ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

ТОЛКОВЫЙ СЛОВАРЬ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА

www.ziyouz.com kutubxonasi

АКАДЕМИЯ НАУК УЗБЕКСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ А.С.ПУШКИНА

ТОЛКОВЫЙ СЛОВАРЬ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА

В ДВУХ ТОМАХ
60000 слов
и сочетаний

Под редакцией
З. М. МАГРУФОВА

II
С–Х

МОСКВА
ИЗДАТЕЛЬСТВО
«РУССКИЙ ЯЗЫК»
1981

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЎЗБЕКИСТОН ССР ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
А.С.ПУШКИН НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЁТ ИНСТИТУТИ

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

ИККИ ТОМЛИ
60000 сўз ва бирикма

З. М. МАЪРУФОВ
таҳрири остида

II
С–Ҳ

МОСКВА
«РУС ТИЛИ»
НАШРИЁТИ
1981

www.ziyouz.com kutubxonasi

ББК 81.2 Уз
Т 52

Авторлар:

С. Ф. АКОБИРОВ, Т. А. АЛИҚУЛОВ, С. З. ЗУФАРОВ, С. И. ИБРОҲИМОВ, Н. И. ИКРОМОВА, Н. М. МАМАТОВ, З. М. МАЪРУФОВ, М. М. МИРТОЖИЕВ, Г. Н. МИХАЙЛОВ, Ш. НУЪМОНОВА, А. Т. ХЎЖАХОНОВ, Н. ҲАБИБУЛЛАЕВ

Дастлабки редакторлар:

С. Ф. АКОБИРОВ, Т. А. АЛИҚУЛОВ, Н. М. МАМАТОВ, З. М. МАЪРУФОВ

Авторы:

С. Ф. АКАБИРОВ, Т. А. АЛИКУЛОВ, С. З. ЗУФАРОВ, С. И. ИБРАГИМОВ, Н. И. ИКРАМОВА, З. М. МАГРУФОВ, Н. М. МАМАТОВ, М. М. МИРТАДЖИЕВ, Г. Н. МИХАЙЛОВ, Ш. НИГМАНОВА, Н. ХАБИБУЛЛАЕВ, А. Т. ХОДЖАХАНОВ

Первичная редакция:

С. Ф. АКАБИРОВ, Т. А. АЛИКУЛОВ, З. М. МАГРУФОВ, Н. М. МАМАТОВ

Луғат ҳозирги ўзбек адабий тилида кенг истеъмолда бўлган 60 минг сўз ва сўз бирикмаларини, фан, техника, санъат соҳаларига оид терминларни, диалектал ва эскича сўзларни ўз ичига олади. Луғат ўзбек тилшунослиги бўйича мутахассислар, матбуот, радио ва телевидение ходимлари ва туркологлар учун мўлжалланган.

Толковый словарь узбекского языка: В 2-х т.
Т 52 60 000 слов и сочетаний/ С. Ф. Акабиров, Т. А. Аликулов, С. З. Зуфаров и др.; Под ред. З. М. Магруфова.— М.: Рус. яз., 1981 — В надзаг.: АН УзССР, Ин-т яз. и лит. им. А. С. Пушкина.
Т. II. С—Х. 715 с.

Словарь содержит около 60 тыс. слов и сочетаний современного узбекского литературного языка, специальную терминологию, а также устарелые и диалектные слова. Предназначен для специалистов по узбекскому языку, для работников печати, радио, телевидения УзССР, для тюркологов.

4602020000

Т $\frac{70105-116}{015(01)-81}$ 195-196-80

ББК 81.2 Уз
4И(Узб) (03)

© Издательство «Русский язык», 1981

www.ziyouz.com kutubxonasi

С

С Ўзбек алфавитининг ўн тўққизинчи ҳарфи; қ. эс.

САБА *диал.* Меш, саноч. *Бир саба қимиз. Сабада қимиз келтирмоқ.*

САБАБ [*а*] 1 Бирор иш-ҳаракат, воқеа, ҳодиса ва ш. к.нинг юзага келиши, содир бўлиши учун омил бўлган бошқа бир воқеа, ҳодиса ёки ҳол; боис. *Касалнинг бош сабаби шамоллаш бўлди. Енгин сабаблари аниқланди.* ▪ *Раҳматилла катта иш қилди-ю, лекин воқеаларнинг моҳиятини англамасдан, буларнинг бир-бирига муносабатини, сабаб ва натижаларини яхши билмасдан, фақат узун косов бўлиб хизмат қилгани учун.. тўполон кўзига жуда катта кўринди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Бирор иш-ҳаракат ёки ҳолат учун асос бўлган нарса; важ, баҳона. *Узрли сабаб. Узрсиз сабаб.* ▪ *Гулнор Йўлчига сўзлашга ботинмас, сўзлашув учун бирор баҳона, сабаб қидиришга тиришар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Отабек яна ўн беш кунни ўтказиб, тағин бир нозик сабабни ўртага ташлаб, онасининг рухсатисиз Марғилонга жўнаб соладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Одамлар бемаҳал чалинган карнай-сурнай сабабини билолмай, гузарга оқиб келаверди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Чўзишининг ҳожати йўқ, сабаб десангиз одамлар тайёр.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Сабаби тирикчилик** тирикчилик баҳонаси, тақозоси билан, тирикчилик орқасида. *Уч-тўрт кунлик умрда бир сабаби тирикчилик деб бошланган бу иш унга [Мирзага] бойлик ваъда қила бошлади.* А. Қаҳҳор, Мирзо. **Сабабки** чунки, шунинг учунки. *Ақли кўнглини йўлга солмайдиган киши бузоқ маъраса ҳам уҳ тортаверади, сабабки бузоқнинг маърагани — йиғлагани бўлади.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Минглаб киши қонини тўкишга сабаб бўлган Азизбекни Қўқонга олиб бориб топшириш Нормуҳаммад .. учун қимматли эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Улар арзир-арзимас нарса устида тортишар эдилар. Рўзғорга ким бойлик қилади? Жанжалга мана бу нарса кўпроқ сабаб бўлар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *сўр. олмш* Нима учун?, нима сабабдан? нега? *Шоҳ бўлсанг, сабаб ўғрилик қилган фуқароларингни тергамайсан?* А. Қаҳҳор, Башорат.

♦ **Сабаб эргаш гап** *грам.* бош гапдаги иш-ҳаракатнинг сабабини билдирувчи эргаш гап. **Сабаб ҳоли** *грам.* иш-ҳаракатнинг сабабини билдирувчи ҳол.

САБАБДОР [*а+ф-т*] *кам қўлл. айн.* **сабабкор.** *Етирди ҳурмат одамга сабабдорим адабиёт. Ғаму қайғумни йўқ айлаб, зулматдан айладинг озод.* Қурбон ота.

САБАБИЙ [*а*] *филос.* Сабабиятга асосланган; сабабли. *Сабабий боғланиш.*

САБАБИЯТ [*а*] *филос.* Ҳодисаларнинг бир-бирини тақозо қилиш асосида ўзаро боғланиш формаси. *Сабабият қонуни.*

САБАБКОР [*а+ф-т*] *кт. айн.* **сабабчи.** *Кўкракда чақнаган юлдуз-да, бахт-да, Барининг сабабкори — яна шу пахта!* О. Ҳакимов. [*Асад:*] *Қани айтингларчи, базмнинг сабабкори ким?* Н. Сафаров, Қимга тўй, кимга аза. [*Дадавой:*] *Ёмон кўрадиган бўлса, сизлар сабабкор. Халқни менга қарши қутуртириб юргансизлар.* Уйғун, Навбаҳор.

САБАБЛИ 1 Бирор сабаби бўлган, сабаб билан асосланган; асосли, узрли. *У кишининг кечикиши — сабабли.* ▪ *Энди кундош билан уч-тўрт кун апоқ-чапоқ бўлиб, оғиз-бурун ўпишгандай бўлар, лекин яна уч-тўрт кун сабаблисабабсиз сира гаплашмай, тескари бўрилар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *айн.* **сабабий.** *Сабабли боғланиш.*

3 *кўм. (б. к. билан)* Учун, туфайли, сабабдан. *Қодирнинг келганига яна хурсандлик билдирди: шундай қадрли меҳмон келишини олдинроқ билмагани сабабли, тайёрлик кўрмаганидан, нақадар хижолатда эканини айтиб битиролмас эди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Энди билдим оиланинг азизлигин. Шу сабабли куйлаб сени умрим кечар.* Ё. Мирза.

САБАБСИЗ Бирор сабаби бўлмаган, бирор сабаб билан асосланмаган; асоссиз, узрсиз. *Сабабсиз жанжал. Сабабсиз ўқишдан қолмоқ.*

САБАБЧИ 1 Бирор иш, воқеа-ҳодиса ёки ҳолатнинг юзага келишига, содир бўлишига сабаб бўлган кимса, нарса; сабабкор. *Бу кишида гуноҳ, йўқ ва аразимизга бир тўнғиз сабабчи бўлган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У ўз кулгилари билан минг-минглаб кишилар умрини узайтиришга сабабчи бўлган.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Табиий ҳодисаларни юзага келтирувчи омил; фактор. *Касал сабабчиси.*

САБЗ [*ф-т*] Яшил; майса ранг. *Ул надурким, сабз тўнлик қуш дарахтнинг қошида.* Увайсий. **Сабз урмоқ** эндигина ўсиб, униб чиқмоқ, ниш урмоқ. *Иякларини майин тук босган, мўйлаблари энди сабз уриб келаётган бу йигитчалар подшоҳнинг .. жиловдорлари эди.* М. Осим, Сеҳрли сўз.

САБЗА [*ф-т*] 1 Ям-яшил барра ўт, майса. *Баҳор, ҳар ён ёзилган сабза. Оҳуларда шўхлик ва ғамза.* Ғайратий.

2 Ям-яшил барра ўт билан қопланган; яшил. *Сабза ўт.* ▪ *Отряд ва халойиқ .. игна барғли дарахт ва қарағайлар ўрмони ўртасида сабза ялангликка сочилишган.* С. Азизов, Оппоқ тонг қўшиғи. *Навбаҳор, очилди гуллар, сабза бўлди боғлар.* Муқимий.

3 Эндигина ўса бошлаган мурт, соқол (ўспиринларда). **Сабза урмоқ** *айн.* **сабз урмоқ** *қ.* **сабз.** *Бола-да, мурти сабза уриб қолган бўлса ҳамки, болалигини қўймайди: беҳига ҳуши кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Сояда қуритилган кўкиш майиз; сояки майиз.

САБЗАВОТ [*ф-т*] Резавор ва полиз экинлари ва уларнинг овқатга ишлатиладиган маҳсули (бодринг, карам, сабзи, пиёз, помидор ва ш. к.). *Сабзавот экинлари. Овқатга сабзавот солмоқ.* ▪ *Хушбўй мевалар, айниқса, кўкатлар, турли нав сабзавотлар жуда мўл йиғилди.* Ойбек, Нур қидириб

САБЗАВОТКОР [*ф-т*] Сабзавотчилик билан шуғулланувчи, сабзавот экувчи, етиштирувчи. *Сабзавоткор колхоз. Сабзавоткор районлар.*

САБЗАВОТЧИ 1 *айн.* **сабзавоткор.**

2 Сабзавот савдоси билан шуғулланувчи, сабзавот сотувчи.

САБЗАВОТЧИЛИК Қишлоқ хўжалигининг сабзавот экинлари экиш ва сабзавот етиштириш билан шуғулланувчи тармоғи. *Сабзавотчилик хўжалиги.*

САБЗАЗОР [*ф-т*] Ям-яшил барра ўт билан қопланган ер; майсазор. *Ҳаёт қудратини намойиш қилур, Ерга бахмал ёпган яшил сабзазор.* Уйғун.

САБЗАК [*ф-т*] 1 Қорачадан келган,

www.ziyouz.com kutubxonasi

қорамағиз, буғдой ранг. *Ғофиржон ака кенг елкали, ўрта бўйли, қора қош, қора кўз, сабзак юзи сал қорайган бир киши эди.* Н. Назаров, Замин.

2 Қовуннинг бир нави. *Яна сабзак била умрбоқий, еган одамгадир умр боқий.* Аминзода.

САБЗИ [*ф-т*] Сабзавот ўсимлиги ва унинг овқатга ишлатиладиган илдизмеваси, маҳсули. *Қизил сабзи. Мушак сабзи. Сабзи экмоқ. Сабзи тўғрамоқ.* ■ *Экинлар жуда соз. Айниқса, картошка билан сабзи мўл ҳосил беради.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Ўлтиринг, ўлтиринг, меҳмон, — деди уста Фарфи.— Ошга сабзи босилди — пишди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Мирзойи сабзи** қ. **мирзойи.**

САБИЙ [*а*] *эск. кт.* 1 Қўкракдан ажратилган бола. *Йўқ, инсон ҳануз сабий, балоғатга етмагандир.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *кўчма* Ҳали вояга етмаган; ғўдак, ғўр.

САБИЛ [*ф-т*] 1 Эгасиз, қаровсиз қолган, эгасиз, қаровсиз қолиб хароб бўлган. *Сенсиз сабил бўлар Чамбил элатим.* «Равшан». *Эшитгин, Оққизжон, йиғлаганимни, Сабил қилай Ширвондайин шаҳримни.* «Равшан».

2 *сўк.* Қурғур, ордона қолгур, байталмон. *Мен келсам, мана бу сабил мўридан шамол тошкўмир тутунини қайтариб, бутун уй тутунга тўлган экан.* А. Қаҳҳор, Башорат.— *Сабил қолгур бу эшак,— деди бир ўтинкаш, ерга тираган олдинги оёқлари орасига бошини суқиб турган эшакнинг сағрисидан итара-итара,— чопишга йўл бермайди.* Айний, Қуллар.

САБО [*а*] Эрталабки енгил, салқин шамол, тонг шабадаси. *Сабо, арзимни еткур, моҳи тобон бир келиб кетсун, Тамоми ҳусн элининг шоҳи султони бир келиб кетсун.* Ҳамза. *Тонгда сабо қанот ёзганда ноз-ла, Кўнглим завққа тўлиб ўйнаб, кулдим мен.* Уйғун.

САБОН *эск. айн.* **омоч.**

САБОТ [*а*] 1 Ўз сўзида, маслагида мустаҳкам туриш, букилмас ирода. *Мард кишига ярашар Аҳдга вафо ва сабот.* Шайхзода. | Зўр бардош, матонат, чидам. *Бегижон ўз позициясида мустаҳкам туриб олиб, расчётдаги жангчиларни сабот ва матонатга чақирди.* Н. Сафаров, Севги.

2 *айн.* **қунт.** *Сабот билан ўқимоқ.*

САБОТАЖ [*р<фр*] Ишдан бош тортиб ёки ўзини ишлаётган кўрсатиб, аслида ишни бузиш, бўшаштириш, барбод бериш, ишга зимдан ёки ошкор қаршилик кўрсатиш. *Саботаж қилмоқ.*

САБОТАЖЧИ Саботаж билан шуғулланувчи одам, саботаж қатнашчиси.

САБОТКОР [*а+ф-т*] *кт.* Саботли, букилмас иродали, мустаҳкам. *Саботкор Совет Армияси. Саботкор халқ.*

САБОТЛИ 1 Ўз сўзида, маслагида мустаҳкам турувчи, букилмас иродали; собит қадам. *Партия аъзоси мақсадга етишда саботли бўлиши керак.* | Зўр бардошли, матонатли, чидамли. *Салобатли бўлма, саботли бўл.* Мақол. ■ *Севгимиз ширин тотли, Лаззатин бирга тортдик. Ҳижронга берган бардош Мен эмасми саботли.* Ғайратий.

2 *айн.* **қунтли.**

САБОТ-МАТОНАТ [*а*] Сабот ва матонат, букилмас ирода ва зўр бардош. *Сабот-матонат билан курашмоқ.* ■ *Қобилнинг сабот-матонати унинг хўжайинларини мамнун қилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

САБОТСИЗ 1 Ўз сўзида, маслагида мустаҳкам тура олмайдиган, иродаси бўш; айнамачи. *Пролетариат иккиланувчиларни, саботсизларни ўз кетидан эргаштириб бормоғи лозим.* В. И. Ленин, Пролетариат диктатураси даврида экономика ва сиёсат. | Қийинчиликларга чидай олмайдиган; бардошсиз, чидамсиз. *Саботсиз одам.*

2 *айн.* **қунтсиз.**

САБОҚ [*а*] 1 Ўқиш-ўқитишнинг маълум темага бағишланган, белгили вақт давом этадиган бўлаги; дарс. *Домла сабоқни тугатиб, энди ўрнидан қўзғалмоқчи бўлиб турганида, Ғуломжон савол бериб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Эъзозхон бугунги биринчи сабоқни тугатиш олдидан талабаларни имтиҳон қилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Ўқувчиларга берилган вазифа, топшириқ. *Айланай оппоқ қизим! Сендан бувинг гиреттон, Сабоғинг ҳам қолмасин, Бўла қол жоним чаққон.* Қ. Муҳаммадий. *Отинбиби Ҳабиба келгандан кейин, ўз ишини — болаларга сабоқ беришни унга буюриб, кўпинча уй ишлари билан машғул бўларди.* Айний, Эсдаликлар. *Эъзозхондан сабоқ олиб саводини чиқарган Эътибор опа чаққон юриб, унга қулочини ёйди ва қучоқлашиб кўриша кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма* Ибрат бўлиб хизмат қиладиган ва кўзни очадиган иш, воқеа, ходиса; ўрнак. *Турмуш сабоқлари. Тарих сабоқлари.* ■ *Ярим аср ҳаёт мактабида ўқиб уқмаган Валихўжанинг фожиаси бошқаларга ҳам сабоқ бўлсин!* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Жасурлик, мардлик, душманга шафқатсизлик, дўстларга бағри кенг бўлишда Эргашга сабоқ берган ҳам шу Михаил эди.* Н. Сафаров, Сўнгги нафасгача. *Революционерлар революция тажрибаларидан сабоқ оладилар.* В. И. Ленин, Янги давлат ўзгариши тайёрланмоқда.

САБОҚДОШ [*а+ф-т*] Бирга ўқиган, сабоқ олган киши; мактабдош. *Мадрасанинг ҳовлисига кирсам, сабоқдош шерикларимдан бир нечаси пиқиллашиб йиғлашиб ўтиришибди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

САБОҲ [*а*] 1 Эрта тонг; субҳ, субҳидам. *Сизга белгулидирки, шам сабоҳга қадар қошимда ёнсин, давот-қаламнинг зарурлигини изоҳлашга ҳожат йўқ.* Ойбек, Навоий. *Гоҳо сабоҳ ели шивирлаб менга Мардлигингдан сўйлаб кетади.* Т. Тўла.

2 *кўчма* Ёруғ кун, рўшнолик. *Бўғилди товушимиз кўрмадик сабоҳ.* Ғ. Ғулом.

САБР [*а*] 1 Ошиқмасдан кута билиш ёки ўзини тия олиш; тўзим, тоқат. *Ақлингга ақл қўш, жаҳлингга — сабр.* Мақол. ■ *У ишқ ўйинига бутунлай берилмоқчи экан, кимнинг ақли, кимнинг сабри, оғирлиги уни шармандаликдан қутқариб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Одамнинг оғзидан гапини юлиб олманг, бир киши гапини айтиб бўлгунча сабр қилинг.* Н. Сафаров, Дон.

2 Чидам, бардош.— *Осонми, айланай,— Эътибор опа ёстиқни Эъзозхоннинг биқинига суриб қўйди.* — *Тағин ҳам темир экансиз. Сабрингизга балли, гиреттон!* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Сабри тугади** (*ёки* **қолмади**) *ёки* **сабр косаси тўлиб тошди** ортиқ чидаш ёки кутишга тоқати қолмади, тоқати тоқ бўлди. — *Лентани бўшат. Нақ пайти-я!— дедим унга. Йўқ, у пинагини бузмайди. Сабрим тугаб, юрагим тарс ёрилиб кетаёзди.* Ойбек, Қуёш қорайлмас. *Шафқатсизлик, муғомбирлик, қашшоқлик халқни ғазаблантирди, унинг сабр косаси тўлиб-тошган эди.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар. *Бир оз орқамни ўгириб индамай ётдим, у ҳам чурқ этмади. Сабрим чидамади, қайрилиб қарадим.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир!

3 *айн.* **қаноат.** [*Мирзакаримбой:*] *Сан юборган пулнинг мазасига тушундими, бўлди — ҳафтада, ойда пул сўрайверади. Яхши егуси, яхши ичгуси келади.. Хуллас калом, сабрни, қаноатни унутади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

САБР-БАРДОШ [*а+ф-т*] Сабр ва бардош, тўзим ва чидам. *Ҳар бир ишда сабр-бардош керак.*

САБРЛИ 1 Сабр қила оладиган; тўзимли, тоқатли. *Сабрли одам.*

2 Чидамли, бардошли. *Сабрли бемор.*

3 *айн.* **қаноатли.**

САБРСИЗ 1 Сабри йўқ, бесабр, тўзимсиз. *Сабрсиз одам.*

2 Чидамсиз, бардошсиз. *Сабрсиз бемор.*

3 *айн.* **қаноатсиз.**

САБРСИЗЛАНМОҚ Сабри тугаб, осойишталигини йўқотмоқ, безовта бўлмоқ. *Йўлчи ўз саргузаштини сўзларкан, бақрайиб тинглаётган Жўра сабрсизланиб сўради: — Энди тамом бўшатдиларми сени?* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Шошма, Нури,— сабрсизланиб шивирлади онаси.* Ойбек, Қутлуғ қон.

САБРСИЗЛИК сабрсиз *с. белги оти. Сабрсизлик қилмоқ. Сабрсизликка тушмоқ.* ■ *Унинг юзида мулойим табассум, бутун сиймосида қандайдир бир сабрсизлик сезилар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Йўлчи ғазабланиб, «Битта ўқимишли сизми?» — деб қичқирмоқчи ҳам бўлди, лекин лозим топмади. Тишини қисиб, сабрсизлик билан ўрнидан турди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Қизнинг*] *ўзи унинг* [*Мулла Бурхоннинг*] *олдига етиб келиб: — Сабрсизлик қилманг! — дебди.* Айний, Эсдаликлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Қизининг ҳалиги жавоби билан сабрсизликка тушган қутидор қўлига шам олиб ташқарига чиқди ва ердан хатни олди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

САБР-ТОҚАТ [*а*] Сабр ва тоқат; тўзим ва чидам. *Сабр-тоқат қилмоқ.* ▪ *Фурсат қанча кутсангиз, шунча сабр-тоқат қила беради.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Эраш унинг безрайиб туришидан сабр-тоқати тугаган эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

САБР-ТОҚАТЛИ Сабр-тоқати бўлган; сабрли, тоқатли, тўзимли. *Зуҳуржонга қойилман. Шунчаям сабр-тоқатли бўладими киши, десам, Абдуқаҳҳор ака оғир уҳ тортиб олди:— Шу сабр-тоқат ҳам етмасмикин деб қўрқаман-да.* Р. Файзий, Қишиларимиз қиссаси.

САБР-ҚАНОАТ [*а*] Сабр ва қаноат, тўзим, борига қаноат қила билиш. *Зиёфат, албатта, тўкин-сочин бўлади. Мана шу ерда .. сабр-қаноатга чақириш, .. ваъз-насиҳатлар сўзлаш масалалари музокарага қўйилади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Сабр-қаноат қил, эвазига худо сенга бахт ато қилади. Сабр қил, Ҳамроқул, сабр қил.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

САБР-ҚАНОАТЛИ Сабр-қаноати бўлган; сабрли, қаноатли. *Илм-таҳсил — .. сабр-қаноатли одамларнинг иши.* Ойбек, Навоий.

САБР-ҚАРОР [*а*] Сабр ва қарор, тўзим, сабот. *Сабр-қарори йўқ одам.* ▪ [*Нуриниг*] *.. ортиқ сабр-қарори қолмас, кечалари узоқ ўйлаб ширин хаёл қанотларида учар, сирли кечинмаларга шўнғир эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

САБУР *айн.* **алоэ.**

САВА *айн.* **саба.**

САВАЛАМОҚ 1 Хивич, қамчи каби нарсалар билан устма-уст урмоқ, калтакламоқ. *Ясовул мўйловини шопдай қилиб, мастнинг оғзини ҳидлайди ва савалаганча олиб чиқиб кетади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Элликбоши олдиндаги болаларни қамчи билан савалай бошлади. Бир бола қичқириб йиғлаб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.| **Умуман урмоқ, зарба бермоқ.** *Совет жангчилари сабот ва матонат билан душманни саваламоқдалар.* Н. Сафаров, Дон.

2 Шиддат билан ёғмоқ, бетиним қуймоқ (ёмғир ҳақида). *Ёмғир кун бўйи савалаб турди.* ▪ *Бир ҳафта илгари савалаб ёққан ёмғирдан сўнг офтобнинг қизиб кетиши Камолиддин махдумни ҳам ҳужрасидан чиқариб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *кўчма* Гап билан урмоқ, қаттиқ танқид қилмоқ. *Мажлисда раисни роса саваладилар.*

САВАЛАНМОҚ саваламоқ *фл. мажҳ. н. Ҳали сўзлаган кекса бой ўзини базўр четга ола билди. Қолганлари оломоннинг оёқлари остида юмаланиб «сафар қочди» қилинган итдай саваланди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

САВАЛАТМОҚ саваламоқ *фл. орт. н.*

САВАЛАШМОҚ саваламоқ *фл. бирг. н.* [*Дадавой:*] *Колхозда меҳнат интизомини бузган, танқид ва ўз-ўзини танқидни бўғган, деб савалашди.* Уйғун, Навбаҳор.

САВАЛМОҚ савамоқ *фл. мажҳ. н. Отинойи бирдан-бир ҳунари ва бўш қолгандаги овунчоғи чархни ғириллатишга киришди. Элмурод унга савалган пахтадан пилта ўраб бериб ўтирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

САВАМ Бир марта саваш учун лойиқ ёки бир савашда чиқарилган пахта, жун. *Бир савам жун.* ▪ *Теварак ёришмоқда. Ҳув анави бир савам пахтадай оппоқ булут парчаси қирраларига шафақ акси уриб турибди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

САВАМОҚ 1 Савағич билан саваб титмоқ, юмшатмоқ. *Пахта савамоқ.* ▪ *Хира ёмғир пардасидан тикилганда, қаричга келиб қолган яшил ғўза тупларини жала худди юнг савагандай қаттиқ савалаётганини кўриш мумкин эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *айн.* **саваламоқ.** *Зиёдилла Қомилнинг қўлидаги калтакни олиб Тошматни қарсиллатиб савай кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Қизиб кетди даҳшат билан қонли жанг, Шиддат билан саваб ёвни қилди танг.* Ҳабибий.

САВАННА [*р*] Экваторнинг икки томонидаги чўл-биёбонлар.

САВАТ [*ф-т*] Сурх новда, чивиқ, сим ва ш. к. нарсалардан тўқилган идиш. *Сим сават.* ▪ *Маликахон катта саватда буғи чиқиб турган қовоқ сомсани олиб кириб, ўртага — сандал устига қўйди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Шу вақт бир бола саватда гул кўтариб ўтиб қолди.* Ойдин, Фонарь тагида. | Меҳмонларга тортиш ёки лозимомада қилиб бориш учун мева-чева, чучвара, нон билан тўлдирилган шундай идиш.— *Аям бечора маҳсичан кетибди шекилли,— деди ўзига-ўзи гапириб, аллақаёқдан сават кўтариб қайтган Гуар Адолатнинг ўтирганини кўриб.* С. Зуннунова, Гулхан.

◆ **Сават қалпоқ** эзилган буғдойпоя ва ш. к. нарсалардан тўқилган қалпоқ. *Нигора сават қалпоғини бошидан олди-ю, кўзларига бир нима тушгандай дарров кафти билан бекитди.* С. Анорбоев, Оқсой.

САВАТБОШ Сочи саватдек ҳурпайган, пахмоқсоч.

САВАТМОҚ савамоқ 1 *фл. орт. н. Пахта саватмоқ. Жун саватмоқ.*

САВАТТИРМОҚ саватмоқ *фл. орт. н. Пахта саваттирмоқ.*

САВАТЧИ Сават тўқиб сотувчи одам.

САВАЧЎП *диал.* Савағич.

САВАШ 1 савамоқ *фл. иш оти. Пахта саваш.* ▪ *Чапакка чидаган қўлларга, шарт-шарт савашларга бардош берган кўкракларга балли!* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *фолък.* Уруш, жанг. *Шералиси олар ботмон қилични, Доим душман билан қилар савашни.* «Эрали ва Шерали». *Лашкар келар бебош-бебош, Сизнинг билан қилар саваш.* «Гўрўғли».

САВАШМОҚ 1 савамоқ *фл. бирг. н.* **2** *фолък.* Урушмоқ, жанг қилмоқ. *«Қани полвон бўлсанг майдонга чиқ, келинглар савашамиз, куч синашамиз!» — дейди.* «Муродхон».

САВАҚ *бот.* Дум, банд.

САВАҒИЧ 1 Пахта, жун каби нарсаларни саваш учун ишлатиладиган чивиқ ёки чивиқлар дастаси. *Кампир .. ёстиғини олиб сўкибди, ичидан юнгини суғуриб олиб, тўртта савағич билан тап-туп уриб, пар сингари қилиб титибди.* Ойдин, Олтмиш газ арқон.

2 Қамишсимон бўғимли, ичи пўкаксимон ғовак модда билан тўла бўладиган сув ёки кўл ўсимлиги. *Низомжон савағичнинг бунақа ўсишини билмасди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Яраланган бўри, олдинги чап оёғини кўтарганча, савағич уюми олдида унга ёмон тикилиб турарди.* С. Аҳмад, Уфқ. | Шу ўсимликнинг пояси.— *Эртага сен шўрликка варрак қилиб бермоқчи бўлиб дилимга тугиб қўйган эдим. Хитой қоғоз билан савағич ҳам савил қоладиган бўлди,— деди уста Салим Шум болага.* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Савағич қалам** савағич бўлагидан бир учини перо шаклида йўниб тайёрланган ёзув асбоби. *Бугун ҳам унинг [Навоийнинг] савағич қалами ялтироқ қоғоз устида тин олмай югурар, унинг учидан ажойиб сатрлар қуйилиб тушарди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

САВАҒИЧЗОР Нуқул савағич ўсиб ётган ер, савағич босган жой. *Қуйган ерлар тугаб, ғуж-ғуж бўлиб ўсган савағичзор бошланди.* С. Аҳмад, Уфқ.

САВДО I [*ф-т*] **1** Мол айирбошлаш, олиш-сотиш билан боғлиқ бўлган муомала; олди-сотди, савдо-сотиқ. *Чакана савдо. Кўтара савдо. Ички савдо. Савдо муомаласи. Савдо корхоналари. Савдо ходимлари.* ▪ *Эски шаҳарда каттакон ошхона, Пиён бозорда бинойи дўкон .. савдо гуриллаган.* А. Қаҳҳор, Ғайнилар. *Қизиқ гапларни гапирасан. Ахир, соқолим газлама савдоси билан оқарди. Мен дадил бўлмай, ким дадил бўлсин яна.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ибодилла дўконни ҳар куни эрталаб очар, унда кечгача савдо қиларди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Савдо-сотиқдан тушган пул. *Бугунги савдо юз минг сўмга етди.*

3 Олди-сотди муомаласида молнинг нархи ҳақида тортишув, қийишув. *Савдогар .. пулини бериб жўнагандан сўнг, савдо устида ҳозир бўлган Исҳоқ сўфи ўзича бармоқлари билан ҳисоб юргизиб қарайди-да, домлага томон бошини чайқаб қулади.* А. Қодирий, Обид кетмон. [*Ҳожи:*] *Ўтган ҳафта бозорга бир гилам чиқди, гиламмисан гилам эди-да. Бир минг уч юзга савдо қилиб, Қодиралининг ўғлига олиб бердим.* А.. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

◆ **Умр савдоси** уйланиш, ўғил уйлантириш, қиз узатиш ҳақида келишув. *Умр савдоси — қийин савдо.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Мақол. ▪ *Ахир, хизматларида, умр савдоси мол савдоси эмаски, таваккал деб юборсак.* О. Ёқубов, Чин муҳаббат.

САВДО II [*а*] 1 Турмушда учрайдиган ғам-ташвишлар, машаққат ва кулфатлар, мушкул ҳол ва ҳангомалар. *Бошга тушган савдолар.* ▪ *Орзу-ҳавасли жойни қидирмасдан, қизларини бир кишига бериб қўя қолсалар, албатта, бу савдолар йўқ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Тожи:*] .. *бу ҳаммада бор савдо, очилиб, гулдек ёзилиб ўлтиринг, бўйидан аяси!* Ҳамза, Паранжи сирлари. [*Қулмуҳаммад:*] *Бошимизга оғир савдо солиб қўйдингиз, амир.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Ғуломжонни шу куйга, шу савдога салган «танноз» кулиб турар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Иқбол:*] *Тақдир орамизга жудолик савдосини солаётган бўлса, Иқбол дунёдан кетди деб қўяқолинг.* Н. Сафаров, Уйғониш. **Фарзанд савдоси** фарзанд туфайли ёки фарзанддан айрилиш натижасида бошга тушган ғам-ғусса, ташвиш. *Сени адо қилмиш фарзанд савдоси, Эгнингга кийибсан мотам либоси.* Миртемир.

2 Бирор нарса, кимса дардидаги телбалик ҳолати; васваса. *Ишқ савдоси. Пул савдосига тушиб қолмоқ.* ▪ *Ҳамиша хавфда кўнгилим бу муҳаббат интиҳосидин, Мени ҳам этмаса мажнун дебон Раънонинг савдоси.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Подшоҳ ўғлининг ишқ савдосига тушганини билди, йўлдан қайтаришнинг иложини топмай, унга ўн саккиз минг аскар қўшиб берди.* «Эртаклар».

САВДОГАР [*ф-т*] 1 Хусусий савдо-сотиқ билан шуғулланувчи, савдо-сотиқни касб қилиб олган киши. *Майда савдогар. Йирик савдогар.* ▪ *Бу зот — Андижон савдогарларидан Акрам ҳожи.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Қудрат*] *тўртинчи куни керосин сотувчи бир рус савдогарга дастёр бўлиб кирди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 *кўчма с. т.* Хусусий манфаати учун арзимаган нарсага ҳам талашадиган, пасткаш одам.

САВДОГАРЛИК 1 **савдогар** 1 *с. касб оти. Миркарим болалик чоғидан ота касби савдогарликка ўрганди, гилам навларини ажратадиган бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 **савдогар** 2 *с. белги оти.*

САВДОГАРЧИЛИК *айн.* **савдогарлик.** *Савдогарчилик қилмоқ. Савдогарчилик билан шуғулланмоқ.* ▪ — *Мен устанинг ошини биринчи мартаба еётганим йўқ, агар савдогарчилик омон бўлса, ҳар ўн беш кунда бир келиб устанинг жонига ҳам тегаман,— деди Отабек.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

САВДОЙИ [*а*] 1 Ақлдан озган; телба. *Мирҳайдар заҳ зиндон этини сўриб, қуруқ суяк, мушукдек бўлиб қолган саррожга тикилар, унинг ақли ўтмаслашиб, ўйлайвериб савдойи бўлиб қолганини аллақачон пайқаган эди.* Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.

2 Бирор нарса, кимса дардида, кўйида эс-ҳушидан айрилган, телбалик даражасига етган одам; васвос. *Неча барно йигит, неча шаҳзода, Унинг дарди билан бўлмиш савдойи.* Т. Тўла. *Нодир ваъдасини бажаролмади. Пул савдойиси* [*Маннон*] *ҳам арқонни узун ташлаб қолдирган.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

САВДОЛАШМОҚ 1 Молнинг нархи ҳақида тортишмоқ, қийишмоқ, келишмоқ. *Э биродар .. сиз билан мол савдолашаётганимиз йўқ-ку. Бу ҳукумат иши, ахир.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма с. т.* Умуман бирор олди-берди, ҳақ ва ш. к. ҳақида тортишмоқ, келишмоқ. *У* [*Мадаминхўжа*] *тўй шарту шароитлари устида, қалин устида савдолашиб ўтирмай, фотиҳага қўл кўтарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

САВДО-СОТИҚ Савдо муомаласи, савдо, олди-сотди. *Уч йиллаб Азизбек истибдодида эзилган Тошкент халқи эркин нафас олди, савдо-сотиқ, экин-тикин ва касбкор кўтарила бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

САВИЛ [*ф-т*] *с. т.* Сабил. *Кетаман дедимми — кетаман. Бу савил уйда ё укангиз туради, ё мен!* О. Ёқубов, Айтсам тилим куяди, айтмасам — дилим. *Вой ўлсин вешалка матоҳ бўлмай. Яна уч-тўрттасини сотиб ола қолсангиз бўлмайдими? Савил қолгурни биттаси икки сўм туради.* Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб.

◆ **Жони савил** жони қаттиқ, чидамли, бардошли. *Жони савил одам.*

САВИЯ [*а*] Шахс, нарса ёки ҳодисанинг сифат; тараққиёт даражаси. *Илмий савия. Маданий савия. Идеология ишининг савиясини ошириш.*

САВЛАТ [*а*] 1 Улуғвор ташқи қиёфа, салобатли кўриниш; салобат, маҳобат. *Савлати йўқ одам. Қуруқ савлатдан, қуруқ сават яхши.* Мақол. ▪ *Даллолнинг бу кейинги сўзидан бойнинг ичи шув этиб, шийпон тагида савлат билан ўтирган карвонбоши томонга қаради.* Айний, Қуллар. *Уй жуда совуқ бўлса ҳам, танчага ўтирмади, ҳеч вақт фойдаланилмайдиган, лекин савлатга қўйилган катта каравотга ўзини ташлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Савлат тўкмоқ** бутун салобати билан кўзга ташланмоқ. *Машиналарни нега боқиб ётибсан, Анор, ахир булар пахта терадими, ё пўлатини яркиратиб савлат тўкиб тураверадими!* И. Раҳим, Ихлос. **Савлатидан от (ёки ит, эшак) ҳуркади** қуруқ савлатга зўр берган, савлатидан киши чўчийдиган.

2 *кўчма* Кўрк ва ифтихор. *Ҳурматинг — савлатинг, меҳнатинг — давлатинг.* Мақол. ▪ *Қари, ёшга бирдай бўл, Донг кўтар ота, ўғил! Ўсмирлар давлатимиз, Кексалар савлатимиз.* Қ. Муҳаммадий.

САВЛАТДОР [*а*+*ф-т*] Савлатли; серсавлат. *Столнинг тўридаги стулда кўринишидан озғин, қора сочлари юқорига таралган савлатдоргина киши ўтирибди.* С. Қароматов, Ҳижрон.

САВЛАТЛИ Улуғвор кўринишга эга бўлган; серсавлат. *Савлатли одам. Савлатли бинолар.* ▪ *У шундай обрўли, шундай савлатли йигитни ўзига жазман сифатида тасаввур этса қизиғи келаётгандай бўлар ва нуқул «қизиқ» деган сўз кўнглидан ўтарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

САВОБ [*а*] 1 *дин.* Диний эътиқодга кўра худонинг марҳаматига лойиқ иш ва шундай иш учун худонинг марҳамати. [*Ёрмат:*] *Нима иш қилдим? Гуноҳми, савобми?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Маҳалла балохўрлари: — Афанди, эртага қиёмат бўлади — қўйингизни сўйиб есак, савоби сизга тегади, — дейишди.* «Латифалар».

2 *кўчма* Эзгули, яхши иш; эзгулик. *Ҳа, халқ ҳофизи .. бўлиш улуғ бахт, савоб иш.* С. Акбарий, Замон ҳофизи.

САВОБЛИ 1 *дин.* Савоб бўладиган, худонинг марҳаматига сазовор бўладиган.

2 Хайрли, яхши. *Олимларимиз жуда савобли масалани кўтаришибди.* «С. Ўзбекистони», 1968, 24 январь.

САВОД [*а*] 1 Ўқиш-ёзишдан хабардорлик; хат-савод. *Саводи йўқ одам.* ▪ *Қошкийди саводим бўлса, дард ва ҳасратларимни, тилак ва истакларимни хатга солиб юборсам.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қумри чўриликдан қутулиб, Қамчи билан яшай бошлагандан кейин, бирдан-бир орзуси Эъзозхондан сабоқ олиб савод чиқариш бўлиб қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Анвар «тахта»дан ўқиш бошлади, зеҳнининг тиниқлигидан бўлса керак, ўн бир ёшида саводи чиқа ёзди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Савод мактаби** ўқиш-ёзишнигина ўргатадиган бошланғич катталар мактаби. *Ўша вақтларда энди паранжи ташлаб, савод мактабига қатнаб юрган аёлларнинг ҳозир бири врач, бири агроном, бири инженер.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *кўчма* Бирор соҳадаги энг зарурий билим, маълумот.— *Балли! Ботирали хотинининг елкасига қоқди.— Биз халқимизнинг сиёсий саводини чиқаришимиз керак.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Умуман билим, тушунча.— *Саводингизни анча чиқариб қўйишибдими? — Ким?— Билмасам. Домлангиз. Домлаларингиз.— Менинг домлам йўқ, домлам икки кўзим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

САВОДЛИ 1 Ўқиш-ёзишни биладиган, хат-саводи бор. *Мулла Обид эскича саводли киши.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Эски мактабда ўн йил ўқиган юз одамдан ўнтаси ё саводли бўлар ё бўлмас эди.* Айний, Қуллар. *Мен сизни ўқитиб саводингизни чиқариб қўяман. Сиз юртингизга саводли бўлиб борасиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бирор соҳада энг зарурий билимга эга бўлган; маълумотли. *Сиёсий саводли одам.* | Умуман билимли, маълумотли. *Қиз кўриншидан озарбайжон бўлса керак, русча гапирар, гап-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

-сўзларидан анчагина саводли эканлиги кўриниб турар эди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

САВОДСИЗ 1 Ўқиш-ёзишни билмайдиган, хат-саводи йўқ.— *Бизга ҳозирча шу билимингиз лозим.— Ботирали энди ўзини босиб гапирди.— Халқимиз саводсиз.* Ҳ. Ғулом, Машъал. ‖ *Бир ўқитувчи рус аёл ҳам сургун қилинган экан. У, сургундаги саводсизларни ўқита бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Етарли билими, маълумоти йўқ; чаласавод. *Ўзи билмайди-ю, менга ўргатганига куяман! Сенга ўхшаган саводсизлар «бўса-бўмаса» дейди.* А. Қаҳҳор, Санъаткор.

САВОДСИЗЛИК **саводсиз** *с. белги оти. Саводсизликни тугатиш.* ▪ *Берди татар қишлоқда очилган саводсизликни битириш курсида икки қиш ўқиган бўлса ҳам, ҳали қўлда ёзилган хатларни яхши ўқий олмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

САВОДХОН [*а*+*ф-т*] Ўқиш-ёзишни биладиган, хат-саводли одам. *Хўш, ўз ишларингиз қалай? Саводхонлар кўпаяётибдими?* П. Турсун, Ўқитувчи. ‖ *Революциядан илгари Туркистон аҳолисининг икки процентига яқин қисмигина саводли бўлган. Эндиликда эса республикамиз ёппасига саводхон ўлкага айланди.* «С. Ўзбекистони», 1964, 5 июль.

САВОДХОНЛИК **саводхон** *с. белги оти.*

САВОЛ [*а*] 1 Жавоб талаб қиладиган гап, жумла, ибора; сўроқ. *Савол бермоқ. Савол қўймоқ. Ўртага савол ташламоқ. Аччиқ савол бериб, ширин жавоб кутма!* Мақол. ▪ — *Нега йиғладинг-а? Бу саволни бергувчи Гулсинга Кумуш куч билан илжайиб қаради-да: — Ўзим ..— деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ечилиши лозим бўлган масала, муаммо. *Физик олимлар Ернинг иккинчи Совет сунъий йўлдоши учирилган пайтдан бери ана шу саволларга жавоб топиш учун ҳаракат қилаётирлар.* «Фан ва турмуш», 1959, № 10.

САВОЛ-ЖАВОБ [*а*] 1 Бир-бирига савол бериб, жавоб олиш тарзидаги суҳбат. *Кечқурун Сидиқжонни кўргани болалигидаги ўртоқларидан бири келди .. Гап қовушмади. Нимадан гап очилмасин, икки оғиз савол-жавобдан нарига ўтмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Дўстлар пайрови мос келган савол-жавобдан завқланиб кулишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ўртага савол ташлаб биргаликда фикр олишув формаси; мубоҳаса. *Ўзбек тилшунослигига доир савол-жавоб кечаси.*

САВОЛЛИ Савол ифодалайдиган; сўроқли. *Саволли гап. Саволли назар.* ▪ *Саидий хотинга саволли қараш қилди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

САВОЛОМУЗ [*а*+*ф-т*] Саволга ўхшаган, савол тариқасидаги. *Саволомуз гап.* ‖ — *Мажлисдан бир кишининг кўнгли қолди чамамда,— деди Саидғози бўм-бўш қоронғиликка тикилиб. Шербек Саидғозига саволомуз боқди.* С. Анорбоев, Оқсой.

САВР [*а*] 1 (С — *катта*) *астр.* Ўн икки буржнинг бири, Ҳамал ва Жавзо буржлари ўртасида жойлашган (қ. **бурж**).

2 Шамсия йил ҳисобида иккинчи ойнинг арабча номи (22 апрель — 21 май даврига тўғри келади). *Савр кирди, экинларга давр кирди.* Мақол. ▪ *Хушҳаво савр ойи. Қуёшга чўмилган гилам-гилам қизғалдоқлар.* Ойбек, Улуғ йўл.

САВРИНЖОН [*ф-т*] Кеч куз гуллаб, баҳорда ҳосил берадиган бир турли лоласимон, кўп йиллик ўсимлик.

САВСАН [*ф-т*] *кт. айн.* **гулсапсар.**

САВСАР Ўрмонда яшайдиган қимматбаҳо тўқ, қўнғир мўйнали, кичик сутэмизувчи, йиртқич ҳайвон. | Шу ҳайвоннинг териси. ‖ *Савсар пўстин.* ▪ *Ҳаётхон келтирган қийиқни белимга боғладим, бошимга савсар телпакни бостирдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

САВТ [*а*] 1 Ўзбек классик музикасида куйнинг асосий қисмидан кейин келадиган сўнгги қисми. *Наво савти. Савти ушшоқ. Савти муножот.* ▪ *Шамол ўйнаб чўлнинг бутун танаси силкинар ва электр симлари чанг қилларидай титраб, улардан қайси бир мақомнинг савти эшитилаётганга ўхшар эди.* С. Акбарий, У ҳаётни севади.

2 Овоз, товуш | Хониш, сайраш. *Андалиб бир савт ила бўлди гирифтори қафас, Зоғ минг савт этса, қайси дил паришондир анга.* Ҳамза.

САВТИЁТ [*а*] *эск. айн.* **фонетика.**

САВҚ [*а*] *эск. кт.* Ҳис, туйғу; ҳиссиёт.— *Муҳаббат нима? — деди у бир куни, бўшатган рюмкасини столга қаттиқ қўйиб,— савқи табиий.* А. Қаҳҳор, Сароб.

САГ [*ф-т*] *эск. кт.* Ит; кучук.

◆ **Саги об** *эск. кт. айн.* **морж.**

САГБОН [*ф-т*] *эск.* Ит боқувчи.

САД I [*а*] *қ.* **сад(д).**

САД II [*ф-т*] *диал.* Юз. **Сад бор** юз марта, юз карра. *Ва лек чўпонни кўрдим зор йиғлаб, Кўзида ёш қатор сад бор йиғлар.* «Рустамхон».

◆ **Сади пок** қиш даврининг тўлиқ юз куни (90 кун қиш ва 10 кун баҳор — қишнинг батамом ўтганлигини билдиради). *Бугун 10 март — сади пок бўлди.*

САДА Эманлар оиласига мансуб сершох, сersоя катта дарахт. *Сада соя берар, тол хода берар.* Мақол. ▪ *Илинар қўшнинг сўнгги шуъласи Сада, чинорларнинг кўм-кўк барғига.* Х. Расул. *Шакарҳон ҳовуз бўйидаги саданинг тагига жой солди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин. **Сада қайрағоч** шох-шаббалари шар шаклида тўп бўлиб ўсадиган қайрағоч. *Сада қайрағоч ва тол шохларида чирқиллашган тинимсиз чумчуқлар .. бўлмаса гузарни пашша учса эшитиларлик жимлик қамради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Сада райҳон** шох-шаббалари шар шаклида тўп бўлиб ўсадиган райҳон. *Ҳайдар ота бир туп сада райҳонга қўл уриб искади.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

САДАФ [*а*] 1 Марварид ҳосил қиладиган, моллюскаларга мансуб бир турли денгиз жониворн.

2 Шу жониворнинг ва бошқа баъзи моллюскаларнинг чиғаноғидан тайёрланадиган, ранг-баранг товланиб турадиган ялтироқ модда. *Дастасига садаф қадалган пичоқ.* ‖ *Садаф тугма.* **Садаф тиш** садафдек ялтироқ оппоқ тиш. *Гулсум садаф тишларини кўрсатиб жилмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

САДАҚА [*а*] 1 Тиланчиларга, муҳтожларга бериладиган хайр, эҳсон. *Садақа бермоқ. Садақа сўрамоқ.* ▪ *Қари аттор садақага қўл чўзган гадойни ҳақоратлаб, паранжили аёлларга кўз қисади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Ҳар замон яқин-йироқдан гадой товуши эшитилади; «ҳей дўст, шайдулло, баноми олло, садақа радди бало, баҳавли расули худо».* А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

2 *дин.* Нажот истаб азиз-авлиёларга, худо йўлига бериладиган эҳсон; қурбон. *Адолатга қизамиқ чиққанда эр-хотин уч кунгача киприк қоқмасдан унинг тепасида ўтиришди, қўлларига илинган ҳар бир нарсани унинг бошидан айлантириб садақа қилиб юборишаверди.* С. Зуннунова, Гулхан. | Умуман хайр-эҳсон, нафақа. *Кепчик кўтариб пул йиғувчилар даврa айланиб, .. садақа йиғар эдилар.* Ғ. Ғулом, Шум бола. [*Заргаров:*] *Ўтган куни пул юборган эдим, олмабди. «Менга садақа керак эмас, судга бериб қонуний алимент оламан», деган эмиш. Ҳайронман.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

◆ **Садақанг бўлай** (*ёки* **кетай**) қурбонинг бўлай, айланай, ўргилай. *Доно одамга садақа бўлсанг арзийди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Садақаи одам кет** *айн.* **садқаи одам кет** *қ.* **садқа.** *Анзират хола Сидиқжонга: «Вой садақаи одам кетинг, наҳот киши шундай болани қўйиб бу ёқларда юрса!».* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Садақаи сар** *айн.* **садқаи сар** *қ.* **садқа.**

САДАҚАЧИ Садақа сўровчи; тиланчи, гадой.

САД(Д) [*а*] *кт.* Мустаҳкам қалъа ёки шаҳар девори, тупроқ қўрғон. **Садди чиний** *тар.* Хитой девори. **Садди Искандар(ий)** гўё Александр Македонский қурган афсонавий девор. *Қанотларинг йўққи, бу садди Искандардан ўчиб ўтсанглар.* Ойбек, Навоий. **Сад(д) боғламоқ** (*ёки* **қурмоқ, чекмоқ**) 1) мустаҳкам девор қурмоқ, тупроқ қўрғон кўтармоқ. *Мавлоно Аёзий бўлғуси ҳужумларга қарши улуғ сад ясамоқдалар.* Ойбек, Навоий; 2) *кўчма* ғов, тўғаноқ солмоқ. *Ўтмасин гул фасли хуш баҳра ҳамалдан то асад, Фитна қўзғаб шум рақиблар боғламай йўлларга сад.* *Гулшаним зийнат*

www.ziyouz.com kutubxonasi

топар қўйсанг қадам, эй сарви қад. Ҳабибий.

САДДИ-БАСТ [*а+ф-т*] Бўй-баст, қадди-қомат. *Бир босиб Равшаннинг олдига келиб, садди-бастига, баланд-пастига қараб «хўп йигит экан», деб Оққиз кўп беҳузур бўлди.* «Равшан».

САДО [*а*] Товуш, овоз. *Музика садоси. Оркестр садоси.* ▪ *Ёдгор чўпонларга жўр бўлиб уларнинг ашуласини найнинг ҳазин ва ёқимли садоси билан безатарди.* Айний, Дохунда. *Ўрмон ичи қоронғи, қушларнинг сайраши ва қайин дарахтларининг шитирлашидан бошқа садо эшитилмайди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Совет жангчилари «Ура» садолари билан борлиқни янгратиб, душман позициясига шердек отиларди.* Н. Сафаров, Сўнгги нафасгача. **Акс садо** қ. **акс** I. **Садо чиқмади** овоз чиқармади, чурқ этмади, индамади. *Мана мажлис очиқ. Ким гапиради? Ҳеч кимдан садо чиқмади.* А. Қаҳҳор, Қампирлар сим қоқди.

САДОҚ Камалак ўқлари жойлаб белга боғланадиган ёки елкага осиб юриладиган асбоб; тирдон, ўқдон. *Отлиқнинг ёнида кумуш дастали қилич, белида ўқ-ёй ва еттита ўқ солинган садоқ осиғлиқ туради.* М. Осим, Ўтрор.

САДОҚАТ [*а*] **1** Чин қалбдан берилганлик; содиқлик, вафодорлик. *Садоқат билан Ватанга хизмат қилмоқ. Садоқат кўрсатмоқ.* ▪ *Сенинг элга садоқатингни, Мардлигингни билар эдим мен Улуғ жангга йўллар эканман, Сенга зафар тилар эдим мен.* Уйғун. *Икки севгучи қалбнинг орзулари, ўйлари, қарашлари ҳар масалада ғоят мос келар, уларнинг севги ва садоқатларини кучлироқ алангалатар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Садоқат (*хотин-қизлар исми*).

САДОҚАТКОР [*а+ф-т*] *поэт.* Чин қалбдан берилган; садоқатли, содиқ, фидокор. *Садоқаткор совет жангчилари.*

САДОҚАТЛИ Чин қалбдан берилган, содиқ; вафоли, вафодор. *Садоқатли ёр. Садоқатли одам. Ватанга садоқатли бўлмоқ.* ▪ *Шу ёнғинни кўрганлар билсинларки, Шўронинг садоқатли фарзанди Бўронбек Арслонбек ўғли туҳматга чидай олмай ўтда ёнаётир.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

САДОҚАТСИЗ Садоқатни билмайдиган, садоқатдан йироқ; хиёнаткор, бевафо.

САДОҚАТСИЗЛИК **1** **садоқатсиз** *с. белги оти.*

2 Садоқатсиз кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат; хиёнаткорлик, бевафолик.

САДПОРА [*ф-т*] *поэт.* Юз пора, пора-пора, чил-чил. *Яхши кунлар бўлиб қора, Юрагим неча садпора.* «Алпомиш». [*Навоий*] *ажал кўксини пора-пора қилмиш. Ачинмай бағрини садпора қилмиш.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

САДР I [*а*] *тар.* Вақф ва дин ишлари билан шуғулланувчи амалдор. *У* [*Навоий*] *садрлардан бир нечасини йиғиб, вақф ишларининг аҳволи ҳақида маълумот олди.* Ойбек, Навоий.

САДР II [*а*] **1** *дин.* Зикрда энг жўшга келган ҳолат; жазава.

2 Қаттиқ айтиб, овоз чиқариб йиғлаш (азада).

САДҚА [*а* садақа]: **жон садқа** жон садақа, жонни садақа қилса арзийди. *Тўғри сўз дўстлар учун жон садқа, қурбон бўл унга. Узма ундан дўстликни, сўзи ёлғон бўлмаса.* С. Абдулла. **Садқаи кўз ёшинг** кўз ёшингдан айлансин, кўз ёшингга арзимайди.— *Қўй, қизим,— деди Пётр Кузьмич, ..— Садқаи кўз ёшинг кетсин.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. **Садқаи одам кет** одам бўлмай ўл, одамдан айлан. *У* [*чол*], *мулла Норқўзига қўлини пахса қилиб деди: — Садқаи одам кетинг-э, айб эмасми?!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. **Садқаи сар** 1) бошдан садақа, бошдан айлансин; 2) ажаб бўлибди, хўп бўлибди. *Ўлдирган бўлсангиз, садқаи сар .. Ит деган махлуқ топилади, аммо одам топилмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

САДҚАЙИСАР [*а+ф-т*] (*тўғриси* **садқаи сар**) *қ.* **садқа.**

САЁЗ **1** Унча чуқур бўлмаган, таги юза жойлашган; паст. *Саёз кўл.* ▪ *Адолат жилдираб оқиб ётган саёзгина ариқчадан қўлини ювиб, рўпарадаги тўпиккка қараб кетди.* С. Зуннунова, Гулхан.— *Кўп ҳовлиқиш ярамайди, афандим,— бойвачча суқилди сўзга,— саёз дарё шовқин билан, чуқур дарё сокин оқади, деган гап бор.* Ойбек, Нур қидириб. *Қўлнинг саёз жойларида одам бўйи қамишлар, яканлар ўсиб ётар, .. эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. | *рвш вазифасида* Унча чуқур эмас, юза. *Ерни саёз ҳайдамоқ. Жўякларни саёз олмоқ.*

2 *кўчма* Мазмунан сийқа, юзаки, ғўр. *Саёз асар. Саёз фикр.* ▪ [*Абдушукур*] *шоирлик истеъдодидан тамом маҳрум бўлишига қарамай, .. «миллатни уйғотиш» учун вазни бузуқ, фикри саёз, рангсиз назмлар ёзди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Ҳусайн:*] *Мамлакатимизнинг ақли ҳисобланмиш соҳиби тадбир, доно Навоийнинг бу кун .. саёз мулоҳазалар юритишининг боиси не бўлди экан?* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

САЁЗЛАНМОҚ **1** Суви камайиб ёки оқинди жисмлар (балчиқ, шағал ва ш. к.) тўпланиб таги юзароқ бўлиб қолмоқ. *Тез саёзланадиган дарёлар.*

2 *кўчма* Мазмунан сийқалашмоқ, юзакироқ бўлиб қолмоқ. *Фикрингиз саёзланиб қолибди.*

САЁЗЛАШМОҚ *айн.* **саёзланмоқ.** *Дарё саёзлашиб қолипти. Инсон ўз устида ишламаса, унинг фикри саёзлашади.*

САЁЗЛИК **1** **саёз** *с. белги оти. Қўлнинг саёзлиги. Ариқнинг саёзлиги.* ▪ — *Образнинг бадиий саёзлиги мени янада жиддий хавотирлантирарди,— деди Обид Жалилов у билан қилинган суҳбатда.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

2 Таги унча чуқур бўлмаган, саёз жой. *Чўкиб кетай дейишига қарамасдан, Полвон тўрни қўйиб юбормас, сузиб саёзликка интиларди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

САЁҚ **1** Ҳар ерда санқиб, дайдиб юрадиган; дайди. *Саёқ одам. Саёқ ит.* || *Саёқ юрсанг, таёқ ейсан.* Мақол. ▪ *Яхшигина овози борлигини пайқаб олган бир-иккита саёқ созандалар уни тўпларига қўшиб олдилар.* С. Қароматов, Ҳижрон. *Қеча-кундуз кўча-кўйда тентираб юрдим саёқ, Сўзласа жон куйдириб ким солмадим ҳаргиз қулоқ.* Ҳабибий. *Саёқ учун икки дунё бир қадам.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ёмон йўлларга юрадиган; ахлоқи бузуқ, фаҳш. *Яшириб нима, Тўхтаназар қўрс, тўнг, ичкиликка ружу қўйган, тўғрисини айтсам, саёқроқ йигит эди, меҳнатга бўйин бермасди.* Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли.

САЁҚЛИҚ **саёқ** *с. белги оти.*— *Дарбадарликдан, ўзимнинг симобдай беқарор саёқлигимдан жуда ўкинар эдим,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *У* [*Фотима*] *синглимга ҳар замонда ёзган хатида эри ҳақида ҳам-мим демас, ўзи хоҳлаб текканининг саёқлигидан ва бағри тошлигидан нолишга, очиғи, ор қиларди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

САЁҲАТ [*а*] Дам олиш, ҳордиқ чиқариш ёки дунёни кўриш, ўрганиш мақсадида қилинган сафар. *Дунё саёҳати. Илмий саёҳат. Туристик саёҳат.* ▪ *Эртасига ўзбекистонлик пионерларнинг Бутуниттифоқ қишлоқ хўжалик выставкасига саёҳати бошланди.* Н. Орифжонов, Ҳаловат.

САЁҲАТЛАШМОҚ *с. т.* Бирга ёки ёлғиз саёҳат қилиб юрмоқ, кезмоқ.

САЁҲАТНОМА [*а+ф-т*] **1** Саёҳат кундалиги, саёҳатда олиб борилган кундалик дафтар.

2 *ад.* Саёҳат таассуротлари ҳақидаги нома, асар. *Муқимий «Саёҳатномаси».*

САЁҲАТЧИ Саёҳат қилган, саёҳатда юрган ёки саёҳатни яхши кўрадиган одам. *Дунё саёҳатчилари. Чет эллик саёҳатчилар.* || *Саёҳатчи олимлар.* ▪ *Саёҳатчилар жарликдан ўтиб, тоғ ён бағрига етдилар.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

САЖ [*а*] *ад.* Қофияли проза. *Саж ўзбек халқ оғзаки ижоди учун характерли хусусиятлардан биридир.*

САЖДА [*а*] *дин.* Ибодатда ёки сиғинишда тиз чўкиб ва бош эгиб пешанани ерга тегизиш. *Умрида боши саждага тегмаган Ҳайитмат ака, нима ҳам бўлди-ю, .. сўфининг қистови билан қишлоқ масжидига бориб қолди.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр. *Афанди бир куни икки ракаат пешин намозини ўқигандан кейин, саждадан бош кўтармай, тўнқайганча ётаберди.* «Латифалар». **Сажда қилмоқ** 1) ибодатда бош қўймоқ; 2) *кўчма* бош эгмоқ, тиз

www.ziyouz.com kutubxonasi

чўкмоқ, сиғинмоқ. *Раисга сажда қилувчи хушомадгўйлар ҳам озмунча эмасди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 3) *кўчма* ҳурмат билан қарамоқ, таъзим қилмоқ. *Колхозга кирдим, уй-жойли бўлдим, .. меҳнатга сажда қиладиган бўлдим.* А. Ҳасанов, Чироқлар.

САЖДАГОҲ [*а+ф-т*] 1 *дин.* Сажда, ибодат қилинадиган жой; қадамжо.

2 *кўчма* Муқаддас, азиз жой. *Мана ўша уй, мана менинг саждагоҳим.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

САЗА́Н Қарплар оиласига мансуб дарё балиғи; танга балиқ.

САЗЗОЙИ *с. т.* Сазойи.

САЗО I [*ф-т*] 1 Қилмишига яраша танбеҳ, таъзир. *Сазо бермоқ.* ■ [*Зуннун:*] *Сизнинг колхозингизни деб Муродовадан мен сазо эшитдим.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Оний истак; интилиш; шахт. *Йигитнинг сазоси сингунча, шайтоннинг бўйни узилсин.* Мақол. **Сазосини қайтармоқ** (*ёки* **ўлдирмоқ, ерда қолдирмоқ**) илтимосини, шахтини қайтармоқ. *Ўғлимдан айланай, ҳар бир бечоранинг дардига малҳам топади, сиздай азиз одамларнинг сазосини ҳеч ҳам ерда қолдирмайди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Курбон ота унинг суҳбатини хушламаса ҳам, одамнинг юзи иссиқ, ҳамсафар бўлиш тўғрисидаги сазосини ўлдирмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

САЗО II *диал.* Садо, товуш, овоз. *Нега бўзраясан, олмайсанми буни?! Хотинидан сазо чиқмагач, Соҳиб қори қўлидаги сарполарни Ҳолиданинг бошидан ошириб ичкарига отди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

САЗОВОР [*ф-т*] Қилмиши, хизмати ёки белгиларига кўра бирор баҳога арзийдиган; муносиб, лойиқ. *Роҳат қилсин, майли ҳақли, у сазовор.* Ғ. Ғулом. *Отабекка бу йўлда кўмакчи бўлиб юрган Марғилон фуқароси Мирзакарим қутидор ҳам шу жазога сазовор тутилади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Сазовор бўлмоқ** 1) арзимоқ, лойиқ, муносиб бўлмоқ. [*Йўлчи*] *Шокир отадан шундай илтифотга, мақтовга сазовор бўлган синглисини тўйиб кўриш учун кўзлари ҳовлини айланди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Жаноблнинг олдиларида шармисор, ғазабга сазовор бўлдим.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён; 2) лойиқ, муносиб топилмоқ, эришмоқ. *Республикада хизмат кўрсатган санъат арбоби унвонига сазовор бўлмоқ.*

САЗОВОРЛИК сазовор *с. белги оти. Диққатга сазоворлик. Ҳурматга сазоворлик.*

САЗОЙИ [*ф-т*] Эл кўзида сазога, танбеҳ-таъзирга лойиқ. *Мени турғизиб қўлимни орқамга боғладилар: Бозорма-бозор айлантириб, бошимга қамчи билан уриб: «сазойи киши одам ўлдирсин»,— деган гапни баланд овоз билан такрор .. қилар эдилар.* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Сазойи қилмоқ** эл кўзида сазо, танбеҳ, таъзир бермоқ (йлгари бу мақсадда гуноҳкорларни эшакка тескари миндириб, юзига қора суриб, одам гавжум жойларда айлантириб юрилар эди).— *Мени сазойи қилиб бўлганларидан кейин оломон тошбўрон қилиб ўлдирмоқчи эди,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

САИД [*а*] *эск. кт.* 1 *айн.* **бахтли. Соати саид** бахт соати, бахтли соат, он, пайт.

2 Саид (*эркаклар исми*).

САЙД [*а*] 1 *эск. кт. айн.* **ов. Сайд қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) 1) ов қилмоқ, тутмоқ; 2) *кўчма* мафтун қилмоқ, банд этмоқ. *Бир табассум бирла сайд этдинг кўнгилни аввало, Охири ноз тоғофил бўлди иш, эй дилрабо.* Ҳабибий.

2 Ов қилинган нарса, ов ўлжаси. *Сайдинг қўябер, сайёд, сайёра экан мендек.* Фурқат.

САЙЁД [*а*] *эск. кт. айн.* **овчи.** *Сени отган сайёд сайёдмас, Ўқ узса гар у, одамзодмас.* А. Абдураззоқ.— *Унинг [Моҳидилнинг] ичидагини яққол сезиб, кўриб турардим. Кўзларимга ҳайрат билан боқди-ю, сайёд домидан ҳурккан оҳудай жон талвасада қочиб қолди,— деди Ғулом ака.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

САЙЁР [*а*] 1 *эск. кт. айн.* **сайёҳ.** *Носирбой ҳам бўш келмайди: — Мен! Номим Носир сайёри Самарқандий.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *кўчма* Бир жойдан иккинчи жойга кўчиб юриб хизмат қиладиган. *Сайёр виставка. Сайёр устахона. Сайёр кино.* | Доимий жойдан бошқа ерга бориб ўтказиладиган, уюштириладиган. *Суднинг сайёр мажлиси. Сайёр илмий сессияси.* | Муқим турар жойидан бошқа жойларда кезиб юриб, иш олиб борувчи. *Сайёр мухбир.* ■ *Унда-бунда сайёр атторларнинг «ип кетди, игна кетди, ..» каби қичқириқлари .. шаҳар шовқинига мадад бериб туради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Сайёр (*эркаклар исми*).

САЙЁРА [*а*] 1 *астр.* Қуёш атрофида айланувчи ва ундан нур олувчи осмон жисми, мас. *Меркурий, Венера, Ер, Марс.*

2 Муқим турар жойи йўқ, дарбадар кезувчи, дарбадар.

3 Сайёра (*хотин-қизлар исми*).

САЙЁҲ [*а*] 1 Саёҳат қилувчи; саёҳатчи. *Жаҳонгашта сайёҳ йўлни забт этади, тажрибакор деҳқон чўлни забт этади.* Мақол.

2 *эск.* Экскурсия қатнашчиси; экскурсиячи, экскурсант.

САЙИД [*а*] *дин.* 1 Муҳаммад пайғамбар авлодларига мансуб киши. *Отанг сайид, энанг қандай паризод Сен шекилли сулув туғмас одамзод. «Бўтакўз». Вагондагилар орасида оқ соқолли муллалар, кўк саллали сайидлар, чалмали қариялар, нариги вагонда эса, нуқул аёллар.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Эркаклар исмининг таркибий қисми, мас. *Сайидкарим, Сайидолим.*

САЙИЛ [*а*] 1 *этн.* Баҳорда ўтказиладиган катта халқ сайр-томошалари, сайр-томоша. *Айни баҳор кулган чоғ эди, Сайил жойи сўлим боғ эди.* Э. Воҳидов.

2 Умуман катта ва тантанали сайр-томошалар. *Фестиваль-ёшлик сайли, Қўшиқлар учсин найли, Шодиёна тинмасин Қирқ кеча-кундуз, майли!* Ё. Мирза. *Сувда юлдузлар Барқ уриб турар, Гўёки қизлар Сайилда юрар.* Шайхзода. *Водокачканинг очилиш маросими катта тўйга, каттакон сайилга айланиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Сайил боғ** халқ сайиллари ўтказиладиган катта боғ, парк, сайилгоҳ. **Қовун сайил** қовунхўрлик ва сайр-томоша мақсадида кўпчилик бўлиб далага — қовун полизга чиқиш. *Бугун бизга қўниб борадилар-да. Қовун пишиб қолди, қовун сайли қиламиз.* Н. Сафаров, Жангчи шоир.

3 Сайр-томоша мақсадида кезиб юриш; саёҳат. *Сайил ҳам сайил, сайгардон ҳам сайил.* Мақол. ■ — *Бир йили шаҳарма-шаҳар сайил қилиб, Батумига бориб қолдим,— деди Бондарь.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

САЙИЛГОҲ [*а+ф-т*] Халқ сайиллари ўтказиладиган жой, боғ, парк. *Унинг [шаҳарнинг] кўчалари, боғ-боғчаларининг йўлка-хиёбонлари катта сайилгоҳдай гавжум эди.* Туйғун, Юрак қўшиқлари. *Кўклам чоғларида бу майдон деярли ҳар куни сайилгоҳга айланиб кетади.* А. Раҳмат, Варракчи чол.

САЙИН *кўм. (б. к. билан)* 1 **-ган** аффиксли сифатдошлар билан келиб, иш-ҳаракатнинг тобора кучая боришини билдиради. *Йўлчи сузган сайин ўзини енгил сезар, томирлари кенгаяр эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Борган сайин** борган сари, тобора. *Шамол борган сайин зўраймоқда.* ■ — *Ҳали тугилмаган болани ер ютқур дединг-а,— деди Туробжон борган сайин тутоқишиб.* А. Қаҳҳор, Анор.

2 Вақт билдирувчи сўзлар билан келиб иш-ҳаракатнинг тадрижий кучая бориши ёки такрорланишини билдиради. *Аҳвол кун сайин ўзгармоқда. Минут сайин сўраб турмоқ. Республикамизда пахта ҳосили йил сайин ошиб бормоқда.* ■ *Соат сайин ишларинг олдин боссин.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Улар [кундошлар] арзир-арзимас нарса устида минут сайин талашиб-тортишар эдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

САЙИШ: сайиш қилмоқ *айн.* **расад қилмоқ** *қ.* **расад** II.

САЙЛАМОҚ 1 Овоз бериш йўли билан давлат ёки жамоат органларини аъзолигига тайинламоқ, ўтказмоқ. *Президиум сайламоқ.* ■ *Бригадирликка, звеновойликка энг яхши, илғор, тажрибакор, ишнинг кўзини биладиган жонкуяр одамларни сайламоқчимиз.* Уйғун, Навбаҳор.

2 Танламоқ, танлаб, саралаб олмоқ. *Бир данак, қаламчадан Ундирдилар атайлаб, Мирзачўлда ўссин, деб Кўчат асилин сайлаб.* Қ. Муҳаммадий. *Эй улуғ рус халқи, севдим меҳр ила*

www.ziyouz.com kutubxonasi

жондан сени, Сайладим катта оғам деб, тоза виждондан сени. А. Пўлат.

САЙЛАНИШ сайланмоқ *фл. иш оти. Президиумга сайланиш. Депутатликка сайланиш. Сайлаш ва сайланиш ҳуқуқи.*

◆ **Табиий сайланиш** *биол.* жонли организмларнинг тарихий тараққиёт процессида ҳаётий шароитларга мослашиб боришини белгиловчи ривожланиш қонунияти.

САЙЛАНИШМОҚ сайланмоқ *фл. бирг. н. Ясов тортган сатта ботир, Сайланишиб келаётир.* «Равшан».

САЙЛАНМА 1 Сайлаб қўйиладиган, сайлов йўли билан белгиланадиган, тайинланадиган. *Сайланма органлар.*

2 *эск.* Танланган, танлаб, саралаб олинган. *Ёзувчининг сайланма асарлар тўплами.*

САЙЛАНМОҚ сайламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Депутатликка сайланмоқ.* ▪ *Ботирали Исмоилов ўрнига сайланган котиб темирчи Содиқ ака билан маслаҳатлашиб, бугун ячейка мажлисини ўтказишга .. қарор бердик.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

САЙЛАШМОҚ сайламоқ *фл. бирг. н.*

САЙЛОВ Овоз бериш йўли билан давлат ва жамоат органлари аъзолигига тайинлаш, ўтказиш маросими, мажлиси. *Очиқ сайлов. Сайлов кампанияси. Яширин овоз бериш йўли билан сайлов ўтказмоқ. Сайловда қатнашмоқ.*

САЙЛОВЧИ Сайловда қатнашувчи киши, сайлов мажлисининг иштирокчиси. *Сайловчилар билан учрашув. Сайловчилар йиғилиши.* ▪ *Агитпунктларни айланиб чиқдим. Сайловчиларнинг иштироки ёмон эмас.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

САЙР [*а*] Ҳордиқ чиқариш, томоша қилиш учун бирор жойда айланиш, кезиш. *Боғ сайри. Шаҳар сайри. Жаҳонни сайр этмоқ.* ▪ *Қолмай шаҳарда тоқатим, Қишлоқ чиқардим одатим, Ҳоҳи яёв, бўлсин отим Гоҳ сайр ҳам даркор экан.* Муқимий. *Чеҳрангда бор олтин табассум, Чаманларнинг сайрида кўнглинг. Атир ҳидли гул, лолалар-ла, Безангандир келажак йўлинг.* Ғайратий. *Ёшлар .. электр чироқларининг нурига чўмган катта кўчаларни сайр қилиб кетдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Умуман кезиш, айланиш; сузиш. *Булутларнинг оҳистагина сайридан сезилар-сезилмас шамол юриб, енгилгина бир изғирин ҳам юзга келиб тўқинар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Осмонда гала-гала булутлар сайр қилиб юрса-да, ёмғирдан асар йўқ.* Ж. Шарипов, Хоразм.

САЙРАМОҚ 1 Ёқимли оҳангдор овоз чиқармоқ, хониш қилмоқ (қушлар ҳақида). *Атрофига эккан тоза шамшод гул, Ҳар шохида сайраб ўтирар булбул.* «Равшан». *Арчанинг орасида яна каклик сайради.* С. Анорбоев, Оқсой. | Умуман ёқимли, оҳангдор овоз чиқармоқ, жарангламоқ. *Дуторимнинг торлари, Қўш булбулдек сайрайди.* «Қўшиқлар».

2 *кўчма* Қелиштириб гапирмоқ, чиройли сўзламоқ. *Бурчингизни оқлаб, эркинлик билан қойил қилиб, Булбулигўё бўлиб минбарда сайранг, дўстлар.* Ҳабибий.

3 *кўчма салб.* Бир оҳангда тинмай гапирмоқ, вайсамоқ, жаврамоқ. *Назиркўр ичиб олса, ҳеч кимга сўз бермас, ҳа деб ўзиникини маъқуллаб, мақтаниб тоза сайрар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

САЙРАТМА Сайратиш учун сақланган, яхши сайрайдиган (бедана ҳақида). *Сайратма бедана.* || *Ундамунда хўроз ва сайратмаларнинг овозлари эшитила бошлади.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

САЙРАТМОҚ 1 **сайрамоқ** 1, 2 *фл. орт. н. Беданани сайратмоқ.*

2 Маҳорат билан чалмоқ, навозиш қилмоқ. *У дуторни сайратиб юборади.* ▪ *Жануб ёқда кумуш сувли дарада Найни бағам сайратарди чўпонлар.* Шайхзода.

САЙРАШМОҚ сайрамоқ *фл. бирг. н. Эркин-эркин учингиз, Осмонни бўйлаб. Қўрқмай ерга тушингиз, Сайрашиб, куйлаб.* И. Муслим.

САЙРГОҲ [*а+ф-т*] 1 Сайр қилиб, ҳордиқ чиқариш учун мос жой. *Шаҳримизда сайргоҳлар кўпаймоқда.* ▪ *Хушҳаволи сайргоҳ, Яна сенга келдик биз. Танларимиз чиниқсин, Кенг қўйнингга кирдик биз.* З. Диёр.

2 *айн.* **сайилгоҳ**. *Терим манзараси ажойиб бир сайргоҳни эслатади.* Туйғун.

САЙРОН [*ф-т<а*] *фолк.* Сайр, сайр-томоша, сайр-томошалар. *Кўҳиқофни сайрон, Девларни ҳайрон қилган, Тўхтамиш Қора девнинг Маконини вайрон қилган, Гўрўғли қаттоли шудир Одамхўр баттоли шудир.* «Хушкелди».

САЙРОҚ 1 Яхши сайрайдиган, хушнавоз. *Сайроқ қуш.* ▪ [*Навоий:*] *Кўзимнинг нури, кел, тоза гулим, кел! Кўнгил боғида сайроқ булбулим, кел!* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

2 Хониш, навозиш, сайраш. *Бу вақт шу бойқушлар сайроғи ичидан ингараш каби бир товуш ҳам эшитилгандек бўладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

САЙРОҚИ 1 Сайрайдиган, сайровчи. *Сайроқи қушлар. Сайроқи бедана.*

2 *кўчма салб.* Жағи тинмай бир оҳангда гапираверадиган; вайсақи, сергап. *Сайроқи хотин.* || *Ҳа, бу сайроқи, аввало, бир нарсанинг тагига тушмасин. Тушгандан кейин катта ошналарининг қулоғи тагига бориб ёмонлаб сайрай берса, ҳар қандай ишни ҳам дўндирмай қўймайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

САЙР-САЁҲАТ [*а*] Сайр ва саёҳат, сайр ва саёҳатлар, сайр ва саёҳатда кезиш.

САЙР-ТОМОША [*а*] Сайр ва томоша, сайр ва томошалар, сайр ва томоша қилиб юриш, кезиш, айланиш, сайил. *Улар дастгоҳ ёнида ҳам, ётоқда ҳам, ошхонада ҳам, сайр-томошаларда ҳам доим биз билан бирга бўлдилар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

САЙРЧИ Сайр қилиб юрувчи, сайрда юрган киши. *Сайрчиларнинг деярли ҳаммаси .. «сара» халқ.* Ойбек, Навоий.

САЙС [*а*] *диал.* Отбоқар.

САЙСХОНА [*а+ф-т*] *диал.* Отхона.

САЙҚАЛ [*а*] 1 Нарса сиртига берилган жило; пардоз, ишлов. *Қадимий обида деворлари ва миноралар сайқалида зўр талант ва истеъдод ёркин акс этиб турибди.* ▪ *Харсанг тошларга сайқал бераётган Миср фарҳодларининг мураккаб санъатига қойил қолдик.* С. Акбарий, Севги билан тирилган юрак | Силлиқлик. *Тўлқинлар гоҳ қуёш нурларини гранит қирғоқлар сайқалига туширар ва гўё тошни ёндирар, гоҳ гранит қирғоқлар сайқалини ўзида акс этдириб жилваланарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 *кўчма* Ишланиш натижасида эришилган камолот, баркамоллик, силлиқлик. *Гулчеҳранинг кўзлари чарақлаб ёнар, ёноқлари буғриққан, овозининг сайқали янада тиниқ, шўхчан тўлқин уриб оқар эди.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. *Актёр ўзининг ижрочилик маҳоратига сайқал бериш, реалистик ижоднинг янги томонларини қидириш ва ўзлаштириш юзасидан тинмай иш олиб борди.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

3 *кўчма* Зийнат, ҳусн, кўрк. *Меҳнат умр сайқали, ҳаёт безагидир.* ▪ *Кўпгина қадимги иморатлар қизил тош ва оқ мармардан ишланганки, бу уларга ҳусн ва сайқал бериб туради.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. **Сайқал топмоқ** 1) ишланиш натижасида камол топмоқ, мукаммаллашмоқ, силлиқлашмоқ. *Раққосанинг санъати тобора сайқал топмоқда;* 2) *кўчма* гўзаллашмоқ, ҳусн, кўрк касб этмоқ. *Ривож олгай муҳаббат бирла меҳнат, Топар меҳнат билан сайқал муҳаббат.* Ҳабибий.

САЙҚАЛЛАМОҚ 1 Силлиқлаб жило, пардоз бермоқ, жилоламоқ. *Мармар тошни сайқалламоқ.*

2 *кўчма* Ишлаб камолотга етказмоқ, баркамол қилмоқ, силлиқламоқ. *Асарни сайқалламоқ. Ижодни сайқалламоқ.*

3 *кўчма* Зийнат бермоқ, ҳусн, кўрк бағишламоқ. *Ошифта бу дил сатрини сайқалласа зора, Бўстон бўйи кокиллари, тўхтанг, менга навбат.* Т. Тўла.

САЙҚАЛЛАНМОҚ сайқалламоқ *фл. мажҳ. н. Сайқалланган тош.*

САЙҚАЛЧИ 1 Сайқал берувчи, силлиқловчи, жилоловчи уста.

2 *кўчма* Ишлов бериб камолотга етиштирувчи, баркамол қилувчи, силлиқловчи.

САЙҒОҚ Қўш тўёқли, кавш қайтарувчи сутэмизувчи чўлда яшайдиган ҳайвон.

САЙҲОН Катта текис очиқ жой, майдон. || *Сайҳон ер.* ▪ *Замон завқига ҳамдам боғларингда гул ва рай-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳонлар, *Гулистону чаман бўлсин қақир чўл, дашти сайҳонлар.* А. Пўлат.

САЙҲОНЛИҚ Сайҳон жой, сайҳон. *Аэродром шу ердан уч юз қадамча нарида қарағайзор ўртасидаги сайҳонликда.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

САК [*ф-т*] *с. т.* Саг. **Сак йили** *айн.* **ит йили** *қ.* **ит** 5.

САҚИЛЛАМОҚ Бекор санқиб юрмоқ, сандироқламоқ. *Ярим кечагача қаерда сақиллаб юрдинг?*

САҚИЛЛАШМОҚ сақилламоқ *фл. бирг. н.*

САККИЗ *снқ. сон* 8 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Саккизу саккиз — ўн олти. Саккиз киши. Саккиз сўм.* ▬ *Саккиз меҳмон ичида иккиси бениҳоят семиз эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Колхоз клубининг очилиш маросими бешинчи ноябрь кеч соат саккизга белгиланган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Санамай саккиз дема** олдидан хулоса чиқарма, яхши билмасдан туриб иш тутма, ҳукм юргизма. *Султоновнинг айтишига қараганда, ер ҳам ориқ, куч ҳам йўқ, .. бу ерларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олмай «очаверинглар» дейиш қалтис эмасми? Султонов санамасдан саккиз дейдиган одаммас-ку!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Саккиз тепки атлас** саккиз тепкили дастгоҳда тўқилган атлас; хонатлас. *Шу ўн беш кунниг ичида саккиз тепки атласдан лоақал икки жўра йиғиб қўйингиз, ёдингиздан чиқармангиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

САККИЗИНЧИ *тартб сон* **1** Тартиб ўрни 8 рақами билан белгиланган, 8 номерли. *Саккизинчи уй. Саккизинчи бет.*

2 Қатта-кичик нарсаларнинг еттинчидан катта, тўққизинчидан кичик ўлчам номери. *Саккизинчи калиш.*

САККИЗЛИК 1 *ад.* Саккиз сатрли шеър банди, саккиз сатрдан иборат шеър.

2 Саккиз холли карта. *Таппоннинг саккизлиги.*

САККИЗТА *дона сон* Саккиз дона ёки нафар. *Саккизта олма.* ▬ — *Саккизта бола бирдан: «Бўпти, жуда соз!» — дейишди-да, деворга тирмашиб томга ғизиллашди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

САККИЗТАДАН *тақс. сон* Саккиз донадан ёки нафардан. *Ўттиз икки самолёт саккиздан бўлиб борар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

САҚРАМА Ўқтин-ўқтин ёки вақти-вақти билан бирдан ўзгарадиган, сакраб ўтадиган. *Сакрама характердаги ривожланиш.*

САҚРАМОҚ 1 Куч билан гавдани отиб бир мунча вақт ҳавода учмоқ; ирғимоқ. *Югуриб келиб сакрамоқ. Машинадан сакраб тушмоқ. Ариқдан сакраб ўтмоқ.* ▬ *У ҳозир Ғуломжонни ўрикдан деворга, девордан ёнига сакраб тушади, деб ўйлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **(Ўрнидан) сакраб турмоқ** (ўрнидан) тез, сапчиб, ирғиб турмоқ, дик этиб турмоқ. *Хонимбиби қизларга қистатиб ўтирмай, ўрнидан сакраб турди-да, ўйнаб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Булутга (ёки кўкка) сакрайдиган** чопқир ва ўйноқи (от ҳақида). *Бу ердаги отлар турли тусда ва турли бичимда бўлиб, зотли, нодир отлар эди. Халқ бундай отларни «булутга сакрайдиган от» дейди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ерга урсанг, кўкка сакрайди** ниҳоятда шўх, олов (асосан болалар ҳақида). | *кўчма* Жойдан жойга ўтмоқ, кўчмоқ. *Читтак шохдан шохга сакраб катак изласа, Набигул заводдан заводга сакраб нима излайди, дейсиз-да?* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

2 Урилиб қайтмоқ, ирғимоқ, сапчимоқ. *Тўп ердан сакраб, одам бўйи кўтарилди.* ▬ *Пастда, бир терак бўйи чуқурда зилол сой тошдан-тошга сакраб, қирғоққа урилиб оқарди.* Й. Шамшаров, Пахтақайнар.

♦ **Юз газ (нари) сакрамоқ** ўзини четга олмоқ, безилламоқ. *Иш талаб қилсанг, ҳуркиб юз газ сакрайсиз.* Ойбек, О. в. шабадалар.

САҚРАТМОҚ сакрамоқ *фл. орт. н. Девордан сакратмоқ. Ғовлар оша сакратмоқ. Самолётдан парашют билан сакратмоқ.*

САҚРАШ 1 сакрамоқ *фл. иш отн. Бир оёқлаб сакраш.* ▬ *У девордан бир сакрашда ошиб тушди-ю, кучининг борича олдинга интилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Бирдан ўтиш, кўчиш, кескин ўзгариш. *Ҳа, 1962 йил бригада ҳаётида катта сакраш йили бўлди.* «Қ. Ўзбекистон», 1964, 4 июнь.

САҚРАШМОҚ сақрамоқ *фл. бирг. н. Юнглари қирқилиб енгил бўлган қўй-қўзилар дикир-дикир сакрашади.* О. Кўчқорбеков, Чўпон Рўзи бахши.

САКСОВУЛ Чўлларда ўсадиган баргсиз дарахт ва унинг ёнилғи сифатида ишлатиладиган ёғочи. *Қора саксовул. Оқ саксовул.* || *Саксовул ўтин.* ▬ *Ҳаво совуқ, меҳмонхона печкасиз бўлса ҳам сандалига устма-уст .. солинаётган саксовул кўмирнинг чўғи .. бу катта уйни тандирдек қизитган эди.* Айний, Қуллар.

САКСОВУЛЗОР Нуқул саксовул билан банд ер нуқул саксовул экилган ёки ўсган жой.

САКСОН 1 80 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Саксондан ўн бешни айирмоқ. Саксон сўм пул. Саксон пуд ун.* ▬ *Қани, пулдан чиқар! Бир юз ўн беш сўм саксон тийин берсанг бўлади. Ҳисобли дўст айрилмас.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

2 Саксон *(эркаклар исми).*

САКСОНИНЧИ *тартб сон.* Тартиб ўрни 80 рақами билан белгиланган, 80 номерли. *Саксонинчи уй. Саксонинчи бет.*

САКСОФОН [*р*] Пуфлаб чалинадиган музика асбобларининг бир тури. *Саксофон чалмоқ.*

САКТА [*а*] **1** *эск. айн.* **апоплексия.**

2 Шеърда вазн жиҳатидан тўмтоқлик, етишсизлик.

САКТАЛИК сакта *с. мавҳ. от. Шеърдаги сакталик.* ▬ *Қалбим уришига солсан қулоқ, Ҳеч қачон сакталик сезмайсан бироқ.* Р. Бобожон.

САЛ *рвш* Бир оз, озгина, андак. *Сал кунда. Сал фурсат ўтмай. Оёғи сал оқсайди. Сал тўхтанг. У салгина илжайди.* ▬ *Онаси унинг бутун ҳаракатини таъқиб қилиб турарди. Сал кеч қолса, чироқ ўчирмай кутиб ўтирарди, неча марта кўчага чиқиб келарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *«Ишчи» колхозида Аширмат деган йигит ҳар куни сал кам тўрт меҳнат ишлайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Орқасига қараса, икки отлиқ етиб олишига сал қолибди.* Н. Фозилов, Оқим. **Сал нарсага** арзимаган нарсага, бўлар-бўлмасга. *Сал нарсага араз қилмоқ.*

САЛАВОТ [*а*] *дин.* Гуноҳидан ўтиш, кечириш, кечирим. **Ўтган ишга салавот** бўлиб ўтган ишларни, бўлган гапларни унутайлик, гина-кудуратни қўяйлик. *Ўтган ишга салавот, ҳозиргисини гапиринг.* Уйғун, Сўнгги шушаймон.

♦ **Салавоти босди** *айн.* **салобати босди** *қ.* **салобат.**

САЛАМАНДРА [*р<грек*] Сувда ва қуруқликда яшовчилар туркумидан, калтакесакка ўхшаш жонивор.

САЛАНГЛАМОҚ 1 Лапангламоқ, ликонгламоқ. *Бўйнидаги бир парча эски чарм саланглаб яғринига уриларди. Эгаси ирмчи бўлса керак, кўз тегмасин, деб тақиб қўйган-ку.* С. Анорбоев, Оқсой. *Автомобиль чироғи олдинда бораётган Фаррух тенгли болани ёритди, унинг елкасида саланглаб турган балиқ ялтилларди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

2 *кўчма* Бекор санқиб юрмоқ, сандироқламоқ, сақилламоқ. — *Жуда яхши ўйлабсан. Ёнингга Тўлбошни ҳам қўшиб бераман, қиладиган иши йўқ, қуруқ саланглаб юрибди,— деди Ҳайдарбой.* Н. Фозилов, Оқим.

САЛАНГЛАТМОҚ салангламоқ 1 *фл. орт. н. Эшак, устида икки киши борлигини писанд қилмай, гоҳ йўрғалар, гоҳ йўртар, Махсум узун оёқларини саланглатиб, қоматини тик тутиб борар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

САЛАТ [*р*] Турли сабзавот (помидор, бодринг), тухум, гўшт ва ш. к.дан кесиб тайёрланадиган яхна таом.

САЛАФ [*а*] Бирор соҳада кимсадан олдин ўтган шахс. ўтмишдаги фикрдош, ҳаммаслак, ҳамкасб. *Лутфий ва Атоий — Навоий салафларидир.*

САЛБИЙ [*а*] **1** Рад этувчи, қайтарувчи. *Салбий жавоб. Салбий натижа.*

2 Ёмон баҳо ёки фикр ифодаловчи, ижобий эмас. *Салбий баҳо. Салбий муносабат.*

3 Маълум талаблар нуқтаи назаридан номақбул, ижобий эмас, ёмон, талабга зид. *Салбий образ. Салбий хатти-ҳаракат.* ▬ *Шуни билингки, бошлаган ишингизнинг ижобий то-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

мони билан бирга салбий, жуда катта салбий томони ҳам бор. С. Анорбоев, Оқсой.

САЛБИЯ [*а*] Барги медицинада ва парфюмерияда ишлатиладиган ўсимлик.

САЛДОВ Моторсиз ва эшкаксиз кемаларни тортиб юргизадиган арқон ва шундай арқон билан кема тортиш. [*Жапақ*] *Мўйтанқўлнинг ёввойи қамишзорларида кечалари билан салдов тортиб соҳилга келар .. эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

САЛДОВЧИ Салдов тортувчи, салдов тортиб кема юргизувчи.

САЛДОМ *диал.* Салмоқ, оғирлик. *Салдомим синдирар филнинг белини.* «Нигор ва Замон».

САЛДОМЛАМОҚ *диал.* Салмоқламоқ, салмоқлаб кўрмоқ. *Кўрсатар салдомлаб таёқ муштини.* «Нигор ва Замон».

САЛИБ I [*а*] *кт.* Бут, крест. **Салиб юриш** 1) *тар.* ўрта асрларда: черковчиларнинг даъвати билан Ғарбий Европадан Шарққа, асосан, Палестинга қарши, «муқаддас» ерларни мусулмонлар асоратидан қутқариш шиори остида уюштирилган еттита ҳарбий юришнинг ҳар бири; 2) *кўчма* умуман бирор нарсага қарши қаратилган шафқатсиз оммавий кураш. *Ирқчиликбозликка қарши салиб юриши эълон қилмоқ.*

САЛИБ II [*а*] Ўтсимон, бир паллали кўп йиллик ўсимлик.

САЛИБЧИ *тар.* Салиб юришининг ташкилотчиси ёки қатнашчиси.

САЛИМ [*а*] 1 *кт.* Соғлом, соғ, саломат. **Ақли салим** 1) соғлом ақл; 2) ақли расо, бамаъни одам.

2 Салим *(эркаклар исми).*

САЛЛА I [*а*] 1 Намозхон эркаклар бошга ўрайдиган, узун, оқ мато. *Оқ салла. Шойи салла.* ▪ *Эшик очилиб, уйга бақалоққина биров кириб келди. Бошида салла, эгнида қоп-қора кийим.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма с. т.* Умуман чамбарак шаклидаги ҳар нарса. *Бошига барра ўтлардан ва гуллардан катта «салла» ўраган .. йигит.* Ойбек, О. в. шабадалар.

◆ **Бақа салла** *ёки* **қурбақа салласи** еб бўлмайдиган, баъзан заҳарли бир хил замбуруғ. **Ичагингни** *(ёки* **ичак-човоғингни) бошингга салла қилиб қўяман** дўқ-пўписа ибораси. *Фоҳишалигингни билардиму, туҳматчилигингни билмасдим. Ҳай майли, агар эркак киши бўлганингда, ичак-човоғингни бошингга салла қилиб қўярдим.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Пайтава салла** *кест.* ҳафтафахм, пайтава қулоқ. [*Холисхон:*] *Пайтава саллалардан ўлиб бўлдим. Ухлаб ётибди денг.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

САЛЛА II [*а*] *диал.* Ўрама (овқат).

САЛЛАГУЛ [*а*+*ф-т*] Бир нав декоратив ўсимлик ва унинг йирик гули.

САЛЛАДОР [*а*+*ф-т*] 1 Бошига катта салла ўраган; катта саллали. *Домлани «салладор бойқуш» дедингиз.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 *кўчма* Тепасида, учида саллага ўхшаш қисми бўлган. *Салладор қўзиқорин.* ▪ *Салладор чўққилар орқасидан эндигина кўтарилган қуёш бутун водийни жимир-жимир нур селига кўмган эди.* О. Ёқубов, Ота изидан.

САЛЛА-КАЛЛА *кест.* Бошига катта-катта салла ўраган аъёнлар. *Жойнинг тўри илгари салла-каллаларники эди.*

САЛЛА-КАЛЛАЛИ *кест.* Бошига катта салла ўраган. *А, меҳмонлари қиморбозга сира ўхшамайди-ку. Домла имомлардай салла-каллали одамлар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

САЛЛАЛИ Бошига салла ўраган. *Хўжа Афзал катта ипак саллали бошини силкиб тасдиқлади.* Ойбек, Навоий.

САЛЛАЛИК Салла қилса бўладиган; саллабоп. *Саллалик шойи. Бир саллалик мато.*

САЛЛАМНО [*а*] *эск. кт.* Балли, офарин; таҳсин ва офарин. *Бўйин сунди, бурилди келди бизга мавж уриб дарё, Қўриб ҳар ким деди бирликдаги қувватга салламно.* Ҳабибий.

САЛЛА-ТЎН *айн.* **салла-чопон.** [*Ҳидоят ўзига-ўзи:*] *Салла-тўнни ечиб нозиккина бўлиб ўтирай.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

САЛЛАЧА 1 салла I *с. кичр.*

2 Бошга танғиб ўраладиган кичкина рўмол. *Саллача ўрамоқ.* || *Саллача рўмол.* ▪ *Битта хитойи жужун мурсакни кам кўриб, ёнига .. ўзининг келинлигидан ўралмай қолган қалмоқи саллачасини қўшган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

САЛЛА-ЧОПОН Намозга ва умуман кишиликка кийиладиган устки кийим, салла ва чопон. *Бой салла-чопонини хотинига берди, қозиқдан дўпписини олиб кийиб, кўрпачага ўтирди-да, Унсинга қаради: — Жиян, шундамисан? Ўтир, ўтир.* Ойбек, Қутлуғ қон.

САЛЛОТ [*р* солдат] 1 *с. т.* Солдат, аскар. *Князь сув пулини уч баравар ошириб юборибди. Капсанчилар ғулу кўтаришган экан, князь «шаҳардан саллот чақираман», деб босипти.* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 Моткадан кичик, ўнликдан катта қарта. *Ғиштиннинг саллоти. Саллотни юрмоқ.*

САЛЛОХ [*а*] 1 Қушхонада мол сўювчи мутахассис; қассоб.— *Тикка олдига бориб, девкор саллохлардай шохидан ушлаб «бисмиллоҳу оллоҳу акбар», деб [ҳўкизнинг] бўғзига пичоқ тортиб юбордим, — деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 *кўчма нафр.* Қаллакесар, хунрез. *Уруш саллохларин жиловлагали Тарих ҳукмин кечиктирмайди.* С. Акбарий.

САЛЛОХЛИК 1 саллох 1 *с. касб оти. Йўлдош ака Тошкентдаги қушхонада саллохлик қилганида, мен унга шогирд эдим.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

2 *кўчма нафр.* Каллакесарлик, хунрезлик.

САЛЛОХХОНА [*а*+*ф-т*] *айн.* **қушхона.**— *Қайси саллоххонанинг аҳлати бу? — деди Комилжон папирос тутунини бурнидан чиқариб.* И. Раҳим, Ихлос.

САЛМОҚ 1 Оғирлик, вазн, залвор. *Агапов шошилмайди .. Юкнинг салмоғига қараб, сўнгра гапиради.* И. Раҳим, Ихлос. **Салмоқ билан** 1) оғирлиги, залвори билан. *Бурилишларда чинқириб ва йўлни оғир салмоқ билан зирқиратиб трамвай етиб келди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) шошмасдан, салмоқлаб, дона-дона қилиб, таъсирли қилиб. *Чўпон ота ҳайрон бўлиб қўлини орқасига қилганча тик қотиб турган эди, кейин салмоқ билан юра бошлади.* Ойдин, Фарҳодлар. *Даврада ўтирган иш ёқмас, ҳушомадгўйларга маънодор тикилгач, салмоқ билан киноя қилди: — Ҳорманг, азаматлар!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 *кўчма* Жамиятда, кўпчилик ўртасида тутган ўрин, мавқе, нуфуз. *Салмоққа яраша иш қилиш керак, Токи дўст-ошнолар десинлар балли.* Ғ. Ғулом.

3 Нисбий вазн, ҳажм, қиймат, аҳамиятли ўрин. *Оғир саноат маҳсулотининг салмоғи тез ўсиб бормоқда.* ▪ *Она ёниб Саҳнада ўлтирар жим. Ишларининг салмоғи Сўзланар бетиним.* Зулфия.

◆ **Сони бор, салмоғи йўқ** ҳисобда, саноқда бор-у, лекин ҳеч қандай аҳамияти йўқ, бефойда.

САЛМОҚДОР 1 Тенг ҳажмли бошқа нарсаларга нисбатан оғир; вазмин, салмоқли, залворли. *Салмоқдор болға.*

2 Бўлиқ, тўлиқ, бўлали. *Салмоқдор кўсаклар. Салмоқдор бошоқлар.*

3 *кўчма* Арзирли, катта. *Салмоқдор ҳисса қўшмоқ.*

4 *кўчма* Мавқеига, тутган ўрнига, хизматига кўра бошқалардан ажралиб турадиган; нуфузли, салмоқли. *Салмоқдор олим.* | Бошқаларга қараганда сермаҳсул, сермазмун. *Бир-биридан афзал ва салмоқдор бўлган йилларимиз ичида бу йил алоҳида ўрин олди.* Ҳ. Назир, Янги саҳифа.

5 *кўчма* Дона-дона, оғир, вазмин. ▪ *Асқар полвон аста, салмоқдор одим отар ва ўз-ўзи билан сўзлашгандек, ранжиб ҳорғин дерди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Бошқаларга ўтадиган, таъсирли. *У вазмин ҳаракатлари, ақли ва салмоқдор сўзлари билан зални тўлдирган жамоатни идора қилар ва ўзи ҳам нафас сайин ўсаётганга ўхшар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

САЛМОҚИ 1 Салмоқлаб, дона-дона қилиб гапирадиган. *Салмоқи одам.*

2 Салмоқлаб, дона-дона қилиб сайрайдиган (бедана ҳақида).

САЛМОҚЛАМОҚ 1 Қўлга олиб тебратиб оғирлигини чамаламоқ. [*Нонни*] *салмоқлаб кўр, чўғи оғирроғидан ол.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Ғойибдан келган хуржунни Ойша хола салмоқлаб кўрди.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

У ниқлаб тўлдирилган, зилдай оғир эди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. | Умуман чамалаб кўрмоқ, чамаламоқ. *Иброҳимов ҳамманинг сўзига диққат билан қулоқ солди, ўртага ташланган фикрларни ва буларнинг тўғри ё нотўғри эканлигини исбот қилиш учун кўрсатилган далилларни ўлчаб, салмоқлаб кўрди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор.

2 Вазминлик билан сўзламоқ, дона-дона қилиб гапирмоқ.— *Бу кунгача Отабек саломат,— деди Зиё ака салмоқлаб.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У болалар яхши тушунсин учун, аста, салмоқлаб гапиради, айрим сўз ва жумлаларни такрорлайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Шошмасдан, битта-битта қадам юрмоқ, секин бормоқ. *Холмат беғам, одатдагидек салмоқлаб қадам ташлаб, айвонга ўтиб кетаверди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Танклар бир текисда, жуда ҳам шошмай, салмоқлаб борарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

САЛМОҚЛАНМОҚ 1 **салмоқламоқ** 1 *фл. мажҳ. н.*

2 Салмоқлаб, дона-дона қилиб гапирмоқ. *Салмоқланиб каттаси деди оғзин тўлатиб: — Қўриқ ерлар очаман Чўл саҳрони гуллатиб.* Қ. Муҳаммадий. *Йўлчи кириши билан [Мирзакаримбой] вазиятни бузмасдан салмоқланиб деди: — Кел, қўзим, нима ишинг бор?* Ойбек, Қутлуғ қон. | Шошмасдан битта-битта қадам ташлаб юрмоқ, секин юрмоқ; сузмоқ, кезмоқ. *Қўнғироқларини жаранглатиб салмоқланган қатор туялар.* Ойбек, Навоий. *Осмон кўм-кўк. Онда-сонда салмоқланиб сузиб юрган оппоқ булутлар четига оғиб қолган қуёш нури тушиб турибди.* С. Аҳмад, Уфқ.

САЛМОҚЛИ *айн.* **салмоқдор.** *Салмоқли болға. Салмоқли кўсаклар. Салмоқли мушт.* ▪ *У куйиб ётган билқ-билқ юмшоқ тупроқда салмоқли оёқларини илдам ва йирик-йирик босар, кўзлаган жойига тезроқ етишга ошиқиб ўткинчилардан сўрар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. ‖ *Элмурод салмоқли гапириб уқдирди: — Яна кино-театрлар, клублар, электростанциялар, янги уй-жойлар бўлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Аҳмаджон автоматини бўйнига осиб олган, салмоқли қадам ташлаб борар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

САЛМОҚСИЗ 1 Салмоғи, оғирлиги унча катта бўлмаган, вазни кам; енгил. *Салмоқсиз тош.*

2 *кўчма* Мавқеи, тутган ўрни, хизмати жиҳатидан унча аҳамиятсиз. *Салмоқсиз одам.*

3 Бошқаларга ўтмайдиган, таъсири йўқ; таъсирсиз. *Салмоқсиз гап.*

САЛОБАТ [*а*] Улуғвор ташқи кўриниш; савлат, маҳобат. *Салобатини кўз-кўз қилиб турган қўшқават бинолар.* ▪ *Зебонинг ўзи салобати, кўркамлиги, назокати, латофати ва табассуми билан хаёлни чулғаб келарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Қорли чўққилари кўк билан ўпишган тоғлар салобат билан кеккайиб турибди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | Умуман улуғворлик. *Қурилиш салобати.* ▪ *Рўзи полвон салобат билан ўрнидан туриб, мийиғида илжайган ҳолда ариқ ёқасига борди ва қўлини сувга тиқиб, ниманидир ахтара бошлади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

◆ **Салобати босди** кимса олдида ўзини йўқотиб қўйди. *Ер чизиб ўтирган Раҳим ялт этиб Марҳаматга боқди-ю, вожатийнинг салобати босиб, тили гапга келмади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

САЛОБАТЛИ 1 Улуғвор кўринишга эга бўлган; савлатли, маҳобатли. *Валижон қорачадан келган, ўрта бўйли, салобатли, анча вазмин йигит.* Ж. Абдуллаҳонов, Оқ йўл.

2 Оғир, вазмин; салмоқли, ҳайбатли. *Уйда салобатли тинчлик чўкди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Москва радиоси дикторининг салобатли, босиқ овози эшитилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Коммунизм қураётган мамлакатимизнинг меҳнатдаги салобатли одими байрам намойишининг гулдуросида ҳам эшитилиб турибди.* «Қ. Ўзбекистон», 1962, 10 ноябрь.

САЛОМ [*а, л. м.* тинчлик] 1 Юзма-юз учрашганда ёки гойибона табриклаш сўзи ва шу сўз билан ёки имо-ишора орқали ифодаланган табрикнинг ўзи. *Қизғин салом. Аланғали салом. Салом демоқ (айтмоқ). Салом бермоқ. Бир кун туз ичган жойга қирқ кун салом.* Мақол. *Салом ҳам фарз, алик ҳам фарз.* Мақол. ▪ *Учиб ўтган қалдирғоч, Ишқимга қилгин илож, Интизордир чилвир соч, Етказгил саломимни.* Ё. Мирза. *Азизбек мудофеъларнинг саломларига жавоб қайтаришни ҳам унутиб, кўзини кесиқ бошларга тикди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Элмурод «салом» деб ҳарбийча кўришиш учун қўлини чеккасигача олган эди, у қўл узатди, кўришдилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Гуломжон эгилиб салом берди, соғ-саломатлик сўради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У [хотин] супага яқинлашгач, Йўлчи ўрнидан туриб салом берди ва онасининг саломини топширди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *У киргач, салом йўқ, алик йўқ, томдан тараша тушгандай: «нималар деб валдираяпсан»,— деб ўшқирди.* «Муштум», 1959, № 9. **Салом алайкум** *айн.* **салом 1. Салом хат(и)** салом йўллаб, соғ-саломатлик тилаб ёзилган хат, саломнома. **Дуойи салом** *қ.* **дуо. Соясига салом бермоқ** *қ.* **соя.**

2 *тар.* Амир, хон билан эрталабки учрашув ва ундаги салом-алик маросими. *Эрталаб хоннинг харамдан чиқиш вақти яқинлашган, салом ва истиқбол учун хослардан саккиз-тўққиз йигитлар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Салом оғаси** амир, хон саройида расмий маросимларга бошчилик қилган ва расмиятларнинг тўғри бажарилиши устидан назорат қилиб турган лавозимли шахс. *Супачалар устида удайчи, шиғовул, салом оғаси, тунқотар ва дарбон каби ташрифот ходимлари ўтирардилар.* Айний, Жаллодлар.

3 *этн.* Келинчакни тўйдан кейинги кун эрта билан куёв ота-оналарига таъзимга олиб чиқиш маросими ва умуман келинчакларнинг таъзими; келинсалом. *Ўйиндан кейин кечаги соқолли кампир келинни «саломга» олиб чиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Роҳила:*] *Жон қизим, эрингни иззат қил! Қайнанангни иззат қил! Эрталаб саломга чиқаётибсанми?* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Раъно келинларча Анварга салом қилди ва жазб қилингандай, Анварнинг яқинига бориб тўхтади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

4 Салом (*ёрқаклар исми*).

САЛОМАЛАЙКУМ [*а*] 1 (**тўғриси салом алайкум**) *қ.* **салом** 1.

2 *бот.* Экинлар орасида тез кўпаядиган бегона ўт.

САЛОМ-АЛИК [*а*] Бир-бирига салом бериб кўришиш, саломлашиш. *Салом-алик қилмоқ. Салом-алик тугар-тугамас, Жуман писмиқ писиллай бошлади: — Ҳа, мулла Ғулом, тиззаларингиз тупроқ, намозни ерда ўқидингизми?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Абдурасул ўзининг собиқ хўжайинига «душман» деб қарар ва кўча-кўйда бир-бирларини кўришганда салом-алик ўрнига секингина бош қимирлатиб қўярдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

САЛОМ-АЛИКЛАШМОҚ Бир-бирига салом бериб кўришмоқ, бир-бири билан саломлашмоқ.

САЛОМАТ [*а*] 1 Тан-жони соғ, сиҳат-саломатлиги, соғлиги яхши; эсон-соғ, эсон-омон. *Саломат юрибсизларми? Саломат бўлмоқ. Саломат етиб келмоқ.* ▪ — *Бу кунгача Отабек саломат,— деди Зиё ака салмоқлаб.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қўй, қизим, жонинг саломат бўлсин. Бош омон бўлса, дўппи топилади.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 *унд. с. вазифасида* Миннатдорчилик изҳор этиш учун ишлатилади. *Гулдастани узатдим шу чоқ, «Раҳмат!» деди, «Саломат», дедим.* Ё. Мирза.

3 Саломат (*хотин-қизлар исми*).

САЛОМАТЛАНМОҚ *кам қўлл. айн.* **соғаймоқ.**

САЛОМАТЛИК **саломат** 1 *с. белги отл. Саломатлик тиламоқ. Саломатлигини сўрамоқ. Саломатлик — туман бойлик.* Мақол. ▪ *Кумуш опангнинг саломатлиги ҳаммадан ҳам менга керакдир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Тўлаган ака:*] *Тўқай бузилади, қўриқ очилади, мана шунча қурилиш кетаётибди, саломатлик бўлса, ишда кўрасизлар.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор.

САЛОМЛАМОҚ Салом бермоқ, табрик билан қарши олмоқ. *Ҳудайчи Азизбекдан илгарироқда қўриқчиларни огоҳлантириб борар, милтиқ, шашвар тутган ёш ва кекса муҳофизлар уни саломлаб қарши олар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Чиқаётган ку-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ёшни саломлаб яшил дарахтларда қушлар сайрай бошлади. Ойбек, Қутлуғ қон.

САЛОМЛАШИШМОҚ саломлашмоқ *фл. бирг. н. Йигит эшикдан бир неча одим нарида отининг бошини силаб турар эди. Улар кўзлари билан илиқ, самимий саломлашишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

САЛОМЛАШМОҚ Бир-бирига салом бермоқ, бир-бирига салом бериб кўришмоқ.— *Муроджон ичкаридан навбатчи врач билан бирга чиқиб қолди. Саломлашиб, ҳол-аҳвол сўрадим,— деди Нафиса.* Ғайратий, Узоқдаги ёр.

САЛОМНОМА [*а+ф-т*] Салом йўллаб, сиҳат-саломатлик тилаб ёзилган хат; салом хати. *Ўринбой ака хатни очиб ўқий бошлади. Ойсодат опа фарзанди йўллаган саломномани бутун вужудини қулоқ қилиб эшитарди.* Ш. Қурбонов, Хушхабарчи.

САЛОМХОНА [*а+ф-т*] *тар.* Амирнинг, хоннинг саломга йиғилганларни ёки иш билан келганларни қабул қиладиган хонаси. *Саломхона номланган бу уйда амир расмий одамларни ва аризаларни қабул қиладиган вақтдагина ўтирарди.* Айний, Бухоро жаллодлари.

САЛОН [*р<фр*] 1 Меҳмонхона, зал (катта уйларда).

2 Кийим-кечак, пойабзал, санъат буюмлари ва ш. к. сотиладиган зал. *Универмагнинг аёллар кўйлаги билан савдо қилувчи салони.*

3 Кема, автобус, троллейбус ва ш. к.да пассажирлар ўтирадиган хона.

САЛОТ [*а*] *эск. дин.* 1 Ибодат, намоз. *Салоти жаноза.*

2 Худо ва пайғамбарга аталган мадҳия, ҳамду сано.

САЛОҲ [*а*] 1 *эск.* Тўғрилик, виждонлилик. **Аҳли салоҳ** тўғри одамлар, тўғри иш қилувчи, тўғри ўйловчи кишилар. *Бу кун кечасига мулла Султонқулнинг қўрғонида бир неча аҳли салоҳ йиғилишиб колхоз тўғрисида кичкина маслаҳат қилишиб олишмоқчи эканлар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Салоҳ *(эркаклар исми).*

САЛОҲИЯТ [*а*] Қобилият, иқтидор. *Мен унга Турсуной, унинг юксак истеъдоди, салоҳияти, фожиали ўлими тўғрисида сўзлаб бердим,— деди Ҳалима.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

САЛОҲИЯТЛИ Катта салоҳиятга, қобилиятга эга бўлган; иқтидорли. *Салоҳиятли кадрлар.* ▪ *Ўз тилимиз нақадар тоза рангли ва салоҳиятли!* Ойбек, Навоий.

САЛ-ПАЛ *рви* Бир оз, озгина, андак. *Сал-пал ёмғир шивалаб ўтди.* ▪ *Унинг оёғи ... Умрбод сал-пал оқсайди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Ёғоч полвонга энди сал-пал жир битиб қопти.* С. Аҳмад, Икки ҳикоя.

САЛТ 1 Аравага қўшилмаган, аравасиз (от ҳақида). *Салт от. Салт от минган киши.* ▪ *Изма-из келаётиб «Йўлбарс» вовиллади. Ота орқасига қайрилиб қараса, салт отлиққа кўзи тушди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Юксиз, беюк, енгил-елпи. *Қайтишда чарчаган ориқ отларда устиларидаги одамларни кўтариш нари турсин, салт ҳолда қадам босиш учун ҳам куч топилмасди.* Айний, Қуллар.

3 *тех.* Нагрузкасиз, бекорга. *Двигательнинг салт юриши.* ▪ *Бехосдан лента узилиб қолса, ғалтак салт айланади.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

САЛТАНАТ [*а*] 1 Хон, амир, подшо ҳукмронлиги ва шундай ҳукмрон қўл остидаги давлат. *Шоҳим дўстлик ҳурмати, мамлакатимиз ва салтанатимизнинг осойишталигидан бўлак муддаом йўқдир.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

2 Салтанат *(хотин-қизлар исми).*

САЛТАНАТЛИ Тўлиқ ҳукмронликка эга бўлган, тўла ҳукмрон. *Салтанатли шоҳ.*

САЛТ-СУВОЙ *с. т.* Ортиқча ташвиши, бола-чақаси йўқ; такасалтанг. *Салт-сувой йигит.*

САЛФЕТКА [*р<итал*] Овқатдан сўнг қўлни, лабларни артадиган махсус кичкина сочиқ. *Қоғоз салфетка.*

САЛЬТО [*р<итал*] Муаллақ, умбалоқ ошиб сакраш. *Сальто қилгандай ҳавода умбалоқ ошиб, қум устига йиқилиб тушибман.* П. Қодиров, Қадрим.

САЛЮТ [*р<фр*] 1 Пионерларнинг қўлни бошдан юқори кўтариб саломлашуви. | Умуман саломлашув, табрик.

2 Тантанали воқеа ва маросимларда, байрам ёки бирор тарихий воқеани нишонлаш мақсадида бир неча милтиқдан, тўпдан бир йўла бир неча бор ўқ узиш. *Байрам салюти.* ▪ *Йигирма уч сентябрь тонги, Қуёш олиб келди уйингга. Бир юз йигирма тўрт замбарак Салют берди шонли тўйингга.* Т. Тўла.

САЛҚИН 1 Оромбахш, мўътадил совуқ. *Оқшом салқини. Дарё салқини.* || *Салқин шабада.* || *Бугун ҳаво салқин.* ▪ *Кетдик, афандилар! Ҳоким тўра кечки салқинда келадилар!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ё кечки салқин билан, ё эртага эрталаб шаҳар ҳовлига [беда] олиб тушаман.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Дара, қуёш нури тушмаганидан, баҳор ҳавосидай жуда салқин.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Бозоров изғошга ўтириб далага жўнади. Даштга кечки салқин тушиб қолган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Сersоя дарахт остидаги ёки умуман соя тушиб турган, теварак атрофга нисбатан совуқроқ жой. || *Салқин жой. Салқин боғ.* ▪ *Беш туп катта жийда дарахти бу ерга ҳар вақт қалин соя ташлар, ишдан ҳориб-толиб келганларга ўз салқини, шабадаси билан .. ором бағишлар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тол экдик сув бўйига Соя, салқин бўлсин деб, Ғайрат қилган ботирлар Салқинда дам олсин деб.* «Қўшиқлар».

САЛҚИНЛАМОҚ Салқин жойда дам олмоқ, ҳордиқ чиқармоқ. [*Мунаввар*] *баъзан салқинлагани Норин бўйига тушади.* С. Анорбоев, Меҳр. *Полвон ота яйлов этагидан ёйилиб оқаётган сой лабида салқинлаб ётибди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.— *Тоғамизнинг яна бошқа ерлари борми? Қаерда? — деди Йўлчи.— Бу анчаки салқинлаб кетиладиган жой.* Ойбек, Қутлуғ қон.

САЛҚИНЛАНМОҚ Бир мунча салқин бўлмоқ, совимоқ. *Куз кириб, ҳаво анча салқинланганига қарамай, Тешабой ташқарисида яктакчан, сарпойчан юрган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

САЛҚИНЛАТИЛМОҚ салқинлатмоқ *фл. мажҳ. н. Уй салқинлатилди. Кун қизиган пайтларда моллар салқинлатилади.*

САЛҚИНЛАТМОҚ 1 салқинламоқ *фл. орт. н. Болаларни паркда салқинлатиб келмоқ.*

2 Бир мунча салқин қилмоқ, совутмоқ. *Деразадан кираётган шабада уйни бир оз салқинлатди.* Қ. Маҳсумов, Муҳаббат қўшиғи. *Назокат дўконхона эшигининг тагини салқинлатиб, кўрпача устида ёнбошлаб ётарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

САЛҚИНЛАШМОҚ I Бир мунча салқин бўлиб қолмоқ; тобора совимоқ. *Ҳаво ҳам аввалгидан салқинлашгандай.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

САЛҚИНЛАШМОҚ II салқинламоқ *фл. бирг. н.*

САЛҚИНЛИК 1 салқин *с. белги оти. Жойнинг салқинлиги.* ▪ *Залнинг ўртасида мармардан ишланган ҳовузча, зилол сувлар секин оқади. Табиий иссиқ ҳавога бир оз ором бахш салқинлик беради.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Салқин жой, соя-салқин. *Салқинликда дам олмоқ.*

САЛҚИНТОБ *салб.* Сояпарвар, танбал. *Салқинтоб одам.*

САЛҚИТ *с. т.* Сарқит, қолдиқ овқат, қолдиқ.

САМАН [*ф-т*] Оч малла, сомон ранг (от туси ҳақида). *Кўрдингми, қизим, ҳайвонлар ҳам ўз боласини қўмсайди. Бир кўрмаганига анови саман йўрға уйда қолган тойчоғини эслаб кишнаяпти!* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. | Шу тусдаги от. *Қудрат «сиз миниб олинг» деб, қўярда-қўймай саманнинг тизгинини Олимовга тутқазди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

САМАНДАР [*ф-т*] 1 *миф.* Гўё ўт ичида туғиладиган ва ўтда яшайдиган афсонавий махлуқ. *Қилсам фароғат эмди, даҳр ичра йўқ таомил, Куйдим ғамингда модар, охир бўлиб самандар.* Файзибиби.

2 *зоол.* Ҳам сувда, ҳам қуруқликда яшовчи баъзи калтакесаксимон думли жониворларнинг умумий номи.

3 Самандар *(эркаклар исми).*

САМАНТЎРИҚ Саманга, маллага мойил тўриқ (от туси ҳақида). | Шу тусдаги от. *Самантўриқни ғарламоқ.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

САМАР [*а*] *кам қўлл. айн.* **самара**. *Харобу ташна, ётур эрди дашту саҳролар, Тамоми боғ ила бўстон бўлиб, самар топилур.* Ҳабибий.

САМАРА [*а*] Натижа, оқибат; мева. *Ижодий меҳнат самараси. Меҳнат самарасини оширмоқ.* ■ *У* [*Элмурод*] *«трактор келибди» деган сўзда буюк Ленин идеясининг амалга ошаётганлигини, беш йилликларнинг самарасини кўрди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳалол меҳнат ўз самарасини берди. Бригада ҳар гектар ердан 47 центнердан «оқ олтин» кўтарди.* Э. Раҳим, Ёркин чеҳра. *Қўққисдан қилинган ҳужум ўз самарасини кўрсатди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Султонали хонга қилган садоқатининг самарасини ҳам кўрди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

САМАРАДОР [*а*+*ф-т*] Кутилганича ёки ундан ҳам ортиқ самара берадиган; самарали, сермаҳсул. *Самарадор меҳнат.*

САМАРАДОРЛИК самарадор *с. белги оти. Иқтисодий самарадорлик. Меҳнат самарадорлигини оширмоқ.*

САМАРАЛИ *айн.* **самарадор**. *Самарали иш. Самарали меҳнат.* || *Самарали таъсир кўрсатмоқ. Ишлаб чиқариш воситаларидан самарали фойдаланмоқ.*

САМАРАЛИЛИК самарали *с. белги оти.*

САМАРАСИЗ Самара бермайдиган, натижасиз, беҳуда. *Самарасиз иш. Самарасиз ҳаракат.*

САМАРАСИЗЛИК самарасиз *с. белги оти.*

САМА́РИЙ [*р*<*лат*] Нодир химиявий элемент, кумушсимон оқ металл.

САМБИТ Бир турли тол ва унинг новдаси; самбиттол.

♦ **Самбит қомат** тик қоматли, қаддиқоматли келишган. *Самбит қомат .. Розиқвой рухсат сўраб кабинет эшигини очди-ю, бедана юриш қилиб қўл чўзди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

САМБИТГУЛ Самбитсимон доим яшил декоратив ўсимлик ва унинг пуштиранг ёки оқ заҳарли гули.

САМБИТТОЛ *айн.* **самбит**. *Қўли бўш маҳалларда айвон устунига боғлаб қуритиб қўйган адил самбиттол новдаларидан ўқ ясарди.* М. Осим, Ўтрор.

САМБО [*р*] *спорт.* Рақибдан ўзини ҳимоя қилиш усулларига бой кураш тури. *Самбо билан шуғулланмоқ.*

САМИМИЙ [*а*] Сидқидиллик билан, чин қалбдан қилинган, айтилган; юракдан, дилдан чиққан; самимият, сидқидиллик ифодаловчи. *Самимий салом. Самимий дўстлик. Самимий илтифот. Самимий муомала.* ■ *Менинг ушбу сўзларим энг самимий, юракдан.* З. Диёр. *Анвар самимий ва риё аралаш табриклардан анча ўнғайсизланган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. || *Улар билан самимий хайрлашгач, яқиндагина ўтказилган ниҳолларни кўздан кечирди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. || Самимият, сидқидиллик билан иш тутувчи, муомала қилувчи, соф кўнгил, покдил. *Самимий одам.* | Тоза, пок. *Унсиннинг юраги, акасининг юраги каби, Гулнорга нисбатан тоза ҳам самимий.* Ойбек, Қутлуғ қон.

САМИМИЙЛАШМОҚ Тобора самимий бўлмоқ. *Социалистик мамлакатлар билан муносабатларимиз тобора мустаҳкамланмоқда ва самимийлашмоқда.*

САМИМИЙЛИК самимий *с. белги оти. Муомаланинг самимийлиги.* ■ *Обид Йўлдошевич бу табрикнинг қанчалик самимийлигини билмоқчи бўлгандай, Муҳаммаджонга синовчан назар билан тикилиб раҳмат айтди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Йўқ, ача, ҳавотир бўлманг, деб унинг сўзини кесди Холмурод ва самимийлик билан тақрорлади.* П. Турсун, Муаллимнинг тонги.

САМИМИЯТ [*а*] Самимийлик, сидқидиллик. *Одамнинг асл мақсад ва интилишини, самимиятини, унинг ўтмиши билан ҳозирги ҳаётини чоғиштириб белгилаш мумкин.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Сирожнинг гап ва ҳаракатларидан самимият, соддалик ёғилиб турарди.* Ф. Мусажонов, Ҳури. *Қутидор меҳмонларни ихлос ва самимият билан кутар, зиёфат қуюқ-суюқлари билан тўла-тўкис давом этар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

САМИМИЯТСИЗ Самимияти йўқ, самимиятни билмайдиган; риёкор, мунофиқ. *Самимиятсиз одам.*

САМИМИЯТСИЗЛИК 1 **самимиятсиз** *с. белги оти.*

2 Юзаки, сохта самимият, риёкорлик. *Бу ерда самимиятсизлик ва мунофиқлик, бир-бирини алдаш Элмурод учун оддий бир ҳақиқат бўлиб қолган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

САМО [*а*] Осмон, фалак. *Тиниқ мовий само.* ■ [*Навоий:*] *Қулоқ солдингми? [Гули:] Ёлғиз мен эмас, гул, само, ер, коинот, афтода булбул — бутун жонли ва жонсиз тинглади жим.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Ҳар вақтдагидан кўркамроқ, тиниқроқ кўринган тўлин ой самонинг бир нуқтасида қотган каби.* Ойбек, Қутлуғ қон.

САМОВА́Р [*р*] 1 Чой қайнатиш учун белгиланган, ўтхонали рўзғор буюми. *Руҳ самовар. Самовар қайнатмоқ.* ■ *Жувон каттакон самовардан тунука чойнакка чой дамлаб келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Эгамберди, сен дарров самоварингга ўт сол!* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *айн.* **чойхона**. *Мирзо кечқурун самоварга чиқди, иккита чой ичди.* А. Қаҳҳор, Мирзо. *Соли совуқ уни самоварнинг бир четига тортиб қулоғига бир нималар шивирлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Самовар қўймоқ** 1) самоварга ўт солиб, чой қайнатмоқ. *Самовар қўйдингми? Бу ердаги ғалати ишлар билан чой қўёлмадим!* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси; 2) самоварчилик қилмоқ. *Умурзоқ ота: — У ерда ошнам бор, Ғани, гузарда самовар қўяди* Ҳ. Ғулом, Машъал.

САМОВАРХОНА [*р*+*ф-т*] *эск. айн.* **чойхона**. *Саҳнинг шимол томонига бориб, унга туташиб турган самовархона томига чиқиб ўтирдим.* Айний, Эсдаликлар.

САМОВА́РЧИ *айн.* **чойхоначи**. *Самоварчи дам ўтмай улар ёнига чойнак ва пиёла келтириб қўйди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

САМОВАРЧИЛИК самоварчи *с. касб оти. Бир-икки йил ямоқчилик, ундан кейин Абдусамад қорининг самоварида самоварчилик қилдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Қурбон ота қўлидан самоварчиликдан бошқа иш ҳам келаётганига, Ўрмонжон айтганидай, янги қишлоқни бунёдга келтиришда қатнашаётганига бениҳоя хурсанд бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

САМОВИЙ [*а*] *кт.* 1 Осмонга, самога оид; коинотга оид; космик. *Самовий ҳодисалар. Самовий кемалар.*

2 *поэт.* Мовий, осмоний ранг, кўм-кўк.

САМОВОТ [*а*] Осмон, фалак; коинот. *Бугун самоватда чиндан ой бўлиб, Парвоз этмакдадир ой юзли жонон.* Э. Воҳидов.— *Бизга қолса,— деди Навоий,— салтанат тожини қўёш янглиғ самовот доирасида билинг.* Ойбек, Навоий.

САМОГО́Н [*р*] Қўлда қилинган хонаки ароқ.

САМОГОНЧИ Қўлда хонаки ароқ тайёрловчи одам.

САМОДЕРЖА́ВИЕ [*р*] Монархнинг, подшонинг чекланмаган ҳокимияти ва шундай ҳокимият асосига қурилган давлат тузуми, мустабид ҳокимият, чор ҳокимияти. *Россия — чекланмаган самодержавие монархиясидир. Подшо ёлғиз ўзи қонунлар чиқаради, чиновникларни бир ўзи тайинлайди ва улар устидан бир ўзи назорат қилади.* В. И. Ленин, Бизнинг программамиз.

САМОЛЁТ [*р*] Моторли, ҳаводан оғир учиш аппарати. *Пассажирлар самолёти. Ҳарбий самолёт. Қирувчи самолёт. Бомбардимончи самолёт.*

САМОЛЁТСОЗЛИК Самолётлар ва самолёт қисмлари ишлаб чиқариш ва саноатнинг самолёт ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи тармоғи. *Самолётсозлик заводи.*

САМОСВА́Л [*р*] Устидаги юкини ўзи ағдарадиган транспорт воситаси (автомобиль, вагон ва ш. к.).

САМУ́М [*а*] Қумли чўл-саҳроларда, қум уюрмаси ҳосил қилиб кўтариладиган қуруқ шамол. *Қаттиқ шамол кўтарилганда қизиб турган қум қора булут сингари ҳавога кўтарилади ва кучли қум довули-самум бошланади.* «География».

САМУ́Р [*а*] Сибирь сувсари. | Шу ҳайвоннинг териси, мўйнаси. *Самур пўстин.*

САН *с. т.* Сен.— *Сан ўғлимсан,— Йўлчига меҳр билан тикилди чол.* Ойбек, Қутлуғ қон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

САНА [*а*] 1 *эск.* Йил ҳисоби; йил. *Санаи милодий. Санаи ҳижрий. Санаи шамсия. Санаи қамария.*

2 Бирор воқеа содир бўлган йил, ой, кун ва шу ҳақдаги ёзув. *Тарихий сана. Санасини аниқламоқ. Санасини ўқимоқ.* ▪ *Мен, абжад ҳисобини билганим учун, у шеърдаги тарих моддасини ҳисоблаб кўрдим. Ҳақиқатан ундан ўша йилнинг санаси бўлган ҳижрий 1303 чиқарди.* Айний, Эсдаликлар.

3 *с. т.* Саноқ, сон; қатор, ҳисоб. *Санага қўшилмоқ.* ▪ *Ҳакимбек алп бўлиб, тўқсон алпнинг бири бўлиб, санага ўтди.* «Алпомиш».

САНАД [*а*] *эск. кт. айн.* **ҳужжат.** *Сарғайган қўлёзмалар, жимжима хатлар, Мулла боболаримиз чизган санадлар. Варақладим бирма-бир ўтмишни эслаб, Асрлар қадамида бир маъно излаб.* Шайхзода.

САНАЛМОҚ санамоқ *фл. мажҳ. н. Кеча якшанба яна пул саналди. Ҳисоб мўлжалга яқин борди шекилли, бобо соқолини ямлаганча маъноли кулиб қўйди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. *Шу кураш, шу курашда сендек оналар Бир куч, бир жон-тан бўлиб Албат саналар.* Ғайратий.

♦ **Қовурғаси саналиб қолибди қ. қовурға** 1.

САНАМ [*а*] 1 Тошдан, ёғочдан ёки металлдан инсон қиёфасида (кўпинча гўзал аёл образида) ясалган ва зийнатланган бут. *Тўрдаги деворда оқподшонинг йирик портрети, унга уй эгаси санамга сажда қилгандай қарарди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

2 *кўчма* Гўзал, барно аёл, нозанин. *Бек ўтказиб ширин дамларни, Қучиб, ўйнаб соз санамларни.* Ғайратий. || *Сиздай қизлар бўлди бунда улфатим, Ечиб юбор, санам қизлар, қўлимни.* «Муродхон».

САНАМА Шаҳмат тартибида оралатиб гул тикиш усули, шундай усулда тикилган гул ва шундай гулли нарса. *Маҳдум йўлакдан «заифа» шарпасини олиб, танчада санама тикиб ўтирувчи Раънога: — Йўлакда хотин киши кўринади, хабар олчи, болам,— деди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Элликлаб қозиқ лунги, юзлаб санама рўмоллар сандиқларни тўлдирган бўлса ҳам, бу нарса Лутфинисо ва унинг қизини ҳали қаноатлантиргани эмасди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

САНАМОҚ 1 Доналаб ёки бирор бошқа бирликларда ҳисобламоқ, ҳисоблаб сонини, миқдорини аниқламоқ. *Ёнғоқларни санамоқ. Пул санамоқ. Жуфтлаб санамоқ. Ердан топсанг ҳам, санаб ол.* Мақол. ▪ *Асқар полвон бармоқлари билан ойларни санаб, мўлжалича шу кунларда сигири туғиши кераклигини гапирди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Бирма-бир айтиб ўтмоқ, зикр қилмоқ. *Қаҳрамонимизнинг ҳозирги «мажбурияти» сабабларини муҳтарам ўқувчилар яхши ҳис этсалар ҳам, яна бир уларни санаб кўрсатамиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *кўчма* Ҳисобламоқ, ... деб билмоқ. *Тўйбека опангни сен ҳеч нарсага санамайсан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қўлдош ҳарна ўзини Каримовдан ожиз санаб, гапни бошқа томонга бурибюборди.* Ҳ. Шамс, Душман.

♦ **Бармоқ билан санарли** унчалик кўп эмас, жуда оз. *Сизга ўхшаш моҳир қурувчилар бармоқ билан санарли, бетончилар бўлса битта ҳам йўқ.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Одимини** (*ёки* **қадамини**) **санаб босмоқ** *қ.* **одим. Тоқи** (*ёки* **юлдуз**) **санаб ётмоқ** *қ.* **тоқи. Чучварани хом санамоқ** *қ.* **чучвара.**

САНАТМОҚ санамоқ *фл. орт. н. Битталаб санатмоқ.* ▪ *У* [*Қўлдош бобо*] *ҳар ҳафта охири, якшанба неварага пул санатади.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

САНАТОРИЙ [*р<лат*] Беморлар ётиб даволанадиган махсус профилактик даволаш муассасаси. *Болалар санаторийси. Санаторийда даволанмоқ.*

САНАТТИРМОҚ санатмоқ *фл. орт. н. Пулни қайта санаттирмоқ.*

САНАШМОҚ санамоқ *фл. бирг. н.*

САНГ [*ф-т*] *диал.* Тош. *От кўп бўлса, шунга лойиқ чанг қўзғалур, Кучли қўшин тоққа юрса, санг қўзғалур.* К. Яшин, М. Раҳмон, Сирдарё.

САНГБЎРОН *диал.* Тошбўрон.— *Кимда-ким амиралмўъминнинг .. фармони олийларидан бош тортса .. сангбўрон этилур, зиндонга ташланур,— деди Бузрукхўжа сўзида йиғилганларга.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

САНГДИЛ [*ф-т*] *диал.* Бераҳм. *Сангдил одам.* || *Кимга дод айлай бу бедодингни ман, эй сангдил, Ошно бўлдим десам, кўнглинг сени бегонада.* Муқимий.

САНГЗОР [*ф-т*] *диал.* Тошлоқ жой, тошлоқ, тошзор. *Сангзор тоғлари, ёндама соҳилларини олти йил кезиб, меҳнаткашларнинг ёстиқларини қуритган .. босмачиларнинг халқдан талаб топган ғаниматларини Маҳмуд енг учида пул қилар эди.* Н. Сафаров, Ниқоб очилди.

САНГОБ [*ф-т*] Тери ошлаш учун тайёрланган оҳак ёки қум эритмаси.

♦ **Теринг сангобда чиригур** *қарг.* қуриб кетгур, ер ютқур, ўлгур.— *Теринг сангобда чиригур сигир бирдан иргиб ўрнидан туриб, думини хода қилиб бир қочиб берди,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

САНГСАР [*ф-т*] Сувсарнинг бир тури. | Шу ҳайвоннинг қимматли териси, мўйнаси.

САНГСОР [*ф-т*] *диал.* Тошбўрон. *Улар жиззахлик қози, уламолар аҳоли рўйхатини олиш учун ўн икки кишидан иборат ҳисобчиларни «кофир қийимида» деб, сангсор қилиб ўлдирдилар.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

САНГТАРОШ [*ф-т*] Тош йўнувчи уста ёки ишчи; тоштарош. *Бу бинони* [*Ленин музейини*] *қўли гул усталар, мўъжизакор сангтарошлар яратишди.* Қ. Яшин, Йўлчи юлдуз.

САНГТАРОШЛИҚ сангтарош *с. касб оти. Сангтарошликни ўрганмоқ. Сангтарошлик қилмоқ.*

САНДАЛ I Хонанинг чеккароқ ерига қурилган чуқурча, унга қўйиладиган пастак курси ва устига ёпиладиган кўрпа, маҳаллий иситиш қурилмаси; танча (қиш совуғида сандал оёқ-қўл иситиш учун хизмат қилади, айни пайтда ундан емак столи сифатида фойдаланилади). *Сандалга кўмир солмоқ. Сандалда исинмоқ.* || *Сандал курси. Сандал кўрпа.* ▪ *Бу уйдаги сандал атрофига шоҳи ва атлас кўрпачалар тўшалган, катта-катта парқу ёстиқлар қўйилган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ҳасанали .. қўлтиғидаги заррин чопонни олиб сандал устига қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

САНДАЛ II [*грек*] Таг чарми юпқа, пошнасиз енгил оёқ кийими; сандалет, шиппак.

САНДАЛЕТ [*р* сандалеты] *айн.* **сандал** II.

САНДИРАМОҚ I *айн.* **сандироқламоқ.**

САНДИРАМОҚ II *диал.* Довдирамоқ, эсанкирамоқ. *Ишрат девонани Ҳасанхон полвон деб сандираб ўтирибсан.* «Равшан».

САНДИРАШМОҚ I **сандирамоқ** I *фл. бирг. н.*

САНДИРАШМОҚ II **сандирамоқ** II *фл. бирг. н.*

САНДИРОҚЛАМОҚ I Бекор санқиб, дайдиб юрмоқ, тентирамоқ, санқимоқ. *У дайди қайда сандироқлаган экан-а.* Ойбек, Нур қидириб. *Салимжон .. пиёнбозор орасидаги тор кўчаларда сандироқлаб кечгача юрди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Дарбадар юрмоқ, кезмоқ. *Элчилар маслаҳат қилишиб дейишди: «Мунча одам беҳуда биёбон чўлларда сандироқлаб буйтиб юрмас».* «Зулфизар билан Авазхон».

САНДИРОҚЛАТМОҚ сандироқламоқ *фл. орт. н.*

САНДИРОҚЛАШМОҚ сандироқламоқ *фл. бирг. н.*

САНДИҚ [*а*] Асосан бисот сақлаш учун хизмат қиладиган, очилиб ёпиладиган қопқоқли ва қулф-калитли, катта яшикка ўхшаш уй-рўзғор буюми. *Биласан, хотин аҳли молга ўч бўлади .. сандиқдаги молни ер-кўкка ишонмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Пўлат сандиқ** куймайдиган, ёнмайдиган металл сандиқ; сейф.

САНДИҚЗАДА [*а+ф-т*] Сандиқда ётавериб асли сифатини йўқотган. *Сандиқзада мол.*

САНДИҚСОЗ [*а+ф-т*] Сандиқ ясаб сотувчи уста; сандиқчи. *Бу йигит сандиқсоздан чиққан ёш шоир Усмонхўжа Зорий эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

САНДИҚЧА Қичкина сандиқ.

САНДИҚЧИ *айн.* **сандиқсоз.** *Кумуш*

www.ziyouz.com kutubxonasi

яна тинчий олмади: — Бизнинг уришиб қолишимиз ўчун Карим сандиқчининг ҳам дахли бор! — деди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

САНДОН [*ф-т*] Темирчи ва заргарларда ишлов бериладиган нарсани қўйиб болғалайдиган темир кунда. *Қиздирилган ва сандон устида парчаланаётган темирдан чиққан учқунлар ҳамма ёққа сачраб кўзни оларди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Ҳаяжондан Йўлчининг юраги, сандонга тушган оғир болғадай, .. «гурс-гурс» урмоқда эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

САНЖОБ Қаттиқ сиқув, исканжа, тазйиқ. *Санжобга олмоқ.*

САНЖОҚ 1 *эск.* Байроқ, туғ.

2 *эск.* Товус ёки каптарнинг мисдан ишланган тасвири.

3 *тар.* Буржуа революциясидан илгариги Туркияда маъмурий район, область.

САНИТАР [*р*] Даволаш муассасаларида, ҳарбий қисмларда хизмат қилувчи кичик медицина ходими. *Блиндажлар ярадорларга тўла. Афтидан санитарлар шошиб қолганга ўхшайди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Олға юрганингиз сари орқада ярадорлар чўзилиб қолади. Ана шунда бир санитар қизнинг мардлигига қойил қолдим.* Ойдин, Суҳбати жоноп.

САНИТАРИЯ [*р<лат*] Соғлиқни ва тозаликни сақлашга, аҳолининг турмуш шароитларини соғломлаштиришга, яхшилашга қаратилган ва гигиенанинг илмий талабларига асосланган тадбирлар системаси. *Ишлаб чиқариш санитарияси.* ▪ *У* [*Мурзин*] *тўғри санитария қисмига ётқизилган эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

САНИТАРКА [*р*] Санитар аёл. *Чуқурда ётибман, ёнимда санитарка қиз.* Ойбек, О. в. шабадалар.

САНКЦИЯ [*р<лат*] *юр.* 1 Ҳужжат, қарор ва ш. к.нинг олий орган томонидан тасдиқланиши, тасдиқлаб қонун ҳукмига киритилиши; тасдиқ.

2 Қонунни ёки шартномани бузган томонга нисбатан кўриладиган жазо чораси, жарима. | Халқаро муносабатларда ўзаро битимни бузган томонга нисбатан жазо чораси. *Иқтисодий санкция. Ҳарбий санкция.*

САН-МАН *с. т.* Сен-мен. **Сан-манга бормоқ** койишмоқ, уришиб қолишмоқ.

САННАМОҚ 1 *этн.* Дуо ўқимоқ (инс-жинсларни қайтариш, даволаш учун).

2 *этн.* Айтиб йиғламоқ. *Кампир бетини юлиб саннагани тушиб кетди.*

3 *кўчма* Кўп гапирмоқ, вайсамоқ. *Шомаъдиевнинг қилиғи маълум: жаҳли чиқиб бир саннаб кетса, унинг чакагини босиш асов туяни чўктиришдек машаққат.* А. Муҳиддин, Ҳадя.

САННАҒЛАМОҚ *айн.* **саннамоқ.** *Қарасам тепамда ўша Зумрад парихон саннаҒлаб, аллақандай тутуруқсиз нарсаларни ўқимоқда.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

САНО I [*а*] *дин.* Худонинг, пайғамбарларнинг шаънига айтилган мақтов сўзлар; мадҳия, мадҳ, ҳамд. *Отанг борми, энанг борми элингда? Худонинг саноси борми тилингда?* «Равшан». | Умуман мақтов, мадҳия. *Кимхобни кийиб олгач домла Ниёз «саховатда Ҳотамтойдан, адолатда одил» дан ортиқроқ ул жанобнинг ҳақига яна янги дуо ва санолар тўқиди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Тонг ёришгани, дунёга нур тўлгани учун қувонаётгандек, осмонда тўрғайлар ҳамду сано ўқийдилар, кундузни олқишлайдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

САНО II [*а*]: **санойи макка** асосан тропикада ва субтропикада ўсадиган дуккаклилар оиласига мансуб кўп йиллик ўт, бута ва дарахтларнинг умумий номи ва уларнинг сурги дори сифатида қўлланиладиган барги.

САНОАТ [*а*] Халқ хўжалигининг хомашёдан тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш, ер ости бойликларини қазиб олиш билан шуғулланувчи тармоғи ва унга мансуб корхоналар, заводфабрикалар мажмуи; индустрия. *Социалистик саноат. Қон саноати. Озиқ-овқат саноати. Тўқимачилик саноати. Саноат кооперацияси. Саноат маҳсулоти.* **Оғир саноат** *айн.* **оғир индустрия** *қ.* **индустрия. Енгил саноат** *айн.* **енгил индустрия** *қ.* **индустрия.**

САНОАТЛАШМОҚ Саноати ривожланиб индустрия мамлакатига, ўлкасига айланмоқ; индустриялашмоқ. *Ўзбекистон тобора саноатлашган республикага айланиб бормоқда.*

САНОАТЛАШТИРИЛМОҚ саноатлаштирмоқ *фл. мажҳ. н. Ватанимиз қисқа давр ичида юксак саноатлаштирилган мамлакатга айланди.*

САНОАТЛАШТИРМОҚ саноатлашмоқ *фл. орт. н. Мамлакатни саноатлаштирмоқ.*

САНОАТЧИ Саноат корхоналарига эга бўлган шахс. *Америка саноатчилари.*

САНОБАР [*а*] 1 *эск. кт. айн.* **қарағай.**

2 *эск. поэт.* Қадди-қомати келишган, хушқомат, сарвиқомат (аёл ҳақида).

3 Санобар (*хотин-қизлар исми*).

САНОЙИ [*а*]: **санойи нафиса** бадиий санъат.

САНОЧ Умуман теридан қилинган идиш, тери тўрва. *У* [*бой*] *чеккароқдаги кенг бир каравотда бир ёнида бир саноч танга билан қора пулни қўйган, иккинчи ёнида чўт, олдида дафтар, қалам, қаламдон ва довот билан ўтирган эди.* Айний, Қуллар. | Суюқликлар сақлаш учун махсус равишда теридан қилинган идиш, меш. *У* [*Лола*] *бир саноч қимиз билан катта заранг косада яхна гўшт, нон олиб чиқди.* Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

САНОҚ 1 Битталаб, доналаб ёки бирор бошқа бирликда санаш, ҳисоблаш ва ундан олинган натижа. *Саноқдан адашмоқ.* ▪ *Али* [*ўликларни*] *санаб келар эди, гузарга етганда саноқ етмишдан ортди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳисоб-китоб қилиш, қайд этиш; ҳисоб-китоб, ҳисоб. *Колхоз саноқ билан тирик.* Ойбек, О. в. шабадалар.

♦ **Саноғи йўқ** санаб тамомлаб бўлмайди, жуда кўп, сон-саноқсиз, беҳисоб. *Пул десанг саноғи йўқ. Санаб тамом қилиб бўлмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Саноқ сон** *грам.* предметларнинг сонини, саноғини билдирувчи «қанча?», «нечта?» саволларига жавоб берувчи сон категорияси.

САНОҚЛИ 1 Санаб қўйилган, саноғи маълум, ҳисобли. *Саноқли пул.*

2 *кўчма* Бир нечагина, жуда оз. *Май байрамига саноқли кунлар қолган эди.* С. Қаҳроматов, Бир томчи қон.

САНОҚСИЗ 1 Саналмаган, саноғи номаълум, беҳисоб. [*Буви:*] *Боқаман, қўзи, бузоқ, Меҳнат билан вақтим чоғ. Мен ўстирдим уларни Саноқсиз қўзиларни.* Қ. Муҳаммадий.

2 *кўчма* Беҳисоб кўп, сон-саноғи йўқ. *Ўн беш кунлик тўлин ой ва саноқсиз юлдузлар чанқоқ ғўзалар тагида жимиб оқаётган сувга тикилган Адолатни томоша қилиб турарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

САНСАЛОР: сансалор қилмоқ *айн.* **сансалорликка солмоқ** *қ.* **сансалорлик.**

САНСАЛОРЛИҚ Ишни бир-бирига ошириш, бир-бирига солиб ишни чўзиш, орқага судраш. *Сансалорлик бошландими, иш юришмагани шу.* **Сансалорликка солмоқ** ишни бир-бирига солмоқ, бир-бирига оширмоқ, бир-бирига солиб ишни чўзмоқ, судрамоқ. *Олтинсойликлар ташаббусини қувватлагани учун эмас, балки узоқ ойлар сансалорликка солгани учун тик туриб жавоб бериши яқинлашаётганини сезиб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Сансалорликка тушмоқ** бир-бирига солиш, қўлдан-қўлга ўтиш натижасида чўзилмоқ, судралмоқ. *Қурилиш .. «бор отангга, бор онангга» тарзида сансалорликка тушиб қолган.* «Муштум», 1952, № 7.

САНСАЛОРЧИ Ишни сансалор қилувчи, сансалорликка солувчи.

САНСАЛОРЧИЛИҚ Ишни сансалор қилиш, сансалорликка солиш, ишни бир-бирига солиб чўзиш, судраш.— *Менимча ҳамма айб ўзимизда, биз сансалорчиликка берилиб кетиб, пахтачилик агротехникасининг прогрессив усулидан ўз вақтида фойдалана олмадик,— деди Сабо мажлисдагиларга.* А. Муҳиддин, Ҳадя.

САНСИРАМОҚ *диал.* Сенсирамоқ, бировга «сан»лаб гапирмоқ. *Бир-бирини сансирамоқ.*

САНСИРАШМОҚ сансирамоқ *фл. бирг. н.*

САНСКРИТ [*санскр*] Қадимий ва Ўрта аср ҳинд диний, фалсафий, бадиий адабиётининг тили (ҳинд-европа тилларига мансуб).

САНТАЛ [*р<лат*] Тропик мамлакатларда ўсадиган доимо яшил дарахт ва унинг эфир мойларга бой хушбўй ёғочи.

САНТИГРАММ [*р<фр*] Граммнинг

www.ziyouz.com kutubxonasi

юздан бир улушига тенг оғирлик ўлчови.

САНТИМЕ́ТР [*р<фр*] Метрнинг юздан бир улушига тенг узунлик ўлчови.

САНЧИЛМОҚ 1 санчмоқ 1, 2, 4 *фл. ўзл. ва мажх. н. Ўқ нишонга бориб санчилди. Тикан бўлиб оёққа қадалгунча, гул бўлиб кўкракка санчил.* Мақол. ▪ *Куз совуғи эрталабдан баданга нинадай санчилади.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар. *Бойнинг ҳар бир сўзи Раҳим домлага найзадек санчилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма* Тик бориб туташиб кетгандек туюлмоқ, қадалмоқ, тақалмоқ. *Борисов бигиз бўлиб уфққа санчилиб кетган йўлга қаради.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

САНЧИТМОҚ санчмоқ *фл. орт. н. Каримнинг кейинги гапи Ҳалил билан Салимнинг кўнглига муздек тегиб, санчитиб юборди.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

САНЧИШМОҚ санчмоқ 1, 2, 4 *фл. бирг. н.*

САНЧИҚ Учи ўткир нарса санчилаётгандек туйиладиган ўқтин-ўқтин оғриқ. *Биқинимга санчиқ турди.* ▪ [*Дилбархон*] *Ҳусанжон билан Ҳасанжонга ҳомиладор бўлди-ю, қаёқдандир мия санчиғи пайдо бўлди.* Х. Тўхтабоев, Садоқат.— *Кўкрагимнинг санчиғи сира қолмайди,— живоб берди она оҳиста товуш билан.* Ойбек, Улуғ йўл.

♦ **Санчиқ ўт** айиқтовонлилар оиласига мансуб, сариқ гулли кўп йиллик ўт.

САНЧМОҚ 1 Учи ўткир нарсани куч билан босиб ёки зарб билан уриб киргизмоқ; суқмоқ, тиқмоқ. *Бир босмачи Ботиралининг сонига пичоқ санчди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Бектемир душманни ўқ билан урди, найза билан санчди, гранаталар билан парчалади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Тўтиқуш дўппи хомини тиззасига қўйиб, секин игна санчди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қадамоқ, тақамоқ. *Гул деб санчиб эдим сени бошимга. Ҳайрон қолдим хозир қилган ишингга.* «Ширин билан Шакар». *Анвар югуриб келиб, ёрлиқни олиб ўпди ва уни салласига санчиб орқаси билан юриб илгариги ўрнига бориб тўхтади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 *кўчма* Ўткир нарса санчилгандай ўқтин-ўқтин оғримоқ. *Унинг кўкраги санчар, чап биқини қаттиқ оғрир .. эди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

4 *кўчма* Аччиқ гап билан узиб олмоқ, чақмоқ. *Уста Азимжон маромн билан игна санча бошлади: — Ёшлигимиз бошқа эди, бир-биримизни сансирашар эдик.* С. Абдулла, Соялар.

САНЧҚИ *эск. айн.* **вилка**. *Санчқи билан овқат емоқ.*

САНЪАТ [*а*] **1** Бадиий ижодиёт ва унинг ҳар бир айрим соҳаси. *Антик дунё санъати. Тасвирий санъат. Наққошлик санъати. Ўзбек санъати ва адабиёти декадаси.* ▪ *Искандаро ҳавас ва таажжуб билан биноларга, бой жиҳозларга, айниқса нозик санъат буюмларига эшик ва деразаларга назар ташлаб қўярди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Амалий-татбиқий соҳаларнинг ўзига хос иш услуби, системаси. *Ҳарбий санъат.* ▪ *Уч-тўрт километрга чўзилган тепалик ҳарбий инженерлик санъати билан узоқ йиллар давомида қурилган мустаҳкам қалъага ўхшарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 *кўчма* Юксак маҳорат, усталик. *Ўйинчининг санъати дафчиникидан, дафчиники ўйинчиникидан ошар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бир минутнинг ичида олам-олам иш унар. Фурсатдан фойдаланмоқ Ўзи бир санъат, ҳунар.* Қ. Муҳаммадий. **Сўз санъати** бадиий нутқ санъати, нотиқлик.

4 Санъат *(хотин-қизлар ва эркаклар исми).*

САНЪАТКОР [*а+ф-т*] **1** Санъат соҳиби, санъатнинг бирор соҳасини эгаллаган ва шу иш билан шуғулланувчи киши; санъатчи. *Муҳиддин қори Ёқубов иродали, ҳаракатчан, хушчақчақ, ажойиб овозли санъаткор эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Юксак маҳоратга эга бўлган; ижодкор. *Санъаткор халқ.* ▪ *Кулди қуёш ўпган баланд тоғ каби, Тоза чаман каби, сулув боғ каби, Бағрида биноларкўркам ҳиёбон, Саройлар яратар санъаткор инсон.* Х. Расул.

САНЪАТКОРЛИК 1 санъаткор 1 *с. касб оти. Санъаткорлик унга ота касб.*

2 санъаткор 2 *с. белги оти. Ишни санъаткорлик билан бажармоқ.*

САНЪАТКОРОНА [*а+ф-т*] *рвш* Юксак санъат билан, маҳорат кўрсатиб; моҳирона. *Ролни санъаткорона ижро этмоқ.* ▪ *Санъаткорона ўйилган нақшлар хонага алоҳида кўрк бериб турар, ганч сувоқ ойнадай ялтиллар эди.* С. Қароматов, Бир томчи қон.

САНЪАТЧИ *айн.* **санъаткор** 1. *Минбарда фақат санъатчилар қолишди. Созлар ғилофларидан чиқарилди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

САНЪАТШУНОС [*а+ф-т*] Санъатшунослик олими, мутахассиси. *Санъатшунос олим.*

САНЪАТШУНОСЛИК Санъат ва унинг турлари ҳақидаги фан. *Совет санъатшунослиги. Санъатшунослик тадқиқотлари.*

САНҚИ Бекор сандироқлаб юрадиган одам; саёқ, дайди. *Э, санқи бўлмай ўлсин Шотурсун ҳам! Ўшанинг дастидан ҳеч тинчлик йўқ менга!* Ф. Мусажонов, Сабоқ.

САНҚИМОҚ Бекор сандироқлаб, дайдиб юрмоқ; сакилламоқ.— *Кеча сизни кўрдим-у, кўз олдим қоронғилашиб, қилаётган ишимдан ҳам адашавердим. Ишонасизми, туни билан кўчаларда санқидим,— деди Аҳмаджон Латофатга.* С. Қароматов, Ҳижрон.

САОДАТ [*а*] **1** Энг улуғ бахт, юксак иқбол. *Саодат бермоқ. Саодат топмоқ. Ҳалол меҳнат-яхши одат, берур сенга саодат.* Мақол. ▪ *Она сутидек пок бизнинг ҳамдўстлик, Элнинг саодати, ҳузури шунда.* М. Алавия. *Она-Ватан истиқболинг, саодатинг деб, Курашади мардонавор қарилар, ёшлар.* Ғайратий.

2 Саодат *(эркаклар ва хотин-қизлар исми).*

САОДАТЛИ Улуғ бахтга эришган; бахтли. *Саодатли инсон.* | Улуғ бахт бағишловчи, бахт-иқбол бахш этувчи; бахтли. *Бу .. бино Қумушнинг ўз уйи бўлиб, бу уй ичида Отабекнинг саодатли кунларининг ширин хотиралари сақланар .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

САОДАТМАНД [*а+ф-т*] *кт. айн.* **саодатли**. *Саодатманд кишилар.*

САПЁР [*р<фр*] *ҳарб.* Инженерлик қўшинлари ҳарбий қурилиш қисмларининг солдати, офицери. *Икки бронетранспортёр ғириллаб келиб .. ўрмонга кириб кетди: уларда курак ва ойболта ушлаган кишилар, афтидан, сапёрлар бор эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Мустафо Очилов хизмат қилаётган сапёрлар батальони жанговар топшириқ олди.* Н. Сафаров, Қатта карвон йўлда.

САПСАР 1 *айн.* **гулсапсар**.

2 Оч бинафша ранг, бинафша. *Сапсар бўёқ. Сапсар ипак.*

САП-САРИҚ сариқ 1, 2 *с. инт. Сап-сариқ ўрик.*

САПФИ́Р [*р<грек*] Тўқ кўк ёки ҳаво ранг қимматбаҳо тош; кўк ёқут.

САПЧА Ҳали пишиб етилмаган қовун; хомак.— [*Боворда*] *қовун тушарадиганларга ёрдамлашаман, сапча беришади,— деди Отабой.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

♦ **Бошини сапчадай узмоқ** (*ёки* **кесмоқ**) бошини беомон, шартта кесмоқ. *Бу кун-эрта .. ўз молининг таланишини ва бошининг ҳам сапчадек узилишини аниқ кўради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

САПЧИМОҚ 1 Кескин ҳаракат билан кимсага, нарсага ташланмоқ, ўзини отмоқ. *Бектемир бургутдай сапчиб, душман қорнига найза урди.* Ойбек, Қуёш қораймас. [*Хушрўй*] *иккинчи ва учинчи кунларда тўппа-тўғри кундош устига сапчийди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Умуман кескин ҳаракат қилмоқ; сакрамоқ, ирғимоқ. *Отабек сапчиб чиқди .. ва бор кучи билан Содиқни босиб тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ойқиз Бойчибордан сапчиб тушди-ю, тўғри Муротали томон борди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Фосиқ афанди ўрнидан сапчиб туриб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Сапчиб кетмоқ** (*ёки* **тушмоқ**) сесканиб ёки чўчиб, қўрқиб ўрнидан кескин қўзғалиб қўймоқ, ирғиб тушмоқ. *Заҳар ичибди! [деди табиб[. Отабек сапчиб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Сакрамоқ, сачрамоқ. *Хазон уюмларини оқизиб келаётган тиниқ сумбула суви*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қирғоққа сапчир эди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *У дўстларининг қий-чуви ичида енгил-енгил қадам ташлаб чаққонлик билан ўйнарди, эпчиллик билан айланарди ва гулханнинг аланғаси сингари кўкка сапчирди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Булутга** (*ёки* **кўкка**) **сапчийдиган от** *айн.* **булутга** (*ёки* **кўкка**) **сакрайдиган** қ. **сакрамоқ** 1. *Бойваччадан қолган давлат, .. минг-минглаб нақдина пул, уй-рўзғор, хотин, ер-сув, кўкка сапчийдиган отлар.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. **Ерга урсанг, кўкка сапчийди** *айн.* **ерга урсанг, кўкка сакрайди** қ. **сакрамоқ** 1. | Урилиб қайтмоқ, ирғиб чиқмоқ, кўтарилмоқ. *Қорабулоқни ер босиб ётибди, кетмон урсанг, сапчиб пешанангга тегади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

САПЧИТМОҚ сапчимоқ 2 *фл. орт. н.* *Ҳамидахон ерга қараб эзилиб ўтирарди. Акасининг хитоби сапчитиб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

САПЧИШМОҚ сапчимоқ *фл. бирг. н.*

САР [*ф-т*] *кам қўлл.* Бош, калла. **Сар ҳовуз** катта ҳовуз, бош ҳовуз.

◆ **Садқаи сар** қ. **садқа.**

САРА [*ф-т*] 1 Энг яхши, аъло, сархил. *Сара уруғ — бўлиқ ҳосил.* Мақол. || *От чопса, гумбурлар тоғнинг дараси, Урушда билинар марднинг сараси.* «Алпомиш». *Биринчи ва иккинчи гуруҳлар ясоғлик уйларда ўтиришади. Овқатларнинг сараси уларга тортилади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Сара бўлмоқ** энг яхшилардан терилмоқ, сараланмоқ.— *Батальон разведкаси роса сара бўлди, ўртоқ Ҳасанова,— таъкидлади комбат.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Сара *(хотин-қизлар исми).*

САРАК [*ф-т*] 1 *айн.* **сара** 1. *Бу ерда каттаю-кичик баравар саналади, сараги саракка, пучаги пучакка ажралади.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

2 Учи синмаган, бутун (тухум ҳақида).

САРАК-САРАК: сарак-сарак қилмоқ бошини у ён, бу ён чайқатмоқ; ирғатмоқ. *Мурод лабини тишлаб сарак-сарак қилиб қўйди.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

САРАЛАГИЧ Сараларини ажратадиган, сархиллайдиган асбоб ёки машина. *Чигит саралагич.*

САРАЛАМОҚ Сараларини ёмонларидан ажратмоқ, сархилларини термоқ, хилламоқ. *Олма(ни) сараламоқ.* ▬ *Анор серташвиш нарса: уз, сарала, ташиб ол, анор тупини ерга кўм.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

САРАЛАНМОҚ сараламоқ *фл. мажҳ. н.* *Сараланган уруғлик. Сараланган команда.* ▬ *Қовунга қаранг: ҳар бири туянинг калласидай, жуда сараланган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

САРАЛАШ 1 **сараламоқ** *фл. иш оти.* *Уруғликни саралаш.*

2 Зотини яхшилаш. *Чорва молларини саралаш.*

САРАМАС *мед.* Терининг, кўпинча бурун атрофининг яллиғланиб шишувидан иборат, тез тарқаладиган юқумли касаллик.

САРАНГ Нима қиларини билмай қолган, гаранг. [*Ўринбой:*] *Ноинсофларни қаранг, ака! Биз машина ремонтига материал етказолмай сарангмиз-у, бўлар!* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Диққати ошиб, анча саранг бўлиб турғач, отга бир амаллаб миниб олди-да, алланималар дея ғулдираганча, отни лўкиллатиб кетди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

САРАНЖОМ [*ф-т*] Ҳамма ишни тартиб билан жой-жойига қўйиб бажарадиган, уй-рўзғорини, асбоб-анжомини батартиб тутадиган; тартибли, сариштa. *Саранжом аёл. Саранжом ходим.* | Тартибга солинган, жой-жойига қўйилган; тартибли, батартиб, ораста, сариштa. *Саранжом уй. Саранжом ҳовли.* || *Ҳамма нарса ўз ерида, саранжом эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Саранжом бўлмоқ** 1) йиғиб-териб олиниб тартибга тушмоқ, сариштa бўлмоқ. *Ойдинда ҳам терайлик, план Ҳарна олдин тўлгани яхши. Терим иши совуқ тушмасдан. Тез саранжом бўлгани яхши.* Уйғун; 2) *айн.* **саранжом топмоқ** 2. **Саранжом(ини) олмоқ** ул-булни йиғиштириб олиб ёки жой-жойига қўйиб тинчимоқ, хотиржам бўлмоқ. [*Болтабой:*] *Биз қачон саранжомимизни оламиз, колхозга ҳамма киргандан кейинми? Шунга қараб ўтирамизми?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Саранжом топмоқ** 1) битмоқ, тугамоқ, тартибга келмоқ, жой-жойига тушмоқ. *Ҳамма ишлар саранжом топгандан сўнг .. тантана билан йўлга тушишди.* Ойбек, Навоий; 2) *кўчма с. т.* жой-жойини топиб кетмоқ, гум бўлмоқ. *Отасидан қолган нарсалар аллақачон саранжом топиб кетди.* **Саранжом қилмоқ** 1) йиғиб-териб, жой-жойига қўйиб тартибга келтирмоқ, сариштa қилмоқ, саранжомламоқ. *Ёрматнинг оиласи ҳар йил хўжайинлардан бир-икки ой илгари кўчар, хўжайинлар кўчиб боргунча, боғнинг ҳамма ишини саранжом қилиб қўяр эди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) *кўчма с. т.* ўзлаштириб юбормоқ, гум қилмоқ. *Ҳисобчи .. шу йилнинг ўзидаёқ колхознинг ўнлаб қўйини саранжом қилиб юборди.* «Муштум», 1960, № 1; 3) *кўчма с. т.* сўйиб, ўлдириб йўқ қилмоқ, гумдон қилиб юбормоқ, саранжомламоқ. [*Мастура Гулжонга:*] *Матқосимбойни саранжом қилишибди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

САРАНЖОМЛАМОҚ 1 Йиғиб-териб, жой-жойига қўйиб тартибга келтирмоқ, сариштa қилмоқ. [*Насиба:*] *Ая, сутни нима қилай?* [*Фотима:*] *Ўзим саранжомлайман.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Рўзғор қақир-қуқури эҳтиёт ва диққат билан ўз жойига саранжомланган, чуқур жимжитлик ҳукм сурган ҳовлида, Йўлчи танҳо юрганда, унинг кўксини зирқираб оғритган ишқий кечинмалар қоплади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма с. т.* Ўзлаштириб юбормоқ, ўзлаштириб гум қилмоқ, йўқ қилмоқ. *Мукофотга бериладиган машинани ҳам саранжомлапти, азаматлар.*

3 *кўчма с. т.* Сўйиб, ўлдириб йўқ қилмоқ, гумдон қилиб юбормоқ.— *Мен Абдурасулни босаман, ўзини саранжомлаб, қўшотари билан отини олиб чиқаман,— деди Мадамин.* П. Турсун, Ўқитувчи.

САРАНЖОМЛАНМОҚ саранжомламоқ *фл. мажҳ. н.*

САРАНЖОМЛАШТИРМОҚ *айн.* **саранжомламоқ.** *Мен кўчага чиққандан кейин қийиндиларни маълум жойга олиб бориб тўкаман-у, кейинчалик «ўлжа»ни саранжомлаштираман.* А. Исмоилов, Қароқчиларнинг тугатилиши.

САРАНЖОМ-САРИШТА [*ф-т*] 1 Саранжомликни яхши кўрадиган, саранжом иш тутадиган; батартиб. *Саранжом-сариштa одам.* ▬ *Хўп, қидирсин. Озода, саранжом-сариштa, бефарзанд, хўш, ёши улғайган бир аёл топилса, майли.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Йиғиб-териб жой-жойига келтирилган; тартибли, ораста. *Саранжом-сариштa уй.* ▬ *Қурилишда ҳамма нарса йигитали ўйлагандай саранжом-сариштa.* С. Қароматов, Бир томчи қон. *Турсуной билан Башорат ҳар кун уй ичи-ю, йўлакларни супуриб-сидириб, ҳамма ёқни саранжом-сариштa қилиб, қозон осиб, оналарини ишдан кутишади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

САРА-ПУЧАК Сара ва пучак, асл ва қалбаки. [*Тожибой:*] *Фактларни анализ қилишни, сара-пучагини ажратишни .. билмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.— *Мана бу .. йигитнинг касблари чойфурушлик бўлса ҳам, хушхатликда, шеърни чиройли ўқиш ва сара-пучакка ажратишда каттагина фазилат эгаси,— деди Йўлдош.* С. Абдулла, Муқимий.

САРАТОН [*а*] 1 (С — *катта*) *астр.* Ўн икки буржнинг бири, Жавзо ва Асад буржлари ўртасида жойлашган.

2 Шамсия йил ҳисобида тўртинчи ойнинг арабча номи (22 *июнь* — 21 *июль даврига тўғри келади*). *Минг тўққиз юз бешинчи йилнинг саратони қаттиқ келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Полвон ҳам қумларни яхши билади, саратоннинг жазирама иссиғида қанча-қанча марта ўтинга қатнаган эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Саратоннинг сариқ куни** саратоннинг энг иссиқ кунлари.

3 *мед.* Рак касаллиги; рак.

САРАФАН [*р*] Хотин-қизларнинг енгсиз уст кўйлаги. *Юпқа матодан сарафан кийган қиз-жувонлар тикув машиналари ёнида саф-саф бўлишиб кийим тикишяпти.* С. Умаров, Бир-бирига устоз.

САРАФРОЗ [*ф-т, л. м.* боши юқори кўтарилган] Бирор мартабага кўтарилган, бирор мартабага кўтарилиб ёки

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳурмат-эътибор ва ш. к. билан тақдир этилган, хурсанд қилинган; хурсанд, шод. *Сарафроз қилмоқ (айламоқ).* ▪ *Биз ҳужрага кирганда .. қишлоқда «Парвардигорхўжа» унвони билан «сарафроз» бўлган Саидакбар сандалнинг тўрида катталарга мунносиб бир савлат билан ёнбошлаб ўтирарди.* Айний, Эсдаликлар. — *Мақсадимизни равшан қилиб айтсак, бизни фармони хумоюн билан сарафроз қилсангиз,— деди Навоий подшога.* Ойбек, Навоий. *Қадами муборакларингиз билан бизни сарафроз айладилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

САРБА-САР [*ф-т*] Бошдан-оёқ, бирма-бир, тартиби билан. *Сарба-сар ҳасратларим шарҳ этгали лолдур тилим.* Хислат.

САРБАСТ [*ф-т*] Ўзини эркин ҳис этувчи; эркин, мустақил. *У сарбаст, зийрак, ҳаракатлари дадил, сўзлари ўткир, ўртоқлари орасида онабош қиз.* Ойбек, Улуғ йўл. ‖ *У ўзини юрт оғасидек эркин, сарбаст тутаётган Тешабойнинг мингбоши бўлиб келганини-йўқлигини билишни истар, билолмай тажанг бўларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

САРБОЗ [*ф-т*] *тар.* Амир, хон қўшинининг оддий пиёда аскари; аскар, солдат. *Ҳар уйда, ҳар куйда мудҳиш жанг бўлди, Қалъа сарбозлари ҳанг-манг бўлди.* Шайхзода. *Унинг [Ёдгорнинг] рўпарасида ҳарбий кийим кийган амир сарбози турар эди.* Айний, Дохунда.

САРБОЗХОНА [*ф-т*] *тар.* Сарбозлар турадиган жой; казарма. *Карим Охун кундуз кунлари сарбозхоналарда бўлар, ҳарбий машғулотлардан сўнг, кеч киргач .. тўғри Қофиробод гузарига йўл оларди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

САРБОН [*ф-т*] **1** Қарвонбоши, карвон. *Бир парча оқ булут сарбон янглиғ орқасидан нор туялардек булутлар карвонини тортиб келаверди.* Мирмуҳсин, Созанда.

2 *кўчма* Йўлбошчи, раҳнамо. *Беҳад эди жанг йўлида қурбонлар. Лекин тойлай юрар эди карвонлар. Улуғ эди бошлаб юрган сарбонлар.* Шайхзода. *Бригадани олдинга бошлашда Рустам сарбон бўлиб қолди.* А. Эшонов, Сарбон.

САРВ [*ф-т*] **1** Жануб мамлакатларида ўсадиган игна баргли доим яшил тик дарахт. **Сарв арча** арчаларнинг сарвга ўхшаш тик ўсадиган бир тури.

2 *кўчма поэт.* Қадди-қомати келишган, хушқомат аёл ҳақида. *Жонга ҳузур, дилга фароғат, Сарвим яхши, сунбулим яхши.* О. Юнус. **Сарви ноз** гўзал ва серишва аёл; нозанин, севикли ёр. **Сарви равон** (*ёки* **хиромон**) қадди-қомати келишган, гўзал ва юриши чиройли аёл; нозанин; севикли ёр. **Сарви қомат** (*ёки* **қад**) қадди-қомати келишган; хушқад, хушқомат. *Юзи гул, сарви қомат, сочи сунбул, Кўзи наргис каби мастона, бир кел.* Ҳабибий.

САРВАР [*ф-т*] **1** Йўлбошчи, раҳнамо. *Ленин ҳар қадамда ўлкамизга ёр. Ҳар кичик ҳам улуғ зафарда сарвар.* Миртемир. **Сарвари коинот** бутун борлиқнинг сарвари (худонинг эпитетларидан бири). *Чоллар каби «ё ҳаётаннабий»! ёки кўпинча, «ё сарвари коинот!» деб, бошини эгарак жим ўтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Сарвар (*хотин-қизлар ва эркаклар исми*).

САРВАТ [*а*] *эск. кт.* Бойлик, давлат.

САРВАТДОР [*а+ф-т*] Қатта бойликка эга бўлган; бадавлат, давлатманд. *Кутилмаган ерда шаҳарнинг энг олдинги аъён ва сарватдорларидан бўлган Салим шарбатдор деганнинг Комилбек исмли ўғлидан совчилар келиб қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

САРВЗОР [*ф-т*] Нуқул сарв дарахти билан банд ер, сарвлар ўстирилган боғ. *Ҳирот вилоятига салқин нафас ёйиб ўтувчи шамоллар сарвзорларда изғийди.* Ойбек, Навоий.

САРВИНОЗ (*тўғриси* **сарви ноз**) *қ.* **сарв** 2.

САРВИҚОМАТ (*тўғриси* **сарви қомат**) *қ.* **сарв** 2.

САРГАРДОН [*ф-т*] **1** Бекорга овораи сарсон бўлиб юриш, овораи сарсонлик. *Орадан беш соат ўтиб, мен «сайил ҳам сайил, саргардон ҳам сайил» деганларидек, ҳориб-чарчаганимга қарамай, ателье га кириб келдим.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. *Бировлар бир парча жой тополмай саргардон, чодирсиз, чайласиз даштда ўтирадилар.* Ойбек, Нур қидириб. *Шералихон саргардон бўлиб .. етти йилдан сўнг бир чет бозорга келиб ўтирди.* «Эрали ва Шерали». *Хўжайинлар: «молларни қорли тоғдан ҳайдаб ўтишга тайёр бўлинглар», дейишади. Билмайман, қаёқларда саргардон қилишмоқчи бизларни?* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *этн.* Бошидан ўгириш, бошдан ўгириб садақа қилиш. [*Мастура:*] *Нега ҳаром бўлар экан? Саргардоннинг пули эмас бу, айланай! Дўппи тикиб тўпламанман, яхши йигит.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

САРГАРДОНЛИК **саргардон** *с. белги оти.*

САРГУЗАШТ [*ф-т*] Бошдан ўтган воқеалар, бошдан кечирилганлар. *Насриддин афандининг саргузаштлари. Саргузаштларни айтиб бермоқ..* ▪ *Элмурод «Ишлар қалай? Хизматинг қаерда?», дейиши билан уни сенсираб, оғзи тўла кулки билан бутун саргузаштини бир пасда сўзлаб ташлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Рус йигити Жилин билан Костилиннинг саргузашти уларнинг кўз олдиларида жонли воқеадай ўта берди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

САРДАК [*ф-т*] Қайнатма овқатнинг юзига чиққан ёғ. *Шўрванинг сардаги.*

САРДАКЛИ Юзига сардак чиққан ёки сардак суртилган. *Она битта чапати ва бир тарелкада озгина сардакли гурунч келтирди.* Ойбек, Нур қидириб.

САРДАРА [*ф-т*] *кт.* Энг катта, асосий эшик; дарвоза. *Мадрасанинг сардараси.*

САРДАФТАР [*ф-т+а*] Китобнинг, дафтарнинг бошидаги варақ; титул.

САРДОБА [*ф-т*] Усти гумбаз шаклидаги ғишт қурилма билан беркитилган сунъий ҳовуз. *Мен яна гумбазга қарадим. Сардоба! .. Тўнкариб қўйилган улкан қозонга ўхшарди.* Ғ. Расул, Сардоба. *Сардоба! Чўлнинг ҳар жой-ҳар жойида қадим замонда ғиштдан қурилган усти ёпиқ ҳовузчанинг номи бу.* С. Қодиров, Чўл юлдузлари.

САРДОР [*ф-т*] **1** *тар.* Эронда: феодал-помешчикларга хос қўшин бошлиғи; султонлик давридаги Туркияда: лашкарбоши, бош қўмондон. *Уй деворига осилган милтиқ, қилич, қалқон, совут, найза каби яроғлардан уй эгасининг эски сардорлардан бири бўлганлиги билиниб турар эди.* Айний, Қуллар.

2 Умуман қўмондон, бошлиқ. *Сенга бермас Гўрўғли ҳеч омона, Хон Гўрўғли Чамбил элнинг сардори.* «Малика айёр». | *кўчма* Бошлиқ, йўлбошчи. *Аямам колхозга раис бўптилар деб эшитдим. Зап иш бўптида. Ўзлари ҳам қирқ йигитга сардор бўладиган.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Чорвачилик бобида сардор колхоз. Иш вақтида ухламас-бедор колхоз.* Ҳабибий.

САРЖА [*р<фр*] Арқоғи ва ўриши диагонал равишда тўқилган астарбоп материал. *Бир астарлик саржа.* ‖ *Саржа астар.*

САРЖИН [*р* сажень] **1** Уч газга тенг узунлик ўлчови. *Икки саржин девор.* ▪ *Соя атиги бир саржинча олдинда ер бетини силаб учарди. Тўрик унга тумшуғини тираганича изма-из қуварди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Бўйи уч газ, баландлиги бир ярим газ қилиб терилган палён ўтин; шу миқдордаги палён ўтин ўлчови. *Ўрмонжон Абдусамодқори билан тил бириктириб, икки юз йигирма беш саржин ўтин сотган ва пулини иккови бўлишиб олган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Умуман палён ўтин. *Айвоннинг бир четига саржин тахланган.* Ҳ. Шамс, Душман. *Темир печкада тол саржин чирсиллаб ёнар, вагон яхши иситилган, лекин бугунги иссиқ бошқа кунлардагидек .. ором бермас эди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан. **Саржин қилмоқ** ўтинни кесиб ва ёриб палён қилмоқ ва тахламоқ. *Тўнкаларни саржин қилмоқ.*

САРЖИНЧИ **1** Ўтин кесиб ва ёриб саржин қилувчи киши.

2 *эск.* Ер ўлчовчи; землемер.

САРЖИҒА [*ф-т*] *фольк.* Бош кийимига тақиладиган жиға. *Барчин бошидаги саржиғани кўриб, алпларнинг зўри шу Кўкалдош эканини билиб, алпларга қараб, олти ойга муҳлат сўраб, бир сўз деб турган экан.* «Алпомиш».

САРИ I [*ф-т*] *кўм.* **1** *(б. к. ва баъзан ж. к. билан)* Томон, томонга қараб. *Тоғ сари кетиб бормоқ. Тиришдим тоғдан ошдим, ёруғлик сари йўл очдим.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Мақол. ■ *Пароход .. қирғоқда тўхтади. Одамлар шошиб-пишиб шаҳар сари йўл олдилар.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт ва мамот.

2 (=ган *аффиксли сифатдошлар билан*) *айн.* **сайин** 1. *Қуёшли баҳор эртаси жуда ҳам ёқимлики, юрган сари, юргинг келади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Борган сари** *айн.* **борган сайин** қ. **сайин** 1. *Иш борган сари оғирлашмоқда. Шамол борган сари кучаймоқда.*

3 *(вақт билдирувчи сўзлар билан) айн.* **сайин** 2. *У [Тоҳиржон] дам сари йўталади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Бир сари** майли эди, кошки эди, майли-ку. *Ишламагани бир сари, лекин ичгани ошиб тушади.* **Бир сари қадам** бир рав кириб ўтмоқ. **Инсоф сари барака** инсоф қанча кўп бўлса, шунча барака кўпаяди, деган маънодаги мақол.

САРИ II *диал.* Сариқ, сариқ рангли. *Йилқи бозори, той бозори, Қурт билан сари мой бозори. Қоғоздаги чой бозори. Қалпоқ бозори қайдадир?* «Равшан».

САРИ III *диал.* Энг яхши, сара. [*Ғўрўғли*] *Ғиркўкка қамчи бериб, аждаҳога кўндаланг бўлиб, сари ёй билан отиб, қилич билан чопиб ташлаб, катта Мастонни бир ўлимдан айириб юборган жойи бор эди.* «Хушкелди».

САРИ [*р<ҳинд*] (а — *чўзиқ*) Ҳинд аёлларининг танага ўраладиган энг шаклидаги уст кийими. *У сарини ечиб, уй кийимларини кийди, ювиниб айвон четига ўтирди.* Ойбек, Нур қидириб.

САРИЁҒ Мол сутидан ажратиб олинган ёғ; маска. *Бу ерда [бригадада] илгари салқинда сариёғ, офтобда қаймоқ ейишга одатланиб қолган аъзолар ҳам энди ишга чиқа бошлаган.* А. Муҳиддин, Ҳадя.

САРИЛМОҚ *диал.* Осилмоқ. *Кутбия Ҳасаннинг бўйнига сарилди, Ҳамдам форманинг қўли билан чулғаниб бузилган сочларини унинг туксиз юзига суйкаб, қитиқлай бошлади.* Айний, Қуллар.

САРИМАҒИЗ 1: саримағиз буғдой буғдойнинг олтин ранг, сариқ, маҳаллий нави. *Эгамберди, шу буғдойнинг вазнига бараварлаб саримағиз ундан торт, айбонанг учун устига ўзимиздан бир пуд ун ҳам қўш!* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Буғдой ранг, буғдой мағиз. *Саримағиз йигит.*

САРИМСОҚ 1 Пиёзсимон кўп йиллик ўсимлик ва унинг овқатга ишлатиладиган ўткир ҳидли, аччиқ пиёзи. **Саримсоқ пиёз** *айн.* **саримсоқ** 1.

2 Саримсоқ *(эркаклар исми).*

САРИН [*ф-т*] 1 Оромбахш совуқ, салқин ва ёқимли. *Сарин ёз. Сарин ел.* ■ *Жанубдан .. ширин уйқу ва ором берувчи салқин сарин шабада эса бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Октябрь ойида оқшомлар сарин ва мусаффо, кундузлар дўст нафасидек илиқ, оромбахш бўлади.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

2 Нафис ва ёқимли. *Йўл ёқалаб кетган пахтазорлар, Кўм-кўк, тоза, зумрад япроқлар, Оқиш, қизғиш рангли сарин гуллар, Алвон-алвон бўлиб ёзилган.* Уйғун. «*Наврўзи ажам*» *бошқа бир сарин куйга уланади ва машшоқлар водий йигитлари севиб айтадиган «Тонг отгунча» ялласини бошлайдилар.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

САРИТОЛ Толнинг, ёғочи мўрт бир тури; сариқ тол.

САРИШТА [*ф-т*] *айн.* **саранжом.** *Саришта аёл.* || *Кизи бор уй доим саришта.* Мақол. || *Хотиннинг саришта си — одамнинг фариштаси.* Мақол. ■ *Ичкари-ташқаридаги нарсаларнинг бариси сеники, биз кўчгандан кейин яхшигина саришта қил.* Айний, Қуллар. *Сенинг бир инженер шогирдинг Тузар завод планини, иши саришта.* Х. Расул.

САРИШТАЛАМОҚ *айн.* **саранжомламоқ.** *Уйни саришталамоқ.*

САРИҚ 1 Сомон, зарчува, олтин каби нарсаларнинг рангидаги. *Сариқ гилос. Оч сариқ гул. Тўқ сариқ ипак.* ■ *Дарахтлардаги сариқ барглар тўкилиб тугалган, ер юзи ўзининг қишки сариқ кўйимини кийган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Малла ранг, малла (соч, тук, тери ҳақида) *Сариқ соч. Мўйлови сариқ йигит.* ■ *Учоққа яқинроқ ерда, кигиз устига солинган кўрпачада, кичкина бир сариқ бужур одам кўк пиёладан чой хўплаб ўтирибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Сариқ ирқ** монголоидлар ирқининг эскирган номи.

3 *от* Тухумнинг оқсил моддаси ўртасидаги сарғиш қисми. *Тухум пачақланган эди. Унинг сариғи оққа аралашиб, чаккамдан сизиб, юзимга оқмоқда эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

4 *от* Жигарни яллиғлантириб, кўз ва баданни сарғайтирадиган оғир ва юқумли касаллик.

♦ **Сариқ палак** *бот.* вилт касаллиги, вилт. **Сариқ поча** *бот.* пояси сарғайишидан иборат ўсимлик касаллиги. **Сариқ сув** *айн.* **назла. Сариқ сумалак** 1) қамиш билан ёпилган лой том бўғотида илк баҳорда ҳосил бўладиган сарғиш сумалак; 2) шундай сумалак ҳосил бўладиган давр, қишнинг охири. — *Қишдан қитдай бор: ҳут-ют, сариқ сумалак, аямажиз, .. қаторлашиб турибди,— кулимсиради Раъно.* Ойбек, Улуғ йўл. **Сариқ чақа** 1) чақа пул, чақа. *Мана, хотиним ётиб қолди, ёстиқдан бошини узишга дармони йўқ. Қиссамда сариқ чақа йўққи, бечорани нинг оғзига ёқар овқат берсам.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) ҳеч нарсага арзимайди, уч пул, бир пақир. *Оммани эргаштира олмаган раҳбарнинг қадри — сариқ чақа.* И. Раҳим, Ихлос. **Сариқ чақалик** ёки **чақага арзимайдиган** ҳеч нарсага арзимайдиган, бир пулга қиммат, арзимас. [*Полвон:*] *Нима қилай, сариқ чақалик иш қилмаса ҳам асал ялатайми, ўртоқ Ҳамидов?* К. Яшин, Генерал Раҳимов.— *Сўзни тангадай жаранглатиб, сўзлашга устасиз. Аммо ҳозирги сўзингиз пучак, сариқ чақага арзимайди,— деди Мирҳайдар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

САРИҚЛИҚ сариқ 1 *с. белги оти. Рангининг сариқлиги. Юзининг сариқлиги.*

САРИҚСОР Қарчиғайлар оиласига мансуб йиртқич қуш; сор.

САРИҚЧА Тилнинг учида пайдо бўладиган сўгалсимон чиқиқ, тирсак.

САРИҚҚАМИШ Бошоқли ўсимликларга оид, попуксимон тўп гулли кўп йиллик ўсимлик.

САРКАРДА [*ф-т*] 1 Қўмондон, лашкарбоши. [*Арслон*]: *Ўртоқ Семёнов саркарда Фрунзенинг ишонган командирларидан.* К. Яшин, Тор-мор.

2 *кўчма* Бошлиқ, йўлбошчи. *Сиз, ҳосилот саркардаси, бу ишга бош-қош бўлишингиз керак эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

САРКАШ [*ф-т*] Унча-мунчага бўй бермайдиган, итоат қилмайдиган; итоатсиз, ўжар, қайсар, тихир, терс. *Саркаш от.* ■ *Улар: «Биз бормасак саркаш қизнинг тўйи руҳсиз ўтади, фалончиларнинг тўйига раис бормапти», деган сўз унинг учун катта жазо деб ўйлаган бўлсалар керак.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. *Сенинг режанг билан саркаш дарёлар Иродамиз олдида эгди бошини.* Ғайратий.

САРКОР [*ф-т*] 1 *тар.* Маълум иш ёки соҳани бошқарган лавозимли киши. *Солиқ йиғиш ишларини бошқариш бек томонидан тайинланадиган саркор қўлида бўлган.* Ф. Озодаев, Тошкент тарихидан очерклар. *Князнинг .. конторасига борсам, саркори ўзимизнинг бувайдалик чиқиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Умуман раҳбар, ишбоши, бошлиқ. — *Ишга туш,— саркор юқорига ғишт ташувчилар томонга қўл учи билан ишора қилди.* Ойбек, Навоий. *Раъно Самарқанд район ёшларининг саркори — район комсомол комитетининг секретари эди.* А. Абдунабиев, С. Султонов, Ленин йўриғи. *Унга муштоқ ҳамшаҳарлар Оқшомда-ю, саҳарда Гоҳ тўйларда саркор бўлар, Гоҳ тер тўкар ҳашарда.* «Муштум», 1962, № 9.

САРКОТИБ [*ф-т+а*] 1 *эск.* Котиблар бошлиғи; бош котиб, бош секретарь.

2 Умуман котиб, секретарь. *Иккита .. столнинг бирида колхоз саркотиби Умарали, иккинчисида ҳисобчи Абдулқосимлар шуғулланмоқдалар.* А. Қодирий, Обид кетмон. || *Йилаб кўрсам, саркотиб одамга, шундан боп совға йўқ экан.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

САРЛАВҲА [*ф-т+а*] 1 Китоб, асар, мақола ва ш. к.нинг номи. *Сарлавҳа қўймоқ.* ■ *Бундан бир йил бурун шу қизил чойхонанинг деворий газетасида «Сўнгги саводсиз» сарлавҳаси билан мақола босилган .. эди.* А. Қаҳҳор, Мирзо.

2 *эск. айн.* **вивеска** 1. *Қишлоққа кирар йўлда Мана катта дарвоза,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Дарвозага ёзилган «Колхоз» деган сарлавҳа. З. Диёр.

САРЛАВҲАЛИ Бирор сарлавҳа остида ёзилган, сарлавҳа қўйилган. *«Мўл ҳосил учун» сарлавҳали мақола.*

САРМАСТ [*ф-т*] Андак кайфи бўлган, андак кайф қилган; ширакайф. *Сармаст одам.* ▪ *Андак-андак меъёридан бошланган шароб ҳаммани сармаст этиб, гангур-гунгурни авжига миндира бошлади.* С. Кароматов, Бир томчи қон. ‖ *Комил чап қўлини Бўронбекнинг елкасига қўйиб, сармаст кулди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

САРМОЯ [*ф-т*] 1 *эск.* Қатта маблағ, капитал.

2 Умуман маблағ, пул. *Найманчада ибтидоий таълим мактаби очиш учун фуқаро ўз ташаббуси билан сармоя жамғармоқда.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ўйлаб қаранг-а, давлатимиз ҳар йил мамлакатни кўкаламзорлаштириш учун миллион сўмлаб сармоя ажратади.* Н. Сафаров, Қатта карвон йўлда.

САРМОЯДОР [*ф-т*] *эск.* Қатта сармоя эгаси; капиталист. *Йирик заминдорлар, сармоядорлар учун ўз манфаати, ўз фойдасидан юқори нарса йўқ.* Ойбек, Нур қидириб.

САРМОЯДОРЛИҚ **сармоядор** *с. белги отн. Сармоядорлик мамлакатлари.*

САРМУНШИ(Й) [*ф-т+а*] *тар.* Амир, хон саройида бош мунши(й), бош котиб. *Махдум қизига қараб кулди: — Бахтинг-да, қизим,— деди,— Анвар аканг сармунший бўлибди!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

САРНАЙЗА [*ф-т*] Милтиқ найзаси. *Унда-бунда отилган милтиқлар товуши орасидан бир-бирига тегиб шақирлаган қилич ва сарнайзалар садоси .. эшитилмоқда.* Айний, Қуллар.

САРНИГУН [*ф-т*] Ағдарилган, тўнтарилган. **Сарнигун бўлмоқ** 1) ағдарилмоқ, тўнтарилмоқ; 2) *кўчма* шарманда бўлмоқ, ерга қараб қолмоқ. *Шунча давлат топиб, обрў топиб, эл ичида сарнигун бўлишга кимнинг тоби бор.* Ҳамза. **Сарнигун қилмоқ** 1) ағдармоқ, тўнтармоқ; 2) *кўчма* шарманда қилмоқ, юзини ерга қаратиб қўймоқ.— *Сен аҳмоқнинг бу ишинг ҳазрат олдида менинг юзимни сарнигун қилди,— деди Норбўта.* Ғ. Расул, Адолат.

САРНОМА [*ф-т*] 1 Номанинг, мактубнинг бошида ишлатиладиган стандарт формула (мас., «дуои салом, билониҳоя ва салом муштоқона...»).

2 *эск. айн.* **эпиграф.**

3 *кўчма* Девиз, шиор. *Сарнома қилиб олмоқ.*

САРОБ [*ф-т*] 1 Атмосферанинг турли қатламлари турлича қизиган, ҳаво очиқ ва тинч кунларда уфқ ортидаги кўзга кўринмайдиган нарсаларнинг ҳавода акс этиб кўринишидан иборат ҳодиса. *Узоқ-узоқларда ёқимсиз сароб кўринар, сарғиш тўзон ойнадай мусаффо осмонга қараб сузиб борарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 *кўчма* Хаёл, хаёлот, ҳом хаёл. [*Навоий:*] *Мен ҳақиқат деб ўйлаган нарса сароб бўлиб чиқди. Мен салтанатимизни мустаҳкамламоқчи бўлдим, аммо ҳаракатларим елга кетди.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

САРОЙ [*ф-т*] 1 *тар.* Хон, амир, подшоҳларнинг доимий истиқоматгоҳи ва қароргоҳи бўлиб хизмат қилган ҳашаматли катта бино; кошона. [*Тўлаган:*] *Николай подшонинг қишки саройида уйларни шамоллатадиган туйнуклар йўқ экан деб эшитдим, шу тўғрими? — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Эшикнинг икки ёнида ойболта кўтарган икки жаллод сурат каби қотганлар, улар қаторида хон улуғлари, аъён ва сарой беклари чизилишиб ўтирганлар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Умуман ҳашаматли катта бино ва унинг ҳовлиси. *Бухоро шаҳрида Мираб мадрасасининг миён саройида кўп муллалар тўпланишиб мадрасанинг вақфи тўғрисида гапиришмоқда эдилар.* Айний, Қуллар. | Ижтимоий мақсад учун белгиланган ва жиҳозланган ҳашаматли катта бино. *Санъат саройи.* **Бахт саройи** никоҳлаш маросими ўтказиладиган сарой.

3 Карвонлар, савдогарлар қўнадиган меҳмонхонали, ҳовли ва отхонали жой; карвонсарой. *Сарой дарвозасидан икки киши келиб киргач, улардан бирови дарвоза ёнидаги кимдандир сўради: — Отабек шу саройга тушганми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Омборхона, омбор, склад. *Кўмир сарой.* ▪ *Бизнинг Қаландарбой кузда камбағалларнинг пахтасини арзон-арзон сотиб олиб, саройига босиб қўяди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.| Оғилхона, молхона. *Молларни саройга қамамоқ.* | Бостирма ёки тўрт девор билан ўралган кенг бино.

САРОЙБОН [*ф-т*] Карвонлар ва савдогарлар қўнадиган сарой эгаси.— *Агар қариндошингизникида от қўядиган жой бўлмаса, каппондаги саройга олиб бориб, саройбонга «мени айтди» десангиз билади,— деди мингбоши.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

САРОМАД [*ф-т*] *кт.* Бирор соҳанинг энг атоқли арбоби; пешво, пешқадам. *У [Султонмурод] барча мавжуд илмларни эгаллаб, замона олимларининг пешвоси, «саромади» бўлишга тиришади.* Ойбек, Навоий.

САРОНА [*ф-т*] *тар.* Жон бошига қараб солинган солиқ.

САРОСАР [*ф-т*] *рвш, кт.* Бошдан-оёқ, батамом. *Кўриб ерларни фан аҳли саросар, Деди: йўқ пахтада сенга баробар.* Ҳабибий.

САРОСИМА [*ф-т*] Нима қиларини билмай ўзини йўқотиш, гангиш, эсанкираш ҳолати. *Саросима бўлмоқ. Саросимага тушмоқ. Саросимада қолмоқ. Саросима қилмоқ. Саросимага солмоқ.* ▪ *Фельдшер билан Степаннинг кўзлари учрашди. Бу қарашларда .. бир оз саросима аралаш қатъият ҳам бор эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Тўсатдан ҳужумга учраган босқинчилар саросимада кийимларини киёлмай, яп-яланғоч қочган эдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.— *Нега сен бу хотинни кўрганда саросима бўлиб қолдинг? — деб бирдан сўради [Гулнор].* Айний, Дохунда. *Эъзозхон нима қилишини, махдумзодага қандай жавоб беришини билмай, саросимага тушиб қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Саросимада қолган кишилар отда, аравада, пиёда Қамишли авлиёга қараб чопдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

САРОСИМАЛАНМОҚ *кам қўлл.* Саросима бўлмоқ, саросимага тушмоқ.

САРОСИМАЛИҚ 1 **саросима** *с. белги отн.*

2 Саросима ҳолати, саросима. *Саросималикка солмоқ. Саросималикда қолмоқ.* ▪ *Ёрмат ҳеч қандай қисилиш, саросималик сезмади, бўйнини чўзиб, у ёқ-бу ёққа аланглади-да, одамлар орасини ёриб кирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мусулмонқулнинг ўз йигитлари саросималикда қолиб, Мусулмонқулнинг мудофаасини-да ва қочишини-да билмай қолдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Суворийлар дам-бадам орқасига қайрилиб от қамчилар, улар орқасидан узоқ уфқда сарғиш тутундай тўзон тобора қуюқлашиб, суворийларни саросималикка соларди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

САРПАРДА I [*ф-т*] Қапа, соябонли арава ва ш. к.нинг катта пардаси; ёпинчиқ.

САРПАРДА II [*ф-т*] *муз.* 1 Пардали музика асбобларининг асосий пардаси.

2 Нотада сатр бошига қўйиладиган ва ўзидан кейинги ноталарнинг номи ва баландлигини белгилайдиган белги; калит. *Скрипка сарпардаси.*

САРПЙНКА [*р*] Юпқа йўл-йўл ёки катак-катак ип газлама.

САРПО [*ф-т*] 1 *этн.* Тўй ва бошқа расмий маросимларда тўйга тааллуқли кишиларга тақдим этиладиган бош-оёқ кийим ёки тўн, дўппи, қийиқча ва ш. к. *Меҳмонга сарпо кийдирмоқ. Сарпо қилмоқ. Сарпо юбормоқ.*

2 Умуман кийим-кечак, кийим-бош. *Сенга атаб тикар сарпо «Қизил юлдуз» фабрикаси, Сенга атаб қўшиқ ёзар, Шоирларнинг энг сараси.* Қ. Муҳаммадий.

САРПОЙЧАН(Г) Оёқ яланг, яланг оёқ.— *Вакила ая, ..— деди Жўрахоннинг ёнгинасида турган увада паранжили, сарпойчанг бир хотин.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Куз кириб ҳаво анча салқинланганига қарамай, Тешабой ташқарисида яктакчан, сарпойчан юрган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

САРПО-СУРУҚ Ҳар хил сарпо, турли сарполар. *Тўйга озиқ-овқат, сарпо-суруқ дегандай, ҳамма нарса тахт бўлсаямки, Шакар бувининг кўнгли тўлмас эди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

САРПЎШ [*ф-т*] *кам қўлл. айн.* **қопқоқ.** *Хотин чиқиб кетгандан кейин*

www.ziyouz.com kutubxonasi

тандирнинг сирпўшини олиб, бир оз эркинроқ нафас олдим,— деди Шум бола. Ғ. Ғулом, Шум бола.

САРРОВ [*ф-т*] *бнк* Бинонинг икки ён деворига, тўсинлар остига солинадиган ёғоч. *Том ёпиш учун сарров солмоқ. Сарров қўймоқ.* ▪ — *Қолхоз оттхонасидаги узун сарров эсингдами? — сўради Али тажанг шавқланиб.* Ойбек, Қуёш қораймас.

САРРОЖ [*а*] От-арава абзали тайёрловчи уста. *Мўйдиннинг жарчиси томоқ қириб, қичқириб юрибди: — Ҳой, ямоқчи, чилангарлар, кўз бўёвчи заргарлар, пардоз сотган атторлар, саррож, баззоз, дўкондорлар! Мўйдинбекни қутланглар!* Ё. Шукуров, Қасос.

САРРОФ [*а*] Йирик пулни майдалаб бериш ёки чет эл пулини бирор мамлакат пулига алмаштириб бериш иши билан шуғулланувчи ва шундан фойда кўрувчи шахс. *Тимга кираверишдаги тоқнинг икки томонида шойи чопон кийган, симоби салла ўраган саррофлар олдиларидаги баркашга тангаларни уйиб ўтирар эдилар.* М. Осим, Элчилар.

САРРОФЛИК 1 **сарроф** *с. касб оти. Саррофлик қилмоқ.*

2 *тар.* Бозорда саррофлар дўкони жойлашган раста, саррофлар қатори.

САРСАБИЛ [*ф-т*] Ўниб чиқмаган (ер остидаги) ёш пояси сабзавот сифатида овқатга ишлатиладиган кўп йиллик ўсимлик.

САРСАРИ [*ф-т*] Ҳеч қаерда ишламай ялло қилиб юрувчи; санқи, дайди, такасалтанг. *Сарсари кезмоқ (юрмоқ).* ▪ *Бухоро мадрасалари қаландарлар, сарсарилар, гадойлар ва ғариблар турадиган вайронага айланган эди.* Айний, Эсдаликлар.

САРСОН [*ф-т*] Овора, саргардон. *Ким эдик: тарихда биз: сарсон эдик, тарқоқ эдик, Энди ҳурмиз, қутлагаймиз бу гулистондан сени.* А. Пўлат. *Бир йигит қизингни деб, икки йиллаб сарсон бўлганда, қизингни икки ойлик кундош азобидан хайф кўриш жуда уят, ахир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Боши ганғиб қолган камбағал деҳқон, Бир парча нон учун бўларди сарсон.* Фозил шоир. [*Дилбар:*] *Ҳаммани сарсон қилиб қўйдингиз-ку, Мирбадал ака! Ўғит қани?* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Буни ҳайданг, буни ҳайданг, Тез орадан, жўралар! Яна ёлғонлар ила кўп Сизни сарсон қиларлар.* Ҳамза.

САРСОНГАРЧИЛИҚ Бирор иш, мақсад билан беҳуда қатнаш, елиб-югуриш, дарбадар кезиш, саргардон бўлиб юриш; саргардонлик.

САРСОНЛИК 1 **сарсон** *с. белги оти.*

2 *айн.* **сарсонгарчилик**. *Сарсонликда кезмоқ.*

САРСОН-САРГАРДОН [*ф-т*] Ортиқ даражада сарсон ва саргардон, оворай сарсон. *Қўрбошилар менга деса қирилиб кетсин. Мен ўзимга ўхшаш сарсон-саргардон деҳқонларга ачинаман.* И. Султонов, Бургутнинг парвози. *Энди ота-онадан ҳам, Лёлядан ҳам хат йўқ. Улар қайси кўчаларда сарсон-саргардон бўлиб юришибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Уруш, шунча йил уларни сарсон-саргардон қилган уруш охирига етиб келарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

САРСОН-САРГАРДОНЛИК 1 **сарсон-саргардон** *с. белги оти.*

2 Сарсонликдаги ҳаёт, аҳвол. *Орадан анча вақт ўтди, кўп сарсон-саргардонликларни бошимдан кечирдим.* Ё. Раҳимов, Рус ишчилари билан бирга.

САРСОНЧИЛИҚ *айн.* **сарсонгарчилик.**

САРТ [*санскр*] *тар.* 1 Қўчманчиликдан ўтроқ ҳолга ўтиб, қабила, уруғчилик муносабатларига барҳам берган ўзбекларнинг айрим қисмига революциядан илгари берилган ном.

2 Революциядан илгари ҳозирги Ўзбекистон территориясидаги маҳаллий халққа европаликлар томонидан берилган ном. [*Йўлчи:*] *Петров, бойларни «буржуйлар» деб гапирарди, ҳар вақт жамики буржуйларни, тўраларни йўқотиб, ҳамма ишни биз ўз одамларимизга, ишчиларга топширамиз, дейди. «Сарт» ҳам, ўрис ҳам баравар, дейди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

САРТАРОШ [*ф-т*] Соч-соқол олувчи уста.

САРТАРОШЛИК 1 **сартарош** *с. касб оти. Сартарошлик қилмоқ.*

2 *айн.* **сартарошхона.**

САРТАРОШХОНА [*ф-т*] Сартарош дўкони, сартарошлик.

САРТАХТА [*ф-т*] *этн.* Ўлик ювиладиган тўрт оёқли пастак хонтахтага ўхшаш стол.

САРТИЯ [*ф-т<санскр*] Сартлар (қ. **сарт** 2).— *Ҳазрати подшоҳимизнинг ўз фуқаролари мусулмонлар, .. бизнинг Туркистон сартиялари ҳам фармонбардор бўлиб, хусусан ана шу қаттол жанг кунларида ёрдам бермоқлари фарздир,— деди қаландарлардан бири халойиққа.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

САРУПО [*ф-т*] *юк. усл. айн.* **сарпо**.— *Жанобларини янги сарупо ва улуғ мартаба билан табриклаймиз,— деди Ҳусайн.* М. Осим, Сеҳрли сўз. *Мана қудажон, куёвингга сарупо қилсанг, мендан ибрат ол.* Ойбек, О. в. шабадалар.

САРФ I [*а*] 1 Бирор мақсад учун харж бўлган пул, маблағ миқдори; харажат, чиқим. *Энди Шоабдуфаттоҳ Ҳўжаевнинг сарфини ҳам кўтарайлик! Ўзинг чақирдинг, ўзинг буюрдинг .. тўлайбер.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар. *Бўйрадай жойга шолғом эккан одамга ҳам сувми! Эҳ-ҳе, пахтамизга қанча пул сарф бўлди, буни тушуниш керак.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Қаранг, бировларнинг болаларини пул сарф қилиб, вақт сарф қилиб текинга ўқитса-я! — деди Матқовул.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Умуман бирор мақсад учун ишлатилган, кетган ёки кетадиган нарса миқдори. *Электр сарфини камайтирмоқ. Материал сарфини тежаб-тергаб турмоқ. Бу ишга кўп меҳнат сарф бўлди. Меҳнат сарф қилмоқ. Вақт сарф қилмоқ. Қурилиш материалларини тежаб сарф қилмоқ.* ▪ — *Ўз бошимдан жуда кўп ишларни кечирдим. Лекин мен ҳеч қачон ҳеч қаерда ўз умримнинг нимага сарф бўлаётганини пайқамаган эдим,— деди командир.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мен дўстингман, қаватингда кетаман, Умрим борин Ватанга сарф этаман.* Фозил шоир.

САРФ II [*а*] *эск. айн.* **морфология.**

САРФАРОЗ [*ф-т*] *айн.* **сарафроз.** *Сарфароз бўлмоқ. Сарфароз қилмоқ.* ▪ *Ватан аҳли билан сарфароз, Садоқатли, ҳимматли, меҳмоннавоз.* Ҳабибий.

САРФИЙ [*а*] *эск. айн.* **морфологик.**

САРФИЯТ [*ф-т<а*] *кт. кам қўлл.* Сарф-харажатлар, чиқимлар. *Сарфиятни камайтирмоқ.*

САРФЛАМОҚ 1 Харажат, чиқим қилмоқ, сарф қилмоқ. *Пул сарфламоқ.*

2 Ишлатмоқ, кетказмоқ, сарф қилмоқ. *Материални тежаб сарфламоқ. Меҳнат сарфламоқ.* ▪ *Отам ўз ҳаётининг деярли ярмидан кўпини шаҳардаги кўприкларни қуриш ва тузатиш ишига сарфлади.* М. Ҳусанхўжаев, Большевикдан кўрсатган йўлдан бориб.

САРФЛАНМОҚ **сарфламоқ** *фл. мажҳ. н. Маориф-маданият ишига сарфланаётган маблағ миқдори йилдан-йилга ошмоқда.*

САРФЛАШМОҚ **сарфламоқ** *фл. бирг. н. Нигора чиройли қиз эди. Ота-она топганларини шу қизга сарфлашарди.* С. Аҳмад, Пешқадам.

САРФ-ХАРАЖАТ Сарф ва харажат(лар). *Қишда шунча сарф-харажат қилганим ҳолда қовоқ сотишдан қолган пулга баҳорда болали бир совлиқ ҳам боқа бошладим.* Айний, Эсдаликлар.

САРХАЛ Овқат пиширишнинг ёғни доғ қилиб, унда гўшт ва бошқа масаллиқлар қовуриб бўлинган дастлабки қисми. *Кампир бечора бир нафасда овқатини сархалда қолдириб, бетини юлиб, саннагани тушиб кетди.* «Сирлар».

САРХАТ [*ф-т+а*] Чиройли ёзув; хуснихат. *Сархат машқ қилмоқ.* ▪ [*Саидакбар*] *ҳарфларнинг тўлмаган жойларини қалам учи билан тўлдирар, натижада бир «сархат» вужудга келди.* Айний, Эсдаликлар.

САРХИЛ Энг яхшиларидан терилган; сара. *Сархил мевалар.* ‖ *Узумнинг сархили.* ▪ *Гадойбой сархил олма, нок, узумларни вагонларга жойлаб Россиянинг узоқ-узоқ шаҳарларига жўната бошлади.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.— *Биз қариялар теримда ёшларга етолмаймиз. .. Биз аста-аста, бироқ жуда тоза, сархил қилиб теряпмиз,— деди Саксон ота.* Ойбек, О. в. шабадалар.

САРХИЛЛАМОҚ Энг яхшиларини,

www.ziyouz.com kutubxonasi

сархилларини ажратмоқ; сараламоқ. *Олмаларни сархилламоқ.*

САРХОҚ [*ф-т*] Деворларни ёғин сувлари таъсирида емирилишдан сақлаш учун девор устига қўйиладиган серсомон лўмбоз. *Сўз маъқулдан ошмас, девор сархокдан.* Мақол.

САРХОНА [*ф-т*] Чилимнинг тамаки солиб тутатиладиган сопол қисми. *Сархонага тамаки солмоқ.* ▪ *Асрорқул чилимни шундай қаттиқ тортдики, сархонада оланга кўтарилди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

САРХУШ [*ф-т*] 1 Кайф қилган, кайфи бор, ширакайф.— *Оёқларим ҳам қалтирай бошлади, кўчада сархуш одамлардай борардим,— деди Камолиддин.* Т. Жалолов, Олтин қафас. *Уй тўрида уч-тўртта киши, Ҳаяжонда ортиб ташвиши, Қилмоқдалар дам-бадам май нўш, Кўз қизарган, баъзилар сархуш.* Ғайратий. | Кайфи бор кишиларга хос, кайфли. *Отабек сархуш товуш билан жиддийгина қилиб [машшоққа] жавоб берди: — Билсангиз, ҳайдалиш куйини чалингиз, ажралиш куйини чалингиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Кучли таъсир олиб маст бўлган, кайф қилган. *Шийпонда тушлик қилаётган колхозчилар куй завқига гўё сархуш эдилар.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда. *Бўса мени айлади сархуш, Ўйнаб туриб сочингни учун, Енгил тортдим гўёки бир қуш.* Уйгун.

САРХУШЛАНМОҚ Кайф қилмоқ, ширакайф бўлмоқ. *Меҳмонлар оз-оздан ичиб, сархушланиб олдилар.* ▪ [*Отабек*] *кўз ўнгида бировнинг сурати ўтиб сархушланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

САРЧАШМА [*ф-т*] 1 Бош булоқ. *Довонларнинг этагида азалдан Қўшиғин куйлар эди сарчашма.* Шайхзода.

2 *кўчма* Бош манба. *Бузилмас дўстлигимиз сарчашмаси.*

САРҚИТ 1 Бировдан қолган таом, қолдиқ овқат. *Ўзи тўймаганнинг сарқити қорин оғритади.* Мақол. ▪ *Фарзандим бор эди, деб бир марта йўқламади. Битта-ю битта боласи одамларнинг сарқити билан яшаётганига номус қилмади.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

2 *кўчма* Ўтмишдан мерос бўлиб келаётган ва замонамиз руҳига тўғри келмайдиган одат, расм-русум, тартиб ва ш. к. ўтмиш қолдиғи. *Ўтмишнинг кишилар онгидаги сарқитлари.* ▪ *Мен бугун шунча ишондимки, баъзи эркаклар аёлларга муносабатда жуда паст экан .. бу бизнинг фикримизда ўтмиш қолдирган сарқит.* П. Турсун, Ўқитувчи.

САРҒАЙМОҚ 1 Сариқ тус олмоқ. *Қоғоз офтобда сарғайиб кетибди. Ўрик олтиндай сарғайиб пишибди.* ▪ *Ота-оналарининг қўйнида ўсиб, ҳали ёруғ дунёни кўрмаган ёш-ёш қизлар хоннинг ҳарамхонасида хазондек сарғаядилар.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Рисолат хола! Майна яна чақирди .. Эшик салгина очилиб, холанинг сарғайган озғин юзи кўринди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 *кўчма* Зориқиб кутмоқ, маҳтал бўлмоқ. *Қошкийди, йўлингизда сарғайганимни, бир кўришга, худди шу бугун кўришга зор бўлганимни билсангиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Пирнафас акага кечгача навбат келмади, қозихона эшиги олдида сарғайиб ўтиришди, сўнгра «эртага келамиз» деб, қишлоққа қайтишди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 *кўчма с. т.* Ялиниб сўрамоқ, илтижо қилмоқ. *Мома, сизга сўз сўзладик мунғайиб, Арз айтамиз сизга сарғайиб.* «Рустам».

САРҒАЙТИРМОҚ 1 **сарғаймоқ** 1 *фл. орт. н.*— *Жийдани сарғайтириб, анорни қизартирган, пахтани етиштириб, қовунни тўлратган далалар хумор қилади,— деди Элмурод.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.— *Сен билан гаплашаман деб, кўйлагимнинг этагини [дазмолда] сарғайтириб қўйдим,— деди Қодир Сатторга.* А. Ёқубов, Ш. Шодиев, Топилган қиз.

2 *кўчма* Қутдириб қўймоқ, маҳтал, интизор қилмоқ.

3 *кўчма с. т.* Ялинтирмоқ.

САРҒАЙТМОҚ **сарғаймоқ** *фл. орт. н. Ёмон билиб Бойбўрининг сўзини, Бермас бўлиб бунда Барчин қизини, Чўлларда сарғайтди гулдай юзини.* «Алпомиш».

САРҒИЛТ *диал.* Сарғиш.

САРҒИМТИЛ *с. т.* Сарғиш. *Бўйи икки, эни бир ярим қулоча келадиган тор ҳужра жин чироқнинг хира ёруғида сарғимтил тус олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

САРҒИМТИР *айн.* **сарғиш.** *Сарғимтир чанг.* ▪ *Қоп-қоронғи кечада ҳовлимизга аллақандай сарғимтир нур чўзилиб кираверди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

САРҒИШ Сариққа мойил, сариғроқ, сарғимтир. *Сарғиш бўёқ. Сарғиш ўт. Сарғиш мўйлов.* ▪ *Оқ сарғиш дур ва марваридлар пориллайди, ёқутлар, гавҳарлар ранг-баранг ёнади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Узоқ-узоқларда ёқимсиз сароб кўринар, сарғиш тўзон ойнадай мусаффо осмонга қараб сузиб борарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

САРҲАД [*ф-т+а*] *эск. кт.* Чегара, ҳудуд. *Давлатнинг сарҳадлари.* ▪ *Сен борсанки, ўлкамизнинг сарҳадлари дахлсиз, Сен борсанки, ҳеч қандай ёв Юртни хароб этолмас.* Уйғун.

САРҲАФТА [*ф-т*] *этн.* Куёв томонидан келин томонга ҳафта сари бериб туриладиган совға-салом.

САРҲОВУЗ (*тўғриси* **сар ҳовуз**) *қ.* **сар.**

САС *диал.* Овоз, товуш; нидо. *Сасингизни чиқарманг! Бўлмаса ҳаммангиз қириласиз!* Айний, Қуллар. *Тош юрагинг юмшасин, Эшитсин қалблар сасин.* Ҳ. Олимжон.

САСИМОҚ 1 Сассиқ ҳид чиқармоқ, ёқимсиз, қўланса ҳид таратмоқ.

2 Сассиқ ҳидга тўлмоқ, сассиқ ҳид уриб қолиб ёки сассиқ ҳидга тўлиб бурунга, кишига ёқмай қолмоқ. *Уй сасиб кетибди. Ҳаммом сасиб ётибди,*

3 Айниб, ҳидланиб ёки бузилиб қолмоқ. *Гўшт сасиб қолибди. Асал айнимас, сариёғ сасимас.* Мақол.

4 Дудаб ёнмоқ, тутун чиқариб турмоқ. *Самовар сасияпти.* ▪ *Саройнинг тўрида бошқаларга қараганда кўркамроқ бир ҳужра .. наригиларида қора чироқ сасиганда, бу ҳужрада шам ёнарди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 *кўчма дағл.* Аччиқ-тирсиқ ёки қўланса гап қилмоқ, беҳуда, бўлар-бўлмас гаплар гапирмоқ. *У [нотаниш киши] Мўмин хунобга нафрат билан қараб олиб, уч-тўрт оғиз сасиди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.— *Уста, аскияни чойхонага чиқиб қиласиз.— Бу мажлис. Гапингиз бўлса панада сасимай, манови ёққа чиқиб гапиринг! — деди раис.* С. Аҳмад, Ҳодивой.

САСИР Соябонгуллилар оиласига мансуб, сариқ гулли кўп йиллик ўтсимон ўсимлик.

САСИТМОҚ 1 **сасимоқ** 1—4 *фл. орт. н.* [*Ҳидоят:*] *Бўлганику бўлди, энди мени сассиқ молхонага боғлаб, ахлатнинг ичида тонг отгунча саситмасанг гўрга эди.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

2 *айн.* **сасимоқ** 5.

САССИҚ 1 Ҳиди ёмон, ёқимсиз, қўланса. *Сассиқ газ. Сассиқ гул. Бурунни сассиқ деб кесиб ташламас.* Мақол. ▪ *Элмурод бу гапларни эшитганда, худди сассиқ бир нарсадан ҳазар қилгандай жирканди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Сассиқ ҳидга тўлган, сассиқ ҳид ўрнаб қолган; ҳавоси оғир. *Сассиқ ҳаммом.* ▪ *Икки йилгача .. мана шу сассиқ баракда чириб ётамизми?* А. Мухтор, Туғилиш. *Энг зах, энг тор, тупроғи қалин, Ифлос ердан кўрсатиб ўрин, Секин қўйган ориқ бошини Чирик, сассиқ, эски болишга.* Ҳ. Пўлат.

3 Айниб, ҳидланиб ёки бузилиб қолган, ачиб-бижғиб кетган. *Кўкариб кетган бу сассиқ сувда бижиллаб ётган ҳар хил қуртлар тушган ерида бир икки қилпанглаб, дарров ўларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Жангчилар этик, ботинкаларига ёпишган сассиқ балчиқни қирғоққа чиқиб ювар, дарахт шохларидан ҳўл япроқларни сидириб, у билан артар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

4 *кўчма дағл.* Гап-сўзи кишига ёқмайдиган; қўланса. *Сассиқ одам.* ▪ — *Сен гапирма, сассиқ кампир,— деди Қумри Қамчининг ёнини олиб,— эринг билан қўшмозор бўл!* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Мени нима учун бундай қийнайсиз .. Қошкийди, қорача бўлиб туғилган бўлсам, кўргани, калгани тегиб, сизнинг таънангизни, сассиқ сўзларингизни эшитмас эдим!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Сассиқ алаф** *қ.* **алаф. Сассиқ**

www.ziyouz.com kutubxonasi

кекирдак овқат ҳазм бўлмаслиги натижасида қўланса ҳидли газ чиқариб кекириш.— *Мен ҳам бугун «зиёфат» енгириб жуда ҳам сассиқ кекирдак бўлиб кетдим,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом. Шум бола.

САССИҚЛИҚ сассиқ *с. белги оти. Дорининг сассиқлиги. Гапнинг сассиқлиги.*

САССИҚПОПИШАК *айн.* **попишак.**

САТАНГ Пардоз-андозга ва кийимга зеб берган; олифта, башанг. *Сатанг аёл.* ▪ *Барнонинг ташқи кўринишига ғаши келиб юрган соғувчилардан бири: «Сатанг соғувчимизга қараб қўйинглар — юриши хон юришу, соғиши бир сигир» — деди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. ‖ — Эй, *бебош бола, сочи калта, думи юлуқ бир сатангга уйланиб олибсан-у, онанг бехабар,— деди Каромат.* Ш. Саъдулла, Икки билагузук. **Сатанг соқол** *этн.* башанг аёлларнинг икки қулоқ орқасидан олдинга солинтириб қўйиладиган икки тутам соқолсимон сочи. *Ичкари уйдан қора атлас кўйлак, қора духобадан узун камзул кийган оқ мисқоли дока рўмолни у ёқ-бу ёққа ташлаб, икки қулоғи тагидаги сатанг соқоли билан бир қарич келадиган марварид зиракни рўмол устидан чиқарган ёшгина хотин чиқиб, тўрага салом берди.* Ойдин, Ҳазил эмиш.

САТЕЛЛИТ [*р<лат*] Бировнинг амри билан иш қилувчи, бировнинг измида бўлган итоатгўй, тобе одам. | Формал жиҳатдан мустақил бўлган, лекин бошқа давлат амри, хоҳиши билан иш тутадиган давлат, ҳукумат. *Сателлит давлатлар.*

САТИЛ 1 *диал.* Челак, пақир. *Меники Шаҳрисабздан,— деб лабшўй латтасини сатилда ювaётган иккинчи сайис .. гапга қўшилди.* Айний, Қуллар.

2 *айн.* **кашкул.**

САТИН [*р<фр*] Ипакка ўхшаш ялтироқ ип газлама. *Олма гулли кўрпабоп сатин.* ‖ *Сатин белбоғ.* ▪ *Айлана клуб деворлари шиорлар ёзилган қизил сатинлар билан зийнатланган.* А. Қодирий, Обид кетмон.

САТИРА [*р<лат*] Ҳаётдаги ярамас ҳодисаларни, камчилик ва нуқсонларни қаттиқ масхаралайдиган ва қоралайдиган ўткир ҳажвий асар. *Ғофур Ғулом сатиралари.*

САТИРАНАВИС [*р+ф-т*] *айн.* **сатирик.**

САТИРАНАВИСЛИК Сатирик асар ёзиш.

САТИРИК [*р*] Сатира ёзувчи адиб, сатиранавис.

САТИРИК [*р* сатирический] Сатирага оид, сатира характеридаги; ўткир ҳажвий. *Сатирик роман.* ▪ — *Сизнинг насрий асарларингиз, ҳикояларингизда фикр ёркин, тил ўткир ва гўзал сатирик чизиқлар бордир,— деди Аҳмад Ҳусайн.* Ойбек, Нур қидириб.

САТР [*а*] Босма ёки қўлёзма асарнинг ва умуман мактуб, ҳужжат ва ш. к.нинг ҳар бир йўли. *Шеър сатри. Тўрт сатрдан иборат шеър.* ▪ *Куйла созим, юрагим, шеърим, Бахт китобин қилгил тарона. Замирида ҳуқуқ, эрк, номус, Ҳар бир сатри олмос, дурдона.* Ғайратий. *Фурсат ғаниматдир, шоҳ сатрлар-ла Безамоқ чоғидир умр дафтарин.* Ғ. Ғулом.

САТРАНЖ [*ф-т<ҳинд*] 1 Шаҳматга ўхшаш қадимий ўйин.

2 *эск. айн.* **шаҳмат.** [*Маждиддин:*] *Қўйинг, тақсир, сатранж ҳам жонга тегди, ҳа деб қола бераман.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

САТТА *рвш, диал.* 1 Фақат, нуқул.— *Ҳукумат сатта етим ва йўқсил болаларни йиғаётипти,— деди қори.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ҳа деб, ҳамиша.— *Умарали сатта ўзини мастликка солиб гапни чалғитади,— деди Ўрик домла.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

САТТОР [*а*] 1: **ўламан саттор** ўлсам ҳам, асло, сира, ҳеч. *Сора .. онасини уй ичига киришга ундади. Онаси эса ўламан саттор бу уйга кирмайман деб, қизини ўша заҳотиёқ эргаштириб кетмоқчи бўлди.* Ё. Ҳаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

2 Саттор (*эркаклар исми*).

САТУРН (С — *катта*) Қуёш системасининг 6-нчи катта планетаси; Зуҳал, Қайвон.

САТҲ [*а*] 1 Нарсаларнинг устки, беткай томони; юз, бет. *Ер сатҳи. Ҳовли сатҳи.* ▪ *Шукуржон тошнинг ёнига тиз чўкиб унинг қуёшда чўғдек қизиган ғадир-будир сатҳига лабини босди.* О. Ёқубов, Ота изидан. *Катта кўлнинг зангор сатҳи қуёш нурида ярқираб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Паром парчалари, кураклари, тахта ва резиналар сув сатҳида сузиб юрарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Баландликларни ўлчашда асос қилиб олинган бошланғич юза, савия. *Денгиз сатҳидан минг метр баланд жой.* ▪ [*Йўлчи*] *чойхонадан нарироқда, кўча сатҳидан бир оз баланд турган .. кўприк олдида қовун ортган арава тўхтаганини ва деҳқоннинг беҳуда уринишини кўрди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *эск. айн.* **юз** 7. *Квадратнинг сатҳи. Доиранинг сатҳи. Сатҳ ўлчовлари.*

САФ [*а*] 1 Ҳарбийларнинг ва умуман кишиларнинг маълум тартибда тизилган мунтазам қатори. *Учбурчак саф. Ёйиқ саф. Саф бўлмоқ (тортмоқ).* ▪ *Узоқда яна қалин саф билан душман танклари .. келаётганини кўрди.* Ойбек, Қуёш қораймас. — *Йигитлар сараси боряпти,— дейишади одамлар ва бир зарбада оёқ ташлаб, равон илгарилаётган сафга ҳавас билан қараб.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ротанинг кети вагондан тушмасданоқ, саф бўлиши ҳақида команда берилди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Мели полвон катта қизил байроқни кўтариб советдан чиқди ва кўчада саф тортиб турган одамлар олдига ўтди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Боғнинг қуйи томонида бир чизиқда саф тортган баланд, адил тераклар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бирор группа, тўдага мансуб кишилар мажмуи; қатор. *Партия сафларини мустаҳкамламоқ.* ▪ *Бутун дунёдаги бизга ўхшаш меҳнаткашлар билан бир сафда урушга қарши тинчлик учун курашмоқ бурчимиздир.* Ойбек, Нур қидириб. *Коллектив бўлиб кино кўрилгандан кейин, бир-бирига сирдош икки йигит билан икки қиз сафдан ажралиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Сафга кирмоқ** 1) харбийларнинг, кишиларнинг мунтазам тизилган қаторидан жой олмоқ; 2) аъзолигига ўтмоқ. *Партия сафига кирмоқ;* 3) *кўчма* қаторга кирмоқ, ишга тушмоқ. *Кун сайин янгидан-янги корхоналар сафга кирмоқда.* **Сафга ўтмоқ** *айн.* **сафга кирмоқ** 1, 2. **Сафдан чиқмоқ** 1) мунтазам қатордан чиқмоқ. *Сафдан бир қадам олға чиқмоқ;* 2) аъзоликдан чиқмоқ; 3) *кўчма* қатордан чиқмоқ, ишдан чиқмоқ. *Эргашевлар окопи ёнида бирданига учта граната портлади. Эргашевнинг жанговар дўстлари сафдан чиқди.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши.

САФАР I [*а*] 1 Хизмат билан ёки саёҳат мақсадида бирор ерга бориш; йўл. *Узоқ сафар. Бир ойлик сафар. Одам сафарда билинади.* Мақол. ▪ *Ўн беш кун ўтмасдан яна Андижон сафари, яна Ўзбек ойимнинг фиғони фалак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Паризод қумғонда чой қўйди, сафарга жўнатаётган эрини уйғотиб чой ичирди-да, кўча эшикка кузатиб қўйди.* Х. Аҳророва, Орифнинг давлати. *Агар мен ҳам сафарга чиқиб кетадиган бўлсам, кўришгунча хайр!* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Гал, навбат. *Бу сафар бир ўзим бўлсам ҳам зерикмадим.* Ойдин, Икки кўзи шунда. *Нормасини ҳар сафар Бажаради ошириб, Мусобақадошларини Қўяр эди шошириб.* Уйғун. [*Мулларўзи:*] *Ундан сўнг айтинг, назрини дуруствоққина қилиб берсин. Бу нима? Уч сафардан буён қуппа-қуруқ келади.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

◆ **Сафар қариди** *қ.* **қаримоқ. Нариги дунёга сафар қилмоқ** ўлмоқ, оламдан ўтмоқ.— *Чекканим ғаниматдир,— деди Али тажанг ямланиб, .. атрофим нуқул ўлим, ҳозир борман, балки бир минутдан кейин нариги дунёга сафар қиларман.* Ойбек, Қуёш қораймас.

САФАР II [*а*] 1: **сафар ойи** қамария йил ҳисобида иккинчи ой номи. [*Мўлладўст ўзига-ўзи:*] *Билмайман, мучалим тўнғиз бўлиб, сафар ойининг ўн бирида туғилибманми?* Ҳамза, Майсаранинг иши.

2 Сафар (*эркаклар исми*).

◆ **Сафар қочди** *этн.* хосиятсиз деб ҳисобланган сафар ойининг охирида бирор кампирни жулдур кийимлар кийдириб қишлоқдан ҳайдаш одати;

www.ziyouz.com kutubxonasi

бунда **гуё қишлоқ** бало-офатлардан сақланар эмиш. **Сафар қочди қилмоқ** 1) «сафар қочди» маросимини ўтказмоқ; 2) *кўчма с. т.* умуман қувғин қилмоқ, қувламоқ, маҳрум этмоқ. [*Мулладўст ўз-ўзига:*] *Бу дунё ҳамма ёғидан бизни сафар қочди қилган, ўшанинг учун эллик тўртга кирибманки, иқболим наҳс фалокатдан сира ажрамайди.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

САФАРБАР [*а+ф-т*] Жанговар ҳолатга келтирилган, шай. *Меҳнат самарасини йиғиш фурсати дея, Водийларга отланди Сафарбар, қаҳрамон халқ.* Ғайратий. *Кўз илғамас эл ўрмонида, Зўр ўлканинг қайноқ қонида Ҳукм сурар сафарбар бир ҳол: Қўлингга қурол ол!* Ҳ. Олимжон. **Сафарбар қилмоқ** (*ёки этмоқ*) 1) жанговар, ишчан ҳолатга келтирмоқ, ишчан, шай ҳолатда муҳим ишга жалб этмоқ, актив равишда ишга солмоқ. [*Матбуот*] *халқни кураш ва ғалабага сафарбар қилаётибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) армия ёки жанговар отряд сафига чақирмоқ. *Улар* [*курсантлар*] *кетгач, ўрнига энди сафарбар этилган кишилар келди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *1916 йили кўпчилик қаторида мен ҳам мардикорликка сафарбар қилиндим.* С. Тошхўжаев, Кураш йиллари.

САФАРБАРЛИҚ 1 Армия сафларига чақириш, чақирилиш. *Сафарбарлик бошланиб, қишлоқдан йигитлар кетма-кет армияга жўнаб кетдилар.* Ж. Шарипов, Саодат.

2 *кўчма* Жанговар, ишчан, шай ҳолат, шундай ҳолатдаги жанговар, жўшқин иш. *Коммунистик қурилишимизнинг барча участкаларида партия чақириқлари руҳи, зўр сафарбарлик авж олмоқда.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 246.

САФАРБОШИ Сафарда ҳамроҳларига бошчилик қилувчи киши, сафар қатнашчиларининг бошлиғи. *Сафарбоши билан бирга Матвей Владимирович ҳам келган, Самарқандда яқинлари бўлмагани учун шу ҳовлида туриши керак эди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

САФАРДОШ [*а+ф-т*] Сафарда бирга бўлган кишилар (бир-бирига нисбатан), сафардаги ҳамроҳ. [*Муҳаммадали*] *сафардоши Мулла Шокирни кўриши билан юзи ёришиб, ўрнидан туриб ўтирди.* М. Осим, Элчилар.

САФАРЧИ Сафарга чиққан ёки сафарда бўлган киши, сафар қатнашчиси. *Сафарчиларга намунали машиий хизмат кўрсатиш.* ▪ *Моҳидил кўринишдан камҳафсала, аммо ичи жўш уриб турган участка бошлиғи билан .. доим худди поездга кеч қолаётган сафарчидай шошиб-пишиб гапиришишади.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

САФБАСТА [*а+ф-т*] Сафга тизилган, саф тортган; бир сафдаги. *Сиз меҳнатда ҳамкор, жангда сафбаста, Сиз эзгуликларга тугамас консиз.* Уйғун.

САФБОШИ Сафда турган ёки бирор ташкилот сафига уюшган кишиларнинг бошлиғи; йўлбошчи.— *Сафбоши оёғини тираб олгандан кейин саф унинг хоҳишига қараб оқади-да,— деди Болтаев Раҳимовга.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

САФДОШ [*а+ф-т*] 1 Ҳарбий хизматда бирга, бир сафда бўлган кишилар (бир-бирига нисбатан). *Жангчилар янги сафдошларини ўраб олишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бир жабҳада, бир ташкилот сафида биргаликда иш олиб борган, курашган кишилар (бир-бирига нисбатан). *В. И. Ленин сафдошлари.*

3 Бир ёшдаги кишилар; тенгқурлар, тенгдошлар (бир-бирига нисбатан).

САФИЛ [*а*] *эск. кт.* 1 Жуда ёмон, ночор, абгор. *Биз қиссамизнинг ҳажми сиғдирмаганликдан унинг шаҳардаги сафил ҳаётига тафсилий тўхтай олмаймиз.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Ярамас, разил, палид, ифлос. *Қадрига етмаганни бу оннинг, Халқ ичинда юзи қаро бўлсин! Ҳам сафил, ҳамда мохов била тенг, Бутун оламга можаро бўлсин!* Ҳ. Олимжон.

САФЛАМОҚ Сафга тизмоқ, турғизмоқ, саф торттирмоқ. *Аскарларни сафламоқ.*

САФЛАНМОҚ **сафламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Отряд сафланди.* ▪ *Шу вақт команда берилди: — Сафлан!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

САФО [*а*] 1 Беғубор тозалик, мусаффолик, софлик. *Инсон туғилмоқда — Янги бир одам Кўз очди тонготар сафоси билан.* Ж. Жабборов.

2 Хурсандчилик кайфияти, нашъаси, нашъу намо; ҳузур, гашт. [*Гули:*] *Ғазалким, сўзлагай меҳру вафодин. Ғазалким, сўзлагай ишқдин, сафодин.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Далаларнинг нашъасин Уй ичинг билан сурдинг, Ўз бийлигинг ўзингда, Ишрат, сафолар қурдинг.* Ғайратий.

3 Сафо (*эркаклар исми*).

САФОБАХШ [*а+ф-т*] *поэт.* Хурсандчилик кайфияти, ҳузур бағишловчи, кайф-сафо бахш этувчи; гаштли. *Сафобахш боғлар.* ▪ *Фарғонанинг бинафша ранг тоғларидан эсаётган сафобахш елидан тўйиб-тўйиб шимирмадингми ҳали?* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Қайин ўтин чарсиллаб хушбўй ис таратиб, тоза чиройли аланга билан гуриллаб ёнаркан, йигит бутун вужудида уйқу каби элитувчи, май каби сафобахш тотли ором сезади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

САФОГОҲ [*а+ф-т*] *поэт.* Хурсандчилик кайфияти, ҳузур бағишлайдиган, кайф-сафо бахш этадиган жой; гаштли жой. *Китъаларни кутиб олган мамлакат, Харитада арслон ёлли СССР, Йўқ куррада сендай шинам сафогоҳ Ҳеч қайда йўқ мунча ҳаво, сув ва ер.* Шайхзода.

САФОЙИЛ [*а*] Қаландарларнинг дастага ўрнатилган бир неча ҳалқали музика асбоби. *Улар* [*қаландарлар*] *сафойилларини жаранглатиб, Машраб ғазалларини қўшиқ қилиб ўйинга тушганларида, оломонни бир зумда сеҳрлаб қўярдилар.* Н. Сафаров, Кўрган-кечирганларим.

САФОЛАТ [*а*] *эск. кт.* 1 Жуда ёмон, ночор аҳвол; абгорлик. *Сафолатга тушмоқ.* ▪ *Кўчанинг икки томонида бўғот томли, қинғир-қийшиқ хароб уйлар, ярми қулаган деворлар оқшом қоронғисида дардли манзара ясайди, сафолатдан, йўқчиликдан қўрқинч сукутга чўкади, қоронғида аста-аста эриб йўқолади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ярамас хатти-ҳаракат ёки хулқ-атвор; разиллик, разолат. *Ҳаёт оёқларига одат, шариат кийгизган разолат ва сафолат кишанларини парчалаб ташлаёлмаганидан, ҳалигача, ёр кўксига бош қўйиб: «Севаман!» деб айтолгани йўқ.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

САФОЛАТЛИ *айн.* **сафил**. *Унинг* [*Тўғонбекнинг*] *сафолатли кунларида танишиб, ҳужрасидан жой берган эски қадрдони Алоиддин Машҳадийни пул, кийим билан йўқлаб турарди.* Ойбек, Навоий.

САФОЛИ Хурсандлик кайфияти, ҳузур бағишловчи, сафо бахш этувчи; сафобахш, гаштли. *Сафоли тун.* ▪ *Турмуш бой, завқ-шавқли, сафоли эди. Одамлар тинч ва ҳаловатда яшар эдилар.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

САФОРАТ [*а*] *эск. кт.* Чет элдаги давлат ваколатхонаси, дипломатик ваколлик.

САФОРАТХОНА [*а+ф-т*] *эск. кт.* Чет элдаги давлат ваколатхонасининг биноси.

САФОҲАТ [*а*] *эск. кт.* Беақллик, нодонлик, нодонларча хатти-ҳаракат, аҳмоқона иш.

САФРО [*а*] Жигарда ишлаб чиқариладиган сариқ ёки қўкимтир сариқ суюқлик; зарда, ўт. **Сафро ташламоқ** қуруқ сафро қайт қилмоқ. [*Жўрабек*] *душанба, сешанба кунлари сафро ташлаб руҳи ёришган кишидек анча енгил тортди.* Мирмуҳсин, Қуламас қоя.

◆ **Сафроси қайнади** *айн.* **зардаси қайнади** *қ.* **зарда** 3. *Инолчиқ Умархўжанинг тил учидаги тумтарақли сўзига қулоқ соларкан, сафроси қайнар, ер тепиниб, уни сўкишидан ўзини базўр тутиб турарди.* М. Осим, Ўтрор.

САФСАТА 1 Бемаъни гап, таги пуч, асоссиз даъво, назария ва ш. к. *Ҳўш, ўзингча фалсафа деб ўйлаган бу .. сафсатанг билан нима демоқчисан?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Исмоил Обидов*] *муллаваччаларга йигирманчи аср шиларидан эмас, қаёқдаги бўлмағур сафсаталарни ўқитиб, уларнинг миясини заҳарловчи мударрисларни ҳажв қилар экан.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Қуруқ гап, бекорчи гап. **Сафсата сотмоқ** 1) бемаъни гаплар гапирмоқ, таги пуч, асоссиз даъво қилмоқ, ёлғон назариялар тўқимоқ; 2) валдирамоқ, вайсамоқ. *У* [*Элчибек*] *ўзининг бошлиқ билан ўтган суҳбатидан но-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

рози эди. Ҳақиқатан ҳам, сафсата сотди. А. Мухтор, Туғилиш.

САФСАТАБОЗ Сафсатабозликни яхши кўрадиган, сафсата сотувчи. *Сафсатабоз одам.* ▪ *Қудрат у [Тешавой] ўйлаганчалик қуруқ сафсатабозлардан эмас экан.* Ж. Абдуллаҳонов, Йўл.

САФСАТАБОЗЛИК 1 Бемаъни гап айтиш, таги пуч, асоссиз даъво қилиш, ёлғон назариялар тўқиш.

2 Қуруқ гап сотиш, валдираш, вайсаш. *Беҳуда сафсатабозлик билан вақт ўтказиш.*

САФСАТАЧИ *айн.* **сафсатабоз**. *Сафсатачи одам.*

САФСАТАЧИЛИК *айн.* **сафсатабозлик.**

САФҲА [*а*] *поэт.* Саҳифа, варақ, бет. *Қалами ҳар чоқ учқунлар сочсин, Турмуш сафҳасин варақлаб очсин.* Ғайратий.

САХИЙ [*а*] 1 Қишидан ҳеч нарсасини аямайдиган; ҳотам. *Сахий одам* || *Сахий топса, бўлиб ер, бахил топса, босиб ер.* Мақол. *Сахий билан бахил бир қудуқдан сув ичмас.* Мақол. ▪ *Вақт-бевақт бировникига бир меҳмон келса, отини ушлаб .., кўнглини хушлаб жўнатса, бул одам — сахий.* «Алпомиш». | Қишидан ёрдамини, меҳнатини аямайдиган, кишига ғамхўрлик қиладиган; меҳрибон. *Сахий педагог Меҳри опа тарбиялаган ёшларни республикамизнинг ҳамма жойида учратиш мумкин.* Н. Улуғжонов, Чироқлар.

2 *кўчма* Ҳаётий, зарурий нарсага чексиз бой ва уни инсонга аямай эҳсон этиб турадиган. | Тўкин, мўл. *Сахий ер. Сахий ёз.* ▪ *Ана йўлнинг иккала бети бўйлаб, сахий қуёш нурини беармон эмиб, ястаниб ётган токзорлар орқада қолди.* С. Анорбоев, Колхоз кишилари. *Урушдан қайтган ғолиб отадек Қўни-қўнжи тўлиб сахий куз келди.* Ғ. Ғулом.

САХИЙЛИК **сахий** *с. белги оти. Сахийлик қилмоқ.* ▪ *Қуёш ҳам фалакдек қадимийдир, ер юзига ҳамиша сахийлик билан нур сочади.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. *Эртага қиёмат деса ишониш мумкин эди-ю, лекин ўлгудай қаттиқлиги, хасислиги билан донг чиқарган Болта кўпаснинг ўғлидан бундай сахийлик келишига ишониш мумкин эмасди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

САХОВАТ [*а*] Баланд ҳиммат, сахийлик. *У пахталарнинг мўллиги учунгина эмас, о, йўқ, буюк саховати билан деҳқонни қувонтирган олтин кузни .. кўриб қувонади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қимхобни кийиб олгач, домла Ниёз «саховатда Ҳотамтойдан, адолатда Нўширавони одил»дан ортиқроқ у жанобнинг ҳақига яна янги дуо ва санолар тўқиди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Саховат қўлини чўзмоқ** баланд ҳиммат билан ёрдам қўлини узатмоқ, ёрдамга келмоқ. **Саховатнинг етти дарвозасини очмоқ** баланд ҳиммат билан инъомларга кўммоқ.

САХОВАТЛИ Саховатини аямайдиган, ҳиммати баланд; ҳимматли. *Саховатли одам.* ▪ *Ўзларининг меҳр чашмалари билан қобил, меҳнатсевар фарзандлар тарбиялаб етиштираётган саховатли ота-оналаримиз озмунчами.* В. Маҳкамов, Меҳр тўла оила.

САХТИЁН [*ф-т*] Эчки ёки қўй терисидан пиширилган чарм. *Бир маҳсилик сахтиён.* || *Сахтиён маҳси.* ▪ *Кўнчилар қайиш, сахтиён, шагирин тайёрлаб вофурушларга улгуржи, пойабзал тикадиган косибларга чакана сотадилар.* Н. Сафаров, Қўрган-кечирганларим.

САЧОҚ 1 Гажим, попук, шокила.

2 Отнинг тўпиғи тепасидан осилиб тушган бир тутам соч.

САЧОҚЛИ 1 Сачоқ тутилган; гажимли.

2 Оёғида сачоғи бор, оёғи сачоқли (от ҳақида).

САЧРАМОҚ 1 Парчаланиб отилмоқ; сочилмоқ (асосан суюқликлар ҳақида). *Балчиққа кесак отма, юзингга сачрайди.* Мақол. ▪ *Терак бўйи баланддан .. оқиб тушаётган сув харсанг тошларга урилиб сачрайди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Тўқай чивинлари жон олгани қолганди .. Чақкан жойи бир соатгача ачишиб туради. Қиздирилган ёғ сачрагандек бўлиб шишиб чиқади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Кетмон ерга нақ тошга урилгандай тегади. Ер ушалиб, тош парчалари сингари атрофга сачрайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Кескин ҳаракат қилмоқ. *Иккиси [Офтоб ойим ва Кумуш] ҳам сачраб қутидорга қарадилар-да, бирдан сўрадилар. Нима, қандай сир?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Ирғимоқ, сакрамоқ. *Тўғонбек тоқати тоқ бўлгандек, сачраб ўрнидан турди.* Ойбек, Навоий. | Тўсатдан ўшқириб қолмоқ, сапчимоқ, ташланмоқ. *Унинг [онанинг] сачрайдиган, болаларига бақирадиган одати йўқ эди.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

♦ **Кўзларидан олов (ёки учқунлар) сачраб кетди** 1) кўзлари оловдек ёнди, ярқиради; 2) кўзларининг олови чиқиб кетди (зарбдан).

САЧРАТМОҚ **сачрамоқ** *фл. орт. н. Лой сачратмоқ.* ▪ — *Қаерга борасизлар? Одамларни қаерга бошлаяпсан?— тупугини сачратиб гапира кетди Абдушукур.* Ойбек, Қутлуғ қон.

САЧРАТҚИ I Ҳаво ранг гулли ўтсимон ўсимлик (илдизидан кофе суррогати тайёрланади, спирт ва қанд олинади).

САЧРАТҚИ II *диал.* Баданда, юзда пайдо бўладиган тошма, иссиқлик, гул. *Баъзан симоб каби лақиллаб турган чўғ парчалари ерга тўкилиб ҳаммага сачраб кетади. Кимнинг қўли, кимнинг оёғи, кимнингдир юзи сачратқи ярадек жароҳатланиб ҳам олади.* Ойдин, Бечора.

САЪВА [*а*] Чумчуқсимонлар туркумига мансуб, ранг-баранг патли сайроқи қуш. *Тут шохида саъва хониш қилади.* А. Муҳиддин, Ғанишер.

САЪЙ [*а*] Астойдил ҳаракат; ғайрат, тиришиш. *Бу тўғридаги раъйи, ўғлингизга қараганда ҳам, фақирларича, сизларда бўлгани важҳидан, албатта, қўндиришга саъй ва қўшиш қилурсиз, деб ишонамиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

САЪЙ-ҲАРАКАТ [*а*] Астойдил ҳаракат; уруниш. *Уста тағин гапини давом эттиради, турмушнинг оғирлигидан, саъй-ҳаракатдан гапиради.* Ойбек, Болалик.

САҚАР [*а*] *дин.* Мусулмонларнинг эътиқодига кўра, етти дўзахнинг бири; дўзах. *Паранжи ва чиммат! Тезроқ келган жойингга қайт, Маккага сафар қил, Жойингни сақар қил!* Ҳамза.

САҚИЧ Чайнаш учун мум ва арча ширасидан сутда қайнатиб тайёрланадиган модда. *Сақич чайнамоқ.* ▪ *Хуржун ортилган эшакни қишлоқма-қишлоқ олдига солиб юриб: «Фаранги ип, ироқи совун, оқ сақич, қора сақич!» деб қичқирадиган аттор ҳам бедарак йўқолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

♦ **Сақич қилиб чайнамоқ** бир гапни ҳа деб гапиравермоқ, эзмоқ, чайнамоқ. *Аввало одамларнинг оғзига тушма, оғзига тушганингдан кейин, сақич қилиб чайналасан.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

САҚЛАГИЧ *тех.* Турли механизм, асбоб ва ш. к.да тасодифий ҳодисалардан сақлаб, хавфсизликни таъминловчи қурилма. *Электр сақлагич. Тўппонча сақлагичини босиб қўймоқ.*

САҚЛАМОҚ 1 Эҳтиёткорлик билан асрамоқ, эҳтиёт қилиб, ардоқлаб қўймоқ; авайлаб ишлатмоқ. *Сақласанг — минг кунлик, сақламасанг — бир кунлик.* Мақол. *Янгини эски сақлар.* Мақол. ▪ *Маҳсини уч кун ҳайитда кийиб, сақлаб қўйгандим, ана уни пуллаб, таг чарм оламиз.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мана, ўшал нафис гулингни Китобимда сақладим бир йил.* Т. Тўла. *Эрта баҳор Абдурасул яна довон ошади. Охири, Янгибозор бойларининг ерларини беш йил экиб, бутун орттирганини «тишининг кавагида сақлаб» тўплайди-да, бир жийрон қашқа от олади ва довондан сўнгги марта от миниб ўтади.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Ташқи таъсирдан, айниш, бузилиш-ёрилиш, нест-нобуд бўлишдан асрамоқ, эҳтиёт қилмоқ. *Қадимий обидаларни аслидай сақламоқ. Олмаларни яхши сақламоқ.* ▪ *Мударрисниг меҳмонхонаси деворлари Абдураҳмонни «Бухоройи шариф»да авж олган бузуқликлардан сақлай олмади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.— *Пўст калласини айтайми,— Тантининг сўзини кесди Қора Аҳмад,— мен қизни сақлай олмадим.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Бирор хусусият, кўриниш ёки ҳолатни ўзгаришсиз олиб қолмоқ, тутиб турмоқ ёки давом эттирмоқ. *Ўз оғирлигини сақламоқ. Одамлик қиёфасини сақламоқ. Совуқ-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қонлик сақламоқ. Сукунат сақламоқ. Ҳурмат сақламоқ. | Бирор мақсад ёки кимса учун олиб қўймоқ, эҳтиёт қилмоқ, асрамоқ. *Буларни кимга сақлаб қўйибсиз?* ▪ *Сулувнинг миясига бир фикр келиб михдай санчилди: отаси энг сўнгги кучини фақат қасос учун сақлаб олиб келган.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Ҳимоя қилмоқ, муҳофаза қилмоқ, қўриқламоқ. *Давлат чегараларини сақламоқ. Халқларнинг тинчлигини сақламоқ.* ▪ *Мақсадимиз элни сақлаш, армиям, Ёв устига денгиздай тош, армиям.* Фозил шоир. *Давлат мулкини, халқ мулкини кўз қорачиғидай сақлашимиз керак!* Уйғун, Навбаҳор. | Халос қилмоқ, қутқармоқ. *Ўлимдан сақламоқ. Ҳалокатдан сақламоқ.* ▪ *Ботир бўлсанг қўриқлагин шаҳрингни, Ҳушёрлик омон сақлар ўзингни.* «Эрали ва Шерали». *Лутфинисо дам ўтмасдан келиб, «ёмон кўздан сақласин» учун исириқ тутаттирар, гоҳ қизини қучиб йиғлар, гоҳ кулиб, қизларни ўйинга, шўхликка ундар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Бирор ҳаракатдан тўхтатиб қолмоқ, тиймоқ. *Қимсани ёмон йўлдан сақламоқ. У кулиб юборишдан ўзини зўрға сақлади.*

4 Риоя қилмоқ, амал қилмоқ. *Тартиб сақламоқ. Интизом сақламоқ. Ўйин қоидаларини сақламоқ.*

5 Асрамоқ, боқмоқ, тутмоқ. *Хизматчи сақламоқ. Қуш сақламоқ.*

♦ **Жон сақламоқ** қ. жон 3. **Кўнгилда** (*ёки* **дилда, эсда, ичида**) **сақламоқ** 1) ёдда тутмоқ, эсдан чиқармаслик, унутмаслик. *Қишлоқ Ленинни ҳамма вақт дилда сақлайдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) кимсага айтмай, изҳор қилмай, билдирмай юрмоқ. *Фельетон босилиб чиққан кун Элмурод учун катта тантана бўлди. Лекин у қувончини ичида сақлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Худо сақласин** сира, асло, ҳеч. *Гапга темирчиликдан худой сақласин, ота-онам темирчи ўтган эмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўз қўлида сақламоқ** ўз қўлида, ихтиёрида, амрида тутиб турмоқ. *Қизил байроқни ўз қўлида сақламоқ. Ҳокимиятни ўз қўлида сақламоқ.* ▪ *Абдукаримхондан бери ўнлаб хонларга яраб келган ўрдани бузиб, янги ўрда бино қилиши .. рус подшоҳига жонлилик кўрсатиш, .. Фарғонани ўз қўлида сақлаб қолиш учун эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

САҚЛАНДИ *диал.* Асраб олинган, асранди. *Сақланди қиз.* ▪ *Сувга ташна Чамбилнинг чўли, Ташналикдан ўлар чўлнинг булбули, Ташлаб кетгин олдингдаги улоқни, Гўрўғлининг боқма, сақланди ули.* «Бўтакўз».

САҚЛАНИШ 1 сақланмоқ *фл. иш оти. Материянинг сақланиш қонуни (филос.).*

2 Ўз-ўзини ҳимоя қилиш; муҳофаза, ҳимоя. *Атом радиациясининг таъсиридан сақланиш. Ёнғиндан сақланиш қоидалари.*

САҚЛАНМОҚ 1 сақламоқ *фл. мажҳ. н. Тартиб сақлансин!* ▪ *Ишчи-деҳқонларнинг доҳийси ўзинг, Бир умр сақланар ёдимда сўзинг.* Фозил шоир.

2 сақламоқ 2, 3 *фл. ўзл. н. Касалликдан сақланмоқ. Сақланганга бало йўқ, сақланмаса, даво йўқ.* Мақол.

САҚЛАТМОҚ сақламоқ *фл. орт. н.*

САҚЛАШМОҚ сақламоқ *фл. бирг. н.*

САҚМОН I *диал.* Сопқон, палақмон. *Сақмон отмоқ.*

САҚМОН II Янги туғилган қўзилардан ва она қўйлардан тузилган кичик (12—15 бошли) тўда.

САҚМОНЧИ Сақмондаги қўй-қўзиларга қаровчи қўйчивон (қ. **сақмон** II).

САҚОВ От, эшак ва хачирларда бурнидан сув келиш, жағ ости безларининг шишуви ва қалтираш билан кечадиган оғир юқумли касаллик.

САҚОҚУШ *айн.* **бирқозон.**

САҒАЛ *рвш., с. т.* Сал, бир оз, андак. *Сағал сабр қил.* || *Сағал дуруст.*

САҒАНА [*ф-т*] *с. т.* Соғона, мақбара.

САҒИЗ: **тов сағиз** мураккабгулларга мансуб, каучукка бой кўп йиллик ўтсимон ўсимлик.

САҒИР [*а*] 1 Ҳали вояга етмаган етим.— *Десангиз, Ойнахон, ўзи [Маъмуржон] бир сағир бола; ҳеч кими йўқ,— деди меҳмон хотин.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. || *Душман кўрсанг, қўймай издан қувлагин, Сағир кўрсанг, анинг кўнглин овлагин.* «Эрали ва Шерали». *Мадамин шовқин солди:— Худойқул менинг жигарим, аммамдан қолган сағир. Етти ёшидан боқиб одам қилдим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ёш бола, кичкина бола. *Маҳалла бу ҳангамадан уйғониб, Эшигига келди сағиру кабир.* Муқимий.

САҒИРХОНА [*а*+*ф-т*] *айн.* **етимхона** 1. *Областда очларга ёрдам берувчи махсус комитет тузилди, .. ота-онасиз қолган болаларни боқиш, тарбиялаш мақсадида сағирхоналар очилди.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

САҒРИ 1 От, эшак, қора мол каби ҳайвонларнинг орқа оёқ усти қисми. *От сағридан, қўй бағридан.* Мақол. ▪ *Бек от сағрисига аччиқ билан қамчи босди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Гавданинг думба билан бел ўртасидаги қисми. *Итнинг тиши .. сағримга ханжар урғандай ботган эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

3 От терисининг дум томон қисмидан тайёрланган кўн, чарм. *Кўнчилик корхоналарида сағри тайёрлаш муҳим ўринни эгаллаган эди.* Ф. Озодаев, Саноат. || *Қиш-ёз оёғида оғир сағри кавш. Маҳси ҳам минг ямоқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

САҒРИЧИ Сағри тайёрловчи кўнчи (қ. **сағри** 3).

САҲАР [*а*] Ғира-шира тонг ёришган маҳал, тонг пайти; субҳидам, тонг, азон. *Саҳар вақти. Саҳарда йўлга чиқмоқ.* || *Қовун есанг саҳар е, саҳар емасанг заҳар е.* Мақол. ▪ *Саҳар эрка хўроз уйғонган эрди нозли хобидан.* Ғ. Ғулом. *Ёз фасллари деҳқончилик қилади, саҳар кетиб кеч келади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Эрта** (*ёки* **тонг, каллаи**) **саҳар** жуда эрта, тонг отар-отмас. *Тонг саҳарда турмоқ.* ▪ *Мана шундай тўполонда, ҳокимнинг келишига каллаи саҳардан тайёргарлик кўра бошлаган поччангизнинг эшигида ишингиз бошингиздан ошиб-тошиб ётган вақтда, .. келибсиз-да, шундоқми?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Саҳар турмоқ** 1) эрта билан барвақт турмоқ; 2) *дин.* рўза ойи кунларида кечаси туриб саҳарлик қилмоқ.

САҲАРЛАБ *рвш* Эрта билан барвақт, эрта тонгда; субҳидамда, азонда. *Саҳарлаб турмоқ.* ▪ [*Гули:*] *Саҳарлаб қилмайин одатни канда, Кириб гулзор аро сайр айлаганда, Жувонмарг ғунчани ҳам эсла, ёд эт.* Уйғун ва Й. Султон, Навоий. **Каллаи саҳарлаб** жуда ҳам эрта, барвақт, тонг отмасдан. *Соҳиб қори кўриб қолса нима дейди, каллаи саҳарлаб боғимда нима қилиб юрипти бу хотин, демайдими?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

САҲАРЛИК *дин.* Рўза ойи кунларида тун ярмидан оппгач, тонг отмасдан ейиладиган овқат. *Саҳарлик қилмоқ.* ▪ *Аллақаерда чалинаётган ноғорапинг така-туми .. сурнай садоси ҳаммани саҳарликка уйғотарди.* А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртаклар.

САҲАР-МАРДОН [*а*+*ф-т*] Жуда ҳам эрта тонг, тонг отар-отмас пайт. *Саҳар-мардонда турмоқ.*

САҲАРХЕЗ [*а*+*ф-т*] Эрта билан барвақт, саҳарлаб туришга одатланган, саҳарда турувчи, уйғонувчи. *Саҳархез одам.* ▪ *Қизлар ўрингга киргапда, саҳархез кампир уйғониб, уйда ғивиллаб юра бошлаган эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Узоқ-узоқлардан саҳархез хўрозларнинг қичқириғи эшитилди.* А. Раҳмат, Дарахт учидаги байроқ.

САҲБО [*а*] *эск.* Қизил вино, шароб. *Сенсиз гулу боғ хору саҳро, Кўнглим тиламайди кайфи саҳбо.* Ҳабибий.

САҲВ [*а*] *эск. кт.* Йўл қўйилган хато, камчилик. — *Мен ҳозир сизга Нодирабегим ғазалларидан ўқиб бераман. Саҳв қилсам кечирасиз,— деди Гулноз бувисига.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

САҲВ-ХАТО, саҳву хато Камчилик ва хато; камчилик ва хатолар. *Йўқ, бойни ўғри ё фирибгар демоқчи эмасман. Лекин саҳв-хато бўлиши мумкин.* Айний, Қуллар. *Агарчи мендан ўтган бўлса, ҳар саҳву хато, дилдор, Кечирсин, тавба қилдим, юз пушаймон, бир келиб кетсин.* Ҳамза.

САҲИЛ [*а*] *эск. кт.* Вазни кам, енгил.

САҲИФА [*а*] 1 Китоб, дафтар ва ш. к. варағининг ҳар бир томони; бет. *Китобнинг бешинчи саҳифаси.* ▪ *Элмурод ўқиб бўлиб қизарган кўз-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ларини журнал саҳифаларидан оларкан, тингловчилар эркин нафас олиб чуғурлашди.— Балли-е! П. Турсун, Ўқитувчи. | Варақ бетидаги текст. *Нотиқ оила тўғрисида ўз фикрини баён қилганидан сўнг «Хотин ва социализм» деган китобнинг бир еридан уч, яна бир еридан икки, яна бир еридан бир ярим саҳифа ўқиб берди.* А. Қаҳҳор, Нутқ. | Газета, журнал ва ш. к.нинг маълум масалага бағишланган ёки бирор умумий мавзу билан боғланган бир бети. *Газетанинг адабиёт саҳифаси. Шеър саҳифаси.* ▪ *Аҳмедов саҳифадаги материалларни кўздан кечиргач, умумий сарлавҳани товуш чиқариб ўқиди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *кўчма* Давомли бутун бир ҳодиса, ҳаёт ва ш. к.нинг айрим даври. *Шоир ҳаётининг шонли саҳифалари. Тарих саҳифалари.* ▪ [*Йўлчи*] .. *икки ярим йил ичида кечирган турмушнинг баъзи томонларидан маълумот берди, ҳатто бахтсиз севгисининг баъзи саҳифаларини ҳам унга очди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

САҲИФАЛАМОҚ *полигр.* Терилган текстни саҳифаларга бўлмоқ; вёрстка қилмоқ. *Машиналар ғириллаб, Саҳифалаб беради. Бир ёқдан корректорлар Солиштириб кўради.* Қ. Муҳаммадий.

САҲИФАЛАНМОҚ саҳифаламоқ *фл. мажҳ. н.*

САҲН [*а*] Бирор чекли юза, майдон. *Ҳовли саҳни. Бозор саҳни.* ▪ *Саҳнда Ҳаёт онаси билан қолди. Онаси ўчоқ бошида, Ҳаёт эса нима қиларини билмаётгандек, гоҳ у ёққа ўтади, гоҳ бу ёққа.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ям-яшил саҳни билан осмон каби кенгдир бу боғ, Ерга кўк тушган каби юлдуз қатор минглаб чироқ.* Ғ.Ғулом. *Икки ёшнинг ҳозирги ҳолини яқиндан томоша қилмоқчи бўлган туссиз юлдуз кўк саҳнининг ерга яқинроқ қисмига учиб тушди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

САҲНА [*а*] 1 Томошахона, клуб ва ш. к.нинг спектакль қўйиладиган, концерт бериладиган жойи. *Театр саҳнаси. Клуб саҳнаси.* ▪ *Фойе, зал ва саҳна ҳали йиғиштирилмаган, эртаги мажлисга безатилаётганлиги шундоқ кўриниб турар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Театр хизмати, театрдаги фаолият ва умуман театр. *Умрини саҳнага бағишламоқ. Саҳна ходимлари.* **Саҳна асари** саҳнада, театрда қўйиш учун белгиланган асар, пьеса.

2 *кўчма* Бадиий асардаги айрим воқеа, эпизод. *Ҳожи воқеани табибдан эшитган, шунинг учун ҳозирги фожиа саҳнасида ажабланиб турмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

САҲНАБОП Саҳна учун мос, саҳналаштирилиши осон ва фойдали. *Саҳнабоп асар.*

САҲНАВИЙ [*а*] Саҳнага, саҳнадаги фаолиятга оид; саҳна учун мос, характерли бўлган, саҳна учун белгиланган. *Обиджон табиатан саҳнавий жозибага эга эди.* Ф. Ҳўраев, Обид Жалилов. [*Нурхон*] *ниҳоят, кичик ҳажмдаги саҳна асарларида образларни яратишга жазм этади ва саҳнавий қобилиятларини намойиш қилади.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

САҲНАДОШ [*а+ф-т*] Бир саҳнада, бир театрда ишлаган ёки бир вақтда театр соҳасида хизмат қилган кишилар (бир-бирига нисбатан). *Саҳнадош актёрлар.*

САҲНАЛАШТИРИЛМОҚ саҳналаштирмоқ *фл. мажҳ. н. Ойбекнинг «Қутлуғ қон» романи биринчи бор «Ҳамза» театрида саҳналаштирилди.*

САҲНАЛАШТИРМОҚ 1 Бадиий асарни саҳнага қўйиш учун мослаб қайта ишламоқ. *Романни саҳналаштирмоқ.*

2 Саҳнага қўймоқ, постановка қилмоқ. *Янги спектаклни саҳналаштирмоқ.*

САҲОБА [*а*] Муҳаммад пайғамбарни кўрган ва ислом динини қабул қилиб, у билан ислом динини ёйишда қатнашган киши. *У* [*Анвар қори*] .. *авлиёларнинг ғурбати, саҳобаларнинг фақирлиги ҳақида турли оятлар, ривоятлар келтирди.* Ойбек, Улуғ йўл.

♦ **Саҳобаларнинг уйидай** ҳеч нарсаси йўқ, шип-шийдам; фақирона.

САҲРО [*а*] Ўсимлик жуда кам ёки мутлақо йўқ, сувсиз бепоён дашт, биёбон; чўл. *Саҳройи кабир.* ▪ *Тропиклардан унча узоқда бўлмаган ва ёғингарчилик жуда кам бўладиган жойларда саҳролар пайдо бўлади.* «География». *Эй, телба, ҳовлиқма, эй жўшқин дарё, Ястанди йўлингда поёнсиз саҳро.* Ғайратий.

САҲРОЙИ [*а*] 1 Саҳрода яшайдиган. *Саҳройи халқнинг қишловларига от қўйиб минглаб қўйларни ўлжа ҳайдашни севади.* Ойбек, Навоий.

2 *кўчма с. т.* Саҳрода, қишлоқда ўсган; қишлоқи. *Саҳройи болалар шумликни билмайди. Уриб-сўкиб ишга солаверасиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

САҲҲОФ [*а*] 1 Китобларни муқоваловчи уста; муқовасоз.

2 *эск.* Китоб сотувчи, китобфуруш. *Саҳҳофлар катта пул тўлаб, устоз шоирларнинг девонларини унга* [*Абдусамадга*] *кўчиртирар ва фойдасига сотар эдилар.* М. Осим, Сеҳрли сўз. **Саҳҳоф бозор** *тар.* саҳҳофлар китоб савдоси билан шуғулланган бозор.

САҲҲОФЛИК 1 саҳҳоф *с. касб оти. Кейинроқ тўпланган маълумотимга кўра, мулла Назрулло ёшлигида саҳҳофлик қилар экан.* Айний, Эсдаликлар.

2 Бозорда саҳҳофлар ёки уларнинг дўконлари ўрнашган жой, саҳҳофлар растаси. *Наққош бундай китобларни Раънонинг сўроғи, ялинишига қараб, саҳҳофликдан топиб келтирар, ўқитиб ўзи ҳам эшитишни севар эди.* Ойбек, Улуғ йўл.

СБОР [*р*] Пионерларнинг йиғини.

СБОРЧИ [*р* сборщик] *с. т.* Солиқ ёки бозор ҳақи йиғувчи ходим; пattачи.

СВАРКА [*р*] *тех.* Металл қисмларини қиздириб ёки эритиб бириктириш, пайвандлаш; пайванд. *Электр сварка. Сварка қилмоқ. Сварка чоки.*

СВАРКАЧИ *тех.* Сварка қилувчи ишчи; пайвандчи.

СВЕТОФОР [*р* свет + *грек*] Қўча ҳаракатини тартибга солиш учун турли рангдаги сигналлар бериб турадиган электр фонарь. *Автоматик светофор.* ▪ *Узоқдан светофорнинг яшил чироғи кўринди.* Ў. Ҳошимов, Пўлат чавандоз.

СВЕЧА [*р*] 1 *тех.* Ички ёнишли двигателларнинг электр учқун чиқариб ёнилғи аралашмасини ёндириб берувчи қисми.— *Свечалардан учқун чиқяптими? — деди Раҳимжон.— Бўлмаса, ручкани айлантиринг-чи, кўрайлик.* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

2 *физ.* Ёруғлик кучининг ўлчов бирлиги.

СВЕЧАЛИ 1 *тех.* Свечаси бўлган, свеча ўрнатилган.

2 *физ.* Ёруғлик кучи қанчадир свечага тенг бўлган. *Юз свечали электр лампа.*

СВЙТЕР [*р<инг л*] Жун ипдан тўқилган тугмасиз иссиқ кийим. *Эшикда Санам кўринди. Устида кўкиш свитер.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

СВОДКА [*р*] Бирор ишнинг бориши, планнинг бажарилиши ва ш. к. ҳақидаги кўрсаткичлар маълум тартибда жойлаштирилган ёзма маълумот. *Пахта теримининг бориши ҳақидаги сводка.* ▪ *Мана, икки йилдирки, район планни бажаролмай, область сводкасининг энг охирида қолади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Снегов урушнинг бориши тўғрисидаги оператив сводкалар, авиация ва агентура разведкаларининг сўнгги маълумотлари ҳақида ҳам доклад қилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

СЕАНС [*р<фр*] 1 Кино ва бошқа томошаларнинг ҳар бир марта кўрсатилиши. *Кинонинг охирги сеансига бормоқ.* | Бир йўла бир неча тахтада (бир неча киши билан) шаҳмат, шашка ўйнаш. *Сеанс бермоқ. Ўн икки тахтада сеанс ўтказмоқ.*

2 Такрорланадиган бирор ишнинг ҳар бир марта бажарилиши. *Гипноз сеанси.*

СЕБАРГА [*ф-т*] Сув бўйида, ўтлоқларда ўсадиган бедасимон кўп йиллик ўт; ёввойи беда. *Шодмон ҳожи ўтин териб келгунча, Муқимий себарга устида ёнбошлаб завқ-шавқ билан шеър ёза бошлади.* С. Абдулла, Қувғинда.

СЕВАЛАМОҚ Майдалаб, эзиб ёки томчилаб ёғмоқ; шиваламоқ. *Икки кундан бери гоҳ севалаб, гоҳ шиддат билан ёғаётган ёмғир ҳамма ёқни ивитиб юборди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

СЕВАР 1 севмоқ *фл. сфтдш.*

2 *кам қўлл. поэт.* Севгили, ёр.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Сенсан севарим, ёруғ жаҳоним, Номусиорим, танимда жоним. Т. Тўла.

3 Севар (*хотин-қизлар исми*).

СЕВГИ Йигит билан қиз, эр билан хотин ўртасидаги қалбдан берилганлик туйғуси, кайфияти; ишқ, муҳаббат. *Севги пулга сотилмас, кўнгил пулга топилмас.* Мақол. ▪ *Муҳаббат унинг [Гулнорнинг] юрагини ҳар кун яна чуқурроқ эгаллаб, дардини кучайтиргач, севгининг чин маъносини тушуна бошлаганди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шу оқшом дарё бўйида. Икки дилдор келар оҳиста. Маст бўлгандек севги куйида.* Т. Тўла. | Бирор яқин кимса ёки нарсага нисбатан меҳр-садоқат туйғуси; муҳаббат. *Ёш онанинг бутун севгиси Орзулари фақат Нурихон.* З. Диёр. *Вақтим чоғ этган — Ватан севгиси! Кўксим тоғ этган — Ватан севгиси!* Ё. Мирза.

СЕВГИЛИ 1 Қишининг кўнгил қўйган дилдори; ёр, маъшуқ(а), маҳбуб(а). *Менинг кўз очиб кўрган севгилим сиздасиз, сизни қандай унутаман, ҳеч кимга бундай кўнгил қўймаганман, Азизахон! Ишонинг!* Т. Расулов, Марҳамат. *Ўтирса ҳам, турса ҳам, ишласа ҳам унинг [Давлатёрнинг] кўз олдида севгилисининг чеҳраси.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *сфт* Севикли, суюкли, севимли. *Пошшожонбика билан Холжонбика севгили кичик келин — учинчи хотин Ёқутбикага зўр нафрат билан қарардилар.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ҳаёт, қулоқлари ёнида севгили оҳанги бирдан янграб кетгандай, шодлик ҳаяжони билан талпинди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СЕВГУВЧИ *айн.* **севувчи**. *Икки севгувчи қалбнинг орзулари, ўйлари, қарашлари ҳар масалада ғоят мос келар .. эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЕВДИК *кам қўлл. айн.* **севгили**. *Ҳар дилнинг ўзин севдиги, жононаси яхши, Жонона ўзин севдиги девонаси яхши.* Ҳамза.

СЕВДИРМОҚ севмоқ 1, 2 *фл. орт. н. Севдирган ҳам тил, бездирган ҳам тил.* Мақол. ▪ *Бировни севдиришга кучимиз етмаса ҳам, севги азобларига бардош беришга кучимиз етади.* З. Фатхуллин, Оби ҳаёт.

СЕВИКЛИ *айн.* **севгили**. *Севикли ўртоқ. Севикли ўқитувчи.* ▪ *Дунёнинг тўрт бурчидан, ўртоқлар, хабарим бор. Чунки менинг севикли Бахтнома китобим бор.* Қ. Муҳаммадий. *Зебо севиклисининг хаёли билангина яшашни истамас, унга севимли бўлиш ва севишгина кифоя эмас эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

СЕВИЛМОҚ севмоқ *фл. мажҳ. н. Севилган ўқитувчи. Севилган китоб.* ▪ *Энди у бир вақтлардаги Ҳожихон сингари севилиб-суркалмас, қари итдай тепилар, урилар, сўкиларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СЕВИМЛИ *айн.* **севгили** 2. *Анвар ҳар ким учун севимли ва .. барчага баравар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Сиренлар, сиренлар .. ҳар кун эрталаб Деразамни очиб кўраман сизни! Севимли гўдакдай ўпиб, аллалаб Шамол ҳилпиратар япроғингизни.* Ҳ. Салоҳ. *У [Зебо] севиб, севимли бўлганидан мамнун эди, бахтиёр эди. Энди у шу кунгача ҳеч кимни севолмаганидан, тўғриси, севмаганидан ажабланарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

СЕВИМСИЗ Қимса ёмон кўрадиган, севмайдиган. *Офтоб ойим учун гўё.. Кумуш .. энди эрига севимсиз, ишдан чиққан ва бурчакка тиқилган увададек бўлиб кўрина бошлаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

СЕВИНАРЛИ Севинса арзийдиган; қувонарли. *Севинарли натижалар.*

СЕВИНИШМОҚ севинмоқ *фл. бирг. н.*

СЕВИНМОҚ Хурсанд бўлмоқ, шод бўлмоқ, қувонмоқ. *Хушхабарни эшитиб севинмоқ. Ичдан севинмоқ.* ▪ *Шамол зўрайиб, дарахтларни силкитган сари, баргларини осмонга пириллатиб учирган сари, биз севинамиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Йиғлама, бекачим,— деди Тўйбека,— биз биламиз .. эрлар севинганда кулсалар, сизга ўхшаш қизлар йиғлайдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўзида йўқ севинмоқ** жуда ҳам севинмоқ. *Анвар капалак ва олтинқўнғизларни гулзорда учириб юборар, агар улар гулларга қўниб қолсалар, ўзида йўқ севинар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Севинганидан терисига сиғмай кетди** жуда ҳам севиниб кетди, боши кўкка етди.

СЕВИНТИРАРЛИ Кишини севинтира оладиган, севинтирадиган. *Севинтирарли жавоб. Севинтирарли натижалар.*

СЕВИНТИРМОҚ севинмоқ *фл. орт. н. Дадам ҳар куни кечқурун ҳар биримизга атаб бирон нарса олиб келар, ҳаммамизни севинтирарди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЕВИНЧ Хурсандлик ҳис-туйғуси; шодлик, қувонч. *Иккисининг [Йўлчи билан Гулнорнинг] юрагида севинч ва бахт лим-лим тошган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ойқизнинг кўзларида севинч ўтлари чақнаб кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Холанинг кўзидан унинг [Хадичахоннинг] елкасига севинч ёшлари томди.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва.

СЕВИНЧИ Хушхабар учун бериладиган совға; суюнчи. *Ўзбек ойим ўрта эшикка бориб етмаган ҳам эди, нариги ёқдан қўшнининг боласи югуриб кириб қолди,— Севинчи беринг бек буви, кеннойим келдила!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Агар сен Йўлчининг боласи бўлсанг эди, мен унга аллақачон сендан хабар берар, ундан севинчи олиб қувонар эдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЕВИНЧЛИ Кишини хурсанд қиладиган, шод этадиган; қувончли. *Севинчли хабар. Севинчли кун.*

СЕВИШМОҚ 1 севмоқ *фл. бирг. н.* — *Кишилар .. ҳатто шундай бир оддий кишилик фазилатидан — севмоқ, севишмоқдан ҳам маҳрум этилган экан,— деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бир-бирини севмоқ.— *Йўқ, сира хавотир бўлманг,— деди Элмурод ва самимий такрорлади.— Мен севгини ва севишганларни ҳурматлайман. Ишонаманки, сиз тилагингизга етасиз!* П. Турсун, Ўқитувчи.

СЕВМОҚ 1 Ишқ-муҳаббат туйғуси билан қалбдан берилмоқ, муҳаббат боғламоқ, яхши кўрмоқ. *Сан, оти нима, Гулнорни севасан-а? У ҳам сени севади. Шундайми? — Мисоли Тоҳир-Зуҳро.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ишқи тушиб қолмоқ, ошиқ, мафтун, шайдо бўлмоқ.— *Бундай ваъдани берган бўлсин-бўлмасин,— деди энтикиб Офтоб ойим,— севиб олгандан сўнг, иккинчи уйланиш сўзини ҳам оғзига олмасин!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Меҳр-муҳаббат, садоқат туйғуси билан берилмоқ, яхши кўрмоқ. *Ватанни севмоқ.* ▪ *Мен бу уйда Гулнор опам учун сочим оқаргунча хизмат қилишни истар эдим. У мени туғишган опадан афзал севади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Хуш кўрмоқ, ёқтирмоқ, яхши кўрмоқ. *Музикани севмоқ. Меҳнатни севмоқ. Гулни севган, тиканини ҳам севади.* Мақол. ▪ *Билинг, севганимнинг севган гулисиз. Шунинг учун сизни жондан севаман — Сиренлар, сиренлар.* Ҳ. Салоҳ. **Жини севмайди** ёқтирмайди, ёмон кўради. *Мингбоши, Содиқ аминни жини севмагани учунми, у бу ерда йўқ.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СЕВУВЧИ севмоқ *фл. ш. оти. Ўша вақтда у Нигора учун севувчи, эркалатувчи, меҳрибон «ада» эди, холос.* С. Анорбоев, Оқсой. *Тинчликни севувчи ота-оналар, Ўз ўғил-қизларин босар бағрига.* И. Муслим.

СЕГМЕНТ [*р<лат*] 1 *мат.* Доиранинг ёй ва хорда билан чегараланган қисми; шарнинг кесувчи текислик билан ажратилган қисми.

2 *анат.* Кўп бўғинли жониворларнинг ҳар бир бўғини; бўғин.

СЕГОҲ (С — *катта*) Шашмақом системасидаги тўртинчи мақом номи (қ. **шашмақом**).

СЕДАНА Бир йиллик ўсимлик ва унинг нон бетига сепиладиган хушбўй уруғи.

СЕДИ Гана республикасида пул бирлиги.

СЕЗГИ 1 Ташқи таъсирни қабул қилиб олиш қобилияти ва шундай таъсирдан олинган ҳис; билишнинг содда ва бошланғич шакли, босқичи. *Кўриш сезгиси. Эшитиш сезгиси. Сезги органлари.*

2 Ақл-идрок билан ҳис этилган, фаҳмланган, пайқалган нарса; туйғу. *Қандайдир узуқ-юлуқ фикрлар, кўнгилни ғаш қиладиган сезгилар уни чулғаб олди.* Ойбек, Қуёш қораймас. |

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ички ҳис-туйғу; кечинма. *Шу тўрттагина сўзда унинг Ольга Петровнага бўлган бутун севгиси, сезгиси ифода этилган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Элмуроднинг кўнглида энди чолга нисбатан ҳалиги нафрат ўчиб, .. аянчга ўхшаш бир сезги пайдо бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Идрок, дид, фаҳм. *Менинг мушоҳадамга қараганда, уларда, масалан, бадиий сезги анча ўсган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЕЗГИР 1 Сезиш қобилияти юксак даражада тараққий этган, ташқи таъсирни тез сезадиган. *Сезгир нерв. Баданнинг сезгир жойи.* | Ҳидидан, товушидан дарҳол сезадиган. *Сезгир ит.* ■ *У [Тожибой] энди тулкидек айёр, бўридек сезгир бўлиб қолган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Тез фаҳмлаб, пайқаб оладиган; зийрак, ҳушёр. *Сезгир одам.* ■ *Аҳмад Ҳусайн воқеани яширишни истамади. Барибир, унинг сезгир дадаси мана ҳозир келиб, бутун сирни очишга уни мажбур этади.* Ойбек, Нур қидириб.

3 *махс.* Озгина фарқни ҳам сезадиган. *Сезгир барометр. Сезгир тарози. Сезгир фотоқоғоз.*

СЕЗГИРЛИҚ *сезгир с. белги оти.* *Аъзонинг сезгирлиги. Барометрнинг сезгирлиги. Сезгирликни оширмоқ.* ■ *Тафтишчининг хатти-ҳаракатларини сезгирлик билан кузатиб турган Сергей .. ундан сўради: — Сиз «савод дарси» деб нимани тушунасиз, ўртоқ тафтишчи.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

СЕЗГИСИЗ Сезиш қобилиятини, сезгисини йўқотган, сезмайдиган бўлиб қолган; ўлик, жонсиз. *Бармоқларим сезгисиз бўлиб қолибди. Сезгисиз қилиб қўймоқ.*

СЕЗДИРИЛМОҚ *сездирмоқ фл. мажҳ. н. Бу воқеа ҳеч кимга сездирилмади.*

СЕЗДИРМОҚ *сезмоқ фл. орт. н. Воқеани имо-ишора билан сездирмоқ. Масъулиятни сездириб қўймоқ.* ■ *Ёркиной ининг овози титраб кетди. У ёлғон гапираётганини сездириб қўйди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Қалай, мулла, бизнинг ёқлар сизга маъқул бўлдими? Элмурод бу овоздан чўчиб тушди. Чунки овоз эгаси гўё уни таъқиб қилиб юргандек, орқа томондан, ҳеч сездирмай қўққисдан гапирмоқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қудратнинг ичида бир нима ағдарилгандек бўлди — юраги шиғ этиб кетди. Лекин буни сездирмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СЕЗИЛАРЛИ 1 Сезилиши, ҳис этилиши мумкин бўлган; анчагина катта, кучли, зўр. *Сезиларли туртки.* ■ *Қуёш ботганига анчагина бўлган. Қоронғилик қуюқлаша борар, .. ҳаво баданга сезиларли совир эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Кўзга кўринарли, ҳисобга олса арзийдиган; арзирли, айтарли. *Сезиларли ўзгариш. Сезиларли иш. Сезиларли натижалар.*

СЕЗИЛАР-СЕЗИЛМАС Сал-пал сезиладиган, деярли сезилмайдиган, билинмайдиган. *Сезилар-сезилмас кўкиш ранг. Сезилар-сезилмас шабада. Сезилар-сезилмас кулимсираш.* ■ *Дарвозанинг бир қаноти сезилар-сезилмас ғижирлабгина бир одам сиғарлик очилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СЕЗИЛМАС Унчалик сезилмайдиган, билинмайдиган; яширин. *Сезилмас истеҳзо.*

СЕЗИЛМОҚ 1 **сезмоқ** *фл. мажҳ. н. Зилзила юқори қаватларда кучлироқ сезилади. Гаплашиб кетсанг, чарчаганинг ҳам унча сезилмайди.* ■ *[Отабек Содиқни] босиб тушиши ҳамоно аллақайси ери ачишгандек сезилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Одатда киши куннинг шундай сезилмай ўтганини яхши кўради.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Туйилмоқ, ғдек кўринмоқ. *Сўнг, уни бирдан қўрқув босди; гўё, аллақандай яширин кўзлар теваракдан уларни пойлаб тургандай сезилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Акс этмоқ, кўринмоқ, билинмоқ, намоён бўлмоқ. *Унинг юзида майин табассум, бутун сиймосида қандайдир бир сабрсизлик сезилар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ўзини кўрсатмоқ, билинмоқ. *Кўчаларда аскарлар, ҳар ёқда ғизиллаган ҳарбий машиналар кўп бўлишига қарамай, бу ерда урушнинг қора ваҳимаси оз сезиларди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

СЕЗИШ 1 **сезмоқ** *фл. иш оти. Оғриқни сезиш. Масъулиятни сезиш.*

2 Сезги, сезув. *Сезиш қобилияти. Сезиш органлари.*

СЕЗИШМОҚ **сезмоқ** *фл. бирг. н. Қора Аҳмад кўришмоқ учун қўлини чўзди, лекин улар қоронғида буни сезишмади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЕЗМОҚ 1 Сезги органлари орқали ҳис этмоқ; туймоқ. *Совуқни сезмоқ.* ■ *Марҳамат юрагининг энг пастида оғриқ сезиб, ўнғайсизланди.* Т. Расулов, Марҳамат.

2 Объектив ёки субъектив ҳолат, ҳодиса ва ш.к.ни ички туйғу ёки ақл-идрок, тажриба орқали ҳис этмоқ. *Ўнғайсизлик сезмоқ. Зарурат сезмоқ. Масъулият сезмоқ.* ■ *[Отабек] ўзи ёлғиз қолгандан сўнг.. Ҳасаналига илгаригидан ҳам қуюқроқ.. муҳаббат сезди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эркин меҳнатнинг нашъасини сезсин, Мавҳум ва сирли йўллардан безсин.* Ғайратий. *Султонов билан сўзлашиб бўлгач, раис ўзини анча енгил сезди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Фаҳмламоқ, пайқамоқ, билмоқ. *Отабек Зайнабнинг юзидаги маъюсликни биринчи кўришдаёқ сезди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ғуломжоннинг тикилиб турганини сезгандек, у ҳам чопонини ола туриб, йигитга ер остидан қараб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У ўйлай-ўйлай, складга етганини сезмай қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Бўлажак иш, воқеа, ҳодиса ва ш.к.ни олдиндан ҳис этмоқ, билмоқ, фаҳмламоқ. *Ойқиз Қодиров ҳақида ана шундай хаёл сурарди, ана шундай ўйларди ва шу билан бирга энди Қодиров билан бошқа фронтда жанг бўлишини ҳам юрагидан сезиб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.— *Уй ичидан битта-яримтаси сезиб қолмасин, деб жуда хавотирда бўлдим.. Ҳайтовур ҳеч ким пайқамабди,— деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

СЕЗО́Н [*р*] *айн.* **мавсум** 1. *Ов сезони. Йиғим-терим сезони.*

СЕЗОНЛИ Йилнинг маълум даврида, сезонда бажариладиган ёки бўладиган; мавсумли, мавсумий. *Сезонли иш.*

СЕЗУВ *айн.* **сезиш.** *Вақтни сезув. Сезув қобилияти. Сезув органлари.*

СЕЗУВЧАН *айн.* **сезгир.** *Сезувчан одам. Сезувчан термометр.* ■ *Юрак нозик, сезувчан бўлади.* М. Жўра, Изтироб.

СЕЗУВЧАНЛИҚ **сезувчан** *с. белги оти.*

СЕЙМ [*р<поляк*] 1 Польша Ҳалқ Республикасида бир палатадан иборат олий ҳокимият органи.

2 Финляндияда бир палатали қонун чиқарувчи давлат органи.

СЕЙСМИ́К [*р<* сейсмический] Ер қимирлашига, зилзилага оид, шу ҳодиса билан боғлиқ бўлган. *Сейсмик силкинишлар.* | Зилзила кўп бўлиб турадиган. *Сейсмик район.* | Ер қимирлашини ўрганишга оид; ер қимирлашини ўрганадиган махсус асбоблар ёрдамида қайд этиб турадиган. *Сейсмик карта.*

СЕЙСМОГРА́ММА [*р<грек*] Ер қимирлашининг сейсмограф ёрдамида ёзиб олинган графиги.

СЕЙСМО́ГРАФ [*р<грек*] Ер қимирлашини автоматик равишда эгри чизиқ равишида ёзиб олувчи асбоб.

СЕЙСМО́ЛОГ [*р<грек*] Сейсмология мутахассиси.

СЕЙСМОЛО́ГИК [*р* сейсмологический] Сейсмологияга оид. *Сейсмологик карта. Сейсмологик тадқиқотлар.*

СЕЙСМОЛО́ГИЯ [*р<грек*] Геологиянинг ер қимирлашини, зилзилаларни ўрганадиган бўлими. *Японияда зилзила кўп бўлади. Шу сабабли зилзилани ўрганувчи фан — сейсмология ниҳоятда ривожланган.* Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда.

СЕЙФ [*р<инглл*] Пул, ҳужжат ва бошқа қимматбаҳо нарсалар сақланадиган мустаҳкам шкаф, қути; пўлат сандиқ. *Оролов кетгандан кейин, Сергей пўлат сейфни очиб, тергов папкаларини олди, столга тартиб билан териб қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

СЕ́КАНС [*р<лат*] *мат.* Тўғри бурчакли учбурчакда гипотенузанинг берилган бурчакка ёпишган катетга нисбатидан иборат тригонометрик функция.

СЕҚИН *рвш* 1 Оҳиста ҳаракат билан, аста; ошиқмасдан, шошилмасдан. *Секин юрмоқ. Секин ишламоқ. Эшик секин очилди. Тутун секин тарқалмоқда. Дарё секин оқарди.* ■ *Раъно секин бошини кўтариб кулимсиди ва юзини*

www.ziyouz.com kutubxonasi

четга ўгирди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *У [Аҳмаджон] киргач, хотин бошини ўгириб қаради-да, шу қарағанича кўзлари хиралашиб, секин юмилди.* А. Қаххор, Олтин юлдуз. | Вазминлик билан, ҳовлиқмасдан, оҳиста. *Секин тушунтирмоқ.* ■ *Агар мен бир бойнинг ўғли бўлсам, Нури мени севса, ота-онасига айтмаганда ҳам, атрофдагиларга секин билдирган бўлар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Кимсага сездирмай, билдирмай. *Матқовул ака секин кулиб чеккадаги одамлар ёнида тўхтади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мирраҳимов икковимиз нима дейишимизни, нима қилишимизни билмай қолдик. Бу ҳол касалга қандай таъсир қилди экан, деб секин қарадим.* А. Қаххор, Минг бир жон.

2 Эҳтиёткорлик билан, озор бермай, авайлаб. *Яранинг латтасини секин кўчирмоқ. Зирапчани секин олиб ташламоқ.* ■ *Нури унинг кўксига қўлини қўйди, бир қўли билан пешанасини секин силади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шеригим мени секин туртиб имлади. Қабулхонага чиқдик.* А. Қаххор, Бек.

3 Товуш чиқармай, эшитилар-эшитилмас.— *Секин! Секин гапир! — Ҳакимбойвачча лабини тишлади,— хотинлар эшитса, гап-сўз чувалади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бўтабой буларни олдинга ўтқазиб орқадан юрди ва Самандаровга ёндошиб ундан секин: — Тинчликми? — деб сўради.* А. Қаххор, Қўшчинор.

4 Секинлик билан, секин-аста. *Иложсиз қолган деҳқон баҳони секин камайтириб, етти сўмга тушди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЕКИН-АСТА *айн.* **аста-секин.** *Секин-аста тушунтирмоқ. Суҳбат секин-аста қизий бошлади.* ■ *Қуёш секин-аста кўтарилиб, қалин шохлар орасидан мўралай бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

СЕКИНЛАМОҚ Тезлигини, суръатини пасайтирмоқ. *Махсум чўчиган товуқдай бўйнини чўзиб, юмалоқ кўзларини катта очиб секинлади ва орқада қолди.* А. Қаххор, Қўшчинор. *Поезд секинлаб, гоҳ тўхтаб, гоҳ жадаллаб қор босган бепоён саҳродан борар эди.* А. Қаххор, Олтин юлдуз.

СЕКИНЛАНМОҚ Секинроқ, пастроқ бўлиб қолмоқ. *Қадами секинланди.*

СЕКИНЛАТМОҚ 1 **секинламоқ** *фл. орт. н. Поездни секинлатмоқ. Юришни секинлатмоқ.* ■ *Фотима қадамини бир оз секинлатди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Пасайтирмоқ, пастроқ туширмоқ (овозни, товушни).— *Бу жиҳати сизга кўп ғанимат,— деди маҳдум ва товушини секинлатди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Директор онанинг руҳий ҳолатини сездими, дарҳол унга жой кўрсатиб, радиоприёмникни секинлатди.* А. Ёқубов, Ш. Шодиев, Топилган қиз.

СЕКИНЛАШМОҚ 1 Пасаймоқ, камаймоқ, сусаймоқ (тезлик, суръат ҳақида). *Поезд секинлашди. Иш суръати секинлашди.* ■ *Фотиманинг қадамлари тўсатдан секинлашди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Пасаймоқ, пастроқ тушмоқ (овоз, товуш ҳақида).

СЕКИНЛАШТИРМОҚ **секинлашмоқ** *фл. орт. н. Қадамини секинлаштирмоқ. Овозни секинлаштирмоқ.*

СЕКИНЛИК 1 **секин** *с. белги оти. Ҳаракатнинг секинлиги. Суръатнинг секинлиги. Товушнинг секинлиги.*

2 Вазминлик, оғирлик.— *Юракни дадил қилинг,— деди Тантибойвачча секинлик билан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Эҳтиёткорлик, оҳисталик. *Секинлик билан тушунтирмоқ.*

СЕКИН-СЕКИН *рвш* 1 *айн.* **аста-секин.** *Секин-секин юрмоқ. Секин-секин гапирмоқ. Секин-секин авж олмоқ.* ■ *Субҳ азони айтилиб, секин-секин тонг ёриб борди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Тадрижий равишда, даража-бадаража, оз-оздан. *Секин-секин унутмоқ.* ■ *Нури, секин-секин тақдирга тан берган, ҳатто аввалгидай бир гапириб, ўн қуладиган бир ҳолга келган эсада, ҳар келишда бақириб кирар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЕКРЕ́Т [*р*<*лат*] *биол.* Секреция безлари ишлаб чиқарадиган моддаларнинг умумий номи (қорин суви, сўлак, ичак суви ва ш.к.).

СЕКРЕТАРИА́Т [*р*] 1 Идора, муассаса, корхона ва ш.к.нинг расмий ёзув-чизув ишлари ва ёзишмаларини олиб борадиган бўлими. *Бош бошқарма секретариати. Газета редакциясининг секретариати.* | Шу бўлим ходимлари.

2 Мажлис, конференция, съезд ва ш.к.да протокол ёзиб бориш учун сайланган ҳайъат. *Конференция секретариати.*

СЕКРЕТА́РЛИК **секретарь** *с. касб оти. Секретарлик лавозими. Секретарлик қилмоқ.* ■ *Бу йигит [Каримов] колхоз секретари бўлиб келган эди, ўзи далага чиқаман деди. Секретарликка Зиёдахон деган бир аёлни тайёрлаётибмиз.* А. Қаххор, Қўшчинор.

СЕКРЕТА́РЬ [*р*<*фр*] 1 Идора ва муассасаларда ёки лавозимли кишилар, ёзувчилар ҳузурида ёзув-чизув ишлари ва ёзишмалар олиб борувчи ходим; котиб. *Идора секретари. Суд секретари. Шахсий секретарь.* ■ [*Ҳумархон:*] *Нега хўп дединғиз, секретарингиз касалхонада, докладни сизга ким ёзиб беради?* А. Қаххор, Оғриқ тишлар.

2 Идора, муассаса ва ш.к.нинг секретариатига раҳбарлик қилувчи ходим. *Газета редакциясининг секретари.* **Илмий секретарь** илмий текшириш муассасаларида кундалик ишга раҳбарлик қилувчи масъул ходим.

3 Мажлисда протокол ёзиб бориш учун президиумга сайланган шахс. *Мажлис секретари.*

4 Баъзи ташкилотларда, хусусан партия ташкилотларида сайлаб қўйиладиган раҳбар ходим. *Партия комитетининг секретари.*

◆ **Давлат секретари** АҚШ ташқи ишлар министрининг номи.

СЕКРЕ́ЦИЯ [*р*<*лат*] *биол.* Организмда безлардан секрет ажралиб чиқиш ҳодисаси ва процесси. *Ички секреция. Ташқи секреция.*

СЕ́КТА [*р*<*лат*] 1 *дин.* Мазҳаб, маслак.

2 *кўчма* Манфаатлари билан чекланиб қолган, фикрлари билан кўпчиликдан ажралган кишиларнинг тор гуруҳи.

СЕКТА́НТ [*р*] 1 *дин.* Бирор диний мазҳабга мансуб киши.

2 *кўчма* Секта тарафдори ёки қатнашчиси (қ. **секта** 2).

СЕКТАНТЧИЛИҚ Тор гуруҳ, секта манфаатлари билан чекланиб, кўпчиликка қарши бориш, кўпчиликдан ажралиш.

СЕ́КТОР [*р*<*лат*] 1 *мат.* Доиранинг ёй ва икки радиус билан чекланган қисми ва шу шаклдаги нарса. *Сектор юзини ўлчамоқ.*

2 Яхлит бир территориянинг маълум радиус ва чегаралар билан чекланган қисми. *Мудофаа сектори. Чилонзорнинг еттинчи сектори.*

3 Баъзи идора ва муассасаларнинг бўлими. *Кадрлар сектори. Луғат сектори.*

4 Халқ хўжалигининг муайян иқтисодий ва ижтимоий белгилари билан ажралиб турадиган соҳаси. *Хусусий сектор. Давлат сектори. Колхоз сектори.*

СЕКУ́НД [*р* секунда<*лат*] 1 Минутнинг олтмишдан бир улушига тенг вақт ўлчов бирлиги. *Бир неча секунд вақт. Секунд стрелкаси. Вақтни секунд билан ўлчамоқ.* ■ *У севгилисини кўргиси келар, ҳар секунд, ҳар минут хаёли билан ёр қошида бўлар .. эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Жуда оз вақт; он, пайт. *Очилнинг энг яқин мақсади аниғини билиш, мавҳумликдан қутулиш бўлгани учун дастлабки секундларда «заб билдим» деб ичида асабий кулиб қўйди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 *мат.* Бурчак градусининг уч минг олти юздан бир улушига тенг бурчак ўлчов бирлиги.

СЕКУНДА́НТ [*р*<*лат*] 1 *тар.* Дуэль қатнашчиларидан ҳар бир рақибнинг воситачиси ва гувоҳи.

2 Боксда, шаҳмат каби ўйинларда кураш бошланиши олдидан, танаффус вақтларида ва кураш тугагандан кейин ўйинчига хизмат кўрсатувчи шахс.

СЕКУНДЛИ 1 Секунд узунлигидаги, секунд давом этадиган. *Беш секундлик сукунат.* | Жуда оз давом этадиган, бир онли. *Секундли иш.*

2 *мат.* Секунд катталигидаги, секунд билан ўлчанадиган. *39 градус 25 секундли бурчак.*

СЕКУНДОМЕ́Р [*р*] Жуда қисқа вақт оралиғини секундлар билан ўлчайдиган соатсимон асбоб.

www.ziyouz.com kutubxonasi

СЕКЦИОН [*р* секционный] 1 Секциялари бўлган; секцияли. *Секцион инкубатор.*

2 Секциялар бўйича ўтказиладиган. *Конференциянинг секцион мажлислари.*

СЕ́КЦИЯ [*р*<*лат*] 1 Баъзи корхона, идора, ташкилот, жамият ва ш.к.нинг алоҳида бўлими. *Магазиннинг пайёр кийимлар секцияси. Олий Совет Доимий комиссиясининг соғлиқни сақлаш секцияси. Спорт клубининг шаҳмат секцияси.* ▪ [*Алижон*] *парашютчилар секцияси ташкил қилингандан бери эртаю кеч аэродромда, ёшларни самолётдан сакратгани-сакратган.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

2 Съезд, конференция, кенгаш ва ш.к.да айрим масалаларни муҳокама қилувчи мутахассис делегатлар группаси. *Конференциянинг имло ва нутқ маданияти секцияси. Терминология секцияси. Кенгашнинг ялпи ва секция мажлислари.*

3 Бино, иншоот, машина, механизм, ускуна, асбоб ва ш.к.нинг маълум бир участкаси, бўлими ёки қисми. *Бино секциялари. Трубопровод секцияси.*

СЕЛ [*а*] 1 Шиддатли ёмғир, жала. *Чоршанба куни бир қишлоққа ўтган эдим, сел ёғиб, ҳамма ёқни сув босиб кетди.* «Латифалар».

2 Тоғли районларда шиддатли ёмғирдан, жаладан ёки қор эришидан ҳосил бўладиган кучли сув оқими. *Тўхтаб қолди сойларнинг Мавж урган шўх селлари.* Ғайратий. **Сел олди** *ёки* **сел ювиб кетди** сел келиб бузиб-ёриб, вайрон қилиб кетди. *Қишлоқни сел олди.* ▪ *Сел ювиб кетган.. тақир ерларнинг майда тошлари оёқ остида ғижирларди.* Айний, Қуллар. | *кўчма* Кучли оқим. *Яна бир лаҳзадан кейин қуёш мўралади-ю, олдин узоқдаги тепаликка, кейин пастроққа, ниҳоят, дарёга нур селини қуйди.* О. Ёқубов, Тоғ қизи. *Ўткир қуёш сели ҳамма ёқни, худди олов денгизидай ўз гирдобига ғарқ қилиб, мисдай қиздирмоқда.* Ҳ. Назир, Номи чиқмаган хотин.

3 Гўштнинг суви, қони. *Сели билан қовурилган жигар.* ▪ *Ҳа, мулла ака, қулинг ўргилсин кабоб бор, ейсизми? Сели жизиллаб турибди.* Ойбек, Улуғ йўл.

♦ **Сел бўлиб оқмоқ** *айн.* **сел бўлмоқ** 2. *Нафас бўғилар, тер сел бўлиб оқарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Сел бўлмоқ** 1) завқланиб роҳат қилмоқ, эримоқ.— *Дутор чалганимда* [*Сулаймон*] *сел бўлиб ўтираради,— деди Меҳри опа.* А. Эшонов, Дутор; 2) дув-дув оқмоқ. *Отанг сўрагани Булғор эл бўлди, Кўздан ёшинг оқиб нега сел бўлди, Йиғламанглар, икковингга на бўлди?* «Эрали ва Шерали». **Сел қилмоқ** завқлантирмоқ, эритиб юбормоқ. *Болтабой, суҳбатнинг гули, қўшиқ айтса одамни сел қиладиган, аскияда пайровдан чиқмайдиган йигит эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

СЕЛАВА [*ф-т*<*а*] 1 *с. т.* Селоб.

2 *айн.* **сел** 3. *Селаваси оқиб турган ғўшт.*

3 *с. т.* Турли ичкиликлар аралашмаси.

СЕЛГИМОҚ Суви, нами қочиб бир қадар қуримоқ. *Тол орқасидан аста шамол кўтарилди, ерлар селгий бошлади.* Ойдин, Ширин келди.— *Ҳечқиси йўқ,* [*костюмни*] *илиб қўйдим, бир оз селгисин, дазмол билан қуритди,— деди Нодира Комилжонга.* У. Назаров, Биринчи мактуб.

СЕЛГИТМОҚ селгимоқ *фл. орт. н. Ивитилган чигитни селгитиб экмоқ.*

СЕЛЁДКА [*р*] *с. т.* Тузланган ёки дудланган сельдь балиғи. *Чолнинг хотини.. тарелкада юпқа қирқилган нон, иккита селёдка, бир оз шакар олиб келиб, ўртага қўйди-да, чой келтиргани чиқиб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

СЕЛЕКЦИОН [*р* селекционный] Селекцияга оид; селекция иши билан шуғулланадиган. *Селекцион станция.*| Селекция йўли билан ҳосил қилинган. *Буғдойнинг селекцион навлари.*

СЕЛЕКЦИОНЕ́Р [*р*] Селекция иши билан шуғулланувчи; селекциячи. *Республика селекционерлари.. машина теримига мослаштирилган юқори ҳосилли ғўза навларини вужудга келтириш соҳасида иш олиб бормоқда.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 146.

СЕЛЕ́КЦИЯ [*р*<*лат*] Қишлоқ хўжалик ҳайвонлари ва ўсимликларининг мавжуд нав ва зотларини яхшилаш, янги нав ва зотларини етиштириш.| Шу ҳақдаги фан. *Бизда селекция иши тузук ташкил қилинган, дон ва бошқа экинларнинг кўпгина янги навлари етиштирилган.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 3 октябрь.

СЕЛЕКЦИЯЧИ *айн.* **селекционер.** *Мен кекса селекциячи бўлишим сабабли, ёш укаларимни муваффақият билан табриклайман.* Мирмуҳсин, Умид.

СЕЛЕКЦИЯЧИЛИҚ Селекция иши ва илми. *У* [*Дадабоев*] *қўлида тўлиб-тошиб турган ғўза чаноғини олиб, йиғилганларга кўрсатди: Вилт бу навга яқинлашмайди, бу ҳозирги энг яхши нав, селекциячилигимизнинг муваффақияти.* Мирмуҳсин, Умид.

СЕЛЕ́Н [*р*<*грек*] Химиявий элемент, металл хусусиятига эга бўлган кул ранг модда.

СЕЛИ́ТРА [*р*<*лат*] Азот кислотасининг натрий, калий ёки аммонийли тузи (техникада ва қишлоқ хўжалигида кенг қўлланиладн). *Аммиакли селитра.*

СЕЛКИЛЛАМОҚ У ён-бу ён чайқалмоқ, тебранмоқ, қимирламоқ, силкинмоқ. *Селкиллаган соқол. Отда селкиллаб бормоқ.* ▪ *Чўлпонойнинг бадани Селкиллайди қўш олмаси.* Эргаш шоир. *Қўшоқнинг бу киноясига Жаниш селкиллаб кулди ва қўлини ўтга тутиб жавоб қилди.* Ҳ. Шамс, Душман.| Ҳилпилламоқ, ҳилпирамоқ. *Кечагина дашт қозонида қовжираб қовурилган бу борса келмас ерлар шу хўжалик қаҳрамонларининг оғир, босим меҳнати билан ғўзалари селкиллаб.. турган бўстонга айланди.* М. Исмоилий, Икки қиз ҳикояси.

СЕЛКИЛЛАТМОҚ селкилламоқ *фл. орт. н. Соқолини селкиллатмоқ.* ▪ — *Ҳа, шоир, ўз ёғингда қовуриляпсанми,— деб қах-қах уриб кулди, вемиз гавдасини селкиллатиб* [*Шерназарбой*] Ж. Шарипов, Хоразм.

СЕЛОБ [*а*+*ф-т*] 1 Сел суви; сел сувлари.

2 *диал.* Тошқин; сел.

♦ **Селоб ёш** *ёки* **кўз селоби** дур-дур ёш. *Оҳ урганда кўздан оқар селоб ёш, Золим билан ҳаргиз бўлманглар йўлдош.* «Алпомиш».

СЕЛЮН Сидирға рангли астарбоп арзон шоҳи. *Ипакдан бахмалу шоҳи баҳорас, Жужунча ҳам селону ҳар хил атлас.* Ғ. Ғулом.

СЕЛПИМОҚ Силтамоқ; силкитмоқ. *Агар паровоз қаттиқ селпиб тўхтамаганида, бобо яна анча ухлар эди.* Ё. Шукуров, Бобо Тошкентда. *Сулаймон ака уста Баҳромни селпиб қичқирди: — Қўйворинг! Қўйворинг, дейман.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СЕЛПИНМОҚ Қескин ҳаракат қилмоқ; силтанмоқ, силкинмоқ. *Ҳамма ёқда одамлар селпиниб, норозилик билдира бошлашди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СЕЛХОНА [*а*+*ф-т*] Сел сувларини оқизиш учун қурилган махсус ўзан ёки шу мақсад учун мосланган жар, сой.— *Модомики, сел хавфи борми, селхона бўлиши лозим. Сел ҳар йил бир томондан, бир издан келади,— деди Чўлбобо.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

СЕЛЬДЬ [*р*] Одатда тузланган ёки дудланган ҳолда овқат учун истеъмол қилинадиган денгиз балиғи. *Астрахань сельди. Океан сельди.*

СЕЛЬМА́Г [*р*] *с. т.* Қишлоқ магазини.

СЕЛЬМА́Ш [*р*]: **сельмаш заводи** *с. т.* қишлоқ хўжалиги машинасозлиги заводи.

СЕЛЬПО́ [*р*] *с. т.* 1 Қишлоқ матлубот жамияти ва унинг магазини. *Сельпога бахмал келди, Бўлиб олинг колхозлар.* «Фольклор».

2 Қишлоқ матлубот жамиятининг раиси.— *Ҳей, менга қаранг,— деди Ёқутойим шиддат билан ойнага терс ўгирилиб.— Салимадан қатим кам? Кунора театрга тушишармиш. Унинг эри сельпо бўлса, менинг эрим кимсан— раис!* С. Анорбоев, Оқсой.

СЕЛЬСОВЕ́Т [*р*] *с. т.* 1 Қишлоқ совети ва унинг биноси. *Сельсоветга бормоқ.* ▪ *Сельсовет Найманга кўчиб, унинг биноси колхозга идора қилинди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Қишлоқ советининг раиси. *Сидиқжон .. бостирмада турган Зиёдахондан имо билан «бу кишн ким?» деб сўради. Зиёдахон ҳовучини оғзининг бир томонига қўйиб «сельсоветимиз ўртоқ Самандаров» деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

www.ziyouz.com kutubxonasi

СЕМАНТИ́К [*р* семантический] *лингв.* Семантикага, маънога оид. *Сўзнинг семантик чегараси. Семантик анализ.*

СЕМА́НТИКА [*р*<*грек*] *лингв.* 1 Маъно (сўз, ибора, грамматик форма ва ш.к. маъноси). *Сўзнинг семантикаси.* 2 *айн.* **семасиология.**

СЕМАСИОЛОГИ́К [*р* семасиологический] Семасиологияга оид. *Семасиологик тадқиқот.*

СЕМАСИОЛО́ГИЯ [*р*<*грек*] *лингв.* Тилшуносликнинг сўз ва иборалар маъносини ва уларнинг ўзгаришларини ўрганувчи бўлими.

СЕМАФО́Р [*р*<*грек*] Темир йўлда станцияга яқин жойга ўрнатиладиган ва ранг-баранг чироқлари воситасида йўлнинг очиқлиги ёки берклиги ҳақида сигнал бериб турадиган электр фонарь. *Вокзал қўнғироғи поезд станцияга яқинлашганидан дарак берди, кўзлар семафорнинг кўк чироғига қадалиб қолди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

СЕМЕ́СТР [*р*<*лат*] Олий ва ўрта махсус ўқув юртларида ўқув йилининг ярми. *Биринчи семестр. Иккинчи семестр. Семестр имтиҳонлари.*

СЕМИЗ 1 Эт қўйиб тўлишган, тўладан келган; тўла. *Семиз одам.* ▪ *Бурчакда индамай букчайиб ўтирган боя ги семиз қаддини ростлади-да, қаттиқ пишиллаб гапга аралашди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мингбоши яктак барларини очиб ташлаб елпина бошлади, семиз баданидан қўланса тер ҳиди анқир эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Хотини ўрнидан туриб: — Шошманг, бу ҳали биринчи қалдирғоч .. деди-да сўзини эрига маъқуллатгани учун ғурурланиб, семиз, катта оёқларини дадил босиб қўрғон томонга жўнади.* Ойбек, Қутлуғ қон. ‖ *Саккиз меҳмон ичида иккиси бениҳоят семиз эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Хом семиз** семиз, аммо бекувват, касалманд. *Ҳаво ҳали исимаган бўлса ҳам, хом семиз ҳоким формасининг кўкрак тугмаларини ечиб ташлаб елпинишга тутинди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Боқув натижасида эт қўйган; этли; бўрдоқи. *Семиз қўй.* ▪ *Сувонжон августнинг охирларида ўрмон хўжалиги пунктига келди. Унинг қўлида тўрттта семиз каклиги бор эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 *қ. х.* Ўсимлик учун фойдали моддаларга бой, серҳосил (ер ҳақида). *Янги очилган ва қониб-қониб сув ичган семиз ерларнинг нариги томонида поёнсиз чўл ястаниб ётарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 *с. т.* Йўғон, қалин. *Семиз китоб.* ▪ *Эни бир ярим, бўйи икки қарич чамаси келадиган ва юпқа қоғозга босилган ана шу газетанинг устига қора, семиз ҳарфлар билан: «Туркистон вилоятининг газетаси» деб ёзилган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Семиз ўт** суғориладиган ерларда ўсувчи поясида оқ сутсимон модда бўладиган бир йиллик бегона ўт.

СЕМИЗАК Семиз ўтларга мансуб, тоғли жойларда ўсадиган бир йиллик ўсимлик.

СЕМИЗЛИК семиз *с. белги оти.— Қаранг, бу ўлгурни,— болдоқли хотин қошини чимириб, ёнида семизликдан пишиллаб ўтирган аёлга қаради,— чой олиб кир десам, ҳали ўтинхонада ивирсиб юрибди.* С. Зуннунова, Гулхан. **Семизликни қўй кўтаради** босар-тусарини билмай қолган одамга нисбатан айтиладиган ибора. *У [Мирзараҳмат] бир вақтлар катта-катта ўринларга кўтарилди. Семизликни қўй кўтаради деганларидай, ҳовлиқиб хотин қўйиб, хотин олиб, урилди.* С. Абдулла, Мирзағафлат.

СЕМИНА́Р [*р*<*лат*] 1 Олий ўқув юртларида студентларнинг бирор тема юзасидан ўқитувчи раҳбарлигида ўтказиладиган машғулоти. *«Адабиётда ижобий образ» темасига бағишланган семинар.*

2 Бирор нарсага махсус тайёрланиш ёки малака ошириш учун ўтказиладиган группавий машғулот. *Врачлар семинари.*

СЕМИНАРИ́СТ [*р*] Семинария ўқувчиси.

СЕМИНА́РИЯ [*р*<*лат*] 1 *тар.* Революциядан илгариги Россияда ўрта педагогика ўқув юрти.

2 Ўрта диний ўқув юрти.

СЕМИРМОҚ 1 Эт олиб йўғон тортмоқ; тўлишмоқ. *Дам олиб анча семирибсиз. Неча килограмм семирдингиз?* ▪ *Қамбағал уруғ-аймоқ, қўни-қўшнилар, тўйда, азада семирадиган юримсак аёллар қоронғида туртиниб пиёда жўнашди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бир терининг ичида қўй неча марта семириб, неча марта озади** киши ҳаётда доимо бирдек туравермайди, кишининг куни гоҳ ундай, гоҳ бундай бўлади, деган маънода ишлатиладиган мақол.— *Бир терининг ичида қўй неча марта озиб, неча марта семиради,— деди салмоқланиб бой, кишининг бошига ёмон кунлар ҳам келади, кўниш керак бунга.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма с. т.* Қаппаймоқ, қалин, йўғон тортмоқ, шишмоқ. *Портфель семириб боряпти.*

СЕМИРТИРИЛМОҚ семиртирмоқ *фл. мажҳ. н. Семиртирилган қўйлар.*

СЕМИРТИРМОҚ 1 **семирмоқ** *фл. орт. н. Ҳамённи семиртирмоқ.*

2 Боқиб эт олдирмоқ; бўрдоқи қилмоқ. *Отни семиртирмоқ. Қўйларни семиртирмоқ.*

3 Фойдали моддаларга бойитмоқ, фойдали моддаларга бойитиб серҳосил қилмоқ (ерни). *Пахтакор ҳам, ғаллакор ҳам — умуман ҳар бир деҳқон, чорва молларини бўрдоқига боққандек, ерни «семиртириш» .. санъатини билиб олсин.* М. Аҳмедов, Колхозда химия кечаси.

СЕМИ́Т *қ.* **семитлар.** *Семит тиллари.*

СЕМИТИ́К [*р* семитический] Семитларга оид; сомий. *Семитик тиллар.*

СЕМИТЛАР *айн.* **сомийлар.**

СЕМИТО́ЛОГ [*р*] Семитология олими, мутахассиси.

СЕМИТОЛО́ГИЯ [*р*] Семитларнинг (сомийларнинг) тиллари ва маданиятини ўрганувчи фан; сомийшунослик.

СЕМО́Н [*р* цемент] *с. т.* Цемент. *Юқори навли семон. Семон заводи.‖ Семон кўприк.*

СЕМУ́РГ [*ф-т*] Ўзбек халқ эртакларида афсонавий катта қуш. *Семурғ ўйланиб қолди, Қалбини шафқат олди.* Ҳ. Олимжон.

СЕН (*қ. к.* сенинг, *т. к.* сени) *кич. олмш 2-ш. бирл.* 1 Ўзидан кичик, яқин кишига мурожаатда ишлатилади. *Сен билан мен. Сендан хурсандман. Бу гапни биринчи сендан эшитишим.* ▪ *Сен вазифангни бажаравер, қўрқма. Сенга ҳеч қандай шикаст етмайди. Сенинг танингга ўқ ҳам ботмайди, найза ҳам.* А. Қаҳҳор, Бос тепкини.

2 (*кўпл. ф-да*) *с. т.* Кўпчиликка мурожаатда дағаллик ёки менсимасликни билдиради.— *Маъни? — кўзини олайтирди Соли.— Маънини сенларга бердим, энди қўйларинг.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Сен е — мен е** (*ёки* **сен же — мен же**) **қолганини томга ташла** овқат ҳамма учун етарли, ҳатто ортиб қоладиган даражада кўп бўлган ҳолда айтиладиган ибора. **Сену менга бормоқ** *айн.* **сен-менга бормоқ** *қ.* **сен-мен.** *Худди шу масала устида Тожибой билан Абдурасул орасида жанжал чиқиб иккови сену менга бориб қолишди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **(Ҳап) сеними!** «вақти келиб бир адабингни бериб қўямаи», «кунингни кўрсатаман» маъносидаги пўписани билдиради.— *Кўраман, кирмаганингни,— деди Бўтабой отланаётиб,— шу қилганингга, сенимиі* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

СЕНА́Т [*р*<*лат*] 1 Қадимги Рим давлатида: олий ҳокимият органи.

2 Революциядан илгариги Россияда: олий суд вазифасини бажарган ва ҳукумат аппаратининг иши устидан назорат қилиб турган орган.

3 Баъзи капиталистик мамлакатларда: парламентнинг юқори палатаси.

СЕНА́ТОР [*р*] Сенат аъзоси.

СЕНИҚИ сен *с. эгалик олмш 2-ш. бирл.* Сенга қарашли, сенга тегишли. *Олим бўлсанг, олам сеники.* Мақол.

СЕНИҚИ-МЕНИҚИ: сеники-меники йўқ ўзиникини қизғаниш йўқ, ҳамма нарса ўртада баҳам кўрилади. *Студентлар жуда иноқ, уларда сеники-меники йўқ.* **Сеники-меники қилмоқ** у сеники, бу меники деб нарса талашмоқ, ўзиникини қизғанмоқ.

СЕНИНГЧА *рвш* Сенинг фикрингча, ўйлашингча. *Сенингча ким ҳақ, ким ноҳақ?*

СЕНКА I [*р* синька] *с. т.* Синька. *Кирни сенкага боғмоқ.*

СЕНКА II [*р* сеянка], **сенка ун** кепаксиз тоза ун.

СЕНҚАЛАМОҚ *с. т.* Сенкага босмоқ, сенкали сувга ботирмоқ. *Кирни сенкаламоқ.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

СЕН-МЕН: **сен-менга бормоқ** қаттиқ айтишмоқ, уришмоқ, ҳақоратлашмоқ. *Арзимаган нарсага сен-менга бориб қолишди.* **Сен-мен бўлмоқ** (ёки **қилмоқ**) *айн.* **сен-менга бормоқ.** *Жаҳл келганда ақл қочади, деганлари шу-да, анча сен-мен бўлиб олдик. Яхши иш бўлмади.* Ф. Насриддинов, Кўнгил.— *Ўзингиз биласиз,— деди Тожибой, ўзимга яраша обрўйим бор. Энди уларнинг орасига кириб «сен-мен» қилиб ўтирсам тўғримиз?* П. Турсун, Ўқитувчи.

СЕНСАЦИОН [*р* сенсационный] Сенсациядан иборат бўлган, сенсацияга, шов-шувларга сабаб бўладиган, кутилмаган ва ҳайратли. *Сенсацион хабарлар.* ▪ *Луқмончанинг эсига тушган янги сенсацион маълумот диққатини яна бошқа ёққа олиб кетди.* А. Мухтор, Туғилиш.

СЕНСАЦИЯ [*р*<*лат*] Кутилмаган ҳайратли ҳодиса ва шундай ҳодиса натижасида туғилган кучли таассурот, ҳаяжон ва шов-шувлар.

СЕНСИРАМОҚ Қимсага бетакаллуф, «сен»лаб гапирмоқ. *Аҳмаджон қисмга янги келган куни бу йигит тўғри унинг олдига келди-ю, тўсатдан: — Қаерликсан? — деб сўради. Ўзидан кичик бу йигитнинг сенсирагани Аҳмаджонга малол келди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Полк командири .. йўлдошни ўзига яқин олиб сенсирай бошлагани, тағин аллақандай сифатлари билан ёш лейтенантни дарҳол ўзига қаратиб олди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

СЕНСИРАШМОҚ 1 **сенсирамоқ** *фл. бирг. н. Улар ҳаммани сенсиришади.* 2 Бир-бирини сенсирамоқ, ўзаро бетакаллуф, бир-бирини «сен»лаб гаплашмоқ. *Саидий унинг .. вилоят судининг бош терговчиси билан сенсиришиб, ҳазиллашиб ўтирганини кўрганидан кейин.. деган натижага келди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

СЕНТИМЕНТАЛ [*р* сентиментальный] 1 Сентиментализмга оид, сентиментализмга асосланган, сентиментализм руҳи, ғоялари билан суғорилган. *Сентиментал роман.*

2 Кўнгли бўш, кўнгилчан, ҳаддан ташқари ҳассос ва йиғлоқи. *Сентиментал аёл.*

СЕНТИМЕНТАЛИЗМ [*р*<*фр*] 1 18 асрнинг охирлари, 19 асрнинг бошларида пайдо бўлган адабий оқим (унинг характерли, хусусиятлари — кўнгилчанлик, ҳаддан ташқари ҳиссиётга берилиш, йиғлоқилик, чучмалликдир).

2 Кўнгли бўшлик, кўнгилчанлик, ортиқ даражада ҳассослик, йиғлоқилик.

СЕНТЯБРЬ [*р*<*лат*] Янгича йил ҳисобида тўққизинчи ой. *Бешинчи сентябрь. Сентябрь ойи. Сентябрь пленуми.* ▪ *Сентябрнинг бошларида полк ғарбга томон йўл олди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

СЕНЧА *рвш* Сен каби, сендек, сенчалик. *Мен бу тўғрида сенча узоқни ўйлаб турмайман, дарров, «лаббай» дейман.* А. Қодирий, Обид кетмон.

СЕНЧАЛИК Сен билан бирдек, сен каби; сенча. *Шуларнинг [ота-оналар, ака-укаларнинг] ҳам меҳри-муҳаббати бордир. Шулар ҳам соғинишар дейман? Ё сенчалик соғинишмасмикин?* А. Қаҳҳор, Лсрор бобо.

СЕП *этн.* Қиз узатишда унга ота-онаси томонидан бериб юбориладиган мол, бисот. *Шул замонда олтмиш норни чўктириб. Орта берди Барчин сулув сепини.* «Алпомиш». **Сеп ёзмоқ** (ёки **ёймоқ**) 1) келиннинг молини ёйиб кўз-кўз қилмоқ, тўйхонани ясатмоқ. *Келинни келганда кўр, сепини ёйганда кўр.* Мақол. ▪ *Ҳовли саҳнига, айвонларга «сеп» ёйилди. «Сеп»нинг бойлиги, тури, ранг-баранглиги ҳаммани ҳанг-манг этди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) *кўчма* бойлигини тўкиб солмоқ, кўз-кўз қилмоқ, кўрсатмоқ. *Ўзбекистоннинг жўшқин, шўх баҳори чўлга гул ва кўкат сепини ёйган.* Ойбек, О. в. шабадалар.

СЕПАРА [*ф-т*] Қоп-қанор тикишда ишлатиладиган уч қиррали йўғон игна. *Сепара билан қоп тикмоқ.*

СЕПАРАТ [*р* сепаратный] *сиёс.* Манфаатдор томонлар билан келишмай қилинган, бир томонлама. *Сепарат сулҳ.*

СЕПАРАТИЗМ [*р*<*лат*] *сиёс.* Ажралиб чиқишга, алоҳида бўлишга интилиш. *Копенгагендаги халқаро конгресс сепаратизмни бир оғиздан қоралади.* В. И. Ленин, Россиядаги сепаратистлар ва Австриядаги сепаратистлар.| Буржуа давлатларида майда миллатларнинг ажралиб чиқиб, мустақил давлат тузишга қаратилган ҳаракати. *Ўз тақдирини ўзи белгилаш эркинлиги тарафдорларини .. сепаратизмга йўл очиб берувчилар деб айблаш риёкорликдир.* В. И. Ленин, Миллатларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқи.

СЕПАРАТОР [*р*<*лат*] Суюқ ёки қаттиқ жисмлар составидаги аралашмани ажратувчи аппаратларнинг умумий номи. *Сут сепаратори. Ғалла тозалайдиган сепаратор.*

СЕПИЛМОҚ **сепмоқ** *фл. мажх. н. Ҳовлига сув сепилди. Далага уруғ сепилди. Шўрвага мурч сепилди.* ▪ *Кўкка юлдузларнинг олтин ғунчалари сепила бошлади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

СЕПИЛУВЧАН *кам қўлл. айн.* **сочилувчан.**

СЕПИШМОҚ **сепмоқ** 1, 2, 3 *фл. бирг. н. Бир-бирига сув сепишмоқ. Сирпанчиқ ерга қум сепишди.*

СЕПКИЛ Кўпинча юзда, баъзан баданда бўладиган холсимон сариқ-малла доғлар. *Юзини майда сепкил босган бир аёл кенг енгларини ҳилпиллатиб ўйинга тушиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Унинг қаршисида .. юзидаги сепкили ва чап қулоғи ёнидаги холи ўзига ярашган бола, кўк кўзларини шод жилмайтириб турарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. || *Муҳиддин халфа узун бўйли, сепкил башарали .. бир киши бўлиб, доим тасбеҳ ўгириб ўтирар .. эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

СЕПКИЛДОР Сепкили бўлган, сепкил босган; сепкилли. *Сепкилдор хотин.* ▪ *Болалар .. сийраклашиб, охири сепкилдор бола қолади.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *Шодимат .. сепкилдор, лўппи юзи тарвақайлаб кулди-да, «Бормисан, ошна?» деб .. [Мусаевга] ўнг қўлини узатди.* А. Муҳиддин, Ошналар.

СЕПКИЛЛИ *айн.* **сепкилдор.** *Сепкилли юз.* ▪ — *Энди хотирни жам қил, Аркаш,— деди ёнидаги қизғич сочли, сепкилли йигит қўшнисига кўз қисиб.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

СЕПЛАМА Наридан-бери, эплаб-сеплаб, амал-тақал қилиб ясалган, ишланган; ҳийлаки. *Сеплама этик.*

СЕПЛАМОҚ Наридан-бери ясамоқ, қилмоқ, эплаб-сеплаб, амал-тақал қилиб тўғриламоқ. *Оз бўлса, эплаб кўр; кўп бўлса, сеплаб кўр.* Мақол.

СЕПЛИ Сепи мўл бўлган, бой. *Сепли қиз.*

СЕПМА *айн.* **сочма** 1. *Уруғни сепма қилиб экмоқ.*

СЕПМОҚ 1 Суюқликни кукунлатиб, майдалаб ёки ёйиб бирор нарса бетига урмоқ, сочмоқ. *Юзга атир сепмоқ.* ▪ [*Асрорқул*] *атрофга сув сепиб, супага жой қилди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Ермат челак билан аравага.. сув сепди. Сўнг, яхшилаб супурди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тўйбека .. совуқ сув келтириб Кумушнинг манглай ва кўксига сепган эди, сесканиб ўзига келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Майда зарра, кукун ҳолидаги нарсаларни бирор нарса бетига бир текисда сочмоқ. *Овқатга мурч сепмоқ. Гўштга туз сепмоқ.* ▪ *Табиб қўй жигарини хом кабоб қилиб, бужғун сепиб, енг деган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *қ. х.* Бир текисда тарқатиб сочмоқ, экмоқ. *Буғдой сепмоқ. Меҳнат қилмай роҳат кўрмас, уруғ сепмай экин ўрмас.* Мақол. ▪ *Моҳир деҳқон Умурзоқ ота дон сепарди. Алиқул дон таширди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Сочиб ташламоқ, сочиб бермоқ, солмоқ. *Товуқларга дон сепмоқ.*

4 *кўчма* Таратмоқ, ёймоқ, сочмоқ. *Май қуёши нурини аямай сепмоқда. Майин тонг шабадаси ранг-баранг гулларни секин тебратиб, атрларини ҳар ёққа сепади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ёғдирмоқ, сочмоқ. *Автоматлар, пулемётлар тўхтовсиз ўқ сепди. Миналар ҳар қадамга тушиб, ерни ғажий бошлади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

◆ **Сув сепмоқ** (дард, алам ва ш.к.га) тасалли бериб, юпатиб ёки алаҳситиб, юрагидаги дардини юмшатмоқ; совутмоқ. *Гапга хотима бермай, бошқа тарафлардан ҳам камчиликлар топиб, асосли суратда қутидорнинг Отабекка томон ҳароратланаётган юрагига сув сепмоқчи бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Сув сепгандай (жим, жимжит)** ниҳоятда тинч, сокин. *Ҳамма*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ёқ сув сепгандай. ▪ *Сув сепгандай жимжит. Онда-сонда полиз атрофидан бедананинг ширали овози келади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Ярасига туз сепмоқ** гап ёки бирор иш-ҳаракат билан дардини, аламини кучайтирмоқ. *Болам, шу муштипар, шу бахтсиз онангнинг ярасига туз сепмасанг, юрак багрини қон қилмасанг, даданг келтирган хабарни айтаман.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ўтга керосин сепмоқ** гап ёки бирор иш-ҳаракат билан бирор ҳолни кучайтирмоқ, мас. кимсанинг дард-аламини янада оширмоқ, тутақиштирмоқ. *Қодирқул.. туркини бузмай, яна Ҳасан аканинг ўтига керосин сепди.* А. Муҳиддин, Инсон қалби оташ.

СЕПОЯ [*ф-т*] **1** Уч оёқли асбоб, уч оёқ. *Тўламат мўйлов чўнқайиб ўтириб, учта калтакнинг бошини бириктириб тарози осадиган сепоя қилиш билан овора.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Дарё, сой ва каналларни бўғиш ёки қирғоқни сув ювишдан, тошқиндан сақлаш учун учта ходадан (учлари бириктириб) ясалган махсус уч оёқли қурилма. *Сепоячилар дарёнинг ўртасига сепоялар ўрнатдилар.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

СЕПОЯЧИ Сепоя тўсиқлар ясовчи ва ўрнатувчи мутахассис. *Латифжон .. сепоячилар ичида дам кўриниб, дам кўринмай ишлаётган тенгдош дўсти Борис Ешковга тез-тез кўз ташлаб қўяр.. эди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

СЕПСИЗ Сепи бўлмаган, сепи йўқ. *Сепсиз қиз.*

СЕПСИЛМОҚ *диал.* Пасаймоқ, товсилмоқ. *Қор ҳамон майдалаб ёғар, одамлар қатнови ҳам энди хийла сепсилиб қолган.* Ф. Насриддинов, Дилдор.

СЕПСИМОҚ *диал.* Сепсилмоқ, товсилмоқ. *Бўрон бир оз сепсиган эди, қир пастидан яна қуюқ тўзон кўтарилди.* А. Ҳасанов, Чироқлар.

СЕПСИС [*р<грек*] *мед.* Қонга ўтган микроблар туфайли бутун организмнинг касалланиши, заҳарланиши.

СЕПТИРИЛМОҚ **септирмоқ** *фл. мажҳ. н.* Кўчаларга сув септирилди. *Уруғ қалин септирилди.*

СЕПТИРМОҚ **сепмоқ** 1, 2, 3 *фл. орт. н. Ҳовузнинг бўйидаги супада дарахтларнинг кўланкасида, атрофга сувни қалин септириб, Салимбойвачча ётар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЕР- [*ф-т*] Отлардан сифат ясовчи олд қўшимча, мас. *сersув, серҳосил, серунум.*

СЕРАВЖ **1** *муз.* Авжи кўп, кўп авжли. *Серавж ашула.*

2 Яхши ривожланган, авж олган; етук. *Яхши ишланган, озиқлантирилган ғўзалар серавж, ёппасига шонага кирмоқда.*

СЕРАЖИН Ажини кўп, ажин босган; бурушиқ. *Пўлатжон кўзини юмиб, меҳрибон онасининг сержин нуроний юзини кўз олдига келтирди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Унинг қошлари чимирилиб, сержин манглайи тағин ҳам тиришди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

СЕРБ қ. **серблар.** *Серб тили.*‖ *Серб аёл.*

СЕРБАР Эни катта; энли, кенг. *Сербар чит.* ▪ *Поччаев ўрнидан туриб, сербар камарини тузатди-да, томоқ қириб ўзидан хабар берди.* А. Мухтор, Туғилиш.

СЕРБАРАКА Баракаси кўп, сермаҳсул, баракали. *Сербарака овқат. Сербарака меҳнат. Сербарака йил.* ▪ *Шоҳаншоҳ менга эмас, менинг юртимга, бойлигимизга ошиқ бўлган.. Шу сербарака юртим унга керак бўлиб қолган.* М. Осим, Тўмарис.

СЕРБАРГ Барги кўп, барги қалин, қуюқ, зич. *Бир текис ўсган сершох, сербарг дарахтлар ойни қора девордай тўсиб турар, сўқмоқ зимзиё эди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

СЕРБЕЗАК Безаги, ҳашами кўп, серҳашам, ортиқ даражада безакдор. *Баланд, сербезак шифтда, олтин суви югуртирилган кучли занжирда каттакон қандил ҳисобсиз чироқлари билан гавҳардай товланиб турар эди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

СЕРБЛАР Югославиянинг шимолий-ғарб қисмида яшовчи жанубий славянларга мансуб халқ.

СЕРБОЛА Бола-чақаси кўп; серфарзанд. *Уй бекаси бомбадан қулоғи хийла кар бўлган, юм-юмалоқ, сергап, сербола аёл эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

СЕРБОШОҚ Бошоғи кўп.‖ Кўп бошоқ чиқарган ёки чиқарадиган. *Сербошоқ буғдой.*

СЕРБУРМА Бурмаси кўп, кўп бурмали. *Сербурма юбка.*

СЕРБУТОҚ Бутоғи кўп, бутоқлаб кетган. *Сербутоқ шох.* ▪ *У эмаклаб сербутоқ қора қайин тагига борди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

СЕРБЎЁҚ **1** Бўёғи кўп, меъёридан ортиқ ёки ранг-баранг бўёқ берилган. *Сербўёқ расм.*

2 *кўчма* Бадиий воситалардан, бўёқлардан фойдаланиб безатилган; бўёқдор. *Сербўёқ тавсиф.*

СЕРВАНТ [*р<фр*] Идиш-оёқ, сочиқ, дастурхон ва ш. к. қўйиладиган пастак буфет.

СЕРВИЗ [*р<фр*] Маълум миқдордага кишига мўлжалланган идиш-оёқ комплекти. *Олти кишилик чой сервизи.*

СЕРВИҚОР Виқор билан тўлиб тошган, ғоят виқорли. *Сервиқор, қуруқ олифта. Сервиқор тоғлар.* ▪ *Беқиёс мазмундор, серфайз, сервиқор. Таърифга сиғмовчи ҳар бир онимиз.* Т. Йўлдош.

СЕРГАК **1** Тез, дарҳол сезадиган; сезгир, зийрак, хушёр. *Сергак соқчи. Сергак бўлмоқ.* ▪ *Қийиқдек сергагу, хушёр чавандоз, Қадам қўйганда тоғлар қилган овоз.* Ҳабибий. [*Мадамин:*] *Мана бу дарё бўйига, тўқай ичига, Наманган йўлига сергак болалардан қўйинглар.* Қ. Яшин, Йўлчи юлдуз. *Постда доим сергак тур ўғлим, Хушёрликни Ленин ўргатган.* Ғайратий. *Етоғи чўл, ёстиғи — тор ёки гумбаз қоя; Тун бўйи ётар сергак, манглайида юлдузи.* Ҳ. Пўлат. ‖ *Бу гапни эшитиб ҳамма бирдан сергак тортди.* З. Дўстматов, Ёқут.

2 Тез фаҳмлаб, билиб оладиган; фаҳми ўткир; зийрак. *Мактабдошлари орасида Бегижон интизомли ва сергак бўлганидан ўқитувчилари бошқа болаларни у билан тенглашишга чақирар эди.* Н. Сафаров, Севги.

СЕРГАКЛАНМОҚ Ҳушёр тортмоқ, зийрак, сергак бўлмоқ.‖ Ҳушига келмоқ. *Дам қаттиқроқ, дам суст роқ эшитилаётган бу шовқиндан бировлар вахимага тушди, бировлар ҳайрон бўлди, бировлар сергакланди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Меҳмонларнинг маст ликлари, кайфлари бирдан тарқалган, улар бир онда сергакланган эдилар.* Ойбек, Улуғ йўл.

СЕРГАКЛИК **сергак** *с. белги оти. Унда талант билан бирга интилиш, ҳаракат ва сергаклик бор.* Ғ. Ғулом, Талант ва маҳорат. *Тўлқинжон Ҳуринг сўзларини зўр диққат ва сергаклик билан тинглади.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

СЕРГАП **1** Кўп гапирадиган, гапдан оғзи тинмайдиган. *Сергап хотин.* ▪ — *Дада, энди сизга унча ярашмайди, — деди Зайнаб койинган, лекин ҳазилсимон товуш билан,— ичсангиз жуда сергап бўлиб қоласиз.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 *салб.* Қуруқ гап, сафсата сотишни яхши кўрадиган, қуруқ гапни кўп гапирадиган; гап чайнайдиган. *Бизда ҳам сергап, қуруқ маслаҳат берадиганлар жуда кўп-у, лекин амалда ҳеч балода йўқ.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

3 *салб.* Доим ғингшиб юрадиган, жаврақи, вайсақи.

СЕРГАПЛИК **сергап** *с. белги оти.*

СЕРГУЛ **1** Гули кўп, ғиж-ғиж гуллаган ёки гуллайдиган. *Сергул дарахт.* ▪ *Ўрик бу йил мисли кўрилмаган даражада сергул бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Гули, нақши кўп, кўп гул, нақш солинган ёки тикилган. *Сергул дўппи.* ▪ *Саломатхон белигача тушиб турган сочларини сергул қийиқча билан боғлаб қўйибди.* С. Қодиров, Қанотлар.

СЕРГЎШТ **1** Гўшти кўп, кўп гўшт солинган. *Сергўшт шўрва.* ▪ *Сергўшт буғдой шавласининг хушбўй ҳиди анқиб, одамнинг димоғига урарди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

2 Этли, йўғон, семиз. *Элмурод унинг [Мадаминнинг] ҳаракатларига беихтиёр разм солиб ўтирди. Назарида, сергўшт чўтир юзи таранг, эллик ёшлар чамасидаги бу одамнинг важоҳати заҳарли кўринди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Эти қалин, этли, сер эт. *Сергўшт шафтоли.*

СЕРДАРОМАД Даромади кўп, кўп даромад келтирадиган. *Сердаромад иш.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

СЕРДАСТУРХОН [*ф-т*] Дастурхони меҳмонлар учун доим очиқ; тўкин дастурхонли, меҳмондўст. *Сердастурхон одам. Сердастурхон халқ.*

СЕРДАХМАЗА Дахмазаси, ташвиши кўп; серташвиш. *Сердахмаза иш.*

СЕРДАҒДАҒА Бўлар бўлмасга дағдағага қиладиган, дағдағани яхши кўрадиган, ҳаддан ортиқ дағдағали. *Терлаб пишган, сержаҳл, сердағдаға, Стеклов бақириб-чақириб, сўкиш ва дўқ билан вазиятни тушунтирди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

СЕРДИҚҚАТ 1 Кўп диққат талаб қиладиган, ортиқ даражада диққатли. *Сердиққат иш.* ▪ — *Турмуш сердиққат, кулишиб, ҳазиллашиб турмасанг бўлмайди,— дейди уста.* Ойбек, Болалик.

2 Ишга ортиқ диққат билан қарайдиган, жиддий. *Ҳунармандлар ўртасида ажойиб истеъдодли, сердиққат, сергавқ одамлар жуда кўп.* Ойбек, Навоий. ‖ *Қошларининг бир-бирига туташиб кетганлиги ва ўта қалинлиги уни [Пўлатни] ҳамиша қовоғи солиқ, сердиққат ва жиддий қилиб кўрсатарди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

СЕРЕНА́ДА [*р<итал*] 1 Ўрта асрларда Италия ва Испанияда маъшуқа шарафига, одатда маъшуқа деразаси ёнида айтилган қўшиқ.

2 Чолғу ансамбли учун ёзилган, сюитага ўхшаш музика асари. *Операда қаҳрамонни тасвирлаш учун ариядан ташқари кичик вокал формалари: қўшиқ, романс, .. серенада ҳам киритилади.* Ҳ. Носирова, Опера ҳақида айрим тушунчалар.

СЕРЁМҒИР Ёмғир кўп ёққан ёки ёғадиган. *Серёмғир ерлар. Серёмғир куз.* ‖ *Борди-ю, кўклам серёмғир келгудек бўлса, ер тез етилмайди, экин кечикиб кетади.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва.

СЕРЁҒ Ёғи, мойи кўп; кўп ёғ, мой берадиган. *Серёғ ғўшт. Серёғ кунжут.* | Ёғ меъёридан ортиқ солинган, ҳаддан ташқари ёғли. *Серёғ ош.*

СЕРЁҒИН Ёғингарчилик кўп бўлган ёки бўладиган; қор-ёмғир кўп ёққан ёки ёғадиган. *Серёғин жойлар. Серёғин кун.* ‖ *Баҳор серёғин келди, лекин чигит вақтида ташланди, текис ундирилди.* Й. Шамшаров, Олтин куз. *Баҳор кези бу ерлар серёғин бўлади, тоғ ва қирларга тушган ёмғир суви жилғаларни тўлғазиб шу қишлоққа томон оқади.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

СЕРЖАНЖАЛ 1 Жанжал кўп бўлиб турадиган, ҳаддан ташқари жанжалли. *Сержанжал уйда барака йўқ.* Мақол.

2 Бўлар-бўлмасга жанжал қиладиган, ҳаддан ташқари жанжалкаш. *Сержанжал одам.*

СЕРЖА́НТ [*р<фр*] Совет армияси ва милициясида кичик командирларга бериладиган унвон ва шу унвонга эга бўлган киши. *Кичик сержант. Гвардиячи сержант.* ▪ *Мурзин билан яна иккки жангчи йўлда қолиб кетди, уларни олиб келишга бир сержант взвод командирининг буйруғи билан қолди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

СЕРЖАҲЛ Салга жаҳли чиқаверадиган, жаҳли тез, ҳаддан ташқари жаҳлдор. *Сержаҳл одам.* ‖ *Биринчи қарашда у ғоят жиддий, ҳатто бирмунча сержаҳл кўринарди.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

СЕРЖИЛВА 1 Ранг-баранг тусда товланиб, жилваланиб турадиган, жилва қиладиган, ғоят жилвали. *Сержилва атлас.* ▪ [*Муяссар*] *соҳибжамол келинлар уйини безатучи ранго-ранг, сержилва палаклар, бежирим сўзаналарга қанчадан-қанча кўз нурини, қалб кўрини сарф этган.* Э. Охунова, Аламли севги.

2 *кўчма* Ранг-баранг оҳангда тусланувчи; жилвали, ўйноқи. *Ўзбек мусиқаси мутлақо ўзига хос, оҳангдор, сержилва, ўйноқи мусиқадир.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

3 *айн.* **сериша.**

СЕРЖОН Қарамоғидаги оила аъзолари, бола-чақаси кўп; аёлманд.— *Аҳмаджон ака бўлса бизнинг отамиздек бўлиб қолган. Ўзлари сержон бўлсалар ҳам, битта нон топсалар биз билан баҳам кўришган,— деди Самар.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

СЕРЖУН 1 Жуни кўп, кўп жун берадиган. *Сержун қўйлар.* | Жуни кўп, жун босган. *Икки тиззасига сержун билакларини қўйиб, ..ўй сураётган кекса киши — уста Замон.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Жун ипи кўп, кўпроқ жун ип қўшиб тўқилган. *Сержун газмол.*

СЕРЗАВҚ 1 Кишига катта завқ бағишлайдиган, завқни оширадиган, ғоят завқли. *Серзавқ музика.* ▪ *Кравцова ажабланди: Наҳотки шу енгил, унчалик серзавқ бўлмаган шу куй унга ёққан бўлса?* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Яна баҳор келди, келди гул ёйиб, Табиат оромбахш, серзавқ ажойиб.* Нурбек.

2 Эстетик лаззат ҳисси кучли, эстетик лаззат бағишловчи нарсалардан катта завқ оладиган; ғоят завқли. *Серзавқ шинаванда.* ‖ *Қирқта жўраси бор. Ҳаммаси серзавқ, юраги ўтли одамлар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЕРЗАРДА Бўлар-бўлмасга зарда қиладиган, зардаси, жаҳли тез. *Серзарда одам.* ‖ *Ҳожи мени юпатгандай бўлиб: — Укам ўзи шунақа серзардароқ .. деди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Йигит серзарда бўлиши, йиқилса ер тишлаб туриши керак.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЕРИЛДИЗ Илдизи ғоят кўп, илдиз отиб, илдизи тармоқланиб кетган. *Серилдиз дарахт.* ‖ — *Тўнкалар жуда ҳам чатоқ, серилдиз экан. «Энди бўлди», деганингизда тагидан яна битта йўғон илдиз чиқиб қолади,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.| Илдиз босган, ҳамма ёғи илдиз. *Полковникнинг самимий мақтовидан жангчилар бир-бирларига қараб, кулиб қўйишди ва серилдиз ерни тағин ҳам ғайрат билан қўпора бошлашди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

СЕРИШВА 1 Ҳаддан ортиқ ишвагар, ноз-ишва қилаверишни яхши кўрадиган; ғоят ишвали. *Серишва қиз.* ‖ *Сарви Ниёзова ҳаммага маълум. Сочлари оқариб, бетлари ажин босган бўлишига қарамай, баъзи ёш қизлардай серишва.* Н. Фозилов, Оқ йўл.

2 *кам қўлл. айн.* **сержилва 1, 2.** *Бутун дала бахмал поёндоз, Лола очиб қаршилар тоғлар, Гулга тўлиб серишва, серноз, Унинг кўнглин хушлайди боғлар.* Ҳ. Олимжон.

СЕ́РИЯ [*р<лат*] 1 Бир хил, бир турдаги ёки умумий белгилари, хусусиятлари жиҳатидан ўзаро узвий боғлиқ бўлган, бир-бирига ўхшаб кетадиган бир қатор нарса. *Оммабоп брошюралар серияси.*

2 *тех.* Бир йўла, бир нусхада ишлаб чиқарилган буюм, маҳсулот. *Телевизорларнинг янги серияси.*

3 Қимматбаҳо қоғоз, пул, облигация ва бошқа ҳужжат ва ш.к.нинг ҳарф ёки рақам билан группалаб белгиланган ҳар бир айрим группаси. *Лотерея билетининг бешинчи серияси.*

4 Давомли кинофильмларнинг ҳар бир мустақил бўлаги. *Кинофильмнинг иккинчи серияси.*

СЕРИЯЛАБ *рвш* Серияларга бўлиб, серия-серия қилиб. *Машиналарни сериялаб ишлаб чиқармоқ.*

СЕРИЯЛИ 1 Серияларга бўлинган, сериялаб чиқариладиган ёки чиқарилган. *Серияли маҳсулот. Уч серияли кинофильм.*

2 Бирор серияга мансуб бўлган. *«СУ» серияли паровоз.*

СЕРКА 1 Бичилган эркак эчки, ахта така. *Қўрққанидан кўзлари олайиб кетган кўк серка жар ёқасига етиб бориб, .. соқолини селкиллатганича тақка тўхтади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма с. т.* Йўл бошловчи. *Инсон даҳосининг, инсон ақлининг Тўнғич сайёраси, эркаси ўша. Кўкни забт этувчи ракеталарнинг Йўл бошлаб бергани,— «серкаъси ўша.* Уйғун.— *Серка подани қаёққа бошласа, шу ёққа кета беради, билдингизми? — деди Алимқулбек сардорга.* Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.

СЕРКЕПАК Кепаги кўп, кепаги меъёридан ортиқ. *Серкепак ун.*

СЕРКЎСАК Кўсаги кўп, кўп кўсак туккан ёки тугадиган. *Серкўсак ғўза.*

СЕРМАЗМУН Мазмун жиҳатидан бой, чуқур мазмунли. *Сермазмун доклад. Сермазмун асар.* ▪ *Ўзини пахта устаси деб юрган баъзи кишилар Саодатнинг сермазмун лекциясини эшитиб ҳайрон бўлиб қолдилар.* Ж. Шарипов, Саодат.

СЕРМАШАҚҚАТ Машаққати кўп, ғоят машаққатли. *Сермашаққат иш.* ▪ *Бир неча йилдан буён пахтачиликда*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ишлайман. Лекин ўтган йилдагидек сермашаққат ва айни вақтда сербарака йилни эслай олмайман. О. Камолова, Баракали йил. ‖ *Заргарликдек хуноб иш бўлмас дердим, буларники яна сермашаққат экан.* Ойбек, Навоий.

СЕРМАЪНО Маъно жиҳатидан бой, ғоят маъноли. *Сермаъно гап. Сермаъно қараш.* ■ *Эҳсон ундан [Саидийдан] чиройли, сермаъно хат кутади, чунки, у Саидийга бўлажак шоир, деб қарор эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

СЕРМАҲСУЛ 1 Маҳсули кўп, кўп маҳсул берадиган, ғоят маҳсулдор. *Сермаҳсул мол.* ‖ *Шуни билиб қўйки, ёлғиз.. боқилган қўй семиз, сермаҳсул бўлмайди* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда.

2 Унуми кўп, ғоят самарали, унумли, унумдор. *Сермаҳсул изодий иш.*

СЕРМЕВА 1 Меваси кўп, кўп мева қиладиган. *Сермева дарахт. Ўрикнинг сермева навлари.*

2 Мева дарахти кўп, мевага, мева дарахтига бой. *Сермева боғ.*

СЕРМЕҲМОН Меҳмони кўп, меҳмонни кўп чақирадиган, уйидан меҳмон аримайдиган, меҳмондўст. *Сермеҳмон хонадон. Сермеҳмон халқ.*

СЕРМЕҲНАТ 1 Меҳнати кўп, кўп меҳнат талаб қиладиган. *Сермеҳнат экин.* ■ *Чорва иши, ўғлим, жуда сермеҳнат иш.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда.

2 Кўп меҳнат қиладиган, ғоят меҳнаткаш. *Сермеҳнат илмий ходим.*

СЕРМОЙ *айн.* **серёғ.** *Сермой кунжут. Сермой ош.*

СЕРМОЛ 1 Моли, мол-дунёси, сепи кўп. *Сермол қиз.*

2 Чорваси, чорва моли кўп. *Сермол колхоз.*

3 Моли, товари кўп. *Тишдан қараганда эски, кўримсиз, лекин катта, сермол дўконда Мирзакаримбой билан Салимбойвачча турар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЕРМУЛОЗАМАТ [*ф-т+а*] Мулозаматни, такаллуфни яхши кўрадиган ва ўрнига қўядиган, ғоят мулозаматли; сертакаллуф. *Сермулозамат одам.* ■ *Жалолхон сермулозамат .. йигит кўринади, у дарров жойини бўшатиб, Муҳиддинни таклиф қилди, ўзи чамадон устига ўлтирди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.‖ *Қосимов ўзини одатдагидан сермулозамат тутишга, Шермат отага нисбатан яқин ва меҳрибон кўринишга ҳаракат қилар эди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

СЕРМЎЙ 1 *айн.* **сержун** 1. *Сермўй кўкрак.* ■ *Ўн олти ёшидан бери соқол оладиган сермўй Очил ҳозир ўн кунда бир юзини тарашларди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Туки, пати қалин, сертук (гилам, газмол ва ш. к. ҳақида). *Сермўй гилам.*

СЕРНАМ Нами кўп, нами меъёридан ортиқ. *Сернам пахта.*| Ғоят нам, зах. *Сернам ер.*| Нами, рутубати кўп, рутубатли. *Ҳавонинг иссиқ ёки салқин келиши, қуруқ ёки сернам бўлишига қараб экин экиш муддатлари ҳам ўзгаради.*

СЕРНАСЛ Насли кўп, кўп насл қолдирган ёки қолдирадиган; кўп туғадиган; серпушт. *Сернасл мол.*

СЕРНОЗ 1 Нози кўп, ноз-карашма қилаверишни яхши кўрадиган, ғоят нозли. *Серноз раққоса.* ■ — *Эри доимо ёнида бўлганида унчалик қадрламаган хотинлар ҳам, уруғдан сўнг эрини сиқиброқ қучоқлайдиган, серноз, сермулозамат бўлади, денг?* — *тегишди Рашид.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *кўчма* Товланиб, тусланиб турадиган; ранг-баранг, гўзал. *Табиат серноз заррин либосга безанган.* С. Азимов, Учинчи фасл. *Ёз экан, танноз, Серноз экан, дам соз экан.* Ғ. Ғулом.

СЕРОБ Етарли даражада кўп, мўл-кўл. *Бизда ҳамма нарса сероб.* ■ *Фронтдаги жангчиларга совға юбориш керак. Мева сероб.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қори тугунчани очиб ўриқдан иккитасини Сидиқжонга узатди. Зап ўрик экан-да. Канал битиб, сув сероб бўлиб, боғ-роғ қилганимизда албатта шунинг данагидан экамиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.| (*ж. к. билан*) Етарли миқдорда таъмин этилган, мўл-кўл. [*Абдурасул*] *.. ҳафталаб йўл босиб, Фарғона водийсига, ундан яна «нонга сероб» Тошкент вилоятига қайтади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СЕРОБГАРЛИК *айн.* **серобгарчилик.**

СЕРОБГАРЧИЛИК Маишат, яшаш учун ҳамма нарса етарли бўлган пайт; маъмурчилик, мўлчилик, фаровонлик. *Ҳамма ёқ серобгарчилик бўлиб қолди. Серобгарчиликда яшамоқ.*

СЕРОБЛИК 1 **сероб** *с. белги оти. Бозорда мева сероблигидан ҳеч қаёққа сиғмайди.*

2 *айн.* **серобгарчилик.** *Бир ёқда — ташналик, сўлғинлик, иккинчи ёқда — сероблик, гулгунлик! Бир-биридан мадад ололмайди, бири-бирига ёрдам қилолмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СЕРОБЧИЛИК *айн.* **серобгарчилик.** *Баркашларда тўлиб-тошиб тортилиб нонлар, Фаровонлик, серобчилик, ҳар уйда байрам.* Ҳабибий.

СЕРОҲАНГ Оҳанг жиҳатидан бой, ғоят оҳангли; оҳангдор. *Сероҳанг куй. Сероҳанг овоз.* ■ *«Тинчлик» сўзи.. Бу — ёқимли, сероҳанг бир сўз, Ҳаёт — булоқ, тинчлик — унга кўз.* Шайхзода.

СЕРПАМОҚ Зарб билан урмоқ, солмоқ. *Қилич билан серпаб ўтмоқ.*

СЕРПАРДОЗ 1 Пардози кўп, пардоз-андозни жуда яхши кўрадиган, ўзига ҳаддан ортиқ пардоз бериб юрадиган. *Серпардоз хотин.*‖ [*Бу хотин*] *ўзи ҳамма вақт ғариб яшашига қарамай, жуда серпардоз эди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Пардози кўп, кўп пардоз берилган; сернақш. *Серпардоз уй.*

СЕРПАХТА Пахтаси кўп, пахта кўп солинган. *Серпахта кўрпа. Серпахта чопон.*

СЕРПУЛ Пули кўп; пулдор. *Серпул одам.* ■ *Зокировнинг касби-кори нотайин, аммо серпул.* М. Жўра, Изтироб. *Баъзи серпул катта дунёдор кўпас бойлар узоқ юртларга ўз гумашталарини юбориб, ўзлари кайф-сафо билан машғул бўлар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

СЕРПУШТ [*ф-т*] Тез урчийдиган, кўп бола туғадиган; тухумни кўп берадиган; сернасл. *Серпушт товуқ.*

СЕРРАЙИШМОҚ серраймоқ *фл. бирг. н.*

СЕРРАЙМОҚ 1 Донг қотмоқ, ҳайкалдек қотиб қолмоқ. *Ҳайратдан серрайиб қолмоқ.* ■ *Низомжон нима қилишини билмай, серрайиб туриб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Унинг [Қутидорнинг] ёнида уста Олим бўлмаганда эди, эҳтимол у қай вақтларгача серрайиб қолар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бирор иш қилмай, кеккайиб ёки анграйиб туравермоқ. *Нима қилиб серрайиб турибсан?! Ичкари кир. Рўмолингни ўра* [*деди Қиммат хола қизига*]. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

3 *кам қўлл. салб.* Ўзини катта олмоқ, гердаймоқ. *Улуғ бўлсанг кеккайма, ўз халқингга серрайма.* Мақол.

СЕРСАВЛАТ Савлати жуда ҳам зўр, ғоят савлатли, жуда басавлат. *Сер-савлат одам.* ■ *Отин биби — қари, жиддий, серсавлат хотин.* Ойбек, Болалик. *Шу чалдивор ҳовлимиз .. кўзимга ҳар қандай бойларнинг серсавлат уйларидан яхши кўринади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЕРСОЯ Сояси кўп, кўп соя берадиган. *Серсоя сада.* ■ *Серсоя дарахтлар остида катта майдонни ишғол қилган бу булоқ қайнайди.* А. Қаҳҳор, Сароб.| Жуда соя, салқин. *Сал кам миллион туп дарахти бор Тошкентда нима кўп, серсоя жойлар кўп.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Ям-яшил ҳам серсоя боғда, Атиргул ҳид анқитган чоғда, Асал учун шира эмарди.* Нурбек.

СЕРСОҚОЛ Узун соқол қўйган, соқоли кўп, қуюқ, зич. *Баҳри чимматини кўтарди-да, .. серсоқол, кўк кўз чолнинг девордаги суратига қараганча анграйиб қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. ‖ *Эрмат аканг шу бўлади. Соқолидан қўрқма. Дадаси серсоқол эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.| Соқоли ўсиб кетган, юзини соқол босган. *Ёши анчага бориб қолган, серсоқол бу солдат қоғозга махорка ўраб туриб, сўзида давом этди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

СЕРСУВ 1 Суви кўп, суви мўл, тўла сувли. *Серсув дарёлар.*

2 Суви, ширasi кўп; сершира. *Серсув ўт. Серсув шафтоли.*

СЕРСУТ 1 Сути кўп, кўп сут берадиган. *Сersут бия.*

2 Сут кўп солинган. *Сersут чой.*

СЕРСУЯК Суяги кўп. *Сersуяк гўшт.*| Суякли гўшт кўп солинган. *Сersуяк шўрва.*

СЕРТАВОЗЕ Тавозе қилаверишни

www.ziyouz.com kutubxonasi

жуда яхши кўрадиган ва ўрнига қўядиган, ғоят тавозели; сертаъзим. *Сертавозе одам.* ▪ *У [Тўламат] каттаю кичикни баравар «ако» дейдиган сертавозе бу йигитдан қандай гап чиқаркин, деб кутиб турди.* С. Анорбоев, Оқсой.

СЕРТАҚАЛЛУФ *айн.* **сермулозамат.** *Сертакаллуф одам. Сертакаллуф бўлмоқ.* ▪ *Бу мулойим, сертакаллуф аёлга рўпара келган ҳар қанақа тошюрак ҳам юмшайди.* С. Анорбоев, Оқсой.

СЕРТАШВИШ 1 Ташвиши кўп, кишига кўп ташвиш келтирадиган, ғоят ташвишли; серғалва, бетинч. *Серташвиш иш. Серташвиш жой.*‖ *Бу йил баҳор серташвиш келди.*

2 Ғам-ташвиши кўп, тиниб-тинчимас. *Серташвиш одам.*‖ *Элмурод айниқса бугун ўғлини уйлантираётган отадек мағрур ва серташвиш эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.| Ташвишли, ташвиш ифодалайдиган. *Серташвиш кўзлар.*‖ *Стекловнинг башараси қаҳрли, кичик кўзлари фавқулодда жиддий, серташвиш.* Ойбек, Қуёш қораймас.

СЕРТАЪЗИМ *айн.* **сертавозе.** *Сертаъзим одам. Сертаъзим бўлмоқ.*

СЕРТОМИР 1 Томири кўп, турган-битгани томирдан иборат бўлган. *Сертомир ғўшт.*

2 Томирлари бўртиб чиққан. *Чол совуқдан кўкарган сертомир қўлларини чироқ шишасига тутиб исита бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

СЕРТОМОҚ Томоқни, овқатни кўп ейдиган; хўра. *Сертомоқ мол. Сертомоқ одам.*

СЕРТУК 1 Туки, пати қалин (гилам, газмол ва ш. к. ҳақида).

2 Тук, жун босган. *Алиохун ўрнидан туриб кенг, сертук кўкрагини қавартиб керишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЕРТУПРОҚ Тупроғи кўп, тупроқ босган. *Сертупроқ йўл.* ▪ *Даладан қайтган моллар шовқин-сурон билан катта сертупроқ кўчани чангитиб келмоқда.* С. Аҳмад, Муҳаббат.

СЕРТУХУМ 1 Тухуми кўп, тухум кўп солинган. *Сертухум хамир. Сертухум қуймоқ.*

2 Кўп тухум қиладиган; тез урчийдиган; серпушт. *Сертухум товуқ.*

3 *кўчма с. т.* Тез кўпаядиган, туғадиган. *Пулчи? Пул ҳам туғади. Жуда кўп туғади, тез туғади, айниқса, бу замонда пул сертухум бўлиб кетган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЕРУЙҚУ Кўп ухлайдиган, ҳа деб ухлайверадиган, уйқудан бош кўтармайдиган. *Серуйқу одам.*‖ *Улар [болалар] ялқов, йиғлоқи ва серуйқу эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СЕРУНУМ 1 Унуми, маҳсули кўп, яхши унум, маҳсул берадиган, ғоят самарали; сермаҳсул. *Серунум иш.*

2 *айн.* **сердаромад.** *Ғиждувон.. Бухоро амирлигида энг серунум беглик.* М. Жўрабоев, Мулла. Б. м.

3 *айн.* **серҳосил.** *Серунум ер.*

СЕРФАЙЗ Ғоят файзли, кўркли, кўзни қувонтирадиган. *Серфайз одам. Серфайз боғ. Серфайз ҳовли.* ▪ *Баҳорнинг серфайз кунларида Оққўрғон ишлаб чиқариш бошқармасидаги «Ўзбекистон ССР беш йиллиги» совхози томон йўл олдик.* Х. Икромов, Нашида.

СЕРФАРЗАНД Фарзанди, боласи кўп, кўп болали; сербола. *Серфарзанд оналар.* ▪ *— Яна нимаси бор эди. Белида рўмоли бормиди? — Ҳа бор эди. Эсим қурсин, айтмабман, худоё серфарзанд, сердавлат бўлинг! — деб шошиб қолди Бувинисо.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СЕРҲАРАЖАТ *айн.* **серхарж.**

СЕРҲАРЖ Пулни кўп харажат қиладиган, харажати кўп. *Серхарж одам.*

СЕРҲАРҲАША 1 Ҳа деб харҳаша қиладиган, ғоят инжиқ. *Серхарҳаша бола.*‖ *Айниқса, Мавлон аканинг «тўрва қоқдиси» икки яшар Нишонтой серхарҳаша.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Ноз-андози кўп, ғоят эрка, инжиқ. *Серхарҳаша хотин.*‖ *Беклигингиздаги деҳқонлар бойваччалардай серхарҳаша бўлишипти.* М. Жўрабоев, Мулла Б. м.

СЕРЧИҚИМ 1 Чиқими, харажати кўп; чиқимни, харажатни, маблағни кўп талаб қиладиган, ғоят чиқимли. *Серчиқим иш.*

2 *айн.* **серхарж.** *Серчиқим одам.*

СЕРЧИҚИТ Чиқити кўп, кўп қисми чиқитга чиқиб кетадиган, кўп чиқинди берадиган. *Серчиқит хомашё. Серчиқит (ифлос) дон.*

СЕРШАРБАТ Шарбати, ширасы кўп, кўп шарбат берадиган; сершира. *Сершарбат узум.* ▪ *Шафтолининг сершарбат этлари ёзнинг иссиқ кунларида «чанқоқ босди» бўлади, десерт сифатида ишлатилади.* К. Маҳмудов, Мевалар.

СЕРШИРА *айн.* **сершарбат.** *Сершира қовун. Сершира анжир.*

СЕРШОВҚИН 1 Шовқини кўп, ғоят шовқинли. *Сершовқин кўча. Сершовқин цех.* ▪ *Маҳкам .. Сирдарё бўйидаги сершовқин, гавжум ишчилар шаҳарчасида катта бўлган эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Кўп шовқин чиқарадиган, шовқин қиладиган. *Сершовқин трамвай.* ▪ *Шиорлар ва гуллар билан безатилган катта зал сершовқин болаларга тўлиб кетди.* О. Ёқубов, Қаптар.

СЕРШОНА Шонаси кўп, кўп шоналаган ёки шоналайдиган. *Сершона ғўза.*‖ *Сувга қонган ёш ниҳоллар сершона бўлиб ўсади.*

СЕРШОХ Шохи кўп, қуюқ, зич; шохлаб кетган. *Сершох дарахт.* ▪ *Катта кўчани кесиб ўтадиган ариқ бўйида сершох тол тагига сув сепиб, бордон тўшаб қўйилган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

СЕРЯМОҚ Ямоғи кўп, кўп ямоқ солинган, ямоқ босган. *Серямоқ чопон.* ▪ *[Алиохун] .. қаердандир ип топиб, эски, серямоқ кўйлагининг йиртиғини тикишга ўтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЕРЯПРОҚ *айн.* **сербарг.** *Серяпроқ дарахт.* ▪ *[Ғуломжон] қўшни эшигини тўсиб турган серяпроқ, қалин шохлар орасига кириб, мингбоши ҳовлисига қаради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СЕРЎТ Ўти кўп, ўти қалин, зич. *Серўт яйлов.* | Ўт ўсган, ўт босган.

СЕРҚАВИҚ Қавиғи кўп, қалин, зич; ораси яқин-яқин қилиб қавилган. *Серқавиқ кўрпа.* ▪ *Қамчи.., серқавиқ бўз тўни устидан чандиб боғлаб олган қўш белбоғини.. ушлаганча жавоб берди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

СЕРҚАДОҚ Қадоғи кўп, ҳамма ёғи қадоқ, қадоқ босган. *Серқадоқ қўл.* ▪ *Ҳамроали серқадоқ кафтларини пешанасига соябон қилиб, ўша томонга тикилди-да, ўзича Иван акамга ўхшайди, деб ўйлаб,— Иван ака-а,— деб қичқирди.* Ш. Ғуломов, Ташаббус.

СЕРҚАЙМОҚ Қаймоғи кўп, кўп қаймоқ берадиган, жуда қаймоқли. *Сигирлардан қишин-ёзин бирдек кўп, серқаймоқ сут соғиб олсак, етарли озуқа ғамлаб қўйсак, гўшт ҳам, сут ҳам, ёғ ҳам, жун ҳам кўпаяди.* Ҳ. Нурий, Яшил хирмон.

СЕРҚАТИҚ Қатиғи кўп, кўп қатиқ солинган. *Серқатиқ мастава.*

СЕРҚАТНОВ 1 Транспорт ва йўловчилар кўп қатнайдиган, ҳаракат тўхтамайдиган. *Серқатнов кўча.*‖ *Станцияга олиб борадиган бу йўл серқатнов: арава, машинадан кўпи йўқ.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Кўп бориб-келиб турадиган, купда-шунда. *Серқатнов меҳмон.*‖ *Баҳри Бўронбекнинг овозини таниб: «Бекваччa серқатнов бўлиб қолдилар», деган гапни дилидан ўтказди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

СЕРҚИЛИҚ 1 Ножўя ёки келишмаган қилиқлари кўп, жуда қилиқдор. *Серқилиқ танноз хотин.*

2 *кўчма* Тез ўзгариб турадиган, инжиқ. *У, узоқ Фарғона қишлоғининг серқилиқ иқлимини болалигидан билгани учунми, буюқда қолгандай эгнига брезент чакмон, бошига оқ намат қалпоқ кийган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

СЕРҚИЛТАНОҚ Қилтаноғи кўп. *Серқилтаноқ балиқ.*

СЕРҚИРРА 1 Қирраси кўп. *Серқирра стакан. Серқирра тош.*

2 *кўчма* Ҳар тарафлама, кенг. *Серқирра талант.*

СЕРҚОШ Қоши қуюқ, қалин. *[Ортиқ Холиқов] серқош, бурундор, бурнининг остида жиндек мўйлови ҳам бор одам.* М. Муҳиддин, Тўғри савол.

СЕРҚУЁШ Доим ёки кўп вақт офтоб чиқиб турадиган, жуда ҳам офтобли, қуёшли. *Серқуёш ёз. Серқуёш ўлка.*

СЕРҚУМ 1 Қуми кўп, қумга бой; қум босган. *Туби серқум дарё.*

2 Қум кўп солинган. *Серқум лой. Серқум сувоқ.*‖ *Алебастрни серқум қилиб қормоқ.*

СЕРҒАЙРАТ Ғайратга тўлиб-тошган, ғайрати ичига сиғмайдиган, жуда ҳам ғайратли. *Серғайрат бола.* ▪

www.ziyouz.com kutubxonasi

Маҳмуджон ёш бўлса ҳам кўпчиликка бош, ишчан, серғайрат, ташаббускор бригадирлардан бири. М. Раҳмонов, Ҳ. Усмонов, Зийнаткорлар.

СЕРҒАЛВА 1 Ғалваси, жанжал-суронни кўп; ғалвали. *Серғалва жой.*

2 Кўп ғалва, жанжал қилаверадиган; сержанжал, жанжалкаш. *Серғалва одам.*

СЕРҲАРАКАТ 1 Доим ҳаракат қилиб турадиган, тиниб-тинчимас; ҳаракатчан. *Серҳаракат одам.*‖ *Қайтага биздан кўра комсомоллар серҳаракат чиқиб қолишди; ячейкалари бор, жуда яхши бўлмаса ҳам, ўзларини кўрсатиб турибдилар.* Ҳ. Шамс, Душман. *Мамажон лочин, Серҳаракат — бетиним. Ой нусхали дўпписи Чаққасида бежирим.* Қ. Муҳаммадий.

2 Тез ва чаққон ҳаракат қиладиган; ҳаракатчан, абжир. *Унинг [Элмуроднинг] чарчашни билмас серҳаракат гавдаси, мажлислардаги жўшқин гаплари бу одамнинг юрагида кўпдан ҳосил бўлган кураш ўтининг ёндиликда алангга олаётганидан дарак берарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Кўп ҳаракат талаб қиладиган, кишини ҳаракатга соладиган. *Серҳаракат ўйинлар.*

СЕРҲАФСАЛА Ҳафсалали, ҳар бир ишни ҳафсала билан қиладиган; эринмас. *Серҳафсала одам.*

СЕРҲАШАМ Ҳашами кўп, жуда ҳам ҳашам берилган, ғоят ҳашаматли, ҳашамдор. *Серҳашам бино.* ▪ *Улар кирган уй меҳмонхона бўлса керак. Ниҳоятда серҳашам эди.* С. Аҳмад, Пойқадам. *Эрматов.. серҳашам қиндан сопи гулдор, ўткир фарғонача пичоқни сўғурди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

СЕРҲОСИЛ 1 Кўп ҳосил берадиган, ҳосили кўп, ғоят ҳосилдор. *Серҳосил олма. Серҳосил пахта.*

2 *айн.* **семиз** 2. *Серҳосил ерлар.* ▪ *Сувсизликдан номи эди Мирзачўл, Сув келтирди серҳосил кенг ер қилди.* Ҳабибий.

СЕСАРКА [*р* цесарка], **сесарка товуқ** Товуқлар туркумига мансуб, куркасимон хонаки парранда.

СЕСҚАНМОҚ Жирканиб ёки беҳос ташқи таъсирдан чўчиб, сапчиб тушмоқ, кескин қимирламоқ. *Сесканиб кетмоқ.* ▪ *Гуломжон Ҳаётни момиқ билагидан ушлади, қиз бирдан сесканди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Тўйбека.. совуқ сув келтириб Кумушнинг манглай ва кўксига сепган эди, сесканиб ўзига келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Асад қори бир нарса чақиб олгандек, бирдан сесканиб тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Зуҳрахон*] *эти сесканиб бундай қараса, катта-катта чумолилар оёғида изғишиб юрибди.* А. Муҳиддин, Куёв қочди.

СЕСҚАНТИРМОҚ **сесканмоқ** *фл. орт. н.* *Қулоқлари остида қаттиқ янграган қоровул шақилдоғи уни сескантирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Самолётнинг чинқириб шўнғиши кишини сескантиради.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Куз кечасининг салқини унинг [Нуриннинг] қизғин баданини сескантирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЕССИЯ [*р*<*лат*] 1 Қоллегиал ва сайланма органларнинг, илмий ташкилот ва жамиятларнинг маълум вақтларда чақириладиган ёки маълум муносабат билан ўтказиладиган мажлиси. *СССР Олий Советининг сессияси. Илмий сессия.* ▪ *Район Советининг сессиясида мактабларда ишлаб чиқариш таълими масаласи кўрилар эди.* С. Аҳмад, Гувала.

2 Олий ва махсус ўрта ўқув юртларида маълум вақтларда ўтказиладиган имтиҳонлар ва шу имтиҳонлар вақти. *Қишки сессия.* ▪ — *Бу метод ҳозир бизга иш бермайди,— тушунтирди Зокир юмшаб.— Вақт зиқ. Группаларда муҳокама қилдиргунимизча сессия етиб келади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

СЕТКА [*р*] 1 Тўр халта. [*Хола*] *қўлидаги сеткага нон, овқат, бир-икки бош узум солиб йўл ўртасида бир студент йигитдан клиникага қандай боришни сўради.* Мирмуҳсин, Умид.

2 *эк. айн.* **жадвал.** *Тариф сеткаси.*

СЕТОР [*ф-т*] Уч торли, чертиб чалинадиган, тамбурсимон музика асбоби.

СЕШАНБА [*ф-т*] Ҳафтанинг душанбадан кейинги, иккинчи куни.

СЕЯЛКА [*р*] *қ. х.* Уруғ сепиш, экиш учун хизмат қиладиган машина. *Эртадан чигит экмоқчи эдик, сеялкаларни тайёрлаб қўяяпман.* Ойдин, Келин ўғил туғибди.

СЕЯЛКАЧИ Сеялкада ишловчи, сеялка билан уруғ сепувчи, экувчи деҳқон.

СЕҲР [*а*] 1 Диний-хурофий тасаввурларга кўра, гўё қандайдир ғайритабиий кучларни бўйсундириб, улар ёрдамида мўъжизалар вужудга келтирувчи ҳаракат ва дуолар; афсун, жоду. *Ўғлингизнинг бу иши бежиз эмас: марғилонлик сеҳр қилдими, жоду қилдими, ҳайтовур сиз шу йўсинда юра берсангиз, эрта-индин ўғилдан ажраласиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Қишининг эс-ҳушини олиб қўядиган, мафтун этадиган; фусункор (нарса, ҳодиса ва ш. к. ҳақида). *Ёқимли садонинг сеҳрига берилиб, [Йўлчининг] кўзлари секин юмилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЕҲРБОЗ [*а*+*ф-т*] *кам қўлл. айн.* **сеҳргар.**

СЕҲРГАР [*а*+*ф-т*] 1 Сеҳр қилувчи, афсункор, жодугар. *Қоражон, сен сеҳргар-жодугар бўлибсан, балога йўлиқиб қолибсан.* «Алпомиш».

2 *кўчма кам қўлл. айн.* **сеҳркор.** *Сеҳргар кўзлар. Сеҳргар садолар.*

СЕҲРГАРЛИҚ 1 **сеҳргар** 1 *с. касб оти.*

2 **сеҳргар** 2 *с. белги оти.*

СЕҲР-ЖОДУ Сеҳр ва жоду(лар). *Сеҳр-жоду қилмоқ.*

СЕҲРКОР [*а*+*ф-т*] Кишининг эс-ҳушини олиб қўядиган, мафтун этадиган; фусункор. *Сеҳркор садолар.* ▪ *Йўлнинг икки четини Ҳиндистон табиатининг мўъжизакор, сеҳркор кучи яратган азим, кўркам дарахтлар безар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

СЕҲРЛАМОҚ 1 Сеҳр-жоду қилмоқ, сеҳр-жоду билан кўз боғламоқ.

2 *кўчма* Эс-ҳушини олиб қўймоқ, мафтун этмоқ. *Сеҳрлаб ўзига оғдирмоқ.*

СЕҲРЛАНМОҚ **сеҳрламоқ** *фл. ўзл. ва мажх. н.* *Сеҳрланган кўзгу.* ▪ [*Йигит*] *шарқираб оққан сувнинг қўшиғидан сеҳрлангандек, ариқ бўйида тўхтади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

СЕҲРЛИ 1 Сеҳр-жоду қилинган, сеҳрланган. *Сеҳрли амал.*

2 *кўчма* Эс-ҳушини олиб қўядиган, мафтун этувчи, фусункор. [*Гулнор*] *бир ёз кечаси тўлин ойнинг сеҳрли нурида, мана шу тераклар остида Йўлчини кутмаганмиди?* Ойбек, Қутлуғ қон. ‖ *Ҳаво очиқ .. майин шабада терак баргларини сеҳрли титратган ёқимли ёз кечаси.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

СЕҲРЧИ *айн.* **сеҳргар.**

СИ [*р*<*лат*] Музика гаммасининг еттинчи товуши ва унинг нота белгиси.

СИБИЗҒА *айн.* **най** 2. *Қамиш сибизға. Сибизға чалмоқ.*

СИБИЗҒАЧИ Сибизға чалувчи.

СИБИР [*р* Сибирь]: **сибир қилмоқ** *с.т.* Сибирга сургун қилмоқ. [*Ҳоким:*] *Йўқ, ҳукм қатъий. Гофир бир умр сибир қилинди!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

СИВИЗҒА *с. т.* Сибизға. *Ана, чўпон йигит яшил майсазорга ёнбошлаб, қамиш сивизғасини чалаётибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

СИВОРОТКА [*р* сыворотка] Қон ва лимфанинг қуйилиши натижасида ҳосил бўладиган ва эмлаш учун ишлатиладиган суюқлик. *Тифга қарши сиворотка.* ▪ *Шербек эгар қошидан сумкасини олди-да, сунъий қочириш пунктига қараб юрди. У гормонли сиворотканинг кучини синаб кўришга шошарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

СИГАРЕТА [*р*] Бор бўйича тамаки тиқилган, муштуксиз папирос. *Комил афанди чўнтагидан сигарета олиб, муштукка тиқиб тутатди-да, тарихни ўзи билганча ҳикоя қила бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

СИГИР 1 Урғочи қорамол. *Говмиш сигир. Сигир соғмоқ.* ▪ *Юрт-эл маъмурчилик, колхозимиз бой, сув ўрнига сут оқади. «Сигир етти хазинанинг бири» дейишлари бежиз эмас.* А. Мирахмедов, Қулган чечаклар. **Соғин сигир** *қ.* **соғин.**

2 Мучал йил ҳисобида иккинчи йил номи. *Унинг йили— сигир.* **Сигир йили** шу мучал йил ҳисобида иккинчи йил (*қ.* **мучал**).

◆ **Сигир қуйруқ** икки-уч томонга нишаб, суйри. *Сигир қуйруқ сирт.*‖ *Сигир қуйруқ қилиб сувамоқ.*

СИГИР-БУЗОҚ Сигир ва бузоқ(лар); мол-жон.

СИГИРХОНА Сигир турадиган жой;

www.ziyouz.com kutubxonasi

молхона, оғилхона. *Колхоз сигирхонаси.* ■ *Қутбия менинг ёлғон гапиргани-мни пайқамай, дарвозахонадаги эшикдан сигирхонага ўтиб кетди.* Айний, Қуллар.

СИГНА́Л [*р*<*нем*] 1 Бирор маълумот, буйруқ, хабар ва ш. к.ни узоқ масофага ёки кўпчиликка етказиш учун қўлланиладиган шартли белги, ишора. *Светофор сигналлари. Товуш сигнали. Аниқ вақт сигнали. Сигнал чироқлари.* ■ *Совет самолёти! Ўзимизнинг самолётимиз! Норматнинг бу овози яқин блиндажларга етиб борди, пастлардан ҳам сигналлар келди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Машина қисқа сигнал бериб, ўрнидан жилди-ю, бир ондан кейин кўздан ғойиб бўлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Огоҳлантирувчи хабар ёки белги, ишора.— *Шундай кўнгилсиз аҳволлар тўғрисида сигналлар бўлганмиди? — Бўлган эди. Бу ерда ўртоқ Эргашевнинг ҳушёрлигига тан бериш керак.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ. *У* [*Низомиддинов*] *фош қилган, у масала қўйган, у сигнал берган.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ.

СИГНАЛИЗА́ТОР [*р*] Сигнализация асбоби ёки унинг сигнал берувчи қисми.

СИГНАЛИЗА́ЦИЯ [*р*] Сигналлар системаси ва сигнал берувчи асбоблар, қурилмалар мажмуи. *Автоматик сигнализация. Сигнализация ва алоқа воситалари.*

СИГНА́ЛЧИ Сигналлар бериб турувчи киши. *Темир йўл сигналчиси.* **Сигналчи матрос** сигнал бериб турувчи ва қабул қилувчи матрос.

СИДЕ́РИК [*р* сидерический<*лат*]: **сидерик давр** *астр.* планета, комета ва ш.к.нинг Қуёш атрофида бир марта айланиб чиқиш даври; *тақ.* **синодик: синодик давр. Сидерик ой** *астр.* Ойнинг Қуёш атрофида тўлиқ бир айланиш даври; *тақ.* **синодик: синодик ой.**

СИДИРИЛМОҚ **сидирмоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Териси сидирилиб тушди.* ■ *У* [*Лолахон*] *енгини шимариб олган, қулча бетлари терга ботган, қизил рўмолчаси бошидан сидирилиб, узун соч ўримига илашиб қолган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

◆ **Ичим сидирилиб тушди** (*ёки* **кетди**) ичимда ҳеч нарса қолмади, қорним очиб кетди. *Кўк чой ичавериб ичим сидирилиб тушди.*

СИДИРИШМОҚ **сидирмоқ** *фл. бирг. н.*

СИДИРМОҚ 1 Қириб, тортиб тозаламоқ ёки тўпламоқ; куч билан босиб, тортиб тозаламоқ, олиб ташламоқ. *Ахлатни бел билан сидирмоқ. Кумни сидириб тўплаб қўймоқ.* ■ *Мадамин салкам бир лаган ошни бир неча олишда тугатди ва ёғли лаганни бармоғи билан сидириб, худди ювиб, артилгандай топ-тоза қилиб ялади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Она дони сидириб олинган сўтага ўхшаган ориқ бо-ласига узоқ тикилиб туролмади.* Р. Раҳмон, Ўлик балиқ. *Бўтабой ариқ четларидаги ўтларни кетмонлаб сидирди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Сийпалатиб тортиб олмоқ. *Пайпоқни сидириб тўпиққа туширмоқ.* ■ *Ширмонхон бошидан рўмолини сидириб олиб кўзини артди.* С. Зуннунова, Олов.

◆ **Сидириб солмоқ** (*ёки* **ташламоқ**) жеркиб, силтаб ташламоқ, қаттиқ қўймоқ. [*Санобар билан*] *.. турли мавзуларда сўзлашдик. Кулишдик, бир оз ҳазиллашдик. Ўшанда кеннойим уни зарда билан чақириб «ҳа деб йигит кишининг олдида ҳинғиллайверасанми?» деб сидириб солган эдилар,— деди Баҳром.* М. Қориев, Ойдин кечалар. **Юзини** (*ёки* **бетини**) **сидириб ташлаб** андиша қилмай, уят-айбни йиғиштириб қўйиб.

СИДИРҒА 1 Бир рангдаги, бир тусдаги; тўлқинсиз. *Сидирға духоба.* ■ *Сидирға қора бахмал дўпписини олиб, тақир бошига кийди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Муттасил, узлуксиз; ёппа.‖ *Сидирға сув қўйиб сугормоқ.* ■ *Яшил гилам бўлиб сидирға чўзилган пахтазорнинг у чеккасидаги кишиларни бу тарафдан аранг кўз илғарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

◆ **Бир сидирға** бир сидра **сидра.** [*Ҳуркунали*] *каникулда ишлаб топган пулига олган бир сидирға уст-бошини беш йил эҳтиётлаб кийди.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда.

СИДИРҒАСИГА *рвш* Ёппасига, баравариға, муттасил. *Меваларни сидирғасига совуқ урибди.* ■ *— Сидирғасига ўқийвер, бу нимаси, бизлар ҳам эшитайлик, шайтон қиз! — дейди Роҳат келинойи.* Ойбек, Болалик.

СИДРА (*фақат сон сонлар билан*) Марта, карра. *Иван Василич поезднинг у бошидан бу бошигача турган одамларга бир сидра кўз ташлаб олди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Аҳмаджон .. немислар .. эллик метрча яқин келганда устма-уст икки сидра ўқ ёғдирди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.— *Бола-чақа маъмур. Егани олдида, емагани кетида. Кийим-кечакдан эса, уч-тўрт сидрадан,— деди Нафас Йўлдошев.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

СИДРАСИГА *рвш* Қаторасига, кетма-кет. *У бир айтганда беш-олти ашулани сидрасига айтарди.* Ё. Хамимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

СИДҚ [*а*] Садоқат, содиқлик. *Пахта учун гоятда юқори сидқу ихлос.* Ғ. Ғулом. *Ўртоқ Ленин фикри мудом Мазлумларни озод этмоқ. Озод бўлган эллар унга Сидқин аён қилмоқ керак.* Эргаш шоир. **Сидқи дил** чин садоқат, самимият. *Сидқи дил билан меҳнат қилган киши қуруқ қолмайди.* Н. Сафаров, Дон. *Ўртоқ Ленинниг ҳар сўзин, Бир достон қилмоқ керак. Сидқи дилдан таърифин, Мадҳин баён қилмоқ керак.* Эргаш шоир.

СИДҚИДИЛ [*а*+*ф-т*] (*тўғриси* **сидқи дил**) *қ.* **сидқ.**

СИДҚИДИЛЛИК (*тўғриси* **сидқи диллик**). Чин садоқат. *Сидқидиллик кўрсатмоқ. Сидқидиллик билан бажармоқ.* ■ *У буюрган ишни сидқидиллик билан тез ва аниқ ўтайди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

СИЁ [*ф-т* **сиёҳ**, *л. м.* **қора**]: **дили сиё** кўнгли ранж, хафа. *Кампирнинг дили сиё.. Боя сўкчак тагидан ўнтача ўлик қурт териб чиқди.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *Ноз-неъмат муҳайё бўлса-ю, дилинг сиё, руҳинг сўник бўлса, ҳаётда не лаззат бор.* М. Жўра, Изтироб.

СИЁСАТ [*а*] 1 Давлат ҳокимиятининг мамлакатни бошқарувда ва халқаро муносабатларда **тутган йўли**; ижтимоий ташкилот, партия, синф ва ш.к.нинг ўз мақсади ва маслагига мувофиқ тутган йўл-йўриғи. *Ички сиёсат. Ташқи сиёсат. Ленин партиясининг миллий сиёсати.* **Сиёсат тутмоқ** ўз фаолиятида бирор сиёсатни амалга оширмоқ; бирор тарзда **иш тутмоқ.** *Қаттиқ сиёсат тутмоқ.* ■ *Элмурод газетадан бир мақола ўқий бошлади. Гап Совет ҳукуматининг камбағал деҳқонларга ғамхўрлиги ва уларнинг манфаати йўлида тутган сиёсати тўғрисида борар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.| Халқаро ва ички ижтимоий ҳаётдаги воқеа, ҳодиса ва масалалар. *Кундалик сиёсат.* ■ *Шундай қилиб улар ҳаётдан, бахтдан, адабиётдан, сиёсатдан сўзлашдилар.* Ойбек, Нур қидириб.

2 *кўчма* Ҳийла-найрангга асосланган, йўлига қилинган иш, хатти-ҳаракат; устомонлик. *Каминангиздай аслзода гадо бир овчининг қизига уйланади. Гадойга — аслзода. Бу ҳам бир сиёсат авом кўз олдида.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Деҳқон, косиб халқи нотинчланиб қолди: албатта уларнинг болалари кетади-да, фармонда мардикор дейилган, аммо, Салим ака, менимча, бу нарса бир сиёсат, бир алдов бўлса керак.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *с. т.* Дўқ, пўписа, қўрқитув. *Мадумар додхоҳ одатича зуғум билан, сиёсат билан халққа ҳўмрайиб турарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.: [*Ҳўжамқулбий*] *гапини қайтарган бир камбағални тутдириб майдонда сиёсат учун қалтаклатган экан, бечора ўлиб қолибди.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. *Сиз буларни тутдириб, яхшигина пўписа, сиёсат қилиб бир-икки кун қамаб қўйинг.* Айний, Қуллар.

СИЁСАТБОЗ [*а*+*ф-т*] Сиёсатбозликни яхши кўрадиган, қуруқ сиёсат билан иш кўрадиган одам; сафсатабоз.

СИЁСАТБОЗЛИК Қуруқ сиёсат билан иш тутиш, сиёсат сўқиш, **сиёсий** ишни қуруқ гапга, фитна-фужурга айлантириб, меҳнаткашларни **сиёсий** кураш йўлидан чалғитиш.

СИЁСАТДОН [*а*+*ф-т*] Сиёсатни яхши биладиган, тушунадиган одам.

СИЁСАТЛИ Сиёсати ўткир, сиёсатини ўтказа оладиган, ўз сиёсати, қаттиқ қўллиги билан кишиларни бўй-

www.ziyouz.com kutubxonasi

сундира оладиган. *Сиёсатли бошлиқ.* ▪ *Бир ҳайбатли, сиёсатли нарсалар экан. Булар билан олишиб бўлмаса.* «Ёдгор».

СИЁСАТЧИ Сиёсат масалалари билан шуғулланувчи одам; сиёсат арбоби.

СИЁСИЙ [*а*] **1** Сиёсатга оид, сиёсат билан боғлиқ бўлган, сиёсат соҳасидаги. *Сиёсий масала. Сиёсий кураш.* ▪ *— Балли! — Ботирали хотинининг елкасига қоқди.— Биз халқимизнинг сиёсий саводини чиқаришимиз керак.* Ҳ. Ғулом, Машъал.| Сиёсат соҳасида иш олиб борадиган. *Сиёсий бўлим. Сиёсий арбоб.*| Сиёсатга, сиёсат масалаларига бағишланган. *Сиёсий мақола.*

2 Давлатга, давлатчиликка ва гражданлик ҳақ-ҳуқуқига оид. *Сиёсий тузум. Сиёсий ҳуқуқ.* **Сиёсий карта** (*ёки* **харита**) дунёнинг, қитъаларнинг давлатларга бўлинишини кўрсатувчи карта. *Дунёнинг сиёсий картаси.* ▪ *Европа сиёсий харитасида Могилёв шаҳри кичик бир нуқта бўлиб кўринди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

СИЁСИЙ-ОММАВИЙ [*а*] *айн.* **оммавий-сиёсий.** *Элмурод бу кунларда, шароит талаб қилганича, кўпроқ сиёсий-оммавий ишлар билан машғул бўлар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СИЁСИЙ-ОҚАРТУВ Халқ оммаси ўртасида сиёсий билим ва маърифат тарқатиш билан боғлиқ бўлган. *Сиёсий-оқартув ишлари.*| Шу иш билан шуғулланадиган. *Сиёсий-оқартув муассасалари. Сиёсий-оқартув мактаби.*

СИЁСИЙ-ТАШКИЛИЙ [*а*] *айн.* **ташкилий-сиёсий.** *Республика составига кирган бу узоқ ўлкага* [*Хоразмга*] *сиёсий-ташкилий ишларда тезда ёрдам бериш лозим эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СИЁҚ [*а*] (3-*ш. бирл.* **сиёқи** *ва* **сиёғи**) Авзо, турқ, кўриниш, сиёх. *Ҳавонинг сиёқи бузуқ.* ▪ *Мунаввархоннинг ҳали-бери тинчийдиган сиёқи йўқ.* М. Иброҳимов, Йўлакдаги муҳаббат. *От минганда отнинг бели толгудек, Чапдастлиги учар қушни олгудек, Сиёқидан йўлбарсга чанг солгудек.* Я. Қурбон. *Энажон сўрама қайғу ҳам доғим, Ғам билан сарғайди гулдай сиёғим.* «Равшан».

сиёқи *қ.* **сиёқ.**

сиёғи *қ.* **сиёқ.**

СИЁҲ I [*ф-т*] **1** *сфт*, *кам қўлл.* Қора, қора рангли. *Миллионлар мотамсаро қолганда.. Сиёҳ байроқлар қизилни ўраб қадалганда ...* Миртемир.

2 *от* Хат ёзиш учун ишлатиладиган рангли суюқлик. *Қора сиёҳ. Қизил сиёҳ. Сиёҳ билан ёзилган хат.* ▪ *Хатнинг сатрлари қора сиёҳда жуда усталик билан ўчириб юборилган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

◆ **Дили сиёҳ** *айн.* **дили сиё** *қ.* **сиё.** ▪ *Ҳосилотнинг мажлисда «такасалтанг», «номард» дегани унинг* [*Болтавойнинг*] *.. дилини сиёҳ қилди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. **Сиёҳ бахт** *ёки* **бахти сиёҳ** бахти қора. *Мен сиёҳ бахт дунёга келмаган бўлсам эди, сизга мунчалик кулфатлар, мунчалик андуҳлар йўқ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Рўйи сиёҳ** юзи, бети қора. *Рўйи сиёҳ бўлдик ушбу шаҳарга, Бошимиз кесади, осади дорга.* «Эрали ва Шерали».

СИЁҲ II *айн.* **сиёқ.** *Ҳавонинг авзойи бузуқ, ёғадиган сиёҳи бор.* ▪ [*Олимовнинг*] *шу зеҳни, ғайрати турса, келгусида агроном бўлиш сиёҳи бор.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. [*Зикриё қори:*] *Большевик Пўлат шу бўлади, тақсир. Икки дунёда ҳам эл бўладиган сиёҳи йўқ.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

СИЁҲДОН [*ф-т*] Сиёҳ қуйиб қўйиладиган идиш, ёзув-чизув асбоби. *Шиша сиёҳдон.* ▪ *Столи устида қоғозу қалам, Сиёҳга тўладир сиёҳдони ҳам.* Ж. Жабборов.

СИЗ *кш. олмш* 2-*ш кўпл.* **1** Қўпчиликка мурожаатда ишлатилади. *Сиз билан биз ўз ҳаётимизда қатъий бурилиш ясаб, зўр синовлар шароитига бевосита қадам қўйдик.* А. Қаҳҳор, Нутқ. *Сизга ўхшаш даллолларга ҳожат йўқ. Мен сизни хўп синаганман. Сиз халқ бўронини тўсмоқчимисиз? Овозини бўғмоқчимисиз? Қани уннаб кўринг, бу бўрон сизни шундай пирпирак қилиб учирадики, қўнгани жой топа олмай қоласиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.| **-лар** аффикси билан мурожаат кўпчиликка қаратилганлигини таъкидлайди. [*Абдиҳолиқ:*] *Сизлар оқ-қорани, йўл-йўриқни таниган одамлар — менга бир йўл кўрсатинглар, нима қилай?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мана, Назира хола ҳам, Шаҳодат хола ҳам келишди. Яхши бўлди. Ўзим ҳам сизларни йиғиб икки оғиз гаплашмоқчи эдим.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

2 Ўзидан катта кишига ва умуман ҳар қандай шахсга нисбатан ҳурмат билдиради. [*Кўрбоши:*] *Энди ортиқ ўйламангиз мулла Ҳомид, .. орада сиз қўрқарлик ҳеч бир иш йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Айланай сиздан, пошша қиз! Мирзакаримбойнинг ҳовлилари шуми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Сидиқжон:*] *Хола,* [*боланг*] *менга берақолинг, сизни ухлатмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

СИЗЛАМОҚ Ўзидан каттага ёки ҳар кимсага ҳурмат юзасидан «сиз» деб гапирмоқ; сиздирамоқ. *Собиржонқорининг эшигида бирга ишлаб, ҳасратлашиб юрган вақтларида Сидиқжон уни сенсирар, «Ҳайдар» дер эди, қачондан бери уни сизлайдиган, ўзидан бир ёки икки ёш кичик бўлишига қарамай «Ҳайдарали ака» дейдиган бўлди?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

СИЗЛАШМОҚ **сизламоқ** *фл. бирг. н. Улар бир-бирини сизлашади.*

СИЗЛОҒИЧ Баданда, кўпроқ юзда пайдо бўладиган сувли ғудда; хуснбузар.

СИЗМОҚ Бирор нарса орқали аста-секин милдираб ёки томчилаб ўтмоқ; сизғимоқ, сирқимоқ (газ, суюқлик ҳақида). *Қаердандир газ сизмоқда.* ▪ *Ёлғизжоннинг мижжалари орасидан ёш сизиб, юраги типирчилади.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда. *Асад қори энди бўзарди, зах ердан сизиб чиққан сув сингари, ичидаги ғашлик юзага чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СИЗНИКИ **сиз** *с. эгалик олми* 2-*ш. кўпл.* **1** Сизга қарашли, сизга тегишли. *Йўнғичқа сизникими? Ёш экан ҳали, жуда бақувват ўсибди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 (*ў.-п. к., ч. к., ж. к. билан*) Сизнинг уйингиз, сизнинг ҳовлингиз. *Йўлчи унга яқинлашиб: — Қулоқ солинг, ота.. Синглим ҳозирча сизникида турса қалай бўлар экан,— деди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 (*асосан кўпл. ф-да*) Сизга тегишли киши, сиз томондаги киши. *Бизнинг команда ғолиб чиқди, сизникилар енгилди.*

СИЗНИНГЧА *рвш* Сизнинг фикрингизча, ўйлашингизча. *Иш, сизнингча, қандай боряпти?*

СИЗОТ, сизот сув Ер остидан сизиб чиққан сув, зах суви. *Икки катта сув оралиғида сизотдан ботқоқлик ҳосил бўлган.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Зовурни қанча чуқур олсангиз, сизот сув шунча тез йўқолади.* Ҳ. Нуъмон, Қаҳрамон пахтакор.

СИЗСИРАМОҚ *айн.* **сизламоқ.** *Ўзидан катталарни сизсирамоқ.* ▪ *Ҳожи.. хотинини сизсираб: «Сиз икки келин ушлашни билмабсиз. Зайнабга жабр қилган кўринасиз..» — дер эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

СИЗҒИМОҚ *айн.* **сизмоқ.** [*Норбувининг*] *ёнбошидан оққан қон сизғиб сувга тушган ва ариқни қип-қизил қонга бўяган.* Ҳ. Шамс, Душман. *Дилдор чўчиб уйғонганда даричаларнинг тирқишидан тонг ёруғлиги сизғир эди.* Ойбек, Навоий.

СИЗҒИРИҚ **1** Сизғиб ўтган ёки сузғичдан ўтказилган суюқлик.

2 *айн.* **фрикатив.**

СИЗҒИРМОҚ *айн.* **сизғимоқ.**

СИЙДАМ *диал.* Сидирға, муттасил.

СИЙДИК **1** Буйракда ажратиладиган ва таносил органлари орқали чиқариб юбориладиган суюқлик.

2 *с. т.* Пушт; насл. *Ўз сийдигидан бўлган бола.* ▪ *Мен сенларнинг амирингизга қўшилмадим-у, унинг сийдиги бўлган сенларга қўшиламанми?* Айний, Қуллар.

СИЙДИРМОҚ **сиймоқ** *фл. орт. н. Сийдирадиган дори.*

СИЙЛАМОҚ **1** Ҳурматини бажо келтириб кутиб олмоқ, иззат-икром қилмоқ, эъзозламоқ. *Пирнафас ака меҳмонларни яхшилаб сийлади.* Ж. Шарипов, Хоразм. [*Ўзбек ойим:*] *Ҳали қудаларимизни муддаодагидек сийлай олганимиз йўқ, шу ҳолда жўнатсак бизнинг шаънимизга яхши эмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 («билан» *сўзи орқали*) Меҳмон қилмоқ. *Овқатдан кейин бобо меҳмонларни қимиз билан сийлади.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

3 Қадрига етмоқ, қадрламоқ, ҳур-

www.ziyouz.com kutubxonasi

матламоқ. *Эр — сийлаган элда азиз.* Мақол. *Сийлаганни сигир билмас.* Мақол. ■ *Эгасини сийлаган итига суяк ташлар, қабилидан қизлари туфайли қутидор ва Офтоб ойимлар ҳам жуда яхши иззат кўрар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Қасал деб сийлаб турибман-да, опаси,— деди Хадича ая мулойимлик билан.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.— *Ҳар нарса бўлганда ҳам улуғимиз деб сийлаб турган эдим..— деди Қаюм.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 (*ж. к. билан*) Ҳурмат юзасидан ортиқроқ, оғирроқ, яхшироқ қилиб бермоқ ёки камроқ ҳақ олмоқ (савдо-сотиқда). *Сизга беш сўм сийладим. Ўн килограмм ҳамма қатори, бир килограмм сизга сийладим.* ■ *Одамлар ҳеч бўлмаса икки-уч тупдан сийланг, деб ялинаверди.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза.

СИЙЛАНМОҚ сийламоқ *фл. мажҳ. н. Меҳмондар тўкин дастурхон билан сийланди.*

СИЙЛАШМОҚ сийламоқ *фл. бирг. н.*

СИЙЛОВ 1 сийламоқ *фл. иш оти.*

2 Сийлаб, ҳурмат қилиб ёки тақдирлаб берилган нарса. [*Мардон:*] *Сиздан пул олиб ўлибманми, хўжайин.* [*Мадёр:*] *Бу пул эмас, сийлов-ку. Аҳмоқ. Ол!* Н. Сафаров, Шарқ тонги.| *(ж. к. билан)* Савдода хариднинг ортиқроқ, оғирроқ, яхшироқ қилиб берилган ёки ҳақнинг камроқ олинган қисми. *Оғири сизга сийлов. Сийлови билан тортиб бермоқ.*

◆ **Ўзингга сийлов (бўлсин)** *кест.* ўзингга буюрсин (яъни менга, бизга кераги йўқ). *Маслаҳатинг ўзингга сийлов.* ■ *Раислигинг ўзингга сийлов бўлсин. Фақат бир илтимос: жуда ҳам кеккайиб кетма.* Ф. Насриддинов, Ота ўғли.

СИЙМО [*а*] *кт.* 1 Қиёфа, кўриниш. *Улуғвор сиймо. Гўзал сиймо. Маънавий сиймо.* ■ *Комила унга меҳр билан бошдан-оёқ қараб, унинг сиймосида қарийб ўзгариш сезмади.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Унинг [қизнинг] сиймосида мен ҳаёт гўзаллигини кўрдим.* М. Қориев, Ойдин кечалар.| Чеҳра, юз. *Ўтган асрнинг сўнгги кузи Қорабулоққа очиқ чеҳра билан келди. Унинг гулгун сиймосидан узоқ вақтларгача нур аримади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.| *(аниқловчи билан)* Кўринишидаги, сифатидаги. [*Навоий:*] *Менн девона қилган нозанин ҳур, Малак сиймо, париваш, кўзлари нур.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

2 *ад.* Образ. *Ленин ҳаёт, Ленин яшайди, Номи тун-кун тилларимизда: Улуғ зотнинг ёркин сиймоси Ҳамон бизнинг дилларимизда.* З. Диёр.

СИЙМОҚ Қовуқни бўшатмоқ, ёзилмоқ. *Отлиқ отини тўхтатиб, ундан тушди, от сийганда ундан узоқлашиб турди.* Айний, Қуллар.

◆ **Билиб туриб сувга сиймоқ** билиб туриб ножўя ёки номақбул иш қилмоқ.

СИЙНА [*ф-т*] *кт.* 1 Кўкрак, кўкс. *Эслаганда қизнинг сийнаси, Чуқур бир оҳ била қўзғалур.* Ҳ. Олимжон. *Мирқосимнинг қўлидаги чақалоқ бирдан йиғлаб юборди. Лаъли уни қўлига олиб, бағрига босди-да, лорсиллаб турган оппоқ сийнасини тутди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма* Дил, қалб, юрак. *Чарх давридин жигар хун, сийнаси афғорман. Муқимий. Ҳар ёнда булоқлар Оқмоқда шарақлаб .. Ҳар сийнада шодлик, Тошмоқда тилаклар.* Ҳ. Олимжон.

3 *кўчма* Қучоқ, бағр; оғуш. *Жазирама саратон, Оқади анҳор, дарё. Пахтазор сийнасига Отанинг суви даво.* Қ. Муҳаммадий. *Қурилиш ишқи билан Азамат ўлка. Сийнасига тўплади Куч-қувват ўлка.* Ғайратий. *Булоқ она ер сийнасидан Шеър сингари қайнаб оқади.* Э. Воҳидов.

СИЙПАЛАМОҚ 1 Силамоқ, силаб эркаламоқ.— *Вой шўрим, қўлингга нима қилди? — Тўтибу қўллари билан Адолатнинг гоҳ елкасини, гоҳ орқасини сийпаларди.* С. Зуннунова, Гулхан. [*Йўлчи*] *тоза супурги билан уларни* [*отларни*] *бошдан-оёқ супурди, қўллари билан сийпалади, бармоқлари билан ёлларини таради.* Ойбек, Қутлуғ қон.| *кўчма* Тегиб, силаб ўтмоқ (шабада, шамол ҳақида). *Баҳор шабадаси юзни сийпалаб, кўкатларнинг ҳидини димоққа уради.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

2 Ушлаб, силаб кўрмоқ, силаб текширмоқ, пайпасламоқ. *Давлатёрни чамадоннинг ялтироқ жезлари жуда қизиқтирди. Уларни қўллари билан сийпалаб кўриб: — Бу папкани ҳукумат берганми ё сотиб олганмисиз? — деб. сўради.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У [отам] товуш берган томонни мўлжаллаб, босқич поғоналарини сийпалаб, эҳтиёт билан қадам қўйиб юқорига чиқарди.* Айний, Эсдаликлар.

3 *кўчма* Яширишга, юмшатишга ҳаракат қилмоқ, хаспўшламоқ, пайпасламоқ.— *Сиз ўз ишингизни чатоқлаштиряпсиз. Сийпалаб сўраганимиздан жуда ҳам эркаланиб кетманг ..,— деди терговчи.* Ё. Ҳаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

СИЙПАЛАНМОҚ сийпаламоқ *фл. мажҳ. н.*

СИЙПАЛАТМОҚ сийпаламоқ *фл. орт. н.*

СИЙПАЛАШМОҚ сийпаламоқ *фл. бирг. н.*

СИЙПАМОҚ 1 Кафт билан силамоқ. *Дуодан сўнг барча юз сийпади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.| Кафт билан силамоқ, силаб эркаламоқ. *От ёлини сийпамоқ.* | *кўчма* Тегиб ўтмоқ, сийпаламоқ (шамол, шабада ҳақида). *Майин шабада столдаги расмларни сийпаб, уларга жон киргизгандай бўлди.* Р. Файзий, Қишиларимиз қиссаси.

2 *кўчма* Гап-сўз, муомала ва ш. к. билан юмшатмоқ, текисламоқ. *Ўз айбини сийпамоқ.*

СИЙПАШМОҚ сийпамоқ *фл. бирг. н.*

СИЙРАҚ 1 Онда-сонда, биттадан жойлашган, ораси очиқ-очиқ, дакқам-дуккам. *Сийрак соқол. Сийрак соч. Сийрак ғўза.* ■ *Мўмин ака пешанасини тиришитирди, сийрак бароқ қошлари бир-бирига туташди.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. *Пича юришгач, уларнинг кўзларига қалин ўт ва сийрак буталар ўсган катта сайҳонлик очилди.* Ойбек, Қуёш қораймас.‖ *Арчалар кўзимга аввалгидан сийрак, катта кўриняпти.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.| Кўзи, тешиклари катта-катта. *Сийрак тўр. Сийрак элак.*| Арқоқ-ўришларининг оралари очиқ-очиқ қилиб тўқилган, шаша. *Сийрак дока.*| Унча қалин, қуюқ бўлмаган. *Сийрак оқ булут орқали хираланиб кўринган қуёш ғарбга қараб юмалай бошлаган бир пайтда отлиқлар қишлоққа кириб келиб, ўзларини ўраб олган одамлардан оқсоқолни сўрадилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Онда-сонда бир бўладиган, камдан-кам; нодир, ноёб. *Сийрак ҳодиса.*‖ *Кўчаларда йўловчилар сийрак.*‖ *Сийрак учрайдиган буюм.* ■ *Бу оилада .. ҳар кун ширин-ширин овқатлар тайёрланади. Аммо меҳмон сийрак бўлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Унчалик зич эмас, сийраклашган (газ, ҳаво ҳақида). ‖ *Бу ер бўлса денгиз сатҳидан икки-уч минг метр баланд, ҳаво анча сийрак.* С. Анорбосв, Оқсой.

СИЙРАКЛАМОҚ 1 Орасидан олиб ташлаб сийракроқ қилмоқ, яганаламоқ. *Ғўзаларни сийракламоқ.*

2 Ҳажмини кенгайтириб ёки маълум қисмини чиқариб юбориб сийракроқ қилмоқ. *Двигатель цилиндридаги ҳавони сийракламоқ.*

СИЙРАКЛАНМОҚ 1 сийракламоқ 1 *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Сочлари сийракланиб қолибди.*

2 сийракламоқ 2 *фл. ўзл. н. Тоғли жойларда ҳаво сийракланган бўлади.*

СИЙРАКЛАТИЛМОҚ сийраклатмоқ *фл. мажҳ. н. Сийраклатилган газ.*

СИЙРАКЛАТМОҚ сийракламоқ *фл. орт. н. Кўчатларни сийраклатмоқ.*

СИЙРАКЛАШМОҚ 1 Сийрак бўлиб, камайиб қолмоқ. *Кўкдаги юлдузлар ойнинг ўткир шуъласида эригандай сийраклаша бошладилар.* С. Зуннунова, Янги директор. *Отишма яна бир соатча давом этди. Босмачиларнинг ўқлари тобора сийраклашиб, ниҳоят бутунлай тинди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.| Одами камайиб қолмоқ. *Батальон яна йўлга тушди, у хийла сийраклашган эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Товсилмоқ, товсилланмоқ. *Кўчадаги қатнов сийраклашиб, қоронғи туша бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Кенгайиб ёки маълум ҳажмдаги миқдори камайиб, салмоғини йўқотмоқ, сийракланмоқ (газ, ҳаво ҳақида). *Юқорига кўтарилган сари ҳаво сийраклашади.*

СИЙРАКЛАШТИРМОҚ сийраклашмоқ *фл. орт. н. Кўчатларни сийраклаштирмоқ.*

СИЙРАКЛИК сийрак *с. белги оти.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Кўчатларнинг сийраклиги. Ҳавонинг сийраклиги.

СИЙҚА 1 Едирилиб, ишқаланавериб ёки сайқал топиб теп-текис бўлган, сип-силлиқ. *Сийқа тош. Сийқа чақа.* ■ [*Марасул:*] *Ҳа! Бора бериб остонасини сийқа қилиб юбордим! Эрга теккан сен-у, жафосини мен тортаман.* А. Қаххор, Оғриқ тишлар.— *Колхоз печатини ҳуда-беҳудага боса бериб сийқа қилиб, хатларини ўқиб бўлмайдиган қилиб юборган экансан,— деди уста раисга.* С. Аҳмад, Ҳодивой. **Сийқа бош** 1) сочлари тўкилиб кетган, силлиқ бош; 2) боши шундай одам.

2 *кўчма* Кўп чайналган, ишлатилавериб кўнгилга урган. *Сийқа гап.* ■ *Гапи сийқа иборалар, қуруқ формулировкаларга, ўрта мактабдан бери маълум фактларга тўла.* П. Қодиров, Уч илдиз. **Сийқаси чиққан** кўп чайналган, ишлатилавериб кўнгилга урган, эскирган. *Колхозни орқага судрайдиган бундай ишлар тўғрисида гапириб қолсангиз, улар уялмай-нетмай.. сийқаси чиқиб кетган «бажарамиз»ларини такрор-такрор айтишади.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

3 *кўчма* Ғоя-мазмун ва бадиий жиҳатдан камбағал; юзаки, саёз. *Сийқа фикр. Сийқа асар.*‖ *Сотиболдиевнинг баҳслашиши ҳам алланечук сийқа, бачкана эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

4 *кўчма с. т.* Кўп иш кўриб айёр бўлиб кетган; хирпа. *Сийқа одам.* ■ *У худди «бехато» назмга ўхшар, Сийқа бўлганидан сўкилмай яшар.* Шайхзода.

СИЙҚАЛАМОҚ Ишқалаб ёки сайқал бериб силлиқламоқ. *Ғиштни сийқаламоқ. Тезоқар сувлар тошларни тезда сийқалаб юборади.*

СИЙҚАЛАНМОҚ 1 **сийқаламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Сийқаланган тош. Сийқаланиб кетган муҳр.*

2 *кўчма* Ишлатилавериб сийқаси чиқмоқ, кўнгилга урмоқ, эскирмоқ, ёқдан қолмоқ. *Сийқаланган ибора.*

СИЙҚАЛАТМОҚ **сийқаламоқ** *фл. орт. н.*

СИЙҚАЛАШМОҚ 1 Сийқа, силлиқ бўлиб бормоқ, силлиқлашмоқ. *Муҳр сийқалашиб қолибди.*

2 *кўчма* Ғоя-мазмун ёки бадиий жиҳатдан саёзлашмоқ, юзаки бўлиб бормоқ. *Адибнинг сўнгги асари анча сийқалашган.* ■ *Бора-бора Қорача Ҳожибнинг ҳазиллари сийқалашиб, ҳаммасининг энсасини қотира бошлади.* М. Осим, Ўтрор.

СИЙҚАЛАШТИРМОҚ **сийқалашмоқ** 2 *фл. орт. н.*

СИЙҚАЛИҚ **сийқа** *с. белги оти. Тошнинг сийқалиги. Асарнинг сийқалиги.*

СИЙҒОҚ Кўп сиядиган, қовуғи бўш.| Уйқусида ўрнига сийиб қўядиган. *Сийғоқ бола.*

СИЛ 1 Кох таёқчалари (микроблари) туфайли юзага келадиган ва асосан ўпка, суяк, бўғин тўқималарини емирадиган юқумли касаллик. *Ўпка сили. Суяк сили. Сил шифохонаси.* **Сил касали** (*ёки* **касаллиги**) *айн.* **сил** 1. *Дўконхонанинг тўрида Шокир отанинг ўғли Тоҳиржон ўтиради. У йўлчининг эшитишига қарағанда, кўпдан буён сил касалига дучор.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мариянинг бахтига қарши амаки сил касаллигига учраб, ишдан қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Сил бўлмоқ** 1) сил касалига йўлиқмоқ; 2) *кўчма с. т.* озиб-тўзиб, ранги кетиб, касал тусига кирмоқ. [*Фотима ўз-ўзича:*] *Ҳеч бир киши билан сўзлашмасдан сил бўлишга яқин келдим.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. **Сил қилмоқ** 1) сил касалига йўлиқтирмоқ; 2) *кўчма с. т.* оздириб-тўздириб, рангини олиб касал тусига киритмоқ, афтодаҳол қилмоқ. *Сил қиладиган иш.* ■ *Уни* [*вакилни*] *объектма-объект бошлаб юраркан, ҳар ракамга ёпишиб ҳижжалай бериши сил қилиб юборди.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 Шу касал билан оғриган бемор. *Силларни даволамоқ. Силларни изоляция қилмоқ.*

СИЛА I *рви* Идишнинг қирғоғи, лаби, оғзи билан баравар қилиб. *Косани сила қилиб тўлдирмоқ. Ошга сила уч пиёла гуруч солмоқ.*

СИЛА II Олабуға балиқлар оиласига мансуб, денгиз, дарё ва кўлларда яшайдиган қимматли, овланадиган балиқ.

СИЛАБ-СИЙПАБ *рви* 1 Силлиқлаб, ўриб-тараб, пардоз-андоз қилиб. — *Кийимларимни кийиб, ўзимни силаб-сийпаб бинойидай бўлиб, бозор томон жўнадим,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 *кўчма* Силаб ва сийпаб, аста тегиб. *Енгилгина шўх еллар, Қанот силкиб учади. Силаб-сийпаб юзларимни, Бўйларимдан қучади.* Т. Тўла.

3 Силаб ва сийпаб, эркалатиб, ардоқлаб. *Болани силаб-сийпаб ухлатмоқ.*| Алдаб-сулдаб. *Материал йўқ. Хатто муҳтарам сайёҳ учун ҳам материал тополмай, жума куни келинг, деб силаб-сийпаб жўнатганимни кўрдингиз-ку!* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

СИЛАМА: **силама сандиқ** 1) лиммо-лим тўлдирилган сандиқ; сандиқ тўла. *Силама сандиқ мол;* 2) *кўчма* ўзига оро, зеб берган, сип-силлиқ; олифта, башанг.

СИЛАМОҚ 1 Устидан кафт юргизмоқ, сийпамоқ. *Дарға оппоқ соқолини силаб, Қараб қолди бўлиб паришон.* Э. Раҳим.] Кафтни босиб аста юргизмоқ, кафт билан аста массаж қилмоқ. *Кампир Мирзаевни ўпди, ярадор оёғини силади.* А. Қаххор, Кўк конверт. *Худойқул бир нафас ғингшиб ётди. Тепкидан оғриган жойларини секин-аста силади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Устидан кафт юргизиб, сийпаб эркалатмоқ. *Тўлқин энди уйдаги хотинларга қарамай, онасининг пешанасини, сочларини силай бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.— *Аҳвол шундай дегин, биламан, ҳаммасини биламан, оғир кунлар кечиряпмиз,— деди генерал ва қизчани эркалаб юзларини силади, юпатди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ғуломжон отхонага кириб, тўкилган беданларни охурга териб солди, қорнғида ҳам саманининг пешанасини силаб, суйиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.| *кўчма* Тегиб, сийпаб ўтмоқ, сийпаламоқ (шамол, шабада ҳақида). *Майин эсаётган шамол.. дарахтлар соясида юғуриб бораётган Саодатнинг юзини, сочларини силаб ўтади.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

◆ **Бошини** (*ёки* **пешанасини**) **силамоқ** *қ.* **бош. Иягини силамоқ** иягини бош ва кўрсаткич бармоқ билан ўраб кафт орасига олмоқ («ҳаф сенимм» ишорасини билдиради). *Афанди «қасосли дунё, хайр» деб ўз иягини силаб қўйди.* «Латифалар». **Нон** (*ёки* **пахта**) **силамоқ** *этн.* оғриқ жой устидан нон ёки пахта юргизиб айлантириб даволамоқ.

СИЛАНМОҚ 1 **силамоқ** 1, 2 *фл. мажҳ. н.*

2 Ўзига оро, зеб бермоқ; тараниб озода кийиниб юрмоқ. [*Қосим:*] *Отам раҳматлик юзлаб косибларни ишлатиб қўйиб, ўзи силаниб юргани-юрган эди.* «Муштум», 1960, № 12.

СИЛАТМОҚ **силамоқ** 1, 2 *фл. орт. н. Оёқларини силатмоқ.* ■ *Отни боқсанг, арпа бериб тулпатиб, Ёл-қуйруғин Ҳилолжонга силатиб.* «Гўрўғли».

СИЛАШМОҚ **силамоқ** 1, 2 *фл. бирг. н.*

СИЛЕН Чўлда ўсадиган ва қумни яхши ушлайдиган кўп йиллик бошоқли ўт.

СИЛЖИМОҚ 1 Жойидан қўзғалмоқ, сурилмоқ, жилмоқ. *Шкаф жайидан силжимади.* ■ [*Йўлчи*] *отнинг жиловидан тортди, аравакаш ғилдиракдан тортди. От силжимади.* Ойбек, Қутлуғ қон.| Жойидан кетмоқ, қўзғалмоқ; турган жойини ташламоқ. *Отишма зўрайиб кетди. Пулемётдан бир секунд силжисам душман менигина эмас, ўша қизни ҳам ўлдиради.* Ойдин, Суҳбати жонон.— [*Офтобойим:*] *Янглишяпсиз, ойи!* — [*Ўзбек ойим:*] *Янглишсам, янглишмасам Кумуш бу уйдан силжимайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ёши улуғ Назарали ота шу ерда. У йил бўйи силжимади меҳнат постидан.* Ғ. Ғулом.

2 Жўнамоқ, йўлга чиқмоқ.— *Зиё ака билан ўғли Раҳматни бўшатингиз, сўнгра ановини қўлга олингиз! — деган амрни олиб, қўрбоши ҳам силжиди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.| Олға босмоқ, илгариламоқ. *Ротамиз тун қорнғисида ўрмон ичидан товушсизгина силжиди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.| **Белгили масофани босиб ўтмоқ.** *Отряд икки километр силжиди.*

3 Сизиб ўтмоқ, сизғимоқ, сизмоқ. *Шипдан сув силжиб томчиламоқда.* ■ *Қалин ток барглари орасидан силжиган қуёш нурлари унинг юзида, сочларида товланиб ўйнайди.* **Ойбек**, Қутлуғ қон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

♦ **Илгари** (*ёки* **олға**) **силжимоқ илгари** (*ёки* **олға**) **босмоқ** *қ.* **босмоқ** 8.

СИЛЖИТИЛМОҚ *силжитмоқ фл. мажҳ. н. Стол аранг силжитилди.* ■ [*Хушрўй*] *бир қадам силжитилсин-чи!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

СИЛЖИТМОҚ *силжимоқ фл. орт. н. Харсангни кўплашиб силжитдик.* ■ *Навоий .. салласини пешанадан сал юқори силжитди.* Ойбек, Навоий.

СИЛЖИШ 1 *силжимоқ фл. иш оти. Йўлчи учун Мирзакаримбойникидан силжиш — Гулнордан айрилиш демак эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Яхши томонга ўзгариш, олға босиш. *Ишимизда катта силжиш бор. Ҳаётимиздаги силжишлар беқиёсдир.*

3 *махс.* Модда ёки жисм қатламлари ёки қисмларининг бир-бирига нисбатан сурилиши, кўчиши. *Сейсмик силжиш. Муз қатламларининг силжиши.*

СИЛЖИШМОҚ *силжимоқ* 1, 2 *фл. бирг. н.* (*фақат одамларга нисбатан*). *Улар жойидан силжишмади.*

СИЛИКАТ [*р*<*лат*] *қ.* **силикатлар.**

СИЛИКАТЛАР 1 Таркибида кремний кислотаси тузлари бўлган минераллар (дала шпати, слюда ва ш. к.).

2 Шундай минераллардан тайёрланган материаллар (шиша, чинни, цемент, ғишт ва ш. к.).

СИЛИЦИЙ [*р*<*лат*] *айн.* **кремний.**

СИЛҚИЛАШМОҚ 1 Қийишмоқ, талашмоқ, тортишмоқ (савдода, битишувда).— *Бир қанча силқилашишлардан кейин бой менга хизмат ҳақи учун ойига хом-пишиқ аралаш, она сутидан ҳалол икки пуд ун, етти қадоқдан олма берадиган бўлди,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 Қаттиқ айтишмоқ, сен-менга бормоқ. *Арзимаган нарсага силқилашиб қолишибди.*

3 Бел олишувда, курашда бир-бирини силтамоқ, силтаб тортмоқ, тортишмоқ. *Мирзачўллик полвон Ғанишердан анча новча эди. Иккаласи бир-бир марта силқилашиб, бир-бирини бир оз сургилашиб, куч синашиб кўришди.* А. Абдунабиев, С. Султонов, Ленин йўриғи билан.

СИЛҚИМОҚ Куч билан силтаб у ён бу ён қимирлатмоқ; кескин, қаттиқ тебратмоқ, қоқмоқ. *Шукуржон фляганинг оғзини пастга қилиб, силкиган эди, ичидан ингичка қилиб ўралган бир қоғоз тушди.* О. Ёқубов, Ота изидан. *Куда ая сўрида ечинмай ухлаб ётган кишининг оёғидан силкиб уйғотди.* С. Аҳмад, Пойқадам. *Сидиқжон эгарга яхшироқ ўрнашиб отнинг жиловини силкиди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Бош силкимоқ** 1) **бош**(**ни**) қимирлатмоқ. *Турсунбой ота эгарга қийшиқ ўтириб, ҳиргойи қила бошлади. От қўшиқ мақомига бош силкиб аста-секин йўртиб кетмоқда.* С. Аҳмад, Ҳукм; 2) бош ирғатмоқ. *Секретарь ҳам унинг гапини тасдиқлагандек, вазмин бош силкиб қўйди.* Ш. Ғуломов, Қалб ундайди.| Ҳавода ўйнатмоқ, у ён бу ён тебратмоқ. *Қизнинг назарида она перронда ҳамон рўмол силкиб тургандек эди.* С. Аҳмад, Меҳрибон. *Бектемир.. милтиғини ҳавода силкиб, ўртоқларига ишора қилди.* Ойбек, Қуёш қораймас. **Қанот силкимоқ** *айн.* **қанот қоқмоқ** *қ.* **қанот** 1. **Қўл силкимоқ** 1) қўлни ҳавода у ён бу ён қимирлатмоқ, тебратмоқ. *Ҳамма кўчада. Ҳамма унга оқ йўл тилаб қўл силкимоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат; 2) *айн.* **қўл силтамоқ** *қ.* **силтамоқ.** *Али тажанг умидсизларча қўлини силкиб, туриб кетди. Бектемир унинг орқасидан хомуш қараб қолди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

♦ **Этак силкимоқ** *айн.* **этак қоқмоқ** *қ.* **этак.**

СИЛҚИНИШ 1 *силкинмоқ фл. иш оти. Суҳбат шунчалик қизиган эдики, ташқарида бўралаётган қор бўрони билан палаткаларнинг силкиниши унча сезилмас эди.* Ғайратий, Узоқдаги ёр.

2 *махс.* Чайқалиш ва унинг натижасида етган шикаст. *Умуртқани силкинишдан сақлаш.*

СИЛҚИНИШМОҚ *силкинмоқ фл. бирг. н. Кенг водий лолага бурканган, ранг-баранг тоғ гуллари яна ҳам чиройлироқ жилваланиб, баҳор насими билан ўйнашиб силкинишар, бўй сочишар эди.* С. Абдулла, Қувғинда.

СИЛҚИНМОҚ 1 *силкимоқ фл. ўзл. н. Ой тепага келган. Тол барглари шабадада силкиниб йилтирайди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Арава ғижирлаб борар, гап мавзудан мавзуга кўчар, Турғуной гапга аралашолмай, бедалар ичида бир боғ бедадай силкиниб борар эди.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Мотоцикл тобора кучли силкиниб, сапчиб кетарди-да, ҳозир йиқиладигандай, синиб кетадигандай туюларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Ўз гавдасини кескин кўтариб тушмоқ, қаттиқ тебратмоқ. *Туя силкинса, эшакка юк чиқади.* Мақол. ■ — *Қўшиқ айтсанг-чи, Турғуной,— деди Мастон бир силкиниб, устидаги юкларини яхшироқ ўрнаштириб.* А. Қаҳҳор, Мастон.

СИЛҚИТМОҚ *силкимоқ фл. орт. н.* 1 *айн.* **силкимоқ.** *Дастурхонни силкитмоқ.* ■ *Шамол зўрайиб, дарахтларни силкитган сари, барглари осмонга пириллатиб учирган сари, биз севинамиз.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Николин қўлидаги тўппончасини силкитиб олға томон югурди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Биз ҳавога кўтарилдик, начальник қўл силкитиб, хайрлашганча қолди.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради.— *Ўрмонжон акамнинг жаҳллари хўп тез-да,— деди ва товуш чиқармай қорнини силкитиб кулди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Кўтариб ташламоқ, ларзага солмоқ. *Момақалдироқдай кўкни силкитиб гумбурлаётган тўп отишмасини эшитди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

СИЛҚИШМОҚ 1 *силкимоқ фл. бирг. н. Станция биқинидаги қувурлар устида қизлар қўшиқ айтиб ўтиришарди. Улар Моҳидил билан қўл силкишиб кўришишди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 *айн.* **силкилашмоқ.**

СИЛЛА Куч, қувват, тинка, мадор. *Силлам йўқ.* **Силласи қуриди** 1) куч-қуввати, тинка-мадори қолмади, ҳолдан тойди. *Кечга томон Вали полвон силласи қуриб чайлага борди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда; 2) *кўчма* аҳволи танг бўлди, мадори қуриди. *Биринчи жаҳон уруши ва граждан уруши дан силласи қуриб чиққан халқимиз.. социализм қуришга киришган даврни эслайман.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 12; 3) қисилди, зорикди, толиқди. *Ариқ қазувчиларнинг овқатдан сиз лалари қуриб, иликлари пучайган,.. дармонсиз эдилар.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

СИЛЛИҚ 1 Ҳеч қандай ғадир-будури, ғудури йўқ, теп-текис. *Силлиқ қилиб рандаламоқ.* ■ *Тош шу қадар силлиққи, гўё ҳайкалтарош ҳўп ҳафсала билан йўнган-у, кўтаролмай ташлаб кетган дейсиз!* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.| Сирпанчиқ, сирғанчиқ, сийқа. *Силлиқ муз.* ■ [*Бектемир*] *нам, силлиқ қияликдан сирпаниб, яна сувга «шалоп» этиб тушди.* Ойбек, Қуёш қораймас.| Бежирим ва текис. *Аҳмад Ҳусайн катта синглисини юпатди; кўзларида ёш қайнаган қизчаларнинг силлиқ сочларини силади.* Ойбек, Нур қидириб.‖ *У тахминан йигирма беш ёшларда бўлиб, бошида Бухоро амалдорларинкидай силлиқ ўралган оқ салла, ғанида.. адрас тўн, оёғида хром этик.* Айний, Дохунда.

2 *кўчма с. т.* Қад-қомати келишган ва чиройли. [*Ғаффор:*] *Қани, силлиқ қиз экан. Отга ўнгар! Таҳорат суви бериб юрар.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. *Олимхон, замонасига мувофиқ олифтанамо, ёшига қараганда чиройли, силлиқ киши эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Силлиқ тортмоқ** тўлишиб чиройлилашмоқ.— *Мен сени олганимда, офтобда қуриган туршакдек буришган, қоп-қора эдинг. Энди тўлишиб, тухумдек силлиқ тортиб кетдинг..,— деди Жамолиддин Нурига.* С. Юсупов, Осон ишнинг оҳи бор.

3 *кўчма* Беками-кўст, равон (тил, услуб, нутқ ва ш. к. ҳақида). *Силлиқ услуб.*‖ *Силлиқ ёзилган асар.* ■ *Почтаевнинг тўғри, силлиқ гаплари узоқдан дона-дона янграб эшитиларди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Устоз Қулмуҳаммад мақомни ғижжакда чалмоққа ҳаракат қилибди. Аммо силлиқ чиқмабди.* Ойбек, Навоий.

4 *кўчма* Қишига қаттиқ тегмайдиган; юмшоқ. *Силлиқ муомала.* ■ *Эҳтимол, сўз хазинасидаги барча силлиқ сўзларни топиб, насиҳатгўйлик қилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.‖ [*Собир ака:*] *Силлиққина қилиб жавоб бердим. Сен нима дейсан, аяси?* О. Ёқубов.| *с. т.* Бежанжал, беишкал, текис. *Хўжайин ўртага тушса, у вақт иш*

www.ziyouz.com kutubxonasi

силлиқ бўлиб чиқса керак, дейман. Ойбек, Қутлуғ қон. *Силлиқ бораётган тақсимотнинг бирдан кўнгилсиз тус олгани баъзи янги аъзоларни чўчитиб, эсанкиратиб қўйди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

5 *махс.* Бир текисда, равон.‖ *Тўғри, ишни қойил қиласан, машиналар доим силлиқ айланади.* Ф. Мусажонов, Қамтарин ишчи.

♦ **Сувдан силлиқ чиқмоқ** жанжалли ёки жиноий ишдан беайб қутулиб чиқмоқ, «оппоқ» бўлиб чиқмоқ.

СИЛЛИҚЛАМОҚ 1 Ишлов билан силлиқ қилмоқ, сайқал бермоқ. *Тошни силлиқламоқ. Деворни силлиқлаб сувамоқ.* ▬ *У, толдан қилинган янги кетмон сопини ойна билан қиртишлаб силлиқлар, хаёлида эса Эралини ачитиб олаётган эди.* А. Муҳиддин, Ғанишер.

2 *кўчма с. т.* Ишлаб камчиликлардан холи, беками-кўст, равон қилмоқ. *Услубни силлиқламоқ. Тилни силлиқламоқ.* ▬ *Гулнор ўз дўсти, сирдоши Зайнаб билан маслаҳатлашиб Йўлчига хат ёзишга қарор қилган ва сўзларини айтиб турган; отин қиз эса, Гулнор сўзларини силлиқлаб қоғозга кўчирган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Текисламоқ, тўғриламоқ, юмшатмоқ. *Ишкални силлиқлаб юбормоқ.*

СИЛЛИҚЛАНМОҚ силлиқламоқ *фл. мажҳ. н. Силлиқланган тош. Ишлари силлиқланиб кетибди.*

СИЛЛИҚЛАТМОҚ силлиқламоқ *фл. орт. н.*

СИЛЛИҚЛАШМОҚ 1 силлиқламоқ *фл. бирг. н.*

2 силлиқламоқ 2, 3 *фл. ўзл. н. Муомала силлиқлашди. Услуб анча силлиқлашибди.*

СИЛЛИҚЛАШТИРИЛМОҚ силлиқлаштирмоқ *фл. мажҳ. н.*

СИЛЛИҚЛАШТИРМОҚ силлиқлашмоқ 1 *фл. орт. н. Оҳангни силлиқлаштирмоқ.*

СИЛЛИҚЛИК силлиқ *с. белги оти. Сиртнинг силлиқлиги.* ▬ *Алексейнинг одамлар билан муомалага усталиги, камтарлиги, масалаларни жуда осойишта ва силлиқлик билан ҳал қила олиши Элмуродни қойил қилар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу ўзгаришнинг силлиқлик билан ўтишига сира кўзим етмайди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

СИЛЛИҚЛОВЧИ 1 силлиқламоқ *фл. ш. оти.*

2 Сайқал берувчи, сайқалловчи ишчи, уста.

СИЛЛОГИ́ЗМ [*р<грек*] Икки фикрдан чиқарилган учинчи фикр, хулоса.

СИЛОВСИН Мушуксимонлар оиласига мансуб, тумшуғи узун, кўзи жуда ўткир йиртқич ҳайвон.‖ Шу ҳайвоннинг териси, мўйнаси.‖ *Бек бўлиб.. силовсин тўн, зарли камар бойладинг.* «Хушкелди».

СИЛОН Бўри ва итдан туғилган дурагай.

СИ́ЛОС [*р*] *қ. х.* Чорва моллари учун ўт, маккажўхори ва ш. к.дан кертиб, ачитиб махсус тайёрланадиган тўйимли озуқа. *Силос бостирмоқ.* ▬ *Ҳосил мўл, тобида силос қилмасанг, шираси камайиб.. кетади.* Ф. Нуруллаев, Бўз йигит.

СИЛОСЛАМОҚ Силосхоналарда, силос иншоотларида моллар учун силос тайёрламоқ, бостирмоқ. *Маккажўхори пояларини силосламоқ.*

СИЛОСХОНА [*р+ф-т*] Силос бостириладиган иншоот, чуқур, ўра ва ш. к. *Колхоз силосхоналари.*

СИЛОҲ [*а*] *эск. кт.* Қурол-яроғ, аслаҳа. *Душманимиз ҳануз силоҳини тарк этмади.* Ойбек, Навоий.

СИЛСИЛА [*а*] *кт.* 1 Маълум тартибда кетма-кет тизилган нарсалар ёки бирин-кетин юз берадиган ҳодисалар занжири, тизмаси. *Деразалардан қорга кўмилган дарахтлар, томлар, дала ва узоқда тоғ силсиласи кўринади.* Уйғун, Ҳуррият. [*Нодира аянинг*] *хаёл тўла кўзлари дарё оқимини ёқалаб узоқ-узоқларга кетади, сўнгра.. тўлқинлар силсиласидан қудратли Волга дарёси намоён бўлади.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

2 Сулола; шажара. [*Мастура Норга:*] *Бу ишлар ўлимнинг кўланкасида битади, жоним. Ҳар касбнинг ўзига яраша силсиласи бор.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

3 *эск. айн.* **прогрессия.**

СИЛТАМОҚ 1 Куч билан кескин тортмоқ ёки итармоқ. *Отнинг жиловини силтамоқ. Варракни силтаб тортмоқ.* ▬ *Қизи ётган уйнинг эшигини бир силтаб очди-ю, Меҳрининг ширин уйқуда ётганини кўрди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Аччиғи оловланган бир аёл у тўралардан бирига ёпишиб, зинадан пастга силтаб тортди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Қаттиқ гап билан оғзига урмоқ, сўзини кесмоқ, жеркиб солмоқ.— *Э, кўп бақирма, секинроқ, ғилай! — силтаб деди* [*хотинга*] *бирдан ўзига келган Эшонхон.* Ойбек, Улуғ йўл. *Қизилтонг менга бир нарса демоқчи эди, жонажон ўртоғимни силтаб ташладим.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

♦ **Орқага силтамоқ** *қ.* **орқа. Этак силтамоқ** *айн.* **этак силкимоқ** *қ.* **этак. Қўл силтамоқ** 1) қўлни кескин силкитиб салбий муносабат, норозилик ёки умидсизлик билдирмоқ. *У* [*Мамасаид*] *Олахўжанинг биринчи келишида тўй харажатидан бўлак йигирма минг сўм сўради. Мамасаид бошини чайқади. Олахўжа қўл силтаб қайтиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) воз кечмоқ. *Агар қиз мужмал жавоб берса, у вақт қўлингни силтайсан-да, юраверасан!* Ойбек, Қутлуғ қон; 3) «бўлмаса ғовлаб кетар» зайлида эътиборсизлик билан қарамоқ. *Сиз билан биз, Тожибой ака, бу ишга раҳбарлик қилиш ўрнига қўл силтар эканмиз жиноят қилган бўламиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СИЛТАНМОҚ 1 силтамоқ *фл. мажҳ.н.*

2 силтамоқ 1 *фл. ўзл. н. Холида қўлимдан беҳолгина силтаниб чиқди-ю, япроқлари оқшом шабадасида оҳиста силкиниб турган ўрик тагидан бурилиб, муюлишда кўздан ғойиб бўлди.* Ў. Ҳошимов, Хаёлларга бўламан тутқун.

3 Орқага ташланмоқ, ўзини тортиб орқада қолмоқ. *Нима учундир бир қўй тўдадан орқага силтаниб қолиб, калта-калта йўтал аралаш маъраб, кўзларини жовдиратар эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

♦ **Кейинга силтанмоқ** кейинга сурилмоқ, судралмоқ, кечиктирилмоқ. *Тўйнинг кейинга силтаниши.. тақдир иши; Раънонинг тақдири хонга битилган, шунга биноан Анвар тўйни кейинга силташга, битган ишни йитиришга мажбур эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

СИЛТОВ 1 силтамоқ *фл. иш оти. Қўл силтов.*

2 Кескин тортиш ёки итариш; кескин ҳаракат. *Арқон бир силтовда узилди.* ▬ *— Яхшиликча қўйиб юбор, бўлмаса, нақ дабдалангни чиқараман,— деди у .. ва силтов билан қўлимдан чиқиб кетмоқчи бўлди.* Ф. Насриддинов, Тундаги воқеа.

3 *кўчма* Туртки, баҳона, сабаб. *Тўй силтови билан тўн битар.* Мақол.

4 *кўчма с. т.* Қаттиқ гап, туртки, жеркиш. [*Нодирнинг*] *келинойисига нисбатан илтифотсизлиги билиниб турса ҳам, айтганини бажарар, ҳатто дағдаға, силтовларига бутунлай ўрганиб қолгандай эди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

СИЛУЭ́Т [*р<фр*] 1 Бирор фонда сидирға ранг билан ишланган ёки картон, фанера ва ш. к.дан кесилган расм.

2 Шарпа, қора. *Тоғ силуэти.* ▬ *Чироқ шуъласида икки хотиннинг юзи, бурунлари бир-бирига тегар даражада яқин. Четдан қора силуэтдай кўринар, Назокатнинг товуши пичирлаб эшитилар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

СИЛҚИМОҚ *с. т.* Сирқимоқ. *Унинг* [*Тоштемирнинг*] *қўли юганда, кўзлари ерда, отага қараёлмас, манглай тери чеккаларига силқир эди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. *Жўрабой ота Ботиралини кўрпачага ўтқазиб, этигини тортиб ечди. Қон этик қўнжига силқиб тушган эди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

СИЛҚИНДИ *с. т.* Сирқинди.

СИЛҚИТМОҚ силқимоқ *фл. орт. н. Тоғоранинг чеккасига кафтини ҳовуч қилиб, гуруч сувини силқитаётган Хосият хола ялт этиб орқасига қаради.* Р. Файзий, Қишиларимиз қиссаси.

СИМ I 1 Узун ип ёки чивиқ шаклидаги металл маҳсулот. *Пўлат сим. Мис сим. Йўғон сим. Ингичка сим.*‖ *Сим тўр. Сим ғов.* ▬ [*Ҳожар:*] *Нима? Оғзингизни ёпинг! Молхонага сим билан тортиб қўяман, остонадан ўлиги чиқади.* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Тиканли сим** ғов, тўсиқ учун ишлатиладиган махсус сим. *Ҳар қадамда ..*

www.ziyouz.com kutubxonasi

танкка қарши қазилган чуқур, бир неча қатор портилган тиканли сим. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Сим каравот** пружинаси симдан тўқилган каравот. *Дераза ёнига қўйилган сим каравот устида чўзилиб ухлаган Қутбия Ҳамдамформанинг ақлу ҳушини тортди.* Айний, Қуллар.

2 Электр ёки телефон линиясига тортилган ёки тортиладиган ўтказгич. *Электр сими. Телефон сими. Сим тортмоқ.* **Сим ёғоч** қ. **ёғоч. Сим қоқмоқ** *с. т.* телефон орқали гаплашмоқ, сўзлашмоқ; телефон қилмоқ. — *Комилаойнинг пахтаси нечик? Бу йил ҳам Москвадаги улуғларимизга сим қоқармикин? — сўради кампир.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Музика асбобларининг металл ипи; металл тор. *Танбур сими.*

♦ **Сим жўяк** сим хаткаш ёрдамида тортилган жўяк, ариқ.

СИМ II [*ф-т*] *кт.* Кумуш, нуқра. *Хазинанинг симу зарга эҳтиёжи не даражада!* Ойбек, Навоий.

СИМБАР [*ф-т*] *поэт.* Сутдек оқ нозик баданли. *Осмонга қарасам — юлдуз ўйнайди, Ерга боқсам — ёр кетишга қўймайди. Юзига қарасам холи ярашиб, Симу симбарига кўзим тўймайди.* «Қўшиқлар».

СИМВОЛ [*р<грек*] **1** *айн.* **рамз** 1. *Оқ каптар — тинчлик символи.*

2 Бирор фанда қабул қилинган шартли белги, ишора. *Химиявий элементларнинг символлари.*

СИМВОЛИЗМ [*р*] **1** Символлар, рамзлар мажмуи.

2 19 аср охири, 20 аср бошларидаги буржуа адабиёти ва санъатида символларни предмет ва ҳодисаларнинг «сирли моҳияти»ни ифодаловчи муҳим восита деб билган антиреалистик оқим.

СИМВОЛИК [*р* символический] Бирор нарсанинг, ҳодисанинг символи, рамзи бўлган, символ тарзидаги; рамзий. *Символик тасвир. Символик образ.*

СИМВОЛИСТ [*р*] Символизм тарафдори, символизмга амал қилувчи киши.

СИМВОЛИСТИК [*р* символистический] Символизмга ва символистга оид, символизм руҳидаги. *Символистик асар.* | Символ тарзидаги, символик, рамзий. *Символистик образ.*

СИМЁН 1 Ориқ ва рангпар одам. *Туф де, кўзинг тегади, касофат! Шу сўзингни менга айтсанг, тишингни сиғуриб олардим. Қошкийди менда тиш бўлса-ю, сенда гавда, симён.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма сўк.* Ярамас.

СИМИЛЛАМОҚ 1 Сирқирамоқ, зирқирамоқ. *Оёқларим симиллаб оғрияпти.*

2 *айн.* **имилламоқ.**

СИМИРИЛМОҚ **симирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

СИМИРИШМОҚ **симирмоқ** *фл. бирг. н. Меҳмонлар қимизни роса симиришди.*

СИМИРМОҚ 1 Икки лаб орасидан сурункасига ичга тортиб ичмоқ. *Низомжон ёнидан пул чиқариб столга ташлади-да, стакандаги винони симириб чиқиб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Отанинг қўлига бериб қўбизни Кетидан тутдилар тўла қимизни. Симирди-да, ота қўбизни тортди. Эшитганлар чуқур завқларга ботди.* М. Алавия.

2 *кўчма* Мириқиб вужудига сингдирмоқ, ўзига олмоқ, қабул қилмоқ. [*Султонмурод*] *ишқ дардини тотли май каби симиришдан гўё лаззатланади.* Ойбек, Навоий.

♦ **Сув келса симириб, тош келса кемириб** хар қандай қийинчиликларни енгиб, уларга бардош бериб.

СИМКОР *тар.* **1** Ҳўжайинлар томонидан шогирдларга ёки ёлланиб ишловчи ҳунармандларга ишбай асосида тўланган иш ҳақи. — *Йўқ, йўқ,— деб кулди уста Олим,— мен сизга ўхшаб дўконнинг устида сира тухум босган эмасман, симкорни кўзим қиймайдир, десангиз мен шонар эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ишбай асосида иш ҳақи олиб ишловчи шогирд ёки ҳунарманд.

СИММЕТРИК [*р* симметричный] Симметрия қонунлари асосида жойлашган ёки ясалган; симметрияга эга бўлган. *Симметрик бино. Симметрик шакл.* || *Иншоот элементларини симметрик жойлаштирмоқ.*

СИММЕТРИКЛИК **симметрик** *с. белги оти. Иншоот элементларининг симметриклиги.*

СИММЕТРИЯ [*р<грек*] Бирор нарсанинг маълум нуқта, чизиқ ёки текисликка нисбатан қарама-қарши томонда жойлашган қисмлари ўртасидаги мутаносиблик, ўхшашлик, мослик, уйғунлик. *Марказий симметрия. Симметрия ўқи. Симметрия сақламоқ.*

СИММЕТРИЯЛАМОҚ Симметрия қонунларига бўйсундирмоқ, симметрик қилиб ясамоқ ёки жойламоқ.

СИММЕТРИЯСИЗ Симметрия қонунларига бўйсунмай ясалган ёки жойлашган, симметрик бўлмаган, номутаносиб, асимметрик. *Симметриясиз жисм.*

СИММЕТРИЯСИЗЛИК **симметриясиз** *с. белги оти.*

СИМОБ [*ф-т, л. м.* кумуш суви] Химиявий элемент, оддий температура шароитида суюқ ҳолда бўладиган кумуш ранг оғир металл. *Кўзлари бир югурук симоб, Ўсма қўйган қошлари керик.* С. Акбарий.— *Дарбадарликдан, ўзимнинг симобдай беқарор саёқлигимдан жуда ўкинар эдим,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Қишлоқ атрофини қуршаб ётган тоғлар чўққиси симоб тус олиб, йилтирай бошлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

СИМОБИ [*ф-т*] Симоб рангидаги, кумушсимон оқ ялтироқ, кумуш ранг. *Симоби салла.* ▬ *Симоби уфқлар чўлнинг ич-ичида аллақандай нуқраланиб, жимирлаб ётибди.* С. Акбарий, Чўлдаги парвоз.

СИМОБЛИ Таркибида, ичида симоб бўлган. *Симобли руда.* | Симоб воситасида ишлайдиган. *Симобли манометр.*

СИМПАТИК [*р* симпатический]: **симпатик нерв системаси** *физиол.* вегетатив нерв системасининг овқат ҳазм қилиш, нафас олиш, қон айланиши каби организмнинг ривожи билан боғлиқ бўлган процессларни идора қилувчи қисми. **Симпатик сиёҳ** фақат қизитилганда ёки махсус химиявий эритма билан ишлаганда ранги очиладиган туссиз сиёҳ.

СИМПОЗИУМ [*р<грек*] Бирор илмий масала бўйича ўтказиладиган халқаро кенгаш. *Геолог олимлар симпозиуми.* ▬ *Қизиқ, Ҳамдам ака қайси минтақага бориб, қай бир халқаро симпозиумда илмий доклад қилмасин .. мухбирлар етти пуштини суриштираверади.* С. Акбаров, Ўқиган ўғил отадан улуғ.

СИМ-СИЁ(Ҳ) Қоп-қора, тим қора; тим қоронғи. *Шу вақтгача йўлингиз сим-сиё тун эди.* Ойбек, Навоий.

СИМРАЙМОҚ Жаҳл туфайли чимирилмоқ, энсаси қотмоқ.

СИМСИЗ Сими йўқ, симдан фойдаланмай ишлайдиган. *Симсиз алоқа.* ▬ *Бондарни симсиз телефон дейишлари бежиз эмас.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

СИМ-СИМ *рвш* Симиллаб, зирқираб, зирқ-зирқ. *Оёқларим сим-сим оғрийди.* ▬ *Кунлар ўтди. Оёқ оғриғи анча босилди. Аммо энди унинг [Йигиталининг] аъзойи-бадани мисдай қизиб, сим-сим зирқирайдиган, ўзи эса аҳён-аҳён лоҳас бўладиган бўлиб қолди.* С. Қароматов, Тоғ гўзали.

СИМТАРАШ *диал.* Қашлағич.

СИМФОНИК [*р* симфонический] Камонли, пуфлаб ёки уриб чалинадиган чолғу асбобларидан иборат ансамбль ижросига мўлжалланган. *Симфоник музика. Симфоник этюдлар. Симфоник оркестр.*

СИМФОНИЯ [*р<грек*] **1** Оркестр учун ёзилган, музика характери ва темпи нуқтаи назаридан ўзаро фарқланадиган, одатда 3—4 қисмли йирик музика асари. *Шостаковичнинг бешинчи симфонияси.*

2 *кўчма* Турли-туман товуш, ранг, оҳанг ва ш.к.нинг уйғунлашиб кетган қўшилмаси, тароналари. *Меҳнат симфонияси.* ▬ *Қудратли техниканинг шовқин-суронли симфонияси ичида қиз ўз бахтининг ҳам нозик рубоби чертилганини эшитгандай бўлди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

СИНАЛГАН 1 **синамоқ** *фл. сфтдш. Синалган ёв — уришга яхши.* Мақол.

2 Синовлардан, имтиҳонлардан ўтган, ишончли. *Синалган одам. Синалган қурол.* ▬ *Орадан икки ой ўтди. Серёжа билан Володя партизан отрядининг энг яхши ва синалган разведкачиларидан бўлиб қолишди.* А. Раҳмат, Соқов бола.

СИНАЛМОҚ **синамоқ** *фл. мажҳ. н. Ҳеч бир машина синалмасдан чиқарил-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

майди. Мард майдонда синалади. Мақол. *Эр йигит бошига иш тушганда синалар.* Мақол.

СИНАМАЛИ *эск.* 1 Амалда, тажрибада синаб кўрилган, синовдан ўтган.

2 *айн.* **татбиқий.** *Синамали ҳандаса.*

СИНАМОЛ Текширилган, синалган, ишончли. *Синамол от* ■ *Ҳозир улар менга синамол эмас. «Мурвдхон».— Менимча, биз.. синамол ўзгаришларни чўтга солмасдан тадбир кўрмоқдамиз,— деди Мир Алихон.* С. Азимов, Қонли сароб.

СИНАМОҚ 1 Бирор йўсинда текширмоқ, текшириб кўрмоқ. *Тайёр машиналарни синамоқ. Двигателларни синов стендига ўрнатиб синамоқ. Культивациянинг фойдасини тажрибада синаб кўрмоқ. Дўстни бошингга кулфат тушганда сина.* Мақол. *Синамаган отнинг сиртидан ўтма.* Мақол. ■ *Адолатнинг ваздаси ҳам шамолга учмасмикин? — Э, взма! Нималарни вайсаяпсан, Адолатни синамабмидинг.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *У, батальонда снайпер деб ҳисобланмас эди-ю, лекин отишда яхши бир снайпер каби маҳоратга эгалигини ўзи биларди. Буни кўп марта синаганди.* Ойбек, Қуёш қораймас.| Ишлатиб кўриб ёки истеъмол қилиб таъсирини аниқламоқ. *Тоҳиржон киноя билан жилмайди: — Барча дорини синадим. Меники бедаво дард.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Билим даражасини аниқлаш учун синовдан ўтказмоқ, имтиҳон қилмоқ. *Ўқувчиларни физикадан синаб кўрмоқ.*| Ўсмоқчилаб сўрамоқ, ўсмоқчиламоқ.— *Илгари кўрганмидинг? — синамоқчи бўлиб сўради Нури.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Бошидан кечирмоқ, бошдан кечириб кўриб, тотиб билмоқ, танишмоқ. *Қарзга йўлиққандан кўра, балойи ногаҳонга йўлиққан яхши. Ҳаммасини синадик.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СИНАМОҚЧИЛИК Ўсмоқчилаб текшириш, синаш. *Унга [Ҳафизанинг онасига] шу керак эди — бу хабарни синамоқчилик учун ҳам айтган эди.* Мирмуҳсин, Умид.

СИНАТМОҚ синамоқ *фл. орт. н. Билимини синатмоқ.*

СИНАШ 1 синамоқ *фл. иш оти. Машиналарни синаш. Кучини синаш.* ■ *Биринчи куёвнинг феъли-атвори унга маъқул тушмагани учун куёв бўлажак йигитни ҳар ёқлама текширишни, синашни истар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *айн.* **синов** 2. *Синаш стенди. Синашдан ўтмоқ.*

СИНАШМОҚ 1 синамоқ *фл. бирг. н. Улар меҳмонни хўп синашди.* ■ [*Кудрат:*] *Ҳозирча мен сиз билан бахт синашиб кўрмоқчиман.* Н. Сафаров, Уйғониш.

2 Бир-бирини синамоқ, бир-бирининг хислат-фазилатларини яқиндан текшириб ўрганмоқ, синашта бўлмоқ. *Ҳамма фикру зикри, бутун борлиги билан кенг даврада куч синашиб юрган икки зўр полвонга тикилиб қолган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СИНАШТА 1 Яхши синалган, олдиндан текширилган, таниш. *Дадангиз бу тўғрида шундай бир мулоҳаза юргиздилар: ўз қўлимизда ўсган, мўмин-маъқул синашта қиз, сиримизга ошна.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўйлаб-ўйлаб, яна ўзимга синашта бўлган Қува шаҳрига жўнаб кетдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.| Бир-бирини яхши синаган, яқиндан биладиган, бир-бири билан яхши таниш. *Синашта бўлган дўстларинг билан елкадош туриб жанг қилиш ғалабанинг гарови, дейишади-ку эски солдатлар.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

2 Бошадан кечирилган, синаб, тотиб кўрилган; таниш. *Бу дард айниқса Отабекка уч йилдан бери синашта.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

СИНГАРИ *айн.* **каби.** *Тошкент — Москва, Ленинград сингари катта шаҳар.* ■ *Ёвни кўрсанг шер сингари юриш қил, Чапаевдай майдон ичра уруш қил.* Фозил шоир. *Мен ҳам сен сингари йигирма икки ёшимда қайнаб, тошиб юрган кезларим эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СИНГАРМОНИЗМ [*р*<*грек*] *лингв.* Туркий тилларда ва баъзи бошқа тилларда унлилар уйғунлиги, қўшимчалардаги унлиларнинг ўзакдаги унлиларга мослашуви.

СИНГАРМОНИК [*р* сингармонический] Сингармонизмга оид, сингармонизм қоидаларига, талабларига бўйсунувчи, шулардан келиб чиқадиган. *Сингармоник мослашув.*

СИНГГА(К): синггa(к) нон сингиб пишган нон. *Дастурхончи.. дастурхон ёзиб, унинг бетига тандирдан энди узилган, бўғланиб турган синггак нонлар.. билан тўлдириб ташлади.* Ойбек, Навоий.

СИНГДИРИЛМОҚ сингдирмоқ *фл. мажҳ. н. Ёмасозликда ишлатиладиган тахта-ёғочга смола сингдирилади.*

СИНГДИРИШ 1 **сингдирмоқ** *фл. иш оти. Абдужалил тегирмончи мулла Обид ҳақидаги ўзининг васвасасини уларга ҳам сингдиришга муваффақ бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *физ.* Ютиш, абсорбция. *Ёруғликни сингдириш.*

3 *айн.* **ассимиляция** 3.

СИНГДИРМОҚ сингмоқ *фл. орт. н. Тахта-ёғочларга мой сингдирмоқ. Билимни мияга сингдирмоқ. Овқатни тез сингдирмоқ.* ■ — *Ёш-да, еганини яхши сингдиради,— раис аскияомуз жавоб берди.* С. Маҳкамов, Шогирд. *Найманча тинч, кўчаларнинг юмшоқ чанги қуёш таптини ўзига сингдириб, кўпириб ётарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

СИНГДИРУВЧАН *физ.* Ўзига тез сингдириб оладиган, тез ютадиган, шимадиган.

СИНГИЛ (*3-ш. бирл.* **сингли** *ва* синглиси) 1 Бир ота-онадан туғилган қизларнинг кичиги (опаларига, акаларига нисбатан). *Кичик сингил. Ўртанча сингил.* ■ *Энди Адолат учун мен жавоб берай. Бозоровга берадиган сингилим йўқ.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Солиҳ маҳдум онаси ва ўн олти ёшлик Наима исмли синглиси билан Кўқонда қолди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ўзидан кичик қизларга, аёлларга мурожаат формаси.— *Бақақуруллоқ шуми, синглим? — деди Сидиқжон отнинг бошини тортиб.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Офтоб ойимни.. Ўзбек ойим ўтқазгани жой топмас, қуда сўзи ўрнида синглим деб хитоб қилар, ошни ҳам унинг раъйини сўрамасдан буюрмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қайни сингил** *айн.* **қайнсингил.**

СИНГИЛЛИК сингил *с. мавҳ. от. Сингиллик қилмоқ.* ■ *Шуни қолипга солиб бермасангиз бўлмайди, синглим. Бир сингиллик қилинг!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

СИНГИМОҚ 1 Шимилиб ёки сизиб ички қатламига, қисмига ўтмоқ. *Мой бўёқ тахтага яхшигина сингийди.* ■ *Улар: «Ер тўймагунча, эл тўймас, лалмикор қирларнинг тупроғига қор суви сингимагунча буғдой унмайди» деб нолир эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Қумга сингиб кетгандай** *ёки* **қумга сингиган сувдай** 1) бекор, беҳуда, нафсиз. *Шунча берган таълимларим қумга сингиган сувдай сингиб кетаверипти-да.* «Латифалар»; 2) жимжит, сув қуйгандай. *Комбат шаҳарда мудофаа тутишга буйруқ берди. Душман қумга сингиб кетгандай жим эди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

2 *кўчма* Бағрига, қўйнига ёки рангига, тусига кириб йўқолмоқ ёки бирдек бўлиб, эриб кетмоқ. *Тун бошланиб, кекса Самарқанд Сингиб кетди унинг қўйнига.* Р. Файзий. *Отабек сунбул исли сочлардан руҳ олар, Кумуш гўё унинг бағрига сингиб кетган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Ҳазм бўлмоқ, ўзлашмоқ (овқат, озиқ ҳақида). — *Уч тутам ҳолва, уч танга пул,— деди.. йигитча. Агар ҳаммасини есангиз, ош бўлсин, сингиси.* Айний, Эсдаликлар.

4 *физ.* Ютилмоқ, шимилмоқ. *Ёруғликнинг жисмга сингиши.*

5 *кўчма* Мустаҳкам ўзлашмоқ, чуқур ўрнашиб олмоқ, жо бўлмоқ. *Янги ахлоқ нормалари халққа сингиб бормоқда.* ■ *Жўрабоевнинг, қўриқ ва бўз ерлар ҳосил хазинасидир, деган доно сўзлари Муроталининг хотирасида абадий қолди, Ойқизнинг юрак-юракларига сингиб кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Шу маъно ҳаётим, виждоним бўлиб, Барча мушкулларни енгишга қодир, Қудрат, севинч бўлиб сингиган дилга.* Зулфия. *Каттароқ вазифадаги кишиларга хушомадгўйлик қилиб, ўзидан кичикларга.. кўзининг пахтасини чиқариб қўрслик қилиш унинг [Тўқсоновнинг] сўзига сингиб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қолган хусусиятларидан эди. П. Турсун. Ўқитувчи.

♦ **Сингиб пишган нон** қизариб, мазасигача яхши пишган нон.

СИНГИР *айн.* **пай** I 1.

СИНГИТМОҚ **сингимоқ** *фл. орт. н.* **СИНГИШ** 1 **сингимоқ** *фл. иш оти.* 2 *физ.* Ютилиш, абсорбция.

3 *айн.* **ассимиляция** 3. *Тилларнинг сингиши.*

СИНГИШИМЛИ *айн.* **киришимли.** *Чолнинг сингишимлиги ва одамохунлиги Валивойга ёқиб тушганди.* Ҳ. Назир, Одамнинг қадри.

СИНГИШЛИ Яхши ҳазм бўладиган, тез сингийдиган, ўзлашадиган, енгил (овқат, озиқ ҳақида).

СИНГИШМОҚ 1 Чуқур ўрнашмоқ, ўзлашмоқ, жо бўлмоқ, сингмоқ, сингимоқ. *Оқшом тинчлигида оламнинг бутун гўзалликлари кўнглимга сингишиб кирагандай бўлади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Кўзларига ўрнашган, сингишган ғам кетмаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бағрига, қўйнига ёки рангига, тусига кириб йўқолган, бирдек бўлиб эриб кетмоқ. *Қиз туннинг қора бахмали билан сингишиб кетгандек эди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Тоғлар, қирлар, далалар оқшом тушиб, қош қорая бошлаган, атрофдаги дарахтлар, уйлар ва экинзорларнинг бари бир-бирига сингишиб, кўкимтир туман пардасига ўралаётган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 *кўчма* Ўрганиш, одат бўлиб қолмоқ, ўзлашиб кетмоқ. [*Қандолатхон*] *эри устидан «ҳукмронлиги»ни Ҳусниддинга ҳам кўрсатмоқчи бўлди. Лекин Ҳусниддинга бу қилиқ сингишмай, аввал бир неча кун таъби тирриқ юрди.* Мирмуҳсин, Феълан кучсизлик.| Чиқишиб, яқин кишилардек бўлиб қолмоқ. *Янги коллективда у тезда сингишиб кетди.*

СИНГМОҚ *айн.* **сингимоқ.** *Ҳар бир мажлиснинг охирида айтиш расм бўлган, тан ва қонга сингган, «Интернационал» гуркиради.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Оғирлашар киприги, қоши Уйқу босар қисиқ кўзларин, Сингегар парқув ёстиққа боши, Тонг нурлари ювар юзларин.* Ҳ. Пўлат.

♦ **Меҳнати сингган** меҳнати сарф бўлган, меҳнати кетган. *Элмурод янги мактаб биноси қишлоқ тарихида нақадар улуғ ишга озми-кўпми ўз меҳнати сингганини ўйлаб ўзидан-ўзи ғурурланди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СИНДИКАЛИЗМ [*р<фр*] *сиёс.* Халқаро ишчилар ҳаракатида: сиёсий курашни рад этиб, ишчилар фақат касаба союзлар тузиш, иқтисодий кураш олиб бориш билан чекланиши керак, деб даъво қилувчи оппортунистик майда буржуа оқими.

СИНДИКАЛИСТ [*р*] Синдикализм тарафдори, синдикализм йўлини тутувчи.

СИНДИКАЛИСТИК [*р* синдикалистский) Синдикализмга ва синдикалистга оид. *Синдикалистик оғмачилик.*

СИНДИКАТ [*р<фр*] 1 *эк.* Катта фойда олиш мақсадида тузиладиган капиталистик монополияларнинг бир тури (бунда бирлаштирилган корхоналар ишлаб чиқариш соҳасида ўз мустақиллигини сақлаган ҳолда, савдо-сотиқда мустақилликни йўқотади).

2 Франция ва бошқа баъзи мамлакатларда касабалар союзининг номи.

СИНДИРИЛМОҚ **синдирмоқ** *фл. мажҳ. н. Ғишт битта ҳам синдирилмади.* ■ *Ғуломжон айвонда отаси билан турар, столларнинг қирсиллатиб синдираётганини эшитиб, худди ўз қовургалари синдирилаётгандек жони оғрир эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СИНДИРИШМОҚ **синдирмоқ** *фл. бирг. н. Болалар коптак тепиб ойналарни синдиришибди.* ■ *Гўрга тиқилгур очофатлар, мол талашиб, сандиқни ҳам синдиришди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

СИНДИРМОҚ **синмоқ** *фл. орт. н. Тош синдирмоқ. Перони синдириб қўймоқ. Иш юришмаса, буламиқ дандон синдирар.* Мақол. ■ *Менинг отам бўзчи эди. Бойлар уни синдиргач, бўзчиликни йиғиштириб қишлоқдан тамаки келтириб поякичилик қилди.* Ё. Шукуров, Қасос. *Аламлар, ғамлар синдирган маъюс товуш билан шивирлади: — Нима қил дейсиз, Ғуломжон ака?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

♦ **Белини синдирмоқ** қ. **бел** I. **Илигингни** (*ёки* **оёғингни**) **синдираман** дўқ-пўписа учун ишлатиладиган ибора. *Ҳа, кўчага чиқмайсан, эшитдингми? Ҳой бола! .. Илигингни синдираман-у, касалингни боқиб ўтираверамаи.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. **Нон** (*ёки* **патир**) **синдирмоқ** *айн.* **нон ушатмоқ** қ. **ушатмоқ. Тийин устида тиш синдирадиган одам** жуда қаттиқ, зиқна одам. **Тишини синдирмоқ** қаттиқ фириб ёки шикаст емоқ. *Рашкли иш, синдирар тиш.* Мақол. **Хари** (*ёки* **чўп**) **синдирмоқ** бирор киши ҳеч кутилмаган ишни қилганда айтиладиган ибора. **Шоҳини синдирмоқ** қ. **шоҳ** II. **Қанотини синдирмоқ** қ. **қанот** 1.

СИНИЛЬ [*р* синильный]: **синиль кислота** *хим.* водород билан циан бирикмасидан иборат туссиз, заҳарли, ачимсиқ ҳидли суюқлик.

СИНИ-СУМБАТ *диал.* Ташқи кўриниш, қиёфа, бўй-баст, қад-қомат. *Хўб йигит экан. Балли отангга, сини-сумбатингга.* «Равшан».

СИНИШ 1 **синмоқ** *фл. иш оти. Ҳеч ким, ҳеч вақт севган кишисининг бошида калтак синишини истамайди.* И. Раҳим, Ихлос. *Конкуренция қилувчи капиталист билан конкуренция қилувчи миллатнинг синишидан капитал ютиб чиқади.* В. И. Ленин, Интернационалнинг ҳалокати.

2 *физ.* Бир муҳитдан иккинчи муҳитга ўтишда ёруғлик йўналишининг ўзгариши. *Ёруғликнинг қайтиши ва синиши. Синиш бурчаги.*

СИНИҚ 1 Синган, бирор ери учган ёки дарз кетган. *Синиқ пиёла.*‖ *Сопол синиқлари.* ■ [*Йўлчи*] — *синиқ тегирмон тошга ўтириб, узоқ вақт бош қотирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Хадича буви*] *ўғли не-не азоб билан ясаган столлар, ўриндиқларнинг ташқарига чиқариб уйилаётган синиқларини кўриб дод солиб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Синиб ишдан чиққан, яроқсиз. *Синиқ арава.* ■ *Тўтибу аллақаерда чанг босиб ётган синиқ дуторни олиб чиқиб артаётганида Тожибой жиркиб келди.* С. Зуннунова, Гулхан.

3 *кўчма* Кути ўчган, нурсиз; сўлғин. *Хўш, аҳволлар қалай, нима гап, командировка ёқмабдими, рангингиз синиқ.* Н. Фозилов, Ҳаёт ўргатди. *Ёркиной ўзини анча олдирган,.. Кўзлари аввалгидай чақноқ, аммо синиқроқ; юзи, бурни сал чўзилгандай.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.| Машқи паст, бўшашган, сўниқ, маъюс.— *Сиз виндонда кулфатда-ю, бошқалар ишратда,— деди Баҳри синиқ товуш билан.* Ҳ. Ғулом, Машъал.— *Усмонжоннинг онаси кексамикин? Яна кимлари борикин?! Отаси бормикин? Етимликда ўсганми, жуда синиқ йигит кўринади,— йўлади Адолат.* С. Зуннунова, Гулхан.

♦ **Кўнгли синиқ** кўнгли вайрон бўлган. *Бўйни қисиқ, кўнгли синиқ бировнинг мулойим сўзи ва очиқ чеҳрасига зор Элмурод Рамазон қорининг насиҳатларини бош эгиб тинглар.. эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Синиқ чизиқ** *мат.* бурчак ҳосил қилиб йўналишини ўзгартирган чизиқ.

СИНИҚЛИК **синиқ** *с.* белги оти. *Пиёланинг синиқлиги билинмай кетибди. Руҳий синиқлик. Кўнгил синиқлиги.* ■ — *Албатта мени олмас,— деди Нозик, унинг товушида шу чоққача эшитилмаган бир синиқлик оҳанги бор эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

СИНИҚ-МЕРТИК У ер-бу ери синган, учган ёки дарз кетган; чақа. *Синиқ-мертик идишлар.* ■ *Ўртада манқалдонда олов; олов атрофида синиқ-мертик чойнаклардан уч-тўрттаси терилган.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

СИНИҚМОҚ Ўзини, рангини олдирмоқ, бир қадар озмоқ; сўлмоқ, сарғаймоқ. *Ранги синиқибди.* ■ *Туни билан мижжа қоқмай тонг оттирган Унсин тонгдаги ойнага қараб, бир кунда шунчалик синиққанидан ўзи ҳам ҳайрон қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *У* [*Маҳмуд*] *узоқ ётган касалдек синиқиб қолган эди.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.— *Адолат тушмагур* [*Рисолатга*] *кўп алам ўтказган кўринади. Кийимлари ҳам бир ҳолатда. Ранги ҳам синиқиб кетган,— деди Муҳаммад Носир.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

СИНИҚЧИ *диал.* Синган-чиққанни тузатувчи табиб.

www.ziyouz.com kutubxonasi

СИНИҒАР *сўк.* Нафрат, ғазаб, қаттиқ қойиш ифодалайди.

СИНЛИ *диал.* Бўйи-басти, қад-қомати келишган. *Синли, синли, синбатлим, Қора шердай ҳайбатлим.* «Қўшиқлар».

СИНМОҚ 1 Ушалиб, парчаланиб бўлакларга ажрамоқ, парчаланмоқ. *Шиша синди. Қалам синиб қолди. Кўза кунда синмайди, кунида синади.* Мақол. *Қайин дарахтининг эгилгани — сингани, эр йигитнинг уялгани — ўлгани.* Мақол. ▪ *Чол унга қарайман деб қўлидаги чойнакни тушириб юборди. Чойнак синди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ел кетма-кет бўкирар, бунга чидай олмаган шох-шаббалар қарс-қурс синар, кекса ёғочлар «гийқ-гийқ» этиб ёлвориш товуши чиқарар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.| Зарб еб шикаст топмоқ (гавда суяклари ҳақида). *Иттифоқ бўлингилар. Ҳар бир ишда иттифоқлик яхши. Ҳа, қўл синса енг ичида, бош ёрилса дўппи тагида бўлсин.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эртасига Раҳматиллани қўли сингани, боши ёрилган ва ҳушсиз бир ҳолатда мактаб ёнидаги бир чуқурликдан топиб касалхонага жўнатишди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Бели синди** 1) бели шикаст топди. *Қопни кўтараман деб белим синаёзди*; 2) *кўчма* зарбага учради, хонавайрон бўлди. [*Азизбой:*] *Ҳо, ҳо.. Кўп чиранма, Пўлат! Азизбой билан олишганлардан кўпининг бели синиб кетган-а!* Н. Сафаров, Шарқ тонги. **Оёғим синсин** қасам маъносида ишлатиладиган ибора. *Мен ҳеч қаерга борганим йўқ. Сиз кетганингиздан бери остонадан ҳатлаган бўлсам оёғим синсин.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Пахта терсанг тоза тер, чанағида қолмасин. Чечан теримчи қизлар Қўлинг синсин демасин.* «Қўшиқлар».

2 Шикастланиб ишдан чиқмоқ, яроқсиз ҳолга келмоқ.— *Хафа бўлманг, ака,—деҳқоннинг елкасини қоқиб юпатди Йўлчи, фалокат эмас, арава синади, тузатилади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Сингап сози қайтадан Тилга киргандай, Хазон бўлган баҳори Гулга киргандай.* Ғайратий.

3 *эк.* Конкуренцияда, рақобатда енгилмоқ, банкрот, хонавайрон бўлмоқ, банкротликка учрамоқ. [*Саидаҳмад*] *замон жуда лойқаланиб кетяпти, ҳали қарасанг у бой синибди, ҳали қарасанг, бу бой.* Ойбек, Улуғ йўл. *Дарвеш бобо .. Тошкент шаҳрига келиб пахтафурушлик қилиб юриб анчагина бойиган, кейин негадир омади кетиб, синган.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Мусахон билан Аликулнинг савдо-сотиқ ишлари революциядан сўнг бирдан синмаса ҳам аста-секин сўниб борди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 *кўчма* Маънавий зарба еб, шикаст топиб вайрон бўлмоқ. *Одамнинг кўнгли нозик бўлади: бир кичкина нарса билан ё синади, ё кўтарилади.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.— *Агар боланинг руҳи синмаса, шунақа бетга чопар, каттага сўз қайтарадиган, қайсар бўлади,—деди* [*Акбархўжа*]. П. Турсун, Ўқитувчи.| Букилмоқ, эгилмоқ. *Ҳақиқат букилар, аммо синмас.* Мақол. ▪ *Улуғ Ватан севгиси билан ўсиб, қаддинг кўтардинг баланд. Пўлат каби синмас ироданг Доҳий Ленин меҳрига пайванд.* Ғайратий.

◆ **Бели синмаган пул** янги, шалдироқ пул.

СИНОАТ [*а*] Ажиб иш, ҳодиса. *Бу қандай синоат?* ▪ *Бой эрталаб кетиб, кеч қайтади. Уйдаги синоатни яхши билмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СИНОВ 1 синамоқ *фл. иш оти.*

2 Сифатини, хислат-фазилатини, яроқлилигини аниқлаш учун ўтказиладиган текшириш. *Янги машиналарни синовдан ўтказмоқ. Синов стенди.* ▪ — *Синов устида мен бор эдим,— деди Ҳасаннинг жавобини тасдиқлаган Ҳамдамформа.— Сеялканинг ўзи жинни машина экан.* Айний, Қуллар. *Гулнорни синовдан ўтказгандан кейин, Нурида ҳеч қандай шак-шубҳа қолмади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Хислат-фазилатларини, сабот-матонати ва ш. к.ни намоён этувчи воқеа, ҳодиса, иш; имтиҳон. *Пахта терими чевар қизлар учун синов дейдилар.* ▪ *Юзцентнерчилик улар учун яна бир синов.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Билимини, маҳоратини аниқлаш учун ўтказиладиган текшириш; имтиҳон. *Институтда синовлар бошланди.* ▪ *Ўн беш кунлик синовдан кейин трактрочи номини олдим.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

СИНОВЧАН Тез синаб, билиб олувчи ёки шунга интилувчи (кўз ва кўз қараши ҳақида). *Отинойи .. эрига синовчан назар билан қаради.* Ғайратий, Махдум қочди. *Шерали синовчан кўзларини Савчукка тикди.* М. Муҳамедов, Қичик гарнизон. *У* [*Арслон*] *Султонбекнинг кўзига жиддий ва синовчан разм солиб, жўш ураётган қалбини, ҳаяжонини унга сездирмай, уни бамайлихотир сўроқ қилади.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

СИНОВЧИ 1 синамоқ *фл. ш. оти.*

2 Имтиҳон олувчи, текширувчи.

3 Ишда, амалда махсус синовдан ўтказувчи мутахассис. *Синовчи учувчи.*

4 *кам қўлл.* Синовчан, синчков (асосан кўз, назар ҳақида). *У* [*Нури*] *истеҳзо билан илжайди, синовчи кўзлари билан қизга* [*Гулнорга*] *узоқ тикилиб турди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Маҳдум унга синовчи назар билан тикилиб турарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СИНОД [*р<грек*] Революциядан илгариги Россияда: рус православ черковининг олий коллегиал органи; ҳозирги вақтда — патриарх қошидаги маслаҳат органи.

СИНОДИК [*р* синодический <*грек*] *астр.*: **синодик давр** Ердан кузатилаётган планетанинг бир айланиб Қуёшга нисбатан дастлабки вазиятига қайтиш учун кетадиган вақт. **Синодик ой** Ойнинг иккита бир хил фазаси орасидаги (мас. ой кўринган кундан янаги ой кўринадиган кунгача бўлган) вақт; *тақ.* **сидерик: сидерик давр, сидерик ой.**

СИНОЛОГ [*р*] Синология олими, мутахассиси; хитойшунос.

СИНОЛОГИК [*р* синологический] Синологияга, хитойшуносликка оид. *Синологик тадқиқотлар.*

СИНОЛОГИЯ [*р<лат+грек*] Хитой тарихи ва маданияти, тили ва адабиёти ҳақидаги фанлар мажмуи; хитойшунослик.

СИНОНИМ [*р<грек*] *лингв.* Товуш состави, талаффузи жиҳатидан бошқа-бошқа, аммо маъноси бир, ўхшаш ёки жуда яқин сўзлардан ҳар бири. *Ўзбек тилидаги синонимлар.* || *Синоним сўзлар.*

СИНОНИМИК [*р* синонимический] *лингв.* Бир-бирига синоним бўлган; маънодош. *Синонимик сўзлар.*

СИНОНИМИКА [*р*] 1 Бирор тилнинг синонимлари мажмуи.

2 Лексикологиянинг синонимлар ҳақидаги бўлими.

СИНОНИМИЯ [*р<грек*] *лингв.* Сўзларнинг маъно жиҳатидан яқинлик, маънодошлик ҳодисаси.

СИНОПТИК [*р*] Об-ҳаво ва уни олдиндан айтиб берувчи мутахассис; метеоролог.

СИНОПТИК [*р* синоптический] Об-ҳаво шароитларига, метеорологияга оид. *Синоптик кузатишлар.* **Синоптик карта** айни бир вақтда турли ерларда об-ҳавонинг турли элементлари (температура, босим, шамол тезлиги ва ш. к.) устида олиб борилган кузатишларнинг натижалари акс эттирилган географик карта (бундай карта об-ҳавонинг яқин бир-икки кунда қандай бўлишини олдиндан айтиб беришга имкон беради).

СИНОПТИКА [*р<грек*] Об-ҳаво ва уни олдиндан айтиб бериш ҳақидаги илм.

СИНТАГМА [*р<грек*] *лингв.* Бир ёки бир неча сўздан иборат синтактик, интонацион маъно бирлиги.

СИНТАКСИС [*р<грек*] *лингв.* 1 Бирор тилга хос гап қурилиши, гапда сўзларнинг бирикиш усуллари. *Ўзбек тили синтаксиси.*

2 Грамматиканинг гап ва гапда сўзларнинг ўзаро бирикишини ўрганадиган бўлими.

СИНТАКТИК [*р* синтаксический] Синтаксисга оид. *Синтактик таҳлил. Сўзнинг синтактик вазифаси.*

СИНТЕЗ [*р<грек*] 1 Нарса ва ҳодисаларни бутун бир ҳолда ва уларнинг таркибий қисмларини ўзаро узвий боғланишда олиб ўрганишдан иборат илмий-тадқиқот усули; *акси* **анализ** 1. *Синтез — шундай бир мантиқий усулдирки, буюм ва ҳодисанинг анализ билан бўлинган айрим қисмларини биз шу усул ёрдами билан фикран бирлаштириб бир бутун ҳолига келтирамиз.* «Логика».

2 *хим.* Содда химиявий бирикмалар-

www.ziyouz.com kutubxonasi

дан ёки элементлардан мураккаб бирикмалар ҳосил қилиш ёки шундай бирикмаларнинг ҳосил бўлиши. *Ўсимлик ёруғда сув билан карбонат ангидриддан оддий шакар синтез қилади.* «Дарвинизм асослари».

3 *кўчма* Умумлашган бирлик, умумлашма. *«Зайнаб ва Омон» поэмаси Ҳамид Олимжоннинг Улуғ Ватан урушидан бурунги ижодий фаолиятининг синтезидир.* «Ўзбек совет адабиёти».

СИНТЕЗЛАМОҚ 1 Синтез йўли билан текширмоқ, умумлаштирмоқ, бирлаштирмоқ, синтез қилмоқ.

2 *хим.* Синтез йўли билан ҳосил қилмоқ, олмоқ, синтез қилмоқ. *Янги препарат синтезламоқ.*

СИНТЕЗЛАНМОҚ **синтезламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н.*

СИНТЕТИК [*р* синтетический] 1 Синтезга, бутунлигича узвий боғланишда олиб текширишга асосланган. *Тадқиқотнинг синтетик усули.*

2 Узвий боғланишда бирикиб умумлашган, узвий боғланишда умумлаштирилган. *Синтетик образ.*

3 Синтез асосида ҳосил қилинган, олинган. *Синтетик каучук. Синтетик тола. Синтетик полимерлар.*

СИНУВЧАН Салга синадиган, мўрт. *Синувчан ғишт. Қариганда суяк синувчан бўлиб қолади.*

СИНУВЧАНЛИК **синувчан** *с. белги оти. Шишанинг синувчанлиги.*

СИНУС [*р*<*лат*] *мат.* Бурчак қаршисидаги катетнинг гипотенузага нисбатидан иборат тригонометрик функция. *Бурчакнинг синусига қараб унинг катталигини аниқламоқ.*

СИНУСОИДА [*р*] *мат.* Синуснинг бурчак ўзгаришига боғлиқ ҳолда қандай ўзгаришини тасвирловчи эгри чизиқ.

СИНФ I [*а*] *сиёс.* Одамларнинг ижтимоий ишлаб чиқаришда муайян тарихий ўрин тутган, ишлаб чиқариш воситаларига бир хил муносабатда бўлган, ижтимоий меҳнат ташкилидаги ва ижтимоий бойликларнинг тақсимотидаги роли бир хил бўлган, умумий манфаатлари билан бирлашган катта ижтимоий группаси. *Ишчилар синфи. Синфлар кураши.* ▪ *Синфларни тугатмоқ учун, биринчидан, помешчикларни ағдариб ташлаш керак.* В. И. Ленин, Пролетариат диктатураси даврида экономика ва сиёсат.— *Кулакларнинг синф бўлиб яшашини тугатиш сиёсати жуда зўр қатъият ва изчиллик билан ўтказилиши лозим, бунга эса фақат большевикларнингина қурби етади,— деб газетадан ўқиди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СИНФ II [*а*] 1 Бошланғич ва ўрта мактабларда бир ўқув йилини ўз ичига олган ҳар бир поғона. *Биринчи синф.* ▪ *Мен бу йил ўнинчи синфни битирган эдим. Мақсадим олий мактабга кириб, рассом бўлиш эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Ўқув юртларида машғулот ўтказиладиган хона, аудитория. *Ёруғ синф. Синф доскаси.* ▪ *Вақт эрта бўлгани учун, Ғуломжон синфни супуриб-сидираётган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Бир синфдаги болалар, ўқувчилар. *Синф раҳбари.* ▪ *Синф бир оғиздан «Ассалому алайкум!» деб қичқирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СИНФДОШ I [*а*+*ф-т*] Бир синфга, ижтимоий группага мансуб кишилар (бир-бирига нисбатан).

СИНФДОШ II [*а*+*ф-т*] Бир синфда ўқувчи ёки ўқиган болалар, кишилар (бир-бирига нисбатан). *Биз иккимиз синфдошмиз. Синфдошлар билан учрашув.* ▪ *Элмуроднинг таниш-билиш ва синфдошларидан кимлар ҳарбийга олинганини санабди Муҳаррам.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

СИНФИЙ [*а*] Синфларга, ижтимоий группаларга оид. *Синфий қарама-қаршиликлар. Синфий кураш.* ▪ *Синфий душманлар активлашган бир вақтда қоронғи кечада, хилват кўчада уни [Фотимани] ёлғиз юбориш тузук эмас эди.* Айний, Қуллар. | Бирор синфга хос бўлган, бирор синф манфаатларини, ғояларини ифодаловчи, бирор синф руҳидаги. *Синфий онг.* ▪ *Булар алданганлар. Буларни бой алдаган, буларга ўз синфий манфаатларини тушунтириш, янглиш йўлдан чиқариш керак.* Айний, Қуллар.

СИНФИЙЛИК **синфий** *с. белги оти. Адабиётнинг синфийлиги.*

СИНФСИЗ Синфлари, ижтимоий группалари бўлмаган, синфларга бўлинмаган. *Синфсиз жамият.*

СИНФСИЗЛАШМОҚ Ижтимоий ишлаб чиқаришдан ва ўз синфидан узилиб қолмоқ, синфий хусусиятларини йўқотмоқ. *Капиталистик жамиятнинг синфсизлашган элементлари.*

СИНХРОН [*р* синхронный] Бир-бирига мос равишда, айни бир вақтда, баббаравар содир бўлган ёки бўладиган, синхронизмга, синхронликка эга бўлган. *Синхрон айланиш. Синхрон ҳодисалар. Ҳаракат билан товушни синхрон равишда ёзиб олиш.*

◆ **Синхрон двигатель** *тех.* моторининг айланиш сони магнит қутбларининг сонига ва ток частотасига боғлиқ бўлиб, доим бир хилда сақланадиган электр машина.

СИНХРОНИЗАТОР [*р*] *тех.* Маълум процессларни ёки машина, механизм ва ш. к.нинг ишини синхронлайдиган, ўзаро мувофиқлаштирадиган, мослаштирадиган аппарат, қурилма, мослама.

СИНХРОНИЗМ [*р*<*грек*] Икки ёки бир неча ҳодиса, процесс ва ш.к.нинг бир-бирига мос равишда айни бир вақтда, баббаравар содир бўлиши.

СИНХРОНЛАМОҚ Икки ёки бир неча ҳодиса, процесс ва ш.к.ни ўзаро мос равишда айни бир вақтда, баббаравар содир бўладиган қилмоқ.

СИНХРОНЛИК **синхрон** *с. белги оти. Ҳаракатларнинг синхронлиги.*

СИНЧ *бнк* 1 Деворнинг таглик ёғоч билан саррови ўртасига қадалган ёғочлар. *Аллақачон ўтинхонага айланган болохоналарнинг қинғир-қийшиқ синчлари гуваласи тушиб қирчанғи отнинг қовурғасидай ... саналиб қолган.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. || **Синч девор** синч қадаб қурилган девор. **Синч уй** деворлари синч қадаб қурилган уй.

2 Иморатнинг, деворнинг шу қисми учун боп ёғоч. *Иморатга синч олмоқ. Синч қадамоқ.*

СИНЧАЛАК *диал.* Читтак.

СИНЧАЛОҚ *диал.* Жимжилоқ.

СИНЧИ Отларнинг зотини, ёшини, феъл-атворини яхши биладиган одам. *[Шербек] отнинг тилини йўлдош новчадай биладиган синчи йўқлигига иқрор бўлса-да, бирор марта номини оғзига олмаган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

СИНЧИКЛАМОҚ; **синчиклаб** зўр диққат билан, майда-чуйдасигача, икир-чикиригача қолдирмай, ипидан игнасигача, миридан сиригача. *Синчиклаб қарамоқ. Синчиклаб текширмоқ.* ▪ *Ҳали бирорта ҳарф ёзилмаган қора доскани шошмасдан синчиклаб кўздан кечирди ва Ўтапдан: — Муаллим ким? — деб сўради.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Бектемиров Низомиддиновнинг қўлидан папкани олиб, Бўтабой устидан тушган аризаларни синчиклаб ўқиб чиқди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

СИНЧИЛИК **синчи** *с. касб оти. Баракалла Равшаннинг синчилигига, биз ҳам синчилик даъвосини қилиб юрган эканмиз, синчилик мана бундай бўлар экан.* «Гўрўғли».

СИНЧКОВ Синчиклаб қарашга, ўрганишга, текширишга одатланган, ҳеч нарсани назар-эътибордан четда қолдирмайдиган, ортиқ зеҳн қўювчи. *Синчков назоратчи.*

СИНЧКОВЛИК **синчков** *с. белги оти. Кузатувчининг синчковлиги.* ▪ *[Пирназар] ўтирган жойида дарвозага, боғ эшигига, қўшни деворларга синчковлик билан бир-бир қараб олди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Ҳусайн синчковлик қилавергач, Навоий хижолатли вазиятдан чиқиш учун: «Шоҳим мендан нима истайдилар» деб қатъий сўрайди.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

СИНЧКОР Деворлари синч қадаб қурилган; синчли. *Синчкор иморат.* ▪ *Металлургия заводи қурувчиларининг клуби тўрт бурчак шаклида солинган, хом ғиштданми, ёки синчкор қилиб ёғочдан қурилганми, билиб бўлмас эди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

СИНЧЛИ *айн.* **синчкор.** *Синчли девор.* ▪ *Ҳовлида бир тўда бола қийчув кўтариб, бир-бирини қувлаб юрар, уч-тўрт паранжили аёл қатор синчли узун айвон олдида тизилиб ўтиришарди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

СИНЬКА [*р*] Газлама, кийим-кечак ва ш.к.га кўкиш тус бериш учун ишлатиладиган бўёқ. *Ювилган кирни синькага босмоқ.* ▪ *У [Тожибой] то гапириб бўлгунча терлаб, синькага солинган яктаги жиққа ҳўл бўлиб, олатароққа айланиб кетди.* С. Аҳмад, Муҳаббат.

www.ziyouz.com kutubxonasi

СИНЬКАЛАМОҚ Синька билан кўкиш тус бермоқ, синькага босмоқ, солмоқ. *Кўйлакни синькаламоқ.*

СИНҒИЧ *кам кўлл. айн.* **синувчан.**

СИОНИЗМ [*р*] 19 асрда яҳудийлар буржуазияси орасида юзага келган, турли мамлакат яҳудийларини бирлаштириш шиори остида буржуа миллатчилиги ва антикоммунизм сиёсатини юргизувчи реакцион ҳаракат.

СИОНИСТ [*р*] Сионизм тарафдори.

СИОНИСТИК [*р* сионистский] Сионизмга ва сионистларга оид. *Сионистик ташкилот. Сионистик қарашлар.*

СИПАР [*ф-т*] Ўқ, найза, қилич ва ш. к. қуроллар зарбидан сақланиш учун қўлланган доира ёки бирор бошқа шаклдаги қадимий аслаҳа; қалқон.

СИПО [*ф-т*] Жуда ҳам оддий, камтар, камсуқум, одми. *Сипо одам.* || *Қосимов Лолахон билан қўл бериб кўришар экан, ўзини сипо тутишга ҳаракат қилар эди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

СИПОГАРЛИК *айн.* **сипогарчилик.**

СИПОГАРЧИЛИК Жуда оддий, камтар кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат, юриш-туриш; одамгарчилик. [*Бой*] *сипогарчиликни йиғиштириб қўйиб, аслига қайтди.* Н. Фозилов, Оқим.

СИПОЛИК сипо *с. белги оти. Мундоқ лаб-даҳанли қувноқ йигитлардан бўла қолсанг нима қилади! .. назаримда, қизлар билан ҳам мундоқ очилиб гаплашмайсан. Сиполик ҳам эви билан-да.* А. Муҳиддин, Кўнгиллар. *Шу кун шомда Давлатёр акаси Сотволди билан Юсвали чолни бошлаб келди. Улар Элмурод олдида сиполик билан индамай ўтиришди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СИПОРИШ [*ф-т*] 1 *эск. кт.* Топшириқ, вазифа. [*Ҳасанали*] *«ўлганимдан кейин .. бир вақтлар Ҳасанали ота ҳам бор эди деб ёдласа, менга шуниси кифоя!» деб қарор берган ва ҳозирдан бошлаб Отабекка бу тўғрида сипоришлар бериб, ундан самимий ваъдалар олиб юргувчи оқ кўнгилли бир қул эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Эъзоз-икром, илтифот, мулозамат ёки хушомад. *Тешабой Ашурмирзонинг таъна-ю таъзиридан ҳали қанчалик ерга кириб кетган бўлса, ҳозирги сипоришидан кўкрагига шабада тегиб, қаддини* [*шунчалик*] *ростлаб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Нор Мастурага:*] *Келинг, хола. Ҳаммага сипориш қилсангиз ҳам менга савдони очиқ қилаверинг.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

СИПОРИШЛАМОҚ Ортиқ иззат-икром ёки хушомад қилмоқ.— *Телефон сал бузуқроқ ишлаганиданми, овозлари хирқироқ эшитиляпти,— деб сипоришлаб қўйдим.* И. Ўктамов, Ҳикоялар.

СИПОҲ [*ф-т*] 1 *тар.* Хон, амир саройида узоқ хизмат қилган лавозимли киши; амалдор. *Сипоҳнинг ошнаси бўлмас.* Мақол. ■ *Амирнинг сипоҳи авомнинг оҳи дейишади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Жангчи, аскар. *Деҳқон бўлсанг қошида бўл, сипоҳ бўлсанг бошида бўл.* Мақол. ■ *Шоҳ боласига юрт ва сипоҳ, дарвеш боласига масжиду хонақоҳ керак.* Ойбек, Навоий. [*Азизбекка*] *қарши Қўқон ҳам тинч ётмаса керак, бу кун .. беш минг сипоҳ ила Нормуҳаммад қушбегини Тошкент устига юборганлигини эшитдик.* А. Қодирий Ўтган кунлар.

3 Шаҳмат ўйинида: пиёдадан катта доналар (фил, от, рух, фарзин). *Бир пиёдага бир сипоҳни қурбон бермоқ.*

4 *кўчма айн.* **сипо**. *Ўзини сипоҳ тутмоқ.* ■ — *Қачондан бери сипоҳ бўлиб қолдинг? — таъна қилди бош яланг.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Шерназарбой ҳаммадан сипоҳ кўринган эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

СИПОҲГАРЛИК *айн.* **сипогарчилик.** *Сипоҳгарлик қилмоқ.*

СИПОҲГАРЧИЛИК *айн.* **сипогарчилик.** *Сипоҳгарчилик қилмоқ.* ■ *У* [*Шарофат*] *сипоҳгарчиликни қўлдан бериб қўймаслик учун бирпас жим қолди-да, кейин қошини бироз чимириб, сўз бошлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

СИПОҲИ [*ф-т*] *айн.* **сипоҳ** 1, 2. *Махдум машқхонадан чиқиб, ичкари киришга одим узган ҳолатда дарвозадан сипоҳи кийимда бир киши кирди ва махдумга салом бериб, яқинига юриб келди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Номага жавоб ҳам келди. Жавобда кўр Шермат «неча минг сипоҳи билан йўлга чиқдим. Сизга ўз белимдаги шамширимни юбордим»,— дебди.* А. Қаҳҳор, Башорат.

СИПОҲЛИК 1 **сипоҳ** 1, 2 *с. мавҳ. от.*

2 **сипоҳ** 4 *с. белги оти.— Йўлдошга айтиб қўйинг, ҳа деб менинг жигимга тегавермасин.— Хўп,— деди Турсунов сипоҳлик билан.* Ибохон, Улуғ кун.

СИПСАР [*ҳинд*] Ҳиндистон дарёларида яшайдиган, тумшуғи ингичка ва узун тимсоҳ.

СИП-СИЛЛИҚ силлиқ *с. инт. Сип-силлиқ тахта. Сип-силлиқ ойна. Сип-силлиқ бош.* ■ [*Олимхон*] *жирканган назар билан ҳужрадаги нарсаларни кўздан кечириб, Гулнордан пастда, деворга суяниб чўққайди. Кейин сип-силлиқ соқолини силаб, хўмрайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Саодат давом этди: — Ўтган кенгашда директорингиз бу ҳақда оғиз очмади, сип-силлиқ бўлиб минбардан тушиб кетди.* А. Мухтор, Қарс икки қўлдан чиқади.

СИПҚИРИЛМОҚ сипқирмоқ *фл. мажҳ. н. Мажлисда ҳамма қадаҳлар унинг* [*Ҳусайн Бойқаронинг*] *шарафи учун сипқирилди.* Ойбек, Навоий.

СИПҚИРИШМОҚ сипқирмоқ *фл. бирг. н. Шаҳарнинг машҳур «авбош»ларидан бир тўпи бир-билари билан баҳслашгандай, косаларни пайдарпай сипқиришади.* Ойбек, Навоий.

СИПҚИРМОҚ Бир тортишда ичмоқ, таги-тугигача симирмоқ. *Улар* [*меҳмонлар*] *аччиқ чойни сипқириб савдодан, хотиндан, банк муомалаларидан сўзлашар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кел эй соқий, бу кеча коса пайма қадаҳ тўлдир, Ҳабибий, сипқир май мен одату, расму, шиорим бор.* Ҳабибий. *Шарбат-шароблардан сипқирган киши Тўқсон йил яшайди кўрмасдан офат.* Ғ. Ғулом.

СИР I [*а*] 1 Ўзгалардан махфий тутилган ёки ўзгаларга номаълум бўлган иш, гап, нарса ва ш.к. *Ҳарбий сир. Юракдаги сир. Сир сақламоқ. Сир тутмоқ. Сирни ошкора қилмоқ. Сиринг — сенинг асиринг.* Мақол. *Содда сири — тилида, писмиқ сақлар дилида.* Мақол. *Ўз дўстим деб сир айтма, дўстингнинг ҳам дўсти бор.* Мақол. ■ — *Ҳалиги гапимни сир деб бил!— давом этди чол. Пахта бозори мисоли қайнаб тошган бир дарё .. Бирдан ўзини отиш ҳам ярамайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Сергей: «Эҳтимол, эри яширган сирларни хотини айтиб берар»,— деб ўйлади-да, кўчага чиқди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Ҳали очилмаган, аниқланмаган, илм-фан ҳали тагига етмаган, инсон учун ҳали номаълум нарса. *Космос сирлари. Фан табиатнинг ҳамма сирларини очиб бермоқда.* ■ *Ёш бўлсам ҳам майлига. Табиб муолажанинг натижасидан ҳам кўра унинг сиригa қизиқди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

СИР II 1 Ялтироқ минерал ёки мой бўёқ. *Унинг* [*мачитнинг*] *баланд ва сири кўчиб кетган эски устунли айвонида уч-тўртта намозхон бужмайиб ўтиришибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Металл буюм ва идиш-оёқ бетига қопланадиган шишасимон масса; эмаль. *Сири кўчган кастрюлька.*

3 Симобнинг бирор металл билан қотишмаси ёки металларнинг симобдаги қотишмаси; амальгама. *Сири кўчган ойна.*

СИР III [*р* сыр] *айн.* **пишлоқ.** *Аёл сумкасидан сир билан колбаса олиб* [*Олимжон ва Манзурани*] *меҳмон қилди.* А. Мираҳмедов, Қулган чечаклар.

СИРА I *рвш* 1 (*фақат инкор ф-да*) Асло, мутлақо, ҳеч.— *Олинг, сира тортинманг. Бунга сира ишониб бўлмайди.* ■ *Сира хабарим йўқ, Ҳаким ака. Уни биров айнатдими, ё ўзи меҳнатдан совиб, ғурурлик, саёқлик йўлига тушдими, билмайман,— деди* [*Ёрмат*]. Ойбек, Қутлуғ қон. | Қанча уринса, ҳаракат қилса ҳам. *Агар Йўлчи Нурининг уйига кетиб қолса, у вақт нима қилади? У* [*Гулнор*] *бу саволга сира жавоб беролмас, ёлғиз юраги ёнар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 (*фақат бўлишсиз феъл ф. билан*) Ҳеч қачон, ҳеч вақт. *Энди бу ерга сира келмайман. Бунга у сира кўнмайди.* ■ *Бари бир, мен Гулнор опани унутмайман сира, уни кўргани тез-тез келиб тураман.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Канал очилган куни эсингизда борми?*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Каналдан оққан чироқлар кўз олдимдан сира кетмайди. Бу ўйин эмас, халқнинг орзуси эди. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 *(фақат сўроқ гапларда)* Бирор марта, ҳеч. *Сен мени ўйлайсанми, сира?* ■ *Қори.. бироз жим боргач, илжайиб сўради: — Отин ойингни кўришга бордингми сира?* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Сира кўйинг** нимасини айтасиз, асти қўяверинг (таърифга сиғмайдиган кимсага, нарсага нисбатан айтилади). — *Унинг донолигини айтмайсизми?— Сира кўйинг?!*

СИРА II 1 Мунтазам қатор, тартиб. *Сонлар сираси.* || **Сира сонлар** *айн.* **тартиб сонлар** *қ.* **сон** I.

2 Саф; қатор. *Мулла Абдураҳмон .. Раънонинг эрга берилганлигининг хабарини эшитгач, бу тасодифни истиқболнинг хайрли фоллари сирасига киритди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Вася сафни ҳовли ўртасида тўхтатди. У, болаларни орқама-орқа тўрт сирадан қаторлаштириб, ҳар хил машқлар қилдирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Асосий мазмун, моҳият, мағиз.— *Ким сизга отанг темирчи деяпти? — Ахир сўзингизнинг сираси шунга келди-да!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Гапнинг лўндаси, пўскалласи. *Майли, шунчаки сирасини айтдим, мен бутунлай бошқа иш билан келувдим.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ўша қилган қилиғингизга ҳеч ҳам ярашмайману сирасини айтаман-да.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.— *Эртадан кечгача эшигининг тагида пойлаб ўтириш жонимга тегди. Гапнинг сирасини айтгани сўз олдим,— деди шофёр мажлисдагиларга қараб.* С. Аҳмад, Ҳодивой.

СИРАСИГА *рвш, кам қўлл.* Сурункасига, қаторасига; бетўхтов. *Уч кун сирасига ёмғир ёғди.*

СИРА-СИРА сира I 1, 2 *с. инт.* *Сира-сира билмайман.* ■ *Ўрмонжон акамнинг бир гаплари сира-сира эсимдан чиқмайди: ҳамма иллат камбағалчиликда!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

СИР-АСРОР [*а*], **сиру асрор** Барча сирлар (*қ.* **сир** I). *Душманнинг сир-асрори ҳақида қўмондонликка етти марта муҳим маълумот берган Мамадали тилларда достон бўлди.* А. Раҳмат, Мардлар марди. *Қумри хонадонимизнинг сиру асрорини билади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

СИРАЧ 1 Пиёзгуллиларга мансуб, адир ва тоғларда ўсадиган кўп йиллик ўсимлик.

2 Шу ўсимлик илдизидан олинадиган кукун. *Сирач қормоқ.* ■ *Буни [тайёр маҳсиларни] сотиб, чарм, ип, сирач, мум сингари косибчилик учун керакли ашёларни олади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Қоғоз, чарм ва ш. к. ни бир-бирига ёпиштириш учун шу кукундан сувга қориб тайёрланган ёпишқоқ бўтқа.

3 *кўчма с. т.* Сурбет, хира, елим (одам ҳақида).

СИРАЧЛАМОҚ Сирач суртмоқ, сирач суртиб ёпиштирмоқ, сирач билан ёпиштириб ясамоқ. *Маҳси астарларини сирачламоқ.* ■ *Агар ҳаво варракбоп бўлиб, шамол турса, варракни шошиб-пишиб сирачлайманда, қуримасданоқ кўтариб, томга югураман.* Ойбек, Болалик. *Шер отлар орасида ўсган бола-да, эгарга сирачлаб қўйгандек ёпишиб ўлтиришини қаранг.* Ё. Шукуров, Лочин.

СИРАЧЛАНМОҚ **сирачламоқ** *фл. мажҳ. н.*

СИРАЧЛАТМОҚ **сирачламоқ** *фл. орт. н.*

СИР-АЪМОЛ [*а*] *айн.* **сир-синоат.** *Унинг [Ражаб тегирмончининг] сир-аъмоли Ҳасан овчига маълум.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

СИРГОҲ [*а*+*ф-т*] *айн.* **коргоҳ.**

СИРДОН [*а*+*ф-т.*] *кам қўлл. айн.* **сирдош.** *Залдаги сирдон кишилар бир-бирларини туртиб, шивирлашиб олишди.* А. Муҳиддин, Ҳадя.

СИРДОШ [*а*+*ф-т*] 1 Бир-бирига сирини, кўнгилдаги дард, алам ёки ният-орзуларини ишонувчи кишилар (бир-бирига нисбатан). *Ёмон билан йўлдош бўлма, нодон билан сирдош бўлма.* Мақол. ■ *Йигити-севгани тўйга келганди, Бу «сир»ни сирдоши Люба билганди.* М. Алавия. *Мана энди айрилмас дўст, сирдош бўлдик. Бир-биримиздан сир сақламаймиз.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Бутун сир-асрорини, тарихини билувчи; ошно. *Бахмал соҳилингга кўз тикиб қолдим Асрлар сирдоши, эй улуғ дарё.* Ғайратий.

СИРЕНА [*р*<*грек*] Кучли товуш сигнали берадиган асбоб ва унинг сигнали. *Кема сиренаси.* ■ *Йўлдош блиндаждан чиққанда ўрмоннинг алақайси бир еридан сирена чинқириғи эшитилди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

СИРЕНЬ [*р*] Баланд бўлиб ўсадиган, оқ ёки оч бинафша ранг хушбўй шода гулли декоратив бута ва унинг баҳорда очиладиган гули.

СИРИЙ: сирий гап 1) очиқ-ойдин кўриниб турган гап, очиқ гап. *Мен сизга сирий гапни айтяпман;* 2) гаплнинг очиғи, лўндаси.

СИРИЛМОҚ 1 **сирмоқ** *фл. мажҳ. н. Духоба сирилган диван.* ■ *Бухоролик-лар эгниларига кўк мовут сирилган почапўстин, бошларига қоракўл телпак кийган бўлсалар ҳам, жунжикишиб турар эдилар.* М. Осим, Элчилар.

2 **сирмоқ** 2, 3, 4 *фл. ўзл. н. Отлар эрталабдан бери сирилиб ётибди.* **Пиёз пўстидай сирилмоқ** роса очиқмоқ, очиқиб шилиниб тушмоқ (ошқозон ҳақида). *Чой-пой ичсак бўлар эди. Қорин ҳам пиёз пўстидай сирилиб кетди-ку.* О. Толибов, Анқов.

СИРИҚ *диал.* 1 Шипни тутиб туриш учун уй ўртасига ўрнатилган устун, тирговуч.

2 Темир ёки ёғоч косов.

СИРКА I Узум ва ш.к. сувини ачитиш йўли билан ёки овқатли ацетат кислотасига сув қўшиб тайёрланадиган ўткир ҳидли, туссиз суюқлик. *Узум сиркаси. Овқатга сирка солмоқ. Гўштни сиркага босмоқ (ўлдирмоқ).*

◆ **Сиркаси сув кўтармайдиган одам** гап кўтара олмайдиган, таъби нозик одам. *Куёви тушмагур мунча сиркаси сув кўтармайдиган йигит экан, бир оғиз сўз шунчалик ботиб кетибдими.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўйга келинглар.

СИРКА II Бит тухуми.

СИРКАЛАМОҚ Сиркага босмоқ, сиркага ўлдирмоқ. *Пиёзни сиркаламоқ. Гўштни сиркалаб кабоб қилмоқ.*

СИРКАЛАНМОҚ **сиркаламоқ** *фл. мажҳ. н. Сиркаланган гўшт.*

СИРКОЙИ Бир турли аччиқ узум.

СИРКОР I *айн.* **сирчи.** *Сиркор уста.*

СИРКОР II Сирланган, сир (мой, бўёқ) бериб ишланган, сирли. *Сиркор уй. Сиркор сопол идиш.*

СИРКОРЛИК 1 **сиркор** I *с. касб оти. Сиркорликни ўрганмоқ.*

2 Сир (мой, бўёқ) билан ишланган безак, гул.

СИРЛАМОҚ 1 Сир (мой, бўёқ) билан бўямоқ, гул солмоқ. *Деворларни сирламоқ.*

2 Сир ёки эмаль билан қопламоқ. *Сопол буюмларни сирламоқ. Тоғорани сирламоқ.*

3 Амальгама билан қоплямоқ. *Кўзгуларни сирламоқ.*

СИРЛАНМОҚ **сирламоқ** *фл. мажҳ. н. Сирланган уй. Сирланган идиш.* ■ *Деворлар ганчланган, шиплар сирланган, оёқ ости алвон гулли кигиз билан тўшалган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

СИРЛАТМОҚ **сирламоқ** *фл. орт. н.*

СИРЛАШМОҚ I **сирламоқ** *фл. бирг. н.*

СИРЛАШМОҚ II Бир-бирига сирларини, кўнглидаги дард, аламини ёки ният, орзуларини очиқ айтмоқ; ёрилиб бир-бирига сирини гапирмоқ. [*Ўзбек ойим ва Офтоб ойим*] *сирлашиш учун бошқа уйга чиқиб кетдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

СИРЛИ I 1 Бошқалардан сир тутилган, яширин, махфий. [*Гуландом*] *эркаклар билан сирли суҳбатлар ясаганда ичкиликдан, нозу-ишвадан дастлаб ўзини тийишга ҳаракат қилса-да, лекин, кўпинча, бунга эриша олмас эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Сири бор, сир сақловчи. *Мана шундай сирли юракни қандай қилиб бировга очади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Замирида қандайдир бир сир яширинган; ажиб. *Қош қорайиб, атрофни аллақандай сирли жимлик босган.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдузлар.— *Аканг келяпти,— сирли товуш билан деди Эргаш.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? *Саидғози.. тингловчиларни энтиктириш учун бир оз тўхтаб, залга сирли назар ташлади.* С. Анорбоев, Оқсой. | Аллақандай бир сири, хислати бўлган; мўъжизали. *Элмурод' дарсдан чиқиб тўппа-тўғри далага қараб кетди. Бу кунларда дала уни сирли бир куч билан ўзига тортарди.* П. Турсун, Ўқи-

www.ziyouz.com kutubxonasi

тувчи. *Ҳаммасин биласан, эй сирли дарё, Оқасан узоққа жўшиб бепарво.* Ғайратий.

СИРЛИ II 1 *айн.* **сиркор** II. *Ағёрнинг сирли меҳмонхонасидан дўстингнинг сомонхонаси яхши.* Мақол. ▪ — *Мен бировни кутиб турибман, сўнгроқ кираман,— деб сир бой бермасдан юмшоққина сўйлади-да, мева суви сотадиган кўк сирли дўкон томон юрди.* Ойдин, Фонарь тагида.

2 Сир ёки эмаль билан қопланган, сирланган. *Сирли челак.* ▪ *Кўча эшиги ғийқиллаб очилди. Қўлига сирли сопол коса тутган бир қизча қадамларини авайлаб босиб келди-да, косани Ойимхонга топширди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СИРМА Усти бирор мата билан қопланган, устига бирор мата сирилган. *Сирма пўстин.* **Сирма тўн** (*ёки* **чопон**) пахтаси астар ва миён астар орасига олиб қавилган, устидан авра сирилган тўн. *Унинг бошида қулоқчинли телпак, эгнида кўк сирма калта чопон, чап енгига қизил мата боғлаб олибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СИРМОҚ 1 Устини бирор мата билан таранг қилиб қопламоқ. *Диванни қизил духоба билан сирмоқ.*

2 Гавдага ёпишиб таранг сиқиб турмоқ (кийим ҳақида). *Хонадан яшнаб Зумрад чиқиб келди.. бошида лоладай ёнган товар дурра, шоҳи кўйлак устидан сириб тугималанган беқасам нимчаси чиройли қабарган кўкракларини яширолмас эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Арқонни калта қилиб боғламоқ, боғлаб қантариб қўймоқ. *Отни устунга сириб қўй.* **Сириб боғламоқ** 1) *айн.* **сирмоқ** 3; 2) маҳкам сиқиб боғламоқ. *Уста.. чорсисини белига сириб боғлаб, минбарга чиқди.* С. Аҳмад, Ҳодивой.

4 Бирмунча вақт овқат бермай оч қўймоқ, оч қолдирмоқ.— *Овқат-повқатинг борми, опкелсанг-чи, ўлдирдинг-ку сириб,— деди Икромжон Жаннат холага.* С. Аҳмад, Уфқ. | Бирмунча вақт ўзини овқатдан тиймоқ. *Ўзини нондан сирмоқ. Ўзини гўштдан сирмоқ.*

СИРОП [*р*<*фр*] Мева сувидан тайёрланган қуюқ қиём; шарбат. *Олча сиропи.*

СИРОТ [*а*], **пули сирот** *дин.* Диний ақидаларга кўра, охиратда гўё ҳамма ўлганлар тирилиб, жаҳаннам устидан ўтадиган афсонавий қил кўприк. *Қурбонлик қилмаган кишилар жаннатга ўзларича ўтишга уринсалар ҳам, сирот кўпригидан йиқилиб, дўзахга тушиб, каттиқ азобланар эмиш.* Т. Сиддиқов, Рўза ва қурбон ҳайити ҳақида.

СИРПАНИШМОҚ **сирпанмоқ** *фл. бирг. н. Болалар тепаликдан сирпанишиб вақт ўтказишмоқда.*

СИРПАНМОҚ 1 Силлиқ юзада монеси сурилмоқ; сирғанмоқ, тойғанмоқ. *Сирпаниб йиқилмоқ.* ▪ [*Адолатнинг*] *бошидан сирпаниб кетган паранжиси оёқларига ўралашиб қолди.* С. Зунунова, Гулхан. *Кабутарлар дам учиб, дам сирпаниб қўниб, гумбаз теварагида қувонч билан иноқ ўйнашар эди.* Ойбек, Навоий.

2 Силлиқ муз ёки қор устида учмоқ. *Тепаликдан сирпаниб тушмоқ. Конькида сирпанмоқ.*

СИРПАНТИРМОҚ **сирпанмоқ** *фл. орт. н. Сирпантириб йиқитмоқ. Болаларни чанада тепаликдан сирпантирмоқ.*

СИРПАНЧИҚ 1 Сирпанарли даражада силлиқ; сирғанчиқ, тойғоқ. *Сирпанчиқ муз.* ▪ *У* [*Гулнор*] *.. кўчада ҳеч ким бўлмаганидан ва сирпанчиқ лойда юриш қийинлигидан, юзини очиб кўзларини ерга тикиб келар.. эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Сирпаниш, коньки отиш учун махсус музлатилган жой, майдон. *Сирпанчиқда коньки учмоқ.* **Сирпанчиқ отмоқ** силлиқ муз ёки қор устида сирпаниб ўйнамоқ.

3 *тех.* Станок, мослама, қурилма ва ш. к.нинг сирпанувчи қисмлари сурилиб юрадиган силлиқ йўналтирувчи қисми.

СИР-СИНОАТ [*а*] Сир-асрор, кирдикорлар. *У* [*Рамазон ака*], *худди соат йўқолган уйнинг эгаси билан гаплашиб, бутун сир-синоатни аниқлаган.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

СИРТ 1 Нарсаларнинг ташқи томони, ташқи юзи. *Пиёланинг сирти. Сирти кўк идиш.* ▪ *Башорат ручка ушлаган қўлининг сирти билан пешанасини артди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Кун тиғ тортиб дарёнинг у томонидаги адирларнинг сирти, тўқ яшил, жилғалари қора тусга кирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Нарсанинг, кимсанинг ташқи, зоҳирий томони, ташқи кўриниши. *Сирти ялтироқ — ичи қалтироқ.* Мақол. ▪ *Хадича ая.. Марҳамат билан ҳар вақтдагича қуюқ саломлашиб, ўзини қувноқликка солишга ҳаракат қилса ҳам, барибир кўзларининг ич-ичидаги алам белгиси сиртига тепиб турар, овозида ҳам қалтираш сезиларди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | Ташқари, чет. *Сирингни сиртга чиқарма.* Мақол. ▪ [*Салоҳиддин:*] *Балли. Душманнинг сиртида эмас, ичида бўлинг.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Мен қўл қўйиб муҳр босар эдим-у, лекин сиртдан туриб сизларга ёрдам берганим мақбул.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Сиртдан** 1) ташқи кўринишига қараганда, афтидан, зоҳиран. *Сиртидан бўш кўринган, аммо оғир юк ортган машина узоқ тўхтаб турмай, силкиниб жойидан қўзғалди.* Туйғун, Йўлдош акани эслаб; 2) шунчаки йўлига, юзаки. *Капсанчилар сиртдан муросага келган бўлиб, зиммаларига тушган вазифаларни мумкин қадар тезроқ бажаришга сўз бериб тарқалишди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 3) ғойибона. *Мен шайхантаҳурлик бир мулла билан сиртдан танишман.* Н. Ҳакимов, Илон изидан; 4) тегишли кишисини ўзига билдирмай, унинг орқасидан, ўзи йўғида; зимдан. *Сиртдан иш битирмоқ. Сиртдан гапириб юрмоқ.* **Сиртдан қараганда** ташқарида, четдан ёки юзаки қараганда. *Ёзувчи Одил Ёқубовнинг «Бир фельетон қиссаси» деб аталган янги повестида воқеа, сиртдан қараганда, оддийгина бошланади.* О. Шарафиддинов, Қадр ҳақида қисса. **Сиртдан ўқиш** *айн.* **сиртқи ўқиш** қ. **сиртқи** 3. *Мен ўқишингга қарши эмасман! Лекин сиртдан ўқиганингда ҳам ёмон бўлмас эди.* О. Ёқубов, Чин муҳаббат.

2 *мат.* Геометрик шаклнинг ташқи юзи. *Шар сирти. Цилиндрнинг ён сирти. Ботиқ сирт. Уюрма сирт.*

3 *геогр.* Тизма тоғ чўққилари. *Агар мана шу Музлоқ тоғнинг чўққалаган нур туянинг ўркачига ўхшаган сиртига чиқилса, кишининг кўзи олдида бири бирига зид икки дунё очилади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

♦ **Балиқ сирти** қ. **балиқ. Пичоқнинг сиртича** жуда оз, зиғирча. **Сиртига сув юқтирмайдиган** (*ёки* **юқмас**) **одам** гап, танбеҳ ва ш.к.ни назар-писанд қилмайдиган, бети қалин, без одам. **Сиртига юқтирмайди** сира ўзига олмайди, назар-писанд қилмайди. *Илгари унча-мунча даккини сиртига юқтирмай безрайиб тураверадиган Авезов ҳозир хотини билан онаси олдида мўминтой боладай бўйин эгиб турарди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

СИРТЛОН Ўлимтик билан овқатланадиган, жуни дағал, бўйнида ёли бор, ранги яшаш жойига мосланган йиртқич сутэмизувчи ҳайвон.

СИРТМОҚ 1 Арқон ва ш.к.нинг бўйинбоғ шаклида суриладиган ва сиқиладиган қилиб боғланадиган учи. *Молнинг оёғига сиртмоқ солмоқ.* ▪ *Босмачилар қўли орқасига қайрилиб боғланган, бўйнига чилвирдан сиртмоқ солинган бир кишини олиб кириб, тўрда чўзилган кишига рўпара қилдилар.* Айний, Дохунда.

2 *кўчма* Асорат, сиқув, исканжа. *Мустамлакачилик сиртмоғи.* ▪ *Душман бизни очлик сиртмоғи билан бўғмоқчи эди, аммо ниятига етолмади.* Қ. Яшин, Йўлчи юлдуз.

СИРТМОҚЛАМОҚ Сиртмоқ солмоқ, сиртмоқ солиб боғламоқ ёки бўғмоқ. *Подшо айтди: Ингичка симдан чилвир қилинглар, ҳалқа қилиб бўйнига солинглар, сиртмоқлаб тилла дорга илинглар.* «Эрали ва Шерали».

СИРТҚИ 1 Нарсанинг, кимсанинг сиртига тааллуқли, сиртидаги, ташқи. *Бинонинг ички ва сиртқи деворлари. Сиртқи кўриниш.* **Сиртқи дори** ичга истеъмол қилинмайдиган дориларнинг умумий номи (мас. кўзга томизиладиган дори, ярага қўйиладиган дори ва ш. к.).

2 Зоҳирий, юзаки. *Масаланинг сиртқи томони.*

3 Ўқув юртига қатнамай ўқишга доир. *Сиртқи ўқиш. Институтнинг сиртқи бўлими.* ▪ *Ваҳобжон ўтган йилнинг августида сиртқи институт-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

га имтиҳон топшириғини Тошкентга тушган эди. С. Аҳмад, Тоғ афсонаси.

СИРЧИ 1 Мой бўёқ билан ишловчи уста; сиркор.

2 Қўзғу ясовчи уста.

СИРҚИМОҚ 1 Сизиб ўтмоқ, томчилаб оқмоқ. *Бочкадан сув сирқиб турибди.* ▪ *Одамларда шубҳа изини қолдирмаслик учун мой сирқиган семиз юзига оқ кўнгиллилик, соддалик ниқобини кийди.* Ойбек, Навоий.

2 *кам қўлл. айн.* **синиқмоқ**. *Ранги бир оз сирқибди.*

СИРҚИНДИ 1 Идиш тагида қолган суюқлик қолдиқ.

2 *кўчма* Қолдиқ, сарқит. *Мен ёзмоқчи бўлиб турган ҳикоянинг қаҳрамони ҳам ўша эски сирқинди типларидан бири эди.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

СИРҚИРАМОҚ *айн.* **зирқирамоқ**. *Оёқларим сирқираб оғрияпти.* ▪ [*Бектемир*] *уйғонганида суяклари сирқираган, ўзини ланж туйди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

СИРҚИРАТМОҚ **сирқирамоқ** *фл. орт. н. Сув муздек экан, суякларимни сирқиратиб юборди.*

СИРҚИРОҚ *айн.* **зирқироқ**. *Баданимни сирқироқ оғриқ босди.*

СИРҚИТМОҚ 1 **сирқимоқ** *фл. орт. н.*

2 Бир томчи ҳам сув ёки бошқа суюқлик қолдирмай бўшатмоқ. *Идишни сирқитмоқ.*

СИРҚОВ Қасалланган вақтдагидек ланжлик; лоҳаслик ёки оғриқ.

СИРҚОВЛАНМОҚ Қасалланган каби ўзини ёмон сезмоқ, ланж, лоҳас бўлмоқ. *Фарида касал одамдек сирқовланиб, ҳеч нима ёқмай юрди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

СИРҒА Қулоққа тақиладиган безак буюм; исирға. *Кумуш сирға.* ▪ *Ҳар оқшом фируза каби уфқлар, Зардан қулоғига сирға тақади.* Ўйғун.

СИРҒАЛИҚ *диал.* Қулоқнинг сирға тақиладиган пастки юмшоқ қисми; солинчак.

СИРҒАЛМОҚ *айн.* **сирпанмоқ** 1. *Унинг кўзлари қизарган, косинкаси сирғалиб елкасига тушиб қолган эди.* С. Аҳмад, Раҳмат, азизларим. *Жумабой ота «сазосини ўлдирма» дегандай Ҳолмирзага имо қилди-ю, аммо ўзи ўртага сиғмагандай, аста сирғалиб чиқиб кетди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

СИРҒАЛУВЧИ Сирғанувчи, сирпанувчи, сурилувчи. *Станокнинг сирғалувчи қисми.*

◆ **Сирғалувчи товушлар** *лингв.* фрикатив товушлар.

СИРҒАНИШ 1 **сирғанмоқ** *фл. иш оти. Музда сирғаниш.*

2 *физ.* Бир юзанинг иккинчи юзада айланмай силжиши. *Сирғаниш коэффициенти. Сирғаниш подшипниги.*

СИРҒАНМОҚ *айн.* **сирпанмоқ** 1. *Сирғаниб кетмоқ. Сирғаниб йиқилмоқ.* ▪ *Шербек иччарига сирғаниб тушди-да, девор тагига бекина қолди.* С. Анорбоев, Оқсой.

СИРҒАНТИРМОҚ **сирғанмоқ** *фл. орт. н. Болаларни чанада сирғантирмоқ.*

СИРҒАНУВЧИ 1 **сирғанмоқ** *фл. ш. оти.*

2 *махс.* Бирор юзада айланмасдан силжувчи. *Сирғанувчи нур. Сирғанувчи вектор.*

СИРҒАНЧИҚ *айн.* **сирпанчиқ** 1. *Сирпанчиқ муз.* ▪ *Ерга тушаётган қор парчалари тез эримоқда, йўл лой ва сирғанчиқ эди.* О. Ёқубов, Тилла узук.

СИРҒИЛМОҚ *айн.* **сирғалмоқ**. *Атрофдаги барча нарсаларни унутиб, уни [асарни] ўқий бошладим. Ёноқларимдан кўз ёш доналари сирғилиб оқарди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *У [Тоштемир] ёмғирда бир нафас.. турди-да, кейин тўпдан секин сирғилиб чиқиб кетди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

СИРҒОҚ 1 Серёмғир вақт, ёғингарчилик.

2 *айн.* **сирпанчиқ** 1. *Сирғоқ йўл.*

СИР-ҲОЛ [*а*] Сир-асрор, ҳол-аҳволлар мажмуи. *Бир-бирининг сир-ҳолини билмоқ.* ▪ *Қушбеги Анор айёрни чақириб, сири-ҳолини гапириб. «..нима қилсанг ҳам шу ишни битириб кел» [деди].* «Ёдгор».

СИСТЕ́МА [*р<грек*] 1 Таркибий қисмларнинг ўзаро узвий боғланган ҳолда планли равишда жойланишига асосланган тартиб, режа, тартибот.

2 *бот., зоол.* Қлассификация, тасниф. *Линнейнинг ботаник системаси.*

3 Бирор таълимотда асос бўлган қоидалар, қарашлар, принциплар мажмуи. *Декартнинг философик системаси. К. Д. Ушинскийнинг педагогик системаси.* ▪ *Гегель диалектикаси унинг идеалистик системаси билан узвий боғлиқ эди.* «Диалектик материализм масалалари». | Бирор иш методлари, тартиб-усуллари мажмуи. *Даволаш системаси. Таълим-тарбия системаси.*

4 Умумий белгиларига кўра бирлашган элементлар, бирликлар мажмуи. *Тилнинг товуш системаси. Ўлчов бирликлари системаси.*

5 Ўзаро узвий боғланган қисмлардан, элементлардан таркиб топган бутунлик. *Қуёш системаси. Қон томирлар системаси. Нерв системаси.* | Вазифаларига кўра ёки ташкилий жиҳатидан бир бутун бўлиб уюшган муассасалар мажмуи. *Халқ маорифи системаси. Фанлар академияси системаси.* | Бир мақсад учун белгиланган мослама, машина, механизм ва ш. к.дан таркиб топган яхлит техник қурилма. *Иситиш системаси. Энергетик система. Суғориш системаси. Истеҳкомлар системаси.*

6 Бирор ишни ташкил этиш ёки амалга ошириш формаси, принципи. *Сайлов системаси. Меҳнат ҳақи тўлаш системаси.* | Ижтимоий тузум, ижтимоий қурилиш формаси. *Социалистик система.*

СИСТЕМАЛИ 1 Муайян системага асосланган; тартибли. *Системали иш. Ишни системали равишда олиб бормоқ.* ▪ *Область комитети.. партия Марказий Комитетига системали суратда ахборот бериб туради.* «КПСС Устави».

2 Муттасил, мунтазам. *Ўқишга системали равишда қатнашмоқ.*

СИСТЕМАСИЗ Маълум системаси, плани бўлмаган; тартибсиз, бетартиб, пала-партиш. *Системасиз иш. Системасиз баён.*

СИСТЕМА́ТИК [*р* систематический] Муайян системага асосланган; системали. *Систематик машғулот.*

СИСТЕМА́ТИКА [*р*] Ҳайвон ва ўсимлик организмларини группаларга — тур, жинс, оила, отряд, синф ва типларга — ажратиш билан шуғулланадиган фан. *Ҳайвонлар систематикаси. Ўсимликлар систематикаси.*

СИТАМ [*ф-т*] 1 Жабр, жафо, зулм. *Мазлум, қолоқ, асрий жаҳолатлар гирдобига отилган Шарқ ўз тарихида не-не жафоларни кўрмади, не-не ситамлардан қадди дол бўлмади.* К. Яшин, Йўлчи юлдуз.

2 Қаҳр-ғазаб, зуғум, ғамза. *У [Лобар] Дадавой акани карашма билан эрита олмаганда таҳдиду ситам билан эгади.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. **Ситам қилмоқ** 1) жабр-зулм қилмоқ, эзмоқ; 2) қаҳр-ғазабини сочмоқ, ғамза қилмоқ. *Майли ситам қилсанг, Қилмасанг карам.* М. Жалилов.

СИТАМГАР [*ф-т*] 1 Жабр-зулм қилувчи; эзувчи, золим. *Ситамгар фалак.*

2 *кўчма* Ноз-истиғнолари, ғамзаю ситамлари билан куйдирувчи, адо қилувчи. *Ситамгар ёр.* || *Мен кимга бориб йиғлай, ул шўх ситамгардан! Юрт-элга бутун телба, афсона қилиб кетди.* Ҳамза.

СИТАМДИЙДА [*ф-т*] *кам қўлл. айн.* **аламдийда**.

СИТАМҚАРДА [*ф-т*] *кам қўлл. айн.* **ситамгар**.

СИТАМҚОР [*ф-т*] *кам қўлл. айн.* **ситамгар**.

СИТАМЛИ *айн.* **аламли** 2, 3. *Севгининг ширин онлари.. сингари ситамли алами, шафқатсиз кулфати ҳам бўлади.* М. Жўра, Изтироб.

СИТИЛМОҚ 1 **ситмоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Яраси ситилибди.*

2 Эскириб, тўзиб у ер-бу еридан йиртилмоқ ёки чокидан кетмоқ. *Чопон чокидан ситилибди.* ▪ *Салтонбу ситилиб кетган эски кўрпага ўралиб, дарча ёнида ётган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Кўзим ситилсин** (*ёки* **ситилиб оқсин**) қасам ибораси. *Кўрган бўлсам, кўзим ситилсин.*

СИТИШМОҚ **ситмоқ** *фл. бирг. н.*

СИТМОҚ Сиқиб ичидагини чиқармоқ, ажратмоқ. *Ярани ситмоқ.* **Ситиб чиқармоқ** 1) қисиб чиқариб юбормоқ, олиб ташламоқ. *Зирапчани ситиб чиқармоқ;* 2) *айн.* **сиқиб чиқармоқ** 2 қ.

www.ziyouz.com kutubxonasi

сиқмоқ 2. *Уни уйидан ситиб чиқаришибди.*

СИТОРА [*ф-т*] *эск. кт. айн.* **юлдуз.**

◆ **Ситораси иссиқ** *айн.* **истараси иссиқ** *қ.* **истара.** *Охири бир куни «Сорахон хунук, бу — рост, аммо ситораси иссиқ», деган фикрга келди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

СИТРО [*р*<*фр*] Мева шарбатидан тайёрланадиган чанқов босувчи ичимлик.

СИТУАЦИЯ [*р*<*фр*] Мавжуд ёки бирор пайтда юзага келган шарт-шароитлар мажмуи; вазият, аҳвол. *Қулай ситуация. Революцион ситуация. Халқаро ситуацияни ҳисобга олмоқ.*

СИФАТ [*а*] 1 *филос.* Нарса, воқеа, ходиса ва ш.к.ни, уларнинг ўзига хос белги ва ички хусусиятларига кўра, характерловчи асосий философик категориялардан бири. *Миқдорнинг сифатга айланиши.*

2 Нарсанинг, кимсанинг ижобий ёки салбий хусусияти, фазилати, хислати. *Инсон сифатлари ичида камтарлик — энг яхши фазилатдир.* ■ *Йўлчи, чамаси, икки йилдан бери темирчи билан яқин дўст бўлиб, унинг бутун сифатларини, фазилат ва камчиликларини яхши синаган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Отабек*] *қаршисидагининг суратида эмас, сифатида қизиқ бир ўзгариш кўрар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Молнинг, маҳсулотнинг ёки ишнинг яроқлилик даражаси, қўйилган талабларга қанчалик жавоб бера олишини белгиловчи хусусияти. *Маҳсулотнинг сифатини яхшиламоқ. Ишнинг сифатини оширмоқ.* ■ *Комиссар овқатнинг сифатини суриштира кетди: — Таъми қалай? — Мазали.— Етарлими? — Етарли.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Қўшма сўз таркибида «ўхшаш», «симон» каби маъноларни билдиради, мас. *девсифат, одамсифат, улуғсифат.*

4 *грам.* Предметнинг белгисини билдирувчи сўз туркуми. *Нисбий сифат. Туб сифат. Сифат даражалари.*

◆ **Сифатида** вазифасида, ўрнида, =дек. *Раҳбар сифатида. Дўст сифатида.* ■ *Парчаланиш пайтида юзага келадиган нейтронларни ютилиш хавфидан ҳимоя қилиб қолиш учун ёқилғи сифатида уранниинг бир бутун бўлаклари эмас, балки юпқа деворли най уранлардан фойдаланилади.* «Фан ва турмуш», 1959, № 10.

СИФАТДОШ [*а*+*ф-т*] *грам.* Предметнинг белги-сифатини билдирувчи феъл формаси, мас. *ҳайдалган ер, терилган пахта.*

СИФАТЛАМОҚ Бирор жиҳатдан характерламоқ, сифатини ёки сифатларини таърифлаб бермоқ. *Яхши томондан сифатламоқ.*

СИФАТЛАНМИШ *грам.* Сифатловчи аниқлаб-сифатлаб келган сўз; аниқланмиш.

СИФАТЛАШ 1 **сифатламоқ** *фл. иш оти. Яхши томондан сифатлаш.*

2 *айн.* **эпитет.** *Увайсий ўз давридаги ярамас кишиларнинг ҳаракатларини кўрсатиш учун.. бемурувват, қабиҳ каби сифатлашлардан ўринли фойдаланади.* «Адабиёт назарияси».

СИФАТЛИ 1 Сифат жиҳатидан талабга тўла жавоб берадиган, сифати яхши. *Сифатли мол. Сифатли иш.*

2 Аниқловчи орқали ифодаланган сифатга эга бўлган. *Аъло сифатли мол. Ёмон сифатли маҳсулот.* ■ *Майин жун деб юқори сифатли қўй ғўшти, диркиллаган думба ёғидан айриламиз денг,— Шербек ёлғиз ўзи кетаётиб ўйга чўмди.* С. Анорбоев, Оқсой.

СИФАТЛОВЧИ *грам.* Предметнинг белгисини-сифатини билдирувчи сўз; аниқловчи.

СИФАТСИЗ Сифат жиҳатидан талабга тўла жавоб бера олмайдиган, сифати ёмон, паст. *Сифатсиз маҳсулот. Сифатсиз иш.*

СИФИЛИС *айн.* **захм** II.

СИФОН [*р*<*грек*] Юқорироқдаги идишдан, ҳавзадан пастроқдагисига суюқлик ўтказувчи найча, най, труба.

СИФР [*а*] *эск. айн.* **ноль** 1.

СИХ [*ф-т*] Қабоб пиширш учун металлдан, баъзан ёғочдан тайёрланадиган учи найза чўп. *Бир сих кабоб. Гўштни сихга тортмоқ.* ■ *Сихларда кабоб келгач, Бозоров жавоннинг пастки тортмасини очиб, бир шиша беш юлдузли коньяк олди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Сих ҳам куймасин, кабоб ҳам** ҳеч кимга, ҳеч қайси томонга зарар бўлмасин, иш икки томон учун беозор битсин.— *Биласизми нима? — раис уларни келиштирмоқчи бўлди,— келинг, сих ҳам куймасин, кабоб ҳам деганларидек, иккаласига беш баҳо бериб қўяқоламиз, майлими?* «Муштум», 1952, № 10.

СИХЛАМОҚ 1 Сихга тортмоқ, сихга тизмоқ.

2 Учини сихга ўхшатиб найзаламоқ.

СИХЛАТМОҚ **сихламоқ** *фл. орт. н.*

СИХМОЛА *қ. х.* Тишли мола, борона.

СИЧҚОН 1 Ҳар турли ерларда яшашга мослашган кемирувчи сутэмизувчи ҳайвон.

2 Мучал йил ҳисобида биринчи йил номи. *Унинг йили — сичқон.* **Сичқон йили** мучал йил ҳисобида биринчи йил (*қ.* **мучал**).

◆ **Сичқон сиғмас инига, ғалвир боғлар думига** имкониятларини ҳисобга олмай дахмаза орттирган кишига нисбатан айтиладиган мақол. **Сичқон сурди** касалликдан эндигина тузалган киши биринчи бор уйидан чиқиб бирор жойга борганда айтиладиган ибора. **Сичқоннинг ини минг танга** қочишга жой топа олмай қолинган пайтда айтиладиган ибора. **Арслоннинг ўлиги, сичқоннинг тириги** катта мартабали киши мартабасидан тушганда ҳам оддий кишилардан юқори туради, катталигича қолади, деган маънодаги ибора.

СИҚИЛИШ 1 **сиқилмоқ** *фл. иш оти. Троллейбусда одам сиқилиб кетди.. Бундай ҳолларда йўловчиларнинг бир-бирларига уринишлари, туртинишлари, сиқилишлари табиий.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

2 Одамлар тирбанд ҳолат, тиқилинч. *Сиқилишда қолмоқ.*

3 *физ., тех.* Ташқи куч таъсири остида ҳажми торайиб, зичланиш. *Жисмларнинг сиқилиши.*

СИҚИЛИШМОҚ **сиқилмоқ** *фл. бирг. н. Уканг Курбон оқсоқол тегирмонида ишлаб туради. Рўзғордан бир қадар сиқилишган.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Хонада ўнтача эски, чанг босган парта, болалар уларнинг биридан-бирига хатлаб ўтиб, учтадан-тўрттадан сиқилишиб ўтиришди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СИҚИЛМОҚ 1 **сиқмоқ** 1; 2 *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Совуқдан сиқилган жисм. Сиқилган газ. Сиқилиб музга айланган қор. Бурчакка сиқилган рақиб.* ■ *Эрталабки изғирин бир оз пасайди. Енимизда сиқилиб ўтирган Турғунбой кабинадан тушиб машина устига чиқиб олди.* Ғайратий, Узоқдаги ёр.

2 *(ч. к. билан)* Танглик сезмоқ, толиқмоқ, зориқмоқ. *Пулдан сиқилмоқ. Рўзғордан сиқилмоқ.*

3 Руҳан эзилиб ёки **зерикиб** диққат бўлмоқ, диққати ошмоқ, зиқ бўлмоқ. *Бу ерга [қурилишга] келганимга икки ойдан ошиб қолди. Биринчи кунлари тоза-тоза сиқилдим.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. **Юраги сиқилди** юраги зиқ бўлди. *У киши билан қайдадир димиқиб, юраги сиқилиб ётгану, мана энди, ўз майлига қўйилганидан хурсанддек, кенг далаларда яйрайди, боғ-роғларда кувнайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СИҚИЛУВЧАНЛИК *физ.* Сиқилиш қобилияти. *Газларнинг сиқилувчанлиги.*

СИҚИМ Нарса чангаллаб сиқилган кафт ва шу кафт орасига олинган нарса миқдори; қисим. *Сиқимини тўлдириб-тўлдириб писта олмоқ. Ошга бир неча сиқим сабзи солмоқ.* ■ *Мирвали банги бировнинг қўлидаги беданани кўриб, дидига ўлтирадиган бўлса, сиқимида салмоқлаб кўриб, «ҳамма жойи ҳам келган экан» деб қўяди.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Бир сиқим** 1) кафт билан чангаллаб олинган миқдордаги, бир қисим. *Зиёдахон қумғондан тоғорачага сув қуйди, бир сиқим туз ташлаб чайқади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) озгина, бир чўқим. [*Фотима:*] *Вой, ўтиринг, бир сиқим ош қилай.. Қачон келсангиз овқатга ўтирмайсиз-а!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар; 3) бир тўда, бир гуруҳ, бир ҳовуч. *Бир сиқим одамлар.*

СИҚИМЛАМОҚ Кафт билан чангаллаб олмоқ, чангаллаб сиқмоқ, ушламоқ, қисимламоқ. *Унни сиқимлаб тоғорага солмоқ. Буғдойни сиқимлаб кўрмоқ.*

СИҚИМЛАНМОҚ **сиқимламоқ** *фл. мажҳ. н.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

СИҚИМЛАТМОҚ сиқимламоқ *фл. орт. н.*

СИҚИМЛАШМОҚ сиқимламоқ *фл. бирг. н.*

СИҚИШ 1 сиқмоқ *фл. иш оти. Исканжага олиб сиқиш.*

2 *физ., тех.* Босим, куч таъсири остида ҳажмини кичрайтириб зичлаш, қисиш.

СИҚИШМОҚ сиқмоқ *фл. бирг. н. Қўл сиқишиб кўришмоқ.* ▪ *Жангчилар кийим-бошларини ечиб сиқишар, исимоқ учун у ёқдан бу ёққа юришар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

СИҚИШТИРМОҚ 1 Сиқиб, зичлаб жойлаштирмоқ. *Нарсаларни чамадонга сиқиштириб жойламоқ. Одамларни сиқиштириб жой очмоқ.* ▪ *Омон мумкин қадар қўйларни темир йўлга яқинлаштирмасликка уринар ва кўчанинг девор томонига сиқиштириб олиб борар эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 Сиқув остига, исканжага олмоқ, сиқув остида текширмоқ. *Нор опа Жанишнинг ўша нарсаларини ундириш учун келиб оқсоқолни сиқиштираётган экан.* Ҳ. Шамс, Душман.

СИҚИҚ 1 Сиқилган, қисилган, сиқимланган. *Сиқиқ мушт.*

2 Ҳақ-ҳуқуқдан, эркинликдан маҳрум, сиқув, исканжа остидаги; танг. *Сиқиқ вазият. Сиқиқ ҳаёт.* ▪ [*Кумуш*] *ўзини Зайнабга қараганда сиқиқ, ёш бола сифат кўрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Чекли, чекланган, танг.— *Ер жўнидан сиқиқроқмиз,— деди бошини аста қимирлатиб Ўктам.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Мухтасар, ихчам. *Мақола баёни имкони борича сиқиқ, қисқа, ниҳоят аниқ... бўлиши шарт.* И. Мўминов, Ўлкамиз кўзгуси. [*Умарали*] *ўткир иборалар.. сиқиқ жумлалар билан шошмасдан, вазмин сўзлай бошлади.* Ойбек, Улуғ йўл.

4 *от* Сиқув, тазйиқ, исканжа. *Хўжайинлар ўз сиқиқлари остида эзилган, хўрланган.. хизматкорлардан ҳадиксирар, уларнинг сўнгги ғазабларидан қўрқар эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Сиқиққа олмоқ** роса сиқмоқ, қийнамоқ, исканжага олмоқ.— *Бечора Мўмин ака! — раис хохолаб кулиб юборди.— Бу ёқда сиз [Юлдузхон], бу ёқда журналист ўртоқ.. Тоза сиқиққа олдиларинг-ку, шўрликни.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

СИҚИҚЛИК 1 **сиқиқ** 1, 2, 3 *с. белги оти. Вазиятнинг сиқиқлиги. Жойнинг сиқиқлиги.*

2 Сиқув, тазйиқ, исканжа остидаги шароит, ҳаёт.

СИҚМОҚ 1 Ўраб, қамраб ёки босиб эзмоқ, қисмоқ. *Қўлини сиқиб кўришмоқ. Анорни сиқиб сувини олмоқ. Тошни сиққан билан сув чиқмас.* Мақол. ▪ *Оёғим шишди шекилли, ботинкам сиқиб қолди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. *Шу вақт унинг қўлтиғи остидан узатилган қўл ҳиқилдоғидан омбур каби сиқиб олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўзбек ойим ҳам уни маҳкам сиқиб қучоқлаб олган; юзидан шап-шап ўпиб, айланиб-ўргилар ва тикилиб-тикилиб нима учундир йиғлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Аттанг, нимагаям Соливойнинг гапига кирдим-а,— деб пушаймон қила бошлади у [мингбоши].— Мана энди фасодни сиқиб чиқараман деб, ярани газак олдириб қўйдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Сириб боғламоқ. *Тонгда жангчилар оч қорнини камар билан маҳкам сиқиб, йўлга тушдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Тазйиқ билан ҳажмини кичрайтириб зичлаштирмоқ. *Газни сиқмоқ.*

2 Тазйиқ билан суриб бормоқ, танг ҳолда қолдирмоқ. *Рақибни бурчакка сиқиб қўймоқ. Машина қўл меҳнатини сиқиб чиқармоқда.* ▪ *Душман бу қийинчиликлардан фойдаланиб, станция томон сиқиб келди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Биз.. бойлар ва заводчиларни сиқиб чиқариб савдо-сотиқ ва завод ишларини ўз қўлимизга олмоғимиз керак.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 Эркинлик, ҳуқуқ бермай ёки ўринсиз талаб, даъво, бўҳтон ва ш. к. билан руҳан эзмоқ, қийнамоқ. *Уни, овқатни бузибсан, деб роса сиқдик. Болаларни бўлар-бўлмасга сиқавермоқ.* **Юракни (ёки қалбни, дилни) сиқмоқ** юракни эзмоқ ёки зиқ қилмоқ. *Дала-тошда нечанинг Тугаб мадори, Сиқади юракларни Аламли зори.* Ғайратий. | (*ч. к. билан*) Чеклаб танг аҳволга солмоқ, қийнаб қўймоқ, толиқтирмоқ, зориқтирмоқ. *Пулдан сиқмоқ.* ▪ [*Хушрўй*] *иккинчи ва учинчи ҳафталарда ўчоқ бошини ўз қўлига олиб, кундошини иккита ёш боласи билан томоқ важидан ҳам сиқа бошлайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

СИҚТАМОҚ: йиғламоқ-сиқтамоқ ёлвориб йиғламоқ, йиғи-сиғи қилмоқ. *Ҳожи хола индамади эмас, бошда йиғлади-сиқтади, қаршилик қилган чоғлари ҳам бўлди, лекин ҳеч бири фойда бермади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СИҚУВ 1 **сиқмоқ** *фл. иш оти.*

2 Тазйиқ, исканжа, сиқиқ. *Сиқувни кучайтирмоқ.* ▪ *Тепалик мудофаачилари душманнинг икки томондан қилаётган сиқувига бардош бердилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Сиқувга олмоқ** *айн.* **сиқиққа олмоқ** *қ.* **сиқиқ** 4. *Бригадирларни сиқувга олди, правлениега масала қўйди, келгуси йилда бундай хунук аҳвол такрорланмаслиги учун сўз берди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

СИҒАРЛИ Бирор миқдордаги ёки катталикдаги нарса сиғадиган, элтадиган. *Ўн литр сув сиғарли идиш.* ▪ *Дарвозанинг бир қаноти сезилар-сезилмас ғижиллабгина бир одам сиғарли очилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СИҒДИРИШМОҚ сиғдирмоқ *фл. бирг. н. Нарсаларни контейнерга аранг сиғдиришди.*

СИҒДИРМОҚ 1 сиғмоқ *фл. орт. н. Ҳамма нарсани чамадонга сиғдирди. Қувончини ичига сиғдира олмади.* ▪ — *Зулм, хўрланиш, ҳақорат шунчалик бўлар, Қоратой ака! Бундан ортиғини каллам сиғдирмайди,— газабдан титраб гапирди Йўлчи.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ўз ичига жо қилмоқ, элтмоқ. *Минг литр суюқлик сиғдирадиган цистерна. Минг киши сиғдирадиган зал.*

СИҒИМ Бирор миқдордаги нарсани элтиш қобилияти, ички ҳажм. *Сиғими катта идиш.* **Иссиқлик сиғими** *физ.* жисм температурасини 1°С кўтариш учун керак бўлган иссиқлик миқдори. **Электр сиғими** *физ.* электр конденсаторларининг ва бошқа қурилмаларнинг заряд бир бирлик ошганда потенциали қанча ошишини кўрсатувчи электрик характеристикаси. *Конденсаторнинг электр сиғимини аниқламоқ.* **Кеманинг сув сиғими** *денг.* кема ватерлиниясигача ботганда кема оғирлигига тенг миқдорда сиқиб чиқарилган сув миқдори.

СИҒИМЛИ 1 Бирор миқдордаги сиғимга эга бўлган. *Беш юз литр сиғимли цистерна.*

2 Кўп элтадиган, сиғдирадиган, сиғими катта. *Сиғимли идиш.*

СИҒИНДИ Ўзга юртда ёки бировникида ҳақ-ҳуқуқсиз қарам бўлиб яшовчи одам. *Шунда Бойсари: «.. энди биз ўз элимизда сиғинди бўлиб.. юрадиган бўлсак, бу элда бизнинг турғунлигимиз қолмади».* «Алпомиш».

СИҒИНИШ 1 **сиғинмоқ** *фл. иш оти. Ўтга сиғиниш. Пулга сиғиниш. Шахсга сиғиниш.*

2 *айн.* **ибодат** 1.

СИҒИНИШМОҚ сиғинмоқ *фл. бирг. н. Мажусийлар ўтга сиғинишади.*

СИҒИНМОҚ 1 *дин.* Худога, азиз-авлиёларга қуллуқ, ибодат қилмоқ, топинмоқ. *Ҳозир пир ўзларини эмас, сизларни ўйлайдилар, тонг саҳарларда жойнамозга тиз чўкиб «ҳақ йўлдан адашган гумроҳ бандаларингга ғазаб қилма», деб худога сиғинадилар.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Назирқулнинг отаси Шоҳимардонга сиғиниб қўчқор олиб бориб сўйди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 *кўчма* Бирор кимсага, нарсага ортиқ берилмоқ, эътиқод қилмоқ, унга бош эгмоқ, тиз чўкиб сажда қилмоқ, чўқинмоқ. *Пулга сиғинмоқ. Музга суянма, ёвга сиғинма.* Мақол. *Қуш бутоққа сиғинар.* Мақол. ▪ *Жаҳолатда қолган халқ аълам ҳар борганида «садағанг кетай эшоним» деб, унинг оёғига тиз чўкиб сиғинар, назр-ниёз берар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Нажот истаб бормоқ, бош урмоқ. *Ҳар даргоҳга бориб сиғинди, ҳар эшикда новдадай синди.* Ҳ. Олимжон.

СИҒИШМОҚ 1 сиғмоқ 1, 3 *фл. бирг. н. Кўчаларга одам сиғишмай кетди.*

2 Айни бир вақтда ёки бир ерда мавжуд бўлмоқ, бирга; ёнма-ён яшамоқ. *Бир-бири билан сиғишмайдиган қарама-қарши фикрлар.*

3 Чиқишиб, эл бўлиб кимсаникида ёки бошқалар ўртасида яшаб, ишлаб

www.ziyouz.com kutubxonasi

кетмоқ, эликишмоқ. *У ҳеч қаерда, ҳеч кимникида сиғиша олмайди.*

СИҒМОҚ *1* Жо бўлмоқ, жойлашмоқ, кетмоқ. *Кўп нарса сиғадиган идиш. Қучоққа сиғмайдиган дарахт. Бир қўлтиққа икки тарвуз сиғмас.* Мақол. ▪ [*Қайрағоч*] *шу қадар улкан эдики, агар унинг гумбазсимон доира шаклидаги қалин шохлари остига бутун колхоз одамлари тўпланса сиғиб кетгудай эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Шодлигим кўкка сиғмас, Битмас бахтим бор маним.* Ҳ. Олимжон.

2 Лойиқ, мос келмоқ (кийим, пойафзал ҳақида). *Этик оёғимга сиғмади.* | Бемалол кирмоқ, ўтмоқ. *Ип игнанинг тешигига сиғмади.* ▪ *Арава сиғмайдиган ичкарилик кўчага бу кун жон кирган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Ўзига паноҳ топмоқ, сиғишмоқ, бемалол яшамоқ, турмоқ. *Ундан чиқиб қаёққа, кимникига бораман, кимнинг уйига сиғар эдим.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Унинг* [*Абдурасулнинг*] *от миниб кўчадан ўтганини кўрган Олахўжа ҳайрон бўлди.— Ўзи сиғмас инига, ғалвир боғлар думига.. Қишда бу отни қаерда сақлаб, нима билан боқар экан.* П. Турсун, Ўқитувчи.— *Сенларнинг зулмингдан қанча одамлар тентиради. Ўз қишлоғига ўзи сиғмади,—..деди Ойимхон.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Ақлга сиғмайди** *қ.* **ақл. Ичига сиғмайди** тўлиб-тошган, беҳад (севинч, шодлик, дард ва ш. к. ҳақида).— *Мен сенга айтсам, дўстим,— деди Элмурод,— хурсандлигим ичимга сиғмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Йигитча фронтчи акасининг келишидан, уйи тўлиб қолишидан қувончи ичига сиғмасди..* С. Аҳмад, Уфқ. **Кўнглига** (*ёки* **дилига**) **сиғмайди** *айн.* **юрагига сиғмайди** 2. **Пешанасига сиғмади** *қ.* **пешана** 3. **Тасвирга** (*ёки* **таърифга**) **сиғмайди** тасвирдан, таърифдан ташқари, таърифлаб ҳам бўлмайдиган; ажойиб. *Гўзаллиги таърифга сиғмайди.* ▪ *Тошкент тонготари нақадар гўзал, Чиройли, тасвирга сиғмас, сермазмун.* Ғайратий. **Юрагига сиғмайди** 1) ичида ётмайди, бировга айтмаса бўлмайди. *Ўз юрагингга сиғмаган сир ўзганинг юрагига сиғмас.* Мақол; 2) кўнгли кўтармайди, қўнглига ёқмайди, хуш келмайди (фақат нохуш, дилгир кайфиятдаги кишига нисбатан айтилади). *Қўлидан ғўнғир-ғўнғир гапдан бошқа иш келмайдиган бу одамнинг лип этиб кириб келаверіши кейинги вақтда Қудратиллахўжанинг юрагига сиғмай қолган эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Юрагига** (*ёки* **кўнглига, дилига**) **қил ҳам сиғмайди** юрагига ҳеч нарса ёқмайди. *Умрини ҳалол, бегуноҳ ўтказган йигитнинг ҳозир кўнглига қил сиғмайди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Ҳадди сиғмайди** *қ.* **ҳад** I 3. **Хаёлга сиғмайдиган** хаёлга ҳам келтириб бўлмайдиган, хаёлда ҳам тасаввур қилиб бўлмайдиган.

СИҲАТ [*а*] Тан соғлиги, соғлик, соғломлик. *Сиҳатингиз яхшими? Танжонингиз сиҳатми? Биз бу ерда ҳаммамиз сиҳат ва саломатмиз. Сиҳат тиласанг, кўп ема, иззат тиласанг, кўп дема.* Мақол. ▪ *Гўзал қизингизнинг сиҳати жуда яхши.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *У* [*Нодира*].. *ўзи ювош, ҳамиша тортиниб, чўчиброқ юрар, сиҳати заиф одамлардай кўринарди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. **Сиҳат топмоқ** *айн.* **сиҳатланмоқ.**

СИҲАТЛАНМОҚ Касалдан яхши бўлиб турмоқ, тузалмоқ. *Бир ой касалхонада ётиб сиҳатланиб кетдим.*

СИҲАТЛИҚ Тан-жони соғлик, саломатлик. *Сиҳатлик тиламоқ.* ▪ *Нигора қадам босган чўпонларнинг чайлаларига у билан бирга шодлик, сиҳатлик кириб боради.* С. Анорбоев, Оқсой.

СИҲАТ-САЛОМАТ [*а*] Соғ-саломат, эсон-омон. *Қалай, сиҳат-саломат юрибсизми?* ▪ *Минг шукурким, келдинг бугун сиҳат-саломат, шодман.* Ҳамза. *Қариндош аёллар.. Москвага кетган куёвнинг сиҳат-саломат қайтиши учун ҳар қайсиси ўз билганича дуо қилишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СИҲАТ-САЛОМАТЛИҚ Соғ-саломатлик, эсон-омонлик. *Дўстларга сиҳат-саломатлик тиламоқ. Сиҳат-саломатлигини билиб хурсанд бўлмоқ.*

СИҲАТСИЗ *кам қўлл.* Сиҳати, соғлиги ёмон; касалманд, касал. *Сиҳатсиз одам. Сиҳатсиз бўлиб қолмоқ.*

СКАМЕЙКА [*р*] Икки ёки тўрт оёқли узун тахта ўриндиқ. *Шербек.. бурчакда бўш турган скамейкага бориб ўтирди.* С. Анорбоев, Оқсой.

СКАНДИЙ [*р*] Нодир химиявий элемент, металл.

СКАРЛАТИНА [*р*<*итал*] Қўпинча болаларда бўладиган, нафас сиқилиши ва иситма билан характерланадиган, қизил тошмали оғир юқумли касаллик.

СКАФАНДР [*р*<*фр*] Сув остига тушишда, шунингдек стратосфера ва космосга учишда кийиладиган, нафас олиш учун кислород билан таъмин этиб турувчи аппарати бўлган махсус герметик кийим.

СКВАЖИНА [*р*] Бурғилаб кавланган қудуқ. *Газ скважинаси. Нефть скважинаси.*

СКВЕР [*р*<*инг*л] Шаҳар, посёлка, қишлоқ доирасида бўладиган кичикроқ жамоат боғи. *Тошкентдаги Революция сквери.*

СКЕЛЕТ [*р*<*грек*] *анат.* Одам ва ҳайвон гавдасининг негизини ташкил этган суяклар мажмуи. *Мамонтнинг скелети. Одамнинг скелети.*

СКЕПТИК [*р*<*грек*] *1 филос.* Скептицизм тарафдори.

2 Ҳеч нарсага ишонмайдиган, ҳамма нарсага шубҳа ва ишончсизлик билан қарайдиган одам.

СКЕПТИК [*р* скептический] *1 филос.* Скептицизмга оид, скептицизмга асосланган, скептицизм руҳи билан суғорилган. *Скептик идеализм.*

2 Ишончсизлик руҳи билан суғорилган. *Масалага скептик қараш.*

СКЕПТИЦИЗМ [*р*] *1 филос.* Объектив ҳақиқатни тўғри ва аниқ билиш мумкинлигига ишончсизлик билан қаровчи идеалистик фалсафий оқим. *..релятивизмни билиш назариясига асос қилиб олиш — ўзингни муқаррар суратда ё абсолют скептицизмга, агностицизмга ва софистикага ёки субъективизмга маҳкум қилиш демакдир.* В. И. Ленин, Материализм ва эмпириокритицизм.

2 Ҳамма нарсага шубҳа ва ишончсизлик билан қараш; ишончсизлик.

СКИПИДАР [*р*] Игнабаргли дарахтлар смоласидан ҳайдаш йўли билан олинадиган ўткир ҳидли туссиз ёки сарғиш суюқ модда.

СКЛАД [*р*] Материал, мол ва ш. к. сақланадиган махсус бино, хона; омбор. *Тахта склади. Кўмир склади.*

СКЛАДЧИ Складда ишловчи киши; омборчи. *Колхоз складчиси.*

СКЛЕРОЗ [*р*<*грек*] *мед.* Турли органларда айрим специфик элементлар камайиб, уларнинг ўрнини боғловчи тўқималар эгаллаши натижасида орган деворларининг дағаллашувидан иборат касаллик. *Мия қон томирлари склерози.*

СКОРИЙ [*р* скорый], **скорий поезд** пассажир ташийдиган тез юрар поезд.

СКРЕПКА [*р*] Қоғозларни, ҳужжатларни бир-бирига тиркаш учун ишлатиладиган сим қисқич.

СКРИПКА [*р*] Камонча билан чалинадиган тўрт торли музика асбоби. *Скрипка садоси. Скрипка чалмоқ.* ▪ *Сорокин.. Кудратга буйруқ берди: — Қани, скрипкангни созла.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

СКРИПКАЧИ Скрипка чалувчи созанда. *Моҳир скрипкачи.*

СКУПШЧИНА [*р* скупщина] Югославияда сайлаб қўйиладиган олий ҳокимият органи.

СЛАВЯН [*р* славянин] *қ.* **славянлар.** *Славян тиллари.* || *Славян аёл.*

СЛАВЯНЛАР Европа ва Осиёда яшовчи, тили ва маданияти бир-бирига яқин халқлар; уч катта группага бўлинади: шарқий славянлар, ғарбий славянлар, жанубий славянлар.

СЛАВЯНШУНОС [*р*+*ф-т*] Славяншунослик, славян филологияси бўйича мутахассис олим.

СЛАВЯНШУНОСЛИК Славян халқларининг тиллари, тарихи ва маданиятини ўрганувчи фанлар мажмуи.

СЛАНЕЦ [*р*] Қатлам-қатлам тузилишга эга бўлган, юпқа пластиналарга ажраладиган тоғ жинси. *Ёнувчи сланец.*

СЛЕСАРЬ [*р*] Металл буюмларни қўлда ишлаш, ясаш, тузатиш бўйича мутахассис ишчи; чилангар. *Юқори малакали слесарь. Монтажчи слесарь. Ремонтчи слесарь.*

СЛЁТ [*р*] Оммавий ташкилотларнинг ёки бир касбдаги кишиларнинг катта йиғилиши, кенгаши. *Илғор механизаторлар слёти. Пионерлар слёти.* ▪ *Илғор бригадаларнинг район слётида*

www.ziyouz.com kutubxonasi

райкомнинг секретари отага катта баҳо берди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

СЛОВА́К [*р*] *қ.* **словаклар.** *Словак тили.* || *Словак аёл.*

СЛОВАҚЛАР Ғарбий славянларга мансуб халқ, Чехословакия составидаги Словакиянинг асосий халқи.

СЛОВЕН [*р* словенец] *қ.* **словенлар.** *Словен тили.* || *Словен аёл.*

СЛОВЕНЛАР Жанубий славянларга мансуб халқ, Югославия составидаги Словениянинг асосий халқи.

СЛЮДА́ [*р*] Юпқа қатламларга ажраладиган қаттиқ шаффоф минерал.

СМЕ́НА [*р*] **1** Ўрин алмашиниб ишловчи, ўқувчи, дам олувчи ва ш. к. кишилар группасининг бошқа кишилар группаси билан алмашинувига қадар давом этадиган вақт бўлаги. *Икки сменада ишлаш. Биринчи сменада ўқиш.* ▪ *Эртаси иккинчи сменадан қайтишда Набигул Қодир билан бирга кетди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Қудрат бу бола билан кечагина яқиндан танишди. Уларнинг иккиси бир мактабдан бўлса ҳам сменалари бошқа, қишлоқлари ҳам бошқа эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Шу вақт давомида бирга ишловчи, ўқувчи, дам олувчи ва ш. к. кишилар группаси.. *Янги смена ишга чиқди. Смена ишдан қайтди.* ▪ *Смена мастери уни биринчи марта ер остига олиб тушганида Иномжоннинг бўладигани бўлган эди.* С. Аҳмад, Мўтти. || *Рафиқовнинг сўзига қараганда Ильич заводида ишлаган уч смена ишчилар уч дам олиш куни теримга ёрдам бермоқчилар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

СМЕНАДОШ [*р*+*ф-т*] **1** Бир сменада ишловчи, ўқувчи ва ш.к. кишиларнинг ҳар бири (бошқаларга нисбатан).

2 Бир-бирини алмаштирувчи, ўрнини олувчи, ўрнини босувчи. *Биз дам олаётган пайтда сменадошларимиз теримни давом эттирдилар.*

СМЕНАЛИ Сменалари бўлган, сменаларга бўлинган. *Уч сменали иш. Икки сменали ўқиш.*

СМЕ́ТА [*р*] Олдиндан тузилган кирим-чиқим, даромад-буромад ҳисоби. *Ремонт сметаси. Қурилиш сметаси. Смета тузмоқ. Сметага киргизмоқ.* ▪ *Техник чақириб план ва смета тузиш, неча пуд тунука керак бўлишини билиш зарур экан.* А. Қодирий, Обид кетмон. | Шундай кирим-чиқим, даромад-буромадлар ҳисоби ёзилган ҳужжат.

СМЕТА́НА [*р*] Ивитилган сутдан олинган қаймоқ.

СМОЛА́ [*р*] Игнабаргли ва бошқа баъзи бир ўсимликлардан ажралиб чиқадиган, ҳавода қотиб қоладиган елимшак модда; шира. *Қарағай смоласи. Қуюқ смола. Хушбўй смолалар. Синтетик смола.*

СМОЛАЛАМОҚ Смола суртмоқ ёки сингдирмоқ. *Қайиқларни смолаламоқ.*

СМОЛАЛАНМОҚ **смолаламоқ** *фл. мажҳ. н. Смолаланган тахта.*

СМОЛАЛИ Смола берадиган; сермсмола. *Смолали дарахтлар.*

СНАЙПЕР [*р*<*инг*л] Махсус таълим олган мерган, моҳир отувчи. *Гвардиячи снайперлар. Снайперлар милтиғи.* ▪ *Немис танкчиси тутун ичидан бошини чиқариши биланоқ снайпернинг ўқига учди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

СНАРЯ́Д [*р*] **1** Артиллерия қуролларидан отиладиган ўқларнинг бир тури. *Портловчи снаряд. Ёндирувчи снаряд.* ▪ *Душман артиллериясининг снарядлари, ҳаво бомбардимони бир неча траншея ва окопни бир-бирига улайдиган йўлларни кўмиб юборди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Баъзи техник қурилмалар номи. *Ер қазувчи снаряд.*

3 Гимнастика асбобларининг умумий номи. *Снарядда машқ қилмоқ.*

СОАТ [*а*] **1** Сутканинг йигирма тўртдан бир улушига тенг вақт ва шу муддатни кўрсатувчи вақт ўлчови. *Бир соат — олтмиш минут. Орадан уч соат ўтди.* ▪ *Отабек Марғилонга ҳар нимадир бир соат илгарироқ етиш учун ошиқар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Элмурод ўқишга кириши. Соатлар давомида ҳеч ким чирқ этмади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Туш пайтидан ёки ярим кечадан бошлаб шу ўлчовда ҳисобланадиган вақт оралиги; пайт. *Иш эрталаб соат тўққиздан бошланади.* ▪ [*Отабек ва Али*] *кечки соат тўртларда Қоймас дарвозасидан қайтиб шаҳарга кирдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Вақтни сутка давомида шу ўлчовда ўлчайдиган асбоб. *Олтин соат. Чўнтак соат. Деворий соат.* ▪ *Спасск башнясидаги соат саккиз марта жаранглади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Чол ҳар вақтдаги каби жиддий сукутга ботди, сўнгра соатига қаради.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Йигит сергаклик билан бошини кўтарди ва шимининг соат чўнтагидан билетини олиб, кондукторга узатди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Ўқув машғулоти учун белгиланган 45 минутли вақт, дарс. *Инглиз тили учун ҳафтада икки соат ажратилган. Қирқ соат дарс олмоқ.*

5 Умуман вақт, фурсат, пайт, он. *Ҳозирги соат азиз ва қутлуғ соат.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Нормат ҳам шу соатда Адолатни ўйлаётгандир, эҳтимол яраланиб, азоб тортаётгандир.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Маълум мақсад учун белгиланган, хос вақт. *Қабул соатлари. Иш соати.* ▪ *Ўрдага алоқаси бўлмаган кишилар боққа киролмаслар, фақат ҳафтада бир кун кўнгил очиш соатларида, баъзи мустасно зотлар учун боғнинг йўли очиқ бўлар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

6 Соат (*эркаклар исми*).

СОАТЛИ **1** Соат давомидаги, ...соат давом этган ёки этадиган. *Икки соатли лекция. Саккиз соатли иш куни. Беш соатли йўл.* ▪ *Ярим соатли отиш, чопишдан сўнг сипоҳлар занжирлиқ оломонларини қочириб, Баланд масжид четига етдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Соатлар бўйича тузилган. *Соатли график.*

3 Соати бўлган, соати бор. *Соатли киши.*

СОАТСОЗ [*а*+*ф-т*] Соат ясовчи ёки тузатувчи уста.

СОАТСОЗЛИК **1** **соатсоз** *с. қасб оти. Соатсозликни ўрганмоқ.*

2 Соат ишлаб чиқариш. *Соатсозлик заводи.*

СОБА́ЧКА [*р*] *тех.* Турли машина ва механизмларда айланувчи деталларнинг тескари айланишига йўл қўймайдиган тишсимон қисм.

СОБИТ [*а*] **1** Бир гапда, мақсадда, маслакда мустаҳкам турадиган; оғишмас. *Собит курашчи. Собит дўст.* ▪ [*Наби қори:*] *Менинг шогирдларим орасида пишиқ-пухтагинаси, собит ва азмкор, ҳеч шубҳа йўқдирки, шу Орипов афандидир.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. **Собит қадам** *айн.* **собит** 1. *Норқўзи ака, сиз билан биз мақсадимиз йўлида собит қадам ҳамнафас бўлмасак, анчагина қийинчиликларга дуч келишимиз мумкин.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан. **Собит қадамлик** бир гапда, мақсадда, маслакда мустаҳкам туриш; оғишмаслик. **Собит қолмоқ** бир гапда, мақсадда оғишмай мустаҳкам турмоқ. *Агар биз, шу ўтирган оғайнилар, бояги гапда собит қолсак, сиримизни яна яшириб кетиш мумкин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Собит (*эркаклар исми*).

СОБИТҚАДАМ (*тўғриси* **собит қадам**) *қ.* **собит** 1.

СОБИТҚАДАМЛИК (*тўғриси* **собит қадамлик**) *қ.* **собит** 1.

СОБИҚ [*а*] Ўтмишда бўлиб ўтган, илгариги. *Собиқ директор. Собиқ мустамлака мамлакатлар.* ▪ *— Илиниб турганингни сезасанми, раис,— деди у хаёл суриб,— энди сен ҳақиқий раис эмас, собиқ раиссан.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

СОБУН [*а*] *эск. кт. айн.* **совун.**

СОВЕ́Т I [*р*] **1** Ишчилар синфининг диктатурасини амалга оширадиган ва социалистик жамиятнинг сиёсий ташкилот формаси бўлган давлат органи. *Ўзбекистон ССР Олий Совети. Халқ депутатлари Совети. Қишлоқ совети.* | Шундай орган жойлашган бино. *Малоҳатхон... эрининг қаршилигига қарамай, район советига уборишица бўлиб кирган эди.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон.

2 Сайлаб ёки тайинлаб қўйиладиган бошқарув-раҳбарлик давлат ёки жамоат органи. *СССР Министрлар Совети.*

3 Баъзи муассаса, ташкилот ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

ш.к.нинг раҳбар ёки кенгаш органи. *Илмий совет.*

♦ **Иттифоқ Совети** СССР Олий Советининг тенг ҳуқуқли икки палатасидан бири, СССРнинг барча меҳнаткашлари манфаатларини ҳимоя қилувчи орган. **Миллатлар Совети** СССР Олий Советининг тенг ҳуқуқли икки палатасидан бири, СССР халқларининг тенг ҳуқуқлилиги ва дўстлигига асосланган ҳолда уларнинг миллий манфаатларини ҳимоя қилувчи орган.

СОВЕТ II [*р* советский] 1 Совет тузумига оид, совет тузумига асосланган. *Совет ҳокимияти. Совет Социалистик Республикалар Иттифоқи.* | Совет давлат органларига ва уларнинг фаолиятига оид. *Хўжалик ва совет ташкилотлари. Партия ва совет ходимлари.*

2 СССРга, совет мамлакатига оид, совет мамлакатига тааллуқли бўлган. *Совет ҳукумати. Совет кишилари.* ▪ *Жонажон совет эли Бахтимиз бизнинг. Партия йўлбошчимиз Биз ўғил-қизнинг.* И. Муслим. | Совет мамлакатига, совет тузумига хос бўлган. *Совет демократияси.* | Совет кишиларига хос бўлган. *Совет идеологияси. Совет ватанпарварлиги.*

СОВИМОҚ 1 Иссиғини, ҳароратини атрофдаги муҳитга ёки бошқа нарсага бериб совуқ ҳолга келмоқ. *Сув совиди.* ▪ *Турсуной тухум билан қовурилган мойли қўй гўштини бир хитой лаганда келтириб, сандал устига қўйди. «Туринг, совиб қолмасин»,— деди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Иссиқлик даражаси, температураси пасайиб бирмунча совуқ бўлмоқ, салқинлашмоқ. *Ҳаво совиди.* ▪ *Уй совиб кетган чоқларда қурт овқатга қарамай қўяди.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова. | Баданидан ҳоври кўтарилиб ўзига келмоқ. *От совиди.* | *кўчма* Бирмунча вақт ўтиб асарини, ҳароратини йўқотмоқ, эскирмоқ ёки унутилмоқ. *Ўрни совимасдан эгаллаб олмоқ.* ▪ — *Қандай ота у? — қичқирди Нури.— Ойимнинг тупроғи совимасдан, чўри қизга уйланадими?* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Ҳовридан тушмоқ, пасаймоқ. *Мамашанинг қилиқларидан хафа бўлмайсиз-да, қўшни. Кейин совиб қоладилар.* «Муштум», 1962, № 3. | Жўшқинлигини, хуружини, авжини, қизиғини йўқотмоқ, сусаймоқ, сўнмоқ. *Бозор совиди. Базм совиб қолди.*

3 *кўчма* Кўнгли қолиб меҳр-муҳаббатини, майлини, ихлосини йўқотмоқ. *Ишдан совимоқ.* ▪ *Орамизда не воқеа рўй берди-ки, мендан совиди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Дарслардан совидим, ҳеч ким билан ишим йўқ.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Бригадиримиз обрўли, муносиб одаму, кейинги вақтларда қўли ишдан совиб кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Кўнгли совиди** қ. **кўнгил** 1.

СОВИТГИЧ *тех.* Совитувчи асбоб, қурилма.

СОВИТИЛМОҚ **совитмоқ** *фл. мажҳ. н. Совитилган сув.* ▪ *Қишлоқ ҳавоси шунақа: бу ерда уч-тўрт соат мизғиб олган одам мириқиб, совитилган улоқчи отдай бўлиб тураверади.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

СОВИТМА Совитиб тайёрланган, совитилган. *Совитма ош.*

СОВИТМОҚ 1 **совимоқ** *фл. орт. н. Уйни совитмоқ. Компотни совитиб ичмоқ.* ▪ *Агар ҳоким ҳеч кимни, айниқса Қудрат акани, қамамаган бўлса, аҳолини қўрқитмаслик, ишдан совитмаслик учун қамамаган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Қудрат:*] *Кўз ёши тўкма! Халқ уйғонди. Курашни совитманглар.* Н. Сафаров, Уйғониш.

2 *махс.* Боқувдаги отни секин-аста юргизиб оёқларининг чигилини ёзмоқ ёки қизиб турган отни секин-аста юргизиб ҳовридан тушмоқ. *Отни бир оз совитдим. Беда солдим.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 *этн.* Иссиқ-совуқ, амал қилиб кўнглини қолдирмоқ, ихлосини қайтармоқ. [*Домла Фотимага:*] *Совитмоқ учун бир қанча нарсаларга дам солмоқ керак, айниқса, чойга, қандга, ундан кейин бир банд қилиб бераман, эрингиз ётадиган жойга қўясиз.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.

♦ **Иссиқ ўрнини** (*ёки жойини*) **совитмоқ** яхши ўрнашиб ишлаб ёки яшаб турган жойини алмаштирмоқ.

СОВЛИҚ: совлиқ қўй уруғочи қўй, она қўй.— *Совлиқ кичик бўлишига қарамай, тахтакачдек, бозорда мунчалик биққи қўй йўқ деса бўлади, деб ўйлади Шокиржон ака.* С. Абдулла, Дами чиқиб кетди.

СОВРИЛМОҚ *с. т.* Совурилмоқ.

СОВРИН Улоқда, пойгада, мусобақада ғолибларга бериладиган мукофот. *Ҳиммат эвеносидаги йигитларнинг иккитаси фронт кўрган.. қолганлари улоқларда соврин олган йигитлар эдилар.* М. Муҳамедов, Ҳиммат билан Ҳиммат.

СОВУМОҚ *айн.* **совимоқ.**

СОВУН [*а*] Ювиниш ёки кир ювиш учун ёғ ва ишқорлардан тайёрланадиган, яхши кўпирадиган хўжалик буюми. *Атир совун. Кир совун суртмоқ. Совун кўпиртирмоқ.* ▪ *Халтачани очди. Унинг ичидан бир шиша атир, ироқи совун, устара чиқди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қалби вайрон бўлган, умидлари совун кўпигидек сассизгина ўчган онанинг хаёллари сўнгсиз эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

♦ **Ер совун** чиннигуллилар оиласига мансуб кўп йиллик доривор ўсимлик. **Совун тош** *с. т.* каустик сода. **Совун ўт** *айн.* **совунак. Совунига кир ювмабсиз** уни ҳали яхши билиб олмабсиз, синамабсиз, унга ҳали ишингиз тушмабди. *Менинг совунимга кир ювмабсиз! Шошмай туринг, кўзингизни мошдай очиб қўйганимда биласиз!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СОВУНАК [*ф-т*<*а*] Наврўз гуллилар оиласига мансуб бир йиллик доривор ўсимлик.

♦ **Совунак ҳолва** парвардасимон оқ ҳолва. *Шанба куни олтита чапчак, тўртта ширмон, бир қадоқча совунак ҳолвани,.. дастурхон қилиб беришди.* А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртаклар.

СОВУНГАР [*а+ф-т*] 1 Совун ишлаб чиқарувчи косиб, ҳунарманд. [*Умурзоқ:*] *Гўштини сихга тортиб, ёғини совунгарга сотаман, биласанми!* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Раиснинг одамларидан бири совунгар бир косибга осилиб қолди.— Тошинг тўғри эмаску!* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Совунгарлик саноатининг ишчиси. *Корхона совунгари.*

СОВУНГАРЛИК 1 **совунгар** *с. касб оти.*

2 Совун ишлаб чиқариш. *Совунгарлик саноати.*

3 Бозорда совунгарлик растаси.

СОВУНЛАМОҚ Совун сўртмоқ, совун суртиб ювмоқ ёки ювинмоқ. *Кирни совунламоқ. Қўлни совунлаб ювмоқ.* ▪ [*Сигирни*] «.. *анҳор лабида совунлаб чўмилтирдик»,— деди Мурод.* А. Мирахмедов, Қулган чечаклар.

СОВУНЛАНМОҚ **совунламоқ** *фл. мажҳ. н. Совунланган кир.*

СОВУНЧИ *айн.* **совунгар** 1.

СОВУРИЛМОҚ **совурмоқ** *фл. ўзг. ва мажҳ. н. Хирмондаги ҳамма дон шамолда бир соатда совурилди.* ▪ *От туёқларидан кўтарилган чанг бирпасда дала шабадасига совурилиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Насимжоннинг топган-тутгани неча бор совурилган.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Беҳудага** (*ёки елга*) **совурилмоқ** *айн.* **кўкка совурилмоқ** 2.

СОВУРМОҚ 1. *қ. х.* Шамолда шопириб тозаламоқ. шопирмоқ. [*Бободеҳқон:*] *Кун қизиб турган пайтларда, бошидан офтоб ўтишига қарамай, янчиқ янчибди. Кечки шамолда буғдой совурибди.* С. Анорбоев, Бободеҳқон сўзи.

2 *кўчма* Беҳудага кеткизмоқ, беҳуда сарф, харажат қилмоқ. *Пулни совурмоқ.* ▪ — *Стенлилар авлодининг икки юз йил мобайнида топганини сен совурадиган бўлдинг, гадо қиласан бу хонадонни,— деди кампир Стенлига.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. | Маҳв этмоқ, йўқ қилмоқ, беҳудага чиқармоқ. *Тилакларимни совурганинг етмай, тилак уйимни йиққанинг нимаси.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шоирнинг юрагида ҳақиқат душманларига қарши, ҳаммадан севгани ҳаёт гулини совурмоқчи бўлган ёвуз кучларга қарши ғазаб ёнар эди.* Ойбек, Навоий. **Кўкка совурмоқ** *айн.* **совурмоқ** 2. *Шамол кутурар, қорни оппоқ тўзонга айлантириб кўкка совурар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.— *Бизни давлат пулини кўкка совурувчи тентаклар, хаёлпарастлар, деб аташаётганлар ҳам йўқ эмас,— деди Дониёров Моҳидилга.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон. **Кулини**

www.ziyouz.com kutubxonasi

кўкка совурмоқ батамом йўқ қилмоқ, маҳв этмоқ, ағдариб ташламоқ.— *Эринг билан уканг қаёқда? Айт, бўлмаса кулингни кўкка совурамиз!* — *деб дағдаға қилди у.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ишчи синфи! Ўн еттинчи йили Петербургда оқ пошшо салтанатининг кулини кўкка совурган ҳам ўша.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

СОВУТ *тар.* Танани найза, ўқ зарбидан сақлаш учун кийиладиган пўлат симдан тўқилган кийим. *Ғира-шира тонг қоронғисида дарвоза яқинидаги майдонда совут устидан пўстин кийиб олган Ҳожиб бир неча мулозими билан турарди.* М. Осим, Ўтрор.

СОВУТМОҚ совумоқ *фл. орт. н. айн.* **совитмоқ.**

СОВУҚ 1 *от* Паст ҳарорат, паст температура. *Олимовнинг ҳикояси болаларнинг фаҳмида шундай таассурот қолдирди: иссиқ билан совуқ, қор билан ёмғир, сув билан ҳаво, ўсимлик ва ҳайвонлар,— буларнинг бари табиатдаги қазиш, ўйиш, емириш кучлари ҳисобланар экан.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Куз ҳавосининг суякларни зирқиратувчи совуғига қарамай гузарда чойхўр кўп эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Ҳарорати, температураси паст ҳаво; аёз. *Эрталабки совуқ. Тун совуғи.* ■ *Дарча очилиши билан қоронғи ҳужрага совуқ ёпирилиб кирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Эшикка чиқсам, совуқ бурнимни узиб оламан, дейди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қарилик қурсин. Салгина зах, совуқ ҳам суяк-суягимдан ўтиб кетади, чироқ.* С. Анорбоев, Оқсой. **Қуруқ** (*ёки* **қора**) **совуқ** ҳаво очиқ ёки қор ёғмай турган вақтдаги қаттиқ аёз. *Тошкентда.. ўткир қуруқ совуқ!.. Соқолларда, мўйловларда, киприкларда қиров.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бир тундаёқ қора совуқ ғўзани урган эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Совуқ емоқ** (*ёки* **қотмоқ**) *айн.* **совқотмоқ.** *Бировнинг ишига саратонда қўл совуқ қотади.* Мақол. ■ *Кун иссиқ, пиджаксиз кетай дейман-у, кечасига қолсам совуқ емай деб қўрқаман.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Совуқ олди** (*ёки* **урди**) совуқ қаттиқ таъсир этиб ёки музлатиб ишдан чиқарди, шикастлади. *Қўлимни совуқ олибди. Олмаларни совуқ уриб кетибди.* | Ҳарорати, температураси паст жой, муҳит. *Қиш кунлари сиз бир шишага сув тўлдириб, оғзини бекитинг-да, совуқда қолдиринг.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *от, этн.* Совуқлик овқатларни кўп истеъмол қилиш натижасида организм фаолиятининг сусайиши. *Совуқни оширадиган овқат.* **Совуғи ошди** 1) совуқлик овқатни еявериб ланж бўлди. *«Сут-қатиқларинг совуғимни ошириб юборяпти. Шаҳарда бозор яқин эди, асал олдириб турардим»,— деди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар; 2) *кўчма* **безор бўлди, кўнглига урди.** *Ўзимиз ҳам етимваччалар орасида хўп чидам билан ўқидик-да, а? Қайси бирини кўрмай, ҳали ҳам совуғим ошади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *сфт* Ҳарорати, температураси паст. *Муздек совуқ сув.* ■ *Кескин совуқ шамол дарахтларни шовуллатиб эсарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Температураси белгили чегарадан паст ёки жуда ҳам салқин, аёз. *Совуқ ҳаво.* || *Ҳаво совуқ. Кун совуқ.* ■ *Кўзимизга бегона бўлиб кўринган бу совуқ ўлкада биз ўт юракли, соф виждонли, меҳнатсевар кишиларни учратдик.* С. Тошхўжаев, Кураш йиллари. | Совиган ёки совитилган, яхна. *Совуқ овқат.* ■ *Қодир уйғонди, у ҳаддан ташқари чанқаган эди, чойнакда қолган совуқ чойни шимириб, атрофига қаради.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. | Иситилмаган, қизитилмаган. *Совуқ уй.* || *Уй совуқ.* ■ *Барак совуқ, деразалар яхлаб қолибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 *сфт, кўчма* Ўзига жалб қилмайдиган; ёқимсиз. *Совуқ одам. Совуқ башара.* || *Ўзи совуқнинг қилиғи ҳам совуқ.* Мақол. ■ *Ғуломжон югуриб бориб, Соли совуқ қўлидаги қамчига чанг солди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қўйинг, Нуъмонжон ака, қиз болани қўлтиқлаб юришни ҳам билмайсиз-а! Бирам совуқ, бесўнақайсиз.* М. Бобоев, Гўзаллик истаб. | Кўнгилга ёқмайдиган, хуш келмайдиган; қўпол, дағал. *Совуқ ҳазил. Совуқ жавоб. Совуқ муомала.* ■ *Совуқ гапни қўйинг, раис! Қўринг, қанча-қанча ишларни бажариб қўйдик. Бизга бўрон ҳам тўсқинлик қилолмади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Унга шундай туюладими, қайдам, Акрамнинг муомаласи совуқ, расмий эди.* С. Анорбоев, Оқсой. || *Унинг оддий гапи ҳам совуқ эшитилади.* П. Турсун, Ўқитувчи. || *Райкомда унинг аризаси военкоматга ўтказилганини айтдилар, военкоматда эса Адолатни жуда совуқ қарши олишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳамраев.. бола тарбиялашни билмаган, ёки бу ишга совуқ қараган ўқитувчиларни уялтирмоқчи эди.* А. Қаҳҳор, Айб кимда.

5 Ёқимсиз, кўнгилсиз, нохуш. *Совуқ хабар.* ■ *Ёдимга унинг ўша қисқа, лекин менинг энг азиз ҳис-туйғуларимни янчиб ташлаган совуқ мактуб тушди.* О. Ёқубов, Икки муҳаббат.

♦ **Совуқ уруш** *сиёс.* империалистик агрессорларнинг халқаро муносабатларда кескинлик туғдириб янги уруш оловини ёқишга қаратилган сиёсати.

СОВУҚЛИК 1 **совуқ** *с. белги оти. Ҳавонинг совуқлиги. Уйнинг совуқлиги. Қилиқнинг совуқлиги.* ■ *Гапининг қўрслиги, муомаласининг совуқлиги учун қишлоқилар уни Соли совуқ деб атардилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *айн.* **совуқ** 1. *Манглайида совуқлик ҳис этиб, Кумуш кўзини очди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Совуқ гап, муомала, ҳаракат, қилиқ. *Ҳозир унинг [Сидиқжоннинг] кўзига жувон бирон совуқлиги билан эркакни ўзидан қочирадиган қари қиз эмас, кўп йигитларни ўзига шайдо қилган.. бир нозанин бўлиб кўринди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 *айн.* **совуқчилик.** *Орага совуқчилик солмоқ.* ■ *Орамизга совуқлик тушади, .. кейин мен кўрпа-ёстиғимни кўтариб, қай эшикка бораман.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Ёрқиной*] *дадасининг терс юрганидан қайнонаси олдида ўзини гуноҳкор сезарди. Ҳайрият, орадаги совуқлик хийла юмшабди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

5 Ўзбек халқ медицинасида: паст калорияли овқатлар (ёвғон хўрда, сут-қатиқ, сабзавот ва ш.к.); *тақ.* **иссиқлик 3.**— *Э, чойи кабуд, мижозга совуқлик қилур,— деди у.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СОВУҚХОНА 1 *айн.* **музхона.**

2 Маҳаллий типдаги ҳаммомларнинг иссиқхонасидан дам олиш, нафасни ростлаш учун чиқиб ўтириладиган алоҳида совуқроқ хонаси. *Совуқхонада ювинмоқ. Совуқхонага чиқиб дам олмоқ.*

3 *тар.* Зиндоннинг алоҳида муздек совуқ бўлмаси.

СОВУҚЧИЛИК Бир-бирини ранжитиш, ўзаро адоват, низо ва ш. к. туфайли юзага келган ҳолат, совуқ муносабатлар. *Орага совуқчилик солмоқ.* ■ *Шерали Норқўзи билан Феруза ўртасига совуқчилик тушганини сезди-ю, .. аралашишни эп кўрмай, индамади.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

СОВУҚҚОН 1 Бўлар-бўлмасга ҳовлиқиб ёки тутоқиб кетмайдиган; оғир, вазмин. *Совуққон одам.* ■ *У [Тўғонбек] Шаҳзодага ниятларини дилга яширишни, ҳар қандай шароитда ҳам яширин ишлашни, ҳар вақт совуққон бўлишни кенгаш берди.* Ойбек, Навоий.

2 Эътиборсиз, бепарво. *Совуққон раҳбар.*

СОВУҚҚОНЛИК 1 **совуққон** 1 *с. белги оти. Ўзини совуққонликка солмоқ. Совуққонлик қилмоқ.* ■ *Албатта, эл фойдасидан кўра ўз манфаатини олдинга сурувчи бу чўталчи бекларга қарши ҳожининг совуққонлик сақлай олиши ва асабийлашмаслиги мумкин эмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қиз ўз устида чиқарилган.. шармандалик, хору зорлик ҳукмини одатига қарши, тамом совуққонлик билан қарши олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Сўз Гулшан билан учрашиш ва ундан олинган жавобга етганда Анварнинг туси ўзгариб, киприк остлари учиб кетди. Аммо кутилмаган равишда яна совуққонлик сақлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Эътиборсизлик, бепарволик. *Ўз ишига совуққонлик билан қарамоқ.* ■ *Қурилиш лойиҳасини тузган одамларнинг масъулиятсизлиги, Элчибекнинг совуққонлиги бошлиқни худди*

www.ziyouz.com kutubxonasi

тиш оғригидай бетоқат қилар эди. А. Мухтор, Туғилиш. *Агар зарарни .. қайтармоқ мумкин экан, бу ишда совуққонлик қилган киши катта хато қилган бўлади.* Ойбек, Навоий.

СОВХОЗ [*р*] Совет хўжалиги, социалистик типдаги йирик давлат қишлоқ хўжалик корхонаси. *Пахтачилик совхози. Илғор қоракўлчилик совхози.*

СОВЧИ *этн.* Уйланувчи йигит томонидан қиз кўриш ва қиз томон розилигини сўраш учун вакил қилинган киши. *Совчи қўймоқ.* ▪ *Келинойилари деярли ҳар куни унга* [*Нурига*] *хушхабар топширишади: «Отабой ўртага киши қўйдирибди: кичик ўғлига сизни сўратипти», ёки «Мусабекларникидан яқинда совчи келармиш, Салим акангиз гапирди, йигит жуда чиройли эмиш».* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мулла Абдураҳмон хотинлар сўзига ишонмай, Солиҳ маҳдумнинг ўз олдига маҳалладан бир-иккита кексани совчи қилиб юборди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

СОВЧИЛИК **совчи** *с. мавҳ. от. Совчиликка бормоқ. Совчилик қилмоқ.* ▪ *Йигит кулимсираб олгач сўради: — Ўзимизнинг ишлар қалай? — Билмадим, дўстданми, душманданми, ҳайтовур олдинг очилмай туради, совчиликка чиқмаган куним йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

СОВҚОТМОҚ Баданидан совуқ ўтиб оғриқ сезмоқ, жунжиқмоқ. *У боягина тўрвадаги балиғини кўтариб, қишлоқ йўлидан изғиринга юзма-юз келаётганида, танаси бунчалик совқотмаган эди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

СОВҚОТТИРМОҚ **совқотмоқ** *фл. орт. н.*

СОВҒА Кимсанинг кўнглини олиш ёки хизматларини тақдирлаш учун тортиқ қилиб берилган нарса; ҳадя, туҳфа. *Қимматли совға. Сафардан совға олиб келмоқ. Совға қилиб бермоқ.* ▪ [*Сифат буви:*] *Мана, хамирнинг учидан патир дегандай, бой поччам олтин билагузук совға қилдилар.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. | *кўчма* Кўпчилик учун тайёрланган ва тантанали равишда эгаларига топширилган нарса. *Қурувчиларнинг ўқувчиларга совғаси — янги мактаб ишга туширилди.*

СОВҒА-САЛОМ Бирор кимсага аталадиган ёки олиб бориладиган совға ва саломлар. *Бугун узрли иш чиқиб қолди. Шаҳардан божамиз совға-салом билан келган эди, шуни кузатиш лозим бўлиб қолди.* А. Қаххор, Мирзо. *Адолат кунниинг иккинчи ярмида қўқон арава устида совға-салом ортиб гузарга келди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

СОВҒОТ *эск. кт.* Совғалар, туҳфалар.

СОДА [*р*] **1** Карбонат кислотанинг бир қатор натрийли тузлари номи. *Каустик сода. Кир ювадиган сода.*

2 Шу тузларнинг медицинада ва кулинарияда ишлатиладиган бир тури, оқ порошок модда.

СОДАЛИ Таркибида сода бўлган, сода қўшилган, сода эритилган. *Содали сув.*

СОДДА [*ф-т*] **1** Тузилиши, таркиби жиҳатидан мураккаб бўлмаган; оддий. *Содда механизм. Химиявий содда моддалар.* **Содда гап** *грам.* айрим гапларга бўлинмайдиган гап. **Содда сўз** *грам.* биргина негизнинг ўзидан иборат сўз. **Содда кесим** *грам.* бир сўз орқали ифодаланган кесим.. **Содда сон** *мат.* ўзидан бошқа сонларга бутун бўлинмайдиган сон. | Ечилиши, тушунилиши осон, енгил, жўн. *Содда масала.* ▪ *Тешабойнинг ҳисоби содда: бирга — ўн!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. || *Атоқли халқ санъаткори ҳаётнинг энг чигил, мураккаб томонларини жонли тил билан, содда қилиб тушунтира оларди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Ортиқча ҳашами, безаги йўқ, жуда ҳам оддий. *Содда уй.* ▪ *Иккита содда, тахтаси бўялмаган оқ столнинг бирида колхоз саркотиби Умарали, иккинчисида ҳисобчи Абдулқосим шуғулланмоқда.* А. Қодирий, Обид кетмон. || *Шу соддагина ясанишдан сўнг иккинчи токчада тироғлик турган кўзгу ёнига борди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Ортиқча такаллуф ёки қувлик-шумликни билмайдиган; оддий, камтар, соддадил. *Содда одам.* ▪ *Унинг кўнгли очиқ, содда йигит эканини билиб, болалар бирин-сирин яқинлаша бошлайдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. || *Ўзингни содда тут, ҳар нарсани гапираверма.* Ойдин, Ўзидан кўрсин. | Гўл, лақма. *Содда сири — тилида, писмиқ сақлар дилида.* Мақол. ▪ *Мен содда шунинг гапига ишониб ўтирибман.* А. Қаххор, Қўшчинор. | Соддаларча қилинган, юзаки. *Элмурод Тожибойнинг .. содда ва бегубор мулоҳазасидан завқланиб кулди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СОДДАДИЛ [*ф-т*] Қувлик-шумликни билмайдиган, кўнгли очиқ, кўнгли тоза, софдил. *Соддадил йигит.* | Содда, гўл. *Қовун сайил мавсуми ва кўклам чоқларида бир талай соддадил ва нодон одамлар қўй, қўчқор, сигир ва бузоқ етаклаб.. шайхларга назр қиларди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

СОДДАДИЛЛИК **1** **соддадил** *с. белги оти. Соддадиллик қилиб фириб еди-ю, қаҳрамонлик қилиб ўзини оқлади.* Н. Сафаров, Жангчи шоир.

2 Соддадил кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат. *У* [*Гулнор*].. *ўзининг соддадиллиги, ишонувчанлигидан аччиқланди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СОДДАЛАШМОҚ **1** Тузилиши, таркиби жиҳатидан оддийроқ ҳолга келмоқ, соддароқ бўлмоқ. *Бошқарув аппарати соддалашди. Теңглама соддалашди (мат.).*

2 Муомаласи, юриш-туриши жиҳатидан оддийлашмоқ, оддийроқ, соддароқ бўлиб қолмоқ.

СОДДАЛАШТИРИЛМОҚ **соддалаштирмоқ** *фл. мажҳ. н. Механизм соддалаштирилди. Теңглама соддалаштирилди (мат.).*

СОДДАЛАШТИРМОҚ **соддалашмоқ** *фл. орт. н. Машинани соддалаштирмоқ. Масалани соддалаштирмоқ.* ▪ *Айтмоқчи бўлганимни минг марталаба соддалаштириб айтганимда ҳам тушунтира олмасман, деб қўрқаман.* А. Қаххор, Сароб.

СОДДАЛИК **1** **содда** *с. белги оти. Ўзининг соддалигини кўрсатмоқ. Ўзини соддаликка солмоқ.* ▪ *Сирожнинг гап ва ҳаракатларидан самимият, соддалик ёғилиб турарди.* Ф. Мусажонов, Ҳури. *Баъзан болаларнинг соддалигидан катталарнинг соддалиги ошиб тушади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Гўл ёки соддадил кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Соддалик қилмоқ.* ▪ — *Отини сўрамадингизми? — Уни қаранг-а, бу ҳам соддаликда, сўрамабман.* Ойдин, Суҳбати жонон.

СОДИР [*а*] **1**: **содир бўлмоқ** воқе бўлмоқ, рўй бермоқ, юз бермоқ. *Мирзо Анвардан .. номуссизона бир хиёнат содир бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Содир (*эркаклар исми*).

СОДИҚ [*а*] **1** Сидқи дилдан берилган, садоқатли. *Содиқ дўст.* ▪ — *Клара Цеткин — отамиз Владимир Ильич Ленининг содиқ сафдоши, ғамхўр кўмакчиси,— деди у* [*Жўрахон*], *сўзини якунлаб.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Мен ҳам улуғ Ватанга Содиқ бўлиб қоламан. Акамнинг мардлигидан Мен ҳам ўрнак оламан.* Уйғун.

2 Содиқ (*эркаклар исми*).

◆ **Субҳи содиқ** қуёш чиқишидан сал олдинги тонг ёриши. *Барчин ёри ҳам бахмал ўтовда, субҳи содиқ туққан вақтда бир туш кўрди.* «Алпомиш».

СОДИҚЛИК **содиқ** **1** *с. белги оти. Ватанга содиқлик. Дўстларнинг содиқлиги. Содиқлик кўрсатмоқ.* ▪ *Адолат бу аҳил эр-хотиннинг ҳаётини доим ҳавас қилар, уларнинг бир-бирига содиқлиги учун ҳурматлар, ўзининг ҳам ҳаёти ана шундай бўлишини орзу қиларди.* С. Зуннунова, Гулхан.

СОЗ I [*ф-т*] **1** Яхши, тузук, дуруст, қулай. *Оз сўз — соз сўз.* Мақол. *Оз бўлса ҳам, соз бўлсин!* Мақол. *Иш қуролинг соз бўлса, машаққатинг оз бўлар.* Мақол. ▪ *Наманган бораман, создир ҳавоси, Мевалари ширин, дарднинг давоси.* С. Абдулла. — *Қалай, хурсандмисиз? — Жуда соз. Дўстларнинг хурсандлиги — менинг хурсандлигим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *мўз.* Созланган, сози тўғриланган. *Дутор ҳали соз эмас.* | Музика асбоби торларининг ёки музика асбобларининг ўзаро мос товуш уйғунлиги. *Роялнинг сози бузилибди. Созини тўғриламоқ.*

СОЗ II [*ф-т*] **1** Миллий музика асбобларининг (мас. дутор, танбур, ғижжак) умумий номи. *Қирқида қўлига соз олган қиёматда қулоғини бурар.* Мақол. ▪ *Ҳовлининг бир чекка-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сида супа бўлиб, унда созандалар соз чалмоқда ва куйламоқда эдилар. Айний, Эсдаликлар. *Ерлар кўк гиламлар билан безалганда .. биз ҳам тўй қиламиз, чимилдиқда бахт созини тинглаб, истиқбол куйини куйлармиз... Шундайми, Раъно?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Шундай музика асбобининг ёки хонандаларнинг овози, садоси, навоси. *Йўрғаларди созга бир гўзал дўндиқ, Ҳамма эшитарди завқ билан қўшиқ.* М. Алавия. *Турфа гуллар ҳуснига .. шайдо бўлмоқ айб эмас. Япроқлар нозига, булбуллар созига Хумор бўлиш ҳам айб эмас.* Э. Охунова, Ниқоб йиртилди.

3 *поэт.* Поэтик ижод, иқтидор, илҳом рамзи; лира. *Навоий сози.*

СОЗ III *диал.* Қамиш, қамишзор. || **Соз силовсин** қамишзорда яшовчи силовсин, ёввойи мушук.

СОЗАНДА [*ф-т*] Миллий музика асбобларидан бирида машқ қилувчи музикант; машшоқ, навозанда. *Хонанда ва созандалар.* ▪ *Созандалар бир тўхтаб уфор чалишди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Созандалар созни чертар қўл билан, Ёмон одам куйдиради тил билан.* «Алпомиш».

СОЗЛАМОҚ 1 Соз қилмоқ, тўғриламоқ, яхшиламоқ. *Бизга берадиган отларни яхшилаб боқиб, эгар-жабдуқларини созлаб қўясизлар.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

2 Музика асбобларининг товушини ўзаро мослаштирмоқ, уйғунлаштирмоқ, созини тўғриламоқ. *Гуландом дуторни олиб созларкан, деди: — Дутор бўлмаса, бу зиндонда юрагим ёрилиб ўлар эдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *тех.* Қирор технологик процесс ёки режимга мосламоқ, ростламоқ, тўғриламоқ. *Станокни созламоқ.*

СОЗЛАНМОҚ созламоқ *фл. мажҳ. н.* *Созланган дутор.* ▪ *Энди магнитофон вағилламасди, ўрнига тори созланмаган рубобнинг тинғ-тинғи.. эшитиларди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

СОЗЛАТМОҚ созламоқ *фл. орт. н.* *Пианинони созлатмоқ. Станокни созлатмоқ.*

СОЗЛАШМОҚ созламоқ *фл. бирг. н.*

СОЗЛИК соз I *с. белги отн.* *Машинанинг созлигини текширмоқ.*

СОЗЛИҚ *диал.* Қамиш босган ботқоқ ер; қамишзор.— *У [Абу Диб] бизни созлиққа бошлаяпти. Афтидан у ботқоқнинг одам ўтса бўладиган жойини биларди,— деди Аҳмаджон.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

СОЗТУПРОҚ *айн.* **соғтупроқ.**

СОЗЧИ *диал.* Созанда, машшоқ.— *Ясовулбоши ҳаддидан ошиб кетди: тўйларни бузади, созчиларни уради, яқинда Шерозийни ҳам урибди,— деди Аваз.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Холдор созчи қирқ йил чалган эди соз, Гўзал чертар эди танбур-дуторни.* Ойбек, Қамончи.

СОЙ 1 Икки адир ёки тоғ оралигидаги пастлик жой, сув йўли, водий. *Бой бойга боқар, сув сойга оқар.* Мақол. ▪ *Ҳозир кўклам кунлари: қирлар, сойлар кўк-қизил,.. пушти, гўлос ва тағин аллақанча рангли чечаклар билан устларини бежаб ошиқларига янги ҳаёт, янги умид берадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Шундай водийда оқадиган сув. *Сой суви. Сой бўйи. Сойда чўмилмоқ. Сойдан кечиб ўтмоқ. Чой тўкилиб сой бўлмас, юлдуз йиғилиб ой бўлмас.* Мақол. ▪ *Сой унча катта бўлмаса ҳам, ниҳоятда тез оқар .. эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 *махс.* Милтиқ стволи ичидаги бурама ариқча.

СОЙЛИҚ Икки адир оралигидаги пастлик, водий, сой. *Сойликлардан чўққига қадар Сўқмоқ йўллар узоқ чўзилмиш.* Ҳ. Салоҳ.

СОКИН [*а*] 1 Сукунатга чўмган, жимжит. *Сокин тун.* || *Қишлоқ кўчалари сокин, ҳатто йўловчилар ҳам кўринмайди.* Ғайратий, Латофат.

2 Осойишта, тинч. *Сокин уйқу.* || *Днепр соҳилларида изғирин ел эсар, азим дарё сокин оқарди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир. | Осойишталик, тинчлик ифодаловчи. *Қорабайирнинг қопқора сокин кўзлари Лаълининг кўзларидан ҳам чиройлироқ эди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 Ҳаракатсиз, тинч. *Оппоқ тун... Шовуллар Фарғона сойи, Жим, сокин маъюсдир кўнгилнинг ойи.* Х. Расул. || *Сўқмоқ йўл бурилишида бир тўда қайин дарахтлари ҳудди келинчакдек сокин турарди.* М. Муҳамедов, Қичик гарнизон.

СОКИНЛИК 1 **сокин** *с. белги отн.* *Унинг кўзларида, юзида ва бутун ҳаракатларида сокинлик, жиддият ва куч яққол сезилиб турар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Жимлик, жимжитлик, сукунат. *Қалъа девори тагида турган уста Замон атрофга қулоқ солди. Сокинлик.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

СОКИТ [*а*] Сукут сақловчи, жимжит, сукутдаги. *Анорхон қорайган, сокит йўлга кўзларини жовдиратиб сокит тикилди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Қатор шоирларнинг сокит оқшом ҳақидаги шеърларидан узуқ-юлуқ сатрларни ичимда ўқиб, чегарасиз бахмал осмонга термилиб ётибман.* Ғ. Ғулом, Ҳамидни эслаб.

СОЛ 1 Бир-бирига маталтирилиб сувда оқизиладиган ходалар. *Кемачилар узун ёғочларни .. сол билан оқизиб Гамакўприк ёнида қирғоққа чиқардилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Тахта-ёғочларни бир-бирига бириктириб ясалган сўқма кўприк *У икки филнинг ўртасига сол ташлаб миниб юрар эди.* «Нигор ва Замон». *Сирдарёда юрибди Сол ҳам қайиқ, ёр-ёр. Қишлоғингизда борми Бизга лойиқ, ёр-ёр.* М. Алавия.

СОЛДАТ [*р*] 1 Оддий аскар, жангчи. *Совет Армияси солдатлари.* ▪ *Дарвоза олдида иккита солдат соқчилик қилиб турар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Полковник солдат ва офицерларнинг жангга тайёргарлиги қандай бораётганлигини текширди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 *кўчма* Курашчи, жангчи. *Ўғлингиз Раззоқ — инқилоб солдати.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Меҳнат жабҳасида солдатман.* Ё. Мирза.

СОЛДАТЛИК солдат *с. мавҳ. от.* *Солдатлик бурчи. Солдатлик мундири. Солдатликка чақирилмоқ.*

СОЛДАТЧА 1 *сфт* Солдатлар учун белгиланган, солдатларга хос. *Солдатча этик.*

2 *рвш* Солдатлардек, солдатларча. *Солдатча честь бермоқ.*

СОЛДИ-ПИШДИ Тезпишар тарвуз номи.

СОЛДИРИЛМОҚ солдирмоқ *фл. мажҳ. н.*

СОЛДИРМОҚ солмоқ 1—14, 16 *фл. орт. н.* Ошнинг гурунчини солдирмоқ. *Тиш солдирмоқ. Уй солдирмоқ. Ерларга ўғит солдирмоқ. Ўрин солдирмоқ.* ▪ *Бу кун кечқурун уйга қайтганда Холмирза ака қизига буюриб куёвига исириқ солдиради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

СОЛИДОЛ [*р*] Автомобиль, трактор деталларини ва бошқа механизмларнинг қисмларини мойлаш учун ишлатиладиган қуюқ мой.

СОЛИМ Улоқни маррага етказган кишига бериладиган соврин.

СОЛИНМОҚ 1 **солмоқ** 1—14, 16, 17 *фл. мажҳ. н.* *Нарсалар чамадонга солинди. Ошга туз солинди. Барча имкониятлар ишга солинди. Дарёга катта кўприк солинди. Узукка кўз солинди.* ▪ *Дастурхон солиниб, чой келтирилди.* Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон. *Ўчоққа яқинроқ ерда, кигиз устига солинган кўрпачада кичкина бир сариқ, бужур одам кўк пиёлада чой хўплаб ўтирибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қутидор қафасга янги солинган қушдек урина бошлаган хотинини босмоқчи бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Деҳқоннинг эгнида синкага солинган хом сурп яктак.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Набигулнинг акаси Қодирга попоп машина билан гул солинган қора бахмал бир рўйжо кўрсатди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

2 Осилмоқ, осилиб тушиб турмоқ. *Маъмуржоннинг ўсиқ қошлари солинди, гўё шу қошлар оғирлигидан кўзлар ерга қаради.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *Ғуломжон .. шунча гуллар ичидан излаган гулини топмадими,— қўллари осилиб, боши солиниб чиқди гулзордан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СОЛИНТИРМОҚ солинмоқ *фл. орт. н.* *Раъно супага оёқ солинтириб ўтириб олди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Шу вақт эшикдан бошини солинтириб Эргаш ямоқчи кириб келди.* Ойдин, Ямоқчи кўчди.

СОЛИНЧАК Қулоқнинг сирға та-

www.ziyouz.com kutubxonasi

қиладиган пастки юмшоқ қисми; сирғалиқ.

СОЛИСТ [*р<лат*] 1 Ёлғиз бир овоз ёки якка соз учун ёзилган музика асарини ижро этувчи хонанда, созанда, яккахон ашулачи, якка созанда ёки ўйинчи.

2 Хор, оркестр ёки бошқа бирор ансамблда мустақил партия ижро этувчи артист. *Муҳиддин қори уни [Уста Олимни] ўз ансамблида солист-музикачи бўлиб ишлашга таклиф қилади.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

СОЛИСТКА [*р*] Солист аёл.

СОЛИШМОҚ 1 **солмоқ** 1—16 *фл. бирг. н. Пахталарни машинага солишди. Қолхозчилар яхши-яхши уйлар солишибди. Болалар расм солишмоқда.* ▪ *Хафа бўлмайсизлар, айланай қадрдонлар, тезроқ кирмасам, қурчоқларим ҳали замон дод солишади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Жанг қилмоқ, уришмоқ, муштлашмоқ. *У [Асқар полвон] қоида, усул ва тартибга риоя қилмасдан девдек солишарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

СОЛИШТИРМА Солиштиришга, қиёслашга асосланган, солиштириш, қиёслаш учун асос бўладиган; қиёсий. *Ҳайвонларнинг солиштирма анатомияси.*

♦ **Солиштирма оғирлик** *физ.* жисмларнинг бир куб сантиметр ҳажмдаги оғирлиги.

СОЛИШТИРМОҚ 1 **солишмоқ** 2 *фл. орт. н. Хўрозларни роса солиштирдик.*

2 Қиёс қилмоқ, таққосламоқ. *Ўтган йилги натижаларни бу йилги натижалар билан солиштирмоқ. Кўл ёзмани солиштириб ўқимоқ.* ▪ *Беихтиёр у [Низомжон] опаси билан Асрорани солиштира бошлади.* С. Аҳмад, Уфқ.

СОЛИҚ I 1 Маълум тартибда аҳолидан давлат фойдасига тўпланадиган пул, маблағ; налог. *Маҳаллий солиқ. Даромад солиғи. Солиқ йиғмоқ. Солиқ тўламоқ.* ▪ *Унинг [Мусулмонқулнинг] ўз кайфича ойда эмас, ҳафтада солиб турган солиқлари фуқаронинг терисини шилса .. остириб, кестириб турши хосни ҳам эсанкиратди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бирор харажатни қоплаш, ёрдам кўрсатиш ёки бошқа бирор мақсадда ўзаро келишиб кўпчиликка сочилган тўлов, йиғим. *Солиқ қилиб ёрдам кўрсатмоқ.*

3 *этн.* Олиқ-солиқдаги битимга мувофиқ, куёв томондан келин томонга берилиши лозим бўлган пул ва нарсалар.

СОЛИҚ II Қуйи солинган, осилган, солиғлиқ. *Қовоғи солиқ одам.* || *Унинг қовоғи солиқ.* ▪ *Ранги қув ўчиб, беҳуш каби қотган .. Аҳмад Ҳусайн боши қуйи солиқ эди.* Ойбек, Нур қидириб.

СОЛИҚЧИ Солиқ олувчи, йиғувчи, тўпловчи. *Илгарилар бу ерга елкасига милтиқ тақиб, ёнбошига чарм халта осган отлиқлар келар, одамлар уларнинг қорасини узоқдан кўрибоқ «солиқчи» дердилар ва бекинишга жой ахтариб тирқираб кетардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СОЛИҒЛИҚ 1 Солиб, жойлаб қўйилган, солинган. *Кинга солиғлиқ ханжар.*

2 Қуйилган, солинган. *Самоварда сув солиғлиқ турибди.*

3 Солинган, ёзилган, тўшалган. *Ўрин солиғлиқ.* ▪ — *Бу ёққа ўтиринг, — деди у, эрини палос солиғлиқ супага таклиф қилиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Солган дастурхоним солиғлиғича қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Солиб қўйилган, солинган, банд этилган. *Тугмалари солиғлиқ. Эшикка қулф солиғлиқ.*

5 *айн.* **солиқ** II. *Одилов .. Мавлоннинг кўнглини кўтаришга уринди. Мавлон эса, қовоғи солиғлиғича .. индамай ўтираверди.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

СОЛИҲ [*а*] 1 Қишига фақат яхшилик қиладиган, мўмин-қобил, яхши. *Фарзанди солиҳ. Солиҳ фарзанд.* ▪ *Ўғлингизга ўқитиб дину диёнат йўлини, Солиҳу дуппа-дуруст Аҳли мусулмон қиламан.* Ҳамза.

2 Солиҳ *(эркаклар исми).*

СОЛҚАШ [*ф-т*] Йил оша мева қиладиган. *Солқаш олма.* ▪ — *Жийда солқаш кўринади, бу йил мева қилмапти,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

СОЛЛАНМОҚ Осилиб тушмоқ, осилмоқ, солинмоқ, эгилмоқ. *Қор босган дарахт шохлари солланиб ётибди.* З. Дўстматов, Ёқут.

СОЛЛАНТИРМОҚ **солланмоқ** *фл. орт. н. Элмурод.. бир сесканиб, қўлларини ёнига соллантириб йиғиб олди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

СОЛМОҚ 1 Бирор нарса ичига ёки устига жойламоқ, қўймоқ, ташламоқ. *Қопга ун солмоқ. Нарсаларни чамадонга солмоқ. Дастрўмолни чўнтакка солмоқ. Пичоқни қинга солмоқ. Самоварга олов солмоқ. Милтиққа ўқ солмоқ. Юкларни аравага солмоқ. Зиндонга солмоқ. Оёқларини сувга солиб ўтирмоқ.* ▪ *Қамбарали ака тугунни ечди, бир даста нуқул юз сўмлик пулни кўриб кайфи учиб кетди.— Қўйнингизга солинг, солинг! — деди Мирҳомид пичирлаб.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Бозорбой яна бир хокандоз чўғ келтириб ўчоққа солди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эртадан буён Ёрмат бу кўчани дастакли супурги билан қиртишлайди, чуқурчаларига тупроқ солиб тепкилайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Эркабой Мирзаев.. кўчага қараб.. ўтирган эди, биров бир сават шафтоли олиб ўтди. Ҳар шафтолиқи, камалакка солиб отсанг, деворни ағдаради.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт. *Насиба боласини беланчакка солиб аллаламоқда.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Ёрмат оғзига носвой солиб, жим бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Қумуш*].. *қора атлас кўйлагини кийиб, бошига зангор шоҳи рўмолини солди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Ўрнатмоқ, қўймоқ. *Узукка кўз солмоқ. Рамаларга ойна солмоқ. Тиш солмоқ.* | Ўтирғизмоқ. [*Хуморхон*].. *Марасул ака, машинангизга солиб бир айлантириб келсангиз-чи!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. | Меъёри билан қўшмоқ; қуймоқ. *Овқатга туз солмоқ. Ерга ўғит солмоқ. Самоварга сув солмоқ. Лампага керосин солмоқ.* ▪ *Йўлчи эҳтиёт билан қумғонни олиб, бир чимдим чой солди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Лаълихон соат бешни мўлжаллаб ошнинг гурунчини солди.* Ойдин, Қўнгил тўлдими, яхши йигит. | Бермоқ, ташламоқ (молга бериладиган овқат ҳақида). *Оборинг, отхонага боғлаб, олдига беда солинг!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Ёпиштириб тикмоқ, уламоқ. *Улоқ солмоқ. Ямоқ солмоқ.*

2 Тўшамоқ, ёзмоқ. *Ўрин солмоқ. Кўрпача солмоқ. Дастурхон солмоқ.* ▪ *Алиохун ҳам кўрпаси, ҳам чопони бўлган бир жулдурни жийда бутоқлари орасидан олиб, пичан устига солди ва оёқларини кенг ёйиб, қўлини ёстиқ қилиб чўзилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кумушни ўрин ёзишга қўймай, ўзи пар тўшакни олиб ерга солди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Нима учун ҳоким йўлига поёндоз солмадинглар?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Тўшамоқ, ётқизмоқ. *Йўлларга шағал солмоқ.*

3 Рўпара қилиб, қаратиб қўймоқ, тутмоқ. *Хатни чироққа солиб ўқимоқ.* ▪ *Бўтабой атласни хотинидан сўраб олди, ойдинга солиб унинг у ёқ-бу ёғига қаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Низомиддинов ўзини ойнага солиб башарасини бужмайтирди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Муллавачалар.. ўзларини офтобга солиб, қафасларидан учирилган қушдай яйраб бошладилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Қуритиш, ачитиш, пиширш учун қўймоқ. *Майиз солмоқ. Қоқи солмоқ. Вино солмоқ.* ▪ *Жаннат хола шошиб ун чалиб қуймоқ солди-да, болтани қўлига олиб тўқайга қараб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ.

5 Тўлов мажбуриятини юкламоқ, белгиламоқ. *Солиқ солмоқ. Штраф солмоқ.* ▪ *Менга қолса, бу кунларда ўттиз икки танга эмас, ўттиз икки қора пул солиш ҳам оғирдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 *кўчма* Бирор ҳолатга келтирмоқ, туширмоқ, қўймоқ ёки бирор ҳолат юзага келтирмоқ; гирифтор, дучор қилмоқ. *Ташвишга солмоқ. Ҳаяжонга солмоқ. Ғайратга солмоқ. Ларзага солмоқ. Юракка ғулғула солмоқ. Ўртага совуқчилик солмоқ. Менинг нафсим балодир, ёнар ўтга соладур.* Мақол. ▪ *Камбағалчилик одамни не кунга солмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кумушнинг бу ҳоли бечора онанинг юрагини эзар, юз хил васваса-ларга солар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Бирор тартиб, йўналиш, ўлчов, вазият ва ш. к.га туширмоқ, келтирмоқ. *Ишни изга солмоқ.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

7 Бирор кимса ёки кўпчилик муҳокамасига қўймоқ, ҳукмига топширмоқ, ҳавола қилмоқ. *У киши мажлисга солган иш бўлмай қолмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Бир-бирига солмоқ** бир-бирига ҳавола қилмоқ, сансалорликка солмоқ. **Ўртага солмоқ** 1) кўпчилик муҳокамасига қўймоқ, ҳукмига топширмоқ. *Албатта! Умумий мажлис қиламиз, ўртага соламиз.* А. Қаҳҳор, Бек; 2) *кўчма* рўкач қилмоқ. *Иккинчи марта эрга чиқишим ҳақида биринчи оғиз очган қайнонам бўлди. Болаларимни ўртага солди.* Ҳ. Ғулом, Машъал; 3) *кўчма* ўртада баҳам кўрмоқ, умумлаштирмоқ. *Қапсанчилар Баҳрабодда собиқ батрак ва чоракордан ташкил топган бир колхоз борлигини, улар ер-сув, от-улов, асбоб-ускуналарини ўртага солиб, шериклик| деҳқончилик қилишларини эшитган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

8 Бирор нарса ёки кимсага йўналтирмоқ, қўймоқ. *Овга қуш солмоқ.* ▪ *Отлиқ аскарларимиз душман устига от солдилар.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши.— *Бўш бўлсангиз, Мингўрикка—қимизга борар эдик,— деди Али,— Тўла ака бияларини яйлоққа солибдир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Бирор ишга, ҳаракатга туширмоқ, йўлламоқ, ташламоқ. *Бутун кучларни жангга солмоқ.* ▪ *Янаги йилга ер экувсиз қолса, колхоз ҳеч кимдан сўраб ўтирмасдан қўш солиб юборади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Ёллаб ишга туширмоқ. *Уста солмоқ.* ▪ *[Бухгалтернинг хотини] ўзи ишламагани-ишламаган, яна одам солиб берасан, деб ҳар куни хархаша қилгани ортиқча.* Қ. Мақсудов, Саодатли чаманда.

9 Арқон, занжир каби нарсалар уриб, ташлаб банд этмоқ, боғламоқ. *Бўйнига сиртмоқ солмоқ. Оёқларига кишан солмоқ.* ▪ *Эҳҳе, ҳали шундайми? Нури опангиз тушини сувга айтсин, занжир солиб судрасалар ҳам бошқа ёққа бормайман.* Ойбек, Қутлуғ қон. **(Йўлига) арқон солмоқ** *этн.* арқон ташлаб узатилиб келинаётган келиннинг йўлини тўсмоқ. *«Арава пойга»нинг гумбури, аравакашларнинг қийқириғи, аёлларнинг «ёр-ёри» билан тўй карвони бораркан, қайдандир болалар, ўспиринлар югуриб чиқиб, йўлга арқон солдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Қисмларини бир-бирига туширмоқ, ўрнига қўймоқ. *Машинага ип солмоқ. Кўйлакнинг тугмасини солиб олмоқ.* ▪ *Болалар тезгина эшикни ёпиб, орқасидан занжирни солиб қўйдилар.* Ойдин, Ҳазил эмиш.

10 Барпо қилмоқ, қурмоқ, ясамоқ. *Уя солмоқ. Ўй солмоқ.* ▪ *Биз ўша вақтда [очлик йилида] муҳтож бўлган бева-бечораларни йиғиб, ош бериш мақсадида, бир бостирма солдик.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Ҳозирламоқ, тайёрламоқ, қурмоқ. *Чилим солмоқ. Арғимчоқ солмоқ.* ▪ *Дарвозадан ўн беш одимлар нарида.. дарвоза беклари гулхан солиб, чилим чекиб ўтирардилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

11 Зарб билан урмоқ, туширмоқ. *Тарсаки солмоқ. Мушт солмоқ. Айлантириб солмоқ. Қулочкашлаб солмоқ. Қулоқ чеккасига солиб қолмоқ.* ▪ — *Тешани қаттиқ солма,— деди Содиқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бўтабой ака ерда ётган қўш тиғ милтиқни олиб қўндоғи билан унинг калласига солмоқчи бўлган эди, Сафаров тутиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Жайноқ:*] *Нима учун қамади?* [*Содиқ:*] *Феъли шайтон тезлик қилиб, элликбошига калла солиб қўйдим.* Н. Сафаров, Уйғониш.

12 Чизмоқ, ишламоқ, ясамоқ (гул, нақш ва ш. к.ни). *Расм солмоқ.* ▪ *Нўноққина бир рассом ўша вақтда қизил аскарлар кийган қалпоқнинг суратини ҳам солибди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

13 Осилтирмоқ, солинтирмоқ. *Бошини қуйи солмоқ. Эр йигитнинг бош солгани — ўлгани.* Мақол. ▪ *Йўлчи лой йўлкада оёқларини солиб ўтирган қатор ҳаммоллар ёнига суқулди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

14 Ечмоқ (кийимни).— *Қўйлак ечар! — деди Қумри турган куйи ва кўйлагини ечиб ташлади.— Иштон солар!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

15 *бот.* Тугмоқ. *Қовоқ бешта солибди.*

16 Қўшма отлар ва фразеологик бирликлар таркибига киради, мас. *асос солмоқ, бозорга солмоқ, ваҳима солмоқ, гапга солмоқ, дам солмоқ, даҳшат солмоқ, дод солмоқ, назар солмоқ, оғиз солмоқ, эсга солмоқ, юзига солмоқ, қорин солмоқ, қулоқ солмоқ.*

17 **=а/=й** ёки **(-и)б** аффиксли равишдош билан келиб, шу равишдош орқали ифодаланган иш-ҳаракатнинг батамом ёки рўйи-рост бажарилганлигини билдиради. *Бор гапни айтиб солмоқ.* ▪ *Очил сўрагандан сўнг айта солган.* «Очилдов». *Низомжон чидамади. Юрагида тўлиб-тошган гапларни узил-кесил тўкиб солмоқчи бўлиб, қизни излаб яна далага қараб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ.

18 **=а/=й** аффиксли равишдош билан кўмакчи феъл вазифасида келиб, шу равишдош орқали ифодаланган иш-ҳаракатнинг дарҳол бажарилганлигини билдиради. *Бола тура солиб уйига қочди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Замон кела солиб у одамдан сўради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **=га солмоқ ...** қилиб кўрсатмоқ. *Ўзини ухлаганга солмоқ. Ўзини билмасликка солмоқ.* ▪ *Юрак бағри эзилган она буни кўрмаганликка солиб, .. ташқарида ивирсиган бўлди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **=дан олиб, =га солмоқ** ҳа деб, зўр бериб такрорламоқ, қайта-қайта айтмоқ, атамоқ (таҳқир, ҳақорат сўзлари ҳақида). *Бордию ишинг сал «эртага» қолганини билса, ... тўрадан олиб тўрага солади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Мажлис тарқагандан кейин Наимий Онахондан узр сўради, ўзини нодондан олиб нодонга солди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

СОЛНОМА [*ф-т*] 1 *айн.* **йилнома.** *Тарих солномаси.*

2 *эск. айн.* **календарь.**

СОЛО [*р<итал*] *муз.* Якка созанда, хонанда, раққоса ижро этиши учун мўлжалланган асар ва унинг ижроси. *Скрипка солоси.* ▪ — *Ювозим яхши бўлгани учун мен унинг [Ҳамзанинг] «Ишчилар уйғон», «Яша шўро» қўшиқларининг солосини ижро этардим,— деди Фаёзов.* Э. Зокиров, Хоразм санъатининг фахри.

СОЛОР [*ф-т*] *эск.* Саркарда, бошлиқ. **Сипоҳи солор** *тар.* лашкарбоши, аскарбоши.

СОЛТОБ [*ф-т*] *диал.* Ёши катта, анча ёшга бориб қолган, қартая бошлаган. *Ўрта яшар бўлайин деган каниздан қартайган кўҳна солтоб канизлар паст тушиб, қалпоқ сотиб турибди.* «Равшан».

СОЛЬ [*р<лат*] Музика гаммасининг бешинчи товуши ва унинг нота белгиси.

СОЛҚА 1 Яхши тортилмаган, ўртаси осилиб тушган, солинган. *Солқа дор.* || *Солқа тортилган арқон.*

2 Осилиб тушган, лўмбиллаган ёки керкган. *Солқа лунж.*

СОЛҚАЛАНМОҚ *айн.* **солқимоқ** 1.

СОЛҚИ *диал.* Солқа.

СОЛҚИМОҚ 1 Бўшашиб осилиб тушмоқ, солинмоқ. *Дор солқибди.*

2 Осилиб тушмоқ ёки керкмоқ. *Тўла юзининг солқиганини, ажинлари кўпайганини .. пайқамаган экан.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Гулноз унинг [Нозикнинг] солқиган қовоқларига қараб, ўйчан деди: .. жигарингиз, пухтароқ ўйланг.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

СОЛҒИТ *диал.* Солиқ, ўлпон. *Солғитлар жонга тегди! Хоннинг зулми ошди! — деган гаплар ҳавони қоплар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

СОМ [*а*] Афсонавий Нух пайғамбарнинг уч ўғлидан бири, сомийларнинг бош аждоди.

СОМБУСА *эск. кт. айн.* **самса.**

СОМЕ [*а* сомеъ, 3-*ш. бирл.* **сомеи**] *эск. кт.* 1 Эшитувчи, тингловчи. *У гапиришни билан ҳаммани оғзига қаратиб олди, қизғин, эҳтиросли сўзлари сомеларга жуда қаттиқ таъсир қилди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

2 *дин.* Қуръон ўқиётган қори янглишганда ёки унутиб тўхтаб қолганда луқма солиб турувчи иккинчи қори.

сомеи қ. соме.

СОМЕЛИК **соме** *с. мавҳ. от.* Қишлоқилар менинг қори эмаслигимни, ёлғондан сомеликка ўтганимни пайқаб қолибдилар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

СОМИЙЛАР Шимолий ва Шарқий Африкада ва Олд Осиёда яшаган (вавилонлар, ассурийлар, финикияликлар, қадимги яҳудийлар ва башқалар), шунингдек ҳозир яшаб турган (араб-

www.ziyouz.com kutubxonasi

лар, суриялилар, яҳудийлар, абиссинлар, айсорлар) халқлар.

СОМИЙШУНОС [*а+ф-т*] *айн.* **семитолог.**

СОМИЙШУНОСЛИК *айн.* **семитология.**

СОМОН Буғдой, арпа, шоли янчилганда пояларининг майдаланишидан ҳосил бўладиган маҳсулот. *Майда сомон. Йирик сомон. Молларга сомон бермоқ. Сомон солиб лой қормоқ.* ▪ *У, ярим ойдан бери пичан тайёрлаш, беда ўриш, сомон ҳозирлаш билан банд.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. *Зулм ила қон йиғлаган эл беомон токайгача. Кўчаларда сарғайиб, ранги сомон токайгача.* С. Абдулла. **Сомон сувоқ** сомонли лой билан қилинган сувоқ.

♦ **Сомон йўли** *астр.* ҳаво очиқ тунда оддий кўзга ёруғ йўл каби кўринадиган юлдузлар туркуми.

СОМОНХОНА Сомон сақланадиган жой, хона. *Ағёрнинг сирли меҳмонхонасидан дўстингнинг сомонхонаси яхши.* Мақол. ▪ *Бу данғиллама бинонинг ичкари томони катта сарой бўлиб, унинг отхонаси, сомонхонаси ва узун кетган айвони бор.* Ҳ. Шамс, Душман.

СОМОНЧИ Сомон келтириб ёки ёзда сомон босиб қишда сотувчи савдогар.

♦ **Сомончи йўли** *айн.* **Сомон йўли** *қ.* **сомон.** *Осмони заминда арава орқасидан кўтарилган тўзондек бўлиб Сомончи йўли кўринди.* С. Аҳмад, Уфқ.

СОМСА Ёйилган хамирга гўшт, қовоқ ва ш. к. солиб тугиб, одатда тандирга ёпиб пиширадиган овқат. *Гўшт сомса. Қовоқ сомса. Исмалоқ сомса. Сомса ёпмоқ.* ▪ *Сут-қаймоққа йўғрилган жимжимадор патир кулчалар, ҳали совумаган тандир сомсалар .. ҳаммаси фаросат, дид билан қўйилган.* С. Анорбоев, Оқсой.

СОМСАПАЗ Сомса пиширив сотувчи шахс. *Узоқда қатор чойхоналар, дўконлар кўринар, муйилишда ўчоқ устига мукка тушган сомсапаз оловни ковлаб тутун бурқитар эди.* Ойбек, Улуғ йўл.

СОМСАПАЗЛИК 1 **сомсапаз** *с. касб оти. Сомсапазлик қилмоқ.*

2 *тар.* Бозорда сомсапазлар дўкони жойлашган раста.

СОН I 1 *мат.* Нарсаларнинг қанчалигини, саноғини, ададини ҳисоблаш учун хизмат қиладиган тушунча. *Бутун сонлар. Каср сонлар. Сонлар нисбати. Сонлар назарияси. Ўзгарувчи миқдорнинг сон қиймати.*

2 *с. т.* Рақам.

3 Миқдор, саноқ; адад. *Мактабнинг очилганига икки ҳафта бўлмай, ўқувчиларнинг сони ўттиздан ошиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Келаётган аёлларнинг сони йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Сон мингта** жуда ҳам кўп, неча-неча мингта. [*Шарофат:*] *Мен эрсираб келибманми? Эрсираган бўлсам бўйни йўғон сон мингта.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Сони бор, салмоғи йўқ** *қ.* **салмоқ.**

4 Номер; тартиб номери. *Иккинчи сон ўрта мактаб.* ▪ — *Ўртоқлар, ..— деди у* [*Қумри*] *дадил.— Бугун газетамизнинг янги сони чиқди, ўқиб бераман.* Ҳ. Шамс, Душман.

5 *грам.* Предметларнинг сон-саноғини билдирувчи сўз туркуми. *Саноқ сонлар. Тартиб сонлар. Чама сонлар.*

♦ **Сон кирди** (*ёки* **тегди**) дуруст бўлиб қолди, тузалди. *Унга ҳеч сон тегмайди.* ▪ [*Кўчқорнинг*] *қўполликлари ҳам йўқолиб бораяпти. Кийим-бошига сон кириб қолди.* А. Ёқубов, Ш. Шодиев, Топилган қиз. **Сонга қўшилмоқ** (*ёки* **кирмоқ**) ҳисобга, қаторга кирмоқ. *Барчин айтди: Болам.. яхши одам сонига қўшилиб, янги кўзимиз очилган вақтда бир шикаст топиб.. қайта бошдан бизни қоронғиликка солиб ўтирма!* «Ёдгор». **Сондан чиқмоқ** 1) ҳисобдан, қатордан, одамгарчиликдан чиқмоқ.— *Ҳа деб уйда ўтираберш ҳам одамни сондан чиқаради,— деди кампир Санамга.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар; 2) яроқсиз ҳолга келмоқ. *Машина сондан чиқди.*

СОН II 1 Одам ва ҳайвон оёғининг тизза билан тос ўртасидаги қисми. *Сони йўғон одам. Сон суяги. Сув унинг сонигача чиқди.* ▪ *Бир босмачи Ботиралининг сонига пичоқ санчди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. [*Кампир:*] *Шундоқ деган бўлсам, ажаб қилибман, хўп қилибман! — деди икки қўлини сонига уриб.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Ҳайвонлар оёғининг шу қисмидаги гўшти (овқатлик сифатида). *Жуман писмиқ капада осиғлиқ қўй сонини олди-да, Содиқ аминдан: — Барисини солаверайми? — деб сўради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СОНА Ёввойи эркак ўрдак.

СОНАТА [*р<итал*] Умумий бадиий ғоя билан бирлашган, бир-бирини тўлдирувчи турли тема ва характердаги бир неча (одатда 3—4) қисмдан иборат бўлган, икки ёки бир неча чолғу асбоби учун ёзилган музика асари.

СОНАТИНА [*р<итал*] Унча мураккаб бўлмаган кичик соната.

СОНИЯ [*а*] *эск. айн.* **секунд** 1. *Иложсиз каби* [*Раъно*] *лабини иккинчи ҳароратли лабдан ажратолмай, бир неча сония кутиб қолди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

СОНЛИ 1 Бирор сон ёки сонлар билан ифодаланган. *Сонли масштаб. Кўп сонли механизаторлар отряди.*

2 Номери бор, номерли. *Бешинчи сонли ўрта мактаб.*

СОН-САЛМОҚ Сон ва салмоқ, миқдор ва оғирликлар мажмуи. *Сон-салмоғи йўқ.*

СОН-САНОҚ Сон, миқдор ва унинг саноғи, ҳисоби. *Предметнинг сон-саноғини билдирган сўз туркуми сон деб аталади.* «Ўзбек тили дарслиги». *Қазувга... борувчиларнинг сон-саноғи йўқ, гўё бутун Хоразм кўчгандек эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

СОН-САНОҚСИЗ Беҳисоб кўп, сон-саноғи йўқ, беадад. *Ҳаво очиқ, кўкда сон-саноқсиз юлдузлар чарақлаган.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *У* [*Юсуфжон ака*] *сон-саноқсиз кишиларнинг умрини узайтирган совет кишисидир.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Сон-саноқсиз табрик келар бутун элдан,— Бахт пойтахтин қутлар халқлар оқшом, саҳар.* И. Муслим.

СОНСИЗ *кам қўлл. айн.* **сон-саноқсиз.** *Сонсиз арилар ва баҳор қўнғизлари гуллар орасида учишиб, ажиб мусиқа тарқатарди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кенг йўлларда оқиб келади Шаҳар томон сонсиз оломон.* Э. Раҳим.

СОНСИЗ-САНОҚСИЗ *айн.* **сон-саноқсиз.**

СОП I Баъзи асбобларнинг қўл билан ушланадиган қисми; тутқи, даста, банд. *Теша сопи. Қошиқнинг сопи. Ўғирнинг сопи. Йўқолган пичоқнинг сопи олтин.* Мақол. ▪ *Бўронбек қамчининг сопи билан Ибодилланинг кўкрагидан итариб, Ойшабонунинг уйига кирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

♦ **Кетмоннинг сопини ушламаган** деҳқончилик ишидан хабари йўқ, умрида кетмон билан иш қилмаган, хом. *Ўзингиз айтингчи, ахир, бу елкаси офтоб кўрмаган сояпарварлар, кетмон сопини ушламаган номардлар колхозда нима қилиб беради.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Сопини ўзидан чиқармоқ** ёнидан сарф қилмай, бошқалар ҳисобига иш битирмоқ.— *Актга қўл қўйилиб, уйингизга етиб олгунча ҳар қандай ис-писдан холи бўлиб қолади. Сопини ўзидан чиқаряпман-да,— деди Одил Эгамбердиға.* Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди.

СОП II: **соп бўлмоқ** 1) батамом йўқ бўлмоқ, тугамоқ, тамом бўлмоқ. *Қалам соп бўлди. Гурунч соп бўлди.* ▪ *Ҳа, бир алами бордирда..— Ё нос соп бўлдимикин? Хумори тутган бўлса керак.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) *кўчма* батамом ишдан, одамгарчиликдан чиқмоқ, адойи тамом бўлмоқ. *Ишқ дардида соп бўлмоқ. Ишдан урилиб соп бўлмоқ.* **Соп қилмоқ** 1) батамом йўқ қилмоқ, тугатмоқ, тамом қилмоқ. *Бу йил мева жуда кўп, еб соп қилиб бўлмайди;* 2) *кўчма* батамом ишдан, одамгарчиликдан чиқармоқ, адойи тамом қилмоқ. *Ташвиш уни соп қилибди.*

СОПЛАМОҚ I Соп ўрнатмоқ, даста қўймоқ, қилмоқ. *Пичоқ(ни) сопламоқ. Болта(ни) сопламоқ.*

СОПЛАМОҚ II *с. т.* Батамом кетказмоқ, соп, тамом қилмоқ. *Бор пулни сопладим.*

СОПЛАНМОҚ I **сопламоқ** I *фл. мажҳ. н. Сопланмаган кетмон.*

СОПЛАНМОҚ II **сопламоқ** II *фл. мажҳ. н. Запаслар сопланди.*

СОПЛАТМОҚ I **сопламоқ** I *фл. орт. н. Тешани соплатмоқ.*

СОПЛАТМОҚ II **сопламоқ** II *фл. орт. н.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

СОПЛИ Сопга ўрнатилган, сопи бор. *Дандон сопли пичоқ. Узун сопли эркак супурги.* ▪ *Назокат калта сопли кетмон билан ўқ ариқ бошидан тушиб, ғўза тагини юмшата бошлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

СОПОЛ [*ф-т*] Лойдан ясаб махсус кўрада пиширилган, ясалган. *Сопол товоқ. Сопол қувур. Сопол тувак.* ▪ *Ўчоқ томондаги ҳужранинг ярмини ис босган, токчаларда қовоқ ва сопол идишлар .. турарди.* Л. Мухтор, Туғилиш.

СОПОЛАК [*ф-т*] 1 Сопол парча. 2 Болаларнинг турли ўйинларида ишлатиладиган ясси сопол ёки тош. *Сополак ташламоқ.*

СОППА-СОҒ Ҳеч қандай касали йўқ, бутунлай соғ, соғлом. [*Шербек*] *қўчқорнинг олдига борди.. Қорнини ушлади, қумалоғини кўрди. Йўқ, соппа-соғ.* С. Анорбоев, Оқсой.— *Ҳеч нарса бўлгани йўқ, ўртоқ комиссар,— деди Великан кулимсираб,— соппа-соғман.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

СОПРА́НО [*р<итал*] *муз.* 1 Хотин-қизларнинг энг баланд овози. | Шундай овозга эга аёл. 2 Кўп овозли музика асарида биринчи, энг баланд овоз.

СОПҚОН Ичига тош солиб отиладиган қадимги содда қурол. *Йигитлар дарахтларда, тоғ ўнгирларида туриб, сопқон отиб, ёвни шунча думалатиб турсалар ҳам, у газандалар борган сари кўпая берибди.* Ойдин, Олтмиш газ арқон. **Отилмаган сопқон ҳам бошга тегади, ҳам кетга** (*ёки қуймучга*) уддасидан чиқа олмай қилинган иш кишининг ўзига зарар етказади, деган маънода ишлатиладиган мақол.— *«Отилмаган сопқон ҳам бошга, ҳам қуймучга тегар» деганларидек, қассоб гапни ўзи бошлаб қўйиб, пировардида ер ғирлса ерга киргудай бўлди,— деди Абдурасул.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СОР [*ф-т*] Қарчиғайлар оиласига мансуб йиртқич қуш; сариқсор.

СОРТ [*р*] 1 Молнинг, маҳсулотнинг сифати, қиймат жиҳатидан категорияси, нави; нав. *Биринчи сорт пахта. Учинчи сорт газмол.* 2 Хўжаликда муҳим аҳамиятга молик маданий ўсимликлар тури; нав. *Пахтанинг янги сортларини етиштирмоқ.*

СОРТЛИ 1 Юқори навли, сара. *Сортли уруғлик.* 2 Бирор сортга, навга мансуб бўлган. *Юқори сортли маҳсулот. «Ф—108» сортли пахта.*

СОСТА́В [*р*] 1 Мураккаб бутунликни ташкил этган таркибий қисмлар ёки предметлар мажмуи. *Тилнинг луғат состави. Жамиятнинг синфий состави.* ▪ *Республика составига кирган бу узоқ ўлкага [Хоразмга] сиёсий-ташкилий ишларда тезда ёрдам бериш лозим эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Химиявий бирикма таркибига кирган моддалар мажмуи; эритма, қоришма. *Шишанинг состави. Ернинг состави.*

2 Бирор коллектив ёки ташкилотни ташкил этувчи кишилар мажмуи. *Партия бюросининг янги состави.* ▪ *У янги составга энг кучли активистлар сайланиши кераклигини, олдинда мушкул ишлар, тузатилиши керак бўлган камчиликлар кўплигини айтди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 Вазифаси, хизмати, касби ва ш. к.га кўра бирлашган кишилар группаси. *Раҳбар ходимлар состави. Ўқитувчилар состави. Ўқувчилар состави.*

4 *т. й.* Жўнашга тайёр қилинган ёки йўлдаги бир-бирига тиркалган вагонлар мажмуи. *Юк вагонлари состави. Состав тузмоқ. Составни қабул қилиб олмоқ.* ▪ *Эшелон бошлиғининг сигналидан кейин паровоз буғ чиқариб, чўзиқ гудок берди-да, катта қизил составни судраб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

СОСТА́ВЛИ Айрим қисмлардан, элементлардан таркиб топган; таркибли, мураккаб. *Составли сўзлар.*

СОТИЛГАН 1 **сотилмоқ** *фл. сфтдш.* *Сотилган мол қайтиб олинмайди.* 2 *кўчма нафр.* Сотқин, хоин, мунофиқ. *Сотилган буржуа матбуоти.* ‖ — *Менимча, Қобил сотилган,— деди бек.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

СОТИЛМОҚ 1 **сотмоқ** *фл. мажҳ. н.* *Одоб бозорда сотилмас.* Мақол. ▪ *Бир томон чиннифурушлик, бир томонда атторлар растаси. Бир томон эса ҳар хил ширинликлар ва бошқа моллар сотиладиган «гулбозор».* Ойбек, Қутлуғ қон. 2 *кўчма нафр.* Ўз виждонини сотиб қарши томонга ўтмоқ, сотқинлик, хоинлик қилмоқ. *Гитлерчиларнинг ва уларга сотилган хоинларнинг зулми тўғрисида сўзлаб, қўллари билан бошини сиқиб қарғарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

СОТИШМОҚ **сотмоқ** *фл. бирг. н.* *Майда савдогарлар сақич, гилвата сотишарди.* И. Раҳим, Ихлос.

СОТМОҚ 1 Пулга айирбош қилмоқ, белгили келишилган пул эвазига бермоқ. *Арзон сотмоқ. Қиммат сотмоқ. Пулга сотмоқ. Ўз нархига сотмоқ.* ▪ *Рўзимизни сотсак ҳам рўшнолик оламиз. Шуни билиб қўй.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Сотиб олмоқ** 1) пулга алмаштириб олмоқ, харид қилмоқ. *Бизнинг Қаландар бой кузда камбағалларнинг пахтасини арзон-арзон сотиб олиб, саройига босиб қўяди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о; 2) пул бериб ўз томонига ағдариб олмоқ, оғдирмоқ. *Қамбарали акани сотиб олгани кучингиз етмаса керак. Милтиқ билан бўлмади, энди пул билан раҳна солмоқчимисизлар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 3) *кўчма* ўзига орттирмоқ, дардисар қилмоқ (жанжал, гап ва ш. к.ни). *Ҳар куни аҳвол шу. Қаерда машшат, кўпкари бўлса — шуники. Уриш-жанжални-ку, излаб юриб сотиб олади, лаънати.* Н. Фозилов, Оқим.

2 *кўчма нафр.* Нафс, пул учун кимсага нисбатан зимдан сотқинлик, хоинлик қилмоқ. *Дўстини сотмоқ.*

◆ **Гап сотмоқ** *қ.* гап I 1. **Сафсата сотмоқ** *қ.* сафсата 2.

СОТТИРИЛМОҚ **соттирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

СОТТИРМОҚ **сотмоқ** 1 *фл. орт. н.*

СОТУВЧИ 1 **сотмоқ** *фл. сфтдш.* *Олма сотувчи.* 2 Магазинда савдо-сотиқ билан шуғулланувчи ходим.

СОТУВЧИСИЗ: сотувчисиз магазин сотувчиси бўлмаган, ҳар ким ўзига ўзи хизмат қиладиган магазин.

СОТҚИН *нафр.* Ўз виждонини сотиб қарши томонга ўтган; сотилган, хоин. *Сотқин одам.* ▪ *Сотқин! Сени босмачи бўлар, деб ўйламаган эдим.* С. Аҳмад, Ҳукм. [*Пўлат:*] *Кекирдагингизни чўзманг, бекзода. Сотқин сизнинг ўзингиз!* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

СОТҚИНЛИК **сотқин** *с. мавҳ. от.*

СОФ [*а*] 1 Бегубор, тоза, мусаффо. *Соф ҳаво. Соф сув.* ▪ *Соф, яшил табиат юракларига куч бағишлади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Аҳмад маҳдум диққат билан.. ғуборсиз, соф, кўм-кўк осмонга қарарди.* Айний, Эсдаликлар. *Уфқларга оташ қалаб, Тонг отади соф, нафис.* Э. Воҳидов.

2 Бошқа нарса аралашмаган; асил, тоза. *Соф олтин. Соф ҳолда учрамайдиган химиявий элементлар.* ▪ *Бир грамм соф радий олиш учун бир неча тонна уран рудасини қайта ишлашга тўғри келади.* «Фан ва турмуш», 1959, № 10.

3 Ўзга элементлардан холи; тоза. *У [рус жувон] айвонга қараб келаётган кишини таниб: — Э, Гуломжон, келинг! — деди соф ўзбек тилида.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 *кўчма* Доғ тушмаган, ҳар қандай айб, гуноҳ, нуқсондан холи; тоза, покиза, ҳалол. *Соф виждон. Соф муҳаббат. Соф меҳнат. Соф кўнгилли киши.* ▪ *Гулнор.. соф номусига отилган қорани бутунлай ювиб ташлашга жазм қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ғуломжонга ўша тузсиз сўзни айтиб, гавҳар каби тиниқ, соф севгисини ерга уролмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Соф фойда** чиқим, харажат ва ш. к. чиқариб юборилгандан кейин қолган пул, даромад.

СОФДИЛ [*а+ф-т*] Кўнглида кири, гидири йўқ, дили пок, қалби пок, соф, покиза, ҳалол. *Софдил одам.* ▪ *Софдил, камтар, билимдон дўст учун кўксингни оч, яхшилардан сўз очиб, энг яхши сўз дуррини соч.* С. Абдулла.

СОФДИЛЛИК **софдил** *с. белги отш.* *Сидиқжон, унинг юзида истеҳзоли бир табассум бор гумон қилиб, ер остидан қаради. Бироқ жувоннинг юзида самимият, софдилликдан бошқа ҳеч нарса йўқ эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Очиқ чеҳра билан, софдиллик билан, осонгина жуда табиий қилиб айтил-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ган .. гап уни ҳаяжонга солди. И. Раҳим, Ихлос.

СОФИЗМ [*р<грек*] Юзаки қараганда тўғри бўлиб кўринса ҳам, аслида нотўғри, сохта хулоса, натижа. *Сайлов кампанияси процессида партияни қайтадан тиклаш ва тузиш элементлари вужудга келади ёки бу элементлар жипслашади, деган ва ҳоказо шунга ўхшаш мулоҳазалар тез-тез учраб туради ва бу сафсатадан, софизмдан ва энг ёмон хилдаги софизмдан иборат.* В. И. Ленин, Қартангизни очиб ташланг.

СОФИР [*а*] *эск. айн.* **элчи.**

СОФҚЎНГИЛ *айн.* **софдил.** *Софқўнгил одам.*

СОФҚЎНГИЛЛИК **софқўнгил** *с. белги оти. Софқўнгиллик билан муваффақият тиламоқ.*

СОФЛАМОҚ 1 Бегона ёки зарарли нарсалардан тозалаб соф ҳолга келтирмоқ; покиза, мусаффо қилмоқ. *Ҳавони софламоқ. Сувни софламоқ.*

2 *махс.* Аралашмалардан тозалаб маълум талаблар даражасига етказмоқ. *Ёғни софламоқ.*

СОФЛАНМОҚ **софламоқ** *фл. мажҳ. н. Софланган сув. Софланган ёғ.*

СОФЛИК 1 **соф** *с. белги оти. Сувнинг софлиги. Муҳаббатнинг софлиги. Дилнинг софлиги.* ▪ *Эсаётган шамол уларнинг* [*трактурларнинг*] *тутунларини суриб ҳавонинг софлигини сақламоқда эди.* Айний, Қуллар.

2 Ҳар қандай айб, гуноҳ, нуқсондан холилик; поклик, ҳалоллик. *Бойназар ака ҳар соҳада ҳалоллик, софлик бўлишини яхши кўради.* Ш. Шокиров, Бойназарнинг байроғи.

СОХТ [*ф-т*] Ташқи кўриниш, қиёфа. *Салла, оқ тўнлар, кўруб сохтимни инкор айламанг, Бўлмасам ҳамким асл девона, кал девонаман.* Муқимий. *Ҳамма вақт — яхши кўринадиган қоровул шу тобда унинг* [*Элмуроднинг*] *назарида жуда сохти совуқ одамга ўхшаб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СОХТА [*ф-т*] 1 Қалбакилик мақсадида аслига ўхшатиб ишланган, ясалган; ясама, қалбаки. *Сохта пул. Сохта имзо. Сохта ҳужжат.* | Кимсанинг номидан уйдирилган, ёлғон. *Сохта хат.* ▪ *Мен билан Отабекни қаматиб дор остига юборувчи, Отабек тилидан сохта талоқ хати ёзиб бир-биримиздан жудо этувчи.. баттол Ҳомид экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Етарли асосга эга бўлмаган, асоссиз, пуч. *Сохта даъво. Сохта назария.* ▪ [*Фотима:*] *Бўлмаган сохта далиллар билан гапирувчи ифлосларнинг сўзига кириб бу хилда қилиш яхши эмас.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. | Ёлғондакам, таги пуч, юзаки. *Сохта обрў.*

3 Самимиятсизлик билан шунчаки қилинган, носамимий, юзаки, ясама, бўяма. *Сохта кулги. Сохта мулойимлик.* ▪ *Асрорқулнинг кўз атрофи қизариб, юзида сохта табассум акс этди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

СОХТАГАР [*ф-т*] *айн.* **сохтакор.**

СОХТАКОР [*ф-т*] Қалбакилик, алдамчилик билан иш тутувчи. *Энди турмушга кўр кўз билан қарама, қизим. Магазинчи йигитинг сохтакорроқ кўринади, эҳтиёт бўл.* А. Муҳиддин, Куёв қочди.

СОХТАКОРЛИК **сохтакор** *с. белги оти. Сохтакорлик қилмоқ.*

СОХТАЛАШМОҚ 1 Самимийликни йўқотиб, ёлғондакам, сохта, ясама тус олиб бормоқ, юзакилашмоқ. *Сохталашган мулойимлик.*

2 Ҳақиқатдан йироқлашмоқ. *Сохталашган маълумотлар.*

СОХТАЛАШТИРИЛМОҚ **сохталаштирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

СОХТАЛАШТИРМОҚ Ҳақиқатдан йироқлаштирмоқ, бузиб кўрсатмоқ. *Тарихни сохталаштирмоқ.* ▪ [*Рафиқ:*] *Ғаффор қўрбоши тўғрисига келганда ҳақиқатни сохталаштирдингиз.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. *Шундоқ ҳам кўҳликкина қизга пардоз-андоз ҳам ортиқчалик қиларкан. Қайтага ҳуснини сохталаштириб турарди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

СОХТАЛАШТИРУВЧИ 1 **сохталаштирмоқ** *фл. ш. оти.*

2 Бузиб кўрсатувчи; фальсификатор. *Тарихни сохталаштирувчилар.*

СОХТАЛИК 1 **сохта** *с. белги оти. Ҳужжатнинг сохталиги.* ▪ *Самандаров .. Тўлаган акага қаради-да, сохталиги билиниб турган мулойимлик билан: — Хўш, Тўлаган ака, нега? — деб сўради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Сохта иш, хатти-ҳаракат. *Гоҳо ахлоқ табиатига бегона қилиқлар ҳам учраб қолади. Буларни сохталик ёриёқорлик деб аташ мумкин.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

СОХТ-СУМБАТ Ташқи кўриниш, қиёфа; қад-қомат. *Сохт-сумбати келишган йигит.* ▪ *Афанди Семизнинг сохт-сумбатига қараб туриб: — Ўн беш кундан кейин ўласан, дори ҳайф кетади,— деди.* «Латифалар».

СОЦИАЛ [*р* социальный] 1 Қишилик жамиятига, унинг ҳаёти ва қонуниятларига оид; ижтимоий. *Социал тузум. Социал тараққиёт.* | Жамиятнинг синфларга, табақаларга, гуруҳларга бўлиниши билан боғлиқ бўлган ва шу сабабдан юзага келадиган. *Социал тенгсизлик. Жамиятнинг социал состави.* ▪ *Студентлар .. лекцияларнинг мағзини чақиб, социал баҳо берадиган бўлишлари ҳам керак.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Ижтимоий ва ишлаб чиқариш муносабатларини ўзгартиришга қаратилган. *Социал революция.*

♦ **Социал страхование** *қ.* **страхование. Социал таъминот** *қ.* **таъминот.**

СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТ [*р*] Социал-демократия тарафдори; социал-демократлар партиясининг аъзоси (*қ.* **социал-демократия** 1).

СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТИЗМ [*р*] Социал-демократиянинг идеологияси ва тактикаси.

СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТИК [*р* социал-демократический] Социал-демократия ва социал-демократга оид. *Социал-демократик партия. Социал-демократик қарашлар.*

СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТИЯ [*р*] 1 Халқаро ишчилар ҳаракатида: дастлаб капиталистик тузумга қарши курашиш мақсадида юзага келган, лекин кейинчалик оппортунизм йўлига ўтиб, революцион ҳаракатга қарши курашда капитализмнинг асосий таянчига айланиб кетган сиёсий оқим.

2 19 асрнинг охирги чорагида пайдо бўлган социалистик партияларнинг умумий номи.

СОЦИАЛИЗАЦИЯ [*р*] Саноат, ишлаб чиқариш воситалари ва ш. к.ни жамият мулкига айлантириш. *Капитални социализация қилмай туриб, ерни «социализация» қилиш тўғрисидаги фикр, капитал ва товар хўжалиги мавжуд бўлганда ердан бир текисда фойдаланишни жорий қилиш мумкинлиги тўғрисидаги фикр хато фикрдир.* В. И. Ленин, Пролетариат ва деҳқонлар.

СОЦИАЛИЗМ [*р<фр*] 1 Пролетар революциясининг ғалаба қилиши, пролетариат диктатурасининг ўрнатилиши натижасида вужудга келган ижтимоий ва давлат тузуми. Коммунистик жамиятнинг ишлаб чиқариш воситаларининг ижтимоий мулкчилиги принципига ва «ҳар кимдан қобилиятига яраша, ҳар кимга меҳнатига яраша» деган принципига асосланган қуйи босқичи. *Партиянинг асосий вазифалари социализмдан аста-секин коммунизмга ўтиш йўли билан коммунистик жамият қуришдан иборат.* «КПСС Устави».

2 Социалистик жамият қуриш ҳақидаги таълимот. *Илмий социализм. Утопик социализм.*

СОЦИАЛ-ИМПЕРИАЛИЗМ [*р*] Оппортунизмнинг бир тури — социал-демократларнинг ўз мамлакатларидаги капиталистик ҳукуматни қўллаб-қувватлаш сиёсати. *Троцкий билан Мартовнинг субъектив «яхши» ниятлари ҳар қандай бўлса-да, объектив жиҳатдан улар ўзларининг оғмачиликлари орқасида рус социал-империализмига мадад берадилар.* В. И. Ленин, Миллий сиёсат ва пролетар интернационализми масалалари.

СОЦИАЛ-ИМПЕРИАЛИСТ [*р*] Социал-империализм сиёсатини юритувчи, тарқатувчи.

СОЦИАЛИСТ [*р*] 1 Социализм тарафдори (*қ.* **социализм** 2).

2 Социалистик партия аъзоси.

СОЦИАЛИСТИК [*р* социалистический] 1 Социализмга оид (*қ.* **социализм** 1). *Социалистик система. Социалистик революция.*

2 Социализм принципларига асосланган. *Социалистик тузум.* ▪ *Ўзбекистон совет социалистик республикаси ишчи ва деҳқонларнинг социалистик давлатидир.* «ЎзССР Конституси

www.ziyouz.com kutubxonasi

цияси». | Социализмга хос бўлган. *Социалистик индустрия. Социалистик маданият.*

3 Социализм идеялари билан суғорилган, социализм принципларига жавоб берадиган. *Социалистик онг.*

4 Социал-демократияга оид. *Социалистик партия.*

СОЦИАЛИСТ-РЕВОЛЮЦИОНЕР [*р*] Россияда 1902 йилда народниклар қолдиғидан ташкил топган, марксизмга душман контрреволюцион майда буржуа партиянинг аъзоси. *Социал-демократлар социалист-революционерларни биздаги буржуа демократиянинг энг сўл фракцияларидир деб биладилар.* В. И. Ленин, Народникликдан марксизмга.

СОЦИАЛ-МУРОСАЧИ *айн.* **муросачи** 1.

СОЦИАЛ-ПАЦИФИЗМ [*р*] Социал-демократик партияларнинг пацифизм байроғи остида ўз мамлакатидаги империалистик ҳукуматнинг сиёсатини қўллашдан иборат тактикаси.

СОЦИАЛ-ПАЦИФИСТ [*р*] Социал-пацифизм сиёсатини қўлловчи, шу сиёсатни амалга оширувчи.

СОЦИАЛ-ШОВИНИЗМ [*р*] Биринчи жаҳон уруши (1914—1918) даврида халқаро ишчилар ҳаракатида юзага келган ва империалистик урушда ўз буржуа ватанини ҳимоя қилиш идеясини олдинга сурган оппортунистик оқим.

СОЦИАЛ-ШОВИНИСТ [*р*] Социал-шовинизм сиёсатини юритувчи, шу сиёсатни амалга оширувчи. *Амалда социал-шовинистлар пролетарларга қарши буржуа сиёсатини олиб борадилар.* В. И. Ленин, Социализм ва уруш.

СОЦИОЛОГ [*р*] Социология билан шуғулланувчи олим.

СОЦИОЛОГИК [*р* социологический] Социологияга оид. *Социологик тадқиқот.*

СОЦИОЛОГИЯ [*р*<*фр*+*грек*] Жамият ҳақидаги таълимот. *Буржуа социологияси.*

СОЦСТРАХ [*р*], **социал страхование** *қ.* **страхование.**

СОЧ I 1 Бошда ўсадиган қил толалар қопламаси ва уларнинг ҳар бири. *Сийрак соч. Қуюқ соч. Бошида битта ҳам соч йўқ. Соч олдирмоқ.* ▪ *Силкиниш орқасида унинг [қизнинг] юзини тўзғиган соч толалари ўраб олиб, жонсиз бир суратга киргизди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Бирор тарзда ўстирилган ва тартибга солинган шундай толалар мажмуи. *Ўртадан фарқ очиб қўйилган соч. Калта қилиб қирқилган соч. Ўрилган соч.* ▪ *Учиб ўтган қалдирғоч, Ишқимга қилгин илож, Интизордир чилвир соч, Етказгил саломимни.* Ё. Мирза. *У [Кумуш] бу кечаси кўрган баъзи тушларини Отабекнинг бу кун келишига йўйди-да, эрталабдан туриб, сочларини ечди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўн саккиз ёшлардаги, оқ-сариқ, иккита йўғон соч ўрими кифтларига тушган қиз, шахдам-шахдам қадам босиб келиб, болаларга қўшилди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *кўчма* Тола, нур сингари нарсалар ҳақида. *Қорли тоғлар орқасидан Атлас сочин тараб қуёш, Гоҳ мўралаб ўйнашар қош, Ханда сочар дудоғидан.* Ғайратий. **Чилвир соч** 1) майда ўрилган соч; 2) шундай сочли аёл.

◆ **=да сочи оқарган** бирор ишда узоқ йиллар ишлаган, умрини шу ишга сарф қилган. *Колхоз ишида сочи оқарган миришкор деҳқон.* ▪ *Биз меҳнатда топдик бахтимиз, Меҳнатда соч оқарса, майли!* Ё. Мирза. **Тепа сочи тикка турди** (*ёки* **бўлди**) *қ.* **тепа. Сочини ёймоқ** бошига мусибат тушиб ёки догда қолиб оҳ-воҳ қилмоқ, мотам тутмоқ. *Биз ҳам бир иш кўрсатайликки, Ширин деганлар сочини ёйиб қолсин.* Ойдин, Фарҳодлар. **Сочини юлмоқ** (*ёки* **юлиб йиғламоқ**) дод солмоқ, дод-фарёд қилмоқ. *Бу гапнинг учи чиқарилса хотинлар сочини юлади, хотинларгина эмас, кўпгина эркаклар ҳам тезда рози бўла қолмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Сочини супурги қилмоқ** чўрилардек бутун хизматини қилмоқ.

СОЧ II Чумчуқсимонлар туркумининг шақшақлар оиласига мансуб қичкина сайроқи қуш; майнанинг бир тури.

СОЧБОҒ Ёши улғайган аёллар сочига осиб юрадиган безакдор танга ва ш. к. юкли, одатда, қора шойидан қилинган боғич.

СОЧИЛМА Сочилиб ётадиган, сочилган. *Сочилма қум.*

СОЧИЛМОҚ 1 **сочмоқ** *фл. мажҳ. н. Бу йил уруғ барвақт сочилди. Ерларга гўнг сочилди.*

2 **сочмоқ** 1—4 *фл. ўзл. н. Фикр сочилди.* ▪ *Боғларда гуллар очилган, ҳидлари ҳар ён сочилган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кўршермат ғазабдан ўзини босолмай, лаблари пирпирар, соғ кўзидан заҳар сочиларди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

СОЧИЛУВЧАН *физ.* Сочилган; тўкилувчан. *Сочилучан модда.*

СОЧИЛУВЧАНЛИК **сочилувчан** *с. белги оти. Модданинг сочилувчанлиги.*

СОЧИСУНБУЛ *айн.* **болтирик.**

СОЧИШМОҚ **сочмоқ** 1, 2, 5 *фл. бирг. н.*

СОЧИҚ I 1 Сочиб ташланган, сочилиб ётган. *Олимжон боғ кўчадан Борар эди қишлоққа. Кўзи тушди беш, ўн чоғ Йўлда сочиқ ёнғоққа.* Қ. Муҳаммадий.

2 *айн.* **чочиқ** II 2. *Куёв бошидан мўл-мўл сочиқлар сочилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СОЧИҚ II Юз-қўл ёки идиш-товоқ артиш учун ишлатиладиган мата буюм. *Қўл сочиқ. Қозон сочиқ.* ▪ *Анвар сув қуйиб турди, Раъно юзини ювди. Анвар қозиқдан сочиқ келтириб берди, Раъно артинди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. [*Элмурод*] *коридорда қизаргунча ювинди, ҳўл сочиқ билан кўкрак, бўйни ва яғринларини обдан ишқалаб, қонини бетга тепдирди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

СОЧИҚЛИК Сочиқбоп нарса. *Бир сочиқлик газмол.*

СОЧМА 1 *қ. х.* Сочиб, сепиб экиладиган; сепма. *Сочма экин. Сочма қилиб экмоқ.*

2 *от* Питра. **Сочма ўқ** питра. *Душман Исмоиловни жуда яқиндан туриб, сочма ўқ билан отган!* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Питрали ўқ билан отадиган милтиқ. *Ботирали сочманинг тепкисини босиб, ҳар иккала қирғовулни қулатди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. ‖ *Тўқсоновнинг мерганлик ҳаваси қўзиб, дарров Дадабойнинг елкасидан сочма милтиқни олди-да, типирчилаётган итни бир отишда тамом қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *эск. айн.* **проза. Сочма шеър** оқ шеър, қофиясиз шеър.

4 *геол.* Нураган тоғ жинслари тўпланган жой.

СОЧМОҚ 1 *айн.* **сепмоқ** 1, 2. *Уруғ сочмоқ. Йўлларга қум сочмоқ. Ҳовлига сув сочмоқ. Арпа сочсанг, арпа ўрасан.* Мақол. *Бир кун бурун сочсанг, ҳафта бурун ўрасан.* Мақол.

2 Ҳар ён-ҳар ёнга тарқатиб ташламоқ, паришон қилмоқ. *Бошидан гул сочмоқ.* ▪ *Йўлчи расталарни айланди .. Уруш ҳамманинг тинкасини қуритган, қурсоғини бўшатган бўлса, уларнинг [бойларнинг] бошидан зар сочиб, қурсоқларини қаппайтирган..* Ойбек, Қутлуғ қон. | *кўчма* Тарқатиб юбормоқ, қочирмоқ. *Фикрни сочмоқ.* ▪ *Нормат унинг ҳаёлини сочиб юбормаслик учун ўз ўрнига чўзилди-да, анча вақт ўй суриб, ниҳоят ухлаб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Таратмоқ, ёймоқ. *Гуллар ҳидини сочар.* ▪ *Ой шарқ осмонига энди кўтарилиб, илк нурларини соча бошлаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У [Рустам].. Эрон шоҳи ва унинг қора ниятлари тўғрисида гапирар экан, ғазабдан нафаси тиқилиб, кўзлари ўт сочар эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

4 *физ.* Тарқатмоқ, ёймоқ. *Нур сочмоқ. Турли муҳитлар нурни турлича сочади.*

5 Бирор ўлчовда, меъёрда тақсимлаб тарқатмоқ, солмоқ. *Харажатни ҳаммага баравар сочмоқ.*

◆ **Заҳрини сочмоқ** *қ.* **заҳар.**

СОЧОҚ I 1 *айн.* **сачоқ.**

2 Сигир, от, эшак думининг учидаги попуги.

СОЧОҚ II *диал. айн.* **сочиқ** II.

СОЧОҚЛИ 1 *айн.* **сачоқли.**

2 Учида попуги бўлган. *Сигир унга жавобан сочоқли думини ҳавода ўйнатган эди, учи шилп этиб Тошхоннинг юзига тегди.* А. Мираҳмедов, Ўт юраклар.

СОЧПОПУҚ 1 Аёлларнинг сочига тақиладиган қора ип ёки ипакдардан тузилган попуксимон безак буюми. *У [Назокат] сочпопугига осилтирган*

www.ziyouz.com kutubxonasi

чўлписини жиринглатиб юрар, иккала қошини туташтириб қалин ўсма қўяр, ҳатто устахонада ҳам кўп вақтини ўсма тортиш билан ўтказар эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 *айн.* **баргак** II 2. *Иккинчи столда ўтирган .. болалардан бири олдинги қаторда ўтирган бир қизнинг сочига қўшиб ўрган тол сочпопугидан тортиб, «вой-вой»латди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

СОЧТАРОШ *кам қўлл. айн.* **сартарош.**

СОЧТИРМОҚ **сочмоқ** 1, 2, 5 *фл. орт. н. Буғдой сочтирмоқ.*

СОЧҚИ *диал. айн.* **чочиқ** II 2. *Латофат ишда кезларида қўшни болаларини чақириб, аллақайси тўйдан тўққиз-тўққизданми, сочқиданми олиб келган жийда-майизни бериб, яна ўқитади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

СОЮЗ [*р*] Ижтимоий бирлашма, жамоат ташкилоти. *Қасабалар союзи. Бутуниттифоқ Ленинчи Коммунистик Ёшлар Союзи. Ёзувчилар союзи.*

СО́Я [*р*<*японча*] Дуккаклилар оиласига мансуб, ловияга ўхшаш бир йиллик ўсимлик ва унинг озиқ-овқат саноатида кенг қўлланиладиган дони. *Соя уни.*

СОЯ́ [*ф-т*] **1** Қуёш нури тушмайдиган салқин жой; кўланка. *Сояда дам олмоқ. Ёнғоқ бутун ҳовлини соя қилиб турибди. Сада соя берар, тол хода берар.* Мақол. ▬ *Нимаси кўп Тошкентнинг Суви, сойи, сояси. Тошкентга ихлосманднинг Тугамас ҳикояси.* Шайхзода. *Ит акилламайди, қушлар сайрамайди. Улар ўзларини сояга олиб мудрашади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ёруғликни, нурни тўсувчи нарсалардан тушган тасвир, кўланка. *Эгрининг сояси ҳам эгри.* Мақол. ▬ *Қуёш тик кўтарилиб дарахтларнинг сояси қисқарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Кўп ўтмади орадан Сойни ёқалаб Икки соя кўринди Аста йўл қараб.* Ғайратий. **Соя қайтди** кун ярмидан оғди, кечга қараб кетди. *Кечки пайт соя қайтганда Анзират хола унга [Сидиқжонга] даричанинг олдидаги супага жой қилиб берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Соя солмоқ** (*ёки* **ташламоқ**) 1) соя бермоқ, соя ҳосил қилмоқ, соя қилиб турмоқ. *Шипга осиғлиқ қирқинчи чироқнинг қалпоғи уй деворларининг тепа ёғига чўзиқ соя солган.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Беш туп катта жийда дарахти бу ерга ҳар вақт қалин соя ташлар .. эди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) *кўчма* ғашлик солмоқ, хира қилмоқ.— *Шу поездда Муҳаррам жўнагандек бўлди-ю, паровоз ўтхонасидан чиққан қора тутундек бир нарса кўнглимга соя солиб ўтди,— деди Элмурод.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.— *Кумуш менга тик қаролмас, юзларига хижолат соя солган эди,— деди Қамолиддин.* Т. Жалолов, Олтин қафас. *Моҳидил Маҳмуданинг .. оилавий ҳаёти тўғрисида сўрай бошлаши билан ички бир асабийлик аломатлари юзага чиқиб, чеҳрасига андак соя ташлаб ўтди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 *кўчма* Шарпа, кўланка.— *Тўғри, паранжи йўқолди-ю, лекин унинг қора сояси ҳали тамом бўлгани йўқ,— деди Ўктам.* Ойбек, О. в. шабадалар. [*Қудрат:*] *Урушнинг шум сояси бу ерга ҳам етибди.* Н. Сафаров, Уйғониш. [*Шумилов:*] *Йўқ, сиз Туркистонда подшонинг сояси эдингиз. Ҳозир ҳам.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. | Асар, белги. *Ҳокимнинг юзида жилмайиш сояси кўринди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Чол юзидаги мамнуният нури бир онда сўниб, ўрнини хавотирлик сояси қоплади.* А. Муқимов, Ҳашарот.

3 *кўчма* Ҳомийлик, паноҳ. *Маъқул, маъқул, бой ота, сояйи давлатингиз кам бўлмасин.* Ойбек, Қутлуғ қон. — *Биздан Тўрахўжаевга кўпдан-кўп дуо денг, тақсир! Биз бу ерларда ўша одамларни соя қилиб юрибмиз,— деди Мадамин.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 3-ш. эгалик ва ў.-п. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланади (*қ.* **соясида**).

♦ **Сояси юпқа** 1) нозик, нимжон, заиф; 2) гап кўтара олмайдиган, таъби нозик. [*Гулчеҳра:*] *Келин пошшанинг сояси жуда юпқа, тил текизманглар унга.* Ойбек, Улуғ йўл. **Офтобни сояга етказмай** (*ёки* **келтирмай**) бир зум ҳам кечиктирмай, дарҳол. [*Холмат:*] *Тасаддуғингиз кетай. Дўпписини олиб кел десангиз, ахир биз жаллод, .. кимнинг ажали етса, пойқадамингизда офтобни сояга етказмай, бошини кесиб келтирамиз-да!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Соясига кўрпача солмоқ** (*ёки* **салом бермоқ**) 1) жуда ҳам ҳурмат қилмоқ, ҳурматини жойига келтирмоқ.— *Қўрқдингизми? — дейди Абдужалил тегирмончи ўз даъвосига асос солиб,— қишлоқ халқи бизнинг соямизга салом беради.* А. Қодирий, Обид кетмон; 2) хушомадгўйлик, лаганбардорлик қилмоқ. *Тожиддин Қосим шундай разилларданки, мулкдорлар ва юқори амалдорларнинг соясига салом беради.* Ойбек, Нур қидириб. **Сояда қолдирмоқ** ўз устунлиги билан кимсани панада, орқада қолдирмоқ. *Йиллар ўтган сари Исломхоннинг таърифи кўп усталарни сояда қолдириб кетди.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси. **Сояда қолмоқ** панада қолмоқ, кўзга кўринмай, четда қолиб кетмоқ. **Ўз соясидан қўрқмоқ** (*ёки* **чўчимоқ, ҳадиксирамоқ, ҳуркмоқ**) ҳар нарсадан қўрқмоқ, жуда ҳам қўрқоқ бўлмоқ. *Қўрқоқ от соясидан ҳуркар.* Мақол. ▬ *Яхши эмас, Фармонқул ака, нега қуёнга ўхшаш ўз соянгиздан ҳадиксирайдиган бўлиб қолдингиз?* С. Маҳкамов, Шогирд.

СОЯБОН [*ф-т*] **1** *айн.* **зонтик.** *Шойи соябон. Соябон тутмоқ.* ▬ *Бўронбек чарм шапкали бошини соябон тагига яширди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Қизнинг сочлари сув бетида худди қора соябондек доира ҳосил қилган эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 *с. т.* Шляпа, шапка ва ш. к.нинг соя берувчи қисми. *Шапканинг соябони.* ▬ *Рўпарасида шляпанинг кенг соябони тагидан Хуморхоннинг кўзлари ёниб турарди.* А. Мухтор, Туғилиш. **Қўлини** (*ёки* **кафтини**) **соябон қилмоқ** қўлини (кафтини) пешанасига қўйиб кўзларини қуёшдан паналамоқ. *Бир зум улар мен томонга қўлларини соябон қилиб тикилишиб, бирдан чувиллаб кетишди.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

3 Умуман қуёш нуридан ёки ёмғирдан сақловчи ҳар қандай қурилма, пана. *Автобус станцияларига соябонлар қурилмоқда.* ‖ *Соябон арава.* ▬ *Ҳозир бинонинг деразалари ланг очиқ, ҳар биттасининг тепасига чодир тикиб соябон қилиб қўйилипти.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Хотинлар аравага чиқиб жойлашганларидан кейин, соябоннинг олдинги пардаси бир четидан хиёл очилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Олдига парда тутилган нақшли соябон аравада эшон аяни зиёфатларга олиб борди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

4 *кўчма* Паноҳ, ҳомийлик, хайрихоҳлик. *Қон йиғлайсиз бу кун онам меҳрибон, Отам экан ҳаммамизга соябон.* «Зулфизар билан Авазхон».

СОЯБОНГУЛЛИЛАР Соябонга ўхшаш тўпгулли ўсимликлар (зира, кашнич ва ш. к.)

СОЯБОНЛИ Соябони бўлган, соябон тутилган. *Соябонли киши. Кафенинг ранг-баранг соябонли столлари.* ▬ *Қизи, келинлари билан Лутфинисо ўлтирган олдиндаги соябонли аравани Йўлчи минди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СОЯВОН *с. т.* Соябон.

СОЯКИ [*ф-т*] Узумнинг бир тури. *Бир бош сояки.* | Шу узумдан солинган вино. *Бизда асосан узумнинг саперави, сояки, оқ мускат каби вино сортлари, майизбоп қора кишмиш навлари ўстирилади.* М. Мирзааҳмедов, Гулистонликлар бўстонида. | Шу узумдан қуритилган майиз. *У, оз ўтмай, чойнакда чой, тарелкада нўхат аралаш сояки олиб кирди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

СОЯЛИ́ Соядор, серсоя. *Майдоннинг юқорисидаги тевараги шосупалар, сояли дарахтлар билан ўралган сарҳовуз.* Айний, Қуллар.

СО́ЯЛИ Таркибида соя маҳсулоти бўлган. *Сояли шоколад.*

СОЯПАР *айн.* **сояпарвар.** [*Полвон:*] *Ўлгудай дангаса, сояпар кишилар. Ишлашмайди. Меҳнат кунларидан қирқиб қўйдим.* Қ. Яшин, Тор-мор.

СОЯПАРВАР [*ф-т*] **1** *бот.* Сояда ўсадиган, сояни яхши кўрадиган. *Сояпарвар ўсимликлар.*

2 *салб.* Ишламай, соя-салқин жойларда ётишни яхши кўрадиган, иш ёқмас; ялқов. *Мен кучимни, теримни тўкай, фойдасини сояпарвар бойлар кўрсин. Мен икки қўлимни бурнимга тиқиб қолаверай. Қани инсоф?!* Ойбек, Қутлуғ қон. ‖ *Сенга ўхшаган сояпарвар, бўйни йўғонлар ўзини сал-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қинга уриб, жўжа хўрознинг шўрвасини ичиб ўтирганда, хотинлар терлаб-пишиб кетмон чопган. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

СОЯПАРВАРЛИК **сояпарвар** 2 *с. белги оти. Дангасаликка, сояпарварликка .. асло йўл қўймаслик керак.* Ойбек, О. в. шабадалар.

СОЯ-САЛҚИН Куёш нури тушмайдиган, соя ва салқин. *Соя-салқин жой.* || *Бу томоннинг соя-салқини қизларга жиндек ором берди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ҳамма ўзини соя-салқинга урганда, Матқовул офтоб куйдириб турган оловдек кўча билан уйига югурди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СОЯСИДА *(б. к. билан) кўм. вазифасида* Туфайли, орқасида, орқали. *Шарофатларингиз соясида кўп кишилар билан танишдик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

СОЯЧИРОҚ *этн.* Бесоқолларни қизлар қиёфасида кийинтириб, меҳмонхонада бир неча чироқ ёруғида томоша қилиш ёки ўйнатиш одати.

СОҚА I [ā] *диал.* Каналнинг бош иншооти. *Амунинг қайсарлиги тутиб, қирғоқларидан нарига кетди, соқаларга сув бермай қўйди.* Э. Раҳим, Ҳаёт амри билан. *Даставвал бош соқадан бошлаб катта анҳорлар, сўнгра унинг тармоқлари қазиларди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

СОҚА II *диал.* Соққа.

СОҚА III [ā] *диал.* Бирор кимсадан ёки бирор ердан тарқаган; авлод, зот.

СОҚИЙ [ā] Май қуювчи; косагул. *Этакларини бар урган эпчил баковуллар ош тортар экан, белларига қирқтадан қўнғироқ таққан ёш соқийлар уларга олтин пиёлаларда шароб тутадилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Кел, эй соқий! Пиёлани тўлдир, Йигит умримга янги йил кирди.* Ҳ. Олимжон.

СОҚИЙЛИК **соқий** *с. мавҳ. от. Соқийлик қилмоқ.*

СОҚИТ [ā]: **соқит қилмоқ** олиб ташламоқ, холи қилмоқ. *Жавобгарликни ўз гарданидан соқит қилмоқ.* ▪ [*Ота-она*] *учун .. бола тарбиясидек шарафли бурчдан қочиш, уни бўйнидан соқит қилиш ярамайди.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

СОҚОВ 1 Тилсиз, гунг, гунгалак. *Туғма соқов. Кар ва соқов.* ▪ *Ҳайдар азалдан гапдон бўлса ҳам, шу чоғ шу ерда ҳаяжонидан соқов эди.* И. Раҳим, Ихлос. **Соқов бўлиб қолмоқ** 1) бутунлай тилсиз, гунг бўлиб қолмоқ; 2) *кўчма* бирор сабаб билан вақтинча тили ишламай, гапиролмай қолмоқ.

2 Баъзи товушларни қийналиб талаффуз қиладиган ёки тутилиб гапирадиган; дудуқ.

СОҚОВЛАНМОҚ Тутилиб гапирмоқ, дудуқланмоқ. *Кўкрагини баланд тутди-да, яктак чўнтагидан носини олиб, бир чимдимини тил тагига ташлади. Бироз соқовланиб сўзлади.* Ойдин, Ширинга мактуб.

СОҚОВЛИК **соқов** *с. белги оти.*

СОҚОЛ 1 Иякда ўсадиган қил-туклар қопламаси. *Қора соқол. Қуюқ оппоқ соқол. Соқол олдирмоқ. Соқол қўймоқ. Соқоли чиқмаган йигит.* ▪ *Ўткир қуруқ совуқ!.. Соқолларда, мўйловларда, киприкларда қиров.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Чўққи соқол** қ. **чўққи.**

2 *кўчма* Баъзи ўсимликларнинг соч симон попуги. *Маккажўхорининг соқоли.*

СОҚОЛТАРОҚ Соқол тарайдиган кичкина тароқ.

СОҚЧИ 1 Қуролланган қўриқчи, посбон. *Чегара соқчилари.* ▪ *Шаҳар атрофини ўраб олган пахса деворлар устида соқчиларгина у ёқдан-бу ёққа юриб турар.. эди.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит. || **Соқчи кема** соқчилик хизмати учун белгиланган ҳарбий кема. | Қўриқчи, қаровчи. *Сурук ўз соқчиларига тўла ишонч билан пиш-пиш мудрамоқда.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Бирор кимсанинг хавфсизлигини сақлаш учун белгиланган шахс, шахсий қўриқчи. [*Тожибой*] *икки қўлини баравар чўзиб аввал.. Тўқсонов билан, сўнгра унинг соқчиси Дадабой билан кўришди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Муҳофаза, ҳимоя қилувчи, қўриқловчи, сақловчи, посбон. *Тинчлик соқчилари.*

◆ **=да соқоли оқарган** *айн.* **=да сочи оқарган** *қ.* **соч** I.

СОҚЧИЛИК **соқчи** *с. мавҳ. от. Соқчиликда турмоқ.* ▪ *Назиркул бундай яширин суҳбатларга кўп марта соқчилик қилган.* С. Аҳмад, Ҳукм.

СОҚҚА 1 Зўлдир, шар. **Сайлов соққаси** *тар.* революциядан илгари сайлов қутисига ташланадиган оқ ёки қора шарча. [*Солиҳбой:*] *Менинг номзодимнинг соққаларини сайлов қутимга юмалатган қози домла билан Ҳасан аканинг панжалари эмас, балки чўнтагимдан ўрмалаб чиқиб турган ўн туёқлик ўргимчаклар эди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Чўт донаси.

3 Турли болалар ўйинларида тикилган ганакни уриш учун белгиланган ошиқ, ёнғоқ ва ш. к. *Бора-бора ўтди «жупми-тоққа», Сўнгра ўтди соққа ҳам ёнғоққа.* Ҳамза.

◆ **Кўз соққаси** *анат.* кўзнинг шарсимон юмалоқ қисми. *Кўзларини шундай олайтирдики, кўз соққалари ўқдай отилиб кетадигандек ўхшади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СОҒ I Касали йўқ, сиҳат-саломатлиги яхши; соғлом. *Соғ тиш. Соғ танда соғлом ақл. Соғ юрай десанг, озода бўл!* ▪ *Ўшандан бери бир кун соғ бўлсалар уч кун касал.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Мучангиз соғ бўлса ҳам, чилим сўришдан бошқа ишга ярамайсиз!* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ёшсан, соғсан, ишла, ўйна, улфат қур; ҳар бир шўхлик йигитликда ярашади, болам.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Отақул соғ кўзини катта очиб дўриллаган товуш билан: — Бу говдан ҳар бало кутса бўлади. Уни ҳукуматга тутиб бериш керак! — деди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Эс-ҳуши жойида, ақли расо. *«Йўқ, дедим.— Онаси соғ-у, боласи тентак бўлса, унда қандоқ бўлади, бувижон?»* П. Турсун, Ўқитувчи. || *— Ҳасанали отам соғми, нега сиз билан келмади? — Шукур, соғ!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ажали етмаган экан, бола бечора соғ қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СОҒ II *диал.* Ўнг. *Соғ қўл.* ▪ *Душман келолмасин соғу сўлига, Ўзи эга бўлсин Булғор элига.* «Эрали ва Шерали».

СОҒАЙМОҚ Дарди, касали ариб, яхши бўлмоқ, шифо топмоқ, сиҳатланмоқ. *Касалхонадан тамоман соғайиб чиқдим.* ▪ *Старший лейтенант Нестеренко соғайиб, яна жанговар сафга қайтди.* Н. Сафаров, Жангчи шоир. *«Хафа бўлма, жонгинам, соғайиб кетаман».* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

СОҒАЙТИРМОҚ **соғаймоқ** *фл. орт. н. Беморларни тез соғайтирадиган дори-дармонлар.*

СОҒАЙТМОҚ **соғаймоқ** *фл. орт. н.*

СОҒАР [*ф-т*] *эск.* Шароб қуйиб ичиладиган идиш.

СОҒДИРМОҚ 1 **соғмоқ** *фл. орт. н. Бойсари «қизимга Қўққамиш кўлида қўй соғдириб, чорвадорлик илмини ўргатайин, қўй соғмоққа уста бўлсин», деди.* «Алпомиш».

2 Соғиб олиш учун жим туриб бермоқ. *Бегона одамларга сира соғдирмайдиган сигир.*

СОҒИЛМОҚ **соғмоқ** *фл. мажҳ. н. Соғилмаган сигир. Янги соғилган сут.* ▪ [*Сигир*].. *бойнинг хотини Лутфинисонинг назорати остида соғилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СОҒИМ 1 Бир галги сут соғиш; бир гал соғиб олинган сут. *Соғимни оширмоқ.*

2 *айн.* **соғин.**

СОҒИМЛИ Соғиш учун қулай; соғишли. *Эмчаклари соғимли сигир.*

СОҒИМСИЗ Соғиш учун ноқулай. *Эмчаклари соғимсиз сигир.*

СОҒИН Сут берадиган, соғиладиган. **Соғин сигир** 1) сут берадиган, соғиладиган сигир. *Қайнанаси .. бир кун у тўйга, бир кун бу тўйга кетади. Кап-катта рўзғор, соғин сигир, бир нечта қўй келинга қолади.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда; 2) *кўчма* текин даромад манбаи.— *Хўжаназарнинг ўзи колхоздан чиқдими? — деб сўради хотини эридан.— Йўқ, уни колхоздан қувмасалар, ўз ихтиёри билан чиқмайди, чунки ҳозирча колхоз у учун бир соғин сигир.* Айний, Қуллар.

СОҒИНИШМОҚ **соғинмоқ** *фл. бирг. н. Бир-бирини соғинишмоқ.* ▪ *Одамлар бобонинг суҳбатини соғинишган эди.* А. Мухтор, Чинор. *Шуларнинг [қариндош-уруғнинг] ҳам меҳри-муҳаббати бордир. Шулар ҳам соғинишар дейман? Ё сенчалик соғинишмасмикин?* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

СОҒИНМОҚ 1 Айрилиқдаги яқин кишисини жуда кўргиси келмоқ; қум-

www.ziyouz.com kutubxonasi

самоқ; соғинч ҳисси сезмоқ. *Сизни ва отамни жуда соғиндим, агарда оғир оёқ бўлмасам эди, қиш бўлишига қарамасдан, Марғилон жўнар эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эй, дилрабо, ишқинг била девона бўлдим соғиниб, Булбул каби тун кечалар гирёна бўлдим соғиниб.* Ҳамза. | Умуман қумсамоқ, ҳумор қилмоқ. *Капалак гулни соғинар, булбул куйини.* Мақол. ▪ *Гуломқорининг ашуласини жуда соғиниб қолдик.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қалтакни соғиндингми?** калтак егинг келяптими?

2 Раво кўрмоқ, истамоқ. [*Содиқ:*] *Бўри боласига ёмонлик соғинмайди.* [*Қудрат:*] *Бўри полвон боласидан бошқага ёмонлик соғинади, демоқчимисиз?* Н. Сафаров, Уйғониш. *Демак, тошкентлик* [*йигит*] *унинг* [*Ойнисанинг*] *ҳаёти, тақдири, келажаги ҳақида ўйлаяпти. Тошкентлик тоғ қизига фақат яхшилик соғиняпти.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

СОҒИНТИРМОҚ соғинмоқ 1 *фл. орт. н. Эй бормисиз, дўстим! Соғинтириб юбордингиз-ку жуда.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Низомжоннинг*] *соғинтирган акаси келиб уйи обод бўлди, ёр-биродарлари олдида кўпни кўрган акаси билан фахрланади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бизни соғинтирган баҳор каникули келди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

СОҒИНЧ Соғиниш ҳис-туйғуси. *Буви севимли келини Ойнисани икки кун кўрмаса қаттиқ соғинар эди, энди бунга Гулнознинг ҳам соғинчи қўшилди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. *Бектемир, худди отасининг соғинчи билан кўкси тўлгандек, хўрсиниб ўрнидан турди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ҳафиза онаси бағрида кўзига андак ёш олди, бу соғинч ёшлари эди.* Мирмуҳсин, Умид.

СОҒИНЧЛИ Соғинч билан тўлиб-тошган, соғинч ифодаловчи. *Соғинчли салом (хатда, мактубда).* ▪ *Шу тоб: Ногоҳ эшитилди соғинчли хитоб: «Оҳ, Тошкент, Тошкент»! Ҳаммамиз қайрилиб қарадик дарҳол, Арчага суялиб турарди бир чол.* Шайхзода. || *Аҳмад Ҳусайн қизнинг юзларига, унинг тўйғун кўзларининг қия боқишлари ва нозли жилваларига узоқ, чуқур, соғинчли боқиб узун хўрсинди.* Ойбек, Нур қидириб.

СОҒИШМОҚ соғмоқ *фл. бирг. н. Бор, қизим, Хадича аянгни чақириб чиқ, сигирни соғишиб олинглар.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

СОҒЛИҚ 1 соғ 1 *с. белги оти.* 2 Касалдан холилик, саломатлик. *Соғлигим — бойлигим.* Мақол. *Тани соғлик — туман бойлик.* Мақол. *Поклигинг — соғлигинг.* Мақол. *Соғлик тиламоқ. Соғликни сақламоқ. Соғлигини сўрамоқ. Соғликни сақлаш министрлиги.*

СОҒЛОМ 1 Дард-касалдан холи; соғ. *Соғлом одам.* ▪ *Соғлом гавда, ёш кучим-ла югурайин, ишлайин.* Ғайратий. [*Унсин*] *ўн беш-ўн олти орасида бўлган, қоматтир, лекин тоза, соғлом юзли.. бўйчан, қишлоқча содда самимий бир қиз эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Соғликни сақлаш талабларига тўла жавоб берадиган; беғубор, тоза, соф. *Соғлом турмуш шароитлари.*

2 *кўчма* Зарарли таъсирдан, салбий хислат, иллат ва ш. к.дан холи; тоза, пок. *Соғлом оила. Соғлом ижтимоий муҳит.*

3 *кўчма* Руҳий жиҳатдан шикаст етмаган; расо. *Соғ танда — соғлом ақл.* Мақол.

4 *кўчма* Мафкуравий, маънавий жиҳатдан тоза, пок. *Соғлом фикр.*

СОҒЛОМЛАНМОҚ Зарарли таъсир, салбий хислат, иллат ва ш. к.дан қутулмоқ; мафкуравий, маънавий жиҳатдан тоза, пок, соғлом бўлмоқ; соғломлашмоқ. *Идора аппарати соғломланди.*

СОҒЛОМЛАНТИРМОҚ соғломланмоқ *фл. орт. н. Идора аппаратини соғломлантириш.*

СОҒЛОМЛАШМОҚ 1 *айн.* соғломланмоқ. *Халқаро муносабатлар соғломлашиб бормоқда.*

2 Дард-касали ариб яхши бўлмоқ, соғаймоқ, тузалмоқ. | Соғликни сақлаш талабларига тўла жавоб берадиган ҳолга келмоқ. *Турмуш шароитлари соғломлашди.*

СОҒЛОМЛАШТИРМОҚ соғломлашмоқ *фл. орт. н. Ёзги соғломлаштириш ишлари. Соғломлаштириш чораларини кўрмоқ.* ▪ *План тўқайни ўзлаштириш, ерларни соғломлаштириш ҳисобига пахтачилик, чорвачилик, шоликорлик ва боғдорчиликни йилма-йил ривожлантириб боришни кўзда тутади.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

СОҒЛОМЛИК соғлом *с. белги оти. Ақлнинг соғломлиги. Фикрнинг соғломлиги.* ▪ *Район советининг шофёри Тишченко деган аёл унинг* [*Малоҳатнинг*] *соғломлигига, кучига, абжирлигига, айниқса зеҳнига қойил бўлиб юрар экан.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон.

СОҒМОҚ Эмчакни ийдириб, унинг учларини чўзиб ёки машина ёрдамида сутни чиқариб олмоқ. *Эчкиларни соғмоқ. Бир челак сут соғиб олмоқ.* ▪ [*Гулсумбиби*] *усти кўк сирли катта челакни олиб сигир соққани оғилхона томон кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Арқонни соғмоқ** силтаб-силтаб тортиб арқонни тарангламоқ. **Соғиб ичмоқ** кимсанинг бутун топган-тутганидан, куч-қувватидан ўзиникидай фойдаланмоқ. *Низомиддин судхўрнинг пули билан қутулдим. У энди бир умр бизни соғиб ичади.* Ойбек, Нур қидириб.

СОҒОНА [*ф-т*] 1 Қабр устига қурилган ёдгорлик; мақбара. «*Қаерга борасиз, қулбобо, сиз бизнинг бобомизсиз, тирик экансиз, биз оч бўлсак — оч, тўқ бўлсак — тўқ бўласиз, .. ажалингиз етса, отамнинг гўри ёнига сиз учун катта бир соғона ясаб, сизни элтиб кўмамиз*». Айний, Қуллар.

2 Мозор, гўр, қабр. *Асқар ота бориб соғонанинг бош томонига чўққа тушди ва баланд овоз билан қуръон ўқиди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

СОҒ-САЛОМАТ *айн.* **сиҳат-саломат.** *Адолат Москвага етиб борганини, соғ-саломат эканини ёзибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

СОҒТУПРОҚ Тоза сариқ тупроқ.

СОҒУВЛИҚ *айн.* **соғин.** *Соғувлик сигир.*

СОҒУВЧИ 1 соғмоқ *с. ш. оти.* 2 Фермаларда молларни соғувчи ходим.

СОҲА [*а*] 1 Инсон фаолияти, илм-фан, маданият ва ш. к.нинг ҳар бир тармоғи. *Фан соҳалари. Қишлоқ хўжалигининг етакчи соҳалари.* ▪ *Сиз билан биз нозик соҳанинг — идеология соҳасининг кишиларимиз. Бу соҳадаги ҳар бир бўшашиш, ҳар бир тисарилиш ёт ғояларга йўл очиш бўлиб чиқади.* Уйғун, Сўнгги пушаймон.

2 *кам қўлл.* Ер, майдон. *Ойнинг тўла тутилиш соҳаси (астр.).* ▪ *Сарв ёғочлари билан банд катта соҳа.* Ойбек, Навоий.

СОҲИБ [*а*] 1 Эгалик қилувчи; эга. *Уй соҳиби.* ▪ *Тўй соҳиби Мирзакаримбой ҳали меҳмонхонадан чиққан эмас.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Соҳиби давлат** давлат эгаси, бадавлат, давлатманд. **Соҳиби тадбир** тадбир эгаси, тадбирли, тадбиркор. [*Ҳусайн:*] *Мамлакатимизнинг ақли ҳисобланмиш, соҳиби тадбир доно Навоийнинг букун .. саёз мулоҳазалар юритишининг боиси не бўлса экан?* Уйғун ва И. Султон, Навоий. **Соҳиби тож** тож эгаси, тождор (шоҳлар, подшоҳлар ҳақида).

2 Соҳиб (*эркаклар исми*).

◆ **Соҳиб(и) каромат** каромат қилувчи, карамотли. *Одамлар Султон девонани «оташнафас» вали деб мақташар эди. Ўша нодон, алданган кишиларнинг мақтаб .. юрган «соҳиби карамат»и, бир алжиллаб ўтирган банги экан.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Қалам соҳиби** қалам тебратувчи; ёзувчи.

СОҲИБА [*а*] 1 Эгалик қилувчи аёл, соҳиб аёл. *Уй соҳибаси. Хушовоз соҳибаси.*

2 Соҳиба (*хотин-қизлар исми*).

СОҲИБЖАМОЛ [*а*] 1 Гўзал хусн-жамол эгаси; хушрўй, барно, зебо. *Соҳибжамол аёл.* || *Қушнинг қанотидай бошда рўмоллар Хуррам ишлашарди соҳибжамоллар.* М. Алавия.

2 Соҳибжамол (*хотин-қизлар исми*).

СОҲИБИ [*ф-т*<*а*] Узум нави. | Шу узумдан тайёрланган майиз.

СОҲИБКОР [*а*+*ф-т*] Ўз ишининг устаси; омилкор. *Соҳибкор боғбон.* ▪ *Курултойга завқ билан келар илғор пахтакор, Ваъдага вафо қилган баҳодир, соҳибкор.* А. Пўлат.

СОҲИБКОРЛИК соҳибкор *с. касб оти. Ишкомда туғилиб, чайлада катта бўлган бу истарали йигит соҳибкорликни ўн беш ёшидаёқ эгаллаб,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

санъат даражасига кўтарган эди. А. Мухтор, Чинор.

СОҲИБҚИРОН [*а*] *эск.* Бахтли бўлиб туғилган, юлдузи чарақлаган; бахтли. *Бу чорвоққа кирсанг қувват оласан, Асли ўзинг соҳибқирон бўласан.* «Ёдгор». | *тар.* Шарқ мамлакатларида: амир, шоҳлар унвони (дастлаб Амир Темурга тахтга ўтирган вақтда берилган). *Амир Темур соҳибқирон.* ▪ *Шу ернинг ўзида унга «Саид Жалолхон соҳибқирон» деб ном берилди ва хон кўтарилди.* А. Қаҳҳор, Башорат.

СОҲИЛ [*а*] Сув ҳавзаларининг чети; бўй, қирғоқ. *Денгиз, мунча ҳовлиқасан, Қайиқларни ирғитасан, Тоғдай-тоғдай тўлқинларни Соҳилларга сен отасан.* Ғайратий. | Сув ҳавзалари бўйлаб жойлашган ерлар. *Кумуш рангли булутлар Сув олади Оролдан, Лолазорга айланар соҳил эрта баҳордан.* З. Диёр.

СОҲИР [*а*] Сеҳрли, афсункор. *Соҳир кўзлар.* ▪ *Навоий Хисравнинг соҳир қаламини ғоят самимий ва қизғин мақтади.* Ойбек, Навоий. ‖ [*Мунажжим:*] *Фалакнинг ҳалқумин соҳир сиқибдур: қарангиз, уч қуёш бирдан чиқибдур.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

СПАРТАКИА́ДА [*р*] Оммавий мусобақалар, спорт байрами. *СССР халқларининг спартакиадаси. Қишлоқ спортчилари спартакиадаси.*

СПЕКТА́КЛЬ [*р*<*лат*] Саҳнага қўйилган театр томошаси. «*Бой ила хизматчи» спектакли.* ▪ *Анорхон .. спектаклнинг боришини томошабинлар қаторида кўрмоқчи бўлди.* И. Раҳим, Ихлос.

СПЕКТР [*р*<*лат*] Мураккаб нурнинг шиша призма ва ш. к. орқали ўтиб, таркибий қисмларга ажралиши натижасида ҳосил бўлган ранг-баранг чизиқлар. *Қуёш спектри. Туташ спектр. Ютилиш спектри.*

СПЕКТРАЛ [*р* спектральный] Спектрга оид. **Спектрал анализ** моддаларнинг спектр чизиқларига қараб уларнинг химиявий таркибини анализ қилиш усули.

СПЕКУЛЯ́НТ [*р*] Спекуляция билан шуғулланувчи одам; олиб сотар, чайқовчи.

СПЕКУЛЯ́ЦИЯ [*р*<*лат*] Фойда олиш, бойиш мақсадида камёб нарсаларни, қимматбаҳо қоғоз, акция ва ш. к.ни олиб сотиш; чайқовчилик.

СПЕ́РМА [*р*<*грек*] *айн.* **маний.**

СПЕРМАТОЗО́ИД [*р*<*грек*] *физиол.* Эркак жинсининг маний таркибида бўладиган уруғи.

СПЕЦИФИ́К [*р* специфический] Ўзига хос, фақат бир нарсанинг, ҳодисанинг ўзи учунгина характерли бўлган. *Модданинг специфик хусусиятлари. Ўрмоннинг специфик шароити.*

СПЕЦИФИКА́ [*р*<*лат*] Бирор нарса, ҳодиса учунгина хос, характерли хусусиятлар мажмуи. *Ўрта Осиёда ирригация қурилишларининг спецификаси. Пахтачиликнинг спецификаси. Тошкентда метро қурилишининг спецификаси.*

СПЕЦИФИКА́ЦИЯ [*р*<*лат*] Йиғиш чизмасида тасвирланган ёки бирор комплект таркибига кирган деталларнинг, қисмларнинг батафсил рўйхати.

СПИДО́МЕТР [*р*<*инглз*] Автомобиль, мотоцикл ҳаракат тезлигини ва босиб ўтилган йўлини кўрсатувчи асбоб.

СПИРАЛ [*р* спиральный] Винт чизиғи шаклидаги. *Спирал зинапоя. Спирал шаклида ўралган сим.*

СПИРАЛСИМО́Н Спирал шаклидаги; спирал.

СПИРА́ЛЬ [*р*<*грек*] Винт шаклидаги узлуксиз бурама сим. *Электр плита спирали.*

СПИРОХЕ́ТА [*р*<*грек*] Чувалган ип шаклидаги микроб.

СПИРТ [*р*] 1 Серқрахмал, ширали маҳсулотлардан (буғдой, картошка ва ш. к.дан) ҳайдаш йўли билан ҳосил қилинадиган, алкоголга бой, ўткир таъмли, туссиз, ёнувчи суюқлик. *Вино спирти.*

2 *хим.* Таркибида водород атоми билан кислород атоми бирикмаси бўлган бир группа органик моддалар номи. *Ёғоч спирти.*

СПИРТЛАМОҚ 1 Спирт сингдирмоқ, спиртга тўйинтирмоқ.

2 Янги солинган узум виносига, унинг қувватини ошириш ва ширасини сақлаш учун спирт қўшмоқ.

СПИРТЛИ Ичида спирти бўлган, спирти бор. *Спиртли идиш.* | Спирт қўшилган, таркибида спирт бўлган. *Спиртли ичимликлар.*

СПИРТО́ВКА [*р*] Спирт билан ёнадиган горелкали мослама.

СПИРТСИЗ Спирт солинмаган, спирт қўшилмаган, таркибида спирти бўлмаган. *Спиртсиз ичимликлар.*

СПО́РА [*р*<*грек*] *биол.* Гулсиз ўсимликларнинг ва баъзи жониворларнинг бошланғич уруғи. *Йўсин споралари.*

СПОРАЛИ Споралар орқали кўпаядиган. *Спорали ўсимликлар.*

СПОРТ [*р*<*инглз.*] Соғликни мустаҳкамлашга ва жисмоний жиҳатдан ҳар томонлама ўсишга қаратилган бадан тарбия машқлари, ўйинлари, кураш, туризм ва ш. к. мажмуи. *Сув спорти. Спортнинг ёзги турлари. Кўнгилли спорт жамияти. Спорт ўйинлари. Спорт билан шуғулланмоқ.*

СПОРТЧИ Спортнинг бир ёки бир неча тури билан системали равишда шуғулланувчи киши.

СПОРТЧИЛИҚ Спорт билан шуғулланиш, спорт ишлари. *Спортчиликни ривожлантириш.*

СПРА́ВКА [*р*] Бирор кимса, нарса, иш ва ш. к. ҳақидаги қисқача маълумот. *Справка бюроси. Справка учун сўз сўрамоқ (мажлисда).* | Шундай маълумотни тасдиқловчи ҳужжат. *Соғлиғи ҳақидаги справка. Иш жойидан справка олмоқ. Маълумоти ҳақида справка бермоқ.* ▪ [*Набигул:*] *Фарғонада бир бойга хизматкор бўлганман. Борсам справка топа оламан, аммо бормайман, ўртоқжон.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

СПРА́ВОЧНИК [*р*] Бирор масала, билим соҳаси ва ш. к. бўйича қисқача маълумотлар ёзилган китоб; маълумотнома. *Амалий врачлар учун справочник. Математик справочник.*

СПРИНТ [*р*<*инглз*] *спорт.* Қисқа масофага югуриш, сузиш ва ш. к.

СПРИ́НТЕР [*р*<*инглз*] *спорт.* Қисқа масофага югурувчи ёки сузувчи спортчи; *тақ.* **стайер.**

СТАБИЛ [*р* стабильный] Қарорлашган, ўзгармайдиган, барқарор, турғун. *Стабил баҳо. Стабил кучланиш (эл.).* ▪ *Стабил ва мўл ҳосил олиб туриш — стабил ва мўл даромадлар олиб туриш демакдир.*

СТАБИЛИЗА́ТОР [*р*<*лат*] 1 *тех.* Автомобиль, самолёт, ракета, мина ва ш. к.нинг ҳаракатини турғунлаштирадиган асбоб, мослама.

2 Бирор процессни, мас. электр токининг кучланишини бир текис тутиб турадиган асбоб. *Телевизор стабилизатори.*

3 Бирор модданинг ўзгаришини, мас. оксидланишини секинлаштирадиган бошқа модда.

СТАБИЛИЗА́ЦИЯ [*р*<*лат*] Стабил ҳолатга келиш ёки келтириш, стабиллашиш ёки стабиллаштириш. *Экономика стабилизацияси. Стабилизация қурилмаси.* ▪ *Ташқи савдо ривожланмоқда, сўмнинг стабилизацияси ҳам, гарчи тўхтаб-тўхтаб бўлса-да, кучайиб бормоқда.* В. И. Ленин, «Манчестер гардиан» мухбири билан суҳбат.

СТАБИЛЛАШМОҚ Стабил, турғун, барқарор ҳолга келмоқ, текислашмоқ, турғунлашмоқ. *Баҳолар стабиллашди. Ҳосилдорлик стабиллашди.*

СТАБИЛЛАШТИРМОҚ **стабиллашмоқ** *фл. орт. н. Баҳоларни стабиллаштирмоқ. Ҳосилдорликни стабиллаштирмоқ.*

СТАБИЛЛИК 1 **стабил** *с. белги оти. Тезликнинг стабиллиги. Сўмнинг стабиллиги.*

2 Стабил ҳолат.

СТА́ВКА I [*р*] 1 Қўмондон қароргоҳи. *Ставкага бормоқ.*

2 Олий бош қўмондон ваколатига эга бўлган орган. *Ставка директивалари.*

СТА́ВКА II [*р*] Солиқ, иш ҳақи ва бошқа турли хил тўловлар нормаси. *Ойлик ставка. Солиқ ставкаси.*

СТАДИАЛ [*р* стадиальный] Стадиялар, босқичлар бўйича содир бўладиган. *Стадиал процесс. Стадиал ривожланиш.*

СТАДИО́Н [*р*<*грек*] Футбол ва бошқа спорт ўйинлари майдони, югуриш йўллари ва томошабинлар учун трибуналари бўлган катта спорт даргоҳи. «*Пахтакор*» *стадиони.*

СТА́ДИЯ [*р*<*грек*] Воқеа, ҳодиса, процесс ва ш. к.нинг ривожланишидаги ўзига хос хусусиятларга эга бўл-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ган ҳар бир муайян давр, босқич. *Курт боқишнинг биринчи стадияси.*

СТАЖ [*р*<*фр*] 1 Бирор ишда ишлаган ёки бирор ташкилотда аъзо бўлиб турган вақт, муддат. *Меҳнат стажи. Комсомоллик стажи.*

2 Бирор ишда, соҳада амалий тажриба орттириш учун белгиланган вақт. *Бу ишда менинг стажим йўқ.*

СТАЖЁР [*р*<*фр*] Стажировка ўтаётган киши.

СТАЖИРОВКА [*р*] 1 Махсус билим юртини тугатиб амалий иш бошлашдан, корхона, муассаса штатига қабул қилинишидан олдин ўтиладиган синов.

2 Махсус ўқув юртлари талабаларининг ўз ихтисосини эгаллаш, тажриба орттириш учун ишлаб чиқаришда олиб борадиган амалий ишлари.

СТАЙЕР [*р*<*инг л*] Узоқ масофаларга югурувчи ёки сузувчи спортчи; *тақ.* **спринтер.**

СТАКАН [*р*] Ичимликлар ичиш учун ишлатиладиган цилиндрик шиша идиш. *Қиррали стакан. Биллур стакан. Бир стакан сув.* ▪ *Томоғи қурий бошлаган Эргаш стол устида турган стаканга сув қуйиб бир қулт(ум) ичиб, яна сўзини давом этдирди.* Айний, Қуллар.

СТАН [*р*] *тех.* Металл чиғирлайдиган, ёядиган машина. *Прокат стани. Трубопрокат стани.*

СТАНДАРТ I [*р*<*инг л*] Маҳсулотларнинг сифати, состави жиҳатидан бир хил бўлишини таъминловчи намуна. *Давлат стандартлари.*

СТАНДАРТ II [*р* стандартный] 1 Стандартга мувофиқ, мос бўлган, стандарт талабларига жавоб берадиган. *Стандарт уйлар. Стандарт деталлар.*

2 *кўчма* Бир қолипдаги, шаблон. *Стандарт гап.* ‖ *Келганлар мен билан икки сўзли стандарт табрик айтиб сўрашдилар.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

СТАНДАРТЛАШМОҚ Бир стандартга келмоқ, стандартга мувофиқ бир хилда, бир қолипда ишланмоқ, ясалмоқ, ҳозирланмоқ. *Стандартлашган бинолар.*

СТАНДАРТЛАШТИРМОҚ стандартлашмоқ *фл. орт. н.*

СТАНДАРТСИЗ Стандартга мос келмайдиган, стандарт талабларига жавоб бермайдиган, стандартдан ташқари; ностандарт. *Стандартсиз мол. Стандартсиз ускуналар.*

СТАНОК [*р*] 1 *тех.* Металл, ёғоч ва ш. к. ашёларга ишлов бериш, улардан турли буюмлар ясаш учун белгиланган машина. *Пармалаш станоги. Силлиқлаш станоги.* ▪ *Бу ерда цехлар ичра Станок тилин, Бошдан оёқ ўрганган Ҳаракат йўлин.* Ғайратий.

2 *ҳарб.* Пулемёт ва ш. к. қуроллар ўрнатилган, одатда ғилдиракли асос. *Пулемёт станоги.*

СТАНОКЛИ 1 Станоги бор, станок билан таъмин этилган. *Замонавий станокли цехлар.*

2 Станокка ўрнатилган. *Ўн тўртинчи вагон томига қўл пулемёти, охирги вагонга иккита станокли пулемёт ўрнатилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

СТАНОКСОЗ [*р*+*ф-т*] Станок ясовчи, станок ишлаб чиқарувчи ишчи, мутахассис.

СТАНОКСОЗЛИК Станоклар ишлаб чиқариш ва машинасозлик саноатининг станоклар ишлаб чиқарадиган тармоғи. *Станоксозликни ривожлантириш. Станоксозлик саноати.*

СТАНОКЧИ Станокда ишловчи ишчи. ◆ **Кўп станокчи** бир вақтда бир неча станокни бошқарувчи ишчи.

СТАНСА [*р* станция] *с. т. эск.* Станция. *Жўна, бошқа юмушларни қил. Ман ўзим ҳайдайман, стансада юмушим ҳам бор,— деди-да, Ёрмат ҳайдовчи ўрнига ўтириб олди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Стансаси йўқ** *с. т.* тайини йўқ, бетайин. **Стансанг ишлайдими?** *дағл.* миянг ишлайдими?, ақлинг борми?

СТАНЦИЯ [*р*] 1 Темир йўл поездлари ёки бошқа транспорт воситалари тўхтайдиган жой. *Темир йўл станцияси.* ▪ *Эшелон Оренбургдан ўтди, аллақайси станцияда бир неча соат тўхтаб қолди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Бир территорияга хизмат кўрсатувчи ёки илмий-текшириш иши олиб борувчи муассаса. *Телефон станцияси. Метеорология станцияси. Селекцион станция. Болалар техник станцияси.*

СТАРТ [*р*<*инг л*] 1 Спорт мусобақаларининг бошланиш ўрни. ‖ Учиш аппаратларининг ердан кўтарилиш жойи. *Старт чизиғи. Старт майдони. Самолёт стартга чиқди, старт олди.* ▪ *Раҳим цирк полвонларидай кўкрагини олдинга чиқариб, лапанглаб стартга яқинлашди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Спорт мусобақаларининг бошланиш пайти. ‖ Учиш аппаратларининг ердан кўтарилиш пайти. *Биз янги космик стартлар бўсағасида турибмиз. Эндиги навбат — ойга!* Э. Муҳаммадиев, Янги парвозлар бўсағасида.

СТАРШИЙ [*р*] Унвон ёки лавозим номи таркибида «младшийдан» юқори, «катта» маъноларини билдириб келадиган сўз. *Старший инспектор. Старший мастер.* ▪ *Рота командири старший лейтенант Годин шу ергача бўлган юришга якун ясади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

СТАРШИНА [*р*] Совет Армияси ва Ҳарбий-Денгиз флотидаги кичик раҳбарлик составининг юқори унвони ва шу унвонга эга бўлган киши. *Рота старшинаси Куценко югуриб келди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

СТАТИК 1 [*р* статический] Статикага, ҳаракатсизлик ҳолатига, мувозанатга оид, шулар билан боғлиқ бўлган. *Статик нагрузка.* ▪ *Ҳаракатсиз ҳолатдаги иш, масалан қўлни чўзиб турган ҳолатда юкни ушлаб туриш статик иш деб аталади.* «Анатомия».

2 [*р* статичный] Ҳаракатсиз ҳолатни акс эттирувчи, ҳаракатсиз, турғун ҳолатдаги. *Статик тасвир.*

СТАТИКА [*р*<*грек*] 1 Механикада жисмларнинг мувозанат қонунларини ўрганадиган бўлим.

2 Мувозанат, тинчлик ҳолат.

СТАТИСТИК [*р*] Статистика мутахассиси, статистика билан шуғулланувчи киши.

СТАТИСТИК [*р* статистический] Статистикага оид. *Статистик маълумотлар.* ‖ Статистика методлари асосида олиб бориладиган, статистика методлари билан тўпланган маълумотларга таянадиган. *Статистик кузатишлар. Статистик жадваллар.*

СТАТИСТИКА [*р*<*лат*] 1 Қишилик жамияти тараққиётидаги миқдорий ўзгаришлар ва уларни ҳисобга олиш методлари ҳақидаги фан.

2 Ижтимоий ҳаёт ва халқ хўжалиги тармоқларидаги миқдорий ўзгаришлар юзасидан шу фан методи асосида олиб борилган ҳисоб-китоб; учёт. *Саноат статистикаси. Қишлоқ хўжалиги статистикаси. Туғилиш статистикаси.*

3 Бир қатор аниқ фанларда қўлланиладиган махсус текшириш методи. *Математик статистика.*

СТАТУС [*р*<*лат*] Халқаро ҳуқуқда: ҳолат, вазият. *Дипломатик статус. Давлатнинг мустақиллик статуси.*

СТАТУЭТКА [*р*<*фр*] Кичик статуя, ҳайкалча.

СТАТУЯ [*р*<*лат*] Одам ёки ҳайвон қиёфасини одатда бор бўйича акс эттирадиган ҳайкал. *Бронза статуя.*

СТАТЬЯ [*р*] *фин.* Молиявий ҳужжат, бюджет ва ш. к.нинг даромад манбалари ёки буромад асослари кўрсатилган ҳар бир бўлими, моддаси. *Даромад статьялари. Буромад статьялари. Бюджет статьялари.*

СТАХАНОВЧИ [*р* стахановец<машҳур кончи А. Стаханов номидан] *тар.* Стахановчилик ҳаракатининг қатнашчиси. *Жонфиғон ўтган йил баҳор кечаларининг бирида .. истироҳат боғига кирган экан, қараса, шаҳарнинг ман-ман деган стахановчилари қаторида хотинининг ҳам каттакон портрети турибди.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон.

СТАХАНОВЧИЛИК, стахановчилик ҳаракати СССРда 1935—1940 йилларда кенг тарқалган, янги техника воситаларини эгаллаш, социалистик мусобақани авж олдириш асосида эски ишлаб чиқариш нормаларини парчалаб ташлашга қаратилган илғор ҳаракат.

СТАЦИОНАР I [*р*<*лат*] Ҳамиша бир жойда туриб ишлайдиган, кўчмас ишхона, муассаса ва ш. к. *Стационарда даволанмоқ.*

СТАЦИОНАР II [*р* стационарный] Бир жойда туриб ишлайдиган, кўчмас. *Стационар устахона. Стационар кутубхона.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

СТА́ЧКА [*р*] Ишчи ва хизматчиларнинг уюшган ҳолда оммавий равишда иш ташлашлари; забастовка. *Сиёсий кураш билан иқтисодий кураш қўшилиб туриб, революцион стачка ҳосил қилади.* В. И. Ленин, Брюссель кенгашида РСДРП МКнинг доклади.

СТАЧКА́ЧИ Стачка қатнашчиси, иш ташловчи.

СТАЧКА́ЧИЛИК Стачкалар уюштириш, иш ташлашлар. *Чор монархиясининг армияси мағлубиятга учради, пролетариат ўртасида стачкачилик ва революцион ҳаракат ўсди.* В. И. Ленин, Россиянинг енгилиши ва революцион кризис.

СТВОЛ [*р*] **1** Милтиқ, тўп сингари отиш қуролларининг ўқ отилиб чиқадиган найсимон қисми. *Милтиқ стволи. Пулемёт стволи.* ▪ *Танклардаги тўпларнинг узун стволлари олов пуркай бошлади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *кон.* Вертикал шахтанинг оғзидан тубигача бўлган қисми. *Шахта стволи.*

СТЕАРИ́Н [*р<грек*] Совунгарликда ва шам қуйиш учун ишлатиладиган мумсимон оқ қаттиқ мой модда. ‖ *Стеарин шам.*

СТЕЛЛА́Ж [*р<нем*] Турли нарсалар қўйиш учун ясалган сўкичаксимон устма-уст токчалар.

СТЕ́ЛЬКА [*р*] Пойабзалнинг ичига қўйиладиган юпқа чарм, мата ёки картон патак.

СТЕНД [*р<инг л*] **1** Виставка, музей ва ш. к.да экспонатлар қўйиладиган жой, шчит. *Адабиёт музейида «Навоий» стенди. Экспонатларни стендларга қўймоқ. Стенд ташкил этмоқ.* ▪ *Стендларда ойна тагига қўйилган турли-туман минераллар йилт-йилт товланар эди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 Тайёр машиналар синаладиган қурилма. *Двигательни стендга ўрнатиб синовдан ўтказмоқ.*

3 Ҳавода учиб бораётган нишонга сочма ўқ билан отиш учун жиҳозланган махсус жой, майдонча.

СТЕНОГРА́ММА [*р<грек*] Стенографик усул билан ёзиб олинган текст. *Доклад стенограммаси. Лекция стенограммаси.*

СТЕНОГРА́ФИК [*р* стенографический] **1** Стенографияга оид. *Стенографик усул. Стенографик алифбе.*

2 Стенография усули билан ёзиб олинган. *Стенографик ҳисобот. Съезднинг стенографик материаллари.*

СТЕНОГРА́ФИСТ [*р*] Оғзаки нутқни стенография усули билан ёзиб олувчи мутахассис.

СТЕНОГРА́ФИСТКА [*р*] Стенографист аёл.

СТЕНОГРА́ФИСТЛИК *стенографист с. касб оти. Стенографистлик курси. Стенографистликни ўрганмоқ.*

СТЕНОГРА́ФИЯ [*р<грек*] Оғзаки нутқни турли шартли белгилар ва қисқартмалар билан тез ёзиб олиш усули. *Стенография курси. Лекцияларни стенографияда ёзиб бормоқ.*

СТЕНОГРА́ФЧИ *айн.* **стенографист.** *У [Аҳмад ака] ўзбеклар орасидан чиққан биринчи стенографчидир.* Ҳ. Нурий, Сурат тарихи.

СТЕРЕОГРА́ФИК [*р* стереографический] Стереографияга оид. *Стереографик проекция.*

СТЕРЕОГРА́ФИЯ [*р<грек*] *мат.* Геометрик жисмларни текисликда перспектив тасвирлаш усули ва шу усулда ҳосил қилинган тасвир.

СТЕРЕОМЕТРИ́К [*р* стереометрический] Стереометрияга оид. *Стереометрик шакл.*

СТЕРЕОМЕ́ТРИЯ [*р<грек*] *мат.* Геометриянинг фазодаги геометрик жисм хусусиятларини ўрганадиган бўлими.

СТЕРЕОСКО́П [*р<грек*] Бир нарсанинг иккита тасвирини бирга қўшиб бўрттириб кўрсатадиган оптик асбоб.

СТЕРЕОСКОПИ́К [*р* стереоскопический] **1** Ҳажми, фазовий шакли яққол кўзга ташланадиган, бўртиб кўринадиган, бўртма. *Стереоскопик тасвир. Стереоскопик фотосурат.*

2 Бўртма тасвир ҳосил қиладиган, бўрттириб кўрсатадиган. *Стереоскопик кино.*

СТЕРЕОТИ́П [*р<грек*] *полигр.* Бордан металл, резина ёки пластмассага кўчирилган нусха, босма қолип (текстни кўп нусхада босиш ва қайта нашр этишда ишлатилади). ‖ **Стереотип нашр** тайёр босма қолипдан фойдаланиб чиқарилган нашр.

СТЕРЕОТИ́ПИЯ [*р*] *полигр.* Стереотиплар тайёрлаш ва улардан фойдаланиб китоб ва ш. к. босиш усули, техникаси.

СТЕ́РЖЕНЬ [*р*] Металл ёки бошқа материалдан тайёрланган таёқча деталь. *Металл стержень. Затвор стержени.*

СТЕРИЛ [*р* стерильный] Стерилизация қилинган, микроблардан холи қилинган. *Стерил момиқ. Стерил бинт.* ▪ *Аппарат бутун асбоблари билан стерил бўлиши лозим.* Н. Исмоилов, Қасалларни парвариш қилиш.

СТЕРИЛИЗА́ЦИЯ [*р<лат*] Қайнатиб, қизитиб, қатрон қилиб ёки химиявий йўл билан микроблардан тозалаш, зарарсизлантириш.

СТИЛИСТИ́К [*р* стилистический] Стилга, стилистикага оид, услубий. *Стилистик хато. Стилистик жиҳатдан ғализ жумла.*

СТИЛИСТИ́КА [*р*] **1** Стиль, адабий тил услуби ҳақидаги фан.

2 Адабиёт назариясининг бадиий асар тили ва унинг ифода воситалари ҳақидаги бўлими. | Адабий асарнинг тил хусусиятлари ва ифода воситалари.

СТИ́ЛЬ I [*р<фр*] **1** Санъаткор ижодининг ёки маълум давр санъати ва адабиётининг ғоявий мазмун ва бадиий формаларида ўзига хос хусусият ва белгилари мажмуи, услуб. *Адабиётда романтик стиль. Архитектурада шарқ стили. Готика стили.*

2 Бирор ёзувчи, адабий асар ёки жанрнинг тил бойлигидан, унинг ифода воситаларидан фойдаланишдаги ўзига хос хусусиятлари ва усул-услублари. *Ёзувчининг стили. Китобий стиль. Публицистик стиль.* | Синтаксис ва адабий тил нормаларига мос гап қурилиши. *Силлиқ стиль. Ғализ стиль. Стиль камчиликлари.*

3 Бирор иш-ҳаракат услуби. *Раҳбарлик стили. Сузиш стиллари.*

СТИЛЬ II [*р<фр*] Йил ҳисобининг усули. *Ҳозирги вақтда ҳамма маданий халқлар вақт ҳисобини янги (григориан) стиль бўйича олиб борадилар.* «Астрономия».

СТИЛЯ́ГА [*р*] *салб.* Қийиниш ва юриш-туришда кўпчиликнинг дидига мос келмайдиган, модага зеб берувчи, ўтакетган модапараст. *Шаҳар стилягаларини бир чўқишда қочирадиган бу қиз Иномжонни тамоман лол қилиб қўйган эди.* С. Аҳмад, Мўтти.

СТИ́МУЛ [*р<лат*] Бирор ишга қизиқиш туғдирадиган, рағбатлантирадиган, ундайдиган нарса, омил. *Меҳнат унумдорлигини оширувчи стимуллар. Моддий стимул. Маънавий стимул. Стимул бермоқ.*

СТИПЕНДИА́Т [*р*] Стипендия олиб ўқувчи студент. *Ленин номидаги стипендия олувчи стипендиатлар.*

СТИПЕ́НДИЯ [*р<лат*] Олий ва ўрта махсус ўқув юртларининг студент ва ўқувчиларига, аспирант ва докторантларга ой сари бериб турилади нафақа, пул.

СТИХИ́Я [*р<грек*] **1** Кучли табиий офат (ёнғин, тошқин, довул, зилзила ва ш. к.). *Табиат стихиясини енга оладиган бирдан-бир куч — одамлар, совет кишилари, улардаги жасурлик.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Қишиларнинг иродасидан, хоҳишидан ташқари табиий равишда юзага келадиган, идора қилиб бўлмайдиган қудратли ижтимоий ҳодиса. *Капиталистик рақобат стихияси. Ишлаб чиқариш стихияси.*

3 *кўчма* Кўр-кўрона, бебош ҳаракат қилувчи; уюштириб ва йўлга солиб бўлмайдиган ижтимоий куч. *Майда буржуа стихияси.*

СТИХИЯЛИ Қишиларнинг иродасидан, хоҳишидан ташқари табиий равишда юзага келадиган, идора қилиб бўлмайдиган. *Стихияли ижтимоий ҳаракат.* ▪ *70—80 йиллардаги стихияли стачкалар ишчилар оммасини уйғотиб, онгли кураш олиб боришга тайёрлади.* «ҚПСС тарихи».

СТИХИЯЛИЛИК *стихияли с. белги оти. Ҳаракатнинг стихиялилиги.*

СТИХИЯЧИЛИК Стихияли ҳаракат, бошбошдоқлик. *Стихиячиликни онгликка айлантириш.*

СТОЛ [*р*] **1** Дастурхон тузаш ёки ишлаш учун белгиланган горизонтал тахтали баланд курси, мебель тури. *Тўғарак стол. Тортмали стол. Иш*

www.ziyouz.com kutubxonasi

столи. Овқат столи. Операция столи. ▪ — *Келинг, келинг, Матқовул ака, қани бу ёққа,— деди Ғуломжон.. тўрдаги столга таклиф қилиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма с. т.* Амал, лавозим. [*Зартаров:*] *Нимадан тап тортаман!.. Олса столини олади-да, артелимга бориб яна раислигимни қилавераман.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

3 Баъзи идораларнинг ёки идора бўлимларининг номи таркибига киради, мас. *паспорт столи, адрес столи.*

СТОЛБА [*р* столб] Ерга тик ҳолатда ўрнатилган йўғон ёғоч, ҳода. *Электр тармоғи столбалари. Чегара столбалари.* ▪ *Поезд шу қадар елмоқдаки, Нормативнинг назарида поёнсиз дашт чир айланиб, телеграф столбалари унга қараб чопиб кетаётгандай.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

СТОМАТОЛОГ [*р*] Стоматология бўйича мутахассис врач.

СТОМАТОЛОГИК [*р* стоматологический] Стоматологияга оид. *Стоматологик операция.*

СТОМАТОЛОГИЯ [*р*<*грек*] Медицинанинг оғиз бўшлиғи, тиш, жағ ва юз касалликлари ва уларни даволаш ҳақидаги бўлими.

СТОП-КРАН [*р*] Вагонларга ўрнатилган ва поездни дарҳол тўхтатиш зарурати туғилганда босиладиган ҳаво тормози ричаги.

СТРАТЕГ [*р*<*грек*] 1 *ҳарб.* Стратегияни яхши биладиган лашкарбоши, моҳир саркарда.

2 *кўчма* Ижтимоий-сиёсий курашга раҳбарлик қилиш маҳоратини эгаллаган йўлбошчи; доҳий.

СТРАТЕГИК [*р* стратегический] 1 Стратегияга оид. *Стратегик план.*

2 Урушнинг умумий мақсадларини амалга ошириш нуқтаи назаридан аҳамиятга молик бўлган. *Стратегик хомашё. Стратегик қурилишлар.* ▪ *Бу тепаликдан туриб, дарё кўприкларини кузатиб туриш, ўққа тутиш мумкин. Бу жиҳатдан 119-тепалик жуда-жуда муҳим стратегик объект.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Мустақил ҳаракат қиладиган йирик ҳарбий бўлинмаларга ёки бутун армияга оид. *Стратегик фронт. Стратегик авиация. Стратегик разведка.*

3 *кўчма* Умумий ёки асосий мақсадни амалга ошириш учун курашнинг муайян босқичида муҳим аҳамиятга эга бўлган. *Стратегик шиор.*

СТРАТЕГИЯ [*р*<*грек*] 1 *ҳарб.* Йирик ҳарбий операциялар ва умуман уруш олиб бориш санъати. *Яшин тезлигидаги уруш стратегияси.* | Уруш олиб бориш ҳақидаги фан. *Стратегия курси. Стратегиядан лекциялар.*

2 *кўчма* Ижтимоий-сиёсий курашга раҳбарлик қилиш санъати ва илми. *Революцион ҳаракат стратегияси.*

СТРАТОСТАТ [*р*] Стратосферага учиш учун белгиланган аэростат; ҳаво шари.

СТРАТОСФЕРА [*р*<*лат*+*грек*] Атмосферанинг денгиз сатҳидан 9—11 километрдан то 40 километргача бўлган қатлами.

СТРАХОВАНИЕ [*р*] Табиий офатдан зарар кўрган ёки бахтсизлик ҳодисаларига учраган киши ёхуд ташкилотларга, улар томонидан ой сари тўлаб турилади ган бадал ҳисобига ёрдам кўрсатиш, етган зарарни қоплаш формаларидан бири; суғурта. *Социал страхование. Мол-мулкни страхование қилмоқ.*

СТРЕЛКА [*р*] 1 Турли ўлчов ва контрол асбобларининг ўз ўқи атрофида айланиб ўлчанаётган нарса миқдорини кўрсатувчи ингичка учи найза ясси қисми. *Соат стрелкаси. Манометр стрелкаси.* ▪ *Очилнинг ҳислари ҳаракатдаги пўлатлар орасига тушиб қолган магнит стрелкасидай титраб у ёқдан бу ёққа бориб келар эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Шу шаклдаги чизиқ ёки белги. *Йўл кўрсатувчи стрелка.* ▪ *Хаританинг ҳар хил жойларига рангдор қаламлар билан белгилар, стрелкалар, рақамлар қўйилган эди.* М. Муҳамедов, Одерга.

3 *т. й.* Темир йўлларда бир изни иккинчи изга улаш учун хизмат қиладиган мослама. *Трамвай стрелкаси. Стрелкани бир издан иккинчи изга ўтказмоқ.*

СТРЕЛКАЛИ Стрелкаси бўлган. *Стрелкали гальванометр. Стрелкали чизиқ.*

СТРЕЛКАЧИ Темир йўл изларининг стрелкасини буриб турувчи ишчи. *Разъезд стрелкачиси.* ▪ *Бир куни бригада сменадан чиқиб келаётганда Иномжон улардан сурилиб, стрелкачи қиз Мўттихоннинг олдида қолди.* С. Аҳмад, Мўтти.

СТРОНЦИЙ [*р*<*лат*] Химиявий элемент, кумушсимон оқ енгил металл.

СТРОФА [*р*<*грек*] *ад.* Шеър банди. *Тўрт мисрали строфа.*

СТРУКТУРА [*р*<*лат*] Нарсалар таркибий қисмларининг ўзаро боғли равишда жойлашиши; тузилиш, қурилиш. *Тупроқнинг структураси. Сўз структураси. Бошқариш аппаратининг структураси.*

СТРУКТУРАВИЙ Структурага оид. *Структуравий анализ. Структуравий метод.*

СТРУКТУРАЛИ Муайян структурага, тузилишга эга бўлган. *Структурали тупроқ.*

СТУДЕНТ [*р*<*лат*] Олий ёки ўрта махсус ўқув юртининг ўқувчиси; талаба. *Институт студенти. Студент қиз.* ▪ *Бир гуруҳ юқори курс студентлари турадиган бу уйда .. ҳар хонанинг калити маълум бир жойга яшириб кетиларди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

СТУДЕНТКА [*р*] Студент қиз.

СТУДЕНТЛИК студент *с. мавҳ. от.* *Элмуроднинг студентлигида .. Маяковский ҳақида доклад қилганида фамилиясини билиб олган эди йигит.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Студентлик йиллари ихлос билан ўқидик.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

СТУДИЯ [*р*<*итал*] 1 Рассом ёки ҳайкалтарош ишхонаси.

2 Таълим-тарбия машғулотлари амалий-ижодий иш билан биргаликда олиб бориладиган, актёр, созанда, рассом ва ш. к. тайёрлайдиган мактаб. *Балет студияси. Опера студияси.* ▪ *Москвадаги ўзбек театр студияси ўқувчилари жиддий постановкалар тайёрлаган эдилар.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. | Рассом, артист ва ш. к.нинг маълум йўналишда ишловчи ижодий коллективи.

3 *айн.* **киностудия.** *Ҳужжатли фильмлар студияси.* ▪ *Фильмлар Тошкент студиясининг ўз ижодий кучлари билан ўз павильонидан олиниб, ўз фабрикасида тайёрланади.* Л. Файзиев, Ўзбекфильм маҳсулотларини кўздан кечирганда.

4 *с. т.* Радиостудия ёки телестудия.

5 Умуман сурат олиш, овоз ёзиш ва ш. к. мақсадлар учун жиҳозланган иш жойи. *Тошкентда яқинда грампластинкалар учун овоз ёзиб оладиган студия очилган эди.* А. Пўлатов, Янги студияда.

СТУЛ [*р*] Одатда суянчиғи бўладиган бир кишилик ўриндиқ; курси. *Салимбой катта гавдаси билан стулни қисирлатиб, йўғон гўштдор қўлларини қордай оқ сурп тўшалган столга қўйди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СТУН [*ф-т*] Устун, столба. *У* [*Марайим*] *ҳаш-паш дегунча стунга тирмашиб чиқиб, картонни эски деворий газетанинг устига михлаб тушди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Султон Муҳаммаднинг давлати стунлари чириган кўҳна бир иморатдир.* М. Осим, Ўтрор.

СУБСТАНЦИЯ [*р*<*лат*] *филос.* Бутун борлиқ ва ҳодисаларнинг моҳияти, дастлабки асоси.

СУБСТРАТ [*р*<*лат*] *филос.* Турли-туман ҳодисаларнинг умумий асоси, ҳодисалар ўртасидаги умумийлик ёки ўхшашликнинг негизи.

СУБТРОПИК [*р* субтропический] Субтропикларга оид, хос. *Субтропик иқлим. Субтропик ўсимликлар.* ▪ *Бу водийда қардош қўллар биргалашиб колхозлараро санаторийлар, янги субтропик боғлар яратган экан.* Ш. Ғуломов, Ёрқин йўллар.

СУБТРОПИКЛАР Ер шарининг тропик зоналари билан мўътадил зоналари ўртасида жойлашган икки (шимолий ва жанубий) географик зона.

СУБУТ [*а*] Сўзнинг, ваъданинг ёки тутган ишининг ишончга сазоворлиги, тайинлилиги; тайини, эътибор, бурд. *Субути йўқ одам.* ▪ *Иван қоғоздаги рапортни кўздан кечириб, ўрнидан сапчиб кетди: Ҳалиям-а? Субути борми ўзи? Ваъдаси шу бугунга эмасмиди?* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Субутинг йўқ сенинг. Булар ишни расво қилганда, яна бошқа ёққа ўтиб оласан!* А. Мухтор, Туғилиш.

www.ziyouz.com kutubxonasi

СУБУТЛИ Субутини, эътиборини йўқотмаган, ишонса бўладиган; бурди бор, тайинли. *Пахта даласи — марднар майдони, гапининг устидан чиқадиган, лафзи ҳалол, субутли одамлар, забардаст гвардиячилар майдони.* С. Абдуқаҳҳор, Қувондиқ.

СУБУТЛИЛИК (**субутли** *с. белги оти. У [Раҳима] оз вақт ичида .. покизалилиги, субутлилиги билан халқни ўзига жалб этди.* Уйғун, Н. Сафаров, Раиса.

СУБУТСИЗ Субутини йўқотган, ишониб бўлмайдиган; тайини, бурди йўқ, бетайин, бурдсиз. *Ваъдага вафо — марднинг иши, ваъдасиз — субутсиз киши.* Мақол. ▪ *Олимжон содда ва оқ кўнгил йигит, сўзлари вазмин ҳам маъноли. У Анварга ўхшаган субутсиз эмас.* Т. Расулов, Марҳамат.

СУБУТСИЗЛИК **субутсиз** *с. белги оти. Темур афандининг субутсизлигидан ғижиниб айтди.* «Латифалар».

СУБЪЕКТ [*р*<*лат*] 1 *филос.* Идрок ва ирода эгаси, борлиқни билишга ва ўзгартиришга қодир шахс; *тақ.* **объект.** *Билишнинг субъекти ва объекти.* 2 *айн.* **эга** 2.

СУБЪЕКТИВ [*р* субъективный] 1 Бир шахснинг, субъектнинг ўзигагина хос, ўзигагина тегишли; шахсий. *Субъектив факторлар.* ▪ *Логика қонунлари объектив нарсанинг киши субъектив онгида инъикос этишидир.* В. И. Ленин, Гегелнинг «Логика фани» китобининг конспекти.

2 Бир кишининг шахсий фикрига, қарашларига асосланган, бир тарафлама, бир томонлама, ғаразли. *Субъектив кечинмалар. Субъектив баҳо. Субъектив қарашлар.*

◆ **Субъектив идеализм** *филос.* идеалистик философиянинг икки асосий оқимидан бири; субъектив идеализм объектив мавжудотнинг субъектдан, киши онгидан ташқари, унга боғлиқ бўлмаган ҳолда мавжуд эканлигини инкор этади; ҳис, тасаввур, индивидуал онгни бирдан-бир реаллик деб билади.

СУБЪЕКТИВИЗМ [*р*] 1 *айн.* **субъектив идеализм** *қ.* **субъектив.**

2 Буржуа социологиясида жамият объектив қонуниятлар асосида эмас, балки субъектив факторлар, яъни айрим шахсларнинг хоҳиши, иродаси ва ш. к. таъсирида ривожланади, деб даъво қилувчи идеалистик оқим.

3 Субъектив қараш, масалага ўз шахсий фикри, мулоҳазалари ёки манфаатлари нуқтаи назаридан бир томонлама ёндошиш; ғаразгўйлик, субъективлик.

СУБЪЕКТИВИСТ [*р*] Субъективизм тарафдори (*қ.* **субъективизм** 1, 2).

СУБЪЕКТИВИСТИК [*р* субъективистский] Субъективистга ва субъективизмга оид, субъективизм руҳидаги. *Субъективистик қарашлар.*

СУБЪЕКТИВЛИК 1 **субъектив** *с. белги оти. Баҳонинг субъективлиги. Фикрнинг субъективлиги.*

2 *айн.* **субъективизм** 3. *Илм-фанда субъективликка қарши кураш.*

СУБҲ [*а*] Эрта тонг пайти; сабоҳ, саҳар. *Тинмагур шаҳримизнинг Субҳида шунча овоз.* Ғ. Ғулом. *Субҳ чоғида магар чиққанда ёрим тўлганиб. Гул ёқасин чок этар, булбулда афғон қўзғалур.* Ҳабибий. **Субҳи козиб** (*л. м:* ёлғон тонг) тонготардан анча олдин, тонг ёришгандек туйиладиган пайт. **Субҳи содиқ** (*л. м.* чин тонг) ҳақиқий тонготар пайти. *Вақт субҳи содиқ бўлган эди, малика чўчиб уйғониб кетди.* «Эртаклар».

СУБҲИДАМ [*а*+*ф-т*] Эрта тонг пайти; тонг, субҳ. *Субҳидамда турмоқ. Субҳидам чоғи.* ▪ *Қандай гўзал бу тонг — субҳидам Жаранглайди ашула — оҳанг.* Э. Раҳим.

СУБҲОН [*а*] *дин.* Мақтов, мадҳия; мадҳлар. **Субҳон олло** оллонинг мадҳи; оллога мадҳлар бўлсинки, ... [*Уста Олим:*] *Субҳон олло! Қандай юрагингиз бор экан, Отабек! Қўлингиздан бошқа еринғизда жароҳат йўқми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

СУБҲОНИ [*ф-т*<*а*] Ўрик навларидан бири. | Ундан солинган туршак номи.

СУВ 1 Водород билан кислороднинг химиявий бирикмасидан иборат тиссиз шаффоф суюқлик; табиатда муз ва буғ ҳолида ҳам учрайди, барча тирик организмларнинг ва кўпгина моддаларнинг таркибий қисмини ташкил қилади. *Қор суви. Денгиз суви. Оқар сув. Турғун сув.* ▪ *Зилол сувлар, эрам каби боғу бўстонлар, Менинг совғам кошоналар, олтин тупроқлар.* Ғайратий. *Сув бир дўконнинг остидан чиқиб, бу ҳовлида уч-тўрт қулоч чамаси очиқ ҳавода оқар ва кўприктом остига кетар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Шундай суюқлик ичимлик сифатида. *Минерал сувлар.* ▪ *Сув фақат ернинг қони, жонигина эмас, .. электр энергияси манбаи ҳам.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Одамлар ташна, ер чанқоқ, юрт қақроқ эди. Ҳамма сув деб талпинар, ҳамма сувга интилар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Жон** (*ёки ҳаёт*) **суви** 1) ҳаёт бағишловчи, ҳаёт-мамот масаласини ҳал қилувчи сув. *Улар ўзларига, ўз ерларига, ўз уйларига ҳаёт суви келтириш учун,.. курашга борадилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о; 2) *кўчма* ҳаёт бағишловчи, жон, файз киритувчи нарса. *Ташқарида бир қўша созандалар дутор, танбур, ғижжак, рубоб, най билан дунёга жон суви сепиб,— шаҳарнинг машҳур ҳофизлари ашула айтадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Сув йўли** сув ҳавзаларидаги кемалар қатнайдиган йўл. **Сув ичмоқ** 1) сув истеъмол қилмоқ. *От бошига иш тушса, сувлиғи билан сув ичар, эр бошига иш тушса, этиги билан сув кечар.* Мақол; 2) суғорилмоқ. *Шолининг орқасидан курмак сув ичибди.* Мақол. ▪ *Кўз тикиб турган ерларимиз эски ариқдан сув ичолмайди, янги ариқдан тақир ичолмайди, яна азалгидай қақраб ётаверади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Сув сурмоқ** суғориш учун сувни бирор томонга йўналтирмоқ, йўналтириб олиб бормоқ. *У [Йўлчи] ер ҳайдади, чопиқ чопди, сув сурди, далага гўнг ташиди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Сув қўймоқ** суғориш учун сувнинг йўлини очмоқ, суғормоқ. *Экинга сув қўймоқ.* ▪ *У [Йўлчи] бу ерга олдин сув қўйиб, ер юмшагандан сўнг кавлаш кераклигини англаса ҳам, вақтни йўқотмаслик ва тоғанинг амридан чиқмаслик учун метин жойни кавлайверди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Сой, кўл, дарё ва ш. к.нинг сувли сатҳи ҳақида. *Сув бўйи. Сувнинг нариги бети. Сувнинг кўтарилиши.*

3 Тармева, сабзавот ва ш. к. таркибидаги шира, шарбат, суюқлик. *Анор суви. Сабзининг суви.* | Тирик организм ва органлардан ажралиб чиқадиган суюқлик, шира. *Ошқозон суви.* ▪ [*Ёрмат*] *Тумов орқасида бурнидан тўхтовсиз оққан сувни ҳам сезмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Оғзининг суви келди** ҳаваси келди. *Бакавул ичига қийма тиқилган какликларни олиб ўтяпти. «Бай-бай, мунча ҳиди яхши-я» — деб ўйлади у [Темиртош], оғзининг суви келиб.* М. Осим, Ўтрор. | Умуман турли нарсалар таркибидаги намлик. *Суви қочган нон.* ▪ *Латофатхон дегани суви қочиб, шохида майиз бўлган кампирсимон бир хотин бўлса-чи?* А. Қаҳҳор, Қўқ конверт.

4 *кўчма с. т.* Маза-матраси, ширасы ёки жири йўқ (мева ёки овқат ҳақида). *Қовун қип-қизил сув чиқди. Бу шўрва эмас, шилдир сув.*

5 Қаштачиликда тўғри ёки тўлқинсимон чизиқ шаклидаги гул элементи. *Суви оқ, гули турли қийиқча.*

6 *эск.* Ўн танобга тенг ер ўлчов бирлиги. *Ҳар ўн таноб ер бир сув ҳисобланиб, мана шу майдон ҳисобидан ариқ тозалашга бир ҳашарчи юборилар эди.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.

7 Турли қўшма ва составли терминлар таркибига киради, мас. *сув бургут, сув илон, сув чечак, сув чумчуқ, сув ялпиз, сув қалампир.*

◆ **Сиркаси сув кўтармайдиган одам** *қ.* **сирка** I. **Сув йўғида таяммум** *қ.* **таяммум. Сув текин** *қ.* **текин. Сув қоғоз** кунга, ёруққа солганда ичида сурати кўринадиган шаффоф қоғоз. *Каримов юпқа сув қоғозга машинкада босилган узундан-узоқ хатни синчиклаб ўқий бошлади.* Ҳ. Шамс, Душман. **Сув бўлмоқ** 1) терлаб жиқ ҳўл бўлмоқ, терга ботмоқ. *Бемор иситмалаб, сув бўлиб ётибди;* 2) эриб сувдек бўлмоқ. *Темирчининг қўлида темир эриб сув бўлар.* Мақол. **Тагига сув кетди** таги, замири бўшашди. *Бойликнинг тагига сув кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Анча** (*ёки кўп, қанча-қанча*) **сувлар оқди**

www.ziyouz.com kutubxonasi

кўп замонлар ўтиб кетди, анча вақт бўлди. *Ҳа, қизим, ундан буён қанча-қанча қорлар ёғди, қанча-қанча сувлар оқди, у вақтларда ёш эканмиз, фаросат оз экан, кўп-кўп камчиликлар ўтди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Сиртига сув юқтирмайдиган** (*ёки* **юқмас**) **одам** *қ.* **сирт. Сув қилмоқ** 1) зимдан ўзлаштирмоқ, ўзлаштириб гумдон, йўқ қилмоқ. *Наврўзда дув-дув гап тарқалгандир: Саидхон колхознинг фалонча пулини гумдон қилиб қамалиб ётганмиш, писмадончи молни сув қилиб қўлга тушиб қолганмиш.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка; 2) миридан сиригача пухта эгалламоқ, беш қўлдай билиб, ёдлаб олмоқ. *Ўн етти кун деганда [Мўминжоннинг] хати келди.. яна хати келгунча билмадим, неча марта ўқиб чиққаникинман уни. Худди сув қилиб юбордим.* Қ. Мақсумов, Муҳаббат қўшиғи. **Сув қилиб (сувдек) ичмоқ** (*ёки* **ичиб юбормоқ**) *айн.* **сув қилмоқ** 2. **Сув қуйгандек (тинч, жимжит)** чурқ этган овоз йўқ, жимжит. *Навоийнинг уйи сув қуйгандек жимжит, ҳамма оёқ учида юрар, бир-бирлари билан шивирлашиб гапиришар эди.* М. Осим, Сехрли сўз. **Тушингизни сувга айтинг** *қ.* **туш. Сувга оқизмоқ** (*ёки* **ташламоқ**) беҳудага кетказмоқ, совурмоқ, шамолга учирмоқ. *У [деҳқон] молини сотмади — сувга оқизди. Йўқ, сувга оқизгандан баттар бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Сувга тушган нондек бўшашмоқ** жуда ҳам бўшашиб қолмоқ, ҳовридан тушмоқ. *[Отабек] .. сувга тушган нондек бўкиб, бўшашиб, юз хил совуқ, ярамас хаёллар қўлида эзилиб, ўзининг дунёда борми-йўқлигига ҳам тушунмай кета берадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Сувга тушса қуруқ чиқадиган** жуда қув, айёр, ҳар қандай мушкул вазиятдан сип-силлиқ қутулиб чиқадиган. **Ўзини ўтга (ҳам), сувга (ҳам) урмоқ** *қ.* **ўт I. Сувга уриб кетмоқ** зимзиё бўлиб кетмоқ, бедарак йўқ бўлмоқ, йўққа чиқмоқ. *Дунёдан умиди бўлмаган одамда дид ҳам, орзу-ҳавас ҳам сувга уриб кетар экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Қўлини совуқ сувга урмайди** *қ.* **қўл. Сувда маза бор, бунда маза йўқ** *кест.* жуда бемаза нарса ҳақида. **Ғалвирни сувдан кўтармоқ** *қ.* **ғалвир. Сувдай билмоқ** (*ёки* **ичмоқ, эзиб ичмоқ**) жуда яхши билмоқ, чуқур, пухта билиб олмоқ, эгалламоқ. *[Эртўғон ота] сув илмин сувдай ичган Дарёларнинг султони. Қирқ колхозга сув сурган, Миробларнинг полвони.* Қ. Муҳаммадий. **Сувдай сероб бўлинг** ҳеч нарсадан камчилигингиз бўлмасин. **Ўт билан сувдай** бир-бири билан сира ҳам келиша олмайдиган даражада зид, қарама-қарши, ит-мушук. *Илгарилари ўт билан сувдек бўлган кундошлар энди сирдош бўлиб, чекка-чеккада пичирлашадиган бўлдилар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

СУВАЛМОҚ *сувамоқ фл. мажх. н. Сувалган деворлар.*

СУВЛАМОҚ **СУВАМОҚ** 1 Лой, алебастр каби материаллар билан қоплаб силлиқламоқ; сувоқ қилмоқ. *Уйларни сувамоқ. Том сувамоқ.* ▪ *Бўтабой .. баҳор ёмғирида нураган ўчоқни яхшилаб сувади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 *кўчма салб.* Ошкор қилмай бекитиб, тўғрилаб юбормоқ, текисламоқ. хаспўшламоқ. *Камчиликларни суваб ўтмоқ.*

СУВАРАК [*ф-т*] Қора ёки тўқ қўнғир рангли, узун мўйли ҳашарот тараканг.

СУВАТМОҚ *сувамоқ* 1 *фл. орт. н. Уйларни алебастр билан суватмоқ. Том суватмоқ.*

СУВАТТИРМОҚ *суватмоқ фл. орт. н.*

СУВАШМОҚ *сувамоқ фл. бирг. н.*

СУВДОН 1 Қушларга сув бериладиган идиш. *Бедананинг сувдони. Сувдонларга сув қуймоқ.* ▪ [*Жўра*] «*Хайрият, тирик экансан*» *деди-да, сувдон билан дон соладиган синиқ товоқчани олиб, ҳужрадан дон, ариқдан сув тўлдириб келиб товуғининг олдига қўйди.* Н. Назаров, Замон.

2 Ёнда олиб юриладиган сув идиш. *Бектемир сувдонни кўтариб, бир неча қултум ютди-да, яна пўки билан оғзини маҳкамлаб қўйди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Умуман сув солиб қўйиладиган идиш. *У ҳам сувга келган бўлса керак, оёғи остида сувдонлар бор.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

СУВЕНИР [*р<фр*] Эсдалик учун белгиланган, эсдалик бўлиб қолган ёки қоладиган нарса, совға. *Сувенирлар магазини. Сувенир олмоқ.*

СУВЕРЕН I [*р<фр*] Халқаро ҳуқуқда: мустақил олий ҳокимият эгаси.

СУВЕРЕН II [*р* суверенный] 1 Суверенитетга, мустақилликка эга бўлган; мустақил. *Суверен давлат.*

2 Олий ҳокимиятга эга бўлган, олий ҳокимиятни амалга оширувчи. *Суверен ҳоким.* ▪ *СССР Конституциясининг 14-моддасига (дохил) бўлмаган ишларда ЎзССР ўзининг суверен ҳуқуқларини тўла равишда сақлаб, давлат ҳокимиятини мустақил суратда амалга оширади.* «ЎзССР Конституцияси».

СУВЕРЕНИТЕТ [*р<фр*] Халқаро ҳуқуқда: давлатнинг ички ва ташқи ишларини олиб боришда тўла мустақиллиги. *Совет ҳукумати ҳамма мамлакатларнинг суверенитетини эъзозлайди.*

СУВЕРЕНЛИК *суверен* II *с. белги оти. Омманинг феодал ғафлатидан уйғониши, унинг суверенлиги учун, миллат суверенлиги учун, ҳар қандай миллий зулмга қарши кураши прогрессивдир.* В. И. Ленин, Миллий масала тўғрисида танқидий мулоҳазалар.

СУВИР *диал.* Суғур.

СУВЛАМОҚ 1 Сув билан ҳўлламоқ, намламоқ. *Латтани сувлаб этик артмоқ.*

2 *диал.* Сув ичмоқ. *Булар шу Чилбир чўлида, Ойна кўлида қўниб, сувлаб, моллари ўтлаб ётаверсин.* «Алпомиш».

СУВЛАНМОҚ 1 *сувламоқ* 1 *фл. мажх. н. Сувланган латта.*

2 Сув очмоқ, сув олмоқ. *Гулноз [олмани] .. ғарчиллатиб тишлади, нордонгина экан, оғзи сувланиб, кўзи чарақлади.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

СУВЛАТМОҚ *сувламоқ* 2 *фл. орт. н. Кўнғиротнинг бир уруғи Бойсундан кўчиб, Аймоқ чегарасига келиб .. қатор уйни тикиб, молни ўтлатиб, сувлатиб, гўшт еб, қимиз ичиб ётди.* «Ёдгор».

СУВЛИ 1 Ичида суви бор. *Сувли идиш.* ▪ *Кудрат қўлидаги сувли челак билан мункиди, лекин йиқилмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бўйи етган қиз боланинг юрагидай жўш уриб турган зилол сувли булоқни Кўзеши булоқ деб атаганлари қизиқ?* С. Анорбоев, Оқсой. | Таркибида суви бўлган. *Сувли эритма.*

2 Суви, шираси кўп, сersув, сершира. *Сувли шафтоли. Сувли мевалар.*

3 Сув билан таъмин этилган, суғориладиган. *Сувли ерлар.*

СУВЛИҚ *с. т.* Сувлуқ.

СУВЛЮҚ Дарё ва умуман сув ҳавзаларининг ҳайвонлар, моллар сув ичадиган жойи. *Молларни сувлоқда суғормоқ.*

СУВЛУҚ Юганнинг от оғзига солинадиган металл қисми. **Оғзига сувлуқ солиб олмоқ** жиловлаб олмоқ, бўйсундирмоқ. *Оғзига сувлуқ солиб олганимдан сўнг измимга юрмай кўрсин-чи!* С. Анорбоев, Оқсой.

СУВОРИ [*ф-т*] 1 От минган киши; отлиқ. *Алим бува билан Ҳасан сўфи дарров пастга қарашди. У ерда, оломон орасида бир неча сувори отлардан тушаётган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Исмоил Сомоний мақбараси томонидан қизил байроқча кўтарилди. Қандайдир сувори уни ҳавода силкий бошлади — ҳужумга сигнал.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 *муз.* Халқ куйларидан бирининг номи.

СУВОСТИ 1 Сув остида қилинадиган, бажариладиган. *Сувости ишлар.*

2 Сув остида ҳаракат қиладиган (кема ҳақида).

СУВОТ *диал.* Мол, от суғориладиган ёки ювиладиган жой. *От сувот.* ▪ *Кўзиларни тушда сувотга олиб бориб ювамиз.* Н. Фозилов, Иншо.

СУВОҚ Суваш ва унинг натижасида ҳосил бўлган қатлам. *Лой сувоқ. Сомон сувоқ. Кум сувоқ. Сувоқ қилмоқ.* ▪ *Тепанинг талай ҳиссаси кўчанинг бу бетидаги янги биноларнинг хом ғишти, сувоғи каби бинокорлик эҳтиёжларига ишлатилиб, бир ниматаси олинган туядек кўринишга келиб қолган.* А. Қодирий, Обид кетмон.

СУВОҚСИЗ Сувоғи йўқ, сувалмаган. *Сувоқсиз уй.* ▪ *Мана шофёр кўрсатган уй: хом ғиштдан қурилиб, деворлари сувоқсиз, томи чала ёпилган.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

СУВОҚЧИ Сувоқ қилувчи уста.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Қўли гул сувоқчилар. || *Сувоқчи йигит.* ■ *Эргаш .. бир камбағал сувоқчининг ўғли бўлиб, катта бир бойнинг молларини боқаркан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СУВОҚЧИЛИК сувоқчи *с. касб оти. Сувоқчилик қилмоқ. Сувоқчиликни ўрганмоқ.* ■ *Исломжонга сувоқчилик ота касб.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

СУВПИЁЗ Сersув, ботқоқли жойларда ўсадиган ўсимлик.

СУВРАНГ Тоғ-адирларда ўсадиган кўп йиллик қиёқсимон ўт.

СУВСАМОҚ Сувга ташна бўлмоқ, чанқамоқ, чўлламоқ. *Сувсаган чўллар. Отни кўрса — оқсайди, сувни кўрса— сувсайди.* Мақол.

СУВСАР Қимматбаҳо мўйнали йиртқич сутэмизувчиларнинг бир тури. *Сувсар териси.* **Тош сувсар** сувсарнинг тоғли жойларда яшайдиган тури. | Шу ҳайвоннинг майин бароқ териси, мўйнаси. *Сувсар телпак.*

СУВСАТМОҚ сувсамоқ *фл. орт. н. Сувсатадиган овқат. Ғўзаларни сувсатиб суғормоқ.*

СУВСИЗ 1 Ичида суви йўқ. *Сувсиз идиш.* | Таркибида суви йўқ. *Сувсиз кислота.*

2 Сув билан таъмин этилмаган, сув чиқарилмаган. *Сувсиз районлар..*

3 Суви, шираси кам. *Сувсиз беҳи.*

СУВСИРАМОҚ Сувга жуда ҳам ташна бўлмоқ, сувга ташналикдан қуришмоқ, қақрамоқ. *Сувсираган ғўзалар.*

СУВСОҚ Сувга ташна, сувсираган; чанқоқ. *Сувсоқ ерлар. Сувсоқ ғўзалар.* ■ [*Тўғонбек*] *Осиё чўлларининг жаҳаннам ёнғинига, қум тўлқинларига чидаш бериб, оч, сувсоқ кезишни машаққат ҳисобламас эди.* Ойбек, Навоий.

СУВСОҚЛИК сувсоқ *с. белги оти.*

СУВХЎР Сувни кўп ичадиган. *Сувхўр мол.*

СУВЧИ 1 *қ. х.* Экинларни, хусусан, ғўзаларни суғорувчи омилкор деҳқон, суғориш бўйича мутахассис. *Моҳир сувчи.* ■ *Сувчи кезар шўх қўшиқ куйлаб, Ғўзаларга бериб куч, мадад.* Ғайратий.

2 Сув келтирувчи, сув билан таъмин этиб турувчи ходим (мас., тракторчилар бригадасида).

3 Сув сотувчи.

4 Сувда қутқариш ишлари олиб борувчи.

СУВЧИЛИК сувчи *с. касб оти. Сувчилик қилмоқ.* ■ *У* [*Тожиддин*] *сувчиликнинг сувини ичиб юрган одам.* А. Абдукаримов, Чўл бургути.

СУВЎТ Сувда ўсадиган турли ўтларнинг умумий номи. *Қизил сувўтлар. Яшил сувўтлар.*

СУВҚОВОҚ 1 Гўшти ўйиб ташланиб, қобиғидан идиш сифатида фойдаланиладиган қовоқ. *Ним татир шабада, шабнам, бедана, Чайлага ўрмалаб чиққан сувқовоқ.* Ғ. Ғулом.

2 Шундай қовоқ қобиғидан ясалган сув, дон сақланадиган идиш. *Унда* [*чайлада*] *яқинда .. Суюм оға ўзи орқалаб келган ола хуржун, бир чети синиқ сопол коса, сувқовоқ турарди.* Н. Фозилов, Оқим.

СУД I [*р*] 1 Гражданларнинг даъволарига оид ёки жиноий ишларни кўриб тегишли ҳукм чиқарувчи давлат органи. *Олий суд. Халқ суди. Суд қарори. Суд ҳукми. Суд органлари. Судга бермоқ.* ■ [*Қосимжон:*] *Ўртоқлар, олиб боринглар буларни, адолат судига топширинглар! Тегишли жазосини кўрсин.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. | Шундай орган жойлашган бино, хона, жой. *Судга бормоқ.* ■ *Сидиқжон ўзини қаергa қўйишини билмай, судга кирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Шундай орган ходимлари ёки судьялар ҳайъати. *Суд мажлиси. Ўрнингиздан туринглар, суд келаётир!* ■ *Суднинг саволига жавобан Сидиқжон ўн бир гувоҳнинг номини айтганда, Шарофат рўмолининг учини тишлаб донг қотиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Гражданлик ёки жиноий ишнинг шундай органда кўрилиши. *Намунали суд. Суд бошланди. Судда ютиб чиқмоқ.* ■ *Суд ўн бешинчи майда бўлиши керак эди. Шу куни Сидиқжон судда нима дейишидан ҳам кўра Шарофатга рўпара бўлишни кўпроқ ўйлаб хўп ясанди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Ўртоқлик суди** жамоат тартибини бузувчиларни тартибга чақириш, айрим шахсларнинг хулқ-атворини муҳокама қилиб, уларга нисбатан чора кўриш учун тузиладиган жамоат органи.

СУД II [*ф-т*] 1 *эск.* Фойда, наф. *Энди суд қилмасдир ғаму ҳасратинг, Билгин, йўлдош бўлди доғу кулфатинг.* «Эрали ва Шерали».

2 Судхўрлар томонидан қарзга берилган пул эвазига олинадиган процент.

СУДБОЗ [*р*+*ф-т*] *с. т.* Бўлар-бўлмас ишлар билан судга мурожаат қилаверадиган, судбозликни, судлашишни яхши кўрадиган; қозибоз. *Судбоз одам.*

СУДБОЗЛИК *с. т.* Бўлар-бўлмас ишлар билан судга мурожаат қилавериш, судлашиш; қозибозлик. *Судбозлик қилиб юрмоқ.*

СУДЛАМОҚ Белгиланган тартибда гражданлик ёки жиноий ишни судда кўрмоқ; суд қилмоқ.

СУДЛАНГАНЛИК *юр.* Суд ҳукми билан жиноий жавобгарликка тортилганлик. *Судланганлигини олиб ташламоқ.*

СУДЛАНМОҚ Суд қилинмоқ; судда жиноий жавобгарликка тортилмоқ.

СУДЛАНУВЧИ 1 **судланмоқ** *фл. ш. оти.*

2 *юр.* Судда иши кўрилаётган шахс.

СУДЛАШМОҚ Суд орқали даъволашмоқ, даъволашиб бир-бирини судга бермоқ. *Ер тўғрисида бир чатоқ одам билан судлашиб юрган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Қаршибой*] *бир парча гўшт бўлиб дунёга келганидан бери иссиқ бағрида иситиб ўстирган отасини судлашиш даражасигача етказди.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

СУДЛОВ Маълум тартибда гражданлик ёки жиноий ишни судда кўриш; шундай ишларнинг судда кўрилиши. *Одил совет судлови. Судлов процесси. Судлов (иши) практикаси.*

СУДМАНД [*ф-т*] *эск.* Фойда келтирадиган, фойдали, нафли.

СУДРАЛИШМОҚ судралмоқ 3 *фл. бирг. н.*

СУДРАЛМОҚ 1 **судрамоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Узун этакларнинг ерда судралиши.* ■ *Оёғим ишдан чиқса, судралиб бўлса ҳам, қошингизга келиб тураман.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *кўчма* Орқада қолмоқ, кечикмоқ, чўзилмоқ. *Ишнинг судралиши. Қурилишнинг судралиши.* ■ *Колхоз тинчишига тинчиди-ю, кўклам ишн ниҳоятда судралди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Имиллаб юрмоқ, секин бормоқ, имиллаб юриб ёки сусткашлик қилиб кейинда қолмоқ. *Охирги ўринда судралиб бормоқ.* ■ [*Мели полвон*] *ҳаммaнинг астойдил кетмон ураётганини кўриб мамнун бўлди. Энг четдаги Мўмин қийшиқнинг судралаётгани унинг ғашига тегди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Чанг ва шовқин орасида аста судралган ҳорғин граждан аҳоли: аёллар, болалар, чоллар ҳам кўп эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

♦ **Судралиб юрувчилар** *айн.* **судралувчилар** *қ.* **судралувчи** 2. *Гавдаси ерда судралиб юрганлиги учун калтакесак ва унга ўхшаш ҳайвонлар судралиб юрувчилар деб аталади.* «Зоология».

СУДРАЛУВЧИ 1 **судралмоқ** *фл. ш. оти.*

2 *(асосан кўпл. ф-да) зоол.* Ерда гавдаси судралиб юрувчи ҳайвонлар (илон, калтакесак, тимсоҳ ва ш. к.).

СУДРАМОҚ 1 Ердан узмай, кўтармай сирпантириб тортмоқ, сургамоқ. *Ходаларни судрамоқ. Этакларини ерда судраб юрмоқ. Юкларни машинадан судраб туширмоқ.* ■ [*Ғуломжон*] *қиз ёнидан шох судраб ўтаётганида паст, жуда ҳам паст товуш билан шипшиди: — Ҳаётхон.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Узоқда машҳур пулемётчи Абдуллаев, унинг орқасидан Асқар полвон пулемётни судраб борарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Эшелон бошлиғининг сигналидан кейин паровоз буғ чиқариб, чўзиқ гудок берди-да, катта қизил составни судраб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Оёғини судраб босмоқ** (*ёки* **юрмоқ**) оёғини зўр-базўр босиб секин-аста юрмоқ, судралмоқ. *Степан оёғини судраб юришга дармони бўлмаса ҳам, бир яшик ўқни кўтариб чиқиб, ҳузур билан денгиз тўлқинига улоқтирди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Зўр билан бирор томонга тортмоқ, ундамоқ. *Бошим қотиб райондаги чойхонада чой ичиб ўтирсам, Матқовул пайдо бўлди. Мени уйига суд-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ровди, бормадим. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Дод-фарёдимга қулоқ солмай, дадам қўлимдан судраб уйга олиб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *с. т.* Амал-тақал қилиб кийиб юрмоқ. *Ўзингиз биласиз, тўрт йилдан бери бу ерда ишлайман, тиним йўқ, ишдан бошим чиқмайди. Лекин ҳали ҳам бир чопоним икки бўлмади. Ҳали ҳам қиш-ёз битта чориқни судрайман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *кўчма* Пайсалга солиб ёки сусткашлик қилиб орқага чўзмоқ, кечиктирмоқ. *Ишни судрамоқ.*

◆ **Чориғингни судра!** юришингни қил!, ишингни қил!, туёғингни шиқиллат!

СУДРАТМА 1 Тортиб, судраб юриладиган; тиркама. *Судратма арава.*

2 *тар.* Одамга сиртмоқ солиб отда судраш йўли билан жазолаш, қатл қилиш усули. *Тошкент оломонининг талаблари билан Азизбекнинг икки оёғидан арқон билан боғлаб, отнинг човига судратма қилдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

СУДРАТМОҚ судрамоқ *фл. орт. н. Аравани судратмоқ.* ▪ *Салтиковнинг ўзи икки қўл пулемётини судратиб дўнгликларга қўндирди ва улардан бирининг ёнига ётиб олди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

СУДРАШМОҚ 1 **судрамоқ** *фл. бирг. н. Семён билан Лўли .. мени судрашмади-ю, икки билагимдан маҳкам ушлашди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 Бир-бирини судраб, биргалашиб юрмоқ; бирга санқимоқ, дайдимоқ. *Эланганга, ёлборганга бўмади, Уларман судрашиб юрган кунларим.* «Фольклор».

СУДХЎР [*ф-т*] 1 Пул қарз бериб, проценти, фойдаси ҳисобига бойлик орттирувчи шахс. *Ие, худо ёмон судхўр чиқди-ку, ҳали пулни бермасдан, дарров фойдасини қистайдими?* «Латифалар».

2 Умуман фойдахўр, эксплуататор. *Сатин бойвачча каби судхўрлар [бу йигитни] хўп алдаб ишлатадилар.* Ҳ. Шамс, Душман.

СУДХЎРЛИК судхў) *с. мавҳ. от. Судхўрлик капитали. Судхўрлик қилмоқ.* ▪ *Унинг ёмон ишлари ҳам кўп эди .. судхўрликда жуда инсофсизлик қилар эди. Юз сўмни бир ойда юз йигирма сўмга фойдага қўярди.* Айний, Қуллар.

СУДЬЯ [*р*] 1 Суд органларида судга тушган ишларни кўрувчи ва шу ишлар бўйича ҳукм чиқарувчи лавозимли киши.

2 Мусобақа ва спорт ўйинларида ҳакамлик қилувчи; ҳакам.

СУДЬЯЛИК судья *с. касб оти. Судьялик қилмоқ. Судьяликка сайламоқ.*

СУЁҒЛИК Суяб қўйилган, суялган, суянган. ▪ [*Отабек*] *жони ҳалқумига тиқилиб теварагига аланглади ва йўлакдан нарироқда уста Олимнинг деворига суёғлиқ турган замбилга кўзи тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

СУЗИЛМОҚ

СУЗАҒОН I Тез ва яхши сузадиган, сузишга уста. *Сузағон бола.*

СУЗАҒОН II Дуч келганни сузаверадиган; сузонғич, асов. *Сутсиз сигир сузағон бўлар.* Мақол. ▪ *У [Полвон ота] моллардан қайсиси сузағон-у, қайсиси қочағон .. бир қарашдаёқ пайқарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

СУЗГИЧ I Суюқликларни механик аралашмалардан тозаловчи мослама; фильтр. *Сутни сузгичдан ўтказмоқ.*

СУЗГИЧ II 1 Сув юзида ва умуман суюқлик бетида сузувчи, турли мақсадлар учун белгиланган енгил нарса, деталь; қалқович. *Қармоқ сузгичи. Карбюратор сузгичи. Сув йўлини кўрсатувчи сузгичлар.*

2 Балиқ ва бошқа сув ҳайвонларининг сувда сузиш (ҳаракат этиш) органи. *Балиқнинг қуйруқ сузгичи.*

СУЗГИЧ III Сувда жуда тез сузиб юрадиган қўнғизсимон жонивор, сув қўнғизи. *Сув ниҳоятда соф; офтоб нурида живир-живир товланувчи майда шағал юзида кичкина балиқлар сайр қилади, гир-гир сузгичлар айланади.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

СУЗГИЧЛИ Сузгичи бўлган. *Сузгичли жониворлар. Сузгичли камера. Пўкак сузгичли қармоқ.*

СУЗГУН *айн.* **сузик.** *Сузгун кўзлар.* ▪ *Кечалар аста-аста Юзин очар, дилхаста Ой ила олтин юлдуз, Сузгун боқар, бирпаста.* Ҳ. Олимжон.

СУЗДИРМОҚ I **сузмоқ** I *фл. орт. н. Сутни суздирмоқ. Ошни косаларга суздирмоқ.*

СУЗДИРМОҚ II **сузмоқ** II *фл. орт. н. Болаларни бассейнда суздирмоқ.*

СУЗДИРМОҚ III **сузмоқ** III *фл. орт. н. Қўчқорларни бир-бирига суздириб уруштирмоқ.*

СУЗИЛИШМОҚ сузилмоқ 3 *фл. бирг. н.*

СУЗИЛМОҚ 1 **сузмоқ** I *фл. мажҳ. н. Анор суви тоза докадан ўтказиб сузилди. Овқат сузилди. Карта сузилди.* ▪ [*Хотин*] *уйга бир-икки қатнаб сузилган шўраваларни ташиб битиргач, уйининг эшигини беклади-да, кириб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Биз лойқа сув ичмаймиз Ҳовуз, ариқ, анҳордан. Шишадек тозаланган, Сузилиб сув омбордан.* Қ. Муҳаммадий.

2 Эскириб, тўзиб йиртила бошламоқ; ситилмоқ. *Битта пишиқроқ кўйлак ҳам олсанг бўларди ўзингга .. анов ювилган кўйлагингнинг елкалари сузилиб қопти.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

3 Андиша ёки ноз билан ўзини сиполиккa солиб, тортиниб турмоқ. *Мана, қуймоқ ҳам совиб қоляпти .. Хотинларга ўхшаб сузилаверма.* Мирмуҳсин, Умид.

◆ **Кўзи сузилди** 1) уйқу босиб ёки хумор тутиб кўзи қисилди. *Қиз яна анчагача хаёл суриб ётди. Ниҳоят, бу кунги серҳаяжон воқеалар анча чарчатган эканми, кўзи сузилди.* Ф. Мусажон, Ҳури; 2) ноз-ишва билан кўзлари ярим юмилди. *Ғунажиннинг кўзи сузилмаса, буқа ипини узмайди.* Мақол.

СУЗИЛТИРМОҚ сузилмоқ 1, 3 *фл. орт. н.*

◆ **Кўзларини сузилтирмоқ** ноз-ишва билан кўзларини ярим юммоқ. [*Солиҳбой*] *«оппоқ қизим, ширин қизим .. дўндиқ қизим!» дея кўзини Жамилага сузилтиради.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

СУЗИШМОҚ I **сузмоқ** I *фл. бирг. н. Овқатни сузишди. Сутларни сузишибди.*

СУЗИШМОҚ II **сузмоқ** II *фл. бирг. н.*

СУЗИШМОҚ III **сузмоқ** III *фл. бирг. н. «Қўчқорлар» энди сузиша бошлаган эди, аввал пучуқ бола, сўнгра сариқ бола бошида узун таёқ ўйнаб, «шақ-шақ» этган товуш эшитилиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СУЗИШТИРМОҚ I **сузишмоқ** II *фл. орт. н. Командаларни ким ўзишга сузиштирмоқ.*

СУЗИШТИРМОҚ II **сузишмоқ** III *фл. орт. н. Қўчқорларни сузиштирмоқ.*

СУЗМА Халтага солиб осиб қўйиб сузилган қатиқдан ҳосил бўлган маҳсулот. *Ёғли сузма.* || *Сузма қурт. Сузма халта.* ▪ [*Шум бола:*] *Наҳорликка қушлар яна қатиқ ичишди, тушлик нонуштаси учун сузма бермоқчи эдим, чунки бечора қушлар жуда ҳам ёвғонсираб кетди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

СУЗМОҚ I 1 Сузғич ёки бошқа бирор нарса орқали ўтказиб, механик аралашмалардан тозаламоқ. *Бензинни машина бакига сузиб солмоқ.* | Суюқ нарсаларнинг керакли қисмини ажратиб олмоқ. *Сирка сузмоқ. Сузиб сутнинг қаймоғини олмоқ.* ▪ *У киши [бой] шўрвани пиширади, лекин мойини сузиб ичади, гўштини ейди, менга тақир суяк, бир коса жирсиз сув келтиради.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Инсоф юзасидан айтганда, пашша ярамас махлуқ .. покиза қилиб сузиб қўйилган кўкнордан қаноти чиқади.* А. Қаҳҳор, Башорат.

2 Тайёр овқат ёки ичимликни ейиладиган ёки ичиладиган идишларга тақсимлаб солмоқ. *Косаларга шўрва сузмоқ.* ▪ *Гулноз ош сузишга чиқиб кетди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. *Қодиров пинагини бузмай чой сузишда давом қилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 Қарталарни ўйновчиларга бўлиб бермоқ.

◆ **Кўз сузмоқ** ноз-ишва билан кўз қисмоқ, кўзларини ярим юммоқ, юминқирамоқ. *Ғунажин кўзини сузмаса, буқа ипини узмайди.* Мақол.

СУЗМОҚ II 1 Қўл-оёқ ёки сузгичларини қимирлатиб сувда турмоқ ёки бирор йўналишда ҳаракат қилмоқ. *Оқимга қарши қулоч отиб сузмоқ. Қурбақача сузмоқ. Чалқанчасига сузмоқ.* ▪ *Терак тагидан шолипоя бўйлаб йўл бор. Чирчиққа тик чиқади. Дарёдан сузиб ўтамиз.* Ҳ. Ғулом, Машъ-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ал. *Балиқ сувда сузади, сувда ухлайди. Ман ҳам савдода сузиб, савдода ухласам ажаб эмас.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Сув транспорти воситаларида юрмоқ, сайр ёки сафар қилмоқ. *Қайиқда сузмоқ. Кемада сузиб денгиздан ўтмоқ.*

2 Суюқлик ёки газ бетида қалқиб турмоқ ёки оқмоқ. *Итарувчи куч жисм оғирлигига тенг бўлганда жисм суюқликнинг юзида ёки ичида сузиб юради.* «Физика». *Суст оққан сувда ҳар хил буюмлар сузарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Қирлар оша, тўлқинлар оша, Кема сузиб, қалқиб боради.* Э. Раҳим.

3 *кўчма* Бир маромда текис ҳаракат қилмоқ, кезмоқ, оқмоқ. *Хаёл денгизида сузмоқ.* ▪ *Гўзал оқшом, Ой, юлдуз сузар.* Зулфия. *Ям-яшил адирлар устида пастак булутлар .. енгил сузади.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Кенг далада кўрак йиғадиган машина сузиб юрарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

СУЗМОҚ III Шохи билан урмоқ, шохини санчмоқ. *Эшакка мугуз битса, эгасини сузади, туяга қанот битса, томингни бузади.* Мақол. ▪ *Ҳа, асов сигирнинг феълини билмасанг, олдига йўлатмайди — сузади, тепади, сут бермайди.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

◆ **Ер сузмоқ** ерга тикилиб қолмоқ, ердан кўзни узмай ўтирмоқ ёки бормоқ. *Дилдор Низомжонни кўриб секин шийпондан тушди-да, ер сузганча ариқ томонга ўтиб кетмоқчи бўлди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Пул(ни) сузиб олади** ердан супуриб олгандай пул топади, катта пул, фойда олади. *Шу давр ичида қўшмачи ҳожи пулни сузиб олди — шинам ҳужрасидан меҳмон аримади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СУЗОНҒИЧ *айн.* **сузағон** II. *Сузонғич сигир.* ▪ [*Фазлиддин:*] «*Илгари ювошгина қўзи эди, аскарликка борди-ю, айниб, сузонғич қўчқор бўлиб қайтибди*». С. Анорбоев, Оқсой.

СУЗУВЧИ I **сузмоқ** I *фл. ш. оти. Овқат сузувчи. Карта сузувчи.*

СУЗУВЧИ II **сузмоқ** II *фл. ш. оти. Сузувчилар мусобақаси.* ▪ *Бўлай десанг боғбон. Ё денгизда сузувчи, Нимаики, қилсанг тилак, Барига ўқиш керак.* Қ. Муҳаммадий.

СУЗУҚ Уйқусираб, хумор тутиб ёки ноз-ишва билан қисилган, юмилинқираган, хумор (кўз ҳақида).— *Вой, эсим қурсин! — деди* [*Лобар*], *эрига сузуқ шаҳло кўзлари билан кулиб қараркан.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. ‖ *Қўлимда энг қиммат узугим бўлса, Ундан ҳам қимматроқ кўзи сузугим.* Ғ. Ғулом.

СУИИСТЕЪМОЛ [*а*] Ўз манфаати учун йўл қўйилганидан ортиқча фойдаланиш. *Халқ контроли органларининг вазифаси суиистеъмолларнинг олдини олишдир.* ▪ *Сиз ўз мансабингизни суиистеъмол қилиб, олти гектар ердаги ғўзага трактор солиб юборибсиз.* И. Раҳим, Ихлос.

СУИҚАСД [*а*] Қимсани йўқ қилиш, ўлдириш учун қилинган ҳаракат, қасд. *Суиқасднинг олдини олмоқ. Суиқасд қилмоқ. Суиқасд йўлига ўтмоқ.* ▪ *Ёмонлар суиқасдидан саломат қутулишингиз муборак бўлсин!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

СУИҚАСДЧИ Суиқасд қилган ёки суиқасд йўлини тутган киши.

СУЙКАЛИШМОҚ **суйкалмоқ** *фл. бирг. н. Болалар роса деворга суйкалишибди. Бир-бирига суйкалишмоқ.*

СУЙҚАЛМОҚ **суйкамоқ** *фл.* ўзл. *ва мажҳ. н. Деворга суйкалмоқ. Суймаганга суйкалма.* Мақол. ▪ [*Раъно:*] *Бировларга суйкалиб эмас, ҳар ким ўз меҳнати, таланти билан обрў олиши керак.* Мирмуҳсин, Умид.

СУЙҚАМОҚ Суркамоқ, суртмоқ. *Бетига упа-элик суйкамоқ.*

СУЙҚАНМОҚ **суйкамоқ** *фл.* ўзл. *ва мажҳ. н.*

СУЙМОҚ *с. т.* 1 Яхши кўрмоқ, севмоқ. *Ҳақ суйган ишни халқ суяр.* Мақол. ▪ *Қаймоқ косанинг тагига тегадиган бўлиб қолганда Мараҳим хабар қилди: — Ана қайнанаси суймаган ҳам келди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

2 Эркаламоқ, эркалатмоқ.— *Менимам шу мактабда .. ўқитасизми? — Албатта, албатта,— деди Элмурод қизни суйиб.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СУЙРИ Ташқи шакли балиқ сирти сингари секин-аста, равон ўзгариб борадиган, ўз ҳаракатида муҳитнинг энг кам қаршилигига учрайдиган. *Суйри вагон. Суйри қанотлар (ав).* ▪ *Оқ-қизғиш ёноқларида майда кулгичлар. Бурни суйри бўлиб борган-у, учи бир оз эгилиб, эркакча «қушбурун» бўлиб қолган.* П. Қодиров, Уч илдиз.

СУҚУН [*а*] Араб ёзувида: ёпиқ бўғин охиридаги ундош устига қўйиладиган диакритик белги.

СУҚУНАТ [*а*] Чуқ этган товуш йўқлиги; жим-житлик, сокинлик. *Сутдек ойдин кеча. Борлиқ уйқуда. Ўрмонда қушларгина бедор. Улар аҳён-аҳёнда сайраб қанот қоқар, кеча сукунатини бузар эди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. | Сукут, сўзсизлик. *Орага чуқур сукунат тушди. Залда бир нафас сукунат ҳукм сурди.* ▪ *Жамолиддин шукуҳ қилиб сукунатга кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СУҚУНАТЛИ Сукунатга чўккан, сукут босган, сокин, жимжит. *Сукунатли кеча.* ▪ *Жўра қишлоққа етганда қуёш ботиб, кечанинг сукунатли қора тўрлари дала устини қоплаган эди.* Ҳ. Шамс, Душман.

СУҚУТ [*а*] 1 Қимсадан ёки ҳеч кимдан чуқ этган товуш, садо чиқмай жимлик ҳукм сурган ҳолат; сўзсизлик. *Сукут қилмоқ. Сукут сақламоқ. Сукутга кетмоқ (ботмоқ, чўммоқ). Сукут — аломати ризо.* Мақол. *Аҳмоққа жавоб — сукут.* Мақол. ▪ *Қизларнинг сукути Эргашни ҳайратга солди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Отабек ҳамон сукутда, Ўзбек ойим бўлса, боши билан «шундоғ» ишорасини берар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Гуландом бир оз сукутдан сўнг давом этди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *айн.* **сукунат** 1. *Кўчанинг икки томонида бўғот томли, қинғир-қийшиқ хароб уйлар .. оқшом қоронғисида дардли манзара ясайди, сафолатдан, йўқчиликдан қўрқинч сукутга чўкади, қоронғида аста-аста эриб йўқолади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СУҚЧАҚ Қурт боқиш учун қурилган, одатда бир неча қаватли махсус стеллаж.

СУЛАЙМОҚ Ҳолдан тойиб шалпайиб қолмоқ, шилқ этиб тушмоқ. *Очликдан сулаймоқ. Чарчаб сулайиб қолмоқ.* ▪ *Хон тарафдан .. ишбоши қилиб белгиланган саркорлар, [уларнинг] очлик дармонсизлигини ялқовлик ҳисоблаб, .. сулайиб йиқилмагунча кетмонни ташлатмас эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

СУЛАЙТИРМОҚ **сулаймоқ** *фл. орт. н. Иссиқ одамларни сулайтириб қўйди.* ▪ *Босмачи йигит Жамиланинг онасини уриб сулайтириб ташлади.* Ғайратий, Унутилмас кунлар.

СУЛҒИ *диал.* Лунги, сочиқ.

СУЛИ Ем учун экиладиган ғалла ўсимлиги ва унинг дони, ғалласи.

СУЛИШ *кам қўлл.* Нафас, тин. *Сулиш олмоқ.* ▪ *Шоир бир сулиш олиб, танбурни токчага тираб қўйди.* Ойбек, Навоий.

СУЛЛА *диал. айн.* **суллоҳ**. *Буни ҳайданг, баччағарни, Мулла деган сулла шу!* Ҳамза.

СУЛЛОҲ [*а*] Ўтакетган хира, сурбет, шилқим. *Қандай суллоҳ одам у? Ейдиганини еб кетди! Яна нима дейди?!* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. *Ис чиқарган ерда ҳозир мисли шайтон ҳаммабақ, Қанча сўксанг шунча шилқим: турфа суллоҳ баччағар.* Муқимий.

СУЛЛОҲЛИК **суллоҳ** *с. белги оти. Суллоҳлик билан олмоқ. Суллоҳлик қилмоқ.*

СУЛОЛА [*а*] 1 Бир авлоддан тарқалиб борислик, валиаҳдлик ҳуқуқига асосан бирин-кетин тахтга ўтирган подшоҳлар, амирлар, хонлар ва ш. к; династия. *Сомонийлар сулоласи. Романовлар сулоласи.* ▪ *Бадиуззамон, Темур сулоласига мансуб бир кўп шоҳлар, шаҳзодалар каби, шеърдан завқланар, ўзи ҳам гоҳо-гоҳо бирор нарса ёзиб қўярди.* Ойбек, Навоий.

2 Авлод, насл.

СУЛТОН [*а*] Баъзи шарқ мамлакатларида амир, хон, шоҳлар унвони. *Киши юртида султон бўлгунча, ўз юртингда ултон бўл.* Мақол. ▪ *Бу чоққача қанча замонлар ўтди, Қанча подшо, амир ҳам хонлар ўтди, Йўқ-юқа камбағал билан иши йўқ, .. Ўз кайфини суриб султонлар ўтди.* Эргаш шоир. *Хотин бўлса, бир султоннинг саройига ярашадиган покиза бир хотин.* Ҳамза, Паранжи сирлари. | *кўчма* Ўзгалар ичида энг олдингиси, сараси; шоҳи. *Йигитлар султони.* ▪ *Мен сизга айт-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сам, Муҳайёси тушмагур ҳам бир жаҳон қизларнинг султони. М. Муҳамедов, Юрак сўзлари. *Сабо арзимни етқур, моҳи тобон бир келиб кетсун. Тамоми ҳусн элининг шоҳи султон, бир келиб кетсун.* Ҳамза.

3 Султон *(эркаклар ва хотин-қизлар исми).*

СУЛТОНИЙ [*а*] Узум навларидан бирининг номи. | Шу узумдан солинган майиз.

СУЛТОНЛИК 1 **султон** *с. мавҳ. от.* 2 Султон қўл остидаги давлат. *Туркия султонлиги.*

СУЛУВ Гўзал, чиройли, кўркам. *Сулув қиз. Сулув баҳор.* || *Сулув сулув эмас, севган сулув.* Мақол. ▪ *Сулув келинчакдай дилрабо баҳорнинг шоирлар қалбига ғулғула солгани яхши.* Э. Охунова, Баҳор қўшиқлари.

СУЛУҚ *с. т.* Сувлуқ.

СУЛУҚАТ [*а*] Кишилар билан муомалада, жамиятда ўзини тутиш тарзи; хулқ-атвор, қилиқ. *Сулукати совуқ одам.*

СУЛУҚАТЛИ Кишилар билан муомалада, жамиятда ўзини яхши тутабиладиган, қилиғи ёқимли. *Сулукатли одам.*

СУЛУҚ *с. т.* Сувлуқ.

СУЛЬФАТ [*р<лат*] *қ.* **сульфатлар.** *Аммоний сульфат.* || *Сульфат кислота.*

СУЛЬФАТЛАР *хим.* Олтингугурт (сульфат) кислотасининг тузлари.

СУЛҲ [*а*] 1 Урушувчи томонлар ўртасидаги ярашув, яраш-яраш. *Сулҳ шартномаси. Сулҳ тузмоқ.*

2 Умуман келишув, тотувлик, тинчлик. *У косиблар, камбағаллар, соатсозлар, кулоллар билан суҳбат қилар, сулҳдан, ҳаётдан, ишдан сўзлар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

СУЛҲПАРВАР [*а+ф-т*] *айн.* **тинчликсевар.** *Сулҳпарвар мамлакатлар.*

СУЛҲ-САЛОҲ [*а*] Сулҳ, келишув. *Икковлари [йигит билан жувон] уриниб, мени енга олмагач, сулҳ-салоҳга келишди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

СУМАҚ *этн.* Бешикка беланган чақалоқнинг сийдигини туваккa йўналтирувчи найсимон асбоб. *Қиз сумак. Ўғил сумак.* ▪ *Карима бешик асбобларини, қовузлоқдан то сумаккача, ёстиқлари, боғичларигача бир-бир кўздан кечириб қоқди.* Мирмуҳсин, Жаҳолат панжаси.

СУМАЛАК I Қорнинг эриб оқиб қайта музлаши натижасида ҳосил бўлган найсимон муз. *Томларда, бўғотларда осилиб турган сумалаклар офтобда йилтилларди-ю, чак этмасди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

СУМАЛАК II Ундириб янчилган буғдой ва ундан тайёрланадиган ҳолвайтарсимон овқат (одатда баҳор кезлари аёллар ўртасида ҳалфана асосида пиширилади). *Ҳар баҳор келса, келур бир неча олдов сумалак, Яна эл ичра солиб ғулғула, ков-ков сумалак.* Ҳабибий.

СУМАН [*ф-т*] Оқ, хушбўй гулли ўсимлик ва унинг гули; ясмин, ёсуман.

СУМАНБАР [*ф-т*] Гуландом, хушрўй, зебо. *Бир пари пайкар суманбар ёра ошиқ бўлмишам.* Увайсий.

СУМБА 1 *айн.* **шомпол.** *Сешанбаликларнинг қуроллари эски тарзда ясалган милтиқлар бўлиб, ўқ ва дорилари оғзидан солинар ва сумба билан жойланарди.* Айний, Эсдаликлар.

2 *тех.* Тешик тешиш ёки белги солиш учун хизмат қиладиган учи найза пўлат асбоб.

СУМБАТ Ташқи кўриниш; қад, қомат. *Сумбати келишган йигит.* ▪ *Ўртамиён, нозиккина сумбати, Ишда эса филдан зиёд қуввати.* Я. Қурбон. *Кўкрак бурма кўйлак қопга ўхшайди, дейишгани бекор экан. Сумбатига қарарканман. Сахт-сумбати келишган жувон шу кўйлакда ҳам манаман деб тураркан.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

СУМБУЛ *с. т.* Сунбул.

СУМБУЛА *с. т.* Сунбула.

СУМКА [*р*] Нарса солиб кўтариб юриладиган, чарм, мата ва ш. к.дан ясалган буюм. *Чарм сумка. Почтальон сумкаси. Противогаз сумкаси.*

СУММА [*р<лат*] Бир миқдор пул, маблағ. *Пенсиялар суммаси йилдан-йилга ошмоқда.* ▪ *Яқинда поччам катта сумма зарур бўлиб қолганини сўз орасида қистириб ўтди. Ўзи келмаса эрта-индин опамни юборади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СУНБУЛ [*а*] Пиёзгуллилар оиласига мансуб, лола баргига ўхшаш узун баргли ўтсимон декоратив ўсимлик ва унинг ғуж бўлиб очиладиган хушбўй, чиройли гули. *Отабек сунбул исли сочлардан руҳ олар, Кумуш гўё унинг бағрига сингиб кетган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Сув сунбул(и)** сочдек узун-узун пояли ва жуда нозик баргли папоротник.

СУНБУЛА [*а*] 1 (С — *катта*) *астр.* Ўн икки буржнинг бири, Асад ва Мезон буржлари ўртасида жойлашган (*қ.* **бурж**).

2 Шамсия йил ҳисобида олтинчи ойнинг арабча номи (22 август — 21 сентябрь даврига тўғри келади). *Сунбулада сув совийди.* Мақол. ▪ *Сунбула ойининг мўътадил ҳавосига қарамасдан, Зайнаб маржон-маржон терлаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Сунбуланинг сувини ичган экин** куз сувини ичган экин (бундай экин ҳосили қишда яхши сақланади, дейдилар).

СУНДИРМОҚ: бўйин сундирмоқ *айн.* **бўйсундирмоқ.**

СУНМОҚ *эск. кам қўлл.* Тутмоқ; узатмоқ.— *Агар йўқ деганингизда бошингиздан қўйиб юборар эдим,— деди новчадан келган бир йигит .. унга [паҳлавонга] май косасини сунар экан.* М. Осим, Сеҳрли сўз.

◆ **Бўйин сунмоқ** *айн.* **бўйсунмоқ.** *Номардларга асло сунма бўйингни, Пуч ёнғоққа тўлдиради қўйнингни.* Мақол.

СУННАТ [*а*] 1 *дин.* Муҳаммад пайғамбар ва унинг ишлари, айтганлари ҳақидаги бир неча минг ҳадисдан, афсонавий ҳикоялардан иборат «муқаддас ривоятлар» мажмуи, суннийларнинг қуръондан кейинги иккинчи диний ақидалари.

2 *дин.* Шу ривоятларга асосланган фарзга нисбатан иккинчи даражали диний маросим ва урф-одатлар. *Одамлар домла-имомнинг олдига боришса, у [домла-имом]: «Тоат-ибодат қилинглар, .. худои таолонинг фарзини, пайғамбар алайҳиссаломнинг суннатларини адо этинглар»,— дер экан.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. **Суннат тўйи** ўғил тўйи, хатна тўйи. *Қиз чиқарадиган, ўғил уйлантирадиган, суннат тўйи қиладиган хотинлар ўз тўйларини Ўзбек ойим кенгашидан ташқари жўната олмас эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ҳам фарз, ҳам суннат** *айн.* **ҳам фарз, ҳам қарз** *қ.* **қарз** 2. — *Қизим,— деди Эрназар ака соқолини ўйчан силаб.— Ўтган сафар жуда маъқул гап айтдингиз. Ўйлаб қарасам ерни яхлитлаш ҳам фарз, ҳам суннат экан.* И. Раҳим, Ихлос.

3 Суннат *(эркаклар исми).*

СУННИЗМ [*р<а*] Қуръон билан бирга суннат ақидаларини ҳам тан олувчи ислом динидаги оқим.

СУННИЙ [*а*] *қ.* **суннийлар.**

СУННИЙЛАР *дин.* Қуръондан ташқари суннатни ҳам тан олувчи мусулмонлар; *тақ.* **шиийлар.**

СУННИЙЛИК *дин.* 1 Сунний мазҳабига мансублик.

2 Сунний мазҳаби.

СУНЪИЙ [*а*] 1 Бирор усул билан табиийга ўхшатиб ясалган, тайёрланган, юзага келтирилган. *Сунъий каучук. Сунъий тола. Сунъий тиш. Ернинг сунъий йўлдоши.* | Ғайритабиий йўл билан амалга ошириладиган; ғайритабиий. *Сунъий ёритиш. Сунъий усул билан эртаги ҳосил етиштириш.* ▪ *Шербек эгар қошидан сумкасини олди-да, сунъий қочириш пунктига қараб юрди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Ясама, сохта, ёлғондакам; носамимий. *Сунъий табассум. Сунъий хотиржамлик.* ▪ *Растанинг ичида беш-ўн киши пайдо бўлади, улар сунъий тавозе билан шовқинсиз муомалага киришади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Куёв олдин манзират қилиб кўрди. Лекин сўзлари анча сунъий чиқаётганини ўзи ҳам сезди шекилли, миннатдорчилик билдириб қўя қолди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Очил ўзини вазмин тутиб, табиий муомала қилган сари Замира ўнғайсизланар, сунъий равишда босиқ бўлишга уринарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

СУНЪИЙЛИК сунъий *с. белги оти. Материалнинг табиийлиги ёки сунъийлигини аниқламоқ. Кулгининг сунъийлиги.* ▪ *У [Антонина Васильевна] яратган образлар содда ва чинакам бўлар, уларда ҳеч қандай ортиқчалик бўлмас, ҳаракати, имо-ишорасида сунъийлик сезилмасди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

СУПА [*а* суфа] 1 Ҳовли, боғ ва уму-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ман очиқ ерда ўтириш, ётиш-туриш учун тупроқдан чорбурчак шаклида кўтариб қурилган жой. *Баланд супа. Супа қурмоқ. Супага жой қилмоқ.* ▪ *Ҳовузнинг бўйидаги супада, дарахтларнинг кўланкасида, атрофга сувни қалин септириб, Салимбойвачча ётар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Шоҳ супа** *айн.* **шосупа.**

2 Умуман чорбурчак шаклидаги ердан баланд жой ёки қурилма. *Ҳайкал ўрнатилган супа.*

СУПАТОҒ *геогр.* Усти супага ўхшаш текис, ёнлари тик тоғ.

СУПАЧА 1 Кичкина супа. *Бўта сарой олдидаги супачада қатор тизилиб ўтирган болалардан қоровулни сўради.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Супачада қизил гилам, палослар, Парқуларга ёнбошлаган бир кекса.* Ғ. Ғулом.

2 Супа шаклидаги кичикроқ, ердан баланд жой ёки қурилма. *Ҳайкал супачаси.*

СУПЕРФОСФАТ [*р* < *лат*+*грек*] Апатит ва фосфоритларни олтингугурт кислотаси билан ишлаб ҳосил қилинадиган фосфорли ўғит. *Донадор суперфосфат. Суперфосфат заводи.*

СУПРА [*а* суфра] Хамир ёйиш, нон ясаш учун белгиланган, одатда ошланган теридан қилинадиган дастурхонсимон рўзғор буюми. *Тери супра. Ҳар супранинг нони бор.* Мақол. ▪ *Бостирмада Зиёдахон супра ёзиб, ун элаб ўтирар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Тўхта хола .. супрасининг тагини қоқиб, озгина патир ёпди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Номи (ёки ути) улуғ, супраси қуруқ** номига яраша қўли, дастурхони очиқ бўлмаган, мартабасига мувофиқ иш тутмайдиган одам ҳақида айтиладиган ибора. *Э, худо кўтарсин ўша номи улуғ, супраси қуруқ бойни, у хасис бойнинг ўғли деб бола бечорага зулм қила берасизми?* А. Раҳмат, Абдулла Набиев.

◆ **Супра қоқди** катта зиёфат, тўй ва ш. к.дан кейин қолган нарсалар билан кичик доирадаги яқин кишиларни меҳмон қилиш ва шундай меҳмондорчиликнинг ўзи. **Қулоқ супраси** *анат.* қулоқнинг товуш тутувчи ташқи тоғай қисми.

СУПТА Жуссаси унча катта бўлмаган, хипчадан келган. *Супта аёл.*

СУПУРГИ 1 Супуриш-сидириш учун бурган, шувоқ, маккасупурги ва ш. к.дан дасталаб боғлаб ясаладиган рўзғор буюми. *Шувоқ супурги. Чўлтоқ супурги.* ▪ *Раҳматжон отаси боғлаган чиройли бурган супурги билан ерни бир зумда тозалади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Хотин (ёки хотинак) супурги** банди қисқа, одатда уй супуриладиган супурги. **Эркак супурги** банди узун супурги. *Чол ғира-ширада уйдан чиқарди. Қўлида кетмон сопидек узун сопли эркак супурги, челак.* Ў. Умарбеков, Дутор. **Қоровул супурги** қоровулларга хос узун ёғоч дастали катта супурги.

2 *бот.* Чўл, қирда ўсадиган сершох, уруғи заҳарли бир йиллик ўсимлик.

3 *айн.* **маккасупурги.**

◆ **Супурги пули** *тар.* эски мактабларда болалардан олинадиган солиқнинг бир тури. **Юмшоқ (ёки мулойим) супурги** муомаласи юмшоқ, мулойим, аммо ўзи қаттиқ ёки қув одам ҳақида. [*Алижон*] *учрашганда шундай мулойим супурги бўлиб кетадики, унча-мунча одам лақ этиб учиб, бундан яхши йигит бўлмаса керак, деб ўйлайди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. **Қўли косов, сочи супурги** ҳамма уй-рўзғор ишларини хизматкордек бажарувчи одам ҳақида. *Сизни деб қўлим косов, сочим супурги бўлса-ю, ҳали сиздан келган гап шуми?* А. Муҳиддин, Давлат қораловчиси.

СУПУРГИЧИ Супурги боғлаб сотувчи киши. *Мана Барат супургичи! Бозордан супургисини чақа қила олмай, яна орқалаб қайтаётир.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СУПУРИБ-СИДИРИЛМОҚ супуриб-сидирмоқ *фл. мажҳ. н.* Саҳнга дид билан ранг-баранг гуллар экилибди, .. *ҳамма ёқ, ёғ тушса ялайдиган қилиб, супуриб-сидирилган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СУПУРИБ-СИДИРМОҚ Супуриб, гард қолдирмай тозалаб олмоқ. *Вақт эрта бўлгани учун, Ғуломжон синфни супуриб-сидираётган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳамма ёқни супуриб-сидириб, ёғ тушса ялагудай қилиб, Ҳожи бобонинг чиқишига мунтазир бўлиб турдик.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

СУПУРИЛМОҚ супурмоқ *фл. мажҳ. н. Ҳамма ёқ топ-тоза қилиб супурилди. Супурилмаган уйга меҳмон келар.* Мақол. ▪ *Орангиздаги кинанинг [гинанинг] душманингиз билан бирга супурилганига шубҳа йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

СУПУРИНДИ 1 Супурганда тўпланган ахлат. *Супуриндиларни ерга тўплаб ёқмоқ.* ▪ *Бу ерга ёзда супуринди, қишда қор ташлайдилар.* Ойдин, Ҳазил эмиш.

2 *кўчма нафр.* Одамгарчилигини йўқотиб, жамиятдан сурилган, маиший ёки мафкуравий жиҳатдан тубан киши.

СУПУРИШМОҚ супурмоқ 1 *фл. бирг. н.*

СУПУРМОҚ 1 Супурги билан чанг-тўзон, ахлат ва ш. к.дан тозаламоқ. *Уй супурмоқ. Ҳовли супурмоқ.* ▪ *Отабек майдонда отини супуриб ғагарлар экан, майдоннинг ғарбидаги хароба уйнинг деворидан бир бош кўтарилиб унга қараб турар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. — *Вой ўлмасам, ҳамма ёқни чанг босибди! — деди Эъзозхон, айвон бурчагида ётган супургини олиб,— ҳозир супуриб чиннидай қиламан!* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Супурги ёки шунга ўхшаш нарса билан сидириб олмоқ, тўпламоқ. *Кор супурмоқ.* ▪ *Жуда кўп хазон супуриб, қанорларга ниқталаб жойладик.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Таг-томири билан сидириб орадан кўтармоқ, сурмоқ. *Юлғичларни орамиздан супуриб ташлаш керак.* | Таг-томири билан йўқ қилмоқ, барҳам бермоқ. *Бутун иттифоқда бўлгани каби, Олтинсойда ҳам янги давр шамоли кўтарилган эдики, бу эскилик чанг-тўзонларини қадам-бақадам супуриб ташларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Гул боғларга еллар кўклам Нафасини уфурди. Ердан қору мовий кўкдан Булутларни супурди.* Э. Воҳидов.

СУПУРТИРМОҚ супурмоқ *фл. орт. н. Уйларни супуртирмоқ.* ▪ *Куз келса, маҳалладан бир тўда болаларни мана шу далага олиб келар, хазон супуртирар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СУР I Дудлаб ёки осиб қўйиб қуритилган, қоқланган. *Сур гўшт. Сур балиқ.* ▪ *Қозоқ қизи тутган қимиз, қалбидек соф, Эсдан чиқмас сур қазининг тўғрамчаси.* С. Абдулла.

СУР II Без, сурбет. *Сур одам.* ▪ *Нигорахоннинг кўз олдига Ёқутойимнинг тухумдай тиғиз гавдасию пардоз-андоз қилган сур башараси келди.* С. Анорбоев, Оқсой. || «*Қаёқдан ҳам илашди бу сур!*» — *деди* [*Акбарали ака*] *ўзича ва мум тишлагандай индамай, шофёри ёнига ўтирди.* Р. Раҳмон, Узун қўл.

СУР III [*ф-т* сурх] 1 *от* Сурранг қоракўл. *Лолаларнинг унар жойи қир бўлур, Қоракўлнинг кўркам тури сур бўлур.* Я. Қурбон.

2 *сфт* Тўқ кул ранг тусдаги; сурранг. *Сур қоракўл тери.*

СУР IV *диал.* Салобат. *Умрида ҳали бирор марта ҳайфсан олмаган, беозор Саидхонни прокурорнинг сури босиб қолди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

СУРА [*а*] (у — *чўзиқ*) Қуръоннинг 114 бобидан ҳар бири. «*Бақра*» *сураси.* ▪ *Домла ҳеч нарса демай, каҳрабо тасбеҳини ўгириб, аллақайси бир сурани пичирлай бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

◆ **Узун сура бошламоқ** узундан-узоқ гап бошламоқ.

СУРАЙЁ [*а*] 1 (С — *катта*) *астр.* Савр юлдузлар туркумидаги бир гурух юлдузлар номи.

2 *эск.* Маъшуқа, ўйнаш.

3 Сурайё (*хотин-қизлар исми*).

СУРАЛАЙ(И): суралай(и) ғоз ғозсимонлар туркумининг ўрдаклар кичик оиласига мансуб кўл қуши; шомруқ.

СУРАТ [*а*] (у — *чўзиқ*) 1 Қўлда чизилган тасвир, расм. *Сурат солмоқ.* ▪ *Уста Баҳром яхши одам экан, партанинг суратини, ясаш тартибини қоғозга чизиб ҳам берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Пештоқларда Ленин сурати, Ҳилпирайди қирмизи байроқ.* Э. Раҳим. | Босма тасвир, китоб, журнал ва ш. к.да босилган расм, иллюстрация. *Суратлар билан безатилган китоб.* ▪ *Абдурасул ўқишни билмаса ҳам, китобларни иштиёқ билан варақлай бошлади ва баъзи бир суратларга тикилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Фотографик тасвир, фотосурат. *Сурат олдирмоқ. Суратга олмоқ. Суратга тушмоқ.* ▪ *Нормаднинг сурати келди. Командирлари билан тушибди.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Эрали ҳам бор. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Ташқи қиёфа, кўриниш; сиймо. *Гуломжон .. қизнинг ўзини ҳам бир қур кўриб, суратини дилига чизиб олган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кўзим ойдин, кўзима сурати жонон кўринур, Бахтнинг кўзгусида сумбули райҳон кўринур.* Т. Тўла. *Силкиниш орқасида унинг [қизнинг] юзини тўзғиган соч толалари ўраб олиб, жонсиз бир суратга киргизди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Сурати одам** ташқи кўриниши одам, лекин ҳолсиз ёки разил. *Бузилдим, одамгарчилигим қолмади, суратим одам, бойвачча ака, мендан ҳайвон яхши.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *(ў.-п. к. ф-да)* Қўшма равиш таркибида келади. *Шошилинч суратда. Расмий суратда. Мунтазам суратда.*

5 *мат.* Оддий касрда чизиқ устидаги сон.

◆ **Баайни (ёки худди) сурат** жуда чиройли, жуда гўзал. *Баайни сурат: киши ҳам бундай бежирим бўлар экан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Сурат бўлиб (қотиб) қолмоқ** ҳайратда қолмоқ, ҳанг-манг бўлмоқ. *Зулукхон Норқўзининг турган ерида сурат бўлиб қолганини, йигитнинг қалби қўрқувга тўлганини фаҳмлади.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан. *Шу пайт бир ҳодиса рўй берди-ю, болаларнинг ҳаммаси сурат бўлиб қотиб қолишди.* О. Акрамхўжаев, Қониютнинг сири.

СУРАТҚАШ [*а+ф-т*] 1 *с. т.* Сурат чизувчи, сурат солувчи; рассом.

2 *эск. айн.* **фотограф.**

СУРАТҚАШЛИК **суратқаш** *с. касб оти.*

СУРАТЛАНМОҚ *кам қўлл. айн.* **гавдаланмоқ.**

СУРАТЛИ 1 Сурати, суратлари бўлган; суратлар билан безатилган. *Суратли журнал.* ▬ *Мен суратли китобни яхши кўраман.* Мирмуҳсин, Умид.

2 *кам қўлл.* Бирор кўринишга эга бўлган, кўринишидаги, қиёфасидаги. *Алпомиш Қултой суратли бўлиб келаётиб эди.* «Алпомиш».

СУРАТХОНА [*а+ф-т*] *эск.* 1 Фотосурат олинадиган ишхона, фотография.

2 Расмлар музейи, галереяси.

СУРАТЧИ *с. т.* 1 *айн.* **рассом.**

2 *айн.* **фотограф.**

СУРБЕТ Гап таъсир қилмайдиган; сур, безбет. *Сурбет одам.* ▬ *Сурбет ва ҳозиржавоб кал, бўш келмай, ҳар бир гапга ўн гап билан жавоб қиларди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Бу кўк ёллилар жуда сурбет бўлиб кетган. Куппа-кундузи кўзингни бақрайтириб туриб ҳужум қилади.* С. Анорбоев, Оқсой.

СУРБЕТЛАРЧА *рвш* Сурбет одамлардек, сурбет одамларга хос равишда, гапга парво қилмай. *Сурбетларча илжайиб туравермоқ.* ▬ *У [Ҳошим] Ғулом акадан бўлак ҳеч ким билан шунчалик очиқ, сурбетларча гаплашмаса керак.* Ж. Абдуллахонов. Тўфон.

СУРБЕТЛАШМОҚ Сурбет бўлиб бормоқ.

СУРБЕТЛИК 1 **сурбет** *с. белги оти. Афандининг сурбетлигига қозининг ғаши келиб ўшқирди.* «Латифалар». [*Саид*] *асбоб сумкасини остонага қўйди-да, нарироқда сурбетлик билан қараб турган Малоҳатга ўқрайиб қаради.* А. Мухтор, Чинор.

2 Сурбет одамларга хос иш, хатти-ҳаракат, қилиқ. [*Комил:*] *Бу қанақа сурбетлик? Бу қанақа сурбетлик дейман, сизга!* О. Ёқубов, Айтсам тилим куяди, айтмасам — дилим. *Қўлларида далил бўлмаса ҳам, қайсарлик қиладилар. — Ҳам қайсарлик, ҳам сурбетлик.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.— *Ўша кунги .. анҳор бўйидаги сурбетлигим учун кечиринг,— деди Элдор Райҳонга.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда.

СУРГАЛМОҚ **сургамоқ** *фл. ўзл. н. Тураман, йиқиламан, яна сургаламан.* Ойбек, О. в. шабадалар.

СУРГАМОҚ *айн.* **судрамоқ.** *Кампир узундан-узоқ дуо қилиб, чурук паранжисининг этакларини ерга сургаган ҳолда, чиқиб кетади.* Ойбек, Болалик. *Содиқни ўз ҳолига қўймай, кўчадан анчагина нарига сургаб кетдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

СУРГИ I Ични юмшатадиган, сурадиган дори-дармон. *Сурги ичмоқ.* || *Сурги дори.* ▬ *Халфанинг ҳовли кезиб, у ёқдан-бу ёққа юраётганини кўрган Меликул ота ҳайрон бўлди. «Бу баднафс бўкиб қолди шекилли», деб ўйлади. — Бир сурги қилиб юборасизми?* Ё. Шукуров, Қасос.

СУРГИ II *диал.* Юз-қўл артадиган сочиқ, лунги.

СУРГУН 1 Давлат органларининг қарори ёки суд ҳукми билан жазо тариқасида ўзга ерга юбориш; бадарға. *Сургун қилмоқ. Сургунга юбормоқ.* ▬ *Бу одам .. ўн олтинчи йили подшо фронт орқасида ишлаш учун мардикор чақирганда, Тошкент халқини исёнга даъват қилиб варақа тарқатгани учун Сибирга сургун қилинган экан.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Шундай жазога маҳкум этилган кишилар бадарға қилинадиган жой ва у ердаги ҳаёт. *Бир ўқитувчи рус аёл ҳам сургун қилинган экан. У сургундаги саводсизларни ўқита бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўзбекистонга сургундан кўпгина большевиклар қайтиб келдилар.* А. Раҳмат, Ҳаёт лавҳалари. *Сургунда қон ютган йилларни айтиб, Дер экан: — Эсимда: бир вақтлар йироқ Юртда бошимизга тушганди фироқ.* Шайхзода.

СУРДИРМОҚ **сурмоқ** *фл. орт. н. Нарсаларни сурдирмоқ.* ▬ *Балки уни (аравакашни) кечалар ва кундузлар ҳаловатидан маҳрум қилган даҳшатли қудрат бордирки, у буни шундай мункайтириб, ўй сурдириб қўйгандир?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СУРИК [*р<грек*] Таркибида қўрғошин оксиди ёки темир бўлган минерал. | Шундай минералдан тайёрланган қизғиш-зарғалдоқ ёки қизғиш-жигар ранг бўёқ.

СУРИЛМА У ён-бу ён суриладиган; сурма. *Сурилма қопқоқ.*

СУРИЛМОҚ 1 **сурмоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Нарсалар нари-бери сурилди. Иш анча илгари сурилди.* ▬ *Анвар кулди ва сурилиб, Раънонинг ёнига келди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Кечга бориб хон: «Ғолиблар шарафига .. зиёфат берилсин» деб фармон берди. Тонг отар базм бўлиб, кайф-сафо сурилди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Иши орқага кетиб пастлашмоқ, қатордан, сафдан чиқмоқ. *Бечора, иши юришмай, анча сурилиб қолибди.*

СУРИНМОҚ 1 Қийин аҳволга тушиб сурилиб қолмоқ, қийинчилик билан кун кўрмоқ. *Доим меҳрибондир фуқаросига Йиқилган, суринган бечорасига.* «Фольклор».

2 Қийналиб, мункиб-сункиб, қоқилиб-суқилиб, туртиниб юрмоқ. *От суринмай, йўл танимас.* Мақол. ▬ *Бир нечалар қоронғида йиқилиб, сурниб юрибди.* «Фольклор».

СУРИШ 1 **сурмоқ** *фл. иш оти. Нарсаларни у ён-бу ён суриш. Ишни олдинга суриш. Хаёл суриш. От суриш.* ▬ *Ойимхон билан Абдурасул .. хотинлар мажлиси чақиришни баҳорга, 8 мартга суришни лозим кўрдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *фольк.* Жанг, уруш. *Оломондан неча ўлиб, Жуда қирғин суриш бўлди.* «Фольклор».

СУРИШМОҚ 1 **сурмоқ** *фл. бирг. н. Мебелларни бир томонга суришибди. Муддатни анча орқага суришар эмиш.* ▬ *Йўлчини қучоқлашиб базўр четга суришди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *с. т.* Мириқиб шаҳмат ўйнамоқ, шаҳмат тахтасида жанг қилмоқ.

3 Ҳисоб-китоб қилиб, бир-бирига ўтган қарз ёки ҳақни тўлаб орани очмоқ. *Пулидан ташвиш тортманг, кейин суришиб кетамиз.* Уйғун, Сўнгги пушаймон.

СУРИШТИРМОҚ 1 Биридан-бирига ёки у ён-бу ён сурмоқ. *Харажатларни бир моддадан иккинчи моддага суриштириб қопламоқ. Нарсаларни суриштириб икки яшикка жой қилмоқ.*

2 Бутун тафсилоти билан билиб олиш, тагига етиш учун сўроқлайвермоқ, сўраб-сўраб билмоқ, аниқламоқ. *Авлодни суриштирмоқ. Суриштириб кимсанинг уйини топмоқ. Узумини е, боғини суриштирма.* Мақол. **Суриштирмай** *ёки* **суриштирмасдан** 1) сўроқлаб аниғини билмасдан, аниқламай-нетмай; 2) фарқига бормай, фарқ қилмай, аралашига. *У овқатнинг яхши-ёмонини суриштирмайди.*

СУРҚАЛИШМОҚ **суркалмоқ** *фл. бирг. н.*

СУРҚАЛМОҚ 1 **суркамоқ** *фл. мажҳ. н. Деворга суркалмоқ. Ярага суркаладиган дори.* ▬ *Баланд бўйли, серсоқол, текис сочлари мой суркалгандай йилтираган кекса рус унинг [Йўл-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

чининг] *орқасида турарди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ёйилиб кетмоқ, ёйилиб ифлос, доғ-дуғ бўлмоқ. *Стол қимирлаб, хатим суркалиб кетди.*

3 *кўчма салб.* Хиралик билан суқилмоқ, ёпишмоқ, кимса атрофида ёки бирор доирада ўралашиб юрмоқ, пашшахўрда бўлмоқ. *Мулла Мамасолиҳ Уста Бабудни ийдириш учун хушомадомуз бир оҳанга балчиқдай суюлиб, суркалиб давом этди.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

СУРҚАМОҚ 1 Бирор нарса бетини, сиртини бошқа нарса бетига, сиртига ишқамоқ, суйкамоқ. *Товонини ғиштга суркаб ювмоқ.* ▪ *«Тарзан» боғидай буйруқни бажариб қанд «мукофот»олиси келдими, саҳий эгасининг оёғига ялпоқ тумшуғини суркади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Бетига, сиртига юқадиган ёки сингийдиган нарса бермоқ, суртмоқ. *Деворга бўр суркамоқ. Машинага мой суркамоқ. Ярага дори суркамоқ.* ▪ [*Унсин*] *ичкари уйда ўтириб маҳсиларга шон қоқади, шондан туширади, пардозлайди, қора гул, лак суркайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мели полвон Худойқулга яна имо қилди: — Қани, бармоғингни тўғрила,— деди ва .. бош бармоғига сиёҳ суркади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СУРҚАНМОҚ суркамоқ 1 *фл. ўзл. н. айн.* **суркалмоқ.** *Эчкининг калтак егиси келса, чўпоннинг таёғига сурканади.* Мақол. ▪ *Бу* [*Умри*] *хариш отдай мунча менга сурканаверади деб юрсам, бунинг тагида гап бор экан.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

СУРҚАТМОҚ 1 суркамоқ 2 *фл. орт. н. Оёғига дори суркатмоқ.*

2 Ёйилтириб юбормоқ, ёйилтириб ифлос, доғ-дуғ қилмоқ. *Хатни суркатиб юборибди.*

СУРҚАШМОҚ суркамоқ *фл. бирг. н.*

СУРЛАМОҚ Осиб қўйиб қуритмоқ, қоқ қилмоқ, қоқламоқ. *Гўшт сурламоқ. Балиқ сурламоқ.*

СУРЛАНМОҚ сурламоқ *фл. мажҳ. н. Сурланган балиқ.*

СУРЛИҚ сур I 1 2 *с. белги оти. Ўша пайтда андак сурлик қўл келиб, ҳозиргача ҳам баъзан-баъзан «шайтонга ҳай бериб» қўя қоларди.* Мирмуҳсин, Умид.

СУРМА I [*ф-т*] Химиявий элемент, кумушсимон оқ мўрт металл. *Химиявий соф сурма. Сурма кони. Сурма рудаси.*

2 Таркибида шу элемент бўлган қорамтир пардоз бўёғи (қош, киприкларни бўяш учун ишлатилади). *Қобили сурма. Сурма қўймоқ. Кўзига сурма тортмоқ.* ▪ *Қарасам .. қошларида ўсма, кўзларида сурма, икки чаккада гажак, лабида кўк хол.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Во ажабо, бу ким бўлди? .. Бир жуфт қуралай кўзи сурма босғандай қора, бир қараши биланоқ юрагимни така-пука қилиб ташлади.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Сурма (ранг)** тўқ симоби ранг, қорамтир. *Тонг ота бошлади. Кўкни қоплаган хомуш сурма ранг булутлар билинар-билинмас ёришди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. *Унинг сурма кўзларига тикилиб туриб «аттанг» деди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин. **Сўқир кўзга сурма** номуносиб ёки беҳуда иш қилган кишига нисбатан айтиладиган ибора. *Ўрмонжон кулди,— Сўқир кўзга сурма .. нима қиласизлар, нима қиласан алдаб?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

СУРМА II Суриладиган, сурилма. *Сурма қопқоқ. Столнинг сурма яшиги.*

СУРМАДОН [*ф-т*] Сурма солинадиган идиш. *У*[*аёл*] *.. чўнтагидан нақшиндор мис сурмадонни олиб, ичидаги қаламни эҳтиёткорлик билан кўзларига суртди.* С. Қароматов, Бир томчи қон.

СУРМАЛИ 1 Таркибида сурма бўлган. *Сурмали тоғ жинси.*

2 Сурма қўйилган ёки сурма қўйилгандек қора. *Сурмали кўзлар.*

СУРМАЧЎП [*ф-т*] Сурма қўядиган махсус ингичка чўп.

СУРМОҚ 1 Итариб бир жойдан иккинчи жойга кўчирмоқ; жилдирмоқ, силжитмоқ. *Столни девор томонга суриб қўйди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Тургенев пулемётни унинг* [*Эминнинг*] *олдига суриб қўйди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. [*Қоратой билан Ўроз*] *одамларни куч билан, ҳайқириқ билан суриб, итариб, кўчага чиқишди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Олдинга сурмоқ** 1) олд томонга силжитмоқ; 2) *кўчма* олға бостирмоқ. *Ишни олдинга сурмоқ.* **Орқага сурмоқ** *қ.* **орқа. Сув сурмоқ** *қ.* **сув** 2. **Четга сурмоқ** 1) чет томонга силжитмоқ; 2) *кўчма* четга чиқариб юбормоқ, четлатмоқ. **Суриб бормоқ** куч билан сиқиб, босиб бориб илгари ҳайдамоқ. *Ҳайдар, рақибини суриб бораётиб, чалиниб йиқилиб тушди.* И. Раҳим, Ихлос. **Суриб кетмоқ** 1) куч билан олиб, тортиб, судраб ёки эргаштириб кетмоқ. [*Давлатёр*] *катта тошни .. баланд кўтариб тошларга шундай шиддат билан урдики, харсанглар гуриллаб ўпирилди-да, йўлида учраган бошқа тошларни ҳам суриб, юмалатиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) олиб қочмоқ (от ҳақида). *Саман ҳуркиб, келган томонига — Кўкоролга суриб кетди!* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар; 3) *кўчма* фойда бермай, суд қилмай, зарар келтирмоқ. *Ҳаром пул суриб кетади.* **Суриб чиқармоқ** куч, тазйиқ билан сиқиб чиқармоқ. *Қисм қоронғи тушгунча душманни олдинги окопларидан суриб чиқарди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Юрмоқ (шаҳмат ва шашка ўйинида). *Пиёдани сурмоқ. Филни сурмоқ.*

2 Бирор томонга йўналтирмоқ, солмоқ. *Лашкар сурмоқ. Карвон сурмоқ.* ▪ *Чорлади Ватан ишқи мардчасига от сурдинг.* Ғайратий.

3 Отлар билан қўшма феъл ясайди, мас. *давр сурмоқ, кайф сурмоқ, хаёл сурмоқ, ҳукм сурмоқ.*

4 *с. т.* Суртмоқ, суркамоқ.

♦ **Насл** (*ёки* **суяк**) **сурмоқ** наслдан наслга ўтмоқ. **Тирноғи сурибди** янги тирноқ чиқиб ва ўсиб, эски, зарарланган тирноқни туширибди. **Умр сурмоқ** умр кўрмоқ, яшамоқ. **Қалам сурмоқ** *айн.* **қалам тебратмоқ** *қ.* **тебратмоқ.** *Навоий улуғ форс шоирлари каби, шеърнинг ҳамма шаклларида қаламни жасур сурди.* Ойбек, Навоий.

СУРНАЙ [*а+ф-т*] Тешикларини бармоқлар билан очиб-ёпиб, пуфлаб чалинадиган музика асбоби. *Сурнай овози. Сурнай навоси. Сурнай чалмоқ.* ▪ *Намозгарга яқин куёв катта оломон билан келди. Тўрт карнай, олти сурнайнинг шовқини кўкни тутди.* Ойбек, Қутлуғ қон. / Шундай асбобда чалинган куй. *Сурнай эшитмоқ. / кўчма* Шундай куйга ўхшаш овоз, садо. *Мана, тез орада буғдойга жўнаймиз. Чойхонада, ёлғиз ўзи самовар сурнайини тинглайди деб ўйламанг яна.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Сурнайнинг тортма йиғи-сиғи қилаверма, йиғингни қўй.**

♦ **Сўк ошига сурнай** *кест.* арзимаган ишга ортиқча дабдаба, даранг-дурупп қилинган ҳолларда ишлатиладиган матал.

СУРНАЙЧИ Сурнай чалувчи одам. *«...ғоз карнайчи экан, ўрдак сурнайчи экан...» (эртакларнинг бошламасидан).* ▪ *Созандалар дастаси .. бир чирмандачи, бир ноғорачи, бир сурнайчи, бир раққос ва битта қўғирчоқбоздан иборат эди.* Айний, Эсдаликлар.

СУРОБ: суроби тўғри бўлди (*ёки* **тортилди**) 1) ҳолдан тойди, ҳол-жони қолмади; 2) адабини, таъзирини еди; бўлари бўлди. **Суробини тўғриламоқ** (*ёки* **тортмоқ**) 1) ҳолдан тойдирмоқ, жонини кўзига кўрсатмоқ; 2) адабини, таъзирини бермоқ, кунини кўзига кўрсатмоқ. *Теримдан бўйин товлайдиган ялқов-палқовларнинг, ҳар хил муғомбир «синди белим»ларнинг суробини тўғрилаб қўяман!* Ойбек, О. в. шабадалар.

СУРОН 1 Қучли шовқин, ғовур-ғувур, шов-шув. *Жанг суронлари тинган хушҳаво ўтлоқларда яна қўзи-қулунлар ўйноқилаб, қушлар сайрай бошлабди.* А. Мухтор, Чинор. *Арслон наърасидай даҳшат солган кучли моторлар суронидан қулоқлар кар бўлгудай.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон. *Йиғилган халойиқ сурон билан янги шаҳар томон қўзғалди.* Ойбек, Улуғ йўл. **Сурон солмоқ** (*ёки* **кўтармоқ**) кучли шовқин кўтармоқ, шовқин солмоқ, ғовур-ғувур қилмоқ. *Халқ сурон кўтариб, унинг сўзини қувватлади.* М. Осим, Маҳмуд Торобий. *Кўпчилик дам урса бўлади бўрон, Саҳрога солади даҳшат ва сурон.* А. Пўлат.

2 *кўчма* Ғолибона юриш, асъаса-дабдаба. *Гар менинг қудратим билмоқ истасанг, Қирқинчи йилларнинг суронига боқ.* Шуҳрат.

СУРОНЛИ 1 Шовқин-сурон, ғовур-ғувур билан тўлган; шовқинли. *Суронли жанглар.* || *Никоҳ тўйи фавқулодда суронли ва тантанали бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Дабдабали, бўронли. *Суронли йиллар.*

СУРП Сидирға ип газлама, ип по-

www.ziyouz.com kutubxonasi

лотно. *Оқ сурп. Қора сурп.* ‖ *Сурп яктак.* ▪ *Оқиқ деразадан кирган баҳор шамоли деразанинг .. сурп пардасини силкитади.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Хом сурп** *айн.* **без** II.

СУРРА 1 Кенг ола-була йўлли маҳаллий нимшойи мато. *Бир жўра сурра.* ‖ *Сурра тўн.*

2 Шундай матодан тикилган тўн. *Битсин қонхўрлар, мустабид тўралар, Бир тўп дока салла, узун сурралар!* Ҳамза.

СУРРАНГ [*ф-т*] *айн.* **сур** II 2. *Сурранг ипак.* ▪ *Бу кўчаларнинг тупроғи ҳам бошқа, йўлкаларга сурранг майда шлак тўкилибди, юрганда ғичир-ғичир қилади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

СУРРОГАТ [*р*<*лат*] Бирор нарсанинг ўрнида ишлатиладиган, лекин унинг ўрнини тўла боса олмайдиган, сифат жиҳатидан анча паст нарса. *Озиқ-овқат суррогатлари. Сахарин — қанднинг суррогати.*

СУРСАТ *эск. фольк.* Ўлпон, солиқ. *Учқур эдинг қанотингдан қайрилдинг, Югурук бўлсанг туёғингдан тайрилдинг, Биз овқатдан, сен сурсатдан айрилдинг.* «Алпомиш».

СУР-СУР 1 Тиқилинчдаги ур-йиқит ҳаракат, бир-бирини туртиб-суртиб, итариб, босиб бориш. *Бозордаги сур-сур.* ▪ *Давидни сур-сур қилиб қоронғи бир хонага олиб кириб кетишди.* Ё. Ҳаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

2 Жанжал, олишув, тортишув. *Бу ғалва, сур-сур бўлиб, Қори баттол амин билан чап бўлиб қолди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

СУРТИЛМОҚ **суртмоқ** *фл. мажҳ. н. Мум суртилган ип.* ▪ — *Оёқсиз, қўлсиз қолса ҳам майли эди,— деди Ҳошимжон йиғлаб, .. укасининг қони суртилган милтиққа тикиларкан.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Қўллар яхши тилаклар билан юз-кўзларга, соқолларга суртилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СУРТИНМОҚ **суртмоқ** *фл. ўзл. н. Суртиниб (артиниб-суртиниб) овқатга ўтирмоқ. Қоронғида туртиниб, суртиниб (туртиниб-суртиниб) бормоқ.*

СУРТИШМОҚ **суртмоқ** *фл. бирг. н. Хотинлар .. эшон аянинг этакларини, қўлларини ўпишди. Бўйнидаги дурни кўзларига суртишди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

СУРТКИ I *диал.* Сочиқ, лунги.

СУРТКИ II: **суртки дори** ярага ёки оғриқ жойга суркаладиган дори.

СУРТМОҚ 1 *айн.* **суркамоқ.** *Деворларга бўёқ суртмоқ. Юз-кўлига совун суртмоқ.* ▪ *Ишлигимда кўп касал бўлганман .. Ўшанда ичган, суртган дориларим эсимда қолган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У ёноғини онасининг ёниб турган ўтли ёноғига суртиб синиқ товуш билан пичирлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Мадамин*] *бармоқларини маҳси қўнжига суртаётиб, атрофига қараб ҳам олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Артмоқ, артиб-суртиб тозаламоқ. *Кўзларининг ёшини рўмол учи билан суртмоқ.*

♦ **Бурнига кесак суртмоқ** лақиллатиб, бирор нарсадан қуруқ қолдирмоқ, чув туширмоқ; фириб, панд бермоқ. **Оёғига юз суртмоқ** оёғига йиқилмоқ, бош урмоқ. **Кўзга** (*ёки* **юзга**) **суртмоқ** қ. **кўз.**

СУРТТИРМОҚ **суртмоқ** *фл. орт. н.*

СУРУ(В) Қўй-эчки подаси. *Ақлли бўрибосарлар сурувларни бўлаб олдинга чопиб борадилар-да, то ҳаммаси ўтиб бўлгунча чўзилиб ётиб дам оладилар.* А. Мухтор, Чинор.

СУРУНКА *рвш, кам қўлл.* Сурункасига, бетўхтов, муттасил. *Сурунка давом этадиган иш. Уч кун сурунка ёмғир ёғди.*

СУРУНКАЛИ Сурункасига, бетўхтов давом этадиган; узлуксиз. *Сурункали иш.*

♦ **Сурункали касаллик** ариши қийин бўлган, давомли ёки ҳеч аримайдиган касаллик.

СУРУНКАСИГА *рвш* Муттасил равишда, узлуксиз, бетўхтов. *Сурункасига икки кун ишладим. Сурункасига бир ҳафта ёмғир ёғди.* ▪ *Жанг сурункасига етти кун давом этди.* Н. Сафаров, Жангчи шоир. *Ўсарбойдан сурункасига етти ой хат келмай қўйди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

СУРУР [*а*] *поэт.* Шод-хурсандлик ҳисси, нашъаси; севинч, қувонч. *Ғўза — кекса деҳқоннинг ғурури ҳам, сурури ҳам эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Муҳаббат— гавҳардир, усиз кўз бенур, Муҳаббат — ҳаётдир, бағишлар сурур.* Ё. Мирза.

СУРХ [*ф-т*] Ёш, янги, сурхун (новда ҳақида). *Сурх новда.* ‖ *У гул тутди, япроқ чиқарди, чиройли бўлиб ўсди, .. сурхлари яшил япроқларга бурканди.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

СУРХОН Узум турларидан бирининг номи ва шу узумдан солинган майиз.

СУРХУН *айн.* **сурх.** *Ерга дув этиб қор тўкилди. Ёш сурхун новдалар оғир юкларидан бўшаб қадларини кўтарди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

СУРЪАТ [*а*] 1 Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса, процесс ва ш. к.нинг жадаллик даражаси; темп. *Қурилиш суръати. Пахта терими тез суръатлар билан бормоқда. Иш суръатлари тобора ошмоқда.* ▪ *Қурилиш иши қишин-ёзин тўхтамайди, жадал суръат билан кетиб, .. муддатдан анча бурун битди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор.

2 *эск. айн.* **тезлик** 2. *Умр барқ суръати билан ўтмоқда.* Ойбек, Навоий.

СУРҒУЧ Тез эриб тезда қотадиган рангдор смола ва мум қотишмаси. *Қизил сургуч.* / Шундай смола ёки мумдан фойдаланиб босилган тамға, қопқоқ ва ш. к. *Қулфнинг сургучини кўчирмоқ.* ▪ *Полвон этигининг қўнжидан пичоқ олиб унинг сопи билан бутилка учидаги сургучни уриб туширди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

СУРҒУЧЛАМОҚ Сургучдан фойдаланиб тамға босмоқ ёки қопқоқламоқ. *Қулфни сургучламоқ. Посилкани сургучламоқ. Бутилкани сургучламоқ.*

СУРҒУЧЛАНМОҚ **сургучламоқ** *фл. мажҳ. н. Сургучланган хат.*

СУС: **кўнгли сус кетди** кўнгли жуда ҳам тусаб кетди. *Кўнглим олмага сус кетди.*

СУСАЙИШ 1 **сусаймоқ** *фл. иш оти. Суръатнинг сусайиши.*

2 Қейинга кетиш, таназзул.

СУСАЙМОҚ 1 Илгариги кучини, шиддатини йўқотмоқ; секинлашмоқ, пасаймоқ. *Шамол анча сусайди. Иш суръати сусайиб қолди.* ▪ *Сусаймас тўлқин, у — ўт; у — ёлқин.* Миртемир.

2 Шаштидан қайтмоқ, илгариги ғайратини, жўшқинлигини ёки қизиқишини йўқотмоқ; бўшашмоқ, писмоқ. *Нега мунча сусайиб қолдингиз?* ▪ [*Кумуш*] *кундан-кунга Зайнабнинг сусайиб, ўзига бегоналашиб борганини яхши англар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Меъдаси сусайибди** меъдаси овқатни яхши ҳазм қила олмайдиган бўлиб қолибди.

3 Кучини, таъсирини йўқотмоқ, кучсизланмоқ. *У* [*Ҳакимбойвачча*] *юртдаги тинчсизликнинг сабабини диннинг сусайганидан, уламоларнинг халққа раҳбарлик қилмаганидан кўрди.* Ойбек, Қутлуғ қон. / Бўш қўйилганлик натижасида орқага кетмоқ, ёмонлашмоқ, пасаймоқ, бўшашмоқ. *Интизом сусайибди.*

СУСАЙТИРИЛМОҚ **сусайтирмоқ** *фл. мажҳ. н. Интизом сусайтирилмасин! Иш суръати бир кун ҳам сусайтирилмади.*

СУСАЙТИРМОҚ **сусаймоқ** *фл. орт. н. Қишнинг совуқ кунлари қурилиш суръатини сусайтирмади.*

СУСАЙТМОҚ **сусаймоқ** *фл. орт. н.*

СУСПЕНЗИЯ [*р*<*лат*] *физ.* Қаттиқ жисм зарраларининг бирор суюқликда эримасдан муаллақ сузиб юрган қоришмаси.

СУСТ [*ф-т*] 1 Унча кучли, шиддатли бўлмаган; секин, паст. *Суст оқим. Суст олов.* ‖ *Суст оққан сувда ҳар хил буюмлар сузарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Секин иш қиладиган, имиллаган; сусткаш. *Суст одам. Қўли суст косибдан оёғи чаққон гадой яхши.* Мақол. ‖ *Суст ишламоқ.* / Ланж, бўшашган. *Даъвогар суст бўлса, қози муттаҳам бўлади.* Мақол. ‖ *Бозор суст.* ▪ *Кечагина бу майдон кўнгилсиз, ишлар анча суст эди, одамларда бугунгидай завқ, ғайрат кўринмасди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

♦ **Тори суст** қ. **тор** II.

СУСТКАШ [*ф-т*] Секин қимирлайдиган, имиллаб иш қиладиган; суст, ланж. *Сусткаш одам. Сусткаш уста.*

СУСТКАШЛИК 1 **сусткаш** *с. белги оти.* [*Али тажанг*] *элатлари қошига келиб ёнбошлагач, унинг эски сусткашлиги тўғрисида ҳазил қилишди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Сусткаш одамларга хос хатти-ҳа-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ракат, суст иш; сустлик. *Сусткашлик қилмоқ. Сусткашликка барҳам бермоқ.* ▬ *Жўрахон .. норғул йигитдан бу хил сусткашлик эмас, жўшқинликни кутар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Назар ака .. сусткашлик билан қадам ташлар .. эди.* Ғайратий, «Хосиятсиз» кун.

СУСТЛАНМОҚ Суст бўлиб қолмоқ, секинламоқ, пасаймоқ, сусаймоқ. *Султонали бир оз сустланиб, ўзидан ўн от одими йироққа борган тунқотарни чақириб тўхтатди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

СУСТЛАШМОҚ 1 Тобора сусайиб, секинлашмоқ, пасаймоқ. *Иш сустлашди.* ▬ *Йўл борган сари оғирлашиб, машина ҳаракати сустлашмоқда эди.* Ғайратий, Узоқдаги ёр.

2 *айн.* **бўшашмоқ** II 5. [*У*] *интизомнинг сустлашиб кетаётганини, бунга баъзи командирларнинг ўзлари ибрат кўрсатаётганларини .. сўзлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

СУСТЛАШТИРИЛМОҚ **сустлаштирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

СУСТЛАШТИРМОҚ **сустлашмоқ** *фл. орт. н. Ишни сустлаштирмоқ. Интизомни сустлаштирмоқ.*

СУСТЛИК 1 **суст** *с. белги оти. Унинг бу қадар сустлигини энди билдим.* ▬ *Юсуфбек ҳожи .. ўғлининг бу сустликка ўхшаб кўринган ҳолини ёмонга йўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Суст одамларга хос хатти-ҳаракат, суст иш; сусткашлик. *Ўртоқлар .. ишга келганда сустлик, ҳафсаласизлик қилишди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

СУТ 1 Эмизикли онанинг кўкрак безларидан ёки эмизувчи она ҳайвоннинг эмчак безларидан ажралиб чиқадиган оқ суюқлик. [*Соҳиб қори:*] *Сенга ким қўйди, эрнинг ишига аралашишни? — Умид билан оқ сут берган онасиман, ахир.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Молнинг эмчагидан соғиб олинган шундай суюқлик (овқат ва маҳсулот сифатида). *Сигир сути. Эчки сути. Ёғли сут. Сут фермаси. Илғор сут соғувчилар. Сутдан оғзи куйган қатиқни пуфлаб ичар.* Мақол. ▬ *Шукур, юрт-эл маъмурчилик, колхозимиз бой, сув ўрнига сут оқади.* А. Мирахмедов, Қулган чечаклар. *Тўхта хола .. Славикни сўрига ўтқизиб, олдига дастурхон ёзди, сутга нон тўғраб олдига қўйди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. [*Нигора:*] *Ўша сиз мақтаган «Қалдирғоч» ўзидан-ўзи сут бераверадими, ёки биров яхшилаб қараб турса сут берар эканми?* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Баъзи ўсимликларнинг танаси, пояси ёки ҳосилидаги оқ суюқлик. *Семиз ўтнинг сути. Думбул жўхорининг сути.*

4 Танасида, поясида ёки ҳосилида шундай суюқлик бўлган баъзи ўсимликларнинг номи таркибига кириди, мас. *бўри сут, сут печак, сут тикан, сут чўп.*

◆ **Она сутидай ҳалол** (*ёки* **пок**) *қ.* **она. Она сути оғзига келди** *қ.* **оғиз. Оғзидан она сути кетмаган** *ёки* **она сути оғзидан келиб турган** ҳали ёш, турмушнинг ачиқ-чучугини, тажрибасини кўрмаган; гўдак. **Оқ сутини оққа, кўк сутини кўкка соғмоқ** *қ.* **оқ. Сут билан кирган, жон билан чиқади** ёшликдан ўрганган одат ўла-ўлгунча сақланади, деган маънода ишлатиладиган матал. *Махдум .. Анварнинг бирор камбағал билан «эзилишиб» ўтирганини кўрса, .. «сут билан кирган, жон билан чиқар, мақоли кўп тўғри сўз», деб ўйлар ва энсаси қотиб, четга кетар эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. **Хом сут эмган банда** (*ёки* **инсон**) *қ.* **эммоқ. Сутдан оқ, сувдан тиниқ** беғубор, пок, бегуноҳ одам ҳақида.

СУТАҚ 1 *айн.* **тентакқуш.**

2 Содда, гўл.

СУТҚА [*р* сутки] Бир кеча-кундузга, 24 соатга тенг вақт ўлчов бирлиги ва шу ўлчовдаги вақт. *Орадан уч сутка вақт ўтди. Беш сутка йўл юрдик.*

СУТҚАЛИ Белгили сутка давом этган, сутка билан ўлчанадиган. *Йигирма тўрт сутқали отпуска.* | Бир сутка давомида юз берадиган. *Қуёшнинг суткали ҳаракати.*

СУТҚАЛИК Бир суткага тўғри келадиган. *Суткалик иш ҳақи. Суткалик ўртача температура.*

СУТЛАМА Адир, қир ва тоғларда ўсадиган, заҳарли сути бўлган кўп йиллик ўт.

СУТЛИ 1 Ичида сути бор. *Сутли идиш.* / Таркибида сути бўлган. *Сутли ўт.*

2 Сут солинган, сут қўшилган. *Сутли чой.*

3 Сут берадиган, соғиладиган; соғин. *Сутли сигир.*

СУТУН [*ф-т*] 1 Устун, столба, колонна. *Пештоқ сутунлари.*

2 Газета, журнал ва ш. к.нинг ҳар бир устуни. *Газета ҳар сонида шаҳар ободонлигига айрим сутун берадиган бўлди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 *айн.* **графа** 1.

СУТХЎР Сутни яхши кўрадиган, кўп сут истеъмол қиладиган. *Сутхўр бола.*

СУТХЎРЛИК 1 **сутхўр** *с. белги оти.*

2 Мириқиб сут ичиш. *Сутхўрлик қилмоқ.*

СУТЧИ Сут соғувчи. *Сутчи аёл.* ▬ *Оппоқ тонг отган эди. Шаҳар кўчаларига бирпасда жон кириб, асфальт йўлакларда тўқ-тўқ оёқ товушлари, .. сутчиларнинг чақириқлари эшитилди.* А. Мухтор, Чинор.

СУТЧИЛИК 1 **сутчи** *с. касб оти. Сутчилик қилмоқ.* ▬ *Шу тўртинчи йилда аъзолардан йиғилган сут, қатиқ, сузма ва сариёғларни сотиш учун шаҳарда сутчилик дўкони очилди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Сут етиштириш. *Сутчиликни ривожлантириш. Сутчилик фермаси.*

СУТЭМИЗУВЧИЛАР *зоол.* Болаларини ўз сути билан боқувчи умуртқали ҳайвонлар.

СУТҚОН Заҳарли сути бўлган ўсимлик, сутламанинг бир тури.

СУФ *этн.* Дам солганда, дуо ўқиганда беморга ёки унга бериладиган нарсага нафас уриб чиқариладиган товуш; куф-суф. **Суф демоқ** 1) дам солиб, дуо ўқиб нафас урмоқ. *Дадам раҳматли «куф» десалар сувни тескари оқизиб, «суф» десалар кўрнинг кўзини очиб юборадиган улуғ зот эдилар.* Ғ. Ғулом, Шум бола; 2) *кўчма* воз кечмоқ, йигиштирмоқ; ташламоқ. *Суф де шофёрлигига-ю берадиган олти юз сўлкавойига! Қачон пулга зориқсанг, менга келабер.* А. Мухтор, Туғилиш. **Суф сенга** (*ёки* **сизга**) *кест.* баракалла сенга (сизга). *Қанақа одамсиз ахир. Суф сизга-е! .. сиз билан ҳазил қиляпмиз-а?* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

СУФ-КУФ *айн.* **куф-суф.**

СУФЛАМОҚ Дам солиб, дуо ўқиб нафас урмоқ, суф демоқ. *Домла .. дуо ўқиб, отга дам урди, суфлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СУФЛЁР [*р*<*фр*] Театрда саҳнага чиққан артистларга уларнинг сўзларини айтиб бериб, эслатиб турувчи ходим. *Тажрибали суфлёр. Суфлёр будкаси.* ▬ *Театримизда .. режиссёр, костюмер, суфлёр .. ҳаммаси бор. Фақат раҳбар йўқ.* Ш. Саъдулла, Икки билагузук.

СЎФФИКС [*р*<*лат*] *грам.* Сўз ўзагига қўшилиб унинг маъносини ўзгартирадиган ёки бошқа сўз билан боғлаш учун хизмат қиладиган морфема; қўшимча. *Сўз ясовчи суффикс. Сўз ўзгартирувчи суффикс.*

СУҲАН [*ф-т*] Сўз; гап; суҳбат. *Суҳан қилмоқ. Суҳан бошламоқ.* ▬ *Айтмабмидим, бўтам .. бу идорадан суҳани синиб* [*сўзи қайтиб*] *кетган одам йўқ.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *Элидан айрилган якка шермикан, Ҳар бир суҳанлари марднинг дурмикан. Келган бўлсанг мен сўрайман, моможон, Чамбилнинг эгаси Аваз бормикан?* «Зулфизар билан Авазхон». **Ширин суҳан** *қ.* **ширинсуҳан.**

СУҲАНБОЗЛИК 1 Суҳбат, чақчақлашиш. *У* [*Раъно*] *ҳовлида Нафисахон, кампир бувилар билан ҳам жиндек суҳанбозлик қилиб, шатиллаганча жўнади.* Мирмуҳсин, Умид.

2 *айн.* **сафсатабозлик** 2.

СУҲАНВАР [*ф-т*] 1 *айн.* **суҳандон** 1. *Қулоқ солинг суҳанварнинг сўзига, Ўзи тирик, душман тушмас изига.* «Хушкелди».

2 Кўп гапирадиган; сергап.

3 Ширин сўз, ширин суҳан. *Бўз қарчиғай эдинг, парвоз айладинг, Суҳанвар тўтисан, ҳар хил сўйладинг.* «Равшан».

СУҲАНВАРЛИК 1 **суҳанвар** *с. белги оти.*

2 Ширин суҳбат. *Бунда келинг, иним, бир нафас суҳанварлик қилайлик.* Ойбек, Навоий.

СУҲАНДОН [*ф-т*] 1 Гапга чечан, сўзамол; нотиқ.

2 Бадиий сўз устаси. [*Шоҳ Ал-Фаробийга деди:*] *Сен доништи суҳандонсан, биламиз, ҳазил-мутойиба қилмоқдасан.* А. Мухтор, Чинор.

СУҲАНЛИК: **ширин суҳанлик** *қ.* **ширинсуҳанлик.**

СУҲАНЧИН [*ф-т*] Гап ташувчи, би-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ровнинг гапини бировга етказиб юрувчи; ғаламис; чақимчи. *Суханчи одам.*

СУХАРИ [*р*] Япроқ-япроқ қилиб, қирқиб қуритилган нон. *Ширин сухари. Сухари билан чой ичмоқ.*

СУХСУР 1 Ўрдаклар оиласига мансуб қуш, ўрдакнинг бир тури.

2 *кўчма* Сухсурдай гўзал нарса ёки одам ҳақида. [*Искандар*] *афсоналардаги гўзал йигитлар каби бой ҳусн эгаси бўлганидан кўпгина сухсур, «санобар» ларнинг юракларини асир қилган.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. *Вой бўйингнангдан онагинанг айлансин! Бунча сухсур экансан, худди сутга чўмилтиргандай-а!* Ҳ. Ғулом, Машъал.

СУЧУҚ *айн.* **чучук.**

СУЧУҚТОМОҚ Ширинликни яхши кўрадиган, чучуктомоқ, ширинтомоқ.

СУШИЛКА [*р*] Бирор нарсани қуритиш учун хизмат қиладиган қурилма. *Газ сушилка. Электр сушилка.* | Шундай қурилма ўрнатилган хона, жой. *Пахта сушилкаси.* ▪ [*Жўрабой*] *кечалари сушилкада, пунктда юриб, алла-паллада уйига қайтар эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

СУЮҚ(ЛИ) Энг яхши кўрилган, севикли. *Суюкли фарзанд. Суюкли диёр.* ▪ *Ота ҳам суюкли хотин томонга оғиб кетди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

СУЮЛМОҚ I 1 Белгили даражадан суюқроқ бўлмоқ. *Лойга сувни кўп қуяверманг, суюлиб кетади.*

2 *физ.* Сиқилиб ёки эриб суюқ ҳолга келмоқ (газ ёки қаттиқ жисмлар ҳақида).

♦ **Мияси суюлибди** ақли пасайибди, мияси айнибди. *Махдум уламо, амалдор ва ғайрилардан шунинг каби сипоришларни .. қабул қила-қила жуда мияси суюлган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Қариб қуюлмаган, ачиб суюлмаган** ёши анча улғайган бўлса-да, бемаъни ишларини, одатларини, қилиқларини ташламаган одам ҳақида. — *Ҳали ҳам ўша шилқимлигинг қолмабди. Қариб қуюлмабсан, ачиб суюлмабсан, — деди мулла Мамасолиҳ ҳудҳуд сўфига.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

СУЮЛМОҚ II Сийлаган, ҳурмат-иззат қилган ёки эркалатган сари ҳаддан ошмоқ, чегарадан ташқари иш қилмоқ. *Суюлиб кетган ошиқнинг тантилиги тутиб кетди.* И. Иброҳимов, Йўлакдаги муҳаббат. *Кенжатойим, кенжатойим деб, аслида буни ўзларингиз бузгансизлар. Эркалатганингиз сари бу ҳам аталадек суюлиб кетяпти.* О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири.

СУЮЛТИРИЛМОҚ суюлтирмоқ I *фл. мажҳ. н. Суюлтирилган газ.* ▪ *Таркибида оз миқдорда эриган модда бўлган эритма, одатда, суюлтирилган эритма дейилади.* «Химия».

СУЮЛТИРМОҚ I **суюлмоқ** I *фл. орт. н. Газни суюлтирмоқ.* ▪ *Латифнинг морожнийси тугаб, ликобча бўшаб қолган, Моҳидил эса қошиғи билан эзғилаб, суюлтириб ўтирарди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

СУЮЛТИРМОҚ II **суюлмоқ** II *фл. орт. н. У* [*Хатминисо*] *ўзининг тўнғич қизи Ҳамидани ига ушлаш, хамир қориш, ош пиширишга ўргатарди. Тажанг бўлгани учун гоҳ бошига муштлаб ишга ўргатар, гоҳ эркалатиб суюлтириб юборарди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

СУЮНАРЛИ *айн.* **севинарли.**

СУЮНМОҚ *айн.* **севинмоқ.**

СУЮНЧ *айн.* **севинч.**

СУЮНЧИ *айн.* **севинчи.** [*Ғуломжон:*] *Яхши гапми? Суюнчисини берсангиз айтаман,— деди Дилшод.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Тушни айтиб, суюнчини сўради, Суюнчига Барчин тилла беради.* «Алпомиш».

СУЮНЧЛИ *айн.* **севинчли.**

СУЮРҒОЛ *тар.* Шоҳ, хон, амир томонидан амалдор ва саркардаларга алоҳида хизмати учун инъом қилинган ер-сув, ер-мулк.

СУЮТИЛМОҚ суютмоқ *фл. мажҳ. н.*

СУЮТМОҚ *кам қўлл.* **суюлмоқ** I *фл. орт. н.*

СУЮҚ 1 Оқиб ва ўзи ишғол қилиб турган идиш шаклини олиш хусусиятига эга бўлган. *Суюқ жисм. Суюқ модда. Суюқ ёқилғи.*

2 Суви меъёридан ортиқ ёки нисбатан кўп бўлган; сersув. *Яна бир кетмон урганда ажриқзордан билқиллаб суюқ лой чиқди-да, кейин кучли тиниқ сув тикка отилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Маза, куч берувчи таркибий қисми меъёридан кам ёки нисбатан оз бўлган; кучсиз. *Суюқ сут. Суюқ қатиқ. Суюқ эритма.* ▪ *Ҳайдарбойнинг кўримсиз чойнакларидаги қуюқ ва суюқ чойлари бу ердаги жуда кўп одамларнинг ҳам, ўтган-кетган йўловчиларнинг ҳам чанқовини босиб туради.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Суюқ ош** угра оши; хўрда, мастава, мошхўрда ва ш. к.

3 Унчалик қалин, зич бўлмаган; даккам-дуккам, сийрак. *Суюқ тутун.* ▪ *Офтоб ҳали қор ташлаган суюқ оқиш булутлар ортидан чиқмаган бўлса ҳам, тушга бориб ҳамма ёқ илиб кетди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

4 *кўчма* Мазмунан саёз, сийқа ёки бемаза. *Суюқ гап. Суюқ асар.* ▪ *Постановканг «ёғи олинган сутга ўхшайди, суюқ», деб танқид қилдим.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

5 *кўчма* Фахш йўлига кирган; бузуқ. *Суюқ йигит.* ▪ *Комиссия аъзоларининг бири .. номаълум суюқ эркаклар ва оёғи енгил хотинлар тўғрисида гап айлантиради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. || *Умиднинг ўрнига бу суюқлар рўбарў келди. Қанақанги тескари кўргулик бу?* Ш. Ғуломов, Ёрқин уфқлар. **Суюқ оёқ** *айн.* **суюқ** 5. [*Умиднинг*] *баъзан юраги орзиқиб тушади; кимдандир эрига хиёнат қилиб юрадиган бир аёлни эшитган эди. Одамлар суюқ оёқ хотинига эмас, расволикни бўйнига олган эридан жирканишарди.* Мирмуҳсин, Умид.

СУЮҚЛАНМОҚ *айн.* **суюлмоқ** I.

СУЮҚЛАШМОҚ 1 Суюқ ҳолга келмоқ, суюлмоқ.

2 *кўчма* Мазмунан саёзланмоқ, сийқалашмоқ ёки бемазалашмоқ.

3 *кўчма* Ахлоқий жиҳатдан ёмонлашмоқ.

СУЮҚЛИК 1 Оқиш ва ўзи ишғол қилиб турган идиш ҳажмини олиш хусусиятига эга бўлган жисм. *Суюқлик ва газлар. Сув табиатда энг кўп тарқалган суюқликдир.* ▪ *Петр Филиппич девор бўйлаб қатор қўйилган шкафларнинг биридан оғзи маҳкам беркитилган шиша олди. Унинг ичида чой рангидаги суюқлик бор эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 **суюқ** 1—4 *с. белги оти. Модданинг суюқлиги. Сутнинг қуюқ ёки суюқлигини ўлчамоқ.* ▪ *Аброр Нишонбойнинг гапи суюқлигига ишора қилиб: гап суюқ бўлганидан қуюқ бўлгани яхши эмасми? — деди.* П. Қодиров, Қалбдаги қуёш.

3 *кўчма* Фаҳш йўлига кирган кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат, юриш-туриш, қилиқ. *Кунлардан бирида у беадаблик қилгани учун бир шаддод қиздан шапалоқ егани эсида. Ўша-ўша, Валивой қизларга суюқлик қилмайдиган бўлди.* Ҳ. Назир, Онайизор.

СУЮҚ-ҚУЮҚ *айн.* **қуюқ-суюқ.** *Суюқ-қуюқдан кейин Моҳидилга оқ йўл тилашлар, беҳисоб истаклар баён қилинди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

СУЯК 1 Тана скелетининг ҳар бир қисми; сўнгак. *Ўмров суяги. Тизза суяги. Суяк оғриғи. Суяк сили.* ▪ *Она ўғлини танимади. Ботирали ҳаддан ташқари толган, юз суяклари бўртиб чиқиб, кўзлари ич-ичига кириб кетибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Куз ҳавосининг суякларни зирқиратувчи совуғига қарамай, гузарда чойхўр кўп эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кеча Ҳомид ханжарли қўлини силтаб тортганда, ханжар унинг [Отабекнинг] бош бармоғи орасини суякка етгунча шипириб кетган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Суяги бузуқ** суяклари йўғон, бўлиқ, бўлали. **Суяклари чиққан** (*ёки* **саналиб қолган**) *айн.* **қуруқ суяк. Суяги қотмаган** етилмаган; ёш, гўдак. *Мен мағрурликка берилиб, суяги қотмаган ўғлимни бу қўшинга .. бош қилиб юбордим ва манманликнинг жазосини тортдим.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. **Қуруқ** (*ёки* **қоқ**) **суяк** жуда ориқ, озғин, қотма. **Эти суягига ёпишган** *айн.* **қуруқ суяк.** *Тишлари тушиб, жағи-жағига киришиб кетган катта бувиси ҳассасини ерга тақ этказиб урди-ю, қуришиб эти суягига ёпишиб кетган башарасини буриштириб шанғий бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. / Сўйилган молнинг этли устухони. *Суяк қайнатмоқ. Суяк тозаламоқ.* ▪ *Бўш шишалар, консерва қутичалари, ғажилган суяклар ерга сочилган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. / Этдан тозаланган устухон (хомашё, материал сифатида). *Суяк елими. Суяк тайёрламоқ.* || *Суяк тугма.* ▪ *Қўпол ағдарма этигининг қўнжидан пичоқнинг оппоқ суяк сопи кўриниб турарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 *сфт* Жуда ориқ, озғин. *Суяк одам.* ▬ *Чол сесканиб бошини кўтарди, йигитни қучоқлаб, суяк қўллари билан унинг елкасини силади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Авлод, насл. **Суяк сурмоқ** қ. **сурмоқ.**

♦ **Суяги йўқ** ҳеч нарсани йўқ демайдиган, қайтармайдиган; ҳирс қўйган одам ҳақида. *Кишиларини айтинг: хушчақчақ, улфати. Меҳмон деса жонини бериб юборади, аскияга-ку асти суяги йўқ.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Суяги тинч** ғам-ташвишни билмайдиган, ҳеч ғами, ташвиши бўлмаган одам ҳақида. **Суяги тинчиб қолди** ғам-ташвиш, жанжал ва ш. к.дан қутилди, ўзидан тинчиб, хотиржам бўлиб олди. **Тилнинг суяги йўқ** тилни тиймасанг, ҳар нарсани гапираверади, кўнгилга келганини қайтармайди. *Аввали уриш бўлмасин, уриш бўлгандан кейин тил ўлгурнинг суяги йўқ.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Бирор ишда суяги қотган** бирор ишда кўп ишлаган, вояга етган, чиниққан; тажрибакор. *Мени кичкина, нимжон деманг. Далада ўсганман. Кетмонда суягим қотган.* С. Аҳмад, Уфқ. **Суягига** (*ёки* **суяк-суягига**) **сингимоқ** одат ҳукмига кириб мустаҳкам ўрнашиб олмоқ, ўрганиш бўлиб қолмоқ. **Пичоқ (бориб) суякка қадалди** (*ёки* **тақалди, етди, тегди**) аҳвол чидаб бўлмас даражага етди, сабр косаси тўлиб тошди. *Пичоқ суякка етди. Ғуломжон ортиқ тоқат қилолмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Арзанданинг тоқати тамом бўлипти, ранги сомон бўлипти. Охири пичоқ суякка етипти, бой ҳовлисидан қочиб кетипти.* Ё. Шукуров, Она меҳри.

СУЯКДОР Суяклари йўғон, бўлали, бўлиқ, суякли. *Суякдор йигит.* ▬ *Кенг, ёп-ёруғ саҳнда .. суякдор, бўйчан, хунуккина одам чавандозга дуч келди, қўл узатиб кўришмоқчи бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СУЯКЛАНИШ *физиол.* Суякка айланиш. *Суякланиш процесси.*

СУЯКЛИ *айн.* **суякдор.** *Суякли, бўйчан йигит.*

СУЯЛИШМОҚ **суялмоқ** 2 *фл. бирг. н. Улар бир-бирига суялишиб қолганга ўхшайди. Раззоқ Эъзозхонни севиб қолибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

СУЯЛМОҚ 1 **суямоқ** *фл. мажҳ. н. Дарахтга суялган нарвон.* ▬ *Дуторнинг деворга суялгани, Ҳаётнинг ўрнидан тургани эшитилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 **суямоқ** *фл. ўзл. н. Комил деворга суялганча хаёлга берилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Шокир ота ҳассасига суялиб, ўрнидан турди ва тараддудланиб сўзлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳакимбойвачча танчага ўтириб, орқасидаги ёстиққа суялди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кейин Гулнорга худо берди, у эрка-арзанда хотин бўлиб, эрига суялиб, кўнглига нима келса, шуни қилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СУЯЛТИРМОҚ **суялмоқ** 1 *фл. орт. н. айн.* **суямоқ** 1.

СУЯМ Ёзилган ҳолдаги кўрсатгич бармоқ учи билан бош бармоқ учигача бўлган масофага тенг узунлик ўлчови. *Кўксида бир суямча ямоқ-яра.* Ғ. Ғулом. **Беш суям** тахминан бир метр.

♦ **Бир суям** озгина, кичкина, бир парча. *Бир суям нон.* ▬ *Бир суям бўлса ҳам ўз мулкингиз.* А. Қаҳҳор, Сароб.

СУЯМОҚ 1 Бир учини ерга, иккинчи учини бирор тик нарсага тақаб турғизиб қўймоқ; тирамоқ, таямоқ. *Нарвонни деворга суяб қўймоқ.* ▬ *Саллали остонада шошилмасдангина кавушини ечди, узун қора ҳассасини деворга суяди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ибодилла серрайиб турар, Абдураҳмонбой ҳам ётган ўрнидан турғизилиб, айвон олдига суяб ўтқазиб қўйилган.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Бирор еридан тутиб, кўтариб мадад бермоқ. *Беморни қўлтиғидан суяб бормоқ. Йиқилганни суяб турғизиб қўймоқ.* ▬ *Кампир, азиз меҳмонларни ўтқизгандан кейин, чолни суяб олиб кирди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Заҳчакўз қоронғида ҳассасини босишга жой тополмай туртиниб, бир дўнг ерга қоқилиб кетди, Мадамин эпчиллик билан ёнбошидан суяб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўчма* Мадад, ёрдам бермоқ; қўлламоқ. *Сен йўлингда мени шулар суяб юришди-да.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

СУЯН Карпсимонлар оиласига мансуб, овланадиган қимматли йирик балиқ.

СУЯНИШМОҚ **суянмоқ** *фл. бирг. н. Ҳаммалари деворга суянишиб ўтиришибди.* ▬ [*Бобонинг*] *тенгдошларидан кўплари қазо қилиб, уч-тўрт қария бир-бирларига жуда суянишиб қолишган.* Мирмуҳсин, Умид.

СУЯНМОҚ 1 Орқасини, елкасини, кифтини бирор нарсага тираб ўтирмоқ ёки турмоқ. *Деворга суянмоқ. Ёстиққа суянмоқ.* ▬ [*Тожибой*] *анҳор бўйида теракка суяниб, ботиб бораётган қуёшнинг қизғиш шуълаларига тикилди.* С. Аҳмад, Муҳаббат. *Ҳайдар билан Ҳақназар бир-бирига суяниб, қўшиқ айтиб ўтириб қолишди.* И. Раҳим, Ихлос. / Гавда оғирлигининг бир қисмини бирор нарсага солмоқ; таянмоқ. *Эгилган таёққа суянма, сени ҳам эгади.* Мақол. ▬ *Чолнинг .. ҳассага суяниб олган қадди бирдан ростланди, кўзлари алам билан ёнди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Мадад олмоқ, ёрдамига таянмоқ, ёрдамига таяниб иш тутмоқ. *Халққа суянсанг — бўласан, халқдан чиқсанг — сўласан.* Мақол. ▬ [*Дилбар:*] *Шундай раислар бор, илғорларга суянади, яхши ташаббусни қўллаб-қувватлайди.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. | Ишонмоқ, таянмоқ; асосланмоқ. *У кимга суяниб чиранади? Бу гапни нимага суяниб айтдингиз?* ▬ — *Менимча,— ўйланиб гапирди Йўлчи,— айб ёлғиз пулда эмас. Айб одамларда, тўғриси, пулдор акаларда. Пулга суяниб ҳар бир номаъқулчиликни қиладилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Суяниб қолмоқ** ёрдамига қараб қолмоқ, ёрдамсиз яшай олмай қолмоқ. *Чоли кампир бир-бирларига суяниб қолган, бир-бирларига жуда меҳрибон.* Ойдин, Ширин келди. **Сувга суянмоқ** пуч нарсага, бебурд кимсага суянмоқ. *Энди ўзингизга келдингиз, милорд, сувга суянган қочоқ бекни сариқ чақага ҳам олмайсиз.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

♦ **Суянган тоғи** ишонган кўмакчиси, ёрдамчиси, мададкори. *Москва халқларнинг суянган тоғи, Ҳур, озод эларнинг машъал чироғи.* А. Пўлат.

СУЯНТИРМОҚ **суянмоқ** 1 *фл. орт. н. айн.* **суямоқ** 1. *Деворга суянтирмоқ.*

СУЯНЧ Таянч бўлиб хизмат қилувчи, мадад берувчи куч; таянчиқ, таянч. *СССР халқларининг бирлиги Ватанимиз қудратининг суянчиғидир.* / Ишонса, таянса бўладиган, қўллаб-қўлтиқлайдиган кимса, нарса. *Раис ёнида ўттиз-ўттиз беш центнер учун курашаётган Қулмурод Муҳаммадалиев, Шод Умиров каби суянчлари бор экан, бу йил ҳам колхознинг иши «беш» бўлади.* А. Эшонов, Қарвондан ортда қолмай.

СУЯНЧИҚ 1 Ўриндиқларнинг суяниш ёки тирсакларни тираб ўтириш учун хизмат қиладиган қисми. *Стулнинг суянчиғи.* ▬ *Дадавой .. белини юмшоқ суянчиққа тираб ўтирар .. эди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. — *Оббо, лаънатилар,— деди Тожибой чорпоянинг суянчиғига чиқиб, — яна аллақаерга ўт қўйишди.* С. Зунунова, Гулхан.

2 *кўчма айн.* **суянч.** *Оиланинг суянчиғи.* ▬ *Гулбодом онадан ажралди. Нақадар оғир! Ахир у Гулбодомнинг бирдан-бир суянчиғи, қайтилмас қаноти эди-ку!* С. Қароматов, Бир томчи қон. *Мусулмонқулнинг биринчи суянчиғи ўзининг одамлари бўлса, иккинчиси — уламолар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

СУЯТМОҚ **суямоқ** 1 *фл. орт. н. Атрофига тош суятиб, маҳкамлатди. Яна текшириб кўрди — тўғри кўмилган, уч хода бир чизиқда эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СУЯШМОҚ **суямоқ** *фл. бирг. н. Нарвонни деворга суяшибди. Барака топишсин, оғир кунларимда мени суяшди.*

СУЯҒИЧ Суяб кўтариб туриш учун хизмат қиладиган нарса; тирговуч.

СУҚ 1 Қимсанинг оғзидаги, қўлидаги, олдидаги овқатига ҳавас, суқлик билан қаровчи; бировнинг дастурхонига бетакаллуф суқилувчи; очкўз. *Суқ одам. Барра кабобларга суқ билан тикилмоқ.* || *Суқ тўймас, ўғри бой бўлмас.* Мақол. ▬ *Қодиров қизнинг кулиб турган кўзларига суқ билан термилиб стаканни тутди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Бозоров Адолатга ютиб юборгудек суқ назар ташлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *этн.* «Ёмон кўз», кинна. *Даф бўл, фалокат шўртумшуқ, Тегирмонда туз еган суқ, кет, кет, кет, кет, кет!* Ҳамза. *Ажаб бўпти! Ўғлингизга ҳали бу ҳам*

www.ziyouz.com kutubxonasi

оз! Бўлмаса Зулфия кимдан кам? Ҳуснига суқингиз киради. О. Ёқубов, Чин муҳаббат. **Суқим тушди** суқим келди. *Парво қилма. Омон-эсон Тошкент борайлик, бировнинг суқи тушмаганидан топиб бераман. Кўрибсанки, у ҳам шайдо, сен ҳам. Мени дуо қилаверинглар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

СУҚАТОЙ Суқ, очкўз бола; суқтой. — *Мен суқатой эмасман,— Набижон Арслон берган олмани олмади.* Қ. Раҳим, Суқатой.

СУҚИЛМОҚ 1 суқмоқ *фл. мажҳ. н. Девор кавагига суқилган қозиқ. Кинга суқилган ханжар.* ▬ [*Чол:*] *Аммо-лекин шунақаям бопланги, уясига чўп суқилган асаларидай ўзларини қаёққа уришларини билмай қолишсин.* О. Ёқубов, Қаҳрамон излаб.

2 Ичга, орасига ёриб киримоқ, тиқилиб орасига кириб жойлашмоқ; тиқилмоқ. *Танчага суқилмоқ. Кўрпа орасига суқилмоқ.* ▬ *Йўлчи лой йўлкада оёқларини солиб ўтирган қатор ҳаммоллар ёнига суқилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. / Бошпана, нажот излаб ўзини бирор ерга урмоқ, бош суқмоқ. *Суқиладиган бошқа кавак қолмади.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Бағрига** (*ёки* **қучоғига**) **суқилмоқ** бағрига киримоқ. *Тўрахон эрининг қучоғига суқилди. Бошини Тешабойнинг кўкрагига қўйиб, пиқиллаб йиғлай бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *кўчма* Билдирмасдан ёки сурбетлик, зўрлик, хиралик билан бирор коллектив, ташкилот ва ш. к.га кириб олмоқ. *Кўпчиликка том устидан қарайдиган бу зотлар бундай пайтларда «мансабдан тушиб» кўпчилик орасига суқилишга мажбур бўлдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Динни хор қилишга йўл қўймаймиз! Шу ният билан мажлисга илондай суқилиб кирган бир неча қора гуруҳлар қичқириб, унинг сўзларини ёқлашди.* Ойбек, Нур қидириб.

4 Қотишмоқ, аралашмоқ. *Орага Мастура хола суқилди. Ҳа, юра турсин, синглингиз, меҳмон. Жуда соғиниб ўлганман.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. [*Зулфия:*] *Мен уни деб .. сизни ҳам, Рустам акамни ҳам хафа қилдим. Агар у келиб суқилмаганда биз бахтли бўлардик.* О. Ёқубов, Чин муҳаббат. **Гапга** (*ёки* **сўзга**) **суқилмоқ** гапга аралашмоқ. *Нигора .. рози бўлишга ҳам тайёр турганда, кампир яна гапга суқилди.* С. Аҳмад, Пойқадам. — *Кўп ҳовлиқиш ярамайди, афандим,— бойвачча суқилди сўзга — саёз дарё шовқин билан, чуқур дарё сокин оқади, деган гап бор.* Ойбек, Нур қидириб.

СУҚИШМОҚ суқмоқ *фл. бирг. н.*

СУҚЛАМОҚ 1 *этн.* Суқ кирган кишини дам солиб «даволамоқ», кинна солмоқ.

2 *с. т.* «Суқ-суқ» деб қўймоқ (бошқа одам емасин деб тақиқлаб қўймоқ).

СУҚЛАНМОҚ Суқ назар, ҳавас ёки эҳтирос билан боқмоқ; ҳаваси келмоқ. — *Ўзинг-чи? Гулзорга бўйин чўзган туядай, ҳар аёлга суқланасан! — деди Али тажанг жаҳл билан.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Осмонда юлдузлар чарақлайди, тўлин ой шарқдан чиқиб келар эди. Осмон чаманига суқланиб, супада бир оз ўтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Эшқак тортаётган Полвон суқланиб бир ойга, бир сувга боқар, нақадар гўзал манзара!* Ж. Шарипов, Хоразм.

СУҚЛАНТИРМОҚ суқланмоқ *фл. орт. н. Кремлнинг юлдузлари Олтиндан гўзал. Юракларни суқлантирар Чақнаши машъал.* Ғ. Ғулом.

СУҚЛИ Суқ-ҳавас билан тўлиб-тошган; ҳавасли, эҳтиросли. *Суқли назар.* ▬ *Нигора сувдан чиққанда баданидаги томчилар гўё бегона суқли кўзларни қайтаришга қасд қилгандай, қуёш нурида марвариддек ялтирайди.* С. Анорбоев, Оқсой. ‖ *Кенг қирларга суқли боқиб Борар эдим бир ўзим, Она юртим чиройига Тўймас эди ҳеч кўзим.* Шуҳрат.

СУҚЛИҚ суқ 1 *с. белги отн. Суқлик қилмоқ. Суқлик хўрлик келтирар.* Мақол.

СУҚМА Суқиб қўйиладиган, тиқма. *Суқма даста.*

СУҚМОҚ 1 Куч ёки зарб билан учли нарсани бошқа бирор нарсага киргизмоқ; санчмоқ, тиқмоқ. *Найза суқмоқ. Қазига игна суқиб дамини чиқармоқ.* ▬ *Кўнглим .. биров пичоқ суққандай, ёниб, ўртаниб кетаётибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Бобоқул ота .. баб-баравар кесилган, учлари йўнилган учта чиллакни танлади-да, ўрик тупининг уч ёғига ораларини сал-сал қочириб суқди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Бирор йўсинда жойламоқ, тиқмоқ. *Ханжарни қинига суқмоқ.* ▬ *Арслонқул қилични бир қаришда суғуриб, пўлатига тикилди-да, яна суқди.* Ойбек, Навоий. *Райҳонбиби никоҳ қоғозини олиб қўйин чўнтагига суқди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Али тажанг ўзида йўқ қувонди. Нонни дарров қўлтиққа суқди-да, катта бурда ушатиб, оғзига тиқди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бек.. болта сопини камарига суқиб, отнинг бўйнидан икки қўллаб қучоқлаб олди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

◆ **Бош суқмоқ** *қ.* **бош. Бурун суқмоқ** *айн.* **бурун тиқмоқ** *қ.* **бурун** I. **[Бировнинг] киссасига** (*ёки* **ҳамёнига, чўнтагига**) **қўл суқмоқ** бировнинг киссасига, пулига қўл урмоқ, хўжайинлик қилмоқ. *Ука, мен ҳақимни сўрайман. Бировнинг киссасига қўл суқаётганим йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Гапни гапир уққанга, жонни жонга суққанга** гапни фикрингга, мақсадингга тушунадиган, сенга жон куйдирадиган одамга гапир, деган маънода ишлатиладиган матал. [*Бўтабой ака*] «*тушунтириш керак*» *дейдилар, тўғри, лекин «гапни айтгин уққанга, жонни жонга суққанга, гапни айтиб нетарсан, онаси бемаҳал туққанга!»* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Икки қўлини бурнига суқиб** *қ.* **бурун** I. **Кўзига чўп суқмоқ** *айн.* **кўзига чўп солмоқ** *қ.* **кўз.**

СУҚСУҚ Ўрдаклар оиласига мансуб, ёввойи ўрдакдан кўра кичикроқ қуш.

СУҚТИРМОҚ суқмоқ *фл. орт. н.*

СУҚТОЙ *айн.* **суқатой.**

СУҚУТ [*а*] *эск. кт.* Китобнинг, текстнинг туширилиб қолдирилган, етишмайдиган ери.

СУҒД *қ.* **суғдлар.** *Суғд халқи. Суғд тили.*

СУҒДИЙ Суғдларга, суғд халқига оид.

СУҒДИЙЛАР *айн.* **суғдлар.**

СУҒДЛАР Эрамиздан олдинги минг йиллик даврнинг ўрталаридан бошлаб Зарафшон водийсида яшаган ва бу ўлкада юксак маданият яратган қадимий эроний халқ.

СУҒОРИЛМОҚ суғормоқ *фл. мажҳ. н. Суғориладиган ерлар. Моллар вақтида суғорилди. Суғорилган пўлат.* ▬ *Ғўзалар гуллаётган пайт. Агар улар шу пайтда суғорилмаса, бригаданинг меҳнати зое кетади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Мен .. Гулжамол қўли билан ёзилиб, меҳр, вафо билан суғорилган ҳалиги сатрларни такрор ўқидим.* Н. Сафаров, Севги.

СУҒОРИШ 1 суғормоқ *фл. иш отн. Ғўзаларни суғориш. Бостириб суғориш. Жилдиратиб суғориш.* ▬ *Айланма сув этакка бориб етганда, суғориш тамом бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Экин майдонларини сув билан таъмин этиш, сув чиқариш чора-тадбирлари ва воситалари мажмуи. *Суғориш тармоқлари. Суғориш системаси.*

СУҒОРИШМОҚ суғормоқ *фл. бирг. н.*

СУҒОРМОҚ 1 Сув йўлини очиб ўсимликни сувга қониқтирмоқ, сув қўймоқ. *Экин суғормоқ. Ғўзаларни суғормоқ. Йиғлаб-йиғлаб марза олсанг, кулиб-кулиб суғорасан.* Мақол. ▬ *Беда қовжираб бормоқда, суғормаса меҳнати бекор кетади.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Матхолиқ ака, қанча ерни суғориб, қанча ерда дарахт кўкартиргандан кейин, Абдурасул икки яшар чоғида .. ўлиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Сув бермоқ, сув ичирмоқ. *Молларни суғормоқ.* ▬ *Туяни чўмич билан суғориб бўлмаганидек, ҳаммомни ҳам ғўзапоя билан қизитиб бўлмайди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. *Пулнинг қадрини бил, лўлининг эшагини суғориб, пулини ол.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* («билан» *сўзи иштирокида*) Тарбияламоқ, сингдирмоқ. *Ёшларни коммунистик руҳ билан суғормоқ.* ▬ *Оммани революцион онг билан суғориб ва революцион курашга кўтариб, революцион пролетариатнинг авангарди бўлишига эришиш, бу — жуда қийин, лекин шу билан бирга жуда муҳим иш.* В. И. Ленин, Публицистнинг мулоҳазалари.

4 *тех.* Тобламоқ. *Пўлатни суғормоқ.*

СУҒОРТИРИЛМОҚ суғортирмоқ *фл. мажҳ. н.*

СУҒОРТИРМОҚ суғормоқ **1, 2, 4** *фл. орт. н.* [*Худоёрхон*] *узоқ жойдан ариқ*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қазитиб келиб, Оқсарой атрофини суғортирди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

СУҒОРУВЧИ 1 **суғормоқ** *фл. ш. оти.*

2 *айн.* **сувчи** 1.

СУҒУР Тийинсимонлар оиласига мансуб, мўйнали кемирувчи сутэмизувчи ҳайвон.

СУҒУРИЛМОҚ 1 **суғурмоқ** 1, 2 *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Тиш осонгина суғурилди. Қилич қинидан суғурилди.* ▪ *Сулаймон аканинг сўзи қинидан суғурилган қиличдай кескир бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма с. т.* Билдирмай, сездирмай секингина чиқиб кетмоқ; сирғилмоқ. *Малла тўнли малла киши хамирдан суғурилган қилдай, зикрчилар орасидан суғурилиб чиқди-да, хотин орқасидан юрди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СУҒУРИШМОҚ **суғурмоқ** 1, 2 *фл. бирг. н.*

СУҒУРМОҚ 1 Ўрнашган жойидан куч билан тортиб чиқармоқ. *Илдиз суғурмоқ. Тиш суғурмоқ. Омбур билан мих суғурмоқ.* ▪ *Кеча ёмғир ёққан.. бўлишига қарамай, ғўзапоя суғуришга тушишди.* Ойдин, Келин ўғил туғибди. *Сигир қозиқни суғуриб .. Матчон тўранинг пахтазорига кириб ғўзаларини ямлаяпти.* Ж. Шарипов, Хоразм. / Чувимоқ, тозаламоқ (кўсак ҳақида). *Ғўза чувиб ўлтирувчи бир кекса кўр киши қўлидаги ғўза пўчоқ ва суғурган пахтаси билан, бошини баланд кўтариб, ҳовлидаги сўзга қулоқ солиб турарди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. / Тиқилган, ботган жойидан чиқариб олмоқ. *Мўйтаннинг кекса балиқчиси .. чоригини лойдан зўрға суғуриб қора тутун ичига кириб кетди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. **Хамирдан қил суғургандай** қ. **хамир.** / *кўчма* Бирор ердан, тўдадан, муҳитдан ажратиб, узиб олиб кетмоқ. *Попукдай қизни иссиқ уясидан суғуриб олиб келдим.* Ойбек, Улуғ йўл.

2 Солиб қўйилган, жойланган еридан чиқармоқ, чиқариб олмоқ. *Пичоқни қиндан суғурмоқ.* ▪ *Қудрат олдинга тушди, миршаб қиличини суғурди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бек .. отни қўйиб юбориб камаридаги болтани суғуриб олди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 *кўчма* Сўриб, тортиб олмоқ; олиб қўймоқ. *Безгакни ҳазил фаҳмлама. Киши кучини суғуриб, шалпайтиради.* Ойбек, О. в. шабадалар. / Чиқариб юбормоқ, тарқатмоқ, ёзмоқ. *Унинг баданидан она тупроқ интизорлиги, жанг-жадал суронлари ҳордиғини суғуриб олаётгандай бўлди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

♦ **Жонни** (*ёки* **юракни**) **суғуриб олмоқ** қаттиқ руҳий ёки жисмоний азоб бермоқ, ўлгудай қийнамоқ, жонини олмоқ. *Тишим жонимни суғуриб олаётгандай оғрияпти.* ▪ *Самолётларнинг машъум садоси юракни суғуриб олгудай таъсир қиларди.* Ойбек, Қуёш қораймас. **Таг-томири билан суғуриб ташламоқ** бутунлай юлиб ташламоқ. **Юракдан** (*ёки* **кўнгилдан, миядан, хаёлдан**) **суғуриб олмоқ** дилдан чиқариб ташламоқ, батамом унутмоқ. [*Туйғуной:*] *Бари-бир унинг* [*Раҳимовнинг*] *номини юрагимдан суғуриб ташлай олмайсиз.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар.

СУҒУРТА *айн.* **страхование.** *Суғурта қилмоқ.* ▪ *Хўжайиндан кўплашиб суғурта пули ундириб бермоқ лозим.* Р. Раҳмон, Шароф кофир.

СУҒУРТАЛАМОҚ Суғурта қилмоқ ёки қилдирмоқ. *Мол-мулкни суғурталамоқ.*

СУҒУРТИРМОҚ **суғурмоқ** *фл. орт. н. Тиш суғуртирмоқ. Ғўзапояларни суғуртира бошламоқ.*

СУҲБАТ [*а*] 1 Икки ва ундан ортиқ киши ўртасидаги ўзаро сўзлашув; мусоҳаба; гурунг. *Қизғин суҳбат. Гангир-гунгир суҳбат. Хушчақчақ суҳбат. Суҳбати ширин одам.* ▪ *Нури .. хотинларнинг суҳбатига .. паришон ҳолда қулоқ солиб, .. ўрнидан турди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *У* [*Зиёдилла*] *эр-хотин ўртасида бўлиб ўтган суҳбатни икир-чикиригача сўради.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Суҳбат қилмоқ** (*ёки* **айламоқ, қурмоқ**) йиғилишиб суҳбатлашмоқ, гаплашмоқ, мусоҳаба қилмоқ; гурунглашмоқ. *У косиблар, камбағаллар .. билан суҳбат қилар, сулҳдан, ҳаётдан, ишдан сўзлар эди.* Ойбек, Нур қидириб. *Навбаҳор, очилди гуллар, сабза бўлди боғлар, Суҳбат айлайлик, келинглар, жўралар, ўртоқлар.* Муқимий.

2 Бирор мавзуда эшитувчилар билан фикр алмашинув, савол-жавоб тариқасида ўтказиладиган машғулот. *Халқаро аҳвол ҳақида суҳбат.* ▪ *Сафаров, .. агитаторлар билан суҳбат ўтказгандан кейин, Бўтабой ака билан Найманга — сельсоветга борди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 *кўчма кам қўлл.* Ўтириш, улфатчилик. *Тантибойвачча .. базмини, суҳбатини кўрган .. кўп хотинларни энди секин-секин унута бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Адабсиз, баҳрасизлар суҳбатин ҳаргиз ҳавас қилма, Тўкилгай обрўйинг, беҳуда завқу сафодан кеч.* Ҳабибий.

СУҲБАТДОШ [*а*+*ф-т*] Суҳбатда иштирок этувчи киши, суҳбат қатнашчиси; суҳбатчи, ҳамсуҳбат. *Ажойиб суҳбатдош.* ▪ *Олмахон эрининг энг яхши суҳбатдоши, сирдоши, маслаҳатчиси бўлган.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

СУҲБАТИЖОН [*а*+*ф-т*] Суҳбати ширин, суҳбаторо.

СУҲБАТЛАШМОҚ Йиғилишиб ўзаро гаплашмоқ; суҳбат қилмоқ, суҳбат қурмоқ; гурунглашмоқ. *Фозил одам билан суҳбатлашсанг роҳат қиласан.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бувинисо, ўз одатига кўра, кампир билан суҳбатлаша кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Одатда кўпчилик қизларнинг ҳусни танишиб, суҳбатлашиб, дўстлашиб кетганингдан кейин очилади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

СУҲБАТОРО [*а*+*ф-т*] *айн.* **суҳбатижон.** *Суҳбаторо одам.* ▪ *У* [*Мулла Бурҳон*] *сўзчан ва суҳбаторо бўлиб, тоғликларнинг қаттиқ муомалалигини бухоролик ларнинг нозик гаплиги билан қўшган эди.* Айний, Эсдаликлар.

СУҲБАТЧИ 1 *айн.* **суҳбатдош.**

2 Суҳбат ўтказувчи пропагандист. *Моҳир суҳбатчи.*

СФЕ́РА [*р*<*грек*] *мат.* Ҳамма нуқталари бир марказдан баравар узоқликда жойлашган сирт; шар сирти.

♦ **Осмон сфераси** осмоннинг тўнтарилган қозон тарзида кўзга кўринадиган қисми; осмон гумбази. *Ёритгичлар вазиятининг проекцияси тушириладиган, радиуси ихтиёрий бўлган фаразий шар сирти осмон сфераси деб аталади.* «Астрономия».

СФЕРИ́К [*р* сферический] Сферага оид; сфера шаклидаги. *Сферик сирт. Ботиқ сферик кўзгу.*

СХЕ́МА [*р*<*грек*] 1 Бино, иншоот, машина, механизм ва ш. к.нинг умумий тузилишини ва қисмлари ўртасидаги боғланишни акс эттирувчи содда чизма. *Станок схемаси. Ёритиш системасининг схемаси. Радиоприёмник схемаси.* / Умуман нарсаларнинг тузилиши ёки жойланишини кўрсатувчи содда тасвир, план, чизма. *Атом схемаси. Сейсмик районлар схемаси.* / Бирор ишни ташкил этиш, амалга ошириш тартибини ўз ичига олган режа, план. *Бошқариш схемаси. Чигитни шаҳмат тартибида экиш схемаси.*

2 Асосий масалалар ёритилган умумий тарздаги баён, тахминий план, режа. *Сценарий схемаси.*

СХЕМАТИ́ЗМ [*р*] Бир қолипдаги тайёр қоида ва формулаларга ёпишиб олиб, умумий тарзда юзаки муҳокама юритиш, тасвирлаш, тавсифлаш.

СХЕМАТИ́К [*р* схематический] 1 Схема равишидаги, схемадан иборат бўлган. *Қурилманинг схематик тасвири. Жойнинг схематик плани.*

2 Умумий тарздаги, содда. *Схематик баён.*

СХЕМАТИКЛИК **схематик** 2 *с. белги оти. Баённинг схематиклиги. Схематикликдан қочмоқ.*

СХОЛА́СТ [*р*] *филос.* Схоластика тарафдори.

СХОЛА́СТИК [*р*] *айн.* **схоласт.**

СХОЛАСТИ́К [*р* схоластический] 1 *филос.* Схоластикага оид, схоластикага асосланган, схоластикадан иборат бўлган.

2 *кўчма* Формал, юзаки; ҳаётдан, практикадан ажралган, қуруқ сафсатадан иборат бўлган. *Схоластик таъкид.*

СХОЛА́СТИКА [*р*<*грек*] 1 Ўрта асрлар философиясида устун бўлган ва черков, дин ақидаларини қуруқ сафсата, формал мулоҳазалар билан асослашга уринган оқим.

2 *кўчма* Ҳаётдан, практикадан ажралиб қолган формал билим, қуруқ сафсата; ҳарфҳўрлик, ақидапарастлик. *Маркс ва Энгельс .. асосий гносеологик масалани практикадан ташқарида ҳал*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қилишга уринишни «схоластика» ва «философик найрангбозлик» деб эълон қилган эдилар. В. И. Ленин, Материализм ва эмпириокритицизм.

СЦЕНА́РИЙ [*р<итал*] 1 *айн.* **киносценарий.** *А. Қаҳҳорнинг сценарийси асосида яратилган «Синчалак» кинофильми.*

2 Театрда қўйиладиган пьеса, телевидениеда кўрсатиладиган томоша ва ш. к.нинг плани, сюжет схемаси.

3 Театрда, постановкада иштирок этувчилар, уларнинг чиқиш пайти ва тартиби кўрсатилган план.

СЦЕНА́РИЙЧИ *айн.* **сценарист.**

СЦЕНА́РИСТ [*р*] Сценарий ёзувчи адиб; сценарийчи.

СЧЁТ [*р*] *бухг.* 1 Тўланадиган пул суммаси кўрсатилган ҳужжат. *Электр пули тўлаш учун счёт. Бажарилган ишга ҳақ олиш учун счёт ёзмоқ.* ▪ *— Боя нега айтмадинг? — деди Абдуманноф счётни қўлига олиб.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

2 Банк, бухгалтерия операциялари ёзиб бориладиган ҳужжат. *Идоранинг банкдаги жорий счёти. Счётга пул ўтказмоқ. Счётга ёзиб қўймоқ.*

СЧЁТЧИК [*р*] Бирор нарсанинг сарфини ёзиб, ҳисобини олиб борадиган асбоб; ҳисоблагич. *Электр счётчиги. Газ счётчиги.*

СЪЕЗД [*р*] Йирик ташкилот делегатларининг, турли касб, соҳа, аҳоли группаси вакилларининг ижтимоий-сиёсий ёки илмий масалаларни ҳал қилиш учун чақирилган катта йиғилиши; қурултой. *Ўқитувчилар съезди. Съезд қарорлари. Съездга делегат сайламоқ. Съездда қатнашмоқ.*

СЪЁМКА [*р*] Суратга олиш (мас., киностудияда). *Съёмка қилмоқ. Съёмкада қатнашмоқ.* ▪ *Уч ойдан кейин кинокомедиянинг съёмкаси бошланди.* А. Қаҳҳор, Картина.

СЮЖЕ́Т [*р<фр*] Адабий асарнинг асосий мазмуни; бадиий асар мазмуни ва ундаги қаҳрамонлар характерини очиб берадиган ўзаро узвий боғланган воқеалар, ҳодисалар тизмаси. *Романнинг сюжети. Пьесанинг сюжети.*

СЮЙТА [*р<фр*] Мустақил пьесалар туркуми — умумий бадиий ғоя ёки программа асосида ўзаро боғланган мустақил куйлардан иборат музика асари. *Римский-Корсаковнинг «Шаҳризод» номли сюитаси.* ▪ *Сюита — кўп қисмли .. музика асари — фортепьяно учун, симфоник оркестр учун ёзилиши мумкин.* И. Акбаров, Музика саводи. / Бир неча рақслардан иборат балет ўйини.

СЎГАЛ Баданда, кўпинча қўл ёки оёқда бўладиган қаттиқ юмалоқ ўсимта. *Чап юзида сўгали бор. Сўгални кестириб ташламоқ.*

СЎЗ 1 *лингв.* Товуш ёки товушлардан иборат, бирор маъно билдирувчи нутқ бирлиги, гап бўлаги. *Туб сўз. Ясама сўз. Қўшма сўз. Сўз ясаш. Сўз ўзгартириш. Сўз состави. Сўз ўзаги. Сўзнинг маъноси.* ▪ *Биз нутқимизда айрим сўзларни ўзаро бириктириб гап тузамиз ва фикримизни баён қиламиз.* «Ўзбек тили дарслиги». **Кириш сўз** 1) *грам.* гапда сўзловчининг баён этилган фикрга муносабатини, гап мазмунининг юқоридаги ёки қуйидаги фикрга боғланишини ва ш. к.ни билдириб келувчи сўз, мас. *айтмоқчи, айтгандек, дарвоқе*; 2) муқаддима, кириш. *Ҳайдар аканинг одамларга малол келмайдиган .. кириш сўзлари ҳаммани хушҳол қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бирор маъно турига, услубга оид шундай бирлик (тилда, нутқда ифода воситаси сифатида). *Дағал сўз. Беадаб сўз. Сўздан сўзнинг фарқи бор, ўттиз икки нархи бор.* Мақол. ▪ *Тўла қизишиб кетиб, қаерда турганини, ким билан турганини унутди-ю, бир маҳаллар ўрганиб қолган кўча сўзини ишлатиб юборди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман. *Афтидан, борлиғимиз Мастура билан банд, қуюндай чарх ураётган тассуротлар, фикрлар, туйғуларни ифода қилгани сўз тополмас эдик.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. Сўзлашувда, гапда, нутқда шундай воситалардан фойдаланиш қобилияти, санъати. *У сўзда йўқроқ.* ▪ *У кишининг сўзлари китобда ҳам йўқ, шундай маъноли, .. ана сўзга усталигу.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Мақол; матал; ибора. *Қочирим сўзлар. Ҳикматли сўзлар. Халқда «бошга тушганни кўз кўрар» деган сўз бор. Оталар сўзи — ақлнинг кўзи.* Мақол. ▪ *Кумушнинг гўзаллик таърифини ғойибона эшитиб, оғзининг суви келувчи хотинли ва хотинсиз орзумандлар «етиб қолгунча, отиб қол!» сўзига амал қилиб, қутидорникига совчиларни турна қатор юбора бошлаган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Гап, гап-сўз, нутқ. *Табрик сўзлари. Делегатларнинг сўзлари. Сўз сўрамоқ. Докладчига сўз бермоқ. Сўз айтмоқ. Сўз бошламоқ. Сўз очмоқ. Сўзга чиқмоқ. Сўзга тушмоқ. Сўзини бўлмоқ. Сўзни қисқа қилмоқ. Сўзини оғзидан олмоқ. Сир(нинг) учини сўз очар.* Мақол. ▪ *Гулсумбиби кўз ёшларини этак учи билан артиб, сўзида давом этди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Сўз уринди, сўздан-сўз чиқди, ниҳоят, ҳожининг кутганидек, ўғил ҳасрати ҳам бошланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу сўзни эшитиш билан Нурининг сўнган умиди алангаланди, кўкраги ёниқ орзулар билан тўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. / Миш-миш гап, овоза; ирво. *Эл бор ерда сўз бор.* Мақол. ▪ *Ўликми-тириқми билармиз. Мен ҳам қараб турмайман. Аммо сўз тарқалмасин, айт, хотининг тилини қиссин.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ўгит, панд-насиҳат, таълим-тарбия, илтимос ёки буйруқ мазмунидаги гап. *Онанинг сўзини қулоққа олмоқ. Катталарнинг сўзига кирмоқ. Бировнинг сўзини икки қилмаслик. Дўст сўзини ташлама, ташлаб бошинг қашлама.* Мақол. ▪ *Кумушнинг қарши тушмаги тўғрисида, албатта, уларнинг шубҳалари йўқ эди. Шунинг билан бирга, ота-онанинг сўзини ерда қолдиради, деб ҳам ўйламас эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Ваъда, лафз; азм-қарор. *Сўзида турмоқ. Йигит сўзи бир бўлур.* Мақол. *Турсанг сўзингда — ҳурмат юзингда.* Мақол. ▪ *Аммо сиз шунга ишонингки, станциядаги сўзим — сўз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Мен қурултой минбаридан туриб халойиққа сўз берганман, бу йил ҳар гектар ердан 100 центнердан пахта бераман деганман.* Ойдин, Келин ўғил туғибди.

♦ **Орадан сўз ўтди** (*ёки* **чиқди**) келишмовчилик рўй берди, низо чиқди. *Мир ҳазратлари билан орангиздан бирон сўз ўтган деб гумон қилурман.* Ойбек, Навоий. **Сўз боши** кириш, муқаддима. **Сўз ўйини** бир сўзнинг турли маъноларидан ёки турли маънодаги шаклдош сўзлардан фойдаланиб тузилган, турлича тушунилиши мумкин бўлган ибора. *Уй эгаси дастурхон ёзар экан: — Умридан шунча бўлгандан кейин, худо хоҳласа, умри узоқ бўлади, деб сўз ўйини қилди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Сўнг сўз** қ. **сўнг.**

СЎЗАК I [*ф-т*] 1 *мед.* Сийдик йўлларининг яллиғланишидан иборат юқумли таносил касаллиги; триппер.

СЎЗАК II [*ф-т*] Қаттиқ совқотиш натижасида панжа учларида сезиладиган санчиқли оғриқ.

СЎЗАМОЛ Сўзга уста, гапга чечан; гапдон. *Сўзамол одам.* ▪ *Латиф ачитиб ва кулдириб гапиришни яхши кўрадиган сўзамол йигит эди.* О. Ёқубов, Ларза. || *Яна қолган сўзамоллар сўзлаб ўтди. Иш охири аризага келиб етди.* Ғ. Ғулом.

СЎЗАМОЛЛИК сўзамол *с. белги оти. Сўзамоллик қилмоқ.* ▪ *Ўртоқлари унинг сўзамоллигига тан бериб «нотиқ» дейишади.* И. Тўхтасинов, Оқ йўл.

СЎЗАН I [*ф-т*] Этикдўз косиблар иш тикадиган махсус игна. *Сўзан билан чок тикмоқ.* ▪ *Чол унга сўзан, бигиз тутишни кўрсатади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЎЗАН II [*ф-т*] Дуккаклилар оиласига мансуб, қумлоқ ерларда ўсадиган бута ўсимлик; акациянинг бир тури.

СЎЗАНА [*ф-т*] Сидирға газламага гул тикиб тайёрланган, деворга осиладиган безак буюми; гулкўрпа. *Шоҳи сўзана. Сўзана тикмоқ.* ▪ *Бой келинлар туширилган уйнинг тўрт деворига палак ва сўзаналар тутилган, юқорисига жимжимали дорпечлар осилган.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

СЎЗАНАК I [*ф-т*] *диал.* Ниначи.

СЎЗАНАК II [*ф-т*] *диал.* Отнинг пешноби.

СЎЗБОЗЛИК Қуруқ гап, сафсата отиш, сафсаталабозлик, гапбозлик. *Бўлдими? Сиз билан сўзбозликка вақтим йўқ, — деб ғазабланиб қичқирди Йўлчи, — шуни билингки, халқ ўз ишини билиб қилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЎЗБОШИ (*тўғриси* **сўз боши**) қ. **сўз.**

СЎЗЛАМОҚ 1 Оғзаки равишда фикр

www.ziyouz.com kutubxonasi

баён этмоқ; гапирмоқ. *Эртаги кун режалари ҳақида сўзламоқ. Оз сўзла, кўп тингла.* Мақол. *Кўп билган оз сўзлар, оз сўзласа ҳам, соз сўзлар.* Мақол. ▪ *Шокир ота яна ўзининг «қўли қисқалигидан», рўзғор танглигидан ғоят куйиниб сўзлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Уста Олим қўлидаги пиёласини қулт этиб бўшатди-да, устакори билан аччиғлашиш сабабини сўзлаб берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ғуломжон қишлоқда бўлган воқеаларни оқизмай-томизмай сўзлаб берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Сўзлаб чиқмоқ** бошдан-оёқ айтиб бермоқ. *Бу орада Ҳасанали бошидан-оёқ ҳикоясини сўзлаб чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Нутқ қилмоқ, гапирмоқ. *Докладчи бир соат сўзлади. Радио орқали сўзламоқ.*

СЎЗЛАНИЛМОҚ сўзланмоқ *фл. мажҳ. н. Чол олдида хотинлар ҳақида сўзланилмади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЎЗЛАНМОҚ 1 сўзламоқ *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Зиёфат асносида иттифоқнинг фойдалари, тарқоқликнинг зарарлари сўзланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ўзича гапирмоқ, ўз-ўзи билан гапиришмоқ. *Шу топда товушининг борича сўзланиб, Нурали келиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СЎЗЛАТМОҚ сўзламоқ *фл. орт. н. Сўзлатмай қўймоқ.* ▪ *Менда сайрай бутун тилакларни. Жонлатай, сўзлатай варақларни, Эй гўзал, ўйнама, секин тингла!* Ҳ. Олимжон.

СЎЗЛАТТИРМОҚ сўзлатмоқ *фл. орт. н.*

СЎЗЛАШМОҚ 1 сўзламоқ *фл. бирг. н.*

2 Гапиришмоқ, гаплашмоқ. *Нотиқлар ўн минутдан сўзлашди.* ▪ *Нима ва қайси тўғриларда сўзлашдилар, Отабек қипчоқларга қарши сўзламадими?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Бирор нарса, масала ҳақида ўзаро музокара олиб бормоқ; гапиришмоқ, келишмоқ, битишмоқ. *Отпуска тўғрисида директор билан сўзлашиб қўйдим.* ▪ *Эртага шаҳарга тушинг, акам билан сўзлашиб ишни битирасиз, дурустми?* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЎЗЛАШТИРМОҚ сўзлашмоқ *фл. орт. н.*

СЎЗЛАШУВ сўзлашмоқ *фл. иш отн.* [*Гулнор*] .. *Нуринг ниқоҳ кунигина Йўлчига яқинлашиб, у билан сўзлаша олган эди. Ундан бери учрашувга, икки оғиз сўзлашувга ботинолмасди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Сўзлашув тили** оғзаки фикр алмашинув процессида қўлланиладиган тил, оғзаки нутқ.

СЎЗЛИ 1 Бирор миқдордаги сўздан таркиб топган, қанчадир сўзни ўз ичига олган. *Беш сўзли гап. Ўн минг сўзли луғат.*

2 Бирор аниқловчи билан бирликда келиб, шахснинг характери ёки муомаласини билдиради. *Ширин сўзли одам.* ▪ *Энди унинг* [*Ҳамдамнинг*] *таърифини Нормурод акамдай тўғри сўзли бир кишидан эшитиб юзлари қизарсин.* Айний, Қуллар. — [*Ҳомид*] *қўланса сўзли, ичи қоpaроқ бир йигит эди,— деди Ҳасанали.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бир сўзли** 1) бир сўзда, ўз айтганида туриб оладиган; ўжар, қайсар. *Бир сўзли бола.* ▪ [*Мулла Мадраҳим*] *мижғов гапни ёқтирмайдиган, бир сўзли бу заҳар полковникка муддаосини очиқ айтишга мажбур бўлди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши; 2) сўзидан, лафзидан қайтмайдиган; айтганини қиладиган; ваъдали. *Бир сўзлининг юзи ёруғ.* Мақол. ▪ *Унинг кўнгли пок, ўзи мард, бир сўзли йигит. Одамга шундан бошқа нима керак?* Ё. Ҳаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот. **Ўз сўзли** ўз сўзини ўтказадиган, айтганини қилдирадиган, гапининг икки қилинишини ёқтирмайдиган. *Комила эътироз этмакнинг беҳуда эканини билди. Шарофат биби ўз сўзли аёл эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

СЎЗЛИҚ 1 Бирор луғатга киритилган ёки киритиладиган сўзлар рўйхати. *Изоҳли луғат сўзлиги. Сўзлик тузмоқ.* ▪ *Энциклопедия яратиш ишида биринчи қадам сўзликни ишлаб чиқишдан иборатдир.* И. Мўминов, Ўлкамиз кўзгуси.

2 *эск. айн.* **луғат.** *Ботаника сўзлиги.*

СЎЗЛИЛИК сўзли 2 *с. белги отн. Ўзбек ойим эрига ялина бошлади:* — *Бир сўзлилигингизни қўйинг, эр.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

СЎЗМА-СЎЗ *рвш* 1 Битта ҳам сўзни тушириб қолдирмай, оқизмай-томизмай; айнан. *Эшитган гапларини сўзма-сўз айтиб бермоқ.*

2 Гапнинг бутун маъносига қараб эмас, балки ундаги сўзларнинг луғавий маъноларига қараб; луғавий. *Сўзма-сўз таржима қилмоқ.* || *Сўзма-сўз таржима.*

СЎЗОНА [*ф-т*] Куйган, аламли. *Сўзона бўлмоқ.* ▪ *Ҳеч ким менингдек куймаган ҳажринг ўтига, эй санам, Танҳо туташдим ман ўзим сўзона бўлдим соғиниб.* Ҳамза.

СЎЗСИЗ 1 *сфт* Сўзи, сўзлари бўлмаган. *Сўзсиз сурат.*

2 *рвш* Овоз чиқармай, гапирмай; сукут ичра, жим. *Ювиниб енгил тортган жангчилар сўзсизгина овқатланишар, сержантнинг сўзларини эътибор билан тинглашар эди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

3 *рвш* Ҳеч қандай эътирозсиз. *Сўзсиз итоат этмоқ. Сўзсиз таслим бўлмоқ.* ▪ *Қиз уларнинг болаларини боқади, кирларини ювади, уй-жойларини йиғиштиради ва ҳар қандай юмушни сўзсиз бажаради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЎЗСИЗЛИК 1 Жимлик, жимжитлик, сукунат. *Орага сўзсизлик чўкди.* ▪ *Орадаги сўзсизлик бир пиёладан чой ичгунча бузилмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Лафзи, субути йўқлик, ваъдасизлик, бебурдлик.

СЎЗЧАН *кам қўлл. айн.* **сўзамол.** *Сўзчан одам.*

СЎЗЧИ 1 Гап ташувчи, йўқ гапларни тарқатиб юрувчи, ғийбатчи.

2 *айн.* **сўзамол.** || *Ботир ёвда билинар, сўзчи довда билинар.* Мақол.

СЎЙДИРМОҚ сўймоқ I *фл. орт. н. Қовун сўйдирмоқ. Қўй сўйдирмоқ.* ▪ *Остирасизми, сўйдирасизми — қўлингиздан келганини қилинг»,— дедим* [*халфага*]. П. Турсун, Ўқитувчи.

СЎЙИЛ Узун йўғон калтак, таёқ. *Одамлар қўлида тош, калтак, сўйил бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СЎЙИЛМОҚ сўймоқ I *фл. мажҳ. н. Сўйилган анор. Меҳмонларга қўй сўйилди.* ▪ *Мулозимлар тузоғлик баркашлар, сўйилган қовун ва тарвузлар, турли-туман нозу неъматлар кўтариб келишди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳар куни деярли бирор маҳбус сўйилиш ёки осилиш учун олиб чиқилар, ўрнига янгиси келтириларди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

СЎЙИНМОҚ *с. т.* Севинмоқ.

СЎЙИНЧИ *с. т.* Суюнчи.

СЎЙЛАМОҚ *с. т.* Сўзламоқ. *Аввал ўйла, кейин сўйла.* Мақол.

СЎЙЛАНМОҚ сўйламоқ *фл. ўзл. н. Олтови ҳам ўйланади, Бир-бирига сўйланади.* «Ёдгор».

СЎЙЛАТМОҚ сўйламоқ *фл. орт. н.*

СЎЙЛАШМОҚ сўйламоқ *фл. бирг. н. Биз сизнинг ҳақингизда Исломхўжа жаноблари билан сўйлашиб қўйган эдик.* Ж. Шарипов, Хоразм.

СЎЙЛОҚ 1 Ташқарига туртиб чиққан, узун (тиш ҳақида). *Қози поччам туш кўрсалар атиги учтагина қолган сўйлоқ тишларидан биттаси тушиб кетибди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Шундай тишли одам. *Болалар тегишиб, сўйлоқ, дейдилар, Шишган милклари жуда кўримсиз.* Ғ. Ғулом.

СЎЙМОҚ I 1 Бўғзига тиғ тортиб ўлдирмоқ, бўғизламоқ. *Қўй сўймоқ. Товуқ сўймоқ. Чумчуқ сўйса ҳам, қассоб сўйсин.* Мақол. ▪ [*Ҳожи:*] *Қудаларингни нима билан кутишни бўлса, ўзинг биласан: туя сўйиб чарлаганингда ҳам келмайдиган кишилар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Кесмоқ, бўлакламоқ, кесиб-кесиб қўймоқ (асосан, қовун, тарвуз, анор ва ш. к. ҳақида). *Қовун сўймоқ.* ▪ *Камолиддин махдум нонни ушатиб, патнусдаги анорни олди-ю, авайлаб сўя бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Рўзи полвон .. ҳандалакни эпчиллик билан сўйиб ,меҳмонларнинг олдига қўйди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

◆ **Ўтмас пичоқ билан сўймоқ** қ. **пичоқ.**

СЎЙМОҚ II *с. т.* Севмоқ, суймоқ, яхши кўрмоқ. *Тенг еганни тангри сўйибди.* Мақол.

СЎҚ Тозаланган тариқ. *Хом сўқ. Қовурилган сўқ. Сўқ оши. Овқатга сўқ солмоқ.* || *Сўқ талқон.* ▪ *Тери тағин сакрабди, олдига йўлаб бўлмайди, озиқ-овқатчи, қайда! Мош, гурунч тугул, сўқ ҳам ололмадим.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мажлисда оғзига сўқ солиб ўтирган Холиқжон, одамлар тарқалгандан*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кейин тилга кириб, раисга нолиб қолди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

◆ **Сўк ошига сурнай** қ. **сурнай.**

СЎҚАҒОН Кўп сўкинадиган, бўлар-бўлмасга сўкадиган, сўкинаверадиган; сўконғич. *Сўқағон одам.*

СЎҚИҚ Чоклари сўкилган; чокидан кетган. *Сўкик тўн. Елкаси сўкик кўйлак.*

СЎҚИЛМОҚ I **сўкмоқ** I *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Устида жулдур чакмон, бошида тепасидан сўкила бошлаган эски дўппи, оёқлари совуқдан тилим-тилим ёрилиб кетган.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Оёқларидаги бор чориқ-ториқлари сўкилди, бадан ҳам, оёқ ҳам қарийб ялангоч қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Дили (ёки юраги) сўкилди** дили вайрон бўлди. *Халқни деб юраги тўкилиб турган, халқ шўрида юраги сўкилиб турган шу нуроний кексалар қараб тура олармикан?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Чокидан (ёки чок-чокидан) сўкилмоқ** 1) тарқалиб, тўс-тўс бўлиб кетмоқ. *Чақмоқ чақнади, момақалдироқ гумбурлади, булутлар чок-чокидан сўкила бошлади.* Б. Барот, Юрак тинчимайди; 2) барбод бўлмоқ, бутунлай издан чиқмоқ. *Битта бўрон кўтарилувдики, бутун ишингиз чок-чокидан сўкилиб кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

СЎҚИЛМОҚ II **сўкмоқ** II *фл. мажҳ. н.*

СЎҚИНИШ 1 **сўкинмоқ** *фл. иш оти. Бекорга сўкиниш.*

2 Сўкиш, ҳақорат сўзлари. *Уларнинг [навкарларнинг] ҳайқириқ ва сўкинишлари Ғузорнинг кесак ва тошдан ясалган кичкина кулбаларида ётган бева-бечораларнинг оромини бузар ва чўчитарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

СЎҚИНИШМОҚ **сўкинмоқ** *фл. бирг. н.*

СЎҚИНМОҚ Ўзича, ҳеч кимга қаратмасдан сўкмоқ; койинмоқ. *У уйининг у ёғидан-бу ёғига бетоқат юриб, ифлос гапларни оғзига тўлдириб сўкинди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Унинг кўз олдига Шербекнинг қиёфаси келди. Ғазаби тутди. «Кўрнамак!» — сўкинди у.* С. Анорбоев, Оқсой. *Сал ўтмай боғ томондан ит вовуллагани, боғбоннинг сўкингани эшитилди.* С. Аҳмад, Уфқ.

СЎҚИЧАҚ *с. т.* Сўкчак.

СЎҚИШ I **сўкмоқ** I *фл. иш оти. Шимининг почасини ҳам сонигача сўкиш керак.* С. Анорбоев, Оқсой.

СЎҚИШ II 1 **сўкмоқ** II *фл. иш оти. Элмурод бир сесканиб тушди. «Мени сўкишга, балки уришга келдими бу?» — деди ичида.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Сўкиниш, ҳақорат сўзлари. *Сўкиш эшитмоқ.* ▪ *Аҳмаджон жуда қаттиқ сўкинди; бу хилдаги сўкиш умрида биринчи мартаба оғзидан чиққан ва шунинг учун ўзига ҳам эриш туйилган бўлса керак, ён-верига қараб қўйди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

СЎҚИШМОҚ I **сўкмоқ** I *фл. бирг. н.*

СЎҚИШМОҚ II **сўкмоқ** II *фл. бирг. н.* [*Мардикорлар*] *Ёрматнинг кўз олдида унга қарши бир нима демасалар ҳам, орқаворотдан уни масхаралашар, ҳатто сўкишар эди; .. Хўжайиннинг лайчаси-ку, бурнини бир қарич кўтарганига ҳайронмиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЎҚМОҚ I Тикилган нарсанинг ипини узиб, суғуриб бўлакларга ажратмоқ; сўтмоқ. *Кўрпани сўкиб ағдариб тикмоқ. Шимни чокидан сўкиб торайтирмоқ.* ▪ [*Отабек*] *тикилган ипларни сўкди ва мактубни очиб, оч кўзини ишга қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

СЎҚМОҚ II Ёмон сўзлар билан уришмоқ, ҳақорат қилмоқ. — *Ҳа, ноинсоф, ҳа кўппак!* — *Коратой бойни сўка бошлади.* — *Ифлос қарға!* Ойбек, Қутлуғ қон. *Оҳман! Яланғоҳман! Хорман! Сиз у деб сўкасиз, бу деб сўкасиз, бас-да шунча хўрлаганингиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Умуман уришмоқ, койимоқ. *Турғунбой бутун айбни қўлида боласини кўтариб турган хотинга тўнкаб, уни сўкди ва қизариб-бўзариб меҳмонлар билан сўраша бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

СЎҚОНҒИЧ *айн.* **сўқағон.** *Сўконғич бола.*

СЎКТИРМОҚ I **сўкмоқ** I *фл. орт. н. Кўрпа сўктирмоқ.*

СЎКТИРМОҚ II **сўкмоқ** II *фл. орт. н.*

СЎҚЧАҚ *с. т.* Сукчак.

СЎЛ 1 *айн.* **чап** 1. *Сўл қўл.* ▪ *Йўлчи .. сўл ёқдаги боши берк тор кўчага кирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Айвоннинг сўл томонида қурилган бир эшик ила уйми, ҳужрами борлиги билинар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. || *Тоғдан оқиб келадиган сой суви шу ерга келганда ўнгга ва сўлга бўлиниб кетар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Душман гоҳ ўнгдан, гоҳ сўлдан келар ва ҳар қаерда дўлдай ёғилган ўққа учрар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 *кўчма сиёс.* Сиёсатда радикал, яъни туб ва кескин ўзгаришлар йўлини тутувчи ёки бошқаларга нисбатан радикалроқ бўлган. *Биз конференцияда сўл қанотни туздик, ҳамда ўз резолюциямизни ва манифест проектини тақдим қилдик.* В. И. Ленин, «Социалистик пропаганда лигаси» секретарига. | *салб.* Юзаки қараганда радикал бўлиб кўринса-да, ҳақиқатда майда буржуазия моҳиятига эга бўлган (бу маънода «сўл» сўзи, одатда, қўштирноқ ичига олинади). *«Сўл» оғма (тар.).*

СЎЛАҚ Оғиз суви. *Овқат чайналганда сўлак билан ҳўлланади, сўлакни сўлак безлари чиқаради.* «Зоология». *Қозонларда қайнаган .. таомларнинг ҳидидан Аҳмад Ҳусайннинг сўлаги оқди.* Ойбек, Нур қидириб.

СЎЛАҚАЙ *с. т.* Сўлак. *Эртасига оғиз тахир, ўзимиз ўлгудек ланж, ғаранг бўлиб, оғзимиздан оққан сўлакайга ёстиқ ҳўл бўлиб қоларди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

СЎЛАҚЧА Гўдакларнинг, чақалоқларнинг кўкрагига тутиладиган фартукча.

СЎЛАҚМОН 1 Йўғон таёқ; сўйил.

2 *кўчма салб.* Гунгурсдай, хирсдай, барваста одам ҳақида. *Шу юрган бекорчи сўлақмонлар орасида юрса юриптими-да, унга ошу нон берармидик.* С. Абдулла, Соялар.

СЎЛДИРИЛМОҚ **сўлдирмоқ** *фл. мажҳ. н. Мен Тоҳиридан айрилган Зуҳраман. Аммо бевақт сўлдирилган муҳаббатим гули учун қора ботирлардан шундай қасос оламанки, Тоҳирим гўрида тик туриб, менга таъзим қилади.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

СЎЛДИРМОҚ **сўлмоқ** *фл. орт. н. Бўлди энди, бас қил, гул юзингни, Ҳасрат, алам билан сўлдирма.* Уйғун.

СЎЛЖАЙМОҚ 1 Эс-ҳушини йўқотиб анграйиб қолмоқ; серраймоқ.

2 Қовоғини, лаб-лунжини осилтирмоқ; ўшшаймоқ. *Гўзал йигит сўлжайганича қайтиб чиқди ва портфелини олиб жўнади.* А. Қаҳҳор, Қайгулар.

3 Бужмаймоқ, бурушиб-тиришмоқ. *Чолнинг кўзига у [Вали полвон] ранги ўчиб, қони қочган, семиз лунжлари сўлжайиб, қалин лаблари баттар дўрдайган .. кўринди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

СЎЛЖАЙТИРМОҚ **сўлжаймоқ** 2 *фл, орт. н. Лабларини сўлжайтирмоқ.*

СЎЛИ *диал.* Бисотдаги мол-мулк, дунё. *Подшонинг уруши адо бўлмади, Деҳқоч халқнинг сўли сира қолмади.* «Фольклор».

СЎЛИМ 1 Ёқимли ва гўзал, лўппи, дўндиқ. *Сўлим қиз.* ▪ *Суратда қора сочли сўлим аёл билан иккиси бир хилда матросча форма кийган ўн ёшлардаги ўғил бола ва саккиз ёшлардаги қиз.* П. Турсун, Ўқитувчи. || *Далага чиқ, соф ҳавода етилиб юрган сўлимлардан бирини танла!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Беғубор, соф, гўзал ва ёқимли. *Сўлим кеча. Сўлим баҳор.* ▪ *Сўлим боғларнинг шарбати — сув туфайли.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Мана Шоҳимардон! Сўлим жой экан, Тоғларнинг кафтида олтин жом экан.* Ж. Жабборов.

СЎЛИМОҚ *с. т.* Сўлмоқ.

СЎЛИТМОҚ **сўлмоқ** *фл. орт. н. Гармсел экинларни сўлитди. Ғам-ғусса уни барвақт сўлитибди.*

СЎЛИШ 1 **сўлимоқ** *фл. иш оти. Япроқларнинг сўлиши. Гулдек сўлиш.*

2 Нафас, сулиш. *Сўлиш олмоқ.*

СЎЛИҚ I *кам қўлл.* Сўлиган, сўлғин. *Сўлиқ барг. Сўлиқ юз.*

СЎЛИҚ II *с. т.* Сувлуқ. *Оғилларда қатор отлар чайнар сўлиқ.* Ғ. Ғулом.

СЎЛИҚМОҚ *айн.* **сўлмоқ** 2. *Сўлиқкан юзлар.*

СЎЛҚАВОЙ [*р* целковый] *с. т. эск.* Бир сўмлик танга. [*Мирзакаримбой*] *бир нафас ўйлаб, яна уч сўмлик қоғоз ва бир сўлқавой қўшиб йўлчига ташлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. / Умуман бир сўмлик пул, бир сўм. *Ҳай майли, юз сўлқавой берасиз, олиб бориб қўямиз, акажон!* О. Ёқубов, Тилла узук.

СЎЛЛАШМОҚ Сиёсий қарашлар жиҳатидан сўл партияларга яқинлашмоқ, сўллар томонига оғмоқ.

www.ziyouz.com kutubxonasi

СЎЛЛИК 1 **сўл** *с. белги оти.*

2 Сиёсатда сўлларча йўл тутиш, сўлларга мойиллик. / *салб.* Сўл оғмачилик, сўлчилик.

СЎЛМОҚ 1 Ўсиб турган ёки янги узилган вақтидаги тирик ҳолатини йўқотмоқ; шалпаймоқ (ўсимлик ҳақида). *Райҳонлар сувсираб сўлиб қолибди.* / Суви қочиб қуриша бошламоқ; бужмаймоқ. *Сўлган олма. Сабзи сўлиб қолибди.*

2 *кўчма* Ғам-ташвишдан ёки дард-алам чекиб ўзини олдирмоқ, ранги кетиб, қути ўчиб, синиқиб ёшига нисбатан қаримсиқ, сўлғин тус олмоқ; синиқмоқ, хазон бўлмоқ. *Фарзанд доғида сўлмоқ. Эл билан бўлсанг — бўласан, элдан чиқсанг — сўласан.* Мақол. ■ *Улар [Бозорқул билан Онабиби] бир-бирларини кўрмасалар, дарров сўлиб қоладилар.* А. Мухтор, Чинор. *Дадам фронтда ўлган учта акамнинг дардида кўзи кўр бўлди. Буни кўрган ойим ўзидан-ўзи сўлиб, жон берди.* А. Мухтор, Туғилиш. — *Ҳеч қандай совға керакмас, отажон, очилмай сўлдим .. — кўзини ердан олмай деди Одилбика.* Ж. Шарипов, Хоразм.

СЎЛОҚ Арава гупчаги тешигига икки томонидан ўрнатилган темир ҳалқа (гупчакнинг ейилиб кетмаслиги ва ўқнинг равон айланиши учун хизмат қилади). *Сўлоқ ўрнатмоқ. Сўлоқни мойламоқ.* **Сўлоғи ўйнаган** (*ёки* **чиққан**) 1) сўлоғи қаттиқ ўрнашмаган, қимирлаб, лиқиллаб турадиган. *Сўлоғи ўйнаган арава;* 2) *кўчма* дабдаласи чиққан, шалоқ. [*Турғулик Мирбадалга:*] *Оббо! Сўлоғи чиққан машинангизни мунча мақтадингиз!* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. «*Победа*» *тўхтади. — Юрмаяптими? — сўради Рабиев.— Эски. Сўлоғи ўйнаган,— изоҳ берди Сайфи.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка; 3) *кўчма* абжағи чиққан, яксон, тор-мор бўлган. [*Иванов:*] *Булар* [*интервентлар*] *қайта бошдан қурол, олтин ваъда қилиб, сўлоғи чиққан босмачиларни яна тикламоқчи.* К. Яшин, Тор-мор. **Сўлоғини ўйнатмоқ** (*ёки* **чиқармоқ**) 1) дабдала, шалоқ қилмоқ. *Ўйинчоқнинг сўлоғини ўйнатибди;* 2) *кўчма* абжағини чиқармоқ; яксон, тор-мор қилмоқ.

СЎЛЧИЛИК *сиёс.* Сўлларча иш тутиш, сўллик.

СЎЛҚИЛДОҚ 1 Лўмбиллаган, семиз, дўмбоқ, лўппи, сўлқиллаган. *Сўлқилдоқ бола.* ■ *Мурзин унга синчиклаб разм солди: .. сўлқилдоқ ва бўйдорғина қиз.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Эндигина етилган, сурх. *Сўлқилдоқ новда.* ■ [*Мирғиёс:*] *Кўк қурт! Ёмон офат. Ғўзанинг заволи. Тезда тухум-тухумини қуритиш керак. Ғўзанинг айни сўлқилдоқ пайти, кемиради очофат!* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

◆ **Сўлқилдоқ ер** етилиб бўртиб, кўпчиб турган ер. **Сўлқилдоқ нон** кўпчиб, сингиб пишган янги нон. *Норқўзи сўлқилдоқ нонларни ушатди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

СЎЛҚИЛЛАМОҚ Аста тебранмоқ, селкилламоқ. *Оқ қорабош туғ сўлқиллаб, Тикилди майдон ичинда, Ўмуровли не йўлбарслар, Йиқилди майдон ичинда.* «Хушкелди».

◆ **Сўлқиллаган** *ёки* **сўлқиллаб пишган** (*ёки* **турган**) **нон** *айн.* **сўлқилдоқ нон** *қ.* **сўлқилдоқ.** *Ҳайрон бўлманг, Дилшодбек, рост гап. Ахир седана сепилган, сўлқиллаб турган бундақанги нонни ҳеч қаердан тополмайсиз!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Сўлқиллаган ер** *айн.* **сўлқилдоқ ер** *қ.* **сўлқилдоқ.**

СЎЛҚИЛЛАТМОҚ **сўлқилламоқ** *фл. орт. н. Нонвойлар гоҳида саватларини бурнингизнинг тагига келтириб, нонларини сўлқиллатиб мақтайдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Даланинг этагида трактор баланд ғўзага халал бермай, культиватор билан эгатларни бир текис чуқурликда ёриб, тупроқни сўлқиллатиб борар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

СЎЛҒИН 1 Сўлиган, сўлиқ. *Сўлғин ғўза.* ■ *Экинлар томирига қон югурди. Сўлғин япроқлар аста жонлана бошлади.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Сахий жануб қуёши шитоб билан тик кўтарилди. Ўт-алаф ҳам, гулчечак ҳам ..иссиққа дош беролмай сўлғин бош эгди.* С. Абдуқаххор, Жанубий нуқтада.

2 *кўчма* Ўзини олдирган, синиққан, ранги кетган, қути ўчган, сўлиққан. *Сўлғин чеҳра.* ■ *У узоқ йўлдан бенихоя чарчаб келгандай оёқ устида зўрға турар, юзи янги касалдан тургандай, сўлғин ва оқарган.* А. Қаххор, Қўшчинор. | Файзини йўқотган, файз-футурдан кетган. *Қуёш гоҳ булутлар орасига яширинар, гоҳ бирдан сўлғин далаларни, яланғоч теракларни майин товлантирар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

◆ **Руҳи сўлғин** руҳи тушган, сўниқ. *Чолнинг руҳи сўлғин, кўзлари ич-ичига кириб кетган эди.* Н. Сафаров, Султон бўзчининг неваралари.

СЎЛҒИНЛИК **сўлғин** *с. белги оти. Руҳий сўлғинлик. Руҳий сўлғинликка тушмоқ.* ■ *Нигора бошини столдан шиддат билан кўтарди. Кўзларида маъюс сўлғинлик, лабларида киноя ли табассум.* С. Анорбоев, Оқсой.

СЎМ I Революциядан илгари Россияда ва ҳозир СССРда 100 тийинга тенг асосий пул бирлиги. *Ўн беш сўм. Йигирма саккиз сўм қирқ тийин.* ■ *Жиян, ақлинг бўлса, кишининг бир тийинига хиёнат қилма. Тийин ҳам пул, юз минг сўм ҳам пул.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЎМ II Катта чипқон, хўппоз.

СЎМ III: **сўм гўшт** суяксиз ва ёғсиз юмшоқ эт, лаҳм гўшт.

СЎМЛАБ *рвш* 1 Сўмлар билан. *Пулларни сўмлаб санаб чиқмоқ.* | Ҳар бир сўмини алоҳида, бир сўм-бир сўмдан. *Сўмлаб пул йиғмоқ.*

2 Унча-мунча пулнинг бетига қарамай, кўплаб, катта-катта (харажат қилмоқ). *Минг сўмлаб пул топмоқ.* ■ *Бундай оилаларда тирикчилик эҳтиёжларига сўмлаб эмас, тийинлаб сарф қилинади.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

СЎМЛИ Сўм қийматига эга бўлган. *Бир сўмли танга. Йигирма беш сўмли пул.*

СЎМЛИК Қиймати сўм турадиган, сўмга тенг. *Ўн сўмлик харажат.* ■ *Мана шу четидан тангадай жойини сичқон емаганда, беш юз сўмлик мато экан.* А. Қаххор, Қанотсиз чittак. *Ҳар бир этик учун бир сўмлик материал сарф қиладилар.* Айний, Қуллар.

СЎНА I, **сўна пашша** Уруғчиси ҳайвонларнинг қонини сўрадиган, эркаги ўт билан овқатланадиган йирик пашша. [*Заҳакўз эшон*] *бирдан сўна чаққан отдай типирчилаб, ўзини орқага ташлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Сўна бўлмоқ** хира пашшадай ёпишиб олиб кимсани гўсхўр қилмоқ, пашшахўрда бўлмоқ.

СЎНА II Эввойи ёки хонаки эркак ўрдак. *Гала-гала сухсур, сўна, ғоз учиб келур.* Миртемир.

СЎНГ I *от* Охир, пировард, ниҳоя. *Воқеанинг боши ва сўнги.* ■ *Халқ қулфатининг сўнги йўқ эди. Шуларни Гулноз ҳам, Зуҳра ҳам кўрдилар.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. [*Кумуш*] *сўзининг сўнгини айтолмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қушбеги мактубнинг сўнгроғига келиб тўхтади-да, чақирди: — Пирмат, Пирмат!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *сфт* Охирги, сўнгги. *Сўнг дафъа.*

3 *рвш* Кейин, сўнгра. *Муса ён-верига аланглаб олиб, сўнг пичирлади: — Сен бировни ҳам алдама, ўзингни ҳам алдама.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Оёқда турган ҳолда яна бир оз гаплашиб, сўнг Эшвой жўнаб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шунча хорлик ва хўрликлар етмагандек, Андижон зилзиласидан бир ҳафта бурун отаси оғир касалликдан сўнг вафот этди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 *кўм.* (*ч. к. билан*) 1) =дан кейин. *Бир оздан сўнг.* ■ *Доя келгандан сўнг, ичкари ҳовли эркак зотидан тозаланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) =дан кейин, натижасида. *Хира сахтиён маҳсилар пардоздан сўнг йилтирайди, «очилади».* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Сўнг сўз** бирор асар охиридаги хотима; охирги сўз.

СЎНГАК Суяк, устухон. *Ит юрса сўнгак топади.* Мақол. ■ *Салимбой сўфи қушхонадан сўнгак олиб келиб қайнатиб, ёғини олиб тирикчилик қилар эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

СЎНГГИ I Охирги, кейинги. *Сўнгги йил. Сўнгги вагон. Сўнгги вақтларда мактабимизда юз берган баъзи бир янгиликлар билан сизни хурсанд қилсам бўлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. || *Турғуной биринчи товушни эшитганда сесканди, сўнггилари эса уни ваҳимага солди.* А. Қаххор, Масҳон.

2 Маълум иш ёки маълум пайтдан кейинги, кейинги бўлган ёки бўладиган. *Сўнгги пушаймон ўзингга душман.* Мақол. ■ [*Отабек*] *Ҳомиднинг бундан*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сўнгги режаларини ўрганишга ва шунга қараб кураш бошлашга қарор берган .. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

СЎНГРА *рвш* 1 Кейин, сўнг. *У [бола] Ҳайдар ота билан сўрашди, сўнгра Асрорқулга хат берди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *[Фотима:] Олдин бир нарсага тушуниб олинг, сўнгра аччиқ қилсангиз мумкин.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.

2 Бундан, булардан ташқари; иккинчидан. *Келувчилар, «аҳли раста», яъни савдогарлардан, сўнгра уламо, мударрис ва эшонлардан иборат.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Энди Салимжонга кириб айтинг, бундай ишдан қўлини тийсин! Бу — бир, сўнгра, ҳовлиқмасин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

СЎНГСИЗ Сўнги, охири, поёни йўқ; бепоён, чексиз. *Сўнгсиз саҳро. Сўнгсиз йўл.* ▪ *Дунёда, энг улуғ нарса — сўнгсиз юрак қўшиғи, яхшилик куйи, дил куйи.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

СЎНГСЎЗ (*тўғриси* **сўнг сўз**) қ. **сўнг.**

СЎНДИРМОҚ **сўнмоқ** *фл. орт. н.* Аланғани сўндирмоқ. *Ташаббусни сўндирмоқ.* ▪ *Гулханни сўндирмаслик учун оз-оз ўтин ташлаб турди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Синглим, тўғрисини айтсам, орзу ўтларини сўндириб бўлмаётир.* Ойдин, Асл ёр.

СЎНИҚ 1 Ўчган, сўнган, ўчирилган, ўчиқ. *Сўниқ печь.* / Хира, нурсиз. *Сўниқ юлдузлар.* ▪ *Миршаб одамларидан қолган машъалнинг сўниқ ёруғи ҳам бутунлай сўнди.* Айний, Қуллар.

2 *кўчма* Нури кетган, қути учган; синиққан, сўлғин. *Сўниқ чеҳра.* ▪ *Ойсулув тулкининг сўниқ кўзларига қараб туриб йиғлаб юборди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ҳафиза ноумид уйга келди. У сўниқ, кайфи паст эди.* Мирмуҳсин, Умид. / Ҳарорати, қўри кетган; сўнган; ўғити йўқ. *Қалблари сўниқ кишилар.* **Руҳи сўниқ** руҳи тушган, руҳи сўлғин. *Руҳи сўниқ кишидан, путур кетар ишидан.* Мақол. ▪ — *Бозорлик иш чиқиб қолди, оға, — деди Маҳкам ака тўхтаб. Ориф отага унинг руҳи сўниқроқ кўринди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

3 *кўчма* Бўғиқ, ҳазин. *Сўниқ товуш.* ▪ — *Ҳеч қандай айбим йўқ, ҳеч нарса билмайман, оға, — деди сўниқ овоз билан Абдусаломхўжа.* Ж. Шарипов, Хоразм.

СЎНИҚЛИК **сўниқ** *с. белги оти.* Нурнинг сўниқлиги. Кўзнинг сўниқлиги.

СЎНМАС 1 Сира ўчмайдиган, сўнмайдиган, абадий ёниб турадиган; ўчмас. *Ёдгорлик ёнида сўнмас машъал ёниб турибди.*

2 *кўчма* Абадий порлаб, нур сочиб турадиган; ўлмас. *Ленин партиясининг сўнмас ғоялари.* ▪ *Сен ижодкор, октябрни Яратдинг ўзинг. Машъал бўлдинг, сўнмас ёғду Таратдинг ўзинг.* Ғайратий.

СЎНМОҚ 1 Ёнмай, ёруғ бермай қўймоқ; ўчмоқ. *Мойи тугаб пилиги сўхта бўлган чироқ бир лип этиб сўнди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Кўмир йўқлигидан, тараша чўғи танчани бирпас бозиллатиб, сўнган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ёруғлик кучи, даражаси пасайиб, нурсизланиб бормоқ, хира тортмоқ, хиралашмоқ. *Қуёш яшириниб бўлса ҳам, кундузнинг ёруғлиги ҳали тамом сўнмаган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Деразадан тушиб турган ёруғлик аста-аста сўниб, уй ичи қоронғилашаверди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 *кўчма* Дастлабки кучи, даражаси, шиддати пасаймоқ, сусаймоқ; ўчмоқ. *[Раиснинг] тўсатдан ғазаби сўниб, эсанкирагандай жилмайди.* С. Анорбоев, Меҳр. *Юсуфжон қизиқ тўқсон ёшга кирган бўлишига қарамай, ҳали унда ёшлик ҳарорати, шижоати сўнган эмасди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Мусажон билан Алиқулнинг савдо-сотиқ иши революциядан сўнг бирдан синмаса ҳам, аста-секин сўниб борди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 *кўчма* Пасаймоқ, кучсизланмоқ (овоз, товуш ҳақида). *Олам сукунатини анча йироқлашиб кетган поезднинг сўниб борувчи тарақа-туруқидан бўлак ҳеч нарса бузмасди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Сўниб қолган кулги яна оловлана бошлади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

СЎПОҚ Ясси ва чўзиқ (асосан бош ва юз тузилиши, бичими ҳақида). *Сўпоқ бош. Сўпоқ (бош) бола.* ▪ *Бешикда кўпроқ ётганидан [Алижоннинг] боши сўпоқ бўлиб қолган.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Япасқи, рапидадек чирк босган кепка кийиб юрадиган бир қоп-қора, боши сўпоқ, суяги бузуқ, ранғпар йигит.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Сенлар шаҳар қизларини ҳам унисини ўпоқ, бунисини сўпоқ деб ерга уриб юраверасанлар. Сенларга қиз осмондан тушса.* Ш. Саъдулла, Икки билагузук.

♦ **Ўтирса — ўпоқ, турса — сўпоқ демоқ** қ. **ўпоқ.**

СЎППАЙМОҚ 1 Ёлғиз қўққайиб турмоқ; хунукдан-хунук бўлиб қўққайиб қолмоқ. *Сўппайган минора.* ▪ *Бу пасқамлик хийлагина катта ҳавза бўлиб, унинг теварак атрофида паст-баланд уйлар, эгри-бугри деворлар, булар орасида сўппайиб турган якка-дукка дарахтлар кўринар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Турли шакл ва қиёфада сўппайган азамат тошлар, шағаллар, чангаллардан бўлак бойлиги бўлмаган жилға ҳар қачонгидек жимжит эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Қимсасиз ёлғиз бўлмоқ. *Чол-каипир сўппайиб қолдик. Уй жимжит .. бир-биримизга мўлтайиб қараб ўтирамиз.* В. Ғофуров, Вафодор. *Ҳамма далада, ишда, бир ўзим маҳаллада сўппайиб юргим келмади.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Дунёга одам сўппайиб келиб, сўппайиб кетадиган бўлса, ундай одамнинг келганидан келмагани.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Қовоқ-димоғини осилтирмоқ; шумшаймоқ, тумтаймоқ. *Иккинчиси — бичими кичкина, товуқнинг тумшуғи каби қотма юзи сўппайган, совуқ йигит эди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

СЎРАЛМОҚ **сўрамоқ** *фл. мажҳ. н.* Имтиҳонда нималардан сўралади? ▪ *Икки ойдан бери биринчи мартаба Марғилон тўғрисида сўралган савол ҳам фақат шу.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мен мажлисдан талаб қилар эдим: бу масала тўғрисида тегишли қарор чиқариб, район маорифидан бошқа муаллим сўралсин.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

СЎРАМОҚ 1 Маълумот олиш, билиш учун савол билан мурожаат қилмоқ; савол, сўроқ бермоқ. *Адресини сўрамоқ. Воқеанинг тафсилотини сўрамоқ. Сўраганнинг айби йўқ.* Мақол. *Кўп юргандан сўрама, кўп кўргандан сўра.* Мақол. ▪ *У бирон ёққа бориб қайтганида чойхонага кирмасдан, катта-кичик билан кўришиб ҳол-аҳвол сўрамасдан ўтмас эди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза. *Уни тезроқ .. ўнғайсизликдан қутқазиш учун Ғуломжон: Отанг уйдами, яхши йигит? — деб сўради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўнгил сўрамоқ** қ. **кўнгил** 1. | Қимсани чақирмоқ ёки чақирилишини илтимос қилмоқ. — *Алло, кимни сўраяпсиз? — Ўрток Маматовни сўраяпман.*

2 Билимини текширмоқ, имтиҳон қилмоқ. *«Ж»нинг каттасини кўрсатиб бермадингиз, эртага домла сўрайдиган эдилар. Қанақа ёзилади?* А. Қаҳҳор, Санъаткор. *Қўйинг, хола, алақситманг, дарсларини қилсинлар.. Бирта-яримта одам дарсдан сўраб қолса .. ҳеч ким сўрамаса ҳам Ўрмонжон акам сўрайдилар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Фикрлашиб, маслаҳатини ёки рухсатини олмоқ. *[Қутидор] .. хотини ва қизидан сўраб ўтирмай, бир кун дўконидан эркак совчилар билан битишиб ҳам келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Янаги йилга ер экувсиз қолса, колхоз ҳеч кимдан сўраб ҳам ўтирмасдан қўш солиб юборади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 Бирор илтимос ёки талаб билан мурожаат этмоқ; илтимос ёки талаб қилмоқ. *Рухсат сўрамоқ. Узр сўрамоқ. Қарз сўрамоқ. Номардан ёрдам сўрама, юзингга солади.* Мақол. *Яхши қўшнингдан сўрагунча, ёмон уйингдан ахтар.* Мақол. ▪ *Жонфиғон қасамнинг ҳар хилидан ичди, кейин бизнинг кафил бўлишимизни сўради.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон. *Абдураҳмон тавба қилиб, домла мударрисдан лоақал мадрасада туришни сўради.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Гуноҳини сўрамоқ** гуноҳини ўтишни илтимос қилмоқ. *[Мирзақул:] Бой ота, Суярнинг гуноҳини мен сиздан сўрадим. Кечинг.* Н. Сафаров, Уйғониш. / Рухсат, ижозат ёки розилик олмоқ. *Эшик очиқ бўлса ҳам сўраб кир.* Мақол. ▪ *Сатторқул лабидаги табассумини яшириш учун мўйловини бурар экан: — Фурсатинг борми, қайнатангдан, Зуннунхўжадан сўраб келганмисан? — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. / Қимсанинг хотинликка, келинликка

www.ziyouz.com kutubxonasi

берилишини илтимос қилмоқ. *Қиз(ини) сўрамоқ.* ▪ *Мени хурсанд қилдингиз, бой. Мен сиздан Иқболни сўрадим. Тўй-томошаси сизнинг гарданингизга.* Н. Сафаров, Уйғониш.

5 Кимсани ахтармоқ ёки унинг ҳол-аҳволини сўроқламоқ. *Мени ҳеч ким сўрамадими?* ▪ *Анзират холанг мени ҳар кўрганида сени сўрайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Хадича хола ўғлининг келишини кутмагани учун гаранг бўлиб қолди; Сидиқжон ичкарига қадам қўйгандан кейингина ўзига келиб, уни қучоқлади, йиғлаб юз-кўзидан ўпди; сўнгра шошиб-пишиб неварасини, келинини, қудаларини сўради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

6 Савдода, олди-сотдида ўз моли учун бирор нарх эшитмоқ. *Қиммат сўрамоқ. Тойчангизга неча пул сўрайсиз?* ▪ *Эгаси юз сўм сўради. Мен етмиш сўм дедим.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. — *Кетамиз,— деди* [*Отабек*] *бир оз ўйлангандан кейин,— мол баҳолари тўғрисида битишолмай турамиз — олғувчилар арзон сўрайдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

7 *с. т.* Идора этмоқ; ҳокимлик, ҳукмронлик қилмоқ. *Юртни сўрамоқ.* ▪ *Камбағал қашшоққа яхши қарагин, Одил бўлиб Оқтош элин сўрагин.* •Муродхон».

СЎРАТМОҚ сўрамоқ 1, 4, 5 *фл. орт. н. Қарзини сўратмай қайтармоқ.* ▪ *Бу кун мендан кишн орқали тўй вақтини белгилашни сўратган эдилар, мен эртага жавоб бермоқчи бўлдим.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. [*Йўлчи*] *мана саккиз ойдан буён бир қора чақа сўратгани йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ёлғизжон армиядан келиб, Ёркинойни сўратиб одам юборганда, дадаси: «Қизимнинг боши боғлиқ», — деган эди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

СЎРАТТИРМОҚ сўратмоқ *фл. орт. н.* [*Ҳоким:*] *Ўзим сўраттираман, бораверинг, жавобини кейин айтамиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СЎРАШИШ 1 сўрашмоқ 2 *фл. иш оти.* — *Ассалому алайкум, эшон ака, менман,— деди Ғуломжон ҳам, сўрашишга мажбур бўлиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Салом-алик; кўришиш. *Улар бир-бири билан сўрашишни йиғиштиришган.* ▪ *Сўрашиш тамом бўлгандан кейин ўтиришдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

СЎРАШМОҚ 1 сўрамоқ 1, 2, 4—6 *фл. бирг. н. Ундан ҳеч нарса сўрашмади.*

2 Салом-алик қилмоқ, кўришмоқ. *Қўл бериб сўрашмоқ. Бош иргатиб сўрашмоқ.* ▪ *Турғунбой .. меҳмонлар билан сўраша бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Дарға*] *кападан чиқиб кутиб олган қария билан қадрдонларча сўрашиб, унга чамадондан бир неча қути гугурт олиб берди, бир юмалоқ чой ҳам узатди.* С. Абдулла, Қувондиқ.

СЎРГИЧ *бот.* Гулнинг оталик чангини тутиб қоладиган қисми, тумшуқчаси.

СЎРДИРМОҚ сўрмоқ I *фл. орт. н. Зулук солиб қон сўрдирмоқ. Бу сигир боласини ҳеч сўрдирмайди.*

СЎРИ [*а*] **1** Ток, қовоқ ва ш. к. чирмашувчи ўсимликларни кўтариб қўйиш учун шийпон шаклида, тик ёки қия қилиб кўтарилган қурилма. *Токларни сўрига олмоқ.* ▪ *Кўз ойлари бошланишида бу ерда .. сўридаги ҳусайни узумлардан асал томиб туради.* Туйғун, Дўстлик севинчлари.

2 Нарса қўйиш, ёйиш учун қурилган, тўрт оёққа ўрнатилган тахта супа.

3 *диал.* Катта тахта каравот. *Шолчалар тўшалган катта сўрилар .. одамлар билан тўла эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Марҳамат Хадича аяга қарашиб, янги барчаларни сўриларга ёйишди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

СЎРИЛМОҚ 1 сўрмоқ I *фл. мажҳ. н. Суви сўрилган анор.*

2 сўрмоқ I 1, 2, 3 *фл. ўзл. н. Озиқ моддаларнинг қонга сўрилиши.*

СЎРИШМОҚ сўрмоқ I *фл. бирг. н.*

СЎРМОҚ I **1** Лабларга қўйиб ёки лаб орасига олиб сиқиб ичга тортмоқ. *Анорнинг сувини сўрмоқ. Жавзо кирмай ривоч сувини сўр.* Мақол. | Шу йўсинда овқатланмоқ, эммоқ (бола ҳақида). *Она кўкрагини сўриб ётмоқ.* | Дамига тортиб ичмоқ, симирмоқ. *Иссиқ чойни пуфлаб-пуфлаб сўриб ичмоқ.* | Дамига тортиб олмоқ. *Насос сувни сўриб олади.* | Умуман тортиб олмоқ. *Кўз офтоби .. эрталабдан оқшомги ёмғир заҳрини сўра бошлади.* Й. Шамшаров, Кумуш пиёла. *Тепага кўтарилган қуёш ўтли тили билан ер бағридаги барча намни сўриб оларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Тирик организмларнинг сувини, ширасини, қонини махсус органлари ёрдамида тортиб ичмоқ (ҳашаротлар, қуш ва ҳайвонлар ҳақида). *Капалак гул сувини сўради. Зулук қон сўради.* / Ердан нам ва озуқа олмоқ (ўсимлик илдизи ҳақида).

3 *кўчма* Зўрлик ёки алдов билан кимсанинг кучидан, меҳнатидан, бойлигидан фойдаланмоқ; эксплуатация қилмоқ. [*Зуҳра:*] *.. сигирнинг қулоғига тушган канадай эрни сўриб ётиш ҳам яхши касб!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Қонини (ёки кучини, илигини) сўрмоқ** *қ. қон. Давлатёр .. чўпонга ўгирилиб: .. Қулоқ — қонхўр зулук .. сен билан бизнинг қонимизни сўриб келди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Деҳқонларнинг ҳоли шундайин ўтган Шафқатсизлар илигин сўриб ютган.* Эргаш шоир.

4 Оғизга олиб ва тупук билан ҳўллаб селини тил ва танглай ҳаракати билан аста-секин ичга ютмоқ; шиммоқ. *Обаки сўрмоқ.* ▪ *Мадамин .. семиз бармоқларини битта-битта оғзига солиб сўриб олди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Чекмоқ, тортмоқ. *Чилим сўрмоқ.* ▪ *Бектемир махорка ўраб, жимгина сўра бошлади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

СЎРМОҚ II *айн.* **сўрамоқ.** *Ранг кўр, ҳол сўр.* Мақол. ▪ *Барваста бўйли киши чиқди: «Ким?» — деб ҳол сўриб.* Қ. Муҳаммадий. *Арзи ҳолингни бугун сўргали султон келадур.* Ҳамза.

СЎРОВ 1 сўрамоқ *фл. иш оти.*

2 Савол, сўроқ. *Ҳафиза эрининг сўровига қисқагина жавоб қилди.* Мирмуҳсин, Умид.

3 Илтимос ёки талаб. *У* [*Сидиқжон*] *.. Зиёдахоннинг сўровига кўра, эшак аравани қўшиб дарёдан сув келтиргани борди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 *расм.* Бирор маълумот ёки тушунтириш берилиши ҳақидаги расмий талаб; талабнома. *Олий Совет депутатларидан тушган сўров.*

СЎРОҚ 1 Савол, сўров. *Сўроқ белгиси. Сўроқ оҳанги.* || *Сўроқ гап.* ▪ *У ҳозир хотинининг қаёққа бординг деган сўроғини кутар ва шу сўроқни берса, гап эшитиб бўлса ҳам, шу ташвишдан қутилишни хоҳларди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

2 *юр.* Суд, прокуратура органларига тушган ёки судда кўрилаётган ишнинг тафсилотини ва унга тааллуқли ҳақиқатни аниқлаш учун олиб бориладиган савол-жавоб. *Сўроқ бермоқ. Сўроқ қилмоқ.* ▪ *Ҳоким сўроқни шу боладан бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Поччам билан жияним илгари сўроқда қандай жавоб берган эдилар, буни хотирлай оласизми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *айн.* **сўров 4.** *Ахир, улар сайловчи халқ-да! Уларнинг сўроғига, талабига тўла жавоб бериш керак-да.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

СЎРОҚЛАМОҚ 1 Чандон сўрамоқ, сўраб-суриштирмоқ. *Чол Сувонжоннинг шарпасини сезди шекилли, «тополдингми?» — деб сўроқлаб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Сўраб-сўраб қидирмоқ, суриштирмоқ; дарақламоқ. *Ойқиз МТС директорини сўроқлаб, бир неча тракторчига мурожаат қилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. [*Холматов*] *Бешёғочни билади. Трамвайда ўша ерга етиб олса, Ойниса ойнинг уйини сўроқлаб топади.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

СЎРОҚСИЗ 1 Рухсат олмасдан, берухсат. *Бўтабой сўроқсиз эшикни очиб кирди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Вақт ҳам биздан сўроқсиз ўтиб боряпти.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

2 *юр.* Сўроқ қилмасдан; терговсиз-бошқасиз. *Сўроқсиз уч кун ётиб чиқибди.*

СЎРРАЙМОҚ 1 *айн.* **серраймоқ.**

2 Озиб-тўзиб кетмоқ; ўлар ҳолатга етмоқ. *Йигитнинг .. чўзинчоқ юзи сўрайиб қолди.* С. Анорбоев, Меҳр.

СЎРҒИЧ 1 Эмизикли болалар эмчак ўрнида сўрадиган резина буюм; эмизик. *Боланинг оғзига сўрғич солиб қўймоқ. Бутилкадан сўрғич билан эмизмоқ.*

2 *анат.* Тери ва шиллиқ парда сиртидаги сезгир дўмбоқчалар. *Тилни текширган чоғда .. тил сўрғичларига ҳам диққат билан қараш лозим.* Н. Исмоилов, Қасалларни парвариш қилиш.

3 *бот.* Чирмашиб ўсадиган паразит ўсимликнинг туксимон ўсимталари.

www.ziyouz.com kutubxonasi

4 с. т. Сурғуч. [*Шишанинг*] .. *четларини сўрғич қолдиқларидан бармоғи билан тозалади.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. *У* [*Саодат*] .. *сўрғич босилган посилкани очаркан, қўллари қалтираб, юраги орқасига тортиб кетди.* И. Раҳим, Ихлос.

СЎТА 1 Жўхорининг донли ёки дони олингандан кейин қолган ўзаги. *Сўта ёқмоқ. Сўталарни йиғиштирмоқ.* ▪ *Доналари марвариддай жўхори сўтасини отмоқчидай, она дўқ қилди қизга.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 *диал.* Таёқ, калтак. *У сўтасини ерга суқиб, .. хуржунидан икки ширмой кулча .. чиқарди.* Айний, Қуллар. *Кўзи тушди шундай Гул бувишига Шайдулло деб сўта ёғдирди бошига.* «Ширин билан Шакар».

СЎТАҚ Содда, гўл. *Сўтак одам.* ▪ *У илгари етим қолган Сўтак деҳқон, Якка рўзғор, иш билмаган Бир сарғардон.* Ғ. Ғулом. *Муҳаббатга Миробид сўтакдан бошқаси қуриб қоптими?* В. Ғофуров, Вафодор.

СЎТАҚЛИҚ сўтак *с. мавҳ. от.*

СЎТИЛМОҚ сўтмоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Чоки сўтилган тўн.* ▪ *Якка-ликда менинг кўнглим сўтилган, Бу ҳолимдан хабардор бўнг, бобожон.* «Зулфизар билан Аваздхон».

СЎТМОҚ *диал.* Ситмоқ, сўкмоқ, чок-чок қилмоқ. *Чокини сўтмоқ.* ▪ *Жилва бериб кулишиб Қизлар ўтиб боради. Жонон чинндай овози Юракни сўтиб боради.* М. Алавия.

СЎФИ [*ф-т<а*] 1 Масжидда азон айтувчи киши; муаззин. *Домла имом оч қолса, бозор кезади, сўфи оч қолса, мозор кезади.* Мақол. ▪ *Мана бугун Султонбой қишлоқ сўфиси азон айтмасдан ўрнидан туриб, томга қамиш босаётибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма* Содда, гўл, художўй одам. — *Вой, отаси тушкур-ей,— деди кула-кула Муса,— мен сизни сўфи, бундай ишларга эътибор қилмайди,— деб юрсам, сизда гап кўп экан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Уч-тўрт хотинли бойларнинг, айниқса чорбозорчи савдогарларнинг беш-олтилаб хотинлари эрларини кутиб, сўфи бўлиб ўтиришади дейсизми?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

СЎФИЁНА [*ф-т*] 1 *дин.* Суфийлик руҳидаги, сўфийлик руҳи билан суғорилган. *Сўфиёна дунё қарашлар.* ▪ *Султонмурод .. сўфиёна руҳ билан айтилган бир ғазалнигина мақтади.* Ойбек, Навоий.

2 Содда, художўй одамларга хос бўлган. *Сўфиёна кўриниш.*

СЎФИЙ [*ф-т<а*] *дин.* Сўфийлик тарафдори. *У* [*Саид Жалолхон*] *қўзғалган қишлоқни қиличдан кечиргани бу жониворларнинг ёнига неча минг сўфийлардан қўшиб берди.* А. Қаҳҳор, Башорат.

СЎФИЙЛИК Ислом динида 8—9 асрларда пайдо бўлган ва 11—12 асрларда шаклланган мистик-таркидунёчилик оқими.

СЎФИЛИҚ 1 сўфи *с. касб оти. Сўфилик қилмоқ.*

2 **сўфи** 2 *с. белги оти.*

СЎФИНАМО [*ф-т*] Сўфига ўхшаган, сўфи тахлитидаги. *Мингбошиси сўфинамо, Тасбеҳу бўйнида ридо, Чўқиб қочар зоғи ало, Бир доғули айёр экан.* Муқимий.

СЎФИТЎРҒАЙ Тўрғайлар оиласига мансуб, бошида кокили бор қуш.

СЎХТА [*ф-т*] Пиликнинг куйган қисми. *Отабек миқрози билан шам сўхтасини кесиб тузатди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. ‖ *Муштумзўрлик сўхта шам, милтирайди — сўнмоқда буткул.* Ғ. Ғулом. **Гўр сўхта** қ. **гўрсўхта. Жигар сўхта** қ. **жигарсўхта. Жувон сўхта** қ. **жувонсўхта. Сўхтаси совуқ** сохти, турқи хунук. *Сўхтаси совуқ одам.* ▪ *Хуморхон ёмон кўради шу сўхтаси совуқ Раҳмонқуловни.* А. Мухтор, Туғилиш. **Сўхта бўлмоқ** куйиб кўмирга айланмоқ (лампа, шам ш. к.нинг пилиги ҳақида). *Мойи тугаб, пилиги сўхта бўлган чироқ бир лип этиб сўнди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

СЎХТАЛАНМОҚ Куйиб сўхта бўлмоқ. *Тун ярмидан оғиб, чироқ пилиги ҳам сўхталанди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

СЎҚА [*р* соха] Ер ҳайдаш учун ишлатиладиган чўян тишли содда асбоб; омоч. *Парча-пурча ерлар ўз замонасида сўқа, омочга мос келарди.* Н. Сафаров, Қатта карвон йўлда. *Ўшанда* [*Октябрга қадар*] *сўқа билан ер ҳайдаган деҳқонлар дон сепиб бўлгач, катта тўй ўтказишар экан.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

СЎҚИМ 1 Сўйиш учун семиртирилган, бўрдоқи қорамол. *Сўқим гўшти. Сўқим сўймоқ. Сўқимга боқмоқ.* ▪ [*Олахўжа*] *тўйга катта тайёргарлик кўрди. Тоғдан сўқим олиб келтирди, ҳафталаб шоли оқлатди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма манф.* Ишламай еб ётувчи, давангирдай соғ одам ҳақида. *Сўқимдек йигит.* ▪ *Шу куни Ҳафизанинг ётиб уйқуси келмади, икки давангирдай чапанининг дағдағаси-ю, бу сўқимларнинг калтакланиши қаттиқ таъсир қилди.* Мирмуҳсин, Умид.

СЎҚИР [*мўғ*] 1 Кўр, ожиз. *Чин кўнгилдан йиғласанг, сўқир кўздан ёш чиқар.* Мақол. ‖ Кўзи кўр, кўзи ожиз. *Сўқир одам.* ▪ *Сўқир туя чиғирикни айлантирадиган арқонни судраб узоқларга бориб қайтади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 *кўчма* Ҳеч нарсани билмайдиган, сезмайдиган; қолоқ, кўр. *Кўзи сўқирдан кўкраги сўқир ёмон.* Мақол. ▪ *Мен қувонмай ким қувонсин, айт, Бир бесавод, сўқир косибман.* Э. Раҳим.

СЎҚИРЛИК сўқир *с. белги оти. Кўзнинг сўқирлиги. Сиёсий сўқирлик.*

СЎҚИШМОҚ сўқмоқ II *фл. бирг. н.*

СЎҚМА Ўзича ўйлаб чиқарилган, сўқилган, тўқилган, ясалган; ясама. *Сўқма тил.* ▪ *Уйнинг тўрида .. сўқма тахта стол олдида беш-олти кишидан иборат ҳайъат ўтирибди.* Ойбек, Болалик.

♦ **Сўқма йўл** *айн.* **сўқмоқ** I 1. *Девор бўйлаб кетган сўқма йўл танга-танга ўрик гулидан оппоқ бўлиб ётибди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

СЎҚМОҚ I 1 Одамлар қатнови натижасида ўз-ўзидан юзага келган ёлғиз оёқ йўл. *Сўқмоқ йўл илон изи каби эгилиб-бурилиб бориб, кўлча олдида иккига бўлинди; ўнг тарафдаги сўқмоқ яйлов томон қияланиб кетган!* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Сўқмоқ йўл** *айн.* **сўқмоқ** 1.

2 *кўчма* Қиши фаолиятида, ҳаётда биринчи бор ўтилаётган йўл. *Ҳаётимиз жуда гўзал. Лекин унинг ўзига яраша паст-баландликлари, сўқмоқлари ҳам бор. Қоқилмасдан юришга ўрганиш керак.* Б. Раҳмонов, Қилмиш-қидирмиш. *Қалам ва қалб соҳиби бениҳоя хилма-хил .. йўллар ва сўқмоқлар оша бетиним ўз чўққисини излайди, меҳнат ва машаққат билан унга етади.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

СЎҚМОҚ II 1 Урмоқ, туширмоқ, солмоқ. *Мушт билан сўқмоқ. Калла сўқмоқ.* ▪ *Йўқ, оғалар, темирни қизиғида сўқиб қолиш керак!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кам қўлл.* Ўзича ўйлаб чиқармоқ, тўқимоқ, ясамоқ.

♦ **Закон сўқмоқ** қ. **закон. Фалсафа сўқмоқ** *айн.* **фалсафа сотмоқ** қ. **фалсафа** 2.

СЎҚТИРМОҚ сўқмоқ II *фл. орт. н. Неча вақтлар устаю мардикорлар ишлади, кунгурасини пўлатдан сўқтириб, бўсағаларини олтиндан ёптирди.* «Алпомиш».

СЎҚҚА Ҳеч кими йўқ, ёлғиз, якка. — *Ўзинг сўққа жонингни боқолмайсан-у, тўқлини қандай қилиб боқасан,— деди Шум бола Омонга.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

СЎҚҚАБОШ 1 Ҳеч кими йўқ, ёлғиз. *Сўққабош одам.* ▪ *Эрматнинг .. ўзи сўққабош бўлиб қолган эди.* Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар.

2 Уйланмаган, бола-чақа қилмаган; бўйдоқ, ёлғиз. [*Асад:*] *Севиб, муҳаббат изҳор қилолмасанг, уйланишни ким қўйибди сенга! Сўққабош бўлиб юравер!* Н. Сафаров, Қимга тўй, кимга аза.

СЎҚҚАБОШЛИК сўққабош *с. белги оти. Сўққабошлик жонга тегди.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

СЎҚҚАЙМОҚ Сўппаймоқ, қўққаймоқ. *Кўкка чарх урган қушлар ҳар замонда югуриб келиб, қўлларини кўксига қовуштирганича сўққайиб қоладиган кулранг юмронқозиқларга ўз жамолини кўз-кўз қила бошлади.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

СЎҒИН *диал.* Сўнг, кейин, сўнгра.

СЎҒИР *с. т.* Суғур.

СЎҒОН *диал.* Пиёз. *Сўғди сўғон ер, топилса йўғон ер.* Мақол.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Т

Т Ўзбек алфавитининг йигирманчи ҳарфи; қ. **те.**

ТААДДИ [*а*] *эск. кт.* 1 Шафқатсиз эзиш; зулм, жабр. *Биз .. Мусулмонқулнинг зулм ва тааддиси .. бағоят ошиб борганлигини музокара .. қилишдик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бир нечаси айтди: — Ҳозир Ултоннинг тааддисидан қочиб, бўлак чегарага бориб турганимиз маъқул.* «Ёдгор».

2 *кўчма* Дағдаға, дўқ, пўписа. [*Султонмурод*] *тааддди билан баланд кела бошлади. — Сизлар ким? Нима ҳақларинг бор?* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ТААЖЖУБ [*а*] 1 *сфт* Кишини ҳайратда қолдирадиган, ажаблантирадиган, ажабланарли, ғалати. *Таажжуб нарса. Таажжуб иш.* ▪ *Бу таажжуб ҳол одамларда гумон туғдирмай қолмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Диққатни жалб қиладиган, эътиборни ўзига тортадиган; ажойиб, қизиқ; кулгили. *Бўлди таажжуб, қизиқ ҳангомалар, Арз этайин эмди ёзиб номалар.* Муқимий.

2 *от* Ҳайрат, ажабланиш, ҳайронлик. *Таажжубга солмоқ. Таажжубда қолмоқ. Таажжубга тушмоқ.* ▪ *Хотиннинг таажжуби ошди.* Айний, Қуллар. *— Юсуфжонов?! — деди қоровул ҳам таажжуб, ҳам хурсандлик билан.* Н. Фозилов, Ҳаёт ўргатди. [*Сафар*] *таажжуб ва ҳайрат ичида келиб меҳмонхонага кирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 *кирш с.* Ажаб, қизиқ. *Таажжуб, унинг мактуби юрагимда на севинч уйғотди, на бир ачиниш!* О. Ёқубов, Тилла узук.

ТААЖЖУБЛАНАРЛИ Кишини таажжубга соладиган, ажаблантирадиган; ҳайрон бўларли, ажабланарли. *Таажжубланарли ҳол. Бунинг ҳеч таажжубланарли жойи йўқ.*

ТААЖЖУБЛАНМОҚ Таажжубда, ҳайратда қолмоқ, ҳайрон бўлмоқ, ажабланмоқ. *Бирдан бошқа бир овоз эшитилди: кимдир тез-тез гапиради, дам эркакча, дам хотинча сўзлайди; дам чақалоқ бўлиб «инга»лайди .. Йўлчи таажжубланиб, Ёрматга қаради.* Ойбек, Қутлуғ қон. *У Ашур Мирзога таажжубланиб бир қаради-ю, китобни олиб, яна кигиз тагига яшириб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Олахўжа Мели полвоннинг олдига келди. Бузилаётган ерни қучоқлаб, ётиб олди. — Ийи, ийи! — дейишди таажжубланган одамлар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТААЖЖУБЛАНТИРМОҚ таажжубланмоқ *фл. орт. н.* [*Нури*] *ҳар ҳайит уч кунгина ясаниб-тусаниб, оғирлиги тахминан бир пудга етадиган ҳалиги безакларини тақиб, унча-мунча бой оила қизларини таажжублантирар .. эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТААЖЖУБЛИ *с. т.* Таажжубланарли, ажабланарли, ғалати, қизиқ. *Таажжубли ҳол.*

ТААЛЛУҚ [*а*] 1 Алоқадорлик, дахлдорлик; алоқа, дахл; боғланиш, муносабат. *Бу ишнинг сизга ҳам тааллуқи бор.* ▪ *Асад қори .. сўнгги ҳикоянинг ҳам ўзига тааллуқи йўқдай без бўлиб ўтираверди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма эск.* Хотин, рафиқа. *Отабекнинг иккинчи тааллуқи [Зайнаб] тўғрисида келин боламизга билдирилмаса хўп эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТААЛЛУҚДОР [*а+ф-т*] 1 *айн.* **тааллуқли.** *Ишга тааллуқдор ҳужжат.*

2 *кўчма эск. айн.* **хотинли. Тааллуқдор қилмоқ** уйлантирмоқ, хотин олиб бермоқ.

ТААЛЛУҚЛИ 1 Бирор нарса ёки кимсага алоқаси, боғланиши бўлган; алоқадор, дахлдор. *Ишга тааллуқли ҳужжатлар.*

2 Бирор нарса ёки кимсага қарашли, тегишли, мансуб. *Колхозга тааллуқли ерлар.* ▪ *— Гиждувонга ревком келиб, «амир, унинг билан қочган одамларга тегишли моллардан ва умуман подшоҳликка тааллуқли нарсалардан бошқа нарсалар мусодара қилинмасин»,— деди.* Айний, Қуллар.

ТААЛЛУҚСИЗ Алоқаси, боғланиши бўлмаган; алоқасиз, муносабатсиз. *Ишга тааллуқсиз ҳужжат.*

ТААММУЛ [*а*] *эск. кт.* Андиша, фикр, мулоҳаза. **Тааммул қилиб қолмоқ** ўйлаб қолмоқ. *Хатиб домла мулла Обиднинг кўзидан бир маъно ўқиш учун тиришгандек бир оз тааммул қилиб қолади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТААРРУЗ [*а*] *эск. кт.* Бирор нарсага, ишга, ҳаракатга кўрсатилган қаршилик, тўсқинлик. *Таарруз қилмоқ.*

ТААССУБ [*а*] 1 Бирор кимса ёки нарсага тақлид қилиш, эргашиш. [*Ҳайитжон:*] *Сен Кумушхонга таассуб қиламан дейсанми?* Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 Эътиқод, маслак ва ш. к.га кўр-кўрона берилиш; фанатизм. *Мулла Обид бой ва домлаларнинг қутқуси биланми, ёки ўзининг диний таассуби орқасиданми, баҳарҳол ерни рад қилди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТААССУРОТ [*а*] Кўрилган, ҳис этилган ҳодиса, киши ёки нарса тўғрисида кўнгилда, хотирада қолган из, туғилган фикр ва ҳис-туйғулар мажмуи. *Сафар таассуротлари. Таассурот дафтари. Яхши таассурот қолдирмоқ.* ▪ *Бу кунниг кўркамлигидан олган таассуротини Али ичига сиғдиролмади: — Зап яхши кунми! — деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Болалар янги ўқитувчининг дарси тўғрисида ўз таассуротларини ўртоқлаша бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТААССУФ [*а*] Кўнгилсиз воқеа, ҳодиса, ноилож аҳвол ва ш. к.дан туғилган ачиниш; афсус. *Таассуф қилмоқ. Таассуф билдирмоқ.* ▪ *Минг таассуф, ажаб замон ўлди, Яхши ким эрса, ул ёмон ўлди.* Нозима. *— Ғоят таассуф! — деди Талъат афанди, бармоқларини қовуштириб қарсиллатаркан.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Отабек уялув аралаш кулимсираб қутидорга қаради: — Таассуфки, эслай олмайман! — деди у.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Таассуфга қарши** бахтга қарши, афсуски. *Таассуфга қарши, учраша олмадик.*

ТААССУФЛАНМОҚ Таассуф қилмоқ, афсусланмоқ, ачинмоқ. *Биз унинг [Лутфилланинг] аянчли ҳолига .. таассуфландик.* Мирмуҳсин, Созанда.

ТААССУФЛАНТИРМОҚ таассуфланмоқ *фл. орт. н. Бу ҳол ҳаммамизни таассуфлантиради.*

ТАБ [*ф-т*] *с. т.* Тафт, ҳарорат. **Таб босди қилмоқ** тафтидан, ҳовуридан туширмоқ, таскин, тасалли бериб ёки бирор нарса билан овутиб тафтини, ҳовурини босмоқ. *Ўзимнинг гапимга ўзим пушаймон еб, ўлганимнинг кунидан «таб босди» қилиб, шартномага қўл қўйдим.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

ТАБАА [*а*] *эск. кт.* Бирор давлат граждани, фуқароси; граждан(лар), фуқаро(лар).

ТАБААЛИҚ *эск. кт.* Бирор давлат аҳолисига, фуқаросига мансублик; гражданлик.

ТАБААСОЗЛИК 1 Кимсага тақлид қилиш, эргашиш, таассуб.

2 Кимсанинг кўнглига қараб иш қилиш, кўнгилсозлик. *Табаасозлик қилмоқ.*

ТАБАР [*ф-т*] 1 *диал.* Болта. *Муллалар ўқийди зеру забарни. Усталар ишлатар теша, табарни.* «Равшан».

2 *тар.* Ойболтанинг бир тури, қадимий жанг қуроли.

ТАБАРРУК [*а*] 1 Улуғ ҳурматга сазовор бўлган, ғоят ҳурматли, мўътабар, азиз. *Табаррук чол.* ▪ *Ўлимдан қўрқмаган эрлар қонидан Жуда табаррукдир қизарса тупроқ.* Ҳ. Олимжон. *Ватан! Ватан! Нақадар мўътабар ва табаррук сўз.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Яқин, мўътабар кимса ёки нарсани эслатадиган, ундан эсдалик, ёдгорлик бўлиб қолган. *Отамдан қолган табаррук китоб.* ▪ [*Навоий:*] *Энди, сиз бу табаррук қилич билан давлатимизни, салтанатимизни, мамлакатимизни ва унинг санъатини ҳимоя қилинг!* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

3 *дин.* Гўё илоҳий кучга эга бўлган, муқаддас. *— Маккатуллода, табаррук ерда эримга қуръон ўқитарман, гуноҳларини худодан йиғлаб тиларман, деган ният қанот бўлди,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Мўътабар, азиз кишиларнинг назари тушган, қўли теккан ва ш. к. *Ҳа, сиздан қолган, табаррук, яламай бўладими?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *— Тобут теварагига тортилган газламани «табаррук» деб йиртиб олдилар, аҳмоқлар,— деди отам.* Айний, Эсдаликлар.

ТАБАССУМ [*а*] Юз, кўз ва лабларнинг кулимсираш ҳолати; жилмайиш. *Табассум қилмоқ.* ▪ *Ҳаётнинг юзига*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ширин табассум югурди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Отабек ҳам истеҳзоли табассум орасида Ҳомидга кўз қирини ташлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Олимжон табассум-ла, Дер: ўткинчи боламан.* Қ. Муҳаммадий.

ТАБАҚ [*а*] **1** *эск. кт. айн.* **товоқ.** *Ош мисоли табақда кўз ёши, Курмаги кўп; гурунчидан тоши.* Муқимий.

2 Чоп қилинган босма текстни ўлчаш бирлиги; босма лист.

ТАБАҚА [*а*] **1** Эшик, дераза ва ш. к.нинг очилиб-ёпиладиган ҳар бир бўлаги. *Якка табақа дераза. Қўш табақа эшик.* ■ [*Ҳасанали*] *занжирни тушириб дарвозанинг бир табақасини очиши ҳамоно шу табақага суяниб турган Отабек Ҳасаналининг оёғига йиқилиб тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Синфий муносабатлар заминида вужудга келган ижтимоий группа, тоифа. *Савдогарлар табақаси.* ■ *Шаҳар халқининг ҳар бир табақаси деярли Мусулмонқул даккисини еб келган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Умуман одамлар, аҳоли, жамиятнинг бир қисми, бир группаси, бўлаги. *Бутуниттифоқ Ленинчи Коммунистик Ёшлар Союзи ўз сафларида илғор совет ёшларининг кенг табақаларини бирлаштирган оммавий партиясиз ташкилотдир.* «ВЛКСМ Устави».

4 *айн.* **қатлам** 1. *Ернинг табақалари.*

5 Даража, поғона. *Бир табақа паст мол.*

ТАБАҚАЛАНИШ 1 **табақаланмоқ** *фл. иш оти.*

2 Табақаларга ажралиш процесси ва унинг натижаси. *Аҳолининг табақаланиши.*

ТАБАҚАЛАНМОҚ Табақаларга бўлинмоқ, ажралмоқ. *Майда ишлаб чиқарувчилар тарқоқ ҳолда бўлган ва улар бутунлай табақаланган бир вақтда кўплаб мол сотиш ишини фақат йирик капитал уюштира олади.* В. И. Ленин, Русияда капитализмнинг тараққийси.

ТАБАҚАЛАШТИРИЛМОҚ **табақалаштирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ТАБАҚАЛАШТИРМОҚ **1** Табақаларга бўлиб юбормоқ, табақаларга ажратмоқ.

2 Маълум белгиларга қараб фарқламоқ, дифференциация қилмоқ. *Иш нормаларини иш шароитига мослаб табақалаштирмоқ.*

ТАБАҚАЛИ Табақаси бор, табақаси бўлган (эшик, дераза ва ш. к. ҳақида). *Икки табақали дарвоза.* ■ *Улар кичкина ҳовлининг бир табақали пастаккина эшигидан киришганларида айвондаги ўчоқ олдида ўтирган аёл ўрнидан турди-да, ҳовлига юз ўгирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАБАҚАЧИЛИК Жамият табақаларининг ўзига хос белгилари, тартиб ва қоидалари ва уларга асосланган ижтимоий муносабатлар. *Табақачиликнинг энг чуқур илдизларини, яъни: ер эгалигидаги феодализм ва крепостнойлик қолдиқларини биз батамом юлиб ташладик.* В. И. Ленин, Октябрь революциясининг тўрт йиллигига.

ТАББАНД [*ф-т*] *эск. айн.* **табгир.**

ТАББАТ [*а*] Қуръон сураларидан бирининг номи. **Ўқимай таббатга тушган** ўқимай-нетмай корчалон, билимдон бўлиб, иш бошига чиқиб олган.

ТАБГИР [*ф-т*] **1** Иссиқни оладиган, иситмани туширадиган. *Табгир дори.*

2 *кўчма* Кўнгилни кўтарадиган, юракдаги дардга малҳам бўладиган. *Табгир дўст.*

ТАБДИЛ [*а*] *эск. кт.* Ўзгариш, алмашиниш; ўзгартиш, алмаштириш. — *Ҳозир таътил вақти бўлгани учун қишлоқларда табдили ҳаво қилиб юрибмиз,— деди домла.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ТАБЕЛЧИ [*р* табельщик] **1** Корхона ва муассасаларда ишга келиш-кетишни ҳисобга олиб борувчи ходим.

2 Колхоз ва совхозларда ишчи ва колхозчиларнинг ишга чиққан-чиқмаганлиги ва қандай иш бажарганлигини қайд қилиб ва ҳисобга олиб бориш учун тайинланган киши. *Мен ҳам олдинига табелчи, сўнг секретарь бўлганман.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТАБЕЛЧИЛИК **табелчи** *с. касб оти. Табелчилик қилмоқ.*

ТАБЕЛЬ [*р*<*нем*] **1** *эск.* Бирор нарсани ҳисобга, рўйхатга олиш варақаси; жадвал.

2 Ишчи ва хизматчиларнинг ишга келиш ва ишдан кетиш вақти қайд қилинадиган махсус дафтар ёки тахта. *Табелларда ёзилса «Рўзибиш кампир» Табелчига хўмрайиб аста қарайди.* Ғ. Ғулом.

3 Мактаб ўқувчиларининг дарсдан улгуришлари қайд қилиниб бориладиган варақ. *Акрамнинг табелидаги «хулқ» деб ёзилган графада ҳамма вақт «б» баҳоси бўларди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТАБИАТ [*а*] **1** Оламдаги нарсаларнинг ҳаммаси, бутун борлиқ; мавжудот. *Табиат ҳодисалари.* **Жонли табиат** органик дунё, ўсимликлар ва ҳайвонлар.

2 Теварак-атроф, дала, тоғ, адир, ўрмон ва ш. к. шароити, манзараси. *Отабек табиатнинг шу кўркам ва латиф кўринишига мафтун бўлиб бир оз ётгандан кейин, «Ул ҳам бўлса эди», деб ўйлади ва узоқ тин олиб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қатортол қишлоғининг табиати ҳам тезгина жонланиб, кун сайин гуркираб, тоғ этаклари, сой қирғоқлари баҳорнинг эркатойи бўлган чечаклар ва кўм-кўк ўтлар билан ясанарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 Феъл, хулқ-атвор; характер. — *Ўзи жуда оғир ва ақлли йигит, бунинг устига қизиқ табиати ҳам бор,— деди Уста Олим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У [Вали ака] табиатининг оғирлигига қарамай, ўрнидан сапчиб туриб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Сўфи табиат** 1) характери, қилиғи сўфиларникига ўхшаш; 2) кечалари бедор, кам ухлайдиган. *Томма-том қочиб кетаётганимни баъзи уйқуси зийрак, сўфи табиат қари-картанглар ҳам кўриб қолган эдилар.* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Паст табиат** зиқна, қизғанчиқ, хасис. [*Қодирқул:*] *Бу бойнинг табиати шунақа пастми?* Ҳамза, Бой ила хизматчи. | Одамнинг табиий тузилиши, мижози. *Доим захда ўтириб ишлаганимданми ёки ўзимнинг табиатимда заифлик борми? Ишқилиб нима бўлса ҳам кўп вақтдан бери бедармон тортиб юрибман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Табиатим кўтармайди** (*ёки* **тортмайди**) мижозимга тўғри келмайди, кўнглим тортмайди.

4 Бирор нарсанинг хусусияти, ўзига хос белгилари. *Планеталарнинг физик табиати.* ■ *Одам ёввойи ҳайвонларни қўлга ўргатибгина қолмай, табиатни ўзи истаган томонга қараб ўзгартди.* «Зоология».

5 Қайфият, руҳий ҳолат. *Табиатни чоғ қилмоқ.* ■ *Зокиржоннинг бояги муомаласидан жиндай табиати олинган Латофатхон, бир нафас унинг орқасидан қараб турди-да, сўнгра аста ёнига борди.* Ғайратий, Довдираш. *Давлатёрнинг табиати хира бўлиб, етим боладек кўзлари жовдиради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 Дид, фаросат; дид-фаросат. *Табиати нозик одам. У одамнинг табиатини қарангки, ...* **Тўқим табиат** қ. **тўқим.**

7 *с. т. эск.* Яратувчи, илоҳий куч, худо. *Табиат хотин-қизларни зўр истеъдодли қилиб яратган, уларга ақл-идрок ато қилган.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ТАБИАТАН [*а*] *рвш* Табиатига кўра, табиатига, мижозига мос ўлароқ. *У киши табиатан хушфеъл одам бўлсалар ҳам .. бирдан тутақиб кетардилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ботир йигирма уч ёшларда бўлиб, табиатан шўх, ичида гап сақламайдиган йигит эди.* И. Раҳим, Ихлос.

ТАБИАТЛИ Ўзига хос характер, феъл, хулқ-атвор ёки хусусиятга эга бўлган. *Оғир табиатли одам. Енгил табиатли аёл.* ■ *Ҳақиқатан ҳам хожининг усталиги Ўзбек ойимдек думбул табиатли хотинларни гангитарли эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қизғин табиатли темирчининг юраги шу кунларда ҳар соат янги ўй, янги мулоҳаза билан ҳовлиқар, ишида ҳам бирор тартиб қолмаган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАБИАТСОЗЛИК Кимсанинг кўнглига, дидига қараб иш тутиш; кўнгилсозлик. *Сўнгги кунларини кечираётган куз ҳам колхозчилар билан табиатсозлик қилиб, ҳар қачонгидан кўра дили равшан кўринарди.* Н. Сафаров, Қатта карвон йўлда.

ТАБИАТШУНОС [*а*+*ф-т*] Табиатни ўрганувчи, текширувчи киши, табииёт олими. *Марҳамат Қудратга ёш табиатшунослар тўгараги тузишда кўмаклашгин деган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ТАБИАТШУНОСЛИК 1 Табиат ҳодисалари ва қонуниятлари ҳақидаги фан; табиёт.

2 Табиий фанларнинг умумий номи.

ТАБИБ [*а*] 1 *эск.* Беморларни даволовчи мутахассис; врач. *Касалнинг тузалгиси келса, табиб ўз ёғи билан келади.* Мақол. *Табиб, табиб эмас, бошидан ўтган табиб.* Мақол. ▪ *Бухоройи шарифда Абу Али Ибн Сино деган бағоят улуғ табиб ўтган!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Замонавий медицина илмидан бехабар бўлгани ҳолда беморларни ишонтириб, уларни билар-билмас даволашни ўзига касб қилиб олган киши. *Табиб қўй жигарини хом кабоб қилиб бужғун сепиб енг деган эди, .. дарди шифо топмабди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАБИБГАРЧИЛИК *с. т.* Табиблик. *Табибгарчилик қилмоқ.* ▪ *Биз энди табибгарчиликдан хабаримиз йўқ одам.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

ТАБИБЛИК табиб *с. касб оти. Қишлоқда ўттиз беш йилдан бери табиблик қилиб юрган ва кейинги йилларда колхоз амбулаториясида ишлаган чол Норматнинг синиқ суякларини топиб .. улади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТАБИБЧИЛИК *с. т.* Табиблик.

ТАБИИЁТ [*а*] 1 Табиат ҳодисалари ва қонуниятлари ҳақидаги фан; табиатшунослик. *Табииёт илмидан ижтимоиёт илми сари борган қудратли оқим .. Маркс даврида ҳам бор эди.* В. И. Ленин, Социализмнинг яна бир йўқ қилиниши.

2 Мактабда табиат тўғрисида ўқитиладиган предмет номи. *Табииётдан «5» баҳо олдим. Табииёт ўқитувчиси.*

ТАБИИЙ [*а*] 1 Табиатга, объектив мавжудотга оид. *Табиий шароит. Табиий ҳодисалар. Табиий фанлар.* | Табиатда бор бўлган; табиатда тайёр ҳолда топиладиган; асил, ҳақиқий. *Табиий ипак. Табиий газ.* **Табиий чегаралар** давлатларнинг чегараларини белгиловчи дарё, тоғ ва ш. к. | Табиат кучларининг таъсири натижасида юзага келадиган, ногаҳоний. *Табиий офатлар.* | Аслида мавжуд. *Лабидаги табиий холи ўзига келишган.*

2 Қишининг табиатига хос, ясама, ёлғондакам бўлмаган; чин. *Табиий кулги. Табиий қўрқув.*

3 Ўз-ўзидан келиб чиқадиган, мантиққа, ақлга тўғри. *Июль ойида ҳавонинг иссиқ келиши табиий.*

4 Албатта, ўз-ўзидан, шубҳасиз. *Табиий, Хушрўйнинг феълини яхши билган ота-она унинг раъйини олмасдан туриб бир иш қилмоқдан қўрқардилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сўзамол, бадавлат қори тоғанинг бирдан кўзи юмиб сукутга ботишининг сабабини, табиий, Йўлчи тушунмади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАБИИЙЛИК табиий *с. мавҳ. от. Модданинг табиийлиги. Табассумнинг табиийлиги.* ▪ [*Кумуш*] *латиф бурни ёнидаги қора холининг табиийлигига ишонмагандек қашиб кўрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАБИИЙ-ТАРИХИЙ [*а*] Тарихий тараққиёт натижасида ўз-ўзидан қонуниятли равишда келиб чиқадиган, тарихий-зарурий. *Марксда «янги» жамият ўйлаб чиқариш, яратиш хом хаёли маъносидаги утопизмдан асар ҳам йўқ. Йўқ, у янги жамиятнинг эски жамиятдан туғилишини, эски жамиятдан янги жамиятга ўтиш формаларини табиий-тарихий процесс сифатида ўрганди.* В. И. Ленин, Давлат ва революция.

ТАБИИЮН [*а*] *эск.* Материализм тарафдори; материалист.

ТАБЛА [*а*] *диал.* Отлар турадиган оғилхона; отхона. *Шоҳдархоннинг саксон таблада бедов оти бор эди.* «Гўр-ўғли».

ТАБЛЕ́ТКА [*р*<*фр*] Тугмача шаклидаги дори, ҳап дори. *Хинин таблеткаси. Таблетка ютмоқ.*

ТАБЛИЦА [*р*<*лат*] Графаларга батартиб қилиб жойлаштирилган ва рақамларда ифодаланган маълумот; жадвал. *Математик таблицалар. Таблица тузмоқ.*

ТАБЛО́ [*р*<*фр*] Текшириш объектининг аҳволини ёки мусобақанинг бориши ва натижаларини ёзиб кўрсатиб туриладиган сигнал тахтаси. *Темир йўл таблоси.* ▪ *Куйиб-пишиб дарвозага ким тўп киритди-ю, қайси анқов дарвозабон ўз дарвозасига келган тўпни ушлолмай қолди. Буларнинг ҳаммасини .. табло ҳисобга олиб туради.* В. Маҳкамов, Табло қиссаси.

ТАБОБАТ [*а*] Даволаш усуллари ва воситалари (асосан шарқ халқ медицинасига нисбатан ишлатилади). *Нонушта пировард бўлгунча домла шарқ табобати ва унинг машҳур кишилари тўғрисида сўзлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.— *Кечирасиз, ўртоқ Қўчқоров, табобатга уқувим йўқроқ,— деди Саидғози мулойимлик билан.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТАБОБАТХОНА [*а*+*ф-т*] *эск.* Шифохона, касалхона.

ТАБОР [*ф-т*] Бирга кўчиб юрадиган лўлилар тўдаси ва уларнинг кўч-кўрони, шунингдек уларнинг қўнган жойи. **Хешу табор** *қ.* **хеш.**

ТАБРИЗ [*ф-т*] Ўзбекистонда ўсадиган узум навларидан бири. | Шу узумдан солинган майиз.

ТАБРИК [*а*] 1 Яхши тилак, хайрихоҳлик ҳисларини ифодаловчи мурожаат; қутлов. *Пионерларнинг съезд қатнашчиларига табриги. Табрик сўзлари.* ▪ *Меҳмонлар билан вакилларнинг қизғин табриклари, хайрли тилакларидан кейин кечанинг расмий қисми тугади.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Шундай қутлов сўзлари ёзилган текст; табрикнома. *Табрикни ўқиб эшиттирмоқ.*

2 Ҳаётда юз берган бирор муҳим воқеа муносабати билан изҳор этилган қутлов, муборакбод. *Табрик этмоқ (қилмоқ).* ▪ *Анвар самимий ва риё аралаш табриклардан анча ўнғайсизланган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТАБРИКЛАМОҚ 1 Яхши тилак, хайрихоҳлик билан мурожаат қилмоқ; қутламоқ. *Съезд делегатларини пионерлар табриклади.*

2 Ҳаётда юз берган муҳим воқеа муносабати билан қутламоқ, муборакбод этмоқ, табрик этмоқ. *Зиё шоҳичи .. қутидорни Отабекдек бир йигитни куёв қилиш билан табриклади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Табриклади мени ўғил-қизларим, Суюнчимдан ёшга тўлди кўзларим!* Ғозил шоир.

3 *кўчма* Маъқулламоқ, маъқуллаб қарши олмоқ. *Съезд қарорларини табриклаймиз.*

ТАБРИКЛАНМОҚ табрикламоқ *фл. мажҳ. н.*

ТАБРИКЛАШМОҚ табрикламоқ *фл. бирг. н. Мукофотланганлар бир-бирларини қайта-қайта табриклашди.*

ТАБРИКНОМА [*а*+*ф-т*] Табрик сўзлари ёзилган мактуб, табрик хати. *Табрикнома йўлламоқ. Табрикномани ўқиб бермоқ.*

ТАБУРЕ́Т(КА) [*р*] Суянчиғи бўлмаган, квадрат ёки гардиш шаклдаги ўриндиқ; курси. *Матқовул ака борди-ю, Ғуломжон тутган табуреткага ўтирмади, қўлларини қовуштириб иззат сақлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАБЪ I [*а*] *эск. кт. айн.* **таъб.**

ТАБЪ II [*а*]: **табъ этмоқ** *эск.* нашр этмоқ, босмахонада босмоқ ёки бостирмоқ, чоп қилмоқ.

ТАВАЖЖУҲ [*а*] 1 Кимсага хайрихоҳлик билан юз ўгириш, ихлос; ҳурмат, эҳтиром. *Жаноблариниг камбағалпарварлиги ҳаммамизда, айниқса авом халқда таважжуҳ уйғотди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У Ғуломжонни шу вақтгача танимагани учун афсус еяр, ошкор бир таважжуҳ билан унга қараб-қараб қўяр эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Диққат-эътибор. *У [Самарқанд] ўзининг тарихий обидалари билан ярқираб, бутун ер юзи халқларининг таважжуҳини ўзига тортиб туради.* Ғ. Ғулом, Самарқанд сайқали.

3 *дин.* Худога ёлвориш, илтижо. *Эшон ҳол-аҳвол сўраганда, ҳожи йўрнидан туриб, таъзим қилди: — Худога шукур, дуою таважжуҳларининг шарофатидан соғ-саломатман.* Айний, Дохунда.

ТАВАККАЛ [*а*] 1 Узоқ мулоҳаза қилиб ўлтирмай, нима бўлса бўлар, ё остидан, ё устидан зайлида қилинган ҳаракат. *Йўқ, ўртоқ Низомов, биз таваккал қилолмаймиз. Таваккалнинг туби тош, бошингни урсанг ёрилади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. [*Собир ака:*] *.. Ахир, хизматларида, умр савдоси мол савдоси эмаски, таваккал деб юборсак.* О. Ёқубов, Чин инсон.

2 *дин.* Бутун умидни худога боғлаш, худонинг марҳаматига ишониш. *Кўргиликдан, таваккалдан, тақдирдан воз кечиб, халқ реал нарсаларга аҳамият берадиган бўлди.* Ойбек, Нур қидириб.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ТАВАККАЛЧИ Таваккалига, таваккал билан иш қилувчи. *Таваккалчи одам.* ▪ *Ўйчининг ўйи битгунча, таваккалчининг иши битади, дейдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТАВАККАЛЧИЛИК 1 **таваккалчи** *с. мавҳ. от.*

2 Таваккалчи одамга хос иш, хатти-ҳаракат; таваккал иш. *Билимсиз, тажрибасиз болаларни, менинг қаршилигимга қарамай, қалтис таваккалчиликка бошлаган сиз эмасми эдингиз?* А. Мухтор, Туғилиш.

ТАВАЛЛО [*а*] *эск.* Ёлвориш, ялиниб сўраш, илтижо. *Ҳар неча қилсам тавалло, зори қилмас илтифот.* Муқимий.

ТАВАЛЛУД [*а*] *эск.* 1 Туғилиш, дунёга келиш. *Навоий таваллудининг 500 йиллиги.* **Таваллуд топмоқ** туғилмоқ, дунёга келмоқ. *Таваллуд топган чақалоқнинг биринчи эҳтиёжи пахтага бўлади.* Ҳ. Нуъмон, Чаноқ.

2 *кўчма* Вужудга келиш, пайдо бўлиш. *Таваллуд қилмоқ.*

ТАВАН [*ф-т*] *этн.* Хотинлар тўйга олиб келадиган мева ва кийимликлардан иборат тортиқ; туҳфа. *Бунча хотин, бунча бола-чақа, бунча таван қаерга сиғади?* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАВАНБОШИ *этн.* Таванларни қабул қилиб олиш, меҳмонларга патнис тузаш учун таванхонага бош қилиб қўйилган хотин.

ТАВАНХОНА [*ф-т*] Тўй ва зиёфатларда меҳмонларга патнис тузаладиган, совға-саломлар, тўёналар, таванлар қабул қилиб олинадиган хона. *Тўёналар таванхонага уйиб қўйилмоқда.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ТАВАНЧИ 1 *айн.* **таванбоши.**

2 *тар.* Тўй ва зиёфатларда меҳмонларга хизмат кўрсатувчи ходим. *Таванчилар оёқ учи билан юриб, чаққонлик билан дастурхон ёздилар.* Ойбек, Навоий.

ТАВАҚА *с. т. айн.* **табақа** 1. *Дарвозанинг бир тавақаси очиқ.*

ТАВАҚАЛИ *с. т.* Табақали. *Афанди эшик бозоридан ўтаётиб, икки тавақали эшикни кўтариб қолди.* «Латифалар».

ТАВАҚҚУФ [*а*] *эск. кт.* Тўхташ, сабр қилиш. *Йўқ, таваққуф қилинг.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Таваққуф қилмай** тўхтамай, кутиб ўтирмасдан, дарҳол.

ТАВАҲҲУМ [*а*] *эск. кт.* Ваҳимага тушиш, қўрқиш, қўрқув. *Таваҳҳум қилмоқ (тортмоқ).*

ТАВБА [*а*] 1 Қилмишидан таъзир еб ёки пушаймон бўлиб, уни қайтармаслик учун қилинган азм-қарор, берилган ваъда ёки қилмиши учун сўралган узр. *Менинг тавбамни лоақал ўзларингиз учун қабул қилингиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Агарчи мендан ўтган бўлса ҳар саҳву хато, дилдор, Кечирсин, тавба қилдим, юз пушаймон, бир келиб кетсин.* Ҳамза. **Тавбасига таянмоқ** қилмишидан қаттиқ пушаймон бўлмоқ, роса таъзирини емоқ. — *Ҳўп, кетаман. Лекин билиб қўйинг, ойим қиз, пушаймон ейсиз, тавбангизга таяниб қоласиз,— деди Анвар.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

2 *унд. с.* Таажжубланишни, ҳайронликни ифодалайди. *Нега бир оғиз сўзга ҳам арзимас эканман? Тавба.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Йўлчи «тавба» деб ўрнидан турди, кетмонни олиб ишга тушди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАВБА-ТАЗАРРУ [*а*] Қилмиши учун астойдил кечирим сўраш; қилмишига ўкиниб иқрор бўлиб, ялиниб сўралган узр. *Халқ бундай ёлворишга, тавба-тазарруларга қулоқ солмади, чунки иш ўтган, ғишт қолипдан кўчган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Жонфиғон:*] .. *хотинига неча-неча тавба-тазаррулар қилиб, энди бирон жойга кириб ишлашга, астойдил ишлашга сўз берибди.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон.

ТАВИР Диккакдан кичик, узун сочоқли, эгар остидан икки ёққа ёйиб ташланадиган от абзали.

ТАВҚАР Тўрт ошиқ ташлаб ўйналадиган қимор ва унда қатнашувчи қиморбозлар давраси. *Бошладилар ошдан сўнг Зўр тавкар — қимор. Қаршилик йўқ бу ишга, Улфат аҳли ёр.* Ғайратий.

ТАВҚАРГИР *эск.* Қиморда ютуқдан чўтал олувчи; чўталчи. *Охири Абдураҳмон чойхонанишин, тавкаргир ва бобойи банглар орасидан ўзига замин топди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТАВОЗЕ [*а*] 1 Ўзини хокисор тутиш; хокисорлик, камтарлик. *Гулбаҳор унга [аёлга] аввал тавозе билан эгилиб салом берди, кейин бориб, елкасини тутиб кўришди.* С. Зуннунова, Гулбаҳор.

2 Ҳурмат, иззат-эҳтиром. — *Мен сизни кузатиб қўёлмайман,— деди аёл тавозе билан кулиб.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 *кўчма* Итоатгўйлик, бўйсуниш. *Улардан [амалдорлардан] ҳеч бир кишига ёмонлик келмайди, улар ёлғиз тартибни, тавозени талаб қилишади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАВОЗЕЛАНМОҚ 1 Ўзини паст тутмоқ, хокисорлик, камтарлик қилмоқ.

2 Ҳурмат, иззат-эҳтиром кўрсатмоқ.— *Худога шукур, давлатлари кўланкасида,— деб кўрбоши тавозеланди ва қўл қовуштириб қушбегининг яқинига чўккалади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАВОЗЕЛИ 1 Кишиларга тавозе билан муомала қилувчи, хокисор, камтар. *Бу [Дарвешали] ўқимишли, тавозели одам бўлса ҳам кўп жиҳатлардан акасига ўхшамасди.* Ойбек, Навоий.

2 *кўчма* Итоатли, бўйсунувчи. *У [Сафар чўтир] аввалгидан мулойим, тавозели, ювош эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТАВОНГАР [*ф-т*] *эск.* Бадавлат, давлатманд, серпул, бой. *Анда тавонгар сўрадики, бировга ҳалол ва бировга ҳаром таом бўлурми, деб.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

ТАВОНО [*ф-т*] Забардаст, бақувват, соғлом. *Тавоно чол.* ▪ *Бу одамнинг сенду мендек қўлидан иш келадиган тавоно ўғиллари бор.* С. Абдулла, Соялар.

ТАВОФ [*а*]: **тавоф қилмоқ** 1) *дин.* муқаддас, табаррук деб ҳисоблаган кимса, нарса, жой атрофини зиёрат қилмоқ. *Мақсуд чой келтиради. Азиз-бойнинг имоси билан ярим сажда қилган ҳолатда эшонни тавоф қилади.* Н. Сафаров, Шарқ тонги; 2) *кўчма* муқаддас, азиз санаб эъзозламоқ, кўзга суртмоқ. *Изларини қилсам тавоф.* «Равшан».

ТАВР I Белги, тамға. *Тавр босмоқ.*

ТАВР II [*ф-т*] *рвш, диал.* Сингари, каби; хилда, тарзда. *Қуёшнинг бу тавр ботишини .. фақат Жилвон чўлидагина кўрасиз.* Н. Юсуфий, Саидон достони.

ТАВР III [*а*] *диал.* Ҳол, аҳвол. *Товмирилар қўймади ўз таврима, Эмранганда қонлар кетди бағрима.* «Ширин билан Шакар».

ТАВРИДА *рвш* Аслида, зотида; азалдан. *Лақаб бўлди Навоий, исми Алишер, Билим майдонида эрлар аро эр .. Бўлиб таврида олимлик нишони, Билимли, нуктадонлар нуктадони.* Ҳабибий.

ТАВРОТ [*а*] *дин.* Яҳудий динининг муқаддас китоби. *Таворотда афсона бир олма учун Жаннатдан бадарға бўлганмиш одам.* Ғ. Гулом.

ТАВСИФ [*а*] 1 Сифат; сифатлар. *Эсизки, мен у кампирнинг таъбир ва тавсифларини эсимдан чиқарганман.* Айний, Эсдаликлар.

2 Сифат-белгиларнинг баёни, таърифи, тасвири. *Шаҳарнинг тавсифи.* ▪ *Камина .. нозанининг тавсифини эшитиб, ошиқи беқарор бўлган эдим.* Жўлқунбой, Қалвак маҳзум. *Холбеканинг тавсифини, ҳусн зеболигини эшитган подшоҳлар ва хонзодалар ҳар мамлакатдан, ҳар юртдан, ҳар диёрдан совчи қўяберди.* «Қунтуғмиш». *Дангаса тавсифини қилмас Ҳабибий бус-бутун.* Ҳабибий.

ТАВСИФЛАМОҚ Сифат-белгиларини санаб бермоқ, баён этмоқ, таърифламоқ. *Гўзаллигини тавсифламоқ. Машинанинг тузилишини тавсифламоқ.* ▪ *Даврa қуриб ўтирган базмчиларнинг ҳаракатлари, қилиқлари, бўғиқ нидоларини тавсифлашга тил кифоя қилмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАВСИФЛАНМОҚ **тавсифламоқ** *фл. мажҳ. н.*

ТАВСИФНОМА [*а+ф-т*] Бирор кишининг сифатлари баён қилинган ҳужжат; характеристика. *Мана, тавсифномангиз, энди бошқа ишга ўтсангиз.* С. Абдуқаҳҳор, Бетга айтганнинг заҳри йўқ.

ТАВСИЯ [*а*] 1 Бирор иш, лавозим, ўқиш ва ш. к.га лойиқ санаб тақдим этиш; рекомендация. *Агар хоҳласангиз, сизни ўрнимга тавсия қилишим мумкин эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Маслаҳат, кўрсатма. *Врачнинг тавсияси билан даво олмоқ. Суғоришнинг янги усулини тавсия қилмоқ.* ▪ *Отамнинг тавсиясидан бошқа ҳам мен шеър*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўқишни кўп севардим. Айний, Эсдаликлар.

ТАВСИЯНОМА [*а-+ф-т*] Ёзма тавсия, маслаҳат; рекомендация. *Унинг [Пўлатжоннинг] партияга ўтиши учун генерал Собир Раҳимов тавсиянома ёзди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ТАВТОЛОГИК [*р* тавтологический] Тавтологияга оид, тавтологиядан иборат бўлган. *Тавтологик ибора.*

ТАВТОЛОГИЯ [*р<грек*] Бир фикрни, тушунчани бошқа формада ёки бошқа сўзлар билан қайтараверии; бир фикрни керагидан ортиқ такрорлаш.

ТАВФИҚ [*а*] 1 *дин.* Дин йўл-йўриқлари, диний эътиқод. *Бу гуноҳкор ўғилга ўзинг тавфиқ бер ва мен қулингни кечир.* Ойбек, Нур қидириб.

2 *кўчма* Ножўя иш, хатти-ҳаракат ва ш. к.дан ўзини тийиш.— *Золимларга инсоф, тавфиқ берсин! — дейди бувим кўзларига ёш олиб.* Ойбек, Болалик. **Тавфиққа келмоқ** инсофга келмоқ, яхши йўлга киримоқ.— *У вақт,— деди Шодим,— бизни шайтон йўлдан чиқарган эди. Энди тавфиққа келдик.* Айний, Қуллар.

ТАВФИҚЛИ 1 *дин.* Дин йўл-йўриқларини бажарувчи, эътиқодли; солиҳ.

2 *кўчма* Ножўя иш, хатти-ҳаракат ва ш. к.дан ҳазар қилувчи; инсофли, мўмин-солиҳ.

ТАВФИҚСИЗ Тўғри йўлдан озган, бетавфиқ.

ТАВҚ [*а*]: **тавқи лаънат** 1) *тар.* жазо тариқасида гуноҳкорнинг бўйнига кийгизиб қулфлаб қўйиладиган кунда; 2) *кўчма* бошга тушган катта ташвиш, дардисар. *У [Қўчқор] Муҳаббатга уйланаётганида ўзини ниҳоятда бахтиёр ҳис этган, болалигидан бўйнига тавқи лаънат бўлиб илинган бахтсизлик ниҳоят унутилиб кетадиган бўлди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТАГ [*ф-т*] 1 Нарсанинг остки, энг пастки қисми, туби. *Пақирнинг таги тешилибди.* ▪ *Нима бало бўлди, осмоннинг таги тешилдими!* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 Нарса эгаллаб, ишғол этиб турган жой, нарса ости. *Столни суриб, тагини тозаламоқ.*

3 Нарсаларнинг ички пастки қисми, ичи, ораси, қаъри. *Ер тагидан булоқ отилиб чиқарди.*

4 Бирор ниманинг остки қисми, қатлами. **Қозон (ёки ош) тагига олипти** ошнинг, овқатнинг ост қисми куйибди.

5 Нарсанинг қуйи қисми атрофидаги жой; пойгак. *Болалар сада тагида ўйнашмоқда.* ▪ *Тўрга девор тагларини айлантириб ҳар хил кўрпачалар ҳам солинган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 Бирор нарсанинг негизи, асоси. *Таги бўш иш. Ҳўкизнинг шохига урсанг, таги зиркирайди.* Мақол. | Томир, илдиз. *Шуни билмаса, мен қулоғини таги билан суғуриб оламан.* А. Қаххор, Ўжар.

7 *айн.* **фон** I 1. *Гули оқ, таги кўк чит.*

8 *айн.* **пойдевор.** *Иморатнинг таги ғиштдан.*

9 Бирор иш, гап, ҳаракат ва ш. к. заминида яширинган маъно, моҳият. *Гапнинг тагида гап бор.* ▪ *Энди таги очилди. Нима демоқчисан.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Элмурод қассобнинг «сиёсат» тўғрисидаги саволи тагида унинг ўз ғарази ва ташвиши ётганини англади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу овозаларнинг тагини билмоқчи бўлиб, Бухорога келдим.* Айний, Ҳаллодлар. | *кўчма* Бирор иш, ҳаракат ва ш. к.дан келиб чиқадиган натижа, оқибат. *Ҳазил — ҳазилнинг таги зил.* Мақол. *Сабр таги сар(иқ) олтин.* Мақол. ▪ *Меҳнат таги роҳат, деган қадимгилар..* Ойбек, О. в. шабадалар. | Бирор иш, ҳаракат ва ш. к.нинг сири. *Ҳар қалай охири бунинг таги чиқар.* А. Қаххор, Сароб. **Тагига етмоқ** 1) иш, ҳаракат, гап ва ш. к.нинг негизидаги маънони, моҳият ёки сирни очмоқ. *Гапнинг тагига етмоқ.* ▪ *Бу ишнинг тагига етмай қўймайман.* С. Аҳмад, Ҳукм; 2) маҳв этмоқ, ҳалок қилмоқ. *Бу лаънати сенинг тагингга етди.*

10 Бирор кимсанинг асли, зоти, келиб чиқиши. *Таги душман дўст бўлмас.* Мақол. ▪ *Тагимизни суриштирсангиз, наманганликмиз.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тагимиз камбағал. Отамизнинг касби ҳаммоллик эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *[Бой:] Ўйласанг-чи, келиб-келиб шундай таги паст бир хизматкорга хотин бўлдингми?* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

11 Охирги қисм, қолдиқ, охири. *Тожибой чойнинг тагини хўплаб пиёлани котибига узатди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

12 3-ш. эгалик ва ж., ў.-п. ва ч. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланилади (қ. **тагига, тагида, тагидан**).

◆ **Таг жияк** *махс.* жияк остига ёпиштириладиган энсиз латта. *Қолган-кутган ипакдан бир дўппи тикиб, қўшнидан бозорга чиқарганда, харидор ақаласи ипак, кизак, таг жиякнинг пулини ҳам бермади.* А. Қаххор, Сароб. **Тагига сув қуймоқ** қ. **қуймоқ** I.

ТАГДОР [*ф-т*] 1 Синфий жамиятда зодагонлар нуқтаи назаридан зоти, насли-насаби яхши, аслзода. *Бу бир хил асл, тагдор, хонзодами деб жойидан туриб .. бир сўз айтади.* «Равшан».

2 Мазмунли, маънодор, асосли (гап, қараш ҳақида). *Тўрахонни бу тагдор гап ўйлатиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. || *Самоварчи тагдор қилиб кулди-да, ўзини билмаганга солди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАГДЎЗИ [*ф-т*] Таги бир рангдаги ипак билан сидирғасига тўлдирилган, у ер-бу ерига гул тикилган (дўппи ҳақида). *Унинг бошида яп-янги тагдўзи дўппи.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАГИГА *кўм. вазифасида* Остига. *Чамадонни стол тагига қўйдим. Оёғингнинг тагига қараб қадам бос.* Мақол. ▪ *Яктак чўнтагидан носни олиб, бир чимдимини тил тагига ташлади.* Ойдин, Эр юрак.

ТАГИДА 1 *кўм. вазифасида* Остида, тубида. *Чамадон каравот тагида турарди.* ▪ *Мадаминхўжанинг хирмони дала этагидаги каттакон тол тагида эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *рвш* Аслида, зотан. *У тагида шундай одам.*

ТАГИДАН *кўм. вазифасида* Остидан. — *Сенга бир хат бор,— бой патнис тагидан хатни чиқарди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАГКУРСИ [*ф-т*] Ўриндиқ; ҳайкал ости қурилмаси, пойдевор. *Мармар тагкурси.*

ТАГЛАМА Бирор нарсанинг остига қўйиладиган таянчиқ; остлик.

ТАГЛИ 1 Таги, туби бўлган; тубли.

2 *айн.* **тагдор.** *Тагли одам.*

ТАГЛИ-ЖОЙЛИ Истиқомат жойи маълум. *Тагли-жойли одамлар.*

ТАГЛИК I Бирор буюмнинг тагини, ост қисмини ясаш учун боп материал.

2 Чақалоқ тагига солиб қўйиладиган юмшоқ мата.

ТАГНУСХА [*ф-т+а*] Асл нусха; автор қўлёзмаси.

ТАГОБИ [*ф-т*] Узумнинг бир нави. | Шу хил узумдан солинган майиз. | Ундан тайёрланган вино.

ТАГСИЗ 1 Таги, туби йўқ. *Тагсиз челак.*

2 *кўчма* Жуда чуқур. *Тагсиз денгиз.* ▪ *Факультет — Мунисхон билан икковининг орасидаги тагсиз чоҳга тушган омонат кўприк эди.* А. Қаххор, Сароб.

3 *кўчма* Бепоён, бениҳоя. *Тагсиз осмонда сочилиб ётган саноқсиз юлдузлар гузарнинг тўрт ерига ёқиб қўйилган кунжара машъални эрмак қилаётгандек живирлашади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 *кўчма* Асоссиз, пуч. *Тагсиз гап.*

ТАГСИНЧ Синчли иморатнинг пойдеворига ётқизиладиган ва устига синчлар қадаладиган узун, бақувват ёғоч. *Малла киши ичкарига кираиганда, ҳалиги эски парпаша паранжи айвон тагсинчида ётар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАГ-ТАХТ [*ф-т*] Қимсанинг асли, асли-насаби, зоти, келиб чиқиши. *Ўзининг «таг-тахти»га бино қўйган одамлар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТАГ-ТАХТЛИ Синфий жамиятда зодагонлар нуқтаи назаридан насл-насаби яхши; тагдор, аслзода. *Остонангизга арзийдиган таг-тахтли мастура қизлар қуриб кетиптими?* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТАГ-ТОМИР Туб-томир, таг-туг. *Трактор .. ёввойи жийда, чангал, туранғи, тол, дўлана сингари бута ва майда дарахтларни таг-томири билан қўпориб ташлар эди.* А. Қаххор, Қўшчинор. | *кўчма* Туб моҳият. *Ойқиз раиснинг .. дилида занг босиб ётган.. чирик фикрларни таг-томири билан суғуриб ташлашни истарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ТАГ-ТУБ 1 *айн.* **таг-тахт.** [*Баҳри:*] *Турғуннинг таг-тугини бундоғ суриштирдингми?* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

2 *айн.* **таг-томир.** *Жамиятга қариш қилинган ҳаракатларни ўртоқларча қоралаш буржуа қарашлар, ахлоқ ва урф-одатларнинг кўринишларини таг-туби билан йўқотишнинг асосий воситаси бўлиб боради.* «КПСС Программаси».

ТАГ-ТУБЛИ *айн.* **таг-тахтли.** *Неча хотин олиб ёлчимаган туппа-тузук, таг-тубли одамлар кўп.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАГ-ТУГ *айн.* **таг-туб.** *Таг-туги билан қўпормоқ.* ▪ *Ростини айтсам, мен шу вақтгача ҳеч бир аёлнинг таг-тугини суриштирган эмасман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАГ-ТУГЛИ *айн.* **таг-тахтли.** — *Қиз бола бўйга етганда ота уйи унга торлик қилади. Ота-оналар уни «таг-тугли» жой топиб беришга шошиладилар,— деди Қумуш.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

ТАГЧАРМ [*ф-т*] Пойабзалнинг ост қисмига ишлатиладиган қалин чарм. *Тагчарми қалин этик. Тагчарм пиширмоқ.*

ТАДБИР [*а*] 1 Бирор ишни, мақсадни амалга ошириш, рўёбга чиқариш воситаси; шунинг учун пухта ўйлаб тузилган, ишлаб чиқилган амалий чоралар мажмуи. *Ҳосилдорликни ошириш тадбирлари.* ▪ *Аҳмедов бу тадбирларнинг ҳаммасини маъқуллади ва ўзининг ҳам мўлжал ва таклифларини айтди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Чора, илож. *Тадбир топмоқ.* ▪ *Ғуломжон ўзига ҳеч алоқаси бўлмаган бу таънадан .. қутулиш тадбирини излаб турганда ғўра қиз янги таъна, янги ўпка билан йигит юрагини тирнади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАДБИРКОР [*а+ф-т*] *айн.* **тадбирли.** *Тадбиркор одам эртанинг ғамини ейди.*

ТАДБИРКОРЛИК **тадбиркор** *с. мавҳ. от. Тадбиркорлик билан иш тутмоқ.* ▪ *Бу ишда яна Бабич билан Семённинг тадбиркорлиги қўл келди.* Ш. Ғуломов, Инсон қўли гул.

ТАДБИРЛИ Тадбир билан, пухта ўйлаб иш қиладиган. *Тадбирли одам.*

ТАДБИРСИЗ Ўйламасдан, режа ва тадбир кўрмасдан иш тутувчи; пала-партиш. *Тадбирсиз одам.* | Ўйламасдан, режа-тадбирсиз қилинган. *Тошкент халқи қипчоқларнинг жабру зулми ва тадбирсиз идораси остида ётиб жуда тўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАДОРИК [*а*] Тайёргарлик, ҳозирлик. *Сафар тадориклари.* ▪ *Чол тўй тадоригини ҳам кўриб қўйган эди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ТАДРИЖ [*а*] *кт.* Секин-аста, даража-бадаража содир бўладиган миқдорий ёки сифат ўзгаришлар, табиат ва жамият ҳодисаларининг ҳаракат ва ривожланиш формаларидан бири; эволюция.

ТАДРИЖАН [*а*] *рвш* Изчиллик билан, аста-секинлик билан, эволюцион тарзда, тадрижий равишда; даража-бадаража. *Тадрижан ривожланмоқ.*

ТАДРИЖИЙ [*а*] Секин-аста, даража-бадаража содир бўладиган; эволюцион. *Табиатнинг тадрижий тақомили. Тадрижий ривожланиш.* ▪ *Асарда [«Йўлчи юлдуз» пьесасида] Темир образи тадрижий ва муқаррар равишда революцион фаолиятга ўтган ўзбек меҳнаткаши образидир.* «Ўзбек адабиёти тарихи очерки».

ТАДРИЖИЙЛИК **тадрижий** *с. белги оти. Тараққиётнинг тадрижийлиги.*

ТАДҚИҚ [*а*]: **тадқиқ қилмоқ** (*ёки этмоқ*) илмий асосда текширмоқ, ўрганмоқ, илмий асосда текшириб аниқламоқ. *Тил ҳодисаларини тадқиқ этмоқ.* ▪ *Шиша ва унга яқин бўлган сир, эмаль каби материалларни тадқиқ қилган олимларнинг .. ҳисоблашларида жон бор.* М. Аминжонова, Шишанинг кашф этилиши тарихидан.

ТАДҚИҚИЙ [*а*] Илмий текширишга оид; илмий текширишга асосланган. *Тадқиқий иш. Тадқиқий метод.*

ТАДҚИҚОТ [*а*] 1 Илмий текшириш, ўрганиш. *Археологик тадқиқотлар.*

2 Илмий текшириш ишларининг натижаси. *Янги кашфиёт ва тадқиқотларни ишлаб чиқаришга жорий қилмоқ.*

ТАДҚИҚОТЧИ Тадқиқот ишлари билан шуғулланувчи. *Ёш тадқиқотчилар отряди.*

ТАДҚИҚОТЧИЛИК **тадқиқотчи** *с. мавҳ. от. Геология соҳасидаги тадқиқотчилик. Тадқиқотчилик билан шуғулланмоқ.*

ТАЁВ *кам қўлл. айн.* **тиргак.** *Таёвларни тиранг қиргоққа, Абдукарим, сен кел бу ёққа.* Э. Раҳим.

ТАЁҚ 1 Дарахт шохидан кесиб олинган, унчалик йўғон бўлмаган калтак; сўйил. *Узун таёқ. Қуруқ таёқ.*

2 *кўчма* Қалтак; калтакдан теккан зарб; мушт. *Индагандан индамаган яхшироқ, индадим — тегди бошимга таёқ.* Мақол. *Саёқ юрган таёқ ер.* Мақол.

3 *айн.* **ҳасса.** *Оёқ чарчаса, таёқ ярайди.* Мақол. *Эчкининг калтак егиси келса, чўпоннинг таёғига сурканади.* Мақол. ▪ *Ота залворли таёғини қорга ниқтаб босиб, бардам қадам ташларди.* С. Анорбоев, Оқсой.

◆ **Айтилмаган қўноқ — йўнмаган таёқ** айтмаган жойга меҳмон бўлиб бориш орсизлик бўлади, деган маънодаги мақол. **Бояги-бояги — бойхўжанинг таёғи** *қ.* **бояги.**

ТАЁҚЛАМОҚ Таёқ билан урмоқ, калтакламоқ.

ТАЁҚЛАНМОҚ **таёқламоқ** *фл. мажҳ. н. У, етим болаларни, таёқланган чолларни, хўрланган қизларни кўрди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТАЁҚЛАТМОҚ **таёқламоқ** *фл. орт. н.*

ТАЁҚЛАШМОҚ **таёқламоқ** *фл. бирг. н.*

ТАЁҚЛИ Таёғи бор, таёқ кўтарган

ТАЁҚЧА 1 Қичкина таёқ.

2 *айн.* **стержень.** *Темир таёқча.*

◆ **Кох таёқчаси** *мед.* сил касалининг микроби.

ТАЖАЛЛИ [*а*] *эск. кт.* Жилва, жило; жилолар. *Ҳуснинг тажаллисидин бетоб моҳрўлар, Андоқки зоҳир ўлмас хуршид чиқса кавкаб.* Нодира.

ТАЖАММУЛ [*а*] *эск.* Керакли нарсалар, зийнат буюмлари. *Кизникида ҳамма тажаммулни тайёрлаб, Комилбекнинг отасидан тортиб никоҳ қиладиган қозигача қуёвни кутиб ўлтирар эканлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАЖАНГ [*а*] Бекорга жаҳли чиқаверадиган, жиғибийрон бўлаверадиган; жаҳли, аччиғи тез. *Тажанг одам.* ▪ *Петька ҳар сафар қайтишида ҳуноб бўлар, сўкинар ва Аҳмаджонни ҳам тажанг гумон қилиб, унга тасалли берар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Тажанг бўлмоқ** ортиқ даражада асабийлашмоқ, жаҳли чиқиб тутақиб кетмоқ.— *Одамлар дам оладиган айвонни нега қурмадингиз,— деди у [Погодин] тажанг бўлиб, ахир, топширик олган эдингиз-ку!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Тажанг қилмоқ** ортиқ даражада асабийлаштирмоқ, жаҳлини чиқармоқ. *Бу гап Саидийни тажанг қилди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ТАЖАНГЛАНМОҚ Ортиқ асабийлашмоқ, тажанг бўлмоқ.

ТАЖАНГЛАШМОҚ Тобора тажанг бўлмоқ, тажанглиги ошмоқ.

ТАЖАНГЛИК **тажанг** *с. белги оти.* — *Татар қайтдими? — деб сўрайди Мулла Обид.* — *Қайтди, тажанглиги ошиб, яна далага кетди! — деб кулади Мардонбой.* А. Қодирий, Обид кетмон. *У тажанглик билан қўлларини яна ўйнатди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Овозида тажанглик, асабийлик бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАЖАССУМ [*а*] *эск. кт.* Гавдаланган, мужассамланган, мужассам ҳолда намоён бўлган.

ТАЖАССУМЛАНМОҚ *эск. кт.* Гавдаланмоқ, мужассамланмоқ, мужассам ҳолда намоён бўлмоқ, тасаввурда пайдо бўлмоқ. *Инсон табиатининг порлоқ, хира, рангсиз, қора ва ҳоказо жонсиз жилвалари кўз олдида тажассумланади.* Ойбек, Навоий.

ТАЖНИС [*а*] 1 Сўз ўйини.

2 *ад.* Омоним сўзлардан иборат қофияли шеър (мас. туюқ). *Қўлингдан келганича чиқар яхши от, Яхшилик қил, болам, ёмонликни от, Насиҳатим ёд қилиб ол, фарзандим, Ёлғиз юрса, чанг чиқармас яхши от.* «Равшан».

ТАЖОВУЗ [*а*] *сиёс.* Бир ёки бир неча давлатнинг бошқа мамлакатларни бўйсундириш, уларнинг ерларини босиб олиш мақсадида қурол кучи билан бостириб кириши; агрессия. *Империализмнинг ҳур мамлакатларга тажовузлари.* ▪ *Совет халқи социалистик Ватанни гала-гала душманлар тажовузидан сақлаб қолди.* «КПСС тарихи».

www.ziyouz.com kutubxonasi

◆ **Номусига тажовуз қилмоқ** номусига тегмоқ, зўрламоқ.

ТАЖОВУЗКОР [*а+ф-т*] Тажовуз, агрессия сиёсатини қўлловчи;агрессиячи, агрессор. *Тажовузкор давлатлар.*

ТАЖОВУЗКОРЛАРЧА *рвш* Тажовузкорлар, агрессорлар сингари, тажовузкорлик билан, агрессив равишда; тажовузкорона. *Империалистик мамлакатларнинг тажовузкорларча ҳаракати.*

ТАЖОВУЗКОРЛИК Бошқаларнинг ерларини босиб олиш мақсадларига қаратилган, агрессиядан иборат бўлган сиёсат ва ҳаракат. *Тажовузкорлик сиёсати.*

ТАЖОВУЗКОРОНА [*а+ф-т*] *айн.* **тажовузкорларча.**

ТАЖОВУЗЧИ *айн.* **тажовузкор.**

ТАЖРИБА [*а*] 1 Амалий ишда, ҳаётда ўзлаштирилган, орттирилган билимлар, малакалар, уқувлар мажмуи. *Ҳаётий тажриба. Педагогик тажриба. Илғорларнинг тажрибасини ўрганмоқ.* ▪ *Бизнинг вазифамиз илмни халқ тажрибаси билан бойитиш ва шу билан бирга халқ тажрибасини илмнинг элагидан ўтказишдир.* А Қаҳҳор, Қўшчинор. **Тажриба кўрмоқ** (*ёки* **олмоқ, орттирмоқ**) амалий ишда, ҳаётда билим, малака, уқув орттирмоқ; ўрганмоқ, билмоқ. *Эркакларнинг бири марказий газетанинг мухбири, иккинчиси — инженер қиз, Москвада институтни битириб ҳозир шу инженернинг қўлида тажриба кўриб юрган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Турмушда кўрилган, синалган иш, нарса. *Тажрибада кўрмоқ. Ўз тажрибасига ишонмоқ.*

2 Материалистик философияда: объектив дунёни, оламни ўзгартиришга қаратилган ижтимоий практиканинг киши онгидаги инъикоси. *Ҳиссий тажриба. Санъаткорнинг эстетик тажрибаси.*

3 Бирор ҳодисани ўрганиш, тадқиқ қилиш, аниқлаш мақсадида сунъий шароитда ўтказиладиган синов; эксперимент. *Физик тажриба. Химиявий тажриба. Тажриба станцияси. Тажриба участкалари.* ▪ *Реакторда турли хил тажрибалар ўтказиш учун кенг имкониятлар бор.* «Фан ва турмуш», 1959, № 10.

4 Бирор ишни рўёбга чиқариш йўлидаги уриниш, ҳаракат. *Ёш ёзувчининг биринчи тажрибаси.*

ТАЖРИБАВИЙ [*а*] Тажрибага оид, тажрибага асосланган; экспериментал, амалий. *Тажрибавий ва назарий физика.*

ТАЖРИБАДОР [*а+ф-т*] *айн.* **тажрибали.** *Тажрибадор йилқичилар.*

ТАЖРИБАКОР [*а+ф-т*] 1 *айн.* **тажрибали.** *Тажрибакор одамлар.* ▪ [*Қодир:*] *Бригадирликка, звеновойликка энг яхши, илғор, тажрибакор, ишнинг кўзини биладиган, жонкуяр одамларни сайламоқчимиз.* Уйғун, Навбаҳор.

2 Тажриба ўтказувчи, тажриба билан шуғулланувчи; экспериментчи. *Лебедев — жаҳон фанининг тарихида ёруғлик босимини биринчи бўлиб аниқлаган машҳур тажрибакор олим.*

ТАЖРИБАКОРЛИК тажрибакор *с. мавҳ. от.*— *Соқол тажрибакорликдан оқаради,— деди у намоздан қайтиб келган чолга.* Ғ. Расул, Адолат.

ТАЖРИБАЛИ Катта тажрибага эга бўлган, кўп тажриба, малака орттирган. *Тажрибали ўқитувчи. Тажрибали раҳбар.* ▪ *Нигора Акрамни тажрибали, билимдон врач деб ҳурмат қиларди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Дарҳақиқат, пахтани тушуна оладиган, ерни биладиган тажрибали раиссан.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТАЖРИБАСИЗ Иш тажрибаси бўлмаган; ғўр, хом. *Тажрибасиз агроном.* ▪ *Мен ҳаммани бир-бир синаб кўрганимдан кейин Ҳасанни ҳаммадан тажрибасизроқ, соддароқ топиб шуни овлашга киришдим.* Айний, Қуллар.

ТАЖРИБАСИЗЛИК тажрибасиз *с. белги оти. Сиёсий тажрибасизлик. Тажрибасизлик оқибатидаги камчилик.* ▪ *Мана, кечаги воқеани олинг. Самолётлар ҳужуми вақтида командирлар тажрибасизлик қилишди, жангчилар шошиб қолишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТАЖРИБАЧИ *айн.* **тажрибакор** 2. *Тажрибачи студент.*

ТАЗЙИҚ [*а*] 1 Куч билан, зўрлаб ўтказилган таъсир, сиқув. *Жамоатчиликнинг тазйиқи. Тазйиқ кўрсатмоқ. Ўз фикрини тазйиқ билан ўтказмоқ.* ▪ *Инглиз хўжайинларининг тазйиқи билан Ҳайдархўжа яна жиддийроқ ишга киришди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

2 *эск. физ.* Босим. *Суюқликнинг тазйиқи.*

ТАЗКИРА [*а*] 1 Ёзувчи ва шоирлар тўғрисида қисқа маълумот берилган ва шеърларидан мисоллар келтирилган тўплам; антология.

2 *айн.* **мемуар.**

ТАЗМИН [*а*] *ад.* Бир шоир шеърига иккинчи шоир томонидан ўхшатма қилиб ва ундан парчалар олиб ёзилган шеър. *Ғарибий хатни Муқимийга узатди. ..Бу шеър, Муқимийнинг йиғчи эшон ҳақидаги ҳажвига тазмин эди.* С. Абдулла, Қувғинда.

ТАЙ: тай қилмоқ (*ёки* **урмоқ**) *эск.* кезиб, юриб, айланиб чиқмоқ. *Бирталай манзил-мароҳил тай қилиб, кўп юриб, кўп юрсам ҳам мўл юриб, Аччабод деган шаҳри азимга борганимда, бир тўда катта-кичик, қора-қура ўспиринлар атрофимни ўраб олишди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ТАЙГА [*р*] Осиё, Европа ва Америкаларнинг шимолидаги қалин ўрмон зонаси. *Тайга ўрмонлари. Тайга иқлими.*

ТАЙЁР [*а*] 1 Бирор ишга шайланиб, ҳозирланиб турган, шай, ҳозир. *Улар [солдатлар] милтиқларини осмонга ўқталиб, ҳар дам отишга тайёр турардилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Бирор ишга мойил, рози бўлган, ҳозир. *Сиз учун ҳамма нарсага тайёрман.* ▪ *Йўлчи шу чоқда қанча ақчаси бўлса ҳам беришга тайёр эди, ..лекин ёнида бир сийқа тийинш йўқ эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бекнинг юраги ҳозир бўлса ҳам Марғилонга қараб учишга тайёр эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Бирор ҳодисанинг, ишнинг бошланиши, юз бериши, амалга ошиши учун етилиб ёки тахт бўлиб турган. *Ғунчалар очилишга тайёр.* ▪— *Уйланганмисан? — деди Дубенко Йўлдошга.* — *Йўқ.*— *Ҳа, сен-чи? Уйланган ҳисоб. Тайёр. Бордик — тўй.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Ҳозирлаб, битказиб қўйилган, битказилган, истеъмол қилиш, ишлатиш учун яроқли ҳолга келтирилган. *Тайёр кийимлар. Тайёр маҳсулотлар.* ▪ *Сут чой тайёр бўлди, сузиб киряйми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Бирор иш, мақсад учун мос ҳолга келтирилган, ҳозирлаб қўйилган.— *Сув тайёр, ҳозир бераман.* — *Қўрқмай, лекин итоат билан гапирди Гулнор.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Мавжуд бўлган, бор, муҳайё. *Бизнинг бу жойларда, шукур, ҳамма вақт оқар сув тайёр.* А. Қодирий, Обид кетмон.

3 *рвш* Худди, айнан, нақ. *Қизи тушмагур-ей, тайёр, онасининг ўзи!*

◆ **Тайёр ошга баковул** қ. **баковул.**

ТАЙЁРГАР [*а+ф-т*] Тайёр жияк ва кизакларни тепага ўтказиб, тепчиб дўппи тайёрловчи ҳунарманд.

ТАЙЁРГАРЛИК 1 Тайёр ҳолга келтириш, ҳозирлаш ёки тайёрланиш, ҳозирланиш учун кўриладиган чора-тадбир, ҳаракат; ҳозирлик. *Имтиҳонга тайёргарлик. Сафарга тайёргарлик. Баҳорги экиш кампаниясига тайёргарлик.* ▪ *Домла тил-имло масаласида чақириладиган кенгашга тайёргарлик кўриб, бир талай «янги сўз» ижод қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Тайёрлик, ҳозирлик, шайлик даражаси. *Сиёсий тайёргарлик.* ▪ *Полковник солдат ва офицерларнинг жангга тайёргарлиги қандай бораётганлигини текширди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

◆ **Артиллерия тайёргарлиги** қўшинларнинг ҳужуми олдидан душман позициясини тўпга тутиш.

ТАЙЁРГАРЧИЛИК *айн.* **тайёргарлик** 1.

ТАЙЁРЛАМОҚ 1 Тайёр, муҳайё, тахт қилмоқ; ҳозирламоқ. *Қишга ўтин тайёрламоқ.* ▪ *Гулнор ҳамма нарсани бир зумда тайёрлаб, дадасига кўрсатди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ўқитиб, ўргатиб, машқ қилдириб, билим, малака бермоқ, етилтирмоқ; етиштирмоқ. *Кадрлар тайёрламоқ. Имтиҳонга тайёрламоқ.* ▪ *Тишченко уни [Малоҳатни] бир мунча вақт шофёрлар курсига тайёрлабди, оқибат киргизиб ҳам қўйибди.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон. | Тайёр, шай ҳолга келтирмоқ; ҳозирламоқ. *Армияни жангга тайёрламоқ.*

3 Ишлатиш, истеъмол қилиш учун ҳозирламоқ, тайёр қилмоқ. *Овқат тай-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ёрламоқ. ▪ *Эрта билан Ҳасанали аравани қўшиб тайёрлагач, майда-чуйда аравага ташилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сен қизларингни озод қўй, Нигор, дастурхон тайёрлаб, чой қайнат.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. | Ишлаб битирмоқ, битказмоқ, тайёр қилмоқ. [*Унсин*] *Йўлчи учун ўзи тайёрлаган яхши тагдўзи дўппини кийдирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАЙЁРЛАНМОҚ 1 тайёрламоқ *фл. мажҳ. н.* Фабрикада тайёрланган маҳсулот. ▪ *Шу вақтда Гулсумбиби бетоб, иштаҳасиз қизи учун ўз ҳовлисида, ўз декчасида тайёрланган бир коса серқатиқ хўрда ошни аваллаб кўтариб, эшикдан кириб келди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 тайёрламоқ 2 *фл. ўзл. н. Петроград ва Закавказьедаги яширин ишчи ташкилотлари билан яқин алоқада бўлган бу ташкилот Тошкент бўйлаб катта бир воқеага тайёрланарди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Деворга суяниб ўтирганича* [*эшон*] *томоғини қилтиллатиб, нимадир демоққа тайёрланган эди, ташқаридан кимнингдир йўталгани эшитилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАЙЁРЛАТМОҚ тайёрламоқ *фл. орт н. Ўтин тайёрлатмоқ. Дарс тайёрлатмоқ.*

ТАЙЁРЛАШМОҚ тайёрламоқ *фл. бирг. н. Болалар дарс тайёрлашяпти. Колхозчилар ўғит тайёрлашяпти.*

ТАЙЁРЛИК 1 тайёр 1—3 *с. белги оти.*

2 *айн.* **тайёргарлик.** *Шундай қадрли меҳмон келишини олдинроқ билмагани сабабли тайёрлик кўролмаганидан нақадар хижолатда эканини айтиб битиролмас эди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ТАЙЁРЛОВ тайёрламоқ *фл. иш оти. Чорвани қишга тайёрлов. Тайёрлов пункти. Тайёрлов курси.* ▪ *Қори пастки синфларни ўқитар ва ҳар ёз ўқитувчилар қайта тайёрлов курсида ўқиб билимини ошириб турарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАЙЁРЛОВЧИ тайёрламоқ *фл. ш. оти. Дарс тайёрловчилар. Нашрга тайёрловчилар.*

ТАЙИБ *с. т.* Табиб.

ТАЙИН [*а*] **1** *сфт* Аниқ, муайян, белгили, тайинли. *Тайин вақт. Тайин иш.* ▪ [*Гулсумбиби :*] *Йигитнинг қўлида гулдай ҳунари бор экан, уйи-жойи тайин экан, яна сенга нима керак?* Ойбек, Қутлуғ қон. **Тайин қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) *айн.* **тайинламоқ.** *Ишга тайин қилмоқ.* ▪ *Унинг ёшини тайин қилиш қийин, қадди у қадар эгилмаган.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Сутчи ота тайин қилган кунлари келдилар.* А. Мираҳмедов, Қулган чечаклар. | Муқаррар, албатта, шубҳасиз. *Бу ишлар ичида шундайлари ҳам бўлар эдики, шошилинч қилинмаса, бошқа ишга ҳам таъсир қилиши тайин эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Зўрга дучор бўлган тайин ўлади, Аждаҳо ҳам Шакарбекдан сўлади.* «Ширин билан Шакар».

2 *от* Бурд, ишонч; аниқлик. [*Турдиали :*] *Э, тайининг борми, ўзи! Нима, шайтонни мен яратибманми? Ўзинг яратгансан.* А. Қаҳҳор, Қабрдан товуш. *Ойига уч марта отаси юборадиган пул тўхтади. Тирикчиликнинг тайини кетди!* С. Аҳмад, Ҳукм. **Тайини йўқ** 1) номаълум, ноаниқ, нотайин. *Тўйнинг қачон бўлишининг ҳали тайини йўқ.* ▪ [*Қумри :*] *Билмадим, айланай, пулнинг ҳам тайини йўқ эди.* О. Ёқубов, Чин муҳаббат; 2) бурдсиз, ишониб бўлмайдиган, бетайин.— *Йўқ, тайини йўқроқ бола экан, бир куни қарасам, бошқа бир қиз билан.. юрибди,— деди Гулчеҳра.* У. Назаров, Ғурур.

3 *от* Аниқ нарса, аниқ вақт, аниқ иш ва ш. к.— *Бор, Оққизжон, тайинини билиб кел!—деб, вазир қизини юборди.* «Равшан».

ТАЙИНЛАМОҚ 1 Аниқламоқ, аниқ белгиламоқ, *Мажлис вақтини тайинламоқ.* | Қатъий белгиламоқ, кесмоқ. *Пенсия тайинламоқ.*

2 Таъкидлаб, уқдириб айтмоқ.— *Хафа бўлманг, мен кеча сизнинг тўғрингизда бир одамга секин тайинлаб қўйдим. Шу ерда қоласиз,— деди Каримов.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Топшириқ бермоқ. [*Мавлонов:*] *Бу кишининг аҳволидан хабар олиб туринг,— деб қаттиқ тайинлаб кетган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Мансабга, вазифага, ишга қўймоқ. *Ишга тайинламоқ. Директор қилиб тайинламоқ.* ▪ [*Мусулмонқул:*] *Бу мадрасаларга хизмати билан танилган уламодан мударрислар тайинлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАЙИНЛАНМОҚ тайинламоқ *фл. мажҳ. н. Кекса колхозчиларга пенсия тайинланди. Мажлис куни тайинланди. Янги тайинланган ходим.* ▪ *Қоғоз Элмуроднинг Қамишкапа қишлоқ мактабига ўқитувчи қилиб тайинлангани тўғрисида эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАЙИНЛИ 1 Муайян, маълум, аниқ, тайин. *Тайинли иш. Тайинли кун.* ▪ *Мажлис тайинли бир фикрга келмасдан тарқалди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Ишонса бўладиган, синашта, бурдли. *Тайинли одам.*

ТАЙИНСИЗ 1 Номаълум, нотайин, ноаниқ. *Тайинсиз иш.*

2 Бурдсиз, ишониб бўлмайдиган, бетайин. *Тайинсиз кишига сир айтма.*

ТАЙМ [*р<инглл*] *спорт.* Футбол ўйинининг 45 минутли икки ярмидан ҳар бири. *Биринчи тайм. Иккинчи тайм.*

ТАЙПОҚ 1 Ялпоқ, бир оз яссироқ. *Тайпоқ бош.*

2 Бесўнақай, беўхшов, ўхшовсиз. *Тайпоқ пиёла.*

◆ **Тайпоқ оёқ** таги, кафти текис оёқ ва оёғи шундай одам.

ТАЙСАЛЛАМОҚ 1 Қўрқинқирамоқ, ҳадиксирамоқ. *Сиз томонда анови.. қўчқорлар кўринмадими? — тайсаллаб сўради Сувонжон.* С. Анорбоев, Оқсой. | Кўрқиб, ҳуркиб ўзини орқага тортмоқ. *Жонивор* [*от*] *бир-икки қамчидан кейин ҳам олдинга жилиш ўрнига орқасига тисарилиб, тайсалларди.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

2 Орқага судрамоқ, чўзмоқ, кечиктирмоқ, ғалга солмоқ. *Қулоқларнинг гапига кирган баъзи бировларимиз уч-тўрт йил нима бўларкин, деб якка рўзғор бўлиб тайсаллаб юрдик.* Й. Шамшаров, Инсон қалби қуёшдан ёруғ.

ТАЙСАЛЛАНМОҚ тайсалламоқ *фл. ўзл. н.*

ТАЙСАЛМОҚ *айн.* **тайсалламоқ** 1. *Хизматчилар ранглари қув ўчиб, четга-четга тайсалдилар.* Ойбек, Нур қидириб.

ТАЙФИНЛАМОҚ *с. т.* Тақфинламоқ, кафанламоқ.

ТАЙФУН [*р<инглл*] *геогр.* Жанубий-ғарбий Осиёда ва Тинч океанининг ғарбий қисмида бўлиб турадиган ҳалокатли шамол; тўфон. *Тайфун кемалар учун хавфли бўлиб, кўпинча ороларда ва материк соҳилида катта вайронгарчилик келтиради.* «География».

ТАҚ 1 *тақл. с.* Чилдирма, ноғора каби нарсаларни чертганда, чўп билан урганда чиқадиган товуш ҳақида. *Фақат ғижжакчигина камон тортар, чилдирмачи ҳар замонда бир «так» этиб чертиб қўяр.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

2 *от* Ноғоранинг жаранглироқ овоз берадигани; *тақ.* **тум.**

3 *унд. с.* Отни тўхтатиш учун ишлатиладиган ундалма. «*Так*», *деди-ю* «*чувҳа*» *деди, жўнади. Қоражон ўз йўлидан қолмади.* «Алпомиш».

ТАҚА Эчкининг эркаги. *Тоғ такаси тек турса, оч қолади.* Мақол.

◆ **Ўзини ака, эчкисини така деб** тилёғламалик билан. [*Сифатбуви:*] *Нуриллахон эшон деганингиз ўткир азаймхон экан, дуоларни ёздиргунча нақ ўзини ака, эчкисини така деб, ўлиб бўлдим.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Така туркман** туркман қабилаларидан бири.

ТАҚАББУР [*а*] Ўзини катта олувчи, кеккайган, гердайган; мутакаббир, димоғдор. *Такаббур одам.* ▪ *Салимбойвачча, яхши ва юришли бўлса ҳам, кўримсизроқ бир от қолгани учун аччиқланиб, бир-биридан такаббур, бир-биридан кеккайган бойваччаларнинг олдига бу отда боришни ўзига эп кўрмай, дам жўнашга қарор қилар, дам яна айнар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАҚАББУРЛАНМОҚ Ўзини катта олмоқ, кибрланмоқ, гердаймоқ, кеккаймоқ. *Такаббурланиш ақлли одамнинг иши эмас.*

ТАҚАББУРЛИК 1 такаббур *с. белги оти. Такаббурлик билан гапирмоқ.*

2 Такаббур одамларга хос иш, хатти-ҳаракат, қилиқ. *Бизда сансалорлик, такаббурлик, муғомбирчилик, кибри ҳавога берилиш деган нарсалар*

www.ziyouz.com kutubxonasi

бўлмайди. М. Исмоилий, Икки қиз ҳикояси.

ТАҚАББУРОНА [*а+ф-т*] *рави* Такаббурлик билан, кибрланиб, гердайиб, кеккайиб. *Такаббурона гаплашиш.*

ТАҚАВОР Такасимон, така каби чаққон, чопқир. ‖ *Ботир экан, кўнглида йўқ ғубори, Чопишдан чарчамас ўз такавори.* «Зулфизар билан Аваз-хон».

ТАҚАЛЛУМ [*а*] *кт.* Суҳбат, гаплашиш; сўзлаш. *Такаллум қилмоқ. Такаллум айламоқ.* ■ *Хушсухан, ширин такаллумким латофат баҳрида, Дона-дона тишлари дурдона гавҳардаккина.* Муқимий.

ТАҚАЛЛУФ [*а*] Ҳурмат-эҳтиром ва эъзоз-икром билан қилинган муомала, мулозамат. *Такаллуф билан қарши олмоқ. Такаллуф қилмоқ (кўрсатмоқ).* ■ *Мен сизнинг кўрпачангизда кўп ўлтирганман, энди менга ортиқча такаллуфингизнинг ҳожати йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қиз ортиқ такаллуф кутиб туролмади, тўғри эшикни очиб ичкарига кирди, ўзини Пўлатжонга қараб отди.* Ойдин, Асл ёр. *Хола меҳмонларга такаллуф кўрсатиб, орасида Миробидни ҳам чақиб оларди.* В. Ғофуров, Вафодор.

ТАҚАЛЛУФЛИ Такаллуфни ўрнига қўювчи; сертакаллуф. *Такаллуфли мезбон.* | Такаллуф ифодаловчи. ‖ [*Қоплоннинг*] *ваҳший сарғиш кўзлари унга беомон тикилган. Нигора қўрққанидан такаллуфли жилмайди. Қоплон, Қоплон, ахир биз сен билан танишмиз-ку!* С. Анорбоев, Оқсой.

ТАҚАЛЛУФОТ [*а*] *эск. кт.* Такаллуф; такаллуфлар. *Нозик муомала.. ва такаллуфотлар пардаси остида.. хиёнатлар сезди.* Ойбек, Навоий.

ТАҚАЛЛУФСИЗ Тортинмасдан, такаллуф кутмасдан; бетакаллуф. [*Мақсад:*] *Бундан кейин ҳам менга кечаги Анвар каби такаллуфсиз муомалада бўлишларингиз ва ҳурматлар билан мени ранжитмасликларингиздир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Шу такаллуфсиз совчилик ила умр савдоси битган ҳисобланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАҚАЛЛУФСИЗЛИК 1 **такаллуфсиз** *с. мавҳ. от.*

2 Такаллуфсиз қилинган иш, ҳаракат, муомала. *Хўжайин, одатдагича такаллуфсизлик билан деди у,— бу кун бир талай иш қилдик. Қайнатангизникидан келган йигит жуда яхши ишлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАҚА-ПУКА Чўчиш, қўрқиш, ваҳимага тушиш ҳолати. *Бироздан сўнг Шоқосим отларни тўхтатиб, Йўлчига қичқирди : — Тушунтир мундоқ, ўзи нима гап.. кўзларинг така-пука.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳавонинг ёғмай қолишидан ғаллакорларнинг юраги така-пука бўлиб, ҳамманинг кўзи осмонга тикилган эди.* Н. Сафаров, Дон. *Бедана эгалари ва уларга пул тиккан тарафкашларнинг кўзлари ола-кула, юраклари така-пука бўлиб, нафаслари ичига тушиб кетди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ТАҚАСАЛТАНГ Ҳар қандай ғам-ташвишдан ҳоли, иш ёқмас, дангаса одам; танбал, текинтомоқ. *Бир мақсади йўқ, мужмалу мижғов такасалтанг, Иш бўлса чўчиб, қўрқади ялқов такасалтанг.* Ҳабибий.

ТАҚАСОҚОЛ *айн.* **эчкисоқол.**

ТАҚА-ТАҚА: **така-така қилмоқ** ағдар-тўнтар, алғов-далғов қилиб одамларнинг тинчини бузмоқ. *Тоғларни така-така қилиб юрган унинг [Абдукарим темирчининг] божаси бўлади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ТАҚА-ТУМ *тақл. с.* Ноғора товуши ҳақида. *Том бошида карнайлар наъра тортиб, ноғоралар така-тумга олиб, бойнинг «шуҳратини» бутун шаҳарга ёймоқда эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ТАҚБАС [*а*]: **такбас қилмоқ** сархонага тамаки солмоқ, тамаки босмоқ. [*Хўрандаларнинг*] *ичида тақяга янги келган косибваччалар ҳам бор эди. Булар сопма ош қилиб, бир чилим, ярим чилим такбас қилиб кетувчи ёш-яланглар эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ТАҚБИР [*а*] *дин.* «Оллоҳу акбар» иборасини тилга олиш. *Хатиб домла.. оқ бўйра устидаги тобут ёнига боради ва салласининг пешини тушириб, такбир учун қўл кўтаради.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Самад бўқоқ индамай четга бурилиб кетди. Шукур сўфи шом намози учун такбир тушира бошлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТАҚДЎЗИ [*ф-т*], **такдўзи дўппи** Гулдор дўппининг бир тури, чамандагул дўппи.

ТАҚИЛЛАМОҚ «Так», «так» овоз чиқармоқ. *Оёқдан зах ўтиб, тиш такиллай бошлади.* Т. Алимов, Хиргойи. *Қаердадир тўплар шошилмасдан, вазмин гумбурлайди, ора-сира пулемётлар асабий такиллаб қўяди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

♦ **Томоғи такиллаб** *айн.* **томоғи тақиллаб** *қ.* **томоқ.**

ТАҚИЛЛАТМОҚ **такилламоқ** *фл. орт. н. Лайлак тумшуғини такиллатяпти. Тишини такиллатмоқ.*

ТАҚИР-ТУҚУР *тақл. с.* Такиллайдиган нарсалардан кетма-кет чиқадиган товушлар ҳақида. *Майна уйда ёлғиз ўтириб уй томини чертаётган ёмғирнинг такир-тукурини тингларди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ТАҚҚАШ [*ф-т*] 1 *айн.* **қоринбог.**

2 *айн.* **таглама.**

ТАҚЛИФ [*а*] 1 Муҳокама қилиш, амалга ошириш ёки қабул қилиш учун тақдим этилган фикр, мақсала, маслаҳат ва ш. к. *Таклиф киритмоқ. Кўпчиликнинг таклифи билан қарор қабул қилмоқ.* ■ *Лаълихон колхозга раис бўлсин, деган таклиф овозга қўйилганда ҳамма бир қўлини кўтарса, Бодом хола икки қўлини баб-баравар кўтарди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Отабек совуққина қилиб жавоб берди: — Кар эмасман, лекин сизнинг бу таклифингиз олдида ҳам кар, ҳам кўрман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ташриф буюриш, қадам ранжида қилиш ҳақидаги илтимос, айтув, чақириқ. *Таклиф билети.* ■ *Раҳмат, Олимжон ака. Мен уйга борай,— Ҳакимбойвачча таклифни оддий манзират деб билгани учун кетмоқчи бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Наби ака мўйсафидни ичкарига таклиф қилди.* А. Раҳмат, Ҳаёт лавҳалари.

3 *эк.* Товарларнинг бозорга тақдим этилиши. *Талаб ва таклиф.*

ТАҚЛИФНОМА [*а+ф-т*] Мажлис, тўй ва ш. к.га таклиф этиб ёзилган хат; чақирув қоғози. *Йиғилиш қатнашчиларига таклифнома юбормоқ.* ■ *Тўйга одамларни хат орқали чақиртирмоқчи бўлиб, таклифномалар ёздирди.* «Латифалар».

ТАҚМИЛ [*а*] *кт.* Тўлдириш, камолга етказиш. **Такмил этмоқ** тўлдирмоқ, камолга етказмоқ, такомиллаштирмоқ. **Такмил топмоқ** мукаммал бўлмоқ, камолга етмоқ, такомиллашмоқ.

ТАҚМИЛЛАМОҚ 1 Камолга етказмоқ, мукаммаллаштирмоқ, такомиллаштирмоқ; тўлдирмоқ. *Китобни такомиллаб, иккинчи марта нашр этди.*

2 Бутламоқ, мукаммалламоқ. *Уй жиҳозларини такмиллаб олмоқ.*

ТАҚМИЛЛАНМОҚ **такмилламоқ** *фл. мажҳ. н. Такмилланган китоб.*

ТАҚМИЛЛАТМОҚ **такмилламоқ** *фл. орт. н.*

ТАҚОМИЛ [*а*] 1 Ривожланиш, камол топиш. *Тадрижий такомил.* ■ *Шоир [Ҳамид Олимжон] ижодий такомилининг ўзига хос даврлари бор.* С. Азимов, Атоқли ўзбек совет шоири.

2 Мукаммал, камолга етган ҳолат; камолот. *Ҳа, Нигора бекам-кўст гўзал. У табиат гўзаллигининг такомили, инсон латофатининг айни мужассами эди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Сен она! Сен битмас ҳаёт булоғи. Ҳаётни яратган муҳтарам омил. Улуғ келажакнинг ёш ниҳоллари Сендан тармоқ ёзиб топар такомил.* Зулфия.

ТАҚОМИЛЛАМОҚ *айн.* **такмилламоқ** 1.

ТАҚОМИЛЛАНМОҚ **такомилламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Эмбрионнинг бошланғич такомиллаиши даврида марказий нерв системаси олдинги учи кенгайган трубка [найча] кўринишида бўлади.* «Анатомия».

ТАҚОМИЛЛАТМОҚ **такомилламоқ** *фл. орт. н.*

ТАҚОМИЛЛАШМОҚ Такмил топмоқ, мукаммаллашмоқ. [*Даминжон:*] *Ҳа, бўлмасам-чи! Машина деган доим ўзгариб, такомиллашиб туради.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар.

ТАҚОМИЛЛАШТИРИЛМОҚ **такомиллаштирмоқ** *фл. мажҳ. н. Фан ва техника тобора такомиллаштирилмоқда.*

ТАҚОМИЛЛАШТИРМОҚ **такомиллашмоқ** *фл. орт. н. Иш методларини такомиллаштирмоқ.* ■ *Сапёрлар ҳужум жанглари давомида ўз ихтисосла-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

рини такомиллаштирдилар. Н. Сафаров, Тилсимчилар.

ТАКОМИЛЛИК **такомил** *с. белги оти. Юксак такомиллик. Такомиллик даражаси.*

ТАКРОР [*а*] **1** *айн.* **қайтарик** 1. *Текстдаги такрорлар.*

2 *рвш* Иккинчи ёки кўп марта; яна, қайта-қайта. *Такрор айтмоқ. Такрор огоҳлантирмоқ. Дарсларни такрор қилмоқ. Деҳқон бўлсанг шудгор қил, мулла бўлсанг такрор қил.* Мақол. ▪ *Чол такрор сўрагач, у жавоб берди : — Тошкентда иш топсам, балки қоларман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАКРОРАН [*а*] *рвш* Иккинчи ёки кўп марта; яна, қайтадан, бошқатдан. *— Душман вақтинча тантана қилмоқда,— деди такроран Чернецов.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТАКРОРИЙ [*а*] Такрор қилинадиган, такрор бажариладиган, такрорланадиган. *Такрорий қурт боқиш (қ. х.).* | Такрорлаш учун белгиланган. *Такрорий курс.*

♦ **Такрорий феъл** *грам.* такрорланадиган ҳаракатни ифодаловчи феъл, мас. *тепкиламоқ, тортқиламоқ.*

ТАКРОРЛАМОҚ Иккинчи ёки кўп марта такрор қилмоқ, қайтармоқ; қайталамоқ. *Дарсни такрорламоқ.* ▪ *Йўлчи «пўшт, пўштни минг марта такрорлаб, бозордан чиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Табелчи ҳам, худди жўрттага қилгандай, унинг [Сидиқжоннинг] номини ё тутилиб, ёки чатоқ ўқиб, яна такрорлар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТАКРОРЛАНМОҚ **такрорламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Арава кўчадан бурилгунча — «яхши қолинг, яхши боринг, салом айтинг» сўзлари такрорланиб турди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *[Қодир :] Ўртоқ Комилов, сўз бераман, бу хато бундан кейин сира ҳам такрорланмайди.* Уйғун, Навбаҳор.

ТАКРОРЛАТМОҚ **такрорламоқ** *фл. орт. н. Дарсларини такрорлатмоқ.*

ТАКСА [*р<лат*] Товарларга, меҳнат ҳақи, хизмат ҳақи ва ш. к.га қўйилган қатъий баҳо. **Такса пичмоқ** (*ёки* **қўймоқ**) қатъий баҳо, нарх белгилаб қўймоқ.

ТАКСИ [*р<фр*] Қиракаш енгил автомобиль ёки юк автомобили. *Енгил такси. Юк ташувчи такси. Уйга таксида қайтмоқ.*

ТАКСИЧИ Такси ҳайдовчи шофёр.

ТАКСОМЕТР [*р<лат+грек*] Такси автомобилнинг қанча йўл босганлигини ва қанча ҳақ тўлаш кераклигини кўрсатувчи счётчиги.

ТАКСОМОТОР [*р<лат*] *айн.* **такси.** *Таксомотор парки.*

ТАКТ [*р<нем*] **1** Музикада вазн бирлиги : музика асарининг баравар вақт давом этадиган ҳар бир бўлаги.— *Ҳовлидаги бир туп атиргул ҳам шу қўшиқнинг тактига тушиб аста тебранмоқда..,— деди қиз.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда.

2 *тех.* Бирор механизм иш циклининг бир бўлаги.

ТАҚТАҚ Арпанинг бир тури. *Ойша хола ҳам тандирга янтоқ қалаб, тақтақ унидан нон ёпишга уринаётганини ўйлади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ТАҚ-ТАҚ **так** 1 *с. такр. Мулла Мамасолиҳ тилини танглайига так-так уриб бир-икки одим юрди.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

♦ **Так-такка турмайдиган** сўзга қулоқ солмайдиган, гапга кирмайдиган (асосан шўх бола ҳақида).

ТАКТИК [*р*] Тактикани яхши биладиган, тактикага моҳир. *Улуғ стратег, улуғ тактик ва ташкилотчи бўлган В. И. Ленин революцион кўзғолон бошланадиган кунни аниқ белгилаб бера олди.* «Қ. Ўзбекистон», 1973, 17 январь.

ТАКТИК [*р* тактический] Тактикага оид, тактика принципларига ва қоидаларига мос; тактикага асосланган, тактикадан келиб чиқадиган. *Тактик қоида. Тактик разведка.* ▪ *Сўл народникларнинг назарий ожизлигига, табиий равишда, тактик ожизлик ва оғмачиликлар ҳам қўшилмоқда.* В. И. Ленин, «Марксизм ва ликвидаторлик» номли тўпламга хулоса.

ТАКТИКА [*р<грек*] **1** Жангга тайёргарлик кўриш ва жанг олиб бориш санъати. | Жанг олиб бориш ҳақидаги фан. *Тактика курси.* ▪ *Чернецовнинг бу ишини «ортиқча қайсарлик» деб тушунди ва кечагина шинель кийган Чернецов ҳарбийда тиши чиқиб, ҳарбийда балоғатга етган капитанга тактикадан дарс бермоқчи, деб ўйлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Кўзланган мақсадга эришмоқ учун олиб бориладиган курашнинг конкрет шароитига мос йўл ва воситалари, форма ва методлари. *Пролетариатнинг революцион тактикаси.* ▪ *Революция пасайиб бораётган шароитда большевиклар ўз тактикасини ўзгартирди.* «ҚПСС тарихи».

ТАКТИКАЛИ I Тактикани яхши биладиган, тактика билан иш қиладиган.

ТАКТИКАЛИ II *с. т.* Муомалани яхши биладиган; муомалали. *Тактикали одам.*

ТАКТИКАСИЗ I Тактикани яхши билмайдиган, тактика билан иш қилмайдиган.

ТАКТИКАСИЗ II *с. т.* Муомалани яхши билмайдиган; муомаласиз. *Тактикасиз одам.*

ТАҚФИН [*а*] Мурдани кафанлаш, кафанга ўраш.

ТАҚФИНЛАМОҚ Мурдани кафанламоқ, кафанлаб тобутга солмоқ.

ТАКЯ I [*а*]: **такя қилмоқ** суянмоқ, таянмоқ. *Унинг [Азизбекнинг] қаторидаги иккинчи киши бошига катта салла ўраб, қамчи сопи билан эгарнинг қошига такя қилган.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАКЯ II [*а*] **1** Одамлар тўпланиб улфатчилик қиладиган жой. *Такяда ўтириб энди битта чой ичиб бўлга эдим, қотмагина бир йигит келиб «Қурбон ота сиз бўласизми?» деди* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *тар.* Банги ва кўкнорилар тўп ланадиган жой; кўкнорихона. *Ун йи. ичида у [Мамарайим] кирмаган кўчи қолмади. Наякини ўранди, қора дори еди, такяларга кириб кўкнори ичди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАКЯГОҲ [*а+ф-т*] *эск. кт.* Суянчиқ, мададкор, ҳомий. *Бу мажбуриятни ўзимга эътиқод қилганимдан эмас, балки сизнингдек оталарим, оғаларимга такяғоҳ деб ишонганимдандир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТАКЯХОНА [*а+ф-т*] *айн.* **такя** II.

ТАЛАБ [*а*] **1** Қатъият билан қилинган сўров, илтимос.— *Менни, мени сағинмадингми? — деди Ойқиз жиддий равишда. У бу сўзи билан ҳам таъна, ҳам талаб маъносини билдирди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Бажарилиши лозим бўлган қоида, шарт. *Стандарт талаблари. Ўқиш қунт-ғайрат талаб қилади.* ▪ *Бироқ жангнинг энг масъулиятли пайтида устав талабини бажариш имкони бўлмади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Эҳтиёж, истак. *Унинг талаби катта. Маданий моллярга талаб кучаймоқда.* ▪ *Адабиёт эди улуғ талабим, Сўз дурин тердиму очилди лабим.* Ҳабибий. *Одамхўр бек, қалби даҳшат Мирғазаб! Майдонга чиқ, бўлган эсанг жанг талаб.* М. Муҳамедов. *Иссиқ қуёш остида, гиёҳсиз чўл бағрида кетмон одатдагидан кўпроқ овқат талаб қилади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Мен бутун хотин-қизлар номидан Зумраднинг қотилларига ўлим жазоси берилишини талаб қиламан.* С. Зуннунова, Гулхан.

4 *эск. кт. айн.* **мақсад** 1. *Талаб йўлида.*

5 *сфт* Отларга бирикиб «ўша отдан англашилган нарсани истайдиган, талаб қиладиган, талабгор» каби маънолар билдирувчи қўшма сифат ясайди. *Изоҳталаб ибора. Ҳақталаб киши. Чопиқталаб ғўзалар.* ▪ *Ўктамнинг қовжироқ лаблари чойталаб эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Талаб аҳли** талаб қилувчилар, толиблар, талабгорлар. *Агар ор этса Лайли ҳақлидир Қайснинг жунунидин, Не бахт, Раъно харидоринг талаб аҳлининг «мирзоси».* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТАЛАБА [*а*] Ўқувчи; студент. *Мадраса талабалари «аъло», «авсат» ва «адно» номи билан уч гуруҳга бўлинган эди.* М. Мухаммаджанов, Турмуш уринишлари.

ТАЛАБГОР [*а+ф-т*] **1** Талаб қилувчи, истовчи, хоҳловчи, толиб. *Қамтаринлик бирла кўрсат ўзни хизмат кўрсатиб, Тилдаю дилда ҳамма бўлсин талабгоринг сенинг.* Ҳабибий. *Раис музокара ва таклиф учун яна талабгор сўрайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Ўз хоҳиши, истаги билан бирор вазифа ёки юмушни бажаришга оти-

www.ziyouz.com kutubxonasi

либ чиққан киши; кўнгилли. *Аҳмад ҳам ўрнидан турди, Қийғизни хиёл бўшаштириб боғлади. Ҳа деганда [бел олишишга] талабгор чиқавермади. Ўртада бир пас серрайиб турди.* Ҳ. Нурий, Лочин боласи лочин.

3 *эск. айн.* **даъвогар 2.**

ТАЛАБНОМА [*а+ф-т*] Бирор нарсани талаб қилиб ёзилган хат, ҳужжат. *Талабнома ёзмоқ. Талабнома билан мол олмоқ.*

ТАЛАБЧАН 1 Ўзидан ёки бошқалардан кўп талаб қилувчи. *Талабчан раис.*

2 Юксак талаблар қўювчи, ҳар нарсанинг юксак даражада бўлишини талаб қилувчи. *Талабчан томошабин.* ▪ *Мен болаларни севаман. Чунки улар пок, адолатли ва талабчан.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ТАЛАБЧАНЛИК **талабчан** *с. белги оти. Талабчанлик кўрсатмоқ.* ▪ *Машина командири, кекса ҳарбий врач аёл, регулировкачи қизнинг талабчанлигидан ранжиди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТАЛАЙ Анча, кўп, кўпгина. *Қудрат.. уч кун ичида талай хаёллар, воқеаларни бошдан кечирмади.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Домла талай вақтгача ухлай олмади.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Бир талай** жуда кўп. *Олма, ўрик олчалар Тўккан гулларин, Мевалари бир талай, Эккан, бўйларин.* З. Диёр. *Эртаси кунига мезбонлар бир талай меҳмон чақиришган эди.* А. Қаҳҳор, Мирзо.

ТАЛАМОҚ 1 Зўрлик билан тортиб олмоқ, шилмоқ, талон-тарож қилмоқ. [*Бир деҳқон:*] *Темир ака, биз нима билан деҳқончилик қиламиз? Бор-йўғимизни босмачилар талаб олиб кетган.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. | Товламачилик билан шилмоқ, юлиб-юлқиб олмоқ. *Мўлтони мулла эл талар.* Мақол.

2 Талашиб-тортишиб харид қилмоқ. *Янги китобни бирпасда талаб кетишди.*

3 Ёпишиб ҳужум қилмоқ, қопмоқ. *Сен бўрини аясанг, бўри сени талайди.* Мақол. ▪ *Ит хўп иштаҳа билан ҳурмоқчи ва таламоқчи бўлиб ўрнидан турган эди, аммо шу иссиқдан ўзини уринтиргани эринди шекилли, орқасига қайтди, нарироққа бориб яна чўзилиб ётди.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

4 Ёпирилиб чақмоқ. *Арининг уясига тегсанг, ўртага олиб талайди.* Мақол. ▪ *Пашша талади-а? — деди Пирнафас ака Полвонга.— Қаҳри бунча зўр-а! — деди юзига шарт-шарт уриб Полвон.* Ж. Шарипов, Хоразм. | Ёпирилиб ёпишмоқ, ёпирилиб еб кетмоқ. *Пахса деворга чапланган қовун уруғини ари талайди.* С. Аҳмад, Уфқ. | *кўчма* Қичитмоқ, чақмоқ. *Жун пайпоқ оёгимни талаяпти.*

5 *кўчма с. т.* Қўплашиб, ўртага олиб уришмоқ ёки бобиллаб уришиб бермоқ. *Кичкина бир қизчадан дакки еган ҳалиги аёл Эргашойни талаб берди.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова.

6 *кўчма с. т.* Таталамоқ, тирнамоқ, ғаш қилмоқ. [*Алишернинг*] *кўнглини шубҳа, ғазаб, пушаймон ҳислари талар эди.* М. Осим, Зулмат ичра нур.

ТАЛАНМОҚ **таламоқ** *фл. мажҳ. н. Арига таланмоқ.* ▪ *Камбағал ва косиблар Доим таланди.* Ғайратий.

ТАЛАНТ [*р<грек*] 1 Қатта қобилият, истеъдод. *У [Элмурод] Гулсумда зўр талант, зеҳн ва порлоқ истиқбол борлигига ишонди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ноёб талант эгаси бўлган Юсуфжон қизиқ ўз халқининг азиз фарзандларидан биридир.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Талантли, истеъдодли киши, катта истеъдодга эга бўлган одам. *Бизда яхши талантлар жуда кўп.*

ТАЛАНТЛИ Катта талантга эга бўлган; истеъдодли. *Талантли бола. Талантли созанда.* ▪ *Халқ оғзаки ижоди асарлари маълум кишилар, талантли халқ қўшиқчилари ва шоирлари томонидан яратилган.* «Ватан адабиёти».

ТАЛАНТСИЗ Таланти йўқ; истеъдодсиз.

ТАЛА-ТАЛА Ҳамма ёқдан тортқилаб талаш, ўзлаштириш; талон-тарож, торт-торт. *Тала-тала бўлмоқ. Тала-тала қилмоқ.*

ТАЛАТИЛМОҚ **талатмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ТАЛАТМОҚ **таламоқ** 1—5 *фл. орт. н. Арига талатмоқ.* ▪ *Хазина-пазинасини ўлжа қилиб сизларга талатаман.* «Гўрўғли».

ТАЛАФ [*а*] Йўқ бўлиш, ҳалок, нобуд бўлиш. *Арзимаган сабаблар билан талаф бўлган жонларни ҳамиша кўз олдингда тут!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАЛАФОТ [*а*] 1 Урушда берилган қурбонлар; йўқотиқлар. *Душман катта талафот кўриб, чекинишга мажбур бўлди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

2 Йўқотиш, ажраб қолиш; зарар.

ТАЛАФФУЗ [*а*] Товуш ёки сўзнинг айтилиши, айтилиш хусусияти. *Унли товушларнинг талаффузи. Сўзни тўғри талаффуз қилиш.* ▪ *— Зерикиб қолмадингизми? — сўради у [Мирослав] рус тилини ўзига хос чиройли талаффуз этиб.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?— «Олин-олин» эмас, «олинг-олинг» — «берите, кушайте» деган сўз,— деди Элмурод.— Ҳа, талаффузи қийин экан. Майли, ўрганиш мумкин. Иш қилиб менга ўзбекча ўргатасиз,— деди Михайлов. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАЛАШ 1 **таламоқ** 1—3,5 *фл. иш оти. Талаш қилмоқ.* ▪ *Кейинги йилларда капсанчилар ерни ташлаб кета берган экан, бойлар ерларни арзон-арзон ижарага беришди, шунақа арзон беришибдики, ер талаш бўлиб кетибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Жанжал, низо. *Ўзаро талашлар, фитналар, фасод — Меҳнатни, савдони, қўшиқни эзди.* Шайхзода. *Ушбу дорга осилгувчи бетавфиқ, Авбошларга, осийларга бўлиб бош, Халқ ичига солди нифоқ ва талаш.* И. Султон, Номаълум киши.

3 Тортишув; баҳс, мунозара. *Яна ўртада хомушлик ҳукм суриб, Ҳасаналли шини тузукроқ очиш ва ё шу куйи қолдириб кета бериш талашида эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қай ҳунарни танлашга, Болалар қотди боши. Ҳаммасини ўргансак, Қайнар фикр талаши.* Қ. Муҳаммадий.

◆ **Тонг талаш** тонг отиш. *Тонг талаш пайт.*

ТАЛАШИЛМОҚ **талашмоқ** *фл. мажҳ. н. Тортишиб талашилган масала ниҳоят ҳал бўлди.*

ТАЛАШМОҚ 1 **таламоқ** 1—3,5 *фл. бирг. н.*

2 Бирор нарсани бошқадан тортиб олиш учун жанжаллашмоқ, даъволашмоқ, довлашмоқ, урицмоқ. *Уришиб-талашиб қолган ака-укалар сал ўтмасданоқ, апоқ-чапоқ бўлиб кетишарди.* О. Ёқубов, Ларза.

3 Бирор нарса учун жанжаллашмоқ, низолашмоқ, уришмоқ. *Нега подшолар урушади? Ер-сув талашиб урушади!* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Баҳслашмоқ, тортишмоқ. *Масала талашмоқ. Баҳс талашмоқ.* ▪ *Деворга орқасини бериб ёнма-ён турган ўрта ёшдаги икки аёл нима ҳақидадир талашмоқда эдилар.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова.

◆ **Бўй талашмоқ** бўйи бараварлашмоқ. *Эрта-индин маккажўхорингиз ўзингиз билан бўй талашиб қолади.* С. Кароматов, Ҳаёт қандай яхши. **Бир қориндан талашиб тушган** қ. **қорин** 7. **Жон талашмоқ** 1) жон олиб, жон бермоқ; қаттиқ курашмоқ. *Олисда қонли уруш бормоқда, шаҳарлар ёнмоқда, одамлар ёвуз душман билан жон олиб талашмоқда эдилар.* С. Аҳмад, Уфқ; 2) ўлим талвасасига тушмоқ.

ТАЛАШТИРМОҚ **талашмоқ** *фл. орт. н.*

ТАЛАШ-ТОРТИШ Қаттиқ баҳс, мунозара, тортишув. *Кўп талаш-тортишдан сўнг, у йигирма процентдан эмас, ўн уч процентдан беришга рози бўлди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ТАЛАШУВ 1 **талашмоқ** *фл. иш оти.*

2 Жанжал, тортишув. *Олимхоннинг «фазилатлари» саноқсиз: у, эллик-бош бўлгани учун, ҳамма тўй, маъракаларга бурнини тиқади, маҳалланинг одамлари орасида юз берган ҳар хил жанжал ва талашувларга боши билан кириб кетади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАЛБИС [*а*] *эск. кт.* 1 Сохта, қалбаки, ёлғон. *Талбис васиқа.*

2 Айёрлик; ҳийла, найранг. *Шу кунгача айтган ёлғонларинг, қилган талбисларинг, еган ҳаром-ҳаришларинг бас.* Айний, Қуллар.

ТАЛВАСА [*а*] Қаттиқ безовталик, зўр руҳий ғалаён, изтироб, қаттиқ ҳаяжон. *Зайнаб турар, қора кўзидан Жовдираган ёши тирқирар. Қони қо-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

чиб оппоқ юзидан. Талвасада кўкраги урар. Ҳ. Олимжон. *Тўқсонов гўё бир нарса чақкандай талвасада тўлғанди, кўзларини олайтириб Элмуродга ўқрайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Жон талвасаси** 1) ўлим олдидаги безовталик, жон талашиш. *Уларнинг учи [учтаси] ўлган, бири эса, ҳали жон талвасасида эди.* О. Отабеков, Қам бўлмагур, ўғил; 2) қаттиқ қўрқув, ҳаяжон. *У [эркак] аёлнинг билагидан ушлади. Аёл жон талвасасида: «войдод, одам борми»,— деб қичқириб юборди.* Ф. Насриддинов, Тундаги воқеа.

ТАЛВАСАЛАМОҚ Талвасага тушмоқ, талвасада қолмоқ, қаттиқ ҳаяжонланмоқ.

ТАЛИНКА [*р* тарелка] *с. т.* Тарелка.

ТАЛИТИН Чармнинг бир тури. *Шу тобда бошида қора чўғурма, эгнида узун ипак тўн, оёғига талитиндан маҳси кийган Аваз ўрнидан туриб... шеър ўқий бошлади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТАЛЛАМОҚ *с. т.* Танламоқ.

ТАЛЛИЙ [*р*<*грек*] Химиявий элемент, кўкиш юмшоқ металл.

ТАЛЛОН 1 Ўн икки ёшли ,от.

2 *кўчма* Жуда қари, мункиллаган чол. *Буни ҳайданг, қўя кўрманг! Бу чатоқ бир шумки, Қошу мижжангни териб, Кўсаю таллон қиладир.* Ҳамза.

ТАЛМОВСИРАМОҚ 1 Довдирамоқ, ўзини йўқотиб қўймоқ.— *Менинг энтак-тентак сўзларимдан бой талмовсираб қолди,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Кампир уйғониб, талмовсираб пойма-пой саволлар берди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Ўзини тушунмаганга, овсарликка солмоқ.— *Шундай денг, кўнгли бошқа денг? — деб талмовсираб сўради Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАЛМУД [*р*<*қадимий яҳудийча*] Яҳудийларнинг қадимги диний китоблар тафсиридан иборат қонун-қоидалар мажмуи, «муқаддас» китоби.

ТАЛМУДЧИ Масаланинг моҳиятини тушунмасдан, уни кўр-кўрона, юзаки ёдлаб олган киши; қироатхон, ҳарфхўр.

ТАЛМУДЧИЛИК Қироатхонларча фикр юритиш; ҳарфхўрлик.

ТАЛОВ таламоқ 1—3,5 *фл. иш оти.* — *Бориб элатига талов соларман. Қўлга олсам мен оримни оларман.* «Зулфизар билан Авазхон».

ТАЛОВЧИ Талаш билан шуғулланувчи; талончи, босқинчи. *Юбормоқ кунда-кунда элчи-совчи, Деманг элчи — хиёнатчи, таловчи.* Ҳабибий.

ТАЛОВЧИЛИК таловчи *с. мавҳ. от.*

ТАЛОН I Талаш, талов. *Талон қилмоқ. Агар бирон тамизнинг қуроғимиз узилса, чуввос кўтарамиз. Айниқса узилган қуроқ бошқа маҳалладан бўлса мен ва ўртоқларим у тушар-тушмас талашиб-тортишиб, талон қилиб олишга шошиламиз.* Ойбек, Болалик. *Юрт эгаси Қосим отам ўлдими? Отам ўлиб, юрти талон бўлдими? — «Ширин билан Шакар».*

ТАЛОН II [*р*<*фр*] 1 Бирор нарсани олиш ҳуқуқини берадиган контрол варақча. *Бензин талони.*

2 Ҳужжатнинг (чек, ордер ва ш. к.) дафтарда қолдириладиган дубликати.

3 Акция, аккредитив каби қимматбаҳо, қоғозларнинг асосий қисми.

ТАЛОН-ТАРОЖ Ҳамма ёқдан тортқилаб талаш, ўзлаштириш, тала-тала, торт-торт.— *Ҳамма, уни хаёлпарастликда, сувдан ҳолва пиширишда, давлат мулкини талон-тарож қилишда айблади,— деди Раҳимов.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар.

ТАЛОНЧИ Талон қилувчи, таловчи, босқинчи. *Ким яхши кўради у талончи итларни?* И. Султон, Бургутнинг парвози. *Ваҳший талончилардан қаттиқ нафратланган Юсуфжон.. фурсат пойлаб улардан ўч олишга интиларди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ТАЛОҚ I [*а*] Никоҳни бузиш, бекор қилиш ҳақидаги эр томонидан айтиладиган сўз. **Уч талоқ** уч марта талоқ (бу ҳолда шариат қоидасига кўра, хотин то бошқа эрга никоҳланиб яна ажралмагунча ўз эри билан ярашуви мумкин эмас). *Уста Абдураҳман қизларни кўп урарди. Бир куни Нисо буви: «Урсангиз ўша дўконингизга олиб бориб урингг» деганида, уста: «Ҳа, жонинг ачийдими, бундан кейин мен ураётганда кулиб турмасанг уч талоқсан..» — деб юборди.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам. **Талоқ хат(и)** қ. хат 9. **Хотин талоқ** *сўк.* хотини талоқ қилинган.

ТАЛОҚ II *айн.* **қоражигар** 1.

ТАЛОҚНОМА [*а*+*ф-т*] Талоқ қилинганлик тўғрисида эр томонидан ёзилган мактуб. *Бу ишларингиз фойдасиз чиққач, исмимдан талоқнома ёзиб, икки йиллаб рафиқамдан айириб туришга муваффақ бўлдингиз, бу борада гуноҳсиз бир йигитни ҳам ўлдирдингиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАЛОҚСИЗ Талоқ қилинмаган, талоқ хати берилмаган ёки олинмаган (қ. **талоқ** I). *«Кишининг хотинини талоқсиз чиқариб ол-да, бугун эрга бер!» — деди [Отабек] ва телбаларча нима учундир кулиб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАЛОҚХАТ (*тўғриси* **талоқ хат**) қ. **хат** 9.

ТАЛПАНГЛАМОҚ Лапангламоқ, лапанглаб юрмоқ.

ТАЛПИНМОҚ 1 Қанот қоқиб олдинга интилмоқ, учмоқ. *Бугун байрам — биринчи сентябрдир. Ёш юраклар каптар каби талпинар.* Ғ. Ғулом. | Қўлларини қанот каби қоқиб,тўлғаниб интилмоқ. *Дадасига талпиниб турган Кимсанни Зебинисо эрига узатди-да, ўзи аравани устида тикка туриб, ҳанг-манг бўлиб тўрт томонга қарай бошлади.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

2 *кўчма* Умуман интилмоқ, интилиб қўзғалиб қўймоқ. *Адолат бир талпинди-да, акасининг рўпарасида тўхтади.* А. Мухтор, Туғилиш. *Қуёшга талпинади Кўчатлар шўх куртаклаб, Теваракка шох отар Новдалари ўйноқлаб.* Қ. Муҳаммадий. **Кўнгли (ёки юраги, қалби) талпинди** юраги орзиқди; юраги тўлғаниб тушди.— *Саломат бўлсин,— Шербекнинг қалби талпиниб кетди. Кўз ўнгида оқ ҳарир кўйлакда Нигора пайдо бўлди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Кўнгли дарров дўстига талпинди. Ўзи шунақа бўлади: юрагинг қайғуга тўлган чоқда ҳам, шодликка тўлган чоқда ҳам .. энг яқин кўрган жонажон дўстингни қўмсаб қоласан.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТАЛПИНТИРМОҚ талпинмоқ *фл. орт. н. Хуморхон нозик бармоғини лабига босди, кўзларида одамнинг кўнглини талпинтирадиган нозли кулги яна пайдо бўлди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ТАЛТАЙИШМОҚ талтаймоқ *фл. бирг. н.*

ТАЛТАЙМОҚ 1 Мағрурланиб ўзини йўқотмоқ, кеккаймоқ. *Қамтар бўл, талтайма, кеккаймагил тик! Дўст учун заҳар ют, ширин жонни тик!* Ё. Мирзо. *Раис ҳар қачон колхоз ғалабалари тўғрисида талтайиб гапирганда, Ойқиз ич-ичидан хурсанд бўларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Мирзиннинг талтайиб, кулгидан чўғ бўлиб ёнган юзи музлади, қотиб қолди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Оёқ-қўлларни ёзиб, ялпайиб ўтирмоқ, ётмоқ, ястанмоқ. *Талтайиб ўтирмоқ.* ▪ *Ўктам тонг отгандан сўнг қалин, юмшоқ, тўшакда талтайиб ётгиси келмади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Сийлаган, ҳурмат-иззат қилган ёки эркалаган сари ҳаддан ошмоқ, суюлмоқ. *Талтайиб ўсган бола. Эрка тутса онаси, талтаяди боласи.* Мақол.

ТАЛТАЙТИРМОҚ талтаймоқ *фл. орт. н.— Қарғашнинг ҳеч кераги йўқ,— деди Марҳамат ва тағин қаттиқ ботмасин, деб эҳтиётлик билан сўзлай кетди.— Лекин бунақа талтайтириш ҳам яхшимас-да.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТАЛТАНГЛАМОҚ *диал.* Лапангламоқ, лапанглаб юрмоқ. *Бу одам азбаройи семизликдан, юрса талтанглаб, гапирса узлуксиз пишиллар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАЛХ [*ф-т*] Қакра, ғахир, аччиқ. *Офтобим нур сочар порлаб Кремль авжида, Шаҳду шакардан ширинроқ бўлди талх ошим менинг.* Ҳабибий.

ТАЛХА [*ф-т*] *айн.* **какра** 1.

ТАЛЪАТ [*а*] 1 *эск. кт.* Юз, чеҳра; қиёфа. **Моҳ талъат** ой юзли, гўзал. *Нима десанг, хизматингда турайин Етиб муродимга ўйнаб кулайин. Тура келгин моҳ талъат кўрайин.* «Ширин билан Шакар».

2 Талъат (*эркаклар исми*).

ТАЛЬК [*р*<*нем*] Оқ ё яшилга мойил қат-қат тузилган юмшоқ минерал (тех-

www.ziyouz.com kutubxonasi

никада ва медицинада одатда порошок ҳолида ишлатилади). *Ўзбекистонда олтингугурт, фосфорит, тальк, дала шпати.. каби минерал хомашёлар ҳам бор.* М. Зокиров, Бебаҳо хазиналар.

ТАЛҚИН [*а*] **1** *дин.* Диний ваъз, таълим. [*Шум бола:*] *Биз аввал хонақоҳга кириб бордик. Қаландарбоши эшикдан.. талқин бошлаб кирди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Шунинг учун ёғиз ибодат, дуо, талқинлар кифоя қилмайди. Қатъий ҳаракат керак! Ҳаракат!* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

2 Изоҳ, шарҳ, тушунтириш. *Дарёларнинг тўлқинларида, Халқнинг қўшиқ талқинларида, Бўрон бўлиб эсди бу сўзлар, Кенг жаҳонни кезди бу сўзлар.* Э. Раҳим. **Талқин қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) 1) диний ваъз-насиҳат қилмоқ; 2) *кўчма* умуман панд-насиҳат ўқимоқ, тарғиб қилмоқ. *Рус бизни янги бир йўлга бошлади, Буни шоир Фурқат кўп олқишлади, Фурқат талқин этиб меҳру ишончни. Тараннум айлади буюк суянчни.* Шайхзода; 3) изоҳламоқ, шарҳламоқ, тушунтирмоқ. *Трактрочи Ашурмарднинг бир кечада колхоздан ғойиб бўлиб қолишини ҳар ким ўзича талқин қиларди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

3 *муз.* Шашмақомда асосий куйнинг мустақил қисми. *Талқини баёт. Талқини наво.*

4 *диал.* Қўшиқ, ашула.

ТАЛҚИНЧИ **1** *дин.* Ваъз-насиҳат ўқувчи; воиз, ваъзгўй.

2 Талқин қилувчи, шарҳловчи.

3 *диал.* Қўшиқчи, ашулачи, хонанда.

ТАМА [*а*] (*охирги* а — *чўзиқ*) **1** Бировдан бир нарса кутиш, бировдан ўлжа олишга бўлган интилиш, ҳирс. *Қоронғи кулбада, бир парча эски пўстак устида чархини ғувиллатиб ўтирган бу муштипар, рангпар хотиннинг тамадан, макру ҳийладан мусаффо, пок, бегубор қалби меҳру муҳаббат билан тепар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Эшонларнинг ҳолидан, Сўз очма аҳволидан, Ҳамон тама ишлари Ҳалойиқнинг молидан.* Ҳамза. *Али тажанг баъзи буюмларга тама билан қўл узатди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Умидворлик, умид, илинж. — *Балки бегингизнинг тамалари хон қизидадир, — деди истеҳзо билан Ҳомид.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Тама қилмоқ** 1) бировдан бирор нарса кутмоқ, бировдан ўлжа олишга интилмоқ, кўз тикмоқ. *Бир-бирларидан ҳеч нарса тама қилмай дўстлашишлари икковини ҳам чинакам бахтиёр қиларди.* П: Қодиров, Уч илдиз. *Махдум бу ерда ўқиётган икки муллавачча учун Қорабулоқдаги вақфдан ҳам тама қилмоқда эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) умидвор бўлмоқ, умид қилмоқ; толиб бўлмоқ. *Шунча азамат йигит турганда, сен бола, посёлканинг олд қизига тама қилиб келсанг-а!* П. Қодиров, Қадрим.

ТАМАГИР [*а*+*ф-т*] Бировдан ўлжа олишга, тама қилишга ўрганган, тама қилувчи. *Тамагир одам. Тамагир бўлмоқ. Тамагир қилмоқ.* ▪ *Солиҳ махдум хасис, тамагир, ҳар ҳолда.. уни яхшилар қаторига қўйиб бўлмайди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Учинчи бир туркум одамлар борки, ҳатто уйига меҳмонга бориб қолсанг ҳам қўлингга қарайди. Бундай одамни тамагир, порахўр деявер.* Ё. Шукуров, Қасос. *У ўз жиянидан тамагир бўлгани учун эмас, балки уни чалғитмоқ ниятида келган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТАМАГИРЛИК **тамагир** *с. белги оти. Тамагирлик билан қарамоқ. Тамагирлик қилмоқ.* ▪ *Кўп ўтмай Дарвеш бободек худодан ризқ тилаб ётиш, тамагирлик каби ярамас хулқлардан бошқа нарсани ўрганмаслигимга кўзим етиб, Дарвеш бободан кўнглим совиди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ТАМАДА [*р*<*грузинча*] Ўтиришларда, зиёфатда ичкилик қуйиб тост айтувчи; соқий, косагул. *Маруся келиб ўтириши билан Ҳайдар сўз бошлади.— Мени тамада қилиб қўйишди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ТАМАДДИ [*а*] Енгил-елпи овқатланиш. *Тамадди қилмоқ.* ▪ *Қоринлар ҳам пиёз булиб кетди. Нон бўлганда тамадди қилиб олсак ёмон бўлмас эди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

♦ **Бир тамаддимиз ўтиб турибди** ҳар қалай тирикчилигимиз, кунимиз ўтиб турибди.

ТАМАДДИЛАНМОҚ Енгил-елпи овқатланмоқ, бир оз овқатланиб олмоқ.

ТАМАДДУН [*а*] *эск. кт. айн.* **маданият.**

ТАМАДДУНЛАШМОҚ *эск. кт. айн.* **маданийлашмоқ.**

ТАМАКИ [*ф-т*] Йирик баргли ўтсимон ўсимлик. | Шу ўсимликдан қуритиб тайёрланган чекимлик. *Аччиқ тамаки. Кучсиз тамаки. Тамаки маҳсулоти. Тамаки чекмоқ.* ▪ *Эмин унга тамаки халтасини узатди: — Хуморингни ёз, ошнам, қўлбола тамаки.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТАМАКИДОН [*ф-т*] Тамаки солиб қўйиладиган идиш. *Тамакидондан тамаки олмоқ.*

ТАМАКИЗОР [*ф-т*] Тамаки экилган ер, майдон; тамаки плантацияси. *Колхоз тамакизорлари.*

ТАМАКИКОР [*ф-т*] Тамаки экувчи ва етиштирувчи деҳқон ёки хўжалик. *Колхоз тамакикорлари.* || *Тамакикор деҳқон. Тамакикор колхоз.*

ТАМАКИКОРЛИК Тамаки етиштириш, тамакичилик.

ТАМАКИФУРУШ [*ф-т*] Тамаки савдоси билан шуғулланувчи киши.

ТАМАКИЧИ **1** *айн.* **тамакикор.**

2 *айн.* **тамакифуруш.**

ТАМАКИЧИЛИК *айн.* **тамакикорлик.**

ТАМАКИШУНОС [*ф-т*] Тамакичилик мутахассиси.

ТАМАКОР [*а*+*ф-т*] *кам қўлл. айн.* **тамагир.** *Тамакор одам. Тамакор кўзлар.* || *Лутф ила кўнглимни васлингга тамакор айладинг.* Ойбек, Навоий.

ТАМАЛ [*грек*] *эск. кт.* Негиз, асос, пойдевор. *Тамал-солмоқ* (*қўймоқ*). ▪ *Ҳақиқат тамалини қулатмоққа кўтарилган қўлларни кесмоқ зарур.* Ойбек, Навоий. *Ҳар бир иншоотимиз келажакнинг кўркидир, Бу кун қўйилмоқдадир эртанинг тамал тоши.* Уйғун. *Йигирманчи асрнинг наҳори эди, Рус халқи тақдирга қўярди тамал. Қудратнинг боғида толе ниҳоли Саодат япроғин ёзарди амал.* Ғ. Ғулом.

ТАМАЛАНМОҚ *кам қўлл.* Тама қилмоқ, умидвор бўлмоқ.

ТАМАННО [*а*] Ноз-ишвали ҳаракат, ноз, ишва, карашма. *Ёр таманноси.* ▪ [*Машариф*] *битта папиросни қулоғига қистирган, иккинчиси лабида, олифтагарчиликка зеб бериб, таманно билан келарди.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр. **Таманно қилмоқ** (*ёки* **этмоқ, айламоқ**) 1) ноз-ишва, карашма қилмоқ; 2) *эск.* истамоқ, тиламоқ, сўрамоқ. *Кўз нуримизнинг дуои жонини субҳи шом.. таманно этмоқдамиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 3) орзу қилмоқ. *Қайга мен бошим урай ҳам қайда ғавғо айлайин, қайсибир лутфу карамларни таманно айлайин.* С. Абдулла.

ТАМАННОЛИ Ноз-ишвали, карашмали. *Таманноли нозанин. Таманноли кўзлар. Таманноли қилиқлар.*

ТАМАЧИ *айн.* **тамагир.** *Тамачи одам.*

ТАМБА Эшикни бекитиш учун орқасидан тиралган ёки тираладиган тахта, ёғоч ва ш. к. *Эшикка тамба қўймоқ.* ▪ *Эшикни бекитдик, орқасига катта бир харсанени олиб келиб тамба қилдик.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ТАМБАЛ [*а*] *с. т.* Танбал.

ТАМБАЛАМОҚ Тамба қўймоқ, тамба тираб бекитмоқ. *Дарвозани тамбаламоқ.* ▪ *Матқовул бир вақтлар.. кечалари занжири илиниб, тамбалаб қўйиладиган эшиги ўрнида унгур оғзидай очилиб турган ердан лип этиб ичкари кирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАМБАЛАНМОҚ **тамбаламоқ** *фл. мажҳ. н. Тамбаланган эшик.* ▪ *Майна қўлига ўқланган маузер ушлаганча, эҳтиёткорлик билан, дарвозадан ўтди.. ичкари ҳовлининг эшиги берк. Бориб итариб кўрди — тамбаланган.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ТАМБУР [*р*<*фр*] Темир йўл вагонининг кираверишидаги даҳлизчасимон бўлмаси. *Сергей алоҳида вагонга қўшимча соқчилар қўйди. Ўзи ҳам штаб-вагондан шу вагон тамбурига кўчиб ўтди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТАМИЗ [*ф-т*] **1** Ақл, идрок. **Аҳли тамиз** ақлли, тамизли кишилар. *Хомуш ўлтир, Муаззам, суҳбати аҳли тамиз ичра.* Муаззам.

2 Ўз билиги, ақли, фаросати билан

www.ziyouz.com kutubxonasi

тегишлича иш тутиш қобилияти; фаҳм, фаросат. *Тамизи йўқ одам.*

ТАМИЗЛИ 1 Ақлли, идрокли.

2 Ўз билиги, ақли, фаросати билан тегишлича иш тутувчи; фаҳмли, фаросатли. *Тамизли бола.* ■ *Ҳали ҳеч ким кўрмаган бўлса ҳам, Мухторхон домла ёқтиргани учун, жуда ақлли, тамизли аёл чиқиши муқаррар бўлган келинни ҳамма ғойибона яхши кўриб қолди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

ТАМИЗСИЗ Тамизи йўқ; бетамиз, бефаросат. *Тамизсиз одам.*

ТАМҚИН [*а*] 1 Салобат, савлат; савлатлилик.

2 Сабр, қаноат; оғирлик, вазминлик. *Жангларда зафардор, Халқимга бўлиб ёр, Ҳар ишда мададкор, Тамкину қарорим.* Ҳабибий.

ТАМЛИ Тами яхши; тотли, мазали. *Тамли овқат.* ■ *Биринчи марта ўз меҳнатим.. билан тайёр бўлганиданми ёки ҳаддан ортиқ очиққанимданми, ҳар ҳолда, у кунги қўзиқорин қовурдоғи гўшт қовурдоғидан ҳам тамлироқ туюлди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ТАМОЙИЛ [*а*] *эск. кт.* Майл, мойиллик; тенденция. *Ўша куни у [Хусния] онасига ёмон гапирмади, онаси ҳам инсон эканлигини, инсон қалбида ҳақиқат тамойили хукмронлигини биларди.* М. Исмоилий, Фарзандлик бурчи. *Ваҳший халқларда қонхўрликка тамойил зўр бўлади. Бу — шубҳасиз ҳақиқат!* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАМОМ [*а*] 1 *от* Охир, поён, ниҳоя. *Иш тамомига етди. Ҳикояни тамомига етказмоқ.* **Тамом бўлмоқ** 1) охирига, поёнига, ниҳоясига етмоқ, тугамоқ. *Дарс тамом бўлди.* ■ *— Олтин ўтда билинади,— деди Собирахон, уруш тамом ҳам бўлар, ўйин-кулги учун тўпланганимизда, бу кунлар эртакдай бўлиб ҳам қолар.* А. Қаҳҳор, Хотинлар; 2) битмоқ, қўлдан чиқмоқ, тайёр бўлмоқ. *Қурилиш тамом бўлди;* 3) ишлатилиб, сарфланиб, истифода қилиниб одоқ бўлмоқ, тугамоқ. *Пул тамом бўлди. Вақт тамом бўлди.* ■ *Занжирли реакция ғоят даражада тезлик билан ривожланади ва парчаланувчи материалнинг ҳаммаси тамом бўлганига қадар давом этади.* «Фан ва турмуш», 1959, № 10; 4) *кўчма* дард-алам тортиб, кулфат чекиб, куйиб ёки ёниб адо бўлмоқ, тугамоқ. *Майли, болам, бошга тушганни кўз кўрар, дейдилар. Мени қўйиб ўзингни ҳам бир ўйлаб қўй. Бу ташвишлардан адойи тамом бўлдинг-ку, болам!* Ю. Ёқубов, Айтсам дилим куяди, айтмасам дилим; 5) синмоқ, абгор бўлмоқ. *Еган еб кетди. Ичган ичиб кетди. Аммо, Абдувосеъ шу битта тўй билан тамом бўлди.* «Муштум», 1963, № 23. **Тамом қилмоқ** 1) охирига, поёнига, ниҳоясига етказмоқ. *Аҳмедов капсанчиларни колхоз тузишга чақириб, сўзини тамом қилди. Савол-жавобга ўтилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) битирмоқ, қўлдан чиқармоқ, тайёр қилмоқ. *Мактаб қурилишини сентябргача тамом қиламиз;* 3) ишлатиб, сарфлаб, фойдаланиб одоқ қилмоқ, тугатмоқ. *Ресурсларни тамом қилмоқ.* ■ *Пул десанг — саноғи йўқ.. Санаб тамом қилиб бўлмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 4) ўқув юртида ўқиб чиқмоқ, битириб чиқмоқ, ўқув юртини тугатмоқ. *Университетни тамом қилган киши;* 5) *кўчма* адо қилмоқ. *Ўғлининг ташвиши кампирни тамом қилди;* 6) *кўчма* ўлдирмоқ. *Тўқсоновнинг мерганлик ҳаваси қўзиб, дарров Дадабойнинг елкасидан сочма милтиқни олди-да, типирчилаётган итни бир отишда тамом қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 7) *кўчма* синдирмоқ, абгор қилмоқ. *Битта тўй уни тамом қилди.*

2 *рвш* Тамомила, бутунлай, батамом. *Тамом эсдан чиқармоқ. Тамом ишонмоқ.* ■ *Элмурод маъюс бир неча қадам босди. «Йўқ,— деди ичида,— бу мен билган, мен синаган Фотима эмас. Энди ўзгариб, тамом бошқа бўлиб қолган».* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ярим кечага борганда душман тамом ҳолдан тойиб, чекинишга мажбур бўлди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Ҳамма, барча; ҳаммаси, барчаси. *Тамом халқ мажлисга йиғилди.* ■ *Юсуфбек ҳожининг Нормуҳаммад қушбегига юборган чопари Кировчи яқинида унга етган ва қушбегини тамом сипоҳлари билан Тошкентга қайтарган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | *кесим вазифасида* Битди, тугади. *Гап тамом, вассалом. Шу билан сўзим тамом.* ■ *— Боғингни биз зўрлаб олмаймиз, ука! — койиб, сансираб деди Фазлиддин.— Саккиз юз сўмни сана, иш тамом.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шундан қўрқдими — тамом, ўлимдан қўрққани бўлади. Ўлимдан қўрққан киши қаҳрамон бўлолмайди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

◆ **Адойи тамом бўлмоқ** 1) ғам-ташвишдан ёки дард чекиб адо бўлмоқ; 2) дунёдан ўтмоқ, вафот этмоқ, ўлмоқ.

ТАМОМАН *рвш* 1 Сира ҳам қолмасдан, қолдирмасдан, батамом, буткул. *Хатар тамоман йўқолди. Қарздан тамоман узилди.* ■ *Сафар бўзчи гинани тамоман кўнглидан ювиб ташлаган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. | Тўлиқ равишда, тўлиқ, тўла. *Мактубни иситма орасида ёзганингизга тамоман қаноат ҳосил қилдим. Шунинг учун сизни айблашга ҳаққим йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Бутунлай, тамомила; тубдан. *Аҳвол тамоман ўзгарди. Мен сизни тамоман унутибман.* ■ *Анвар кулди. Аммо бу кулиш унинг бояги кулгиларидан тамоман бошқа, яъни бахтиёрлик кулгиси эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Эгнида бир енги тирсагидан, бир бари тамоман йўқ, илма-тешик бўз яктак.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Сира, асло, ҳеч. *Мен бунга тамоман қўшила олмайман.*

ТАМОМИ(Й) [*а*] Ҳамма, барча, бари. *Тамоми(й) халқ майдонга йиғилди.*

ТАМОМИ(Й)ЛА *рвш* Бутунлай, тамоман. *Аҳвол тамоми(й)ла ўзгарди. Мен буни тамоми(й)ла унутибман.*

ТАМОМЛАМОҚ 1 Охирига, поёнига, ниҳоясига етказмоқ. *Лекцияни тамомламоқ.* ■ *Ҳожи ўзидан ошириб сўзлаган бу сўзларини шу гап билан тамомлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Битирмоқ, қўлдан чиқармоқ, тайёр қилмоқ. *Яна бир ғайрат қилиб, ГЭСни битириб олсак, колхозчилар каналини тамомлаб, сувни бизга келтириб берсалар, марра бизники.* Ойдин, Мардлик — мангулик.

3 Ишлатиб, сарфлаб, фойдаланиб одоқ қилмоқ, тугатмоқ. *Маблағларни тамомламоқ. Запасларни тамомламоқ.*

4 Ўқув юртида ўқиб битириб чиқмоқ, ўқув юртини тугатмоқ. *Мактабимни тамомлаб, Келдим ёрни сўроқлаб.* Ё. Мирзо.

ТАМОМЛАНМОҚ тамомламоқ *фл. мажҳ. н.* *Ўқиш тамомланди. Пахта терими тамомланди. Қурилиш тамомланди. Маблағлар тамомланди.*

ТАМОМЛАТМОҚ тамомламоқ *фл. орт. н.*

ТАМОМЛАШМОҚ тамомламоқ *фл. бирг. н.* *Ишни барвақт тамомлашди. Ўқишни тамомлашди. Қурилишни муддатидан олдин тамомлашибди.*

ТАМОШО [*а*] *юқ. усл.* Томоша. *Мақкатуллода, Мадинада бўлдик, Арофот тоғига чиқдик. Бир ойча зиёфату тамошода бўлдик.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Тамошо айланг Ленин ўртоқ ишини, Кўчада сулатди душман бошини.* «Фольклор».

ТАМСИЗ Тами, мазаси йўқ; бемаза, тотсиз. *Тамсиз овқат.*

ТАМТАМ 1 Қадди-қомати келишган ва зебо. *Ана, бошга кўркам гулдай пахтасини кўтариб, Хирмон сари илдам келар Зуҳра билан Марҳабо. Али ота оқ булутдай пахталарни шопириб, Ўқир тамтам қизларининг ғайратига тасанно.* Зулфия.

2 *кўчма салб.* Ўзига, кийим-бошига зеб берган; башанг, олифта. || *Номи Мўтти бўлса ҳам, кўп йигитларни лақиллатганидан лўтти, деб ном олган бу қиз шаҳардаги энг тамтамларнинг бири экан.* С. Аҳмад, Мўтти.

ТАМ-ТАМ Қатта мис баркаш шаклидаги, таёқча билан уриб чалинадиган музика асбоби. *Чўчима, раққоса! Там-там сасидан.* Ҳ. Шарипов.

ТАМТАРОҚЛИ Дабдабали, баланд-парвоз. *Тамтароқли иборалар.* ■ *Паншев унинг [Бахшиллоҳожининг] тамтароқли сўзларини таржима қилгандан кейин, пристав мутаваллини қўлтиқлаб тахт ёнига олиб борди.* М. Осим, Элчилар. *Михайловский жаноблари бу назарияни баён қиладиган жуда кўп марксистик адабиётнинг мазмунини умумий тарзда баён қилгандан кейин, ўз танқидини мана бундай тамтароқли узун гаплар билан бошлайди.* В. И. Ленин, «Халқ дўстлари» нима ва улар социал-демо-

www.ziyouz.com kutubxonasi

кратларга қарши қандай курашадилар.

ТАМУҒ *эск. дин.* Жаҳаннам, дўзах.

ТАМШАНМОҚ Бирор нарса еяётган, чайнаётгандек оғиз очмай лабларини қимирлатмоқ; оғзидагини тотиб кўраётгандек бўлиб лабларини очмай чайнамоқ. *Элмурод қўл чўзиб, мошкичиридан жиндек оғзига солди-да, бўйнини қисиб, ерга қараган куйи секин тамшанди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мунчалик мазани топа олмайди, Уйқуда тамшанган чақалоқ ҳам.* Ғ. Ғулом. | Оғзининг суви келиб лаб-лунжини қимирлатиб қўймоқ. *Шаҳардан олаётган шунча даромадинг камлик қиляптимики, энди қишлоққа қараб тамшанасан, баччагар!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Оғзида бирор нарса бор кишидек сўзламоқ. *У [Оқсоқол] ўзининг ёш шеригига эски жанглар ҳақида тамшаниб эртак сўзлайди.* Ойбек, Навоий.

ТАМҒА 1 Нарса, мол, маҳсулот ва ш. к.ни ажратиш, ҳисобга олиш ёки уларнинг кимга тегишлилигини кўрсатиш учун қўйиладиган, босиладиган белги. *Фабрика тамғаси.* ▪ *Окопдан қараб турган Нормат уларнинг [самолётларнинг] қанотларидаги қизил юлдуз тамғаларини кўриб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Баланд, тиниқ осмонда Пўлат қушлар учади, Юлдуз тамға қушларни Кўрган қизғун қочади.* З. Диёр. | Қадимда маҳбусларнинг танасига босиладиган белги. | Шундай белги қўйиш, босиш учун хизмат қиладиган асбоб ва унинг ёрдамида қўйилган, босилган белги, из. *Боланинг билагига ёпишиб қолган тамғани Наби полвон эритилган сургуч устига босилган печатдек, зўрға узиб олди.* Айний, Қуллар.— *Ҳа, тамға бузилган, ўғирланган эди,— деди Мулланавруз.— Қанча ўғирланган? — Менинг тахминимча, икки ботмон ўғирланган.* Айний, Қуллар. *Тамға каби таниқли. Ҳар ерда бир из... Ғозоқларда жилади. Уч-тўрт хотин-қиз.* Ҳ. Олимжон.

2 *айн.* **герб.** *Саодат беҳисоб тангалар орасида ўз тангасини таниб турибди; унинг буғдой бошоқ қўшилган ўроқ-болға тамғаси сув остида Саодатнинг кўзига ўзгача ярқирамоқда.* И. Раҳим, Ихлос.

3 *эск.* Муҳр, печать.

4 От ва қора молнинг сонига куйдириб босиладиган белги ва шундай белги босадиган асбоб. *Отнинг сонига тамға солмоқ.*

5 *кўчма* Асар, из. *Азоб-уқубатлар тамғаси.* ▪ *Уларда [тарихий обидаларда] кўп замонлар ва динларнинг тамғаси бор.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. *[Ойимхон] Мадаминнинг хотинларининг ҳовлисини супуриб, сувини ташиб берган, аммо раҳмат ўрнига қарғиш ва жеркиш эшитган. Энди бу нарсалар унинг юрагида ўтмиш босган тамғалар бўлиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Аломат, нишона. *Тана бузоқнинг турқи туққанига тамға деганларидек, албатта менга равшан.. Аразчи десанглар ҳам шу [Кумуш], ичи қоралик десангиз ҳам шунда.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 *кўчма* Кишиларнинг қилмишига, хатти-ҳаракатига, хулқ-атвори ва ш. к.га кўра тақилган ёрлиқ, белги. *Лаънат тамғаси.* ▪ *Менга қаранг, Субхонқул ака, сиз одамларни ҳар хил тамғалар билан бўлиб чиқдингиз. Шунчаки, оддий совет кишилари йўқми бу ерда?* А. Мухтор, Туғилиш. *Хом хаёл «азаматъ»лар пешанамга тамға босишга уста бўлиб қолдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

7 *тар.* Қадимда четдан киритилган молга белги солишда олинган бож.

◆ **Тилингга тамға босилганми?** тилинг йўқми?, нега гапирмайсан?

ТАМҒАДОР 1 *от, тар.* Қадимда четдан киритилган молга тамға босиш ва бож олиш билан шуғулланган лавозимли киши.

2 *сфт* Тамға босилган, тамғали.

ТАМҒАЛАМОҚ Тамға босмоқ, тамға солмоқ. *Молларни тамғаламоқ.* ▪ *Яхшигина қўриқланг, хабардор бўлинг, элаб чошлаганидан кейин тамғалаб менга хабар беринг. Фурсатимни топиб келиб, бирғалашиб хирмонни кўтарамиз.* Айний, Қуллар.

ТАМҒАЛАНМОҚ тамғаламоқ *фл. мажҳ. н. Тамғаланган от.* ▪ *Кўзим қорачиғида тамғаланганми Сўнмас севгилардан жилвалар сўнгсиз.* Ғ. Ғулом.

ТАМҒАЛАТМОҚ тамғаламоқ *фл. орт. н.*

ТАМҒАЛИ 1 Тамға босилган, тамға солинган. *Қизил ярим ой тамғали санитария аравачалари, машиналар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *айн.* **гербли.** *Дўкондорлар унинг кафтига аллақандай тамғали марка пулни жирканиб ташлар, ё бўлмаса кўзларини ўқрайтириб, қўлларини силтаб, «кет!» деб жеркиб берардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАН I *[ф-т]* **1** Тана, гавда, жусса. *Мендан омон кетмас жонинг, Бунда қолар сенинг танинг.* «Ширин билан Шакар». | Киши вужудининг сиртқи қисми, сирти, юзи; бадан. *Тани қора одам. Текин томоқ танни тоза қилади.* Мақол. ▪ *Махдум бўлали.. сийрак мўй, оқ тан, истараси иссиқ бир домла эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Қишининг бутун борлиғи, вужуд. *Соғ танда соғ ақл.* Мақол. *Тани соғлиқ — туман бойлик.* Мақол. ▪ *— Худоё тавба денг, жон бошқа, тан бошқа,— деди домла.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Аноргулнинг қўлидаги дутор «ўртоқлар» куйини танларга ларза бериб тарона қилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Оҳ тортсам қурийди танимда дармон, Юрагимда кўпдир менинг юз армон.* «Ширин билан Шакар». **Бир жон, бир тан бўлиб** *қ.* **жон. Танга сингдирмоқ** ўзлаштирмоқ, мияга қуйиб, тушуниб, уқиб олмоқ. *Ёш командирлар шу мулойим сўзли озғин киши партиянинг, Ленинниинг топшириғини бераётганини англаб, унинг сўзларини танларига сингдириб олдилар.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТАН II *[ф-т]* **1** Қимсага тегишли қисм, улуш ёки нарса; кимсанинг зиммасидаги иш ва ш. к. *Ҳар ким ўз танини олди. Ҳаражатнинг ярми менинг таним. Мен ҳам тўртдан бир тан.* ▪ *— Зил-замбилинг нимаси? — Ойсулув кўпчиб пишган кулчадай юзида бежиримгина ўрнашган бурнини жийирди, юпқа лабини бурди.— Қўй. Оғир бўлсам ўзимга тан!* С. Анорбоев, Оқсой.— *Бўпти, Даврон, зиёфат менга тан,— дедим. Ҳаммасини ўзим пишираман.* П. Қодиров, Қадрим.

2 Дастлабки баҳо; таннарх. *Танидан юз сўм камига сотмоқ.* | Дастлабки маблағ, сармоя. *Еб-ичиб танини қилмоқ.* ▪ *Муҳаммадражаб саккиз минг сўмни ойига ўн уч процент фойда бериш шарти билан олиб, икки ойдан бери на фойдасини беради, на танини.* А. Қаҳҳор, Сароб.

◆ **Тан бермоқ** 1) ишонмоқ, иноимоқ. *Илгари мен, оғиғи, буларнинг қўлидан шунчалик иш келишига инонмаган эдим, энди тан бериб қўйдим.* Ҳ. Назир, Маёқ сари; 2) қойил бўлмоқ, қойил қолмоқ. *Ўктам кўзларини қисиб, бошини тебратиб қовунни мақтади:— Дидингизга тан бердим.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Гоҳ-гоҳ дунёни ўйлаб, хўжайинга тан бераман: умр қисқа, беш кунлик дунёда завқ суриш ғанимат.* Ойбек, Қутлуғ қон; 3) итоат этмоқ, кўнмоқ. *Тақдирга тан бермоқ. Танқидга тан бермоқ.* ▪ *Шундай қилиб энди жаллодлар қайтди, Ҳар ишга тан бериб иккови етди.* «Ширин билан Шакар». **Тан олмоқ** 1) бўйнига олмоқ, иқрор бўлмоқ. *Ўз хатоларини тан олмоқ.* ▪ *Адолат ҳар куни кечқурун Усмонжонни кўриш орзусида уйига ошиқар, уни соғинар, лекин буни тан олишга ўзидан-ўзи уяларди.* С. Зуннунова, Гулхан; 2) танимоқ, ҳисоблашмоқ; эътироф қилмоқ. *Совет Иттифоқининг халқ маорифи соҳасидаги ютуқларини бутун дунё тан олмоқда.* ▪ *Раисни тан олмай қўйишларига ҳам сал қолди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТАНА I *[ф-т]* **1** Гавданинг бош ва қўл-оёқдан бошқа қисми. *Танаси йўғон одам.* ▪ *Дастлабки паллада оғриқ сезилмади. Нормаднинг танаси, қўллари гусеницалар ўртасида қолгани учун шикаст емади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Гавданинг бошдан бўлак қисми; жусса. *Тана аъзолари. Бошини танасидан жудо қилмоқ.*

2 Киши вужудининг сиртқи қисми, сирти, юзи; бадан. *Қумушхон айтмоқчи, танамнинг жароҳати бир йил бўлмаса, ўн йилда тузалар.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

3 Қишининг бутун борлиғи, тани, вужуди. *Танаси бошқа дард билмас.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Мақол. ■ *Осмонимиздаги булутлар тарқалиши билан, танамиз илийди, жонимиз тинчийди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ота, бригада бошлиқлари келишса, айтинг, сводкани эрталаб олиб келишсин, бошим оғриб, танам зирқираб турибди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

4. Дарахтнинг, ўсимликнинг таг, поя қисми. *Ҳовузнинг тўрт томонида йўғон-йўғон қайрағочлар, таналари қулочга сиғмайди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

5 *тех.* Турли асбоб, машина ва ш. к.нинг бўлакларини тутиб турувчи қисми. *Краннинг танаси.*

◆ **Танангга ўйлаб кўр** (*ёки қара*) яхшилаб ўйлаб, муҳокама қилиб кўр. *Жаҳлимдан тушганимдан кейин шундай танамга ўйлаб қарасам, бечора ўртоғимдан унчалик қаттиқ гина қилишнинг ҳожати йўқ экан.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ТАНА II [*ф-т*] Бир-икки ёшли уррочи бузоқ. *Тана боқмоқ.*

ТАНАВОР [*ф-т*] Пойабзалнинг бошлиғи ва қўнжи учун ишлатиладиган тери ва ундан тайёрланган заготовка. [*Бойбур*] *Москвада юз хил касб эгалари яшашини, ҳар бир мол учун айри-айри бозор ва расталар борлигини, Москванинг чармфурушлик бозорида таг чарм бошқа растада, танавор чарм бошқа растада сотилишини гапириб берди.* М. Осим, Элчилар.

ТАНАЗЗУЛ [*а*] Орқага қараб кетиш; инқироз, тушкунлик, регресс. *Иқтисодий таназзул. Таназзулга тушмоқ. Таназзулга юз ўгирмоқ.* ■ *Деҳқончиликда майда ишлаб чиқаришнинг.. таназзули шак-шубҳасиз фактдир.* В. И. Ленин, Марксизмнинг уч манбаи ва уч таркибий қисми. *Ўтмишда хароба, чанқоқ бўлиб келган Бешкент қишлоғи таназзулдан тараққиётга юз ўгирди.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, 10 июнь.

ТАНАҚОР [*ф-т*] 1 Бор кислотасининг натрийли тузи (сир тайёрлашда, химиявий идиш ва шишалар ишлаб чиқаришда, металларни кавшарлашда ишлатиладиган шишасимон тиниқ кристалик модда).

2 *кўчма* Бирлаштирувчи энг зарур нарса ҳақида. *Севги муқаддас нарса. Оиланинг тотув, ширин бўлишига у танакор бўлсин.* С. Нуров, Янгича тўйлар.

ТАНАФФУС [*а*] 1 Дарс, иш, машғулот ва ш. к. орасида бериладиган қисқа дам. *Ўқувчилар танаффусга чиқди. Танаффус эълон қилмоқ. Узоқ танаффусдан кейин қурилиш ишлари яна бошланиб кетди.* ■ *Эрталаб қуёш билан баравар туриш, қош қорайгунча иш. Бир маҳал овқатга танаффус.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодисалар ўртасидаги узилиш. *Партиямизда узоқ давом этган танаффусдан кейин коллектив раҳбарлик вужудга келтирилди.* «Қ. Ўзбекистон», 1956, № 168.

ТАНАЧА 1 **тана** II *с. кичр. Танача боқмоқ.* ■ *Бизнинг даргоҳга яқин жойда икки яшар чамали бир ола танача бебошвоқ ўтлаб юрар эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 *физиол.* Қичкина, фақат микроскоп орқали кўрса бўладиган жисмлар, ҳужайралар. *Оқ таначалар. Қизил қон таначалари.* ■ *Қон — ичида жуда кўп қон таначалари бўлган тиниқ, деярли рангсиз суюқликдан иборат.* «Анатомия».

3 *бот.* Ниш; ниҳол.

ТАНБАЛ [*а*] Ўтакетган дангаса, ялқов. *Танбал одам.* ■ *Бўлмагай танбал киши бахту саодат истаса, Иш учун интилгай, эл ичра шарофат истаса.* Ҳабибий. || *Дала шийпони қурилишига бошлиқ қилиб биркитилган киши анча бўшанг ва танбал эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТАНБАЛЛАШМОҚ Танбал бўлиб бормоқ, танбал бўлиб қолмоқ, дангасалашмоқ. *Бекорчиликка ўрганиб танбаллашиб қолибсан.*

ТАНБЕҲ [*а*] Ножўя хатти-ҳаракат учун берилган таъзир, койиш, огоҳлантириш ёки жазо. *Енгил танбеҳ. Қаттиқ танбеҳ. Танбеҳ бермоқ. Танбеҳ олмоқ.* ■ *Кекса боғбоннинг самимий сўзлари ҳам таъна, ҳам танбеҳ эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. — *Нега ҳа деб янглиша берасиз-а,— дея танбеҳ қилди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Танбеҳини бериб қўймоқ** *айн.* **адабини бериб қўймоқ** *қ.* **адаб. Танбеҳ емоқ** койиш эшитмоқ, огоҳлантирилмоқ. **Танбеҳини емоқ** адабини, таъзирини емоқ. *Одам тиқилинч бўлган бу вагонда жой тополмасдан эшикнинг олдида ўтириб, тоза танбеҳимни едим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ТАНБЕҲЛАМОҚ 1 Танбеҳ бермоқ, адабини, таъзирини бериб қўймоқ, койимоқ.

2 Огоҳлантирмоқ; уқдирмоқ. *Уни йиқилган йўғон дарахтлар орқасига ўтказар, лабларини қисиб, қўллари билан танбеҳларди: «йиғлама!»* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ёз кунлари [Ўзбек ойим] айвоннинг тўрига ясланиб, Ҳасаналининг хотини бўлган Ойбодоққа, чўри қиз Ҳанифага хамирни ачитмасликни, паловни қирмоч олдирмасликни танбеҳлабгина ўтирар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАНБЕҲЛОВЧИ 1 **танбеҳламоқ** *фл. ш. оти.*

2 Танбеҳ мазмунидаги, оҳангидаги. *Гулсумбиби қизини.. бир оз дам олиб, кейин ишга чиқишга буюрди-да, ўзи.. танбеҳловчи товуш билан қизига деди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шарофатбиби.. оловдай ёнган кўркам қизил гулни танлаб, Комиланинг чаккасига ўз қўли билан қистириб қўйди. Қиз унга танбеҳловчи назар ташлади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТАНБУР [*ф-т*] Уч ёки тўртта сим торли, нохун билан чертиб чалинадиган музика асбоби. *Танбур чалмоқ. Танбурни созламоқ.* ■ *Барот полвон «додхоҳ келибди шекилли», деб самовар томонга қараган эди, дутор, танбур, ғижжак, най, доира кўтариб келаётган машшоқларга кўзи тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Эшакнинг** (*ёки* **хўкизнинг**) **қулоғига танбур чертмоқ** (*ёки* **чалмоқ**) тушунмайдиган одамга гап уқдирмоқ.— *Хўкизнинг қулоғига танбур чертдимми, нодон хотин! — қизариб кетди Ёрмат.— Кимга бўлар эди, бой отам ўзига сўраяпти.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАНБУРЧИ Танбур чалувчи созанда. *Моҳир танбурчи.* ■ *Алоҳида уйларда ёки мактаб боғида [домла] улар билан бир лағандан ош еб, дуторчи, танбурчи ва ашулачи йигит-қизларни шу ерга чақиртириб машшат қилишга берилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАНВИН [*а*] Араб ёзувида ҳарфнинг устига ёки остига қўйилган қўш зер, қўш забар, қўш пеш.

ТАНВИР [*а*] *эск. кт.* Маърифат, маориф, оқартирув, ёритув. *Матбуотнинг вазифаси халқни танвир ва тўғри йўлга ташвиқ бўлса, бизда бу вазифалар устига зам қилинган тилни тузатиш масъулияти ҳам бор.* «Қ. Ўзбекистон», 1925, № 193. *Мен мантиқ,.. фалсафа каби инсон закосининг муқаддас машъаллари билан талабаларнинг кўнгилларини танвир этаман.* Ойбек, Навоий.

ТАНГ [*ф-т*] 1 Оралиғи, эни, ҳажми етарлича катта бўлмаган; тор, чор. *Танг йўлак.* ■ *Тошни—тошларга уриб Тарқатиб қўрқинч оҳанг, Йўли унинг поёнсиз, Гўё саҳро кўкси танг.* Ғайратий.

2 Қутулиш, ҳал қилиш ёки иложини, давосини топиш жуда қийин бўлган, ғоят оғир, мушкул, ночор. *Танг аҳвол.* || *Беморнинг аҳволи танг.* ■ *Уканг Қурбон оқсоқол тегирмонида ишлаб турарди. Рўзғордан бир қадар сиқилишган. У ёғини суриштирсанг, қишлоқда ҳамманинг рўзғори танг.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ишнинг энг танг жойи, қум билан шағалнинг етишмаслигида.* А. Мухтор, Туғилиш. *Шомми кал.. Шерназарбойнинг навкарларини тутдай тўкиб, уни танг аҳволга солиб қўйди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Хонлик турса Жуманиёз, дейман, Ҳали-ҳали яшар эдик танг Қандай яхши кунлар бошланди. Ёшлик қургур ўтди-да, аттанг.* Э. Раҳим. **Вақт** (*ёки* **фурсат**) **танг** вақт оз, вақт зиқ. *Отабек учун вақт ортиқ танг ва қўрқинч эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Танг бўлмоқ** 1) мушкул аҳволга тушмоқ. [*Эшон:*] *Энди нима қиламан, қорним тешилмасайди,— деб пўнғиллабди. Думаланибди, ағанабди. Ҳоли танг бўлибди.* Н. Мақсудий, Мечкай эшон; 2) диққат, тажанг бўлмоқ. *Зуҳра тўйга кўнмади, деб бўлманг танг, Тўй бошлансин, шодиёна бошлансин.* С. Абдулла. **Уйқуси танг қилди** уйқуси келди, уйқу босди. [*Ҳасанали*] *ниҳоят кута-кута уйқуси танг қилгач, ўрнига*

www.ziyouz.com kutubxonasi

чўзилиб кипригини кипригига улаб ётди ва ухлаб кетганини ўзи ҳам сезмай қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Зарби танг** зардаси, аччиғи тез, сержаҳл. *Зарби танг одам.* **Заҳар танг қилди** сийгиси қистади.

ТАНГА 1 *тар.* Бухоро хонлигида 15 тийинга, Қўқон хонлигида 20 тийинга тенг бўлган кумуш пул. *Бир танга (йигирма тийин). Ярим танга (ўн тийин). Туя бир танга — қани бир танга, туя минг танга — мана минг танга.* Мақол. ▪ *— Битта мушак уч мири,— деди Туробжон,— юзта мушак отилса,.. биттангадан юз танга. Бир миридан кам — етмиш беш танга бўлади.* А. Қаҳҳор, Анор. | Умуман кумушдан, олтиндан ёки уларнинг қотишмасидан зарб қилинган пул. *Танга ва чақа.* ▪ *Охирида маддоҳ йиғилган танга ва қора пулларни бир шол қопчага солди.* Айний, Қуллар. *Полвон укасини ётқизиб, тугунчани очди. Ундан ипакка ўралган хат ва учта олтин танга чиқди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Балиқ терисини қоплаб олган қаттиқ майда тўғаракчалар. *Балиқнинг тангаси. Балиқ тангасини пичоқ билан тозаламоқ.*

3 *кўчма* Йилтироқ тангасимон нарса ҳақида. *Чойхоначи Дадамат ундамунда қуёш тангалари йилтираган тоза, текис саҳнга миришкорлик билан сув сепди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТАНГАДАЙ, -дек Танга ўлчамидек, кичик. *Супа ҳам анча салқин бўлиб, кечгача тангадек ерга қуёш тушмасди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. [*Заргаров:*] *Йўқ, йўқ! Менинг феълимни биласан-ку: жаҳлим чиқса, тангадай жанжални ғалвирдай қиламан қўяман.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ТАНГА-СОЧИҚ *этн.* Бошдан сочилган танга-чақа аралаш сочиқ. *Сарабиди аскар ўғли бошидан мева ҳам танга-сочиқ сочиб юборди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТАНГАЧА 1 танга *с. кичр.*

2 *кўчма* Майда танга шаклидаги йилтироқ нарсалар ҳақида. *Ер бетига осмондан Кўплаб тушар тангача, Будир қишнинг зийнати Ҳамаёқ оқ тонггача.* З. Диёр.

3 *айн.* **танга** 2.

ТАНГЕНС [*р<лат*] *мат.* Тўғри бурчакли учбурчакда бурчак қаршисидаги катетнинг бурчакка ёпишган катетга нисбатидан иборат тригонометрик функция.

ТАНГИ [*ф-т*] *геогр.* Икки тоғнинг остки туташган ери; тор дара.

ТАНГЛАЙ Оғиз бўшлиғининг бурун бўшлиғига туташган юқори қисми. *Қаттиқ танглай. Юмшоқ танглай. Тилни танглайга тегизмоқ.* ▪ *Секин* [*шафтолининг*] *пўстини арчисанг, оғзингга солиб, тилинг билан танглайингга боссанг-ку, сувини қулт-қулт ютсанг.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

◆ **Танглайи тақиллаб кетди** *ёки* **танглайи қуриди** ортиқ сувсаб, томоғи қақраб кетди. [*Қудратнинг*] *лаблари қовжираган, танглайи қуриган, ранглари ўчган эди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. **Танглайини кўтармоқ** (*ёки босмоқ*) *этн.* чақалоқнинг танглайини бошмалдоқ билан босмоқ. **Танглайини... билан кўтарган** бирор нарсага ружу қўйган одамга нисбатан айтиладиган ибора («қўндоқда теккан» иборасига яқин). *Унинг танглайини пул билан кўтарган.* **Танглайини тақиллатмоқ** танглай билан тил орасидан тақиллаган овоз чиқармоқ (ҳайрат, инкор ва ш. к. маънолар ифодалаш учун). *— Ҳеч кимда йўқми-а? — паришон бир ҳолда сўради Бувинисо. Кўзлари милтиллаган бола, гапиришга мадорсиздек, танглайини тақиллатиб, бош чайқади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАНГЛИК 1 танг *с. белги оти. Жойнинг танглиги. Вақтнинг танглиги.* ▪ *—Э..— деди тутилиб Умурзоқ ака.— Кирмоқчийдим-у, вақт танглик қилди-да.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Танг, сиқиқ жой. *Тангликка сира тобим йўқ. Этигим бир оз танглик қилди.*

3 Оғир, мушкул аҳвол; етишмаслик. *Озиқ-овқат танглиги.* ▪ *Рўзғордан шундай танглик тортдикки, гапирсам, балки ишонмайсиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Зиқналик, қаттиқлик. *Унинг бир оз танглиги бор.*

5 *айн.* **кризис.** *Иқтисодий танглик. Ҳукумат танглиги.*

ТАНГО [*р*] Тўрт тактда ўйналадиган мулойим рақс ва шу рақс музикаси. *Тангога рақс тушмоқ.* ▪ *«Чет» таклифларга чек қўйиш мақсадида уни ўзи тангога олиб тушмоқчи бўлди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ТАНГРИ [*мўғ*] Худо, олло, парвардигор. *Мен қиламан ўттиз, тангри қилади тўс-тўс.* Мақол. *Тенг еганни тангри суйибди.* Мақол. ▪ *Боласизга тангриси ҳам, бандаси ҳам бермас экан. Йигирма йил турмуш қилиб бола кўрмадим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТАНГЧИЛИК *айн.* **танглик** 3. *Тангчиликдан чиқмоқ.*

ТАНДА 1 Мата тўқиш учун узунасига тортилган ип, ўриш. *Тандаси ҳам, арқоғи ҳам соф ипакдан тайёрланган атлас.* ▪ *Этаги олисларга чўзилиб кетган чўл тўқувчи дастгоҳидаги тандага, янги обод бўлган жойлар эса шу танданинг аста-секин тўқилиб келаётган сергул матасига ўхшарди.* С. Аҳмад, Чўл бургути. **Танда қўймоқ** 1) мато тўқиш учун унинг ўришини тартиби билан тортиб чиқмоқ. *Марғилоннинг йўлига Артель қўяди танда, Камчиликни яшириб, Раис бўлди шарманда.* «Қўшиқлар»; 2) *кўчма* кўп марта бориб келмоқ, қатнамоқ. *Иноят оқсоқол Марғилон билан Чортерак орасига танда қўйиб қолган.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 *кўчма* Ўриш иплари каби тортилган нур, тола ва ш. к. ҳақида. *Қуёш ҳам шошқалоқ бўлиб қолди — тандасини дарров йиғиштириб олди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТАНДАЧИ Танда қўювчи уста.

ТАНДИР [*а*] Нон ёпиш учун белгиланган махсус лой ўчоқ. *Тандир қурмоқ. Тандирга ўт ёқмоқ. Тандирда нон ёпмоқ. Уйида чакса уни йўқ, том бошида қўш тандир.* Мақол. *Тандирдан янги узилган иссиқ нон.* ▪ [*Старшинанинг*] *тандирдан чиққан ширмон нон каби бўртиб турган юзида шўх табассум пайдо бўлди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Август ойининг охири. Тошкент тандирдек қизиган.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

◆ **Супрадаги унга қарамай, тандирга ўт қалайдиган** бор-йўғини суриштирмай ҳотамлик қиладиган, эррайим. *Раис супрадаги унга қарамай тандирга ўт қалайдиган хилидан.* С. Аҳмад, Ҳодивой.

ТАН-ЖОН [*ф-т*], **тану жон** кишининг бутун борлиғи, жони, тани, вужуди. *Тан-жонингиз соғми?* ▪ *—Ҳорманг энди, отам! — деди аёл, қотма узун қўллари билан Элмуроднинг елкаларидан силаб,— эсон-омон, соғ-саломат, тан-жонингиз сиҳат?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАНИЛМОҚ 1 танимоқ 1, 2, 4 *фл. мажҳ. н. У, ниқоби очилиб, танилиб қолди.*

2 (*ж. ва ч. к. билан*) Ном чиқармоқ, донг таратмоқ, машҳур бўлиб қолмоқ. *Оламга танилган шоир.* ▪ *Гап-гаштакларда, ўтиришларда китобхонлик қилган жўралари орасида «ширинсуханлик билан танилган Олимжон сайрайверди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Уч-тўрт кундаёқ янги студентимиз ўзининг ғалати хусусиятлари билан ҳаммага танилиб қолди.* Қ. Раҳимов, Ўз касбини севган йигит.

ТАНИМОҚ 1 Таниш, ошно бўлмоқ, билмоқ. *Мен уни икки йилдан бери танийман. Бу ерда у ҳеч кимни танимайди. Танимасни сийламас.* Мақол. *Мингни танигунча, бирнинг отини бил!* Мақол. ▪ *Степан Иванович шу атрофдаги аҳолининг катта-кичигини танир ва уларнинг бирортасини кўриб қолса ўзида йўқ хурсанд бўлар эди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Нуринисони яқиндан таниганлар у билан ҳар вақт жуда эҳтиёт бўлиб муомала қилар эдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Яқиндан билмоқ, билиб олмоқ, танишмоқ. [*Абдушукур*] *Қозонда уч йил яшади. Татар савдогарлари орасида айланаркан, уни-буни таниди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ўзига тегишли ёки таниш кимсани, нарсани кўринишидан ёки бошқа бирор белгисидан билмоқ, ажратмоқ. *Овозидан танимоқ. Кўзидан танимоқ.* ▪ *Дарвозабон бекни таниб қўл қовуштирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эшелоннинг кейинги тўхташида вагон тирқишидан қараб тур*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ган Исроил Азимов бу станцияни таниб, Пенза деди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳалиги актив.. Элмуродга таъна қилди:— Сиз мени танимаётибсизда-а? Ёш бўлсангиз ҳам бир кўрган одамингизни танимас экансизда-а?* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Фарқига борадиган, яхши-ёмонни ажратадиган бўлмоқ, билмоқ, ўрганмоқ. *Тўяр ошни кўз танийди, ошнани кўнгил танийди.* Мақол. *Отинг борида йўл тани, ақлинг борида эл тани.* Мақол. ▪ *Сен азалдан одам танийсан. К нглингга бир нарса келмасин-у, оғайни, Шоабдуфаттоҳ Хўжаев ўғил бола йигит.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар. *Йўлчи Жўранинг отини ва унга қандай парвариш қилишини томоша қиларкан, Жўра бошқа отларга бир зум кўз ташлаб, агар от танисанг, рисоладаги саман — шу,— деди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Ҳақ-ҳуқуқи, обрўйи, мавқеи ва ш. к. билан ҳисоблашиб муомала қилмоқ, тан олмоқ. *Африкада мустақилликка эришган мамлакатларни СССР биринчи бўлиб таниди.* ▪ *Биз Мусулмонқулни танимаймиз! Бизнинг бошлиғимиз Худоёрхондир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

♦ **Оқ-қорани таниган** яхши-ёмонни кўрган, кўп нарсани, дунёнинг бордию-келдисини билган. *Сиз оқ-қорани таниган одамсиз, Абдушукур.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Хат танимоқ** ўқиш-ёзишни билмоқ, саводли бўлмоқ. *Ана сизнинг меҳрибон Ойимхон опангиз. Активистка.. Районга бориб уч ой ўқиб келди. Ҳа, сал-пал хат танийдиган бўпти.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Эсини (ёки ақлини) танимоқ** эси кириб, ўлғайиб онгли равишда иш қиладиган ва кўрган-кечирганларини эслай оладиган бўлмоқ. *Биз, раисимиз айтмоқчи, энди эсини таниган боладаймиз: кўп нарсага қизиқамиз, кўп нарсани билгимиз келади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Мирпўлат Темирович гапнинг пўст калласини айтдилар, эсимни танiганимдан бери бу иккинчи марта этик кийишим.* С. Маҳкамов, Шогирд. **Ҳақини танимоқ** ўз ҳақ-ҳуқуқини билмоқ, ҳақ-ҳуқуқини ўз қўлига олмоқ. *Давлатёр таърифлагандек — «ҳақини танимаган» бу бечора [Худойқул] шу равишда ҳаёт кечирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАНИТМОҚ танимоқ *фл. орт. н.* Ўзини танитмоқ. *Хат танитмоқ.* ▪ *Мен бу ўғлонни сенларга яхшироқ танитиб қўйгани келдим.* Ҳ. Назир, Мусобақадошлар. *Совет ҳукумати, партиямиз бизга сув берди ҳам унинг кучини танитди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТАНИТТИРМОҚ танитмоқ *фл. орт. н.* Ўзини танитттирмоқ. *Хат танитттирмоқ.*

ТАНИШ 1 танимоқ *фл. иш оти.* *Бир-бирини таниш. Хат таниш. Оқ-қорани таниш.* ▪ *Фарғонада мени Азизбекнинг шеригидир, деб танишлари эҳтимолдан йироқ эмасди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *сфт* Бирор кимса илгаридан билган, кўрган, унга илгаридан маълум бўлган. *Таниш одам. Таниш овоз. Таниш иш.* ‖ *Бу ерлар унга болаликдан таниш.* ▪ *Зиёдилла таниш дала йўлидан хаёл суриб борарди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Буларнинг ҳеч қайсиси кўзимга таниш эмас.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

3 *от* Бирор кимса кўрган, билган, танийдиган одам; ошна. *Бир кўрган — билиш, икки кўрган — таниш.* Мақол. ▪ *Ёрмат Йўлчи билан ёнма-ён юриб, эски таниш каби ундан-бундан сўзлашиб борди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу кечаси ҳам шу ерда тунаб, эртасига танишлар билан бирга жўнадик.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Дўст, ўртоқ. **Кўз таниш** фақат салом-алик қилишиб юрадиган, ҳали яқиндан ўрганилмаган киши, узоқ таниш. *Зиёрат қилувчиларнинг аксарияти узоқ-яқин, кўз таниш мадраса талабалари.. эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТАНИШ-БИЛИШ Узоқ-яқин танишлар, ошна-оғайнилар. *Унинг таниш-билиши кўп.* ▪ *Элмуроднинг таниш-билиш ва синфдошларидан кимлар ҳарбийга олинганини санабди Муҳаррам.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТАНИШЛИК 1 таниш *с. белги оти.* *Иш билан танишлик.* ▪ *Унинг [Зебонинг] Элмурод билан муносабатини бошда, шунчаки, танишлик бўлса керак, акасини кўриб юришга баҳона, деб ўйлаганди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Таниш-билишларнинг ўзаро муносабати, ошна-оғайнилик. *Менга қолса, бу ишда ҳеч бир қўрқадиган гап йўқ, уста билан танишлиги бўлса, унинг уйига меҳмон бўлгандир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАНИШМОҚ 1 танимоқ *фл. бирг. н.* *Улар мени танишмади. Тошкентимиз шундай ўзгарганки, уни узоқ кўрмаганлар ҳозир таниша олмайди.*

2 Қимса билан ўзаро таниш бўлмоқ, бир-бирини таниб, билиб олмоқ. *Болалар бир-бирлари билан танишиб чиқдилар.* ▪ *Одатда кўпчилик қизларнинг ҳусни танишиб, суҳбатлашиб, дўстлашиб кетганингдан кейин очилади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Албатта, ўзинг бирга борасан, қудаларинг билан танишмоғинг ҳам зарур.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Муфассал ўрганмоқ, кўриб чиқмоқ, билиб олмоқ. *Иш билан танишмоқ. Шаҳар билан танишмоқ.*

ТАНИШСИЗЛИК 1 *кам қўлл.* Таниш эмаслик, нотанишлик. *Иш билан танишсизлик.*

2 Танишлари йўқлик. *Шаҳрингизга биринчи марта келишим бўлгани учун танишсизлик, ёлғизлик мени жуда зериктирган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАНИШТИРИЛМОҚ таништирмоқ *фл. мажҳ. н.* Иш билан таништирилмоқ. *Меҳмонлар шаҳар билан таништирилди.*

ТАНИШТИРМОҚ танишмоқ *фл. орт. н.* Аҳвол билан таништирмоқ. ▪ *Бу йўл унц биринчи марта одамлар билан таништирган ва ҳозиргача у таниган одамлар асосан шу йўлдагилар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Комсомоллар навбат билан ҳар куни кечқурун келиб чойхўрларни янги китоблар билан таништирар, газета, журналлар ўқиб беришар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТАНИҚ 1 *от* Таниб олиш учун қўйилган ёки табиий белги, нишон. *Йўқолган отингизнинг қандай таниғи бор?* **Таниқ бермоқ** танитмоқ. *Қишлоқда Мулла Мамажонни илгаридан танийдирган кишилар: — Бу йиллар [1928-29] фалон мозорнинг даҳмасида шайхлар билан бирга эди,— деб таниқ берадилар.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

2 *сфт* Таниб олиш учун қандайдир белгиси ёки белгилари бўлган; таниқли. *Таниқ мол.*

ТАНИҚЛИ 1 Таниб олиш учун қандайдир белгиси ёки белгилари бўлган; таниш. *Таниқли кўча.* ▪ *Тамға каби таниқли, Ҳар ерда бир из.. Узоқларда жилади Уч-тўрт хотин-қиз.* Ҳ. Олимжон.

2 Атоқли, машҳур. *Таниқли шоир.* ▪ *Қўнчилик олдида айтишиб ўтириш иккингизга ҳам ярашмайди, — ..иккингиз ҳам эл-юртда таниқли одамларсиз.* И. Раҳим, Ихлос.

ТАНК [*р*<*инг*л] Зирҳланган, тўп ва пулеметлар билан қуролланган, ҳар қандай оғир йўлда ҳам юра оладиган гусеницали ҳарбий машина. *Оғир танк. Енгил танк. Танк дивизияси.* ▪ *Бу ёққа [қишлоққа] мадад учун юборилган немис танкларининг йўлини бизнинг танкларимиз тўсган, сойликда танклар жанги бўлмоқда эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ТАНКЕТКА I [*р*] Қичкина танк.

ТАНКЕТКА II [*р*] Тагчарми товонга томон қалинлашиб борадиган хотин-қизларнинг енгил оёқ кийими.

ТАНКЧИ Танк қисмида хизмат қилувчи ҳарбий ходим. *Танкчилар жангга кирди.*

ТАНЛАМОҚ 1 Саралаб, хиллаб ёки керагини, мосини, хоҳлаганини олмоқ, сайламоқ. *Кадр танламоқ. Қовун танламоқ. Қўйнинг семизини танламоқ. Йўл танламоқ. Касб танламоқ. Эшакнинг танлагани шўра.* Мақол. *Ўроқчининг ёмони ўроқ танлар.* Мақол. ▪ *Кампир бу масалада шошиш ярамаслигини, куёвни хўп танлаб, ота-онасини суриштириб, касб-корини билиб, ундан кейин тўйга жавоб бериш кераклигини таъкид қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Фарқига бормоқ, яхши-ёмонини ажратмоқ. *Овқат танлайдиган одам. Муҳаббат чирой танламас, уйқу — ўрин.* Мақол. ▪ *У [Сидиқжон] энди, дастлабки кунлардаги сингари, бегона-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сирамас, гаплашгани ва ҳамтовоқ бўлгани одам танламас, рўпара келган тўпга қўшилиб хурсандчилик қилар.. эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Танлаб, ажратиб олмоқ.— *Қаёққа бўларди, уйга-да,— қўрслик билан жавоб берди чол.— Ҳар ким ўз молини танлаб олсин, деган буйруқ чиқибди-ку!* С. Аҳмад, Ҳукм.

♦ **Танлаб (*ёки* танлаб-танлаб) тозисига учрамоқ** танлаб-танлаб энг ёмонига, нобопига учрамоқ.

ТАНЛАНИШ 1 танланмоқ *фл. иш отн.*

2: **табиий танланиш** *айн.* **табиий сайланиш** *қ.* **сайланиш.**

ТАНЛАНМОҚ танламоқ *фл. мажҳ. н. Танланган асарлар.*

ТАНЛАШМОҚ танламоқ *фл. бирг. н. Харидорлар молнинг нуқул сарасини танлашади.* ▪ *Кейин улар [эр-хотин] кеча эрталаб ҳокимга сарпо танлашга катта уйга кирдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАННАРХ [*ф-т*] Маҳсулотнинг иш ҳақи ва ишлаб чиқариш харажатларидан иборат ўз нархи. *Маҳсулотнинг таннархи.* ▪ *Правление бутун эътиборни пахта майдонини кенгайтиришга,.. механизация ва агротехникага суяниб пахтанинг таннархини камайтиришга берган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТАННОЗ [*а*] **1** Ўзига ғоят оро бериб юрадиган ва серноз. *Танноз қиз.* ‖ *Танноз тарангунча тўй тарқар.* Мақол. ▪ *Хўжа ва Амир Халил танноз йигитлардай олифта кийинган эдилар.* Ойбек, Навоий.

2 Андоми ўзига келишган; нозанин, барно. [*Қодирқул:*] *А?! Шундақами? Жуда танноз дегин!* [*Хонзода:*] *Шаҳарда битта десам ёлғончи бўлмайман. Унинг чиройи ўз бошига бало бўлди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Тизма тоғлар бағрида Сўх энг гўзал, энг соз экан, Қизлари меҳнатда илғор, шўх экан, танноз экан.* А. Пўлат. *Ёз экан, Танноз экан, Серноз экан, Дам соз экан.* Ғ. Ғулом.

ТАННОЗЛИК 1 танноз *с. белги отн.*

2 Таннозларга хос иш, ноз, карашма. *Таннозлик қилмоқ.*

ТАНОБ [*а*] **1** *эск.* Ер ўлчаш, чизиқ тортиш ва ш. к.ларда ишлатиладиган узун чилвир, режа ип. **Таноб тортмоқ (*ёки* урмоқ)** режа ип тортиб ўлчамоқ. *Матчон тўра кузда ҳосилни йиғиштириб олгач, қумгача чўзилган бўз ерларга таноб урдириб ўзига қўшиб олди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *кам қўлл.* Умуман ингичка арқон, чилвир ёки каноп, ип, ришта. *Шохнинг амри билан минг полвон ва кал икки кеча-кундуз йўл тортиб, Гўша тоғига етиб, чортиғлар [чодирлар] танобини тортиб.. ётаверди.* «Зулфизар билан Авазхон». *Беками-кўст турмуш кечириб, эр-хотин тотув яшаётган кезларда тўсатдан бу иноқ оила чархининг таноби узилди.* И. Раҳим, Ёш хотин. *Банд этиб зулфинг аро кўнглимни озод этганинг, Қуш учиргандек эрур боғлаб аёғига таноб.* Нодира.

3 *эск.* Турли ерларда турлича ($\frac{1}{6}$ гектардан $\frac{1}{2}$ гектаргача) қийматга эга бўлган ер ўлчови. *Тонг отгунча бир танобча ернинг ғўзаси сув ичди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Боғнинг сатҳини Салим уч ярим таноб, Фазлиддин уч таноб мўлжаллади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Йўл танобини тортмоқ** йўлни қисқартирмоқ. *Юз қатла ардоқлайман, улуғ ва ардоқлим, Йўлбошчи ва етакчи коммунист партияси, Йўллар танобин тортмиш девкор қўли қадоқлим, Ишчи, қўшчи, ямагакчи Ленин гвардияси.* Миртемир. **Оғзининг таноби қочди** *айн.* **оғзининг боғичи қочди** *қ.* **боғич. Танобини тортмоқ (*ёки* тортиб қўймоқ)** 1) тартибга чақирмоқ, адабини бериб қўймоқ. *Партия ёрдамга келди: «сиркаси сув кўтармаётган»ларнинг танобини тортиб қўйди.* Н. Сафаров, Қатта карвон йўлда; 2) қисқартирмоқ, камайтирмоқ, қисиб қўймоқ. *Овқатнинг танобини тортиб қўйишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат; 3) тизгинини қўлга олмоқ, бўйсундирмоқ, жиловламоқ. [*Назокат*] *умридан барака топсин. Чўлнинг танобини тортяпти.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ТАНОБЛАМОҚ Таноб тортиб ер ўлчамоқ. *Минг таноблаб ҳисобланган олмазор.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ТАНОБЛАНМОҚ тановламоқ *фл. мажҳ. н.*

ТАНОБЛАТМОҚ тановламоқ *фл. орт. н.*

ТАНОБЧИ *эск.* Таноб тортиб ер ўлчовчи; землемер. *Бой танобчи олиб келиб ўлчатиб,.. икки таноб чиқартириб олган эди. Менинг тахминимча, бой ўлчаб олган ер икки танобдан ортиқ эди.* Айний, Қуллар. | *тар.* Солиқ олиш учун ер ўлчовчи лавозимли киши. *Ясовулбоши Шерназарбой хоннинг буйруғини кўнгилдагидай бажара бошлади, қишлоқларга танобчилар юборди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТАНОВАР [*ф-т*] Ўзбек халқ рақс куйларидан бирининг номи. *Тановарни чалмоқ. Тановарга ўйнамоқ.*

ТАНОВУЛ [*а*]: **тановул қилмоқ** истеъмол қилмоқ (емоқ, ичмоқ).— *Қани, бу ёққа, Анвар! — деди махдум.— Таомни шу ерда тановул қилсак ҳам бўлур.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Мана бу гўзал Туркистон тупроғининг меваларидан, қани бу об-ҳаётдан қитдек-қитдек тановул қилиб ўтирайлик.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.— *Баъзан мия айниб, нима қилишни билмай қолганингизда жиндак тановул қилсангиз, фикрингиз равшан бўлади-қолади,— деди Афғончойфуруш.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТАНОСИБ [*а*] *эск.* **1** Ўзаро нисбат, муносабат, боғланиш.

2 *мат.* Нисбат, пропорция.

ТАНОСИЛ [*а*] Биологик жинсга оид, жинсий. *Таносил аъзолари.* **Таносил касалликлари** жинсий аъзолар касалликлари, венерик касалликлар.

ТАНСА [*р* танец] *с. т.* Танца, рақс.

ТАНСИҚ [*а*] Қам қилинадиган ёки бирор жойда кам бўладиган, лекин севиб ейиладиган. *Тансиқ овқат. Тансиқ мева.* ▪ *Қази-қарта, кабоб, палов, бешбармоқ, Қовун-тарвуз, мева, саримой, қаймоқ, Тансиқ ҳисобланган ҳар нимаки бор, Дастурхонимизда сизга интизор.* Уйғун. | *с. т.* Қам топиладиган, ноёб. *Аҳолат извошдаги тансиқ моллар, зеб-зийнат буюмларини кўриб, шуларнинг ҳаммаси бир бригадага тегишли эканига ишонмади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.— *Жуда ийманасангиз мана бир қучоқ гул, бера қоласиз,..— деди ҳазилсимон Комила.— Ана тансиқ совға!* Ойбек, О. в. шабадалар. | *с. т.* Қам учрайдиган, онда-сонда бўлиб турадиган. [*Тантибоёвачча*] *Жондор вагончи каби дўстини ғоят қувонтирган «ажойиб тансиқ ўтириш» ваъдасининг бундай шакал бўлиб чиққанидан уялди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАНСИҚЛИҚ тансиқ *с. белги отн.*

ТАНТАЛ [*р*<*грек*] Химиявий элемент, кўкиш темир ранг, эриши қийин қаттиқ металл.

ТАНТАНА [*а*] **1** Бирор муҳим воқеа, ҳодиса ва ш. к. шарафига баланд руҳ билан ўтказиладиган, ўйин-кулги, хурсандчилик билан давом этадиган шодиёна маросим. *Байрам тантаналари. Янги йил тантаналари.* ▪ *Бугун мактаб ўзининг биринчи катта тўйига, тўнғич ўғилларини мамлакатга тақдим қилиш тантанасига тайёрланаётир.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Чеҳра очди майнинг гўзали, Олам гулга кўмилди яна. Жаҳон бўйлаб шодлик кезади, Меҳнат ўлкасида тантана.* Уйғун. *Ўз тарихий байрамини тантана қилган халқ Тошкент кўчаларидан дарё-дарё бўлиб оқиб, янги шаҳарга томон денгиз бўлиб борар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. / Бирор қувончли воқеа муносабати билан тор доирада, мас. оилада ўтказиладиган шодиёна. *Тўй тантаналари. Оилавий тантана.*

2 Зўр ғалаба, зафар, муваффақият. *Ленин ғоялари бутун дунёда тантана қилмоқда.* ▪ *Тоғда ҳам, пастда ҳам, қишлоқда ҳам, далада ҳам — ҳамма ерда фидокорона меҳнат тантана қиларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Зафар, муваффақият шодиёнаси; зафар, муваффақият туфайли туғилган шодлик кайфияти. *Фельетон босилиб чиққан кун Элмурод учун катта тантана бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАНТАНАБОЗ [*а*+*ф-т*] Тантанани, асъаса-дабдабани яхши кўрадиган, қуруқ тантаналарга берилган; дабдабабоз.

ТАНТАНАБОЗЛИК Қуруқ тантаналарга берилиш, дабдабабозлик. *Тантанабозликка қарши кураш.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ТАНТАНАВОР [*а+ф-т*] *айн.* **тантанали.** *Тантанавор марш. Тантанавор қиёфа.* ▪ *Қодиржоннинг сўнгги сўзлари залнинг гулдурос олқишлари остида тантанавор қасам бўлиб янгради.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ТАНТАНАЛИ 1 Баланд руҳ ва тантана билан ўтган ёки ўтказиладиган; тантанавор, шодиёна. *Тантанали байрам. Тантанали кун.* ▪ *Батальон гўё тантанали парадга тайёрланганга ўхшарди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Гўё съезд тўпланган унда, Ленин нутқин шимирарди зал. Ҳокимият — Советларники! Тантанали «Интернационал».* С. Акбарий. | Тантана руҳи билан суғорилган, кўтаринки руҳдаги. *Тантанали марш.* ▪ *Чирманда ҳавони кучли ва тантанали садолар билан янгратиб юборди.* Ойбек, О. в. шабадалар. || *Радиода таниш дикторнинг овози тантанали янграмоқда эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Асъаса-дабдабали, данғиллама. *Никоҳ тўйи фавқулодда суронли ва тантанали бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАНТИ 1 Ҳеч нарсасини аямайдиган, ҳотам; мард. *Танти йигит.* ▪ *Собир поччам танти. Катта тўй қилади.* Ойбек, О. в. шабадалар. | Меҳнатини аямайдиган, астойдил меҳнат қиладиган, астойдил турадиган. *Танти қурувчилар.* || — *Майли, танти турамиз, плотинани чин дил билан, чин виждон билан қурганмиз,— деди Смирнов.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Олий ҳиммат, саховатли. *Қодир бўла туриб, ғоят камтарин, Ғолиб бўла туриб, бегараз, танти.* Ғ. Ғулом.

2 Сахий; бой. *Танти фасл — ёз Фарғонага қутлуғ қадам билан кириб келди.* Т. Қаримов, Пилла йили. || *Ўктам ҳам Ўсаржонга қараб, салмоқланиб деди: ..хуллас калом, меҳнатни аяманглар, Ана унда бу жой хийла танти бўлади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТАНТИЛИҚ 1 **танти** *с. белги оти. Балли, Раззоқвой! — ота ўғлининг тантилигига тан бериб гапирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Танти одамларга хос иш, хатти-ҳаракат; ҳотамлик; мардлик. *Колхозчиларнинг кучи билан тўпланган бойликни тантилик қилиб совириш ҳам яхши эмас, ўртоқ бухгалтер.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Тантибойвачча*] *Гуландомга суйкалди, унинг атлас кўйлаги остида балқиб турган кўкрагини ўйнади. Кераксиз бўлса ҳам, тантилик учун ҳар хил овқатлар, ичимликлар буюрди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАНТИҚ 1 Ортиқ эркалатиб талтайтириб юборилган, талтайган; эрка.

2 Бўлмағур қилиқлар қиладиган, қилиқлари келишмаган, бемаъни. [*Саидалимхон*] *ўлгудек тантиқ. Агар бир эркаланишга тушиб кетса, киши қилмаган қилиқларни қилади.* Ойдин, Ҳазил эмиш.

ТАНТИҚЛАНМОҚ Тантиқлик қилмоқ, ҳаддан ортиқ эркаланмоқ, суюлмоқ. *Эъзозхон очилиб кулди-да, нимчасини ечиб узатди: — Мана, суюнчи, жоним! Тозагул тантиқланди: — Бу билан қутулмайсиз. Чақалоғимга бош-оёқ сарпо қиласиз.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТАНТИҚЛИҚ 1 **тантиқ** *с. белги оти.*

2 Тантиқ, эркa кишиларга хос қилиқ, хатти-ҳаракат, иш; эркалик.

ТАНУР [*а*] *эск. кт. айн.* **тандир.**

ТАНФУРУШ [*ф-т*] Эркаклар билан жинсий алоқа ҳисобига кун кўрувчи бузуқ хотин; фоҳиша, ғар. *Фуод афанди танфурушлар гумаштаси бўлиб, қора умрини қора ишлар билан ўтказган қабиҳ бир махлуқ эд .* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАНФУРУШЛИҚ **танфуруш** *с. касб оти.*

ТАНЦА [*р* танец] 1 Европача рақс (танго, фокстрот, вальс ва ш. к.).

2 Шундай рақс музикаси. *Брамснинг венгерча танцалари.*

3 Европача рақс кечаси. *Бахтиёр дамлар кечанинг охиридаги танцада ҳам давом қилиши керак эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ТАНЧА *диал. айн.* **сандал** I. *Очиқ танчага писта кўмир солиб,.. икки муфти қўлларини оловга товлар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТАНҚАЙГАН Учи юқорига кўтарилган ва тешиклари кўриниб турадиган (бурун ҳақида). *Унинг [Николайнинг] қўнғир қошлари, осмондай кўм-кўк кўзлари, сал танқайган бурни, қалин лаблари кўзларимга иссиқ кўринар, аммо уни қаерда кўрганлигимни эслай олмасдим.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ТАНҚИД [*а*] Иш-ҳаракат, фаолият, асар, таълимот, назария ва ш. к.нинг салбий ва ижобий томонларини, ютуқ ва камчиликларини бирор нуқтаи назардан қараб текшириш, таҳлил қилиш, баҳолаш. *Объектив танқид. Субъектив танқид. Илмий танқид. Адабий танқид. Танқид ва ўз-ўзини танқид-тараққиётимизнинг асосий қонуни. Танқид қилмоқ. Ишга танқид кўзи билан қарамоқ.* ▪ *Танқиднинг вазифаси шуки, у ҳар бир воқеани ғоя-мақсад билан эмас, балки бошқа бир воқеа билан таққос қилиб, уларнинг бир-бирига муносабатини билмоғи лозим.* В. И. Ленин, «Халқ дўстлари» нима ва улар социал-демократларга қарши қандай курашадилар.— *Танқид — келажакнинг меваси. Биз танқид ва ўз-ўзини танқид орқали хато ва камчиликларимизни очиб ташлатимиз керак,— деди Хўжабеков.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТАНҚИДБОЗ [*а+ф-т*] Бўлар-бўлмасга танқид қилишни, ҳамма нарсадан камчилик излашни яхши кўрадиган одам.

ТАНҚИДБОЗЛИК Бўлар-бўлмасга танқид қилавериш, ҳамма нарсадан камчилик излаб қуруқ танқидга берилиш.

ТАНҚИДИЙ [*а*] 1 Танқидга оид; танқиддан иборат бўлган, танқид мазмунидаги. *Танқидий мақола.*

2 Танқидчилик руҳидаги, танқидийлик руҳи билан суғорилган; танқид кўзи билан қаровчи. *Танқидий реализм.* || *Ўқтам ўз чопиғига танқидий разм солади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТАНҚИДЧИ 1 Адабий, илмий, публицистик асарларни таҳлил қилиш, уларнинг ижобий ва салбий томонларини, ютуқ ва камчиликларини ўрганиш ва баҳолаш билан шуғулланувчи адабиётшунос. *Адабий танқидчи. Театр танқидчиси. Кино танқидчиси.*

2 *с. т.* Танқидбоз.

ТАНҚИДЧИЛИҚ 1 Адабий, илмий, публицистик асарларни таҳлил қилиш, уларнинг ижобий ва салбий томонларини, ютуқ ва камчиликларини ўрганиш ва баҳолаш иши, фаолияти. *Адабий танқидчилик.*

2 Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса, таълимот, назария ва ш. к.га танқидий ёндошиш, танқидий нуқтаи назардан қараш.

ТАНҚИС [*а*] Талабни, эҳтиёжни қондира олмайдиган даражада оз, етишмайдиган; камчил, камёб. *Танқис мол.* ▪ *Шағал, қум олтмиш чақиримдан ташилади — биласан, қурилишда энг танқис нарса шу.* А. Мухтор, Туғилиш. *Сув ҳозирги кунда танқис, ҳарна олдинроқ келгани яхши.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Бирор нарсадан сиқилган, талаби, эҳтиёжи етарли даражада қондирилмайдиган; муҳтож. *Сувдан танқис ерлар.* ▪ [*Қодир:*] *Иш оғир, турмуш оғир.. Эҳтимол, кийим-кечакдан танқисдирлар.* Уйғун, Ҳаёт қўшиғи.

ТАНҚИСЛИҚ 1 **танқис** *с. белги оти. Сувнинг танқислиги.* ▪ *Биз кўприк қуриш билан қурилиш материали танқислигидан узил-кесил қутуламиз.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 Талаблар, эҳтиёжлар етарли даражада қондирилмаётган оғир аҳвол, етишмовчилик. *Танқисликда яшамоқ. Танқислик тортмоқ. Танқислик кўрмоқ.* ▪ *Уруш йилларининг танқислигида Очил шундай хаёл сурарди: Оловиддиннинг шамчироғи унда бўлса-ю, ҳаммага етадиган қилиб энг яхши овқатлардан буюрса.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ТАНҒИЛМОҚ **танғимоқ** *фл. мажҳ. н. Замоннинг.: бошида эски дўппи, пешанаси, кўзларигача туширилиб танғилган, юзида ғайрат ўти-у шу қиёфада Фарҳодни эсга солади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАНҒИМОҚ 1 Арқонини калта қилиб боғламоқ. *Отни устунга танғиб қўймоқ.* ▪ *Шу пастқам уйига арқон билан танғиб қўйганга ўхшайдилар-а.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Маҳкам сиқиб, ўраб-чирмаб боғламоқ, чандимоқ. *Белни танғимоқ. Ярани танғиб боғламоқ.* ▪ *Умар шойи*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қийиқ билан пешанасини танғиб, каравотга ётди. И. Раҳим, Ихлос. [*Тамара*] *бир оз ўзига келгач, сочларини бошига танғиди-да, Гофирни диванга таклиф қилди.* Қ. Мақсумов, Қутилмаган бахт. *Югурганича ичкари уйга кирмоқчи эди, оқ фартукли, бошига оқ рўмолча танғиган ёшгина хотин чиқиб уни тўхтатди.* Ойдин, Чақалоққа чакмонча.

ТАНҒИШ 1 **танғимоқ** *фл. иш оти. Пешанани танғиш.*

2 *мед.* Танғиб боғлаш учун белгиланган материал. *Қон вена ёки капиллярлардан оқса қаттиқроқ босадиган танғиш билан боғлаш керак.* Н. Исмоилов, Қасалларни парвариш қилиш.

ТАНҒИҚ(ЛИ) Танғиб, чандиб боғланган, танғилган. *Пешанаси танғиқли йигит Тингламоқда айтганин чолнинг.* Э. Раҳим.

ТАНҲО [*ф-т*] Бошқа кимсадан, нарсадан холи, якка, ёлғиз. *Ҳамма ёқни сақлар муз тоғидан ғов, Жимликка тикилган бир танҳо ўтов.* Ғ. Ғулом. *Қиз билан йигит суҳбатининг танҳо гувоҳи — осмонда сузиб юрган ой қаршисидаги қора булут парчасига айёрларча секин кириб яшаринди.* Ф. Мусажонов, Ҳури. || *Уйқум қочгач, кўчаларни танҳо айланиб, ширин орзулар оғушида тонг отгунча кезиб юргим келарди.* О. Ёқубов, Икки муҳаббат. | Ҳеч кимнинг иштирокисиз, ёрдамисиз.— *Ўғриларни ўлдирганда Отабекнинг ёнида неча кишиси бўлган? — деб сўради қутидор. Уста кулди: — Отабекнинг танҳо ўзи! — деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Қишисиз, кимсасиз, ёлғиз ўзи қолган, бошқалардан холи; ёлғизликдаги. *Йигит қалбига чуқур ўрнашган муҳаббат уруғи умидлар, орзулар, тоза эҳтиросларалангаси билан танҳо кечаларнинг ширин рўёларида ўсди, ғунчалади, гуллади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | *(ў.-п. к. билан)* Тенги, мисли йўқ, яккаю ягона. *Чеварликда танҳо қиз. Чиройлиликда танҳо.*

ТАНҲОЛИК 1 **танҳо** *с. белги оти. Гўзалликда танҳолик.* ■ *Предметни аниқлаш ёки шахснинг танҳолигини таъкидлаш учун қўлланган «ўз» сўзи ўзлик олмоши деб аталади.* «Ўзбек тили дарслиги».

2 Ёлғизлик ҳолати; ёлғизликдаги ҳаёт. *Унсин туморча шаклли ҳовлида айланади, танҳолик ва ҳасрат унинг юрагини эзади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ғазал ёзар, юрак беқарор, Танҳоликда унга ғазал ёр.* Ғайратий.

ТАОЛО [*а*] *дин.* Энг олий, энг юқори кўтарилган (худонинг эпитетларидан бири). *Худойи таоло.* ■ *Ҳасанали севинчисини топширгандан сўнг дуога қўл очди: «Олло таоло умри билан берган бўлсин!»* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Йўқ,— деди эшон.. Йўқ,— бандаининг иши ҳақ таолога имон келтирмоқ!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАОМ [*а*] Пиширилган, ейиш-ичиш учун тайёрланган нарса; овқат. *Лаззатли таом. Миллий таомлар. Таом тайёрламоқ. Таом туз билан, туз — ўлчов билан.* Мақол. *Аввал таом, баъдаз калом.* Мақол. ■ — *Қани бу ёққа, Анвар,— деди махдум.— Таомни шу ерда тановул қилсак ҳам бўлур.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Бир қозонда икки таом Аралашмай пиширми? Икки ёрга кўнгил берган Дунёда ҳеч яшармй?* Ҳамза.

ТАОМИЛ [*а*] Бирор жамиятда одат ҳукмига кирган тартиб-қоида, расм, традиция. *Эски таомил. Янги таомил. Таомилга кирмоқ.* ■ *Тўйнинг тўри азиз меҳмонларга аталади. Урф-одатимиз, таомилимиз шундай.* М. Назаров, Чўлни яшнатганлар. *Тўй кунлари ичкарида самоварни кўпинча эркак киши қайнатиши эскидан бир таомил бўлиб қолган.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Эл таомилида кексалар ҳамиша маслаҳат беришар, ёшлар эса ўша маслаҳат меваларини теришар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Яшаш тарзи, ҳаёт қонун-қоидалари. *Фарғонада коммунизм таомили, расм-русмлари билан яшаётган кишилар минг-минг.* Й. Шамшаров, Қўрқ меъморлари.

ТАП I *тақл. с.* Икки нарсанинг бир-бирига урилиши ёки бирор нарсанинг ерга зарб билан тушувидан ҳосил бўладиган бўғиқ товуш ҳақида. *Олма тап этиб ерга тушди.* ■ *Ботирали ўзини тап этиб ерга ташлади. Ўқ варанглади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТАП II [*ф-т*]: **тап тортмоқ** чўчимоқ, ҳадиксирамоқ. [*Заргаров:*] *Нимадан тап тортаман!.. Олса столини олади-да.* А. Қаххор, Оғриқ тишлар. *Қудрат тап тортмаса ҳам, Қўзибой қўрқиб кетди, жон ҳолатда.. папкасини итга қараб отди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Шокирбек, сиз ўйлаган кишилардан эмас, асло тап тортмай сўзлай беринг.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАПИЛЛАМОҚ «Тап-тап» урилмоқ, «тап-тап» овоз чиқармоқ. *Бола тапиллаб бориб, ўзини онасининг қучоғига отди.* ■ *Тун сукунатини фақат водокачканинг тапиллашигина бузмоқда.* А. Қаххор, Қўшчинор.

ТАПИЛЛАТМОҚ **тапилламоқ** *фл. орт. н.* Оёқларини тапиллатиб ерга урмоқ.

ТАПИЛЛАШМОҚ **тапилламоқ** *фл. бирг. н.*

ТАПИРА-ТУПУР *айн.* **тапир-тупур.**

ТАПИРЛАМОҚ *айн.* **тапилламоқ.**

ТАПИРЛАТМОҚ **тапирламоқ** *фл. орт. н.*

ТАПИРЛАШМОҚ **тапирламоқ** *фл. бирг. н. Қирқ йигит отланиб, Аҳмад сардор билан қирқ битта бўлиб, чошкада* [*чошгоҳда*] *Аваз хонадонига тапирлашиб кирдилар.* «Зулфизар билан Аваэхон».

ТАПИР-ТУПУР *тақл. с.* Кўп ва бетартиб тушаётган қадам товуши, «тап-тап» овоз ҳақида. *Бир оздан кейин жуда кўп от тақаларининг тартибсиз тапир-тупури эшитилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Жуда яқин келиб қолган тапир-тупурдан, бир-бирига асло ўхшамаган «ба-ба», «ма-ма»лардан бутун атроф ларзага келарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Эрталаб ҳовлида эркаклар тапир-тупури бошланди!* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТАППА *тақл. с.* «Тап» этган товуш чиқариб урилишни, тушишни ифодалайди. *Ўзини таппа ташламоқ. Таппа босмоқ.* ■ *Пирнафас ака ўзини ёстиққа таппа ташлади.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Шакархон уйига лоҳас тортиб қайтди-да, ариқ бўйидаги сўрига таппа ёнбошлаб, чуқур нафас олди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Шу пайт мотор таппа ўчиб қолди.* Ш. Ғуломов, Азим дарёман дебон.

ТАППАҚ *диал.* Таппи.

ТАП(ПА)-ТАЙЁР 1 Батамом тайёр қилиб қўйилган ёки тайёр бўлиб турган; тахт, ҳозир, шай. *Овқат таппа-тайёр, еб кетинг.* ■ *Хотин ҳамма нарсаларини сотиб тап-тайёр бўлиб турган экан.* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 Мавжуд, бор, муҳайё. *Нусратуллонинг йўли бошқа, унинг таппа-тайёр ота мулки бор, ёгани олдида-емагани кетида.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТАППА-ТАППА таппа *с. такр. Тоғ устида жанг қизиб кетибди: ёвни тошдек таппа-таппа тоғдан думалатиб тушира беришибди.* Ойдин, Олтмиш газ арқон.

ТАППА-ТАХТ 1 *рви* Худди, нақ, роса. *Гулсаранинг бувиси Таппа-тахт кирди юзга. Сочлари қордек оппоқ, Юзи ўхшар кундузга.* Қ. Муҳаммадий. *Водокачка биноси қурилишини тугатиш учун таппа-тахт уч кунлик иш қолган эди.* А. Толипов, Ҳақиқат енгди.

2 *айн.* **таппа-тайёр** 1. *Ҳамма нарса таппа-тахт. Сафар анжомларини таппа-тахт қилиб қўймоқ.* ■ *Донишманд кал, сипоҳийликни ўхшатиб, қўшинни таппа-тахт этиб,.. бостириб бора берди.* «Хушкелди».

ТАППИ Чорва моллари гўнгидан рапида шаклида ясаб қуритилган ёқилғи. *Қуруқ таппи. Таппи ясамоқ. Таппи ёқмоқ.* ■ *У [Зебо] боғ ва полизга қарарди, ҳовли супуриб, уйларни йиғиштирарди, нон ёпиб, сигир соғарди, кир ювиб, таппи қиларди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Бу бесабр жимлик ва қоронғиликда, жинчироқ пирпираган сари, таппи ёпиб ташланган баланд деворлар билан уч томондан ўраб олинган ҳовли юзи худди ерга чўкиб кетаётгандай эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТАППИ-ТЕЗАҚ Таппи ва тезак(лар); таппи ва тезакдан иборат ёқилғи. *Таппи-тезак ёқмоқ.*

ТАППОТ *диал.* Тапт, ҳарорат. *Наҳотки, ўғли чўл таппотлари билан олишишга кетаётганини англамаса!* С. Нуров, Меҳригиё. *Ҳали бўй чўзолмай таппотда қовжираган гиёҳни кўрмаган киши томчининг қадрини на*

www.ziyouz.com kutubxonasi

билсин! С. Кароматов, Саҳро қўшиғи. *Қарши чўли. Шамол увиллайди, кўчма қумлар гирдоб солади, саратон таппоти юзни куйдиради.* С. Нуров, Дурдона.

ТАПТ [*ф-т*] *с. т.* Тафт, ҳарорат.

ТАП-ТАЙЁР *қ.* **тап(па)-тайёр.**

ТАП-ТАП тап I *с. такр. Набигул нима дейишини билмай, у ёқ-бу ёққа қаради, сўнгра, икки қўлини икки сонига тап-тап урди-да, баланд, инграчка товуш билан хўроз бўлиб қичқирди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Бирин-кетин тўрт кишининг отдан тап-тап тушгани эшитилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТАП-ТАҚИР Бутунлай тақир, бирорта ҳам тук ёки гиёҳ йўқ. *У [Ҳошимжон ака] тап-тақир, юмалоқ бошини силаб жилмайди.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.— *Бу тап-тақир даштни олтин водийга айлантирамиз..— деди ишонч ва ғурур билан Ўктам.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТАП-ТУП тап I *ва* **туп** III *с. такр. Ўриклар тап-туп ерга туша бошлади.* ▪ *От туёқлари бўғиқ тап-туп қилади, эгар-жабдуқлар аста ширқлайди.* С. Анорбоев, Гўзаллик излаб.

ТАР I [*ф-т*] 1: **тар мева** хўл мева. *У ерда тандирдан янги узилган хушбўй иссиқ нон, шафтоли, ўрик, қора чарос.. ва ҳар хил тар мева уюлиб ётар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *диал.* Янги. *Тар очилган тоза боғнинг гулисан, Энанг ҳам отангнинг жони дилисан.* «Рустам».

ТАР II *тақл. с.* Тариллаган овоз ҳақида. *Алижон искирт, зил тўшакни уйдан олиб чиқиб, ҳовлининг бир бурчагига улоқтирган эди, унинг бир томони тар этиб йиртилиб, ичидан пул сочилиб кетди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ТАРАДДУД [*а*] 1 Бирор ишни, мақсадни амалга ошириш учун кўриладиган тайёргарлик, уриниш, ҳаракат. *Имтиҳон тараддуди. Сафар тараддуди.* ▪ *Ҳар икки томон ҳам шу бугундан бошлаб тўй тараддудини кўрадиган бўлдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Қатъиятсизлик, иккиланиш; шундай ҳолатда сурилган ўй, фикр-хаёл, ташвиш, мулоҳаза. *Унинг эндиги тараддуди учрашиш ёки учрашмаслик борасида эмас, Раънонинг олдига очиқча боришми, яширинчами тўғрисида эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Мен Матлубанинг.. шабадада тўзғиб пешанасига тушган майин сочларини, тараддуд ифодаси жилоланиб пар-пар ёнган катта чарос кўзларини кўрдиму, ўзимдан ранжидим.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. *Опа-сингил ўзларини қаёққа қўйишларини билмай, тараддудга тушиб қолдилар, кўчага, йўлга қарадилар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. [*Йўлчи*] *меҳмонхона эшигига келиб, тараддудда қолди, камбағал учун ўз ҳақини талаб қилиш ҳам қийин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАРАДДУДЛАНМОҚ 1 Бирор ишни, мақсадни амалга ошириш учун тайёргарлик кўрмоқ, уринмоқ, ҳаракат қилмоқ. *Сафарга тараддудланмоқ.* ▪ *Элчибек ўрнидан туриб кетиб, қаёққадир тараддудлана бошлади.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 Ўйланмоқ, иккиланмоқ, мулоҳаза қилмоқ. *Муҳаммаджон Кароматовнинг илтимосини эслади, лекин Акбаровга юзлангиси келмай тараддудланди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Менга ҳам Сатторқул акамнинг раис бўлиши маъқулдай туюлдику, бироқ раис бўлиб олгандан кейин мени яна кўпроқ ишлатса керак, деб тараддудланиб қолдим.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Ҳакимбойвачча бу масалада ўзининг узоқ вақт тараддудланганига ниҳоят, фурсатни қочирганига афсусланди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАРАҚАН *айн.* **суварак.**

ТАРАҚАНА Ўзаро тақсимлаш, бўлиш. *Таракана қилмоқ.*

ТАРАҚЛАМОҚ Узлуксиз ўткир зарб товуши чиқармоқ. *Совуқдан тишлар тарақларди.* ▪ *Узоқда гоҳ-гоҳ автомат очереди тараклаб қўяди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Тошларнинг қўрғон кунгураларига тегиб гумбурлаши,.. мўғулларнинг даҳшатли сурони, ноғораларнинг тараклаши, карнайларнинг ғат-ғути ҳавони ларзага келтирди.* М. Осим, Ўтрор.

ТАРАҚЛАТМОҚ тарақламоқ *фл. орт. н. Ноғораларни тараклатмоқ.* ▪ *Чол зўр бериб тамшанар, тишларини тараклатар,.. атрофдаги увада латталарни тимирскилаб ёнига тортар, тамшаниб-тамшаниб ниманидир ютгандай бўлар эди.* Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.

ТАРАЛА Беғам-беташвиш айш қилиб юриш; хурсандчилик, ғашт. *Тўй бўлса сизга нима ғам, аяжон? Сиз ҳам таралани ванг қўйиб юравермайсизми?* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Ўйнаб-кулиб, таралангани тортиб юравер. Сенга «чурқ» этадиганнинг боши ўнта.* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Ҳа-ҳа тарала** *айн.* **тарала.** *Жондорбой ҳовлиқиб, шкаф ичидан коньяк олар экан, унинг меҳмонлари кириб келишди.. Жондор уларнинг ҳаммасига кичик стаканларда май қуйиб тутди, ҳа-ҳа тарала билан тик туриб ичишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАРАЛАБЕДОД Беғам-беташвиш айш қилиб юриш; хурсандчилик, ғашт. *Таралабедод қилиб юрмоқ.* ▪ *Қачон кўрсанг таралабедод, хурсанд, хушчақчақ.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Таралабедод, жон ғанимат** ҳеч ғам-ташвиш қилмай айшини суриб юрадиган одам ҳақида айтиладиган ибора. *Сиёсий савиянгизни ўстириш устида ишламайсиз. Унинг ўрнига қизлар билан.. таралабедод, жон ғанимат! Биз бўлсак сизлар учун ўқиймиз.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТАРАЛИШМОҚ Ҳар томонга тарқалмоқ, тарқалишмоқ.

ТАРАЛЛА *айн.* **тарала.** *Нафси ёмон, ҳаромхўр, меҳнатни севмас унга Текин таом, текин пул, айшу таралла бўлса.* Уйғун.

ТАРАЛЛАБЕДОД *айн.* **таралабедод.** *Бировларнинг севгисини хор қилиб, бошқа ёр топиб тараллабедод қилиб юрувчиларнинг адабини бериб қўйиш керак.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. *Кулларнинг тараллабедод замони келди, тилим узун, нима дейсан, мен ҳурриятман!* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТАРАЛМОҚ 1 **тарамоқ** *фл. мажх. ва ўзл. н. Сув ҳамма эгатга баравар таралади.* ▪ *Ўрмонжон шошиб чиқиб кетди ва бирон соатдан кейин озғин, сочи ўнг томонга жуда ҳафсала билан таралган,.. ёшгина бир йигит билан кириб келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Ёйилмоқ, тарқалмоқ. *Қайси бир узун қулоқ орқали бу гап қамиш тўзғоғидай таралиб кетди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Кумушбиби бошловчи қизлар билан уйга кирди, ундан таралган атир ислари билан ўй тўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўн икки ўғил-қизли ота-онанинг донғи бутун мамлакат бўйлаб таралди.* Р. Файзий, Шоҳи дарпарда.

3 Ҳар томонга кетмоқ, тарқалмоқ. *Қизлар мусиқий асбобларни қучоқлаб, қўрқа-писа, ғинг демасдан, ҳар ёққа таралдилар.* Ойбек, Навоий. *Чипор товуқ ҳам зўр ташвиш билан қақағлаб, таралиб юрган жўжаларини қаноти остига чақирарди.* А. Муҳиддин, Оташ қалбли қиз.

ТАРАМ Таралган нарса тутами; ўрим. *Бир тарам соч.* ▪ *Сочингиз тарамлари ипакдан силлиқ.* Миртемир.

ТАРАМОҚ 1 Тароқ ёки бошқа бирор нарса билан соч, соқол ва ш. к.нинг чигилини ёзмоқ, текисламоқ. *Йигит наридан-бери сочларини таради, галстугини тузатди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Отам ўйланиб қолди. Соқолини бармоқлари билан таради.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. *Қоронғида сокин турган отнинг бўйнидан қучоқлади, бармоқлари билан ёлини таради.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ювиб-тараб** озода тутиб ва парвариш қилиб. *Мен укаларимни ювиб-тараб кечқурун бир қошиқ оби-ёвғон қайнатиб, етимлигини билдирмасликка уриндим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *қ. х.* Ариқ-жўякларга сувни бир маъёрда тақсимлаб юбормоқ, тартмоқ. *Жўяк олинган жойларда тажрибакор сувчилар чанқаган ғўзаларга сув тарардилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Шермат ота икки гектарлик картага сув тараб бўлди-да, эгатларни кўздан кечириб, ўқ ариқ бўйига чиқди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

3 *кўчма поэт.* Ёймоқ, сочмоқ; тартмоқ. *Қорли тоғлар орқасидан Атлас сочин тараб қуёш, Гоҳ, мўралаб ўйнатар қош. Ханда сочар дудоғидан.* Ғайратий. **Ток(ни) тарамоқ** ток новдаларини бир-биридан ажратиб, та-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ратиб бағазларга боғламоқ. *Боғбон боққа қаролмапти, токларни тароломапти. Гул мевалар тўкилибди, боғбон дили сўкилибди.* Ё. Шукуров.

ТАРАМ-ТАРАМ Ранг-баранг узун-узун йўлли, йўл-йўл. *Тарам-тарам олма.* ■ *Ҳовлидаги ёнғоқ ва ўриклар-нинг қоратир барглари ва бута ораларини тарам-тарам қизғиш нур ёритмоқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. ‖ *Гулнорнинг юзи бўртиб, тарам-тарам қизарган; ҳарсиллаши аввалгидан зўрроқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАРАН [*р<грек*] 1 *тар.* Қалъа ва унинг дарвозаларини бузишда қўлланиладиган, узун йўғон ходадан иборат, занжирга осиб боғланган қадимий ҳарбий қурол. *Искандар усти ёпиқ, ғилдиракли таранлар ясаттирди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

2 *ҳарб.* Душман самолёти, кемаси ёки танкига ўз самолёти, кемаси ёки танки билан зарба бериш. *Душман самолётини таран қилмоқ.*

ТАРАНГ [*ф-т*] 1 Қаттиқ тортилган, солқа ёки бурушиқ жойи қолдирилмасдан керилган. *Таранг дор. Таранг тортилган арқон.* ■ *Унинг* [*Тўқсоновнинг*] *ялтироқ катта бошида худди қолипга тортилган маҳсидай таранг турган чуст дўпписи ҳам бор эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Тўлишиб силлиқ тортган, текис. *Во ажабо! Бу ким бўлди? Чўрими ёки бир офати жон фариштами? Юзлари худди олмадай таранг.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Бир неча кун ичида Нодиржоннинг эти устихонига ёпишди, энли таранг пешанасида ажинлар пайдо бўлди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак. | Семиз, миқти. *Хотин қўйни ушлаб кўрди, ҳақиқатда бу қўй шундай таранг эдики, одам ҳайрон қоладиган даражада!* С. Абдулла, Сойлар.

◆ **Асаби таранг** *ёки* **асаби таранг тортилган** ортиқ асабийлашган, асаблари қўзғаган. *Бугун унинг* [*Адолатнинг*] *бутун эски жароҳатлари яллиғланадиган кун, у бунга тайёр бўлиб, бутун асаблари таранг, ғалати бир қиёфада жинчироққа тикилиб ўтирарди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Кеча-кундуз босилган йўл азоби ўзини кўрсата бошлади. Анчадан буён доим таранг тортилган унинг* [*Шербекнинг*] *асаблари залдаги иссиқдан бўшашди, икки кўзи ўзидан-ўзи юмилиб кета берди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Таранг қилмоқ** *с. т.* кишини ялинтирмоқ, ноз қилмоқ. *Шундай пайтларда Ҳури жуда очилиб кетар, гали келганда ҳеч таранг қилмай, қўлидан келганини кўрсатар эди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

ТАРАНГЛАМОҚ Тортиб ёки кериб таранг қилмоқ. *Дорни тарангламоқ. Дуторнинг ипини тарангламоқ. Матони таранглаб гул тикмоқ.*

ТАРАНГЛАНМОҚ **тарангламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Ип тарангланди.*

ТАРАНГЛАШМОҚ Тобора таранг бўлмоқ, таранглашиб бормоқ. *Ип таранглашди.*

ТАРАНГСОЗ [*ф-т*] *кам қўлл.* Таранг созланган (торли асбоб ҳақида); яхши қизитилган (чилдирма, ноғора ва ш. к. ҳақида). *Бугун нақ саҳарда Бокуни Ўзбек қўшиғи уйғотди. Ҳазарни тонг билан шу куни Тарангсоз чирманда уйғотди.* Т. Тўла.

ТАРАНИШМОҚ **таранмоқ** *фл. бирг. н.*

ТАРАНМОҚ Сочларини тараб ўзига оро бермоқ. *Танноз тарангунча тўй тарқар.* Мақол. ■ [*Элмурод*] *ювинди, таранди ва сўнгра айвондаги сандалга ўтирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАРАННУМ [*а*] *поэт.* Қуйлаш; куй. *Аллаловчи ва фараҳбахш нозик тараннум Севги меҳри билан мени ҳар нафас қучар.* Ғайратий. **Тараннум этмоқ (ёки қилмоқ)** 1) куй ижро этмоқ, куйламоқ; 2) *кўчма* мадҳ этмоқ, мақтамоқ, куйламоқ. *Шоирлар шеърларида тараннум этган гўзал боғ!* Ойбек, Навоий.

ТАРАТИЛМОҚ **таратмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ТАРАТМОҚ 1 **тарамоқ** *фл. орт.н. Сочини таратмоқ. Жўякларга сув таратмоқ.*

2 Ёймоқ, сочмоқ. *Қабобпазнинг елпиғичи мовий дудлар билан ёқимли ҳид таратади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Осмонни тўлдириб учган қушларни айтинг: улар ҳам ҳузур бағишлаб, Кўкорол кўкида ёқимли куйлар тараттар эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | Ҳар томонга тарқатмоқ, тарқатиб юбормоқ. *Республикамиз пахтачилик соҳасида донг таратган ҳосил усталарининг номлари билан фахрланади.* ■ *Зайнабнинг кейинги сўзи Комиланинг қандайдир гумонларини тутундай таратиб юборди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТАРАФ [*а*] 1 Нарсаларнинг атрофидаги ёки бирор томонидаги жой, ён, томон, ёқ. *Ўрданинг ташқариги қисмининг уч тарафи (жануб, шарқ, ғарб) биносиз, фақат кўрғон деворларининг зиналари эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кампир ҳам биз билан столнинг бир тарафини гуллатиб, савлат тўкиб ўтирди.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради. | Ҳаракат ёки кузатиш йўналган томон, йўналиш (одатда олмошлар ёки жой номлари билан бирга келади). *Машина шу тарафга кетди. Бола биз тарафга қараради.* ■ *Қутидор видолашиб аравага чиққанда, кўча тарафдан Отабек кела берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Саодат кампир,.. даладан чангга ботиб келаётган бир неча хотинларга қўшилиб, Хадра тарафга жўнади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Тўрт тараф** чор атроф; ҳамма ёқ, ҳамма томон. *Тун аёз, изғирин, ел тўрт тарафга югуриб жон ачитмоқчи бўлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Сўзловчи кўзда тутган ўлка, жой, мамлакат. *Сибирь тарафларда қиш қаттиқ совуқ келади.* ■ *Бизнинг тарафнинг фуқароси андак қизиққонли бўлади.* Ойбек, Навоий.

2 *фольк.* Душман, ғаним. *У вақтлар эзилган камбағал бўлди, Қашиқларга бойлар кўп тараф бўлди.* Эргаш Шоир.

3 Бир-бирига қарши бўлган, ён босмайдиган, тарафкаш томонлардан бири, томон. *Уришувчи тарафлар. Тарафларни муросага келтирмоқ.* ■ *— Нимага? — Нимагаки, эринг сен тарафда, чин қундошлик ва чин дугоналик Зайнаб тарафда.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Тарафини олмоқ** бирор томонга ён босмоқ, бирор томонни ҳимоя қилмоқ. *Қудрат камбағаллар тарафини олиб, қишлоқ балохўрлари билан олишмаган кунини билмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Курашувга, беллашувга, баҳслашувга хоҳиш билдирувчи шахс, талабгор. *Бирор шаҳарга келганида унга* [*Қулматқорага*] *тараф чиқмай қолса борми, бундай шаҳарнинг йигитлари йигит ҳисобланмасди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ишбошн: «Қани, тараф борми?» — деб, полвонларни майдонга чақирганда, нима бўлди-ю, тавакқал қилиб ўрнимдан туриб кетдим.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Тараф йўқ** бас келадиган, беллаша оладиган, тенглашадиган киши йўқ. *Унинг* [*Валижоннинг*] *одамохунлиги, кўнгилчанлигига тараф йўқ.* Ҳ. Назир, Олмос.

5 Иш-ҳаракат, ҳодиса, мақсад ва ш. к.нинг бирор томони, жиҳат. *Бир тарафдан яхши, бир тарафдан ёмон.* ■ *У тун бўйи учрашишнинг яхши ва ёмон тарафларини ўйлаб ухлай олмади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Хотиржам бўлсинлар, тўрам, бу тарафни бизга қўйиб берасиз.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Гапни бошқа тарафга бурмоқ** (*ёки* **чалғитмоқ**) *қ.* **бурмоқ** 3.

6 3-ш. эгалик ва ч. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланилади (*қ.* **тарафидан** 2).

ТАРАФАЙН [*а*] Даъвогар ва жавобгар ёки баҳслашувчи, курашувчи, олишувчи томонларнинг ҳар иккиси; томонлар, тарафлар. *Тарафайнларни сўроқ қилмоқ.* ■ *Тарафайн бир-бирлари билан танишиб кўришгандан сўнг, марказ вакили идорани бу йилги зўр муваффақият билан табрик қилади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАРАФ-БАТАРАФ *рвш* Бир-бирига зид икки тарафга бўлиниб, тараф-тараф бўлиб. *Деҳқонлар, боғбонлар чойхоналарни тўлдириб ўтиришади-да, тараф-батараф аскиябозлик қилишади.* Б. Раҳмонов, Тиниб-тинчимас.

ТАРАФДОР [*а+ф-т*] 1 Бир-бирига зид бўлган томонлардан бирига ён босувчи, уни қўллаб-қувватловчи, Ҳимоя қилувчи шахс. *Мусулмонқулга тарафдорларингиз бўлса, тинчликча қўшиндан чиқиб кетсин!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қалтак ўқталганга, тўқмоқ кўтар деганлар. Сен ҳам ўз тарафдорларингни тайёрлайверасан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Бирор ғоя ёки ҳаракатни ҳимоя қилувчи, шу ғоя, ҳаракат учун курашувчи шахс, ташкилот ва ш. к. *Тинчлик тарафдорлари.* ▪ *Мен водокачкани электростанция қилиш тарафдориман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТАРАФДОРЛИК тарафдор *с. мавҳ. от. Энди ораларида Аҳмад маҳдумга тарафдорлик қилиб, гапларига ҳалол берадиган мулла Муҳиддин йўқ эди.* Айний, Эсдаликлар.

ТАРАФИДАН 1 Томонидан, ёғидан. *Қун чиқиш тарафидан.*

2 *кўм. вазифасида.* Томонидан, жиҳатидан. *Сифат тарафидан хотиржам бўлмоқ.*

3 Томонидан, номидан. *Маҳдум Сафар бўзчини мулла Абдураҳмон тарафидан воситачилик учун жўрттага келган деб ўйлади.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Зиё шоҳичи қутидор тарафидан ўзига бериладиган шу саволни кутиб турган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАРАФКАШ [*а+ф-т*] 1 Бирор томоннинг тарафини олувчи; тарафдор. *Бедана эгалари ва уларга пул тиккан тарафкашларнинг кўзлари ола-кула, юраклари така-пука бўлиб, нафаслари ичига тушиб кетди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Қарши чиқувчи, курашувчи, беллашувчи; талабгор. — *Бургутнинг йигитлари ҳали курашда елкаси ер кўрмаган полвонлар. Ҳозир бу полвонларга Фарғона томонда тарафкаш йўқ,— деди йигит.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

3 Тараф-батараф бўлиб курашувчи; гуруҳбоз. *Менинг қишлоғимда тарафкашлар кўп... Бири-бирини ковлайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАРАФКАШЛИК 1 **тарафкаш** *с. мавҳ. от. Тарафкашлик қилмоқ.* ▪ *Жанжал бир нафасда тарафкашликка айланиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Гуруҳбозлик, группабозлик.

ТАРАФЛАМА: **ҳар тарафлама** ҳар томондан, ҳамма жиҳатдан, ҳар томонлама. *Бу масалани ҳар тарафлама ўйлаб кўрмоқ лозим.* **Бир тарафлама** бир томондан, бир жиҳатдан, бир томонлама. *Масалани бир тарафлама ҳал қилмоқ.* **Икки тарафлама** 1) икки тарафдан, икки томондан, икки томонлама. *Икки тарафлама ҳужум;* 2) *кўчма* икки маъноли, ундай тушунса ҳам, бундай тушунса ҳам бўладиган; мужмал, муҳмал. *Улар.. Абдужамилбойнинг икки тарафлама сўзидан шубҳали бўлиб қоладилар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАРАФЛИ Тарафи бўлган. *Икки тарафли пичоқ. Икки тарафли мовут.* **Бир тарафли қилмоқ** у ёқли ёки бу ёқли қилмоқ; бирор томон фойдасига узил-кесил ҳал этмоқ. **Бир тарафли бўлмоқ** у ёқли ёки бу ёқли бўлмоқ; бирор томон фойдасига узил-кесил ҳал бўлмоқ. *Отабек иш бир тарафли бўлгунича ўзининг қочмаслиги учун кафил беришга мажбурдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАРАФЛИК Бирор тарафга, жойга мансуб. *Шарқ тарафлик олим.* ▪ *Қамаши тарафлик бир арбобни ўша Валихон зиндонга ташлабди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ТАРАФМА-ТАРАФ *айн.* **тараф-батараф.** *Кўчада Витя, Сарсенбой, Остап ва қўшни болалар тарафма-тараф бўлиб, тўп тепишмоқда.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *Буларга колхозчи ҳаваскор ашулачилар, ўйинчилар, қизиқчилар, ниҳоят тарафма-тараф аскиячилар қўшилиб, концерт қоронғи тушгунча давом этди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТАРАФСИЗ *с. т.* Ҳеч ким қарши чиқа олмайдиган, беллаша олмайдиган, тенги, тарафи йўқ; енгилмас. *Тарафсиз паҳлавон.* ▪ *Душман дилин қон айлаган, Ер билан яксон айлаган, Тарафсиз полвон Октябрь.* Эргаш шоир.

ТАРАШ I **тарамоқ** *фл. иш оти. Сочни тараш. Сувни тараш. Тараш машинаси. Тараш цехи.* ▪ *Лаъли шивали кўзлари билан унга ҳар қанча термулиб боқмасин, бек ўз оти билан, унинг.. ёлини тараш билан машғул.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТАРАШ II [*ф-т*] Қесиш, йўниш, тарашлаш. *Идишлар қуриб, тарашдан чиққан,* [*Қулмуҳаммад*] *гилвата қуярди.* Мирмуҳсин, Чўри.

ТАРАША [*ф-т*] 1 Ёриб майдаланган ўтин. *Қуруқ тараша. Тараша тайёрламоқ.* ▪ *Кўмир йўқлигидан, тараша чўғи танчани бирпас бозиллатиб сўнган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кейин у айвондаги самоварни пуфлаб, ўтхонасига тараша ташлай бошлади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 *кўчма* Қуруқ, қаттиқ нарса ёки қотма одам ҳақида. *Унинг қўллари бамисоли тараша.*

◆ **Томдан тараша тушгандай** кутилмаганда, бирдан, тўсатдан; ўйламай-нетмай. *Холиқнинг томдан тараша тушгандай гаплари тағин кулгимни қистатди.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза. *Қизиқ, туппа-тузук йигит, у йўқ-бу йўқ, томдан тараша тушгандай.. бирдан совчи юборгани қанақаси.* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

ТАРАШАДАЙ, -дек Тарашага ўхшаш қуруқ, қаттиқ. *Тарашадек нон.* ▪ *Кундузи пойабзални узиб олай дейдиган ботқоқ ер, кечаси тарашадек қотиб қолган.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова.— *Бургутни бир кунда овлаб бўлмайди. Кетидан икки-уч чўл кезиш керак, яхши йигит,—деди бояги тарашадек озғин, новча йигит.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

ТАРАШЛАМОҚ 1 Қесмоқ, олмоқ, қирмоқ (соч, соқол, жун ва ш. к.ни).— *Сиз,— деди Азмиддин, калта, сийрак соқолини пўрим тарашлаган Бўронбекка қараб.. Комил билан бирга шу ердан чиқибоқ Раҳмонқул қароргоҳига жўнайсиз.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ўн олти ёшидан бери соқол олдирадиган сермўй Очил ҳозир уч кунда бир юзини тарашларди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Сидириб, қиртишлаб тозаламоқ, қирмоқ. *Пўстдумба тарашламоқ. Ариқларнинг бўйини тарашлаб тозаламоқ.* | *кўчма* Қириб, шилиб олиб ташламоқ. *Насибани аллақачон кўнглимдан тарашлаб ташлаганим учун ҳам индамай қўя қолардим.* О. Ёқубов, Икки муҳаббат.

3 Йўниб, қириб силлиқламоқ, сайқал бермоқ, йўнмоқ. *Тош тарашламоқ.* ▪ *Йигит қўлидаги қаламни тарашларкан, кўнглидаги бор гапни тўкиб солди.* М. Назаров, Қачон тилинг чиқади. *Суратига қараб дўстимнинг ҳайкалини тарашлашга тушдим.* Ҳ. Назир, Ҳайкал.

ТАРАШЛАНМОҚ тарашламоқ *фл. мажҳ. н.* [*Норматнинг*] *соч-соқоли тарашланган.* Ф. Насриддинов, Ҳаётга қайтиш. *Бу ерда ҳар битта тарашланган тош Юксак умидлардан беради хабар.* Ғ. Ғулом. *У, қирғоқлари яхшилаб тарашланган ариқдан чаққон ўтиб, сеялка чигит ташлаб кетган қаторга энгашди.* С. Маҳкамов, Шогирд.

ТАРАШЛАТМОҚ тарашламоқ *фл. орт. н. Тошни тарашлатмоқ.* ▪ *Унинг эгнида янги костюм, сочларини пухта тарашлатган, кўзи бўлса сабрсиз жовдирар, ёнар эди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ТАРАШЛОВЧИ тарашламоқ *фл. ш. оти. Тош тарашловчи.*

ТАРАҚ *тақл. с.* Икки қуруқ нарсанинг бир-бирига қаттиқ урилишидан чиққан овоз ҳақида. *Шу вақт бир эшик тарақ этиб очилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Бозори тарақ** бозори чаққон, савдо-сотиқ авжида.— *Пичоғимиз мой устида денг! Қасод бўлиб қолган бозоримиз яна тарақ бўлар экан-да!— деди кавушдўз ака Наврўзга.* М. Осим, Элчилар. **Иши тарақ** иши йирик, иши юришган, авжида. *Битта-яримтаси вақимлироқ бир гап эшитдими, дарров мол нархини оширадилар. Уруш баҳона бўлди уларга. Бизнинг хўжайин-чи? Иши тарақ!* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қайфи тарақ** қайфи баланд, қаттиқ маст. *Қайфи тарақ Тантибойвачча Салимни юпатиш учун ичкиликни мўл ичирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Димоғлар чоғ, кайфлар тарақ, ҳамма шод.. Берди чолни қилар эди Эргаш ёд.* М. Алавия.

ТАРАҚ(А)-ТУРУҚ тарақ *с. такр. Хон наекарлари билан оломон бир-бирига аралашиб тарақа-туруқлар, қиличларнинг жарангги, отларнинг кишнаши дашт сукунатини бузиб юборди.* Мирмуҳсин, Чўри. *Эшик тарақ-туруқ очилиб, кўн этигини дўқиллатганча акаси Мўмин кириб келди.* Ш. Ғуломов, Ёркин йўллар.

ТАРАҚЛАМОҚ «Тарақ-тарақ» товуш чиқармоқ, кучли тақилламоқ. *Кўча томондан бир нарса тарақлади. Аёл қўлидаги қошиқни қўйди-да, югу-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

риб дераза олдига борди. С. Зуннунова, Гулхан. *Эшик тарақлаб очилиб, кимдир Мунавварни қучоқлади.* С. Анорбоев, Меҳр.

◆ **Иш(и) тарақлади** иш(и) юришиб кетди, ривожланди, авж олди.— *Иш тарақлаб, пул кўпайгандан кейин, бир варакай ички-ташқи данғиллама иморат соламан,— деди-да, ёмонгина ҳовлини ижарага олди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАРАҚЛАТМОҚ тарақламоқ *фл. орт. н. Мирҳосил эшикни тарақлатиб ёпиб, хонадан чиқиб кетганидан кейин ҳам Ашурали ўтирган еридан қимирламади.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

◆ **Ишни тарақлатмоқ** ишни юриштириб юбормоқ, авж олдирмоқ.

ТАРАҚ-ТАРАҚ тарақ *с. такр.*

ТАРАҚ-ТУРУҚ *қ.* **тарақ(а)-туруқ.**

ТАРАҚҚИЁТ [*а*] Юксалиш, ривожланиш процессида юқори даражага кўтарилиш; прогресс. *Тарихий тараққиёт. Техника тараққиёти. Қишлик жамиятининг тараққиёт босқичлари. Фан ва маданиятнинг тараққиёт даражаси.* ▪ *Коммунизмга қараб борадиган тараққиёт пролетариат диктатураси орқали боради.* В. И. Ленин, Давлат ва революция.

ТАРАҚҚИЙ [*а*]: **тараққий қилмоқ** (*ёки* **этмоқ, топмоқ**) ўсмоқ, ривожланмоқ, юксалмоқ; мукаммаллашмоқ. *Фан ва техника тез суръатлар билан тараққий қилмоқда. Маданият ва санъат мисли кўрилмаган даражада тараққий топди.*

ТАРАҚҚИЙЛАШМОҚ Тараққий топмоқ, ўсмоқ, ривожланмоқ, юксалмоқ. *Ўзбек маданияти тараққийлашди. Қишлоқ хўжалик техникаси тараққийлашмоқда.*

ТАРАҚҚИЙПАРВАР [*а*+*ф-т*] Тараққиёт тарафдори, тараққиёт учун, жамиятнинг олға қараб юксалиши учун курашувчи; прогрессив. *Тараққийпарвар ёзувчи. Тараққийпарвар инсоният.*

ТАРАҚҚИЙПАРВАРЛИК тарақкийпарвар *с. белги оти. Сўз умуман Қосимжон бойвачча тўғрисида кетди, унинг иш билармонлиги, тараққийпарварлиги айтилди.* А. Қаххор, Миллатчилар.

ТАРАҚҚОС [*а*] 1 *айн.* **қумой.**

2 *кўчма* Жуда хунук, таъвия. **Таъвияий тараққос** *айн.* **таъвия-тараққос.**

◆ **Тараққос бойламоқ** *фольк.* гижингламоқ турмоқ (от ҳақида); ноз-ишва қилмоқ. *Ғирот Авазни кўриб, учадиган қушдай, ҳар кўзи таркашдай, юлдузни кўзлаб, тараққос бойлаб ўйнай берди.* «Балогардон».

ТАРАҲҲУМ [*а*]: **тараҳҳум этмоқ** (*ёки* **қилмоқ, айламоқ**) *кт.* раҳм, шафқат қилмоқ. *Айлаб тараҳҳум ҳолима кўп, эй жафокор, ўртама.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Неча кундан бери кўрсатмайин васлин соғинтирди, Тараҳҳум айласун ул шўхи жонон бир келиб кетсун.* Ҳамза.

ТАРБИЯ [*а*] 1 Болани боқиб ва таълим бериб катта қилиш, вояга етказиш учун қилинадиган меҳнат ва ғамхўрлик. *Интернат тарбиясида ўсган бола.* ▪ *Абдураҳмон.. отаси ўлиб, онаси ва ота томонлари тарбиясида қолди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Қиз ўн олти ёшгача бу оилада, музика муаллими бўлган камбағал аманинг тарбиясида ўсди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Иш-ҳунар, одоб-ахлоқ ўргатишга ва умуман кишининг ғоявий ва маънавий қиёфасини шакллантиришга қаратилган таълим системаси. *Сиёсий тарбия. Ғоявий тарбия. Мактаб тарбияси.* | Шундай таълим системаси натижасида сингдирилган хислат, фазилат, одоб-ахлоқ. *Тарбияси бузуқ одам. Тарбияси яхши бола.* **Тарбия олмоқ** (*ёки* **кўрмоқ, топмоқ**) кимсанинг тарбиясини сингдирмоқ; кимса томонидан тарбияланмоқ, ўрганмоқ. *Мен акамдан тарбия олдим.* ▪ *Ота-онасидан яхши тарбия кўрган — одобли, ақлли қизлар шунақа бўлади, ўзини дарров кўрсата қолмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Парвариш, қаров. **Тарбия қилмоқ** (*ёки* **бермоқ**) 1) тарбиялаб катта қилмоқ, вояга етказмоқ, ўстирмоқ, улғайтмоқ. *Ўн бир ёшлик Темир, тўққиз ёшлик Қобил ва Анварларни тарбия қилиш оғирлиги Нодиранинг устига тушди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён; 2) илм-ҳунар бермоқ, одоб-ахлоқ ўргатмоқ, тарбиялаб бирор хислат-фазилатни сингдирмоқ. *Шунча таҳсил ва тарбия берганларингиз учун раҳмат!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 3) парвариш қилмоқ. *Ҳали нишона қилмаган мевани ҳисобга киритасанми? Аввал тарбия қил, гулласин, ундан кейин мевасига сават тўқисанг арзийди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

◆ **Бадан тарбия** *эск. айн.* **физкультура.**

ТАРБИЯВИЙ [*а*] Тарбияга оид; тарбия учун хизмат қиладиган. *Тарбиявий ишлар. Катта тарбиявий аҳамиятга эга бўлган асар.*

ТАРБИЯЛАМОҚ 1 Боқиб ва таълим бериб катта қилмоқ, вояга етказмоқ, ўстирмоқ. *Ўн бир болани тарбиялаган она.* ▪ *Раҳмат она, Ботиралидек ўғилни туққанингиз, тарбиялаб ўстирганингиз учун раҳмат!* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Орлов деган бир мастер Доим ювиб-тараб тарбиялар, Ўғлидай мени эркалаб.* Ғайратий.

2 Илм-ҳунар бериб, одоб-ахлоқ ўргатиб етиштирмоқ. *Мактабимиз тарбиялаган болалардан кўп олимлар етишиб чиқди.*

3 Систематик тарзда таъсир кўрсатиб ғоявий ва маънавий жиҳатдан бирор тарзда шакллантирмоқ, етиштирмоқ. *Ёш авлодни коммунистик руҳда тарбияламоқ.* ▪ *ВЛКСМ Коммунистик партиянинг раҳбарлиги остида ёшларни қийинчиликлардан қўрқмайдиган, ўз кучларига ишонган.. кишилар қилиб тарбиялайди.* «ВЛКСМ Устави».

4 Парвариш қилмоқ. *Бу кўчатларни ўзимиз тарбияладик.*

ТАРБИЯЛАНМОҚ тарбияламоқ *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Интернатда тарбияланган бола.* ▪ *Мен сизларнинг сояларингизда тарбияландим.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТАРБИЯЛАНУВЧИ 1 **тарбияланмоқ** *фл. ш. оти.*

2 Тарбия олувчи; ўқувчи.

ТАРБИЯЛАШ тарбияламоқ *фл. иш оти. Бола тарбиялаш.* ▪ *Область комитети.. коммунистларни камчиликларга нисбатан шафқатсиз муносабатда бўлиш руҳида тарбиялашни таъмин этади.* «КПСС Устави».

ТАРБИЯЛИ Тарбияланган, яхши тарбия олган, одоб-ахлоқли. *Тарбияли бола.*

ТАРБИЯЛОВЧИ 1 **тарбияламоқ** *фл. ш. оти.*

2 Тарбиячи, мураббий.

ТАРБИЯСИЗ Тарбия олмаган, ахлоқсиз. *Тарбиясиз бола.* ▪ *Тарбиясизнинг бир қилиғи ортиқ, деган мақол бор.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАРБИЯСИЗЛИК тарбиясиз *с. белги оти.*

ТАРБИЯТ [*а*] *эск. кт. айн.* **тарбия** 1. *Ким кучук бирлан хўтикка Қанча қилса тарбият, Ит бўлур, эшак бўлур, Аслоки бўлмас одами.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.— *Мен Ўмирбойникида бир ҳафтагача ётдим. Бечоралар жуда тарбият қилишди,— деди чол.* О. Ҳусанов, Чўлда.

ТАРБИЯЧИ Тарбия берувчи, муаллим, мураббий. *Боғча тарбиячиси.* || *Тарбиячи аёл.* ▪ *Унинг ғурур тўла кўзлари.. устозларига тикилар, ота ўрнида оталик қилган ҳурматли Давроновга, жонкуяр тарбиячи Нафисахонимга чин қалбидан миннатдорлик билдиргиси келар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАРВАЙМОҚ Ёйилиб, ялпайиб ётмоқ; керилмоқ; тарвақайламоқ. *Кундузи билан қурбақадек тарвайиб, узун теракнинг қоқ тепасида турган катта булут парчаси киши таъбини хира қиларди.* Ибохон, Улуғ кун. *Элмурод Абдурасулнинг ёнига ўтиб, оёқлари тарвайган «эшак»нинг бир четига ўтирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАРВАЙТИРМОҚ тарваймоқ *фл. орт. н.*

ТАРВАҚАЙЛАМОҚ Ёйилиб, ҳар томонга шох отиб кетмоқ (дарахт ҳақида). *Ҳар ёққа тарвақайлаб ўсган бесўнақай, қари толларнинг кўланкаси қуюқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ҳар томонга қараб чўзилмоқ. *Мешдай қапайган қорни юрганида ҳам силкинар, тирсиллаб турган оппоқ елини сонларига шалоп-шалоп урилар, ўрта қўлдай йўғон-йўғон тарвақайлаб кетган эмчакларидан йўл-йўлакай сут тизиб-тиз тирқирарди.* С. Анорбоев, Оқсой. | Ялпаймоқ; лапангламоқ. *Синфга узун малла тўн, кўк духоба дўппи*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кийган, қип-қизил юзли, ўрта бўйли бир киши тарвақайлаб кириб келди. П. Турсун, Ўқитувчи. | Катта, кенг очилмоқ, керилмоқ. *Раҳимнинг оғзи тарвақайлаб кетди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТАРВАҚАЙЛАНМОҚ тарвақайламоқ *фл. ўзл. н. Унинг тарвақайланган кўпол, яланғоч шохлари ҳовлининг у бурчагидан бу бурчагига етади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАРВАҚАЙЛАТМОҚ тарвақайламоқ *фл. орт. н. Оқ ёстиқдай катта елинини тарвақайлатиб, эринчоқлик билан кавш қайтараётган ола сигир ўрнидан аранг турди.* А. Мираҳмедов, Қулган чечаклар.

ТАРВУЗ Палак отиб ўсадиган бир йиллик полиз ўсимлиги ва унинг ейиладиган юмалоқ, қизил гўштли, сершув ҳосили. *Тарвуз уруғи.* ■ *Ўроз қаердандир катта тарвуз келтириб ўртага қўйди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Поезд билан баравар ғарбга кетаётган қуёшнинг сафари тезлашди ва у кесилган қизил тарвуз палласидек ўрмон дарахтларига илиниб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

♦ **Тарвузи қўлтиғидан тушди** умиди пучга чиқди; ҳафсаласи пир бўлди. *Дафндан сўнг тўй бир йилсиз бўлмаслигини эшитиб, қари куёв тарвузи қўлтиғидан тушди, қишлоғига хомуш қайтиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАРЕЛКА [*р<нем*] Ясси, юза идиш; ликопча. *Чинни тарелка. Бир тарелка ҳолвайтар.* ■ *— Ҳужумга кўчмай умри қисқа бўлсин,— деди она нафратланиб ва даҳлизга чиқди. Наманидир тарелкага уриб олди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТАРЖИМА [*а*] Бирор тилдан иккинчи бир тилга ағдарилган текст. *Эркин таржима. Сўзма-сўз таржима. Адабий таржима. Таржима назарияси. Таржима қилмоқ (этмоқ).* || *Таржима асар.* ■ *Болалардан русчани сал-пал тушунадиганлари бошқаларига таржима қилиб беришди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳоким нима гаплигини сўраган эди, Тешабой таржима қилиб берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

♦ **Таржимаи ҳол** кишининг ўз шахсий ҳаёти ва фаолияти ҳақида ёзилган баён; автобиография. *Шоирнинг таржимаи ҳоли. Таржимаи ҳол ёзмоқ.* ■ *Абдукарим ака Ботирали қаршисида маъюс ўтириб, кутилмаганда ўз таржимаи ҳолини сўзлаб кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТАРЖИМАШУНОС [*а+ф-т*] Таржима назариясини, унинг қонун-қоидаларини ўрганувчи мутахассис, олим.

ТАРЖИМАШУНОСЛИК Таржима назарияси билан шуғулланувчи фан. *Ойбекнинг таржима соҳасидаги катта фаолиятини ўрганиш, ўсиб келаётган таржимашунослик фанининг актуал вазифаларидан биридир.* Ж. Шарипов, Моҳир таржимон.

ТАРЖИМАЧИ *кам қўлл. айн.* **таржимон.**

ТАРЖИМАЧИЛИК таржимачи *с. касб оти.*

ТАРЖИМОН [*а*] Таржима қилувчи киши; тилмоч. *Моҳир таржимон.* ■ *Мен билан сўзлашишингиз учун таржимон ҳам керакдир ҳали?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАРЖИМОНЛИК таржимон *с. касб оти. Адабий таржимонлик. Таржимонлик қилмоқ.*

ТАРЗ [*а*] 1 Шакл, тахлит; кўриниш. *Мақолаларни тўплам тарзида нашр этмоқ.* ■ *Қўрғонда шаҳар уйлари тарзида солинган.. бир уй, бир айвон Ҳакимбойваччаники эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Усул, равиш. *Шу тарзда. Ҳазил-мутойиба тарзида.* ■ *Олахўжа.. ғайирликни ифодалайдиган бир тарзда кулимсираб қассобга қаради.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Суҳбат мулла Обиднинг ишчан руҳига мувофиқ тарзда бошланди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

3 *диал.* Юз, чеҳра. *Сен эшитгин ночор қулинг арзини.. Олмадай сўлдириб гулдай тарзини.* «Ширин билан Шакар». *Тарзингга қарайман, нодон боласан.* «Равшан».

ТАРИЛЛАМОҚ «Тар» этган овоз чиқармоқ (тартарак, пулемёт ва ш. к.нинг овози ҳақида). *Мотоцикл тариллаб биздан узоқлашди.* ■ *Содиқ сакраб «универсал»га минди, моторни тариллатиб, ишида давом этди.* И. Раҳим, Ихлос. *Олдинги линиядан аҳён-аҳёнда автомат ва пулемётнинг тариллагани эшитилар эди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ТАРИФ [*р<фр<а*] Олинадиган ёки тўланадиган ҳақ-баҳолар кўрсаткичи, баҳо. *Имтиёзли тариф. Почта тарифи. Тариф жадвали. Тариф бўйича ҳақ тўламоқ.*

ТАРИХ [*а*] 1 Ижтимоий тараққиёт процессида юзага келган воқелик, ҳаёт. *Тарих диалектикаси. Тарих қонунлари.* ■ *Улуғ Октябрь социалистик революцияси Ватанимиз халқлари тарихида, шу жумладан ўзбек халқи тарихида ва бутун дунё тарихида янги давр очди.* «Ўзбек совет адабиёти тарихи».

2 Ўтмишга оид факт ва ҳодисалар мажмуи; ўтмиш, кечмиш. *Фақат уч туп қайрағочгина кўҳна тарих нишонаси бўлиб турибди.* И. Раҳим, Ихлос. | Ўтмиш ва умуман муҳим воқеа-ҳодиса, улуғ зот ва ш. к. ҳақида сақланган хотиралар. *Тарихга кирган воқеа. Ёзувчининг хотираси тарихда абадий сақланади.*

3 Бирор воқеа-ҳодисанинг, нарсанинг изчил тараққиёт йўли. *Савдо муносабатлари тарихи. Завод тарихи.* | Бирор кимсанинг ҳаётий йўли. *Ёзувчининг тарихи.* | Бошдан кечирилган воқеалар, саргузаштлар. *Сизга Мадамин тўғрисида маълумот керакми? Мадаминнинг тарихини Юсвали тоғам яхшироқ билади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Шунинг учун сўзимни ўзимнинг охирги ҳам чин бахт ислари ҳидлаган тарихимдан бошлайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Жамият тараққиёти ҳақидаги фан. *Янги тарих. Ўрта асрлар тарихи. Ўзбекистон тарихи.* | Табиат, маданият ва умуман кишилик фаолиятининг айрим соҳалари тараққиёти ҳақидаги фан. *Музика тарихи. Ёзувчилар тарихи.*

5 Бирор ишнинг бажарилганлигини, бирор воқеа-ҳодисанинг қачон бўлиб ўтганлигини кўрсатувчи аниқ календарь вақт, сана. *Қўл ёзманинг тарихини аниқламоқ.* ■ *Ўнг томондаги тошга араб алифбесининг қадимги имлосида йирик қилиб «Маърифатхон жаннат макон», деб ёзилган ва ҳижрий билан «1335» деб тарих қўйилган эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Тарихига қараганда хатнинг ёзилганлигига ўн кунлар бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

♦ **Касаллик тарихи** касалнинг аҳволи ва унинг даволаниши ҳақида даволовчи врач томонидан тегишли маълумотлар ёзиб бориладиган варақа.

ТАРИХАН [*а*] *рвш* Тарих тажрибаларини ҳисобга олганда, тарихга кўра, тарих тақозоси билан. *Воқеаларни тарихан тўғри таҳлил этмоқ.* ■ *Кўпчилик аҳолини ўзига эргаштириб бора оладиган синф тарихан ғалаба қозонади.* В. И. Ленин, РКП(б)-нинг VIII Бутунроссия конференцияси.

ТАРИХИЙ [*а*] 1 Тарихда қоладиган, тарихга кирадиган; муҳим. *Тарихий воқеа. Тарихий кун.* ■ [*Улуғ доҳий В. И. Ленин*] *Мирзачўл даштини эгалланг дея, Тарихий декретга чекканди имзо.* Ғайратий.

2 Тарих фанига оид, бирор соҳанинг тарихини ўрганадиган. *Тарихий грамматика. Тарихий география.*

3 Ўтмишга, тарихга оид, қадимги, кўҳна. *Тарихий асар. Тарихий ёдгорлик.* ■ *— Албатта, Афлотун ҳам, Арасту ҳам замонасининг кўп доно, кўп ақлли олимлари бўлгани шубҳасиз. Уларнинг ишлари тарихий китоблардан маълум,— деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАРИХИЙЛИК 1 тарихий *с. белги оти. Ёдгорликнинг тарихийлиги.*

2 Ҳар бир нарса ёки ҳодисани уни юзага келтирган конкрет тарихий шароит билан узвий боғланишда текшириш ва баҳолашдан иборат диалектик принцип. *Тарихийликка аҳамият бермоқ.*

ТАРИХЛИ Қачон бажарилганлиги, қай вақтда бўлганлиги аниқ кўрсатилган, санаси ёзилган. *Тарихли қўл ёзма. Ўзбекистон ССРнинг ташкил этилиши ҳақидаги 1924-йил 27-октябрь тарихли қарор.*

ТАРИХНАВИС [*а+ф-т*] *эск.* Тарихни ёзиб борувчи, солномачи. *Қиссагўйлар, тарихнавислар ана шу ерлар [чўллар] фожиаси, афсуски, ёдгорликлар ва китоблар қолдириб кет-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

маганлар. Миртемир, А. Пўлат, Сирдарё сепи.

ТАРИХЧИ 1 Тарих фани мутахассиси, тарих илми билан шуғулланувчи олим, тарихшунос. *Ўзбек тарихчилари.* || *Тарихчи олим.*

2 Тарих, солнома ёзувчи.

ТАРИХШУНОС [*а+ф-т*] *айн.* **тарихчи** 1.

ТАРИХШУНОСЛИК 1 **тарихшунос** *с. касб оти.*

2 Тарих илми.

ТАРИҚ Бошоқли ғалла ўсимлиги ва унинг оқлаб сўк қилинадиган майда дони. *Тариқ сепмоқ. Тариқ ўрмоқ.* ▪ — *Ҳе, чумчуқдан қўрққан тариқ экмас дейдилар,— Алиқул ингичка овоз билан луқма ташлади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТАРИҚА [*а*] Йўл, усул; тарз. *Ёшликда икковимизнинг кун кўриш тариқамиз, онгимиз бир эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Унинг [Отабекнинг] сўзига қарағанда, сиз уни оғирроқ тариқа билан дарбозангиз ёнидан жўнатган экансиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шу тариқа мактабда ўқиш-ўқитиш ишлари мустаҳкам изга тушиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қай (ёки не) тариқа** қай ҳолда, қандай қилиб. *Эсон шундай хаёллар билан уйга қай тариқа етиб келганини ҳам сезмади.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

ТАРИҚАСИДА *кўм. (б. к. билан)* Бирор тарзда; сифатида. *Кечаги хабарларга кулги ва мазах тариқасида қараган шаҳар уламо, ашрафлари бугунги ҳақиқат олдида ҳар замон ёқа ушлаб: тавба, бу қандай бемазалик?.. дер эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. [*Тўрахонов:*] *Гулнорани мен гувоҳ тариқасида сақлаб турибман.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Олахўжа Мамасаид билан гапни бир жойга қўйиб, жўнаш олдидан унинг қўлига «аванс» тариқасида беш минг сўм берди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАРИҚДАЙ, =**дек** Қичкина, озгина, тариқча. *Тариқдек олтин. Тариқдек мўмиё.*

ТАРИҚЧА *рвш (одатда инкор билдирувчи феъллар билан)* Озгина ҳам, жиндай ҳам, тариқдай ҳам. *Тариқча ақли йўқ.* ▪ [*Маҳкам:*] *Дадамда тариқча гуноҳ йўқ, тақсир.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Агар шу сўзларим ичида тариқча қаллоблиги бўлса, билганларингни қилинглар.* Ҳ. Назир, Ўлар тутташганда.— *Тариқча инсоф борми сизда! — бўғилиб гапирди Ўктам.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТАРҚ I [*а*]: **тарк этмоқ** (*ёки* **қилмоқ**) 1) воз кечмоқ, барҳам бермоқ, ташламоқ. *Чекишни тарк этмоқ.* ▪ *Танҳоликни абадий тарк эт, Ҳур дўстларинг билан қадам бос!* Зулфия; 2) ташлаб чиқиб кетмоқ, қолдириб кетмоқ. *Алишер Ҳиротни тарк этиб, Самарқандга жўнамоққа мажбур бўлди.* Ойбек, Навоий. *Атрофда баҳор нафаси кезади, қишда бу ерларни тарк этган қушлар яна учиб келишган, новдаларга қўниб чуғуллашади.* С. Зуннунова, Гулхан. **Тарки дунё қилмоқ** мол-дунёдан, дунё ишлари, айш-ишрат ва маишатдан кечмоқ. *Аммо кейинчалик барча мулк-молларини худо йўлига сарфлаб, тарки дунё қилдилар.* Айний, Дохунда.

ТАРҚ II [*ф-т*] Букилган, қайтарилган жой; тах. *Дўппининг тарки. Қалпоқнинг тарки.* ▪ *Ботир ака шошиб қолди шекилли, газетанинг таркини топиб очолмай, унинг бир чеккасини йиртиб ҳам қўйди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

ТАРҚАШ [*ф-т*] *фолк.* Тери ёки ёғочдан ясалган пиёла ёки коса ғилофи. *Ғирот Авазни кўриб, учадиган қушдай, қулоқлари қамишдай, ҳар кўзи таркашдай, юлдузни кўзлаб.. ўйнай берди.* «Балогардон».

ТАРҚИБ [*а*] Маълум бир бутунликни ташкил этувчи қисмлар мажмуи; состав. *Сўзнинг морфологик таркиби. Ҳарбий қўшилма таркиби. Тўплам таркибига кирган мақолалар.* **Таркиб топмоқ** бўлаклардан, қисмлардан, элементлардан йиғилиб бир бутунликни ташкил этмоқ. *Сўз товушлардан таркиб топади. Катта-кичик муваффақиятлар жам бўлиб, улкан ютуқлар таркиб топади.* | Химиявий бирикма, жисм ва ш. к.ларни ташкил этувчи моддалар мажмуи; состав. *Шишанинг таркиби. Органик бирикмалар таркиби.* ▪ *Барча тирик организмларнинг таркибида сув бўлади.* «Дарвинизм асослари». *Ҳар қандай тоза модда, қаерда бўлишидан қатъий назар, ўзгармас таркибга эга бўлади.* «Химия».

ТАРҚИБАН [*а*] *рвш* Таркиб жиҳатидан; составига кўра. *Моддаларни таркибан таҳлил қилмоқ.*

ТАРҚИБИЙ [*а*] Маълум бир бутунликни ташкил этувчи, таркибига кирувчи. *Таркибий қисм.* ▪ *Адабиёт ҳам социал-демократиянинг бир тартиб ва бир режада уюшган партиявий ишининг таркибий қисми бўлиши керак.* В. И. Ленин, Партия ташкилоти ва партия адабиёти.

ТАРЛОН Ола-тарғил, човкар. *Тарлон от.* ▪ *Тарлон бия Бойчиборнинг энаси Чибарнинг товушин тўқайда билди.* «Алпомиш». | Шу тусдаги от. [*Чоракор*] *тарлонни миниб, учраган, кўринган кишидан Хидирбойни кўрган борми, деб сўраб кетаверди.* «Зулфизар билан Авазхон».

◆ **Тарлон очган** ола тарғил бўлиб бузилган, пес очган (бадан ҳақида). [*Мастон*] *мангалайидан тарлон очган, икки чаккасининг гўшти қочган.. кампир эди.* «Хушкелди». **Хаёли тарлон бўлди** *диал.* хаёли қочди, хаёли паришон бўлди. *Хаёли тарлон бўлиб, ўзини ҳар ўйга солиб кетиб бораётир.* «Равшан».

ТАРМАШМОҚ *айн.* **тирмашмоқ.** *Тармашиб дарахтга чиқмоқ.* ▪ — *Ана, опанг келди, — деди Муҳаммаджон, этагига тармашган болаларнинг бир-бир бошини силаб.* Н. Сафаров, Султон бўзчининг неваралари. *Юқоридан маймундай тармашиб, лип этиб пастга тушганини ҳеч ким пайқамапти ҳам.* А. Мухтор, Туғилиш.

ТАРМЕВА (*тўғриси* **тар мева**) *қ.* **тар** I.

ТАРМОҚ 1 Бутоқ, шох. *Дарахт тармоқлари.*

2 Асосий йўл, оқим ва ш. к.дан бўлиниб, ажралиб чиққан қисм; шохобча. *Темир йўл тармоқлари. Дарё тармоғи.* ▪ *Бу пастак тоғ Федченко музлик тоғларининг тармоқларидан бири бўлиб, маҳаллий аҳоли томонидан музлоқ тоғ деб аталарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Асосий ташкилот ёки бирлашма шохобчаси. *Савдо тармоқлари. Маориф тармоқлари.* **Тармоқ ёймоқ** (*ёки* **отмоқ**) 1) шохламоқ; 2) тармоқларга бўлиниб кенг ривож олмоқ, тармоқланмоқ. *Сиёсий-оқартув ишлари кенг тармоқ ёймоқда.* ▪ *Тез тармоқ ёймоқда бўлган маориф — сон-саноқсиз мактаблар, интернатлар, катталар учун кечки курслар бир оз бўлса ҳам ўқиган одамларга муҳтож эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 Фан-техника, қишлоқ хўжалиги ва ш. к.нинг бирор бўлими; соҳа. *Хўжаликнинг муҳим тармоқлари. Фан ва техника тармоқлари.*

ТАРМОҚЛАМОҚ 1 Тармоқ отмоқ, шохламоқ. *Дарахт тармоқлади.*

2 Кенг тармоқ отиб ривожланмоқ. *Тармоқлаган хўжаликлар.*

ТАРМОҚЛАНМОҚ тармоқламоқ *фл. ўзл. н. айн.* **тармоқламоқ.** *Тармоқланган канал. Кенг тармоқланган соҳа.*

ТАРМОҚЛИ Тармоқлари, шохобчалари бўлган, тармоқланган. *Кўп тармоқли ташкилот.* ▪ *Унинг [раиснинг] таъбирича кўп тармоқли колхоз хўжалиги катта ҳаёт мактабидир.* Туйғун, Йиллар ва кишилар.

ТАРНОВ [*ф-т*] Сув, суюқлик оқиб ўтиши учун металл ёки ёғочдан ясалган нов, труба ёки ариқча. *Тунука тарнов. Ёғоч тарнов. Тарнов ясамоқ.* ▪ *Мўриларда жон сақлаган мусичалар кукулаб тарновларга қўниб олишди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Жимжит хонада тарновлардан тушаётган сувнинг шитирлаши.. эшитилиб турарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ТАРНОВДАЙ, =**дек** Баланд бўйли, узун, дароз. *Эшикдан тарновдек бир одам кириб келди.*

ТАРНОВЧЎП [*ф-т*] *махс.* Тиззага қўйиб устида чок тикиладиган тарновчасимон косибчилик асбоби.

ТАРОВАТ [*а*] *кт.* Чирой, ҳусн, ёшлик латофати; тозалик. *Жонли ранглари тароватини унча йўқотмаган катта гулзор теварагида аста айланар эди Комила.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Шу сўзни айтганда, ғўё жаҳоннинг Ҳусну тароватн минг карра ортди.* Уйғун. *Ҳали ҳам унинг [Зумраднинг] қомати ўшандай нозик, аллақандай ёшлик тароватини уфуриб турарди.* С. Аҳмад, Зумрад.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ТАРОВАТЛИ Чиройли, гўзал; латиф. *Ўйинчи ёш қиз каби тароватли, келинчак каби кўркам, ёр каби дилбар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Оромбахш, файзли. *Тонгнинг тароватли шамоли бир нафасгина гўдаклик йилларини қайтарар эмиш.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ТАРОВИҲ [*а*] *дин.* Рўза кунлари кечки, охирги намоздан кейин ўқиладиган қўшимча намоз. *Афанди.. ифтордан кейин мачитга таровиҳ ўқигани кетди.* «Латифалар». *Отабек.. туриб таҳорат олди ва меҳмонхонага кириб таровиҳ бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАРОЗИ [*ф-т*] Оғирлик ўлчаш асбоби. *Тарози палласи. Тарозида тортмоқ. Тарозидан урмоқ.* ▪ *Мамарайим афанди камбағаллардан юлиб, тарозидан уриб қолган бўлса, ўғриликни у зинҳор ўзи учун эмас, йўқ, хўжайин учун қилаётганини.. билар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ақл тарозиси билан тортмоқ** ақл билан баҳоламоқ. *Кейин дадамнинг аҳволини ўйлаб, ақл тарозиси билан тортиб кўриб, тақдирга рози бўлдим.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Тарози босадиган** 1) салмоқли, салмоқдор, вазнли. *Тарози босадиган мол;* 2) *кўчма* асосли, жиддий. *Тарози босадиган далиллар.* **Тарозига солмоқ** 1) тортиш учун тарозига қўймоқ; 2) *кўчма* фактларни бир-бирига таққослаб, солиштириб, ўйлаб, мулоҳаза қилиб кўрмоқ. *Келинг, сўзларингизни тарозига солайлик, пучми ёки тош босадими, дарров маълум бўлади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 3) *кўчма* ўзини ёки ўз ишини пеш қилмоқ, ўзига ёки ўз ишига ортиқ баҳо бериб савдолашмоқ; 4) *кўчма* ортиқ мақтамоқ.— *Ҳа деб уни [қизни] тарозига сола берманг, худо урди кетди,— деди совчи.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

ТАРОЗИБОН [*ф-т*] Тарозида тортувчи, тарозида тортиш ишини бажарувчи. *Кекса тарозибон келтирилган пахталарни тортмоқда.* Туйғун, Бригадир.

ТАРОЗИБОНЛИҚ **тарозибон** *с. касб оти.*

ТАРОЗУ *айн.* **тарози.** *Ҳар жойни қилма орзу, ҳар жойда бор тош, тарозу.* Мақол.

ТАРОНА [*ф-т*] 1 Куй, оҳанг. *Ҳар бир уйда шодиёна тарона, Тўкин-сочин ўртада кенг дастурхон.* Ҳабибий. *Ашула оҳангидаги ранг-баранг тароналар Ғуломжон ҳаяжонига пайванд бўлиб оқар.. эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бугун металл заводи қурувчиларининг руҳларида фавқулодда шодлик, юракларида дунё-дунё севинч тароналари.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. **Тарона қилмоқ** (**ёки этмоқ**) 1) куйламоқ. *Аноргулнинг кўлидаги дутор, «ўртоқлар» куйини танларга ларза бериб тарона қилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) *кўчма* мадҳ этмоқ. *Куйла созим, юрагим, шеърим Бахт китобин қилгил тарона.* Ғайратий.

2 Шашмақомда музика асарининг бир қисми. *Таронаи дугоҳ.*

ТАРОҚ 1 Соч, соқол тараш учун ишлатиладиган ёғоч, металл, суяк ва ш. к.дан ясалган тишли буюм. *Шамшод тароқ. Темир тароқ. Майда тишли тароқ.*

2 Матога босиладиган шу нусхадаги нақш, тарам-тарам гул. *Жоноқи олмаларнинг икки бетидаги нақш Марғилон атласининг майда тароқларини эслатади.* С. Акбарий, Шодлик давоми. **Тароқ нусха** *ёки* **тароқ нақшли** тароққа ўхшаш тарам-тарам гулли. *У тахминан 25 ёшларда бўлиб, бошида.. оқ салла, эгнида тароқ нақшли адрас тўн, оёғида хром этик.* Айний, Дохунда.

3 *тех.* Станок, мослама ва ш. к.нинг нарсаларни тараш ёки титиш учун хизмат қиладиган қисми. *Йигирув станогининг тароғи.* ▪ *Бу ернинг бола-чақаси тили чиқиб, аввал билган сўзи — арқоқ билан тароғу, найча билан моки.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

♦ **Ойнами тароқ?** *қ.* **ойна.**

ТАРОҚЛАМОҚ *кам қўлл. айн.* **тарамоқ.**

ТАРОҚЛАНМОҚ **тароқламоқ** *фл. мажҳ. н. Ишга тушганлар тароқланган ипакдек саф чекиб, Бу ўриш-арқоқ каби сафларга, сафдошларга боқ.* Ҳабибий.

ТАРОҚЧИ Тароқ ясовчи уста. *Бешикчилар, тароқчилар, дукчилар Майрамхонни ўз қўллари билан овқатлантиришни «бахт» деб билар эдилар.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ТАРОҚЧИЛИК 1 **тароқчи** *с. касб оти. Тароқчилик қилмоқ.*

2 Бозорда тароқ ясаб сотувчи дўконлар қатори, растаси.

ТАРР *тақл. с.* Газмол йиртилганда, тартарак тариллаганда чиқадиган ва шунга ўхшаш овоз ҳақида. *Яктак тарр этиб йиртилди.* ▪ *Рўпарадаги уйнинг томидан «тарр» этган товуш эшитилди. Қизил аскар зинага йиқилди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ТАРРА 1 *диал.* Таррак.

2 Қовун, узум каби ширали меваларни кўп истеъмол қилгандан кейинги ланжлик, лоҳаслик ҳолати. **Тарраси тутади** кишини ланж, лоҳас қилади. *Хатиб домлани қовуннинг тарраси тута бошлайди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Кабоб билан иш битадими, шўрвасини ичмасанг, тарраси тутиши бор.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ТАРРАК Палак отиб ўсадиган полиз экини ва унинг бодрингдан кўра йирик куврак ҳосили. **Тарракча маза йўқ** бемаза ёки бемазмун нарса ҳақида. *Маддоҳнинг гапларидан музлаган тарракча маза тополганим йўқ.* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Таррак бурун(ли)** бурни катта. *Ичкаридан аврасиз пўстин кийган таррак бурунли, қип-қизил одам чиқди.* А. Мухтор, Туғилиш.

♦ **Тарракдек қотмоқ** қаттиқ ухлаб қолмоқ.

ТАРС *тақл. с.* Таранг ёки қаттиқ нарса ёрилганда, синганда ёки урилганда чиқадиган овоз ҳақида. *Қовун тарс ёрилди. У эшикни тарс этиб ёпди.* ▪ *Ҳасан аканинг чаккасига ҳам бир нима «тарс» этиб тегди.* А. Муҳиддин, Инсон қалби оташ. *Эҳ, Акрам тиззасига «тарс» этказиб урди-да, креслодан сапчиб турди.* С. Анорбоев, Оқсой.

♦ **Тилни тарс ёради** шираси ўткир, жуда ширин.

ТАРСАЙМОҚ *диал.* Бақраймоқ, безраймоқ.

ТАРСАКИ [*ф-т*] Очиқ кафт билан берилган зарб, шапалоқ. *Тарсаки (билан) урмоқ. Тарсаки емоқ. Тарсаки солмоқ.* ▪ *Бек Лаълининг у юзи-бу юзига тарсаки қўйиб юборди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТАРСАКИЛАМОҚ 1 Кетма-кет тарсаки урмоқ.

2 *кўчма* Оғзига урмоқ, гапиртирмаслик. *Мажлис чақирай деса, пул топайлик дединг из, пулдан гапирганни тарсакилаб турибсиз.* И. Раҳим, Ҳилола.

ТАРСИЛЛАМОҚ «Тарс» этган овоз чиқармоқ. *Эшик тарсиллаб очилди. Қовун тарсиллаб ёрилди.*

ТАРСИЛЛАТМОҚ **тарсилламоқ** *фл. орт. н. Отни тарсиллатиб қамчи билан урмоқ. Тарсиллатиб ўқ узмоқ.* ▪ *[Тоға] эшикни тарсиллатиб ёпди-да, айвонда хотинига шовқинлаб гапира бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАРСО [*ф-т*] *дин.* Ғайридин, кофир. *Бутхоналар ичра тарсо кўрмади сен каби санамни.* Амирий.

ТАРС-ТАРС **тарс** *с. такр. Шу пайт қиз тарс-тарс шапалоқ урса, балки енгил тортарди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Боғдаги олмалар карсиллайди, анорлар терисига сиғмай тарс-тарс ёрилади.* Ё. Шукуров, Уч савол.

ТАРС-ТУРС **тарс** *с. такр. Башорат, «эсиз одамгарчилик» дегандек, унга [эрига] бир ўқрайиб қаради-ю, тарс-турс юриб, ҳовлидан чиқиб кетди.* С. Аҳмад, Муллажон. *Тарвузи қўлтиғидан тушган Тунқотар,.. тарс-турс кўчага чиқди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТАРТАРАК Қаттиқ тариллаб овоз чиқарадиган парракли ёғоч асбоб (асосан боғ қўришда ишлатилади). *Тартарак чалиб боғ қўримоқ.* ▪ *Чол тартарагини қўлтиғига қисиб, сўйилига суянганича индамай туриб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Йўқ, узилмас, варрак учар кўкда ҳайқириб, Гўё олам боғбонига бўлиб тартарак.* Ғ. Ғулом.

ТАРТИБ [*а*] 1 Иш-ҳаракат, тадбир-чора ва ш. к.нинг амалга ошувида риоя қилинадиган маълум изчиллик, режа, қонун-қоида ва шу қонун-қоидаларга жавоб берадиган ҳолат. *Пенсия белгилаш тартиби. Овоз бериш тартиби. Янгича тўй тартиби.* ▪ ▪ *[Заргаров:] Мажлисда тартиб бўлиши керак!.. [Пўлатжон домла:] Бугунги мажлиснинг тартиби шунақа.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

А. Қаххор, Оғриқ тишлар. | Интизом. *Мактабнинг ички тартиби.* ▪ *Ойимхон столни тақиллатиб Тожибойни тартибга чақирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Кун тартиби** 1) мажлисда муҳокамага қўйиладиган масалалар. *Провидиумга правление аъзолари чиқди.. мажлисни Иброҳимов очди ва кун тартибини эълон қилди.* А. Қаххор, Қўшчинор; 2) *кўчма* навбатда турган вазифа. *Мен бу билан дамба масаласини кун тартибидан чиқариб ташлаш керак демоқчи эмасман.* А. Қаххор, Қўшчинор. | Нарсаларнинг жойланишидаги изчиллик, саранжом-саришталик. *Уйда ҳеч тартиб йўқ, ҳамма нарса остин-устун. Ишни тартибга солмоқ. Колхоз хўжалигини тартибга солмоқ.* ▪ *У.. токчалардаги чойнак-пиёла, патнис, ликопларни тартиби билан терди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ғуломжон дастлабки кундан тортиб мактабда қаттиқ тартиб ўрнатди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Ҳоким:*] *Қамчингиздан қон томмас экан, тартиб ўрнатолмайсиз.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Яқиндагина келтирилган вагончаларда тартиб ўрнатилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *У даҳшатли қуюндан ярим-ёрти саломат қолган пароканда карвонни тартибга солди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Йигитлар.. терларини артиб, чангларини қоқишиб, ўзларини тартибга солиб олдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Сира, қатор. *Хронологик тартиб. Алфавит тартиби.* ▪ *Элмурод ҳаяжон ичида залнинг у бурчидан-бу бурчига кезарган, ўз навбатини кутди. Ҳарф тартибига мувофиқ унинг номи рўйхатнинг пастроғида.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Асад қори тахтадаги ёзувни тартиби билан ўқий бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Йўл, усул, система. *Марказлашган тартибдаги таъминот.* ▪ *Механика заводлари қурилганга қадар эски тартибда дегрезлик корхонаси ишларди.* Ойдин, Бечора.

◆ **Тартиб сон** *грам.* қатор, сира билдирувчи сон, мас. *бешинчи синф, саккизинчи хона.* **Тартиб бермоқ** (*ёки қилмоқ*) тузмоқ. *Девон тартиб қилмоқ.*

ТАРТИБЛАМОҚ *кам қўлл.* 1 Тартибга, системага солмоқ.

2 Тартиб қилмоқ, тузмоқ.

ТАРТИБЛАНМОҚ тартибламоқ *фл. мажҳ. н.*

ТАРТИБЛИ 1 Маълум тартиб, қонун-қоида талабларига жавоб берадиган. *Тартибли иш. Тартибли уй. Тартибли корхона.* | Изчил, батартиб. *Тартибли баён.*

2 Тартиб-интизомга бўйсунадиган, интизомли. *Тартибли ўқувчи.* ▪ *Пионер ташкилоти.. пионерлар ва ўқувчиларни тартибли бўлиш, катталарни ҳурмат қилиш руҳида тарбиялаши керак.* «ВЛКСМ Устави».

ТАРТИБОТ [*а*] *айн.* **тартиб.** *Санатория тартиботи. Қўшин тартиботи.* ▪ [*Бобомирза*] *ошланинг.. ақлли кенжаси бўлиб, ота эшигидаги тартиботни унча ёқтирмас.. эди.* И. Раҳим, Тақдир. *Буржуа жамиятида сиёсий озодлик ва демократик республика учун кураш буржуа тартиботларини ағдарувчи социал революция учун курашнинг зарур даврларидан биридир.* В. И. Ленин, Самодержавие ва пролетариат.

ТАРТИБСИЗ 1 Маълум тартиб, қонун-қоида талабларига жавоб бермайдиган; бетартиб. *Тартибсиз иш.* | Тартибга солинмаган; айқаш-уйқаш, бесаранжом. *Отабек уйга кирганда, ёстиқ бетини тартибсиз соч ўримлари билан чулғатиб, Қумуш ухлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. || *Катта уйда.. ҳар хил асбоб идишлар тартибсиз қалашиб ётар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Изчил боғланмаган ёки жойлашмаган; бетартиб. *Ёрмат ҳамма нарсани, тартибсиз бўлса ҳам, лекин муфассал айтиб берди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу ерда гиёҳ ҳам қолмабди. Фақат мол туёқларининг тартибсиз изларигина кўринади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Интизомсиз, бетартиб. *Тартибсиз бола.*

ТАРТИБСИЗЛАНМОҚ *кам қўлл.* Бетартиб ҳолга келмоқ, бетартиб бўлмоқ.

ТАРТИБСИЗЛАШМОҚ Тобора тартибсиз бўлиб бормоқ.

ТАРТИБСИЗЛИК 1 **тартибсиз** *с. белги оти.*

2 Тартибсиз ҳолат, ҳаракат. *Тартибсизлик қилмоқ. Тартибсизликка қарши курашмоқ.* ▪ *Орада сўкиш, тартибсизлик, жанжал қўзғалади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАРХАШЛИК Ўжарлик, қайсарлик, терслик. *Тархашлик қилмоқ.* ▪ *Ҳа деганда иш юришавермади. Маҳкам Мусаев буни Эргашевнинг тархашлигидан билди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ТАРЯК [*ф-т<а*] Кўкнорнинг думбул бошоғи ширасидан қуритиб тайёрланадиган қаттиқ маст қилувчи модда; афюн.

ТАРҚАЛИШМОҚ тарқалмоқ 1 *фл. бирг. н. Кечга яқин меҳмонлар тарқалишди.* ▪ *Шу йўсин қизлар ўзларининг бир ўртоқларини хотинлик дунёсига узатиб, мажлисдан тарқалишдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАРҚАЛМОҚ 1 Бир ўриндан, бир тўпдан турли томонга қараб йўналмоқ, кетмоқ. *Меҳмонлар тарқалди. Қўйлар ҳар томонга тарқалди.* ▪ *Отабек эшикдан чиққанда, Содиқни кўмиб келган кишилар қуръон ўқиб тарқалмоқда эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ёйилмоқ, сочилмоқ. *Муаттар ҳид бутун уйга тарқалди.* ▪ *Қамалган тутун жуда секин тарқалмоқда эди. Йўлчи нафасини ростлаш учун эшикка чиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Булар — булутлар, Эъзозхон! Шу булутлар тунда йиғилиб, кундуз тарқалиб турибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. [Оғиздан-оғизга ўтмоқ, таралмоқ. *Ўзбек пахтакорининг шуҳрати бутун оламга тарқалди.* ▪ *Ёмон гап дарров тарқалади, иним.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Онахонни тор кўчада номаълум одам пичоқлаб кетипти, деган шум хабар азонгача ҳамма ерга тарқалди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Янграмоқ. *У* [*гадой*] *«ҳақ дўст ё олло», дейди. Овози атрофга йиғи каби тарқалади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Бузилмоқ; тўс-тўс, пароканда бўлмоқ. *Кенгашли тўй тарқалмас.* Мақол.

4 *кўчма* Бошдан, кўнгилдан чиқмоқ, тарқамоқ, кетмоқ, йўқолмоқ. *Бош устида тутун тарқалар, гўё тутун эмас, аста-секин ҳасрат тарқалар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Унинг* [*Мадаминнинг*] *ичиб келганини олдин пайқамаганлар, энди кайфи тарқалаётганини пайқашди. Ҳайрият, кайфи бегалва тарқаб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАРҚАМОҚ *айн.* **тарқалмоқ.** *Гулдур этиб булут тарқаб, Ялт-юлт этиб чақмоқ чақди.* Ҳамза. *Низомиддинов қанча ўйламасин, ўйининг охири тутунга ўхшаб тарқаб кетаверди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Гоҳи оқшом боғлар оралаб, Дардлашгали келар чўпони. Ором гулшанига ўралар Бирдам тарқар дарди-армони.* Т. Тўла. *Бу ўзи сизларга тушуниб бўладими? Раис бекор бўлиб, колхоз тарқади-ку.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Тўй тарқаганда, бир тўда қиз, йигитлар келин ва куёвни кузатиб, машиналарда Норқўзиникига кетишди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан. *Гап билан бўлиб занғар кайф ҳам тарқаб кетди, қани, қуйчи, бир—иккини!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАРҚАТИЛМОҚ тарқатмоқ *фл. мажҳ. н. Оломон тарқатилди. Гап тарқатилди. Лотерея билетлари тарқатилди. Артель тарқатилди.*

ТАРҚАТИШ тарқатмоқ *фл. иш оти. Гап тарқатиш. Сиёсий ва илмий билимларни тарқатиш. Газета тарқатиш.* ▪ [*Ойимхон*].. *ичкарига қамалаётган тутунни тарқатиш учун айвон олдига тўсилган чийни юмалатиб йиғди, деворга суяб қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ғуломжон ўртадаги оғир вазиятни тарқатиш йўлини билмай, ҳайрон бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАРҚАТИШМОҚ тарқатмоқ *фл. бирг. н. Улар турли гаплар тарқатишибди.*

ТАРҚАТМОҚ 1 **тарқамоқ** *фл. орт. н. Хушбўй ҳид тарқатмоқ. Ёқимли садо тарқатмоқ. Хабар тарқатмоқ.* ▪ *Бичук ғазабини тарқата олмай тишларини қирсиллатди-да, кейин пулемёт ёнига бориб тиз чўкди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

2 Эга-эгаларига етказиб бермоқ, улашмоқ. *Газета тарқатмоқ.* ▪ *Мен бир вақт сенга йўл чизиб берган эдимку, шундан чиқма, пахтани биринчи*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қўлдан ол. Деҳқонларга пулни қишда тарқат. Пул билан оёғига кишан ур. Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Битирмоқ, тугатмоқ. *Комиссияни тарқатмоқ.*

ТАРҚАТУВЧИ тарқатмоқ *фл. ш. оти. Билет тарқатувчи.* ▪ *Улар Қудратга.. ҳақсизликка қарши курашни, бу ҳақсизликни тарқатувчилардан нафратланишни ҳам ўргатдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАРҚАШМОҚ тарқамоқ *фл. бирг. н. Одамлар тарқашди.*

ТАРҚОВ 1 тарқамоқ *фл. иш оти.* 2 *айн.* **тарқоқ.**

ТАРҚОҚ 1 Бир ерга ғуж бўлиб тўпланмаган, сийрак жойлашган, тарқалган, сочилган. *Тарқоқ уйлар. Тарқоқ соч.* ▪ *У [Соҳиб] лапанглаб ўрнидан турди, уюшган тиззаларини уқалади, тарқоқ қоғозларини йиғиштириб яна ўрнига ўтирди.* Ойбек, Навоий. | Тўс-тўс, пароканда. *Душман тарқоқ гуруҳларни таъқиб этаётгани равшан эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. | *кўчма* Тарқалган, сочилган, паришон. *Тарқоқ фикрлар.* ▪ *Қиз сочидай хаёли тарқоқ, Тош устида ўй сурар чўпон.* Т. Тўла.

2 Яхши уюшмаган, бирлашмаган. *Тарқоқ ҳаракат.* ▪ *Аҳмад, илгари тарқоқ бўлсак, энди бирлашдик, бир колхоз оиласининг аъзолари бўлдик.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Ботирали партия чақириғи билан тарқоқ деҳқон хўжалигини коллективлаштириш сиёсатини амалга ошириш учун Зор қишлоққа йўл олди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ТАРҚОҚЛИК тарқоқ *с. белги оти. Фикрнинг тарқоқлиги. Ғоявий тарқоқлик.* ▪ *Зиёфат асносида иттифоқнинг фойдалари, тарқоқликнинг зарарлари сўзланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАРҒИБ [*а*]: **тарғиб қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) 1) чуқур тушунтириш йўли билан бирор ғоя, таълимот ва ш. к.ни ёймоқ, кишиларнинг онгига сингдирмоқ, пропаганда қилмоқ. *Марксизм-ленинизм ғояларини тарғиб қилмоқ;* 2) тушунтириш йўли билан бирор ишга чақирмоқ, даъват этмоқ.— *Ҳа,— деди Адолат. Усмонжонга маъноли боқиб,— тушундим. Хотин-қизларни очилишга тарғиб қилишгами?* С. Зунунова, Гулхан.

ТАРҒИБОТ [*а*] Бирор ғоя, таълимот ва ш. к.ни ёйишга, кишилар онгига сингдиришга қаратилган тушунтириш ишлари; пропаганда. *Атеистик тарғибот. Тарғибот ишлари. Тарғибот юргизмоқ (олиб бормоқ).* ▪ [*Махсум:*] *Ер ислоҳотига қарши киши билмас тарғибот олиб бориб, деҳқонларни йўлдан уряпти, деб, жавобгарликка торттираман.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТАРҒИБОТЧИ Тарғибот ишлари олиб борувчи; пропагандист. *Партия Уставида айтилганидек, коммунист жамоатчи, тарбиячи, тарғиботчи ва ташвиқотчи бўлмоғи керак.*

ТАРҒИБОТЧИЛИК тарғибот *с. мавҳ. от. Тарғиботчилик маҳорати. Тарғиботчилик ишлари.*

ТАРҒИЛ Сарғиш ва қорамтир йўллари. *Тарғил бузоқ.* | Шу тусдаги сигир, бузоқ ва ш. к. *Сигир олсанг, таниб ол, таний олмасанг, тарғил ол.* Мақол. ▪ *Сутчи ота тарғилни кўришлари билан силаб-сийпаб, у ёқ-бу ёғидан уч-тўрт кана олиб ташладилар.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар. | Сарғиш. *Зайнаб тарғил сочини бош орқасига тугиб қўйган.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Шу топда у Чингизхоннинг ҳеч юмилмайдиган, одамга тик қарайдиган айёрона тарғил кўзини кўргандек бўлди.* М. Осим, Ўтрор.

ТАРҲ I [*а*] *эск. айн.* **олув** 2. *Ўндан учни тарҳ қилса, етти қолади.*

ТАРҲ II [*а*] Кўриниш; лойиҳа, план. *Қоғоздаги шакл — бинонинг тарҳи эди.* Ойбек, Навоий. *Қоҳиранинг тарҳи кўринганда машҳур рус сайёҳи ва олими Егор Петрович Ковалевскийнинг бундан юз йил бурун чизган лавҳалари эсга тушди.* С. Акбарий, Севги билан тирилган юрак.

ТАСАВВУР [*а*] 1 Қишининг нарса, ҳодиса ва ш. к. ҳақидаги тажрибага асосланган билим-тушунчаси. *Денгизчилар ҳаёти ҳақида ҳеч қандай тасаввурим йўқ. Тасаввур қилмоқ (этмоқ). Тасаввур олмоқ. Тасаввур бермоқ.* ▪ *Хайри қанча уринмасин, Ҳасан унинг тасаввуридан сурбетлик қилиб нари кетмас эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Майор Попов ҳақида ғойибона тасаввурга эга бўлган Йўлдош «бу командир ўша Попов эмасмикан?» деб шубҳаланди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. *Агар мумкин бўлса, Намангандаги ҳаётингиз, бу ерга келишингизга нима сабаб бўлгани тўғрисида қисқача бўлса ҳам гапириб берсангиз эди. Батафсил бўлиши шарт эмас. Тасаввур ҳосил қилсам бас.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Рассомларни сочи елкага тушган одамлар каби тасаввур қилар эди, у.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Маҳкам Гавҳар билан учрашишини тасаввур этганда.. юраги бир орзиқди.* П. Қодиров, Уч илдиз. [*Офтоб ойим*] *Кумушни кўрган сайин алланечук юраги ачир, жудолик кунларини асло тасаввур қилолмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мурзин ўтирган ўрнида ўзини ҳар нарсага қобилдек тасаввур этди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *филос., психол.* Идрок қилинган, ҳис этилган нарса ёки ҳодисанинг киши онгида акс этиши, гавдаланиши. *Тасаввур процесси.*

ТАСАВВУФ [*а*] Ғайритабиий оламга, илоҳлар ва илоҳий кучларга, одамнинг илоҳлар билан бевосита алоқа қила олишига ишонишдан иборат диний эътиқод; мистика.

ТАСАДДУҚ [*а*] 1 Садақа; қурбон. фидо. *Қаники, топилса ёрим, Тасаддуқдир ҳарна борим.* «Равшан».

2 *унд. с.* Таҳсин, офарин, тасанно. *Сени туққан онангга минг тасаддуқ. Қай йигитнинг сендек бахтиёри бор!* Ё. Мирза. **Тасаддуқ бўлмоқ** айланиб ўргилмоқ. *Онанг бўйингинангга тасаддуқ бўлиб, Отанг мақтанади: тенгинчим, кўрким.* Ғ. Ғулом. **(Жоним) тасаддуқ** ўргилай, қурбон бўлай, жоним фидо бўлсин. *Жоним тасаддуқ сенга диёрим.* Ҳамза. *Жоним тасаддуқ бўлсин у кишига.* Ойбек, Навоий. **Тасаддуқ бўлай** (*ёки* **кетай**) *айн.* **жоним тасаддуқ.** [*Холмат:*] *Қаёққа қарасам, ҳур билан ғилмон қучаман-а! Тасаддуғинг кетай!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ТАСАДДУҚОТ [*а*] *кт.* Қурбон; қурбонлар. *Тасаддуқот қилмоқ.* ▪ *Бойруғингизга мувофиқ деҳқонлар ҳазратнинг соғликлари учун тасаддуқот қилипти.* Айний, Дохунда.

ТАСАЛЛИ [*а*] Юпатувчи нарса, гап, иш-ҳаракат ва ш. к.; таскин. *Тасалли бермоқ. Тасалли топмоқ.* ▪ *Енгил эсган шабададанми, ё бригадирнинг тасаллиси кор қилдими, ҳар қалай, раиснинг чеҳраси бир оз ёришди.* Х. Эргашев, Тадбиркор раис. — *Хафа бўлманг, яхши парвариш қилинса тузалиб қолади,— тасалли беришга уринди Ўктам.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Мен унга тасалли беришим керак, ҳеч бўлмаса илиқ сўзим, қайноқ юрагим ҳарорати етиб борсин унга!* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Йигит шеър ёзиб, ўзини бир япроққа, қизни бир томчига ўхшатиб кўнгли унча-мунча тасалли топади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ТАСАЛЛО [*а*] *айн.* **тасалли.**

ТАСАННО [*а*] *поэт.* 1 Мадҳ, мақтов; олқиш. *Тасанно айтмоқ (демоқ, ўқимоқ).* ▪ *Колхоз ҳақидаги тасанномизни шу ерда тўхтатиб, шу колхозга шараф келтирган азаматлардан икки қиз хикоясига навбат берайлик.* М. Исмоилий, Икки қиз хикояси. *Ойбек адабиётимиз шуҳратини.. дунёнинг анча мамлакатларига ёйишда жуда катта таҳсин ва тасаннога лойиқ иш қилди.* В. Зоҳидов, Мўъжизакор. *Устанинг санъатидан ҳайратда бўлган одамлар битта танбурдан ҳам шунчалик дилбар оҳанглар чиқишига тасанно айтишарди.* Мирмуҳсин, Созанда. *Олов тафтида зарбдор меҳнат қилаётган.. кишиларнинг зафарларига тасанно деса арзигулик.* Ж. Холқосимов, Олов ва меҳр. *Али ота оқ булутдай пахталарни шопириб, Ўқир тамтам қизларининг ғайратига тасанно.* Зулфия.

2 *унд. с.* Тасаддуқ, офарин; таҳсин. *Осмонимиз лочинлари, уч баҳодир.* — *Юрий Гагарин, Герман Титов ва уларнинг муносиб издоши Андриан Николаевнинг жасоратига тасанно!* М. Исаев, Лочинларга тасанно!

ТАСАРРУФ [*а*] *кт.* Фойдаланиш ҳуқуқи, ихтиёри, эгалик, хўжайинлик. *Хусусий тасарруф. Бу ер-сувлар қадим бойнинг тасарруфида эди. Тасарруф қилмоқ.* ▪ *Деҳқонлар давлат-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

дағи ернинг ҳаммасини ўз тасарруфларига берилишини талаб қилмоқдалар. В. И. Ленин, Думада ер масаласи. *Отаси эса, Бобомирзани ўзининг кўз қорачиғи, деб билар, шу сабабдан катта рўзғорни бошқаришни, ер-сув, мол-дунё тасарруфини шунинг қўлига ташлаб кетиш ниятида юрарди.* И. Раҳим, Тақдир. *Менинг бутун ҳўжалигимни тасарруф қилишга ундан бошқа кишининг ҳадди йўқ.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

ТАСАРРУФЛАМОҚ *кам қўлл.* Эгалик, хўжайинлик қилмоқ.

ТАСАРРУФОТ [*а*] *кам қўлл. айн.* **тасарруф**. *Тоғ оралиқларидаги катта йўл, бекатлардан тортиб, илон изи сўқмоқларгача,.. ҳар бир қоя тошдан тортиб, булоқларгача, барини инсон ўз тасарруфотига олибгина қолмабди. Уларнинг ҳар қайсисига ярашиқ ном қўйибди, вазифаси ва сифатини белгилабди.* Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

ТАСБЕҲ [*а*] Худонинг номини зикр этиб саналадиган мунчоқ шодаси. *Садаф тасбеҳ. Тасбеҳ ўгирмоқ (ағдармоқ).* ■ *Мирзакаримбой.. газламага суяниб, тасбеҳ доналарини бармоқлари орасидан битта-битта ўтказиб, чордона қуриб ўтирар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Чинор шохлари тасбеҳ каби тизилган бойқушлар билан тўлган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Пирим оппоқ тонг отгунча тасбеҳ ўгириб, қуръон тиловат қиладилар.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Бир соатдан бери жойнамоздан қўзғалмай тасбеҳ ағдариб ўтирган Ойша буви Тўйбекани бошдан-оёқ кузатиб, яна ишига машғул бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАСВИР [*а*] **1** Бирор нарсанинг ўйма, қуйма ёки чизма шакли; расм, сурат. *График тасвир. СССР Давлат гербининг тасвири. Ўроқ ва болға тасвир этилган плакат.* ■ *Лола янглиғ оразингни Мен кўриб тасвирда, Мубтало бўлмоқлиғим Ёзмиш экан тақдирда.* Ҳамза. *Унинг [Элмуроднинг] хаёлида фақат қуралай кўзли Гулсумнинггина хира тасвири жилваланди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Нарса, воқеа-ҳодиса ва ш. к.нинг бадиий ифодаси. *Тоғ манзарасининг тасвири. Баҳор тонгини тасвир этмоқ.* ■ *Мен сени мақтамоқ бўлдим-да, гўзал, Минг турли сўзларни олдим қаламга. Ўзимча тасвиринг чиздим муфассал, Гўёки ҳайкалинг қўйдим оламга!* Шуҳрат. *Тошкент тонготари нақадар гўзал, Чиройи тасвирга сиғмас, сермазмун.* Ғайратий. [*Алексей Иванович*] *бу ерларнинг табиатини, тоғларини, чўлларини, манзараларини, боғларини тасвир қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Нарса, воқеа-ҳодиса ва ш. к.нинг илмий тавсифи. *Шеванинг фонетик тасвири. Зилзила процессларининг илмий тасвири.*

ТАСВИРИЙ [*а*] **1** Тасвирга оид, бадиий тасвир шаклидаги. *Тасвирий ибора. Тасвирий ҳикоя. Плакат тасвирий санъатнинг кўпчиликка энг мансур бўлган формаларидан биридир.*

2 Баёний, тавсифий. *Тасвирий характеристика.* **Тасвирий фонетика** тилшуносликнинг бирор тилдаги товушлар системасини синхрон тарзда ўрганувчи бўлими.

ТАСВИРИЙЛИҚ тасвирий 1 *с. белги оти. Ифоданинг тасвирийлиги.* ■ *Бадиий адабиёт тилининг энг катта хусусиятларидан бири — унинг тасвирийлигидир.* «Адабиёт назарияси».

ТАСВИРЛАМОҚ 1 Суратини, расмини чизмоқ, тасвир этмоқ. *Денгизни тасвирламоқ.*

2 Бадиий образларда кўрсатиб бермоқ, баён этмоқ, ҳикоя қилмоқ. *Элмурод оиласи ва ўзининг оғир ўтмишини қисқача тасвирлаб келиб, охирида шундай деди: Менга.. бир парча нон, деб бировларнинг эшигида қуллик қилишдан бошқа тирикчилик чораси йўқ эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Нарса, ҳодиса, хусусият ва ш. к.ни илмий тавсифламоқ, тасвир этиб бермоқ. *Шеванинг морфологик хусусиятларини тасвирламоқ.* ■ *Уларнинг [субъективистларнинг] фанлари ҳам, жуда нари борганда, бу ҳодисаларни қуруқ тасвирлаб беришдан, ҳом материални тўплашдан иборат эди, холос.* В. И. Ленин, «Халқ дўстлари нима» ва улар социал-демократларга қарши қандай курашадилар.

ТАСВИРЛАНМОҚ тасвирламоқ *фл. мажҳ. н. Суратда партизанлар тасвирланган. Асарда чўпонлар ҳаёти тасвирланади. Мақолада Марғилон шевасининг фонетик хусусияти тасвирланган.*

ТАСВИРЛИ 1 Тасвирга оид, тасвир шаклидаги; тасвирий. *Тасвирли ибора.*

2 Суратли, иллюстрацияли. *Тасвирли китоб.*

ТАСДИҚ [*а*] Бирор нарсанинг ҳақлиги, тўғрилиги ёки маъқуллигидан далолат берувчи факт; далил, исбот. *Фикрнинг тасдиқи. Тасдиқ жавоби. Тасдиқ этмоқ (қилмоқ).* ■ *Акбаров унга тасдиқ маъносида бош иргаб, Маҳкамга гапиришда давом этди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Уста Олим тасдиқ ишорасини бериб:— Сўзлай беринг из! — деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Суд ҳукмни тасдиқ қилди. Директор гувоҳномани қўл қўйиб, тасдиқ қилиб берди.* ■ *Қонун ЎзССР Олий Совети томонидан кўпчилик овоз билан қабул қилинса, тасдиқ этилган деб ҳисобланади.* «ЎзССР Конституцияси». *Абдушукур.. Ҳакимбойваччага илжайиб қараб унинг сўзини бош қимирлатиш билан тасдиқ қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Зайнабнинг жунни қозилар ва табиблар тарафидан ҳам тасдиқ этилгач, унинг устидаги жазо кўтарилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Халқларнинг дўстлиги интернационализм ғояларининг тўғрилигини тасдиқ қилади.*

ТАСДИҚЛАМОҚ 1 Қарор билан ёки қўл қўйиб, печать босиб, қонуний кучга киритмоқ, тасдиқ қилмоқ. *Министрлар Совети проектни тасдиқлади. Директор шартномани тасдиқлади. Секретарь имзони тасдиқлади.*

2 Бирор иш, ҳаракат, ғоя ва ш. к.ни тўғри деб топмоқ, маъқулламоқ, тасдиқ этмоқ. *Кумушнинг «албатта катта-ман»,— деган сўзини Отабек ичидан тасдиқлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мен ҳам шуни ўйлаб турган эдим.— Ботирали унинг сўзларини тасдиқлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Бугун станокли пулемёт мергани ҳам чиқибди деб эшитдик. Генерал комиссарга қаради, у тасдиқлагач, давом этди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.— *Ҳа баракалла,— Қудрат калласини тебратиб тасдиқлади.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

3 Тўғрилигидан далолат бермоқ, исботламоқ. *Бу факт фикримизни тасдиқлайди.*

ТАСДИҚЛАНМОҚ тасдиқламоқ *фл. мажҳ. н. Газетада босилган хабар тасдиқланди. Шартнома тасдиқланди.* ■ *Ҳақиқатан, бирон ой ўтмасдан, Ўринбой отанинг фоли тамоман тасдиқланди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бошланғич партия ташкилотининг.. қарорлари район партия комитети томонидан тасдиқланганидан кейин кучга киради.* «КПСС Устави». *ЎзССРнинг ЎзССР Олий Совети томонидан тасдиқланган давлат бюджети умумхалқ маълумоти учун эълон қилинади.* «ЎзССР Конституцияси».

ТАСДИҚЛАТМОҚ тасдиқламоқ *фл. орт. н. Фикрни тасдиқлатмоқ. Аризани тасдиқлатмоқ. Имзони тасдиқлатмоқ.* ■ *Хўжабековнинг ўзидан жаҳли чиқди. Шу чолга гапини тасдиқлатиши шартми?* С. Анорбоев, Оқсой. [*Амир Шоҳмурод*].. *йўқолган вақфномалар ўрнига расмий нома ёздириб, ҳукумат муҳри билан тасдиқлатди.* Айний, Эсдаликлар.

ТАСДИҚЛАШМОҚ тасдиқламоқ *фл. бирг. н. Улар раиснинг фикрини тасдиқлашди.* ■ *— Тўғрими гапим? — одамларга қараб қўйди сувоқчи. Баъзилар «тўғри» деб бош билан тасдиқлашди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАСИРА-ТУСУР *айн.* **тасир-тусур**. *Тасира-тусур ўқ овози.* ■ *Яйдоқ чўлда шамол қутуриб, бўридай увиллар, серкўсак ғўзаларни ёнғоқ қоққандай тасира-тусур саваларди.* Ҳ. Назир, Қанотлар. *Бизга навбат яқинлашиб қолганда тўсатдан тасира-тусур бошланди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТАСИРЛАМОҚ «Тасир-тусур» товуш чиқармоқ. *Томга тасирлаб ёнғоқ тўкилди.* ■ *От боради асирлаб, Отган ўқдай тасирлаб.* «Равшан». *Узоқдан замбараклар ҳайқириғи, снарядларнинг портлаши эшитилмоқда. Аллақаерда пулемётлар тасирламоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТАСИРЛАТМОҚ тасирламоқ *фл. орт. н. Кимдир тасирлатиб эшикни қоқди.* ■ *Тўғонбек ечиниб ётмоқ-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

чи бўлганда, дарвозадан тасирлатиб отлиқ кирди. Ойбек, Навоий.

ТАСИР-ТУСУР *тақл. с.* Кетма-кет такрорланувчи тасирлаган товуш ҳақида. *Орқада от туёқларининг тасир-тусури эшитилди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Дайди шамол.. отилиб турган ўқларнинг тасир-тусур овозини олиб келади.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ТАСҚИН [*а*] Юпатувчи нарса, гап, иш-ҳаракат ва ш. к.; тасалли. *Таскин бермоқ. Таскин топмоқ.* ▪ *Бу нафосат даргоҳи [Муқимий театри] ўша оғир жанг ва кураш йиллари.. беором кўнгилларга таскин, ёшли кўзларга нур бахш этган.* А. Юсупов, Жилокор қўллар. *Йўлчи.. касалнинг кўнглини кўтариш учун унга таскин берувчи умидбахш сўзлар айтди.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Ҳа деб куя берманг, айланай, Эъзозхон,— Тозагул унга таскин берди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Сидиқжон, гарчи Зиёдахоннинг сўзларидан кейин бир қадар таскин топган бўлса ҳам, ҳар қалай, Болтабой билан икки оғиз гаплашиб, Самандаровнинг Болтабойга нималар деганини аниқ билгиси келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Қандай гап айтса Икромжон амакининг кўнгли таскин топаркин?* С. Аҳмад, Уфқ.

ТАСЛИМ [*а*] Курашда, жангда, тортишув ва ш. к.да енгилиб қаршиликни тўхтатиш, мағлубият. *Таслимни билмайдиган шонли қўшинлар.* ▪ *Таслим маслаҳатини берган йигит тутилиб бир неча қадам нарироққа судралди.* Айний, Қуллар. **Таслим бўлмоқ** 1) жангда, курашда, тортишувда енгилиб қаршиликни тўхтатмоқ. *Душман таслим бўлди.* ▪ *Мадамин вақтни ўтказмай, қизил аскарга таслим бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) бўйин эгмоқ, бўйсунмоқ. *Ўғлининг далиллари олдида она учун таслим бўлишдан бўлак илож йўқ эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Қизиғида боссак темирни Шундагина енгамиз бизлар. Шунда бизга душмангина эмас, Ҳатто таслим бўлар денгизлар.* Ҳ. Пўлат. **Таслим этмоқ** (*ёки қилмоқ*) 1) жангда, курашда ва ш. к.да ғолиб келиб қаршилигини синдирмоқ, тиз чўктирмоқ. *Душманни таслим қилмоқ;* 2) *кўчма* бўйсундирмоқ, жиловламоқ; енгмоқ. *Чўлни таслим этмоқ. Ўжар Амуни таслим қилмоқ.*

ТАСЛИМЧИ Ғолиб томон шартларига кўниб, қаршилик кўрсатишни тўхтатувчи, таслим бўлувчи. *Совет халқи.. хоинларни ва таслимчиларни тор-мор келтириб, СССРда социализм қуришнинг ленинча гениал планини муваффақиятли амалга оширди.* З. Есенбоев, Улуғ Ленин даҳоси.

ТАСЛИМЧИЛИК Ғолиб томон шартларини қабул қилиб қаршилик кўрсатишни тўхтатиш, таслим бўлиш сиёсати. *В. И. Ленин съездда меньшевикларнинг таслимчилик тактикасини фош қилди.* «КПСС тарихи».

ТАСМА [*ф-т*] 1 Узун, энсиз тери. *Ботир арслонни ўлдириб, терисидан бир тасма олди.* «Эртаклар».

2 Боғлаш, бириктириш учун белгиланган тери ёки пишиқ матадан ясалган энсиз буюм, қайиш, камар. *Юган тасмаси. Соат тасмаси. Милтиқ тасмаси.* ▪ *Бобоқул ота қўзичоқнинг қўлтиғидан брезент тасма тортарди-да, кичкинагина тарозининг илгагига илиб кўтарарди.* С. Анорбоев, Оқсой. | Лента, жияк. *Шоҳи тасма. Кўйлак тасмаси.* ▪ *Бошлиқ ориқ, чўзинчоқ юзли, бир кўзи ингичка тасма билан бойланган новча киши эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

3 *тех.* Механизмларда ҳаракатни бир шкивдан иккинчи шкивга ўтказиб берувчи чарм ёки пишиқ тўқимадан ясалган лента. *Вентилятор тасмаси.* ▪ *Яқин келгусида ҳозиргидан уч баравар кўпга чидайдиган капрон тасма ишлаб чиқариш йўлга қўйилади.* С. Абдуллаев, Газламанинг «умри».

4 *кўчма* Йўл, из. *Саҳродан зар тасма ўтказган Аму — ёқасида ўрмон, пахтазор сўлим.* С. Акбарий.

ТАСМАДАЙ, =**дек** Ингичка, нозик ва хипча (кимса ва нарсалар ҳақида). *Кўклам ёмғири қорни эритган, фақат олис-олисларда, тоғ ёнбағирларида қор суви оқ тасмадай милт-милт жилдираб тушмоқда.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза. *Фарғона халқини асрий муҳтожликдан қутқазган Катта Фарғона, Жанубий Фарғона, Шимолий Фарғона каналлари кумуш тасмадек ҳусн бўлиб тушган.* Н. Юсуфий, Фарғона шўх кулади. *Анна Ивановна тасмадек узала кетган йўлга қаради.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Тасмадек бўйнини эгиб, қамишдек оёқларини кериб, хуш ёққанидан жимгина турган кўк айғирнинг бахмалдек ялтироқ ўмровини қашлаётган Мўйлов уни узоқдан кўриб дарвозага қараб юрди.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Ойша:*] *Ҳой, Комилжон, хотининг тасмадеккина экан, илоҳим қўша қаринглар.* О. Ёқубов, Айтсам тилим куяди, айтмасам — дилим.

ТАСНИФ [*а*] *айн.* **классификация.** *Ўзбек тили шеваларининг таснифи.*

ТАСНИФЛАМОҚ Классификация қилмоқ.

ТАСОДИФ [*а*] 1 Фавқулодда ҳол, воқеа, ҳодиса. *Бахтли тасодиф. Кўнгилсиз тасодиф. Ҳар қандай тасодифга тайёр турмоқ.* ▪ *Мулла Абдураҳмон ҳануз Раънонинг эрга берилмаганлиги хабарини эшитгач, бу тасодифни истиқболнинг хайрли фоллари сирасига киритди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ҳовлида кезиб юрган маст Салимбойвачча, ўзича, фурсатни ва тасодифни жуда қулай топди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Милтиқ товушлари билан бошланган алғов-далғовлардан юраги пўкиллаб қолган муллавачча яна бир тасодифдан қутулганига шукур қилиб ўрнидан турди-да, ҳовлига чиқди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Аҳёнда бир бўлиб қоладиган, камданкам рўй берадиган ҳодиса; англашилмовчилик. *Ҳикоя алоҳида шахсларнинг яхшилик ё ёмонлик, ё бўлмаса турмушдаги бир тасодиф устида ёзилмайди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *филос.* Ички заруриятга асосланмаган объектив мавжуд сабабий шарт-шароитлар формаси. *Зарурат ва тасодиф.*

ТАСОДИФАН [*а*] *рвш* Қутилмаган ҳолда, бирдан, қўққисдан, тасодифий равишда. *Тасодифан учрашмоқ.* ▪ *Раъно, қулоғи остига теккан иссиқликдан чўчиб, юзини ўнглаган эди, тасодифан лаби ҳалиги иссиқликка учрашди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Сергей бу душманнинг кимлигини тасодифан топди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Дадаси қайтиб келса, Нигорани танирмикин? — Тасодифан туғилган бу сўроқ Нигорани ҳаяжонга солди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТАСОДИФИЙ [*а*] 1 Қутилмаганда, бирдан, тўсатдан рўй берадиган, кутилмаган; фавқулодда. *Тасодифий воқеа. Тасодифий учрашув.* ▪ *Тасодифий ҳодисаларда қаттиқ ярадор бўлганларга тез ёрдам бериш менга маъқул бўлди.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради. | Ўйланмасдан қилинган, ғайришуурий. *Тасодифий хато.*

2 Сабабий боғланишда юзага келмаган; сабабсиз. *Унинг бу кириши ҳар кундагидек киши билмас, тасодифий эмас.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Бу уруш тасодифий эмас, албатта, бу воқелик осмондан тушгани йўқ.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТАСҚАРА [*а*] 1 *зоол.* Йиртқичлар туркумининг қарчиғайлар оиласига мансуб ўлаксахўр қуш. *Қўнишнинг устидан қора ҳошияли малла қанотларини аста елпитиб, каттакон тасқара учиб ўтди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Беўхшов, хунук, бадбашара одам. *Наҳотки, кексаларни ҳурмат қилмайдиган, бетайин баъзи тасқаралар ўз ишини маъқул қилиб юра берса.* Мирмуҳсин, Бир хумча тилла. || *Асалбиби учун Аширмат бу гал жуда ёқимсиз, тасқара бир одам бўлиб кўринди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Оғзингизга қараб гапиринг, тасқара бўлиб нима қиптиз?* С. Зуннунова, Гулхан. **Молага қўйилган тасқара** жуда хунук, таъвия-тараққос. **Тасқараси чиққан** беўхшов, хунук, тавия-тараққос бўлиб қолган, аживаси чиқан.

ТАТАББУ [*а* татаббуъ, 3 *ш. бирл.* **татаббуи**] *эск. кт.* Текшириш, ўрганиш; тадқиқот, таҳлил. *Илмий татаббу.* ▪ *Бойқаро ўз ғазалини жамики шоирларга татаббу учун берди.* Ойбек, Навоий. *Илмни халққа беринглиз, татаббу ва тафаккур билан илмни кенгайтирмоққа ҳаракат қилингиз.* Ойбек, Навоий.

татаббуи *қ.* **татаббу.**

ТАТАЛАМОҚ 1 Тирнамоқ, тимдаламоқ. *Ит ерни таталади.* ▪ *Адолат бир жойни панжаси билан таталади, кетмонда ковлади, аммо булоқ кўзини*

www.ziyouz.com kutubxonasi

топа алмади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Трактор гоҳ ер таталаб ботиб қолса, гоҳ қатқалоқда кесак кўчирарди.* Ш. Ғуломов, Комсомол иродаси. *Чироқни ёқмоқчи бўлганида эшикни биров, худди мушук таталагандай, тақирлатди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *кўчма* Бетинч қилмоқ, ғаш қилмоқ, тирнамоқ (кўнгилни, дилни). *Хавотирлик юрагини талади.* ▪ *Инженернинг ўзи ҳам қандайдир ожизлик ва гумон аралаш бир нотайин туйғу билан кўнгли сира очилмай, ичини бир нарса таталагандай бўлиб юрар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Ичини мушук (ёки ит) таталаяпти (ёки тирнаяпти)** қ. **ич** 3.

3 *кўчма с. т.* Уриниб-суринмоқ, тиришмоқ. *Мунаввар русчага у қадар уста бўлмаса ҳам, уялиб қолмаслик учун таталаб, маъносини тушунишга ҳаракат қилар эди.* С. Анорбоев, Меҳр.

♦ **Қорни таталади** қорни жуда очди, очликдан бетоқат бўла бошлади. *Қудрат, қорни таталаб кетганидан, ҳовли бурчагидаги янги ўчоққа осиғлиқ декча қопқоғини очиб кўрди: декча бўш эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТАТАЛАШМОҚ таталамоқ 1, 3 *фл. бирг. н.*

ТАТАР қ. **татарлар.** *Татар халқи. Татар тили.* || *Татар аёл.*

ТАТАРЛАР 1 Татаристон АССРнинг асосий аҳолисини ташкил этган халқ; татар халқи.

2 Волга бўйи, Сибирь ва Қримда яшовчи турк тиллари группасига мансуб элатлар.

ТАТАРЧА 1 Татар алифбеси, тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Татарча қўшиқ. Татарча дўппи.*

2 Татар тили. *Татарчани ўрганмоқ.* || *Татарча гаплашмоқ.*

ТАТБИҚ [*а*] Амалда ишлатиш, қўллаш. *Ядро энергиясининг тинч мақсадлар учун татбиқи. Татбиқ қилмоқ (этмоқ). Химия фани ютуқларини қишлоқ хўжалигига татбиқ этмоқ.* ▪ *Бу савол ўзига ишонарли жавоб талаб қилиш билан бирга, асрлар бўйи тарғиб ва татбиқ қилиб келинаётган бир асос мантиқига имтиҳон ҳам эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Янги техникани татбиқ қилиб қазилган Жилвон рўд бошдан-оёғигача баланддан пастга қараб шариллаб оқмоқда.* Айний, Қуллар.

ТАТБИҚИЙ [*а*] Амалда татбиқ этиладиган, қўлланиладиган; амалий. *Татбиқий механика.*

ТАТИМ 1 Равоч уруғи (дори тайёрлаш учун ишлатилади).

2 *диал.* Тотим.

ТАТИМЛИ 1 Яхши таъм берадиган; мазали, таъмли, тотли. *Татимли овқат.*

2 Озгинаси кўпга татийдиган; чиқимли. *Татимли чой.*

ТАТИМОҚ 1 *айн.* **тотмоқ.** *Овқатнинг тузини татимоқ. Ҳаётнинг аччиқ-чучугини татимоқ.* ▪ *Қамбар эгилиб шивирлади: — Ичасизми? Озгина қуйиб берай. Жуда хуш таъм мусаллас.— Сира татиб кўрган эмасман. Керак эмас.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Раззоқ*] *у ердан* [*мактабдан*].. *қорни очиб, кўзлари киртайиб, кеч қайтарди-да, олдига қўйилган таомдан татир-татимас аллақаерга жўнарди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Таъсир қилмоқ; юқмоқ. *Қатиқ мошхўрдага яхши татийди.* ▪ *Овқат* [*Шавкатжонга*] *мазалироқ татиди.* Н. Мақсудов, Умидли бола. *Болам бечорани тинч қўясанми, йўқми? Еган-ичгани татимай, кундан-кунга.. қотиб кетяпти ўзи.* О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири. **Арзоннинг шўрваси татимас** арзон нарсадан ёки бемеҳнат топилган даромад, маблағдан ёлчимайсан; барака топмайсан. *Синглим, ҳеч қачон ишнинг осонини ахтарманг. Арзонинг шўрваси татимас, деган гап бор.* Уйғун, Сўнгги пушаймон. | *кўчма* Ҳузур-ҳаловат, роҳат бағишламоқ; маза, завқ, бермоқ. [*Шодибой:*] *Аммо муборакбодга ўша куни хўжайинниинг ўзлари келмасалар, тўй менга татимайди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Қифоя қилмоқ, кифоя бўлмоқ, етмоқ. *Бутун умрга татийдиган сабоқ. Урпоғингда бўлса, уруғингга татийди. Мақол.* ▪ *Ўнг томонда тўрт кун жанг бўлди. Бу ўтган тўрт кун қарийб тўрт йилга татиб кетди.* Н. Сафаров, Комиссар Қорабоев. *Бу ёмғирнинг ҳар бир томчиси тиллага татиб кетдику, деб* [*колхозчилар*] *кувона-кувона қишлоққа қайтдилар.* Н. Сафаров, Дон. «*Баҳорнинг бир куни йилга татийди*», *дейишади миришкор деҳқонларимиз.* Д. Нуров, Сувчи.

ТАТИНМОҚ татимоқ 1 *фл. ўзл. н. айн.* **тотинмоқ.** *Овқатдан татинмоқ.*

ТАТИР Шўрхок ерда ўсадиган бутасимон бир тур ўсимлик.

ТАТИТМОҚ татимоқ *фл. орт. н. Овқатдан татитмоқ. Бола хархаша қилавериб томошани ҳам татитмади.*

ТАТИҚ: татиғини бермоқ жазосини, адабини, таъзирини бермоқ. *Буларнинг татиғини бермасам!.. Ҳе, кўзларинг қурсин!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Татиғини емоқ** (*ёки* **тотмоқ**) 1) жазосини тортмоқ, адабини, таъзирини емоқ. *Ҳа, бу қилмишинг учун татиғингни ейсан;* 2) мазасини, лазатини тотмоқ. *Кўп йиллар тинчгина турган қиличнинг, Татиғин душман тотажак энди.* Ғ. Ғулом.

ТАФАККУР [*а*] 1 Объектив воқеликнинг тасаввур, тушунча ва муҳокамадаги актив инъикос процесси, инсоннинг фикрлаш қобилияти; фикрлаш. *Тил тафаккур билан бевосита боғлиқдир.* ▪ *Маркс тарихий материализми илмий тафаккурнинг энг буюк ютуғи бўлди.* В. И. Ленин, Марксизмнинг уч манбаи ва уч таркибий қисми. *Деҳқон тафаккури ғолиб чиқяпти темирга тил киритиб, ундан оқилона фойдаланяпти.* С. Маҳкамов, Турсуной.

2 Ўйлаш, фикр юритиш, муҳокама; ўй. *Бир соатлик тафаккур, бир йиллик тоатдан афзал.* Ойбек, Навоий. *Тафаккур, мантиқий фикр юритиш малакаси ўқитувчининг диққат марказида бўлиши керак эди.* Қори-Ниёзий, Онг ва тарбия. *Орага узоқ, вазмин хомушлик тушди. Малика бир нуқтага тикилиб, тафаккурга чўкди.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

ТАФОВУТ [*а*] Нарса, ҳодиса ва ш. к. орасидаги ноўхшашлик, бирини иккинчисидан ажратувчи белги, ўзига хос хусусият; ўзгалик, фарқ. *Бизда ақлий меҳнат билан жисмоний меҳнат ўртасидаги тафовут йўқолиб бормоқда.* ▪ *Нафиса унинг андазасига сал ҳам тўғри келмас эди: тафовут фил билан қумурсқача!* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ТАФРИҚ(А) [*а*] *эск. кт.* 1 Фарқ, тафовут; фарқланиш.

2 Фарқ, ажралиш ёки ажратиш туфайли юзага келган низо; нифоқ, адоват. *Бу маъносиз ғавго подшонинг фармони билан рўй берди. Халқ орасига тафриқа солмоқдан ўзга иш йўқми, ажабо!* Ойбек, Навоий.

ТАФСИЛ [*а*] Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса ва ш. к.нинг ҳар бир айрим моменти, майда-чуйда детали, тафсилоти; шундай тафсилотларни ўз ичига олган баён, батафсил изоҳ. *Ҳатто кундошини паришонхотир қилган бу гап Отабекка қандай таъсир қилиши кўп тафсилга муҳтож эмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАФСИЛИЙ [*а*] Бутун тафсилотини ўз ичига олган; батафсил, изоҳли. *Тафсилий ҳикоя.* ▪ *Йўлда менга воқеани тафсилий равишда сўзлаб бердилар.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради. || *Биз қиссамизнинг ҳажми сиғдирмаганликдан, унинг шаҳардаги сафил ҳаётига тафсилий тўхтай олмаймиз.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Мен ҳали ёш эканман, шу Жўванинг худди ўзида бир воқеа бўлган. Эҳтимол ўша эсига тушган бўлса керак,— деб воқеани тафсилий сўзлаб кетди.* Ойдин, Фонарь тагида.

ТАФСИЛЛАМОҚ Бутун тафсилоти билан, тўла, батафсил тушунтирмоқ, муфассал баён қилмоқ, изоҳламоқ. *Воқеани тафсилламоқ. Тафсиллаб айтиб бермоқ.*

ТАФСИЛЛИ Бутун тафсилотини ўз ичига олган; муфассал. *Тафсилли жавоб.* ▪ *Аҳмад Ҳусайн узоқ сўзлади, деҳқонларнинг ҳаётини ёркин, чуқур тафсилли ҳикоя қилди.* Ойбек, Нур қидириб.

ТАФСИЛОТ [*а*] Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса ва ш. к.нинг тафсили, майда-чуйда моментлари, деталлари. *Воқеанинг тафсилоти.* ▪ *Турдиев машъум тарихнинг тафсилотини эслаётгандай, бошини қуйи солди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Генерал Погодин харита устига эгилди. Снегов аввал Ғарбий фронт штабидан олинган вазият тафсилотини айтиб берди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *У Замирани таниганидан бери, ораларидан нима ўтган бўлса,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳаммаси, майда-чуйда тафсилотларигача, хаёлида тинмай такрорланарди. П. Қодиров, Уч илдиз. *Ефим Данилович йўлда Эргаш билан қувноқ гаплашиб кетди. Сафарини бутун тафсилоти билан гапириб берди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТАФСИР [а] *кт.* 1 Бирор гап, воқеа-ҳодиса, текст ва ш. к.га берилган мукаммал изоҳ, шарҳ, тушунтириш. *Қуръоннинг тафсири. Муаммонинг тафсири. Тафсир қилмоқ.*

2 *тар.* Қуръоннинг мадрасаларда айрим фан сифатида ўрганилган муфассал шарҳи. *Аҳмадхўжа ўз хатида мадрасаи олияда тафсир, ҳадис, илми кимё каби турли илмлар ўқитилишини ёзган эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ТАФСИРЛАМОҚ Маъносини тушунтириб, изоҳлаб бермоқ, шарҳламоқ, тафсир қилмоқ. *Олим Бедилни тафсирлашга киришди.*

ТАФСИРЧИ Бирор нарсанинг маъносини тушунтириб, изоҳлаб берувчи шахс. *Қуръон тафсирчилари.*

ТАФТ [ф-т] Иссиқлик манбаи ёки қизиб турган нарсадан ураётган иссиқ, ҳарорат. *Тандирнинг тафти. Оловнинг тафти. Гулхан тафтида исинмоқ.* ▪ *Кеч кириб ҳавонинг тафти қайтди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Тоштемир Ўрта Осиёнинг қизғин қуёши тафтида қорайган пешанасидаги қоп-қора қошларини чимирганча, абадий сукунат ичига чўмган эди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир. *Ҳавонинг ўт тафти бергувчи нафасига чидашнинг иложи йўқдай туюларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Иссиқлик даражаси, ҳарорат; температура. *Беморнинг тафти баланд.* ▪ *Жўра полвон.. ернинг етилиши, тафти, нами, ҳарорати, .. суғориш усулларини яхши билади.* И. Раҳим, Ихлос. *Сувнинг тафтини билгиси келди шекилли, ғўдир бармоқларини [сувга] ботирди.* Р. Раҳмонов, Восил ака.

2 *кўчма* Юрак ҳарорати, ўти, ўғити. *Ёш юрагим тафти бир қуёш, Меҳрим сенга қайноқ ва оташ, Ишқим билан қалбинг ўртарман, Дил кўчангдан ҳар кун ўтарман.* Э. Охунова. | Куч-ғайрат, илҳом бағишловчи нарса, мухит. *Биз.. дўстликнинг қудратли кучини, унинг ҳаётбахш тафтини ҳар кун, ҳар соат сезиб турибмиз.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 23 октябрь. **Тафтини босмоқ** (*ёки* **ёзмоқ, пасайтмоқ**) 1) иссиғини, ҳароратини туширмоқ. *Муздек айрон кишининг тафтини босади;* 2) *кўчма* дард-аламини юмшатмоқ; жаҳлдан ёки ҳовурдан туширмоқ; юпатмоқ. *Юрагидаги алам ўтининг тафти пасайгандек бўларди.* М. Осим, Ўтрор. *Диққати ошиб, дили қоронғи бўлиб кетган кезларда, чалакни шафтолига тўлдириб, ётоғимизга келиб қоларди. Бизни койиб-койиб, тафтини ёзиби кетарди [кампир].* С. Аҳмад, Онажонлар. **Тафтини кўтармоқ** *айн.* **тафтини босмоқ** (*ёки* **ёзмоқ, пасайтмоқ**) *Овқатдан олдин ювиниб чиқасизми, совуқ сув одамнинг тафтини кўтаради.* А. Қаххор, Аяжонларим.

ТАФТИШ [а] 1 Бўлиб ўтган иш, ҳодиса ва ш. к. юзасидан ёки ҳақиқий аҳволни аниқлаш мақсадида ўтказиладиган текширув, тергов ёки ревизия. *Планли йиллик тафтиш. Тафтиш комиссияси.* ▪ *МТСнинг сиёсий бўлими ҳормасдан ўз тафтишини давом қилдирди. Охир чигил ечилди.* Айний, Қуллар. [*Навоий:*] *Тафтишлар шуни кўрсатадики, Ёдгорбек қўзғолонида бу одамнинг ҳам қўли бўлган.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Саидғози шошиб қолди. У ўзининг тафтиш остига олинишини кутмаган эди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Особий отдел бу йиртқичнинг ҳамма жиноятини бирма-бир тафтиш қилади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *эск.* Қидирув, тинтув. *Ўғрилар тутилсин, дорга осилсин! Ҳар бир хонадон тафтиш қилинсин.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТАФТИШЧИ Тафтиш қилувчи, текширувчи; ревизор. *Халқ назорат постидагилар Илҳомчанинг эгри қўллиги ҳақида милицияга сигнал беришибди. Аммо тафтишчилар келганда, Илҳомча аллақачон қочиб улгурган эди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ТАХ 1 Дазмол урилган ёки тахланган нарсанинг қайрилган, букилган жойи, чизиғи. *Дўппининг тахи. Тахини ёзмоқ. Дазмол уриб тахини текисламоқ. Дазмоллаб шимга тах солмоқ. Тахтакачлаб дўппининг тахини чиқармоқ.* ▪ *Келин чой қуятуриб, кўзи тахи очилмаган дўппига тушди, севинч билан уни қўлига олди, миннатдорчилик билдирди.* Ойдин, Мардлик — мангулик. **Тахига солмоқ** букилган, қайрилган жойидан қайта букиб, яна аслидай қилиб тахлаб қўймоқ. [*Кумуш*] *кўз ёшини дув-дув тўкиб, хатни ўз тахига солди ва ўзидан жавоб кутиб турган ачаси билан онасига деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Териб, тахлаб қўйилган нарса ёки унинг ҳар бир тахлами. *Бир тах пул.* **Тахи бузилмаган** 1) янги, кийилмаган, тутилмаган. *Кимсан тахи бузилмаган катта костюмининг енгини осилтириб кўчада ёлғиз турар экан, ўзига-ўзи кулгили кўриниб кетди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Она тахи бузилмаган кўрпачаларни ташлаб, айвонга жой қилди.* Н. Ёқубов, Ҳавас; 2) қўл тегизилмаган, ишлатилмаган. *Тахи бузилмаган пул.* **Тах урмоқ** зиҳ чиқариб тахлаб, йиғиб қўймоқ (кийим, ўрин-кўрпа ва ш. к.ни). *Дўппига тах урмоқ. Ўрин-кўрпаларни сандиқ устига тах урмоқ.*

ТАХАЛЛУС [а] Ёзувчи, рассом ёки артистлар традицияга кўра ўзига ўзи қўйиб олган бошқа ном. *Мен — Юсуфийман, тахаллусим Ўткир.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Муҳаммад Раҳим, табиатан музика ва адабиётга ҳаваскор бўлиб, Феруз тахаллусида шеърлар ёзган.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТАХАССУС [а] *эск. айн.* **ихтисос.**

ТАХАССУСЛАШМОҚ *эск. айн.* **ихтисослашмоқ.**

ТАХИР 1 Таъми оғизни буриштирадиган; какра, талха. *Тахир дори. Тахир шафтоли.* || *Қовуннинг тахири чиқди.* ▪ *Унинг [Салимбойнинг] кенг қора қошли, қўй кўзли, пешанаси сержажин чўзиқ юзи худди тахир бир нима егандек буришди.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

2 *кўчма* Дағал, тузсиз, бадҳазм (гап, сўз, муомала ва ш. к. ҳақида). *Тахир гап.* || *Менинг ичимдан нима ўтяпти-ю, гапингизни қаранг, бодрингга ўхшаб тагидан тахири чиқади-я.* Мирмуҳсин, Созанда.

◆ **Тахирини чиқармоқ** шарманда қилмоқ, изза қилмоқ; пачавасини чиқармоқ.

ТАХЛАМ Териб, тахлаб қўйилган нарса ва унинг ҳар бир тўпи. *Бир тахлам китоб.* ▪ *Харидорлар аравалларга, туяларга мол ортиб, ёнларидан, қўлтиқларидан ғиштдай, гуваладай тахлам қоғоз ақчани Салимбойвачча олдига тўкиб, санайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАХЛАМОҚ Буклаб, тахига солиб қўймоқ; буклаб, тахига солиб жойламоқ.— *Худо ғазаб қилган бандасини шу кўйга солади,— деди кампир васиқаларни тахлаётиб.* А. Қаххор, Қўшчинор. *У қайроқ буғдой унидан ёғлик патир, сомса ёпди, қатлама пиширди, Норматнинг кийимларини тахлаб чамадонга жойлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Устма-уст, ёнма-ён қўйиб, териб жойламоқ. *Ўтин тахламоқ. Ғишт тахламоқ. Олма тахламоқ.* ▪ *Ота чайланинг тўрига тахлаб қўйилган кўрпалар устидаги ёстиққа ишора қилди.— Ҳеч уялиб-нетиб ўтирма.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТАХЛАМ-ТАХЛАМ *айн.* **тах-тах.** *Тахлам-тахлам кўрпа-тўшак.*

ТАХЛАНМОҚ тахламоқ *фл. мажҳ. н.* Қийим тахланган жавон. *Учбурчак қилиб тахланган хат.* ▪ *Токчалари ҳар хил қимматбаҳо асбоб-ускуналар билан тўла бўлган, тахмонларида ипак, атлас кўрпалар шипга қадар тахланган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАХЛАТМОҚ тахламоқ *фл. орт. н.* Китобларни тахлатмоқ. *Ўтин тахлатмоқ.*

ТАХЛАШМОҚ тахламоқ *фл. бирг. н.* Ғишт тахлашмоқ.

ТАХЛИТ [а] 1 Ташқи кўриниш, шакл, қиёфа. *Одам тахлитидаги маймун. Ака-ука қуйиб қўйгандек бир тахлитда.* ▪ *Баъзи жойда квадрат аниқ, баъзи жойларда тахлити ҳам йўқ.* И. Раҳим, Ихлос.— *Энди ғўнгга бир челак сув қуй-да, қўлинг билан мижиғлаб тоза пишитганингдан кейин, битта-битта мана шу тахлитда,— деб отинойи девордаги таппиларни кўрсатди,—таппи ясагин-да, деворга ёпавер.* П. Турсун, Ўқитувчи.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Шу пайт эшикдан сарғиш қошли, полвон тахлит бир йигит кириб келди. П. Қодиров, Қадрим. *Қуюн савлат, бўрон тахлит Ўғиллар ўстирологан халқ.* Ғ. Ғулом.

2 Усул, тарз, йўсин. *Иш тахлити. Юриш-туриш тахлити.* ▪ *Уларнинг турмуши шодлик ҳам кўрмай, аччиқ-чучукни ҳам сезмай, шунчаки бир рўзғор тебратиш тахлитида ўтди.* И. Раҳим, Ихлос. *Хачирга миниб, сиз билан бир тахлитда бораман.* «Латифалар». *Домла шу тахлит дарс бера туриб, бирдан муллаваччалар қаторига кўз югуртира бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАХЛОҒЛИҚ Тахлаб, териб қўйилган, тахланган. *Тахлоғлиқ қоғоз.* ▪ *Нигора кўз ёшини артиб, тахлоғлиқ турган китоблар ичидан дафтар олди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТАХМИН [*а*] Ўйлаб, чамалаб, мўлжаллаб ёки қандайдир мулоҳаза ва ш.к.га асосланиб қилинган фараз, чама, гумон. *Ана шундан кейин.. одамлардан бири ўз тахминини сўзлай кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кўрган заҳотим ўзбек қизимикан, деган эдим, тахминим тўғри чиқди.* Ойдин, Суҳбати жонон. *Зиёдилланинг тахминича, Комил афанди Бўронбекнинг уйига етиб келган ва агар келмаган бўлса ҳам, ҳозир етиб келиши керак.* Ҳ. Ғулом, Машъал.— *Канча ўғирланган? — Менинг тахминимча, икки ботмон ўғирланган.* Айний, Қуллар. **...деб тахмин қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) . . . деб ўйламоқ, . . деб гумон қилмоқ. *Мен сени кетиб қолгансан деб тахмин қилиб эдим.*

ТАХМИНАН [*а*] *рвш* Тахминга кўра; чамалаб, тахмин қилиб олганда (айтганда, кўрганда). *Лесной разъезди билан область марказининг ораси тахминан икки юз километр келарди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Қамчи охирги марта қаторасига ўқ отилган жойни тахминан мўлжалга олган бўлса ҳам, тўқайга кирганда мўлжалдан адашди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТАХМИНИЙ [*а*] Тахминга асосланган, тахмин, чама билан белгиланган, тахмин қилинган; дастлабки, хомаки. *Тахминий маълумот. Тахминий ҳисоб.* ▪ *Тахминий гаплар қулоққа ёқмайдиган бўлиб қолди. Режасиз, тавакқал иш фақат зарар келтириши мумкин.* Ҳ. Ғулом, Меҳнат ва ғўзаллик.

ТАХМИНЛАМОҚ Тахмин асосида ҳукм чиқармоқ, тахмин қилмоқ, чамаламоқ, мўлжалламоқ. *Қассоб. қўйни, гўшт-ёғи билан, қирқ беш кило тахминлади.*

ТАХМИНЛАНМОҚ **тахминламоқ** *фл. мажҳ. н. Харсангнинг вазни бир тонна тахминланди.*

ТАХМОН Уй ёки айвон деворида — сандиқ ўрнатиб, устига ўрин-кўрпа йиғиб қўйиладиган токчасимон махсус жой. *Уйнинг тўрида иккита тахмон. Тахмонга ўрин йиғмоқ.* ▪ *Холдорхон тахмондан кўрпача олиб ёзди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ТАХТ I [*ф-т*] 1 Расмий қабул ва бошқа тантанали маросимларда шоҳ, хон ва амир ўтириши учун сарой тўрига ўрнатилган, махсус безатиб ишланган жой, ҳашаматдор ўриндиқ. *Хон тахтда эди. Ўнг тараф курсида Абдураҳмон офтобачи ва сўлда шоир мулла Ниёз домла қўл боғлаб ўтирар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Азизбек.. «жавоҳир қадалган тожлар, олтин тахтлар, нозанин паривашлар, донгдор маҳрамлар» ҳақидагина ўйлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аёллар кўприк бошида чапак чалиб, тиззаларини уриб чинқиришди: «Дод золимларнинг дастидан! Оқ подшонинг тахти куйсин! Қораси ўчсин!»* Ойбек, Қутлуғ қон. *Зулм, тахтга қарши исён.. Шарқ кўксида қайнаб тошди.* Ғайратий. **Тахтга ўтирмоқ** (*ёки* **чиқмоқ, минмоқ**) 1) шоҳ, хон, амир лавозимига кўтарилмоқ, ҳокимият тепасига чиқмоқ. *Худоёрхон 1283 йил тахтга ўтиришида эшиги очиқ — бўш хазинагагина эга бўлган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён; 2) *кўчма с. т.* бирор вазифага, лавозимга кўтарилмоқ. *Халиловнинг техникаси, Халиловнинг ўзи ҳам эскириб қолган эмиш. Сен қоч, мен чиқаман тахтингга дегани эмасми, бу тирмизакнинг.* И. Раҳим, Ихлос. **Тахтдан тушмоқ** (*ёки* **йиқилмоқ**) 1) шоҳлик, хонлик, амирлик лавозимидан ажралмоқ, ҳокимият тепасидан тушмоқ. *Замона бундоққина бўлди-ю, оқ подшо тахтдан йиқилиб, бизлар ёруғликка чиқиб қолдик.* Ойдин, Ширинга мактуб. *Онахон оқ подшонинг тахтдан тушурилганлигини.. Собиржондан эшитди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар; 2) *кўчма с. т.* вазифасидан, амалидан тушмоқ, бекор бўлмоқ. *Яхшиси ўша куни, ошпазлик тахтидан тушган кунинг, ўзингни осиб қўя қолсанг ҳам бўлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *кўчма с. т.* Давлат, бойлик, мол-мулк. *Вой, Нуриниса,— қошларини маънодор чимириб жавоб берар эди қайнана,— эшитмаганмисиз, қадимгилардан қолган бир гап бор, қизга олтин тахт эмас, бармоқдай бахт тила.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАХТ II Фойдаланиш ёки ишлатиш учун тайёр, шай; муҳайё. *Пахта теримига машиналар тахт қилиб қўйилди.* ▪ *Милтиқлар тахт, отлар тайёр, лекин кимнингдир қуш олиб келишини кутишар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Менга ёзган хатларингдан бирида Ўрмонжон илмга сажда қилган одам деган эдинг, демак, колхозда сенга ҳамма шарт-шароит тахт эканига шубҳа йўқ.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ярим соат ичида ҳамма нарса тахт бўлган эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Партиямизнинг XXI съезди белгилаган тадбирлардан руҳланган пахтакорлар кузда ёқ ерларни шудгорлаб, экишга тахт қилиб қўйдилар.* Н. Сафаров, Қатта карвон йўлда.

◆ **Тахт турмоқ** чидаб, бардош бериб турмоқ; тек турмоқ; сабр қилмоқ. [*Шарофат*] *ғазабидан эмас, отилаётган нарсаларга чап бермай тахт турган Сидиқжоннинг олов сочаётган кўзларини кўриб, кўрққанидан отар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТАХТА [*ф-т*] 1 Ғўладан узунасига тилиб олинган ясси ёғоч бўлаги. *Қарағай тахта. Тахтани рандалламоқ.* ‖ *Тахта каравот. Тахта кўприк.* ▪ *Тахтадан қўполгина қилиб ясалган узун столга қизил алвон ёзилган.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ғуломжон.. далададги тераксорларидан тўртта бақатеракни кесдириб, тахта тилдирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бўр билан хат ёзиш учун махсус ясалган мактаб-ўқув қуроли; доска. *Хонада ўнтача эски чанг босган парта, кираверишидаги деворга каттакон қора тахта қоқилган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Болаларда дафтару қалам, синфда тахтаю бўр бўлса ҳам, ўқиш китобларининг йўқлиги Ғуломжонни ёмон дилхун қилар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *тар.* Абжад ёзилган дастали тахтача (эски мактабда ўқув қуроли сифатида ишлатилган). **Тахтага тушмоқ** тахтага ёзилган абжадни ўқий, ёдлай бошламоқ.

4 Турли форматдаги тўрт бурчак яхлит қоғоз, варақ. *«Қочинг! Ўзим ёзаман», дедим. Ўтириб, етти тахта қоғозни тўлдирдим, эшитганларимнинг ҳаммасини ёздим.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. ‖ *Анави қутида яхши, кўк чизиқли тахта қоғоз бор, ўшандан икки варағини олиб, мана бу ерга ўтир, қизим [деди Онахон].* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Шу тахлитдаги ойна, тош, металл ва ш. к.; плита. *Мармар тахта. Бир тахта тунука. Бир тахта ойна.* ‖ *Тахта чой.* ▪ *Майдоннинг бир чеккасидаги кекса мажнун тол остида бир-бирига суяб қўйилган иккита қора тош тахта соғона шаклини олиб турар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

5. қ. х. Марза билан ажратилган ер бўлаги; карта. *Икки тахта полиз. Туянинг ҳазили бир тахта ғўзани ейди.* Мақол. ▪ *Сойга тушгунча кўндаланг эгатли алоҳида тахта бошланади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

◆ **Шаҳмат тахтаси** шаҳмат доналари тикиб ўйналадиган оқ-қора катакли тахта, шаҳмат қутиси. *Мезбонлар.. столнинг икки ёғида хомуш ўтиришар эди. Столнинг устида доналари сочилган шаҳмат тахтаси, бир четда патефон.* А. Қаҳҳор, Мирзо. **Хурмат тахтаси қ. хурмат.** *Шаҳар ҳурмат тахтаси.* ▪ *Кундузги жўшқинлик тинади аста, Бошланар далада сафоли оқшом. Ёзилган каттакон ҳурмат тахтага Довруғи таралган шарафли кўп ном.* Ғайратий. **Тахта бўлиб қолмоқ** *ёки* **тахтадай қотиб қолмоқ** қўрқувдан ёки

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳайратдан тонг қотиб қолмоқ, ҳайрон бўлиб қолмоқ. *Мезбон, у билан икки-уч оғиз гапиришди-да, билмадим, нима сир ўтди-ки, турган ерида тахта бўлиб қолди.* А. Қаххор, Сароб. «*Бечора!*» *она тахтадай қотиб, нафас олмайди. Юзини боласининг бағрига босади, юм-юм йиғлайди.* А. Абдуазимов, Нигоронлик сезмасин қадрдонларим. **Тахтага олмоқ** (*ёки* **тортмоқ**) *айн.* исканжага олмоқ *к.* **исканжа**. *Ғиёсиддин қизиқ ҳолга тушди. Оқсоқол уни икки модда билан тахтага тортиб, тил-жағини боғлаб қўйган эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ТАХТАБАНД [*ф-т*] *кам қўлл.* Тахта қоқилган; тахта билан қуршалган, ажратилган. *Тахтабанд девор.* ▪ *Дераза ва эшикли, таги тахтабанд, усти тунукали икки уй, бир ошхона, бир оғилхона ва бир хашакхона — тамом!* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАХТАҚАЧ 1 *махс.* Устма-уст қўйилган икки тахтачадан иборат, орасига бирор нарса, мас. тайёрланган дўппи қўйиб сиқиш, тах солиш учун ишлатиладиган асбоб; исканжа. [*Меҳрихон*] *янги битказган дўппини тахтакачга бостирди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Телпагини қозиққа илиб, ҳозиргина тахтакачдан чиққандай янги чуст дўпписини чўзғилаб кийди-да, сўради.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 Синган аъзо суягини қимирламайдиган қилиб боғлаб қўйиш учун ишлатиладиган тахтача. *Оёққа тахтакач боғламоқ.* ▪ *Ахир у салкам бир йилдан буён.. тахтакачда шипга тикилганча ётибди.* Э. Охунова, Кўз кўзга тушганда.

3 *тар.* Айбдорнинг бўйнига солиб, боғлаб қўйиладиган жазолаш қуроли.

4 Ёнғоқ ўйинида: соққани қўйиб отиш учун мосланган тахта асбоб. *Соққани тахтакачга қўйиб отмоқ.*

ТАХТАҚАЧДАЙ, =дек Семириб териси таранг тортган; таранг, семиз. *Совлиқ кичик бўлишига қарамай, тахтакачдек, бозорда мунчалик биққи қўй йўқ деса, бўлади.* С. Абдулла, Соялар. *Доим боқувда турган, орқасига эгар ботмай тахтакачдай.. семириб кетган тўриқ, эгасининг оёғи узангига тегиши билан, кўчага қараб интилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТАХТАҚАЧЛАМОҚ 1 Тахтакач орасига олиб, қисиб қотирмоқ. *Дўппини тахтакачламоқ.*

2 Синган аъзо суякларини тахтакач орасига олиб, сиқиб боғлаб қўймоқ. *Бобоқул ота қаёқдандир ёғоч топиб келди. Уни Нигора айтгандай қилиб йўнди. Икковлашиб Шербекнинг дод-войига ҳам қулоқ солмай, чап қўлини тахтакачлаб, боғлашди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТАХТАЛАМОҚ 1 *кам қўлл.* Тахта қоқиб ўрамоқ.

2 Тахта ҳолига келтирмоқ, тахта қилмоқ. *Қоғозни тахталамоқ. Металлни тахталамоқ.*

ТАХ-ТАХ Бир неча тахламдан иборат -бўлган; тахлам-тахлам. *Тах-тах ўрин-кўрпа. Тах-тах пул.*

ТАХТА-ЎҚЛОҒИ Оштахта ва ўқлоғи. **Тахта-ўқлоғини йиғиштирмоқ** 1) хамир ёйиб бўлгач, тахта, ўқлоғи ва бошқа асбобларни йиғиштириб қўймоқ. *Масъуда тахта-ўқлоғини йиғиштириб, ошхонага қараб кетди.* С. Абдуқаххор, Санамай саккиз дема; 2) *айн.* **дов-дастгоҳни йиғиштирмоқ** (*ёки* **кўтармоқ**) *қ.* **дов-дастгоҳ**. [*Шокир ота*] «*Повуркон*» *моллари ҳар ёқни тўлдириб, косибларнинг бозорини касод қилганлиги, иши чиппакка чиққан косиблар бирин-кетин «тахта-ўқлоғини» йиғиштираётганлиги ва ҳоказони тасвирлаб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАХТИ-БАХТ [*ф-т*] Бойлик, давлат. *Тахти-бахтини ташладим, Қаландар бўп йўл бошладим.* «Рустам». [*Жамила:*].. *Мени олар эмиш. Ҳо-ҳо. Мен сендай қорин бойларни тахти-бахтинг билан ўзимнинг камбағал эримнинг ҳаром тукига олмасман!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ТАХТИРАВОН [*ф-т*] 1 Шарқ мамлакатлари ва Жанубий Америкада: олий мартабали шахслар ўтқазилиб, елкада олиб юриладиган, усти берк ҳашамдор замбар. *Бизлар Шоҳруҳ жанобларини суяб, хачирдан туширдик ва авайлаб тахтиравонга солдик. Тўрт мулозим ул тахтиравонни елкалаб, лашкаргоҳдаги бир чодирга элтиб, ўша ерга жанобларини ётқиздилар.* М. Осим, Зулмат ичра нур.

2 *кўчма* Равон, текис (йўл ҳақида). *Фабриканинг йўлини тахтиравон десанг-чи, Фабриканинг қизини қанддак ўрик десанг-чи.* «Фольклор».

ТАХТЛАМОҚ Тайёр, шай ҳолга келтирмоқ, тайёрлаб, тахт, шай қилиб қўймоқ. *Сафар анжомлари тахтлаб қўйилди.*

ТАХТЛАНМОҚ тахтламоқ *фл. мажҳ. н. Сафар анжомлари тахтланди. Мактаб ўқув бошланишига тахтланди. Ер майдонлари чигит экишга тахтланди.*

ТАХУРАР *этн.* Ўғил тўйига атаб тикилган кўрпа-тўшакларни тахмондаги сандиқ устига кўз-кўз қилиб йиғишга — тахт уришга бағишланган, фақат хотин-қизлар иштирокида ўтказиладиган кичик тўй маросими.

ТАЧАНКА [*р*] Икки от қўшиладиган усти очиқ енгил тўрт ғилдиракли арава. *Шошмай турларинг. Ҳали замон тачанка ҳам келиб қолади.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ТАЧКА [*р*] Юк ташиш учун ишлатиладиган якка ғилдиракли қўл арава; замбилғалтак. *Яқиндагина Мамажон ҳам тачка ғилдиратар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТАШ 1 Ташқи томон, сирт. *Уйнинг ташини оқламоқ. Мол оласи ташида, одам оласи — ичида.* Мақол. ▪ — *Ичимда «тилинг бошингни есин!» десам ҳам, ташимда ҳурмат билан кутар эдим,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ташқари, чет. *Душманнинг ташида бўлгунча, ичида бўл.* Мақол. *Дала-тузни сув олса, қўнғир ғознинг тўшидан, қулоқсизга сўз айтсанг, қулоғининг ташидан.* Мақол.

ТАШАББУС [*а*] Бирор ишга бошловчи, даъват этувчи; саъй-ҳаракат, ғайрат. *Илғорлар ташаббуси билан бошланган мусобақа. Ташаббус кўрсатиб ишламоқ.* ▪ *Майин жунли зотли қўйлар урчитиш иши ўз ташаббусимиз билан қилинди.* С. Анорбоев, Оқсой. | Бирор ишда бошчилик, етакчилик роли. *Ташаббусни қўлга олмоқ. Ташаббусни қўлдан бериб қўймоқ.* [*Элмурод*] *бу муваффақиятни тўла ва бутунлай қўлга киритиш учун, бу ишда кўпроқ ташаббус кўрсатаётган Гулсумга, доимий таъсир қилиб туриш лозимлигини ҳеч бир унутмади.* П. Турсун. Ўқитувчи.

ТАШАББУСКОР [*а+ф-т*] Бирор ишни, ташаббусни бошлаб берувчи; бошловчи. *Уста Ҳазратқул янги посёлканинг ташаббускори ва раҳбари Ойқиз келаётганини кўрди-ю, тезгина юриб қаршисига чиқди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТАШАББУСКОРЛИК ' **ташаббускор** *с. белги оти. Ижодий ташаббускорлик.*

ТАШАББУСЧИ *айн.* **ташаббускор**. *Чернецов мамнун жилмайди.— Буйруқ бор.. Олий бош Қўмондонлик жангчиларни ташаббусчи бўлишга чақирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТАШАББУСЧИЛИК ташаббусчи *с. белги оти.*

ТАШАККУР [*а*] Яхши хизматини, ишини тақдирлаб билдирилган миннатдорлик. *Ташаккур билдирмоқ (айтмоқ, этмоқ).* ▪ *Николин унинг елкасига оғаларча қўлини қўйиб: — Раҳмат, Бектемир. Ҳаммани ўз орқангдан эргаштирдинг. Сенга ташаккур эълон қиламан,— деди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ойқиз ташаккур билдириб, севимли Олимжонни кутди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Кумуш мудраган куйи Зайнабга ташаккур айтиб, тўрдаги бурчакка ўтириб олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мени ўстирган бу баҳор юртига Ташаккур айтмоққа ҳар тонг шошаман.* Х. Расул. | *унд. с. вазифасида* Миннатдорчилик билдириш учун ишлатилади. *Дўстона ёрдамингиз учун ташаккур!* ▪ *Халқнинг идрок кўзи, виждони — Партияга минг-минг ташаккур!* Ё. Мирзо. *Ташаккур, қаҳрамон советлар халқи, Сен билан яшнади фаровон диёр!* А. Пўлат.

ТАШАККУРНОМА [*а+ф-т*] Яхши хизматини, ишини тақдирлаб берилган ёзма ташаккур, тақдирнома. *Узоқов.. қўшилма командири Иван Ефимович Петровдан тез-тез ташаккурнома ва мукофотлар олишга сазовор бўларди.* А. Раҳмат, Шонли йиллар солдати.

ТАШАККУРОТ [*а*] *кам қўлл.* Та-

www.ziyouz.com kutubxonasi

шаккур; ташаккурлар. *Зоти олийларига жаридамиз чуқур ташаккуротини билдиради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАШАЛМОҚ *с. т. айн.* **ташланмоқ** 1.

ТАШАМОҚ *с. т.* Ташламоқ.

ТАШАШМОҚ *с. т.* Уришмоқ, сўлишишмоқ. *Жўжа хўрозлар роса ташашяпти.*

ТАШБИҲ [*а*] *ад.* Ўхшатиш; мажоз. *Давримни севганимдан, ҳунаримга ишқ, Ташбиҳ, қофияларни севаман яна.* Ғ. Ғулом. *Унинг сўзларида қишлоқ камбағаллари туяунмайдиган истилоҳ, таъбир, ташбиҳ ва жумла йўқ.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАШВИШ [*а*] **1** Зиммадаги вазифа, кўзланган иш ва ш. к. ҳақидаги ўй-фикр; уларни амалга ошириш йўлидаги уриниш, ҳаракат, тараддуд. *Рўзғор ташвиши. Тирикчилик ташвишлари. Тўй ташвишлари.* ▪ *Ҳар бир кунниинг ўзига хос иши ва ташвиши бордир.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Адолат кечаси билан чанқоқ ғўзалар ташвишида ухлолмади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. [*Мирбадал:*] *«Победа» ташвишида юрдим-да, хўжайин. Сигнални ҳам янгилатдим: мана энди «Победа» деса бўлади.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Зокир ўз бўйнига олган ташвишнинг нақадар қийинлигини энди сезди ва терлаб кетган Шавкатга қараб ўшқирди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Қайғуриш, хавотирлик, безовталик каби ҳис-туйғу; ғам, қайғу. *Ташвиш тортмоқ (чекмоқ). Бошига (кўнглига) ташвиш тушди. Ўйламай қилинган иш бошга келтирар ташвиш.* Мақол. ▪ *Бектемир ётган ерида кўкдан кўз узмади, лекин юраги аллақандай ташвиш, сабрсизлик ва ғашлик билан ура бошлади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Қанизак Сидиқжоннинг юзидаги зўр ташвиш ифодасини кўриб унга раҳми.. келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Дунёда халқлар кун кечирса тинч, Ота-оналар ташвиш тортмас ҳеч.* И. Муслим. *Э, Меҳриниса опа, ташвиш тортманг, Қўрқмас ҳаммамиздан ҳам пишиқ-бийрон. Темир акамнинг ўғли эмасми!* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. [*Хушрўй*] *куда хотинларнинг олдиларига келиб бетларига айтадир: «Ҳали мен эрсираб қолганим йўқ, фотиҳа ўқиб ташвиш чекмай, уйларингга жўнай беринглар!»* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Кўришмаганимизга анча бўлди,— базўр жавоб берди Йўлчи,— кишининг бошига ҳар хил ташвиш тушар экан-да!* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ташвишга солмоқ** *(ёки* **қўймоқ, туширмоқ**) 1) тинчини бузмоқ, безовта қилмоқ, уринтириб қўймоқ.— *Ташвишга солдикми? — деди бика, қоракўл папоғини бошидан олиб.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Март ойигача мўътадил бўлиб турган ҳаво бирданига айниди. Табиатнинг бу нотантиллиги пахтакорларни ташвишга солиб қўйди.* Н. Сафаров, Хадича Ахророва; 2) қайғуртирмоқ, ғам-қайғуга, хавотирликка солмоқ. *Қобил карвоннинг қамоққа олиниши Абдураҳмонбой хонадонини қаттиқ ташвишга солиб қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Ташвишга тушмоқ** 1) тинчи, ороми бузилиб безовта бўлмоқ, уринмоқ. *Куз ҳавоси паст келди: колхозчилар ташвишга тушиб қолишди;* 2) ғам чекмоқ, хавотирликка тушмоқ. [*Ҳасанали*] *бу ўртада қандай ташвишларга тушмади, сўрасангиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАШВИШЛАНМОҚ 1 Овора, безовта бўлмоқ, уринмоқ. *Биз учун ташвишланманг, шошиб турибмиз.*

2 Ғам-ташвиш чекмоқ, қайғурмоқ; хавотирликка тушмоқ, хавотир бўлмоқ.— *Нима бўлди: катта бувинг оғриқими ё бувинг бетобми? — ташвишланиб сўради Ғуломжон.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *«Ёпирай, нима бўлди болаларимга?» — деб, ота ташвишлана бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТАШВИШЛАНТИРМОҚ **ташвишланмоқ** *фл. орт. н. Бунинг устига Элмурод муҳаббати уни ташвишлантирмас, балки қалбини қандайдир илиқ нур, жўшқин ҳаёт завқи билан тўлдирар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Унинг мунчалик вазминлиги Юрьевга ёқмади. Вақт зиқ, вазият хавфли. Юрьевни безовта қилаётган нарса нега уни ташвишлантирмайди энди?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТАШВИШЛИ Ташвиш билан тўла; ғамли, ғамнок. *Ташвишли хабар. Ташвишли чеҳра. Ташвишли дамлар.* ▪ *Ўчоқдаги ўт Ғуломжоннинг ташвишли юрагига умид бўлиб кўчди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Онанинг барча ташвишли ўйлари совун кўпигидай ўчди. Воқеа равшан эди. Энди Элмуродни ўйлаб фикрга чўмди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. ‖ *Шербекнинг юраги ташвишли ура бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой. | Кишини ташвишга соладиган, уринтирадиган; ғалвали. *Ташвишли иш.*

ТАШВИШМАНД [*а*+*ф-т*] Бошига бирор ташвиш тушган, ташвиш тортаётган. *Қутбиддинов суҳбатнинг бошланишида жиндай ташвишманд бўлганиданми, бу сафар мавзу шаҳарнинг келажаги.. эмас, бола тарбияси бўлиб қолди.* А. Қаҳҳор, Ўжар.

ТАШВИШНОК [*а*+*ф-т*] *кт. айн.* **ташвишли.** *Муқимий ташвишнок бир вазиятда ҳужрасига кириб, Ғарибий билан сўзлашиб ўтирган бир йигитни учратди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ТАШВИШСИЗ Ташвиши йўқ, беташвиш, хотиржам. *Ташвишсиз киши. Ташвишсиз ҳаёт.* ‖ *Ташвишсиз яшамоқ.*

ТАШВИҚ [*а*] *кт.* Ташвиқот, агитация. **Ташвиқ қилмоқ** (*ёки* **юргизмоқ**) 1) ташвиқот олиб бормоқ, агитация қилмоқ, агитация юргизмоқ. *Аҳмад Ҳусайн бу таълимотни ташвиқ қилувчилар билан ҳеч вақт муносабатда бўлмаган.* Ойбек, Нур қидириб; 2) ундамоқ, даъват қилмоқ. *Ўз вазифангизни бажариб чиқиб кетавермасдан.. озодаликка ташвиқ қилинг, уялтиринг. Шунда иш чиқади.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Тожибой*] *ҳамсуҳбатига бошига тушган ташвишни баён қилди ва ўзига хос усулда тарафдорликка ташвиқ қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАШВИҚИЙ [*а*] Ташвиқотга; ташвиқот юргизишга оид; агитацион. *Ташвиқий ишлар. Ташвиқий шиорлар.*

ТАШВИҚОТ [*а*] **1** Оммага сиёсий таъсир кўрсатиш мақсадида ёзма ва оғзаки равишда қилинадиган ишлар; агитация. *Динга қарши ташвиқот. Ташвиқот ва тарғибот ишлари. Ташвиқот юргизмоқ.* ▪ *Ҳай, хотин киши экансиз, эркак киши бўлганингизда бу тескари ташвиқотингиз учун соғ қўймас эдим.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Петров*] *Тошкентга келиб, темир йўл мастерскойларида ишлай бошлади. Ишчилар орасида урушга қарши ташвиқот юргизгани ва забастовка ташкил қилгани учун қамалди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *с. т.* Ундов, даъват. *Сут билан кирган, жон билан чиқар деганларидек, Ўзбек ойимнинг ўша вақтлардаги ташвиқотлари ҳам, унинг [Зайнабнинг] тарафидан фақат «келинлик» мажбурияти остида қабул қилинди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шу кечаю кундузда ташвиқот сизга жуда ҳам зарур. Қулоқ солинг, фойдаси тегади!* Уйғун, Навбаҳор. *Биз сизга ташвиқот қилгани келганимиз йўқ. Очиқ гаплашгани келдик.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТАШВИҚОТ-ТАРҒИБОТ [*а*] Агитация ва пропаганда. *Ташвиқот-тарғибот ишлари. Ташвиқот-тарғибот юргизмоқ.*

ТАШВИҚОТЧИ Ташвиқот олиб борувчи киши; агитатор. *Ҳар бир онгли ишчи бизнинг улуғ ҳақиқатимизнинг ташвиқотчиси бўлиши керак.* Ойбек, Нур қидириб. *Рафиқов, биз юқорида баҳо берганимизча, унчалик уста ташвиқотчи.. эмас.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАШВИҚОТЧИЛИК **ташвиқотчи** *с. мавҳ. от. Ташвиқотчилик қилмоқ.* ▪ *Унинг ташвиқотчилигига лозим бўлган ижодни ёки илҳомни шу манба, яъни инқилобий самимият манбаи ҳадя қилади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАШДАН *рвш* Ташқи томондан, сиртдан. *Ёғ хумчаси ташидан билинур.* Мақол. ▪ *Болохона бўғот томли, ташдан кўримсизгина бўлса ҳам, ичи бежирим — қадимча эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ташдан қараганда** *кирш с.* кўринишига қараб ҳукм чиқарганда, сиртдан. *Бу иш, ташдан қараганда, жуда осон кўринади.*

ТАШДИД [*а*] Араб ёзувида ундошнинг такрорийлигини билдириш учун ундош устига қўйиладиган диакритик белги.

ТАШИЛМОҚ **ташимоқ** *фл. мажҳ. н. Эрта билан Ҳасанали аравани қўшиб тайёрлаган, майда-чуйда аравага ташилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Хирмонларга уюлган кўраклар*

www.ziyouz.com kutubxonasi

пана жойларга ташилди. Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ТАШИМОҚ 1 Нарсаларни бир ердан иккинчи ерга кўтариб ёки транспорт воситаларига ортиб кўчирмоқ, элтмоқ. *Челакда сув ташимоқ. Машинада ғишт ташимоқ. Нон емоқчи бўлсанг, ўтин ташишдан эринма!* Мақол. ■ *Тўйбека ичкари билан ташқарига югуриб дастурхон янгилар, чой ташир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Теварак атрофда кетмон ураётган, замбиллаб, қоплаб тупроқ ташиётган қанчадан-қанча одамлар ҳам, худди Рўзиматдай, жадаллаб ишлар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Бойга ўхшамайсизлар. Ахир, эшикларингда бирорта хизматкор бўлмаса, ўтинни хотинлар ёрса. Кўпинча сув ташийдиган одам топилмай сувсиз ўтирамиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ўзлаштириш мақсадида олиб кетмоқ. *Нима кўрса уйига ташийди. Ташиб кетмоқ.*

♦ **Гап ташимоқ** қ. гап I 1.

ТАШИТМОҚ ташимоқ 1 *фл. орт. н.* Ҳозир тоғдан иморатбоп тошлар чиқаяпти, шуларни эртадан ташитаман. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кумушбиби бу қўрқинч уйда ёта олмаслигини билдиргани учун, Офтоб ойим Тўйбекадан Кумушнинг буюмларини иккинчи уйга ташита бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАШИШМОҚ 1 **ташимоқ** *фл. бирг. н.* Ғишт ташишмоқ. *Сув ташишмоқ.* ■ *Ғуломжон ҳар гурзи урганда, тоғ палахса-палахса бўлиб ағдарилар, одамлар қийқиришиб ташишар эмиш.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Кимсанинг юкини ташишга ёрдамлашмоқ. *Ўртоғимнинг кўмирини ташишдим.*

ТАШҚИЛ [*а*]: **ташкил қилмоқ** (*ёки* **этмоқ** 1) уюштирмоқ, тузмоқ. *Тўгарак ташкил қилмоқ.* ■ *Ҳатто бир куни қисмдаги ҳаваскор санъатчилар ташаббуси билан «катта ертўла»да концерт ташкил қилинди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 2) таркибий қисмга кириб бутунлик юзага келтирмоқ. *Бригадамизда комсомоллар 60 процентни ташкил қилади. Тилимизда ишлатиладиган барча сўзлар унинг луғат бойлигини ташкил қилади.* ■ *Нариги томон ўрданинг ичкари қисмини ташкил этиб, унда бек — ҳоким оиласи турар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ташкил бўлмоқ** (*ёки* **топмоқ**) 1) тузилмоқ, юзага келмоқ. *Университетимиз 1920 йилда ташкил бўлган.* ■ *Колхоз ташкил бўлгандан кейин менга ёзув-чизув ишига қарашиб юрган эди, бориб-бориб ўз-ўзидан секретарь бўлиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) таркибий қисмлардан бутунлик ҳосил қилмоқ, иборат бўлмоқ. *Сув водород ва кислороддан ташкил топган.* ■ *Ўрмонжон.. ер ислоҳотидан кейинроқ собиқ батраклардан ташкил топган колхозга раис бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТАШҚИЛИЙ [*а*] Ташкил этишга, уюштиришга, **ташкилотчиликка** оид; тузиш, тузилиш билан боғлиқ бўлган. *Ташкилий ишлар. Ташкилий чоралар. Ташкилий масалалар.* ■ *Партиянинг ташкилий тузилишининг раҳбар принципи демократик централизм бўлиб, бу принцип қуйидагилардан иборатдир.* «КПСС Устави». **Ташкилий суратда** (*ёки* **равишда**) уюшган ҳолда; уюшқоқлик билан. *Ташкилий суратда иш бошламоқ.*

ТАШҚИЛИЙ-СИЁСИЙ [*а*] Тузиш-тузилиш ва сиёсий масалалар билан боғлиқ бўлган. *Ташкилий-сиёсий ишлар*

ТАШҚИЛИЙ-ХЎЖАЛИҚ Бирор ташкилотнинг тузилиши ва хўжалигига оид. *Колхозимизни ташкилий-хўжалик тарафдан мустаҳкамлаш ҳаммамизнинг вазифамиз.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

ТАШҚИЛОТ [*а*] Ижтимоий, хўжалик бирлашмаси ёки давлат муассасаси. *Бошланғич партия ташкилоти. Ижтимоий ташкилот. Касаба союз ташкилотлари. Савдо ташкилотлари.*

ТАШҚИЛОТЧИ Бирор ташкилотни тузган ёки тузувчи; бирор иш-ҳаракатни бошлаб берган, ташкил этган, уюштирган ёки уюштирувчи ва унга бошчилик қилувчи шахс ёки ижтимоий группа. *Моҳир ташкилотчи. Ижтимоий мусобақа ташкилотчилари.* ■ *Партия аъзоларининг сони уч кишидан кам бўлган корхоналарда кандидат группалари.., тузилиб, бу группаларга.. партия ташкилотчиси бошчилик қилади.* «КПСС Устави». *Ўрмонжон Қапсанчилар қишлоғидаги «Қўшчинор» колхозига партия ташкилотчиси бўлиб кетибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТАШҚИЛОТЧИЛИК 1 **ташкилотчи** *с. белги оти. Ўз ташкилотчилигини намойиш қилмоқ.*

2 Ташкилотчи иши, фаолияти. *Халқ биздан бу ишда раҳбарлик ташкилотчилик талаб қилаётибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАШЛАМА қ. *х.* Партов сув чиқариб юбориладиган махсус ўзан. *Сел суви ҳайқирган ҳолда чуқур ташламага тушиб кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Олабуға сув омборининг ташлама суви катта селхонага тушиб бекор оқиб ётади.* Й. Шамшаров, Кўрк меъморлари.

ТАШЛАМОҚ 1 Нарсаларни ерга, пастга туширмоқ, тушуриб юбормоқ. *Олма узиб ерга ташламоқ.* ■ *Ғуломжон супургини ташлаб, қўлларини қоқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Улоқтирмоқ, ирғитмоқ, итқитмоқ, отмоқ. *Дўппини осмонга ташламоқ.* ■ *Саид Жалолхон раиснинг олдидаги қатиқни қўшқўлоғи билан олиб чиқиб ариққа ташлади.* А. Қаҳҳор, Башорат. | Нарсани бирор нарса устига, остига ёки ичига йўналтирмоқ. *Қозонга туз ташламоқ. Яшикка хат ташламоқ. Оғзига бир неча дона узум ташламоқ. Тил тагига нос ташламоқ. Ўчоққа ўтин ташламоқ.* ■ *Жувон дастурхонга учта арпа нон, икки-уч ҳовуч ўрик ташлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Кимса ёки нарсага бермоқ, солмоқ. *Эгасини сийлаган, итига суяк ташлар.* Мақол. ■ *Холмурод.. сигирларга пичан, отга беда ташлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Акаси, бирон соатдан кейин отга озроқ беда ташлаб қўй!* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Устидан ошириб, тушириб қўймоқ, солмоқ; ёпмоқ. *Кумуш кўзини очиб куч билан қўлини эрининг елкасига ташлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эргашев, чакмонини елкасидан ташлаб, йўл ёқасидаги траншеяга ўзини олди.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши. *Бу орада Хадича буви ҳам бошига чопон ташлаб югуриб чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Лаъли паранжи-чачвонини оппоқ билагига ташлаб, севганига термулиб қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 Тушириб қолдирмоқ. *Поезд Хилково станциясига ташлади-ю, кетаверди.* Ойдин, Келин ўғил туғибди.

4 Бир ишдан иккинчи ишга ўтказмоқ; сафарбар қилмоқ. *Мен раислик ҳуқуқим билан янги ер очишни ҳам, посёлка қурилишини ҳам тўхтатиб, барча одамларни ғўза парваришига ташлайман.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

5 Воз кечмоқ; барҳам бермоқ, тарк этмоқ. *Чекишни ташламоқ. Ёмон одатларни ташламоқ. Паранжи ташламоқ.* ■ — *Хўш, гинани ташлаган бўлсангиз,— деди йўлакай имом,— нега боя уларнинг олдида оғзингизга келганини ўтладингиз?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Бюрода Бегимхоннинг эрга тегаман деб, мактабни ташлаб кетиш масаласи муҳокама қилинди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

6 Холи қолдирмоқ ёки кимсанинг ихтиёрига топширмоқ. [*Унсин*] *болаларни ташлаб чиқолмаганини баҳона қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Сен аҳмоқсан, Гулшан опа! — дер эди Қумри,— эрингни ёлғиз ташлаб, биз «бўйдоқлар» ичида нима маъно топасан?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. [*Зайнаб*] *меҳмонларни Ўзбек ойимнинг танҳо ўзига ташлаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. Алоқани узмоқ, ажралмоқ. *Лаъли эрини ташлаб, бек билан бутунлай кетиб қолса, шундагина Зиёдилланинг кўнгли.. бир қадар таскин олган бўларди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

7 Пасаймоқ, тушмоқ. *Совуқ бир оз ташлади. Нархлар анча ташлади.* **Бозор ташлади** бозорда нархлар пасайди.

8 Ирғиб тушмоқ. *Мадамин дарчадан ташлаб қочди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ўзини ташламоқ** 1) ўзини отмоқ, йиқилмоқ. *Қампир додлаганича бориб, ўғлининг ўлиги устига ўзини ташлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Хотинлар йиғлашиб, ҳаллослашиб келиб, бири у, бири бу отнинг оёғига ўзини ташлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) ирғиб тушмоқ. *Отдан шундай ўзимни ташладим, орқага қайтдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 3) ташланмоқ. *Менга*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сизнинг мезожингиз керак эмас... Ўзингиз! . . . деди [Зайнаб] *ва йиғлаб ёлворган ҳолда Отабекнинг қучоғига ўзини ташлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

9 *кўчма* Қўймоқ; бермоқ. *Савол ташламоқ. Шиор ташламоқ. Ариза ташламоқ.*

10 *с. т.* Қайт қилмоқ, қусмоқ. *У еганини ташлайди.*

11 Шиддат билан ёғмоқ. *Ёмғир ташлаяпти.* ▪ *Кеча гупиллаб қор ташлади, бугун унинг қора совуғи ҳамма ёқни қамраб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

12 *с. т.* Оқсоқланиб юрмоқ. *У чапга бир оз ташлайди.*

13 *=(и)б* аффикси билан ясалган равишдошли қўшма феъл таркибида кўмакчи феъл вазифасида келиб, ҳаракатнинг тез ва тугал бажарилганлигини билдиради, мас. *қириб ташламоқ, сидириб ташламоқ, отиб ташламоқ, уришиб ташламоқ, қўпориб ташламоқ. Бурунни сассиқ деб кесиб ташламас.* Мақол. ▪ *Раъно.. атлас кўйлакни яхшигина туртиб турган сирли кўкраги устига ён ўрим сочларини олиб ташлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ҳаёт тўлқини ожизларни қирғоққа ирғитиб ташлайди.* С. Аҳмад, Уфқ.

14 *=(и)б* аффиксли равишдош шаклида қўшма феъллар таркибига киради, мас. *ташлаб юбормоқ, ташлаб чиқмоқ, ташлаб келмоқ, ташлаб кетмоқ.* **Ташлаб қўймоқ** 1) вақтинча алоқани узмоқ; қаровсиз, эътиборсиз қолдирмоқ. *Ўз ҳолига ташлаб қўймоқ. Ташлаб қўйган қизимиз йўқ.* ▪ *Эринг сени ташлаб қўйди, сен чурқ этмадинг, истиқболинг тўғрисида ўйламадинг.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) вақтинча ёки маълум вақтга қўйиб қўймоқ. *Тахтани томга ташлаб қўй.*

15 Отлар билан бирикиб қўшма феъл ҳосил қилади, мас. *одим (қадам) ташламоқ, бола ташламоқ, гап (луқма) ташламоқ, иш ташламоқ, пўст ташламоқ, соя (кўланка) ташламоқ, тоб ташламоқ, хандон ташламоқ.*

◆ **Арқонни узун ташлаб қўймоқ** *қ.* **арқон. Зиндонга ташламоқ** зиндонга солмоқ, қамамоқ. **Шох ташламоқ** *қ.* **шох** II. **Кўз** (*ёки* **назар, нигоҳ**) **ташламоқ** *қ.* **кўз. Кўз қирини ташламоқ** *қ.* **қир** II. **Орқага ташламоқ** 1) чекинмоқ, тисарилмоқ. *Бир қадам орқага ташланг;* 2) орқага оғдирмоқ. *Сувдонни лабга тутди, ҳеч нима йўқ; бошини орқага ташлаб, сувдонни кўтарди — бирон томчи бўлсачи!* Ойбек, Қуёш қораймас. **Сўзини ташламоқ** сўзини ерда қолдирмоқ, рад этмоқ, қайтармоқ. *Дўст сўзини ташлама, ташлаб бошинг қашлама.* Мақол. **Ўзини томдан ташлайди** *қ.* **том** I. **Ўзини у ёқ-бу ёққа ташламоқ** гапни айлантириб, чалғитиб, чап беришга, ўзини олиб қочишга уринмоқ. **Ўлигини ташламоқ** бировга оғирлигини солмоқ. **Ўртага** (*ёки* **даврага**) **ташламоқ** *қ.* **ўрта. Ўтга ташламоқ** азоб-уқубатга солмоқ, куйдирмоқ. [*Роҳила:*] *Қўйинг-э, Фотимабуви, давлат деб қизимни ўз қўлим билан ўтга ташлаган эканман!* А. Қаҳҳор, Ўғриқ тишлар. **Қозонни сувга ташлаб қўймоқ** *айн.* **қозон** 1. **Қорин ташламоқ** *қ.* **қорин** 1.

ТАШЛАНДИ 1 Ташлаб кетилган, қаровсиз қолган; ташландиқ. *Ташланди боғ.* ▪ *«Девонбеги» маҳалласига қайрилиб, бу ерда бир ташланди ҳовлига кириши.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ташланадиган, ортиқча, чиқинди. *Ташланди овқат. Ташланди сувлар.*

3 *айн.* **ташландиқ** 1.

ТАШЛАНДИҚ 1 Кераксиз, яроқсиз ҳисобланиб ташланган нарса; ташланди, чиқинди, чиқит; қолдиқ. *Завод ташландиқлари.*

2 *с. т. айн.* **ташланди** 1. *Ташландиқ ер.* ▪ *Ташландиқ боғлардан кўтарилган енгил ҳовур жимирлаб, ҳаво ранг ҳарир пардадек, тоғнинг водийга чўзилган этакларини кўздан яшириб туради.* А. Мухтор, Чинор.

ТАШЛАНИЛМОҚ **ташламоқ** 1—6, 9, 12 *фл. мажҳ. н. Уйнинг тўрига, катта гилам устига ташланилган «жойнамоз» гилам унинг диққатини жалб этди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАШЛАНМА *айн.* **ташлама.**

ТАШЛАНМОҚ 1 **ташламоқ** 1—6, 9, 12 *фл. мажҳ. н. Ғўза барглари юлиб ташланди.*

ТАШЛАШМОҚ 1 **ташламоқ** *фл. бирг. н. Болта* [*косани Рокияга узатиб*]: *Ушланг! Мирбадал билан қошиқ ташлашиб ичинг.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Болалар бир унга, бир тузоқ томонга кўз ташлашарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Уришмоқ, олишмоқ.

ТАШЛОВ **ташламоқ** *фл. иш оти. Кулгу ўрнига кўз ёшлов кун, бу кун, Шахсий ишларни ташлов кун, бу кун, Қора элларни оқартирмоқлик учун Белни маҳкам боғлаб ишлов кун, бу кун.* Ҳамза.

ТАШМАЛАМОҚ Ташимоқ; ташиб-ташиб олиб келмоқ ёки олиб кетмоқ.

ТАШНА [*ф-т*] 1 Сувга зор; сувсаган, чанқаган, сувсоқ, чанқоқ. *Одамлар ташна, ер чанқоқ, юрт қақроқ эди. Ҳамма сув деб толпинар, ҳамма сувга интилар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Сув, ҳавога ташна шаҳарга, Ҳаёт ёриб киргандай бўлди.* Э. Раҳим. *Қонди ташна боғларимиз, Сувларимиз мўлдир.* Т. Тўла. [*Ғуломжон*] *бирдан ташна бўлганини, муздеккина сув ичкиси келганини сезди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Бирор нарсага зор, бирор нарса талаб, истовчи.— *Ҳалқимиз осойишталик, фаровонлик, тинчликка ташна,— деди Анвар Мурод.* Ойбек, Нур қидириб. *Элмурод бадиий асарлар одамларнинг ташна дилларига нақадар роҳат боғишлаганини сезар, лекин бундай асарларнинг ўз тилимизда камлигидан куйинар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.— *Опаси жонидан, дуторингизни чалинг тузукроқ,— деди у* [*Маликахон*] *Адолатга қараб,—йўқин-кулгига ташна бўлиб ётганмиз.* С. Зуннунова, Гулхан. **Қонга ташна** қон истовчи, қонхўр. *Ғиёсиддин кутгандек замона тинчимади, Темурнинг невара-эваралари қонга ташна бўрилардек, бир-бирлари билан ғажишиб, халқнинг қонини сувдек тўка бошладилар.* М. Осим, Зулмат ичра нур. **Қонига ташна бўлмоқ** ортиқ азобланмоқ, хуноб бўлмоқ. [*Акбар:*] *Ҳа, хўроз, бунча хўмрайсан?* [*Салим:*] *Қонингга ташна бўлиб юрибсанми дейман?* Уйғун, Ҳуррият. **Қонига ташна қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) ортиқ қийнамоқ, хуноб қилмоқ. *Ҳунарим, маълумингиз — ғазаллар ёзиш; Баъзан бир ҳижо қилур қонимга ташна.* Ғ. Ғулом. *Холохунбой бу ҳолдан Олади нашъа. Этиб меҳнат аҳлини Қонига ташна.* Ғайратий.

ТАШНАЛАМОҚ *кам қўлл.* Ташна бўлмоқ, чанқамоқ. *Ташналаб қолдим.*

ТАШНАЛИК **ташна** *с. белги оти. Сувга ташналик. Билимга ташналик.* ▪ *Кўзининг оқу қораси бўлган Отабекнинг ҳоли нима кечди, қоронғи зиндонларда, рутубатлик зах ер остларида очликдан, ташналикдан, совуқликдан азиз кўкрагини ерга бериб жон бердимикин?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кенг меҳнатқашлар оммаси ўртасида театр катта обрў қозона бошлади, асрий жаҳолат уйқусидан уйғонган халқ санъатга ташналик билан интила бошлади.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ТАШРИФ [*а*] *кт.* Бирор ерга, элга, хонадонга ёки бирор қимса ҳузурига қисқа муддатга бориш, келиш; визит. *Ташрифингиздан кўп хурсандмиз.* ▪ *Зиё шоҳчи бу вақтсиз ташрифга тушуна олмай, «нима қилиб юрибсан» дегандек, бир неча қайта Ҳасаналига қараб олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ташриф буюрмоқ** (*ёки* **этмоқ, қилмоқ**) келмоқ ёки бормоқ; қадам ранжида қилмоқ. [*Мулозим:*] *Улуғ амир Низомиддин Алишер ташриф буюрдилар.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ТАШРИҲ [*а*] *эск. кт. айн.* **операция** 1. *Ёш ҳаким унинг сон ғўштини икки паллага ажратиб ўқни олди, сўнгра малҳам қўйиб ёпиштирди-да, тиқиб, боғлаб қўйди. Ташриҳ вақтида тишини-тишига босиб ётган йигитдан садо чиқмади.* М. Осим, Китобга ихлос.

ТАШУВЧИ 1 **ташимоқ** *фл. ш. оти. Куй кўпдир аламлар бутун бир олам, Уни ташувчилар яшар саҳрода, Куйларда қақшайди фақирлик ва ғам, Куйнинг тингловчиси ҳайдайди пода.* Ҳ. Олимжон.

2 Элтиб бериш, тарқатиш иши билан шуғулланувчи киши. *Юк ташувчи. Сув ташувчи.* ▪ *Усмонжон дастлаб партия ташкилотларидан бирида қоровул ва хат ташувчи бўлиб ишлади.* С. Зуннунова, Гулхан.

◆ **Гап ташувчи** гап ўғирловчи, бировнинг гапини бировга етказувчи; чақимчи.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ТАШҚАРИ 1 *от* Бино, уй, ҳовли ва ш.к. нинг атрофидаги жой; таш. *Ташқарига қаранг, қоронғи, ҳеч нарсани кўриб бўлмайди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Дарвоза очилди, ташқаридан саман отини етаклаб Ҳасанали кирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *от, этн.* Ташқи ҳовли (ҳовли-жойнинг эркак меҳмонлар ва умуман эркаклар учун хос, кўча дарвозага яқин томондаги ҳоли қисми; *тақ.* **ичкари** 2. *Бойнинг ташқарисида Йўлчидан бошқа ҳеч ким йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кенг ташқари ғарбга чўзилган бўлиб, дарвозадан кирган кишига у кафтдай кўриниб турарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ‖*Саҳни торроқ, лекин тўрт томони уй-айвонлар билан ўралган ташқари ҳовлидаги нақшли.. меҳмонхонанинг бирида қат-қат кўрпачаларда.. Мирзакаримбой ўтирар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *сфт* Ташқи томондаги, ташқи, сиртқи. *Ташқари дарвоза.*

4 (*ч. к. билан*) *кўм. вазифасида* Бошқа, бўлак. *Бундан ташқари. Ундан ташқари.* ▭ *Маориф бўлимида иш қизғин эди. Янги ўқитувчиларни жойларга тақсимловчи комиссия аъзоларидан ташқари бир қанча одамлар эшикдан эшикка кириб-чиқиб юрардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Аъзам кўриниб турган ҳусни, барвастали-гидан ташқари, ўз ички фазилатларини ҳам очиб ташлади.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. *Унинг гапидан Башорат ишчиларнинг ишдан ташқари вақтда ҳам ишлашга аҳд қилишганини англади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Пландан ташқари** планга қўшимча равишда, пландан орттириб, пландан ошиқча. *Пландан ташқари ишлаб чиқарилган маҳсулот.* **Ҳаддан ташқари** меъёридан ортиқ, кўп, ортиқ даражада. *Тонг маҳалида душман артиллерияси бизнинг позицияларимизни ҳаддан ташқари қаттиқ тўпга тутди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

◆ **Ташқари чиқмоқ** четга чиқмоқ, чегарадан ошмоқ. *Мавзудан ташқари чиқмоқ. Одобдан ташқари чиқмоқ.*

ТАШҚАРИГА *рвш* Ташқи томонга; ташга, четга. *Мутал эса емирилиб тушган кесакларни ташқарига суриш билан овора эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Анзират холанинг*] *ҳовлиси одам бўйи келар-келмас гувалак девор билан ўралган, деворнинг баъзи жойлари ичкарига, баъзи жойлари ташқарига қийшайган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТАШҚАРИГИ Ташқи томондаги; ташқи, сиртқи. *Даҳлизнинг ташқариги эшиги очилиб, кимдир кирди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ТАШҚАРИДА *рвш* Ташқари томонда; ташда, сиртда. *Илло Юсуфбекни ўлдига чиқариб, бу шум ишингиздан мени ташқарида ҳисобланг!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг ўзи идорада бўлса ҳам, қалби ташқарида эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТАШҚАРИДАГИ Ташқарида бўлган; ташқи томондаги. [*Йўлчи*] *чопиқни тугатиб, бойнинг боғига келди. Ташқаридаги супада бирқанча вақт чўзилиб ётди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ичкаридаги-ю, ташқаридаги одамлар жим туриб қулоқ солишди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Дуторни бағрига босган Мели полвон безовта бўлиб яна ниманидир сўрамоқчи эди, ташқаридаги бировнинг шовқинини эшитиб тўхтади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАШҚАРИДАН *рвш* Ташқари томондан, ташдан, сиртдан; четдан. *Ташқаридан қараганда.* ▬ *Овоз энди ташқаридан эмас, ичкаридан эшитилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАШҚИ 1 Ташқарида, ташқари томонда жойлашган; ташқариги, сиртқи. *Ташқи девор. Ташқи чегара.* | Сиртдан кўринадиган; зоҳирий. *Ташқи қиёфа.* ▬ *Хайрият! Шу биргина сўз унинг* [*Мадумарнинг*] *бутун ички ва ташқи дунёсини ўзида акс эттирган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Комиланинг таклифида заррача ташқи назокат сезмагач, бормоққа рози бўлди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Чет давлатлар билан бўладиган, хорижий. *Ташқи сиёсат. Ташқи савдо. Ташқи ишлар министрлиги.* | Мамлакат ташқарисида бўлган; чет. *Ташқи давлатлар.*

3 *диал. айн.* **ташқари** 2. *Биз Яйпанда Олим бува деган нонвойнинг ташқисида турар эдик.* А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртаклар.

ТАЪБ [*а*] 1 Қишининг характерида, унинг кишиларга, нарсаларга муносабатида намоён бўладиган ички табиати, мижози. *Таъби нозик одам.* ▬ *Хуш таъбинг ўстирар бизнинг авлодда. Коммунистик хислат, янгича одат.* Х. Расул. | Руҳий аҳвол, кайфият. [*Холмат Рузвонга:*] *Бу одамнинг таъбини жуда равшан қилади. Мана бу товуқ, гўштидан олинг, жуда соз бўлибди-да.* Ҳамза, Ким ўғри? *Имомнинг таъби жуда сустланди. Шом ва хуфтон аснолари-да ҳам ҳеч ким билан сўзлашмади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Таъби тирриқ** (*ёки* **хира, кир, хуфтон, намозшом**) кайфияти бузуқ, бузилган; диққат, зиқ. *Аҳмаджон, таъби тирриқ бўлиб, бошқа ҳеч кимдан гап сўрамади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Бўтабойнинг бошига ёғилган маломатлардан Максимнинг ҳам таъби хира эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Таъби олинди** кайфияти бузилди, хафа бўлди. *Ҳайдар нимадандир Анорхоннинг таъби олинганини сезди.* И. Раҳим, Ихлос. **Таъби очилди** кайфияти яхшиланди, дили равшанлашди, енгил тортди. *Сидиқжон Ўрмонжоннинг олдидан таъби очилиб чиқиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Таъби тортади** *ёки* **таъбига ёқади** табиатига, дидига тўғри келади. [*Ёрмат*] *баъзи бир таъби тортган одамларга: «тўйга бирга бўлинг!» деб қўяди, ўзича.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Хоҳиш, хуш; рағбат; ихтиёр. *Бировларнинг таъбига қараб иш қилмоқ.* ▬ *Нуринингг ҳеч қандай сўзга, ишга таъби йўқ эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Алай-балай десам, тутиб олиб уриш ҳам таъбида бор.* Ҳ. Шамс, Характеристика.— *Мана бу кресло ҳам сизга ҳавола. Олинг, менга бир оддийроқ стул берсангиз бўлади,— деди Моҳидил.—Таъбингиз,— деди секретарь қиз.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон.

ТАЪБИР [*а*] 1 Бирор жиҳатдан таърифловчи ёки тугал маъно англатувчи қисқа ифода, ибора. *Деҳқонларнинг таъбирича экин кун санайди.* ▬ *Унинг сўзларида қишлоқ камбағаллари тушунмайдиган истилоҳ, таъбир.. жумла йўқ.* А. Қодирий, Обид кетмон. «*Ёлғон Ҳожи*» *деган таъбирнинг асл маъноси, Тўрахоннинг ҳам назарда тутган маъноси бундай эмас эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Отабек ота-она орзусига, ўз таъбирича, жонсиз ҳайкал бўлиб ризолик берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Соҳиб қори, ўз таъбири билан айтганда, илонга ҳам тилининг учида шакар берадиган киши.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Таъбир жоиз бўлса** агар шундай дейиш мумкин ёки ўринли бўлса. *Шоввозларимиз, таъбир жоиз бўлса, чўлга дастлаб ҳужум бошлаган танкчиларимиз шулар.* Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли.

2 Маъносини тушунтириш; изоҳ, шарҳ. *Тушининг таъбирини айтиб бермоқ.* ▬ *Эссизки, мен у кампирнинг таъбир ва тавсифларини эсимдан чиқарганман.* Айний, Эсдаликлар. *Туш энг қизиқ жойида узилган эди. Лабим жуда аламланиб турса ҳам, самоварчини чақириб, кўрган тушимни ярим-ёрти айтиб бериб, таъбир сўрадим.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. — *Марғилонга келган кунлардан бошлаб сизда қизиқ бир ҳолат бор,— деди.— Сиз бу ҳолатни «Марғилон ҳавоси ёқмади», деб таъбир қилсангиз ҳам, мен мундан бошқа нарсалар пайқайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАЪБИРЛАМОҚ 1 Таъриф бермоқ, ифодаламоқ. *Қоидани таъбирламоқ.*

2 Тушунтирмоқ, изоҳламоқ, шарҳламоқ. *Тушни таъбирламоқ.* ▬ *Энага «тушингизга тўй кирибди, бу яхшиликдан дарак, ..» деб унинг* [*Одилбекнинг*] *тушини таъбирлабди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТАЪБИРЛАНМОҚ **таъбирламоқ** *фл. мажҳ. н. Қоида таъбирланди. Туш таъбирланди.*

ТАЪБИРЛАШМОҚ **таъбирламоқ** *фл. бирг. н.*

ТАЪБИРНОМА [*а+ф-т*] *эск.* Тушлар таъбиридан иборат китоб.

ТАЪВИЯ [*а*] Беўхшов, хунук, бадбуруш, бадбашара. '[*Эъзозхон*] *гадойнинг товушини эшитиб, таъвия қиёфасини кўриб ҳайрон бўлди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.. *Бўйинг бир қарич, бунинг*

www.ziyouz.com kutubxonasi

устига абжағинг чиққан чўтир бўлсанг, сен таъвияга ким боқади, тентак! Ойбек, Улуғ йўл. **Таъвия бўлмоқ** яраш-маган кийим кийиб ёки пардоз-андоз қилиб кулгили ҳолга тушмоқ, тасқара бўлмоқ. [*Алижон*] *бултур мўйлов қўйиб, анча вақтгача энса қотириб, таъвия бўлди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ТАЪВИЯ-ТАРАҚҚОС [*а*] Жуда ҳам хунук, беўхшов.

ТАЪЗИМ [*а*] **1** Эгилиб, бошни қуйи солиб ёки қўлни кўксига қўйиб салом бериш. *Таъзим билан қарши олмоқ.* ▪ *— Фотиҳа ўқилгач,— Бозор ўрнидан туриб таъзим билан: — Хуш келдилар! — деди.* Айний, Дохунда. *Зодагонлар оиласидан эканлигини билдириб турган Ҳабиба хоним ўнг тиззасини сал букиб эрига яна таъзим қилди.* Т. Тошматов, Эрк қуши.

2 *кўчма* Юксак ҳурмат, миннатдорлик, таҳсин. *Саид Аҳмад ҳикояларида.. таъзимга сазовор образлар талайгина.* Ф. Насриддинов, Таъзим ва таъзир. **Етти букилиб таъзим қилмоқ** қулларча тиз чўкиб сажда қилмоқ. *Менинг мансабим олдида ҳамманг етти букилиб таъзим қилганинг, дабдабамдан тераклнинг баргидек титраганинг эсингдан чиқдими?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАЪЗИМАН [*а*] *рвш, кам қўлл.* Таъзим билан, тавозе қилиб. *Анварни таниган миршаб ва қоровуллар таъзиман ўринларидан қўзғалдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТАЪЗИМКОР [*а+ф-т*] Сертавозе, сертаъзим. *Таъзимкор одам.* ▪ *Кўл узра таъзимкор қатор оқ қайин Оҳиста тебранар алқаган сифат.* М. Икром. ‖ *Ҳаттоки баланд осмон Эгилажак таъзимкор.* М. Бобоев.

ТАЪЗИМЛАМОҚ *кам қўлл.* Таъзим билан ҳурмат, таҳсин, миннатдорлик билдирмоқ, таъзим қилмоқ.

ТАЪЗИР [*а*] Қимсадан ўтган хато ёки гуноҳга лойиқ дакки, дашном; танбеҳ. [*Майсара:*] *Ўғлим, шу таъзир оз эмас. Ҳовли юзига чиқаргандан кейин қасам бериб бўшатурсиз.* Ҳамза, Майсаранинг иши. **Таъзир бермоқ** айби ёки хатосини айтиб қизартирмоқ, уялтирмоқ, койимоқ, дашном бермоқ. *Менга шунча яхшилик қилдингиз.. Янги келган вақтингизда мени ёмон йўлдан қайтардингиз.. Бутун звено олдида таъзир бериб одам бўл, дединг-из.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Таъзирини бермоқ** адабини бермоқ, тавбасига таянтирмоқ. *У муттаҳамнинг таъзирини ўша ернинг ўзидаёқ бериб қўйган бўлардим, бунчалик уятга қолмасдим.* Ф. Насриддинов, Тундаги воқеа. **Таъзирини емоқ** жазосини тортмоқ, адабини емоқ, тавбасига таянмоқ.— *Келдингми, дайди,» — деди-ю, унинг бош эгиб туришидан: «Таъзирингни ебсан, етар», —деди* [*Степан*] *ичида.* Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли.

ТАЪЗИЯ [*а*] Кимсанинг вафоти муносабати билан тутиладиган аза, мотам. *Таъзия маросими. Таъзия билдирмоқ.* ▪ *Таъзия кунлари ўтгандан кейин ўғилликка деб сўраганларга Нодира икки болани бериб юборди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Бир минут қадар чўзилган сукунатдан сўнг Йўлчи, Алиохун ва бошқалар Шоқосимга таъзия билдириб, уни юпатишга тиришдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАЪЗИЯНОМА [*а+ф-т*] Қимсанинг вафоти ҳақидаги ёзма хабар; некролог. *Отанинг икки ўғли ҳам.. қаттиқ жангларда жон берди: ота бирин-кетин иккита таъзиянома олди.* Й. Шамшаров, Довруғ.

ТАЪЗИЯХОНА [*а+ф-т*] Мотам маросими ўтказилаётган хонадон, уй, ҳовли. *Таъзияхонада бир соатча ўтиришгандан сўнг Зокир ота боққа бирров бориб келадиган юмуши борлигини айтиб, узр сўради.* Э. Носиров, Ҳожининг «ҳунари».

ТАЪЗИЯЧИ **1** Мотам тутган, азадор киши.

2 Марҳумни дафн этиш, мотам маросимида қатнашувчи киши.— *Жанозага йиғилган таъзиячиларни чақириб келдим, —деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ТАЪЙИН [*а*] *эск.* Тайин, тайинли.

ТАЪҚИД [*а*] **1** Қаттиқ тайинлаш; қаттиқ тайинлаб айтилган гап. *Ҳабибанинг таъкидини эслаб, гуллар тўғрисида оғиз очмасдим.* Айний, Эсдаликлар.

2 Уқдириш, қайд этиш ёки тасдиқлаш; қайд; тасдиқ. *Таъкид қилмоқ.* ▪ *У [Тешабой] ўз таъкидида Фосиҳ афандини сафсатабозликда айблади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАЪҚИДЛАМОҚ **1** Бирор нарса ёки масалани қайд этмоқ, бошқаларнинг диққатини тортиш учун уни бирор усулда алоҳида бўрттириб кўрсатмоқ, ажратмоқ. *Кейинги жумлани Жомий зўр имон билан таъкидлаб айтди.* Ойбек, Навоий. *Аввало шуни таъкидлаб ўтиш керакки, биз у ёки бу масалада юз берадиган принципиал келишмовчиликларни.. бевосита бартараф қиладиган бўлиб қолдик.* А. Қаҳҳор, Нутқ.

2 Уқдириб айтмоқ, тайинламоқ. *Ҳайит амин уларга: — Дарвозадан битта-битта чиқиб ҳар қайсинг ҳар томонга тарқалинглар. Тўп бўлиб юрманглар,— деб таъкидлади.* Айний, Қуллар. *Онаси таъкидлаган бўлса ҳам, Назиржон холасининг уйига бормасдан, тўғри меҳмонхонага тушди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин. *Элмурод бугунги машқни такрорлаш учун пулемётга ётар экан, генерал шошилмасликни таъкидлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Тасдиқламоқ, қувватламоқ. *Балли,— Фазлиддин боши билан хотинининг сўзини таъкидлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тошқин хавфидан қутулиш учун дамба қилиш зарурлигини ҳамма бир оғиздан таъкидлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТАЪҚИДЛАНМОҚ *таъкидламоқ фл. мажҳ. н. Масаланинг муҳимлиги яна бир карра таъкидланди.*

ТАЪЛИМ [*а*] **1** Илм-фан ёки касб-хунар соҳалари бўйича эгалланиши зарур бўлган маълумот ва кўникмалар мажмуи; билим. *Олий таълим. Ўн йиллик умумий мажбурий таълим. Политехник таълим.* ▪ *Мен сени кўнгиллилар сафига юбораман. Тез кун ичида ҳарбий таълимни ўрганасан.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. *Ўринжонларга фабрика-завод таълими деган мактаб очиладиган бўлипти-ку!* Ойдин, Ўзи монанд. *Бизга таълим берар ҳар кун ўқитувчимиз, Турли фанни ўқиб ўсар онг ва кучимиз.* И. Муслим. *Аҳмаджон, бир неча ой таълим кўриб, яхши пулемётчи бўлгандан кейин.. аскарликка ариза берган кунларида, «дарров милтиқ оламан-у, урушга кетавераман», деб ўйлагани ёдига тушса, кулар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Тарбия, одоб-ахлоқ. *Таълими йўқ бола.* ▪ *Араббой қанча ўқиса ҳам, унинг қилиқ ва гапириши, юриш-туриши мактабда таълим кўрган кишини эмас, балки чапани аравакашни эслатиб турар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Таълимот, назария. *Сен илғор фикр билан жангнинг эўр оташида Ғовларни ёриб ўтдинг, юксак таълим яратдинг.* Х. Расул.

4 *с. т.* Кўрсатма, йўл-йўриқ, ўргатув. *Арзи хола Қутби отиннинг ҳалигидай таълимидан гангиб қолди.* Р. Азизхўжаев, Тўлғоқ емаган жувон. [*Сидиқжон*] *ҳеч кимга қарамай, кетмонни қай хилда чопиш тўғрисида Маллавой ака берган таълимга ҳам риоя қилмай, куйиб-пишиб ишлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Аввало, ишчилар орасида юриб большевиклардан таълим олдим.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Абдурасул районга тушганида, ҳар гал шу одамнинг олдига кириб, унга ўз ишидан ҳисоб берар, унинг таълимини олиб, қишлоққа қайтар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАЪЛИМИЙ [*а*] Таълимга оид, таълим берадиган; таълим-тарбия аҳамиятига эга бўлган. *Покистонга адабий ва илмий, айниқса, таълимий.. ҳикоялар ғоят зарурдир.* Ойбек, Нур қидириб.

ТАЪЛИМЛИ Таълим кўрган, яхши тарбияланган, ахлоқли, одобли. *Таълимли бола.*

ТАЪЛИМОМУЗ [*а+ф-т*] Таълим мазмунидаги. *Таълимомуз гап.* | Таълим бераётгандай, ўргатаётгандай. ‖ *Таълимомуз гапирмоқ.*

ТАЪЛИМОТ [*а*] **1** Фан соҳалари, ижтимоий ҳаёт, жамият ва ш. к. ҳақидаги илмий қарашлар, назарий хулосалар мажмуи; назария. *Маркс, Энгельс ва Ленин таълимоти. Дарвин таълимоти. Мичурин таълимоти.* ▪ *Марксизм — ягона илғор, ягона ҳақиқатчи улуғ таълимот.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Кўрсатма, йўл-йўриқ, ўргатув. *Шундай, сиз менинг ҳалиги таълимотим бўйича унинг бўйнига қўй сўйиш*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ва тўн беришни юклашга ҳаракат қилингиз. А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАЪЛИМСИЗ Таълим кўрмаган, яхши тарбия олмаган; одобсиз, тарбиясиз. *Таълимсиз бола.*

ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ [*а*] Таълим ва тарбияга оид ишлар; таълим ва тарбия; педагогика. *Таълим-тарбия ишлари. Таълим-тарбия илмий-текшириш институти.* ▪ *Зарчакўз патнисдан кўзини олмай, ғазабини ичига ютгани ҳолда: — Хўш, сизнинг мактабингизда болаларга илм-ахлоқ, таълим-тарбия ҳам ўргатиладими? — деб сўради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАЪЛИФ [*а*] *эск.* Ёзма асар, иншо, китоб. **Таълиф қилмоқ** 1) асар ёзмоқ; 2) бошқанинг асарини таҳрир қилмоқ.

ТАЪМ [*а*] 1 Тотиб ёки ялаб кўриб билинадиган хусусият; маза, лаззат, тот. *Аччиқ таъм. Ширин таъм. Дорининг таъми. Овқатнинг таъми туз билан, одамнинг таъми сўз билан.* Мақол. ▪ *Ҳа демай бир йил ҳам ўтиб кетяпти, Ҳали ўша майнинг таъми лабларда.* Уйғун. *Муздек қовунни есангиз таъмига таъм, мазасига маза қўшилади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 *кўчма* Бошдан кечирилгандаги таассурот, маза. *Амир сарбозлигининг таъмини бир марта тотган Ёдгор, бундай «озодлик»ни истамади, сарбоз бўлишдан зиндонда қамалиб ётишини аъло билди.* Айний, Дохунда.

ТАЪМИН [*а*]: **таъмин қилмоқ** *(ёки этмоқ)* 1) керакли нарсаларни етказиб бермоқ, таъминламоқ. *Колхозларни машиналар билан таъмин этмоқ.* ▪ *Отам учун икки кишини шаҳарга юбориб, моддий жиҳатдан таъмин қилиш оғирлик қиларди.* Айний, Эсдаликлар; 2) бирор нарсанинг амалга ошиши, рўёбга чиқиши, муҳайё бўлиши учун зарур шароит яратмоқ. *Меҳнаткашлар депутатларининг.. Советлари.. давлат тартибининг сақланишини таъмин этадилар.* «ЎзССР Конституцияси»; 3) қониқтирмоқ, қаноатлантирмоқ; кифоя қилмоқ, етарли бўлмоқ. *Бунинг сабабини сўзлашдан илгари имом афандининг ўтган тарихига бир оз кўз ташлаб олишга мажбурмиз. Чунки бусиз ўқувчимизни таъмин қилиш мумкин эмасдир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТАЪМИНЛАМОҚ 1 Керакли нарсаларни муҳайё қилиб, топиб, етказиб бермоқ, таъмин қилмоқ. *Шаҳарни сабзавот билан таъминламоқ. Мактабларни ўқув қуроллари билан таъминламоқ.* ▪ *Совет ҳокимияти.. ҳам фронтни, ҳам шаҳарни, ҳам қишлоқни таъминлаяпти.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Мен уларни пул билан таъмин қиламан, боқишда баравар ғамхўрлик қиламан, бу менинг вазифам.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

2 Бирор нарсанинг амалга ошиши, рўёбга чиқиши, муҳайё бўлиши учун зарур шароит яратмоқ. *Социалистик мажбуриятларнинг бажарилишини таъминламоқ.* ▪ *Ишсизликнинг тугатилганлиги меҳнат қилиш ҳуқуқини таъминлайди.* «ЎзССР Конституцияси».‖ Гарантияламоқ. *Қаршилик кўрсатишдан тўхтаган барча офицер ва солдатларнинг ҳаётини, бехатар яшашини таъминлаймиз.* А. Қаҳҳор, Иккининг бири.

ТАЪМИНЛАНМОҚ таъминламоқ *фл. мажҳ н. Республикамизнинг қишлоқ хўжалиги йил сайин янги техника билан кўпроқ таъминланиб бормоқда.* ▪ *Парвариш даврида ҳар бир колхозчимиз астойдил меҳнат қилди. Кўчатларнинг баравж ва ҳосилдор бўлиб ўсиши таъминланди.* Й. Ҳожиматов, Кўнглимиз шод.

ТАЪМИНОТ [*а*] 1 Керакли нарсаларни муҳайё қилиб етказиб бериш; яшаш, ишлаш учун зарур нарсаларга бўлган эҳтиёжни қондириш. *Социал таъминот. Давлат таъминоти. Таъминот бўлими.* ‖ Кимсани яшаш учун зарурий нарсалар билан таъминлаш, боқиш; қарамоқ, боқим. *Бола амакисининг таъминотида ўсди.*

2 Яшаш, ишлаш учун керакли пул, озиқ-овқат, кийим-кечак каби нарсалар мажмуи. *ЎзССР гражданлари.. касал бўлган ва меҳнатга яроқсиз бўлиб қолганда моддий таъминот олиш ҳуқуқига эгадирлар.* «ЎзССР Конституцияси».

3 *кўчма кам қўлл.* Маънавий озуқа; далда; умид. *Отасининг бу сўзлари унинг [Отабекнинг] истиқболи учун яхши таъминотлар берар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАЪМИР [*а*] *эск. кт.* 1 Қиши кучи ва ихтиёри билан пайдо бўлган, яратилган иншоот, бино, жой ва ш. к. *Табиат турфа тузмиш тарҳу таъмир Қилиб боғу чаман шаклида тасвир.* Ҳабибий. *1288 йилда Қўқоннинг эски қаландархонасини бузиб, янгидан таъмир қилди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Бузилган, синган, йиртилган жойларни тузатиш; ремонт. *У [Навоий] вақф мулкларини таъмир этиш ва ортиқча маблағларни янги иншоотлар учун сарф этиш тўғрисида узоқ суҳбатлашди.* Ойбек, Навоий. *Ҳамма ҳашарчилар оролга ўтиб олганларидан кейин таъмир иши жадаллаб кетди.* М. Осим, Темур Малик. | Қайта тиклаш, аввалги ҳолига келтириш; реставрация.

ТАЪМИРОТ [*а*] *эск. кт.* 1 *айн.* **қурилиш** 2.

2 Қурилган бино; иншоот.

ТАЪМЛИ Таъми, мазаси яхши; мазали, лаззатли, тотли. *Таъмли овқат.*

ТАЪМСИЗ Таъми, мазаси йўқ; бемаза, лаззатсиз, тотсиз. *Таъмсиз қовун.*

ТАЪНА [*а*] 1 Қимсадан ўтган хатолик, айб ёки камчиликни унинг юзига солиб ёки камситиб айтилган гап; танбеҳ. *Аччиқ таъна.* ▪ *Гуноҳкор бўлмай туриб, ўз севгилингдан ўринсиз таъналар эшитсанг.* М. Жабборов, Севинч ёшлари.

2 Миннат қилиш; миннат.— *Йўқчилик жонимга тегди,— деди болалик хотин,— бойваччаларнинг хотинларига кир ювa-ювa ўлиб бўлдим. Итдек меҳнат қилиб бир бурда нонларини таъна билан едим.* С. Зуннунова, Гулхан. *Хўжайиннинг таъналарини эшита бериб етимнинг қулоғи пишган, эти кўниккан эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Таъна қилмоқ** кимсадан ўтган хатолик, айб ёки камчиликни унинг юзига солиб гапирмоқ; айбситмоқ. *Хасис деб таъна қилмоқ.* ▪ *Йўлдошева.. рабфакда ўқиб юрганида маҳаллада паранжи ёпиниб юрган бўлиши мумкин, буни ҳозир таъна қилишда ҳеч қандай маъно йўқ.* А. Қаҳҳор, Бек. *Араббой овқат вақтида, бошқалар олдида ўзига хос кибрлик билан, Элмуродга таъна қилди.— Ҳа, қоровулхонада мактаб очибсиз деб эшитдим! Ойлик қанча?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАЪНАЛИ Таъна билан айтилган, таънадан иборат бўлган, таъна ифодалайдиган. *Таънали гап.*

ТАЪНАОМУЗ [*а*+*ф-т*] *айн.* **таънали.** *Раҳиманинг бригадасида ҳам анчагина ғўзага дори сепилмаган. Ойша таънаомуз гапларни гапиргиси келса ҳам бу ҳақда индамади.* Ҳ. Нуъмон, Меҳр.

ТАЪНАЧИ Ҳар нарсани таъна қилаверадиган киши.

ТАЪРИФ [*а*] 1 Нарса, воқеа-ҳодиса ва ш. к.нинг сўзлар воситасида ифодаланган тасвири; тавсиф, характеристика. *Қушбеги кўрпача остидан хатни олиб Отабекка кўрсатди: — Бу қанақа мактуб, танийсизми? — Отабек кўрувчи кўзларига ишонмагандек: — Танийман,— деди,— таърифини сўзлаганим отам мактуби.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сулаймонов.. гап тополмай қаймоқнинг таърифини қилди: — Бир шаҳарнинг қаймоғи бошқа шаҳарнинг қаймоғидан фарқ қилади-а? — Ҳа, албатта!* А. Қаҳҳор, Икки ёрти бир бутун. | Қиши ёки нарсанинг ижобий хислатлари ифодаси, тасвири; мақтов. *Қизнинг ота-онаси, қариндош-уруғининг таърифини айтиб битиролмайдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Таърифга сиғмайди** қ. **сиғмоқ.**

2 Нарса, воқеа-ҳодиса, тушунча ва ш. к.нинг қисқа ва аниқ ифодаси. *Терминнинг таърифи. Тушунчанинг таърифи. Қўшма сўзнинг таърифи. Таъриф бермоқ. Таъриф қилмоқ.* ▪ *Таъриф қилай эшонимни, Оёғимда кишанимни.* Эргаш шоир.— *Унча қиммат ҳам эмас,— деди домла ҳовлининг таърифини қилиб бўлгандан кейин,— етти юз эллик сўм.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Кечалар кайф! Оқшомлар файзи! Уни айтмаган, Таъриф этмаган Шоирлар қайси!?* Шайхзода.

ТАЪРИФИ(Й) [*а*] Ижобий хислатлари, мақтови ҳаммага маълум бўлган; мақталадиган, мақтовли. *Низомжон қишлоғининг таърифи ўригини жуда соғинган эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

www.ziyouz.com kutubxonasi

«Шом камони» таърифи мерганлар аро Эрон билан Турондан бўлган овоза. Шайхзода.

ТАЪРИФИЧА *рвш* Таърифига кўра, тавсифлашича, тасвирлашига қараганда. *Саидакбарнинг таърифича, акам иккинчи даражадаги одамлар қаторига киради.* Айний, Эсдаликлар. *Домла, Мусонинг таърифича, «қошларини обжувоз қилиб», Элмуродга тикилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАЪРИФЛАМОҚ 1 Нарса, воқеа-ҳодиса ва ш. к.ни оғзаки ёки ёзма равишда баён қилмоқ; таъриф қилмоқ, тасвирламоқ, тавсифламоқ. *Воқеани таърифламоқ.* ▪ *Шундай қилиб Фотиманинг бирдан-бир ҳомийси бўлмиш амакиси ҳаракатга тушади. У бир кун бир одамни таърифлайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қурбон ота ёш боладай талпинар, ўзи кўрган томошаларни.. нуқул унга [Ўрмонжонга] таърифлар, қайта-қайта мақтар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Характеристика бермоқ, баҳоламоқ. *Зокир ота правлениенинг бу ташаббусини: «Шу яқин ўртада правлениедан битта-ю биракай гап чиқди» деб таърифлади.* А. Қаҳҳор, Мирза.

2 Нарса, воқеа-ҳодиса, тушунча ва ш. к.нинг моҳиятини қисқа, аниқ ифодаламоқ. *Тушунчани таърифлаш — шундай бир мантиқий усулдирки, бу усул ёрдами билан тушунчанинг мазмуни очиб берилади.* «Логика».

ТАЪРИФЛАНМОҚ таърифламоқ *фл. мажҳ. н.* [*Элмурод*] *кейинги вақтларда бу нарсанинг эртакларда, достонларда, қўшиқ ва шеърларда кўп таърифланадиган «севги», «ишқ» эканига шубҳаланмади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАЪРИФЛАШМОҚ таърифламоқ *фл. бирг. н. Шу пайт ичкарида тўранинг хотинлари ҳам Шерназарбойнинг донолиги, урушдаги қаҳрамонликларини таърифлашардилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТАЪРИФОТ [*а*] *кт.* Таърифлар, таъриф ва тавсифлар; мақтовлар. *Эрур ким мардлигингдан ёсалар кўп достонлар ҳам, Нечук биз сиғдирайлик бир вараққа таърифотингни.* Чустий. *Қовун ҳақидаги бояги таърифотларнинг барчаси ҳам ҳозир бирдан ёдидан кўтарилади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАЪРИФ-ТАВСИФ [*а*] Кенг изоҳ, тушунтириш; таъриф ва тавсиф(лар). *Таъриф-тавсиф қилмоқ (этмоқ).* ▪ *Бўлиб бир неча кун, сайр айладик «Ленин» районида, Қўшиқларни ёзиб таъриф-тавсифнинг баёнида.* С. Абдулла. *Совчи йигит мени кўп таъриф-тавсиф қилибди,— деди Камолиддин.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

ТАЪСИП: таъсип қилмоқ (*ёки этмоқ*) *с. т.* таассуб қилмоқ, иш-ҳаракатда бировга эргашмоқ, тақлид қилмоқ. *Сатторқул аканг уйини янги турмуш қилди.. Обиджоннинг шуларга таъсип қиламан деб, мени кўп куйдирди-да!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТАЪСИР [*а*] 1 Ташқи омилларнинг киши ёки нарса ҳолатини, хусусиятини ўзгартирувчи фаолияти. *Таъсир ва акс таъсир. Ўзаро таъсир. Дорининг таъсири. Иссиқликнинг таъсири. Ўқитувчининг балаларга таъсири. Таъсир кучи. Таъсир этмоқ. Ижобий таъсир кўрсатмоқ.* ▪ *Рус адабиётининг.. демократ халқлар адабиётига ҳам таъсири каттадир.* Ойбек, Нур қидириб. | Ташқи омилларнинг ана шундай фаолияти натижасида қолган асар, из; таассурот. *Кутидор узр айтди: — Келтирган хабарингиз таъсирида сизни унутаёзибман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Менинг телеграммам сизда ёмон таъсир қолдиргандир.* А. Умар, Мухтор. | Бирор нарсадан қолган асар, из. *Ерда тунов куни ёққан ёмғирнинг таъсири бор. Жангчиларнинг юришини оғирлаштиради.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Таъсири йўқ** 1) таъсири суст, заиф, кучсиз. *Ҳаво очиқ бўлиб, қуёш тузуккина кўтарилган, аммо унинг ҳам бу кун унча таъсири йўқ, бу кунги қора совуқ қуёш кучини-да кесган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) натижаси, фойдаси йўқ, нафсиз, бефойда. *Таъсири йўқ дори;* 3) тутуриғи йўқ. *Таъсири йўқ гап.* **Таъсир олмоқ** таассурот олмоқ, тўлқинланмоқ.

2 Обрў, нуфуз, эътибор. *Бухоро жадидлари орасида усмонли туркларнинг ва татар бойваччаларининг таъсири катта эди.* Айний, Дохунда.

ТАЪСИРЛАМОҚ *кам қўлл.* Таъсир қилмоқ, таъсир кўрсатмоқ. *Нервни электр, зарб, иссиқ сув ёки бирорта кимёвий модда билан таъсирлаганимизда, ҳамма вақт мускулнинг қисқарганини кўрамиз.* «Анатомия».

ТАЪСИРЛАНМОҚ Таъсир олмоқ, таассурот олмоқ, таъсир олиб тўлқинланмоқ, руҳланмоқ. *Кекса ўқитувчининг гапидан таъсирланган Элмурод индамай туролмади. Юрагига тўпланиб қолган ўз туйғуларини очиб солди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Изтиробга тушмоқ, кўнгли бузилиб, ачиниб ҳаяжонга келмоқ. *Маъсумаой Ойимбибига қайрилиб қаради, унинг ҳолатидан таъсирланиб пастки лабини тишлади, бошини чайқади.* Н. Сафаров, Дон. *Бу ҳолдан таъсирланиб Анварнинг онаси кўзига ёш олди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ТАЪСИРЛАНТИРМОҚ 1 **таъсирланмоқ** *фл. орт. н. Нотиқнинг сўзлари барчани чуқур таъсирлантирди.*

2 Таъсир кўрсатиб бирор ўзгаришга дучор қилмоқ; ҳаракатга келтирмоқ, қўзғалтирмоқ. *Эриб кетадиган ўювчи чанг (масалан хлорли оҳак чанги) фақат нафас олиш органларини таъсирлантирмасдан, балки терини ҳам таъсирлантиради.* «Одамнинг анатомияси ва физиологияси».

ТАЪСИРЛИ 1 Таъсир қила оладиган, ўзгариш ҳосил қила оладиган; натижали, фойдали. *Таъсирли чоралар.*

2 Кишини тўлқинлантирадиган, ҳаяжонга соладиган; кишида кучли таассурот қолдирадиган. *Таъсирли нутқ.* ▪ *Ноғоҳ жим-жит ва қизғин ҳавонингратиб ҳофизнинг таъсирли овози кўтарилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Унинг [Давроновнинг] гаплари.. қамбағал болаларнинг мана бугун ўқитувчи бўлиб етилганлари тўғрисида таъсирли бир қисса.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Обрўли, эътиборли, нуфузли. *Таъсирли доиралар.*

ТАЪСИРОТ [*а*] Таъсир; таъсирлар. *У организмни ташқи муҳитнинг ҳар хил таъсиротларидан сақлайди.* «Анатомия».

ТАЪСИРСИЗ 1 Таъсири йўқ, бирор ўзгариш ҳосил қила олмайдиган, кор қилмайдиган. *Таъсирсиз гап.* | Кучсиз, заиф, хира. *Осмонни қизғиш кулранг туман қоплаб, куннинг юзини ғира-шира ва таъсирсиз қилиб қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Кишини тўлқинлантирмайдиган, ҳаяжонга солмайдиган; кишида кучли таассурот қолдирмайдиган. *Таъсирсиз ҳикоя.*

3 Обрўси, эътибори, нуфузи йўқ. *Таъсирсиз одам.*

ТАЪСИРЧАН 1 Тез, натижали таъсир қиладиган, ўзгариш ҳосил қилаоладиган. *Таъсирчан дорилар. Таъсирчан тадбирлар.*

2 Кишини тўлқинлантирадиган, ҳаяжонга соладиган; кучли таассурот қолдирадиган; таъсирли. *Таъсирчан лекцион пропаганда.* ‖ *Ҳар бир сўзни ўзига хос оҳангда, таъсирчан қилиб гапира оладиган бу кишининг ҳозирги нутқи салобат билан таъсирчан жаранглади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Тез таъсирланадиган; ҳассос. *Таъсирчан бола.*

ТАЪСИРЧАНЛИК таъсирчан *с. белги оти. Лекцион пропагандaнинг таъсирчанлиги.*

ТАЪСИС [*а*]: **таъсис этмоқ** (*ёки қилмоқ*) 1) жорий қилмоқ, белгиламоқ. *Социалистик мусобақа ғолибларини учун кўчма қизил байроқ таъсис қилмоқ.* ▪ *ЎзССР Олий Совети Президиуми.. ЎзССР Фахрий унвонларини таъсис этади.* «ЎзССР Конституцияси»; 2) ташкил қилмоқ, барпо қилмоқ, вужудга келтирмоқ. *Илмий жамият таъсис этмоқ.* **Таъсис мажлиси** буржуа давлатларида: асосий қонунни (конституцияни) ишлаб чиқиш учун тузиладиган ва кейинчалик тарқатилиб юбориладиган ваколатли орган. *Бас! Бу масалани Вақтли ҳукумат эмас, балки таъсис мажлиси ҳал қилади.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ТАЪТИЛ [*а*] *эск.* Мактабларда ўқувлар тўхтатилиб, ўқувчиларга дам олиш учун бериладиган вақт; каникул. *Қишки таътил. Ёзги таътил.* ▪ *Саратон киргач, мадрасаларда таътил бошланди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Бу мактаб биноси эди. Лекин таътил вақти бўлганидан,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

талабаларнинг шов-шувлари эшитилмасди. Айний, Дохунда. ‖ Дам олиш куни. *Чоршанба, пайшанба ва жума кунлари таътил бўлар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ТАЪХИР [*а*] *кт.* Кечикиш, хаёллаш; тўхтаб қолиш; тўхтатиб қўйиш; ўз вақтида келмаслик ёки қилмаслик, бажармаслик. *Таъхир қилмоқ (этмоқ).* ▬ *Нечук иш бўлса ўз вақтида қилдим, қилмадим таъхир, Садоқат бирла қилган меҳнатимни айлашиб тақдир.* Ҳабибий. **Таъхирга солмоқ** кечиктирмоқ, тўхтатиб қўймоқ. **Таъхирга тушмоқ** кечиктирилмоқ, тўхтатиб қўйилмоқ; ўз вақтида бажарилмаслик.

ТАЪҚИБ [*а*] Зимдан, билдирмасдан кўз-қулоқ бўлиб кузатиш, суриштириш. | Куткилаш; эркин ишлашга ҳар йўл билан кўрсатиладиган монелик. *Покистонда мактаб, мадраса ғоят таъқиб остида.* Ойбек, Нур қидириб. *Саидий.. бу сўздан мутлақо Муҳаммадражабни таъқиб остида ё бўлмаса қамалган деган мазмунни тушунди.* А. Қаҳҳор, Сароб. | Изига, пайига тушиш, из қувиш. *Унинг [йигитнинг] ҳаракати бир нарсадан шубҳаланиб эмас, аммо орқадан душман таъқиби бўлмадими учун эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Таъқиб қилмоқ** (ёки этмоқ) 1)диққат билан кузатмоқ. *Эрталабки чой ҳозирланган. Отабек хомуш ўтирар, Ҳасанали эса унинг ҳолини таъқиб этмоқда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) билдирмасдан, зимдан, кўз-қулоқ бўлиб кузатмоқ, орқаворатдан суриштирмоқ. *Содиқ уни [Отабекни], Ҳомиднинг таълимотича, Кўқон дарвозасидан чиқариб, то карвонларга қўшилиб олгунча таъқиб этиб борган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 3) куткиламоқ, эркин ишлашига халал бермоқ, монелик кўрсатмоқ. *Ҳукмрон синф вакиллари.. қизиқчилардан қўрқар, уларни турли йўллар билан таъқиб қиларди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ; 4) изига, пайига тушмоқ, из қувмоқ. *Учала разведкачи ботирлар яна олға, ғарбга қараб йўл олдилар. Душман кучларини таъқиб этишда давом этдилар.* Н. Сафаров, Тилсимчилар.

ТАЪҚИБЧИ Зимдан кузатувчи, таъқиб қилувчи. *Дарахтнинг юқорисига чиқиб олдим. Бир марта қувиб ниятига етолмаган бу таъқибчи йиртқич [айиқ] энди жон-жаҳди билан арча устига чиқишга уринарди.* Қ. Султонов, Маймоқполвоннинг таъқиби.

ТАЯММУМ [*а*] *дин.* Сув бўлмаган жойда тупроқ, пахта, латта каби нарсалардан фойдаланиб олинадиган шартли таҳорат. *Уйдан чиқишда қумғонни олиш ёдидан кўтарилгани учун у анча ташвишланди. Ҳеч бўлмагандан кейин, либосига қўл уриб, таяммумни адо этди.* Н. Мақсуд, Бола йўқотган киши. **Сув йўғида таяммум** йўқ нарса ўрнида бошқа нарсадан фойдаланишга, бошқа нарса билан кифояланишга тўғри келган ҳолларда айтиладиган ибора. *Аҳмад Ҳусайн бир оз ўйланиб турғандан сўнг: — Яхши, розиман, сув йўғида таяммум деганлар-ку.* Ойбек, Нур қидириб.

ТАЯМОҚ 1 Бирор нарсани иккинчи бир нарсага куч билан тегизиб итариб турмоқ, тирамоқ. *Тирсакларини тиззаларига таяган ҳолда букчайиб ўтирган Элмурод юзидан қўлларини олмай сўради: — Нима қилай?* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Мустаҳкам туриши учун бирор нарса тираб, ўрнатиб қўймоқ. *Қулай бошлаган деворга ёғоч таяб қўймоқ.*

3 Бирор нарсага тегизиб қўймоқ, суямоқ. *Чол ҳассасини деворга таяб қўйди.*

ТАЯНАРЛИ 1 Таянса, суянса бўладиган.

2 *кўчма* Ёрдам кутса, таянса бўладиган; кўмаклашадиган; ишонарли, ишончли. *Бошда Ҳасанали, Зиё шоҳичи билан унинг ўғли Раҳматдан яхшигина умид тутган, ҳар ҳолда улардан бошқа таянарли кишим йўқ, деб ўйлаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАЯНИЛМОҚ таянмоқ 2, 3 *фл. мажҳ. н. Илғор хўжаликларда деҳқончиликни олиб боришда агрономларга таянилади.*

ТАЯНИШМОҚ таянмоқ *фл. бирг. н.*

ТАЯНМОҚ 1 таямоқ 1 *фл. ўзл. н. Ҳасса таянмоқ. Қўллари билан столга таяниб олмоқ.* ▬ *Кампир.. бир қўлида ҳассасига, иккинчи қўлида Анорхонга таянганича қабристонга йўл олди.* И. Раҳим, Ихлос.

2 *кўчма* Асосланмоқ, суянмоқ. *Оманинг ташаббусига таянмоқ. Бизда пахтачилик юксак агротехникага таянади.* ▬ *Ўртоқ Низомиддинов, бундай пайтларда раҳбар органларнинг ёрдамига таяниш керак.* С. Аҳмад, Ҳукм.

3 *кўчма* Қимсанинг қўллаб-қувватлашига, ёрдамига, ҳомийлигига умид боғламоқ, ишонмоқ, орқа қилмоқ. [*Хонзода:*] *Менинг севганим, ҳимоячим бор-да, айланай! Ўшанга таянаман у ҳам бўлса сиз!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Башорат бу ерда десятниклар курсини бирга битирган дўстларига, комсомолларга таянар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Хон.. кўпроқ сарой амалдорлари, уламо, тўраларга ён босар ва уларга таянарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

◆ **Тавбасига таянмоқ** *қ.* **тавба** 1.

ТАЯНТИРМОҚ таянмоқ *фл. орт. н.*

◆ **Тавбасига таянтирмоқ** *қ.* **тавба** 1.

ТАЯНЧ 1 Нарсани кўтариб, унинг тик, барқарор туриши учун хизмат қиладиган восита; устун, тиргак, тирговуч.

2 *кўчма* Асос бўлиб хизмат қиладиган, суяниладиган нарса; суянч, суянчиқ, таянчиқ. *Комсомол Улуғ Ленин партиясининг фарзанди, содиқ таянчидир.* Р. Абдуллаева, Оташин ёшлик ҳар ишга қодир. *Душман мудофаасининг таянч пункти штурм билан эгалланди.* Н. Сафаров, Дон.

3 *кўчма* Ёрдам ёки ҳимоя қиладиган, қўллаб-қувватлайдиган кимса; ҳимоячи, ёрдамчи, ҳомий. *Зебихон хотинларни зимдан кузатиб ўтирар, уларнинг ичидан ўзига таянч бўладиганларни мўлжаллар ва ўйлар эди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ТАЯНЧИҚ 1 Тутиб, кўтариб турадиган восита; тиргак, устун, тирговуч. *Кўприкнинг таянчиқлари.* ▬ *Бўйин таянчиғи бўлган юқориги етита умуртқа бўйин умуртқалари деб аталади.* «Анатомия».

2 Стул, каравот ва ш. к.нинг суяниладиган, таяниладиган қисми; суянчиқ. *Наимий буни сира кутмаган эди, ранги ўчиб кетди, креслонинг таянчиғини чангаллаб ўрнидан турди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 *кўчма айн.* **таянч** 3. *Мен келдим бир дарбадардай ёш тўқиб ҳушсиз, Қани онам.. таянчиғим, кўнглим қувончи!? Сабо.*

ТАҚ *тақл. с.* Икки қаттиқ нарсанинг бир-бирига зарб билан урилишидан ҳосил бўладиган товуш ҳақида. *Ёнғоқ тақ этиб тошга урилди. Эшик тақ этиб ёпилди.* ▬ *Бошлик трубкани яна тақ этиб қўйди. Худди катта бир ишни қойил қилган одамдек, қандайдир димоғ билан хўрсинди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Зокир қўлидаги қадаҳни тақ этказиб столга қўйди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

◆ **Пешанаси тақ этиб деворга тегди** ўз билганидан қолмай охири иши вой бўлди. *Пешананг деворга тақ этиб теккандан сўнггина кўзинг очилди.* **Тақ этса эшикка қарамоқ** кимсани интизорлик билан кутмоқ. *Муҳаррамнинг тоқати тоқ, Элмуроднинг йўлига кўзи тўрт эди. Тақ этса, эшикка қарарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТАҚА I От-улов туёғини зарарланишдан, сирғанишдан сақлаш учун туёқ остига михлаб қоқиладиган ярим доира шаклидаги металл буюм. *Отнинг тақаси.* ▬ *Қишлоқ тинчлигини бузган бу якка от туёқларининг тарақ-туруқи, тақаларнинг тошларга урилишидан чиққан ялт-ялт чақмоқ, дам ўтмай узоқлашди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Йўллар тойғоқ, тўрт оёқнинг тақаси йўқ, Кози хасис, аравакашнинг чақаси йўқ.* С. Абдулла.

ТАҚА II *диал.* Жуфтнинг бири; тоқа. *Норбой ота.. олти таноб ер, бир тақа ҳўкизга эга бўлди.* М. Ҳаким, Бувнор.

ТАҚАЛ: тақал қилмоқ бирор ишни бажаришга дарров киришмай, ўйланиб қолмоқ, кечиктирмоқ; кечикмоқ, ҳаялламоқ. *Ҳаялламай жаллод, энди боринглар, Тақал қилмай тезроқ бориб келинглар.* «Алпомиш».

ТАҚАЛАМОҚ От-улов туёғига тақа қоқмоқ. [*Холхўжа Бўтага:*] *Менга йигит бўл! Бир қошиқ қонингдан ўтаман. Менга хизмат қил! Отларнинг тақалайсан.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ТАҚАЛАНМОҚ тақаламоқ *фл. мажҳ. н. Тақаланган от.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ТАҚАЛАТМОҚ тақаламоқ *фл. орт. н. Отини тақалатмоқ.*

ТАҚАЛАТТИРМОҚ тақалатмоқ *фл. орт. н. Отбоқар отларни тақалаттириб келди.*

ТАҚАЛМОҚ 1 тақамоқ 1—3 *фл. ўзл. ва мажх. н. Ёғочнинг учи деворга тақалган. Қайиқ бориб қирғоққа тақалди.* ▪ *Ҳозир суҳбат Элчибекка келиб тақаладигандай эди.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 Етиб бориб тўхтамоқ, тугамоқ, тамом бўлмоқ. *Кўрғон Чақарнинг чуқур жарлик ариғига тақалиб тугалар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Суви анча тортилиб қолган кўлнинг шимолий этаги қишлоқ уйларининг ҳовлиларига бориб тақалар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Камар бир одам бемалол энгашиб юра оладиган бўлиб, охири қаерга бориб тақалишини ҳеч ким билмасди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Бирор нарсанинг битишига, юзага келишига қараб қолмоқ, маҳтал бўлмоқ; унинг йўқлиги туфайли тўхтаб қолмоқ. *Пропускалар ёзилган. Иш суратга тақалиб қолди. Бугун у ҳам тайёр бўлади.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

ТАҚАМОҚ 1 Жуда яқинига олиб бориб, етказиб, тегизиб қўймоқ; тирамоқ. *Стулларни бир-бирига тақаб қўймоқ.* ▪ [*Маҳкам:*] *Гоҳ қўлида милтиқ, йўлимни тўсади, гоҳ кўкрагимга миниб олиб кекирдагимга пичоқ тақайди.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Нури ўз юзини йигитнинг юзига тақади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Сўзни, мавзуни бирор ерга, масалага келтирмоқ, кўчирмоқ. *Шундай қилиб, Ефим Данилович гапни яна қурол-яроққа олиб келиб тақади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 *кўчма* Чўзиб, кечиктириб бирор фурсатга олиб келмоқ, тиқилтирмоқ. *У кўп ишларни янги йилга олиб келиб тақади.*

4 *кўчма с. т.* Дучор қилмоқ, гирифтор қилмоқ, йўлиқтирмоқ. *Энди мени бу маломатларга тақаш қолувдими?* С. Абдулла, Обрўйим тўкилади.

♦ **Деворга тақамоқ** шошириб, гангитиб қўймоқ, мот қилмоқ; таслим бўлишга мажбур қилмоқ, *Бора-бора Қорача Ҳожибнинг ҳазиллари сийқаланиб, ҳамманинг энсасини қотира бошлади. Ойсулув эса янги-янги сўзлар, ўхшатишлар топиб, рақибини деворга тақаб қўйди.* М. Осим, Ўтрор.

ТАҚАСОҚОЛ Узун-узун гуллари эгилиб ярим доира шаклини оладиган ёввойи чўл ўсимлиги.

ТАҚАТАҚ *рвш* 1 Ҳаммаси бирдан, битта ҳам қолмасдан; ёппасига. *Магазинлар, дўконлар тақатақ қулф.* ▪ *Уйларнинг эшиклари, деразалари тақатақ ёпиқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бутунлай, тамоман. *Иситма полвоннинг иштаҳасини тақатақ бўғиб, силласини қуритибди.* М. Алиев, Бетоб. *Аллоннинг бир жувози тақатақ тўхтади.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. | Қимир этмай, ҳаракатсиз қотиб. *Тўрани кўриб ҳамма тақатақ тўхтар, икки букилиб таъзим қиларди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТАҚА-ТАҚ *тақл. с.* Бир меъёрдаги тез ҳаракатдан, урилишдан ҳосил бўладиган овоз, шовқин ҳақида. *Поезднинг «тақа-тақи» кишини мудратарди.*

ТАҚАТМОҚ тақамоқ 1—3 *фл. орт.н.*

ТАҚАЧИ Тақа ясайдиган ва отга тақа қоқадиган уста. *Мўғуллар.. керакли қуролсозлар, узангисозлар, тақачилар, темирчилар, аравасозлар, тўқувчилар ва бошқа касб эгаларини бир чеккага ажратдилар.* М. Осим, Ўтрор.

ТАҚАЧИЛИК 1 тақачи *с. касб оти. Тақачилик артели. Тақачиликни ўрганмоқ. Тақачилик қилмоқ.* ▪ *Бўтабой ҳам икки кунда тақачилик дўконини тиклади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 *тар.* Тақачилар ишлайдиган жой; тақачиларнинг дўкони, ишхонаси жойлашган раста, кўча ёки маҳалла.

ТАҚАШМОҚ 1 тақамоқ *фл. бирг. н. Болалар столни деворга тақашди.*

2 Калла ташлаб уришмоқ, сузишмоқ. *Полвон худди тақашишга чоғланаётган буқадай бошини эгиб, тикилиб қолди.* О. Ёқубов, Ларза.

3 *айн.* **тегишмоқ** 2.

ТАҚАШТИРМОҚ Бир-бирига тақаб, тегизиб қўймоқ, ёнма-ён жипслаб жойлаштирмоқ. *Столни деворга тақаштириб қўймоқ.* ▪ *Қизлар бирин-сирин келиб ўринлари устига ўтиришди. Ўрин қатор ва бир-бирига тақаштириб солинган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТАҚВО [*а*] *дин.* 1 Мустаҳкам диний эътиқод; художўйлик, диндорлик.

2 Ҳаром-ҳаришдан ҳазар қилиш, ўзини сақлаш, тийиш. [*Эшонларнинг*] *тақво эмиш қилмишлари, Яъни шулдир ишлари: Фақир молин чайнарга Ўткир бўлган тишлари.* Ҳамза.

ТАҚВОДОР [*а+ф-т*] *дин.* 1 Мустаҳкам диний эътиқодли; художўй, диндор. *Элдан бурун масжидларга кетаётган тақводорлардан бошқа кўчаларда ҳеч зоғ йўқ.* М. Осим, Ўтрор.

2 Ҳаром-ҳаришдан ҳазар қиладиган, ўзини сақлайдиган, тиядиган; пок. *Мулла Маҳмуднинг гапидан кейин баъзи тақводорроқ кам ерли деҳқонлар ҳам қўшимча сифатида бўлиб берилган токзордан воз кечишди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТАҚВОДОРЛИК тақводор *с. белги оти. Бу амир муллалик ва тақводорлик билан донғи чиққан бир кимса эди.* Айний, Қуллар.

ТАҚДИМ [*а*] Тавсия, таклиф. *ЎзССР Олий Совети Президиуми.. ЎзССР Олий Советининг сессиялари ўртасидаги даврда, ЎзССР Министрлар Совети раисининг тақдимига мувофиқ, ЎзССРнинг айрим министрларини вазифасидан озод қилади.* «ЎзССР Конституцияси». **Тақдим этмоқ** (*ёки қилмоқ*) 1) тавсия этмоқ, таклиф қилмоқ. *Митинг қатнашчилари большевиклар тақдим этган резолюцияга қўл кўтардилар.* С. Қосимхўжаев, Рус ишчилари· *Элмурод ҳаммани мукофотга тақдим этганда, ўзини тушириб қолдирган эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар; 2) тантанали равишда бермоқ, топширмоқ, тортиқ (ҳадя) қилмоқ. *Бугун мактаб ўзининг биринчи катта тўйига, тўнғич ўғилларини мамлакатга тақдим қилиш тантанасига тайёрланаётир.* П. Турсун, Ўқитувчи; 3) тақдирлаб совға қилмоқ; мукофотламоқ. *Полкка «Смирно!» командасини бериб, Элмуродга ташаккур эълон қилди ва ёнидан ўз соатини чиқариб тақдим этди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Учинчи навбатда зарбдор хотинларга тикув машиналари тақдим қилинади.* А. Қодирий, Обид кетмон; 3) ҳурматлаб бирор нарса бермоқ, ихтиёрига топширмоқ. *Пастдаги ўз ўрнимни Мастурага тақдим қилдим.* Ойдин, Суҳбати жонон.

ТАҚДИМНОМА [*а+ф-т*] Тақдим, тавсия мазмунидаги ёзма ҳужжат; тавсиянома. *Илғорларни мукофотлаш ҳақидаги тақдимнома.*

ТАҚДИР [*а*] 1 *дин.* Гўё олдиндан белгилаб қўйилган, пешанага ёзилган кўргилик; ёзмиш, қисмат. *Қора тақдир. Шум тақдир.* ▪ *Нима қилардик, бандасининг қўлидан нима келарди.. тақдир.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У ҳам эмас, бу ҳам эмас,— деди* [*Кумуш*],— *ҳаммаси худонинг тақдири!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аҳмад Ҳусайн қулдан бадтар ожиз, забун, ҳамиша тақдирга итоаткор, ғирт саводсиз бу деҳқоннинг мулоҳазаларига ҳайрон қолди.* Ойбек, Нур қидириб. **Тақдир қилмоқ** (*ёки этмоқ*) 1) насиб қилмоқ, насиб этмоқ, буюрмоқ.— *Худо тақдир қилган бўлса, бу ҳунарни ҳам топамиз,— деди эшон.* Айний, Дохунда; 2) муносиб баҳоламоқ, қадрига етмоқ, қадрламоқ; мукофотламоқ. *Ош ўхшалган эди. Биринчи ошамдаёқ, Маҳмуд Нигор ойимни тақдир этди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Унинг* [*муҳаррирнинг*] *хизматини Олий Совет Президиуми тақдир қилди.* А. Қаҳҳор, Бек. **Тақдирга тан бермоқ** 1) *дин.* ўз қисматига, кўргиликларига худонинг иродаси, хоҳиши деб, рози бўлмоқ. *Тўхта хола ўзини босиб, кўз ёшларини ютиб, тақдирга тан бериб тура қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат; 2) умуман кўникмоқ; чидамоқ. *Ҳасратдан, йиғидан зериккан фуқаро тақдирга тан бергиси келмайди.* Ҳ. Шамс, Оқпадар.

2 Келажак; оқибат; истиқбол. *Ҳосилнинг тақдири парваришга боғлиқ.* ▪ *Тақдирни қўл билан яратур одам, Ғойибдан келажак бахт бир афсона.* Ғ. Ғулом. *Йўлга ҳушёр бўл, Юрьев, мудофаанинг тақдирини ана шу йўл ҳал қилади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Тўхта хола ўзларининг тақдири нима бўлишини билмай хомуш ўтирган болаларга қараб, кўзларига жиққа ёш олди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 (*ў.-п. к. ф-да*) *боғловчи вазифасида*

www.ziyouz.com kutubxonasi

«Бордию шундай бўлса», «мабодо шундай ҳодиса юз бериб қолса» каби маъноларни ифодалайди. *Машина бўлмай қолган тақдирда, поезд билан борамиз.* ■ *Агарда кўниб хўп деса-ку хайр; кўнмаган тақдирда, бу хабарни Отабекка етказсак, зора шунинг билан кўнгли совиб тушса.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАҚДИРЛАМОҚ Муносиб баҳоламоқ, қадрига етмоқ, қадрламоқ; мукофотламоқ. *Ҳурматни тақдирламоқ. Меҳнатни тақдирламоқ. Тақдирлаш ёрлиғи.* ■ *Автобаза коллективи ватанпарвар, ишчан Алимжоннинг хизматларини доим тақдирлаб турибди.* К. Раҳимов, Ўз касбини севган йигит.

ТАҚДИРЛАНМОҚ тақдирламоқ *фл. мажҳ. н.* Унинг хизматлари тақдирланди. ■ *Отлиқ разведкачилар ротасининг жанговар командири ўртоқ Майна Ҳасанова.. жанговар Қизил Байроқ ордени билан тақдирланган.* Ш. Тошматов, Эрк қуши

ТАҚДИРЛАШМОҚ тақдирламоқ *фл. бирг. н.* Унинг хизматини муносиб тақдирлашди.

ТАҚДИРНОМА [*а+ф-т*] Тақдирлаш ҳақидаги ҳужжат, мақтов қоғози. *«Қибрай» дам олиш уйи Ўзбекистон курортлар бошқармасининг тақдирномасига сазовор бўлди.* Ф. Исҳоқов, Роҳатижон.

ТАҚИЛЛАМОҚ Қисқа, узуқ товуш чиқармоқ, «тақ-тақ» этган товуш чиқармоқ. *Эшик тақиллади.* ■ *У кўзини юмди дегунча хаёлида қорабайир жавлон қилар, тақаларининг тошларга урилиб тақиллаши қулоқларига эшитилаётгандай туюларди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТАҚИЛЛАТИШМОҚ тақиллатмоқ *фл. бирг. н.* Ғуломжонлар Бақақуруллдоққа терга пишиб, чангга беланиб, зўрға етиб келишди-да,.. *бир табақали эшикни тақиллатишди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАҚИЛЛАТМОҚ тақилламоқ *фл. орт. н. Дарвозани тақиллатмоқ.* ■ *Азимов қора фарзинни қўлида бир оз ушлаб туриб, шаҳматнинг оқ катагига тақиллатиб босди-да, «Шаҳ!» деди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. [*Юсуф ака*] *эшикни тақиллатиб Саодат ва қизлар ўтирган купега киради.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

◆ **Эшик тақиллатмоқ** 1) бировдан ёрдам сўраб бормоқ. *Бу оғир мушкулотдан нажот истаб қайси бир эшикни тақиллатмасин, ҳеч биридан марҳамат нидоси чиқмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) яқинлашиб қолмоқ (бирор пайт, фасл ва ш. к ҳақида). *Янги йил эшикни тақиллатмоқда.*

ТАҚИЛМОҚ I **1** тақмоқ 1—4 *фл. мажҳ. н.* Кўкракка тақиладиган значок. ■ *Эшон ая.. қўша-қўша узук тақилган панжаларини ўйнаб гап бошлади.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Кўксингдаги муқаддас нишон Доҳий қўли билан тақилган.* Уйғун. *Унинг [Ҳасаналининг] кўз ўнгидан игнага зўрлаб тақилган ип нарига кетмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 тақмоқ 5 *фл. мажҳ. н. Комбат йиғлаяпти..— Майли, қўявер,— деб жавоб берди Анна ва Элмородга айб тақилаётгандек ҳис этди-ю, раҳми келди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Қишлоқ Ҳомид орқасидан сўзлаганда унинг отига тақилган лақабини қўшиб айтмасалар, ёлғиз «Ҳомидбой» дейиши ила уни танита олмайдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАҚИЛМОҚ II **1** Ушламоқ; тегмоқ. *Эшикнинг қулф ва занжири бўлмай юзига ёпиқ ҳолда турган бўлса ҳам, у [йигит] эшикка тақилмади, машқкатланиб деворга минди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Нутқда, гапда кимса ёки нарса ҳақида тўхтамоқ, гапириб ўтмоқ. *Докладчи кўп масалаларга тақилмади.*

ТАҚИМ Оёқнинг тизза ости буклади-ган жойи. *Қизнинг қора, узун сочи майда ўрилган, тақимидан пастга тушиб турарди.* Айний, Дохунда.— *Ия, Обиджон,— тиржайиб гапирди Қамбар,— мен ўйловдимки, улоқни тақимга босиб келасиз, бу ерда, қозон осамиз деб, қуруқ томоша денг.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАҚИМЛАМОҚ От устида ўтирган ҳолда бирор нарсани (мас., улоқни) тақими остига босиб олмоқ. *Орият зўр нарса. Сен ҳам майдондасан. Улоқ отингнинг елкасида турибди, тақимла.* И. Раҳим, Ихлос.

ТАҚИМЛАШМОҚ тақимламоқ *фл. бирг. н.*

ТАҚИМОҚ *с. т.* Айбни бировга ағдармоқ, тўнкамоқ, бировдан кўрмоқ. *Қилғиликни қилиб, нега бировдан тақийсан?*

ТАҚИНМОҚ тақмоқ 1, 2 *фл. ўзл. н. Дарвозанинг икки бурчида.. қилич тақиниб, милтиқларига суянган икки йигит кўринадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ойзебом уйдан чиқади қоқиниб, Одам билмас яхши гулдан тақиниб.* «Ёзи билан Зебо».

ТАҚИНЧОҚ Узук, исирға, маржон каби зеб-зийнат буюмлари. *Сиз ўша тақинчоқ, дўлларга банда, Вилладан дунёга ташлайсиз назар.* Зулфия.

ТАҚИР 1 *от, геогр.* Қаттиқ қатқалоқ билан қопланган, ўсимлик кам ўсадиган ёки сира ўсмайдиган ер. *Қум уюмлари орасида нуқул гилдан ҳосил бўлган майдонлар учрайди. Бундай жойлар тақир деб аталади.* «Ўзбекистон географияси». *Бу ерлар [Одамтош] бир вақтлар нуқул тақир, шағал ёстанган овлоқ жой бўлган.* Р. Раҳмонов, Восил ака.

2 *сфт* Гиёҳ ўсмайдиган; қуриб-қақшаб ётган; яланғоч. *Тақир ер.* ■ *Эргаш билан Ефим Данилович тақир бир тепаликда махорка тутатгани ўтиришган эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Тақир чўлни қилади бўстон, Унинг номи уста пахтакор.* Зулфия.

3 *сфт* Сочи, жуни, туки йўқ; туксиз. *Тақир гилам. Тақир пўстак.* ■ *Ёнидаги бўш стулдан сидирға қора бахмал дўпписини олиб тақир бошига кийди.* С. Анорбоев, Оқсой.‖ [*Исмоил*] *Сайёрадан кечирим сўраб, тиз чўкди. Шунда унинг тепасидаги сочи тўкилган озгина тақирч Сайёрага жуни тушиб кетган эски пўстакдай хунук кўринди.* П. Қодиров, Қалбдаги қуёш.

4 *сфт, кўчма* Ҳеч нарса тўшалмаган; яланғоч. *Тақир ерда ухламоқ.* ■ *Йўлдош ака тақир шолчага худди саккиз қават кўрпачага ўтиргандай бамайлихотир ёстаниб олди.* Ҳ. Назир, Васият.

5 *рвш* Сира, асло; мутлақо, бутунлай. *Бу ишдан тақир хабарим йўқ.* ■ [*Нодира:*] *Уй анжомларим, кийимларим кўзимга тақир кўринмади.* Ҳамза, Майсаранинг иши.— *Кўз тикиб турган ерларимиз эски ариқданки сув ичолмайди, янги ариқдан тақир ичолмайди, яна азалгидай қақраб ётаверади,— деди Ҳасан сўфи.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Сира қолдирмасдан, тозалаб, қиртишлаб. *Сочини тақир қирдирган бир киши сал жилмайиб қараб турарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бу одам.. соқолини тақир қирдириб, бурнининг таккинасидан ингичка қора мўйлов қўйган.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Нуқул, фақат; қуруқ. *У киши [бой] шўрвани пиширади, лекин мойини сузиб ичади, гўштини ейди, менга тақир суяк билан бир коса жирсиз сув келтиради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАҚИРЛАМОҚ *айн.* тақилламоқ. *Эшик тақирлади. Узоқдан араванинг тақирлаган овози эшитилди.*

◆ **Тақирлаган совуқ** қаттиқ, қуруқ совуқ.

ТАҚИРЛАТМОҚ тақирламоқ *фл. орт. н. Латофат эшикни қаттиқ уриб тақирлатди.* Ҳ. Зиёхонова, Арзанда.

ТАҚИР-ТУҚУР 1 *тақл. с.* Қисқа-қисқа қаттиқ тарақлаган товушлар; тарақ-туруқ. *Тақир-туқур қилмоқ. Колхоз устахонасида ҳам меҳнат сурури ҳукмрон. Болғаларнинг тақир-туқури, ишчиларнинг шўх қаҳ-қаҳалари баралла эшитилиб турибди.* Ш. Умурзоқова, Баҳорни қутлаб. *Эъзозхон.. ўғил билан ўтирганда йўлдан мактабга бурилган арава ғилдиракларининг тақир-туқури эшитилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Қулоғига тунука томнинг бир меъёрда тақир-туқур қила бошлагани эшитилди.* М. Худойқулов, Зангори кема капитани.

2 Қақир-қуқур, лаш-луш(лар). *Ҳар ерда синиқ-миниқ идишлар, тақир-туқурлар, ҳар хил жиҳозлар айқаш-уйқаш бўлиб ётарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТАҚИШМОҚ тақмоқ *фл. бирг. н. Қизлар билагузук ўрнига соат тақишади.* ■ *Рожистонликлар бошларига қизил салла ўраб юришар, ҳатто эркакларигача бўйинларига маржон тақишар экан.* М. Қаюмов, Ҳиндистон хотиралари.

ТАҚИҚ Ман, қатағон. *Тақиқ қилмоқ (этмоқ). Тақиқ этилган адабиёт. Кириш тақиқ этилади!*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ТАҚИҚЛАМОҚ Ман этмоқ, қатағон қилмоқ, тақиқ қилмоқ. *Чекишни тақиқламоқ.* ▪ *Бизда йўқ чегара, дину, ирқу, ранг — Ақл тақиқлаган барча жаҳолат.* Ғ. Ғулом.

ТАҚИҚЛАНМОҚ тақиқламоқ *фл. мажҳ. н. Депода ишлаб юрганимда шаҳар четига чиқиб, яширин байрам ўтказдик. Чунки очиқ байрам қилиш тақиқланган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАҚИҚЛАТМОҚ тақиқламоқ *фл. орт. н.*

ТАҚИҚЧИ *с. т.* Тақиқ қилувчи, кўз остига олиб, тергаб турувчи; тақиқловчи, терговчи.

ТАҚИҚЧИЛИК *с. т.* Ҳамма вақт, ҳамма нарсани тақиқ қилавериш.— *Нодон бир кимса тепамда тақиқчилик қилиб турса, билмадим бу ёғи қандоқ бўлар экан? — деб қўлларини ўйнатиб шикоят қилди қори.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАҚЛИД [*а*] 1 Иш-ҳаракатда, юриш-туришда, ижодда ўзгага эргашиш, ўхшаш ёки ўхшатиш ва унинг натижаси; ўхшатма. *Адабий тақлид. Тақлид қилмоқ (этмоқ). Булбулга тақлид қилиб сайрамоқ. Ёмонни танқид қилади, яхшига тақлид қилади.* Мақол. ▪ *Қўш белбоғ чапаничасига паст боғланган, [Ёрматнинг] юриши ҳам олифталарга тақлидни кўрсатар.. эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Марғилон атласи товланаркан шўх, Фарғона ҳуснига тақлид эмасми? Фарғона мақтовин қилса минг қўшиқ Айтинг-чи, шоирлар ҳақли эмасми?* Ж. Жабборов. 2 *с. т.* Тахлит, тарз. *Рожистонда шу тақлиддаги ҳашаматли бинолар кўп бўлар экан.* М. Қаюмов, Ҳиндистон хотиралари. [*Қодирқул:*] *Ишнинг бу ёғини хон тақлид қилдик, энди гап ҳоким тўрада қолди, холос.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Шотанинг у йўлбарс, тақлид полвони. Саккиз аср оша келди бизга ҳам.* Қ. Муҳаммадий.

ТАҚЛИДАН [*а*] *рвш* Ўзгага ўхшаб ёки ўхшатиб, тақлид қилиб. *Бу одам аввал уятчан қизларга тақлидан ноз қилиб, кейин ҳалиги бекасам тўн кийган жувонга тақлидан ўйинга тушиб ҳаммани кулдирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Хўжабековдан сўнг Саидғози сўз олди. У ҳар вақтдагидек кўримсиз жуссасини раисга тақлидан тиктирган кулранг шерстъ кителига яширган эди.* А. Анорбоев, Оқсой.

ТАҚЛИДИЙ [*а*] Тақлиддан иборат бўлган, тақлид натижасида юзага келган. *Тақлидий шеър.*

ТАҚЛИДЧАН Тақлид қилиш қобилиятига эга бўлган, тақлидга мойил, тақлидга уста. *Болалар жуда тақлидчан бўлади.*

ТАҚЛИДЧАНЛИК тақлидчан *с. белги оти. Болада тақлидчанлик ва таъсирчанлик хусусияти кучли бўлади.* Қ. Абдуллаева, Фарзандларимиз аҳил бўлсин.

ТАҚЛИДЧИ Ўзгаларга тақлид қилувчи, тақлид йўлидан борувчи. *Тақлидчи шоир.*

ТАҚЛИДЧИЛИК Ўзгаларга тақлид қилиш; тақлидий йўл (мас., ижодда).

ТАҚМАГУЛ Сертикан, гули майда ёввойи атиргул; жингул.

ТАҚМОҚ 1 Безак буюмлари, медаль, қурол ва ш. к.ни тананинг (кийимнинг) бирор жойига ўтказиб, осиб ёки боғлаб ўрнатмоқ. *Бармоққа узук тақмоқ. Кўкракка медаль тақмоқ. Қулоққа исирға тақмоқ. Бўйнига маржон тақмоқ. Белга қилич тақмоқ. Сочга лента тақмоқ.* ▪ *Гунафшалар очилди, чаккангга тақ, чаккангга; Атир ҳиди сочилди, Чаккангга тақ, чаккангга.* З. Диёр. *Тўғридаги деворга Охун-бобоевнинг чақмоқ телпак кийиб, кўкрагига қизил лента тақиб тушган сурати ёпиштирилган.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Тўғнамоқ, чатмоқ. *Кўйлакка тугма тақмоқ. Белбоққа мунчоқ тақмоқ.*

3 Тешигидан ўтказиб қўймоқ, ўтказмоқ. *Қеча сутдек ойдин. Игнага ип тақса бўладиган.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

4 Умуман бир нарсани бошқа нарсага маҳкамламоқ. *Олимов таёқлар тепасига чиллакдай айрилар боғлаб, уларга қизил қоғоздан варрак қулоғидай шокилалар тақиб қўйди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

5 *кўчма* Ўзгага ағдармоқ, тўнкамоқ; бировдан кўрмоқ. *Ўз айбингни бировга тақма.* ▪ *Айтдингиз, айтдингиз, нега тонасиз? Мен сизга айб тақаётганим йўқ-ку!* А. Қаҳҳор, Мунофиқ. | Ном, лақаб бермоқ.— *Қишлоқдагилар шунақа лақаб тақиб қўйишган. Сиз ҳали уни [Бўрибойни] танимассиз? — деди Холиқжон.* Ҳ. Назир, Қуруқ ёғоч ҳам эгилади.

ТАҚОВУЛ [*а*] *с. т.* Ўзаро мос, муқобил. *Ҳури билан иккови унга от ҳам қўйиб қўйишган: ўғил туғилса Элбекка тақовул — Шербек, қиз туғилса Ҳурига тақовул — Нури қўйишади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТАҚОЗО [*а*] Бирор ҳолатдан, вазиятдан келиб чиқадиган талаб. *Замон тақозоси. Ҳаёт тақозоси. Тақозо қилмоқ (этмоқ).* ▪ *1861 йилда иқтисодий зарурат тақозоси билан ва деҳқонларнинг тобора ўсиб бораётган ғалаёнлари таҳдиди остида чор ҳукумати крепостной ҳуқуқни бекор қилишга мажбур бўлди.* «КПСС тарихи». *Тақдирнинг тақозоси билан бахт юлдузлари булутлар ичига шўнғиди.* Ойбек, Навоий. [*Отабек:*] *Мен бу ваҳшийликни ишлашда ихтиёрсиз эдим: ҳаётимизнинг, номусимизнинг сақланиши буни тақозо этар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАҚРИБАН [*а*] *рвш* Тақрибий равишда, тахминан. *Масалани тақрибан ҳал қилмоқ. Тақрибан ҳисобламоқ.*

ТАҚРИБИЙ [*а*] Жуда ҳам аниқ эмас, лекин ҳақиқий қийматга энг яқин. *Тақрибий сон. Тақрибий ҳисоблашлар.*

ТАҚРИЗ [*а*] *айн.* **рецензия.** *Илмий тақриз. Ижобий тақриз. Тақриз ёзмоқ.* ▪ *Саидий бунга катта бир тақриз ёзиб, Улфатни пролетар мафкурасини ўзлаштириб етмаганликда айблади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ТАҚРИЗЧИ Тақриз ёзган ёки ёзадиган киши; тақриз автори.

ТАҚРИР [*а*] *эск. кт.* 1 Хат, мактуб, нома. *Аммо бу тақрирни.. муайян қатли ом соати етмагунча.. пўшида [яширин] тутилмоғи маъқулдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Ёзув, ёзма асар. *Навоий ҳар асарким қилса таҳрир, Бўлибдур Андижон лафзида тақрир.* Ҳабибий.

2 Ёзма таҳлил; илмий текшириш. **Тақрир қилмоқ** (*ёки этмоқ*) 1) ёзмоқ, хат ёзмоқ; мактуб юбормоқ. *Муштум поччаг ..тушимни сизга тақрир қилиб.. таъбир айтиб беришингизни сўрайман.* «Муштум», 1925, № 8; 2) фойда-зиёни ҳақида мулоҳаза юритмоқ, ўйлаб кўрмоқ; таҳлил қилмоқ. *Азизим, ростгўй, бир сўзли бўл, ёлғонни касб этма, Киши тақрир этарда чин-чину афсона-афсона.* Ҳабибий; 3) муносиб кўрмоқ, лойиқ деб билмоқ, қисмати, тақдири деб белгиламоқ. *Чўриликни муллалар сенга қилдилар тақрир, Кел бугун бу заҳмингга маърифатни дармон қил.* Ҳамза.

ТАҚСИМ [*а*] 1 Ўзаро ёки ҳар кимга, ҳар жойга ўз улушини, тегишини ажратиб бериш; расамад, тақсимот. *Даромад тақсими.* ▪ *Қазув тақсими бой учун ҳам, камбағал деҳқон учун ҳам баравар бўлиб, минг таноб ери борга ҳам, чорак таноб ери борга ҳам бир эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *эск. мат.* Бўлиш, бўлиш амали. **Тақсим қилмоқ** (*ёки этмоқ*) 1) бўлмоқ, бир неча қисмга ажратмоқ; ўзаро ёки ҳар кимга, ҳар жойга ўз улушини, тегишини ажратиб бермоқ; расамад қилмоқ, тақсимламоқ. *Даромадни артель аъзоларига тақсим қилмоқ. Ҳаммага баравар тақсим қилиб бермоқ;* 2) *мат.* бўлиш амалини бажармоқ; бўлмоқ. *Берилган сонни бешга тақсим қилмоқ.* **Бир тақсим икки** бир бўлув икки $\left(\frac{1}{2}\right)$.

◆ **Тақсим сон** *грам.* бўлак, улуш ифодалайдиган сон, мас. *бештадан, учтадан.*

ТАҚСИМЛАГИЧ *тех.* Машина, двигатель ва ш. к.да газ, пар, электр энергияси ва ш. к.нинг юришини, оқишини тартибга соладиган қисм, мослама.

ТАҚСИМЛАМОҚ 1 Бир неча қисмга ажратмоқ, бўлмоқ; ўзаро ёки ҳар кимга, ҳар жойга, ўз улушини, тегишини ажратиб бермоқ; расамад, тақсим қилмоқ. *Даромадни тақсимламоқ. Кадрларни тақсимламоқ. Совғалар болаларга тақсимлаб берилди.* ▪ *Осон ишда лаззат бўлмайди, Адолат. Кундузи билан ер тақсимлаймиз. Кечаси қарор ёзилади.* С. Зуннунова, Гулхан. *Мавлон ака нонушта устида бугун қилинадиган ишларни оила аъзолари*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўртасида тақсимлади. Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *эск. мат.* Бўлиш амалини бажармоқ, бўлмоқ. *Мингни бешга тақсимламоқ.*

ТАҚСИМЛАНМОҚ *тақсимламоқ фл. мажҳ. н. Ҳозир колхозларда даромад тақсимланмоқда.* ■ *Йиғилишда ёш совет ходимлари волостларга, қишлоқларга, овулларга ишга тақсимланди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТАҚСИМЛАТМОҚ *тақсимламоқ фл. орт. н.*

ТАҚСИМЛАШМОҚ *тақсимламоқ фл. бирг. н.*

ТАҚСИМЛОВЧИ 1 *тақсимламоқ фл. ш. оти. Иш тақсимловчи.* || *Маориф бўлимида иш қизғин эди. Янги ўқитувчиларни жойларга тақсимловчи комиссия аъзоларидан ташқари бир қанча одамлар эшикдан эшикка кириб-чиқиб юрардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *айн.* **тақсимлагич.** *Электр тармоғининг тақсимловчиси.* || *Тақсимловчи қурилма.*

ТАҚСИМОТ [*а*] Ўзаро ёки ҳар кимга, ҳар жойга ўз улушини, тегишини ажратиб бериш, тақсим қилиш; бўлиш, расамад. *Даромад тақсимоти. Меҳнат тақсимоти. Тақсимот механизми.* ■ *Элмурод ҳукумат тақсимот комиссиясининг мажлисига бориш учун келган дўстлари билан.. қўл бериб кўришди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кейин одамлар тарқала бошлади-ю, Эшонбоев билан Зокир янги аъзоларни вазифа тақсимотига бошлаб кетди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ТАҚСИМЧА Кичикроқ тарелка; ликоп. *Татар бойи [чойни].. тақсимчага қуйиб совутиб ича бошлади.* Айний, Қуллар.

ТАҚСИР [*а*] *эск.* Амалдорларга, бой ва муллаларга ҳурмат билан мурожаат қилиш формаси. [*Мулладўст:*] *Тақсирим, бизнинг тожи давлатимиз жанобингиз-да.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ТАҚ-ТАҚ *тақ с. такр. Тақ-тақ (қилиб) эшик қоқмоқ.* ■ *Ташқаридан кимнингдир дарвозани ошиғич тақ-тақ ургани эшитилиб, Азизбекнинг оти ҳуркибми, кўрқибми, кетига бурилиб тўхтади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тақ-тақ садо бериб турган деворнинг бир еридан «дўнг» этган товуш чиқди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТАҚТИРМОҚ *тақмоқ* 1—4 *фл. орт. н. Ана эшит, овсин! Звеномдан ўргилай, қариганимда билагимга тилла соат тақтирмасам.* Н. Сафаров, Олиясхон Султонова.

ТАҚ-ТУҚ *тақ с. такр. Тақ-туқ қилиб ишламоқ.* || *Ғилдиракларнинг тақ-туқи.* ■ *Салтанат.. пошнаси баланд туфлиси билан полни тақ-туқ босиб, давранинг ўртасига чиқди.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

ТАҚЧИЛ Кам бўладиган, кам топиладиган, етишмайдиган; камёб, камчил. *Сув тақчил ерлар. Тақчил хомашё.* ■ *Қишлоқдаги Абдимўмин кулол ҳам икки йил муқаддам қазо қилиб, товоқ-идишлар анча тақчил бўлиб қолган эди.* Мирмуҳсин, Чўри.

ТАҚЯ [*а*] *эск.* Сидирға матодан тайёрланган гулсиз дўппи. *Шоирнинг бошида учли кўк тақяга силлиқ ўралган кўркамгина салла.* Ойбек, Навоий. | *диал.* Ҳар қандай дўппи. *Бир оздан кейин эс-ҳушини йиғиб олиб, оёқ товуши келаётган томонга қаради ва эркак киши эканини билиб тақя устидан ўралган кичкина шол рўмолини юзига тортди.* Ойдин, Суҳбати жонон.

ТАҚҚА *рвш* Бирдан ва қимир этмай. *Отлар .. таниш чорраҳага етганда, тақка тўхтади.* М. Муҳамедов, Қичик гарнизон. *Шербек меҳмонхонага бош суқди-ю, остонада тақка тўхтаб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ҳайдарали тепкини босган ҳамон, гурилаб келаётган машина тақка тўхтади.* А. Шермуҳамедов, Писмиқ паҳлавон. | Бутунлай, мутлақо, тамоман. *Сув тақка тўхтаб қолди. Кулги тақка тўхтади. Оғриқ тақка тўхтади.* ■ *Бойнинг ишлари ҳам тақка тўхтаб қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТАҚҚА-ТАҚ *айн.* **тақатақ.**

ТАҚҚОС [*а*] Ўзаро солиштириш, чоғиштириш; қиёс. *Таққос қилмоқ.* ■ *Гул дея атабсан севган ёринғни, Гўзал туюлгандир сенга бу таққос. Аммо мантиқ шулки, дилдоринг умри Гулга ўхшамайди, гулнинг умри оз.* Уйғун. *Ҳақиқатни афсона бирла таққос Қилайлик бир-бирига мос.* Ҳабибий.

ТАҚҚОСЛАМА *кам қўлл.* Ҳодисаларни ўзаро таққослашга асосланган, чоғиштирма, қиёсий. *Таққослама материаллар.*

ТАҚҚОСЛАМОҚ Ўзаро таққос қилмоқ, солиштирмоқ, чоғиштирмоқ; қиёсламоқ. *Фактларни таққослаб кўрмоқ. Таққослаб бўлмайдиган юксак суръатлар.* ■ *У.. тор йўлнинг ҳар икки томонидаги ғўзаларни таққослади.* Ойбек, О. в. шабадалар. [*Ойимхон опа*] *ўз ўтмиши билан совет ҳукумати кўрсатган инсонпарварликни бир-бирига таққослаганда кўзларидан мўлт-мўлт ёш оқизмай қолмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАҚҚОСЛАНМОҚ *таққосламоқ фл. мажҳ. н.*

ТАҒАЙЮР [*а*] *эск. кт.* Ўзгариш, турсини ўзгартиш, ўзга тусга кириш. *Юзида тағайюр пайдо бўлди.* ■ — *Ҳолингизда тағайюр кўраман, ўтиринг,— жой кўрсатди соҳиб Доро.* Ойбек, Навоий.

ТАҒИ *с. т.* Тағин, яна. *Шомуроднинг аччиғи келиб, Чандана чолга тағи бир сўз айтиб турган экан.* «Ёдгор». *Қизил гул очилар ғунчадан-ғунча, Тоқатим йўқ тағи гул очилгунча.* «Равшан».

ТАҒИН *рвш* 1 Бунинг устига, бундан ташқари, устига устак; яна, боз. *Усти кийимга, қорни овқатга ёлчимаган дединғизми? Қўйинг-э, эскиларимни шу кияди, салқитимни шу ейди. Тағин нима керак унга?!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу хатим бориб етмасдан, тағин хат келди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

2 Қайтадан, иккинчи марта, яна бир бор.— *Энди Шоабдуфаттоҳ Ҳўжаевнинг сарфини ҳам кўтарайми? Ўзинг чақирдинг, ўзинг буюрдинг.. Тўлайбер, ахир, бир куни тағин директор бўлиб қолар.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар. *Ўртада тағин сўзсизлик, ўнғайсизлик бошланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *куч. юкл. вазифасида* Таъкид, ҳадиксираш каби маъноларни билдиради. [*Султон:*] *Бу сўзингиз тўғрими? Кейин тағин сўзингиздан қайтманг.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. *Иннайкейин, ҳозир бўлинглар, қақир ерларга жон киргандa, тағин Тешабой илиб кетмасин.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Мен сени шаштингдан қайтариб қўйган бўлмай тағин,— деди Ефим тоға Эргашга.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТАҒОЙИ *эск. кт. айн.* **тоға.** *Алишернинг тағойилари Ҳусайн Бойқаро ҳазратларининг яқин одамлари бўлганлар.* Ойбек, Навоий.

ТАҒОФИЛ [*а*] *кт.* Кўриб кўрмасликка, билиб билмасликка олиш, рўйхуш бермаслик. *Бир табассум бирла сайд этдинг кўнгилни аввало, Охири нозу тағофил бўлди иш, эй дилрабо.* Ҳабибий. **Ўзини тағофилга солмоқ** кўриб кўрмасликка, билиб билмасликка олмоқ. *Гарчи муддао кун каби ошкора бўлган бўлса ҳам, нима учундир қутидор яна ўзини тағофилга солиб сўради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАҲАЙЮР [*а*] *эск. кт.* Жуда ҳам ҳайрон бўлиш, нима қилишни, нима дейишни билмай қолиш; ҳайронлик, ҳайрат. *Калла хариди борасида таҳайюрда қолиб, .. эру-хотин кўзимиз уйқуга кетибдур.* «Муштум», 1927, № 14. **Таҳайюр бармоғини тишламоқ** ҳайратда бармоқ тишлаб қолмоқ. *Шираворларнинг усти қоп-қора.. пашша билан банд.. Бу ҳолатнинг томошасида таҳайюр бармоғини тишлаб турган эдим, ҳалиги хуш сурат [сотувчи].. пашша босган молларни мақтаб кетди.* «Муштум», 1927, № 14.

ТАҲАММУЛ [*а*] *эск. кт.* Қийинчиликка бардош бериш; чидаш; чидам, сабр, тоқат. *Ҳар қандай ташқи душман унинг [Ҳусайн Бойқаронинг] ерига босиб кирса, ҳар қандай бек исён кўтарса, у қайғурмас, ёлғиз ғазабланар, ҳам таҳаммул ва сабот билан сафар чораларини кўрар эди.* Ойбек, Навоий. **Таҳаммул қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) 1) бардош бермоқ, чидамоқ, сабр-тоқат қилмоқ; сабр-тоқат билан кутмоқ. *Бек.. яна ярим соат таҳаммул қилсангиз, ошни еб йўлга тушасиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) кифояланмоқ. *Тушда иштаҳа бўлмай, қовун билангина таҳаммул қилганларидан, қорин оч, бунинг устига-устак, жазирама офтоб.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

ТАҲ-БАТАҲ *айн.* **қатма-қат.** *Кўн-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

гилни ғунча янглиғ таҳ-батаҳ қон айладинг кетдинг. Муқимий.

ТАҲДИД [*а*] *кт.* 1 Қўрқитув, дўқ, пўписа. *Таҳдид қилмоқ.* ▪ *Гулнорнинг заҳарланганини Мирзакаримбой ва ўғиллари қатъия нрад қилиб, маъсума қурбоннинг ота-оналарининг тилларини дўқ, таҳдид билан муҳрлашга тиришдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Нусратилла меҳмоннинг кўзига қараб туриб, таҳдид билан айтди: — Чиқиб кетинг!* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ёрмат унинг* [*Салимбойвачанинг*] *кийимини қоқиб, қўлтиғига кириб, уйга етаклар экан, у таҳдид қилди: — Шошма ҳали, пешанангдан отиб ерга чўзилтирмасам одам боласи эмасман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бирор фалокатнинг, қўрқинчли воқеанинг содир бўлиш хавфи; хатар, хавф. *Таҳдид солмоқ.* ▪ *Бу пунктда барқарор бўлган совет кучлари душманнинг сўл қанотини катта таҳдид остида қолдирганди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТАҲДИДЛИ Таҳдид солувчи, қўрқинчли, хавфли; таҳдид ифодаловчи. *Замира бошини кўтариб, унинг кўзидаги заҳарли олов бугун жуда таҳдидли эканини кўрди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ТАҲЛИҚА [*а*] Бирор фалокат, ҳалокат, бахтсиз ҳодисанинг содир бўлиш хавфи туғилган ташвишли ҳолат. *Сел таҳликаси эсон-омон ўтди.* ▪ *Аҳмад Ҳусайнни кўриш биланоқ ҳар гал қўрқув ва таҳликани унутса-да, юрагининг бир чеккаси ҳамиша ғаш бўлар эди.* Ойбек, Нур қидириб. *У* [*Мирза*] *энтикар, худди таҳликада қолган одамдай ҳовлиқар эди.* О. Ёқубов, Мирзатерак. *Ички контрреволюция ўз сирининг фош бўлишидан таҳликага тушган эди.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

ТАҲЛИҚАЛИ Бирор фалокат, ҳалокат, бахтсиз ҳодисанинг юз бериш эҳтимоли, хавфи бўлган, таҳликага солувчи, хавфли. *Таҳликали кунлар ўтиб қиз ўзига келди-ю, .. гул япроғидек юзининг чўтир бўлганини пайқаб, яна ўзини йўқотди.* С. Шамсиева, Шифокор.

ТАҲЛИЛ [*а*] 1 *айн.* **анализ.** *Илмий таҳлил. Танқидий таҳлил.* ▪ *Фан учун тажриба ва фараз, қиёс ва таҳлил жуда зарур.* А. Раҳмонов, Ҳурмат-эҳтиром. *Марказий адабий уюшма, ўзининг бир мажлисида ёш ёзувчилардан бир мунчасининг асарларини таҳлил қилганда, Саидийга ижобий баҳо берди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *дин.* Дафн маросими олдидан марҳум тепасида даврa олиб, тиловат қилиш.

ТАҲОРАТ [*а*] *дин.* Ибодат қилиш, намоз ўқиш, қуръон тиловат қилиш олдидан бет, қўл, оёқ ва бошқа аъзоларни ювиш, покланиш. *Таҳорат қилмоқ (олмоқ).* ▪ *Сўфи азонни айтди, гарчанд таҳоратим бўлмаса ҳам кириб жамоат билан намоз ўқидим.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Эшон ая ичкарига ўрин солиб, обрез олдига обдастада таҳорат суви қўйиб, меҳмонхонага чиқди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ҳозир таҳорат олдим. Намози жумани ўқиб олай.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Таҳорат ушатмоқ** (*ёки* **синдирмоқ**) ёзилмоқ, бўшалмоқ. *Меҳмонлар ўринларидан туриб, увишган оёқларини уқалаб, керишиб ким қўл ювишга, ким таҳорат ушатишга тарқалди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАҲОРАТХОНА [*а*+*ф-т*] 1 Таҳорат олиш, ювиниб покланиш учун мосланган махсус хона. *Масжид таҳоратхонаси.*

2 *с. т.* Ҳожатхона, халохона. *Никоҳ-никоҳда, ош-ошда қолиб, куёвни қидириб кетганлар. Ниҳоят ярим кечада ҳаммомнинг таҳоратхонаси ёнидаги бир ғилнинг охуридан қонига белашиб ётгани ҳолда топганлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАҲРИР [*а*] 1 Ёзма ишни, асарни тузатишлар киритиб яхшилаш, тузатиш. *Мақола таҳририга берилди. Асар таҳрирдан чиқди. Китоб профессорнинг таҳрири остида босилди.* ▪ *Замира оқшомлари Очил билан бирга ишлашини, у ёзган, таҳрир қилган нарсаларни оққа кўчиришни тасаввур этиб, юраги гурсиллаб ура бошлади.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Саидий ҳикояни бир ҳафтада тамом қилиб Илҳомга кўргани берган эди, икки кундан сўнг уни Аббосхоннинг қўлида таҳрир қилинган ҳолда кўрди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Тўпламдаги.. айрим мақолалар таҳририга муҳтож.* Ф. Абдуллаев, Икки хил ёрдам. **Таҳрир ҳайъати** *эск.* редколлегия.

2 *эск.* Ёзиш, ижод қилиш. *«Нуқта лаб устида бежодур» дедим, айтди кулиб: «Саҳв қилмиш котиби қудрат магар таҳрирда.»* Фурқат. *Ўз эрким бирла сўз мулкида айлаб ранг-баранг таҳрир, Гоҳи меҳнатни куйлаб, гоҳи ишқимни қилиб тасвир.* Ҳабибий.

ТАҲРИРИЙ [*а*] Таҳририга оид, редакцион. *Таҳририй иш. Таҳририй тузатиш. Таҳририй хато.*

ТАҲРИРЧИ *с. т.* Таҳрир қилувчи; муҳаррир, редактор.

ТАҲСИЛ [*а*] 1 Ўқиш, билим олиш. [*Абдушукур*] *таҳсилини чала қолдириб, мадрасадан чиқди. Таҳсил учун Истамбул ёки Мисрга жўнаш орзуси маблағ йўқлигидан амалга ошмади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ўқиш мавсуми, ўқиш даври, дарс бериладиган кунлар. *Таҳсил бошланиши билан ҳар бир тўда муллаваччалар патнис ясаб.. домлаларнинг олдига олиб кирар.. эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Таҳсил қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) мутолаа қилмоқ, мустақил равишда ўқимоқ, ўрганмоқ; билим олмоқ. *Искандаро бир неча йил мактабда қуръон таҳсил қилиб, ўқиш-ёзишни ўргангандан сўнг уйда қолган.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Билим, маълумот. *Сиз ибтидоий ва ўрта таҳсилни тамом қилгансиз.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Шунча таҳсил ва тарбия берганларингиз учун раҳмат.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Таҳсил олмоқ** (*ёки* **кўрмоқ**) маълум ўқув юртида ёки бирор мутахассис раҳбарлигида ўқимоқ, билим, маълумот олмоқ. *Ҳусайнбек афанди асли хоразмлик бойлардан бўлиб, Туркияда таҳсил олган . . эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ғиёсиддин Бухоронинг девонбеги мадрасасида таҳсил кўриб юрган пайтларида отаси уни оқ қилади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ТАҲСИН [*а*] 1 Мамнуният билан берилган юқори баҳо; мақтов, тасанно. *Кўпчиликнинг таҳсин ва раҳматига сазовор бўлиб, яхши одам деган номга муносиб бўлиш осон эмас.* Шукрулло, Яхши хулқ — яхши ҳусн. | Маъқуллаш, қувватлаш, тақдирлаш ифодаси. *Ғуломжон қозининг кўз қарашида аллақандай илиқлик, ҳатто таҳсин сезди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Таҳсин ўқимоқ** (*ёки* **айтмоқ**) кўкка кўтариб мақтамоқ, юксак баҳоламоқ, тасанно ўқимоқ. *Шаҳодат муфти унинг ақлига таҳсин ўқий-ўқий, нос чекиб, ўз жойига ўлтирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *унд. с.* Балли, офарин. *Таҳсин қилмоқ (этмоқ).* ▪ *Улуғ жангларда бизга тан бериб, таҳсин деди дунё.* Ҳабибий.— *Таҳсин-таҳсин! — дейди Хатиб домла* [*мулла Обидга*] *ҳасадли таажжуб билан,— тоза ҳам пулни қирдик, денг.. Таҳсин-таҳсин!* А. Қодирий, Обид кетмон. *Мажлис татарнинг ҳимматига таҳсин қилиб олқишлайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАҲСИНЛАМОҚ Таҳсин этмоқ (қилмоқ), «балли», «офарин» каби сўзлар билан қарши олмоқ, юксак баҳоламоқ. *Мен ҳам уни моҳирона рақс қилиш билан таҳсинлаб мақтадим.* Айний, Эсдаликлар.

ТАҲҚИР [*а*] *кт.* Хўрлаш, ҳақорат қилиш, камситиш; ҳақорат. *Таҳқир қилмоқ (этмоқ).* ▪ *Ойша холанинг таҳқири ва ёлғизлик алами билан куйиниб турган Майна бармоқ учи билан бетига тушган ёш томчиларини сидириб, ўзида қандайдир енгиб бўлмас бир куч сезди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Кекса она очлик-муҳтожликда, таҳқир ва тубанликда кун сайин сўлиб, бойнинг бостирма ёнидаги қора ҳужрасида қизининг ўз қўлида жон берди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ваҳший, йиртқич қўлларда сочинг юлинди. Таҳқир ханжари билан кўксинг тилинди.* Ғайратий. [*Зағчакўз*] *қамишкапаликларни дағал ном билан таҳқир қилар.. эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАҲҚИРЛАМОҚ Таҳқир қилмоқ, хўрламоқ; оёқ ости қилмоқ, камситмоқ. *Бухоро амирлигида яҳудийларни таҳқирлаб, белларига чизимча, бошларига қўзи терисидан қилинган бош кийим кийиб юришга мажбур этилган эди.* Ғ. Расул, Адолат.

ТАҲҚИРЛАНМОҚ *таҳқирламоқ фл. мажҳ. н.* *Содиқ амин ётган еридан туриб ўтирди. Жаҳли чиққан, аф-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

тидан, иззат-нафси таҳқирланган кўринади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бахтсиз оналарнинг кўз ёшлари, болаларнинг қони, қизларнинг таҳқирланган номуси учун сўнгги нафасгача курашинг.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТАҲҚИРЛАШМОҚ таҳқирламоқ *фл. бирг. н.*

ТАҲҚИРЛИ Таҳқир, ҳақорат ифодаловчи, таҳқирловчи; *Таҳқирли кулги. Таҳқирли пичинг.* ▪ *Мирзакаримбойнинг бундай муомаласи Йўлчига таҳқирли бўлса ҳам,.. кутилмаган бир ҳодиса эмас эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТАҲҚИРЛОВЧИ 1 таҳқирламоқ *фл. ш. оти.*

2 *сфт* Таҳқир қиладиган, ҳақоратли, таҳқирли. *Таҳқирловчи гап. Таҳқирловчи ҳаракат.*

ТАҲҚИРОМУЗ [*а*+*ф-т*] Таҳқир мазмунидаги, таҳқир, ҳақорат ифодалайдиган. *Таҳқиромуз гап.* ▪ [*Америка офицерида*] *ўзининг улуғворлиги, давлати билан кибрланадиган одамлардагина бўладиган таҳқиромуз табассум пайдо бўлди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТАҲҚИРОНА [*а*+*ф-т*] *рвш* Таҳқир билан, таҳқирли. *Таҳқирона пичинг қилмоқ.*

ТАҲҚИҚ [*а*] *эск. кт.* Текшириш, суриштириш; аниқлаш. *Таҳқиқ қилмоқ.* ▪ *Таҳқиқ, тафтиш битган куниёқ ўзим огоҳлантирурман.* Ойбек, Навоий.

ТАҲҚИҚЛАМОҚ *эск. кт.* Текширмоқ, аниқламоқ.

ТАҲҚИҚЛАНМОҚ таҳқиқламоқ *фл. мажҳ. н. Қизнинг Тўғонбек томонидан олиб қочилгани таҳқиқланса, гап чувалиши мумкинлигини мулоҳаза қилди.* Ойбек, Навоий.

ТЕАТР [*р*<*грек*] 1 Актёрларнинг саҳнадаги ҳаракатлари орқали ҳаётни, ҳаётий ҳодисаларни бадиий равишда акс эттирувчи санъат тури, шу санъатга асосланган томошалар. *Қўғирчоқ театри.*

2 Шундай санъат воситасида томошалар қўйиш билан шуғулланувчи муассаса. *Навоий номли опера ва балет театри. Ёш томошабинлар театри.* ▪ *Бизнинг театр ҳали янги-да. Уста ўйновчилар йўқ,— изоҳ, бера бошлади Абдушукур.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Шундай санъат намойиш қилинадиган, томошалар кўрсатиладиган бино. *Театр томошабинлар билан лиқ тўлган эди. Бу ерда яна битта муҳташам театр қад кўтаради.*

4 *с. т.* Актёрларнинг саҳнадаги ҳаракати орқали кўрсатиладиган томоша; спектакль. *Эсингда борми, райондан театр кўриб келаётган кечамиз, аравада Сотиболди, ашула айтамиз деб, Қанизакни қистади, кўнмагандан кейин сочидан тортди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор. [*Қодиржон:*] ..*Бу кун кино ёки театр йўқми, шуни баҳона қилиб кетсам.* Ҳамза, Ким ўғри?

ТЕАТРУ *с. т. эск.* Театр. *Тошкент ўзбекнинг санъати, товуши, Қувноқ музикаси, куйи, обрўси. Бу ерда* «Навоий», «*Ҳамза*», «*Горький*»*дан Қамолга етолди театруси.* Ғ. Ғулом.

ТЕБРАЛМОҚ *кам қўлл. айн.* **тебранмоқ.**

ТЕБРАМОҚ *эск. айн.* **тебранмоқ** 3.

ТЕБРАНГИЧ Тебраниб, ликиллаб, қимирлаб турадиган нарса. *Соат тебранғичи.*

ТЕБРАНИШ 1 **тебранмоқ** *фл. иш оти.*

2 *физ.* Тебранувчи ҳаракат. *Эркин тебраниш.* || *Тебраниш контури радиотехника қурилмаларининг асосий элементидир.* «Физика».

ТЕБРАНИШМОҚ **тебранмоқ** *фл. бирг. н. Тингловчилар музиканинг сеҳргар оҳангига берилиб мастона тебранишар эди.* ▪ *Мана бир вақтлар мактаб учун ўзининг меҳмонхонасини инъом қилган Турдиевой халфа билан ўтакетган мунофиқ Олахўжа махсум ҳам аста тебранишиб томошага келишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЕБРАНМА 1 Тебранадиган, чайқалиб турадиган. *Тебранма стул.*

2 *физ.* Тебранишдан иборат бўлган (қ. **тебраниш** 2.). *Тебранма ҳаракат.*

ТЕБРАНМАС 1 Ликилламайдиган, қимирламайдиган.

2 *кўчма* Ўзгармайдиган, мустаҳкам. *Мусобақада ютиб чиқиш учун энг аввал ғалаба қилишга зўр хоҳиш ва тебранмас ишонч керак.* Ф. Мусажонов, Чиқинди. | Айтганидан, ўз фикридан қайтмайдиган, бир гапни маҳкам ушлаб оладиган. *Инсон соғлиги учун шунчалик жон куйдириб, баъзи тебранмас консерваторлар билан олишиб юрган экан, демак, яхши қиз бўлса керак.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТЕБРАНМОҚ 1 Гоҳ у томонга, гоҳ бу томонга бир текис ҳаракат қилмоқ; чайқалмоқ. *Соат капгири бир текис тебранмоқда. Салмоқдор бошоқлар шамолда майин тебранади.* ▪ *Шифтга осиғлик беланчак бир текис тебранаркан, токчадаги чироқ нурида ҳовли юзига узун-узун соя ташлаб ўтарди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Кўй бошланиб, раққоса ўйинга тушиши билан, атроф жим-жит бўлиб қолади. Ҳамма ўтирган жойида тебранарди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. | Умуман қимирламоқ; силкинмоқ. *Шу вақт яна бир қармоқ ёғочи тебраниб қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Нотекис ҳаракат қилмоқ, у ёқдан бу ёққа чайқалиб юрмоқ, лапангламоқ. *Машина шаршара кўпригидан ўтиб, катта шағал йўлга тушгач, ўнқир-чўнқир жойларда тебрана бошлади.* И. Раҳим, Ихлос.

3 Жойидан қўзғалмоқ, жилмоқ, жўнамоқ, юрмоқ. *Поезд тебранди.* | *кўчма* Ларзага келмоқ. *Оқ подшоҳнинг тахти тебрана бошлади.* ▪ *Шаҳри вайрон бўлса султон тебранар.* «Муродхон».

ТЕБРАТИЛМОҚ **тебратмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ТЕБРАТМОҚ 1 Тебранма ҳаракатга келтирмоқ, бир текисда у ёқ-бу ёққа чайқалтирмоқ. *Бошни тебратмоқ. Бешикни тебратмоқ.* ▪ *Майин тонг шабадаси ранг-баранг гулларни секин тебратиб, атирларини ҳар ёққа сепади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Узун сариқ капгирини бир мақомда тебратиб чиқиллаётган катта девор соати узиб-узиб данғиллай бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.— *Ҳа, баракалла,— Қудрат калласини тебратиб тасдиқлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Умуман қимирлатмоқ, силкимоқ. *Бу сўзларга Қосим чўнг Тебратиб қалин лабин, Диққат билан эшитди Қодир охун талабин.* Ғайратий.

2 Жойидан қўзғатмоқ, қимирлатмоқ. *Уни ҳеч тебратиб бўлмайди, шунақанги оғир карвон.* | *кўчма* Ларзага келтирмоқ, солмоқ. *Мен гапимни тамом қилиб эндигина блиндажга тушиб кетмоқчи эдим, қандайдир снарядларнинг чинқириғи қулоққа хунук эшитилди ва бирин-кетин гумбурлаб, ўрмонни тебратиб юборгудек бўлди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

3 *с. т.* Тирикчиликни таъминламоқ, юритмоқ. *Оилани тебратмоқ.* ▪ *У*[*Маҳмуд Торобий*] .. *саҳардан то шомгача меҳнат қилиб, катта рўзғорини тебратиб турарди.* М. Осим. Маҳмуд Торобий. *Икки ўғил уйни гулдай тебрата бошлади.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир. | Бошқармоқ, ишни юритмоқ. *Колхозни тебратиб турганлар, менинг суянган тоғларим иш ёқмасга чиқибди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Бундан кейин деҳқончиликни билимсиз тебратиш қийин-да.* Ҳ. Назир, Энг муҳими. *Бутун бошлиқ районни тебратиб турган Муродовалар ҳам сендан маслаҳат сўрайди.* И. Раҳим, Ихлос.

◆ **Қалам тебратмоқ** ёзмоқ, ижод қилмоқ.

ТЕВА *эск. кт. айн. туя. Қатор теваларга сепини ортиб, Мардликнинг юртига етиб қиз келди.* Ғ. Ғулом.

ТЕВАРАК 1 Кузатувчига нисбатан кўз илғаган ҳамма ёқ, томон, жой, атроф. *Теваракка кўз югуртирар экан, Олимовнинг ҳам пешанаси тиришиб кетди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Сувонжон тевараклни қоплаб олган қоронғиликка қўрқинч тўла кўзлари билан тикилар, бутун вужуди билан ўз нидосига бирор жавоб кутарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Бирор нарсанинг гир атрофи, айланаси. *Ҳовузнинг тевагида тераклар ўсган.* ▪ *Ўзининг.. тевараги текис қилиб қирқилган қора соқол ва чиройли мўйлови.. билан замонасининг қорни катта бойларига сира ўхшамаган Тешабой ҳам одамлар назаридан четда эмас эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Марказга нисбатан атрофдаги жойлар, маҳаллалар. *Тевараклан келган вакиллар.* ▪ *Яна тевараклан одамлар тўхтовсиз равишда бу ерга келмоқда эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Муайян бир жой ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

унинг атрофидаги ерлар. *Мен бу тевараклда паранжисини биринчи ўтга ирғитганлардан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Бирор куч, группа ёки шахс атрофидаги доира. *Тинчлик ва демократия лагери Совет Иттифоқи теварагига жипслашди.* ▪ *У [Қудрат] ўз теварагига Ғуломжон, Замон, Барот полвон сингари ёру дўстларини йиғиб, уларнинг ёрдам ва мададлари билан қишлоқ мазлумларининг ҳақ ва ҳуқуқларини, қўлидан келганича ҳимоя қилиб, уларга балогардон бўлиб келади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЕВАРАКЛАМОҚ *с. т.* Атрофлаб, ҳар томондан ўраб олмоқ; қуршамоқ. *Кўзини очсанг, шунча халқни кўрар, тевараклаб турган жаллод — мирғазабни кўрар.* «Равшан».

ТЕГ *с. т.* Таг. *Катта толнинг тегида Совур нонвойнинг дўкони бор.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Кимсан Мирзакаримбой теги паст, қашшоқ қизга уйланса, мен қандай чидайман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТЕГАЖАК Бировнинг аччиғини, жаҳлини чиқариш учун атайлаб тегишувчи, тегажаклик қилувчи. *Ўзи шўх бўлгани учун Раънога шўх, тегажак йигитлар кўпроқ ёқарди.* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

ТЕГАЖАКЛИК Бировнинг аччиғини, жаҳлини чиқариш учун атайлаб тегишиш, ҳазиллашиш. *Нури.. йигитларга ҳазиллашишни, тегажакликни яхши кўрар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Анвар гўштни тўғраб, яна тегажакликни бошлади: — Тўйинглар қачон, ҳай қиз?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.— *Смирно! Чап ёнга қара! Смирно! Ўнг томонга қара! — деб, ҳар хил командалар бериб, унга тегажаклик қилиб ўтардилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТЕГАЖОҒЛИК *айн.* **тегажаклик.**

ТЕГАНА I [*ф-т*] *махс.* 1 Пойабзал қолипининг устки ва остки қисми орасига қоқиладиган пона.

2 Чарм ва шу каби қалин-қаттиқ нарсаларни тикишда ишлатиладиган катта йўғон игна.

ТЕГАНА II [*ф-т*] 1 *махс.* Тегирмон тошлари орасидан чиқаётган ун тушиб йиғиладиган гардишсимон жой.

2 Отларда бўладиган, тери остини шишириб, қабартирадиган касаллик.

ТЕГАРЧИҚ *диал.* Арава ғилдирагининг гардиши, тўғини. *Сидиқжон енги ва этакларини қоқди, отни чиқариб аравaнинг тегарчиғига боғлади-да, бостирмага кирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТЕГДИРМОҚ тегмоқ *фл. орт. н. айн.* **тегизмоқ.** *Содиқ қўлидаги ханжарини бир-икки қайта солиб кўрса ҳам, тегдириш учун кесманинг тубанлиги халал берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Алҳамдулилло, шу вақтгача номимга доғ тегдирган эмасман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТЕГДОР *с. т.* Тагдор, тагли, тубли. *Тегдор, обрўли бой экан, лекин кундошлик ёмон-да.* Ойбек, Улуғ йўл.

ТЕГИЗИЛМОҚ тегизмоқ *фл. мажх. н. Бу ишга ҳали қўл тегизилгани йўқ. Нишонга беш ўқ тегизилди.*

ТЕГИЗМОҚ 1 тегмоқ *фл. орт. н. У машинага ҳеч кимни тегизмайди. Мерган ўн ўқнинг ҳаммасини нишонга тегизди.* ▪ *Отабек.. Кумушнинг мангалайига қўлини тегизди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳеч бир Хуросон паҳлавони, .. ҳали унинг [Муҳаммад Саид паҳлавоннинг] ёнбошини ерга тегизган эмас.* Ойбек, Навоий. **Тил тегизмоқ** *қ.* **тил** 2. **Қўл тегизмоқ** *қ.* **қўл. Гап тегизмоқ** *қ.* **гап** I.

2 *кўчма* Гаппинг мазмунини кимсага қаратмоқ, гап билан кимсага тегмоқ. *Қўйнидан тўқилиб, қўнжига тушган,— Ўтап Бўронбекка тегизиб, пичинг отди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Қоля супа лабига ўтиргач, Маҳкам ака яна Витяга тегизиб, Қоляга гапирди.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

ТЕГИЛМОҚ тегмоқ 4, 5 *фл. мажх. н. Экспонатларга тегилмасин.*

ТЕГИРМОН Ғаллани, донни янчиб ун қилиш — ун тортиш учун мосланган қурилма ва шундай қурилма ўрнатилган бино. *Сув тегирмон. Шамол тегирмон. Тегирмон тоши. Тегирмонга дон олиб бормоқ.* ▪ *Сой бўйида беҳисоб дарахтлар орасига кўмилган тегирмон гувиллар эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. **Бир тегирмон сув** *с. т.* бир тегирмонни юргизишга етарли сув. *Илгари канал тўғрисида гап бўлганда Сидиқжон уни бирон тегирмон сув элтадиган арик деб ўйлаган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Тегирмон тортмоқ** (*ёки* **қилмоқ**) ғаллани, донни тегирмонда ун қилмоқ. *Бозорингни ўзинг қил, тегирмонингни ўзинг торт.* Мақол. ▪ *Отамнинг дўсти Маҳкамбой ака тегирмон қилдириб қўйган чакса зоғора унни орқалаб изимга қайтишим керак.* С. Абдулла, Ёшлик йилларим.

◆ **[Бировнинг] бошида тегирмон тоши юргизмоқ** қаттиқ азобламоқ, қийнамоқ, жабр-зулм ўтказмоқ. **[Бировнинг] тегирмонига сув қуймоқ** ўз иши, гапи, ҳаракати билан бировнинг ишини, ҳаракатини (кўпинча ўзи ёки бошқалар учун оқибати зарарли иш-ҳаракатни) кучайтирмоқ, авж олдирмоқ; шиханг бермоқ. **Тегирмондан** (*ёки* **тегирмонга тушса**) **бутун чиқадиган қ. бутун** 1.

ТЕГИРМОНЧИ Тегирмон эгаси, хўжайини ёки тегирмонда ишлайдиган киши. *Сафарали бизнинг тегирмончимиз. Жуда қизиқ йигит.* А. Қаҳҳор, Картина.

◆ **Чол деб тегирмончини тутмоқ** ҳазил адашмоқ, янглишмоқ.

ТЕГИШ 1 тегмоқ *фл. иш отн. Экспонатларга тегиш ман қилинган. Нафсониятга тегиш. Жиғига тегиш.* ▪ *Осонми, киши нима бўлишини билмайди, бош ёстиққа тегиши бор.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза. *Аксарият қизларимиз ота-она кимни мувофиқ кўрса, шунга тегишга мажбурдирлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Расамадда, тақсимотда кимсага ажратилган ёки ажратиладиган улуш, ҳисса. *Матқовулнинг тегиши бўлса қарзларини ҳам қоплаёлмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Насиба, ҳақ. *Ҳаммаси сизнинг тегишингиз, ҳеч кимга қараманг. Балиқни олинг!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТЕГИШЛИ 1 Талабга, вазиятга, қонун-қоидага ва ш. к.га мос, мувофиқ. *Тегишли хулоса чиқармоқ. Тегишли чораларни кўрмоқ. Тегишли ҳужжат кўрсатмоқ.* | Керак, зарур. *Бу . хабарни профессорга билдирдим, ундан тегишли консультация олдим.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради. | Қилмишига яраша. [*Қосимжон туҳматчиларни кўрсатиб:*] *Ўртоқлар, олиб боринглар буларни, адолат судига топширинглар! Тегишли жазосини кўрсин.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.

2 Қарайдиган, қарашли, тобе; ихтиёридаги. *Колхозга тегишли ерлар.* ▪ *Уларнинг [хотинларнинг] чағир-чуғур аралаш қаҳқаҳалари ҳовлини янгратади. Гулнорга тегишли тўрдаги бир уй, бир айвон жимжит.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Алоқали, дахлли, алоқаси бор, оид, дахлдор; тааллуқли. *Маҳаллий ташкилотларга тегишли масалалар. Тегишли ташкилотларга мурожаат қилмоқ.* || *Тўй тегишлиники, ҳайит барчаники.* Мақол. ▪ *Мана, Баҳодир истаган одамини кўриб қолди. У секин ён-верига назар ташлади. Йўқ, шубҳасиз бу боқиш унга тегишли эди.* М. Жалолиддинова, Кейинроқ.

3 Кимсага теккан ёки тегадиган, ажратилган. *Тегишли суммани олмоқ.* ▪ *Ариза батраклар союзига ёзилиб, бунда Мадамин Худойқулни узоқ йиллар давомида текинга меҳнат қилдириб келаётгани айтилган ва Мадаминдан совет қонунига мувофиқ тегишли ҳақ талаб қилинган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Белгили, муайян. *Йўлчи извошга отни илдам қўшиб, тегишли жойда Нурини кутиб тураркан, .. хаёлга ботди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТЕГИШЛИК 1 Боғланиш, алоқа, дахлдорлик. *Аҳмаджоннинг назарида бу ишлар, бу юришлар, тоғ оралиғига солинган бу уйлар ҳаммаси ортиқча, урушга ҳеч тегишлиги йўқдай кўринар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 *с. т. айн.* **тегиш** 2, *Ўз тегишлигини олмоқ.*

ТЕГИШЛИЧА *рвш* Талаб қилинган даражада, талабга мувофиқ; етарлича. *Масалага тегишлича эътибор бермоқ.*

ТЕГИШМОҚ 1 тегмоқ 4, 5, 6 *фл. бирг. н. Болалар ҳеч нарсага тегишмасин.* ▪ *Тенгқурлари.. Назаровни ҳурмат қилганлари ҳолда .. «Ғози», баъзан «Ғози чиллацир» деб жиғига тегишарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ҳазиллашмоқ, тегажаклик қилмоқ, тақашмоқ. *Ў[Сидиқжон] .. бутун звенони гуллатиб ашула айтар,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

одамларга тегишар, кулар, кулдирар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Ҳазил билан гапирмоқ, қочирим, киноя қилмоқ, пичинг отмоқ.— *Қачондан бери қизларнинг суҳбатидан қочадиган бўлиб қолдингиз? — кулиб унга тегишди Муҳаррам.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.— *Володянинг ер қазишини кўришга орзуманда эдим,— тегишди Дуся.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. | Аёл кишига гап қотмоқ, шилқимлик қилмоқ.

ТЕГИШСИЗ Тегиши, алоқаси бўлмаган, боғланиши, даҳли йўқ.

ТЕГИШҚОҚ Тегишишни, ҳазиллашишни яхши кўрадиган; тегажак, ҳазилкаш. *Маҳмуднинг қизариб, кулимсираганича нари кетганини кўрган бир аёл тегишқоқ дугонасини жеркиб берди.* С. Зуннунова, Олов. *Обиджон юмалоқ, калта бўйин йигит бўлиб, ёшликдан шўх, гапдон ва тегишқоқ ўсган.* И. Раҳим, Барно.

ТЕГЛИ *с. т.* Тагли, тубли.

ТЕГЛИК *с. т.* Таглик, остлик.

ТЕГМОҚ 1 Бир-бирига ёки бир нарсага бевосита ёнма-ён, учма-уч келиб тақалмоқ, ёпишмоқ, уринмоқ. *Шафтолилар мевасининг кўплигидан ерга тегиб ётибди. Парда ерга тегиб турибди. Кеккайганга кеккайгин, бошинг кўкка етгунча, энкайганга энкайгин, бошинг ерга теккунча. Мақол.* ▪ *Чол соқолини Элмуроднинг юзига тегар даражада яқин келтириб, янада секинроқ шивирлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Боши ёстиққа тегса** касал бўлиб ётиб қолса. *Ўзингиз якка, битта уйда турсангиз, бошингиз.. ёстиққа тегса .. бир қултум сувга зор бўлиб, «вой» деганингизда: «Қаерингиз оғрийди?» дегудай киши бўлмасдан ётсангиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Елкаси ерга тегмаган** 1) курашда йиқилмаган, доим ғолиб чиққан (полвонлар ҳақида); 2) *кўчма* доим ютиб келган, энг кучли. *Асакалик машҳур қиморбоз Қулматқора «тўртолчи»ларнинг елкаси ерга тегмаган кузири эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Сийпалаб ўтмоқ, сийпамоқ. *Роҳатланаман танамга тегса Ўтганда шамол этакларингдан.* Чустий. *Лутфинисо .. шамол теккан оловдек ловуллаб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Зарб билан урилмоқ. *Хотин чарс беданадай патиллаб, қочмоқчи бўлганида юзини карнак гулнинг поясига уриб олди: юзи бутоққа ёмон тегди, кўнгли озди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Бўксам устига бир оз ханжар учи тегиб ўтган бўлса ҳам, аҳамиятсиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Мўлжалга, нишонга ёки умуман бирор нарсага урилмоқ (отилган нарса ҳақида). *Тош бориб ойнага тегди. Отолмаган сопқон ҳам бошга тегар, ҳам кетга.* Мақол.

3 Томиб, сачраб, суркалиб из, доғ қолдирмоқ, юқмоқ. *Пальтонгизга бўёқ тегибди.* ▪ *Сенинг соқолингга теккан бир қатра шира менинг фуқароларимга бир кунлик овқат бўлади.* А. Қаҳҳор, Башорат.

4 Ушламоқ, қўл тегизмоқ, қул урмоқ, тақилмоқ. *Экспонатларга тегиш мумкин эмас.* | Фойдаланиш учун қўл урмоқ, фойдаланмоқ. *Нусратилла кирмади. «Бир тийинингизга текканим йўқ»,— деб ичкари ҳовлига ўтиб кетди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Оғиз урмоқ, оғизга олмоқ, емоқ. *Овқатга ит тегди.*

5 Гап, сўз билан ёки уриб, сўкиб озор бермоқ, дахл қилмоқ, тақилмоқ. *Гапинг бўлса мен билан гаплаш — болага тегма.* ▪ *Хушмўйлов йигит қулочкаш қилиб офицернинг калласига солмоқчи эди, Аҳмаджон қўлини тутди: — Тегма! Закон йўқ.* А. Қаҳҳор. Олтин юлдуз. *У[Асрора] ёшлигида текканга тегиб, тегмаганга кесак отарди.* С. Аҳмад, Уфқ. |Отилиб, ташланиб зарар бермоқ. *Ит.. қувди. Яхшики, .. тегмади, қайтди.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

6 *кўчма* Оғир туюлмоқ, айил ботмоқ. *Раиснинг «Катталарча иш қилолмайсан!» деган гапи Оймбибига қаттиқ тегди.* Н. Сафаров, Дон. *Шахсиятга тегиб бўлмайди, кишини қайсар қилиб қўйиш мумкин.* И. Раҳим, Ихлос. *Бу .. бу коммунистга ярашмайди, ўртоқ Раҳмонқулов. Одамларнинг ор-номусига тегадиган буйруғизни бекор қилмагунингизча, мен иш бошламайман.* А. Мухтор, Туғилиш. **Ҳамиятга тегмоқ** ҳамиятсизликда айблаб, виждонан азобламоқ. *«Иккита анор учун хотинингизни серпул одамга оширгани уялинг!» Бу гап Туробжоннинг ҳамиятига тегди.* А. Қаҳҳор, Анор.

7 Бориб ёки келиб етмоқ (мас., юборилган нарса ҳақида), топширилмоқ. *Телеграмма тегди. Хат билан совға ҳалиям теккани йўқ.* ▪ *Газеталар кун чиқмасдан агитаторларнинг қўлига тегсин!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Талоқ хати текканига олти ойларча фурсат ўтиб кетган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Девона бу шартга кўнди, қовоқ туширилиб девонанинг қўлига эсон-омон тегди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

8 Расамадда маълум ҳисса, улушга эга бўлмоқ. *Сизга неча пул тегди?* ▪ *Сув чиқади-ю, лекин бойга яраша чиқади. Бу сувдан бизга туянинг думи ерга етганда тегади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Тўй ўтганда келибсан, тентак .. Манга-чи, бир тоғора ош тегди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Чекига тушмоқ, насиб бўлмоқ. *Шуҳрат уларга, калтак — менга тегади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

9 Хотинликка, турмушга чиқмоқ. [*Бой Жамилага:*] *Эрингдан чиқиб менга тегасан, еганинг олдингда, емаганинг кетингда.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

10 Кор қилиб, таъсири уриб зарар етказмоқ. *Унга ис тегибди. Қасал теккан товуқ.* ▪ *У [Шокирбек] ўзини танимаслик даражасида олдирган, ўлат теккан кишилардек кўзлари ичига чўкиб кетган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қарғиш теккан бебахт хотин эканман, дунёга келиб бир рўшнолик кўрмадим.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. | Асар қилмоқ. *Яхшининг яхшилиги тегар тор ерда, ёмоннинг ёмонлиги тегар ҳар ерда.* Мақол. ▪ *Сидиқжон Анзират холанинг фақат шу мазмунда бир нима дейишини кутган бўлса ҳам, бу гап қалбига иссиққина тегди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

◆ **Жиғига тегмоқ** *қ.* **жиғ** I. **Жинига тегмоқ** *қ.* **жин. Жонига тегди** *қ.* **жон. Кўз тегди** *қ.* **кўз. Кўкрагига шабада** (*ёки* **шамол**) **тегди** *қ.* **шамол. Кўнглига тегди** *айн.* **чаккага тегмоқ** *қ.* **чакка** I. **Лаби лабига тегмай** (*ёки* **тегмасдан**) тўхтовсиз ва тез-тез, бидир-бидир. *Ўзбек ойим эрининг истеҳзосига тушуниб қолди ва лаби-лабига тегмай бобиллай кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Меъдага тегди** *қ.* **меъда** I. **Оёғи ерга тегмай(ди)** тез ҳаракат қилади, тез юради. **Пешанаси деворга тегди** тавбасига таянди, қилмишига пушаймон бўлди. *Пешанам деворга бориб тақ этиб тегди. Онам, келинойим, ўртоқларим ҳақ.* Б. Раҳмонов, Қилмиш — қидирмиш. **Тегди, тегиб қолди** аразлаб, жини қўзиб қолди. **=дан теккан** жиннниси, шайдоси. *Унга шаҳматдан теккан.* **Теша тегмаган** *қ.* **теша. Қитиғига тегмоқ** *қ.* **қитиқ. Қўли-қўлига тегмайди** тез ҳаракат қилади, тез ишлайди. **Қўли тегмайди** бўш вақти йўқ, бошқа ишлар билан банд. **Ғашига тегмоқ** *қ.* **ғаш** I.

ТЕГРА *кт.* Теварак, атроф. *Кўклам либосини кийибди дара, Гуллар очилибди тегрангда қийғос.* М. Икром. *Бол арини кўрганда Жовдирарди кўзларим, Учар эди теграмда Бирқанча қуш дўстларим.* З. Диёр.

ТЕЖАБ-ТЕРГАМОҚ Аяб, режаси билан сарфламоқ, иқтисод қилмоқ. *Пулни тежаб-тергаб, расамади билан ишлатмоқ.* ▪ *Биз ўзимиздаги саноқли ўқларни энди тежаб-тергаб ота олар эдик.* А. Раҳмат, Брест қаҳрамони.

ТЕЖАЛМОҚ тежамоқ *фл. мажх. н. Бир миллион сўмлик хомашё тежалди. Кўп миқдорда ёқилғи ва металл тежалди.*

ТЕЖАМ 1 Эҳтиёт қилиб, аяб, ўз ўрнида ишлатиш, тежаш, иқтисод. *Тежам масаласи ҳамиша зўр амалий аҳамиятга эгадир.*

2 Тежаш туфайли қолган, орттирилган фойда. *Тежам ҳисобига илғорларни мукофотламоқ.*

ТЕЖАМКОР Тежаб, тежаб-тергаб ишлатадиган; иқтисодчи. *Тежамкор ишчи. Тежамкор бухгалтер.*

ТЕЖАМКОРЛИК 1 **тежамкор** *с. белги оти. Тежамкорликни ўрганмоқ.*

2 Тежаб, тежаб-тергаб ишлатиш ва шунга асосланган иқтисодий тартиб. *Қурилиш материалларини тежамкорлик билан сарфламоқ.*

ТЕЖАМЛИ 1 Тежашга, тежамкорликка имкон берадиган, тежайдиган. *Тежамли машина. Тежамли ишлаб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

чиқариш усули. ▪ *Табиий газ фақат тежамли ёқилғигина бўлиб қолмасдан, тенги йўқ химия хомашёси ҳамдир.* А. Абдуқодиров, Газ химия хизматида.

2 *айн.* **тежамкор.**

ТЕЖАМЛИЛИК 1 **тежамли** *с. белги оти. Иш унумдорлиги ва тежамлилик жиҳатидан замонавий талабларга жавоб берадиган машиналар.*

2 *айн.* **тежамкорлик** 2.

ТЕЖАМОҚ 1 Моддий бойлик, пул, маблағ, вақт ва ш.к.ни режаси билан, аяб, ўз ўрнида сарфламоқ, иқтисод қилмоқ. *Электр энергиясини тежамоқ. Машиналар киши меҳнатини тежайди.* ▪ *Борни тежаб, йўқни йўндириб, дам оч, дам чала курсоқ бўлиб яшадик.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Малахов қанча аяб, тежаб отмасин, ўқи кутгандан тез тугаб борарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Секуднинг ҳам ўрни бор, Одамга вақт кўп керак. Вақтни сен тежаб ишлат, Ленин бобомдек зийрак.* Қ. Муҳаммадий. | Режаси билан, аяб сарфлаш туфайли сақлаб қолмоқ, орттирмоқ. *Курувчилар бир йилда юз минг сўмлик материални тежадилар.*

2 Қимсани ёки ўзини эҳтиёт қилмоқ, аямоқ, сақламоқ. *Болани ўз ҳолига ташлаб қўйиб бўлмайди, уни тежаб, тергаб туриш керак.* ▪ *Қутидор қизининг пешанасини ушлади: — Эй, ҳа...Кумуш ҳали иссиғинг бор,— деди.— Ўзингни тежа, қизим, ўрнингни қалин қилиб бурканиб ёт, терласанг ёришасан, қизим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕЖАМСИЗ 1 Тежашга имкон бермайдиган, ортиқчаликка йўл қўядиган. *Тежамсиз машина. Тежамсиз технология.*

2 Аямасдан, пала-партиш сарфлайдиган, тежашни билмайдиган. *Тежамсиз аёл.*

ТЕЖАМСИЗЛИК 1 **тежамсиз** *с. белги оти.*

2 Тежаб-тергамай, тежамкорликка риоя қилмай сарфлаш; исрофгарчилик. *Тежамсизлик билан.*

ТЕЖАШМОҚ *тежамоқ фл. бирг. н.*

ТЕЖОҒЛИ Тежашга, тежамкорликка асосланган; тежамли. *Тежоғли иш — бежоғли.* Мақол. | Ишлари яхши йўлга қўйилган, ҳар нарса ўз жойида, тартибга солинган, саранжом-саришта. *Сирдарё соҳиллари — кўз илғамас асрий дашт. Ардоқли ўлка бугун — ясоғли ва тежоғли.* Миртемир.

ТЕЗ [*ф-т*] 1 Орадан кўп вақт ўтмасдан, оз вақт ичида; дарров. *Мажлис тез тугади. Бола ўқиш-ёзишни тез ўрганди. Воқеалар тез ривожланмоқда. Шошмасанг, тез етарсан, шошгандан ўзиб кетарсан.* Мақол. □ *Борди-ю, кўклам серёмғир келгудек бўлса, ер тез етилмайди, экиш кечикиб кетади.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. *Ҳаво айнияпти, укажон. Бунақа ҳавода чўққига чиқиш хавфли. Тоғда қоронғи тез тушади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Тез кунда** (*ёки* **кун ичида**), **тез орада, тез фурсатда** (*ёки* **фурсат ичида**) орадан кўп вақт ўтмасдан, озгина вақт ўтгандан кейин, қисқа фурсатда, оз муддатда. *Азалда тақдиримиз қора битилган эканми, тез кунда бошимизга оғир кунлар тушди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Сорахон тез фурсат ичида унинг кўнглидан Мунисхон ишқини ювиб чиқарди.* А. Қаҳҳор, Сароб. | Дарҳол, шу топда, шу он, ҳозирнинг ўзида. *Нақ пешин вақтида Ёрмат чой-нон олиб келди, уларни ерга қўймасдан, Йўлчини койиди.— Тез чиқинг-е.. кунниинг иссиғини сезасизми?!* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қудрат тез жавоб айтолмади. Синглисини, шу билан бирга ўзини ҳам юпатиш учун баҳона ахтарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | Иш-ҳаракатни дарҳол, кечиктирмай бажаришга ундашни билдиради. [*Тантибойвачча:*] *Тойни миниб шаҳарга туш, икки шиша коньяк ол. Тез!* Ойбек, Қутлуғ қон. **Тез бўл** вақт ўтмасдан, дарров ҳаракат қил, имиллама. *Юринг, тез бўлинг. Ҳамро опам бетоб бўлиб қолдилар.* Туйғун, Зулфизар.

2 Қатта суръат билан, шахдам, жадал. *Тез ишламоқ. Тез юрмоқ.* ▪ *Сой унча катта бўлмаса ҳам, ниҳоятда тез оқар, «қулқ-қулқ» этган товушлар сув остида катта-катта тошлар юмалаётганини билдириб турар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Шиддат билан, жадалига олиб. *Тез нафас олмоқ. Беморнинг томири тез уряпти. Ёмғир тез ёғяпти.* ▪ *Ноғора чўпининг тез урилиши, баччанинг чир айланиши ва кучли, ялпи қийқириқ билан базмнинг биринчи қисми тугади.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Кумушнинг*] *ҳарорати кучли, юрак уриши фавқулодда тез эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Тутилмасдан, тўхтамасдан, қийналмасдан, равон. *Тез ўқимоқ. Тез ҳисобламоқ. Тез айтиш мусобақаси.*

4 *сфт* Дарров аччиғланиб, қизишиб кетадиган, сержаҳл, жиззаки. *У* [*Зия*] *колхозда ҳар бир ишга «бу раиснинг вазифаси, буни партком, агроном қилар», деб ўтирмайди. Буниси-ку яхши, аммо жуда тез, қайсар одам.* А. Муҳиддин, Теримчилар. *Э . . мен бу ишга аралашмас эдим, бу йигитнинг ўзи тезроқ.* Н. Сафаров, Уйғониш. **Жаҳли** (*ёки* **аччиғи, феъли**) **тез** дарров аччиғланиб, қизишиб кетадиган, сержаҳл, жиззаки. *Шомми калнинг жаҳли жуда тез бўлиб, юрагида кек сақловчи киши эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Доламизнинг аччиғлари тез, асабий мизоз эканликларини айтиб ўтган эдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Хотининг, бунақа феълли тез экан,* [*болани*] *олиб кетмагани ҳам дуруст.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Ўткир, шиддатли. *Тез олов.* | Чаққон ишлайдиган, тезкор. *Тез уста.*

5 *=(а)р* аффиксли сифатдошлар билан қўшма сифат ясайди, *мас. тезюқар, тезпишар, тезучар.*

♦ **Зеҳни тез** зеҳни, ақли ўткир, тез фаҳмлаб оладиган, фаросатли. **Тез ёрдам** оғир беморларга ошиғич ёрдам кўрсатиш хизмати. *Тез ёрдам машинаси. Тез ёрдам чақирмоқ.*

ТЕЗАК [*ф-т*] 1 Ҳайвон ёки қуш ахлати; гўнг. *Мол тезаги.* ▪ *Йигитлар қўйларнинг сийдик ва тезакларига булғаниб ётган тутқунларнинг қўл-оёқларини ечиб, қўрадан ҳайдаб чиқармоқчи бўлдилар.* Айний, Қуллар. *— Оқ қушларнинг тезаги оппоқ бўлар экан,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 Қуриган ёки ёқиш учун махсус қуритилган гўнг (асосан, мол гўнги). *Ҳайдар.. ўчоқ ичига кўмилган ўтни очиб, устига бир дона тезак қўйиб, пуфлаб бир оз яшнатди.* Айний, Қуллар. *Ўчоқда тезак милтиллаб ёнар қора човгум биқир-биқир қайнарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

♦ **Тенг тенги билан, тезак қопи билан** ҳар ким мавқеи, обрўйи жиҳатидан ўзига тенг, мос, мувофиқ киши билан бўлиши лозим, деган маънодаги мақол. *Тенг тенги билан, тезак қопи билан! Бозоров бир қоп тезак! Адолатнинг тенги Нормат.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТЕЗАКЛАМОҚ Табиий ҳожат чиқармоқ, ёзилмоқ (ҳайвон ва қушлар ҳақида). *От тезаклади.*

ТЕЗАКХОНА [*ф-т*] Тезак сақланадиган ёпиқ жой, саройхона.— *Офарин! — эшон ясама кулди.— ..Тинчгина бол чайнаб юрган одам, тезакхонада истиқомат қилибсиз.* И. Раҳим, Тақдир.

ТЕЗГИЗАК [*ф-т*] Ёғоч канаси.

ТЕЗГИР [*ф-т*] Овни тез оладиган, олғир. *Тезгир бургут. Тезгир този.*

ТЕЗДА(Н) *рвш* Орадан кўп вақт ўтмасдан, қисқа муддат ичида, оз фурсатда; дарров. *Қишнинг биринчи ярми қуруқ келди. Икки мартагина қор ёғиб, тезда эриб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кеча клубга борган хотининг Адолатга кўзи тушиши билан ранги ўзгариб кетди. Лекин, тезда ўзини ўнглаб олди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Бектемир тездан ўзини пастликка ташлади, югура-югура ўрмонга кирди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТЕЗИҚМОҚ *диал.* Тез юрмоқ, тезликни оширмоқ; тезлашмоқ. *Зулфизар отига ғазаб қамчисини урди, ғойибнинг қушидай тезикиб кетди.* «*Зулфизар билан Авазхон*».

ТЕЗИС [*р<грек*] 1 Илмий асар, мақола, доклад ва ш. к.даги асосий ғояларнинг қисқа ва лўнда ифодаси. *Доклад тезиси. Лекция тезиси. Ленининг апрель тезислари.*

2 *лог.* Ҳақиқат эканлиги исботланиши лозим бўлган ҳукм, мулоҳаза, фикр.

ТЕЗКОР [*ф-т*] Тез ишлайдиган, ишни тез, чаққон бажарадиган. *Тезкор уста.* ‖ *Турсун Маматқулова, Ниёзгул Келдиева сингари тезкорлар ҳам кунига 70—90 килограммдан «оқ олтин» те-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ришяпти. А. Ҳалилов, Қарвонбошилар. | Иши серунум, сермаҳсул. *Бу машина [пахта териш машинаси] аввалги «Турман вакуум»дан анча яхши, қулай, тезкор бўлиши керак.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТЕЗҚОРЛИК I **тезкор** *с. белги оти. Унинг тезкорлиги ҳаммани ҳайратда қолдирди.*

2 Тез ишлаш, ишни тез бажариш; ишда жадаллик. *Ғалла ўрим-йиғими тезкорликни талаб қилади.* ▪ *Ўрта Осиёнинг талай қисмини эгаллаб ётган тоғлар бағридаги бойликлар йил сайин тезкорлик билан ўзлаштирилмоқда.* А. Раззоқов, Муҳокама мавзуи.

ТЕЗЛАМА: ▪ **тезлама қилмоқ** *кам қўлл. айн.* **тезламоқ** II.

ТЕЗЛАМОҚ I 1 Тез юрмоқ, югурмоқ, юриш, югуриш тезлигини оширмоқ, тезлаштирмоқ. *Поезд тезлаб кетди.* ▪ *Комилжон тезлаб келиб, Ҳалиловга қўл узатди: — Келинг, Ҳалилов ака.* И. Раҳим, Ихлос. **Одимини (ёки қадамини) тезламоқ** тез қадам ташламоқ, қадамни тезлаштирмоқ. *Тушликни ҳам унутиб, Кетдилар одим тезлаб. Кечга қадар юрдилар, Турли сўқмоқ йўл излаб.* Ғайратий.

2 Тез юришга ундамоқ, қистамоқ. *Куч борича отим тезлаб кўраман.* «Муродхон».

3 Ҳужум қилишга, уришишга ундамоқ, хезламоқ, гижгижламоқ. *Хўрозларни бир-бирига тезламоқ. Беданани тезламоқ.*

4 Чархлаб, қайраб ўткир қилмоқ. *Кетмонни тезламоқ. Ўроқни тезламоқ.* | *кўчма* Қайрамоқ. *Майдон кўрса кийикдай бўб хезлайди, Душманга тишини доим тезлайди.* «Равшан».

5 *с. т.* Олов тезлик қилиб, оқиб, кўчиб тушмоқ (тандирда ёпилган нон, сомса ҳақида).

ТЕЗЛАМОҚ II Бинонинг ишдан чиққан деворини, томни бузмасдан кўтариб қўйиб, ремонт қилмоқ, янгиламоқ. *— Уйнинг орқасини тезласаммикин,— дея кўнглидан ўтказди Бўтабой,— шошмасдан яхшилаб тезласам. Уйнинг ичини қумсувоқ қилсам.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ТЕЗЛАНМОҚ I 1 **тезламоқ** I 1 *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Одимлар тезланди. Иш суръати тезланди.*

2 *диал.* Хезланмоқ. *Ҳасан мард буни кўриб, кўзи ёшга тўлиб, жазаваларини қўзғалиб.. тезлана берди.* «Равшан».

ТЕЗЛАНМОҚ II **тезламоқ** II *фл. мажҳ. н. Уйнинг орқа девори тезланди.*

ТЕЗЛАНТИРМОҚ **тезланмоқ** I 1 *фл. орт. н.*

ТЕЗЛАТИЛМОҚ I **тезлатмоқ** I *фл. мажҳ. н. Колхозга минерал ўғит ташиш тезлатилди. Қурилиш суръати тезлатилди.*

ТЕЗЛАТИЛМОҚ II **тезлатмоқ** II *фл. мажҳ. н. Уйнинг бир томони тезлатилди.*

ТЕЗЛАТҚИЧ 1 *махс.* Бирор иш-ҳаракат ёки жараённи тезлатиш учун хизмат қиладиган асбоб, қурилма ва ш. к. *Ядро заррачалари тезлаткичи.*

2 Бирор жараённи тезлаштирадиган, ривожлантирадиган омил, восита, куч. *Совет халқларининг бирлиги, қардошларча ҳамкорлиги.. социалистик тараққиётимизнинг қудратли тезлаткичидир.* Ш. Рашидов, Ягона, аҳил оила.

ТЕЗЛАТМОҚ I 1 **тезламоқ** I 1, 4 *фл. орт. н. Поездни тезлатмоқ. Юрак уришини тезлатмоқ. Кетмонни тезлатмоқ.*

2 Иш-ҳаракат, тадбир ва ш. к.ни муддатидан олдин амалга оширмоқ, тезроқ бажармоқ, жадаллаштирмоқ, тезлаштирмоқ. *Ишни тезлатмоқ. Тўйни тезлатмоқ. Меҳмонлар кетамиз дейишяпти, ошни тезлатинг.* ▪ *[Мирбадал:] Ҳа, [сабзини] тезлата қолинглар, азаматлар.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. | Тезлигини, суръатини оширмоқ. *Ядро нурланиши полимерланиш процессини 5—10 марта тезлатади.* «Фан ва турмуш», 1959, № 10. *[Ёрмат:] Дунё ўзи шундай яратилган. Йўлчи, чирогим, сувни тезлатинг!* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шербекнинг ёлворувчи овозини эшитганда Нигоранинг кўзлари бирдан ёшга тўлди, лекин у тўхташ ўрнига қадамини баттар тезлатди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 *айн.* **тезламоқ** I 3. Хўрозларни бир-бирига тезлатмоқ.

ТЕЗЛАТМОҚ II **тезламоқ** II *фл. орт. н.*

ТЕЗЛАШМОҚ I 1 **тезламоқ** I 1—4 *фл. бирг. н. Чавандозлар отларини тезлашиб, бир зумда кўздан ғойиб бўлдилар. Йигитлар болаларни тезлашиб курашга туширишди.*

2 Суръати, тезлиги ошмоқ, жадаллашмоқ; кучаймоқ, авжга минмоқ. *Поезд тезлашди.* ▪ *Шабада ҳам тезлашиб, болаларнинг сочлари ва галстуклари билан тинмай ўйнашмоқда.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | Қизғин тус олмоқ, қизғинлашмоқ. *Ишлар тезлашиб кетди. Янги усулга ўтилгач, уй қуриш икки ҳисса тезлашди.* | Муддатидан олдин амалга ошмоқ, тезроқ бўлмоқ. *Ўйлаб қараганда, унинг эндиги тақдири, кўп жиҳатдан, мана шу сафарига ҳам боғлиқ; ҳатто тўйининг тезлашуви ҳам, тўйдан кейинги саёҳат ҳам шунга боғлиқ.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТЕЗЛАШМОҚ II **тезламоқ** II *фл. бирг. н. Усталар уйни бир кунда тезлашди.*

ТЕЗЛАШТИРМОҚ **тезлашмоқ** I 2 *фл. орт. н. Ҳосил етилишини тезлаштирмоқ. Ишни тезлаштирмоқ. Тўйни тезлаштирмоқ.* ▪ *Мингбоши супага яқинлашганда қадамини майдалаштириб, тезлаштириб, бутун гавдаси билан букилиб олдинга югурди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЕЗЛИК 1 *тез* 4 *с. белги оти. Тезлик қилмоқ.* ▪ *[Жайноқ:] Нима учун қамади? [Содиқ:] Феълим шайтон, тезлик қилиб, элликбошига калла солиб қўйдим.* Н. Сафаров, Уйғониш.

2 Иш-ҳаракат, процесс ва ш. к. нинг жадаллиги, суръати, даражаси. *Иш тезлиги. Ҳисоблаш тезлиги.* ▪ *Бу фикр Эргашевнинг хаёлидан чақмоқ тезлигида ўтди.* Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон. **Тезлик билан** 1) имкон борича қисқа вақт ичида, тез суръат билан, жадал. *Ҳосилни тезлик билан йиғиб-териб олмоқ;* 2) дарҳол, ошиғич равишда, кечиктирмай. *Тезлик билан етиб кел.*

3 *физ., тех.* Жисм босиб ўтган масофанинг шу масофани босиб ўтиш учун кетган вақтга нисбати. *Юриш тезлиги. Югуриш тезлиги. Товуш тезлиги. Ўртача тезлик. Тезлик бирлиги. Тезликни ҳисобламоқ. Трактор баландликка биринчи тезликда чиқади.*

ТЕЗЛИКДА *рвш* Тезлик билан, тезда, тез. *Тезликда етиб келиб Сен ҳам давранизга кир. Кўм-кўк арча тагида Сакраб-сакраб ўйнаб бер.* И. Муслим.

ТЕЗОБ [*ф-т*] 1 *кам қўлл.* Тез оқадиган, тезоқар. *Избоскан қишлоғининг этагидан . . тезоб дарё оқади.* Й. Шамшаров, Олтин куз. *Қалбинг ишлар ишқин куйлаб доимо, Мисралар ирмоқдай тезоб, шўх, тоза.* М. Бобоев.

2 *махс.* Турли технологик процессларда тозалаш, оқлаш, ошлаш ва ш. к. мақсадда ишлатиладиган моддаларнинг умумий номи. *Терини тезобга солмоқ. Металлни тезобда тозаламоқ.*

ТЕЗОБЛАМОҚ *махс.* Тезобда ишлов бермоқ. *Терини тезобламоқ. Металлни тезобламоқ.*

ТЕЗОБЛИК **тезоб** 1 *с. белги оти. Дарёнинг тезоблиги.*

ТЕЗОТАР 1 Бирин-кетин жуда тез ўқ отадиган. *Тезотар милтиқ. Тезотар зенит тўпи.*

2 Тез сайрайдиган, сайроқи (бедана ҳақида). *[Комил бедананинг сайрашини эшитиб тўхтайди:] Оҳ, оҳ, оҳ! Бай-бай-бай! Зап тезотар бўпти-да.* Ё. Ёқубов, Чин муҳаббат.

ТЕЗОҚАР Тез оқадиган. *Тезоқар дарё, пулемётлардан ёмғирдек қуйилаётан ўқ, . . снарядларнинг даҳшатли чинқириғи ҳужумни тезлатгани қўймас эди.* А. Раҳмат, Азиз тупроқда унган дўстлик.

ТЕЗПАЗАК [*ф-т*] *диал.* Тезпишар. *Тезпазак ўрик.*

ТЕЗПИШАР Тез пишадиган, эрта етиладиган; чиллаки. *Тезпишар пахта навлари. Тезпишар ўрик. Тезпишар қовун.* ▪ *Анов пол тутзор кўркам — Раъно қаламчалари. Бу поли — Салимжоннинг Тезпишар олчалари.* Қ. Муҳаммадий.

ТЕЗ-ТЕЗ [*ф-т*], *рвш* 1 Тезлик билан, жадал, илдам. *Тез-тез юрмоқ. Тез-тез ишламоқ.* ▪ *Шоир дафтарчасини тиззасига қўйиб, тез-тез ёзар эди.* А. Қаҳҳор, Картина. *Алимжоннинг юраги тез-тез уриб, бадани қизишди.* К. Раҳимов, Ўз касбини севган йигит. |

www.ziyouz.com kutubxonasi

Шошиб-пишиб, шошилиб. [*Мадамин*] *худди бировдан қизғангандек тез-тез ошар ва чайнамасдан ютар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Кўп вақт оралатмай, бот-бот, ўқтин-ўқтин. *Бемор тез-тез сув сўрар эди.* ▪ *Гулнор бу ой ичида тез-тез оғриб турди.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Энди сиз шу ерда қолинг,— деди онасига Нормат, дарвозадан чиқаркан,— уринманг.. Тез-тез хат ёзиб тураман.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТЕЗУЧАР Тез учадиган, учиш тезлиги катта. *Тезучар самолёт. Тезучар қуш.*

ТЕК *рвш* 1 Ҳаракатсиз, қимирламасдан ва овоз чиқармасдан, жим. *Тек тур. Тек ўтир.* ▪ *Ҳамма бир лаҳза тек қолиб, бирдан қаттиқ кулги кўтарилди.* А. Қаҳҳор, Майиз ёмаган хотин. *Унда лайлак бир оёқлаб туриб, яшилланиб келаётган адирларга кўз ташлаб, тек қотган.* С. Аҳмад, Ҳукм. | *унд. с. вазифасида* Қимирлама, жим.— *Тек, ўртоқлар,— деди раис ва давом этди,— ўзингиз экасизми?* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Ҳеч иш, ҳаракат қилмасдан, бекор. *Тек турмаган, тўқ турар.* Мақол. ▪ *Унинг [Ҳайдарбойнинг] қўллари тек турмайди: дам узун оташкурак билан тўнканинг ўт олган жойларини қоқиб, яна ҳам кўпроқ биқситади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳамма ҳаракатда-ю, ёлғиз мен тек ётибман.* Ойдин, Олтин узукка олмос кўз. *Мана, ўртоқлар, душман тек ётмайди. Раҳим понсад 4-отрядга шу кечаси ҳужум бошлаш планини тузибди.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ТЕКИН Эвазига пул, ҳақ ёки бошқа бирор нарса талаб қилинмайдиган; пулсиз, бепул. *Текин овқат. Текин меҳнат.* ▪ *Узоқ сафарга пул керак. Текин қимиз, эт қайда.* Ойбек, Қутлуғ қон. || *Мана энди Совет ҳукумати ўқишни осон ва текин қилиб қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Меҳнати эвазига пул, ҳақ талаб қилмайдиган. *Текин хизматкор.* || *Тек тургунча, текин ишла.* Мақол. | Меҳнатсиз топилган, бемеҳнат. *Текин пул. Чигиртқалар экин ер, экмай-тикмай текин ер.* Мақол. || — *Сен ҳали шунақа ёмонмисан-а? Ўй-бўй! — деди завхоз. Шунчалик текин еб-ичиб, ўқиб юрганингга шукур қилиш керак.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Сув текин** жуда арзон, арзон-гаров. *Хотинларнинг меҳнати айниқса қадрсиз, сув текин бўлишини ўшанда билдим.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Текин томоқ** қ. **томоқ** 3.

ТЕКИНГА *рвш* Эвазига пул, ҳақ ёки бошқа бирор нарса олмасдан ёки бермасдан; пулсиз, бепул. *Текинга ишлатмоқ. Текинга олмоқ.* ▪ *Қаранг, бировларнинг болаларини пул сарф қилиб, вақт сарф қилиб текинга ўқитса-я!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЕКИНЛИК **текин** *с. мавҳ. от. Сакиз йиллик таълимнинг текинлиги .. илм олиш ҳуқуқини таъминлайди.*

ТЕКИНТОМОҚ (*тўғриси* **текин томоқ**) қ. **томоқ** 3.

ТЕКИНХЎР 1 Меҳнат қилмасдан бошқалар ҳисобига кун кўрувчи; ҳаромхўр; паразит. *Текинхўр бойлар бошига Ёғдирдинг сен лаънат тошини.* Ҳ. Пўлат.— *Раҳмат, раҳмат,— дейди текинхўр мингбоши «ҳурмати»дан хурсанд бўлиб.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. || *Меҳнат қилган торта берди кулфатни, Текинхўрлар сура берди ширатни.* Фозил шоир. *Ернинг асл фарзанди — меҳнаткаш. Текинхўрлар, сояпарварлар бизга арқоқ-ўриш бўла олмайди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *биол.* Бошқа организмларга ёпишиб, уни сўриш билан яшовчи майда жонивор ёки ўсимлик; паразит. *Текинхўр зарпечак.* ▪ *Энди чимқирқар машина соламан бу текинхўр газандага.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТЕКИНХЎРЛИК **текинхўр** *с. мавҳ. от. Капиталистлар синфининг текинхўрлиги. Текинхўрлик билан кун кечирмоқ.*

ТЕКИС 1 Юзида ғадир-будир, баланд-паст, ўнқир-чўнқир жойлари бўлмаган, силлиқ. *Текис тахта. Текис майдон. Текис девор.* ▪ *Кеча қоронғи ва туманли эди. Кенг, текис кўчага узоқдан чироқлар туман ичида хира, совуқ нур сепади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кесилган тупроқни саҳнинг ўнқир-чўнқир ва бўғоз-қисир жойларига тарқатиб, текис бир саҳн ҳосил қилади.* А. Қодирий, Обид кетмон. | Бири баланд, бири паст эмас; баравар, бирдай. *Ҳамма дарахтлар бир чизиқ устида текис саф тортиб туради.* Ойбек, Қутлуғ қон. || *Узун-узун ғўза қаторлари худди ипга тизиб қўйгандек текис.* Ҳ. Назир, Механизатор Тўлаган Тошев. | Бўйи-басти баравар, тенг. *Кўк блузка кийган икки қиз Башоратларнинг олдига келди. Улар бир-бирларига жуда ўхшар, бўйлари ҳам текис, жуда чиройли қизлар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Бир маромдаги, бир хил тезликда рўй берадиган. *Текис ҳаракат. Текис одим.* ▪ *Ғилдиракларнинг тарақлаши қизил вагонда жуда яққол эшитилар ва поезднинг бир текис тебраниши билан бирга музика тактидай ашулага ёрдам берарди.* П. Қодиров, Уч илдиз. || *Саодатхон .. секин, фақат Дусягина эшитадиган қилиб сўзлади, уларнинг юраги текис урар эди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. || *Тўпанисо бир текисда нафас олиб, маст уйқуда ётар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 *рвш* Бараварига, ёппасига бир вақтда; шиға, қийғос. *Уруғларни текис ундириб олмоқ. Гилослар бир текис гуллади. Ғўзалар бир текисда униб чиқди.* ▪ *Ҳар сафар текис чиқиб, яшнаб ўсаётган ям-яшил ғўзаларни кўрганимда .. пахтазордан чиққим келмас эди.* О. Ёқубов, Икки муҳаббат.

4 Ҳар жиҳатдан тенг, баравар, бир ҳуқуқдаги. || *У[Мамасаид] бир гал машғулот вақтида: — Колхоздан мақсад ҳаммани бир текис қилишми? — деб сўради.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Сув худойимнинг мулкими? Халойиқ текис ичади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мени сайланг, негаким, Энди қадрдон бўламан. Бир текис ҳамманигизга Хизмати бажон қиламан.* Ҳамза.

5 *кўчма с. т.* Беишкал, силлиқ. *Иши жуда текис.* || *Ҳамма иш текис бўлиб кетди.* | Бир хил қилиб. *Муса кўса бир ерда турмас, чигитларни бир текисда экиш кераклигини, чигит тўрт энликдан чуқур бўлмаслигини ҳа деб тайинларди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

6 *с. т.* Қелишган, чиройли. *Ўртада ўн олти-ўн етти яшар бачча ўйнайди. У рангсиз, хипча, «текисгина», яна тўғрироғи «попукдай» бола.* Ойбек, Қутлуғ қон.

7 *с. т.* Силлиқ, равон (нутқ, услуб ҳақида). *Текис нутқ.* ▪ — *Узилиб қолдик, ўртоқ генерал,— деди Бектемир, текисроқ, дадилроқ сўзлашга тиришиб.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТЕКИСЛАГИЧ Нарсаларнинг юзини текислаш, силлиқлаш учун хизмат қиладиган асбоб ёки машина. *Ер текислагич.* ▪ *Доирани текислагич ёрдами билан горизонтал ҳолатга келтириш мумкин.* «Астрономия».

ТЕКИСЛАМОҚ 1 Баланд-паст, ғадир-будурларини йўқотиб, текис, силлиқ қилмоқ. *Ерни текисламоқ. Кўчани текисламоқ. Тахтани текисламоқ.* ▪ *Нодира бошлиқ бир тўда ўқувчилар спорт майдончасини текисладилар.* С. Зуннунова, Янги директор. | Зарб билан уриб ёки босиб силлиқ, ясси қилмоқ, тўғриламоқ. [*Чол*] *терига сув пуркайди ва кўва билан дўқ-дўқ уриб, чармни текислайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ғижимни ёзиб тўғриламоқ, тартибга солмоқ. *Нормат ўрнидан туриб, камарини қаттиқ тортиб, гимнастёркасини текислади-да, Адолатнинг олдига борди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Анна Ивановна чалишдан аввал гитаранинг қулоғи тепасидаги шоҳи лентадан боғланган бантикни текислади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.| Четини, арайишини ўлиб текис, баравар қилмоқ. *Сочни қирқиб текисламоқ. Гулларни текислаб қирқмоқ.*

2 Бир чизиқ бўйлаб текис жойлаштирмоқ. *Сафларни текисламоқ.* ▪ *Рота командири жангчиларга кийимларини тузатишни, қуролларни яна қайта текислаб тартибга солиб қўйишни буюрди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 *сиёс.* Мавқеи, ҳуқуқи жиҳатидан тенг, баравар қилмоқ, бараварламоқ.

4 *с. т.* Ишкалларни йўқотиб силлиқламоқ, тўғриламоқ. *Ҳамма иш текислаб юборилди.*

5 *кўчма с. т.* Бартараф қилмоқ, тинчитмоқ; гум қилмоқ. *Бу бир ярим*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ой муддат ичида бир эмас, бир неча Муҳаммадражабни текисламоқ имкони бор. А. Қаҳҳор, Сароб.

ТЕКИСЛАНМОҚ текисламоқ *фл. мажҳ. н. Ер машиналар билан текисланди. Кўча текисланди. Сафлар текисланди. Ишнинг бу ёғи текисланди.* ▪ *Тахтанинг бир учини қозиққа, иккинчи учини унгур томонга қаратиб, шайтон билан текисланди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЕКИСЛАТМОҚ текисламоқ *фл.орт. н. Сочни текислатмоқ.* ▪ *У[Мутал] қишлоқ ўртасидаги тепаликни текислатиб, кўчат ўтқазишга киришмоқчи эди.* О. Ёқубов, Ларза.

ТЕКИСЛАШМОҚ текисламоқ *фл. бирг. н.*

ТЕКИСЛИҚ 1 текис *с. белги отн. Ернинг текислиги. Тахтанинг текислиги.*

2 Баланд-пасти бўлмаган текис ер, текис майдон. *Рўпарадаги текисликда район дарахтлари қорайиб кўринар.. эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *физ., мат.* Текис юза. *Проекцияловчи текислик. Қия текисликдан жисмнинг тушиши.*

4 *геогр.* Қатта баландликлар, тоғлар бўлмаган, нисбий текис бўлган ер сатҳи. *Қуруқлик юзасининг текис ёки андак паст-баланд бўлган катта майдонлари текисликлар деб аталади.* «География».

5 *сиёс.* Ҳар жиҳатдан тенглик, тенг ҳуқуқлилик. *Иқтисодий текислик.*

ТЕКИССИЗ Текисмас, нотекис. *Текиссиз тараққиёт.*

ТЕКИССИЗЛИҚ текиссиз *с. белги отн. Ривожланишнинг текиссизлиги.*

ТЕКИСЧИ *сиёс.* Текисчилик тарафдори.

ТЕКИСЧИЛИҚ 1 Бажарилган ишнинг миқдори ва сифатини ҳисобга олмасдан ҳаммага баб-баравар ҳақ тўлаш. *Текисчиликка қарши кураш.*

2 *сиёс.* Қишиларни, қайси синфга мансублигидан қатъий назар, иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан тенг имкониятли, тенг ҳуқуқли қилишга уриниш. *Деҳқонлар текисчилик учун эмас, балки помешчикларнинг ерларини ўз қўлларига олиш учун курашдилар.* В. И. Ленин, Китобга рецензия.

ТЕККИЗИЛМОҚ теккизмоқ *фл. мажҳ. н.*

ТЕККИЗМОҚ *с. т.* Тегизмоқ, тегдирмоқ. *Қўл теккизмоқ. Тил теккизмоқ.* ▪ *Хуморхон киради. Яна ухлаб қолган Марасулнинг бурнига чўп теккизиб уйғотади.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ТЕКСТ [*р<лат*] **1** Ёзилган, кўчирилган ёки босилган ижодий, илмий асар, нутқ, ҳужжат ва ш. к. ёки уларнинг бир парчаси; матн. *Ленин асарлари тексти. Мақоланинг тексти. Телеграмманинг тексти. Характеристиканинг тексти.* ▪ *Жумлалари турар текис, зумда варақ чиқар эгиз. Газета, журнал, китоб Текстлари ўқишга боп.* Қ. Муҳаммадий.

2 Музика асарига, мас. бирор куйга, опера, романс ва шу кабиларга асос бўлган шеър, сўз.

3 *полигр.* Йирик шрифтлардан бирининг номи.

ТЕКСТИЛЬ [*р<мат*] **1** Тўқимачилик саноати маҳсулоти; газмол.

2 *с. т.* Тўқимачилик комбинати. *У текстилда ишлайди.*

ТЕКСТИЛЬКОМБИНАТ, текстиль комбинати Тўқимачилик комбинати.

ТЕКСТОЛОГ [*р*] Текстология мутахассиси, матншунос. *Ўзбек текстологлари.* || *Текстолог олим.*

ТЕКСТОЛОГИК [*р* текстологический] Текстологияга, матншуносликка оид. *Текстологик тадқиқот.*

ТЕКСТОЛОГИЯ [*р<лат+грек*] Филологиянинг ёзма ёдгорлик, бадиий, тарихий асар, ҳужжат ва ш. к.ни ўрганиш, уларнинг асл текстини тиклаш ёки оригиналга энг яқин текстини тайёрлаш билан шуғулланувчи бўлими; матншунослик. *Республикамизда текстология фани равнақини унинг асосчиларидан бири Порсо Шамсиевсиз тасаввур қилиб бўлмайди.* С. Ғаниева, Алломанинг табаррук ёши.

ТЕКТОНИК [*р* тектонический] **1** Ер қобиғи ҳаракати ва унинг ўзгаришларига оид; шулар натижасида содир бўлган. *Тектоник процесслар.* ▪ *Япония ва Америкаининг ғарб қирғоқларида содир бўладиган зилзилаларда ҳам тектоник, ҳам вулканик кучлар бараварига иштирок қилади.* Т. Ҳамрабоев, Зилзила ҳақида мулоҳазалар.

2 Ернинг тузилиши ва ўзгаришига оид. *Тектоник карта.*

ТЕКТОНИКА [*р<грек*] *геол.* Геологиянинг ер қобиғининг ҳаракати ва ўзгаришларини ҳамда ундаги процессларни ўрганувчи соҳаси. *Геологларнинг махсус группаси.. ишида тектоника, геофизика, гидрогеология соҳасида.. иш олиб бораётган энг таниқли мутахассислар қатнашдилар.* Ҳ. Тўлаганов, Тошкент зилзиласининг табиати ўрганилмоқда.

ТЕКТУРМАС 1 Бекор тура олмайдиган, бекорчиликни ёқтирмайдиган, тиниб-тинчимас, серҳаракат. *Тектурмас чол.*

2 Шўх, тўполончи (кўпинча болалар ҳақида). *Тектурмас бола.*

ТЕКШИРИЛМОҚ текширмоқ *фл. мажҳ. н. Иш батафсил текширилди. Қарорларнинг ижроси кўп марта текширилди. Фанда текширилмаган соҳалар.* ▪ *— Бу бир марта текширилган эди-ку, яна текширилсинми? — деди Бўтабой.— Яна текширилсин! — деди чўтир хотин.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТЕКШИРИШ 1 текширмоқ *фл. иш отн. Қарорнинг бажарилишини текшириш. Бухгалтерия фаолиятини текшириш.*

2 Ўрганиш, тадқиқот. *Геологик текшириш. Илмий-текшириш институти.*

3 Тафтиш, ревизия. *Агар текшириш натижасида Ҳасанжон бу ишга илинган бўлиб чиқса, у ҳам нобуд бўлади, . . жазосини тортади.* Айний, Қуллар.

ТЕКШИРИШМОҚ текширмоқ *фл. бирг. н. Улар ферма хўжалигини росс бир ҳафта текширишди.*

ТЕКШИРМОҚ 1 Қараб чиқиб, кўздан кечириб, синаб талабга ёки ҳақиқатга мослигини, дурустлигини аниқламоқ. *Ҳужжатларни текширмоқ. Уй вазифасини текширмоқ. Моторни текширмоқ. Депутатларнинг ваколатини текширмоқ.* ▪ *[Ходаларнинг] атрофига тош суятиб, маҳкамлатди. Яна текшириб кўрди — тўғри ўйилган, уч хода бир чизиқда эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Илмий асосда ўрганмоқ, анализ, таҳлил, тадқиқ қилмоқ. *Беморни текширмоқ. Гулнинг тузилишини текширмоқ. Қоннинг таркибини текширмоқ.* | Сўраб, суриштириб билмоқ, аниқламоқ. *Қиз, қуда, уй, жой, насл ва насаб текшириб юрувчи Ўзбек ойимнинг.. [Отабекнинг] бу уйланишига нима дейиши ва қандай қараши, албатта, маълум эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Назорат учун кўздан кечирмоқ, тафтиш, ревизия қилмоқ. *Қарорнинг ижросини текширмоқ. Кассани текширмоқ. Ферма хўжалигини текширмоқ.* ▪ *Тўхта, қаерга борасан?. . сен комиссия аъзосисан-ку. Текширишни биткзганимиздан кейин актга қўл қўйиб, сўнгра ўз ишингга борасан.* Айний, Қуллар.

4 Ҳар томонлама кўриб чиқиб, ўрганиб, муҳокама қилиб, ҳақиқатни очмоқ, аниқламоқ; тергамоқ. *Жиноятни текширмоқ. Шикоятни текширмоқ.* ▪ *Буни, албатта, кўрамиз, текширамиз, тагига етамиз, ўзимизнинг кучимиз етмаса Иван Петровичга арз қиламиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Туркистон Марказий Ижрокўми бу ерга сизнинг устингиздан тушган аризани текшириб, агар лозим бўлса, чора кўриб кетишга юборди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТЕКШИР-ТЕКШИР *с. т.* Устма-уст, қайта-қайта текширишлар. *Текшир-текшир қилмоқ.*

ТЕКШИРТИРМОҚ текширмоқ *фл. орт. н. Қонни текширтирмоқ. Лотерея билетларини текширтирмоқ.*

ТЕКШИРУВЧИ 1 текширмоқ *фл. ш. отн. Билет текширувчи. Қонни текширувчи.* || *Газ установкасини текширувчи мутахассис.* ▪ *Элмурод Ойимхоннинг маънодор, текширувчи саволларидан завқланиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *с. т. айн.* **ревизор.**

ТЕЛБА 1 Ақлдан озган, девона, жинни. *У бетлари юмдаланган, оппоқ сочлари юлинган бу телба хотинни ўзининг қирқ йиллик умр йўлдошига ўхшата олмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *[Мансур:] Бир ўлимнинг азоби мени телба қилаёзди.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Саидий ҳатто*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўзини телба, опаси қошида гуноҳкор ҳисоблади. А. Қаҳҳор, Сароб. | Бирор нарсага, кимсага ортиқ даражада берилган; савдойи, шайдойи. *Фақир ҳам шу фикрнинг телба бандасидир.* Ойбек, Навоий. *Уй бекаси телба бир товуш билан қичқириб, хона ичида уринарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Телба кўзлари билан Бектемирга боқди-да, укасининг қонли милтиғини чангаллади ва шамолдай учиб, Бектемирдан ҳам ўзиб кетди.* Ойбек, Қуёш қораймас. || *Зиёдилла афандининг ишқ телбаси эканлигига ЧЕКАни ҳам, судни ҳам, улусни ҳам ишонтирмоқ керак.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Телва-тескари; беўхшов. *Сиз менинг телба сўзларимдан аччиғланманг.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Телба бўлмоқ** 1) ақлдан озмоқ, девона, жинни бўлмоқ. *Осилжон қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди, ҳамма қиз телба бўлган, деб унга қаради.* Ж. Шарипов, Хоразм; 2) ўзини йўқотмоқ, ўзини унутиш даражасида ҳаяжонланмоқ. *Мен одамнинг бахтдан телба бўлганини ўшанда кўрдим.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 *кўчма поэт.* Жиловланмаган, асов. *Телба дарё. Телба тўлқинлар.* ▪ *Жўш уриб қирғоғини Хўплар эди телба сой.* Ғайратий. *Телба шамол қутуриб ҳамла қилди. Авайлаб ўстирилаётган ниҳолларни илдизи билан қўпориб кетди.* А. Набихўжаев, Мандат.

♦ **Телба тўнини тескари киймоқ** *айн.* **тўнини тескари киймоқ** *қ.* **тўн.**

ТЕЛБАЛАНМОҚ 1 Ақл-хушини йўқотмоқ, телбага ўхшаб қолмоқ. *Лаъли деган бу жувон Абдураҳмонбойнинг келини бўлган. Аммо Бўронбекка ишқи тушиб, унинг кўйида телбаланган.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Нима қилишини билмай гаранг бўлиб қолмоқ, саросимага тушмоқ. *Биз орқадан ҳужум қиламиз, сиз олдиндан; қоронғи кечада икки ўқ орасида қолган босмачилар телбаланиб, қочишдан бошқа чора тополмаслар.* Айний, Қуллар.

2 *кўчма* Шиддат билан пишқирмоқ, жўшга келмоқ, ўзини ҳар ёққа урмоқ (одатда сув ва шамол ҳақида). *Оқар жўшқин урароқ. Телбаланиб Хон ариқ. Ювилар тинмай қирғоқ, Ҳарён тошган, ҳайқириқ.* Ғайратий.

ТЕЛБАЛАРЧА *рвш* Телбаларга ўхшаб, ақлдан озган каби.— *Ҳаётим! Топдим, олма орқасидасиз! — деб юборди у* [Ғуломжон] *телбаларча қувониб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. || *Гумонимча, иситмангиз қаттиқ ушлаган кўринадир ва телбаларча мактубингизни иситма орасида ёзганга ўхшайсиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕЛБАЛИҚ 1 **телба** *с. белги оти. Телба телбалигини тан олмайди.* Мақол

2 Телбаларга, ақлдан озган, эс-хушини йўқотган кишиларга хос ҳолат, хатти-ҳаракат; жиннилик. *Телбалик излари йўқолиб, ақл ва ҳуснбарқ уриб турган кўзларга боқиш, унга* [*Адолатга*] *сира тенгсиз бир лаззат бағишларди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ТЕЛБАНАМО Телбалар каби, телбага ўхшаш, жиннисифат. *Телбанамо киши.* ▪ *Каримжон урушга кетгач, Асрора бирон ой телбанамо бўлиб юрди-ю, дарров ўзини ўнглаб олди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ТЕЛБАСАРО *кам қўлл.* Телбаларга ўхшаш, ақлу ҳушини йўқотган; девонасифат. *Телбасаро эмишсан гоҳи, Қийнар эмиш сени ташна лаб. Ўйларингни узун тунлари Қора фикр олармиш қамраб.* Т. Тўла.

ТЕЛБАСИМОН *айн.* **телбанамо.**

ТЕЛБА-ТЕСКАРИ Бир-бирига боғланмаган, пойма-пой; беўхшов. [*Гофиржон*] *Розия холанинг телба-тескари гапларини кўнглига олган бўлса, эҳтимол.* Н. Назаров, Замон.

ТЕЛВА-ТЕСКАРИ *с. т.* Телба-тескари.

ТЕЛЕБОШҚАРИШ *айн.* **телебошқарув.**

ТЕЛЕБОШҚАРУВ Узоқдан туриб бошқариш, масофадан бошқариш. *Республикадаги ҳамма гидроэлектростанциялар автоматлаштирилган, телебошқарув жорий қилинган.*

ТЕЛЕВИДЕНИЕ [*р*] Ҳаракатдаги ёки ҳаракатсиз объектларнинг тасвирини электр ва радио алоқа қурилмалари ёрдамида узоққа узатиш ва узоқдан кўриш ва унинг воситалари. *Марказий телевидение. Тошкент телевидениеси. Телевидение техникаси. Телевидение орқали кўрсатиш ва эшиттириш.*

ТЕЛЕВИЗИОН Телевидениега оид. *Телевизион марказ. Телевизион эшиттириш.*

ТЕЛЕВИЗОР [*р*<*грек*+*лат*] Телевидение орқали узатилган сигналларни тасвир ва овоз тарзида қабул қилиб кўрсатадиган ва эшиттирадиган аппарат. *«Рубин» маркали телевизор. Телевизорни ўрнатмоқ. Телевизорда концерт кўрмоқ.* ▪ *Уй тўридаги столда турган телевизор унинг* [*Холмирзанинг*] *диққатини кўпроқ тортди.* Ҳ. Назир, Одамнинг қадри.

ТЕЛЕВИЗОРЧИ *с. т.* Телевидение бўйича мутахассис; телевизор тузатувчи уста. *Ўтган куни телевизорчилар келиб, уни* [*Қувондиқни*] *суратга олишган, ҳийла овора қилишган эди.* С. Абдулла, Қувондиқ.

ТЕЛЕГА [*р*] Тўрт ғилдиракли арава. *Телегада гўнг ташиётган Дилшод ва Анзират йўлда учраб, гоҳо унга ҳазиллашар эдилар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТЕЛЕГРАММА [*р*<*грек*] Телеграф орқали юборилган ёки олинган хабар ва шундай хабар ёзилган қоғоз. *Қутлов телеграммаси. Телеграмма юбормоқ. Телеграмма олмоқ.* ▪ *Грейдернинг ёрдамчи куч сўраб берган телеграмма, радиограммаларига турлича ноаниқ жавоблар келди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТЕЛЕГРАФ [*р*<*грек*] 1 Узоқ масофаларга телеграмма, радиотелеграмма равишида ошиғич хабар узатиш учун хизмат қиладиган электр ва радио алоқасининг бир тури ва унинг воситалари. *Телеграфнинг кашф этилиши. Телеграф алоқаси. Телеграф аппарати. Телеграф симлари.* ▪ *Поезд шу қадар елмоқдаки, Нормативнинг назарида поёнсиз дашт чир айланиб, телеграф столбалари унга чопиб кетаётгандай.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Шундай хабарларни юборадиган ва қабул қилиб оладиган алоқа муассасаси ва унинг биноси. *Тошкент марказий телеграфи. Телеграфга бормоқ. Телеграфда ишламоқ.* ▪ *Бironта иморот йўқ. Станциянинг идораси, почта ва телеграф иккита кўк вагонга жойлашган.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ТЕЛЕГРАФИСТ [*р*] Телеграммалар юборувчи ва қабул қилиб олувчи телеграф ходим. *Телеграфист бўлиб ишламоқ.*

ТЕЛЕГРАФИСТКА [*р*] Телеграфист аёл.

ТЕЛЕГРАФИЯ [*р*] Ёруғлик, радио ва электр сигналлари воситасида узоққа тез хабар етказиш техникаси.

ТЕЛЕЖКА [*р*] 1 Кичкина телега; аравача. *Маҳсулот ортилган машиналар, тележкалар музхона ва пункт томон ошиқади.* М. Назаров, Яхшини мақтаса ярашур.

2 Баъзи машина ва механизмларнинг сурилиб юрувчи қисми. *Кран тележкаси.*

ТЕЛЕИНСЦЕНИРО́ВКА [*р*] Телевидение орқали берилган инсценировка.

ТЕЛЕМАРҚАЗ, телевизион марказ Телевидение алоқаси учун хизмат қиладиган, махсус ускуналанган муассаса ва унинг биноси.

ТЕЛЕМЕТРИҚ [*р* телеметрический] Телеметрияга оид. *Телеметрик аппарат. Йўлдош кеманинг телеметрик системаси.*

ТЕЛЕМЕТРИЯ [*р*<*грек*] Турли катталикларни узоқдан ўлчаш ва унинг методлари ҳақидаги фан.

ТЕЛЕМЕХАНИЗА́ЦИЯ [*р*] Ишлаб чиқариш процессларини узоқдан бошқариш ва назорат қилишда алоқа воситаларидан фойдаланиш.

ТЕЛЕМЕХА́НИК [*р*] Телемеханика мутахассиси.

ТЕЛЕМЕХАНИ́Қ [*р* телемеханический] Телемеханикага, узоқдан бошқаришга оид; узоқдан бошқариш учун хизмат қиладиган. *Телемеханик аппаратура. Телемеханик система.* | Телемеханика воситасида амалга ошириладиган. *Телемеханик контроль.*

ТЕЛЕМЕХА́НИКА [*р*<*грек*] 1 Ишлаб чиқариш процессларини, машина ва механизмларни алоқа воситалари ёрдамида узоқдан бошқариш ва назорат қилиш.

2 Узоқдан бошқариш ва назорат қилиш воситалари ва методлари ҳақидаги фан. *Автоматика ва телемеханика соҳасидаги илмий-тадқиқот ишлари.*

ТЕЛЕОБЪЕКТИ́В [*р*<*грек*+*лат*]

www.ziyouz.com kutubxonasi

Узоқдаги нарсаларни йирик масштабда суратга олиш учун ишлатиладиган фотообъектив.

ТЕЛЕСКО́П [*р*<*грек*] Осмон жисмларини кузатиш, суратга олиш ва ўрганиш учун белгиланган астрономик оптик асбоб. *Астрономлар тахминан 350 йилдан бери телескоп орқали Ойни ўрганадилар.* ▪ *Телескоп кўзимизни Сурайёдан ўтказди, Радио сўзимизни Жаҳонларга етказди.* Ғ. Ғулом.

ТЕЛЕСКОПИ́К [*р* телескопический] 1 Телескопга оид. *Телескопик линза.* | *Телескоп воситасида амалга ошириладиган. Телескопик кузатишлар.*

2 *тех.* У ёқ-бу ёққа суриладиган ёки сурилиб турадиган қисми бўлган. *Телескопик кран. Мотоциклнинг телескопик вилкаси.*

ТЕЛЕСКО́ПИЯ [*р*<*грек*] Осмон жисмларини телескоп орқали кузатиш.

ТЕЛЕСТУ́ДИЯ [*р*<*грек*+*итал*] Телевизион марказ қошидаги бевосита телевидение кўрсатувлари олиб бориладиган студия. *Сени излаб консерваторияга бордим, телестудияда дейишди. Оёғимни қўлимга олиб у ёққа югурдим, кейин бу ёққа.* Ш. Саъдулла, Икки билагузук.

ТЕЛЕТА́ЙП [*р*<*грек*+*инегл*] Ёзув машинкасига ўхшаш клавиатурали телеграф аппарати (узоқдан юборилган телеграмма бу аппаратда қоғоз лентага автоматик равишда ёзиб борилади). *Хабарни телетайп орқали узатмоқ. Телетайп лентаси.*

ТЕЛЕТАСВИР [*грек*+*а*] Телевидение орқали узатилган ва телевизор экранида қабул қилинган тасвир. *Космосдан берилган телетасвир.*

ТЕЛЕТОМОШАБИН [*грек*+*а*+*ф-т*] Телевизор орқали берилаётган кўрсатиш ва эшиттиришларни кўрувчи ва эшитувчи томошабин. *Телетомошабинларга манзур бўладиган программа.*

ТЕЛЕФО́Н [*р*<*грек*] Электр алоқа турларидан бири — узоқдан туриб сўзлашишга хизмат қиладиган қурилма ва унинг сигнал звоноги ҳамда гаплашиш трубкаси бўлган аппарати. *Телефонда (телефон орқали) гаплашмоқ. Телефон билан хабар қилмоқ. Телефон станцияси.* ▪ *Телефон жиринглади. Сулаймонов трубкани олди.* А. Қаҳҳор, Икки ёрти бир бутун. **Телефон қилмоқ** (*ёки* **қоқмоқ**) телефонда, телефон орқали гаплашмоқ. [*Хуморхон:*] *Ҳа, айтгандай, кимдир телефон қилиб сизни сўраган эди.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Муродова Қосимовга, Қосимов эса бошқармага телефон қоқа бошладилар.* И. Раҳим, Ихлос.

ТЕЛЕФОНБОЗ [*р*+*ф-т*] *с. т.* Телефон орқали гаплашишни яхши кўрадиган, идорадан чиқмасдан телефон орқали иш битиришга уринадиган одам.— *Тағин телефонбоз бўлиб кетибди, деб ўйламанглар,— гап қистириб қўйди Асадулла* [*мухбирга*]. Т. Хўжақулов, Секретарнинг ён дафтаридан.

ТЕЛЕФОНБОЗЛИК *с. т.* Идорадан чиқмасдан телефон орқали иш битиришга уриниш, телефонда гаплашиб вақт ўтказиш.

ТЕЛЕФОНИ́СТ [*р*] 1 Телефон станциясининг ходими.

2 Телефон линияларини ўтказувчи мутахассис.

ТЕЛЕФОНИ́СТКА [*р*] Телефонист аёл. *Смена тугади. Фотима опа ҳам, бошқа қизлар ҳам меҳнат постларини бошқа телефонисткаларга бўшатиб беришди.* С. Маҳмудова, Фотима.

ТЕЛЕФОНЛАШМОҚ *с. т.* Бир-бирига телефон қилмоқ, телефон орқали гаплашмоқ. *Байрамгача яна бир телефонлашамиз. Энди тез-тез телефонлашиб турайлик.*

ТЕЛЕФОНЛАШТИРМОҚ Бирор жойда телефон алоқаси ўрнатмоқ, уни телефон билан таъминламоқ. *Колхозни телефонлаштирмоқ. Қишлоғимизни аллақачон телефонлаштирганмиз.*

ТЕЛЕФОНОГРА́ММА [*р* < *грек*] Телефон орқали эшитиб ёзиб олинган хабар ёки маълумот. *Телефонограмма юбормоқ. Телефонограмма олмоқ.* ▪ *Февраль бошида яна телефонограмма, телеграммалар кучайди.* И. Раҳим, Ихлос.

ТЕЛЛУ́Р [*р* < *лат*] Химиявий элемент, кумушсимон кўкиш оқ рангли мўрт металл.

ТЕЛМИРМОҚ *с. т.* Термилмоқ.

ТЕЛМУРМОҚ *с. т.* Термилмоқ.

ТЕЛОВ: ақлингга телов текканми? *диал.* ақлдан оздингми?, ақлингни едингми?, сенга нима бўлди?

ТЕЛОГРЕ́ЙКА [*р*] Олди тугмаланадиган калта қавима пахталик. *Бригада бошлиғи Жумақўзи Абдураимов.. эгнида телогрейка, пахтазор оралаб юрган экан.* Х. Тўхтабоев, Оқ олтин хирмон-хирмон.

ТЕЛПАК 1 Тепаси юмалоқ, мўйна жиякли иссиқ бош кийими. *Савсар телпак.* ▪ *Кимки, оёғи толиб, сал орқада қолса, тулки телпак кийган бадқовоқ қўрбоши бешотар қўндоғи билан унинг курагига туртиб, пештаҳам сўзлар билан сўкади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Қундузсиз телпак** мўйна жияги бўлмаган, фақат ичига мўйна қопланган бош кийими. *Кўса, озғин, кенг гуппи тўн ва қундузсиз телпак кийган бир киши кирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *с. т.* Мўйнали ҳар қандай иссиқ бош кийим (қулоқчин, папаха, тумоқ ва ш. к.). *Мен Раҳимовни оддий кишилар, солдатлар орасида учратдим, унинг устида пўстини ва бошида қоракўл телпаги бор эди.* А. Раҳмат, Генералнинг шуҳрати. **Қулоқчин телпак** *айн.* **қулоқчин. Сочни телпак қилмоқ** сочини телпак шаклида бошга чамбарак қилиб ўрамоқ. *Сочини қилган телпак, Юзи қип-қизил чалпак. Кўрганлар қилиб эрмак — «Зап офатижон», дейди.* Т. Маҳмудов.

ТЕЛПАКДЎЗ Телпак тикадиган, тайёрлайдиган косиб. *Бу кўчада бой, савдогар, узангисоз, сарроч, маҳсидўз, кавушдўз, телпакдўз, дурадгор каби ҳунармандлар бор . . вди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ТЕЛПАКДЎЗЛИК телпакдўз *с. касб оти. Телпакдўзлик қилмоқ.*

ТЕЛЧИРАМОҚ *айн.* **терчиламоқ.**

ТЕ́МА [*р*<*грек*] 1 Илмий текшириш, мақола, бадиий асар ёки умуман фикр-мулоҳаза юритиш, суҳбат ва ш. к. учун танлаб олинган объект; мавзу. *Дарс темаси. Диссертация темаси. Лекция темаси. Суҳбат темаси. Замонавий темадаги асар.* ▪ *Бадиий асарда турмушни кўрсатиш учун ёзувчи томонидан турмушдан танлаб олинган ҳодисага бир асарнинг темаси* [*мавзу*] *деймиз.* «Адабиёт назарияси».

2 Музика асарига ёки унинг бирор қисмига асос бўлган оҳанг, мотив, куй.

ТЕМАТИ́К [*р* тематический] Тема ёки тематикага доир, бирор темага бағишланган. *Тематик концерт. Тематик виставка.* ▪ *Ойда бир марта оилавий тематик кечалар ўтказиб турилади.* У. Қобилова, Аҳил оила. **Тематик план** темаларни кўрсатиб тузилган план.

ТЕМА́ТИКА [*р*] Танлаб олинган, ишланган ёки ишланаётган темалар мажмуи. *Ёзувчи ижодида ҳозирги замон тематикаси.* ▪ *Фестивалда кўрсатилаётган фильмларнинг тематикаси, жанри ранг-баранг.* Ҳ. Акбаров, Изланиш йўлида.

ТЕМБР [*р*<*фр*] Бир пардадаги, бир хил баландликдаги ҳар бир товушнинг ўзига хос, бошқаларидан ажратадиган сифатлари. *Тембр — ҳар бир музика асбобининг ёки ашулачи овозининг ўзига хос характеридир.* ▪ *Чолғу асбобининг тузилиши ва шаклига кўра унинг тембри турлича бўлиши мумкин.* И. Акбаров, Музика саводи.

ТЕМИР 1 Химиявий элемент, болғаланганда яссиланадиган, исталган шаклга кирадиган, углерод билан қўшилганда пўлат ва чўян ҳосил қиладиган қорамтир кумуш рангли оғир металл. *Соф темир.* || *Темир қозиқ.* ▪ *Магнит ҳам темирни домига тортади, кесакни торта олмайди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Унинг* [*Қоратойнинг*] *ўн уч яшар ўғли дам босиб, кичик болға билан темирни уриб дадасига ёрдамлашарди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Арава темир** арава ғилдираги тўғинига қоқиладиган узун ясси темир. *Холмирза ака отга жабдуқлар олиш, аравага темир қоқдириш учун тушиб кетди.* А. Қодирий, Обид қетмон.

2 Темир (*эркаклар исми*).

♦ **Темир дафтар** ёзувлари қонун кучига эга бўлган дафтар. *Буларнинг ҳаммаси унинг бўйнида қарз бўлиб ётарди. Булардан ташқари, отасининг дафн харажатлари ҳам темир дафтарда ёзиғлиқ эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Темир интизом** мустаҳкам,

www.ziyouz.com kutubxonasi

бузилмас интизом. *Темир интизом ўрнатмоқ.* **Темир ирода** мустаҳкам ирода. *Темир иродали киши.* **Темир панжа** кучли, бақувват панжа, қўл. *Папоқ кийган қаҳрамон, Гавдали қоплон, Темир панжанг билан тўк, Душманингдан қон.* Ҳамза. **Темир қанот** 1) қанотлари энди шаклланиб келаётган, учишни энди ўрганаётган қуш болалари ҳақида. *Чумчуқ болалари темир қанот бўлиб қолибди;* 2) *кўчма* ҳали қўлидан бирор иш келмайдиган; ёш; гўдак. [*Содиқ:*] *Уйдаги темир қанот сағирларнинг ҳоли нима бўлади.* Н. Сафаров, Уйғониш; 3) *кест.* бирор иш ёки ҳунарни энди ўрганиб келаётган, бирор соҳага энди кириб келаётган; ғўр, хом. *Рубоб сотиб олганига ҳали икки ҳафта бўлмаган, ашуланинг авжи билан савтини унча фарқ қилмайдиган «темир қанот» ашулачиларга телестудия эшигини сахийларча очиб қўйиш ҳам ярамайди.* Т. Алимов, Навбатдаги номеримизда. **Темир қафас** атрофи маҳкам беркитилган, бирор ёққа чиқишга имкон бермайдиган жой; турма. [*Жамила:*] *Мени бу темир қафасга солдилар, ихтиёримни қўлимдан олдилар. Айланамда қанча пойлоқчи, қанча қоровуллар бор.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Темир қонун** мустаҳкам, бузилмас қонун. *Қабулга келганларни қунт ва чидам билан эшитиш, улар қўйган масалани ҳал этиш — Ойқиз учун темир қонун, тантанали қасам эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Темир ғов** мустаҳкам ғов, тўсиқ. *У хаёлига ҳеч қачон келтирмаган ва онаси томонидан йўлига тўсилган темир ғов Саодатхоннинг режаларини бузиб юборди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. **Темирни қизиғида бос** ҳар ишни ўз вақтида қил, фурсатни бой берма маъносида ишлатиладиган мақол. *«Темирни қизиғида бос», деган мақолга амал қилиб, унга мадҳ-сано ўқишга бошлади.* Ойбек, Навоий.

ТЕМИРАТКИ Шўралаган ёки қўтирсимон тери касаллиги. *Эчкининг сути темираткига дори бўлармиш. Бу Луқмони Ҳакимдан қолган гап.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ТЕМИР-БЕТОН Ичига темир чивиқлар ўрнатиб қуйилган бетон. *Темир-бетон буюмлари заводи.* ‖ *Темир-бетон устунлар. Темир-бетон шпаллар. Темир-бетон иншоот.*

ТЕМИРТАК 1 Темир парчаси. *Бу кичкина тугунчак ичида мозор тупроғи, темиртак, тобутнинг чўпи, совун, ўлик тирноғи ва ҳоказолар бор эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Ҳеч нарсага ярамайдиган эски ўтмас пичоқ. *Сабзи тўғраш учун шу темиртакдан бошқа пичоқ топилмадими? Опа дудуқланиб ва ёнида турган темиртак пичоқни олиб, Саидийга қаради.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ТЕМИР-ТЕРСАК Ишдан чиққан темир ва бошқа металл буюмлар; темир ва бошқа металл чиқиндилар. *Темир-терсак йиғмоқ.* ▬ *Ишлатилмаган тракторнинг уйилиб ётган темир-терсакдан нима фарқи бор.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТЕМИРТОШ *мин.* Темир рудаси. *Магнит темиртош. Қизил темиртош.*

ТЕМИРЧИ Темирни болғалаб, ундан турли буюмлар ясайдиган уста. *Ниначининг минг ургани, темирчининг бир ургани.* Мақол. ▬ *Катта кўча. Ўнг томонида Темирчилар босқон босади.* Э. Раҳим.

♦ **Гапга темирчи** *эск.* 1) гапни жуда чўзиб юборадиган, эзмалик қиладиган, эзма; 2) гапни айлантирадиган, гап билан алдайдиган.— *Тавба,— деб кулди Кумуш,.. сен қўрқмасанг ҳам бўлади, деб тағин нина тиқасиз... Мана шуни гапга темирчи, деб айтадилар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Отанг темирчими?** *ёки* **отанг темирчи ўтганми?** мунча эзмасан, гапни чўзма, деган маънода ишлатиладиган ибора. *Отанг темирчи ўтганми ўзи, гапни чўзиб нима қиласан?* С. Абдуқаҳҳор, Аччиқ дори.

ТЕМИРЧИЛИК 1 **темирчи** *с. касб оти. Темирчилик билан рўзғор тебратмоқ.* ▬ *Бу маҳаллада унга* [*Йўлчига*] *маъқул бўлган икки киши бор эди. Бири гузарда тақачилик-темирчилик қиладиган Қоратой, иккинчиси Шокир ота номли маҳсидўз чол.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *эск.* Темирчиларнинг дўкон ёки ишхоналари ўрнашган раста, кўча.

♦ **Гапга темирчилик** *эск.* 1) гапни чўзиш, эзмалик қилиш. *Гапга темирчиликдан худой сақласин, ота-онам темирчи ўтган эмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) гапни айлантириш, гап билан алдаш. *Кишини бўғасиз, Зайнаб! Гапга темирчилик яхши эмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕМИРҚОЗИҚ (Т — *катта*) *айн.* **Қутб юлдузи** *қ.* **қутб** 1.

ТЕМП [*р<лат*] 1 Музика асарини ижро этишнинг тезлик даражаси.

2 *спорт.* Бир хил ёки бирор ҳаракатларнинг ижро этиш суръати. *Югуриш темпи. Отиш темпи.*

3 Умуман суръат, тезлик. *Ишлаб чиқариш темпи. Ўсиш темпи.* ▬ *Ҳозирги куннинг темпи билан баравар ўсиб боролмаган киши орқада қолиб кетиши турган гап.* А. Толибов, Анқов.

ТЕМПЕРАТУ́РА [*р<лат*] 1 Нарсаларнинг иссиқ-совуқлик даражаси. *Металлнинг эриш температураси. Сувнинг қайнаш температураси. Ҳаво температураси. Температуранинг ўзгариши. Юқори температура.*

2 Тирик организмдаги, мас. киши баданидаги соғ ёки нотобликни кўрсатувчи иссиқлик даражаси; ҳарорат, иситма. *Унинг температураси баланд. Нормал температура. Беморнинг температурасини ўлчамоқ.*

ТЕМУРИЙ Темурийлар сулоласига мансуб киши.

ТЕМУРИЙЛАР 15—16 асрларда Ўрта Осиёдаги турли давлатларда ҳукмронлик қилган Амир Темур авлодлари, Амир Темур сулоласи. *Темурийлар салтанати.*

ТЕНГ 1 Ўлчами, ҳажми, катта-кичиклиги, сони ва ш. к. жиҳатидан ўхшаш, бир хил, баравар. *Тенг масофалар. Тенг бўлаклар. Узунлиги тенг ёғочлар. Тенг еганни тангри севибди.* Мақол. ▬ — *Биз қачон ўқиймиз?* — *деб Қамишкапанинг тенг ярми бўлган аёллар талаб қилса-ю, уларнинг талабини қондириш биринчи галда советнинг вазифаси эмасми?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Икки томони тенг бўлган учбурчак тенг ёнли учбурчак дейилади.* «Геометрия». | Ёши жиҳатидан баравар, тенгдош, тенгқур. *Тенг болалар.* ‖ *Ўктамбой ҳам ўз тенглари ичида дуркун, орқасида олти пуд юк кўтариш билан мақтанадирган йигит.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Аҳамияти, тутган ўрни, мавқеи, нуфузи ва ш. к. жиҳатидан ўхшаш, бир хил, баравар. *Бу ерда у* [*Элмурод*] *биринчи марта ўзини бошқалар билан тенг одам ҳис қилар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Унинг* [*Умри*] *учун оламда ўзига тенг одам йўқ, у билган одамлар ё ўзидан паст, ё ўзидан юқори.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Ер юзида тенги йўқ бизнинг Ватан, Меҳнатсевар халқлар учун жону тан.* И. Муслим. *Тўлиб етилган қиз энди унинг* [*йигитнинг*] *кўз олдида тенги топилмас гўзал бўлиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Бошқалар билан бир ҳуқуқли, ҳақ-ҳуқуқи баравар. *Сайлаш ва сайланишда хотин-қизлар эркаклар билан тенг ҳуқуқлидирлар.* «ЎзССР Конституцияси». [*Хуморхон:*] *Бурунги вақтда эрларга чўри бўлган хотинлар ҳозир эрлар билан тенг.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Хотин-қизларнинг чинакам озод бўлиши учун очилишининг ўзи етмайди. Улар жамият ҳаётида эркаклар билан тенг иштирок этишлари, ишлашлари керак.* С. Зуннунова, Гулхан.

3 Бир-бирига мос, мувофиқ, муносиб. *Тенгини топсанг, текин бер.* Мақол. *Тенг-тенги билан, тезак қопи билан.* Мақол. *Чин дўст туғишганинг билан тенг.* Мақол. ▬ *Мен ҳеч сенинг тенгинг эмасман. Омоним бор сени демасман.* Ҳ. Олимжон.

4 *рвш* Бир-биридан қолишмай ёки ўзмай, айни бир пайтда, бир вақтнинг ўзида; баравар. *Улар тенг жўнаб кетдилар. Учовлари ҳам тенг туғилган. Бу кўчатлар тенг экилган. Тенг ишламоқ.* ▬ *Тоҳир-Зуҳра ҳолидан бир калима эшитинг: Ўқиб, ўйнаб бир боғда улғаяр эдилар тенг.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра. **Тенг баравар** *с. т.* икки ҳисса; икки ҳисса кўп, икки марта ортиқ. *Тенг баравар фойда олмоқ.* **Тенг бўлмоқ** 1) баравар икки ёки бир неча қисмга ажратмоқ; баравар тақсимламоқ. *Қовунни олти кишига тенг бўлмоқ. Ёнғоқларни болаларга*

www.ziyouz.com kutubxonasi

тенг бўлиб бермоқ; 2) бир хил, баравар бўлмоқ, тенглашмоқ, фарқ қилмаслик. *Мана, ўша қадимий чўл .. Бахшилар «унча-мунча ер унга енг бўлмас, енг бўлса ҳам тенг бўлмас», деб атаган .. чўл.* А. Пўлат, Чўлдаги машъал; 3) биров билан айтишиб, тортишиб унга бас келмоқ, баравар келмоқ. *Кейин ўғлининг қўлтиғидан олиб, бир четга тортди.— Булар билан тенг бўлманг, ўғлим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Тенг келмоқ** *айн.* **тенг бўлмоқ** 2,3. *Маҳалладаги турли қизиқчиликлар ва ҳазилвонликларда Юсуфжонга тенг келадиган йўқ эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Одамлар завқ билан ҳазил қилишди: Сизга тенг келиб бўладими? — Сиздан йиқилиб бир ҳафта белимизни ололмай юрмайлик тағин, қўйинг-э.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Тенг кўрмоқ** (*ёки* **қарамоқ**) 1) аҳамияти, мавқеи, мартабаси ва ш. к. дан қатъий назар, бир хил муносабатда бўлмоқ. *Дадамиз ҳаммамизни тенг кўрар эдилар*; 2) тенглаштирмоқ, баравар, бир хил, тенг ҳуқуқли деб ҳисобламоқ. *Ҳа демай, масъулият ҳиссини ғурур енгди: Бўтабой ҳеч кимни ўзига тенг кўрмайдиган.. бўлиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

♦ **Тенг шерик** тенг фойдаланиш, тенг бўлиб олиш шарти билан тузилган шерикчилик. **Тупроқ билан тенг қилмоқ** 1) ер билан яксон қилмоқ, вайрон қилмоқ. *Уруш кўп шаҳар ва қишлоқларни тупроқ билан тенг қилди*; 2) хор қилмоқ, поймол, оёқ ости қилмоқ. [*Ғофир:*] *Мен ҳали келиб-келиб одамгарчиликни, диёнатни, номусни тупроқ билан тенг қилган сиздай разил, хотинфуруш қўшмачилар олдида шунчалик паст тушдимми?!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ТЕНГДОШ 1 Ёши баравар, тенг, тенгқур. *Тенгдош болалар.* || *Биз у билан тенгдошмиз.* ▪ *Жоним ўғлим, қаҳрамон бўл меҳнатда, Тенгдошларга намуна бўл ғайратда.* Ҳабибий. | Бир вақтда майдонга келган, туғилган, юз берган. *Мен Октябрь тенгдошиман.* ▪ *Йигирма бир баҳор тенгдоши Фая Габидуллина дўстлик магистрали қурилишига комсомол йўлланмаси билан Уфа шаҳридан келган.* С. Раҳимов, Зангори қуёш элтаётганлар.

2 *кўчма кам қўлл.* Баравар, тенг. *Юзалари тенг геометрик фигуралар тенгдош фигуралар дейилади.* «Геометрия».

ТЕНГДОШЛИК 1 **тенгдош** *с. белги оти. Бизнинг тенгдошлигимизни энди билдингизми?*

2 *кўчма кам қўлл.* Тенг ҳуқуқлилик, тенглик. *Миллий тенгдошликнинг доно автори, Халқлар дўстлигининг соҳиб нафаси, Отахон доҳиймиз, Сиз илҳом бериб, Гуриллар халқимнинг енгилмас саси.* Ғ. Ғулом.

ТЕНГЛАМА *мат.* Таркибида ўзаро боғланган икки ёки бир неча катталик бўлган математик тенглик. *Биринчи даражали тенглама. Квадрат тенглама. Тенгламалар системаси.* ▪ *Химиявий реакциянинг шартли равишда символлар ва формулалар билан ёзилиши химиявий тенглама деб аталади.* «Химия».

ТЕНГЛАМОҚ Тенглаштирмоқ, бараварлаштирмоқ, бараварламоқ. *Тошкин Амударёни Тенглаб бўлмас сой билан.* Ҳ. Сеитов. *Қудрат ўзини Мунисхонга тенглаб кўрди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ТЕНГЛАНМОҚ тенгламоқ *фл. мажҳ. н.*

ТЕНГЛАШМОҚ 1 Бирор жиҳатдан, мас. мавқеи, ҳуқуқи, билими, ҳажми ва ш. к. жиҳатидан бошқа билан тенг, баравар бўлмоқ, бараварлашмоқ. *Кучлар тенглашди. Ака-укаининг бўйи тенглашиб қолди.* ▪ — *Қошки эди теголсам — деди Тўйбека,— мен унинг бир тукига ҳам арзимайман. Аммо сен бўлсанг унинг билан тенглашар эдинг.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Баравар, бас келмоқ, мас. курашда, баҳсда. *Кенгашмай тенглашма.* Мақол. ▪ — *Ота,— деди Йўлчи чолга бориб,— раҳмат сизга, лекин заҳрини солган илонга ялиниш ярамайди! — Узр айт, болам. Золим билан тенглашма! — деди чол.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Қувиб етиб олмоқ, етиб олиб баравар, ёнма-ён бўлмоқ. *Автомобиль трактор етиб олиб тенглашганда, шофёр яна сигнал берди.* ▪ *Умурзоқ ака қишлоқ тарафдан отни йўрғалатиб келиб, уларга тенглашиб олгач, бир энтикди-да, гўё қалбини жизиллатиб турган оғриқни битталаб олиб ташлаётгандай гапирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЕНГЛАШТИРИЛМОҚ тенглаштирмоқ *фл. мажҳ. н.*

ТЕНГЛАШТИРМОҚ 1 **тенглашмоқ** 1, 3. *фл. орт. н. Кучларни тенглаштирмоқ. Экинларни тенглаштириб олмоқ. Болаларни билим жиҳатидан тенглаштириб олмоқ.* ▪ *Ҳакимбойвачча .. оиласи билан ҳеч қандай оилани тенглаштирмас эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Қиёсламоқ, таққосламоқ, ўхшатмоқ. *Онам мени иш учун туққан эмас. Сен мени ким билан тенглаштирасан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТЕНГЛИК 1 **тенг** *с. белги оти. Учбурчаклар тенглиги. Кучлар тенглиги. Халқларнинг ҳуқуқий тенглиги.*

2 Тенг ҳуқуқлилик, ҳақ-ҳуқуқда бараварлик. *Тенглик — кенглик.* Мақол. *Тенглик бермоқ. Тенгликка эришмоқ.* ▪ *У ерда тенглик ва дўстлик, севги ва меҳнат — оила бахтининг манбаи.* Ойбек, Нур қидириб.

ТЕНГЛИКДА *рвш, кам қўлл.* Баравар, биргаликда, бир вақтда. *Иккиси [қутидор билан Отабек] тенгликда қушбегига қарши чўккаладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕНГСИЗ 1 Тенги, мисли йўқ, мислсиз. *Тенгсиз гўзал қиз. У сўз санъатида тенгсиз эди.* ▪ — *Ўзим кўрмадим,— деди Офтоб ойим,— аммо кўргувчиларнинг сўзларига қараганда, ўхшашсиз кўркам, тенгсиз ақлли бир йигит эмиш.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Чексиз, беўлчов кўп, ҳаддан зиёд. *Чигирткалар экинга тенгсиз зарар етказдилар.*

2 Бирор жиҳатдан тенг келолмайдиган, номуносиб. *Тенгсиз билан тенг бўлма!* Мақол. ▪ *Мақол бор: орзуга айб эмасдир, Йигитман, менга сен тенгсиз демасдир.* Ҳабибий. | Ҳақ-ҳуқуқда тенгсизлик ҳукм сурган. *Замира.. эски урф-одатлар асосига қурилган тенгсиз оилада туғилганди.* П. Қодиров, Уч илдиз. | Кучлар нисбати тенг бўлмаган, бир томон ошиқ, устун, иккинчи томон заиф бўлган. *Биз мамлакат ичкарисидаги қисмларни чегарага тўплай олмадик. Биринчи кунларда тенгсиз жанглар бўлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТЕНГСИЗЛИК 1 **тенгсиз** *с. белги оти. Унинг гўзаллиги, малоҳатда тенгсизлиги ҳаммага аён.*

2 Ҳақ-ҳуқуқ, мавқе, имтиёз, бойлик ва ш. к. жиҳатдан тенг эмаслик; тенг ҳуқуқли эмаслик. *Иқтисодий тенгсизлик. Улуғ Октябрь миллий тенгсизликни, миллий адоватни абадий тугатди. Бизнинг Ватанимиз социал тенгсизлик ва миллий зулм тугатилган мамлакатдир.*

ТЕНГСИТМОҚ *с. т.* Тенглаштирмоқ, баравар қўймоқ. *Менга тенгситмасин Тоҳирни ул Зуҳрои афлоким, У сувга ғарқ эди, мен ғарқи дарёйи хуни ишқ.* Маҳжур.

ТЕНГ-ТУШ, тенгу туш Ёш жиҳатдан тенг, тенгқур. *Қани энди у [Рустамжон] .. қаҳрамон бўлиш сирларини била қолса, енг шимариб ишга тушса! — Тенг-тушларидан аввал мақсадга эришса.* И. Раҳим, Хислат. *Менга мотам тутиб қора боғламанг, Тенги-тушим нозик бағрин доғламанг.* Ҳамза. *Қойил бўлдим, мард йигитнинг ишига, Омон-эсон борсин тенги-тушига.* «Мурод-хон».

ТЕНГЧИ *с. т.* Тенгсизни. *Армияда тенгчиларнинг таъсири кучли эди. Улар одамлар ҳур туғилади ва бир-бирлари билан тенгдир, бироқ .. аристократлар ва бойлар ҳукмрон бўлиб олганликлари учун.. одамлар хор-зорликда яшайди, дер эдилар.* «Янги тарих».

ТЕНГЧИЛИК *с. т.* Тенгсизлик.

ТЕНГҚУР 1 Ёш жиҳатдан тенг ёки унча фарқ қилмайдиган кишилар; бирга ўсиб катта бўлган ўртоқлар; тенгдош, тенг-туш. *Тенгқурларим — беш йил бир аудиторияда ўқиган қадрдонларим — тўда-тўда бўлиб сафарга отланишарди.* Ҳ. Назир, Муҳаббат. *Шу орада Алпомиш .. қирқта тенгқур жўраси билан Бойсарини излаб, қалмоқ юртига бориб, қалмоқ шоҳга банди бўлиб қолди.* «Алпомиш».

2 *фольк.* Муносиб, мувофиқ, мос. *Менга тенгқур бўлолмайсан, Кўнглингнанг қуриб кетсин.* Пўлкан шоир.

ТЕНДЕНЦИОЗ [*р* тенденциозный]

www.ziyouz.com kutubxonasi

Маълум тенденцияга, олдиндан ўйлаб қўйилган фикр, қарор ва ш. к.ларга асосланган; ғаразли, бир ёқлама. *Тенденциоз мулоҳаза. Тенденциоз хулоса.*

ТЕНДЕНЦИОЗЛИК Маълум тенденцияга, олдиндан ўйлаб қўйилган фикр, қарор ва ш. к.га асосланиш; бир ёқламалик, ғаразгўйлик. *Марксизм классиклари ва рус революцион демократларининг тенденциозлик, синфийлик ва халқчиллик ҳақидаги қарашлари.. жаҳон эстетик тафаккури тараққиётини янги, юқори поғонага кўтарди.* С. Қосимов, Партия ва адабиёт.

ТЕНДЕ́НЦИЯ [*р* < *лат*] Интилиш, майл; шамойил. *Прогрессив тенденциялар. Хусусий мулкчилик тенденцияси.*

ТЕ́ННИС [*р* < *инг*л] Тўр тутиб иккига ажратилган майдонда коптокни капгирсимон ракетка билан уриб, тўр устидан ошириб ўйналадиган спорт ўйини. *Теннис коптоги. Теннис ўйнамоқ.* ■ *Болалар чуввос кўтариб узоқда теннис ўйинида давом этардилар.* Ойбек, Нур қидириб.

ТЕ́ННИСКА [*р*] Калта енгли эркакча кўйлак. *Мўйлов стулга ўтирар экан, кўзи бир зум Зокирнинг ёнидаги чиройли шойи теннискада тўхтади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ТЕННИ́СЧИ Теннис ўйновчи. *Боксчи, моҳир акробатчи, уста теннисчиларнинг ўзаро мусобақалари катта баҳсга айланди.* Р. Исҳоқов, Эпчиллик ва довюраклик.

ТЕ́НОР [*р* < *итал*] *муз.* Эркакларнинг энг юқори овози. *Тенор товушининг характерига қараб, драматик* [*кучли*] *ҳам лирик* [*юмшоқ*] *бўлади.* И. Акбаров, Музика саводи. | Шундай овозга эга бўлган ашулачи. *Хорда тенорнинг овози алоҳида ажралиб туради.*

ТЕНТАК 1 Тўғри фикр юрита олмайдиган, ақли норасо, эси паст; аҳмоқ. *Тентак бола.* || *Тентак тўрини бермас.* Мақол. ■ *Равшанбек шу ерда қип-қизил тентакка чиқиб қолди.* «Равшан».

2 Ақлдан озган, телба, девона, жинни. *Олти ойда Марям тентак бўлганмиш, Эшон эшигида шўрлик ўлганмиш.* М. Алавия.— *Вой, вой, тентакми бу қиз? — деди Бегимхон лабини буриб.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 *кўчма кам қўлл.* Жиловланмаган, асов, телба. *Тентак дарё.* ■ *Мен сувингдан куч олсам, Тентак елдан ўч олсам.* З. Диёр.

ТЕНТАКЛАНМОҚ *кам қўлл. айн.* **телбаланмоқ.**

ТЕНТАКЛАРЧА *рви* Тентаклар каби; ақлдан озган, жинни бўлган кишига ўхшаб. [*Отабек*] *ўз-ўзига сўзланиб, Марғилон кўчаларида тентакларча югура бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕНТАКЛИК тентак *с. белги оти. Ўзини тентакликка солмоқ. Тентаклик қилмоқ.*

ТЕНТАҚҚУШ Қумурсқа ва ҳашаротлар билан тирикчилик қиладиган, боши катта, ясси, тумшуғи кичикроқ тун қуши.

ТЕНТИМОҚ Тентирамоқ, дайдимоқ. *У кечгача кўчаларда тентиб юрди.* ■ *Партизан зотини қиличдан ўтказаман деб бу тоғу тошларда тентиб юрибман.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ташқарида қор аралаш ёмғир саваламоқда, совуқ шамол тентиб гоҳо коридор ичига ҳам ўзини урмоқда.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ТЕНТИРАМОҚ 1 Аниқ бир мақсадсиз дайдиб, тентиб юрмоқ, санқимоқ; бекорга санқиб вақт ўтказмоқ. *Ў* [*Ёрмат*] *бутун кун куйиб-ёниб, боши оққан ерларда жиннилардай тентираб, хуфтон вақтида бойникига санқиб келиб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Она-бола яна тентираб кетдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.| *кўчма* Сарсон-саргардон бўлмоқ, саргардонликда юрмоқ. *Сенларнинг зулмингдан қанча одамлар тентиради. Ўз қишлоғига ўзи сиғмади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ахир, нима дейсиз, очмиз демай, совуқмиз демай кетингизда бир йил тентирадик.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? | Ўз ҳолича, қаровсиз юрмоқ; изғимоқ (уй ҳайвонлари ҳақида). «*Тарзан*» *нимани босарини билмай, ҳар қаёққа аланглаб, бароқ думини диккайтирганича беда ичида тентиради.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | Юрмоқ, кезмоқ. *Қуёш уфққа ошиқарди. Узоқда, адирларнинг, сойларнинг бағрида кўлкалар тентирарди.* Ойбек, Навоий. *У* [*Қудрат*] *кўп тентираб чарчагани устига, синглисини узоқ ёлғизлатиб қўйганидан хижолатда эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.| *кўчма поэт.* Кезмоқ, эсмоқ. *Даштнинг салқин шамоли тентираб, чодирнинг ипагини енгил мавжлантиради.* Ойбек, Навоий.

2 *диал.* Чарчаш, касаллик ва ш. к. натижасида чайқалиб юрмоқ, гандиракламоқ. *У* [*Саидий*] *маст кишидай тентирар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *У* [*Мухторхон домла*] *ярим йўлгача чамадонларни озод кўтариб, бардам қадам ташлаб борди-ю, ундан нари ранги оқариб, тиззалари қалтираб, тентирай бошлади.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

3 *диал.* Нима қилишни билмай қолмоқ, ўзини йўқотиб қўймоқ; саросимага тушмоқ; эсанкирамоқ. *Жанжалнинг фойдаси шундан иборат-ки, Эҳсон енгилса тентирайди, ёрдам берадиган киши излайди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ТЕНТИРАТМОҚ тентирамоқ *фл. орт. н. Бир улгуржи солиқ келиб, Муҳаммадражабни тентиратди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ТЕНТИРАШМОҚ тентирамоқ *фл. бирг. н. Эгасиз қолган моллар кўчаларда тентирашиб юрар эди.*

ТЕОДОЛИ́Т [*р* < *грек*] Бурчак ўлчаш учун ишлатиладиган геодезик ёки астрономик асбоб.

ТЕО́ЛОГ [*р*] Теология бўйича мутахассис, илоҳиётшунос.

ТЕОЛОГИ́К [*р* теологический] Теологияга оид; теологияга асосланган; илоҳий. *..инсонсиз ва инсондан бурунги идея, ..абсолют идея идеалист Гегель ўйлаб чиқарган теологик уйдирмадир.* В. И. Ленин, Материализм ва эмпириокритицизм.

ТЕОЛО́ГИЯ [*р* < *грек*] Худо, дин ва диний ақидалар тўғрисидаги диний таълимот, илоҳиёт. *Эксплуататор синфлар реакцион фалсафий назарияларни тарғиб қилишда теологиядан фойдаланиб келдилар.* ■ *Теологиянинг эски хурофотларига зид келган табииёт-тарих назариялари ҳозиргача анча қаттиқ курашга сабаб бўлиб келди ва сабаб бўлмоқда.* В. И. Ленин, Марксизм ва ревизионизм.

ТЕОРЕ́МА [*р* < *грек*] *мат.* Тўғрилиги исбот қилиниши зарур бўлган, аммо ўзи ҳақиқатга асосланган даъво. *Пифагор теоремаси.* ■ *Тўғрилигига муҳокама йўли билан ишонч ҳосил қилинадиган математик шфода теорема дейилади.* «Геометрия».

ТЕОРЕТИ́К [*р* теоретический] Теорияга, назарияга оид; назарий.

ТЕОРЕ́ТИК [*р*] Назарий масалалар билан шуғулланувчи олим, назариячи.

ТЕО́РИЯ [*р* < *грек*] *айн.* **назария.**

ТЕПА 1 Ер сатҳидан баланд, дўнг жой; тепалик, баландлик. *Ер овлоқ бўлса, қўнғиз тепага чиқар.* Мақол. ■ *Ўктам.. сойликдан жингиртоб тепага кўтарилди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Алпомиш чодирда ўтириб эди, шундай қаради, ҳар қалмоқлар келяпти, калласи кападай, танаси тепадай.* «Алпомиш». | Умуман бошқа жойга нисбатан юқори, баланд бўлган жой. *Тепадан қараган кишига бу ариқча илон изидек.. кўринарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирор нарсанинг юқори қисми, усти. *Аризанинг тепасига резолюция ёзмоқ. Дарахтнинг тепасида бир қуш ўтирибди. Қабр тепасини майса қоплаган. Тентакнинг ўти тепасида ёнар.* Мақол. || *Деворнинг тепа қисми. Тепа тиш.* ■ [*Йўлчи*] *пиёлада совиб қолган чойни симириб, уйдан чиқар экан, пешанасини эшик тепасига қаттиқ уриб олди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Жалада нима бор сенларга! Ҳамма қанақа ташвишда-ю, сенлар томоша пайида!— деди машина тепасида Бобоқул ота.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Қўп миқдорда уюлган нарсалардан ҳосил бўлган баландлик, дўнглик. *Гўнг тепа. Кул тепа. Кум тепа.* ■ *Бу тупроқ тепа уч кишининг қабри бўлиб чиқди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Уч-тўрт юз инсон бошидан турғизилган бир тепа!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Киши устидаги бўшлиқ, осмон, фалак; юқори. *Самолёт тик тепага кўтарилди. Қуёш қоқ тепага келди.* ■ *Тепадан офтоб уриб турибди.* С. Аҳмад, Томоша.

www.ziyouz.com kutubxonasi

5 3-ш. эгалик ва ж. к., ў.-п., ч. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланади (қ. **тепасига, тепасида, тепасидан**).

♦ **Тепа сочи тикка бўлди** ғоят аччиқланди, ғазабга келди. — *А?! — Раҳимнинг тепа сочи тикка бўлиб, кўзлари қинидан чиқаёзди.— Бекор! Ҳаммаси бекор.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Тепасига чиқмоқ** (*ёки* **минмоқ**) ўз ҳукмини ўтказмоқ, бошига чиқиб олиб менсимай қўймоқ. **Икки қўли бир тепада** бошни чангаллаб; афсус-надомат қилиб; доғу-ҳасратда. [*Мастура:*] *Доимо ҳузур-ҳаловати шуларга-ю, икки қўли бир тепада мен қоламан.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ТЕПАҚАЛ Бошининг тепа қисмидаги сочи тўкилиб кетган, силлиқ. *Тепакал одам.* ▪ *Кичкина дўпписи қоплай олмаган тепакал боши ҳозиргина пардозланган сариқ этикнинг тумшуғидай ялтирар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ТЕПАЛАМОҚ 1 Нарсаларни бир ерга уйиб баланд қилмоқ, баландлик ҳосил этмоқ. *Қўлида тепалаб жазиллама қайноқ сомса уюлган лаганни кўтариб оқсоч кирди.* Ойбек, Улуғ йўл.

2 Ҳавога, осмонга кўтарилмоқ, баландламоқ. *Ракета тепалаб кетди. Қуш тепалаб учди. Снаряд тепалаб ўтди.*

ТЕПАЛИҚ Қатта ва баланд жой, баландлик, дўнг, тепа. *Тепаликка чиқмоқ. Тепаликни эгалламоқ.* ▪ *Узоқдаги тоғлар ва тепаликлар тусларини йўқотиб, тобора қуйилаётган тун қучоғига сингиб бормоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЕПАСИГА *кўм. вазифасида* Бошига, қошига, ҳузурига, олдига, ёнига. *Умурзоқ ака келганда, болалар ётиб қолишган эди. Умурзоқ ака баланд қоматини эгиб, кўн этигининг учини аста-секин босиб болалар тепасига келди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ярим соат ўтар-ўтмас Олахўжа шишиб ўлган ҳўкизнинг тепасига ҳарсиллаб етиб келади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кампир дарёнинг тепасига бориб, оғзини очганча, чумолидек ўрмалаб ётган одамларга маҳлиё бўлиб қолди.* Ойдин, Ширин келди.

ТЕПАСИДА *кўм. вазифасида* Бошида, қошида, ҳузурида, олдида, ёнида. *Беморнинг тепасида онаси ўтирибди. Ишнинг тепасида бўлмоқ.* ▪ *Хон бир бегуноҳ одамни ғазабига олиб, тошбўрон қилдирибди, тош отмаган одам қолмасин, деб ўзи тепасида турибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТЕПАСИДАН *кўм. вазифасида* 1 Бирор иш, воқеа-ҳодиса юз бераётган жойда ва пайтда. *Жанжалнинг тепасидан чиқмоқ.* ▪ [*Холмат:*] *Яхши ҳам келибман, йўқса зиёфат деб, нақ жанозангизнинг тепасидан чиқар эканман.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 *айн.* **устидан** 3. *У юз киши тепасидан раҳбарлик қилади.* ▪ *Мадамин... тўрт хотинини тўрт томондаги ер, моллар, хизматкорлар тепасидан ҳоким қилиб қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЕПАҒОН *айн.* **тепонғич.** *Тепағон от.*

ТЕПИЛМОҚ **тепмоқ** 1 *фл. мажҳ. н. Лой яхши тепилди — яхши пишитилди.* ▪ *Энди у* [*Ҳожи хола*] *бир вақтлардаги Ҳожихон сингари севилиб суркалмас, қари итдай тепилар, урилар, сўкиларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЕПИНМОҚ **тепмоқ** 1 *фл. ўзл. н.* **Ер тепинмоқ** 1) туёғини ерга уриб ер ўймоқ (туёқли ҳайвонлар ҳақида). *Қорабайир турган ерида ер тепиниб чайқалди ва ғазабининг мақсадини тушуниб, ўзини отхона ичига урди.* Ҳ. Ғулом, Машъал; 2; норозилик, ғазаб ифодалаш учун ёки дўқ уриб оёғини зарб билан ерга урмоқ, депсинмоқ. *У* [*Турсунқулнинг отаси*] *бир неча марта бой олдига келиб, бирор нарса беришни сўради, лекин бой бақириш ва ер тепинишдан бошқани билмас эди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ТЕПИШМОҚ 1 **тепмоқ** 1 *фл. бирг. н. Улар лой тепишяпти.*

2 Тепкилашиб уришмоқ. *Арзимаган нарса устидан масалахонлик қилиб, бир-бирлари билан талашади. Қўяверсанг, хўроздай парт-парт тепишмоқчи бўлишади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бир кўрпада тепишиб катта бўлган** (*ёки* **ўсган**) *айн.* **бир кўрпада тепкилашиб катта бўлмоқ** *қ.* **тепкилашмоқ** 2. *Мансурхон унинг* [*Салимбойнинг*] *ёшлик ўртоғи, бир кўрпада тепишиб ўсган.* С. Абдуқаҳҳор, Арғамчига қил қувват.

ТЕПКИ I 1 Оёқ билан берилган зарб, тепиш. *Худойқул бир нафас ғингшиб ётди. Тепкидан оғриган жойларини секин-аста силади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бола кўрсатилган иккинчи сўзни ўқийман деб турганда, синф эшиги қаттиқ тепкидан ланг очилиб, ичкарига совуқ ёпирилиб кирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Тепки емоқ** 1) тепки зарбига учрамоқ, тепилмоқ. *Мамарайим эгасидан тепки еган итдай орқага чекинди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) хўрланмоқ. [*Йўлчи:*].. *чидай олмадим, мулла ака.. Мен ҳам одам фарзанди, токайгача тепки ейман.* Ойбек, Қутлуғ қон. **От тепкисини от кўтаради** 1) тенг кучлилар бир-бирига бас кела олади.— *От тепкисини от кўтаради деганларидек, чўл йигити эмасми, «Қоплон бос!» — деди-ю, чўқмор таёғи билан бўриларга қарши атака қилди.* А. Мираҳмедов, Ўт юраклар; 2) яқин кишининг койигани, ургани ёки сўккани ботмайди, қаттиқ тегмайди. [*Турғунов:*] *Ўз жиянингиз, куйганидан гапиргандир. От тепкисини от кўтаради. Бургага аччиқ қилиб кўрпани куйдириш яхшимас.* Ҳ. Назир, Қуруқ ёғоч ҳам эгилади.

2 Тўп, замбарак каби отиш қуролларидан ўқ узилганда орқага берадиган зарби. *Тўпнинг тепкини камайтирадиган қурилмаси.*

3 Ўқ отадиган қуролларнинг отиш механизмини ишга солувчи қисми. *Пулемёт тепкиси. Тўппонча тепкиси.* ▪ *«Отайми, отмайми!».. Ўнг қўлининг бармоғини милтиқ тепкисига юбориб, уни босаётган жойда яна тўхтади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 Маҳаллий тўқиш дастгоҳининг оёқлар билан галма-гал босиб, дастгоҳни ишга тушириш учун хизмат қиладиган қисми; педаль. *Ҳожияхон бўз тўқишни энди ўрганган, ўнг қўли тасма ғалтакни тортса, чап оёғи тепкини босолмас, ўнг оёғи тепкини босса, чап қўли гулани жуфтлолмас эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Дастгоҳ педалини босганда тўқилиб, зичланган моки ипи. *Атласнинг тепкиси қанча кўп бўлса, абр безакдан олинадиган таассурот шунчалик зўр бўлади.* С. Маҳкамова, Атлас жилвасининг сири. **Саккиз тепки атлас** қалин, юқори сифатли атлас. *Яна юриб кетади саккиз тепки гул атлас, Чивиқ беқасамларнинг олағовур бозори.* Ғ. Ғулом. **Тўрт тепки атлас** юпқароқ, сифатсизроқ атлас. | *эск. айн.* **педаль.** *Велосипед тепкиси.* **Тепки арава** велосипед.

ТЕПКИ II *мед.* 1 Қулоқ, томоқ олди безининг яллиғланиши билан кечадиган юқумли болалар касаллиги. *Тепки кўпроқ қиш, баҳор фаслларида учрайди.* И. Фозилов, Тепки.

2 Баъзи касаллик туфайли пайдо бўладиган майда, пуфакчасимон қизил доғлар; тошма, гул. *Қизилча касали.. юқадиган бўлиб.. иккинчи кунида кишининг танига қизил тепкилар чиқади.* Тоҳирий, Соғлиқни сақлаш.

ТЕПҚИЛАМОҚ 1 Оёғи билан кетма-кет зарб бермоқ, такрор-такрор тепмоқ. *Бир-бирини тепкилаб уришмоқ. Тепкилаб лой пишитмоқ.* ▪ *Гўнг аравага роса тепкилаб босилган, ғилдираклар юк зўридан ғижирлар, қўш от уни базўр тортар эди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан. *Эртадан буён Ёрмат бу кўчани дастакли супурги билан қиртишлайди, чуқурчаларга тупроқ солиб, тепкилайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Босиб пайхон қилмоқ, йўқ қилмоқ; топтамоқ. *От туёғи тепкилаб кетган Лолазорлар ўтар хаёлдан.* Ҳ. Шарипов. [*Афанди*] *ҳўкизни тутди, уйига олиб кириб: «Жаззойи киши бировнинг экинини тепкиласин!» — деб сўйиб юборди.* «Латифалар».

3 *кўчма* Хўрламоқ, камситмоқ.

ТЕПҚИЛАНМОҚ **тепкиламоқ** *фл. мажҳ. н. Мазлумларнинг, ҳақоратланганларнинг, тепкиланганларнинг улуғ, азамат куни туғилганига унда шубҳа қолмади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Чўлга ачиндим. Инсоннинг қалби нақ оёқ остига олиб тепкиланар экан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЕПҚИЛАШ 1 **тепкиламоқ** *фл. иш оти. Лой тепкилаш.*

2 Бир-бирини тепиш, бир-бирини тепиб урушиш. *Мирзахонада.. бир яхши тепкилаш бўлди.* «Фольклор»

www.ziyouz.com kutubxonasi

ТЕПКИЛАШМОҚ 1 **тепкиламоқ** *фл. бирг. н. Йигитлар лой тепкилашди.* 2 Бир-бирини тепмоқ, бир-бирини тепиб уришмоқ. **Бир кўрпада тепкилашиб катта бўлмоқ** бир жойда, бирга катта бўлмоқ. *Ҳайдар, Қўчқор, Камол бир кўрпада тепкилашиб катта бўлишган, ораларидан қил ҳам ўтмайдиган дўст эдилар.* Уйғун, Ҳуррият.

ТЕПКИЛИ I Тепки воситасида ишлайдиган, тепкиси бўлган. *Тепкили милтиқ.* | Тепкиси, педали бўлган, педалли. *Тепкили дастгоҳ. Тепкили арава.*

◆ **Саккиз тепкили атлас.** *айн.* **саккиз тепки атлас** *қ.* **тепки** I 4.— *Саккиз тепкили,— деди қори атласнинг қатига бармоғини тиқиб.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТЕПКИЛИ II: **тепкили терлама** бит орқали юқадиган оғир юқумли касаллик, тиф касаллиги.

ТЕПКИЛИК Бир тепкигагина бардош бера оладиган, бир тепки еса тугайдиган. *Тепманг аямни, дада, бир тепкилик ҳоли бор бечоранинг!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТЕПЛИЦА [*р*] Ўсимликлар ўстириш учун қурилган ойнавон иссиқ бино; иссиқхона. *Бу жойдан колхоз клуби, ГЭСи, теплицадан тортиб электр тегирмонигача кўринар экан.* А. Муҳиддин, Ошналар. *Колхозда теплица хўжалиги тикланиб, табиий газ билан ишлашга кўчирилди.* Л. Эргашев, Ҳар соҳада пешқадам.

ТЕПЛОВОЗ [*р*] Ички ёнишли двигатель ёрдами билан юрадиган локомотив. *Енгил шамол қаердандир тепловоз гудогини олиб келди.* Ў. Ҳошимов, Пўлат чавандоз.

ТЕПЛОИЗОЛЯЦИЯ [*р*] 1 Турли иншоот ва қурилмаларни иссиқ таъсиридан сақлаш ҳамда иссиқликнинг йўқолишига йўл қўймаслик учун иссиқлик ўтказмайдиган материал билан қоплаш, ўраш.

2 *с. т.* Шундай мақсадда ишлатиладиган ўраш материали.

ТЕПЛОТЕХНИК [*р*] Теплотехника мутахассиси.

ТЕПЛОТЕХНИК [*р* теплотехнический] Теплотехникага, саноат йўли билан иссиқлик ҳосил қилиш ва ундан фойдаланиш техникасига доир. *Кўмирнинг теплотехник сифати. Теплотехник ҳисоблаш методи.*

ТЕПЛОТЕХНИКА [*р*] Техниканинг саноат, қишлоқ хўжалиги, транспорт ва маиший эҳтиёжлар учун иссиқлик ҳосил қилиш ва ундан фойдаланиш билан шуғулланадиган соҳаси.

ТЕПЛОФИКАЦИЯ [*р*] Саноат корхоналарида, мас. завод, комбинат, иссиқлик электр станцияси ва ш. к.да ҳосил қилинган ва ўз ишини бажаргач, ортиб қолган буғ ёки иссиқ сувдан турар жой ва корхоналарни иситиш учун фойдаланиш. *Теплофикация — бу ишини бажарган буғ энергияси билан турар жойларни ва корхоналарни марказлаштирилган йўл билан таъмин қилишдир.* «Физика».

ТЕПЛОФИКАЦИЯЛАШТИРИЛМОҚ **теплофикациялаштирмоқ** *фл. мажҳ. н. Ёғ заводига яқин турар жой бинолари теплофикациялаштирилди.*

ТЕПЛОФИКАЦИЯЛАШТИРМОҚ Уй-жой, корхона ва ш. к.ни саноат корхоналаридаги ортиқча иссиқ сув ёки буғ билан иситмоқ.

ТЕПЛОХОД [*р*] Ички ёнишли двигатель ёрдами билан юрадиган кема. *Хўжайли пристанига келган пароходлар, теплоходларнинг кети узилмайди.* Р. Ешимбетов, Дарға.

ТЕПМОҚ 1 Оёқ билан зарб бермоқ. *Коптоқ тепмоқ. Эшикни тепиб очмоқ. Итни қопмас деб бўлмас, отни тепмас деб бўлмас.* Мақол. ▪ *У [Соли совуқ] шошиб-пишиб Азим бойваччани кўкрагидан итариб эди, Азим унинг кимдигига ўхшатиб тепди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Оёқ босиб, тепкилаб бирор иш қилмоқ. *Том тепмоқ. Лой тепиб пишитмоқ.* ▪ *Кечалари шинни учун узум тепадилар, кундузи уларни аравалаб шаҳарга ташийдилар.* Ойдин, Ямоқчи кўчди.

3 Ўқ узиш пайтида зарб билан орқага силжимоқ (отиш қуроллари ҳақида). *Бу милтиқ қаттиқ тепар экан.*

4 Ритмик ҳаракат қилмоқ, дукилламоқ, урмоқ (юрак ва қон томирлари ҳақида). *Юрагим гурс-гурс тепади.* ▪ *Улар [йигит билан қиз] дарвоза тагига ўтдилар ва шу зайл бир неча вақт нафасларини ютиб, гўё бир хилда тепаётган қалбларини тинглаб, индамай қолдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бошорат ўзининг оқариб кетганини сезди, чакка томирларида қон гупиллаб тепарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

5 *кўчма* Тепага, юзага кўтарилиб, сизиб чиқиб кўринмоқ, билинмоқ, намоён бўлмоқ. *Қизамиқ сиртга тепди. Сизот сувлар ер бетига тепиб чиқди. Қалб қайноқ бўлса, олов сиртга тепади.* Мақол. ▪ *Тер кучли ишқорли реакция беради ва у танага тепиб шўрга айланади.* Э. Маҳмудов, Терлаш ва унинг аҳамияти. *Нима учундир юраги ҳовликар, тез-тез урар эди. Юзига қон тепган.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Онанинг дили ўғлининг юзига тепиб чиққан аламли норозиликни, аниқ бўлмаса ҳам, дарров сезган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

◆ **Белига тепмоқ** *қ.* **бел. Ўлганнинг устига тепган** (*ёки* **кўмган**) *қ.* **уст.**

ТЕПОНҒИЧ Тепиш одати бор, тепадиган, шатталаб юборадиган; тепағон. *Тепонғич сигир. Тепонғич от.*

ТЕПСА-ТЕБРАНМАС *с. т.* Ҳеч гап кор қилмайдиган, бирор иш қилдириш жуда қийин бўлган, ортиқ даражада беғам, бепарво; оғир карвон. *Тепса-тебранмас одам.* ▪ *Инсон соғлиги учун шунчалик жон куйдириб, баъзи тепса-тебранмас консерваторлар билан олишиб юрган экан, демак, яхши қиз бўлса керак?* С. Анорбоев, Оқсой.

ТЕПСИНМОҚ *айн.* **депсинмоқ.**

ТЕПТИРМОҚ **тепмоқ** *фл. орт. н. Лой тептирмоқ.*

ТЕПЧИҚ Дўппи, тўн ва ш. к.нинг махсус қавиғи; ипини сиртига чиқармай тикиладиган майда қавиқ. *Дўппи тепчиги. Тепчиги йирик дўппи.* || **Тепчик игна.** ▪ *Жуда қўпол бир тепчик, Тепаси чўққи, кичик, Қизаги салкам сара, Жияги ўн уч иплик.* Ғ. Ғулом.

ТЕПЧИҚЧИ Дўппи, тўн ёқаси ва ш. к.ни майдалаб қавийдиган, тепчийдиган киши. *Тепчиқчининг бошида Каттагина кўргулик! Уйдан чиқиши яқинда Арслондай йигит-ўлик.* Ғ. Ғулом.

ТЕПЧИМОҚ I 1 Дўппи, ёқа ва ш.к.ни ипини сиртга чиқармай майда қавимоқ, тепчигини тикмоқ. *Дўппи тепчимоқ.* ▪ *Онам лампа ёнига ўтириб, жияк тепчишга киришди.* Ойбек, Болалик.

2 Тўрлаб тикмоқ, чатмоқ. *Костюмнинг мих илган жойини тепчиб қўймоқ.*

ТЕПЧИМОҚ II Юзага тепиб, сизиб ўтиб кўринмоқ; юзага тепмоқ. *Доканинг ҳар ер-ҳар ерига тепчиб чиққан қонга кўзи тушди ва шундагина бутун бадани зирқираб оғриётганини, айниқса, кўкрагининг ўнг томони кучлироқ оғриётганини сезди Адолат.* С. Зуннунова, Гулхан.

ТЕПЧИТМОҚ **тепчимоқ** I *фл. орт. н. Дўппи тепчитмоқ.*

ТЕПЧИШМОҚ **тепчимоқ** I *фл. бирг. н. Бу қизлар ҳар куни ўнтадан дўппи тепчишади.*

ТЕР Тери остидаги махсус безлар ажратадиган сувсимон шаффоф суюқлик. *Баданидан тер чиқди. Терга ботмоқ. Пешанасини тер босди. Аъзойи-баданидан тер қуйиларди. Тер безлари.* ▪ *От йўрттириб Юсуф Мадёров келиб қолди. У ҳамон темирйўлчи кийимида — эгнида қора китель, терининг шўри елкасида оқариб ётарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Адолат маставадан бир-икки қошиқ ичди. Уйнинг димлигиданми ёки оғриқ азобиданми, унинг пешанасида майда тер томчилари ялтирарди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Салдов тортиб чўкардим ерга. Тушар. эдим қоп-қора терга.* Ғайратий. **Пешана тери** *қ.* **пешана. Тер тўкмоқ** 1) баданидан кўп миқдорда тер чиқармоқ, жуда кўп терламоқ. *У тер тўкиб ишлади.* ▪ *Низомжон унга [Икромжонга] ёлворгандек қаради: — Мени энг оғир ишга қўйинг, илтимос қиламан. Эл қатори ишлай тер тўкай.* С. Аҳмад, Уфқ; 2) *кўчма* астойдил ишламоқ; оғир меҳнат қилмоқ; меҳнат, куч сарфламоқ. [*Болтабой:*].. *бола пақир бугун жуда тер тўкди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Жон терига тушмоқ** 1) қаттиқ тиришмоқ, бор кучини сарфламоқ. *Жон терига тушиб ишламоқ;* 2) қаттиқ азобланмоқ, азобнинг зўрлигидан мажолсизланмоқ, ҳолдан тойморқ. *Отлар жон терига тушиб кишнаганларича йиқила бошлади, оёқлари*

www.ziyouz.com kutubxonasi

от остида қолган суворилар ҳам мерганларнинг ўқини еб, ер тишлаб қолавердилар. М. Осим, Искандар ва Спитамен.

ТЕРАҚ Толлар оиласига мансуб, пўстлоғи кўкиш ёки оқиш, баланд дарахт. *Оқ терак. Тоғ тераги. Кўк терак.* ■ *Боғнинг қуйи томонида бир чизиқда саф тортган баланд, адил тераклар.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Осмон беғубор. Қуёш терак бўйи кўтарилиб қолган.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. **Бақа терак** *айн.* **бақатерак. Мирза терак** *айн.* **мирзатерак** II.

ТЕРАҚЗОР Нуқул тераклар билан банд жой, терак экилган майдон. *Қуёш теракзор орқасига ботаётган, ғарб уфқига алвон ранг шафақ ёйилган ажиб оқшом эди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ғуломжон.. даладаги теракзордан тўртта бақатеракни кесдириб, тахта тилдирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЕРАН *кт.* 1 Бирор жойдан, мас. ернинг сатҳидан анча пастга — чуқурликка ўтиб кирган ёки анча пастдан — чуқурликдан бошланадиган; чуқур, чўнқир. *Ернинг теран қатламлари. Теран дарё. Теран қудуқ.* |*Теран булоқ.* ■ *Унинг* [*М. Қосимовнинг*] *қиёфаси ва юриш-туришига саҳро сокинлиги, теран қатламлардан нам юқи топиб аста сўрадиган чайир саксовул томирларининг тўзимлилиги асар қилганга ўхшарди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Харсангнинг тагидаги тиниқ булоқ виқир-виқир қайнаб чиқмоқда. У ниҳоятда терандек туюлади.* С. Анорбоев, Яйловда. | *кўчма* Тез йўқолиб кетмайдиган, узоқ вақт сақланадиган. *Унутма, у кунлар юракка теран Из солди, боғларда гуллар теришдик.* Ғ. Шоди.

2 *кўчма* Мазмуни жиҳатидан жуда чуқур, тагига етиб бўлмайдиган. *Теран фикр. Романнинг теран мазмуни.* ■ *Оналар, фақат масъуд оналаргина гўдак йиғисидаги теран маъноларни англай олиши мумкин.* Э. Охунова, Ҳаёт гуллари. | Чеки, поёни йўқ; чексиз, чуқур. *Икки кўзим сенинг йўлингда, Ўзим теран хаёлга ботдим.* Ғ. Шоди. *Аму тўлқинлари каби оҳангдор, Унинг Ойсанамга теран ишқи бор.* Миртемир. *Орадан қанча йиллар ўтиб кетди. Ҳамроев ўша бир жуфт кўзни ҳам хижолатлик, ҳам теран ҳурмат билан эслаб келди.* С. Аҳмад, Оналар.

3 Ҳар томонлама, атрофлича, асосли, чуқур. *Теран билим.* ‖ *Хаёл денгиз бўлди, мен эса елкан, Теран ўйлаб кетдим унинг ҳақида: Олтмиш ёшга кирган кекса коммунист Умрин ўтказади юрт хизматида.* М. Икром.

ТЕРАНЛИК **теран** *с. белги оти. Денгиз тубининг теранлиги. Ғоянинг теранлиги.* ■ *Портрет асарлари характерининг ёрқинлиги, қаҳрамон ҳиссининг теранлиги билан чегараланиб қолмайди.* А. Умаров, Портрет — даврнинг ёрқин ифодаси.

ТЕРАПЕ́ВТ [*р*] Ички касалликларни аниқловчи ва даволовчи врач. *З. И. Умидова ҳозирги вақтда республикамизнинг энг йирик терапевтларидан биридир.* О. Ризаев, Врач — олима.

ТЕРАПИ́Я [*р*<*грек*] Медицинанинг ички касалликларни аниқлайдиган, даволаш йўлларини ўрганадиган ва даволайдиган бўлими ҳамда шундай касалликларни даволаш усуллари. *Юрак терапияси. Терапия курси.*

ТЕ́РБИЙ [*р*] Химиявий элемент, лантаноидлар группасига мансуб металл.

ТЕРГАЛМОҚ **тергамоқ** *фл. мажҳ. н.*

ТЕРГАМОҚ 1 Текширмоқ, назорат қилмоқ. *Хизиров кибрлик билан: «Маорифнинг ишини тергай олмайсиз. Нима қилсам, ўзим биламан»,— деди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Мастура:*] *Шоҳ бўлсанг, сабаб ўғирлик қилган фуқароларингни тергамайсан?* А. Қаҳҳор, Башорат. | Ўз эркига қўймай ҳар бир қадамини, юриш-туришини таъқиб остига олмоқ; кузатмоқ, суриштирмоқ. *Чол болаларнинг ножўя ҳаракатларини тергаб, мудирга етказиб турар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қайлиқ сизники бўлгандан кейин, тергаш, тийиш ҳам сизники-да.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳаммага адолат қилдинг, Қорахон, Тергамадинг бузуқ, баттол қизингни.* «Равшан». | Ножўя ҳаракатлари учун койимоқ; койиб, уришиб ёмон йўлдан қайтариб турмоқ, кутмоқ. *Мен сизга ўғилман, фарзандингизман. Уришишга, сўкишга, тергашга ҳаққингиз бор.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 *юр.* Тергов қилмоқ; тергов, сўроқ қилиб аниқламоқ. *Қўрбоши эса Отабекнинг устида ҳали бунчалик тергашлар борлиги учун ўзини бир оз тўхтатиб қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕРГОВ *юр.* Жиноят юз берган шароит, унинг сабаблари ва қатнашчиларини текшириш; сўроқ қилиб ҳамда бевосита ва бавосита далиллардан фойдаланиб аниқлаш. *Дастлабки тергов. Тергов органлари. Тергов натижаси. Тергов ўтказмоқ.* ■ *Шербек районга жўнади. Уни яна терговга чақиришган эди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Район тергов идораларининг вакиллари томонидан жиноят содир бўлган жойда текшириш ўтказилиб, тегишли актлар тузилгандан кейин, жасадни аравага солиб қишлоққа олиб келдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Тергов қилмоқ** 1) жиноят юз берган шароит, унинг сабаблари ва қатнашчиларини аниқлаш учун бунга алоқадор кишиларни сўроқ қилмоқ. *Айбдорни тергов қилмоқ.* ■ *У* [*мингбоши*] *аввало Ғуломжонни енг ичида тергов қилиб, енг ичида жазо бериш-у, шу билан ундан ўч олиш.. ниятида эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о; 2) жиноят юз берган шароит, унинг сабаблари ва қатнашчиларини аниқлаш учун бунга алоқадор бўлган далил ва ҳужжатларни атрофлича ўрганмоқ, текширмоқ. *Бу ишни ўзингиз тергов қилинг. Кечиктирадиган иш эмас.* И. Раҳим, Ихлос; 3) *с. т.* умуман бирор воқеа, ҳодиса. иш-ҳаракат юз берган шароит, унинг сабаблари ва ш. к.ни аниқлаш ҳамда бундай ҳаракатдан тийиш мақсадида бировни сўроқ қилмоқ; суриштирмоқ. *Дадаси уни* [*Низомжонни*] *уйга бошлаб кирди-ю, ўтказиб тергов қила кетди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ТЕРГОВСИЗ *рвш, юр.* Сўроқ, тергов қилмай ёки бўлмай, сўроқсиз, бесўроқ, бетергов. *Терговсиз қамоқда ётмоқ.*

ТЕРГОВЧИ 1 *юр.* Бирор иш юзасидан дастлабки тергов ўтказувчи лавозимли киши. *Прокуратура терговчиси. Халқ суди терговчиси.* ■ *Райондан келган терговчи уч кун овора бўлиб жиноятчиларнинг изини тополмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *с. т.* Бировнинг хатти-ҳаракатини, юриш-туришини назорат қилиб, суриштириб, тергаб турувчи; ножўя ишдан, йўлдан қайтарувчи. *Нишонбойнинг кўзлари ваҳшиёна чақнаб шанғиллади: — Ҳа, сен терговчими менга? Бор-бор, ўша...* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЕРГОВЧИЛИК **терговчи** *с. касб оти. Терговчилик қилмоқ.* ■ *Текширишни жуда яхши кўрасиз-а, домла! Илгари терговчилик ҳам қилганмисиз, дейман?* М. Бобоев, Гўзаллик истаб.

ТЕРДИРИЛМОҚ **тердирмоқ** *фл. мажҳ. н. Бу йил қулупнай эртароқ тердирилди.*

ТЕРДИРМОҚ **термоқ** *фл. орт. н. Олма тердирмоқ. Қошини тердирмоқ.* ■ *Қизиқ, пахталар ҳеч терилганга ўхшамайди-ку! Ҳали ҳам тердирганингиз йўқми, ота?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шахталарда шахтёр шиддаткор.. Вагонларни тердириб қатор, Кўмирларни қулатар яхлит.* Ё. Мирза.

ТЕРИ I **1** Одам ва ҳайвон танасининг ташқи қопламаси, пўсти. *Қуённинг терисини шилмоқ. Тери касалликлари. Бир терининг ичида қўй неча бор семириб, неча бор озар.* Мақол. ■ *Гўё* [*Отабек*] *устидан бир челак қайнаган сувни ағдарган эдилар-да, бутун териси оёғига сидирилиб тушган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.| Молнинг, ҳайвоннинг шилиб олинган пўсти. *Шу ерда ишлайдиган одамлардан бири, йўқчилик важҳидан, бир куни бола-чақаси билан отнинг терисидан шўрва қилиб ичибди.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар. *Хон бориб арслон терисига ўтирди, Арслонбекни ўзининг ўнг томонига олди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Мол пўстидан махсус ишлов бериб тайёрланган материал; чарм, кўн. [*Шокир ота*].. *терига сув пуркайди ва кўва билан дўқ-дўқ уриб, чармни текислайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Уйда бир оз тери бор. Аммо таг чарм йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кам қўлл.* Пўст, пўчоқ. *Териси*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қалин қовун. ▪ *Боғдаги.. анорлар терисига сиғмай тарс-тарс ёрилади.* Ё. Шукуров, Уч савол.

♦ **Териси юпқа** гапга, танқидга, танбеҳга чидамайдиган; гап кўтармайдиган. *Ҳимм, териси юпқа, аёл эмасми, шу гап баҳона бўлибди-ю: «Мени Советдан бўшатиб қолоқ бригадага юборасизлар», деб туриб олибди.* Н. Сафаров, Қатта карвон йўлда. **Териси қалин** гап, танқид, танбеҳ кор қилмайдиган; унча-мунча гапни эламайдиган. *Телбанинг териси қалин.* Мақол. **Терисига сиғмай кетди** 1) ғоят семириб кетди. *Боқилган моллар терисига сиғмай кетибди;* 2) ғоят хурсанд бўлди. *Элчибек бу хабардан терисига сиғмай кетди. Ҳар ҳолда, дастлабки ғалаба.* А. Мухтор, Туғилиш. **Терисига сомон тиқмоқ** қаттиқ жазоламоқ, ўлгудай урмоқ. *Қиз аввал қўрқди, отаси унинг Сидиқжон билан сўзлашиб турганини эмас, боққа тушганини билса ҳам, терисига сомон тиқади — бу хусусда отасининг қамчисидан қон томар эди.* А. Қаххор, Қўшчинор. **Терисини шилмоқ** (*ёки* **шилиб олмоқ**) бор-йўғини қоқлаб олмоқ, ҳамма нарсасини тортиб олмоқ. *Унинг [Мусулмонқулнинг] ўз кайфича ойда эмас, ҳафтада солиб турган солиқлари фуқаронинг терисини шилса, .. остириб, кестириб туриши хосни ҳам эсанкиратди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕРИ II Хамирни юпқа ёйиб, уч бурчак, тўрт бурчак шаклида кесиб, ёғда пиширадиган таом. [*Икром:*] *Ҳа, хоҳлайсизми, мен сизга тери келтириб берай.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТЕРИЛМОҚ 1 **термоқ** *фл. мажҳ. н. Мевалар ўз вақтида терилди. Жавонларга китоблар терилган. Тош терилган кўча. Эълон йирик ҳарфлар билан терилибди.* ▪ *Гулларнинг ҳам шамол ўпмаганлари терилади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Очиқ осмонда юлдузлар қора мовут устига терилган бриллиант каби ярқирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қирларда майсалар ўсма қўйган қизлар қошидек терилди, подалар изғишиб қолди.* Ойдин, Ширинга мактуб.

2 **термоқ** 7 *фл. ўзл. н. Команда аъзолари роса терилибди.*

ТЕРИМ Ҳосилни териб, йиғиб олиш (асосан пахта ҳосили ҳақида). *Биринчи терим. Иккинчи терим. Терим машинаси. Бу йил терим эрта бошланди.* ▪ *Районда биринчи бўлиб «Гулистон» [колхози] теримга тушди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТЕРИМЧИ Далада етилган пахта ҳосилини қўл билан териб, йиғиб олувчи. *Илғор теримчилар.* ▪ *У икки қўллаб терувчи, чевар теримчи.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. *Вали ака ўғлига хирмон қилинадиган жойни кўрсатиб, ўзи теримчиларни Мадаминхўжанинг пахтазорига.. бошлаб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.‖ *Атлас кўйлак ярашар Теримчи қиз бўйига. План тўлганда келинг Пахтахоннинг тўйига.* Уйғун.

ТЕРИФУРУШ Тери олиб сотувчи, тери савдоси билан шуғулланувчи одам. *Қимсан — терифуруш, фалончи бой.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Терифуруш бойнинг уйига тушганларга қаттиқроқ тайинланг, .. энасининг уйидек баҳузур ётаверишмасин.* К. Яшин, Тор-мор.

ТЕРИШ термоқ *фл. иш оти. Пахта териш.* ▪ [*Отабек ва Али*] *қирни айланиб, бинафша териш учун кетдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕРИШМОҚ термоқ *фл. бирг. н.* [*Болалар*] *қоплардан, яшиклардан тўкилиб, тупроққа, лойга қоришган меволарни теришди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўрик теришаман, шафтоли қоқи солишаман, картошка теришаман.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

ТЕРЛАМА Кучли иситма чиқариш, қалтиратиш билан характерланадиган оғир юқумли касаллик; тиф. **Ич терламаси** ичакка тиф микробларининг кириши билан ҳосил бўладиган оғир иситмали касаллик; тифнинг бир тури. *Тепкили терлама. Тошмали терлама. Қайтармали терлама.*

ТЕРЛАМОҚ 1 Баданидан тер чиқармоқ, терга ботмоқ. *Бемор терлаб ётарди.* ▪ *Сунбула ойининг мўътадил ҳавосига қарамасдан Зайнаб маржон-маржон терлаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ғози бир пиёла ароқни шимирди-да, аччиқ қовурма шўрвани ичиб, бир оз ўраниб ётгач, терлади* И. Раҳим, Ихлос.

2 Тер билан қопланмоқ, терчиламоқ. *Дераза ойналари терлаяпти.*

3 *кўчма с. т.* Астойдил меҳнат қилмоқ, тер тўкмоқ. *Бир дунё иш бор экан, кўп терлайсиз ҳали.* **Терлаб-пишиб** 1) терга ботиб; 2) уриниб-суриниб, тиришиб; жон-жаҳд билан.

ТЕРЛАТМОҚ 1 **терламоқ** *фл. орт. н. Дори беморни роса терлатди.* ▪ *Гашт айлаб келибсан неча чўллардан, От терлатиб чиқиб узоқ йўллардан.* «Рустам».

2 *кўчма с. т.* Астойдил, тиришиб ишлашга мажбур қилмоқ. *Оқбилак ойимчаларни бир терлатайлик.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 *кўчма с. т.* Уялтириб, қизартириб, терга ботирмоқ. *Улар* [*стахановчилар*] *лўнда гаплар билан қолоқ цех бошлиқларини роса терлатдилар.* А. Муҳиддин, Ҳадя.

ТЕРЛАШМОҚ терламоқ 1, 3 *фл. бирг. н. Ҳашарчилар роса терлашди.*

ТЕРЛИ Тер билан қопланиб турган. *Терли қўл. Терли юз.*

ТЕРЛИҚ Эгар ёки тўқим тагидан қўйиладиган қалин намат парча. *Бисмилло деб солди отнинг устига Кимхоби майиндан бўлган терликни.* «Алпомиш».

ТЕРЛОҚ Тез терлайдиган, доим терлаб турадиган. *Терлоқ оёқ.*

ТЕРМА 1 *сфт* Саралаб-саралаб йиғиб, бирлаштириб ташкил этилган, тузилган. *Терма футбол командаси.* ▪ *Капсанчиларнинг кўпчилиги пахтани билмагани учун, бу экинни унча-мунча биладиган одамлардан терма бригадалар тузишни, бу бригадаларга тажрибали қарияларни бригадир қилиб тайинлашни таклиф қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *от* Бахшилар айтадиган қўшиқ турларидан бири. *Фозил Йўлдош ўғли турли мавзуларда термалар ва достонлар айтар эди.* «Ватан адабиёти». *Унинг [Тўхтағулнинг] ўланларида, термаларида сиёсий жўшқинлик ҳукмрон эди.* Ҳ. Нурий, Улуғ оқин.

3 *от* Умуман оғзаки халқ ижодига мансуб шўх, ҳазиломуз ёки лирик, одатда тўрт мисрали туроқлардан иборат қўшиқ ёки шеър.

ТЕРМАКАШ 1 Терма ижод этувчи ва айтувчи халқ шоири.

2 Бошқаларнинг асарларидан терма қилувчи адиб. *Шошма, ҳали қўлларим қанотини ёзгани йўқ; мана бу термакаш Ўсаржонни четга чиқариб қўяман.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТЕРМАЛАМОҚ *кам қўлл.* Ҳар жойдан оз-оздан териб йиғмоқ.

ТЕРМАЧИ 1 *айн.* **термакаш.**

2 *тар.* Табиий равишда етишган мева, илдизмева каби емишларни териб-йиғиб тирикчилик қилувчи. *Археологик текширишлар шуни кўрсатадики, сўнгги неолит даврига оид илк деҳқончилик маданияти маҳаллий овчи ва термачи аҳолининг ўтроқ ҳолатга ва деҳқончиликка ўтиши натижасида пайдо бўлган.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.

ТЕРМИК [*р* термический<*грек*] *тех., хим.* Иссиқлик билан ишлов беришга оид, шундай ишлов бериш учун белгиланган. *Термик печь. Пўлатни термик ишловдан ўтказмоқ. Термик ишлов бермоқ.*

ТЕРМИЛИШМОҚ термилмоқ *фл. бирг. н. Улар бир-бирларига термилишиб қолдилар.* ▪ *Бечоралар термилишар йўлимга.* «Фольклор». *Бириси ҳам [Отабек ҳам, Кумуш ҳам] сўзлай олмас, фақат термилишар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕРМИЛМОҚ Кўз узмасдан узоқ қараб қолмоқ, тикилмоқ; умид билан, суқланиб ёки кўз жовдиратиб қарамоқ. *Асрора узоқларга термилиб туриб алланималарни ўйларди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Чол ўғлининг ўйчан кўзларига термилиб, Ботиралидан гапира кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТЕРМИЛТИРМОҚ термилмоқ *фл. орт. н. Йўлдошга меҳмонни термилтириб қўйиб, иш қилиш жуда ноқулай кўринди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТЕРМИН [*р*<*лат*] Фан, техника, касб-ҳунарнинг бирор соҳасига хос муайян бир тушунчанинг аниқ ва барқарор ифодаси бўлган сўз ёки сўз бирикмаси; атама. *Ботаника терминлари. Заргарлик терминлари. Пахтачилик терминлари.* ▪ *Йўлдош.. Элмуродга нотаниш терминларни.. тушунтира кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар

www.ziyouz.com kutubxonasi

ТЕРМИНОЛОГИ́К [*р* терминологический] Терминологияга, терминларга оид. *Терминологик луғат. Сўзнинг терминологик маъноси.*

ТЕРМИНОЛО́ГИЯ [*р*<*лат*+*грек*] 1 Фан, техника, касб-ҳунарнинг бирор соҳасида қўлланадиган терминлар мажмуи. *Техника терминологияси. Ҳарбий терминология. Илмий терминология. Ўзбек тили терминологияси.* ▪ *Қори ака фанлар ичида, аввало математикани севиб ўрганади ва унинг ўзбек терминологиясини ишлаб чиқади.* М. Ўроздоев, Мўъжизалар олами.

2 Тилшуносликнинг терминларни ўрганиш, тартибга солиш билан шуғулланувчи соҳаси. *Терминология мутахассиси. Терминология сектори.*

ТЕРМИ́Т I [*р*<*грек*] *хим.* Баъзи металларнинг оксиди билан алюминий аралашмасидан иборат, ёнганда жуда кучли иссиқлик ҳосил қиладиган порошоксимон модда (техникада ва ҳарбий мақсадларда ишлатилади). ‖ *Термит бомба.*

ТЕРМИ́Т II [*р*<*лат*] Асосан иссиқ мамлакатларда катта уяларда жуда кўп миқдорда гуруҳ-гуруҳ бўлиб яшайдиган парда қанотли ҳашарот, ёғоч зараркунандаси. *Термит дегани худди битга ўхшаш жирканч ҳашаротгина эмас, даҳшатли офат экан.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Термит — ўтлоқ устида лойдан ясалган уяларда яшовчи ҳашарот.* «География».

ТЕРМО́ГРАФ [*р*<*грек*] Температура ўзгаришларини автоматик суратда ёзиб борадиган асбоб.

ТЕРМОДИНАМИ́К [*р* термодинамический] Термодинамикага оид; иссиқлик туфайли юзага келадиган ҳаракатлар билан боғли бўлган. *Термодинамик миқдор. Термодинамик мувозанат. Термодинамик ўзгариш.*

ТЕРМОДИНА́МИКА [*р*<*грек*] Физиканинг иссиқлик ҳаракати қонуниятларини ва иссиқлик ҳаракатининг жисмларнинг физик ҳолатларига таъсирини ўрганадиган бўлими.

ТЕРМОИЗОЛЯ́ЦИЯ [*р*] *айн.* **теплоизоляция.**

ТЕРМО́МЕТР [*р*<*грек*] Температурани, иссиқлик ёки совуқлик даражасини ўлчайдиган асбоб. *Термометр 20 даража совуқни кўрсатар эди.* ▪ *Кишида иситма борлиги ва унинг баландлигини аниқлаш учун.. медицина термометри ишлатилади.* Н. Исмоилов, Қасалларни парвариш қилиш. *Хотин Лоланинг қўлтиғига қўйган термометрни олиб чироққа солиб қаради-да, уни силкиб, стол устига қўйди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. **Максимал термометр** энг юқори даражадаги ҳароратни кўрсатувчи термометр (маълум бир вақт орасида).

ТЕРМОМЕ́ТРИЯ [*р*<*грек*] Физиканинг температурани, иссиқлик ёки совуқлик даражасини ўлчаш усуллари ҳақидаги бўлими.

ТЕРМОРЕГУЛЯ́ТОР [*р*<*грек*+*лат*] Хона, печь ва ш. к.да керакли температурани автоматик равишда ҳосил қиладиган ва сақлаб турадиган асбоб.

ТЕ́РМОС [*р*<*грек*] Ичига қўйилган иссиқ, ёки совуқ нарсани (мас., иссиқ чой ёки совуқ сувни) узоқ вақт шу ҳолича сақлайдиган махсус идиш. *Меҳри опа столча ёнидаги корзинкадан овқатликлар олди, тўрда осиғлиқ термосни очиб, стаканларга иссиқ чой қуйди.* Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

ТЕРМОСТА́Т [*р*<*грек*] Температураси ҳамиша бир хилда сақланиб турадиган аппарат.

ТЕРМОСТАТИ́К [*р* термостатический] Термостатга оид. *Термостатик камера.*

ТЕРМОЭЛЕКТРИ́К [*р* термоэлектрический] Электр ўтаётган занжирдаги электр ва иссиқлик процесслари ўртасидаги боғланишга оид, шу сабабли ҳосил бўлган. *Термоэлектрик ҳодиса. Термоэлектрик ток.*

ТЕРМОЯДРО [*р* термоядерный]: **термоядро реакцияси** водород ёки литий ядросининг ниҳоятда баланд ҳарорат ва жуда кўп энергия ҳосил қилиб оғирроқ элементлар ядросига айланиши. **Термоядро қуроли** термоядро реакцияси туфайли портлайдиган қурол.

ТЕРМОҚ 1 Сочилиб ёки тўкилиб ётган нарсаларни қўл билан бирма-бир олиб тўпламоқ, йиғмоқ. *Сойликдан майда тош термоқ. Ўтин термоқ.* ▪ *Катта йўлда.. болалар тўкилган ўқ, гильза ва ҳар хил бузилган қурол қисмларини териб, ўйнаб юрардилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ғуломжон отхонага кириб, тўкилган бедаларни охурга териб солди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Дон, мева, гул ва ш. к. ўсимлик ҳосилини бирма-бир олиб тўпламоқ, йиғмоқ. *Гул термоқ. Ёнғоқ термоқ. Мош термоқ. Олча термоқ.* ▪ *Пахта терсанг тоза тер, Чаноғида қолмасин.* «Қўшиқлар». *Баҳор келди элимизга Кўм-кўк бўлди боғ, дала. Севинч тўлиб дилимизга, Териб келдик гул-лола.* И. Муслим.

3 Маълум тартибда устма-уст, ёнма-ён ёки бирин-кетин жойламоқ, ўрнаштирмоқ, тахламоқ. *Китобларни токчага термоқ. Омборга қовун териб қўймоқ. Саватга нон термоқ. Яшикларга олма термоқ.* ▪ *Нигор ойим ошхонада мантиларни қасқонга териб, қозонга уяр, Раъно бўлса, айвонда кичкина укалари орасида ўтирар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Эмин уни [пулемётни] шошила қўлига олди-да, бир зумда қисмларини ажратиб, газетага териб қўйди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Унинг [чойхонанинг] оппоқ деворларига неча-неча янги ва эски велосипедлар териб қўйилган.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Ғишт термоқ** 1) ғиштларни маълум тартибда тахламоқ. *Сидиқжоннинг диққати ўнг томондаги тўқайнинг очиқ ерига териб қўйилган сон-саноқсиз ғиштга жалб бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) ғиштларни лой ёки цемент қоришмаси билан ўзаро бириктириб, девор ва ш. к. қурмоқ. *Бинонинг ғиштини термоқ;* 3) ётқизмоқ. *Ҳовли саҳнига ғишт термоқ.*

4 Нарсаларни тешиб ёки тешигидан ип, сим ва ш. к. ўтказиб, қатор, ёнма-ён жойлаштирмоқ, тизмоқ. *Ипга мунчоқ термоқ.* ▪ *Ҳаётхон бечора ип эшиб, марваридларни теришга ўтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Эшонхон чаққонлик билан сихларга кабоб терарди.* Ойбек, Улуғ йўл. *Ўзиям унча-мунча маржонлардан эмас, ўн икки шода-я! Мунчани тергунча юрагинг қон бўлиб кетади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 *полигр.* Босиш, нашр этиш учун типографик белги ва ҳарфларни тегишли тартибда жойлаштириб бирор текст ҳосил қилмоқ. *Эълонни йирик ҳарфлар билан термоқ.*

6 Айрим белги ёки рақамларни ёнма-ён, бирин-кетин олиб, келтириб бирор бутунлик ҳосил қилмоқ. *Лаълихон гаплашиши учун телефон олдига борди, трубкани қўлига олиб, керакли номерларни тера бошлади.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

7 Сараламоқ, танламоқ. *Футбол командасига кучли ўйинчилар териб олинди.*

8 Ажратмоқ, ажратиб олиб ташламоқ; тозаламоқ. *Гуручнинг курмагини териб ташламоқ.* ▪ *У [Мулла Шамсиддин] эшик олдидаги супада, олдида бир ғалвир майиз, чўпини териб ўтирган эди.* А. Қаҳҳор, Башорат. *Сигирнинг қулоғига яна кана тушибди! Қанадан ҳам кўра сигир унинг [Бақоевнинг] аччиғини келтирди: канани терай деса қўймайди — бошини силкийди, пишқиради.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

9 Оралатиб юлиб ташлаб чиройли шакл бермоқ (қош, соқол, мўйлов ҳақида). *Соқолни термоқ. Қошни термоқ.* ▪ *Соқолингиз устарага илинмайди, келин аямнинг қош терадиган мўйчинакларида юлсангиз ҳам бўлади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

10 Кетмон, теша, болта каби асбоблар юзини болғалаб текисламоқ, ёймоқ ёки ўткирламоқ. *Кетмон юзини термоқ. Теша тиғини термоқ.*

11 Металл буюмга ўйиб гул, нақш солмоқ.

◆ **Без термоқ** *қ.* **без.** I. **Ризқини термоқ** насибасини топиб еб кун кечирмоқ, амал-тақал кун кўрмоқ. **Тошингни тер** *қ.* **тош** I.

ТЕРРА́СА [*р*<*фр*] 1 Зинапоясимон бўлиб тушган тоғ ёнбағирларидаги текис майдонча. *Террасалар ҳозирги вақтда турли экинлар ва мевазорлар билан банд бўлган ерлардир.* «Ўзбекистон географияси».

2 Енгил айвон, пешайвон.

ТЕРРЕНКУ́Р [*р*<*нем*] Курорт ва санаторийларда даволаниш мақсадида пиёда юриш ҳамда шундай юриш учун тайёрланган масофалари кўрсатилган махсус йўл. *Ҳар куни субҳидам чоғ-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ларида терренкурлар одамга тўлиб кетади. И. Раҳим, Ихлос.

ТЕРРИТОРИАЛ [*р* территориальный] Маълум бир территорияга оид, маълум территорияга қарашли бўлган; бирор территория доирасидаги. *Территориал шевалар. Территориал бўлиниш.* **Территориал сувлар** денгизнинг шу денгиз бўйидаги давлат территориясига кирадиган қисми.

ТЕРРИТО́РИЯ [*р*<*лат*] Чегаралари аниқ белгиланган ер, майдон; бирор муассаса, ташкилот ўрнашган жой. *Давлат территорияси. Колхоз территорияси. Район территорияси. Ўзбекистон территорияси.* ■ *Бир зарбага уч зарба билан жавоб берамиз! Урушни душман территориясида олиб борамиз!* деган киши Чернецовнинг ўзи эмасмиди! И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Полк территориясига етмасданоқ, бир жанчидан Германиянинг бизга қарши уруш бошлаганини эшитди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТЕРРО́Р [*р*<*лат*] Сиёсий душманга нисбатан куч ишлатиш, ўлдириш, қириш. *Ирқчилар террори. Террор қилмоқ.*

ТЕРРОРИ́ЗМ [*р*] Террор билан амалга ошириладиган сиёсат ва тактика; террорчилик. *Терроризм режими. Терроризм сиёсати.* ■ [*Оппортунистлар*] *терроризм бутун дунёда қудратли бўлган Антантанинг ҳужуми орқасида келиб чиққанини унутадилар.* В. И. Ленин, Советларнинг VII Бутунроссия съезди.

ТЕРРОРИ́СТ [*р*] Ўз фикр ва маслагини террор йўли билан амалга оширувчи одам; терроризм тарафдори ва иштирокчиси. *Анархистлар, террорист-народниклар ва шу кабиларнинг сиёсатини марксистлар «авантюристик сиёсат» деб атайдилар.* В. И. Ленин, А. Богданов тўғрисида.

ТЕРРОРИСТИ́К [*р* террористический] Террорга, терроризмга асосланган; терроризмдан, террорчиликдан иборат бўлган; терроризмга амал қилувчи. *Террористик план. Террористик ташкилот. Террористик ҳаракат.*

ТЕРРОРЧИ *айн.* **террорист.**

ТЕРРОРЧИЛИК *айн.* **терроризм.**

ТЕРС 1 Тескари, чап, чаппа; терскай. *Терс жой. Қуёшга терс ҳовли.*‖ *Терс қарамоқ. Газетани терс ушламоқ.* ■ *Алоиддин Машҳадий кўзларини сал очиб юзини терс ўгирди.* Ойбек, Навоий. *Унинг йўли терс бўлса ҳам, Аъзам розилик билдирди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

2 Тескари, акс, зид; қарши. *Махсум Миробид билан илгари терсроқ бўлса, энди апоқ-чапоқ, оғиз-бурун ўпишди.* В. Ғофуров, Вафодор. *Народниклар жамият эҳтиёжларига терс ҳаракат қилар эканлар, ўзлари мағлубиятга учрайдилар.* «КПСС тарихи».

3 Ўжар, қайсар, акс; сакта, қўпол. *Терс одам.* ■ *Ўзбек ойим ўғлининг терс сўзидан қизишди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. ‖ [*Фарида*] *ўсма қўйишга таклиф қилиб чиққан қўшни қизига ҳам терс жавоб қилди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ТЕРСАЙМОҚ 1 Хафа бўлиб қовоқ солмоқ, тумтаймоқ; аразламоқ. *Отабек терсайганча чойга келиб ўтирди, отасига салом ҳам бермади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг* [*Бўрихўжанинг*] *терсайиб ўтиргани ва яна шумшайиб чиқиб кетгани юрагини сиқди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

2 Ўжарлик қилмоқ, қайсарлик қилмоқ, аксига олмоқ. *Эрга қарши терсайган Холжон хола жуда шошилиб қолди.* Ғайратий, Довдираш. *Ҳожи ўғлининг қандай фикрда ва нима учун терсайганини билди: янглишасиз ўғлим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕРСҚАЙ Қуёшга тескари, қуёш тушмайдиган, шимолга қараган (тоғ, баландлик ёнбағри, чуқурлик ва ш. к. ҳақида). *Унга Шербек анави терскай, қор ётган қирнинг ортидан ҳали замон от ўйнатиб чиқиб қоладигандай туюларди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Атрофини қуршаган тошлар орасидаги ўриқзор чорбоғлар, кундузи қуёш, кечаси ой нуридан ярқирайдиган харсанг тошлар, кун тушмас терскай жилғалар унинг кўз олдини банд этиб турарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЕРСЛАНМОҚ Ўжарлик қилмоқ; тескари, терс иш қилмоқ; аксига олмоқ. *Бу боланинг терсланадиган одати йўқ.*| Хафа бўлиб тумтайиб олмоқ; аксига олмоқ; қовоқ-димоғини осилтирмоқ. *Эр-хотин индамади, худди маслаҳатлашгандай терсланиб олишди. Орага ноқулайлик чўкди.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда.

ТЕРСЛИК терс *с. белги оти. Терслик қилмоқ.*

ТЕРТ Сомон, хашак ва ш. к. дағал озуқаларга майдаланган кунжара, кепак каби тўйимли озуқалар аралаштириб қориб тайёрланган ем. *Молнинг палови силос, ҳозирча кепак сепиб, терт қориб беринглар, болам.* А. Мирахмедов; Қулган чечаклар. [*Аноргул*] *ювиндиларни сигир-бузоқларга беради. Уларга хашак қирқади, терт беради.* Ойдин, Ҳазил эмиш.

ТЕРУВЧИ 1 термоқ *с. ш. оти. Икки қўллаб терувчи теримчи.*

2 *айн.* **теримчи.**

ТЕ́РЦИЯ [*р*<*лат*] **1** *муз.* Диатоник гамманинг учинчи пардаси ва шу гаммадаги уч пардали интервал. *Оралигида бир босқич қолдириб тузилган интервални терция деб аталади.* И. Акбаров, Музика саводи.

2 *полигр.* Титул шрифтларидан бирининг номи.

ТЕРЧИЛ *кам қўлл.* Тез терлайдиган, терлаб турадиган; терлоқ *Киши тўни кирчил бўлар, киши оти терчил бўлар.* Мақол.

ТЕРЧИЛАМОҚ 1 Буғдан ҳосил бўлган томчилар билан қопланмоқ. *Ҳаммомнинг девори терчилаб турарди.*

2 Андак терламоқ. [*Мирвосилнинг*] *офтоб таъсирида қорайиб, шўралаб кетган пешанаси, кечки салқинга қарамасдан, терчилаб турарди.* Ҳ. Назир, Одамнинг қадри.

ТЕСКАРИ 1 Ўнг, тўғри деб қабул қилинган ҳолатга, вазиятга, йўналишга, тузилиш, тартиб ва ш. к.га қарама-қарши бўлган; терс. *Тескари иш. Бўлувга тескари амал — кўпайтирув. Тескари вергул.*‖ *Кепкани тескари киймоқ. Китобни тескари ушламоқ. Стулга тескари ўтирмоқ. Сўзни тескари ўқимоқ. Сув тескари оқмайди.* ■ *Қўлимга тушганида, юзига куя суриб, эшакка тескари миндирар эдим-у, бозорнинг ўртаси билан ҳайдаб, тўппа-тўғри қозининг ҳузурига олиб борар эдим.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бўта қуруқ чойни нонсиз иссиқ-иссиқ ҳўплаб чойнакнинг қопқоғини тескари ёпиб, ичига иккита ўн тийинликни ташлаб, ўрнидан турди.* С. Аҳмад, Ҳукм. |Тўғри маънога зид, аксинча. *Тескари маъно.*‖ *Гапни тескари тушунмоқ.*

2 Бирор кимсага, нарсага нисбатан орқа ўгириб ўрнашган, унинг орт томонига жойлашган. *Узоқ ўйлаб турмай, бу кунги Тиктепанинг гузарга тескари томонидан ўзи учун бир «бошпаноҳ» очиш қарорига келади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Улар* [*тоғлар*] *шунчалик яқинки, баландликдан синиб тушган сариқ харсанг парчалари, кунга тескари ораликдаги ҳали эриб битмаган қорлар.. аниқ кўринади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.| Ўнг эмас, ўнғайсиз, чап. *Бу йўл менга тескари.*

3 Қарама-қарши, хилоф, зид. *Ҳаёлий социалистлар.. капитализм тузумини аёвсиз танқид қилдилар, унинг кишиликка номувофиқ, адолатсиз, ақлга тескари эканлигини кўрсатдилар.* В. И. Ленин, Марксизмнинг уч манбаи ва уч таркибий қисми.‖ *Агар биронта иш унинг* [*Хушрўйнинг*] *тилагига тескари кетса, шовқин-суронни худди бошига кийиб олар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.| Бошқача. *Киши кўринишида ва муомалада бир хил, ҳақиқатда, ички жиҳатдан тамом тескари бўлиб қолиши мумкин.* П. Турсун, Ўқитувчи.| Бир-бирига нисбатан қарама-қарши; бир-бирининг зидига, зиёнига ҳаракат қиладиган; мухолиф, душман. *Бу газетанинг энг реакцион, энг тескари ва фитначи эканлигини билардим.* Ойбек, Нур қидириб.| Бирор кимса ёки нарсага қарши қаратилган, унинг зидига ёки зиёнига йўналтирилган; бир-бирига зид, мухолиф. *Тескари ҳаракат.* ■ *Ҳай, хотин киши экансиз, эркак киши бўлганингизда бу тескари ташвиқотларингиз учун соғ қўймас эдим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 *от* Бирор нарсанинг орқа томони, орқаси, астари. *Газламанинг тескариси. Кўрпанинг тескариси. Машина тескариси билан юриб ҳовлига кирди.*|

www.ziyouz.com kutubxonasi

Айтилган ёки кутилган фикр, иш-ҳаракат ва ш. к.нинг акси, зиди. *Айтганининг тескарисини қилмоқ.*

5 *кўчма с. т. айн.* **терс** 3. *Тескари одам.*

6 *кўчма* Бир-бири билан гаплашмайдиган, аразлашган, урушқлик. *Улар бир-бирлари билан тескари бўлиб қолдилар.* ▪ *Олти ойдан бери юз кўришмаган қайната-куёв бирга ишлашяпти-я? Бир ҳисобдан яхши бўпти. Токайгача тескари бўлиб юришади.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда.

◆ **Иши тескари кетди** иши юришмай қолди, иши орқага кетди, пачава бўлди. **Тескари дунё** бевафо, ўзгариб турувчи дунё. *Қандай қилай, шундай тескари дунё экан.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. **Тўнини тескари киймоқ** *қ.* **тўн. (Худо) юзини тескари қилсин** худо кўрсатмасин, унга дучор ёки гирифтор қилмасин. *Ёмоннинг юзини тескари қилсин.*

ТЕСКАРИЛАНМОҚ Ўгирилиб тескари вазият олмоқ, тескарисига ағдарилмоқ.

ТЕСКАРИЛАШМОҚ 1 Ўжарлашмоқ, қайсарлашмоқ.

2 Бир-бири билан тескари бўлиб қолмоқ, уришиб, аразлашиб қолмоқ.

3 Тескари, орқага кетмоқ. *Иши тескарилашиб кетди.*

ТЕСКАРИЛИҚ 1 **тескари** 1, 2, 4 *с. белги оти. Эгнидаги кўйлакнинг тескарилигини сезмабди.* **Тескариликка олмоқ** айтилган гапни, фикрни тескари, нотўғри, аксинча тушунмоқ ёки тушунтирмоқ, тескарига бурмоқ. *Мен жўрттага баъзи гапларни тескариликка олиб кўрсам ҳам, у* [*Зайнаб*] *чурқ этмайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *с. т.* Ўжарлик, қайсарлик, терслик. *Мунча тескарилик қиласан.*

ТЕСКАРИСИГА *рвш* Тескари йўналишда; қарама-қарши томонга, орқага қараб. *Ҳеч қачон қуёш тескарисига юрадими? Мен буёқдан қарз бераверсам, сен бола-чақанг билан яверсанг, қачон тўлайсан? Замон бундай тескарисига айланиб, инсондан имон қочиб турибди, ахир.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЕСКАРИСИЧА 1 *рвш* Одатдагига нисбатан қарама-қарши йўналишда; тескари ҳолда. *Тескарисича юрмоқ.*

2 *рвш* Фарқли равишда, аксича. *Акасининг тескарисича укаси жуда шўх.*

3 *кирш с.* Аксинча. *Ҳамма кулади, у эса, тескарисича, йиғлайди.*

ТЕСКАРИЧИ Ижтимоий тараққиёт, революцион ҳаракатлар ва демократия душмани; сиёсий реакция тарафдори; реакционер. *Нурхоннинг ўлдирилиши — тескаричи гуруҳларнинг санъат, театр ва аёллардан олган очиқ сиёсий қасоси эди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ТЕСКАРИЧИЛИҚ Ижтимоий тараққиётга, революция ва демократияга қарши йўналган ҳаракат; реакция.

ТЕТА-ПОЯ 1 Юришни энди ўрганаётган, энди биринчи қадам қўяётган, атак-чечак қилаётган (бола ҳақида). *Тета-поя ғўдак.* ‖ *Тета-поя юрмоқ.* ▪ *Бир неча одим оқсоқланиб юрди. Унинг юриши янги тета-поя боланинг биринчи қадамларига ўхшарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Энди, янгигина ташкил топган ёки топаётган; энди мустақил ҳаёт кечира бошлаган, ҳали мустаҳкам оёққа туриб олмаган (оила, ташкилот, коллектив ва ш. к. ҳақида). *Коллективимизнинг тета-поя вақти ўтиб кетган, энди уни бузолмайсиз, ўртоқ Раҳмонқулов!* А. Мухтор, Туғилиш. **Тета-поя бўлмоқ** 1) юришни энди ўрганабошламоқ, биринчи қадам ташламоқ, атак-чечак қилмоқ. *Тета-поя бўлган Раънонинг ғилдираб келганча пинжига кириб эркалик қилгани ҳам* [*Шакархоннинг*] *кўнглига сиғмади.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда; 2) *кўчма* энди, янгигина ташкил топмоқ; оёққа тура бошламоқ. *Колхоз энди тета-поя бўлаётган кунларда душман хуруж қилди, жамоат мулкига ўт қўйдилар, уруғлик ғаллани ўғирладилар, турли-туман ғиш-мишлар тарқатдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 3) биринчи марта бошламоқ. *Пахта нима, деҳқончилик нима — энди тета-поя бўлиб ўрганиб келяпсизлар.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. **Тета-поя қилмоқ** 1) *айн.* **тета-поя бўлмоқ.** *Бола тета-поя қила бошлади. Бу ташкилот энди тета-поя қилиб келяпти*; 2) парвариш қилмоқ, парваришлаб ўстирмоқ.

ТЕТИК 1 Ҳали куч-қувватга тўла, бардам, бақувват. *Тетик чол.*‖ *Атоқли қизиқчи, машҳур санъаткор Юсуфжон ота тўқсон ёшга тўлганда ҳам тетик эди.*‖ *Чарчаб ўтирган хон ўзини тетик ҳис қилди, шеър унга ёққанди.* Ж. Шарипов, Хоразм.| Чаққон, тийрак. *Сўнг чол сукутга ботди, кичкина, лекин ҳали тетик кўзларини, мудроқ босган одам каби, секингина юмди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Қўрқишни билмайдиган, дадил гапирадиган, ўз фикрини баралла айта оладиган; мардонавор. *Қандолат опага не бало бўлди, дейман, ҳайрон бўламан. Гапга чаққон, тетик хотин эдику!* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. *Поччаев, қурилишга бирон фикри тетикроқ бола келиб қолса, дарров изига тушади.* А. Мухтор, Туғилиш. *Мен Жайноқман. Мана ўғлинг Маҳкам.. Келининг Иқбол ҳам шу ерда, тетик бўл.* Н. Сафаров, Уйғониш.

3 *кўчма* Ғайрат-шижоат билан тўлиб-тошган, ғайрат-шижоат бағишлайдиган; жонли, жўшқин. *Ўртада бир неча қизлар рақс тушмоқда — жонли, шўх, тетик рақс.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Энди қўшиқ ҳурдир, юраклар бедоғ, Қаддини кўтарди ўлка ва одам. Қўшиқлар мўл бўлсин тетик ва қувноқ.* Ҳ. Олимжон. *Сойлик томондан келаётган тетик ва янгроқ овоз Элмуроднинг ўйини бузди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТЕТИҚЛАМОҚ *кам қўлл.* Тетиклик бағишламоқ, тетиклантирмоқ. *Подшонинг, гарчи мастлик вақтида бўлса-да, у билан аччиқ суҳбат қилиши Маждиддинни тетиклади.* Ойбек, Навоий.

ТЕТИҚЛАНМОҚ 1 Куч, қувват касб этмоқ; бардам бўлмоқ, соғаймоқ, тузалмоқ. *Муздай сув кўзини мошдек очди. Яна миясқи фикр қила бошлади, ўзи тетикланди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. [*Қурбон ота*] *касалхонада яқин икки ой ётиб оёқлари тузалди, ўзи жуда тетикланди.* А. Қаҳҳор, Тўй.

2 Дадиллик касб этмоқ, дадиллашмоқ. *Дастлаб ўзини айбдор сезиб, шумшайиб ўтирган бола секин-секин тетикланди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТЕТИҚЛАНТИРМОҚ **тетикланмоқ** *фл. орт. н. Дори-дармон беморни анча тетиклантирди.* ▪ *Тупроқнинг шўртоб ҳиди, қуёшнинг тафти, эрта баҳорнинг.. шабадаси ҳафта ўтмай колхозчиларни тоблаб, тетиклантирди.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда. *Дарахтдан тушганда* [*кузатувчининг*] *сариқ-қизғиш тукли юзида ишонч барқ ураради.. Бу жангчиларни тетиклантирди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТЕТИҚЛАШМОҚ Тобора тетикланмоқ, тетикланиб бормоқ, тетик бўлмоқ. *Унинг руҳи тетикланди.* ▪ *Раҳимберди бир оз тетиклашди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

ТЕТИҚЛИҚ 1 **тетик** *с. белги оти. Унинг* [*Асрорқулнинг*] *тетиклиги, шахдам қадам ташлаши ёш болага чиққан соқолдай кишининг кулгисини қистатар эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Куч-қувватга тўла, тетик кишиларга хос жисмоний ва руҳий ҳолат; бардамлик. *Тетиклик бағишлайдиган физкультура машғулотлари.* **Ўзини тетикликка солмоқ** (**ёки олмоқ**) ўзини тетик, бардам, соғ қилиб кўрсатмоқ. [*Муроджон*] *аранг кўзини очиб, ўзини тетикликка солди ва Каримжон билан самимий кўришди.* Ғайратий, Узоқдаги ёр. *Уй эгаси ошга сабзи босиб, Отабек ёнига келди, у бошқа ҳиссиёт ва фикрларни вақтинча унутиб, ўзини тетикликка олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕТРАЭДР [*р<грек*] *мат.* Ҳар бир ёғи ўзаро тенг учбурчаклардан иборат бўлган тўрт ёқли пирамида.

ТЕХНЕЦИЙ [*р<грек*] Сунъий равишда ҳосил қилинган радиоактив химиявий элемент.

ТЕХНИК [*р*] 1 Ўрта техника маълумотига эга бўлган ва техниканинг бирор соҳасида ишлайдиган мутахассис. *Техник чақириб план ва смета тузиш, неча пуд тунука керак бўлишини билиш зарур экан.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *с. т.* Техника соҳасида ишловчи киши.

ТЕХНИК [*р* технический] 1 Техникага оид. *Техник билимлар. Техник прогресс.*| Техникадан фойдаланиш, уни ўрганиш билан боғли бўлган; техни-

www.ziyouz.com kutubxonasi

кавий. *Техник назорат. Техник таълим.*

2 Техника, машина, механизмлар ишига боғлиқ бўлган. *Техник сабабларга кўра дастгоҳ тўхтаб қолди.*

3 Саноатда, техникада ишлатиладиган ёки қайта ишланадиган. *Техник мой. Техник тола.*

◆ **Техник котиб** ёзув-чизув ишларини олиб борувчи идора ходими; секретарь. **Техник редактор** босма асарда материалнинг жойланиши, текстларнинг тегишли ҳарфлар билан терилиши ва ш. к. билан шуғулланувчи махсус редактор.

ТЕХНИКА [*р*<*грек*] 1 Ишлаб чиқаришда қўлланиладиган меҳнат қуроллари — механизм, аппарат, мослама ва ш. к. мажмуи, шунингдек уларни ўрганиш, қўлланиш, такомиллаштириш соҳасидаги инсон фаолияти. *Илғор техника. Авиация техникаси. Пахта териш техникаси. Техника фанлари. Техникадан унумли фойдаланмоқ.* ▪ *Душман Орёл ва Белгород районларига.. бу кунгача ҳеч қайси фронтда кўрилмаган ёки оз кўрилган техникани тахт қилиб қўйган эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Бирор иш ёки ҳаракатни бажариш йўллари, усуллари мажмуи; шу усулларни эгаллаганлик, маҳорат даражаси; санъат, маҳорат. *Балет техникасини эгалламоқ. Сузиш техникаси.* ▪ *Курашнинг ҳар қандай формаси ўзига муносиб техникани ва ўзига муносиб аппаратни талаб қилади.* В. И. Ленин, Меньшевизм кризиси.

◆ **Техника экинлари** ҳосили саноат учун хомашё сифатида ишлатиладиган экинлар (мас. пахта, зиғир, каноп, қанд лавлаги, кунгабоқар ва ш. к.). **Хавфсизлик техникаси** *ёки* **техника хавфсизлиги** ишлаб чиқаришда ҳалокат ва фалокатларнинг олдини олишга қаратилган иш усуллари ва воситалари системаси.

ТЕХНИКАВИЙ [*р*+*а*] *айн.* **техни́к.** *Техникавий ёрдам. Техникавий тадбирлар.*

ТЕХНИКЛИК те́хник *с. касб оти. Техниклик вазифаси. Ўртоғим қурилишда техниклик қилади.*

ТЕ́ХНИКУМ [*р*] Техниканинг бирор соҳаси учун ўрта малакали кадрлар, техниклар тайёрловчи махсус ўқув юрти. *Қурилиш техникуми. Техникумда ўқимоқ.*

ТЕХНО́ЛОГ [*р*] Технология бўйича мутахассис. *Технолог инженер.*

ТЕХНОЛОГИ́К [*р* технологический] 1 Технологияга оид; материаллар ва маҳсулотларга ишлов беришнинг метод ва усуллари билан боғлиқ бўлган. *Технологик билим. Технологик талаб.*

2 Материал ва маҳсулотларга қатъий технология бўйича ишлов беришга оид. *Технологик кўрсатма. Технологик жараён.*

ТЕХНОЛО́ГИЯ [*р*<*грек*] 1 Ишлаб чиқариш процесслари, усул ва воситалари ҳақидаги билимлар мажмуи. *Металлар технологияси.*

2 Ишлаб чиқаришнинг бирор соҳасида материалларга ишлов бериш ёки қайта ишлашда қўлланадиган усуллар операциялар мажмуи. *Прогрессив технология. Атлас тўқиш технологияси.*

ТЕША 1 Тиғи дастасига нисбатан кўндаланг ўрнатилган чопиш, кесиш қуроли. *Даст теша. Пой теша.* ▪ *На ўтин бўлмаса, на ўтинни ёргани тешаси бўлмаса, нима қиламан?* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. *Холдорхон жавоб кутмай, тешани олиб югуриб кетди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Теша *(эркаклар исми).*

◆ **Оёғига** *(ёки* **тагига, илдизига** *ва ш. к.)* **теша урмоқ** *айн.* **оёғига болта урмоқ** *қ.* **болта.** *Бир неча қизимизнинг номусини барбод этган, хонадонларни бузган, мустаҳкам ахлоқимизга теша урмоқни бўлган.. иблисни фош қилиб, сизни фалокатдан қутқариб қолмоқчиман.* Ғ. Ғулом, Халқ ҳукмига ҳавола. **Теша тегмаган** *с. т.* илгари ишлатилмаган, эшитилмаган; бутунлай янги (сўз, гап, фикр, хабар, янгилик ва ш. к. ҳақида). *Теша тегмаган гаплар. Теша тегмаган янгилик.* ▪ *Юсуфжон қизиқнинг Охунжон қизиқ билан қиладиган теша тегмаган аскиялари.. ва латифалари залда гулдурос қарсакларга ва кулги кўтарилишига сабабчи бўлди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. **Ҳолвачининг тешасидай** 1) қисқа, калта. [*Гулжон Мирзараимга:*] *Аввал Рустамбекнинг тилидан ҳолвачининг тешасидай калтагина хат қилдирдим.* Ҳамза, Паранжи сирлари; 2) чаққон, эпчил (киши ҳақида).

ТЕШИК Тешилган жой, кавак, ўйиқ. *Игнанинг тешиги. Буруннинг тешиги. Деворнинг тешиги. Қопнинг тешиги. Қулоқнинг тешиги.*‖ *Тешик халта. Тешик челак. Тешик мунчоқ ерда қолмас.* Мақол. ▪ *Меҳмонхонанинг қатор уч эшиги милтиқ сиғарлик ўлчакда бир неча жойидан тешилди. Милтиқлар у тешикларга қўйилиб отила бошлади.* Айний, Қуллар. *Йигитча кўчанинг нариги муюлишидаги эшик ва бўғот тешикларидан гуркираб тутун чиқаётган уйни кўрсатди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Яхшиям вақтида бориб қолгани, йўқса.. чодирнинг тешик жойи бор экан, кечаси ёмғир ёққанда тўппа-тўғри чақалоқнинг устига томаверибди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Тешик кулча** ҳалқа шаклидаги қулча нон.

◆ **Тешик томоқ** *(ёки* **жигилдон***)* ҳар қандай сеҳат талаб киши; хўранда. *Қарамоғимда ўн иккита еяр оғиз, тешик томоқ бор.* ▪ *Биз бунақанги тешик жигилдонларнинг баҳридан ўтмасак бўлмайди.* А. Мухиддин, Нуқсонбой. **Тешик қулоқ эшитади** қулоғи бор, албатта эшитади, гап албатта етиб боради. *У ҳам .. ишлайди. Бирда бўлмаса бирда эшитади. Тешик қулоқ эмасми?* Ойдин, Мардлик — мангулик.

ТЕШИЛМОҚ 1 **тешмоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Девор тешилибди. Самовар тешилибди. Қоп тешилиб қолибди. Тахта парма билан тешилади.* ▪ *Аскар полвон қорайиб униққан эди. Шинели бир неча еридан йиртилган, куйган, тешилган эди.* Ойбек, Куёш қораймас. *Сидиққожон хижолат бўлиб ташқарига қаради. Нима бало бўлди, осмоннинг таги тешилдими!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Ёрилмоқ, ситилмоқ. *Яраси тешилибди.*

◆ **Бағри тешилди** бағри қон бўлди, қаттиқ ғам ёки азоб чекди. *Хумор деса сийна-бағрим тешилар, Ўтингда томирлар ипдай эшилар.* «Равшан». **Кўзи тешилди** кутавериб кўзи тўрт бўлди, тоқати тоқ бўлди. *Ернинг йўлига боқиб Тешилди кўзим менинг.* Е. Мирза. **Кўзинг тешилгур!** *қарғ.* кўзинг ўйилиб тушгур.

ТЕШМОҚ Пармалаб, ўйиб, куйдириб ёки бошқа бирор йўл билан тешик ҳосил қилмоқ. *Тунукани мих билан тешмоқ. Тахтани чўғ билан тешмоқ. Ёғочни парма билан тешмоқ. Ўқ зирҳни тешиб ўтолмабди. Сув тўғонни тешиб ўтибди. Томчи тошни тешар.* Мақол. ▪ *Бу милтиқлар отилмайди— ўқдони тешиб қўйилган.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Маҳалланинг баъзи бир ўспиринлари пичоқ билан қопни ё яшикни тешар, чўнтакларига қўрқа-писа мева солардилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ғиёсиддиннинг оқ қилинишига сабаб.. яҳудий савдогарининг дўконини тешаётганида қўлга тушиб, юзига куя чаплаб, эшакка тескари миндирилиб, бозорда сазойи қилингани бўлди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ТЕШТИРМОҚ **тешмоқ** *фл. орт. н. Қулоғини тештирмоқ.* ▪ *Агар.. шига чиқмайдиганларни қўйиб берсанг,— тоғни ўзингга тештираман.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТИБ [*а*] *эск. айн.* **медицина.** *Қейинчалик Абу Али Ибн Сино номи билан машҳур бўлган ёш Ҳусайн ҳар куни ярим кечагача ўтириб, юнон ва араб ҳукамоларининг тиб ва фалсафага оид китобларини ўқир эди.* М. Осим, Китобга ихлос. [*Регистоннинг*] *шимолида илгариги замонларда тиб илми ўқиладиган Дорушшифо мадрасаси бўлган эди.* Айний, Эсдаликлар.

ТИББИЙ [*а*] Медицинага, табобатга оид, медицина билан боғлиқ бўлган. *Тиббий ёрдам.* ▪ *Тошмат шимининг чўнтагидан тиббий экспертиза справкасини чиқариб берди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Тиббий ҳамшира бўлса керак, оқ халат, оқ қалпоқли жувон келиб, Муродовани шифохонага таклиф этди.* И. Раҳим, Ихлос. *Бирдан тиббий пункт ёдига тушди-ю, боланинг ҳаёти фақат ўша ердагина сақланиб қоладигандек югурди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТИББИЯ [*а*] *эск. кам қўлл.* Табобат, медицина.

ТИВИТ Ҳайвонларнинг нозик ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

майин жуни.‖ *Тивит рўмол.* ■ *Бошига эски тивит салла ўраб, илма-тешик чопон кийиб, белини бир газ бўз билан боғлаган, эски чорик судраган йигитча ер чизиб ўтирарди.* Айний, Дохунда.

ТИЖОРАТ [*а*] *эск.* Савдо-сотиқ, коммерция. *Менимча, тижорат пайдо бўлган замондан бошлаб, бундай мўл фойдани ҳеч ким кўрган эмас.* Ойбек, Кутлуғ қон. *Бир томони Аштархону, бир ёни Деҳли. Тошкент читин хўб танирди тижорат аҳли.* Ғ. Ғулом. *У одам ҳам саёҳат, ҳам тижорат деб Тошкентдан* [*Марғилонга*] *йигирма-ўттиз дўппи олиб борган экан.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ТИЖОРАТХОНА [*а+ф-т*] *эск.* Улгуржи савдо ишлари амалга ошириладиган бино. *Савдо-тижорат ва қўл ҳунари саноати ётиб қолганлиги сабабли вақфга оид сарой, дўкон ва тижоратхоналар ҳам даромад бериш қобилиятини йўқотган эди.* Айний, Эсдаликлар.

ТИЗ I 1 *айн.* **тизза.** *Олма хола юзини тирнаб, тизига урди.* Ғ. Ғулом, Соялар. *Кўм-кўк ғўза тегарди тизга ва ўпарди йигит барини.* Ю. Шомансур. *Тиз букиб, таъзим этиб, иззат қилолмай доғман.* Муқимий. *От устидан кўтариб об* [*олиб*] *Сувонни, На бўлди деб Орзи олди тизига.* «Орзигул». **Тиз чўкмоқ** 1) тиззаларини букиб, оёқлари устига ўтирмоқ; чўк тушмоқ; чўккаламоқ. *Тозагул бешик ёнига, намозга тиз чўкканча, ўйга толди.* Ҳ. Ғулом, Машъал; 2) таъзим қилмоқ, таъзим билан илтимос қилмоқ; ўтинмоқ, ялинмоқ, ёлвормоқ. *Бу кун онанг сенинг олдингга тиз чўкиб ва онанг кўнгли учун мен ҳам орага тушиб сендан сўраймиз: сен ўз хоҳишинг йўлида уйланган экансан, рафиқанг муборак бўлсин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 3) *кўчма* бош эгмоқ, бўйсунмоқ, таслим бўлмоқ. *Нолиш билан иш битмас, мард номардга тиз чўкмас.* Мақол; 4) *кўчма поэт.* киши измига юрмоқ, иродасига бўйсунмоқ. *Бу дарё ва чўл билан одамлар озмунча олишдиларми, ўйлади Валентин, мана энди ўжар чўл ҳам, дарё ҳам тиз чўкаяпти.* Ш. Ғуломов, Азим дарёман дебон. **Тиз чўкиб ўтирмоқ** *айн.* **тиз чўкмоқ** 1. *Қушбеги буйруғи билан икки гуноҳкор тиз чўкиб ўтирдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИЗ II [*ф-т*] *тасв. с.* Куч билан отилиб чиқаётган суюқлик жараёни ва бунда эшитиладиган товуш ҳақида. *Шланг тешигидан тиз этиб сув отилди.*

ТИЗГИН 1 От, эшак ва бошқа ҳайвонларни боғлаш ёки қантариб қўйиш учун хизмат қиладиган, учи сувлиққа ёки бошвоққа бириктирилган узун тасма ёки чизимча. *Шербек эгардан сакраб тушди. Отнинг тизгинини панжарага боғлаб, чўчқахонага қараб юрди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *с. т.* Жилов. *Овчилар хийла илгарилаб кетди. Жувон тизгинни сал бўшатган эди, .. той бирданига кўтарилиб кетди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

3 *кўчма* Бошқариш воситаси. *Одамнинг тизгини — ақл.* Мақол. ■ *Ҳилола менинг ҳам иқтисодий фаолиятимни чиғириқдан ўтказадиган бўлиб қолди. Раисларни биласиз, бунақа тизгинни ёқтирмайди.* И. Раҳим, Ҳилола. *Ҳозир кишиларнинг асаби жойида эмас. Сал тизгинни бўшаштирсанг, бўйнингга миниб олишади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. [*Хушрўй:*] *Тизгининг ойинг билан даданингнинг қўлида, бошқача айтганда, уларнинг туяга ортган юки, кимга сотса, қаерга жўнатса, ихтиёрсиз эдинг.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИЗГИНЛАМОҚ 1 От, эшак ва бошқа ҳайвонлар бошига тизгин боғламоқ, тизгин солмоқ.

2 От, эшак ва бошқа ҳайвонларни тўхтатиш ёки юргизиш учун тизгинни силтамоқ, тортмоқ.

3 *кўчма* Ўз амрига, иродасига бўйсундирмоқ, итоат қилдирмоқ; жиловлаб олиб бошқармоқ.— *Уч раисдан бирини танлаш мумкин,— деди Зуннунов,— катта хўжалик, одамлари ҳар хил, уларни тизгинлаб оладиган кексароқ, тажрибалироқ одам керак-да!* И. Раҳим, Ихлос. *Йўқ, колхознинг иши бу йил яхши бўлди. Сатторқул янги раис бўлса ҳам, шошмасдан кўкламни тизгинлаб олди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Бир жойда сувни тизгинлашга улгурилса, нарироқда шариллаб уриб кетади.* Ойбек, О. в. шабадалар. | Чек қўймоқ, тўхтатмоқ; эрк бермаслик. [*Жомий*] *зулм ва жабрни тизгинлаш учун Навоийнинг иқтидорига ишонар эди.* Ойбек, Навоий.

ТИЗГИНЛАНМОҚ тизгинламоқ *фл. мажҳ. н. Тизгинланган от. Тизгинланган дарё.*

ТИЗГИНЛИ 1 Бошида тизгини бор, тизгин солинган.

2 *кўчма* Киши амрига, иродасига бўйсундирилган; жиловланган; жилови, ҳуқуқи бировнинг қўлида бўлган. *Йўлдошбой энди, кечадан бери тизгинли, тақдири бундан буён нима бўлишини билмайди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

ТИЗГИНСИЗ 1 Бошида тизгини йўқ, тизгинланмаган.

2 *кўчма* Киши амрига, иродасига бўйсундирилмаган; эркин; асов. *Тизгинсиз от каби чопган ой дарё, Юрагингдан порлаб чиқар электр.* Туйғун. *Унга аён: кўтарилар сув Синганида қишнинг қиличи. Унга аён: тизгинсиз Аму — Хархашаси, нози, қилиғи.* С. Акбарий.

ТИЗДИРМОҚ тизмоқ *фл. орт. н. Мунчоқларни ипга тиздирмоқ. Солдатларни сафга тиздирмоқ.* ■ *Ё, ранжитиб киприк учига Тиздирмадим инжу донасин.* С. Жўра. [*Уста*] *ўғилчасини ёнига ўтқазиб, қишлоқдаги бутун мўйсафидларни номма-ном рўйхатга тиздирди.* О. Ёқубов, Ларза.

ТИЗЗА 1 Оёқнинг букиладиган, болдир билан сон қўшиладиган жойи. *Ҳаёт.. келинчакларча, бир оёғини йиғиштириб, иккинчи оёғини тиззасидан букиб ўтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мана маст ҳолда Тожибой тўппа-тўғри Гулсумнинг эшигига келди-да, занжири илинмаган эшикни тизза билан бир итариб тўғри ичкарига кирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Турсунбой қамиш капа олдида тиззасини қучоқлаб дарвеш қиёфасида ўтирарди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Тизза чўкмоқ** *кам қўлл. айн.* **тиз чўкмоқ** 1 *қ.* **тиз** I 1. *Тизза чўкиб ўтирмоқ.* ■ *Тизза чўкиб ташриф этдилар Уйингга шўх рақкоса қизлар.* Э. Раҳим.| Соннинг болдирга туташган томони, пастки қисми. *Онасининг тиззасига бош қўйиб ухламоқ.* ■ *Ботирали ана шундай эрта тонг чоғида, шу болохонада Тўлқинни тиззасига олиб ўтириб, нонушта қилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Қироватшида бир солдат автоматини тиззасига қўйганча ухлаётган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Иштон, шим ва ш. к. кийимларнинг тизни қоплаб турадиган қисми. *Иштони йўқ тиззаси йиртиққа кулар.* Мақол. ■ *Ҳа, мулла Ғулом, тиззаларингиз тупроқ, намозни ерда ўқидингизми?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТИЗЗАЛАМОҚ 1 Тизза билан босиб жойламоқ, ниқталамоқ, босмоқ. *Пахтани қанорга тиззалаб жойламоқ.*

2 Чўкка тушмоқ, чўккаламоқ. *Тиззалаб юрмоқ.* ■ *Шофёр ҳар бири қўйдек келадиган иккита чўл қовунини иңқиллаб кўтариб келди-да, тиззалаб думалатиб юборди.* С. Аҳмад, Чўл бургути. *Ота супадаги кўрпачага тиззалаб ўтириб сабзи тўғрарди.* А. Эшонов, Ота.

ТИЗИЛИШМОҚ тизилмоқ 2 *фл. бирг. н. Энди улар қатор тизилишиб, челакни қўлма-қўл узатиб туришди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Картошка ортган тўртта юк машинаси тизилишиб келарди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. *Уй қоронғи, талабалар.. стол атрофида тизилишдилар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ТИЗИЛЛАМОҚ Қичкина тешикдан куч билан узлуксиз отилиб чиқмоқ (суюқлик ҳақида). *Трубанинг тешигидан сув тизиллаб оқмоқда.* ■ *Оддий қўл насосидан тизиллаб отилаётган сувни ўт ямлаб ютиб юборяпти.* А. Мухтор, Чинор. *Қоптокдек думалаб бориб йиқилган Довиднинг бурнидан шу он тизиллаб қон оқди.* Ё. Ҳаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ТИЗИЛМОҚ 1 **тизмоқ** *фл. мажҳ. н. Марварид доналари ипга тизилди. Токчаларга тизилган олма, анорлар.* ■ *Амаки айвонда..¶ калта бармоқлари билан майда дўлана мунчоқдан тизилган тасбеҳни санаб ўтирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Душман безовта кўринарди. Энди отишмалар яққол эшитилибгина қолмай, ён-веримизга ўқ ёғилар, из қолдирувчи ўқлар маржондек тизилиб учарди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Саҳна олдига тизилган*

www.ziyouz.com kutubxonasi

скамейкаларни турли ташкилот ва мактаблардан келган вакиллар, маҳаллалардан келган ота-она, қариндош-уруғлар ва бошқа меҳмонлар тўлдирган. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 тизмоқ 2 *фл. ўзл. н. Солдатлар сафга тизилди. Қалдирғочлар электр симига тизилиб ўтиришибди.* ■ [*Самолётлар*] *учта учбурчакка тизилиб шарққа учдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Майин эсаётган шамол.. унинг* [*Саодатнинг*] *бетидан марварид доналари сингари тизилиб ётган терларни ялаб кетди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Йўлда, теракзорда машиналар, мотоцикллар, отлар, велосипедлар тизилибди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.| *кўчма* Бирин-кетин гавдаланмоқ, кўринмоқ, қаторлашиб ўтмоқ. *Камбағал эри билан кўрган кунлар, беш бола билан бева қолиб, тортган азоб-уқубатлари кўз ўнгидан бир-бир тизилиб ўтди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шорахмедов, Ота. *Кейинги бир неча ой давомида юз берган воқеалар унинг* [*Сергейнинг*] *кўз олдидан бирма-бир тизилиб ўтарди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Кўзда(н) ёши тизилди** кўздан тўхтовсиз ёш оқа бошлади, кўздан дув-дув ёш оқди. *Ёлғизлигим сезилди, Кўзда ёшим тизилди, Юрак-бағрим эзилди, Келмайсанми, Хадичам.* «Қўшиқлар».

3 *диал.* Томоқ ёки ичакдан тиқилиб ўтмоқ, тўхтаб қолгандай туюлмоқ. *Халиги овқат кўкрагимда тизилиб турибди.* ■ *Сенсиз ўтмас, ҳатто сув ҳам тизилар! Кулиб гоҳо, назар солмасанг бўлмас!* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра.

ТИЗИМ Ип, сим ва ш. к.га терилган нарса; шода. *Бир тизим марварид. Бир тизим маржон. Бир тизим помидор қоқи. Бир тизим қалампир.*

ТИЗИМГУЛ Оқ, қизил ёки оч бинафша гулли кўп йиллик доривор ўсимлик.

ТИЗИМЧА *кам қўлл. айн.* **чизимча.**

ТИЗЛАМОҚ 1 *кам қўлл. айн.* **тиззаламоқ.**

2 *кўчма* Ерга тушмоқ, чўкмоқ, ўтирмоқ. *Отнинг чанги қуюндай бўп тизлади. Қўпиклаган отнинг тери музлади.* «Бўтакўз».

ТИЗЛАНМОҚ тизламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Қабр ёнига тизланган Отабек ва юқори, қуйи дўмбайган қабрлар бу тиловатга соме каби эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИЗМА 1 Бирин-кетин ёки ёнма-ён жойлашган; қатор. *Очил Зарафшон тизма тоғи этагида чорвадор ва боғдор қишлоқда ўсган.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Уйлар икки қаватли бўлиб, трассадан анча юқори, тизма қум адирлар устида саф тортганлар.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.‖ *Бир неча сарбоз узун вагонлар тизмасининг у бошидан бу бошигача кузатиб турарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Характери, табиати, муносабати ва ш.к.га кўра бир-бирига боғли бўлган, кетма-кет ёки ёнма-ён содир бўладиган воқеа ва ҳодисалар тизилмаси мажмуи. *Асарда иштирок этувчи қаҳрамонларнинг характерини, уларнинг ўзаро муносабатларини очиб берадиган, бир-бирига боғланган воқеалар тизмаси асарнинг сюжети дейилади.* «Адабиёт хрестоматияси». *Айбномада қайд этилган жиноятлар тизмаси... ғоят мудҳиш, мураккаб, ҳаққоний ҳикоялардай туюлди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 *эск.* Шеърий формаларнинг бири; терма.

ТИЗМОҚ 1 Ип, сим ва ш. к. нарсаларга ўтказиб шодаламоқ; термоқ. *Марварид доналарини ипга тизмоқ. Маржон тизмоқ. Гўшт бурдаларини сихга тизмоқ.*

2 *с. т.* Қимса ёки нарсаларни ёнма-ён ёки бирин-кетин жойламоқ, термоқ, саф ёки қатор қилмоқ; сафламоқ, қаторламоқ. *Солдатларни сафга тизмоқ. Токчаларга анор, олма, беҳилар қатор-қатор тизиб ташланган.* ■ *Ўшанда ҳалиги мўйлов* [*мўйловли киши*] *йигитларни қатор тизди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.— *Тиз солдатларингни! — деди ҳоким ясовулга.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *кўчма* Бири кетидан бошқасини, бирин-кетин, узлуксиз келтирмоқ, қаторлаштирмоқ, қалаштириб ташламоқ. *Докладчи қуруқ рақамларни тизди.* ■ *Қулай пайт келса* [*Элмурод*] *илҳоми қайнаб қизнинг кўзларига тикилганича гапларни тизиб ташлар .. эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Меҳнатнинг таърифини ёзган китоблар, Мардлар номин ҳарфма-ҳарф тизган китоблар.* Шайхзода.

4 *кам қўлл.* Чизмоқ, чизиқ тормоқ. *Сатрларнинг остини тизмоқ.*

ТИЗ-ТИЗ тиз II *с. такр. Труба ёриғидан сув тиз-тиз отилар эди.* ■ [*Сигирнинг*].. *ўрта қўлдай йўғон-йўғон тарвақайлаб кетган эмчакларидан йўл-йўлакай сут тиз-тиз тирқирарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТИЗҒИМОҚ *диал.* Тизилламоқ, тизиллаб оқмоқ. *У* [*Зифо*].. *ярадор, бемадор болаларга ёрдам бергани, уларнинг қон тизғиб турган яраларини боғлагани югурди.* М. Исмоилий, Барҳаёт қиз.

ТИЗҒИТМОҚ тизғимоқ *фл. орт. н. Ким у, нима у севги билан масъуд, севги билан хушнуд дилларни шафқатсиз нимталаган, қон тизғитиб тимдалаган?* М. Исмоилий, Фарғона т. ҳ.

ТИЙИЛМОҚ 1 тиймоқ 1 *фл. ўзл. н. У чекишдан тийилди. Болалар кулишдан зўрға тийилдилар.* ■ *Офтоб ойимнинг ноласи босилса ҳам, лекин кўзёши тийилмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Абдураҳмонбой:*] *Бу бузуқ бош Сибирда юриб тийилмабди.* Н.Сафаров, Уйғониш. **Оғзи** (*ёки* **тили, жағи**) **тийилди** гапиришдан тўхтади, гапирмай қўйди. *Шу жанжалдан кейин «булбули гўё»нинг жағи анча тийилди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Қадами тийилди** қадами узилди, бормай, келмай қўйди. *Сўнгги йилларда совчи қадами тийилиб қолганиданми, Мадаминхўжа .. қари шайтоннинг совчиларини кўради-ю, оғир тўлғоқ азобларидан сўнг ниҳоят кўзи ёриган бахтиёр онадек, чарақлаб кетади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 тиймоқ 2, 3 *фл. мажҳ. н.*

ТИЙИН I Бир сўмнинг юздан бирига тенг пул ҳамда шундай қийматга эга бўлган майда чақа. *Беш тийин. Ўн тийин.* ■ *Даромад тақсимотида ҳар бир меҳнат кунига яқин бир килодан буғдой, бир сўму қирқ етти тийиндан пул тушди.* А. Қаҳҳор, Бек. **Бир тийин(га қиммат)** ҳеч нарсага арзимайди, арзимас. *Буларнинг ҳаммаси унга бир тийин. Бир тийинга қиммат одам.*

ТИЙИН II *айн.* **олмахон.**

ТИЙИНЛИ Тийин қийматига эга бўлган. **3** *тийинли чақа.* **20** *тийинли танга.* ■ *Жўра .. ҳужранинг беш тийинли чақадай қулфини кўрсатди-да, йўқолди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТИЙИНЛИК Қиймати тийин турадиган, тийинга келадиган. **50** *тийинлик чой. Бир тийинлик фойдаси йўқ иш.*

ТИЙИНМОҚ тиймоқ 1, 2 *фл. ўзл. н.* [*Назиржон*] *унинг олдида турмушнинг аччиқ мусибатларини гапиришдан тийинар, мумкин қадар яхшилик ҳақида гапиришга .. ҳаракат қиларди.* Ҳ. Нуъмон, Шорахмедов, Ота. *Тошкентдан уйланса, сув қуйгандек тийинар қолар, Марғилон балосини эсдан чиқарар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИЙИҚ Ўзини тийиб, босиб, тутиб олган; қуюлган, босиқ. *Тийиқ одам.* **Нафси тийиқ** нафсга берилмаган, нафси ўлик. *Нафси тийиқ одам.* **Тили тийиқ** *айн.* **тили қисиқ** қ. **тил.**

ТИЙМОҚ 1 Бирор иш-ҳаракатдан тўхтамоқ ёки тўхтатмоқ, қайтармоқ; ундан ўзини ёки кимсани тутмоқ; босмоқ, эрк бермаслик. *Кулгидан ўзини тиймоқ. Кўз ёшини тиймоқ. Кўзинг оғриса, қўлингни тий, ичинг оғриса нафсингни тий.* Мақол. ■ *Жазолаш органлари ишининг пухта йўлга қўйилганлиги, энг шафқатсиз жазо берилиши муқаррарлигини англаш — маънавий жиҳатдан бекарор кишиларни жиноят қилишдан тийиб турадиган жуда муҳим омилдир.* С. Пўлатхўжаев, Инсон ва қонун. **Оғзини** (*ёки* **тилини**) **тиймоқ** 1) бирор нарса дейишдан, гапдан ўзини тутмоқ, гапиришдан тўхтамоқ, оғзига эрк бермаслик. *Ҳой бола, тилингни тий!* ■ *Комила ҳам ҳазил билан жавобга ҳозирланди-ю, яна тилини тийди.* Ойбек, О. в. шабадалар; 2) гапиртирмай қўймоқ, гапиришдан тўхтатмоқ, гапирмасликка мажбур қилмоқ. [*Элмурод:*] *Кўп алам ўтганидан тилим шунақа ёмон бўлиб қолган. Ҳўжайинлар уриб-сўксалар ҳам тилимни тия олмадим.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Қадамини тиймоқ** бирор жойдан қадамини узмоқ, бориш-келишни тўхтатмоқ. [*Олахўжа*].. *гапни гинахонликдан бошлади: — Жуда қадамин-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ғни тийиб қўйдинг. Келиб тоғангдан ҳолинг қалай, деб суриштирай ҳам демайсан-а. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Қутиб, куткилаб йўлга солмоқ; ножўя иш, йўл ва ш.к.дан қайтармоқ; тергамоқ. *Сиз отамисиз, нимасиз ахир, ўғлингизни тийиб олиш сира эсингизга келадими?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Яхши отадан ёмон бола туғилса ҳам бўлар экан. Отаси қандайин нозанин жувон тўғри келса ҳам кўз қирини ташламас эди. Бу бебош бўлиб кетди, тиядиган кишиси бўлмади.* Ойдин, Мардлик — мангулик. *«Менга эрк берган совет ҳукумати. Сен мени тиёлмайсан. Мени тергайдиган бўлсанг, ЗАГСга бораман, ажраламан»,— дебди* [*Ҳурихон эрига*]. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Ўз амрига, иродасига бўйсундирмоқ; жиловламоқ. *У* [*Луқмонча*] *беихтиёр енгларини шимараркан, кичкинагина гавдасида тийиб бўлмас куч пайдо бўлгандек эди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ТИЙРА [*ф-т*] *эск. кт.* Қора; қоронғи. *Кўзларим йиғлади зулфингни кўриб, Ки ёғин боисидур тийра булут.* Нодира. *Ахир, ўша тийра тарихга назар ташланг: ҳокимият тепасида.. ўтирган нопок ва мустабид хон, бек, амирлар мамлакатга ўзларининг шахсий мулклари сифатида қарардилар.* «Қ. Ўзбекистон», 1964, 30 январь.

ТИЙРАҚ 1 Бир ерда тинч турмайдиган, ғайрати ичига сиғмайдиган; серҳаракат. *Тийрак бир бола армиядан кеча қайтган мезбоннинг ёнига ўтириб, медални ҳавас билан томоша қила бошлади.* Н. Сафаров, Тошга битилган хат.| Бардам, тетик, бақувват. *Саксонлардан ўтган, лекин тийрак чол.* ▪ *Меҳнат қилинг — танни тоблаб; Тийрак бўлинг, зийрак бўлинг — Укажонлар, укажонлар.* О. Қўчқорбеков.

2 Зийрак, ҳушёр. *Шербек унинг* [*Тўхтасиннинг*] *ҳали ёш бола бўлишига қарамай, жуда тийраклигига қойил қолди.* С. Анорбоев, Оқсой.| Чақноб турган, ўткир (кўз ҳақида). *Унинг* [*Ражаб тегирмончининг*] *тийрак кўзларида кучли ирода ўти ёниб турарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. [*Меҳринисанинг*] *кўзлари ҳамиша ёшларникидек тийрак, кулиб турарди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ТИЙРАҚЛАНМОҚ 1 Тийраклик касб этмоқ, тетиклашмоқ, бардамлашмоқ, жонланмоқ.

2 Сергак, ҳушёр бўлмоқ; ҳушёр тортмоқ.

ТИЙРАҚЛАШМОҚ Тобора тийракланмоқ, тийракланиб бормоқ, тийрак бўлмоқ. *Рихсининг кўзлари бирдан тийраклашди. Орқасига бир қараб қўйиб, Адолатнинг ёнига келди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ТИЙРАҚЛИК тийрак *с. белги оти. Тийраклик билан қарамоқ.*

ТИЙҒОНМОҚ *диал.* Тойғанмоқ, сирғанмоқ, тоймоқ. *Оёғи тийғониб кетди. Тийғониб йиқилди.* ▪ [*Маҳкам ака*] *толлар экилган ариқ лабидан бора туриб тийғониб кетди, гурсиллаб йиқилди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ТИЙҒОНОҚ *диал.* Сирғанчиқ, тойғанчиқ. *Қўлим тердан тийғоноқ. Ўроғим ўрар чоққон. Кўкатга солсам ўроқ, Ғарамлар ясар чунон.* Сайёр.

ТИЙҒОНЧИҚ *айн.* **тийғоноқ**. *Тийғончиқ йўл.* ▪ *Мунисхон .. тийғончиқ ердан ўтишга ёрдам қўлини чўзиб турган Саидийга қўл бермоқчи эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Эҳтирос туғён урганда, ақл чироғи хиралашади, Кумуш. Бу ғоят тийғончиқ йўл. Ўйлаб, қараб қадам босиш керак.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

ТИЙҒОНЧОҚ *айн.* **тийғоноқ.**

ТИҚ I 1 *мат.* Горизонтал юзага, чизиққа перпендикуляр равишда йўналган; юқорига тикка кўтарилган ёки пастга тикка тушган; вертикал. **Тик чизиқ** 1) вертикал чизиқ; 2) перпендикуляр чизиқ.

2 Юқорига тикка йўналган ёки пастга тикка тушган. *Тик жарлик. Тик қирғоқ.*|| *Вертолёт тик кўтарилди.* ▪ *Фақат, соҳил тик бўлгани учун, араваларни олиб чиқиш бениҳоят қийин эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бобоқул отанинг назари тик қоя лабида турган оқ улоққа тушди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қуёш тик кўтарилиб, дарахтларнинг сояси қисқарди. Иссиқдан майсаларнинг боши эгилди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Янги қурилиш, ГЭСлар Тик кўтарган қаддини. Улар тортар ўзига Қишининг диққатини.* Х. Салоҳ.

3 Бўйи баланд, бўйчан. *Укаси акасига нисбатан анча тик.* ▪ *Сўнагул қорамағиздан келган, мендан ёш, лекин бўйи тикроқ, .. қомати келишган қиз эди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

4 У ёқ-бу ёққа бурилмаган, тўппа-тўғри; адил. *Тик йўл.* || *Терак тагидан шолипоя бўйлаб йўл бор. Чирчиққа тик чиқади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. [*Йўлчининг*] *икки қоши ўртасидан бош томонга тик кетган томир ўрта бармоқ йўғонлигида бўртиб чиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 Оёқлари ёки асоси ерга тиралган; вертикал ҳолатдаги; тикка. *Бўш қоп тик турмас.* Мақол. ▪ *Қишлоқ ҳуснига ҳусн қўшган қадди расо тераклар тик қоматларини мағрур кўрсатиб турардилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.|| *Бектемир старший лейтенант қаршисида тик қотиб, буйруғи билан келганини айтди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

6 *рвш* Тап тортмасдан, тортинмасдан, қўрқмасдан, дадил, тўппа-тўғри, рўйи рост. *Бетига тик айтмоқ.* ▪ *Бир хил ишлар борки, бўри билан тик олишади.* Ойбек, Болалик. *Унинг* [*Адолатнинг*] *бир вақтлар ҳаётдан кишига дадил боқолмаган чиройли кўзларига ғазаб ва алам тўлган. Энди у ҳамма нарсага тик, дадил боқади.* С. Зуннунова, Гулхан. *Мастуранинг ўлимнинг юзига бунчалик тик қарагани.. учун операциянинг натижасини кутмади.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

ТИҚ II [*р<голл*] Қаноп ёки пахта толасидан тўқилган қалин, пишиқ газмол, мата (кўпинча матрац, дастурхон ва ш. к. учун ишлатилади). *Йўл-йўл тик.* ▪ — [*Дадам*] *қарз-қурз билан амал-тақал қилиб чит, тик, тринка олади..— дейди Мусавой.* Ойбек, Болалик.|| *Баҳри қўлини тик дастурхон четига артиб, Ойшабунинг: «Ҳой, тўхта»сига ҳам қарамай, дарвозага югурди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТИҚАН 1 Ўсимликларнинг, шунингдек баъзи ҳайвонларнинг ингичка учли, нинасимон органи. *Қизил гул тикани. Типратикан тикани. Тикан бўлиб оёққа қадалгунча, гул бўлиб кўкракка санчил.* Мақол. ▪ *Юсуф .. туябарг ва тиканлари ейилган янтоқнинг чўпчакларини чойжўш остига тиқа берди.* Айний, Қуллар.| Шундай ўсимликлар ўзи; тиканак. *Тикан ўсган жой. Тиканларни чопиб ташламоқ.*

2 Нарсаларнинг ўткир тикансимон қисми. *Тўсиқ симнинг тикани.*

♦ **Кўзга тикан** кишиларга ёмон кўринган кимса ёки нарса ҳақида. *Халқимизда ажойиб бир мақол бор: «Тикан еган — кўзга тикан».* М. Исмоилий, Бизнинг роман. **Қора тикан** кишиларга ёмон кўринган салбий шахс ҳақида.— *Йўқ, фақат сиз яхшисиз,— деди Зулайхо истеҳзо қилиб.— Бошқаларнинг ҳаммаси қора тикан, ҳаммаси сизни кўролмайди!* П. Қодиров, Қадрим. **Қора тикан туз** *айн.* **тиканак туз** *қ.* **тиканак. Тикан бўлмоқ** ўртада тўсиқ, ғов бўлмоқ. *Унинг* [*Зайнабнинг*] *бу ҳоли эрса менинг учун яхши эмас, у яна кўп вақт бизнинг орамизда тикан бўлмоқчи.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Тикан бўлиб кўринмоқ** ёмон, хунук бўлиб кўринмоқ. *Ҳамманинг кўзига тикан бўлиб кўринаётганга ўхшайман.* **Тикан устида ўтирмоқ** *айн.* **игна устида ўтирмоқ** *қ.* **игна.**— *Сипориш қилсам-у, тикан устида типирчилаб ўтирсам, бари бир гап қовушмайди. Ундан кўра дангал гап яхши: мен далага чиқмоқчиман,— деди Парпиев.* Й. Шамшаров, Енгиш. **Тиканга ағанамоқ** (*ёки* **думаламоқ**) тинчлигини йўқотмоқ, нотинч бўлмоқ, руҳий азоб тортмоқ, қийналмоқ. *Отабек қизга уйланиб қўйгач, бизнинг Ҳомид тиканга ағанаб, орадан Отабек билан Мирзакарим акани кўтариш фикрига тушган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИҚАНАҚ 1 Тиканли ўсимликларнинг умумий номи. *Онахон.. тиканак босиб кетган гўристон устидан тўғри темир йўл устахонаси томонга йўл олди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Чўққининг ўрта ерида, «Тошбулоқ» яқинида тиканак ва арча чўкиртакларидан гулхан ёқилгач, болаларнинг қувончи яна қанотланди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Чақир тиканак** пояси ётиб ўсадиган ёввойи ўт ва унинг юлдузча шаклли тикани.

2 *айн.* **тикан.** — *Оёқларимни ари талаб кетди! — деб типирчилаб ўти-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

риб олди. Болалар эгилишиб қарашса, ари деган нарса кўринмасди. Фақат пайпоғининг ҳамма ёғига тиканаклар ёпишиб олганди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. [*Абдусамад*] *ўғай отанинг кўзига тиканак бўлмаслик учун бир бурчакка тиқилиб ухлаб қолар эди.* Ойбек, Навоий.

♦ **Тиканак туз** новвотсимон кристалланган йирик туз. *Бало-қазони ҳозир даф қиламиз. Битта товоққа кул солиб, тиканак туз билан бир кафт исириқнинг донидан олиб келинг.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. **Чақир тиканак бўлмоқ** *айн.* **тикан бўлмоқ** *қ.* **тикан.** *Чақир тиканак бўлиб уларнинг орасини айиришга урунмоқдамен.* Ойбек, Навоий.

ТИКАНАКЛИ Тиканаги, тикани бўлган; тиканли. *Тиканакли сим.*

ТИКАНЗОР Тиканли ўсимликлар ўсиб ётадиган, тиканли ўсимликлар билан қопланган. *Тиканзор чўл.* ▪ *Сувсизликдан қақшаб, худди скелетларга ўхшаб қолган янтоқ ва тиканзорлар майдони.* Туйғун, Сўнгги саёҳат.

ТИКАНЛИ 1 Тикани бор, тиканлар билан қопланган. *Тиканли дарахт. Тиканли ўсимлик.* ▪ *Туялар олдига янтоқ ташланган ва улар игнадай тиканли бу хашакни, қари одамлар пашмак ҳолва егандай, осонлик билан ютмоқда.* Айний, Қуллар.

2 Тиканаксимон ўткир пихлари бўлган. *Окоплар, блиндажлар, тиканли симлар унга томошага арзийдиган ғалати нарсалар каби туюлди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 *кўчма* Кишига қаттиқ ботадиган, озор берадиган; аччиқ, ёқимсиз. *Ҳусайн Бойқаро отда туриб, асирига бирнеча аччиқ, тиканли сўзлар отди-да, қўли билан навкарларга «олиб жўнанглар», деган ишорат қилди.* Ойбек, Навоий. *Куз кечаси.. Совуқ шамол баданни тиканли тили билан тирнар, нимдош кийимдан ўтиб санчар ва қалтиратар эди.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

ТИҚИЛИШМОҚ тикилмоқ II *фл. бирг. н. Олимов билан Марҳамат баланд тош устига чиқиб, овоз келган томонга тикилишди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Раънонинг ҳам кўзи унга* [*Анварга*] *тўқнашиб, бир оз бир-бирларига кулимсираган ҳолда тикилишдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТИҚИЛЛАМОҚ Бир маромда узуқ, паст овоз чиқармоқ, «тик-тик» этган овоз бермоқ. *Девор соат гўё Акрамнинг қолган умри ҳисобини қилаётгандай .. тўхтовсиз, эринмай тикиллар эди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ТИҚИЛМОҚ I тикмоқ *фл. мажҳ. н. Бир кунда юзта кўйлак тикилди. Ўтлоққа ўтовлар тикилди. Майдонга баланд дор тикилди. Чўққига қизил байроқ тикилди. Эзгу иш учун бош ҳам, жон ҳам тикилди.* ▪ *У* [*Фотима*] *енгларига чиройли қизил каштаналар тикилган украинча оқ шойи кофта, қора юпка кийган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кечқурун биёбонда Тикилди юз палатка .. Куй янгради гармонда, Файз бағишлаб ҳаётга!* Ё. Мирза.

ТИҚИЛМОҚ II 1 Кўз узмасдан қарамоқ, узоқ қарамоқ; диққат-эътибор билан, разм солиб боқмоқ. *Кириб кетди синфга эркам, Туриб қолдим тикилиб кўп вақт. Унутмайман бу дамни ҳеч ҳам, Ота учун шунинг ўзи бахт.* Ё. Мирза. *Гуломжон қизнинг чап қулоғини тўсиб турган жингалак зулфига тикилиб тўхтади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Матқовул .. ёш ўрнида ғазаб тўла кўзлари билан мингбошига тикилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Кўз тикмоқ. *Тикилган қозон қайнамас.* Мақол.

2 *кўчма* Қасд қилмоқ, қасдига тушмоқ. [*Шерали*] *Тикилган душмандан олади ўчни.* «Эрали ва Шерали». *Кўпчилик тикилса, тоғ қулайди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Сенинг бошингга тикилган бу балоларни ўзининг ширин жонидан кечиб даф қилган Отабек сени сира ҳам унутмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИҚИЛТИРМОҚ тикилмоқ II *фл. орт. н. Ҳожи бир неча вақт сўзлагувчини ўз оғзига тикилтириб ўтиргандан сўнг, агар маъқул тушса «хўп» дейдир, гапига тушунмаган бўлса «хўш» дейди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИҚИШ 1 тикмоқ *фл. иш оти.* [*Унсин*] *маҳси тикишини, йўқчилик, муҳтожлик ичида яшашини Гулнордан яширган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Китоб ўқишдан зериккан чоқларимда бичиш, тикиш билан машғул бўлиб, бу ҳунарни ҳам етарли даражада ўзлаштирдим.* Айний, Эсдаликлар.

2 Тикувчилик, бичиш-тикиш ишлари, чок; тикувчилик санъати. *Зумраднинг тикиши гўзал, ипакни турлаши ҳам моҳирона.* Ойбек, Улуғ йўл. **Тикиш халтаси** тикувчи ёки каштачининг ип, ипак, латта, ангишвона, игна ва ш. к. солиб қўядиган халтаси, ишпеч. *Гулнор кўча эшигидан ҳовлисига кираркан .. айвонга паранжисини отди, тикиш халтасини танчага ташлаб, устунга суяниброқ, бир муддат паришон туриб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Қаштачилик ва умуман дўзандалик йўли билан тайёрланадиган нарса (маҳси, дўппи ва ш. к.). *Энди сотишга ҳеч нарсам қолмаган эди. Яна тикиш тикдим. Бу ўртада дадам қазо қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тирикчилик тоши бениҳоят оғир бўлар экан. Бизларни зориқтирмаслик учун аям тикиш тика бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Хом теридан тилишлаб ясалган майин қайиш ип. *Мана буларни ямаб қўй деб жаҳл билан, олдимга узилган-ямалган бир тўда қайиш, жазлиқ, юган — от абзалларини, бир бигиз ва бир нечта тикиш билан улоқтирди.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

ТИҚИШМОҚ тикмоқ *фл. бирг. н. Корандалар капа тикишди.*

ТИҚҚА 1 Тўппа-тўғри йўналган; у ёқ-бу ёққа бурилмайдиган, оғмайдиган; адил, тўғри. *Станциядан қишлоғимизга тикка асфальт йўл қурилди.* ▪ *Сўнгра у тикка, тўғри йўлга тушиб, силлиқ йўрғалади.* Ш. Сулаймон, Ота ўғли.|| *Мастон иланг-биланг йўлни қолдириб, мўлжалланган тепаликка қараб тикка йўл солди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

2 Юқорига ёки пастга тик йўналган; тик, вертикал. *Тикка қоя.*|| *Тикка ўсган дарахт. Тутун тикка кўтарилмоқда. Найза ерга тикка санчилди.* ▪ *Ариқ қазувчилар эртасига келиб қарасалар, тикка жар ўпирилиб тушиб, ариқлари кўмилиб, теп-текис бўлиб қолибди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Гулсум тўлдириб келтирилган мешни ўчоқ бошига тикка суяб қўйди.* Айний, Қуллар. *Қўрбоши кулиб юборди. Унинг амри билан полвон яна илгариги жойига келиб, чатаноғини кериб тикка турди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. *Адолат ҳаяжондан тикка туриб олиб қарсак чалар, қувончдан аъзойи бадани титрар эди.* С. Зуннунова, Гулхан. **Тепа сочи тикка турди** (*ёки* **бўлди**) *қ.* **тепа.**

3 *от айн.* **тепа** 4. *Кулранг осмоннинг олис-олис бурчларида юлдузлар милтиллайди. Ҳов ана, тиккада ёркин бир юлдуз-тонг юлдузи порламоқда.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

4 *рвш* Тап тортмасдан, қўрқмасдан; дадил, тик. *Бетига тикка айтмоқ. Тикка олишмоқ.* ▪ *Ёвга қарши тикка босиб борганман.* Т. Тўла. *Нега сен менга тикка гапирадиган бўлиб қолдинг?* Мирмуҳсин, Умид.| Тўппа-тўғри. *Ишга кетаётиб, йўлда неча хил йўлларга борди: ҳозир тикка Саидийнинг олдига бориб муштлашсамми?* А. Қаҳҳор, Сароб.

ТИҚҚАЙМОҚ Вертикал ҳолатда бўлмоқ, оёқларига ёки асосига таянган ҳолда тикка турмоқ. *Тепа сочи тиккайди. Қулоқлари тиккайди.* ▪ *Илон изи каби буралиб оқаётган Сирдарёнинг ўнг қирғоғидаги кенг қирда тиккайган дарахт кўринмайди.* Ойдин, Фарҳодлар. *Ел ортиқча бир ғазаб устида эди, ер юзидаги тиккайган нарсани букиб-янчиб ташламоқчи бўлгандек, пишқирар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИҚҚАЙТИРМОҚ тиккаймоқ *фл. орт. н. У* [*отин ойи*] *.. оқ дока рўмол устига бир қора дуррани тиккайтириб боғлаб қўярди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ТИҚҚАЙТМОҚ тиккаймоқ *фл. орт. н.*

ТИҚҚАЛАМОҚ 1 У ёқ-бу ёққа бурилмасдан, тикка, тўппа-тўғри йўналмоқ. *Шолипоядан тиккалаб бормоқ. Тиккалаб кўтарилмоқ.*

2 *кам қўлл.* Вертикал ёки шунга яқин ҳолатга келтирмоқ, тик қилиб қўймоқ. *Минорани тиккаламоқ.*

ТИҚҚАЛАНМОҚ 1 тиккаламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н.*

2 Тик, юқорига келмоқ. *Кечаси ал-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

лавақтгача идорада ишладим, худди «Қозиқ юлдуз» тиккаланганда келиб ётдим. Ҳ. Шамс, Душман.

ТИККАЛАТМОҚ тиккаламоқ 2 *фл. орт. н. айн.* **тиккаламоқ** 2. *Бу соққа қўғирчоқни қандай қўйманг, барибир ўз ҳолига қайтариб, тиккалатиб қўяди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ТИККАМА-ТИККА *рвш* Тап тортмасдан, қўрқмасдан, рўбарў келиб; дадил. [*Махсум*] *чол билан тиккама-тикка олишишдан кўра, ялинишни афзал кўрди.* А. Муқимов, Ҳашарот.

ТИККАСИГА *рвш* 1 У ёқ-бу ёққа бурилмасдан, тиккалаб, тикка; тўппа-тўғри. *Чўққига тиккасига чиқмоқ. Дала ўртасидан тиккасига йўл солмоқ.*

2 *кўчма* Тап тортмасдан, қўрқмасдан; дадил, тикка. *Зайнаб яна кўзида ёши, Ва туташиб ичи ва таши, Ғазаб билан ўрнидан турди, Тиккасига ичкари юрди.* Ҳ. Олимжон.

ТИҚЛАБ *рвш* Тиккасига, тиккалаб, тикка. *Душманга қарши баланд қир устига тиклаб кўтарилган танкетка биринчи дафъа ҳужумга бошлади.* Ҳ. Сайидаҳмад, Мастура.

ТИҚЛАМОҚ 1 Вертикал ёки шунга яқин ҳолатга келтирмоқ, тикка қилмоқ, тикка қилиб қўймоқ. *Йиқилган ғўза тупларини тикламоқ.* ■ *Жўрапошшо пастга тушиб, шотини тиклаб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Султон бўзчи камон сингари эгилган қаддини .. тиклаб, базўр ўрнидан турди.* Н. Сафаров, Султон бўзчининг неваралари.

2 Қурмоқ, бино қилмоқ, бунёд этмоқ. *Ўтган йилнинг баҳорида мана шу жойни тиклаб олдим.* М. Абдулла, Қутилмаган меҳмон. *Курилиш майдонида иш жадал .. Биров палатка тиклаяпти, иккинчи бир киши чертёжларга белгилар қўяяпти.* С. Қароматов, Бир томчи қон.

3 Бузилган, ишдан чиққан, ҳароб бўлган ва ш. к. нарсаларни асл ҳолига келтирмоқ, тузатмоқ. *Архитектура ёдгорликларини тикламоқ. Хўжаликни тикламоқ.* ■ *Водокачкани тиклагани ғишт, кум ташиш керак бўлганида отининг туёғига мих қоқиб оқсатиб қўйган ким эди?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.| Унутилган, йўқ бўлиб кетган ва ш. к. нарсаларни юзага келтирмоқ. *Алоқани тикламоқ.* ■ *Умид эслаб-эслаб, кейинчалик она алласининг деярлик ҳаммасини тиклаб олди.* Мирмуҳсин, Умид. | Бекор қилинган, рад этилган ва ш. к. нарсаларни қайта жорий қилмоқ, қайтариб бермоқ. *Ҳуқуқини тикламоқ. Унвонини тикламоқ. Стажини тикламоқ.*| Қайта ўз ўрнига, ишига қўймоқ. *Директор ноҳақ ишдан бўшатилганларни яна тиклади.*

4 *диал.* Кўз узмасдан қарамоқ, тикилмоқ. *Терсак дамини ичига олиб, тишини-тишига қўйиб, кипригини қоқмай тиклаб қолди.* «Равшан». *Гаждимбек шундайин тиклаб қараса, Ота дейди, бир боланинг товуши.* «Гўрўғли».

ТИҚЛАНМОҚ 1 тикламоқ 1—3 *фл. мажҳ. н. Нарвон тикланди. Алоқа тикланди. Унинг ҳуқуқи тикланди. У ўз вазифасига тикланади.* ■ *Унинг* [*иморатнинг*] *ўпирилиб тушган жойлари синиқ пишиқ ғишт, гувалак билан тикланган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *У* [*Фазлиддин*] *биринчи бор учрашгани беихтиёр Шербекнинг хотирасида тикланди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 тикламоқ 1 *фл. ўзл. н. Тўсатдан .. дам ғужанак бўлиб, дам тикланиб, дамини чиқармай азоб тортаётган новча қотма бир киши* [*Меҳрининг*] *кўз ўнгига келди.* С. Анорбоев, Меҳр. *Урушнинг номидан ҳам Ғазаб-ла жирканасан. Тинчлик солдати бўлиб, Отланиб тикланасан.* Қ. Муҳаммадий.

ТИҚЛАТМОҚ тикламоқ 1—3 *фл. орт. н. Ёдгор шердай бўлиб белин бойлади, Шу қорага от тиклатиб ҳайдади.* «Ёдгор».

ТИҚЛАШМОҚ 1 тикламоқ 1—3 *фл. бирг. н. Колхозчилар ётиб қолган ғўза тупларини тиклашмоқда.*

2 *с. т.* Рўбарў келиб уришмоқ, жанжаллашмоқ, тортишмоқ. *Улар бир-бирлари билан тиклашиб қолдилар.*

ТИҚМА I Ип билан тикилган. *Тикма этик.*

ТИҚМА II *қ. х.* Уруғликни сепиб эмас, балки уяларга кўмиб экиладиган ва шу йўл билан экилган. *Тикма экин.*

ТИҚМОҚ 1 Игна-ип билан чоклаб уламоқ, бириктирмоқ, *Ярани тикмоқ. Қопнинг оғзини тикмоқ.* ■ *Даҳлизда Ҳасанали узилган от асбобларини улаб тикар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Шу йўл билан бирор нарса тайёрламоқ, ҳосил қилмоқ. *Дўппи тикмоқ. Кўйлак тикмоқ. Этик тикмоқ. Кашта тикмоқ.* ■ *Ишни олиб ҳар кун ёнингга, Зеҳн қўйиб кашта тикасан. Энди билсам, онажонингга Байрам куни совға этасан.* И. Муслим.

2 Суқмоқ, тиқмоқ, қадамоқ; ўрнатмоқ. *Экспедициячилар самолёт учун ўзларича қулай жой танлаб, кичкина байроқча тикиб қўйган экан.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради.

3 *айн.* **экмоқ.** *Ерга уруғ тикмоқ. Чигирткалар экин ер, экмай-тикмай текин ер.* Мақол. ■ *Кун исиши билан .. ариқлар қуриган. Мўл ҳосил ундирмоқ ниятида экин тиккан деҳқон бор сувни олтин тортгандай мисқоллаб сарфлайди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

4 Қурмоқ, тикламоқ, бино қилмоқ. *Ўтов тикмоқ. Капа тикмоқ.* ■ *Ҳусайн Бойқаро .. Жонушон ва Испарайн деган мавзулар ўртасида чодир тиккан эди.* Ойбек, Навоий.

5 Болалар ўйинида: ганакни маълум тартибда териб қўймоқ, жойламоқ. *Иккитадан ёнғоқ тикмоқ.* |Қиморда: ўртага пул ёки бошқа нарса қўймоқ. *Отаси ўлиб катта меросга эга бўлган бойваччаларнинг кўпи .. пул тикиб хўроз уруштириб роҳатланар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Бой беради-ю, ўзи ютмагунча ўйинни тўхтатмайди, ҳеч нарсаси қолмаганда бутун аъзоларини битта-битта тикаверади, қўли, бурни .. боринғи — занжирлаб ташланг, бари бир ўйнайди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Турли ўйин ва мусобақаларда ғолиблар учун бирор нарса атамоқ. *Мен, ҳаммаларингнинг гувоҳликларингда мусобақага бир қўй тикаман.* Н. Сафаров, Дон.

6 *кўчма* Бирор кимса ёки нарса учун бахш этмоқ, бағишламоқ, фидо қилмоқ. *Ҳақ иш учун ўз ҳаётини тикмоқ. Муҳаббат йўлида жонини тикмоқ.* ■ — *Мен бутун дунёмни Раҳмонқулга тикканман,— Мухторхон босиқ гапирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Катта маъракада колхоз обрўси учун киши жонини тикса арзийди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Сангин кўкрагига гурсиллатиб уриб гапирарди: Бутун фикри-зикрим ўшанда* [*Муҳаббатда*]*-ю, бутун ҳаётимни шунга тиккан бўлсам-чи!* А. Мухтор, Туғилиш.

◆ **Кўз тикмоқ** *қ.* **кўз.**

ТИКРАЙМОҚ *диал.* Тикка турмоқ, тиккаймоқ. *Кампир бели букрайиб, қулоғи тикрайиб бораётибди.* «Алпомиш».

ТИҚТИРМОҚ тикмоқ 1—5 *фл. орт. н. Костюм тиктирмоқ.* ■ *У* [*афанди*] .. *хотинига бир халтача тиктирди.* «Латифалар». [*Лутфинисонинг*] *ягона машаққати — қизига безак моллари тайёрлаш, янги нусхалар топдириш, чеварларга тиктириш ва ҳоказолардан иборат.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТИҚУВ 1 тикмоқ *фл. иш оти. Иш тикув. Дўппи тикув.*

2 Тикувчилик иши, касби, ҳунари. *Тикув машинаси. Тикув фабрикаси. Тикувни ўрганмоқ.*

ТИҚУВЧИ 1 тикмоқ *фл. ш. оти. Дўппи тикувчи. Кийим тикувчи. Сўзана тикувчи. Этик тикувчи.* ■ *Комиланинг отаси — тикувчи эшёлинамо, мулойим киши.* Ойбек, Нур қидириб.

2 *айн.* **машиначи.**

ТИҚУВЧИЛИК тикувчи *с. касб оти. Тикувчилик артели. Тикувчилик фабрикаси. Тикувчиликни ўрганмоқ. Тикувчилик билан шуғулланмоқ.*

ТИЛ 1 *анат.* Оғиз бўшлиғига жойлашган, там-маза билиш, кишиларда эса, бундан ташқари, нутқ товушлари ҳосил қилиш учун хизмат қиладиган аъзо. *Иссиқдан итнинг тили осилган. Айтсам тилим куяди, айтмасам — дилим.* Мақол. ■ *Ольга Петровна .. касалнинг тилини чиқартириб кўрди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.| Ҳайвонларнинг гўшт сифатида ишлатиладиган шундай органи. *Қовурилган тил.*

2 Инсоннинг сўзлаш, гапириш қобилияти; гап; сўзлашув. *Хотиннинг бу гапи Бўтабойнинг жон-жонидан ўтиб кетди, лекин бундаги кучли мантиқ тилини боғлади-ю, ҳеч нарса дейолмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Гапиришга тили йўқдир жонивор, Рустамнинг бошида айланиб турар.* «Рустам». *Муттаҳамларнинг тилини ке-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сиб, унини ўчирадиган жой топилади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Тили бормайди** бирор нарса дейишга ботинолмайди, оғзи бормайди. *Кўнглига келган гапни очиқ айтишга Низомжоннинг сира тили бормасди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Тили келишмайди** (*ёки* **келмайди**) талаффуз қилолмайди, айтолмайди. [*Ҳамроқулни*] *чақирган киши томошабоғнинг қоровули Уста кулол эди. Унинг асли оти Стокгулов, Ҳамроқул айтишга тили келишмай, Уста кулол қўйиб олган.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ. **Тил тегизмоқ** бирор кимса ёки нарса шаънига номатлуб гап айтмоқ.— *Ҳай, баттол, имонга тил тегизма! — деди маҳдум.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Тили чиқди** 1) гапиришни ўргана бошлади, гапира бошлади (бола ҳақида). [*Боланинг*] *тили бирам ширин бўлиб чиққанки, сира қўя берасиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) *кўчма* тап тортмай гапирадиган, тортишадиган, айтишадиган бўлиб қолди. [*Марасул:*] *Бизнинг хотин тил чиқарган десам, оёқ ҳам чиқарипти!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Тили қичиди** гапиргиси келди. *Жўра оти ҳақида гап сотишни яхши кўрар эди, дарров тили қичиди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Тилга кирмоқ** (*ёки* **келмоқ**) 1) сўзлай бошламоқ, гап бошламоқ (бир мунча вақт жим тургандан, ўйланиб қолгандан кейин ва ш. к.). *Ниҳоят ўғлига енгиллик бериш ниятида ҳожи тилга келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) *кўчма* ишга тушмоқ, ишлай бошламоқ (овоз чиқариб ишлайдиган нарса ҳақида). *Кейин онда-сонда милтиқ тасир-тусури эшитилди ва қўл пулемёт тилга кирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Тилга олмоқ** бирор кимса ёки нарса ҳақида гапириб ўтмоқ; гапда, нутқда кимсанинг, нарсанинг номини айтмоқ, эсламоқ, оғизга олмоқ. *Қизимни тилга олдинг, раис, тўғри, ўзи ҳам тинчимайди, дангасаларга ҳам тинчлик бермайди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Тилидан гулламоқ** кераксиз, ортиқча ёки сир сақланадиган гапларни ғайришуурий равишда айтиб қўймоқ; валақламоқ. *Иккинчи пиёлани .. «ўтирган ўрнимиз йўқолмасин», деб ичишди. Шундан сўнг Ашир тилидан гуллади.* С. Анорбоев, Оқсой. **Тилидан илинмоқ** *айн.* **оғзидан илинмоқ** *қ.* **илинмоқ. Тилидан туширмаслик** (*ёки* **қўймаслик**) доим гапириш, такрорлаш, эслаш; унутмаслик. *Бу ҳикояни у тилидан қўймайди. Унинг тилидан номингиз тушмайди.* **Тилдан қолмоқ** сўзлаш, гапириш қобилиятини йўқотмоқ. *Гапирай деса, тилдан қолганга ўхшайди.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. | Гапириш, сўзлаш тарзи, характери. *Унинг тили чучук. Тили бурро. Тили ширин. Тили аччиқ. Тили ўткир.*

3 Фикр ифодалаш ва ўзаро алоқа қуроли бўлиб хизмат қиладиган товушлар, сўзлар ва грамматик воситалар системаси. *Рус тили. Француз тили. Она тили. Чет тиллар институти.* ▪ *Тил билмаслик биринчи ҳафталарда уларни [рус билан Йўлчини] қаттиқ қийнади. Лекин сўзлашув учун уларда кучли орзу, руҳий зарурат бўлганидан бу қийинчилик аста-секин йўқолаверди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Нутқнинг ўзига хос хусусиятлари ва ифода воситалари билан ажралиб турадиган бир тури; стиль, услуб. *Бадиий адабиёт тили. Сўзлашув тили. Газета тили. Бола тили. Навоий тили. Ойбек асарларининг тили.* ▪ *Бу ер «тўқув цехи», бўзчилар тили билан айтганда — дўконхона.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

5 Фикр ифодалашда ўзаро алоқа жараёнида юзага келадиган ибора, гап, сўз, нутқ. *Тил қиличдан ўткир.* Мақол. *Тўғри тил тошни ёради, эгри тил — бошни.* Мақол. *Одамнинг дили билан тили бир бўлсин.* Мақол. *Севдирган ҳам тил, бездирган ҳам тил.* Мақол. ▪ *Биринчи хил муҳаббат тилда, иккинчи хил муҳаббат — дилда бўлади.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

6 *ҳарб.* Керакли маълумот олиш мақсадида олинган ҳарбий асир. *Қўмондонлик Остонақуллар келтирган «тил»дан ҳужум жангининг планини тузиш учун энг керакли маълумотларни олди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

7 *кўчма с. т.* Асбоб, механизм ва ш. к.нинг осилиб, қимирлаб турадиган қисми. *Соатнинг тили. Компаснинг тили. Кўнғироқнинг тили.*

8 *кўчма поэт.* Тиғга ўхшаш, учли нарса. *Шамол кучайиб оловнинг тили яна ҳам узунлашди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Тепага кўтарилган қуёш ўтли тили билан ер бағридаги барча намни сўриб оларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Қуёш ҳароратидан баҳраманд бўлган майса, Қиёқ тилларин чўзиб, нурга қасида куйлар.* Ғ. Ғулом.| Таъсирчан, қаттиқ таъсир қиладиган, ўткир нарса (кўпинча изғирин, совуқ ҳақида). *Қуруқ совуқ. Кеч кузнинг изғирин шамоли муздек тили билан йигит ва қизнинг юзини ялайди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

9 Бирор нарса, воқеа ва ш. к. моҳиятини, сирини ифодаловчи восита; йўл, усул. *Формула тили билан айтганда .. Ернинг тилини билмоқ.* ▪ *Рустам деҳқончиликнинг тилини яхшигина ўрганган.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Ўргатади Костя Қамбарга Битта-битта милтиқ тилини.* Ҳ. Пўлат.

◆ **Тили бир** фикри, мақсади, қиладиган иши бир; бир фикрда, келишиб олган, тил бириктирган.— *Сизларнинг ҳаммаларингиз ўғри, ҳаммаларингизнинг тилингиз бир! — деди ўрнидан туриб Муллаваръз.* Айний, Қуллар. **Тили узун** тап тортмай, ҳижолат қилмай, дангал гапираверадиган, ҳар нарса дейишга ҳадди сиғадиган; бемалол гердайиб гапира оладиган. ▪ *Бегимхоннинг тили узун бўлиб кетди. Энди у нима деса, дея олади, қани, Адолат унинг оғзини ёпиб кўрсин-чи, ўша майда тишларини қоқиб олади Бегим!* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Тили қисиқ** (*ёки* **қисқа**) бирор айби, камчилиги туфайли дадил гапиришга, эътироз билдиришга ботинолмайдиган ёки ҳадди сиғмайдиган. **Тил учида** шунчаки кўнгил учун, носамимий. *Каттадан-кичикка оғзидан бол томиб муомала қиладиган хола негадир мен билан тил учида сўрашиб қўя қолди.* Т. Алимов, Дашшў. **Тил бириктирмоқ** бирор иш-ҳаракат ҳақида махфий равишда ўзаро келишиб олмоқ, гапни, маслаҳатни бир ерга қўймоқ. *Ҳоким ҳам Тешабой билан тил бириктиргандек, кўнмади: Йўқ-йўқ! Асло-асло!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Тил топмоқ** (*ёки* **топишмоқ**) бир-бирини тушуниб топишиб олмоқ, бир-бири билан топишиб бирга ҳаракат қилмоқ. *Жомбойдаги реакцион гуруҳ Самарқанддаги маслакдошлари билан дарҳол тил топишиб қолган эди.* Л. Мухтор, Туғилиш. **Тил тортмай** (*ёки* **тортмасдан**) нафас чиқаришга ҳам улгурмасдан, бир нафасда, бир онда. *Э, ёлғон гапираётган бўлсам, тил тортмай ўлай, имонсиз кетай!* С. Аҳмад, Ҳукм. **Тилни ёради** ўта ширин, ширази ўткир, ширадор (қовун, узум ҳақида). **Тилини тиймоқ** *қ.* **тиймоқ** 1. **Тилини тишламоқ** (*ёки* **тишлаб қолмоқ**) 1) гапдан ўзини тиймоқ, жим бўлмоқ. *Йўқ-йўқ! Оғзингни юм, тилингни тишла, Адолат, урушга борганларнинг ҳаммаси ҳам ҳалок бўлавермайди, фақат ҳижрон.* И. Раҳим, Чин муҳаббат; 2) қилмишига пушаймон бўлмоқ; мулзам бўлмоқ. *Ғаффоржоннинг феъли маълум бўлгани учун кўп киши айбни Умрига қўйиб эди, лекин Ғаффоржон аскарликка кетаётганда Умри шундай дод солдики, «айб Умрида» деганлар тилини тишлаб қолди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Тилини қайрамоқ** бировга қарши гапирмоқ; ғийбат қилмоқ. *Алишер Навоийга қарши тилларингни мунча қайрай бердиларинг?* Ойбек, Навоий. **Тилини қисмоқ** (*ёки* **боғламоқ**) *қ.* **қисмоқ. Тилимнинг учида турибди** эслаяпман, лекин ёдимга келтиролмай, айтолмай турибман.

ТИЛАК 1 Бирор нарсани, амалга ошириш учун бўлган интилиш; истак, хоҳиш. *Бўзагар Отабекни кимнинг боласи эканлигини яхши билгани учун ҳамма ишни унинг тилагига қараб қилар .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мен ишлашдан қўрқмайман, лекин, қўлга тушсам, ҳамма тилакларим барбод кетади, деб қўрқаман.* Айний, Қуллар. [*Ҳаёт:*] *Кошкийди саводим бўлса, дард ва ҳасратларимни, тилак ва истакларимни хатга солиб юборсам!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мамасаид билан сизнинг кимдигингиз бир эмас. Уни қўяверинг. Унинг тилаги менга маълум.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Уста узун ва қалин мўйловини қимирлатиб, Ойқизни юпатиш*

www.ziyouz.com kutubxonasi

тилагида гапирди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Бирор кимса учун билдирилган ёки кўнгилда тутилган эзгу истак. *Навоий ҳақига айтилган дуо ва тилаклар гумбурлаб, жомининг азамат пештоқларини янгратди.* Ойбек, Навоий. *Меҳмонлар билан вакилларнинг қизғин табриклари, ҳайрли тилакларидан кейин кечанинг расмий қисми тугади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қўллар яхши тилаклар билан юз-кўзларга, соқолларга суртилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *с. т.* Бирор истак ёки эҳтиёж билан кимсага қилинган мурожаат; илтимос. *Сиздан битта тилагим бор.* ▪ *Менинг биринчи холис тилагим, албатта, мазлум халқ тилидан бўладир: бундан сўнг Тошкент ҳокимлигига ҳар қандай бўлмағур одам қўйилмасин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИЛАКДОШ Кимсанинг ўз тилагига, орзу ёки мақсадига эришувини истовчи киши; хайрихоҳ.

ТИЛАКНОМА Кимсага эзгу тилаклар истаб ёзилган хат, мактуб. *Янги йил тилакномаси.*

ТИЛАМОҚ 1 Хоҳламоқ, истамоқ. *Кўнглингиз нима тилайди?* ▪ *У [Саидий] бу гапларнинг тугашини ва Шарифнинг кетишини тилар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Кимсага яхшилик ёки ёмонлик истамоқ; кимсага эзгу истак билдирмоқ. *Бировга ўлим тилагунча, ўзингга умр тила.* Мақол. ▪ *Шу билан бирга сизларга узоқ умр, тани сиҳатлик, ўқишда ғайрат тилаб қоламиз.* П. Турсун, Ўқитувчи. *[Отабек ва Али] дастурхонни йиғувчи келинчакка ўғил тилаб дуо қилгандан кейин, қўлига ўттиз чақа сурма пули бердилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эҳ-ҳе, иш катта-ку. Омад тилайман, чўталдан чўзасизда, Мир Исҳоқ ака.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Бирор истак ёки эҳтиёж билан кимсага мурожаат қилмоқ; илтимос ёки илтижо қилмоқ; сўрамоқ. *Ота, сиздан оқ фотиҳа тилайман, Ширвон элда Зулхуморга бораман.* «Равшан». **Гуноҳини тиламоқ** гуноҳидан ўтишни, кечиришни сўрамоқ. *Ҳакимбойвачча ўрис амалдорларидан унинг [Йўлчининг] гуноҳини тиласа .. Булар ҳарнима бўлмасин, сизга қариндош-ку.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Тиланчилик қилмоқ, тиланчилик қилиб бирор нарса сўрамоқ. *Жулдур-жулдур қўсқига ўраниб олган букри чол, .. аянч овоз билан ёлвориб бир нарса тилади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

♦ **Тилаб олган боламни эчки тепиб ўлдирди** қийинчилик билан қўлга киритилган нарсасидан ажралганлик ҳақида айтиладиган мақол.

ТИЛАМЧИ *с. т.* Тиланчи, гадой.

ТИЛАНИШМОҚ тиланмоқ 2 *фл. бирг. н. Жулдур-жулдур кийинган ориқ болалар йиғлашиб тиланишади.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

ТИЛАНМОҚ 1 тиламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Кетувчиларга оқ йўл тиланди.*

2 Тиланчилик қилмоқ, гадойлик қилмоқ. *[Ҳайдар] ҳар кун бозорларни айланиб, қаландарлар одатича, ғоят оддий тирикчилиги учун керакли нарсаларни тиланиб топарди.* Ойбек, Навоий. *Биз каби эшикларда Тиланганлар кўп. Қаро ерга бош қўйиб Беланганлар кўп.* Ғайратий.

3 Ялинмоқ, ёлвориб сўрамоқ. *Тиланиб, бир китобни зўрға олдим.*

ТИЛАНЧИ Қишилардан бирор нарса тилаб тирикчилик қилувчи киши; гадой. *Очлар, юпунлар кўп. Тиланчилар орқангиздан эргашгани эргашган.* Ҳ. Ғулом, Ҳамкасблар гурунгида. *Зокирбой унинг [Ҳодиқулнинг] рўпарасида садақа сўраб келган тиланчидай бир лаҳза сўзсиз турди.* С. Қароматов, Бир томчи қон. «*Масжиди жоми*» *бўйлаб ҳар қадамда гадой: қаландарлар, тиланчи болалар, кампирлар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТИЛАР-ТИЛАМАС *айн.* **истар-истамас.** *Офтоб ойим .. тилар-тиламас «ўзингиз биласиз» жавобини берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Дилдор тилар-тиламас конвертни қўлига олди. Хатга қараб ранги оқарди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ТИЛАШМОҚ тиламоқ *фл. бирг. н. Ҳатто тилдан қолган касалнинг розилик тилашиб қарагани ҳам дунёдан умид узгани эмас, балки «розилик тилашганҷ ҳали эрта» дермикан, деган умид билан дунёда тенги йўқ, тимсоли йўқ зўр умид билан қарагани деб биламан.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

ТИЛДИРМОҚ тилмоқ *фл. орт. н. Тахта тилдирмоқ.* ▪ *Пичоқ билан гўштингни тилдираман, Бўйнингга чилвир боғлаб остираман.* Пўлкан. *Гулгунойнинг билмаганин билдирди. Ханжар урмай жигар-бағрин тилдирди.* «Ширин билан Шакар».

ТИЛЁҒЛАМА 1 Тил учидаги мунофиқона хушмуомалалик, ширин сўзлик билан кишининг кўнглини овловчи ёки алдовчи; лақиллатувчи, иккиюзлама. *Тилёғлама одам.* ‖ *Шу топда қўққисдан: «Қўшнилар сени ўлгудек тилёғлама дерди-я, дарҳақиқат, шакаринг тилингда, заҳаринг дилингда экан!» — деган товуш эшитилди.* М. Муҳамедов, Қўшнилар.

2 Бировни лақиллатиш мақсадида айтилган, ёлғондакам. *Тилёғлама гап.* ▪ *[Қосимжон:] Қўйинг, мен бундай тилёғлама сўзларга энди ишонмайман.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.

ТИЛЁҒЛАМАЛИК 1 тилёғлама *с. белги оти. [Азиз:] Айтдик, Комилжон ака, қанча марта айтдик, лекин у кишига дўстларининг аччиқ гапидан хушомадгўйларнинг тилёғламалиги аъло кўринса, нима қилайлик?* О. Ёқубов, Айтсам тилим куяди, айтмасам — дилим.

2 Тил учидаги мунофиқона хушомадгўйлик, ширин сўзлик; иккиюзламачилик. *Маждиддиннинг кўзида кучли саросима очиқ сезилса ҳам, у тилёғламаликни яхши бажарди.* Ойбек, Навоий.

ТИЛЁҒЛАМАЧИ *айн.* **тилёғлама.**

ТИЛЁҒЛАМАЧИЛИК *айн.* **тилёғламалик** 2. *Ҳасан овчи элликбошининг тилёғламачилигига эътибор бериб ўтирмади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ТИЛИК *айн.* **тилим.** *Бир тилик қовун.* ▪ *Улоқчи сопига феруза қадалган чиройли пичоқ билан умбурвоқидан бир тилик кесиб Ўсаржонга узатди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Бекат биноси устида гумбаз. Бу гумбазда санчилган узун калтак учида ҳандалакнинг бир тилигидай ой рамзи.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ТИЛИҚЛАМОҚ *айн.* **тилимламоқ.** *[Қовунни] шартта узиб толнинг тагига бордим. Тиликлаб ея бошладим.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

ТИЛИМ Нарсаларнинг узун-узун қилиб тилиб, кесиб ажратилган ҳар бир бўлаги; тилик. *Бир тилим гўшт. Бир тилим чарм.* ▪ *Қишлоқ йўлига бурилганимда, адир орқасидан қовун тилимидек оппоқ ой кўтарилди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ТИЛИМЛАМОҚ Тилим-тилим қилиб кесмоқ; тиликламоқ. *Гўштни тилимламоқ. Тарвузни тилимламоқ.* ▪ *Эрматов .. ҳандалакларни .. тилимлаб, одамларга улаша кетди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Бизнинг фожиамизнинг асл омили бўлган Ҳомид эса гўё менинг қўлимда мушук каби ўйин бўлган, уни кулиб туриб, ўйнаб туриб, тилимлаган эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИЛИМЛАНМОҚ тилимламоқ *фл. мажҳ. н. Тилимланган гўшт. Тилимланган қовун.*

ТИЛИМЛАТМОҚ тилимламоқ *фл. орт. н. Гўштни тилимлатиб қўйинг.*

ТИЛИМ-ТИЛИМ Кўп жойидан тилинган, ёрилган ёки бир неча узун-узун тенг бўлакларга бўлинган, тилимланган. *Қовунни тилим-тилим қилиб кесмоқ. Гўштни тилим-тилим қилиб тузламоқ.* ▪ *[Худойқулнинг] оёқлари совуқдан тилим-тилим ёрилиб кетган.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Текис ерларда қолган қор юқи шамолдан тилим-тилим. Тоғлар боши оппоқ.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТИЛИНМОҚ тилмоқ *фл. мажҳ. н. Ёғоч тахта қилиб тилинди. Тиканзорда юриб оёқларим тилиниб кетди. Тилингандан тиланган ёмон.* Мақол. ▪ *Ваҳший, йиртқич қўлларда Сочинг юлинди. Таҳқир ханжари билан Кўксинг тилинди.* Ғайратий.

ТИЛИШ 1 тилмоқ *фл. иш оти. Тахта тилиш.*

2 Тилик, тилим. *Бир тилиш гўшт.*

ТИЛИШЛАМОҚ *с. т.* Тилимламоқ. *Гўштни тилишламоқ. Чармни тилишламоқ.*

ТИЛИШМОҚ тилмоқ *фл. бирг. н. Улар кун бўйи тахта тилишди. Терини тасма қилиб тилишибди.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ТИЛКА Бўлак-бўлак, пора-пора. *Тилка қилмоқ. Тилка бўлмоқ.* ▪ *Қиз ҳам шундай остонасида Турди тўсиб ёпиқ эшикка, Қуёшдан узилган Сайёра каби танҳо жигари тилка.* Зулфия.

ТИЛКАЛАМОҚ *кам қўлл.* Парча-парча, тилка-пора қилмоқ.

ТИЛКАЛАНМОҚ **тилкаламоқ** *фл. мажҳ. н.* *Ён бағирлардаги қовжираган ўтлоқлар ёмғирдан қорайиб, жилға излари билан тилкаланиб кетган.* А. Мухтор, Чинор. *Хонлар панжасида тилкаланган юрт, Эл қонин сўрдилар беклар мисли қурт.* Шайхзода.

ТИЛКАЛАТМОҚ **тилкаламоқ** *фл. орт. н.*

ТИЛКАЛАШМОҚ **тилкаламоқ** *фл. бирг. н.*

ТИЛКА-ПОРА Парча-парча, майда-майда қилинган; тилка-тилка. **Тилка-пора бўлмоқ** 1) парча-парча, майда-майда бўлмоқ, тилкаланмоқ.— *Энди уйга қандай кираман? — деди Мансур тилка-пора бўлган кийим-бошига қараб.* Ё. Шукуров, Уч савол; 2) *кўчма* яксон бўлмоқ, барбод бўлмоқ. *Душман қўшини тилка-пора бўлди. Уларнинг қора ниятлари тилка-пора бўлди;* 3) *кўчма* пора-пора бўлмоқ, вайрон бўлмоқ. *Унинг юраги тилка-пора бўлди.* **Тилка-пораси чиқмоқ** *айн.* **тилка-пора бўлмоқ** 1, 2. *Кўприкнинг тилка-пораси чиқиб кетди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар. **Тилка-пора қилмоқ** 1) парча-парча, майда-майда қилмоқ, тилка-тилкасини чиқармоқ. *Китобни ким тилка-пора қилиб ташлади?* ▪ *Осмон бағрида аҳён-аҳён ип тортган олов ранг чизиқлар зулматни тилка-пора қилар, олам эса тўс-тўполон ичига шўнғиб борарди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон; 2) *кўчма* яксон қилмоқ, барбод қилмоқ, йўққа чиқармоқ. *Душман қўшинини тилка-пора қилдик. Маккорнинг шум режаларини тилка-пора қилиб ташладик;* 3) *кўчма* пора-пора қилмоқ, вайрон қилмоқ. *Кўнглимни тилка-пора қилиб кетди.*

ТИЛКА-ТИЛКА *айн.* **тилка-пора.** *Унинг қўл-оёқлари кишанланган, соч-лари юлинган, кийимлари тилка-тилка қилинган эди.* Ойдин, Гулсанам. *Сен ҳам онасиз ўсган экансан, болам, «Она» дегин, менинг ҳам тилка-тилка бўлган юрагимга малҳам бўлади.* А. Мухтор, Туғилиш.

ТИЛЛА [*ф-т*] **1** Химиявий элемент, сариқ-қизғиш рангли қимматбаҳо нодир металл; олтин. *Бир грамм тилла.*‖ *Тилла соат.* ▪ *Сизнинг ҳар бир сўзингиз биз .. учун тилладан афзалдир.* Ойбек, Навоий. *Бўйнимда марварид, маржон, қўлларимда тилла билагузуклар билан ухлаб қолган эканман.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Тилла суви** нарсаларнинг юзини олтин билан қоплашда ишлатиладиган бўёқ. *Тилла сувини югуртирмоқ.*

2 Шу металлдан зарб қилинган пул, ундан ясалган қимматбаҳо буюм; бойлик. [*Канизакнинг*] .. *кўмиб қўйган тилласи йўқдир, кўмиб қўйган тилласи бўлганда бўйдоқ йигитга тегар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 *тар.* Қиймати ўн сўмга тенг бўлган тилла танга. *Ҳожи кулимсираб қўлидаги уч-тўртта оқ танга билан битта тиллани Ойбодоққа узатди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Майсара чўпонга:*] *Отанг раҳматликнинг сенга васият қилиб қолдириб кетган йигирма тилла пулига қози эшоннинг тониб кетишларининг сабаби бор экан.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

4 *сўф вазифасида, кўчма* Энг яхши, қимматли ёки севимли киши ҳақида. *Нигора кўрпада чалқанча ётиб хаёлга чўмди. «Даданг билан бирга овга ҳам чиққанмиз, тилла одам эди»,— деди ўша чўпон. Дадаси тилла одам бўлганми-йўқми — Нигора билмайди.* С. Анорбоев, Оқсой.‖ *— Жўравойни айтмайсизми! .. Мен одамнинг бунақа тилласини кўрмаганман,— деди Умурзоқ ота.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

5 *бот.* Воҳаларда, сугориладиган ерларда ўсадиган кўп йиллик, ялпоқ бошоқли ўсимлик.

6 Тилла (*эркаклар ва хотин-қизлар исми*).

ТИЛЛАДЎЗ [*ф-т*] *кам қўлл. айн.* **зардўз.**

ТИЛЛАДЎЗИ [*ф-т*] *кам қўлл. айн.* **зардўзи.** *У* [*Элчи*] *туморокли сўзлар билан Тўмарисни қутлуғлар экан, мулозимлари тилладўзи чопон ва ҳарир кўйлаклар тугилган зарбоф бўғчани унинг оёғи остига қўйдилар.* М. Осим, Тўмарис.

ТИЛЛАКОР(И) [*ф-т*] Тилла билан безатилган. *Тиллакор эгар.* ▪ *У* [*Ҳусайн Бойқаро*] *ўзининг тахти турган тиллакори хонага эмас, унга ёпишган кичик хонага кирди.* Ойбек, Навоий.‖ Тилла билан безатилган хона ёки бино. *Лаънат деб Ҳасан нокасга, Аҳди-паймонда турмасга, Шундай деб айтиб ёрига, Боришди тиллакорига.* «Нигор ва Замон».

ТИЛЛАСИМОН Тилла ранг, олтиндек сариқ. *Тилласимон мевалар.*

ТИЛЛАШМОҚ *с. т.* **1** Бир тилдаги гап ёки нутқни бошқа тилга оғзаки таржима қилмоқ; ўртада туриб таржимонлик қилмоқ. *Бу киши нима деяпти? Тиллашиб беринг.*

2 Бир-бири билан тил топмоқ, бир-бирининг тилига, дилидагига тушунмоқ. *Улар бирпасда тиллашиб кетишди.* ▪ *Иккаласи анордек қизариб, кўзлари орқали тиллашиб, шўх табассум билан чеҳралари атиргулдек очилиб, бир-бирларини туртиб, қувлашиб кетишарди.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ТИЛЛАҚОШ Хотин-қизларнинг тилладан ясалган ёки тилла суви югуртирилган, пешанага тақиладиган безак буюми. *Заргар ясар тиллақош, Келинчаклар тақсин деб, Йиғлаб олай маржон ёш, Оқ юзимга оқсин деб.* «Қўшиқлар». *Қўй, йиғлама, Бибигулбека, фойдаси йўқ! Қани, бошингни олиб кел, тиллақошни тақай.* Мирмуҳсин, Чўри.

ТИЛЛАҚЎНҒИЗ Баҳор, ёз.ойларида пайдо бўладиган ярқироқ яшил рангли қўнғиз.

ТИЛЛО [*ф-т*] *юқ. усл.* Тилла, олтин. [*Тошкентнинг*] *табаррук тупроғи зару тиллодан.* Шайхзода, Тошкентнома. *Уч-тўрт йиллардан бери ўрдада мирзолик қилиб, неча тилло моҳиёна олар эмиш.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ТИЛМА Тилимлаб кесиб ҳосил қилинган. *Тилма жўяк.* ▪ *Тилма эовурдан чиқиб, тупроқ уюмидан сакраб ўтган Алижон қайтарма этигига ёпишган тупроқни жаҳл билан қоқди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

ТИЛМАЛАМОҚ *кам қўлл.* Тилимламоқ, тилишламоқ. *Асл қизил олмалар, Уни қизим тилмалар.* Шайхзода, Тошкентнома.

ТИЛМОЧ Бир тилдаги гап ёки нутқни бошқа тилга оғзаки таржима қилиб берувчи; таржимон. *Ҳоким гап нима тўғрисида кетаётганлигини тилмочдан сўраб, Тешабойга кулиб қўйди — тарғил кўзларида ғалати бир сирнинг ўти чақнади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТИЛМОЧЛИК **тилмоч** *с. касб оти. Фарзанд қандай ширин! У вақти билан тилмочлик вазифасини ҳам ўташи керак,— деб ўйлади Қобилжон.* Қ. Мақсудов, Муҳаббат қўшиғи. *Тил билганлар тилмочлик қилиб, хоннинг гапини қўнғиротларга тушунтирди.* «Ёдгор».

ТИЛМОҚ **1** Тилим-тилим қилиб кесмоқ; тилимламоқ. *Қовунни тилиб қўймоқ. Гўштни тилиб тузламоқ.* ▪ [*Жамила:*] *Бас! Бас! Бас! Ўртаманг мени; этларимни ништар билан тилсинлар,.. мен сиздан ажралмайман.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.‖ Умуман узунасига кесмоқ, бўлакламоқ. *Қонли кўйлакни Қоратой эҳтиёт билан тилиб, ярани очди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ёғоч ёки тахтани узунасига арраламоқ. *Ёғочдан тахта тилмоқ.*

3 Тирнаб ёки кесиб узун из ҳосил қилмоқ, узунасига арраламоқ. *Стол устидаги бир тахта ойна майда-майда бўлиб Саидийнинг билак ва панжаларини тилди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Саломат бутун кучини йиғиб боғма-боғ ошиб кетди. Тиканлар оёғини тилди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

4 Из солмоқ, ёрмоқ. *Мажидов бригадасининг барча аъзолари .. кечалари машъала нурида ер бағрини тилар ва дон экар эдилар.* Н. Сафаров, Дон. *Жилғанинг бошидан оёғигача сўқа билан тилиб ариқ очилса-да, тоғолча билан ёнғоқ экилса.* С. Анорбоев, Оқсой.

◆ **Бағрини** (*ёки* **кўксини, юрагини, қалбини**) **тилмоқ** юрагини доғламоқ, яраламоқ, вайрон қилмоқ. *Қалбни тилиб элда мунгли куй, Кулбаларга бош урғандай, Совуқ хабар кирди уйма-уй.* Э. Раҳим. *Тун ваҳимаси босиб келмоқда, Ўқлар тинмай учар ҳар ёндан,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Она қалбин алам тилмоқда: Ўлмасайдим куйиб армондан. З. Диёр.

ТИЛОВАТ [*а*] *дин.* Қуръон ўқиш, қуръондан бир сура ўқиш. *Тиловат қилмоқ. Намоз тугагач, муллалар тиловатга ўтирдилар.* ▪ *Сал ўтмай уйдан қорининг қуръон тиловат қилгани эшитилди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ТИЛОҒОЧ Ёғочи жуда қаттиқ, узун игна баргли дарахт.

ТИЛСИЗ 1 Оғиз бўшлиғида тили бўлмаган, тили йўқ.

2 Сўзлаш қобилиятига эга бўлмаган, сўзлай олмайдиган. *Бечора тилсиз жонивор эгасининг бу жиннликларига қулоқларини жимгина чимириб чидаб берган.* С. Анорбоев, Оқсой. *Йўлчи тилсиз каби, ғайри шуурий равишда бошини чайқади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Гапирмайдиган, индамас. *Соя каби тилсиз хизматкорлар оёқ учида юриб, у ёқ-бу ёқни йиғишга киришган эдилар.* Ойбек, Улуғ йўл. || *Қутилмаган ғазабга учраган Бозоров нима дейишини билмай, тилсиз, ҳаракатсиз ёғочдай қотиб турарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 *кўчма* Чурқ этган овоз эшитилмайдиган, жимжит. *Бир кун тилсиз кечанинг Кириб қўйнига, Ашурни йўқ қилишни Олди бўйнига.* Ғайратий.

◆ **Тилсиз ёв** гапга тушунмайдиган, қулоқ солмайдиган; шафқатсиз, золим. *Қуруқ аёз — тилсиз ёв.* Мақол. ▪ *Лашкарларимни ютар эди аждаҳо, Бўлолмадим тилсиз ёвга баробар.* «Ширин билан Шакар».

ТИЛСИЗЛАНМОҚ 1 Сўзлаш қобилиятини йўқотмоқ, гапиролмай қолмоқ.

2 *кўчма* Бирор эътироз ёки жавоб айтолмай, лол бўлиб қолмоқ.

ТИЛСИМ [*а* тилисм] 1 Сеҳрлаб қўйилган, сеҳрли нарса; ҳеч ким кира олмайдиган сеҳрли жой. *Тантибойвачча бобиллади: Дев пойлаган тилсимдан уни қайси мард олиб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ишчининг бу сўзлари Сергейга тилсимнинг калитига ўхшаб туюлди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма* Ҳар қандай сирли нарса; ажойибот. *Табиат тилсимлари.* ▪ *Ваъда, ёлғонлар тилсими интизор этди мени.* Муқимий. *Бир олим тоғ қазиб маъданлар излар, бири тилсим очиб ердан топар кон.* С. Абдулла.

ТИЛСИМЛАМОҚ Сеҳру жоду қилмоқ, ҳеч ким кира олмайдиган қилиб қўймоқ; сеҳрламоқ.

ТИЛСИМЛАНМОҚ *тилсимламоқ фл. мажҳ. н. Тилсимланган хазина. Тилсимланган қалъа.*

ТИЛСИМЛИ 1 Сеҳрлаб, тилсимлаб қўйилган, тилсимланган. *Тилсимли хазина. Тилсимли қалъа.*

2 Ғайритабиий кучга эга бўлган; мўъжизакор, сеҳрли, сирли. *Бектемир гўё умрида ойни илк дафъа кўргандек қизиқиб қаради, қизғача тилсимли, ғалати ўйинчоқни кўрсатгандек, бошини қимирлатди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТИЛСИМОТ [*а*] 1 Тилсим, тилсимлар. *Табиат тилсимотлари.* ▪ *Султонмурод ўзини аллақандай бир тилсимот ичида сезди.* Ойбек, Нав ойи.

2 Сеҳр, жоду. *Жоду-тилсимотлар билан тоғни кўтарар.* «Муродхон».

ТИЛХАТ Қарз ёки бошқа бирор нарса олганлик ёхуд ўз зиммасига олинган мажбурият, ваъда во ш. к. ҳақида жавобгар шахс томонидан имзо чекиб тасдиқлаб бериладиган расмий ҳужжат.— *Отангнинг қирқ тилла қарзи-чи? — Қандай қарз, тилхати қани?* Ж. Шарипов, Хоразм. *Портретни дарҳол эгасига топшириб, тилхат олиб кел, бўлмаса, эртага сени ўзим тутиб бераман.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ТИЛЧА 1 **тил** 1 *с. кичр.*

2 *анат.* Оғиз бўшлиғида юмшоқ танглайнинг орқа чеккасидан пастга осилиб турадиган юмшоқ ўсимта.

ТИЛЧИ 1 Тил илми бўйича мутахассис.

2 *эск.* Гап ташувчи; чақимчи; жосус, шпион. *Подшоларнинг қатнаб юрар элчиси, Элчиларнинг бўлар экан тилчиси.* «Алпомиш».

ТИЛЧИЛИҚ 1 **тилчи** 1 *с. касб оти.*

2 Тил билими, тилшунослик.

3 Гап ташиш; чақимчилик; жосуслик. *У бизнинг оқсоқол бўлиб, биз томондан тортишиб талашиши лозим бўлса ҳам, амлакдорга тилчилик қилади.* Айний, Қуллар.

ТИЛШУНОС Тилшунослик бўйича мутахассис, олим; лингвист.

ТИЛШУНОСЛИҚ 1 **тилшунос** *с. касб оти.*

2 Тил ҳақидаги фан; лингвистика. *Тилшунослик масалалари. Тилшунослик тармоқлари.*

ТИМ I [*ф-т*] Бозордаги усти ёпиқ баланд том. «*Гарчча мой!*» *Унинг жаранглы овози растанинг тимини тешгундай янгларди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Абдуллахон солдирган қуббали тимнинг ичи ари инидек ғувиллар эди.* М. Осим, Элчилар.

ТИМ II «Қора», «қоронғилик» каби сўзлар олдидан ишлатиладиган кучайтирув юкламаси. *Тим қора соч. Тим қоронғи тун.* ▪ *Отин ойи олтмишларга борган, тишлари тушган, фақат тишқолидан тим қорайган икки тиши гапирганда ликиллаб турар эди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ТИМ III *диал.* Мутлақо, сира, ҳеч. *Хон Далли бу сўзларни эшитиб, юрагида тим тоқати қолмади, эри мард Ҳасанга қараб, .. бир сўз деди.* «Равшан».

ТИМБОН [*ф-т*] Тим соқчиси, бозор қоровули.

ТИМДАЛАМОҚ 1 Тирноқлар ёки ўткир учли буюмлар билан тилмоқ, юлмоқ; тирнамоқ. *Мушук билан ўйнашма, тимдалаб олади.* ▪ — *Хорма, яхши келдингми? — деди Шукур чаноқлар бир оз тимдалаган қўлини узатиб.* Н. Орифжонов, Ҳаловат.

2 *кўчма* Қишини ташвишга солмоқ, юракни алағда, безовта, ғаш қилмоқ. *Мавлон аканинг кўнгли тинчимади, уни аллақандай шубҳалар тимдалай бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *У* [*Розиқ*] *ичини тимдалаб ётган илтимосини дарров лўп этиб айтиб қўя қолмади.* И. Ўктамов, Ҳикоялар. **Юрагини** (*ёки қалбини*) **тимдаламоқ** 1) юрагини алағда, безовта, ғаш қилмоқ, ташвишга солмоқ. *Умаркул .. сабри чидамай, юрагини тимдалаб ётган дардидан гап очди.* Ҳ. Ғулом, Машъал; 2) *кўчма* юракни яраламоқ; алам ўтказмоқ. *Ўша алам унинг юрагини тимдалаб ўтди.* С. Аҳмад, Оқ падар.

ТИМДАЛАНМОҚ **тимдаламоқ** 1 *фл. мажҳ. н. Қўлининг бир неча ери тимдаланган эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. [*Мели полвоннинг*] *шилиниб, тимдаланиб, қон доғлари билан қопланган юзи ва йиртилган кўйлагини кўрганда, барчани даҳшат босди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТИМДАЛАТМОҚ **тимдаламоқ** 1 *фл. орт. н.*

ТИМДАЛАШМОҚ 1 **тимдаламоқ** 1 *фл. бирг. н.*

2 Бир-бирига чанг солиб уришмоқ, юлишмоқ.

ТИМИ(Р)СҚИЛАМОҚ Пайпаслаб ёки титкилаб қидирмоқ, ахтармоқ. *Чўнтагини тимирскиламоқ.* ▪ *Кампир тимискилаб нимчасини топди-да, елкасига ташлаганча ўрнидан турди.* С. Аҳмад, Ўйлар. *Мадраим стол тагида турган чамадонни очди, тимискилаб, нимандир ахтара бошлади.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ТИМИ(Р)СҚИЛАНМОҚ 1 **тими(р)-скиламоқ** *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Ёнидаги шериги Аҳмад ҳам .. тимискилана бошлади.* Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан.

2 Пайпаслаб тахмин билан йўл топмоқ; урилиб-суриниб, қоқилиб юрмоқ. [*Олахўжа*] *эшикка чиқди. Қоронғи тор кўчада тимискиланиб Мамасаидникига борди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТИМИ(Р)СҚИЛАТМОҚ **тими(р)-скиламоқ** *фл. орт. н.*

ТИМИ(Р)СҚИЛАШМОҚ **тими(р)-скиламоқ** *фл. бирг. н. Болалар қоронғида тими(р)скилашиб нимадир қидирадилар.*

ТИМИСҚИЛАМОҚ *қ.* **тими(р)скиламоқ.**

ТИМИСҚИЛАНМОҚ *қ.* **тими(р)скиланмоқ.**

ТИМИСҚИЛАТМОҚ *қ.* **тими(р)скилатмоқ.**

ТИМИСҚИЛАШМОҚ *қ.* **тими(р)-скилашмоқ.**

ТИМРАЙМОҚ *кам қўлл. айн.* **симраймоқ.**

ТИМСОЛ [*а*] 1 Тушунтириш учун ёки асос, далил, исбот ва ш. к. сифатида бир турли нарса, воқеа, ҳодиса ва ш. к.дан келтирилган айрим намуна; мисол. *Яна тимсол: гўзал адабиёт — руҳий озиқ.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Ибрат бўла оладиган кимса, нарса; ўрнак. *Дўстликнинг тимсоли азали*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сенсан, Шоирлар илҳоми, ғазали сенсан. М. Икром. *Замонамиз маърифатин, донишмандлигин Тимсолидир икки қўшни республикамиз.* Ғ. Ғулом.

3 Белги, рамз. *Шода-шода кўсакда ғавҳар ётибди .. Тинчлигимиз тимсоли каптар ётибди.* Ё. Мирза.

4 Кўз ўнгида, ҳаёлда, тасаввурда гавдаланган образ, сиймо, кўриниш, сурат. *Оромим ҳам йўқолди. Кечалари ухлаёлмай, тўлғаниб чиқа бошладим. Сал мизғидимми, бас, яна кўз олдимда Ёқутхоннинг тимсоли гавдаланади.* М. Салом, Кечирим.

ТИМСОҲ [*а*] Иссиқ мамлакатлардаги сув ҳавзаларида яшайдиган, териси қалқонсимон қаттиқ ва қалин, судралувчи йирик сув ҳайвони.

ТИМТИҚ *диал.* Салқит, нишхўрт. *Сигир емнинг тимтиғини ҳам қолдирмади.*

ТИН 1 Нафас олиш, нафас. *Йиғиштириб бор бисотини, Бўғизига тиқилиб тини, Нури сари қилди ишора, Зайнаб учун бу бўлди чора.* Ҳ. Олимжон. **Тин олмоқ** 1) нафас олмоқ.— *Хайрият,— Абдураҳмонбой эркин тин олди-да, домлага қаради.* Ҳ. Ғулом, Машъал; 2) нафасини ростлаб олмоқ, дам олмоқ. [*Қодирбек*] *рулга бошини қўйиб бир оз тин олди.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

2 Осойишталик, хотиржамлик; жимлик, сокинлик. *Турсунали бу сўздан сўнг қолди бироз тин.* Ғ. Ғулом.

ТИНГ Ҳайдалмай, экилмай ётган; заранг. *Тинг ер.*

ТИНГЛАМОҚ Қулоқ бермоқ, қулоқ солмоқ; эшитмоқ. *Лекция тингламоқ. Музика тингламоқ. Оз сўзла, кўп тингла.* Мақол. ■ *Шогирдлар муаллиманинг сўзини тинглар экан, дам Михайловга, дам унинг станогига тикилар эдилар.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

ТИНГЛАНМОҚ **тингламоқ** *фл. мажҳ. н.* *Мажлисда раиснинг ҳисобот доклади тингланди.* ■ *Бу шаҳарнинг қалбига Қулоғинг тутсанг, Ҳали ҳам тингланади Зор, йиғи-оҳанг.* Ғайратий.

ТИНГЛАТМОҚ **тингламоқ** *фл. орт. н.* *Бола йиғлайвериб ашулани тинглатмади.*

ТИНГЛАШМОҚ **тингламоқ** *фл. бирг. н.* *Йиғилганлар лекцияни мароқ билан тинглашди.* ■ *Ҳасан сўфи билан Алим бува Қудратнинг ўринли гапларини жон қулоқлари билан тинглашди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. «*Аҳмад жангчи*», «*Рустам достон*» *каби жангномаларни биронта саводли одамга ўқитиб тинглашар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТИНГЛОВЧИ 1 **тингламоқ** *фл. ш. оти.* *Айтувчи аҳмоқ бўлса, тингловчи доно бўлиши керак.* Мақол. ■ *Ашулаларим тингловчиларга қандай таъсир қилаётганлигини яққол кўриб турардим.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

2 Ўқув юртлари студенти ёки курс, тўгарак ва ш. к.нинг ўқувчиси, талаба.

3 *эск., грам.* Иккинчи шахс.

ТИНГШАМОҚ *диал.* Диққат билан қулоқ тутмоқ; қулоқни динг қилмоқ.

ТИНДИРГИЧ Суюқликни тиндириш, ундаги қум, лойқа, эритма ва ш. к. чўктириб, суюқликни тозалаш учун хизмат қиладиган қурилма, ҳовуз ёки идиш. *Трактор керосин бакининг тиндиргичи. Сув тиндиргич.*

ТИНДИРИЛМОҚ **тиндирмоқ** *фл. мажҳ. н.* *Лойқа сув челакларда тиндирилади. Вино хумларда тиндирилади.* ■ *Оломон ичида бир зум норозилик овозлари эшитилди-ю, сарбозларнинг аралашуви билан дарҳол тиндирилди.* С. Қароматов, Бир томчи қон.

ТИНДИРИШМОҚ **тиндирмоқ** *фл. бирг. н.*

ТИНДИРМОҚ 1 **тинмоқ** *фл. орт. н.* *Сувни челакда тиндирмоқ. Юпатиб кўз ёшини тиндирмоқ.* ■ *Ҳар томонда ишчилар Тошларни синдиради, Дарёни тиндиради, Темир тан курашчилар.* Ҳ. Олимжон. *Душман снаряд, миналарни бир зум ҳам тиндирмасдан, омонсиз ёғдирар эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Сал ўтмай унинг ғазабли овози ҳамма шовқинни тиндирди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Бартараф қилмоқ, тинчитмоқ, босмоқ.— *Ўз «фожиам» ниҳоясидан ошай деб турса-ю, ўзгалар можаросини қандай қилиб тиндирар эканман. Ҳечам,— деди Қумри.* М. Жўра, Изтироб.

3 Тинч қўймоқ, тинчлик бермоқ, меҳнат, ғам-ташвиш, дард-алам ва ш. к.дан холи қилмоқ. *Тиндирмай ишлатмоқ. Қулоғини тиндирмай шовқинламоқ. Иссиқ суяк синдирмас, совуқ жонни тиндирмас.* Мақол. ■ *Кўнглингизга келмасин, Эркатой, деб Солини. Меҳнатда ҳам тиндирар Онасининг жонини.* Қ. Муҳаммадий.

4 Ҳамма нарсадан бадастир, саранжом-саришта қилмоқ. *Ханифахон сергапроқ бўлса-да, меҳнаткаш аёл чиқди, бутун рўзғорни тахт тиндирди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

♦ **Кўзни тиндирмоқ** 1) кўзни қамаштирмоқ, чарчатмоқ. *Қуёш нури том тунукалари, оппоқ оқланган деворларда кўзни тиндирувчи ёлқин билан жимирлар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) *кўчма* эс-ҳушини олиб, бошини айлантириб қўймоқ. *Мунисхон балоғатнинг кўзни тиндирадиган чегарасига қадам қўйган.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ТИНЖИРАМОҚ *фолк.* Йилт-йилт нур сочиб турмоқ, ярқирамоқ. *Жамоли чилланинг қоридай тинжираб ялтираб ўтирур.* «Равшан».

ТИНИБ-ТИНЧИМАС Сира тинмайдиган, тиним билмайдиган, серҳаракат, серташвиш. *Тиниб-тинчимас аёл.*

ТИНИМ Ишдан, ҳаракатдан холи вақт ёки ҳолат; дам, ором. *Тиним олмоқ. Тиним билмай ишламоқ.* ■ [*Гулнор:*] *Нима қилай, Нури опа, тонг қоронғисидан бери менда тиним йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Отинойи унга* [*Элмуродга*] *тонг саҳардан кечаси алавақтгача тиним бермаса ҳам қорнини ҳеч қачон ёлчитмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Икки ҳафтадан кейин, тиним куни, болохона тагида пайдо бўлган таниш машинадан Иногомжон чиқиб, зина ёнига келди.* Мирмуҳсин, Умид.

ТИНИМОҚ *айн.* **тинмоқ** 1. *Сув тиниди.*

ТИНИМСИЗ 1 Тиним билмайдиган, бекор, тинч турмайдиган; серҳаракат. *Тинимсиз аёл.* | Ҳеч тўхтамай бирор иш-ҳаракат бажарадиган, жим турмайдиган, тинмайдиган. *Сада қайрағоч ва тол шохларида чирқиллашган тинимсиз чумчуқлар .. бўлмаса, гузарни пашша учса эшитарли жимлик қамрарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шу кечки чоқда .. Кундуз иссиғин, Ҳаво босиғин Тинимсиз еллар шимириб элтар.* Шайхзода, Тошкентнома. || *Кеча гўзал, дарё тинимсиз Ағдармоқда сойнинг тошини.* Ҳ. Олимжон.

2 Тўхтовсиз давом этадиган, узлуксиз; сурункали. *Тинимсиз ҳаракат. Тинимсиз шовқин.* || *Тинимсиз ишламоқ.* ■ *Уни, ўз майлига қўймай, кўчага олиб тушдилар ва тинимсиз, узлуксиз қийқириқ остида кўча ўртасидан олиб кетдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Казаклар ва юнкерлар мастерскойни тинимсиз ўққа тутдилар.* Бекмуродов, Унутилмас воқеалар. *Салқин кеча. Қишлоқнинг ўртасидан шиддат билан оқаётган сой тинимсиз шовиллайди.* Т. Расулов, Марҳамат.

ТИНИМСИЗЛИК **тинимсиз** *с. белги оти.*

ТИНИТИЛМОҚ **тинитмоқ** *фл. мажҳ. н.* *Эритма яхшилаб тинитилди.*

ТИНИТМОҚ **тинимоқ** *фл. орт. н.* *Лойқа сувни тинитмоқ. Эритмани тинитмоқ.*

ТИНИШ 1 **тинмоқ** *фл. иш оти.* *Душман ёмғир тинишини кутган бўлса керак, Варшавкада ҳужумга ўтмади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бу гап негадир тиниш ўрнига кўпайиб кетди.* Ҳ. Шамс, Душман.

2 *айн.* **тиним.**

♦ **Тиниш белгилари** *грам.* ёзувда текст бўлакларининг маъно тугаллигини ҳамда текстнинг синтактик ва интонацион ажралишини кўрсатувчи график белгилар (вергул, нуқта, тире ва ш. к.).

ТИНИШМОҚ **тинмоқ** 3 *фл. бирг. н.* *Деҳқонлар ёзин-қишин тинишмайди.* ■ *Болалар .. анча вақтгача шўхликни давом эттиришди. Сўнг, кампир бувининг дағдағаси билан тинишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТИНИҚ 1 Беғубор, тоза, мусаффо. *Тиниқ осмон. Тиниқ сув.* ■ *Зангори денгизнинг тиниқ қўйнидан Кумуш ой нозланиб, кулиб боқади.* Уйғун. *Тиниқ қони томчилар ерга, Пора-пора қилиб кўнгилни.* З. Диёр. || *Чўққилардан оқиб тушган бу сойлар шишадек тиниқ.* Мирмуҳсин, Ҳамзаободда.

2 Порлаб турадиган, равшан, ёркин. *Йўқ, бу ўт сўнмади, балки, аксинча*

www.ziyouz.com kutubxonasi

яна равшан тортди, ловуллаб ёниб тиниқ аланга олди. Ҳ. Ғулом, Машъал. *Жўрахоннинг кўпчиликка таниш, иссиқ юзи ҳаяжондан, столдаги тиниқ алвон шуъласидан қизариб товланар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.‖ *Ҳар вақтдагидан кўркамроқ, тиниқроқ кўринган тўлин ой самонинг бир нуқтасида қотган каби.* Ойбек, Қутлуғ қон.| Нур сочиб, чақнаб турадиган; нурли (кўз ҳақида). *Нормат Чернецовнинг .. тиниқ кўк кўзларига қаради.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.| Ранги тоза, момиқдай (юз, бадан ҳақида). *Ёши ўттизларга бориб қолган, юзлари тиниқ, қорақош қиз Бектемиров билан кўришаркан, «Ҳакимова» деб фамилиясини айтди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Тиниқ чеҳрасидан бўса Илтифот айлади, қувончдан юрак жўш урди.* Ғайратий.‖ *Оппоққина нозик юзи қуёшда шундай тиниқ кўриндики, гўё у [қиз] нурдан яратилгандай.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Аниқ, равшан фикр юритадиган. *Ақли тиниқ олим.*

4 Хирилламаган, жаранглаб чиқадиган, жарангдор. *Унинг [келинчакнинг] кулгиси жонон пиёланинг жарангидай тиниқ эди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Адолат дуторини қўлига олди. Бир нафасдан кейин унинг қўнғироқдек тиниқ овози янгради.* С. Зуннунова, Гулхан.

ТИНИҚЛАНМОҚ Тиниқ, тоза бўлмоқ, равшан тортмоқ. *Нурсизланган юзига қон югуриб тиниқлашди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ТИНИҚЛАШМОҚ **1** Тобора тиниқ, беғубор, тоза, мусаффо бўлмоқ. *Кўк тиниқлашди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Саиднинг назарида Бекобод осмони тиниқлашиши билан бирга кенгайгандек ҳам бўлди.* Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

2 *кўчма* Тозароқ бўлмоқ, равшан тортмоқ, яхшиланмоқ. *У бир ухлаб тургач, сўғин юзи тиниқлашди.*

3 Ёқимли жарангдорлик касб этмоқ, очилмоқ (овоз ҳақида). *Бора-бора унинг овози ўткирлаша, тиниқлаша бошлади.*

4 *кўчма* Ўткирлашмоқ, очилмоқ (ақл, фикр ва ш. к. ҳақида). *Сафарлар, учрашувлар, суҳбатларда фикринг яна тиниқлашади.* Зулфия, Чўққилар.

ТИНИҚЛИК **тиниқ** *с. белги оти. Сувнинг тиниқлиги. Овознинг тиниқлиги. Фикрнинг тиниқлиги.* ■ *Анвар «Тахта»дан ўқиш бошлади, зеҳнининг тиниқлигидан бўлса керак, ўн бир ёшида саводи чиқаёзди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТИНИҚМОҚ **1** Тозаланиб тиниқ ҳолга келмоқ, беғубор, мусаффо бўлмоқ. *Почамир эгилиб қаради: ариқчаларнинг биттасида оппоқ сут, биттасида тиниққан сув, биттасида бол, биттасида шароб оқмоқда эди.* Фитрат, Қиёмат.

2 Дам олиш, ухлаш ва ш. к. натижасида ўзига келмоқ, тетиклашмоқ. *У шу кечаси касал кишидай енгил-енгил зўрға ухлаган бўлса ҳам, эрталаб тиниқиб турди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. [*Аҳмаджон*] *яна тикилди. Ўша-ўша Латофат. Сира ўзгармабди. Тиниқиб, хиёл тўлишибди.* С. Қарорматов, Ҳижрон. **Тиниқиб ухламоқ** тўйиб, мириқиб ухламоқ, яхши ухлаб ўзига келмоқ. *Уйқудан қолибсан, тиниқиб ухлаб ол, мен тезда қайтиб келаман.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

3 *кўчма* Ўткирлашмоқ, очилмоқ, тиниқлашмоқ (ақл, фикр, зеҳн ва ш. к. ҳақида). *Унинг ақли тиниқа бошлади. Муҳокама ва суҳбатларда фикр тиниқади.* ■ *У [Қудрат] қамоқда яна ҳам чиниқиб, революция руҳи яна ҳам тиниқиб чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТИНИҚТИРМОҚ **тиниқмоқ** **2** *фл. орт. н. Вақт намоз асрга яқин эди. Тантибойвачча кечаги базм ва ичкилик кайфини бутун кун чўзилган уйқу билан тиниқтириб, қўрғон эшигидан боғ ташқарисига чиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТИНҚА Куч-қувват, мадор, мажол. *Иситмалайвериб беморнинг тинкаси қолмади.* ■ *Кун ботишга яқин иккинчи тўнкани ҳам қулатдим. Жуда тинқадан толган эдим, «уҳ» деб бориб ўрнимга чўзилдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Тинкаси қуриди** 1) чарчади, ҳолсизланди, мадори, мажоли қолмади. *Кампир бояқиш пиёда ўтин орқалаб, даладан келар экан. Тинкаси қуриб, бир зум дам олишга ўтирган экан.* Ойбек, Нур қидириб; 2) *кўчма* аҳволи танг бўлди, ҳолдан тойди, *Урушдан халқнинг тинкаси қуриди.* **Тинкасини қуритмоқ** 1) чарчатмоқ, ҳолсизлантирмоқ, мадорини қуритмоқ. *Менга яқин йўл ҳам узоқ туюлди. Эркопнинг балчиғи тинкамни қуритди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан; 2) *кўчма* безор қилмоқ, жонча тегмоқ, жонидан тўйдирмоқ. *Сенга бир иш топширишга ҳам юрагим қолмади; сўрайбериб тинкани қуритасан.* Ойдин, Уялди шекилли ерга қаради; 3) *кўчма* танг аҳволга тушириб ҳолдан тойдирмоқ. *Қишлоқдагиларнинг кўпи ҳовли-жойларини ташлаб, шаҳарга иш қидириб кетишди. Солиқлар тинкаларини қуритган .. эди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. **Тинкага тегмоқ** *айн.* **тинкасини қуритмоқ** **2.** *Ҳали-уним кам, деди, ҳали-бунним кам, деди. Сигир оламиз, деди, гилам оламиз, деди. Тинкамга тегди.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

ТИНҚА-МАДОР *айн.* **тинка.** *Касалнинг тинка-мадори қолмади. Тинка-мадорим қуриди.*

ТИНҚАСИЗ *кам қўлл.* Куч-қувватини йўқотган, ҳолдан тойган, мадорсиз, бемадор. *Мана Гулшан уйда тинкасиз (яхшиямки она ўрокда), Чол супада букчаймиш ёлғиз.* Ойбек.

ТИНЛИК Жимжитлик, сукунат. *Кечки тинликда қардадир «тўқ-тўқ» этган товуш эшитиларди.* А. Мухтор, Чинор. *Қушлар дарахтларнинг қуюқ яшил ичидан жонли найларини тинликка қуярди.* Ойбек, Навоий.

ТИНМАГУР Сира тинмайдиган, тиним билмайдиган, тинч турмайдиган, тиниб-тинчимас; серҳаракат. *Тинмагур аёл.* ■ *Тинмагур шаҳримизнинг субҳида шунча овоз.* Ғ. Ғулом.

ТИНМАЙ *рвш* **1** Тиним билмай, дам олмай, ҳормай-толмай. *Тинмай ишламоқ.* ■ *Ҳовлида тинмай-қўнмай хизмат килиб юрган пахмоқ сочли, искирт кийимли ёш-қари хотинлар ҳам анчагина.* Ойбек, Қутлуғ қон.| Тўхтамасдан, тинимсиз. *Йигитлар, гўё карамзор бошидаги дарахтларда тинмай сайраётган булбулга қулоқ солаётгандек, жим қолишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Узлуксиз, сурункасига, бетўхтов. *Икки кун тинмай қор ёғди. Меҳнаткашларнинг онгини тинмай ошириб бормоқ.*

ТИНМАЙИН *кт. айн.* **тинмай.** *Баҳри шошар босолмай қадам, Ўлчаб бўлмас унинг севинчин. Типирчилар юрак тинмайин, Сиғдиролмай шодликнинг кучин.* Ҳ. Олимжон.

ТИНМАСДАН *айн.* **тинмай.** *Бу кеча Шоқосим жуда хурсанд эди. Тинмасдан қизиқ нарсаларни сўзлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тинмасдан айланарди Ўртада коса. Олардилар дамба-дам Қосадан бўса.* Ғайратий.

ТИНМАҒУР *айн.* **тинмагур.** *—Қаёққа яна, тинмағур? — сўради Қомила [Латифжондан] ўзини оналарча тутиб.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТИНМОҚ **1** Ичидаги қум, лойқа ва ш. к. аралашмаларнинг чўкиши натижасида тозаланмоқ, тиниқлашмоқ (суюқлик ҳақида). *Лойқа сув бир кечада зўрға тинди.*| Суюқликдан ажралиб, остига чўкмоқ (суюқликдаги аралашмалар ҳақида). *Кун исиб кетди. Ҳар қадамда халқоб бўлиб ётган кўлмаклар ерга сингиб, ариқлардаги лойқалар тина бошлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Ишдан, ҳаракатдан тўхтамоқ; бекор, тинч турмоқ, тин олмоқ, дам олмоқ. *У кун бўйи тинмади. Эшак минганнинг оёғи тинмас, икки хотинликнинг қулоғи тинмас.* Мақол. ■ *Ўйинқароқ .. Ит тинса тинади, қуш тинса тинади, бу тинмайди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Оғзи (ёки жағи, чакаги) тинди** гапиришдан тўхтади, жим бўлди. [*Ёрматнинг*] *қўллари этикни ишқаларкан, оғзи тинмади: — Уҳ, ўлиб бўлдим, қизим! Ёлғиз қўйни ҳайдаш — нуқул азоб.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Ҳаракатдан тўхтамоқ, тинчимоқ. *Нозик ранг-баранг парвоналар, капалаклар лампа атрофида айланар, гулдор қанотларини шишага уриб, типирчилар, гиламга енгилгина қулаб, тинар эдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳожихоннинг шу иши баҳона бўлди-ю, ҳамма дўконларда мокилар тинди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.| Тўхтамоқ, босилмоқ; тинчимоқ. *Бўрон тинди. Шамол кечгача тинмади. Ёмғир тин-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ди. Сув тинди. Уруш-жанжал тинди. Тўпларнинг овози бирдан тинди. Шовқин-сурон анчагача тинмади. ▪ *Кун бўйи давом этган шиддатли жанг кечга бориб тинди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Биз эшикдан киришимиз билан ғала-ғовур бир зум тинди-да, яна кулги кўтарилди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

◆ **Кўзи тинди** 1) боши айланиб, кўзи хиралашди, кўз олди қоронғилашди. *Тинкам қуриб, кўзим тиниб зўрға шу ерга етиб йиқилдим, синглим.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби; 2) *кўчма* боши айланиб, эсанкираб, гангиб қолди. *Қизнинг боши айланиб кўзи тинди.* **Кўнгли тинди** хотиржам бўлди; кўнгли тўқ бўлди. *Шундай десам, дўстим кўнгли тўлар деб, Нима бўлса, мендан кўнгли тинар деб, Шул сабабдан ёринг кўнглин сўрадим.* «Муродхон». **Ўзидан тинмоқ** ўзини-ўзи эплаб, ўз кунини ўзи кўрадиган бўлиб олмоқ, тинчимоқ. *Саломат тўғрисида бир нима демайман. Шукур, у ўзидан тиниб кетди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ТИНТИМОҚ 1 Титкиламоқ, кавлаштириб, ағдар-тўнтар қилиб бирор нарса қидирмоқ. *Ёшликдан бошлаб келинойиларининг сандиқларини, кутиларини тинтиб ўрганган Нури, бугун Гулнор уйини холи топиб, калити бурнида унутилган бир кутини очди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ман этиладиган ёки яшириб қўйилган нарсани топиш учун ҳамма ёқни қараб, текшириб чиқмоқ. *Бўронбек наганини ғилофига солди-да, милиционерни ёнига олиб, Мавлон аканинг уйини .. тинтиб чиқди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТИНТИШМОҚ тинтимоқ *фл. бирг. н. Гоҳ Эргаш, гоҳ Одил ҳалқумигача сувга ётиб, қўл сиғадиган ҳар бир тешикни тинтишади.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

ТИНТУВ 1 тинтимоқ *фл. иш оти.* 2 Ман этилган ёки яшириб қўйилган нарсани топиш учун тегишли органларнинг вакиллари томонидан ўтказиладиган ахтарув. [*Зокирбой*] *қишлоқда шубҳали одамлар тобора кўпаяётгани, Равшан ҳали ҳам тинчимаганини айтиб, тинтув ўтказиш учун одам сўради.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Бозорлар, саройлар, қаландархоналар тинтув қилинди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТИНЧ 1 Ғам-ташвишдан, ҳавф-хатардан холи; беташвиш, осуда, осойишта. *Тинч уйқу. Тинч турмуш.*‖ *Тинч дам олмоқ. Тинч ухламоқ. Тинч юрибсизми?* ‖ *Шу иш бошлангандан бери тинчим йўқ.* ▪ *Кутбия учун тинч нафас олишга, озод гапиришга фурсат топилди.* Айний, Қуллар. *Арқон зарби елкам узарди, Бу заҳматлар тинчим бузарди.* Ғайратий. *У* [*Хўжабеков*] *тинчини кўзлади. Аммо колхозга Шербек зоотехник бўлиб келганидан бери тинчи бузулиб безовталиги ошди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Шогирдлар тинч туриб тинглашар ва шароитга қараб иш тутиш лозимлигини ҳис этишарди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. [*Ҳомид*] *у ерда ҳам тинч ётмай Ўтаббой қушбегини порахўрликда айблаб, Мусулмон чўлоққа ариза берган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Тинчини олмоқ** хотиржам бўлиб енгил тортмоқ, эркин нафас олмоқ; дам олиб ўзига келмоқ. *Ухла, эй қўзим, тинчинг ол ётиб, Бироздан кейин қолар тонг отиб.* Ғ. Зафарий.

2 Урушдан, уруш ташвишларидан ҳоли, осойишта, урушсиз. *Урушдан кейинги тинч давр.* | Уруш бўлмаган вақтда, тинчлик даврида ўтадиган, бўладиган. *Бир йилдирки, тушиб кетдик Тинч қурилиш йўлига Ғолиб жангчи болғасини Яна олди қўлига.* Уйғун.| Уруш-жанжалсиз, ҳамжиҳатлик, тотувлик билан кечадиган; уруш-жанжални билмайдиган. *Тинч оила. Қўшнинг тинч сен тинч.* Мақол. ‖ *Бу тўққиз йилнинг икки-уч йилигина тинч ўтди. Кейинги йилларда Нисо бувининг қизлари туфайли неча мартаба қўйди-чиқди бўлиб олди.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

3 Қишининг оромини бузмайдиган; жимжит, сокин, шовқин-сурон, ҳаракат, қатнов ва ш. к.дан холи. *Атроф тинч. Ўткинчилар оз. Анҳор ёқасида, толлар орасида иккита оқ эчки ўтлаб юради.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ажойиб кеча бўптими? Тинч, ойдин, шабада!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳасанали секингина дарича остига ўтиб ҳужра ичига қулоқ солди. Ҳужра ичи тинч эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Қишини унчалик уринтирмайдиган, жонини койитмайдиган, безовта қилмайдиган. *Сидиқжон унга тинчроқ жой топиш баҳонасида қайрилиб қаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.| Кишидан унчалик масъулият талаб қилмайдиган, беғалва, беташвиш. *Тинч иш.*| Қишига озор бермайдиган, беозор. *Тинч бола.*

5 Бир жойда қимирламай, жилмай турадиган, ҳаракатсиз ёки ҳаракати унчалик сезилмайдиган. *Тинч сув.*‖ *Тинч ётган тош.* **Тинч қўймоқ** 1) қимирлатмай, ўрнидан қўзғатмай қўймоқ. *Сут бир кеча тинч қўйилса, қаймоқ олади;* 2) тинчлик бермоқ, ўз ҳолига ёки ўз ихтиёрига қўймоқ, безовта қилмаслик *Шу камбағал қариндошни тортқиламасдан тинч қўйинглар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Суяги тинч** рўзғор, тирикчилик ташвишидан холи, ўзига тўқ. **Ўзига тинч** ўзидан тинган, ўзини ва оиласини таъминлайдиган, ҳеч кимга муҳтожлиги йўқ. *Наби полвон ва бошқа ўзига тинчроқ кишиларнинг ҳовлилари меҳмон қунарлик бир ҳолга келтирилган .. катта тандирлар қурилган эди.* Айний, Қуллар.

ТИНЧИМОҚ 1 Оғриқ, ғам-ташвиш, дард-алам ва ш.к.дан қутулиб, енгил тортиб ором олмоқ. *Тишимни олдириб тинчидим.* ▪ *Отабек унинг* [*Кумушнинг*] *манглайини қўли билан босиб ушлаган эди, бир оз тинчигандек бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Гулнор*] *гоҳ тинчиб, гоҳ қийналиб ётди. Аммо, бир зум бўлсин, кўзларини Йўлчидан узмади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Тинчланмоқ, хотиржам бўлмоқ. *Хат келганда тинчир жон, Хат жуда азиз меҳмон.* Ҳ. Олимжон.— *Мактабдан тинчиб олдингиз,— деди Мели полвон кулиб.— Энди ўзингизни ҳам бир тинчитиб қўйсак бўлар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Турғунжон аканг сенинг кўнглингдагини топмасдан кўнгиллари тинчирмиди, болам.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. | Уруш-жанжалдан, ғалва ва ш. к. дан қутулиб тинч, осойишта ҳаётга ўтмоқ. *Шаҳар сал тинчигандан кейин большевик командиримиз мени уйига олиб кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Колхоз тинчишга тинчиди-ю, лекин кўклам иши ниҳоятда судралди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Болам, энди юрт тинчиб қолди. Элу халқ ҳам эркин тин олди.* Ҳ. Олимжон.

2 Ишдан, ҳаракатдан тўхтатмоқ; ишни, ҳаракатни тўхтатиб тин олмоқ, тинмоқ; тинч, бекор турмоқ. *Қизимни тилга олдинг, раис, тўғри, ўзи ҳам тинчимайди, дангасаларга ҳам тинчлик бермайди.* Ш. Рашидов, Бўронбдан кучли. *Қачонгача овозимни бўғадилар, тирикман, тинчимайман. Кўрсатаман уларга!* Ойбек, Қутлуғ қон.| Ортиқча ҳаракат, шовқин-сурон ёки тўполонни тўхтатиб жим бўлмоқ.— *Туҳфа, Кумри! — деб ҳайқирди Нозик.— Тинчимасанглар бўғаман, майлими?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 Давом этишдан тўхтамоқ, босилмоқ, тинмоқ. *Шамол тинчиди. Ёмғир тинчиди.* ▪ *Аъёнлар супада, одамлар ерда ўтириб, ғала-ғовур тинчигандан кейин ҳоким одатдагича тилмоч орқали халқни огоҳлантирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.| Шовқин-сурон, ғовур-ғувур ва ш.к. босилиб жимжит бўлмоқ. *Зал тинчиди. Оркестр давом этди.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар. *Бўзахона тинчиган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қулоғи тинчиди** 1) шовқин-сурондан қутулди ёки йироқлашди. *Онахон растадан қайрилиб темирчилик маҳалласидан ўтгандан кейингина қулоғи бироз тинчиди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар; 2) *кўчма* гап-сўз, таъна-тазарру, ғалва ва ш. к.дан қутулди. *Рўзғорини бўлаклаб қулоғи тинчиди.*

◆ **Ўзидан тинчиди** *айн.* **ўзидан тинди** *қ.* **тинмоқ**. *Қўшнилар, шу Ваҳобжон уйлана қолсайди, ўзидан тинчиб кетармиди, дейишади.* С. Аҳмад, Тоғ афсонаси.

ТИНЧИТИЛМОҚ тинчитмоқ *фл. мажҳ. н. Тўполон тинчитилди.*

ТИНЧИТИШМОҚ тинчитмоқ *фл. бирг. н.*

ТИНЧИТМОҚ 1 тинчимоқ *фл. орт. н. Жанжални тинчитмоқ. Шовқин-суронни тинчитмоқ. Уришни тинчитмоқ.* ▪ [*Кампир*] *шеригим кеча*

www.ziyouz.com kutubxonasi

хат лоиб келиб берганини айтиб уни тинчитди. С. Аҳмад, Оқ сут ва оппоқ нур. *Шу кичкинагина кулимсираш Ўзбек ойимни анча тинчитди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Жўрахон қўл кўтариб халойиқни тинчитди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Балки директор қизишиб кетганимни кўриб, тинчитиш учун қуруқ ваъда қилган бўлса-я.* Қ. Раҳимов, Ўз касбини севган йигит. *Отиной уни [Ҳолмуродни] тунда ҳам алламаҳалгача тинчитмади. Унга пахта чувитди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *с. т.* Саранжом-сариштa қилмоқ, битирмоқ. *Хотиржам бўлинг, ҳамма ишни ўзимиз тинчитамиз.*

3 *с. т.* Йўқ қилмоқ, бартараф қилмоқ; ўлдирмоқ.

ТИНЧИШМОҚ тинчимоқ 1, 2 *фл. бирг. н.* Яхшиси шулки, *бу бош оғриғиларни бирваракай орадан кўтариб тинчишайлик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Пошшойимга кинна солаётган Раҳима холанинг овозидан сўнг залдагилар тамоман тинчишди. Энди ҳамманинг эътибори саҳнадаги воқеага қаратилган эди.* С. Кароматов, Ҳижрон.

ТИНЧЛАНМОҚ 1 Ҳаяжонини, аччиғини босиб ёки таптидан, ҳовридан ўзини тутиб олмоқ, ўзини босмоқ.— *Тинчланингиз, Отабек! — деди қушбеги.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ойимхон ювош товуш билан уни тинчланишга чақирди.* Ғ. Расул, Тўнғич ўғил.| Ғам-ташвиш, хавотирлик ва ш. к.дан хотиржам бўлмоқ, тинчимоқ. [*Ҳасанали*] *Отабекнинг пиширлаб ухлаган товушини эшитиб, бир даража тинчланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кампирнинг уйқуда эканига ишонгач, юраги бирдан тинчланди.* Ойбек, Қутлуғ қон.| Оғриқ, дард-алам ва ш.к.дан қутулиб енгил тортмоқ, ором олмоқ. *Қасал бир қимирлаб кўзини очди ва бош кўтариб, тиланчи хотинга қарагандан кейин, яна бошини ёстиққа қўйиб тинчланди.* Айний, Қуллар.

2 Шовқин-сурон, жанжал, ҳаракат ва ш.к.ларни тўхтатиб жим бўлмоқ. *У, трибуна олдига келган бўлса ҳам беш минутча сўзлаёлмай, халқнинг тинчланишини кутиб турди.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

ТИНЧЛАНТИРМОҚ тинчланмоқ *фл. орт. н. Муҳаммадражабнинг ростдан ҳам Ўзгантда эканини айтиб, Аббосхон Саидийни тинчлантирди.* А. Қаҳҳор, Сароб. [*Курсдоши*] *яхши гап билан кампирни тинчлантирди.* С. Аҳмад, Раҳмат, азизларим.

ТИНЧЛАТМОҚ *айн.* тинчлантирмоқ. *Йигитни ҳовлида қолдириб, хотинига айвонда ўтиришга буюрди, болаларини тинчлатиб, кейин Йўлчини чақирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТИНЧЛИК 1 тинч *с. белги оти. Жойнинг тинчлиги. Водий сувларининг тинчлиги.|| Тинчлик ҳолатдаги жисм (физ.).*

2 Қуролли тўқнашувлардан, урушдан холи, тинч ҳолат. *Тинчлик даври. Тинчлик тарафдорлари. Тинчликни ҳимоя қилмоқ. Халқаро масалаларни тинчлик (йўли) билан ҳал қилмоқ.* ▪ *Агар шу жониворлар мендан сармуншийликни тинчлик билан олсалар, ўзимни жуда ҳам бахтли санар эдим.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Тинчлик сиёсати** урушнинг олдини олишга, барқарор тинчлик ўрнатишга қаратилган сиёсат.| Ўзаро низо-жанжаллардан холи, тинч ҳолат, осойишталик. *Мамлакатнинг тинчлиги қипчоқларни кесиш билан ҳосил бўлса — майли, кессинлар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Қишининг оромини бузмайдиган, безовта қилмайдиган, шовқин, ҳаракат ва ш.к.дан холи тинч ҳолат; ором. *Беморга тинчлик керак.*| Ғам-ташвишдан холи, тинч ҳаёт, ҳаловат. *Тинчликни кўзламоқ. Бировнинг тинчлигини бузмоқ.* ▪ *Душманга бир дақиқа ҳам тинчлик бермаслигимиз лозим!* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Чиндан битди буларнинг Тинчлиги ҳам севинчи. Қип-қизил қонга тўлиб Ўтди оқшом ва кечи.* Ғайратий.— *Қўй-чи бу гапларни, ўзинг тинчмисан? — Тинчлигим қурсин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Чурқ этган товуш эшитилмайдиган тинч ҳолат, жимлик, жимжитлик, сукунат. *Тинчлик сақлансин.* ▪ *Тун тинчлигини бузиб, қандайдир катта қуш учиб ўтди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Паст-паст уйлар, деворлар, Оқ кўйлак кийган .. «Муз тоғи» дек у томлар Тинчликка чўмган.* Ҳ. Олимжон.

♦ **(Ўзи) тинчликми?** «нима ҳодиса юз берди?», «нима гап?» каби маъноларда бериладиган сўроқ. *Нега мунча ҳовлиқмасанг, тинчликми ўзи?* ▪ *— Тинчликми хола? — деди Тўтиқиз, Ҳамидахоннинг аллақандайлигини сезиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТИНЧЛИКСЕВАР Уруш бўлмаслигини, тинчликни, мамлакатлар, халқларнинг тинч-тотув яшашини истайдиган ва шунга интиладиган. *Тинчликсевар халқлар.*

ТИНЧЛИКСЕВАРЛИК тинчликсевар *с. белги оти.*

ТИНЧЛИКЧА *рвш* Уруш-жанжал ёки тўполон қилмасдан; бирор ғалва чиқармасдан; тинч йўл билан. *Мусулмонқулга тарафдорларингиз бўлса, тинчликча қўшиндан чиқиб кетсин!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИНЧСИЗ Тинчи йўқ, бетинч. *Тинчсиз тун.* ▪ *Бу жумла келасидаги англашилиб битмаган, лекин бўлиши аниққа ўхшаган ярамас ва тинчсиз бир ҳаётнинг гўё муқаддимаси эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИНЧСИЗЛАМОҚ *кам қўлл.* Тинчлигини бузмоқ, бетинч, безовта қилмоқ, ташвишга солмоқ; тинчсизлантирмоқ.— *Бизни кечирасиз, бек ака! — деб Раҳмат узр айтди.— Вақтсиз келиб сизни тинчсизладик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИНЧСИЗЛАНМОҚ Тинчлигини йўқотмоқ, бетинч, безовта бўлмоқ; ташвишга тушмоқ. *Унсин совуқдан тинчсизлана бошлади. Оёқларини ерга уриб қўлларини пуфлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Отабек қутидорга:*] *Фақат сизнинг тинчсизланишингиз ва мардумнинг юқори-қуйи сўзи бўлмаса, сизга бошқа зарар бўлур, деб ўйлай олмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИНЧСИЗЛАНТИРМОҚ тинчсизланмоқ *фл. орт. н. Йўлчини бир нафас тинчсизлантирган ҳалиги хаёллардан энди из ҳам йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТИНЧСИЗЛИК Тинчлик йўқотилган ҳолат, бетинчлик, безовталик; ташвишланиш. *Кунлар ўтган сари тинчсизлигим оша борди.* М. Зайниддинова, Ким эди у, демасангиз айтаман. *У [Ҳакимбойвачча] юртдаги тинчсизликнинг сабабини диннинг сусайганидан, уламоларнинг халққа раҳбарлик қилмаганидан кўрди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТИНЧ-ТОТУВ Урушсиз, жанжалсиз, тотув. *Тинч-тотув ҳаёт. Тинч-тотув яшаш сиёсати.* ▪ *Ҳатто таниш-билишларнинг кўпчилиги тинч-тотув турмушимизни орзу қила бошладилар.* М. Жабборов, Севинч ёшлари.

ТИНҒ I *айн.* тинг. *Тинғ ер.*

ТИНҒ II *тақл. с.* Торли музика асбоблари торини чертганда чиқадиган товуш ҳақида.

ТИНҒИЛЛАТМОҚ Торли музика асбоби торини чертмоқ. *Мухторхон токчадаги дуторни олиб тинғиллатди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Алёша гитарасини олиб тинғиллатиши билан дарров унинг атрофига йиғилдилар.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ТИНҒИР-ТИНҒИР *айн.* тинғ-тинғ. *Бахмал тинғир-тинғир чертиб, уйдан дутор кўтариб чиқди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ТИНҒ-ТИНҒ тинғ I *с. такр. Энди магнитофон вағилламасди, ўрнига тор созланмаган рубобнинг тинғ-тинғи билан қасқони тоб ташлаган чирмандаланинг данғ-данғи эшитиларди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ТИНҒШАМОҚ *диал.* Тингламоқ, эшитмоқ. *Куёвнинг аҳволини билгиси келди, «гузарга чиқай, одамлардан тинғшаб биламан»,— деди-да, кўча томонюрди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ТИП [*р<грек*] **1** Бир турдаги нарса, воқеа, ҳодиса ва ш. к. учун умумий бўлган модель, нусха, намуна; тур. *Самолётларнинг типлари. Хўжалик типлари. Циклон типлари. Янги типдаги автомобиль.* ▪ *Бу қўра янги типда қурилгани учун, сунъий қочириш пункти ўша ерда очилган..* С. Анорбоев, Оқсой.| Турли этник группаларга мансуб кишилар учун хос юз тузилиши, бичими. *Мўғуллар типи.*

2 *биол.* Ҳайвон ва ўсимликлар систематикасидаги ўзаро ўхшаш синфларни бирлаштирадиган олий бўлинма. *Бўғиноёқлилар типи. Гулли ўсимликлар типи.*

3 Социал, профессионал, ахлоқий ва бошқа белгиларига кўра бирлашади-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ган кишилар группасининг вакили. *Колхозчилар — деҳқонларнинг янги типи.*

4 Адабиётда бир турдаги кишиларнинг характерли хусусиятларини акс эттирадиган, мужассамлаштирадиган умумлаштирувчи образ. *Саҳна асарида деҳқон типи. Коммунистлар типи.*

5 *с. т.* Ўзига хос, кўпинча салбий хусусиятга эга бўлган одам. *Ёқимсиз тип.*

ТИПИК [*р* типичный] 1 Маълум бир типга хос бўлган; маълум типдаги нарса ва ҳодисаларнинг характерли хусусиятларини ўзида акс эттирадиган, мужассамлантирадиган. *Типик шарқ шаҳри. Деҳқонларнинг типик вакили.* ▪ [«Ҳалима» пьесасида] *Ўзбекистондаги революцияга қадар типик ҳаёт акс эттирилганди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Биз картинамизнинг асосий масаласи қилиб механизация масаласини олмоқчимиз. «Пахтакор» [колхози] механизация жиҳатидан ҳам типик, шундоқ эмасми?* А. Қаҳҳор, Картина.

2 Ўзига хос, характерли; кўп учрайдиган. *Типик хато.*

ТИПИКЛАШМОҚ 1 Бир типга келмоқ, типи жиҳатидан бир хил бўлмоқ. *Типиклашган бинолар.*

2 *ад.* Умумлаштирган, мужассамлаштирган ҳолда гавдалантирилмоқ. *Типиклашган образ.*

ТИПИКЛАШТИРИЛМОҚ **типиклаштирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ТИПИКЛАШТИРМОҚ **типиклашмоқ** *фл. орт. н. Темир-бетон буюмлар ва конструкцияларни унификациялаш ва типиклаштириш.* ▪ [Ёзувчи] *умумий ва муҳим сифатларни жамлайди, типиклаштиради.* «Адабиёт назарияси».

ТИПИКЛИК 1 **типик** *с. белги оти. Ижобий образларнинг типиклиги.*

2 Санъат ва адабиётда: хусусий ва умумий ҳодиса, воқеаларнинг бадиий образлардаги бирлиги, умумлашмаси.

ТИПИЛЛАМОҚ *айн.* **типирламоқ.** *Орадан кўп ўтмай [имтиҳондан] «ўтолармиканман, билмайдиган қийин савол тушиб қолса нима қиламан» деб, типиллаб турган Раъно ҳам кириб «тўрт» олиб чиқди.* Мирмуҳсин, Умид.

ТИПИРЛАМОҚ 1 Жон талвасасида ўзини ҳар ёнга урмоқ, сапчимоқ, питир-питир қилмоқ, питирламоқ, типирчиламоқ, типилламоқ.

2 *кўчма* Тез, шошилинч ёки безовта ҳаракат қилмоқ, шошилиб питирлаб қолмоқ. *Нурхон типирлаб қолган Равшан полвонга тикилди.* О. Ёқубов, Ларза.

ТИПИРЛАТМОҚ 1 **типирламоқ** *фл. орт. н.*

2 Тез-тез ҳаракат қилдирмоқ, кимирлатмоқ. *Қизча бирдан қичқириб йиғлаб юборди-да, оёқларини типирлатиб ерга тушишга интилди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТИПИРЛАШМОҚ **типирламоқ** *фл. бирг. н.*

ТИПИР-ТИПИР *айн.* **питир-питир.**

ТИПИРЧИЛАМОҚ 1 *айн.* **типирламоқ.** *Нозик ранг-баранг парвоналар, капалаклар лампа атрофида айланар, гулдор қанотларини шишага уриб, типирчилар, гиламга енгилгина қулаб, тинар эдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Адолат типирчилаб унинг [Усмонжоннинг] қўлидан чиқди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Нима қилишни билмай қолмоқ, ўзини йўқотиб, гангиб қолмоқ. *Моҳидил унинг [Латифжоннинг] келишини кутмаган бўлса керакки, жуда типирчилаб қолди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

3 Сабрсизлик билан кутмоқ, кутиб бетоқат бўлмоқ. *Марайим Башорат келганда унинг бу ердаги ишларига ёрдам бериш учун ҳозиржавоблик билан типирчилаб турарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Юраги (ёки қалби) типирчилади** юраги безовта ура бошлади, юраги гуп-гуп урди. *Қандайдир шарпа қучгандек, юрак ўқтин-ўқтин типирчилаб қўярди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТИПИРЧИЛАНМОҚ **типирчиламоқ** *фл. ўзл. н. айн.* **типирчиламоқ.** *Нодир бургут чангалига тушган қўйдай типирчиланарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТИПИРЧИЛАТМОҚ **типирчиламоқ** 1, 2 *фл. орт. н. У [гадой] ҳамон остонадан жилмай турар, кўз қараши билан чойфурушни типирчилатар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Мингбоши ҳам ҳозир шундай бесаранжом эди, лекин уни қорни очлиги эмас, яқинлашиб келаётган қасос ўти типирчилатиб қўйган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТИПИРЧИЛАШМОҚ **типирчиламоқ** *фл. бирг. н.— Халқимиз ҳалол ишлаяпти,— деб секин сўз бошлади Отабек,— кексаларимизни айтинг, қайси кунги қорни кўриб, оёғи куйган товуқдай типирчилашиб қолишди.* Н. Сафаров, Қатта карвон йўлда.

ТИПОВОЙ [*р*] Типик модель, намуна бўладиган. *Типовой лойиҳа. Типовой меҳнат шартномаси.* | Бирор тип, модель ёки намунага асосланган, мос келадиган, типик, стандарт. *Типовой мактаб биноси. Типовой уйлар.*

ТИПОГРАФИЯ [*р*<*грек*] Китоб, газета ва бошқа нашрларни босиб чиқарадиган корхона; босмахона, матбаа.

ТИППА-ТИК 1 Адил, тик, тикка. *Типпа-тик нарвон.* ‖ *Типпа-тик ўсган дарахт.* ▪ *Жўранинг типпа-тик туриши Носирнинг ғашини келтирди.* Н. Назаров, Замон.

2 *рвш, кўчма* Ҳеч тап тортмасдан, дангал. *У [Раҳимов].. маъмурий ходимлар билан типпа-тик олишар, тортишар эмиш.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ТИПРАТИКАН Усти ва ёнлари игнасимон тиканлар билан қопланган сутэмизувчи кичкина ҳайвон; кирпи.

ТИР I [*ф-т*] (и — *чўзиқ*) *эск. кт.* Ўқ, камон ўқи. *Тир отмоқ.* ▪ *Ҳар балодан асрагувчи энг муҳим, қиммат ярог — Тири ваҳшат, ҳанжари зилматга қалқондир китоб.* Ҳамза. **Тири мижгон** *поэт.* ўқдек ўткир, шўх қараш ҳақида.

ТИР II [*р*<*фр*] [*и— чўзиқ*] Камон, тўппонча, милтиқ каби отиш қуролларидан машқ ўтказиладиган махсус жиҳозланган жой.

ТИР III *айн.* **тирр.**

ТИРАГИЧ *айн.* **тирак.** *Бу гал ҳам ўзи олдин ўтди. Унга ягона тирагич бел бўлди.* Ойдин, Гулсанам.

ТИРАЖ [*р*<*фр*] 1 Заём ёки лотереянинг ютуқ ўйини. *Уч процентли Давлат ички ютуқ заёмининг тиражи.*

2 Китоб, журнал, газета ва ш. к.нинг босилиб чиққан нусхалари сони. *Газетанинг тиражи. Китобнинг тиражи.*

ТИРАЖЛИ Муайян тиражга эга бўлган; муайян миқдорда босиладиган. *Кўп тиражли китоб.*

ТИРАК 1 Нарсани бирор ҳолатда суяб, кўтариб, тутиб туриш учун қўйиладиган таянчиқ; тиргак, тирговуч, тирагич. *Деворга тирак қўймоқ.*

2 *кўчма* Қўллаб-қувватлайдиган, ёрдам берадиган куч; ишончли, ҳимоячи, таянчиқ. *У — оиламизнинг тираги.* ▪ *Қанчалик қийин бўлмасин, Низомжон қишлоқда қолишга, кексайиб қолган дадасига тирак бўлишига аҳд қилиб қўйди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Райимбек додхоҳ Азизбек ҳокимиятининг тираги эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИРАЛМОҚ 1 **тирамоқ** *фл. мажҳ. н. Деворга тиралган нарвон. Эшикка тиралган тамба.*

2 Суянмоқ, таянмоқ. *Икромжон айвонга келиб бир қўлига тиралиб ўтирди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Йигит хатдан бошини кўтармади, столга тиралганича, жуда маъюс бўлиб қолди.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради.

3 Бирор нарсага ёки бир-бирига бориб етмоқ, тегмоқ, тақалмоқ. *Сафлар Революция скверига келиб тиралди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Хунхор шоҳ ҳузурига қараб Гўрўғли пиёда, улуғлар ҳам тиралиб бораверди.* «Бўтакўз».

◆ **Тиралиб ётибди** (**ёки кетибди**) *с. т.* жуда кўп, тиқилиб ётибди; тирбанд. *Базада тахта тиралиб ётибди. Залда одам тиралиб кетибди.*

ТИРАМОҚ 1 Нарсани бирор ҳолатда мустаҳкам суяб, кўтариб, тутиб туриш учун унга бошқа нарса таямоқ. *Эски деворга хода тирамоқ. Эшикка тамба тирамоқ.* | Бирор нарсани бошқа нарсага тиралган ҳолда тутмоқ, таямоқ, қадамоқ. *Қўлларини белига тирамоқ.* ▪ [Ғуломжон] *узангиларга оёқларини тираб, қаддини бир оз кўтарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У [Оймбиби] юзини четга буриб бошини эгди, чап қўлини ерга тираб олиб жажжи ўроқчаси билан ер чиза бошлади.* Н. Сафаров, Дон.— *Ҳим-м, тинчлик денг,— Хўжабеков стол устига тирсакларини тираб, олдинга сал энгашди.* С. Анорбоев, Оқсой.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Бирор нарсага тегизиб, таяб, суяб қўймоқ. *Қуракни деворга тирамоқ. Нарвонни томга тирамоқ.* ▪ *Шоир енгил бир сўлиш олиб, танбурни токчага тираб қўйди.* Ойбек, Навоий.| Бир-бирига қадалган холатда бўлмоқ; ёнма-ён қўймоқ. *Қўшнининг уйига-тираб солинган бино.* ▪ *Улар [Низомжон билан Дилдор].. бошларини бошларига тираб сурат олдириб ҳам келишди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бир вақт қарасам, қўли орқасига боғланган бир одамнинг бўғзига жаллод пичоғини тираб турибди.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ТИРАНДОЗ [*ф-т*] Камондан ўқ отувчи; камонкаш. *Отряд тирандозлар ҳимоя қилиб турган тўсиқларни ёриб ўтиб, катта бозорга яқинлашди.* Ф. Озодаев, Тошкент тарихидан.

ТИРАНДОЗЛИҚ 1 **тирандоз** *с. касб оти.*

2 Камондан ўқ отиш машқи ёки санъати. *Алишер.. тарих, фалсафа мантиқдан бошлаб тирандозликка қадар ҳеч бир соҳани қолдирмаган эмиш.* Ойбек, Навоий.

ТИРАНМОҚ **тирамоқ** *фл. ўзл. н. Чол ҳассасига тираниб ўрнидан турди.* ▪ *Бўронбек меҳмонхонага кириб, ўтирганларга салом берди. Токчага тираниб, кўрпачага ёнбошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТИРАШМОҚ **тирамоқ** *фл. бирг. н.*

ТИРАҚАЙЛАМОҚ Тура қочмоқ, қочиб қолмоқ, ҳеч нарсага қарамай чопиб қолмоқ. *Тирақайлаб қочмоқ.* ▪ *Хотин, чўрининг гувоҳлиги бузоқнинг тирақайлашидай гап.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мушт еган Шолғом махсум инвалиднинг қўлидан омон қутулганига шукур қилиб, тирақайлаганича жўнаб қолибди.* Мирмуҳсин, Умид.

ТИРАҚАЙЛАТМОҚ **тирақайламоқ** *фл. орт. н.* **Тирақайлатиб қувмоқ** олдига солиб зирқиратиб қувмоқ, тумтарақай қилиб юбормоқ.

ТИРБАНД [*ф-т*] Қиши ёки нарсалар билан лиқ тўлган, бутунлай банд, бўш жой йўқ. *Кўчалар тирбанд. Театр биноси олдида одамлар тирбанд.* ▪ *Йўлкалар, трамвай, троллейбуслар.. унча тирбанд эмас, аммо катта кўчаларда ҳали машиналар оқими авжида.* Мирмуҳсин, Умид. *Пайшанба ва жума кунлари дўкондорларнинг яна бозори қизир, самоварҳона ва ошхоналар одамга тирбанд бўлиб, юриш қийин бўлар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ТИРГАК *айн.* **тирак.** *Ёғоч тиргак. Темир-бетон тиргак.* ▪ *Йиқилиб кетмасин деб тиргак қўйилган бу ҳовлидаги ягона хонанинг орқасига бориб паст товуш билан: Қулмурод! Ў Қулмурод! — деб чақирди.* Айний, Қуллар. *Шу оғир кунларда бир-биримизга тиргак бўлмасак, қачон бўламиз!?* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТИРГИЗМОҚ *кам қўлл. айн.* **тиризлтирмоқ.** *Ғамли[кетган Муқимийни тиргизинг, Озод халқнинг қаторига киргизинг.* Ҳабибий.

ТИРГОВ *айн.* **тирак.** *Тиргови чириб, девор қулаб тушди.* ▪ *[Тракторчи:] Шундай пайтда бир-биримизга тиргов бўлмасак, ҳар ким ҳар ёққа қийшайиб, иш ора йўлда қолиб кетади.* С. Маҳкамов, Қатта рулда.

ТИРГОВУЧ *айн.* **тирак.** *Ёғоч тирговуч. Олмаларга тирговуч қўймоқ. Ота-онага тирговуч бўлмоқ.* ▪ *Ер қатлами силжиб шитирлайди, йўғон тирговучлар қисирлаб синади.* С. Аҳмад, Мўтти. *Бир кун пушаймон бўлмагин, дейман. Тилмочнинг қози-калондай тирговучи бор, билиб қўй!* Ойбек, Улуғ йўл.

ТИРГОВУЧЛАМОҚ Тирговуч қўймоқ, тирговуч билан тираб, кўтариб қўймоқ. *Шафтоли шохларини тирговучламоқ.*

ТИРГОВУЧЛАНМОҚ **тирговучламоқ** *фл. мажҳ. н.*

ТИРЁ [*р<фр*] *грам.* Горизонтал чизиқ (—) шаклидаги тиниш белгиси.

ТИРЖАЙИШМОҚ **тиржаймоқ** *фл. бирг. н. Бир-бирига қараб тиржайишмоқ.*

ТИРЖАЙМОҚ 1 Тишининг оқини кўрсатиб, лаб-лунжини тириштириб кулмоқ, илжаймоқ. *Фазлиддин тиржайиб, эгри-бугри тишларининг оқини кўрсатди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тиржайиб туриб, жонини олди, йўқ, чаёнга айланиб, кўксига заҳарли найзасини санчди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Кулгидан, илжайишдан ёки бошқа бирор ҳис-туйғудан ёхуд ташқи таъсир натижасида тиришмоқ. *Совуқдан тиржаймоқ.* ▪ *У одамларга пича қараб турди, кейин елпиштовоқдай кенг, солқи юзи бирдан тиржайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Оғзингдан ўргулай, ростми? — Жондорнинг лаб-лунжи кулгидан тиржайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТИРЖАЙТИРМОҚ **тиржаймоқ** *фл. орт. н. Салимбойвачча лабини тиржайтириб заҳарханда қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТИРЖИҚ 1 Доим тиржайиб турадиган; тиришиқ, буришиқ.

2 Жуда ориқ, қотма.

ТИРИК 1 Ўлмаган, ҳали яшаб турган; ҳаёт, барҳаёт. *Тирик балиқ.* || *Арслоннинг ўлиги — сичқоннинг тириги.* Мақол. *Балиқ сув билан тирик.* Мақол. ▪ *Э, онажонгинам, қани энди, сен ҳам шу ерда тирик бўлсанг-у, ўз ўғлингнинг қандай одам бўлганини кўрсанг.. деб хаёл қилди [Элмурод].* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўликми-тирикми билармиз. Мен ҳам қараб турмайман, Аммо, сўз тарқалмасин, айт, хотининг тилини қиссин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ўсимлик ёки ҳайвонот дунёсига оид; жонли. *Тирик табиат. Тирик организм.*

3 Ўзининг янги вақтдаги кўринишини, тароватини йўқотмаган, сўлмаган (ўсимлик, унинг гули, меваси ва ш. к. ҳақида). *Сабзининг тирик-тиригини териб олмоқ.* || *Бодринг сувда тирик туради.*

4 Куч-қувватини йўқотмаган; бардам, тетик. *[Бувим] тириккина кампир, ҳасса тутмайди.* Ойбек, Болалик. | Тийрак; серғайрат, ҳаракатчан. *Ҳамида ўн олти ёшлардаги тирик, қувноқ қиз.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

5 *кўчма* Яхши пишиб етилмаган (асосан овқатга солинган дон ҳақида). *Маставанинг гуручи тирик, бироз қайнасин. Мош ҳали тирик.*

♦ **Тирик вазн** ҳайвоннинг тириклайин тортилгандаги оғирлиги. **Тирик етим** ота-онаси ўлмаган, аммо улардан бирор сабаб билан жудо бўлган бола ҳақида. *[Шарофат:] Боламни тирик етим бўлмасин деб келдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Тирик товон** қ. **товон** II. **Кўз тиригида** ҳаёт вақтида, ҳаётлигида, ўлмасдан. *[Она:] Кўзимнинг тириклигида орзу-ҳавасини кўрсам дейман, болагинамнинг.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТИРИҚЛАЙ(ИН) *рвш* Тирик ҳолида, тириклигича; ўлмасдан ёки ўлдирмасдан. *Қуённи тириклай(ин) тутмоқ.* ▪ *Қутулмадим қайғу, кулфат, аламдан, Тириклайин айрилдим икки боламдан.* «Ширин билан Шакар». *Уни тириклай қўлга тушириб нима қилмоқчисан?* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ТИРИҚЛИГИЧА *айн.* **тириклай(ин).**

ТИРИҚЛИҚ 1 **тирик** 1, 3—5 *с. белги оти.* *[Гулнор:] .. У тириклигимни, сиз билан бир ёққа қочганлигимни секингина ойимга сўзласин.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Уни [Ҳаётхонни] тарк этган тириклик нишоналари қайтди, оғзидан чиққан биринчи сўз: «Вой ўлай!» нидоси бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Кун кечириш, яшаш, тирикчилик; ҳаёт. *Чўнтакларида ҳемири қолмаган ака-ука тириклик тўғрисида ўйлай бошладилар.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Ўрнимдан туриб, отам экиб кетган ярим танобча ердаги жўхорини қайириб олишга ва буни пиширив тириклик ўтказишга эринар эдим.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. **Кўз тириклигида** *айн.* **кўз тиригида** қ. **тирик.** *Киши ўзининг тириклигида минглаб, миллионлаб воқеани бошидан кечиради.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ТИРИКТОВОН (*тўғриси* **тирик товон**) қ. **товон** II.

ТИРИҚЧИЛИК Ҳаёт кечириш, кун кўриш, яшаш, тириклик, ҳаёт. *Фаровон тирикчилик. Тирикчилик ташвишлари. Ўз меҳнати билан тирикчилик қилмоқ.* ▪ *Тирикчилик янада қийинлашди. Бойлар ҳам қарз бермай қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Энди уй-уйингизга тарқалингиз, тирқчиликдан қолмангиз, ўртоқлар.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Тирикчилик ўтказиш учун Юсуфжон қизиқ Туркистонни, Қозоғистонни айланиб чиқади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *[Йўлчи:] Биродарлар, ўйлаб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қаранглар, шу ҳам тирикчиликми? Ахир, бу бир зиндон эмасми? Ойбек, Қутлуғ қон. **Тирикчилик тебратмоқ** *айн.* **рўзғор тебратмоқ** *қ.* **рўзғор.** *Зокирнинг.. ойиси рўзғорларидаги буюмлардан сотиб тирикчилик тебратар эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ТИРИЛЛАМОҚ Давомли ёки қисқа-қисқа, узуқ-узуқ «тир» этган овоз чиқармоқ; «тирр-тирр» этмоқ. *Шим тириллаб йиртилди.* ▬ *Доира бир зумга жим бўлади, кейин оҳиста-оҳиста тириллай бошлайди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Жимликни темир йўл ёқалаб ўрмалаётган тракторнинг тириллаши бузади.* А. Тўхтахўжаев, Беғам тракторчи.

ТИРИЛЛАТМОҚ **тирилламоқ** *фл. орт. н. Тартаракни тириллатмоқ. Автоматни тириллатиб ўқ узмоқ.* ▬ *Тинчгина юрганимиз, шу окопдан кўра дала шийпонида ағнаб ётганимиз, пулемётни тириллатгандан пахтазорда трактор ҳайдаганимиз минг марта яхши эди-ку.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ТИРИЛМОҚ 1 Диний-мистик тасаввурларга кўра жони кириб қайтадан яшай бошламоқ. *Мана шу саллалилардан бири бориб, бир марта «суф» деса, унинг онаси тирилиб кетади.* П. Турсун, Ўқитувчи.| *кўчма* Ўлим ёқасидан қайтмоқ, ўлимдан қолмоқ, тирик қолмоқ. *Ҳа, мен уч марта ўлиб, уч марта тирилдим.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. |Ҳушига келмоқ, ўзига келмоқ; ҳаракат қила бошламоқ (ўлди деб фараз қилинган ёки қаттиқ ҳушсиз бўлган киши ёки ҳайвон ҳақида).

2 Қайтадан кўкариб ўса бошламоқ, жонланмоқ (сўлиган ўсимлик ҳақида). *Кун иссиғида шалпайган кўчатлар кечга бориб тирила бошлайди.* ▬ *Тагидан сув ўрмалаган ҳар туп ғўза тирилмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 *кўчма* Қайтадан ишга тушмоқ; юришиб кетмоқ, жонланмоқ. *Савдо иши анча тирилиб қолди.*

◆ **Ўл десанг — ўлади, тирил десанг — тирилади** гапга кирадиган, итоаткор киши ёки ҳайвон ҳақида. [*Фазлиддин:*] *Хизматкор, малай қандай бўлса?! У танини, жонини хўжайинлардан аямаса, нинадай нарсага хиёнат қилмаса, ўл деса — ўлса, тирил деса тирилса!* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТИРИЛТИРМОҚ **тирилмоқ** *фл. орт. н. Ўлганларни тирилтириб бўлмайди. Чўкканларни тирилтириш учун сунъий нафас олдириш керак.* ▬ *Чанқоқ ғўзаларни сувга қондириб олгач, Адолат шона ташлаб, гул тўкиб юборган ғўзаларни тирилтириш пайига тушди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Комил аканинг усулини ўзлаштирмай ўлдириб қўйишди. Уни тирилтириш керак.* И. Раҳим, Ихлос. *Сув чўлни тирилтирди. Чўл кўксида гул унди.* А. Эшонов. *Бу ерларни* [*чўлларни*] *инсон ва инсоннинг ўзи яратган машина тирилтирди.* Миртемир, А. Пўлат, Сирдарё сепи.

ТИРИЛТМОҚ **тирилмоқ** *фл. орт. н. кам қўлл.*

ТИРИНКА [*р* трико <*фр*] *с. т.* Уст кийим учун ишлатиладиган ип газлама. *Бир камзуллик тиринка.*‖ *Тиринка шим.*

ТИРИШ 1 *от* Терининг буришуви натижасида ҳосил бўладиган чуқур из; ажин, буришиқ, тиришиқ. [*Ҳамидахоннинг*] *нотинч юзида жилмайиш эмас, тириш пайдо бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Фолбин энгичка, узун, қоп-қора ҳабашдай, кўзлари ғилайнамо, сирли қиёфадаги юзи қат-қат тириш.* Ойбек, Болалик.

2 *сфт* Буришган, тиришган. *Опам қоп-қорайиб кетган тириш қўллари билан юзини беркитди-да, йиғлаб юборди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ТИРИШИБ-ТИРМАШМОҚ Куч-ғайратини аямасдан, астойдил ҳаракат қилмоқ, жон-жаҳди билан уринмоқ. [*Кампир:*] *Ҳеч кимга хор-зор бўлмай деб, тиришиб-тирмашиб ётибман.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Азаматлар ҳўб тиришиб-тирмашиб, бригада ерини уч йилда дашт ҳисобига икки баравар кенгайтирди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

ТИРИШИЛМОҚ **тиришмоқ** 3 *фл. мажҳ. н. Асарда фикрни содда ифодалашга тиришилди.* ▬ *Қўл мускуллари жуда тез чарчаб қолади ва қўлни ҳар қанчалик шу ҳолатда ушлаб туришга тиришилса ҳам, қўл пастга тушиб кетади.* «Анатомия».

ТИРИШИҚ 1 *от* Ажин босган, буришган, тиришган жой; бурма, қат, ажин. *Юз тиришиқлари.*

2 *сфт* Ажин босган, буришган, тиришган. *Тиришиқ юз.*

ТИРИШМОҚ 1 Қартайиб ажин, тириш билан қопланмоқ. [*Мулладўст:*] *Бетларимиз тиришди, бизнинг тенглар эшиги шуваладиган ҳовлига киришди, бизгаям ажал деган рўдапо деворнинг орқасидан киришди.* Ҳамза, Майсаранинг иши.| Нафрат, норозилик, оғриқ каби ҳис-туйғулардан буришмоқ, бужмаймоқ. *Матқовул ака аввал хахолаб кулди, кейин бирдан юзи тиришди, қовоқлари тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Қуруқшаб ёки бирор ташқи таъсир натижасида тортишмоқ, таранглашмоқ. *Унинг бошига муз югуриб, асаблари тиришди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. [*Элмуроднинг*] *яраси тиришиб, оғриб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Баданида ёки бирор аъзосида қақшаган, зирқираган оғриқ сезмоқ. *Мен тиришиб кетяпман.* ▬ [*Гулнор*] *оёқларининг акашаклана борганини, бутун гавдасининг тириша бошлаганини сезди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Шундай оғриқдан ёки шундай оғриқ туғдирадиган ҳис-туйғудан жунжимоқ, букчаймоқ, ғужанак бўлмоқ. *Совуқдан тиришмоқ. Очликдан тиришмоқ.*

ТИРҚАМА

3 Астойдил ҳаракат қилмоқ; уринмоқ. *Бировни ишонтиришга тиришмоқ. Болани юпатишга тиришмоқ. Ўзини оқлашга тиришмоқ. Тиришган тоғдан ошар.* Мақол. ▬ *Дармони қуриган йигит ўзини дадил тутишга тиришар, лекин мункиб-мункиб кетар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТИРИШТИРМОҚ **тиришмоқ** 1, 2 *фл. орт. н. Кучала одамни тиришитиради.* ▬ *Бектемир пешанасини тиришитириб ўйлади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Агар биронтаси башарасини тиришитириб гапирса, балоға қоларди.* С. Аҳмад, Оқ сут ва оппоқ нур.

ТИРИШҚОҚ Ҳар қандай ишга астойдил ҳаракат қиладиган, тиришиб ишлайдиган, мўлжаллаган ёки бошлаган ишини ниҳоясига етказмай қўймайдиган; ҳаракатчан. *Тиришқоқ бола.* ▬ *Йўқдан бунёд — бу тиришқоқ халқнинг суйган ҳунари.* Ғ. Ғулом.

ТИРИШҚОҚЛИК 1 **тиришқоқ** *с. белги оти. Ўқувчининг тиришқоқлиги.*

2 Тиришқоқ кишиларга хос иш-ҳаракат; ғайрат. [*Йўлчи*] *зўр тиришқоқлик ва севги билан китоб мутолаасига берилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТИРИҚЛАМОҚ Секин тақилламоқ, тиқирламоқ. *Шундай пайтларнинг бирида эшик тириқлади.* Ҳ. Шамс, Душман.

ТИРИҚЛАТМОҚ **тириқламоқ** *фл. орт. н. Чироқни ёқмоқчи бўлганида эшикни биров худди мушук талагандай тириқлатди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ТИРИҚТИРМОҚ Олдига солиб югуртириб, зирқиратиб ҳайдамоқ. *У* [*Қудрат*] *узун тол навдасини синдириб олди-да, сигирни савалаганча олдига солиб тириқтира кетди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | Жон ҳовучлаб қочишга мажбур қилмоқ, тирақайлатмоқ, тумтарақай қилиб юбормоқ. *Ўтган урушда отам қашнашган бўлса, бунда мен қашнашадиганга ўхшайман. Эҳтимол, қайси бир бобом Наполеонни тириқтиргандир.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТИРҚАЛИШМОҚ **тиркалмоқ** *фл. бирг. н. Аравалар бир-бирига тиркалишиб қолди.*

ТИРҚАЛМА Бошқа бир уловга, машинага тиркаб ишлатиладиган, ўзи мустақил юрмайдиган; тиркама. *Тиркалма плуг. Тиркалма сеялка.*

ТИРҚАЛМОҚ **тиркамоқ** *фл. мажҳ. н. Тракторга тиркаладиган асбоблар.* ▬ *Азизийнинг иши ҳам Сергей Иванов олиб бораётган терговга тиркалди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТИРҚАЛУВЧИ 1 **тиркалмоқ** *фл. ш. оти.*

2 Тиркаладиган, тиркалма. *Трактерга тиркалувчи мослама.*

ТИРҚАМА *айн.* **тиркалма.** *Тиркама культиватор. Тиркама сеялка.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ТИРҚАМАЛИ Бирор қуролни тиркаб, улаб ишлатишга мосланган; тиркалмаси бор. *Тиркамали трактор.*

ТИРҚАМОҚ 1 Бирор қурол ёки нарсани юргизувчи машина, улов ва ш. к.га бириктирмоқ, уламоқ. *Вагонларни паровозга тиркамоқ. Сеялкани тракторга тиркамоқ. Вагонларни бир-бирига тиркамоқ. Туяларни бир-бирига тиркамоқ.* ▪ *Қаторга тиркадик лўк билан норча, Устига юкладик қирмизи парча.* «Алпомиш».

2 Бирга қўшиб қўймоқ, илова қилмоқ. *Мирза Муҳиддин Иброҳимовнинг ишига янги ҳужжатлар тиркади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Абдурасул Алексей билан маслаҳатлашиб, унинг [Турдибойнинг] аризасини кулаклар ва даргумон одамлардан тушган аризалар делосига тиркаб қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи.| Қўшимча равишда ёзиб қўймоқ, қўшиб ёзмоқ, киритмоқ. *Бўтабой.. Содиқ тарангни қулоқлар рўйхатига тиркаб юборди.* С. Аҳмад, Ҳукм. [*Генерал:*] *Ҳисобга олиш дафтарингизнинг бир чеккасига «гувоҳ фалончилар» деб, бизни тиркаб қўйинг.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 Тирамоқ, суямоқ. *Шафтолига айри тиркамоқ.* ▪ *Зикриё билан Азизбой унинг [эшоннинг] қўлтиғидан олиб сўрига ўтқазадилар, ёнбошига пар ёстиқларни тиркаб қўядилар.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ТИРҚАТМОҚ тиркамоқ *фл. орт. н.*

ТИРҚАШ I тиркамоқ *фл. иш оти. Сеялкани тракторга тиркаш. Тиркаш мосламаси.*

ТИРҚАШ II *диал.* Тиркиш. *Содиқнинг аризасида бир ҳўкиз, бир эшак, бир омоч, бир молача.. бир тиркаш.. ва битта бўйинтуруқ ёзилган эди.* Айний, Қуллар.

ТИРҚАШМОҚ тиркамоқ *фл. бирг. н. Вагонларни паровозга тиркашди. Мени ҳам рўйхатга тиркашди.*

ТИРҚАШТИРМОҚ тиркашмоқ *фл. орт. н.*

ТИРҚИШ Арава шотисини эгар устида тутиб турувчи, икки учи бириктирилган қалин қайишдан иборат от-орава абзали. [*Қори:*] *Отангизга раҳмат! Сиз киму, биз ким!* — [*Теша кулиб:*] *Ҳаммамиз ҳам бир киши, аравани тиркиши.* Уйғун, Ҳуррият.

ТИРҚОВ тиркамоқ *фл. иш оти. Тирков асбоблари.*

ТИРМА: **тирма мола** ҳайдалган ерни текислаш билан бир вақтда юза юмшатиш учун ишлатиладиган тишли мола; сихмола.

ТИРМАЛАМОҚ *диал.* 1 Тимдаламоқ.

2 *кам қўлл. айн.* тирмашмоқ. *Тирмалаб тоққа чиқмоқ.*

◆ **Юрагини** (*ёки* **ичини**) **тирмаламоқ** *айн.* **юрагини тирнамоқ** *қ.* **тирнамоқ.** *Саҳнада кишининг юрагини тирмалайдиган оғир бир фожиа.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ТИРМАЛАНМОҚ тирмаламоқ *фл. мажҳ. н.* [*Қизнинг*] *қўлларига тикан кирди, юзи ва билаклари тирмаланди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТИРМАЛАТМОҚ тирмаламоқ *фл. орт. н.*

ТИРМАЛАШМОҚ тирмаламоқ *фл. бирг. н.*

ТИРМАШМОҚ 1 Маҳкам ёпишиб, чирмашиб юқори кўтарилмоқ, юқорига чиқмоқ. *Саккизта бола бирдан: «Бўпти, жуда соз!» дейишди-да, деворга тирмашиб, томга ғизиллашди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ана, улар чўққининг ёнбошида.. йўл топиб, эчкилардай юқорига тирмашиб кетишди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Маҳкам ушламоқ, ёпишмоқ. *Мен югуриб бориб отамнинг оёғига ёпишдим, ранги қув ўчган, титраб турган Анвар унинг иккинчи оёғига тирмашди.* Ҳ. Аҳмар, Қим ҳақ? — *Ҳой, Йўлчи, эсингни едингми? Уят! — деб йигитга тирмашди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТИРМИЗАҚ 1 *кест.* Ҳали қўлидан бирор иш келмайдиган, турмушнинг оғир-енгилини кўрмаган, ёш, ғўр бола ҳақида. *Мен унинг кўзини ўйиб олай, ошиқ-маъшуқликни унга ким қўйибди, тирмизак чўри!* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳамма йигитлар урушга кетди. Далада хотинлару қарилар, тирмизакдай бўлиб биз, болалар, ишлаганмиз.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Шўх болаларга нисбатан «шумтака», «тирранча» каби маъноларда ишлатиладиган ундалма. *Ҳой, омон бўлгурлар, буларни [болаларни] қаердан топдинглар? Қидирмаган жойим қолмади-я! Ҳа, тирмизаклар!* П. Қодиров, Қалбдаги қуёш. *Мабодо биронта бола томдаги каптарга тош отса, шиферни тешасан, тирмизак, деб уйгача қувиб боради.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

ТИРНАЛМОҚ тирнамоқ *фл. мажҳ. н. Тирналган қўллар.* ▪ *Уй эшиги тирналган каби қитирлай бошлади.* А. Мираҳмедов, Қулган чечаклар.

ТИРНАМА *муз.* Торларини бармоқ учлари, нохин ва ш. к. билан тирнаб, чертиб чалинадиган. *Тирнама чолғу асбоби.*

ТИРНАМОҚ Тирноқ ёки ўткир учли нарсалар билан тилмоқ, юлмоқ, тимдаламоқ. *Мушук боланинг қўлини тирнаб олди.* ▪ *Бу нон қипиқдан ясалган нонга ўхшарди. Ҳар ютуми томоқни тирнаб ўтди, оч қоринга бирмунча қаноат берди, лекин кўнгилни оздириб, танга аста-аста оғу тарқатди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Ичини ит** (*ёки* **мушук**) **тирнаяпти** *қ.* **ич 3. Юрагини** (*ёки* **кўнглини, қалбини, дилини, ичини**) **тирнамоқ** юрагини алағда, безовта, ғаш қилмоқ, ташвишга солмоқ, яраламоқ; алам ўтқизмоқ. *Аммо [отасининг] Гулнорга уйланиши бойваччанинг юрагини тирнади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Узоқда бўри ҳамон аччиқ ув тортарди. Ойдин кечада бу хунук овоз Степаннинг ғаш кўнглини тирнаб ўтгандай бўлди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Йигиталининг бугунги иши унинг ичини тирнаб кетди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ТИРНАТМОҚ тирнамоқ I *фл. орт. н.*

ТИРНАШМОҚ тирнамоқ I *фл. бирг. н. Мушуклар бир-бирини тирнашди.*

ТИРНОҚ 1 Бармоқлар учининг орқа томонидаги этга ёпишган, шох моддали ҳимоя тўқимаси, қопламаси. *Тирноқ ўстирмоқ. Тирноқни қайчи билан олмоқ.* ▪ *Маҳсум ўсиқ тирноқларини Бобоқулнинг бўғзига ботиришга чоғлаб, хезланиб кела бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Баъзи ҳайвон ва қушларнинг панжаси ёки чангалидаги учи қайрилган, ўткир, шох моддали ўсимтаси. *Бургутнинг тирноғи. Мушукнинг тирноқлари.*

3 *диал.* От туёғи. *От тирноғига теккан тош, Ёнғоқдай ушалиб кетди.* «Нигор ва Замон».

4 *кўчма* Фарзанд, бола. *Тирноқ кўрмоқ. Тирноққа зор бўлмоқ.* ▪ *Сизга тирноқ керак. Сиз тирноқ гадоси.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Гулнор билан ўн уч йил бирга туриб, тирноқ юзини кўрмадик.* Ойдин, Икки кўзи шунда. *Сизга оғир. Пешанангизга тирноқ битмади. Кўнглингиз ярим.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

5 *кўчма махс.* Баланд симёғочларга, мачталарга кўтарилиш учун оёқ кийимига маҳкам боғлаб олинадиган тишли ўроқсимон темир асбоб. [*Акбаралини*] *баъзан кечалари ҳам чақириб қолишса, йўқ демай, брезент шимини кийиб, шалдир-шулдир занжирли «темир тирноқ»ларини елкасига илиб чиқиб кетарди.* А. Мухтор, Чинор.

6 *айн.* **қўштирноқ.**

◆ **Тирноғини ўстирмайди** бировнинг бири икки бўлишига, бойишига йўл қўймайди. *Сиз ҳам хизматчининг тирноғини ўстирмайдиганлардан экансиз. Йўлдошбой шундай деди-ю, бойнинг бетига тик қараганча тураверди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота. **Тирноқдан** (*ёки* **тирноқ орасидан, остидан, тагидан**) **кир изламоқ** (*ёки* **ахтармоқ, қидирмоқ**) арзимаган ёки йўқ нарсадан камчилик топиб бировни ноҳақ айблашга, туҳмат қилишга уринмоқ. *Сен тирноқ орасидан кир қидирмай қўя қол.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. [*Ўктам:*] *Гап ташувчи, тирноқдан кир изловчиларни, чақимчиларни мен жуда ёмон кўраман.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Дарров тирноқ тагидан кир қидирасиз-а, Самадов?* П. Қодиров, Уч илдиз.

ТИРНОҚДАЙ, =дек Қичкина, зиғирдай. *Тирноқдай бола.*

ТИРНОҚЛАМОҚ .I Тирноқларини ботириб чизиқ ҳосил қилмоқ, юлмоқ, тимдаламоқ, тирнамоқ. *Меҳмон [меҳмонхонадаги] номерни кўздан кечирди, ярқираб кўзни қамаштираётган жиҳозларни бирма-бир ушлаб, сил-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

китиб, тирноқлаб ҳидлаб кўрди. А. Қаҳҳор, Думли одамлар.

2 *кўчма* Эски ярани қўзғатмоқ. *Марҳам истаб кимсадин дил заҳмин изҳор айласанг, чораи қилмоқдин ўзга, устига тирноқлар.* Муқимий.

ТИРНОҚЧА *рвш* Озгина, жиндай. *У тирноқча ҳам ғам емайди.* ▪ *Тирноқча жойимни сен хотин талоққа бермаганим бўлсин!* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТИРНОҚЧА тирноқ 1—3 с. *кичр.* *Қўнғиз оёқлари бир қанча бўғимлардан иборат бўлиб, ўткир тирноқчалари билан тамомланади.* «Зоология».

ТИРОҒЛИҚ Бирор нарсага тираб ёки суяб қўйилган; тегиб, қадалиб турган. *Деворга тироғлик нарвон.* ▪ *Шу соддагина ясанишдан сўнг иккинчи токчада тироғлик турган кўзгу ёнига борди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ширмонхон.. сиёҳдонга тироғлик турган ручкалардан бирини олди.* С. Зуннунова, Олов.

ТИРР *тақл. с.* Латта, қоғоз йиртилганда чиқадиган товуш ҳақида. *Шим тиззасидан тирр этиб йиртилди.*

ТИРРАҚ *с. т.* Таррак.

◆ **Тирракдек қотмоқ** қаттиқ ухлаб қолмоқ. *Кечаси роса ичиб, наша солиб дамланган ошдан қорнига сиққунча еб, тирракдай қотган Розиқ қўрбоши билан йигитларининг оёқ-қўлларини боғлаб... шаҳар турмасига жўнатилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТИРРАНЧА *айн.* **тирмизак.** *Турдибой халфа очиқ чеҳра билан гап бошлади: Кўп яхши бўлибди-да, бу тирранчаларни ўқитиб мулла қилмасангиз, кўча чангитишдан бошқани билмай қола беради.* П. Турсун, Ўқитувчи.— *Карим,— деди раис Муроталининг сўзларини юлиб олиб,— у тирранча бошимизга битган бало бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ҳей туққанларингнинг олдига борсанглар-чи, тирранчалар!* С. Аҳмад, Ҳукм.

ТИРРАҚИ 1 Ҳа деб тиррақилайверадиган, ичикетар. *Тиррақи бола. Тиррақи мол. Тиррақи бузоқ подани бузғар.* Мақол. ▪ *Улар [қўзилар] ҳали ёш-да, чироқ, ўз фойдаларини билмайди. Агар ҳам сут эмиб, ҳам ўт еб тиррақи бўлиб юришни афзал кўришса, оналарига қўша қолай.* С. Анорбоев, Оқсой. ‖ *Подани нг ичида битта тиррақиси бўлса, ҳаммасини булғайди.* С. Зуннунова, Олов.

2 Ориқ; ўлакса, нимжон. *Олган ойлигига берса тўртта тиррақи қўй беради.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 *кўчма* Ножўя, нопок ёки аҳмоқона хатти-ҳаракатлари билан ишни бузадиган, булғатадиган; расво. *Тиррақи одам.*

ТИРРАҚИЛАМОҚ *с. т.* Ичи кетиб ҳамма ёқни булғамоқ.

ТИРРИҚ Ўйинда ва умуман олди-берди, савдо-сотиқ ва бошқа муомалаларда бошқаларни алдашга, тонишга, фириб беришга ўрганган; ғирром, фирибгар, нопок. *Тирриқ ўйинчи. Тирриқ одам.*

◆ **Таъби (ёки табиати, кайфи) тирриқ** бирор нарсадан ранжиган, хафа; кайфи бузуқ. *Илҳомчининг.. кўнгли ғаш, таъби тирриқ, овози синиқ.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан. [*Назар:*] *Уйга борсам, хотиним табиатимни баттар тирриқ қилди.* С. Зуннунова, Қўзлар. *Ботирали уйга табиати тирриқ бўлиб қайтди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ТИРРИҚЛИК 1 **тирриқ** *с. белги оти.* *Бу одамнинг тирриқлигини энди билдим.*

2 Ўйинда, муомалада бошқаларни алдаш, тониш; фирибгарлик, ғирромлик. *Тирриқлик қилмоқ.* ▪ *Ҳафиз ошнасининг баъзида тирриқлик қилишини — жон койитмай кўпроқ пул топишининг кетига тушганини пайқаса ҳам, негадир эътиқоди баланд эди.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар.

ТИРС *тақл. с.* Чўғдан учқун отилганда, ип узилганда чиқадиган кескин, кучсиз товуш ҳақида. *Нимадир тирс этди: қизил уруғ қовун дум берди шекилди.* А. Эшонов, Дутор.

ТИРСАК I 1 Қўлнинг билак суяги билан елка суяги қўшиладиган, букилиб бурчак ҳосил қиладиган жойи, бўғими. *Назокат тирсагини столга қўйди-да, чиройли панжалари билан юзларини силаб, ноз ва эркалик билан сўз бошлади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ҳаммасини қанчага берасан деб, Карим тирсаги билан Оймўтини секингина туртиб қўйди.* Ойдин, Фонарь тагида. *Бондарь чиқаётиб Анна Ивановнанинг тирсагидан одоб билан тутди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.| Енгнинг қўлнинг шу ерига тўғри келадиган қисми. *Кўйлакнинг тирсаги йиртилибди.*

2 Нарсаларнинг бурчак ҳосил қилиб букилган жойи ёки қисми. *Трубанинг тирсаги. Валнинг тирсаги.* ▪ *Эътиборсизлик, шошқалоқлик қилинади-ю, чизиқдан чиқишади: лова муюлишида паст-баландлик, бир метр келадиган қийтиқ тирсак пайдо бўлиб қолди.* Й. Шамшаров, Қаҳрамоннинг йўли.

◆ **Тирсакни тишлаб бўлмас** кўриниб турган, аммо қўлга киритиб бўлмайдиган нарса ёки амалга ошмайдиган орзу ва ш. к. ҳақида айтиладиган матал.

ТИРСАК II Тилда пайдо бўладиган сўғалсимон бўртиқ, чиқиқ; сариқча. *Тилимга тирсак чиқибди.*

ТИРСАҚЛАМОҚ Тирсаги билан бир иш қилмоқ (суянмоқ, туртмоқ, қормоқ, пишитмоқ ва ш. к.). *Столга тирсаклаб ўтирмоқ.* ▪ *Отаси Мирзаҳўжа новвой хамир тирсакламоқда, ўғай аяси Зиёдабиби ун эламоқда.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ТИРСАҚЛАНМОҚ тирсакламоқ *фл. мажҳ. ва ўзл. н.* *Ёстиққа тирсаклан моқ.*

ТИРСИЛЛАМА Терисига, қобиғига сиғмас даражада тўлишган, етилган; бўлиқ. [*Сўнагулнинг*] *лаблари ҳам етук қизларга хос бўлиқ, тирсиллама.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ТИРСИЛЛАМОҚ I «Тирс» этмоқ, кескин, кучсиз овоз чиқармоқ, чирсилламоқ. *Цемент солинган ҳалта тирсиллаб ёрилиб кетди. Қуруқ ўтин тирсиллаб ёна бошлади.*

ТИРСИЛЛАМОҚ II 1 Терисига, қобиғига сиғмас даражада тўлмоқ ёки тўлишмоқ, тўлиб ёрилар даражага етмоқ. *Сигирнинг елини тирсиллаб кетибди.* ▪ *Тўлишган, орқа-бели тирсиллаган гўзал гавдасини серкиллатиб, Дилдор даҳлиздан хона ичига кирди.* Ойбек, Навоий. *Семизликдан кўзлари қисилиб кетаёзган, қонталашган юзлари тирсиллаб ёрилиб кетгудай.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

2 *кўчма* Тўлиб-тошмоқ (куч-қувват, гайрат ва ш. к. ҳақида). *Норғул, ўмровлардан кучи тирсиллаб Чўпон чиқиб келди катта ўтовдан.* Зулфия.

ТИРСИЛЛАТМОҚ тирсилламоқ I *фл. орт. н.* [*Дев:*] *Тирсиллатиб данак отган қайси бирларинг?* Ғ. Ғулом, Насриддин ва шайтон алайҳиллаъна.

ТИРС-ТИРС тирс *с. такр.* *Боғларда анорлар қондириб чанқоқ Табассум қилгандай тирс-тирс очар лаб.* Ҳ. Шарипов.

ТИРТАЙМОҚ Аразлаган, ранжиган ёки зарда қилган куйи чимирилмоқ, лаб-лунжини осилтирмоқ, тумшаймоқ. [*Жўра*] *ўқишга борадику-я, аммо [синфдошлари] «кеча кетган эдинг кеккайиб, бугун келдингми тиртайиб?!» дейишса нима қилади.* Н. Назаров, Замон.

ТИР-ТИР тир III *с. такр.*

ТИРТИШМОҚ 1 Тарангланиб буришмоқ, тиришмоқ. *Костюмингиз тор экан, елкаси тиртишиб ётибди.*

2 Битиб буриш-тириш бўлиб қолмоқ. *Яраси битиб юзи тиртиш бўлиб қолибди.*

ТИРТИҚ Битган яра, жароҳат ўрнида ҳосил бўлган ямоқ; чандиқ. *Унинг хотини.. гоҳ-гоҳ зимдан Боқижоннинг бўйнидаги тиртиғига қараб қўяр эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Йигитнинг қора мағиздан келган чўзиқ юзи, айниқса қош-кўзининг қоралиги уни бироз лўлига ўхшатиб кўрсатар, лабининг четидаги пичоқ тилгандай ингичқа, чуқур тиртиғи негадир бу ўхшашликни тағин ҳам кучайтирган эди.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

ТИРҚИРАМОҚ I Ҳар томонга тарқалиб кетмоқ, қочмоқ, тўс-тўс бўлмоқ. *Эшик оғзида уймалашиб турган қизчалар ён-ёққа тирқираб гойиб бўлишган эди.* С. Анорбоев, Меҳр. *Илгарилар бу ерга елкасига милтиқ тақиб, ёнбошига чарм халта осган отлиқлар келар, одамлар уларнинг қорасини узоқдан кўрибоқ «солиқчи» дердилар ва бекингани жой ахтариб тирқираб кетардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Отилиб чиқмоқ, шиддат билан чиқиб атрофга тарқамоқ, сочилмоқ (суюқлик ҳақида). *Ярадан қон тирқираб кетди.* ▪ [*Эргашнинг*] *чап бош бармоғидан тирқираб қон оқяпти.* М. Мирақмедов, Қулган чечаклар. *У [Майна]*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўзини босишга уринса ҳам бўлмади — икки кўзидан севинч ёшлари тирқираб кетди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ТИРҚИРАТМОҚ тирқирамоқ *фл. орт. н. Тирқиратиб ҳайдамоқ. Тирқиратиб ёш оқизмоқ.* ▪ *Хизматкор мени ичкари ҳовлимизга тирқиратиб қувиб кирди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ТИРҚИРАШМОҚ тирқирамоқ 1 *фл. бирг. н. Болалар тирқирашиб қочдилар.*

ТИРҚИШ 1 Бир-бирига зич ёпишмаган эшик табақалари, тахта ва ш. к. орасида ҳосил бўлган тор ва узун бўш оралиқ. *Дераза тирқишидан муздек ҳаво кирмоқда.* ▪ *Эшик тирқишидан йўлакка ипдек ингичка нур тушди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Эшелоннинг кейинги тўхташида вагон тирқишидан қараб турган Исроил Азимов бу станцияни таниб Пенза, деди.* И. Раҳимов, Чин муҳаббат.

2 Узун тешик, ёриқ, узун дарз. *Девор ёрилиб, тирқишлар пайдо бўлибди.*

ТИРҒАНИШМОҚ тирғанмоқ *фл. бирг. н.*

ТИРҒАНМОҚ *айн.* **сирғанмоқ.** *Тирғаниб йиқилмоқ.* ▪ *Тирғаниб, лой сачратиб югурган Гулнор, ўз эшигида бир нафас тўхтаб, кечинмаларини онадан яширишга қанча уринмасин, буни эплай олмади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТИРҒАНТИРМОҚ тирғанмоқ *фл. орт. н.*

ТИРҒАНЧИҚ *айн.* **сирғанчиқ.** *Тирғанчиқ жой.* || *Тирғанчиқдан тойиб йиқилмоқ.*

ТИС *унд. с.* Отни орқага тисаришда айтилади.

ТИСАРИЛИШМОҚ тисарилмоқ *фл. бирг. н.* [*Траншеяга*] *яқин турганлар алланималар деб бақириб, юз-кўзларини тўсиб тисарилишди.* А. Мухтор, Чинор.

ТИСАРИЛМОҚ 1 **тисармоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Машина сал тисарилса, йўл очилади.* ▪ *Тўра.. орқасига тисарилиб югуриб келиб, бутун кучи билан сакради.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Душман энди олға югуриш ўрнига тисарила бошлади.* Н. Сафаров, Комиссар Қорабоев.

2 *кўчма* Тутилган йўлдан, фикридан, эътиқодидан ёки азми-қарори, шахти ва ш. к.дан қайтмоқ, чекинмоқ. *Ишнинг ҳақлигига ишонсанг, унга астойдил киришгисарилма.* ▪ *Сиз билан биз нозик соҳанинг — идеология соҳасининг кишиларимиз. Бу соҳадаги ҳар бир бўшашиш, ҳар бир тисарилиш ёт ғояларга йўл очиш бўлиб чиқади.* Уйғун, Сўнгги пушаймон.

ТИСАРМОҚ 1 Орқаси билан юргизмоқ, орқаси билан юргизиб кетига қайтармоқ. *Чавандоз отини тисарди.* ▪ *Қиз.. уни* [*мулла Бурхонни*] *ҳужра ичига қарата тисариб: шошманг.. деди.* Айний, Эсдаликлар. *У* [*Кумри*] *машинани тисариб, чап томонга сал бурди.* С. Аҳмад, Ойдин чечаклар.

2 Чекинишга мажбур қилмоқ. *Душманни фронт бўйлаб тисардик.*

ТИСАРТМОҚ тисармоқ *фл. орт. н. Ҳали кучли бу лаънати ёв, ўзинг кўряпсан, бир сурганча тисартиб олиб кетиш қийин бўляпти.* В. Ғофуров, Вафодор.

ТИСКИ [*р*] *тех.* Ишлов бериладиган буюмни сиқиб маҳкамлаб қўйиш учун хизмат қиладиган слесарлик асбоби; гира, исканжа. *Ҳасан тискига дам болғанинг бир қиррасини қисар, зўр бериб эговлар эди.* Ибохон, Улуғ кун.

ТИСЛАМОҚ 1 Орқаси билан юрмоқ, тисланмоқ, тисарилмоқ.

2 Орқаси билан юргизмоқ, тисармоқ. *Аравани тисламоқ.* ▪ *Ўроқ шоферга машинани орқага тислашни буюрди.* Й. Муқимов, Матонатли кишилар.

ТИСЛАНМОҚ тисламоқ 1 *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Ҳамшира қиз бемордан кўзини олмай, тисланиб палатанинг нариги бурчагига бориб ўтирди* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Курашчи кетди, лекин Отряд ҳеч тисланмади.* Ҳ. Олимжон.

ТИСЛАНТИРМОҚ тисланмоқ *фл. орт. н. Солиҳова машинасини тислантириб, боғ кўчанинг кенгайган ерига олиб чиқди, буриб олиб жўнаб кетди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ТИСЛАТМОҚ тисламоқ 2 *фл. орт. н. Улар бир-бирларининг отлари тумшуғига қамчи уриб, уни кейин тислатиб, ўзлари олдин ўтишга ҳаракат қилардилар.* Айний, Эсдаликлар.

ТИСС *унд. с.* Овоз чиқармасликка ёки секин сўзлашга чақириш учун ишлатилади.— *Тисс,— Абдулла дик этиб ўрнидан турди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ТИТАН I [*р*<*грек*] Сув қайнатадиган махсус қурилмали катта идиш. [*Эргаш:*] *Мана бу эса титан дейилади,— деди сув қайнатаётган ялтироқ идишни кўрсатиб.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТИТАН II [*р*<*грек*] Химиявий элемент, кул ранг пўлатсимон қаттиқ металл.

ТИТИЛМОҚ титмоқ *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Яхши титилган жун. Китобнинг муқоваси титилиб кетибди. Гўшт қайнайвериб титилиб кетибди.* ▪ *Фабрикага келтирилган пахта толаси аввал титилади, сўнг пилта қилинади.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар. *Сафаров булар билан ҳам саломлашди-да, титилиб, пружиналари чиқиб ётган диванга ўтириб, папирос чекди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Кўкси титилган, бутун кун ўт ва тутун бурқтириб ингираган далага қоронғилик чўка бошлади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТИТИЛТИРМОҚ титилмоқ *фл. орт. н. Гўштни титилтириб пиширмоқ.*

ТИТИНМОҚ титмоқ 1, 2 *фл. ўзл. н. Ивирсиқ дўконхонада титина бошладим.* Ойбек, Болалик.

ТИТИШМОҚ титмоқ *фл. бирг. н. Пайпоқ тўқиш учун улар жун титишяпти. Товуқлар гўнг титишмоқда.*

ТИТИҚ 1 *сфт* Титилиб, тўзиб увадаси чиққан, титилиб кетган, дабдала. *Титиқ китоб. Титиқ кўрпа. Титиқ сават. Титиқ қоп.*

2 *от* Нарсанинг титилган, тўзган жойи; титилган, тўзган нарса. *Дастурхоннинг титиғи. Шляпанинг титиғи.* **Титиғи чиқиб** (*ёки* **ўйнаб**) **кетибди** 1) титилиб, тўзиб увадаси чиқибди, жулдир-жулдир, дабдала бўлибди. *Кўрпанинг титиғи чиқиб кетибди. Диванниинг титиғи чиқиб кетибди;* 2) *кўчма* дабдаласи, мажараси чиқибди, тор-мор бўлибди. *Душман отрядининг титиғи чиқиб кетди.* **Титиғини чиқармоқ** (*ёки* **ўйнатмоқ**) 1) йиртиб, титиб, тўзитиб увадага айлантирмоқ, жулдир-жулдир, дабдала қилмоқ. *Болалар ўйинчоқнинг титиғини чиқардилар;* 2) бурда-бурда, парча-парча қилмоқ.— *Яхши ҳам чол шаҳарга ўрганмаган итни, адашиб кетишидан қўрқиб, эшакнинг қанжиғасига боғлаб олган экан, бўлмаса пок титиғимни чиқарар экан, — деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола; 3) *кўчма* дабдала қилмоқ, тор-мор, яксон қилмоқ. *Йигитларимиз баайни шер, арслон! Темир, пўлат! Азаматлар шундай урушди-ки, душманнинг титиғини чиқариб юборишди.* Ж. Шарипов, Саодат.

ТИТҚИЛАМОҚ Титиб, кавлаштириб бирор нарса қидирмоқ; титиб, кавлаштириб остин-устин қилмоқ. *Стол яшигини титқиламоқ. Ҳужжатларни титқиламоқда. Товуқлар гўнг титқиламоқда.* ▪ *Афандининг қизчаси уйни титқилаб юриб, кўзи отасининг ҳалиги халтачасига тушиб қолди.* «Латифалар». *«Шунгаям-ми» — дедим ичимда ва қидиришга арзимаса ҳам, шу қизни хурсанд қилиш учун, икки қўлим билан тупроқни титқилашга тушдим.* Ойдин, Икки кўзи шунда. | *У ёқ-бу ёғини ағдариб, ораларини очиб, синчиклаб кўрмоқ, текширмоқ. Абрам қўлидаги ипакнинг у ёқ-бу ёғини титқилаб кўра бошлади.* С. Аҳмад, Оқ падар.

ТИТҚИЛАНМОҚ титқиламоқ *фл. мажҳ. н. Титқиланмаган жой қолмади, ҳеч нарса топилмади.* ▪ *Ўтникки ўтга, сувники сувга кетди, дегандек, ижод хазинаси титқиланиб қаралса, Адибий бечораниинг ёлғиз таҳаллуси қолибди.* А. Муҳиддин, Куёв қочди.

ТИТҚИЛАТМОҚ титқиламоқ *фл. орт. н. Шерназарбой, Ашир маҳрам элатларга навкарлар юбортирдилар, гумонсираган уйларни титқилатдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТИТҚИЛАШМОҚ титқиламоқ *фл. бирг. н. Мен уйимга кириб чиқай, каниз ўлгурлар титқилашмадимикан.* Мирмуҳсин, Чўри. *Нариги дарахтга бир жуфт мусича қўнди. Тумшуқлари билан бир-бирларининг патларини титқилашиб, ўйнашишди.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ТИТМОҚ 1 Тўдалаб, уйиб қўйилган нарсани кавлаб, ағдариб, сочиб би-

www.ziyouz.com kutubxonasi

рор нарса ахтармоқ. *Товуқлар ғўнг титмоқда. Қутичани титиб, анғишвона қидирмоқ.* | Умуман тўзғитмоқ, сочмоқ. *Шамол похолни титиб юборди.* ▪ *Дарвозадан тўғри қараганда динамит билан титиб ташланган Арслонтепа вайроналари яққол кўриниб турарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Ўтни** (*ёки* **оловни**) **титмоқ** жўналтириш мақсадида оловни кавлаштирмоқ, ағдармоқ. *Саидий уни [қўлёзмани] печкага тиқиб, тезроқ ёндириш учун косов билан титиб ўтирганида ҳам «нега?» дейдиган киши бўлмади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Қавлаштириб, ағдар-тўнтар қилиб қарамоқ, титкиламоқ. *Сандиқни титмоқ. Уйни титмоқ.* ▪ *Қизил крест аломатли брезент сумкани титиб, дори олди-да, Мурзинга тутди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Қоғозларини қанча титсам ҳам, лаънати дафтар сира-сира топилмади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Бирма-бир қараб чиқмоқ. *Кечқурун ўзида бор журналларни титиб, Улфатнинг шеърларини топди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 *махс.* Юлиб, саваб, қоқиб ёки бошқа йўллар билан юмшатмоқ ва чанг, хас-хашакдан тозаламоқ. *Пахта титмоқ. Жун титмоқ.*

4 *с. т.* Пора-пора қилмоқ, дабдала қилмоқ, мажағини чиқармоқ, жиғини эзмоқ. *Ҳозир кўзига кўринсанг, титиб ташлайди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Тутун жигаримни ҳам титиб юборди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТИТ-ПИТ: тит-пит бўлмоқ титилиб-сочилиб кетмоқ, тўзиб кетмоқ; остин-устин бўлмоқ. *Ўнлаб километр масофада яп-янги кабеллар тит-пит бўлиб кетган эди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. **Тит-пит қилмоқ** 1) титкилаб, титиб остин-устун қилмоқ, тартибсиз ҳолга келтирмоқ; 2) *кўчма* миридан-сиригача текширмоқ, текшириб остин-устин қилмоқ, ков-ков қилмоқ. **Тит-питини чиқармоқ** 1) адабини бермоқ, бурнини ерга ишқамоқ, тавбасига таянтирмоқ. *Менга қаранг, Афандихон, Бўта яна раис бўлади. Аммо лекин унга туҳмат қилганнинг тит-питини чиқазаман.* С. Аҳмад, Ҳукм; 2) *айн.* **тит-пит қилмоқ.**

ТИТРАҚ *кам қўлл.* Титроқ, қалтироқ. *Гулнорнинг ранги ўчган, лаблари титрак.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТИТРАМОҚ 1 Совуқдан, қўрқувдан, ҳаяжондан ёки дармонсизликдан, касаллик ва ш. к.дан қалтирамоқ. ▪ *Ҳаёт пиқ-пиқ йиғлар, елкалари дир-дир титрар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кўзларимиз тўқнашди-ю, унинг лаблари титраб, кўзларидан икки томчи ёш думаланиб кетди.* М. Жабборов, Севинч ёшлари. *Шодлигимдан ўзимни йўқотаёздим, дағ-дағ титрайман.* Қ. Раҳимов, Ўз касбини севган йигит.

2 Қимирламоқ, тебранмоқ, силкинмоқ. *Баланд, тўғри ўсган, учлари бир-бирига туташган қатор тераклар жимгина титрайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қор-ун тўзиб кетади. Титрайди толлар.* Ҳ. Олимжон. *Али тажанғининг сарғиш мўйлови титраб кетди.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Ларзага келмоқ, силкинмоқ. *Ғуломжоннинг гурзиси асов тош устига даҳшат билан урилганда, бутун тоғ титрар, унгур ичи гумбурлаб кетар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Даҳшатли гулдуросдан само титради.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Дирилламоқ, зирилламоқ. *Қаттиқ титраган дераза орқали узоқда ўт-бўронлар кўринади.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Турли жилвалар билан тўлқинланиб ёки узилиб-узилиб чиқмоқ (*товуш ҳақида*). — *Қалай энди тузукмисиз? — Шукур, раҳмат.— Унинг овози титраб, гапининг охири яхши эшитилмади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ТИТРАТМОҚ титрамоқ *фл. орт. н. Безгак беморнинг вужудини титратди. «Ура!» садолари еру кўкни титратди.* ▪ *Уни [тоғни] ер ости зилзилалари ҳам халқ овозидек титратмаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Вақтсиз тугалди бебаҳо умринг. Титратди юракни бу оғир алам.* Ғайратий.

ТИТРАШМОҚ титрамоқ 1, 3 *фл. бирг. н. Очиқ эшикдан ёпирилиб кираётган буюқданми, .. болалар дир-дир титрашар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТИТРОҚ 1 *от* Совуқдан, қўрқувдан, ҳаяжондан ёки дармонсизлик, касаллик ва ш. к.дан юзага келадиган ғайришуурий ҳаракат, қалтироқ. *[Сидиқжоннинг] телеграмма қоғозини тутиб турган қўли титрарди. Бу титроқ аста-секин бутун вужудини қамраб олди.* Э. Усмонов, Кўнгил. *Адолат сурбет Бозоровни кўриши билан ғазабдан қалтиради ва титроғини босиш учун пахта тераверди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Полиция маҳкамаси олдидан ўтаркан, ҳар кимни титроқ босар унинг жабрини, даҳшатини халқ ҳар кун, ҳар соат, ҳар минут тотиб турар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *сфт* Титраб, қалтираб турадиган, титрайдиган, қалтирайдиган; қалтироқ. *Титроқ қўл. Титроқ оёқ. Титроқ чол.* ▪ *Замира унинг титроқ вужуди ва ҳаддан ташқари оловли қарашига тоб беролмай, стол устига пастроқ энгашди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 *сфт* Тўлқинланиб ёки узилиб-узилиб чиқадиган (асосан овоз, товуш ҳақида). *У, оппоқ рўмолчаси билан кўзларидан дона-дона оқиб тушаётган ёшини артиб, титроқ овоз билан жавоб берди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТИТТИРМОҚ титмоқ *фл. орт. н.*

ТИТУЛ [*р<лат.*] *полигр.* Китобнинг номи, автори, нашр қилинган йили ва нашриёт номи кўрсатилган биринчи бети. *Китобнинг титули. Титул варағи.*

ТИФ [*р<грек*] *мед.* Иситма ва онг хиралашуви билан кечадиган оғир юқумли касалликларнинг умумий номи; терлама. *Орада беш ой ўтгандан кейин, унинг бўйга етган қизи тиф билан оғриб, ўн етти кун деганда вафот қилди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ТИХИР *с. т.* Сўзга, маслаҳатга кирмайдиган, тутган ерини кесадиган; ўжар, қайсар. *Тихир бола. Тихир от.*

ТИХИРЛАНМОҚ Тихирлик, ўжарлик қилмоқ, қайсарлиги тутиб туриб олмоқ.

ТИХИРЛИК 1 тихир *с. белги оти. Ўчоқ бошида идиш-товоқларни ювагётиб ҳамма гапдан хабардор бўлиб турган Ўринбу қайнатасининг тихирлигидан уялди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Тоҳиржон болалигига бориб тихирлигини қўймади.* Н. Мақсудий, Умидли бола. *От негадир тихирлик қилиб юрмай туриб олди.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

2 Қаршилик; норозилик. *Бошқа ариза бир оғиздан қабул қилинса ҳам, бироқ мулла Муҳсин домланики устида тихирлик туғилади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Домла аввалига бир оз тихирлик қилиб турган бўлса ҳам, орқаси билан ўликка юз ўгириб, минг жирканишлардан кейин ўликнинг оёғини кўтариб берди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ТИШ I 1 *анат.* Овқат ейиш, тишлаш, чайнаш учун хизмат қиладиган аъзо. *Курак тиш. Озиқ тиш. Ясама тиш. Тилла тиш. Тиш чўткаси. Тиш пастаси. Тиш доктори. Тиш тозаламоқ. Тиш қўймоқ. Тишни суғурмоқ (олмоқ). Тишни ғижирлатмоқ. Оғриқ тишнинг давоси омбир.* Мақол. ▪ *Жувон елкаси оша Сидиқжонга қараб, оппоқ, маржондек тизилган тишларини ярқиратиб илжайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Тиш ёрмоқ** тиши кўрина бошламоқ, тиши чиқмоқ (гўдаклар ҳақида).

2 Қурол-асбоб, машина қисмлари ва ш. к.нинг ўткир, учли қисми. *Арранинг тиши. Қирғичнинг тиши. Тароқнинг тишлари.* ▪ *[Фариха] баъзан бир-бирига тиши билан тирмашган жуда кўп ғилдиракларга.. тикилиб туради.* А. Мухтор, Жанжалнинг маъниси нима. | Омоч, плуг, культиватор каби деҳқончилик қуролларининг ерга ботиб кирадиган учли қисми.

◆ **=да тиши чиққан** ёшликдан бирор иш билан шуғулланиб ўсган, шу сабабли уни яхши ўрганган, ҳадисини олган; бирор ишда суяги қотган. *Деҳқончиликда тиши чиққан.* ▪ *Кечагина шинель кийган Чернецов ҳарбийда тиши чиқиб, ҳарбийда балоғатга етган капитанга тактикадан дарс бермоқчи.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Тиши ўтади** тушунади, ақли етади; билади, фойдалана олади. *Газета ёки китоб ўқиганда, ўзининг таъбири билан айтганда, тиши ўтмай қоляпти.* Р. Раҳмонов, Тиниб-тинчимас. **Бировга (қарши) тиш қайрамоқ** бировга қарши қасд қилиб, яниб юрмоқ. **Тишнинг кавагида** (*ёки* **орасида**) **сақламоқ** (*ёки* **асрамоқ**) жуда эҳтиёт қилмоқ, сақламоқ.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Афандининг тиш кавагида асраб юрган юз танга пули бор эди. «Латифалар». **Тишининг оқини кўрсатмоқ** илжайиб, тиржайиб кулмоқ. *Шундай табаррук одамга қайси бетим билан тишимнинг оқини кўрсатаман?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Тишини-тишига қўймоқ** ўзини тиймоқ, босмоқ; сабр-тоқат қилмоқ, чидамоқ. *Қози Исохон, унинг атрофида ўтирганлар тишини-тишига қўйиб, жумланинг охир бўлишини кутдилар.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

ТИШ II *с. т.* Таш, сирт, ташқари. *Мол оласи тишида, одам оласи ичида.* Мақол. ■ *Ўзи тишдан ялтираб кўринса ҳам, ички жиҳатдан сурбет бир кимсага ўхшаб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТИШАЛМОҚ тишамоқ *фл. мажҳ. н. Тишалмаган арра.*

ТИШАМОҚ Тиш чиқармоқ ёки тишини чарҳлаб ўткирламоқ. *Арани тишамоқ.*

ТИШАТМОҚ тишамоқ *фл. орт. н. Аррани тишатмоқ.*

ТИШЛАМ Нон, гўшт ва ш. к. овқатнинг бир тишлашда узиб олинган қисми ёки бир тишлашли парчаси. *Бир тишлам гўшт. Бир тишлам ёғ.* ■ *Бир тишлам нон гадоси бўлиб биров эшигига борган вақтларим бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТИШЛАМОҚ 1 Тишлари орасига олиб бир қисмини узиб, ажратиб олмоқ. *Жувон қўлидаги олмани устма-уст бир неча мартаба тишлади ва чала чайнаб ютди.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. | Чайнамоқ. *Гулнор эски чит гупписига ўралиб, нонни иштаҳасиз тишлар, самовар таҳлитда ясалган қумғондан чой қуяр эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Емоқ, ошамоқ. *Ишламаган тишламас.* Мақол.

3 Тишлари орасига олиб қисмоқ, тишлари билан тутмоқ, тишида ушламоқ. *Мушук боласини тишлаб ҳовлига олиб чиқди.* ■ *Мирзакаримбой.. сўзни нимадан бошлашни билмай, соқолининг учини тишлаб деди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Жўра*] *қамчини тишлаган ҳолда, отга минди.* Ҳ. Шамс, Душман.

4 Тишларини ботириб жароҳатламоқ, қопмоқ. *Уни ит тишлаб олди. Бу от тишламайди.* ■ *Тилини тишлаб олган одам тишини суғуриб ташламайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *От жонивор, олдидан келганни тишлаб, орқадан келганни тепибди.* «Эртаклар».

5 *кўчма* Қаттиқ гап билан озор бермоқ, ачитиб гапирмоқ, чақиб олмоқ. *Мастон кампир неварасининг йиғлаб туриб қилган зорига қарамай, яна тишлаб-тишлаб олмоқчи бўлди, лекин шайтонга ҳай берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 *кам қўлл. айн.* **тишамоқ.**

◆ **Аччиғинг келса, бурнингни тишла** ҳафа бўлсанг, жаҳлинг чиқса, ўзингдан кўр, ўзингни жазола маъносидаги ибора. **Бармоғини тишламоқ** қ. **бармоқ. Ер тишламоқ** жон бермоқ, ўлмоқ. **Мум тишламоқ** қ. **мум. Тишида тишламоқ** жуда эҳтиёт қилмоқ, авайламоқ; сақламоқ. [*Турсуной*] *икки-уч ёшида онадан етим қолади. Отаси уни тишида тишлаб катта қилади.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ТИШЛАНМОҚ тишламоқ 1, 3—6 *фл. мажҳ. н. Боланинг қўлида бир чеккаси тишланган кулча.* ■ *Фақат кучли қўллар унга моне бўладилар — тескари тишланган ялтироқ пичоқ.* Ғ. Ғулом, Соялар.

ТИШЛАТМОҚ 1 тишламоқ 1, 3—6 *фл. орт. н. Менинг пойлайдиганим ҳам, тишлаб оладиганим ҳам йўқ, тузукми! Тишлатиб қўядиган қизлардан эмасман.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Синдор эса, ер бағирлаб ўрмалаётган икки оёқли ҳайвонларга мерганларча ўт очиб, ер тишлатарди.* Н. Сафаров, Сўнгги нафасгача. **Қулоқ тишлатмоқ** ёшлигиданоқ, болалик чоғлариданоқ унаштириб қўймоқ. *Меҳрибон бувингиз билан иккаламиз Гулжаҳоннинг қулоғини Йўлдошвойга худди шу супанинг нақ ўзида тишлатганмиз.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

2 *кўчма* Кези келганда гап билан бопламоқ; гапни ўрнига қўймоқ; ўринли гап қилмоқ.— *Дадаларимиз худди бизнинг шўх, қувноқ бўла олишимиз учун ўлиб кетган бўлса-чи! — деб тишлатдим мен ҳам.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ТИШЛАТТИРМОҚ тишлатмоқ *фл. орт. н.*

ТИШЛАШМОҚ 1 тишламоқ *фл. бирг. н. Кутиб турган хотинлар, Кумушни кўрган он бир-бирларига қарашиб, лабларини тишлашди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қизлар ўйнашиб, қизғалдоқдай яшнашиб, ..биров-бирови билан тишлашиб,.. бир хиллари биров-бировининг бўйнига қўлини ташлашиб юрибди.* «Равшан».

2 Бирор нарсага ёпишмоқ, ёпишиб қолмоқ. | *тех.* Бир-бирига киришмоқ, илашмоқ. *Тишлашган шестернялар.*

ТИШЛИ Тиши бўлган, тиши бор. *Тишли мола. Икки тишли плуг. Тилла тишли аёл.* ■ *Чернецов.. гимнастёркасининг чап чўнтағидаги майда тишли тим қора тароғини олиб, сочини таради.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Шербек тоғ йўлига тушиб олганида, арра тишли Қашқатовнинг устида пўлатдай эриб-балқиб, атрофига учқунлар сачратиб, қуёш кўринди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТИШЛИК 1 Тишбоп; тишга лойиқ. *Бир тишлик тилла.*

2 Омочнинг тиш кийдириб қўйиладиган учи.

ТИШЛОН *диал.* Сўйлоқ тиш ва шундай тишли одам.

ТИШЛОНҒИЧ 1 Ёнига борганни тишлайверадиган, тишлаб оладиган. *Тишлонғич ит. Тишлонғич от.*

2 *кўчма* Гап билан тишлаб оладиган; уришқоқ. *Ўғлингизнинг тишлонғичлигидан мақтанманг, тоға, энди бунақа тишлонғич йигитларнинг даври ўтган!* С. Абдулла, Ўлмасхон.

ТИШОВЛАМОҚ *диал.* Тиш чиқармоқ, тишамоқ. *Аррани тишовламоқ.*

ТИШСИЗ Тиши бўлмаган; тиши йўқ. *Тишсиз оғиз. Тишсиз чол. Тишсиз мола. Тишсиз сихмола.*

ТИШ-ТИРНОҚ: тиш-тирноғи билан ҳамма имкониятларни ишга солиб, бутун вужуди, бор кучи билан. *Душман тиш-тирноғи билан қаршилик кўрсатди.* ■ *Ҳиндистоннинг қонини, молини сўрган инглиз Ҳиндистонга тиш-тирноғи билан ёпишди.* Ойбек, Нур қидириб. **Тиш-тирноғигача қуролланмоқ** имконияти борича қуролланмоқ, ўзини қурол-аслаҳаларнинг барча турлари билан тўлиқ таъминламоқ.

ТИШ-ТИРНОҚЛИ 1 Уддабурон, эпчил, ҳаётий. *Тиш-тирноқли одам.*

2 *кўчма* Аямайдиган, ўткир. *Рецензия деган ана шунақа тиш-тирноқли, тишлаб оладиган бўлса.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

ТИШШ *айн.* **тисс.**

ТИШҚОЛИ *этн.* Тишни бузилиш, касалланишдан сақлаш мақсадида суртиладиган махсус қора бўёқ. *Тишига тишқоли қўйган Ойсара чўтир овозини пастлатиб, гапга зеб беради.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда.

ТИҚ *тақл. с.* Нарсаларнинг урилишидан ҳосил бўладиган бўғиқроқ кучсиз товуш ҳақида. *Қалам тиқ этиб полга тушди. Тиқ этса эшикка қарайман.* ■ — *Мен.. хизмат қилиб турибман. Тиқ этган чойнак бежавоб қолмайди,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Тиқ этган товуш (ёки овоз) йўқ** ҳеч қандай товуш ёки шарпа эшитилмайди; жимжит. *Кўрғонда тиқ этган товуш йўқ. Ҳатто бешикдаги болалар ҳам тип-тинч.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Эшиклар маҳкам тамбаланган, кўчаларда тиқ этган товуш эшитилмайди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

◆ **Тиқ этган хабар йўқ** ҳеч қандай хат-хабар йўқ. *Бу хатдан кейин Марғилондан тиқ этган хабар бўлмади ва орадан икки ойлаб фурсат ўтиб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИҚИЛИНЧ 1 *от* Одам, машина ва ш. к. билан лиқ тўлган жой; одам, машина ва ш. к. қалашиб кетган, тирбанд ер. *Тиқилинчда уни йўқотиб қўйдим.* ■ [*Йўлчи*] *ҳисобсиз хотинлар ичида, тиқилинчда бир қизга кўзи тушди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Шундай жойда тиқилиб, тирбанд бўлиб қолган кишилар, машиналар ва ш. к.; оломон. *Тиқилинчни ёриб ўтган элликбоши Ҳасан овчининг ёнидан чиқади ва секингина унинг енгидан тортиб: Ассалому алайкум,— дейди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 *сфт* Одам, машина ва ш. к. тиқилиб кетган, бўш жой қолмаган, тирбанд. *Тиқилинч бозор.* || *Автобус тиқилинч эмас, курсилар юмшоқ.* А. Мухтор, Чинор. || *Ота-бола тиқилинч самоварда ёнма-ён ўтириб, икки чойнак чой*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ичиб, ҳордиқ чиқаришди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

3 *сфт* Ошиғич равишда бажарилиши лозим бўлган; шошилинч, зуд, зарур. *Тиқилинч иш.* || *Борадиган жойингизга кеч қоладиган бўлдингиз-да, меники жудаям тиқилинч эмас эди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. | Иш кўп бўлиб, вақт етишмай турган; долзарб, зиқ. ▪ *Шукур бетоқат бўлиб, энсиз пешанасини тириштирди. Шу тиқилинч пайтда Шукурнинг миясига бир фикр келиб қолди.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.|| *Умурзоқ ота ..иш тиқилинч, вақт зиқ эканини фаҳмлаб, ошдан гап очмай қўя қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

◆ **Тиқилинч қилмоқ** зўр бериб қистамоқ, шоширмоқ, қийин-қистоққа олмоқ, ҳол-жонига қўймай талаб қилмоқ.

ТИҚИЛИШ 1 **тиқилмоқ** 1—3, 5, 6 *фл. иш оти.*

2 *айн.* **тиқилинч.**

ТИҚИЛИШМОҚ тиқилмоқ 1—3, 5 *фл. бирг. н. Улар эски, лекин озодагина кўрпа ёпилган сандал атрофига тиқилишиб, секин-секин суҳбатлашишарди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Уларнинг ёнида тиқилишиб, юзларча қул баччалар бормоқда!* Жўрабоев, Мулла Б. м.

ТИҚИЛЛАМОҚ *айн.* **тиқирламоқ.** *Эшик тиқиллади.*

ТИҚИЛЛАТМОҚ тиқилламоқ *фл. орт. н. Эшикни тиқиллатмоқ.*

ТИҚИЛМОҚ 1 **тиқмоқ** *фл. мажҳ н. Шиша оғзига пробка тиқилган. Қопга ун тиқилди.* ▪ *Хуржуннинг бир кўзида тугун, бир кўзида ўраб тиқилган жун қоплар.* С. Анорбоев, Оқсой. *Гўрга тиқилгур очопатлар, мол талашиб, сандиқни ҳам синдиришди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Тор ёки чуқур жойга кириб, тушиб сиқилиб ундан чиқолмай, ўтолмай қолмоқ. *Ариққа тиқилмоқ. Тешикда тиқилиб қолмоқ. Ёмонга ёндошган йиқилмай қолмас, охири бир чуқурга тиқилмай қолмас.* Мақол. ▪ [*Аҳмад Ҳусайн*] *Рови дарёсининг ҳамиша машиналар, қўтослар, эшаклар, туялар тиқилиб қоладиган тор кўпригидан аранг ўтди-да, Акбар шоҳ мақбараси томон юрди.* Ойбек, Нур қидириб.

3 Сиқилишиб яшамоқ, турмоқ ёки ишламоқ. *Улар илгари бир хонада тиқилиб яшар эдилар.* | Бирор ерга бекиниб, яшириниб олмоқ; суқилмоқ. *У қиши чоғи бошпанасиз қолиб, илиқ жойни қидирган шўрликлар сингари бир бурчакка тиқилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Эшик олдида одамлар орасига тиқилиб, Бозорбой ҳам ўтирган экан.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Оташ чол*] *эски кир чопонни кийгач, айвонга чиқди, ўҳў-ўҳўлаб йўталганча, танчага тиқилди.* Ойбек, Улуғ йўл.

4 Жуда кўп миқдорда тўпланмоқ, тирбанд бўлмоқ. *Магазинда китоб тиқилиб ётибди. Бозорда қовун тиқилиб кетибди.* ▪ *Тўла тиқилиб ётган болалар ичидан кўзи билан қидириб, ўқитувчини топди* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

5 Бошқаларнинг гапи, суҳбати ва ш. к.га аралашмоқ, суқилмоқ. *Бу ишга сен тиқилма.* ▪ *Иккинчи навкар яқин келиб, бўйнини чўзиб тиқилди: «Сиз кимсиз? Нега таслим бўламиз?» — сўради у.* Ойбек, Навоий.

6 Томоқдан ўтмай тўхтаб қолмоқ. *Унинг томоғига нон тиқилибди.* ▪ *Сафаров.. муштининг қирраси билан унинг кекирдагига туширди. Йўғон киши чалқанча йиқилди ва сўйилган товуқдай типирчилаб, суяк тиқилган итдай хириллай бошлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Семёновга яқинда берилган янги пулемёт талқон еб тиқилган кишидай ғиқ этмай турарди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

◆ **Жони ҳалқумига тиқилди** (*ёки келди*) *қ. жон* 1. **Нафаси оғзига** (*ёки*) **бўғзига, ҳалқумига) тиқилди** 1) нафас олиши қийинлашди, ҳансираши, ҳаллослади. *Йўқ, жоним, ёруққина айвон тузук менга, уйда нафасим тиқилиб кетади.* Ойбек, Улуғ йўл; 2) ҳаяжондан гапиролмай қолди, ҳаяжондан қийналиб гапирди.— *Қумқишлоққа юборилган йигитлар қирилибди,— деди Бек нафаси бўғзига тиқилиб.* Ҳ. Ғулом, Машъал; 3) ҳовлиқди, шошди. *Мен нафасим оғзимга тиқилган ҳолда, уларга воқеани айтдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Сўзи** (*ёки* **гапи) бўғзига** (*ёки* **томоғига) тиқилди** айтмоқчи бўлган гапини айтолмай қолди. *Қўзибой ўзини сувга чўкишдан қутқаргани учун Раҳимга миннатдорчилик билдириб қўйгиси ҳам келди-ю, аммо... «атака» эсига тушиб, ўйлаган сўзи бўғзига тиқилиб қолди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Ўпкаси оғзига тиқилди** *айн.* **нафаси оғзига тиқилди.** *Секинроқ юрсанг-чи, ўпкам оғзимга тиқилиб кетяпти.*

ТИҚИЛТИРМОҚ тиқилмоқ *фл. орт. н.*

ТИҚИН 1 Идишларнинг оғзига тиқиб қўйиладиган қопқоқ. *Пўкак тиқин. Шиша тиқин. Бутилканинг тиқини.* ▪ *Шукуржон бутун вужуди жимирлаб кетганини ҳис этиб, фляганинг тиқинини тортди, у бўш эди.* О. Ёқубов, Ота изидан. *Ашуртой ака носқовоқнинг шокиладор чарм тиқинини ёпа туриб, салмоқланиб гапирди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 *айн.* **тиқилинч** 1, 2. *Йўл жуда тиқин ва серқатнов.* ▪ *Больницага борсангиз, ўзим элтиб қўяман, юраверинг. Трамвайда ҳозир одам тиқин бўлади.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон. *Мен тиқинда ҳаво етмагандай бўғила бошлайман, деразага интиламан.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

3 *сфт, кам қўлл.* Ниқталаб тиқилган; тиғиз, зич. *Йўлдош тиқин рюкзагини орқалади, Ойниса тугун кўтариб олди, бобо билан буви олдинга тушишди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. | Ётилиб тўлишган; бўлиқ. *Ҳар кўчатда ўн-ўн икки ва ундан зиёд ғоз тухумидай, ана очилай, мана очилай деб турган тиқин пахта.* Ғ. Ғулом.

ТИҚИНЛАМОҚ Оғзини тиқин билан бекитмоқ, оғзига тиқин тиқмоқ, тиқин билан қопқоқламоқ. *Бутилкаларни тиқинламоқ.*

ТИҚИНЛАНМОҚ тиқинламоқ *фл. мажҳ. н. Вино заводларида бутилкалар автоматик равишда тиқинланади.*

ТИҚИНЛАТМОҚ тиқинламоқ *фл. орт. н.*

ТИҚИНЛИК 1 Тиқин учун яроқли ёки етарли. *Тиқинлик пробка.*

2 **тиқин** 2, 3 *с. белги оти. Залнинг тиқинлигидан нафас олиб бўлмайди.*

ТИҚИНЧОҚ тиқин 1 *с. кичр.-эркл. Чол унинг қўлидан кўзачани олиб, оғзидаги тиқинчоқни очди.* С. Нуров, Оналар.

ТИҚИРЛАМОҚ «Тиқир-тиқир» овоз чиқармоқ. *Хаёл суриш билан тонг отардагина энди кўзим илинган экан, кўча эшик тиқирлаб қолди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

ТИҚИРЛАТМОҚ тиқирламоқ *фл. орт. н. Эшикни кимдир тиқирлатди. Сичқон жавонни тиқирлатмоқда.* ▪ *Роҳила очиқ чеҳра билан бош силтади ва баланд пошна туфлисини тиқирлатиб чиқиб кетди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ТИҚИР-ТИҚИР *тақл. с.* Қаттиқ нарсага кучсизроқ уриш ёки урилиш натижасида ҳосил бўладиган қисқа-қисқа, кескин кучсиз овоз ҳақида. *Сичқон тиқир-тиқир қилиб ниманидир кемирмоқда.* ▪ *Жимжит хонада тарновлардан тушаётган сувнинг шитирлаши, том тунукаларининг тиқир-тиқири ва борлиқни қамраб олган мулойим, аммо салобатли ёмғир шовури эшитилиб турарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ТИҚИШМОҚ тиқмоқ *фл. бирг. н. Юзбоши* [*тилла*ни] *еганича епти, ютолмай қолганидан кейин ўғрилар оғзига зўрлаб тиқишибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТИҚИШТИРИЛМОҚ тиқиштирмоқ *фл. мажҳ. н.*

ТИҚИШТИРИШМОҚ тиқиштирмоқ *фл. бирг. н.— Бу ахир расвогарчилик-ку! — деди бир куни Музаффар Муҳамедов.— Бизга қандай пьесаларни тиқиштиришяпти.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ТИҚИШТИРМОҚ 1 Кўп ёки катта нарсани талаб этилганидан кичик ёки тор идишга, жойга зўрлаб тиқмоқ; ниқталаб, зичлаб жойламоқ. *Китобларни портфелга тиқиштирмоқ. Чўнтакка ҳар нарсани тиқиштирма.* ▪ — *Қопток ўйнашни жудаям яхши кўраман, ёзин-қишин чўнтагимда олиб юраман,— деди Зумрад коптокни қайтадан кичкина чўнтағига тиқиштириб.* Ойбек, Улуғ йўл. *Маҳкам ака унга кўз қисиб қўяди, бола кулиб, лунжига нон тиқиштиради.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 *кўчма с. т.* Бирор жойга, ишга, ўқишга зўрма-зўраки тиқиб қўймоқ, жойлаштирмоқ, жойламоқ. *Ишга қариндошларини тиқиштирмоқ.* | Орага суқмоқ, аралаштирмоқ; қўшмоқ. *Мени бу ишга тиқиштирманг.* | Ҳаммасини бир кишига беравермоқ. *Топганини хотинига тиқиштиради.*

ТИҚМАЧОҚ 1 Ичига ниқтаб бирор нарса (мас. пахта) тиқилган қопча, халта.

2 *айн.* **тиқмачоқдай.** *Усмонали ака унинг [Омонтойнинг] қуйиб қўйгандек тиқмачоқ гавдасига, .. икки қулоғига етай деб турган мўйловига қаради.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

ТИҚМАЧОҚДАЙ, *=дек* Етилиб тўлишган; бўлиқ, семиз, лўппи. *Тиқмачоқдай билакларида илон бошли олтин билагузуклар ёнади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Эшикни икки юзи қип-қизил, украинларга хос пучуқроқ, тиқмачоқдек бир жувон очди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТИҚМОҚ 1 Бир нарсани бошқасининг ичига, орасига ёки тагига киргизмоқ, суқмоқ, жойламоқ, солмоқ. *Пичоқни қинига тиқмоқ. Чамадонни каравот тагига тиқмоқ. Китобларни қўлтиққа тиқмоқ. Оёқни этикка тиқмоқ. Розеткага штепсель тиқмоқ.* ▪ [*Бола*] *совуқдан қизарган бармоқларини оғзига тиқиб, пуфлаб Унсинга деди: Йўлчи акам чақиряпти, йўлакда.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Муҳиддин ака телпагининг орқасидан қўлини тиқиб, бошини қашлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Айвонларда оёқ учларини танчага зўр-базўр тиқиб, жимжит ўтирган хотинлар, албатта, атрофдан йиғилган камбағал-чамбағал хотинлар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Отабек*] *улардан яширгандек* [*хатни*] *чўнтагига тиқди, ирғиб ўрнидан туриб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шаҳодат муфти савағич қаламини довотга бир-икки тиқиб олгач, кўзи қоғозда экан, жавоб берди: Бўлсангиз ажаб эмас.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. | Бирор идишга имкони борича зичлаб, тиғизлаб жойламоқ, ниқталамоқ. *Қопга сомон тиқмоқ.* ▪ *Катта қанор қопларга тиқиб солинган пахталар араваларда ўрлаб ётарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Нарсаларнинг оғзини, тешигини бекитмоқ. *Бутилка оғзига пўкак тиқмоқ. Кулоққа пахта тиқиб олмоқ.*

2 Куч ёки зарб билан учли нарсани бошқа нарсага киргизмоқ, санчмоқ, суқмоқ. *Қизча бармоғига игна тиқиб олди.* |Ўқталмоқ. *Ёв бағрига ўтли кўзини Ханжар қилиб тиқиб сўзлади.* Э. Раҳим. *Уларнинг* [*бойларнинг*] *ҳаммаси найзани-бигизни халққа тиқади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *с. т.* Бир амаллаб ёки зўрлаб киргизиб қўймоқ, жойламоқ. [*Гуландом:*] *Мени извошга ўтқазиб, тўппа-тўғри номер деган жойга олиб келди, кичкина уй ичига тиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Даданғиз ўликни*] *мусофирларга ўхшаб, чуқурга тиқиб қўяқолмади. Бир қўй сўйиб маърака қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *кўчма с. т.* Бирор ўқиш, иш ёки лавозимга зўрма-зўраки жойлаб, ўрнаштириб қўймоқ, тиқиштирмоқ. *Комиссия составига яна сени тиқибдилар-да.* ▪ [*Сухсуров:*] *Мени бутун Ватан уруши даврида ўқитувчиликка тиқиб қўйишди.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. | Бировни бирор иш, гап ёки даврага қўшмоқ, аралаштирмоқ, тортмоқ. *Отабек сачраб Кумушга юз ўгирди: — Бу ўртага Зайнабни келтириб нимага тиқасиз, энди?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Икки оёғини бир этикка тиқмоқ** *қ.* **оёқ. Икки қўлини** (*ёки* **бармоғини**) **бурнига тиқиб** *қ.* **бармоқ. Терисига сомон тиқмоқ** *қ.* **тери.**

ТИҚТИРМОҚ тиқмоқ *фл. орт. н. Қопларга сомон тиқтирмоқ.*

ТИҚ-ТИҚ тиқ *с. такр. Ёнғоқли боғ эшигин* [*Олимжон*] *чақирди тиқ-тиқ уриб. Барваста бўйли киши чиқди: «Ким?» деб ҳол сўриб.* Қ. Муҳаммадий.

ТИҒ [*ф-т*] **1** Қилич, ханжар, пичоқ, найза каби совуқ қуролларнинг умумий номи. *Тиғ яраси тузалар, тил яраси тузалмас.* Мақол. ▪ [*Йигитнинг*] *кенг юзи заҳил, кўзлари нурсиз, бурни ясси, қулоғи остидаги ямоғида тиғ ўрни сезилиб турарди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар. *Эрназар жаллод Шералини сиёсат билан йиқитди ва пўлат тиғини қинидан тортди. «Эрали ва Шерали».* **Тиғи паррон** *қ.* **паррон. (Дами) тиғдан ўтказмоқ** ёппасига ўлдирмоқ, қирмоқ. *Подшо: Ҳеч ким менга шу сирни ошкора қилмаса, шаҳар халқини дами тиғдан ўтказиб, тупроқ билан баробар қиламан,— дебди.* «Эртаклар».

2 Қесувчи асбоб, қурол-яроғ ва ш. к.нинг кескир қирраси, дами. *Болтанинг тиғи. Қиличнинг тиғи.* ▪ *Ханжарнинг ўткир тиғин Тилин чўзиб ўпмоқда.* Ғ. Ғулом. *Кетмон тиғини қайирадиган тош-метин эски пахсаларни қизлар неча чақирим ердан ташиб келиб, далага тўкишди.* Ойбек, О. в. шабадалар. [*Комил:*] *Тўй масаласини кечаёқ устаранинг тиғидек қилиб қўйганмиз, хотин.* О. Ёқубов, Чин муҳаббат. | Ништар, найза каби асбобларнинг ўткир учи, найзаси. **Тиғ текизмоқ** (*ёки* **урмоқ**) 1) бирор асбоб, қурол билан кесмоқ. *Тепа шохга асло тиғ тегиза кўрманглар.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова. | Турли қурол, машина, механизм ва ш. к.нинг кескич қисми, пичоғи. *Косилкаларнинг ўткир тиғлари тинмай шитирлар, умри қирқилган бўлиқ ўтлар дастама-даста бўлиб йиқиларди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 *с. т.* Ствол, мил. *Қўш тиғ милтиқ.*

4 *кўчма* Иш-ҳаракат, фаолият, асар, мақола ва ш. к.нинг қақшатқич таъсир кўрсатувчи энг асосий томони, ништари. *Танқид тиғи.* ▪ «*Уччига чиққан маъмуриятчи*», *деган сарлавҳа остидаги мақоланинг ўткир тиғи Ойқизга қаратилган.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Мактаб, анжуман борғил, унда фикр очиб гоҳи Илму фан тиғи бирлан жаҳл бағрини қон қил.* Ҳамза. | Жабр, зулм ва ш. к.нинг зарбаси. *Жафо тиғи бу кун жондан ўтади.* «Алпомиш». *Ҳар ерда жабрнинг тиғини синдирмоқ зарур.* Ойбек, Навоий.

◆ **Тиғ кўтармоқ** (*ёки* **тортмоқ**) қурол билан ҳамла ёки ҳужум қилмоқ; исён кўтармоқ; уруш очмоқ; жанг қилмоқ. *Қандай фарзанд отасига тиғ тортар.* «Рустам». *Тақсир, узр, фуқарочилик, адолатсизликка қарши яна тиғ кўтаришга тўғри келди.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. **Қўлга тиғ олмоқ** *айн.* **тиғ кўтармоқ.** *Урушни бошлаган мен эмас, сенсан, энди жазосини тортасан ўзинг, Қўлга тиғ олишга мажбур этган сен. Энди шу тиғ билан ўйлар кўзинг.* Уйғун. **Қуёш** (*ёки* **кун, саратон**) **тиғи** 1) қуёш нури, шуъласи, ёғдуси. *Кун тиғида ёниб-ўчиб Кўринади кетмонлар.* Т. Тўла; 2) қуёш ҳарорати. *Кунларнинг бирида, саратоннинг тиғида боғбоннинг этлари увушибди, томоғи қуришибди.* Ё. Шукуров, Уч савол. **Қуёш** (*ёки* **кун, тонг**) **тиғ урди** (*ёки* **тортди, ёйди, ёрди**) қуёш чиқди, қуёш нур, шуъла таратди, ёғду сочди. *Кун тиғ уриб қолган эди. Ўрталик аллақачон ёришган.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Кун тиғ тортиб, дарёнинг у томонидаги адирларнинг сирти тўқ яшил, жилғалари қора тусга кирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Шарқ осмонининг тепасида тонг тиғ ура бошлаган бўлса ҳам, деворлар, дарахтлар ичига кўмилган шаҳар ҳали анча қоронғи эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Чошгоҳ маҳалида қуёш булутлар орасидан тиғ ёриб чиқди.* Р. Раҳмонов. Меҳр кўзда.

ТИҒА [*ф-т*] **1** *эск. айн.* **зенит.** *Кун тиғага келганда уйга қайтдик.* ▪ *Кун тиғада, жазирама, чанг.* Ғ. Ғулом. Шум бола.

2 *с. т.* Қуёш ҳарорати; қуёш нури. *кўп ёғилиб, қиздириб турган жой. Офтоб тиғасида ётмоқ. Кун тиғасида терлаб-пишиб ишламоқ.*

ТИҒДОР [*ф-т*] **1** Қесадиган, тиғли. *Бир газли тиғдор пичоғини қайраб турган қассоб дадаси етаклаб келтирган қўйнинг калласини шартта кесиб, гўштини бошқа, суягини бошқа қилиб қўйган эди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

2 *кўчма* Ўткир, аччиқ. *Тиғдор тил. Тиғдор гап.*

ТИҒИЗ 1 Бир-бирига жуда яқин жойлашган; зич, қалин. *Тиғиз дарахтлар.* || *Залда одам тиғиз.* || *Тиғиз ўтқазилган кўчатлар.* ▪ *Энди улар анча зич-тиғиз қаторлар билан илгариларди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Тутқин сасни тополмадим. Тиғиз ўрмонларда ҳам.* Шайхзода. | Тиқилинч, тирбанд. *Онахон тиғиз майдонни оралаб ўтиб, минбар томонга қайрилди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Вақт оз қолган, етишмайдиган; зиқ.— *Вақт тиғиз. Ҳали билет ҳам олганим йўқ,— деди Маҳмуд.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. | Ҳар они ғанимат, долзарб. *Кузакдаги баракали хирмон шу тиғиз кунлардаги ишнинг унуми ва сифатига боғлиқ.* ▪ *Далада ишнинг тиғиз вақти ўтгани учун мардикорларга бундан бир неча кун илгари жавоб берилган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Оз вақт ичида бажарилиши лозим бўлган; шошилинч, ошиғич, қисталанг. *Йиқбол сатанг энсаси қотибми, ё чиндан ҳам иш тиғизми.. ҳовли юзидаёқ кетадиган бўлиб отланди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ТИҒИЗЛАМОҚ 1 Орасини яқинлаштириб зичламоқ, қалинлаштирмоқ. *Экинни тиғизламоқ.*

2 Ниқталаб, зичлаб, босиб тўлдирмоқ; тиқиштириб жойлаштирмоқ. *Қопларни тиғизламоқ.*

3 *кам қўлл.* Ишни тезроқ бажариш учун ундамоқ, қистамоқ, шошилтирмоқ.

ТИҒИЗЛАНМОҚ **тиғизламоқ** *фл. мажҳ. н. Йўлга солинган шағал яхши тиғизланди.*

ТИҒИЗЛАТМОҚ **тиғизламоқ** *фл. орт. н.*

ТИҒИЗЛАШМОҚ 1 **тиғизламоқ** *фл. бирг. н. Бетонни вибратор воситасида тиғизлашмоқда.*

2 **тиғизламоқ** *фл. ўзл. н. Ишлар тиғизлашди. Тупроқ яхши тиғизлашди.*

ТИҒИЗЛИК **тиғиз** *с. белги оти. Экиннинг тиғизлиги. Аҳолининг тиғизлиги. Вақт тиғизлик қилди. Иш тиғизлигидан театрга боролмадим.* ▪ [*Нури Йўлчига:*] *Ҳали шошманг, деганимга кўнасиз, ахир,— деди-да, вақтнинг тиғизлигидан хавфланиб, деразани оҳиста ёпди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТИҒЛАМОҚ *кт.* Тиғ урмоқ, кесмоқ.

♦ **Бағрини (ёки кўксини, юрагини) тиғламоқ** руҳий ёки маънавий азоб бериб, эзиб юрагини доғламоқ, яраламоқ. *Бу ўйлар кичик Умидни азоблар, бағрини тиғларди.* Мирмуҳсин, Умид. *Ғам ханжари билан кўксин тиғлади.* Ғайратий. *Сени дея кўп йиғладим, Юракларимни тиғладим.* «Нигор ва Замон».

ТИҒЛАНМОҚ **тиғламоқ** *фл. мажҳ. н. Йўқ, йўқ энди нозик кўкси тиғланмас, Чунки, яшаш қонунлари ўзгарди.* Ғайратий.

ТИҒЛИ 1 Кесувчи ёки найзали асбоб билан қуролланган, тиғи бор. *Тиғли киши. Тиғли машина.* | Кесгир қирраси, найзаси, дами бўлган. *Икки тиғли ханжар.* ▪ *Олдинда — қўлларида биттадан калтакча, белларида ингичка тиғли дудама пичоқлар осилган икки киши юрмоқда эди. Булар жаллод эдилар.* Айний, Қуллар.

2 *кўчма айн.* **тиғдор** 2. *Тиғли тил. Тиғли гап.*

ТО [*ф-т*] 1 *олд кўм.* Ўрин, пайт ёки предмет англатувчи сўзлар орасида келиб, иш-ҳаракатнинг биринчисидан иккинчисига давом этганлигини ёки тарқалганлигини билдирадиган ёрдамчи сўз. *Тонг отгандан то кун ботгунча ишладим. Тошкентдан то Москвагача ухламадим.* ▪ *Кўзойнакни тақиб, эрталабдан то шомгача, баъзи вақт кечалари ҳам ўқиди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Буларнинг* [*одамларнинг*] *бу дунёга келган кунидан бошлаб то ўлиб кетгунича, ягона орзуси, у ҳам бўлса, кунда бир марта яхшилаб қорин тўйдириш эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **То абад** қ. **абад.**

2 *биркт. боғл.* Бош гапда ифодаланган иш-ҳаракатнинг эргаш гапда ифодаланган иш-ҳаракатдан олдин содир бўлганлигини билдиради. *Латофат то ишдан келгунча, онанинг кўзлари тўрт бўлиб кетади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.— *Улар шундай одамларки, бир мақсадни олдиларига қўйсалар то рўёбга чиқармагунча қўймайдилар,— деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТОАТ [*а*] 1 *дин.* Худога сиғиниш, ибодат. *Бир соат тафаккур бир йиллик тоатдан афзал.* Ойбек, Навоий. *Қилгум тоат тонг қадар, Шоҳид кўк юлдузлари.* Ҳамза.

2 Бўйсуниш, итоат.

ТОАТ-ИБОДАТ [*а*] 1 *дин.* Узлуксиз тоат ва ибодат; тоат ва ибодатлар. *Кўкча маҳалласидаги «кулбайи вайронаси» да тоат-ибодатга муккасидан кетган эмиш.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма с. т.* Қишининг бирор мақсад билан қилган бутун ҳаракати, уринишлари. *Ойи! Шу дорини топмасам, бутун қилган тоат-ибодатларим бекорга куйиб кетади!* С. Анорбоев, Оқсой.

ТОБ I [*ф-т*] 1 Киши организмининг норма ҳолати; соғлик. *Тобим қочиб (айниб) турибди. Бир ойдан бери тобим йўқ.* ▪ *Нима, тобингиз йўқми? Кўзларингиз ичига кириб кетибди.* Мирмуҳсин, Умид.— *Ота, тобингиз жойидами? — деб сўради йигит, ташвишланиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Етилганлик даражаси ёки пайти. *Ернинг тобини яхши биладиган одам.* ▪ *Агар шу тобдан ўтиб кетса, экин ўсишдан тўхтайди, ўсишдан тўхтаган экинни қайтадан йўлга қўйиб юбориш оғир бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Тобида** 1) айни етилган пайтида. *Ерни тобида ҳайдамоқ;* 2) *кесим вазифасида* жуда ҳам жойида, оби-тобида.— *Чой совиб қолмабдими? — Йўқ, тобида.* **Тобига келмоқ** 1) етилмоқ, етилиб ишловга тайёр бўлмоқ. *Ернинг бети сersув, тобига келиши билан чигит экишга киришувимиз керак.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва; 2) етилиб, оби-тобига келиб пишмоқ. *Балиқ шўрва келди тобига чоғи, Дастурхонга чўкди овчилар шу чоқ.* М. Икром; 3) *кўчма* тажриба орттириб чиниқмоқ, пишмоқ. *Улар ҳам мудофаа отишмаларида анча тобига келиб қолди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Майли, сен вавақлаб туравер, тобига келганлар сайрасин.* И. Раҳим, Ҳилола. **Тобидан ўтмоқ** етилиб ўтиб кетмоқ. *Тобидан ўтган қовун. Ер тобидан ўтиб кетибди.*

3 Хоҳиш; рағбат. *Ишга тобинг борми, жиян?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Баззоз почтанинг бекорчи оғизга тоби йўқ эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Чидам, бардош, тоқат. *Тоб бермоқ. Отангга берма азоб, Азобга қолмаган тоб.* Ҳ. Олимжон. *Низомиддинов унинг ўтли қарашига тоб беролмай, аста-аста юриб, дарвозадан чиқди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

♦ **Тоб ташламоқ** 1) айниб қийшиқ, эгри-бугри бўлиб қолмоқ (асосан хўл ёғоч, эшик, ром ва ш. к. ҳақида). *Эшик тоб ташлабди.* ▪ *Дангаса меҳнат учун бермайди тоб, Офтобда хўл ёғоч ташлайди тоб.* Ҳабибий; 2) *кўчма* айниб, лоқайд, суст бўлиб қолмоқ.— *Қизим Қизлархон, кўриб турибсиз, «тоза терар» ҳам, теримчиси ҳам сиз билан тирик. Сиз кетиб қолсангиз иккаласи ҳам тоб ташлаб қолмаса деб қўрқаман.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ТОБ II Пайт, фурсат, он. *Булутларнинг тўшига офтоб Найза санчди, қонга қилди ғарқ. Алангада қолгандай шу тоб Нур аксидан яллиғланди Шарқ.* Ё. Мирза. *Қани шу тобда Салим ака бўлса-ю, севгани ва эллик йиллик қадрдони Холжонни бир кўрса!* Ғайратий, Довдираш.

ТОБАКАЙ *кт.* Токай, қачонгача. *Ўлдирур ҳижронларингиз тобакай, Борму охир ҳеч асло меҳрингиз.* Муқимий.

ТОБГИР [*ф-т*] Улоқчи, пойгачи отни тобга келтирувчи ва отнинг тобга келганлик даражасини аниқловчи мутахассис.

ТОБЕ [*а* тобеъ, *3-ш. бирл.* **тобеи**] Ҳоким қўл остидаги, унга бўйсундирилган, қарам. *Капитал мамлакатларига тобе (бўлган) мустамлакалар. Қиличин бўйнига солиб, Шакарбекка тобе бўлди.* «Ширин билан Шакар». | Тутган ўрни, мавқеи ва ш. к. жиҳатидан қарам бўлган, бўйсунган, қарашли, қарамоғидаги. *Министрликка тобе (бўлган) заводлар.* ▪ *Минғбоши бошлиқ олдида ўзини йўқотиб қўйган тобедай заиф товуш билан: — «Тешган маъқул бўлармикин» — ...деб сўраган эди, Тешабой жеркиб ташлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Комилнинг зийрак зеҳнида чақнаб қоладиган ақл учқунлари.. уни ҳайратда қолдирар, натижада шу ёш йигит уни ўз иродасига тобе қилиб қўяр эди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Бўйсунган, шарт-шароит ёки муҳит жиҳатидан маълум мазмун ёки шаклга эга бўлган. *Бу оилада ейиш-ичиш белгили тартиб ҳам режага тобе эсада, ҳар кун ширин-ширин овқатлар тайёрланади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

тобеи қ. **тобе.**

ТОБЕЛИК **тобе** *с. мавҳ. от. Иқтисодий тобелик. Эргаш гапнинг бош гапга тобелиги.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ТОБЛАМОҚ I 1 Тафтида, алангасида иситмоқ, қиздирмоқ. *Чўпон ота .. пахмоқ соқолларини силаб, бағрини офтобга тоблаб, тоғ бағрига ёнбошлади.* Ойдин, Фарҳодлар. *Иккала дўст баъзан Булоғариққа қармоқ ташлаб, балиқ тутишади. Улар оналаридан биттадан нина сўраб олиб, чўғда тоблаб ўзларича қармоқ ясаб олишган.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

2 *махс.* Пўлатнинг қаттиқлигини ошириш учун уни қиздириб тез совутмоқ, суғормоқ, сув бермоқ. *Корчагиндек чиниқтирди, Пўлат каби тоблади. Нурдай сахий Кундай иссиқ Осмондай кенг кучоғинг.* Т. Тўла.

3 *кўчма* Чиниқтирмоқ, чиниқтириб етиштирмоқ.— *Шу чоққача мутахассис кадрларни шаҳардан кутиб турар эдик.. Бундай кадрларни ўзимизда тобласак бўлмасмиди,— деди раис.* И. Раҳим, Ҳилола.

ТОБЛАМОҚ II Пишитмоқ, эшмоқ, чийрамоқ. *Ипни тобламоқ.*| Чиройли кўркам қилиб ўрмоқ (соч ҳақида). *Тоблаб зулфин ўрган борми? Ёрман суҳбат қурган борми? Ёки бирга юрган борми?* «Равшан».

ТОБЛАНМОҚ I **тобламоқ** I *фл. мажҳ. н. Пўлат ўтда, одам меҳнатда тобланади.* Мақол. ▪ *Бригада аъзоси Субхон Дўстов Совет Армияси сафида таълим олиб, тобланган йигит.* Ф. Нуруллаев, Бўз йигит. *Саратон тафти одам этини пиширади, ҳечқиси йўқ, бир оз тобланасиз.* Й. Шамшаров, Енгиш.

ТОБЛАНМОҚ II **тобламоқ** II *фл. мажҳ. н. Тобланган ип.*

ТОБЛАТМОҚ I **тобламоқ** I *фл. орт. н. Ханжарни тоблатмоқ.*

ТОБЛАТМОҚ II **тобламоқ** II *фл. орт. н. Арқон тоблатмоқ.*

ТОБЛАШ I 1 **тобламоқ** I *фл. иш оти. Меҳнатда тоблаш. Кадрларни ғоявий жиҳатдан тоблаш.*

2 *махс.* Пўлатнинг қаттиқлигини ошириш учун қиздириб тез совутиш усули, суғориш. *Пўлатни сувда совитиб тоблаш. Тоблаш температураси. Тоблаш печи.*

ТОБЛАШ II **тобламоқ** II *фл. иш оти. Ипакни тоблаш.*

ТОБЛАШМОҚ I **тобламоқ** I *бирг. н.*

ТОБЛАШМОҚ II **тобламоқ** II *фл. бирг. н.*

ТОБОН [*ф-т*] *(биринчи о — чўзиқ) кт.* Ёрқин нурли, порлоқ. *Ул кун, жонон, юзни тобон айладинг, Абр ичинда ойни пинҳон айладинг.* Муқимий. **Моҳи тобон қ. моҳ.**

ТОБОРА *рвш* Вақт ўтган сари, иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса давом этган сари, борган сари, бора-бора; аста-секин. *Шаҳримиз тобора ободонлашмоқда. Қиш кириб кунлар тобора қисқаради. Нархлар тобора пасаймоқда.* ▪ *Чирчиқ тоғларидаги қорлар эриб, дарё суви тобора кўпая борди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Унинг вужудини қамраб олган ўт аста-секин пасайиб, кўнгли тобора совий бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТОБ-ТОҚАТ, тобу тоқат Сабр-тоқат, чидам, бардош. *Кутишга сира тоб-тоқат қолмади.* ▪ *Шомағдиевнинг қилиғи маълум: жаҳли чиқиб бир саннаб кетса, унинг чакагини босиш асов туяни чўктиришдек машаққат. Айниқса тўғри танқидга тоб-тоқати йўқ.* А. Муҳиддин, Ҳадя. *Отаси қул, онаси чўри бўлиб ўтгани етар, .. боламизнинг қул бўлишига тоб-тоқатим йўқ!* Н. Сафаров, Қатта карвон йўлда.

ТОБУЛГИ Раъногуллиларга мансуб, тоғли ерларда учрайдиган бута ўсимлик.

ТОБУТ [*а*] Дафн маросимида ўликни солиб мозорга елкама-елка кўтариб бориладиган тўрт дастали мослама. *Ўликни тобутга солмоқ.* ▪ *Жасад ювилиб, кафанлангандан кейин, пешинга яқин тобутни кўчага олиб чиқдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

♦ **Тобутим кўрсин** ўлганимда кўрай, асло кўрмай. *Мен бошқани севмайман.. Тобутим кўрсин ўша Бозоровни!* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Тахтдан тобутга тортмоқ** тахтдан туширмоқ, ағдармоқ.

ТОБУТКАШ [*а+ф-т*] 1 Бирга тобут кўтарувчиларнинг ҳар бири.

2 *кўчма* Яхши-ёмон кунларда бир-бирига ҳамдамлашувчи бир ерли кишилар. *Йўқ, қизим, ўйлаб гапиринг. Ман, қари одам, беш кунлигим борми, йўқми, бошқа шаҳарда мусофир бўлиб юраманми? Ахир менинг тобуткашларим бунда.* Мирмуҳсин, Умид.

ТОБУТСОЗ [*а+ф-т*] Тобут ясовчи уста; тобутчи.

ТОБУТХОНА [*а+ф-т*] Масжид ҳузуридаги тобут сақланадиган жой. *Мактабхона ва тобутхона деб аталадиган бир-бирига ўхшаш бу икки хунук бино ва бу ердан эшитилаётган шовқин Элмуроднинг вужудида кўп ёқимсиз таъсир қолдирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТОБУТЧИ *айн.* **тобутсоз.**

ТОВА [*ф-т*] Қовурма овқат пиширишга учун хизмат қиладиган, гир атрофи қайрилган ясси металл идиш. *Чўян печка устидаги каттагина товада қовурдоқ вижиллаб пишар эди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. *Кумликлар билан ўралган Хева шаҳри олов устидаги товадай қизий бошлади.* Мирмуҳсин, Чўри.

ТОВАР 1 *эк.* Айирбошлаш, сотиш учун ишлаб чиқарилган меҳнат маҳсулоти. *Капиталнинг товарга айланиши. Товар оборот.* **Товар хўжалиги** айирбошлаш, сотиш учун маҳсулот ишлаб чиқарадиган хўжалик.‖ **Товар маҳсулот** айирбошлаш, сотиш учун ишлаб чиқарилган маҳсулот. **Товар ғалла** айирбошлаш, сотиш учун ишлаб чиқарилган ғалла.

2 Савдо-сотиқдаги ҳар қандай мол. *Тақчил товарлар. Камёб товарлар.* **Товар станцияси** *т. й.* юк вагонлари келиб-кетадиган темир йўл станцияси.

ТОВАРДОРЛИК *эк.* Ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг товар сифатида айирбошланадиган, сотиладиган қисми билан хўжаликнинг ўзида истеъмол қилинадиган қисми ўртасидаги нисбат; ўз эҳтиёжидан орттириб, айирбошлаш, сотиш учун маҳсулот ишлаб чиқариш қобилияти. *Саноатнинг товардорлиги. Қишлоқ хўжалигининг товардорлиги.*

ТОВАРШУНОС Товаршунослик бўйича мутахассис.

ТОВАРШУНОСЛИК Савдо молларининг навлари, хусусиятлари, сифатлари ҳақидаги билимлар мажмуи ва уларни эгаллаган кишининг касби.

ТОВВА I *с. т.* Тавба; пушаймон. *Товва қилмоқ.*

ТОВВА II Ошиқнинг олчига қарама-қарши силлиқ томони.

♦ **Ошиғи товва** иши юришмаган, иши пачава. *Нега менинг ошиғим товва-ю, уники олчи? Унинг мендан нимаси ортиқ?* С. Анорбоев, Оқсой.

ТОВЛАМАЧИ Қишиларни товлаб, лақиллатиб кун кўрувчи; фирибгар. [*Сидиқ:*] *Муҳаббат севгини, ор-номусни товламачи бир савдогарга сотди, виждонни латта-путтага айирбош қилди.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ТОВЛАМАЧИЛИК **товламачи** *с. мавҳ. от. Товламачилик қилмоқ. Товламачилик билан кун кўрмоқ.*

ТОВЛАМОҚ I *с. т. айн.* **тобламоқ** I. *Қўлини ўтга товламоқ.* ▪ *Қишлоқ халқининг кўпчилиги далада эди. Гузарда ўн беш-йигирма чоғли — ўзини офтобга товлаб ётган ишёқмасларгина бор эди.* Ҳ. Шамс, Душман.

♦ **Меҳр товламоқ** меҳр қўя бошламоқ; меҳр уйғотмоқ. *Василахоннинг қоп-қора чарос кўзлари, камон қошлари Хадича холанинг меҳрини товлаб юборди.* Т. Алимов, Совға.

ТОВЛАМОҚ II *с. т. айн.* **тобламоқ** II. *Арқон товламоқ.* ▪ *Очилдов шаштидан қайтгандай мўйловини товлаб, мийиғида кулди.* А. Мираҳмедов, Ўт юраклар.

♦ **Бўйин товламоқ** *қ.* **бўйин** I.

ТОВЛАМОҚ III *айн.* **товланмоқ** IV. *Жувонинг тилла тишлари Хўжабековнинг кўз нурини олгудек бўлиб ялтиради, қирмизи товлаб турган оппоқ бетларидаги кулгичлари бирам жозибаликки.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТОВЛАМОҚ IV Алдаб, лақиллатиб бирор нарсасини ёки пулини олмоқ, юлмоқ, анойи қилмоқ, фириб бермоқ. *Лақмаларни товламоқ.* ▪ *Сен меҳнат қилмас экансан, демак бошқалар ҳисобига яшаяпсан, жамиятни товлаяпсан.* «Қ. Ўзбекистон», 1964, 7 март.

ТОВЛАНМОҚ I **товламоқ** I *фл. мажҳ. н.*

ТОВЛАНМОҚ II **товламоқ** II *фл. мажҳ. н.*

ТОВЛАНМОҚ III **товламоқ** IV *фл. мажҳ. н.*

ТОВЛАНМОҚ IV 1 Ранг-баранг тусланмоқ, жилваланмоқ. *Оқ сарғиш дур ва марваридлар пориллайди, ёқутлар,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

завҳарлар, ранг-баранг ёнади. Ҳаммаси бир-биридан гўзал товланади, ёнади. Ойбек, Қутлуғ қон. | Бир хил ёки ранг-баранг тусда ярқираб кўринмоқ, порламоқ. *Дарёларнинг сирин очган Сирдарё қизи, Товланади кўкрагида олтин юлдузи.* А. Пўлат. *Қор қалингина ёққан, фонарь шуъласида кўча оқ духобадай товланади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Хомток қилинган ишкомда ҳусайни узумлар олтиндек товланмоқда.* И. Раҳим, Ихлос. | Қип-қизариб ёки бошқа бирор тусга кириб яққол кўринмоқ, кўзга ташланмоқ. *Онахонинг кўзи дам секин, дам ҳаяжонланиб ҳикоя қилаётган Назокатнинг чироқ нурида товланган юзига тушди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Отабек, азбаройи бўғилиб кетганидан, кўкимтир товланган, қутидор безгаклардек титрай бошлаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Ўзини кўз-кўз қилмоқ, жилва қилмоқ. *Қурилишга қаҳрамон бўлиб келдингу, товусдай патларингни ёзиб, товландинг-да, кейин қочвординг.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. | Акс этмоқ, аксланмоқ. «*Саксон*» *ота кеккайиб, олифтанамо ўтирар эди, унинг узун чиройли соқолида, янги, Фарғонача одми шойи чопонида ўт шуъласи товланар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Нозик тон-оҳанглар билан ўзгармоқ.— *Кампир билан етти бола, ўн олти неварани катта қилганмиз, бироптасини чертган эмасмиз, ўғлим,— деди товуши товланиб чол.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

3 *кўчма* Турли тусга кирмоқ, ўзгармоқ. *Ҳали бу қурт бир тери ичида неччи товланиб, неччи ўзгаради. Айтинг, айтинг, охири бахайр бўлсин.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *Хамелеон сингари минг товланди ёв, Ҳар қишлоқ ўлкамда бўлди бугун ғов.* Ғ. Ғулом.

◆ **Меҳри товланди** меҳр қўя бошлади; меҳри уйғонди. [*Гулноз*] *уни* [*Ойнисани*] *кўрди, бағрида эркаланди, меҳри товланди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ТОВЛАНТИРМОҚ товланмоқ IV *фл. орт. н. Икки ўйинчи қиз, «қичиқ атлас» қўйлакларини машъаллар шуъласида товлантириб, кенг даврада рақсга тушди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТОВМИР *диал. айн.* **томир** 1, 8, 9.

ТОВОН I 1 Оёқ кафтининг орқа қисми. *Товоним оғрияпти.* ▪ *Роҳиланинг товонига тикан санчилгандек бўлди, кўзлари чақнади, фабрикага етиб қолганда таққа тўхтади.* А. Мухиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

2 Оёқ кийимининг шу жойга тўғри келадиган қисми. *Товони тешик маҳси. Товони қора пайпоқ.*

ТОВОН II [*ф-т*] Қелтирилган зарарни қоплаш учун тўланадиган ёки олинадиган ҳақ. *Товон олмоқ. Товон тўламоқ.* **Товонига қолмоқ** етказилган зарар учун тўловдор, товондор бўлиб қолмоқ. *Велосипедга эҳтиёт бўл, бузиб қўйсанг, товонига қоласан.* ▪ *Ишқилиб, янгамнинг юраги яхшими? Яна товонларига қолиб ўтирмайлик.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

◆ **Тирик товон** ўлик-тиригини кимсанинг устига ортиб олган киши. *Қийнаб қўяман деб ўйламаган эдим. Мен сизга тирик товон бўлдим* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар.

ТОВОНБАЛИҚ Чучук сувларда яшайдиган балиқларнинг бир тури.

ТОВОНДОР [*ф-т*] Етказилган зарар учун товон тўловчи; тўловдор. *Товондор бўлмоқ. Товондордан товон ундирмоқ.*

ТОВОР Фабрикада тўқилган, таги билан гулининг ранги бир хил ип ёки ипак газлама.

ТОВОҚ 1 Сопол коса. *Комил товоқларда қаймоқ ликопларда узум кўтариб кирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.— *Буви юзини сузиб турган сутли товоқни ерга қўйиб, нима деяпсан? — дегандай Муродга қарадилар.* А. Мирахмедов, Қулган чечаклар. | Умуман коса. *Чинни товоқ. Чора товоқ.* **Норин товоқ** норин сузиладиган катта коса ёки товоқ. ▪ *Отабек шошиб токчадан хитойи норин товоқни олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *диал.* Лаган. [*Ваҳоб*].. *бир товоқ хушбўй паловни келтириб олдимизга қўйди.* М. Мухамедов, Қахрамон изидан. **Чарх товоқ** катта гулдор сопол лаган.

3 *с. т.* Пластинка (патефон, радиола пластинкаси). *Эрталаб ҳосилотнинг хотини патефон товоғини сўраб чиқибди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

◆ **Тўққиз товоқ** *диал.* тўққиз-тўққиз.

ТОВОҚДАЙ, -дек Товоқ каби катта ва ялпоқ. *Мажлисда.. Чинор ҳам бетини товоқдай қилиб, йигитларга кўзини сузиб ўтиради.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ТОВОҚДОШ *кам қўлл. айн.* **ҳамтовоқ.**— *Биз..— деди отам,— ишнинг боришидан оқибати нима бўлишини сездик, агар товоқдошларимизга қарасак, ўшанча турли-туман лаззатли таомлар олдидан оч қорин билан шаҳарга қайтишимизни билдик.* Айний, Эсдаликлар.

ТОВОҚ-ҚОШИҚ Овқат сузиладиган ва ейиладиган идиш-оёқ. *Товоқ-қошиқни ювмоқ.* ▪ — *Олдин айтчи,— товоқ-қошиғини бир четга суриб деди кампир,— нимага шошасан?* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТОВСАҒИЗ Тоғли районларда бўладиган каучукли кўп йиллик ўсимлик.

ТОВСИЛАНМОҚ *айн.* **товсилмоқ.** *Қоронғи тушиб Юнусжонни кўргани келган одамларнинг оёғи товсиланди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шорахмедов, Ота.

ТОВСИЛМОҚ Сийраклашиб, камайиб қолмоқ, тортилмоқ. *Сув анча товсилиб қолди.* ▪ *Умматали кўчага чиққанда тун соат ўн бир бўлиб қолган, одамлар ҳаракати анча товсилган эди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. | Босилмоқ. *Терим сурони товсилиб, сал нафасни ростлаганларидан кейин, Қодиржон: «Энди хотиним билан маслаҳатлашишга фурсат етди», деб билди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ТОВУС [*а*] Кирговуллар оиласига мансуб, ранг-баранг патли, эркакларида думи елпиғич шаклли чиройли қуш. *Мода товус.* ▪ *Товус каби айлаб хиромон, Рақсга тушди бир гўзал жонон.* Э. Воҳидов.

ТОВУТ *с. т.* Тобут.

ТОВУТҚАШ *с. т.* Тобуткаш.

ТОВУШ 1 Гапириш, куйлаш, қичқириш, йиғлаш ва ш. к. вақтида юзага келадиган ва эшитиш органлари қабул қилиб оладиган овоз; садо, сас. *Мунгли товуш. Йиғи товуши. Шамолли кун қичқирма, товушинг зое кетади.* Мақол. ▪ *Қорайган том бўғотларида қўноқлаётган чумчуқлар қулоқни тешгудай товуш билан чирқиллашади. Мачит томонидан сўниқ азон товуши эшитилади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Отабек товуш эгасини таниди. Бу мажнуна Зайнаб эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Тўхта! — Мингбоши даҳшатли товуши билан қичқирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Қани, ҳо, йигитлар! Ишга! Ишга, азаматлар! — деган товуш эшитилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.— *Олимхон ака,— деди ялинган товуш билан Танти,— Салим ўз дадаси билан ҳазиллашмоқчи.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Товуш бермоқ** товуш чиқариб ўзини, борлигини билдирмоқ. *Мен бошда индамай биқиниб турдим, кейин товуш бердим.* Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан. **Товуш чиқармоқ** 1) овозини эшиттириб гапирмоқ (ўқимоқ ва ш. к.). *Хатни товуш чиқариб ўқимоқ.* ▪ *Чол ўтирган ерида товуш чиқарди: — Ўртоқ Нурматовнинг ўзлари айтсинлар!* А. Қаҳҳор, Мунофиқ; 2) индамоқ, бирор нарса демоқ, гапирмоқ. *Саид Жалолхон товуш чиқармай, унинг ёнига бориб ўтирди.* А. Қаҳҳор, Башорат. **Товушингни ўчир** жим бўл.— *Жим! — муштини кўтарди Ёрмат.— Товушингни ўчир, худо ҳаммага ақл улашганда сен қай гўрда эдинг!* Ойбек, Қутлуғ қон. **Товушинг ўчгур** *қарғ.* ўлгур. *Хотин йиғлагудай бўлиб, ташқарига чиқди, яна кирди, яна чиқди... Қани энди, бу «товушинг ўчгур» бола юпанса!* А. Қаҳҳор, Хи-хи. **Бор товуш(и) билан** *ёки* **товуши борича, товушини баралла қўйиб** овози борича, энг қаттиқ, баланд овози билан. *Бор товуши билан қичқирмоқ.* ▪ *Мутал товушини баралла қўйиб сўзлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Маълум сифатларга эга бўлган овоз. *Баланд товуш. Мусиқий товуш.* ▪ *Одамлар жонланди. Баъзилари чиндан, баъзилари эса ҳазил-мутойиба билан Охуннинг товушини мақташди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Механик тебранишлар натижасида юзага келадиган ва қулоқ эшитадиган ҳар қандай овоз, садо. *Оёқ*

www.ziyouz.com kutubxonasi

товуши. Тасир-тусир ўқ товуши. Гудок товуши.

3 Шовқин; шовқин-сурон. [*Мулладўст:*] *Эшитяпсизми?* [*Қози:*] *Ҳа, жуда ҳайронман, нима товушлар? Бошим қотди, ақлим йўқ!* Ҳамза, Майсаранинг иши. [*Мамат Холисхонга:*] *Товуш қилма, ўласан! Мана шу чуқур.. сенинг учун қазилди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

4 *физ.* Ҳаво ёки бошқа бир муҳит зарраларининг тўлқинсимон тебранма ҳаракатлари. *Қулоқ эшитмайдиган товушлар. Товуш тезлиги. Товуш назарияси.*

5 *лингв.* Талаффузда сўзнинг энг содда элементи. *Унли товушлар. Ундош товушлар. Сирғалувчи товушлар.*

6 *кўчма кам қўлл.* Сайловларда ёки бирор масалани ҳал этишда ўз фикрини билдириш ҳуқуқи ва усули; овоз. *Мулла Обид бир товушдан, аммо Усмон полвон икки қарши билан колхоз идорасига сайланиб ўтадилар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТОВУШЛИ 1 Товушга эга бўлган. *Майин товушли хонанда.* ▪ *Бу ерда у машҳур Иван Самариндан — юзини қизғиш тук босган, ингичка товушли кўримсизгина жангчидан — душман автоматини ўрганди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *физ.* Товуш ҳосил қилувчи, товуш ўтказадиган. *Товушли тўлқинлар. Товушли тебранмалар.*

3 *кам қўлл. айн.* **овозли.** *Товушли кино.*

ТОВУШСИЗ 1 Товуш чиқармайдиган, индамас. ‖ *Товушсиз ғилдирамоқ.* ▪ *Қалин қор билан қопланган қабрга бошини қўйиб Йўлчи товушсиз, лекин бутун ўғиллик муҳаббати билан узоқ йиғлаган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *физ.* Товуш ҳосил қилмайдиган. *Товушсиз тўлқинлар.*

3 *кам қўлл. айн.* **овозсиз.** *Товушсиз кино.*

ТОВУШҚОН *диал.* Қуён. *Оқ товушқон.* ▪ [*У*] *ўзи учун уя ясашга киришган товушқондай қумни тирнайбошлади.* Айний, Қуллар.

ТОВУҚ 1 Гўшти, пати ва тухуми учун боқиладиган урғочи уй паррандаси. *Сертухум товуқ. Курк товуқ. Товуқ катаги. Товуқнинг тушига дон киради.* Мақол. **Бир товуққа ҳам сув керак, ҳам дон керак** тирикчилик учун кишига ҳамма нарса керак, деган маънодаги мақол. **Ола товуқ сомон сочар, ўз айбини ўзи очар** ўзининг ёки яқинларининг айбини гапириб юрадиган одам ҳақида айтиладиган мақол. **Думи юлинган товуқдай** *қ.* **дум** 1. **Оёғи куйган товуқдай** *қ.* **оёқ** I. ‖ Шу парранданинг гўшти (овқат, масаллиқ сифатида). *Қовурилган товуқ. Товуқни есанг, бир ейсан, тухумини есанг, минг ейсан.* Мақол.

2 Баъзи қушларнинг модаси, макиён. *Қирғовулнинг товуғи.*

3 *диал.* Тунда хўроз қичқириши билан белгиланадиган вақт. *Бир товуқ ўтганда ётдик.*

4 Мучал йил ҳисобида ўнинчи йил номи. *Унинг йили товуқ.* **Товуқ йили** мучал йил ҳисобида ўнинчи йил (*қ.* **мучал**).

ТОВУҚБОҚАР Товуқларга қаровчи, уларни парваришловчи киши. *Паррандачилик фермасининг товуқбоқарлари.*

ТОВУҚХОНА Товуқлар турадиган каталак ёки махсус бино. *Колхоз товуқхоналари.*

ТОВУҚЧИЛИҚ Товуқ боқиш ва унинг маҳсулотларини етиштириш иши. *Товуқчиликни ривожлантирмоқ. Товуқчилик фермалари.*

ТОВЧА *с. т.* Токча.— *Қачон келсангиз, пулингиз мана бу товчадаги халтада туради,— дебди қози.* «Эртаклар».

ТОЖ [*ф-т*] 1 Шоҳларнинг ҳукмронлик рамзи бўлган, қимматбаҳо тошлар қадалган зийнатли бош кийими. *Шоҳларнинг бошида тилладан тожи, Неча шаҳарлардан олади божи.* «Фольклор». *Емирилди кўҳна дунё, янги жаҳон туғилди, Тахт синди, тож тўкилди, дориламон туғилди.* С. Абдулла. **Соҳиби тож** тож эгаси, тахт эгаси, тождор, ҳокими мутлақ. **Тожи давлат** давлат тожининг соҳиби, ҳокими. [*Мулладўст:*] *Тақсирим, бизнинг тожи давлатимиз жанобингиз-да.* Ҳамза, Майсаранинг иши. **Тожу тахт** *ёки* **тахту тож** ҳукмронлик рамзи; ҳокимият, давлат. *Бу ўт учқунлари .. яқинларда бирдан алангаланиб юзага чиқади, амирнинг тахту тожини, унинг ҳомийлари билан бирга куйдириб кул қилади.* Айний, Дохунда.

2 *айн.* **гултож.**

3 Баъзи қушларнинг бошидаги этдор ўсимта. *Хўрознинг тожи.* ▪ *Келин дарҳақиқат ёш, лекин худди қизиқчиликка семиргандай юм-юмалоқ; эгнида енгсиз қизил кўйлак, бошида попушакнинг тожига ўхшаган, лекин қизил шляпа.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

4 *астр.* Қуёш атрофидаги, кун тутилиш пайтларида яхши кўринадиган ёриқ гардиш. *Қуёш атмосферасининг учинчи, энг қалин ва энг сийрак қатлами Қуёш тожи дейилади.* «Астрономия».

5 *тех.* Гупчакка ёки бошқа асосга ўрнатиладиган гардишсимон қисм. *Шестерня тожи.* ‖ *Тож шестерня.*

ТОЖДОР [*ф-т*] 1 Тож-тахт соҳиби, тож кийган, тахтга ўтирган ҳокими мутлақ; подшо. *Элимда подшоман бир ўзим тождор, Беҳад киши турар менга хизматкор.* «Эрали ва Шерали».

2 Бошида тожи, ўсимтаси бўлган; тожли. *Тождор хўроз.*

ТОЖИК *қ.* **тожиклар.** *Тожик тили.* ‖ *Тожик аёл.*

ТОЖИКЛАР Тожикистон ССРнинг асосий аҳолисини ташкил этган, эроний тиллардан бирида сўзлашувчи халқ; тожик халқи.

ТОЖИКЧА 1 Тожикларга, тожик халқига, унинг алифбеси, тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Тожикча ўйин. Тожикча одатлар.*

2 Тожик тили. *Сиз тожикча(ни) биласизми?* ‖ *Тожикча гапирмоқ.*

ТОЖИР [*а*] *эск. кт.* Тижоратчи, савдогар. *Кими кўрсам менинг дардимдин ортиқ дардини сўйлар, Ажаб мотамсаросен тожиру карвонни йиғлатдинг.* Моҳзода Бегим.

ТОЖИХЎРОЗ [*ф-т*] *кам қўлл. айн.* **гултожихўроз.**

ТОЖЛИ *айн.* **тождор** 2. *Тожли каптар.*

ТОЖСИМОН Тожга ўхшаш, тож шаклидаги. *Тожсимон гайка (тех.).* ▪ *Куркаларнинг тумшуғи устида ғудда-ғудда тожсимон ўсимтаси бўлади.* «Зоология».

ТОЖ-ТАХТ, тожу тахт *қ.* **тож** 1.

ТОЗ 1 Бошнинг сочсиз тақир ёки кал ери. *Бошим — тоз, кўнглим — ноз.* Мақол.

2 Шундай бош ва шундай бошли одам, кал. *Тоз тарангунча тўй тарқалар.* Мақол.

ТОЗА [*ф-т*] 1 Кир, чанг, ифлослик ва ш. к.дан холи; озода, покиза. *Тоза идиш. Тоза кийим. Тоза уй.* ‖ *Тоза кийинмоқ.* ▪ *Аъзойи баданимни Хўп яхшилаб кутаман Тирноғимни, тишимни Доим тоза тутаман.* Уйғун. | Беғубор, соф, мусаффо. *Тоза ҳаво. Янги кўза — суви тоза.* Мақол. ▪ *Тоза ҳаво, тоза сув, Озод Ватан сеники. Ёп-ёруғ мактабларда Илм ила фан сеники.* Ғ. Ғулом. | Бекамкўст, чала қолган ёки дағал ишланган жойлари йўқ. *Тоза юза.* ‖ *Тоза қирилган соқол. Тоза супурилган уй.* ▪ *Пахта терсанг тоза тер, Чаноғида қолмасин. Чечан теримчи қизлар Кўлинг синсин демасин.* «Қўшиқлар». **Тоза иш** бажарганда қўл-бетни, уст-бошни кир қилмайдиган иш, озода иш.— *Мавлоно, сиз кўп янглишасиз, ҳунарларнинг ифлос, тозаси бўлмайди,— деди Аваз Соҳибийга.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Аралашмалардан холи; соф, асил. *Тоза олтин.* ▪ *Мана бу дурми? Жуда тоза экан, Нури опамда ҳам бор-а?* Ойбек, Кутлуғ қон. *Бир хил молекулалардан тузилган моддалар тоза моддалар дейилади.* «Химия». | Юқори навли, аъло сифат. *Гулнор келгач, у Йўлчи билан қизга шивирлади: — Мана бу жуда тоза чой.* Ойбек, Кутлуғ қон. | Ҳирилдоқ ва ш. к. камчиликлардан холи, жаранглаб чиқадиган товуш, овоз ҳақида. *Ошна ашулаларнинг дилрабо куйи, ҳофизнинг тоза ва ширали овози Элмуроднинг юрагига баҳор нашъаларидек қуйилди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 *кўчма* Доғ тушмаган, булғанмаган; соф, пок. *Тоза виждон. Тоза ном. Тоза қалбда доғ бўлмас.* Мақол. ▪ *Мурзин янада қизишиб, бўртиб, давом этди: — Мен уни яхши биламан. У яхши қиз, кўнгли тоза.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

4 *рвш* Жуда ҳам, роса. *Тоза чарчадик. Сизни тоза кутдик.* ▪ *Йигит-қизлар холанинг гапларига тоза кулишди.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *Тоза чакаги тинмаган одам экансан-ку!* Н. Сафаров, Уйғониш.

◆ **Палаги тоза** уруғ-аймоғи, авлоди ва оила аъзоларидан ибрат олса бўладиган; намунали, зотли. [*Пўлат:*] *Греховнинг палаги тоза эмас.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ТОЗАЛАМОҚ 1 Кир, чанг, ифлослик ва ш. к.дан холи қилмоқ. *Тиш тозаламоқ. Идишларни тозаламоқ. Уйни тозалаб супурмоқ.* ▪ *Йўлчи уларга беда ташлади. Кейин курак ва супурги олиб отхонани тозалай бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Аралашмалардан, кераксиз, ортиқча нарса ёки қисмлардан холи қилмоқ. *Спиртни тозаламоқ. Ёнғоқ тозаламоқ. Гуруч тозаламоқ. Далани гўзапоялардан тозаламоқ.* ▪ *Анвар гулларни суғориш, ўтларни юлиб тозалаш вазифаларини ўзи бажарди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Йўлчи йўғон қамиш топиб, ичини тозалаб, бир қаричдан мўлроқ қирқиб олди-да, унга нўхат сиғадиган бирнеча тешиклар ясади: «Мана бу най», деди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Арава Симхаевнинг пахта тозалайдиган заводи олдида турар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Номақбул киши, нарса ва ш. к.дан холи қилмоқ. *Онгни ўтмиш сарқитларидан тозаламоқ. Экин майдонини бегона ўтлар ва зараркунанда ҳашаротлардан тозаламоқ.* ▪ *У [Тўқсонов] биринчи галда ўз қарамоғидаги идораларни «тозалаб», одамларни янгилашга киришади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Полк муқаддас ўлкани қадам-бақадам фашистлардан тозалаб, Днепрга яқинлашяпти.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ТОЗАЛАНМОҚ 1 **тозаламоқ** *фл. мажҳ. н. Ялтиратиб тозаланган идиш-товоқ. Тозаланган сув. Тозаланган пахта. Дала ёввойи ўтлардан тозаланди.* ▪ *Доя келгандан сўнг, ичкари ҳовли эркак зотидан тозаланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тустовуқлар тозаланиб тузланганда Қутбиддиновнинг феъли айниди.* А. Қаххор, Ўжар.

2 **тозаламоқ** 2 *фл. ўзл. н. У яхшилаб ювинди, тозаланди.*

ТОЗАЛАТИЛМОҚ **тозалатмоқ** *фл. мажҳ. н. Зовурлар вақтида тозалатилди.*

ТОЗАЛАТМОҚ **тозаламоқ** *фл. орт. н. Кийимни тозалатмоқ. Этик тозалатмоқ. Ариқларни тозалатмоқ.* ▪ *Юсуфбек ҳожининг ўзи иш бошида туриб, Ойбодоққа ташқари ҳовлини тозалатар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТОЗАЛАТТИРМОҚ **тозалатмоқ** *фл. орт. н.*

ТОЗАЛАШМОҚ **тозаламоқ** *фл. бирг. н. Ҳашарчилар кўчаларни тозалашди.* ▪ *Улар [чумчуқлар] бир-бирларини қувишиб ўйнашар,.. тумшуқчаларини шохга уриб тозалашар,.. яйрашар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТОЗАЛИК 1 **тоза** 1—3 *с. белги оти. Кийимнинг тозалиги. Уйнинг тозалиги. Виждоннинг тозалиги. Кийимни тозаликда сақла, обрўни ёшликдан!* Мақол. ▪ *Ўз тозалигини қандай исбот қилишни билмаган, онасини ишонтиришдан ожиз Гулнор, кўз ёшлар билан хўл бўлган юзларини кир, чанг наматга суриб йиғлаб ётди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ҳодалик қоидалари, талаблари. *Тозаликни сақламоқ. Тозаликка риоя қилмоқ.*

ТОЗАЛОВЧИ 1 **тозаламоқ** *фл. ш оти. Ариқ тозаловчилар.*

2 Тозалаш иши билан шуғулланувчи мутахассис, ишчи. *Пахта тозаловчи ишчи. Этик тозаловчи.* ▪ *Жумабой деган бир бўйдоқ укаси трамвай изини тозаловчи ишчи эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТОЗИ [*ф-т*] 1 Оёқлари ингичка, тумшуғи узун, хипча, югурик ов ити. *Ҳар ернинг тулкисини ўз тозиси билан овлар.* Мақол. **Този ит** *айн.* **този** 1. *Хоҳласа, қарчиғайни қўлига қўндириб, този итни эргаштириб, одамлари билан тоққа чиқиб кетарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Чопқир от, тулпор. **Асби този** *айн.* **този** 2. *Майдонда ўйнатган асби тозинғни.* «Равшан».

◆ **Танлаб-танлаб тозисига учрамоқ** *қ.* **танламоқ.**

ТОИНКИ [*ф-т*] *биркт. боғл.* 1 *айн.* **токи.** *Қаттиқроқ гапиринг, тоинки ҳамма эшитсин.* ▪ — *Қаландарбоши эшикдан майда талқин бошлаб кирди. Тоинки жаноб эшонга бизнинг келганлигимиз маълум бўлсин,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 Ҳатто, ҳатга довур. *Тўйда ҳамма, тоинки чоллар ҳам ўйинга тушиб кетди.*

ТОИФА [*а*] 1 Аҳоли табақаси, группаси. *Савдогарлар тоифаси. Бадавийлар тоифаси.* ▪ *Билармидинг, эй талончи тоифа, меҳнат аҳли қайрамоқда қиличин!* Шайхзода. *У тўйбошиларга олдиндан уқдириб қўйган эди: «Тартиб бузилмасин, ҳар тоифани ўз вақтида, ўз ерига ўтқазиш, ўзига яраша кутиш керак».* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Хил, тур. *Раҳим домла кабилар чумчуқдан қўрқиб тариқ экмайдиган тоифасидан.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Маҳкам майда-чуйда нарсалар учун уришавермайдиган, уришса ҳам жуда қаттиқ уришадиган тоифадан эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 *с. т.* Жинс. *Мирзакаримбой .. жиддий равишда гапириб кетди: — Хотин тоифасининг ақли қисқалиги ҳаммага маълум нарса.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТОИФИ [*ф-т<а*] Меваси қизил ва йирик узум навларидан бири. *8 гектар токзордаги «Нимранг», «Сояки», «Тоифи» .. каби узум навларининг ҳар гектаридан 25 центнерга етказиб, ҳосил йиғиб олинди.* С. Ёқубов, Олов қалблар. | Шу узумдан қилинган вино номи.

ТОЙ I 1 Отнинг икки яшардан кичик боласи. *Саман той. От босмаган ерни той босади.* Мақол. *Кун ҳисобин ой олар, бедов ўрнин той олар.* Мақол. *Тойчани «той» деб хўрлама, эрта-индин от бўлар.* Мақол.

2 Болаларга нисбатан эркалаш маъносини билдиради. *Унинг узоқ юртида, қуёш ва гуллар диёри Ўзбекистонда қолган дуогўй кампир онаси уни — ёлғиз ўғлини эркалар экан, ҳар вақт: «Рустам тойим! Арслон тойим!» деб атамасмиди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Баъзи атоқли отларнинг таркибий қисмига кириб ёки эркалатиш учун уларга қўшиб айтилади, мас. *Холтой, Ўринтой, Ҳалимтой.*

ТОЙ II [*ф-т*] Қатта тўп қилиб тахлаб ёки босиб боғланган мол ва шу тарздаги мол ўлчови. *Пахта тойлари. Беш той газлама. Той қилмоқ.* ▪ *Бўриев кеча у [Самандаров] билан куни бўйи базада қоп, той, яшик, бочкалар орасида ивирсиди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Пудратчи уни ишга олиб, той пахта ташишга қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТОЙДИ Болаларнинг ошиқ ўйинларидан бири (бунда рақибнинг чиккa ёки пукка ошиғини ўз ошиғи билан уриб тойдирган ютади). *Кўзларида маъносиз бир илтифот, Гўёки у, Аллакимдан ранжипти; Ҳалигача Мактаб, ўқиш унга ёт. Машғулоти: «Тойди билан ачипти».* Ғ. Ғулом.

ТОЙДИРИЛМОҚ **тойдирмоқ** *фл. мажҳ. н. Тўғри йўлдан тойдирилмоқ.*

ТОЙДИРМОҚ **тоймоқ** *фл. орт. н. Ҳолдан тойдирмоқ. Йўлдан тойдирмоқ.*

ТОЙИЛИШМОҚ **тойилмоқ** *фл. бирг. н.*

ТОЙИЛМОҚ *айн.* **тоймоқ** 1, 2. *Тойилиб йиқилмоқ. Бўсағадан тойилсанг, тўрга ўтма!* Мақол. ▪ *Қор ёғмоқда, оёқ ости музлаган. Йўловчи ҳар қадамда бир тойиларди.* Айний, Эсдаликлар. *Йўлканинг ғишт терилган қисмидан ўнқир-чўнқир ерга ўтишда Нуқра холанинг оёғи тойилиб кетди.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ТОЙИЛТИРМОҚ **тойилмоқ** *фл. орт. н. Мана шу лой баъзан тойилтиради, баъзан йиқитади.* А. Қаххор, Қўшчинор.

ТОЙИШМОҚ **тоймоқ** *фл. бирг. н. Отлар ҳар қадамда тойишарди. Улар ҳеч нарсадан тойишмасди.* ▪ *Мана шу кўчамизда ёмон одамлар бор экан. Улар бировни ўлдириб кетишдан ҳам тойишмайди.* Мирмуҳсин, Умид.

ТОЙЛАМОҚ I *кам қўлл.* Қулунламоқ, туғмоқ (бия ҳақида).

ТОЙЛАМОҚ II Той-той қилиб тахлаб, босиб боғламоқ, той қилмоқ. *Газмолларни тойламоқ. Тойлаш машинаси.* ▪ *Мана икки ойдан бери завод гумбурлаб ишлаяпти, далалардан*

www.ziyouz.com kutubxonasi

келаётган қанор-қанор пахталарни пайдар-пай тозалаб, тойлаб ташлаяпти. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТОЙЛАНМОҚ тойламоқ II *фл. мажх. н. Тойланган газлама.* ▪ *Каналга сув бойлансин, Чўллар боққа айлансин, Янги ерлар очилиб, Оқ олтинлар тойлансин.* «Қўшиқлар».

ТОЙЛАТМОҚ тойламоқ II *фл. орт. н. Пахталарни тойлатмоқ.*

ТОЙЛОҚ 1 Қичкина той, тойча. 2 Эрка, эркатой (фақат болаларга нисбатан). *Келингиз, тойлоқларим, Қайдан шамол учирди? Имтиҳонлар муборак, Нечанчига кўчирди?* Қ. Муҳаммадий.

ТОЙЛОҚДАЙ, ◂дек Кап-катта, давангирдай (фақат болаларга нисбатан). *Тўққизинчи синфга кўчганимизда Ғойибжон тойлоқдек бола эди.* М. Жўра, Изтироб.

ТОЙМАС 1 Олинган йўлдан, мақсаддан қайтишни, тойишни билмайдиган, қўрқмас. *Чинакам севишганлар шунақа бўлишади, тоймас бўлиб қолишади, уларга оламда бир-бирларидан бошқа кимса кўринмайди.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда.

2 Тоймас (*эркаклар исми*).

ТОЙМОҚ 1 Силлиқ юзада монесиз сурилиб, сирғаниб кетмоқ; тойғанмоқ. [*Холжон хола*] *алпон-талпон қадам қўйиб чиқар экан, бирдан бўшашиб, оёғи тойиб, йиқилиб тушди.* Ғайратий, Довдираш. *Кўча ва томлар қордан оқара бошлаган. У сирпаниб, тойиб хизматкорхонага жўнади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Четга чиқмоқ, адашмоқ, озмоқ. [*Қодир:*] *Хотиржам бўлинг, партия йўлидан қилча ҳам тоймаймиз.* Уйғун, Навбаҳор. *Оёғим сал тойдими, бас, бурнимни ерга ишқайдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 (*фақат бўлишсиз ф-да*) Қайтмоқ, тап тортмоқ. *У ҳеч нарсадан тоймайди.* ▪ *Бориб турган шум, тошюрак бола эди, муштдек бошидан жониворларни қийнаб ўлдиришга ўрганган.. одам ўлдиришдан ҳам тоймайди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

♦ **Гапдан (*ёки* тилдан) тоймай** бир гапдан қайтмай. *Ўзбек ойим бир гапдан тоймай, «кетиши уят, Отабек уч йил қатнаганда, қизингиз бир йилгина Тошкентда турса нима қипти...» каби сўзлари .. бир мақомда айтилиб турди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кўзин ўймай, қайтмас юрган йўлидан, Наҳ уради, ҳеч тоймайди тилидан.* «Ёдгор». **Жаддига тоймоқ** кимсанинг қилмиши учун айбдор бўлиб қолмоқ, жавоб бермоқ. *Қилгиликни Сидиқжон қилди-ю, жаддига биз тойиб кетдик-да.* Н. Сафаров, Уйғониш. **Ҳолдан тоймоқ** тинка-мадори, силласи қуриб ўлар ҳолатга етмоқ. *Йўловчилар Устюрт саҳросида ўн беш кун йўл юриб тоза чарчадилар, туялар ҳам ҳолдан тойди.* М. Осим, Элчилар.

ТОЙ-ТОЙ Тойлари тахланиб кетган, беҳисоб кўп. *Той-той пахта.* ▪ *Дўкон ичида той-той атлас, шоҳилар ўртасида семиз баззоз чой ичиб ўтирарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

♦ **Той-той турмоқ** *диал. айн.* **ғоз-ғоз турмоқ** *қ.* **ғоз-ғоз.** *Омонтойнинг қизи Бўстонхон той-той турадиган бўлиб қолибди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

ТОЙЧА 1 **той** I 1, 2 *с. кичр.-эркл. Бир яшар тойча. Тойчани «той» деб хўрлама, эрта-индин от бўлар.* Мақол. *Мол доктори бўламан; Колхозимнинг чорвасин Жуда яхши кўраман — Қўзи, улоқ, тойчасин.* Қ. Муҳаммадий.

2 *кўчма* Эрка, эркатой, тойлоқ (фақат болаларга нисбатан). *Хўш, колхозда ўзинг нима қиляпсан, тойчам.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТОЙЧИ Мол тойловчи ишчи. *Пахта тозалаш заводининг илғор тойчилари.* ▪ *Баҳўр билан бирга Рафаэлнинг илгариги заводида ишлаяпман. У слесарлик қиляпти. Мен эсам тойчиман.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ТОЙЧОҚ той I 1, 2 *с. кичр.-эркл. Бир кун кўрмаганига саман йўрға уйда қолган тойчоғини эслаб кишнаяпти.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Иккинчидан, тойчоғим, «Аъло» олгин ҳар фандан. Барча ошна-оғайнинг Ўрнак олсинлар сендан.* З. Диёр.

ТОЙҒАНИШМОҚ тойғанмоқ *фл. бирг. н. Болалар тойғанишиб бир-бирининг устига йиқилди.*

ТОЙҒАНМОҚ 1 *айн.* **тоймоқ** 1. *Тойганиб йиқилмоқ.*

2 Сирпанчиқ отмоқ, сирпанмоқ. *Болалар яхмалакда тойғанишяпти.*

ТОЙҒАНОҚ Монесиз сирғаниб кетадиган даражада силлиқ, сирғанчиқ, тойғоқ. *Тойғаноқ йўл.* || *Кўчалар тойғаноқ.*

ТОЙҒАНТИРМОҚ тойғанмоқ *фл. орт. н. Яхмалак одамни тойғантириб юборяпти.*

ТОЙҒАНЧОҚ *айн.* **тойғаноқ.**

ТОЙҒОҚ *айн.* **тойғаноқ.** *Тойғоқ йўл.*

ТОК I [*ф-т*] Узум ўсимлиги. *Уч туп ток. Ток очмоқ. Токни кўммоқ. Бир туп ток эксанг, бир туп тол эк.* Мақол. ▪ *Ҳовлининг ёнида чорбоғ, чорбоғда раста-раста қилиб ҳавозага кўтарилган токлар.* С. Айний, Қуллар. **Ток оши** коватоки солинган ош.

ТОК II [*р*] Электр зарядининг оқими; электр. *Ўзгарувчан ток. Ўзгармас ток. Кучли ток. Кучсиз ток. Электр токи. Кнопкани босиб токни уламоқ.* ▪ — *Икки қўлини бурнига суқиб қайтса-я? — Шербек бу фикридан ток урғандай сесканди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТОКАЙ(ГАЧА) Қачонгача, қай вақтгача. *Мен токай бетимнинг қалини — жонимнинг ҳузури деб, фермада товуққа дон сепиб, тухум тераман.* А. Мираҳмедов, Ўт юраклар. [*Йўлчи:*] *Чидай олмадим, мулла ака, .. мен ҳам одам фарзанди, токайгача тепки ейман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТОКАРЛИК токарь *с. касб оти. Токарлик станоги. Токарлик қилмоқ. Токарликни ўрганмоқ.*

ТОКАРЬ [*р*] Металл ёки ёғоч йўниш станогида ишловчи мутахассис, ишчи. *Абдушукур Қодиров оддий ишчи — токарь.* Ў. Ҳошимов, Пўлат чавандоз.

ТОКБУР [*ф-т*] *диал.* 1 Ток кесувчи мутахассис боғбон.

2 Ток кесадиган махсус қайчи, ток қайчи.

ТОКЗОР [*ф-т*] Нуқул ток ўсимлиги билан банд ер, майдон, боғ. *Колхоз токзорлари.* ▪ *Ана йўлнинг иккала бети бўйлаб, сахий қуёш нурини беармон эмиб, ястаниб ётган токзорлар орқада қолди.* С. Анорбоев, Колхоз кишилари.

ТОКЗОРЛИК *кам қўлл. айн.* **токзор.**

ТОКИ [*ф-т*] *биркт. боғл.* ǂ Бош гапда ифодаланган иш-ҳаракатнинг эргаш гапда ифодаланган мақсадга қаратилганлигини англатади, бунда эргаш гап кесими, кўпинча, буйруқ майли формасида келади. *Қаттиқроқ гапиринг, токи ҳамма эшитсин.* ▪ *Бизнинг мақсадимиз кишиларга онг, тушунча бермоқ, токи ҳар бир киши яхшилик ва ёмонликни, оқу қорани ўзи ажрата оладиган бўлсин!* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *с. т. айн.* **то** 2. *Ҳамма, токи қариялар ҳам ишга тушиб кетди.*

ТОКИЛОН Қалтакесакка ўхшаш, кул ранг, тез югурадиган, ўтлоқларда яшайдиган жонивор.

ТОКСИН [*р*<*грек*] *биол., мед.* Баъзи микроорганизмлар, шунингдек, баъзи ҳайвон ва ўсимликлар чиқарадиган заҳарли моддаларнинг умумий номи.

ТОКЧА 1 Маҳаллий уйларда идиш-товоқ ва бошқа анжомлар қўйиш учун деворга ўйиб ишланган махсус жой. *Элмурод кўрпачага ўтирди. Сўнгра ёни-верига кўз югуртирди. Кичкина токчаларга ранг-баранг чинни ва сопол косалар терилган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *айн.* **полка** 1. *Ичкари уйдаги тартибсиз китоб токчалари қия очиқ эшикдан кўриниб турибди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ТОКЧИЛИК *кам қўлл. айн.* **узумчилик** 1, 2. *Токчилик совхози.*

ТОЛ I Ингичка узун баргли, сурх новда отиб ўсадиган дарахт ёки бута. *Қора тол. Самбит тол. Сариқ тол. Ёмон арида бол бўлмас, сувсиз ерда тол бўлмас.* Мақол. *Тол ёғоч маданг бўлмас, бегона даданг бўлмас.* Мақол. ▪ *Ҳовли ўртасида чирик гавдаси ўрадай ўпирилган, қари баҳайбат бир туп тол.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Сиз айтган (катта) толлар кесилиб кетган** «у вақтлар ўтиб кетган, ҳозир бутунлай бошқа замон, тартиб-қоидалар ҳозир бутунлай бошқа» каби маъноларда ишлатиладиган матал. *Сиз хотин-қизларни ерда ётган тош деб ўйлардингиз. Йўқ, сиз айтган толлар кесилиб кетган!* А. Муҳиддин, Ҳадя.

ТОЛ II *диал.* Толйм. *Қора зулфим эшилгандир тол-тол.* «Муродхон».

www.ziyouz.com kutubxonasi

ТОЛ III [*р*] *ҳарб.* Мина ва снарядлар ичига қўйиладиган кучли портловчи модда.

ТОЛА 1 Йигириш, газмол тўқиш ва ш. к. мақсадлар учун ишлатиладиган жуда ингичка, пухта табиий ёки сунъий материал. *Ипак толаси. Жун толаси. Сунъий тола.* ▪ *Биз терган пахтанинг ҳар бир толасин Ёвузлар бўйнига айлагил сиртмоқ.* Ғайратий. **Соч толаси** сочнинг ҳар бир мўйи, қили. *Элмурод бошидан шапкасини олди. Майин қир шабадаси унинг тердан намланган соч толаларини елпий бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *тех.* Турли қурилмаларнинг қилсимон ингичка қисми. *Электр лампасининг чўғланма толаси. Сақлагичнинг толаси куйибди.*

3 *кам қўлл.* Қокил, зулф.

ТОЛАЛИ 1 Толага эга бўлган, толаси бўлган. *Ингичка толали пахта. Узун толали зиғир.*

2 Тола берадиган. *Толали техника ўсимликлари.*

3 Толалардан тузилган. *Ёғоч толали пластмасса.*

4 *тех.* Тузилишида тола бўлган. *Чўғланма толали электр лампа.*

ТОЛА-ТОЛА Толалардан иборат бўлган, ҳар бир толаси айрим-айрим бўлиб турган ёки турадиган. *Тола-тола соч.* ▪ *Эпчил қўллардан ўтиб, Сушилкада қурир у. Қозонда қайнаб-пишиб, Тола-тола бўлур у.* «Қўшиқлар».

ТОЛГУЛ *диал.* Самбитгул. *Баланд ғишт пойдеворли тўрт уй, даҳлиз, деворига толгул ва бўйни узун офтобанинг сурати солинган баланд айвон, ошхона.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТОЛДИРМОҚ толмоқ 1 *фл. орт. н.* *Чамадон қўлимни толдириб юборди.* ▪ *Балчиқ, йўлсизлик уни* [*Бектемирни*] *тезда толдирди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТОЛЕ [*а* толеъ, 3-*ш. бирл.* **толеи**] 1 Омад, бахт. *Менинг толеим йўқ (паст). Унинг толеи баланд. Толеи келди. Толеи юришди.* ▪ *Толеи тонг отардай, келажаги кўкдай кенг.* Ғ. Ғулом. *Толеингдан ўргилай, қизим, онанг шўрлик қиз бўлиб, келин бўлиб ҳеч нарса кўрмаган эди, худойи таоло ҳаммасини сенга насиб қилган экан.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Ҳа, асли тегимиз қишлоқдан. Бир камбағалнинг боласи эдим. Бизнинг толеимизга Совет ҳукумати бўлди-ю, бундай рўёбга чиқиб қолдик.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *с. т. кам қўлл.* Қисмат, тақдир. *Толеим қурсин, деб ёндим, куйдим. Фолбинларга бордим, азиз-авлиёларга назр атадим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

Толеи қ. толе.

ТОЛЕЛИ Ҳамиша бахт-толе ёр бўлган; бахти, омади баланд; бахтли. *Толели одам.*

ТОЛЕМАНД [*а*+*ф-т*] *эск. кт.* Толели, бахтли. *Толеманд йигит.* ▪ *Нур денгизи ичра толеманд Сузар эди турналар баланд.* Ойбек.

ТОЛЕСИЗ Бахти, толеи йўқ, омади паст. *Толесиз одам.* ‖ [*Норбувви*] *эрдан толесиз эмас эди.* Ҳ. Шамс, Душман.

ТОЛЕСИЗЛИК толесиз *с. белги отн.*

ТОЛЗОР Нуқул тол билан банд ер, майдон. *Анҳор .. нариги қирғоқдаги толзор тагида ёйилиб оқади.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ТОЛИБ [*а*] 1 Талаби бўлган, талабгор. *Сулув қизсан, сенга толиб кўп бўлур.* «Равшан». *Ишламоққа ҳамма толиб, Бир-бирига келиб толиб. Ҳар кетмондан юз гул унар, Чўллар сувга тўлиб-қониб.* Фозил шоир. **Толиби илм** илмга талаби бўлган, илмга ташна; талаба. *Нарироқда Умарали бир-икки дўстлари, толиби илмлар билан қуюқ суҳбатда.* Ойбек, Улуғ йўл.

2 Мадраса ўқувчиси.

3 Толиб (*эркаклар исми*).

ТОЛИМ Озгина соч тутами, дастаси. *Унинг учун Гулнознинг бир толим сочи етти иқлим подшосининг божи билан хирожидан қимматли.* Т. Сулаймон, Интизор.

ТОЛИМ-ТОЛИМ Тутам-тутам, даста-даста (майда соч дасталари ҳақида). *Сочларим толим-толим, Ёрим, сенда хаёлим. Кеча хатингни олиб, Кулди жамолим.* Т. Тўла. *Белга тушган қирқ кокилим толим-толим Ёнғимга ҳусн берар кишмиш холим.* Я. Қурбон.

ТОЛИҚИШМОҚ толиқмоқ *фл. бирг. н.* *Пулдан толиқишибди.* ▪ *Улар* [*чол билан кампир*] *узоқ ўтириб толиқишган бўлса керак, дарҳол чўзила қолишди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ТОЛИҚМОҚ 1 Чарчамоқ, ҳоримоқ. *Кута бериб толиқдим.* ▪ *Қизим, ёта қолинглар. Меҳмон йўл юриб келган. Толиққан.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 (*ч. к. билан*) Бирор нарсадан қийинчилик сезмоқ, зориқмоқ. *Пулдан толиқмоқ. Сувдан толиқмоқ.* ▪ *Хизматкорлари овқатдан толиқмайди. Лекин, чавандознинг жаҳли чиқса, хизматкорларни тутиб ураверади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТОЛИҚТИРМОҚ толиқмоқ *фл. орт. н.* *Куттириб толиқтирмоқ. Пулдан толиқтирмоқ.* ▪ — *Гап билан сени ҳам толиқтириб қўйдим, оғайни. Энди кетай,— деди Холмат касал ётган Пўлатга.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Овқатдан, сувдан толиқтирмасанг, кун сайин ҳосилга ҳосил қўшасан.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТОЛҚУЧУК Барг ёза бошлаган тол новдаси. *Кўклам. Нега шамол келмас юксак тоғлардан, Толкучукдан жевак таққан майса боғлардан.* Ғ. Ғулом.

ТОЛМА *диал.* Бўлали, лўппи; мулойим. *Унинг* [*Зумраднинг*] *ўрта, толма бўйи, нозик бели, ингичка эгма қошлари, қирра бурни, йирик учқунли кўзлари бир-бирига муносиб.* Ойбек, Улуғ йўл. ‖ *У* [*Маҳсумахон*] *баланд бўйли, толмадан келган, хушрўй, кўзлари катта-катта ва порлаб турадиган, ниҳоятда чиройли аёл.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ТОЛМАС 1 Чарчашни билмайдиган, ҳормас-толмас. *Толмас курашчи. Ҳолини билган ҳормас, қанча иш қилса, толмас.* Мақол. ▪ *Бошимдаги қоплаб турган булутни Толмас билак, битмас куч-ла йиқитдим.* М. Алавия.

2 Толмас (*эркаклар исми*).

ТОЛМОҚ 1 Чарчамоқ, ҳоримоқ, толиқмоқ. *Белим толиб кетди. Қўлим толиб, чамадонни ташлаб юбораёздим. Китоб ўқийвериб, кўзим толиб кетди.* ▪ *Раззоқнинг иши яна кўпайди. Умурзоқ ота эса унинг йўлини пойлайвериб толди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Бектемир гўдакни ерга қўйиб, толган билагини уқалади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *кўчма* Ботмоқ, чўммоқ. *Хаёлга толмоқ. Ўйга толмоқ.* ▪ *Султоналп мирзо Гулшаннинг ўрдага кетганлигини эшитиб силласи қуриди, бир неча вақт фикрга толиб қолди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТОЛЧОВҚОН Тол куртак чиқара бошлайдиган эрта баҳор вақти. *Толчовқон боғларга ёпиб гилампўш, Равоч, момақаймоқ чиққан ойлари.* С. Акбарий.

ТОЛЬ [*р*<*фр*] Картонга тошкўмир қатрони шимдириб тайёрланган қурилиш материали. *Бир рулон толь.* ▪ *Толь омонатгина ёпилган сарой ичига селитра тўкиб қўйилган.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

ТОЛҚОН 1 Қовурилган дон, қуритилган нон, сухари ва ш. к.дан туйиб тайёрланган емиш. *Нон толқон. Буғдой толқон.* ▪ *Эрталаб Тозагул меҳмон опани янги туққан сигирнинг оғизи ва ўғирдан иссиққина чиққан оқишоқ толқон билан сийлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Ҳолва толқон** ёғда қовурилган ун билан шакардан тайёрланган толқон.

2 Умуман туйилган ҳар қандай нарса; порошок. *Носвой толқон.* **Толқон қилмоқ** 1) толқон тайёрламоқ. *Хотинлар, одатда, ҳайитга ҳолва, толқон қилишади;* 2) туйиб толқонга айлантирмоқ. *Махоркани толқон қиламан. Жиндак оҳак ёки кул билан хурушга келтираман.* Ойбек, Қуёш қораймас; 3) *кўчма* майда-майда қилмоқ; ер билан яксон қилмоқ. *Бу ёқдаги қазувчилар ҳам Ғуломжон, Барот полвон, Замон сингари тоғни урса толқон қиладиган азаматлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Оғзига толқон солмоқ** индамай, товуш чиқармай, ҳеч нарса демай турмоқ. *Нега жим ўтирибсизлар? Оғизларингизга толқон солиб олдиларингизми? Чирманда чалиб, қўшиқни бошланглар!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТОЛҒИН *кам қўлл.* Ҳорғин, сўлғин, синиққан. *Норқўзи Ферузанинг толғин чеҳрасига, чарчоқликдан қизарган кўзларига ачиниб қаради.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ТОМ I 1 Уйнинг, бинонинг устини бекитиб турувчи тепа қисми. *Лой том. Тунука том. Икки нишабли баланд*

www.ziyouz.com kutubxonasi

том. Уйида чакса уни йўқ, том бошида қўш тандир. Мақол. ▪ *Мингбоши томдаги қарнайчиларга «бас» ишорасини қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *диал.* Уй, ховли-жой. *Эшакка мугуз битса, эгасини сузади, туяга қанот битса, томингни бузади.* Мақол. ▪ *Шунда бориб бир томни очди — бари тиллага тўла, бир томни очди — кумушга тўла.* «Равшан».

♦ **Томдан тараша тушгандай** қ. **тараша. (Ўзини) томдан ташлайди** бирор нарсага жуда ўч, ўлармон одам ҳақида айтиладиган ибора. *Ичкилик бўлса, Жўра ўзини томдан ташлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТОМ II [*а*] *кт.* 1 *сфт* Тўла, тўлиқ. *Муфти .. котибининг чизган режаларини амалга оширишга том ихлос билан кўнди.* А. Ҳакимов, Илон изидан. *Қўлтиғимдаги анордан биттасини олиб, ёриғидан иккига ажратиб, икки қўлим билан сиқиб, том иштаҳа билан ейишга тушдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола. [*Ҳасанали*] *хўжаси Юсуфбек ҳожига, айниқса хўжазодаси Отабекка итоат ва ихлоси том бўлиб, бунинг эвазига улардан ҳам ишонч ва ҳурмат кўрар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Даражаи том** тўлиқ даража, камолот даражаси. *Маълумотим даражаи томга эришган бўлса ҳам.. ёзмоқда қийналамен.* Ойбек, Навоий. **Том маъноси билан** тўлиқ, чин маъноси билан. *Фармонов том маъноси билан «ижтимоий одам» бўлиб, бутун ҳаёти коллективда, идора, мажлисда, минбарда ўтган.* А. Мухтор, Чинор.

2 *рвш* Бутунлай, тамомила, батамом. *Қулоғим том битди.* ▪ — *Тақсир, — деди Фозилҳақ Азизулхон сигарет чекиб .. Мухтор Ҳасанга қараб, пинакка кетгандай том маҳлиёсиз.* Ойбек, Нур қидириб.

ТОМ III [*р<грек*] Бир неча китобдан иборат асар, муқоваланган ҳужжат ва ш. к.нинг ҳар бир айрим китоби; жилд. *Луғатнинг биринчи томи. Тўпламнинг учинчи томи.* ▪ *Йўлдош кирганда, Пўлат дераза рафида тизгасини қучоқлаб ўтирар, столда, ёстиғи устида медицина энциклопедиясининг томлари сочилиб ётар эди.* А. Мухтор, Чинор. *Қуёшнинг аксида кўринар яққол Маърифат уйига ташланган қадам. Ленин томларини бағрига босган Саноқсиз йигит-қиз бўлур мужассам.* Ғайратий.

ТОМАТ [*р*] Помидор суви ёки пастаси.

ТОМДИРМОҚ томмоқ *фл. орт. н.*

ТОМИЗДИРМОҚ томизмоқ *фл. орт. н. Кўзига дори томиздирмоқ.*

ТОМИЗИЛМОҚ томизмоқ 1 *фл. мажҳ. н. Беморнинг оғзига сув томизилди. Кўзга томизиладиган дори.*

ТОМИЗИМ *диал.* Томчи. *Бир томизим сув.* ▪ *Мараҳим .. учинчи шишадан тегатурган «насиба» сини ҳам бир томизим қўймай ичди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. *Шу талантни ишга солиш учун аллақандай бир доридан бир неча томизим томизиш керак.* А. Қаххор, Сароб.

ТОМИЗМОҚ 1 **томмоқ** *фл. орт. н. Кўзга дори томизмоқ.* ▪ *Ота декчасини осди ва чайладан шишадаги жувоз мойини келтириб унга томизди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Оғзига сув томизмоқ** ўлим тўшагидаги беморга сув томизиб охирги ёрдам кўрсатмоқ. *Ревизия арпа, буғдой етишмаганлигини аниқлаган пайтда, Алиқулнинг оғзига сув томизилаётгани тўғрисида миш-миш тарқатилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 *(фақат бўлишсиз ф-да)* Бир қатра ҳам анойи қилмаслик, бекор кетказмаслик, ёрдам кўрсатмаслик. *У онасига бир чакки томизмайди.* ▪ *Бой пишиқ одам, бир тийинни чакки томизмайди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ТОМИЗҒИ 1 *от* Қатиқ ивитиш учун сутга солинадиган ачитқи (мас. эски қатиқ). *Сутга томизғи солмоқ.* ▪ *Қўшниникига томизғи сўраб кирган Ҳажалхон бир зумда бир талай гап топиб чиқди.* А. Мухиддин, Ғанишер.

2 *сфт* Томизиладиган, томчилаб қўйиладиган. *Томизғи дори.*

♦ **Томизғи ҳам бўлмайди** жуда оз. *Бу пулингиз томизғи ҳам бўлмайди.* **Томизғига ҳам топилмайди** сира топилмайди, учрамайди. *Сув томизғига ҳам топилмайдиган чўл.*

ТОМИЗҒИЛИК Томизғи учун етарли; томизғи учун қолдирилган. *Бир томизғилик қатиқ. Қатиқдан бир-икки томизғилик қолдирмоқ.*

ТОМИЗҒИЧ Суюқликни томизиш учун ишлатиладиган асбоб; пипетка. *Томизғич билан кўзга дори қуймоқ.*

ТОМИР 1 *анат.* Одам ва ҳайвонлар танасида қон ёки лимфа оқадиган найчасимон орган. *Қон томирлари. Лимфа томирлари. Томирдан қон олмоқ. Томирга дори қуймоқ.* ▪ *Тўлаган ерга қараб жим қолди. Унинг чакка томирлари бўртди, бурнининг учи йилтиради.* А. Каххор, Қўшчинор.

2 *с. т.* Юрак ҳаракати натижасида қон тепиши; пульс. **Томирни** *ёки* **томир уришини** *(ёки* **тепишини) кўрмоқ** томирни ушлаб юрак, қон ҳаракатини, пульсни аниқламоқ. *Табиб, Отабекдан воқеани сўраб билгандан сўнг, Кумушнинг томирини кўриб лабини тишлаб қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *с. т.* Мушакларни суякка бириктирувчи пухта, эластик тўқима; пай. [*Йўлчи*] *.. томири тортишган .. одам каби, бир лаҳза қотиб қолди, сўнг қиличини маҳкам ушлаб, букчайиб, оҳистагина ерга йиқилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Томирига болта урмоқ** *айн.* **оёғига** *(ёки* **тагига, илдизига) болта урмоқ** қ. **болта.** *Элмурод ўзининг динга, жаҳолатга қарши бўлган билимини одамларга ёйиш билан, домланинг томирига болта ураётганини яхши фаҳмламасди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Томир отмоқ** *(ёки* **ёймоқ)** 1) илдизларини ҳар томонга таратмоқ, илдиз отиб ўсмоқ; 2) *кўчма* ҳар томонга таралмоқ, тармоқ отмоқ. *Шербек катта кўча тўрт томонга томир отган жойда тўхтаб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой; 3) *кўчма* кенг тарқалмоқ; кенг тарқалиб ўз мавқеини мустаҳкамлаб олмоқ. *Орамизда .. бузғунчи ва низочи унсурлар томир ёйиб, ҳар замон содда халқни ҳалокат чуқурига қараб тортадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 *биол.* Ўсимлик танасида суюқлик ва ундаги эриган моддалар оқадиган тўқима найчалар.

5 *бот.* Илдиз. *Ариқ бўйларида, қир этакларида ўтган йилги ўтларнинг томиридан нозик майсалар униб чиқа бошлаган.* С. Анорбоев, Оқсой. *Агар у ҳар куни эрталаб, кечқурун сойга тушмаганда эди, кўза-кўза сув қуйиб томирига нам юбормаганда эди, ўрик аллақачон хазон бўларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

6 *кўчма* Илдиз, негиз. *Яхши нақл — томири ақл.* Мақол. ▪ *Жўрахон бу муҳим масалани айтишдан бош тортганда, бунинг томири жуда узоқ эканлигини Ғуломжон дарров фаҳмлаб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Томирини қуритмоқ** *(ёки* **кесиб ташламоқ)** таг-томири билан қўпормоқ, илдизини қуритмоқ, йўқ қилмоқ.

7 *кўчма* Бир-бирини қўлловчи, бир-бирига ҳомийлик қилувчи кишилар ўртасидаги ўзаро боғланиш, алоқа; илдиз. *Заҳчакўз домлаям, Турдивой халфаям, ҳаммаси.. Буларнинг томири узун, Заҳчакўз мударрис бўлган экан, ўғиллари, шогирдлари катта-катта амалда дейишади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

8 *диал.* Қариндош, уруғ. *Юртга донғи кетган Жоналибойга, Қизинг бериб, бойга томир бўлайлик.* Пўлкан. | Қариндошлик риштаси. *Тожибой ўзи камбағаллардан бўлса ҳам, томири Олахўжа махсум билан туташган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

9 *диал.* Тутинган ўртоқ, яқин дўст. *Томирингни мақтама, ёмон чиқса қайтасан.* Мақол. ▪ *Икки ўртада сўз бергандик, томирмиз — деб, Зувараси айрим битта хамирмиз деб.* Ғ. Ғулом. *Мингнинг зотини билгандан бирнинг отини бил, деганлар, танишиб қўяйлик, томир.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

♦ **Томирига тушган қурт** бирор кимса, коллектив ҳисобига яшовчи текинхўр. *Нима, колхознинг томирига тушган қурт бўлмоқчимисан? Йўқ, мен бунга йўл қўймайман.* С. Зуннунова, Олов.

ТОМЛИ I Том билан ёпилган, томи бўлган. *Тунука томли уй.* ▪ *Сал юрилгач, дарахтзорлар, боғлар, похол ғарамлари, .. черепица ва қамиш томли уйлар қаторлашиб кетди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. *Бўронбек дадасининг даврида чоракорлар турган пастгина қамиш томли уйга кўчиб ўтган.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ТОМЛИ II Белгили томдан, жилддан иборат бўлган. *Икки томли шеърлар тўплами. Беш томли асар. Тунука томли уй.*

ТОМЛИК Нечадир томдан, жилддан иборат бўлган асарлар тўплами. *В. И. Ленининг эллик беш томлиги.*

ТОММОҚ 1 Томчилаб оқмоқ; чаккачакка оқиб турмоқ, тушмоқ, томчиламоқ. *Хатга сиёҳ томди. Шимга ёғ томибди. Томчи томиб бўлгунча, дарё оқиб ўтади.* Мақол. *Тома-тома кўл бўлур, ҳеч томмаса чўл бўлур.* Мақол. ▬ *Совуқ томчилар унинг юзига, бўйнига томиб ғашини келтирди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Кўз ёшлари .. эгарнинг қошига ва отнинг ёлига тома бошлайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Қуюлиб келмоқ, ёғмоқ. *Юзидан нур томиб турган чол.* ▬ *Қутидорнинг жавобидан самимият ва ихлос маънолари томиб турар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Мой томса ялагудек** *айн.* **ёғ тушса** (*ёки томса*) **ялагу(н)дай** қ. **ёғ.** *Чўғдек гўзал дарсхона Ёғ томса ялагундек. Озода кутубхона Мақтаса ярагундек.* Қ. Муҳаммадий. **Оғзидан** (*ёки сўзидан*) **асал** (*ёки бол*) **томади** қ. **бол. Қамчисидан қон томган** қ. **қамчи.**

ТОМОН 1 *айн.* **тараф** 1, 2, 4. *Шимол томон. Кўчанинг ўнг томони. Бир томони очиқ ҳовли. Ҳамма томони берк майдон. Ҳар томондан. Бир томондан. Иккинчи томондан. Учинчи томондан. Иссиқ томонлар. Келишувчи томонлар. Томонлар кураши.* **Тўрт томонинг қибла** қ. **қибла. Томонини олмоқ** *айн.* **тарафини олмоқ** қ. **тараф** 2.

2 *мат.* Текисликдаги геометрик шаклларни ҳосил қилувчи кесмаларнинг ҳар бири. *Тўғри тўртбурчак томонлари. Томонлари тенг учбурчак.*

3 (*б. к. ёки ж. к. билан*) *кўм. вазифасида* Бирор йўналишда; -га қараб. *Шимол(га) томон йўл олмоқ.* ▬ *Батальон жанг билан станция томон бораётган вақтда «Дуварак» мажақланган вагонларни оралаб, бузилган кўприкка қараб кетди.* А. Қаххор, Олтин юлдуз. [*Кумуш*] *онасининг юмушига бир оз қараб тургандан кейин ташқарига томон кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 3-ш. эгалик ва ч. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланилади (қ. **томонидан**).

ТОМОНИДАН *кўм. вазифасида* 1 Тарафидан, ёғидан. *Энди унинг хаёлини банд қилган нарса мактабнинг ўнг томонидан чиқиб катта йўлга туташган кўчанинг охирида қишлоқнинг ҳуснини бузиб турган эски гўристонни кўчириш муаммоси эди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 Тарафидан, номидан. *Қуда томонидан келган вакил. Ёзувчи томонидан берилган изоҳ.* ▬ *Ўтадан олтита оқ кийинган қиз чилдирма мақомига оёқ уриб, кифт қоқиб чиқди. Шу билан область ва район театрларининг бирлашган кучи томонидан бериладиган концерт бошланиб кетди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

3 Тарафидан, жиҳатидан. *Сифат томонидан нуқсони йўқ мол. Пул томонидан олинган ёрдам.* ▬ *Наманганда унинг ота томонидан қариндошлари бор эди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

ТОМОНЛАМА 1 Қанчадир томони бўлган. *Бир томонлама ханжар. Икки томонлама мовут.*

2 Нечадир томонга тааллуқли бўлган. *Уч томонлама битим.*

3 Жиҳатдан, томондан. *Масалага бир томонлама қараш. Программани ҳар томонлама муҳокама қилиш.*

4 *рвш* Нечадир томондан, тарафдан. *Ғўза қатор ораларини икки томонлама ишламоқ.*

ТОМОНЛАМАЛИК **томонлама** *с. мавҳ. от. Муҳокаманинг бир томонламалиги.*

ТОМОНЛИ 1 Қанчадир томони бўлган; томонлама. *Икки томонли пичоқ.*

2 *мат.* Нечадир томон билан ўралган; қандайдир томонлари бўлган. *Тўрт томонли тўғри тўртбурчак. Тенг томонли учбурчак.*

3 Бирор ерга, томонга мансуб бўлган. *Фарғона томонли киши.*

4 Бирор томонга ён босувчи, тарафини олувчи. *Унинг Азизбек томонли бир киши эканлиги .. ҳар бир .. оғизда нақл қилинса ҳам, аммо ҳеч бир кимса унинг ичига кириб чиқмагандир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТОМОРҚА, томорқа ер Қишлоқ меҳнаткашларининг ихтиёридаги, одатда уларнинг қўрғони ёнида жойлашган ер участкаси. *Совхоз ишчиларининг томорқалари.* ▬ *Колхознинг ҳар бир хонадони ўзи фойдаланиши учун кичкина томорқа ерга эгадир* «ЎзССР Конституцияси».

ТОМОША [*а*] Оммавий равишда кўрсатиш учун тайёрланган саҳна асари ва умуман ҳар қандай оммавий ўйин-кулги. *Театр томошаси. Цирк томошалари. Томоша зали. Томоша қўймоқ. Спектаклни қизиқиб томоша қилмоқ.* ▬ *Севган қизи билан ҳеч бўлмаса бир томошага бориб, бир қониб гаплашиш истаги унинг гўё қоронғи кўнглига ёғду сочгандай бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ташвишни ташла, ўртоқ, хушчақчақлигингни қўйма, юр, томошага кирамиз.* И. Раҳим, Ихлос. Умуман кўрган кишига завқ бағишлайдиган ёки эрмак бўладиган ҳар қандай қизиқ нарса, манзара ва уни кўриш, кўздан кечириш жараёни. *Боғни томоша қилмоқ. Виставкани томоша қилмоқ.* ▬ *Унинг .. кўзи чечак ва сабзалар томошасида,.. қулоғи қушлар нағмасида бўладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. «*Балиқлар ҳам хўп аломат нарса-да*», *деб қўйди, томошага берилиб қолган Қудрат ичида.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *кўчма с. т.* Машмаша; ҳангама. *Томоша бўлмоқ.* ▬ *Олаҳўжа унинг шикоятини эшитиб: — Буларнинг қитиғига тегма. Агар газетага суробингни тортса, ғир этиб тереговчи етиб келади. Ана унда кўр томошани.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Арилар тўдаси ўзини қоп ичига урди. Бу болаларга чиндан қизиқ томоша бўлди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Қудрат курашни томоша қилиб ўтирса ҳам, давраниинг нариги томонида — анча четда — нима учундир олазарак бўлиб турган Замонга тез-тез қараб-қараб қўяр эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Нури*] *узун занжирли, кичкина, лекин ғоят чиройли, муъжаз, қопқоғида бриллиантлар ёнган олтин соатни олиб, томоша қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Текин томоша** бекорчиликка эрмак бўладиган қизиқ ҳангама, воқеа.

◆ **Томоша қовоқ** қ. **қовоқ** I 1.

ТОМОШАБИН [*а+ф-т*] 1 Бирор томошани кўриш учун келган киши, томоша кўрувчи. *Театр томошабинлари. Футбол томошабинлари.* ▬ *Томошабинлар чапак чалиб юбордилар. Ҳамма ёқдан қийқириқ эшитилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Халқ саҳнанинг очилишини кутган томошабиндай, жим эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма дағл.* Бирор ишга лоқайдлик билан четдан қараб, кузатиб турувчи одам. *Томошабин бўлиб турмоқ.* ▬ — *Хафа бўлманг, ака,— деҳқоннинг елкасига қоқиб юпатди Йўлчи,— фалокат эмас, арава синади, тузатилади .. Атрофда одам тўпланди. Баъзилар ачинади, баъзилар томошабин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТОМОШАБИНЛИК **томошабин** *с. мавҳ. от.*

ТОМОШАХОНА [*а+ф-т*] Томоша кўрсатиладиган жой, томоша муассасаси (театр, кино, цирк ва ш. к.).

ТОМОШАЧИ *с. т.* Томоша кўрувчи, томошабин.

ТОМОҚ 1 Бўйиннинг энгак ёки тумшуқ ости қисми. *Томоғи қора товуқ. Томоғида холи бор қиз.* ▬ *Қора соч, қора қош, қора кўз, қизил юз ва оқ томоққа ярашадиган гулоби рўмол.* Айний, Қуллар.— *Ойи! Сув! Сув! Гулнор дам кўкрагини, дам томоғини, дам бошини ғижимлаб эза бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *анат.* Қизилўнгач билан кекирдак бошланадиган ер; бўғиз. *Томоқ оғриғи. Томоғим оғрияпти.* ▬ *Қизда уйқу йўқ. Унинг бадани қизғин, томоғи қақраган, юраги шиддатли уради.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Абдураҳмонбой*] *томоғига совуқ ҳаво тиқилгандай, бир энтикди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Томоқ қирмоқ** 1) ўпкадан шиддат билан ҳаво чиқариб, томоқни тозаламоқ. *Алим бува гапирмоқчи бўлиб томоғини қирди, кейин: — Бир маслаҳат билан келувдим, додхоҳ,— деди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) томоқни хириллатиб

www.ziyouz.com kutubxonasi

бўғилиб гапирмоқ. *Рус жангчиси томоғини қириб, алланима деди.* Ойбек, Қуёш қораймас; 3) томоқдан товуш чиқариб ишора қилмоқ. *Соҳиб қори бир-икки томоқ қирса ҳам, хотини пинагини бузмади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Томоғидан ҳеч овқат (сув** ва ш. к.) **ўтмайди** 1) овқат, сув ва ш. к. ютолмайди, ея олмайди, ича олмайди (оғир бемор ҳақида). *Беморнинг томоғидан сув ҳам ўтмай қолди;* 2) *кўчма* иштаҳаси хиппа бўғилган, кўнгли овқат, сув ва ш. к. тусамайди. *Қудрат, томоғидан овқат ўтмай, икки қўли чаккасида, хаёл суриб кетди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 *кўчма с. т.* Таом, овқат. *Тамли томоқ. Томоқ емоқ. Томоқ қилмоқ. Қарини томоқ асрайди.* Мақол. *Ҳўра ошдан ўлар, тўра — томоқдан.* Мақол. ▪ *Уйдагиларнинг сўзларингина эмас, ҳатто томоқ чайнашларини ҳам эшитса бўлар эли.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Овқатланиш, овқат. *Томоқдан кейин Отабек ҳам бир оз ухлаб олиш учун ётди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Текин томоқ** 1) ўзганинг меҳнати билан юзага келган овқат. *Текин томоқ ичагингни тешади.* Мақол. *Текин томоқ танни тоза қилади.* Мақол. 2) ўзганинг ҳисобига яшовчи киши; текинхўр. *Аллонхўжа қўрасидаги қора ўтовларни оралаб, отбоқару файтунчиларни текин томоқ ялқовлар, деб сўкиб жувозга қувди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

◆ **Томоғи тақиллаб** (*ёки* **тақиллаб**) 1) чанқовдан томоғи қуриб. *Томоғи тақиллаб ўтирган дуторчи «кўтармасалар ичмасинлар» деса ҳам, Набигул унамади.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак; 2) нафси ҳаккалак отиб, бирор нарсага илҳақ бўлиб. *Ҳалиги Мамасаид деганимизнинг қизи ҳам бўйга етиб, кўзга кўриниб қолди. Бирорта ҳамёни каттароққа пулласам деб, томоғи тақиллаб, ўлиб юрибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Томоғи қичиб** *айн.* **томоғи тақиллаб.** *У [монтёр] томоғи қичиган куни бирор кишининг симини шартта узиб, уйига кириб кетади.* «Муштум», 1961, № 7.

ТОМОҚХЎР Овқатни кўп ейдиган, еб тўймайдиган; ейимсак, юҳо, мечкай. *Томоқхўр одам.*

ТОМТЕПАР *тар.* Чакка ўтадиган томни кўпчилик бўлиб тепиб зичлаш ва шу мақсадда уюштирилган ҳашар.

ТОМТЕШАР Том тешиб ўғрилик қилувчи ўғри.— *Мана бундан томтешар чиқади. Қисовур бўлолмайди, қўпол,— деди Султон Омонни кўрсатиб.* Ғ. Ғулом, Шум бола. | Умуман муттаҳам, фирибгар. *Колхоз мулкини сенга ўхшаш томтешарлардан сақлайман.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТОМУҒ *кт.* Дўзах, жаҳаннам. *Унинг виндонлари томуғдан баттар, Унинг кишани бор — умрга хатар.* Миртемир.

ТОМЧИ 1 Суюқликнинг заррачалари тортишуви натижасида шар шаклини олган алоҳида кичик бўлаги. *Сув томчиси. Ёмғир томчилари. Бир томчи ҳам қолдирмай ичмоқ. Томчи сел бўлмас, душман эл бўлмас.* Мақол. *Томчи тошни тешади.* Мақол. *Бир томчи сув чумолига дарё кўринади.* Мақол. || *Томчи дори. Модданинг томчи ҳолати (хим.).* ▪ *Бу гал қусуқ қонга айланган эди, [Кумушнинг] бурнидан ҳам бир неча томчи қон оқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг [деҳқоннинг] офтобда куйиб пишган, этсиз, йирик ёноқли юзида кўз ёшими, терми, ҳар ҳолда томчилар юмаланар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳа, тоғдек ғурур бор бугун ҳар кимда, Мен ҳам шу оқимнинг кичик томчиси.* Ҳ. Салоҳ.

2 *диал. айн.* **чакка** II. *Томдан томчи ўтаётир.* ▪ *Ёмон бўлганда қандай — умрнинг заволи. Онам, томчининг ҳар «чиқ» этгани, бир кунлик умрнинг чиққани дейдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Бир** (*ёки* **сўнгги, охирги**) **томчи қони қолгунча** жонини ҳам аямай, ўзни, жонни фидо қилиб бўлса ҳам. *Аскарликка жоним билан бораман. Ватанимни сўнгги томчи қоним қолгунча қўриқлайман.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Дарёдан бир томчи** жуда оз, бир қатра.— *Бу айтганларимиз дарёдан бир томчигина! — деди Олимов, болаларнинг кўпи ҳали қаноатланмаганини сезиб.— Тоғларимизда сир кўп.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТОМЧИЛАМОҚ Томчи-томчи бўлиб оқмоқ, тушмоқ. *Ёмғир томчилаяпти.* ▪ *Шох-шабба орасидан сув силқиб томчиларди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТОМЧИЛАНМОҚ Томчи ҳолига келмоқ, томчига айланмоқ. *Қор капалаклари Йўлчининг қошларига, киприклариға қўнади, юзларига ёпишиб томчиланади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТОМЧИЛАТМОҚ томчиламоқ *фл. орт. н. Дорини томчилатиб қуймоқ. Кўзга дори томчилатмоқ. Ёмғир томчилатиб ўтди.*

ТОН [*р<грек*] 1 *физ., муз.* Товуш баландлиги.

2 Нутқ тарзи, оҳанги. *Заргаров (альбомни тез-тез варақлайди): — Ҳозир-ҳозир... Ҳа, мана, мана! (Доклад тонида, баланд овоз билан): Ўртоқлар!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ТОНГ I 1 Кун чиқиш пайти, субҳидам, саҳар, азон. *Баҳор тонги. Тонг пайти. Тонг шабадаси. Тонг қоронғиси.* ▪ *Хўрозлар ҳам уйғониб Бердилар тонгдан хабар. Қимларга оғир ботар, Кимни ширин аллалар.* Ғайратий. *Тонгга яқин, тўплар, машиналар, танклар қаланган, жангчилар қайнаган катта манзилнинг қўйнига кирди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Тонг ёришди. Бурқиган тутун ва чанг орқали шаҳарнинг хароб гавдаси аста-секин намоён бўлди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Эрта тонгда Нуруллабойда Аравага қўшилди отлар.* Э. Раҳим. **Ёлғон тонг** туннинг булут орасида ўтаётган ой ёғдусида ғира-шира ёришаётгандек туюлган пайти. *Тонг бўзариб ёришди. Ёлғон тонгда адашиб йўлга чиққан булутлар тарапди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Эрта тонг** *ёки* **тонг саҳар** жуда эрта, кун ёришар-ёришмас. **Тонгни тонг оттириб, кунни кун боттириб** эрталабдан кечгача ва кечаси билан тинмай. **Тунни тонгга уламоқ** *ёки* **тонг оттирмоқ** кечаси билан ухламай бирор иш, хаёл ва ш. к. билан машғул бўлмоқ. [*Низомжон*] *кечалари юлдуз тўла осмонга тикилиб, тунни тонгга улаб, қушлар наъмасидан, сувлар шилдирашидан кўнгилга аллақандай юпанч изларди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Тўхта хола чинакчиликдан чиққан пахтасини кечалари йигирар, чарх олдида тонг оттирарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Бирор нарсанинг бошланиш пайти, илк даври. *Баҳт тонги. Октябрь тонги.* ▪ *Кунлар келар,— қоп-қора уфқ Ол шафақдан бўлар лоларанг, Нажот тонгин очади қуёш.* Ғайратий. **Тонг отди** 1) қуёш чиқиш пайти яқинлашиб, кун ёришди. *Тонг отди. Тепаликларнинг қор босган оппоқ чўққиси, ўрмондаги дарахтларнинг учи қизарди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 2) рўшнолик куни бошланди. «*Бирлаш ишчи-деҳқон!*» *деб, Ленин отам ўргатди. Зулмат чил-парчин бўлиб, Мамлакатда тонг отди.* «Қўшиқлар». **Тонг отгунча** 1) эрталаб тонг ёришгунча, субҳидамгача, то саҳар. *Тонг отгунча ухладим.* ▪ *Тонг отгунча разведкачилар взводдан, қанотлардаги ротапардан, кузатув пунктларидан, пистирма постларидан керакли маълумотлар тўплади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат; 2) *кўчма* рўшнолик кунлари бошлангунча.

◆ **Отни тонг оширмоқ** кечаси билан отни овқатдан танғиб қўймоқ.

ТОНГ II: **тонг (қотиб) қолмоқ** *айн.* **донг (қотиб) қолмоқ** *қ.* **донг** II. *Ибодилла эрталаб дўконни очиб ҳужрага кирди-ю, акасини кўриб тонг қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Воқеа устига келган Ширин бу ҳолни кўриб тонг қотиб қолган.* Айний, Қуллар.

ТОНГГИ Тонгга мансуб, тонгда бўлган ёки бўладиган. *Тонгги шабада.* ▪ *Қонлар — инженерни, тоғлар — Фарҳодни, Устасин чақирар тонгги гудоклар.* Ғ. Ғулом.

ТОНГЛА [*асли* тонг + ила] Эртанги, келгуси кун. *Бугун дегани тонглага тўғри келмайди.* Ойбек, Навоий. *Ҳар тарафда дору афғон бир қиёматдан нишон, Бу кеча хандонларини тонгла гирён айладинг.* Нодира. **Тонгла кунда** эртаси, келгусида; кейинчалик. **Тонгла қиёматда** (*ёки* **маҳшарда**) бўлғуси қиёматда, маҳшарда, охиратда. *Уҳ, ўлиб бўлдим, қизим! Ёлғиз қўйни ҳайдаш — нуқул азоб. Энг гуноҳкор бандага тонгла қиёматда бунчалик азоб бермас тангрим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТОНГОТАР Тонг отиш пайти; тонг, субҳидам. *Тошкент тонготари нақадар гўзал, Чиройли, тасвирга сиғ-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

мас, сермазмун. Ғайратий. *Тонготарга чқин бир гумбурлаб, ер силкингандай бўлди.* Мирмуҳсин, Умид. *Чопиқ тонготардан кун ботаргача давом этадиган бўлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Тонготар ўлтириш** кечаси билан тонг отгунча давом этган ўлтириш. *У ҳар сафар келганда, Аббосхон, Муродхўжа домла, Муҳаммаджон домла ва бошқаларнинг иштироки билан тонготар ўлтиришлар бўлиб турарди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Тонготар қилмоқ** бирор машғулот билан тонг оттирмоқ. *Бу кеча мароқли суҳбат билан тонготар қилдик.*

ТОНИШМОҚ тонмоқ *фл. бирг. н.* Гувоҳлар терговда айтганларидан тонишибди.

ТОНМОҚ Қилмишини, айбини бўйнига олмай туриб олмоқ, инкор этмоқ. *Гапидан тонмоқ.* ▪ *Айтдингиз, айтдингиз, нега тонасиз? Мен сизга айб тақаётганим йўқ-ку!* А. Қаҳҳор, Мунофиқ. *Марғилондан қайтгандан кейинги кунларингизни меҳмонхонада кечириб келишингиздан, албатта, тона олмайсиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Қимсадан нарса, қарз ва ш. к. олиб, олмадим деб туриб олмоқ. *Қарзидан тонмоқ.* ▪ [*Майсара Чўпонга:*] *Отанг раҳматликнинг сенга васият қилиб қолдириб кетган йигирма тилла пулига қози эшоннинг тониб кетишларининг сабаби бор экан.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ТОННА [*р<фр*] Минг килограммга тенг оғирлик ўлчов бирлиги. *Беш тонна юк.* ▪ *Уч ўғлондир Андижон, Намангану Фарғона. Юртга айлар армуғон Миллион тонна дурдона.* Ё. Мирза.

ТОННАЖ [*р<фр*] **1** Кеманинг ёки кемалар мажмуининг юк кўтариш қобилияти (бўш ёки белгили юк ортилган кема сиқиб чиқарган сувнинг оғирлиги билан ўлчанади).

2 Вагон, автомобиль ва ш. к.нинг тонналар билан ифодаланган юк кўтариш қобилияти. *Адолат бўш машиналарни, албатта, орқасига қайтариб, шлагбаумни тоннажига лойиқ юки бор машиналаргагина очар эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТОННАЛИ **1** Тонна оғирлигидаги. *Бир тоннали тош. Юз тоннали бомба.* ▪ *Нормат виставкада турли нав буғдойларни, саксонтадан туққан наслдор чўчқалару ўн пақирлаб сут берадиган говмиш сигирларни, бир тоннали новвосларни кўрган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Маълум тонна юк элтадиган, кўтарадиган. *Уч тоннали машина. Эллик тоннали цистерна.* ▪ *Йигирма беш тоннали автокран етиб келгач, .. Ҳасанов сим арқоннинг учига қўш батареяли лампани улаб, ёндириб қўйдилар.* И. Раҳим, Тақдир.

ТОННЕЛЬ *айн.* **туннель.**

ТОП *с. т.* Тоб, пайт. *Шу топда. Ўша топда.*

ТОПАЗ [*р<грек*] Турли рангда бўладиган қимматбаҳо қаттиқ тош. *Топаз кўзли узук.* ▪ *Мисрликлар шиша буюмларни қимматбаҳо ёнартошларга: ёқут, зумрад, топаз, феруза, .. марварид ва бошқаларга ўхшатиб ясар эди.* М. Аминжонова, Шишанинг кашф этилиш тарихидан.

ТОПАЛОҚ: топган топалоқники *бол.* ким топса, ўшаники.

ТОПАРМАН Кўп пул топадиган, топиш-тутиши яхши, топиш-тутишли. *Топарман эркак.*

ТОПАРМАН-ТУТАРМАН *айн.* **топарман.** *Топарман-тутарман одам.* ▪ *Бош-кўзимни айлантириб қўлга олдингиз, энди ҳунар чиқаряпсизми? Не-не топарман-тутарман йигитлар эшигимизнинг турумини бузиб, ўтарга йўл бермай юрди.* С. Қарокатов, Бир томчи қон.

ТОПА-ТУТА *рвш* Оз-оздан топиб, топгани билан амал-тақал қилиб. *Қарзни топа-тута узмоқ.*

ТОПАҒОН **1** Тез, дарров топадиган, топқир. *Топағон бола.* || *Фолчи жуда топағон экан, менинг отимни ҳеч йўламасдан топиб берди.* «Эртаклар».

2 *с. т.* Топарман, топарман-тутарман. *Топағон эркак.*

ТОПАҒОНЛИК **топағон** *с. маҳ. от. Қоля ўз гапи ўзига наша қилиб куларкан, Қудрат дўстининг топағонлигига ҳайрон қолди:* — *Қойилман миянгга, адаш! Топдинг, топдинг!* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТОПГАН-ТАЯНГАН *айн.* **топган-тутган.** *Отаси қазо қилиб қолди. Отанинг жамғаргани, ўзининг топган-таянгани худойи, маъракаларга сарфланди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ТОПГАН-ТУТГАН Ишлаб-кучлаб топилган, тўпланган бор-йўқ нарса; жамғарма, буд-шуд. *Топган-тутганим сизники.* ▪ *Эндиликда чол-кампир топган-тутганини Топилга атаган, бутун эътимодини шу кенжа ўғилга қўйган.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ТОПИЛДИҚ Топилган, топиб, изланиб олинган нарса. *Археологик топилдиқ.*

ТОПИЛМА **1** *айн.* **топилдиқ.** *Антик даврда суғоришга асосланган деҳқончиликнинг тараққий қилганлигини жуда кўп археологик топилмалар тасдиқлайди.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.

2 Ҳар қандай топиб олинган нарса. *Топилмаларни эгаларига қайтармоқ. Топилмалар бюроси.*

ТОПИЛМАС Кам топиладиган ёки сира топилмайдиган; нодир. *Топилмас мато.* ▪ *Ёш йигитнинг кўнглида томчилардан ҳосил бўлган севги тобора чуқурлаша берди. Тўлиб етилган қиз энди унинг кўз олдида тенги топилмас гўзал бўлиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТОПИЛМОҚ **1** **топмоқ** 1—5 *фл. мажҳ. н. Йўқолган китоб топилди. Ҳамма саволларга жавоб топилди. Фикр маъқул топилди. Ишнинг янги усуллари топилмоқда. Бош омон бўлса, дўппи топилар.* Мақол. *Севги пулга сотилмас, кўнгил пулга топилмас.* Мақол. *Меҳнатсиз топилган ошдан, меҳнатда топилган тош яхши.* Мақол. ▪ *Онам билан маним бахтимга, кутмаган жойдан муъжизадек бу мактуб топилди-да, мен хизматингизга югурдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 **топмоқ** 1—3 *фл. ўзл. н.*

3 Мавжуд, бор бўлмоқ. *Сизда бир варақ қоғоз топиладими?* ▪ *Қоратой, бир танга пул топиладими сенда? Носвой йўқ, эртадан бери хумориман.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бас, бу ҳийлалар, бу макрлар сиздан бошқа кимдан топилсин?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТОПИНИШМОҚ **топинмоқ** *фл. бирг. н. Мажусийлар ўтга топинишади.*

ТОПИНМОҚ **1** *дин.* Сиғинмоқ, чўқинмоқ. *Оловга топинмоқ.*

2 *кўчма* Сажда қилмоқ, бош урмоқ. *Пулга топинмоқ.* ▪ *У [Зумрад] ўзининг нафис завқига бовар ишқини гапиради, маъшуқининг ақлига, қалб гўзаллигига, инсоний гуруриға топинади.* Ойбек, Улуғ йўл.

ТОПИНТИРМОҚ **топинмоқ** *фл. орт. н. Ўтга топинтирмоқ. Ўзига топинтирмоқ.*

ТОПИШ **1** **топмоқ** *фл. иш отн. Саволга жавоб топиш. Иш топиш. Сонларнинг умумий бўлувчисини топиш.* ▪ — *Қолган хизматларингизнинг битгаси энди менга эр топиш эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳаёт Салтонбунинг сўзларидан тасалли топишга улгурмай, Мастон кампир унинг ўтини ловиллатди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ишлаб-кучлаб ёки бошқа бирор йўл билан топилган пул. *Унинг топиши яхши.* ▪ *Кампир дарчадан [Сидиқжонга] рўпара бўлди.— Шундоқ деган бўлсам, ажаб қилибман, хўп қилибман! — деди икки қўлини сонига уриб,— уйни уй қилган эрнинг топишиш хотиннинг кўрпа иши!* А. Қаҳҳор. Қўшчинор.

ТОПИШЛИК-ТУТИШЛИК *айн.* **топиш-тутишлик.** [*Алижон*] *топишлик-тутишлик бола бўлмасаям, қанотимнинг остида бўлса нима қиларкан. Мен шўрликни қон йиғлатиб кетиб қолди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ТОПИШМАЧОҚ **1** *кам қўлл. айн.* **бекинмачоқ.**

2 *айн.* **топишмоқ** II 1. *Топишмачоқ ўйнамоқ.*

ТОПИШМОҚ I **1** **топмоқ** *фл. бирг. н. Болалар янги ўйин ўйлаб топишибди.*

2 Учрашмоқ, йўлиқмоқ; бир-бирини топмоқ. *От кишнашиб топишар, одам — эслашиб.* Мақол. ▪ *Бу ёғи ўзингга маълум, сингилим,— хўрсиниб гапида давом этди акам,— биз дадам билан қўққисдан болалар уйида топишдик.* М. Алиев, Қалб сўзлари ёзилган мактуб.

3 Ўзаро тил топиб, келишиб бир бўлиб олмоқ, иноқлашмоқ. *Уришиб қолган оғайнилар яна топишиб олишибди. Туққан туққан топишар, ётга бало*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ёпишар. Мақол. ▪ *Николай солдатлар билан бир лаҳзада топишиб олди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Ҳанифа Намозов билан ўз эркича топишмаган, балки эски урф-одат бўйича уни никоҳлаб эрга топширган бўлсалар керак.* С. Анорбоев, Меҳр. *Муроджон Набижонов бўлса, қувноқ, камтар бир йигит экан. Бир нафасда биз билан тил топишиб дўстлашиб олди.* Ғайратий, Узоқдаги ёр.

ТОПИШМОҚ II 1 Топишмачоқ ўйинида: топилиши керак бўлган нарса, ҳодиса ва ш. к.нинг рамз ва ўхшатмалар орқали ифодаланган қисқа тавсифи; жумбоқ. *Халқ топишмоқлари.* ▪ *Болалар Нуридан сўрашди. Нури эртак эмас, бирнеча топишмоқ айтишга мажбур бўлди. Лекин оғзидан чиқмасдан болалар топаверди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма кам қўлл.* Тушунилиши қийин, сирли нарса; жумбоқ, муаммо. *Табиат топишмоқлари.*

ТОПИШТИРМОҚ 1 **топишмоқ** I 2, 3 *фл. орт. н. Узоқ кўришмаган оғайниларни топиштириб қўйдик.*

2 *с. т.* Топширмоқ. *Хатни эгасига топиштирмоқ.* ▪ — *Нима иш қилмоқчисиз? — Сиз ҳозир сўраманг, аммо шу дақиқадан бошлаб ихтиёрингизни менга топиштиринг!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТОПИШ-ТУТИШ Ишлаб-кучлаб ёки бошқа бирор йўл билан пул топиш ва уни жой-жойига сарф қила билиш; ишлаб-кучлаб ёки бошқа йўл билан топилган пул. *Топиш-тутишим ёмон эмас, чўнтагим тўла пул, ҳеч нарсадан камим йўқ.* А. Мирзаҳмедов, «Қизил товуш»даги эгри кавуш. [*Фотима*] *топиш-тутиши катта бўлган бозор паттачисига турмушга чиқди.* Мирмуҳсин, Умид.

ТОПИШ-ТУТИШЛИК Кўп пул топадиган ва уни жой-жойига сарфлай биладиган, топиш-тутиши яхши; топарман. *Ўзиниям нақ кўрсангиз ақлли-ҳушли, топиш-тутишлик.* Ойдин, Ўзидан кўрсин.

ТОПМОҚ 1 Ногаҳон кўзи тушиб, учратиб қўлга киритмоқ, олмоқ. *У* [*Жапақ*] *эшиги тагидан топиб олган ҳалиги номаълум одамни гўё дарров унутган эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. | Ногаҳон эшитиб олиб келмоқ. *Хабар топиб келмоқ.* ▪ *Буви, отам нон опкептими? Менга жиндек беринг..— Нон қайда, жон болам! Яхши гап топиб келибди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Қидириб, ахтариб, излаб керакли ёки йўқолган нарсанинг қаердалигини аниқламоқ, билмоқ, кўрмоқ; аниқлаб билиб, кўриб унга молик бўлмоқ. *Йўқолган пулни чамадондан топдим. Мақоланинг керакли жойини дарров топдим.* ▪ *Қани, юринг бўлмаса. Раис билан котиб сизга жуда керак бўлса, топиб бераман.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Суриштириб, сўроқлаб керакли нарсага эга, молик бўлмоқ. *Ўзига лойиқ иш топибди. Мен излаган китобимни букинистик магазиндан топдим.*

2 Қидириш, кузатиш, ўрганиш натижасида кашф этмоқ, очмоқ. *Геологлар янги-янги ер бойликларини топмоқда.* | Ўйлаб, фикр-мухокама юритиб, ҳисоблаб, таҳлил қилиб тўғри, керакли нарсани, натижани қўлга киритмоқ. *Йўл топмоқ. Саволга жавоб топмоқ. Тенгламанинг ечимини топмоқ. Олимлар ишнинг янги, прогрессив усулини топдилар. Яхши топиб гапирар, ёмон қопиб гапирар.* Мақол. ▪ — *Тополмаган бўлсак, ўзингиз айтинг! — деди Шарофат чевар.— Ўзларингиз тополмагандан кейин мен айтиб нима қилай?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Нусратилла рўпарасида чўяндай қорайиб ўтирган душманининг ҳақиқатларига қарши қақшатқич бир гап тополмай, ҳамон ёнади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Мели полвон хижолат чекди, лекин кулгига парво қилмагандай, дуторга аччиқ қилиб сўзлади: — Сени ўйлаб топган Афлотунни кўп ақлли одам ўтган дейдилар-у, фақат ипингни узилмайдиган қилиб ясашга ақли етмапти-да.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Меҳнат билан орттирмоқ, ишлаб-кучлаб эга бўлмоқ. *Пул топмоқ.* ▪ *Гражданларнинг ўз меҳнатлари билан топган даромадларига .. шахсий эгалик ҳуқуқини қонун қўриқлайди.* «ЎзССР Конституцияси». *Онахон, эри илгаригидан кўра анча кам топса ҳам, сира зорланмас, кўнгли тўқ, Собиржоннинг қорамойга ботиб ярқираб кетган қўлқопи билан шимини гўё роҳат қилиб ювар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Умуман иш-фаолияти, хулқ-атвори ва бошқа сабаблар туфайли бирор нарсага эга бўлмоқ, бирор нарса орттирмоқ, қозонмоқ. *Обрў топмоқ. Шуҳрат топмоқ.* ▪ — *Шўро даврида қадрингизни топасиз, синглим,— Ўтап босиқ гапирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Бу ўлкада қалбларнинг тоза, Ва поклари келиб учрашар. Одам топган бахтни овоза Қилиб гуллар, булбуллар яшар.* Ҳ. Олимжон. *Ҳузуржоновнинг билгани билган, у ўз одатидан топган одам эди.* Мирмуҳсин, Фариштa. *Юсуфбек ҳожи хотинининг сўзини бу гал ҳам эламайдир, фақат: «Қўя бер, хотин, ўзи соғ бўлса, бир кун эсини топар», деб қўядир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Ташқи воқеа-ҳодиса, нарса ва ш. к.дан ёки уларнинг таъсиридан қандайдир ҳис-туйғу, таассурот, натижа олмоқ. *Суҳбатдан лаззат топмоқ. Гапидан озор топмоқ. Хушхабарни эшитиб, таскин топмоқ. Йиқилиб шикаст топмоқ. Барака топмоқ.* ▪ *Яхши гапларни чўзса маза топадигандек, ҳамиша .. чўзиб, айлантириб хотинини ялинтириб ўтирарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Умуман бирор нарсадан, ишдан ўзи учун керакли нарса, натижа ҳосил қилмоқ, олмоқ. *Наҳот топмоқ. Дардига даво топмоқ. Малҳам топмоқ.*

5 Ҳисобламоқ, ... деб билмоқ. *Мувофиқ топмоқ. Фикрини тўғри (деб) топмоқ.* ▪ *Қиз Аъзамни маъқул топиб, у билан учрашиб турди.* Шуҳрат, Жаннат-қидирганлар. *Биз Шоҳимардонда Ҳамза Ҳакимзода қабрини зиёрат қилиб, қайтишда Водилга қўнишни лозим топдик.* Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон.

6 Баъзи отлар билан қўшма феъл ясайди, мас. *ривож топмоқ, камол топмоқ, қарор топмоқ.*

ТОПОГРАФ [*р*] Топография мутахассиси.

ТОПОГРАФИК [*р* топографический] Топография ва топографга оид, топография ишлари учун хизмат қиладиган, топография усуллари билан тайёрланган. *Топографик белгилар. Топографик карта.* ▪ *Экспедициялар қанча-қанча оғирчиликларни енгиб, янги маршрут схемалари, топографик съёмкалар, геологик маълумотларни қоғозга туширавердилар.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон.

ТОПОГРАФИЯ [*р*<*грек*] Геодезиянинг ер сатҳини ўлчаш, план ёки харитага олиш билан шуғулланадиган бўлими. *Ҳарбий топография.*

ТОПОНИМИК [*р* топонимический] Топонимикага оид. *Топонимик тадқиқот. Топонимик карта.*

ТОПОНИМИКА [*р*<*грек*] 1 Бирор жойнинг, территориянинг географик номлари мажмуи. *Тошкент топонимикаси. Топонимика луғати.*

2 *лингв.* Лексикологиянинг географик номларни ўрганадиган бўлими.

ТОПОНИМИЯ [*р*<*грек*] *айн.* **топонимика** 2.

ТОПТАЛМОҚ **топтамоқ** *фл. мажҳ. н. Куни билан топталган бу йўл ойна каби ярақлаб турипти.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.— *Ҳа, ҳайдаяпман — бошқача жавоб тополмади Зикиржон. Муҳаббати, орзу-умидлари, бутун ҳаёти топталгандек туюлди Ҳабибага.* Ф. Мусажонов, Баҳор нафаси.

ТОПТАМОҚ 1 Оёқ билан босмоқ, эзмоқ.— *Бу звено балога қолди,— деди Боқи турган ерини оёги билан топтаб тепиб.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. | Пайҳон қилмоқ. *Пода экинларни топтаб ўтибди.*

2 *кўчма* Оёқ ости қилмоқ, поймол қилмоқ, таҳқирламоқ. *Империалистлар қарам мамлакатлар халқларининг миллий ҳуқуқларини топтамоқдалар.* ▪ *Бизни, сени қўриқлайман деб урушга кетган эрингнинг соф муҳаббатини топташга қандай кўнглинг бўлди?* С. Зуннунова, Олов. *Туғатилган синфларнинг қолган-қутганлари — босмачилар қишлоқни талон-тарож қилдилар, оталарни, оналарни қон қақшатиб, етимларни йиғлатиб, қизларни хўрлаб топтадилар.* Э. Зокиров, Ота ўғли.

ТОПТАНМОҚ Ер тепиб турмоқ, депсинмоқ. *Испания харитаси олдида одамлар тўпланган, ҳамма қорни ғирчиллатганича бир жойда жимгина*

www.ziyouz.com kutubxonasi

топтанар эди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ТОПТАТМОҚ топтамоқ *фл. орт. н. Одамлар аламдан тинмай ер савалар,.. отлиқлар экин топтатар,.. хотин-халаж эса умидсиз, ваҳимада шовқин солар эди.* А. Мухтор, Чинор.

ТОПТАШМОҚ топтамоқ *фл. бирг. н.*

ТОПТИРМОҚ топмоқ *фл. орт. н. Йўқолган нарсани топтирмоқ. Чўпчак айтиб топтирмоқ. Йўқни керак топтирар.* Мақол. ■ *[Намозов] жиноятчиларни топтириб очиқ суд қилдирмагунча тинчимади.* С. Анорбоев, Мехр.

ТОП-ТОЗА Жуда ҳам тоза, беғубор, соф. *Топ-тоза кийим. Топ-тоза уй. Топ-тоза ҳаво.* ■ *Соғ қуёш, муздай ҳаво, топ-тоза сувларнинг қизи, Ким тегишди, юзларингиз, қон талашган қирмизи.* Ғ. Ғулом. ‖ *Сен бироздан кейин ташқари ҳовлига чиқ, меҳмонхоналарни супуриб, асбобларни топ-тоза қилиб қўй!* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТОПШИРИЛМОҚ 1 топширмоқ *фл. мажҳ. н. Топширилган вазифа ўз вақтида бажарилди. Ҳаммага ўзига лойиқ иш топширилди. Давлатга тўрт ярим миллион тонна пахта топширилди.* ■ *ЎзССР министрликлари.. ЎзССР давлат идорасининг ўзларига топширилган тармоқларига раҳбарлик қиладилар.* «ЎзССР Конституцияси». *Зиё ака билан ўғли зиндонга жўнатилдилар ва Отабек билан қутидор жаллод қўлига топширилдилар-да, шунинг ила ҳукм мажлиси тамом бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 топширмоқ 4 *фл. ўзл. н. Бошда Ҳасанали ўз эрки билан ҳукуматга топширилиб, маҳбусларга жазо келса бирликда тортиб, қутулиш муяссар бўлса, бирга қутулишга ўйлаб қараган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТОПШИРИШМОҚ топширмоқ *фл. бирг. н. Студентлар имтиҳонларини топширишмоқда. Колхозлар йиғилган пахтанинг саксон процентини аъло навларга топширишди.* ■ *Келинойилари деярли ҳар куни унга [Нурига] хушхабар топширишади: «Отабой ўртага киши қўйдирипти: кичик ўғлига сизни сўратипти».* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТОПШИРИҚ Кимсанинг зиммасига юклатилган иш, вазифа. *Партия топшириғи. Етти йиллик топшириқлари. Топшириқ бермоқ. Топшириқ олмоқ.* ■ *Энди депутат бўлиб, сизларнинг топшириқларингизни ҳам жонимни аямай бажараман.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. *Терговчи ҳам хит бўлди. Ахир, у бу ерга ўйнагани келмаган-ку. Махсус топшириқ билан, оқни оққа, қорани қорага ажратиш учун келган.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТОПШИРМОҚ 1 Кимсанинг ўз қўлига ёки ихтиёрига бермоқ. *Хатни эгасига топширмоқ. Кўчма қизил байроқни бригада бошлиғига топширмоқ. Ерларни вақтинча фойдаланиш учун колхозларга топширмоқ.* ■ *Чол калаванаб ўрнидан турди: — Юра қол, қизим, ман сани кампирга топшириб чиқай.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қутидор келиб, танчага ўтиргач, ўзига «омонатни топширинг», деган каби қараб турган Кумушга хатни узатди: — Сенга хат.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Етказмоқ; йўлламоқ; айтмоқ. *У [хотин] супага яқинлашгач, Йўлчи ўрнидан туриб салом берди ва онасининг саломини топширди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ўз қўлидаги, ихтиёридаги нарсани кимсага келтириб бермоқ, ўтказмоқ. *Давлатга пахта топширмоқ.* ■ *Жон болам, ғўштини омборга топширай, ҳеч нарсасига қўл урганим йўқ, терисини ҳам, ичак-човоғини ҳам топшириб, бошқасига айрибош қилиб беринг, дуо қиламан.* С. Аҳмад, Ҳукм.— *Сиз учун, Эргаш ака,— деди,— бир бешотар топиб бераман. Бу менинг ўзимники, ўз яроғларимни топширганда комиссия раисидан «ўзимни қўриқлаш учун» деб тилаб олиб эдим.* Айний, Қуллар. | Ўз зиммасидаги нарсани, ишни, вазифани кимсага ўтказмоқ. *Раисликни ўз муовинига топширмоқ. Омборни бошқа кишига топширмоқ.* | Имтиҳон бермоқ. *[Марасул:] Насиба кузда ҳамма фандан аълога топширмаса, йўл қўймайман! Насиба мени ерга қаратмайди.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

3 Кимсанинг зиммасига бирор иш, вазифа юкламоқ.— *Сизга оғир келмаса, бир хизмат топширмоқчиман, уста! — Буюрингиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *[Заргаров:] Энди бу ёғини сенга топширдим.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Раис содда, юмшоқ кўнгил одам — ҳамма ишни унга топшириб қўйгудай.* Ойбек, О. в. шабадалар.

4 Таслим бўлиб, душман қўлига, ихтиёрига бермоқ, қолдирмоқ. *Душман қўшинлари қалъани топшириб чиқиб кетди.*

ТОПҚИР I *рвш* Марта, карра. *Овчи бирин-кетин икки топқир ўқ узди.* ■ *Ҳирот хўрозлари кечанинг сукутини иккинчи топқир бузганда, Дарвешали кўзларини уқалаб, ўз хонасига чиқди.* Ойбек, Навоий.

ТОПҚИР II Тез, дарров топадиган, фаҳми ўткир; топағон. *Топқир одам.* ■ *Бири жуда севимли, Кўнғироқли кўзичоқ; Иккинчиси «Бек» номли Зийрак, топқир, овунчоқ.* З. Диёр. **Топқир ит** яхши хид биладиган қидирувчи ит; исковуч.

ТОПҚИРЛИК топқир II *с. белги оти. Ҳа, тушунарли, чайқовчи экан, деб қарор қилдим. Шунда ўзимнинг топқирлигимга ўзим қойил қолиб қўйдим.* Ф. Мусажонов, Пушаймон.

ТОР I **1** Эни, кенглиги унча катта бўлмаган; энсиз, камбар. *Тор лента. Тор кўча. Тор йўлак.* ■ *У баланд бўйли, пешанаси тор, ўткир юзли, бети ҳам соқолидай қопқора киши.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ҳажми, сиғими унча катта бўлмаган; сиқиқ. *Тор уй Киши ўчоғи тор, қўп, уйинга бор.* Мақол. ■ *Қоратой турди, тор ва дим ҳовлида бўғилган каби, эски, йиртиқ кўйлаги билан елпинди.* Ойбек, Қутлуғ қон. ‖ *Ушбу кенг дунё кўзимга бўлди тор!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Зўрға сиғадиган, танага ёпишиб тиришиб-тиртишиб турадиган, танани сиқадиган, сиқиқ (кийим ҳақида). *Тор кўйлак.* ‖ *Оёқ кийиминг тор бўлса, дунёнинг кенглигидан на фойда.* Мақол. ■ *Домла, бошида чамандагул дўппи, эгнида калта ва тор катак кўйлак.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

2 *кўчма* Чегараси, кўлами унча катта бўлмаган, чекли. *Тор соҳа. Тор доирада қўлланиладиган сўзлар.*

3 *кўчма* Жуда қаттиқ, бахил одам ҳақида. *Торга тор дунё, кенгга кенг дунё.* Мақол. **Кўзи тор** қ. **кўз. Феъли тор** ўтакетган бахил, хасис, зиқна.— *Хўжайиннинг аёлларидан пул топилиб қолар,— деди Йўлчи қуюниб,— ё сиз, ё мен ғизиллаб борсак.. Уларда пул бўлади, биламан. Лекин аёлларнинг феъли тор.* Ойбек, Қутлуғ қон

◆ **Дўппи тор келиб қолди** аҳвол танг, мушкул бўлиб қолди. *Кишининг дўпписи тор келганда, қумалоқни «кака» ҳисоблаб қолар эмиш.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Юраги тор** қ. **юрак 2.**

ТОР II *[ф-т]* Чолғу асбобларининг тебраниб товуш чиқарадиган ипи. *Ипак тор. Сим тор.* ■ *Чолғумнинг тори таранг, Мени кўрган ёв гаранг. Қандай бахтли мен, қаранг.* Х. Пўлат. *Мели полвон дуторини қўлига олди. Бироқ, қулоқлари ҳаддан ортиқ бураган дутор бардош бермади — узилиб кетган тордан инграгандай нидо эшитилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Аваз танбурни чертаркан, ғўё юрак торларини чертаётгандай эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

◆ **Тори суст** кайфи чоғ эмас; машқи паст. **Тори сусайди** кайфи бузилди; машқи пасайди.

ТОР III *[ф-т]* Рубобга ўхшаш сим торли халқ музика асбоби. *Озарбайжон тори. Кавказ тори. Торни созламоқ.* ■ *Ўртоқларим, қўлга олсам торимни, Беихтиёр ёдлайдирман ёримни!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТОРАЙМОҚ 1 Эни, ҳажми кичрайиб, сиқилиб кичик тортмоқ, энсизлашмоқ, энсиз, камбар, тор бўлмоқ. *Кўйлак ювилиб торайибди. Йўл торайиб қолибди.* ■ *Дадамнинг кейинги хатидаги қора хабар билан дори дунё кўзимга торайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Чегаралари, кўлами қисқариб, чекли бўлиб қолмоқ, чекланмоқ. *Иш доираси торайди. Ҳуқуқи торайди. Функцияси торайди.*

ТОРАЙТИРИЛМОҚ торайтирмоқ *фл. мажҳ. н. Кўйлак торайтирилди. Ҳуқуқлари торайтирилди.*

ТОРАЙТИРМОҚ тораймоқ *фл. орт. н. Кийимни торайтирмоқ. Йўлни торайтирмоқ. Фаолият доирасини торайтирмоқ.*

ТОРАЙТМОҚ тораймоқ *фл. орт. н.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ТОРИЙ [р] Химиявий элемент, радиоактив оқиш кул ранг юмшоқ металл.

ТОРЛИ Тори бўлган, тор туфайли овоз берадиган. *Торли музика асбоби. Тўрт торли танбур. Сим торли дутор.*

ТОРЛИК 1 тор I 1, 2 *с. белги оти. Йўлнинг торлиги. Уйнинг торлиги. Менга этик торлик қилди.* ▪ *Энди Ғиёсиддинга Андижон торлик қилди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Одам тақдирини ҳал қилиш учун сизнинг қолипдан чиққан саволингиз торлик қилади.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 *кўчма* Ўтакетган қаттиқлик, хасислик. [*Куёв*] *ўта зиқналикдан, торликдан дамлаб ичадиган чойларини ҳам ўлчаб берадиган бўлди, тийинларини туфлаб тугди.* Ш. Ғуломов, Саҳрода.

ТОРМОЗ [р<*грек*] **1** Машина, механизм ва ш. к.нинг ҳаракатини секинлатиш ёки тўхтатиш учун хизмат қиладиган қурилма. *Механик тормоз. Пневматик тормоз. Велосипед тормози. Тормоз педали.* ▪ *Мукаррам тормозни босди, трактордан тушиб, машина томонга юрди.* С. Қароматов, Ҳаёт қандай яхши. **Тормоз бермоқ** (*ёки қилмоқ*) *айн.* **тормозламоқ.** *Станциядан ўн беш километр наридаги разъездга етганда паровоз тормоз берди.* О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири.

2 *кўчма с. т.* Бирор иш-ҳаракатга ҳалал берувчи, уни секинлатувчи нарса, ғов, тўғаноқ, тўсиқ.

ТОРМОЗЛАМОҚ Тормозларни ишга солиб, машина, механизм ва ш. к.нинг ҳаракатини секинлатмоқ ёки тўхтатмоқ; тормоз қилмоқ, тормоз бермоқ. *Машинани тормозламоқ.*

ТОРМОЗЛАНИШ 1 тормозланмоқ *фл. иш оти. Автоматик тормозланиш.*

2 *физиол.* Ташқи таъсирдан юзага келган ғалаённинг шу таъсир давомида сусайиб, пасайиб бориши. *Шартли тормозланиш. Шартсиз тормозланиш.* ▪ *Уйқу тормозланишининг ўзига хос формасидир.* А. Зоҳидов, Узоқ умр сирлари.

ТОРМОЗЛАНМОҚ тормозламоқ *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Поезд тездан тормозланди.*

ТОРМОЗЛАШ 1 тормозламоқ *фл. иш оти. Машинани тормозлаш.*

2 *физиол.* Нерв марказлари ёки аъзолари фаолиятини актив равишда сусайтириш ёки тўхтатиш. [*Мия*] *янги шароитда шартсиз рефлекс билан мустаҳкамланмайдиган дастлабки шартли рефлексларни тормозлаш билан жавоб беради.* «Анатомия».

ТОРМОЗЛИК: тормозлик қилмоқ тўсқинлик қилмоқ, ғов, тўғаноқ солмоқ. *Ишга тормозлик қилмоқ.*

ТОР-МОР [*ф-т*]: **тор-мор бўлмоқ** қақшатқич зарбага учраб йўқ бўлмоқ, маҳв ўлмоқ, ер билан яксон бўлмоқ. *Бу бир мамлакатки, унда ирқ, синф, капиталист, судхўр йўқдир, ҳаммаси тор-мор бўлди ва одамлар у ерда социализм боғида бахт гулини узадилар.* Ойбек, Нур кидириб. *Аниқдирким, тез кунда Душман бўлар тор-мор. Бу ҳақ қони курашда Улуғ доҳий бизга ёр.* З. Диёр. **Тор-мор қилмоқ** (*ёки этмоқ, келтирмоқ*) қақшатқич зарба бериб йўқ қилмоқ, маҳв этмоқ, ер билан яксон қилмоқ. *Душман позициялари тор-мор қилинди.* ▪ *Шонли қизил армия отрядлари босмачиларни ва уларнинг «ҳукумат»ини тор-мор қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бизни ким писанд қилмай, яъни қилса жаллодлик, Тор-мор этиб охир, қора ерга пинҳон қил.* Ғайратий.

ТОРОЖ [*ф-т*]: **торож қилмоқ** (*ёки этмоқ*) *кт.* таламоқ, талаб кетмоқ, талон-торож қилмоқ.

ТОРПЕДА [р<*лат*] Кемаларнинг сув ости қисмига шикаст етказиш учун қўлланадиган ўзиюрар мина. *Торпеда қўймоқ. Душман кемасини торпедага тутмоқ.*

ТОРС: торс ёрилмоқ «тарс» этган товуш чиқариб шиддат билан ёрилмоқ, иккига ажралмоқ. *Пичоқ қўйиш билан қовун торс ёрилди.* ▪ [*Зилзиладан*] *айвон ҳам қийшайиб қолган. Унинг деворлари ҳам торс ёрилган, полда девордан тушган сувоқ парчалари ётибди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар. *Гумбура-гумбур бошланиб, ердан момақалдироқ кўтарилди, бундан ғўё осмон торс ёрилиб, ер ловиллаб ёнди.* И. Раҳим, Мангулик қўшиғи. **Боши(м) торс ёрилиб** (*ёки ажраб*) **кетай деяпти** боши(м) жуда қаттиқ оғрияпти. *У* [*Акбарали*] *ҳозир боши торс ёрилиб кетадигандек, отилиб йўлакка чиқди.* А. Мухтор, Чинор. **Торс ёрилиб кетгудай бўлди** *ёки* **юраги торс ёрилиб кетай деяпти** жуда хит, хуноб бўлди, юраги сиқилиб кетди. *Ерга киргудай бўлиб ўтирган Валивойдан ортиқ садо чиқмагач, Жўранинг юраги торс ёрилай деди-да: — мен кетдим! — деб ўрнидан қўзғалди.* Ҳ. Назир, Онаизор.

ТОРС-ТОРС: торс-торс ёрилмоқ хар ер-ҳар еридан катта-катта ёрилмоқ. *Пахса қуриб торс-торс ёрилди. Қўлларим совуқдан торс-торс ёрилиб кетди.* ▪ *Қадимий чўллар, қадрдон чўллар! Ҳалқумини оқар сувга намлаёлмай ҳарсиллаб ётган бепоён биёбон тимсоҳ терисидек торс-торс ёрилиб, гиёҳ унмас экан, ақалли.* С. Қодиров, «Фарҳод»дан «Ширин»гача.

ТОРТ [р<*итал*] Ёғ, шакар, тухум каби масаллиқлардан қўшиб тайёрланган бежамали кондитер маҳсулоти. *Шоколадли торт.* ▪ *Дастурхонда хонаки печеньелар, атиргул нусха торт ва турли хил мевалар бор эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ТОРТИБ 1 тортмоқ *фл. рвшдш. Арқонни таранг тортиб боғламоқ. Юкни тарозида тортиб бермоқ. Енгидан тортиб қўймоқ.* ▪ *Уни чуқурдан Юсуфжон қизиқ тортиб олибди. Мингбоши кайфи сал тарқагач: — Э, Юсуфжон, сенмисан? — дебди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 *кўм. (ч. к. билан)* Бошлаб, эътиборан. *Шу бугундан тортиб...* ▪ *Оёғимдан тортиб, башарамгача қонга бўялдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Халқ дадил боради. Айниқса хотинлар-оналар жасур. Улар Николайдан тортиб, элликбошиларга қадар ҳаммани қаргашади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТОРТИЛМОҚ 1 тортмоқ 1—14, 16 *фл. мажҳ. н. Кир ёйиш учун арқон тортилди. Қудуқдан сув тортилди. Деразаларга парда тортилди. Ишга ёшу қари тортилди. Меҳмонларга ош тортилди.* ▪ *Ғуломжоннинг асаб торлари тортилди, аламига алам қўшилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Тош яхши чекилса,— хаёлга чўмди тегирмончи ишчи,— ун майин тортилади, нони чиройли, лаззатли бўлади.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда.

2 Камайиб, камчил бўлиб қолмоқ. *Сигирнинг сути тортилиб қолди.* ▪ *Суви анча тортилиб қолган кўлнинг шимолий этаги қишлоқ уйларининг ҳовлиларига бориб тақалар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Валя:*] *Қиз чиқарадиган оналар тугун-тугун иш кўтариб келишарди, бу йил бир оз тортилиб қолди.* Ойбек, Улуғ йўл. | Ҳисоб-китобли, ўлчовли бўлиб қолмоқ. *Нима ҳам бўлиб* [*Фотиманинг*] *отасининг бошига катта мусибат тушди-да, бу уйда тош-тарози анча тортилиб қолди.* Мирмуҳсин, Умид.

ТОРТИНИШМОҚ тортинмоқ *фл. бирг. н. Бир фурсат сал тортинишиб тургач, ўқишларимиз, турмушимиз ҳақида очилиб гаплаша кетдик.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ТОРТИНМОҚ 1 Уялиб, бегонасираб ёки бошқа бирор андиша билан ўзини тортиб, тийиб, одоб сақлаб турмоқ, ийманмоқ. *Тушунмаганларингизни ҳеч тортинмай сўранг.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Татьяна Степановна, негадир аёллардан тортиниб, ўзини қорининг кетига олиб турган Абдуллага имо қилди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Содда қишлоқ йигити такаллуфни билмаса ҳам, одоб-таъзим хусусида онаси анча-мунча гапларни уқдириб юборгани учун, давлатманд қариндошининг ҳузурида овқатдан тортинишни маъқул кўрди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | (*асосан бўлишсиз ф-да*) Тоймоқ; ҳазар қилмоқ, қўрқмоқ. *У ҳеч нарсадан тортинмайди.* ▪ *Ҳақ ва адолат пешволари ҳақни риё, риёни ҳақ дейишдан тортинмас эканлар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ўзини четга олмоқ, қочмоқ. *Одамзодки ёлтмишга яқинлашиб ҳам ҳаром ишга қўл урмай туролмайдиган бўлиб қолса, ундай одамдан тортиниш керак.* Мирмуҳсин, Умид.

ТОРТИНЧОҚ Бошқалардан уялиб, ийманиб, ўзини тортиб турадиган, уятчанг. *Тортинчоқ одам.* ▪ *Ёнма-ён пахта тераётиб у ёқ-бу ёқдан гапиришганларида қиз унинг ҳақиқатан ҳам тортинчоқ, камсуқум йигит эканини сезди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ТОРТИНЧОҚЛИК **тортинчоқ** *с. бел. от. Тортинчоқлик қилмоқ. Тортинчоқлик билан гапирмоқ.* ▪ *Садбарга қолса, бу ердаги йигитлар орасида энг ақллиси шу Луқмонча. Фақат тортинчоқлиги бор, дадил эмас.* А. Мухтор, Туғилиш.

ТОРТИШ **тортмоқ** *фл. иш оти. Ариқ тортиш. Режа тортиш. Жазога тортиш.* ▪ *[Зайнаб:] Маҳаллий меҳнаткашлар орасида ғайратли ёшлар кўп, ўртоқ командир. Улардан ҳарбий хизматга кўпроқ тортиш керак.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. *Саидғози ўтирганларнинг диққатини тортиш учун томоқ қириб йўталди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Тортиш кучи** 1) *айн.* **тортишув кучи** *қ.* **тортишув** 3; 2) локомотив, электровоз, машина ва ш. к.нинг ҳаракат томон йўналган кучи. *Паровознинг тортиш кучи.*

ТОРТИШИШ 1 **тортишмоқ** *фл. иш оти.*

2 Тортишув, баҳс. *Уларнинг орасида бўладиган тортишишни эшитиб, маза қилиб кулишга ишқивозлар кўп эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТОРТИШМАЧОҚ *этн.* Никоҳ тўйида келин куёвникига келгандан кейин хотинлар келин ва куёв тарафга бўлиниб, бел боғлаб бир-бирини тортишиш ўйини (бунда, одатда, куёв томон ютади). *Ялпи шовқин билан «тортишмачоқ» бошланди: қиз томонда гупчакдек юм-юмалоқ хотин белини белбоғ билан маҳкам боғлаб, ўртага тушди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТОРТИШМОҚ 1 **тортмоқ** 1, 2, 4, 5, 7—13, 15—18 *фл. бирг. н. Колхозчилар ариқ тортишяпти. Дорвозлар дорни тортишиб бўлишди.* ▪ *[Қизлар] «Энди нари ёт, бери ёт» билан бир-бирларини итариб, суриб кўрпани тўрт томонга тортишиб жанжаллаша бошладилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.— *Жазосини тортишибди,— деб қўйди Жумагул қувонганидан.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Йиғи кўнгил доғини ювар эмиш, ажаб эмас, булар ҳам анча равшан тортишиб, секин-секин гапга кириб кетишди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Мушакларнинг беихтиёр қисқариши натижасида ҳаракатсиз қотмоқ, бужмаймоқ, акашак бўлмоқ. *Шокир ота оғир хўрсинди, сўнгра бирдан «вой» деб, томири тортишиган оёғини уқалай бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қишлоқда дув-дув гап: правлениеда раис билан Ҳамдам ака тортишиб қолибди, раис янги ер очамиз деса, у қарши чиқибди.* Й. Шамшаров, Пахтақайнар.

3 *кўчма* Ўзиникини маъқуллаш учун ҳаракат қилмоқ, талашмоқ, баҳслашмоқ.

ТОРТИШУВ 1 **тортишмоқ** *фл. иш оти.*

2 Илмий, адабий ва бошқа темалардаги баҳс. *Қизғин тортишув.* ▪ *Кампирларнинг тортишувидан завқланган Олияхон, кула-кула, уларнинг қўлларидан ушлаб аввалги қуртхонага бошлаб кирди.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *Бир масала кўпдан бери тортишувга сабаб бўляпти.* И. Раҳим, Ихлос.

3 *физ.* Зарралар, жисмлар ўртасидаги бир-бирига яқинлашувга бўлган интилиш ҳодисаси; жозиба. *Жисмларнинг тортишуви.* **Тортишув кучи** *айн.* **тортишув** 3.

ТОРТИҚ 1 Кимсага туҳфа қилинган нарса; совға, армуғон. *Байрамга муносиб меҳнат тортиқлари.* ▪ *Деҳқонбой, сизнинг тортиғингизни дастурхонга қўяй десам, жой ҳам йўқ.* Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон. *Мен икки қўлимда икки хил гулни тутиб унга [Ҳабибага] тортиқ қилдим.* Айний, Эсдаликлар.

2 Тортилган, тортиб тутиб қўйилган, тортиқлик. *Парда тортиқ ойналар.*

ТОРТИҚЛИҚ Тортиб, тутиб қўйилган; тортиқ. *Тортиқлиқ дор.* ▪ *Карнайлардан, зангори, қизил ва гунафша ранг парда тортиқлиқ деразалардан радио янграб турибди.* Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

ТОРТМА 1 *от* Столнинг, шкафнинг сурилма яшиги. *Столнинг тортмаси.* ▪ *[Жувон] .. пулларнинг орасидан битта беш сўмликни олиб, қолганларини яна ўраб тортмага солиб қўйдида, менга қаради.* С. Аҳмад, Таъзим.

2 *айн.* **қоринбоғ.**

3 *сфт* Тортиб чиқариладиган, сурилма. *Тортма полка.*

ТОРТМОҚ 1 Бирор еридан ушлаб, тутиб ўзига томон сурмоқ ёки суришга ҳаракат қилмоқ. *Арра тортмоқ. Эшикни тортиб очмоқ. Қўлидан тортиб турғизиб қўймоқ.* ▪ *Сидиқжон тутнинг остида отнинг бошини тортиб: — Тут емаймизми? — деди.* А. Қаххор, Қўшчинор. *Анзират кампир қути учиб ўрнидан турди, Башоратнинг ёнига келиб, унинг бошини кўкрагига тортди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Пирнафас ака рулда ўтирар, Полвон эшак тортарди.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Бурнидан тортса йиқилгудай** *қ.* **бурун** I. | Куч билан бирор еридан ўзига томон сўриб тарангламоқ ёки судрамоқ. *Арқоннинг учидан тортмоқ. Чана тортмоқ.* ▪ *Кезар эдим нон излаб саҳро. Салдов тортиб, сузардим дарё.* Ғайратий. *Энли камарини тортиб боғлаб, «мана энди сўзлаш пайти келди» дегандай, мажлис аҳлига бир назар ташлади.* А. Қаххор, Мунофиқ. | Шу йўсинда пастдан юқорига чиқармоқ, олмоқ. *Қудуқдан челаклаб сув тортмоқ. Томга лой тортмоқ.* **Тортиб кетмоқ** *ёки* **тортиб олиб кетмоқ** 1) судраб ташиб кетмоқ. *Сичқон ҳамма донни тортиб кетибди;* 2) талаб, тортқилаб, юлқиб олиб кетмоқ. **Тортиб олмоқ** 1) чиқариб, суғуриб олмоқ. *Диваннинг тагидан гиламни тортиб олмоқ.* ▪ *Тулки бошини хумчадан аранг тортиб олди.* «Эртаклар»; 2) *кўчма* халос қилмоқ, қутқариб олмоқ. *Мен уни ёмон ўртоқлари муҳитидан тортиб олдим;* 3) *кўчма* куч билан, зўрлаб олиб қўймоқ. *Ҳокимиятни тортиб олмоқ.* ▪ *[Мадамин:] Менинг амалимни, худо берган мол-мулкимни бу дунёда ким тортиб ололади? — Йўқ, ҳеч ким,— дер эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Тортиб чиқармоқ** (*ёки* **чиқмоқ**) чиқариб олмоқ. *Қайиқни сувдан тортиб чиқармоқ.* ▪ *Жиян тоға учун жавоб бермайди, деган гап бор. Энди ҳар ким ўз аравасини ботқоқдан ўзи тортиб чиқсин.* С. Шокаримов, Уруғ-аймоқлар. *Баҳор жалалари полларни сувга тўлдириб, шоли қиёғининг қулоғидан тортиб чиқарди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Орқасига тиркалган ёки қўшилган нарсани куч, қувват, иш сарф қилиб олға юргизмоқ, юргизиб олиб бормоқ. *Кема учта баржани тортиб бормоқда. Оғир составларни тортадиган тепловоз.* ▪ *Тўплар ва зенитка-ларни отлар, машиналар зўрға-зўрға тортарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. **Аравангни торт** *қ.* **арава.**

3 *физ.* Зарралар, жисмлар ўртасидаги жозиба кучи туфайли ўз томонига мойил қилмоқ, сурмоқ. *Магнит темирни тортади. Зарралар бир-бирини тортиб турали. Мусбат зарядланган жисм манфий зарядланган жисмни ўзига тортади.*

4 *кўчма* Ўзига қаратмоқ, мойил қилмоқ, жазб этмоқ. *Диққатни ўзига тортмоқ.* ▪ *Қуёш, тоза ҳаво, кенг, тиниқ зангори осмон кўзларни беихтиёр тортади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тўлқинжон .. шу кунгача Ҳурини сира қизиқтирмаган эди. Гарчи, Тўлқинжон чиройли бўлса ҳам, қизни ўзига тортмасди.* Ф. Мусажонов, Ҳури. *«Бахт» унинг юриб ўрганган оёқларини яна узоқларга тортади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

5 Бирор ишга аралаштирмоқ, қотиштирмоқ, жалб этмоқ. *Ишга тортмоқ. Ўқишга тортмоқ.* ▪ *Шаҳидбек мулла Абдураҳмонни сўзга тортди.— Нима лавозиматдалар, тақсирим?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *«Бундай қиламан,— лабини қимирлатиб ўз-ўзига шивирлади Йўлчи,— аввал шундай одамларни тортаманки, ўзимга қандай ишонсам, уларнинг дилига шундай ишонган бўлай».* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ўзининг ёки бирор нарсанинг таъсирига олмоқ. *Жазога тортмоқ. Жавобгарликка тортмоқ.* ▪ *Раъно .. уйқу тортаётган кўзларини қўллари билан ишқалаб, илҳақ бўлиб ётди.* И. Раҳим, Ихлос.

6 Қопламоқ, ёпмоқ, тутмоқ; киймоқ. *Бетга ниқоб тортмоқ. Ойналарга парда тортмоқ. Этикни оёққа тортмоқ.* ▪ *Ҳалиги хотин қисилганданми, уялганданми бошидаги оқ дока рўмолини юзига тортиб: «қўйбер» дегандай қилиб бошини силкитди.* Ойдин, Фонарь тагида.

www.ziyouz.com kutubxonasi

7 Ҳаво, сув ва ш. к. оқими билан илаштириб олиб кетмоқ; сўрмоқ. *Ичига тортмоқ. Дамига тортмоқ. Гирдобига тортмоқ. Насос билан сув тортмоқ. Печь тутунни яхши тортмаяпти.* ■ *Днепр гирдоби паромни ҳар қанча комига тортса ҳам, ғарқ қила олмади.* Н. Сафа ов, Соҳиб чангал. *Зар кокилин телба тўлқинлар Шўҳлик билан тортар ўзига.* Ғайратий. | Ичмоқ. *Бирор ерда нўмайи учраб, кўпроқ тортиб қолган куни-ку, эртасига дарс ўлди деяверинг.* Шуҳрат, Олтин занглмас. | Чекмоқ. *Тамаки тортмоқ.* ■ *Тўра чилимни қур-қур тортиб, киссасидан уч-тўрт тангани чиқариб унга узатди.* Ж. Шарипов, Хоразм. | Пуфлаб ёки ҳаво сўриб чалмоқ. *Шинавандалари йиғилган экан, [Уббиниёзнинг] қўлига дўмбира тутқазишди. «Ўринбой бахшининг қўнғирот нағмасини торт!» деб қисташди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

8 *махс.* Буғлантириб совутиш, ҳайдаш йўли билан тайёрламоқ, ҳайдамоқ. *Узумдан вино тортмоқ.*

9 Улашмоқ, тарқатмоқ, қўймоқ (меҳмонларга овқат). *Меҳмонларга ош тортмоқ. Патнис тортмоқ.* ■ *Норинни тортиб бўлгандан кейин Аноргул ҳамма товоқ-қошиқларни тоза қилиб ювиб олди.* Ойдин, Ҳазил эмиш.

10 Тарозида оғирлигини ўлчамоқ. *Қовунни тортиб кўрмоқ.* ■ *Тортиб берганда ўзинглар қараб турганмидинглар? Нима энди кам деб бетингларни юласизлар?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кейин дадамнинг аҳволини ўйлаб, ақл тарозиси билан тортиб кўриб, тақдирга рози бўлдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

11 Чўзиқ нарсаларни бирор йўналишда ўрнатиб, маҳкамлаб қўймоқ, ўтказмоқ. *Кир ёйиш учун арқон тортмоқ. Дор тортмоқ.* ■ — *Раиснинг буйруғи шу,— деди у ишини давом этиб,— энг олдин Умар аканикига сим тортиб, қаерга деса, ўша ерга лампа қўй.* И. Раҳим, Ихлос. *Пастки синф қизлари қизил ва кўк қоғозлардан гуллар ясаб, уларни каноп иплар билан залнинг эшигидан саҳна атрофига узун-узун маржон қилиб тортиб ташладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

12 Чизмоқ, чизиқ шаклида из солмоқ; қазимоқ. *Чизиқ тортмоқ. Режа тортмоқ. Жўяк тортмоқ.* ■ *Тоға ваъдасида туриб, каналдан ариқ тортиб қелишга одам юбормаса, ишимиз чатоқ бўлади.* С. Аҳмад, Уфқ. **Сурма тортмоқ** сурма қўймоқ. *Сурма тортиб кўзига, қирмизи кўйлакни кийиб, Ўйнатиб ханжарини қилгани қурбон келади.* Ҳамза.

13 Тегирмонда донни унга айлантирмоқ. *Ун тортмоқ. Тегирмонда буғдой тортмоқ.*

14 Қамайтирмоқ, озайтирмоқ; чеклаб қўймоқ. *Пулдан бир оз тортиб қўймоқ.* ■ — *Мол дегани иймаса, танаси яйрамайди, Танаси яйрамаса, сутини тортади,— деди Адол хола.* А. Мирахмедов, Ўт юраклар.

15 Ўзига сингдирмоқ, шиммоқ. *Чўқур сувни тортиб кетибди. Гуруч сувини тортибди.*

16 Биологик, жисмоний тузилиш ёки маънавий жиҳатдан туққанларига, туғишганларига ўхшамоқ. *Қазисан, қартасан — ахир аслингга тортасан.* Мақол. ■ *Сен кимга тортдинг-а? Ота-онамиз қўйдан ҳам ювош одамлар эди-ку!* Ё. Хаимов, М. Раҳмонов, Ҳаёт-мамот.— *Бунингиз шаҳзодаларга муносиб,— деди Ойша хола секингина Санам отинга ўгирилиб.— Онасига тортди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Отангга тортиб, хотин кишини хўрласанг агар, сенга берган оқ сутим ҳаром бўлади, ўғлим, билиб қўй шуни!* С. Анорбоев, Мехр. | Яқин кишиларининг манфаатларини ҳимоя қилиб, томонини олиб иш тутмоқ. *Даромад тақсимотида ўзига (ўзиникига) тортмоқ.*

17 Бошдан кечирмоқ, чекмоқ; ҳис қилмоқ, сезмоқ. *Азоб тортмоқ. Ташвиш тортмоқ. Дард тортмоқ. Хижолат тортмоқ.* ■ *[Валихўжа тутоқиб:] Участкани сен қил-у, жабрини мен тортаймми?* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Рўзғордан шундай танглик тортдик-ки, гапирсам, балки ишонмайсиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

18 Бирор томонга ўзгариб тегишли хусусият касб этмоқ. *Ингичка тортмоқ. Йўғон тортмоқ. Бақувват тортмоқ.* ■ *Бир вақтлардаги гавдали паҳлавон Қобил энди кичик тортиб кетган.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

19 Баъзи отлар билан қўшма феъл ясайди, мас. *қўшин тортмоқ, саф тортмоқ.*

ТОРТТИРМОҚ *тортмоқ* 1, 2, 4, 5, 7—12, 17 *фл. орт. н. Арқон торттирмоқ. Ун торттирмоқ. Тарозида торттирмоқ.* ■ *Кумрининг сўзлари ҳаёлга кетиб ўтирган Эъзозхонни ҳушёр торттириб юборди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТОРТ-ТОРТ *с. т.* 1 Талаб, тортқилаб, юлиб-юлқиб олиб кетиш; талон-торож. *Усталар келмаганлигидан кўприк қурилиши қолиб кетди. Ёғоч-тахталарни эса кимлар «торт-торт» қилиб олиб кетгани номаълум.* «Муштум», 1960, № 1.

2 Ичкиликбозлик. *Бир куни роса торт-торт бўлган экан, эртасига бошим худди ари қамалиб қолган томоша қовоққа ўхшаб гувилларди.* «Муштум», 1961, № 24.

ТОРТУВЧАН *кт.* Кишини ўзига тортадиган, диққат-эътиборни жалб этадиган; қизиқарли. *Виставка материаллари тортувчан бўлиши керак.*

ТОРТҚИЛАМОҚ 1 Ҳа деб тортавермоқ; тартибсиз равишда ҳар томонга тортмоқ, тортиб-тортиб қўймоқ, ҳар томонга тортиб тўзғитмоқ. *Эта-гидан тортқиламоқ.* ■ *Ғир-ғир эсаётган баҳор шабадаси сочларини тортқилар, гул ва кўкат ҳидларини димоқларга урарди.* А. Мирахмедов, Кулган чечаклар.

2 Талаб, ҳар томонга тортиб олиб кетмоқ. *Адолат қопчиғини очди. Унда ангишвонадан тортиб, ип, ипакларгача бор эди. Қизлар ўз буюмларини таниб, уни бир бошдан тортқилай бошладилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Талон-торож қилмоқ; юлқимоқ. *Нафс балосига учраган айрим шоферлар «кондукторлар билан» .. тушган пуллардан тортқилаш билан овора.* «Муштум», 1959, № 20.

3 *кўчма* Ҳол-жонига қўймай ҳамма ёқдан турткиламоқ, таламоқ, дакки бермоқ. *[Йўлчи:] Шу камбағал қариндошни тортқиламасдан тинч қўйинглар. Умид билан шу ерда юрипти, шу ерда қолсин у.* Ойбек, Қутлуг қон.

ТОРТҚИЛАНМОҚ *тортқиламоқ фл. мажҳ. н. Ҳар томондан тортқиланмоқ.*

ТОРТҚИЛАШМОҚ *тортқиламоқ фл. бирг. н. Иккиланиб турган Умаралини йигитлар қўярда-қўймай тортқилашиб бирга олиб кетишди.* Ойбек, Улуғ йўл. *Ҳар ўликка, қузғун тушиб, Ғажир қўниб тортқилашиб.* «Равшан».

ТОРФ *[р<нем]* Тўқайзор, ботқоқлик ерларда ўсимликларнинг чиришидан ҳосил бўлган зич масса (ёқилғи, ўғит, хомашё сифатида ишлатилади). *Торф қазиб олиш.*

ТОРФЗОР *[р+ф-т]* Торф кўп жой.

ТОРФЛИ Торф кўп бўлган. *Торфли ботқоқ.*

ТОРХОН *диал.* Дархон. *Торхон ер.*

ТОРҒОҚ Балиқчилар туркумига мансуб, боши ва думи қора, тумшуғи узун қуш.

ТОС I *[ф-т]* Асосан кир ювиш, ювиниш учун ишлатиладиган катта металл идиш. *Тунука тос.* ■ *Ҳовлилардан тосларнинг жаранг-журунглари эшитила берди.* Айний, Эсдаликлар. *Дўмбоқ ой олтин тосда Қалқиб-қалқиб чўмилар.* С. Акбарий.

◆ **Тос суяги** *анат.* сон суякларига таянган ва умуртқа суягини тутиб турадиган белдан паст камар суяги. **Эски тос, эски ҳаммом** *қ.* **эски.**

ТОС II *диал.* Парча, кимхоб. ‖ *Тос тўн.* ■ *Қават-қават шойи кўйлакларим, духоба камзулим .., тос қалпоғим, зардўзи пешана бандим ҳам бор.* Айний, Қуллар.

ТОС III *с. т.* Тоз.

ТОСТ *[р<инг.]* Қадаҳларга қўйилган ичкилик ва уни кўтариш олдидан яхши тилаклар билдириб айтиладиган сўз. *Биринчи тост. Тост айтмоқ.* ■ *Ўктам хушкайф бўлиб, кетма-кет тост кўтарди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Оқ мусалласни, Ё май чароснн Кўтарар дўстлар, Айтишар тостлар.* Шайхзода.

ТОТ Таъм, маза; лаззат. *Қимизнинг тоти. Тотини кўрмоқ. Мақтанчоқнинг моти чиқар, жом қозоннинг тоти чиқар.* Мақол. ■ *Шул сабабдан тақдир аталди, Илк бўсанинг иккинчи оти. Шул сабабдан умрбод қолди Лаб-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

да ўшал бўсанинг тоти. Уйғун. | *кўчма* Нашъа, гашт, лаззат. *Қасд этдилар унинг жонига, Раҳна солиб ўй-армонига, Айирдилар уй-бисотидан, Маҳрум этиб ҳаёт тотидан.* Ғайратий.

ТОТАЛ [*р* тотальный<*фр*] Беистисно барчага баравар тааллуқли, ялпи, умумий. *Тотал уруш.*

ТОТАЛИТАР [*р* тоталитарный<*фр*] *сиёс.* Зўравонлик билан характерланадиган, демократик озодлик ва шахс эркинлигини бостиришга қаратилган.

ТОТИЛМОҚ тотмоқ *фл. мажҳ. н.* *Овқатдан бир қошиқ ҳам тотилмади.*

ТОТИМ Тоғ ёнбағирларида ўсадиган, шода-шода майда гулли дарахт ёки бута (баргларида бўёқ ва ошловчи моддалари кўп бўлади).

ТОТИНМОҚ 1 Овқатдан озгина емоқ, ичмоқ; андак овқатланиб, еб, ичиб олмоқ. *Овқатдан тотинган бўлди-ю, емади. Ортиқча гап ҳам гапирмади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Зумрад кўнгли ғаш, дилгир ўтирарди. Иштаҳасизгина ундан-бундан тотинган бўлди.* Ойбек, Улуғ йўл.

2 Мазасини тотиб кўрмоқ, тотмоқ.

ТОТЛИ 1 Таъми, мазаси яхши; мазали, лаззатли, ширин. *Тотли овқат.* || *Молинг зотли бўлса, емишинг тотли бўлар.* Мақол. ■ *Шавла жуда тотли туюлди — ошпазни мақтадилар.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *кўчма* Лаззат бағишловчи, ширин, нашъали. *Тотли хаёллар. Тотли онлар.* ■ *Бегимхоннинг кўз олдида харита эмас, Эрали жонланди. Қандай тотли эди уларнинг турмуши.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қайнасин дилларинг, эсиб еллар, Яна ипак каби варақ очсин. Тотли шеърим каби севинч сочсин.* Ҳ. Олимжон.

ТОТМОҚ 1 Бир оз еб, ичиб мазасини кўрмоқ. [*Набигул Қодирга:*] *Мусаллас сузгандан кейин, қандоқ қилиб сабринг чидайди, тотиб ҳам кўрасан-да.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

2 Овқат емоқ, ичмоқ, овқатланмоқ. *Меҳнат қилиб топганинг — қанду асал тотганинг.* Мақол. ■ [*Гулнор*] *эрталабки чойдан буён уйда икки марта овқат тайёрланган бўлса ҳам, ҳеч нима тотмаган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Уф .. итдек чарчадим. Кечадан бери туз тотганим йўқ.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

3 *кўчма* Бошдан кечириб, лаззатини, таъмини кўрмоқ, синамоқ. *Аччиқ билан чучукни тотган билур, узоқ билан яқинни юрган билур.* Мақол. ■ *Бу ердагиларнинг кўпи Собир Умаров қиличининг тиғини тотиб кўрган.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ҳой, ҳой отамиз! Тошни кесар болтамиз. Биз ҳам дунё лаззатини, Навбат келди, тотамиз!* Ҳамза.

ТОТУВ Ўзаро дўстона муносабатда бўлган, иттифоқ, иноқ, аҳил. *Тотув оила. Тотув болалар. Тотув бўлмоқ.* || *Отам ўлгандан кейин Фуод афанди мени ўз ҳужрасига кўчириб тушди. Никоҳ қилмай бир йилдан ортиқ тотув яшадик.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Дўстона муносабатлар асосига қурилган; иттифоқликка, аҳилликка асосланган. *Тотув муносабатлар. Тотув турмуш — узоқ умр.* Мақол.

ТОТУВЛАШМОҚ Бир-бири билан тотув, аҳил бўлмоқ, аҳиллашмоқ, иноқлашмоқ. *Янги ўқувчилар тезда тотувлашиб олишди.* ■ *Баъзан Жанна билан Умид тотувлашиб ҳам қолишарди, бундай пайтларда Жанна бир қадар ўз таъсирини эрига ўтказарди.* Мирмуҳсин, Умид. *Ёмонлик ўшанинг [Мусулмонқулнинг] боши билан бирга кетгандек, қипчоқ оғайнилар ила тотувлашдик, қипчоқнинг эски адоватлари битди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТОТУВЛИК 1 тотув *с. белги оти.* *Мария Николаевна билан Эргашни кўпчилик эру хотин деб билар, уларнинг тотувлигига ҳавас қилар эди.* А. Мухтор, Чинор.

2 Тотув муносабатлар, тотув турмуш, аҳиллик. *Тотувлик билан яшамоқ. Масалани тотувлик билан ҳал қилмоқ. Тотувлик — узоқ умр.* Мақол. ■ *Соли отанинг.. уйида энди тотувлик, ҳамжиҳатлик ҳукм сурарди.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда. *Ўрталаридаги тотувликка ҳавасингиз келади — ҳудди бир оила фарзандларидай, барака топкурлар.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. *Жанглар эмас, урушлар эмас, Ғараз эмас, тотувлик керак, Зулмат эмас, ёғдулик керак.* Шайхзода.

ТОТУВЧИЛИК *айн.* **тотувлик** 2. *Масалани тотувчилик билан ҳал этмоқ.*

ТОТУҚ *диал.* Тотув, аҳил.

ТОУН [*а*] Одамларда ва ҳайвонларда бўладиган, кемирувчи ва бургa орқали тарқаладиган оғир юқумли касаллик.

ТОЧКА [*р*] *махс.* Тармоқланган маълум бир система таркибидаги бирор элемент, компонент жойлашган ер, пункт. *Савдо точкалари. Телефон точкалари.* ■ *Пўлатжон Волков билан бошлашиб электр сими тортилаётган точкаларни кўргани кетди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Биз пулемётчилар ўзимизга топширилган ориентирлар бўйича душманнинг ўнг қирғоқдаги пулемёт точкаларини, артиллерия позицияларини фалаж қилиш учун уринардик.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ТОШ I 1 Яхлит масса ёки бўлак-бўлак ҳолда учрайдиган, сув кор қилмайдиган, қаттиқ, мўрт тоғ жинсларининг умумий номи. *Оқ тош. Оҳак тош. Мармар тош. Чақмоқ тош. Харсанг тош. Қайроқ тош. Йўлга тош ётқизмоқ. Тогнинг кўрки — тош билан, одамнинг кўрки — бош билан.* Мақол. *Сув кетар, тош қолар, ўсма кетар, қош қолар.* Мақол. || *Тош йўл.* ■ *Сувонжон тош териб, иннинг оғзини тўлдирди. Устидан тупроқ босиб, кетмон билан яхшилаб шиббалади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ёшлик чоғимда мен бир ҳикоя эшитган эдим: Хон бир бегуноҳ одамни ғазабига олиб, тошбўрон қилдирибди, «тош отмаган одам қолмасин» деб, ўзи тепасида турибди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор. | Шундай тоғ жинсларининг зийнат буюмлари ясаш ёки уларни безатиш учун ишлатиладиган навлари номи. *Кўрдингми? Бу нима? Мана бу дур, мана бу марварид. Мана бу ёнган — гавҳар. Қолганлари — ҳар хил тошлар, ёқут, зумрад.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Доронинг*] .. *қўлидаги узун асо дастасига қадалган қимматбаҳо тошлар қоронғи кечадаги юлдузлардек порлар эди.* М. Осим, Широк. [*Олимхон*] *бармоқларига тоши йирик узуклар тақади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Шундай тоғ жинсидан тарашлаб ясалган, қабр устига қўйилган лавҳа, ёдгорлик. *Ўнг томондаги тошга .. «Маърифатхон жаннат макон» деб ёзилган ва ҳижрий билан 1335 деб тарих қўйилган эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Сен бу кўргу орқасинда Келди, ол кутганларинг! Борса борсин, қабр тошин Тангри деб тутганларинг!* Ҳамза. | *кўчма* Шундай тоғ жинсига ўхшаш жуда қаттиқ нарса ҳақида. || *Болалар ёпишавергач, [кампир] халтани очишга мажбур бўлди-да, лабини буриб вайсайбошлади: — Ҳаҳ, шум такалар, оғизларингда эриб кетадиган сузма қуртни берсам, олмайсизлар, шу тош қуртни талашасизлар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *сфт, кўчма* Раҳм-шафқатни билмайдиган, қаттиқ, бераҳм, шафқатсиз. *Тош юрак. Тош кўнгил.* ■ *Отиной-нинг тош қалбидан чиққан бу ёвуз нидолар Элмурод учун янгилик эмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Туҳмат қилиб қаматган ҳам жияним, кувғинга солган ҳам ўша. Жияним бағри тош чиқди, оғайним.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 Нарсаларнинг вазнини ўлчаш, тортиш учун белгиланган, турли шакл ва оғирликдаги юк, қадоқ тош. *Тарози палласига тош қўймоқ. Тошдан урмоқ.* ■ *Шарофат.. бу кеча шу ерда қолиб Сидиқжонни бу ерга боғлаган, унинг димоғини шиширган нарсани яхшилаб билмоқчи ва шунга қараб тош қўймоқчи бўлди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор. | *кўчма* Оғирлик, вазн. *Олинган мол тошидан кам келди.* ■ *Шу шанбадан қолдирмай тўйни бошлайлик; семиз қўй, ётсираб яна икки кун овқат емаса, тошини йўқотади, озиб қолади.* С. Абдулла, Соялар. **Тош босмоқ** 1) ҳажмига нисбатан салмоқли оғирликка эга бўлмоқ. *Қуруқ ғўзапоя тош босмайди;* 2) *кўчма* маълум нуфузга, аҳамиятга эга бўлмоқ. *Келинг, сўзларингизни тарозига солайлик, пучми ёки тош босадими, дарров маълум бўлади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Маълум оғирликка эга бўлган юк, нарса. *Девор соатининг тоши.*

4 *кўчма* Қишини эзиб, юрагига ғам-ташвиш солиб турган ҳар қандай нарса, ҳодиса; юк. *Ғам тоши. Тирикчилик*

www.ziyouz.com kutubxonasi

тоши. ▪ *Бектемирнинг юрагини эзган қандайдир бир тош гўё эриб кетди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *О, мусибат, шунчалар тошинг оғир бўлмаса! Йигит боши эгилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Зулматнинг оғир тошин, Елкамиздан ирғитдик, Заҳил жамолимизни Мангу ёритган сенсан!* Зулфия. *Танқид деб таёқ билан урсалар, бошимга туҳмат тошини ёғдирсалар, индамай туриб бўладими?* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ажин босган юзларин Ювди оққан ёшлари. Ғазаб билан душманга Ёғди алам тошлари.* З. Диёр.

5 *мед.* Қасаллик туфайли баъзи органларда юзага келадиган қаттиқ модда. *Буйрак тоши. Тошни олдирмоқ.*

6 Баъзи қўшма сўзлар таркибига киради, мас. *тош босма, тош қалам, тот тахта, тош чой, тош ойна.*

7 Тош (*эркаклар ва хотин-қизлар исми*).

♦ **Оғзингга тош** ёмон нафас қилган одамга айтиладиган ибора. *Яхши оғизга ош, ёмон оғизга тош.* Мақол. ▪ — *Худой таоло.. душманимизни ер билан яксон қилсин, ифвогарларнинг, фитна-фасодчиларнинг оғзига тош! — деди қаландарлардан бири халойиққа.* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Тош бойламоқ** тез қайнайвермаган қозон, самовар ва ш. к. ҳақида. *Самоварингиз тош бойладими, деб шовқин солди ичкаридан биттаси.* Ойдин, Бечора. **Орқасидан тош отмоқ** киши қайтиб келмаслиги учун ирим қилиб, орқасидан тош ирғитмоқ ёки орқасидан ёмонлаб гапирмоқ. **Бошида тош чақмоқ** қ. **бош.** [**Бировнинг**] **бошидан тегирмон тоши юргизмоқ** қ. **тегирмон.** **Тош қотмоқ** 1) тош-метин бўлиб қотиб қолмоқ. *Челакдаги сув тош қотиб музлаб қолибди.* ▪ *Аъзамнинг бемеҳр кўнгли юмшамади. Сув сепилган цементдай баттар тош қотди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар; 2) *кўчма* тарракдек қотмоқ, донг қотмоқ. *Тош қотиб ухламоқ.* ▪ *Кўчаларда қатновчилар ҳам сийрак. Сокин дарахтлар остида, йўлкалар асфальтларида латта-путталарга ўралган қашшоқлар, гадойлар тош қотиб ётишарди.* Ойбек, Нур қидириб. **Боши тошга тегди** тавбасига таянди, қилмишига пушаймон бўлди, тушунди. *Ошиққан ошга етгунча, боши тошга тегади.* Мақол. ▪ [*Ҳайитжон:*] *Бошинг тошга текканда борадиган жойингни ўйлашга бир озгина ақлинг етса, ўйлаб жавоб бергин, болам!* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Бошни тошга уриб** ҳар қанча уриниб, минг дод-фарёд қилиб. *Шу масалада бошингизни тошга уриб гапиринг, парвойига келтирмайди.* Ойдин, Икки кўзи шунда. **Бошинг тошдан бўлсин** қ. **бош.** **Тошингни тер** ишингни қил; юришингни қил; жўнаб қол. *Менинг ишларимга аралашиб нима қиласиз? Умуман.. бу ғамхўрлигингиз учун.. Раҳмат. Лекин, боринг, тошингизни теринг, дўстим!* О. Ёқубов, Мирза терак.

ТОШ II *тар.* Саккиз чақиримга яқин узунлик ўлчов бирлиги. *Бир тош йўл. Аҳмоққа Кува бир тош.* Мақол. ▪ *Кун оғиб бормоқда. Ярим тошдан мўлроқ йўл юрилди ҳамки, бекат кўринмайди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

ТОШБАҚА Танаси косасимон қаттиқ қобиқ билан ўралган судралувчи ҳайвон. *Ўғл тошбақаси. Денгиз тошбақаси. Тошбақа косаси. Тошбақадай судралмоқ.* **Тошбақа қадам** жуда секин, имиллаб, судралиб юрадиган; орқада қолган. *Гал ғўза парваришида судралаётган «тошбақа қадам» раҳбарларга келди.* Т. Мирҳодиев, Партком бонг урмоқда.

ТОШБОШ Дарёларнинг тубида яшайдиган майда балиқ.

ТОШБЎРОН 1 Қўчиб, бир-бирини суриб думалатиб шиддат билан тушаётган тошлар оқими. *Шу пайт тоғ чўққисидан катта бир тош юмалади ва йўлидаги бошқа тошларни қўпориб, даҳшатли тошбўрон бошланди.* Айний, Дохунда.

2 *тар.* Қадимда айбдор деб ҳисобланган кишини кўкрагигача ерга кўмиб, ҳар ёқдан тош отиб қатл қилиш усули. | Умуман ҳар томондан тош ёғдириб жазолаш, уриш. *Ўлган, ярадор бўлганларга қарамай, қўзғолончилар катта сурон билан илгари отилиб, «тошбўрон»ни кучайтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Муфти жаноблари, қора халқ уни тошбўрон қилдиришга қўймас .. Бадарға қилмоқ керак, бадарға! — деди қозикалон.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТОШДАЙ, *эдек* Худди тош каби қаттиқ, заранг, берч. *Тошдай нок.* ▪ *Кечанинг совуғи, изғирин кучайди. Бадани совуқдан муз кесилди. Чарми тошдай эски этик ичида оёқлари жонсизланди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Пишиқ, пухта. *Шим ҳали тошдай.* ▪ *Қоратой қишлоқ аҳволи, Йўлчининг укалари ва ҳоказо тўғрисида сўзлашиб, танчадан чой олди, дастурхон ёзиб, арпа унидан ясалган тошдай қаттиқ иккита нон қўйди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Тошдай қотмоқ** *айн.* **тош қотмоқ** қ. **тош** I. *Ўқиб битиргач, у* [*қутидор*] *даҳшат ва таажжуб ичида тошдек қотиб қолган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТОШЗОР Тошлоқ ер, тошлоқ. *Тошзорлар экин майдонига айлантирилди.* || *Улар.. чегара участкасидан тоғ, тошзор жойдан ўтишди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ТОШИРМОҚ **тошмоқ** 1, 2, 4 *фл. орт. н. Сутни тошириб юборибман. Экинга кимдир сув тошириб юборибди. Эзманинг гапи юрагимни тошириб юборди. Дарё сувини баҳор тоширар, одам қадрини меҳнат оширар.* Мақол.

ТОШҚЕСАР Тош кесувчи, тош йўнувчи; тоштарош, сангтарош.

ТОШҚЎМИР Ўсимлик қолдиқларидан юзага келган қаттиқ органик қазилма ёқилғи. *Оҳангарон тошкўмири. Тошкўмир ҳавзаси. Тошкўмир ёқмоқ.*

ТОШЛИ I **1** Таркибида, ичида тош бўлган. *Тошли тупроқ. Тошли ер.*

2 Тузилишида қимматли тош бўлган. *Ўн беш тошли соат.*

3 Тош, юк осилган. *Тошли девор соати.*

ТОШЛИ II Тош узунлигидаги, ... тош келадиган. *Беш тошли йўл.*

ТОШЛОҚ Тош босган, сертош ер; тошзор. *Машина сойдаги тошлоқдан ўзига йўл очиб кета бошлади.* С. Анорбоев, Колхоз кишилари. *Мош қурғур, билмадим қайси тошлоқда битган эканки, ҳа деганда очила бермади.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Кузда дарё дафъатан саёз тортиб, ўзанининг тошлоқ жойларида ўткир қояларни яланғочлаб кетади.* А. Мухтор, Чинор.

ТОШМА Ташқи таъсир (иссиқ, совуқ) ёки ички сабаблар (касаллик, модда алмашинувининг бузилиши) натижасида баданда, шиллиқ пардаларда пайдо бўладиган хол-хол доғлар, пуфакчалар, чиқиқлар. *Терлама тошмаси. Қизамиқ тошмаси.*

ТОШМАЛИ Баданда тошма пайдо қиладиган. *Тошмали терлама.*

ТОШ-МЕТИН Жуда ҳам қаттиқ, метиндай қаттиқ; метин, заранг. *Тош-метин ер.* ▪ [*Шербек:*] *Ишкомларнинг орасига дори септириб, трактор ҳайдатмоқчиман. Ўзиям тош-метин бўлиб кетган экан.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТОШМОҚ **1** Қирғоқдан ошмоқ, қирғоқдан ошиб атрофга ёйилмоқ, атрофни босмоқ. *Ҳовлига сув тошиб кетибди.* ▪ *Ер ислоҳотидан кейин бир йил дарё тошиб экинларнинг ярмидан кўпи нобуд бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Фозил Йўлдош жангга тайёр, Армиям, Ёв устига денгиздай тош, Армиям!* Фозил шоир. | Қайнаб, кўпириб, кўпчиб идиш четидан ошиб чиқмоқ. *Олияхон ташқари эшикдан ҳовлига кириши билан дарҳол қозонда тошаётган сутга кўзи тушди.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *Олов четига қўйилган қора қумғон шақиллаб қайнаб тошди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Вали ака етилган, у ер-бу ерда чаноқлардан тошиб чиқиб тўкилган оппоқ пахталарга шукроналик билан қараб .. қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Жўш урмоқ, ошиб кетмоқ. *Ғазаби тошди.* ▪ *Тўламат полвоннинг кўзлари чақнаб, ғайрати тошиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Тўлиб тошмоқ** 1) лиммо-лим тўлиб қирғоғидан ошмоқ, ҳудудига, чегарасига сиғмай қолмоқ. *Юраклар қувонч билан тўлиб тошган.* ▪ *Мотамлар тарихи ўтда ёнганда, Ишчилар: — зафар,— деб сигналлар чалди. Ариқлар қон билан тўлиб тошганда, Йўқсиллар қўлларга байроқлар олди.* Ҳ. Олимжон; 2) дард, алам ва ш. к.ни ичига ютавериб, чидаб сўнг даражага етмоқ. *Ўрмонжой хўп ҳам тўлиб тошиб юрган экан, юрагини роса бўшатди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 3) жуда кўп бўлмоқ, тиқилиб, ачиб-

www.ziyouz.com kutubxonasi

-бижиб ётмоқ. *Қўлёзмада хатолар тўлиб тошиб ётибди.* **Юраги (ёки ичи) тошди** жуда зерикди, юраги сиқилди, хит бўлди. *Тожибой таажжубда қолиб, бошини ликиллатди: — Бир ўзингиз-а? Ёпирай! Миянгиз ачиб, юрагингиз тошиб кетмайдими?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Менинг имиллаганимни кўриб, болаларнинг ичи тошиб кетди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. **Қайнаб тошмоқ** *айн.* **тўлиб тошмоқ** 1. *Жапақнинг миясида саволлар қайнаб тошди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

3 *кўчма* Тутақишмоқ, қизишмоқ. *Эримдан ўқишга розилик беришини илтимос қилдим. Ўша пайтда Эргаш акамнинг тепа сочи тик бўлиб, .. бирпасда кўпириб тошди-кетди.* Б. Файзиев, Ойдин кечада.

4 Баданда пайдо бўлмоқ, юзага тепмоқ, чиқмоқ. *Лабига учуқ тошибди. Боланинг баданига қизамиқ тошибди.*

ТОШ-ТАРОЗИ, тошу тарози Тарози ва унинг тошлари. *Сотувчиларга тош-тарози бермоқ.* | *кўчма* Ўлчовли нарса; ўлчов. *Нима ҳам бўлиб [Фотиманинг] отасининг бошига катта мусибат тушди-да, бу уйда тошу тарози анча тортилиб қолди.* Мирмуҳсин, Умид. **Ҳар ерни қилма орзу, ҳар ерда бор тошу тарози** ҳеч қаерда машаққатсиз келадиган беҳисоб, бекитоб нарса йўқ, ҳамма жойнинг ўзига яраша машаққати, ҳисоб-китоби бор, деган маънодаги мақол.

ТОШТАРОШ *айн.* **сангтарош.**

ТОШҚИН 1 *от* Кучли сел, эрувчилик ва ш. к. пайтларда дарё сувларининг қирғоқдан ошиб соҳил, ерларни босуви. *Баҳорги тошқин. Тошқин сувлари. Тошқин ҳавфи.* ▪ *Унинг доклади ва музокарага тайёрланган чолларнинг сўзларидан тошқин манзараси, бу офатнинг бутун оқибатлари ҳамманинг кўз олдида гавдаланди-қолди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 *сўфт* Жўш урган, пишқирган, жўшқин. *Тошқин дарё.* | *кўчма* Ғайрати ичига сиғмайдиган, ўт юрак, қайноқ. *Тошқин йигит. Тошқин қалб.* ▪ *Қанча кучли, қанча тошқин бўлсанг-да, Берилибсан техниканинг йўлига.* Ғайратий.

3 Тошқин *(эркаклар исми).*

ТОШҚОВОҚ Овқатга ишлатилмайдиган, қобиғидан турли идишлар қилинадиган майда қовоқ.

ТОШҚОРА *айн.* **тасқара** 1.

ТОҚ I [*а*] 1 Иккига бўлинмайдиган, жуфт бўлмаган (бутун сонлар ҳақида). *Тоқ сон.* | Жуфтлаб санашда охири жуфт чиқмайдиган, бир дона ортиб қоладиган. *Ёнғоқ тоқ чиқди.* || *Жуфтми-тоқ ўйнамоқ.*

2 Жуфти, шериги, тоқаси бўлмаган; жуфтсиз, ёлғиз. *Совға деган тоқ бўлмайди.* ▪ *Кейинги йили Бозорнинг деҳқончилик ишлари бурунгидай авж олмади, чунки ҳўкизи тоқ, ўзи ёлғиз.* Айний, Дохунда. | Хотинсиз ёки эрсиз. *Дунёдан тоқ ўтмоқ.* ▪ *Ижозат беринг, бир жононни ўзим топаман, шунча давлат билан тоқ ўтирасизми!* Ойбек, Улуғ йўл.

♦ **Тоқ туёқлилар** *зоол.* туёғи жуфт бўлмаган ҳайвонлар туркуми, тоқ туёқли ҳайвонлар.

ТОҚ II [*а*] *архит.* 1 Бинонинг эшик, дарвоза тепасидаги ярим доира шаклида ишланган қисми; арка. *Тимга кираверишдаги тоқнинг икки томонида шойи чопон кийган, симобий салла ўраган саррофлар олдиларидаги баркашга тангаларни уйиб ўтирар эдилар.* М. Осим, Элчилар.

2 *айн.* **гумбаз.** ▪ *Сирли осмон тоқига илк Қўйди нарвон ўзбегим.* Э. Воҳидов. [*Навоий:*] *Гулимнинг қабрига эккан чечаклар, Очилгандур бу чоқ .. оҳим чечаклар Каби кўк тоқига чирмашасинму?!* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ТОҚ III [*а*]: **тоқати тоқ бўлди** ортиқ сабр-тоқати қолмади. *Гапирсангиз-чи, деди тоқати тоқ бўлган Лутфихон Тожибойга, туртиб.* С. Аҳмад, Муҳаббат. *Муҳаррамнинг тоқати тоқ, Элмуроднинг йўлига кўзи тўрт эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТОҚ IV: **тоқи лаънат** *с. т. айн.* **тавқи лаънат** *қ.* **тавқ.** *Империализм шу даражада сурбет бўлиб кетганки, тоқи лаънатни бўйнига илиб қўйсангиз ҳам, у иблислар қутуриб, ўз билганларидан қолмаётир.* Мирмуҳсин, Ҳаёт кушандалари талвасаси.

ТОҚА [*а*] 1 Жуфт ҳолда бутунлик ташкил этувчи нарсаларнинг икки қисмидан бири, бир томони, бўлаги. *«Таҳқирланган» бой ўрнидан туриб: — Батрак, қул,— деб тикувчини сўкиб, қолипланган бир тоқа этикни унинг бошига чоғлаб отди.* Айний, Қуллар. *Шамол шунча заптига олган эдики, эшикнинг бир тоқасини унинг қўлидан суғуриб, куч билан деворга урди-ю, деворнинг устки қавати бутунлай кўчиб тушди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Бир жўра атлас ёки бекасамнинг ҳар бир бўлаги. *Бир тоқа атлас. Бекасамнинг бир тоқаси.*

ТОҚАЛАШ *диал.* Яганалаш. *Ота-боболаримиздан бери ғўза тоқалаш давом этиб келаяпти. «Тоқалаш», яъни тоқ қолдириш.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ТОҚАТ [*а*] Чидаш, бардош бериш қобилияти; сабр-бардош, чидам, тўзим. *Тоқат билан кутмоқ. Тоқат билан гапига қулоқ солмоқ. Тоқати тугади (битди, тамом бўлди).* ▪ *Сен бўлмасанг, менда тоқат қайдадир, Тоғ чидамас отангнинг фарёдига!* «Равшан». *Очиғини айтсам, китоб ўқишга тоқат йўқ.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Раҳим саросимага тушди. Тўғриси у, газетадаги карикатурани кўрган-у, материални охиригача ўқишга тоқати бўлмаган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Сизнинг ҳар бир гапингиз биздек оми одамларга ўрнак бўлиши керак. Аммо сиз баъзан шундай гапларни гапирасизки, эшитишга тоқат қолмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Уйда ҳеч ким йўқлигини била туриб, ўзингизни четга тортасиз.. Бу эса юзингни кўришга тоқатим йўқ, деганингиз бўлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Тоқати тоқ бўлди** *қ.* **тоқ** III. **Тоқат қилмоқ** чидамоқ; бардош бермоқ. *Иссиққа тоқат қилмоқ. Тоқат қилиб бўлмайдиган аҳвол.* ▪ *У [Сатторқул] кетгандан кейин Сидиқжон ортиқ тоқат қилолмай, онасига ёрилди, воқеани айтиб, Зуннунхўжанинг уйини елкамнинг чуқури кўрсин, деди.* А. Қаххор, Қўшчинор. *Калит топила бермагач, махдумнинг тоқати тугади, чиқиб қизлар ичидан Раънони чақирди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ТОҚАТЛИ Тоқат қила оладиган, чидамли, тўзимли. *Тоқатли киши.* ▪ *Аввало, йигит киши сабрли, тоқатли бўлади. Иккинчидан, мард бўлади.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда.

ТОҚАТЛИЛИК **оқатли** *с. белги отн. Қийинчиликларни тоқатлилик билан енгмоқ.*

ТОҚАТСИЗ Тоқат қила олмайдиган; тоқати йўқ, бетоқат, чидамсиз, тўзимсиз. *Тоқатсиз одам.* || *Тоқатлига тоғлар ғар бошини, тоқатсизнинг бировлар ер ошини.* Мақол. ▪ [*Бозоркул*] *тоқатсиз тўлғаниб, касалман, мени ёмон дард чалган, деб пичирлади, яна тўлғанди, заиф товуши билан фарёд қилди.* А. Мухтор, Чинор.

ТОҚАТСИЗЛАНМОҚ Тоқати тугаб, чидай олмай безовталанмоқ, бетоқат бўлмоқ. *Оғриқдан тоқатсизланмоқ. Ҳаяжондан тоқатсизланмоқ. Тоқатсизланиб кутмоқ.* ▪ *Ойқизнинг ёнида турган Погодин тоқатсизланиб сўради.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ҳасан овчи ётган ерида тоқатсизланиб бир ағдарилди-ю, ёнбошлаганича Майнага тикилиб қолди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ТОҚАТСИЗЛАНТИРМОҚ **тоқатсизланмоқ** *фл. орт. н. Яллачиларнинг куйи ташқаридаги эркакларни — қуёвнинг ўртоқларини тоқатсизлантирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТОҚАТСИЗЛИК 1 **тоқатсиз** *с. белги отн. Тоқатсизлигидан ўқишни ҳам эплай олмабди.*

2 Тоқати тоқ бўлган ҳолат; бетоқатлик. *Тоқатсизлик қилмоқ.* ▪ *Қамчининг келишини тоқатсизлик билан кутиб турган Кумри, қўлини силкитиб, қичқирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТОҚИ [*а*] 1 *айн.* **васса.** *Бу уй илгари бедахона бўлганидан, дарчаси ҳам йўқ, токчаси ҳам йўқ, тоқиси ҳам йўқ эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Қоровулларнинг шақилдоғи. *Бозор томонда қоровулнинг тоқиси шақиллади.* С. Анорбоев, Меҳр. [*Гулбодом*] *узоқдан қоровул тоқисининг овозини эшитди.* С. Қароматов, Бир томчи қон.

3 Кўйлакнинг елка қисмига ичидан қўйилган астар. *Тоқи кўйлакнинг елкасини тез йиртилишдан сақлайди.*

♦ **Тоқи санаб ётмоқ** 1) ухлай ол-

www.ziyouz.com kutubxonasi

май тунни бедор ўтказмоқ. *Кўзимга ҳеч уйқу келмади... Ҳеч бўлмаганидан кейин шипга қараб, тоқиларни санай бошладим.* Ойдин, Фонарь тагида; 2) *кўчма* бекор ётмоқ.— *Наҳотки, талтайиб ётишга келган бўлсам! — деди Зайнаб, эътироз билдиргандай, қошига келган Қомилага,— ҳорганим йўқ уйқусиз, тоқи санаб ётишни ёмон кўраман.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТОҚИДОР [*а+ф-т*] *айн.* **тоқили.** *Бўрихўжа ўн бир қатор яполоқ ғишт билан кўтарилган, олди тўрт устун, тепаси тоқидор .. қадимий айвонда ўтириб кейинги бир ой ичидаги «кирим» ва «чиқим»ларини хомчўт қилди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ТОҚИЛИ Шипига тоқи терилган; вассали. *Ҳовлининг икки томони бўғот иморат; катта чорхари, шифти рангдор тоқили, деворлари ганчли меҳмонхоналар.* Ойбек, Улуғ йўл.

ТОҚИ-РАВОҚ *айн.* **тоқ-равоқ.**

ТОҚЛИ Тоқи, аркаси ёки гумбази бўлган; гумбазли. *Узоқда ойдин ва сокин кечада Ҳиротнинг етти тоқли жомеи яна ҳам муаззам туюлар эди.* Ойбек, Навоий.

ТОҚ-РАВОҚ, тоқу равоқ Ҳашаматли бинолар, данғиллама уйлар. *Ўзганинг тоқу равоқидан, ўзингнинг айвонинг яхши.* Мақол.

ТОҒ 1 Ер сиртининг текисликка, тепаликка ёки бошқа баландликка нисбатан баланд кўтарилган қисми. *Ўрол тоғлари. Тоғ тизмаси. Тоғ жинслари. Тоғнинг кўрки — тош билан, одамнинг кўрки — бош билан.* Мақол. *Кўринган тоғнинг йироғи йўқ.* Мақол. ▪ *Лагерь тоғ тагига жойлашган. Шарқи-жанубий томон айлана кетган тоғ.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Жанубдан, кенг ва яхши бағирли Аравон тоғидан аллаловчи .. салқин, сарин шабада эса бошлайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Узоқдан қорайиб кўриниб турган тоғ ўркачига тўлин ой миниб олди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Шундай жойлар қазилма бойликлар манбаи сифатида. *У ерда тоғ қазувчилар дастлабки кунги ғайратларига ғайрат қўшиб, қийқиришиб тоғ қазишаётган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Аҳоли яшайдиган тоғли жой, ўлка, район; тоғлик. *Ўрганишда ҳам гап кўп. Отанинг ўзи айтди-ку, у тоғда туғилиб, тоғда ўсган. Ҳа, у тоғнинг ўз одами.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Йўлчи*] *ёшликда пода боқиб юрган чоғларида, қамишдан, ҳар хил тоғ ёғочларидан най ясар .. эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Нарсаларнинг баланд уюми. *Етиб ейишга тоғ ҳам чидамайди.* Мақол. ▪ *Умид куз мавсумидан, ғурурим пахта тоғидан.* С. Абдулла. *Дам ўтмасдан тўлдириб этак, Нукра тоғин уяман баланд.* Ғайратий.

4 *кўчма* Оғир юк, машаққатли иш, ташвиш, ғов ва ш. к. ҳақида. *Ғам тоғи. Елкадан тоғ ағдарилгандай бўлди.* ▪ *Отабек ғўё тоғ остида қолган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳаммангиз пойгада бўлдингиз ғолиб, Тоғ келса кўтарган паҳтакор ўртоқ!* А. Пўлат. *Кўкрагида тоғ кўтарган, Танти деҳқон ўзбегим.* Э. Воҳидов.

5 Баъзи қўшма терминлар таркибига киради, мас. *тоғ райҳон, тоғ сабзи, тоғ терак, тоғ узум, тоғ чумчуқ.*

♦ **Ишонган** (*ёки* **суянган**) **тоғи** бирор кимсанинг орқа қилиб юрувчи кишиси, ҳомийси. **Бири богдан (келса), бири тоғдан (келади)** *қ.* **бог.** **Тоғ этмоқ** жуда ҳам кўтармоқ. *Вақтим чоғ этган — Ватан севгиси! Кўксим тоғ этган — Ватан севгиси!* Ё. Мирза.

ТОҒА 1 Аёлнинг ака-укалари (унинг болаларига нисбатан). *Ҳомид, бир турли вазиятда, ер остидан жиянига қаради. Тоғасининг ҳолидан хабарсиз Раҳмат сўзида давом этди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ўзидан катталарга мурожаат формаси. *Тоға, поезд соат нечада жўнайди?* ▪ *У .. ҳар бир ишда маслаҳатгўй, барча катта-кичик «тоға» деб ҳурматлайдиган Юсвали чол эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТОҒАЙ Баъзи органларни бириктирувчи эластик тўқима. *Бурун тоғайи.* ▪ *Қулоқ супраси тоғайдан иборат бўлиб, тери билан қопланган.* «Анатомия».

ТОҒДАЙ, -дек 1 Тоғ каби юксак, баланд. *Котловандан чиққан янги нам тупроқ тоғдай бўлиб турибди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | *кўчма* Тоғ каби оғир юк бўлиб. *Шаҳлосини кўрмади ортиқ Тоғдай эзиб ташлади фироқ.* Т. Тўла. *У .. тоғдек босиб ётган «орзу»ни ағдариб солган ва қушдек енгил тортган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Улкан, зўр, катта, буюк, улуғ. *Қийин кунга қолди тоғдай бошимиз.* Ғ. Ғулом. *Элмуроднинг қалбини бу хат эзиб юборди. Онасининг тоғдай юраги, қуёшдай иссиқ меҳри олдида ўзини ожиз сезгандай бўлди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Қишлоқдаги жиянингизнинг ўғлими? Тоғдек йигит бўлипти. Ёшлигида ҳам бўлали бола эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТОҒЛИ Тоғлар билан қопланган, тоғлари кўп бўлган; тоғи, тоғлари бор. *Тоғли мамлакатлар.* ▪ *Эрта куз жаласи тоғли жойларга хос ҳафсала билан қуяр, ёмғир суви темир йўлнинг икки томонидан дарё бўлиб оқар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ТОҒЛИҚ 1 Тоғли жой. *Тоғликда яшамоқ.* ▪ *Менинг совғам тинч гўшада, тоғлик қўйнида, Ухлаб ётган гўдакларнинг сокин уйқуси.* Ғайратий.

2 Тоғли жойда яшовчи киши. *Кавказлик тоғликлар.*

ТОҒОЙИ *эск. кт. айн.* **тоға.** *Обрўли тоғойилари .. ҳам бирин-сирин мавқеларини йўқотдилар.* Ойбек, Навоий.

ТОҒОЛЧА 1 Олчадан йирик олхўридан майда мевали дарахт.

2 Шу дарахтнинг нордон меваси. *Сариқ тоғолча. Тоғолча мураббоси.*

ТОҒОРА [*ф-т* тағор] Катта чуқур тўғарак идиш. *Хамир тоғора. Кир тоғора. Бир тоғора ош.* ▪ *Ёрмат қизидан хурсанд бўлди.. Пичоқ, қайроқ тошни ва гўшт-мой солиш учун тоғораларни тозалаб тайёр қилишни буюрди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қози тоғорадай салла остидаги хум калласини ликиллатиб ҳиринглади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТОҒОРАЧА Кичкина тоғора. *Тунука тоғорача.* ▪ *Хотин жўхорини туйиб бўлди, уни келидан тоғорачага солаётиб дўнғиллади.* А. Қаҳҳор, Анор.

ТОҒ-ТОШ, тоғу тош Тоғли жой ва ундаги тоғлар, тошлар. *Тоғу тошни сув бузар, эл орасин сўз бузар.* Мақол. ▪ *Тоғ-тошлар орасида яшириниб юрган бир йиртқични қўлга тушириш осон эмас, жуда усталик билан ҳаракат қилиш лозим эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТОҒ-ТОҒ 1 Тоғдек уюлган, тўп-тўп, кўп. *Катта тик арик. Икки лаби тоғ-тоғ тупроқ.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Шундоққина қурилишга яқин жойда тоғ-тоғ ғишт очиқ ҳавода уюлиб ётибди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Севдим сени чаман водийда, Ғалабалар созин чалибсан. Довруқ солиб улуғ Ватанга Тоғ-тоғ пахта териб олибсан.* Ғайратий.

2 *кўчма* Чексиз кўп, битмас-туганмас. *Оҳ, қани эди, у тирилса-ю, бир кўрсам! Тоғ-тоғ ҳасратларимни унга айтиб ёзсам!* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТРАВМА [*р<грек*] Жисмоний ёки маънавий шикаст, лат. *Мия травмаси. Ишлаб чиқариш травмаси.*

ТРАВМАТИЗМ [*р*] Бирор муҳит, фаолият соҳасига боғлиқ бўлган шикастлар, травмалар. *Маиший травматизм. Ишлаб чиқариш травматизми.*

ТРАГЕ́ДИЯ [*р<грек*] 1 Драманинг бир тури — ҳаётий кучлар, қарама-қарши характерлар, эҳтиросларўртасидаги кескин кураш, конфликт асос қилиб олинган ва кўпинча қаҳрамоннинг ҳалокати билан тугайдиган фожиали асар. *Шекспирнинг «Гамлет» трагедияси.*

2 Даҳшатли воқеа, ҳодиса; мудҳиш аҳвол; фожиа.

ТРАГИ́К [*р* трагический] 1 Трагедияга, фожиали драматик асарларга оид; трагедияга хос бўлган. *Трагик асар. Трагик жанр. Трагик актёр.*

2 Фожиали, фаже. *Тешабой камбағалларнинг ўз болаларини боқолмай бойларнинг эшигига ташлаб, «оталик ҳуқуқини» уларга ўтказиб кетганлари ҳақидаги трагик воқеалардан анчагина гапириб берди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ТРАГИКОМЕ́ДИЯ [*р*] Фожиали комедия; ҳам трагедия, ҳам комедия элементларини ўз ичига олган драматик асар.

ТРАГИКОМИ́К [*р* трагикомический] Трагикомедияга оид; ҳам трагедия, ҳам комедия элементларини ўз ичига олган. *Трагикомик асар.*

ТРАДИЦИОН [*р* традиционный] Традицияга, анъанага айланган, анъана-

www.ziyouz.com kutubxonasi

вий. *Традицион пахта байрами. Қардош республикалар ёзувчиларининг традицион учрашувлари.*

ТРАДИ́ЦИЯ [*р*<*лат*] *айн.* **анъана.** *Пролетариатнинг революцион традициялари. Классик адабиёт традициялари. Традицияга айланмоқ.* ▪ *Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг жанговар традицияларига амал қилувчи комсомол ғоявий жиҳатдан мустаҳкамлиги ва ишга содиқлиги билан кучлидир.* «ВЛКСМ Устави».

ТРАЕКТО́РИЯ [*р*<*лат*] Ҳаракатдаги нуқта ёки жисмнинг текисликдаги, фазодаги йўли, изи. *Ҳаракат траекторияси. Снаряд траекторияси. Ернинг сунъий йўлдоши траекторияси.* ▪ *Жисм ҳаракатланаётган чизиқ ҳаракат траекторияси деб аталади.* «Физика».

ТРАКТ [*р*<*лат*] Қатта йўл. *Катта Ўзбекистон тракти. Сув тракти.* ▪ *Шаҳар чеккасидаги сўнгги уйлар ҳам орқада қолиб кетди, машина теплигини ошириб, қор босган чўл трактидан учиб борарди.* К. Файзуллин, Йўл.

ТРАКТА́Т [*р*<*лат*] Айрим масалага бағишланган илмий асар. *Фалсафий трактат.*

ТРАКТИ́Р [*р*] Ўтмишда Россияда: паст даражали ресторан ва шундай ресторани бўлган меҳмонхона.

ТРА́КТОР [*р*<*инг*л] Қишлоқ хўжалик ва бошқа хил қуролларни тортувчи ва юк ташувчи ўзи юрар машина. *Ғилдиракли трактор. Гусеницали трактор. Ҳайдов трактори. Чопиқ трактори. Трактор мотори. Трактор ҳайдовчиси. Ерга трактор солмоқ. Ерни трактор билан ҳайдамоқ.* ▪ *Далага трактор чиққанда, колхоз территориясида бир парча ҳам тўқай қолмаган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Трактор шай, дала кўксида Ташлар кучли пўлат қадамлар.* Ғайратий.

ТРАКТО́РСОЗЛИК Тракторлар ишлаб чиқариш; саноатнинг тракторлар ишлаб чиқарадиган соҳаси. *Тракторсозлик заводи.*

ТРАКТО́РЧИ Трактор ҳайдовчи киши. *Илғор тракторчи.* || *Тракторчи аёл.*

ТРАМВА́Й [*р*<*инг*л] 1 Электр кучи билан ишлайдиган шаҳар ер усти темир йўли. *Тошкент трамвайи.* ▪ *Навоий кўчасига кун ботишдаги иморатлар узун соя тўшаб турар, ора-орадаги нур парчаларида трамвай излари, машина сиртлари ялт-юлт қиларди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Шундай йўлнинг поезди, вагонлари. *Элмурод Муҳаррам билан хайрлашиб Хадрага келганда, трамвайлар паркка кириб кетмоқда эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТРАМВА́ЙЧИ Трамвай ходими, трамвайда, трамвай паркида ишловчи киши.

ТРАМПЛИ́Н [*р*<*фр*] 1 Узоққа ёки баландга сакраш учун ясалган махсус мослама. *Зал махсус волейбол ўйнаш учун яроқсиз бўлса ҳам, .. конь, козёл, трамплин.. ва бошқа спорт инвентарлари бир четга йиғиштириб қўйилган эди.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

2 *кўчма* Бирор ишни бошлаб юбориш, ҳужум қилиш, сакраб ўтиш ва ш. к. учун қулай жой, ўрин. *Сиз худбин одамсиз. Курилиш сиз учун трестдаги ваъда қилинган ўринга сакрашга бир трамплин, холос.* А. Мухтор, Туғилиш.

ТРАНЗИ́СТОР [*р*<*инг*л] 1 Электрик сигналларни кучайтирувчи ярим ўтказгичли электрон асбоб, элемент.

2 *с. т.* Транзисторли приёмник.

ТРАНЗИСТО́РЛИ Транзистор ўрнатилган, транзистори бўлган. *Транзисторли приёмник.*

ТРАНЗИ́Т [*р*<*лат*] 1 Бир мамлакатдан, жойдан иккинчи бир мамлакатга, жойга улар ўртасидаги мамлакат, жой орқали пассажир, юк олиб ўтиш, ўтказиш. *Транзитга йўл бермоқ. Транзит ҳуқуқи.* || *Транзит билет. Транзит пассажир.*

2 Оралиқ пунктларда юкни туширмасдан, бошқа транспорт воситаларига ортмасдан тўппа-тўғри олиб ўтиш, ўтказиш. *Юкларни транзит қилиб (транзит билан) юбормоқ.*

ТРАНСКРИПЦИО́Н [*р* транскрипционный] Транскрипция (1, 2)га оид. *Транскрипцион белги. Транскрипцион система.*

ТРАНСКРИ́ПЦИЯ [*р*<*лат*] 1 *лингв.* Бирор тилдаги нутқ товушларининг талаффузини шартли белги ва ҳарфлар воситасида аниқ акс эттириш; шу мақсад учун хизмат қиладиган белгилар системаси. *Фонетик транскрипция. Диалектологик тадқиқотларда транскрипциядан фойдаланиш.*

2 *айн.* **транслитерация.**

3 *муз.* Бирор соз ёки овоз учун мўлжаллаб ёзилган музика асарини бошқа соз ёки овоз билан ижро этиш учун қайта ишлаш.

ТРАНСКРИПЦИЯЛАМОҚ Транскрипцион белгилар билан ёзмоқ, оддий ёзув белгиларини транскрипция белгилари билан алмаштириб кўчирмоқ. *Текстни транскрипцияламоқ.*

ТРАНСКРИПЦИЯЛАНМОҚ **транскрипцияламоқ** *фл. мажҳ. н. Транскрипцияланган текст.*

ТРАНСЛИТЕРА́ЦИЯ [*р*<*лат*] Бирор ёзув ҳарфларини бошқа ёзув ҳарфлари билан бериш, кўрсатиш. *Европа номларининг ўзбекча транслитерацияси.*

ТРАНСЛЯЦИО́Н [*р* трансляционный] Трансляцияга оид, трансляция учун хизмат қиладиган. *Трансляцион радиоузел.*

ТРА...СЛЯЦИЯ [*р*<*лат*] Музика, тасвир, нутқ ва ш.к.ни радио, телевидение, симли алоқа воситаларида масофага узатиш, эшиттириш, кўрсатиш. *Опера радио орқали трансляция қилинди. Футбол ўйинининг трансляциясини кўрмоқ.*

ТРАНСПАРА́НТ [*р*<*фр*] 1 Шиор ёзиб, расм, сурат солиб рамкага тортилган, одатда орқа томонидан нур тушириб ёритилган мато ёки қоғоз. *Бир кундан кейин дала шийпонида шундай бир катта транспарант пайдо бўлди: «Пахтакор, мана шу беш кунликда олган мажбуриятингни унутма!»* З. Соттиев, Истеъдод.

2 Йўғон қора чизиқлар чизилган қалин қоғоз. *Чизиқсиз қоғоз остига транспарант қўйиб хат ёзмоқ.*

ТРА́НСПОРТ [*р*<*лат*] 1 Халқ хўжалигининг юк ва пассажирлар ташиш билан шуғулланувчи тармоғи ва унинг воситалари. *Автомобиль транспорти. Шаҳар транспорти.* ▪ *Темир йўл, сув ва ҳаво транспорти.. давлат мулкидир.* «ЎзССР Конституцияси».

2 *ҳарб.* Озиқ-овқат, қурол-аслаҳа ва ш. к. ҳарбий анжомлар ташийдиган кема.

ТРАНСПОРТЁР [*р*<*лат*] 1 Юкларни жойдан-жойга тўхтовсиз узатиб турадиган қурилма; конвейр. *Лентали транспортёр.* ▪ [*Смена мастери билан Инъомжоннинг*] *у ёнидан-бу ёнидан вагонетка гувуллаб югуради, оёғининг тагидан транспортёр ленталари ғиқиллаб ўтади.* С. Аҳмад, Мўътти.

2 *айн.* **бронетранспортёр.**

ТРАНСПОРТИ́Р [*р*<*лат*] Градусларга бўлинган ярим доира ва чизғичдан иборат бурчак ўлчаш ва бурчак ясаш асбоби.

ТРАНСПОРТЧИ Транспорт ходими.

ТРАНСФОРМА́ТОР [*р*<*лат*] Ўзгарувчи электр токининг кучланишини ошириб ёки пасайтириб берувчи аппарат. *Кучланишни пасайтирувчи трансформатор. Кучланишни оширувчи трансформатор. Трансформатор будкаси.*

ТРАНСФОРМА́ЦИЯ [*р*<*лат*] Бирор нарсадаги асосий хусусиятларнинг ўзгариши, ўзгартирилиши. *Ундошларнинг трансформацияси. Организмларнинг трансформацияси. Трансформация қонуниятлари. Ўзгарувчан токни трансформация қилиш.*

ТРАНСФОРМАЦИЯЛАМОҚ Трансформация қилмоқ, ўзгартирмоқ. *Электр токини трансформацияламоқ.*

ТРАНШЕ́Я [*р*<*фр*] 1 *ҳарб.* Мудофаа позициясининг барча ўт очиш нуқталарини бирлаштирувчи энсиз, чуқур хандақ. *Йўлнинг пастки томонида вайрона станциялар, .. узунданузоқ траншеялар, .. стволлари ерга санчилган тўплар .. ортда қолиб борар эди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *У «взвод кела қолса эди, буларни ушлаб олардик», .. деган хаёлда траншеялар билан взводга жўнади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Снаряддан, бомбадан сақланиш учун кавланган ва мустаҳкамланган чуқур. *Ҳар қадамда.. каламушнинг уясига ўхшаган окоп, траншея.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 *махс.* Бирор мақсадда қурилган, кавланган зовур, чуқур. *Силос траншеяси. Пойдевор траншеяси. Водопровод қувурлари ётқизиладиган траншея.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ТРАП [*р<голл*] Кема ичидаги зиналар. шупингдек кемага чиқиш-тушиш учун хизмат қиладиган махсус нарвон. *Арқон трап.* | Самолёт бортига ёндоштириб қўйиладиган махсус зина. *Самолётга трап қўйиб бўлмади. Одамлар баланддан бир-бирининг устига ўзини ташламоқда... эди.* А. Мухтор, Қаноти синган орзу.

ТРАПЕЦЕИДАЛ [*р* трапецеидальный] Трапеция шаклидаги; кесими трапеция шаклида бўлган. *Трапецеидал резьба. Трапецеидал тасма.*

ТРАПЕ́ЦИЯ [*р<грек*] *мат.* Икки томони ўзаро параллел бўлган, қолган икки томони параллел бўлмаган тўртбурчак.

ТРА́ССА [*р<нем*] 1 Ерда ёки картада канал, йўл, газ қувури ва ш. к.нинг қандай ўтишини ёки қандай ўтказилиши кераклигини кўрсатувчи чизиқ, из. *Самолёт учадиган трассани белгиламоқ. Тошкент метросининг трассаси. Бухоро — Урал газ қувури давримизнинг буюк трассаси.* ▪ *Канал трассасидаги ернинг юқори қатлами бир метр чамасида тошдек қаттиқ эдики, унга теккан ковш, тошга теккандек сапчиб кетарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Катта қатнов йўли, йўл. *Мамлакатнинг темир йўл трассалари. Автомобиль трассаси.*

ТРАФАРЕ́Т [*р<итал*] Гул, нақш солиш, безакли хат ёзиш ва ш. к. учун белгиланган ўйма андаза ва шундай андазадан фойдаланиб солинган гул, нақш. *Трафарет билан гул солмоқ. Деворларга чиройли трафаретлар солинган.* ▪ *— Мен бу кишининг дидларига қойил бўлдим, амаки,— деди Набигулнинг акаси,— уйларини кўкимтир бўёқ билан трафарет қилдирган эканлар, ҳафсала қилиб, чироқларига шу рангдаги абажур ҳам қўйиптилар.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ТРАХО́МА [*р<грек*] *айн.* **шилпиқ** 1.

ТРЕВО́ГА [*р*] Хавфли ҳолат ва ундан огоҳлантирувчи сигнал. *Ҳаво тревогаси. Тревога сигнали.* ▪ *Тревога эълон қилиниши билан солдатлар дарахт паналарига, ўйдим-чуқур жойларга ўзларини олдилар, бутун колонна ерга ётди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТРЕД-ЮНИО́Н [*р<инг*л] Англияда малакали ишчиларни ўз ичига олган касаба союзи.

ТРЕД-ЮНИОНИ́ЗМ [*р*] Ишчилар ҳаракатида меҳнаткашларни сиёсий курашга эмас, балки фақат иқтисодий талаблар учун курашга, яъни капитализмнинг негизига тегмасдан, ўз аҳволини яхшилаш учун курашга чақирувчи оппортунистик оқим.

ТРЕД-ЮНИОНИ́СТ [*р*] Тред-юнионизм тарафдори.

ТРЕД-ЮНИОНИ́СТИК [*р* тред-юнионистский] Тред-юнионизмга, тред-юнионистларга оид. *Тред-юнионистик сиёсат.*

ТРЕК [*р<инг*л] Турли машқ ва пойгалар учун доира шаклида қурилган махсус йўл, йўлка. *Велосипед треки.*

ТРЕ́НЕР [*р<лат*] Тренировка машқлари ўтказувчи раҳбар. *Футбол командасининг тренери.* ▪ *Тренер менга қўлқоп бераётиб: «юрагингни сақла!»— деди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТРЕНЕРЛИК тренер *с. касб оти. Тренерлик қилмоқ.*

ТРЕ́СТ [*р<инг*л] 1 Совет Иттифоқида: бир сохага оид бир неча корхонанинг йирик бирлашмаси ва шу бирлашманинг раҳбарлик органи. *Ошхона ва ресторанлар трести. Қурилиш-монтаж трести.* ▪ [*Тўқсонов*] *ошна-оғайниларнинг ҳомийлиги ва ёрдамида тери трестига заготовщик бўлиб кирди.* П. Турсун, Ўқитувчи

2 *эк.* Капиталистик жамиятда: монополистик бирлашмаларнинг бир тури (бу бирлашмаларга кирган корхоналар ишлаб чиқариш ва савдода ўз мустақиллигини йўқотиб, ягона бир бошқармага бўйсунади). *Молия капитали ва трестлар жаҳон хўжалигининг турли қисмларининг ўсиш тезлиги ўртасидаги тафовутни камайтирмайди, балки кучайтиради.* В. И. Ленин, Империализм капитализмнинг юқори босқичи.

ТРИБУ́Н [*р<лат*] Оташин нотиқ ва публицист бўлган йирик жамоат арбоби. *Революция трибуни, халқ шоири, драматург* [*Ҳамза*] *ҳалок бўлади, ажойиб инсон ўлдирилади.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ТРИБУ́НА [*р<лат*] 1 Нотиқ чиқиб сўзлайдиган баланд жой; минбар. *Трибунага чиқиб сўзламоқ.* ▪ *Трибуна ёнида Ленин — Гўё залда порлади офтоб.* Э. Раҳим.

2 *кўчма* Ижтимоий фаолият олиб бориш учун восита бўлган соҳа. *Ишчи газетаси ишчилар учун трибунадир.* В. И. Ленин, Ишчилар ва «Правда».

3 Спорт ўйинлари ва намойишлар бўладиган жойларда томошабинлар ўтирадиган жойлар. *Трибуналар томошабинлар билан лиқ тўла.*

ТРИБУНА́Л [*р<лат*] Оғир ҳарбий ва гражданлик жиноий ишларни кўрувчи фавқулодда махсус суд органи ва шу органнинг суд мажлиси. *Революцион трибунал.* ▪ *Бу аслзодани ўртоқ Қамбаровга олиб бориб топширг Трибунал олдида жавоб берсин!* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси. *У* [*Роҳила*] *ақл тарозисида Каримов воқеасини кўп ўлчади. Охири ҳарбий трибунал ҳукмини тасдиқлаб «Ватан хоинининг жазоси шу* [*ўлим*]*»,— деб қўйди.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ТРИГОНОМЕ́ТРИК [*р* тригонометрический] Тригонометрияга оид. *Тригонометрик функция. Тригонометрик жадвал.*

ТРИГОНОМЕ́ТРИЯ [*р<грек*] Геометриянинг учбурчак томонлари ва бурчаклари ўртасидаги боғланишларни ўрганадиган бўлими.

ТРИКО́ [*р<фр*] 1 Устки кийимлар тикиш учун ишлатиладиган жимжимадор қилиб тўқилган жун газлама. *Костюмлик трико.* || *Трико шим.*

2 Трикотаж тўкимадан тикилган, гавдага ёпишиб турадиган спорт костюми.

ТРИКОТА́Ж [*р<фр*] Фабрикада илмоқлаб тўқилган мата ва ундан тайёрланган кийим (пайпоқ, кофта, шапка, кўйлак-лозим ва ш. к.). *Ипакли трикотаж. Жун трикотаж.* || *Трикотаж кийимлар.*

ТРИЛЛИО́Н [*р<фр*] Минг миллиардга тенг сон, минг миллиард. *Геологлар бу ерда* [*Қизилқумда*]*, худди океаншунослар сингари триллионлар билан иш кўришади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ТРИЛО́ГИЯ [*р<грек*] *ад., муз.* Бир авторнинг умумий ғоя, умумий сюжет линияси билан ўзаро боғланган уч асари.

ТРИО́ [*р<итал*] 1 Учта ижрочидан иборат ансамбль. *Баянчилар трио си. Хонандалар трио си.*

2 Уч соз ёки уч овоз учун ёзилган музика асари.

ТРИО́Д [*р<грек*] Уч электродли электрон лампа ёки транзистор.

ТРИППЕР *айн.* **сўзак** I.

ТРИТИЙ [*р<грек*] Водороднинг ядроси битта протон ва иккита нейтрондан иборат бўлган оғир радиоактив изотопи.

ТРОЛЛЕЙБУС [*р<инг*л] Электр кучи билан юрадиган рельссиз шаҳар транспорт машинаси. *Троллейбус парки.* ▪ *Маҳкам троллейбусда Ўрдага келиб тушганда, қуёш Тошкентнинг энг чиройли биноларидан бири бўлган Мутахассислар уйи ортига тушиб борарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ТРОМБ [*р<грек*] *мед.* Қон томирида ивиб қолган лахта қон.

ТРОМБО́З [*р*] *мед.* Қон томирларида қоннинг ивиши ва бунинг натижасида томирнинг тўсилиши.

ТРОМБО́Н [*р<итал*] Паст кескин товуш чиқарадиган, товуш баландлиги сурма ёки клапанли механизм билан ўзгартириладиган духовой музика асбоби. *Ёркин туйғуларни ифодаловчи скрипка ва флейталар куйига бора-бора контрабас ва тромбонларнинг йўғон.. оҳанглари, литаврларнинг гумбурлаши қўшилди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ТРО́ПИК [*р<грек*] 1 Экватордан 23°27′ шимолда ёки 23°27′ жанубда унга параллел равишда ўтказилган икки фаразий доиравий чизиқнинг ҳар бири; мадор. *Тропикдан ўтмоқ.*

2 Шу икки чизиқ ўртасида, экваторнинг икки томонида жойлашган энг иссиқ минтақа. *Тропикда яшамоқ.*

ТРОПИ́К [*р* тропический] Тропикка оид, Ер шарининг энг иссиқ минтақасига, тропикларга хос бўлган, шу ерда

www.ziyouz.com kutubxonasi

бўладиган, жойлашган. *Тропик мамлакатлар. Тропик ўсимликлар.*

◆ **Тропик йил** баҳорги кун-тун бараварлашган пайт билан иккинчи баҳордаги худди шундай пайт ўртасидаги вақт оралиғи, давр.

ТРОПИКЛАР Тропикда жойлашган ерлар, тропик мамлакатлар, ўлкалар.

ТРОПОСФЕ́РА [*р<грек*] Ер атмосферасининг 9—11 км.гача бўлган қуйи қатламлари.

ТРОС [*р<голл*] 25 миллиметрдан йўғон махсус арқон, канат. *Донибербеков блокнотидан бир варақ йиртди-да, «Хиёл! Қандай бўлса ҳам тросни белингга боғла, бор кучинг билан унга осил, бу ёқдан тортиб оламиз!» — деб ёзди.* И. Раҳим, Тақдир.

ТРОТУА́Р [*р<фр*] Кўчанинг икки чеккасида пиёдалар учун, одатда, кўча сатҳидан баландроқ қилиб қурилган йўлка. *Кенг тротуар. Асфальт тротуар.* ■ *Ғуломжон икки четига қатор мирзатерак ўтқазилган кенг кўчанинг салқин тротуарида жанубга томон борар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТРОЦКИ́ЗМ [*р*] Ишчилар ҳаракатида марксизм-ленинизмга зид оқим, меньшевизмнинг бир тури.

ТРОЦКИ́ЙЧИ Троцкизм тарафдори.

ТРУБА́ [*р*] **1** Суюқлик, газ, буғ ва ш. к.ни ўтказиш учун ясалган, одатда, доиравий кесимли, узун, ичи кавак маҳсулот. *Сопол труба. Чўян труба. Водопровод трубаси.* | Мўри, мўрикон. *Станция шаҳарнинг ўртасида эди. Тўрт томонда баланд-баланд трубалардан қуюқ қора тутун буруқсиб чиқиб, кўкка интилмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *муз.* Баланд очиқ товуш чиқарадиган духовой музика асбоби. *Труба чалмоқ.* ■ *Труба — мис духовой асбоблар тўдасида энг баланд (юқори), очиқ ва равшан товуш берадиган асбоб.* И. Акбаров, Музика саводи.

ТРУБА́ЧИ Труба чалувчи музикант ёки сигналчи. *Икки ўртоқ бир қўлига ҳадаҳ, иккинчи қўлига мезбон хотин янгигина олиб келган кабобдан олиб, энди винони ярмигача шимирган эди, полк трубачиси тревога чалиб қолди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТРУ́БКА [*р*] **1** Ингичка труба, найча. *Резина трубка.*

2 *махс.* Чўзиқ труба шаклидаги турли асбоблар номи. *Рентген трубкаси. Телевизорнинг электрон-нур трубкаси.*

3 Телефон аппаратининг эшитиш ва сўзлаш учун хизмат қиладиган қисми. [*Нодиржон*] *телефон жиринглаши билан чўчиб кетди, апил-тапил трубкани олиб қулоғига тутди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

4 Тамаки солинадиган кичик косачали чекиш асбоби.

ТРУБОПРОВО́Д [*р*] Узоқ масофага суюқлик, газ, буғ ва ш. к. ўтказиш учун қурилган узлуксиз трубалар линияси ва тармоқлари; қувур.

ТРУБОПРОВО́ДЧИ Трубопровод ўтказувчи, уни ремонт қилувчи киши, мутахассис.

ТРУБОРЕ́З [*р*] Труба кесадиган дастаки ёки механик асбоб, машина.

ТРУ́ППА [*р<нем*] Театр ёки цирк артистлари коллективи. *Балет труппаси.* ■ *Улуғ Октябрь социалистик революциясидан кейин Қори Ёқубов Ҳамза Ҳакимзода труппасида ишлайди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *1927 йилда Самарқандда ташкил топган «Кўк кўйлак» труппасига Манас Левиевни ҳам қабул қилдилар.* С. Қароматов, Лирика бастакори.

ТРЮМО́ [*р<фр*] Деворга тақаб тикка қилиб қўйиладиган катта тош ойна.

ТУ́Б 1 *от* Таг, ост. *Пақирнинг туби. Денгиз туби.* ■ *Афанди ёнғоқнинг шохига миниб, тубига болта урар эди.* «Латифалар». *Боғнинг этак томони чуқур жарлик. Унинг тубида.. бир тегирмонча сув қишин-ёзин тўхтамай оқиб ётади.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. **Қалб** (*ёки* **кўнгил, юрак**) **туби** қалбнинг энг чуқур, позик ери. *Шу митингда Мурзин ҳам бор эди. Роса қулоқ солиб тинглади. Қалби тубида қандайдир куч уйғонди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Элмурод унинг ёнида ўтирар ва бу сўнгги кунда унга нимадир дегиси келар, лекин кўнглининг тубида йиғилган гапларини ифодалашга пайт ҳам, сўз ҳам тополмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *от, кўчма* Пировард натижа, охир, оқибат. *Сабр туби олтин.* Мақол. ■ *Йўқ, ўртоқ Низомов, биз таваккал қилмаймиз. Таваккалнинг туби тош, бошингни урсанг ёрилади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 *от, кўчма* Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса ва ш. к. замиридаги нарса, асл моҳият; негиз. [*Тантибойвачча*] *биринчидан, ишнинг туби очилишидан ваҳимага тушди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу сўзларининг тубида жуда катта рашк борлигини сездим.* М. Қориев, Ойдин кечалар. *Йиллар ўтган бўлса-да, соғиниш, фироқ Алами кўзларимнинг ёшин тўкмаган. Чунки, бу айрилиқ тубида ҳасрат — Ва андуҳ йўқ асло, қаддим чўкмаган.* Ғайратий.

4 *сфт* Асосий, бош. *Туб масала. Туб мақсад. Сўзнинг туб маъноси.* ■ *Ишчилар синфининг туб синфий манфаат ва мақсадларини ҳисобга олиб Маркс билан Энгельс инсоният маданиятининг барча ютуқ ва муваффақиятларини қунт билан ўргандилар.* «Диалектик материализм масалалари». | Асл, аслий. **Туб (жойли) халқ** ерли халқ. **Туб сифат** *грам.* ясовчиси бўлмаган сифат. **Туб сўзлар** *грам.* фақат ўзакдан иборат сўзлар. | Асосли, тубли равишда бўлган; кескин. *Туб ўзгаришлар.*

5 *рви, кам қўлл.* Бутунлай, мутлақо, тубдан. *Бу гап туб ёдимдан кўтарилибди.*

ТУБАН 1 Қуйи, паст.— *Хизмат? Ўтиринглар,— аълам тетик, айёр кўзлари билан келувчиларга разм солиб, тубанроқдан жой кўрсатди.* Ойбек, Улуғ йўл. || *Кема тубан оқиб боради, Бўрон уни қирга олади.* Э. Раҳим. *Қулмуроднинг бу сўзларини эшитган Шокир қизариб-бўзариб кетди ва нима дейишини билмасдан, бошини тубан солди.* Айний, Қуллар.

2 *кўчма* Мавқеи, хислатлари, сифати ва ш. к. жиҳатидан қуйи даражали; паст, арзимас. *Тубан одам.* || *Ақлга келганда, мулла Султонқулдан анча пастда, тегирмончидан эса жуда ҳам тубан туради.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Танқиддан тубан** танқидга арзимайдиган. *Танқиддан тубан аҳвол.*

3 *кўчма* Разил, қабиҳ, ярамас. *Тубан ҳаракат.* ■ *Умидни «тубан бир инсон» ҳисоблашга, уни яхши кўрмаслик ва ҳеч қачон сеомаганлигига [Ҳафиза] ўзини-ўзи ишонтиришга уринди ва лекин бари бир юраги лов-лов ёнарди.* Мирмуҳсин, Умид. *Бошқа илож қолмагач, она энг тубан ва жирканч бир «ҳунарга» тутинди; дўкондорларга, мулкдорларга, бадавлат одамларга янада зиёда давлат тилаб, хайр-садақа сўрай бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТУБАНГА *рви* Қуйига, пастга; қуйи томонга, пастга қараб. *Юксакдан келасиз эй, тоғ сувлари, Садаф чўққиларнинг юзини ювиб. Кумушдек чеҳрангиз тортар нигоҳим, Чопасиз тошларни тубанга қувиб.* Ғайратий.

ТУБАНДА *рви* Қуйида, пастда. *Бу ҳақда тубанда сўз боради. Тубанда келтирилган мисоллар.* ■ *Шунинг учун биз аёллар бундай кишиларга тегишли чора кўрилишини талаб этамиз, деб тубанда қўл қўювчилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТУБАНДАГИ Қуйида айтилган, зикр қилинган, кўрсатилган, қуйидаги. *Тубандаги фактлар. Тубандаги рақамлар.*

ТУБАНЛАШМОҚ 1 *кам қўлл.* Пастлашмоқ, пастроқ тушмоқ. *Булутлар тубанлашиб дарахт чўққиларини қоплади.*

2 *кўчма* Пастлашмоқ, разиллашмоқ, тубанликка, разолатга юз тутмоқ.

ТУБАНЛИК 1 Паст жой, пастлик, *Содиқ қўлидаги ханжарини бир-икки қайта солиб кўрса ҳам, тегдириш учун кесманинг тубанлиги халал берди, лекин ўзи тетик эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Пастлик, пасткашлик; жирканч, тубан хатти-ҳаракат, разолат. *Пасткаш ишлар билан шуғулланадиган кимсалар, баъзан шуҳратга муккасидан кетган одамлар шундай тубанликка бориб, кишиларни алдайди, қаллоблик қилади.* Мирмуҳсин, Умид. | Разолатли ёки хўрликда кечирилган ҳаёт. *Холниса минг тубанлик, минг хўрликда бола кўрди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Тубанлик ер билан яксон, Кўтарди қаддини инсон, Шараф-ла порлади олам.* Ғ. Ғулом. **Тубанлик билан** 1) пасткашлик билан, разилона.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Султонали .. ярим жиддий қилиб мулла Абдураҳмон ва муфти бечораларнинг ақлига гўё шундан бошқа пастлик ва масхарароқ фикр келмаган, шу қадар аҳамиятсиз, тубанлик билан гўё ўч олмоқчи бўлган руҳида сўзлаб борди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён; 2) ўзини паст тутиб, камтарлик билан, камтарона.

ТУБДА *рвш* Бутунлай, мутлақо, сира. *Менинг бундан тубда хабарим йўқ.*

ТУБДАН *рвш* Бутунлай, тубли равишда, таг-туги билан, жиддий равишда. *Аҳвол тубдан ўзгарди. Иш тубдан қайта кўрилди.* ▪ — *Ҳа,— деди у,— мен ҳам касал эмасман. Касал эмасман, энди тушундингизми? Умида ундан кўп марталаб эшитган бу гапнинг даҳшатини эндигина тубдан пайқади.* А. Мухтор, Чинор.

ТУБЛИ 1 Туби, таги бўлган, тагли. *Чуқур тубли дарё. Пачоқ тубли пақир.*

2 *кўчма* Чуқур асосга эга бўлган, асосли. *Маҳмуд Нурининг гапига мундоқ разм солиб қараса, анча тубли.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. ‖ *Навоий катта куч: у сиёсатни тубли билади. Ақлга бой, ҳам эл-улус орасида обрўси баланд.* Ойбек, Навоий.

3 *кўчма* Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса ва ш. к.нинг туб моҳияти, асоси, негизи билан чуқур боғланган; кескин, жиддий. *Тубли фарқ. Ишда тубли бурилиш ясамоқ.*

ТУБСИЗ 1 Таги, туби бўлмаган, тагсиз. *Тубсиз пақир.*

2 *кўчма* Тагига етиб бўлмайдиган, жуда чуқур. *Тубсиз жарлик.* ▪ *Одамлар юрагини ўрганиш — гўё поёнсиз осмон, тубсиз денгиз сирларини ўрганишдек мушкул.* Ё. Шукуров, Халқ билан ҳамнафас. *Маҳкамнинг тубсиз қора кўзлари чуқур ички кечинмаларини унча билинтирмасди.* П. Қодиров, Уч илдиз. | Бепоён, чексиз. [*Мунаввар*] *деразага суяниб, тубсиз коронғиликка тикилди.* С. Анорбоев, Меҳр.

3 *кўчма* Етарли асосга эга бўлмаган, асоссиз, пуч. *Маҳкамга тубсиз туюладиган мавҳум нарсаларни у бевосита манбаидан чиқариб келиб аниқ шаклга сола олар, шеър машқ қилиб юриб янгилик қидиришга, ихтирога ўрганган эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ТУБСИЗЛИК 1 **тубсиз** *с. белги оти.*

2 Тагига етиб бўлмайдиган, жуда чуқур жой. *Довулнинг ёвузлигини олқишлаётган бўрон эса, кемаларга ҳар икки қанотдан ҳужум қилар, шер ўмровли йиртқич тўлқинларни дам олдан, дам ортдан келтириб урар, тубсизлик қаърига ғарқ қилмоқчи бўларди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ТУБ-ТОМИР *айн.* **таг-томир.** *Туб-томири билан йўқотмоқ.*

ТУБУЛГИ Муътадил минтақаларда ва ўтлоқ ерларда учрайдиган кўп йиллик ўсимлик (баъзилари декоратив).

ТУВАК 1 Бешикка беланган боланинг сийдик ва ахлати тушадиган бешик асбоби.

2 Конус шаклидаги сопол идиш. *Гул тувак.* ‖ **Тувак гул** *қ.* **гул** 2.

3 Итга овқат бериладиган идиш. **Итининг туваги олтиндан** *қ.* **ит.**

ТУВАЛИК *қ.* **туваликлар.** ‖ *Тувалик аёл.*

ТУВАЛИКЛАР Тува АССРнинг асосий аҳолисини ташкил этган халқ, Тува халқи.

ТУВАЛОҚ Тувдоқлар туркумига мансуб, ов қилинадиган, гўшти мазали йирик қуш; тувдоқ. *Тувалоқ овлаш. Кўлда юрган қўнғир ғоз, чўл қадрини не билур, чўлда юрган тувалоқ, кўл қадрини не билур?* Мақол. **Тўхта тувалоқ** *айн.* **тувалоқ. Йўрга тувалоқ** тувалоқларнинг бир тури. *Ҳу ана, .. иссиқда мудраётган чўлга файз киритиб, оққушникидай чиройли бўйнини ғоз тутганча йўрға тувалоқ йўрғалайди.* С. Анорбоев, Гўзаллик излаб.

ТУВДОҚ *айн.* **тувалоқ.**

ТУВОҚ Қозоннинг қопқоғи. *Мис қозонга лой тувоқ.* Мақол. ▪ *Қозон тувоқсиз, унинг ёнида бир ўғир, битта кув турибди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Ферузанинг ўчоғида яна олов. Тувоғи ёпиқ деҳқадан буғ кўтарилади.* С. Анорбоев, Гўзаллик излаб.

ТУВҒОН *диал.* Қимсанинг туққан ота-онаси ёки туғишган яқин кишиси. *Тувғонларникига бормоқ. Бошдан давлат кетса, тувғон эмранар.* Мақол.

ТУГАЛ 1 Битган, чала ери йўқ, батамом қўлдан чиқарилган, битказилган, охирига, поёнига етказилган. *Тугал иш. Тугал асар.* ▪ *Энди билишимча, биз ўша даврларда ўйнаган нарсаларимиз ҳали тугал бўлмаган, анча ғўр асарлар эди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. ‖ *Элмурод биринчи куни беш вақт намозни тугал ўқиди. Иккинчи куни учтасини ўқиб, иккитасини қазо қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Тугалланган, тўлиқ; беками-кўст. *Тугал фикр. Тугал жумла. Тугал комплект.* ‖ *Олтовлон ола бўлса, оғзидагин олдирар, тўртовлон тугал бўлса, унмаганни ундирар.* Мақол. ▪ *Домлангизни шундоқ катта профессор қилиб, обрў, уй-жойларимиз тугал бўлганда, шуларни ташлаб кетиб қоламанми, деб қўрқаман.* Мирмуҳсин, Умид.

◆ **Тўрт кўз тугал** *айн.* **тўрт кўз тугаллик билан** *қ.* **тугаллик.** [*Чўпон:*] *Қўй, мол кетса кетсин, бош соғ бўлса топармиз. Қўй, тўрт кўз тугал йўл олганимиз анча ғаниматдир.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ТУГАЛЛАМА *ад.* Сюжетнинг ечимдан кейин келадиган ва персонажларнинг охирги тақдири ҳақида ҳикоя қилинадиган хотима қисми.

ТУГАЛЛАМОҚ 1 Охирига, поёнига етказмоқ, битирмоқ, тугатмоқ. *Ишни тугалламоқ. Қурилишни тугалламоқ. Чигит экишни энг қулай агротехник муддатларда тугалламоқ.* | *Тамомқилмоқ, битириб чиқмоқ. Ўрта мактабни тугалламоқ.* ▪ *Институтни тугаллаганида у [Умид] рус тилидан аъло, тўкис гаплашарди.* Мирмуҳсин, Умид. | Адо этмоқ, бажармоқ. *Беш йилликни тўрт йилда тугалламоқ.*

2 Тамомига етмоқ, тамом бўлмоқ, тугамоқ. *Ер қазиш ишларимиз тугаллаб қолди, энди ГЭС учун иморат қурамиз, бетон ётқизамиз, арматура ясаймиз.* Ойдин, Мардлик — мангулик.

ТУГАЛЛАНМА *грам.* Сўзнинг тугаланиш ёки тусланишдаги ўзгарувчи қисми; қўшимча. *Рус тилидаги келишик тугалланмалари.*

ТУГАЛЛАНМОҚ **тугалламоқ** *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Иш муваффақият билан тугалланди. Ўқиш аъло баҳолар билан тугалланди. Беш йиллик план муддатидан олдин тугалланди. Қурилиш ўз вақтида тугалланди.* ▪ *Шу зайлда [Саодат] кечирган етти йиллик машаққат ажойиб натижа билан тугалланди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Бу куй Мурзинга таниш. Ўша мунгли, фожиа фарёдлари билан тугалланадиган куй эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТУГАЛЛАТМОҚ **тугалламоқ** *фл. орт. н.*

ТУГАЛЛИК **тугал** *с. белги оти. Фикрнинг тугаллиги. Асарнинг тугаллиги.* ▪ *Ўзбек музикасида кўп жанр ва шакллар мавжуд. Хусусан, мусиқий достонлар — мақомлар ўзига хослиги билан ажралиб туради. Мақомлардаги мукаммаллик, тугалликни айтмайсизми!* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

◆ **Тўрт кўз тугаллик билан** ҳаммамиз эсон-омон, соғ-саломат, жамоат жам бўлиб. *Хайр, тўрт кўз тугаллик билан яна учрашайлик.*

ТУГАЛМОҚ 1 *кам қўлл. айн.* **тугамоқ.** *Дарахтлардаги сариқ барглар тўкилиб тугалган, ер юзи ўзининг қишки сариқ кийимини кийган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Битмоқ, йўқ бўлмоқ; битирилмоқ. *Тез орада муштумзўрлар тугалажак.* Ғ. Ғулом.

ТУГАМОҚ 1 Охирига, ниҳоясига етмоқ, тамом бўлмоқ. *Мажлис тугади. Чопиқ тугади.* ▪ *Ўқиш тугармиди? Ула-ўлгунча ўқиш керак.* Уйғун, Навбаҳор. *Ўзбек ойимнинг гапи тугамасдан, Кумуш яна жомга интилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У [Жонфиғон] дарров уйига келиб, ҳарқалай, хотинини суюбди, ўпибди, лекин суҳбат жанжал билан тугабди.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон. | Охирламоқ, тўхтамоқ. *Уруш тугади.* ▪ *Кечки пайт. Бозор тугай деб қолган.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. | Ўтиб кетмоқ, ўтмоқ. *Қиш тугади. Вақт тугади.* ▪ *Октябрь ойи ҳам тугади, ўрик япроқлари совуқда ўйнаган ёш боланинг лўппи юзидай қизарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Ишлатилиб, сарфланиб тамом бўлмоқ. *Қудуқнинг суви тугади. Запаслар тугади. Куч-қуввати тугади. Давлат тугар, билим тугамас.* Мақол. ▪ *Корсондаги қимиз тугаб, шўрва ҳам ичилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Гапиринг! — деди хотини ниҳоят сабри тугаб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *кўчма* Сафдан чиқмоқ, тамом бўлмоқ, ўлмоқ. *Эримбет кўкрагини чангаллаб турарди: «Мана энди Жапақ тугади! .. Мунча секин юради бу?»* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

4 Барҳам топмоқ, бартараф бўлмоқ, йўқолмоқ. *Саводсизлик бизда тамомила тугади.*

ТУГАНАК *диал.* Тугунак.

ТУГАНМАС Сира ҳам тугамайдиган, битмас-туганмас. *Туганмас бойлик.* ▪ *Ўйлаб турсам, сув асло туганмас куч экан.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Дунёда туганмас, ўзгармас нарса йўқ.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТУГАТИЛМОҚ тугатмоқ *фл. мажҳ. н.* Иш ўз вақтида тугатилди. *Камчиликлар тугатилди. Мамлакатимизда саводсизлик аллақачонлар тугатилган.* ▪ *Биринчи Нуъмон ҳожи Қаландаров. Кимда ким Нуъмон ҳожи Қаландаровнинг хўжалиги тугатилсин, ўзи бу ердан бадарға қилинсин деса, қўлини кўтарсин.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТУГАТИШМОҚ тугатмоқ *фл. бирг. н.* Гапни тугатишибди. *Мажлисни барвақт тугатишибди. Моллар хашакни хаш-паш дегунча тугатишибди.*

ТУГАТМОҚ 1 тугамоқ *фл. орт. н.* Ишни тугатмоқ. *Камчиликларни тугатмоқ. Саводсизликни тугатмоқ.* ▪ *Домла сабоқни тугатиб, энди ўрнидан қўзғалмоқчи бўлиб турганда, Ғуломжон савол бериб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мадамин салкам бир лаган ошни бир неча олишда тугатди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кумушбиби хатни ўқиб тугатди-да, югурганича уйига кириб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ишини, фаолиятини тўхтатиб, тарқатиб юбормоқ, беркитмоқ. *Артелни тугатмоқ.*

ТУГДИРМОҚ тугмоқ 1—3 *фл. орт. н.* Арқоннинг учини тугдирмоқ. ▪ *Кокилингнинг банди бандин тугдирма, Қошинг кериб, қовоғингни уйдирма.* «Равшан».

ТУГИЛМОҚ 1 тугмоқ 1—3 *фл. мажҳ. н.* Лентанинг тугилган жойида зарҳал ҳарфлар билан «ЎзССР» деб ёзилган. «ЎзССР Конституцияси». *Белбоғига тугилган қирқ тийин чақадан тегишлисини айириб олиб, пиёла ичига ташлади, ўрнидан турди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 тугмоқ 1 *фл. ўзл. н.* Арқон тугилиб қолибди.

◆ **Кўнгилга** (*ёки* **дилга, қалбга, юракка**) **тугилган** 1) кўнгилда сақланган. *Содда қишлоқ боласи дилига тугилган гапларни айтолмай, кўп вақт ич-этини еб, саросимада юрди.* С. Аҳмад, Уфқ; 2) ният қилинган. **Думи тугилди** қ. **дум.**

ТУГИНМОҚ: ичида(н) тугиниб кўймоқ *кам қўлл. айн.* **кўнгилга тугмоқ** қ. **тугмоқ.**

ТУГИШМОҚ тугмоқ *фл. бирг. н.* Нонларни белбоққа тугишди.

ТУГМА 1 Кийим, ғилоф ва ш. к.нинг четига қадаладиган, одатда тўғарак шаклидаги тутқич. *Садаф тугма. Кўйлак тугмаси. Тугма қадамоқ.* ▪ *Ҳаво ҳали исимаган бўлса ҳам, хом семиз ҳоким формасининг кўкрак тугмаларини ечиб ташлаб, елпинишга тутинди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *с. т.* Улагич кнопка. *Қудрат қўнғироқ тугмасини босди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Чўт донаси. *Бухгалтерия жойлашди, унда эртаю кеч счёт тугмаларининг шақир-шуқури тинмайди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТУГМАГУЛ *айн.* **тугмачагул.**

ТУГМАДОР *айн.* **тугмали.** *Биринчисининг устида зарбоф чопон, белини олтин камар билан боғлаган, бошқаси эса оддий тугмадор* [*камзул*], *бошига попоқ, оёғига қўпол сағри этик кийган эди.* М. Осим, Зулмат ичра нур.

ТУГМАЛАМОҚ Кийим, ғилоф ва ш. к.нинг тугмасини солмоқ, қадамоқ. *Кўйлакнинг ёқасини тугмалаб олмоқ. Ёстиқ жилдини тугмаламоқ.*

ТУГМАЛАНМОҚ тугмаламоқ *фл. мажҳ. н.* [*Тоғача*] *ҳамиша ёқаси тугмаланган яшил китель, чўнтагидан пасти қизил ҳошияли кўк галифе шим, қизил чарм этик кийиб юради.* С. Кароматов, Ҳижрон.

ТУГМАЛАТМОҚ тугмаламоқ *фл. орт. н.*

ТУГМАЛИ Тугмаси бор, тугма қадалган.

ТУГМАЧА Кичкина тугма. *Садаф тугмача. Кўйлак тугмачаси.* ▪ *Кўчада ётган эски тақа, занглаган мих, тугмача, шунга ўхшаш бало-баттарга кўзи тушса, дарров олар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТУГМАЧАГУЛ 1 Ёввойи гулхайри ва унинг гули.

2 Майда оқ гулли ўтсимон декоратив ўсимлик ва унинг ҳидсиз гули.

ТУГМАЧАДАЙ, =дек Кичкинагина; бежиримгина. *Тугмачадай қиз.* ▪ *Какликнинг қип-қизил тугмачадек кўзлари жовдирарди-ю, ҳеч нарсани кўрмасди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТУГМОҚ 1 Тугун солмоқ; тугун солиб уламоқ, боғламоқ. *Рўмолнинг учини тугмоқ. Ипнинг икки учини тугиб боғламоқ.*

2 (*ж. к. билан*) Ўраб боғламоқ, бўғчаламоқ; ўраб, тугун солиб жойламоқ. *Дастурхонга нон тугмоқ. Белга (белбоққа) пул тугмоқ.* ▪ *Кейин сандиқни очиб, бисотидан бир кийимлик чит олди-да, баркашнинг устига қўйиб, дастурхонга тугди.* Т. Алимов, Совға. *У* [*кампир*] *тўйлардан, азалардан, кир рўмолнинг учига тукқан чақаси каби, эсига маҳкам жойлаб келтирган «миш-миш»ларни ҳарвақт эзмалик билан сўйлар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Четларини ёпиштириб ясамоқ, тайёрламоқ (чучвара, сомса ва ш. к.ни). *Манти тугмоқ. Сомса тугмоқ.* ▪ *Дугоналар иш билан банд бўлишди: бири патир ясади, бири сомса тугди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. *Гўшти, хамири тайёр, мантини ўзингиз тугиб юборинг, иним, чаққонсиз, ҳар ишга қўлингиз келиша қолади.* Ойбек, Улуғ йўл.

4 *бот.* Мева солмоқ. *Олча ғуж-ғуж тугибди.* ▪ *Бу вақт кўклам келиб, ҳамма ёқни яшил либос билан безаган, гуллар ғунча тугиб, ариқчаларда сувлар ҳайқириб оқар, дов-дарахтлар томирига жон кирган пайт.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

◆ **Думини тугмоқ** қ. **дум. Кўнгилга** (*ёки* **дилга, қалбга, юракка**) **тугмоқ** 1) кўнгилда сақламоқ, ёдда тутмоқ; унутмай йиғиб юрмоқ. *Кўнглимга тугиб юрган гапларимни бугун сиз билан очиқ гаплашмоқчи эдим.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У ҳамқишлоқ дугоналарининг энг ширин тилакларини, энг азиз туйғуларини дилига тугиб, ардоқлаб бормоқда.* А. Мухтор, Опа-сингиллар; 2) ният қилмоқ. *У* [*Ҳайдар*] *Анорхонга нимадир совға қилишни кўнглига тугиб қўйган.* И. Раҳим, Ихлос. *«Энди Раззоқбойнинг бошини иккита қилиб қўйсак ҳам бўларди», деб орзу қилди чол ва ўғли билан бу ҳақда бафуржа гаплашишни дилига тугиб қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Мушт тугмоқ** қўлини муштум қилмоқ. *У ўзига ишонмай, икки муштини тугиб, ёш боладек кўзини уқалади.* С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар. **Тўққиз пулдек тугиб бермоқ** қ. **тўққиз.**

ТУГУҚ Тугилган, тугиб қўйилган. *Учи тугуқ арқон.* ▪ *Дарёда юзган қайиқми! Сенинг белбоғинг тугукми, Кўнгилгинанг қурисин, Сен ўзинг менга лойиқми?* «Фольклор».

ТУГУҚЛИҚ 1 тугук *с. белги оти.* 2 *айн.* **тугук.** *Бу одамнинг белида гаврҳар тугуклик бўлса керак.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Уларнинг сўзи шу ерга етганда, рўмолда тугуклик бир нарса кўтарган ҳолда, Сайфи кириб келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТУГУЛ *инкор юкл.* Нарса, кимсанигина эмас, балки...; у ёқда турсин, хатто... *Сендан молим тугул, жонимни ҳам аямайман.* ▪ *Яроқ тугул, йўқ қўлингда таёғинг.* «Нигор ва Замон». *Кунлар исиб, дарё тугул, денгизнинг ҳам таъсири бўлмай қолди.* А. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ТУГУН 1 Арқон, ип, лента ва ш. к. нарсаларнинг боғлаб уланган ёки сиртмоқ каби тортиб боғланган ери. *Арқоннинг тугунини ечмоқ. Ипнинг учига тугун солмоқ. Ботинканинг ипига тугун тушиб қолибди. Галстукнинг тугуни чиройли чиқибди.* ▪ *Девона белбоғининг тугунига астойдил ёпишгани ҳолда: — Ўғирламадим, тентак, ҳожи поччангнинг тўйидан*

www.ziyouz.com kutubxonasi

олдим, жинни! — деди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ўраб, бўғчалаб боғланган нарса; бўғча. *Адолат бошидаги тугунни, орқасидаги қопчиғини ерга қўйиб, Шакархонга қаради.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Тоир ака қозиқдаги тугунни очиб, тўрт-бешта нон, бир ҳовуч каттақўрғон майиз олиб, кичкина баркашчага солди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 *ад.* Бадиий асарда воқеанинг ривожлана бошлашига сабаб бўлган воқеа, ҳодиса. *Келинг, арқонни узун ташлаб, сабрга эрк берайлик яна. Зотан ҳар бир асарнинг тугуни билан бирга ечими ҳам бор-ку?* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

4 *кўчма* Воқеа, ҳодиса ва ш. к.нинг тўқнашган чалкаш ери. *Воқеалар тугуни. Зиддиятлар тугуни.* ▪ [*Мансур:*] *Шошилишма. Тугун учини топамиз.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

5 *кўчма* Дилда тўпланган, кўнгилга ғашлик солиб турган ёки ечилмай бош қотираётган нарса. *Ҳаёт гапиролмади, хўрлик тугуни бўғзига турди, мунгли овози кўз ёшларига кўмилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Сайратмага ишқибоз Собир, тингла дегандай, Ўктамни туртиб қўйди. Бироқ Ўктам қўлини силкиб, титраб деди: — Гапни бошқа ёққа бурма. Қани дилингдаги тугунни еч!* Ойбек, О. в. шабадалар.

◆ **Нерв тугуни** ўзаро бириккан нейрон таначаларининг тўплами. **Тугун оши** *дин.* одатда, худойига қилинадиган чучварали угра ош.

ТУГУНАК Илдиз мевали ўсимликларнинг ҳосили. *Картошка тугунаги. Тугунак бактериялари.*

ТУГУН-ТЕРСАК Ҳар турли каттакичик тугун, бўғча. *Тугун-терсак кўтарган хотинлар.*

◆ **Кўтар тугун-терсагингни** лашлушларингни йиғиштириб жўнаб қол.

ТУГУНЧА 1 Қичкина тугун, бўғча. *Улар боққа чиқиб, тўкилган ёнғоқларни териб турганда, Жонузоқ оқсоқол қайтиб келди. Унинг қўлида кичкина тугунча бор эди.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Аҳмад*] *ҳар бир эшитган нарсасини билиб олишга интилганидан, унинг сийрак қошлари ўртасида тугунча ҳосил бўлган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 **тугун** 5 *с. кичр. Бу ҳолатни тўйиб кўрдим-да, Ечиб солдим дил тугунчасин.* Сайёр.

3 *бот.* Гулда уруғчининг остки қисми, уруғдон (чангланган кейин мева, унинг ичида уруғ ҳосил бўлади). *Ҳосил тугунчалари.*

ТУГУНЧАК 1 **тугунча** 1 *с. кичр. Хўжайин тугунчакни ечиб, дераза томонга ўтди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *айн.* **тугунак.**

ТУДОҚ *с. т.* Тувдоқ,. тувалоқ.

ТУЁҚ 1 Баъзи сутэмизувчи ҳайвонларнинг оёқ учидаги шохсимон моддадан тузилган таянч қисми. *Отнинг туёғи. Туёқ товушлари.* ▪ *Лойи кўпириб ётган йўлда от тақалари, мол туёқларидан ҳосил бўлган чуқурчаларни лиммо-лим тўлдирган сарғиш зардоблар жимирлаб, ёни-веридан сирқиб ётарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма с. т.* Уй ҳайвони, мол. *Николай замонида остонам туёқ кўрмаган.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Бош (молларнинг сони ҳақида). *Чорва туёғи кўпайди, молларнинг наслини яхшилаш, қишловга пухта тайёргарлик кўриш масаласида ҳам анчагина ишлар қилинди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

4 *кўчма* Зурриёт, тирноқ. *Сиз ҳурматлиларга маълумдир, бизнинг шул Отабекдан ўзга фарзандимиз бўлмай, дунёда ўзимиздан кейин қолдирадиган туёғимиз ва кўз тиккан орзу-ҳавасимиз.. фақат шул Отабекдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Туёғингни шиқиллат** қ. **шиқиллатмоқ. Ҳўкизнинг шохига урса, туёғи зирқирайди** кимсага айтилган қаттиқ гап унинг яқинларига ҳам тегади.

ТУЁҚЛИ Туёғи бўлган. *Айри туёқли ҳайвонлар.*

ТУЖЖОР [*а*] *эск. кт.* Савдогар, тожир. *Американинг татар «тужжор» и ёқ-бу ёқдан суҳбат қилгандан сўнг, муфтиға қараб: — Вашингтондаги дўстларингиз сизга салом етказишни менга топширишди,— деди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ТУЖЎРКА [*р*] Одатда икки бортли эркакча устки калта кийим.

ТУЗ I 1 *хим.* Кислота таркибидаги водород ўрнини бирор металл эгаллаши натижасида ҳосил бўладиган химиявий бирикмаларнинг умумий номи. *Асосий тузлар. Сульфат кислота тузлари.* ▪ *Туз организмнинг тузилиши учун, унда модда алмашинишининг тўғри бориши учун зарурдир.* Н. Исмоилов, Қасалларни парвариш қилиш.

2 Шу бирикманинг овқат учун ишлатиладиган бир тури (натрий хлорид). *Ош тузи. Қоратикан туз. Майда туз. Йирик туз. Ошга туз солмоқ. Таом туз билан, туз ўлчови билан.* Мақол. ▪ *Зиёдахон қумғондан тоғорачага сув қуйди, бир сиқим туз ташлаб чайқади.* А. Қаххор, Қўшчинор. *Сигирга хашак билан бирга ем ҳам бериш, сув ичиришдан ташқари, туз ҳам ялатиш .. керак.* Ҳ. Ғулом, Машъал.| (*ясалиш аффикси билан*) Овқат ёки овқат маҳсулотлари намагининг паст, баланд ёки меъёрида эканлик даражаси. *Аччиқ-чучукнинг тузи баландроқ бўлибди.* ▪ *Ҳали ош вақтида. «Ошнинг тузини паст қилиб қўйибсан ёки шўр қилиб қўйибсан»,— деб баҳона қиламан-да, катта жанжал чиқараман.* Ҳамза, Ким ўғри? **Тузини кўрмоқ** 1) намагини чучмал, расо, шўр эканлигини билиш мақсадида тотиб кўрмоқ. *Шўрванинг тузини кўрмоқ;* 2) *кўчма* емоқ, тотмоқ. *Кечаги ошнинг тузини ҳам кўрмадим.*

3 *кўчма* Қимсанинг бошқа одамга берган, едирган-ичирган овқати. *Туз бермоқ. Тузини емоқ (ичмоқ).* ▪ *Босган отасин юзини, Андиша қилмай тузини.* «Эрали ва Шерали». *Йўқ, тузим, ноним сени қутуртирган.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мен сизга уй бердим, вақтида туз бердим, пешанангизни силадим.* А. Қаххор, Қўшчинор. *Шу кампирнинг.. тузини кўп едик.* «Равшан». *Хўш, нима бўпти? Ахир туз ичган жойингнинг фарзанди-ку. «Бир кун туз ичган ерга қирқ кун салом»,— деганлар.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Тузини ичиб, тузлуғига тупламоқ** (*ёки* **тупурмоқ**) нонкўрлик қилмоқ, нонтепкилик қилмоқ, яхшиликка ёмонлик қайтармоқ. *Сендақа, ҳукуматнинг тузини ичиб, тузлуғига туплайдиган нонтепки керак эмас.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Тузини оқламоқ** (*ёки* **ҳалолламоқ**) кимсанинг берган ош-тузи, боққани, парвариши қилгани зое кетмаганини исбот қилмоқ, яхшиликка яхшилик қайтармоқ. *Сенга мен камтарин фарзанд эврурман, .. Улуғ бурчим тузингни оқламоқдур.* Ҳабибий. **Туз(им) кўр қилгур** *қарғ.* нонкўрлик қилган кишига қарата айтилади. *Одамгарчиликни ҳам билмади бу туз кўр қилгур!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.| Умуман овқат, таом. *Ичига туз (ҳам) кирмади. Туз тотмади.* ▪ *Кечгача туз тотмай, ўтирган жойимдан қимирлай олмай тандир ўчоқнинг ичида ётдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Туз ялаб** ҳеч нарса емай-ичмай, қоринни жуда-жуда очқатиб, оч ҳолда. *Хатиб домла панжшанба кунидан туз ялаб зиёфатга боришга ҳозирланади.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Тузини тотмоқ** 1) *айн.* **тузини кўрмоқ** 1 қ. **туз** 2; 2) мазасини кўрмоқ, таъмини тотмоқ. *Ўзинг ҳам қаландар нонининг тузини тотиб қол.* Айний, Қуллар.

4 *кўчма* Мантиқ, маъно, мазмун. *Эси бор билади гапнинг тузини.* «Алпомиш». *Ийи-ийи, бу ойимчанинг гапида туз борми ўзи?* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Гапингнинг тузи қурсин, қизим! Ғурур ғурбатга солар, деган нақлнинг мағзини чақсанг-чи.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда.

ТУЗ II 1 Сайхон, текис ер, текислик. *Туганмас конимиздир тоғ билан туз.* Ҳабибий.

2 Фойдаланилмай ётган ер, бўз ер, қўриқ. *На қилт этган бир шамол. На уйғоқдир дала, туз.* Шуҳрат.

ТУЗ III [*р*] *карт.* Ўйин турига қараб энг катта ёки бир очко (бир хол) қийматга эга бўладиган карта. *Таппон туз. Ғиштин туз. Валетни туз билан босмоқ.* | (*ясалиш аффикси билан*) *кўчма* Бирор нарсанинг энг сараси, муҳими. *Аёллар орасида суҳбатнинг «туз»и қурилиш эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТУЗАҚЛИ Саранжом-сариштa қилинган, тузалган, тузатилган, безатилган. *Тузакли уй. Тузакли дастурхон.*

ТУЗАҚСИЗ Саранжом-сариштa қилинмаган, тузалмаган, тузатилмаган,

www.ziyouz.com kutubxonasi

безатилмаган. *Ғуломжон Ҳаётнинг безаксиз, тузаксиз ҳам тароватли, ҳароратли юзини кўриб бир хил бўлиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТУЗАЛМОҚ I 1 Касалликдан, хасталикдан халос бўлмоқ, соғаймоқ, шифо топмоқ. *Бемор тузалди. У курортдан анча тузалиб қайтди.* ▪ [*Қурбон ота*] *касалхонада яқин икки ой ётиб, оёқлари тузалди, ўзи жуда тетикланди.* А. Қаҳҳор, Тўй. | Битиб кетмоқ, йўқ бўлиб кетмоқ (яра, чипқон, жароҳат ва ш. к. ҳақида). *Ярам тузалиб қолди. Тиғ яраси тузалар, тил яраси тузалмас.* Мақол.

2 Ёмон, нотўғри, ножўя йўлдан қайтмоқ, ахлоқий нуқсондан халос бўлмоқ. *Танқиддан сўнг у анча тузалди.* ▪ *Хўш, у* [*Йўлчи*] *тентакни кутқариб нима қиласан, жиян? У тузалмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Камчиликлари, нуқсонлари бартараф этилиб тўғри, дуруст бўлиб қолмоқ, яхшиланмоқ. *Аҳвол тузалди. Тузалмас хато.* ▪ *Абдураҳмон.. яна икки йил мадрасада туриб, шу тузалган ахлоқини «камолотга» эришгирди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Эрлар билан меҳнатга. Отганлар қулоч. Турмушлари тузалиб, Топганлар ривож.* Ғайратий.

4 Бузуқ ҳолдан фойдаланишга, ишлатиш учун яроқли ҳолга келмоқ. *Йўллар тузалиб қолди. Машина тузалди.*

ТУЗАЛМОҚ II **тузамоқ** 1, 2 *фл. мажҳ. н. Тузалган стол. Тузалган дастурхон.* ▪ *Дастурхончи тузалган бир патнис олиб кириб қўйди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ТУЗАМОҚ 1 Патнис, дастурхон, стол ва ш. к.ни ноз-неъматлар билан безамоқ, ясатмоқ. *Бегимхон.. дугонасини кўрпачага ўтқизди-да, патнис тузаб келди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Камолиддин маҳдум.. дастурхон тузашни Асад қорига буюрди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қари келса — ошга, ёш келса — ишга. Иккаламиз стол тузар эканмиз.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

2 Саранжом-сариштa қилмоқ, шинам қилиб жиҳозламоқ, ясатмоқ. *Ўғлим аъло ўқир деб, Севиб ота-онаси, Атайлаб ўзига хос Тузаб берган бир уйча.* Қ. Муҳаммадий. [*Шералихон отларни*] *қушдай қилиб тузаб, зар қуббали зумрад эгарни солди.* «Эрали ва Шерали». **Ўзини тузамоқ** *диал.* ўзини тузатмоқ, тартибга солмоқ; шайланмоқ, тайёрланмоқ, ҳозирланмоқ. *Ҳасан мард буни кўриб, кўзи ёшга тўлиб, жазавалари қўзғалиб, полвонлик томирлари уйғониб, ўзини тузаб тезланаверди.* «Равшан».

3 *диал.* Адо этмоқ, бажармоқ, ўтамоқ. *Бир шартга буюрди ул қоши қаро, Тузамоққа мен Евмитга бораман.* «Нигор ва Замон».

ТУЗАНМОҚ *диал.* Ўзини тузамоқ, тартибга солмоқ; шайланмоқ.

ТУЗАТИЛМОҚ **тузатмоқ** I *фл. мажҳ. н. Хато тузатилди. Жумла тузатилди. Беморнинг ўрни тузатилди.* ▪ *«Хафа бўлманг, ака,— деҳқоннинг елкасини қоқиб юпатди Йўлчи,— фалокат эмас; арава синади, тузатилади».* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кўпдан бери шикаст-рехти тузатилмаган мактаб биносининг олдидаги боғчани кесиб ўтиб, тош йўлга чиқишди.* А. Қаҳҳор, Картина. *Зиё шоҳчи қайниси Ҳомидга «Тузатилдингми?» дегандек қилиб қаради ва Ҳасаналидан афв сўради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТУЗАТИНМОҚ Ўзини, усти-бошини, соч-соқолини тартибга солмоқ. *Ҳасанали тузатиниб олди ва ичкарига кирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТУЗАТИШ 1 **тузатмоқ** I *фл. иш оти. Камчиликларни тузатиш. Ўзини тузатиш. Юриш-туришини тузатиш.* ▪ *— Бу тадбир ёмон эмас,— деди командир,— бу тадбирни бир оз тузатиш билан қабул қилиш керак.* Айний, Қуллар.

2 Яхшилаш ёки тўғрилаш мақсадида киритилган ўзгартириш, ўзгартма, тузатма. *Луғатга илова қилинган тузатишлар. Қарорга киритилган тузатишлар.*

ТУЗАТИШМОҚ **тузатмоқ** I *фл. бирг. н. Хатоларини ўз вақтида тузатишди. Ўртоқлари уни роса тузатишди.*

ТУЗАТМА *айн.* **тузатиш** 2. *Қарорга тузатма киритмоқ.*

ТУЗАТМОҚ I 1 Саранжом-сариштa қилмоқ, тартибга солмоқ. *Нури хўрсинди, сочларини, ғижим рўмолини тузатди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мастура опа ана шу хаёллар билан уйга кириб, .. ё тарелканинг ўрнини алмаштирар, ё стулни тузатиб қўярди.* Р. Файзий, Шоҳи дарпарда. *Зиё ака Тўйбеканинг ёзган дастурхонини тузатиб, кулчаларни синдирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бузилган, ишдан чиққан нарсани тикламоқ, фойдаланишга, ишлатишга яроқли ҳолга келтирмоқ; ремонт қилмоқ. *Қибла қизарса, қизингни узат, тоғ қизарса, уйингни тузат.* Мақол. ▪ *Соат меники. Бузадиган ҳам ўзим, тузатадиган ҳам ўзим.* Уйғун, Навбаҳор. *Лоақал ўн беш сўм турадиган қовунни тўрт ярим сўмга сотсин, буни ҳам бировнинг аравасини тузатишга тўласин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Бартараф қилмоқ, тўғриламоқ. *Хатони ўзлари қилиб, тузатишни сиздан талаб қилсалар, инсофданми ахир!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 Нуқсон-камчиликларни йўқотиб яхшиламоқ, дурустламоқ. *Талаффузни тузатмоқ. Аҳволни тузатмоқ.* ▪ *Кичик бир мастер бўлиб чиқарди отин, Тузатди кундан-кунга Рўзғор ҳаётин.* Ғайратий. *Майли, сизлар яшанглар, замонни тузатинглар.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Остингдаги жийрон от, кам-камдан ичин тортди. Йўлда бўйин узатди, Юришини тузатди.* «Рустам».

| Ёмон йўлдан қайтармоқ, ахлоқий нуқсондан халос қилмоқ. *«Камчиликни тузатиш мумкин».— «Албатта мумкин, Тўлқинжонни ҳам тузатиш мумкин».* Ф. Мусажонов, Ҳури.

5 Касалликдан, хасталикдан халос қилмоқ, даволамоқ, шифоламоқ, шифо бермоқ, касалини аритиб соғайтирмоқ. *Ибн Синога касалнинг жони чиқмаган бўлса, бас экан, тузатар экан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 *с. т.* Гап билан бопламоқ, қаттиқ изза қилмоқ, уялтирмоқ. *Юзма-юз туриб Шайхулло домуллани шундай тузатдики, ер ёрилса, кириб кетгудай бўлди.* Ш. Тошматов, Тошгдаги кўланка.

ТУЗАТМОҚ II **тузамоқ** *фл. орт. н. Кам-кам ўзин тузатди, гарданини узатди.* «Равшан».

ТУЗАТТИРИЛМОҚ **тузаттирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ТУЗАТТИРМОҚ **тузатмоқ** I 1—3 *фл. орт. н. Соч-соқолини тузаттирмоқ. Хатоларни тузаттирмоқ.* ▪ *Сатторқул аканг уйни тузаттириб бермоқчи.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТУЗДИРМОҚ **тузмоқ** 1—3 *фл. орт. н. План туздирмоқ. Шартнома туздирмоқ.* ▪ [*Абдураҳмонбой:*] *Иттифоқнома туздирибсан! Маҳкамама-маҳкама юриб арз қиладиган бўп қопсан.* Н. Сафаров, Уйғониш.

ТУЗДОН 1 Туз солиб дастурхонга қўйиладиган кичкина идиш.

2 *айн.* **тузлуқ**.

ТУЗИЛИШ 1 **тузилмоқ** *фл. иш оти. Бу иш юзасидан комиссия тузилиши бежиз эмас.*

2 Таркибий қисмларнинг ўзаро жойланиши; қурилиш структураси. *Атомнинг тузилиши. Организмнинг тузилиши. Машинанинг тузилиши. Гап тузилиши. Тупроқнинг тузилиши.* | Тузум. *Давлат тузилиши.* ▪ *Жамият тузилиши ҳамиша шундай адолатсиз бўлиб келганлиги фактдир.* Ойбек, Нур қидириб.

ТУЗИЛМОҚ **тузмоқ** 1—3 *фл. мажҳ. н. План тузилди. Комиссия тузилди.* ▪ *Бу кун сенинг тўлқинларинг кучидан Эзгу, ёруғ, турмуш йўли тузилди.* Ғайратий.

ТУЗЛАМОҚ 1 Туз сепиб қўймоқ, туз сепмоқ, тузга буламоқ. *Гўштни тузламоқ.* ▪ *Катта чипор товуқни тутиб, боғлаб қўй, кечқурун сўйиб бераман, тузлаб қўясан, эрта билан бир шўрва пиширасан.* Айний, Қуллар.

2 Туз сепиб ёки намакобга солиб узоқ вақт бузилмайдиган егулик тайёрламоқ. *Бодринг тузламоқ. Қарам тузламоқ.*

3 *кўчма с. т.* Гап билан бопламоқ, тузатмоқ. *Уларнинг фикрича, кўпни кўрган муғомбир ва пишиқ домла ўқитувчи болани яхшилаб тузламоқда ва дамини қайтариб ,қўймоқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 *кўчма дағл.* Боплаб алдамоқ, фириб бермоқ, лақиллатмоқ. *Даллол бўлиб пул топишни кўзлабман, Қўлин*

www.ziyouz.com kutubxonasi

силтаб, мол сотганни тузлабман. О. Қўчқорбеков.

ТУЗЛАНМОҚ тузламоқ *фл. мажҳ. н. Тузланган балиқ.* ▬ *Тустовуқлар тозаланиб, тузланаётганда, Қутбиддиновнинг феъли айниди.* А. Қаҳҳор, Ўжар. *Шикоят ёзган ижрогарлар рўйхати тузилсин ва улар чақирилиб, тузлансин!* Ҳ. Икромов, Сурнайга карнай бўлиб.

ТУЗЛАТМОҚ тузламоқ *фл. орт. н. Карам тузлатмоқ.*

ТУЗЛАШМОҚ тузламоқ *фл. бирг. н.*

ТУЗЛИ Ичида ёки таркибида тузи бўлган. *Тузли халта. Тузли минерал сув.*

ТУЗЛУҚ Туз сақланадиган идиш. *Ҳо, Адолат, тузлуқни бер, шакарга жиндек туз сепиб қўяй, жуда ширин бўлиб кетибди!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

◆ **Тузлуқ тўрва** 1) *эск.* озиқ-овқат сақланадиган халта; 2) *кўчма* тирикчилик, оилани боқиш, уй-рўзғор ташвиши. *Тузлуқ тўрва бўйнига тушди.*

ТУЗМОҚ 1 Барпо этмоқ, вужудга келтирмоқ, яратмоқ. *Партия тузмоқ. Армия тузмоқ. Комиссия тузмоқ.* ▬ *ЎзССР Олий Совети ЎзССР ҳукуматини — ЎзССР министрлар Советини тузади.* «ЎзССР Конституцияси».

2 Таркибий қисмлардан яхлит нарса яратмоқ, таркиб этмоқ, тартиб қилмоқ. *Жумла тузмоқ. План тузмоқ. Рўйхат тузмоқ. Эртанги ишга бугун режа туз.* Мақол. ▬ *Биз нутқимизда айрим сўзларни ўзаро бириктириб гап тузамиз ва фикримизни баён қиламиз.* «Ўзбек тили дарслиги». | Турли материал, маълумот ва ш. к.ни йиғиб ва маълум тартибда жойлаштириб, яхлит бир ҳолга келтирмоқ; яратмоқ. *Тўплам тузмоқ. Икки тилли луғат тузмоқ. Дарслик тузмоқ.* | Расмий равишда келишиб бирор ҳужжат ёзмоқ. *Акт тузмоқ.* ▬ [*Мирзакаримбой*] *ўғли Ҳакимбойваччанинг пахта савдоси юзасидан ўрис фирмалари билан яқинда тузган шартномаси устида ўйлаб, .. кўзларини яна маҳкамроқ юмди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Уюштирмоқ; қурмоқ, қилмоқ. *Улар юксак оилаларнинг ўғиллари. Уларнинг киссаларида олтин-кумуш мўл. Улар кечалар «ширин суҳбатлар» тузадилар.* Ойбек, Навоий. *Ғалаба муносабати билан Музаффар Мирзо катта зиёфат тузди.* Ойбек, Навоий.

4 *кам қўлл. айн.* **тузатмоқ** I 2. *Бузилган ишни ботир тузар.* Мақол.

ТУЗ-НАМАК 1 Овқатнинг тузланганлик даражаси, тузининг паст-баландлиги. *Овқатнинг туз-намагини ростламоқ. Мантининг туз-намаги бир оз баланд бўлибди.*

2 Умуман ейиладиган нарса; емиш, овқат, таом. *Лапанглаб югурган мингбоши гузарга аранг етиб келганда, ҳоким тўра аллақачон отдан тушиб, туз-намак қабул қилмоқда эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Туз-намак бўлмоқ** маълум муддат ҳамтовоқ бўлмоқ, топганини кимса билан ўртада баҳам кўрмоқ. *Чўлни яшнатаётган одамлар ёнида бўлиш иштиёқи уни* [*Яйрани*].. *чўлқувар билан туз-намак бўлиб яшашга даъват этди.* С. Акбарий, У ҳаётни севади.

ТУЗ-НАСИБ(А) Гўё тақдирда белгиланган ризқи рўз, насиба. *Билмайман, туз-насиб қаерга тортар, Менда йўқдир, бова, сира ихтиёр.* Фозил шоир.

ТУЗОҚ 1 Қуш тутиш учун одатда қилдан ясаладиган сиртмоқли мослама. *Тузоқ қўймоқ (қурмоқ).* ▬ [*Сувонжон*] *от думидан эшиб тўқилган тузоқларни каклик келиши эҳтимол топилган ерларга шаҳмат тартибида ўрнаштирарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Қимсани қўлга тушириш ёки ўзига оғдириш учун кўрилган тадбир ёки ишга солинган восита; дом. *Билмаган ишга уринма, уриниб тузоққа илинма.* Мақол. ▬ *Айтиб бер деб, қистама мени, Севгимизнинг тарихи узоқ, Менинг дилим кабутар бўлди, Йўлларига сен қўйдинг тузоқ.* Уйғун. *Жон талвасасида қолган душман Умурзоқ отани тузоққа тушириш йўлига ўтди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. [*Солиҳбой:*] *Хайрият, бу иш ҳам хамирдан қил суғургандай жўнгина битди. Ғофирни энди бутунлай ипсиз тузоққа илинтирдим.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

◆ **Узоққа тузоқ қўймоқ** узоқни кўзлаб иш қилмоқ.

ТУЗОҚЧИ 1 Тузоқ ясовчи ва тузоқ қўйиб ов қилувчи.

2 *кўчма* Кишиларни тузоғига, домига илинтирувчи. *Домига тушмаган кам, турфа тузоқчи ҳожим, Бермайди қилса насия, судраб, чатоқчи ҳожим.* Муқимий.

ТУЗОҒЛИК Тузаб қўйилган; ясоғлик. *Тузоғлик дастурхон. Тузоғлик стол.* ▬ *Мулозимлар тузоғлик баркашлар, сўйилган қовун ва тарвузлар, турли-туман нозу неъматлар кўтариб келишди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТУЗСИЗ 1 Тузи йўқ ёки паст. *Тузсиз овқат. Тузсиз хамир тандирда турмас.* Мақол.

2 *кўчма* Маъноси, мазмуни йўқ; бемаъни, тутуриқсиз. *Ўзи юзсизнинг сўзи тузсиз.* Мақол. ▬ *Қўйинг тузсиз гапларингизни, сизга ярашмайди.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

ТУЗСИРАМОҚ Организмда туз етишмаслиги сабабли туз талаб бўлмоқ (асосан ҳайвонлар ҳақида). [*Қўйларнинг*] *ҳаммаси тузсираган бўлса керак, кирсангиз, қўлингизни ялайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТУЗУВЧИ 1 **тузмоқ** *фл. ш. оти. Шартнома тузувчи томонлар. Акт тузувчи шахслар.*

2 *айн.* **ташкилотчи.** *Столнинг иккинчи томонида мактаб комсомол ташкилотини тузувчилардан Василий Степанов ўтирибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Материал, факт, маълумот ва ш. к.ни йиғиб ва уларни маълум тартибда жойлаштириб асар яратувчи ёки яратган шахс. *Луғат тузувчи. Халқ қўшиқлари тўпламини тузувчи.*

ТУЗУК I 1 Бузилган-нетган ери йўқ, ишлаб турган ёки ишлай оладиган. *Телевизор тузукми, бузуқми?* || *Мотор тузук ишлаб турибди.*

2 Камчилиги, ёмон ери йўқ; дуруст, яхши; бинойи. *Тузук йигит.* || *Бу иш тузук ташкил қилинмапти.* ▬ *Ўзи тузук шоир, бироқ танқидни кўтармагани ёмон.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Кенжа йигит қишлоқда Тура олди бир ойча, Турмуш тузук бўлса-да, Аммо бахти узоқда.* З. Диёр.

3 Дард-касали йўқ, соғ, соғлом; бардам. *Ота, тузукмисиз? Тузук бўлиб кетдингизми?* | Яхши, қаноатланарли (соғлик, аҳвол ва ш. к. ҳақида). *Хайрият, онангизнинг аҳволи анча тузук бўлиб қолди, иситмаси ҳам қайтди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 *рвш* Қоидаси билан, дурустгина, яхшилаб. *Тузукроқ, мазмунлироқ гапирсангиз-чи. Тузукроқ ўтиринг.* ▬ *Хаёлингиз қаерда, нима сўзлаяпсиз, ойи? Тузуккина гапиринг!* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 *тасдиқ юкл.* Яхши, хўп, майли, маъқул.— *Эртага китобни ола кел, тузукми? — Тузук, олиб келаман.* ▬ — *Сиз киргандан кейин мен эшикни устингиздан ёпиб оламан-да, бир оздан сўнг олдингизга келиннинг ёлғиз ўзини киргизаман, тузукми? — Тузук.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Ўзига тузук** моддий аҳволи яхши, ҳар жиҳатдан таъминланган.

ТУЗУК II *тар. юр.* Қонун-қоидалар тўплами; низом. *Амир Темур тузуклари.*

ТУЗУКЛАМОҚ Яхши, дуруст ҳолга келтирмоқ, яхшиламоқ. [*Отабек*] *хаёл ичида қоғознинг тахларини тузуклади-да, қайтариб яна қўйнига тиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТУЗУКЛАНМОҚ тузукламоқ *фл. ўзл. н.*— *Ўзингизга маълумки,— деди тузукланиб Ҳасанали,— Марғилон келганимизга.. бир ойлар чамаси фурсат ўтди. Шундан бери Отабек дардман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТУЗУКЛИК тузук I 1—3 *с. белги оти. Телефоннинг тузуклигини текширмоқ.* ▬ — *Фуод афанди .. ҳол-аҳвол сўради, тузуклигимни айтдим,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Тузукликка тузук. Лекин ҳали ҳам ўпкалари ғижирлайди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТУЗУК-ҚУРУҚ *кам қўлл.* Яхшигина, дурустгина, кўнгилдагидек. [*Тўла*] *ўқитувчинина саволларига тузук-қуруқ жавоб қилмай ўз ўйи билан машғул бўлди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман. *Касбингиз бўлмаса, ошна-оғайниларингиз бўлмаса, қўлингизда ту-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

зук-қуруқ характеристика бўлмаса! Қаёққа борасиз? А. Мухтор, Тугилиш.

ТУЗУМ Жамият ва давлат тузилиши системаси. *Давлат тузуми. Колхоз тузуми. Социалистик тузум. Капиталистик тузум.* ▪ *У [Алиқул] кўп ўтмай янги тузум, янги давлат, янги ҳаёт ва янги одамларга дуч келди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТУЗҚОҚ: тузқоқ қилмоқ гўштга туз сепиб қуритмоқ, қоқламоқ. *Шаҳар, қишлоқларга барра гўштнинг ҳаммасини етказиб беролмаймиз .. Кучимиз етганича тузқоқ қиламиз.* Й. Муқимов, Қизилқум паҳлавони.

ТУЙДИРМОҚ I **туймоқ** I *фл. орт. н. Толқон туйдирмоқ.*

ТУЙДИРМОҚ II **туймоқ** II *фл. орт. н.*

ТУЙИЛМОҚ I **туймоқ** I *фл. мажҳ. н. Ҳовончада туйилган толқон.* ▪ *[Чол] халтачасининг учинчи кўзига қўл суқиб бир ҳовуч туйилган кўкнор чиқариб, аввал ўзи каппалади ва навбат билан бошқаларга ҳам бир ҳовучдан каппалатди.* Айний, Қуллар.

ТУЙИЛМОҚ II **1 туймоқ** II *фл. мажҳ. н. Унинг сўзи менга қаттиқ туйилди.*

2 Ўхшамоқ, ўхшаб кўринмоқ, ҳис этилмоқ. *У пайтлар ёз эди, бу гал эса қиш; Бир хилдай туйилар иккала фасл.* М. Икром. *Ниҳоят, ҳар минути бир кундай туйилган бир соат вақт ўтгач, бутадан йигирма-ўттиз метрча берида, қора каска кўринди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Гўё .. -дек бўлмоқ, -га ўхшамоқ. *Назаримда биров келгандай туйилди.*

ТУЙИШМОҚ туймоқ I *фл. бирг. н. Қизлар кели туйишди.*

ТУЙМОҚ I **1** Кели, ҳовонча ва ш.к.-да янчмоқ, майдаламоқ, кукун қилмоқ. *Мурч туймоқ.* ▪ *[Содиқ:] Қаранг, хотиним бечора чақиртиканакни келида туйиб ун қипти.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Ҳа, ширин толқон, Тўлқинжон, шинни солиб туйдим.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *диал.* Оқламоқ, тозаламоқ, мас. шолини. *Қори ўзининг хотинини ёмонлаб кетди: шолини сочмасдан туялмайди, сув қайнатса ҳам, тагига олдириб қўяди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТУЙМОҚ II Ҳис қилмоқ, сезмоқ; пайқамоқ. *Одам исини туйган бўрилар жуда яқиндан улий бошлади.* С. Аҳмад, Одамнинг изи. *[Йўлдош] шу дақиқа онанинг меҳрли нигоҳи фарзанд ғуссасини маҳв этишга қодир эканини умрида илк бор туйди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ТУЙНАК Янги тугилган, ҳали етилмаган қовун. *[Бозорда] қовун туширадиганларга ёрдамлашаман, сапча, туйнак беришади.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Бундай кезларда хазанак бўлган полиздан топилган хомак ҳам, пайкал кесагида ёриб ейдиган туйнак ҳам ширин бўлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ТУЙНУК 1 Эски типдаги маҳаллий уйларнинг деворидан ёки тепасидан ёруғлик кириб туриши учун қолдирилган тешик. *Мана бир томондан дераза ўрнига туйнук очилган кичкина коронғи уйда ўн-ўн беш чоғлик хотин ўтирибди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Мадраса ҳужраларининг эшиги икки табақали бўлиб, ёруғ тушиб турсин учун тепасига ганчдан панжара туйнук қилинган.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Тепа туйнук** том тепасидаги ёруғлик тушиб ёки тутун чиқиб туриши учун қўйилган тешик. | Умуман девор ва ш. к.даги ҳар қандай тешик. *Куралай, ҳой куралай, Туйнугингдан мўралай. Сен ялла айтганигда, оҳангига йўрғалай.* Ҳ. Ғулом, Тошболта ошиқ.

2 Ҳарбий истеҳком, қўрғон, окоп деворларидан ўқ отиш учун қилинган махсус тешик.

♦ **Боши (ёки бўйи) туйнукдан чиқиб кетаётгани йўқ** ҳали ёш, балоғат даври ўтган эмас. *Хом ўйлабсиз, ҳалитдан куёв нимаси, [Тошхоннинг] боши туйнукдан чиқиб кетаётгани йўқ.* А. Мирахмедов, Ўт юраклар. *Биронта хотини йўқ одам топилиб қоларди. Қизимизнинг бўйи туйнукдан чиқиб кетаётгани йўқ-ку!* С. Зуннунова, Гулхан. **Ой туйнукка, арава эшикка келганда** иш тиқилинч бўлиб қолгандагина ҳаракатга тушганда айтиладиган ибора.

ТУЙНУКЛИ Туйнуги бўлган, туйнук қўйилган. *Туйнукли уй.* ▪ *[Қўрғоннинг] унда-мунда туйнукли деворлари мустаҳкам, қўш тавақа дарвозаси ҳам бор.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ТУЙНУКЧА 1 Кичик туйнук. *Яқинроғингизда ўлмоқ учун, .. душман томонидан уйингизга очилган туйнукчага кирдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Баъзи уй ёки маъмурий бинолар деворига келиб кетувчи кишилар билан жавоб-муомала қилиб туриш ёки турли билетлар сотиш учун махсус қилинган тешикча, дарча. *Регистратура бўлимининг туйнукчаси.*

ТУЙҚУСДАН *рвш, диал.* Беҳосдан, қўққисдан, кутилмаганда. *Банги бошига туйқусдан совуқ сув қуйилган одамдай, қисиқ кўзлари чарақлаб очилиб кетди.* О. Ёқубов, Ларза. *Тоштемир Ойнисага яқинроқ келиб, тизгинни унинг қўлидан олди ва туйқусдан сўраб қолди: .. Тошкентга олиб кетаймн?* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ТУЙҒУ 1 *физиол.* Ташқи таъсирни сезиш, ҳис этиш, қабул қилиб олиш қобилияти; сезги. *Туйғу ёрдамида биз иссиқни ёки совуқни сезамиз. Қуённинг туйғу органлари терида тамомланадиган нерв учларидан иборат.* «Зоология».

2 Руҳий ёки жисмоний кечинмалар, ҳис-туйғулар мажмуи; ҳис-туйғу, ҳис-ҳиссиёт. *Нафис туйғу. Оғриқ туйғуси. Юракни ғаш қилаётган туйғу.* ▪ *Мавж уриб янги каналлардан мусаффо сув келур, Ҳар кўнгил ойнасига ранг-баранг туйғу келур.* Ҳабибий.

3 Кўтаринки руҳ; эҳтирос. *Жўрахон зўр туйғу билан равон оташин гапирарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТУЙҒУЛИ Сезиш, ҳис этиш қобилияти кучли; сезувчан. *Нафис туйғули қиз.*

ТУЙҒУН I **1** Тез сезиб, фаҳмлаб, пайқаб оладиган; сезгир. *Туйғун бола.* ▪ *Эҳтиёт бўл, туйғун қушлар кўрмасин.* «Алпомиш». *Зафар аста тентирайди ёнса-да кун, Ёши ўнда, жингалак соч, кўзи туйғун.* Ойбек. ‖ *Йигитнинг туйғунин кўрдим, бувишим.* «Кунтуғмиш».

2 Туйғун *(эркаклар исми).*

ТУЙҒУН II Қирғий ёки қарчиғайнинг эркаги. *Сувсиз чўлда келади. Полвон Ҳасан, мард Ҳасан. Оч туйғундай чарқиллаб.* «Равшан».

ТУЙҒУНЛИК туйғун I *с. белги оти. Қизнинг туйғунлиги сезилиб турибди.*

ТУЙҒУСИЗ Сезиш, ҳис этиш қобилияти йўқ ёки кучсиз; ҳиссиз, сезмайдиган. *Тебранолмай фақат мен ётаман Ўз ўрнимда ярим туйғусиз.* О. Юнус.

ТУК 1 Баданда ўсадиган соч ёки юнгнинг ҳар бири; мўй. *Мўйлов туки.* ▪ *Сочининг ҳар бир толаси, қошидаги ҳар бир тук, мижжасидаги ҳар бир киприк кўз ўнгимда турипти.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Баъзи нарсаларнинг устини қоплаб олган майда қилсимон ўсимта. *Шафтолининг туки.* ▪ *Отлиқ шохни ушлади, уни авайлаб ўзига тортди, кейин беҳилардан бирининг чанг босиб ётган тукини қўли билан артди, қалпоқли бошини энгаштириб уни ҳидлади, яна ҳидлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

♦ **(Бир) туки ўзгамас** *ёки* **бир тук ҳас кам эмас** айнан ўзи, худди ўзи, ўзгинаси. *Кампир суратни қўлига олиб тикилиб қолди.— Худди ўзи, Кенжагинамнинг ўзи. Бир туки ўзгамас.* С. Аҳмад, Чевара.

ТУКЛИ 1 Баданида туки бўлган; мўйли. *Тукли йигит.* ▪ *Йўғ-е.. ҳиндуларнинг туслари қоратмир, кўз-қошлари қоп-қора бўлади, буларнинг юзлари оқ, қошлари оз тукли сариқ ва кўзлари кўк-ку.* Айний, Қуллар.

2 Устки қисми тук билан қопланган; сертук. *Тукли газлама. Тукли беҳи.*

ТУКСИЗ 1 Баданида туки бўлмаган. *Туксиз силлиқ юз.* ▪ *[Фосиҳ афандининг] туксиз қошлари жийрилиб бориб кўк шишали кўзойнакларига қадалди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Устида туки йўқ. *Туксиз шафтоли. Туксиз қовун.*

ТУЛ Эри ёки хотини ўлиб ёлғиз қолган; бева, есир. *Тул хотин. Тул қолмоқ.* ▪ *Қанча-қанча оналар, келинчаклар тул бўлди.* З. Диёр.

ТЎЛИЙ Химиявий элемент, оғир, зич металл.

ТУЛИМ *кам қўлл. айн.* **толим.** *Сочни икки тулим қилиб ўрмоқ.* ▪ *Сулув*

www.ziyouz.com kutubxonasi

оғир тулимини тўлғаб, қовоқ косадан жиндак сув хўплади. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТУЛКИ 1 Итлар туркумига мансуб, тумшуғи узун, думи майин узун жунли йиртқич сутэмизувчи ҳайвон. *Тулкининг боласи. Қоратир тулки. Тулки тумшуғидан илинар.* Мақол. | Шу ҳайвоннинг мўйнаси. *Ойсулув уйғониб, унгурнинг оғзига чиқиб турган эди.. Сувонжон унга қуён рангли тулкини узатди.* С. Анорбоев, Оқсой. || *Бошига тулки телпак кийган бу отлиқ унга таниш кўринди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма* Ўтакетган айёр, маккор одам ҳақида. *Қўзбўямачи тулки бўлади, халқ ичида кулги бўлади.* Мақол. ▪ *Ҳақиқатда эса, бу тулкилар уни лақиллатадилар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

♦ **Ит олган тулкидай** афти-ангорига қараб бўлмайдиган, афти-боши тирналган, булғанган. *Бировни ит олган тулкидай қилмоқ.*

ТУЛКИЛИК тулки 2 *с. белги оти.* *Тулкилик қилмоқ.* ▪ *Тулкилик-да. Бу одам хирпи бўлиб кетган. Комиссия келиб қолса, сувдан қуруқ чиқиш мақсадида, машиналарни рад қилиб, бўятяпти.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар.

ТУЛЛАК 1 Бултурги, қари (икки, уч йиллик) туллаган бедана. *Дам олиб ўтирганларга чой ташиётган Тоживой юриб кета туриб, тулланинг овозидан завқланарди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

2 *кўчма* Айёр, маккор, фирибгар одам ҳақида. || *Туллак одам.* ▪ *Табиий, булар рўпараларидаги юздан тўққонни урган ва бир ҳафтада тўрт-беш бозорни оладиган туллаклар .. эдилар.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. **Пихини ёрган туллак** ўтакетган фирибгар, айёр, маккор. *Жиноятчининг каттаси — унинг акаси Зиёдилла. Пихини ёрган туллак.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТУЛЛАКЛИК туллак 2 *с. белги оти.* *Сурхонбой акасининг туллаклик қилаётганини билиб турса ҳам, .. ортиқ баҳслашиб ўтирмади.* И. Раҳим, Тақдир.

ТУЛЛАҚХОНА *эск.* Отларни бўрдоқига боқиш учун мосланган оғилхона.

ТУЛЛАМОҚ Пат, тери ёки юнгини ташлаб янги пат, тери ёки юнг чиқармоқ (ҳайвон, парранда ва ш.к. ҳақида). *Туллаган товуқ.* ▪ *Унинг [чолнинг] оёқлари остида туллаган ориқ ит қимир этмай ётарди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ТУЛЛАТМОҚ тулламоқ *фл. орт. н.* *Бедов минсанг сағрисини силатиб, Арпа бериб олтой боқсанг туллатиб.* «Рустам».

ТУЛПОР 1 Наслдор, чопқир, учқур от; арғумоқ. *Бос олдин, тулпорим, чу, азамат, чу.* Ғ. Ғулом. | *Тулпор отлар ел қувиб илгарилади-да, тепалик ёнбағри билан юриб, ўрмон ичига кириб кетди.* М. Муҳамедов, Қичик гарнизон. **Хоса тулпор** боқилган, чиниққан, узоқ сафарларда, пойгада пишиган наслдор от. *Майдон бўлса, бедов отлар чопилар, Кўп чопилса, хоса тулпор совулар, Хизмат қилсанг, ёринг кўнгли топилар.* «Ширин билан Шакар».

2 *фольк.* Қанотлари бўлган афсонавий учар от.

ТУЛУМ 1 Терисига похол тиқилган бузоқ (боласи ўлган сигирни ийдириш учун қилинади).

2 Ичига похол ва ш. к. тиқиб қотирилган ҳайвон, қуш ва ш. к. *Айиқ тулуми. Бургут тулуми. Лайлак тулуми. Тулум устахонаси.* ▪ *Унинг [Полвоннинг] ёнига бир мунча ўрдак тулумлари уйилиб қўйилганди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Меш, саноч, бурдуқ.

ТУМ Ноғоранинг пўкиллаганроқ овоз чиқарадиган тоқаси; *тақ.* **так** 2.

ТУМАН I Атмосферанинг қуйи қатламларида юзага келадиган майда сув ёки муз зарралари. *Қуюқ туман. Тонгги туман.* ▪ *Ҳаво туман бўлганидан ўрмон кўзга кўринмас эди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Бошдан кетди у қора туман, Қирғоқ бўйи яшнаган чаман.* Ғайратий.

ТУМАН II 1 *эск.* Ўн минг. *Бирники мингга, мингники туманга.* Мақол. | Ниҳоятда кўп, саноғига етиб бўлмайдиган, тумонат. *Саломатлик — туман бойлик.* Мақол. ▪ *Шу қонун сабабли туман элларнинг Гуллади қардошлик аввал баҳори.* Ғ. Ғулом.

2 *тар.* Тилла баробарида ўнг минг сўм. [*Соҳиб Доро:*] *Ҳалифамиз ўтган куни девон қуриб, вазирлари ва бекларидан икки туман ақча топиб бермоқни талаб этибдурлар.* М. Осим, Зулмат ичра нур.

3 *тар.* Ўн минг отлиқдан иборат аскарий қисм. *Мен .. бир туман бирла ғанимнинг ўнг қўлидан орқасига ўтиб олдим.* М. Осим, Ўтрор.

ТУМАН III *тар.* Октябрь Революциясига қадар Ўрта Осиёда маъмурий-территориал бўлиниш; уезд; *Шу ўттиз чақиримлик ариқ қазилиб битганда, Наманган ва Андижон туманларидан икки минг ботмонгача ер суғорилар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Мардон асли Шеробод туманига қарашли бир қишлоқлик йигит.* М. Осим, Элчилар.

ТУМАН IV *диал.* Тубан, қуйи. **Юзини туман қилмоқ** уятга қолдирмоқ, шарманда қилмоқ. *Сен эшитгин мендай моманг сўзини, Туман қипсан бек отангнинг юзини.* «Алпомиш».

ТУМАН V [*ф-т*] Эронда 1932 йилга қадар муомалада бўлган пул бирлиги.

ТУМАНЛАНМОҚ Туман билан қопламоқ; хираланмоқ. *Туманланган дераза ойналарига йирик қор парчалари оқ капалакдай уриларди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТУМАНЛАШМОҚ 1 Хира бўла бормоқ, хираланмоқ. *Кўз олдим туманлашди.*

2 *кўчма* Хиралашмоқ, ноаниқлашмоқ.

ТУМАНЛАШТИРМОҚ туманлашмоқ *фл. орт. н.*

ТУМАНЛИ 1 Туман қоплаган, туман босган. *Туманли кун.* ▪ *Кеча қоронғи ва туманли эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тегирмон йўлаги ун тўзони ичига кўмилиб, кеч кузнинг қуюқ туманли ҳавоси манзарасини беради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *кўчма* Аниқ эмас, ноаниқ, норавшан. *Туманли тасаввур. Туманли фикр.* ▪ *Шукуржоннинг миясида яна чақмоқ чақнагандай бўлди-ю, ўн йиллар давомида дилига озор бериб келган туманли ўйларнинг ҳаммасини бирдан ёритиб юборди.* О. Ёқубов, Ота изидан.

ТУМАНЛИК 1 Туман билан қопланганлик; хиралик.

2 Туман босган, қоронғи жой. *Саидий шу дарвоза ва шу занжирнигина оддий деб билиб, ичкарини сира кўз олдига келтирмас ва келтиришни эга бўлган юлдузлар системаси. Галактик туманликлар.*

ТУМБОЧКА [*р*] Кичкина пастак шкафча. *Ҳар бир каравот бошида биттадан тумбочка, оёғида — биттадан тахта курси.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТУМОВ Бурун шиллиқ пардасининг яллиғланиши ва бунинг натижасидан бурундан сув, назла оқиш касаллиги. *Тумов бўлмоқ.*

ТУМОВЛАМОҚ Тумов бўлиб қолмоқ. *Сайёра тумовлаб бир-икки кун мактабга келмади.* П. Қодиров, Қалбдаги қуёш.

ТУМОВЛАНМОҚ *айн.* **тумовламоқ.**

ТУМОНАТ Саноғига етиб бўлмайдиган, ниҳоятда кўп одамлар тўпи; халойиқ. *Унинг шовқин-суронига бир зумда тумонат тўпланди.* ▪ *У [Ҳайри] онасиданми, бувисиданми мерос бўлиб қолган минг ямоқ банорас паранжисини номига ёпиниб олган, кўзлари тумонат ичидан кимнидир қидиради.* А. Муҳиддин, Қирқ бахт эгалари. **Тумонатни (бошига) йиғмоқ** бирор сабаб ёки баҳона билан кўп одам тўпламоқ, йиғмоқ. *Акангни уйлантирамиз. Кеча тўй юбордик. Эртага тумонатни бошимизга йиғамиз.* С. Аҳмад, Уфқ.

ТУМОР 1 Диний-хурофий тушунчага кўра гўё кўз тегишидан, бало, офат, инс-жинс ва ш. к.дан сақлайдиган, ичига дуо битилган қоғоз жойланган учбурчак нарса (одатда бўйинга, қўлтиққа, сочга тақилади ёки кийимнинг ички қисмига тикиб қўйилади). *Дуо тумор. Кўз тумор.* ▪ *Нима бу, қандай тумор, Дўппи ичра чатилган.* Ғ. Ғулом. *Комсомол значоги нақадар азиз нарса! Бўйнингдаги эскилик қолдиғи — туморга бало борми?* Б. Раҳмонов, Қилмиш — қидирмиш.

2 *этн.* Хотин-қизларнинг кийим устидан бўйинга осиладиган ёки елкага осиб қўлтиққа тушириб юриладиган

www.ziyouz.com kutubxonasi

безаги. *Бўйин тумор. Қўлтиқ тумор.* **3** *сфт, с. т.* Учбурчак шаклга эга бўлган. *Тумор қартали калиш. Тумор ер.*

ТУМОРНУСХА Туморга ўхшаган, тумор шаклидаги. *Туморнусха хат.*

ТУМОРТАХЛИТ *айн.* **туморнусха.** *У* [*Бегижон*] .. *тумортахлит буклан*ган *бир қоғозни менга узатар экан, ҳаё босгандан бўлса керак, иягида марварид доналари сингари майда-майда терлар пайдо бўлди.* Н. Сафаров, Севги.

ТУМОРЧА 1 тумор *с. кичр.*

2 Тумор шаклидаги, туморга ўхшаш. *Фақат неча минг километрлар йўл босиб келган туморча хат унга* [*Пўлатжонга*] *тасалли берди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ТУМОҚ 1 *диал.* Қулоқли иссиқ қалпоқ; қулоқчин. *Орқада бошига қозоқи тумоқ кийган подачи бола ҳа деб шовқин солар эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Ўргатилган ов қушининг бошига кийдириладиган тери қалпоқча.

ТУМСА Туғмайдиган, сути йўқ. *Тумса сигир.* || *Сенга қараб бўтадайин бўзлайман, Фикрим шудир ўзим сира тинмайман, Мен тумсага агар сутни бермасанг, Олган омонатинг ол деб йиғлайман.* «Зулфизар билан Авазхон».

ТУМСАЙМОҚ *айн.* **тумтаймоқ.** *Боқижон тумсайиб, оғзини очган ҳолда ҳаммага маъносиз тикилди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТУМТАЙИШМОҚ тумтаймоқ *фл. бирг. н. Қизлар хирмонда тумтайишиб, бир-бирларига тескари қараб ўтиришибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТУМТАЙМОҚ Бирор нарсадан хафа бўлиб, ранжиб ёки жаҳли чиқиб қовоқ солиб ўтирмоқ; тумшаймоқ. *У боласининг бугун жуда ҳам тумтайиб олганига ҳайрон бўлар, уни гапга солиш, паришонлигини тарқатиш учун турли саволлар берар .. эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Каримберди индамади, бадтар тумтайди.* С. Маҳкамов, Дала тонги.

ТУМТАРАҚАЙ: тумтарақай бўлмоқ ёки **тумтарақай бўлиб кетмоқ** (ёки **қочмоқ**) ҳар томонга тартибсиз тарқалиб, тўзиб кетмоқ, қочиб қолмоқ, жуфтакни ростламоқ. *Шу пайтда ҳайдаб бораётган қўйларимиз, худди бўри теккандай, ҳуркиб, тумтарақай бўлиб кетди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Сир очилгандан ваҳимага тушган каллакесарлар ўша куниёқ тумтарақай бўлиб қочишди.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар. *Эшик очилиши ҳамон болалар тумтарақай қочиб кетишди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. **Тумтарақай қилмоқ** ҳар томонга тартибсиз равишда қочишга мажбур этмоқ; тор-мор келтириб тўздириб юбормоқ. *Самарқанддан мададга чиққан шўро қизил аскарлари Китоб бегининг жуда катта қўшинини тумтарақай қилиб, Ғузорга келибди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ТУМУШМОҚ *диал.* Тумшаймоқ. *Унинг тумушиб тўнига ўралиб туришини кўрган деҳқон, раҳми келди шекилли, аста эгилиб юзларига тикилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТУМШАЙМОҚ 1 *айн.* **тумтаймоқ.** *Нега тумшайиб олдинг, йигит?* ▬ *Қишлоққа ишга бориш ниятим қатъийлигини билгач, мендан ўзини олиб қочиб, тумшайиб юрди.* Н. Ёқубов, Хаёлимдаги қиз.

2 *кўчма* Ёғса-ёғгудек тус олмоқ, айнимоқ, буркаб олмоқ (ҳаво ҳақида). *Ҳавони қаранг, жуда тумшайиб олди. Ғўзалар сал ўзини тутиб олса яхши бўларди.* С. Зуннунова, Олов.

ТУМШУҚ 1 Қушларнинг оғзи билан бириккан, чўқиш ва зарб бериш учун хизмат қиладиган ўткир учли шохсимон аъзоси. *Товуқнинг тумшуғи.* ▬ *Лайлакнинг бўйи новча, тумшуғи бор тарновча. Лапанглайди учганда, Уясидан кўчганда.* Уйғун.

2 Ҳайвонлар бошининг олд қисми. *Чўчқанинг тумшуғи.* ▬ *Елиб-йўрғалаб кетаётган тўриқ дафъатан тумшуғини баланд кўтариб, қаттиқ кишнади.* С. Анорбоев, Оқсой. «*Тарзан*» *боягидай буйруқни бажариб, қанд «мукофот» олиси келдими, сахий эгасининг оёғига ялпоқ тумшуғини суркади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | *с. т. дағл.* Афт-башара; калла, бош. *Раис унинг тумшуғи олдига келиб дўқ урди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *У* [*Мадаминхўжа*] *бориб муттаҳам қозининг тумшуғига туширгиси ё ифлос башарасига тупургиси келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *кўчма* Бирор буюм ва ш. к.нинг олдинга чиқиб турган қисми, бурни. *Қеманинг тумшуғи. Милтиқнинг тумшуғи.* ▬ *Ҳолиқ кўзлаб туриб оғир этигининг тумшуғи билан бир тепди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. *Бировга тумшуғи йўқ обдаста сотибсиз, бировнинг олган чилопчини тешик чиққанмиш.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

◆ **Тумшуқ тиқмоқ** бирор ишга ноўрин аралашмоқ; бирор ерга суқулмоқ. *Қайси ёв тумшуқ тиқар, унга жавоб шу дафъатан: «Э ўлимтиклар, келинг, гўру кафан ишқи билан».* С. Абдулла.

ТУМШУҚЛИ Тумшуғи чиққан; учли. *Ўрдак тумшуқли этик.*

ТУМШУҚЛИК От, эшак, ит каби ҳайвонлар тумшуғига кийгизиладиган махсус нухта; бурундуқ.

ТУМШУҚЧА 1 тумшуқ *с. кичр. Улар* [*чумчуқлар*] *бир-бирларини қувишиб ўйнашар, .. ўткирғина тумшуқчаларини шохга уриб тозалашар, .. яшарар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *айн.* **сўргич.**

ТУН Сутканинг кун ботишдан кун чиққунгача, оқшомдан тонг отгунча бўлган қисми. *Ойсиз тун. Тун капалаги. Ой тунда керак, ақл кунда керак.* Мақол. *Тунсиз кун йўқ, доғсиз лола йўқ.* Мақол. ▬ *Очил ярим тунгача кўчаларда тентираб юрди, ётоққа борса, яна тун бўйи ухлай олмай чиқишини билар эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Қечалари юлдуз тўла осмонга тикилиб, тунни тонгга улаб, қушлар наъмасидан, сувлар шилдирашидан кўнгилга аллақандай юпанч изларди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ТУНАМОҚ Бирор жойда тушни уйқу билан ўтказмоқ, кечаси ётиб қолмоқ. *Хирмонда тунамоқ.* ▬ *Бозорни кутиб, икки-уч кун .. самоварда тунадик.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Иван Борисович бир неча кундан бери дала шийпонида тунаб қолади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТУНАЛМОҚ тунамоқ *фл. мажҳ. н. Бугун дала шийпонида туналади.*

ТУНАТМОҚ тунамоқ *фл. орт. н. Қўйларни яйловда тунатмоқ.*

ТУНАШМОҚ тунамоқ *фл. бирг. н. Йўл узоқ, ҳамма қизлар шийпонда тунашаяпти.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ТУНГАН *с. т.* Тунгони. *Ора-сира тунганлар ҳам кўриниб қолади. Улар аёллар кўйлагига ўхшаш узун камзул кийган.* Ҳ. Нумъон, А. Шораҳмедов, Ота.

ТУНГИ Тунда бўлган ёки бўладиган; тундаги, тун оғушидаги; кечки. *Тунги смена. Тунги салқин.* ▬ *Асаб, тунги уйқусизлик Қудратни толиқтирган эди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ТУНГОНИ қ. **тунгонилар.** *Тунгони тили.* || *Тунгони аёл.*

ТУНГОНИЛАР Хитой Халқ Республикасининг шимоли-ғарбида яшовчи, хитой тили шеваларидан бирида сўзлашувчи халқ номи (бу халқнинг бир қисми 19 аср охирларида Россияга ўтган, уларнинг ҳозир, асосан, Қозоғистон ва Қирғизистон территориясида яшовчи авлодлари ҳам шу ном билан аталади).

ТУНД [*ф-т*] **1** Кўп гапиравермайдиган, индамас, камгап, камсуҳан. *Тунд, камгап, кекса жарроҳ .. ҳар бир сўзни ўлчагандай, оҳиста тушунтира бошлади.* Ойбек, Навоий.

2 Муомаласи совуқ, қўпол муомала, қўрс. *Тунд одам.* | Қишига ёқмайдиган, қаттиқ тегадиган, дағал, қўпол. *Эҳсон устал* [*стол*] *ёнига бориши билан Саидийнинг тунд гапини эшитмаган, Саидийни кўрмаган бўлди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Кўриниши, чеҳраси совуқ, бадчеҳра, бадқовоқ. *Тунд башара.* ▬ *Очилгани келган хотинларнинг кўнгилигини эрлари етаклаб келарди .. Уларнинг баъзилари қувноқ, баъзилари тунд.* С. Зуннунова, Гулхан.

ТУНДЛАШМОҚ Тунд бўлмоқ, тунд бўла бормоқ, қўполлашмоқ. *Ҳури унинг* [*Қамолнинг*] *башараси тундлашиб, катта-катта қора кўзлари ғазабдан чақнаганини кўрди.* Ш. Ғуломов, Саҳрода.— *Бўпти. Шундай қиламиз,— деди Шербек қатъий. Унинг юзи кўланка тушгандай тундлашди.*— *Тўламат ака, энди менга тўриқни беринг.* С. Анорбоев, Оқсой.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ТУНДЛИК тунд *с. белги оти.* [*Эсон:*] *Акасида мастона бир қатъият, сўз ўтмас бир тундликни кўрди.* Ҳ. Назир, Ким ҳақ?

ТУНДРА [*р<финча*] Арктик минтақанинг ўта совуқ иқлимли ўрмонсиз, йўсинлар билан қопланган жанубий зонаси.

ТУН-КУН, туну кун 1 Кеча-ю кундуз, кечаси-ю кундузи, сутка давомида. *Олтин билак узук тақма, билагингни оғритар, Тун-кун сени мен ёд этдим. Мени кимлар ёд этар.* Ҳамза.

2 Ҳамиша, ҳамма вақт, тинимсиз. *Тун-кун ишламоқ.*

ТУННЕЛЬ [*р<инг.л*] Тоғ ичидан ёки ер остидан ўйиб очилган йўл, ўтиш жойи. *Метрополитен туннеллари. Тоғ туннели. Туннель қазимоқ.* ▪ *Ўрмонзор йўли худди тоғ тагидан кесиб ишланган туннель йўлга ўхшайди.* Н. Сафаров, Жангчи шоир.

ТУНОВ: тунов куни 1) ўтган куни, бурноғи куни. *Тунов куни бошим оғриб қинначини чақирсам,* [*қайнонам*] *ҳайдаб юборди.* Ғайратий, Савлатхон; 2) яқинда, ўтган яқин кунларнинг бирида. *Шоир Ҳайдарнинг янги шеърлари тунов куни ёзувчилар ўртасида муҳокама қилинган эди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ТУНОВГИ *с. т.* Тунов кунги, тунов куни, яқинда юз берган. *Туновги тўй. Туновги мажлис.*

ТУНУКА Том ёпиш ва бошқа мақсадлар учун махсус тайёрланган юпқа тахта-тахта темир. *Оқ тунука. Руҳ тунука.* || *Тунука том. Тунука чойнак. Тунука печка. Тунука томли уй.* ▪ *Новвот опа ишдан қайтиб келганда, Ўринжон ўзи ясаган уйчанинг устига тунука қоқаётган эди.* Ойдин, Ўзи монанд. *Самандаров этигининг қўнжидан тунука кутича чиқариб махорка ўради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТУНУКАЛИ Тунука билан ёпилган, тунука қопланган (том ҳақида).— *Тошкентдаги уйлардан чакка ўтмаса керак-а? — деб сўради у.— Ўтадиганлари ҳам бор. Лекин кўпи тунукали уйлар..— деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТУНУКАСОЗ 1 Томга тунука қоқувчи мутахассис; тунукачи.

2 Тунукадан турли асбоб-анжом ясовчи уста; тунукачи.

ТУНУКАСОЗЛИК 1 **тунукасоз** *с. касб оти. Тунукасозлик қилмоқ. Тунукасозликни ўрганмоқ.*

2 Тунукасозлар устахонаси жойлашган раста, қатор.

ТУНУКАЧИ *айн.* **тунукасоз.** *Баланд том устида эмаклаб юриб тунукачилар тунука қоқардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТУНУКАЧИЛИК тунукачи *с. касб оти. Тунукачилик билан шуғулланмоқ.*

ТУНҚОТАР *тар.* Тунги қоровул, соқчи. *Таниш қўнғироқларнинг товушини эшитган тунқотар дарвозани очгач, кўзи мудҳиш воқеани кўрди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТУНҚОТМОҚ *фольк.* Кечаси билан сергак, бедор бўлмоқ, ухламай чиқмоқ; тунда қоровуллик қилмоқ. *Равшанбек тунлар тунқотиб йўл тортди.* «Равшан».

ТУП Ўсимлик ёки дарахтнинг ҳар бир донаси. *Бир туп дарахт. Ўн туп олма кўчати. Ғўзанинг тупи.* ▪ *Сал кам миллион туп дарахти бор Тошкентда нима кўп, серсоя жойлар кўп.* П. Қодиров, Уч илдиз. [*Фарғонанинг*] *ҳар туп мевасидан бол томади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

♦ **Туп қўйиб палак ёзмоқ** (*ёки* **отмоқ**) *қ.* **палак** I.

ТУПИК [*р*] Боши берк кўча ёки йўл. «*Инспектор*» *ишнинг ўнғай кўчаётганлигидан бениҳоя хурсанд ҳолда иккинчи тупикдаги иккинчи эшикни тақиллатди.* С. Искандаров, Товламачи.

ТУПКА: бир тупканинг тагида *ёки* **бир тупкада** жуда ҳам узоқ, чекка жойда. *Уйи бир тупканинг тагида экан.* ▪ *Хўжабековни тупканинг тагидан бўлса ҳам топиб келамиз .. Халқ олдида ҳисобот берсин!* С. Анорбоев, Оқсой. *Ёнимда юриш отангга буюрмовди, сен ҳам мени ташлаб, укаларингнинг кўзларини жовдиратиб, бир тупкада юрсанг, мен куймай ким куйсин!* Н. Ёқубов, Хаёлимдаги қиз.

ТУПЛАМОҚ Оғиздан тупук, сўлакай, балғам ва ш. к. ташламоқ, тупурмоқ. *Балғам тупламоқ. Оғзидаги носвойни туплаб ташламоқ.* ▪ *Элликбоши .. лой ва қон аралаш туплайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТУПЛАШМОҚ тупламоқ *фл. бирг. н.*

ТУППА 1 Суюқ ош учун тайёрланадиган узма ёки кесма хамир. *Ўврага уқувинг йўқ, паловни ланж қиласан, сомсани ёполмайсан, туппани кесолмайсан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Шундай хамир солиб пиширилган суюқ ош.

ТУППАК *с. т.* Лой соққани пуфлаб қуш отиш учун махсус тайёрланган қамиш най. *Туппак билан чумчуқ отмоқ.*

ТУППАҚЧИ Туппак отувчи.

ТУППА-ТУЗУҚ Бинойидек, яхши, тузук; дуппа-дуруст. *Ўзингиз туппа-тузук қиз экансиз-у, наҳотки ҳукуматимизнинг буйруғини инобатга олмасангиз-а!* Н. Сафаров, Замон. *Мен сизни механик десам, туппа-тузук монтёр ҳам экансиз-ку!* А. Мираҳмедов, Ўт юраклар. || *Машинани туппа-тузук бошқариб юрувдим-у, лекин интизомни бузиб қўйдим.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ТУПРОҚ 1 Қавлаш, чопиш, ҳайдаш натижасида сочилувчан ҳолга келган ер қатлами; ер. *Бир ҳовуч тупроқ. Тупроқ уюми. Ўрани тупроқ билан кўмиб ташламоқ. Тупроқ олсанг, олтин бўлсин.* Мақол. || *Чуқурликлардан ирғитилаётган тупроқ окопларнинг чап қирғоқларида тоғ бўлиб кўтарилмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Гард; чанг. *Кечирасиз, қўл бериб ҳайрлашай десам, қўлим тупроқ.* Ойдин, Икки кўзи шунда. *Ҳа, мулла Ғулом, тиззаларингиз тупроқ, намозни ерда ўқидингизми?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ер қобиғининг ўсимлик ризқ олиб ўсадиган устки қатлами; ер. *Қора тупроқ. Қумлоқ тупроқ. Тупроқ картаси. Тупроқ-иқлим шароити.* ▪ *Мирзачўлнинг тупроғи Бўлар ёшликнинг боғи, Тошар севги булоғи, Тўлдириб дил жомимни.* Ё. Мирза.

3 Ўлган кишининг хоки; хок. [*Қурбон ота*] «*бир сиқим тупроғим бегона юртда қолиб кетмаса экан*», *деган ўйга борди.* А. Қаҳҳор, Тўй.

4 *кўчма* Юрт, ўлка; территория. *Афғонистон тупроғи.* ▪ *Шу табаррук муқаддас тупроқ — Ўзбекистон, мардлар ўлкаси. Ўтмишдан келгуси кўпроқ, Бахтин олиб берар елкаси.* Ё. Мирза.

♦ **Бу ернинг тупроғи оғир** бу ерни ташлаб кетиш осон эмас, бу ерни ташлаб кетишга ҳеч кимнинг кўзи қиймайди. **Тупроғи шу ердан олинган** 1) *дин.* шу ернинг тупроғидан бунёдга келган; 2) *кўчма* умрбод шу ерда қолади.— *Дўсматов ўзимизники,— деди Сотволди,— Дўсматовнинг тупроғи шу ердан олинган. Ҳеч қаёққа кетолмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Тупроғини ялаб кўп йиллар бир ерда ўқимоқ, тахсил кўрмоқ.** *Шокир мадраса тупроғини ялаб ётишга тоб тоқати йўқ йигит эди.* М. Осим, Элчилар. **Тупроққа қориштирмоқ** гап билан эзмоқ, мулзам қилмоқ; обрўсини бир пул қилмоқ. **Тупроқдан ташқари** ҳаёт, тирик, барҳаёт. *Яраларим унча оғир эмас, мана тупроқдан ташқари юрибман.*

ТУПРОҚЛИ 1 Тупроғи қалин, кўп, сертупроқ; тупроқ босган; чанги чиқиб ётган. *Улар билқ-билқ тупроқли кўчада чанг кўтармаслик тиришиб, отни секинроқ ҳайдашди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Домла:*] *Ёлғон дуохонлик қиламан деб, уч-тўрт пуд тупроқли кигиз тагида қолдим: Э, худо, ўзинг асрагин!* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.

2 Тупроқнинг маълум турига эга бўлган. *Шербек Кучқорга тикилганча ўйланиб қолди.— Ҳар ҳолда ватани — қора тупроқли Россия чўллари.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТУПРОҚЛИК Тупроқ уюлган жой, тупроқ билан банд бўлган жой. *Бир кундан кейин Ҳилол ўзига келди, кўзини очса, бир қоронғи тупроқликда ётибди.* «Гўрўғли».

ТУПРОҚШУНОС Тупроқшунослик бўйича мутахассис олим. *Ўзбек тупроқшунослари.* || *Тупроқшунос олим.*

ТУПРОҚШУНОСЛИК Тупроқ хусусиятларини ўрганадиган фан. *Тупроқшунослик институти.*

ТУПУК 1 Оғиз бўшлиғида сўлак безлари ишлаб чиқарувчи ва овқатни ҳазм қилиш учун хизмат қиладиган суюқлик. *Тупук ютмоқ.* ▪ *Овқат оғизда атала ҳолига келиб, тупук билан аралашгандан кейин ошқозонга*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ундан ичакка ўтади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

2 Шу суюқликнинг тупуриладиган бўлаги. *Қаҳратон қиш. Туп десангиз, тупугингиз музлайди.* Ойдин, Ҳазил қиш.

ТУПУКЛАМОҚ Тупук билан хўлламоқ. *Тупуклаб ёпиштирмоқ. Ипнинг учини тупуклаб эшмоқ.*

ТУПУРИК *кам қўлл. айн.* **тупук.**

ТУПУРИҚЛАМОҚ *кам қўлл. айн.* **тупукламоқ.**

ТУПУРИНМОҚ тупурмоқ *фл. ўзл. н.*

ТУПУРИШ тупурмоқ *фл. иш отн. Лаънатининг ўзини бир қўлга тушириб, башарасига тупуриш керак эдида.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТУПУРМОҚ *айн.* **тупламоқ.** *Осмонга тупурсанг, бетингга тушар.* Мақол. ▪ *Ў .. оғзидаги носини тупуриб, «бисмилло» деганича шимининг почасини шимариб, кетмон билан ўртага тушди.* Ё. Аҳмад, Лаъли Бадахшон.

ТУР 1 Белгилари, хоссалари, вазифаси ва ш. к. билан умумий бўлган бир группа ёки бутунлик ташкил этган нарсаларнинг хили, нави, кўриниши. *Пойабзал турлари. Газлама турлари. Спорт турлари. Қўшин тури (ҳарб.).*

2 *биол.* Ўсимлик ва ҳайвонлар систематикасида бирор туркумга мансуб алоҳида сифатга эга бўлган форма, тасниф бирлиги. *Уссури қобони япон чўчқасининг бир тури.*

3 *грам.* Грамматик категория хили. *Олмош турлари.*

4 Иш-ҳаракат, фаолият, юриш-туриш ва ш. к. тарзи; тахлит, зайл, тус. *Элликбоши бир минут қадар сукут қилиб, ҳалиги «икки оғиз» сўзни қай турда бошлашни ўйлади-да, жилмайиб қўйди.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Бугун эрталаб домла бизникига келган эди,— деди Султонали жиддий турда.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ТУР [*р*<*фр*] (у — *чўзиқ*) Даврали спорт мусобақаларида бир қур ўйин. *Шаҳмат турнирининг учинчи тури. СССР футбол чемпионатининг биринчи давра учинчи тури.*

ТУРАНГА *кам қўлл. айн.* **туранғи.**

ТУРАНҒИ Теракнинг тўқайзорларда ўсадиган бир тури. *Улар [колхозчилар] трактор юрадиган ерларни тозалаб, хас-хашакларга ўт қўядилар, юлғун ва туранғи чангалининг томирларини кавлаб, тракторларга йўл очардилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТУРАР: турар уй кишилар истиқомат қиладиган ёки истиқомат қилиш учун белгиланган уй. **Турар жой** 1) *айн.* **турар уй.** *Турар жой ва жамоат бинолари. Турар жой қурмоқ;* 2) киши ёки кишилар яшаб турган уй, жой. *Турар жойингизнинг адресини беринг.* ▪ *Халқ судларининг маслаҳатчилари ишчилар, хизматчиларнинг ишлаб турган жойлари ёки турар жойларида ўтказиладиган умумий йиғилишларида сайланади.* «ЎзССР Конституцияси».

ТУРБАТ [*а*] *эск. кт.* Дахма, мақбара, соғона.— *Шу турбатда истиқомат қилиб ётган Хўжаубон ҳазратлари,— деб фаррош қабрни кўрсатибди.* Айний, Эсдаликлар.

ТУРБИНА [*р*<*лат*] Сув, буғ ёки газ кучи билан ишлайдиган двигатель. *Буғ турбинаси. Газ турбинаси. Турбина заводи.*

ТУРБИНАЛИ Турбинага эга бўлган, турбина ўрнатилган. *Буғ турбинали электростанция.*

ТУРБИНАЧИ Турбина ишлаб чиқарувчи ёки турбинага қаровчи мутахассис. *Турбиначи слесарлар.*

ТУРБОБЎР [*р*] *тех.* Чуқур қудуқларни (мас., газ, нефть қудуқларини) бурғилайдиган гидравлик аппарат. *Тез орада Газободга турбобур ускуналари етиб келди.* И. Раҳим, Тақдир.

ТУРБОГЕНЕРАТОР [*р*] *тех.* Турбинадан ҳаракат олиб у билан бирга ишлайдиган электр генератор.

ТУРДОШ Бир турдаги, бир хилдаги, бир хил. *Турдош касбларни эгалламоқ.*

◆ **Турдош от** *грам.* бир турдаги предметларнинг номини англатадиган отлар; *тақ.* **атоқли от.**

ТУРИБ-ТУРИБ 1 Кўп вақт тик қолиб, кўп вақт ўтказиб. *У остона олдида туриб-туриб орқасига қайтди.*

2 Вақт ўтган сайин, борган сари, тобора. *Унинг гаплари туриб-туриб менга алам қиляпти.* ▪ *Туриб-туриб беҳуда хаёллар чулғаб олади. Не машаққатлар билан борганимдан кейин, [Муроджон] яхши қабул қилса тузук.* Ғайратий, Узоқдаги ёр.

3 Кўп вақт фикр юритиб, ўйлаб-ўйлаб. *Туриб-туриб топган жавобинг шуми?*

ТУРИЗМ [*р*<*фр*] Ҳам дунёни кўриш, билиш, ўрганиш, ҳам дам олиш мақсадида қилинадиган сайр-саёҳат. *Халқаро туризм.* | Пиёда, велосипедда, чанғи ва ш. к. да ўтказиладиган юриш — спорт тури.

ТУРИЛМОҚ 1 **турмоқ** 1, 2, 4—7, 13 *фл. мажҳ. н. Оёқ босиб турилган жой. Қурилиш материаллари кетма-кет етказиб турилди.* ▪ *Ғира-шира тонгда турилди яна Боболар мисоли керишиб кўкрак, Қайиқлар ов сари бурилди яна.* М. Икром.— *Оз-моз ичиб турилса, зарари йўқ,— гапга тушди Қамбар,— баъзи вақт, Йўлчибой, юрагим тарс ёрилгудай бўлади, дунё кўзимга қоронғи кўринади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Тиралмоқ, қадалмоқ. *Беҳи томғимда турилиб қолди.*

ТУРИСТ [*р*] Туризм билан шуғулланувчи киши; туристик саёҳат, юриш қатнашчиси. *Чет эллн туристлар. Москвага турли мамлакатлардан туристлар келиб турибди.*

ТУРИСТИК [*р* туристический) Туризм, туристларга оид. *Туристик саёҳат. Туристик путёвка.*

ТУРИШ 1 **турмоқ** 1—14 *фл. иш отн. Қўшни қўшнидан эрта туришни ўрганади.* Мақол. ▪ *Гулнор.. оёқда туришга ожиз, тинкаси қуриган бир хаста каби, умидсизлик билан яна секингина ўтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Отабек бу хабарни совуққина эшитиб ўтирар ва фотиҳа ўқиб туришга ҳозирланар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Вазият, аҳвол; ҳол. *Бу туришда иш битмайди. Шаҳмат ўйини шу туришда кечиктирилди. Туришидан у сенга ўхшаб кетади.*

3 *эск. грам. айн.* **нуқта.** *Тириш белгиси.* **Ярим туриш** *айн.* **вергул.**

4 *эск. айн.* **пауза.**

◆ **Туриш бермоқ** бардош бермоқ, чидаш бермоқ, чидамоқ. *Бай-бай .. мен еган қаймоқларни ариқ қилиб оқизсангиз, ҳеч қандай тўғон туриш бермайди. Шунинг учун қаймоқнинг яхши-ёмонини дарров ажратаман.* А. Қаҳҳор, Икки ёрти бир бутун. **Қуёшнинг туриш нуқтаси** *астр.* Қуёшнинг эклиптика бўйлаб харакатида энг шимолий (қишда) ёки энг жанубий (ёзда) нуқтадан ўтиш пайти; шу пайтларда (яъни 22 март ва 22 декабрда) кун-тун баравар бўлади.

ТУРИШМОҚ турмоқ 1, 4, 5—8 *фл. бирг. н. Болалар кўчада туришибди. Бу йигитлар ҳарбий учётда туришади. Солдатлар қатор туришди. Улар қишлоқда туришади.* ▪ *Дастурхон йиғиштирилди, намозгар яқинлашганидан, уччовлари таҳорат қилиш учун туришди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТУРК *қ.* **турклар** 1. *Турк тили.* || *Турк аёл.*

ТУРКИГЎЙ *эск.* Туркий тилда ўқувчи ва ёзувчи. *Туркигўй шоир.*

ТУРКИЙ 1 Турк халқи, тили ва маданиятига оид (*қ.* **турклар** 1).

2 Турк халқлари, уларнинг тили ва маданиятига оид (*қ.* **турклар** 2). *Туркий тиллар. Туркий халқлар.*

ТУРКЛАР 1 Туркиянинг асосий аҳолисини ташкил этувчи халқ, турк халқи.

2 Туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқларнинг умумий номи.

ТУРКМАН *қ.* **туркманлар.** *Туркман тили. Туркман маданияти.* || *Туркман аёл.*

ТУРКМАНИ 1 Туркманларга хос, туркманларга оид. *Туркмани телпак. Туркмани чакмон.*

2 Майизнинг бир нави.

ТУРКМАНЛАР Туркманистон ССРнинг асосий аҳолисини ташкил этувчи халқ; туркман халқи.

ТУРКМАНЧА 1 Туркманларга, туркман халқига, унинг тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Туркманча рақс. Туркманча кийим.*

2 Туркман тили. *Сиз туркманча(ни) биласизми?* || *Туркманча гапирмоқ.*

ТУРКОЛОГ [*р* тюрколог] Туркология бўйича мутахассис, олим; туркшунос. *Ўзбек туркологлари.* || *Турколог олимлар.*

ТУРКОЛОГИЯ [*р* тюркология] Туркий халқларнинг тили ва маданиятини ўрганувчи фанлар мажмуи; туркшунослик. *Совет туркологияси. Туркология фани.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ТУРКОНА 1 *эск.* Туркий тил ва адабиётга оид; туркий. *Туркона байт.* ▪ *Келиннинг атрофида, орқасида келаётган гуруҳ-гуруҳ аёллар туркона расм билан «ёр-ёр» айтдилар.* Ойбек, Навоий.

2 Халқ медицинасига оид; хонаки. *Туркона дори.* ▪ *Отинларнинг туркона эми тариқча бўлсин отамга таъсир бермади.* Ғайратий, Ёшлигимсиз.

ТУРҚУМ 1 Тўда, тўп, группа. *Бир туркум одамлар.* ▪ *Учинчи туркум фотиҳахонлар келгандан сўнг, махдум Анвар олдига киши юбориб, уни чақиртириб келишга мажбур бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Бир-бирига боғлиқ бўлган, бир бутунни ташкил этган бир неча асар, лекция ва ш. к.; цикл. *Партия тариҳи бўйича лекциялар туркуми. Пахтакорлар ҳақидаги шеърлар туркуми.*

3 *биол.* Ўсимлик ва ҳайвонлар систематикасида бир неча оилани ўз ичига олган бўлинма. *Чумчуқсимон қушлар туркумининг қарғасимонлар оиласи.*

♦ **Сўз туркумлари** *грам.* сўзларнинг грамматик группалари, мас. от, сифат, равиш.

ТУРҚУМЛАМОҚ 1 Тўп-тўп қилиб бўлмоқ, гуруҳларга ажратмоқ.

2 *биол.* Туркумларга ажратмоқ, бўлмоқ. *Балиқларни туркумламоқ.*

ТУРҚУМ-ТУРҚУМ Тўда-тўда, тўп-тўп. *Туркум-туркум йигит-қизлар келишди.* ▪ *Ҳар жой-ҳар жойда хотин-қизлар туркум-туркум тизилиб ғўза чопишаяпти.* С. Зуннунова, Олов.

ТУРКЧА 1 Туркларга, турк халқига, унинг алифбеси, тили, адабиёти ва маданиятига оид (қ. **турклар** 1). *Туркча куй.* ▪ *Домла эски муқовали туркча китобларни ихлос билан қўлтиқлаб юрувчи, ҳеч кимни менсимайдиган, кибр ва фитна Мирзажон Латифийни синфга бошлаб кирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Турк тили. *Сиз туркча(ни) биласизми?* ‖ *Туркча гапирмоқ.* ▪ *Мен туркчага, у ўзбекчага сал-пал тушунадиган бўлиб қолган эдик.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТУРКЧИ *эск.* Пантуркизм тарафдори, пантуркист.

ТУРКЧИЛИК *эск. айн.* **пантуркизм.**

ТУРҚШУНОС *айн.* **турколог.**

ТУРҚШУНОСЛИК *айн.* **туркология.**

ТУРЛАМОҚ 1 Турли-туман қилмоқ, ранг-баранг қилмоқ, ҳар хил, хилма-хил қилмоқ. *Экинларни жуда турлаб юборибсиз-ку!*

2 Бир-бирига мослаб, уйғунлаштириб танламоқ, хилламоқ.— *Осмон каби катта палакни хилма-хил ипак билан турлаб уч ойда тикиб тугатармиканман? — ўз-ўзига шивирлади Зумрад.* Ойбек, Улуғ йўл.

3 *грам.* Сўзларни келишик қўшимчалари қўшиб ўзгартирмоқ. *Отларни келишиклар билан турламоқ.*

ТУРЛАНИШ 1 **турланмоқ** 1 *фл. иш оти. Ипакларнинг қуёшда турланиши.*

2 Ҳар хил тусда кўриниш, товланиш.

3 *грам.* Сўзларнинг келишик қўшимчалари олиб ўзгариши. *Отларнинг турланиши.*

ТУРЛАНМОҚ 1 **турламоқ** 1, 2 *фл. мажҳ. н. Дўппининг гуллари жуда яхши турланибди.* ▪ *Сирлар билан турланган қозиқларнинг бирига бева хотиннинг декчасидек бир салла илинган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Зиёфат самимият билан чақирилганликдан, дастурхон қадрли меҳмонга махсус турланган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳар хил тусда кўринмоқ, товланмоқ. *Хилма-хил чечаклар билан қопланган дала турланиб кўринарди.* | Ҳар куни ҳар хил кийинмоқ, ҳар хил тусга кирмоқ. *Бу хотин кунда турланади.* | *кўчма* Фикрдан тез қайтмоқ, тез ўзгармоқ, ўзгариб турмоқ.

3 **турламоқ** 3 *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Отлар келишиклар билан турланади.* ▪ *От ўрнида қўлланган сифатлар кўплик, эгалик ва келишик қўшимчалари билан, худди отлардек, турлана беради.* «Ўзбек тили дарслиги».

ТУРЛАНТИРМОҚ **турланмоқ** 1, 2 *фл. орт. н.*

ТУРЛИ 1 Бир-бирига ўхшамаган, ҳар хил турга мансуб бўлган, ҳар хил. *Турли халқ вакиллари. Турли тилда сўзлашувчи кишилар. Турли овозлар. Турли хил китоблар. Турли хил мато.* ▪ *Бойвачча ўзининг фарғоналик дўстлари билан бўлган ўтиришларидан, ҳар турли зиёфатлардан сўзлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. ‖ *Истиқбол сўзини ҳар ким ҳар турли тушунади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Бир турли** 1) бир хил, доим бирдек бўлиб ўзгармай турадиган. *Бу ошхонада доим бир турли овқат бўлади.* ▪ *Қизлар ўзларининг бир турлигина сўрашишлари билан Кумуш ила кўриша бошладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) қандайдир бошқача; ажиб. *Бу қизнинг ўзига хос бир турли фазилати бор эди.* ▪ *Отабек қизиқ ҳолатда қолди: бир турли титраб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кам қўлл.* Каби, сингари, ўхшаш, янглиғ. *Илон тилли, яшин турли ханжарни обрў бер деб хипча белга боғлади.* «Равшан».

♦ **Иккинчи турли қилиб айтганда** бошқача (қилиб) айтганда.

ТУРЛИЛИК **турли** 1 *с. белги оти. Турлилик учун дастурхонга торт ҳам қўйилди.*

ТУРЛИ-ТУМАН Хилма-хил, ҳар хил. *Турли-туман овқатлар. Турли-туман хаёлларга бормоқ.* ▪ *Бу чироқлар турли-туман эди: уларнинг ичида каттаси ҳам, кичиги ҳам, чақнаб тургани ҳам, хираси ҳам, оқи ҳам, қизғиш тусдагиси ҳам бор эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТУРЛИЧА *рвш* Турли усулда, турли равишда, турли йўл билан. *Бу масалани турлича ечиш мумкин.* | Ҳар хил. *Бир гапни турлича тушунмоқ.* ‖ *Грейдернинг ёрдамчи куч сўраб берган телеграмма, радиограммаларига турлича ноаниқ жавоблар келди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТУРЛОВЧИ **турламоқ** 1, 2 *фл. ш. оти.*

♦ **Сўз турловчи аффикслар** *грам.* гапда сўзларнинг ўзаро боғланиши учун хизмат қилувчи аффикслар.

ТУРМА [*р* тюрьма] Маҳбуслар қамаладиган жой; қамоқхона. *Турмага солмоқ. Турмага қамамоқ.* ▪ *Ҳоким учта маҳбусни шаҳар турмасига жўнатганда, ўшаларни Қудрат акам қочириб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТУРМАК Ўраб ёки тугиб боғланган нарса; боғ, тугун. *Сочни турмак қилиб қўймоқ.*

ТУРМАКЛАМОҚ 1 Ўраб ёки тугиб боғламоқ. *Майда-чуйда нарсаларимни турмаклаб, Тошкентга жўнайдиган поездга тушдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Нимагадир орқасидан икки ўрим узун сочини бошига турмаклаб олди.* С. Зуннунова, Узилган ип.

2 Этагини, барини кўтариб белга боғламоқ, бар урмоқ. *Сувчи яктагининг этагини белига турмаклаб олди.*

ТУРМАКЛАНМОҚ **турмакламоқ** *фл. мажҳ. н. Сочи турмакланган хотин.* ▪ *Дилшод ерда турмакланган битта оқ қоғоз ётганини кўрди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТУРМАЛМОҚ *кам қўлл.* Турмаклаб боғланмоқ, турмакланмоқ. *Ханнаянинг сақичдай қора қуюқ сочи икки қубба қилиб бошига турмалган.* А. Мухтор, Қаноти синган орзу.

ТУРМАЧИ Турма назоратчиси.

ТУРМОҚ 1 Оёқ узра тик вазиятда бўлмоқ. *Оёқ учида турмоқ. Саф тортиб турмоқ. Тиз чўкиб яшагандан тик туриб ўлган яхшироқ.* Мақол. ▪ [*Йўлчи*] *қўл қовуштирмади, қандайдир хомушлик, бепарволик билан жимгина турди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қирсам, Қўқонга кетган Қаюм понсад уч-тўрт йигити билан қушбегининг қаршисида турибди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Оёқ узра бирор иш бажармоқ. *Постда турмоқ. Қоровулликда турмоқ. Кун бўйи станок ёнида тураман.* ▪ *Бу тепа устида доимий тўпчи ва қоровуллар турар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Умуман бирор иш билан машғул, банд бўлмоқ. *Мен уч йилдан бери магазинда тураман.* ▪ *Тишдан қараганда эски, кўримсиз, лекин катта, сермол дўконда Мирзакаримбой билан Салимбойвачча турар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Бирор вазият, ҳолат, мавқе эгалламоқ. *Илғорлар қаторида турмоқ. Полк мудофаада турибди.*

2 Оёқларига ёки бирор асосга таяниб тик вазият олмоқ, тик вазиятда бўлмоқ. *Отилган пичоқ тик турди. Ошиқ олчи турди.* ▪ *Арча турар ўртада ёниб, Оқмоқдадир ҳарён шуъла-нур.* Ғайратий. *Бу пастқамлик хилагина*

www.ziyouz.com kutubxonasi

катта ҳавза бўлиб, унинг теварак-атрофида паст-баланд уйлар, эгри-бугри деворлар, булар орасида сўппайиб турган якка-дукка дарахтлар кўринар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Умуман бирор вазиятда қаердадир жойлашмоқ. *Сандиқ устида бир тугунча турипти. Столда китоблар турар эди. Деворда осиғлиқ турган портрет.* ▪ *Ўрмонжон айвонга чиқди. Столда нон, жизза, дастурхонга ўроғлиқ бир чойнак чой турар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Отабек жони ҳалқумига тиқилиб теварагига аланглади ва йўлакдан нарироқда уста Олимнинг деворига суяғлик турган замбилга кўзи тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Бирор жойни эгалламоқ. *Ўзи ҳам текшириб кўрди — тўғри эди. Шундан кейин учала ходани ҳам турган ерларига кўмдирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Маълум жой ёки кимсада бўлмоқ, сақланмоқ. *Китобингиз менда тура турсин.* ▪ *Хўжайинда менинг ҳақим турипти ҳали.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Ҳа, ҳаммасини* [*пулни*] *бирдан олма,— секин гапирди Эшвой,— бир бўлагини ол. Қолгани бойда тургани маъқул.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ишлатилмай, сарфланмай, сотилмай ва ш. к. сақланмоқ. *Ун ҳали шундай турибди. Оч уйда нон турмас.* Мақол.

4 Ётган ёки ўтирган ўрнидан қўзғалиб, тик бўлмоқ, кўпмоқ. *Ўрнингдан тур. Ётган еримдан туриб кетдим.* ▪ *Саҳарлаб тураман, Далага юраман, Жўяклар олмоққа, Сувларни бурмоққа.* Ғайратий. **Касалдан турмоқ** соғайиб кетмоқ, шифо топиб касалдан бош кўтармоқ. *У.. янги касалдан тургандай, сўлғин ва оқарган бўлиб, чироқнинг хира шуъласида қўрқинчли кўринар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Уйқудан турмоқ** уйғонмоқ.

5 Истиқомат қилмоқ, ҳаёт кечирмоқ, яшамоқ. *Сиз қаерда турасиз? Мен ўн йилдан буён Тошкентда турибман.* ▪ [*Саркотиб:*] *Турар жойингиз?* [*Мухлис:*] *Зарқайнар, ёҳуд катта чит растаси.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. | Маълум вақт бирор ерда бўлмоқ. *Саёҳатчилар Самарқандда уч кун туришди.*

6 Яшамоқ, умр кўрмоқ. *Дунё тургунча туринг.* | Тирик қолмоқ, яшаб кетмоқ (фарзанд ҳақида). *Тургани шу ёлғиз ўғил.* ▪ [*Кампир*] *боласи турмай-турмай, якка-ёлғиз арзандаси Турсунбойни, шамолни ҳам раво кўрмай, авайлаб боқиб катта қилди.* С. Аҳмад, Уфқ.

7 Кутмоқ; сабр қилмоқ. *Яна бироз туринг, дадам келадилар. Тура турайлик-чи, автобус келиб қолар.* ▪ *Бироз турдим, қарадим, Вақт кетаётир. Унда-бунда юлдузлар Тез ботаётир.* Ғайратий.

8 (*ў.-п. к. билан*) Бошқаларга нисбатан бирор мавқе эгалламоқ. *Ҳокимият тепасида турмоқ. Тўйнинг бошида турмоқ.* ▪ «*Инсон бахтли бўлсин*» *деб чўзиб, доҳий қўлини, Партия, халқ отланган кураш бошида турди.* Э. Раҳим.

9 Пул ёки маблағ ҳисобида бирор қийматга эга бўлмоқ. *Бу китоб жуда арзон туради. Бу туфли беш сўм туради. Олма неча пул туради?* ▪ [*Ёрмат*] *ҳаммасини тушунтирди, от, арава беш минг сўм туради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

10 Бузилмай, айнимай сақланмоқ (озиқ-овқат, полиз экинлари, ҳўл мева ва ш. к. ҳақида). *Узоқ турадиган қовун. Гул сўлимай турибди. Гўшт холодильникда яхши туради.*

11 *кўчма* Кўтарилмоқ, бошланмоқ. *Кеча қаттиқ совуқ турди. Оёғимга оғриқ турди. Юрт пуфласа — шамол туради.* Мақол.

12 *кўчма* Бажарилиши, амалга оширилиши лозим вазифалар қаторида бўлмоқ. *Олдимизда муҳим масала турибди. Мактаб учун янги бино қуриш масаласи турар эди.* ▪ *Темир.. сизларнинг олдингизда деҳқончиликларингизни йўлга қўйиб юбориш вазифаси туради.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

13 Қўмакчи феъл вазифасида келиб, ҳаракатнинг доимийлигини, такрорийлигини ёки давомийлигини ифодалайди. *Соат юриб турибди. Тез-тез келиб туринг. Мен уни ҳар куни кўриб тураман. Бу ариқда сув қишин-ёзин оқиб туради.* ▪ *Толеимга, колхоз қурмоқчи бўлиб юрган батракларга саркорлик қилиб турган Сатторқул акам кўриниб қолди.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *У* [*Маҳмуд Торобий*] *ўзининг Муҳаммад ва Али исмли икки укаси билан саҳардан то шомгача меҳнат қилиб, катта рўзғорни тебратиб турарди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Икромжон унга* [*Низомжонга*] *ўгирилиб қаради. Унинг оқ оралаб қолган соқолларида ёш томчилари титраб турарди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Олиб турмоқ** 1) доимий равишда олмоқ, ҳар доим олмоқ. *Чол пенсия олиб туради;* 2) эҳтиёт қилмоқ, сақламоқ, асрамоқ. *Олиб чиққандан сўнг уни Марғилон ичида олиб туриб бўлмайди: то ром қилгунча бирорта қишлоққа юборишга тўғри келадир* [*деди Ҳомид*]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

14 =**(и)б** аффиксли равишдош формасида келиб, ўзидан олдинги равишдош билан бирга, ҳаракатнинг айни вақтда давом этаётганлигини билдиради. *Ишлаб туриб ўқимоқ. Йўлда кета туриб, сизни эсладим. У фельетон ўқиб туриб, таажжубланди.* ▪ *Йигит велосипедни ёнбошлатиб туриб эгарга минди-да, бир қўллаб ручкага тиралиб педални босди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Полвон елкасига ташлаб чиққан қийғини олди-да, уни икки учидан ушлаб туриб, бир икки айлантирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

15 =**ган** *аффиксли сифатдош формасида ў.-п. к. билан*) Бор бўлмоқ, мавжуд бўлмоқ. *Ручка турганда қаламда ёзишнинг нима кераги бор.* ▪ *Қора чироқ ёқмайман, Электрлар турганда.* «Қўшиқлар».

♦ **Бориб турган** қ. **бормоқ. Куракда турмайдиган** қ. **курак. Оёққа турмоқ** қ. **оёқ I 1. Сўз(и)да турмоқ** сўз(и)нинг, гап(и)нинг устидан чиқмоқ, ваъдага вафо қилмоқ. *Турсанг сўзингда — ҳурмат ўзингда.* Мақол. **Тилимнинг учида турибди** қ. **тил. Тура қочмоқ** қочиб қолмоқ, тутқич бермай қочмоқ. [*Шумилов:*] *Тура қочдилар? Бизнинг йигитлар-а?* [*Раҳим:*] *Йўқ, алдадик, фириб бердик, йигитлар қочиб бориб ўзлари қазиган хандақларига ётиб олдилар.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. **Туриб бермоқ** бардош бермоқ, чидамоқ, чидаш бермоқ. *Ҳозир мени ўгри дейсизларми, хотинбоз дейсизларми туриб бераман.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Туриб олмоқ** 1) турганича серрайиб, қимирламай тик қолмоқ. *Бу бола менга қоронғи қилиб туриб олибди;* 2) ўз фикридан қайтмай қаттиқ турмоқ, ўз айтганини қилмоқ. «*Қўзим очиқ экан, қизингни.. бердирмайман! Берадиган бўлсанг, олдин мени ўлдириб берасан!*» *деб туриб олди кампир.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Туриб қолмоқ** 1) оёқ узра туриб кутиб қолмоқ, узоқ вақт тик туриб қолмоқ. *Станцияда поезднн кутиб, кўп туриб қолдик. Болалар совуқда туриб қолмасин;* 2) фойдаланилмай, ишлатилмай қолмоқ, қолиб кетмоқ, тўхтаб қолмоқ. *Туриб қолган овқат. Склада туриб қолган мол. Туриб қолган қон.* **Тур, жўна** (*ёки йўқол, кет*)! йўқол кўзимдан, деган маънони ифодаловчи ундалма. **Тур-е**! йўқол-е, кет-е каби маъноларни ифодаловчи ундалма. **...у ёқда турсин** ҳатто, ҳаттоки. *Ҳар ҳолда, ёз у ёқда турсин, ҳатто баҳорда ҳам шапалоқдек муз кўрмайдиган бу чатоқ тоғнинг оти Музлоқ эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Устун турмоқ** бошқа нарсаларга нисбатан юқори даражада бўлмоқ, афзал бўлмоқ. *Мирзакаримбойнинг қизи Нуринисанинг табиатида енгиллик билан макр устун турар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ўртада турмоқ** воситачи бўлмоқ, воситачилик қилмоқ. *Бу ишда бой ўртада турмаса, билиб қўй, полвон, бир нима чиқиши қийин.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қараб тур**! қ. **қарамоқ. Қараб турмоқ** (*ёки ўтирмоқ*) 1) синчиклаб қарамоқ, разм солмоқ, тикилмоқ.— *Қизиқ! — деди ҳоким чолга қараб туриб. Унинг сўзи оҳангида масхаралаш ҳам бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) бирор кимса ёки нарсага кўз-қулоқ бўлиб турмоқ ёки парвариш қилмоқ. *Мен болага қараб турдим, онаси нон ёпди.* ▪ *Саройда бир мунча молларимиз бўлар эди.* [*Ҳасанали*] *саройда молларга қараб турадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 3) (*асосан бўлишсиз формада*) дарров ишга тушмоқ, киришмоқ. [*Йўлчи:*] *Мен қараб турмадим, пода боқдим, ўроқчилик қилдим, отбоқар бўлдим.* Ойбек, Қутлуғ қон; 4) ёрдамлашмоқ, кўмаклашмоқ. *Сиз уй солсангиз,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

мен ҳам қараб турмайман. ▪ [*Бой:*] *Биттаси манми? Биттаси Шоюнус карвонми? Ҳар кимнинг кармони ўзига маълум. Аммо, бизлар қараб турмаймиз, қўлдан келганча, ҳукуматга ёрдам берамиз.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қил устида турмоқ** жиддий хавф остида турмоқ; жар, ҳалокат ёқасида турмоқ.

ТУРМУШ 1 Инсоннинг яшаш, кун кечириш тарзи, кундалик ҳаёти. *Ёрқин турмуш. Фаровон турмуш кечирмоқ. Турмуш даражасини оширмоқ.* ▪ *Яхши ишласак, ўз турмушимиз фаровон, юрт обод бўлади.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Турмуш қаттиқчилигини татиб пишган Ботирали дунёда мўъжиза бўлмаслигини яхши билади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Ҳаётнинг бирор ерда, маълум вақт давомида, маълум шароитда ўтган қисми ва унинг ҳусусиятлари. *Ўрмондаги турмушни ўз кўзинг билан кўриб турибсан. Ҳар бир қултум сув, ҳар бир бурда нон ҳисобли.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Эъзозхоннинг шаҳардаги шу уч ҳафталик турмуши унга қайталамайдиган тушга, болалигида онасидан эшитган эртакларга ўхшаб кўринди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Бирор халқ, социал группа ва ш. к.га хос ҳаёт тарзи, урф-одатлар, расм-таомиллар мажмуи. *Янги турмуш. Эски турмуш.* ▪ *ЎзССРнинг ҳар бир граждани.. социалистик турмуш қоидаларини ҳурмат қилиши лозим.* «ЎзССР Конституцияси».

3 *филос.* Жамиятнинг оддий ҳаёт шарт-шароитлари мажмуи, объектив реаллик. *Турмуш онгни белгилайди.*

4 *с. т.* Никоҳ асосида юзага келадиган ҳаёт, эр-хотинлик. *Турмуш қурмоқ. Турмушга чиқмоқ. Улар бирга эллик йил турмуш қилдилар. Турмуш ўртоғим. Ўйламай қилинган турмуш тўйдан кейин бузилар.* Мақол. ▪ *Маннон Уйғур ва бошқалар, турмушга чиққанингдан кейин уйда ўтириб қоласан, деб қўрқитганларида шунинг учун ҳам кулиб юборган эдим.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

5 Кишининг бутун борлиги, бўлган-тургани. *Унинг турмуши шу.*

ТУРМУШБУЗАР Оиланинг бузилиб кетишига сабаб бўлувчи; оилабузар. *Турмушбузар хотин.* ▪ *Гўдаклар тақдири билан қизиқмайдиган турмушбузар оталар ҳам учраб туради.* Т. Рўзибоев, Ёш авлодни тарбиялаш — муҳим вазифамиз.

ТУРМУШЛАМОҚ 1 Қайтариб белга қистирмоқ, бар урмоқ, турмакламоқ. *Этак турмушлаб, ёнбошига бир муштлаб, ҳайё-ҳу деб шаҳардан ташқарига қараб йўлга равона бўлдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 Ўраб, тугиб боғламоқ, сиқиб, ихчамлаб ўрамоқ. *Ёғни бир қоғозга солиб турмушлаб, липпамга қистирдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ТУРНА Ботқоқлик ва кўлларда яшайдиган, оёғи, бўйни, тумшуғи узун кўчманчи қуш. *Урғочи турна. Турна боласи.* ▪ *Кўклам келди, учиб ўтди ғозу турналар.* Ғ. Ғулом.

◆ **Турна қатор** қатор бўлиб тизилган, қатор-қатор. *Кўчада турна қатор одам.* ▪ *Бирдан сизни ҳалок бўлди деган овоза тарқалди. Мана шу овозадан сўнг, уйимизга турна қатор совчилар кела бошлади.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

ТУРНИК [*р<фр*] Икки устунга горизонтал ҳолатда ўрнатилган темир тўсиндан иборат гимнастика снаряди. *Турникда гимнастика қилмоқ.* ▪ *Мана чинакам болалик: озода ва ёруғ синфларда ўқиш, мактаб саҳнида очиқ ҳавода физкультура машқлари қилиш, ёнғоқ олдидаги турникда осилиб, чархпалак бўлиш, шашка-шаҳмат ўйнаш, қўшиқлар айтиш.. Мана болалик!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТУРНИР [*р<нем*] Спортнинг шаҳмат, шашка, футбол ва ш. к. турларида қатнашувчиларнинг ҳар бири маълум тартибда барча қатнашувчилар билан бир мартадан учрашадиган мусобақа. *Халқаро шаҳмат турнири. Турнир жадвали.* ▪ *Расмий мусобақалардан ташқари оила аъзолари ўртасида ҳам ҳар хил турнир, матчлар ўтказиб турилади.* М. Муҳиддинов, Доналар мафтуни.

ТУРОБ 1 [*а*] *эск. кт.* Тупроқ; ер. *Хоҳишингча, ўлмас эрса, коинот ўлсун туроб Саргардон қон йиғласун ҳам ерга кирсун офтоб.* Ҳабибий.

2 Туроб *(эркаклар исми).*

ТУРОҚ *ад.* Шеър мисраларида тақрорланувчи вазний бирлик. *Тўрт бўғинли туроқ.* ▪ *Шеърда қофия, вазн, туроқ деган нарсалар бўлиши керак. Маъно, мантиқ.. бўлиши керак.* Х. Тўхтабоев, Сариқ девни миниб.

ТУРОҚЛИ *ад.* Маълум туроқларга эга бўлган. *Тўрт туроқли шеър.*

ТУРП I [*ф-т*] Ҳосили кўкишроқ рангда бўладиган ва пиширилмай овқатга қўшиб ейиладиган сабзавот ўсимлиги ва унинг ҳосили. *Турпга сув қўймоқ. Турп тўғрамоқ.* ▪ *Шўрни аритиш учун.. сувни кўп талаб қиладиган шолғом ва турп экиш энг яхши чора эмиш.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Кекса темирчи чучук турп билан ош ейишни севарди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ТУРП II 1 Меванинг сиқиб суви ёки шираси олингандан кейин ҳосил бўлган қолдиғи. *Узум турпи. Беҳи турпи.* ▪ *Норматпаранг кўкнор ивитганда турпини доим томга ташлар экан.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Доннинг пўчоғи, пўсти. *Турпи олинган мош.*

ТУРПТАРАШ [*ф-т*] Сабзи, турп, ошқовоқ ва ш. к.ни қириш, тарашлаш учун хизмат қиладиган металл асбоб; қирғич. *Турптарашда сабзи қирмоқ.*

ТУРТИЛМОҚ **туртмоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н.* Омонат девор, бир туртилса — йиқилади. ▪ *Ҳайдар таҳл билан бурилиб, ўзини кутиб турган ҳалиги нотиққа туртилаб кетди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ТУРТИНИБ-СУРТИНИБ 1 У-бу нарсаларга урилиб, туртина-туртина. *У [Нусратилла] туртиниб-суртиниб, деворларни ушлаб, қайси томонгадир юрди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Қийинчиликлар билан, қийналиб. *Туртиниб-суртиниб ўқимоқ.*

ТУРТИНИШМОҚ **туртинмоқ** *фл. бирг. н. Болалар қоронғида туртинишар ва қийқиришар эди.*

ТУРТИНМОҚ 1 **туртмоқ** 1 *фл. ўзл. н. Қоронғида стулга туртиниб кетдим.* ▪ *Позицияни маҳкамлашга буйруқ берилди. Жангчилар қоронғида туртиниб, окоп кавлай бошладилар.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *кўчма* Панд емоқ, қоқилмоқ. *Пахта ишида қуруқ практика билан иш кўрсанг, охир туртинасан, қоқиласан.* Ойбек, О. в. шабадалар. *У ўзи босиб ўтган йўлга назар ташлади: ҳа, бир ярим йил бурун бир марта туртингани ҳақиқат.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 *кўчма* Қийналиб, тутилиб ўқимоқ ёки гапирмоқ. [*Гулсум*] *газета, китоб кўрса туртиниб ўқий бошлайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 *кўчма* Оғир, ночор аҳволда қолмоқ, қийналмоқ. *У жуда туртиниб қолди.* ▪ *Сўнгги йиларда у анча туртинди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТУРТИШМОҚ **туртмоқ** *фл. бирг. н. Улар [овқат сотувчилар] бир-бирларига тўқнашиб, бир-бирлари билан туртишиб, регистон майдонида қулайроқ жойни эгаллаш учун шошилардилар.* Айний, Эсдаликлар. *Жўра ҳам Замонга ўдағайлаб гапира бошлади. Ниҳоят туртишиб, муштлашиб ҳам кетишди.* Н. Назаров, Замон.

ТУРТКИ 1 Қисқа, кескин зарб; уриш; урилиш. *Ҳўкизга туртки, донога ишора кифоя.* Мақол. ▪ *Собир.. юракнинг қандайдир ички турткиси билан деворга яқинлашди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Майли, халқнинг ичида бўлиб, юксалиш сари бормасдан, фақат бировларнинг турткиси билан юришни севадиганлар, текис йўлдан юраверсинлар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Бирор иш, ҳаракат ва ш. к.нинг бошланиши, амалга ошиши, юзага чиқиши учун важ, сабаб бўлган нарса, восита; ундов. *Дўстлар ўша куни яна чўл қувишга отланган эдилар. Ҳар ишга бир туртки сабаб деганларидек, уларнинг ҳам қалбига ўт солган Маматкаримнинг бир оғиз гапи бўлди.* В. Абдуллаев, Қанотли орзулар.

3 *кўчма* Кишини хўрловчи, таҳқирловчи ҳаракат. *Яна меҳнат, туртки, юпун, қиш куни оч.* Ғ. Ғулом. **Туртки емоқ** 1) туртилиб зарб емоқ. *Султонмурод қайнаган ошомон ичида туртки еб, босилиб, эзилиб узоқ юрди.* Ойбек, Навоий; 2) *кўчма* хўрлик кўрмоқ, камситилмоқ, таҳқирланмоқ. *Саломат қақшоқ ўғай она билан чиқишолмади.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳар кун жанжал, эшитмаган гапи, емаган турткиси қолмади. С. Аҳмад, Ҳукм.

ТУРТҚИЛАМОҚ 1 Ҳа деб тураверморқ, бетўхтов туртмоқ.

2 *кўчма* Бўлар-бўлмасга хўрлайверморқ, камситморқ. *Унинг [Зумраднинг] онаси ўлиб кетган, ўгай онаси унга нонни ҳам ўлчагандай қилиб берар, камситиб турткиларди.* С. Зуннунова, Гулхан.

3 *кўчма* Қойиб, уришиб, дакки бериб турмоқ. *У [Дилдор] ҳуснига ортиқча бино қўйганиданми, ҳар қалай ввенода эркароқ эди. Аммо Асрора нозфироқларига қарамай, турткилаб-турткилаб ишга соларди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ТУРТҚИЛАНМОҚ турткиламоқ *фл. мажҳ. н. Турткиланиб катта бўлган бола.*

ТУРТҚИЛАШМОҚ турткиламоқ *фл. бирг. н. Болалар бир-бирларини турткилашардилар. Уни турткилашиб кун бермайдилар.*

ТУРТҚИЧ *тех.* Двигателларнинг клапанлари ва ш. к.га ҳаракат узатиб турувчи стержень, ўқ. *Клапан турткичи.*

ТУРТМОҚ 1 Қисқа муддатли кескин зарб бермоқ. *Бировни беҳосдан туртиб юбормоқ.* ■ *Полвон одамларни итариб, туртиб ўтди.* Ж. Шарипов, Хоразм. | Шундай зарб билан бирор ишора қилмоқ. *Қизча тирсаги билан дугонасини туртиб қўйди.* ■ *[Давлатёр] Элмуродни туртиб: Мен сизга айтган қизни кўрсатаймы? Ҳу анави, ўртадаги қора камзулли! Қаранг,— деб пичирлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Шундай зарб билан бирор нарсани сурмоқ, итармоқ. *Оловни туртиб ёндирмоқ.* ■ *Синфдан Асад қори билан элликбошининг олдига тушиб қози чиқди.— Ёқ буларни! — деди у, тахталарни ҳассаси билан туртиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қовоқ девона, белидаги қовоқлардан битта эгри майморқини кўрсатиб, «манови Мусулмон чўлоқ!» деди, унинг ёнидаги кичкина томоша қовоқни туртиб, «бунов, Худой бачча» [Худоёр бачча] деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Хўрламоқ, турткиламоқ. *Бировни ноҳақ туртиш, хўрлаш ярамайди. Урғандан туртган ёмон.* Мақол. | Гап билан урмоқ. *Йиғилиш жойида ўтди. У кишиларни анча туртиб, чангини қоқиб қўйди, дастлабки ютуқлар билан эсанкираб, хотиржамликка берилиб кетганларнинг кўзини очди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

3 *с. т.* «Кетмоқ», «ўтмоқ», «қўймоқ» феъллари билан бирга келиб «қайд қилмоқ», «таъкидламоқ» маъноларини ифодалайди. *Биз юқорида ҳам туртиб ўтган эдик-ки, Отабек на Юсуфбек ҳожига, на Ўзбек ойимга ва на Ҳасаналига Марғилондан тез қайтиб келиш сабабини айтмаган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Колхозимиз тўғрисида бирор нарса ёзиш ниятлари бўлса, хо-*

ламнинг ўзбек совет аёлларига мутлақо ёт бўлган мана шу ёввойилик одатларини ибрат учун қаламлари учида бир туртиб ўтсалар. Н. Сафаров, Хадича Ахророва.

◆ **Туртиб чиқмоқ** текис жойга нисбатан бўртиб турмоқ, кўтарилиб турмоқ. *Деворнинг туртиб чиққан жойлари.* ■ *У ер-бу ерда ҳайбатли тошлар ён томондан туртиб чиқиб қоларди. Булар қулаган девор ва қадимий қўрғонларнинг харобаларини эсга туширарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТУРТТИРМОҚ туртмоқ *фл. орт. н. Мен сени турттириб қўяманми?*

ТУРУМ I (3-ш. *бирл.* турми *ва* туруми) Эшик табақасининг тепадори ва остонадаги уяларга тушиб турадиган ва эшикнинг очилиб-ёпилишига имкон берадиган чиқиқ қисми. *Унинг [Мунаввар нинг] кўз олдидан .. тор кўча, очилганда туруми антиқа ғийқиллайдиган пастаккина эски эшик, тоқиларини ис босган катта уй бир-бир ўтди.* С. Анорбоев, Меҳр.

◆ **Совчилар эшикнинг** (*ёки* **уйнинг**) **турумини бузишяпти** тинмай совчилар келиб турипти, совчилар келаверіб қўйишмаяпти.— *Совчилар келаверіб, уйимизнинг турумини бузишяпти, қариндош,— деди Умар ака Каромат холага.* Ш. Саъдулла, Икки билагузук.

ТУРУМ II: **ётиб еганга турум тоғ чидамайди** ишламай-кучламай ётиб ея версанг, ҳеч қандай жамғарма етмайди, деган маънодаги ибора. *Болаларим, мендан хафа бўлманглар. Ётиб еганга турум тоғ ҳам чидамайди. Пул устига пул келиб қўшилиб турмаса, ҳар қанча давлат ҳам дарров кетиб қолади.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ТУРУМТОЙ Йиртқич қушлар туркумининг лочинсимонлар оиласига мансуб, совуқ жойларда яшайдиган қуш. *«Майли, булбуллар қаторида турумтойлар ҳам сайрай берсинлар. Буларни ҳам тингловчилар бор»,— деди Амир Мўғул.* Ойбек, Навоий.

ТУРУР *эск.* 3-шахс бирликда, кесим вазифасида келувчи аффикс формаси (**-дир** аффиксига мос келади). *Мулла Мамажон ялқов Маҳамадали ўғлининг кундалик дафтари бу турур.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

ТУРУШ [*ф-т*] 1 *от* Ачитиш, ошириш ёки кўпчитиш учун ишлатиладиган восита (томизғи, хамиртуруш ва ш. к.).

2 *сфт* Нордон, қимизак. *Туруш олма.*

ТУРФА [*а*] Ажиблиги билан кишини ҳайратга соладиган; ажойиб, ғалати. *Турфа савдолар бошима тушди кетди ихтиёр, Воҳ, ўтарга ўхшади энди умр занжирда.* Ҳамза. *Шоирларга ҳайрон бўлманг, Шоир халқи турфадир, Шеър олами бу оламнинг эвазига туҳфадир.* Э. Воҳидов.

ТУРШАК [*ф-т*] Данаги билан қуритилган ўрик. *Қандак туршак. Туршак солмоқ.* ■ *Зебихон патнисда нон, туршак олиб чиқиб улар [меҳмонлар] олдига қўйди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Мен сени олганимда, офтобда қуриган туршакдек буришган, қопқора эдинг.* С. Юнусов, Осон ишнинг оҳи бор. **Туршак суви** туршакни сувда қайнатиб тайёрланадиган компот. *Сайилда бир чеккада оғзи қулоғигача етган квас сотувчилар, .. туршак суви сотувчилар, нўхатшўракчилар ёш болаларнинг пулларини алдаб олмоқдалар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ТУРҚ Ташқи қиёфа, авзо, важоҳат. *Турқи совуқ одам. Турқини бузмай гапирмоқ. Турқи(нг) қурсин! (қарғ.). Турқингни ел есин! (қарғ.).* ■ *Турқи бузуқ эркакларнинг «ур уни [Хожарни]! У қишлоғимизга иснод келтирди! ..» деб худди ҳайвондек ўкирганлари қулоқларим остида қайта янгради.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Шу вақт буталар орасидан «кет!» деган ўғрон товуши эшитилди. Бирдан итларнинг турқи ўзгарди-қолди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ширмонхон ҳовлига чиқди. Осмон юзини қоплаган турқи ҳунук булутларга ташвишли назар ташлади.* С. Зуннунова, Олов. *Девор устида турган ўн икки ёшлардаги бир қиз девордан кесак кўчириб олиб мулла Норқўзига ўқталди.— Ҳу ўл, турқинг қурсин!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.— *Отинг ўчкур,— деди ичида ўгай она Умидга тикилиб,— ҳали сен одам бўлиб қолдингми! Туришини қара, вой турқингни ел есин.* Мирмуҳсин, Умид. **Турқи бор** (**-ган** аффиксли сифатдош билан) «авзойидан, чамаси, фикри, ўйи бор» деган маънони ифодалайди. *Қараб турсам, мени урадиган турқи бор.* ■ *Мен Исмоилжонга эътироз билдирмоқчи эдим. Йўқ, у бир боғ қуруқ ўтинга ўхшарди. Бир нима десам, лов этиб ёниб кетадиган турқи бор. Жим қолдим.* С. Анорбоев, Санамай саккиз дема. **Турқи йўқ** (**-ган** аффиксли сифатдош билан) «авзойидан, чамаси, ўйи, фикри йўқ» деган маънони ифодалайди. *Саидғозининг тезроқ уйига кетадиган турқи йўқ, чамаси, бир нима дейишга чоғланиб, пайт пойлаб турибди.* С. Анорбоев, Оқсой.

◆ **Гапнинг турқини ўзгартирмоқ** гапнинг оҳангини, шаклини ўзгартирмоқ. *[Миробид] дарров гапнинг турқини ўзгартирди.* В. Ғофуров, Вафодор.

ТУРҚ-АТВОР Ташқи қиёфа ва феъл-атвор. *Қаёққа бораман, нима қиламан, қўлимдан нима иш келади? Шу турқи-атвор билан кимга ҳам керакман.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

ТУРҒИЗДИРМОҚ турғизмоқ *фл. орт. н.*

ТУРҒИЗИЛМОҚ турғизмоқ *фл. мажҳ. н. Бемор ўрнидан турғизилди. Арқон боғлаб тикка турғизилган устун.* ■ *Отабек, Мирзакарим қутидор ва Офтоб ойим.. икки туп қуриган чинор ёғочи орасига турғизилган янги хиштин соғона қаршисида тўхтадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ТУРҒИЗИШМОҚ турғизмоқ *фл. бирг. н. Бизни эрталаб соат саккизда турғизишди. Йиқилган отни зўрға турғизишди.*

ТУРҒИЗМОҚ турмоқ 1, 2—5, 9 *фл. орт. н. Анорхон кампирни суяб турғизди, кучоқлаб сўридан пастга тушириб, офтобада сув келтириб берди.* И. Раҳим, Ихлос. *Даврада уч жуфт олишиб ётарди. Одамларнинг қийқирик ва ҳа-ҳалари ҳокимни ўрнидан турғизиб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Оёққа турғизмоқ** 1) ётган, ўтирган ёки йиқилган еридан турғизиб қўймоқ. *Ойсулувни даст кўтариб оёққа турғизди-да, ердан пўстинни олиб, унинг устига ёпди.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) *кўчма* тикламоқ, оёққа бостирмоқ, йўлга солиб юриштириб юбормоқ. *Колхозни оёққа турғиздик*; 3) *кўчма* оёқлантирмоқ, бирор ишга бошламоқ. *Кўнгилга тасалли берувчи, одамни ҳамиша оёққа турғизувчи, ўйлатувчи, курашга чорловчи чигил жумбоқлар кўп бу оламда.* С. Аҳмад, Уфқ.

♦ **Ётқизиб турғизмоқ** кимсага истаганча ўз ҳукмини ўтказмоқ, кимсани истаганча ўз амрига бўйсундирмоқ.

ТУРҒУН 1 Бирор жойда доимий яшовчи, ўрнашиб қолган; муқим; *Шаҳарнинг турғун халқи.* || *Мен шарқдан бўламан, Осиёликман, Куёш дастгоҳи бўлган эллардан, Шу ернинг турғуни, одам боласи Тарих ёзолмаган қадим йиллардан.* Ғ. Ғулом. || *Сен айтганча, куёвинг Тошкентдан иккинчи уйланмасин-да, Кумушни қудаларинг олдига турғун қилиб юборайлик, тузукми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Гулбодомнинг*] *руҳи шод бўлсин деб, Чорбакирда турғун бўлиб қолдим.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

2 Ўзгармас бўлган, доимий, барқарор. *Турғун мувозанат. Турғун ҳолат. Барча ташкилотларни турғун кадрлар билан таъминлаш.* ▪ *Ҳаётда ҳеч нарса турғун бўлиб қолмаганидай, театрда ҳам кўп нарсалар ўзгарди.* С. Кароматов, Ҳижрон.

3 Тўхтаб, туриб қолган, ҳаракат қилмайдиган; ҳаракатсиз; оқмас. *Турғун сув.* ▪ *У кўзларини ҳовуздаги турғун кўкимтир сувга тикиб ўйлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Турғун (*эркаклар ва хотин-қизлар исми*).

ТУРҒУНЛАШМОҚ 1 Бирор жойда яшаб кетмоқ, ўрнашиб, муқим туриб қолмоқ. *Биз шаҳарда турғунлашиб қолдик.*

2 Турғун ҳолатга келмоқ, турғун бўлиб қолмоқ. *Болаларнинг диққати турғунлашди.*

ТУРҒУНЛИҚ 1 турғун 1—3 *с. белги оти. Мувозанатнинг турғунлиги. Аҳолининг турғунлиги. Сувнинг турғунлиги.*

2 Ўзгармай, ривожланмай, бир жойда туриб қолиш; ҳаракатсизлик, завол. *Иқтисодий турғунлик.* ▪ *Шоир* [*Ғ. Ғулом*] *бир ёкламаликка ва турғунликка қарши .. кескин кураш олиб борди.* Ш. Рашидов, Ғ. Ғулом хотираси.

ТУС I 1 Ранг-бўёқнинг бир-биридан кўриниши билан фарқ қиладиган ҳар бир айрим тури. *Қизил тус. Буқаламун доим тусини ўзгартириб туради.* ▪ *Унинг оққа яқин сариқ юзи шинель ва қулоқчиннинг кул ранг тусидан унча ажралиб турмасди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Нарсаларнинг табиий ранги ёки уларга кейин бериладиган ранг, бўёқ. [*Давлатёр*] *туси ўнгиб кетган эски рўмол билан пешана ва қулоқларини ўраб, устидан бир эски қора телпакни бостириб кийиб олган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Моллар, ҳайвонлар терисининг ранги, ранг нозиклиги. *Бу ердаги отлар турли тусда ва турли бичимда бўлиб, зотли, нодир отлар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Юзнинг қизиллик даражаси; ранг, қут. [*Мадрасага кирган*] *бу одамнинг туси бугдойранг бўлиб, юзи тўла ва силлиқ эди.* Айний, Эсдаликлар. *Аҳмад Ҳусайннинг туси оқариб кетди, кўзлари туманлашди ва ҳансираб.* Ойбек, Нур қидириб. *Саидғози бир дамда тусини ўзгартирди.* С. Анорбоев, Оқсой.

4 Ташқи кўриниш, қиёфа, тахлит. *Жиддий тус билан гапирмоқ.* ▪ *Қоронғида яхши ажратолмадим, тусини ғира-шира анови қора Ҳомидга ўхшатдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Нафис кийимлар билан ёш келин тусига кирган Холжон бир неча кун ёқут деразадан ўтган-кетганларни томоша қилиб ўтирди.* Ғайратий, Довдираш. *Бундай қарасам, қишлоқларингга шаҳар туси кирибди.* Ж. Шарипов, Саодат. **Тус олмоқ** қандайдир характер, қиёфа, кўриниш касб этмоқ. *Рационализаторлик ҳаракати оммавий тус олди. Суҳбат самимий тус олди. Аҳвол кескин (жиддий) тус олди.* ▪ *Йўл ёқасидаги жанг даҳшатли тус олган эди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.— *Сенлар ишларингни қилаверинглар, ҳозир бориб у бебурднинг* [*Дилдорнинг*] *додини бериб қўйяй. Вой тусингни ел егур,— деди Асрора қизларга.* С. Аҳмад, Уфқ.

♦ **Одат тусига кирмоқ** одатга айланмоқ, одат бўлиб қолмоқ. *Эрталабки гимнастика менда одат тусига кириб қолди.*

ТУС II [Чуст *географик номидан*]: **тус дўппи** *ёки* **тус нусха дўппи** қора ёки кўк сатиндан тўрт каржига тўртта қалампир нусха оқ гул тикилган ва Ўзбекистонда кенг тарқалган дўппи тури. *Узун бўйли яланг оёқ бир киши ашулани ванг қўйиб кириб келди. Ҳамма ялт этиб унга қаради: эски тус дўппи бошида яримта, юмалоқланган бекасам тўни чап елкасида.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТУСАМОҚ Бирор нарса ёки кимсани жуда ҳам истамоқ, бирор нарсага, кимсага кўнгли сус кетмоқ. *Кўнглим ҳеч нарсани тисамаяпти.* ▪ *Кумри бир неча кундан буён нордон-нордон нарсалар, айниқса ғўрани кўнгли тусайди.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Сизни тусаб мен Чамбилга келаман.* «Нигор ва Замон».

ТУСЛАМОҚ *грам.* Феълларни шахс, сон ва замонда ўзгартирмоқ. *Феълларни ҳозирги замонда тусламоқ.*

ТУСЛАНИШ 1 Ҳар хил тусда кўриниш, товланиш. *Товуснинг ранг-баранг туслашиши.*

2 *грам.* Феълларнинг шахс, сон ва замонда ўзгариши. *Феълларнинг ўтган замонда туслашиши.*

ТУСЛАНМОҚ 1 Ранг-баранг бўлиб товланмоқ. *Атлас электр нурида ҳар хил бўлиб тусланади.*

2 *грам.* Шахс, сон ва замонда ўзгармоқ (феъллар ҳақида).

ТУСЛАШ *грам.* Феълларни шахс, сон ва замонда ўзгартириш.

ТУСЛИ Маълум тусга эга бўлган, маълум рангдаги. *Оқ тусли от. Сариқ тусли мато.* ▪ *Кўз илғамас кенг майдонлар ям-яшил Қийди кулиб кумуш тусли оқ жома.* Ҳабибий.

ТУСЛОВЧИ *грам.* Шахс, сон ва замонда ўзгартирувчи. *Тусловчи қўшимчалар.*

ТУСМОЛ Аниқ билмаган ҳолда ўзича қилинган гумон; тахмин, чама. *Менинг тусмолимча. Тусмол қилмоқ.* ▪ *Улар гап орасида Фотимага яна кимларнинг жазманлиги .. ҳақида ўз шубҳа ва тусмолларини гаплашдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ой ботиб, кеча қоронғилашиб қолган, жуда авайлаб, тусмол билан ҳаракат қиламиз.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ТУСМОЛЛАБ *рвш* Тусмол билан, чама билан, тахмин қилиб, тахминан. *Тусмоллаб ёшини аниқламоқ. Тусмоллаб қадам босмоқ. Тусмоллаб кўрмоқ.* ▪ *Толеимдан кўраман, азиз оға, уларнинг* [*қариндошларимнинг*] *қадрдонлиги, мол-ҳолларини аниқ билмайман. Тусмоллаб топиб оларман.* А. Ҳакимов, Илон изидан. **Тусмоллаб сўрамоқ** ўсмоқчилаб сўраб ўз тахминини аниқламоқ.— *Абдували, сиз Матниёз билан бир мактабни битиргансиз-а? — тусмоллаб сўради Мунира.* Ф. Мусажонов, Лофчи.

ТУСМОЛЛАМОҚ Аниқ билмаган ҳолда ўзича тахмин қилмоқ, тусмол қилмоқ; тусмол билан иш тутмоқ. *Тусмоллаб гапирмоқ.* ▪ — *Иккинчи план..— деди ўзича райком секретари «бунисини нима экан» дегандай. Кейин тусмоллади. Қўшимча мажбуриятми?* М. Муродов, Бувижонлар.

ТУССИЗ Туси бўлмаган, туси, ранги йўқ; рангсиз. *Туссиз газ.* ▪ *Бек эшикни очди. Қулмат унинг докадек туссиз юзига қараб кулди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТУСТОВУҚ Товуқлар зотига мансуб, патлари чиройли, асосан тўқайзорларда яшайдиган ов қуши; қирғовул. *Тустовуқ овламоқ.* ▪ — *Ҳакимжон акамлар эртага хизматимда бўлинглар, дедилар. Тустовуқ, ғоз, қази, ғўшт кийди, тандир кабобларнинг*

www.ziyouz.com kutubxonasi

чорасини кўриб тур! — *деди Эгамберди Сайфига.* Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди.

ТУТ [*ф-т*] 1 Барглари ипак қурти учун асосий озиқ бўладиган жануб дарахти.

2 Шу дарахтнинг тотли оқ, қизил ёки қора меваси. **Балиқ тут** *айн.* **балх(и) тут** *қ.* **балх(и). Марварток тут** *айн.* **марварид тут** *қ.* **марварид. Тут майиз** қуритилган тут меваси, қуруқ тут. *Шу кеча унга* [*Қимсанга*] *бошпана бериб, нон, тут майиз, қурт, айрон билан меҳмон қилдилар.* С. Абдулла, Ҳасан билан Қимсан. **Қўноқ тут** меваси ейилмайдиган оч қизил тут.

◆ **Ер тути** *с. т. айн.* **қулупнай. Тутдай тўкилмоқ** 1) қирилмоқ, қирилиб кетмоқ; маҳв бўлмоқ. *Душман аскарлари тутдай тўкилди;* 2) путурдан кетиб емирилмоқ, вайрон бўлмоқ. *Тутдай тўкилиб турган деворлар.* ■ *Кўз қамаштирувчи бу чаманзор ёнида тутдай тўкилиб турган икки уй бўлиб, буларнинг бирида — кунгайдагида Гулбодомларнинг.. сигири, унинг ёнидаги.. уйда эса, ўзлари туришарди.* С. Кароматов, Бир томчи қон; 3) эскириб, тўзиб йиртилмоқ, йиртилиб (ситилиб) кетмоқ, йиртилиб тушмоқ (кийим ҳақида). *Кўйлагим тутдай тўкилиб кетди.* **Юраги тутдай тўкилди** *қ.* **юрак** 2.

ТУТА [*ф-т*] Пахтадан ип йигириш учун тайёрланган пилта.

ТУТАҚ [*ф-т*] Пахтадан қўлда ип йигиришда ишлатиладиган қовоқ найча.

ТУТАЛ *диал.* Ишониб бўлмайдиган нарса, гап; уйдирма. *Шаҳардаги ҳар ким унинг .. қизиқ ҳаракатларига ва тутал сўзларига қизиқар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТУТАМ Нарсаларнинг тутамлаш ёки сиқимлаш мумкин бўлган миқдори. *Бир тутам соч. Бир тутам пахта.* ■ *Робия хола бир тутам печак ўтни жўякка ташлаб, қўлларини қоққанича Ширмонхон қаршисига юрди.* С. Зуннунова, Олов. [*Навоий:*] *Осмондаги дабдабали, аммо, фойдасиз чақмоқ бўлишдан кўра, ерда бир тутам олов бўлиб, бир ғарибнинг қозонини қайнатмоқ афзалдир.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

◆ **Бир тутам бўлиб қолмоқ** озиб-тўзиб кичкина бўлиб қолмоқ. [*Пирназар полвон*] *ҳол сўраб келганларга мулойим, хушсуханлик билан муомала қилди. Улар кетаётганида рози-ризолик сўради. Сабриябону буни кўриб, куйганидан бир тутамгина бўлди-қолди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. **Бир тутам кун** қисқа кун. *Бир тутам қиш куни. Гулнор учун битмас-туганмас узоқ кўринди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ёз туни** (*ёки* **кечаси**) **бир тутам** ёз кечаси қисқа (бўлади). *Пардавой ота тунни бедор ўтказди. Куз туни бир тутам ёз кечаси эмаски, бош қўйдинг — тонг отса.* А. Азизхўжаев, Чол кўнгли.

ТУТАМЛАМОҚ Кафт орасига олиб ушламоқ, тутмоқ. *Сочини тутамламоқ.* ■ *Қовоғини солиб, соқолини тутамлаб гапга жимгина қулоқ солиб ўтирган уста: «Қани бу ёққа юр»,— деди* [*бангига*]. О. Ёқубов, Ларза.

ТУТАМЛАТМОҚ тутамламоқ *фл. орт. н.*

ТУТАМЛАШМОҚ тутамламоқ *фл. бирг. н.*

ТУТАМОҚ 1 Тутунланиб ёнмоқ, буруқсимоқ; тутун чиқармоқ. *Печка тутаб кетяпти. Ҳўл ўтин тутайди, ёнмайди.* ■ *Тутаб ётган тўнка ёнида сочлари ўсиб соқолига қўшилиб кетган бир девона бу мудҳиш қоронғулиққа қарши курашган каби гулханни ёндиришга тиришар.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аҳмаджон ўрнидан турди ва ҳануз тутамоқда бўлган қишлоқни кўрсатди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Ис чиқариб, шишани қорайтириб ёнмоқ (чироқ ҳақида).

3 *кўчма* Тутақмоқ, тутақиб кетмоқ, қизишмоқ; ёнмоқ. *Ҳайдарбой ич-ичидан тутаб кетди.* Н. Фозилов, Оқим. *Қиздан жавоб бўлмагач, Ойшахон баттар тутай бошлади: Минг марталаб айтганман бу мегажинга, бир нимани тайинли қилиб қўйгин деб.* А. Муҳиддин, Айбсиз айбдор.

ТУТАНМОҚ *диал.* Тутақмоқ, тутақишмоқ, қизишмоқ. *У бирдан тутаниб кетди.* ■ *Гўрўғлибекнинг бол Авазга «Раъйингдан қайтгин!» деганида Авазхон ўтдай ёниб, оловдай тутаниб отасига қараб бир сўз айтгани.* «Хушкелди».

ТУТАНОҚ I *диал.* Тутқаноқ, қуёнчиқ. *Қизинг энди ўшанинг тутаноғини эшитиб кўнгилсиз бўлиб турган-дир-да.* Хамза, Паранжи сирлари. || *Тағин унинг тутаноқ дарди.. бунинг устига ортиқча.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ТУТАНОҚ II Ғайрати ичига сиғмайдиган, шўх. *Елена тутаноқ дўстининг* [*Надянинг*] *озгина хатога йўл қўйганлигини билса ҳам, юзига солиб баттар куйдиргиси келмади.* Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

ТУТАНОҚЛИК тутаноқ II *с. белги отн.* [*Йигит-қизларнинг*] *шу ғайратлари, шу тутаноқликлари бўлса, марра бизники, деб қўйди Қодиржон.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ТУТАНТИРИҚ Ўт олдириб олиш учун хизмат қиладиган майда тараша, пайраҳа ва ш. к.; тутатқи. *Қуруқ тутантириқ.* ■ [*Афанди:*] *Қозонни осиб қарайдики, ўчоққа тутантириқ йўқ.* «Латифалар».

◆ **Тутантириқ ҳам бўлмайди** жуда оз, кифоя қилмайди, урвоқ ҳам бўлмайди.

ТУТАТИШМОҚ тутатмоқ *фл. бирг. н. Талъатбой чўнтагидан папирос қутисини чиқариб очди. Бўронбек билан Комил ҳам унга қўшилиб тутатишди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТУТАТМОҚ 1 тутамоқ *фл. орт. н. Печкани тутатмоқ.* ■ *Орадан ярим соат ўтгандан кейин, полвон секин кўзини очиб, .. бекнинг олдига бир сиқим сомон тутатиб қўйишни сўради.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. | Тутун бостирмоқ, тутунга тўлдирмоқ. *Папирос чекавериб, уйни тутатиб юборибсиз.* **Исириқ-тутатмоқ** *этн.* гўё кўздан, фалокатдан ва ш. к.дан сақлаш учун исириқни буруқсатиб қўймоқ ёки уни буруқсатиб бировнинг бошидан, атрофидан айлантирмоқ.— *Шошилма, болам,— кампир тандир томонга югурди ва хокандозда исириқ тутатиб келиб, Норматнинг бошидан айлантирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ўт олдириб, ёндириб олмоқ. *Салимхон ҳозир келиб тугатган папиросининг ўтидан иккинчисини тутатиб, Саидийни меҳмонларга таништди.* А. Қаҳҳор, Сароб. | Чекмоқ (папиросни). *Бектемир, ёнида махорка тутатиб ўтирган ёшгина рус жангчини туртди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТУТАТТИРМОҚ тутатмоқ *фл. орт. н. Ўзбек ойим Ойбодоқдан исириқ тутатгириб, аввало Қумушга солдирар.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТУТАТҚИ I *диал.* Тутантириқ. **Тутатқи ҳам бўлмайди** *айн.* **тутантириқ ҳам бўлмайди** *қ.* **тутантириқ.**

ТУТАТҚИ II *этн.* 1 Тутатилганда гўё касаллик, фалокат ва ш. к.ни даф этувчи нарса ва уларни тутатиб даволаш. *Васиқангни тумор қилиб тақмайман, ивитиб ҳам ичмайман, тутатқи қилиб куйдирмайман, ўзингга қайтариб бераман.* Айний, Дохунда. *Кейинги «беш-бош домла»нинг берган тутатқи, эзиб ички, дуо туморлари ҳам негадир таъсир асарини сездирмадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Тутатиладиган ҳар қандай хушбўй нарса ёки восита (мас. исириқ).

ТУТАШ I **тутамоқ** *фл. иш. отн. Самоварнинг туташи. Исириқнинг туташи.*

ТУТАШ II 1 Бир-бирига туташиб кетган, узилмайдиган, узлуксиз. *Туташ чизиқ. Кетганча туташ ўрмон.* ■ *Дала йўлининг икки томонидаги боғлар туташ гуллар билан қопланган.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кўча туташ балчиқ бўлганидан болаларнинг ўйини тугул, юришга ҳам имкон йўқ эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ёнида, қаторида турган, ёндош, ёнма-ён жойлашган, бир-бирига уланиб, қўшилиб кетган. *Икки колхоз ерлари бир-бирига туташ.* ■ *Биз Нигора билан ён қўшнимиз. Ховлимиз ҳовлимизга туташ:* М. Қориев, Ойдин кечалар. *Айвонга туташ кичик уйга жой ҳозирланган эди,* [*Ботирнинг уртоқлари*] *ўша ерга кириб ўтиришди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. | Бир-бирига қўшилиб, тутқашиб кетган, пайваста (қош ҳақида). *Қиз бу дафъа Халилга қаттиқ тикилганидан, гўё қандайдир иссиқ бир нур сочгандай, туташ қошлари билан бир нималар*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сўзлаб бергандай бўлди. Туйғун, Дўстлик севинчлари.

♦ **Туташ идишлар** *физ.* бир-бирига туташтирилиб ишланган идишлар.

ТУТАШМОҚ I 1 Алангаланмоқ, аланга олмоқ; ишқ ўтида ёнмоқ. *Сиз ўзингизни тупроқ билан тенглаштирмоқчи бўлгансиз, лекин мен ҳозир Кумушга ҳам қаноатланмай, Олтинбиби деб атамоқ фикрига тушдим.. Борлиғим муҳаббатингиз алангаси билан туташгани ҳолда, завжингиз Отабек.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳеч ким менингдек куймаган ҳажринг ўтига, эй санам, Танҳо туташдим мен ўзим сўзона бўлдим соғиниб.* Ҳамза.

2 *фольк.* Тутақмоқ, қизишмоқ. *Жуда ҳам туташиб кетди Ҳакимхон.* «Алпомиш». *Арзирумдан экан асли элати, Туташган боладир — кўпдир ғайрати.* «Нигор ва Замон».

ТУТАШМОҚ II 1 Туташ бўлмоқ, бир-бирига ёпишмоқ, чегарадош бўлмоқ. *Колхоз территорияси дарёга бориб туташади.* ▪ *Бундан чиқадиган сув билан, .. мактаб участкасинигина эмас, унга туташган томорқа ерларни ҳам суғориш мумкин.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. [*Аёл*] *Найманчанинг эски шаҳар растасига туташиб кетадиган кўчасидан, пастликдан чиқиб келмоқда эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Чатишган қариндош бўлмоқ, чатишмоқ. *Тожибой ўзи камбағаллардан бўлса ҳам, томири Олахўжа махсум билан туташган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бир-бирининг ичига кириб, киришиб қўшилиб кетмоқ, бирлашмоқ. *Ўрик шохлари бир-бирига туташиб кетипти.* ▪ *Уфқларга туташиб кетган чўлнинг у ер-бу ерида қовжираб турган шувоқ муттасил кезиб юрган чўл шабадасида қалтираб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ҳамма бир-бирига туташиб бир тан, бир жон бўлиб кетгандек, гуж турар, бир хил нафас оларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Бир-бирига қўшилмоқ, пайваста бўлмоқ (қош ҳақида). *Қуюқ қора сочли, пешанаси кенг, қошлари бир-бирига туташиб кетаёзган бу елкадор йигитнинг таърифини полкда эшитган эдим.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Адолатнинг юзи бирдан жиддийлашди. Қора қошлари туташиб, кўзларида ғазаб чақнади.* С. Зунунова, Гулхан.

ТУТАШТИРИЛМОҚ I **туташтирмоқ** I *фл. мажҳ. н. Ўчоққа ўт туташтирилди. Папиростар туташтирилди.*

ТУТАШТИРИЛМОҚ II **туташтирмоқ** II *фл. мажҳ. н. Туташтириб қурилган иморатлар.*

ТУТАШТИРМОҚ I 1 **туташмоқ** I *фл. орт. н. Самоварчи ўчоққа тараша қалаб, ўтни туташтириб юборди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шорахмедов, Ота. *Туташтирма мендай шоҳи мардингни, Гуноҳкор қилганман ўз фарзандимни.* «Ширин билан Шакар».

2 Ўт олдирмоқ, ёндириб, тутатиб олмоқ (папирос ҳақида).

ТУТАШТИРМОҚ II **туташмоқ** II *фл. орт. н. Йўлак охиридаги айвончанинг шарқ томонида ва унга туташтириб узун ҳам баланд бир шийпон қурилган.* Айний, Эсдаликлар. [*Назокат*] *иккала қошини туташтириб қалин ўсма қўяр, ҳатто устахонада ҳам кўп вақтини ўсма тортиш билан ўтказарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТУТАШУВ **туташмоқ** II *фл. иш оти. Шохларнинг бир-бирига туташуви.* **Қисқа туташув** *эл.* электр занжирининг энг қисқа йўл билан тўппа-тўғри уланиб қолиши.

ТУТАҚИШМОҚ 1 **тутақмоқ** 1 *фл. бирг. н.*

2 *айн.* **тутақмоқ** 1. *Сорахон «шунча иш бўлган экан, мен қаерда эдим, доим уйдаман-ку», дейиш ўрнига тутақишиб кетди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ТУТАҚМОҚ 1 Аччиғидан, ғазабдан ўзини тута олмай бирдан қизишиб кетмоқ, дарғазаб бўлмоқ. *Домла шу қадар дарғазаб бўлдики, азбаройи тутаққанидан кўзлари косасидан чиқиб кетаёзди.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

2 *кўчма* Ҳарорати кўтарилиб аланган оташ бўлиб ёнмоқ. *Иситмадан тутақиб кетяпман.*

3 *кўчма* Чанқамоқ, сувсаб қовжирамоқ.— *Нега қичқирасиз, Адолат? Бирор ерга ўт кетибдими? — Ғўзага ўт кетибди; қаранг, тутақиб ётибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТУТАҚТИРМОҚ **тутақмоқ** *фл. орт. н. Саидғозининг қўққисдан айтган бу янгилиги .. асаби бузилиброқ турган Шербекни тутақтириб юборди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қуёш дарахтзорларни тутақтириб .. узоқда отларда югуришган йигитларнинг дубулғаларида олов чақнатиб, уфққа чўкди.* Ойбек, Навоий.

ТУТЗОР [*ф-т*] Нуқул тут билан банд ер, майдон. *Ипакчилик учун Туркистон вакили билан қилинган шартномада беш гектар тутзор қилишни колхоз ўз устига олган.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТУТИЛИНҚИРАМОҚ Бироз тутилиб гапирмоқ, нутқда бироз тутилмоқ. *Отабек тутилинқираброқ [Кумушга] «муборак бўлсин!» деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Й-йўқ .. б-бировга!..— деди ҳовликиб, тутилинқираб Раъно.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТУТИЛИШ 1 **тутилмоқ** *фл. иш оти. Жиноятчининг тутилиши. Деразаларга парда тутилиши лозим. Кўрпа-ёстиқлар озода тутилиши керак.* ▪ *Петров бу хатни бераркан, уни ёнда сақламаслик кераклигини, тутилиш таҳликаси ўтганлигига ишонган тақдирда ҳам,.. ғоят эҳтиёткорлик ва сергаклик билан Андреевга топшириш лозимлигини Йўлчига уқдирган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *астр.* Осмон жисмларининг, хусусан Ой ва Қуёшнинг, бошқа жисмлар ёки уларнинг сояси билан бекилиб қисқа муддатга қоронғилашиш ҳодисаси. *Ойнинг тутилиши. Қуёшнинг тутилишини кузатиш.* ▪ *У [Аҳмад маҳдум] белгилаган вақтда ойнинг юзида ҳеч бир тутилиш нишонаси қолмай, бутунлай очилди.* Айний, Эсдаликлар.

ТУТИЛИҚМОҚ *кам қўлл. айн.* **тутилинқирамоқ.** *Зайнаб бу саволнинг жавобига қолганда бир оз тутиликди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТУТИЛМОҚ 1 **тутмоқ** 1—4, 7—14, 16, 17 *фл. мажҳ. н. Жиноятчи кеча тутилди. Тутилган балиқларни пиширмоқ. Деразаларга парда тутилган эди. Ҳовли доим озода тутилади. Ёмғирдан қутулиб, қорга тутилдим.* Матал. ▪ *Ёзлик қизил чойхонанинг атрофига чий тутилиб, ҳар ер-ҳар еридан туйнук қўйилган, бу туйнукларга газета, қоғозлар ёпиштирилган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Гуласал кулгили гапларни, тутилмаган латифаларни кўп биларди.* Ойбек, Улуғ йўл. *Элмурод штабда тутилиб қолди. У штабдан йўлдош ва яна бир рус киши билан чиқди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Қизлар чувур-чувур қилиб, қурт тутилган уйга кириб кетишди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Дудуқланиб гапирмоқ, дудуқланмоқ. *Бола бироз тутилиб гапиради.* | Қийналиб гапирмоқ. [*Умарали:*] *Рус тилини пича билиб қолдим; тутилиб бўлса-да, гаплашадиган бўляпман.* Ойбек, Улуғ йўл. | Рўйи-рост, равон гапира олмай қолмоқ, сўзидан адашиб гапирмоқ. *Нима дейишни билмай, [Полвоннинг] тили тутилди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Қолоқ цех бошлиқлари бирин-кетин минбарга чиқиб, қулоқларигача қизариб, тутилиб-тутилиб ҳисоб бердилар.* А. Муҳиддин, Юзга айтганинг заҳри йўқ.

3 Гапидан, сўзидан, оғзидан илинмоқ. *Ҳа, ҳа, тутилдингиз. У деганингиз ким? Ҳали Тошкентда ҳеч кишим йўқ демабмидингиз.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

4 *астр.* Бошқа жисмлар ёки уларнинг сояси билан бекилиб қоронғилашиб қолмоқ (асосан Ой ва Қуёш ҳақида). *Ой тутилган тун ҳали ҳам эсимда.* ▪ «*Кун тутилди*»,— *деб шу чоқ мардум бор абзалини данғиллатди.* «Эрали ва Шерали».

ТУТИНИШМОҚ I **тутинмоқ** I *фл. бирг. н. Бинокорлар ғайрат билан ишга тутинишди.*

ТУТИНИШМОҚ II **тутинмоқ** II *фл. бирг. н.* [*Мажидов*] *уста Болимонни ёнидан қўймайди, ёшлигида оғайни тутинишган экан.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Эъзозхон билан кўпдан бери опа-сингил тутинишган Эътибор опа, Тозагул, Қумриларни қўя берасиз.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТУТИНМОҚ I 1 **тутмоқ** 1 *фл. ўзл. н. Ўқишдан қўл силтаб кетадиган оғир кунларни ҳам кўрди, аммо ҳамма вақт ўзини жар ёқасида ёлғиз кучли қўллари билангина тутиниб турган ҳис қилар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 *(ж. к. билан)* Бирор ишни бажара бошламоқ, бирор ишга киришмоқ. *Ишга тутинмоқ.* ▪ *Йўлчи қармоқни кўл бўйига суқиб, ўзи хашак йиғиштиришга тутинди.* Н. Юсуфий, Ҳаёт сўқмоқларида.

ТУТИНМОҚ II Кимса билан аҳдлашиб қалин дўст, ўртоқ, томир бўлмоқ, қариндошдек муносабат боғламоқ. *Ака-ука тутинмоқ. Дўст тутинмоқ.* ▪ — *Э-э-э,— деди Қурбон ота,— Ўрмонжон? Ўрмонжон менинг тутинган ўғлим-ку!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Маҳбубахон опам билан биз опа-сингил тутинганмиз.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ТУТИНТИРМОҚ I **тутинмоқ** I *фл. орт. н. Кучимиз борича [одамларнинг] бирини оёққа турғизиб, бирини олдинга итариб, бирини ходага тутинтириб, катта бир сафни саёзроқ жойга чиқариб олдик.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ТУТИНТИРМОҚ II **тутинмоқ** II *фл. орт. н.* [*Майсара Нодирга:*] *Сен тур, мен ҳозир, Тоҳир келгандир, олиб келиб кўриштирурман. Чўпон билан Ойхонни ҳам келтириб сизлар билан қиёматлик ака-ука тутинтирурман.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ТУТИШМОҚ тутмоқ 1—4, 6—17 *фл. бирг. н. Пионерлар космонавтларга гулдасталар тутишди. Овчилар йўлбарсни тирик тутишди.* ▪ — *Мен ғиррому муттаҳам билан қўл тутишиб сўрашмайман,— деди Николаев.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар. *Онахоннинг устахонада бўз тўқиб топганин: икки қизча рўзғорда учма-уч қилиб, бинойидек уй тутишади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТУТМОҚ 1 Қўл билан ушламоқ, ушлаб турмоқ; тутинмоқ. *Бир қўлда китоб, бир қўлда гулдаста тутиб турмоқ. Боланинг қўлидан тутмоқ. Отнинг жиловидан тутмоқ. Кўр тутганини қўймас, кар — эшитганини.* Мақол. ▪ *Темирчи уста қаҳру ғазаб билан ичкари кирди ва тикка бориб, Хайринисанинг куёви бўлмиш йигитнинг ёқасидан тутди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. | Умуман тишида тишлаб, оғзига солиб, қулоғига қистириб ва ш. к. йўллар билан ушлаб турмоқ. *Найрангбоз оғзида чўғни тутиб турди. Қассоб пичоғини тишида тутиб, икки қўли билан қўйнинг терисини шилди.*

2 Овлаб, қувиб, изидан бориб ва ш. к. йўллар билан ушламоқ, ушлаб олмоқ, қўлга туширмоқ. *Балиқ тутмоқ. Қуён тутиб олмоқ. Ўғрини тутмоқ. Йўлбарс боласини тутмоқ учун йўлбарс уясига кирмоқ керак.* Мақол. ▪ — *Мен Раҳмонқул босмачини ўз қўлим билан советга тутиб берган Мадамин бўламан,..— деди у.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Ҳаракатдаги нарсани ушлаб олмоқ, ушлаб қолмоқ; ҳаракатдан тўхтатиб қўлига киритмоқ. *Ҳаводаги коптокни тутмоқ. Пашша тутмоқ. Отилган арқонни тутиб олмоқ.*

3 Бирор нарсани илтифотан кимсага таклиф қилмоқ, фойдаланиш учун тўғриламоқ, бермоқ. *Меҳмонларга сочиқ тутмоқ.* ▪ *Чол белбоғидан нос қовоғини олиб, ўтирганларга тутди.* С. Аҳмад, Ҳуқм. [*Сулув*] *ҳеч нарсага қарамай, сакраб туриб, ҳансираб қолган отасини юпатгиси, совуқ айрон тутиб, елкасини силагиси келарди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Дуодан сўнг, Отабек тўрик йўрғани чиқариб қутидорга тутди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Сув тутмоқ** 1) ювиниши учун бирор кимсанинг қўлига сув келтириб қуймоқ. *Ҳаёт ўтинни ўчоққа қалаб қўйиб, дарров отасининг қўлига обдастада сув тутди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) экинга сув қуймоқ, экинни суғормоқ. *Колхозимиз пахтазорларида ўн икки йилдан буён сув тутаман.* М. Жуманазаров, Ғўзани чанқатиб қўйманг.

4 Бирор нарсани бошқа нарсага тўғрилаб, рўбарў қилиб ушламоқ, солмоқ. *Хатни чироқ ёруғига тутиб ўқимоқ.* ▪ *Отбоқар фонусни яна Бўтабойнинг юзига тутди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Исиниш ёки иситиш мақсадида оловга ёки қуёшга солмоқ, тобламоқ. *Елкасини офтобга тутмоқ.* ▪ *Ҳожи қўлларини ўтга тутиб, иситиб, хурсанд бўлиб ўтирибди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. | Бирор нарсанинг йўлига кўндаланг қилиб ушламоқ, узатиб, чўзиб ёки чиқариб турмоқ. *Айланаётган парракни таёқ тутиб тўхтатиб қўймоқ. Чодир тутиб тут қоқмоқ. Оёғини тутиб чалиб юбормоқ.* ▪ *У [Татьяна] орқасига қайрилиб, осмонга қаради. Кўкда юлдузлар йўқ. «Наҳотки, ёмғир..» анча вақтгача кафтини тутиб турди, лекин томчи томмади.* И. Раҳим, Ихлос.

5 *кўчма* Ўз қўлида сақламоқ, қўлдан бермай ушлаб турмоқ. *Ҳокимиятни тутиб турмоқ. Ўз позицияларини тутиб турмоқ. Жангчиларимиз тепаликни тутиб туриш учун бутун воситаларни ишга солдилар.* ▪ *Азамат .. комбатнинг .. мадад кучи етиб боргунча душманни тутиб туриш ҳақидаги фармонини Эргашевга айтди.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши. | Ўзида ушлаб ёки кўтариб турмоқ; мужассамламоқ. *Рама машинанинг ҳамма қисмларини тутиб туради.*

6 *кўчма* Тиймоқ, босмоқ, ушламоқ. *Кулгидан ўзини зўрға тутмоқ.* ▪ *У кўзларига тўлган томчиларни базўр тутиб жавоб берди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ўзини тутмоқ** 1) ўзини босмоқ, тиймоқ; ўзини қўлга ола билмоқ. *Йиғидан ўзини тутмоқ. У кулгидан ўзини тутолмади.* ▪ — *Мен сизларга айтсам,— деди Бобоқул ота ўзини тутиб олиб.— Илгари фақат селдан эмас, қурғоқчилик офатидан ҳам одамлар қириларди, экинлар нобуд бўларди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар; 2) ўзини бирор тарзда ушламоқ. *Ўзини баланд тутмоқ. Ўзини каттакардек тутмоқ. Ўзини тетик тутмоқ.* ▪ *У* [*жувон*] *йўлда бўлиб ўтган нарсани тамом унутганлиги,.. унақа гаплардан ўзини юқори тутганлиги кўриниб турар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 3) ўзини эплаб қолмоқ, оёққа турмоқ. *Колхоз ҳам ўзини тутган.* ▪ *Эрталаб яна қонли урушлар бошланди. Аммо халқ энди ўзини анча тутиб қолган эди.* Л. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўпкасини тутмоқ** қ. **ўпка** I.

7 *кўчма* Идора қилмоқ, бошқармоқ. *Рўзғор тутмоқ.* ▪ *Яхши қилиб юртни тутди, Ким кам бўлса йўл кўрсатди.* Эргаш шоир. | Ўз қўли остидаги, измидаги, қарамоғидаги кимсаларга қандайдир муносабатда, муомалада бўлмоқ. *Болани бўш тутиш ярамайди. Сингилингни кафтингда тутсанг, онангни бошингда тут.* Мақол. ▪ *Шариат хотинни қаттиқ тутиш керак дейди-ю, аммо хотинни қанча қаттиқ тутсангиз, шунча ғафлатда қолишингизни пойлайди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Ўзбек аёлининг «келинни хор тутар экан демасинлар, сен ҳам ўзингни тузат!» деб айтгани учун, Зайнаб ҳам тамом ипакларга кўмилиб ясанган, кеча эрга теккан янги келинлар суратига кирган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

8 Бирор тарзда ишлатмоқ, фойдаланмоқ, қўлланмоқ. *Идиш-товоқни, кўрпа-ёстиқларни тоза тутмоқ.* | Умуман фойдаланмоқ, ишлатмоқ. *Бу идишни тутманг. Кўзойнак тутмоқ.*

9 Парвариш қилмоқ, боқмоқ (пилла қуртини). *Мен бешовларинг қурт тутингларинг, бешта одам бўшасин демоқчи эмасман.* А. Қаҳҳор, Қампирлар сим қоқди.

10 Ишлатиш, фойдаланиш учун ўз ихтиёрида, қарамоғида олиб турмоқ, сақламоқ. *Қани иложи бўлса, битта одам тутмасдан, бутун ишни ўзим эплай олсам.* Ойбек, Қутлуғ қон.

11 Сақламоқ; қолдирмоқ. *Эсда тутмоқ. Сир тутмоқ. Маълумотларни пинҳон тутмоқ.* ▪ *Уйғон, богла белингни, Далага сол йўлингни. Ёдингда тут ҳамиша Ғолиб, шонли элингни!* А. Пўлат. *Ундан сўнг иккинчи шарт: бу сир фақат иккимизнинг орамиздагина қоладир, ўзинг ҳам сезган бўлсанг керакки, Жаннат опани этга овора қилишим, уни ҳам бу сирдан ташқарида тутиш учун эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

12 *кўчма* Ўз фаолиятида, ишида бирор йўлни ўтказмоқ, амалга оширмоқ, маълум йўлдан бормоқ. *Қаттиқ сиёсат тутмоқ. Тўғри йўл тутмоқ.*

13 Барча тартиб-қоидаларга риоя қилган ҳолда амалга оширмоқ, бажо келтирмоқ, қилмоқ. *Рўза тутмоқ. Аза тутмоқ.* ▪ [*Даврончул ота*] *ўз қадрдонидан айрилиб қолгач, кўп вақтгача мотам тутиб ўнча-мунча йиғинларни ҳам тарк этди.* А. Абдуазимов, Йиллар достони.

14 *(ж. к. билан)* Бирор иш, гап ва ш. к. билан банд, овора қилиб, ушлаб

www.ziyouz.com kutubxonasi

қолмоқ, кетказмай қўймоқ. *Гапга тутмоқ. Ишга тутиб қолмоқ.* ▬ *Бундан бошқа, эшонни сўзга тутса, «келаси даромад»нинг ҳам қўлдан кетиш эҳтимоли бор, шунга биноан махдум сўзни мухтасар қилмоқчи бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. | *(т. к. билан)* Ғов бўлиб, халақит бериб ва ш. к. йўллар билан иш-ҳаракатни секинлатмоқ ёки тўхтатмоқ. *Қўлни тутадиган иш.*

15 Ишғол қилмоқ, эгалламоқ, молик бўлмоқ. *Хотин-қизларнинг жамиятда тутган ўрни.* ▬ *Азизбек ёнида [Юсуфбек ҳожи] қандай мавқе тутган бўлса, Нормуҳаммад қушбеги олдида ундан ҳам юқорироқ ва маънолироқ эътибор қозонди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ойшахон оилада эркакча мавқе тутар, оиланинг «жилови» унинг қўлида эди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *Неча кун бир-бирини кўрмай, Ваҳшийлар тоғда жой тутди.* «Ёдгор».

16 Ҳисобламоқ, санамоқ, ... деб билмоқ. *Ҳар кимни дўст тутиб бўлмайди. Бировга осон тутма. Маъзур тутмоқ.* ▬ *[Азизбек] қипчоқларнинг қайтадан Тошкент устига келишларини эҳтимол ҳам тутмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

17 Пардалаш, тўсиш, қоплаш ва ш. к. мақсадлар учун ўрнатмоқ, боғлаб, илиб ёки осиб қўймоқ. *Пашшахона тутмоқ. Деразаларга парда тутмоқ. Этак тутиб пахта термоқ.* | Бирор нарса билан бекитмоқ, қопламоқ, тўсмоқ. *Дастрўмолни юзига тутиб йиғламоқ. Эл оғзига элак тутиб бўлмас.* Мақол. ▬ *Бахмал паранжили хотин чиммат тутган юзини Азим Тажанг томонга хиёл ўгирди-ю, бир-икки томоқ қириш билан кифояланди, жавоб бермади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Атрофлаб ёки четига бирор нарса тикмоқ, маҳкамламоқ. *Рамкага ҳошия тутмоқ.* ▬ *Қора читдан адип тутган Қизил байроқ.* Ғ. Ғулом. *Боғнинг ҳар бурчагида ўзга бир латофат; ариқларда сув кумушланади, майсалардан уқа тутган ҳовуз, сув билан эмас, нур билан тўлган каби жимир-жимир мавжланади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

18 Қўпайиб, тарқалиб, ёйилиб ва ш. к. йўллар билан маълум жойни эгалламоқ, қоплаб олмоқ, босмоқ. *Самоварнинг буғи уйни тутиб кетди. Қўй-эчкиларнинг маъраши кўчани тутган эди.* ▬ *Йилқи, пода, сурувлар, Дард кўрмай ўсса дейман, Тоғу тошга сиғишмай, Яйловни тутса дейман.* Қ. Муҳаммадий. *Қўнғироқдай товуши билан Гулсун ҳам қўшиқчига жўр бўлгандагина ҳамма ёқни одам тутиб кетганини кўрди.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда. *Машинадан ўрта ёшлардаги сал қорин ташлаган, қалин қошлари кўзларини тутиб кетган бир киши тушди.* С. Аҳмад, Чўл бургути. | *кўчма* Таралмоқ, ёйилмоқ. *Кўнглим сизга мойил бўлмай, кимга мойил бўлсин. Ахир, шуҳратингиз оламни тутган.* М. Осим, Ўтрор. *Достоннинг овозаси оламни тутди.* Н. Фозилов, Ҳаёт ўргатди.

19 Қўзимоқ, қўзиб қолмоқ, бирдан бошланмоқ (одатда инсон табиатида бўладиган турли хислатлар ҳақида). *Отанинг тантилиги тутиб кетди. Унинг жазаваси тутди.* ▬ *Ҳиндининг ҳам ҳиммати тутиб кетиб, сарроф халтадан битта беш сўмлик тилла олиб берди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Гапинг рост бўлса, қани юр! Ёки дангасалигинг тутиб, ишлагинг келмаётибдими?* А. Ёқубов, Ш. Шодиев, Кичкина доктор.

20 Бошланмоқ, бошланиб қолмоқ, хуруж қилмоқ (одатда дард, касаллик, оғриқ ҳақида). *Боланинг иситмаси тутяпти. Безгагим тутиб қолди. Унинг йўтали тутиб қолди.* ▬ *Низомиддинов оғриқ тутаётгандек, башарасини бужмайтирди.* С. Аҳмад, Ҳукм. | *(т. к. билан)* Босмоқ, қамраб олмоқ. *Умарқулни совуқ, изғирин, қоронғилик, ваҳима, очлик ўраб олди, баданини қалтироқ тутди, юришга дармони қолмади.* О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири.

21 Амал олмоқ, ўсмоқ, ривожланмоқ (янги кўчат ёки пайванд ҳақида). *Боғбон ўзи эккан ё улаган кўчати тутиб, бўй тортиб кетгунча, ҳар кун тагига неча марта келади.* М. Исмоилий, Бизнинг роман. *Онда-сонда кўчатлар ўтқазилган экан-у, кўпи тутмапти.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

♦ **Кўз тутмоқ** *қ.* **кўз. Кўзда тутмоқ** *айн.* **назарда тутмоқ** *қ.* **назар. Мотга тутмоқ** мот қилмоқ. **Тутган жойидан кесмоқ** ўз сўзида қатъий турмоқ, ўз айтганини қилдирмоқ. *Низомжон онасининг феълини яхши билади. У тутган жойидан кесадиган хотинлардан.* С. Аҳмад, Уфқ. **Умид тутмоқ** *қ.* **умид 1. Ўққа** *(ёки* **тўпга) тутмоқ** автомат, пулемёт ёки тўп (замбарак) воситасида шиддатли ўқ ёғдирмоқ. *Кўпдан бери кутилган жанг тонг маҳалида душман артиллерияси бизнинг позициямизни ниҳоятда қаттиқ тўпга тутиш билан бошланиб кетди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ТУТТИРМОҚ тутмоқ 2—4, 7—15, 17—20 *фл. орт. н. Қўзичоқ туттирмади.* ▬ *Ҳосилни туттириб қолгунча, унинг [Жўраевнинг] ўз сўзича, она сути оғзига келди.* Й. Шамшаров, Кўрк меъморлари.

ТУ-ТУ *унд. с.* Товуқларни чақиришда ишлатилади.

ТУТУМ Иш тутиш йўсини. *Тутумлари жойида, истараси иссиқ, сўзамол бола оила аъзоларига ёқиб қолди.* Н. Юсуфий, Ҳаёт сўқмоқлари. *Қандолат Барноларнинг тутумини тутиб, кийимини кийган эмас.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ТУТУН Бирор нарса ёнганда ҳавога ажралиб чиқадиган майда зарралардан иборат газсимон моддалар мажмуи. *Папирос тутуни. Уй тутунга тўлди. Тутун осмонга кўтарилиб кетди.* ▬ *Уйларнинг мўрисидан, Тутун чиқар буралиб.* Уйғун. *Бир вақтлар турли ранглар билан бўялган уйнинг шифтлари, оташдонда ёқилган ўт тутунидан хираланди.* Ҳ. Шамс, Душман.

♦ **Тутун пули** *тар.* хонадон эгасидан яшаб турган жойи учун олинадиган солиқ. *Ўзингни бос, Жоломбой, сени ҳеч ким ҳайдамайди. Онангга мен пул юбораман, майли «тутун пули»ни тўласин.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. **Тутуни чиқди** тутақди, тутақиб, газаби ошиб кетди. *Ўша куни Фармонов .. кўнгли ғаш бўлиб юрган эди, иш суръатини кўриб баттар тутуни чиқди.* А. Мухтор, Чинор. **Тутуни кўкка** *(ёки* **осмонга) чиқди** роса тутақди, фиғони фалакка чиқди. *Ўзбек ойим ўғлининг «ўлганнинг устига чиқиб тепиш» қабилида бўлган бу ҳаракатидан тутуни кўкка чиқиб, борлиқ қаҳр-ғазабини эри устига тўкади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Тутун қайтармоқ** *дағл.* буюрилган ишдан бош тортмоқ, иш буюрган кишига важкорсон кўрсатиб ишдан ўзини олиб қочмоқ. *Кечагина Содиқ десам, «лаббай»! дейдиган бола, бугун тутун қайтариб, димоғингда гапирадиган бўлиб қолибсан.* И. Раҳим, Ихлос.

ТУТУНЛАНМОҚ Тутун чиқармоқ, буруқсимоқ. *Самолёт бирдан тутунланди-ю, ерга шўнғиди.* ▬ *Узоқда тутунланган ўрмонлар орқасидан самолётлар пайдо бўлди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТУТУНЛИ Тутун чиқарадиган, тутаб турадиган, тутайдиган. *Тутунли порох. Тутунли мўри.*

ТУТУНСИЗ Тутун чиқармайдиган, тутуни йўқ. *Тутунсиз порох. Тутунсиз уй бўлмас, ёзиқсиз — йигит.* Мақол. ▬ *Бирор қишлоққа ўт кетса, одамлар дарҳол воқиф бўладилар, ёнғин даф этилади. Юрак ёнса-чи? Унсиз, тутунсиз лаққа чўғ бўлиб ёниб, кулга айланган дил оҳ-зорини эшитувчи борми?* С. Қароматов, Ҳижрон.

ТУТУРИҚ Кимсанинг ўз сўзида, ваъдасида тура олиш хислати; лафз, бурд. *Тутуриғи йўқ одам.* ▬ *Наҳотки, кечагина техникага биркитилган болаларни яна қайтариб, тупроқ ишига қўйишга тўғри келса! Болалар олдида лафз, тутуриқ қоладими?* А. Мухтор, Туғилиш. | Тайинли маъно, мазмун. *Тутуриғи йўқ гап.* ▬ *[Уста Турдиали:] Йўқ, мен бу дунёдаги ишларинг бетутуриқ деб юрсам, охиратдаги ишларингда ҳам тутуриқ йўқ экан.* А. Қаҳҳор, Қабрдан товуш.

ТУТУРИҚЛИ Тутуриғи, бурди бор; сўзида, лафзида турадиган; бурдли. *Тутуриқли одам.* | Тайинли, маъноли. *Тутуриқли гап.*

ТУТУРИҚСИЗ Тутуриғи, бурди йўқ; сўзида, лафзида турмайдиган; бебурд. *Тутуриқсиз одам.* | Бетайин, бемаъни. *Авазхон .. қизларнинг кўзига ўзини янада ваҳимали қилиб кўрсатиш мақ-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

садида уйдирма гапларни тўқийди, уларни олди-қочди тутуриқсиз гапларга ишонтиради. «Авазхон билан Зулфизар». *Бобоалининг темир панжасида Мирзо Ёдгор гараңг эди, ҳансираб, тутуриқсиз нималардир сўзларди.* Ойбек, Навоий.

ТУТУРИҚСИЗЛИК 1 **тутуриқсиз** *с. белги оти. Мақсумжоннинг сўзидан қандайдир бир тутуриқсизликнинг ҳиди буруқсиб турарди.* Ғайратий, Довдираш.

2 Тутуриқсиз кишиларга хос хатти-ҳаракат, бетайинлик. *Тутуриқсизлик қилмоқ.* ▪ [*Онахон*] *Назокатнинг яна паранжи ёпиниб олиб, ўтакетган тутуриқсизлик қилганини эшитгач, қаттиқ хафа бўлган эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТУТУ-ТУВАЛОҚ *диал.* Шиллиқ қурт.

ТУТУҚ I 1 Тутиб қўйилган; тутуқли. *Парда тутуқ дераза.*

2 *эск. айн.* **апостроф.**

ТУТУҚ II *диал.* Дудуқ.

ТУТУҚЛИ Тутиб қўйилган, тутилган. *Ойналарда парда тутуқли эди.*

ТУТЧИЛИК Тут дарахти ўстириш, етиштириш. *Ипак қурти учун асосий озуқат базаси бўлган тутчиликка эътибор бермоқ.*

ТУТҚА Даста, тутқич. *Эшик тутқаси.* ▪ *Душаннинг отаси .. тутқаси ялтиллаб турган ҳассасини олиб ўз хонасига кириб кетади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ТУТҚАЗИЛМОҚ **тутқазмоқ** *фл. мажҳ. н. Унинг қўлига гувоҳнома тутқазилди.*

ТУТҚАЗМОҚ *айн.* **тутқизмоқ.** *Чол саман той жиловини Мирҳосилга тутқазиб, чодир орқасига ўтиб кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. [*Рафиқ:*] *Шундай қилиб қизталоқ Ғаффор қўрбоши думини тутқазмасга, ўзини ютқазмасга уринди.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ТУТҚАЛОҚ *диал.* Тутқаноқ, қуёнчиқ. *Соҳиблар миробга: Тутқалоғи тутди, итваччанинг,— деб кулди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТУТҚАНОҚ 1 *мед.* Тўсатдан тутиб қоладиган ва бунда киши ўзини ерга отиб акашак бўлиб қоладиган, бедаво асаб касаллиги; қуёнчиқ, эпилепсия. *Тутқаноғи бор одам. Тутқаноқ касаллиги.* ▪ *Салим ваҳиманинг тутқаноғи яна бошланди. Асаби жуда чатоқ экан боланинг.* А. Мухтор, Чинор.

2 Шундай касалга йўлиққан одам.

ТУТҚАНОҚЛИ Тутқаноқ касалига мубтало бўлган, тутқаноғи бор. *Тутқаноқли бола.*

ТУТҚИ *айн.* **тутқа.**

ТУТҚИЗИЛМОҚ **тутқизмоқ** 1 *фл. мажҳ. н.*

ТУТҚИЗМОҚ 1 **тутмоқ** 2—4, 7—10, 12, 13, 17—19, 20 *фл. орт. н. У кийимларини менга тутқизиб, сувга шўнғиди.* ▪ *Йўлчи ўтиргач, Шокир отанинг етим набираларини .. ўпиб, узумдан икки бошини уларнинг қўлига тутқизди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *(фақат бўлишсиз ф-да)* Тутқич бермай юрмоқ, тутдирмаслик. *Бедана ҳеч тутқизмаяпти.*

ТУТҚИЛАМОҚ *с. т.* Ушлаб тортавермоқ, тортқиламоқ. *Бола онасининг этагидан тутқиларди.*

ТУТҚИЛАШМОҚ **тутқиламоқ** *фл. бирг. н.*

ТУТҚИЧ 1 Нарсаларнинг қўл билан ушлаш учун хизмат қиладиган қисми, даста. *Дераза тутқичи.* ▪ *Паранжи-чачвон ёпинган аёллар дераза ларни астагина силаб кўришар, ичкарига мўралаб, бўялган эшикнинг ялтироқ, чиройли шиша тутқичларини авайлабгина ушлаб қўйишарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Турли нарсалар қистириб қўядиган буюм, қисқич. *Ювилган кийимларни тутқич билан тишлатмоқ.*

◆ **Тутқич бермоқ** *(кўпинча бўлишсиз ф-да)* ўзини тутдириб қўймоқ. *Қуён тутқич бермай қочди.* ▪ *Қуш ҳам итга тутқич бермай яна пириллаб учди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТУТҚИЧЛИ Тутқичи бор, тутқичга эга бўлган. *Шиша тутқичли эшик.*

ТУТҚИЧСИЗ Тутқичи йўқ, тутқичга эга бўлмаган. *Тутқичсиз дераза.*

ТУТҚОҚ *айн.* **тутқалоқ.**

ТУТҚУН 1 Асир олинган ёки асир тушган одам; асир, банди. *Орадан ярим соат ўтар-ўтмас ҳалиги туркман .. яна тутқунлар қошида пайдо бўлди.* Айний, Қуллар. [*Тоғамни*] *тутқун қилиб олганлардан бири мен билан ўзлари орасида ўтган воқеани у ердагиларга айтиб берди.* Айний, Эсдаликлар. *Фарзандим, ёлғизим, Ғаниларга тутқун бўлиб қолмагин.* «Равшан». ‖ *Ясовул товуш чиққан томонга қараб, югуриб келаётган бир қизни кўрди ва юзини тутқун йигитга ўгириб: — Сенинг номинг Ёдгорми? — деб сўради.* Айний, Дохунда.

2 *кўчма* Эрки, ҳуқуқи ўзида бўлмаган, ҳуқуқи биров ихтиёрида бўлган. *Сени кўрдим, ёдимга тушди, Ёшлигимда кўрган бир жувон. Ўзи сухсур каби гўзал эди, Фақат тутқун, бағри тўла қон.* Уйғун. ‖ *Биз балиқ овловчи, тутқун қуллармиз, Не тутсак, хон томон дарҳол йўллармиз.* С. Абдулла. [*Зумрад*] *шунча тутқун бўлишига қарамасдан, бу қизнинг қалбига муҳаббат олови аллақачон тушган эди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Одамларни «худо», «жаннат», «дўзах» деган гаплар билан қўрқитиб, жаҳолат зулматида тутқун қилмоқчи бўласиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТУТҚУНЛИК 1 **тутқун** *с. мавҳ. от. Тутқунликдан .. қутқазилган Гулнорнинг қушдек учгуси келар, лекин бошидан кечган даҳшатли воқеалар орқасида оёқларида заррача мадор сезмас эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Асирликдаги ёки эрксиз, ҳақ-ҳуқуқсиз шароитдаги ҳаёт; асорат. *Сенинг эркинг, ҳаққинг ўғирлаб Иродангга занжир солган ким? Эрк макони бўлган ўлкада, Нечун қолдинг тутқунликда жим!* Зулфия.

ТУФ I *унд. с.* 1 Тупурганда ҳосил бўладиган товуш ҳақида. **Туф демоқ** 1) тупурмоқ. [*Мадамин:*] *Ҳисоб-китобни олдингизди қиламан. Сағирнинг ҳақи менга эмас, менинг ҳақим сағирга ўтмаса, юзимга туф денг.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) «кўз тегмасин» деган маънода айтиладиган сўз. *Туф де, кўзинг тегади, касофат.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТУФ II [*р<лат*] *геол.* Қурилиш материали сифатида ишлатиладиган говак рангдор тог жинси.

ТУФАЙЛИ I [*а*] *кўм. (б. к. билан)* Сабабли; орқасида. *Сен туфайли кеч қолдим. Менга қилган яхшилигингиз туфайли шунчалик одам бўлдим.* ▪ *Партияга қалбдан ташаккур, Йўлимиз пок унинг туфайли.* Ё. Мирза. *Ҳозир ядро реакторларида уран ядроларининг парчаланиши туфайли жуда кўп радиоактив моддалар олинади.* «Фан ва турмуш», 1959, № 10. *Сиз туфайли бу ерга келдим.* ▪ *Бегойим қизи туфайли шу тахлит куйиб-ёнганидан кейин эрига дағдага қила бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТУФАЙЛИ II [*а*] *эск.* Биров ҳисобига ҳаёт кечирувчи; текинхўр. *Ундай туфайлиларни битирмоқ керак эди.* Ойбек, Навоий.

ТУФАЙЛИДАН *с. т. айн.* **туфайли** I. *Муштипар волидаи муҳтарамлар! Биз шўронинг туфайлидан рўшнолик кўрдик.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТУФДОН Тупуриш учун қўйилган махсус идиш. *Туфдон одатда касалнинг бош томонида полга қўйилади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ТУФЛАМОҚ Тупламоқ, тупурмоқ. *Сулаймонов қаймоқдан бир қошиқ олиб ичди-да, бирдан афти бужмайди, туфлагани жой излади, туфлади.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ.

ТУФЛАШМОҚ **туфламоқ** *фл. бирг. н.*

ТЎФЛИ [*р*] Тўпиқдан паст оёқ кийими. *Баланд пошнали туфли. Амиркон туфли. Туфли киймоқ.* ▪ *Қабулга келган қиз шинамеина туфлисининг баланд пошналарини тақиллатиб, стул олдига юриб келди-да, атлас кўйлагининг этакларини астагина йиғиштириб, ноз билан стулга ўтирди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТУФ-ТУФ **туф** I *с. такр.— Қўй кўриб бундақангисини кўрган эмасман! Елкасигача нақ ёғ бўлиб кетибди, йўлда кўзланган бўлмасин, туф-туф! — деди хотин.* С. Абдулла, Соялар.

ТУХМАК I [*ф-т*] *мед.* Кўзга қон қуйилиши, кўзнинг қизариши билан характерланадиган касаллик.

ТУХМАК II [*ф-т*] Воҳаларда ўсадиган сариқ гулли ўсимлик.

ТУХУМ [*ф-т*] 1 Ургочи парранда, тошбақа ва бошқа баъзи ҳайвонларнинг бола очиш учун қўядиган, қобиқ

www.ziyouz.com kutubxonasi

билан ўралган жинсий юмуртқаси. *Товуқнинг тухуми. Ўрдакнинг тухуми. Тухум қилмоқ.* | Овқат сифатида ишлатиладиган шундай юмуртқа. *Қовурилган тухум. Тухум ютмоқ.* **Тухум босмоқ** 1) тухум қилиш учун мояк устида ўтирмоқ. *Бундан роса ўн йил бурун мана шу болохонадаги қазноқда тухум босиб ётган фаранги товуқ бирданига қоқолаб том орқасига — Собиржон қониникига учиб тушди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) жўжа очиш учун маълум вақт тухумларга бағрини бериб ётмоқ; 3) *кўчма* уйдан эшикка чиқмай ётмоқ, ҳеч бир иш қилмай, лоқайд юравермоқ. *Раҳим тағин четга суриларди, балки яна чакагини боғлаб уйда тухум босиб қоларди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Тухум бостирмоқ** жўжа очиб чиқарсин учун, товуқни бир неча тухум устига ўтирғизмоқ, тагига тухум қўймоқ. *Қомилжон бостирган тухумлар жўжа бўлмай палағда чиқиб қолдими?* И. Раҳим, Ихлос. **Тухум очмоқ** тухум босиб ётиб жўжа чиқармоқ. **Тухум уриштирмоқ** (*ёки* **ўйнамоқ**) пишган тухумларни бир-бирига уриб, кимники синмай қолишга ўйнамоқ. *Икки ариқнинг атрофига чойхоналар очиларди .. Қиморбозлик бўларди, мозорлардан шайх ва қаландарлар келарди.. тухум ўйнашарди, сўнгра мастбозлик.* И. Раҳим, Ихлос. **Тухумга кирмоқ** тухум қила бошламоқ. *Товуғимиз тухумга кириб қолди.* **Тухумдан чиқмоқ** 1) тухум қилмай қўймоқ; 2) тухумни ёриб чиқмоқ, жўжаламоқ.

2 *биол.* Жинсий ҳужайра. *Тухум йўли. Тухум ҳужайраси.*

3 *бот.* Уруғ. *Ошқовоқнинг тухуми.*

4 *кўчма* Насл, авлод, зурриёт. *Тухуми қуриган ҳайвонлар.* ▪ *Кўк қурт! Ёмон офат. Ғўзанинг заволи. Тезда тухум-тухумини қуритиш керак.* Р. Азизхужаев, Яшил чайла. *Агарда нажотимиз қипчоқ тухумини қуритишда бўлса — мени ҳам оссинлар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У [Давлатёр] фиғон чекаётир: Сени ўлдирганнинг тухумини қираман, акажоним!* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Тухуми оғзига келганда** (*ёки* **тиқилганда**) *дағл.* тиқилинч келиб қолганда, фурсатни қўлдан бериб иш зуд бўлиб қолганда. *Охири тухум оғизга келганда, «ҳа бўлғa тушиб .. шўр ернинг ярмини ҳам юволмадик.* «Муштум», 1959, № 8.

ТУХУМДОН [*ф-т*] *анат.* Аёлларда, урғочи ҳайвон ва жониворларда тухум ҳужайраси ҳосил бўладиган, жуфт ҳолдаги жинсий без; оналик бези.

ТУХУМЛАМОҚ *диал.* Тухум қилмоқ, тухум қўймоқ.

ТУХУМСИМОН Тухумга ўхшаш, кўринишдан тухумни эслатадиган. *Тухумсимон тоғи. Тухумсимон барглар.*

ТУХУМХЎР [*ф-т*] 1 Тухум ейишни яхши кўрадиган. *Тухумхўр бола.*

2 *зоол.* Ўз тухумларини бошқа ҳашаротларнинг тухумлари ичига қўядиган ҳашарот, уруғхўр.

ТУШ I Уйқуда вужудга келадиган образлар; уйқу вақтида кўриладиган нарсалар. *Туш кўрмоқ. Тушга кирмоқ. Онам тушимга кирипти.* ▪ *Тушда кўрдим дилбаримни, Эй сабо, уйғотмагил.* Э. Воҳидов. [*Гули:*] *Кеча кўрган эдим, мен бир ёмон туш, У тушни эсласам бошдан учар ҳуш.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Энага «тушингизга тўй кирибди, бу яхшиликдан дарак..» деб унинг [Одилбиканинг] тушини таъбирлабди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

◆ **Туш билибманми** (*ёки* **кўрибманми**)? қаёқдан билай? *Туш кўрибманми, унинг келишини?* ▪ *Туш кўрибмизми, апрелда совуқ бўлишини.* С. Маҳкамов, Шогирд. **Етти ухлаб туш(и)да (ҳам) кўрмаган** *ёки* **етти ухлаб туш(и)га (ҳам) кирмаган** хаёлига ҳам келмаган, ҳеч ўйламаган. *У куёви билан шу хилда учрашишни етти ухлаб тушида ҳам кўрмаган эди.* С. Зуннунова, Гулхан. *У ердан Ғуломжон кутган, Ғуломжонни зору интизор этган жонон эмас, Ғуломжоннинг етти ухлаб тушига кирмаган нотаниш бир жувон чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Тушида ҳам кўрмаган** *ёки* **тушига ҳам кирмаган** *айн.* **етти ухлаб тушида (ҳам) кўрмаган.** *Абдушукур тушида ҳам кўрмаган пойтахт театрларини мақтамоқчи бўлиб энди сўз бошлаган эди, Ёрмат дастурхон келтириб норин тайёр бўлганини билдирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Анвар жим бўлиб қолди, тушига ҳам кирмаган бу таклифга нима дейишини билмай энтикди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Энди тушингизда кўрасиз** бирор кимса ёки нарсани «эндиликда асло кўрмайсиз», «кўриб ҳам бўлибсиз» каби маъноларни ифодаловчи ибора. *Бундай келинни энди тушингизда кўрасиз.* **Тушингизни сувга айтинг** бекор айтибсиз, бўлмаган гап, асло ундай эмас. *Эс-ҳушини йўқотиб, гаранғланган деҳқон дастлаб ишонмади. Ёш баққол вайсайвергандан сўнг, бир уҳ тортиб секингина деди: — Ўн тўрт сўм берасиз..— Э? Ўн тўрт сўм? Тушингизни сувга айтинг.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТУШ II Қуёш қоқ тепага келган пайт. *Тушгача ишламоқ. Тушда дам олмоқ. Девонанинг ақли тушдан кейин кирибди.* Мақол. ▪ *Туш пайти, таълимдан Қайтдим бемажол.* Туйғун. *Туш чоғи яқинлашганда, бир чопар от чоптириб бойнинг ҳовлисига кириб келди.* Айний, Қуллар.

ТУШАМОҚ *кам қўлл.* Тушовлаб боғламоқ, тушовламоқ. *Маҳбусларга.. бу ҳам етмаганидек, тағин тирсакларидан бир-бирига тушаб қўйилган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТУШИЛМОҚ тушмоқ 1, 2, 8, 14, 16, 23 *фл. мажҳ. н. Бу ердан пастга тушилади.* ▪ *Қўкча дарвозасига ўтиш учун Сузик ота мозори яқини билан Кўкча ариғига тушилур ва ундан кейин Кўкча қўрғонларига қайтиб келинур эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТУШИРГИ *диал.* Ортиқча сувни оқизиб юбориш учун махсус тарнов, мас. сув тегирмонида.

ТУШИРГИЧ Бирор нарсани тушириш, тушириб қўйиш учун хизмат қиладиган буюм, мослама. *Қозон туширгич. Сув туширгич.* ▪ *Алижон ўғит туширгични кўздан кечирди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

ТУШИРИЛМОҚ туширмоқ *фл. мажҳ. н. Отиб туширилган қуш. Қасалхона ишга туширилди.* ▪ *Тошкўжа эшон Николай тахтдан туширилган йили Бухорога кетганича қайтиб келмади.* А. Қаҳҳор, Қизлар. *Унинг [йигитнинг] чап қўли томонида бир уйнинг орқа девори бир бўйра ёки кесиб туширилган бўлиб, қорайиб кўринар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Замоннинг .. бошида эски дўппи, пешанаси кўзларигача туширилиб танғилган, юзида ғайрат ўти, у шу қиёфада Фарҳодни эсга солади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТУШИРИШМОҚ туширмоқ *фл. бирг. н. Ука, сиздан илтимос, юкларни туширишиб юборсангиз!* С. Абдуқаҳҳор, Қўшнилар. *Пулдорлар ҳар бир нарсани вақтида ғамлаб, арзонга туширишади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТУШИРМОҚ 1 тушмоқ 1—17, 19, 22, 23 *фл. орт. н. Ертўлага туширмоқ. Трамвайдан тушириб қўймоқ. Амалдан тушириб юбормоқ. Поезддан тушириб юбормоқ. Пардани туширмоқ. Чув туширмоқ. Арзонга туширмоқ. Қўлга туширмоқ. Пенициллин иситмани туширади.* ▪ *Муҳтарам қайин отамизга! Сиз билан мени қоронғи зиндонларга тушириб, дор остларигача тортган.. Ҳомид исмли бир тўнғизни ниҳоят икки йиллик саргардонлик сўнгида, ёрдамчилари билан тупроққа қориштиришга муваффақ бўлдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Танаси икки қулочга сиғмайдиган бир туп сада тевараккa тангадай офтоб туширмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бўтабой ака аввал яхши гапирди, кейин шовқин солиб «бригадирликдан туширамиз», деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ахир ўшанда қиз бошидаги чопонини жўрттага тушириб юборгандир-ку!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Элмурод ҳаммани мукофотга тақдим этганда, ўзини тушириб қолдирган эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Ортилган юкни ерга олиб қўймоқ, юкдан бўшатмоқ. *Юк туширмоқ. Қурилиш материалларини вагондан туширмоқ.* ▪ [*Йўлчи*] *бойнинг дўкони олдига ўнларча, юзларча той газламани тушириб, .. ердан шипга қадар тахлар, яна аравани миниб жўнар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Бирор нарса билан урмоқ, солмоқ. *Қамчи билан бошига туширмоқ.* ▪ *У [Роҳила] бор кучини тўплаб туриб, автоматнинг қўндоғи билан асирнинг*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қулоқ чеккасига шарақлатиб туширди. А. Муҳиддин ва Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

4 *кўчма с. т.* Емоқ, ичмоқ; еб-ичиб қўймоқ. *Бир коса шўрвани туширдим.* ▪ *Йигитлар дастурхонлар ёнига ўтирдилар-да, шаробларни нўш қилиб, .. гўштларни тушира кетдилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Зуннунқори .. тўртта нонни чой билан пақкос тушириб, энди ҳолвайтарга иштаҳа сақлаб турган эди, бир киши чақириб келди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

5 Ўқиб ёки оғзаки, ёдаки айтиб тамомламоқ, тугатмоқ. *Достонни ўқиб туширмоқ.* ▪ *Самад бўқоқ индамай четга бурилиб кетди. Шукур сўфи шом намози учун такбир тушира бошлади.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

6 Отлар билан бирикиб қўшма феъл ясайди, мас. *шубҳага туширмоқ, доғ туширмоқ, обрўсини туширмоқ.*

♦ **Қовун туширмоқ** *диал.* ўринсиз харакат, гап ва ш. к. билан ишни расво қилиб қўймоқ, ишни бузиб қўймоқ.

ТУШИРТИРМОҚ тушир**моқ** 1, 2, 5 *фл. орт. н. Байроқни туширтирмоқ. Амалдан туширтирмоқ. Қурилиш материалларини поезддан туширтирмоқ. Десант туширтирмоқ.* ▪ *Умаркул .. онаси Бурамасочнинг арвоҳини шод қилди: авлиё-мозор шайхига қурбон туширтирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТУШИШ тушмоқ *фл. иш оти. Коронғи тушиши билан тарқалишдик. Бедана тўрқовоққа тушиши билан сайрашдан тўхтади. Шаҳарга тушишни унутманг. Келин тушиши билан, хонадонимизга файз кирди.* ▪ *Ошиб тушишнинг сира ўнқови йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Гап шундаки, у мансабдан тушиш соатлари яқинлашаётганини сезиб турибди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Кичкина станцияда батальон поезддан тушишга улгурмасданоқ, бомбардимонга учради.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТУШИШМОҚ тушмоқ 1, 2, 7—9, 12, 14, 16, 22 *фл. бирг н. Аскарлар йўлга тушишди.* ▪ *«Жинчироқ»ни пуфлаб, Йўлчи билан Ўроз гулхан теварагида мук тушишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТУШКИ Тушда бўладиган; туш вақтидаги. *Тушки дам олиш вақти.* ▪ *Тушки овқат вақтида ўзбек ишчилари бир ерга тўпланишиб чой ичар эдик.* М. Ҳусанхўжаев, Большевиклар кўрсатган йўлдан бориб.

ТУШҚУН Тушкунликка, инқирозга юз тутган; заволга, таназзулга учраган; тобора орқага кетиб, ёмонлашиб бораётган. *Тушкун аҳвол. Тушкун буржуа маданияти.* | Умидсизлик руҳи билан суғорилган. *Жабборов, ундаги [Аҳмаджондаги] ўзгаришни одатда бир-бирига меҳрибон кишилар узоқ вақт ажралишаётганда бўладиган тушкун кайфиятнинг таъсири деб билди.* А. Муқимов, Ғалати одамлар.

ТУШҚУНЛИК 1 Тобора орқага кетиш, ёмонлаша бориш ҳолати; таназзул, инқироз, завол. *Иқтисодий тушкунлик. Тушкунликка юз тутмоқ.* | Умидсизлик кайфияти. *Руҳий тушкунлик.* ▪ *Иродали киши ҳаётни ҳамиша тўғри тушунади, тушкунликка тушмайди.* С. Қароматов, Бир томчи қон.

2 Тубанликдаги ҳаёт, кайфият, ҳолат; тубанлик. *Ахлоқий тушкунлик.* ▪ *Саид Азизага тавба-тазарру қилиб ёлвориб хат ёзибди. Азиза ундан юз ўгирибди. Шундан кейин Саид тушкунликка тушиб, ичкиликка берилиб кетибди.* А. Мухтор, Чинор.

ТУШҚУР Ўзидан олдинги сўзга эркалаш, суйиш ёки енгил койиш каби маъноларни беради; тушмагур, қурғур, қурмағур. *Бироқ қизи тушкурнинг ҳусними, ширин сўзларими, ҳар қалай Ғиёсиддиннинг тил-жағини боғлаб, қулоғини кар, кўзини кўр қилиб қўйган эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Шунинг учун [ҳожи] ўз тарафидан Ўзбек ойим тушкурни яхшилаб эпга олмоқ, юз қизартирадиган ишларга қарши чораларни кўрмак фикрига тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Вой, отаси тушкур-эй,— деди кула-кула Муса,— мен сизни сўфи, бундай ишларга эътибор қилмайди, деб юрсам, сизда гап кўп экан. Вой, отаси тушкур-эй!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТУШЛИК Туш вақтида ейиладиган овқат. *Тушликка шўрва пиширмоқ.* || *Тушлик чой.* ▪ *Боғда ишлаётган колхозчилар аллақачон тушликка чиқиб, уларнинг камтарин овқатларига Ойқизни ҳам таклиф этдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Бўлган иш шуки, ўша куни тушлик маҳалида Холмурод аканинг эвеносида учта кетмон йўқолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТУШМАГУР *айн.* **тушкур.** *Қиз тушмагур ўйинга уста экан.* ▪ *Йигитали энди жавонга яқинлашган эди, Саври хола кирди. Мана ўғлим, ўзингиз ажратинг, бу қурғур иккисиям жигар ранг дафтар, Дилнавоз тушмагур қайси бирини сўрапти экан.* С. Қароматов, Бир томчи қон. [*Роқия:*] *Муҳаббатингиз балодек кийим танлайди. Турғунжон акам зиёфатимга етиб келолмасалар нима қиламан, деб ичи пишганича бор экан-да, қизим тушмагурнинг.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ТУШМОҚ 1 Юқоридан, баланддан ёки бирор нарса устидан пастга томон ҳаракат қилмоқ; шундай ҳаракат қилиб бирор паст ерга етмоқ, эришмоқ, инмоқ. *Ертўлага тушмоқ. Тоғдан тушмоқ.* ▪ *Мудофиъулар .. юқори қўриқдан бир поғона қуйига тушиб, саф-басаф тортдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | (*ч. к. билан*) Бирор транспорт воситаси ёки от-уловдан ерга, пастга қўнмоқ. *Троллейбусдан тушмоқ. Отдан тушса ҳам, эгардан тушмайди.* Мақол. ▪ *Вагондан энг кейин тушган ва милтиғини тиғидан ушлаб, кетмондай елкасига қўйиб .. келаётган Аҳмаджон: — Строй бўлмасдан, шундай кетаверсак бўлмасмикан? — деди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 (*ж. к. билан*) Бирор транспорт воситасига ўтирмоқ, чиқмоқ. *Трамвайга тушмоқ. Самолётга тушмоқ. Кемага тушганнинг жони бир.* Мақол. ▪ *У тушган поезд гарбга эмас, шарққа қараб кетди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Пасайиб бирор даражага етмоқ (турли ҳодисалар, процесслар ҳақида). *Молларнинг нархи анча тушди. Беморнинг ҳарорати тушди. Унинг руҳи тушиб кетди.* ▪ *Кунниинг иссиғи тушиб, кечқурунги шабада бошлангач, Султонов ғўзаларни кўриш истагини билдирди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 Маҳкамланган, таянган, тутиб турилган еридан бўшаб ўз оғирлиги билан пастга кетмоқ. *Пиёла ерга тушиб синди. Осиғлиқ лампа узилиб ерга тушди. Бир кесак отсам, бешта ёнғоқ тушди.* ▪ [*Отабек*] *ханжарини иккинчи уришда Содиқ бўшашди ва қўлидан ханжари тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Нимадир гурсиллаб ерга тушди, нимадир синди. Уйнинг эшиги шарақлаб очилди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. **Томдан тараша тушгандай** қ. **тараша.** | Осилиб, солиниб ёки босилиб бирор ерга етмоқ. *Сочи тақимига тушган қиз. Йигит қошига тушган телпагини кўтарди.* ▪ [*Кумуш*] *қош устига тўзғиб тушган сочларини тузатиб хатни ўқиди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ёқимли садонинг сеҳрига берилиб, [Йўлчининг] кўзлари секин юмилди, боши яна қуйироқ тушди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 Бўшаб, узилиб тўкилмоқ. *Сочим тушиб кетяпти. Тиши тушган бола.* ▪ *Пахта нима эканини бола ҳам билади: кўчада тўртта ёнғоғу бир сиқим пахта тушиб ётган бўлса аввал пахтага қўл узатади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *У [Кумуш] ерга тушган ҳар бир япроқда ўзининг таржимаи ҳолини ўқир .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 Ҳаволаб, учиб бориб ўз оғирлиги билан бирор ерга етмоқ; қўнмоқ (ирғитилган, отилган нарсалар ҳақида). *Отилган тош юз метрча нарига бориб тушди.* ▪ *Муттасил портлашлар зарбидан Аҳмаджоннинг қулоғи батамом битган, бирор жойга снаряд ёки бомба тушганини тупроқ кўтарилиб тушгандангина билар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Зарб билан урилмоқ. *Бектемировнинг .. белига бир-икки тепки тушди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Саман йўрға .. келиб тушган аччиқ қамчи зарби билан бир онда кўздан ғойиб бўлиб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Умуман бир ерга бориб қўнмоқ, кирмоқ. *Шар секинлаб сувга тушди. Аяғи кўзга 'чўп тушар.* Мақол. | Ёғмоқ, ёғилмоқ (шудринг, қиров, дўл ва ш. к. табиат ҳодисалари ҳақида). *Эрталаб тушган қиров.* ▪ *Қор тушганда, яна шаҳарга кўчиб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кетардик. Ойбек, Қутлуғ қон. | *кўчма* Бошланмоқ, чўкмоқ, кирмоқ. *Тушар аста оқшом салқини, Тун чўкади, кундузни босиб.* Ғайратий. *Икковимиз қоронғи тушгунча катта боғни айланиб юрдик.* О. Ёқубов, Тилла узук.

7 *кўчма* Бирор иш, мансаб, лавозим ва ш. к.дан бўшамоқ ёки четлатилмоқ. *Амалдан тушмоқ.* ▪ *Ғани ака Элмуродга деди: — Мана, мудирликдан тушди-ю, хийла одамшаванда бўлиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Оқ пошшо тахтдан тушгани билан, оқ амин аминликдан тушмабди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. | Чегарадан, ҳаддан ортиқча бирор ҳолатдан қайтмоқ, ўзини қўлга олмоқ. *Бу шаштингиздан қайтинг, пастроқ тушинг. Жаҳлдан тушмоқ. Ҳали ёшсан пишарсан, дабдабангдан тушарсан.* Матал. ▪ *Эрталаб Нафиса ҳовридан тушиб, пешанасини чангаллади.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

8 Бирор ёққа, томонга, жойга бормоқ; кирмоқ. *Шаҳарга тушмоқ. Театрга тушмоқ.* ▪ *Ўзимга бўнакка текқан буғдойдан икки-уч мартаба ярим путдан-ярим путдан кўтариб .. бозорга тушиб сотдим.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. [*Музаффар:*] *Ахир, биз хижолатдан районга тушолмайдиган бўлиб қолдик.* Уйғун, Навбаҳор. | Бирор нарса ичига кирмоқ, ботмоқ, кўмилмоқ, чўммоқ. *Сувга тушмоқ. Кумга тушмоқ. Ваннага тушмоқ.* | Ғов, тўсиқ ва ш. к.дан ошиб бирор ерга кирмоқ. *Хонадонга ўғри тушди.* ▪ *«Э, сенинг ўғлинг эрталаб боғимга тушди»,— деди халфа [отамга].* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Содиқ:*] *Яхши маслаҳат, Қутидорникига қанақа қилиб тушамиз?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Умуман чеккароқ, ичкарироқ ёки юқорироқ жойдан ўртароқ, ташқарироқ, пастроқ жойга йўл олмоқ, чиқмоқ. *Қани талабгорлар бўлса, ўртага тушсин.* ▪ *Йўлчи қизғин ғазабдан сачраб ҳовлига тушди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

9 Сафарда бирор жойга бориб тўхтамоқ, қўнмоқ. *Биз «Тошкент» меҳмонхонасига тушдик. Карвонсаройга тушмоқ.* ▪ *Аҳмаджон шериклари билан урушдан ҳийла узоқда дам олиб ётган бир қисмга келиб тушганди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Қўнмоқ (қуш, самолёт ва ш. к. ҳақида). *Самолёт аэродромга тушди.* ▪ *Кушлар, бизнинг гулбоққа Тезроқ тушингиз, Чуғурлашиб, ҳар ёққа Қувнаб учингиз!* И. Муслим.

10 Маълум йўналишда тарқалиб, бориб бирор нуқтага, юзага, сатҳга тўғри, дуч келмоқ, уринмоқ ёки ёйилмоқ. *Кўзимга офтоб тушяпти. Хонага дераза лардан қуёш нури тушиб турибди. Деворга узоқдан фаралар нинг ёруғи тушди. Ҳовлига соя тушди.* | Йўналмоқ (кўз, қараш ҳақида). | Асар, из қолдирмоқ. *Қорга итнинг изи тушиб қолибди. Плёнкага сурати тушиб қолибди.*

11 Пайдо бўлмоқ, кўринмоқ. *Кампирнинг юзига ажин тушибди. Қизнинг юзига доғ тушибди.* | Бирор ерда пайдо бўлиб урчимоқ, босмоқ. *Ғўзаларга вилт тушибди. Полизга шира тушибди.* ▪ — *Ҳа, айтгандай,— деди Карим ота пиқирлаб кулиб,— домла сочларини бўятибдилар! .. Азбаройи худо, куя тушган пўстакка ўхшайди!* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

12 Илинмоқ, тутилмоқ; ушланмоқ. *Қармоққа тушган лаққа балиқ. Тузоққа тушган бедана. Тўдадан ажралган тўрға тушар.* Мақол. ▪ *Комилжоннинг Халиловдай киши билан гап ўйнаши — унинг паймони тўлгани, ўзи қопқонга тушгани эмасми?* И. Раҳим, Ихлос. **Қўлга тушмоқ** қ. **қўл.** | Қандайдир сабаб ёки зарурат, мақсад билан бирор ерга келмоқ ёки келтирилмоқ. *У милицияга тушибди. Қамоққа тушмоқ.* ▪ *Касалхонага яқинда тушган Мирраҳимов, .. деразадан кўчага қараб турган эди.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

13 Бирор кимсага, хонадонга узатилмоқ, қайлиқ қилиб берилмоқ. *Қизингиз қайси қишлоққа тушган? Бу хонадонга кеча келин тушган эди.* ▪ *Мен — ўн олтига роса тўлмаган қиз, бирдан ёт ва катта оилага тушиб қолдим.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳой, Тўрахон, Тешабойга тушганингизга ҳам уч йил бўп қолди шекилли, а, айланай?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

14 *кўчма с. т.* Бирор иш, хатти-ҳаракат, воқеа-ҳодиса туфайли чиқимдор бўлмоқ, нимадир йўқотмоқ, ютқазмоқ. *Мен бир ошга тушдим. Бу ишда у ўтдай тушди.* ▪ *Илмий ходимлар кўп пул олади, ҳали битта мороженое эмас, лимонадга ҳам тушасиз.* Мирмуҳсин, Умид.

15 Тақсимотда маълум миқдордан тўғри келмоқ ёки тегмоқ. *Ош киши бошига беш сўмдан тушди. Ҳар бир хонадонга икки сўмдан солиқ тушди.* ▪ *Колхозга янги келган йилим меҳнат куни йигирма олти тийиндан тушган эди, бу йил камида ўн икки сўмдан тушса керак дейиша ётибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Битта одамнинг оғирлиги шунча одамга бир миқолдан ҳам тушмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Уйимга нимага кирасан, уйим энанг маҳрига тушганми?* Ойбек, Қутлуғ қон. | Кимса чекига, ҳиссасига тўғри келмоқ, юкланмоқ. *Бу иш сизнинг зиммангизга тушди.* ▪ *Қуруқ ваъдаларнинг юки — шилқ этиб устимга тушади-ю, ёмон отлиқ бўлаверамаи.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. [*Маҳаммад Расул:*] *Шартнома мазмунига қараганда, сизнинг гарданингизга тушадиган бир кўп чиқимларни мен ўз зиммамга олдим.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Умуман тўғри келмоқ. *Бу сўзда урғу охирги бўғинга тушади.*

16 *кўчма* Дуч келмоқ, учрамоқ (ғам-ташвиш, шубҳа ва умуман бошқа кечинмалар ҳақида). *Оғир аҳволга тушмоқ. Қайғуга тушиб қолмоқ. Бошига мусибат тушибди. Унга қишнинг ташвиши тушибди. Бошга тушганни кўз кўрар.* Мақол. ▪ *Холмурод уни кутди. Ҳа деганда кела бермагач, кўнглига васвваха тушди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Нисо буви талвасага тушиб, ўзини қаёққа уришини билмас эди.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.— *Нима бўпти? Нимага учрапти? — Ит кунига тушиб ўлипти, ҳа!* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

17 Маълум маблағ, пул, меҳнат ва ш. к. эвазига келмоқ, олинмоқ. *Костюм юз сўмга тушди. Бу нарса менга сув текин тушди.* ▪ *Одамнинг кучи ашак кучидан паст баҳога тушади, уларга!* Ойбек, Қутлуғ қон.

18 Келмоқ; берилган, олинган бўлмоқ (ариза, шикоят, таклиф ва ш. к. ҳақида). *Устингиздан шикоят тушди. Колхозга кириш тўғрисида тўққизта ариза тушди. Рационализаторлардан тушган таклифлар.*

19 Даромад, ўлжа ва ш. к. тарзида келмоқ, қўлга кирмоқ, тўпланмоқ, жамғарилмоқ. *Савдодан минг сўм тушди. Тушган пул — тегирмоннинг новиг!* Мақол. ▪ [*Мирзакаримбой:*] *Ўн сўлкавой ёнига тушади-ку, мақтамайдими?* Ойбек, Қутлуғ қон.

20 Мос келмоқ, монанд, тўғри келмоқ, мувофиқ келмоқ. *Калит шкафга тушмади. Иккаласи бир-бирига хил тушди.* ▪ *Унинг сурати ҳам асосий мақсадга, Алишернинг табиатига хўб мувофиқ тушади.* Ойбек, Навоий. [*Тўйбека:*] *Юлдузингиз нақ бир-бирингизга тўғри тушган экан, иккингизнинг ҳам бир-бирингиздан камлигингиз йўқ!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

21 Қурилмоқ, бунёд бўлмоқ, барпо қилинмоқ. *Райком биноси шу ерга тушади. Бу ердан йўл тушади. Ана у ерга клуб тушади.* ▪ *Сидиқжоннинг диққати ўнг томондаги тўқайнинг очиқ ерига териб қўйилган сон-саноқсиз ғиштга жалб бўлди.— Хумдонми? — деди.— Мактаб,— деди хотин, — шу ерга мактаб тушади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

22 Бирор иш ёки хатти-ҳаракатга киришмоқ, бошламоқ. *Гапга тушмоқ. Пул санашга тушмоқ. Колхозчилар чопиққа тушди.* ▪ *Ишчилар кўнгилларида орзу-умид, ҳаяжонли ҳислар тошган ҳолда ўзаро сўзлаша-сўзлаша ишга тушиб кетдилар.* Ойбек, Улуғ йўл. **Ишга тушмоқ** 1) ишга киришмоқ; 2) ишлай бошламоқ. *Янги завод ишга тушди.*

23 Отлар билан қўшма феъл ясайди, мас. *ўйинга тушмоқ, кураш тушмоқ, суратга тушмоқ, эсга тушмоқ, маъқул тушмоқ, изга тушмоқ, йўлга тушмоқ, йўлига тушмоқ, мук(ка) тушмоқ, назардан тушмоқ, орага (ўртага) тушмоқ, оғизга тушмоқ, оғирлиги тушмайди, пайига тушмоқ, хатга тушмоқ, шогирд тушмоқ.*

24 *-(и)б, -а* аффиксли равишдошлар билан келиб, иш-ҳаракатнинг тугалланганлигини билдиради, мас. *кулаб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

тушмоқ, қуйиб тушмоқ, кўчиб тушмоқ, йиқилиб тушмоқ. ▪ *Унинг калтагина мўйлови, қоп-қора қоши ўзига ярашиб тушган.* Ҳ. Шамс, Душман. *Менинг назаримда унга .. қорачадан келган йигит ёқиб тушганга ўхшарди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. [*Кумушнинг*] *камон қошлари, .. бир оз бота тушган шаҳло кўзлари тағин ҳам тим қоралик, тағин ҳам нурлилик касб этган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Нимага йиғламай, кошки кўзим оқиб тушса, ҳеч нимани кўрмасам.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ошиб тушмоқ** 1) баланд нарса, тўсиқ ва ш. к.дан ошиб ўтмоқ. *Девордан ошиб тушмоқ.* ▪ [*Отабек*] *хароба иморатларнинг ўрта бир еридаги рахнадан ошиб тушиш қулайроқ бўлгани учун, шунинг остига шумшайиб ўтирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) *кўчма* ортиқча, устига-устак бўлмоқ. *Сенинг гапинг ошиб тушди!* ▪ *Бу кун тағин йиғиси ошиб тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 3) *кўчма* ўзмоқ, ўтмоқ. *Петька ҳузур қилиб кулди.— Турсунбетовдан ҳам ошиб тушдинг-ку!* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

25 **-(и)б** аффиксли равишдошлар билан келиб, иш-ҳаракатнинг бирдан, қўққисдан, кескин содир бўлганлигини билдиради, мас. *чўчиб тушмоқ, сакраб тушмоқ.* ▪ *Қамолхонов бир иргиб тушди, гангиди: — Йўғе, ростданми?* А. Қаҳҳор, Икки ёрти — бир бутун.

26 Равишдош формасида ўзидан кейинги кўмакчи феъл билан бирга қўшма феъл ясайди, мас. *тушиб турмоқ, тушиб бўлмоқ.* ▪ *Ойшахоннинг феъли ўзига маълум-да: мисқол тарозининг шайинидек гоҳ кўтарилиб, гоҳ тушиб турадиган аёл.* А. Муҳиддин, Айбсиз айбдор. *Тол шохидаги болалардан бири шошилиб туша бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Тушиб кетмоқ** 1) думалаб кетмоқ, йиқилмоқ. *Нари тур, қудуққа тушиб кетасан. Коса қўлимдан тушиб кетди;* 2) бирор транспорт воситаси билан кетмоқ. *Мен трамвайга тушиб кетаман. Болалар аравага тушиб кетишди.* **Тушиб қолмоқ** 1) кетаётганда тўкилмоқ, тўкилиб қолмоқ. *Машинадан бир қанор пахта тушиб қолди. Чўнтагимдан дастрўмолчам тушиб қолибди;* 2) қолдириб кетмоқ, қолдирилмоқ. *Бу сўзда бир ҳарф тушиб қолибди;* 3) йўлда қолмоқ. *Остановкада мен тушиб қоламан;* 4) юриб кетаётган транспорт воситасидан сакрамоқ; сакраб қолиб кетмоқ. *Автобус юра бошлаганда, у тушиб қолди.*

◆ **Гапи оғзидан тушиб кетадиган** *қ.* **оғиз. Ичи тушган** ўта пишиб ёки уриниб, эти эзилиб, сув бўлиб кетган (қовун, тарвуз, ҳандалак ҳақида). *Ичи тушган қовун.* ▪ *Ҳожихоннинг .. йигирма тўққизида афти буришди, ичи тушган ҳандалакдек сўлишди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Нафаси (ёки дами) ичига тушди** *қ.* **нафас** 1. **Осмон узилиб ерга тушадими ...** «қилсанг, нима бўларди», деган маънони ифодалайдиган ибора. **Осмондан (оёғини узатиб) тушганми** *қ.* **осмон. Оғизга тушмоқ** гап бўлмоқ, эл оғзида достон бўлмоқ. **Пайтавасига қурт тушди** *қ.* **пайтава. Тарвузи қўлтиғидан тушди** *қ.* **тарвуз. Унинг олдига тушадиган(и) йўқ** ундан ўтадигани, унга етадигани, тенг келадигани йўқ.

ТУШОВ Узоққа кетиб қолмаслик учун от-улов ва молларнинг олдинги икки оёғини маташтириб боғлайдиган арқон ёки мослама. *Тушов солмоқ.* ▪ *Абдимажид .. бир қўзини тушовдан бўшатади.* С. Анорбоев, Хотима. *Худоёров отнинг тушовини ечиб минди-ю, орқасига қарамай, жўнаб қолди.* О. Кўчқорбеков, Чўпон. **Эшагига (ёки уловига) яраша тушови** бир-бирига яраша, мос, муносиб, монанд каби маъноларни ифодалайдиган ибора. **Эшагидан тушови қиммат** ўзидан абзали, керак-яроғи қиммат ёки ҳаражатни қопламайди деган маънода ишлатиладиган ибора. *Бутун иш кетмонда бажариларди. Натижада, эшагидан тушови қимматга тушарди.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда. **Оёққа тушов бўлмоқ** оёқ-қўлини боғлаб қўймоқ, дардисар, дахмаза бўлмоқ. *Тўзон қанча лашкар тортиб, от ўйнатиб келмасин, тўфон унинг оёғига тушов бўлиб ёпишади.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон.

ТУШОВЛАМОҚ Тушов билан оёқларини боғламоқ, оёғига тушов солмоқ. *Қўрадан ташқаридаги майдонда икки туя ёнма-ён чўктирилиб, тизалари чилвир билан боғланган ва икки эшак тушовлаб қўйиб юборилган эди.* Айний, Қуллар. *Отларни тушовлаб, ўтга қўйиб келаётган Шербек узоқдан «Ҳорма, Сувонжон!» деб қичқирди.* С. Анорбоев, Оқсой. | *кўчма* Оёқ-қўлини боғлаб қўймоқ, юргизмай қўймоқ, ҳеч бир ишга имкон бермай қўймоқ. *Орамизда ҳеч нарса йўқлигини, бошқалар билмаса ҳам, сиз биласиз. Энди ўша ёлғон гап-сўзлар билан мени тушовлаб олмоқчимисиз?* П. Қодиров, Қалбдаги қуёш. | *кўчма* Жиловламоқ, тўсмоқ. *Дарёни қудратли тўғонлар билан тушовлаб, ундан канал-канал сув чиқариб, қовжироқ саҳрони гуллаган водийга айлантириш мумкин эканлигини Одилжон тасаввур қилмагандир.* Й. Шамшаров, Ғурумсаройликлар.

ТУШОВЛАНМОҚ *тушовламоқ фл. мажҳ. н.* Оёқлари тушовланиб ўтга қўйилган чимхўр отдай, онда-сонда пахтага қўл урарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТУШОВЛИ *с. т.* Тушов солинган, тушовланган. *У* [*Саман*] *яна устма-уст кишнади. Тушовли бўлса ҳам анча жойгача сакраб-сакраб борди.* Н. Фозилов, Тушовли той.

ТУШУВ 1 тушмоқ *фл. иш оти. Тўлаган аканинг аризасини, оти билан сигирини қайтариб бериш — эртага яна бир неча ариза тушувига йўл очиш.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТУШУМ Савдодан ёки умуман ҳар қандай ишдан тушган пул, даромад. *Магазиннинг бир кунлик тушуми.* ▪ *Имоматчиликнинг тушуми ўзингизга маълум бу замонда.* Ҳ. Нуъмон, А. Шорахмедов, Ота.

◆ **Тушум келишиги** *грам.* «кимни?» ёки «нимани?» сўроқларига жавоб бўладиган **келишик.**

ТУШУНАРЛИ Тушуниш мумкин бўлган, тушунса бўладиган; аниқ, равшан, англашиларли. *Тушунарли вазифа. Тушунарли гап.* ‖ *Тушунарли қилиб гапирмоқ.*

ТУШУНГАН 1 тушунмоқ *фл. сифд.* *Тушунган бўлсангиз, айтиб беринг.*

2 Воқеликни, **ижтимоий** ҳаётни, ўз бурчи ва ш. к.ни яхши **биладиган**, онги баланд, онгли, билимли. *Тушунган одам* [*колхозга*] *киради, тушунмаганлар кирмайди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор. *Мунча жеркасиз, улуғ. Албатта сизларнинг .. илмингиз бор, тушунган кишиларсиз.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ТУШУНИЛМОҚ тушунмоқ *фл. мажҳ. н.* *Тўғри тушунилган фикр.*

ТУШУНИШ 1 тушунмоқ *фл. иш оти.* *Гапни тўғри тушуниш. Дарсни тушуниш. Вазиятни тушуниш.* ▪ *Камбағаллик одамни не куйга солмайди! Матқовулнинг аянч аҳволига тушуниш учун — Матқовул бўлиш .. керак.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Тушунча, тасаввур. *Сенинг тушунишингча бахт нима?*

ТУШУНИШМОҚ тушунмоқ *фл. бирг. н.* *Ўқувчилар дарсни яхши тушунишмади.*

ТУШУНМОВЧИЛИК Тушуниб етмаганлик ёки тўғри тушунмаганлик туфайли келиб чиқадиган хатолик; англашилмовчилик. *Бу ерда андак тушунмовчилик борга ўхшайди. Бу — тушунмовчилик оқибати.* ▪ *Жангчилар жим қулоқ солишди. Чернецовнинг хаёлида ҳам аллақандай тушунмовчилик, аллақандай ноаниқ мулоҳаза айланиб юради.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТУШУНМОҚ 1 Бирор гап, иш-ҳаракат, воқеа, ҳодиса ва ш. к.нинг туб моҳиятини, сабабини, маъносини англамоқ, англаб етмоқ, уқмоқ, билмоқ, фаҳмламоқ.— *Гапимга тушундингизми? — Тушундим. Имо-ишорасига тушунмадим. Нима учун ранжиганини ҳеч ким тушунмади.*

2 Ҳақиқий ҳолни англамоқ, унга баҳо бермоқ. *Ўз мавқеини яхши тушунмоқ. Вазиятни тушуниб иш кўрмоқ.*

3 Кишининг табиатини, юрагини билмоқ, англамоқ. *Бу одамга тушуна олмай қолдим.* ▪ *Бу ўзи сизларга тушуниб бўладими? Раис бекор бўлиб, колхоз тарқади-ку.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Гапга тушунадиган одам** 1) **кишининг** кўнглидагини топадиган одам; 2) **гапга** кўнадиган, келишса, тил топса бўладиган одам.

4 Нарсаларнинг сифат даражаси ёки белгисини яхши фарқлай олмоқ,

www.ziyouz.com kutubxonasi

ажрата билмоқ, фарқига бормоқ; тилини билмоқ. *Дарҳақиқат, пахтани тушуна оладиган, ерни биладиган тажрибали раиссан.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Эртасига от оғриб қолса бўладими! Капалагим учиб кетди. Яхшики, мендан бўлак ҳеч ким пайқамади. Хўжайиним отни тариқча тушунмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Мазасига тушунмоқ** бирор нарсага одатланиб қолмоқ, мазахўрак бўлмоқ. *Сен юборган пулнинг мазасига тушундими, бўлди, ҳафтада, ойда пул сўрайверади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТУШУНТИРИЛМОҚ тушунтирмоқ *фл. мажҳ. н. Вазифа яхшилаб тушунтирилди. Масала яққол тушунтирилди. Янги қонун халқ оммасига кенг тушунтирилди.*

ТУШУНТИРИШ 1 тушунтирмоқ *фл. иш оти.— Менимча,— деди Мўттихон ўйчанлик билан,— аввал қизга тушунтириш керак.* С. Зуннунова, Гулхан. *Темир акамнинг бизларга тайин қилган иши шуки: «Қишлоқ меҳнаткашлари ўртасида тушунтириш ишларини кучайтириб, уларнинг ўзидан кучлар йиғиб, босмачиларга қарши отлантиринглар!»* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

2 Бирор гап, ҳужжат ва ш. к.нинг маъносини очиш, ойдинлаштириш учун берилган оғзаки ёки ёзма изоҳ, шарҳ. *Қонунлар, шунингдек ЎзССР Олий Совети Президиумининг фармонлари ва тушунтиришлари, ўзбек ва рус тилларида.. эълон қилинади.* «ЎзССР Конституцияси».

ТУШУНТИРИШМОҚ тушунтирмоқ *фл. бирг. н. Ўқувчиларга конкурс шартларини яхшилаб тушунтиришди.*

ТУШУНТИРМА Тушунтириш хати, тушунтириш; уқдириш. *Эртасига Комилжон, Анорхон ва Эрназар акаларни областга чақириб, дастлаб нима учун область советининг президиумига келиб ҳисоб бермаганини, нима учун агротехника қоидаларини бузиб ўзбошимчалик қилганлиги ҳақида тушунтирма ёзиб беришни сўрадилар.* И. Раҳим, Ихлос.

ТУШУНТИРМОҚ тушунмоқ 1, 2 *фл. орт. н. Қарорни оммага тушунтирмоқ. Янги темани тушунтирмоқ. Қонун моддасини тушунтириб бермоқ.* ▪ *Кудрат ана шу ерли халқ орасида революцион варақалар мазмунини ўз тилида тушунтириб юрди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТУШУНЧА 1 Предмет ва ҳодисаларнинг мантиқан ажратилган муҳим белгиларини умумлаштириб, бирлаштириб акс эттирувчи умумий тасаввур. *Сўз туркумлари ҳақида тушунча. Материя ҳақида тушунча. Қўшимча қиймат тушунчаси.* [Умуман нарсалар, ҳодисалар ҳақидаги тасаввур, тушуниш. *Қишлоққа янги замоннинг янги одамлари келар ва.. янги ном, янги тушунча олиб келадилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кейинги кунлар унинг* [*Абдулаҳаднинг*] *ҳаёт ҳақидаги барча тушунчаларини остин-устин қилиб, ўзгартириб юборди.* А. Мухтор, Чинор. *Халқ тушунчасича ҳажга бориб «табаррук» бўлиб келган кишининг қўлидан бу хил пасткашликлар келмас, агар келса, у асл ҳожи эмас, ёлғон ҳожи деб қаралар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Онглилик даражаси, онг. *Сиёсий тушунча.* ▪ *Бизнинг мақсадимиз кишиларга онг, тушунча бермоқ, токи ҳар бир киши яхшилик ва ёмонликни, оқу қорани ўзи ажрата оладиган бўлсин!* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Инсоннинг билим ва тасаввурлари даражаси; савия. *Тушунчаси паст одам.*

ТУШУНЧАЛИ 1 Бирор тушунчага эга бўлган, биладиган, савияси кенг. *Тушунчали одам.*

2 Онги баланд; онгли. *Тушунчали курашчи.*

ТУШУНЧАСИЗ 1 Бирор тушунчага эга бўлмаган, ҳеч нарса билмайдиган, савияси паст. *Тушунчасиз одам.*

2 Онги йўқ ёки паст; онгсиз.

ТУШЬ [*р<нем*] Қора ёки бошқа рангда махсус равишда тайёрланган, узоқ вақт рангини йўқотмайдиган суюқ бўёқ (чизмачилик, расм солиш ва муҳим хат-ҳужжатларни ёзиш учун ишлатилади). *Қора тушь. Қизил тушь.*

ТУЮҚ Сўз ўйинига, кўпинча қофиядош омонимларга асосланган тўрт сатрли шеър. *Навоий туюқлари.*

ТУЮҚСИЗДАН *диал.* Тўсатдан, қўққисдан, бирдан. *Мунисхон тўппонча билан муомала қилишни билмас экан да, оғзини ўзига қаратиб туриб, туюқсиздан тепкисини босиб юборибди.* А. Қаххор, Сароб.

ТУЯ Бир ёки икки ўркачли, йирик сутэмизувчи иш ҳайвони. *Икки (айри) ўркачли туя. Нор туя. Туя юнги. Туя чўкса жой топилади.* Мақол. || *Туя карвон.*

◆ **Туя гўшти еган** узоқ чўзилган, судралган. *Туя гўшти еган иш. Туя гўшти еган қурилиш.* **Туя кўрдингми, йўқ қ. кўрмоқ. Туя сўйиб чарласанг ҳам келмайди** *айн.* **чарлаб чақирсанг ҳам келмайди** *қ.* **чарламоқ.** *Кудаларингни нима билан кутишни бўлса ўзинг биласан: туя сўйиб чарлаганингда ҳам келмайдиган кишилар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **[Нонини] туя қилмоқ** 1) одатда болаларни алдаб, еяётган нонини турли жойларидан еб (тишлаб) туяга ўхшатиб бермоқ. *Нонингни туя қилиб берайми?*; 2) *кўчма* биров ҳисобига яшамоқ, текинхўрлик билан ҳаёт кечирмоқ. [*Ҳайдар*] *овқат еяётганда, назарида акаси унга ғалати қараш қилиб: «Менинг пешана терим билан топганимни туя қиляпсан-а, бели оғримаганнинг нон ейишини қара» деяётгандек туйилади.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. **Туянинг думи ерга текканда** (*ёки етганда*) рўёбга чиқмайдиган ваъда, иш ҳақида. *Ҳасан сўфи: —.. Сув чиқади-ю, лекигин бойга яраша чиқади. Бу сувдан бизга туянинг думи ерга етганида тегади,— деди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Бақироқ туянинг бори яхши [бақириб юргани ундан яхши]** оилада, коллективда куткилаб турувчи бошлиқнинг бори яхши, деган маънодаги мақол. *Бақироқ туянинг бори яхши дейдилар. Ота-она ҳаётлигида болалар бир-бирлари билан аҳил бўладилар.* И. Аҳмедов, Огир операция.

ТУЯДАЙ, *эдек* 1 Туя сингари, туяга ўхшаш. *Ўзинг-чи? Гулзорга бўйин чўзган туядай, ҳар аёлга суқланасан!* Ойбек, Қуёш қораймас. *Кўндаланг культивация ҳозир сув билан ҳаводай зарур. Шу бўлмаса қалин кўчатларни гармсел уради, туллаган туядек яйдоқ бўлиб қолади.* И. Раҳим, Ихлос.

2 *кўчма* Катта, улкан. *Менинг гуноҳим игнанинг учидай бўлса, сизларнинг айбингиз туядай.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Гапни кўп чўзма, қаердалигингни биласанми? Никадай гап бу ерда туядай бўлади-я!* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

ТУЯҚАШ Ўз туясида киракашлик қилувчи ёки кимсанинг туясини ҳайдовчи киши. *Туякашлар катта қопларидаги ғаллаларни елкаларига чапдастлик билан олиб, бизнинг омборга бўшатавердилар.* Ойбек, Болалик. || [*Миркарим*] *уч ой юргач, яна туз ташувчи туякаш карвонлар билан киши билмас бўлиб Тошкентга келиб олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТУЯМОҚ *кам қўлл.* Юкламоқ, ортмоқ.

ТУЯПАЙПОҚ Чўл ва адирларда ўсадиган паст бўйли сершох бута.

ТУЯСАНДИҚ Катта сандиқ. *Калитини Ҳожи бобо белбоғидаги ҳужранинг калити, дарвозанинг калити, уйнинг калити, туясандиқнинг калити.. ва бошқа калитларга қўшиб қўйди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ТУЯТИШ Дони йирик, йирик донли (анор, буғдой ҳақида). ▪ *Патнисдаги новвот ранг ҳусайни, оқ, қизил олмалар,.. чўл шамолида тарс-тарс ёрилган туятиш анорлар чироқ шуъласида анвойи товланарди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ТУЯЧИ 1 *айн.* **туякаш.**— *Кеч билан бозорни олиб, сомон сотиб қайтган туячининг туясига иккита-иккита мингашиб, Эшонбозорга қараб йўл солдик,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 Туячилик билан шуғулланувчи киши, туячилик мутахассиси.

ТУЯЧИЛИК 1 туячи *с. касб оти.*

2 Қишлоқ хўжалигининг туя боқиш ва ундан чорва махсулотларни етиштириш иши билан шуғулланувчи соҳаси. *Туячилик фермаси.*

ТУЯШМОҚ туямоқ *фл. бирг. н.*

ТУЯҚУШ Уча олмайдиган, аммо жуда тез югурадиган иссиқ мамлакатларда яшовчи йирик қуш.

ТУҚ *тақл. с.* Каттиқ нарсаларнинг урилишидан ҳосил бўладиган бўғиқ товуш ҳақида.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ТУҚҚАН 1 **туғмоқ** *фл. сфтдш.* Беш бола туққан хотин. ▪ *Онангиз сизни чима учун туққан?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Туғишган қариндош, тувғон. *Ёт егунча, туққан ўлгунча.* Мақол. *Туққан-туққан топишар, ётга бало ёпишар.* Мақол. ▪ — *Зулм? — бой елкасини қисди ва қутуриб бақирди,— сан нонкўрсан, мен сани туққаним, жигарим дедим. Овқат бердим, кийим бердим, бу — зулм эмиш.* Ойбек, Қутлуғ қон. ‖ *Қаноатимни қайириб, Туққан элдан айириб, Ташладилар зиндонга, Бошладилар ҳижронга.* Ё. Мирза.

ТУҒ 1 Мусулмонларнинг ёғоч дастага ўрнатилган қўтос думи ва ярим ой ёки керилган беш панжа тасвиридан иборат байроқсимон белгиси. *У кўчанинг нари ёғидаги бир авлиёнинг соғонаси устига ўрнатилган туғни кўрди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 *эск.* Байроқ, алам. *Қизил қонга бўялмаган Қизил туғ тута олурму?* Ҳамза. *Ос! — Ғалаба туғини... Доғда қолсин, Сўнг мақтайди сенинг юрак чўғингни.* Миртемир.

ТУҒАЛОҚ Кўп бола туғадиган, болалайдиган. *Туғалоқ мол.*

ТУҒАСИ *кам қўлл. айн.* **туғма** 1. *Туғаси соқов.*

ТУҒДИРИЛМОҚ **туғдирмоқ** *фл. мажҳ. н. Яйловда туғдирилган қўзилар. Бизда инсоннинг ҳар томонлама билим олиши учун ҳамма шароитлар туғдирилган.*

ТУҒДИРМОҚ 1 **туғмоқ** 1—4 *фл. орт. н. Бир томонда хотин-қизлар.. қўй соғмоқда,.. иккинчи томонда эркаклар—қуллар, қарол ва чўпонлар қўй туғдирмоқда.* Айний, Қуллар.

2 *кўчма* Юзага келтирмоқ, пайдо этмоқ, яратмоқ. *Ишонч туғдирмоқ. Хавф туғдирмоқ. Иш учун шароит туғдириб бермоқ.* ▪ *Бу шоду хуррамликни туғдирган яна ўша сув эди. Сув, албатта, сув!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТУҒДОР 1 *дин.* Туғи бўлган, туғ ўрнатилган. *Туғдор мозор.*

2 *эск.* Байроқ кўтарган киши; байроқдор. *Олдингда отланар туғдору сардор, Ёлғиз юриб сарсон бўлмоқ не даркор.* «Муродхон».

3 *эск.* Аскарий қисм, давлат ва ш. к.нинг байроғини сақловчи лавозимли киши; байроқдор.

ТУҒДОҚ *диал.* Тувдоқ, тувалоқ.

ТУҒЁН 1 Тошқин, сув тошқини.

2 *кўчма* Кучли ички туйғу-кечинмалар тўлқини; зўр ғалаён, ғулғула. *Шодлик туғёни. Туғён қилмоқ (урмоқ).* ▪ *Раъно чуқур ўйлаб қолди. Ҳафиза юрагида қайнаётган ҳислар туғёнини шундоқ юзидан сезиб турарди.* Мирмуҳсин, Умид. *Чағалайдай чарх уради Бетинч ўйларим, Туғён ичра жим кезаман Денгиз бўйларин.* Э. Воҳидов. *Дилда ёшлик ҳисси туғён қилади Ўриклар кўпириб гуллаган дамда.* Уйғун. *Эҳтирос туғён урганда, ақл чироғи хиралашади.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

3 *кўчма* Ғалаён, исён. *Туғён кўтармоқ.* ▪ *Съездда революциянинг тинчлик даври тугаб, туғёнлар даври бошлангани қайд қилинди.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ТУҒИЛМОҚ 1 **туғмоқ** *фл. ўзл. н. Чала туғилган бола. Бир онадан туғилган ака-ука. Ишчи оиласида туғилган киши. Туғилмаган болага бешик.* Матал. ▪ *Бир онадан алвон хил бола туғилади деганларидек, Анварнинг яратилиши оғаларига нисбатан бошқача эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Биз теги олтинсойлик бўламиз. Мен ҳам шу ерда туғилганман.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 *кўчма* Юзага келмоқ, пайдо бўлмоқ. *Бизда бир фикр туғилди. Унда нотўғри таассурот туғилибди.* ▪ *Журналнинг номи «Маориф ва ўқитувчи» эди. Адолатнинг кўнглида уни ўқишга иштиёқ туғилди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Дабдурустдан икки савол туғилди эгизак: «Ватанимми, ё бўлмаса юрагим кенгроқ?»* Ё. Мирза.

ТУҒИШГАН 1 **туғишмоқ** *фл. сфтдш.*

2 Бир ота-онадан тугилган. *Туғишган опа-сингиллар. Туғишган ака-ука.* ‖ *Чин дўст туғишганинг билан тенг.* Мақол. ▪ *Бу уйда Гулнор опам учун сочим оқаргунча хизмат қилишни истар эдим. У мени туғишган опамдан афзал севади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Яқин қариндош. *Сизлар менга туғишганларимдан ҳам азиз бўлиб қолдингиз!* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Колхозчиларнинг каттаси-ю кичиги, эркаги-ю аёли унга туғишгандай яқин эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТУҒИШМОҚ **туғмоқ** 1 *фл. бирг. н.*

ТУҒМА 1 Кишида туғилишданоқ мавжуд бўлган; табиий. *Туғма рефлекс. Туғма истеъдод. Туғма соқов. Туғма букур.*

2 Туғилишдан бирор иш, фаолият учун яратилган. *У республикада хизмат кўрсатган атоқли ўқитувчи, болалар руҳини яхши биладиган туғма педагог.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ТУҒМОҚ 1 Бўйида, қорнида бўлган болани, ой-куни етгач, дунёга келтирмоқ. *Уст-устига эгизак туғмоқ. Хотини ўн йил мобайнида икки қиз, бир ўғил туғди.* ▪ *Ғанижоннинг хотини туғмай юриб-юриб, бирданига қўчқордай ўғил туғиб берди.* А. Қаҳҳор, Кровать. *Гулсумбиби қизини нари итарди.. пешанасига уриб йиғлади: «Қошки ўлсам! Қошки ажал кела қолса!.. Куйдирдинг, нега туғдим сени?»* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бундан икки йилча бурун эри Нусратбек: «Олти йилдан бери туғмайсан, кўрсатмаган табибинг қолмади. Энди нима қиламиз?» деб кулган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Болаламоқ; қўзиламоқ (қўй-эчкилар ҳақида); қулунламоқ (бия ҳақида). *Сигир иккита туғибди. Қўй туғибди. Мушук туғибди.* ▪ *Оқпошшонинг овчи итларидан яна биттаси туғибди — суюнчи йиғилади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *диал.* Тухум қилмоқ. *Тавба, товуқдан аҳмоқ жонивар йўқ — мояк қўйсанг туғади.* А. Қаҳҳор, Айб кимда.

4 *кўчма с. т.* Фойда келтирмоқ; кўпаймоқ. *Вой нодон одамлар!.. Билишмайди-ки, пул болалаб туради, индамасдан туғади, чақалоқлари инғаламайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Иккитани** (*ёки* **тўрттани**) **туғмоқ** *с. т.* кимсани кутиб ортиқ хавотир бўлмоқ. *Сен келгунча тўрттани туғдим.* **Кун(и) туғди** кимсанинг кўнглидаги ишини, хоҳлаганини қилиши мумкин бўлган кун, пайт келди. *Қор ёғиб, чанғичиларнинг куни туғди.* ▪ *Ёз ҳам ўтди, куз ҳам келди, қишлоқ чорбозорчиларининг куни туғди.* С. Абдулла, Мавлани Мирсидиқнинг ижодлари. **Ой туғди** 1) янги ой бошланди. *Ой туғиб мўлжал яқин етди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) янги ой кўринди. *Қибла бетдан бир ой туғиб келади, Ойнинг гирдин тўртта юлдуз олади.* «Алпомиш».

ТУҒРО *эск. кт.* 1 Китоб ёки унинг фасллари бош саҳифасида, сатр бошида икки-уч ҳарф қўшилмаси тарзидаги безакли ёзув.

2 *тар.* Подшоҳларнинг ёрлиқ, фармон ва ш. к. ҳужжатлар тепасига қўйиладиган безакли ҳарфлардан иборат белгиси.

3 *айн.* **герб**. *Халқимиз катта даврада пахта байрамини бошлаган куни республикамизнинг туғросида яшнаб шу чаноқни бошимиз узра баланд кўтариб, жаҳонга кўз-кўз қиламиз.* Ҳ. Нуъмон, Чаноқ.

ТУҒУРУҚ 1 Аёлнинг фарзанд кўриши, туғиш.

2 *этн.* Фарзанд кўриш муносабати билан ўтказиладиган маросим; бешик тўйи. *Энди у.. сават-сават кулчалар, баркашларда ошлар, совға-салом билан, бутун қоидага мувофиқ тўйларга, азаларга, туғуруқларга бориб келади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТУҒУРУҚХОНА Ой-куни яқинлашган оналарни қабул қилиб, уларга туғиш пайтида ва ундан кейинги бир неча кун давомида тиббий ёрдам кўрсатадиган махсус медицина муассасаси. *Колхоз туғуруқхонаси.*

ТУҲМАТ [*а*] 1 Бировни айблаш ёки қоралаш мақсадида ўйлаб чиқарилган асоссиз даъво; бўҳтон. *Туҳмат қилмоқ. Туҳмат ёғдирмоқ. Туҳмат тош ёради, тош ёрмаса бош ёради.* Мақол. ▪ — *Нега эрингга хат ёзмайсан? — Вой бундан бўлак ҳам туҳмат борми? Нега хат ёзмас эканман.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Уйинг куйгурда икки ой қадар ишладим. Кейин ҳайдади. Бошимга қанча туҳматлар ортди, яна.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *с. т.* Ортиқча ташвиш, дардисар. **Қуруқ туҳмат** 1) ошкор-ойдин туҳ-

www.ziyouz.com kutubxonasi

мат.— *Тўғрисини айтсам, сиз бу тўғрида бир нарса биласиз, лекин сўзлашга Шокирбекдан чўчиб турасиз! — деди уста.— Қуруқ туҳматни қўйинг-чи! — деди уста Фарфи.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) *с. т.* ортиқча ташвиш, ғалва, дардисар. *Э, худойимей, қанақа қуруқ туҳматга қолдим-а!* С. Аҳмад, Ҳукм. **Хизматга туҳмат** *с. т.* кимсага хизмат, яхшилик қилиб, охири айбдор бўлиб қолиш ёки ўзига ташвиш, дардисар орттириш; яхшиликка ёмонлик. [*Меҳри:*] *Даданг шу тўнғиз қўпеурнинг заводида қанча йил тер тўкди. Бой, хизматга туҳмат қилиб, даданги уч ой қаматтирди.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ТУҲМАТЧИ Туҳмат қилувчи, бировлар устидан туҳмат гаплар айтиб, ёзиб, тарқатиб юрувчи; бўҳтончи. *Туҳматчи одам.* ‖ [*Комилов:*] *Танқид қилганларни туҳматчи, амалпараст деб айблагансиз ва шу билан гуноҳингизга гуноҳ қўшгансиз.* Уйғун, Навбаҳор.

ТУҲМАТЧИЛИҚ туҳматчи *с. белги оти. Фоҳишалигингни билардиму, туҳматчилигингни билмасдим. Ҳай майли, агар эркак киши бўлганингда, ичак-човоғингни салла қилиб қўярдим.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ТУҲФА [*а*] 1 *кт.* Қимсанинг кўнглини олиш ёки хизматларини тақдирлаш учун тортиқ қилиб берилган нарса, тортиқ, совға. *Қимматбаҳо туҳфа. Туҳфа олиб бормоқ.* ■ [*Соҳибдоро:*] *Қилиб оламшумул санъатни бунёд Кетирмиш сизга туҳфа уста Беҳзод.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Ҳусайн Бойқаро шу шаҳарни [Астрободни].. кичик ўғли Музаффарга туҳфа қилди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

2 *кўчма* Кўпчилик учун атаб тайёрланган нарса; совға. [*Қариндошларимизга*] *энг яхши туҳфамиз — фидокорона меҳнатимиз, болаларда етиштираётган ҳосилимиз-у, мўл маҳсулотимиз бўлади.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 170.

3 Туҳфа (*эркаклар ва хотин-қизлар исми*).

ТЭ «Т» ҳарфининг номи.

ТЮЛЕНЬ [*р*] Курак оёқли сутэмизавчи денгиз ҳайвони.

ТЮЛЬ [*р*<*фр*] Кўпинча гулдор қилиб тўқиладиган нафис тўр. *Одна парда учун боп тюль.* ‖ *Тюль парда.*

ТЯГАЧ [*р*] Прицеп ёки тиркама машиналарни тортиш учун белгиланган қувватли автомобиль ёки трактор. *Нормат нима қилишини билмай, атрофига қаради-да, беш метрча нарироқда турган тягач тагига эмаклади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТЎБИЧОҚ *диал.* Чопқир (от ҳақида). *Тўбичоқ от.* ‖ *Майдонда минардим бу тўбичоқни, Ҳафа қилма, ойим, бу қўччоқни* [*қўзичоқни*]. «Алпомиш».

ТЎГАРАК 1 *сфт* Айлана, доира шаклидаги, доиравий. *Тўгарак стол. Тўгарак ойна.* ■ *Тўрда ўтирган оппоқ соқолли, тўгарак юзи қип-қизил, ўткир кўзли бир чол томоғини қириб гап бошлади.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Умида докладчилардан бири бўлгани учун президиумда ўтирарди. У ерга тўгарак зални кесиб ўтиб, эшикдан чиқиб бориш керак.* А. Мухтор, Чинор. *Шийпоннинг устунлари саккиз қиррали бўлиб, остки қисми ҳандалак шаклида тўгарак қилиб тарашланган эди.* Айний, Эсдаликлар.

2 *от* Биргаликда ишлаш, машғулотлар ўтказиш, машқ қилиш, билим-ҳунар олиш ва ш. к. мақсадлар билан тузилган группа. *Музика тўгараги. Ёш табиатшунослар тўгараги. Тўгарак тузмоқ. Тўгаракка қатнашмоқ.* ■ *Андижон оқ гвардиячилар асоратидан озод қилинишидан кейиноқ.. комсомоллар ташаббуси билан бадиий ҳаваскорлар тўгараги ташкил этилади.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. | Бир маслакдаги, мақсаддаги кишилар группаси. *Революцион тўгарак.* ■ *19 асрнинг охирларида кичик марксистик тўгараклардан иш бошлаган партия қудратли социалистик давлатга раҳбарлик қилаётган буюк кучга айланди.* «КПСС тарихи».

ТЎГАРАКЧИЛИҚ *сиёс.* Айрим тўгараклар доираси билан чекланиб, умумий ишдан, курашдан, коллективдан узилиш. *Ўзинг яша, бошқаларнинг яшашига ҳам йўл қўй. Бу — муқаррар суратда тўгаракчилик дипломатиясига олиб борадиган обивательчилик «муросасозлигидир».* В. И. Ленин, Публицистнинг мулоҳазалари.

ТЎДА [*ф-т*] 1 Бир ерга тўпланиб ёки уйиб қўйилган нарса; уюм, тўп, тўплам. *Ахлат тўдаси. Бир тўда парча-парча ғишт. Нарсаларни тўда қилиб қўймоқ.* | Умуман йиғилиб қолган кўп нарса. *Бир тўда ариза.*

2 Бир ерга тўпланган кишилар ёки ҳайвон, қуш ва ш. к. группаси, галаси, тўпи. *Улоқчилар тўдаси. Қушлар тўдаси. Тўдадан ажралган тўрға тушар.* Мақол. *Тўда бўлиб юрмоқ.* ■ *Арилар тўдаси ўзини қоп ичига урди. Бу болаларга чиндан қизиқ томоша бўлди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Андижон кўчадан гузарга яна бир тўда одам келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Бирор мақсад билан уюшган кишилар группаси. *Назиркул Холхўжа йигитларидан хабардор эди. У эшоннинг гапидан шулар тўдасига бор, деган маъно англади.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Яроғ олмай қолганлардан эҳтиёт қисм тайёрлаб шинак орқасига қўйди, хотинлардан шафқат ҳамшираларни тўдаси тузди.* Айний, Қуллар. | Умуман бирор белгиси, мақсади, вазифаси ва ш. к. билан бирлашган кишилар. *Босқинчилар тўдаси.*

ТЎДАБОЗ [*ф-т*] *айн.* **группабоз.**

ТЎДАҚАШ [*ф-т*] Тўдадан чаққонлик билан айрилиб, тез ўзадиган абжир, кучли улоқчи от.

ТЎДАЛАМОҚ Бир ерга тўплаб, йиғиб, уйиб қўймоқ, тўпламоқ. *Ғишт парчаларини тўдаламоқ. Ахлатни тўдалаб қўймоқ.* ■ *Тоғда очилган лола, териб тўдалай дейман. Яшнаб ётган ғўзамни кунда бир кўрай дейман.* «Қўшиқлар».

ТЎДАЛАНМОҚ тўдаламоқ *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Ахлат тўдаланиб ётибди. Кум шамолда бир ерга тўдаланиб қолади.* ■ *Қизлар дарахтлар тагига тўдаланиб, шивир-шивир гаплаша бошладилар.* Ойбек, Улуғ йўл.

ТЎДАЛАТМОҚ тўдаламоқ *фл. орт. н. Тошларни тўдалатмоқ.* ■ *Эрали.. ўн бир какликни отди; келиб Шералихонга кўп ўтин тўдалатди.* «Эрали ва Шерали».

ТЎДАЛАШМОҚ 1 тўдаламоқ *фл. бирг. н. Болалар хашак тўдалашяпти.*

2 Бир ерга тўпланмоқ. *Элмурод .. ўрнидан аранг турди-да, комиссия эшиги олдида тўдалашган дўстлари ёнига борди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЎДАЛОҒЛИҚ Тўдалаб, тўплаб қўйилган, тўплоғлиқ. *Олия опа қўлидаги ғиштни тўдалоғлиқ бутун ғиштлар ёнига қўйди-да, челакдаги тупроқни тўккани чуқур томон юрди.* М. Зайниддинов, Қурувчи аёллар.

ТЎДА-ТЎДА [*ф-т*] Бир неча тўдадан иборат бўлган. *Тўда-тўда кум. Тўда-тўда булутлар.* ■ *1917 йилнинг октябрь ойи охирида мастерской ичида тўда-тўда солдатлар юрганини кўрдим.* М. Ҳусанхўжаев, Большевиклар кўрсатган йўлдан бориб. ‖ *Тушга яқин атроф қишлоқлардан одамлар тўда-тўда бўлиб кела бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЎЁНА 1 *этн.* Тўй муносабати билан шу тўй эгаларига яқинлари томонидан қилинган ёки қилинадиган совға. *Қани айтингларчи, тўёнага нима олиб борай?* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 *кўчма* Ишчи ва меҳнаткашларнинг муҳим бир воқеа-ҳодиса, байрам ва ш. к.га аталган меҳнат совғаси.

ТЎЗ *эск.* Чанг, тўзон. *Ариқлар қақраган, дарахт япроқлари тўз, осмон — чанг.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЎЗДИРМОҚ тўзмоқ *фл. орт. н. Шамол сочларини тўздириб юборди.*

ТЎЗИМ Кишининг қийинчилик, кулфат, оғриқ ва ш. к.га чидаш қобилияти; чидам, бардош. *Тўзим билан ўқилмоқ. Тўзим бермоқ.* ■ *Қайси бир садаф сийна, Тўзим-ла санчиб игна, Инжуларин бирма-бир Шу шоҳига қадаган?* Ғ. Ғулом. *Салимнинг кутгани чиқмади, қўрғонда аввалгидай тинчлик, жимжитлик. Бу ҳол уни яна эзди. Охирига қадар кутишга куч ва тўзим сезмади ўзида.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТЎЗИМЛИ Қийинчилик, кулфат, оғриқ ва ш. к.га тўзим бера оладиган; чидамли, бардошли. *Тўзимли*

www.ziyouz.com kutubxonasi

йигит. ▪ *Тоғлар соясида қумурсқасимон, Довул қанотида учган хас каби Бўлса ҳамки, аммо тўзимли инсон, Ҳамма даҳшатлардан зўрроқдир қалби.* С. Акбарий.

ТЎЗИМЛИЛИК **тўзимли** *с. белги оти.* *Инсоннинг тўзимлилиги. Тўзимлилик кўрсатмоқ.* ▪ *Унинг [Қосимовнинг] қиёфаси ва юриш-туришига саҳро сокинлиги, жонли барханларнинг сезилар-сезилмас силжиши, теран қатламлардан нам юқи топиб аста сўрадиган чайир саксовул томирларининг тўзимлилиги асар қилганга ўхшарди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ТЎЗИМОҚ *айн.* **тўзмоқ**. *Эшик очилиб, шамолда қоғозлар патдай тўзиди. Кенгашли уй тўзимас.* Мақол. ▪ *Уларнинг юз-кўзлари чанг, ранглари заҳил, сочлари тўзиган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Йўлдошбой уч-тўрт ҳафтадан бери ички кийимини ечмаган, кўйлаги терда қотиб кетган, тўни билан этиги тўзиб қолган эди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота. *Бу хабар бирпасда бутун арши аълога тарқалди. Фаришталар, уяси бузилган аридай, тўзиди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТЎЗИМСИЗ Қийинчилик, кулфат, оғриқ ва ш. к.га тўзим бера олмайдиган, тўзими, бардоши йўқ; чидамсиз, бардошсиз. *Тўзимсиз одам.*

ТЎЗИМСИЗЛИК **тўзимсиз** *с. белги оти.* *Тўзимсизлик қилмоқ. Тўзимсизлик кўрсатмоқ. Тўзимсизлик билан кутмоқ.* ▪ *Бу гал [ҳожи] Ўзбек ойимнинг ўша эски ашуласини ортиқча бир тўзимсизлик орасида кутар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЎЗИТИЛМОҚ **тўзитмоқ** *фл. мажҳ. н.* *Муфти Садриддинхон, Мунаввар қори, Мустафо Чўқаев ва ҳоказолар тузган аксилинқилобий миллатчилик уюшмалари бирин-кетин тўзитилди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ТЎЗИТМОҚ **тўзимоқ** *ва* **тўзмоқ** *фл. орт. н.* *Шамол баргларни тўзитиб юборди.* ▪ *Гулнорнинг юраги тўлқинланиб кетди, бир зум энтикди. Сўнг паришон сочларини шамолда тўзитиб югурди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ахир, булар чўнтакни йиртмайдими, кийимни тўзитмайдими?* Ойдин, Ҳазил эмиш. *Юртни тинчитиб олайликчи, бу мактаб билан ҳам шуғулланамиз, Чаёнлар уясини тўзитадиган кун келади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТЎЗИШМОҚ **тўзмоқ** 2 *фл. бирг. н.* *Болалар бир зумда тўзишиб, кўздан ғойиб бўлишди.*

ТЎЗИҚ 1 Ҳар ён сочилган, тўзиган, тўзғиган. *Тўзиқ хас-хашларни супуриб бир ерга тўпламоқ.* || *Барибир раҳбар оғизга яқин бўлади. Қанча камтар бўлсанг ҳам кўпнинг оғзида бўласан. Катта бўлдингми, тупроғинг тўзиқ бўлади, азизим.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 *кўчма* Сочиқ, сочилган, бўлинган; паришон. *Унинг хаёли тўзиқ.*

3 Бетартиб ёйилган, тўзиган, тўзғоқ, пахмоқ. *Қиз тол тагидан чиқиб югурганча, ўзини сувга отди. Низомжон унинг орқасидан оппоқ болдирларини савалаган тўзиқ сочларини кўриб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ.

4 Эскирган, титилиб кетган. *Хужраниинг бурчагида Шоқосимнинг увада чопони, тўзиқ кўрпа-ёстиғи уюлган.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Эскирган, путурдан кетган. *Гулнор кўча эшигидан ҳовлисига кираркан.. шипи, деворлари тўзиқ айвонга паранжисини отди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТЎЗМОҚ 1 Тўзондек ҳар ён сочилмоқ, учмоқ, тўзғимоқ. *Пар тўзиб кетди.* ▪ *Жимжимадор япроқларинг, Сарғайиб банд узмоқда. Беватандай шамол билан Ерда изғиб тўзмоқда.* Т. Тўла.

2 *кўчма* Ҳар ёнга тарқалмоқ, тарқалиб, сочилиб кетмоқ, пароканда бўлмоқ. *Қўйлар бўри теккандай тўзди.* ▪ *Шеър анжумани тўзди, уят сўз аралашди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

3 *кўчма* Сочилмоқ, бўлинмоқ, қочмоқ, паришон бўлмоқ. *Эшик очилиб, хаёли патдай тўзди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 Бетартиб ёйилмоқ, тўзғимоқ, пахмаймоқ. *Силлиқ қилиб таралган, кўп диққат ва меҳнат сарф қилиниб ўрилган сочлар тўзган, сочилган.* А. Қаҳҳор, Сароб.

5 Эскириб, титилиб ишдан чиқмоқ. *Кенгаш қилган эл озмас, кенг бичилган тўн тўзмас.* Мақол. ▪ *Менга овқат беради, кийимим жуда тўзса, кийим қилиб беради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 *кам қўлл.* Ўзини олдирмоқ, ҳазон бўлмоқ, сўлмоқ. *Хўжайин айтганча, ««узилмаган гул» бўлмаса ҳам, руҳи, қалби бу чиркин бўғиқ муҳитда сўнмаган, тўзмаган кўринади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТЎЗОН Осмонга кўтарилган майда хас-хуш аралаш чанг. *Дарё қуриса ҳам ўзани қолар, бўрон босилса ҳам тўзони қолар.* С. Акбарий. *Машиналар кетидан кўтарилган тўзон кун тиғида, осмонда бир зум кезиб, кейин пахтазорга ёпирилади.* А. Муҳиддин, Теримчилар. | Чанг-тўзон ўтиргандан кейин ҳосил бўлган қатлам. *Николин унинг тўзон босган елкасига оғаларча қўлини қўйиб: — Раҳмат, Бектемир,— депти.*Ойбек, Қуёш қораймас. *Ўчоқ бошида кумғон шарақлаб қайнаб, чўғ устига тўкилди, буғ ва кул тўзони кўтарилди.* А. Мухтор, Она-сингиллар. *Тегирмон йўлаги ун тўзони ичига кўмилиб, кеч кузнинг қуюқ туманли ҳавоси манзарасини беради.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Тўзон бўлмоқ** вайрон-толқон бўлмоқ, чанг-тўзонга айланмоқ. *Тонг отганда дунё тўзон бўлади, ҳар тарафдан девлар ошиб келади.* «Ширин билан Шакар». **Тўзон қилмоқ** вайрон-толқон қилмоқ, чанг-тўзонга айлантирмоқ. *Келса, ма, млакатни тўзон қилади, Ишқириб дамига тортиб олади.* «Рустам».

ТЎЗҒИМОҚ *айн.* **тўзмоқ** 1, 2, 4, 5. *Ҳазон тўзғиб кетди.* ▪ *Чорак соатдан кейин шовқин кўтарилиб, маслаҳат мажлиси тўзғиб кетди.* А. Мухтор, Чинор. *Низомжон унинг [Дилдорнинг] тўзғиган қоп-қора сочларини, мармардек оппоқ билакларини хаёлдан кетказолмасди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Қиш-ёз оёғида оғир сағри кафш. Маҳси ҳам минг ямоқ, бошида кир, тўзғиган салла.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТЎЗҒИН 1 *айн.* **тўзик**. *Искандаро асабий ва тўзғин хаёллар қучоғида сукут этар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 *кўчма* Озиб-тўзган, ўзини олдирган, озғин-тўзғин. *Қўш қулоғидаги жулдур иштонли қароннинг қовурғалари ҳам ҳўкизники сингари уриб чиққан, у ҳам озғин-тўзғин эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЎЗҒИТИЛМОҚ **тўзгитмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ТЎЗҒИТМОҚ **тўзғимоқ** *фл. орт. н.* *Вазифа: уй томондан бориб, душманнинг жанговар сафини иккига бўлиш ва тўзғитиб юборишдан иборат.* Н. Сафаров, Сўнгги нафасгача. *Унинг ипакдек майин, қўнғир-сариқ сочини эрталабки шамол енгил тўзғитарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТЎЗҒИШМОҚ **тўзғимоқ** *фл. бирг. н.* *Ийи, болам, бор дарров,— қўйларга бир бало бўлди,.. тўрт томонга тўзғишиб қолди.* Ойдин, Ширинга мактуб.

ТЎЗҒОҚ I Тўзғиган, тўзиқ, тўзғин. *Тўзғоқ соч.* ▪ *Зарралар тўзғоқ ҳолда бўлса қуруқ тупроқ дейилади.* М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар.

ТЎЗҒОҚ II Лух, қамиш ва ш. к. ўсимликларнинг тўзгувчан парсимон попуги, ҳосили. *Қоқи ўт тўзғоғи.*

ТЎЙ 1 *этн.* Кўпинча базм-томошалар билан зиёфат бериб ўтказиладиган баъзи маросимларнинг умумий номи. *Никоҳ тўйи. Ўғил (хатна, суннат) тўйи. Бешик тўйи. Тўй қилмоқ. Маъракa — мардники, тўй — халқники.* Мақол. *Мақтанганинг уйига бор, керилганинг тўйига бор.* Мақол. ▪ — *Ҳомидвой бўлса бугун унашсаларинг, эртага тўйни бошлаймиз,— дейди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кечаги дам олиш куни Рашиднинг тўйи бўлди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. [*Роҳила:*] *Ҳа! Кўзим очиқлигида қизимнинг тўйини кўрай деб ўзимни ўлдабман-у, бу тўйдан кейин Насиба нима бўлишини ўйламабман.* А. Қаҳҳор, Оғриқ, тишлар. **Қизил тўй** эски урф-одатлар бажарилмайдиган, ислоҳ этилган янгича никоҳ тўйи. — *Ўртоқлар! — деди Собиржон,— ижозат берасиз, ўртоқ Қурбон ота билан Хадича холанинг турмуш қуришларига бағишланган бу кунги қизил тўйимизни яна бир марта очиқ деб эълон қилишга!* А. Қаҳҳор, Тўй.

2 *этн.* Қудалар ўртасидаги кели-

www.ziyouz.com kutubxonasi

шувга мувофиқ куёв томондан қиз томонга бериладиган пул, сарпо-суруқ, масаллиқ ва ш. к. мажмуи. *Тўй учун куёв томонидан ўн беш арава юк юборилган. Ҳар бир аравада бошқа-бошқа моллар ва буюмлар.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мирзакаримбой қичқирди: — Мулла Абдишукур, эртага ожизамизга тўй келади, марҳамат қилинг, дурустми?* Ойбек, Қутлуғ қон. | Шу нарсалар юборилиши муносабати билан куёв хонадонида, келиши муносабати билан қиз хонадонида ўтказиладиган маросим. *Якшанба куни ҳам тўй, ҳам никоҳ.* ▪ [*Кутидорнинг*].. *битта жувон қизи бор-ку, мунча тўйни бошқа, никоҳни бошқа қиламиз деганига ҳайронман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Тўй бермоқ** 1) қудалар ўртасидаги келишувга мувофиқ белгиланган пул, сарпо-суруғ, масаллиқ ва бошқаларни келин томонга юбормоқ; 2) юртга ош, зиёфат бермоқ. *Қирқ кеча-кундуз элга тўй бериб, қирқ кундан сўнг тўйи охир бўлганди.* «Ширин билан Шакар».

3 Бирор воқеа-ҳодисага бағишлаб зиёфат ва ўйин-кулгилар билан ўтказиладиган тантаналар. *Ҳовли тўйи. Ҳосил тўйи.* ▪ *Бугун мактаб ўзининг биринчи катта тўйига, тўнғич ўғилларини мамлакатга тақдим қилиш тантанасига тайёрланаётир.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Водокачканинг очилиш маросими катта тўйга, каттакон сайилга айланиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

♦ **Қўнга келган тўй** кўпчиликнинг бошига тушган иш, ташвиш ва ш. к. ҳақида айтиладиган ибора.— *Ота,— деди Салим жеркиб,— бу нарса кўпга келган тўй, ўғлингиз ниҳояти бир неча ой ишлаб қайтади. Нимасига қайғурасиз? Узоқ юртларни кўриб келади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Уй-уйига—така (ёки тепа) тўйига** одатда болалар кечки пайт ўйиндан чарчаб тарқалаётганда айтиладиган ибора. *Начальник ётиб қолди, энди уй-уйига — така тўйига.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Тўйдан кейин ноғора** қ. **ноғора**.

ТЎЙБОШИ Тўйга бошчилик қилувчи шахс. *Қишлоқда тўй бўлса у [Тўламат] албатта тўйбоши, йигитлар тўпига қўшилса — жўрабоши.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТЎЙГАРЧИЛИК 1 Тўй-ҳашам кўп бўладиган, тўйлар юришган пайт. 2 *айн.* **тўйчилик.**

ТЎЙДИРИЛМОҚ **тўйдирмоқ** *фл. мажҳ. н. Болаларнинг қорни тўйдирилди. Ғўзалар сувга тўйдирилди.*

ТЎЙДИРМОҚ **тўймоқ** *фл. орт. н. Ерни сувга тўйдирмоқ. Ғўзаларни тўйдириб суғормоқ. Кўпчилик бир муштдан урса, ўлдиради, бир бурдадан берса, тўйдиради.* Мақол. ▪ [*Йўлчи:*] *Укам ишлайди. Лекин ёш бола хўжайинникида ўз қорнини тўйдирса, бунга ҳам хурсандман.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Унинг [Мусулмонқулнинг] истибдоди ўзга шаҳарларда унга сезилмаса ҳам, аммо марказ — Қўқон-одамларини жуда тўйдирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

♦ **Жондан тўйдирмоқ** қ. **жон** 3.

ТЎЙИМЛИ Қоринни яхши тўйдирадиган, тўқ тутадиган; жирли. *Тўйимли овқат. Тўйимли ем-хашак. Тўйимли озуқа.* ▪ *Химиявий воситаларни қўлланиши озуқадаги оқсилни кўпайтирибгина қолмай, ундаги тўйимли моддаларни ҳам сақлашга имкон беради.* Ш. Акмалхонов, Химия ва чорвачилик.

ТЎЙИМЛИЛИК **тўйимли** *с. белги отн. Овқатнинг тўйимлилиги. Озуқанинг тўйимлилигини оширмоқ.*

ТЎЙИНМОҚ 1 Обдан тўймоқ. *Бу тўғрида қатъиятсиз, муҳмал жавоблар беришдан.. тўйинган Раъно Анвардан кўз олмай турар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *махс.* Етарли миқдорда ўзига олмоқ, сингдирмоқ, эритмоқ. *Буғга тўйинган ҳаво. Тўйинган эритма.*

ТЎЙИНТИРМОҚ **тўйинмоқ** 2 *фл. орт. н. Эритмани тўйинтирмоқ.*

ТЎЙИШМОҚ **тўймоқ** *фл. бирг. н. Меҳмонлар узумга тўйишибди.* ▪ — *Болалар ухлаб қолишдими? — Бир уйқуга тўйишди.* И. Раҳим, Ҳилола.

ТЎЙЛАМОҚ Тўйларда меҳмон бўлмоқ, тўйма-тўй юрмоқ. *Тўйлагани келган меҳмонлар.* ▪ *Сухсур учар сой бўйлаб, Ўртоғим келар тўйлаб, Эртага келар чоғи, Ваъдани берай ўйлаб.* «Қўшиқлар».

ТЎЙЛАШМОҚ **тўйламоқ** *фл. бирг. н. Айни юртни обод қиладиган, ер очадиган, шаҳар қурадиган, тўй тўйлашадиган даврон.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ТЎЙЛИ Тўйи бўлган, тўй қилаётган, ўтказаётган. *Тўйлининг тўйи ўтди, тўйсизнинг куни ўтди.* Мақол.

ТЎЙМАГУР *сўк.* Барака топмагур, қурмагур, тушкур каби енгил койиш маъноларини билдиради. *У тўймагур ҳеч сўзга кирмайди.*

ТЎЙМОҚ 1 Еб-ичиб, ризқланиб ўзининг овқатга, сувга бўлган талабини қондирмоқ, қониб емоқ, ичмоқ, овқатга, сувга қонмоқ. *Еб тўймаган, ялаб тўймас* Мақол. *Кўл билан берганга қуш тўймас.* Мақол. *Суқ тўймас, ўғри бойимас.* Мақол. ▪ *Анвар Нигор ойимга раҳмат айтиб, тўйганини сўзлади ва кўл артар экан, чақалоққа гап қотди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Камбағал халқ ўлиб-тирилиб меҳнат қилади-ку, қорни тўймайди, эгни бутун бўлмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Сувга қонмоқ, қониб сув ичмоқ (ер ва ўсимликлар ҳақида). *Ғўзалар сувга тўйди. Ер (сувга) тўймагунча, эл тўймас.* Мақол. ▪ *Қор сувига тўйган ер хамирдек юмшоқ эди.* С. Аҳмад, Уфқ. | *кўчма* Мириқмоқ, қонмоқ, қаноат ҳосил қилмоқ. *Уйқуга тўймоқ. Дийдорига тўймоқ. Тўйиб суҳбатлашмоқ. Йиқилган курашга тўймас.* Мақол. ▪ *У [Элмурод] ҳар гал бу йўлдан юрганда, узоқ-узоқларга тикилиб сира тўймасди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Тўпа хола ўзини шунча тетик тутгиси, ҳориган кўзларини очгуси, табиатга тўйиб боққуси келади, аммо дармони йўқ.* И. Раҳим, Ихлос. *Кенг ҳовлининг ҳуснига хол бўлиб турган атир гуллар яқин кунларда очилиб, тўйиб бўлмайдиган жамолини намоён қилади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 *кўчма* Чидаб, тоқат қилиб чарчамоқ, тоқати тоқ, безорижон бўлмоқ. *Ақл инсоф билан иш қила-қила энди жуда тўйдик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мен ҳам тўйдим бу хўрлик, бу ҳақоратдан!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

♦ **Жондан тўймоқ** қ. **жон** 3. **Тўйган қўзидай** (*ёки* **қўзининг боласидай**) ўзига тўқ, ҳеч нарсадан камчилиги, ғами йўқ одам ҳақида. *Назирбуви сандалнинг четида, деразадан тушиб турган эрта баҳор офтобига.. юзини тоблаб, тўйган қўзичоқдай ухлаб ётар эди.* А. Қаҳҳор, Кампирлар сим қоқди.

ТЎЙПАРАСТ Тўй тўйлашни, тўйма-тўй юришни яхши кўрадиган. *Тўйпараст одам.* ▪ *Бошқа уйларда қариндош-уруғлар ва никоҳни пойлаб ётган тўйпараст, дайди, турли хотинлар бор эди,* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТЎЙ-ТОМОША Тўй ва турли ўйин-кулги, базм, томоша ва ш. к. *Ҳеч бир тўй-томоша, ҳеч қандай маърака оқсоқолсиз ўтмасди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бир-бирини бунда қабул қилибди, Тўй-томоша тараддуди бўлибди.* «Ширин билан Шакар».

ТЎЙХАТ 1 Тўйга таклиф қилиб ёзилган қоғоз, тўй таклифномаси.

2 Тўй, байрам муносабати билан ёзилган табрикнома.

ТЎЙХОНА Тўй бўлаётган уй, жой. *Афанди устида эски чопони билан тўйхонага кириб қолган эди.* «Латифалар». *Созандалардан бири: Биз ҳозир бошқа бир тўйхонага борамиз, қайтишда яна сизларга келамиз, деб отам ўрнига жавоб берди.* Айний, Эсдаликлар.

ТЎЙЧИ 1 Тўйга келган меҳмон, тўй қатнашчиси. *Тўй тарқади, қизни никоҳ қилди. Авазхон йигитлари билан тўйчилар ҳам қайтди.* «Бўтакўз».

2 Тўй қилувчи киши, тўй эгаси. *Агар ҳозирлик кўрмай шаҳарни кутсак, шаҳардан ёрдам чиқа бермаса, худди тўёнага ишониб қўй олмаган тўйчи каби тўй қозонини тўнкаришга мажбур бўламиз.* А. Қодирий, Обид кетмон.

3 Тўйчи (*эркаклар исми*).

ТЎЙЧИЛИК Тўйдаги ўзига хос тартиб, муомала-муносабатлар. *Тўйчилик, айланай, ҳеч кимдан гина қилиб бўлмайди.* ▪ — *Ҳа, тўйчилик-да. Оғзимиз чучиб қолсин! — кулишишди йигитлар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТЎЙЧИҚ Кичкина тўй, тўйча.

ТЎЙҒИЗМОҚ **тўймоқ** *фл. орт. н.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳунар тўйғизар, от миндириб тўн кийгизар. Мақол.

ТЎЙ-ҲАШАМ Турли тўй маросимлари. *Мениям орзу ҳавасларим бор, тўй-ҳашам кўрмоқчиман.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТЎҚИБ-СОЧИБ *рвш* 1 Эҳтиётсизлик билан ҳамма ёққа тўкиб, сочиб. *Тўкиб-сочиб ун қопламоқ.*

2 *кўчма кам қўлл.* Мўл-кўл қилиб, тўкин-сочин. [*Олахўжа*] *тўйдан илгари тайинлади: — Дўст-душман ҳаммасини айтинглар, тўкиб-сочиб едиринглар! Олахўжанинг ош-сувини юртдан аямайдиган киши эканини билиб қўйсин бу халқ!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЎКИЛМОҚ 1 **тўкмоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Дастурхонга чой тўкилди. Қоплардан буғдой тўкиляпти. Қатиқ тўкилган ерда юқи қолар.* Мақол. *Тўкилса манглай теринг — унумли бўлур еринг.* Мақол. ▪ *Қўшоқ от тагига тўкилган бедаларни бир кучоқ қилиб супуриб олиб келди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Салдов деб нечанинг қадди букилди, Ер тишлаб кўксига ёши тўкилди.* Ғайратий. *Бу мажлисдан кейин мен бир неча вақт Отабек ва йўлдошларининг қонлари тўкилмасин, деб бу гапни ичимга солиб юрдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бўшаб, узилиб дув тушмоқ. *Сочим тўкиляпти. Олма тўкилиб тушяпти.* ▪ *Девор оша кўчага энгашган ўрик шохларидан йўлларга танга-танга гуллар тўкилган.* С. Аҳмад, Алла.

♦ **Оҳори тўкилмаган** *қ.* **оҳор** 2. **Тутдай тўкилмоқ** *қ.* **тут. Тўкилиб** (*ёки* **тўкилай деб**) **турмоқ** йиқилиб, бузилай, ўлай деб турмоқ (аранг турган, шарти кетиб, парти қолган нарсалар, одамлар ҳақида). *Оташ дукчининг отасидан қолган бўғот томли пастак уйининг бир чеккаси чўккан, қийшайиб тўкилиб турар эди.* Ойбек, Улуғ йўл. *Кўчанинг у юзидаги тўкилай деб турган эски эшик бир неча бор очилиб ёпилди.* С. Анорбоев, Меҳр. **Шўрига шўрва тўкилсин** *қ.* **шўр** II. **Юраги тўкилиб** (*ёки* **тўкилай деб**) **турибди** дили оғриб, эзилиб турибди, юраги тўлиб, тўлиқиб ўзини аранг тутиб турибди. *Ғуломжоннинг тўкилиб турган юрагига қиз илтифоти мадад берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қирови тўкилмаган** *қ.* **қиров** II.

ТЎҚИН Ноз-неъмат, ҳосил кўп бўлган, тўкин-сочин, мўл-кўл, маъмур. *Қовун-узумнинг тўкин вақти. Зиёфат тўкин эди.* ▪ *Умурзоқ ака азиз меҳмонни фарғоналикларга хос саҳийлик ва очиқ юз билан қарши олди, тўкин дастурхон ёзилган уйнинг тўрига ўтқазди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТЎҚИНДИ 1 Тўкиб ташланган ёки ташланадиган қолдиқ нарса. *Тўкиндиларни ўрага ташламоқ.*

2 Тўкилиб, тушиб қолган нарса. *Тўкинди парча-парча пахталарни йиғиб.. далага жўнайди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТЎҚИНЛИК тўкин *с. белги оти. Ҳозирги маъмур ҳаётимиз, тўкинлик — ҳаммаси пахтадан...* Х. Аҳророва, Ўзимизнинг Турсуной.

ТЎҚИН-СОЧИН Ноз-неъмат, ҳосил кўп бўлган, тўкин, мўл-кўл. *Тўкин-сочин дастурхон.* ▪ *Мен боғдаман, атрофимда тўкин-сочин ёз Ишкомларда товланади қора кўз чарос.* Э. Оҳунова.

ТЎҚИНЧИЛИК *айн.* **пишиқчилик.** *Август — ёзнинг энг тўкинчилик ойи.* Ф. Нуруллаев, Бўз йигит. *Тўкинчилик пайтида мактабда мевалар кўргазмасига тайёргарлик бошланди.* Ё. Шукуров, Уч савол.

ТЎҚИН-ЧОЧИН *с. т.* Тўкин-сочин.

ТЎҚИС 1 Ҳар жиҳатдан таъминланган, мукаммал, камчилиги йўқ; беками-кўст. *Тошкентда мандай тўкис келин бормикан? Ҳамма нарса жойида.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Хусни, одоби тўкис экан,— кесатди Анорхон.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Ҳар тўкисда бир айб** камчилиги, нуқсони йўқ одам бўлмайди.

2 Савлатли, кенг-мўл (кийим ҳақида). *Тўкис костюм.*

ТЎҚИСЛИК тўкис *с. белги оти. Дастурхоннинг тўкислиги. Кийимнинг тўкислиги.*

ТЎҚИС-ТУГАЛ Ҳамма нарсадан ёки ҳар жиҳатдан тўкис, тўлиқ, тўла, расо, бут. *Дилдор кексайиб қолган Юнусали отанинг ёлғиз боласи. Ота қизини тўкис-тугал мол билан узатган.* С. Аҳмад, Уфқ.

ТЎҚИС-ТУГАЛЛИК тўкис-тугал *с. белги оти. Тўкис-тугаллик билан яшамоқ.*

ТЎҚИШМОҚ тўкмоқ *фл. бирг. н. Шунча йил менинг билан бирга тер тўкишган меҳрибон, жондан азиз халқ қучоғидан чиқиб кетай!* Ойбек, О. в. шабадалар. *Жаллод билан қон тўкишиб кўрайин, Ўлган бўлса энам ўчин олайин.* «Рустам».

ТЎҚМА *этн.* Улфатлар ўртага тўккан маблағ ва масаллиқ ҳисобига қиш бўйи ҳар куни ёки маълум кунларда ўтказиладиган ўтириш; *Бизнинг шаҳар, қишлоқларимизда қиш кириши билан ёш-яланглар, ҳар ким ўз тўпи билан «тўкма» бошлашар.. эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Столни шишалар қоплаган: улар тўкмада, гап-гаштакда ўтиргандай, қичқириб гаплашишади, қаттиқ кулишади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТЎКМАЧИ Тўкма қатнашчиси.

ТЎКМОҚ 1 Суюқ ёки сочилувчан нарсаларни идишдан туширмоқ, сочилишига йўл қўймоқ. *Шўрвани тўкмасдан олиб кел. Ошни тўкмасдан ел! Шакарнинг ярмини йўлда тўкиб келибсан.* | *Дув* туширмоқ, ташламоқ. *Ғўзаларнинг баргини тўкмоқ.* ▪ *Кексайиб ўрик дарахтлари пахса деворларни қўлтиқлаб олгандай, гулларини кўчага тўкиб ётарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Мен чиқдим-у, бодом шохидан Тўда қушлар гурр этиб кетди. Тагдўзи дўппили бодомнинг — Гулларини дув тўкиб кетди.* Т. Тўла.

2 Ағдариб бўшатмоқ, ағдармоқ. *Бола сутни тўкиб юборди. Графиндаги сувни тўкиб ташладим.* ▪ *Ўзбек ойим бурчакда бола кўтариб ўтирган Зайнабдан чақалоқни олиб, уни жомни тўкиб келишга буюрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Аёл*] *пахтасини келтириб хирмондаги энг катта тўпга тўка бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Топширмоқ, териб бермоқ. *Моҳир механизатор Жавод Қўчиев сал кунда эл хирмонига машинаси бункеридан бир юз йигирма минг килодан «оқ олтин» тўкди.*

3 *кўчма* Оқизмоқ, оқизишга мажбур этмоқ (кўз ёши, қон, тер ҳақида). *Кўз ёши тўкмоқ. Тер тўкмаса — эр эмас, қўл тегмаса — ер эмас.* Мақол. ▪ *Хон қуролсиз халқнинг қонини тўкиб, ғўрлик билан исённи бостирди.* Ж. Шарипов, Хоразм. | Ёғдирмоқ, сочмоқ (ёғду, нур ва ш. к. ҳақида). *Тўлин ой сутдек ёғдусини мактаб саҳни ва том тунукаларига аёвсиз тўкар, булбул эса ҳамон тинмай сайрар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Раҳмат, сингилим, шу сўз, шу бўса, Шу гулдаста баридан афзал. Меҳр майингдан тутдинг лим коса, Гўё тўкдинг бошим узра эзар.* Ё. Мирза.

4 *кўчма* Дилдаги бор парсани айтмоқ, дилдагини айтиб юракни бўшатмоқ. [*Ҳайриниса*] *бир зум жағи тинмас, ичида йиғилганларни бировга тўкмаса тинчимас эди.* Ойбек, Улуғ йўл. [*Қурбон:*] *Биз юракдаги дардимизни бир тўкай деб келсагу, берган жавобинг бу бўлса! Раҳмат сенга!* О. Ёқубов, Айтсам тилим куяди, айтмасам — дилим. | Сочмоқ, ёғдирмоқ (қаҳр, ғазаб ва ш. к. ҳақида). *Ўзбек ойим ўғлининг «ўлганнинг устига чиқиб тепиш» қабилидан бўлган бу ҳаракатидан тутуни кўкка чиқиб, бор-лик қаҳр-ғазабини эри устига тўкади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Тўкиб солмоқ** бор-йўғини айтмоқ. *Низомжон чидамади. Юрагида тўлиб-тошган гапларни узил-кесил тўкиб солмоқчи бўлиб, қизни излаб яна далага қараб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Тўкиб ташламоқ** 1) *айн.* **тўкиб солмоқ**; 2) кўп миқдорда ўртага қўймоқ, мўл-кўл етказиб бермоқ. *Колхозчилар ноз-неъматларни тўкиб ташлашди.*

♦ **Обрўйини тўкмоқ** *қ.* **обрў(й)** 1. **Оҳорини тўкмоқ** *қ.* **оҳор** 2. **Савлат тўкмоқ** *қ.* **савлат** 1.

ТЎҚТИРМОҚ тўкмоқ *фл. орт. н. Сабзини ўрага тўктирмоқ. Ғўзаларнинг баргини тўктирмоқ. Бекорга қон тўктирмоқ. Кўз ёши тўктирмоқ.*

ТЎЛ *диал.* Қўйларнинг туғиш, болалаш мавсуми. | Қўзилаш; қўзилатиш. *Келаси тўлда мен ҳам кўзини ҳозиргидан кўпроқ олишга сўз бе-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

раман. П. Қодиров, Қора кўзлар. *Эртага ейдиганини бугун берса, айни тўл вақтига бориб, омборлар шипшийдон бўлади. Унда қўйлар тупроқ ялайдими?* С. Анорбоев, Оқсой.

ТЎЛА 1 Бутун ҳажми, сиғими эгалланган, банд бўлган. *Тўла қоп. Тўла зал. Тўла бир челак сув. Кўча тўла одам.* ▪ *Курси устига дастурхон ёзилиб, мева-чева тўла патнис қўйилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Ҳис-туйғу, бахт-саодат, куч-қувват ва ш.к.га тўлиб-тошган. *Қувонч тўла кўзлар.* ▪ *Элмурод унинг рўпарасига келди ва заҳар тўла овоз билан сўради.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Зебонинг шўх қараши, туриши, қувноқ кулгиси, табассуми Элмуродни ҳали маълум бўлмаган севинч тўла, бахт-саодат тўла бир оламга имлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Тоқати тоқ бўлди шекилли,.. титраб қалтираган Алиқулга тикилиб, юраги тўла ғазабининг ҳаммасини баён қилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 Етишмаган ери, қисми, ками-кўсти йўқ, мукаммал, расо, тўлиқ, бут. *Тўла иш куни. Асбобларнинг тўла комплекти. Гапнинг тўла мазмуни. Тўла жавоб. Тўла ишонч.* || *Имкониятлардан тўла фойдаланмоқ.* | Батамом, тўлиқ. *Тўла қуролсизланиш. Ойнинг тўла тутилиши.* || *Фикрингизга тўла қўшилишаман.* ▪ *Турсуной кўзини ҳали тўла очгани йўқ эди, узун киприклари хира кўзларини тўсиб турарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Шокир отанинг уйида яшайбошлагач, Унсин ҳамма воқеани — акаси билан Гулнорнинг севги эртагини кампирдан тўла эшитди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Жуссасига яраша этли; семиз. *Тўла одам.* ▪ *Ўрта бўйли, тўла, лекин кенг юзининг гўштлари сарғайиб, салқиб тушган эллик саккиз ёшларда бўлган касалнамо хотин аста-секин юриб келаверди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тўрдаги кичкина эшик очилиб, ичкаридан тўла юзли,.. белига қилич осган қирқ беш ёшлар чамасида бир киши кўринди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Тўла *(эркаклар исми).*

ТЎЛАЛИҚ тўла *с. белги оти. Идишнинг тўлалиги. У сиздан тўлалик қилади.* ▪ [*Зайнаб*] *илгариги тўлалигининг ярмисини йўқотгандек, тусига қаримсиқлик кирган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЎЛАМОҚ 1 Олинган, харид қилинган, фойдаланилган ва ш. к. нарсалар эвазига тегишли миқдорда пул, ҳақ бермоқ. *Кассага нақд пул тўлаб нарса олмоқ. Кира ҳақи тўламоқ. Арзон тўламоқ.* ▪ *Бу нарсаларингиз менда гаров туради, қачонки пул топсангиз, менинг яроғ учун тўлаган пулимни бериб, нарсаларингизни оласизлар.* Айний, Қуллар.

2 Олинган пулни, қарзни қайтармоқ, узмоқ; зиммасидаги пул, тўлов мажбуриятини адо этмоқ. *Солиқ тўламоқ. Взнос тўламоқ. Штраф тўламоқ.* ▪ *Бугун қарзларингни тўлайсанлар — мен тинч, сенлар тинч.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Етказилган зарарнинг муздини бермоқ, ўрнини тўлдирмоқ. *Товон тўламоқ. Хун тўламоқ.* ▪ — *Вой,* [*қўғирчоғим*] *касал бўлиб қолибди, тўлаб берасан,— деди Муҳайё Манзурага.* А. Ёқубов, Ш. Шодиев, Қичкина доктор.

ТЎЛАНМОҚ тўламоқ *фл. мажх. н. Харид учун нақд пул тўланади. Квартира ҳақи коммунал банкка тўланади.* ▪ *Мен маърифатнинг бир қулиман, қулнинг меҳнатига эса пул билан ё пулга чақиладиган нарса билан ҳақ тўланмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *ЎзССР гражданлари.. меҳнат миқдори ва сифатига яраша ҳақ тўланадиган иш билан ҳамиша таъминланиш ҳуқуқига эгадирлар.* «ЎзССР Конституцияси».

ТЎЛАТИЛМОҚ I **тўлатмоқ** I *фл. мажх. н.*

ТЎЛАТИЛМОҚ II **тўлатмоқ** II *фл. мажх. н.*

ТЎЛАТМОҚ I **тўламоқ** *фл. орт. н. Қарз тўлатмоқ. Харажатларини бировга тўлатмоқ.*

ТЎЛАТМОҚ II **тўлмоқ** 1—3, 6,8 *фл. орт. н. Бочкани сувга тўлатмоқ.* ▪ *Онахон кўкрагини тўлатиб оғир нафас олди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТЎЛАТТИРМОҚ I **тўлатмоқ** I *фл. орт. н.*

ТЎЛАТТИРМОҚ II **тўлатмоқ** II *фл. орт. н.*

ТЎЛА-ТЎКИС Ҳар жиҳатдан тўла, тўлиқ, беками-кўст, мукаммал. *Тўла-тўкис жавоб.* ▪ *Босма, бўёқ, чизғичлар, Тарвузсимон глобус, Ками-кўсти йўқ қитдек, Ишлари тўла-тўкис.* Қ. Муҳаммадий. || *Рисолат ҳамон таъзиянинг расм-русмларини тўла-тўкис қиламан, деб рўзғорда борини барбод бермоқда.* С. Аҳмад, Уфқ. | Ҳар жиҳатдан таъминланган, ҳеч нарсадан муҳтожлиги йўқ, ўзига тўқ; фаровон. *Ғўза чиқди бир текис, Сув кўйинг вақти билан. Колхозлар тўла-тўкис, Яшайди бахти билан.* «Қўшиқлар». | Батамом, тўла, тўлиқ. [*Фрунзе:*] *Яна бир неча кундан кейин Туркистонда жаҳолат ва зулмнинг сўнгги таянчи кун-паякун қилинади. Регистонга озодлик байроғи тикилади. Ана унда Туркистон тўла-тўкис саодат йўлига киради.* И. Султонов, Бургутнинг парвози.

ТЎЛАШМОҚ тўламоқ *фл. бирг. н. Қарзларини тўлашибди. Пайчилар аъзолик бадалини тўлашмоқда.*

ТЎЛДИРИЛМОҚ тўлдирмоқ *фл. мажх. н. Идишлар тўлдирилди. Рота янги жангчилар билан тўлдирилди. Дарслик янада тўлдирилди. План тўлдирилди.* ▪ *Бугун ҳамманинг вазифаси еб, ичиб ўйнаб-кулишдан иборат. Бокаллар тўлдирилсин!* И. Раҳим, Ихлос.

ТЎЛДИРИШМОҚ тўлдирмоқ *фл. бирг. н.*

ТЎЛДИРМОҚ 1 **тўлмоқ** 1—3, 6, 8 *фл. орт. н. Ваннани тўлдирмоқ. Шкафни китобга тўлдирмоқ. Атир иси уйни тўлдирди. Штатни ёш мутахассислар ҳисобига тўлдирдик. Кам-кўстини тўлдирдик. Эл қозонини тўлдирганни эл тўйдирар.* Мақол. ▪ *Ўз гув-ғуви билан гузарни тўлдирган одамлар гурунги ҳам бир эумда тинди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Латофат яна бир йўталиб, кўкрагини тўлдириб чуқур нафас олди.* О. Ёқубов, Мирза терак.

2 Бўш ўринларга, графаларга тегишли рақам, маълумот ва ш. к. ёзмоқ. *Анкета тўлдирмоқ.* ▪ *Майор.. варақани ўзи тўлдирди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Мудира никоҳ шаҳодатномасини тантанали вазиятда тўлдириб, аввал Ферузага, кейин Норқўзига ручка тутиб, қўл қўйдирди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

◆ **Қўйнини пуч ёнғоққа тўлдирмоқ** *қ.* **ёнғоқ.**

ТЎЛДИРТИРМОҚ тўлдирмоқ *фл. орт. н.*

ТЎЛДИРУВЧИ 1 **тўлдирмоқ** *фл. ш. оти.*

2 *грам.* Гапнинг бирор бўлагига боғланиб, уни изоҳлаб, тўлдириб келувчи иккинчи даражали гап бўлаги. *Воситали тўлдирувчи. Воситасиз тўлдирувчи.* || **Тўлдирувчи эргаш гап** бош гапнинг кесимини тўлдирувчи эргаш гап.

ТЎЛДИРҒИЧ *махс.* Асосий моддаларга қўшиладиган қўшимча модда. *Резина тўлдирғичлари.*

ТЎЛИН Тўлиқ гардиш шаклига кирган, бутун (ой ҳақида). *Тўлин ой ғарбга томон оққан, ҳаммаёқ сутдай оппоқ.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Навоий суюниб баҳо берди: «Сиз шеърда ҳилол эмас, тўлин ой бўлибсиз энди!»* Ойбек, Навоий. *Ғаҳи боқсам тўлин ойдек юзига, Ғаҳи шўх ўйноқи шаҳло кўзига.* Ҳабибий.

ТЎЛИШМОҚ 1 **тўлмоқ** 3, 5 *фл. бирг. н. Оломон бир нимага қасд қилиб тўлишиб турганда, бир оғиз гап кифоя қилади.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Ўзини қўймоқ, семирмоқ, тўлмоқ. *Юзи тўлишибди.* ▪ [*Аҳмаджон*] *яна тикилди. Ўша-ўша Латофат. Сира ўзгармабди. Тиниқиб, хиёл тўлишибди.* С. Кароматов, Ҳижрон. *Гулнорнинг бўйи ўсиб, кўкраги тўлишиб, бутун гавдаси қизлик латофати билан яшнаган чоғда, бойвачча уни кўз тагига олиб қўйган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТЎЛИҚ 1 Тўлган, тўлдирилган, тўла. *У ўзини ушлаб туролмади, нафрати қайнади, ғазаб билан тўлиқ, бўғиқ товуши билан ғижиниб сўйлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Коммунистик партия, улуғ партия, Йўлинг зафарларга тўлиқ партия!* А. Пўлат.

2 Беками-кўст, мукаммал, тўла. *Тўлиқ рўйхат. Асбобларнинг тўлиқ*

www.ziyouz.com kutubxonasi

комплекти. Тўлиқ асарлар тўплами. ▪ *Мажлисда ҳамма масала ечилгандай, Аҳмедовдан сўралмаган ва тўлиқ жавоб олинмаган савол қолмагандай бўлган эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор. **Тўлиқ ўрта мактаб** ўн йиллик ўрта мактаб.

◆ **Тўлиқ содда гап** *грам.* бирорта ҳам бўлаги туширилмаган содда гап.

ТЎЛИҚЛАМОҚ Расо, мукаммал, бут қилмоқ, расоламоқ, тўлдирмоқ, мукаммаллаштирмоқ.

ТЎЛИҚМОҚ 1 Юраги тўлиб ўзини аранг тутиб турмоқ. *Шохариқ бўйлаб Анорхон келиб қолди. У нимадандир хафа, куйинганидан тўлиқиб турибди.* И. Раҳим, Ихлос. *Ўпкаси тўлиб, тўлиқиб турган Анорхон юзини четга буриб, ҳўнграб йиғлаб юборди.* И. Раҳим, Ихлос.

2 *кам қўлл.* Керкмоқ, шишинқирамоқ. *Ширмонхон кўз ёшини сира тиёлмади. Қовоқлари шишиб, юзлари тўлиқиб кетди.* С. Зуннунова, Олов.

ТЎЛИҚСИЗ Тўлиқ бўлмаган, нотўла. *Тўлиқсиз комплект.* **Тўлиқсиз ўрта мактаб** саккиз йиллик ўрта мактаб.

◆ **Тўлиқсиз гап** *грам.* бирор бўлаги туширилган, лекин мазмуни осон тушунилаверадиган гап.

ТЎЛМОҚ 1 Бўш жойи қолмай эгалланмоқ, банд бўлмоқ. *Ҳовуз тўлди. Зал тўлди. Кўча одамга тўлди. Қоп тўлди. Дафтарнинг икки бети тўлди. Кўзи ёшга тўлди.*

2 Кўп ёки етарли миқдорда бирор нарсага эга бўлмоқ. *Гуллар ҳидига тўлган илиқ, маст қилувчи ҳаво.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Гигант шаҳар, яшнаган қишлоқлар, боғлар Кўкси бойликка тўлган, зўр кумуш тоғлар.* Ғайратий. *Ғуломжоннинг юраги ачишди. Унинг юрагида шу аламлар заҳри тўлиб ётарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Банд этиб, қамраб олинмоқ, қопланмоқ, бурканмоқ, ботмоқ. *Осмон тутунга тўлди.* ▪ *Бир зумда эшик болалар чуғурига тўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Лолага тўлди дала Чаккангга тақ, чаккангга. Сараси тарғил лола, Чаккангга тақ, чаккангга.* Т. Тўла. *Энг улуғ байрам бугун, Келинг, ўртоқлар. Нурларга тўлди бугун — Уйлар, ўтлоқлар.* И. Муслим.

3 *кўчма* Ҳис-туйғу, ички кечинма ва ш. к. билан ошиб-тошмоқ. *Онанинг юраги умид ва қувончга тўлди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Унинг [Лаълининг] бийрон-бийрон сўзларини эшитган Мирҳосил буткул маҳлиё бўлиб қолди, кўкраги завқ-шавққа тўлди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Гапингнинг ёлғони билиниб қолди, Шу сабабдан Ёдгор ғазабга тўлди.* «Ёдгор».

4 *кўчма* Тўймоқ; тўлиқмоқ. *Ўжар эрдан тўлиб юрган кампир бир оғиз гап билан ярасига туз сепгандек бўлди.* С. Абдулла, Ҳаммаҳаллалар. *Ҳайдар ота ундан [кампирдан] Ёдгорбойни сўраб: — Хат келиб турибдими? — деган эди, кампир ўзи тўлиб турган экан, кўз ёши қилди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

5 Ўсиб, ўлғайиб бирор ёшга етмоқ. *Бола бирга тўлди.* ▪ *Мен — ўн олтига роса тўлмаган қиз, бирдан ёт ва катта оилага тушиб қолдим.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўн беш кунга тўлганида ой, Кўкка чиқиб тунни ахтарди, Орқасидан баланд осмонда Олам-олам юлдузлар борди.* Ҳ. Олимжон. | Белгиланган ёки ўлчовли бир чекка етмоқ (вақт, муддат ва ш. к. ҳақида). *Муҳлат тўлди.* ▪ *Ҳурматли устознинг пойқадами етганига бугун роса уч йил тўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Куни (ёки паймонаси) тўлди** куни битди, қазоси етди, ўлар чоғи келди. *Худо сенинг ақли-ҳушинг олдими? Ажал етиб сенинг кунинг тўлдими?* «Рустам». *Таралганда тоза гуллар сўлмасин, Омон бўлсин, паймонаси тўлмасин.* «Эрали ва Шерали».

6 Мукаммаллашмоқ, роса, бут бўлмоқ. *Группа тўлди. Штат тўлди. Чаласи тўлди.* | Қопланмоқ. *Зарарнинг ўрни тўлди.* **Ақли (ёки мияси) тўлди** ақли ўсиб вояга етди, ақли етилди. *Китоб ўқиган кишининг мияси тобора очилади, тўлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

7 Эт қўймоқ, семирмоқ, тўлишмоқ. *Зайнаб Қумушнинг тўлиб етмаган гавдасига ва.. ғубор тегмаган ҳуснига ҳайрон бўлиб, мулоҳазасини айтишдан қўрқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Салтанатхон курортдан қайтиб келдиларми? Ойдай тўлиб, кундай кулиб келгандирлар бўлмасам?* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

8 Белгиланган миқдорда, кўламда амалга ошмоқ, бажарилмоқ. *План тўлди.* ▪ *Пахта экдик, бўлсин деб, Шартномамиз тўлсин деб, Юз центнерга қўл қўйдик, Душман куйиб ўлсин деб.* «Қўшиқлар».

◆ **Кўнгли тўлди** қ. **кўнгил. Сабр косаси тўлиб тошди** қ. **сабр** 2. **Ўпкаси тўлди** қ. **ўпка** I. **Уйи тўлиб қолди** кимсанинг сафардаги яқин кишиси келиб, унинг оиласи жамоат жам бўлганда айтиладиган ибора. *Йигитча фронтчи акасининг келишидан, уйи тўлиб қолишидан қувончи ичига сиғмасди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ТЎЛОВ 1 **тўламоқ** *фл. иш оти. Қарз тўлов.*

2 Бирор мажбурият юзасидан ёки қарор, қонун ва ш.к.га мувофиқ тўланадиган пул, маблағ ёки нарса. *Биринчи тўлов. Иккинчи тўлов. Страхование тўловлари. Тўлов қоғози.* ▪ *Бир рўзғорга қирқ хил тўлов.. ўласанми, қоласанми — иши йўқ.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 Товон, компенсация. *Тўловига қолмоқ.*

ТЎЛОВДОР 1 Бирор тўлови ёки тўлов юзасидан қарзи, боқимондаси бўлган шахс, ташкилот.

2 *айн.* **товондор.**

ТЎЛҚИН 1 Қаттиқ чайқалиб турган сув бетидаги пўртана; долға. *Дарё тўлқини. Қайиқ тўлқинда қалқиб бормоқда. Денгиз тўлқинга келди.* ▪ *Денгиз, мунча ҳовликасан, Қайиқларни ирғитасан, Тоғдай-тоғдай тўлқинларни Соҳилларга сен отасан.* Ғайратий. | *кўчма* Шакли ёки ҳаракати шундай сув ўркачларини, долғани эслатувчи ҳар қандай нарса. *Шамол тўлқини. Қум тўлқини.* ▪ *Шонли комсомолнинг измига кириб, Тарк этмоқда чўллар уйқуни. Ерни тутган қуёш шимириб, Пишган буғдойларнинг тўлқини.* Зулфия. *Дарахтзорлар оша эсган шамол йигитнинг қулоғига енгил қўшиқ тўлқинини келтириб урди.* Ш. Ғуломов, Уйдаги гап кўчага тўғри келмайди. | *кўчма* Тўхтовсиз ҳаракатга келган кучли, шиддатли, жўшқин оқим. *Халқ тўлқини.* ▪ *Элмурод одамлар тўлқинида Фотима билан ёнма-ён юраркан, ўзини ҳар вақтдагидан дадил ва енгил сезди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Одамлар яна тўлқинга келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Ҳис-туйғу, ички кечинма ва ш.к.нинг жўшқин ҳаракати, тўлғаниши, ғалаёни; туғён. *Ғазаб тўлқинлари.* ▪ *Янгиер қандайдир катта бир қувонч тўлқинида сузар эди.* Ш. Ғуломов, Ёркин уфқлар. *Мамлакатда.. хон-беклар зулми авжига минди. Буларни ўз кўзи билан кўрган Аваз нафратланиб юрак тўлқинини қоғозга битди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Элмурод, ичидан тўлқин урган ғазабини яшира олмай.. сўради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўчма* Жамиятдаги, ҳаётдаги кучли ҳаракат. *Бутун мамлакат бўйлаб кўтарилган колхоз тўлқини Олаҳўжани шошириб қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Улуғ Октябрь социалистик революциясининг алангали тўлқинлари, ёлқинли машъаллари узоқ Туркистонга ҳам етиб келди.* А. Раҳмат, Ҳаёт лавҳалари.

4 *физ.* Физик муҳитдаги тебранма ҳаракат. *Товуш тўлқинлари. Электромагнит тўлқинлари. Қисқа тўлқинлар.*

5 Тўлқин (эркаклар исми).

ТЎЛҚИНЛАНМОҚ 1 Тўлқинли ҳаракатга келмоқ. *Сув тўлқинлади.* ▪ *Пастда жуда катта лойқа кўл тўлқинланиб ётар.. эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. | Тўлқин ҳосил қилиб чайқалмоқ тебранмоқ. *Зангори денгиздек тўлқинланиб турган буғдой пайкалига ..яна ўн кун ёмғир ёғмаган вақтда ҳам «Ватан» ўзини олдирмайди.* Н. Сафаров, Дон. *Тўлқинланар орқада Сочлар майин бир ипак.* Ғайратий.

2 *кўчма* Қайнаб тошмоқ, жўш урмоқ, ғалаён қилмоқ, тўлғанмоқ, туғён урмоқ (ҳис-туйғу, ички кечинма ва ш.к. ҳақида). *Кутилмаганда қалбимда ғурур ҳисси тўлқинланиб кетди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Элмурод ичида тўлқинланган ҳаяжонни босиб гапирди.* П. Турсун, Ўқитув-

www.ziyouz.com kutubxonasi

чи. *Бўтабой ичидан тўлқинланиб келаётган титроқни босишга зўр бериб, бир оз жим қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.— *Халойиқ! — деди Йўлчи тўлқинланиб.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўзи тўлқинланмаган санъаткор бошқаларни тўлқинлатиши мумкин эмас. Ҳаяжонсиз, илҳомсиз бадиий асар йўқ.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

3 *кўчма* Шиддатли ҳаракатга келмоқ, тўлқиндек кўтарилмоқ, қўзғалмоқ. *Милтиқлар ўқталганда халқ ҳам бир қўзғалиб, тўлқинланиб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қишлоқ усталари қилич, найза, ўқ, ёй ясашга киришдилар, халқ ҳаяжонга келди. Шу вақтгача тинч ётган халқ денгизи тўлқинланиб, босқинчиларни ютиб йўқ қилиб юбориш даражасига келди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ТЎЛҚИНЛАНТИРМОҚ тўлқинланмоқ *фл. орт. н. Океан кемаси сувни тўлқинлантириб борарди.* ▪ *Мана қирқ йил бўлди ҳамки, бу тема — Октябрь революцияси темаси — мени тўлқинлантириб, илҳомлантириб турибди.* Ойбек, Халққа хизмат — бахт. *Унинг [Саодатнинг] ғалабалар тўла юрагини яна бир нарса тўлқинлантира бошлади.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

ТЎЛҚИНЛАТМОҚ Тўлқинга келтирмоқ, тўлқинлантирмоқ.— *Ўзи тўлқинланмаган санъаткор бошқаларни тўлқинлатиши мумкин эмас. Ҳаяжонсиз, илҳомсиз бадиий асар йўқ,— деди Акбар Қамарга.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? *Нотаниш, янги ҳис қизнинг қалбини тўлқинлантириб юборди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

ТЎЛҚИНЛИ 1 Тўлқинланиб турган, тўлқинга келган, тўлқини бор. *Тўлқинли дарё. Тўлқинли шамол.* | *кўчма* Қайнаб-тошган, жўш урган, жўшқин. *«Т» шаҳрининг тўлқинли Кўчаларида, Электрдан нур эмган Кечаларида Мағрур одимлар отиб, Кезмоқда Тўхташи.* Ғайратий.

2 *кўчма* Туғёнга келган, туғёнли. *Тарихнинг тўлқинли, ўтли изидан, қип-қизил қон тусли чечаклар тердим.* Уйғун.

3 *кўчма* Тўлқинлантирувчи, тўлқинга келтирувчи, ҳаяжонли. *Тўлқинли нутқ.* ‖ *[Нотиқлар] бир-биридан жўшқин, бир-биридан тўлқинли сўзлардилар.* Ойбек, Улуғ йўл.

4 *физ.* Белгили узунликка эга бўлган (физик тўлқинлар ҳақида). *Қисқа тўлқинли нурлар.* ▪ *[Темир:] «Қисқа тўлқинли радиопередатчик орқали қизлар билан танишамиз», деб Тўлаганларнинг вагонига келаверди.* А. Мухтор, Чинор.

ТЎЛҚИНСИМОН Тўлқинга ўхшаш, тўлқин тахлитида. *Тўлқинсимон булут. Тўлқинсимон сирт. Тўлқинсимон ҳаракат.* ‖ *Зинадан пастга тушмай, госпиталнинг юқори қават дераза ларига қарарди. Деразалар ойнаси оқ бўёқ билан тўлқинсимон бўялган.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТЎЛҒАЗМОҚ тўлмоқ I—3, 6, 8 *фл. орт. н.*

ТЎЛҒАМОҚ Чайқатмоқ; тебратмоқ; жилпанглатмоқ. *Сулув оғир тулумни тўлғаб, қовоқ косадан жиндак сув хўплади-да,.. яна ишга тушди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

◆ **Бош (ёки бўйин) тўлғамоқ** *кам қўлл.* бош тортмоқ, бўйин товламоқ. *Итоатдан бош тўлғаган Тошкент устига, албатта, Мусулмонқул золим қўшин тортар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бизлар бамаслаҳат нима десак, у бўйин тўлғамас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юраги тўлғади** қорни бураб оғриди.

ТЎЛҒАНМОҚ 1 **тўлғамоқ** *фл. ўзл. н. Илон думи тўлғанишдан тўхтаб, ерга чўзилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шербек Нигорага ер остидан қаради. Унинг йўғон икки ўрим сочи баланд қўймичида тўлғаниб ётарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Тўлқинли ҳаракатга келмоқ, тўлқинланмоқ. *Оҳ.. тортди қиз, гўёки дарё — Тўлғанди-ю қирғоқдан ошди.* Т. Тўла. *Денгиздай тўлғаниб, балқийди фикринг, Эзилган элимга озодлик бердинг.* Фозил шоир.

3 Ўзини беихтиёр у ён-бу ёнга ташламоқ, безовталанмоқ. *Унинг [Элгелдининг] азобли тўлғанишига қараб фарёд кўтармаслик учун чексиз бардош, тош юрак керак эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Уч дақиқали курашдан сўнг Мутал бўшашди, илгариги кучанишларидан қолди ва бир-икки дафъа тўлғаниб, жимгина жон берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шермат ака.. кечаси билан ухлолмай, тўлғаниб чиқди.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар. | *кўчма* Қаттиқ изтироб чекмоқ, ҳаяжонга келмоқ, ҳаяжонланмоқ, тўлқинланмоқ. *Низомиддинов ҳужрасига келиб темир каравотда бошини икки кафти орасига олиб, илон чаққандек тўлғаниб ўтирди.* С. Аҳмад, Ҳукм.— *Айтсам тилим куяди, айтмасам дилим куяди! — деди қори бутун вужуди ўртаниб кетаётгандай тўлғаниб.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Адолат юз изтиробда тўлғанган қалбини енгди-ю, бошини кўтарди.* С. Зуннунова, Гулхан. **Илондай тўлғанмоқ** 1) илондай жилпангламоқ, илон изи ҳаракат қилмоқ. *Пишқириб илондай тўлғаниб оқаётган бу сув, сув эмас, бир бало эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 2) *кўчма* ортиқ изтироб чекмоқ, ҳаяжонга келмоқ, ҳаяжонланмоқ. *Офтоб ойим боши янчилган илондек тўлғанди: — Қизим устига кундош?!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 *кўчма* Қайнаб-тошиб келмоқ, жўш урмоқ, тўлқинланмоқ. *Бу дард ўқтин-ўқтин юрагида шундай тўлғандики, қиз беихтиёр инграб юборар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Ваҳималар дилда йўқ, кулиб турамиз. Тўлғанар бир севинч билан дилимиз.* Ҳ. Олимжон.

ТЎЛҒАНТИРМОҚ тўлғанмоқ *фл. орт. н. Юракни тўлғантирмоқ.*

ТЎЛҒАТМОҚ тўлғамоқ *фл. орт. н. айн.* тўлғамоқ. *Қизларнинг қистови билан Нуржаҳон даврага тушиб мажнунтолдек эгилиб, қирқ кокилини тўлғатиб майин, нозик ҳаракатлар қилади.* С. Азимов, Тўртинчи фасл.

ТЎЛҒИЗМОҚ тўлмоқ I—3, 6, 8 *фл. н.*

ТЎЛҒИН *кам қўлл.* 1 Тўла, тўлиқ. *Навоий бир неча ойгина бир қадар сокин ишлай олди. «Қуш тили» устида тўлғин завқ билан ишлади.* Ойбек, Навоий.

2 Тўла, этли, семиз.— *Овқат эмиш! Заҳар бер, заҳар! — қиз қаддини ростлаб, алам билан қичқираркан, кўзлари ёнди, тўлғин кўкраги ғазаб билан мавжланди.* Ойбек, Навоий.

ТЎЛҒОҚ 1 Туғиш олдида тутадиган қаттиқ оғриқ, дард. *Уни тўлғоқ тута бошлади.* ▪ *Султон бўзчининг хотини Ойша бибини тўлғоқ тутиб ётганда, кўча эшигини биров қоқди.* Н. Сафаров, Султон бўзчининг невaралари.

2 *кўчма* Оғир машаққат, қийинчилик; безовталик. *Умаралининг кўзига Зуннунов қандайдир безовта ва сергашвиш кўринди. Ростдан ҳам яраси янгиланганга ўхшайди. Ўзини қўйгани жой тополмаяпти. Тўлғоғи бежиз эмас.* И. Раҳим, Ихлос. *Малоҳат эса, рассомнинг илҳом тўлғоғидан бехабар: тоғ ёнбағридаги табиат жаннатига — кўм-кўк қирларга сеҳрланиб тикиларди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ТЎМПАЙМОҚ 1 Чўккалаб мук тушиб ётмоқ. *Ўроз билан Йўлчи оғизларини нақ тутунга етказиб тўмпайиб галма-гал пуфлашарди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Болалар ўтирган ўринларида тўмпайиб ё турли вазиятда узала тушиб, бирин-сирин ухлашди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Туртиб чиқиб турмоқ, тўппаймоқ, қаппаймоқ. *Ён чўнтаги тўмпайиб турибди.*

ТЎМТОҚ 1 Учи ўткир бўлмаган, ўтмас. *Тўмтоқ игна. Тўмтоқ мих.* ▪ *Уста қизнинг қовоғидан қоғозларни олиб, кипригини тўмтоқ қайчи билан қайираётган эди.* С. Аҳмад, Мўъти. | Учи чўрт кесилган ёки юмалоқ қилиб ишланган. *Тўмтоқ калиш. Қаллакланиб тўмтоқ бўлган тол.* ▪ *Новдалари кесилавериб тўмтоқ каллак бўлиб қолган қатор тут дарахтлари чорси карталарни ажратиб турибди.* Мирмуҳсин, Умид. | Ишлатилавериб ёзмайдиган ёки ўтмайдиган бўлиб қолган. *Тўмтоқ қалам.* ‖ *Бигиз тўмтоқ бўлиб қолибди.*

2 Қесиб ташланган, кесилган (оёқ, қўл, бармоқ ҳақида). *Тўмтоқ бармоқлар патнусга узатилди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

3 *кўчма с. т.* Ақли, зеҳни унчалик ўткир эмас, билими, тушунчаси чекланган, тор. *Тўмтоқ одам.* ▪ *Уч-тўрт*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кундаёқ Тожибойнинг ўқишга қунти йўқ, зеҳни тўмтоқ ўқувчилардан экани билиниб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи. || *Устарани қайраб турилмаса ўтмасланганидек, одам ҳам ўз билимини ортдирмаса, тўмтоқ бўлиб қолар экан.* А. Муҳиддин, Ҳадя.

4 *кўчма* Мазмуни ёки тузилиши жиҳатидан қусурли; чала-чулпа, чўлтоқ, мужмал. *Тўмтоқ жумла. Тўмтоқ жавоб. Гапи тўмтоқнинг ўзи тўмтоқ.* Мақол. || [*Қози:*] *Сиз аралашмай туринг, элликбоши, жоҳилсиз. Тўмтоқ гапириб ишнинг пачавасини чиқардингиз!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ТЎМТОҚЛАМОҚ 1 Тўмтоқ ҳолга келтирмоқ, тўмтоқ, ўтмас қилмоқ. *Найзанинг учини тўмтоқламоқ.*

2 *кўчма* Чекламоқ, торайтирмоқ. *Фикрни тўмтоқламоқ.*

ТЎМТОҚЛАНМОҚ тўмтоқламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н.*

ТЎМТОҚЛИК тўмток *с. белги оти. Қаламнинг тўмтоқлиги. Фикрнинг тўмтоқлиги. Ақлнинг тўмтоқлиги.*

ТЎН 1 Олди очиқ узун устки миллий кийим; чопон. *Кимхоб тўн. Зарварақ тўн. Тўн кимники, кийганники.* Мақол. ▪ *Бу киши олабайроқ тўн кийган, узун соқолли, билмадим, имомми, эшонми бўлиб чиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

Тўн кийдирмоқ (*ёки* **кийгизмоқ**) 1) тўн ҳадя қилмоқ. *Махдум.. меҳмонхона саҳнида қутиб ўтирган йигитга ўз қўли билан адрас тўнни кийдирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён; 2) *кўчма* ўринлатмоқ, кифтини келтирмоқ. *Гапга тўн кийдирмоқ.* ▪ *Юсуфий бу мақолага шундай тўн кийгизадики, ўзингиз ҳам қойил бўласиз.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 *кўчма* Пўст, қобиқ. *Тўни сариқ қовун.*

♦ **Тўн бичмоқ** 1) бирор нарсага, кимсага қараб иш тутмоқ, амал қилмоқ. *Ҳар ким ўзига қараб тўн бичади;* 2) баҳо бермоқ. *Кадрларнинг савлатига, сўзамоллигига қараб эмас, уларнинг ишига, истеъдодига қараб тўн бичинглар.* «Муштум», 1963, № 13.

Тўнига кирмоқ қиёфасига, тусига кирмоқ. *Тепса тебранмас тўнига кириб олди. Юзини шилиб ташлашга қарор қилди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

Тўнини тескари киймоқ бирор кимса ёки нарсадан, ишдан аччиғланиб терс иш тутмоқ, терсланмоқ.

ТЎНАЛМОҚ тўнамоқ *фл. мажҳ. н. Камолон дарвозаси билан Самарқанд дарвозасигача бўлган қўрғон остлари бошсиз ва иштондан бошқаси тўналган инсон гавдалари билан тўлибдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЎНАМОҚ Тунда йўлини тўсиб, босиб ечинтирмоқ, таламоқ. *Худди шу бугун кечаси самоварга тушган аллақайси чорвачи бойни ўғрилар тўнаб, ўзини ўлдириб кетган экан.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ТЎНГ 1 Дағал, қўпол, қўрс. *Тўнг одам. Тўнг жавоб. Борнинг гапи ўнг, йўқнинг гапи тўнг.* Мақол. ▪ [*Устани*] *ансамблдан бўшатиб юборайлик деймизу, яна қари одам — тирикчилиги нима бўлади, деймиз. Ўзи ҳам ўлгудай тўнг.* Мирмуҳсин, Созанда. *Латофат Зокиржоннинг бу тўнг муомаласи замирида нима борлигини асло тушуна олмас эди.* Ғайратий, Довдираш. || — *Ҳа, нима дейсиз? — тўнг қичқирди Салимбойвачча.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кам қўлл.* Тўнгиб, музлаб қолган, музлаган. *Тўнг дарё.*

♦ **Тўнг бўйин** бўйин бермайдиган, бўйин эгмайдиган, ўжар. *Бўйин эгиб ҳар тўнг бўйин дарёлар, Биз истаган йўлга бурилди, юрди.* Ҳабибий.

ТЎНГАК Тўнка, кунда. *Тол тўнгаги. Тўнгак кавламоқ. Қўполдан тўнгак айлансин.* Мақол. ▪ *Ақлли* [*одам*] *тўнгакка нозик ерини, ёриладиган ерини топиб туриб болта уради — ақли билан ёради, ўзини қийнамайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЎНГДИРМОҚ тўнгмоқ *фл. орт. н.*

ТЎНГЛАМОҚ *диал.* Тўнгмоқ. [*Қизларни*] *эритаман деб тағин ўзингиз тўнглаб қолманг, ефрейтор.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Эчки гўштининг ёғи оқ тусда ва тўнглайдиган бўлади.* Қ. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.

ТЎНГЛИК тўнг *с. белги оти. Муомаланинг тўнглиги. Гапнинг тўнглиги.* ▪ *Мен ўз бошимга ўзим ҳоким! — тўнглик билан жавоб берди Тўғонбек.* Ойбек, Навоий. *Алдагани бола яхши деганларидай, Тўламат мўйлов бола табиат; яхши гапнинг қули. Тўнглик қилсангиз тўнини тескари кийиб олади,— ундан қайсари йўқ.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТЎНГМОҚ 1 Музлаб қотиб қолмоқ, музламоқ. *Дарё тўнгди. Шўр тўнгмас, аҳмоқ ўнгмас.* Мақол. ▪ *Шу ерга бойқушлар қўнса майлими?! Олма, узумларим тўнгса майлими?!* Х. Расул. | Совуқ қотмоқ, совуқ емоқ, совқотмоқ. *Совуқда қолиб жуда тўнгиб кетдим.* ▪ *Нормат ака Каримжонга яқинлашиб: «Оёгингиз тўнган бўлса керак. Отдан тушинг, бироз тепиниб, оёқларни эпақага келтириб олайлик.* Ё. Шукуров, Камолат.

2 Қуюқлашмоқ, қотмоқ. *Тўнгиб қоладиган ёғ.*

ТЎНИҚ Қоронғи булут босган, булутли. *У қорни шиддатли элаган тўниқ кўкка қарайди, хўрсинади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТЎНКА 1 Кесилган ёки синиб тушган дарахтнинг ердан учи чиқиб турган ер остидаги қисми; тўнгак, кунда. *Тўнка кавламоқ.* ▪ *Тўнкалар жуда кўп, ҳам бир-бирига жуда яқин. Ер эса тош-метин.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ердан кавлаб олинган шундай тўнгак. *Тўнка ёрмоқ.* ▪ *Ўртадаги ўчоқда тўнка биқсимоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кам қўлл. айн.* **кунда** 2. — *Кел, болам, камнамосан,— дўконхона бурчагида усти ейилган, текис катта кесиб тўнкаси орқасида ишлаётган Шокир ота, одатдагича, кўзойнагини озмоз кўтариб деди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Тўнка бўлмоқ** энгашиб, қимсанинг юқорига чиқиши учун белини тутиб бермоқ. *Сен тўнка бўл, мен деворга чиқиб олай.* ▪ *Турғун ихчам бўлиб, бутун кучини оёқларига йиғиб, тўнка бўлиб турди.* Ғайратий, Қарқуноқ.

ТЎНКАЛМОҚ тўнкамоқ *фл. мажҳ. н. У .. тўнкалган бўҳтонни дарров устидан олиб ташлаши керак.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бунинг устига йўқолиб топилган бриллиант кўзли узук ҳам Умидга тўнкалди.* Мирмуҳсин, Умид.

ТЎНКАМОҚ Қимсага ағдармоқ, кимсадан кўрмоқ (ножўя иш, хатти-ҳаракат, айб ва ш. к.ни). *Қилғилиқни қилиб, бировга тўнкайди.* ▪ *Хадича-бегим ҳамма айбни Низомулмулк устига тўнкаб, ўзини оппоқ қилиб олди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. [*Хадича:*] *Э, қўйинг-е! Илгарилари айбингизни об-ҳавога тўнкамас эдингиз-ку!* Уйғун, Навбаҳор.

ТЎНКАРИЛМОҚ тўнкармоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Арава тўнкарилиб тушди. Қайиқ тўнкарилиб кетди.* ▪ *Шиша осмон қозондек Тўнкарилган денгизга. Соҳил сувга чўккандек, Кўринмайди ҳеч кўзга.* З. Диёр.

ТЎНКАРИШМОҚ тўнкармоқ *фл. бирг. н.*

ТЎНКАРИҒЛИҚ Тўнкарилган, тўнтарилган, тўнкариб қўйилган. *Тўнкариғлиқ қозон.*

ТЎНКАРМОҚ *с. т.* Остини устига, устини остига қилиб қўймоқ; ағдармоқ, тўнтармоқ. *Қозонни тўнкариб қўймоқ. Тўлқин қайиқни тўнкариб юборди.* ▪ [*Элмурод*] *чойхоначи берган қора патнисни олдига тўнкариб «рўйхат формаси»деган катта рўйхат қоғозларини ёйди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЎНКАШМОҚ тўнкамоқ *фл. бирг. н. Ўз айбларини бировга тўнкашибди.* ▪ *Бекор гап! Адолатга тўнкашмасин. Адолат шийпондаги қутичасини ҳам қизларга ташлаб кетган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТЎНМОҚ *диал.* Кўзини тикиб қарамоқ, тикилмоқ. *Бир зўр дарахт кўринди, Ўшанга кўзи тўнди.* Ҳ. Олимжон.— *Келиб-келиб қизингни бир яланг оёққа бердингми? — деди бой Малика холага тўниб.* Н. Фозилов, Оқим.

ТЎНТАРИЛИШ 1 тўнтарилмоқ *фл. иш оти. Қайиқнинг тўнтарилиши.*

2 *сиёс.* Давлатнинг, ҳокимиятнинг куч билан ўзгартирилиши, ағдарилиши, қўлга олиниши. *Давлат тўнтарилиши.*

ТЎНТАРИЛМОҚ тўнтармоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Бир урсам тўнтарилиб тушди.* ▪ *Яродорни хавфсиз жойга ётқизиб, қайтишда Аҳмаджоннинг кўзи тўнтарилиб ётган бир немис пулемётига тушди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *У киши ичи балиқ тутгани*

www.ziyouz.com kutubxonasi

йўқ, қайиқ ҳам чайла ёнида тўнтарилиб ётди. Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТЎНТАРИШ 1 **тўнтармоқ** *фл. иш оти. Қозонни тўнтариш. Қайиқни тўнтариш.*

2 *сиёс.* Давлатни, ҳокимиятни куч билан ўзгартириш, ағдариш, қўлга олиш. *Сиёсий тўнтариш.* ▪ *Профессор .. Ироқда давлат тўнтариши бўлгани .. ҳақида гапириб, [Умидга] турли саволлар берарди.* Мирмуҳсин, Умид.

ТЎНТАРИШМОҚ **тўнтармоқ** *фл. бирг. н.*

ТЎНТАРИҒЛИК Тўнтарилган, тўнкарилган, тўнтариб қўйилган. *Уфқдан энди кўтарилган ойнинг ўроғи тўнтариғлик турарди.* В. Ғофуров, Вафодор.

ТЎНТАРМОҚ 1 Остини устига, устини остига қилиб қўймоқ, ағдармоқ, тўнкармоқ. *Саид Жалолхон пашшанинг амри билан тухумни ерга қўйиб, устига қозонни тўнтарди.* А. Қаҳҳор, Башорат. *Йўлчи токчада ётган шамни ёқиб, бир пиёлани тўнтариб, унинг устига шамни ўтқазди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *сиёс.* Давлатни, ҳокимиятни куч билан ўзгартирмоқ, ағдармоқ, қўлга олмоқ, тўнтариш қилмоқ.

ТЎНҚАЙИШМОҚ **тўнқаймоқ** *фл. бирг. н.*

ТЎНҚАЙМОҚ Тик оёқ устида ёки тиз чўкиб икки букилмоқ, эгилмоқ. *Тўнқайиб икки оёқ орасидан қарамоқ. Тўнқайиб намоз ўқимоқ.*

◆ **Давлатига тўнқаймоқ** 1) ношукурлик қилмоқ, нонкўрлик, кўрнамаклик қилмоқ; 2) кўрсатилган иззат-ҳурматни билмай кеккаймоқ, ҳаддан ошмоқ.

ТЎНҚАЙТИРМОҚ **тўнқаймоқ** *фл. орт. н.*

ТЎНҚАТАР *тар.* Амир саройида улуғларни отдан туширувчи лавозимли киши. *Ясовуллар .. деҳқонни ёқасидан ушлаб арк дарвозасига судраб олиб бордилар ва тўнқатарнинг буйруғи билан уни ўн беш таёқ уриб, ундан хизматона ва жаноби олий ҳақига дуо олгандан кейин қўйиб юбордилар.* Айний, Қуллар.

ТЎНҒИЗ 1 Ёввойи чўчқа, қобон. *Ер овлоқ бўлса тўнғиз тепага чиқар.* Мақол. *Эшак иши билан, тўнғиз тиши билан.* Мақол. ▪ *Унинг [Турсунбойнинг] қамиш чайласи олдидан ўрдаклар учади, яқингинасидан тўнғизлар ўтади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Қамиш ўрмонларнинг бир хилдаги салобатли шовиллаши билан тўлган жимжитлик тўнғиз овчиларининг гоҳо узоқларда гумбурлаган милтиқлари товушидан бузилади, холос.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. ‖ **Тўнғиз ўқ** қобон овлаш учун ишлатиладиган йирик ўқ. *Бердивой берданка билан отадиган овчилардан эмас. Тўнғиз ўқ билан ўпирадиган мерган.* И. Раҳим, Ихлос. | Умуман чўчқа. *Бизникилар: карам шўрва ичмаймиз, тўнғиз гўшти солади, дейишган эди, гўшт-ёғни ҳам ўз қўлимизга берадиган бўлишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма дағл.* Тарбия кўрмаган, нодон ёки виждонсиз одам ҳақида. *Муҳтарам қайин отамизга! Сиз билан мени қоронғи зиндонларга тушириб, дор остларигача тортган.. Хомид исмли бир тўнғизни, ниҳоят икки йиллик саргардонлик сўнгида, ёрдамчилари билан тупроққа қориштиришга муваффақ бўлдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | *сўк.* Чўчқа, аблаҳ. *Тўнғиз қўпгур! (қарғ). Тўнғиз қавмида кетгур! (қарғ.).* ▪ *— Кет, тўнғиз, кет тавба қилиш замони ўтди, .. — дер эди халқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Меҳри:*] *Даданг шу тўнғиз қўпгурнинг заводида қанча йил тер тўкди. Ахир оқибат ҳақ тўлашга келганда ғирромлик қилди.* Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

3 Мучал йил ҳисобида ўн иккинчи йил номи. *Унинг йили — тўнғиз.* ▪ *Ҳай Шукур кампир, мучалингиз тўнғиз бўлиб, сафар ойининг ўн бирида туғилганмисиз, нима бало, сира эл бўлмайсиз-а?* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Тўнғиз йили** мучал йил ҳисобида ўн иккинчи йил (қ. **мучал**).

◆ **Тўнғиз қараш** шумшайиб, ўшшайиб қараш. *Гиёҳдан илгари бир-бировларига тўнғиз қараш қилиб ўтирган, худо урган зиқна, битта майизнинг ярмини бировга раво кўрмайдиган, .. бу махлуқлар [гиёҳвандлар] энди тамом очилиб кетган.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ТЎНҒИЗЛИК **тўнғиз** 2 *с. белги оти.*

ТЎНҒИЗТАРОҚ Бир йиллик баъзилари кўп йиллик баланд бўйли, тўпгулли ўтсимон ўсимлик.

ТЎНҒИЛЛАМОҚ 1 Ўз-ўзича ғўнғиллаб, тушуниб бўлмайдиган қилиб, ғудурлаб гапирмоқ; дўнғилламоқ, пўнғилламоқ. *У алланималар деб тўнғиллади.*

2 Норозилик билан ёки жеркиб гапирмоқ. — *Кул ҳа, кул! Сенга шунақа кулги бўлса! — тўнғиллади Сувонжон.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Салимжон*] *бора-бора уйга пўнғиллаб кириб, тўнғиллаб чиқиб кетадиган бўлиб қолди.* А. Муҳиддин, Давлат қораловчиси.

ТЎНҒИЛЛАШМОҚ **тўнғилламоқ** *фл. бирг. н.— Бери келинг,— чақирди у Фозилҳақ Азизулхонни ва четроқда бир скамейкага ўтиришиб, тўнғиллашди.* Ойбек, Нур қидириб.

ТЎНҒИЧ 1 Энг катта (биринчи фарзанд ҳақида). *Тўнғич бола. Тўнғич ўғил.* ▪ *Нега она тўнғич қизини жаҳаннамга ташламоқчи? Остин-устин бўлиб кетдими бу дунё.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Моҳирабонудан икки ўғил ва икки қиз дунёга келиб, тўнғичи Азимбек, ундан кейингиси Хушрўй, учинчиси Каримбек ва тўртинчиси бизнинг Зайнаб эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Энг биринчи, дастлабки. *Совет Ўзбекистонида келажаги порлоқ тўқув саноатининг тўнғич корхонаси бугун ишга тушди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Тўнғич китобини не деб айтишга Қийналгандек шоир тунлари бедор.* Ё. Мирза.

ТЎП I [*ф-т*] 1 *айн.* **копток** 1. *Футбол тўпи. Тўп ўйнамоқ. Рақиб дарвозасига тўп киритмоқ.* ▪ *Раиснинг яхши гапидан суюнган Славик икки қўлини чўнтакларига солиб, қизил туфлисининг учида ердаги майда тошларни тўп қилиб тепа бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Узун стволлы артиллерия қуроли; замбарак. *Дала тўпи. Танкка қарши ўқ отадиган тўп. Тўп ўқи. Тўпга тутмоқ.* ▪ *Қимдир артиллеристлардан бири 76 миллиметрли тўпни судраб келиб, Нормат окопининг ёнига ўрнатди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Тонг ёрир-ёримас Оқтепа томонидан тўп ота бошладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қаердадир тўплар шошилмасдан, вазмин гумбурлайди, ора-сира пулемётлар асабий такиллаб қўяди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ўзинг биласанки, қисм ҳужум бошлашдан илгари артиллерия душман позициясини қаттиқ тўпга тутади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 *кўчма айн.* **тўпотар**. *Тўпга яқин, қуёшнинг ўтли нафаси эўрайиши билан буғ йўқолиб, ҳамма ёқ чарақлаб кетди.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. *Тўпдан кейин Лукмончанинг онаси етиб келди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ТЎП II [*ф-т*] 1 *айн.* **тўда** *Тўпдан айрилганни бўри ер.* Мақол. ▪ *Оддий меҳнаткашлардан бир тўпи эртасига заргар ҳожининг уйига келди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. *Гумбазнинг қаршисидаги икки тўп кекса чинорнинг скелет каби қуруқ шохларига.. бойқушлар тўпи ҳам келиб қўна бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Аёл*] *пахтасини келтириб хирмондаги энг катта тўпга тўка бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Фабрикада ўралган, ҳали бузилмаган ўлчовли газмол. *Бир тўп чит.*

ТЎП III *тақл. с.* Юмшоқ нарсанинг ерга урилишидан чиқадиган кучсиз товуш ҳақида. *Олма тўп этиб ерга тушди. Ташқарида бир нарса тўп этди.*

ТЎПАЛАНГ *диал.* Тўполон.

ТЎПГУЛ Попук ёки шода, бошоқ, каллак, соябон шаклида бутунлик ҳосил қилган гуллар мажмуи. *Оддий тўпгуллар. Мураккаб тўпгуллар.*

ТЎПДАЙ, -дек 1 Тўпга ўхшаш, тўп сингари. *Тўпдай сапчимоқ.* ▪ *Ажали етмаган экан, бола бечора соғ қолди...— Нақ бошимдан ошириб отди. Тупроқ қўрғондаги тўпдай гумбирлади савил.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *с. т.* Қуруқ, мойсиз, тўпондай. *Тўпдай ош.*

ТЎПИЛЛАМОҚ «Тўп» этган овоз чиқармоқ, «тўп» этмоқ. *Олма тўпиллаб ерга тушди.* ▪ *Йигитча уйга тўпиллаб кириб келди-да, ҳеч нарсадна*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳеч нарса йўқ, стол устига кичкина бир тугунчани қўйди. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ТЎПИЛЛАТМОҚ **тўпилламоқ** *фл. орт. н. Оёқларни тўпиллатмоқ. Полни тўпиллатмоқ. Тўпиллатиб урмоқ.*

ТЎПИР *диал.* Тўп, тўда. *Ҳамма ёқ қабристон жимлигидай унсиз, ваҳимали,.. ҳар жой-ҳар жойда тупроқ, қум тўпирлари.* А. Ҳакимов, Илон изидан. *Киндик қони тўкилган она тўпиридан ким жудо бўлгиси келади.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон.

ТЎПИҚ Болдир суягининг пастки учидаги ён томонга туртиб чиққан дўмбоқ қисми. *Тўпиқ суяғи.* ▪ *Лўмбоздай ғилдирак тош думалаб бориб ўнг оёғи тўпиғига қарс этиб урилди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ниҳоят бир қарорга келгандай эгилиб, Шербекнинг этигини ечишга уринди. Бефойда. Тўпиғи, панжаси шишиб, этикни ёриб юборгудай тирсиллаб турарди.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Кампир:*].. *Бувинг сенга ёмонни топадими? Ҳали тирноғидан тортиб тўпиғигача тоза синчиклаб текширамиз.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ёз кунлари Найманчанинг кўчалари тўпиқдан чанг бўларди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

♦ **Дунёни сув босса, тўпиғига чиқмайди** (*ёки* **тўпиғидан келмайди**) *қ.* **дунё. Тўпиқ ўйини** тўпиқ суягини ўйновчилардан бирига, сўралганда дарҳол кўрсатиш шарти билан, бериб ўйналадиган писандали ўйин. *Тўпиқ ўйнаб битта ўтиришга тушдим.*

ТЎПЛАМ 1 Маълум тартибда тўпланган бир турдаги нарсалар йиғиндиси; коллекция. *Қадимги танга-чақалар тўплами.*

2 Маълум тартибда тўпланган ва нашр этилган асар, қонун, қарор ва ш. к. мажмуи; мажмуа, юғурма. *Шеърлар тўплами.*

3 Тўп, тўда, уюм. *Бир тўплам ўтин.*

ТЎПЛАМОҚ 1 Битта-битта териб ёки супуриб, сидириб бир ерга йиғмоқ, тўдаламоқ, уймоқ. *Тўкилган олмаларни тўплаб қўйдим. Кумни тўплаб қўй.* ▪ [*Йўлчи*] *мўлжаллаган миқдорини ўриб бўлди. Сўнг, уюм-уюм тўплаб, кенг қулочига сиққанча кўтариб, бойнинг ташқарисига ташимоққа бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Олахўжа шошилиб лаганлардаги ошларни бир лаганга тўплади. Бошқалар қўлларини артишди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қучоқ-қучоқ барғларни Тўпларди катта боғдан. Севинчлари қалдирғочдек, Учарди сўл ва соғдан.* Ҳ. Олимжон. |Териб дасталамоқ, термоқ. *Сен билан яшнаган, сен кўкартирган Барқут водийлардан тўпладим чечак.* Ғайратий.

2 Йиғиб кўпайтирмоқ, қўр қилмоқ, жамғармоқ. *Маблағ тўпламоқ.* ▪ [*Обидий*] *ёр-жўралар тўплаб берган пулни белига тугиб, бир шўнғиди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Абдурасул*] *Янгибозор бойларининг ерларини беш йил экиб, бутун ортдирганини тиши-*

нинг кавагида сақлаб тўплайди-да, бир жийрон қашқа от олади. П. Турсун, Ўқитувчи. | Бирор миқдор қабул қилмоқ, йиғмоқ. *Взнос тўпламоқ. Солиқ тўпламоқ.* | Турли манбалардан олиб бир бутун яхлит ҳолга келтирмоқ, йиғмоқ; тузмоқ, тартиб этмоқ. *Коллекция тўпламоқ. Гербарий тўпламоқ. Маълумот тўпламоқ. Диссертация учун материал тўпламоқ. Навоий шеърларини тўпламоқ.* | *кўчма* Кам-кам йиғиб орттирмоқ. *Колхоз чорвачилик соҳасида катта тажриба тўплади.*

3 Чақириб, чорлаб бир ерга йиғмоқ, уюштирмоқ. *Бригада бошлиқларини правлениега тўпланг. Аскар тўпламоқ.* ▪ *Меҳмонлардан бири ёш болаларни тўплаб шеър ўқиб бераётган бир жувонга таъна қилди: — Мусобақада қўз бўяш билан ютган вакансиз-да, Тўтихон.* А. Қаҳҳор, Мирзо. *Холхўжа атрофига йигит тўплаб юрган кезлари эшон Назиркулни ўз ҳузурига чақирди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

4 *кўчма* Борини бир ерга йиғмоқ, йиғиштирмоқ (куч, диққат-эътибор ва ш. к.ни).— *Нима? — шу вақтгача паришон турган Ҳури фикрини тўплади.* Ф. Мусажонов, Ҳури. *У бутун кучини тўплаб, дарахтга чирмаша бошлади.* Н. Сафаров, Тилсимчилар. [*Йўлчи*] *сўнгги зарба учун бутун ғазабини, кучини, иродасини тўплади-да, бир қўлини ерга тираб, бошини ердан узди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТЎПЛАНИШ **тўпланмоқ** *фл. иш отн. Тинчлик ва демократия кучларининг Совет Иттифоқи атрофида тўпланиши.* ▪ *Холмат партбюро аъзоси эмас, оддий коммунист. Энди аввалгидек ҳафтада бир марта партбюрога тўпланиш йўқ.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТЎПЛАНИШМОҚ **тўпланмоқ** *фл. бирг. н. Одамлар тўпланишиб, бир-бирларидан сўрашади: — Ёпирай, нима бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон

ТЎПЛАНМОҚ 1 **тўпламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Мажлисга кўп одам тўпланди. Чегарага аскар тўпланди. Ёрдам учун етарли пул тўпланди. Ўтган йиллар мобайнида катта тажриба тўпланди.* ▪ *Ҳовлининг ўрта ерида паканагина балиқтут ўсиб, остига кул ва ахлатлар тўпланган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ишда ҳам Назаров тез кўтарилди. Саидғози бўлса, чеккада кўзга илинмай қолиб кетаверди. Ўша маҳалдаёқ унинг кўксида Назаровга нисбатан ҳасад тўплана бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Жипслашмоқ, уюшмоқ. *Ер ислоҳоти вақтида ва ундан кейин юзага чиқиб қишлоқ совети атрофига тўпланган активлар, азим бир дарё бўйида осмондан тушадиган томчига зор бўлиб ўтиришни кулгили бир ҳол ҳисоблаб, аввал район ижроия комитетига, ундан кейин область сув хўжалиги бошқармасига ариза беришди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТЎПЛАТИЛМОҚ **тўплатмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ТЎПЛАТМОҚ **тўпламоқ** *фл. орт. н. Суғориш кечаю кундуз олиб борилди. Булардан ташқари, уч коммунист уч участкада туриб олиб, чолларнинг кучи билан кечалари маҳаллий ўғит тўплатиб, далага ташиб турдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТЎПЛАШМОҚ **тўпламоқ** *фл. бирг. н. Пионерлар темир-терсак тўплашди.*

ТЎПЛОВЧИ 1 **тўпламоқ** *фл. ш. отн. Взнос тўпловчи.*

2 Бирор асар, мажмуа ва ш.к.ни тўплаган, тартиб этган шахс, тузувчи.

ТЎПЛОҒЛИ Тўплаб, йиғиб, уйиб қўйилган; тўдалоғли. *Тўплоғли ғўнг. Тўплоғли ахлат.*

ТЎПОЛОН 1 Беҳаловат, тартибсиз ўйин, шўхлик. *Бола-да. Бола бўлгандан кейин тўполони, шўхлиги билан бўлади-да!* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Ҳамроев кечки овқатдан кейин бирпас чўзилмоқчи бўлган эди, тўғри келмади: нариги уй тўполон — болалар бир-бирини ёстиқ билан уриб ўйнаётибди.* А. Қаҳҳор, Айб кимда. *Ҳар бир тўйда тўполон қилиб беармон ўйнаб-кулишга ўрганган болалар бу «улуғ тўйдан» норози эдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Умуман бетартиб ғовур-гувур ҳаракат; югур-югур, қий-чув, ур-йиқит. [*Жўра:*] *Оғайни, бу яна нима тўполон?* И. Султонов, Бургутнинг парвози. | Табиий офат натижасида ёки бошқа бирор сабабдан юзага келган бесаранжомлик, тартибсизлик. *Бир маҳал узоқдан, аллақайдан ёмғир ва шамол тўполонида, қулоқларига ўқ садоси ғира-шира етди.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Ижтимоий тартибни, кўпчиликнинг тинчлигини бузадиган ножўя ҳаракат, безорилик. *Оғзига тегди — тўполон бошлайди.*

3 Уриш-жанжал, машмаша, можаро. *Арзимаган гап устида дунё бузган кундош тўполонлари кимнинг қулоғига ёқсин?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шербек Оқсойга тўрт кун деганда, тўполон устига етиб келди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қизим ақлли, бекорга тўполон қилмас.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *кўчма* Исён, ғалаён. *Тўполон чиқармоқ (кўтармоқ).* ▪ [*Навоий:*] *Шоҳим мендан нима истайдилар.* [*Ҳусайн:*] *Дарвешали тўполонини бартараф қилиш ва фитначини тириклай тутиб келтиришни ўзларига ҳавола қилсак.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ТЎПОЛОНЧИ 1 Беҳаловат ўйинни, шўхликни яхши кўрадиган, ортиқ даражада шўх. *Тўполончи бола.* ‖ *Малика тўполончироқ, Холдор эса ҳаммавақт қўлларини қовуштириб «интизомли» бўлиб ўтирарди.* Ж. Абдуллаҳонов, Тонг ёришган соҳилда. | Ижтимоий тартибни, кўпчиликнинг тинчлигини бузувчи, безори. *Тўполончи йигит.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Бекорга, бўлар-бўлмасга уриш-жанжал қилаверадиган, жанжалкаш. *Тўполончи хотин.*

ТЎПОЛОНЧИЛИК **тўполончи** *с белги оти. Биров [Садриддиннинг] дарс вақтида ўтирмаслиги,.. бошқаси тўполончилиги натижасида синфдаги болаларга кун бермаётгани ҳақида арз қилади.* А. Шомирзаев, Бизнинг муаллима.

ТЎПОН I Майда чори ёки йирик кепак. *Мен бир оз тўпон юборгизаман. Икки хил ем, майин беда, кўк чиққунча етади шулар.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

2 *махс.* Қизиган темирга зарб билан ишлов берганда остига тўқиладиган темир зарралари. *Қизиган темирни чўзганда сандон остига тўкилган майда темирлар «тўпон» деб аталади.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

3 Умуман чанг, тўзон, тўфон.

ТЎПОНДАЙ Қуруқ, мойсиз; тўпдай. *Қўй, бўлди, Бувисара, агар ўша кунги мошкичиринги ёғли десанг, кам ёғи қанақа бўлади, тўпондай эди-ку.* В. Ғофуров, Вафодор.

ТЎПОРИ Ўтакетган содда, оддий, гўл. *Тўпори одам.* ▪ *Бутун ўқиш даврида кўзга ташланмаган, ҳатто баъзан кулгили ҳазилларга нишон бўлган бу [Рустам] оқ кўнгил, тўпори йигит, фронтда ўз ўрнини топиб олди.* В. Ғофуров, Вафодор. | Содда, оддий одамларга хос бўлган. *Бобонинг.. тўпори, самимий сўзларига бошлаб Юсупов билан Охунбобоев қарсак чалдилар, кейин бутун майдон янгради.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ТЎПОТАР *эск.* Кундуз соат 12 пайти; туш, чошка, тўп (революциядан илгари Тошкентда шу пайтда тўп отилар эди). *«Вой ўлмасам, тўпотар бўлиб қолибди-ку!» — деди [Ҳожия хола] бир вақт соат стрелкасининг 12 рақами устида турганини кўриб.* В. Ғофуров, Вафодор. *Унсин тумшуғига тунука қопланган чойнакка чой дамлаб, иккита кулча билан Шокир отага узатди: — Отажон тўпотар бўлди, чой ичинг!* Ойбек, Улуғ йўл.

ТЎППАЙМОҚ Дўппаймоқ, тўмпаймоқ. *Кўприк тагидан ўтгач, йигит сув четида тўппайиб чиқиб турган қайрағоч илдизига интилиб бориб, маҳкам ёпишди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ТЎППАЙТИРМОҚ **тўппаймоқ** *фл. орт. н. Деворга қадалган тахта каравотларга юпқа тўшак тўшоғлик. Унинг устидан оқ йўл-йўл ҳошияли кул ранг адёл ёпиб, кичкина ёстиқ тўппайтириб қўйилган.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон.

ТЎППА-ТЎСИНДАН *рвш* Ҳеч кутмаганда, кутилмаганда, қўққисдан. *Меҳмонлар тўппа-тўсиндан келиб қолишди.*

ТЎППА-ТЎҒРИ 1 Жуда ҳам тўғри, адил, тик. *Ўрмонжон Қурбон отага бўлажак қишлоқ кўчаларидан бирининг суратини кўрсатди: яшил уфққа туташган тўппа-тўғри ва ниҳоятда озода тош йўл.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Ҳеч қандай хатоси, нотўғри ери йўқ, жуда ҳам тўғри, чин, рост, адолатли. *Тўппа-тўғри ҳукм. Тўппа-тўғри маслаҳат.* || *Гаппинг тўппа-тўғриси шу, ўртоқ раис!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 Тўла, тўлиқ, расо. *Тўппа-тўғри бир тонна. Тўппа-тўғри минг сўм.* ▪ *Бекка худо умр берса, бу йил ҳамдуна бўлса, тўппа-тўғри йигирма тўрт ёшга қадам қўядилар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 *рвш* Тўғридан-тўғри, бевосита; тик, тикка. *Тўппа-тўғри юқорига ариза бермоқ.* | Ҳеч қаерга бурилмасдан, кирмасдан. *Мактабдошим Ҳакима Хўжаева билан тўппа-тўғри Самарқандга келдик.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. | Раъя-андиша, юз-хотир қилмай, дангал. *Камчилигини тўппа-тўғри бетига айтмоқ.*

ТЎППИ *с. т.* Дўппи.

ТЎППОНЧА 1 Яқиндаги нишонга ўқ узиш учун белгиланган, ёнда олиб юриладиган қурол; пистолет, револьвер. *Тўппонча отмоқ. Тўппончадан ўқ узмоқ.* ▪ *Бўронбек тўппончасини ялангочлаб, ота-болага ўқталиб турди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма с. т.* Қичкина, миқти одам ҳақида. *Тўппонча полвон.*

ТЎППОСЛАМОҚ *диал.* Дўппослаймоқ.

ТЎПТОШ Қиз болаларнинг майда тошларни ташлаб-илиб олиб ўйнайдиган ўйини ва шу тошларнинг ўзи. *Саодатнинг ҳам, Анорнинг ҳам тўптош ўйнаш даври ўтган-да, бўлмаса улар ана шу думалоқ, силлиқ, ранг-баранг майда тошларни этакларига тўлдириб олишарди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ТЎП-ТЎЛА Жуда тўла, лиқ тўла, лиммо-лим. *Тўп-тўла бир пақир ёғ.*

ТЎП-ТЎЛИҚ *айн.* **тўп-тўла**. *Кўринар баъзи чаман, Чечак билан тўп-тўлиқ, Баъзиси хазонликка Юзни тутган сап-сариқ.* Ғайратий.

ТЎП-ТЎП I Бир неча тўп; тўда-тўда. *Тўп-тўп ўтин. Тўп-тўп одам. Тўп-тўп газмол.* ▪ *Жилғанинг ичида тўп-тўп арчалар, тоғолчалар, ёввойи дўланалар, наъматаклар ўсади.* С. Анорбоев, Оқсой. || *Чуқурликда, ҳар жой — ҳар жойда одамлар тўп-тўп бўлиб ер қазимоқдалар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТЎП-ТЎП II **тўп** III *с. такр. Боққа кирдим, олмалар Қип-қизариб пишибди; Силкитибди шамоллар, Ерга тўп-тўп тушибди.* З. Диёр.

ТЎП-ТЎСИНДАН *айн.* **тўппа-тўсиндан**.

ТЎПХОНА [*ф-т*] Тўплар, қурол-аслаҳалар сақланадиган жой; арсенал. *Биринчи тўқинишда ўз лашкарбошиси ва тўпхонасини қўлдан берган амир яна ҳийла йўлини тутди.* Айний, Қуллар.

ТЎПЧИ Тўп отувчи, тўп билан қуролланган қисмда хизмат қилувчи; артиллериячи, артиллерист. *Бу тепа устида доимий тўпчи ва қоровуллар турар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тўпчилар ҳолдан кетиб йиқилгунча отдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТЎР I 1 Табиий ёки сунъий толадан катак-катак кўзли ёхуд бежамадор қилиб тўқилган газмол; тюль. *Нафис тўр. Ип тўр. Пардабоп тўр.* || *Тўр парда.* ▪ — *Нима ҳақда ёзиш ҳам жуда муҳим масала,— давом этди у.— Лекин,.. мана шу тюль;— деб у деразаларга тутилган нафис гулли оппоқ тўрни кўрсатди.* П. Қодиров, Уч илдиз. | Шундай тўқилган тайёр буюм. *Тоғ орқасидан қуёш ҳам бош кўтарди, юзига тўр тутган келин каби хирагина нури билан бутун қирни ёритиб юборди.* Ойдин, Ширин келди. *Қора тўр қўлқоп кийиб, юзига соч-вонга ўхшаш тўр тутган шляпали хотин уни кўриши билан.. афтини буришгирди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Умуман ҳар қандай материалдан катак-катак кўзли ёки бежамадор қилиб тўқилган нарса, буюм. *Сим тўр. Футбол дарвозасининг тўри.* ▪ *Қаптархонани каптарлардан ҳоли ва ғазидаги навдадан тўқилган тўрларни бузилган кўриб ҳайрон бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон. | Қовун пишган вақтида унинг пўстида ҳосил бўлган тарам-тарам ёки кесишувчи чизиқлар. *Тўри яхши қовун.* ▪ *Қовун полизда турли-туман қовунлар тўр боғлаб ётарди.* Ж. Шарипов, Хоразм. | *кўчма* Тузилиши катак-катак кўзли газмолнинг ёки буюмнинг шаклини эслатадиган нарсалар ҳақида. *Ўргимчак тўри. Ажин тўри.* ▪ *Кеч ҳам жуда секин кирди. У аранг имиллаб, олам бетига қораптир тўрни тўшай бошлади.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида. *Қуёш чиқар, тўр ёяр, Оқар олтин тунлар.* Ҳ. Олимжон.

3 Балиқ тутадиган ёки қуш овлайдиган сетка шаклидаги асбоб; матрап. *Бедана тутадиган тўр. Тўр билан балиқ овламоқ.* ▪ *Пирнафас ака қайиқ, тўр,.. санчқи сотиб олди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Овчи секин-аста тўрнинг ипини тортибди, ҳамма каптар тўрга илинибди.* «Эртаклар». *Дарёга қалмоқ ташлаган киши илинганини олади-да, қайси бир балиқчи тўрига тушган лаққани ташлабди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | *кўчма* Тузоқ, дом. *Бошидан ўтган воқеаларнинг баъзилари Тўрахонни ўз тўрлари билан узил-кесил ўраб олишда асқотиб қолиши мумкин эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Иномжон муҳаббат тўрига тушди.* С. Аҳмад, Мўтти. *Покистонлик аёлларнинг бу илк қалдирғочлари ҳам эски одат ва шариатнинг темир тўрида ҳануз бўғилади.* Ойбек, Нур қидириб.

◆ **Узоқни мўлжаллаб (ёки кўзлаб) тўр ташламоқ** узоқни кўзлаб иш қилмоқ. *Менинг сизга муносабатимни*

www.ziyouz.com kutubxonasi

биласиз. Узоқни мўлжаллаб тўр ташлайдиган йигитлар тоифасиданман. Тўрт кунлик кўнгилхушига учиб, сизниям, ўзимниям обрўсизлантириш ниятида эмасман. С. Қароматов, Ҳижрон.

ТЎР II Пойгакдаги жойга нисбатан юқоридаги жой, ҳурматли ўрин; *акси* **пойгаҳ**. *Ардоқли меҳмонни тўрга ўтқазмоқ. Ғалчани иззат қилсанг, чориғи билан тўрга чиқади.* Мақол. *Тентак тўрини бермас.* Мақол. ■ *Полвон тик туриб, отасининг тўрга ўтишини кутди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Марҳамат! Бу уйнинг тўри сизники, Тўйга келгувчилар мингдан кам эмас.* Ғ. Ғулом. | Умуман уйнинг, жойнинг юқори томони. [*Элмурод*] *қурилишнинг икки томонини кўздан кечириб, унинг битгач қандай бино бўлишини тасаввур қилади: синфлар, зал, залнинг тўрида ўқитувчилар хонаси.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳасан сўфи билан Алим бува унгур тўрига ўтиб, одамларни бир оз ишдан тўхтатишди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

♦ **Бир оёғи тўрда, бир оёғи гўрда** қ. **гўр**.

ТЎРА 1 *тар.* Юқори табақага мансуб киши; зодагон, оқсуяк, аристократ. *Бу икки қаватли катта ҳовли Азлархон тўранинг ҳовлиси эди.* Ойдин, Ҳазил эмиш.

2 *тар.* Хонлар даврида ва чор Туркистонида катта амалдор, ҳоким. *Энди билсам, сен бир элга тўрасан.* «Гўрўғли». *Элликбоши.. ўйлади: «Маҳкамага бориб Ҳакимбойваччанинг обрўсини дастак қиламан. Тўраларнинг оғзига уриш учун пулни бойвачча беради. Мандан нима кетади, қабул қилаверай».* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Ҳурмат юзасидан ёки улуғлаб кишиларнинг номига, унвонига, мансабига, қўшиб ишлатиладиган сўз. *Содиқ: — Ҳа-ҳа-ҳа, балли, Мутал, тўрам!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Мулладўст ўзига ўзи:*] *Оббо, ҳай бу кун-эрта ёр-ёр, чилдирма бақа-банг, қиблага қараб куёв тўрам ўтирадилар.* Ҳамза, Майсаранинг иши. | *кўчма с. т.* Улуғлаш учун баъзи нарсалар номига қўшилади. *Кудрат ака, паловхон тўра ўзларини жуда азиз қилиб қўйдилар, қарздормиз.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Мана ёнига коньяк тўрани қўйиб, тўнғич ҳосил билан дастурхонни безатдим.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 *кўчма* Расмиятчи, расмиятпараст, бюрократ. *Бошқарма идорасига жойлашиб қолган икки-учта ўзбилармон тўранинг бебошлиги туфайли ишлар кетга кетганди.* Ш. Ғуломов, Комсомол иродаси.

5 Тўра *(эркаклар исми)*.

ТЎРАЛАРЧА 1 Зодагонларга, аристократларга хос равишда. *Тўраларча кеккайиш.*

2 Расмиятпарастларга, бюрократларга хос равишда. *Сиз бу тенгсиз гўзалликка, бутун бир ўлканинг тақдирига тўраларча қўл силтамоқдасиз.* А. Мухтор, Чинор.

ТЎРАЛИК 1 тўра 1, 2 *с. мавҳ. от. Мен ҳам Чамбилбелда юрган тўраман, Тўралик вақтимда даврон сураман.* «Равшан».

2 Расмиятпарастлик, тўрачилик, бюрократизм.

ТЎРАМИЖОЗ *айн.* **анғирт**.

ТЎРАЧИЛИК Ишга, ўз вазифасига расмиятчилик билан қараш, қуруқ расмиятпарастлик; бюрократизм.— *Энди, сиз қолибмидингиз тўрачилик қилмаган! — деди Турсуной.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ТЎРВА [*ф-т* тўрба] Қичкина қопчиқ, халта. *Бўз тўрва. Бир тўрва ёнғоқ.* ■ *Қўрбоши ҳам тўрвасини йўқотган гадойдек, қушбегининг чап ёнига, Кумушбибининг юқорисига бориб ўтирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳар хил асбоб-ускуналар солинган тўрвасини катта темирга илиб, обкашдай елкасига қўйиб олган челак тузатувчи гуркураган овози билан жимжит маҳаллага жон киргизиб борарди: — Чела-ак ту-за-та-ма-ан!* П. Турсун, Ўқитувчи.

♦ **Тузлуқ тўрва** қ. **тузлуқ. Тўрва қоқди** охирги фарзанд, кенжатой. *Ҳайдар Абдураҳмон отанинг кенжа ўғли.. тўрва қоқди боласи эди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ТЎРИҚ Қора қизил, тўқ жийрон (от туси ҳақида). *Тўриқ от.* ■ *Отабек тўриқ йўрғани чиқариб қутидорга тутди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Шундай тусдаги от.— *Нигора?! — Шербек қизиб кетган тўриқнинг тизгинидан тортар экан, ўз кўзига ишонмагандек тикиларди.— Қайси шамол учирди?* С. Анорбоев, Оқсой.

ТЎРЛАМА Пўсти тўр билан қопланган, тўрлаб, етилиб пишган (қовун ҳақида). *Тўрлама шакарпалак.* ■ *Алижон бошмалдоғини найза қилиб тўрлама қовунларни бир уриб учириб юборади.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ТЎРЛАМОҚ 1 Ипни тўр шаклида кесиштириб тикмоқ, шу йўсинда тикиб бирор юзани қопламоқ. *Пайпоқни тўрлаб ямамоқ.*

2 Тўр шаклида кесишган чизиқлар билан қопланмоқ (етилган, пишган қовун ҳақида). *Шакарпалак тўрлай бошлабди.* | *кўчма* Умуман тўр шаклидаги бирор нарса билан қопланмоқ. [*Темир тоға*] *тўрлаб кетган қадоқ қўлларини бир-бирига ишқаб, йигитларнинг кўзига тикилди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота. *У.. кўзойнагини қаншаридан олиб, кўкиш томирчалари тўрлаб кетган энгагини оқ рўмолча билан артиб қўйди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ТЎРЛАТМОҚ **тўрламоқ** *фл. орт. н. Совуқ қўлларни ёриб тўрлатиб юборди.* ■ *Мана шундай кишмиш ўсган боғлар, жийдани сарғайтириб, анорни қизартирган, пахтани етиштириб, қовунни тўрлатган далалар хумор қилади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТЎРС Тўнг, қўпол, дағал, кўрс. *Тўрс одам. Тўрс гап.* || *Тўрс гапирмоқ.*

ТЎРСАЙИШМОҚ **тўрсаймоқ** *фл. бирг. н. Идорадан чиқиш билан.. [Дадажон билан Расул] тўрсайишиб иккаласи икки томонга ажралиб кетишди.* А. Муҳиддин, Ҳадя.

ТЎРСАЙМОҚ Қовоқ солмоқ, тумтаймоқ.— *Гапимга ҳеч қулоқ солишмайди,— деди тўрсайиб Раҳим.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Эрининг гапирмай тўрсайиб бораётгани [Меҳриниса-нинг] юрагини сиқарди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ТЎРСИҚ 1 Бурдуқ, меш, саноч. *Бир тўрсиқ қимиз.* ■ [*Бозорнинг*] *қимирлашга дармони йўқ, ичида бир жойи ловиллаб ёнади, тўрсиқдаги илиқ сувни ичган сари қора тер босади, танини.* А. Мухтор, Чинор.

2 *с. т. ҳазил* Лўмбиллаган катта эмчак.

ТЎРТ 1 *сиқ сон* 4 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Тўрт кун. Тўрт сўм. Тўрт килограмм. Тўртдан бир улуш. Ўндан тўрт ҳисса. Тўрт баравар оширмоқ.* ■ *Тўрт атрофда садоқатли дўстлар, ҳамфикрлар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ёнига тўрт нафар ясовул олиб, Султоналп йўлга тушди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. || *Чой қоғозга ёзилиб, тўрт букланган хатни бой очди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Беш балли баҳо системасида: аълодан кейинги яхши баҳо. *Ҳамма дарслардан тўрт олдим.*

♦ **Тўрт кўз тугал** (*ёки* **тугаллик билан**) қ. **тугаллик. Тўрт кўз билан кутди** *ёки* **(икки) кўзи тўрт бўлди** қ. **кўз. Тўрт муча** қ. **муча** 1. **Тўрт оғайни** қ. **оғайни. Тўрт томонинг қибла!** қ. **қибла.**

ТЎРТБЎРЧАК 1 *сфт* Тўрт томони тенг бўлган; чорси, квадрат. *Тўртбурчак ҳовли.*

2 *айн.* **тўртбурчаклик**.

ТЎРТБУРЧАКЛИК *мат.* Қарама-қарши томонлари параллел тўртта бурчакли геометрик шакл. *Тўғри тўртбурчаклик.*

ТЎРТИНЧИ 1 *тартб сон* Тартиб ўрни 4 рақами билан белгиланган, 4 номерли. *Тўртинчи уй. Тўртинчи бет. Тўртинчи синф.* ■ *Ниҳоят, тўртинчи куни ов бароридан келди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Қатта-кичик нарсаларнинг учинчидан катта, бешинчидан кичик ўлчами. *Тўртинчи калиш.*

3 *от, тар.* Октябрь революциясининг дастлабки кунларида большевикларга берилган ном (большевикларнинг Таъсис мажлисига сайловларга кўрсатилган номзодларининг рўйхати бошқа партиялар номзодларининг рўйхати сирасида тўртинчи бўлган). [*Мухтор:*] *Бугун қўлга олинадиган тўртинчиларнинг рўйхати Тўрабекка топширилган. Тўрабек бу топшириқни бажара олмаса, эртага ишимиз барбод бўлади.* А. Раҳмат, Абдулла Набиев.

ТЎРТҚЎЗ 1 Ит лақаби. *Бу итни биламан — Қосимжон бойваччанинг итлари, мени танийди.. Маҳ, Тўрт-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кўз, маҳ! Ҳа, бетавфиқ, ювош эдинг-ку! А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

2 *с. т. дағл.* Кўз ойнакли киши ҳақида.

ТЎРТЛАМЧИ 1 *диал.* Тўртинчи. *Тўртламчи гапим шуки, ...*

2 *кт.* Бирор процесс ёки ҳодиса жараёнида тўртинчи ўрин тутадиган, тўртинчи даражали ёки тўртинчи навбатда юзага келган, ҳосил бўлган. *Тўртламчи система (геол.). Тўртламчи даврр (геол.).*

ТЎРТЛИК 1 *ад.* Тўрт мисрадан иборат бўлган қитъа; мурабба.

2 Тўрт кишидан иборат бўлган группа. *Тўртлик мажлиси. Тўртлик комиссия.*

3 Тўртта холи бўлган карта. *Ғиштининг тўртлиги.*

ТЎРТОВ *жамл. сон* Тўрт киши ёки тўртта нарса. *Тўртовимиз ҳам борамиз. Тўртови ҳам ёруғ уй.* ▪ *Бу майдонда ишим кўргин, Икков қўрқсанг, тўртов келгин.* «Ширин билан Шакар». *Жилға этагида бир қора пайдо бўлган эди. У бир нафасда отлиқ қорасига айланди. Бир зумда икков, учов, тўртов, бешов бўлишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЎРТОВЛАБ *диал.* 1 Тўртовлашиб, тўрт кишилашиб. *Биз тўртовлаб бориб, унинг уйини босдик.* Айний, Жаллодлар.

2 Тўртталаб, тўрттадан.

ТЎРТОВЛАШИБ *рвш* Тўрт киши бир бўлиб, тўрт киши бирга, биргаликда, тўрт кишилашиб. *Тўртовлашиб ёпишмоқ. Тўртовлашиб кўтармоқ.*

ТЎРТОВЛОН *бирг. сон* Тўрт киши, тўрт киши бир бўлиб, биргаликда. *Олтовлон ола бўлса, оғзидагин олдирар, тўртовлон тугал бўлса, унмаганни ундирар.* Мақол. ▪ *Бир кун оқшом, овқатдан кейин, ҳаким, унинг хотини, афанди ва унинг хотини — тўртовлон ўтиришар эканлар.* «Латифалар».

ТЎРТТА *дона сон* Тўрт дона ёки нафар. *Тўртта одам. Тўртта китоб.* ▪ *Унинг кампири патнис ва бир чойнак чой олиб чиқди. Патнисда тўртта кулча, икки бош қизил чиллаки ва бир бош қуш чўқиган қандайдир оқ узум бор эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қизил аскарларнинг тўрттаси ярадор бўлса керак, зўрға қадам ташлаб келар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ТЎРТТАДАН *тақс. сон* Тўрт донадан, тўрталаб, тўртта-тўртта. *Болаларга биттадан қалам, тўрттадан дафтар берилди.* ▪ *Икки томонида тўрттадан саккизта чилдирма «така-тум-так, така-тум-так» деб баравариға мақом бошлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТЎРТТАЛА *жамл. сон* Тўртовининг ҳаммаси, тўртов. *Тўртталаси баравар келди. Қовунларнинг тўртталаси ҳам ширин чиқди.*

ТЎРТТАЛАБ *рвш* Тўрттадан, тўртта-тўртта. *Ғиштни тўрттадан ташимоқ.* ▪ *Бизнинг маҳаллада тўрттадан хотин олган бойлар ҳам бор эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЎРҚОВОҚ Бедана сақлаш учун ярим палла қовоқ пўчоғи ёки ёғоч гардишга тўр тўқиб ясалган қафас. *Чойхоначи .. нозиклар, пистонлар билан безалган тўрқовоқларни .. осган эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Бу жимликни фақат боғларнинг чайлаларига осилган тўрқовоқлардан чиққан «вавав, вавав, питпилиқ, питпилиқ» садолари бузиб турар эди.* Айний, Қуллар.

ТЎРҒАЙ 1 Чумчуқсимонлар туркумининг бир оиласига мансуб кичкина сайроқи қушларнинг умумий номи. *Дала тўрғай. Қора тўрғай.* ▪ [*Элмурод*] *кўзларини қисиб кўм-кўк осмонга қарар экан, қанотини дириллатиб, бир ерда сайраб турган тўрғайни кўрди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бир шўх бўз тўрғай Ғуломжон бошидан кетмай ҳа деб бўзлар, нималардир сўзлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ўзбек халқ классик куйларидан бирининг номи.

ТЎС 1 Қайин дарахтининг эгарчиликда ишлатиладиган пўстлоғи.

2 Махсус қора бўёқ. *Шам қаршисида қизарган шаҳло кўзлари, ёш билан синган жингила киприклари, чимирилган тўсдек қора қошлари уни [Кумушни] аллақандай бир ҳолга қўйган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. || Қора, қопқора. *Йигит тўс мўйловини ҳимариб кулди.* Ҳ. Назир, Қанотлар.

ТЎСАТДАН *рвш* 1 Кутмаганда, кутилмаганда, қўққисдан, тўсиндан. *Тўсатдан меҳмонлар келиб қолди. Тўсатдан қаттиқ шамол турди.* ▪ *Эшик тўсатдан қаттиқ итарилди. Узоқда Шоқосимнинг ким биландир хириллашгани эшитилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бошимга биров тўсатдан катта бир калтак билан ургандек бўлди.* О. Ёқубов, Тилла узук.

2 Ғайриихтиёрий равишда, бехосдан, бирдан. [*Йигит*] *тор қўчанинг ярмисига етгач, тўсатдан орқасига қайрилиб қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сидиқжон хийла ергача, худди тўсатдан ўйғонгандай, гаранг бир аҳволда борди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, дабдурустдан. *Тўсатдан тўй бошламоқ.* ▪ «*Қизиқ одам экансиз*», *дединг из. Аммо дўстингдан, яқин бир одамингдан тўсатдан шундай гап эшитиш менга албатта оғир.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЎСИЛМОҚ I **тўсмоқ** I *фл. ўзл. ва мажҳ. н.* ▪ *Эртаси кечга яқин ариқ тўсилиб, сув кўрачаларга кирди, лекин чархпалак айланмади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ғуломжон қуруқ шохлар билан тўсилган ҳовлилардан бири ёнида тўхтади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Ойимхон*] .. *ичкарига қамалаётган тутунни тарқатиш учун айвон олдига тўсилган чийни юмалатиб йиғди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЎСИЛМОҚ II **тўсмоқ** II *фл. мажҳ. н. Бола кечаси билан икки марта тўсилди.*

ТЎСИН Иморатнинг ва умуман ҳар қандай қурилма ёки иншоотнинг тепасига кўндаланг солинган бақувват балка. *Ёғоч тўсин. Темир тўсин. Дарбоза тўсини.* ▪ *Қишлоқ совети идорасидан одатда мажлисларда ёқиладиган қирқинчи чироқни олиб келиб ёқдилар. Ёруғдан уйнинг қоп-қора тўсин ёғочлари ялтираб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Том ёпиш учун тўсин тайёрламоқ.* ▪ *Ўрмондан келтирилган тўсин ва ёғочлардан ер ости бостирмалари тайёрланмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТЎСИНБОП Тўсинга ярайдиган, тўсин бўладиган. *Тўсинбоп ёғоч.*

ТЎСИНДАН *айн.* **тўсатдан.** *У тўсиндан бетоб бўлиб қолди.* ▪ *Ғўзалар тўрт эллик ердан кўтарилиб, дала бўйлаб кўм-кўк чизиқлар кўзни қувонтирганда, бир вақт, тўсиндан ҳаво айниди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТЎСИНЛИ Тўсини бўлган. *Ўн бир тўсинли уй.*

ТЎСИНЛИК *айн.* **тўсинбоп.** *Тўсинлик ёғоч.*

ТЎСИҚ 1 *от* Йўлни тўсиш, бекитиш, иҳота қилиш ёки икки жойни бир-биридан ажратиш учун ясалган қурилма; ғов, иҳота. *Чий тўсиқ. Ҳарбий тўсиқ. Сув тўсиқдан ошиб ўтди.* ▪ *Ҳа демай, шох-шаббалардан катта тўсиқ ҳосил бўлди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Шифтгача етиб бормаган фанер тўсиқ орқали гаплар баралла эшитиларди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Танклар унча-мунча тўсиқни назар-писанд қилмай, даҳшат ва ишонч билан масофани қамрарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *кўчма* Тўсқинлик, қаршилик; тўғоноқ, ғов. *Тўсиқ бўлмоқ.* ▪ *Паспорт, виза олиш изидан югуриб юрган муфти ноқулай тўсиққа учради. Маҳаллий маъмурлар унга Машҳаддан чиқиб кетишга рухсатнома беришдан бош тортди.* А. Ҳакимов, Илон изидан. *Янги қалъалар олишга, Янги қўрғонлар солишга, Янги жаҳонлар қуришга, Тўсиқларни ағдариб — мард одимлар-ла тайёрлан!* Ғ. Ғулом. [*Элмурод:*] *Муҳаббатга тўсиқ бўлишга қодир куч борми дейсиз?* С. Зуннунова, Гулхан.

3 *сфт* Тўсиб, ажратиб қўйилган, тўсилган, тўсиқли. *Тўсиқ йўл.* || *Ҳовузнинг атрофи тўсиқ.*

ТЎСИҚЛИ Тўсиб, ажратиб қўйилган, тўсилган; тўсиқ. *Тўсиқли йўл.* ▪ *Элмурод чий тўсиқли айвон олдидан аста одимлаб, ўз ҳужрасига ўтди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЎСИҚЛИК *кам қўлл.* Тўсқинлик, қаршилик, монелик. *Тўсиқлик қилмоқ.* ▪ *Дадаси ўз сўзли, вақти келганда, ҳар қандай монеликни яксон қилувчи забардаст кекса бўлганидан, унинг қизга уйланишига тўсиқлик қилиш мумкин эмаслигини англади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТЎСИҚСИЗ 1 Тўсилмаган, очиқ. *Тўсиқсиз йўл. Тўсиқсиз ҳовли.*

2 Ҳеч қандай қаршиликсиз, монесиз. *Тўсиқсиз иш.*

♦ **Тўсиқсиз эргаш гап** *грам.* бош

www.ziyouz.com kutubxonasi

ғапнинг мазмунига зид, аммо унга тўсиқ бўла олмайдиган маъно англатувчи эргаш гап.

ТЎСМОҚ I 1 Тўсиқ қуриб, ғов солиб ўтиб бўлмайдиган қилмоқ, бекитмоқ ёки иккига ажратмоқ. *Дарёни тўсмоқ. Ҳовлини чий билан тўсиб олмоқ.*

2 Ғов бўлиб, йўл бермай турмоқ, қаршилик, монелик кўрсатиб ўтқизмай қўймоқ, тўхтатмоқ. *Баҳор қўлларини кўтариб, кичкина нам кафтлари билан ғир-ғир шабадани тўсди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. — *Ўғил, қандай бўлмасин, отанинг қули бўлади,— Элликбоши бойваччанинг олдини тўсди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Сизга ўхшаш даллолларга ҳожат йўқ. Мен сизни хўп синаганман. Сиз халқ бўронини тўсмоқчимисиз?* Ойбек, Қутлуғ қон. **Йўлини тўсмоқ** 1) йўл бермай тўхтатмоқ; ўтқазмай қўймоқ. *Сув йўлини чим босиб тўсдик.* ▪ — *Керак эмас, кира кўрманг! — йўлни тўсди Ҳури.* Ф. Мусажонов, Ҳури; 2) *кўчма* қаршилик қилмоқ, монелик кўрсатмоқ, тўғоноқ бўлмоқ, тўғоноқ солмоқ. *Биз тантанали, қизғин, ғайратли, оммавий иш бошлаш билан ҳамма иғволарнинг йўлини тўса оламиз.* А. Мухтор, Опа-сингиллар; 3) *кўчма* йўлтўсарлик қилмоқ. *Бу ерларда мени ёлғиз билдингми? Йўл тўсмоқчи бўлиб, чиқиб келдингми?* «Ёдгор».

3 Пардалаб, пана қилиб бекитмоқ, пардаламоқ, паналамоқ. *Саҳнани қизил духоба парда тўсди.* ▪ *Гуломжон қизнинг чап қулоғини тўсиб турган жингалак зулфига тикилиб тўхтади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Чайла эшигини шинели билан тўсиб, .. титраб-қақшаб гугурт чақди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТЎСМОҚ II Чақалоқни, ёш болани ҳожат учун қулай вазиятда тутиб, ушлаб турмоқ.

ТЎСТИРМОҚ I **тўсмоқ** I *фл. орт. н.* *Ойналарни парда билан тўстирмоқ.* ▪ *Канал-ариқ қаздирган, Сирдарёни тўстирган, Мамлакатни ўстирган, Эсон бўлсин устозим.* «Фольклор».

ТЎСТИРМОҚ II **тўсмоқ** II *фл. орт. н.*

ТЎС-ТЎПОЛОН Беҳад тартибсизлик, бесаранжомлик, ур-йиқит, остин-устун. *Тўс-тўполон қилмоқ. Тўс-тўполонини чиқармоқ.* ▪ *Бола-чақалар бўлмаганидан, уйлари бизникига ўхшаш тўс-тўполон эмас — йиғинчоқлик, иннайкейин буларнинг уйи салкам ажойибхона.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Ойпошша қайтиб келмади. Тўс-тўполон бошланди. Ойпошшанинг қочгани тўғрисида эрталаб дув-дув гап тарқалди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мамажон ака ҳовлиқиб келиб навбатни тўс-тўполон қилиб юборди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *У [Назаров] ҳеч кимга сўз бермай, одамларнинг юрагини ёриб, идоранинг тўс-тўполонини чиқарган.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТЎС-ТЎС: **тўс-тўс бўлмоқ** ҳар ён тарқалмоқ, сочилмоқ, қочмоқ, тумтарақай бўлмоқ. *Додҳо қўён инини ижарага олгач, бошқа «катта»лари ҳам тўс-тўс бўлиб кетди.* Ҳ. Шамс, Душман. **Тўс-тўс қилмоқ** ҳар ён тарқатмоқ, қочирмоқ, сочмоқ, тумтарақай қилмоқ.

ТЎСҚИН Бирор иш-ҳаракат, чора-тадбир, ният ва ш. к.га ғов бўлиб тушган, халал бераётган, тўғоноқ солаётган нарса; монелик, қаршилик, тўсқинлик. — *Орзуларим бор, журналист бўлишни истайман,— деди,— лекин дардисар тирикчилик тўсқин.* Ойбек, Нур қидириб. *Бизга ҳам тўсқин бўлишлари мумкин.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТЎСҚИНЛИК Тўсқин, ғов бўлиб турган, халал бераётган, тўғоноқ солаётган нарса; монелик, қаршилик. *Мўмин Тошмат ўғлининг бу иши биринчидан, колхоз ишига қаршилик бўлса, иккинчидан, аёллар озодлигида тўсқинликдир.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дониёров .. участкадаги ҳамон судралишга сабаб бўлаётган асосий тўсқинликларни исботлай бошлади.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон. [*Дилбар:*] *Шундай раислар бор, илғорларга суянади, яхши ташаббусни қўллаб қувватлайди. Бизнинг раис тўсқинлик қилишдан бошқани билмайди.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ТЎСҚИНЧИ Йўл тўсувчи; **йўлтўсар**, қароқчи. *Меҳнат қўли-ла ҳадсиз Ер сийнаси кулди. Тўсқинчи, ғаним, душман Йўқликка сурилди.* Ғайратий.

ТЎСҚИНЧИЛИК 1 Тўсиш, **йўлтўсарлик**, қароқчилик.

2 *айн.* **тўсқинлик.** [*Тўлаган*] *колхозда мавжуд бўлган имкониятлардан тўла фойдаланишга ва йўқ имкониятларни яратишга нималар тўсқинчилик қилаётгани тўғрисида гапириб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТЎСҚИЧ 1 Тўсиқ, ғов. *Каримов Норбувини тўхтатди. Кўприкнинг икки ёнига қоқилган эгри ёғоч тўсқичига суяндилар.* Ҳ. Шамс, Душман.

2 *эск. айн.* **клапан** 1, 3.

ТЎСҚОВУЛ *эск.* Қоровул, соқчи. *Сен Чамбилнинг тўсқовули йўқ кўчаларни биласан.* «Бўтакўз». *Деди ҳар кимнинг эрки ўз қўлида, На ғов, на тўсқовул бордир йўлида.* Ҳабибий.

ТЎТИ [*ф-т*] 1 Тропик ўрмонларда яшайдиган, кўпчилик тури чиройли, ранг-баранг патли қуш. *Илҳом самоварчи самоварга одамни кўпроқ чақириш учун тўти сақлагандай, Ҳожи бобо уста Салимни тўти қилиб боқар эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Тоғлардаги оҳулар, ўрмондаги тўтилар, чамандаги булбуллар ҳам ёлғиз эмас, жуфт яшайдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Тўти қуш** *айн.* **тўти** 1.

2 *кўчма* Жуда гўзал, нозанин аёл ҳақида. *Қизлар мажлиси гуллар, лолалар, тўтилар, қумрилар мажлиси!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бир қиё боқдим, илиндим тўтининг занжирига, Ҳеч илож тополмадим парвардигор тақдирига.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Тўти (*хотин-қизлар исми*).

ТЎТИДАЙ, **ўдек** 1 Тўтига ўхшаш, тўти сингари. *Тўтидай баровнинг гапини қайтармоқ.*

2 *кўчма* Жуда чиройли, гўзал аёл ҳақида. *Иккита тўтидек хотинингиз бек акам учун сочини тараб ўлтирадир .. тағин қанақа каму кўст?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. ‖ *Оҳ, агар менинг ҳам болам бўлса эди, тўтидек қилиб ясантириб қўяр эдим-да, бағримга босиб-босиб эмизардим.* Уйғун, Турсуной.

ТЎТИЁ [*ф-т*] 1 Мис купороси (тиниқ кўк йирик кристаллардан иборат модда, мис сульфат).

2 *эск.* Эски вақтларда кўз оғриғига қарши ёки кўзни равшан қилиш учун кўзга суртиладиган дори.

♦ **Кўзга тўтиё жуда** азиз, муқаддас ёки ноёб нарса ҳақида. *Тупроғинг кўзимга тўтиё бўлсин.* Н. Сафаров, Уйғониш. **Тўтиё қилмоқ** тўтиёдек кўзга суртмоқ, эъзозламоқ. *Тўтиё қилсам муқаддас тупроғингни не ажаб, Ўйласам роҳат топар ҳар лаҳза жоним, ассалом.* Ҳабибий.

ТЎТИЁЛИК Азиз, муқаддас нарса. *Талабким топмагайлар тўтиёликка ғуборимни Туганди ашки гулгун энди қолди заъфарони юз.* С. Зуннунова, Гулхан.

ТЎФОН [*а*] 1 Шиддатли бўрон, довул. [*Нормат*] *икки кечагача уйқу ололмади, кўзини юмса теракнинг шовуллаши тўфон босиб келаётгандай кучаяверди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ҳамиша у қўзғалса бўронлар ҳам қолиб тин, Океанларда тўфонлар топа олур осойиш.* Ғ. Ғулом. | *кўчма* Дунёни остин-устин, алғов-далғов қилувчи, ларзали ҳаракат, бўрон. *Қонли тўфон. Жанг тўфонлари.* ▪ *Эркликнинг қуёши нурларин сочиб Чин ҳаёт тўфони қўзғалган чоқда.* Уйғун. *Киши мақсадга етаман деса, балолар тўфонига бардош беради, офатларни енгади, сабот билан курашади.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. | *кўчма* Кучли тўлқин, туғён. *У қарама-қарши ўйлар тўфонида ғарқ эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Диний афсоналарга кўра одамларнинг гуноҳи учун бутун дунёни босган сув тошқини.

ТЎФОНЛИ Тўфон билан бўлган; бўронли. *Тўфонли денгиз.* ▪ *«Аврора» садолари янграгунгача не-не бўронли ва тўфонли асрларни.. бошдан кечирилмади!* В. Зоҳидов, Қуёшни қутлаб.

ТЎХТА *айн.* **тувалоқ.**

ТЎХТАЛМОҚ 1 **тўхтамоқ** 1, 2 *фл. ўзл. н.* *Иш тўхталмасин. Унинг нафас олиши тўхталди.* ▪ *Абдурасул Элмуродга нима тўғрисидадир сўз очган эди, тўхталиб, жавоб қайтаришга мажбур бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Оғизга, тилга олиб ўтмоқ, тўхтамоқ. *Тошкент беклиги тўғрисида кўп музокарадан кейин Юсуфбек ҳожи ўз ораси устида тўхталди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Тўхталиб гапирмоқ** дудуқланиб ёки тутилиб гапирмоқ.

ТЎХТАМ 1 Қарор, ҳукм. *Ҳўжабеков*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кейинги вақтда кўп ўйлади. Ниҳоят «Шербек жиддий хавфли рақиб» деган тўхтамга келди. С. Анорбоев, Оқсой. *Кечқурун коммунистлар билан биргаликда кенгайтирилган правление чақириладиган, бу ерда эндиги ишлар тўғрисида бир тўхтамга келиб олинадиган бўлди.* С. Маҳкамов, Ғалвирни сувдан кўтарганда.

2 Битишув, келишув, битим. *Сирли суҳбатлар билан Қилдилар тўхтам. Рухсат олиб йўқолди, Раҳмат-ла Баҳром.* Ғайратий.

ТЎХТАМОҚ 1 Давом этмай қўймоқ, давомдан қолмоқ. *Иш тўхтади. Гап тўхтади. Отишма тўхтади. Шамол тўхтади. Ёмғир тўхтади. Сув тўхтади.* ▬ *Оёқ товуши тўхтаб нариги ёқдан уста Олимнинг товуши келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Вужудини қақшатиб турган тиш оғриғи бирдан тўхтагандай, Сидиқжоннинг кўзи ялт этиб очилиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Тўхтаб қолган, қовжираган булоқлар, Шарақ-шарақ яна қайнаб чиқмишдир.* Ғайратий.

2 Ўз ишини, ҳаракатини, фаолиятини бас қилмоқ, юрмай, ишламай қўймоқ. *Соат тўхтади. Вентилятор тўхтаб қолди.* ▬ *Биз совет жангчиларининг севикли ва жонажон дўсти Ҳамид Олимжоннинг .. олов юраги уришдан тўхтади.* Н. Сафаров, Мардлар. [*Отабек*] *икки йилдан бери тўхтаб қолган савдогарчилик ишини қайтадан бошламоқчи эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Йўлчи санқиб юриб, анҳор ёқасида тўхтади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Станциянинг биринчи изига қизил эшелон келиб тўхташи билан, яна чўзиқ команда эшитилди: — Вагонларга!* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Қилаётган иши, гапи ва ш. к.ни тамом, бас қилмоқ ёки узмоқ. *Ишдан тўхтамоқ. Гапдан тўхтамоқ.* ▬ *Элмурод отинойининг дўқи билан йиғидан тўхтади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Шарофатхон бир зум тўхтаб атрофга қаради, сўнг товушини пасайтириб давом этди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Орада ётсирашга ўхшаш бир ҳол бор, нима учундир бир сўзлаб икки тўхтар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Сафарда, йўлда бирор ерга қўнмоқ, тушмоқ. *Батальон ярим кечада хароба бир қишлоққа келиб тўхтади.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Қўнган, тушган, борган ерида маълум вақт бўлмоқ, турмоқ. *У* [*Отабек*] *Марғилонда кўп тўхтамас, бир кун, узоққа тортилса, икки-уч кун туриб қайтар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Туриб қолмоқ, сақланмоқ. *Унинг қўлида пул ҳеч тўхтамайди. Керакли мол магазинда тўхтаб қолмайди.*

5 Қарор қилмоқ, қарорга, тўхтамга келмоқ. *Шундай қилиб нимага тўхтадинглар?* ▬ *Биз шу ердаги оғайнилар билан кенгашиб бир гапга тўхтаб қўйдик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 *кўчма* Оғизга, тилга олиб ўтмоқ, тўхталмоқ. *Мен бир масала устида муфассал тўхтамоқчиман.* ▬ *Лекин, ўртоқлар, мен ҳам қисқача тўхтаб ўтмасам, тарс ёрилиб кетаман.* А. Қаҳҳор, Тўй.

7 *махс.* Ҳомиладор бўлмоқ, қочмоқ (чорва моллари ҳақида).

8 Сабр қилмоқ, кутмоқ. *Майли, яна бир-икки кун тўхтаб туринг!* ▬ *— Тўхтанг бўлмаса,— деди,— мен бир иш қилайки.. аммо шу дақиқадан бошлаб ихтиёрингизни менга топширинг!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЎХТАТИЛМОҚ тўхтатмоқ 1, 2, 3 *фл. мажҳ. н. Иш тўхтатилди. Сув тўхтатилди. Машина тўхтатилди. Қабул тўхтатилди.*

ТЎХТАТМОҚ 1 тўхтамоқ 1, 2 *фл. орт. н. Ишни тўхтатмоқ. Сувни тўхтатмоқ. Машинани тўхтатмоқ. Музакараларни тўхтатмоқ.* ▬ *Ҳоким кулгини бирдан тўхтатди, қовоқларини солди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Асад қори тахтадаги ёзувни тартиби билан ўқий бошлади: — От, ол, оқ...— Йўқ,— деди қози, уни тўхтатиб. — Бошидан ўқинг.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *— Ким келаяпти? — Нормат Эминни тўхтатди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Кейинчалик сотиш учун олиб сақлаб қўймоқ. *У бир тонна олма тўхтатиб қўйибди.*

3 Бекор қилмоқ ёки амалга ошувини, жорий этилишини маълум муддат кечиктирмоқ. *Ижрони тўхтатмоқ.*

4 *кўчма* Босмоқ, тиймоқ, тутмоқ. *— Афсонадир,— деди Дуся кулишдан ўзини тўхтата олмай.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *— Қизиқ,— кўзларини қичиқ сузиб хотин гапира бошлади,— сартлар ё сира ичмайдилар, ё бир ичсалар, уларни тўхтатиб бўлмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТЎХТАШМОҚ тўхтамоқ 2, 3, 5, 6 *фл. бирг. н. Томошабинлар кулгидан зўрға тўхташди. Меҳмонлар Тошкентда уч кун тўхташди. Экскурсиячилар кўл бўйида тўхташди.*

ТЎХТОВСИЗ 1 Сурункали, узлуксиз, бетўхтов. *Тўхтовсиз ҳаракат. Тўхтовсиз ёмғир. Тўхтовсиз таъминот.* || *Тўхтовсиз гапирмоқ.* ▬ *Сўнгги командадан кейин снаряд ва миналар навбатма-навбат, сийракроқ, лекин тўхтовсиз портлаб турди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Кечиктириб бўлмайдиган, бетўхтов, ошиғич. *Тўхтовсиз жавоб.* || *Тўхтовсиз етиб келинг. Буйруқни тўхтовсиз бажаринг.* ▬ *Агар қочмаганларида, подшо уларни тўхтовсиз ўлдириб юборар эди.* «Эртаклар».

ТЎШ 1 Гавданинг бўйин билан қорин ўртасидаги олд қисми; кўкрак. *Тўшни тўшга қўймоқ. Тўш бези (анат.).* ▬ [*Зебо*] *ойнага қараб ўзини тузатди. Дуррачаси билан тўшига ёпишган кўйлагини сал кўтариб елпиди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Болам деб босайин тўшима, Келгин болам, чаққон қошима.* «Рустам». *Айтинг, нима қилай?? Қизингизни тўшига тортган номард мени масхараламайдими?* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Мол ва қушларнинг кўкрак қисми, кўкраги. *Дала-тузни сув олса, қўнғир ғознинг тўшидан.* Мақол. | Кўкрак гўшти. *Норинбоп тўш. Тузланган қўй тўши.* ▬ *Афанди ғознинг тўшини олиб айтди: — Мен хизматдаги қулман.. шу ҳам бўлади.* «Латифалар». *Лаганда самарқандча майиз палов бўлиб, ош устига тўш ва қази қўйилган.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

3 *кўчма* Бирор нарсанинг кўкракли ери; сийна, бағир. *Она тупроқ тўшига инсон қўли билан илк чигит доналари қадалди.* Ш. Ғуломов, Комсомол иродаси. *Сени ўраб олган тоғлар тўшига Тўлин ой ёймоқда кумуш кокилин.* Зулфия. **Тўш урмоқ** (*ёки* **бермоқ**) 1) тўшини теккизмоқ, қўймоқ. *Диловархўжа тўш бериб ётан еридан ирғиб турди.* Шуҳрат, Олтин зангламас. *Тўлқинга тўш уриб қалдирғоч, Сув устида этади парвоз.* Э. Раҳим; 2) бирор юксакликка етмоқ, уринмоқ. *Булутга тўш урган юксак тоғлар ҳам, Буюкликни сендан олар, онажон.* Ж. Умаров.

4 *диал.* Тенгқур; дўст, ўртоқ. *Етимда не қилар тенг билан тўшлар.* «Равшан».

ТЎШАК 1 Жун, пахта сингари юмшоқ нарса тиқилиб ясалган қалин ўрин-бош анжоми. *Пар тўшак. Жун тўшак. Духоба жилдли тўшак. Ўз уйим ўлан тўшагим.* Матал.

2 Ётиш ёки ўтириш учун солиғлик ўрин. *Мен болалигимдан бери ҳеч тўшакда ётган эмасман.* А. Мухтор, Туғилиш. *Ҳасанали .. бекнинг тўшагини ёзиб, унинг кириб ётишини кутиб турди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қани, тўшакка ўтиринг, Вали ака. Э-э, бу ёққа чиқинг.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *диал.* Кўрпача, поёндоз.

ТЎШАЛМОҚ тўшамоқ *фл. мажҳ. н. Намат тўшалган уй. Тош тўшалган йўл.* ▬ *Йўл устида том бўғотларининг қуюқ кўланкалари худди шолча каби тўшалиб ётибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бойчечаклар кетидан ер бағрига қип-қизил гилам тўшалди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Саҳар пайт уйғониб меҳмонхонага кўз ташладим, қатор тўшалган ўринлар бўм-бўш.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

ТЎШАМА Бирор юзага тўшалган, солинган, ётқизилган нарса, қатлам. *Похол тўшама. Ботқоқ йўлга босилган шох тўшама. Қалин қўй қийлари ўрнидан қўзғатилиб, устига янги тўшама сепиб қўйилган.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота. *У* [*Ойниса хола*] *қуртларни овқатлантириш, тўшамаларини янгилаш жадвалини кўриб чиқди.* А. Мираҳмедов, Ўт юраклар.

ТЎШАМОҚ 1 Тўшама солмоқ, босмоқ, ётқизмоқ, тўшама билан қопламоқ. *Кўчага тош тўшамоқ. Ботқоқ йўлга шох тўшамоқ.*

2 Солмоқ, ёзмоқ (ўрин, палос ва ш. к.ни). *Умри хола қизи билан менга*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўрин тўшаб берди. Ғайратий, Узоқдаги ёр. *Бозоров сельпо магазини рўпарасига, ариқ бўйидаги сўрига қизил гилам, иккита кўрпача тўшаб, тўртта пар ёстиқ ташлаб қўйибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | *кўчма* Қопламоқ, буркамоқ. *Бутун атрофни оппоқ қор тўшабди.* ▪ *Шу кўзлар юлдуздай абадий кулсин, Баҳор йўлларингга тўшасин чечак.* Зулфия.

ТЎШАТИЛМОҚ **тўшатмоқ** *фл. мажҳ. н. Йўлларга асфальт тўшатилди.*

ТЎШАТИШМОҚ **тўшатмоқ** *фл. бирг. н. Очил билан Мадумар ертўла кавлашни буюришди, ерга хашак тўшатишди.* А. Мухтор, Чинор.

ТЎШАТМОҚ **тўшамоқ** *фл. орт. н. Йўлга тош тўшатмоқ.* ▪ [*Отабек*] *чойини наридан-бери ичиб, ўрнини тўшатиб ётди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЎШДОР Тўши, кўкраги кенг, кўкракдор, тўшли, кўкракли. *Тўшдор йигит.*

ТЎШЛИ 1 Тўши, кўкраги бўлган. *Қора тўшли қалдирғоч, Уй шипига қўйди ин.* «Қўшиқлар».

2 *айн.* **тўшдор.**

ТЎШОҒЛИҚ Тўшалган, тўшаб, солиб қўйилган; солиғлиқ. *Деворга қадалган тахта каравотларга юпқа тўшак тўшоғлик.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ТЎҚ I 1 Овқатга бўлган талабини, нафсини қондириб, тўйиб овқатланган, овқат еб олган. *Тўқ бола. Тўқ моллар.* || *Корни тўқнинг қорни очдан хабари йўқ.* Мақол. ▪ *Таомни тугатиб, қизлар тўқ ва шод қўшниларникига, дугоналариникига копток ўйнагани чиқиб кетдилар.* Ойбек, Нур қидириб. **Тўқ тутадиган** қоринни яхши тўйдирадиган; тўйимли, жирли. *Одамни тўқ тутадиган хушбўй ва ширин Тошкент совғаларини маза қилиб едик.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

2 Ҳеч нарсадан муҳтожлиги йўқ, ўзига баҳузур, бадавлат. *Тўқ хўжалик.* ▪ *Колхозимиз яна тўқ, Ғам-ғуссадан асар йўқ.* Қ. Муҳаммадий. **Тўғиздан тўқ** ниҳоятда бой, бадавлат. *Ўзи тўғиздан тўқ, тағин сендан капсан олар эмиш, вой капсан еган тишингга.* А. Қодирий, Обид кетмон. || *Турмуш оғир, қимматчилик, ҳаммаси ўзингизга маълум. Тўқларнинг иши йўқ, дардимиз кўп.* Ойбек, Болалик. **Ўзига тўқ** *айн.* **тўқ** 2. *Ўзига тўқ одам. Ўзига тўқ хўжалик.* ▪ *Студентлик пайтларимда ота-онаси бор, ўзига тўқ студентларга ҳавасим келарди.* С. Аҳмад, Таъзим. | Фаровон, маъмурчиликдаги, мўл-кўлчиликдаги. *Тўқ турмуш.* || *Кекса кишига, яна кундош устига тушишни хаёл қилганмидим? Лекин вақти келганда, кўндим, укаларим тинч, тўқ яшасин дедим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Мағзи, ҳосили етарли бўлган; тўлиқ, бўлиқ, бўлали. *Тўқ ёнғоқ. Тўқ пилла.* ▪ *Кўраги мўл, толаси пишиқ, чигити тўқ бўлсин десанг, шундай* [*барвақт ҳаракат*] *қил.* Н. Сафаров, Соҳиб чангал.

4 Қорага ёки умуман қуюқ рангга мойил, қуюқ (ранг, тус ҳақида). *Тўқ ранг. Тўқ қизил духоба.* ▪ *Осмон тўқ сариқ булут билан қопланган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Энди кўрсам милтиқнинг ўқидек, пушти гулнинг тўқидек келиним бор экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

♦ **(Мендан) корнингиз тўқ экан** кимсанинг айтмоқчи бўлганини бошқа киши олдинроқ айтганда ишлатиладиган ибора. *Мен ҳам худди шуни айтай деб турган эдим, мендан қорнингиз тўқ экан.*

ТЎҚ II *тақл. с.* Бўшроқ нарсаларнинг урилишидан ҳосил бўладиган очиқ товуш ҳақида. *Қози уларнинг кўкариб кетган юзларига бир зумгина хўмрайиб тургач, қўлидаги ҳасса билан олдиндаги столни тўқ этказиб урди-ю: — Йўқол! деб қичқирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЎҚА Камар, тортма ва ш. к.нинг учини ўтказиб тақиладиган қисми. *Мис тўқа. Камар тўқаси. Бўзчи белбоққа ёлчимас, темирчи тўқага.* Мақол. ▪ *Тилладандир ёқаси, Олтин отнинг тўқаси.* «Равшан».

ТЎҚАЙ 1 Қамиш босиб ётган зах ёки ботқоқ ер; қамишзор. *Мавлон ака анави куни Султонбой билан тўқайга бориб, «қўқон арава»сига қамиш босиб келди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Бердибой тўқайга шоли ўроққа кетади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Қуюқ чакалакзор, чакалакзор ўрмон. *Тўқайга ўт тушса, ҳўлу қуруқ баравар ёнади.* Мақол. ▪ *Сидиқжон болани бағрига босганича, бир-бирига киришиб кетган буталар, шохлар орасидан оёғи ва елкаси билан йўл очиб, тўқайнинг ичкарисига бошлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 *кўчма с. т.* Қуюқ, зич ўсган нарсалар ҳақида. *Ҳовлимиз тўқай бўлиб кетибди.*

ТЎҚАЙЗОР *айн.* **тўқай** 1, 2. *Атрофдан оғочлар, ўтлар, тўқайзорлар орасидан у қичқирик, дод, ингираш эшитди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТЎҚАЙЗОРЛИК 1 **тўқайзор** *с. мавҳ. от.*

2 Тўқай кўп ер; тўқайзор, тўқайистон.

ТЎҚАЙИСТОН Тўқай кўп ер; тўқайзорлик. *Қалмоқ юртин назар солиб кўради, Тўқайистон ерда кетиб боради.* «Алпомиш».

ТЎҚАЙЛИҚ 1 **тўқай** *с. мавҳ. от.*

2 Тўқай босган ер, тўқайзор, тўқай. — *Олдимда бир тўқайлик пайдо бўлиб қолди. Тўқайнинг ичида ёлғиз йўл бор экан,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ТЎҚИЛЛАТИШМОҚ **тўқиллатмоқ** *фл. бирг. н. Чоллар ҳассаларини тўқиллатишиб келиб қолишди.*

ТЎҚИЛЛАТМОҚ Тўқ-тўқ овоз чиқармоқ. *У* [*Мўтилал*] *қўлтиқ таёғини тўқиллатиб вокзалдан чиқди.* Мирмуҳсин, Мўтилал. *Чол ҳали тиззасидаги маҳсини тўқиллатиб уриб қўлр, ҳали сув пуркар, ичида китобдаги гапларнинг мағзини чақар эди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ТЎҚИЛМА *ад. айн.* тўқима. *Ҳаёли янги асарнинг тўқилмаси билан овора эди.* Ойбек, Навоий.

ТЎҚИЛМОҚ **тўқимоқ** *фл. мажҳ. н. Сунъий толадан тўқилган газмол. Новдадан тўқилган сават. Халқ ўртасида тўқилган афсона.* ▪ *Эртасига Исломхўжа ҳақида уйдирма гаплар, фисқ-фасодлар тўқилди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТЎҚИМ 1 Жазлиқ ёки эгар остига қўйиладиган, одатда кигиздан қилинадиган от-улов абзали. *Кигиз тўқим. Эшакка — тўқим, одамга — либос.* Мақол. ▪ *«Оқтой»нинг устида эски олача кўрпачадан тўқим, суяк қоши учиб кетган эгар, қандайдир дарвоза халқаси илинган узанги.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Соқи дарҳол Сариқ саманга якка тўқим солиб, жуганлаб миниб чиқиб кетди.* «Бўтакўз». **Тўқим урмоқ** 1) от-уловга тўқим солмоқ; тўқимламоқ. *Тойга тўқим урмоқ;* 2) *кўчма* бирор нарса ўтказиб, миннатдор қилиб ёки бошқа бирор йўл билан ўзига тобе, қарам қилиб олмоқ. *Ер сизники деганимиз сизга тўқим урганимиз бўладими ҳали?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *диал.* Тандир ёки ўчоқнинг намат ёки матадан қилинган ёпиғи.

♦ **Тўқим табиат** ҳеч нарсанинг маъносига, фарқига бормайдиган, диди йўқ, дидсиз, бефаросат. *Кеча ҳалиги Ҳолдор деган тўқим табиат бола севги ҳақида бемаза гап гапирди.* С. Мухтор, Тугилиш.

ТЎҚИМА 1 *сфт* Тўқиб ясалган, тўқилган. *Шавкат Зокир билан индамай кўришди-да, тўқима стулни четроққа суриб ўтирди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Тўқима шляпа кийган Раъно онасининг кўзига бошқача кўриниб кетди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

2 *от, махс.* Газмол, газлама. *Шойи тўқималар. Тўқималар виставкаси.*

3 *от, биол.* Ўзаро боғланган ва организмда белгили бир ҳаётий вазифани бажарадиган ҳужайралар бирикмаси. *Нерв тўқималари. Суяк тўқималари.*

4 *от, ад.* Бадиий асарнинг асосий мазмунини ва ундаги қаҳрамонларнинг характерини очиб берадиган, ўзаро узвий боғланган воқеа-ҳодисалар мажмуи, тўқилма, сюжет. ▪ *Уйгур постановкага халқ шоири — баённи ролини киритди, баённи ҳар бир кўриниш олдидан тингловчиларга воқеа-ҳодисалар, Фарҳоднинг саргузаштлари тўғрисида сўзлаб бериб, пьеса тўқимасини тўлдириб борди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

5 *сфт* Йўқ ердан тўқиб, ўйлаб чиқарилган; уйдирма. *Тўқима гап. Тўқима образлар.*

ТЎҚИМАЧИ 1 Текстиль саноатининг ишчиси, мутахассиси.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Газмол тўқувчи ишчи ёки ҳунарманд.

3 *кўчма с. т.* Йўқ ердан гап тўқувчи, уйдирмачи. *Тўқимачи одам.* ▪ *Сўзлар худди тўқимачи шоирникидай қуйилиб, бири-бирини бежаб тушади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТЎҚИМАЧИЛИҚ 1 **тўқимачи** 1, 2 *с. касб оти. Тўқимачиликни эгалламоқ.*

2 Газмол тўқиш ва ишлаб чиқариш иши ва халқ хўжалигининг шу иш билан шуғулланадиган тармоғи. *Ўзбекистонда тўқимачиликнинг юзага келиши ва ривожланиши. Тўқимачилик саноати. Тўқимачилик комбинати.* ▪ *Меҳмонхона айни замонда дўконхона ҳам бўлиб, пойга томонида тўқимачилик дўкони.. бор эди.* Айний, Эсдаликлар.

3 *кўчма с. т.* Йўқ ердан гап тўқиш, ёлғон-яшиқларни уйдириш; уйдирмачилик. *Тўғонбек бу сўзлардаги кинояни тушунди. — Ундай тўқимачиликка берилманг,— деди.* Ойбек, Навоий.

ТЎҚИМЛАМОҚ От-уловга тўқим урмоқ, тўқим солмоқ. *Отни тўқимлаб минмоқ.* ▪ *Эшакнинг бирини тўқимлаб устига нон, сув идиши ва битта коса солинган хуржунни ортдилар.* Айний, Қуллар.

ТЎҚИМОҚ 1 Тўқима газмол ёки буюм ясамоқ, тайёрламоқ. *Чит тўқимоқ. Пайпоқ тўқимоқ. Замбил тўқимоқ. Тўқиган рўмол. Мулла билганин ўқир, бўзчи билганин тўқир.* Мақол. ▪ *Элликбоши майин тўқилган чакмонини ечди, тухумдай силлиқ ва оппоқ салласини олиб қозиққа илди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўзинг тўқиб кетган катта саватда Тўлатиб шафтоли узиб чиқаман.* Ғ. Ғулом.

2 *кўчма* Йўқ ердан ўйлаб чиқармоқ; сўқмоқ, уйдирмоқ. *Гап тўқимоқ. Иғво тўқимоқ. Билган ўқир, билмаган тўқир.* Мақол. ▪ *Ҳаммаси бўлган гап-да. Бўлмаса, ёлғонни шундай тўқиб бўладими-а, ўртоқ Дўсматов?* П. Турсун, Ўқитувчи. *«Минг бир кеча»нинг Шаҳризодаси афсона тўқиб ўлимдан қутулиб қолгандай, Мухторхон ҳам юқоридаги сингари ривоятлар паноҳида омон юрибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 *кўчма* Ижод этмоқ, ёзмоқ; бастламоқ. *Шеър тўқимоқ. Қўшиқ тўқимоқ.* ▪ *Сўзини ўзим ёзганман, оҳангини Анорхон тўқиди.* И. Раҳим, Ихлос. *Вой у чалган дуторни, тўқиган ғазалларни эшитсангиз!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Санъаткор фақат қизиқчиликларнигина эмас, балки кичик кулгили ҳикоялар ҳам тўқирди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ТЎҚИНИШ 1 **тўқинмоқ** *фл. иш оти. Дарҳол .. ярим газлик пичоғини қинидан ярим суғуриб чиқаради, дамига чироқнинг нури тўқиниши билан пичоқ ярқираб кетади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *айн.* **тўқнаш.** *Мен остонага қадам қўйганимда, унга тўқиниш келдим.*

3 *айн.* **тўқнашув** 2, 3. *Куролли тўқиниш. Автомобиллар тўқиниши. Забастовкачилар билан полиция ўртасидаги қонли тўқинишлар.* ▪ *Биринчи тўқинишда ўз лашкарбошиси ва тўпхонасини қўлдан берган амир яна ҳийла йўлини тутди.* Айний, Қуллар.

ТЎҚИНИШМОҚ 1 **тўқинмоқ** 1 *фл. бирг. н. Машиналар тўқинишиб қаттиқ шикаст ебди.*

2 Тўқнаш келиб жанг қилмоқ, жангга киримоқ. *Разведка душман дозорлари билан тўқинишди.*

ТЎҚИНМОҚ *кам қўлл.* 1 *айн.* **тўқнашмоқ.** *Автомашина трамвайга бориб тўқинди.* ▪ *Булутларнинг оҳистагина сайридан.. енгилгина бир изғирик ҳам юзга келиб тўқинар .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Тегмоқ, ботмоқ. *Қора Аҳмаднинг сўзлари Тантибойваччага қаттиқ тўқинди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТЎҚИТМОҚ **тўқимоқ** 1 *фл. орт. н. Атлас тўқитмоқ. Ўзига пайпоқ тўқитмоқ.*

ТЎҚИТТИРМОҚ **тўқитмоқ** *фл. орт. н.*

ТЎҚИШМОҚ I **тўқимоқ** *фл. бирг. н. Кампирлар пайпоқ тўқишяпти. Болалар янги шеър ва қўшиқ тўқишибди.*

ТЎҚИШМОҚ II *диал.* Тўқнашмоқ, учрашмоқ. *Тўғу байроқ бир-бирига тўқишди энди.. Бир-бирига «не қиламиз?» дейишди энди.* «Хушкелди».

ТЎҚЛАМОҚ *кам қўлл.* Тўйдирмоқ, тўқ қилмоқ. *Йўлга қорнимизни тўқлаб чиқдик.*

♦ **Кўнгилни тўқламоқ** хотиржам қилмоқ, тинчитмоқ.

ТЎҚЛАНМОҚ **тўқламоқ** *фл. ўзл. н. Ерилгунча тўқланмам, Тонг отгунча ухлолмам, Қилғум тоат тонг қадар. Шоҳид кўк юлдузлари.* Ҳамза.

ТЎҚЛАШМОҚ **тўқламоқ** *фл. бирг. н.*

ТЎҚЛИ Урғочи қўзи; қўзичоқ. *Бир қўчқор боши кетгунча неча тўқлининг бошини ейди.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Орқни семизга, қўзини тўқлига, тўқлини қўйга, кичикни каттага алмаштирганини биласизми? Биласиз!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТЎҚЛИК 1 **тўқ** I *с. белги оти. Қорининг тўқлиги. Рангнинг тўқлиги. Бир очликнинг бир тўқлиги бор.* Мақол. ▪ *Тўқликдан, семизликдан, иссиқдан худди узоқ йўл юриб келган қўй сингари шосупада пўқиллаб ўтирган мингбошини самоварчининг дастёри тинмай елпир эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Тўқ, фаровон турмуш. *Тўқлик, тўқликдан чиқар шўхлик.* Мақол. ▪ *Мен тириклик тўғрисида ўйлайман. Сенлар тўқликка шўхлик қиласанлар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТЎҚМОҚ 1 Дастаси ва уриладиган қисми кўпинча ёғочдан қилинадиган, босқонга ўхшаш асбоб. *Олчин тўқмоқ. Тунукасозлар тўқмоғи. Дурадгорлар тўқмоғи. Тўқмоқ билан пай титмоқ. Тиришганнинг тўқмоғи тошга чега қоқар.* Мақол. ▪ *Олахўжа махсум бошига қўққисдан тўқмоқ билан урилгандай, гангиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Обиджон шу қадар хаёлга чўмиб кетадики, ҳатто маҳалласидаги дегрезлик, тунукасозлик дўконларидан чиқаётган тўқмоқлар овозини ҳам эшитмайди.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

2 *махс.* Турли механизм ва қурилмаларнинг уриладиган, зарб берадиган қисми. *[Йўлдош] бугун куни билан трассага парма тишлари, бурғу тўқмоқларини ташиб, ҳозиргина қайтиб келди.* А. Мухтор, Чинор.

3 *кўчма* Зарб, калтак. *Ёмон ўртоқ — ошга ўртоқ, бошга — тўқмоқ.* Мақол. *Яхшининг сўзи қаймоқ, ёмоннинг сўзи тўқмоқ.* Мақол. ▪ *— Оғир ботмасин-у,— деди Маҳбуба опа очиғига кўчиб,— гўдакка она парвариши етишмаётганлиги кўриниб турибди. Кўпчилик олдида уяляпман. Тўғри сўзнинг тўқмоғи бор дегандай, бу дашном онага қаттиқ таъсир қилди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. *Уруш қурсин, қашинишга тирноғим ҳам қолмади, ҳаммасини Мекалай еди! Жабрнинг тўқмоғига тоқат йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *қ. х.* Ғалла янчадиган босқонсимон ибтидоий асбоб.

ТЎҚМОҚЛАМОҚ Тўқмоқ билан урмоқ. *Тўқмоқлаб пай титмоқ. Тунукани тўқмоқлаб текисламоқ.* ▪ *— Икки чорак буғдойни тўқмоқлаб еганим учун,— деди Сафар,— «подшоҳлик ҳақини аниқлашдан бурун ўғирлаб ебсан» деб, мени қирқ-эллик қамчи урган амлокдор, ўз кўзим олдида буғдойимни ер билан яксон қилдирди.* Айний, Қуллар.

ТЎҚМОҚЛАНМОҚ **тўқмоқламоқ** *фл. мажҳ. н. Тўқмоқланган ғўшт.* ▪ *Суякларим майдалангандай, аъзойи баданим тўқмоқлангандай, оғир эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЎҚМОҚЛАТМОҚ **тўқмоқламоқ** *фл. орт. н.*

ТЎҚМОҚЛАШМОҚ **тўқмоқламоқ** *фл. бирг. н.*

ТЎҚНАШ Юзма-юз учрашув; тўқиниш. *Тор кўчада икки машина тўқнаш келди.* ▪ *Сидиқжон йўталиб ичкарига кирди ва икки қадам босмасдан Анзират холага тўқнаш келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТЎҚНАШИШ 1 **тўқнашмоқ** *фл. иш оти. Бу — оддий тўқнашиш эмас, икки ёш қалбнинг кўзлар орқали дардлашиши эди.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. *Бепоёндек кўринган ўрмон ҳам энди хавфсиз эмасди, кутилмаганда, душман аскарларига тўқнашиши мумкин.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *кам қўлл.* Тўқиниш, тўқнашув. *Қонли тўқнашиш.*

ТЎҚНАШМОҚ 1 Юзма-юз учрашмоқ, тўқнаш, дуч келмоқ, йўлиқмоқ. *Давлатёр кўприкдан ўтмай, ариқдан ҳатлади, кутубхона эшиги олдида Саодатхон билан тўқнашди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. **Кўзлар тўқнашди** кўзлар бир-бирига тушди. *Тешабой*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳам айни назокат билан жавоб қилди, шунда икковининг кўзлари тўқнашди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Икки томондан дуч келиб бир-бирига урилмоқ, тўқинмоқ. *Машиналар кўприк устида тўқнашиб шикастланди.*

3 Дуч келиб жанг қилмоқ, жангга киришмоқ. *Полкимиз гоҳ душман қисмлари билан ёнма-ён, гоҳ уларнинг олдида, гоҳ орқасида юрарди. Гоҳо тўқнашиб, қаттиқ жанглар қиларди.* И. Раҳим, Чин мухаббат.

4 *кўчма* Зид келиб, зидлашиб ёки ихтилоф, низо ва ш. к. натижасида ўзаро жанжаллашмоқ, олишмоқ, курашмоқ, жанг қилмоқ. *Арзимаган нарсага тўқнашиб қолишибди.*

ТЎҚНАШТИРМОҚ *тўқнашмоқ фл. орт. н.* Рақибларни тўқнаштирмоқ. ▪ *Фотима мулойим кулимсираган кўзларини унинг [Элмуроднинг] кўзларига тўқнаштирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЎҚНАШУВ 1 *тўқнашмоқ фл. иш оти.*

2 Икки томондан дуч келиб бир-бирига урилиш. *Автомобиллар тўқнашуви.*

3 Тўқнаш келган қисмлар, кучлар ўртасидаги жанг. *Қонли тўқнашувлар.* ▪ *Лондон кўчаларида король қўшинлари билан халқ оломони ўртасида қуролли тўқнашув бошланиб кетди.* «Янги тарих».

4 *кўчма* Ихтилоф, низо ва ш. к. натижасида юз берган олишув, кураш, жанг. *Синфий тўқнашувлар.* | Можаро, жанжал, олишув. *Шербек бу тўқнашувда тақдири ҳал бўлишини сезган эди. Шунинг учун ҳам, ўзини ҳимоя қилишга зўр бермаса ҳам, бўлган воқеаларни батафсил сўзлаб беришга ҳаракат қилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТЎҚОЛ I 1 Шохи йўқ, шохсиз. *Тўқол сигир.*

2 *диал.* Қисқа, калта. *Тўқол ёлли от.*

ТЎҚОЛ II *тар.* Хотин устига олинган иккинчи хотин. *Бошлаб сиз мени ўз уйингизга олиб борасиз. Қани, чиндан ҳам хотинларингизнинг ўзлари озодликка чиқишни истамаётганмикин, кўрамиз. Айниқса, отасининг қарзи эвазига олган тўқолингиз.* С. Анорбоев, Меҳр.

ТЎҚОЧ *диал.* 1 Катта бўғирсоқ.

2 Кулча нон. *Ўзбек ойим бўғирсоқ қовуртириш, толқон тўйдириш, тўқоч ёндириш билан машғул бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЎҚСАБО *тар.* Ўрта Осиё хонликларида: олий харбий мансаблардан бири ва шу мансабга эга бўлган шахс. *— Итоат қилмаганларни,— деди Абдулла тўқсабо,— уриш, ўлдириш, бўри бўлиб қоринларини ёриш керак.* Айний, Қуллар.

ТЎҚСОН 1 *снқ сон* 90 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Тўқсондан ўнни айирмоқ. Тўқсон сўм пул. Тўқсон пуд буғдой.* ▪ *Тўққиз сўм оламан деб, тўқсон гап эшитдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Қиш фаслининг 1 декабрдан 1 мартгача бўлган давридаги 90 куни. *Тўқсон кирди. Мевани тўқсонда суғорсанг, тўқсон ботмон ҳосил қилади.* ▪ *Кеча тўқсон чиқди; наврўз олам. Кўчат — келинларнинг тўйи бошланди.* Ғ. Ғулом. *— Боғингга уннамадинеми? — Ҳали вақт бор, токларни очсам, совуқ олиб қўядими, деб қўрқяпман. Тўқсоннинг изғирини ўтсин, деб турибман.* Ҳ. Шамс, Душман.

3 Тўқсон (*эркаклар исми*).

ТЎҚСОНИНЧИ *тартб сон* Тартиб ўрни 90 рақами билан белгиланган, 90 номерли. *Тўқсонинчи уй. Тўқсонинчи бет.*

ТЎҚСОНТА *дона сон* Тўқсон дона ёки нафар. *Тўқсонта одам. Тўқсонта нарса.*

ТЎҚ-ТЎҚ I тўқ I 3 *с. такр. Тўқ-тўқ кўсаклар.*

ТЎҚ-ТЎҚ II тўқ II *с. такр. Тўқ-тўқ оёқ товуши. Тўқ-тўқ қилмоқ.* ▪ *Кимдир тўқ-тўқ теша уриб, ошкомга поя кесяпти.* С. Аҳмад, Уфқ. *— Бу бош,— Хўжабеков бармоғи билан чаккасига тўқ-тўқ этказиб урди,— бевафо дунёда нималарни кўрмади, дейсиз.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТЎҚУВ 1 тўқимоқ *фл. иш отн.*

2 Тўқимачилик иши; тўқиш. *Тўқув дўкони. Тўқувни ўрганмоқ.* ▪ *Моки қолибларидан резинкадек чўзилиб тортилган нозик ипак толалар тўқув машиналарига уланди.* Туйғун, Станоклар ёнида.

ТЎҚУВЧИ 1 тўқимоқ *фл. ш. отн.*

2 Тўқувчилик касбини эгаллаган киши; тўқимачи. *Шойи тўқувчи аёл.* ▪ *Тўқувчи ҳушёр, уқувли бўлиши шарт.* М. Жўра, Куёшдан нур эмганлар. *— Қандай мутахассислиққа ўқийсизлар? — деб сўради Элмурод. — Тўқувчи мастерликка,— деди қиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЎҚУВЧИЛИК тўқувчи 2 *с. касб отн. Тўқувчиликни ўрганмоқ. Тўқувчилик дастгоҳи.* ▪ *— Касбим тўқувчилик, Шокирбек,— деди уй эгаси.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *— Аммо,— давом этди Гуландом,— бозор касодлигиданми, ё иши яхши унмаганлигиданми, дадам тўқувчиликдан ёлчимади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТЎҚЧИЛИК Фаровон, тўқ ҳаёт, тўқинчилик, маъмурчилик. *Тўқчиликда яшамоқ. Кўпчилик қайда бўлса, тўқчилик шунда бўлар.* Мақол.

ТЎҚҚИЗ 1 *снқ сон* 9 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Тўққиздан унни айирмоқ. Тўққиз сўм пул. Тўққиз килограмм ёғ.* ▪ *Душман кечгача тўққиз марта атака қилди ва ҳар сафар қақшатқич зарбага учрар .. эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 *айн.* **тўққиз-тўққиз.** [*Хожар Тўлахонга:*] *Отанг юртнинг бири, ками беш юз жойдан тўққиз олиб тўй кийган.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Мен баҳузур ёзилиб ўтириб, тўй зиёфатларини едим, ҳамманинг олдига «тўққиз» улашилгандан кейин қайтдик.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

♦ **Тўққиз пул** ҳеч нарсага, бир пақирга арзимайди, арзимас. *Соғлиғинг бўлмаса, бу давлатинг тўққиз пул. Тўққиз пулга қиммат одам.* **Тўққиз пулдек қилиб тушунтириб** (*ёки* **тугиб**) **бермоқ** жуда оддий қилиб тушунтириб бермоқ. *Ҳушёр савдогар учун элчининг бир имоси кифоя қилди, унга гапни тўққиз пулдек қилиб тугиб беришнинг ҳожати йўқ эди.* М. Осим, Элчилар.

ТЎҚҚИЗИНЧИ 1 *тартб сон* Тартиб ўрни 9 рақами билан белгиланган, 9 номерли. *Тўққизинчи уй. Тўққизинчи саҳифа. Тўққизинчи Май — Ғалаба куни.*

2 Катта-кичик нарсаларнинг саккизинчидан катта, ўнинчидан кичик ўлчам номери. *Тўққизинчи калиш.*

ТЎҚҚИЗЛИК Тўққизта ҳоли бор карта. *Таппоннинг тўққизлиги.*

ТЎҚҚИЗТА *дона сон* Тўққиз дона ёки нафар. *Тўққизта одам. Тўққизта китоб.*

ТЎҚҚИЗТЕПА *айн.* **себарга.**

ТЎҚҚИЗ-ТЎҚҚИЗ *этн.* Тўй маросимларда хотинларга патнисда улашиладиган, одатда, тўққиз хил нарсадан иборат тортиқ. *Хотинларга тўққиз-тўққиз тортилди. Тўққиз-тўққиздан кейин хотинлар тарқалишди.* ▪ *Латофат .. қўшни болаларини чақириб, аллақайси тўйдан тўққиз-тўққизданми, сочиқданми олиб келган жийда-майизни бериб, яна ўқитарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТЎҒИН Ғилдиракнинг ташқи гардиши. *Арава тўғини. Тўғинга темир қоқмоқ.* ▪ [*Акбаралининг*] *дадаси ҳўл қайрағочни қўр аралаш кулга қўмиб тўғин ясар, кегай йўнар эди.* А. Мухтор, Чинор. *Ҳовли саҳнида тўғин ясадиган кунда қаққайиб турибди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

ТЎҒНАЛМОҚ тўғнамоқ *фл. мажҳ. н. Тугмалари ўнг томонга тўғналадиган костюм. Кўкракка тўғналган орден.* ▪ [*Алиохун*] *бир неча минутдан сўнг туриб, кир, мой босган қатирма дўпписи ичига тўғналган игнани олди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТЎҒНАМОҚ Санчиб ўтказиб маҳкамлаб қўймоқ, қадамоқ. *Кўкракка значок тўғнамоқ. Игнани ишпечга тўғнаб қўймоқ. Лентани сочга тўғнағич билан тўғнаб олмоқ.* | Солмоқ, тақмоқ. *Қўйлак тугмаларини тўғнамоқ.*

ТЎҒНАТМОҚ тўғнамоқ *фл. орт. н.*

ТЎҒНОҒИЧ Тўғнаш, қадаш, маҳкамлаш учун ишлатиладиган мослама (мас., бир учи тўмтоқ игна, ўткир учи уччасига тушиб маҳкамланадиган асбоб, сочга қадаладиган тутқич). *Дўппини тўғноғич билан тиззага тўғнаб тикмоқ. Лентани сочга тўғноғич билан тўғнаб қўймоқ. Сочни тўғноғич билан маҳкамламоқ.* ▪ *Мен кийинар эканман, шошар, қўлларим қалтирарди. Шу пайт тугмача узилиб кетди, уни қадаб олишга вақт зиқ, тўғноғич қадай десам, у ерга тушиб кетди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. | Тўғнаш вазифасини ҳам ўтай оладиган, одатда

www.ziyouz.com kutubxonasi

кўкракка ёки ёқага тақиладиган зийнат буюми. *Олтин тўғноғич.*

ТЎҒОН 1 Сувни тўсиш, бўғиш учун хизмат қиладиган қурилма ёки иншоот. *Тупроқ тўғон. Бош тўғон. Тўғон боши. Тўғон қурмоқ (солмоқ).* ■ *Ваҳобжон баҳор тошқинида сув олиб кетиб ҳалигача тузатилмаган канал тўғонини тузаттиришга бир ҳафтадан бери овора эди.* С. Аҳмад, Тоғ афсонаси. *Днепрдай азим дарё олдида бу нима деган гап, қаҳратон қишда, ўқ ёмғири остида сув кечганлар наҳотки шу кичик сойга тўғон сололмаса?* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 *кам қўлл.* Тўсиқ, ғов, тўғоноқ. *Тўғон бўлмоқ. Тўғри таёқ — балога тўғон.* Мақол. ■ *Бизлар энди илгариги сен айтган гўл,— Чўпу хасдан ҳадик олиб қолатурган Батрак эмас, бўлолмайсан бизга тўғон.* Ғ. Ғулом.

3 Тўғон (*эркаклар исми*).

ТЎҒОНЛАМОҚ Тўғон қуриб, солиб тўсмоқ, бўғмоқ. *Дарёни тўғонламоқ.*

ТЎҒОНОҚ 1 Аравага ортилган юкни маҳкамловчи арқоннинг учига боғланадиган катта ёғоч илгак. *Бу ўтинкашларнинг баъзиларида бирор .. эшак бўлса ҳам, кўпчиликларида учига тўғоноқ боғланган бир арқон ва бир ўроқдан бошқа асбоблари йўқ эди.* Айний, Қуллар.

2 *кўчма* Бирор ишга, ҳаракатга тўсиқ, ғов бўлиб, тўсқинлик қилиб турган кимса, нарса. *Тўғоноқ бўлмоқ. Тўғоноқ солмоқ.* ■ *Мен акушерка бўлиб бордим-у, лекин, бу ишни бажаришга руҳонийлар тўғоноқ бўлишди.* М. Алавия, Севинчларим. — *Ўзингни ҳам бригадирликка кўтарган Қодиров эди-ку! Энди сен миннатдор бўлиш ўрнига.. оёғимга тўғоноқ солмоқдасан,— деди Қодиров.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТЎҒРАЛМОҚ **тўғрамоқ** *фл. мажҳ. н. Тўғралган сабзи. Тўғралган нон.* ■ — *Нонни тўғранг,— деди уста,— нон тўғралган шўрвадан ширин овқат бўлмаса керак.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Пешанамни силагансан, Куймайман ўтга солса, Қилич солса тўғралмайман, Ўлмайман ўқ қадалса.* Ҳ. Олимжон.

ТЎҒРАМ Тўғралган, ушатилган нарсанинг ҳар бўлаги. *Бир тўғрам гўшт.* ■ *Муқимий икки пиёла қанд чой билан икки тўғрам бўлка нондан еб, андак жонланди.* С. Абдулла, Қувғинда. *Алижон .. кабоб сихидан бир тўғрам сersел қайноқ гўштни оғзига солди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ТЎҒРАМА Тўғралган, тўғрамча. *Тўғрама гўшт.* || *Қозоқлар менинг олдимга тўғрама келтиришди.* О. Ҳусанов, Чўлда. **Тўғрама палов** гўштни тўғраб солиб пиширилган палов.

ТЎҒРАМОҚ Кесиб, синдириб майдаламоқ, ушатмоқ. *Карам тўғрамоқ. Сабзи тўғрамоқ. Гўшт тўғрамоқ. Норин тўғрамоқ. Шўрвага нон тўғрамоқ.* ■ *Хайри ҳафсала билан пиёзни майдалаб тўғрар эди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Олим полвон лаганга тўғраб, тайёрлаб қўйилган қазини кафтида кўтарганча, яна Зуғдилланинг ёнига лапанглаб келди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.— *Қани, нонга қарранг, мулла,— деди Олахўжа, патнисдаги нонни тўғраб.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЎҒРАМЧА Тўғралган, тўғрама. *Тўғрамча гўшт.* ■ *Умарали бир парча сур гўштни тўғрамча қилиб, масаллиқнинг устига қўйди-да, ошхонага қараб кетди.* Ойбек, Улуғ йўл. **Тўғрамча палов** *айн.* **тўғрама палов** қ. **тўғрама.**

ТЎҒРАТИЛМОҚ **тўғратмоқ** *фл. мажҳ. н. Катта ошга сабзи йирикроқ тўғратилади.*

ТЎҒРАТМОҚ **тўғрамоқ** *фл. орт. н. Қарамни майдалаб тўғратмоқ. Сабзи тўғратмоқ. Норин тўғратмоқ.*

ТЎҒРАШМОҚ **тўғрамоқ** *фл. бирг. н.*

ТЎҒРИ 1 Эгри эмас, қинғир ери йўқ; тик, адил. *Тўғри чизиқ. Тўғри сим. Тўғри ёғоч.* ■ [*Кумушнинг*] *тўғри.. қоматига ердан бичиб олинган мудҳиш хотиннинг қўллари зўрға етди-да, «эсонмисиз, омонмисиз, пошша қиз» деб сўрашди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эҳтиёт юзасидан [Йўлчи] тўғри йўлни қўйиб айланма йўллар билан намозгар вақтида Шоқосимникига [Гулнорни] бошлаб келди.* Ойбек, Қутлуғ қон. || *Шимолдан Жанубга тўғри чўзилган бу кенг кўчанинг ўртасига тош ётқизилган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мирзакаримбойнинг ери охирида, баланд, тўғри ўсган, учлари бир-бирига туташган қатор тераклар жимгина титрайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Хатодан холи, янглиши, нотўғри ери йўқ; бехато. *Тўғри жавоб. Тўғри фикр. Тўғри маслаҳат. Масалани ечишнинг тўғри йўли. Аслига тўғри нусха. Билмагандан билган яхши, тўғри ишни қилган яхши.* Мақол. ■ — *Бир нарсага олдиндан ҳукм этиш тўғри эмас, Абдишукур,— салмоқлаб деди Мирзакаримбой.* Ойбек, Қутлуғ қон. || *Бундай жойларда ҳамма вақт ҳам кўз билан тўғри чамалаб бўлмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | *кўчма* Ҳақиқатдан иборат; чин, рост, ҳақ. *Тўғри ҳукм. Тўғри тил тош ёрар, эгри тил бош ёрар.* Мақол. *Тўғри сўзнинг тўқмоғи бор.* Мақол. || *Бошингга қилич келса ҳам, тўғри сўзла!* Мақол. ■ *Гапингиз тўғри, ўғлим. Бу жаҳонда Лениндай улуғ зот бўлган эмас.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Тўғри гапим туққанимга ёқмайди деганлари бежиз эмас экан-да.* Н. Сафаров, Соҳиб чангал. *Ленин йўли йўл экан, Бу йўл тўла нур экан. Эркин, қувноқ яшашга, Энг тўғри йўл шул экан.* «Қўшиқлар». | Белгили талаб, қоида ва ш. к.га жавоб берадиган; қоидали. *Винтовкани тўғри ушлаш.* || *Эгри кўчадан юрсанг ҳам тўғри юр.* Мақол. ■ *Мен тўғри ўқий олмасам, тунов кундагидек куласиз.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 Қувлик-шумлик, қинғирлик ва ш. к.ни билмайдиган; ҳалол, виждонли, инсофли. *Тўғри одам. Тўғри киши тили эгридан ор қилади.* Мақол. *Дили тўғрининг — тили тўғри.* Мақол. || *Эгри озар, тўғри ўзар.* Мақол. ■ *Суриштирсанг, ҳамма бой бир текисда инсофсиз. Тўғри одам бой бўлмайди, шекилли, мен ўзим шу фикрдаман.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Хиёнат, фахш йўлига юрмайдиган, ахлоқли. *Тўғри хотин. Бизнинг кўзимизга совуқ кўринган қипчоқвачча Нормуҳаммаднинг эл учун қилиб турган тўғри хизматини мен ўз умримдаги Тошкент беклари орасида биринчи мартаба кўраман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Оғайни, бизга тўғри тошингизни қўйсангиз бўлар эди.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

4 Тўғридан-тўғри амалга ошириладиган, бўладиган; бевосита, воситасиз. *Тўғри сайловлар. Тўғри солиқлар.*

5 *мат.* Тўқсон даражага тенг (бурчак ҳақида). | Тўқсон даража бурчакли (геометрик шакллар, жисмлар ҳақида).

6 *кирш с.* Дуруст, ҳақиқатан ҳам, дарҳақиқат. *Тўғри, жон ширин, ҳар ким ўз жонини аяйди, лекин одамнинг юрагида бошқаларга меҳр бўлиши керак.* Ойбек, Қутлуғ қон.

7 *рвш* Тўғридан-тўғри, тўппа-тўғри, тик, тикка. *Меҳмонлар тўғри бизникига тушди.* ■ *Насияга бўлса ҳам гўштнинг лахим жойларидан еган яхши бўлар экан-у, кейин ҳақини тўлашни билмай гаранг бўлиб, кўчадан тўғри ўтолмай юрган ёмон экан.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Алай-балай деб, ўйлаб, иккиланиб ўтирмасдан; тўппа-тўғри. — *Бу киши ҳидлаб ўтирмайди, тўғри ейди қўяди,— деди ва қойил қилганига ишониб, ҳаммадан баландроқ қаҳқаҳа урди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

8 Қўшма феъллар таркибига киради. **Тўғри бўлмоқ** 1) тўғри шаклга, ҳолга келмоқ, тўғриланмоқ. *Йўл тўғри бўлди;* 2) ҳақиқат, чин, рост бўлмоқ. *Тўғри бўлса бу гаплар, Турмай қанот қоқайин. Бутун вужудим билан Бир сел каби оқайин!* Ғайратий; 3) ҳақ бўлмоқ, ҳаққоний, адолатли бўлмоқ. *Бу тўғрида раисимизни танқид қилиш бир томондан тўғри бўлса, иккинчи томондан тўғри эмас.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 4) инсофли, виждонли бўлмоқ, ҳалол бўлмоқ. *Тўғри бўлсанг ўсиб бориб, гул бўласан, эгри бўлсанг ўсиб бориб, кул бўласан.* Мақол. ■ *Сен тўғри бўлганингда, бу таъналар нима эди менга!* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби; 5) рўпара бўлмоқ, юзма-юз келмоқ. *Бир маҳал Соли совуқ, икки букилиб, мингбошига тўғри бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Тўғри қилмоқ** 1) тўғри шаклга, ҳолга келтирмоқ, тўғриламоқ. *Дарё ўзанини тўғри қилдик;* 2) тўғри иш қилмоқ. *Ўқишга кириб тўғри қилдинг;* 3) рўпара қилмоқ, тўғриламоқ. *Чатоқ ишларни менга тўғри қилаверинг..* ■ *Ҳали ҳам сиз қуруқ қолмайсиз, умидим борки, сизни Вобкент қозилигига тўғри қилсам.* Айний, Қуллар. **Тўғри келмоқ** 1) мувофиқ, мос келмоқ. *Бу гап ҳақиқатга тў-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ғри келмайди. Ақлга тўғри келмайдиган иш. Уйдаги гап бозорга тўғри келмайди. Мақол. ▬ *Қабул бўлмаган дуо учун мени гуноҳкор санайсизларми? Бу дуруст эмас, бу шариатга тўғри келмайди.* Айний, Қуллар; 2) лойиқ, монанд келмоқ. *Пальто бир номер катта, менга тўғри келмайди. Этик оёғимга тўғри келди;* 3) амалга ошмоқ, бўлмоқ. *Ҳамроев кечки овқатдан кейин бирпас чўзилмоқчи бўлган эди, тўғри келмади: нариги уй тўполон — болалар бир-бирини ёстиқ билан уриб ўйнаётибди.* А. Қаҳҳор, Айб кимда; 4) баравар, тенг келмоқ, бас келмоқ, бараварлашмоқ, тенглашмоқ. — *Ўғлим,— деб қичқирди кулиб дадаси,— кимники олди? — Тоҳир гупчакнинг жийрони. От боласи унга тўғри келмас экан.* Ойбек, Қутлуғ қон; 5) дуч келмоқ, тўқнаш келмоқ, учрашмоқ. *Тўғри келган киши билан саломлашмоқ.* ▬ *Икки томондан тешишга-ку тешамиз, тўғри келмай қолса нима бўлади?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 6) бир вақтда юз бермоқ, бўлмоқ, қарама-қарши келмоқ. *Иккала тўй бир кунга тўғри келиб қолибди.* ▬ *Иш қилиб Абдулла поччамнинг зиёфатига тўғри келмасин.* Ойбек, Қутлуғ қон; 7) бирор иш қилишга мажбур бўлмоқ. [*Отабек*] *саройдан анча узоқлашган эди, қаршидан.. келувчи Раҳматни кўрди ва чор-ночор сўрашмоққа тўғри келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

9 3-ш. эгалик ва ў.-п. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланади (*қ.* **тўғрида**).

ТЎҒРИДА 1 Сўзловчининг ёки сўзловчи кўзда тутган жойнинг қаршисида; қаршида, рўпарада. *Икки чеккада қатор дарахт, тўғрида катта бино.*

2 (*б. к. билан*) *кўм. вазифасида* Устида, ҳақда, хусусда. *Бу тўғрида сиз нима дейсиз. Гап шу тўғрида борар эди.* ▬ *Бой.. супага чиқиб Салимбойвачча узатган ёстиққа бемалол ёнбошлаб, қизи билан ҳар тўғрида гаплашмоққа уринди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Нима ва қайси тўғриларда сўзлашдилар, Отабек қипчоқларга қарши сўзламадими?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Йўқ, йўқ, Иван Никитин, гапни чалғитма, гап фақат сенинг тўғрингда бораётир.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТЎҒРИДАН-ТЎҒРИ *рвш* 1 Тўппа-тўғри, бевосита. *Тўғридан-тўғри юқорига мурожаат қилмоқ.* ▬ *Халқ судьялари район (шаҳар) гражданлари томонидан умумий, тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида.. сайланади.* «ЎзССР Конституцияси».

2 Гапни узоқдан олиб келмасдан, тафсилотларга берилиб ўтирмасдан, узоқ даромадсиз; тўппа-тўғри. *Тўғридан-тўғри асосий масалага ўтмоқ.* ▬ *У* [*Бўтабой*], *Сидиқжоннинг назарида, сўзни чўзмаслик ва тезроқ правлениенинг қарорини тасдиқлаш масаласига ўтиш учун гапни ўртасидан бошлади: ҳатто одатдагича «ўртоқлар» ҳам демасдан, тўғридан-тўғри.. правление тузган планни батафсил сўзлаб берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТЎҒРИЛАГИЧ Ўзгарувчан электр токини ўзгармас токка айлантирувчи асбоб, қурилма. *Симобли тўғрилагич.*

ТЎҒРИЛАМОҚ 1 Тўғри шаклга ёки ҳолга келтирмоқ, тўғри, адил, тик қилмоқ. *Симни тўғриламоқ. Дарё ўзанини тўғриламоқ. Эгилган ўқни тўғриламоқ. Эгри битганни эл тўғрилайди.* Мақол. ▬ — *Дардингизга даво менда! — у қаддини тўғрилаб .. яна жилмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Хато, нуқсон ва ш. к.ни йўқотмоқ, тузатмоқ. *Имло хатоларини тўғриламоқ. Стилистик камчиликларини тўғриламоқ. Талаффузни тўғриламоқ.* ▬ *Гулнор айтганига пушаймон қилди, хатосини тўғрилаш учун сўзламоққа мажбур бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Бузилган ерини тузатмоқ, тўғри ишлайдиган, юрадиган қилмоқ. *Соатни тўғриламоқ.*

3 Тегишли вазиятга келтирмоқ, тартибга солмоқ, тузатмоқ. *Ёқангни тўғрилаб ол. Кавушни тўғрилаб қўй.* ▬ *Анвар .. қизнинг юзидан ўпди ва унин тўзғиган сочларини тўғрилаб ҳаётбахш кокилларнинг муаттар бўйини узоқ ҳидлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

4 Бирор томонга қаратмоқ, йўналтирмоқ. *Прожекторларни самолётга тўғриламоқ.* ▬ *Чол у ёқ-бу ёқ суриб .. ўртадаги ходани хаёл қилинган ип йўлига тўғрилаб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Гулнор умримга эгов бўлди. Яна у Мирзакаримбой хонадонига бошлиқ бўлиб кеккайсин, ҳеч ким билан сўзлашмасин, туғсин, бойликнинг нишабини ўз томонига тўғриласин.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Тўғрисига, рўпарасига келтирмоқ; рўпара, бақамти қилмоқ. *У хаёл сураркан, кимнингдир қўли елкасига қўйилганини сезиб, дарҳол орқасига бурилди ва юзини-юзига тўғрилаб турган Лолани кўрди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Мос туширмоқ, мос келтирмоқ. *Биров ёшга тегади, биров.. бошқага. Худо юлдузингни ўшанга тўғрилаган экан, чорамиз йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 Етишмовчилигини йўқотмоқ, тўлдирмоқ, расо, бут, шай қилмоқ, ростламоқ, ўнгламоқ. *Рўзғорни тўғриламоқ.* ▬ *Қурбон ота елиб-югуриб, сал кунда, қишки ва ёзги қизил чойхонанинг кам-кўстини тўғрилаб олди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Биз-ку шу хабарни кутиб турган эдик. Шундай бўлгандан кейин, нон-понингни тўғрилаб тўрмайсанми?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

6 *с. т.* Эпини, иложини қилиб битирмоқ, юзага келтирмоқ, муҳайё қилмоқ; эплаштирмоқ. *Мушкул ишни тўғриламоқ. Бу ҳақда ташвиш қилманг, ўзимиз тўғрилаймиз.* ▬ *Ҳозир секретарнинг олдига тушгин, у ҳаммасини тўғрилаб беради.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради. | Бирор қоида, талаб ва ш. к.га жавоб берадиган ҳолга келтирмоқ. [*Майсара Нодирага:*] *Мен унга шариат томонларини тўғрилаг моқ учун қозини қийнаб, аъламларнингувоҳлиги билан уч талоқ қўйдиришни ўргатдим.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ТЎҒРИЛАНМОҚ **тўғриламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Йўл тўғриланди. Иш тўғриланди.* ▬ *Атрофдан милтиқларнинг оғзи полвонга тўғриланди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. *Ғуломжон секин бошини кўтарди, Ҳаёт ҳам тўғриланиб ўтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Энди хаёлларни қўй, гўзал, Баланд эрур ёрингнинг қули. Тўғриланган зафар чоғига Москвадаги соатнинг мили!* Т. Тўла.

ТЎҒРИЛАТМОҚ **тўғриламоқ** *фл. орт. н.*

ТЎҒРИЛАШМОҚ **тўғриламоқ** *фл. бирг. н.*

ТЎҒРИЛИК **тўғри** 1—3 *с. белги оти. Йўлнинг тўғрилиги. Фикрнинг тўғрилиги. Тўғриликка ўлим йўқ.* Мақол. ▬ *Низомжон .. соддалигидан дадасига чап беролмасди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Деворий соат бирга занг урди. Ўрмонжон, бу соатнинг тўғрилигига шубҳаланди шекилли, ўз соатига қаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ТЎҒРИЛИКЧА *рвш* 1 Очиқ, ошкор. *Элмурод.. тўғриликча тўйиб овқат ейишга ҳам ҳақсиз эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Беғараз, очиқ кўнгиллилик билан, яхшиликча. *Мен ундан тўғриликча сўраган эдим, эгриликка олди. Уларнинг ундай-бундай сўзлари бўлмаган, тўғриликча келиб кетган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЎҒРИСИ 1 Иш, гап, нарса, одам ва ш. к.нинг тўғри деб ҳисобланадигани. *Ишнинг тўғриси шу. Одамнинг тўғриси экансиз. Туянинг бувраси яхши, сўзнинг тўғриси яхши.* Мақол. ▬ *Қани, хўш, тўғриси қанақа бўлар экан?* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кирш с.* Гапнинг очиғи; очиғини айтганда, сўзнинг рости. *Тўғриси, мен сизни ҳозиргача унча яхши билмайман.* ▬ *У севиб, севимли бўлганидан мамнун эди, бахтиёр эди. Энди у шу кунгача ҳеч кимни севолмаганидан, тўғриси, севмаганидан ажабланарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Тўғрисини айтсам** (*ёки* **айтганда**) *айн.* **тўғриси** 2. *Тўғрисини айтганда, хато ўзингиздан ўтган.* ▬ *Мен тўғрисини айтсам, бу гапларнинг ҳаммасига сиз сабаб бўлмоқдасиз, эр!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЎҒРИСИДА 1 Қаршисида, рўпарасида. *Ичкарида, дарвозанинг тўғрисида узун кетган олди очиқ бостирма.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 *кўм.* (*б. к. билан*) Устида, ҳақида, хусусида. *Гап пахта тўғрисида борарди. Меҳнат тўғрисида чиқарилган қонун.*

3 *кўм.* (*б. к. билан*) Хусусдан, жиҳатдан. *Молхона ҳам ем-хашак тўғрисида қийинчилик чиққани учун умумлаштирилган ҳайвонларни вақтинча*

www.ziyouz.com kutubxonasi

эгаларига топшириб қўйиш маслаҳат топилди. Айний, Қуллар.

ТЎҒРИСИДАГИ 1 Қаршисидаги, рўпарасидаги. *Боғ қаршисидаги уй.* ▬ *Дўллар тўғрисидаги бешинчи чироқ титраб-титраб ун гарди ўтирган кичкина шишасидан хира, кучсиз нур сочиб турарди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Устидаги, ҳақидаги, хусусидаги. *Эшоннинг «жилов» тўғрисидаги фикри Элмуроднинг ғазабини келтирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Коратойнинг юрагидаги ғазаб тўлқини, Йўлчи ва қиз тақдири тўғрисидаги ташвиш ишлашга имкон бермади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ТЎҒРИСИДАН 1 Қаршисидан, рўпарасидан. *Ўтинкашларнинг .. бошлари тўғрисидан отилган бир яшин уларни жуда ҳам қўрқитди.* Айний, Қуллар.

2 *кўм., с. т. (б. к. билан)* Жиҳатидан, хусусидан. *Пул тўғрисидан бир оз қийналиб турибмиз.*

У

У I Ўзбек алфавитининг йигирма биринчи ҳарфи ва шу ҳарфнинг номи.

У II (*ж. к.* унга, *ў.-п. к.* унда, *ч. к.* ундан) 1 *кш. олмш* 3-ш. *бирл.* Кимса ёки нарса номи ўрнида ишлатиладиган сўз. *У мендан бир ёш катта. Ундан ёшлар ўрнак олишади.* ▬ *У кетгандан кейин, Сидиқжон шу ернинг ўзида чўкка тушди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Мана бошқарма бўлимида уни [Искандаровни] роса қизартиришди.* С. Аҳмад, Бош оғриғи.— *Сизлар топган эрга тегмайман, ундан кўра ўлим яхши менга,— қатъий жавоб берди Гулнор.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўрс. олмш.* Сўзловчидан наридаги ёки узоқдаги кимса, нарсани кўрсатиш учун қўлланади. *Бу китобни эмас, у китобни беринг. У йигитни танийсанми? Дарёнинг у ёғи.* ▬ *У ерда нима кўп — паст-баландлик.* Шуҳрат, Олтин зангламас. | Бир қанча ёки бир-бирига қарама-қарши жойлашган ёки таққосланаётган нарсалардан бирини кўрсатиш учун «нариги», «наригиси» маъносида қўлланади. *Кўчанинг у бетидан бу бетига ўтмоқ. Ўрмоннинг у томонида кўл бор. Бу яхшими, у яхшими? Бу бошқа, у бошқа.* ▬ *Мен ана у сўқмоқдан юрсам ҳам бўлади.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. | Вақт билдирувчи сўзлар олдида келиб, нисбатан аввалги, илгариги конкрет воқеликка ишора қилиш учун қўлланади; ўша. *У қорли, совуқ кун Йўлчи учун умрининг энг мазмунли, энг рангли, энг гўзал куни эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **У дунё** диний қарашларга кўра ўлимдан кейинги «ҳаёт», руҳлар яшайдиган жой. *Тақдирга шукур қил, номусли камбағал бўл. У дунёда фойдасини биласан.* Ойбек, Қутлуғ қон. **У дунё-ю бу дунё** қ. дунё 8. **Бошини (ёки ўзини) у ёққа урмоқ, бу ёққа урмоқ** ўзини минг алфозга солмоқ, астойдил уринмоқ. [*Мирзакаримбой:*] *Бошни у ёққа урдим, бу ёққа урдим, ахир бир эвини топдим, жиян.* Ойбек, Қутлуғ қон. **У ёқда турсин** қ. **турмоқ.** *Очилиш у ёқда турсин, очиқ хотинларнинг юзини ҳам кўрмайман, деб онт ичганман.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

◆ **Ё у ёқлик, ё бу ёқлик қилмоқ** масалани ҳал қилмоқ, ишни бир ёқлик қилмоқ, ажрим қилмоқ. **У деди, бу деди** *ёки* **у қилди, бу қилди** турли тадбирларни қўллаб кўрди. *У қилди, бу қилди, дафтарчаларни йиғиштириб олди ва келган пулни киши билмас ўмараверди.* «Муштум», 1967, № 7. **У ёқда қолиб** ёддан кўтарилиб, эсдан чиқиб, унутилиб. *Канизак .. кўзи жиққа ёшга тўлди-ю, узр у ёқда қолиб, ҳасратга тушиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **У ёғини суриштирсанг** аниғини билмоқчи бўлсанг, очиғини айтганда, аслида. *У ёғини суриштирсанг, қишлоқда ҳаммани нинг рўзғори танг.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Уни қўй, буни қўй** *с. т.* бошқа гапларни қўятур, асосий масалага жавоб бер. *Уни қўй, буни қўй, қачон бизникига келасан?*

-У (*унли товушлардан кейин* **-ю**) 1 *боғл.* Тенг ҳуқуқли икки сўз ёки гап бўлагини ўзаро боғлаб, «ва» маъносида қўлланади. *Ёру кўк. Ёшу қари. Кечаю кундуз. Тўқсон бешу ўндан уч процент.* ▬ *Қир-адирда ўтлар менинг қўю қўзим.* Ислом шоир.

2 *биркт. юкл.* Феълларга қўшилиб, иш-ҳаракатнинг бажарилишидаги тезликни англатади. *Лип этиб бир кўриндию ғойиб бўлди. Келдию кетди.*

УБОРШИЦА [*р* уборщица] Бино ичида озодалик ва саранжомликни сақлаш, супуриш-сидириш ишлари билан шуғулланувчи ишчи аёл. *Малоҳатхон.. эрининг қаршилигига қарамай, район советига уборщица бўлиб кирган экан.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон.

У-БУ *ноаниқ олмш* 1 Ҳар хил, турли нарсалар. *Тахта ва ғиштлар устига у-бу ёпдилар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Топган-тутганига у-бу олиб ўйнашларига беради.* И. Акрам, Адолат.

2 Аниқ мавзуи бўлмаган, шунчалик айтиладиган гаплар, сўзлар. *Сидиқжон .. болага қараб у-бу деб турган бўлса ҳам, кўзи ва бутун диққати Шарофатда эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

◆ **Унга-бунга** *с. т.* дуч келган одамга, ҳар кимга. *Унга-бунга ҳасрат қилаверма.* ▬ [*Қовоқ девона*] *келиб яна бир коса чойни ичди ва унга-бунга қовоғи тўғрисида илтимос қилиб қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ундан-бундан** *с. т.* 1) дуч келган кишидан, ҳар кимдан. *Ундан-бундан суриштирмоқ;* 2) турли нарсадан, ҳар нарсадан. *Ундан-бундан еб ўтиринг;* 3) ҳар тўғрида. *Ундан-бундан гаплашиб ўтирдик.* ▬ *Ёрмат Йўлчи билан ёнма-ён юриб, эски таниш каби ундан-бундан сўзлашиб борди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

УВ *тақл. с.* Ит, бўри каби ҳайвонларнинг чўзиқ овоз чиқариши, улиши ҳақида. *Ув .. деб келар бўри овози.* С. Жўра. | Ит, бўри ва ш. к.нинг увлаганига ўхшаш овоз. *Тўсиндан даҳшатли ув билан гирдибод қуюн уларни ўради.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Ув солмоқ** (*ёки* **тортмоқ**) 1) чўзиқ овоз билан увилламоқ, улимоқ (бўри, ит ва ш. к. ҳақида). *Овул тинч, гоҳо узоқда Аллонбий қўраси томонда бўри ув тортарди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси; 2) ит, бўри ва ш. к.нинг увлаганига ўхшаш овоз ҳосил қилмоқ. *Гоҳ қутуриб ув солар бўрон.* З. Обидов; 3) йиғлаганда чўзиқ овоз чиқармоқ, ўкирмоқ. *Хадича буви ҳам ув тортиб йиғлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

УВА Тор ёнбағирларидаги чети қиялаб кўтарилган чуқурлик, паст текислик; водий. *Гўё табиат қирлар, адирлар ва уваларга ям-яшил гилам қўйгандай.* А. Отаметов, Бири бирига шогирд. *Қаршидаги улуғвор тоғлар, уваларни томоша қилиб, .. аравада лиқиллаб ланж бораман.* Ойбек, Болалик. *Чирчиқ уvасига қўнган шаҳарда Қуёш .. олтин жомакорин ечар кечқурун.* Шайхзода.

УВАДА 1 Эски, ифлос пахта. *Мен совуқдан сақланиш учун увадаси оқиб ётган кўрпа-тўшакларга ўралиб олар эдим.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. *Қайга борманг, қишлоқ хароба, деҳқон тўнининг увадаси чиққан.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

2 Эскириб, ситилиб, йиртилиб дабдала бўлган кийим-кечак; латта-путта, эски-туски. *Чувриндиларга ўралган Лаъли увадага ўралган гўдагини қучоқлаб, .. пўстак устида ўтирарди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Кундуз куни увадамни кўтариб юришга уялганимдан шанба куни қоронғилатиб, «Беклар беги» мадрасасига кўчиб келдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. ‖ *Шундай аёллар бўладики, улар увада кийимли содда чўпонни шаҳзодаларга алишмайдилар.* Ойбек, Навоий. | Увадага ўхшаш, парча-пурча. *Ранги ўчган осмонга увада булутлар қувишиб чиқа бошлади.* Ў. Ҳошимов, Чўл ҳавоси.

3 *кўчма* Жулдур кийимли; ниҳоят камбағал; қашшоқ. *Бу ерда халта-хулта кўтарган косиблар, эркак-хотин: ҳар хил увада қашшоқ лиқ-лиқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

УВАДАЛАНМОҚ Эскириб, титилиб, парча-пурча бўлиб кетмоқ. *Қоратой икки томондан очиқ бўғотлари увадаланган .. ишхонада .. темир парчасини болға билан гурс-гурс урар, яссилар, чўзар, қайирар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

УВАДАЧИ *айн.* **эскифуруш.**

УВАДА-ЧУВАДА Эски, йиртиқ, титилиб, парча-пурча бўлиб кетган нарсалар. *Увада-чувадаларни ёқиб юбормоқ.* ‖ *Увада-чувада нарсалар.*

УВАЛАМОҚ 1 Майда қисмларга бўлмоқ, майдаламоқ, ушатмоқ. *Кесакни*

www.ziyouz.com kutubxonasi

уваламоқ. Нонни уваламоқ. ■ *Кум-кесакдан кўп бемадор қирғоқни [пўртана] ўпирарди, уваларди.* Ғ. Ғулом.

2 Бошоқ, сўта ва ш. к.даги доналарни уқалаб ажратиб олмоқ. *Жўхорини уваламоқ. Анорни уваламоқ.*

УВАЛАНМОҚ уваламоқ *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Бир қоп жўхори уваланди.*

УВАЛАНУВЧАН Майда бўлакларга бўлиниб кетадиган, тез уваланадиган; мўрт. *Уваланувчан ғишт.*

УВАЛАТМОҚ уваламоқ *фл. орт. н. Жўхори увалатмоқ.* ■ *Уватларни увалатиб, .. Большевикнинг коллектив учинчи қўши чиқди.* Ғ. Ғулом.

УВАЛАШМОҚ уваламоқ *фл. бирг. н.*

УВАЛИ-ЖУВАЛИ Кўп фарзандли, невара-чевараси. *Икки ёшнинг муҳаббатли, ували-жували бўлишларига дуо қилишгач, совчиларга заррин тўнлар кийдирилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Буви .. уй соҳиби Ўтапнинг серфарзанд, ували-жували бўлишига истак билдирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

УВАЛЛО *рвш, с. т.* Астойдил уриниб, зўр бериб; астойдил, роса. *Шошиб қолганидан, увалло уринишига қарамай, пальтосининг енгини тополмасди.* С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар.

УВАЛМОҚ Майда бўлакчаларга бўлинмоқ; ушалиб кетмоқ, уваланмоқ. *Бўр увалиб кетди.*

УВАТ *қ. х.* Дала ёки экин майдони ичида, қирғоқларида қолдирилган бўш ер, тор йўл; марза. *Бороналашни бошлашдан илгари уватлар текисланади.* О. Тиловбердиев, Парвоз. *Уватлар, марзалар йўқотилди. Шу ҳисобга тўла гектарлар бўлишига эришилди.* А. Эргашев, Юксалиш йўлидан. *Зовурнинг нариги томонида бир тўда колхозчилар уват бузиб ер текисламоқдалар.* С. Маҳкамов, Гулистон.

УВАТИЛМОҚ уватмоқ *фл. мажҳ. н.*

УВАТИШМОҚ уватмоқ *фл. бирг. н.*

УВАТМОҚ *айн.* **уваламоқ.**

УВВОС Ўкириб йиғлаш; баланд овозли йиғи. *Куни билан Осим аканинг ҳовлисидан қий-чув, уввос кўтарилиб турди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида. **Уввос солмоқ** (**ёки тортмоқ**) ўкириб йиғламоқ. *Бечора она чидолмади, қабрни қучоқлаб уввос тортди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УВЕРТЮРА [*р<фр*] *муз.* 1 Опера, балет, кинофильм ва ш. к.нинг музикали муқаддимаси. *Кўп ўтмай фрак кийган дирижёр ўз ўрнига чиқди-ю, «Боғчасарай фонтани»нинг увертюраси бошланди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Симфоник оркестр опера бошланиши олдидан чалинадиган увертюрани ... ижро этади.* Ҳ. Носирова, Опера ҳақида айрим тушунчалар.

2 Оркестр ижро этадиган концертга оид соната формасидаги асар. *Глинканинг испанча увертюраси. Концерт увертюраси.*

УВИЛЛАМОҚ 1 Босиқ, чўзиқ овоз чиқармоқ; ув тортмоқ. *Бўри увиллади. Ит увиллади.* ■ *Аллақандай бир тўда ит тўлқинга қарши увилламоқда.* Ғ. Ғулом. *Шамол гоҳ оч бўридай увиллар .. эди.* А. Қаҳҳор, Даҳшат. [*Аҳмаджон:*] *Устимиздан увиллаб ўтган снарядлар дам олдимизда, дам орқамизда портларди.* А. Мухтор, Давр мепинг тақдиримда.

2 Ув тортиб йиғламоқ, ўкирмоқ.

УВИЛЛАШМОҚ увилламоқ *фл. бирг. н.*

УВЛАМОҚ *айн.* **увилламоқ.** *Увлаб йиғламоқ.* ■ *Увлаб қолди бир тўда оч, мальун бўрилар.* Ғайратий. *Туни билан бўлган ғазабли бўкиришлар, хунук алаҳлашлар, йиртқичдай увлаб йиғлашлар тинди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ҳайқирса, увласа, ҳар тонгда бир донг бор, донг урса довуллар.* Ғ. Ғулом.

УВЛАШМОҚ увламоқ *фл. бирг. н. Бўрилар увлашди.*

УВОЛ [*а* увор] 1 Айб, гуноҳ. *Ёшгина эмадиган чақалоғи бўлмаганда ҳам майли эди, унга қўл тегизмоқ увол!* И.Акрам, Адолат. *Битта трактор фалон пул туради .. Ҳа деб қисмини ўзгартираверпш — увол.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. *— Бўйнинг чўзилмагур,— дейди кампир,— нонни отдинг-а, увол.* Ойбек, Болалик. **Уволи тутмоқ** *ёки* **уволига қолмоқ** ножўя иш ёки ҳаракатнинг айбдори бўлмоқ; зомин бўлмоқ; жазосини тортмоқ. *Ўқишини жувонмарг қилсак, уволига қоламиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Фойдасиз ёки бевақт йўқ бўлиш, йўқолиш; нест-нобуд. *Гилосдай бир лаббан бўса олгунча, Баъзан бир йигитлик кетади увол.* Ғ. Ғулом. *Хоҳишларинг бўлмасин увол!* Ҳ. Олимжон.

3 *кўчма* Бировга озор бермайдиган, зиён етказмайдиган; ювош, заиф. [*Акрам:*] *Ие, ҳали сутдан оқ, мусичадек уволман денг?* О. Ёқубов, Айтсам тилим куяди, айтмасам — дилим. || *Боя чумолидек увол кўринган қиздек йигит энди кийикдек ел қувиб учиб борарди.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

4 Оғир, қийин, аянчли. *Жўжабирдек жон, болаларига увол бўлди.* Н. Сафаров, Уйғониш. || *Оёқ-қўли бутун бўла туриб, чумчуқдан баттар увол яшайдиган одамлар ҳам бор.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

УВОҚ 1 Уватилган нарсанинг кичик бир бўлаги; кичик бўлак; ушоқ. *Зокир .. бостон пиджагининг енгига ёпишган нон увоғини чертиб ташлади.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Шокир ака қўлидаги чимни эзиб кўрсатар экан, увоқлари шувуллаб ерга тўкилди.* Туйғун, Йўлдош акани эслаб.

2 *кўчма* Жуссаси кичик, майда. [*Шербек:*] *Қорамол билан увоқ молга бу ерда тўпланган ем-хашагимиз бемалол.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бундай мураккаб машинани мендек увоққина бир қиз бошқаришини қаёқдан билар эди улар.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. *У Дилбархон тасаввур қилганидек йўғон барваста эмас, балки 55 ёшлардаги увоққина одам эди.* Ҳ. Тўхтабоев, Садоқат.

УВОҚЛАМОҚ *айн.* **уваламоқ** 1. *Жувон нонни увоқлаб, қанд билан латтага тугиб, сувга чайқагандан сўнг, ғўдак оғзиға тутади.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

УВОҚЛАНМОҚ увоқламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Сағир-кабирларга ажратилса, тоғ ҳам увоқланади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

УВОҚЛАТМОҚ увоқламоқ *фл. орт. н.*

УВОҚЛАШМОҚ увоқламоқ *фл. бирг. н.*

УВРА *айн.* **угра.**

УВУЛДИРИҚ Балиқ тухумчалари, уруғи; икра.

УВУН-ТЎДА 1 Эски, чирик, йиртиқ нарсалар; эски-тускилар. *Увун-тўдаларнинг орасида, хонақонинг бир бурчагида тонг оттирдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 Бетартиб, пала-партиш; йиғиштирилмаган. *Увун-тўда ҳовли.* ■ *Уйнинг энщги ланг очиқ эди. Нарсалар увун-тўда бўлиб ётибди.* Ш. Ғуломов, Ёркин уфқлар.

УВУШМОҚ 1 Баданда қоннинг юришмай қолиши натижасида карахт бўлиб қолиб, қимирлатганда игна санчилгандай жимирлаб оғримоқ (кўпинча қўл ва оёқ ҳақида). *Ўнг қўлим увушиб қолди.* ■ [*Баҳшилла ҳожи*] *увушган оёғини қўли билан ишқалаб, оқсай-оқсай меҳмонхонага кирди.* М. Осим, Элчилар. | Сезиш хусусиятини йўқотиб, қотганга ўхшаб қолмоқ; карахт бўлмоқ. *Сув шу қадар совуқ эдики, у [Санаев] қирғоққа чиқиб олганда бадани увушиб кесакдек жонсиз бўлиб қолди.* Н. Сафаров, Тилсимчилар. *— Госпиталда кўп ётиб оёқларим увушиб қолибди,— деди у ўзининг азобланаётганини сездирмасликка уриниб.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

2 Безгак тутгандек совқотиб, ҳолсизлик сезмоқ, жунжимоқ. *Иккинчи гал «касал эдим, баданим увушиб турибди» дедим.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Саидий уни орқасидан кўриб қолди ва шу ондаёқ бу одам унутаёзган дўсти — Эҳсон эканини билди-да, негадир ҳамма ёғи увушиб кетди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

♦ **Юраги увушди** кўнгилсиз бир нарсани сезиб, ўзини ёмон ҳис қилди; қаттиқ қўрқди. *— Юрагим увушяпти — бирор нарса бўлганга ўхшайди,— деди Рихси хола.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар.

УГЛЕВОДЛАР Ўсимлик ва жониворлар ҳаёти учун зарур бўлган, углерод, кислород ва водороддан таркиб топган органик бирикмалар группаси.

УГЛЕВОДОРОДЛАР Углерод ва водороддан таркиб топган органик бирикмалар группаси.

УГЛЕРОД [*р*] Ҳамма органик моддаларнинг энг муҳим таркибий қисми бўлган химиявий элемент. *Углерод хлорид.*

УГРА 1 Юпқа ёйилиб, узун ва майда қилиб кесилган хамир. *Угра оши. Угра*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кесмоқ. ■ *Зиёдахон шитоб билан угра кесар экан, унга* [*Сидиқжонга*] *бир қараб қўйди.* А. Каҳҳор, Қўшчинор.

2 Шундай хамирдан тайёрланган суюқ ош. *Бозордан қайтишга тайёрланган овқат серқатиқ угра экан.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. ‖ *Уста Абдуллажон келтирган бир коса серқатиқ угра ошидан икки-уч қошиқ ичиб, қайтариб берди.* О. Ёқубов, Видо.

УД [*а*] Учбурчак шаклидаги кўп торли, чертиб чалинадиган музика асбоби. *Уд чалмоқ.*

УДАЙЧИ *айн.* **худайчи.** *Анвар бугунги нома ва аризаларни йиғиштириб удайчига топширди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

УДА́РНИҚ I [*р*] Отиш қуроли затворининг ўқ капсюлини уриб чақадиган, ўт олдирадиган учли қисми, учи. *Затвор ударниги. Ударник чақалаган пистон.*

УДА́РНИҚ II [*р*] Иш нормасини ортиғи билан бажарадиган илғор ишчи; зарбдор. *Ударник ишчи.*

УДДА [*а*] Бирор ишни бажара олиш, ўринлатиш; амалга ошириш, эплаш. *Бу нозик вазифанинг уддасини сизга ҳавола этмоқчимиз.* Ойбек, Навоий. **Удда қилмоқ** *ёки* **уддасидан чиқмоқ** бажара олмоқ, ўринлатмоқ; эплай олмоқ, эпламоқ. *Майли, ишни ҳам, ўқишни ҳам удда қиламан десанг, боравер.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Бригадамиз унча катта ва кучли бўлмаса ҳам, барча ишнинг уддасидан чиқамиз, ишонаверинг!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

УДДАБУРО [*а*+*ф-т*] Ҳар ишни удда қила оладиган, эплай оладиган; эпчил, абжир, тадбиркор. *Уддабуро аёл.* ■ *Йириклашаётган колхозга уддабуро раис керак эди.* Н. Юсуфий, Фарғона шўх кулади. *Нуъмонжон моҳир мастер, яхши бригадиргина эмас, балки уддабуро ташкилотчи ҳамдир.* Н. Ёқубов, Қалб кўзи билан.

УДДАБУРОЛИҚ **уддабуро** *с. белги оти. Хоразм пахтакорлари табиат инжиқликларини ўз меҳнатлари, иродалари, уддабуроликлари туфайли енгдилар.* «Қ. Ўзбекистон», 1962, 10 ноябрь.

УДДАЛАМОҚ Бирор ишни бажара олмоқ, ўринлатмоқ, удда қилмоқ. [*Лейтенант*] *қадам ташлашини кузатиб турар, сал буздими, таққа тўхтатар, шуни ҳам уддаламагани учун, тергай бошлар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

УДДАЛАШМОҚ **уддаламоқ** *фл. бирг. н. Бизнинг пахтакорларимизнинг ҳам иши билан сўзи бир, айтган ваъдаларини албатта уддалашади.* А. Мирзаев, Сўз бериш — улуғ иш.

УДЛИ-ШУДЛИ Ишни тез бажарадиган, эпчил; серҳаракат, серғайрат. *Удли-шудли бола. Удли-шудли хизматчи. Удли-шудли бўлмоқ.* ■ — *Болангиз тузук, удли-шудли чиқяпти. Ҳа демай, сизга суянчиқ бўлиб қолади,— деб, Вафо аканинг кўнглини кўтариб қўйишди.* Ҳ. Назир, Индамас.

УДМУ́РТ *қ.* **удмуртлар.** *Удмурт аёли. Удмурт тили. Удмурт халқи.*

УДМУРТЛАР Удмуртия АССР аҳолисининг асосини ташкил қиладиган угро-фин тили тармоғининг фин группасига оид тиллардан бирида сўзлашадиган халқ, РСФСР составига киради.

УДУКВОР *рвш, с. т.* Ҳеч қачон; мутлақо. — [*Меҳри кампир*] *далага удуквор овқат элтмайди. Колхозчиларнинг пешана тери билан топган нонини туя-туя қилади,— деди домла.* А. Муқимов, Донишманд.

УДУМ [*а*] Умум томонидан қабул қилинган тартиб; одат, расм; анъана. *Тошкентликда бағоят қадим Яшаб келар эзгу бир удум: Учрашганда биринчи сўроқ — «Тинчликми?» — деб, ҳол суриштирмоқ.* Шайхзода. | Ҳар бир шахснинг ўзига хос одати; машғулот, касб. *Паррандага ўч: ҳали қаркунок тутиб келади, ҳали бедана. Бобосининг удумини қилиб овчи бўламон дейди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

УЕ́ЗД [*р*] *эск.* Революциядан олдинги Россияда ва СССРда 1929 йилгача губерна составидаги маъмурий-территориал бўлинма. *Уезд ҳокими «аканги мингбоши қиламан» деб, .. дегрезлик Исомиддин деган жалобни сайлаган эди.* А. Қаҳҳор, Йиллар. *Қўқон уезд шаҳар комсомол комитети барча комсомолларни босмачиликни тугатишга сафарбар қилиш тўғрисида махсус буйрук чиқарди.* А. Раҳмат, Ҳаёт лавҳалари.

УЗА **узра** *с. қисқарган ф. Бизни ҳурликка чиқарган отамиз Ленинни, Ҳар ширин суҳбат уза тилга олиб, ёд этдик.* Ҳабибий.

УЗАЙИШМОҚ **узаймоқ** *фл. бирг. н.*

УЗАЙМОҚ 1 Бўйига чўзилмоқ, узунлашмоқ. *Йўл узайди. Қуёш оғиб, соялар узайди.* ■ *Катта-кичик дарахтларнинг ерга ташлаган кўланкалари, гердайиб кўкка узайган ҳайбатли қайрағочлар сирли; ваҳимали кўринди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Узоқ вақт давом этмоқ, чўзилмоқ. *Қанча яшасак, шунча узаяр умримиз ҳам.* Э. Раҳим. *Сентябрнинг охирлари. Кунлар қисқариб, тунлар эса узая бошлайди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

УЗАЙТИРИЛМОҚ **узайтирмоқ** *фл. мажҳ. н. Труба узайтирилди. Шартнома муддати узайтирилди.*

УЗАЙТИРМОҚ **узаймоқ** *фл. орт. н. Курувчилар йўлни узайтирди.*

УЗАЙТМОҚ **узаймоқ** *фл. орт. н.*

УЗАЛА: узала чўзилмоқ (*ёки* **тушиб ётмоқ**) бор бўйи билан ясланиб, чўзилиб ётмоқ. *Ёрмат майса устига узала чўзилиб, қаттиқ уҳ тортди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шерниёз узала тушиб, ухлаб қолган эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бошяланг Эгамберди машина тагида узала ётиб, куйманмоқда эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

УЗАЛМОҚ *айн.* **узанмоқ.** *Саидий қизарди-да, узалиб, стол устида турган папиросдан бирини олиб тутатди ва илжайди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Оёғим узалиб, жағим осилиб тушишига бир бахя қолди, ўртоқ.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

УЗАМОҚ. Анча нари кетмоқ, узоқлашмоқ. *Тонг отди, қизлар узаб кетди.* «Равшан».

УЗАНГИ Эгарнинг икки томонига қайиш билан боғлаб осиб қўйиладиган, отга миниш ва эгарда оёқларини тираб ўтириш учун хизмат қиладиган металдан ясалган от абзали. *Комил кумуш узангига оёқ учини қўйиб, эгарга миниб олди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Маълум отлиқ қутидорнинг дарвозасида отини тўхтатди-да, ўнг оёғини узангидан узди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УЗАНГИСОЗ Узанги ясовчи темирчи уста. *Темиртош ўтрорлик бир узангисоз ҳунармандниг биттаю-битта ўғли эди.* М. Осим, Ўтрор.

УЗАНИШМОҚ **узанмоқ** *фл. бирг. н. Болалар майса устига узанишди.* ■ *Базм этарди баъзан қирғоқда, Узанишиб, майса ўтлоқда, Бек ўтказиб ширин дамларни, Қучиб, ўйнаб соз санамларни.* Ғайратий.

УЗАНМОҚ 1 Узала тушиб ётмоқ, чўзилиб ётмоқ. *Буни пайқаган Отабек, ханжарини қинидан чиқариб қўлига ушлагач, юз тубан ерга узанди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бирор нарсани олиш учун интилмоқ, қўл чўзмоқ; чўзилмоқ. *Қўзлари .. ёришиб кетди, лабларини ялаб, милтиққа узанди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

УЗАСИДА *с. т.* Устида. *Ҳайт-ҳуйт дегунча ўзимизни шаҳарга кетадиган катта йўл узасида кўрган эдик.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

УЗАТИЛМОҚ **узатмоқ** *фл. мажҳ. н. Тўп ҳужумчига узатилди. Ўғлим армияга узатилди.* ■ *Улмоной Сарой қишлоғига — тоғасининг ўғли Мирзога узатилди.* Н. Эшқувватов, Мангу ҳаёт.

УЗАТИШМОҚ **узатмоқ** *фл. бирг. н. Иккита оқ эчки .. соқолларини серкиллатиб Йўлчига қарашади-да, сўнг бошларини яна майсага узатишади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Патнис ва бошқаларни қўлма-қўл узатишиб, амир олдига овқат етказиб турардилар.* Жўрабоев, Мулла Б. м.

УЗАТМОҚ 1 Қўлидаги бирор нарсани бошқа бир шахсга бермоқ, қўл чўзиб тутқизмоқ, бировга тутмоқ. *Раъно китобни секингина ёпиб, Анварга узатди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Қози пиёлани бўшатиб, Асад қорига узатди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Юзини рўмол билан тўсган бир аёл деразадан ош узатди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Бирор томонга йўналтирмоқ, чўзмоқ, ёзмоқ; ростламоқ (оёқни, қўлни). *Кўришиш учун қўл узатмоқ.* ■ *Мирзакаримбой оёқларини гиламга узатиб, силаб, гапни давом эттирди .* Ойбек, Қутлуғ қон. *У .. менинг таралмаган сочларимга қўл узатиб, икки мартагина аста силаб қўйди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

3 *спорт.* Ирғитиб, тепиб, иккинчи

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўйинчига ўтказмоқ, етказиб бермоқ; оширмоқ (тўп, шайба ва ш. к.ни)

4 Маълум жойгача биргалашиб бормоқ, кузатмоқ. *Уни электр чироқли столба тагигача узатиб, сўнг хайрлашди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Уста Олим Отабекни кўчагача узатиб чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Бирор манзилга йўлламоқ, жўнатмоқ. *Она бугун узатади ўз ўғлини фронтга.* Ҳ. Олимжон. *Йигитлар ўрданинг улуғ даражали бекларини таъзим билан узатар .. эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

6 Турмушга чиқармоқ, эрга бермоқ. *Қимсаной бўйга етди. Анзират хола уни шу ердан чиққан одамларга бермай, Чирикжийдага узатди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Тилмоч хотинини бой бергандан кейин, отаси ажратиб олиб, эшонга узатиб юборди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Бу қизни катта шавкат ва дабдаба билан узатишни орзу қилар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Кўрпага қараб оёқ узатмоқ** қ. **кўрпа. Оёқ узатиб** . . . хотиржам, бемалол. [*Фотима:*] *Мен ҳам дунёга умид билан келганман, оёғимни узатиб ўтирармиканман, деб ўғил ўстирганман.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Қаёққа узатса, қўли етади** *ёки* **қўлини қаёққа узатса, етади** нимани истаса, шуни удда қилади; ҳар қандай мушкулотни ҳал қилишга қодир. [*Зуҳра:*] *Кимга гапирсанг, гапинг ўтади; қаёққа узатсанг, қўлинг етади.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

УЗВ [*а*] **1** Тана аъзоси; муча, орган. *Саидийнинг икки йил ичида бўшаёзган иликлари тўлди, узвлари эшилиб бўртди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Бирор бутунликнинг ажралмас қисми, бўлаги. *Бу чаман шонли Ватаннинг узви бўлгандан кейин, Бундаги эркин граждан бандга эгмайди бўйин.* Ғ. Ғулом.

УЗВИЙ [*а*] **1** Узвга хос; органик. **Узвий кимё** *эск. айн.* **органик химия** қ. **органик** II.

2 *кўчма* Бирор кимса ёки нарсанинг ажралмас бир қисми ҳисобланадиган, у билан чамбарчас боғланган; энг яқин. *Фан билан ишлаб чиқариш орасидаги узвий боғланиш.* ▬ *Бундай ҳол турмушда такрор бўлиши мумкин, чунки бир иш иккинчиси билан узвий боғлиқдир.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

УЗДИРМОҚ *узмоқ* 1—6 *фл. орт. н. Анвар гуллардан ҳеч кимга уздирмас .. эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Гулсунбиби юмшамади: — Дадангга айтаман, у аввал сенинг калланги олади, кейин Йўлчининг калласини олади... Уздираман каллаларингни!* Ойбек, Қутлуғ қон.

УЗЕЛ I [*р*] **1** Транспорт йўлларининг туташган, кесишиб ўтган жойи. *Темир йўл узели.*

2 Бир жойга ўрнаштирилган, вазифаси жиҳатидан бир-бирига боғланган иншоотлар, механизмлар, қурилмалар ва ш. к. йиғиндиси. *Гидроиншоотлар узели. Радио эшиттириш узели. Телетрансляция узели.* | Вазифа жиҳатидан ўзаро боғли нарсалар марказлашган, ғуж ўрнашган жой. *Мудофаа узели.*

3 Машина ёки аппаратнинг ўзаро бириккан бир қанча содда деталлардан ташкил топган яхлит бир қисми. *Машинасозлик заводларида .. узелларни йиғиб берадиган конвейерли .. линиялар ташкил этилмоқда.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 174.

4 *анат.* Организмдаги маълум ҳужайраларнинг ғуж ўрнашган жойи; тугун. *Лимфатик узел. Нерв узели.*

УЗЕЛ II [*р*] *денг.* Қемаларнинг бир соатда босиб ўтилган денгиз мили сони билан ҳисобланадиган тезлик ўлчови. *Пароход ўн икки узел тезликда юрди.*

УЗЗОЛ *муз.* Ўзбек халқ куйларидан бири.

УЗЗУҚУН *рвш, с. т.* Ҳар куни; эртадан кечгача. *Бу йигит ҳеч қаерда ишламайди .. Уззукун шу ерда писта сотиб ўтиради.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

УЗИҚМОҚ *диал. айн.* **узилмоқ** 3.

УЗИЛ-КЕСИЛ **1** *рвш* Қатъиян; бутунлай, тамоман, батамом. *Раис қўл силкиб, узил-кесил маъқуллаган бўлди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка. *Ҳали биз қипчоқ элидан узил-кесил қутулганимиз йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Виждоним, бутун фикрим мени масалани худди шундай узил-кесил ҳал қилишга ундар эди.* М. Жабборов, Севинч ёшлари.

2 Қарор ҳолига келган, қатъий; аниқ. *Бу узил-кесил сўздан қутидор ўйлаб қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўрмонжон ҳали узил-кесил бир гап айтгани йўқ.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

УЗИЛМОҚ **1** **узмоқ** *фл. мажх. н. Ипингичка еридан узилади.* Мақол. *Қарз узилар, хотин ёнга қолар.* Мақол.

2 **узмоқ** 1—5 *ўзл. н. Капитаннинг қувноқ шовқини эшитилганда, ғамгин хотираларимиз ҳуркиб, сокин суҳбатимиз узилди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Қайси биринингдир автоматидан ўқ узилди, лекин ҳавога учди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Чекиниш вақтида ўз қисмидан узилиб қолган бир взвод жангчилар йўл қидира-қидира тасодифан буларга дуч келган.* Ойбек, Қуёш қораймас. [*Қодир*] *халқдан узилиб қолганга ўхшайди.* Уйғун, Навбаҳор. *Эҳки ёғига ит ёғини қўшиб совун қуярмишсан? Ҳамманинг энгил-боши тоғорадан чиқмасдан узилиб кетаётган эмиш.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

3 Қайта оғирлашмоқ, касали қайталамоқ. *Касални уринтирсанг, узилади.* Мақол.

4 Ўлмоқ, дунёдан ўтмоқ. *Бемор яна кўзини юмди, шу юмганича қайтиб очмади, саҳарга бориб узилди.* А. Қаҳҳор, Бемор.

◆ **Ичаги** (*ёки* **ичи**) **узилди** 1) қорни жуда очди, очиқди. [*Рузвон хола:*] *Қўй, болам, бунақа беҳуда хаёлларни .. Ол ошингни ич, ичагинг ҳам узилиб кетгандир.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда; 2) қаттиқ кулди, кулавериб ҳолдан тойди. — *Чиройли йигит, ақлли йигит,— деб мақтай-мақтай Тўйбеканинг ичаги узилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Оёғи узилди** келмай қўйди, келиш-кетишни тарк этди. *Келди-кетди бўлиб, Низомжон уч-тўрт кун Дилдор билан бафуржа учрашолмади .. Ниҳоят уйдан меҳмонларнинг оёғи узилди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Юраги** (*ёки* **юрагининг бир чети**) **узилди** бирор кимса ёки нарсага ачинди, ғоят хафа бўлди. *Жонузоқнинг юмалоқ қуйма гавдаси .. узоқдаги тунд буталар орасида кўздан яшириланида, Бобоқулнинг юраги узилиб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Нодир*] *автобусга ўтириб, станцияга яқинлашгани сари юрагининг бир чети узилиб қолгандек бўлаверди.* Ш. Ғуломов, Ёркин уфқлар.

УЗИШМОҚ *узмоқ фл. бирг. н. Улар арқонни узишди.*

УЗЛАТ [*а*] *кт.* Қишилардан узоқ, якка ҳолда яшаш; ёлғизлик. *Бу имонсизлардан имонимни асрай десанг, етти қат ер тагидаги жаҳаннамда ёнмай десанг, узлатга чекин, узлатга, бошингни олиб кет бу ердан, Бобоқул.* С. Анорбоев, Оқсой. *Тақдирнинг оғир, адолатсиз зарбаларидан қаттиқ ғазабланган Рембрандт узлатда яшайди.* А. Абдуллаев, Буюк рассом Рембрандт.

УЗЛАТНИШИН [*а*+*ф-т*] *кт.* Қишилардан узоқда, якка ҳолда яшовчи. *Назаримда, бошқа ҳеч нарса билан иши йўқ, димиқиб ётган бу узлатнишин одамга бизнинг келишимиз деразадан отилиб кирган баҳор шабадасидек туюлиши керак эди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

УЗЛУКМОҚ *диал. айн.* **узилмоқ** 3,4. [*Гавҳар:*] *Сал дармонга кирсангиз, яхши бўларди. Узлукиб қолмасмикансиз?* С. Зуннунова, Гулхан. *Икки мартаба одам юборганимда* [*Абдумажиднинг хотини*] *унамапти, ҳали дармонга киргани йўқ, узлукади, дебди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

УЗЛУКСИЗ **1** Бирин-кетин, кетма-кет, пайдар-пай. *Машиналар узлуксиз ўтиб турипти.* ▬ *Кооперативга паранжи ва камзул ёпинган аёллар узлуксиз қатнаб, у ердан калиш, чит, совун, чой каби нарсалар олиб чиқардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Гранаталар узлуксиз учди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Тўхтамасдан, сурункасига, тинимсиз. *Икки сутка узлуксиз ёмғир ёғди.* ▬ *Йўл бўйлаб кетган симёғочлар эса узлуксиз гувиллайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Мунтазам равишда, изчил равишда, канда қилмасдан. *Ўз.малакасини узлуксиз ошириб бормоқ. Меҳнаткашларнинг моддий фаровонлиги узлуксиз ортмоқда.* ▬ *Ҳар куни эрталаб радио орқали бериладиган гимнастикани узлуксиз машқ қилгани орқасида Замоннинг мускуллари пайга айланиб кетган эди.* Н. Назаров, Замон. *Пахтачилик билан бир қаторда .. қишлоқ хўжалигининг бошқа тармоқлари ҳам уз-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

луксиз ривожланиш йўлидан бормоқда. Б. Раҳимов, Юксак парвоз.

♦ **Узлуксиз каср** *айн.* **даврий каср** *қ.* **даврий.**

УЗМА Юпқа ёйилган хамирни қўлда узиб, қиймали шўрвага солиб пишириладиган таом.

УЗМОҚ 1 Куч билан тортиб, юлқиб бутундан ажратмоқ, бўлмоқ, кесмоқ. *Ҳўкиз бир силтаб арқонни узиб юборди. Монтёр симни узди.* ▪ *Жўра пошша бўйнидан марварид маржонини чиқарди-да, ипини шарт-шарт узиб, марваридларни кигизга тўкди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Дуторчи дуторнинг қулоғини жаҳл билан қаттиқ бураб, торини узиб юборди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Йўлчи .. чопонининг йиртиғидан жиндай пахта узиб, ерга ташлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Зиёдахон, зувала узар экан, ҳазиломуз жавоб берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Палак, поя ёки новдасидан ажратиб олмоқ, кесмоқ. *Қовун узмоқ. Помидор узмоқ. Узум узмоқ. Гул узмоқ. Олма узмоқ.* | Ажратиб олмоқ, кўчирмоқ. *Тандирдан нон узмоқ.* ▪ *Мастура патирни рапидасиз узиб олди-да, куйган қўлини .. сувга ботирди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Турган жойидан қўзғатмоқ, кўтармоқ. *Бу харсангни ердан узиб бўлмайди.* ▪ [*Мардонбек*] *самани тўхтамасданоқ узангидан оёқ узар экан, зугум тўла назари аёл билан ўспиринга тушади.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. *Юнус .. тиззаларини оғриқ кемириб еб ташлаётган бўлса ҳам, бошини ёстиқдан узиб, қимирлатиб қўйди.* С. Анорбоев, Оқсой.

4 Тўхтатиб, бўлиб қўймоқ; тўхтамоқ, кесмоқ. *Гапни узмоқ. Суҳбатни узмоқ.* ▪ [*Саодат:*] *Кўрқмасим ҳам борми, ўзингга эҳтиёт бўл, хатингни узма.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Бўй етган қиз, ҳозир сен билан алоқани узган, узмаса ҳам бўшаштиргандан бўлар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

5 Қарзни тўламоқ, қарздан қутулмоқ. [*Ғофир:*] *Шунча қарзим бор эканми? Мен буни қандай узаман, бой ота?* Ҳамза, Бой ила хизматчи. [*Мақсуд:*] *Ёлғончи қиз. Қани, жонидан, қарзингизни бир узиб қўйинг-чи!* Н. Сафаров, Уйғониш.

6 Қаттиқ тишламоқ ёки чақмоқ; тишлаб ёки чақиб яраламоқ. *Итнинг иши — узмоқ, ёмоннинг иши — бузмоқ.* Мақол. ▪ *Атрофда ғув-ғув пашша: оёқларга ёпишади, бурун катакларига суқилади, қулоқни узади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

7 *кўчма* Қаттиқ таъсир қилиб азоб бермоқ, оғритмоқ, ачиштирмоқ (иссиқ, совуқ, зарб ва ш. к. ҳақида). *Қизилқумда қиш изғирини баданни узиб ола бошлаган кезда, кечаги студент трассага келиб, колонна механиги бўлиб ишга тушган эди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Шудгор қизиган мисдай оёқни жизиллатиб узиб олади.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

♦ **Қадамини (***ёки* **оёғини) узмоқ** келмай қўймоқ, келишни тўхтатмоқ. **Кўз(ини) узмоқ** қарашни тўхтатмоқ, қарамай қўймоқ. *Ҳўжабеков стол устида ётган қандайдир диаграммалардан кўзини узиб, Шербекка таънали боқди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Кўнгил узмоқ** *қ.* **кўнгил. Узиб олмоқ** иззат-нафсга, асабга қаттиқ тегадиган гаплар айтиб, танбеҳ бермоқ; чақиб олмоқ. *Олия хола ўғлини бир-икки узиб олди.* С. Маҳкамов, Дала тонги. **Узиб уламоқ** ўз гапини маъқулламай эзмалик қилмоқ, гапиравермоқ. — *Бўлар иш бўлди, узиб улашнинг фойдаси йўқ,— деди Шермат ота.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. **Умид(ини) узмоқ** *қ.* **умид** 1. **Ўқ узмоқ** ўқ отмоқ. *Бекнинг отахони* [*Жўра*] *Назар жаллоднинг худди ўнг кўзини мўлжаллаб ўқ узган ва калласининг ярмисини учириб юборган эди.* Ҳ. Шамс, Душман. **Қулоқ узмай** диққат-эътибор бериб эшитиб. [*Ҳасанали*] *тағин бир неча дақиқа қулоқ узмай туриб, ўрнидан қўзғалмоқчи бўлган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УЗОР [*а*] *эск. поэт.* Юз, рухсор. *Мунча латифу мунча соз лола узорини кўринг.* Ҳабибий.

УЗОҚ 1 Бирор кимса ёки нарсадан катта масофа билан ажралиб турадиган, ундан кўп наридаги; йироқ, олис. *Узоқ райондар.* || *Мактаб бу ердан узоқ эмас.* || *Йўл узоғи ҳеч гапмас, кўнгил яқин бўлса бас.* Мақол. ▪ *Кўк гулдиради. Узоқ уфқда чақмоқ чақилди.* Айний, Қуллар. [*Салимбойвачча:*] *Ўғлингиз узоқ юртларни кўриб келарди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Майсара:*] *Қуёвни бўлса узоқ бир жойга узатдим.* Ҳамза, Майсаранинг иши. | Катта масофага чўзиладиган. *Узоқ йўл.*

2 Узоқдаги, жуда наридаги жой, катта масофа билан ажралиб турадиган жой. *Узоқларга тикилмоқ. Узоқнинг донидан яқиннинг сомони яхши.* Мақол. ▪ *Узоқдан замбараклар ҳайқириғи, снарядларнинг портлаши эшитилмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қаттиқ титраган дераза орқали узоқда ўт-бўронлар кўринади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Бир қанча вақт давом этадиган, тезда тугамайдиган; давомли. *Узоқ тун. Узоқ вақт. Узоқ муддатли кредит.* ▪ *Узоқ кеча, қийналур юрак, Тўлғонаман бўлиб беором.* Ғайратий. *Узоқ умр кўришини унинг ўзидан ҳам кўпроқ тилар эдим.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. *Шу йўсин икки шўр пешана узоқ маҳалгача бир-биридан айрилмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. || *Ойқиз севимли ёрига узоқ термилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *У кўзини қисиб, ручканинг думи билан пешанасини қашиб, узоқ ўйлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ўсиб улғаясан, яшайсан узоқ.* Э. Раҳим. | Жуда нарида, олис жойда ўтадиган, олис. *Узоқ саёҳатга жўнамоқ.* ▪ *Узоқ сафардаги йўлдошдай, Булут ёриб чиққан қуёшдай; Қад кўтарган битта ҳайкал бор, Жар ёнида турар улуғвор.* Э. Раҳим.

4 Бевосита ёки яқин қариндош эмас, бошқа қариндош туфайли туташган. *У ерда Элмуроднинг ҳам бир эмас, кўпгина узоқ қариндош-уруғлари бордир.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Меҳмон узоқ қариндош — отасининг аммаваччаси — Аширмат эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. | Танишлиги йўқ, нотаниш, бегона. *Нурининг никоҳ куни у бегона қиз — узоқ қиз бутунлай таниш ва яқин бўлиб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 Алоқаси, муносабати йўқ; алоқасиз. *Бу фикр ҳақиқатдан анча узоқ.* ▪ *Ойқиз-чи, у ҳам ёш, кекса Муроталининг фикри-зикрини билишдан узоқ.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

♦ **Узоғи билан** кўп деганда, кўпи билан. *Узоғи билан икки-уч кун ичида ишингизни оласиз.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. **Узоқ гап** *с. т.* амалга ошиши ёки юзага чиқиши қийин бўлган нарса ҳақида. *Офтоб ойим қариндошларидан «жонкуяр» деб танилган киши Кумушнинг тоғаси Аҳмадбек бўлиб, у ҳам умрининг кўпини Қўқондами, Ҳўжанддами ўтказар, шунинг учун ундан ёри кутиш ҳам узоқ гап эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Узоқ йили** ўтган йилдан олдинги йил, бурноги йил. [*Мастура Гулжонга:*] *Поччангиз узоқ йили судга икки юз сўм бериб, закон ўрганиб келди.* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Узоққа бормайди** кўп давом этмайди, тез фурсатда барҳам топади, тамом бўлади. *Энди ўзини қаёққа урса ҳам, узоққа бормайди. Ҳисоботини эшитамиз-у, тамом.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Узоққа чўзмоқ** бирор ишнинг амалга ошишини кетинга сурмоқ, тобора кейинга қолдирмоқ. *Шошмасликнинг .. сабаби мумкин қадар тўйни узоққа чўзиб, шу воситада Анварни соғиш .. эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Узоқни кўрмоқ** келажак ҳақида тўғри фикр юрита билмоқ, оқибатини ўйлаб иш тутмоқ. *Бугунни эмас, узоқни кўриш керак, косовинг узун бўлса, қўлинг куймайди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. **Эҳтимолдан узоқ эмас** *қ.* **эҳтимол.**

УЗОҚДА *рвш* Олисда, ироқда, ироқ жойда. *У узоқда турали. Темир йўл шаҳардан узоқда эмас.*

УЗОҚДАГИ Бирор кимса ёки нарсадан катта масофа билан ажралиб турадиган, ундан кўп наридаги; олисдаги. *Узоқдаги кишнашар, яқиндаги тишлашар.* Мақол. *Узоқдаги қуйруқдан яқиндаги ўпка яхши.* Мақол. ▪ *Асрорқул узоқдаги кўм-кўк адирларга соя солиб турган оппоқ булут парчаларига қараб жим қолди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Узоқдаги тоғлар ва тепаликлар тусларини йўқотиб, тобора қуйилаётган тун қучоғига сингиб бормоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи.

УЗОҚДАН *рвш* Олисдан, ироқдан, ироқ жойдан. *У узоқдан келди.*

УЗОҚДАН-УЗОҚ 1 Ниҳоятда узоқ, жуда олис. *Узоқдан-узоқ йўл. Узоқдан-узоқ қишлоқ.*

2 Жуда кўп вақт давомида. *Узоқдан-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

-узоқ гапирмоқ. Узоқдан-узоқ юрмоқ.

УЗОҚ-ЁВУҚ *айн.* **узоқ-яқин.** *Узоқ-ёвуқдан қанча одамлар келади.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Кеча вафот қилди ҳаммаҳалламиз, Қўни-қўшни, дўстлар бари йиғилди, Узоқ-ёвуқдан ҳам эшитган келди, Елкада кўтариб бордик ҳаммамиз.* Шукрулло.

УЗОҚЛАМОҚ *с. т.* 1 Анча нарига кетиб қолмоқ, йироқлашмоқ. *Тракторлар ишга тушди. Аммо узоқламай ёнилғи тамом бўлди.* «Қ. Ўзбекистон», 1946, № 71.

2 *айн.* **узоқлашмоқ.** *Узоқлаб кетдингиз, роса кутдик-да.*

УЗОҚЛАТМОҚ узоқламоқ *фл. орт. н.* [*Отабек*] *Ҳасаналини ҳужрадан узоқлатиб, сўнгра жавоб берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УЗОҚЛАШМОҚ 1 Бирор кимса ёки нарсадан нарига кетмоқ; йироқлашмоқ. *Зайнаб орқасига қарай-қарай Отабекдан узоқлашди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Чернецов жангчилар олдидан узоқлашгач, Эмин Норматга: «Кеча юрагимни ёрган эдингиз, комиссар индамади-ку»,— деди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Қариндошлик ёки қадрдонлик алоқаларини сусайтирмоқ ёки йўқотмоқ; борди-келди қилмай қўймоқ; бегоналашмоқ. *У* [*Мирзакаримбой*] *ўз ичида ўйлади: — .. Онасининг узоқлашиб кетган тоғасини йигит бекорга йўқлаб келадими? Йўқ, мендан кийим-кечак, пул-мул сўраш умидида келган. Буни онаси юборган, албатта.* Ойбек, Қутлуғ қон.

УЗОҚЛАШТИРИЛМОҚ узоқлаштирмоқ *фл. мажҳ. н.*

УЗОҚЛАШТИРМОҚ узоқлашмоқ *фл. орт. н. Ўзидан узоқлаштирмоқ.*

УЗОҚЛИК 1 узоқ *с. мавҳ. от. Қиш тунининг узоқлиги. Суҳбатнинг узоқлиги.*

2 Икки нарса ёки икки жой оралигидаги масофа. *Ердан Ойгача бўлган узоқлик.* ■ *Қишлоқ шўроси Учқулоқ қишлоғига жойлашган. Тиктепадан узоқлиги уч чақиримча бор.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Қўзибойга дадаси «Оқтой»ни бундан уч ой бурун янги участкага кўчганларида, мактабга пиёда қатнаш узоқлик қилгани учун олиб берган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Кўзга кўринадиган энг узоқ жой; уфққа яқин жой. *Поёнсиз қирнинг .. кўз илғамайдиган узоқликлари туманлангансимон кўриниш берар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Гулнор*] *шийпоннинг панжарасига яқин келиб, узоқликларга тикилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

УЗОҚМОҚ Узоқ вақт келмай қолмоқ, ҳаяллаб қолиб кетмоқ. *Ишбоши дейман, шаҳарда жуда узоқиб қолдингиз, қани, ўтиринг, нима гаплар бор?* Ҳ. Шамс, Душман.

УЗОҚ-УЗОҚ 1 Жуда узоққа жойлашган, жуда олис. [*Элмурод*] *қўлтиғида папкаси ариқ ёқалаб, ҳайдалган, қорайган ерлар олди билан одимлар экан, узоқ-узоқларга, қирларга тикилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. «*Қўча боғи*» *унинг овозига қовушиб .. теварак-атрофда, узоқ-узоқларда, кенг фазоларда янгради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *рвш* Кўп вақт давомида, бир қанча вақт. *Узоқ-узоқ термилмоқ.* ■ *Очил муҳокамага астойдил тайёрлана бошлади. Лаборант қизнинг қаршисида узоқ-узоқ ўтириб қўлёзма ўқиди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Князь ўзи гоҳ Тошкентга, гоҳ Андижонга кетиб, узоқ-узоқ туриб қолар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

УЗОҚ-ЯҚИН 1 Шу жойдан турли узоқликдаги, турли масофадаги. *Узоқ-яқин жойлар. Узоқ-яқин қишлоқлар.* ‖ *Йўл юрди-ю мўл юрди, Узоқ-яқин кўринди. У бир жойга келганда Йўл иккига бўлинди.* З. Диёр. ‖ *Онахон .. кечаси узоқ-яқинда эшитилган ўқ овозларини ваҳима билан тинглаб, тонг оттирди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *То кузгача даламизга узоқ-яқиндан таниш-нотаниш лар келиб турди.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

2 Қариндошлик ёки танишлик даражаси турлича бўлган. *Узоқ-яқин қариндошлик.* ‖ *Узоқ-яқинларим келишди.* ■ *Укаларимни узоқ-яқин қариндошларимиз олиб кетишди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Аввал қўни-қўшнилар, кейин узоқ-яқин қариндошлар етиб келишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Зиёрат қилувчиларнинг аксарияти .. узоқ-яқин кўз таниш мадраса талабалари эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

УЗР [*а*] 1 Қишининг гуноҳсизлигини кўрсатадиган, уни оқлайдиган сабаб, важ. *Ишлашдан қўрқишим тўғрисидаги узримни айтиб йиғладим.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Мен отангизга бирга кетолмаслигимни бир неча вақт айтолмай юрдим ва ниҳоят отангиз кетишга рухсат сўрай бошлагач, отам орқали узримни айттирдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Гуноҳини авф этиш ҳақидаги илтимос; кечирим. *Ўтиб кетган, ҳозир ҳаммамизни ҳам хижолатга қўйган иш тўғрисида Фармонқул, узр тариқасида бўлса ҳам, гап очармикин, деб хавотирда эдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Узр сўрамоқ** (*ёки* **айтмоқ**) гуноҳини кечиришни, авф этишни илтимос қилмоқ. *Юсуфжонов шу ҳаёлда келаркан, ўзини бир аёлга уриб олиб, ундан зўрга узр сўради.* Н. Фозилов, Ҳаёт ўргатди. *Бор, жонгинам, амакингга, Саврихон аяга узр айт.* «Муштум», 1959, № 14.

3 *унд. с.* «Авф этинг», «кечиринг» маъноларида ишлатилади. — *Узр, сизни қўрқитиб юбордим,— деди Ғуломжон, ўзига ҳам зўрга эшитиларли ҳаяжонли товуш билан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

УЗРА *кўм.* (*б. к. билан*) Бирор кимса-нарса сиртида, устида ёки тепасида. *Ўрмонлар шувиллаган Олис юртда ҳали ҳам, Номсиз тепалик узра Ухлаб ётибди отам.* Э. Воҳидов. *Адирдаги лолалар кўм-кўк майса узра чирой касб этган.* А. Қаттабеков, Яратувчилик ишқида. *Гўзал тупроқ узра қуйилди оқшом, кундуз олар дам, Жўшқин мушоира этади давом, Дўстим кел сен ҳам!* Зулфия. **Оёқ узра турмоқ** қ. оёқ I 1.

УЗРЛИ Асосли сабаби бор, сабабли; кечирса бўладиган. *У* [*секретарь*] *Ориф акага кўз қирини ташлаб, қўшиб қўйди: — Ўртоқлар, .. айтиб қўяй, Мария Васильевнанинг келмаганлиги узрли, райондан қайтаётиб даштдаги совхозда тўсатдан тоби қочиб ётиб қолди.* А. Мухтор, Чинор.

УЗР-МАЪЗУР [*а*] Кечирим сўраш ва авф этиш, кечириш; узр ва маъзур. *Узр-маъзур айтишмоқ.* ■ *Айб сизда бўлса, бир узр-маъзур кечаси қиламиз.* Л. Қаҳҳор, Сароб. — *Мулла Зия оғир экан. У Мирахмнинг сўзига эътибор бермади, юзидан табассум ҳам ўчмади, балки у, Мирахимга узр-маъзур қилмоқчи бўлди .. — деди Шокиржон.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

УЗРСИЗ Асосли сабаби бўлмаган; асоссиз, сабабсиз. *Узрсиз сабаб.* ‖ *Машғулотдан узрсиз қолмоқ.*

УЗУҚ Безак учун бармоққа тақиладиган ҳалқасимон металл буюм. *Тилла узук. Ёқут кўзли узук. Узукка кўз солмоқ.* ■ *Ҳожи хола узукни атдор синчалоғига ўтказа туриб, хиринглади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Эримбет муштумига бежирим цяғини тираб ўтирар, бармоғидаги узуги лунжига ботиб кетган эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

♦ **Узукка кўз солгандай** бир-бирига ниҳоятда мос тушган, бир-бирига муносиб, монанд.

УЗУҚЛИ Узуги бор, узук тақилган. [*Уста*] *сопол обдастдан қўлига сув солиб узукли қўллари билан бошимни ишқалай кетди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Валихон бриллиант узукли кўрсаткич бармоғини бигиз қилиб таъкидлади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

УЗУМ 1 Токнинг ғужумлардан иборат меваси. *Бир шингил узум. Узум ғужуми. Узум шарбати. Узумини енг, боғини суриштирманг.* Мақол. ■ *Салимбойвачча икки ишкомга кириб, бошдан оёқ кўриб чиқди: — Узум ток баргидан ҳам мўл.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бир куни кўчада кетаётсам, Умри бир бош узум кўтариб келяпти.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

2 *с. т.* Ток. *Узум экмоқ. Узумни хомток қилмоқ.*

УЗУМЗОР Ток экилган ер, токли майдон, боғ. *Колхоз узумзори.* ■ *Бу ер узумзор экан. Улар биринчи ишкомга кириб олдилар.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

УЗУМЧИ 1 Ток экиш ва узум етиштириш иши билан шуғулланувчи мутахассис, боғбон.

2 Қўплаб узум олувчи, узум билан савдо қилувчи шахс.— *Гард орасидан ориқ байталга минган бир узумчи чол пайдо бўлди, — деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

УЗУМЧИЛИК 1 Узум етиштириш.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Узумчилик хўжалиги. Узумчиликни ривожлантирмоқ.

2 Қишлоқ хўжалик фанининг ток экиш ва узум етиштириш ҳақидаги бўлими. *Узумчилик институти.*

3 **узумчи** 2 *с. касб оти. Узумчилик қилмоқ.*

УЗУН 1 Бўйига қараб чўзилган, чўзиқ. *Узун сим. Узун соч. Узун ёғоч.* ▪ *Адолат қалин ва узун киприкларини ялт этиб кўтариб, Норматга қаради.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Илк кўклам ёғдулари ўқув корпусининг узун коридорларини равшанлаштириб юборган.* П. Қодиров, Уч илдиз. | Бўйи одатдагидан катта, керагидан ортиқ. *Узун кўйлак.* || *Ёғоч кессанг, узун кес, темир кессанг, қисқа кес.* Мақол. ▪ *Куёв узун ва кенг зарбоф тўн кийиб, катта салласига кўркам олтин жиға қўндириб, ҳавони титратган карнайлар, сурнайлар садоси билан ўзиникига кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Баланд, новча. *Узун терак.* ▪ *Ҳасан сўфи узун, нозик гавдасини чўзиб, ерга ётди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Узоқ вақт давом этадиган, чўзиладиган; тезда тугамайдиган; давомли, узоқ. *Узун доклад. Узун эртак.* ▪ *Қишнинг узун тунлари бу ерда улфатлар гап ейишади.* П. Турсун, Ўқитувчи.. *Унинг кичик, кўкишроқ кўзлари .. узун умрининг тарихини жонли ифода қилар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Анвар.. сандал кўрпасини бағрига тортиб, кучли ва узун тин олди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

♦ **Арқонни узун ташлаб қўймоқ** қ. **арқон. Узун косов** ҳар қандай буйруқни хушомадгўйлик билан бажарувчи. *Сен пистони чақилган одамсан, бизнинг қўлимизда узун косов бўлиб хизмат қилишдан бошқа ишга ярамайсан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

УЗУНАСИГА *рвш* Бўйи томонга қараб; бўйига томон. *Йигит қулочини катта отиб, сувни шақ-шақ савалаб, қирғоқ бўйлаб — узунасига сузди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

УЗУНДАН-УЗОҚ 1 Бўйига қараб ниҳоятда чўзилиб кетган. *Олти қарич кенгликда узундан-узоқ тор кўча, тор кўча бошида кичкинагина бир эшикча эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Узоқ давом этадиган; жуда узоқ. *Узундан-узоқ доклад.* ▪ *Махдум кўзларига ёш олиб, ўғлини узундан-узоқ дуо қилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

УЗУНЛАШМОҚ Узун бўлмоқ, узаймоқ. *Қуёш оғса, соялар узунлашади.* ▪ *Шамол кучайиб, оловнинг тили яна ҳам узунлашди.* С. Аҳмад, Уфқ.

УЗУНЛИК 1 **узун** *с. белги оти. Бу кўйлак менга узунлик қилди.*

2 Чизиқ, йўл, сатҳ, жисм кабиларнинг бир-биридан энг узоқ икки нуқтаси оралигидаги масофа; нарсанинг бўйи. *Дарёнинг узунлиги. Сочнинг узунлиги.* ▪ *Шербек бўлса қўлидаги линейкаси билан қўзичоқнинг жунини ўлчар ва дафтарига унинг.. узунлигини ёзиб қўярди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қазиладиган ариқнинг узунлиги ўттиз чақирим .. эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 *геогр.* Бош меридиандан экватор бўйлаб кетган ва градуслар билан ўлчанадиган масофа (ер сатҳи юзасидаги нуқтани аниқлаш учун хизмат қилади). *Шарқий узунлик. Ғарбий узунлик.*

УЗУНЧОҚ Энига қараганда бўйи анча чўзиқ, анча узун; чўзинчоқ. *Узунчоқ юзли одам.* ▪ *Бир узунчоқ токчада каттагина ойна билан қизил гулли патнус ёнма-ён турибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Карп балиқларининг гавдаси қўполроқ, узунчоқ, ўзи читтакдай чаққон.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

УЗУНҚАНОТ Қалдирғочнинг қанотлари бўйига нисбатан узун бир тури.

УЗУНҚУЛОҚ: узунқулоқ гаплар оғиздан оғизга ўтиб юрган миш-миш, ёлғон-яшиқ гаплар.

УЗУРПАТОР [*р<лат*] Бировнинг ҳуқуқини ёки давлатини қонунсиз ўз қўлига ўтказиб, тортиб олган шахс.

УЗУРПАЦИЯ [*р<лат*] Бировнинг ҳуқуқини ёки давлатини қонунсиз ўз қўлига ўтказиб, тортиб олиш.

УЗУҚ 1 Узилиб қолган, узилиб кетган, узилган. *Узуқ арқон. Узуқ сим.* || *Ипнинг узуғи. Занжирнинг узуғи.*

2 Бир-бирига боғланмаган, бетартиб; узуқ-юлуқ. *Узуқ хаёллар. Узуқ гап-сўзлар.* ▪ *Бирдан қий-чув, қизлар галаси Қуршаб олар шодлик ҳажжон Барин қучган. Гап-сўзлар узуқ.* Ойбек.

УЗУҚ-ЮЛУҚ 1 Бир неча еридан узилган, узуқ. [*Ҳаммолларнинг*].. *белида, елкасида эски-туски нарса, узуқ-юлуқ арқон, кийимлари жулдур, ифлос.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бир-бирига боғланмаган; чала-чулпа. *Ширмонхоннинг қулоғига узуқ-юлуқ сўзлар чалинди-ю, ҳеч нарса уқолмади.* С. Зуннунова, Олов. || *Бу ҳолатда уларнинг суҳбати ҳам узуқ-юлуқ,.. боғланишсиз давом этарди.* А. Мухтор, Туғилиш.

УЙ 1 Яшаш учун ёки турли ташкилот, муассаса ва ш. к.жойлашиши учун мўлжалланган бино. *Уч хонали уй. Беш қаватли уй.* ▪ *Баъзан кўринар кўзга Шоҳона уйлар кўркам.* Ғайратий. *Фақат канал эмас, балки тўғонлар, шлюзлар, темир-бетон уйлар ҳам бир йўла ва бирданига қурилаётганга ўхшайди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Яшаш учун мўлжалланган бино ичидаги ҳар бир хона. *Бу бино уч уй ва бир айвондан иборат. Ёруғ уй. Кенг уй.* ▪ *Уйларда, айвонларда хотинлар кўп эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ғуломжон айвонга чиқиб, дарчадан қарилар уйига қулоқ солди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Бирор ижтимоий талабни қондиришга қаратилган муассаса. *Болалар уйи. Дам олиш уйи. Пионерлар уйи. Маданият уйи.* ▪ *Қуёшнинг аксида кўринар яққол Маърифат уйига ташланган қадам.* Ғайратий.

4 Оила; хонадон. *Қирқ уй қуда бўлса, қирқ йил қирғин бўлмас.* Мақол. *Ёмон арава йўл бузар, ёмон киши уй бузар.* Мақол. ▪ *Фарзанд — уй ободлиги, Келажак ниҳолидир!* Ё. Мирза. **Уй ичи** оила аъзолари. [*Холисхон:*] *Уй ичларимиз, қалай, бариси тирикми?* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Уйи бузилди** эр-хотин ажралишди, оиласи барбод бўлди. **Уй қилмоқ** қ. **қилмоқ** 2. | Рўзғор, хўжалик. *Маъмур уй. Тўкин уй. Уй тутмоқ. Уйида чакса уни йўқ, том бошида қўш тандир.* Мақол. ▪ *Онахоннинг устахонада бўз тўқиб топганини икки қизчаси рўзғорда учмачуч қилиб биноийдек уй тутишади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. [*Ўрол:*] *Уйинг куйгур [бой], шунча йил ишлатиб энди кўчага ташлайдими?* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 Бирор оила ёки хонадон ўрнашган бино ва шу бинога тааллуқли ер; ховли. *Қизлик уйга қирқ от бойланар.* Мақол.

УЙДИРИЛМОҚ I **уйдирмоқ** I *фл. мажҳ. н. Тошлар бир ерга уйдирилди.*

УЙДИРИЛМОҚ II **уйдирмоқ** II *фл. мажҳ. н. Уйдирилган далиллар.*

УЙДИРМА Ўйлаб, тўқиб чиқарилган; ёлғон. || *Айбдор ўз уйдирмаларини исботлашга тиришди.* ▪ *Эртасига Исломхўжа ҳақида уйдирма гаплар, фисқ-фасодлар тўқилди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

УЙДИРМАЧИ Ёлғон-яшиқ гапларни ўйлаб, тўқиб чиқарувчи; ёлғончи.

УЙДИРМОҚ I 1 **уймоқ** *фл. орт. н.*

2 *диал.* Қовоғини солмоқ. *Қокилингнинг банди-бандин туйдирма, Қошинг кериб, қовоғингни уйдирма.* «Равшан».

УЙДИРМОҚ II Туҳмат, ёлғон гапларни ўйлаб чиқармоқ; тўқимоқ. *Ниҳоят улар ҳийла билан туҳмат уйдирадилар.* Ҳамза.

УЙ-ЖОЙ 1 Яшаб, истиқомат қилинадиган жой, ховли ва ш. к. *Қиз уларнинг болаларини боқади, кирларини ювади, уй-жойларини йиғиштиради.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Элмурод.. ўз оиласининг уй-жойидан ажраб, қишлоқдан чиқиб кетганини хаёлидан ўтказар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Оила; рўзғор, хўжалик. [*Қори:*] *Ийе, онангиз бўлса, уй-жойингиз бўлса,.. давлат-ку!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Гулнор қиз билан гаплашганда, унинг қишлоғи, уй-жой тирикчиликлари.. тўғрисида сўз очар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Уй-жой қилмоқ** *айн.* **уй қилмоқ** қ. **қилмоқ** 2.

УЙ-ЖОЙЛИ 1 Уй-жойи бор, уй-жойга эга.

2 Оилали, болали-чақали. *Уй-жойли киши.*

УЙИЛИШМОҚ **уйилмоқ** *фл. бирг. н. Қўтонда қўйлар уйилишди.*

УЙИЛМОҚ **уймоқ** *фл. мажҳ. н. Токчада унинг [Кумушнинг] ўн беш*

www.ziyouz.com kutubxonasi

чамали, асл кўйлаклари уйилган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сулув қизлар, қош-қовоғи уйилган, Ҳайит, тўйга боргандай бўб кийинган.* «Равшан».

УЙИМОҚ *с. т.* Ивимоқ. *Кейинроқ хурмачанинг устини очиб қўйгин, ўзинг биласан-ку, болам, яна зардоб йиғиб, уйимай қолмасин.* С. Анорбоев, Шерали.

УЙИШМОҚ уймоқ *фл. бирг. н. Болалар терган кўсакларини хирмонга уйишди.*

УЙҚЎРАР *этн.* Бўлажак келин қариндошларининг куёв бўлмиш йигитнинг уй-жойи хонадони билан танишиш маросими.

УЙЛАНИШМОҚ уйланмоқ *фл. бирг. н.*

УЙЛАНМОҚ Бирор қиз ёки аёлни ўз никоҳига олмоқ, оила қурмоқ (эр киши ҳақида). *Толибжонбойнинг.. икки ўғли уйланган, бир қизи эрга теккан, набиралари ҳам бор.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қўшнилар, шу Ваҳобжон уйлана қолсайди, ўзидан тинчиб кетармиди, дейишади.* С. Аҳмад, Тоғ афсонаси. *Йигит бирдан уйланиш тараддудига тушди-ю, бир ҳафтанинг ичида тўй ҳам бўла қолди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

УЙЛАНТИРИЛМОҚ уйлантирмоқ *фл. мажҳ. н. Ҳасанали ўттиз ёшлик вақтида сотиб олинган бир чўрига уйлантирилган бўлса ҳам, аммо ўғил-қизлари бўлмаган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УЙЛАНТИРИШМОҚ уйлантирмоқ *фл. бирг. н. Бошқалар боласини ўн еттига чиқмай уйлантиришади, орзу-ҳавас кўришади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

УЙЛАНТИРМОҚ уйланмоқ *фл. орт. н. Инқилобдан бир ойча аввал отаси уни Тошкентнинг Қашқар маҳалласидаги бадавлат хонадонлардан бирининг қизига уйлантиреган.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ҳайдар ота бош бўлиб [Асрорқулни] бир бева хотинга уйлантириб қўйди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

УЙЛИ 1 Уйга эга, ўз уйи бор. *Уйли куёв.*

2 Уйлардан ташкил топган, уйлардан иборат. *Беш юз уйли қишлоқ.* ▪ *Бу сой бўйлаб баланд тоғ ёнбағирларига тизилишган қинғир-қийшиқ уйли бир қишлоқ эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Хотини бор, уйланган ёки эри бор, эрга теккан. *Уйли йигит. Уйли хотин.*

УЙМАЛАНИШМОҚ уймаланмоқ *фл. бирг. н. Яна икки қўшни хотин ўчоқ бошида уймаланишади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳозир уйда Отабек бўлмагани учунми, нимадан бўлса ҳам, ҳар нечук Зайнаб ўз уйида уймаланишиб ётар .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УЙМАЛАНМОҚ 1 Бирор юмуш билан шуғулланмоқ, машғул бўлмоқ; ивирсиб юрмоқ. *Бир оздан кейин Чўлпивой ака ҳалиги нарсаларни олиб кетди ва яна эгатларнинг бошида уймаланди.* О. Ҳусанов, Най.

2 Бирор жойда тўпланишиб юрмоқ, уймалашмоқ; ўралашмоқ; айланишмоқ. *Пионерлар вожатий атрофида уймаланар эдилар. Гўштга пашша уймаланади.* ▪ *Изтиробдан қалтираган одамлар, ўз харобалари олдида тишларини қисиб жим уймаланардилар.* Ойбек, Қуёш қораймас.

УЙМАЛАШМОҚ *айн.* **уймаланмоқ 2.** *Қироатхонанинг шашка-шаҳмат бўлимида бир тўда ўқувчилар уймалашиб, ҳеч кимга қарашмайди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. *Янги машинада тикиб кўриш учун Замон, Зуҳра, Ҳанифа унинг тепасида уймалашиб туришганди.* Н. Назаров, Замон.

УЙМА-УЙ Уйдан-уйга кўчиб, барча уйларни айланиб; ҳовлима-ҳовли. *Ўқитувчи ўйма-уй юриб, меҳмондорчилик билан кун кечира олмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Совуқ хабар кирди уйма-уй, Бўрон туриб сел юрганидай.* Э. Раҳим.

УЙМОҚ Устма-уст қалаштириб бир ерга тўпламоқ; уюм ёки ғарам ҳосил қилмоқ; йиғмоқ. *Тошларни бир ерга уймоқ. Терилган пахтани уймоқ. Беда уймоқ.* ▪ *Максим Максимович билан Бўтабойни қурол-яроғ уйиб ташланган бир ҳужрага олиб киришди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Қум босган ғўза ниҳолларини парвариш қилар, тагини юмшатиб, майин тупроқ уярдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Устма-уст қўйиб кўтармоқ, қалаштириб қўймоқ. *Зайнаб оёғи олти, қўли етти бўлган ҳолда эрини тўрт қават кўрпача устига ўтказиб, ёнига учта пар ёстиқни уйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қовоқ уймоқ** *айн.* **қовоқ солмоқ** *қ.* **қовоқ II.** *Райком секретарининг қовоқ уйиб, ер тагидан назар ташлаганини кўриб, бирдан унинг нафаси ичига тушиб кетди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

УЙ-РЎЗҒОР Уй ва рўзғор ишлари, тирикчилик. *Сорахон ҳам уй-рўзғор тутишини ўрганади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Уй-рўзғорга ҳам эпчил: яхши кийинади, яхши ейди. Ўн кулиб, бир гапиради.* Ойдин, Икки кўзи шунда. *Ҳамма айни шу маҳалда уй-рузғор иши ва кечки овқат билан банд бўлганидан гузарда ҳеч ким кўринмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

УЙСИЗ 1 Уйи йўқ. *Уйсиз одам.* | Ўз уйи йўқ. *Уйсиз куёв.*

2 Хотини йўқ, уйланмаган ёки эри йўқ, эрга тегмаган.

УЙСОЗ Уй қуриш иши билан шуғулланувчи; бинокор.

УЙСОЗЛИК Уй, бино қуриш иши билан шуғулланиш, бинокорлик. *Тошкент уйсозлик комбинати.*

УЙҚАШ 1 Бир-бирига ниҳоятда яқин, ўхшаш. *Менман бу, ўзбекнинг фахрий хўжаси, Уйқашга ўхшайди исмимиз бир оз.* А. Орипов.

2 Мос, монанд, уйғун; ярашган. *Ўсиқ қоши ўткир қора кўзларига уйқаш тушган йигитга лаб жуфтладим.* С. Нуров, Дурдона.

УЙҚИ-ТУЙҚИ *диал. айн.* **айқаш-уйқаш.**

УЙҚУ 1 Тирик организмда вақти-вақти билан содир бўлиб турадиган ва бундай вақтларда онг фаолияти қисман ёки бутунлай тўхтаб қоладиган осойишталиқ ёки дам олишнинг физиологик ҳолати. *Қаттиқ уйқу. Унинг уйқуси зийрак. Уйқум келди. Ўйқу арслонни ҳам йиқитар.* Мақол. ▪ *Ғуломжоннинг ухлаб қолганини ҳам, уйқусида ширин тушлар кўраётганини ҳам билмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳалигина ширин уйқунинг беланчагида аллаланаётган жажжи-чилар дув кўтарилди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Маст уйқу** тўла ҳордиқ чиқариб, роҳат бераётган қаттиқ уйқу. *Тўпанисо бир текисда нафас олиб, маст уйқуда ётар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Ноз уйқу** *қ.* **ноз 3. Ўлик уйқу** унча-мунча ташқи таъсирга тез тарқалмайдиган уйқу. **Қуш уйқуси** тез бошланиб, тез тарқаладиган қисқа уйқу. **Уйқу босди** уйқу сиқиб келди, уйқуси келди. *Адолат.. уйқу босиб, кўзи юмилиб кетаётган пайтларида ҳам, тушига булоқ кириб, уйғониб кетарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Уйқу элтди** жуда ухлагиси келди; ухлаб қолди. **Уйқуси ўчди** (*ёки* **қочди**) ухлай олмади. *Кечаси ухлолмади. Унинг каравоти гирч-гирчидан онанинг уйқуси ўчиб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Уйқуга кетмоқ** ухлаб қолмоқ. *Нигора балки уйқуга кетгандир, балки ширин-ширин тушлар кўраётгандир.* С. Анорбоев, Оқсой. | Баъзи жониворларнинг қишда ёки ўзига ноқулай мавсумда ҳаёт фаолияти кескин пасайиб, ухлаганга ўхшаб, бир жойда ҳаракатсиз қоладиган ҳолати. *Қиш чилласида айиқлар уйқуда бўлади. Баҳорда қумурсқалар уйқудан уйғонади.* | *кўчма* Ўсимлик, дов-дарахт ва ш. к.нинг қишки карахт ҳолати. *Дарахтлар қиш уйқусида. Уйқудаги куртак.*

2 *кўчма* Нисбатан ҳаракатсиз, шовқин-суронсиз, тинч ҳолат. *Сарой қоп-қоронғи, тинч уйқуда, аммо бу тинчликни сарой отхонасидаги отларнинг курт-курт хашак чайнашлари ва атрофдаги хўрозларнинг қичқиришларигина бузар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Абадий уйқу** *юк. усл.* ўлим. *Балки, абадий уйқудамисан, Саломат!* С. Аҳмад, Ҳукм. **Летаргик уйқу** *мед.* организм ташқи муҳит таъсирини сезмайдиган, ҳушсиз бўлиб қоладиган, пульс ва нафас олиш ҳам сезилмайдиган даражада заифлашиб кетадиган уйқуга ўхшаш касаллик.

УЙҚУЛИ Уйқу таъсиридаги, уйқу асорати бор, уйқу аралаш. *Улар [қизлар] секин-аста туришиб, уйқули кўзларини ишқай бошладилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Уйқули товуш билан сўкиниб, қалин дарахтлар орасида-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

да зим-зиё тунда жангга тайёрландилар. Ойбек, Қуёш қораймас. *Тун тонг отарга яқинлашгач, унинг [Ҳасаналининг] уйқуси мияси бу муаммони еча билмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УЙҚУСИЗ Ухламаган, бедор. *Уйқусиз тунлар Сергейни ҳаддан ташқари толдирган бўлса ҳам, у оромини ўйламади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. || *Бирор одам унга узоқроқ қараб қолса борми, ҳадиксираб, кечаларни уйқусиз ўтказарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

УЙҚУСИЗЛИК **уйқусиз** *с. белги оти. Қобил хотинидан икки қадам нарида тўхтади-да, уйқусизликдан қизарган кўзларини Баҳрига қадаб: — Нега келдинг? — деб сўради.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

УЙҚУСИРАМОҚ 1 Ухлашни жуда истаб қолмоқ, уйқуси ёки ухлагиси келмоқ; мудрамоқ. *Уйқусираб ўтирмоқ. Соқчи уйқусираган кўзларини ишқалади.* ▪ *Бу ўйларни тугатгандан кейин, унинг [Ҳасаналининг] кўзлари уйқусираб, юмила бошлаб, қаршисига Отабек келиб тўхтайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ғайришуурий равишда бирор ҳаракат қилмоқ, гапирмоқ, йиғламоқ; алаҳламоқ. *Нима деб уйқусираётирсиз?* ▪ *Бурчакда ётган бола уйқусирабми ё совуқдан уйғонибми, ачинарли товуш билан «дада!» — деди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тун яримдан оғди,.. эшик қия очиқ қолган шекилли, қўшни хонадан Умиджоннинг уйқусираб айтган гаплари қулоққа чалинди.* Р. Файзий, Гўзал.

УЙҚУСИРАШМОҚ **уйқусирамоқ** *фл. бирг. н.*

УЙҚУТОБ *рвш* Уйқуга мойил, уйқу элтаётган. *У [Элчибек] қулочини ёзди, сал кайф ва ширали хаёл билан уйқутоб бўлиб келаётган юз-кўзига аёз совуғи ёқди.* А. Мухтор, Туғилиш.

УЙҚУЧАН *айн.* **уйқучи.** *Уйқучан бола.*

УЙҚУЧИ Кўп ухлайдиган, серуйқу. *Пўлат билан Нортой бўлса унга [Шуҳратга] уйқучи лақабини тиркашибди.* Қ. Раҳим, Олтин балиқ.

УЙҚУЧИЛ 1 *диал.* Уйқучи.

2 *кам қўлл.* Уйқуни келтирадиган. *Боғларда гарчи уйқучил жимлик, Аммо парклар-чи: Шовқин, гавжумлик.* Шайхзода.

УЙҒОНИШ **уйғонмоқ** *фл. иш оти. Куртакларнинг уйғониш даври. Меҳр уйғониши.* ▪ *[Ҳасанали] эрталаб Ойбодоқнинг чойига бормай, Отабекнинг уйғонишини кутиб юрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Элмурод.. асрлар бўйи ғафлатда ётган кишиларнинг уйғониши бу одамда қувонч туғдираётганини кўрди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

♦ **Уйғониш даври** *тар.* 14—16 асрларда буржуазиянинг феодалларга қарши кураши жараёнида юзага келган ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаракат; ўрта асрлардаги узоқ турғунликдан сўнг, фан ва санъат тараққиёти ҳамда улуғ кашфиёт **ва ихтироларда** ўз аксини топган ва антик маданиятга қизиқиш кучайган давр.

УЙҒОНИШМОҚ **уйғонмоқ** *фл. бирг. н.*

УЙҒОНМОҚ 1 Уйқуни тарк этмоқ, уйқудан турмоқ. *Ғуломжон чўчиб уйғонди-ю, теварагига аланглаб қаради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Гўё муздай сув сепинди-ю, Қиз уйқудан сапчиб уйғонди.* Т. Тўла. | Қишда кескин пасайган ҳаёт фаолиятини тикламоқ, нормал ҳаёт фаолиятига кўчмоқ. *Совуқ юмшаб айиқлар ҳам уйғона бошлади. Баҳорда қумурсқалар уйқудан уйғонади.* | *кўчма* Амалга кирмоқ, амал олмоқ (ўсимлик ҳақида). *Дарахтлар уйғониб қолибди.* ▪ *Янги уйғонган ям-яшил барглар билан ясанган дарахтлар қуёш нурида чўмилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Ҳаракатга келмоқ, қўзғалмоқ. *Бутун шаҳар уйғонди.*

3 *кўчма* Пайдо бўлмоқ, ҳосил бўлмоқ, қўзғалмоқ (ҳис, туйғу ва ш. к.ҳақида). *Унда адабиётга қизиқиш уйғонди.* ▪ *Буни кўриб Сидиқжоннинг қалбида жувонга нисбатан ҳар қандай ғараздан холи бир меҳр уйғонди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Элмуроднинг кўнглида бу йигитга ҳеч бир самимий дўстлик туйғуси уйғонмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 *кўчма* Онги ўсиб, эрк, озодлик ва ҳуқуқ учун курашга интилмоқ, отланмоқ. *Уйғонди кенг жаҳонда Зулматда ётган эллар.* И. Муслим.

УЙҒОТИЛМОҚ **уйғотмоқ** *фл. мажҳ. н. Домла қўққисдан уйқудан уйғотилган кишидай идроксиз ҳаракат қилар, аммо ичкарига кирмас эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

УЙҒОТИШМОҚ **уйғотмоқ** *фл. бирг. н.*

УЙҒОТМОҚ 1 Уйқусини бўлмоқ, уйқусини тарк эттирмоқ; турғизмоқ. *Қушларнинг шўх овози мени Уйғотади тонг чоғи.* И. Муслим.

2 *кўчма* Пайдо қилмоқ, ҳосил қилмоқ; қўзғатмоқ (ҳис, туйғу ва ш. к. ҳақида). *Устозим менда машинага меҳр уйғотди.* Ҳ. Назир, Механизатор. *Бу қўшиқ шунчалар ёқимли, ширали эдики, темирчи йигитнинг юрагида аллақандай бир ҳисни уйғотиб юборди.* С. Аҳмад, Ҳукм. | Онгини ўстириб, ўз эрки, ҳуқуқи учун курашишга йўлламоқ, қўзғатмоқ. *Жаҳон капитализми ва 1905 йилги рус ҳаракати Осиёни тамоман уйғотди.* В. И. Ленин, Осиёнинг уйғониши.

УЙҒОТТИРМОҚ **уйғотмоқ** *фл. орт. н. Онаси «тинч ухласин, ортиқ уринмасин» деб, [Қумушни] бугун намозга ҳам уйғоттирмаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УЙҒОҚ 1 Ухламаган; уйқуни тарк этган; уйғонган. *Уйғоқ бола.* ▪ *Чироқнинг сарғиш шуъласида унинг ранги кетган, кўз остлари ичига тортган, уйғоқ бўлса ҳам, ўзини жўрттага уйқуга солиб ётгандай кўринди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *кўчма* Сезгир, сергак, ҳушёр. *Одим ташлаб борар Ойжамол, Салом берди уйғоқ, қоровул.* Ё. Мирза. *«Қиёв-қиёв» турналар, Уйғоқ, ҳушёр турналар. Салгина пастлаб учинг, Бизга кўз ташлаб учинг.* Э. Раҳим.

УЙҒУН 1 Тўғри, монанд келадиган; мувофиқ, муносиб, мос. *Унинг барча ҳаракатлари жисмига жуда уйғун. Талаффузи билан уйғун ёзув. Тилига уйғун дили.* ▪ *Мажозий қилиб айтганда, дейиш мумкинки, ҳозир ер юзида вақт коммунистик соатга уйғун бўлиб юради.* Шайхзода.

2 Уйғунлашиб кетадиган, хамоҳанг. *Куйга жуда уйғун тушган овоз.*

3 Уйғун *(эркаклар исми).*

УЙҒУНЛАШМОҚ Бир-бирига монанд бўлмоқ, мос келмоқ, мувофиқлашмоқ; ҳамоҳанг бўлмоқ. *Ўсимликлар янги иқлимга уйғунлашиб қолди.* ▪ *Баъзи қўшиқларда.. қўшиқ шеърига музика, баъзиларида эса музикага шеър уйғунлашмайди.* Ў. Рашид, Қўшиқчиликда маданият бўлсин.

УЙҒУНЛАШТИРИЛМОҚ **уйғунлаштирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

УЙҒУНЛАШТИРМОҚ **уйғунлашмоқ** *фл. орт. н. Планларни бир-бирига уйғунлаштирмоқ.*

УЙҒУР *қ.* **уйғурлар.** *Уйғур аёли. Уйғур тили. Уйғур халқи.*

УЙҒУРЛАР Ғарбий Хитойда, шунингдек Ўрта Осиёнинг баъзи районларида яшовчи туркий тилда сўзлашадиган халқ, уйғур халқи.

УЙҒУРЧА 1 Уйғурларга, унинг тили, адабиёти ва маданиятига оид, уйғурларга хос. *Уйғурча рақс. Уйғурча қўшиқ.*

2 Уйғур тили. *Сен уйғурча(ни) биласанми?* || *Уйғурча гапирмоқ.*

УКА 1 Бир ота-она ўғилларидан кичиги (катта ёшдаги фарзандларга нисбатан). *У отасидан йигирма ёшда қолиб, укаларини қийинчилик билан боққан.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ўзидан ёш эр кишига мурожаат формаси. *Қаердан келгансиз, ука?* П. Турсун, Ўқитувчи. *[Сафар бўзчи:] Ахир бировни ука, бировни ака деб сиз ҳам тузукроқ ишга қайишинг-да, тақсир.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

УКАЛИК **ука** *с. мавҳ. от.* **Укалик қилмоқ** ука бурчини ўтамоқ, ука ўрнида хизмат қилмоқ, ёрдам бермоқ.

УККИ Бойўғлилар туркумига мансуб, йиртқич тун қуши. **Укки кўз** 1) чақчайган кўз; 2) чақчайган кўзли киши. *Чорпояда ўтирган чўққи соқол, укки кўз, чўзиқ юзли бир чол улфати узатган пиёлани ола туриб секин сўради.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

УКЛАД [*р*] 1 *эк.* Ижтимоий-иқтисодий формация хўжалигининг асосий формаси. *Ернинг эркин суратда ижарага олиниши ва ижарага берилиши.. буржуа иқтисодий укладининг талабларига мувофиқ келади.* В. И. Ленин, «Меҳнаткаш» деҳқонлар ва ер олди-сотдиси.

2 Киши ҳаётининг, хўжаликнинг

www.ziyouz.com kutubxonasi

бирор соҳасида, умуман бирор жойда ўрнатилган ёки жорий қилинадиган тартиб. *Ҳозир шундай пайт келдики, деҳқонлар онгли суратда рус турмушининг янги укладини яратувчилар бўлиб майдонга чиқадилар.* В. И. Ленин, Пролетариат ва деҳқонлар.

УКОЛ [р] Баданга, тери остига шприц воситасида суюқ дори юбориш. *Стол устида шприц қутиси очиқ турар ва дори ҳиди анқирди — врач укол қилиб уни бир оз ўзига келтирганди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

УКПА *махс.* Майин юпқа чарм. *Қўнжи укпа, юзи тошдан қаттиқ қўпол чарм билан қопланган.. этикни кийди.* Ойбек, Қутлуғ қон. || *Белларини фўталар билан боғлаган, бошларида оддий телпак ва оёқларида укпа этик бўлган йигитлар югурардилар.* Айний, Эсдаликлар.

УКПАР Укки пати (одатда болалар кийимлари, асосан бош кийимини, безатиш учун унга чатиб қўйилади). *Аксар хотинларнинг олди-орқаси тўла, катта-кичик, ясанган-тусанган, укпар тақкан болалар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

УКРАИН *қ.* **украинлар.** *Украин тили. Украин халқи.*

УКРАИНЛАР Украина ССРнинг туб аҳолисини ташкил этувчи шарқий славянлар группасига мансуб халқ; украин халқи.

УКРАИНЧА 1 Украин халқига, унинг тили, адабиёти ва маданиятига оид; украинларга хос. *Украинча куй. Украинча кийим.*

2 Украин тили. *Сен украинча(ни) биласанми? || Украинча гаплашмоқ.*

УКРОП [р] Зиравор сифатида ишлатиладиган, хушбўй кўкат; ошкўк.

УЛ (у — чўзиқ) *диал.* Ўғил. *Бежой билдим тўрам, Ёдгор улингни, Аймоқнинг юртига талаб қилибди; Қандай жўнатасан жону дилингни?!* «Ёдгор». *Армон билан мен улдан айрилдим дер, Кетганингни, болам, билмай қолдим дер.* «Равшан».

УЛ *эск. айн.* у II. *Ой билан ошно бўлиб, йилларча ўйнанг ул билан.* М. Муҳамедов, Гавҳар. *Югуриб чиққан ул мушфиқ онамларга салом айтинг.* Ҳамза.

УЛАГИЧ Нарсаларни бир-бирига бириктириш, улаш учун ишлатиладиган восита. *Шиша бўлаклари, одатда, бир-бирига қўрғошиндан қилинган улагичлар ёрдамида уланади.* М. Аминжонова, Шишанинг кашф этилиш тарихидан.

УЛАЙ-БУЛАЙ *с. т.* Турли хил важ, баҳона. [*Мамат Холисхонга:*] *Агар улай-булайинг бўлса, айт ҳозир! Ҳам сенинг, ҳам Ёдгорнинг, ҳам у кишининг ишини баравар қиламан.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Бойлар қишлоқнинг бир хил каттаконлари билан чиқишиб, ҳукуматдан қўрқмай, улай-булай қилиб, камбағал батракни ишлатиб турди.* Эргаш шоир.

УЛАМА Бириктириб, улаб қўйиладиган, уланган. *Улама соч. Улама киприк. Улама оёқ.* ▪ *Унинг пиджаги билан галстуги стул суянчиғига осиб қўйилган; кўйлагининг улама ёқаси яқинига қийшайиб тушган, олдида ёзиб-чизиб ташланган қоғоз тахланиб ётибди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

УЛАМО [*а*] 1 *эск. кт.* Олим; олимлар.— *Дуруст, миянг тўлибди,— деди кулиб Тантибойвачча,— яқин ўртада унча-мунча уламони бир чўқишида қочирасан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Шариат қонунларини, диний, билимларни мукаммал биладиган мулла. *Маъдалихонга фатво ёзиб берган Кўқон уламоларидан бир нечалари.. қочиб қутулдилар.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.— *Ишларга ҳомийлик қилиш, йўл-йўриқ кўрсатиш исломнинг, уламоларнинг ишидир,— деди қалтираб, бўзариб мунофиқлардан бири.* Ойбек, Нур қидириб. | Мусулмон руҳонийларнинг олий мансабли табақаси. *Дастлаб Исломхўжа, сўнгра уламо ва умаролар, барча аъёнлар муборакбод қилдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

УЛАМОЛИК уламо *с. мавҳ. от.* *Мулла Абдураҳмон Қўқон сафарига ҳозирланаркан; кўнгли Қўқонда ўзини кутиб турган уламолик шуҳратига, муфтилик, қози ва аълмлик мансабига ошиқар эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

УЛАМОҚ 1 Ип, арқон, тасма ва ш. к. нарсаларнинг учларини бир-бирига боғлаб, тикиб бириктирмоқ. *Отнинг тизгинига арқон улаб беринглар, ўзим ҳайдаб кетаверайман.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.— *Шошманглар, шошманглар,— деди дуторнинг ипини улаётган Мели полвон.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Даҳлизда Ҳасанали узилган от асбобларини улаб тикар.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Бирор йўл билан учларини ўзаро туташтириб, қўшиб маҳкамлаб қўймоқ. *Соч уламоқ. Электр симини уламоқ.*

2 Бириктирмоқ, қўшмоқ. Алло, *менга Бекободни улаб беринг.* Т. Алимов, Хушбичим йигит.

3 *тех.* Металл қисмларни эритиш, кавшарлаш йўли билан ёпиштирмоқ. *Темир листларни уламоқ. Трубаларни уламоқ.*

4 *қ. х.* Пайванд қилмоқ. *Гилосни олчага уламоқ. Наъматакка атиргулни уламоқ.*

5 *кўчма* Биридан кейин бошқасини қўшиб, узлуксиз давом эттирмоқ. *Ишни ишга уламоқ. Куйни куйга уламоқ. Кунни тунга уламоқ.* ▪ *У ҳар тўғрида тинимсиз гапириб, гапни гапга улаб юборди.* О. Ёқубов, Тилла узук. *Онаси гапдан гап чиқариб, сўзга сўз уламоқчи эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Низомжон*] *кечалари юлдуз тўла осмонга тикилиб, тунни тонгга улаб, қушлар наъмасидан, сувлар шилдирашидан кўнглига аллақандай юпанч изларди.* С. Аҳмад, Уфқ.

♦ **Узиб уламоқ** *қ.* **узмоқ.**

УЛАНМОҚ уламоқ *фл. мажҳ. н.* *Ип ипга уланди. Гап гапга уланди. Ўрикка олхўри уланди.* ▪ *Қарсак кетига қарсак уланди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Чигалнинг.. иккала учи топилиб, бир-бирига уланди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

УЛАР I у II *с. кўпл. ф.*

УЛАР II Қирғовуллар оиласига мансуб йирик тоғ қуши.

УЛАТИЛМОҚ улатмоқ *фл. мажҳ. н.* *Трубалар улатилди.*

УЛАТМОҚ уламоқ *фл. орт. н.* *Симни симга улатди. Олчага гилос улатдим.* ▪ *Минибсан жийронқуш отинг туллатиб, қуйганларнинг гапин гапга улатиб.* Эргаш шоир.

УЛАШИЛМОҚ улашмоқ II *фл. мажҳ. н.* *Ярим соатлик бир фурсатдан кейин қўрғоннинг бошидан-оёқ ясов тортган мудофеларига инъомлар улашилиб битди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УЛАШИШМОҚ улашмоқ II *фл. бирг. н.*

УЛАШМОҚ I 1 уламоқ *фл. бирг. н.* *Болалар ипларни улашди. Монтёрлар электр симларини улашди. Хотинлар гапни-гапга улашди.*

2 уламоқ 5 *фл. ўзл. н.* *Гаплар гапга улашди.*

УЛАШМОҚ II Бўлиб бермоқ, тақсимламоқ. *Хайри опа болаларга яримтадан, катталарга биттадан кулча улашиб, иккитадан ёнғоқ берди.* Ойдин, Ямоқчи кўчди. [*Мирзақул:*] *Билъакс, бой отам ер очиб, янги арик чиқармоқчилар. Деҳқонларга ер улашиб элни обод қилмоқчилар.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Қишлоқ тарихида биринчи қурилган кўркам мактабнинг катта байрамга айланган тантанаси ишда ғайрат кўрсатганларга мукофотлар улашиш билан тугади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

УЛАШТИРМОҚ I уламоқ I *фл. орт. н.* *Қосимов ҳозир пайти эканини ўйлаб, гапни бир-бирига улаштириб кетди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. *Бу бинони ким қурган, Кўк билан улаштириб? Қоматин заб ўхшатган, Устаси келиштириб.* Қ. Муҳаммадий

УЛАШТИРМОҚ II уламоқ II *фл. орт. н.*

УЛАШ-УЛАШ *рвш, с. т.* Талон-тарож билан тарқатиш. *Жамоат мулкини улаш-улаш қилишга қарши курашмоқ.*

УЛ-БУЛ *айн.* у-бу. [*Қамчи:*] *Кўнглинг бирор нарса тусайдими? Ул-бул ола келайми?* Ҳ. Ғулом, Машъал.

УЛГИ *фольк.* Бошқалар ҳавас қиладиган, тақлид қиладиган ҳаракат; ўрнак, намуна. *Улги бўлмоқ. Улги олмоқ.* ▪ *Улги бўлди учқур от қарчиғаю лочинга.* «Қўшиқлар». *Шамолингга оқар дарё музлаган, Қарчиғайдан улги олган бедовсан.* «Нигор ва Замон».

УЛГУРЖИ 1 Бутун борича; кўп миқдорда; кўтара. *Улгуржи савдо.* || *Улгуржи олмоқ. Улгуржи сотмоқ.* ▪ *Доналаб сотдим. Бу ерда улгуржи*

www.ziyouz.com kutubxonasi

оладиган киши йўқ. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Катта миқдорда, катта суммага эга; салмоқдор. *Улгуржи ҳосил. Магазинга улгуржи мол келди.* ▪ *Пулини фойдага қўювчи судхўр ҳиндлар.. улгуржи савдони кутардилар.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Ҳеч қаерда бундай улгуржи ғанимат учрамади.* А. Қаҳҳор, Башорат.

3 Бошдан оёқ, бутунлай. *Улгуржи ремонтдан чиқармоқ.*

УЛГУРИШ 1 **улгурмоқ** *фл. иш оти.*

2 Дарсларни ўзлаштириш, берилган билимни эгаллаб олиш, етиб олиш. *Бу синфда улгуриш юз процент.*

УЛГУРМОҚ 1 Бирор ишни бажаришга имконият, вақт топмоқ, муваффақ бўлмоқ, бажара олмоқ, эришмоқ. *Ёлғиз баъзи бир чаққонларгина йўл устида, этикларини нари-бери ечиб, сувини силқитмоққа улгурдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. [*Бўронов:*] *Ўтиб кетаётган машинани тўхтатмоқчи бўлдим, улгура олмадим.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

2 Берилган билимларни тушуниб, эгаллаб олмоқ, ўзлаштирмоқ. *Синфимизда улгурмайдиган ўқувчилар йўқ.*

УЛИ: ули тортмоқ *айн.* **ув тортмоқ** *қ.* **ув**. *Ундан-бундан яқин қишлоқларда итларнинг ялқовлик билан ули тортгани.. қулоққа чалинади.* Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.—*Аллаким ули тортиб йиғлаётир,— деди саройбон.* М. Осим, Элчилар.

УЛИМОҚ I *айн.* **увламоқ**. *Яқиндаги, чироқ милтираб турган кўрғонда ит улиди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Кум барханлари орасида қашқирлар улийди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

УЛИМОҚ II *диал.* Яллиғланмоқ (оғиз шиллиқ пардаси ҳақида). *Боланинг оғзи улибди.*

УЛИШМОҚ **улимоқ** I *фл. бирг. н. Окоплардан ёв чиқади Оч бўридай улишиб.* Ҳ. Олимжон.

УЛКАН 1 Эгаллаган ўрни, ҳажми ғоят йирик, жуда катта, буюк. *Улкан бино. Улкан дарахт. Улкан дарё. Улкан қурилишлар.* ▪ — *Минг йил чақмоқ чақсин, улкан тоғ гердайиб тураверади,— деди Бектемир қатъий.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ана шу зайлда ойлар, йиллар, қандайдир бир улкан денгизга қўшилишни истаган ирмоқлардай, шилдираб оқиб ўта бошлайди.* М. Жабборов, Севинч ёшлари.

2 Катта кўламда амалга оширилаётган. *Улкан ишлар. Улкан қурилишлар.*

3 *кўчма* Мазмун, мундарижа жиҳатидан катта, йирик. *Улкан асар.* ▪ *Зайнатуллаевнинг қўлида зўр ҳақиқат бўлиб кўринаётган нарса — аслида улкан ҳақиқатдан узиб олинган бир ҳақиқатча эканини у энди аниқ кўриб турарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

4 Ҳурматли, эътиборли; улуғ. *Улкан ёзувчи. Улкан оқин.* ▪ *Қариндошим, туғишқоним улкан қозоқсан ўзинг.* Ғ. Ғулом.

5 Аҳамияти катта, муҳим. *Улкан ютуқлар. Улкан воқеа.* ▪ *Ирмоқлар бирлашиб дарёлар ҳосил қилгани каби, катта-кичик муваффақиятлар жам бўлиб, улкан ютуқлар таркиб топади.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 183.

УЛКАНЛАШМОҚ Ғоят катталашмоқ, йириклашмоқ. *Қорхонанинг даргоҳи кенгайиб, фабрикалари, цехлари улканлашибди.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

УЛОВ I **уламоқ** *фл. иш оти.*

УЛОВ II Миниб юриладиган ҳайвон. *Регистон олдидан ўтадиган йўловчилар уловларидан тушиб, арк дарвозасига қараб таъзим қилар.. эдилар.* Айний, Қуллар. | Умуман ишчи ҳайвон. *Сувнинг бошида бўладиган бақақуруллоқликлар ҳам ўзи ёки уловининг жонини қойитгиси келмас эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

◆ **Уловига яраша тушови** *қ.* **тушов**.

УЛОВЧИ 1 **уламоқ** *с. ш. оти.*

2 *т. й.* Вагонларни бир-бирига тиркаб, улаб қўйиш ва ажратиш иши билан шуғулланувчи ишчи.

УЛОҚ I 1 *сўт* Турли йўл билан (боғлаш, тикиш, елимлаш, кавшарлаш, михлаш ва ш. к. билан) ўзаро туташтириб, маҳкамлаб бириктириб қўйилган, уланган бир неча бўлакдан иборат, яхлит эмас. *Улоқ арқон. Улоқ дастурхон. Улоқ сим. Улоқ тунука.*

2 *от* Нарсанинг бўлаклари ўзаро уланганда ҳосил бўлган тугуни ёки чоки, уланган жойи. *Арқоннинг улоғи. Парданинг улоғи. Электр симининг улоғи. Тунуканинг улоғи.* | Ямоқ. *Кўрпага улоқ солмоқ.*

УЛОҚ II Эчки боласи. *Ҳозир юзлаб майин жунли қўзи ва улоққа эгамиз.* С. Анорбоев, Оқсой.

УЛОҚ III 1 *спорт.* Ҳар бир отлиқ ўртага сўйиб ташланган улоқни (одатда эчки ёки кичикроқ бузоқни) бир-биридан куч билан тортиб олиб, тезроқ маррага элтиб ташлаш учун курашишдан иборат спорт мусобақаси; кўпкари. *От боққанинг — улоққа, қўй боққанинг — қўноққа.* Мақол. ▪ *Улоқда отдан йиқилиб боши ёрилган, қўл-оёғи синган чавандозлар инқиллашиб ётмоқда.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Ҳимматнинг звеносидаги йигитларнинг иккитаси фронт кўрган,.. қолганлари улоқларда соврин олган йигитлар эдилар.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. **Улоқ чопмоқ** улоқ мусобақасида қатнашмоқ. *Ҳар йили даромад тўйига пешанасини танғиб улоқ чопадиган Болтабой учун қийин кунлар бошланди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Шундай спорт мусобақасида ўртага тикилган — сўйиб ташланган эчки ёки бузоқ. [*Қамбар:*] *Улоқ олиш учун чавандоз бўлиш керак, укам Обиджон!* Ойбек, Қутлуғ қон.

УЛОҚМОҚ Узоқлашиб кетмоқ. *Ипдай тизилиб, мунчоқлари узилиб, бир хили қочди улоқиб.* «Равшан».

УЛОҚТИРИЛМОҚ **улоқтирмоқ** *фл. мажҳ. н. Кўтарилган йигитларнинг аксари юксакдан тошдай улоқтирилдилар.* Ойбек, Навоий. *Созандалар уйдан қувилибди, кетларидан музика асбоблари бирин-кетин улоқтирилибди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

УЛОҚТИРМОҚ 1 **улоқмоқ** *фл. орт. н. Бир хилига кўп подани боқтирган, Ёки тоққа, ё чўлга улоқтирган.* Эргаш шоир.

2 Бирор томонга отмоқ, итқитмоқ. *Дубов бир онда шишани бўшатиб, четга улоқтирди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ертўладан чиқиши билан дорини улоқтириб ташлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Келин қаламни улоқтирди, оёқ яланг кўчага югурди.* Ойдин, Олтин узукка олмос кўз.

УЛОҚ-УЛОҚ I Улоқлардан иборат, ямоқлари кўп; қуроқ. *Улоқ-улоқ арқон.*

УЛОҚ-УЛОҚ II: **улоқ-улоқ қилмоқ** ҳар томонга тортқиламоқ, таламоқ, талашмоқ. **Улоқ-улоқ бўлмоқ** ҳар томонга тортқиланмоқ, талашмоқ. *Бўлайин улоқ-улоқ, Кўксимда унсин булоқ, Чўчитолмас, дор, сиртмоқ!* Ё. Мирза.

УЛОҚЧИ Улоқ мусобақасида қатнашувчи киши; чавандоз. *Улоқчи йигит.* ▪ *Бу чол Гулистондагина эмас, бутун водийда «чавандоз» номини олган улоқчи эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.— *Маҳкамбойваччанинг ота-бобоси улоқчи бўлиб келган-да! — деди Собир тегирмончининг ўғли.* А. Қодирий, Улоқда. **Улоқчи от** улоқ мусобақасида қатнашадиган от. *Бошқа шунча аравакаш отлар туриб, келиб-келиб менинг бирдан-бир боқиб қўйган улоқчи отим билан сув ташийсанларми, падар лаънатилар!* Ғ. Ғулом, Шум бола.

УЛОҚ-ҚУРОҚ Турли лахтаклардан улаб қуралган; улоқ-улоқ. *Улоқ-қуроқ кийим.*

УЛТОН *диал.* Қорамол терисидан тайёрланган чарм; тагчарм. *Ўзга юртда султон бўлгунча, ўз юртингда ултон бўл.* Мақол.

УЛУМ [*а*] *кт.* Илмлар, билимлар. *Улум, фунуннинг қадри-қийматини билган ота.. фарзанд аржимандига гўдакликдан гўзал тарбия, ҳусн, ахлоқ берган.* Ойбек, Навоий. **Жомиул улум** *айн.* **жонли энциклопедия** *қ.* **энциклопедия**.

УЛУС [*мўғ*] 1 *тар.* Ўрта Осиёда йирик феодал давлат. *Чиғатой улуси.*

2 *эск.* Халқ, халойиқ. *Халқларга бош бўлди паҳлавон руслар, Совет эли бўлди барча улуслар.* Ғ. Ғулом. *Навоий она ватани, ўз улуси, ўз тилини дилдан севар эди.* А. Қаюмов, Шеърият султони.

УЛУШ 1 Тақсимланадиган нарсанинг бирор кимсага тегадиган ёки тегишли қисми, бўлаги; ҳисса. *Тўранинг улушини эса маҳрами аравада ташиб кетди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бу кунгача ҳар икки бригадир ўз улушига тушган вазифани бажариб, сода қилиб айтганда, ўз аравасини тортиб келишарди.* Ҳ. Нуъмон, Меҳр.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Бирор катта ишга қисман сарф этилган, қўшган меҳнат; ҳисса. *Сен ота-боболар қолдирган яхши анъаналарни авайлаб асраганинг ҳолда янги коммунизм асри ғалабаларига ҳам арзигулик улуш қўшмоқдасан.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Жумагул.. бировларнинг кирини ювиб, нонини ёпар, рўзғорни тебратишга ўз улушини қўшарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Маълум хўжаликка ажратилган ер майдони. *Энди ҳар ер ҳам менга бир улуш!* Туйғун, Зулфизар. *Бой ва тўралар ўзига тушган улушни қаздириш учун деҳқонларини юборардилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

УЛУҒ 1 Эгаллаган ўрни, ҳажми ғоят йирик; жуда катта, улкан, буюк. *Келтирганлар иккисин боғлаб. Ташлаганлар улуғ дарёга, Раҳна солиб севги — савдога.* Ғайратий. *Хотин.. асл ўрданинг улуғ, муҳташам дарвозасига яқинлашгандан кейин ўнгдаги айри йўлга бурилди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Паға-паға ёғар, эди қор, Бир салобат улуғ шаҳарда.* Ё. Мирза.

2 Ҳар томонлама ортиқ, устун; қудратли. *Э, улуғ Совет ватанининг соҳибқирони, бос тепкини!* А. Қаҳҳор, Бос тепкини. *Бу — улуғ халқ исёни.* Ойбек, Қутлуғ қоп. || *Мамлакатимиз поёнсиз, давлатимиз улуғ, халқларимиз ҳамдил, ҳамжиҳат.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Ўзининг муваффақияти ва моҳияти билан ажралиб турадиган; муҳим. *Марксизм — ягона илғор, ҳақиқатчи улуғ таълимот.* Ойбек, Нур қидириб. *Бизнинг элимизда она Ватанга хизмат қилишдан улуғ ва шарафли бурч йўқ.* Ж. Ташенов, Жангчи Ўтеген.

3 Беқиёс талантли, истеъдодли, қобилиятили, буюк. *Улуғ ёзувчи. Улуғ олим. Улуғ шоир.* ▪ *Аҳмад Ҳусайн улуғ совет шоири ҳақида кўп эшитган бўлса ҳам, уни ўқимаган эди.* Ойбек, Нур қидириб. | Инсониятга қилган зўр хизмати ва қобилияти билан машҳур бўлган. *Ҳаёт тантанасини барпо этган улуғ доҳийга мадҳия.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Айтинг-чи, муллака, ҳалиги улуғ зотлар дунёдан қачон ўтган экан ўзи?* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Ғоят тантанали, улуғвор. *Минг йилларнинг дебочаси, Улуғ тўйинг муборак.* Ғ. Ғулом. [*Чол:*] *Йўлчибой эр ўғли — эр эди, у бошқа оламдан эди. Лекин ўлими ҳам улуғ бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Улуғ айём** байрам кунлари, шодиёна кунлар.

5 *(эгалик ёки кўплик қўшимчаси билан) с. т.* Мансабдор, бошлиқ, катта. *Ҳар нарса бўлганда ҳам улуғимиз деб сийлаб турган эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Умурзоқ:*] *Бир томондан юртнинг улуғлари, ҳазратларидан тортиб восита бўлган.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

6 Улуғ *(эркаклар ва хотин-қизлар исми).*

УЛУҒВОР 1 Савлат тўкиб турадиган, салобатли; муҳташам. *Улуғвор гавдали, серсоқол, кўзойнак остидан айёрона кулиб қаровчи бир киши сўз олди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Кўп ва катта мақсадларни ўз ичига олган; буюк. *Коммунистик қурилишнинг улуғвор программаси.* ▪ *Коммунистлар партияси ва унинг улуғвор ишлари мени ҳамиша илҳомлантириб келди.* Ойбек, Халққа хизмат — бахт.

3 Ҳурматлашга, олқишга сазовор; юқори даражадаги; улуғ, олижаноб. *Улуғвор мақсад. Улуғвор орзу.* ▪ *Қай ҳунарга тушса ишқим, мен дадил қўйдим қадам, Топдим имкон етгали, касбнинг улуғвор ишқида.* С. Абдулла.

УЛУҒВОРЛИК улуғвор *с. белги оти. Бинонинг улуғворлиги. Режаларнинг улуғворлиги.* ▪ *Қора атлас ҳамма қизларга ярашади. Маликага эса, бу либос алоҳида ҳусн, малоҳат ва улуғворлик бағишларди.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

УЛУҒЗОДА Юқори мартабали улуғ кишининг фарзанди. *Сен девонанинг боласи дебмидинг, у ҳам подшонинг боласи, бир улуғзода.* «Равшан».

УЛУҒЛАМОҚ Ҳурматга сазовор, эътиборли одам даражасига кўтармоқ; ҳурматламоқ, эъзозламоқ. *Меҳнат кишини улуғлайди.* ▪ *Жўралар уни улуғлаб жўрабошиликни топширганлар.* П. Турсун, Муаллимнинг тонги. | Ҳурмат изҳор этиб мақтамоқ. *Ғулом Абдураҳмонов қўшиқ билан пойтахтни улуғлайди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

УЛУҒЛАНМОҚ улуғламоқ *фл. мажҳ. н.* Инсон ўз меҳнати билан улуғланади.

УЛУҒЛАШМОҚ улуғламоқ *фл. бирг. н.*

УЛУҒЛИҚ улуғ *с. белги оти. Табиат ичра инсонлар улуғдир, Улуғлик меҳнати билан тўлуғдир.* Ҳабибий.

УЛУҒСИФАТ 1 Кўриниши улуғвор, салобатли, серсавлат. *Йўлакка киргани дан сўнг ўзини дадил тутди, ҳатто икки томондаги қатор кетган эшикларнинг биридан чиққан улуғсифат бир одамдан Кенжанинг қайси уйда экани ни тортинмай сўради.* А. Қаҳҳор, Сароб. [*Арслон*] *улуғсифат, ёқимтой, меҳрибон устод.* К. Яшин, Тор-мор.

2 Ўзини оғир, яхши тутадиган; ўзига ҳурмат уйғотадиган. *У сокин, камтарин, муомалада новик, лекин улуғсифат.* Ойбек, Навоий.

УЛУҒСИФАТЛИК улуғсифат *с. белги оти.* [*Салимжон*] *ўзининг обрўйи, улуғсифатлигига қарамай, такаббур эмас, дилкаш, кўнглида кири йўқ, инсониятпарвар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

УЛФАТ [*а*] 1 Суҳбат, зиёфат ва ш. к.да бирга бўладиган кишилар орасидаги дўстлик, ўртоқлик муносабатлари; улфатчилик. **Улфати чор** *айн.* **улфат** 1. **Улфат қурмоқ** бир неча кишилар бирикиб, ўзаро суҳбат қурмоқ, дўстлашмоқ, иноқлашмоқ. *Донгдор мусулмон бойлари, бойваччалари билан улфат қурди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Суҳбат, зиёфат ва ш. к.да бирга бўладиган кишилардан бири (бошқаларига нисбатан); ҳамсуҳбат, дўст, жўра. *Қишнинг узун тунлари бу ерда улфатлар гап вйишади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Улфатларнинг учинчиси чўтир киши бўлиб, қоматини ғоз тутиб, хотиржам ўтирарди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. | Энг яқин, сирдош ўртоқ; дўст. *Нодонга улфат бўлган қон ютар.* Мақол. ▪ *Абдураҳмонбой ўз қўрасининг айвонида улфати Раҳим домла билан чой ичишиб ўтирибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 Гап ва ҳаракатлари билан ҳамсуҳбатини хурсанд қиладиган, суҳбати ширин, хушчақчақ.— *У одам [Қосимов] жуда ҳам улфат йигит экан-да! — деди Маҳкам ака.* О. Ёқубов, Ота изидан. *Тахтапуллик Собиржонни Таниб эдим мен Бокудан, Зап чавандоз, миқти, жонли Хосиятли улфат жуда.* Шайхзода. | Дўстлар суҳбатини, улфатчиликни яхши кўрадиган, бировни хурсанд қилишга тиришадиган. [*Фарғонанинг*] *кишиларини айтинг: хушчақчақ, улфат. Меҳмон деса жонини бериб юборади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

4 Улфат *(эркаклар ва хотин-қизлар исми).*

УЛФАТЛАШМОҚ 1 Ўртоқ ёки ошна бўлиб қолмоқ; иноқлашмоқ; дўстлашмоқ. *Бора-бора жинни мени танийдиган бўлди, улфатлашди.* Айний, Эсдаликлар.

2 Улфатчилик қилмоқ, суҳбатлашмоқ. *Авазхон Замон билан бир улфатлашайлик деб келса, Замон кулбасида йўқ.* «Нигор ва Замон».

УЛФАТЧИЛИК 1 Улфатлар йиғини, зиёфати; улфатлар давраси. *Қуёв келиннинг қадрига етмай, улфатчиликларга берилади.* П. Қодиров, Уч илдиз.— *Ичинг, маликам, қўйинг беҳуда, бефойда гапларни,.. келинг улфатчилик қилиб ўтирайлик,— деди бой Зумрадга.* Ойбек, Улуғ йўл.

2 Дўстларга, улфатга хос муносабат; дўстлик, ўртоқчилик. *У билан улфатчилигимиз бор.*

УЛЬТИМАТИВ [*р* ультимативный] Ультиматум характерига эга бўлган; қатъий. *Ультиматив талаб. Ультиматив шарт.*

УЛЬТИМАТУМ [*р<лат*] Халқаро дипломатик муносабатларда ёки урушда энг қаттиқ чоралар кўрилажагини эслатиб қўйиладиган қатъий талаб.

УЛЬТРАБИНАФША [*р+ф-т*]: **ультрабинафша нурлар** *физ.* спектрда бинафша нурдан кейинги кўринмайдиган нур.

УЛЬТРАТОВУШ *физ.* Жуда юқори частотали тебраниш билан ҳосил бўладиган, одам қулоғи эшитолмайдиган товуш. *Ультратовуш тўлқинлари.*

УЛЬТРАҚИСҚА: ультрақисқа тўлқин тўлқин узунлиги 10 метрдан кам электромагнит тўлқинлар (телевидение, радио алоқа ва ш. к.да қўлланилади).

www.ziyouz.com kutubxonasi

УЛҒАЙИШМОҚ улғаймоқ 1 *фл. бирг. н. Болалар ота меҳри чашмасидан баҳра олиб, она бағридагидек безавол улғайишди.* Э. Охунова, Меҳр чашмаси.

УЛҒАЙМОҚ 1 Балоғатга, вояга етмоқ, катта бўлмоқ. *Ўғлим улғайиб қолди.* ▪ *Бизлар хушчақчақ авлод — Дунёда энг бахтиёр, Улғаямиз яйраб, шод.* И. Муслим. **Ёши улғайган** анча ёшга борган, қари. *У кишининг ёшлари анча улғайган бўлса ҳам, лекин ҳали жуда тетиклар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Кучаймоқ, зўраймоқ, ортмоқ. *Отабекнинг юзидаги ўйчанликка разм кўйган сайин, Офтоб ойимнинг ҳалиги шубҳаси улғая борди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Кўпаймоқ. *Иш улғайиб, қўл бўшамай қолди.* ▪ *Бу гап думалатилган қор уюмидай кун сари улғаяди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Катталашмоқ. *Ғўза униб улғайган сари пахтакорнинг руҳидаги шодлик, кўнглидаги қувончини кўрсангиз!* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва.

УЛҒАЙТИРИЛМОҚ улғайтирмоқ *фл. мажҳ. н.*

УЛҒАЙТИРМОҚ улғаймоқ *фл. орт. н. Сиздай ўғлонларни улғайтирган халқ.* Ғ. Ғулом. [*Мирзакаримбой*] *қизни улғайтирмасдан, ўн уч, ўн тўртда эрга бериш — ҳар бир мусулмон ота учун «фарз» эканини яхши билар.. эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

УЛҒАЙТМОҚ улғаймоқ *фл. орт. н. Бошидаги катта қора телпак унинг гавдасини яна улғайтган каби кўринарди.* П. Турсун, Муаллимнинг тонги.

УМАРО [*а*] *тар.* Юқори мансабли ҳарбий амалдор(лар), ҳарбий бошлиқ(лар). *Дастлаб Исломхўжа, сўнгра уламо ва умаролар, барча аёнлар* [*Исфандиёрни*] *муборакбод қилдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Нияти ғазога кетиб бораман, Ҳакимга дуо қил, жами умаро.* «Хушкелди».

УМБАЛАҚАШМОҚ *айн.* **умбалоқ ошмоқ** *қ.* **умбалоқ.** *Омонга қоқилиб умбалақашиб тушдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола. [*Туҳфа:*] *Тағин дарахтдан умбалақашиб тушгани-чи! Кап-катта бола.* Ҳ. Назир, Чиранма ғоз — ҳунаринг оз.

УМБАЛОҚ: умбалоқ ошмоқ бошини ерга тираб орқасига ағдарилиб ўйнамоқ, думалоқ ошмоқ. *Ўйинчилар.. симларда умбалоқ ошиб, турли-туман.. ўйинларни қилиб,.. ёш болаларни ҳайрон қолдирар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Кўзибой.. ён бағридаги буталарга илина-илина умбалоқ ошиб бориб, кўлга шалоп этиб тушди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

УМБУРВОҚИ *с. т.* Умрбоқи. [*Ўктам*].. *полизга кириб, бирпас тевараккa қараб, тўни хунук битта умбурвоқини шартта узиб чиқди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

УМИВАЛЬНИК [р умывальник] Юз-қўл ювиш учун мосланган жўмрак-ли қурилма. *Башорат умивальник ёнида юзига совун суркаб турган эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

УМИД [*ф-т*] 1 Бирор истакнинг амалга ошишига бўлган ишонч, ишонч билан кутиш; эътимод. *Сиздан умидимиз катта. Сендан умидим шуми?* ▪ *Таассуфки отамнинг Азизбекдан бўлган умиди бўшга кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳозир бу фикри пучга чиқди-ю, ичида бир нарса портлагандай бўлди ва умидларини чил-чил қилди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Тошқин чоғларида шилдираб келадиган ана шу сувга умид боғлаб ҳалиги деҳқонлар.. мош ва лўя каби экинлар экадилар.* Айний, Қуллар. **Чиқмаган жондан умид** умидсизланмаслик, умидни узмаслик, имконият борича ҳаракат қилиш. **Умид боғламоқ** (*ёки тутмоқ, қилмоқ*) 1) орзу-истакнинг амалга ошишига ёки бировнинг кўмагига эътимод қилмоқ. *Қудратли қанотингиз остида бирим икки бўлишини умид қилиб келдим.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) орзу қилмоқ, истак билдирмоқ. **Умид(ини) узмоқ** истагининг амалга ошмаслигига ишонмоқ, воз кечмоқ. *У* [*Элмурод*] *мактаб қуриш тўғрисида сўз қўзгалгандан бери, бу аҳволнинг ҳозирча қийин бўлишини билса ҳам, лекин бу ишдан сира умидини узмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Орзу, истак; ният, мақсад. *Ҳаётни билиш ва ундан ўзининг лойиқ ўрнини топишга интилиш — ҳар бир кишининг умиди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Ўзганики бўлса ҳам ўғил қилиб олайлик, деган умидда бола қидириб юрибмиз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Умид (*эркаклар исми*).

◆ **Жонингдан умидинг борми?** яшашни истамайсанми?, ўлгинг келаяптими? *Кекирдагига ханжаримни тираб: «Жонингдан умидинг борми, йўқми, ноинсоф!» дедим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Жонидан умидини узмоқ** ўлишини муқаррар деб билмоқ. *Ё мен бошлаган йўлга юрасан, ё жонингдан умидингни узасан!* С. Аҳмад, Ҳукм.

УМИДБАХШ [*ф-т*] Қишида ишонч ва умид ҳосил қиладиган; келажакка умид, ишонч билан қарашга ундайдиган; умид бағишловчи. *Йўлчи бу гал ҳам касалнинг кўнглини кўтариш учун, унга таскин берувчи умидбахш сўзлар айтди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

УМИДВОР [*ф-т*] Умид, орзу ифодаловчи; умидли. *Икки лашкарбоши бир-бирига соғлик-саломатлик тилаб, ғалабамиз учун, дегандай умидвор сўзлар билан рюмкаларини бирпасда бўшатдилар.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Қўрқинг шўрвасини ичганингиз етар, энди эски ернинг паловига умидвор бўлинг.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ўғлимни умидвор қилиб, охирида айнийсанми?* Ойбек, О. в. шабадалар.

УМИДЛАНМОҚ Умидвор бўлмоқ; умид қилмоқ.

УМИДЛАНТИРМОҚ умидланмоқ *фл. орт. н. Учрашувдан умидлантирди.* ▪ *У юпатгучи сўзлар билан дўстини умидлантиришни истамади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

УМИДЛИ 1 Бирор нарсадан умид қиладиган; умидвор.

2 Келажакка ишонч ва умид билан қарайдиган; ишонса, умид қилса бўладиган. *Туманга ўралиб йўқолди уйқу, Ҳар ерда у гўзал умидли туйғу.* Уйғун. | Келажагига ишонса бўладиган, келажаги порлоқ. *Асранди қиз Роҳила ролини ўйнаган умидли санъаткор Р. Тўраевани ҳамма ҳурматлади.* «С. Ўзбекистони», 1963, 23 июль. **Умидли дунё** ҳаётда ишонч, умид билан яшаш лозимлигини ифодалайдиган ибора.

УМИДСИЗ 1 Умид узиб, умидсизларча, поумид. *Илтижо қилувчи умидсиз дарвозадан йироқлашди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг* [*Тоҳиржоннинг*] *катталашган қора кўзлари чироқда аллақандай умидсиз, лекин маънодор ёнади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Келажакка бўлган ишонч ва умидини йўқотган, келажакдан умидини узган. *Умидсиз киши.*

УМИДСИЗЛАНМОҚ Бирор кимса ёки нарсага бўлган ишончини, умидини йўқотмоқ. *Адолат умидсизланиб, ғамга, кулфатга қул бўлгани йўқ.* И. Раҳимов, Чин муҳаббат. *Азизбек тамом умидсизланиб, дунёларча маъюсият ичида томдан тушиб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УМИДСИЗЛАНТИРМОҚ умидсизланмоқ *фл. орт. н.*

УМИДСИЗЛАРЧА *рвш* Бирор кимса ёки бирор нарсадан умид узган ҳолда; умидсизланиб. *Али тажанг умидсизларча қўлини силкиб, туриб кетди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

УМИДСИЗЛИК умидсиз *с. белги оти. Қизнинг юзида умидсизлик белгилари йўқ; у кулар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Бу саволдан хотиннинг юзига умидсизлик туси кирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сенга берадиган маслаҳатим ва насиҳатим шуки, умидсизликка тушма.* Айний, Қуллар. *Умидсизлик билан ҳаёт йўлларига боқмайман.* Ғайратий.

УМИДСИЗЧА *кам қўлл. айн.* **умидсизларча.** — *Оҳ, опажон,— деди умидсизча ойим,— менинг бунга кўнглим чопмайди!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УММАТ [*а*] 1 *дин.* Бир миллат, бир дин, бир мазҳабга мансуб кишилар, халқ. *Яхши ўйлаб чораларини топиш лозимдирки, ислом уммати саҳобалардек чуқур имон ва завқ-шавқ билан ўз бурчларини бажарсинлар.* Ойбек, Нур қидириб. **Уммати Муҳаммад** *ёки* **Муҳаммад уммати** ислом динидаги одамлар, мусулмонлар. *Бир Муҳаммад уммати деб яхшилик қилсангиз — савоб, бир одам десангиз — инсонлик вазифаси.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Уммат (*эркаклар исми*).

УММОН [*а*] *эск.* Денгиз, баҳр. *Шодлиги — оламга тўлган ёруғ нур, Қай-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ғуси — ўзича соҳилсиз уммон. М. Бобоев.

УМОЧ Уваланган хамир солиниб пиширилган суюқ ош. *Арслонқул.. заранг товоқдаги умочни катта қошиқ билан хўр-хўр ичди.* Ойбек, Навоий. *Қозон тепасида умоч кавлаётган Ойшабиби ўғлини кўргач, чўмични қўйди-да, унинг ёнига келди.* М. Исмоилий, Озодлик гулини ҳидлаган киши.

УМР [*а*] Туғилгандан то ўлгунгача бўлган давр. *Узоқ умр кўрмоқ. Умрининг охири. Семиз қўйнинг умри калта.* Мақол. ■ *У умрида қўлига газета олган эмас эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Бир умр** *ёки* **умр бўйи** туғилгандан то ўлгунча, бутун ҳаёти давомида. *Деҳқон-чи, деҳқон бир умр бўйрадек ерга ёпишиб олган.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Отанг раҳматлик умр бўйи шу ердан бир қадам жилган эмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Яшаш, ҳаёт. *Соғлик — умрнинг гарови.* Мақол. *Бировга ўлим тилагунча, ўзингга умр тила!* Мақол. ■ *Умри битиб, отам кўз юмди, Мозорида сарғайди гиёҳ.* Ё. Мирза. *Мени тўпимдан айрдинг, ўн йиллик гулдай умримни қурт бўлиб единг.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Қулди гулшан сенинг қўлингда, Кулди чиндан умр баҳоринг.* Ғайратий. **Умр йўлдоши** эрга нисбатан хотин ёки хотинга нисбатан эр. *Ойша хола умр йўлдошининг армонда кетганига, ўғиллари оталаридан жудо бўлганларига ачиниб йиғларди.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Умр кечирмоқ** 1) бирор тарзда яшамоқ, умр ўтказмоқ. *Қийинчиликда умр кечирмоқ;* 2) *айн.* **умр қилмоқ**. *Бир хотин билан муҳаббатли умр кечирмоқ, менимча, энг маъқул иш.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Умр қилмоқ** эр-хотин бўлиб яшамоқ. [*Ҳожи хола:*] *Қиморбоз билан олти йил умр қилдим. Уч бола кўрдим, лекин бирортаси ҳам турмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Умрингдан барака топ** «кўп яша», «умринг узоқ бўлсин» маъносидаги олқиш.

◆ **Умр савдоси** *қ.* **савдо** I.

УМРБОД [*а+ф-т*] *рвш* 1 Ҳаётининг охиригача, ўлгунга қадар; ўлгунича. *Борди-ю, Элмурод қасос олса, бу сир унга, Муҳаррамга умрбод сир қолиб кетар, мотам тутар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Нигорага бораман: оёғига тиз чўкиб, умрбод юрагимни сизга бағишладим, дейман.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ҳамма вақт; мангу, абадий. *Сен борсанки, халқларимиз Иноқ яшар умрбод.* Уйғун. *Биз ватанда яйраб ўсган қувноқ ёш авлод, Бу шодликни партиямиз берди умрбод.* И. Муслим.

УМРБОҚИ [*а*] Қовуннинг пўчоғи қалин, сарғиш-кўкиш бўлиб, қишга сақланадиган хили. *Вали ака ўғлига бир коса умрбоқидан узатиб: — Мана буни еб олинг, ўғлим,..— деди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

УМРГУЗАРОНЛИК *эск.* Ҳаёт кечириш, яшаш. *Умргузаронлик қилмоқ.*

УМРДОШ [*а+ф-т*] *кам қўлл. айн.* **умр йўлдоши** *қ.* **умр**. *Ҳозир Маъсуда опа соғ-саломат ўз уйида, болалари, садоқатли умрдоши, оиласи бағрида ширин ҳаёт кечиряпти.* Р. Муҳсимова, Уч ўлимдан қолган аёл.

УМРЛИ Маълум муддат яшайдиган, умр кўрадиган. *Узун умрли. Қисқа умрли.* ■ *У* [*Худойқул*] *Мадаминсиз ҳам ўз тирикчилиги ўтиши мумкинлигини англамади. Унга хўжа остонаси умрли макон бўлиб кўринди.* П. Турсун, Ўқитувчи | Бир умр давом этадиган; бир умрга хос. *Бир умрли иш. Бир умрли ёр.*

УМРЛИК Умрининг охиригача, умр бўйи; абадий. *Миршабга пора бериб ўлим жазосидан қутулиб, умрлик қамалганлар бор.* Айний, Жаллодлар. ‖ *У ердан отини миниб, умрликка Марғилон билан видолашмоқчи эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Умр бўйи давом этадиган. *Одам умрлик қарзи билан, бурчи билан туғилади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

УМСУНМОҚ Эмчаги сутга тўлиб, эмизишга эҳтиёж сезмоқ (эмизикли хотин ҳақида).

УМУМ [*а*] Одамлар, жамоат; халойиқ; кўпчилик. *Умум фойдаси учун ишламоқ.* ■ *Етмаса сени қўлга тушириб, умум олдида шармандангни чиқариб, очиқ суд қилсин* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. *Энди ингираган ёки, мадорсиз бўлса ҳам, умумдан ажралмаслик учун, чала-чулпа ўралган яраларидан қон оқизиб, судралиб бораётган ярадорлар кўпгина эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. **Умум палатаси** *қ.* **палата** I 1.

УМУМ- Қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, жамоатга, ҳаммага, кўпчиликка тегишли эканликни, муштаракликни билдиради, мас. *умумхалқ, умумиттифоқ, умуммиллий, умумреспублика, умумпролетар, умумпартиявий.*

УМУМАН [*а*] *рвш* Асос эътибори билан, асосан. *Мақола умуман яхши таассурот қолдирди.* ■ *Унинг* [*Унсиннинг*] *умуман юз бичими келишган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Мутлақо, бутунлай. *Умуман бу ишдан хабарим йўқ.* **Умуман айтганда** *кирш с.* хулласи; хуллас.— *Бу уруш бизга «мерос» бўлиб келяпти: умуман айтганда, тарихдан норозиман, ҳар авлодга бу уруш тўғри келади,— деди Дубенко.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

УМУМБАШАРИЙ [*а*] Бутун инсониятга, одамзодга оид. *Тарихда шундай шахслар бўладики, уларнинг аҳамияти,.. бир ва бир неча мамлакат доирасидан ташқарига чиқади, дунёвий аҳамият касб этади, умумбашарий бўлиб қолади.* В. Зоҳидов, Ўзбек адабиёти тарихидан.

УМУМДАВЛАТ [*а*] Давлатга оид, давлат учун умумий. *Умумдавлат манфаатларини кўзламоқ.* ■ *Совет ҳукумати ишлаб чиқариш ва истеъмол устидан умумдавлат миқёсида дарҳол ишчилар контролини жорий қилмоғи керак.* В. И. Ленин, Революция вазифалари.

УМУМДЕМОКРАТИК [*а+р*] Барча демократик кучларни ўз ичига олган, барча демократик ташкилотлар учун умумий. *Ишчилар.. матбуотининг ўтмишдоши, ўша вақтда бошида Герценнинг «Колокол» номли журнали турган умумдемократик цензурасиз матбуот эди.* В. И. Ленин, Россиядаги ишчилар матбуотининг ўтмишидан.

УМУМИЙ [*а*] 1 Ҳаммага оид, ҳаммага тегишли; ҳамма учун хизмат қиладиган; ягона. *Умумий мажлис. Умумий-мажбурий таълим. Умумий тил.* ■ *Яна бир жума кун боягидек қишлоқнинг умумий йиғини бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Бирор организмнинг ҳамма қисмларини ёки бирор тузумнинг ҳамма соҳаларини ўз ичига олган, ёпасига содир бўладиган. *Умумий заифланиш. Капитализмнинг умумий кризиси.*

3 *эк.* Умуман ҳисобга олгандаги ҳаммаси; бутунича, ялпи. *Умумий маҳсулот. Умумий фойда.*

УМУМИЙЛИК умумий *с. белги отл. Дунёқарашнинг умумийлиги. Вазифанинг умумийлиги. Манфаатларнинг умумийлиги.*

УМУМИТТИФОҚ [*а*] Совет Иттифоқи учун умумий бўлган, бутун Совет Иттифоқига тааллуқли; бутуниттифоқ. *Умумиттифоқ министрлиги. Умумиттифоқ аҳамиятига эга бўлган корхона.*

УМУМЛАШМА Алоҳида, жузъий ҳодисаларни кузатиш, ўрганиш натижасида ҳосил бўладиган умумий якунловчи фикр; умумий хулоса. *Фалсафий умумлашма.* ■ *Юксак бадиий умумлашма даражасига кўтарилган.. портретлар киши қалбини ва онгини бойитади.* А. Умаров, Портрет — даврнинг ёрқин ифодаси.

УМУМЛАШМОҚ 1 Умумий хулосага келмоқ, хулосаланмоқ, якунланмоқ. *Фикр умумлашди. Тадқиқот умумлашди. Умумлашган тажриба.*

2 Умумга, кўпчиликка, халққа тегишли бўлмоқ, халққа хизмат қиладиган бўлмоқ, халқ мулкига айланмоқ. *Хусусий хўжаликлар умумлашди.* ■ [*Мавлонов*] *аввал колхоз тузиб, ерларни белгилаб олинглар-чи, трактерга умумлашган катта ер керак.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Шахси умумлашган гап** *грам.* мазмунан ҳар учала шахсга тааллуқли гап.

УМУМЛАШТИРИЛМОҚ умумлаштирмоқ *фл. мажҳ. н. Бош мақолада бу иш яхши йўлга қўйилган «Зарбдор», «Қизил омоч» сингари илғор колхозларнинг иш тажрибалари умумлаштирилган.. эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

УМУМЛАШТИРМА *айн.* **умумлашма**. *Фақат индивидуаллаш натижасидагина ёзувчининг умумлаштирмалари жонланади.* «Адабиёт назарияси».

www.ziyouz.com kutubxonasi

УМУМЛАШТИРМОҚ умумлашмоқ *фл. орт. н. Илғорлар тажрибасини умумлаштирмоқ. Ишлаб чиқаришни умумлаштирмоқ. Фан ютуқларини умумлаштирмоқ.*

УМУММИЛЛИЙ [*а*] Бутунича миллатга, шу миллатдаги кишиларнинг барчасига тааллуқли, миллат учун умумий. *Умуммиллий тил. Умуммиллий бойлик.*

УМУМПАРТИЯВИЙ [*а+р+а*] Бутунича партияга тааллуқли, партия учун умумий. *Бизнинг мамлакатимизда китоб савдоси умумпартиявий ва умумдавлат ишининг ажралмас таркибий қисмидир.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 176.

УМУМПРОЛЕТАР [*а+р*] Бутунича пролетариатга тааллуқли, пролетариат учун умумий. *Адабиёт иши умумпролетар ишининг бир қисми бўлиши керак.* В. И. Ленин, Партия ташкилоти ва партия адабиёти.

УМУМРЕСПУБЛИКА [*а+р*] Республикага тааллуқли, республика учун умумий; бутун республикага ёйиладиган, тарқаладиган. *Умумреспублика бадиий ҳаваскорлик кўриги.* ■ *ЎзССРнинг.. ҳуқуқлари қуйидагилардан иборат: ..умумреспублика аҳамиятига эга бўлган маданий-оқартув ва илмий ташкилотларни идора қилиш.* «ЎзССР Конституцияси».

УМУМХАЛҚ [*а*] Бутун халққа тааллуқли, бутун халқ учун умумий. *Умумхалқ мулки. Умумхалқ намойиши. Тинчликни ҳимоя қилиш — умумхалқ иши.* ■ *ЎзССР Олий Совети Президиуми.. сўроқ йўли билан умумхалқ фикрини олади.* «ЎзССР Конституцияси».

УМУРТҚА *анат.* Инсон ва ҳайвон скелети умуртқа поғонасининг ҳар бир ҳалқасимон суяги. *Бўйин умуртқалари. Умуртқа чиғаноғи. Умуртқа суяклари.*

УМУРТҚАЛИЛАР *зоол.* Гавдани тутиб турувчи умуртқа поғонаси бўлган ҳайвонлар группаси. *Умуртқали ҳайвонлар.*

УМУРТҚАСИЗЛАР *зоол.* Жониворлар оламининг умуртқа поғонаси бўлмаган жониворлар. *Умуртқасиз ҳайвонлар.*

УН I **1** Донни тегирмонда тортиш йўли билан олинадиган кукунсимон озуқа. *Буғдой уни. Жўхори уни. Оқ ун. Кепакли ун.* ■ *Бостирмада Зиёдахон супра ёзиб, ун элаб ўтирар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *У қайроқи буғдой унидан ёғлиқ патир, сомса ёнди, қатлама пиширди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Жаннат хола шошиб ун чалиб, қуймоқ солди-да, болтани қўлига олиб, тўқайга қараб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ

2 Кукун ҳолига келтирилган маҳсулот. *Картошка уни. Суяк уни. Фосфор уни.*

◆ **Қулоғига ун босмоқ** эшитмайдиган, кар бўлиб қолмоқ. [*Хонзода:*] *Қулоғингга ун босдингми, етимча, етти кулча! Чилим!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

УН II *эск.* **1** Товуш, овоз. *Анчадан сўнг итларнинг уни ўчди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Овозини эшитиш учун томоғига зўр бериб кўради. Фақат қандайдир хирилдоқ ун чиқади.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

2 *кўчма* Фарёд, нола. *Не қора даврон экан бу, тингламас ҳеч ким уним.* М. Исмоилий Фарғона т. о.

УНАМОҚ Бирор иш, илтимос, талаб ва ш. к.га рози бўлмоқ, хўп демоқ, кўнмоқ. *Мулла Икром қийиқ одам бўлганиданми ёки касби шуни лозим кўрганиданми, муросага унамади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Менинг маслаҳатимга Омон, Омоннинг маслаҳатига мен унадим.* Ғ. Ғулом, Шум бола. [*Қушбеги:*] *Буйруғимни қўрбошига айтсанг, унар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УНАР-УНМАС Унча аҳамияти бўлмаган, арзимаган нарса, бўлар-бўлмас. [*Ҳасанали:*] *Унар-унмасдан баҳс қилиб, ниҳоят бу унар-унмаснинг охирига шу саволни ҳам улаб юборди: — Бугал Марғилонга кечикдингизми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бора-бора ўша, «мусичадай беозор» эр тирриқлик қилиб, унар-унмасга Шаҳодатни ураверадиган бўлди.* «Муштум», 1956, № 8.

УНАТМОҚ унамоқ *фл. орт. н. Қайтишга унатмоқ.*

УНАШИЛМОҚ унашмоқ *фл. мажх. н. Эгачиси Унсин бувини Боқибой бўзчининг катта ўғли Турдиматга бериш учун унашилган эди.* Н. Мақсудий, Юксалиш.

УНАШМОҚ **1** унамоқ *фл. бирг. н. Улар ярашишга унашди. Болалар уйда қолишга унашмади.* ■ *Унашиш масаласига [Отабек] қарши тушмаганидек, севинчини ҳам ошкор қилмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бировга хотин қилиб олиб бериш учун ўзаро келишмоқ. *Отамга.. Ҳамроҳоннинг қизи Зеваройни унашганлар.* Айний, Эсдаликлар. *Энди қизни Олахўжанинг ўғлига унашибди, деб эшитдим.* М. Жўрабоев, Мулла Б. м. *Отабек гангиб, шошиб сўради: — Қайси қизига унашиб келдингиз?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УНАШТИРИЛМОҚ унаштирмоқ *фл. мажх. н. Менинг тилаб олган Булбулим, отанг тириклигида, сенга унаштирилган эди.* М. Жўрабоев, Мулла Б. м

УНАШТИРМОҚ унашмоқ *фл. орт. н.* [*Давлатёр:*] *Онасини қўлга олиб, қизининг ўзини алдаб-сулдаб юқори қишлоқдаги бир бадавлат одамнинг ўғлига унаштирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қизни бешикда унаштириб қўйган эканлар.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Роҳила:*] *Буни қаранг, унаштиришни тўй деб юрса-я! Қўйинг домласи, ҳозир унаштиришдан ҳам айнидим!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

УНАҚА *с. т.* Ундай. [*Йўлчи:*] *Ёрмат ака, эртага борамизми, унақа одамлар жуда кекчи бўлади-ку?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Унақа олифта бўлса, келмасин эди! Ярашгани келганми, уй кўргани келганми?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор

УНАҚАНГИ *айн.* унақа.

УНВОН [*а*] **1** Бирор иш-фаолият соҳасидаги хизмат ёки мутахассислик даражасини белгиловчи махсус таъсис қилинган ном. *Профессорлик унвони.* ■ *Эртасига.. келиб, уни лейтенант унвони ва взвод командири вазифаси билан табриклади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Бирор хизмати учун мукофот тарзида Олий Совет Фармони билан бериладиган фахрий ном. *СССР халқ артисти унвони. Совет Иттифоқи Қаҳрамони унвони.*

2 Феодал ва буржуа жамиятида: мерос бўлиб келадиган ёки инъом қилинган ҳурматли, фахрий ном. *Князлик унвони.* ■ *Қорилик унвонини олиш учун мен ҳам бел боғлаган эдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

УНГАЧА **1** Ўша жойга қадар. *Унгача кўп юрди.*

2 Ўша вақт етгунга қадар; бирор иш битгунча. *Бўри: «Хўп бўлади», — деб туз ахтариб кетди, унгача қўзи қочиб кетди.* «Эртаклар».

УНГУР Тоғликлардаги тик ўйиқ жой; ғор. [*Зокир ота:*] *Уларнинг [босмачиларнинг] жойи борми, ўғлим. Беш кун бу тоғда бўлса, ўн кун бошқа унгурда яшайди.* Ғайратий, Унутилмас кунлар.

УНДА-БУНДА *рвш* **1** Орасини узоқ қилиб; катта оралиқ қолдириб. *Қадамини унда-бунда қўймоқ.* ■ *Холиқ, ранги қув ўчган ҳолда, қадамини унда-бунда босиб уйга кирди.* Ҳ. Назир, Сув гадоси.

2 Бир-биридан анча узоқ масофада жойлашган; кам, сийрак. *Дарахтлар унда-бунда учрайди.* ■ *— Бу атрофда сув йўқми? — Сув қаёқда? Унда-бунда қудуқ бор дейишади.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Унда-бунда тўп-тўп сада, уларнинг орасида оппоқ гуллаган ўриклардан бошқа ҳеч нарса кўринмайди.* Ойдин, Гулсанам.

3 Баъзи вақтлардагина; баъзан, гоҳо-гоҳо. [*Ёрмат:*] *Ўз дечамизни ўзимиз қайнатамиз. Хўжайиннинг қозонидан унда-бунда бир тотмасак.., мойсиз бўлса ҳам, ўз дечам яхши.* Ойбек, Қутлуғ қон.

УНДАЙ *кўрс. олмш* У каби, ўшанга ўхшаш; унақа. [*Элмурод:*] *Иштаҳасини бўғиб қўйиш керак ундай одамларнинг.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Тавҳидий:*] *Яъни сен ҳам ит деганингизми бу! Мирза Баҳром ундай маъно чиқишини сира кўзда тутмаган экан, ўсал бўлди.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар. *Бироқ Шарофат ундай қилмади. У ўзини ерга отиб урди-ю, худди илон чаққандай тўлғаниб, йиғи бошлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

УНДАЛМА, ундалма сўз *грам.* Нутқ

www.ziyouz.com kutubxonasi

қаратилган шахсни билдирувчи сўз ёки сўзлар группаси.

ҮНДАЛМОҚ ундамоқ *фл. мажҳ. н.*

ҮНДАМОҚ Бирор иш, ҳаракатни бажаришга чақирмоқ, даъват этмоқ; буюрмоқ. *Виждоним, бутун фикрим, мени масалани худди ана шундай узил-кесил ҳал қилишга ундар эди.* М. Жабборов, Севинч ёшлари. *Уни қандайдир бир куч борган сари Инобатни ҳурматлашга ундарди.* Ж. Шарипов, Саодат. [*Аҳмад Ҳусайн:*] *Жамият ишига шўнғиш ва аёллар озодлигига тинмай-чарчамай барала овоз билан ундаш керак.* Ойбек, Нур қидириб.

ҮНДА-МҮНДА *с. т.* Унда-бунда.

ҮНДАН-БҮНДАН 1 Турли нарсалардан сайлаб. *..Ўзи ҳеч нимани истамаса ҳам, қиз тортинмасин, деб ундан-бундан емакка уринди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Турли мавзуларда, ҳар тўғрида. *Ундан-бундан сўзлаб ўтирди.* ■ *Гоҳо маҳалланинг бекорчилари киради. Ундан-бундан гаплашиб, баъзилари эрмак учун маҳсиларни бўяб, пардозлаб ўтирадилар.* Ойбек, Болалик.

ҮНДАН-МҮНДАН *с. т.* Ундан-бундан.

ҮНДАШМОҚ ундамоқ *фл. бирг. н.*

ҮНДИРИЛМОҚ ундирмоқ *фл. мажҳ. н.*

ҮНДИРМОҚ унмоқ *фл. орт. н. Бобонг бир бақатерак учида қизил гул ундирган экан.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Азим бойваччадан олти йиллик ҳақингни ундириб бердими?* С. Аҳмад, Ҳукм.

ҮНДОВ Ҳаракат қилишга таклиф, чақириқ; буйруқ, амр. *Қалб амри, виждон ундови... билан урушга жўнаган саноқсиз шерзод баҳодирларимиз орасида.. журналист ҳамкасбларимиз ҳам оз эмасди.* Ҳ. Тожибоев, Жанговар қаламкашлар. **Ундов белгиси** *грам.* ундов гап оҳирига қўйиладиган белги (!). **Ундов гап** *грам.* ҳис-ҳаяжон ифодаловчи гап. **Ундов сўз** *грам.* ҳис-ҳаяжон, ҳайдаш, чақириқ каби маъноларни ифодаловчи сўз.

ҮНДОВЧИ 1 ундамоқ *фл. ш. отн.* **2** *этн.* Тўй куни келиннинг ота-онаси томонидан куёв ва унинг меҳмонларини келиннинг уйига таклиф қилиш учун юбориладиган вакил.

ҮНДОШ, ундош товуш *лингв.* Оғиз бўшлиғида турли тўсиққа учраб, шовқин билан ҳосил бўладиган товуш.

ҮНДОҚ *с. т.* Ундай.— *Ҳа — ҳа, ундоқ дегин,— деди Ефим Данилович чўзиб, гўё мушкул бир масалани зўрға тушуниб олгандай.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҮНИВЕРМАГ [*р*] Турли хил саноат моллари сотиладиган катта магазин; универсал магазин. *Домла бозор қилишни, магазинга киришни жинидан баттар ёмон кўрар эди, кимдир уни универмагда.. кўрибди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

ҮНИВЕРСАЛ I [*р* универсальный] **1** Кўп ёки ҳамма нарсани ўз ичига қамраб олган; ҳар тарафлама. *Универсал билим. Универсал билимга эга одам. Универсал магазин.* ■ *Социал-демократия курашнинг универсал воситасини, яъни пролетариатни ўзидан бироз юқори ёки бироз паст турувчи табақалардан хитой девори билан ажратиб ташлайдиган воситасини танимайди.* В. И. Ленин, Партизан уруши. *Саидий маълумот жиҳатидан универсал бўлишни яхши кўради.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Бир неча хил ишни бажаришга мосланган. *Универсал станок. Универсал трактор.*

ҮНИВЕРСАЛ II [*р*] *с. т.* Бир неча хил ишни бажара оладиган трактор. *Культивация қилиб, жўяк оладиган универсал иши устидан алоҳида назорат ўрнатилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҮНИВЕРСАЛЧИ Универсални бошқарувчи киши.

ҮНИВЕРСИТЕТ [*р*<*лат*] **1** Турли хил ижтимоий ва табиий фанлар бўйича алоҳида факультетлари бўлган олий ўқув юрти, илмий муассаса. *Тошкент Давлат университети. Университетга кирмоқ.* ■ *Мен сизни университетда ўқитаман, аспирантурада ўқитаман.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *У Москвадаги Ломоносов номли давлат университетига ўқишга бориш орзусида юрар.. эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Умумий маълумотни ва сиёсий билимни ошириш соҳасидаги ўқув муассасасининг номи. *Марксизм-ленинизм университети. Халқ университети.*

ҮНИҚАЛ [*р* уникальный] Жуда кам топиладиган, сийрак учрайдиган; нодир, ноёб. *Уникал қўл ёзма. Уникал асар. Уникал буюм.*

ҮНИФИКАЦИЯ [*р*<*лат*]: **унификация қилиш** умумий бир шаклга, умумий бир нормага келтириш; бир хил қилиш. *Машина деталларини унификация қилиш. Алфавитни унификация қилиш.*

ҮНИФИҚАЦИЯЛАШТИРМОҚ Бир хилликка келтирмоқ, умумийлаштирмоқ. *Илмий терминологияни унификациялаштирмоқ.*

ҮНЛИ I Уни бор, ичига ун солинган. *Унли қоп.*

ҮНЛИ II *лингв.* Ундан таркиб топган, ундан иборат; овозли. *Унли товуш.*

ҮНМОҚ 1 Ривожланиб бошланғич поя ва баргчалар ҳосил қилмоқ; кўкариб, ўсиб тупроқ бетига чиқмоқ (экилган уруғ ҳақида). ■ *Орадан кўп вақт ўтмади, янги нав уруғ униб чиқди.* Н. Сафаров, Дон. | Ривожланиб бўйига, энига ўсмоқ, катталашмоқ. *Кўтарилди, юз очди қуёш, Гуллар унди, яшнади чаман.* Ғайратий.

2 Чиқмоқ. *Чечак унди.*

3 Жисмоний етук ҳолга келмоқ; етилмоқ. *Отни тойчалигида кўрган киши, у от бўлгач, кўрса танимаганидек, эшон ҳам ўн йил ичида ўсиб, униб, тамом бошқа қиёфага кирган йигитни таний олмади.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Ҳар томонлама ривожланмоқ, камол топмоқ. *Муқимий [Юсуфжонни] «Ўсгин, унгин, халқни хурсанд қилгин, кўп йиллар саломат бўлгин», деб дуо қилган эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

4 Қисташ, таъсир натижасида қўлга киритмоқ (қарз, насия ш. к. ҳақида). *Қарз унди.* | Таъсир кўрсатиш, талаб қилиш натижасида амалга оширмоқ (ҳақ, ҳисса, совға, зиёфат ва ш. к. ҳақида). *Мирослав ютқизган зиёфат унадиган бўлибди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

5 Яхши натижа бермоқ, унумли бўлмоқ, рўёбга чиқмоқ. *Шошганнинг иши унмас.* Мақол.

ҮННАЛМОҚ уннамоқ *фл. ўзл. н. Бибигул қўлидаги пақирни ташлаб юборди, Ниёзмурод қўлларидан чиқиб кетиш учун бир-икки унналиб кўрди.* Мирмуҳсин, Чўри. *Иш шароитини яратиш учун унналиб кетилади.* А. Воҳидов, Меъморларимиз.

ҮННАМОҚ Бирор ишни рўёбга чиқариш учун астойдил киришмоқ, ҳаракат қилмоқ, шуғулланмоқ. *Санобархон эрта туриб, тандир сомсага уннаб кетди.* Ғайратий, Йўқлов. *Қора хат олган хотин бош жимгина дастгоҳи тепасига келар, кўз ёшини атрофдагилардан яшириб, қабр устига энгашгандек, бош кўтармай, ишга уннаб кетар эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ёши қайтган, хушфеъл аёл икки қизни очиқ чеҳра билан кутиб олди. Дарҳол дастурхон ёзиб, овқатга уннай кетди.* Мирмуҳсин, Ажрим.

ҮННИҚМОҚ Бўёқ қора тусга киримоқ, қораймоқ.— *Уни [Сўнгулни] ўйлайвериб ориқлаб, унниқиб кетдим,..— деди Аҳмаджон.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Аскар полвон қорайиб унниққан эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Солининг фиғони осмонга чиқди. Бир-икки соат ичида унинг қора юзи баттар унниқиб кетди.* Ё. Шукуров, Уч савол.

ҮННИҚТИРМОҚ унниқмоқ *фл. орт. н. Чўл изғирини бу йигитнинг ёқимтой юзларига ҳам ўз таъсирини ўтказибди: чўл офтоби ва шамоли унниқтириб юборибди.* Ф. Нуруллаев, Бўз йигит. *У ҳар кунгидай ғамгин, айриллиқ дарди уни унниқтириб юборган.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан. *Ғўзаларни тасодифий изғирин совуқ бир кечадаёқ унниқтиради-кетади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҮНС [*а*] *эск. кт.* Яқинлик, қадрдонлик муносабати; дўстлик. *Хуллас устод билан шогирд ўртасида самимий унс пайдо бўлиб, бир-бирларини тез-тез йўқлайдиган.. бўлдилар.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ҮНСИЗ *эск. айн.* **ундош.**

ҮНСУР [*а*] *эск.* **1** *айн.* **элемент 1.** *Химиявий унсур.*

2 *салб.* Маълум бир ижтимоий гу-

www.ziyouz.com kutubxonasi

руҳ вакили. *Бузғунчи унсур. Реакцион унсур. Ёт унсур.* ■ *Орамизда бу қўрқинч ҳолатга баҳаққи тушунадиган яхши одамлар йўқ, билъакс бузғунчи ва низочи унсурлар томир ёйиб ҳар замон содда халқни ҳалокат чуқурига қараб тортадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *с. т.* Революция ва революцион давлат душмани; халқ душмани; реакционер. *Йўқ, Зиёдахон опа, мен унсур эмасман! Агар мени биров унсур деса, ҳақимга жуда-жуда жабр қилади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Бўта унсур бўлган. Озодлик душманининг подписи бекор бўлди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

УНУМ I Етиштириладиган, бўладиган, ҳосил; барака. *Ишга қўним — хирмонга унум.* Мақол. *Кўпчилик қўлда унум кўп.* Мақол. ■ *Кечикиб экилган ғалла ҳам, чигит ҳам, Матқовулнинг кейин берган ишловларига қарамай, яхши унум қилмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бирор нарса ишлаб чиқариш, тайёрлаш қобилияти; маҳсулдорлик. *Машинанинг иш унуми. Унуми кам қўл меҳнати. Меҳнат унумини ошириш.* || Ижобий натижа, фойда. *Меҳнатсевар халқи бетиним Ишлар, аммо ўзгача унум.* Гайратий.

УНУМДОР *айн.* **унумли**. *Унумдор тупроқ. Унумдор машина. Унумдор меҳнат.*

УНУМДОРЛИҚ **унумдор** *с. белги оти. Машинанинг унумдорлиги.* ■ *Ернинг унумдорлиги, экинларнинг ҳосили ошади. Очлик-ночорликдан асар ҳам қолмайди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

УНУМЛИ 1 Мўл ҳосил берадиган; серунум, серҳосил; баракали. *Унумли ер.*

2 Кўп ишни бажара оладиган, кўп маҳсулот берадиган; сермаҳсул. *Унумли дастгоҳ. Иши унумли уста.*

УНУМСИЗ 1 Қам ҳосил берадиган. *Унумсиз дарахт. Унумсиз тупроқ.*

2 Яхши натижа ёки кўп маҳсулот бера олмайдиган; фойдаси кам. *Унумсиз машина. Унумсиз меҳнат.*

УНУМСИЗЛИҚ **унумсиз** *с. белги оти. Ернинг унумсизлиги.*

УНУТ: унут бўлмоқ *с. т.* хотирадан ўчмоқ, эсдан чиқиб кетмоқ, унутилмоқ. [*Эътибор опа:*] *Худо шифо берса, ҳеч гап эмас, бу кунлар ҳам унут бўлиб кетади!* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Кўпни унутсанг, ўзинг унут бўлишинг жуда осон.* Р. Файзий, Балли, она қизим.

УНУТИЛМОҚ **унутмоқ** *фл. мажҳ. н. Арава бурилиб икки адир орасига кириши билан «Чўғи Бўри» кўздан йўқолди. Шу билан унинг ваҳимаси ҳам унутилди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

УНУТМОҚ Хотирадан, эсдан чиқариб юбормоқ; эслаёлмай қолмоқ. *Бировнинг исмини унутмоқ.* ■ *Азимов ҳамма нарсани унутиб, бутун борлиғи билан шаҳмат тахтаси устига энгашиб олди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Эсдан чиқариб қолдирмоқ. *Қозонга ҳамма масаллиқни солдию, тузни унутибди.* ■ *Аваз уларга қаради-ю, кунжарани яна унутди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. [*Йўлчи*] *ўрдага келиб юкни ташлади, меҳнат учун ҳақ олишни ҳам унутиб, Ермат орқасидан кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ўзини унутмоқ** шошиш натижасида ақлини йўқотмоқ, эсанкириб қолмоқ. | Хаёлидан чиқармоқ; ўйламай қўймоқ. *Элмурод.. далада ўзини эркин сезар, ғам-ҳасратни унутар, юраги сиқилмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Менга қолса, у хумпар Марғилонда хотини борлигини унутиб юборган, деб ўйлайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УНУТТИРМОҚ **унутмоқ** *фл. орт. н. Меҳнат унинг сургунда юрганини унуттирар, иш билан банд бўлиб зерикмасди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Атрофдаги поёнсиз бўшлиқ ўзини унуттирмас, саҳро доим бутун вужудингни босиб тургандек туюлар эди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

УНУТУВЧАН Тез унутувчи; хотираси кучсиз. *Унутувчан киши.*

УНЧА Белги билдирувчи сўзларга боғланиб келиб, белгининг оз, кучсиз эканлигини билдиради: у қадар, деярли. *Кўчада одам унча кўп эмас. Шамол унча кучли эмас. Бобом унча қари эмас.* ■ *Сой, унча катта бўлмаса ҳам, ниҳоятда тез оқар.. эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Гузарда одам унча қалин эмасди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Феълларга боғланиб келиб, ундан англашилган иш-ҳаракатнинг кучсиз эканлигини билдиради: у қадар, бир оз. *У [Тожибой] муаллим ва агрономга ўхшаган одамларга нисбатан унча менсимай қарар ва уларни «келгиндилар» деб атар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу кенгашга Мулла Обид унча қаноатлана олмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

УНЧАЛИҚ 1 *айн.* **унча** *Келган-кетган одамлар билан унчалик иши йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Аҳмаджон ҳали бу овнинг гаштини татиб кўрмагани учун унчалик тажанг бўлмас эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 У қадар, унингдек, айтарли даражада. *Дўстинг рус тилини жуда яхши билади, аммо мен унчалик билмайман.*

УНЧА-МУНЧА 1 Озроқ миқдорда; бироз. *Қизи тушмагурнинг тили унча-мунча аллага ҳам келиб қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Холиқова унча-мунча юридик маълумотга эга.* М. Иброҳимов, Йўлакдаги муҳаббат.

2 Ўрта даражадаги; оддий, жўн. *Сиз унча-мунча одамнинг ишини ойдинда оёғингиз билан қилиб қўясиз.* П. Қодиров, Уч илдиз. [*Ўтбосар:*].. *Унча-мунча машиначиларни назаримга илмай, бир кун шаҳарнинг энг машҳур тикувчиларидан бирига.. бордим.* Ғайратий, Эпчил куёв.

УПА Гигиена ва косметика мақсадларида ишлатиладиган хушбўй ва ниҳоятда майин кукун. *Ёғ упа. Упа қутичаси. Упа қўймоқ.*

УПА-ЭЛИК Юз-қўлни пардозлаш учун ишлатиладиган упа, ёғ упа, сурма ва ш. к. *Хотиннинг ёши ўттиздан ошган бўлса-да, упа-элиги, пардози билан ёшроқ кўринар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *У ичкаридан сочини орқасига танғиб, лабига қизил суркаб, упа-элик қўйиб чиқди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

УПУҚА [*р* опоек] *с. т.* Бузоқ терисидан тайёрланган кўн. *Упука этик.*

УПҚУН *кам қўлл.* Ҳаво ёки ел билан тараладиган ҳарорат (совуқ ёки иссиқ) таъсири. *Дўлнинг упқуни! Яқин бир жойда дўл ёғяпти.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

УРА I *унд. с.* Ҳужум қилаётган жангчиларнинг жанговар нидоси. *Қаердадир пулемёт тариллади: якка милтиқ товушлари, ура садолари келди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Кўтаринки руҳ билан маъқуллаш ёки хурсандликни ифодаловчи нидо, хитоб. *Шонли Совет армиясига ура!*

УРА II *рвш* Бирданига ва тезлик билан. *Ура чопмоқ.* ■ *Шу пайт машина бир неча бор «ду-дулаб», икки бола ура қочиб қолишди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? *Қаландар ёнимда туролмади, мени ёлғиз қолдириб ура қочди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УРАН [*р*<*грек*] Радиоактив химик элемент, металл.

УРВОҚ 1 Хамир мушлаётганда, ёяётганда хамирнинг тахта ёки супрага ёпишиб қолмаслиги учун, остига сепиладиган ун. *Урвоғига чидаган юпқа қилади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *кўчма* Энг кичик бўлак, зарра. *Ҳар биримиз халқнинг бир урвоғимиз.* Ҳ. Турсунқулов, Булоқ сувидек мусаффо бўлайлик. [*Тилланинг*] *урвоғи ҳам кўринмайди.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар.

♦ **Урвоқ ҳам бўлмайди** озгина, етмайди, етарли эмас, жуда ҳам оз. *Азизхўжаев кўрдики, беморлар овқати.. иштаҳасига урвоқ ҳам бўлмайдиган.* А. Шайхов, Характеристика.

УРДИРМОҚ **урмоқ** *фл. орт. н. Хон золим, солиқ тўламаганларни ўлгунча урдиради.* Ғ. Расул, Адолат. [*Додхоҳ:*] *Жабдуқ урдириб берсам, ўзлари миниб кетсалар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

УРИЛМОҚ 1 **урмоқ** 1—5, 7—15 *фл. мажҳ. н. Ашур чолнинг тақдири Шундай кўрилди. Хўжасига осий деб, Қамчи урилди.* Гайратий. *Ҳамма ёқда даҳшатли зилзила излари кўринади: йиқилган уйлар, урилмаган деворлар, вайрона жин кўчалар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кўчада кумуш юган урилган арғумоқ, унга [Маҳмуд Торобийга] мунтазир турар эди.* М. Осим, Маҳмуд Торобий.

2 **урмоқ** 1, 4, 12 *фл. ўзл. н. Тўлқинжон кимгадир урилиб кетиб, фикри бўлинди.* Ф. Мусажонов, Ҳури. *Жиззали нон, исириқ, қалампир, мева ҳиди димоғига урилди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

УРИНИШ уринмоқ *фл. иш оти. Янгининг уриниши — эскиши.* Мақол. ▪ *У бутун уринишлари бекор кетганига бугун тўла ишонди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

♦ **Уриниш жой** (*ёки ер*) одам кўп, тиқилинч жой. *Ўрда жарчиси бозор ва уриниш жойларда тўхтаб, жар солиб юрар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Уриниш нуқтаси** қ. **нуқта** 3.

УРИНИШМОҚ уринмоқ *фл. бирг. н. Мезбонлар дилсиёҳлик кайфиятини яширишга уринишди.* А. Қаҳҳор, Мирзо.

УРИНМА *мат.* Эгри чизиқ устига бир нуқтада тегиб ўтган тўғри чизиқ.

УРИНМОҚ 1 Ўзини ҳар томонга урмоқ, ҳар ёққа талпинмоқ; ҳаракат қилмоқ, интилмоқ. *Қафасда қуш уринаётир.* ▪ *Бозорда юрган халқ — фуқаро ҳам кир-юпун, ифқирт ғазабли, шошади, туртинади, уринади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бирор ишни бажаришга киришмоқ, тутинмоқ. [*Назокат*].. *ошга уринди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Чол ойнагини олиб, кўз ёшини артди ва яна ишга уринди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Бирор нарса билан банд бўлмоқ, овора бўлмоқ, куйманмоқ. *Сайфини илгарироқ ишга жўнатдим-да, ўзим нимагадир уриниб, кечроқ қолиб бордим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Бирор ишни бажариш, бирор нарсага эришиш ва ш. к. учун ҳаракат қилмоқ, куч сарфламоқ; тиришмоқ. *Эшикни очишга уринмоқ.* ▪ *Қиз уни ушлаб олгани кўп уринди, жуда қийналиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ҳўкиз калласини эгиб омочни тортишга уринар, қўшчи эса ҳа деб қистар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Исмат бобо ҳассасини ерга тираб коляскадан тушишга уринмоқда эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

4 Чарчамоқ, ҳолдан тоймоқ; қийналмоқ. [*Ўғил:*] *Жон она, ўзим йўлда жуда уриниб келдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бир оз кутмабсиз-да, қори ака, иссиқда анча уриниб қолибсиз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Чарчаб касали оғирлашмоқ. *Бемор анча уриниб қолипти.* ▪ *Кумушбиби.. оғриқлардан шикоят қилиб юрар, шунинг учун онаси «тинч ухласин, ортиқ уринмасин!» деб бугун намозга ҳам уйғотмаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Асли ҳолатини, сифатини йўқотмоқ; эскирмоқ. *Уринган рўмол.* ▪ *Уйга уриниб, эзилиб қайтиб келган нонни ейдиган одам йўқ.* С. Аҳмад, Нон-насибамиз ҳақида. *Мактуб анчагина уринган, қоғоз шалақланган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УРИНТИРМОҚ уринмоқ *фл. орт. н. Қасални уринтирма — узилади.* ▪ *Еш-да, ғайратига чидолмай бошда ўзини уринтириб қўяди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Иссиқ кунда балиқни уринтириб нима қиламан.* «Муштум», 1960, № 12.

УРИНЧОҚ 1 Ҳар ишга уринаверадиган, серҳаракат; тиришқоқ. *Маъсудахон уринчоқ қиз эмасми, бу касбнинг паст-баландига тезда тушуниб олди.* Ф. Нуруллаев, Агитатор.

2 Тинч турмайдиган, уринаверадиган, тек турмас. *Уринчоқ бола.*

УРИШ урмоқ *фл. иш оти. Мушт уриш. Юрак уриши.* ▪ *Иккинчи ойлардан бошлаб Хушрўй кундошини бўғиб уриш одатини чиқаради* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Уч кун бурун, жаҳл устида келинингизга «уч талоқ» деб қўйиб, ҳозир ўзимни қаерга уришни билмай юрибман.* «Муштум», 1959, № 16.

УРИШИШМОҚ уришмоқ *фл. бирг. н.*

УРИШҚИЛИ Ўзаро чиқишолмаслик, жанжаллашиш туфайли муносабати бузилган; кўришмайдиган, гаплашмайдиган.— *Мен қув эмасман!— деди кулиб Кумуш.— Мен ҳали уришқили ҳолдаман, ярашганим йўқ!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УРИШМОҚ 1 **урмоқ** 1, 2, 3, 8—12, 14, 15 *фл. бирг. н. Шеригим Абдуқодир Каримовни эса бойлар ўлгудай уришиб, сулайтириб қўйишибди.* Х. Ҳудойбердиев, Халқ манфаати учун. *Қўплашиб уларни отларига миндиришди-ю,.. отларнинг сағрига хипчин уришди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Уст-боши юпун йигитлар, чоллар қулоқларини рўмол билан боғлаб олиб кетмон уришади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Алоқани узадиган даражада муносабатни ёмонлаштирмоқ. *Ўзим билан уришинг, уч талоқ деб ўзимга айтинг эди.* А. Қаҳҳор Қўшчинор.

3 Қишига қаттиқ тегадиган гаплар айтмоқ, сўкмоқ, жеркмоқ. *Ҳақин бермай уришиб-уришиб сўрарди: «Эгиз туққан қўзиларни нетибсан?»* Эргаш шоир. *Санам хола.. Авазни уришди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

4 Жанг қилмоқ, жангда қатнашмоқ. *У [Мирзаев] оддий қисмда оддий қизил аскар бўлиб уришиб юрганида, бўлинма командири.. [унга] бир совға берди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

УРИШТИРИЛМОҚ уриштирмоқ *фл. мажх. н.*

УРИШТИРМОҚ 1 **уришмоқ** *фл. орт. н. Маҳалла болалари, ўспирин йигитлар юнги ҳурпайган икки катта кучукни уриштирадилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Саидий улфатлари туфайли уларнинг оғайнилари бўлган бу одамлар билан ҳам рюмка уриштирар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *с. т.* Бир-бирига қўшиб ўқимоқ (ҳарфлар ҳақида). *Китоб саҳифасидаги катта қора ҳарфларни овоз билан бир-бирига уриштириб, бир маъно чиқариш қишлоқ меҳнаткашлари учун ҳар қандай завқдан ортиқ эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

♦ **Кўз уриштирмоқ** бир-бирига маънодор қараб қўймоқ; тикилмоқ. *Бектемиров кулди. Бўйнини чўзиб одамлар орасидан чолни топиб, кўз уриштириб олди, кейин имлаб ёнидан жой кўрсатди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

УРИШҚОҚ 1 Арзимас баҳона туфайли кишилар билан уришаверадиган; жанжал чиқараверадиган; жанжалкаш. *Уришқоқ бола.* ▪ *Гулнор қайнаналарнинг кўпининг бадфеъл, уришқоқ бўлишини яхши билса-да, Йўлчининг онасини меҳрибон, кўнгилчан, ғоят самимий бир қайнана каби тасаввур қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Уришадиган, зўр, эўравон. *Шу пайт обдан боқилиб совитилаётган уришқоқ хўрозлар меҳмонлар ўтирган уй деразасига келиб, ўз акслари тушган ойнани чўқий бошладилар.* «Муштум», 1961, № 8.

УРИШҚОҚЛИК 1 **уришқоқ** *с. белги оти.— Мен у муттаҳамларнинг уришқоқлигига тан бердим,— деди Нишонбек.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.

2 Жанжал чиқариш, уруш бошлашга интилиш. *Уришқоқлик сиёсати.*

УР-ЙИҚИТ 1 Жисмоний куч қўлланилган, тўполон, ола-говур; муштлашиш. *Қоронғи уйда ур-йиқит, мушт-лаш, отишма, дод-вой бошланди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Бир-бирини уриш, ўлдириш; қирғин. *Кайфи хийла даражага етган бек ур-йиқит орасидан эсон-омон чиқиб отига базўр миниб олди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Баъзи майда миллат ёки тўдага қарши уюштириладиган, талон-торож ва қирғин билан ўтадиган реакцион-шовинистик хуруж; погром.

УР-ҚАЛТАҚ 1 *айн.* **ур-йиқит.**

2 Жиноятчини, айбдор шахсни, давлат рухсатисиз, ўзбошимчалик билан жазолаш, уриш.

УРМОҚ 1 Қўл ёки бирор восита билан зарб бермоқ. *Бола итни урди. Тарсаки билан урмоқ.* ▪ *Рўзимат уни тутиб олиб, роса урибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Бектемир милтиқ қўндоғи билан унинг пешанасига бир урди. Душман шилқ этиб тушди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Юлдузхон раисниг рўпарасида пошнаси баланд этикчаси билан полни дук-дук уриб, худди пойгага шошилиб гижинглаган чопқир отдек депсиниб турарди.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. | Қалтакламоқ, дўппасламоқ. *Бердисини айтгунча, уриб ўлдирма.* Мақол. *Ҳақни айтсанг урарлар, хушомадни суярлар.* Мақол. **Ўзини кўтариб урмоқ** ўзини зарб билан ерга ташламоқ. *Юзини чангаллаб куюниб йиғлади ва чидолмаган минутларининг бирида каравотга кўтариб урди.* Л. Қаҳҳор, Сароб.

2 Тиғли қуроллар (қилич, найза, ништар) билан санчмоқ, тиқмоқ. *Ништар урмоқ. Пичоқни аввал ўзингга ур, оғримаса, бировга ур!* Мақол. ▪ *Бектемир бургутдай сапчиб, душман қорнига найза урди.* Ойбек, Қуёш қораймас. [*Амаки:*] *Энди эшикдан бир қадам нари жилсанг, пичоқни тўрт жойингга ураман-у, танингни қонинг-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

га белайман. П. Турсун, Ўқитувчи. *Назиркулнинг кокилига эшоннинг ўзи тиғ урди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

3 Мўлжалга олиб тегизмоқ; отмоқ. *Нишонга аниқ урмоқ. Икки юз метрдан мўлжалга урмоқ. Бир кесак билан икки қарғани урмоқ.* Мақол.

4 Бирор томонга тезлик билан йўналмоқ. *Эшиги ҳар очилганда ундан чиққан оппоқ буғ худди пуфлагандай юқорига урар.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Илиқ намлик иси гупиллаб димоққа урарди.* И. Раҳим, Ихлос. **Ўзини урмоқ** 1) тезлик билан йўналмоқ, югурмоқ, отилмоқ. *Қўйлар машина сигналидан қўрқиб, ўзларини сойга урдилар.* Ойдин, Фарҳодлар; 2) *кўчма* бутун борлиғи билан ёпишмоқ, берилмоқ. *Ўқишга ўзини урмоқ.* ▪ *Саман той серқўқат, сersув жойга келиб қолганидан хурсанд бўлгандай, «Оқтой»нинг ёнига бориб ўтга ўзини урган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | Таралмоқ, ёйилмоқ. *Ранги қочинқираган чиройли юзига сезилар-сезилмас бир қизиллик урди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Равшанбек йиғлади.. Икки наркас хумор кўзга ёш урди.* «Равшан».

5 Шиддат билан ёғмоқ. *Дўл урди.* ▪ *Шу куни бутун кун ёмғир майдалаб уриб турди ва кечга яқин қорга айланди.* А. Қаҳҳор, Сароб. | Шиддат билан эсмоқ. *Холмурод бошини кўтариб, совуқ шамол уриб турган деразага қаради.* Р. Файзий, Уч қиз. *Оқшом шабадаси дарров қизнинг юзларига ғир этиб урди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

6 Ювиб ўпирмоқ, емирмоқ, бузмоқ. *Тошқин урди. Сув урди.* ▪ *Бу йилги сел, бугун сойнинг у томонини олса, эртасига бу томонини уриб кетаверди.* Й. Шамшаров, Қўрқ меъморлари.

7 Бир маромда зарб билан ҳаракат қилмоқ, тепмоқ. *Беморнинг томири билинар-билинмас уриб турар эди.* ▪ [*Болтабой*] *отдан тушиб, уни дарахтга боғлар экан, уй ичидан чиққан «инга-инга» деган товушни эшитиб қолиб, юраги дукиллаб урди.* Ж. Шарипов, Саодат.

8 Нобуд қилмоқ, шикастламоқ. *Янги униб чиқаётган майсаларни совуқ урибди. Болани ёзда эҳтиёт қилинг — офтоб урмасин.* ▪ *Кўндаланг культивация ҳозир сув билан ҳаводай зарур. Шу бўлмаса қалин кўчатларни гармсел уради.* И. Раҳим, Ихлос.

9 *с. т.* Беркитмоқ, яширмоқ. *Соқолли кампир пулни ҳаяжон билан киссасига урди-да, Нурцнинг юзини очди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кеч билан ўзим бошлиқ таначани сўйиб, ёғ-гўштини хумга урдик.* Ғ. Ғулом, Шум бола. [*Элмурод*] *пайт пойлаб, нон бурдаларини қўйнига уриб, бостирма тагига олиб чиқиб еб оларди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

10 Лой, кесак, ғишт ва ш. к. ёрдамида бирор нарса қурмоқ, бунёд қилмоқ. *Девор урмоқ. Пахса урмоқ.* | Девор билан беркитмоқ. *Токчани урмоқ. Тешикни урмоқ. Эшик ўрнини урмоқ.*

11 Солмоқ, қўймоқ, босмоқ. *Эшакка нўхта урмоқ. Отга эгар урмоқ.* ▪ *Бир неча солдат келиб маҳбусларни ушлади, ясовул ҳаммасининг қўлига кишан урди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қўтос тақиб бўйни узун жийронга Қирқ қуббали юган урди бошига.* «Равшан».

12 *с. т.* Истеъмол қилмоқ; емоқ, ичмоқ. *Шароб узум сувидан тайёрланадиган ажойиб ичимлик, ўзи хуштаъм, бир коса уриб олсангиз, вақтингиз чоғ бўлиб кулаверасиз.* М. Осим, Тўмарис. *Хилватни саҳих айлаб, Тушда урдим ошимни.* Ҳамза.

13 *с. т.* Танқид қилмоқ, ёзиб камчилигини очиб ташламоқ. *Ота-бувамни кавлаб, газетага уриб чиқишди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

14 Ж. к. билан келган баъзи отларга боғланиб, ниманидир шу отдан англашилган баландликкача етганлигини билдиради. *Қулф уриб яшнаган беда белга уради. Лой тиззага уради. Сочи тақимига урадиган қиз.* ▪ *Майдонда бизникилар кўринмас эди. Қор белга урар эди.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши.

15 Баъзи отлар билан боғланиб келиб, шу от маъносига боғли қўшма феъл ясайди, мас. *қарс урмоқ, барқ уриб ривожланмоқ, лоф урмоқ, мавж урмоқ, сабза урмоқ, ниш урмоқ, чарх урмоқ, жавлон урмоқ, сувга урмоқ, йўлдан урмоқ.* ▪ *Девор соат жимликни бузиб, эринмай ўн икки марта жом урди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Занг урганда йўталиб, занг урганда акса урасан, билдингми?* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ота-бола чопонларининг этакларини бар уриб, қазувга жўнаб кетдилар.* Ж. Шарипов, Ҳоразм.

◆ **Арвоҳ урсин** *қ.* **арвоҳ. Ерга урмоқ** *қ.* **ер. Жигаридан** (*ёки* **юрагидан**) **урмоқ** ошиғу шайдо қилмоқ. *Инобатхон институтнинг биринчи курсидаёқ менинг жигаримдан уриб қолган эди.* Ғайратий, Довдираш. **Жуфтакни урмоқ** *қ.* **жуфтак. Йўлдан урмоқ** *айн.* **йўлдан чиқармоқ** *қ.* **йўл** 13. **Кўнгилга урмоқ** *қ.* **кўнгил. Оёғига болта урмоқ** *қ.* **болта. Оғзига урмоқ** *қ.* **оғиз** I. **Тарозидан урмоқ** кам тортмоқ, кам тортиб киши ҳақига хиёнат қилмоқ, алдамоқ. **Чиллаки чиллакини кўриб чумак уради** *қ.* **чумак** II. **Юлдузни бенарвон урадиган** *қ.* **бенарвон.**

УРНА [*р*<*лат*] 1 Махсус куйдирилган мурда хокини асраш учун қилинган идиш.

2 Сайловда бюллетенлар ташлаш учун мослаштирилган махсус яшик; қути.

3 Турли чиқинди, папирос қолдиқлари ташланадиган махсус идиш.

УРОЛОГ [*р*] Урология мутахассиси, урология врачи.

УРОЛОГИК [*р* урологический] Урологияга оид. *Урологик кабинет. Урологик клиника.*

УРОЛОГИЯ [*р*<*грек*] Медицинанинг таносил ва сийдик йўллари касалликлари, уни даволаш ва профилактикасини ўрганиш билан шуғулланадиган тармоғи.

УРПОҚ *с. т.* Урвоқ. *Урпоғингда бўлса, уруғингга тегибди.* Мақол.

УР-СУР Жанжал, тўполон; муштлашиш, уриш. *Умуман айтганда, маҳалла аҳил, аммо гоҳо хонадонлар орасида олди-қочди ғийбат, ур-сурлар бўлиб туради.* Ойбек, Болалик. *Неча-неча қонли жанг, Ур-сур бўлса ҳам, Лекин тетик қоядай Турди мустаҳкам.* Шуҳрат.

УРТИЛМОҚ уртмоқ *фл. мажҳ. н. Уфққа майин атлас уртилган, узоқда улуғвор қад кўтарган Қозиғурт хўмрайиб турибди.* Ойбек, Болалик.

УРТИНМОҚ уртмоқ *фл. ўзл. н.*

УРТМОҚ *эск.* Ўраб олмоқ, қопламоқ, беркитмоқ. *Хотин бошини қатта рўмол билан уртиб олди. Китобларни қоғоз билан уртиб қўймоқ.*

УРТУҚ *эск.* Сиртдан қоплаб турувчи парда. *Лойқа сув кўксида пуфакдек оқиб, Қаерга борасиз, енгил кўпиклар, Бир чўп, бир хасга илашмак билан Йиртилар юздан сиртли уртуқлар.* Ғайратий.

УРУШ 1 Қабилалар, давлатлар ёки ижтимоий синфлар ўртасидаги уюшган қуролли кураш. *Фуқаролар уруши. Иккинчи жаҳон уруши. Улуғ Ватан уруши.* ▪ *Урушнинг иккинчи йили отаси армияга кетди-ю, қўлида ҳунари йўқ она икки бола билан қолди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Қурол воситасида олишув, жанг. *Олқорда бўлган урушда Исҳоқ афандига ўқ тегди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. *Кечки соат тўртлар, асрдан бир оз эртароқ ҳукумат аскари билан халқ орасида уруш бошланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УРУҒ 1 Ўсимликнинг муртак, озиқ моддалари ва қобиқдан иборат ҳосили; дон, тухум. *Сочилган уруғ униб чиқди. Бемаза қовуннинг уруғи кўп.* Мақол. *Тер тўкиб сочсанг уруғ, ер сени қўймас қуруқ.* Мақол. | Уруғлик. *Уруққа майда картошкалар ажратилди.* ▪ *Кўкламда она-бола тоғ этагидаги қўриққа чиқиб, белкурак билан ер ағдариб лалми буғдой экишди, лекин қурғоқчилик бўлиб уруққа ҳам чув тушишди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 *биол.* Эркаклар жинсий бези ишлаб чиқарадиган, жинсий ҳужайралардан иборат суюқлик; сперма, маний.

3 Ипак қурти капалагининг тухуми; қурт уруғи.

4 Бир ота-бободан, бир аждоддан келиб чиққан кишилар; авлод, қариндош. *Бой, ўз уруғинг экан, яхши мурувват қилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бўлса бўлар, бўлмаса хотиннинг уруғи Хиротдан келган эмас!* А. Қаҳҳор, Томошабоғ. **Ота уруғ**, ота туфайли, ота томондан қариндошлар. **Она уруғ** она туфайли, она томондан қариндошлар.

5 Ибтидоий-жамоа тузумида: ўзаро

www.ziyouz.com kutubxonasi

қон-қардош бўлган кишилардан иборат дастлабки асосий ташкилот, уюшма, жамоа. *Илгари оқсоқоллар бошчилигидаги ҳар бир уруғ ўзини бир-биридан юқори қўяр, бир-бирининг одатидан, тилидан кулар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Широқ бизнинг уруғдан. Ўзи эртакчи, достончи доно чол.* М. Осим, Широқ.

6 *кўчма* Тарқалиш, юзага келиш манбаи; сабаб. *Низомулмулк фитна уруғини узоқни мўлжаллаб, жуда махфий сепмоқда.* Ойбек, Навоий. *Тинчлик уруғларидир Йигит эккан чигитлар.* Уйғун. *Кемберди қишлоғидан Киевгача бўлган масофа жуда яқин бўлса ҳам,.. ўзидан ажал уруғини сочиб турган сон-саноқсиз дот ва дзотларни ва пулемёт точкаларини вайрон қилиш керак бўлар эди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

◆ **Анқонинг уруғи** *қ.* **анқо. Уруғини ўйнатмоқ** ниҳоятда азоб бермоқ. *Бир томчи қони қолгунча уруғингни ўйнатади.* С. Исмоилзода, Темур. **Уруғини қуритмоқ** 1) авлоди билан қириб юбормоқ. [*Умарали:*] *Нусратилла ака, мен-чи... мен ҳар қандай душманингизнинг уруғини қуритаман.* А. Мухтор, Опа-сингиллар; 2) батамом йўқ қилиб юбормоқ. [*Дадажон:*] *Муродова яна бир-икки йил турадиган бўлса, чилимнинг уруғини ҳам қуритадиганга ўхшайди.* И. Раҳим, Ихлос.

УРУҒ-АЖДОД Бир ота-бободан тарқалган кишилар; уруғ, авлод. *Бел қуввати — мададимдан, Ҳам уруғим-ажддодимдан, Ғўрўғли валламатимдан, Қиблагоҳдан жудо бўлдим.* «Равшан».

УРУҒ-АЙМОҚ Қариндошлик муносабати билан ўзаро боғланган ва бир жойда яшайдиган кишилар; қариндош-уруғ. *Бу ерда* [*Тошкентда*] *уруғ-аймоқларим билан кўришиб бўлгандан кейин муаллим Эшонхўжани кўрдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Елена ҳам асли тоғлик бўлиб, кўпдан тоғ ҳавосини,.. тоғдаги уруғ-аймоқларини соғинган.* Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

УРУҒДОН 1 *анат.* Эркаклар жинсий органининг уруғ ишлаб чиқарувчи бези.

2 *бот.* Ўсимликнинг уруғ етиштирувчи ва сақлаб турувчи қисми, қобиғи.

УРУҒДОШ *тар.* Бир уруғ аъзоси, уруғ. *У билан уруғдошмиз.* ▬ — *У* [*Ойнагул*] *ҳам ёвмут қизи. Ўз уруғдошини беҳуда йўқотишмас,..— деди Фарҳод Дурдига.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

УРУҒДОШЛИК 1 **уруғдош** *с. белги отн.*

2 *тар.* Қишилар уруғига, аждодига, наслига қараб ижтимоий группаларга уюшадиган давр. *Уруғдошлик тузуми. Уруғдошлик жамияти.*

УРУҒЛАМОҚ *қ. х.* Уруғ ҳосил қилмоқ. *Беда уруғлай бошлади. Пиёз иккинчи йили уруғлайди.*

УРУҒЛАНМОҚ 1 **уруғламоқ** *фл. ўзл. н.*

2 *биол.* Уруғ (сперма) билан қўшилмоқ (она тухум ҳужайраси ҳақида).

УРУҒЛИ 1 *бот.* Уруққа эга, уруғи бор. *Майда уруғли ўт.*

2 Уруғи кўп; серпушт. *Уруғли помидор.*

УРУҒЛИК *қ. х.* Ўсимликнинг экиш учун ажратилган ҳосили (дони, чигити, данаги ва ш. к.). *Уруғлик фонди.* ▬ *Бир таноб ердан ҳатто сепилган уруғлик ҳам унмади.* Айний, Эсдаликлар. *Шўродан норози қилиш мақсадида, улар развёрсткага ғалла топширганликларига қарамай, сиз уларнинг рўзғорга, уруғликка олиб қолган донларини зўравонлик билан тортиб олгансиз.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

◆ **Уруғликка ҳам йўқ** (*ёки* **топилмайди**) жуда кам, топиш қийин бўлган нарса ҳақида.

УРУҒХОНА Уруглик сақланадиган жой.

УРУҒЧИ Навли уруғ етиштириш иши билан шуғулланувчи киши; уруғчилик мутахассиси, уруғшунос. *Уруғчи агроном.*

УРУҒЧИЛИК 1 Ўсимликшуносликнинг навли уруғ етиштириш иши билан шуғулланувчи соҳаси; уруғ тайёрлаш. *Уруғчилик хўжалиги.* ▬ *Ҳа, айтгандай, устод шу яқин кунларда уруғчилик совхозига келар эканлар. Хат олдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *айн.* **уруғдошлик** 2.

УРУҒШУНОС *айн.* **уруғчи**.

УРФ [*а*] Анъана сифатида умумхалқ томонидан қабул қилинган тартиб-қоида; одат, расм, таомил. *Ҳар бир халқнинг ўз урфи бор.* ▬ *Биз кўпинча ажойиб, кўрилмаган, ҳалигача урф бўлмаган ранго-ранг гулларни дасталаганда,..«қайси боғда битган боғбони ким?» деб суриштириб ўтирмаймиз.* «Қ. Ўзбекистон», 1946, № 240.

УРФ-ОДАТ [*а*] Урф ва одат тусига кирган анъаналар; таомил, расм-русум. *Замира.. эски урф-одатлар асосига қурилган тенгсиз оилада туғилганди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Халққа зарар келтирадиган бўлса, у қандай урф-одат экан.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

УРЧИМОҚ Қўпаймоқ, кўплаб насл юзага келтирмоқ. *Пашша жуда тез урчийдиган ҳашаротдир.*

УРЧИТИЛМОҚ **урчитмоқ** *фл. мажҳ. н.*

УРЧИТМОҚ **урчимоқ** *фл. орт. н. Наҳотки ҳам майин жунли, ҳам думбали дурагай урчитиб бўлмаса?!* С. Анорбоев, Оқсой.

УРЧУҚ Қўлда ип йигириш учун ишлатиладиган, икки томони учли, ўртаси йўғонроқ таёқча, йигириш қуроли. *Кўрғоннинг ичида бир неча қора уй қатор тикилган ва буларнинг олдида ёш болалар икковлашиб.. туя жунидан урчуқ билан ип йигирадилар. Айний, Қуллар.* | Тўқимачилик саноатида: ип йигирув машиналарида ипни пишитиб ўрайдиган қисми; дук, йиг. *Бир кило.. пахта чит бўлиб тўқилгунча Минглаб моки отилур, минглаб урчуқ айланур.* Ғ. Ғулом. *Улар пиллакашлик фабрикасининг кенг, ёруғ корпусларига кириб мингларча урчуқларга майин ипак толалари ўраётган йигит ва қизларни кўришибди.* Ш. Ғуломов, Ёркин йўллар.

УРҒОЧИ Хотин жинсидаги ҳайвон, жонивор. *Урғочи айиқ. Урғочи бузоқ.*

УРҒУ 1 *лингв.* Сўз таркибидаги товушлардан бирининг бошқаларига нисбатан кучлироқ айтилиш ҳодисаси. **Урғу белгиси** урғуси унли устига қўйиладиган диакритик белги.

2 Нутқ жараёнида бирор сўзнинг маъносига алоҳида диққат жалб этиш мақсадида уни бошқаларидан ажратиб, кучлироқ айтиш. *Мамажон ака унинг* [*инженернинг*] *«ўртоқ» сўзига урғу берганини сезди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

УРҒУЛИ *лингв.* Урғуга эга, урғу тушган, урғу билан айтиладиган. *Урғули бўғин. Урғули унли.*

УРҒУСИЗ *лингв.* Урғуси йўқ, урғу тушмаган. *Урғусиз бўғин.*

УСКУНА [*а*] Муассаса, корхона учун зарур бўлган нарсалар, ашё; жиҳоз. *Ошхона ускуналари. Мактаб ускуналари. Лаборатория ускуналари.* ▬ [*Ғуломжон:*] *Тақсирим менинг мактабимни горат қилдим, ускуналарини ёндирдим, деб хурсанддирлар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Касб-ҳунар иши учун зарур бўлган қурол ва мосламалар. *Дурадгорлик ускуналари. Наққошлик ускуналари.*

УСКУНАЛАМОҚ Зарур нарсалар, асбоб, қурол ва ш. к. билан таъминламоқ, жиҳозламоқ. *Лабораторияни янги техника билан ускуналамоқ.* ▬ *Электростанция қуринг. Заводингизни ускуналанг.* Н. Сафаров, Уйғониш.

УСЛУБ [*а*] 1 *ад.* Ёзувчининг бирор асар ёки адабиёт жанрининг тил воситаларидан фойдаланишдаги ўзига хос йўли, усули; стиль. *Бадиий адабиёт услуби. Газета услуби. Илмий асар услуби. Ёзувчи услуби. Ойбек услуби.* ▬ — *Ҳиротдек шаҳри азим йўқ, — деб беҳуда айтмайдилар,— деди у ҳар вақтдагидек шўх услуб билан сўзламоққа тиришиб.* Ойбек, Навоий.

2 Ишлаш, бошқаришдаги ўзига хос йўл, усул. *Раҳбарлик услуби. Сузиш услуби.* ▬ *Мирзачўл пахтакорларининг иш услуби, бой тажрибаларидан оз бўлса-да ўрганган эдики, бу ерда сувчи этиб тайинлангач, у ўз ҳамқишлоқларини хурсанд қилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

УСМОНИЯ *эск. муз.* Классик куйлардан бирининг номи.

УСМОНЛИ: **усмонли турк** туркларнинг қадимги номи (турк империясининг ассосчиси Туркия султони Усмон пошшо I исмидан).

www.ziyouz.com kutubxonasi

УСТ 1 Нарсаларнинг тепа сирти, юзаси, сатҳи. *Том усти. Шкаф усти. Кўрпалар сандиқ устига тахланган.* ▪ *Ясси қора столларнинг ён-вери одамга, усти эса уюм-уюм китобга тўла.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Эрининг ёрдамида хонтахта устини ширинликлардан бўшатди* С. Анорбоев, Оқсой. *Ичкари ховлининг йўлаги ҳам нариги сидек усти ва багри ёпиқ, қоронғи.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Нарсаларнинг энг юқори қисмидаги жой, тепаси, боши. *Тоғ усти. Тепалик усти. Дарахтнинг усти.* ▪ *Рота адир устига чиққанда унинг нариги томонидан чароғон бир водий кўринди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Нарса ва кимсанинг ташқи томони, таши, сирти. *Пальтонинг усти. Идишнинг усти.* ▪ [*Гулсумбиби:*] *Усти кўк сирли катта челакни олиб сигир соққани оғилхона томон кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Сидиқжон этикни чироққа солиб устини, ичини кўрди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Яшил бўёқ билан бўялган, уст томони ўймакор, панжарали, катта ва оғир дарвозага етганда, йигитнинг юраги бир оз ўйнаб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қизил матога зар ва ипак чатган — ҳинд кимхобидан қилинган зийнатли чопони унинг устида эди.* Ғ. Расул, Адолат.

3 Кийим, кийимлар мажмуи; уст-бош. *Усти юпун, қорни оч, озғин бола унинг ўзи эмасдек туюлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мен ёшармай ким ёшарсин, Қурбонбой оға, устим бутун, илигим тўқ.* А. Умар, Мухтор.

4 *кўчма* Бирор кишига оид масъулият, жавобгарлик; зимма. *Ана ўша қизнинг йўқ бўлиши ҳам сенинг устингга тушиб турибди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Бу йўлда қанча зарба бўлса, устимга олишга ҳозирман.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

5 3-ш. эгалик ва ж. к., ў.-п. к., ч. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланади (*қ.* **устига, устида, устидан**).

◆ **Кўз(лари) устида тутмоқ** авайламоқ, ардоқламоқ. *Мен оғайниларни кўзларим устида тутаман, уларни мухтожлик чоғларида кўрсам, ўзимни гаров қўйиб бўлса ҳам, эҳтиёждан чиқаришга тиришаман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Пичоғи мой устида** *қ.* **мой. Усти ялтироқ — ичи қалтироқ** кўринишигина яхши бўлиб, аслида ёмон; шаклан яхши, мазмунан ярамас. **Ўз устида ишламоқ** онгини, билимини ёки маҳоратини ошириш, такомиллаштириш учун ҳаракат қилмоқ. *Хабаринг йўқ, бошлиқ бўлдим, давр сурдим, Ўз устимда ишламадим «юз-юз» урдим.* «Муштум», 1959, № 15. **Ўлганнинг устига кўмган** (*ёки* **тепган**) бир кўнгилсиз воқеадан кейин яна шундай кўнгилсиз воқеа юз берганда айтиладиган ибора. *Офтоб ойим кутмаган жойда, қутидор тамоман Отабекни иккинчи уйлантириш тарафида туриб сўзлар ва ўлганнинг устига чиқиб тепар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УСТА [*ф-т*] 1 Бирор касб-ҳунар билан шуғулланувчи малакали мутахассис. *Соатсоз уста. Этикдўз уста. Тикувчилик устаси. Иш устасидан қўрқар.* Мақол. ▪ *Бу бинони ким қурган, Кўк билан улаштириб? Қоматин заб ўхшатган Устаси келиштириб.* Қ. Муҳаммадий. [*Тўлаган:*] *Оғил солган усталарга доим қарашдим, лекин бировдан бир чақа сўрағаним йўқ.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Уста солмоқ** уста, мутахассис ёллаб ишлатмоқ. *Сидиқжон онаси кутгандан ҳам ортиқроқ ғайрат қилиб, ҳаш-паш дегунча ёғоч, сомон, бўйра, тахта ва бошқа нарсаларни ташиб олди ва тездан уста солди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Маълум касб ёки ҳунарни эгаллашга ўргатувчи; раҳбар, устоз, мастер. *Уста кўрмаган шогирд ҳар мақомда йўрғалар.* Мақол. ▪ *Устанинг шогирди — ўн тўрт яшар Йўлдош дераза олдида ўтирарди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Бирор ишни моҳирлик билан бажарадиган; моҳир. *Бадиий сўз устаси. Юқори ҳосил усталари. У шаҳмат ўйнашга уста.* ▪ *Уралда қоламиз ва Ўзбекистонга уста пўлат қуювчи бўлиб борамиз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Табиатнинг ниҳоятда уста қўли билан қўндирилган қора холини қашиди ва бошини ёстиқдан олиб ўтирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Баъзан шундай ҳам бўладики, санъат усталари бой-бадавлат колхозларга тез-тез борадилар-у, райондан узоқ бўлган, айниқса камҳосил бўлган колхозларга камдан-кам келадилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 Атоқли от олдида келиб, щахснинг бирор касб-ҳунар мутахассиси эканлигини билдиради. *Абдулҳакимнинг қизига уста Мавлоннинг ўғли бир ҳовуч майиз берганини ўз кўзим билан кўрганман.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

◆ **Устаси фаранг** *қ.* **фаранг.**

УСТАБУЗАРМОН *салб.* Бирор нарсани тузатаман, яхшилайман деб уриниб, уни бузиб қўювчи, ишдан чиқарувчи, қош қўяман деб, кўз чиқарувчи кищи. *Бола деган сал бўйи чўзилгандан кейин, мол боқади, бозор-ўчарингни қилади. Наҳотки тарақ-тарақ қилиб, устабузармон бўлиб ўтирса.* Ойдин, Ўзига монанд. *Буни нон ейишдай осон деб ўйламанглар, устабузармонлар.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

УСТАВ [*р*] Иш тартиби, унинг бажарилиши, татбиқ қилиниши ва ташкил этилишини белгиловчи қонун-қоидалар мажмуи; низом. *Харбий устав. Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг Уставы. Қишлоқ хўжалик артели уставы. Уставга мувофиқ ҳаракат қилмоқ.* ▪ *Уставнинг моддаси эмас, ҳатто вергулигача назарда тутилар, ижроси қаттиқ қўллик билан талаб этилар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Пиёда аскарларнинг жанговар уставида, командирнинг буйруғи — қонун, командир нотўғри буйруқ берса ҳам, жангчи аввал буйруқни бажариб, ундан кейин шикоят қилиши керак, дейилган.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

УСТАКОР [*ф-т*] 1 Маълум иш ёки ҳунар бўйича усталарга бошчилик қилиб, уларни бошқарувчи, бош уста; корхона бошлиги. *Уста Олим билан уста Фарфининг сўзларидан, илгарида бир устакорникида ишлаганликлари.. ва шундан сунг* [*уста Олим*] *ўз уйига дўкон қуриб, ўзича ишлай бошлаганлиги англашилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ном чиқарган уста; усталарнинг устаси.

УСТАКОРЛИК 1 **устакор** *с. касб оти. Устакорлик қилмоқ.*

2 Устакорга, устачиликка хос. *Номаълум киши қандайдир бир ишни бажармоқчи бўлиб, ҳар турли устакорлик асбобларига диққат билан кўз ташлади.* Ғайратий, Тун қўйнида.

УСТАЛИҚ уста *с. белги оти. Ҳаммасини ҳам қўйинг-а, гапга усталиги.. ва гап орасида қилиб қўйишларини қаранг.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. *Юрьев бу йўлнинг ана шу нозкулайликларидан усталик билан фойдаланади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Биканинг уйида қанчадан-қанча жиҳозлар,.. кимхоб тўшаклар, усталик билан ишланган Хива ёйма кўрпалари.* Ж. Шарипов, Хоразм.

УСТАМА 1 Пул ҳисобида устига қўшиб бериладиган; қўшимча. *Улар*[*теримчилар*] *бажарган иш учун турли категориялар билан устама ҳақ тўланади.* С. Пирматова, Теримчилар қиссаси. *План ошириб бажарилса, устама мукофот ҳам чиқади.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 Қўшимча равишда, такроран, яна. [*Шум бола:*] *Бир неча тарёкийлар менинг ҳикояларимдан ўзларидан кетай деб қолдилар, баъзилари ҳозиргина еган афюнлари эсларида йўқ, яна устама афюн олдилар.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

3 Маҳсулотнинг ишлаб чиқарилиши билан боғлиқ бўлмаган, фақат уни тарқатиш билан боғли бўлган; қўшимча равишда сарфланадиган (меҳнат, харажат ва ш. к. ҳақида). *Устама харажатлар.*

УСТАНОВКА [*р*] *тех.* Бирор жойга ўрнатилган механизм, машина ва ш. к. *Электр установка.*

УСТАРА Соч, соқолни қириш учун ишлатиладиган ўткир тиғли пўлат асбоб. *Маҳкам ака Сарсенбойнинг сочини устарада қира бошлади.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. [*Машариф*] *сочини устара билан қирдиреган, узун мўйлови ўзига ярашиқ.* Н. Мақсудий, Машарифнинг гинаси.

УСТАХОНА [*ф-т*] 1 Бирор нарса ясаш, тайёрлаш ёки ремонт қилиш учун махсус жиҳозланган кичик муассаса, мастерской ва унинг биноси. *Дурадгорлик устахонаси. Тикувчилик*

www.ziyouz.com kutubxonasi

устахонаси. ▪ *Умарали механика устахонаси олдида қаторлашиб турган машиналар ичида.. «Победа»га ҳавас билан қаради.* И. Раҳим, Ихлос. *Максимга колхоз устахонасини топширди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Саноат корхонасининг асосан ремонт ишларини олиб борувчи бўлими. *Темир йўл устахонаси. Авторемонт устахонаси.*

3 Рассом, ҳайкалтарош ишхонаси; студия.

УСТАЧИЛИК Бирор нарса ясаш ёки ремонт қилиш. *Устачилик қилмоқ.*

УСТ-БОШ Оёқ кийимдан ташқари барча кийимлар. *Узоқ йўл юриб ҳорган, уст-боши чанг маҳбусларнинг аҳволини кўриб, Бек ачинди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Қамишлар орасини ёриб қайиқ қиргоққа сузиб келди, уст-боши ҳўл бўлган Пирнафас ака эшакни қўйди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Уст-боши янги, озода, Юриб келар ариқ бошидан.* Э. Раҳим.

УСТВОШ *с. т.* Уст-бош.

УСТИГА *кўм. вазифасида* 1 Бирор томонга йўналишни ифодалайди; тепасига. [*Азизбек*] *қипчоқларнинг қайтадан Тошкент устига келишларини эҳтимол ҳам тутмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Отлиқ аскарларимиз душман устига от солдилар.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши. *Ҳамида.. яна сўзни Чехов устига бурди.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

2 Ўзидан аввалги сўз билан боғланиб келиб, ундан англашилган нарса ёки воқеликдан ташқари, бошқаси ҳам мавжуд эканлигини ифодалаш учун ишлатилади. [*Қодирқул:*] *Ҳали бунча қарз, чиқимларнинг устига икки қизни узатиш, бир ўғилни уйлантириш, бир хатна тўй ҳам бор.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. | Ўзидан аввалги сўз билан боғланиб келиб, ундан англашилган кимса ёнига яна бошқаси орттирилишини, қўшилишини ифодалаш учун ишлатилади. *Хотин устига хотин олмоқ.* ▪ *Қизимни кундош устига юборишга тиш-тирноғим билан қаршиман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бунинг устига** бундан ташқари, яна. *Бунинг устига душман жуда қулай маррага жойлашиб олган.* Н. Сафаров, Тилсимчилар. **Дард устига чипқон (чиққандек)** *қ.* **дард** 1.

3 Такрорланган сўзлар орасида қўлланиб, улардан англашилган воқелик кетма-кет содир бўлишини ифодалаш учун ишлатилади. *Хотин сочини юлиб дод устига дод' солди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Узбеклар агар жудда катта хурсандчилик тилайдиган бўлсалар, «Тўй устига тўй бўлсин!» дейишади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

4 Иш-ҳаракат, ҳодисанинг бўлиб турган пайтини ифодалаш учун ишлатилади. *Уларнинг уришиб тургани устига бориб қолдим.*

5 Иш-ҳаракатнинг йўналиши ва содир бўлиш ўрнини, жойини билдиради. ***Тун устига ўрнашиб ўтирмоқ.*** ▪ *Полвон синчалоғини тўнгак устига қўйиб кўзини юмди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. *Ўн беш одим бостгач, бир қабр устига келиб тўхтади.* Ғ. Расул, Тўнғич ўғил.

◆ **Бош устига** *қ.* **бош.**

УСТИГА-УСТАК *рвш* Бу етмагандай, бунинг устига, бундан ташқари. *Тушда иштаҳа, бўлмай, қовун билангина таҳоммул қилганларидан, қорин оч, бунинг устига-устак жазирама офтоб.* Ц. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

УСТИДА *кўм. вазифасида* 1 Бирор нарса, иш-ҳаракат ёки ҳодисанинг содир бўлиш ўрнини, жойини билдиради. *Кўприк устида учрашмоқ.* ▪ *Шовқин-сурон орасида қўрғон беги от устида қўрғоннинг у бошидан-бу бошига чопарди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ўзидан аввалги от билан боғланиб, шу отдан англашилган нарса содир бўлиб турган пайтда ёки шу нарса туфайли бирор иш-ҳаракат бўлганлигини билдиради. *Аччиқ устида ҳужжатни йиртиб юбормоқ. Ғазаб устида укасини ҳам жеркиб ташлади.* ▪ [*Қосимжон:*] *Жаҳл устида оғзимдан бирор ёмон сўз чиқиб кетади.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. *Элчибек асаб устида эшикни қўпол ёпиб чиқиб кетганини ташқаридагина пайқади.* А. Мухтор, Туғилиш.

3 Ўзидан аввалги от билан боғланиб, иш-ҳаракатнинг бажарилиши шу отдан англашилган нарса ёки воқеага боғли эканини кўрсатади. *Гап айланиб Шарофат хола билан унинг келини Олияхон устида тўхтади.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *Даминжон.. иш устида Шермат ака билан бир неча бор сан-манга бориб қолди.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар.

◆ **Оёқ устида** *қ.* **оёқ** 1. **Қизиқ устида** *қ.* **қизиқ** I 4. **Қил устида** *қ.* **қил.**

УСТИДАН *кўм. вазифасида* 1 Иш-ҳаракатнинг бирор нарса усти бўйлаб йўналишини билдиради. *Ариқ устидан ўтмоқ. Шаҳар устидан турналар учиб ўтди.* ▪ *Снаряд лагерь устидан илондек пишқириб ўтди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Жўра пошша девор устидан нарёққа қаради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Устига-устак, қўшимча ҳолда. *Костюм устидан плашч киймоқ.* ▪ *Беқасам тўнларнинг устидан тўрт-бешта ипак қийиқларни боғлаб, отга минмоқчи бўлдим.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Йиғлама, Турғуной, йиғлама. Кавуш-маҳсингни кий. Сочингни бошингга ўраб, устидан рўмол боғлаб ол.* А. Қаҳҳор, Мастон.

2 Ўзидан аввалги от билан боғланиб, шу отдан англашилган нарсага қўшимча равишда бирор нарса истеъмол қилинганлигини билдиради. *У шўрва устидан паловни ҳам роса тушурди.* ▪ *Домла икки шиша пивонинг устидан юз грамм ароқни битта отиб ўрнидан турибди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

3 Ўзидан аввалги сўз билан боғланиб, иш-ҳаракатнинг шу отдан англашилган кимса ёки нарсага қаратилганини, шу кимса ёки нарса ҳақида эканини ифодалайди. *Шариатни масхарабозликка айлантириб, кўнгли тоза хотинларнинг устидан иғво қилиб.. юраннинг жазаси, ҳа!* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Сиз шу чоққача менинг устимдан муваффақият қозониб келдингиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Устидан чиқмоқ** бирор нарса, ҳодиса содир бўлаётган пайтда бориб ёки келиб қолмоқ. *Эртаси.. ходимгар меҳмондорчилик устидан чиқди.* Л. Қаҳҳор, Мирзо. **Ваъдасининг (ёки сўзининг) устидан чиқмоқ** олинган мажбуриятни бажармоқ. *Ҳўш, ҳали бошқармадагиларни югуртираман, деб керилиб кетган эди, сўзининг устидан чиқяптими?* Ш. Ғуломов, Азим дарёман дебон.

УСТКИ 1 Юқорида, тепа қисмда жойлашган; юқоридаги, тепадаги. *Устки тиш. Устки жағ. Устки қатлам. Уйнинг устки қавати.* ▪ [*Камолхонов*] *Сулаймоновнинг кулмаганини кўриб, ўзини жиддий кўрсатиш учун, қошларини чимирди, устки лабини сўра бошлади.* А. Қаҳҳор, Икки ёрти бир бутун.

2 Нарсанинг ташқи қисмида, сиртида жойлашган; сиртидаги. *Нормат биринчи противогаз халтасининг устки чўнтагига солиб қўйди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Бошқаларнинг устидан, сиртидан кийиладиган. *Устки кийим.*

3 *кўчма* Биринчи қарашда, юзаки. *Улар орада ўтган гаплардан бу ёш йигитнинг фикрлари устки кўринишдан кўра кўркинчлироқ эканига ишонмоқда эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

УСТМА-УСТ *рвш* 1 Бири устига бошқасини қўйиб, қалаштириб. *Китобларни устма-уст жойламоқ.* ▪ [*Маҳмуд Торобий*] *бозор кунлари икки инисини икки ёнига олиб, устма-уст тахланган галвир-элакларни орқалаган ҳолда, пиёда Бухорога жўнар.* М. Осим, Маҳмуд Торобий.

2 Бирин-кетин, кетма-кет. *Мадамин пастга тушиб Худойқулнинг биқини ва кўкрагига устма-уст тепди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Душман*] *бўталарни оралаб юз эллик метрча яқин келганда* [*Аҳмаджон*] *устма-уст икки сидра ўқ ёғдирди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

УСТОД [*ф-т*] *кт. айн.* **устоз.** *Ленин билан партиямиз бирга устод.* Ғ. Ғулом. *Аваз ҳар куни эрталаб улуғ устодларининг китобларини ўқиб, дарс оларди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

УСТОДОНА [*ф-т*] *рвш* Устодларга ўхшаш, устодларга хос. *Маждиддин парвоначи.. бармоқларини енгилгина қисирлатиб, устодона тур билан мажлисга қаради.* Ойбек, Навоий.

УСТОЗ [*ф-т*] 1 Касб, ҳунар, илм ва ш. к.ни ўргатувчи; ўқитувчи, му-

www.ziyouz.com kutubxonasi

аллим. *Устозидан ҳам ўзар, Шогирдлари бор экан.* Қ. Муҳаммадий.

2 Йўл-йўриқ кўрсатувчи, тарбияловчи, мураббий; раҳнамо, ўқитувчи, муаллим. *Ленин деган устознинг йўли, Октябрнинг зўр самараси.* Э. Раҳим.

УСТОЗЛИҚ устоз *с. мавҳ. от. Мунис ёмон бир сўз айтмоқчи бўлди-ю, яна устозлик ҳурмати, ўзини тийди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

УСТОМОН Жуда усталик, муғомбирлик, ҳийлакорлик билан муомала қиладиган; айёр, ҳийлагар, маккор. *Тўрахонов устомон, обрўси ҳам баланд, ёлғонни ҳам қойил қилади.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

УСТОМОНЛИҚ устомон *с. белги оти.* [*Аслзода:*] *Ҳатто журъатсиз андишангиз остида ҳам омил устомонлик ётиши каминага аён.* С. Азимов, Қонли сароб. *Унинг* [*Хўжараҳмоновнинг*] *.. сўзларидан қандайдир устомонлик баъзан-баъзан кўзга ташланиб қолади.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

УСТУВОР [*ф-т*] *эск. кт.* Маҳкам, мустаҳкам, бузилмас. *Яна қонлар тўкиб устувор қилдик — Биринчи Октябрь йили сингари.* Ғ. Ғулом. **Устувор турмоқ** 1) қимирламасдан, мустаҳкам турмоқ; 2) *кўчма* иккиланмасдан бир фикрда қатъий турмоқ.

УСТУН I [*ф-т*] **1** Томни кўтариб турувчи тик таянч ёғоч. [*Кумуш*] *.. айвоннинг ўрта устунига келиб суянди.* А.. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бўронбек айвондан ҳовлига тушаётиб, устунга суялиб турган Лаълини чақирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *архит.* Бино пештоқи ва шифтининг асосий таянчи; колонна. *Театр пештоқининг устунлари. Фойе устунлари.* ▬ *Станциянинг баҳайбат устунлари, ранг-баранг ясаниб поезд кутишга чиққан одамлар аста-секин суза бошлаганда, Элмурод тоқат қилолмади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Умуман бирор нарсани кўтариб туриш, осиб қўйиш ва ш. к. учун фойдаланиладиган узун тик ёғоч ёки шу тахлитда ишланган қурилма. *Чегара устуни. Йўл кўрсатувчи устун.* ▬ *Ажалнинг ништари бағрим йиртади, Шиқирлатиб дор устунга тортади.* «Ширин билан Шакар».

4 *физ.* Ҳаво босими ёки ҳарорат ўлчаш асбобларининг тик шиша найчаси ичидаги суюқлик. *Симоб устуни пасая бошлади,* ▬ *Суюқлик устуни қанча баланд бўлса, босими шунча катта бўлади.* «Физика».

5 *кўчма* Ишонилган кимса, орқа; таянч, суянчиқ. *Оиламизнинг устуни.*

♦ **Дунёга устун бўлмоқ** абадий яшамоқ. [*Исломхўжа:*] *Ҳаммамиз ҳам бу дунёга меҳмонмиз. Ҳеч ким дунёга устун бўлган эмас.* Ж. Шарипов, Хоразм.

УСТУН II Бирор жиҳатдан юқори даражада, кучли; ортиқ. *Сон жиҳатдан устун.* ▬ *Мирзакаримбойнинг қизи Нуринисонинг табиатида енгиллик билан макр устун турар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Устун чиқмоқ** (*ёки* **келмоқ**) ғалаба қозонмоқ, ғалабага эришмоқ, енгмоқ. *Одамларнинг салобати унинг қайғусидан устун келди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

УСТУНЛИҚ I Устунга мўлжалланган, устун учун ишлатса бўладиган. *Устунлик ёғоч.*

УСТУНЛИҚ II **устун** II *с. белги оти. Рамазон қори бу сафар ҳам ўзининг устунлигини ҳис қилар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Шаҳмат ўйинида у мендан устунлик қилади. Сон жиҳатдан устунлик душман томонида эди.*

УСТУНЧА 1 устун I 1 *с. кичр. Ариқчалар бўйида .. икки томондан бир-бирига рўпара қилиб, қатор устунчалар ўтқазилган.* Айний, Эсдаликлар.

2 *бот.* Гулнинг уруғи (оналик) оғизчаси билан тугунчаси оралиғидаги найчасимон қисми.

УСТ-УСТИГА *рвш* Иш-ҳаракатнинг такрорланишини ифодалайди; бирин-кетин, устма-уст. *Куч олади қарсак қалблардан, Уст-устига тушади хитоб.* Э. Раҳим. *Отдан афанди айтган қанот чиқмас ва уст-устига қамчи босса ҳам от югурмас эди.* «Латифалар».

УСТУХОН [*ф-т*] *айн.* **суяк.** *Махсум.. пешинда ейилган гўштдан қолган устухонни тозалай бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

♦ **Устухони йўқ** *айн.* **суяги йўқ** *қ.* **суяк.** *Очиғи, Адашев қариндошчилик, машшатбозликка устухони йўқ .. одам экан, қурғур.* А. Муҳиддин, Характеристика. **Устухони қолган** *ёки* **эти бориб устухонига ёпишган** ниҳоятда озиб кетган, қуруқ суяк. *Кечқурунлари ухлаш учун ечинаётганда, у озиб-тўзиб, устухони қолган баданига қарамасликка ҳаракат қиларди.* Р. Умаров, Ирода енгди. *Бир неча кун ичида Нодиржоннинг эти устухонига ёпишди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

УСТҚУРМА *филос.* Жамиятнинг сиёсий, ҳуқуқий, диний, бадиий, фалсафий қарашлари ва уларга мос ҳолда юзага келган жамиятнинг сиёсий, ҳуқуқий ва бошқа муассасалари. *Сиёсий муассасалар иқтисодий негиз устидаги устқурмалардир.* В. И. Ленин, Марксизмнинг уч манбаи ва уч таркибий қисми.

УСУЛ [*а*] **1** Бирор нарсани юзага чиқариш, амалга ошириш йўли; ҳаракат тарзи, хили, тартиби; йўл. *Ишлаб чиқариш усули. Қоғоз тайёрлаш усули. Масала ечиш усули. Квадрат уялаб экиш усули. Сунъий нафас олдириш усули.* ▬ — *Йигирманчи аср талабига жавоб берадиган мукаммал мактабларни бу усулда ташкил қилиш маҳол,— деди Абдушукур.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Бирор иш ёки фаолиятда қўлланадиган йўл-йўриқлар, ҳаракат тартиблари системаси; метод. *Уни* [*Ғуломжонни*] *катта ёшдагиларга хос усул билан ўқитиб, икки-уч ой ичида русча ўқиш-ёзишга ўргатиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *айн.* **услуб 1.** *Проза усули.*

3 *муз.* Қуйнинг ижро этилиш суръати ҳамда бу суръатни бошқариб (тезлатиб ёки секинлатиб) туриш учун бериладиган мусиқий имо-ишоралар. *Усуллар рақснинг ритмларидир.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Отаси танбур ёки торда машқ қилаётганида, унга доира билан жўр бўлиб, усул бериб турадиган бўлди.* Д. Мадраҳимов, Моҳир чангчи.

4 Ноз-карашма, ишва; шўх қилиқ, шўхлик. *Усул қилмоқ.* **Гоҳ худою расул, гоҳ гамзаю усул** фақат тоат-ибодат билан яшамай, дунё лаззатидан ҳам баҳраманд бўлиш керак, маъносидаги эски ибора.— *Ҳунарингиз гоҳ худою расул, гоҳ гамзаю усул экан-да, генерал,— деди Мардонбек.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

УСУЛЧИ *муз.* Куй суръатини бошқариб, унга усул бериб турадиган созанда. *Усулларнинг мураккаб турларини ўзлаштирган усулчилар жуда кам бўлади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

УТИЛЬ [*р<лат*] *с. т.* Ишдан чиққан, лекин хомашё сифатида ишлатса бўладиган эски-туски нарсалар, чиқиндилар (темир-терсак, латта, қоғоз ва ш. к.). *Утиль тўпламоқ.*

УТМОҚ Устидан қайноқ сув қуйиб ёки ўтга тутиб жунини, тукини тозаламоқ. *Каллани утмоқ. Товуқни утмоқ.*

УТОПИЗМ [*р<грек*] Хаёлпарастлик, хом хаёллик. *..бизнинг революциямизнинг илгариги революциялардан фарқи шуки, бизнинг революциямизда утопизм йўқ.* В. И. Ленин, РКП(б)нинг IX съезди.

УТОПИК [*р* утопический] **1** Амалга ошмайдиган, реал эмас, хаёлий; ғайриилмий. **Утопик социализм** (*ёки* **коммунизм**) *филос.* Марксгнинг социализм ҳақидаги илмий таълимотидан илгари вужудга келган, жамият тараққиёт қонунлари ҳақидаги билимга эмас, балки идеал ижтимоий тузум қуриш ҳақидаги орзу-хаёлларга асосланган таълимот.

2 *ад.* Келажакдаги идеал ижтимоий тузумни акс эттирувчи. *Утопик роман.*

УТОПИСТ [*р*] **1** Утопик социализм тарафдори.

2 Амалга ошмайдиган, нореал нарсаларни орзу қилувчи, хаёлпараст, хомхаёл одам. *Россиямиздаги иккиланувчи элементлар ҳам, .. бизни утопистлар .. деб эълон қилган эдилар,* В. И. Ленин, Советларнинг VII Бутунроссия съезди.

УТОПИЯ [*р<грек*] (16 асрда яшаган инглиз ёзувчиси Томас Морнинг ўзи орзу қилган хаёлий идеал билан ижтимоий тузумни тасвирлаган романи номидан олинган сўз) **1** *филос.* Тарихий тараққиётнинг объектив қонуниятларига асосланмай, идеал жамият ҳақидаги пуч режаларга, хом хаёлларга

www.ziyouz.com kutubxonasi

асосланиб жамиятни социалистик негизларда қайтадан қуриш тўғрисидаги таълимот.

2 Амалга ошмайдиган орзу, хом хаёл. *Социал демократия «тинч ва одил» капиталистик прогресс деган бемаъни мешчанлар утопиясига қўшилмайди.* В. И. Ленин, Болқон ва Эрондаги воқеалар.

3 *ад.* Жамият тузумининг идеал келажагини тасвирловчи бадиий асар.

УТОРИД [*а*] *айн.* **аторуд.**

УТТИРМОҚ утмоқ *фл. орт. н. Каллани уттирмоқ.*

УФ *унд. с.* Бирор нарсадан шикоят, ранжиш, бўғилиш каби туйғуларни ифодалайди. *Уф, ҳаво жудаям дим! Уф, саримсоқ иси келяпти! Уф, ҳамма ёқни тутун босиб кетди!* ▪ — *Уф! Сувсадим,— деди Фотима елпиғичини силкитар экан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Хотин паранжиси билан айвоннинг олдига ўтириб олгач, уф, деб чайқалди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Йигит ичкари кирди; қўлидаги портфелини диванга улоқтирди; уф тортиб, пешанасига урди.* А. Қаҳҳор, Қайғулар.

УФЛАМОҚ Уф тортмоқ. [*Отабек*] *бу қарашида бутун ўтган кунларини яна бир қайта хотирлагандек бўлди ва . . уфлаб юборди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УФОР 1 *айн.* **мушк.**

2 *муз.* Қуй ритми ва шунга мос бўлган «Шашмақом» рақс куйларининг номи. *Рубобчи уфор ҳавосига чала бошлади, кокилини тараб ўтирган бола ўйинга тушди.* Айний, Дохунда. *Чалинади най, чилдирма, дўмбира, Жўшар ғижжак, қайнар уфор, дилхирож.* Шайхзода.

УФУРМОҚ Ҳаво оқими билан атрофга таратмоқ, димоққа урмоқ. *Анҳор томондан енгил шабада ялпиз ҳидини уфуриб эсарди.* Ў. Умарбеков, Ялпиз ҳиди. *Гўзал Фарғонадан эсган шабада Мирзачўл кўксига уфурар ҳаёт.* М. Икром. *Чор атрофда гуллар чаманзор, Хушбўй атрин уфурар баҳор.* Ҳ. Ҳасанова.

УФҚ [*а*] Осмон билан ернинг ёки сув сатҳининг кўз илғаган узоқликда ўзаро туташгандай бўлиб кўринган чизиғи. *Ғарбий уфқда самолётлар пайдо бўлди. Қуёш уфққа яширинди.* ▪ *Уфқни ўз гавдаси билан тўсган паст-баланд тоғлар қоп-қорайиб . . кўринади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Осмоннинг ерга томон эгилгандай, ер билан қўшилгандай бўлиб кўринган қисми. *Кеч кириб, қуёш ғарбга ёнбошлаган, уфқ қип-қизил аланга ичида қолгандай бўлди.* Ж. Шарипов, Саодат. *Энди-энди уфқ ёришмоқда.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

УХЛАМОҚ 1 Уйқуга кетмоқ, ухлоқ ҳолатда бўлмоқ. *Бола.. гоҳ у ишга, гоҳ бу ишга югурар, кечалари эса ҳолдан тойиб, ҳориб, донг қотиб ухлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Уйқуга кирмоқ (баъзи жониворлар ҳақида). *Қишда айиқлар ухлайди.* | *кўчма* Қишда карахт ҳолатга тушмоқ (ўсимлик, дов-дарахт ҳақида). *Куртаклар ухларди.*

2 *кўчма* Тинч ҳолатда бўлмоқ. *Оғир сукунатга чўлиб Ухларди қишлоқ.* Ғайратий. *Пашша учмас, ухлар унгурлар. Аллалайди сойнинг шовқини!* Т. Тўла.

◆ **Етти ухлаб, туш(и)да (ҳам) кўрмаган** *ёки* **етти ухлаб туш(и)га (ҳам) кирмаган** *қ.* **туш** I.

УХЛАТМОҚ ухламоқ *фл. орт. н. Саломатой онасини ухлатиб қўйиб, бешик тебратиш билан банд.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

УХЛАШМОҚ ухламоқ *фл. бирг. н. Болалар ўтирган ўринларида тўмпайиб ё турли вазиятда узала тушиб, бирин-кетин ухлашди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

УХЛОҚ Уйқу ҳолатида, ухлаган.

УХУ *тақл. с.* Йўтал товушини ифодалайди. *Тойни миниб шаҳарга туш, икки шиша коньяк ол. Тез. Уху-уху.. йўтал қурсин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

УЧ I 1 Нарсаларнинг ингичкалашган, ўткир томони. *Найза учи. Ханжар учи. Тикан заҳри учида, душман заҳри ичида.* Мақол. ▪ *Жувон Сидиқжондан пичоқ сўраб олиб, иккита бодринг арчиди, бирини ўзи тишлаб, иккинчисини пичоқ учида Сидиқжонга узатди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Ёғоч, ип, сим каби узун нарсаларнинг томонларидан бири, бир томон охири, боши. *Таёқнинг учи. Арқоннинг учи.* ▪ *Яна бир йигит дарвозага тирмашиб чиқаётир, пастда иккитаси бир-бирининг елкасига чиқиб узун алвоннинг учини унга узатишга уринмоқда.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Раҳимжоннинг бошига тушган калтакнинг бир учи сизга ҳам тегади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Қўл, оёқ, бурун ва ш. к.нинг танага қарама-қарши томони, тугалланиш қисми. *Бармоқнинг учи. Соқолнинг учи.* ▪ *Акрамжонни бир нав қучоқлаган бўлдим, жувонга эса қўлимнинг учини бердим.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. *Комил кумуш узангига оёқ учини қўйиб, эгарга миниб олди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Чўчиб-чўчиб, юрак уриб, оёқ учи билан юриб ўликка яқинлашдик.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

4 Чорбурчак буюмларнинг томонлари туташган жойи, бурчаги. *Фанернинг тўрт учидан ушлаб кўтармоқ. Қийиқнинг қарама-қарши учларини боғлаб тугмоқ.* ▪ *Кўрпанинг учини кўтариб, қизнинг юзига қаради.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бобоқулнинг белбоғининг учини кўзига босди.* С. Анорбоев, Оқсой.

5 *мат.* Чизиқларнинг ёки сиртларнинг ўзаро туташиб, кесишиб бурчак ҳосил қилган нуқтаси.

6 Нарсаларнинг юқори қисми, тепаси, боши. *Вишканинг учи. Дарахтнинг учи. Столбанинг учи.* ▪ *Теракдар учида ўйнар қизил нур.* Ғайратий. *Бир куни ўрикнинг учига чиқиб, . . атрофни томоша қилдим.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

7 *кўчма* Бирор нарсанинг бошланиш қисми, боши. *Сир(нинг) учини сўз очар.* Мақол. ▪ *У [Элмурод] ҳали бу муваффақиятнинг фақат учигина эканини ҳеч бир унутмади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Уч бермоқ** дунёга кела бошламоқ, ярала бошламоқ, маълум бўлмоқ. *Аммо бу йўлда ҳозирдаёқ уч бериб турган бир қусурнинг олдини олиш керак.* У. Норматов, Табиийлик йўлида. **Кўз учи билан қарамоқ** кўз қирини ташламоқ, қиё боқмоқ. **Учига чиққан** *салб.* ўта кетган, ниҳоятда уста. *Учига чиққан фирибгар.* ▪ *Айёрликда учига чиққанман, деб мақтансам ёлғон эмас.* Ойбек, Улуғ йўл. **Аччиғи бурнининг учида** *қ.* **аччиқ** 7. **Енг учида** яширин ҳолатда, яширинча. *Ефимнинг гапига кўра, катта шаҳарлардаги корхоналарда ишчилар. . қуроллароғни енг учида бир-бирларига узатишаётган эмиш.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Тил(ининг) учида** истар-истамас, шунчаки; зўрма-зўраки. *Улар тилининг учида яхши дегани билан, ичидан ёмон кўради.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар. **Оёқ учида** (*ёки* **учи билан**) **кўрсатмоқ** назар-писанд қилмаслик, менсимаслик. *Ҳатто ўрта ҳол оила қизларини оёқ учи билан кўрсатиб, томоша қилар .. эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Тилимнинг учида турибди** *қ.* **тил. Қўл учида** 1) истар-истамас, шунчаки. *Қўл учида кўришмоқ;* 2) қийинчилик билан, зўрға. *Бу янги дўконда омбордаги молларнинг намунасинигина сақлар, билмаган киши тасодифий тушган моллар билан савдо қилиб, қўл учида, тирикчилик қилатурган дўкондор гумон қилар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Учини чиқармоқ** шипшитмоқ, шипшитиб қўймоқ; айтмоқ. *Фақат сизгагина учини чиқаришим мумкин.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

УЧ II *сон қ.* **сон** I 3 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Уч карра уч тўққиз. Уч йил бурун. Уч ойдан кейин. Бир бўлган, икки бўлмай қолмас, икки бўлган, уч бўлмай қолмас.* Мақол. ▪ *Эртасига соат бирда уч партизанни кўмиш маросими бўлди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Мулкларнинг учдан бири ҳам қолган эмас.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Беш балли баҳо системасида ўзлаштириш «қониқарли», «ўртача» деган маънодаги баҳо. *Унинг баҳоси — уч. Бу иншо учун уч қўйса бўлади.*

3 Отлар олдида келиб, қўшма от ясайди. *Уч ҳад (мат).* **Уч оёқ** учлари бириктирилган учта таёқ, ҳода ёки темирдан ясалган мослама. **Уч пул** уч тийин. | Сифат олдида келиб, қўшма сифат ясайди. *Уч оёқли стол. Уч бўғинли сўз. Уч ойли чақалоқ.*

◆ **Бир мири ҳаён, уч мири зиён** *қ.* **зиён. Уч талоқ** *қ.* **талоқ** I.

www.ziyouz.com kutubxonasi

УЧ III *дин.* Учига пахта ўраб, ёғлаб, марҳум арвоҳига атаб пайшанба, жума оқшомлари ёқиб қўйиладиган чўп. *Уч ўрамоқ. Уч ёқмоқ.*

УЧАҚ *диал. айн.* **том** I. *Қеча кўҳна арк олдидан ўтгандим, кўзим дўконингга тушди, девори қийшайган, .. учаги босай деб турибди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

УЧАЛА *с. т.* Учов.

УЧАЛАТОЙ Ниҳоятда қаттиқ ёғочли, ғилдирак тўғини ясаш учун ишлатиладиган қайрағоч тури.

УЧАР 1 **учмоқ** *фл. сфтдш. Учар балиқлар.* ■ *Учар қушдан улги олган жонивор, Минганнинг кўнглида қолмайди ғубор.* «Ёдгор».

2 *кўчма* Учгандай тез юрадиган, жуда тез чопадиган; чопқир. *Бўтабой ака бу кунларда ўзини ҳали от минишни дурустроқ билмай туриб, жуда учар отда улоққа кирган кишидай сеза бошлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 *кўчма салб.* Ҳийла-найранг билан ҳар нарсани ундира оладиган, ҳар нарсага эриша оладиган; эпчил. *Учар одам.* ■ *Тўлқинжон, ким айтади сени олғир, учар йигит деб. Мана ярим йилча бўлиб қолибди-ку, битта қишлоқи қизнинг муҳаббатини қозонолмайсан.* Ф. Мусажонов, Ҳури. ‖ *Жонкуяр ҳалол кишилар ўғрига чиқарилди. Ўндан тўққизини ураётган айрим учарларнинг боши силанди.* В. Маҳкамов, Айбсиз айбдорлар.

4 *кўчма салб.* Бир жойда, ишда узоқ тура олмайдиган; қўнимсиз, беқарор. *Ҳа, чўлда ҳамма нарса илдиз отса ҳам, учарлар илдиз отолмайди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

♦ **Учар юлдуз** *с. т.* Метеор.

УЧАСТКА [*р* участок] 1 Бирор мақсадда ажратилган ер бўлаги, майдон, территория. *Кўкаламлаштирилган участка.* ■ *Бундан чиқадиган сув билан ..мактаб участкасинигина эмас, унга туташган томорқа ерларни ҳам суғориш мумкин.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. *Элмурод полкдан ўз батальонига участка олиб, мудофаага ўтганда, тонг ёришиб қолган эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | *с. т.* Хусусий уй-жой қуриш учун расмий равишда ажратиб берилган майдон ва унда барпо этилган ҳовли-жой. *Уй-қуриш учун участка олмоқ. Участка ажратмоқ. Участка қурмоқ. Участкамиз Бешқайрағоч массивида.* ■ *Ишком ва шафтолилар участка четидаги қовун-тарвуз палаклари устидан ўз соялари ийғиб олмоқда эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 *кўчма* Бирор иш-ҳаракат доираси; тармоқ, соҳа. *Ишнинг масъул участкаси.* ■ *Шундай экан, ҳамма участкага ҳам, ҳамма ишга ҳам жавобгарсанми ёки йўқми?* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

УЧАСТКОВОЙ [*р* участковый] *с. т.* Аҳоли пунктининг муайян бир қисмида тартиб-қоида сақланишини назорат қилиб турувчи милиция офицери.

УЧБУРЧАК 1 Учта бурчакли, туморча шаклидаги. *Учбурчак ховли.* ■ *Тўққиз самолёт учга бўлиниб, учбурчак шаклида текис оқиб келарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Нарироқда уч муллабачча бир бўйра устида учбурчак бўлиб ўтириб, мушкул бир масалани баҳслашади.* Ойбек, Навоий. | Шундай шаклдаги нарса.

2 *с. т.* Муассаса, корхоналарда уч раҳбар шахс (дирекция, партия ташкилоти раҳбарлари ёки вакиллари ва маҳаллий касаба союз ташкилоти). *Цех учбурғаги. Бу масалани учбурчак ҳал этади.*

УЧБУРЧАКЛИК *мат.* Ўзаро кесишиб учта бурчак ҳосил қилган уч тўғри чизиқ билан ўралган геометрик шакл. *Тўғри бурчакли учбурчаклик. Тенг бурчакли учбурчаклик.*

УЧЁТ [*р*] 1 Бирор коллектив ёки ташкилот ҳисобидаги кишиларни шахсий рўйхатга ёзиш йўли билан қайд этиш. *Учёт карточкаси. Учётга ўтиш (ёзилиш). Учётга олиш. Учётдан чиқиш.*

2 Ҳисоблаш, рўйхатга олиш йўли билан нарсаларнинг борлигини аниқлаш; ҳисоб-китоб. *Бухгалтер учёти. Молларни учёт қилиш.*

УЧЁТЧИ *с. т.* Учётга, ҳисобга олувчи. *Савдо базасининг учётчиси.*

УЧИНЧИ *тартб сон* 1 Тартиб ўрни 3 рақами билан белгиланадиган, 3 номерли. *Учинчи уй. Учинчи ўрин. Учинчи йил. Учинчи марта.* ■ *Далага.. учинчи куни бир юзу йигирма олти, ундан кейин юз элликкa яқин одам чиқди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Катта-кичик нарсаларнинг иккинчидан катта, тўртинчидан кичик ўлчами, размери. *Учинчи калиш.*

УЧИРИЛМОҚ **учирмоқ** *фл. мажҳ. н. Қуш учирилди. Ракета учирилди.*

УЧИРИШМОҚ **учирмоқ** *фл. бирг. н. Саҳарга келиб яна маслаҳат қилишди. Яна қушни учиришди.* «Муродхон». *Қувониб кетган болалар: «Биз ҳам борамизми?» дегандай, Ефим тоға ва Умрзоқ акага қараб қош учиришарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

УЧИРИҚ *айн.* **учурик.**

УЧИРМА 1 Эндигина инидан чиқиб уча бошлаган (қуш боласи ҳақида). *Учирма бургутчалар.* ■ *Учирма боласин кутган лочиндай, Қатор институт очади қучоқ.* Ғ. Ғулом. *Бўйга етган қиз — учирма бўлган қуш.* Уйғун, Хаёт қўшиғи. **Учирма қилмоқ** боласини ўстириб, уча оладиган, ўзини бошқара оладиган ҳолга етказмоқ. *Мусича бола очиб, учирма қилиб, бу инни тарк этгунча.. қоровуллик эт.* Ойбек, Навоий.

2 *кўчма айн.* **учурик.** *Обиджон.. киноялы ва учирма гаплар қилишдан нарига ўтмайди.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 11 август.

УЧИРМОҚ **учмоқ** *фл. орт. н. Қушни учирмоқ. Туяни шамол учирса, эчкини осмонда кўр.* Мақол. ■ *Юзлари офтобда қорайган ўрта ёшлардаги киши олмадай тошни учириб олди-да, қўлида айлантириб, лупа билан синчиклаб қаради.* М. Худойқулов, Оҳанграбо ахтариб. *Бир хотин нақ зинага чиққан пайтда, ўқ уни ерга учирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бўтабойнинг ўнг кулоғини ўқ учириб кетган эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

♦ **Қандай** (*ёки* **қайси**) **шамол учирди** *қ.* **шамол. Қош учирмоқ** ноз-карашма билан қошини ўйнатмоқ.

УЧИШМОҚ **учмоқ** 1—5, 7, 9 *фл. бирг. н. Сонсиз арилар ва баҳор қўнғизлари гуллар орасида учишиб, ажиб мусиқа тарқатарди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

УЧЛАМОҚ Бир томонини йўниб ингичка ва ўткир қилмоқ. *Ёғочни учламоқ. Қаламни учламоқ.*

УЧЛАМЧИ 1 *кирш с.* Айтилаётган фикрнинг тартибини билдиради; учинчидан. [*Нор.*] *Учламчи, улар биздан бойроқ кишилардан,.. уларга бизнинг ҳеч бир важ билан алоқамиз йўқ.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 Баъзи терминлар таркибида «бирор нарсанинг учинчи даври, даражаси» каби маъноларни ифодалаш учун ишлатилади; учинчи. *Ер тарихининг учламчи даври.*

УЧЛАТМОҚ **учламоқ** *фл. орт. н.*

УЧЛИ 1 Бир томони бўрган сари ингичкалашиб тугалланадиган. *Навоий.. саллисиз, учли тақя кийган, боши бироз эгик.* Ойбек, Навоий. *Турсуной нимранггина узунчоқ юзи, учли ияги билан онасига ўхшаб кетарди.* Л. Мухтор, Опа-сингиллар. | Учи ўткир. *Учли найза. Учли зирапча.*

2 Учи бор; учи муайян шаклга эга. *Узун ёғоч бошига боғланган қайирма учли ўткир темир ойдинда ялтираради.* Ж. Шарипов, Хоразм.

УЧЛИҚ I Бирор нарсанинг учига кийгизиб, ўрнаштириб қўйиладиган учли, ўткир қисм. *Камалак ўқининг учлиги. Омоч тишининг учлиги. Сумбанинг учлиги.*

УЧЛИҚ II 1 Ваколатли уч шахсдан ёки уч томоннинг вакилларидан иборат муваққат орган ёки комиссия. *Учлик тузмоқ.* | *Учлик комиссия.* ■ *Қоғон коммунистик ташкилоти ва Қоғон ревкоми бу операцияда қатнашиши учун комсомолларнинг жанговар учлик группасини уюштиришни Мадёровга буюрган.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Уч холли, уч рақамли нарса. *Ғиштнинг учлиги. Доминонинг учлиги.*

УЧМА-УЧ *рви* 1 Учлари ўзаро туташтирилган ҳолда. *Ёғочларни йўл бўйлаб учма-уч термоқ. Ғиштларни учма-уч қўймоқ.* ■ *Лаъли ҳам қўлларини учма-уч қовуштирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма* Даромади харажатини аранг қоплайдиган ҳолда; бошма-бош, бир амаллаб; аранг, зўрға. *Балиқ сотиб топган пули рўзғорига керакли нарсаларга учма-уч етар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Омбордаги етишмовчилик*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Аликулнинг янги солинган уйи билан учма-уч қопланиб, ўрнига бошқа киши тайинланди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Онахоннинг устахонадан бўз тўқиб топганини икки қизчаси рўзғорда учма-уч қилиб биноийдек уй тутишарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Бошма-бош, тенг баравар.— *Бухгалтернинг дебет-кредити учма-уч бўлиб туриши керак,— деди Одил.* Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди.

УЧМОХ 1 *дин.* Жаннат, биҳишт. 2 *кўчма* Киши бахтли ҳаёт кечирадиган гўзал ва фаровон жой; жаннат. *Умринг ёруғ, Ватанинг — учмох, Мендан сўра, Мен ёниб ўтдим.* Миртемир.

УЧМОҚ 1 Қанот воситасида ҳавода ҳаракатланмоқ, қанот қоқиб бирор томонга йўналмоқ. *Қуш қаноти билан учиб, қуйруғи билан қўнар.* Мақол. ▪ *Баҳор ҳидидан бесаранжом бўлган қарғалар қағиллаб, .. далалар устида учарди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Учувчи механизмлар ҳақида. *Баландда, юлдузли кўкда, қаёққадир самолётлар учиб ўтди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Асад модели эса, Тик ва тез учар эди.* Т. Тўла. | Шундай механизмлар воситасида бирор томонга йўналмоқ. *Москвага учмоқ.* | Зарб, шамол каби бирор куч таъсири билан ҳавода ҳаракатланмоқ; тўзғиб юрмоқ, қўзғалмоқ. *Осмонда ранг-баранг қоғозлар, шарлар учиб юрибди.* ▪ *Кўкларда учаркан қор, Еру кўкни қучаркан қор.* Ғайратий. *Чақилган тошлар учиб келиб [Ғуломжоннинг] юзига урилларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Из қолдирувчи ўқлар маржондай тизилиб учарди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Қоронғи тушди. Узоқда қоп-қорайиб ярим осмонни тўсиб турган адирнинг устида, уфқда ўтли из қолдириб юлдузлар учади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | *кўчма* Ғойиб бўлмоқ. [*Ёрмат:*] *Олимхон ака, нимасини сўрайсиз. Қизим йўқолди. Қаёққа учди, билмайман.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Баракаси учди** камайиб қолди, озайиб кетди. *Назир-ниёзларнинг ҳам баракаси учди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Зарб билан ажралиб, анча нарига бориб тушмоқ, отилиб кетмоқ; йиқилиб тушмоқ. *Бола мотоциклдан учиб кетди.* ▪ *Соқолли солдат от тагида қолди, унисси отдан учиб, юмаланиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Жуда тез юрмоқ, югурмоқ, чопмоқ. *Машина учиб боради. Поезд учади.* ▪ [*Содиқ*] *каравоти бошида осиғлик турган костюмини тимискилаб топди-да, ташқарига учиб чиқди.* Я. Саъдуллаева, Она тупроқ.

4 *с. т.* Қор, муз устида сирпанмоқ, тойғаноқ отмоқ. *Чанада учмоқ. Чанғида учмоқ.*

5 Атрофга таралмоқ, эшитилмоқ (овоз ҳақида). *У [Йўлчи] кўзларини сузиб ашула янграган томонга қаради. Куй узоқдан, бойликидан учар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Фестиваль — ёшлик сайли, Қўшиқлар учсин майли.* Ё. Мирза. *Лабларидан учади Ҳасратли фарёд.* Ғайратий.

6 Синиб, узилиб тушмоқ, чатнамоқ. *Чойнакнинг жўмраги учди. Пиёланинг лаби учибди.* ▪ *Ҳали.. гугурт чақиб берган ёш руснинг башарасини базўр таниди — бошининг бир бўлаги учиб кетганди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Битта токчадаги чети учган.. уч-тўртта пиёла ва бир қора қумғонни .. кўрсатиб ўтирмаса, бу уйда бошқа жонли зот ҳам кўринмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

7 *кўчма* Беихтиёр берилмоқ, асир бўлмоқ, алданмоқ, лақилламоқ. *Шакарли тилга учма, мақтанганни кучма.* Мақол. ▪ [*Рашида*] *курсдоши Темурнинг енгилтак гапларига учди-ю, Рўзиматни бутунлай унутди.* Тўлқин, «Оғир эслаш. [*Элдор:*] *Дарвоқе, Райҳоннинг нимасига уча қолдим?* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда. *Душманнинг найрангига учиб, ҳушёрликни қўлдан берган Сипарангиз ўзининг эллик-олтмишта йигити билан асир тушиб қолди.* М. Осим, Тўмарис.

8 Асабдан ёки бирор бошқа сабабдан пирпираб турмоқ, титрамоқ (бирор аъзо ҳақида). *Узоқ вақт совуқда қолгандай ияги титрар, бет мускуллари учар.. эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Робия хола бошини чайқади, лаблари пир-пир учди, ўпкаси тўлиб, ўзини тутолмади.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова.

9 Қаттиқ зарбага дуч келиб йиқилмоқ, ҳалок бўлмоқ, ўлмоқ. *Немис танкисти тутун ичидан бошини чиқариши биланоқ снайпернинг ўқига учди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

♦ **Қайфи учди** қ. **кайф. Қапалаги учди** қ. **капалак. Кўзи учиб турибди** кўришни истайди, кўриш иштиёқида. *Турсунбой аканинг тўқлига кўзи учиб турибдими?* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Учиб қолмоқ** қаттиқ маст бўлиб ухлаб қолмоқ. *Маъмуржон кўчадан ичиб келган эканми, юз грамм шампанни отди-ю, учиб қолишига сал қолди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. **Қути учди** қ. **қут. Ҳавога** (*ёки* **осмонга, елга, шамолга**) **учди** бекор кетди. *Эҳ, аттанг, орзулар учди ҳавога, Англамай йўлиқдим бу бедавога.* Я. Қурбон. *Ниҳоят кутилган кун келди. Бутун вужуди билан қилинган ғайрат, ҳаракат елга учмади.* Н. Орифжонов, Ҳаловат. **Ҳуши ичди** қ. **ҳуш.**

УЧОВ *жамл. сон* Уч киши ёки учта нарса. *Учов келишди. Учови ҳам бир-биридан чиройли.* ▪ *Учови ҳам бирмунча вақт сукутга боради, чойнакдаги чой эсидан чиқиб совийди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *У бир нафасда отлиқ қорасига айланди. Бир зумда икков, учов, тўртов, бешов бўлишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

УЧОВЛАШИБ Уч киши бўлиб, уч киши биргалашиб. *Бу ишни учовлашиб бажардик.*

УЧОВЛОН *жамл. сон* Уч киши бир бўлиб, учовлашиб. *Учовлон бир эски мозорга кириб чўккa тушиб ўтирдилар.* Ғ. Расул, Адолат.

УЧОВОРА Уч киши бирга, уч киши бир бўлиб. *Иккивора, учовора шивир-шивир, одамлар шивирлаша бердилар.* «Равшан». | *Ҳар* **уч** кишига бир лагандан (ош тақсимлаш ҳақида). *Ош учоворадан.*

УЧРАМОҚ 1 Қаршисидан чиқмоқ, дуч келмоқ; кўринмоқ. *Йўлда икки отлиқ учради. Бу жойда бирорта таниш учрамади.* ▪ *Унда-мунда бир эшик учрайди, лекин оч-ориқ дайди итлар кўпроқ санқиб юради.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Гоҳ у қишлоқда, гоҳ бу қишлоқда камбағаллар қўзғалиб, бойларнинг гарамларига.. ўт қўйишар, йўлларда қароқчилар учраб турар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Излаб, йўқлаб бориб гаплашмоқ, суҳбатлашмоқ; мурожаат қилмоқ. *Адвокатга учрамоқ. Врачга учрамоқ.* ▪ *Область ижрокомининг секретарига учранг, сизга иш топиб беради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.— *Бетимдан ҳаё пардасини йиртиб бўлса ҳам, қозига учрайман, йўл сўрайман,— деди Ғуломжон.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Қисматига тушмоқ, насиб бўлмоқ, йўлиқмоқ. *Кўявер, хотин, шу қизга ҳам менга ўхшаган кўса қуёв учрасин.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ҳеч қаерда бундай улгуржи ганимат учрамади.* А. Қаҳҳор, Башорат.

4 Топилмоқ, бўлмоқ. *Ўзбекистон тоғларида ноёб маъданлар кўп учрайди. Бундай ҳодиса табиатда жуда кам учрайди.*

5 Намоён бўлмоқ, йўлиқмоқ. *Бу образ ёзувчининг кўпгина асарларида учрайди.* ▪ *Улар.. пастроқ овоз билан суҳбатга киришганларидан кейин, орада Онахон тушунмайдиган гаплар ҳам учрай бошлади.* А. Қаҳҳор, Опа-сингиллар.

6 Дучор бўлмоқ, дуч келмоқ, йўлиқмоқ. *Балога учра(гур)! (қарғ).* ▪ *Душман гоҳ ўнгдан, гоҳ сўлдан келар ва ҳар қаерда дўлдай ёғилган ўққа учрар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Қудрат яна жандарма қувғинига учради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мариянинг бахтига қариш амаки сил касаллигига учраб, ишдан қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

УЧРАТИЛМОҚ **учратмоқ** *фл. мажҳ. н.*

УЧРАТМОҚ **учрамоқ** 1, 2, 3, 5, 6 *фл. орт. н. Ўхшатмасдан учратмас.* Мақол. ▪ — *Менга иш беринг,— деди Адолат, колхоз раиси Қодир акани кўчада учратиб.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ота қишлоқда Сергейни тез-тез учратиб турди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

УЧРАШМОҚ 1 **учрамоқ** *фл. бирг. н. Улар дарров врачга учрашсин.* ▪ *Бўронбек билан Комил Чирчиқдан ўтаётганда қизиллар тўсиғига учрашибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Эртасига улар комсомол бюросида учрашди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Эшикни Инобат*

www.ziyouz.com kutubxonasi

очди. Аламли кўзлар бир-бирлари билан учрашди. Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

2 Бир-бири билан суҳбатлашмоқ, сўзлашмоқ; дон олишмоқ. [*Аҳмедов:*] *Агар шу гап ҳақиқат бўлса, Бўтабой хотинингиз билан неча мартаба ва қаерда учрашди экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

УЧРАШТИРМОҚ учрашмоқ *фл. орт. н. Мен сизни у киши билан учраштираман.*

УЧРАШУВ 1 учрашмоқ *фл. иш оти. Йўлчи турмада яшаркан, унга туғишган оға-ини сингари меҳрибон бўлган Петров билан биринчи учрашувдан бошлаб, то сўнгги дамгача ўтган ҳаётини ҳозир ўз фикридан бир-бир кечирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Юсуфжон қизиқ Мадаминбек билан кўп «ширин учрашув ва суҳбатлар»да бўлган.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Ошиқ-маъшуқларнинг ваъдалашган жойда бир-бирлари билан топишуви, суҳбатлашуви; ишқ-муҳаббат дамлари; висол. *Бири.. биринчи учрашувдан сўз очса, унинг сўзи тугамай, сўнгги хайрлашув воқеаси тўғрисидаги ҳикоя бошланиб кетади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Бирор масала юзасидан ўтказиладиган йиғин, кенгаш, йиғилиш. *Ўзбекистон пахтакорларининг учрашуви.*

4 Ўйин, олишув. *Футбол командаларининг учрашуви.*

УЧТА *дона сон* 1 Уч дона ёки уч нафар. *Учта дафтар. Учта бола.* ▪ *Активлардан учта кўмакчи группа ташкил қилинди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Уч марта. [*Шоқосим:*] *Эшикни учта чертаман, шунда очасан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

УЧУВЧИ 1 учмоқ *фл. сфтди. Учувчи паррандалар. Учувчи балиқлар.*

2 Самолётни бошқарувчи, ҳайдовчи мутахассис. *Қарасам, эшик олдида Чимёнга учган учувчи турибди.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради.

УЧУВЧИЛИК учувчи 2 *с. касб оти. Учқун бўлса учувчиликка ўқиб, аэропланда Москвага бориб, биз кўрмаган қанчадан-қанча элларни кўрар.* Ҳ. Ғулом, Машъал. [*Пўлатжон*] *учувчилик мактабини яқинда битириб, Тошкент аэропортига путёвка олармиш.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

УЧУН *кўм. (б. к. билан)* 1 Нарсанинг кимга, нимага аталганлигини, бағишланганлигини ёки кимнинг, нимаанинг фойдасига бажарилганлигини кўрсатади. *Ҳамма нарса ғалаба учун. Укам учун китоб олдим.* ▪ *Хўжайиннинг қизи учун палак, дорпеч, қийиқ тикади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Иш-ҳаракатнинг нима мақсадда бажарилишини кўрсатади. *У бу ерга дам олиш учун келган.* ▪ *Бу ерга Мадали аканинг жиғига тегиш, рашкини келтириш учун кирганлигимни эслаб, мулзам бўлдим.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

3 Иш-ҳаракатнинг бажарилишидаги асос ёки сабабни кўрсатади. *Ёрмат шаҳардан пиёда қайтиб, ўлгудай хоригани учун, ҳамма отларга Йўлчи қаради.* Ойбек, Қутлуғ қон. *У шоферликни билмаганлиги учун бу ишга Анвар Нодировни ёллаган.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида. **Шунинг учун** *боғл.* шу сабаб билан, шу сабабдан, шунга кўра. *Ҳайдар ота кампирнинг ирода кучига ишонмас, шунинг учун ҳозир Асрорқулнинг унга рўпара бўлишини истамас эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. **Нима учун** қандай сабаб билан, нима сабабдан, нима туфайли, нимага.

4 Фикрнинг кимга, нимага нисбатан айтилишини кўрсатади. *Мен учун турмушда ҳамма нарса ойдин.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Қўйлаклар ичида ўзига ярашмайдигани йўқ: оқ олма учун барги ҳам, гули ҳам бир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УЧУНИҚ Шамоллаш натижасида юз берадиган енгил бетоблик.

УЧУНМОҚ Шамоллаб тоби қочмоқ, сирқовланмоқ, дармонсизланмоқ.

УЧУРИҚ Бировга шама юзасидан айтилган гап, сўз, ибора; қочирим. ‖ *Учуриқ гап.* ▪ *Чол-кампирнинг учуриғига стол атрофидагилар қийқириб кулишди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан. *Нонуштадан гап очилиб, қизлар Ўлмасойга учуриқ қилиша кетди.* Р. Раҳмонов, Бахт билан учрашув.

УЧУҚ I Шамоллаш, учуниш натижасида кўпинча лабда пайдо бўладиган чиқиқ, ярача.

◆ **Лабига учуқ чиқди** (*ёки тошди*) чўчиди, қўрқди, кайфи учиб кетди. «*Доим шундай қиласиз, янгилик деса лабингизга учуқ чиқаверади*»,— *деб,* [*Сабохон*] *отани хижолат қилибди.* А. Муҳиддин, Қўнгиллар.

УЧУҚ II Четининг кичик бир қисми синган, чети учган; синиқ. *Лаби учуқ лаган. Лаби учуқ пиёла.*

УЧҚУН 1 Ёниб турган ёки қизиб лаққа чўғ бўлиб турган модданинг заррачаси. *Йилтираган чўғ ерга тушиб, ожиз учқунлар сачратиб сўнди.* М. Муҳамедов, Қиммат билан Ҳиммат. *Тўхта хола тандирга ўт қўйганга ўхшайди, кўча томонга гоҳ-гоҳ учқун учиб турибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Замон [харсанг тошга] гурзи урди — тош пачақланди, учқунлар чақнади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Нарсаларнинг сачрайдиган, сочиладиган энг майда бўлаги, зарраси. *Темир учқуни.* ▪ *Совуқ шамол зўрайиб қор учқунлари бурунга, кўзга, пешанага урила бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Қалин, қора булут яна биттабитта совуқ учқун ташлаб ҳамма ёқни қоплаб олган.* Ў. Ҳошимов, Икки сурат.

3 *кўчма* Сезги, ҳиссиёт, қобилият ва ш. к. белгиси. *Умид учқунлари. Талант учқунлари.* ▪ *Мен куйдирдим кўксида ғамни, Дилда севги учқуни қолди.* Ё. Мирза. [*Мунаввар*] *ҳар бир уй, ҳар бир биноға ғурур билан боқар, қора кўзларида севинч учқунлари чақнар, чеҳрасида табассум ўйнарди.* М. Жалолиддинова, Олов қалб.

УЧҚУНЛАМОҚ 1 Учқун сачратмоқ, учқунлар сочмоқ. *Электр сими учқунлади.*

2 *кўчма* Учқун олмоқ, пайдо бўла бошламоқ. [*Шумилов:*] *Нима бўлар эди? Учқунлаб турган революция алангага айланади.* П. Сафаров, Шарқ тонги.

3 Ниҳоятда майда заррачалар ҳолида ёғмоқ (ёғин ҳақида). *Қор жуда эринчоқлик билан майдалаб сийрак учқунларди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 *айн.* **учқунланмоқ** 2. *Қалбида севги учқунлади. Кўзларида шодлик учқунлайди.*

УЧҚУНЛАНМОҚ 1 учқунламоқ 3 *фл. ўзл. н. Кекса нок дарахтининг гуллари оппоқ қордай учқунланади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Пайдо бўлмоқ, рўй бермоқ (туйғу, қобилият ва ш. к. белгиси ҳақида). *Унинг ўйчан кўзларида киноя йилт этиб учқунланди-ю, сўнди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Халқда исён ўти учқунлана бошлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

УЧҚУНЛАТМОҚ учқунламоқ *фл. орт. н. Қишнинг поёнсиз оқ кўрпаси майда олтин учқунлатиб, ҳамма ёқни чуқур жимжитлик билан ўраб ётарди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

УЧҚУР 1 Тез уча оладиган, тез учар. *Вақт бамисоли бир учқур қуш экан.* Ж. Абдуллаҳонов, Йўл.

2 *кўчма* Тез чопа оладиган; чопқир. *Бу от икки кун бурун шу йўлда Майнанинг ўзи отиб ташлаган босмачининг учқур қорабайир оти эди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

УШАЛМОҚ Бўлак-бўлак бўлиб синмоқ, майда бўлакчаларга бўлиниб кетмоқ; уваланмоқ. *Печенье ушалиб кетибди.* ▪ *Ер ушалиб, тош парчалари сингари атрофга сачрайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Орзуси** (*ёки нияти, умиди ва ш. к.*) **ушалди** орзуси, умиди амалга ошди, рўёбга чиқди. *Ука, ер олганимдан кейин ҳам ўша мўлжалларим юзага чиқмади, орзуларим ушалмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

УШАТИЛМОҚ ушатмоқ *фл. мажҳ. н. Пиёлаларга кўк чой қуйилади, кунжутли юмшоқ нонлар ушатилади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

УШАТИШМОҚ ушатмоқ *фл. бирг. н. Қаттиқ аҳду паймон қилиб, ўртада нон ушатишди.*

УШАТИҚЛИ Ушатиб қўйилган, синдирилган. *Ушатиқли нон.*

УШАТМОҚ 1 Бўлак-бўлак қилиб синдирмоқ, майда бўлакларга бўлмоқ, ажратмоқ, синдирмоқ. *Кудрат.. нонларни ушатди, чой қуйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Отхонада дийдираб, кунжара ушатиб қўйларга беради.* Ойдин, Ҳазил эмиш. *Али тажанг . . нонни дарров қўлтиққа суқди-да, катта бурда ушатиб оғзига тиқди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Мана, кўр-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

дингларми, қаттиқ — тишларингни ушатади. Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Йирик пулни шу қийматдаги майда пуллар билан айирбош қилмоқ, майдаламоқ. *Юз сўмликни ушатмоқ.*

♦ **Патир (ёки нон) ушатмоқ** йигит ва қизни никоҳлаш ҳақида аҳдлашилмоқ, келишмоқ, унаштирмоқ. *Орадан уч-тўрт кун ўтгач, нон ушатиб, фотиҳа ҳам қилинди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шорахмедов, Ота. **Рўзани ушатмоқ** овқат еб қўйиб рўзани бузмоқ. *Жаноби устоз! Рўзангизни ушатиб қўйдингизми? «Латифалар».* **Таҳорат ушатмоқ** қ. **таҳорат.**

УШБУ *кўрс. олмш, кт.* Шу, мана шу; мазкур. *Ушбу ёзган мактубимни Бошдан-оёқ тоза кўр, Озроқ муҳаббатинг бўлса Тезроқ жавоб ёза кўр.* Ҳамза. *Ёвга қарши ғазаб-ла Чақнар эди кўзлари. Ҳамон менинг эсимда Унинг ушбу сўзлари.* З. Диёр.

УШЛАМОҚ 1 Қўл билан тутмоқ, қўлга олиб тутиб турмоқ. *Турғуной йиғламсиради. Мастон уни қўлидан ушлаб тортди.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Полвон елкасига ташлаб чиққан қийиғини олди-да, уни икки учидан ушлаб туриб, бир-икки айлантирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Низомиддинов билан Назиркулни қўлига жинчироқ ушлаб, Азимбойваччанинг ўзи.. кутиб олди.* С. Аҳмад, Ҳукм. | Қўл тегизиб, пайпаслаб кўрмоқ. [*Тоҳиржон:*] *Шу касалга чалинганимда, бир ҳакимга бордим. У томиримни ушлаб, андак мулоҳаза қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Тутиб олмоқ, қўлга туширмоқ, қўлга олмоқ. *Жиноятчини ушламоқ.* ▬ *Улар* [*қизлар*] *чимчиловчиларни қарғайдилар. Ушлаб олсалар, урадилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Овлаб тутмоқ, қўлга киритмоқ, тутиб олмоқ. *Тўр билан бедана ушламоқ. Балиқ ушламоқ. Тўпни ушламоқ.*

3 Бериладиган ҳақни ёки унинг бир қисмини бермасдан чегириб олмоқ, олиб қолмоқ, тутиб қолмоқ (қарз, жарима каби тўловлар ҳисобига). *Кассир ойликдан беш сўм ушлади.*

4 *кўчма* Ўз назорати остига олмоқ, итоаткор бўлишга мажбур қилмоқ, ҳукмини ўтказмоқ. *Айниқса ўнлаб қишлоқни ўз панжасида ушлаб турган Саид Жалолхон эшоннинг . . бир калима сўзи ҳар қандай ташвиқотдан кучлилик қиларди.* С. Аҳмад, Ҳукм. [*Ҳоким:*] *Аминларингни маҳкам ушла, элликбошилар одамларга кўз-қулоқ бўлсин.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Маълум ҳолатда, вазиятда тутмоқ, сақламоқ. *Интизомни қаттиқ ушламоқ. Маҳбусликда ушламоқ.*

5 Гапидан тутмоқ, гапидан қўлга туширмоқ. *Дарҳақиқат, Кумуш энг нозик жойдан ушлаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 Сақлаб, тутиб қолмоқ. *Бойликни ушламоқ. Пулни ушламоқ.*

7 Ишга солмоқ, ишлатмоқ. *Беш йил омочнинг қулоғини ушладим.* ▬ [*Охун:*] *Ғариблик қурсин, ўз шаҳримда игна ушламагандим. Ҳеч вақт, азбаройи худо.* Ойбек, Қутлуғ қон.

8 Тутиб қолмоқ, эгалламоқ. *Бироқ, Абдураҳмоннинг амакилари ота касбини ушлаб, таҳсил кўрган жойлари Бухорода катта мударрислардан саналар эдилар.* Л. Қодирий, Меҳробдан чаён.

9 Кўзғамоқ, тутмоқ (вақти-вақти билан авж оладиган касаллик ҳақида). *Кутилмаганда санчиқ ушлади.* ▬ *Кумушни ўқтин-ўқтин оғриқ ушламоқда.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ушлаб қолмоқ** 1) тутиб қолмоқ, хуруж қилмоқ (касаллик ҳақида). *Безгагим ушлаб қолди;* 2) *кўчма* кимсани гап, иш ва ш. к. билан банд қилиб тутиб турмоқ. [*Йўлчи*] *қизариб-бўзарса ҳам, тезроқ қочмоқ истаса ҳам, нимадир уни ушлаб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

УШЛАНМОҚ 1 **ушламоқ** 1, 2, 3, 5 *фл. ўзл. н.*

2 **ушламоқ** 1—6, 8 *фл. мажҳ. н. Бирпасда ўнта бедана ушланди. Жиноятчи ушланди.* ▬ *Анвар тинчгина Раънони ёнига олиб қочса, албатта, Султонали ушланар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

УШЛАТМОҚ ушламоқ 1—7 *фл. орт. н. Уларнинг ўрнига ёлғондан мени Сарварнинг холаваччаси қилиб кўрсатиб ушлатдилар.* Айний, Жаллодлар. *Йигитларимизга окоп қазидирадиларми, ё милтиқ ушлатиб, қирғинга ҳайдайдиларми — бу нарса оқ подшоҳнинг ихтиёрида.* Ҳ. Шамс, Уруш.

УШЛАТТИРМОҚ ушлатмоқ *фл. орт. н.*

УШЛАШМОҚ ушламоқ 1—9 *фл. бирг. н. Қўл ушлашиб кўришмоқ. Болалар тулки ушлашди.* ▬ *Кейин иккови тошларни ушлашиб, тошларга ёпишиб, сой ёққа тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Ўртоқлари ушлашиб қолиб бугун ҳам келмай қолмаса,— деб қўрқиб турибман.* Ойдин, Ўзидан кўрсин.

♦ **Бел ушлашмоқ** қ. **бел** I 6.

УШЛАШТИРМОҚ ушлашмоқ *фл. орт. н. Бир новча билан бир паканани бел ушлаштириб, гап бўйдами-ғайратда эканини синамоқчимиз.* Ойбек, О. в. шабадалар.

УШОҚ 1 *от* Ноннинг майда бўлакчалари; увоқ. *Сухари ушоғи. Патир ушоғи.* ▬ — *Каддини кўтаргунча заводчи бойлардан солиқ олинмаслиги керак,—деди . . нон ушоқларини териб ўтирган Ёлмонбой.* Ж. Шарипов, Хоразм. || *Раҳмим келиб уларга Айвончага дон сепдим. Ҳар хил нарса: қўноқ, сўк Ҳамда ушоқ нон сепдим.* Уйғун.

2 *сфт* Жуссаси, гавдаси кичик, заиф, нимжон. *Ушоқ киши.* ▬ *Ҳикояни тинглаган сарим, бу қотма, ушоқ чол кўз ўнгимда салобат касб этиб.. гавдаланарди.* Ҳ. Назир, Узр, отахон. *Ушоқ ва нимжон боламан, бойнинг олдида турибман, у бўлса, баджаҳл ва семиз, ҳа деб менга дўқ уради.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. || **Одамнинг ушоғи** кичкина, нимжон одам.

3 *от, диал.* Бола, бола-чақа. [*Оқсоқол:*] *Мўғул келиб, ўзимизни қул қилиб олса, хотин, ушоғимизни бозорга чиқариб сотса, яхшими?* М. Осим, Ўтрор.

УШР [*а*] *тар.* Даромаднинг ўндан бири ҳисобидан олинадиган солиқ. *Ҳазинани бойитаман деб, халқни гадо қилдингиз, .. ушр деб оласиз, улуф деб оласиз.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

УШУҚ *диал.* Совуқ. **Ушук урди** *айн.* **совуқ урди** қ. **совуқ** 1. *Қаҳратон совуқлар бошланган эди, қулоқ-бурнимни ушук уриб, госпитална ҳам ётиб чиқдим.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

УШШОҚ [*а*] *муз.* «Шашмақом»нинг иккинчи мақомлар группасига оид куй ва шу куйдаги ашуланинг номи. *Ҳофиз ва машшоқ, «Лапар» ва «Ушшоқ» — Учун талашув Ялпи талаб шу.* Шайхзода.

УЮМ Бир ерга уйиб ташланган нарса; тўп, тўда. *Қум уюми. Шағал уюми. Ғишт уюми. Китоблар уюми.* ▬ *Ариқларда хазон уюмлари оқиб келарди* М. Муҳамедов, Қиммат билан Ҳиммат. *Бекатда беш-ўн одам, туширилган аллақандай юклар уюми қолди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

УЮМОҚ *диал.* Ивимоқ.

УЮМ-УЮМ Бир қанча уюмлардан иборат; тўп-тўп, тўда-тўда. *Улар уюм-уюм темирларни пишқириб ўт сочувчи ўчоқларга ташлайдилар.* Н. Мақсудий, Юксалиш. *Қуёш тегмаган жарликларда эса ҳали уюм-уюм бўлиб қорлар ётар, қиш ҳиди келарди.* О. Ёқубов, Ота изидан.

УЮР Орасида бир айғири бўлган биялар тўдаси. *Узоқ йўл босган уюр ҳовуз атрофидаги барханларнинг ён бағрида тўзон булутидай бўлиб ётибди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Ўти тизза бўйи келадиган кенг яйловларда йилқи уюрлари.. ўтлаб юрибди.* А. Шермуҳамедов, Ўт-ўланлар водийси.

УЮРМА Ўралиб ҳаракат қилувчи кучли шамол; бўрон, гирдибод. *Кучли уюрма тупроқни осмонга кўтарарди.* | Кучли шамол билан юқорига кўтарилиб тушадиган майда нарсалар. *Тўзон уюрмаси. Қор уюрмаси.* ▬ *Саҳродан келган қум уюрмаларидан ўзларини сақлаш учун ҳамма жониворлар ин-инига беркинди, чўл ҳувиллаб қолди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

УЮШИҚ Уюшган, жипслашган, аҳил. *Уюшиқ маҳалла.*

♦ **Уюшиқ бўлаклар** *грам.* гапнинг бир хил грамматик хусусиятига эга бўлган, бир хил саволга жавоб бўладиган бўлаклари.

УЮШМА Бир мақсад йўлида биргаликда ҳаракат қилиш учун бирлашган кишилар ёки ташкилотлар бирлашмаси; иттифоқ; ташкилот. *Ёзув-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

чилар уюшмаси. ■ *Ер ислоҳоти ўтказилиш олдида қишлоқ камбағаллар уюшмаси тузилади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *У* [*Мўмин*] *ҳозир шу фикрда бўлиб, колхозга вақтинчалик бир уюшма деб қарар, ишга асло ихлос қўймас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

УЮШМОҚ I Ўзаро бирлашиб, бир мақсад йўлида бирга ҳаракат қиладиган коллектив ёки ташкилот ҳосил қилмоқ, бирга ҳаракат қилиш учун ўзаро бирлашмоқ. *Колхоз бўлиб уюшмоқ. Бир отрядга уюшмоқ.* ■ *Дастлаб колхозга, аёлларини далага чиқармаслик шарти билан, йигирма тўрт хўжалик уюшди.* С. Аҳмад, Ҳукм. [*Раҳим:*] *Ҳуррият одаммидики, уни сизларга кўрсатсам, оқсоқолларни, амалдорларни ҳайдасанглар, деҳқон комитетларига уюшиб, бойлар ерини тортиб олиб экаверсанглар, ҳуррият — шу-да.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

УЮШМОҚ II *диал.* Увушмоқ.

УЮШТИРИЛМОҚ **уюштирмоқ** I *фл. мажҳ. н.*— *Колхозда энг кўзга кўринган нарсаси нима экан? — деб сўраб қолди бир колхозчи.— Яхши уюштирилган меҳнат,..— жавоб қилди Саодат.* Ж. Шарипов, Саодат.

УЮШТИРМОҚ I **1 уюшмоқ** I *фл. орт. н. Колхозга уюштирмоқ.* ■ *У*[*Абдурасул*] *революция йилларида қишлоққа қайтади. Қамишкапада биринчи мартаба батрак-камбағалларни уюштиради.* П. Турсун, Ўқитувчи. 2 Ташкил қилмоқ. *Ҳашар уюштирмоқ. Фитна уюштирмоқ.*

УЮШТИРМОҚ II **уюшмоқ** II *фл. орт. н. Хуршўйнинг оғзидан чиққан бу таҳдид бечора онанинг юрагини уюштирадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УЮШТИРУВЧИ **уюштирмоқ** I *фл. сфтдш. Концерт уюштирувчи. Ҳашар уюштирувчи.*‖ *Коммунистик партиянинг уюштирувчи кучи.*

УЮШТИРУВЧИЛИК **уюштирувчи** *с. мавҳ. от. Уюштирувчилик роли.*

УЮШҚОҚ Бир мақсад йўлида бирга ҳаракат қиладиган. *Уюшқоқ халқ.*| Бирдам, ҳамжиҳат, аҳил. [*Ефим:*] *Биз ишчилар жуда катта уюшқоқ оиламиз.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

УЮШҚОҚЛИК **уюшқоқ** *с. белги оти. Ленининг, кимнинг жуда зўр техникаси бўлса, кимдаки уюшқоқлик, интизом ва энг яхши машиналар бўлса, ўша устун бўлиб чиқади, деган кўрсатмасини муттасил эсда тутиш зарур.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 30.

УЯ 1 Ёввойи ҳайвонлар, қушлар ва ҳашаротларнинг яшаш ва кўпайиш учун мослаб ясаган жойи, уйи; ин. *Қалдирғоч уяси. Арининг уяси. Юмронқозиқнинг уяси. Бўри уяси. Қуш уясида кўрганини қилар.* Мақол. *Йўлбарс боласини тутмоқ учун йўлбарс уясига кирмоқ керак.* Мақол. ■ *Қуш дўстлари, қушларни кутинг, Дарахтларга уя ўрнатиб.* З. Диёр. *Қаердадир ўргимчак уясига илинган пашша ғинғиллар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *қ. х.* Бир неча дона уруғни ғуж қилиб экиш учун очилган чуқурча ҳамда бир неча ўсимлик ғуж бўлиб ўсиб чиққан жой. *Ягона вақтида ҳар бир уяда 2—3 тадан ўсимлик қолдирилади.* ■ [*Валихўжа:*] *Энди чигитни жўякка эмас, уяга экар эканмиз, Ҳатамбек.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

3 *салб.* Ёмон ниятли кишилар ўрнашган ёки учрашадиган, тўпланадиган жой, макон. *Жосуслар уяси. Текинхўрлар уяси. Ўғрилар уяси.* ■ *Қўзғолончилар аввалги ғайрат билан олға талпиндилар. Душман уясига айланган Кармана шаҳрига йўл очиқ эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.— *Ўша пайтда бизнинг колхозга ҳаромхўрлар уя қўйган экан, мен кейин билдим,— деди Аброр.* П. Қодиров, Қалбдаги қуёш. **Ўргимчак уясига тушмоқ** (*ёки* **илинмоқ**) ёмон мақсадли кишилар таъсирига берилиб қолмоқ. *Зимдан суриштирсам, бола бечора ўргимчак уясига тушиб қолибди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

4 *кўчма* Фитна, ваҳима, қайғу ва ш. к. кўплаб мавжуд бўлган ёки пайдо бўладиган жой, кон. *Адоват уяси. Фисқ-фужур уяси. Қайғу уяси.* ■ [*Хотин:*] *Қаерга олиб келдингиз мени ахир, ваҳиманинг уяси-ку, бу.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

5 *грам.* Бир ўзакдан ясалган сўзлар группаси.

УЯЛАМОҚ I Уя қурмоқ. *Қўлтиғимда ари уяласа чидайман-у, лекин қалпиғимнинг чўлга боришига чидолмайман.* А. Ҳасанов, Чироқлар. *Кимсасиз қишлоқлар, тахта қоқилган деразалар, кўршапалак уялаган қутсиз уйлар.. тоғ манзараларига қабристондай совуқ тус бериб турипти.* А. Мухтор, Чинор.

♦ **Уялаб экмоқ** *қ. х.* оралиғи бир хил бўлган уялар ҳосил қилиб, шу уяларга уруғ экмоқ. *Сиз, уялаб чигит эксак колхозимиз қандоқ бўлади,.. десангиз, раҳматлик Маллавой ака эсимга тушади.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

УЯЛАМОҚ II Ётган жойидан туролмай қолмоқ, туришга мажоли келмай қолмоқ (ҳайвонлар ҳақида). *Қора қушлар айланганига бирорта чўлоқ қўй уялаб қолиб кетганми, деган эдим.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

УЯЛИШМОҚ **уялмоқ** *фл. бирг. н. Улар тоза уялишди. Болалар ундан уялишмайди.*

УЯЛМАЙ-НЕТМАЙ *рвш* Уят, ор-номус ҳақида ўйламасдан; андиша қилмасдан; уятсизларча, беҳаёлик билан. *Уялмай-нетмай ҳақорат қилмоқ.* ■ *О, йигит, тонг чоғи, уялмай-нетмай Бир ўзинг гулшанда кезмагинг нечун?* Шуҳрат.

УЯЛМАЙ-СУЯЛМАЙ *айн.* **уялмай-нетмай.** *Шундай* [*йиғлоқ*] *қизларнинг уялмай-суялмай чимилдиқда, ҳатто йигитдан ҳам орттириб ҳаракат қилганларини ҳам кўрдим, сенинг қизинг ҳам шуларнинг биттаси, қайғурма, Офтоб!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УЯЛМОҚ Ўзида ўта ноқулайлик сезмоқ, хижолат тортмоқ; андиша қилмоқ, номус қилмоқ. *Эр йигитнинг уялгани — ўлгани.* Мақол. ■ *Ортиқ бир сўз деёлмадим, Андишалик бу ишдан. Лекин отда уялмадим, «Хайр, жоним» дейишдан.* Т. Тўла. *Ўлан айтиб тўйингда Уялмадим, ёр-ёр. Йиғлаганда кўз ёшим Тиялмадим, ёр-ёр.* М. Алавия. *Одамлар қарсак чалиб юборишди. Аёл эса, уялиб, бошини эгди.* С. Зунунова, Гулхан. *Мен юкли эканимни, қайтишга уялганимни айтдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

УЯЛТИРМОҚ **уялмоқ** *фл. орт. н. Ҳамроев ҳеч қачон мажлисга борган эмас, аммо фурсати бўлганда бир тайёрланиб бормоқчи ва бола тарбиялашни билмаган ёки бу ишга совуқ қараган ўқитувчиларни уялтирмоқчи эди.* А. Қаҳҳор, Айб кимда.

УЯТ Ўзининг ноўрин хатти-ҳаракатини англаб ўкиниш, ўта хижолат бўлиш ҳисси; андиша, номус. *Уятга қолмоқ. Уят ўлимдан қаттиқ.* Мақол. *Яхши билан юрсанг — етарсан муродга, ёмон билан юрсанг — қоларсан уятга.* Мақол. ‖ *Уят сўз. Уят ибора.* ■ [*Йўлчи:*] *Андак инсоф керак, уят керак. Чолнинг меҳнатда чириган кўксига бигизни қадайверманг.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Қишини ноқулай аҳволга, хижолатга соладиган ҳолат; номус, шармандалик. *Ётмоқ энди бу дамда бизга уят, Қоп-қора пардаларни мангуга от.* Ғайратий. *Уят эмасми, ахир, бу ишинг, Жўжа-хўроз қилдинг қора-қон?* И. Муслим. *Туринг, кўз ёшларингизни артинг, уят бўлади!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

УЯТЛИ Қиши уяладиган, кишини уялтирадиган; хижолатли. *Холмурод бу ҳақда эндигина шубҳа қилар, гўё бир уятли иш қилиб қўйгандай ўзўзидан номусланар эди.* М. Абдулла, Кутилмаган меҳмон. *Раҳмат, уста. Кўп илтифот қилиб уялтирманг, мен усиз ҳам уятли бўлиб келдим.* О. Ёқубов, Чин муҳаббат. | Ҳаёсиз, шармандали. *Ўзининг ахлоқсизлик ишларини ҳам ёзиб қўйишга ҳавасли бўлган Қори Зоҳид қозикалон ўғли билан бошидан ўтказган ҳодисаларни уятли таъбирлар билан ёзиб қўйган экан.* Айний, Эсдаликлар. *Ўткинчиларга уятли гаплар айта бошлади, ҳатто бир хотинга ҳужум қилди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

♦ **Уятли одам** одоб, иззат-икром билан муомала қилишни талаб қиладиган, ўта ҳурматли одам.

УЯТСИЗ 1 Ёмон хулқли, номуссиз, шарманда. [*Ҳакимбойвачча:*] *Бас, уятсиз, махлуқ!.. Ким уни заҳарлайди?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Совчилар эрса бундай уятсиз қиздан алҳазар ўқишиб жўнайдирлар.* А. Қодирий, Ўтган

www.ziyouz.com kutubxonasi

кунлар. ‖ *Булутлар орасидан ой хиёнаткорона мўралади, «ҳой, уятсизлар, ҳаддиларингиздан ошманглар!» дегандай илжайиб, атрофни ёритди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

2 *с. т.* Ахлоқ доирасига сиғмайдиган; беҳаё. *Уятсиз бола. Уятсиз гап.*

УЯТСИЗЛИК уятсиз *с. белги оти. Сизга янги ёр, менга уятсизликнинг қурбони бўлиш муборак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УЯТЧАНГ Хижолат тортаверадиган, уялаверадиган; тортинчоқ. *Неъматжон хушмуомалали, уятчанг бир йигит бўлиб, одамлар билан ҳам жуда одобли, бир маромда сўзлашарди* Ж. Шарипов, Саодат. *Бировга ишқингиз тушса, қиз боладан беш баттар уятчанг бўлиб қолар экансиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

УЯТЧАНГЛИК уятчанг *с. белги оти. Агар.. қизнинг қўрқоқлигидан, уятчанглигидан фойдаланиб, уларни зўр билан ажратиб, қизни тутиб бошқа кишига берсалар, оқибати ёмон бўлади.* Айний, Эсдаликлар.— *Раҳмат! — деди, кейин шу сўзнинг ўзини уятчанглик билан секин такрорлади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

УҚА Безак учун газмол буюмлар, кийим-кечак ва ш. к. нарсалар четига тикиб, қадаб қўйиладиган узун энсиз мато. *Ислом барлос . қаҳрли кўзларини юқорига — ипак чодирнинг кўркам уқаларига, ранг-баранг ипак шокилалари осилиб турган шипга тикди.* Ойбек, Навоий. *Очиқ дераздан кирган баҳор шамоли дераза нинг учига уқа тутилган сурп пардасини силкитди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

УҚАЛАМОҚ 1 Баданни ёки унинг бирор қисмини босиб силамоқ, эзғиламоқ, ишқаламоқ. *Анорхон кечаси билан кампирнинг бошларини уқалаб, хўрозларнинг товушларини тинглаб чиқди.* И. Раҳим, Ихлос. *Афғон чойфуруш қорнини тўйғазиб бўлиб, дарров оёқларини чўзди, тиззаларини уқалаб, гапга тушди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Саид кўзини йиртиб, қовоқларини уқалаб, уйқусини қочирди.* Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар. | Массаж қилмоқ. *Қўлни уқаламоқ.*

2 Ишқаб кўчирмоқ. *Девор бўёғини уқаламоқ.* ▪ *Терговчи ўйланиб қолди ва зўр бериб пешанасининг кирини уқалар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Ишқаб доналарни сўта, пўст ва ш. к. дан кўчириб тушмоқ, ажратмоқ, тозаламоқ. *Кунгабоқарни уқаламоқ.* ▪ *Жўхорини амакимнинг ўғли учдан бирга қайириб, уқалаб, келтириб берди.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Қози пиёлани олдига қўйди-да, сўйилган анордан катта бир бўлагини олиб йирик қизил доналарини кафтига уқалай бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

УҚАЛАНМОҚ 1 **уқаламоқ** 2, 3 *фл. ўзл. н. Қуруқ писта яхши уқаланади.*

2 **уқаламоқ** 1, 2, 3 *фл. мажҳ. н. Икки қоп жўхори уқаланди.*

УҚАЛАТМОҚ **уқаламоқ** *фл. орт. н. Жўхори уқалатмоқ.* ▪ *Мударрис кўп вақт ҳужрада ётиб қолар, ана шундай кечаларда Мамарайимни олиб кириб кетиб, ўзини уқалатар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

УҚАЛАШМОҚ **уқаламоқ** *фл. бирг. н. Болалар жўхори сўталарини уқалашди.*

УҚДИРМОҚ **уқмоқ** 1 *фл. орт. н.*

УҚИШМОҚ **уқмоқ** *фл. бирг. н.*

УҚМОҚ 1 Мазмунини ўзлаштирмоқ, билиб етмоқ; англамоқ, тушунмоқ. *Гапни гапир уққанга, жонни жонга суққанга.* Мақол. ▪ *Қассоб бошини тез-тез иргаб, уқиб олганини ишора қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу йигирма қоида, Ҳаммаси сенга фойда. Роса ўқиб ёдлаб ол, Уқиб дилга жойлаб ол.* Қ. Муҳаммадий.

2 Пайқаб олмоқ, хис қилмоқ, сезмоқ. *Олимов бошқа болаларнинг ҳам ҳайрат билан боққан кўзларида шундай саволни уққан эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Аёл бу саволларни Адолатнинг кўзидан дарров уқиб олди.* С. Зунунова, Гулхан.

УҚТИРИШ 1 **уқтирмоқ** *фл. иш оти. Сен саҳро боласига сўзни уқтириш ҳам қийин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Изоҳлаш, шарҳлаш, тушунтириш. **Уқтириш хати** ёзма шарх, изоҳ.

УҚТИРИШМОҚ **уқтирмоқ** *фл. бирг. н. Улар алланималар дея қичқиришса ҳам, бир-бирларининг сўзларини англашмас, фақат қўл ва оғиз ҳаракатлари ёрдамида гап уқтиришарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

УҚТИРМОҚ **уқмоқ** 1 *фл. орт. н.* [*Сулув*] *Жапақнинг қўлидан ушлаб бир нимани ҳовлиқиб уқтирар эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

УҚУБАТ [*а*] Руҳий ёки жисмоний азоб, қийноқ, жафо. *Нечун ахир шунча уқубат, Самандардай куйиб яшамоқ?* Т. Тўла. *Қутқарднг элимни зулму кулфатдан, Хорликдан, зорликдан ҳам уқубатдан.* Фозил шоир. *Сўнгра қўнди, менинг бошимга давлат, Сен бўлмасанг бўлар эди уқубат.* «Муродхон».

УҚУБАТЛИ Қийнайдиган, азоблайдиган; машаққатли, азобли. *Уқубатли меҳнат. Уқубатли ҳаёт.* ▪ *Қасос йўли! Оҳ, бу уқубатли ва мардона йўл.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

УҚУВ 1 Қишининг бирор нарсани тушуниб, билиб олиш хусусияти; дид, фаҳм, фаросат. *Ҳар ишга уқув керак.* ▪ *Маҳмуда уқуви зўрлиги, саводлилиги ва уддабуролиги туфайли ҳар қандай янгиликни тез ўзлаштириб олади.* У. Муҳамедов, Опа-сингиллар. *Ҳаваси келарди-ю, шунга маҳорати, кучи, уқуви етадими-йўқми ўйлаб кўрмас эди.* Шуҳрат, Шинели йиллар. *Эрматжон билан Иномжон ремонтга киришган бўлса ҳам, баъзи жойларига уқувлари етмай, мурватни бураб олишга олиб, жойига қўёлмай, унинг* [*Қўқонбойнинг*] *юрагига ғулғула сола бошлади.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар.

2 Талант, истеъдод, қобилият. *Шеър яхши нарсаку-я, лекин уни ёзишга уқувимиз йўқ.* Ойдин, Суҳбати жонон.

УҚУВЛИ 1 Ақл ва дид билан иш тутадиган, тез англаб, тушуниб оладиган; дидли, фаҳм-фаросатли. *Уқувли қиз.* ▪ — *Солдат уқуволи, эпчил, ботир бўлмоғи лозим,— деди генерал.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Лаёқатли, талантли, истеъдодли. *Уқувли, тажрибали кишилар.*

УҚУВСИЗ 1 Тез англаб, тушуниб ола билмайдиган, уқуви йўқ; дидсиз. *Содда кун кечиришга ўрганган уқувсиз бир қишлоқи аёл нима ҳам қила олади?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қишлоққа келадиган кўчма кинонинг уқувсиз механиклари узиб ташлаган ямоқ лентадан йиғиб, олақуроқ «кинофильм» қилган эди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

2 Талантсиз, таланти, истеъдоди йўқ. *Буларнинг ҳаммаси уқувсиз ёш артистлар томонидан биринчи марта биринчи репетицияда бажарилган ролдай ясама чиқди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

УҚУВСИЗЛИК **уқувсиз** *с. белги оти.* [*Мардон*] *яқинда олган «2»си ёдига тушиб, ўз уқувсизлигини тушунгандир.* А. Мираҳмедов, Қулган чечаклар.

УҒОН *эск. дин.* Худо, олло, тангри. *Уғоним сени ҳам қўлимга шу олмадай узиб туширсин!* Ойбек, Навоий.

УҲ *унд. с.* Кучли эмоция билан айтилиб, чарчаш, бўғилиш, руҳий хис-туйғуларни ифода этади. [*Марям:*] *Уҳ! Жуда қийин ҳолда қолдим-да!* Ҳамза, Ким ўғри? — *Уҳ, бу Говнинг қилаётган найранги! — деди-да, Абдурасул токчага суяб қўйилган қўшотарни қўлига олди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Уҳ тортмоқ** *айм.* **уҳламоқ.** *У* [*Қобил*] *ғамгин ва хаёлчан гапириб, ҳикояси давомида неча-неча марта уҳ тортди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

УҲДА [*а*] *айм.* **удда.** *Аммо тўрт юз жаллоднинг қаршисига чиққан бир кишининг уҳдаси, албатта, бир кишича эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Бойқаро:*] *Бу нозик вазифанинг уҳдасини сизга ҳавола этмоқчимиз.* Ойбек, Навоий.

УҲЛАМОҚ Чарчаш, бўғилиш, руҳий ҳис-туйғуни ифодалаб уҳ деб қўймоқ; уҳ тортмоқ.

Ф

Ф Ўзбек алфавитининг йигирма иккинчи ҳарфи; қ. эф.

ФА [*р<лат*] Музика гаммасининг тўртинчи товуши ва унинг нота белгиси.

ФАБЗАВКОМ [*р*], **фабрика-завод комитети** Фабрика ёки заводларда бошланғич касаба союз ташкилотининг сайланма органи.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ФАБКО́М [*р*], **фабрика комитети** 1 Фабрика бошланғич касаба союз ташкилотининг сайланма органи.

2 *с. т.* Шу комитет бошлиғи, раиси.

ФА́БРИКА [*р<лат*] Хомашёдан маҳсулот ишлаб чиқарадиган саноат корхонаси. *Пойабзал фабрикаси. Қоғоз фабрикаси. Фабрика комитети.*

ФАБРИКА́НТ [*р*] Фабрика эгаси, фабрикачи капиталист.

ФАБРИКА́Т [*р<лат*] Фабрикада ёки саноат корхонасида ишлаб чиқарилган мол, тайёр маҳсулот. *Қоғоз фабрикати. Тўқимачилик фабрикатлари. Фабрикатлар сотмоқ.* **Ярим фабрикат** чала тайёрланган, хом маҳсулот.

ФАБРИКАЧИ *эск. айн.* **фабрикант.**

ФА́БУЛА [*р<лат*] *ад.* Бадиий асарда тасвирланган воқеанинг изчил баёни, воқеаларнинг ривожланиш схемаси. *Масхарабозларнинг ҳикоялари, бир томондан, қизиқарли фабуласи.. билан, иккинчи томондан ижро этилиши билан кишиларни ўзига тортган.* М. Қодиров, Ўзбек халқ оғзаки драмаси.

ФАВВОРА [*а*] *эск. кт.* Кучли босим билан юқорига отилиб турадиган суюқлик. **Фаввора урмоқ** жўш урмоқ, отилиб чиқмоқ. *Адолат чашмаси фаввора урди, Хиёнат балчиғин ҳар ёнга сурди.* Ҳабибий.

ФАВҚУЛОДДА [*а*] 1 Бошқаларига ўхшамайдиган, одатда учрамайдиган; кутилмаган; тасодифий. *Фавқулодда ҳодиса. Фавқулодда вазият.* ‖ *Фавқулодда учрашиб қолдик.* ▬ *Совчилар бу фавқулодда муомалани кўринган бировга достон қилиб ўқийдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Замиранинг Муҳаммаджонга унаштирилгани ҳали ҳам одамларга фавқулодда бир янгилик бўлиб кўринарди.* П. Қодиров, Уч илдиз. | Онда-сонда учрайдиган, одатдан ташқари; камёб. *Тиктепа қишлоғининг гузарида мулла Обиднинг қўлидаги фавқулодда кетмонни кўрган ҳар ким кулади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *рвш* Ғоят даражада, ҳаддан ташқари; ғоят, жуда. *У фавқулодда хурсанд.* ▬ *Кошинкор ва нақшин театр фойеси фавқулодда тирбанд.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

3 Алоҳида воқеалар, ҳодисалар ёки махсус шароит талаби билан белгиланадиган, содир бўладиган; навбатдан ташқари. *Фавқулодда комиссия. Фавқулодда ва мухтор элчи.*

ФАГОЦИ́Т [*р<грек*] *биол.* Ёт жисм ва бактерияларни тутиб олиш ва ҳазм қилиш хусусиятига эга бўлган ҳайвон ҳужайраси.

ФАЖЕ [*а*] *кт.* Фожиали, мусибатли, қайғули. *Фаже аҳвол. Фаже воқеа.* ▬ *Бошидан кечирган фаже ҳодисалар унинг [Гулнорнинг] бутун сиймосида равшан эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ФА́ЗА [*р<грек*] 1 Бирор ҳодиса-воқеа, жараён ва ш. к.нинг ривожланишидаги айрим пайт, муддат, давр; босқич. *Ғўзанинг шоналаш фазаси.* ▬ *Бу мақолада биз асосан гул ва ҳосил тугунчалари, унинг ривожланиш фазалари ҳақида фикр юритмоқчимиз.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 1 август. | Тарихий тараққиёт жараёнида, жамият тараққиётида маълум бир давр, босқич. *Социализм коммунизмнинг биринчи фазасидир.*

2 *махс.* Бирор парсанинг шакли ёки ҳолати, ҳаракати ўзгаришидаги маълум бир пайт, давр. *Маятникнинг тебраниш фазаси.* ▬ *Меркурий ва Венера ўз фазаларини Ой сингари ўзгартиб турадилар.* «Астрономия».

3 *эл.* Генератор ўрамасининг айрим группаси, шунингдек, унга уланган электр симлар.

ФАЗИЛАТ [*а*] 1 Ижобий хислат, яхши сифат ёки хусусият. *Ҳалоллик энг яхши фазилатдир.* ▬ *Ёш домланинг хушмуомалалиги, яна кўп фазилат ва хислатлари мачит имоми Асад қорининг эски усул мактабига ҳам етиб борди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Генерал Элмуродни ўзининг ҳузурига таклиф этди ва унинг фазилатларини айтиб мақтади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Фазилат (*хотин-қизлар исми*).

ФАЗИЛАТЛИ Яхши, ижобий хислатга эга, фазилати бор. *Фазилатли одам.*

ФАЗЛ [*а*] *кт.* Ижобий хислат, фазилат. *Баҳор айёми келди, зеб бериб ҳуснига гулзоринг, Қўшиб фазлига фазл, шеър ила гулдан касбингу коринг.* С. Абдулла.

ФАЗЛ-КАМОЛОТ, фазлу камолот Ижобий хислат(лар) ва камолот, фазл ва камолот. *У ўз хўжасининг фазлу камолотини тақдирлаб, унга хизмат қилишни ўзи учун бир шараф деб ҳисоблар эди.* Ойбек, Навоий.

ФАЗО [*а*] 1 *айн.* **макон** 1.

2 Ҳамма томонга чексиз йўналган бўшлиқ, уч ўлчовли масофа; осмон; коинот. *Жисмнинг фазодаги ҳаракати. Барҳаёт Лениннинг авлодларимиз, Ҳар нафас мазмуни фазолардан кенг.* Ғ. Ғулом.

ФАЗОГИР [*а+ф-т.*] *кт.* Фазони забт этувчи (космонавтлар ҳақида). *Улар [космонавт-учувчилар] ажойиб фазогирлар, ўз ишларининг усталаридир.* «Қ. Ўзбекистон», 1962, 26 октябрь.

ФАЗО́МЕТР [*р<грек*] *эл.* Ўзгарувчан ток установкаларида фазалар силжиш бурчагини, яъни занжирдаги ток ва кучланиш фазалари ўртасидаги фарқни ўлчайдиган асбоб.

ФАЗОТРО́Н [*р<грек*] *физ.* Атом ядроси текширишида қўлланадиган, зарядланган элементар заррачаларнинг ҳаракатини тезлаштирувчи мослама.

ФАЙЗ [*а*] Ўзига жалб қиладиган, завқ-шавқ бағишлайдиган хусусият; жозибадорлик, иссиқлик; кўрк. *Суҳбатга файз кирди. Базмнинг файзи кетди.* ▬ *Файз ёғилди Ўзбекистонга, Бу дилрабо боғу бўстонга.* Х. Расул. *Қуруқ сўз тош бўлмас тарозимизга, Файз ҳам беролмайди қиш-ёзимизга.* А. Пўлат. *Элмурод палаткага кирди. Палатка шам ёруғида эртакларда учрайдиган гўзаллик ва файз кашф этган.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ФАЙЗИЁБ [*а+ф-т*] *кт.* Файзли, серфайз. *Бу файзиёб ҳовлида.. ҳар тоифа кишиларни учратиш мумкин.* Шукрулло, Шоирнинг бир куни. *Боғлар нурдан файзиёб бўлди.* Ҳ. Ғулом, Бир кунимиз.

ФАЙЗЛИ Ўзига жалб қиладиган, жозибадор, иссиқ; кўркам, серфайз. *Файзли боғ. Файзли одам. Файзли суҳбат.* ▬ *Баланд теракларда қушлар чуғиллаб, Файзли бу оқшомни йўлга кузатар.* Ғайратий. *Ошхонанинг уч томонида катта деразалари бўлиб, зал ҳамиша ёруг ва файзли эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ФАЙЗСИЗ Файзи йўқ, кўнгилсиз; совуқ, хунук, бефайз. *Файзсиз одам. Файзсиз суҳбат. Файзсиз кўча.* ▬ *Равшанларнинг ҳовлиси эгаси кўчиб кетгандай бетартиб,.. хас-чўплар бежиримгина ҳовлини файзсиз қилиб кўрсатарди.* С. Қароматов, Бир томчи қон.

ФАЙЗ-ФУТУР: файз-футур кетди *айн.* **футур кетди** *қ.* **футур.** *Навоий кетди — Ҳиротдан файз-футур кетди.* Ойбек, Навоий.

ФАЙЛАСУФ [*а<грек*] 1 *айн.* **философ.** *Файласуфлар анжумани.*

2 *с. т.* Дополарча муҳокама юргизадиган, муҳокамали. *У бугун жуда файласуф бўлиб кетган эди. Унинг гапидан ҳаётга тўймаганлик, ўтган умридан қаноат ҳосил этмаганлиги кўриниб турарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ФАЙЛАСУФНАМО [*а<грек+ф-т*] *с. т.* Файласуфга ўхшаш, файласуф қиёфасидаги; файласуфлардек. *Файласуфнамо мулоҳаза юритмоқ.* ▬ *Суҳбатдошим нуроний бир чол — Қувноқ, тетик, файласуфнамо.* С. Зуннунова.

ФАЙТОН [*р* фаэтон] *эск.* Кўтарма соябонли енгил извош арава. *У [от] гоҳ эгарланади, гоҳ ҳовлидаги файтонга қўшилади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ҳаммалари файтонларга ўтиришиб йўлга тушишди.* Ё. Шукуров, Қасос.

ФАЙТОНЧИ *эск.* Файтон ҳайдовчи киши. *Амирнинг файтончиси.. чарчаган оқсоқ отнинг сағрисига устма-уст қамчи сола берди.* Айний, Қуллар.

ФАКТ [*р<лат*] 1 Инкор қилиб бўлмайдиган, реал, бор нарса; ҳақиқий воқеа, ҳодиса.— *Ўртоқлар! — деб сўзга киришди Сафарқул,— колхозимизда қулоқ қолдиқларининг ҳаракатлари давом қилмоқда. Бу факт.* Айний, Қуллар. *Бир муштумзўрдан эчки сотиб олганингиз ҳам факт! Боласи билан.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ. | Бор нарса, воқеа, ҳодиса ҳақида маълумот. *Факт тўпламоқ.* ▬ *Ҳам-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ма бўлган фактларни ёза бер. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бирор нарса ҳақида хулоса чиқариш, қатъий бир фикрга келиш учун хизмат қиладиган нарса, асос (мас. ҳужжат, далил, мисол). *Жиноят юзасидан йиғилган фактлар етарли эди. Фактларга мурожаат қилайлик. Барча фактлар атрофлича ўрганиб чиқилди.*

ФАКТИК [*р* фактический] Фактга асосланган; аниқ, ҳақиқий. *Фактик материаллар.*

ФАКТОР [*р*<*лат*] Бирор процесс, воқеа, ҳодисани юзага ёки ҳаракатга келтирувчи куч, сабаб, омил. *Ҳал қилувчи фактор.* ▬ *Бу киши кайфиятни асосий фактор деб ҳисоблайди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ФАКТУРА [*р*<*лат*] Харидорларга сотиш учун жўнатилган молларнинг рўйхати, миқдори ва нархи кўрсатилган ҳужжат. *Фактура билан мол бермоқ.*

ФАКУЛЬТАТИВ [*р* факультативный] Мажбурий бўлмаган, ихтиёрий равишда сайлаб олинадиган; ихтиёрий. *Факультатив лекциялар. Факультатив семинар. Факультатив машғулотлар.*

ФАКУЛЬТЕТ [*р*<*лат*] Олий ўқув юртининг маълум ихтисосга доир фанлар ўқитиладиган бўлими. *Филология факультети. Химия факультети. Факультет йиғилиши.* ▬ *Маҳкамнинг ҳамкурси бўлган бу хушбичим йигит факультет комсомол ташкилотининг секретари эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ФАЛАЖ [*а*] *мед.* Асаб системасининг ишдан чиқиши натижасида бирор орган ёки тана аъзоларидан бирининг тамоман ҳаракатсиз бўлиб қолишидан иборат касаллик; шол. *Оёқ фалажи. Фалаж бўлиб қолмоқ.* ▬ [*Анорбиби*] *юрак фалажига йўлиққани маълум бўлиб, шу кун кечаси, ҳатто уч гўдаги тўғрисида бир оғиз васият қилолмай, вафот этди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ФАЛАЖЛАМОҚ Фалаж, шол қилиб қўймоқ. *Пенициллин, биомицин каби антибиотиклар.. грипп вирусига таъсир этиб, уларни фалажлайди.* З. Орипов, Кўз илғамас дунё.

ФАЛАЖЛАНМОҚ Фалаж, шол бўлиб қолмоқ. *Фалажланган оёқ.*

ФАЛАК [*а*] 1 Ердан гумбаз, қубба шаклида бўлиб кўринадиган ҳаво бўшлиғи, осмон гумбази; осмон, кўк. *Мен аминман: гўзаллиги фалакнинг Фарҳод ГЭСнинг чироқлари ёнгунча.* Уйғун. *Қуёш ҳам фалакдек қадимийдир.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. **Осмони фалак** *с. т.* 1) жуда баланд, ниҳоятда юқори.— *Сиз билан тўхтовсиз қилинган маишатлар мени аввал осмони фалакка олиб чиқиб, кейин жарга улоқтирди,— деди Олим Эргашга.* Б.. Раҳмонов, Қилмиш — қидирмиш; 2) *кўчма* дабдабали, баланд парвоз. *Агар бирга турмуш қуришга розилик бермасангиз уволимга қоласиз, деб осмону фалак гаплар қилди.* Т. Алимов, Дўппидан бошқага ярамайдиган бош ҳақида достон.

2 Олам, коинот, дунё. *Тушса ногоҳ қайси бири ёдимга, Фалак титрар чин оҳ урсам додимга.* Ҳамза.

3 *кўчма* Тақдир, қисмат. *Шум фалак бошингга савдо солганди, Бир урушда икки ўғлинг ўлганди.* «Ширин билан Шакар». **Фалакнинг гардиши билан** тасодифий равишда, ғайриихтиёрий, вазият талаби билан, бирор мажбурият орқасида. *Мана, фалакнинг гардиши билан шоир қўлига яна устара билан қайчи олишга мажбур бўлди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

♦ **Парвойи фалак** бўлаётган воқеа ва ҳодисаларга бефарқ қаровчи; бепарво, беғам.— *Рўзаларингиз чанқаб кетибди,— деди Холдор хуноби ошган ҳолатда* [*бригадирга*],— *сиз бўлсангиз парвойи фалаксиз.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда. **Фиғони фалакка чиқди** ҳаддан ташқари жаҳли чиқди, асабийлашди, бўғилди. *Кампирнинг фиғони фалакка чиқиб, сочлари тикка бўлиб кетибди.* Ойдин, Олтмиш газ арқон.

ФАЛАКИЁТ [*а*] *эск. тар.* Ўрта асрларда: астрономия ва табиий географиядан умумий маълумотлар берувчи фан. *Мен умумий диния билан бир қаторда мантиқ, ҳисоб, фалакиёт, фалсафа каби инсон закосининг муқаддас машъаллари билан талабаларимнинг кўнгилларини хушнуд этаман.* Ойбек, Навоий.

ФАЛАҚ [*а*] *эск.* Гуноҳкор ўқувчининг оёқлари илигига киритиб боғлаб жазолайдиган махсус тахтакач, исканжа (революциядан илгариги эски мактабларда жазолаш воситаси). *Биз домланинг қанча калтагини еб, фалақ азобларига чидаб, ўн йилда хат-саводли бўлган эдик.* Айний, Дохунда. *У* [*Ўлмас*] *фалақни эски мактабда, Шоабдазхон домланинг токчасида кўрган эди.* Ё. Шукуров, Қасос. **Фалаққа тортмоқ** айбдорнинг оёқларини фалақ тешигига киргизиб, боғлаб қўймоқ. [*Домла*] *бўлар-бўлмасга фалаққа тортавериб, бола бечораларнинг юрагини олиб қўйган экан.* Н. Сафаров, Кўрган-кечирганларим.

ФАЛЛОҲ [*а*] Араб мамлакатларидаги ўтроқ деҳқон.

ФАЛОКАТ [*а*] 1 Одамлар ихтиёридан ташқари юз берадиган кўнгилсиз ҳодиса, бахтсизлик; офат; бало. *Кумушбиби учун бу ҳол кутилмаган бир бахтсизлик, кутилмаган бир фалокат эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу пайт, худди бирон фалокат рўй беришини билгандек, қизча кўзларида қўрқув кўринди.* Х. Аҳмар, Ким ҳақ? *Олахўжа қолган мол-мулкларига яна бир фалокат келмаса деб қўрқди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Фалокат оёқ остида** бахтсизлик кутилмаганда, қўққисдан юз бериши мумкин. **Фалокат босиб** ғайриихтиёрий равишда, адашиб, билмай. *Ўша куни эрталаб келаётсам, бир дўконда.. ёнгоқ бор экан, фалокат босиб ола қолувдим. Болаларга яхши деб.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 *сўк.* Ярамас; бадбахт. [*Бой:*] *Ғофирни кўрдингми?* [*Холмат:*] *Боя шу ўртада ўралашиб юрувди, фалокат! Бир зумда йўқолиб қолибди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ФАЛОКАТЛИ Фалокат, бахтсизлик келтирувчи; хавф-хатарли. [*Отабек*] *ўзининг очиқ кўзи, ўткир зеҳни орқали бундай ўзбошимчалик орқасидан мудҳиш фалокатли манзаралар кўрар.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ФАЛОКАТСИЗ Фалокат юз бермай, бахтсизликка учрамай; бешикаст.— *Айт хўжайинингга, нозик юкни фалокатсиз элтиб қўйдим, пулни мўлроқ чўзсин,— деди* [*Қора Аҳмад*]. Ойбек, Қутлуғ қон.

ФАЛОН [*а*] *гум. олмш* 1 Предмет, шахс ёки унинг кимлиги, нималиги, қанчалиги ва ш. к. ни аниқ билдирувчи сўзлар ўрнида ишлатилади. *Фалон киши. Фалон нарса. Фалон жой. Фалон сўм. Фалон вақт.* ▬ *Ўлмасин, йигит экан Фалон завод зарбдори.* Ғ. Ғулом. *Фалон вақтда келаман деса, тамом, келмасдан қўймасди.* Ў. Умарбеков, Чарос. *Фалон ҳовлида бўйи етган қиз бор, деган гапни эшитиб кўзимиз ўйнар, лекин юзини кўрмасдик.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Фалон-писмадон** (*ёки* **фалон-пистон, фалон-тугун**) *с. т.* у-бу, ундай-бундай, анави-манави. *Фалон-пистон деб гапни чўзма.* ▬ *Акам пақирнинг қорнини ёрсанг, алиф чиқмайди-ю, тағин фалон-у писмадон деганига куяйми!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Юртда дув гап: фалон бўпти, писмадон бўпти.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Предмет сифати, миқдори ва ш. к.нинг жуда ортиқлигини, юқори даражада эканлигини билдириш учун ишлатилади. *Олтин соат фалон сўм туради.* ▬ [*Мамадалини*] *занжирлаб келтирганга фалон минг марка мукофот деб эълон қилган эди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

ФАЛОНЧА *с. т.* Номаълум миқдорни ифодалайди; шунча, шу миқдорда. *Фалонча сўм. Фалонча китоб.*

ФАЛОНЧИ *гум. олмш* Кимсани аниқ атамасдан, унинг исми ўрнида ишлатилади.— *Ота-она олдида одобни унутсин, ҳаёни поймол қилсинми? Менга фалончини олиб беринглар,— десинми?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Гаплашиб ўтиришни қўмсаб қоларкансан киши. Ота маъюс жилмайди.— «Қариганда фалончи эзма бўпти»,— деганлари шунинг учундир-да.* С. Анорбоев, Оқсой. **Кимсан — фалончи** энг машҳур, юқори мансабли; бой, бадавлат. *Кимсан терифуруш фалончи бой! Лекин кўрган одам ямоқчими, бўзчими, деб ўйлар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ФАЛСАФА [*а*<*грек*] 1 *айн.* **философия.**

2 *с. т.* Эшитиб, мулоҳаза қилишга арзимайдиган, мавҳум; асоссиз фикр,

www.ziyouz.com kutubxonasi

мулоҳаза; сафсата. *Кайф машшатни талаб этади. Домла ўз фалсафасини яна тушунтира кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Бу одам «ҳаётнинг олға босуви мумкин эмаслигини исбот қилатурган» ўзининг фалсафаси билан Саидийни юпатар эди.* А. Қаххор, Сароб. **Фалсафа сотмоқ** (*ёки* **сўқмоқ**) ўринсиз, фойдасиз, узоқ мулоҳаза юритмоқ, гапни чўзмоқ; сафсата сотмоқ.— *Фалсафа сотиш бас,— деб Ҳасаннинг сўзини кесди Фотима.* Айний, Қуллар.

ФАЛСАФИЙ [*а*] *айн.* **философик.**

ФАЛЬСИФИКАТОР [*р*] Фальсификация билан шуғулланувчи, сохталаштирувчи. *Тарих фальсификаторлари.*

ФАЛЬСИФИКАЦИЯ [*р<лат*] Чин, ҳақиқий воқеа ёки ҳодисани бузиб, бўяб кўрсатиш, сохталаштириш, қалбакилаштириш.

ФАМИЛ [*р* фамильный]: **фамил чой** *с. т.* қора чой ва шундай чой солиб дамланган ичимлик. *Қозоқларнинг.. бири аччиқ фамил чой ичиб ўтирибди.* Ойбек, Болалик.

ФАМИЛИЯ [*р<лат*] Шахс отларига қўшилиб келиб, шу шахснинг наслини билдирувчи оилавий ном; бобо номи. *Фамилиянгиз нима? Атоқли ўзбек ёзувчиси Ойбекнинг фамилияси Тошмуҳамедовдир.* ■ *Икки кун ўтгандан кейин вестибюль деворини тўлдирган узундан-узоқ буйруқ — рўйхатда Шавкатнинг фамилияси ҳам чиқди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ФАН [*а*] Табиат ва жамиятнинг тараққиёт қонуниятларини очиб берувчи ҳамда атрофдаги муҳитга таъсир кўрсатувчи билимлар системаси. *Фан асослари. Фан ютуқлари.* ■ *Совет фани эришган бу ғалабага бутун дунё жамоатчилиги қойил қолди.* «Фан ва турмуш», 1959, № 10. | Шундай билимлар системасининг алоҳида тармоғи. *Аниқ фанлар. Ижтимоий фанлар. Табиий фанлар. Физика фани. Тил ҳақидаги фан. Филология фанлари.*

ФАНАТИЗМ [*р<лат*] 1 Диний эътиқодларга, хурофотга ёки бирор назарий қарашларга қаттиқ ёпишиб олиб, бошқа ҳар қандай қарашларни рад этиш, ўтакетган мутаассиблик, жоҳиллик. *Диний фанатизм.*

2 Бирор иш ёки машғулотга бутун вужуди билан берилиб кетиш, муккасидан кетганлик, ўта ишқибозлик.

ФАНАТИК [*р<лат*] 1 Диний эътиқодларга ёки бирор оқим идеологиясига қаттиқ ёпишиб олувчи, бошқа ҳар қандай қарашларни рад этувчи, ўта мутаассиб.

2 Бирор иш ёки машғулотга бутун вужуди билан берилиб кетган, муккасидан кетган, ўта ишқибоз одам.

ФАНАТИК [*р* фанатичный] *сфт* Фанатизмга оид, фанатизм билан суғорилган. *Фанатик одам.*

ФАНЕР [*р* фанера] 1 Юпқа ёғоч тахталарни устма-уст елимлаб ёпиштириб тайёрланган яхлит курилиш материали. *Бир тахта фанер.* ■ *— Уячани фанердан, картон қоғоздан икковимиз ясардиг-у, аммо инни дарахтга ўзим осиб тушардим,— деди Садир.* А. Муҳиддин, Юзига чарм қоплаган киши.

2 Мебелларнинг сиртига қоплаш учун ишлатиладиган юпқа тахта, пластинка.

ФАНЕРА [*р<нем*] *айн.* **фанер.**

ФАННИЙ [*а*] *кт.* Фанга, илмга асосланган; илмий.

ФАНО [*а*] *эск. кт.* 1 Йўқ бўлиб кетиш, ўлиш. *Фано бўлмоқ.* ■ *Юрт эгаси энди фано бўлибди, Ул сабабдан сендай жаллод келибди.* «Ширин билан Шакар».

2 Ўзидан ва бутун борлиқдан кечиб, илоҳиётга сиғиниш.— *Умримни фақру фано йўлига бағишламоқ ниятидамен,— кўзларидаги ҳасратни учқунлантириб гапирди Ҳайдар.* Ойбек, Навоий.

ФАНТАЗИЯ [*р<грек*] 1 Инсоннинг бирор нарсани ўйлаб чиқариш, тасаввур қилиш қобилияти; ижодий тасаввур, фараз. *Фантазияси кучли одам. Фантазия қимматли истеъдоддир.*

2 Амалга ошиши қийин бўлган ёки мумкин бўлмаган хаёлий орзу. *Инсон фантазиялари ҳақиқатга айланмоқда.* ■ *Очил.. Маҳкамнинг ижод фантазиясига тушунмаганидан жилмаяр эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 *муз.* Эркин услубдаги енгил музика асари. *Катта ва кичик формадаги энг яхши асарларнинг деярли ҳаммаси тингловчиларга ҳавола қилинмоқда. ..М. Насимов ва бошқа композиторларнинг.. рапсодия ва фантазиялари шулар жумласидандир.* Б. Зиёев, Ижод уфқлари.

ФАНТАСТИК [*р* фантастический] 1 Фантазияга (*қ.* **фантазия** 2) асосланган; фантастикадан иборат бўлган; борлиқдаги воқеа ва ҳодисалар ғайритабиий равишда, муболаға билан тасвирланадиган. *Фантастик роман. Фантастик ҳикоя.*

2 Амалда, ҳақиқатда бўлмайдиган, ўйлаб, тўқиб чиқарилган; уйдирма; хаёлий. *Фантастик воқеа.*

ФАНТАСТИКА [*р*] Хаёлда, тасаввурда туғилган, ажойиб, ғайритабиий ҳодиса, образ ва ш. к. ҳамда шундай хаёлий ҳодиса ва образлар тасвири. *Халқ эртаклари фантастикаси.* | Шундай образлар тасвирланган адабиёт жанри.

ФАНФАРА [*р<итал*] *муз.* 1 Одатда хабар қилиш, сигнал бериш учун чалинадиган мисдан ясалган музика асбоби. *Парад қатнашчилари фанфараларнинг садоси остида саф тортдилар.*

2 Шундай чолғуда тантанавор руҳда ижро этиладиган мусиқий фраза, қисқа сигнал.

ФАОЛ [*а*] 1 *сфт* Бирор ишга ғайрат билан киришадиган, астойдил ишлайдиган; ишчан, актив. *Фаол комсомол аъзоси. Фаол хизматчи.* || *Бирор ишда фаол қатнашмоқ.* ■ *Агар у билан турмуш қурсам, уни ишчан бир колхозчи, социалистик қурилишнинг фаол бир иштирокчиси қилиб тарбиялайман.* Айний, Қуллар. *Батальон Н. шаҳри учун бўлган бир ҳафталик жангда фаол қатнашиб, шаҳарга биринчилар қаторида кириб борди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *от* Бирор коллективнинг актив қатнашчиси; берилиб, астойдил ишлайдиган жамоатчи; активист. *Стол ёнида комиссия аъзолари, қўшни битрак фаоллари ўлтирадилар.* А. Қаххор, Сароб. *Мулла Обид қишлоқ йиғинларига, фаоллар мажлисларига бормайди эмас, боради.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Қишлоқ фаоли Низомиддинов Назирқулни балолардан сақлаб қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ФАОЛА [*а*] Фаол аёл; активистка.

ФАОЛИЯТ [*а*] 1 Бирор соҳада олиб бориладиган иш, машғулот, ҳаракат. *Ижодий фаолият. Сиёсий фаолият. Ижтимоий фаолият. Давлатнинг фаолияти.* ■ *Ўзингга маълум, қишлоқ меҳнаткашларининг босмачиларга қарши фаолияти ўсмоқда.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. *Кун бўйи гоҳ кучли, гоҳ суст артиллерия отишмаси, разведкачиларнинг фаолияти давом этди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Иш, ҳаракат; ҳаракат жараёни. *Юракнинг фаолияти.*

ФАОЛИЯТЛИ Астойдил ишлайдиган; ишчан, фаол, актив. *Фаолиятли одам.*

ФАОЛИЯТСИЗ Бирор ишга актив қатнашмайдиган, астойдил ишламайдиган; пассив. *Фаолиятсиз ходим.*

ФАОЛИЯТСИЗЛИК **фаолиятсиз** *с.* белги оти. *Фаолиятсизлиги учун танқид қилмоқ.*

ФАР *с. т.* Фара. *Моторларни гувиллатиб бирин-кетин бурилаётган машиналар фари бирдан Замиранинг юзига тушди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ФАРА [*р<фр*] Автомобиль, локомотив, велосипед ва ш. к.нинг олд қисмига ўрнатилган, йўлни ёритишга хизмат қиладиган рефлекторли фонарь. *Икки машина фараси тўқнашиб, кундузгидай чарақлаб кетган кафтдай жойда, унинг [Латифнинг] зўрға илиниб турган.. кепкаси кўринди.* О. Ёқубов, Ларза.

ФАРАЗ [*а*] Бирор нарса ҳақида олдиндан, тахминан чиқарилган ҳукм, хулоса, тахминий мулоҳаза; тахмин. *Бу икки фараз тамомила хато бўлиб чиқди.* ■ *Фан учун тажриба ва фараз, қиёс ва таҳлил жуда зарур,— деди профессор.* А. Раҳмонов, Ҳурмат-эҳтиром. **Фараз қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) 1) тахмин, гумон қилмоқ. *Йўлчи уни тоғасининг қизи эканини фараз қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) . . . деб ҳисобламоқ, билмоқ. *Элмурод бугунги машқни такрорлаш учун пулемётга ётар экан, генерал шошилмасликни таъкидлади: — Бизни бу ерда йўқ деб фараз қилинг.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ФАРАЗАН [*а*] *рвш, кт.* Фаразга асосланиб, фараз қилиб; тахминан.

ФАРАЗИЙ [*а*] *кт.* Фаразга асосланган, тахминий; хаёлий.

ФАРАЗИЯ [*а*] *айн.* **гипотеза.**

ФАРАНГ [*ф-т*<*а*] *эск.* 1 *айн.* **француз.** [*Руҳонийлар:*] *Афғондан фаранглар ўтиб келмасдан, Ғурбатда занжидай қул сотилмасдан — Итоат этайлик оқ подшоҳга.* Шайхзода. | Европадан келган киши; европалик. «*Оббо шайтон-эй. Фарангларга ҳам сўз бермайсан, сен айёр*»,— *деб фикр юритди Бек.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. || *У* [*Ғуломжон*] *комитет аъзолари билан маслаҳатлашиб, хуфтондан кейин ёнида тўртта фаранг йигит билан уста Баҳромникига келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Францияда, Европада тайёрланган; Франциядан, Европадан келтирилган. **Фаранг милтиқ** эски пиликли милтиқдан фарқланадиган, патрон билан ўқланадиган милтиқ. *Елкасида фаранг милтиқ таққан Ҳайдар мерган, қўлида бургут қўндириб бормоқда эди.* М. Жўрабоев, Мулла Б. м. **Фаранг рўмол** юпқа, енгил, товланиб турадиган ипак рўмолнинг бир тури. *Майна бошига ташлаб олган ҳарир фаранг рўмолининг икки учини тутиб, очиқ деразадан Ҳабиба хонимни кўрди.* Ш. Томатов, Эрк қуши.

3 *кўчма* Ҳар бир иш қўлидан келадиган; моҳир, уста. *У* [*Ашурмард*] *мардгина эмас, кўли гул фаранг ҳам эди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.— *Ҳа, Азизжон, . . ўзинг ҳам фаранг жарроҳ бўпсан-да,— дейди Комил ака.* С. Азимов, Оппоқ тонг кўшиғи. *Ҳозир шаҳарда уста Баҳромнинг олдига тушадиган фаранг йўқ.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Устаси фаранг** 1) ўз ишининг моҳир устаси. *Назаримда барча рангни камалак Ундан олган чоғи; унга бир қаранг, Санъатнинг кучини намойиш қилмиш, Атласни тўқиган устаси фаранг.* Уйғун; 2) *кўчма салб.* юлдузни бенарвон урадиган, уддабурон, олғир. *У ойга човут соладиган устаси фаранглардан.* «Муштум», 1959, № 22.

ФАРАНГИСТОН [*ф-т*] [Ф — *катта*] *эск.* Франция; Европа.

ФАРАҲ [*а*] *поэт.* Шодлик, хурсандлик туйғулари; вақтчоғлик, севинч. *Тақсир, бу мумиёйи асил фоний дунёмизнинг аламларини ёзади, озор чеккан кўнгилларимизга фараҳ бағишлайди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Эзилган кўнгиллар яйрашда эди.. Фараҳ юз очарди қалбим боғида.* Миртемир. *Далаларга бахш этиб чирой Яна келдинг, севимли байрам. Яна келдинг латофатли ой, Яна келдинг фараҳ тўла дам.* Ҳ. Салоҳ.

ФАРАҲБАХШ [*а*+*ф-т*] *кт.* Шодлик, қувонч бахш этадиган, кўнгил очадиган; ёқимли. *Фараҳбахш суҳбат.* ▬ *Кўклам энди бошланган, бизнинг томорқамиздаги ўрик дарахтлари гуллаб ўз чечаклари билан боғчага фараҳбаҳш тус бергандилар.* Айний, Эсдаликлар. *Куйлайман, созимда денгиз мавжи бор, Ҳар сатрим, сўзимда фараҳбахш баҳор.* Э. Охунова.

ФАРАҲЛИ *айн.* **фараҳбахш.** *Фараҳли тонг.* ▬ *Кўп фараҳли бўлар эди ёгин эртаси, Қулф урарди лола — тоғнинг сўлим эркаси.* Ҳ. Салоҳ.

ФАРАҲЛИК 1 *кт.* **фараҳ** *с. мавҳ. от.*

2 *айн.* **фараҳ.**

ФАРАҲМАНД [*а*+*ф-т*] *айн.* **фараҳнок.**

ФАРАҲНОК [*а*+*ф-т*] *эск. кт.* Дилхуш, вақти чоғ; хурсанд. *Фараҳнок бўлмоқ. Фараҳнок қилмоқ.*

ФАРД [*а*] *эск. кт.* 1 Якка, ёлғиз. *Ўзи шамсиз туриб, ота-онага чироғ ёқишни асло тасаввур қилолмас, .. яъни истиқбол Анварнинг фард ҳаётида ёлғиз муҳаббат эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *ад.* Классик лирикада бир байтдангина иборат кичик мустақил шеър.

ФАРЁД [*ф-т*] Қаттиқ хафалик, алам, руҳий азоб кабилар таъсирида ўзини тутолмай ўкириб йиғлаш, дод солиб йиғлаш. *Фарёд қилмоқ (этмоқ, айламоқ).* ▬ *Эъзозхоннинг фарёдини кўчада йиғилганлар эшитди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Аҳмаджон.. уни* [*фашистни*] *олиб тушиб фарёд чекаётган кампирнинг оёғи остида бўғиб ўлдиришга қарор берди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. «*Дод! Войдод! Қароқчилар босди!!*» *Довон орқасидан икки хотин фарёд кўтариб чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Она фарёд урди дил чокин сўкиб, Унинг кўзларига ёруғ тонг тундай.* Т. Тўла.

ФАРЗ [*а*] 1 Мусулмонлар учун бажарилиши мажбурий бўлган диний бурч. *Йўқ, бу* [*паранжи*] *бир тангага қиммат, гаровга сира арзимайди. Аммо керакли нарса у, мусулмончиликнинг фарзларидан бири шу бошвоқ-қу!* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Хоноқонинг олдида* [*эшон*] *таҳорат қилиб, пешинда фарз билан суннат қилиб турганларини кўриб келдим,— деди Ёртибой.* «Зулфизар билан Авазхон». **Фарзи айн** мусулмон киши билиши, бажариши, шарт бўлган асосий қоидалар ҳамда шундай диний қоидалар ёзилган тўплам. *Бутун умрида пешанаси сажда кўрмаганлар ҳам кўп, аммо фарзи айннинг бош томонидан тўрт-беш жумлани ҳар ким қийналмасдан сайрай олар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бажарилиши зарур бўлган вазифа, бурч. *Ота амрини бажариш — бола учун фарз.* ▬ *Сиз ақлли йигитсиз, сизга ўргатиш қийин, лекин айтаман: дадангизнинг орзусини қониқтириш — сизга фарз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ФАРЗАНД [*ф-т*] 1 Ўғил ёки қиз (ота-онага нисбатан); бола. *Худо бир қиз берган эди, мана ҳозир бўйи етиб қолди. Бошқа фарзандим йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Асрорқул фарзанд кўрди.. боланинг отини Ёдгор қўйди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 *кт. кўчма* Ўз Ватани ёки халқига манфаат келтирадиган, унга астойдил хизмат қиладиган киши. *Ватаннинг содиқ фарзандлари.*

ФАРЗАНДЛИ Фарзанди бор, фарзанд кўрган; болали. *Фарзандли аёл.*

ФАРЗАНДЛИК **фарзанд** *с. мавҳ. от. Фарзандлик бурчи. Фарзандлик саломи.* **Фарзандлик қилмоқ** кимсага ўғил ёки қизлик бурчини адо этмоқ. **Фарзандликка бермоқ** ўз боласини (ўғил ёки қизини) бировга бутунлай фарзанд қилиб бермоқ; бировнинг тарбиясига топширмоқ. [*Шоқосим*] *хўжайинлар тоифасида инсоф йўқлигидан,.. бировга фарзандликка берган ўғлини кўриб келишга ҳам вақт тополмаганидан, умуман, ярали кўнгилнинг додидан бир-бир баҳс очди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Фарзандликка олмоқ** бировнинг боласини ўзига фарзанд (ўғил ёки қиз) қилиб олмоқ, бутунлай ўз тарбиясига қабул қилмоқ.

ФАРЗАНДСИЗ Фарзанди йўқ; боласиз. *Иккови ҳам катта бўлди. Бойсари — бой, Бойбўри шоҳ эди. Иккови ҳам фарзандсиз бўлди.* «Алпомиш».

ФАРЗИН [*ф-т*] Шаҳмат ўйинида энг кучли дона, сипоҳ. *Фарзинни юрмоқ.*

ФАРЗОНА [*а*+*ф-т*] *поэт.* Кўп нарсадан хабардор; оқил, донишманд, доно. *Жам бўлиб бахту саодатли очиқ пешоналар, Ҳар бири меҳнатга моҳир, олиму фарзоналар.* Ҳабибий.

ФАРИШТА [*а*] 1 Диний тасаввурга кўра, худо то́пшириқларини ижро этувчи, жаннат ва дўзахни бошқарувчи, қанотли, ғайритабиий махлуқ; малак. *Баъзи ривоятларга қараганда.. фаришталар жаннатдаги кавсар сувидан.. қумғонларимизга қуйиб кетар эмиш!* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 *кўчма* Яхши хулқ-атворга эга бўлган ва гўзал (кўпинча аёллар ҳақида). *Унинг сеҳрловчи қора кўзларини Валихонгина кўролганди, холос. Аммо бу саҳройи фаришта юзини беркитиб олгунча, ўзини йўқотиб қўяёзганди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Сизни жонимдан ортиқ севаман, севгилим, фариштам.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. **Фариштаси йўқ** кўрки, ўзига жалб қиладиган фазилати йўқ; хосиятсиз. *Фариштаси йўқ уй.* ▬ *Куёвнинг юзида фариштаси йўқ, Ҳожархон, фариштаси йўқ. Кўнгилга хуш келмаган никоҳ худога хуш келмайди!* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

ФАРИШТАСИЗ Кишини ўзига тортмайдиган; кўрксиз, ёқимсиз; фариштаси йўқ. *Фариштасиз одам. Фариштасиз ҳовли.*

ФАРМАКО́ЛОГ [*р*] Фармакология мутахассиси.

ФАРМАКОЛОГИ́К [*р* фармакологический] Фармакологияга оид.

ФАРМАКОЛО́ГИЯ [*р*<*грек*] Дори моддаларнинг организмга таъсирини ўрганадиган фан.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ФАРМАЦЕ́ВТ [*р*] Фармацевтика маълумотига эга бўлган дорихона ходими; фармацевтика мутахассиси.

ФАРМАЦЕ́ВТИКА [*р < грек*] Дори-дармонлар топиш, ҳосил қилиш, тайёрлаш, сақлаш ва беморларга бериш ҳақидаги фан.

ФАРМОЙИШ [*ф-т*] *кт.* Бирор ишнинг бажарилиши ҳақида бериладиган буйруқ, топшириқ, қўрсатма. *Фармойиш бермоқ. Фармойиш олмоқ.* ■ *Ўзига хос салобат билан Фармойишлар беради дарға.* Э. Раҳим.

ФАРМОН [*ф-т*] 1 Бирор ишнинг бажарилиши ҳақида бериладиган буйруқ, топшириқ; амр. *Фармон бермоқ.* ■ *— Қўрқма, қўрқма! — деди Саид Жалолхон дадилланиб,— сенга ҳам арз, ҳар фармон қилгани келдим.* А. Қаҳҳор, Башорат.

2 Ҳокимият олий органи ёки давлат бошлиғининг қонун кучига эга бўлган буйруғи, фармойиши. *СССР Олий Совети Президиумининг Фармони. Фармон чиқармоқ.*

ФАРМОНАЧИ *тар.* Фармонни маълум қилувчи.— *Фармонаци от чопиб, қайнатамиз Исломхўжа ҳазрат ҳовлисига келиб, марҳумнинг бола-чақаларини огоҳ этди,— дейди хон.* Мирмуҳсин, Чўри.

ФАРМОНБАРДОР [*ф-т*] 1 Буюрилган ишни беками-кўст бажарадиган, бировга сўзсиз қулоқ соладиган; итоаткор. *Асрлардан бери хотин-қизлар эрлар қўлида фармонбардор ва қул бўлиб келдилар.* «Қ. Ўзбекистон», 1922, № 97.

2 Ҳамиша хизматга тайёр, илтифотли; меҳрибон. *Аммо оғаси буюрган ишни... адо қилувчи бир фармонбардор йигит.* А. Қодирий, Обид кетмон. | *салб.* Хушомадгўй, лаганбардор. *Директор ва унинг фармонбардорлари буларнинг бирини «ёш», бирини «нўноқ».. деб ишдан бўшатдилар.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 213.

ФАРМОННОМА [*ф-т*] *кам қўлл.* Ёзма равишда берилган фармон, ёзма буйруқ. *«Фармоновдан таклифнома чиқмайди, фармоннома чиқади,..» — деб кўнглидан ўтказди уста.* Мирмуҳсин, Созанда.

ФАРМОНОМУЗ [*ф-т*] Буйруқ оҳангида, фармонга ўхшаш. *Элликбоши яна ўшқириб, фармономуз гаплар айта бошлади.* Мирмуҳсин, Чўри.

ФАРОВОН [*ф-т*] 1 Ҳар жиҳатдан тўла-тўкис таъминланган, ҳамма нарсаси мўл-кўл; тўқ, бардам. *Фаровон ҳаёт.* ■ *Ташаккур, қаҳрамон советлар халқи, Сен билан яшнади фаровон диёр.* А. Пўлат. *Яхши ишласак, ўз турмушимиз фаровон, юрт обод бўлади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Кўп миқдорда бўладиган; мўл-кўл, сероб. *У томонларнинг [қишлоқнинг] биринчи ва фаровон меваси узум эди.* Айний, Эсдаликлар.

ФАРОВОНЛИК **фаровон** *с. белги оти. Баркашларда тўлиб-тошиб тортилиб нонлар, Фаровонлик, серобчилик.. ҳар уйда байрам.* Ҳабибий. *Сув оқиб ўтган йўлларда саховат, эзгулик, барака, фаровонлик гуркирайди.* Э. Охунова, Уйғоқ дарё. *Ҳамма фаровонлик пахтадан, ука.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ФАРОМУШ [*ф-т*] *эск. кт.:* **фаромуш бўлмоқ** хаёлдан кўтарилмоқ, эсдан чиқмоқ, унутилмоқ. *Отанг бизга насиҳатлар деб эди, Ҳай аттанг, ақлимдан бўпти фаромуш.* «Хушкелди». **Фаромуш қилмоқ** унутмоқ, эсдан чиқармоқ. *Авф этасизлар, авф этасизлар!.. Мана бу китобни фаромуш қилиб қолдириб кетибман.* М. Бобоев, Гўзаллик истаб.

ФАРОМУШХОТИР [*ф-т+а*] *эск. кт.* Бирор нарсани тез унутиб юборадиган; паришонхотир. *Фаромушхотир одам. Фаромушхотир бўлмоқ.*

ФАРОСАТ [*а*] Қишидаги тез ва тўғри фаҳмлай олиш қобилияти; фаҳм; заковат; дид. *Шунақа пайтларда ота-бувваларимиз ҳам, ўзимиз ҳам ақл билан, фаросат билан иш битириб келганмиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Баракалла боболар фаросатига: Разм солиб топганлар шаҳар нуқтасин!* Шайхзода.

ФАРОСАТЛИ Фаҳм-фаросатга эга бўлган; заковатли, дидли. *Фаросатли одам.* ■ *— Ҳайдар зеҳни ўткир, фаросатли йигит, уни куёв қилсам, ўзимга дастёри беминнат орттирган бўламан,— деб ўйлади Абдужабборхўжа.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ФАРОСАТСИЗ Фаҳм-фаросатга эга бўлмаган, дидсиз. *Фаросатсиз бола. Фаросатсиз — фалокатга йўлиқар.* Мақол.

ФАРОҒ [*а*] *кам қўлл. кт. айн.* **фароғат.** *Ошифта Ҳабибийни ўз ҳолига қўймайдир, На бир дам олур ором, на лаҳза фароғ истар.* Ҳабибий.

ФАРОҒАТ [*а*] 1 Киши ором оладиган ҳол, шароит, осойишталик, тинчлик; роҳат. *Фароғатда яшамоқ. Фароғат қилмоқ.* ■ *Бу чинорнинг ости қандай, кўрай деб, Яхши бўлса, бир фароғат қилай деб,.. Чинорнинг остига яқинлаб етди.* «Ёдгор».

2 Фароғат *(хотин-қизлар исми).*

ФАРОҒАТЛИ Роҳат-фароғатга эга бўлган, хузур-ҳаловатли. *Фароғатли турмуш.* ■ *Фароғатли дамлар қошимда; Руҳим кезар мисоли сайёҳ. Мен йигирма олти ёшимда, Ҳаёт шунча гўзалдир, воҳ-воҳ!* М. Али.

ФАРОҒАТСИЗ Фароғати йўқ, хузур-ҳаловатсиз. *Фароғатсиз кунлар.*

ФАРРОШ [*а*] 1 Кўча-кўй, ҳовли ва боғларга сув сепиб, супуриб-сидирибюрувчи хизматкор; қоровул. *Чорраҳада узун супургисини тутган фаррош кўринди.* Ш. Холмирзаев, Тутқинлар.

2 Идора ёки муассасаларда хоналарни супуриб-сидирувчи ходим. *Эртароқ келганида, албатта, касалхонада ишлайдиган фаррошни чақириб, печкага ўт ёқтирар эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ФАРСАНГ [*ф-т<а*] *эск. кт.* Тахминан 7—8 километрга тенг узунлик, масофа ўлчови. *Ҳусайн Бойқаро лашкари Мирзо Ёдгорнинг йигитларини бир неча фарсанг масофагача қувиб, асирлар билан қайтдилар.* Ойбек, Навоий.

ФАРСАХ [*а*] *айн.* **фарсанг.**

ФА́РТУҚ [*р<нем*] 1 Одатда кийимни ифлос қилмаслик учун либос устидан кийиладиган ёки белга боғлаб олинадиган иш кийими; этак, пешбанд. *Клеёнка фартук.* ■ *Эшикдан олдига фартук тутган Гуар чиқди.* С. Зунунова, Гулхан. *Бошида моғор эски дўппи, олдида шакар қопдан тикилган фартук.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.| Ўқувчи қизларнинг мактаб формаси устидан кийиладиган оқ ёки қора енгил кийими. *Ҳаво ранг штапель кўйлак устидан оқ фартук кийган бир жажжи қиз олтинчи «В» синфининг кўштавақа... эшиги олдида бир оз аланглаб турди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

2 *с. т. айн.* **этак** 2.

ФАРФО́Р [*р<ф-т*] Оқ лойнинг энг аъло навидан тайёрланадиган сунъий минерал масса; чинни. *Фарфордан ясалган ваза.* || *Фарфор идишлар.*

ФАРШ [*а*]: **фарш қилмоқ** *эск. кт.* ҳовли, йўлка ва ш. к.га тош ёки ғишт ётқизмоқ. *Пишиқ ғишт билан фарш қилинган ҳовли.*

ФАРҚ I [*а*] Нарсалар орасидаги номувофиқлик, ўхшашсизлик; айирма, тафовут. *Сўздан сўзнинг фарқи бор, ўттиз икки нархи бор.* Мақол. ■ *Бу ишда [жувоз ишида] одам билан от орасида фарқ йўқ: иккиси ҳам гир-гир айланади, баравар ишлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Марғилонлик келин билан сенинг бизга ҳеч бир фарқларинг йўқ, икковларинг ҳам боламизнинг қўшоғи— боламизсиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Фарқ қилмоқ** 1) бирор предметни, унинг ўзига хос хусусиятларига кўра, бошқалардан ажрата билмоқ, тафовутини сеза олмоқ. *Айниқса.. Элмурод бу ҳолатни бошқалардан кўра кўпроқ фарқ қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) ўзининг бирор хусусияти билан бошқалардан ажралиб турмоқ. *Улар бир-биридан фарқ қилмайди.* ■ *Бир шаҳарнинг қаймоғи бошқа шаҳарнинг қаймоғидан фарқ қилади-а?* А. Қаҳҳор, Икки ёрти — бир бутун. **Фарқига бормоқ** *айн.* **фарқ қилмоқ** 2. *Чой навларининг фарқига бормоқ.* ■ *У бу гапларни, гўё ҳеч нарсанинг фарқига бормайдиган одамдек, бепарво гапирарди.* Ҳ. Шамс, Душман.

ФАРҚ II [*а*] Сочнинг икки ёққа тарашдан бошда ҳосил бўладиган йўл, чизиқ. *Фарқ очмоқ. Фарқни қийшиқ очмоқ.* ■ [*Сорахоннинг*] *учли пешанасининг ўртасидан фарқ очилиб, жингалак сочи қошларига тегай-тегай деб, қулоқлари орқасига ўтиб кетган.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ФАРҚЛАМОҚ Бирор нарсани иккинчи бир нарсадан ажрата билмоқ, фарқига бормоқ.

ФАРҚЛАНМОҚ 1 **фарқламоқ** *фл.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

мажх. н. Юлдузлар бир-бирларидан ўзаро фарқланадилар.

2 *айн.* **фарқ қилмоқ** 2 (қ. **фарқ** I).

ФАРҚЛИ Бирор хусусияти билан ажралиб турадиган, фарқланадиган, тафовут қиладиган, фарқи бор. *Гарчи бу икки эгачи-сингил бир қориндан талашиб тушган бўлсалар ҳам, бир-бирларидан фарқли эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Зағчакўз*] .. *қамишкапаликларни.. таҳқир қилар ва уларнинг шаҳарликларникидан анчайин фарқли бўлган шева ва тилларини масхаралар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ФАРҚСИЗ Фарқи йўқ, тафовутсиз. *Фарқсиз уйлар.* || Бу менинг учун фарқсиз. ▪ *Улар худди эгизаклардек, чеҳралари бир-бирларига ғоят ўхшар, гавдалари қарийб фарқсиз, кўринишда ювош одамлар эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ФАРҒОНАЧА 1 Фарғонага хос, Фарғонада бўладиган. *Фарғоначa ашула. Фарғонача тўн.*

2 Ўзбек халқ куйларидан бирининг номи.

ФАС Баъзи шарқ мамлакатларида кийиладиган бош кийим; ҳожи дўппи. *Абдулвоҳид кичкина, чўзинчоқ бошидаги тоза, кўркам саллани қозиққа илди-да, эски айниган фасни — ҳожи дўпписини кийди.* Ойбек, Нур қидириб.

ФАСАД [*р*<*фр*] Уй, бинонинг олд томони. *Халойиқ гуриллаб фасаддаги сингари чироғлар билан ёритилган фойега ва ундан уч эшик орқали залга кирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ФАСЛ [*а*] 1 Бир йилни ташкил этадиган тўрт мавсумнинг бири (қиш, баҳор, ёз, куз). *Тошкентда уч фасл ёз, Баҳор шошган ички ёз. Ёз — катта ва асл ёз. Куз — кечиккан кечки ёз.* Шайхзода, Тошкентнома. *Ҳар фаслнинг ўз хислати бор, Ҳар фаслнинг ўз фазилати: Кумуш қишдан, зумрад баҳордан Қолишмайди кузнинг зийнати.* Уйғун.

2 *эск.* Асарнинг бирор боби, қисми. *Катоб тўрт фаслдан иборат.* ▪ *Бу боришдан [Отабек] бирор иш чиқара олдими, йўқми, бу тўғрида биз келаси фаслларнинг бирида ўрганармиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳар ўлтирганда наҳот бир ҳикоя ёки бирон романнинг бир фаслини битиролмасам.* А. Қаҳҳор, Сароб.

♦ **Бир фасл** бирпас, бир оз. *Бир фасл жим бўлган меҳмонхона ичида яна тапир-тупур, тўполон бошланди.* Айний, Қуллар.

ФАСОД [*а*] 1 Тирик организмнинг яллиғланиши, чириши туфайли вужудга келадиган қўланса ҳидли сариғиш-кўкиш қуюқроқ суюқлик; йиринг. *Фасод боғлаган яра. Яранинг фасодини чиқармоқ.* ▪ *Фасодни сиқиб чиқараман деб яранг газак олдирибсан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Фасод олмоқ** 1) фасод боғламоқ, йирингламоқ. *Яра фасод олди;* 2) *кўчма* оғирлашмоқ, мураккаблашмоқ. *Иш фасод олди.*

2 *кўчма* Фитналик билан қилинган иғво, фитна. *Бу нусханинг қилмиш иши доим фасод; Кеча-кундуз ўйлагани иғво, ҳасад.* А. Пўлат. Ўзинг бир вақт фитна, фасоддан нолиган эдинг. А. Қаҳҳор, Сароб.

ФАСОДЛАМОҚ 1 Газак олиб фасод ҳосил қилмоқ, фасод боғламоқ, йирингламоқ (яра ҳақида).

2 *кўчма* Оғирлашмоқ, мураккаблашмоқ (иш, жиноят ҳақида).

ФАСОДЛАНМОҚ **фасодламоқ** *фл. мажх. н. Яра фасодланди.* ▪ *Бу жажароҳат шу кунгача ичданғина фасодланиб юрган бўлса, бу кун Сафар бўзчи каби бир «бемаъни» бу ярани раҳмсиз суратда ёриб юборди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ФАСОН [*р*<*фр*] 1 Қийим, пойабзал ва ш. к.нинг бичими, ташқи кўриниши, шакли, модели. *Янги фасонда тикилган туфли.*

2 *с. т.* Янги, чиройли бичим ёки моделда тикилган, илгари кўрилмаган, янги нусхадаги. *Фасон кўйлак. Фасон туфли.*

3 *с. т.* Пўрим, башанг бўлиб юрадиган; олифта. *Фасон йигит. Фасон бўлмоқ.* ▪ *Бу Назо фасон бизга тинчлик берадими, йўқми?* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ФАСОҲАТ [*а*] 1 *кт.* Чиройли ва ёқимли сўзлаш қобилияти, нутқнинг аниқ ва равонлиги. *Фасоҳат билан сўзламоқ.* ▪ *Унинг [Зокиржоннинг] нозик ҳаракатлари, шоирона муомалалари, заковати, малоҳати, жозибали фасоҳати мени ўзига мафтун қилди,— деди Муқимий.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

2 Фасоҳат (*хотин-қизлар исми*).

ФАТАЛИЗМ [*р*<*лат*] Тақдирга, пешанада ёзилганига ишонишдан иборат диний-идеалистик дунёқараш.

ФАТАЛИСТ [*р*] Фатализмга берилган, тақдирга ишонувчи одам.

ФАТАЛИСТИК [*р* фаталистический] Фатализмга оид; фатализмга асосланган. *Фаталистик қарашлар.*

ФАТВО [*а*] Шариат ва дин қонун-қоидалари асосида руҳонийлар томонидан бирор юридик масала юзасидан чиқариладиган хулоса, қарор ёки бирор ишнинг шариат нуқтаи-назаридан амалга ошириш мумкинлиги ҳақидаги кўрсатма, буйруқ. *Сиз мунофиқ муллаларнинг фатвонгиз билан неча-неча минглаб маслумларнинг бошлари кесилди.* Айний, Дохунда. *Орадан уч кун ўтиб, намозжумадан кейин Абдуваққос эшон ваъз айтипти, ғазотга фатво берипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ФАТИЛА [*а*] Ҳалқа-ҳалқа бўлиб турган, жингалак (соч ҳақида). *Қизчанинг сочлари фатила-фатила бўлиб турарди.*

ФАТТОН [*а*] *эск. кт.* Қишини ўзига мафтун қиладиган, шаҳло (кўпинча севикли ёр кўзи ҳақида). *Ёниб турган, қорачиғи кенг, фаттон кўзлар унинг [Қодирнинг] дамини қайтарди.* Шуҳрат, Олтин занглламас.

ФАТҲ [*а*] *кт.* Ўзига бўйсундириш, забт этиш, эгаллаш; босиб олиш. *Фатҳ қилмоқ (этмоқ).* ▪ *Анварбек Туркистонни фатҳ қилдими? Қилса бир мартаба, йўқса икки мартаба .. кўтаринг.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Бугун осмонга етди бошимиз — Кемамиз фатҳ этгач фазонинг уйин.* Шайхзода.

ФАТҲ-НУСРАТ [*а*], **фатҳу нусрат** Ғалаба, тантанали зафар. *Бўлиб даҳшатли жанглар, ўтди сонсиз даври давронлар, Бунингдек фатҳу нусрат кўрмаган бу гумбази атлас.* Ҳабибий.

ФАУНА [*р*<*лат*] Бирор территория, мамлакат ёки геологик даврга мансуб бўлган барча ҳайвонлар мажмуи, ҳайвонот дунёси. *Ўзбекистон фаунаси. Африка фаунаси. Мезозой эрасининг фаунаси.*

ФАХР [*а*] 1 Мамнунлик ҳисси, мамнуният; ғурур, ғурурланиш. *Жўрахон кетишга шошилди. Хотинлар унга ҳам хавотир, ҳам фахр билан қараб, кузатиб қолдилар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Мақтанишга, ғурурланишга арзийдиган нарса ёки кимса, энг яхши намуна, намоянда; ифтихор. *Пахта — ўзбек халқининг фахри.* ▪ *У [Юсуфжон қизиқ] ўзбек совет санъатининг фахри бўлиб қолган кўпгина талантли артистларни тарбиялаб ўстирди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Бу шаҳр даҳосига минг йил умр бер! Бу элнинг фахридир, шоир Алишер.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. **Фахр қилмоқ** (**ёки этмоқ**) *айн.* **фахрланмоқ.**

ФАХРИЙ [*а*] 1 Қатта ҳурматга сазовор бўлган; энг ҳурматли. *Фахрий аъзолар.*

2 Алоҳида хизматлари учун ҳурмат юзасидан бериладиган, тақдирланадиган. *Фахрий ёрлиқ. Фахрий унвон.* ▪ *Ўғлим билан катта майдонда Эгалладим букун фахрий жой, Юрагимни очиб айтаман: Салом турмуш, салом гўзал Май!* Ҳ. Пўлат. | Ҳурмат юзасидан сайланадиган. *Фахрий президиум. Фанлар академиясининг фахрий аъзоси.* **Фахрий қоровул** 1) бирор давлат арбоби ёки расмий кишилар ҳурмати учун қўйиладиган ҳарбий бўлинма; 2) марҳум ҳурмати учун тобут қошида турадиган кишилар.

3 Ҳурмат, шон-шараф бахш этадиган; мақтанишга, ғурурланишга арзийдиган. *Қисқа қилиб айтганимизда, ўзбек санъати ва адабиёти катта, лекин фахрий синовдан ўтди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ФАХРЛАНМОҚ Бирор кимса, нарса ёки эришилган ютуқ туфайли мамнун бўлмоқ; ғурурланмоқ; мақтанмоқ. *Совет халқи ўз Ватани билан фахрланади.* ▪ *Биз хотин-қизлар орасидан ишлаб чиқариш новаторлари кўплаб етишиб чиқаётганлиги билан ҳақли равишда фахрланамиз.* «Қ. Ўзбекис-

www.ziyouz.com kutubxonasi

тон», 1962, 18 декабрь. *Отам ўзи билган бу майда-чуйда нарсадан фахрланмасди.* Айний, Эсдаликлар.

ФАХРЛИ Ҳурмат, шон-шараф бахш этадиган, фахрланса арзийдиган; шарафли. *Жасоратли терговчиларнинг ишлари нақадар мураккаб ва фахрлидир.* «С. Ўзбекистони», 1967, 26 февраль.

ФАШИ́ЗМ [*р<итал*] Энг агрессив доиралар манфаатини ифодаловчи ўта реакцион сиёсий оқим; шунингдек антикоммунизм, шовинизм, ирқчилик кучларига таянувчи, ҳар қандай демократик эркинликни йўқ қилиш, босқинчилик урушларни тайёрлаш ва бошлаб юбориш сиёсатини амалга оширувчи империалистик буржуа диктатурасининг очиқ формаси.

ФАШИ́СТ [*р*] Фашизм тарафдори; фашистлар ташкилотининг аъзоси.

ФАШИСТЛАШМОҚ Фашизм тартиби ўрнатилмоқ.

ФАШИСТЛАШТИРМОҚ **фашистлашмоқ** *фл. орт. н.*

ФАШИСТЧА Фашистларга хос.

ФАЭТО́Н [*р<грек*] *айн.* **файтон.**

ФАҚАТ [*а*] 1 *рвш* Биргина, ягона, ёлғиз. *Фақат социализм халқларга озодлик келтиради.* ▪ *Меҳри касалхонада узоқ ётиб қолди. Ундан фақат Нисо буви хабар олиб турар эди.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

2 *зидл. боғл.* Чеклаш маъносини ифодалайди. *Ҳамма нарса тушунарли, фақат битта саволим бор.* ▪ *Фақат бир илтимос: кўркам чаманда, Очиб гул ғунчалар, қилганда ханда, Жувонмарг ғунчани ҳам эсла, ёд эт.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ФАҚИР[*а*] 1 Моддий жиҳатдан ночор, камбағал, қашшоқ. || *Фақир одам.* ▪ *Бировнинг мол-дунёси ошиб-тошиб ётса-ю, фақирга кўз олайтирса, ҳақиқат борми, ахир, эй фалак!* Ж. Шарипов, Хоразм. *Тақво эмиш қилмишлари. Яъни шулдир ишлари: Фақир молин чайнарга Ўткир бўлган тишлари.* Ҳамза. **Бола фақир** ачинарли, қийин аҳволга тушган ёш бола ҳақида.— *Бола фақирга қийин бўлди,— деди Жонузоқ оқсоқол.— Иссиқ-совуғига қарайдигани йўқ. Ёлғиз.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *эск.* Сўзловчи камтарлик ифодаси сифатида 1-шахс ўрнида ёки «мен», «биз» олмошлари билан бирликда ишлатади. *«Биз фақирнинг хужрасига ҳам албатта боринг»,— деб, мени қайта-қайта Кўқонга таклиф қилиб, Ўқчи томонга жўнаб кетдилар.* Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар. *Биродари азиз, меним бу сўзларимдан хафа бўла кўрмангиз, зероки фақирингиз бу сўзларни бир йўсини келиши важидан ёзиб ўтдимиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ФАҚИРЛАШМОҚ Камбағаллашмоқ, қашшоқлаша бормоқ.— *Алишер мамлакатнинг фақирлашганининг сабабларини кўрсатиб, ўзича исботлаб, бутун давлат тартиботини ислоҳ қилмоқни тавсия қилади,— деди Маждиддин.* Ойбек, Навоий.

ФАҚИРЛИК **фақир** *с. мавҳ. от. Фақирликни бошдан кечирмоқ.* ▪ *Содиқлар.. фақирликда яшаб, йил сайин менга оз-оз ерларидан сотиб, тирикчилик қилар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ФАҚИРОНА [*а+ф-т*] *рвш* Фақирга хос; фақирларча, камбағалларча. *Фақирона яшамоқ.* || *Фақирона ҳаёт.*

ФАҚИР-ФУҚАРО [*а*] *с. т.* Ғариб, ночор, камбағал кишилар, бева-бечоралар. *Уста Маҳмуднинг теварак-атрофга донғи кетди, уни фақир-фуқаронинг дўсти.. сифатида таний бошладилар.* М. Осим, Маҳмуд Торобий.

ФАҲМ [*а*] Инсоннинг тушуниш, англаш, фаҳмлаш қобилияти; идрок, фаросат; ақл. *Аждоду боболарнинг фаҳмига балли: Илк деворни урганлар, кулба қурганлар.* Шайхзода.— *Фаҳмимча, Ленин деганинг шу йигит бўлса керак,— деб сўзини тамом қилди отам.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. **Фаҳм қилмоқ** 1) фикр юритмоқ, ўйламоқ, тушунмоқ.— *Албатта, хўжайинники ноҳақ. Боласи билан ўралиб қолди, энди ишлай олмайди, деб ўйласа керак у. Мен шундай фаҳм қилдим,— куюниб сўзлади Йўлчи.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) *айн.* **фаҳмламоқ. Фаҳмига етмоқ (ёки борйўқ)** идрок этмоқ, англамоқ, тушунмоқ. *Мен бу бошқа йўлнинг дарров фаҳмига етиб олдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ФАҲМЛАМОҚ 1 Гап, воқеа, ҳодиса ва ш. к.нинг маъносига тушуниб етмоқ, маъносини тушунмоқ, англамоқ; сезмоқ, уқмоқ. *Лекин эшикдан кирган киши бу ерда соҳибжамол жонон туришини дарров фаҳмлайди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Элмурод ҳам кайфиятнинг ўзгариб қолишига қараб, орада нимадир борлигини фаҳмлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 . . . деб билмоқ, ўйламоқ. *Мен сени дўст фаҳмлаб юрардим.* ▪ [*Раҳим:*] *Тўрахоновнинг енгилмас лашкари бизни қочди, деб фаҳмлаб қувлади.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ФАҲМЛАНМОҚ **фаҳмламоқ** *фл. мажҳ. н.*

ФАҲМЛАШМОҚ **фаҳмламоқ** *фл. бирг. н.*

ФАҲМЛИ Фаҳми бор; идрокли, фаросатли. *Фаҳмли бола. Фаҳмли жонивор.*

ФАҲМСИЗ Фаҳми йўқ; бефаҳм, фаросатсиз. *Фаҳмсиз бола.*

ФАҲМ-ФАРОСАТ [*а*] Фаҳм ва фаросат, ақл, идрок. *Ақл, фаҳм-фаросат билан кўнгилни йўлга солиб туриш керак.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ФАҲШ [*а*] Зино ишларига ҳаддан ташқари берилиш; бузуқлик, ахлоқсизлик. *«Урушбой» фаҳш ишларида ҳам ҳаммадан ўзишга тиришди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ФЕВРА́ЛЬ [*р<лат*] Янгича йил ҳисобида иккинчи ой. *Февралнинг ўрталарида ҳаво юмшаб, дала-тошни, тўқайларни босиб ётган қалин қор ёпиғи тешила бошлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Февраль революцияси** Россияда 1917 йил февраль ойида бўлиб ўтган иккинчи буржуа-демократик революция. *Февраль революцияси ғалаба қозонгандан кейин большевиклар очиқ шароитда ишлай бошладилар* А. Раҳмат, Ҳаёт лавҳалари.

ФЕДЕРАЛИЗА́ЦИЯ [*р*] *сиёс.* Бирор мамлакатда федератив тузумни вужудга келтириш, ўрнатиш.

ФЕДЕРАЛИ́ЗМ [*р<фр*] *сиёс.* 1 Федерация системасига асосланган давлат тузуми.

2 Шундай давлат тузуми ўрнатишга интилувчи сиёсий ҳаракат.

ФЕДЕРАЛИ́СТ [*р*] Федерализм тарафдори.

ФЕДЕРАТИВ [*р* федеративный] *сиёс.* Федерация асосида тузилган. *Россия Совет Федератив Социалистик Республикаси.*

ФЕДЕРА́ЦИЯ [*р<лат*] 1 *сиёс.* Алоҳида мустақил давлатларнинг бирлашувлари асосида тузилган яхлит давлат, мустақил давлатлар бирлашмаси.

2 Айрим жамиятлар ёки ташкилотлар уюшмаси; иттифоқ. *Жаҳон демократик ёшлар федерацияси. Хотин-қизларнинг халқаро демократик федерацияси.*

ФЕЛЬДМА́РШАЛ [*р<нем*] Чор Россияси армиясида ва баъзи чет эл армияларида: олий генераллик унвони ва шу унвонга эга бўлган киши.

ФЕ́ЛЬДШЕР [*р<нем*] Ўрта маълумотли медицина ходими, врач ёрдамчиси. *Участка агитпунктида курс машғулоти бўлаётганда фельдшер хотин мени имлаб чақирди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ФЕЛЬЕТО́Н [*р<фр*] Кундалик турмушда рўй берадиган салбий ҳодисаларни ўткир тил билан танқид қилиб ёзилган актуал темадаги газета ёки журнал мақоласи.

ФЕЛЬЕТОНЧИ Фельетонлар ёзувчи.

ФЕНО́ЛОГ [*р*] Фенология мутахассиси.

ФЕНОЛО́ГИЯ [*р<грек*] Биологиянинг ўсимликлар ва ҳайвонларнинг фасл ўзгаришларига боғлиқ ўзгаришини ўрганадиган бўлими.

ФЕОДА́Л I [*р<лат*] Феодализм даврида: крепостной деҳқонларни эксплуатация қилувчи катта ер эгаси; помешчик. *Ўтмиш жамиятлар .. қулдор ва қулларга, феодалга ва крепостнойларга.. бўлинган.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 30.

ФЕОДА́Л II [*р* феодальный] Феодализмга, феодалларга хос. *Феодал муносабатлар.* | Феодализм принципларига асосланган. *Феодал тузум.*

ФЕОДАЛИ́ЗМ [*р*] Феодалларнинг ер-мулкка, ишлаб чиқариш воситаларига ва крепостной деҳқонларга бўлган хусусий мулкчилигига асосланган, уларга ўз территориясида тўла ҳукм-

www.ziyouz.com kutubxonasi

роплик қилиш ҳуқуқини берадиган капитализмдан олдинги ижтимоий формация.

ФЕОДАЛЛАРЧА *рвш* Феодалга хос, феодаллардай. || *Феодалларча муносабат.*

ФЕ́РМА [*р*<*фр*] 1 Колхоз ва совхозларда қишлоқ хўжалигининг бирор тармоғи билан шуғулланувчи, алоҳида ихтисослаштирилган хўжалик. *Паррандачилик фермаси. Чорвачилик фермаси.* ■ *Ҳар куни тонг қоронғисида қорининг хотини Тўпанисо билан сигир соққани фермага борар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Моллар билан ёз яйловда бўламиз, Қиш совуқда ферма билан келамиз.* Фозил шоир.

2 Капиталистик мамлакатларда: ўз ерида ёки ижарага олинган ердаги хусусий хўжалик.

ФЕРМЕ́НТ [*р*<*лат*] *биол., хим.* Тирик организмнинг ўсиши процессида пайдо бўладиган ва организмда бўлиб турган химиявий реакцияларни тезлатишга ёрдам берадиган органик модда. *Асалнинг шифобахш модда бўлишининг бирдан-бир сабаби, таркибида ферментларнинг кўплигидир.* Л. Икромов, Минг дардга даво.

ФЕРМЕНТАТИ́В [*р* ферментативный] Ферментга оид; фермент хоссаларига эга. *Ферментатив модда. Ферментатив процесслар. Ферментатив активлик.*

ФЕРМЕНТА́ЦИЯ [*р*] *биол., хим.* Ферментлар таъсирида органик моддаларнинг ачиши. *Тамаки ферментацияси. Чой барглари ферментацияси.*

ФЕ́РМЕР [*р*<*инг.л*] Капиталистик мамлакатларда: фермани ижарага олувчи киши ёки ферма эгаси.

ФЕСТИВА́ЛЬ [*р*<*фр*] Санъатнинг бирор соҳаси ёки ҳамма соҳалари бўйича вақти-вақти билан ўтказиладиган оммавий кўрик ва шу муносабат билан бўладиган байрам, тантана, сайил. *Музика фестивали. Ўзбек кинофильмлари фестивали.*

ФЕТИ́Ш [*р*<*фр*] 1 Ибтидоий қабилалар худо деб билиб топинган нарса.

2 *кўчма* Кўр-кўрона ишониб, қаттиқ ёпишиб олинган нарса, ғоя ва ш. к. *Миллий масалани ўзига бир фетиш қилиш ишчилар синфига сира келишмайди.* В. И. Ленин, Миллатларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқи тўғрисида.

ФЕТИШИ́ЗМ [*р*] 1 Ибтидоий қабилаларда фетишларга — нарсаларга топиниш, сажда қилиш.

2 *кўчма* Бирор нарсага кўр-кўрона эътиқод қилиш, ишониш, унга маҳкам ёпишиб олиш. *Пул фетишизми.*

ФЕ́ЪЛ I [*а*] 1 Ҳулқни, киши характерини ташкил этувчи рухий хусусиятлар мажмуи; бошқалар орасида ўзини тутиш, муомала қилиш йўсини: характер, хулқ, атвор. *Бу ёдамнинг феъли ёмон. Итининг феъли эгасига маълум.* Мақол. ■ *Гулнор уй йиғиштирар экан: «Бойнинг феъли яхшиланипти, илгари зиқна эди», [деб кўнглидан ўтказди].* Ойбек, Қутлуғ қон. — *Бу халқнинг феъли менга маълум! — деди Тожибой.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Инсоннинг маълум вақтдаги руҳий ҳолати, кайфияти, авзойи. *Шундай феъли бузилдики, худодан ҳам хафа бўлиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Феъли кенг** бор нарсасини биров билан баҳам кўрадиган, бировдан аямайдиган, сахий. *Феъли кенг аёл.* ■ *Сўз беришди ошналар: «Ўртада ҳамма нарса, Майли нимамиз бўлса, Ҳаммамиз ўйнаймиз тенг, Феълимизни тутиб кенг».* Қ. Муҳаммадий. **Феъли тез** қ. **тез** 4. **Феъли тор** ҳаддан ташқари зиқна, хасис. *Қадим ўтган замонда, Қатақўрғон томонда, Бир очкўз бой бор эди, Феъли жуда тор эди.* Уйғун.

ФЕ́ЪЛ II [*а*] *грам.* Предметнинг иш-ҳаракатини ёки ҳолатини билдирадиган ҳамда шахс, замон ва сонда тусланадиган сўз туркуми. *Келаси замон феъли. Ўтган замон феъли. Ўтимли феъл. Ўтимсиз феъл.*

ФЕЪЛАН [*а*] *рвш, кам қўлл.* Характер, феъл жиҳатидан. *Унинг [Ҳусниддиннинг] кўз олдига марварид сирғасини шовдиратиб Қандолатхон келди. «Бу— феълан кучсизлик самараси»,— деди ўзига-ўзи.* Мирмуҳсин, Феълан кучсизлик.

ФЕЪЛ-АТВО́Р [*а*] Феъл ва атвор, характер. *Тағин ҳам шулар яхши одамлар. Бўлмаса сизнинг феъл-атворингизга чидамай, қишлоқдан бадарға қилишарди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? *Наталья нарсаларини йиғиштираётиб, онасининг феъли-атворини таърифлаб кетди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ФЕЪЛДО́Р [*а*+*ф-т*] *кам қўлл.* Феъл-атвори ёмон, дағал муомалали; асабий. *Ўз хотининг феълдор бўлса, бировни ғазаблаш ҳам ярашмас экан.* И. Раҳим, Хулоса.

ФЕЪЛЛИ́К *грам.* Феълга оид, феълга хос. *Сифатдошлар феъллик ва сифатлик хусусиятларига эга бўлади.* «Ўзбек тили дарслиги».

ФЕЪЛ-ХЎ́Й *айн.* **феъл-атвор.** *Мулла Муҳсин Хатиб домланинг феъли-хўйига яхши тушунганликдан унинг ҳамма сўзларига ҳам батамом ишониб етолмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ФИ́БРА [*р*<*лат*] *тех.* Химиявий йўл билан ишланиб прессланган, ўраш, изоляциялаш материали сифатида ишлатиладиган терига ўхшаш жуда пишиқ картон қоғоз. *Сиртига фибра сирилган чамадон.*

ФИГУ́РА [*р*<*лат*] *с. т.* 1 Гавданинг тузилиши, бичими; қадди-қомат, жусса.

2 Бирор ишдаги асосий, етакчи сиймо. *Пахтачиликда механизатор марказий фигурадир. Таълим-тарбия ишида ўқитувчи бош фигура саналади.*

3 Шаҳмат ўйинида: дона, сипох. *Зуҳра шаҳмат фигураларидан кўзларини узмасди.* Ибохон, Улуғ кун.

4 Геометрик шакл. *Геометрик фигура.*

ФИДЕ́ЙЗМ [*р*<*лат*] *филос.* Буржуа философиясида: фан ўрнига динни кўтариб чиқувчи, фанни динга алмаштирувчи реакцион идеалистик назария. *Энгельс ошкора атеист бўлган Дюрингни .. фидеизмга йўл қолдирганн учун, таъқиб қилишга тамом ҳақли эди.* В. И. Ленин, Эмпириокритицизм ва диалектик материализмнинг билиш назарияси.

ФИДО [*а*] Бирор кимса, нарса ёки идея учун ўзни бағишлаш; қурбон. *Ёлғиз жони сенга фидо отангман, Омон-эсон келишингни тилайман.* Фозил шоир. *«Ватан учун жон фидо!» — дея қасам ичганмиз.* З. Диёр. *Булар ўз жонларини фидо қилиб, мингларча совет кишиларининг жонига аро киришди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ФИДОЙИ [*ф-т*<*а*] 1 Бирор кимса, нарса ёки идеяга астойдил берилган, унинг учун жондан кечишга ҳам тайёр; содиқ. *Бизнинг кишилар мард, камтар, фидойи, Саботига айтсанг тасанно арзир.* М. Бобоев.

2 Кўнгилли, ўз ихтиёри билан келган солдат.

ФИДОКО́Р [*а*+*ф-т*] Бирор кимса, нарса ёки идея йўлида ўз жонини фидо қиладиган; чексиз садоқатли, фидойи. *«Демак, мен ҳеч қачон бундай бўлмаслигим, балки ўтмиш зулматида эзилганларнинг ёруғ келажаги учун фидокор бўлишим керак!» — деб қўяди [Элмурод].* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дўст халқларнинг қаторида сенинг номинг бор, Коммунизм иши учун сен ҳам фидокор.* Ғайратий.

ФИДОКО́РЛИК 1 **фидокор** *с. белги оти.*

2 Ўзидан кечиб, берилиб ишлаш, жонбозлик. *Пиёдалар, тўпчилар, сапёрлар, танкистлар, алоқачилар ва ҳоказо ҳамма, мижоза қоқмай, фавқулодда фидокорлик билан ишлади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ФИДОКО́РОНА [*а*+*ф-т*] *рвш* Жонини фидо қилиб, садоқат билан, берилиб. *Фидокорона ишламоқ.* ■ *Биз ўқиб билим олиш билан бирга Коммунистлар партиясининг ҳар бир ишини фидокорона бажаришга доим тайёрмиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ФИЗИ́К [*р*] Физика олими, мутахассиси.

ФИЗИ́К [*р* физический] Физикага доир, физика билан боғланган. *Жисмларнинг физик хоссалари. Физик ҳодисалар. Физик жараёнлар. Физик методлар билан даволаш.* **Физик химия** химиявий ҳодисаларни физик методлар ёрдамида ўрганувчи, физика ва химияни бирлаштирувчи фан.

ФИЗИКА́ [*р*<*грек*] Материянинг хусусияти, тузилиши ва унинг ҳаракат қонунлари ҳақидаги фан. *Назарий физика. Атом ядроси физикаси. Физика кабинети.*

ФИЗИКАВИ́Й [*р*+*а*] *айн.* **физи́к.** *Жисмларнинг физикавий хусусиятлари.*

ФИЗИО́ЛОГ [*р*] Физиология олими, мутахассиси.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ФИЗИОЛОГИ́К [*р* физиологический] Физиологияга оид. *Физиологик процесслар.*

ФИЗИОЛО́ГИЯ [*р*<*грек*] **1** Тирик организмда юз бериб турадиган жараёнлар ҳамда унинг ҳаётий функциялари ҳақидаги фан. *Умумий физиология. Қиёсий физиология. Ўсимликлар физиологияси.*

2 Организмнинг фунциялари, хизмати ва уларни идора қилувчи қонуниятлар. *Марказий нерв системаси физиологияси.*

ФИЗИОТЕРАПЕ́ВТ [*р*] Физиотерапия мутахассиси, врачи.

ФИЗИОТЕРАПЕВТИ́К [*р* физиотерапевтический] Физиотерапияга оид. *Даволашнинг физиотерапевтик усули.*

ФИЗИОТЕРАПИ́Я [*р*<*грек*] Медицинанинг табиатдаги физик кучларнинг (сув, ёруғлик, электр энергияси ва ш. к.нинг) организмга таъсирини ўрганувчи ва уларни касалларни даволашда татбиқ этувчи бўлими. *Физиотерапия йўли билан даволаш.*

ФИЗКУЛЬТУ́РА [*р*] Организмни ҳар томонлама чиниқтириш ва такомиллаштиришга қаратилган жисмоний машқлар. *Физкультура ўқитувчиси. Физкультура билан шуғулланмоқ.*

ФИЗКУЛЬТУРАЧИ Систематик равишда ёки доимий касб сифатида физкультура билан шуғулланувчи киши; спортчи. *Физкультурачилар паради.*

ФИКР [*а*] **1** Бирор нарса, кимса ҳақида ўй, хаёл. [*Нури*] *тили билан Фазлиддинга ҳар хил ёқимли сўзлар сўзласа ҳам, фикри бошқа ёқларда кезди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Фикримни бўлма, деб ишора қилади* [*Марасул*]. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Вали ака фикрида бир нарсани салмоқлаб кўраётгандек, бир оз соқолини силаб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Фикрга толмоқ** (*ёки* **кетмоқ, чўммоқ, шўнғимоқ**) қаттиқ ўйланиб, хаёл суриб қолмоқ. *Ташқарига чиққандан кейин* [*Кумуш*] *айвоннинг тумшуғига ўтирди ва ўнг қўлининг кафтига юзини олиб фикрга толди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Афлотун танбурни чалиб, фикрга шўнғибди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Бирор нарсага нисбатан муносабатни, баҳони ифодаловчи ҳукм, гап, мулоҳаза. *Бу ҳақда қандай фикрдасиз? Бировнинг фикрини билмоқ. Яхшини кўриб, фикр қил, ёмонни кўриб, шукур қил!* Мақол. ▪ *Мен Зокир отанинг фикрига қўшилиш билан бирга, Раҳматилла домлани текшириш керак, деб таклиф қиламан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. — *Биз қандай чора кўра оламиз,— деди Эргаш,— сиз ўз фикрингизни айтинг!* Айний, Қуллар. *Ленин Мирзачўлни эсига олган, Бу чўлни гул қилиш фикрини қилган.* Фозил шоир. **Фикр юргизмоқ** (*ёки* **юритмоқ**) бирор хулосага келиш учун нарса ёки ҳодисаларни таққосламоқ; ўйламоқ, мулоҳаза қилмоқ; разм солмоқ. *Хотинимни ҳам камбағаллик йиқитди, бу ердаги оғир иш нобуд қилди. Бу томонларга андак фикр юргизиб, кейин гапиринг, Ёрмат ака.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бирор иш юзасидан қилинадиган таклиф; маслаҳат. *Бу иш юзасидан қандай фикр берасиз?* ▪ *Моҳира ойим эридан фикр сўраш ўрнига қизига арз қиладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Иншоолло, сиз ёлғиз фикр бериш эмас, балки қувона-қувона бу ишга ўзингиз бошчи бўларсиз.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Фикр олишмоқ** бирор масала юзасидан ўз муносабатини, мулоҳазасини бир-бирига айтиб, маслаҳатлашмоқ. *Фикр олишув натижасида улар шундай қарорга келишди: Ҳакимбойвачча онасининг арвоҳига «хатм қуръон» қилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Бирор нарсага эришиш, бирор ишни амалга ошириш ҳақидаги ният, мақсад. [*Эшонлар*] *шармсиздир юзлари, Ошга тўймас кўзлари, Тўйга бориб, тўн киймоқ Ҳамон фикру сўзлари.* Ҳамза. *Ечинаётиб, ётиш фикридан қайтди, аммо нима қилишини билмас эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. [*Салимбойвачча*] *Гулнорнинг ахлоқсиз қиз эканини ўша вақтда фош этишга жазм қилган бўлса-да, бу фикридан дарров воз кечишга мажбур бўлган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Фикрига тушмоқ** бирор нарсага эришишга, бирор ишни амалга оширишга бел боғламоқ, жазм қилмоқ, киришмоқ, пайига тушмоқ. *Шундан кейин бир неча ёр-дўстлари, тўй чиқимини ўзаро устларига олишиб, уни уйлантириш фикрига тушдилар.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

4 Нарса ва ҳодисаларни таққослаб ўрганиш, мулоҳаза юритиш натижаси; якун, хулоса, тўхтам, қарор. *Зокир ота минбардан тушиб кетмоқчи бўлган эди, Ўрмонжон сўз қотди: — Шундай фикрга келишингизга нима сабаб бўлди?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Демак, эркаклар ҳамма нарса тўғрисида ўйлаб, бир фикрга келишган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 Тушунча, билим; онг, ақл. *Оламнинг тузилиши ҳақидаги фикримиз такомиллашмоқда.* ▪ *— Агар киши ақлни, фикрни китобдан олмаса, қаёқдан олади? — деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 Ҳаётни, жамият ва табиатни тушуниш йўсини; дунёқараш, маслак. *Ёшлар «янги фикр», «эски фикр»,— деган гапларни йиғиштириб, уламоларимиз билан қўлма-қўл ишлашлари, уламолар олдида адаб сақлашлари керак.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Отамнинг, ҳам ўзимнинг қандай фикр ва маслак кишиси эканлигимизни айтиб ўтмоқчи бўламан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

7 (=**ча** аффикси билан) *кирш с.* Айтилаётган фикрнинг бирор шахсга тегишли эканлигини билдиради. *Уларнинг фикрича, бу нарса куёвга ҳам, келинга ҳам бутун аҳолининг ҳурмат ва муҳаббатини изҳор қилиши керак эди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза. — *Биз бу дақиқада, сизнинг фикрингизча, гўё бир иғвогар, гўё бир исёнчи бўлиб танилиб турибмиз! — деди бек.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Менинг фикримча, одамларни алдаб-сулдаб ишга солишмоқчи.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ФИКРАН [*а*] *рвш, кт.* Фикр билан, хаёл билан, хаёлан. *Фикран суҳбатлашмоқ.* ▪ [*Йўлчи*] *кўкракдан оққан қонга беланиб ётса ҳам, у фикран, руҳан жангда, курашда эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ФИКРАТ [*а*] *эск.* Фикр қилиш, фикр юритиш, ўйлаш.

ФИКРДОШ [*а*+*ф-т*] Бирор кимса билан бир хил фикрда, маслакда бўлган киши; маслакдош, ҳамфикр. [*Отам*] *бу байтни тушунтиргандан кейин давом этди: — Кўрдинеми, катта одамлар бир-бирлари билан қандай фикрдош бўлар эканлар.* Айний, Эсдаликлар.

ФИКР-ЁД *айн.* **фикр-зикр.**

ФИКР-ЗИКР [*а*] Бутун вужуд билан орзу қилинган ўй-хаёллар. *Унинг барча фикри-зикри янгиликлар билан банд эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ФИКРИЙ [*а*] Фикр юритиш нуқтаи назаридан; маъно жиҳатдан; маънавий. *Фикрий изчиллик. Гаплар орасидаги фикрий боғланиш.*

ФИКРЛАМОҚ Нарса ёки ҳодиса ҳақида муайян бир хулосага келиш учун мулоҳаза юритмоқ; ўйламоқ. *Қўрбоши бу хабарни эшитиб, фикрлаб, нор дегани Гўрўғли бўлиши керак .. деб, Авазхонни қамаб банди қилади.* «Нигор ва Замон».

ФИКРЛАШИЛМОҚ **фикрлашмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ФИКРЛАШМОҚ **фикрламоқ** *фл. бирг. н.*

ФИКРЛАШУВ **1** **фикрлашмоқ** *фл. иш оти.*

2 Фикри, режалари ва ш. к. ҳақида ўзаро фикр олишув, ўртоқлашув, суҳбат. *Фикрлашув дўстона вазиятда ўтди.*

ФИКРЛИ Ўйлаб, ақл билан иш тутадиган; мулоҳазали. *Хаёллар дунёси кенг, ўткир фикрли бу ҳассос қиз берилиб кичик-кичик ҳикоялар ёзар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

ФИКРСИЗ Мулоҳаза юритмайдиган, ўйламайдиган. *Фикрсиз одамдан тош яхши.* Мақол.

ФИКР-ХАЁЛ *айн.* **фикр-зикр.** [*Йўлчи*] *куннинг иссиғида кетмон тошларкан, фикри-хаёли ҳалиги деҳқонда бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ФИКСАЖ [*р*<*лат*] Фотоқоғоз, пластинка ёки плёнкага туширилган расмларнинг тасвирини сақлаш учун ишлатиладиган химик эритма.

ФИЛ [*а*<*ф-т*] **1** Африка ва Осиёда яшайдиган, сутэмизувчилар синфига мансуб катта ҳайвон (унинг сиртга чиққан иккита узун курак тиши-дандони ва бақувват хартуми бўлади; ўсимликлар билан овқатланади). *Фил суяги.*

2 Шаҳмат тахтасида бурчак ҳаракати (диагональ) бўйича истаган катакка юра оладиган сипоҳ. [*Шайхулислом:*]

www.ziyouz.com kutubxonasi

Э... Э... ғалат, филингизни кўрмабман. Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ФИЛАРМО́НИЯ [*р*<*грек*] Музика санъатини пропаганда қилувчи ва концертлар қўйиш иши билан шуғулланувчи муассаса. *Ўзбекистон давлат филармонияси.*

ФИЛАТЕЛИ́СТ [*р*] Филателия билан шуғулланувчи шахс.

ФИЛАТЕЛИ́Я [*р*<*грек*] Почта маркалари, маркали ва штампли конвертларни коллекция учун йиғиш.

ФИЛБО́Н [*ф-т*] Фил боқувчи ва филни бошқарувчи киши. *Филбондан ошнанг бўлса, дарвозангни катта қил.* Мақол. ■ *Филбонларнинг ҳайқириғи остида азамат йигитлар юкни тушуриб, бурунлари ерга теккандай букчайиб ташийдилар.* Ойбек, Навоий.

ФИЛИА́Л [*р*<*лат*] Бирор йирик корхона, муассаса ёки жамоат ташкилотининг мустақил бўлими. *СССР Фанлар академиясининг филиали. Илмий-тадқиқот институтининг филиали.*

ФИЛМО́Й Каспий, Орол, Қора денгиз ҳавзаларида яшайдиган, ов қилинадиган осётрсимонлар оиласига мансуб йирик балиқ.

ФИЛОГЕНЕ́З [*р*<*грек*] *биол.* Бутун органик дунёнинг ёки унинг айрим гуруҳларининг (тип, синф, оила, тур ва ш. к.) тарихий тараққиёт процесси.

ФИЛО́ЛОГ [*р*] Филология олими, мутахассиси.

ФИЛОЛО́ГИК [*р* филологический] Филологияга оид. *Филологик тўплам.* || Филологик методларга асосланган. *Филологик тадқиқот.*

ФИЛОЛО́ГИЯ [*р*<*грек*] Тил ва адабиёт орқали ифодаланган халқ маданиятини ўрганувчи фанларнинг умумий номи. *Ўзбек филологияси. Университетнинг филология факультети.*

ФИЛО́СОФ [*р*<*грек*] Философия олими, мутахассиси; философия билан шуғулланувчи киши; файласуф.

ФИЛОСО́ФИК Философияга оид; фалсафий.

ФИЛОСО́ФИЯ [*р*<*грек*] 1 Табиат, жамият ва тафаккур тараққиётининг умумий қонуниятлари ҳақидаги фан; фалсафа. *Антик философия. Марксистик философия.*

2 Бирор фан ёки билим тармоғининг асосини ташкил этувчи унинг назарий, методологик ва ш. к. принциплари. *Математика философияси. Ҳуқуқ философияси.*

ФИ́ЛЬМ [*р*<*инг л.*] *айн.* **кинофильм.** *Овозсиз фильм. Бадиий фильм.*

ФИЛЬМОСКО́П [*р*<*инг л*+*грек*] Кинолентадаги сурат, тасвирларни намойиш қилиш учун ишлатиладиган махсус аппарат.

ФИЛЬМОТЕ́КА [*р*<*инг л*+*грек*] 1 Кинофильмларни тўпловчи ва сақловчи фильмхона.

2 Киноленталар йиғиндиси, киноленталар архиви.

ФИЛЬТР [*р*<*лат*] 1 Суюқлик ёки газларни нокерак аралашмалардан тозалаш учун хизмат қиладиган мослама; сузғич. *Тўр фильтр. Противогаз фильтри. Винони фильтрдан ўтказмоқ.*

2 Маълум частотадаги электр токи, электромагнит, ёруғлик нурлари ёки товуш тўлқинининигина ажратиб ўтказадиган асбоб. *Акустик фильтр. Электр фильтри.*

ФИЛЬТРА́ЦИЯ [*р*] 1 Фильтрдан ўтказиш, сузиш; фильтрлаш.

2 Сувнинг табиий ҳолда ғовак қатламлардан сизиб, тозаланиб ўтиши, фильтрланиши.

ФИЛЬТРЛАМОҚ Фильтрдан ўтказмоқ, сузмоқ.

ФИЛЬТРЛАНМОҚ фильтрламоқ *фл. мажҳ. н. Лойқа суюқликлар фильтрланади.*

ФИЛҒО́Н Ҳайвонларга овқат бўладиган бир турли ўт.

ФИЛҲАҚИҚА́Т [*а*] *рвш, эск. кт.* Ҳақиқатан ҳам, чиндан ҳам; дарҳақиқат. *Филҳақиқат, она тилининг асли туганмас олтин конларини ёш Навоийнинг мўъжизали қалами кашф этди.* Ойбек, Навоий.

ФИЛҲО́Л [*а*] *рвш, эск. кт.* Тезлик билан, ҳозирнинг ўзида; дарҳол. *Отаси буюрдики, филҳол анвои лазиз таомлардин пиширгайлар.* А. Қаххор, Миллатчилар.

ФИ́Н *қ.* **финлар.** *Фин тили. Фин халқи. Фин аёли.*

ФИНА́Л [*р*<*лат*] 1 Музика, драма, опера, балет ва ш. к. ёки адабий асарнинг охири, тугалловчи қисми, хотимаси. *Комедиянинг финали. Операнинг финали. Фильмнинг финали. Поэманинг финали.*

2 Спорт мусобақаларида ғолибни белгилайдиган охирги ҳал қилувчи ўйин. *Шаҳмат мусобақасининг финали. Финалда ўйнамоқ.*

ФИНЖО́Н [*а*<*ф-т*] *эск.* Дастали пиёла, чинни кружка. *Ким билсин, .. финжонда май эмас, заҳар бергандир.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ФИ́НИШ [*р*<*инг л*] 1 Югуриш мусобақаларининг ва пойгаларнинг охирги ҳал қилувчи қисми. *Финиш мусобақаларида қатнашмоқ.*

2 Шундай мусобақаларнинг охирги пункти; марра. *Финишга биринчи бўлиб етиб келмоқ.*

ФИНЛА́Р Финляндиянинг туб аҳолиси; фин халқи.

ФИНЧА 1 Финляндияга, фин халқига, унинг алифбеси, тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Финча уй. Финча қўшиқ.*

2 Фин тили. *Сен финча(ни) биласанми?* || *Финча гапирмоқ.*

ФИРДАВС [*а*] *кт. айн.* **жаннат** 1, 2. *Худо хайрингизни берсин, охиратда фирдавсга сазовор бўлинг.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. **Фирдавс монанд** жаннатга ўхшаган, жаннатсимон. *Аммо Хўқанд фирдавс монандининг ўзида ул шақоват пешалар беҳад ва беҳисоб.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ФИРИ́Б [*ф-т*] Кишини қасддан адаштириш, қўлга тушириш; алдаш, ҳийла-найранг. *Ишинг фириб, ҳийла экан сўзларинг, Юзинг қонсиз, ола экан кўзларинг.* «Равшан». *Унинг чақчайганроқ кўзларида муаллим қандайдир шайтоний фириб ва нафрат сезди-да, аламдан қалтираб деворга суянди.* Ойбек, Нур қидириб. **Фириб бермоқ** найранг ишлатмоқ, алдамоқ, қўлга туширмоқ. **Шайтонга фириб беради** ҳийла-найрангда шайтонни ҳам йўлда қолдирадиган, ўтакетган фирибгар. *Бу одам .. Сарижўй ҳаннотларидан энг учига чиққани, шайтонга фириб беради.* С. Айний, Дохунда. **Фириб емоқ** бировга алданмоқ, алданиб қўлга тушмоқ. *Соддадиллик қилиб фириб еди-ю, қаҳрамонлик қилиб ўзини оқлади.* Н. Сафаров, Жангчи шоир.

ФИРИБГА́Р [*ф-т*] Алдамчилик, товламачилик билан шуғулланувчи киши; товламачи, ҳийлагар. *Фирибгар ёндиради, ҳақиқатчи қондиради.* Мақол. ■ *Оёқ чалар фирибгарнинг Кураши ҳеч равон бўлмас.* Т. Йўлдош.

ФИРИБГА́РЛИК фирибгар *с. белги оти. Унинг фирибгарлигини билмас экансиз. Фирибгарлик қилмоқ.* ■ *У* [*Навоий*] *ўз рубоийларида .. мунофиқлик, ёлғон сўзлаш, дангасалик ва фирибгарлик каби хислатларни қаттиқ қоралади.* «Ватан адабиёти».

ФИ́РМА [*р*<*итал*] Капиталистик мамлакатларда: ўз маркаси билан товар ишлаб чиқариш ёки сотиш ҳуқуқига эга бўлган савдо ёки саноат муассасаси. *Чет эл фирмаларининг вакиллари.* ■ [*Мирзакаримбой*] *катта ўғли Ҳакимбойваччанинг пахта савдоси юзасидан ўрис фирмалари билан яқинда тузган шартномаси устида ўйлаб, .. бу ишдан фойда дарёдай тошиб келишига яна чуқурроқ ишонгач, завқланиб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | СССРда: саноатда ишлаб чиқариш ва савдо бирлашмаси, саноатда бошқарувнинг янги прогрессив формаси. *Марғилон атлас фирмаси.* «*Қизил тонг*» *фирмаси.*

ФИРО́Қ [*а*] 1 Энг яқин, севимли кишидан айрилиш; айрилиқ, жудолик, ҳижрон. *Шу тонг сабо йиғлади Чидолмай бу фироққа. Шу тонг дарё йиғлади Бошин уриб қирғоққа.* Э. Воҳидов. *Онангни фироқ ўтида ёндиришдан уялмадинг, қизим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Энг яқин, севимли кишидан айрилиш азоби; ҳижрон кулфати. *Куйдим кўп фироқингда, Жангда юрган чоғингда.* Т. Тўла. *Қайси дилдор ўз ёриға фироқ, изтиробни раво кўради.* М. Жўра, Изтироб. *Волидамиз бедом-дарак кетган икки ўғлининг .. фироқида куйиб, ётиб қолиптилар.* А. Қаххор, Қўшчинор.

3 Ижиқлик, эркалик; тантиқлик. | Жаҳл, зарда. *Хадича хола фироқ қилиб уйга кириб кетди.* Т. Алимов, Совға. — *Ийе, ҳа, фироғинг кимга, ҳазил ҳам қилиб бўлмайдими, ёки арпангизни хом ўриб қўйдикми ..,* — *деди Шаҳло Зуҳрага.* Р. Файзий, Дугоналар.

ФИРУЗ [*а*<*ф-т*] 1 *муз.* Ўзбек халқ классик куйларидан бирининг номи.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Фируз *(эркаклар исми)*.

ФИРУЗА [*а*<*ф-т*] 1 Безак буюмлари учун ишлатиладиган, ҳаво ранг-кўкиш рангли, унча тиниқ бўлмаган қимматбаҳо тош. *Фируза кўзли узук.* ▪ *Фируза, лаъл, зумрад каби нодир тошлар Шарқда жуда машҳур ва қадрли бўлган.* М. Мирбобоев, Қонлар юрти.

2 *кўчма* Мовий, ҳаво ранг. *Фируза осмон.* ▪ *Кундошлар Салим акани ўртага олиб, гулзор оралаб, катта бир фируза эшик олдига келиб тўхтадилар.* Ғайратий, Довдираш.

3 Фируза *(хотин-қизлар исми)*.

ФИРЪАВН [*а*] *тар.* Қадимги Миср подшоҳи.

ФИРҚА [*а*] *эск.* 1 Гуруҳ, тўда, группа. *Мусулмонқул кутмаган жойда қўшинидаги бир туркуми ўз устига ҳужум бошлаб ва бир фирқаси Тошкент йигитлари томонига қочиб ўтди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *айн.* **партия** I. [*Усмонжон*] *Олтинкўл район фирқа қўмитасига секретарь қилиб тайинланди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Коммунистлар фирқаси қоронғи кечамизни машъал ёқиб ёритди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ФИРҚАВИЙ [*а*] *эск. айн.* **партиявий.**

ФИРҚАЛИ *эск. айн.* **партияли**

ФИРҚАСИЗ *эск. айн.* **партиясиз.**

ФИРҚЎМ *эск. айн.* **партком.**

ФИСҚ [*а*] 1 Бировнинг орқасидан ёмонлаб тарқатилган уйдирма гап; ғийбат, иғво. [*Қодиров билан Султонов*] *даъволарини исбот қилиш учун далил тополмай, энди фисқ .., туҳмат, иғво йўлига қадам босганлар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Ахлоқий бузуқлик, фаҳш. *Кеча фисқ ўлса, кундуз зулм пеша. Тишу тирноғи қайралган ҳамиша.* Ҳабибий. *Ҳақиқатгўйлар оёқ остида. Мўътабар бўлди фисқу коримиз.* Ҳамза.

ФИСҚ-ФАСОД [*а*] Бирор кимса тўғрисида тарқатилган уйдирма гап; туҳмат, бўҳтон. *Эртасига Исломхўжа ҳақида уйдирма гаплар, фисқ-фасодлар тўқилди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Душманларнинг фисқ-фасоди уни [Навоийни] давлат ишларидан воз кечишга мажбур қилди.* М. Осим, Сеҳрли сўз.

ФИСҚ-ФАСОДЧИ Фисқ-фасод тарқатувчи, ғийбатчи; иғвогар.

ФИСҚ-ФУЖУР [*а*], **фисқу фужур** 1 *айн.* **фисқ-фасод.** *Шербек ўзи ҳақида бир вақт Акрамнинг Нигорага айтган фисқ-фужур гапларини эслаб киноялн жилмайди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ярамас, гуноҳли ишлар, ахлоқий бузуқликлар; фаҳш. *Фисқ-фужур, май ёғиз Ҳусайн Бойқаронинг гавдасига эмас, балки бутун маънавий сиймосига ҳам таъсир этган эди.* Ойбек, Навоий. [*Қори:*] *Сиздай фаришгани қўйиб, фисқ-фужур юрмоқ куфрони неъмат бўлур эди.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

ФИТНА [*а*] 1 Ғаразли мақсадга эришиш йўлида бировни қоралаш учун қилинадиган яширин хатти-ҳаракат. *Фитна тўқимоқ. Орага фитна солмоқ. Фитна қўзғамоқ.* ▪ *Шу фитнани уюштирган одам Бўтанинг саводсизлигидан, узоқни кўролмаслигидан фойдаланиб, шу ишни қилган.* С. Аҳмад, Ҳукм. *У [Дарвеш Али] Маждиддиннинг Навоийга қарши уюштирган иғво ва фитналаридан ғазабланиб исён кўтаради.* «Ватан адабиёти».

2 Маълум сиёсий мақсадга эришиш учун яширин тил бириктириш йўли билан бирор шахс ёки ташкилотга қарши қилинган ҳаракат. *Фитна уюштирмоқ.*

3 *кам қўлл.* Ғаламислик, иғвогарлик билан шуғулланадиган; ғаламис, иғвогар. *Фитна одам.* ▪ *Рамазонқори жуда фитна одамлардан экан.* П. Турсун, Ўқитувчи. | *с. т.* Уришқоқ, жанжалкаш. *Ўзингиз биласиз, фитна одамлар кўп.* А. Қаҳҳор, Сароб. ‖ — *Одамзоднинг фитнаси ёмон бўлади. Қўнғли очиқликка не етсин,— деди Иноғомжон.* Мирмуҳсин, Умид.

ФИТНАЛИК **фитна** *с. мавҳ. от. Фитналик қилмоқ.* ▪ *Октябрь ғалаба қозонди, лекин Қўймади разиллар ўз фитналигин.* Ғ. Ғулом.

ФИТНА-ФАСОД [*а*] Ғаразли мақсад билан қилинадиган иш, хатти-ҳаракатлар мажмуи. *Ўзинг бир вақт фитна-фасоддан нолиган эдинг.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ФИТНА-ФАСОДЧИ Фитна-фасод билан шуғулланувчи, фитна-фасод қилувчи; ғаламис, иғвогар.

ФИТНАЧИ Фитна чиқарувчи; фитна уюштирувчи; фитна иштирокчиси. *Бу газетанинг энг реакцион, энг тескари ва фитначи эканлигини биларди.* Ойбек, Нур қидириб. *Фарғонада мени Азизбекнинг шеригидир, деб йўлашлари ва сени бир фитначининг ўғли деб танишлари эҳтимолдан йироқ эмасдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ФИТР [*а*] *дин.* 1 Рўзанинг тамом бўлиши; рўза тамом бўлиши билан одатдагича овқатланиш ҳуқуқига эга бўлиш.

2 Рўза охирида камбағалларга, муллаларга бериладиган садақа, эҳсон. *Ҳосилнинг ўндан бир ҳисобида мачитга бериладиган ушур, моҳи рамазонда жон бошига бериладиган фитр, имомга, миробга, сартарошга бериладиган капсан, .. қўйингчи, ҳаммаси ана шу шўрлик чоракорга тегадиган тўртдан бир бўлак устида.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ‖ *Бир куни мен турган уйга бир ҳазрат [имом] келди. Бу киши ҳар йилги қилиғини қилиб, шаҳар бойларидан фитр садақа йиғмоққа келибдир.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Фитр(и) рўза** 1) рўза тамом бўлиши билан камбағалларга бериладиган садақа; 2) рўза тутмаган кишиларнинг ўз гуноҳларини ювиш учун мулла, имомга берадиган садақаси. *Аммо мен бўлсам, топган фойдаларимнинг ярмини ҳамиша хайру садақага сарф қиламан: .. имомга фитри рўза бераман, халқни қурбонлик гўштидан зиёфат қиламан .. Буларнинг бари садақа.* Айний, Дохунда.

ФИҚҲ [*а*] *эск.* Дин, шариат қонун-қоидалари ҳақидаги фан, дин ақоидлари; илоҳият. *Суҳбатда Улуғбек «зич»и, фиқҳ масалалари ва ҳоказо устида жонли тортишувлар бўлди.* Ойбек, Навоий.

ФИҒОН [*ф-т*] Қаттиқ хафа бўлиш, алам чекиш туфайли юз берадиган йиғи-сиғи; нола, фарёд. *Аёлларнинг аза тутгандаги қий-чуви, .. фиғонлари эшитилиб турадиган пастак уйлар камбағал-қашшоқларнинг бошпаналари эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Талвасада Паризод, Чекар эди фиғон, дод.* Ҳ. Олимжон. **Фиғони фалакка** (*ёки кўкка, осмонга*) **чиқди** ҳаддан ташқари хафа бўлди, тутоқиб кетди. *Инобатнинг фиғони фалакка чиқди.* Ж. Шарипов, Саодат.

ФЛАГМАН [*р*<*голл*] Йирик ҳарбий кемалар қўшилмасининг командири ва унинг қароргоҳи бўлган кема (кемада командир ўз байроғини кўтариш ҳуқуқига эга).

ФЛАГШТОК [*р*<*голл*] Байроқ ўрнатиладиган узун, тик хода.

ФЛАКОН [*р*<*фр*] Шиша идиш (асосан атир, одеколон, вино учун). *Гладстон қалтироқ қўллари билан кичкина флакондан қимматбаҳо вино қуйиб, чолга узатди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ФЛАНГ [*р*<*фр*] Қўшин сафининг ўнг ёки сўл томони, ён томони, қаноти.

ФЛЕЙТА [*р*<*итал*] Ёғочдан ясалган, найсимон, пуфлаб чалинадиган музика асбоби.

ФЛЕЙТАЧИ Флейта чалувчи.

ФЛЕКСИЯ [*р*<*лат*] *лингв.* Грамматикада: сўзларнинг тугалланмаларини ўзгартиш йўли билан сўз формалари ясаш; сўзнинг турланиши, тусланиши ва ҳ. к.даги ўзгарувчи қисми; тугалланма. **Ички** (*ёки негиз*) **флексияси** грамматик формалар ясашда сўз ўзагидаги товушларнинг ўзгариши; шундай ўзгаришга учраган товуш ёки товушлар.

ФЛЕКТИВ [*р* флективный] *лингв.* Флексияга оид. **Флектив тиллар** сўз формалари флексия йўли билан ясаладиган тиллар.

ФЛОРА [*р*<*лат*] Ер курраснинг бирор қисми ёки бирор геологик даврнинг барча ўсимликлари мажмуи; ўсимликлар дунёси. *Ўзбекистон флораси. Денгиз флораси.*

ФЛОТ [*р*<*нем*] 1 Муайян бир вазифа бажарадиган ёки маълум бир соҳага оид кемалар мажмуи. *Ҳарбий-денгиз флоти. Балиқ овлаш флоти.* ▪ *Ҳозирги замон ҳарбий-денгиз флотида тарих ҳеч қачон кўрмаган техникавий революция ясалди.* А. Сорокин, Атом сув ости кемалари.

2 Ҳарбий-денгиз кемаларининг катта қўшилмаси.

◆ **Ҳаво флоти** мамлакатнинг ҳарбий-денгиз қуролли кучлари ва граждан авиацияси.

ФЛОТИЛИЯ [*р*<*фр*] 1 Дарё ва кўлларда баъзан эса ёпиқ денгизда хизмат қиладиган ҳарбий кемалар қўшилмаси.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Амур флотилияси. Каспий флотилияси.

2 Кемалар отряди. *Кит овловчи флотилия.*

ФЛОТЧИ Флотда, денгизда хизмат қилувчи.

ФЛЯГА [*р<нем*] 1 Елкага ёки камарга осиб юриладиган япалоқ сувдон. *Кўмакдоши флягасидан унга сув ичирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Одатда суюқ нарсалар солиб олиб юриш учун ишлатиладиган бандли катта идиш. *Сут қуйиладиган фляга.*

ФОЖИА [*а*] 1 Аянчли, мудҳиш воқеа, фалокат. *1920 йилнинг бошида Қорақалпоғистоннинг бу кичкина балиқчи овулида даҳшатли фожиа юз берди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Йўлчининг шу вақтгача қайтмаганига улар ташвишлансалар ҳам, фожиадан хабарлари йўқ эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *эск. айн.* **трагедия** 1.

ФОЖИАЛИ Аянчли, мусибатли, қайғули. *Қахрамон қизнинг фожиали ўлимини эшитганлар ҳаммаси қайғуриб йиғладилар.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Шунда мен кеча беихтиёр қилган номаъқул ишимнинг қанчалик фожиали эканини биратўла англадим.* А. Мухтор, Туғилиш.

ФОЖИОНА [*а+ф-т*] *рвш, кт.* Фожиали, аянчли равишда; мудҳишларча. *Фожиона ҳалок бўлмоқ.* || *Фожиона ҳодиса.* ■ *Уруш ўзининг фожиона изини қолдирмаган оила бизнинг мамлакатимизда камдан-кам учрайди, деса бўлади.* «С. Ўзбекистони», 1965, 9 май.

ФОЖИР [*а*] *эск. кт.* Ёмон йўлга юрувчи, зино қилувчи; ахлоқсиз, бузуқ. *«Айбсиз» деганинг жаноби олий — фосиқ, фожир, халқнинг молини уриб олиб егувчи бир золим; қонхўр бир жаллод.* Айний, Жаллодлар.

ФОЖИЪ [*а*] *айн.* **фаже.** *Бу воқеа мени ё ўта бахтиёрликка ёки фожиъ бир фалокатга олиб борар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ФОЗИЛ [*а*] 1 Фан асосларини яхши эгаллаб олган киши; олим. — *«Агар у йигит сен айтгандек оқилу фозил бўлса, бир қизим эмас, ўн қизим бўлса беришга тайёрман,— дебди чол.* Т. Жалолов, Олтин қафас. *Гўзал Зарафшон водийси қадим замонлардан бери ўзининг шоир ва фозиллари билан машҳур.* С. Азимов, Отоқли ўзбек совет шоири. || *Навоий уларни [тарихий маълумотларни] ўз даврининг энг эътиборли манбаларидан .. ва фозил кишилар ёрдамида аниқлаган.* А. Қаюмов, Самарқанд тарихи тўғрисида.

2 Фозил (*эркаклар исми*).

ФОЗИЛА [*а*] 1 Илм-фан асосларини яхши эгаллаган аёл; олима. *Биз софдил, оқила, халқпарвар, фозила президентимиз билан фахрланамиз!* Ҳ. Ғулом. Сиз коммунизм қурасиз.

2 Фозила (*хотин-қизлар исми*).

ФОИЗ [*а*] *эск. айн.* **процент.** *Корхонамиздаги хизматчиларнинг эллик фоизи — хотин-қизлар.* ■ *Раҳмон, Йўлчига ўхшаган данғасалар бўлмаса, азбаройи худо, планни юз фоиз қилиб бажарамиз-а!* К. Яшин, Тор-мор. **Юз фоиз** тўла-тўкис; бутунлай, бошдан-оёқ. *Гапингиз юз фоиз тўғри.* ■ *Мулла Обид қишлоқиларнинг кейинги шартларига икки юз фоиз жавоб бера билади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ФОЙДА [*а*] 1 Бирор кимса ёки нарса учун бўладиган наф, манфаат. *Ўқишнинг фойдаси кўп. Елғон айтиб фойда кўрсанг, охири зарар топарсан.* Мақол. ■ [*Мирзакаримбой:*] *Мана, банка деган сўз чиқди. Кўрдик, фойдаси, манфаати жуда зўр.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Зокир ётиғи билан ҳар қанча гапирса ҳам, фойдаси йўқлигини сезди.* П. Қодиров, Уч илдиз. | Ижобий **натижа**, эффект. *Дорининг фойдаси. Ўғитнинг фойдаси.* ■ *Айниқса бу кашф ҳарбий истеҳкомда қўлланилса, зўр фойда келтиришини алоҳида таъкидлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Харжга нисбатан ортиқча **даромад**нинг фарқидан ташкил топган **сумма**, маблағ; даромад. *Қамишкапаликлар Зокирхўжа қассоб тўғрисида гап борса «ҳар бир сўйилган қўйдан икки ҳисса фойда кўрмаса, ўзини чангакка осади», деб таърифлар эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Менимча, тижорат пайдо бўлган замондан бошлаб, бундай мўл фойдани ҳеч ким кўрган эмас.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Фойда қилмоқ** 1) **ижобий** натижа бермоқ, ўзининг **фойдали** таъсирини кўрсатмоқ. *Дори фойда қилди.* ■ *Халқ жуда кўп шишларни пахтадоғ билан даволайди. Агар бу шиш газак шиши бўлса, пахтадоғ фойда қилади, лекин рак шиши бўлса, авж олдиради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) бирор **нарса**дан иқтисодий манфаат топмоқ, **даромад** олмоқ. *Паррандачиликдан колхоз катта фойда қилади.*

3 Қарзга берилган пулдан **фойдаланганлиги** учун қарздордан қарз **берувчи** (кредитор) оладиган қўшимча **пул, ҳақ**. *Қарзимни узганман, фақат фойдаси қолган.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра.

ФОЙДАЛАНИЛМОҚ **фойдаланмоқ** *фл. мажҳ. н. Уй жуда совуқ бўлса ҳам, танчага ўтирмади, ҳеч вақт фойдаланилмайдиган, .. катта каравотга ўзини ташлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ФОЙДАЛАНМОҚ Бирор нарса ёки имкониятдан баҳраманд бўлмоқ, уни ўз талаб ва эҳтиёжи учун ишлатмоқ. *Газдан фойдаланмоқ. Қитобдан фойдаланмоқ. Луғатдан фойдаланмоқ.* ■ *Бунинг учун .. энг муҳими машиналардан, электрдан фойдаланиб, кучни, вақтни тежаш лозим.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Пайтдан фойдаланмоқ** фурсатни қўлдан бермай дарров бирор иш-ҳаракатни амалга оширмоқ. *Миркомил пайтдан фойдаланиб, ўзини дарвозадан боққа отди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ФОЙДАЛАНТИРМОҚ **фойдаланмоқ** *фл. орт. н.*

ФОЙДАЛИ 1 Фойда, наф келтирадиган. *Фойдали қазилмалар. Фойдали меҳнат. Пахта териш машинаси бекиёс фойдали экани амалда исботланди.* ■ *Кредит, процент, завод, компания .. ҳаммаси нуқул фойдали нарсалар.* Ойбек, Қутлуғ қон. || [*Василий болаларга:*] *Майли, ечинглар, ҳозир офтоб фойдали.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Маънавий манфаати бор; нафи тегадиган. *Фойдали гап. Фойдали фикр.* ■ *У колхозчиларга ота бўлди, ғамхўрлик қилди, иш ўргатди. Уларнинг фойдали маслаҳатларини тингларди.* Ойдин, Мардлик — мангулик. *Ҳамдамформанинг сўзига кўра, унинг фаол бир колхозчи бўлишига Нормуроднинг аччиқ, лекин тўғри ва фойдали сўзлари сабаб бўлган эмиш.* Айний, Қуллар.

ФОЙДАСИЗ 1 Фойда ёки даромад келтирмайдиган, бефойда. *Фойдасиз меҳнат.* ■ *Офтоб ойим бўғилиб, фойдасиз тортишиб ўтиришни тарк қилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Манфаати йўқ, нафи тегмайдиган. *Фойдасиз гап.* ■ *Зеро, ўзининг бу ўтинчини қуш учган сўнг отилмоқчи бўлган сопқон қабилидан ҳисоблар ва фойдасиз бир илтимос деб чўчир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ФОЙДАХЎР [*а+ф-т*] 1 Бирор нарсани фойдасига сотиш билан шуғулланувчи ва шу ҳисобга яшовчи киши.

2 *айн.* **судхўр.** *Фойдахўрнинг моли шундай кўпайди, Бойлар олган юртнинг баланд-пастини.* «Фольклор».

ФОЙЕ [*р<фр*] Театр, кино ва ш. к.да танаффус, антракт вақтларида томошабинлар дам оладиган ёки томоша бошланишини кутадиган махсус хона. *Театр фойеси.*

ФОЙТУН [*р* фаэтон] *с. т.* Файтон. *Бир оз юрган эдикки, .. бир киши фойтунимизни тўхтатди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Бир куни фойтунда уйга қайтаётганимда қаршимдан Муаззам чиқиб қолди.* Л. Эргашев, Вафодор.

ФОЙТУНЧИ *с. т.* Файтончи. *Аллонхўжа .. отбоқару, фойтунчиларни текинтомоқ, ялқовлар, деб сўкиб, жувозга қувди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ФОКСТРОТ [*р<инг*л] Майда қадам билан оёқни судраб босиб ижро этиладиган тўрт қисмли танца ва шу танцанинг музикаси.

ФОКУС I [*р<лат*] 1 *физ.* Синган ёки акс этган параллел нурларнинг ўзаро кесишган ёхуд тўпланган нуқтаси. *Линза фокуси. Ботиқ кўзгу фокуси.* ■ *Ҳар бир планета эллипс бўйлаб ҳаракат қилади ва бу эллипснинг фокусларидан бирида Қуёш туради.* «Астрономия».

2 Фотографияда сурати олинаётган нарса энг аниқ ва равшан кўринадиган нуқта. *Фокус масофаси. Фокусини тўғриламоқ. Фокусда турмоқ. Фокусга олмоқ.*

ФОКУС II [*р<нем*] *с. т.* Кўз илғамай қиладиган чаққонлик, моҳирлик билан қилинадиган ҳийла: найрангбозлик, кўзбойловчилик. ■ [*Мунира:*] *Биринчи курсликларнинг номини кў-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

тариш учун битта фокус кўрсатасиз концертда. Ф. Мусажонов, Лофчи.

ФОКУСЧИ 1 Фокус кўрсатувчи артист. *Фокусчи артист.* ■ [*Мунира:*] *Бекитмай қўя қолинг. Сизнинг уста фокусчи эканлигингизни ҳамма билади.* Ф. Мусажонов, Лофчи.

2 *кўчма* Ҳар хил найрангбозликлар кўрсатувчи шахс; ҳийлагар.

ФОЛ [*а*] 1 Бирор нарсага (мас. қўл, китоб, майда тош, карта, ойна) қараб киши билишга қизиққан нарса ёки ҳодисаларни гўё олдиндан «айтиб бериш», сохта башорат. *Бурунгиларнинг: «Қочиб қолгунча отиб қол, фолга ишонма, фолсиз юрма!» — деганларидай .. фол кўрсатган эдим.* «Эртаклар». *Бир тангани кўриб димоғи чоғ бўлиб, оғзини қимирлатиб, олдидаги фол ёғочини қўлига олиб, суф-куф деб дам солиб, китобнинг устига ташлабди.* «Эртаклар». **Фол очмоқ** (*ёки* **боқмоқ, кўрмоқ**) киши билишга қизиққан номаълум воқеа, ҳодисаларни гўё олдиндан айтиб беришга уринмоқ ёки олдиндан «билмоқ», айтиб бермоқ. *Узоқ варақлаб ўлтирди-да, сўнгра отасининг китобга қараб фол очиши эсига тушди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Одамлар уни* [*Аҳмад маҳдумни*] *«мунажжим», яъни юлдузлар юзидан фол кўрадиган деб билардилар.* Айний, Эсдаликлар. **Фол очирмоқ** (*ёки* **боқтирмоқ, кўрсатмоқ**) ўзи қизиққан номаълум воқеа, ҳодисани, мас. бирор кимса ёки нарса тақдирини билиш учун фолбинга мурожаат қилмоқ.

2 *кўчма* Бирор нарса ҳақидаги тахмин; чама, фараз. *Ҳақиқатан, бирон ой ўтмасдан, Ўринбой отанинг фоли тамоман тасдиқланди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бош тарафдан ўттизлаб саҳифа текширилган эдики, Султоналининг фоли ҳақиқатга ошиб, саҳифа орасига букловсиз қўйилган бир хат китоб четига .. чиқди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 *кўчма* Бирор иш ёки хатти-ҳаракатнинг қандай тугалланганини кўрсатувчи белги, нишона. [*Қулмуҳаммад:*] *Бугун тонг билан Жалолиддинни ҳибсга олибдилар.* [*Гули:*] *Ё раббий! Бу ёмон фол.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Айниқса мулла Абдураҳмон ҳануз Раънонинг эрга берилмаганлиги хабарини эшитгач, бу тасодифни истиқболнинг хайрлик фоллари сирасига киритди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ФОЛБИН [*а+ф-т*] Фол очувчи шахс. *Фолбин бу тугунчакни Гулнорнинг остонасига кўмиш кераклигини уқтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. || *Маҳалламиздаги кампирларнинг гапига кириб, бир фолбин хотинга ойимни кўчириқ қилдирдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ФОЛБИНЛИК фолбин *с. касб оти.* **Фолбинлик қилмоқ** 1) фол очиш билан шуғулланмоқ; 2) бирор нарса тўғрисида тахминий мулоҳаза юритмоқ; тахмин, фараз қилмоқ. *Даштдаги қизлар Адолатнинг авзойини кўриб, кечаси билан фолбинлик қилиб чиқдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ФОЛЧИ *айн.* **фолбин.** *Бундай қараса, регистонда фолчилар фол кўриб, одамларни уймалатиб ўтирибди.* «Эртаклар».

ФОЛЬКЛОР [*р<инг л*] Халқ оғзаки ижоди. *Ўзбек фольклори. Фольклор намуналарини тўплаш.*

ФОЛЬКЛОРИСТ [*р*] Фольклористика соҳасининг мутахассиси; фольклорни ўрганувчи шахс. *Н. Ғаниев моҳир адиб ва фольклорист ҳам эди.* А. Иброҳимов, Ўзбек киносининг қалдирғочи.

ФОЛЬКЛОРИСТИКА [*р*] Фольклорни ўрганувчи фан. *Рус фольклористикаси. Ўзбек фольклористикаси.*

ФОЛЬКЛОРЧИ *с. т.* Фольклорист.

ФОН I [*р<фр*] 1 Тасвирий санъат асарларида: сурат солинадиган нарсанинг сурат бўёқларидан ажратиб турадиган ранги, туси, таг ранги. *Оқ фонга солинган қизил гуллар.* | Гулдор, рангдор нарсанинг туб ранги; таг. *Осмон фонида олинган сурат.* ■ *Бу пардоздаги нақш шаклларни аниқ белгиловчи восита қирралардан фонга тушган соя бўлади.* П. Зоҳидов, Уста Ширин. | Кўзга ташланиб турган кимса ёки нарса орқасидаги кўриниш, манзара. *Бу уй ҳайвонининг расми яшил ўтлар фонида қизил бўёқ билан ишланган.* А. Абдуллаев, Ҳиндистон болаларининг расмлар виставкаси.

2 *кўчма* Умумий шароит, вазият, муҳит. *Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий тарихий шахс сифатида .. ўзбек маданиятининг ривожланиш тарихи фонида кўрсатилади.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 29.

ФОН II [*р<грек*] Товуш баландлиги даражаси бирлиги.

ФОНАРЬ [*р*] Ёритиш нуқтаси — ўти шиша билан ўралган чироқ. *Чўнтак фонари.* ■ *Фонарь яна тутай бошлади, керосини тугаб қолган эди.* Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар. *Катта электр фонари тагида ғужғон ўйнаётган одамлар орасидан ўтиб, булар ҳам боққа кириб кетди.* Ойдин, Фонарь тагида. **Фонарь ёғи** *эск. айн.* **керосин.** | *с. т.* Фонус. [*Тантибойвачча*] *извош фонарининг хира ёруғида таниш юзни учратди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ФОНД [*р<лат*] 1 Давлат, муассаса ва ш. к.нинг бирор мақсад учун ажратилган пули, маблағи. *Валюта фонди. Иш ҳақи фонди. Колхознинг бўлинмас фонди.* ■ *Фондимизда бир юз минг сўм пул бор.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. | Бирор кимса ёки нарса фойдасига йиғилган пул, маблағ. *Ўзаро ёрдам фонди.*

2 Ғамлаб, эҳтиётлаб қўйилган ёки мавжуд нарса, запас, бойлик. *Колхознинг уруғлик фонди. Музей фонди. Китоб фонди. Тилнинг луғат фонди.*

3 Ижодий союзларнинг аъзоларига (архитектор, рассом, ёзувчи ва ш. к.) моддий ёрдам берадиган муассаса, ташкилот. *Архитекторлар фонди.*

ФОНЕ́МА [*р<грек*] *лингв.* Бирор тилда ёки диалектда сўз ёки морфемаларнинг маъно фарқини белгиловчи нутқ товуши.

ФОНЕМАТИ́К [*р* фонематический] *лингв.* Фонемага оид. *Тилнинг фонематик состави.*

ФОНЕТИ́К [*р* фонетический] 1 Фонетикага оид. *Фонетик қонунлар. Тилнинг фонетик системаси. Фонетик транскрипция.*

2 Тилдаги товушларга оид.

ФОНЕ́ТИКА [*р<грек*] *лингв.* 1 Тилшуносликнинг тилнинг товуш составини ўрганадиган бўлими. *Умумий фонетика. Тарихий фонетика.*

2 Тилнинг товуш состави. *Ўзбек тили фонетикаси.*

ФОНЕТИ́СТ [*р*] Фонетика фанининг мутахассиси.

ФОНИЙ [*а*] *эск. кт.* Тез ўтиб кетадиган; ўткинчи, омонат. *Бу фоний дунёда оч ўлди нима-ю, тўқ ўлди нима?* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Уста гўр ва жаҳаннам азобини фоний дунёда бир мартаба бўйнига олиб қўйгани учун унча тап тортмади.* А. Қаҳҳор, Қабрдан товуш.

ФОНОГРА́ММА [*р<грек*] *махс.* Пластинка, лента, плёнка ва ш. к.га ёзиб олинган товуш. *График фонограмма.*

ФОНО́ГРАФ [*р<грек*] *махс.* Товуш (музика, ашула, нутқ ва ш. к.)ни ёзиб оладиган ва қайта эшиттирадиган аппарат.

ФОНОГРАФИ́К [*р* фонографический] Фонографга, товушни ёзиб олиш ва қайта эшиттиришга оид. *Фонографик плёнка. Фонографик материаллар.*

ФОНОЛОГИ́К [*р* фонологический] Фонологияга оид. *Фонологик система. Фонологик текшириш.*

ФОНОЛО́ГИЯ [*р<грек*] *лингв.* 1 Фонетиканинг фонемалар системасини ва уларнинг ўзгаришини ўрганувчи бўлими.

2 Тилдаги фонемалар системаси.

ФОНО́МЕТР [*р<грек*] Товушнинг тебраниш кучи даражасини ўлчайдиган асбоб.

ФОНТА́Н [*р<итал*] 1 Кучли босим ёрдамида трубадан юқорига қараб отилиб чиқиб турадиган сув; фаввора. | Сувнинг шундай отилиб чиқиб туришини таъминлайдиган махсус қурилма, иншоот. *Алижон зинапоядан пастга тушиб, фонтан четига ўтирди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

2 Ўз босими таъсири остида ер остидан отилиб чиқиб турган сув, нефть, газ ва ш. к. *Қайнаб чиқар булоқлари, Фонтан бўлиб отилар тикка.* Ё. Мирза.

ФОНУС [*а<грек*] Одатда қўлда кўтариб юриладиган (ичига чироқ ёки шам қўйиладиган) ёки бирор жойга ўрнатиладиган, шамол ва ёғиндан муҳофаза қилинган чироқ. *Ҳар маҳаллага биттадан шаҳар думахонаси ўтқазган хира фонусларнинг ичида еттинчи пиликли керосин лампа ёнар эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Бир чол ичкаридан чи-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қиб, қўлидаги фонусни боши баравар кўтарди. М. Осим, Ўтрор.

ФОРИНТ Венгрия Халқ Республикасининг пул бирлиги.

ФОРИҒ [*a*] *эск. кт.* Бирор иш-ҳаракатдан холилик, бўшаш, қутилиш. [*Мулла Абдусалом*] *дарс ўқишдан фориғ бўлган соатларида, ўз ҳужрасида дарсгўйлик ҳам қиларди.* Айний, Эсдаликлар. — *Сен албатта касалдан фориғ бўласан — яна бундан ҳам кучли ва жасоратли бўласан,— деди врач Пўлатга.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Қатра май гадолардин, соқиё, дариғ этма, Ақлдин қилиб дариғ, мастлиғда султон қил.* Увайсий.

ФОРИҒБОЛ [*a*+*ф-т*] *эск. кт.* Ташвишдан холи, озод; хотиржам, осойишта; ҳузур-ҳаловатли. || *Фориғбол яшамоқ.*

ФОРМА [*р*<*лат*] 1 Предметнинг ташқи кўриниши, тахлити, шакли. *Турли формадаги тошлар. Квадрат формадаги бино.*

2 Бирор нарсанинг қурилиши ёки тузилиши тури, типи. *Давлатнинг бошқариш формаси.* ▪ *Пролетариат диктатураси пролетариат синфий курашининг янги формаларда давом эттирилишидир.* В. И. Ленин, Пролетариат диктатураси тўғрисида. *Партия ўз фаолиятида нолегал ва легал кураш ва иш формаларини бирга қўшиб олиб бориш намуналарини кўрсатди.* «КПСС тарихи».

3 Маълум кўриниш, тур. *Ревматизмнинг оғир формаси. Гриппнинг енгил формаси.*

4 Бирор нарсанинг белгиланган нусхаси. *Протокол формаси. Справка формаси.*

5 Ички мазмунини ифодаламайдиган, ҳатто ички моҳиятига зид бўлган юзаки кўриниш, қиёфа. *Форма учунгина қилинган иш.*

6 Маълум категориядаги кишилар учун мўлжалланган ранги, тикилиши ва бошқа белгилари жиҳатидан бир хил кийим. *Ҳарбий форма. Мактаб формаси. Милиция формаси.* ▪ *Пўлатжон учувчи формасида тушган суратини ҳам юборибди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Улар* [*курсантлар*] *кетгач, ўрнига энди сафарбар этилган кишилар келди. Булар шу ерга келиб форма кийдилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

7 *айн.* **шакл** 5. *Форма ва мазмуннинг ажралмас бирлиги.*

8 *лингв.* Гап ва сўзларнинг ўзаро муносабатлари ҳамда грамматик категорияларнинг ташқи ифодаланиш воситаси. *Сўзнинг ўзак формаси. Феълнинг ноаниқ формаси.*

ФОРМАЛ [*р* формальный] Қуруқ, юзаки формага асосланган, нарса ва ҳодисаларнинг ҳақиқий ҳолатига зид бўлган. *Формал ҳуқуқ. Масалага формал муносабатда бўлмоқ.*

ФОРМАЛИ 1 Махсус формада тикилган кийим кийган, форма кийган. *Формали ўқувчи. Формали курсант.* ▪ *Қадимдан одамлари на шаҳар ва на поезд кўрган бу чет қишлоққа шаҳардан чиққан ҳар бир янги формали одам Гулсумда бениҳоя қувонч уйғотарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Маълум формада тикилган. *Формали кийим.*

ФОРМАЛИЗМ [*р*] 1 Бирор ишнинг моҳиятга зид равишда, унинг ташқи томонига кўпроқ эътибор бериш; расмиятчилик. *Илғор ҳанъаткорлар ҳеч қачон .. формализм йўлига тушмаганлар.* Ш. Рашидов, Социалистик реализмнинг қудратли манбалари.

2 Логика, санъатшунослик ва ш. к. фанларда ғоявий мазмунга футур етказиб, шаклга, формага ортиқ аҳамият берувчи идеалистик оқим. | Буржуа санъати ва адабиётида мазмунни шаклдан ажратиб, шаклга ёки унинг айрим элементига асосий ўрин беришга қаратилган оқим.

ФОРМАЛИН [*р*] Дезинфекция қилиш учун ишлатиладиган ўткир ҳидли дори. *Формалин эритмаси. Чигитни формалин билан дориламоқ.*

ФОРМАЛИНЛАМОҚ Формалин билан дезинфекция қилмоқ, дориламоқ. *Экиш олдидан чигитни формалинламоқ.*

ФОРМАЛИНЛАНМОҚ **формалинламоқ** *фл. мажҳ. н.*

ФОРМАЛИСТ [*р*] 1 Бирор ишда расмиятчиликка йўл қўювчи шахс; расмиятчи, расмиятпараст.

2 Формализм (қ. **формализм** 2) тарафдори.

ФОРМАЛИСТИК [*р* формалистический] 1 Расмиятчиликдан иборат. *Ишга формалистик муносабатда бўлиш.*

2 Формализм (қ. **формализм** 2) принципларига асосланган. *Формалистик асар.*

ФОРМАЛИСТЛАРЧА *рвш* Формалистларга хос ҳолда, расмиятпарастларча. *Ишга формалистларча қарамоқ.*

ФОРМАСИЗ Маълум форма, шаклга эга бўлмаган, шаклсиз. *Формасиз муз парчаси.*

ФОРМАТ [*р*<*лат*] Китоб, дафтар, варақ, карточка ва ш. к.нинг катта-кичиклиги, размери. *Қоғоз формати. Катта форматга эга бўлган китоб.*

ФОРМАТЛИ Муайян форматга эга бўлган. *Кичик форматли китоб. Катта форматли карточка.*

ФОРМАЦИЯ [*р*<*лат*] 1 Қишилик жамиятининг муайян иқтисодий тузум ва унга мувофиқ келадиган устқурма билан характерланган тарихий тараққиёт босқичлари. **Ижтимоий-иқтисодий формация** ишлаб чиқариш муносабатларининг маълум системаси билан характерланадиган тарихий тараққиётнинг бирор босқичи ёки давридаги кишилик жамияти. *Қулдорлик формацияси. Феодализм формацияси. Капиталистик формация. Коммунистик формация.* ▪ .. *империализм тўғрисида мулоҳазалар «умумий» бўлса, ижтимоий ва иқтисодий формацияларнинг асосий фарқи унутилади ёки орқага сурилади.* В. И. Ленин, Империализм — капитализмнинг юқори босқичи.

2 *геол.* Бир вақтда ва бир хил усулда пайдо бўлган геологик чўкиндилар ва тоғ жинслари йиғиндиси.

ФОРМОВКА [*р*] *тех.* Бирор нарса ясаш учун тайёрланган қолип. *Формовка цехи. Формовка машинаси.*

ФОРМОВКАЧИ *тех.* Формовка мутахассиси; формовка цехида ишловчи ишчи.

ФОРМУЛА [*р*<*лат*] 1 Қонун-қоида, идея ва ш. к.нинг қисқа ва аниқ умумий таърифи, ифодаси.

2 Математик муносабатларнинг шартли белгилар орқали ёзилган ифодаси. *Алгебраик формула.* ▪ *Йўлдош қўлида тайёр тутиб турган ён дафтарчасини Элмуроднинг олдига қўйиб, ундаги формулани бир чеккадан уқтира бошлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Моддалар составининг химиявий белги ва коэффициентлар орқали ёзилган ифодаси. *Кислород формуласи. Сувнинг формуласи.*

ФОРМУЛИРОВКА [*р*] Бирор фикрнинг қисқа ва аниқ ифодаси. *Теореманинг формулировкаси.* ▪ *У ҳозирги Шарқ тарихидан жуда зерикарли лекция ўқирди.. Гапи сийқа ибораларга, қуруқ формулировкаларга .. тўла.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ФОРМУЛЯР [*р*<*лат*] 1 Бирор иншоот, механизм ва ш. к.нинг иши, уларнинг бузилиши, ремонти каби маълумотлар батартиб ёзиб бориладиган махсус дафтар ёки варақа.

2 Кутубхоналарда ҳар бир китоб ичига солиб қўйиладиган ва шу китоб ҳақидаги маълумотлар ёзилган учёт карточкаси.

ФОРПОСТ [*р*<*нем*] 1 *ҳарб.* Қисмни ҳимоя қилиб турувчи илғор отряд, шунингдек чегарада мустаҳкам ўрнашиб олган соқчи қисм.

2 *кўчма кт.* Бирор нарсанинг илғор, олдинги қисми; авангард. *Бизда минглаб коммунистик меҳнат коллективлари коммунизм форпостлари бор.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 19 июнь.

ФОРС *қ.* **форслар.** *Форс тили. Форс қизи.* ▪ *У араб, форс тилларини яхши эгаллаган.* Ойбек, Навоий.

ФОРСИГЎЙ [*ф-т*] Форс тилида ижод қиладиган. *Форсигўй ёзувчи.* ▪ *Соҳиб Доро замонанинг кўзга кўринган форсигўй шоирларидан бўлиб, ёш қаламкашларни ўз маслаҳатлари билан баҳраманд қилиб турарди.* М. Осим, Сеҳрли сўз.

ФОРСИЙ Форс тилида айтилган ёки ёзилган; форсча. *Яна ўша арабий ва форсий иборалар тўла биз тушунмайдиган машаққатли ўқишга шўнғиб кетдик.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ФОРСИХОН [*ф-т*] Форс тилида ёзилган асарларни ўқийдиган, унга тушунадиган (киши). *Анвар ўн беш ёшида .. яхшигина форсихон ва бир даражада араб тилига ошна эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ФОРСЛАР Эроннинг асосий, туб аҳолисини ташкил қилувчи халқ.

ФОРСУ́НКА [*р<инглг*] *тех.* Суюқ ёқилғини дам билан пуркаб чиқариб берадиган мослама. | Суюқ ёки кукун ҳолидаги моддани пуркаб сочувчи мослама.

ФОРСЧА *айн.* **форсий.** *Форсча-русча луғат. Форсча сўзлашмоқ.*

ФОРТЕПЬЯ́НО [*р<итал*] Бармоқ билан босиб чалинадиган клавишли, торли музика асбоби (рояль ва пианино фортепьянонинг ҳозирги вақтдаги туридир). *Фортепьяно чалмоқ.*

ФО́РТОЧКА [*р*] Уйни шамоллатиш мақсадида деразага ўрнатиладиган кичкина дарча.

ФО́РУМ [*р<лат*] 1 *тар.* Қадимги Римда халқ йиғинлари, суд ва бошқа тадбирлар ўтказиладиган майдон.

2 Кенг ваколатли катта йиғилиш, съезд. *Бутун дунё ёшлар форуми.Журналистлар форуми.*

ФОСГЕ́Н [*р<грек*] *хим.* Нафас олиш органларини зарарлантирувчи, рангсиз, чириган пичан исли, заҳарли газ.

ФОСИ́Д [*а*] *эск. кт.* Ёмонлик қиладиган; ёмон; бузуқ, ярамас. *Фосид хаёл.* ▪ *Агар улар* [*руслар*] *мухтор вакилнинг бу фосид мақсадини англасалар, албатта, йўл қўймайдилар, лекин у бу ишларни улардан яширин қилаётир.* Айний, Дохунда. *Бериб фатво «уришингларр» демай қози калон ўлсин, Ҳаммани йўлдин оздирган ўшал фосид хаёл ўлсин.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ФОСИҚ [*а*] *эск. кт.* Ёмон, гуноҳли ишлар билан шуғулланувчи, ёмон йўлга юрувчи; ахлоқсиз. *Фосиқдан ҳаё тилама, золимдан — вафо.* Мақол. ▪ *Зулмат ва эрксизликнинг сояси фосиқ Олимхон истибдодига абадий хотима берилди.* Н. Сафаров, Қатта карвон йўлда. [*Қори:*] *Нусратилло фосиқ эканлиги устига порани қилдек суғуриб, иликдек ютмоғи махфий эмас.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

ФОСФА́Т [*р<грек*] *хим.* Фосфор кислотасининг тузи (асосан ўғит сифатида, шунингдек медицина ва техникада ишлатилади). *Кальций фосфати.*

ФОСФА́ТЛИ Фосфатга оид. | Таркибида фосфати бўлган. *Фосфатли шлак.*

ФО́СФОР [*р<грек*] Баъзи минераллар, ҳайвон суяклари, ҳайвон ва ўсимлик тўқималарида бўладиган ёнувчан, оқ тури эса, қоронғида нурланиб, ялтираб турадиган химиявий элемент. *Қизил фосфор.*

ФОСФОРИ́Т [*р*] Таркибида фосфат кўп бўлган асосан ўғит сифатида ишлатиладиган тоғ жинси.

ФОСФО́РЛИ Таркибида фосфор бўлган. *Фосфорли туз. Фосфорли руда.* |Фосфор аралашган. *Фосфорли ўғитлар.*

ФОТИҲ [*а*] Бирор шаҳар, давлат, мамлакатни урушиб қўлга киритган, забт этган, ғолиб; жаҳонгир. *Ғоҳо ёт ерлардан «мен-мен»чи шоҳлар Лашкар тортиб келди дағдаға бирла, Йўлларда ётарди кўп бегуноҳлар, Фотиҳлар изларн бесон қабрлар.* Шайхзода.

ФОТИҲА [*а*] 1 *дин.* Қуръоннинг биринчи сураси, бошланиши.

2 Қимса ёки унинг руҳига эзгулик тилаб айтиладиган дуо, олқиш. *Чоллар Қудратга тани-жони соғлик, ишига барака тилаб, фотиҳага қўл кўтардилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мирзакаримбой ҳаяжонли, титроқ товуш билан қизига фотиҳа бериб, соқолини силади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Фотиҳа ўқимоқ** 1) қуръоннинг қисқа сураларидан бирини ўқиб, марҳумнинг руҳи ёки бошқалар учун худодан эзгулик тиламоқ. *Мирзакаримбой қўллари билан соқолини енгилгина сийпаб, марҳумга фотиҳа ўқиган бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) қўл очиб ва уни юзларига тортган ҳолда, ўзи ёки бошқалар учун эзгулик, тинчлик, саломатлик тиламоқ, дуо қилмоқ. *Ошдан сўнг уста Олим шундай фотиҳа ўқиди: — Душманларингизнинг йўқ бўлганлари чин бўлсин, севганингиз билан энди масъуд яшанг!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Фотиҳа қилмоқ** *с. т.* фотиҳа ўқимоқ.

3 Бирор иш-ҳаракатни бажаришга киришаётган кишига омад, бахт тилаган ҳолда бериладиган рухсат, ижозат. *Фотиҳа бермоқ. Фотиҳа олмоқ.* ▪ *Олимхон аканинг олдида сўз бердим. Ота ризоси — фотиҳа билан баравар.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Биз сўрар эдикки, ўғлингизга ўз илмингизни ўргатиб, табибликка фотиҳа берсангиз эди.* Айний, Қуллар. **Оқ фотиҳа** бирор ишни бажаришга киришиш учун хурсандлик билан бериладиган рухсат, ижозат. *Ота, сиздан оқ фотиҳа тилайман, Ширвон элда Зулхуморга бораман.* «Равшан». [*Тангриқул ҳожи*] .. *халқ орасида «халифайи Рум Бухорога келди, Эргаш қўрбоши бориб, мусулмонобод йўлида ғазот қилгани халифадан фотиҳа ва юз минг сарбоз олиб келди»,— деб гап тарқатипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Фотиҳа сўрамоқ** бирор йиғиндан ёки ўзидан ёши улуғроқ кишидан олдинроқ туриб кетиш учун рухсат сўрамоқ. *Абдураҳмон сардор .. қайтмоқчи бўлиб, халифадан фотиҳа сўради.* Айний, Қуллар.

4 *этн.* Қиз билан йигитни турмуш қуришга кўндирилгандан кейин, бу ҳақда ишонч ҳосил қилиш мақсадида никоҳдан олдин ўтказиладиган маросим; унаштириш. *«Фотиҳа» — гўё ярим никоҳ, у икки томоннинг келажак ҳаётига тақдир муҳрини босади.* Ойбек, Қутлуғ қон. — *Қизим фотиҳа қилинган,— деди Пирнафас ака гапни қисқа қилиб.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Фотиҳа тўйи** қиз билан йигитни унаштирилганлиги муносабати билан ўтказиладиган кичик тўй; унаштириш. *Келинг .. катта тўйдан илгари фотиҳа тўйини ўтказиб олайлик.* Ҳамза, Ким ўғри?

5 *этн.* Ўлик чиққан хонадонда, ўлимнинг биринчи уч куни ҳамда ҳайит кунлари марҳумнинг хотираси учун ўтказиладиган маросим; таъзия. **Фотиҳага кириб чиқмоқ.** *Ўлик чиққан хонадонга кўп кишилар фотиҳага киришди.* ▪ *Ўлигим кафансиз қолмаса, дуойи-фотиҳага келганларнинг олдига битта-иккита қаттиқ-қуттиқ нон қўйсангиз бўлгани.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ФОТИҲАХО́Н [*а+ф-т*] Ўлимнинг биринчи уч куни ва ҳайит кунлари ўлик чиққан хонадонга кириб, фотиҳа ўқувчи киши. *Шу кун кечгача шаҳарнинг ҳамма табақаларидан ҳам фотиҳахонлар келиб турдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ФОТИҲА́ЧИ *айн.* **фотиҳахон.**

ФОТИҲЛИ́К фотиҳ 1 *с. мавҳ. от.* *Ўрта Осиё халқларининг воқеаларга бой тарихида Искандарнинг фотиҳлик юришлари ҳам маълум ўрин эгаллайди.* А. Қаюмов, Навоийнинг «Садди Искандарий» достони.

ФОТО [*р<грек*] *айн.* **фотография.**

ФОТОАППАРА́Т [*р*] Фотосурат оладиган аппарат, фотография аппарати.

ФОТОВИТРИ́НА [*р*] Фотосуратлар қўйиладиган витрина; фотосуратлар кўргазмаси.

ФОТОГАЗЕ́ТА [*р*] Фотосуратлардан ва уларга берилган қисқа текстлардан иборат газета.

ФОТО́ГРАФ [*р*] Фотография мутахассиси, фотоаппарат билан сурат олувчи мутахассис.

ФОТОГРАФИ́К [*р* фотографический] 1 Фотографияга оид. *Фотографик санъат.* | Фотография учун белгиланган. *Фотографик камера.*

2 Фотография йўли билан олинадиган. *Фотографик репродукция.*

ФОТОГРА́ФИЯ [*р<грек*] 1 Махсус оптик аппарат воситаси билан ёруғлик сезадиган қоғозга, пластинкага ёки плёнкага сурат олиш усули. *Фотография тўғараги.*

2 Шундай усулда олинган сурат. *Рангли фотография.*

3 Шундай усулда сурат оладиган ишхона. *Фотографияга келмоқ.*

ФОТОКА́РТОЧКА [*р*] *айн.* **фотосурат.** *Буларнинг остида Бибихоним мадрасасининг харобалари, Қўқон урушидан сўнг олинган бир неча фотокарточкалар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ФОТОКО́ПИЯ [*р*] Ҳужжат, асар ва ш. к.нинг фотографик нусхаси, фотография усулида олинган кўчирмаси; фотонусха.

ФОТОЛАБОРАТО́РИЯ [*р*] Фотосурат ишлаш ва кўпайтириш учун махсус жиҳозланган алоҳида хона, кабинет, лаборатория.

ФОТОЛИТОГРА́ФИЯ [*р*] *полигр.* Фотографияни қўлланишга асосланган литография. *Фотолитография усули.*

ФОТОМАТЕРИА́Л [*р*] 1 Фотосуратлар олишда ишлатиладиган материал (фотоқоғоз, плёнка ва турли химикатлар).

2 Бирор мақсад учун фойдаланиш мумкин бўлган турли фотосуратлар. *Кўргазма учун фотоматериал тайёрлаш.*

ФОТО́МЕТР [*р*] 1 *физ.* Ёруғлик ку-

www.ziyouz.com kutubxonasi

чини, даражасини ўлчайдиган оптик асбоб.

2 Юлдузлар ёруғлигини аниқлайдиган оптик асбоб.

ФОТОМЕТРИК [*р* фотометрический] Фотометрияга оид. *Фотометрик метод.*

ФОТОМЕТРИЯ [*р*<*грек*] Оптиканинг ёруғлик ва ёритиш кучини, уларнинг ўлчаш усулларини ўрганадиган бўлими.

ФОТОМОНТАЖ [*р*] Маълум бир темада олинган суратларни ёки уларнинг айрим қисмларини бир-бирига қўшиб, уларни яхлит бир ҳолатга келтириш. | Шу усулда тайёрланган фотосурат, фотоплакат ва бошқалар.

ФОТОМУХБИР [*р*+*а*] Газета ва журналларга актуал масалалар юзасидан фотосуратлар тайёрлаб берадиган мухбир.

ФОТОН Электромагнит нурланишнинг кванти, нур тўлқини.

ФОТОНУСХА [*р*+*а*] *айн.* **фотокопия.**

ФОТОПЛАСТИНКА [*р*] Фотография пластинкаси.

ФОТОРАСМ [*р*+*а*] *айн.* **фотосурат.** — *Бу одамнинг жиноят қилганига ҳечам ишонмайман,— деди Нигора қўлидаги фоторасмга тикиларкан.* С. Анорбоев, Оқсой.

ФОТОРЕПОРТАЖ [*р*] Фотография воситасида тайёрланадиган репортаж.

ФОТОРЕПОРТЁР [*р*] Репортаж учун сурат олиш билан шуғулланувчи фотограф.

ФОТОСИНТЕЗ [*р*<*грек*] *бот.* Ўсимликларда ёруғлик таъсирида карбонат ангидрид ва сувдан органик моддаларнинг ҳосил бўлиш жараёни.

ФОТОСУРАТ Фотография усулида олинган сурат; фотокарточка. *Афсуски, унинг [Малоҳатнинг] фотосурати ҳам йўқ эди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар. *Умид янги уй деворидаги Ҳафиза фотосуратига тикилди.* Мирмуҳсин, Умид.

ФОТОТЕЛЕГРАММА [*р*] Фототелеграф орқали юборилган телеграмма, хат, ҳужжат ва ш. к.

ФОТОТЕЛЕГРАФ [*р*] Хат, ҳужжат, чертёж, расм ва ш. к.ни телеграф ёки радио воситасида узоқ масофага юборадиган қурилма.

ФОТОУВЕЛИЧИТЕЛЬ [*р*] Фотосуратни қоғозга кўчиришда суратни катталаштирувчи проекцион аппарат.

ФОТОХРОНИКА [*р*] Фотосуратларда акс эттирилган воқеалар. *ЎзТАГ фотохроникаси.*

ФОТОЧИ *с. т.* Фотограф. *Кичкина суратни катта қиладиган фоточи келган, хоҳлаганлар кутубхоначи қизга учрашсин.* С. Аҳмад, Саҳарларда.

ФОТОЭЛЕМЕНТ [*р*] Ёруғлик энергиясини электр энергиясига айлантирадиган асбоб.

ФОТОҚОҒОЗ [*р*+*ф-т*] Бир томони ёруғлик сезадиган модда билан қопланган, фотосуратлар тушириладиган қоғоз.

ФОТОҲАВАСКОР [*р*+*а*+*ф-т*] Фотография иши билан ҳаваскор сифатида шуғулланувчи киши.

ФОШ [*ф-т*] Ҳаммага маълум, ошкор. *Фош бўлмоқ. Фош қилмоқ (этмоқ). Камчиликларни фош қилмоқ.* ■ [*Тўқсонов*] *фош бўлишдан қўрқиб, бошқа шаҳар ва районларга ишга кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи. — *Мен тегишли жойда гаплашаман,— деди Низомиддинов қоғозларини йиғиштираётиб, — мен очдим бу ишларни, мен фош қилдим.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ.

ФОШЛАМОҚ *кам қўлл.* Фош этмоқ (қилмоқ), очиб ташламоқ, ошкор қилмоқ. *Бек Алпомиш хаста кўнглин хушлади, Йиғилган душманнинг сирин фошлади.* «Алпомиш».

ФОҲИШ [*а*] Фаҳш ишлар билан шуғулланувчи; бузуқ. *Фоҳиш эркак.* ■ *Юсуфжон фоҳиш, тажанг йигит бўлиб, Тўлахоннинг акасидир.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Қодирохун кабилар Фоҳиш орзунинг қули. Қай тарафга узатса Етадир ифлос қўли.* Ғайратий.

ФОҲИША [*а*] Фаҳш ишлар билан (ўз танини сотиш билан) шуғулланувчи бузуқ аёл. [*Холисхон:*] *Шундай йўллар билан булар фоҳиша кўпайтирар экан-да.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Айт, ит қизи, фоҳиша, ўйнашинг ким?* Ғ. Ғулом, Соялар.

ФОҲИШАБОЗ [*а*+*ф-т*] Фоҳишалар билан жинсий алоқа қилишга берилган, ахлоқий бузуқ эркак.

ФОҲИШАХОНА [*а*+*ф-т*] *эск.* Революциядан олдинги вақтларда (капиталистик жамиятда ҳозир ҳам) фоҳишалар яшайдиган ва фоҳишабозларни қабул қиладиган жой; исловотхона. *Ҳайит кунлари тўқлигидан шўҳлик қиладиган бойвачча йигитлар қовоқхона ва фоҳишахоналарга кириб, ичиб юрарди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ФРАГМЕНТ [*р*<*лат*] 1 Бирор асар парчаси, бир қисми. *Операдан олинган фрагмент.*

2 Рассомлик, ҳайкалтарошлик, архитектура каби санъат асарининг сақланиб қолган парчаси.

ФРАЗЕОЛОГИК [*р* фразеологический] Фразеологияга оид. *Фразеологик луғат. Фразеологик бирикма.*

ФРАЗЕОЛОГИЯ [*р*<*грек*] 1 Тилшуносликнинг бирор тилга хос барқарор сўз бирикмалари ва ибораларини ўрганадиган бўлими.

2 Бирор тилдаги барча барқарор сўз бирикмалари ва иборалари мажмуи. *Ўзбек тилининг фразеологияси. «Навоий» романининг фразеологияси.*

ФРАК [*р*<*нем*] Олд қисми калта қилиб ўйилган, орқа этаги узун (Европада, умуман тантаналарда кийиладиган) кийим.

ФРАКЦИОН [*р* фракционный] *сиёс.* Фракцияга оид. *Фракцион кураш.*

ФРАКЦИОНЁР [*р*] *айн.* **фракциячи.**

ФРАКЦИЯ [*р*<*лат*] *сиёс.* 1 Парламент депутатларининг бирор сиёсий партияга мансуб группаси. *Давлат думасининг социал-демократик фракцияси қамоққа олинди.* «КПСС тарихи».

2 Сиёсий партия ичида партиянинг умумий йўлига қарши бўлиб ажралиб чиққан, партия сафида қолгани ҳолда унга қарши кураш олиб борувчи гуруҳ.

ФРАКЦИЯБОЗЛИК *айн.* **фракциячилик.**

ФРАКЦИЯЧИ *сиёс.* Фракция аъзоси, иштирокчиси, гуруҳбоз. *Партия сиёсати масалалари юзасидан бўладиган кенг дискуссия .. партиянинг бирлигини бузадиган фракциячи группалар тузиш учун бўлган уринишларга .. сабаб бўлмасин.* «КПСС Устави».

ФРАКЦИЯЧИЛИК *сиёс.* Партия ичида фракциянинг, фракцион идеологиянинг мавжудлиги, сиёсий партия ичидаги гуруҳбозлик. *Фракциячиликка қарши амалий кураш олиб боришда партиянинг ҳар бир ташкилоти ҳеч қандай фракцион чиқишларга йўл қўймаслигини қаттиқ назорат қилиб бориши зарур.* В. И. Ленин, Партиянинг бирлиги тўғрисида.

ФРАНК [*р*<*фр*] Франция, Бельгия, Швейцария ва бошқа бир қанча мамлакатларда пул бирлиги.

ФРАНЦЎЗ қ. **французлар.** *Француз тили.* || *Француз аёл.*

ФРАНЦУЗЛАР Франциянинг асосий, туб аҳолисини ташкил қилувчи халқ, француз халқи.

ФРАНЦУЗЧА 1 Францияга, француз халқига, унинг алифбеси, тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Французча қўшиқ.*

2 Француз тили. *Сен французча(ни) биласанми?* || *Французча гапирмоқ.*

ФРЕЗЕР [*а*] *тех.* Айланма ҳаракат қилиб металл ва ёғоч ашёларга ишлов берадиган кўп тишли кесувчи асбоб.

ФРЕЗЕРЛАМОҚ Фрезер билан ишлов бермоқ.

ФРЕЗЕРОВКАЧИ Фрезер станогида ишловчи ишчи. *Фрезеровкачи бўлиб ишламоқ.*

ФРЕЗЕРЧИ *айн.* **фрезеровкачи.** *Фрезерчи касби.*

ФРЕСКА [*р*<*итал*] Янги сувоқ устига рангдор қилиб ишланган расм. *Афросиёб фрескалари.* ■ *Иван Федорович билан Акрамхон битган .. биноларни айланиб чиқишди, қаерга қандай безак бериш, фреска чизишни маслаҳатлашиб олишди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ФРИКАТИВ [*р*<*лат*] *лингв.* Бир-бирига яқинлашган нутқ органлари орасидан ҳавонинг ишқаланиб ўтиши натижасида пайдо бўладиган; сирғалувчи. *Фрикатив товушлар.*

ФРОНТ [*р*<*нем*] 1 Қўшин, сафнинг ёки колоннанинг олд томони.

2 Жанг ҳаракатлари бўлаётган зонанинг, районнинг олд томони, жанг майдони. *Бу кунларда Қизил Армия бир ярим минг километр масофада — фронт бўйлаб ҳужум қилмоқда.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Жанг ҳаракатлари кетаётган зонадаги барча қуролли кучлар мажмуи. *Укасининг бири фронтга, иккинчиси канал қурилишига юборилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Зокирнинг отаси*

www.ziyouz.com kutubxonasi

бир йил олдин урушда ҳалок бўлган, акаси ҳам фронтда, ойиси рўзғорларидаги буюмлардан сотиб тирикчилик тебратар эди. П. Қодиров, Уч илдиз.

4 Уруш вақтида бир қўмондон раҳбарлиги остидаги энг йирик армия группаси. *Мирзаев Ғарбий фронтнинг ўзида учта хат, иккита совға олган эди.* А. Қаҳҳор, Қўк конверт.

5 *кўчма* Бирор нарсанинг умумий фаолияти; жабҳа, соҳа. *Идеология фронти. Маданий фронт. Қишлоқ хўжалиги фронти.* ■ [Давронов:].. *Бугун мактабни битириб маориф фронтига отланаётган ёшларимиз илгари кимлар эди?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ФРОНТОВИҚ [*р*] *с. т.* Фронтчи.

ФРОНТЧА *рвш* Фронтдагидек, фронтга хос; фронт талабига мувофиқ равишда. *Асрорқул .. чолларни йиғиб мажлис қилди. Шу мажлисдаёқ ҳалиги чоллар фронтча ишлайдиган комсомол бригадаларига бирикиб олди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Фронтча ишлаш кучимизга куч, қувватимизга қувват қўшаётир.* Ойдин, Олтин узукка олмос кўз.

ФРОНТЧАСИГА *айн.* **фронтча.** [*Тоға:*] *Раҳмат, жиян, раҳмат. Фронтчасига иш қипсан.* С. Аҳмад, Уфқ.

ФРОНТЧИ Фронтда хизмат қилган ёки уруш маҳалида фронтда, ҳаракатдаги армияда бўлган киши. *Ҳамма ўз гапини маъқул қилади. Йўлнинг кун чиқиш томонидан келаётганлар: «Йўл бўшат, биз фронтга бораётирмиз!» деса, ғарбдан келаётганлар: «Биз фронтчимиз, йўл бизники!» деб ўдағайлайдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ФТИЗИАТР [*р*] Фтизиатрия бўйича мутахассис, врач.

ФТИЗИАТРИЯ [*р*<*грек*] Медицинанинг ўпка сили ва уни даволаш йўлларини ўрганадиган бўлими.

ФТОР [*р*<*грек*] Химиявий элемент, ўткир ҳидли туссиз газ.

ФТОРЛИ Таркибида фтор бўлган. *Фторли водород. Фторли бирикма.*

ФУГАС [*р*<*фр*] Ерга кўмиладиган ёки сув остига қўйиладиган портловчи заряд. *Погодин қисмлари кўприкдан ўтиб олгандан кейин, Юрьев кўприк остида учта фугас атрофларига мина кўмдириб, уни истаган дақиқада портлатишга ҳозирлаб қўйди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ФУГАСКА [*р*] *с. т.* Келиб тушган жойини ўйиб ўтиб портлайдиган авиабомба ёки снаряд.

ФУЗАЛО [*а*] *эск. кт.* Ўқимишли кишилар; фозиллар; зиёлилар. *Бу йиғинда уламолар ҳам бор, фузало ҳам бор, хулласи шаҳарнинг ҳар бир синфидан ҳам ҳозир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Биз бор эканмиз, боёнларимиз, уламою фузалоларимиз хотиржам ва осойишта бўлсинлар.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

ФУЗУН [*ф-т*] *эск. кт.* Ортиб, зиёда бўлиб борадиган, кўп. — *Илойим умринг узун, давлатинг фузун бўлсин, қўлинг баланд бўлсин,— деди Облоқул Аҳмадхўжага.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар.

ФУНДАМЕНТ [*р*<*лат*] **1** Бирор бино, иншоот, дастгоҳ ва ш. к.нинг пастки мустаҳкам қисми; пойдевор. *Бино фундаменти.*

2 *кўчма* Бирор нарсанинг асоси; таянч, база. *Ёшлик — фундамент. Унинг ғиштини тўғри қўйиш керак.* Мирмуҳсин, Ажрим.

ФУНДАМЕНТАЛ [*р* фундаментальный] **1** Асосий, энг муҳим. *Фундаментал кутубхона.*

2 Чуқур текширилган, етарлича тадқиқ қилинган. *Фундаментал асар.*

ФУНКЦИОНАЛ [*р* функциональный] **1** Функцияга оид. *Функционал боғланиш. Функционал анализ.*

2 Тузулишига эмас, балки фаолиятига, хизматига, функциясига боғлиқ бўлган. *Меҳнатнинг функционал таксимоти. Юракнинг функционал касаллиги.*

ФУНКЦИЯ [*р*<*лат*] **1** *мат.* Бошқа миқдорнинг ўзгаришларига қараб ўзгариб турадиган ўзгарувчан миқдор. *Ўткир бурчакнинг тригонометрик функциялари.*

2 *биол.* Бирор орган ёки организмнинг ишлаб туриши, фаолияти. *Юракнинг функцияси.*

3 *кўчма* Бирор кимса ёки нарсанинг иш, фаолият доираси, вазифаси. *Бу ишни бажариш менинг функциямга кирмайди.* ■ *Мустабид ҳокимиятларнинг асосий функцияларидан бири канал қазиш, дамбалар қурдириш, суғориш иншоотларини тозалатиш кабилардан иборат бўлган.* И. Жабборов, Қўҳна харобалар сири.

ФУНТ [*р*<*англ*] Англия, Миср, Ливан, Ливия, Сурия ва Суданда пул бирлиги. **Фунт стерлинг** Англияда 20 шиллингга тенг пул бирлиги.

ФУНУН [*а*] *эск. кт.* Фанлар, илмлар. *Муҳаббат жомидан нўш айлаган аҳли зако бўлмиш, Фунуни тибда мажнундир кишининг куйса сафроси.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Улум, фунуннинг қадри-қийматини билган ота .. гўзал тарбия, ҳусн, ахлоқ берган.* Ойбек, Навоий.

ФУРАЖКА [*р*] Эркакларнинг гардишли ва қисқа соябонли бош кийими. *Данильченко янгисини фуражкасини олди: сийрак ва нимжон сочлари бошига ёпишиб ётарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ФУРСАТ [*а*] **1** Бирор ишни бажариш учун энг қулай вақт, пайт. *Фурсат пойламоқ. Фурсат келди. Фурсатдан фойдаланмоқ.* ■ [Шайхулислом:] *Тақсирим, бағоят яхши фурсатда йўқладилар.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Бу ваҳший талончилардан қаттиқ нафратланган Юсуфжон .. фурсат пойлаб, улардан ўч олишга интиларди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. **Фурсатни бой (ёки қўлдан) бермоқ** қулай вақт ёки пайтдан фойдаланмай, уни бекорга ўтказмоқ. *Ҳозир .. ўйланиб ўтириш, фурсатни бой бериш пайти эмас эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳофиз .. фурсатни қўлдан бермай, сафар анжомларини тайёрлаб, икки навкар билан йўлга чиқди.* М. Осим, Зулмат ичра нур. **Фурсатни қочирмоқ** *айн.* **фурсатни бой бермоқ.** *Ўзбек ойим .. ҳамиша юрагини шопиртириб, миясини машғул қилган муддаони айтиб солиб фурсатини қочирмайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Юз бераётган воқеага нисбатан минут, кун, йил ва ш. к. билан ўлчанадиган давомийликнинг тўхтовсиз ўтиб борадиган қисми; вақт. *Ёзишга фурсатим йўқ.* ■ *Шу фурсатда «куёв келди» хабари эшитилиб, қизлар шошиб-пишиб .. Гулчеҳрани кийинтира бошладилар.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. *Сал фурсат қўлдан берилса, бўлинма илгарилайди ва пулемёт жангчиларни битталаб теради.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ФУРФУРОЛ [*р*<*лат*] *хим.* Химия ва нефть саноатида қўлланиладиган туссиз органик бирикма. *Эндиликда .. суюқлик шаклидаги фурфурол пахта чигити ва чигит тўфонидан олинади.* Ш. Тоҳиров, Янгилик яратувчилар.

ФУРҚАТ [*а*] **1** *эск. кт.* Ўзига азиз, севимли бўлган кимса ёки нарсадан узоқда яшаш; айрилиш, айрилиқ; ҳижрон. *Олти ойдир тушдим бундоғ ғурбатга, Севганларим ташлаб бирдан фурқатга, Дилим қондир, ширин ўғлон, қизларим, Муҳаббатлик дилбаримни соғиниб.* Ҳамза. *Фурқат аро ташлаб мени, эй шўхи дилдор, ўртама.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Фурқат *(эркаклар исми).*

ФУСАҲО [*а*] *эск. кт.* Гапга чечан, чиройли гапирадиган кишилар, сўз усталари. *Бу ғазалларни ўқиб, форс фусаҳолари ва ўзимизнинг форсипарастларимиз не деб оғиз очишга жасорат қила олурлар.* Ойбек, Навоий.

ФУСУН [*ф-т*] *эск. кт.* Қиши ёки нарсани ўзига жалб ва мафтун этувчи куч; жозиба, чироғ. *Истасанг мураббо тўлдир ё шинни, Нечоғлик фусун бор эл санъатида.* Миртемир. — *Ҳа, баракалла, .. — деди Тўтиқиз, кўзларида фусун ўти чақнатиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Безакли деворлар, Зарҳал кунгура .. Фусундан яралган Ажиб кошона.* М. Али.

ФУСУНКОР [*ф-т*] Ўзига тортадиган, мафтун этадиган; жуда чиройли, жозибали, сеҳрли. *Ўзбек меъморлари фусункор Самарқанд ва Бухорони бунёд этдилар.* ■ *Қиз ҳақиқатан гўзал экан. Ёниб турган фусункор кўзлари унинг юрагини қитиқлади.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар.

ФУСУНКОРЛИК **фусункор** *с. белги оти. Баҳорнинг фусункорлигин ўз кўзинг билан кўрсанг .. қисқаси бутун жисминг билан баҳорни эмсанг — унда бошқача бўлади.* О. Ҳусанов, Най.

ФУТБОЛ [*р*<*инг*л] Иккита команданинг қарши томон дарвозасига оёқ ёки

www.ziyouz.com kutubxonasi

бош зарби билан кўпроқ тўп киритиш мақсадида ўтказиладиган спорт ўйини. *Футбол тўпи. Футбол командаси. Футбол ўйнамоқ.*

ФУТБОЛКА [р] Енги калта трикотаж спорт кўйлаги.

ФУТБОЛЧИ Футбол ўйновчи.

ФУТУР [а] Зарар, зиён, шикаст. *Машинага футур етмасин.* **Футур кетди** зайфлашиб, кучсизлашиб қолди, аввалги мавқеини йўқотди. *Соғлигимнинг футури кетди.*

ФУТУРИЗМ [р<*лат*] 20 аср бошларида пайдо бўлган, адабиёт ва санъатда реализмни, шунингдек, маданий меросни инкор этиб, эски санъатнинг традиция ва услублари ўрнига гўё замонга мос келадиган янги услуб яратмоқчи бўлган формалистик оқим.

ФУТУРИСТ [р] Футуризм тарафдори.

ФУТУРИСТИК [р футуристический] Футуризм ғоялари билан суғорилган, футуризмга асосланган. *Футуристик роман. Футуристик оқим.*

ФУФАЙКА [р] 1 Олди тугмалаб қўйиладиган, калта, пахтали қавима куртка. *Очил эса ёқаси ва енгларига қўнғир клеёнкадан жияк қўйиб тикилган эски пахталик фуфайкада, оддий трико шим ва фуражкада эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Иссиқ трикотаж ёки жундан тўқилган, калта уст кўйлак. [*Абдусамад:*] *Совуқдан сақланг, Москвадан жун фуфайка олиб келинг, бу ҳам комсомол топшириғи.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ФУҚАРО [а] 1 Бирор мамлакатнинг доимий аҳолиси, гражданлар. — *Менинг қўл остимда бегона одам йўқ! Ҳаммаси совет фуқароси, .. — деди Тожибой.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *этн.* Оддий қора халқ вакили; *акси* **хўжа** 3. *Мен сизга айтсам, бизнинг Қамишкапа эскидан уруққа ажраб келади: фуқаро ва хўжа.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ФУҚАРОПАРВАР [а+ф-т] Ўз халқининг талаб-эҳтиёжларини, орзу-ҳавасларини ҳимоя қилувчи, унга ҳар томонлама ёрдам берувчи. *Шўро ҳукумати заб фуқаропарвар чиқди, мулла Маҳкам.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ФЮЗЕЛЯЖ [р<*фр*] *авиа* Самолётнинг корпуси.

ФЎТА [ф-т] Белга бир неча марта айлантириб ўраладиган узун белбоғ. *Қози белини .. оқ фўта билан боғлаб, қўлидаги узун таёққа суяниб, тик турарди.* Айний, Эсдаликлар.

Х

Х Ўзбек алфавитининг йигирма учинчи ҳарфи; қ. **ха**.

ха «Х» ҳарфининг номи.

ХАБАР [а] Бирор кимса, нарса ёки ҳодиса ҳақида маълумот; ахборот, дарак. *Янги хабар. Совуқ хабар. Қора хабар. Хабар олмоқ. Хабар топмоқ. Хабар қилмоқ (бермоқ, етказмоқ).* ▪ *Элни кезиб, ўртади жонни Келган хабар Хўжайли ёқдан.* Э. Раҳим. [*Элмурод:*] *Шунча кундан бери бирор хабар йўқ эди. Бирдан учта қалин хат келди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Бирор янги гап, воқеа, янгилик. *Мулла Абдушукур, Мирзакаримбой меҳмонлардан бирига мурожаат қилди: — Оламда нима хабарлар бор, гапирсангиз-чи.* Ойбек, Қутлуғ қон. — *Қайгудан фойда йўқ,— деди Комила Ўктамга,— кечираси, мен ширингина базмингизни қора хабар билан музлатиб қўйдим.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Менга адресингизни беринг, колхозга ўзим хат ёзаман, уйингиздан хабар олишади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Агар полиция хабар топса, йўқиганни ҳам, эшитганни ҳам қамаб қўяди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Нормат бугунги воқеалар ҳақида онасига, Адолатга, Эргашга хабар қилмоқ учун қўлига қалам олди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Хабари бор** 1) бирор нарса ҳақидаги маълумотни биладиган; хабардор, воқиф. *Бу воқеадан унинг хабари бор.* ▪ *Сизнинг бу ишингиздан қайин отангизнинг хабари бор эдими?* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) бирор иш ёки ҳунарни биладиган, уни бажариш қўлидан келадиган. *Тикувчиликдан хабари бор қиз.* **Хабари йўқ** 1) бирор нарса ҳақидаги маълумотни билмайдиган, бу ҳақда тасаввури йўқ. *Бу воқеадан хабарим йўқ. Қорни тўқнинг қорни очдан хабари йўқ.* Мақол; 2) бирор иш ёки ҳунарни билмайдиган, уни бажара олмайдиган. *Унинг шофёрликдан мутлақо хабари йўқ.* | Кундалик матбуот, радио ва телевидение орқали бериладиган ахборот, маълумот; мақола. *Газетада танқидий хабар босилди.* ▪ *Колхозга Сидиқжоннинг холаваччаси Сатторқул раис бўлибди ва унинг хотини бирданига учта туғибди,— бу тўғрида газетада хабар чиқибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Очилнинг уйдан оладиган ёрдами катта эмас эди, бир чеккаси шунинг учун радиога, газеталарга хабар ёзиб юрарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ХАБАРДОР [а+ф-т] 1 Хабари бор, воқиф. *Хабардор дойралар.* ▪ *Бондарь ҳамма воқеадан хабардор эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Можародан хабардор Ўтамбой, пиқ-пиқ кулиб, бир четга кетишга мажбур бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Чиқса ҳар ердин бир ис, ҳозир хабардор авлиё.* Муқимий. **Хабардор бўлмоқ** 1) воқиф бўлмоқ, хабар топмоқ, эшитмоқ; билмоқ. *Шов-шув кўтарма! Даданг хабардор бўлиб қолса, яхши бўлмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) кузатиб турмоқ, назорат қилмоқ. *Дарвозадан кириб чиқатурганлардан хабардор бўлиб тур.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

2 Бирор соҳа бўйича муайян маълумотга эга, шу соҳани биладиган; омилкор. *Али тажанг жуда тўғри ўсган йўғон ва баланд қарағайни суйиб қучоқлади. Бинокорликдан пича хабардор эди у.* Ойбек, Қуёш қораймас. [*Йўлчи*] *Абдушукурни дунёдан хабардор, ўқимишли одам деб билгани учун, у маъноли бир кенгаш берар, .. деб ўйлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *У ўз раисини қўлга туширган ҳужжатларидан, далиллардан, тергов натижасидан хабардор қилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ХАБАРЛАМОҚ Хабар қилмоқ, маълум қилмоқ, дарак бермоқ; жар солмоқ. *Бугун соат ўн иккида Отабек ила Мирзакарим қутидорнинг исёнчилик гуноҳи билан дорга осилишларини жарчи шаҳарга хабарлаб юрар .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. — *Бу ёқдагиларни менга топширинг, бир соатда хабарлаб чиқаман,— деди Қўзибой.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ХАБАРЛАТМОҚ **хабарламоқ** *фл. орт. н.*

ХАБАРЛАШМОҚ **хабарламоқ** *фл. бирг. н. Тўй ҳақида яна хабарлашармиз.*

ХАБАРЛОВЧИ *айн.* **хабарчи.**

ХАБАРНОМА [а+ф-т] Бирор нарса, воқеа ҳақида хабар берувчи ҳужжат; чақирув қоғози. *У бугун кеч соат тўққизда телефон станциясига бориб, Наманган билан гаплашиши керак эди, чўнтагидаги хабарномада ким чақираётгани айтилмаган бўлса ҳам, ойиси эканини биларди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ХАБАРСИЗ *айн.* **бехабар.** *Бу воқеадан хабарсиз қолибман.* ▪ *Сафар бўзчи Абдураҳмоннинг тўхтаганидан хабарсиз икки-уч одим нарига ўтган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ҳеч нимадан хабарсиз Унсин баъзи вақт: «Нега акамни кўрмайман, тоғам қаёққа юборган?» — деб Гулнордан сўрайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ХАБАРЧИ Хабар берувчи, маълум қилувчи; жарчи. *Ҳар ёққа хабарчилар .. Чопа-чопа кетдилар.* Ҳ. Олимжон. *Аравада тик турган жарчи, Шаҳар кезиб юрган хабарчи Овоз билан ғовур-қамраб кенг қурни, Босиб тушди ғовур-ғувурни.* Э. Раҳим. *Тонг хабарчиси хўроз чўзиб-чўзиб ўзининг ашуласини айтарди.* У. Юсупов, Меҳрибон.

ХАВОТИР [а] 1 Бирор кимса, нарса ёки бирор иш, ҳодиса ҳақида ташвишланиш, ташвишга тушиш; бетинчлик, ташвиш. *Узоқ вақтдан буён хат ёзмаганингиздан хавотирда эдим.* ▪ *Қоронғи қуюқлаша борган сари, унинг хавотири ҳам орта борди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Сидиқжон суднинг ҳукмидан жуда хурсанд бўлди-ю, лекин Шарофатнинг шикоят қила олиш ҳуқуқидан хавотирга тушди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. — *Хавотир бўлманг, ота, йиқилсам ер кўтаради, — деб кулди* [*жувон*]. А. Қаҳҳор, Хотинлар. — *Бу .. сиз кимни айтаяпсиз, Ефим Данилович? — хавотир олиб сўради Эргаш.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. — *Жон болам,— деди* [*Хадича хола*] *ҳовлининг ўртасида туриб,— хат юборгин, бизни хавотир қилма.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Ҳадиксираш, хавфсираш, хавф, қўрқув. *Чакки ишнинг хавотири қурсин! У саросимага тушиб, хавотир аралаш милиционерга қаради. У чап ёнида индамай ўтирган, ёмонроқ кийинган йигитдан хавотир олиб келаётган эди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Шунча одам орасида, ҳар қайсиси ўзидан хавотир қилмай, бир-бирининг сирини очиб ташлаётипти.* А. Қаххор, Оғайнилар.

ХАВОТИРЛАНМОҚ 1 Ташвишга тушмоқ, ташвишланмоқ; қайғурмоқ. *Агар жавоб қайтармай қўяверса, акаси хавотирланади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Полвонбой билан Бекжоннинг ҳалига қадар келмаганидан Ойша хола хавотирланди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Бирор нарсадан хавфсирамоқ, чўчимоқ, қўрқмоқ. — *Шу орада отаси бир нарсадан хавотирланди, шекилли-да, қизини кўчага чиқармай қўйди,— деди Давлатёр.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХАВОТИРЛИ Хавфли, қўрқинчли; хатарли. *Хавотирли иш. Хавотирли тун.* ▪ *Бу қулоқларнинг юриш-туриши жуда хавотирли.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХАВОТИРЛИК хавотир *с. мавҳ. от. Саидий хавотирликка тушади.* А. Қаххор, Сароб.

ХАВОТИРОНА [*а*+*ф-т*] *рвш* Хавотирланиб, хавфсираб, қўрқа-писа. *У бир кўзини қия очиб, атрофга хавотирона назар ташлади.* Ф. Мусажонов, Чиқинди.

ХАВОТИРСИЗ Хавфсиз, хатарсиз, тинч. *Бу ер анча хавотирсиз эди.* ‖ *Хавотирсиз яшамоқ.*

ХАВФ [*а*] 1 Бирор кўнгилсиз ҳодиса ёки фалокат юз бериш эҳтимоллиги, хатар; қўрқинч. *Тошқин хавфи бартараф қилинди.* ▪ *Насимжоннинг ҳаёт ва эрки неча бор хавф остида қолган эса ҳам, .. ҳали тавба қилмаган эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. «*Наҳотки улар ўлим хавфини сеза туриб, ўзларидан ҳеч бир из қолдирмасалар?*» *ўйлади Шукуржон.* О. Ёқубов, Ота изидан. *Йўл узоқ .. Йўлда зўр хавф, хатар ва ўт.* Ҳ. Пўлат.

2 Хавотирланиш, хавфсираш; хавотир, ташвиш. *Ўғлим келмаётганидан хавфдаман.* ▪ *Эрининг кечикишидан хавфга тушиб, Офтоб ойим унинг ёнига чиққанда ҳам у бояги ҳолда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХАВФЛАНМОҚ Бирор нарсадан хавфга тушмоқ; хавфсирамоқ, ҳадиксирамоқ; чўчимоқ. *Нега хавфланаяпсан?* ▪ *Ҳозиргина чап қанотидаги нотинчликдан хавфланган Чернецов, энди унинг тинчланишидан хафа.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Юртда катта кўзғолон, отиш-тутиш бўлганини эшитган Унсин, акасидан хавфланиб, кечга яқин темирчининг бир ўғли билан бирга Тахтапулга келган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ХАВФЛАНТИРМОҚ хавфланмоқ *фл. орт. н.*

ХАВФЛИ Хавф туғдирадиган; хатарли, қўрқинчли. *Хавфли душман. Хавфли касал. Хавфли сафар. Хавфли ҳаракат.* ▪ *Редакцияга ҳам қабул қилмай рад этдилар, ғоят хавфли унсур, у бадбахт.* Ойбек, Нур қидириб. *Вақт кечикиб борар эди. Ҳаяллаш хавфли эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ХАВФЛИЛИК хавфли *с. белги оти. Аҳволнинг хавфлилиги.*

ХАВФСИЗ Хавф туғдирмайдиган; хатарсиз. *Хавфсиз операция.*

ХАВФСИЗЛИК 1 **хавфсиз** *с. белги оти. Касалликнинг хавфсизлиги. Давлат хавфсизлигини сақлаш.*

2 Бирор нарса ёки кимсага хавф бўлмаслик, осойишталик ҳолати. *Техника хавфсизлиги.*

ХАВФСИНМОҚ *айн.* **хавфсирамоқ.**

ХАВФСИРАМОҚ Бирор кўнгилсиз ҳодиса юз бериши эҳтимоллигидан ташвишланмоқ, чўчимоқ, қўрқмоқ, хавф олмоқ. *Нега мендан хавфсирайсан?* ▪ *Муса аввал индамади, кейин бир нарсадан хавфсирагандай гапирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. — *Нима гап? Нима бўпти? — хавфсираб сўради Тешабой.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХАВФСИРАНМОҚ *айн.* **хавфсирамоқ.**

ХАВФ-ХАТАР [*а*] Хавф ва хатар, бирор нарсадан қўрқиш. *Хавф-хатарга юзма-юз келиб; унга чап бериш қандай яхши.* А. Қаххор, Қўшчинор.

ХАЁЛ [*а*] 1 Ўйлаш, фикр юритиш жараёни; фикр, ўй. *Унинг кўзи бирдан стол устидаги хатларга тушиб, хаёли бўлинди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Тўхта хола Норматнинг кимнидир қидираётган олазарак кўзларига қараб-қараб қўйди-да, хаёлга чўмди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. «*Қизиқ, менинг тўғримда қандай фикрда экан бу қиз*», *деган хаёл* [*Элмуроднинг*] *миясини алғов-далғов қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Хаёли паришон қ. паришон** 2. **Хаёлга бормоқ** ... деб кўнглидан ўтказмоқ, ... деб ўйламоқ.

2 *с. т.* Бирор нарсани эсга тушириш, хотирада тиклаш қобилияти, эс; бош, мия; дил. *Бу фикр унинг хаёлига келган ҳамон юраги орқасига тортиб, нафаси ичига тушиб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Хаёлингиз қаерда, нима сўзлаяпсиз, ойи?* Ойбек, Қутлуғ қон. **Хаёлдан кўтарилмоқ** эсдан чиқмоқ, унутмоқ. — *Хаёлимдан кўтарилибди, ..— деди Мухторхон бир куни Аббосхоннинг уйида Мирза Муҳиддин билан шаҳмат ўйнаб ўлтириб.* А. Қаххор, Сароб. | Кўз олди, тасаввур. *Назиркул бешотарни елкасига осиб, «Ўлсам шаҳид, ўлдирсам ғозий!» деб қишлоқларга от сурар экан, хаёлидан Саломат нари кетмади.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Элмурод: «Бирор гуноҳ содир бўлган экан-у, пайқамаган эканман-да»,— деб, шу бир ҳафта ичида қилган барча ишларини бир-бир хаёлидан ўтказди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 Киши ёки нарса ҳақидаги тушунча, тасаввур; назар. *Гулсум унинг* [*Элмуроднинг*] *хаёлида бу ердаги гўзалларнинг гўзали бўлиб тура берди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Бирор иш ёки ҳаракатни амалга ошириш ҳақидаги ўй, ният; истак. *Бошлаб занжирлик халқи кўчаларга чип* [*ғов*] *ташлаш, Азизбекка қарши уруш ҳозирлиги кўриш хаёлига тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Баъзи кезларда у* [*Отабек*] *умид кучоғида шошиб қолар эди ва иккинчи вақтда ярамас-қора хаёллар билан энтикар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Амалга ошиши қийин бўлган, реал бўлмаган орзу, истак; фантазия, хаёлот. *Бу хаёл эмас, ҳақиқат.* ▪ *Аммо олий мактаб орзуси мен учун ёлғиз пуч хаёл бўлса ҳам, ундан воз кеча олмадим.* Ойбек, Нур қидириб. **Хаёл сурмоқ** узоқ ўйга берилмоқ; орзу қилиб ўйламоқ. *Нормат бемажол ётганича яна хаёл суриб кетди.* «*Бундай чоғларда большевиклар жаллоднинг болтасини кутмай, ўз-ўзини ўлдиришни афзал кўрган эдилар*». И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Хаёл қилмоқ** 1) ўйлаб бирор фикрга келмоқ, ният қилмоқ; ўйламоқ. [*Деҳқон:*] «*Қовуним пишиб чириб кетди .. Қўшнимдан аравани бир кунга тилаб олган эдим. Жилла бўлмаса, битта четанда олиб тушай-да, сотиб болаларга кийимлик олай,— деб хаёл қилган эдим*». Ойбек, Қутлуғ қон; 2) бирор кимса ёки нарсага эришишни, етишишни орзу қилмоқ; ўйламоқ. *У* [*Йўлчи*] *дам ўйлаб, хафа бўлади, дам, анча пул юбориб, онасини севинтиришни хаёл қилади.* Ойбек, Қутлуғ қон; 3) тасаввур қилмоқ, ... деб ўйламоқ, тушунмоқ. *Чол у ёқ-бу ёқ суриб, сўраб юриб ўртадаги ходани хаёл қилинган ип йўлига тўғрилаб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 Бирор нарса ёки кимсага етишиш, эришиш истаги, шунга кучли даражада интилиш. *Хаёлингда бўлдим шундай девона, Эл сўйлади менга ҳар хил афсона.* Хуршид. *Зебо севиклисининг хаёли билангина яшашни истамас, унга севимли бўлиш ва севишгина кифоя эмас эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

◆ **Чодир хаёл** *қ.* **чодир.**

ХАЁЛАН [*а*] *кт.* Хаёлда тасаввур қилган ҳолда; хаёлда, фикран. *У* [*А. Набиев*] *хаёлан В. И. Ленин билан сўзлашади, ундан маслаҳат сўрайди, далда олади.* М. Худойқулов, Жанговар ёшлик қиссаси. *Қўшиқ .. кишини сеҳрлаб, хаёлан табиатнинг энг гўзал жойларига бошлайди.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда.

ХАЁЛИЙ [*а*] 1 Амалда содир бўлмайдиган; хаёлдагина тасаввур қилинадиган; афсонавий. *Хаёлий қаҳрамонлар.* ▪ *Мана, .. ой, .. кечанинг қоронғисида эриб йўқолган дарахтларни нурлантириб, уларга кўркам, хаёлий манзаралар шаклини беради.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Лекин, ҳозир экинни ямлаган кенг жағлари Қудратга худди хаёлий аждаҳонинг беўхшов оғзидай хунук туюлиб кетди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Ўйлаб чиқарилган; уйдирма. *Руслар тўғрисида аллақандай хаёлий ривоятлар эшитиб юрган қутидор ва Зиё шоҳичининг Отабекдан ҳақиқий ҳолни билгилари келиб, ундан Шамайда кўриб-кечирганларини сўрадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шу китобни ёзган киши ўзининг китобидаги бир талай хаёлий ва қизиқ ҳикоялар қаторига Абутанбал деган бир ялқов йигитнинг ҳикоясини ҳам тиркаган.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. **Хаёлий социализм** *эск. айн.* **утопик социализм** *қ.* **утопик** 1.

ХАЁЛҚАШ [*а*+*ф-т*] *с. т.* Хаёлпараст. *Ўйламас эканман сен ҳақда аввал, Мана сен кетдингу, бўлдим хаёлқаш.* Зулфия.

ХАЁЛЛАНМОҚ Хаёлга берилмоқ; хаёл сурмоқ; ўйланмоқ. *Сўлим чеҳраси рангсиз, қадди-қомати хипчиндек Гулчеҳра бўм-бўш хонасида хаёлланиб, дераза олдида оппоқ гуллаган ўрикка фикрини туйган.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. *Муродхон буларга жавоб бермай, бошини қуйи солиб, хаёлланиб турипти.* «Муродхон».

ХАЁЛОТ [*а*] Бирор кимса, нарса, воқеа ва ш. к. ҳақидаги ўй, фикр ва тасаввурлар. — *Эшак тўғрисидаги хаёлот бошимдан ҳеч чиқмаганлик важидан, мен ҳам секингина хонақоҳга кириб эшикни юзига ёпдим,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Фирдавсий мисраи кўздан кечаркан, Миямни чулғайди турли хаёлот.* Ғайратий.

ХАЁЛПАРАСТ [*а*+*ф-т*] 1 Хаёл суришни яхши кўрувчи, хаёл сурувчи, хаёлга берилувчи; хаёлчан. ▪ *Биз сиз ўйлаганча хаёлпараст эмасмиз.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 *эск. айн.* **утопист.**

ХАЁЛПАРАСТЛИК **хаёлпараст** 1 *с. мавҳ. от.* *Раҳмонқулов қурилиш учун жавобгар. Хаёлпарастлик қилмасдан, амалий иш билан шуғулланиш керак.* А. Мухтор, Туғилиш.

ХАЁЛСИРАМОҚ *с. т.* Хаёл сурмоқ, хаёлга берилмоқ, ўйланмоқ. *Хаёлсираб ўтирмоқ.*

ХАЁЛХОНА [*а*+*ф-т*] *кам қўлл. салб.* Бош; мия. *Маждиддин Муҳаммад ўз хаёлхонасидан ҳафтада янги закот тўқиб чиқармоқда.* Ойбек, Навоий.

ХАЁЛЧАН Хаёлга ботган, хаёл сурувчи, ўйчан. *Хаёлчан одам.* ▪ *Ҳожи хола, Тўрахоннинг хаёлчан кўзларига кириб олиб, жавоб кутди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шамнинг титроғи билан, кўзини бир нуқтага тиккан Анварнинг ҳозирги хаёлчан юзи ҳам қалтираётгандай кўринар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. ‖ *Меҳмон «безгак»нинг маъносига тушунди шекилли, хаёлчан қараб турди-да, жулдур кийимлари орасидан бир нимани шошиб тита бошлади.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Ҳамма ёғини қурум босган Мавлон ака хаёлчан гапирди.* Ғ. Ғулом, Машъал.

ХАЁЛЧАНЛИК **хаёлчан** *с. белги оти.* *Кексаларга хос хаёлчанлик.* ▪ *Ойқиз эса бу камтарлик ва хаёлчанлик, ғамгинлик ва уҳ тортиш жўрттага қилинаётганини, Назокат турмушда хушчақчақ ва эркa, шўх ва енгил эканлигини сезиб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ХАЁЛЧИ *с. т.* Хаёлпараст.

ХАЗАНАК [*ф-т*] Кузда йиғиштириб олинган ҳосилнинг қолдиғи (полиз экинлари, олма, узум ва ш. к. ҳақида). *Болалар хазанак теришга чиқишди.* ▪ *Куз фаслида Мустақим хазанакни жуда яхши кўрарди.* Й. Шамшаров, Улғайиш. *Бундай кезларда хазанак бўлган полиздан топилган хамак ҳам, пайкал кесагида ёриб ейдиган туйнак ҳам ширин бўлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. **Хазанак қилмоқ** кузда йиғиштириб олинган ҳосил қолдиғини қидириб топиб олмоқ.

ХАЗИНА [*а*] 1 Давлат пули, қимматбаҳо нарсалари, умуман, бойлиги сақланадиган жой. [*Ҳусайн:*] *Хазинамда ҳар қанча зар, ҳар қанча акча бўлса, юртнинг ободонлиги учун сарф этишга ваъда бераман.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Бу қадар саховат, бунчалик дабдаба, албатта хазинадаги олтинлар кучи билан бўлгандир, деб баъзиларнинг кўнглига келар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. ‖ Олтин, кумуш **каби** қимматбаҳо нарсалар кўмилган, яширилган жой, дафина. *Йўл қувлаган хазинага йўлиқар, гап қувлаган балога йўлиқар.* Мақол. ▪ *Шербек бу нуроний чолнинг кимлигини билиб, хазина топган кишидай суюниб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Бирор шахс, ташкилот ёки **давлат** ихтиёридаги қимматбаҳо буюмлар; маблағ; бойлик; давлат. *Хазина ғойибдан эмас — меҳнатдан.* **Мақол.** ▪ — *Сўрадим, лекин хазинадан қарз олишга рухсат этмадилар,— жавоб қилди Исломхўжа.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Мирзакаримбойнинг хазинаси Гулнорники.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳар нимани бозордан олаверса, Сулаймоннинг хазинаси ҳам чидамайди, жиян.* Ойбек, Қутлуғ қон. ‖ *с. т.* Омбор, касса. *Бу турган-битгани даромад, колхоз хазинасига тушадиган бойлик-ку.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Ер ёки табиат бойликлари, табиий бойлик. *Ёз меваси — қиш хазинаси.* Мақол. ▪ — *Сув биз учун куч кони ва катта хазина,— деди Сайрамов.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Ватанимизнинг тупроғи олтин, тоғу адирлари, чўлу саҳролари туганмас хазина.* С. Зоҳидов, Тоғлар бош эгмоқда.

4 *кўчма* Маданий ва маънавий бойликлар, дурдона асарлар мажмуи. *Бобирнинг энг яхши асарлари жаҳон адабиёти хазинасини бойитди.* ▪ *Н. К. Крупскаянинг бой ва қимматли педагогик мероси совет педагогика фани ҳамда совет халқ маорифи системаси учун абадий туганмас хазинадир.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, 26 февраль.

ХАЗИНАБОН [*а*+*ф-т*] 1 *кт. айн.* **хазиначи** 1.

2 *кўчма* Табиат бойликларини топиб, уни халқ иродасига бўйсундирувчи киши. *Биз, хазинабонлар, Уралга кўпроқ «зангори олов» юборсак деймиз.* Э. Ҳикматов, Хазинабонмиз. *Олмалиқ — бағри бойликларга тўлиқ. Бу бойликнинг хазинабони ва фармонбардори совет кишилари.* «Қ. Ўзбекистон», 1964, 4 январь.

ХАЗИНАДОР [*а*+*ф-т*] *айн.* **хазиначи.** *Мулла Обиднинг хазинадори сифатида ақчани ўзи ушлаб, рўзғор керак-яроқларини ҳам ўзи тўғрилаб туради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ХАЗИНАХОНА [*а*+*ф-т*] *с. т. айн.* **хазина** 1.

ХАЗИНАЧИ 1 Хазина бошлиғи, хазинани сақловчи, бошқарувчи шахс. *Хазиначилар сипоҳлар орқасидан икки отни етаклашиб, ҳудайчи ёнига етдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Муродхўжа домла Саидийнинг хазиначиси бўлгиси келар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *с. т.* Кассир. *Колхоз хазиначиси.*

ХАЗИНАЧИЛИК **хазиначи** *с. касб оти.* *Орадан бир йил фурсат ўтар-ўтмас, у нашриёт хазиначилиги — кассирлигига кўтарилди.* М. Назаров, Хазиначи. *Саидғози кейинги йилларда «сиёсатга аралашиб» юрди, бошланғич партия ташкилоти бюросига аъзо бўлиб, хазиначилик лавозимини эгаллади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ХАЗОН [*ф-т*] Кузда сарғайиб тўкила бошлаган барглар. *Кумуш .. кетма-кет чип-чип этиб тўкилмоқда бўлган хазонларга қаради ва ҳар бир япроқни юқоридан кузатиб ерга қўя борди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Енгил шамол ўтди, хазон тўкилди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Куз шамоли сарғайган баргларни шитирлатар, арикларда хазон уюмлари оқиб келарди.* М. Муҳамедов, Қиммат билан Ҳиммат. **Хазон бўлмоқ** 1) сарғайиб, қуриб қолмоқ. *Бу гул субҳ шабнамини ҳам кўрмай хазон бўлди.* Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб; 2) *кўчма* азоб-уқубатда мажруҳ, яроқсиз бўлиб қолмоқ; адо бўлмоқ, маҳв бўлмоқ. *Революциядан илгари, айниқса хотинларнинг кўргилиги қаттиқ, кўплари ёшлигида хазон бўлар эди.* М. Алавия, Севинчларим. **Хазон қилмоқ** 1) қуритмоқ, сўлитмоқ; 2) *кўчма* маҳв этмоқ, йўқ қилмоқ; қирмоқ. *Қир томондан ногаҳонда бўри ёки қоплон чиқиб, бир талай қўй-қўзини хазон қилиб кетганини билиб қоласан.* Й. Муқимов, Қизилқум паҳлавони.

◆ **Хазон бўлгур!** *қарғ.* қуриб кетгур, ўлгур. *Кўпроқ нон бериб тинчитиб қўя қолишса бўлмас эканми, хазон бўлгурларни [деди отинойи].* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХАЗОНМАРГ [*ф-т*] *кам қўлл. айн.* **жувонмарг.**

ХАЗОНРЕЗ [*ф-т*]: **хазонрез шамол** кеч кузда барг ва хазонларни учирадиган совуқ шамол. *Сарғиш барг билан қопланган дарахтлар ўзидан-ўзи шитирлаб, тиниқ ҳовуз бети жимирлаб узоқлардан кезган хазонрез шамолдан дарак бериб турарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ХАЗОНРЕЗГИ *айн.* **хазонрезгилик.**

ХАЗОНРЕЗГИЛИҚ Барг, хазон тўкиладиган давр, кеч куз. *Хазонрезгилик бошланган. Майна .. чирт-чирт узилиб тушаётган олма баргларига қараб хаёл сурарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Агар жўхорининг ҳаммаси пишсин деб қараб турсанг, кечикасан, чунки хазонрезгилик ва ҳайдов вақти яқинлашиб, ҳосилни йиғиштириб олиш учун вақт оз қолади.* Айний, Эсдаликлар.

ХАЗОНРЕЗЛИК *айн.* **хазонрезгилик.** *Бўлмаса ҳозир хазонрезликда бир-икки қоп хазон тўплаб ол,— деб маслаҳат берди афанди.* «Латифалар».

ХАЗОНЧИНАК [*ф-т*] *диал.* Хазанак. *Ниҳоят олма хазончинак бўлди.* О. Ёқубов, Тилла узук. **Хазончинак пахта** ғўзапоянинг у ер-бу ерида қолиб кетган, ерга тўкилган ҳосилдан йиғиб-териб олинган пахта. **Хазончинак қилмоқ** *айн.* **хазанак қилмоқ** *қ.* **хазанак.**

ХАЙ *с. т. айн.* **хайр** I 3. [*Элмурод:*] *Хай, майли, тирик жон нималарни кўрмайди! Нима бўлса кўраверамиз.* П. Турсун, Ўқитувчи. | «Майли», «яхшики», «хайриятки» каби маъноларда ишлатилади. — *Хай, хотин киши экансиз, эркак киши бўлганингизда бу тескари ташвиқотингиз учун соғ қўймас эдим,— деди Абдурасул.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХАЙР [*а*] I **1** Тиланчига, бева-бечораларга бериладиган садақа, эҳсон. *Хайр қилмоқ.* ■ *Афанди пастга тушган эди, у одам хайр сўради.* «Латифалар». *Шаҳарда очлар ва хайр сўровчилар қўпайган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бировга қилинадиган холис ёрдам, яхшилик, яхши иш; саховат. *Сафар хайрсиз бўлмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Худо хайр(ингизни) берсин** мақсадингизга етинг, муродингиз ҳосил бўлсин. — *Э, худо хайр берғур, — деб қичқирди Абдурасул йўловчига,— бу ёққа бир қаранг!* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *модал с.* Яхши, майли, хўп; нима бўлса бўлди. *Хайр, майли, одам жаҳл устида ҳар нарса дейди, мен бунга хафа бўлмайман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Тешабой Қудратга:*] *Хайр, бу гапни қўяйлик, мен сизни бошқа тўғрида чақиртирувдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Жоналибой менинг ўз уруғим, Бойим хайр деса куёв қилайлик.* Пўлкан, Ҳасан батрак.

ХАЙР [*а*] II *унд. с.* Хайрлашганда, видолашганда айтиладиган сўз. *Хайр, биз кетдик.* ■ [*Жамила:*] *Хайр, Ғофиржон, бир умр хайр! Сенга бевафолик қилмайман!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ХАЙРИХОҲ [*а+ф-т*] Яхшилик қилишни истайдиган, қўллаб-қувватлайдиган; илтифотли. *Узоқ вақт ўтмай, Саидий ўзига бу одамларни хайрихоҳ деб ишонди.* А. Қаҳҳор, Сароб. [*Қози:*] *Мендан сира кўнглингизга шубҳа келтирманг. Нимага десангиз, холис хайрихоҳман.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Ҳеч қачон адабиёт бизнинг совет адабиётимиз сингари шунчалик кенг хайрихоҳ ва меҳрибон китобхонларнинг доирасига эга бўлмаган эди.* «Совет адабиёти». | Бирор кимсага ён босувчи, тарафдор; ҳомий. *Онахон тикка турар, ўтирганларнинг ҳаммаси ўзига хайрихоҳ эканини сезгандай бўлар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ХАЙРИХОҲЛИК **хайрихоҳ** *с. белги оти. Хайрихоҳлик қилмоқ (кўрсатмоқ).* ■ *Ватанга боғлади меҳру муҳаббат, Қилиб кўп хайрихоҳлик бирла шафқат.* Ҳабибий. *Матлубанинг чашмадай тиниқ, мусаффо кўзларидан айни бир пайтнинг ўзида ҳам хайрихоҳлик, ҳам садоқат, ҳам савол ифодаси акс этиб турарди.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. *Тиллабувадан кейин сўзга чиққанларнинг бири камбағалчиликдан нолиб, яна бири ҳукумат деҳқонни яхши йўлга бошлайди, деган қатгиқ ишонч билан колхозга хайрихоҳлик кўрсатди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ХАЙРИХОҲОНА [*а+ф-т*] Хайрихоҳлик билан қилинадиган, қўллаб-қувватлайдиган; илтифотли. *Васваса-ланишнинг ўрни йўқ, ундан сўнг ҳам сизнинг хайрихоҳона кенгашларингизга .. муҳтожман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Таъна, дашном, танқид ва бошқа минг турли дўстона, хайрихоҳона товушларга таҳсин аралашса, қулоққа фақат таҳсингина киради.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ХАЙРИЯ [*а*]: **жамияти хайрия** *эск. тар.* моддий ёрдам уюштирувчи жамият.

ХАЙРИЯТ [*а*] *модал с.* Гап таркибида келиб, гапдан англашилган маънога муносабатни, мамнунликни ифодалайди. [*Бой:*] *Хайрият, бу иш ҳам хамирдан қил суғургандай, жўнгина битди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Мен Зиёдахонни ҳам урармикан деган эдим. Хайрият урмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ХАЙРИЯТКИ [*а+ф-т*] *айн.* **хайрият.** *Хайриятки, Мунисхон сўзини давом эттирди.* А. Қаҳҳор, Сароб. — *Хайриятки,— деди Нормурод,— кавушим оёғимдан чиқиб, ўзимдан бурун чуқурга тушган экан, бўлмаса нобуд бўлар ва уни яматиш учун бир-икки сўм ҳам кетарди.* Айний, Қуллар.

ХАЙРИЯТЛИК Хайрли иш, яхшилик, эзгулик. *Мана жаноблар, юмшоқликдан хайриятлик чиқмайди.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ХАЙРЛАШИЛМОҚ **хайрлашмоқ** *фл. мажҳ. ва ўзл. н.* Ҳамма кузатиб чиқади. *Хайрлашилган товушлар. Машина жўнайди.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ХАЙРЛАШМОҚ Ўзаро яхши истаклар тилашиб ажралишмоқ; видолашмоқ. *Қўл бериб хайрлашмоқ.* ■ *Эрта-индин келишга ваъда бериб, [Йўлчи] чол билан хайрлашди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ошдан сўнг меҳмонлар хайрлашиб [уйдан] чиқдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Дунё (ёки олам) билан хайрлашмоқ** вафот этмоқ, ўлмоқ. *Воҳид бойнинг қўлида у шўрлик бош .. Дунё билан хайрлашди, юмди кўз.* М. Алавия.

ХАЙРЛАШУВ **1** **хайрлашмоқ** *фл. иш оти. Элмурод хайрлашувни ҳам ёддан чиқариб, қозиқдан панамани олганича қисмга чопди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Жўнаб кетиш муносабати билан уюштириладиган, хайрлашишдан олдинги. *Хайрлашув концерти. Хайрлашув гастроллари.* ■ — *Яна бир илтимос: кетишингиздан бир кун аввал кичкинагина хайрлашув кечаси қилинг. Мен дадам билан опамни олиб бораман,— деди Гулноз Йўлдошга.* Ҳ. Гулом, Тошкентликлар.

ХАЙРЛИ Яхши хусусиятга эга, хосиятли; яхши, ижобий. *Хайрли тун. Хайрли ишнинг кечи йўқ.* Мақол. ■ *Одамнинг шоввози қўриқ очади. Майли, хайрли ишга бел боғлабсан, бахтинг ёр бўлсин.* Ҳ. Назир, Васият. *Наврўзнинг яхши бошланиши йилнинг хайрли бўлишидан нишона.* «С. Ўзбекистони», 1967, 17 ноябрь. [*Даллол:*] *Бу боланинг отини эшитдингизми? Оти Неккадам. «Неккадам» қадами яхши — хайрли демакдир.* Айний, Қуллар.

ХАЙР-МАЪЗУР [*а*] Хайрлашиш пайтида эзгу тилаклар билдириш, хайрлашиш. *«Хайр-маъзур, яхши қолинг, яхши боринг»лардан кейин поезд жўнаб кетди.* ■ *Автобус Асакага келгач, Пўлатжон у билан хайр-маъзур қилишни унутиб, этик мойлатгани кўчанинг нариги бетига ўтиб кетди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. — *Хуш қолинг, опа! — деди арқон белбоғли одам. Бошқалар ҳам хурсанд ғовурлашиб, хайр-маъзур қилишди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Хайр-маъзурни насия қилмоқ** *ҳазил* учрашмай, хайрлашмай кетиб қолмоқ. *Борди-ю, унинг шу юриш-туриши раисга ёқмас экан, хайр-маъзурни насия қилиб кетаверади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ХАЙР-САДАҚА [*а*] Хайр ва садақалар, садақа, эҳсон.

ХАЙР-ХЎШ *айн.* **хайр-маъзур.** *Хайр-хўш овозлари тинч кўча осмонига кўтарилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Олаберганов .. хайр-хўш дейишни ҳам унутиб, оғзи ланг очилганча, тик туриб қолди.* «Муштум», 1961, № 12.

ХАЙР-ХЎШЛАШМОҚ *айн.* **хайрлашмоқ.** *Уй эгаси билан хайр-хўшлашиб, шаҳарга қараб йўналдик.* Айний, Эсдаликлар. *Йигитлар у [меҳмон] билан хайр-хўшлашиб, ишларига кетишди.* С. Аҳмад, Чўл оқшомлари.

ХАЙРЧИ **1** *с. т.* Хайр-садақа сўровчи; тиланчи, гадой. [*Эшон:*] *Бир хайрчининг боласини боқиб олган эдик.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *эск.* Жамоат эҳтиёжи учун хайр-эҳсон тарзида маблағ йиғувчи.

ХАЛА [*ф-т*] **1** *айн.* **халачўп. Хала қилмоқ** 1) халачўп ясамоқ. ■ *Ўтган-кетган йўловчи тўғри келган ниҳолни синдириб, эшагига хала қилади.* Н. Са-

www.ziyouz.com kutubxonasi

фаров, Катта карвон йўлда; 2) тезроқ юргизиш учун халачўп ёки оёқ билан ниқтамоқ. *Қўзибой эшакни хала қилавериб оёғи чарчагани .. учун пастга тушиб олди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Хала урмоқ** 1) *айн.* **хала қилмоқ** 2. *Бозордан қайтаётган бир чол эшагига хала уриб, елдириб етиб келди.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) *кўчма* бирор ишни амалга ошириш, жилдириш учун қистамоқ, шошмоқ.

2 Санчиқ, қаттиқ оғриқ. **Хала турмоқ** санчиб оғримоқ. *Биқинимга хала туриб қолди.*

3 *кўчма* Бирор ишни амалга оширишда лозим бўладиган туртки; тезлатувчи омил. *Шўрвага йиқилинг, домла, иззаталаб бўлиб, ўзи чақиришини кутиб юрсангиз, ёвғонсираб ўласиз. Хала керак, хала.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ХАЛАҚАШ [*ф-т*] Доимо хала, ниқташ билан юрадиган (эшак, от ҳақида). ▪ *Ишрат девона деган девона бор эди. Бир чувури бор эди — халакаш. Хала қилса дингиллар эди.* «Равшан».

ХАЛАЛ [*а*] Бирор иш-ҳаракатни амалга оширишни қийинлаштирадиган сабаб; монелик, қаршилик. *Халал етказмоқ.* ▪ *Очилди йўл адабиёт учун синиб ғовлар, Тўсолмас энди биров, кўрмагай халал қаламим.* Ҳабибий. *Бош мақолада .. баъзи эвенолар социалистик мусобақа ўрнига рақобат қилишиб, бир-бирларининг ишларига халал бераётганликлари алоҳида қайд қилинган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Кумушнинг уйидан кети узилмай келиб турган хотинларнинг ғўнғир-ғўнғирлари ҳам унинг [Отабекнинг] уйқусига халал берар .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХАЛАТ [*а*] Қийим устидан кийиладиган яланг қават енгил иш кийими. *Оқ халат кийган доктор қиз энгашиб беморни қараяпти.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ХАЛАТБОП Халатга мос, халат тикишга ярайдиган. *Халатбоп мато.*

ХАЛАТЛИ Халат кийган, халати бор. *Кўк халатли сотувчи. Оқ халатли врач.* ▪ *Шербек ҳам ҳу анави бурчакдаги столда дам-бадам микроскопга қараб, дафтарга фикрларини ёзаётган оқ халатли йигитга ўхшаш лабораторияда кечаю кундуз ўтириб, диплом ёзган.* С. Анорбоев, Оқсой.

ХАЛАТЛИК *айн.* **халатбоп.** *Халатлик газлама.*

ХАЛАФ [*а*] *эск. кт. айн.* **ворис.**

ХАЛАЧЎП [*ф-т*] Эшак, туя каби ҳайвонларни ниқтаб тезроқ юргизиш учун ишлатиладиган учли таёқча; хала. [*Хўжараҳмон*] *эшагига халачўп ботириб, «их» деди.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. *Абдукарим темирчи қўлидаги халачўпни найза қилиб, чап томонда оқаётган сойни кўпсатди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ХАЛАҚИТ [*а*] *айн.* **халал.** *Ишлашга халақит бермоқ.* ▪ *Бу шум ёлғончилик ростликка терс, ишга халақитдир.* «Муштум», 1959, № 14. *Бунинг тинч ҳамкорлик қилишимизга ҳеч қандай алоқаси, халақити йўқ.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 266. *Чақиринг болаларингизни, бемалол ўйнай беришсин. Бизга халақит беришмайди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ХАЛИФА [*а*] **1** *тар.* Мусулмон феодал олий ҳукмронининг унвони ва шу унвонга эга бўлган руҳоний шахс; Муҳаммад пайғамбарнинг вориси, ўринбосари. *Лекин[Тангриқул ҳожи].. халқ орасида «халифаи Рум Бухорога келди, Эргаш қўрбоши бориб, мусулмонобод йўлида ғазот қилгани халифадан фотиҳа ва юз минг сарбоз олиб келди»,— деб гап тарқатипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Абдушукур давом этди сўзида: — Бутун олами исломнинг халифаси Султон ҳазратлари бу урушда танҳо қолдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бухоро хонлигида: шариат ақидаларининг бажарилишини текшириб турувчи мансабдор шахс. *Абдураҳмон сардор кейинги чойнакни бўшатгандан кейин, қайтмоқчи бўлиб, ҳалифадан фотиҳа сўради.* Айний, Қуллар.

ХАЛИФАЛИК **1** халифа 2 *с. касб оти. У етти йил халифалик қилди.*

2 Халифанинг мансаби ва унвони. *Халифаликдан воз кечмоқ.*

3 Мусулмон феодал мамлакатларда олий ҳокимият руҳонийлар қўлида бўладиган давлат тузуми. *Араб халифалиги. Бағдод халифалиги.*

ХАЛЛОҚ [*а*] *дин.* Худонинг эпитетларидан бири; яратувчи. **Халлоқи олам** оламни яратувчи, худо. *Жаброил.. «Халлоқи олам одам яратмоқни ихтиёр этипти»,— [деди].* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Маълумки, мулла Ҳаким, эркакни қариди, кексайди, деб бўлмайди. Чунки халлоқи олам ўз қудрат қалами билан эркакни асл, пухта яратган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ХАЛО [*а*] *с. т.* Ҳожатхона. *Бозор аминнинг капаси олдида ўн олти-ўн етти яшар бир бола қўлида обдаста билан, унинг халодан қайтишини кутиб турмоқда эди.* Айний, Қуллар.

ХАЛОЖОЙ [*а+ф-т*] *с. т.* Ҳожатхона.

ХАЛОЙИҚ [*а*] Одамлар халқ. [*Гули:*] *Кимики бўлса инсон, бўлса одам, Халойиқнинг ғамин ейдур дамо-дам.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Турғунбой тобут олдига келди-да, халойиққа қараб гапирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дўппи тикдим чиройлик, Ака бошингга лойиқ, Кийиб чиққин биз ёққа, Кўриб қўйсин халойиқ.* Т. Тўла.

ХАЛОС I [*а*]: **халос бўлмоқ** озод бўлмоқ, қутулмоқ. *Дарддан халос бўлмоқ.* ▪ *— Сўнгги амирдан халос бўлибмиз-да! — кулиб қўйди Бўронбек.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Боринги, ҳаммамиз ҳам бирон бемаза одатимиздан халос бўлдик, бирон яхшилик орттирдик.* А. Мухтор, Туғилиш. **Халос қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) 1) озод қилмоқ, қутултирмоқ; қутқармоқ. *Армиямиз тез кунда Талқон этар душманни; Ёвдан халос этгаймиз Бул жонажон гулшанни.* З Диёр; 2) *кам қўлл.* айирмоқ, ажратмоқ, жудо қилмоқ.— *Бизга хунук хабар келтирган бу жувонмаргларнинг хом каллаларини таналаридан халос қил! — деди Мардонбек Шерматга.* С. Азимов, Биринчи фасл.

ХАЛОС II [*а*] *юкл.* Маънони ажратиб, чегаралаб таъкидлаш учун қўлланади; фақат, фақатгина. *Тошхўжа эшон ҳазилакам эшон ўтган эмас; боқиб қўйилган ўн бешта отдан уни фақат иккитасигина кўтара олар эди, халос.* А. Қаҳҳор, Қизлар. *Гар ишонсанг айтган сўзимга Сен бўлганда менинг кўзимга Ҳеч бир нарса кўринмас халос.* Ҳ. Олимжон.

♦ **Ана халос!** кутилмаган ҳаракат, ҳодиса ва ш. к. юз берганда таажжубни ифодаловчи ундов. *Ана халос! .. Раис — правлениенинг боши, бригадир — правлениенинг қўли; бош қўлининг оғриганини билмаса, .. бу қандоқ бўлди?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ХАЛОСКОР [*а+ф-т*] Халос қилувчи, озод қилувчи, қутқарувчи. *Аҳоли жангчиларни, ўз халоскорларини, вайрона кулбаларга, ертўлаларга таклиф этади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Москвани севамиз, чунки Москва Мазлум шарқу ғарбнинг халоскоридир.* Ғ. Ғулом. *Балки мени ўша офатдан қутқариб олган, ном берган одам шу чолдир? Фақат, у кезлар, халоскорим шинелда эди.* Ў. Умарбеков, Бобоёнғоқ.

ХАЛОСКОРЛИК **халоскор** *с. белги оти. Совет Армияси ўзининг халоскорлик бурчини ўтаб, тинчлик ва демократия кучларининг катта ишончини ва зўр умидини оқлади.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, 9 май.

ХАЛОХОНА [*а+ф-т*] *айн.* **ҳожатхона.**

ХАЛТА [*ф-т*] **1** Кичкина қоп, қопчиқ. *Сурп халта. Чарм халта. Қоғоз халта. Сузма халта. Ун халта.* ▪ *Болалар ёпишавергач,* [*кампир*] *халтани очишга мажбур бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тушликка занг урилганда Зокир ота нон халтасини кўтариб, одатдагича, қўшни бригададаги ўртоғининг олдига ўтиб кетдию, ишга занг урилганда ўзидан ўзи жавраб, сўкиниб келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Сенга атаб қўйган узумларим халта ичида шира боғлаб ётибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Озиш туфайли киши баданида, кўпинча юзида, салқиб, осилиб қолган тери.— *Кўнгил ўлсин, илойим. Жағида жағ қолмай, лунжи халта бўп кетса ҳам, йигитман дейди,— деди кампир.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. *Матқовул ўғлини қўлига олди, кўз таглари халта бўлиб.. ётган қонсиз юзидан чўпиллатиб-чўпиллатиб ўпди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Қодиров*] *юзлари, қовоқлари шишиб, кўзларининг остида халта пайдо бўлган эди, чунки у тун бўйи мижжа қоқмади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | *Ки-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

йимнинг нобоп тикилиши ёки гавдага ёпишиб турмаслиги туфайли осилиб, салқи бўлиб турган жойи. *Унинг эгнидаги якка бортли шевиот костюм.. кўкраги бир оз халта бўлиб, ёқаси кўчиб турибди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 *зоол.* Баъзи ҳайвонларнинг ёш боласини солиб кўтариб юришга мосланган қорни остидаги халтасимон тери қатлами.

♦ **Халта кўйлак** ёқаси кўндаланг очилган, елкадан боғичлаб қўйиладиган, одатда муллалар киядиган кўйлак.— *Тепамда халта кўйлакли .. домла поччам турар эди,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Халта палов** қ. **палов.**

ХАЛТА-ХУЛТА Ҳар хил халталар. [*Салимбойвачча*] *атторлик растасида энг қоронғи, энг кичкина бир дўконда мингларча халта-хулталардаги шубҳали дору-дармон ва ҳар нав заҳар-заққум орасида ўтирган.. эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ХАЛТАЧА 1 Қичик халта. [*Тошкентлик мардикор*] *иштонининг липпасига қистирилган кир бўз халтачани — ҳамённи олиб, танга, чақа аралаш бир сўмни санаб тўкди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ундан кейин каштали рўмолча, махорка халтачаси тикиш кимнинг қўлидан келмайди?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *айн.* **халта** 2. *Чолнинг ранглари сарғайиб, кўзларининг остида халтача пайдо бўлган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 *махс.* Ҳайвон ва ўсимлик организмидаги халтасимон қисм. *Юрак халтачаси. Муртак халтачаси.*

ХАЛТУ́РА [*а*] Пала-партиш, наридан-бери, чуқур ўйламай, тушуниб етмай қилинадиган юзаки, хом иш. *Шаҳарларни бадиий жиҳатдан безашда тартиб ўрнатиш, бу соҳада халтурага қарши шафқатсиз кураш олиб бориш керак.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 292. || *Турмушдан ажралиб қолган баъзи адабиётчилар уйдирма конфликтлар излаб, халтура асарлар ёздилар.* «Совет адабиёти».

ХАЛТУРАЧИ Пала-партиш, наридан-бери иш қилувчи; ишни юзаки бажарувчи киши. [*Салимов:*] *Сени халтурачи ҳам дедими ҳали?* М. Бобоев, Гўзаллик истаб.

ХАЛТУРАЧИЛИҚ **халтурачи** *с. мавҳ. от. Халтурачиликка қарши курашмоқ.*

ХАЛФА [*а*] *эск.* 1 **Шариат** ақидаларини яхши биладиган одам; ўқимишли одам.— *Ишқилиб халфанинг даъвосини ёлғонга чиқаришга ҳаракат қилди,..— деди чол.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Турдибой халфа ўз ҳовлисида иш бошлаган ўқитувчига катта ҳурмат билан қараганини ишора қилиб, у билан эгилиброқ кўришди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Эски мактабда ўқувчилар орасидан бошлиқ қилиб тайинланган, домлага кўмаклашадиган ўқувчи. *Курсдошлари унга* [*Умидга*] *таажжуб билан қарашарди. Инглиз тили муаллими баъзан уни курсга «халфа» қилиб ҳам қўярди.* Мирмуҳсин, Умид.

3 Бирор кишига қарам бўлган ҳолда ишлайдиган, мустақил иш юритишга ҳуқуқи ёки имкони бўлмаган уста, ҳунарманд шогирд. *Унга, ўн беш ёшидан бошлаб, аввал шогирд, кейин халфа, сўнг мустақил уста сифатида то шу дамгача эрта-кеч букчайиб ишлашга тўғри келгани учун, унинг елкаси букур каби, ортиқча туртиб чиққан эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Отам маҳалладаги бойга халфа тушиб бўз, алак, беқасам тўқий бошлади.* Ё. Шукуров, Қасос. *Ҳозирги замонда қандай ҳам иш бўларди! Бурунгидек халфа ишлатиш йўқ.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ХАЛФАЛИҚ **халфа** 2, 3 *с. касб оти. Ўн уч ёшида мактаб программасини битириб, ёш бўлса ҳам, Анвар халфалик, яъни домлага кўмакчилик қила бошлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Халфалик — ғоят мушкул иш. Халфанинг боши қарздан чиқмайди.* И. Каримов, Атлас жилваси.

ХАЛҚ [*а*] 1 Бирор мамлакат ёки давлат аҳолиси. *Совет халқи. Ўзбекистон халқи.* ▪ *Кишининг қадри амали ва унвони билан эмас, ватанига, халқига хизмати билан ўлчанади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Халқлар иродаси етук сўз айтар, Озод инсоният ҳукмида минбар.* Ғ. Ғулом. *Морозов ротаси халқ лашкарлари кавлаб қўйган окопларга икки взводни жойлаб, қолган икки взвод билан танкка қарши мудофаа чораларини кўра бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | СССРдаги баъзи муассасалар, лавозим номлари таркибида ишлатилади. *Халқ маорифи. Халқ суди. Халқ контроли.* ▪ *Ҳозир у «женотдел», лекин ҳали ҳам суд бўлимида хотин-қизлар ва оила ишлари бўйича халқ маслаҳатчиси, жамоат қораловчиси бўлиб ишлайди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Баъзи фахрий номлар таркибида қўлланади. *Ўзбекистон халқ шоири. СССР халқ артисти.*

2 Миллат, элат. *Рус халқи. Ўзбек халқи.*

3 Жой билдирувчи сўзлар билан келиб, ўша жойда турувчи аҳоли, ўша ер аҳли маъносида ишлатилади. *Қишлоқ халқи. Шаҳар халқи. Хоразм халқи.* ▪ *Сидиқжоннинг назарида, бу иш учун фақат шу ердаги одамларгина эмас, бутун район халқи жон куйдираётгандай кўринар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Отабек:*] *Энди бизнинг Тошкент халқи қипчоқларнинг жабру зулми.. остида ётиб жуда тўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Қасб, машғулот ёки тоифа, табақа билдирувчи сўзлар билан келиб, ўша касб, табақага мансуб кишилар гуруҳини билдиради. *Меҳнаткаш халқ. Савдогар халқи. Ўқитувчи халқи.* ▪ *Шаҳар халқининг ҳар бир табақаси деярли Мусулмонқул даккисини еб келган, магар уламо халқи ундан жуда рози.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Фақир халқнинг фарзандлари алифбега зор.* Ойбек, Нур қидириб.

5 Бирор жойга тўпланган одамлар; халойиқ, оломон. *Йўлчи якка кифт бўлиб, халқ орасини ёриб, олдинга ўтди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Халқ гувиллаб олдинга юрди, уни миршаблар ғови тўсиб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Халқ мажлис бўлаётган қизил чойхона атрофида айланиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ХАЛҚАРО [*а+ф-т*] 1 Халқлар ёки мамлакат ўртасидаги муносабатга доир. *Халқаро сиёсат. Халқаро ҳуқуқ. Халқаро аҳвол. Халқаро вазият.*

2 Халқлар ўртасида мавжуд бўлган, халқларга оид; интернационал. *Халқаро хотин-қизлар байрами. Ишчилар синфининг халқаро бирлиги.* ▪ *Совет ҳокимиятини вужудга келтириш билан биз пролетариат диктатурасининг халқаро, бутун жаҳон формасини топиб олдик.* В. И. Ленин, РКП(б) VIII съезди.

3 *поэт.* Қишилар ўртасида; халқ ичида. *Бўлмасин деб ошкора рози диллар халқаро, Айлабон рамзи ишорат махфи имлашким келур.* Муқимий.

ХАЛҚАРОЧИ 1 Халқлар ёки давлатлар ўртасидаги муносабат, ҳуқуқ, сиёсат ва ш. к. масалалар бўйича мутахассис. *Халқаро лектор.*

2 Халқлар дўстлиги учун курашадиган одам. *Биз, халқаро чилар, интернационалистлармиз.* В. И. Ленин, Украина ишчи ва деҳқонларига хат.

ХАЛҚОБ [*ф-т*] Чуқур жойларда туриб, йиғилиб қолган сув. *Халқобдан сакраб ўтмоқ.* || *Халқоб сув.* ▪ *Сувингиз ҳамма эгатлардан бир хилда оқяпти. Халқоб жойлари кўринмайди.* Ж. Шарипов, Саодат. *Гулсанам бирдан халқоб бўлиб, кўлга ўхшаб ётган сувнинг олдидан чиқиб қолди.* Ойдин, Гулсанам. *Бўз ер-да, неча минг йиллардан бери кўксидан сув думаламаган ғовак ер, сув босиши билан чўкиб, халқоб бўлиб қола бошлабди.* Ш. Тошматов, Бахт бўстонига.

ХАЛҚОНА [*а+ф-т*] Кўпчиликка, халққа хос; оддий кишилар, халқ ишлатадиган. *Халқона иборалар.* ▪ *Биз.. уни* [*Ғафур Ғуломни*] *оддийгина қилиб «Ғафур ака» деб атай олишимиз билан фахрланамиз. Бу халқона, самимий яқинлик сўзи.. ҳамон оғзимиздан тушмайди.* А. Мухтор, Бебаҳо хазинамиз.

ХАЛҚПАРВАР [*а+ф-т*] Халққа ғамхўрлик қиладиган, халқ манфаатини кўзлайдиган; халқни севадиган. *Ҳасан сўфи билан Алим бува . . халқ ғамини ўз ғамидан ортиқ кўрадиган, халқ манфаатини ўз манфаатидан ортиқ кўрадиган халқпарварга зориқар эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Халқпарвар давлатим-паноҳим,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳар доим, ҳар доим, ҳар доим. С. Абдулла.

- **ХАЛҚПАРВАРЛИК халқпарвар** *с. белги оти.*

ХАЛҚЧИ *эск. айн.* **народник.** *Ота-боболар ва уларнинг ғоялари масаласига келганда, шуни айтмоқ керакки, рус халқчиларининг эски назариялари ҳар қанча янглиш, ҳар қанча хаёлий, бўлмасин, ҳар ҳолда улар ҳалигидек «юмшоқ либерал ислоҳотлар»га мутлақо терс қараб келганлар.* В. И. Ленин, «Халқ дўстлари» нима ва улар социал-демократларга қарши қандай курашадилар.

ХАЛҚЧИЛ Халқ билан чамбарчас боғланган, халқ руҳи, маданияти ва дунёқарашига мос келадиган. *Халқчил адабиёт.* ▪ *Дорбозлик чинакам халқчил санъатдир.* Ш. Ғуломов, Дорбоз.

ХАЛҚЧИЛИК Бирор халққа доир хусусият, хислат, фазилатлар мажмуи. *Халқчилик ғоялари.*

ХАЛҚЧИЛЛИК халқчил *с. белги оти. Ёзувчи асарларининг халқчиллиги.* ▪ *Рус адабиёти ва санъатидаги партиявийлик, жанговарлик, халқчиллик кўп миллатли халқлар адабиёти, санъати учун намунадир.* «Қ. Ўзбекистон», 1964, 7 март.

ХАЛҚЧИН *с. т.* Халқчил.

ХАЛҚЧИНЛИК *с. т.* Халқчиллик.

ХАМ [*ф-т*] Пастга эгилган, қуйи солинган. *Мевали дарахтнинг боши хам.* Мақол. **Боши** (*ёки* **калласи, бўйни, гардани**) **хам** хижолатдан, уятдан боши қуйи солинган. *У [Дилбар] қўлидаги ўтни зарда билан четга улоқтириб, ўзи қизлар тўдасига келиб ўтирди. Ҳамманинг боши хам.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. *Анча вақт бўйнимни хам қилиб юрдим.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

ХАМАК [*ф-т*] Ҳали пишиб етилмаган хом қовун; сапча. *Бундай кезларда хазанак бўлган полиздан топилган хамак ҳам, пайкал кесагида ёриб ейдиган туйнак ҳам ширин бўлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ХАМЕЛЕОН [*р<грек*] 1 *айн.* **бу-қаламун.**

2 *кўчма* Ўз фикри ва қарашларини вазиятга қараб ўзгартирувчи, принципсиз киши. *Очумелов икки юзламачи, лаганбардор, шароитга қараб ўз ҳолатини тез-тез ўзгартириб турувчи типик «хамелеон» образидир.* «Ватан адабиёти».

ХАМИР [*а*] 1 Одатда унни сув ёки сутга қоришдан ҳосил бўладиган юмшоқ чўзилувчан қоришма. *Хамир қормоқ. Хамир қилмоқ. Хамир оширмоқ.* || *Хамир тоғора.* ▪ [*Жондор*] *хамири нуқул қаймоққа қорилиб, оғизда эриб кетувчи оппоқ патир нонларни, меҳмоннинг эътирозига қарамай, ушатиб ташлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шербек қўрадан кўнгли ғаш бўлиб уйларига келганда, онаси ўчоқ бошида хамир ийлаётган эди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Нон хамир** нон ёпиш учун мослаб қорилган хамир. **Ош хамир** норин, угра каби овқатлар учун қорилган пишиқ хамир.

2 *махс.* Хамирсимон қоришма. *Ганч хамири.*

◆ **Хамирдан қил суғургандай** осонлик билан, осонгина; ташвишсиз. *Ҳар ҳолда ҳамма иш хамирдан қил суғургандай, ими-жимида ҳал бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Хамири ачиб** феъли айниб, кайфи бузилиб. *Қараб турсам, ўртоғимнинг хамири ачиб, кайфи ланж тортиб кетяпти.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. **Хамири ачимаган бирор** иш-ҳаракатни жуда секинлик билан бажарадиган, беғам, суст, имиллаган. *Оббо хамири ачимаган-эй, туша қолмайсанми энди?* Н. Сафаров, Қурбонали. **Хамир учидан патир** *қ.* **патир** I.

ХАМИРГИР [*а+ф-т*] Хамир қорувчи ишчи, мутахассис. *Жўраларнинг бириси нон заводида хамиргир, бириси халқ артисти, сўзлари хандон писта.* Ғ. Ғулом.

ХАМИРСИМОН Хамирга ўхшаш, юмшоқ. *Хамирсимон масса.*

ХАМИРТУРУШ [*а+ф-т*] 1 **Хамирни** ошириш учун ишлатиладиган **ачитқи.** *Бир тоғора хамирни бир бурда хамиртуруш етилтиради.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 *кўчма* Ўғит, гўнг. *Ер — хамир, ўғит — хамиртуруш.* Мақол. ▪ [*Ернинг*] *яхши кўпчишининг боиси бор эди. Хамиртуруш жойида эди.* Ҳ. Нурий, Яшил хирмон. *Ерни семиртириш, кучини ошириш, бақувват қилиш учун тупроққа ҳам ўзига хос хамиртуруш керак.* Ҳ. Нуруллаев, Химиямиз гиганти.

3 *кўчма* Бирор нарсанинг бошланиши, юзага келиши ёки амалга **ошиши** учун асос ёки дастак бўладиган **омил,** пойдевор. *Бу.. давлатингизнинг боши — хамиртуруши қаердан пайдо бўлди?* Айний, Дохунда.— «*Яхшидан боғ, ёмондан доғ*»,— деганларидек, *ҳозирги.. боғимизга илк хамиртуруш ташлаган, қўлинг дард кўрмагур, шу ота бўлади,— деди раис.* М. Назаров, Жилвон жилвалари. *Аъзамжон тўй қиламан, деб, шу кунларда камхарж-роқ бўлиб юрарди. Омонат дафтарчасида ҳам хамиртуруш қолган, холос.* С. Аҳмедов, Бизнинг ёрни кўрган борми?

ХАМПА 1 Дон, ғалла ва ш. к. қўйиш ва сақлаш учун қурилган махсус жой; кандик. *Хампага буғдой тўлдирилган эди.* ▪ *Бир кун омборда қараб турсам, хампанинг бурчаги камар бўлиб қолди, шувиллаб кетяпти, қани энди тўхтаса.* С. Маҳкамов, Шогирд.

2 *махс.* Тегирмон қурилмасининг тортиладиган дон солинадиган қисми. *Айланаётган тегирмон тошлари орасига хампадан буғдой тўкилиб турар эди.* | *с. т.* Айрим деҳқончилик машиналарининг сепиладиган уруғ, ўғит ва ш. к.ни ортиб юрадиган яшиксимон қисми.— *Шу хампани беш юз килограмм чигит сиғадиган қилиб ясаб беринг, ўн минутда чигит тугаб қолиб, хуноб қиляпти,— илтимос қилди у.* Р. Раҳмонов, Тиниб-тинчимас.

ХАМР [*а*] *эск. айн.* **май** II.

ХАМСА [*а*] *ад.* Беш достонни ўз ичига олган асар. *Навоий хамсаси.*

ХАМСАНАВИС [*а+ф-т*] Хамса ёзувчи шоир.

ХАНДА [*ф-т*] *поэт.* Кулги, табассум. *Ханда қилмоқ (айламоқ).* ▪ *Кўз ёшинг-ку кўп нафис, гўзал. Билки, ханданг йигитдан афзал!* Шайхзода. *Биламан, ҳамишаҳарим ташвишли, бедор, Ва лекин лабида аския, ханда.* М. Бобоев. *Яна кўнглим олиб, юз ноз бирла хандалар қилдинг.* Завқий.

ХАНДАҚ [*а*] 1 Душман ўтолмаслиги учун қазилган катта узун чуқурлик. *Ўша пайтда мамлакатни ёвдан сақлаш учун шаҳарнинг ташқарисида хандақ қазиб қўйилар эди.* «Эртаклар». *Жанг бўлган ерлардан ўтиб борардим, На битта окоп бор, на битта хандақ.* Шуҳрат. | Ўқлардан, бомба ёки снаряд парчаларидан сақланиш учун қазиладиган энсиз чуқурлик; окоп. *Ҳаво тревогаси бошланди. Чернецов босиқ овоз билан: — Хандаққа киринг! — деди!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирор нарсани асраш, сақлаш ва ш. к. мақсадда кавланган чуқурлик, ўра. *Ҳар бир бригадада катта хандақлар қазилади. Эрта кузда бошлаб.. гўнг, қўй қийи ташиб келтирилиб шу хандақларга тўпланади.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 14 декабрь. *Азамат экскаваторлар хандақ қазиб, ихота курди, шамолнинг йўлини тўсди.* Й. Шамшаров, Пахтақайнар.

ХАНДОН [*ф-т*] Шўхлик билан кулувчи, кулиб турувчи. *Хандон чеҳралар. Болалик уй хандон, боласиз уй зиндон.* Мақол. ▪ *Шахримиз кўчалар, йўлларга тўла, Саф тортиб ўтади хандон болалар.* Ғ. Ғулом. [*Навоий:*].. *Мени девона қилган нозанин ҳур,.. Юзи гул, лаъли хандон, тишлари дур.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. **Хандон ташлаб** (*ёки* **уриб**) **кулмоқ** қаттиқ кулмоқ, қаҳқаҳа отиб кулмоқ. *Одамлар уйни бошларига кўтарар даражада хандон ташлаб, қаттиқ кулдилар.* Айний, Эсдаликлар. *Санам хандон уриб кулди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

◆ **Хандон писта** чақилган, пўчоғи уч томонидан ёрилиб мағзи кўриниб турган писта.

ХАНДОН-ХУШОН [*ф-т*] Куладиган ва бошқаларни кулдирадиган; шўх, хушчақчақ. *У кетгандан кейин, худди бутун ҳовлини тўлдириб хандон-хушон суҳбат қилиб ўтирган бир талай меҳмон бирдан чиқиб кетгандай, ҳовли ҳувиллаб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Тротуарлар, кинотеатр олдилари, ҳамма-ҳаммаси гавжум.. Хандон-хушон ёш-яланг виқор билан сайр қилади.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

ХАНЖАР Икки томони тиғли пичоқ,

www.ziyouz.com kutubxonasi

дудама. *Хотин лаган билан уйга кириб кетгач, [Отабек] ичидан тақилган ханжарини қинидан суғуриб олди-да, дамини ойдинга солиб боқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХАНЖАРБОЗЛИҚ Ханжар ишлатиб жанг қилиш ёки урушиш. *Ханжарбозлик қилмоқ.* ▪ *Маст бўлиб ханжарбозлик қилган авбошларни олиб кетмоқдалар.* Ойбек, Навоий.

ХАНЖУВАР Қовун, тарвуз, ошқовоқ ва ш. к.нинг уруғини гўнг солиб экиш учун қазилган чуқурча. *Ханжуварни кўммоқ. Қовунни ханжувар қилиб экиш.* **Ханжувар қилиб экиш** махсус қазилган чуқурчага гўнг солиб, уруғни кўмиб экиш, кўмма қилиб экиш.

ХАНТАЛ [*а* хардал] 1 Майда сариқ гулли, қўзоқ мевали ўсимлик.

2 Шу ўсимликнинг уруғи ва ундан овқатга солиш учун тайёрланган аччиқ доривор; горчица. *Нонга хантал суриб емоқ.* ▪ *Наҳотки ханталдан ҳолвайтарни фарқ қилолмаган бедид пазанда қайла тиширишни ўргатса.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ХАНФА Нонвойхоналардаги хамир қорадиган ва оширадиган катта идиш; хамир тоғора. *Юз тоннали ханфада хамирлар гупуради.* Ғ. Ғулом.

ХАПАМАТ *диал.* Аёлларнинг ранг-баранг майда мунчоқ, маржон, нозик, садаф ва ш. к.дан тизиб ясалиб кўкракка тақиладиган махсус безаги. *Хапамати ярқираб Келиной кирди ўтовга.* «Қўшиқлар».

ХАПРИҚМОҚ *диал.* Ҳовлиқмоқ. *Юрак хаприқади ҳаяжон билан, Қизга айтмоқ бўлар дилда борини.* Ж. Жабборов.— *Юрагим хаприқиб, ўрнимдан қандай туриб кетганимни билмай қолдим,— деди Учқун.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

ХАР [*ф-т*] 1 *кам қўлл. айн.* **эшак.**

2 *унд.* Эшакни ҳангратишга ундашни ифодаловчи сўз.

ХАРАЖАТ [*а*] Бирор нарса учун қилинадиган сарф; чиқим. *Катта харажат. Ош харажатлари. Харажат қилмоқ.* ▪ [*Йўлчи*].. *белбоғидан ҳовли пулини чиқариб санади. Аяб-тежаб харажат қилгани учун ёнида яна ўн беш сўм қолган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ХАРАЖАТЛАМОҚ Харажат қилмоқ, сарфламоқ. *Озгина пул харажатласак, бир ҳафтагача декчамиз биқирлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ХАРАК [*ф-т*] Дутор, танбур каби чолғу асбобларининг ипи ёки симларини кўтариб туриш учун ишлатиладиган тиргак; эшак. *Дутор хараги. Рубоб хараги.* ▪ *Сизни ранжитган одамлар ҳар қанча қорин солиб керилмасинлар, барибир, танбурингизга харак ҳам бўла олмайдилар.* Мирмуҳсин, Созанда.

ХАРАКТЕР [*р*<*грек*] 1 Инсон хулқи ёки ахлоқида намоён бўладиган ва унда одат тусига кириб қолган энг муҳим руҳий ҳолатлар мажмуи; феъл-атвор. *Характери юмшоқ одам. Унинг характери нозик.* ▪ *Айниқса қуйида зикр қиладиган ҳолимиз бу икки опа-сингилнинг характеридаги фарқларни очиб кўрсатиш учун етадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бирор нарсанинг ўзига хос кўриниши, хусусияти; бошқалардан ажралиб, фарқ қилиб турадиган томони. *Социалистик мусобақанинг ижодий характери.*

3 Адабиёт ва санъатда: бирор группа кишиларнинг типик, умумий хусусиятларини ўзида мужассамлантирган образ; тип. *Ф. Энгельснинг реализм ҳақидаги машҳур таърифида реалистик методнинг зарурий шартларидан «типик шароит» ва «типик характер» билан бир қаторда «ҳаққоний деталлар»нинг бўлишини таъкидлаши бежиз эмас.* М. Исроилов, Драматургияда деталь.

ХАРАКТЕРИСТИКА [*р*] 1 Бировнинг меҳнат ва ижтимоий фаолияти акс эттирилган расмий ҳужжат. *Партиявий характеристика. Характеристика бермоқ.* ▪ *Саидий ўзининг дорилфунунга қабул қилинмаганлигини, қабул комиссияси комсомол ячейкасининг характеристикасини талаб қилганлигини айтди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Бирор нарсага мукаммал равишда берилган тафсилот. *Двигатель характеристикаси. Кир ювиш машинасининг характеристикаси.*

3 *мат.* Ўнлик логарифманинг бутун сон қисми.

ХАРАКТЕРЛАМОҚ Бирор кимса ёки нарсанинг муҳим томони ёки хусусиятларини очиб бермоқ, шарҳламоқ. *Халқаро аҳволни характерламоқ.*

ХАРАКТЕРЛАНМОҚ характерламоқ *фл. мажҳ. н. Унинг фаолияти нима билан характерланади?* ▪ *Элементнинг кимёвий хоссалари ядро заряди билан характерланади.* «Фан ва турмуш», 1959, № 10.

ХАРАКТЕРЛИ 1 Бирор характерга, феъл-атворга эга бўлган. *Қизиқ характерли одам. Бўш характерли бола.*

2 Қимса ёки нарсанинг ўзига хос хусусиятини ифодалайдиган, уни бошқалардан фарқлаб, ажратиб кўрсатадиган; муҳим, асосий. *Характерли мисоллар келтирмоқ.* ▪ [*Йўлдош*] *қанча уринмасин, унинг бирор характерли чизиғини айтиб беролмади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Халқ ақл-идроки ва юмори билан суғорилган бу кичик ҳикоялар учун ҳам қизиқчининг бутун ижодига хос кулги ва чуқур маъно характерлидир.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ХАРГЎШ [*ф-т*]: **харгўш йили** *айн.* **қуён йили** *қ.* **қуён** 4.

ХАРЖ [*а*] Бирор эҳтиёж учун ишлатиладиган пул, маблағ, сарф. *Йўл харжи. Тўй харжи. Нокасдан қарз қилма, қарз қилсанг ҳам харж қилма.* Мақол. ▪ *Мен бу ерга келганимда қорним тўқ, устим бутун, чўнтагимда беш-ўн танга беминнат харжим бўлишини кўзлаган эдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Мен бу иш учун олдиндан йигирма танга пул ҳам олиб, харж қилиб юборган эдим.* Айний, Ҳаллодлар.

ХАРЖЛАМОҚ Харж қилмоқ, ишлатмоқ, сарф қилмоқ. *Бултур пахтани қўлда териш учун уч юз эллик минг сўм харжладик.* С. Аҳмад, Машъаллар порлайди. [*Акрам*] *биринчи йили ишлаган пулини энг зарур нарсаларга — кийим-кечак билан озиқ-овқатга харжлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ХАРЖЛАНМОҚ харжламоқ *фл. мажҳ. н. Бу қурилишга икки минг сўм харжланди.* ▪ *Неча минг сўм харжланиб ясатилган уй Саидийники эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ХАРЖЛАТМОҚ харжламоқ *фл. орт. н.*

ХАРИ Тўсинлар остидан кўндалангига қўйиладиган, узун, йўғон асосий ёғоч. *Лаъли . . отхонанинг ўт ялаётган хариларини, чирсиллаб ёнаётган устунларини кўрди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ХАРИБОП Харига ярайдиган, хари бўладиган. *Харибоп ёғоч.*

ХАРИД [*ф-т*] Сотиб олиш. *Молнинг харид нархи. Аҳолининг харид қуввати. Харид қилмоқ.* ▪ *Софья Борисовна эрининг ёнига янги келган кунлари... биринчи харид қилган нарсаси шу гул бўлган эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ХАРИДОР [*ф-т*] 1 Харид қилувчи, сотиб олувчи. *Харидорларга маданий хизмат кўрсатиш.* ▪ *Ухламади косиблар тунда, Ҳар бир молнинг бор харидори Қўллар қўлга тегмайди бунда, Якшанба кун Хива бозори.* Э. Раҳим. *Келин ўнг қулоғидаги битта балдоқни чолга бериб: — буни бозорга олиб боринг, харидор нима берса олиб келинг,— дебди.* «Эртаклар».

2 *кўчма с. т.* Бировга (одатда бирор қиз ёки аёлга) кўнгил қўйган киши, хуштор. *Бу қизга бизнинг Ҳомид ҳам харидор экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Донгдор бой қизга харидор, ҳаваскор кўп бўлади.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Энди Зайнаб бўй етиб қолди, Юртимизнинг мана энг олди Йигитлари унга харидор, Кўп лочинлар чиройига зор.* Ҳ. Олимжон, Зайнаб ва Омон. | Ишқивоз, жазман. [*Ҳайитжон:*]. . *ҳар одам қизини жони билан беришга харидор-у, бироқ отаси отанғининг давлату обрўйига қизиқиб киши қўйдираяпти.* Ҳамза, Паранжи сирлари. | Умуман бировни қадрловчи, иззат-ҳурмат қилувчи. *Тўйда сўз бер бахшига, харидор бўл яхшига.* Мақол.

ХАРИДОРБОП *айн.* **харидоргир.** *Ширин, харидорбоп таомни ўзлаштириб, овқатлар хилини кўпайтираверамиз.* «Қ. Ўзбекистон», 1961, № 282.

ХАРИДОРГИР [*ф-т*] Харидорларнинг дидига, талабига мос, тез сотилиб кетадиган. *Харидоргир кийимлар.* ▪ *Янги техника жорий этилиши туфайли харидоргир моллар тайёрлаш*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кўпайди. «С. Ўзбекистон», 1965, 24 июнь. *Озгина бўлса ҳам* [*қўйларни чимзорликка*] *ёйиб, сал қорнини чиқариб, харидоргир қилиб бозорга етказиш керак.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ХАРИЛИҚ *айн.* **харибоп.** *Харилик ёғоч.* ▪ *Атрофга ўтқазилган мурғак новдалар эндиликда йўғон терак бўлиб, шу қурилишга хариликка яраб қолди.* «Муштум», 1960, № 44.

ХАРИТА [*а*] *эск.* География карта. *Табиий харита. Дунё харитаси.*

ХАРИШ [*ф-т*] 1 *мед.* Қўпинча уй ҳайвонларида бўладиган тери касаллиги, қуруқ қичима. *Хариш бўлмоқ. Харишни даволамоқ.*

2 Хариш касалига, қичимага мубтало бўлган, ҳар нарсага суркалаверіб жунлари тушиб кетган, қирчанғи.— *Хариш отга ўхшаб тайсалламай, хап турсанг-чи! — деди партком Бургутга.* С. Аҳмад, Чўл бургути. *Қосим Хўжаев оч қолган хариш бир мушук . . Унинг.. манфур тили қиличнинг тиғини яламоқчи бўлади.* Ғ. Ғулом, Қора мушук. *Қарасалар бир ҳолвачи келяпти, тагида минган оти хариш, ёли-думи тўкилган.* «Гўрўғли».

ХАРИШЛАНМОҚ Хариш бўлмоқ, қичима-қирчанғи касалига йўлиқмоқ (ҳайвонлар ҳақида).

ХАРОБ [*а*] 1 Қаровсиз қолган, бузилган, вайрон; нообод. *Хароб боғ. Хароб машина. Хароб шаҳар. Хароб қилмоқ.* ▪ *Кўчанинг икки томонида бўғот томли, қинғир-қийшиқ хароб уйлар, ярми қулаган деворлар оқшом қоронғисида дардли манзара ясайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Унинг* [*Сидиқжоннинг*] *назарида, ҳовли илгаригидан ҳам хароброқ, уй ва ундаги ҳар бир нарса кўзига абадий қашшоқлик нишонаси бўлиб кўринар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *1916 йил охири, ўлка хароб, очарчилик ҳукмронлик қилмоқда.* Ж. Қамолов, Жиддий синовлар. | Эски, юпун, жулдур. *Усти-боши хароб одам.*

2 Моддий ва маънавий жиҳатдан тушкунликка йўлиққан, аҳволи танг. — *Бахтимга Совет ҳукумати бўлди... Мени одам қилди.. Бўлмаса мен хароб эдим. Йўқ эдим,— деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Чатоғи, камчилиги, нуқсони кўп; чатоқ. [*Қози:*] *Мулладўст, ишимиз хароб.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

3 Озғин, ориқ, нимжон. *Хароб от. Хароб мол. Хароб бўлмоқ.* ▪ — *Нимаси зотли, ўзимизнинг жайдари қўйлардан ҳам хароб-ку! — ажабланди чўпон.* «Муштум», 1961, № 11.

ХАРОБА [*а*] 1 Қаровсиз қолган, бузилиб хароб бўлган жой, вайрона. *Хароба қилмоқ.* ▪ *Сергей шериклари билан отхона харобаси устига бориб, қорабайирни кўздан кечирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *У ер-бу ерда ҳайбатли тошлар ён томондан туртиб чиқиб қоларди. Булар қулаган девор ва қадимий тўғонларнинг харобаларини эсга тушираради.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Талашган хонларнинг кеку ғарази Етди юрт бошига, хароба қилди.* Шайхзода.

2 *айн.* **хароб** 1. *Хароба ерлар.* ▪ *Кўча чанги қўнавериб гуваласи тусини йўқотган, хароба деворлардан.. дарахт шохлари осилиб ётар . . эди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ХАРОБАГАРЧИЛИК *с. т.* Харобалик.

ХАРОБАЗОР [*а*+*ф-т*] Қаровсиз қолган, хароб бўлган уйлар, вайроналар; қишлоқ ёки шаҳарнинг қолдиғи. *Улар вайроналар, харобазорлар ўрнида янги социалистик шаҳар барпо этдилар.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 186. [*Отабек*] *боқчанинг кунботари билан харобазор иморатларни ёнлаб юрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўтмиш асрларнинг харобазор, ваҳима, чўл лавҳаларидан из ҳам қолмаган.* Туйғун, Йиллар ва кишилар.

ХАРОБАЛИҚ 1 **хароба** 1 *с. белги оти. Бинонинг харобалиги.* ▪ *Очлик, қашшоқлик, яланғочлик, вайроналик, харобалик капиталистлар-эксплуататорлар мамлакатида ҳукмронлик қилади.* М. Жўрабоев, Мулла Б. м.

2 *айн.* **харобазор.** *Зилзила харобаликлари.* ▪ *Ҳовлининг кунботар томонида харобаликдан озгина берида.. икки даричалик бир уй, бу уй қаторида бир айвон бўлиб, шунинг ила бу ҳовлининг тиккайган биносининг ҳисоби тамом эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Қашшоқлик, етишмовчилик, танглик. *Биринчи жаҳон уруши ва ундан кейин империалистик босқинчиларнинг ёш Совет республикасига қилган хуружи мамлакатимизни тағин ҳам заифлаштириб юборган, хўжаликни харобаликка олиб келган эди.* «Қ. Ўзбекистон», 1957, 31 март.

ХАРОБЛАШМОҚ 1 Хароб бўлмоқ, вайрон бўлмоқ, бузилмоқ. *Хароблашган шаҳар. Қадимги хароблашган қишлоқлардан асар йўқ.*

2 Моддий ва маънавий жиҳатдан қийин, оғир аҳволга тушмоқ; қашшоқлашмоқ. [*Шокир ота:*] *Мен қанча хароблашсам, у шунча хурсанд бўлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Озиб, нимжон бўлиб қолмоқ, заифлашмоқ. *Хароблашиб кетган сигирлар.*

ХАРОБЛИҚ 1 **хароб** *с. белги оти. Қишлоқнинг хароблиги.*

2 Моддий ва маънавий қийинчилик; қашшоқлик.

ХАРОБОТ [*а*] *эск. кт.* 1 *айн.* **харобазор.**

2 Ичимликлар ичиладиган жой, қовоқхона.

ХАРРОТ [*а*] 1 Ёғочни ўйиб гул, безак солувчи уста, ёғочсоз. *Ҳозир.. малакали бинокорлар — дурадгорлар, харротлар пайёрлана бошланди.* «Қ. Ўзбекистон», 1946, № 67.

2 *айн.* **тароқчи.**

ХАРСАНГ [*ф-т*] Катта табиий тош. *Аҳмоққа айтган билан гап уқмайди, харсангга қоққан билан мих ўтмайди.* Мақол. ▪ *Шохлар қуйига чўқар; яна унинг устига харсанглар ташланар эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Болалардан биттаси нима бўлди-ю, бир харсангга қоқилиб йиқилди.* Ойдин, Болалик уйда ғийбат йўқ. || *Терак бўйи баланддан пастга бутун оғирлиги билан оқиб тушаётган сув харсанг тошларга урилиб сачрайди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ХАРТИЯ [*р*<*грек*] *сиёс.* Ижтимоий-сиёсий аҳамиятга эга бўлган айрим ҳужжат ва декларацияларнинг номи. *Англия ҳуррияпарварларининг улуғ хартияси.*

ХАРТУМ [*а*] 1 Филнинг тумшуғидан олдинга чўзилган, ҳидлаш, нафас олиш, бирор нарсани тутиш, кўтариш учун хизмат қиладиган ҳаракатчан аъзоси.

2 *кўчма* Экскаватор, минорасимон кран кабиларнинг ер қазиш, юк кўтариш каби ишларни бажарувчи олдинга чўзилиб чиққан қисми, стреласи. *Нарироқда полвон экскаватор траншея қазишни тўхтатиб, баҳайбат хартумини чўзганча турибди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Икки терак бўйи келадиган краннинг темир хартуми Бекка итоат қилади.* А. Мухтор, Туғилиш.

ХАРТУМЧА 1 **хартум** *с. кичр.-эркл.*

2 Пашша, ари каби ҳашаротларнинг тешиш, сўриш (чақиш) учун хизмат қиладиган узун наштарсимон оғиз аппарати. *Арилар яшиклардан тўғри учишиб бориб худди ғўзаларнинг оқиш-пушти гулларига қўнардилар, кўз илғамас хартумчалари билан шира эмиб оладилар-да, яна визз этганича келиб эшикчалардан «уй»ларига кириб кетадилар.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ХАРХАША [*ф-т*] 1 Арзимаган нарса учун қилинадиган жанжал; машмаша, инжиқлик. *Хархаша қилмоқ.* ▪ *Хотинларнинг бемаъни қий-чуви, арзанда болаларнинг хархашаси ҳамма ёқни тутди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Парво қилманг, полвон, бу кунда бўладиган хархаша.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Қудрат атайлаб индамай турса ҳам, Раъно энди саёҳат хархашасини бошлаётган эдики, сигир уст-устига маъраб қолди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | *кўчма* Ўзгариб туриш, айниш, бузилиш. *Қуёш августда икки уч марта юзини беркитиб олиб хархаша қилган бўлса хам, ортиқча зарар келтира олмади.* Ш. Ғуломов, Ташаббус.

2 Бирор ишни бажаришдаги қийналиш; қийинчилик, ташвиш; дахмаза. *Асаларичиликнинг хархашаси кўп бўлади. Табиий газ аҳолини кўп хархашалардан озод қилди.* ▪ *Маълумки, бу йил об-ҳаво шароити жуда ноқулай келди, пахтачилик ишининг хархашаси кўпроқ бўлди.* «Қ. Ўзбекистан», 1962, 16 август.

ХАРХАШАЛИ 1 Қийинчилик билан амалга ошадиган, серташвиш, дахмазали. *Хархашали иш.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Хархаша қиладиган; серхархаша; инжиқ. *Хархашали бола.*

ХАРХАШАСИЗ 1 *рвш* Хархаша қилмасдан, жанжалсиз, тинч, осойишта. *Хархашасиз яшамоқ.* ▪ *Бу йилги қиш хархашасиз ўтмағуси.* Ғ. Ғулом, Қўқон.

2 Хархаша (жанжал ёки инжиқлик) қилмайдиган, тинч яшайдиган. *Хархашасиз бола.*

3 Осонгина амалга ошадиган; ташвишсиз. *Хархашасиз иш.*

ХАРХАШАЧИ Хархаша қилувчи, жанжалкаш; инжиқ. *Хархашачи бола.*

ХАС [*ф-т*] **1** Қуруқ ўсимлик пояси; хашак, чўп. *Чўқаётган одам хасга ёпишар.* Мақол. ▪ *Оёғим тагида хас ташиб ўтди Рўзғорга чиниққан деҳқон чумоли.* С. Акбарий. *Бу ерда ҳар нарса дилрабо, сўлим. Гулдан афзал ҳатто бу ернинг хаси.* Уйғун.

2 Қуритилган ўт-ўсимликлар, хашак. *Ҳалиги яғрини кенг немис солдати ёнаётган хасни ботинкаси билан топтаб ўчирди.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши. *Қанча ботир бўлсанг ҳам, Зўр баҳодир бўлсанг ҳам, Тўшагинг хас деб билдим, Аслингни пас деб билдим.* Ҳ. Олимжон.

♦ **Кўзига хас тушди** шаънига доғ тушди, обрўйига путур етди. *Бир майизни қирқ бўлиб есак Оилада, бу ажаб эмас! Ҳаёт ширин, қонайлик десак, Кўзларимизга туширмайлик хас!* Ё. Мирза.

ХАСАК [*ф-т*] *диал.* Хашаки. *Назокатхон қулф уриб терак бўлса, унинг олдида Адолатхон қуриб қолган хасак тутга ўхшарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ХАСАКИ [*ф-т*] *диал.* Хашаки.

ХАСВА I Ғалла ўсимликларига зарар келтирувчи ҳашарот, ўсимлик қандаласи.

ХАСВА II *диал.* Хасмол.

ХАСИС [*а*] **1** Бирор нарса бермасликка, сарфламасликка интиладиган киши; зиқна; қизғанчиқ. *Бахил эҳсондан қочар, хасис меҳмондан қочар.* Мақол. ▪ *Борни берган уялмайди; Келиб кўрган ва эшитган.. Бизни хасис деялмайди.* Шайхзода. *У [Алихон] ҳаддан ортиқ хасис бўлиб, ота-онасига ҳеч қарашмасди.* Айний, Эсдаликлар. ‖ *Юсуфжон қизиқ хасис бойлар, маккор эшонлар, золим мингбошилар, икки юзламачи элликбошилардан қаттиқ куларди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 *кўчма* Ҳосил бермайдиган, экин битмайдиган, ориқ (ер ҳақида). *Хасис чўл.* ▪ *Хасис ердан унум чиқмас, аҳвол чатоқ.* Ойбек, Зафар ва Заҳро.

ХАСИСЛАШМОҚ Хасис ёки қизғанчиқ бўла бормоқ. *У кейинча жуда хасислашиб кетди.*

ХАСИСЛИК хасис *с. белги оти. Тошкентлик машҳур бир бойнинг хасислиги ҳақида энг кейинги, ҳали ҳеч кимнинг қулоғига чатилмаган латифалар суҳбатга «ранг» бериб турар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Миржалол бойнинг исмига тақилган «қуруқ» лақаби, унинг ўта хасислигидан экан.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Биласанку, бошқалар аскияга ҳам хасислик қиладилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ХАСКАШ [*ф-т*] Хашак, хас-чўп ва ш. к.ни йиғиш, тўплаш учун ишлатиладиган узун дастали, кўп тишли қишлоқ хўжалик қуроли. *Улар [болалар] майка ва трусикда, лекин жангчилардек шайланган: баъзисининг қўлида белкурак, баъзисида теша, ўроқ, хаскаш.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ХАСМ I [*а*] *фольк.* Рақиб, ғаним, душман. *Кўнглимда кенг эди менинг ҳавасим, Қариндошинг бўлди бизларга хасм.* «Ғўрўғли».

ХАСМ II [*а*] Бировнинг ихтиёридаги нарса ёки киши. *У [Нусратилла] атрофдаги ҳамма нарсага ва одамларга ҳам ўз хасмидаги буюм деб, паст назар билан қарарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | *эск.* Бировнинг мулки ёки қули. *Ойсулувнинг бўйи чўзила борган сари Жонизоқ: «Бу ҳам бировнинг хасми-да, менга ёстиқ бўлармиди?» — деб қўярди.* С. Анорбоев, Оқсой.— *Қиз отанинг хасми, кимга берса, шунинг қўлини тутади-кетади, — деди Бувинисо хола Зумрадга.* Ойбек, Улуғ йўл.

ХАСМОЛ [*ф-т*] Кўпинча бармоқда суякни ёриб кучли оғриқ билан чиқадиган ёмон яра, чиқиқ. *Қўлингга хасмол чиққур! (қарғ.).* ▪ *Зўр бериб малҳам сурганига ҳам қарамай [жароҳат] хасмолдек лўқ-лўқ алам берарди.* Мирмуҳсин, Чўри.

ХАСПЎШ [*ф-т*]: **хаспўш қилмоқ** *айн.* **хаспўшламоқ.** *У кирдикорларини.. хаспўш қилишга интилса ҳам, ўз ифлослигини одамлардан яширолмади.* Ойбек, Навоий.

ХАСПЎШЛАМОҚ Хато ва камчиликларни бировга билдирмаслик, фош қилмаслик учун уларни яширишга тиришмоқ. *Ҳожи хола ўз таржимаи ҳолининг жуда кўп ерларини ташлаб, жуда кўп ерларини хаспўшлаб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Бадрий:*] *Миллатчи унсурларнинг миллий низолар туғдириш ниятида қилаётган хуружларини хаспўшламоқчисиз!* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ХАСПЎШЛАНМОҚ хаспўшламоқ *фл. мажҳ. н. Афсуски, шикоят қоғозда қолиб кетди, жиноят хаспўшланди.* «Қ. Ўзбекистон», 1962, № 154. *Аҳмедов, янги даврнинг янги талаблари деб айтган нарсаларнинг бир мунчаси бугунги ва бугун хаспўшланган билан эртага юзага чиқадиган камчилик ва хатолар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ХАСТА [*ф-т*] **1** Бирор касалликка чалинган, касал, касалманд. *Мастура Алиева саккиз ойдан бери палатасидан чиқмай ётган оғир хаста.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. *Бобом уч кунгача хаста ётган эди.* Ойбек, Болалик.

2 *кўчма* Қийналган, азобланган; дардли; қайғули, ғамгин. *Бетни силар мармар ҳаволар, Хаста қалбга бериб даволар.* Ғайратий. *Биз кураш қизининг ёлқин кўзидан Хаста кўнгилларга шифо олганмиз.* Уйғун. *Ҳеч ким Ҳаёти тўғрисида бир оғиз сўз билан хаста дилини шод этмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *кўчма* Хириллаган, хир-хир; кучсиз, заиф (овоз ҳақида). *Унинг [Бобоқулнинг] хаста овози жала шовиллашида хум ичидан чиққандай, янада бўғиликроқ чиқди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Хаста бўлмоқ** хириллаб қолмоқ, заифлашмоқ. *Осмонда ғозим-ғозим, Хаста бўлди овозим, Хаста бўлган овозга Бир пиёла чой лозим.* «Қўшиқлар».

ХАСТАДИЛ [*ф-т*] Азоб-уқубат чеккан, руҳан эзилган; қайғу-ҳасратли. [*Мансур:*] *Пирим, афв айлангиз бахти қарони, Ғарибу, хастадил мотамсарони.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. | *кўчма* Жуда қаттиқ севиб қолган, ошиқу беқарор. *Жигарсўхталик бу билан ҳам кифоя қилмади, хастадил қози домла ўз ёнида ўтиргаи Асад қорига пинҳона мурожаат қилишга мажбур бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХАСТАДИЛЛИК хастадил *с. белги оти.— Саидғози Саидвалиевичдан ҳам айрилиб қолдик,— деди Акрамов хастадиллик билан.* С. Анорбоев, Оқсой.

ХАСТАЛАНМОҚ Касал бўлиб қолмоқ, касалланмоқ. *Зайнабнинг ҳам юраги ярали эди, унинг тўйи яқинлашган вақтда севикли куёв йигит икки кунгина хасталаниб ўлган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ХАСТАЛИК хаста *с. белги оти. Юрак хасталиги.* ▪ [*Салтанатнинг*] *тўладан келган юмалоқ юзи хиёл сўлган, оғир хасталикдан турган одамнинг юзидай рангпар.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. *У [Нурали] шунда зор-зор йиғлаб, отамнинг қадри ўтди деб, бобосига хасталик билан бир сўз айтди.* «Зулфизар билан Аваз-хон».

ХАСТАХОНА [*ф-т*] *эск. айн.* **касалхона.**

ХАС-ХАШАК [*ф-т*] Турли ўт-хашак. *Бу ерда саксовул, ажриқ ва янтоқ томирлари, ердан йиғилган хас-хашаклар ётарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ХАС-ЧЎП [*ф-т*] Турли хас ва ўтин-чўп. *Кечаси тоғларга ёмғир ёққан бўлса керак, сойнинг суви сал лойқаланиб, кўпикланиб, йўл-йўлакай хас-чўпларни оқизиб келмоқда эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ХАТ [*а*] **1** Узоқдаги кишига бирор хабар бериш ёки фикрлашиш мақсадида, одатда почта орқали юбориладиган, бирор текст ёзилган қоғоз, нома, мактуб. *Заказ хат. Оддий хат. Жавоб хат. Хат олмоқ. Хат юбормоқ.* ▪ *Саккиз-тўққиз ойда Оқилжондан бир хат келди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Аҳмаджон ҳовлига хат ёзиб, «илгари ёзган хатларим ҳаммаси бекор, уруш бўлаётган жойга энди келдик..» деди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Умуман бирор хабар, маълумот ёки ҳар қандай текст ёзилган қоғоз.— *Мумкинми? — деди Сафаров хатга қўл чўзиб. Самандаров хатни унга узатди. Бу хат ариза бўлиб, Тўлаган ака колхозга кириш тўғрисида берган аризасининг қайтарилишини сўрар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Хатда ёзилган текст, хат тексти. *Хат боши. Хат ёзмоқ.* ▪ *Хат кичикроқ қоғозда ўлчовлик сўзлардан иборат эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Умуман бирор нарсага ёзилган, чизилган ёки ўйилган белгилар, ёзув ёки текст. *Олим тошга ўйилган қадимий хатни ўқишга уринди.*

3 Ёзув учун ишлатиладиган график белгилар, ҳарфлар системаси; графика. *Арабча хат. Латин хатини ўрганмоқ.*

4 Ҳарфларни ёзишдаги ўзига хос услуб, кўриниш, ёзув хили. *Чиройли хат. Хунук хат.* **Хатти шикаста** *қ.* **шикаста.**

5 *с. т.* Ўқиш ва ёзиш, савод; саводлилик. *Хати бор одам.* ▪ *Уста Мўмин, раҳматлик, хат билар эди, китоб кўриб боланинг отини Ёдгор қўйди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.— *Сал-пал хат ўргангандан кейин китоб ўқий бериб олим бўлиб, ёзувчи бўлиб, номлари дунёга танилган одамлар йўқ дейсизми? — деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 *с. т.* Ёзувдаги ҳар бир қатор, сатр ёки мисра. *Билиш учун ҳар қайси шеърдан бир-икки хат ўқиб кўриш керак эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

7 Чизиқ, линия. **Хат тортмоқ** чизиқ чизмоқ, чизиқ ўтказмоқ.

8 *с. т.* Бирор кимса ёки нарсани ёзма равишда санаб кўрсатиш, рўйхатга олиш; рўйхат. *Муҳаммаджон баззозда беш ўғил бор, Шоюнус карвонда етти ўғил бор, Азим чойфурушда уч ўғил бор, улардан биттаси кирдими хатга? Йўқ!* Ойбек, Қутлуғ қон. **Хатга олмоқ (ёки солмоқ, битмоқ)** рўйхатга киритмоқ. *Мулкни хатга олмоқ.* ▪ *Бу уйдаги ҳамма нарса хатга олингандан кейин ташқарига чиқилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Маҳкам:*] *Йиғлама, Иқболим. Хўжайин мени минг марта хатга битмасин! Тирик эканман, ҳеч ким мени мардикорга ҳайдолмайди.* Н. Сафаров, Уйғониш. **Хатга тушмоқ** рўйхатга киритилмоқ. *Хатга тушдинг — ўтга тушдинг.* Мақол.

9 *с. т.* Расмий қоғоз, ҳужжат. *Кейин билсак, кеча эр-хотин қаттиқ уришган, хотин «қўй, энди мен сен билан умр қилолмайман, эртага хатимизни оламиз», — деган экан.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон. **Талоқ хати** эр-хотиннинг бир-биридан ажралиши ҳақидаги расмий қоғоз, ҳужжат. *Бир неча вақтдан сўнг Ҳомиднинг сохта талоқ хати билан эридан чиққан қиз Комилбекка бериладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Хат қилиб бермоқ** ўз мулкини бировга қонуний йўл билан расмийлаштириб бермоқ, топширмоқ. *Уйимни интернатга хат қилиб бердим.* ▪ *Сиз бойларнинг ер-мулкларини мусодара қилиш вақтида энг яхши ерларни уларнинг ўзларига хат қилиб бергансиз.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

♦ **Хатини олиб, муҳрига тақалган** у жуда оғир аҳволда ётган, унинг соғлиги ниҳоятда ёмонлашган.

ХАТА [*р*] Украина, Белоруссия ва Жанубий Россия қишлоқларидаги деҳқонлар яшайдиган уй. *Унда хатамиз ҳув дарё бурилган жойда, ўрмон ёқасида эди.* Р. Файзий, Қишиларимиз қиссаси. *Ҳозиргина иссиқ ҳаммомдан чиқиб, роҳатланиб ўтирган Мурзин хатанинг кичкина очилмас тўрт кўзли деразасидан қизни кўриб қолди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ХАТАР [*а*] 1 Бирор бахтсизликка, фалокатга олиб келиши мумкин бўлган шароит, хавф; таҳлика. *Бу ерда бир хатар бор. Хатарда қолмоқ. Хатардан қутулмоқ. Қаторда қолгунча хатарда қол.* Мақол. ▪ *Маҳкам тутдинг сен қўлларимдан, Етакладинг ҳур турмуш сари, Ўлим, хатар йўқ йўлларимда.* Ҳ. Пўлат. *Аввал мен сиздан миннатдор бўлишим керак.. Сиз туфайли кўп қаторида мен ҳам бир хатардан қутулиб қолганман.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Хатарли, хавфли, таҳликали. *Душманнинг бири ҳам хатар.* Мақол. *Қоллектив билан ишлаган ютар, ўзбошимчаликнинг охири хатар.* Мақол. || *Аммо бири кетса, бадтари келди, Янги очкўзларнинг хатари келди.* Шайхзода.

ХАТАРЛИ Бирор бахтсизликка, фалокатга олиб келиши мумкин бўлган, хавфли, таҳликали. *Хатарли иш. Хатарли йўл. Хатарли касаллик.* ▪ *Зулайҳонинг осойишта юзига қараб танг қолдим. У хатарли одам билан гаплашиб юрганини бутунлай сезмаётганга ўхшайди.* П. Қодиров, Қадрим. *Узоқ вақт жанг оловларида уйқусиз, хатарли кунларни ўтказган бу йигит учун... сой бўйлари янада нашъали ва оромбахш туюлар эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ХАТАРНОК [*а+ф-т*] *кт. айн.* **хатарли.** *Йўл машаққатли ва хатарнок эди. Юрагида ўти бор, ғайратли кимсаларгина бундай йўлга чиқа олар эди.* М. Осим, Элчилар.

ХАТАРСИЗ Бехатар, хатари йўқ, хавфсиз. *Хатарсиз жой.* ▪ *Асқар полвон билан Али тажанг.. хатарсиз бир парча жой топиш умидида ҳолсиз югурдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. || *Ўзининг жуда яхши ва хатарсиз учиб бораётганидан шодланиб, юраги тўлқинланди.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

ХАТИБ [*а*] *дин.* Масжидда хутба ўқийдиган, ваъз айтадиган домла, имом; воиз. *Мен эсимни таниган вақтларда ғиждувонлик саводли бир хотин, хатибнинг аёли бўлиб, уйида қизлар мактаби ҳам бор эди.* Айний, Эсдаликлар.

ХАТҚАШ [*а+ф-т*] 1 *эск.* Хат ёзиб берувчи; мирза.

2 *махс.* Чизиқ, йўл ҳосил қиладиган қишлоқ хўжалик асбоби; маркёр.

ХАТЛАМОҚ *с. т.* 1 Мусодара қилинган мол-мулкни бирма-бир ҳисобга олиб, ёзиб чиқмоқ, рўйхатга олмоқ. *Икромжон акамни қамоққа олиб кетишди. Ҳамма нарсани хатлаб кетишди.* С. Аҳмад, Гулдаста.

2 Мол-мулкни биров номига қонуний расмийлаштириб бермоқ. *Йўқ! Кетмаймиз! Нетайхон опам мана шу ҳовлини сизларга хатлаб берамиз, деганлар.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. *Регистон устига қизил байроқ тикканимизда, Валихоннинг кошоналарини унга [Абдувоҳобга] хатлаб берамиз.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ХАТЛАНМОҚ хатламоқ *фл. мажҳ. н. с. т. Мол-мулк хатланди.*

ХАТЛАТМОҚ хатламоқ *фл. орт. н. с. т.* [*Муродхўжа*] *уйни Сорахоннинг номига хатлатади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ХАТЛАТТИРМОҚ хатлатмоқ *фл. орт. н. с. т.*

ХАТЛАШМОҚ *с. т.* Бир-бирлари билан хат ёзишиб, хат олишиб турмоқ. *Мен дўстим билан хатлашиб тураман.* ▪ *Иван Петрович доим хатлашиб турган бўлса ҳам, яна унинг иши, колхози тўғрисида одати бўйича, шошиб-пишиб қисқа-қисқа саволлар берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ХАТЛИ 1 Хати бор, ёзувли. *Хатли қоғоз.*

2 Хат-саводи бор, ёзув-чизувни биладиган. *Ходиқул имомга қараб ётиғи билан сўзлай бошлади: — Имом поччa, ҳаммамизга оқ-қорани танитган якка-ю ягона хатли одамсиз.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ХАТЛИК хат *с. мавҳ. от. Хат тузатила-тузатила хатликдан чиқди.*

ХАТМ [*а*] *эск.* Тамом қилиш, тугатиш; охир, тамом. **Хатм қилмоқ** 1) бирор ишни охирига етказмоқ, тугатмоқ, туширмоқ. *Тўрт қирсиз қуръонни хатм қилиб бўлмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон; 2) мукаммал билмоқ, эгаллаб олмоқ, эгалламоқ. *Китоб кўраверіб, саводинг ҳам чиқиб қопти. Инглизчани ҳам хатм қилиб юборган бўлсанг керак?* Яшин, Генерал Раҳимов. **Хатми қуръон** ўлганлар арвоҳига атаб қуръон тушириш ва шу муносабат билан ўтказиладиган диний маросим, кичик зиёфат. *У [Миробид] кексаларни йиғиб, ота-боболарининг арвоҳига хатми қуръон қилдирди.* В. Ғофуров, Вафодор. **Хатми кутуб қилмоқ** мадрасани тамомламоқ, тугатмоқ. *Бухородa хатми кутуб қилиб келган бир «олим» ақалли бир маҳалла имоматига харҳашасиз ўта олмасин-да, унинг ҳаром тукига арзимаган бир бесавод етим.. ўрдада фалон тилла*

www.ziyouz.com kutubxonasi

вазифадор бўлсин. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ХАТ-МАҲР [*а*] Маҳрига ёки чекига тушганлик ҳақидаги ҳужжат. **Хат-маҳр қилиб бермоқ** (*ёки* **топширмоқ**) расмий равишда ихтиёрига топширмоқ ёки зиммасига юкламоқ.— *Лўлиларни менга хат-маҳр қилиб топширганмидингиз? Тушунолмай қолдим,— деди Раҳимжон.* Н. Сафаров, Қатта карвон йўлда.

ХАТНА [*а*] *дин.* Мусулмонлар ва баъзи халқларда ўғил болалар жинсий аъзосининг уч қисми терисини қисман кесиш ёки кестириш. **Хатна қилмоқ** шундай тадбирни амалга оширмоқ. *Катта ўғилларимиз хотинли бўлди, кичкиналари хатна қилинди.* Айний, Қуллар. **Хатна тўйи** хатна муносабати билан ўтказиладиган маросим, зиёфат; суннат тўйи. *Ҳали бунча қарз, чиқимларнинг устига икки қизни узатиш, бир ўғилни уйлантириш, бир хатна тўйи ҳам бор.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ХАТО [*а*] **1** Ҳисоблаш, ёзиш, ўқиш, сўзлаш ва ш. к.ларда адашиш, янглишиш, нотўғрилик, қусур. *Орфографик хато. Математик хато.* ▪ *Вилоят газетасида фикр олишиш йўли билан босилиб, матбаа хатоси ўлароқ бу сўз айтилмай қолган.* А. Қаҳҳор, Сароб.— *Хонима.. хотин! — деди Фосиҳ афанди, «хоним афанди» дейишни чўри учун ортиқ шараф деб фаҳмлаб ва бу хатосини дарҳол «хотин» сўзи билан тўғрилаб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Умуман турмушда, ишда йўл қўйилган камчилик, нуқсон, нотўғри хатти-ҳаракат. *Душман сиринги ўғирлайди, дўст хатонгни тўғрилайди.* Мақол. ▪ *Гулнор айтганига пушаймон қилди, хатосини тўғрилаш учун сўзламоққа мажбур бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу ҳам ўзимизнинг энг катта хатоларимиздан. Мен ўша кундан бери ўз-ўзимдан бўғилиб юрибман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Хато қилмоқ** (*ёки* **кетмоқ**) хатога йўл қўймоқ, **камчилик** ёки нуқсон юз беришига имкон бериб қўймоқ. *Хато қилмоқ бордир, тузатмаслик ордир.* Мақол. ▪ *Хатони ўзлари қилиб тузатишни сиздан талаб қилсалар инсофданми, ахир!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Сиз Меҳри тўғрисида хато кетдингиз, чунки у, фақат янги ерда ишлаш ниятти билан секретарликдан кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Ҳақиқатга **тўғри** келмайдиган, асоссиз, нотўғри. *Хато фикр. Хато қараш.* || *Хато ёзмоқ. Хато ҳисобламоқ. Хато сўзламоқ.* ▪ *Жўрттага хато ўқиб, ўзинг кулдирдинг.. Ўқи, Раъно.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 *қ. х.* Ердан чиқмай **ёки** унмай қолган уруғ ҳақида. *Яхши ишланмаган ерга экилган уруғ хато чиқади.* || **Хато ер** уруғ чиқмай, унмай бўш қолган ер. *Ғўза яхши ва бақувват ўсиши учун, чигит батамом кўкариб чиқиши билан, яганаланади ва хато ерларига олдиндан ивитиб қўйилган чигит экилади.* «Қ. Ўзбекистон», 1946, № 65.

4 Мўлжалга, нишонга ололмаслик, тегизолмаслик ёки тегмаслик; зое кетиш. *Ўқ хато кетди.* ▪ *Ҳеч қайсисининг отгани хато кетмас эди, ҳеч бир душман омон кетмас эди.* «Алпомиш».

ХАТОЛИ Хатоси бор, нотўғри.

ХАТОЛИК Хато иш, хато ҳаракат, янглишув. *Мендан ўтган хатолик шу бўлдики, бу гапни дарров раҳбарларимизга етказиб, чора кўрилишини талаб қилмадим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ХАТОСИЗ **1** Хатоси йўқ, тўғри. *Хатосиз диктант.* || *Хатосиз ёзмоқ.*

2 *қ. х.* Бир текисда, ёппасига (уруғ униши ҳақида). *Уйқу ва ҳаловатнинг баҳридан кечиб, ҳар бир гектар ердан 70 минг туп ғўзани хатосиз ундириб олиш Қурбонали полвон звеносида одат ҳукмига кириб қолди.* Н. Сафаров, Қурбонали.

3 Ўқни зое кетказмай, аниқ нишонга олиб. *Ўқни хатосиз отмоқ.*

ХАТПАРАСТ [*а*+*ф-т*] *кам қўлл.* Хат ёзишни яхши кўрадиган. *Хатпараст одам.* || *Одатим хатга бир ўтирсам қаторасига ёзаман. Лекин хатпараст эмасман.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ХАТ-ПАТ *с. т.* Хат-хабар. *Нега хат-пат юбормадинг.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ХАТ-САВОД [*а*] Ўқиш, ёзиш. *Китоб саҳифасидаги ҳарфларни бир-бирига уриштириб бир маъно чиқариш, уни қалам билан дафтарга ёзиш илгари хат-саводни хаёл қилмаган қишлоқ меҳнаткашлари учун ҳар қандай завқдан ортиқ.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Илтимос қилган деҳқонларнинг болаларига [отам] бўш вақтларида хат-савод ўргатган.* Айний, Эсдаликлар. **Хат-саводи бор** ўқиш, ёзишни биладиган, саводли. *Сен.. хат-саводинг бор-а?* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Хат-саводи йўқ** ўқиш, ёзишни билмайдиган, саводсиз. *Қишлоқ советига раис бўлай деса, алифни ҳам билмайди. Қўлида хат-саводи йўқ.* «Муштум», 1959, № 11. **Хат-саводини чиқармоқ** ўқиш, ёзишни билиб олмоқ, саводли бўлмоқ.

ХАТ-САВОДЛИ Хат-саводи бор, ўқиш, ёзишни биладиган. *Турсунбува.. дуойи-саломни ўқитиш учун бутун қишлоқда бирорта хат-саводли киши тополмасдан, мулла қидириб Наманганга тушишга мажбур бўлган эди.* А. Ғозиев, Ҳ. Нурий, Заркент боғлари.

ХАТ-САВОДСИЗ Хат-саводи йўқ, ўқиш, ёзишни билмайдиган.

ХАТТИ-МУҲР [*а*]: **хатти-муҳр қилиб бермоқ** бирор нарса ёки мулкни расмий равишда, ҳужжат билан топширмоқ. *Ҳали заводимни хатти-муҳр қилиб бераман деб, сиз билан нотариусга бормоқчи эдим. Жуда қизиқ иш қилиб қўйдингиз-да.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ХАТТИ-РАЙҲОН [*а*] Хаттотликда арабча ёзув шаклларидан бири. *Ўйлаб-ўйлаб.. арабий калималарни хатти-райҳон шаклида ёзиб,.. бозор томон равона бўлдим.* Ғайратий, Довдираш.

ХАТТИ-ҲАРАКАТ [*а*] **1** Юриш-туриш, хулқ-атвор. *Бекнинг хатти-ҳаракатини кўрган бойнинг фиғони фалакка чиқди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Уялиш, тортиниш хаёлига келмасди. Бунинг барчасини Муҳаррам унинг хатти-ҳаракатидан, гап-сўзларидан, эркаланишларидан кўриб турарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *эск.* Ҳаракат қилиш, иш олиб бориш плани; режа, тактика. *Йўл устида ҳам, Тошкент билан яширинча сўз олишиб, хатти-ҳаракат чизишиб туришдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХАТТОТ [*а*] Чиройли ва аниқ ёзадиган одам; каллиграф. *Навоий асарлари машҳур хаттотлар томонидан кўчирилгандир.*

ХАТТОТЛИК **хаттот** *с. касб оти. Хаттотлик қилмоқ.*

ХАТ-ХАБАР [*а*] Хат ва хабар, дарак. *Акамдан хат-хабар келмай қолди.*

ХАТЧЎП [*а*+*ф-т*] Ўқилаётган бетни кейинча осон топиш учун китоб ичига солиб қўйиладиган ранг-баранг ипак ўралган махсус узун чўп ёки бир парча қоғоз, лента ва ш. к. [*Ибн Сино*] *келган жойига хатчўп солиб, китобни токчага олиб қўйди-да, ўрнига кириб ётди.* М. Осим, Китобга ихлос. *Лолахон китобга хатчўп солиб бекитди-да, стол ёнидан қўзғалди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

ХАТ-ҲУЖЖАТ [*а*] Хат ва ҳужжат (лар).

ХАФА [*ф-т*] **1** Ғамли, қайғули, хафаратли. *Хафа киши.* ▪ *Камбағал учун ўз ҳақини талаб қилиш ҳам қийин. Чунки хўжайиннинг хурсанд, хафа чоғлари бўлади. Олдин унинг кайфини билиш керак.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кумуш жуда хафа кўринганликдан унинг кўнглини очмоққа тўғри келар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ранжиган, озор топган, безган; аразлаган. *Қимдан хафасиз? Мендан хафа бўлманг.* ▪ [*Вера:*] *Мактаб билганида тўйининг бир йил кейинга қўйдирар эди. Яширдинг. Ҳамма сендан хафа.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Хафа бўлмоқ** 1) қайғуга ёки ғамга ботмоқ. *Хотиним қиз туғди деб хафа бўлма, шернинг эркак-урғочиси баравар.* Матал. ▪ *Хотин-қизлар тушунтирди, Мен ҳам илм олгим келди. Хафа бўлманг, жон ўртоғим, Мен комсомол бўлгим келди.* Пўлкан; 2) озор топмоқ, ранжимоқ; аразламоқ, безмоқ. *Йўлчи бироз сукут қилди, сўнг деди.— Сизга айтсам, хафа бўлмайсизми?* Ойбек, Қутлуғ қон. **Хафа қилмоқ** 1) қайғуга ёки ғамга ботирмоқ. *Қудрат ён қўшниси Раҳимни хафа қилгиси келмади шекилли, индамади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар; 2) озор бермоқ,

www.ziyouz.com kutubxonasi

ранжитмоқ; бездирмоқ. *Нега болани хафа қилдинг?* ▪ — *Йўқ, Қамбар ака,— қатъий равишда деди Йўлчи,— аҳмоқ Танти сезса, хафа қилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ХАФАГАЗАК [*ф-т*] 1 Яллиғланиш, газак олиш (яра ҳақида). *Яра хафагазак бўлибди.*

2 *с. т.* Хафа. [*Людмила:*] *Зуҳра, бу нима қилиқ, ҳамма ўйин-кулги билан, сен бўлсанг хафагазак бўлиб..* [*Зуҳра:*] *Сен хурсанд бўлсанг бўпти-да!* Н. Сафаров, Қимга тўй, кимга аза.

ХАФАГАРЧИЛИК *с. т.* Хафалик. *Одам деган вақти чоғликда ҳам, хафагарчиликда ҳам посангисини йўқотмагани тузук.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХАФАЛАНМОҚ Хафа бўлмоқ. *Кеча Ойқиз ишдан чарчаган-ҳориган ҳолда хафаланиб қайтди, чунки кутилмаганда кириб келган тоғаси билан учрашди-ю, ўртада анчагина кўнгилсиз сўзлар бўлиб ўтди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ХАФАЛАШМОҚ Бир-биридан хафа бўлмоқ, келиша олмай қолмоқ; койишмоқ. *Гапимни қайтариб, бунақа обрўйимни тўкадиган бўлсангиз, хафалашиб қоламиз!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Шул куни кечқурун Жумақул ота дастурхон бошида ўз ўғли Наврўз билан қаттиқ хафалашди.* Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

ХАФАЛИК хафа *с. белги оти. Амалдордан ошна қилма, хафаликни сотиб олма.* Мақол. ▪ *Зайнаб хафалиги ошган кезларда қариндош-уруғларининикига юриб, чигилини ечар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг* [*Нигоранинг*] *нозик қирмизи.. юзида хафалик, .. кўзларида чуқур ўйчанлик бор эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ХАФАОМУЗ [*ф-т*] Хафа бўлган сингари, маъюслик билан. *Фотима чиройли кўзларини шўх ўйнатиб, қони қочган билакларини ишқаб, хафаомуз гапирди.* Н. Ёқубов, Бўсағада.

ХАФАХОН *айн.* **хафақон** 1. — *Комилжон ака,— деди Содиқ хафахон овозда,— қанча зарар бўлса тўлаймиз. Мени озод қилинг, бу қийноқдан.* И. Раҳим, Ихлос. ‖ [*Зуннунов*] *сайил тугагунча.. хафахон юрди.* И. Раҳим, Ихлос.

ХАФАЧИЛИК *айн.* **хафалик.** *Қўйинг, Сидиқжон, бу гапларни қўйинг, ярамайди.. Бунақа хафачилик билан бўладиган ишга мен ҳам рози бўлмайман.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор.

ХАФАҚОН 1 Мунгли, ғамгин, хафахол. *Унга ўз ўйлари чигилини ёзиб олишга ёлғизлик, хафақон қалбига ором, нафаси бўғилаётган ўпкасига ҳаво керак эди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Унинг устига сизни тўрт соатдан бери бу ерда ипсиз боғлаб қўйиб, хафақон қилдим.* А. Умар, Мухтор. | Дили сиёҳлик билан ўтадиган. *Хафақон, чалкаш кунларнинг бирида Исфандиёрнинг яна икки катта амалдори қочди.* Мирмуҳсин, Чўри.

2 Қон босимининг ортиши туфайли юз берадиган касаллик. *Баъзи кишиларнинг айтишига қараганда, онам хафақон касалига йўлиққан эмишлар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Чолни кўрди: — Қонингиз ғолиб, Айтинг, боқди сизни қай табиб? Дардингизни дерлар хафақон, Жоним билан қилайин дармон.* Ғайратий. **Хафақон бўлмоқ** 1) қон босими ортиш касалига йўлиқмоқ; 2) диққат бўлмоқ, сиқилмоқ; хуноб бўлмоқ.— *Бугун сени кўрганим жуда яхши бўлди-да, ўртоқжон, жуда зерикиб, хафақон бўлиб ўтирган эдим,— деди Раъно Ҳафизага.* Мирмуҳсин, Умид.

ХАФАҲОЛ [*ф-т+а*] Хафа бўлган, руҳи тушган, маъюс.— *Оллоназар, файтунни кёлтир,— деди Исломхўжа файтунчига қараб, хафаҳол қиёфада.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ХАФИФ [*а*] *кт.* Майин, ёқимли. *Ажойиб баҳор куни. Хафиф, ёқимли шамол эсади. Дарахтларнинг нозик-ниҳол барглари қўрқоқ кишиларнинг юраги янглиғ титрайди.* Р. Қомилов, Имтиҳон. *Булутларнинг оҳистагина сайридан сезилар-сезилмас хафифи бир шамол юриб, енгилгина бир изғирин ҳам юзга келиб тўқинар.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХА-ХА-ХА *унд. с.* Кулгини ифодалайди.— *Ха-ха-ха, шамол сиздан ўчимни олди, қани гапиринг! — деди Раъно Анварга.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.— *Ха-ха-ха...— Фазлиддин Нурининг сўзларидан таъсирланиб қаттиқ кулди,— отангга пул керак бўлса, биздан қарз олсин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ХАХОЛАМОҚ Қаттиқ овоз чиқариб кулмоқ. *Хотин-қизлар хахолаб кулишиб тарқалишдилар.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Фазлиддин йирик тишларини кўрсатиб хахолади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ХАХОЛАШМОҚ хаҳоламоқ *фл. бирг. н. Клубда ўтирувчи катта-кичик чолнинг ҳазилнамо сўзига хахолашиб кулишди.* М. Жўрабоев, Мулла Б. м.

ХАХО-ТАРАЛА *с. т.* Хурсандчилик, хушчақчақлик. *Шу тариқа жами сайёҳлар — эру хотин, ёшу қари қий-чув, хахо-тарала билан оқшомгача кетма-кет ҳамма чўмилиб чиқади.* Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда.

ХАЧИР От билан эшакдан урчиган иш хайвони. *Бўри юриб-юриб бир жойга борса, бир хачир турган эмиш.* «Эртаклар». «Оқтой» чиндан ҳам оқиш бўлиб, *шалпанг қулоқлари хачирларникидай узун, оҳанжамаси зўр эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ХАШАК [*ф-т*] Қуриган ўт-ўлан, пичан.— *Назар! Эшакларингни нариги бостирмага, ҳайда! Бўлмаса улар бирпасда ҳўкизларнинг хашагини еб қўяди,— деди хўжайин.* Айний, Дохунда. *Қўйлар кеча эрталаб охирги тутам хашакни еб бўлишган.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қоғоз эмас, хашак керак чорвага, Чорва тўймас қуруқ шов-шув, ғавғога.* А. Пўлат.

◆ **Хашагини очмоқ** айбини очмоқ, фош қилмоқ. — *Агар мен бирор ножўя қадам босганимда шу маҳалгача албатта мисим чиқиб, хашагим очилган бўларди,— деди Мамасодиқ.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

ХАШАКИ [*ф-т*] 1 Чорва учун озуқа, ем-хашак бўладиган. *Хашаки лавлаги. Хашаки жўхори.* **Хашаки тут** меваси уруғли, қора, қизғиш, оқиш, сарғиш рангларда бўладиган маҳаллий тут; чағир тут. *Хашаки тут тагида она-бола довон томонга кўз тутиб ётишарди.* Й. Шамшаров, Бахт излаб.

2 Паст зотли, зотсиз, жайдари, маҳаллий. *Хашаки от. Хашаки товуқ.*

3 *с. т.* Оддий, содда (одам ҳақида). *Аҳмаднинг мақтаган чўпони келиб қолди,.. буниси ҳам хашаки одамлардан экан.* Ф. Мусажонов, Меҳмонда. *Мулла бўлса ҳам, хашаки муллалардан-да.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ХАШАҚЛАМОҚ *с. т.* Хашак емоқ. *От хашаклади.*

ХАШАҚЛАТМОҚ хашакламоқ *фл. орт. н. Сигирни хашаклатмоқ.*

ХАШАҚХОНА [*ф-т*] Хашак, пичан сақланадиган жой.

ХАШАК-ХУШАК Қуруқ ўт, чўплар; хас-хашак.

ХАШТАК-ПАШТАК *айн.* **аштак-паштак.** *Ўрикдан турли усулда .. хаштак-паштак, қайс, барғак* [*олтингугурт тутуни билан дудлатиб*] *аъло даражада туршак қилинади.* Қ. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.

ХЕЗ [*ф-т*]: **хез қилмоқ** *айн.* **хезланмоқ.**

ХЕЗЛАМОҚ 1 *фолк.* Тез ҳаракат билан олдинга интилмоқ, ташланмоқ; сапчимоқ, сакрамоқ. *Бедов отлар чув деганда хезлайди.* «Хушкелди». *Майдон кўрса кийикдек бўб хезлайди, Душманга тишини доим тезлайди.* «Равшан». | Ҳамла қилмоқ. *Хезлаганда юрт олди, Ўлкалар четда қолди.* Ҳ. Олимжон. *Давлат қуши муяссардир бошингга, Душман хезлаб келолмайди қошингга.* Ислом шоир.

2 Бирор иш ёки ҳаракат қилишга ундамоқ, қистамоқ. *Болани хезламоқ. Отни хезламоқ.*

ХЕЗЛАНМОҚ хезламоқ *фл. ўзл. н.— Бўлди, бўлди, бу ҳазил дадангдан чиққан! — деди ўшқириб Шакар буви ва худди талайдигандай, эрига хезланди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Кудрат занжирланган шердай хезланиб дзотга қаради.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *У*[*Акмал*] *Назокатнинг олдига кириш учун шунча хезланди-ю, бироқ қизишиб турган бир пайтда яна қош қўяман деб кўз чиқариб қўйишдан ҳайиқди.* Ж. Абдуллахонов, Йўл.

ХЕЗЛАТМОҚ 1 **хезламоқ** *фл. орт. н. Ана шундай қилиб Ҳасан эртадан кечгача тинмай меҳнат қилиб, манглайини терлатиб, камбағал батракларни бойларга қарши хезлатиб, не батракларни ўйлатиб, бир нечасини*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сўйлатиб юрипти. Пўлкан, Ҳасан батрак.

ХЕЛИ-ХЕШ [*ф-т*] Қариндош, қариндош-уруғ.

ХЕХЕЛАМОҚ *айн.* **кулмоқ.** *Қози домла кулгидан четда қолмади, калласини ликиллатиб роса хехелади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХЕ-ХЕ-ХЕ *унд. с.* Хехелаган кулги товушини ифодалайди.— *Пари йигитга ошиқмисан? Хе-хе-хе! — Нега куласан, Гулшан опа?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ХЕШ [*ф-т*] *эск.* Қариндош, қариндош-уруғ, қавм-қариндош; яқин одам. [*Қори:*] *Ҳай-ҳай.. жаноблар Нусратиллонинг хешлари эканликлари фақирга маълум ва лекин бошига ҳазрати Алининг муборак зулфиқорлари келганда ҳам ҳаққу ҳақиқатдан юз ўгирмоқ одатим йўқ.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. **Хешу табор** қариндош-уруғлар, хешлар. *Ўргилай, рост айтгин, қайда диёринг? Элатинг, уруғинг, хешу таборинг?* «Равшан».

ХЕШ-АҚРАБО, хешу ақрабо [*ф-т+а*] *кт.* Қариндош-уруғлар, уруғ-аймоқлар, қавм-қариндошлар; яқин кишилар. *Оҳким, ҳолимни сўрмас ошнолардан бири, Ошнолар, балки хешу ақраболардан бири.* Муқимий.

ХЕШЛИҚ Қариндошлик, қариндош-уруғлик муносабати. *Сизнинг раис билан хешлигингиз борми?*

ХИ *айн.* **хих.**

ХИВИЧ Ҳўл, узун новда, хипчин. *Бўтабой тол хивичини ўйнаб хиргойи қилиб келарди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Коля синглиси билан Мактабда ўқир эди. Бўш бўлганда хивичдан Саватча тўқир эди.* Уйғун.

ХИВИЧЛАМОҚ Хивич билан урмоқ, саваламоқ.

ХИВИЧЛАНМОҚ **хивичламоқ** *фл. мажҳ. н. Хивичланган кучук.*

ХИВИЧЛАТМОҚ **хивичламоқ** *фл. орт. н.*

ХИЁБОН [*ф-т*] **1** *эск.* Қатта, кенг кўча; проспект.

2 Икки томонга қатор дарахт, бута ва гуллар ўтказилган йўл ёки йўлка; бульвар. *Кезарман сайр этиб, тун-кун Хиёбонимда, боғимда.* Ҳабибий. *Битта ишчанинг қўли чўлга хиёбон келтирар.* С. Абдулла.

ХИЁЛ [*а*] *рвш* **1** Билинар-билинмас даражада; озгина, салгина, сал. *Бу пиёла унисидан хиёл катта.* ▪ *Унинг гапи оғзида қолди, кўзлари хиёл кенгайиб, ним очиқ лаби титради.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Булар бориб ётганига ярим соат бўлар-бўлмас, тахминан юз эллик метр наридаги якка бута хиёл қимирлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Озгина вақт, озгина фурсат, дам. ‖ *Хиёл вақт.* ▪ *Тўтибу паранжисини олиб, уйга кириб кетди. Хиёл ўтмай эзилган, кирроқ бир қоғозни кўтариб чиқди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ХИЁНАТ [*а*] Аҳдини бузиш, бировнинг ишончини ёки ишониб топширган нарсасини суиистеъмол қилиш. *Ҳабибий, кимда виждон бўлса, йўл бермас хиёнатга, Ҳалол меҳнат билан етгай шарафга ҳам саодатга.* Ҳабибий. *Девонда ва бутун маҳкамаларда хиёнат ва ришват зўрайган.* Ойбек, Навоий. | Хоинлик, сотқинлик. *Халққа хиёнат — оғир жиноят.* ▪ *Биласизми, отахон, икковимизнинг шу топда тирик қолишимиз ватанга хиёнат бўлади.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Хиёнат қилмоқ** 1) аҳдини бузмоқ, бировнинг ишончини ёки ишониб топширган нарсасини суиистеъмол қилмоқ. *Омонатга хиёнат қилма.* Мақол. ▪ *Чамаси, устозига бир хиёнат қилгандан кейин менинг ҳовлимда ётиб юрган экан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён; 2) ёри ёки севгилисига нисбатан вафосизлик қилмоқ, бошқага, бегонага кўнгил бермоқ. *Шу чоққача бир хотинга ёмон кўз билан қараганим ва ўз хотинимга хиёнат қилганим йўқ.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит; 3) хоинлик қилмоқ, сотқинлик қилмоқ. *Уларнинг [Жадидизм лидерларининг] кўпчилиги революцияга қабиҳларча хиёнат қилдилар.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, 5 февраль.

ХИЁНАТГАР [*а+ф-т*] *эск. айн.* **хиёнатчи.**

ХИЁНАТКОР [*а+ф-т*] *айн.* **хиёнатчи.** *Танқид кўриб, хиёнаткорнинг димоғи куйди, Ўт тушди режасига, қўйган тузоғи куйди.* С. Абдулла. *Хиёнаткорнинг дўсти бўлиб танилган Султоналининг ҳам ҳаёти таҳлика остида турадир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ХИЁНАТКОРЛИК **хиёнаткор** *с. белги оти. Хиёнаткорлик қилмоқ.*

ХИЁНАТКОРОНА [*а+ф-т*] *рвш* Хиёнатчиларга хос; хиёнаткорларча. *Хиёнаткорона ҳужум.* ▪ *Булутлар орасидан ой хиёнаткорона мўралади, «ҳой уятсизлар, ҳаддиларингиздан ошманглар», дегандай илжайиб, атрофни ёритди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

ХИЁНАТЧИ Аҳдида турмайдиган, бировнинг ишончини ёки ишониб топширган нарсасини суиистеъмол қиладиган кишн; алдоқчи, муттаҳам. *Унинг [Ҳамзахўжаевнинг] олдида уч йўл бор. Биринчиси — хиёнатчиларнинг патини тўзғитадиган ҳамлага ўтиш.* «Муштум», 1962, № 11. | Сотқин, хоин.

ХИЁНАТЧИЛИК *кам қўлл.* **хиёнатчи** *с. белги оти. Хиёнатчилик позицияси.*

ХИЖИЛ [*а*] Хижолатда қолган, кўнгли ғаш, нотинч. *Ҳақиқатан ҳам Турсунбой паришон эди. Саодат билан бўлиб ўтган тунги суҳбатдан юраги хижил, ичига шам ёқса ҳам ёришмасди.* Ж. Шарипов, Саодат. *Бир уятчан йигит бетоб ётган қайин отасиникига уялиб бормай юрар ва бундан ўзи ҳам хижил эди.* А. Муқимов, Ҳол сўраш. **Кўнгли хижил бўлди** бирор нарсадан хижолат тортди, ўзини ноқулай сезди, нотинч бўлди. *Қудрат ўз хаёли билан банд бўлиб, Қўзибой эса Қудратнинг оёғига тош тушириб юборганидан кўнгли хижил бўлиб индамай боришарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Кўнглини хижил қилмоқ** хижолатга солмоқ, ноқулай аҳволга солмоқ, ғаш ёки нотинч қилмоқ. *Бу, қизга бир томондан ёқса, бир томондан кўнглини хижил қилмоқда эди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ХИЖИЛЛИҚ **хижил** *с. мавҳ. от.* [*Мирзанинг*] *кўнгли ғаш эди. Лекин бу хижиллик қанча кучли бўлмасин, соат миллари бешга яқинлашган сайин .. кўнгли яйраб борарди.* О. Ёқубов, Мирза терак.

ХИЖОЛАТ [*а*] Уятдан ўзини ноқулай, ўнғайсиз сезиш; уялиш ҳисси. *Қодир Қобил кулолдан отаси ҳақидаги сўзларни эшитиб, Нодирнинг олдида хижолатдан бош кўтаролмай қолибди.* «Эртаклар».— *Қўл майиброқ ўғлим, қўл майиброқ,— деди чол Сидиқжонни хижолатдан чиқариб,— мана шу ўнг қўл карахт!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Хижолат бўлмоқ** (*ёки* **тортмоқ, чекмоқ**) бирор нарсадан уялмоқ, ўнғайсиз, ноқулай ҳолга тушмоқ. *Ўзим хижолат бўлиб кетдим, ўтирганлардан уялдим.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради. *Бу фавқулодда юқори мақтовдан Навоий хижолат тортди.* Ойбек, Навоий. **Хижолат қилмоқ** (*ёки* **чектирмоқ**) *ёки* **хижолатга қўймоқ** бировни уялтирмоқ, ўнғайсиз, ноқулай ҳолга туширмоқ. *Баҳодир ножўя ҳаракати билан Оқилани хижолатга қўйганидан қаттиқ ўкинар, лекин иш ўтган эди.* М. Жалолиддинова, Қейинроқ. **Хижолатда қолмоқ** ўнғайсиз, ноқулай ҳолатда қолмоқ, уялиб қолмоқ. *Элмурод хижолатда қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХИЖОЛАТЛИ Хижолат ёки уялиш аралаш; хижолат акс этган. *Уларнинг .. иккинчиси юзидан хижолатли кулимсираш ўчмайдиган, узун бўйли Маърифатой — Абдурасулнинг хотини эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Кишини хижолатга қўядиган, уялтириб, ноқулай аҳволга соладиган. *Хижолатли иш.*

ХИЖОЛАТЛИҚ **1** **хижолат** *с. мавҳ. от. У хижолатлигидан гапиролмай қолди.*

2 *айн.* **хижолат.**— *Яна кўнгилларига бошқа гап келмасмикан? — деди Адолат хижолатлик билан.* С. Зуннунова, Гулхан.

ХИЖОЛАТОМУЗ [*а+ф-т*] Хижолат бўлган ҳолда, хижолат бўлиб, хижолат тортиб.— *Доктор кўзинг равшан бўлади деган эди, — деб хижолатомуз жилмайди Саври опа.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг. *Саттор Ғуломович ўтирганларга хижолатомуз нигоҳ ташлаб олди-да, давом этди.* Х. Тўхтабоев, Шингил ҳикоялар.

ХИЖОЛАТПАЗЛИҚ *с. т.* Хижолат. *У [Салима] бу масалада фақат акасинингина эмас, ўзининг ҳам айбдорлигини сезиб, хижолатпазликдан терлаб кетди.* М. Исмоилий, Бизнинг

www.ziyouz.com kutubxonasi

роман. *Турғунов ўзини билмаганга олган бўлса ҳам, Бўрибой хижолатпазлик билан илжайиб ёлғонлади. Меҳмон келган эди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташтганда.

ХИЗМАТ [*а* хидмат] **1** Бирор иш ёки меҳнат билан шуғулланиш; бирор ишни бажариш; иш, меҳнат. *Бир кун эшон мени.. чақириб: «Ўғлим, — деди,— мана энди бизга анча хизматинг сингди».* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Манзур бўлса халққа хизматим, Мукофотдан шу ўзи ортиқ!* Ё. Мирза.— *Агар менинг бу хизматим хон жанобининг марҳаматига лойиқ кўрилар экан,— деди ҳожи,— менга энг манзур бўлган мукофот ўғлимнинг озод қилинишидир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бировнинг ишини бажариш, унга ёрдам бериш, яхшилик қилиш; яхшилик. *Бу хизматингни сира унутмайман.* ▪ [*Меҳри:*] *Бой хизматга туҳмат қилиб, даданғни уч ой қаматтирди.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. [*Элликбоши Ҳакимбойваччага:*] *Катта ўрис ҳокимларимиз эшитсалар жуда хурсанд бўлишлари аниқ, сизнинг хизматларингизни, ҳамиятингизни ҳеч вақт унутмайдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Бирор ташкилот ёки муассасада бажариладиган иш, вазифа; лавозим. *Кичкина хизмат, бироқ тушуми чакки эмас.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Сиз оғайнилар, илгари хон ёнида қандоқ хизматда бўлган бўлсаларингиз энди ҳам ўша вазифада қолаберасизлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Бирор ташкилот ёки муассасада ишлаш. *Хизмат жойи. Хизматга кирмоқ.* ▪ *У* [*Аҳрор халфа Фузайилхонов*] *шу ердаги хизматга кириб, кейинчалик секин-аста биринчи синф ўқитувчиси бўлиб олди.* «Муштум», 1957, № 9. **Хизмат ҳақи** бирор иш ёки топшириқни бажаргани учун бериладиган ҳақ. *Мана, Мутал полвон, ҳозирча оз бўлса ҳам шуни олиб турасиз, аммо хизмат ҳақингиз ўз йўлига бўладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Иш, вазифа, функция. *Затворнинг хизмати нимадан иборат?* ▪ *Умурзоқ ота, кечга қолган йўловчига нишон хизматини ўтайдиган фонарни ёқиб қўймоқчи бўлди-да, ўнг қўлига таяниб, ўрнидан турди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

5 Иш, топшириқ, вазифа. [*Ҳомид:*] *Қишининг хизматидан қочган одам эмасман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сизга оғир келмаса, бир хизмат топширмоқчиман, уста!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Хизматингизга тайёрман** нима иш буюрсангиз бажараверамаи, буйруғингизга мунтазирман. [*Шофёр йигит:*] *Хизматингизга доим тайёрмиз.* С. Анорбоев, Оқсой. | Сўроқ интонацияси билан айтилиб, «қандай иш ёки топшириқ бор?» деган маънони билдиради.— *Хўш, ўртоқ Дўсматов, хизмат? — деди Давлатёр.* П. Турсун, Ўқитувчи.— *Хизмат? — деди у* [*Акрам*] *юмшоқ креслонинг суянчиғига ўзини ташлаб, Нигорага тикилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

6 *с. т.* Армия ёки флот сафида бўлиш, ҳарбий мажбуриятни ўташ. *Хизматга чақирилмоқ.* ▪ [*Ота-оналар*] *бундан бир ёки икки йил илгари аскарликка узатган ва хизматини тугатиш олдида урушга тўғри келиб, ҳозир жанг қилаётган болаларни эсладилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

7 Армия составидаги айрим ихтисослашган соҳалар ёки тармоқлар. *Алоқа хизмати. Медицина хизмати. Разведка хизмати.*

◆ **Хизмат кўрсатган** меҳнати эътироф этилган кишиларга бериладиган фахрий унвонлар таркибида ишлатилади. *Хизмат кўрсатган ўқитувчи. Хизмат кўрсатган фан арбоби. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист.* **Хизмат кўрсатмоқ** кишилар эҳтиёжини, талабини қондириш билан боғлиқ бирор иш қилмоқ. *Маданий хизмат кўрсатмоқ.* ▪ *Касаба союз комитети ишчиларга, хизматчиларга ва уларнинг оила аъзоларига медицина хизмати кўрсатишнинг ташкил қилинишини текширади.* СССР Олий совети ведомостлари. **Хизматда (ёки хизматингизда) бўлайлик** бирор кимсани меҳмондорчиликка таклиф қилганда илтифот юзасидан айтиладиган ибора. *Мулла Ғулом, бугун хизматда бўлайлик, қўл бўшади дегунча тўғри келаверасиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХИЗМАТДОШ [*а*+*ф-т*] Бирга хизмат қиладиган кишилар (бир-бирига нисбатан); ҳамкасб. *Кўчада хизматдош дўстларни учратиб қолдим.* ▪ *Бу ердаги эски хизматдош қадрдонларини эсига туширди.* Ш. Ғуломов, Ёркин уфқлар.

ХИЗМАТКАШ [*а*+*ф-т*] **1** *айн.* **хизматкор.**

2 Ишдан қочмайдиган, ишни яхши бажарадиган; ишчан, меҳнаткаш. *Хизматкаш йигит.*

ХИЗМАТКОР [*а*+*ф-т*] **1** Революциядан олдинги даврларда бой ёки мансабдорларнинг шахсий хизматини, уй ишини қилувчи киши. [*Қодиржон:*] *Бу хизматкор баттоллар қайси ерда қолди экан? Вақт ҳам анча бўлиб қолибди. Ҳамза, Ким ўғри? Ўйласанг-чи, келиб-келиб шу таги паст бир хизматкорга хотин бўлдингми?* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Халқ ёки жамият манфаати учун хизмат қилувчи. *Депутат — халқ хизматкори.* ▪ *Йўлингга кўз тикар, тикар албатта. Улғайсанг, ўқиб бўл элга хизматкор!* М. Алавия.

ХИЗМАТКОРЛИК **хизматкор** *с. мавҳ. от. Хизматкорликка йўлчибойни сўрамоқчиман. У синалган одам, сан нима дейсан?* Ойбек, Қутлуғ қон.

ХИЗМАТКОРХОНА [*а*+*ф-т*] *кам қўлл.* Революциядан олдинги даврларда: бойларнинг хизматкор, малай ёки қароллари яшайдиган махсус уй. *Унсин хизматкорхона эшигида мағрур, лекин ғамли, ўйчан ҳолда турган акасини кўриши билан югуриб бориб, уни қучоқлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ХИЗМАТОНА [*а*+*ф-т*] *кам қўлл.* Хизмат учун тўланадиган ҳақ.— *Бизнинг вазифамиз, мана шу шартларга биноан... хизматона ва ширинкома олишдир,— деди* [*ноиб*]. Айний, Судхўрнинг ўлими. [*Эшон қози*] *мазкур ҳаққи хизматонани астагина ёнларига солдилар.* А. Қодирий, Қалвак махзумнинг хотира дафтаридан.

ХИЗМАТЧИ **1** Бирор идора ёки корхонада ёзиш-чизиш билан шуғулланувчи киши; ходим. *Унинг ижтимоий келиб чиқиши — хизматчи.* ▪ *Капитализм халқ меҳнатининг ҳамма соҳаларида хизматчилар сонини ҳаддан ташқари тезлик билан кўпайтиради, интеллигенцияга бўлган талабни тобора кучайтиради.* В. И. Ленин, К. Каутский китобига рецензия. *Идора хизматчиларининг бир мажлисида Сулаймоновни роса сулайтиришди.* А. Қаҳҳор, Икки ёрти бир бутун. *Ўқувчи, ўқитувчилар ва хизматчилар харита олдида туриб, узоқ муҳокама қилдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Умуман меҳнаткаш киши; ишчи. *Эркингни қўлдан берма, Яша, хизматчилар.* Ҳамза. *Улар темир йўл хизматчилари эди.* Ойдин, Суҳбати жонон.

2 *айн.* **хизматкор 1.** *Хушрўй хизматчини ўчоқ боши юмушларига буюриб, чойни ўзи қуйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Ош тайёр бўлипти,— деб келган хизматчи Ўрмон полвоннинг сўзини кесди.* Айний, Қуллар.

ХИЗМАТЧИЛИК **1** **хизматчи** *с. мавҳ. от.*

2 *айн.* **хизматкаш 2.** *Икки йил мойжувоз ҳайдаб ўзининг «йиқилса ер тишлайдиган» хизматчилигини кўрсатгач, унга «харидорлар» кўпаяди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ХИЗР [*а*] (Х—*катта*) *дин.* Афсонавий пайғамбар: у ҳаёт булоғидан «оби ҳаёт» ичган ва умри боқий бўлган; оғир аҳволда қолган кишининг мушкулини осон қилар эмиш; у билан учрашган, кўришган одам бахтли бўлар эмиш. *Ёш шаҳзодамизга тангри таоло Хизр умрини, Сулаймон тахтини берсин.* Ойбек, Навоий. *Тўғонбек. . ёлғиз ўтирган Тўқли мерганга кўзи тушди-да, гўё Хизрга йўлиққандай мамнун бўлса ҳам, . . ғурур билан кўришди.* Ойбек, Навоий.

◆ **Хизрни йўқласам (ҳам) бўлар экан** сўзловчи йўқлаб ёки истаб турган одам тасодифан келиб қолганда айтиладиган ибора.— *Хизрни йўқласанг бўлмасмиди,— деди Тўлаган кулиб.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

ХИЙЛА [*ф-т*] *рвш* Маълум даражада, бир мунча, анча. *Беморнинг соғлиги хийла яхшиланди. У сендан хийла ёшроқ.* ▪ *Аҳмаджоннинг бўлинмаси қўшни бўлинма билан бирликда кечқурунга бориб душман позициясига*

www.ziyouz.com kutubxonasi

хийла кириб борди. А. Қаххор, Олтин юлдуз. *Энди бу ерда манзара хийла ўзгарди: атроф торайиб, тепаликлар, дарахтлар қишлоқ юзини тўса бошлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | Бир мунча фурсат, анча вақт. *Биз вокзалда хийла кутиб қолдик.* ▪ *Эргаш ота хийладан кейин келди.* О. Ёқубов, Қаҳрамон излаб.

ХИЙЛИ [*ф-т*] *с. т.* Хийла. *Ленин фарзандлари қалбининг кучи Атомлар сиридан хийли буюкдир.* Ғ. Ғулом.

ХИЛ [*а*] 1 Бирор нарсанинг нави, тури; зот, жинс. *Бир неча хил газлама. Ўн хил мева. Хилларга ажратмоқ. Кутубхонада ҳар хил китоблар бор.* ▪ *Партияда икки хил интизом бўлиши мумкин эмас.* «КПСС Устави». *Одамлар икки хил бўлиб қолишди: суюнишни ҳам, хафа бўлишни ҳам билмас эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *От гижинг эди. Бўйнига ҳар хил латта-лутталар, иплар осилиб, «юган» ҳам урилган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Бир хил** 1) бир турли, бирдай; ҳар жиҳатдан тенг, баравар. *Иккита бир хил қалам. Ҳаммага бир хил қарамоқ.* ▪ *Совет мамлакатидаги барча халқлар учун бир хил турмуш, бир хил закон, бир хил мақсадни булар ўйлаб чиқарди, амалга ҳам оширди.* Ойбек, Қуёш қораймас; 2) *с. т.* айрим, баъзи, баъзи бир. *Бир хил одам ундай деса, бир хил одам бундай дейди.* ▪ *Бир нечаси юриб ҳайрон бўларди, Бир хиллари кўп пушаймон бўларди.* Фозил шоир. **Шу** (*ёки* **бу**) **хилда** шундай, шунга ўхшаб; шу тартибда. *Ишимиз бу хилда борадиган бўлса, план тўлмайди.* ▪ *Буларнинг [эр-хотиннинг] ҳам жанжали шу хилда бўлса, яраштирайлик.* А. Қаххор, Жонфиғон. **Шу** (*ёки* **бу**) **хилдаги** шундай, шунга ўхшаш; шу тартибдаги. *Шу хилдаги жоҳил кишилар қачон йўқ бўлар экан?* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. *Шундай жимлик чўкдики, бу хилдаги жимлик айтгани тил бормайдиган.. бирор даҳшатли фожиага учраб ҳалок бўлган кишининг номи бехосдан тилга олинган вақтда бўлади.* А. Қаххор, Хотинлар.

2 Бирор нарса ёки кимсанинг сараси; энг яхши, сара. *Ўлкамда етишди хил йигитлар, Ғайратли, зийрак, дадил, йигитлар.* Ҳабибий.

◆ **Бир хил бўлиб кетмоқ** изтироб чекмоқ, тўлқинланмоқ, хаяжонланмоқ; ўзини ноқулай сезмоқ; кўнгли бузилмоқ. *Хат тагида қизи чизиб юборган хўрозча суратини ҳаммамизга бир-бир кўрсатиб чиққанида, бир хил бўлиб кетдим.* Р. Файзий, Қишиларимиз қиссаси. **Хил тушмоқ** (*ёки* **келмоқ**) бир-бирига мос келмоқ, мос тушмоқ. *Кўп ўтмай [Набижон билан раиснинг] ораларидан ола мушук ўтадиган, гаплари гапларига хил келмайдиган бўлиб қолди.* О. Насриддинов, Ота ўғли.

ХИЛА *айн.* **хийла.**

ХИЛВАТ [*а*] Одамлардан, кўздан йироқ; ҳеч ким кўрмайдиган, пана, овлоқ, чекка.— [*Чол*] *биз билан хилват уйда гаплашди,— деди Усмон.* О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири. *Усмонбек Ўратепа қозисига қарашли хилват ва дабдабали уйда ёлғиз, дарича ёнида ўтириб, Туркистоннинг ҳарбий картасини кўздан кечирмоқда.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. | Одам кам бўладиган, холироқ, тинч. *Хилват жой. Хилват кўча.* ▪ *Имтиҳон ҳафтаси кириши билан факультетда хилват бурчак қолмади.* А. Қаххор, Сароб. *Кейинги якшанба борилган жой ҳақиқатан салқин, хушҳаво, хилват ер экан.* С. Абдулла, Ўртоқ Холназаров. ‖ [*Ҳусайн:*] *Дўстим, ёшлигимизни замон олиб кетди.. қолган умримизни хилватда ва фароғатда ўтказайлик.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. **Хилват қилмоқ** панада суҳбат қурмоқ, гапиришмоқ. *Бунча беғамсиз? Хилват қилиб бундоғ гапирсангиз бўлмайдими?!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХИЛВАТГОҲ [*а*+*ф-т*] Хилват жой, овлоқ жой, чет жой. *Хилватгоҳда яшамоқ.* ▪ *Кимсасиз бу хилватгоҳлар қўйнида турли-туман кемирувчи, емирувчи, ўрмаловчи, думалаб юрувчи жондорларнинг изи жуда кўп.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. | Тинч, осойишта жой. [*Тоғнинг*] *ҳар ўнгири — хилватгоҳ. Ҳар ирмоғи — бир қўнғироқ.* Шуҳрат, Мангулик.

ХИЛВАТНИШИН [*а*+*ф-т*] *эск. кт.* Хилватда яшашни севадиган, хилватда якка-ёлғиз яшайдиган одам.

ХИЛВАТХОНА [*а*+*ф-т*] Хилват ёки овлоқ жойдаги уй, бино.

ХИЛЛАМОҚ 1 Хилларга, навларга ажратмоқ. *Қовунларни хилламоқ. Пиллани хилламоқ.*

2 Танлаб олмоқ, сараламоқ. *Гулларни хилламоқ.* ▪ *Мактаб ташкилотларини қўлга олгандан кейин, ўқувчи ва муаллимларни хиллаш керак бўлади.* А. Қаххор, Сароб.

ХИЛЛАНМОҚ **хилламоқ** *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Хилланган шафтоли.* ▪ *Тўқайда ишлагани хилланган одамлардан махсус бригадалар тузилди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

ХИЛЛАТМОҚ **хилламоқ** *фл. орт. н.*

ХИЛЛИ Навли, турли. *Кўп хилли.*

ХИЛЛИК **хил** *с. белги оти. Уруғнинг бир хиллиги. Рангларнинг ҳар хиллиги.*

ХИЛМА-ХИЛ Ҳар хил, турли-туман. *Хилма-хил кийимлар. Хилма-хил овқатлар. Хилма-хил хабарлар.* ▪ *Уч томони хилма-хил мева дарахтлари билан ўраб олинган кенг ҳовлининг ўртаси то кўз етганча ишком эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бири дарё очар чўлларда, Бири тўқир читлар хилма-хил.* Ҳ. Пўлат.

ХИЛМА-ХИЛЛИК **хилма-хил** *с. белги оти. Имлодаги хилма-хиллик.*

ХИЛОНДОН [*а*+*ф-т*] *эск.* Ичига соқол тароқ, қайирма пичоқ, тиш ковлагич каби буюмлар солиб, белбоққа осиб юриладиган чармдан ясалган кичик сумка.

ХИЛОФ [*а*] Зид, қарама-қарши, тескари. *Фанга хилоф даъво. Қоидага хилоф ҳаракат. Интизомга хилоф равишда.* ▪ *Барча партия ташкилотлари маҳаллий масалаларни мустақил равишда ҳал қиладилар, лекин уларнинг чиқарган қарорлари партия қарорларига хилоф бўлмаслиги керак.* «КПСС Устави». *Ҳа деб қонунга хилоф иш қилаверсак, охири қандай бўларкин?* Н. Сафаров, Уйғониш. **Хилофи шаръий** шариат, дин кўрсатмаларига зид, қарши. *Мана шундай хилофи шаръий ишларингизнинг касофатидан бундай кунларга тушдингиз.* Айний, Қуллар.

ХИЛ-ХИЛ *айн.* **хилма-хил.** *Пойгакда очилган хил-хил пойафзал, Менинг назаримда ўзи бир дунё.* Зулфия.

ХИЛХОНА [*а*+*ф-т*] Қабристоннинг бирор уруғ-авлодга ёки маҳаллага, ўзига қарашли марҳумни дафн этиш учун ажратилган бир бўлаги, бир қисми. *Марҳумнинг хилхонаси қабристоннинг жануб томонида эди.* ▪ *Чиғатой кўчасин сўл томонида. Ўтсангиз муқаддас хилхона тараф, Саноқсиз қаблар ғаладонида Ётибди Отелло — у буюк араб.* А. Орипов.

ХИЛЪАТ [*а*] *эск. кт.* Одатда инъом, ҳадя қилинадиган қимматбаҳо тўн. *Дуодан кейин ҳудайчи икки тўн келтириб, кимхобни домла Ниёзга ва қора бахмалдан тикилган мирзабошилик хилъатни Анварга кийдирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. | Умуман тоза кийим, либос. *Ажаб хилъат ярашган қомати зеболаринг бордир.* Муқимий.

ХИЛҚАТ [*а*] 1 *эск. кт.* Яратилиш, бунёдга келиш. *Олам китобига ёзилди Бу мўъжиза, бу янги хилқат.* Ғ. Ғулом.

2 Яратилган, бунёдга келган нарса ёки кимса.

ХИМИЗА́ТОР [*р*] Химизация иши билан шуғулланувчи киши, химизациялаштириш мутахассиси. *Химизатор-агроном.*

ХИМИЗА́ЦИЯ [*р*] Химия фани ютуқларини ва химиявий усулни халқ хўжалиги тармоқларига тадбиқ этиш; химизациялаштириш.

ХИМИЗАЦИЯЛАШТИРМОҚ Химия ютуқларини ва химиявий ишлаш усулларини халқ хўжалигига жорий қилмоқ (мас. қишлоқ хўжалик зараркунандаларига, ўсимлик касалликларига ва бегона ўтларга қарши химиявий моддалар воситасида курашмоқ; деҳқончиликда минерал ўғитларни қўлламоқ).

ХИ́МИК [*р*] Химия мутахассиси, химия олими.

ХИМИ́Й [*р* химический] *айн.* **химиявий.**

ХИМИКА́Т [*р*] Химиявий усулда тайёрланган препаратлар, химиявий моддалар.

ХИ́МИЯ [*р*<*а*] .Табиият фанининг бир соҳаси — моддаларнинг таркибини, тузилишини, хоссаларини, шунингдек бир модданинг бошқа бир моддага айланишини ўрганувчи фан. *Неорга-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ник химия. Органик химия. Химия факультети.

ХИМИЯВИЙ [*а*] 1 Химияга оид, химияга тегишли. *Химиявий анализ. Химиявий реакция. Химиявий формула. Химиявий элемент.*

2 Химия фанига асосланган ҳолда тайёрланган. *Химиявий маҳсулотлар. Химиявий препарат.*

3 Химия саноати маҳсулотларини ҳарбий мақсадларда қўллашга ёки қўлланилишига асосланган. *Химиявий қуроллар.*

ХИНА [*а*] 1 Пояси сер эт, қизғиш гулли, япроқлари тол баргига ўхшаш зийнатли ўтсимон ўсимлик.

2 Шу ўсимликдан олинадиган, қўл, тирноқ, соч ва ш. к.ни бўяш учун ишлатиладиган қизғиш-сариқ рангли бўёқ. *Назми зулукдек қора сочини хинага бўяпти.* А. Эшонов, Тошдан қаттиқ, гулдан нозик. *У* [*Зарифа*] *хина қўйилган калта йўғон бармоқлари билан кўйлагининг ёқасини маҳкам тутамлаб олган эди.* О. Ёқубов, Тилла узук.

◆ **Ҳайитдан кейин хинани кетингга қўй** *с. т.* ўз вақтида кўрилмаган чора-тадбир ҳақида.

ХИНАЛАМОҚ Хина қўймоқ. *Тирноқларини хиналамоқ.*

ХИНАЛАНМОҚ **хиналамоқ** *фл. мажҳ. н.* Ёқут кўзли олтин узук билан порласа, Келинчакнинг хиналанган нозик бармоғи. Ойбек.

ХИНАЛИ Хина қўйилган, хиналанган. *Шу тагдўзи қайси бир Хинали қўлнинг иши?* Ғ. Ғулом.

ХИНЗИР [*а*] *эск. кт.* Чўчқа, тўнғиз.

ХИНЙН [*р*] Медицинада асосан безгакка қарши ишлатиладиган аччиқ таъмли оқ кристалл кукун.

ХИППА *рвш* Батамом, узил-кесил. *Овози хиппа бўғилди. Сувни хиппа бўғиб қўйдик. Иштаҳам хиппа бўғилди.* ▬ [*Мушук:*] *Хиппа бўғиб, ёрсам тўшларин, Ҳузур қилиб есам гўштларин!* Я. Қурбон. | Жон-жаҳди билан, бирдан, тўсатдан. — *Йигитмисан ўзи! — деди* [*Камол*] *Валининг ёқасига хиппа қўл солиб.* Ш. Ғуломов, Саҳрода. [*Асад:*] *Ўлим ёқангиздан хиппа олганда аттанг деманг! Ўлим ҳақ, ака, — дейди Камоловга.* Н. Сафаров, Қимга тўй, кимга аза.

ХИПЧА Ингичка, нозиккина; келишган. *Алёнка қамишдек хипча бел, чиройли бир қиз эди.* М. Осим, Элчилар. *Сочинг сумбул, хипча келгандир белинг.* «Нигор ва Замон». *У сочи оқара бошлаган, лекин қадди-қомати йигитларникидек хипча, бўйи ўртадан тикроқ киши эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Орқароқда ўтирган хипчагина қиз ўрнидан турди.* Ш. Ғуломов, Ёркин йўллар. **Хипчадан келган** бели ингичкароқ, нозикроқ. *Почтальон хипчадан келган, юлдузи иссиққина ўспирин эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ХИПЧАЛАШМОҚ Хипча бўлмоқ, нозиклашмоқ. *Кимсан Султонпошшанинг киртайган кўзларини, ориқлаб, хипчалашиб қолган гавдасини кўз олдига келтирди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ХИПЧИН *айн.* **хивич.** — *Ҳм, .. — деди полковник ва хипчин билан этигининг учини ўйнаб ўтирган адъютантига боқди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Тўрабек .. баъзан қўлига хипчин олиб, болаларга дўқ-давара қилар, шу билан ҳоврини босар эди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

ХИПЧИНЛАМОҚ *айн.* **хивичламоқ.**

ХИПЧИНЛАНМОҚ **хипчинламоқ** *фл. мажҳ. н.*

ХИПЧИНЛАТМОҚ **хипчинламоқ** *фл. орт. н.*

ХИРА [*ф-т*] 1 Шаффоф эмас, равшан ёки тиниқ эмас; кир. *Хира ойна. Хира сув.*

2 Ярқираб кўринмайдиган, кирга ёки эскига ўхшаб кўринадиган. *Хира, нурсиз мато.* ▬ *Хира сахтиён маҳсилар пардоздан сўнг йилтирайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Аниқ эмас, нималигини ажратиб бўлмайдиган, яхши кўринмайдиган. *Хира хат. Хира шарпалар.* ▬ *Бу суратлар шундай хираки, ишчилар у ёқда турсин, Мусин билан Султонов ўртоқлар ҳам ўзларини таниёлмадилар.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 1 ноябрь.

4 Яхши ёритмайдиган, кучсиз, заиф. *Хира ёруғлик. Хира лампочка. Ой хира нур сочмоқда. Чироқни хира қилмоқ.* ▬ *У* [*Туробжон*] *ҳам осмонга — хира юлдузларга қаради.* А. Қаҳҳор, Анор. || *Тегирмоннинг жин чироғи хира ёнмоқда.* С. Абдулла, Ҳасан билан Қимсан. *Қоронғи тушди. Бибим жин чироқ ёқиб келиб, токчага қўйдилар. Уй хира ёришди.* С. Нуров, Башорат.

5 Яхши кўролмайдиган, кўриш қобилияти паст. *Мана шундай маъноли, Бувим айтган сўзлари. Электрдан нур олар Энди хира кўзлари.* З. Диёр. *Оқсоқолнинг хира кўзлари чақнади, аччиғи келди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 Жаранглаб чиқмайдиган; хириллаган, хаста (овоз ҳақида). *Хира овоз. «Болам қорнинг тўқ экан, овозинг хира чиқди», — деди дадаси.* Ойбек, Қутлуғ қон.

7 Аниқ бўлмаган, аниқ ифодаланмаган; ноаниқ; чигил. *Хира фикр.* ▬ *Дилдорнинг сўзлари борган сари қалбимни парчалаб, мавҳум, хира ўйларимни равшанлаштирар, янги режа, янги умид учқунларини аланғалатарди.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 29 сентябрь.

8 *кўчма* Қишини хурсанд қилмайдиган, кўнгил тўлмайдиган; камчилиги бор, номатлуб. *Ютуқларимиз кўп. Бироқ ишимизнинг айрим хира томонлари ҳам бор.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 4 август. **Хира қилиб ётмоқ** (*ёки* **турмоқ**) бирор жойни банд қилиб эгаллаб кўринишни, кўркини бузмоқ. [*Тўнка*] *ётарди хира қилиб Ҳовлимиз бир бурчини.* Қ. Муҳаммадий. *Туёқбоши билан Хачкоп ўртасидаги тепалик эллик уч километр масофани хира қилиб ётибди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

9 *кўчма* Ғашга тегадиган; шилқим, сур. *Хира пашша.* ▬ *Низомиддинов ҳозир табиати одам хоҳламаганидан, бу «бетамиз хира» одам кетармикан, деган ниятда ёлғондан эснади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

◆ **Кўнгли** (*ёки* **таъби**) **хира** хафа, ғамгин; юраги ғаш, нотинч. *Ҳозиргача Абдураҳмонов билан кўришмаганим кўнглимни хира қилиб турарди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Бўтабойнинг бошига ёғилган маломатлардан Максимнинг ҳам таъби хира эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ХИРАД [*ф-т*] *эск. кт.* Ақл, заковат; донолик.

ХИРАДМАНД [*ф-т*] *эск. кт.* Ақлли, ақл-заковатли; доно. *Хирадманд одам.*

ХИРАЛАНМОҚ 1 Ўз шаффофлигини, тиниқлигини, равшанлигини йўқотмоқ; хира бўлиб қолмоқ, хиралашмоқ. *Қуёш ботди, оқшом чўкди далага, Хираланиб келар қўриқ этаги.* Ғ. Шоди.

2 Кучсизланмоқ, заифлашмоқ, нур сочиш, ёритиш даражаси камаймоқ, яхши кўринмайдиган бўлиб қолмоқ. *Туман қуюқлашиб, ой хираланди.* ▬ *Юлдузлар хираланиб, жимгина сўнаркан, Шокир ота унинг қўлидан тутиб, куч билан судраб етаклади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Сийрак оқ булут орқали хираланиб кўринган қуёш ғарбга қараб юмалай бошлаган бир пайтда отлиқлар қишлоққа кириб келиб, ўзларини ўраб олган одамлардан оқсоқолни сўрадилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Кўриш қобилияти пасаймоқ, яхши кўролмайдиган бўлиб қолмоқ; хиралашмоқ. *Эртак эшитишга қизиққан боладек* [*Элмурод*] *чолнинг .. хираланган кўзларига тикилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 *кўчма* Бировни зериктирадиган, ғашига тегадиган даражада ҳаракат қилмоқ, хиралик қилмоқ; шилқим бўлмоқ.

ХИРАЛАНТИРМОҚ **хираланмоқ** 1—3 *фл. орт. н. Онда-сонда эримай қолган парча-парча қорлар севинаётган кўнгилни хиралантирарди, холос.* Ҳ. Шамс, Душман.

ХИРАЛАШМОҚ *айн.* **хираланмоқ.** *Ой хиралашди.* ▬ *Қиз бош кўтариб бу бегона одамга бир ялт этиб қаради-ю, унинг* [*Жуманнинг*] *юзида хайрихоҳлик кўргандан кейин, гўё кўзидаги ўт бирдан ўчиб, назари хиралашди.* А. Мухтор, Туғилиш. *У Муҳаррамни кўриши билан Рашид ёдига тушиб кўнгли хиралашган бўлса ҳам, шу дақиқада жуда хурсанд эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Яхши эшитилмай қолмоқ, пасаймоқ; хирқирамоқ. *Йигитнинг овози алланечук хиралашиб қолди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ХИРАЛАШТИРИЛМОҚ **хиралаштирмоқ** *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Чўл лочинлари .. хиралаштирилган фонарь тагида папирос тутатиб тонг оттирдилар.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ХИРАЛАШТИРМОҚ **хиралашмоқ** *фл. орт. н.*

ХИРАЛИК **хира** *с. белги оти. Ойнакнинг хиралиги. Кўзнинг хиралиги.* — [*Йўлдошев*] *дарҳол вақимали «миш-миш»ларни тўқийди-ю, баъзи кишиларга «қўл қўй»,— деб хиралик қилгани-қилган, — деди Ҳаққул ота.* А. Муҳиддин, Ҳадя. *Бўтабойнинг Эшон аяга хиралик қилишига ишонасизларми?* С. Аҳмад, Ҳукм.

ХИРАХАНДОН [*ф-т*] *с. т.* Ўз хурсандчилиги учун бошқаларга озор берадиган; шилқим; безори. *Мушукларни қийнаб, товуқларга тош отиб ўйнайдиган хирахандон болалар бўлади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ХИРГОЙИ [*ф-т*] Паст овоз билан айтиладиган ашула. *Ғуломжон дуторни қўлига олиб, ҳазин, мунгли бир хиргойи бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Султон дўриллаган товуш билан далани янгратиб, бояги хиргойисини энди авжига кўтарди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *У* [*Мунира*] *бир марта Матниёз деган биринчи курс студентининг аллақандай куйни хиргойи қилиб турганини эшитган эди.* Ф. Мусажонов, Лофчи. *У* [*жувон*] *тинч, фаровон ҳаётидан қувониб, гоҳ қўлидаги мурғак боласини эркалатиб, гоҳ ўзича хиргойи қилиб борарди.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ХИРИЛДОҚ *айн.* **хириллоқ.** *У* [*Фармонқул*] *.. аввалгидай хирилдоқ товуш билан давом этарди.* С. Маҳкамов, Дала тонги.

ХИРИЛЛАМОҚ Хир-хир овоз чиқармоқ, хир-хир қилмоқ. *У хириллаб ухламоқда.* ▪ *Эринчоқ тарғил мушук секин хириллаб келиб, олдинги оёқларини Кудратиллахўжа ёнбошлаган болишга қўйди-да, роса чўзилиб керишди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Аввало моторнинг овози ўзгарди, хириллади, кейин бутунлай ўчди.* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

ХИРИЛЛАШМОҚ 1 **хирилламоқ** *фл. бирг. н. Итлар бир-бирига хириллашади.*

2 *кўчма с. т.* Биров билан уришмоқ, айтишмоқ; жанжаллашмоқ. *Эшик тўсатдан қаттиқ итарилди. Узоқда Шоқосимнинг ким биландир хириллашгани эшитилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ХИРИЛЛОҚ Хириллайдиган, «хир-хир» қиладиган (овоз, товуш ҳақида). *Мутал кескин ўзгарган шикоятомуз хириллоқ овозга қулоқ солиб ўтираркан, тўсатдан, бахтсизликнинг терговда аён бўлган тафсилотлари эсига тушиб кетди.* О. Ёқубов, Ларза. *Фақат, қандайдир, хириллоқ ун чиқади.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

ХИРМОН [*ф-т*] 1 Даладаги ҳосилни тўплаш ва тозалаш учун ажратилган жой, майдонча. *Хирмонларнинг ўти тарашланиб сувоқдан чиқди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Вали ака ўғлига хирмон қилинадиган жойни кўрсатиб, ўзи теримчиларни Мадаминхўжанинг пахтазорига .. бошлаб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Шундай жойга янчиш, тозалаш ёки қуритиш учун келтирилган маҳсулот (ғалла, пахта ва ш. к.). *Ишга қўним — хирмонга унум.* Мақол. ▪ — *Сизнинг ўрогингизни ўрган, хирмонингизни янчган, донингизни омборингизга ташиб берган, чексиз хўрланган бир инсонни биламан,— деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Тезу саралаб тер, хирмон тоғ бўлсин, Янги ерлар яшнаб, гулшан боғ бўлсин.* А. Пўлат. **Хирмон қилмоқ** 1) ҳосилни бир жойга тўпламоқ, йиғмоқ. *Пахтани хирмон қилмоқ. Ғаллани хирмон қилмоқ;* 2) кўп миқдорда тўплаб қўймоқ, уйиб ташламоқ. *Ўртада пул хирмондай уюлган. Оқ подшоҳнинг сурати тушган нуқул шилдирама қоғозлар.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Хирмон кўтармоқ** 1) ҳосилни йиғиб, тозалаб олмоқ. *Мен йўқ маҳалларда болаларни ўқитиб, имом бўлиб турасиз; қавмларим хирмон кўтарганларидан кейин, сизга бир-икки ботмон буғдой ҳам йиғдириб бераман.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари; 2) ҳосил етиштирмоқ, ҳосил олмоқ. *Улуғ етти йилликнинг биринчи кузини мўл-кўл хирмон кўтариб, муборакбод этдилар.* А. Мухтор, Дўстлигимиз барқ урсин.

ХИРМОН-ХИРМОН Хирмонлаб; кўплаб, жуда кўп. *Хирмон-хирмон ҳосил олмоқ.*

ХИРОЖ [*а*] *тар.* Феодал мусулмон ҳукмронлари даврида деҳқонлардан олинадиган ўлпон; солиқ. [*Навоий:*] *Азиз фуқаро! .. Ҳирот беклари тарафидан ноҳақ солинган хирож бекор қилинди.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Хон томонидан хирож учун юборилган девонбекларини ўлдирган!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Хирож тўлар эди Шош фуқароси.* Шайхзода.

ХИРОМ [*ф-т*] *поэт.* Чиройли юриш, ноз-таманно билан қадам босиш. *Хиром айламоқ (этмоқ, қилмоқ).* ▪ *Хиромини кўриб товуслар боғларда рашкидин, Чидолмай эртаю кеч, бу сабабдин оху афғонда.* Муқимий. *Ҳар дам хиром айлаб кирсанг гулзора, Гуллар кўксин йиртиб қилгай юз пора.* Ҳабибий. *Булбуллар сайраб, товуслар хиром қиляпти.* Мирмухсин, Ифвогар у дунёда.

ХИРОМОН [*ф-т*] 1 *поэт.* Чиройли юрадиган, ноз-таманно билан қадам босадиган. *Найларам боғу чаман, сайримда жонон бўлмаса, Мисли товус силкиниб, ҳар ён хиромон бўлмаса.* Хислат. *Отмагай тонг боғ аро азминг хиромон бўлмаса, Булбули шайдоларинг гул узра нолон бўлмаса.* С. Абдулла. **Сарви хиромон қ. сарв** 2.

2 *кест.* Бир-бир босиб, савлат тўкиб; хотиржамлик билан, бемалол. *Юрди раис хиромон, Бир гап бўлар кетар деб.* С. Абдулла.

ХИРПА 1 Бир томони тошга ишқаб силлиқланган; сийқаси чиққан, силлиқ (ошиқ ҳақида). [*Султон кисавур*] *қўлида тўртта хирпа ошиқни ўйнаб келар эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 *кўчма* Кўпни кўрган; қув, туллак. *Тулкиликда бу одам хирпа бўлиб кетган.* Мирмухсин, Қизил дурралар. [*У*] *баъзи эски хирпа амалдорларнинг кирдикорларини ўрганди.* Ойбек, Навоий.

ХИРПАЛАМОҚ 1 Тошга ишқаб, едириб текисламоқ, силлиқламоқ. *Ошиқни хирпаламоқ.*

2 *кўчма* Бурнини ерга ишқаламоқ, адабини бермоқ. — *Биз ўттиз киши Бадиуззамоннинг эллик-олтмиш йигитини обдан хирпаладик,— деди Арслонқул Навоийга иржайиб.* Ойбек, Навоий.

ХИРПАЛАНМОҚ **хирпаламоқ** *фл. мажҳ. н.*

ХИРПИ *айн.* **хирпа.**

ХИРС [*ф-т*] *с. т.* Айиқ. *Ўзи ҳам хирсдан баттар кучли экан, то бошини қайиргунимча тағин икки тупни эзиб юборди.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза. *Катта темир дарвоза остида чўзилиб ётган хирсдай ит бошини кўтариб ириллади.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам. **Хирсдай тўқ** 1) овқатни кўп еган, қорни тўқ; 2) *кўчма* мўл-кўлчиликда яшовчи бой, бадавлат киши ҳақида.

ХИРУРГ [*р*] Хирургия мутахассиси; жарроҳ.

ХИРУРГИК [*р* хирургический] Хирургияга оид. *Хирургик операция.*

ХИРУРГИЯ [*р<грек*] Касалликни операция қилиш йўли билан даволаш. | Медицинанинг операция қилиш йўли билан даволаш масалаларини ўрганувчи бўлими.

ХИРУРГЛИК **хирург** *с. касб оти. Хирурглик қилмоқ.*

ХИР-ХИР *тақл. с.* Хириллаган овоз, товуш ҳақида. *Хир-хир қилмоқ.* ▪ *Ашуланинг сўзларини англаб бўлмаса ҳам, ҳар қалай хир-хир, тир-тирларнинг ичидан «ёра, ёре» деган сўзлар қулоққа чалинади.* «Муштум», 1959, № 4. *Аҳрор хир-хир йўталди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ХИРҚА [*а*] *эск.* Дағал матолардан қураб тикилган либос; дарвешлар кийими; жанда. *Бошида .. кулоҳ, эгнида эски хирқа.* Ойбек, Навоий. | Эски, жулдур кийим. *Камбағалнинг хирқасидан ор қилмоқ шунчалар.* Муқимий.

ХИРҚАПЎШ [*а+ф-т*] *эск.* 1 Жанда кийган; дарвешлик қилувчи, дарвеш. 2 Енгил-юпун кийинган; фақир, камбағал; тиланчи, гадой.

ХИРҚИ *айн.* **хирқироқ.** *Хонага жимлик чўкиб, тўсатдан яна йиғи товуши хавф солиб қолди. Шу топда ҳаммадан тетикроқ Оксана эркакча хирқи товуш билан бунинг олдини олди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ХИРҚИРАМОҚ «Хир-хир» қилмоқ, хириллаган товуш чиқармоқ; хириллламоқ. *Ҳа, йигитлар, бардам бўлинглар. Файтон келиши билан дарров босамиз, деб хирқирарди* [*Қурбон юзбоши*]. Ж.Шарипов, Хоразм. — *Номард бўлай барининг додини бермасам! — деди* [*Махсум*] *хирқираб.* С. Анорбоев, Оқсой.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ХИРҚИРОҚ Хириллаган, «хир-хир» қиладиган; хириллоқ. *Радиокарнайда Охунжон қизиқ, хирқироқ товуш билан «Сумалак»ни ҳикоя қиларди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Трубкадан аллакимнинг хирқироқ овози эшитилди.* Й. Шамшаров, Пахтақайнар.

ХИСЛАТ [*а*] Киши ёки нарсанинг муҳим ижобий белгиси, сифати; хусусият, фазилат. *Қаттарлик ҳам бир хислат.* ▪ *Ҳар фаслнинг ўз хислати бор, Ҳар фаслнинг ўз фазилати, Қуруқ қишдан, зумрад баҳордан Қолишмайди кузнинг зийнати.* Уйғун.

ХИСЛАТЛИ Бирор хислатга эга, хислати бор. — [*Икромжон*] *кўп бамаъни, яхши ниятли, ажойиб хислатли киши. Бизнинг механизаторимиз Ўзиям техникани сиқиб сувини ичиб юборганлардан,— деб таърифлай кетди раис.* И. Раҳим, Хислат.

ХИТ Ўтмасланган, тўмтоқланган, дами қайтган (перо, қамиш қалам кабилар ҳақида). **Хит бўлмоқ** 1) тўмтоқ бўлиб қолмоқ, ёзмайдиган бўлиб қолмоқ. *Қалам хит бўлиб қолди*; 2) тажанг бўлмоқ, асабийлашмоқ. *Сени кутавериб хит бўлиб кетдим.* ▪ [*Равшан полвон*] .. *арзимаган нарсага кўнгли тоғдай ўсиб, арзимаган нарсага хит бўлиб кетади.* О. Ёқубов, Ларза. **Хит қилмоқ** 1) ўтмас, ёзмайдиган қилиб қўймоқ. *Перони хит қилиб қўйма!*; 2) тоқатини тоқ қилмоқ, асабийлаштирмоқ. — *Бўлмаса нимада, айта қолсанг бўлмайдими? Одамни хит қилмай,— деб Дўндиқ бироз қизишиб ҳам олди.* Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан. [*Шум бола:*] *Хўжайин, дейман, ўзингиз ҳам жуда хит қилиб юборар экансиз-да!* Ғ. Ғулом, Шум бола.

◆ **Кўнгли хит** таъби хира, кўнгли ғаш. *Гулнознинг ўйлари чигал, таъби хира. Шу сабабдан кўзи хатда бўлса ҳам, кўнгли хит.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ХИТЛАНМОҚ *кам қўлл. айн.* **хит бўлмоқ** *қ.* **хит.**

ХИТЛИК 1 **хит** *с. белги оти. Пероннинг хитлиги.*

2 Қайсарлик, ўжарлик. [*Қобил:*] *Ҳа, нима, булар ҳам хитлик қиляптими?* И. Султонов, Бургутнинг парвози. *Ўтлаб юрган эшак хитлик қилиб қочди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ХИТОБ [*а*] Бирор кучли ҳис-туйғу, ҳаяжонни ифодаловчи нидо, қичқириқ. *Аёлларнинг йиғи ва хитоблари, золимларни қарғашлари, йигитларнинг мардона овозлари, баъзи кишиларни чўчитиб, олазарак қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Чақириқ, мурожаат, шиор. *«Бугунги дўстлик ва тинчлик абадий бўлсин!» деган хитоб эшитилади.* «Қ. Ўзбекистон», № 76. **Хитоб қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) 1) кучли ҳис-ҳаяжон билан бирор овоз чиқармоқ; бақирмоқ, қичқирмоқ; 2) бировга мурожаат қилмоқ. — *Ўрнингдан тур, Ҳожибой! — деб хитоб этди бирдан чол ўзига-ўзи.* Мирмуҳсин, Бир хумча тилла. *Қудрат тақачи ўнг қўлини баланд кўтариб, солдатларга рус тилида хитоб қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Хитоб аломати** (*ёки* **белгиси**) *эск. айн.* **ундов белгиси** *қ.* **ундов.**

ХИТОБАН [*а*] *рвш* Мурожаат қилиб, мурожаат тарзида. — *Жаноблнинг амрлари билан,— деди Анвар уларга хитобан,— энг оғир ва жавобгарлик бир хизматни ўз устимга олишга мажбур бўлдим.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Ниёзмат ҳожи шолғомдай қизарди, терлади ва ўрнидан туриб Йўлчибойга хитобан алланарсалар деди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ХИТОБНОМА [*а+ф-т*] Бирор иш ёки ҳаракат қилишга ундаб ёзилган мактуб, ёзма чақириқ, мурожаатнома. *Тинчлик тарафдорларининг хитобномаси.* ▪ *Меҳнаткаш ёшлар союзининг иши, мақсади ва вазифалари ҳақида .. ёшларга қарата хитобномалар нашр этилди.* А. Ҳамидхўжаев, Туркистонда комсомолнинг тузилиши.

ХИТОЙ 1 *қ.* **хитойлар.** *Хитой тили.* ‖ *Хитой аёл.*

2 Хитойга, хитойларга хос; Хитойда ишланган. *Хитой маданияти. Хитой вазаси.* ▪ *Эшон ая хитой лаганда қовурма олиб кирди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Токчаларда ҳар нав асбоблар, хитой чинниларқалашиб ётади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Хитой девори** 1) Хитойни Мўғулистондан ажратиб турган қадимий девор; Садди Чиний. *Ана, катта қўрғон. Унинг уч томонидаги баланд деворлар Зиёдиллага «Искандарнома»да таърифланган хитой деворига ўхшаб кўринди.* Ҳ. Ғулом, Машъал; 2) *кўчма* ўтиб бўлмас тўсиқ, ғов; ажратиб турувчи чегара. *Сиз форма билан мазмун ўртасига хитой девори қўймоқчимисиз?* **Хитой ловия** *с. т.* соя (ўсимлик). **Хитой қоғоз** *с. т.* юпқа шалдироқ қоғоз. *Эрталаб кичкина хитой қоғозга ёзилган хатни олиб, Серёжа Астахов орқасига қайтди.* А. Раҳмат, Соқов бола.

ХИТОЙИ Хитой мамлакати ва хитойларга оид; Хитойда тайёрланган. *Хитойи шоҳи.* ▪ *Отабек шошиб токчадаги хитойи норин товоқни олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мирза Баҳром .. чўнтагидан кичкина дафтарча чиқариб Тавҳидийга берди ва бинойи иш қилгандай гердайиб, хитойи елпиғич билан ўзини елпиди.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

ХИТОЙЛАР Хитойнинг асосий аҳолисини ташкил этувчи халқ.

ХИТОЙЧА 1 Хитойга, Хитой халқига, унинг алифбеси, тили, адабиёти ва маданиятига оид.

2 Хитой тили. *Сиз хитойча(ни) биласизми?* ‖ *Хитойча суҳбатлашмоқ.*

ХИТОЙШУНОС Хитой тили, адабиёти, маданияти ва тарихи билан шуғулланувчи мутахассис; синолог. *Хитойшунос олим.*

ХИТОЙШУНОСЛИК Хитой тили, адабиёти, санъати, маданияти ва тарихини ўрганувчи фан.

ХИХ *унд. с.* Эшакни тез юргизишга қисташ учун ишлатилади. ▪ *У* [*Ҳасан овчи*] *эшакни хих деб тезлатди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ХИ-ХИ *унд. с.* Секин, босиқ товуш билан кулишни ифодалайди. — *Хи-хи-хи,— бачканача кулди чол.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ХИХИЛАМОҚ Секин, босиқ товуш билан кулмоқ. *Қаттарликдан ўргилай, — яна хихилаб кулди банги.* О. Ёқубов, Ларза. *Ҳаммалари кулишиб, айниқса, Холмирза аканинг хихилашдан ичаги узилаёзди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ХИХИЛАШМОҚ **хихиламоқ** *фл. бирг. н. Болалар хихилашиб кулишди.*

ХИХЛАМОҚ «Хих», «хих» деб эшакни юришга ундамоқ. *Майна эшагини хихлади ва шу зоҳотиёқ кетидан Нарзи тоға минган эшакнинг ҳам дикирлаган йўрғаси эшитилди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ХИШТ [*ф-т*] *эск. айн.* **ғишт.** *Қўлингдан ўтмишдир ҳар битта хишти. Раҳмат дер ўзбекнинг ўн етти пушти.* Ғ. Ғулом.

ХИШТАК [*ф-т*] Иштон, шим, чолвар кабиларнинг ҳар икки қисмини бир-бирига улашда чот оралиғига ёки кўйлак қўлтиғига қўшиб тикиладиган туморча шаклидаги бир парча мато; оғ.

ХИШТИН [*ф-т*] *эск. айн.* **ғиштин.** *Отабек, Мирзакарим қутидор ва Офтоб ойим .. янги хиштин соғона қаршисида тўхтадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХЛОР [*р<грек*] Химиявий элемент, сассиқ, заҳарли сарғиш-яшил газ; заҳарловчи ёки юқумсизлантирувчи восита. *Хлор оксидлари. Хлор кислотаси.*

ХЛОРЛАМОҚ Нарсаларни хлор воситасида ёки хлор қўшиб ишламоқ, зарарсизлантирмоқ, дезинфекция қилмоқ. *Сувни хлорламоқ. Тупроқни хлорламоқ.*

ХЛОРЛАНМОҚ **хлорламоқ** *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Хлорланган сув.*

ХЛОРЛИ Таркибида хлор ёки хлор кислотаси бўлган, хлори бор. *Хлорли сув. Хлорли оҳак.*

ХЛОРОФИЛЛ [*р<грек*] Ёруғлик энергиясини ҳазм қилувчи ўсимликлардаги яшил пигментнинг номи.

ХЛОРОФОРМ [*р<грек+лат*] *хим.* Ухлатадиган, ҳушсиз қиладиган хлорли рангсиз суюқлик, кучли наркотик восита. *Хлороформ ҳидлатмоқ.*

ХМЕЛЬ [*р*] Чирмашиб ўсадиган, айрим турлари пиво тайёрлашда ишлатиладиган ўсимлик; етимак.

ХОБ [*ф-т*] 1 *кт. айн.* **туш** I. *Хобимда сени кўрдим.* ▪ *Эшитайчи, хўш, қани? Хобингиздаги қиссани.* Яшин, М. Раҳмат.

2 *айн.* **уйқу** 1. *Саҳар эрка хўроз уйғонган эрди ноғли хобидан.* Ғ. Ғулом.

ХОБГОҲ [*ф-т*] *кт.* Ухлайдиган хона, ётоқхона. *Хобгоҳда Хадичабегимни қизлар ечинтириб, кечалик кийимларини кийдиришди.* Ойбек, Навоий.

ХОДА [*ф-т*] Катта дарахтнинг бутоқлари, шох-шаббалари кесиб ташлан-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ган пояси, танаси; узун ёғоч. *Ингичка хода. Узун хода. Сада соя берар, тол хода берар.* Мақол. ▬ *У [Шербек] чайланинг оғзида ходага илиғлик турган хурмачани олаётиб, ичкарида хамир ёяётган Ойсулувга назари тушди.* С. Анарбоев, Оқсой. *Қимлар .. каппон томонга, кимлар беда бозори, хода бозорига шошади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Думини хода қилиб** қ. дум 1.

ХОДИМ [*а*] **1** Бирор идора ёки муассасада ишловчи киши, хизматчи. *Савдо ходими. Халқ маорифи ходимлари. Медицина ходими.* ▬ *Редакциянинг бир ходими икки ойлик отпускага кетган, Очил унинг ўрнига ишга киришга киришга эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Ёш шоир эшикни қия очиб киришга рухсат сўради. Хонада ёлғиз биргина ходим ўтирарди.* Ф. Мусажонов, Ҳаётни билиш керак. **Илмий ходим** илмий текшириш муассасаларида ишловчи киши. *Катта илмий ходим. Кичик илмий ходим.* ▬ *Булардан бири Самарқанд таълим-тарбия академиясидаги бир илмий ходимнинг тез савод чиқариш тўғрисидаги тажрибасини қувватлар .. эди.* А. Қаҳҳор, Мирзо.

2 *эск.* Революциядан илгари сарой ёки ўрдада хон, бек ва ш. к.нинг хизматини қилиб юрувчи киши. *Хон аъёнларига рухсат бериб ҳарамга киргач, ўрданинг кундузлик ходимлари тарқалишиб, фақат кеча беклари, хон соқчилари, доимий ходимлар қолган эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 *айн.* **ходимгар.**

ХОДИМА [*а*] Аёл ходим. *Ўттиз беш ёшларда кўринган бу гўзал хотин ҳарам ходималаридан Гулшанбону эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ҳовлида .. ходималар маликанинг икки томонига ўтди.* Ойбек, Навоий.

ХОДИМГАР [*а*+*ф-т*] Ходими қилувчи киши. — *Оталаримизнинг кўпчилиги майда косиблар, қоровул, ходимгар, мешкоп .. ва ҳоказо бўлганликлари учун, .. уларнинг ёнига кўмакчи бўлиб тушиш бизга тўғри келмас эди,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ХОДИМИ [*а*+*ф-т*]: **ходими қилмоқ** бировни ишқалаб, уқалаб ювинтирмоқ, массаж қилмоқ (ҳаммомда). *Гар синаб бир қамчи урсангиз, муғомбирга ёқиб, Ходими қилган каби ухлар экан бу отингиз.* Муқимий.

ХОДИМЛИҚ **ходим** *с. касб оти. Газетада ходимлик қилмоқ.*

ХОДИМЧИ *с. т.* Ходимгар.

ХОДМИГАР *с. т.* Ходимгар. *У [Мирзо] ҳордиқ оқшоми ҳаммомга тушди-ю, ходмигардан бирига ҳалиги сўроғини берди.* А. Қаҳҳор, Мирзо.

ХОЖА [*ф-т*] *кт.* Хўжа, хўжайин. *Хожамизга сақич, ипак, хина беринг.* «Эртаклар».

ХОИН [*а*] **1** Аҳдини, қасамини бузиб, хиёнаткорона иш тутувчи; фирибгар, муттаҳам. *Эндигина ғунчадан чиқаётган бу ёсуман гулни [Кумушбибини] хоин қўлларнинг заҳри сўлитган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ўзи мансуб бўлган ижтимоий гуруҳ ёки ўз халқи, ўз ватани манфаатига зид иш тутувчи, унинг душманлари билан ҳамкорлик қилувчи, душман томонига ўтган киши; сотқин. [*Навоий:*] *Давлатимизни яксон қилмоқчи бўлган хоинга салтанат даргоҳида ўрин йўқ!* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ХОИНЛАРЧА *айн.* **хоинона.** *Хоинларча иш тутмоқ.*

ХОИНОНА [*а*+*ф-т*] *рвш* Хоинлик билан, хоинларча; хиёнаткорона. *Шартномани хоинона бузмоқ. Хоинона ҳужум қилмоқ.* || *Хоинона ҳаракат. Хоинона ҳужум.*

ХОҚ [*ф-т*] *кт.* **1** *айн.* **тупроқ.** *Бўлмаган қишларда ёмғир, қор ўлиб фасли баҳор, Бош кўтарган сабзани хоқ ичра пинҳон қилди лой.* Муқимий.

2 Тупроққа ёки кулга айланган инсон жасади. *Чунки сенинг сўлим соҳилларингда Узоқ боболарнинг хоки бор, Аму!* Миртемир. *Асл ўғилларнинг бебаҳо хоки, Муқаддас девордан эгаллайди жой.* Ғ. Ғулом.

ХОҚА [*ф-т*] Майда, кукун (кўмир ҳақида). — *Тўсатдан Турғуннинг терлаб-пишиб, .. аравачада чангдай майда хока кўмирни қаёқдандир сургаб келаётганини кўриб қоламан,— деди Мусо.* Ойбек, Болалик.

ХОҚАНДОЗ [*ф-т*] Олов, кул ва ш. к.ни олиш, ташиш учун ишлатиладиган дастали асбоб; оловкурак. *Бозорбой яна бир хокандоз чўғ келтириб ўчоққа солди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХОҚИ [*ф-т*]: **хоки анжир** анжир дарахтининг ёзда пишадиган меваси (иккинчи марта кузда пишадиганидан фарқлаб шундай дейилади).

ХОҚИПОЙ [*ф-т*] Оёқ остидаги тупроқ. *Ҳажр водисида кезгай доимоким хўблар, Хокипойидур кўзига тўтиё деб ахтаринг.* Муқимий. *Қизини инобатга олганингиз учун отаси хокипойингизни ўпмоқда.* Ғ. Расул, Адолат.

ХОҚИПОҚ [*ф-т*] Муқаддас тупроқ. *Ўзи ҳам, дейман, бир вақтлар заҳматда ўлиб кетган мардикорларнинг хокипокини бугун кечаси билан эсга олиб чиққандир.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ХОҚИСОР [*ф-т*] **1** Ниҳоят даражада содда, камтар. *Мавлоно Шаҳобиддин ғоят камтарин ва хокисордир.* Ойбек, Навоий.

2 Итоат қилувчи, итоаткор; лаббайгўй; бўйин эгувчи. *Шундай ходимлар ҳам бўладики, улар даража, амал жиҳатидан ўзидан сал каттароқ кишининг олдидагина ўзларини хокисор, камтар, синиқ кишидек тутадилар.* «С. Ўзбекистони», 1964, 12 ноябрь. | Биров назар-писанд қилмайдиган. *Мендай бир хокисор қашшоқнинг боласини шундай шаҳарга .. ҳоким қилиб қўйган ҳукуматга раҳмат.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Хокисор бўлмоқ** 1) назардан қолмоқ, хор-зор бўлмоқ, камситилмоқ; 2) тупроқ билан тенг бўлмоқ, ер билан яксон бўлмоқ, поймол бўлмоқ. *Кучимиздан бўлди тамом хокисор, Боғимизга қадам қўйган ёв ҳайвон.* Х. Расул. **Хокисор қилмоқ** 1) хор-зор қилмоқ, камситмоқ; 2) тупроқ билан тенг қилмоқ, ер билан яксон қилмоқ, поймол қилмоқ. *Нақадар пок [севгининг] .. мурувватсиз қўлда сўлган чечак каби хокисор қилган ишқ жаллоблари.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХОҚИСОРЛИК **хокисор** *с. мавҳ. от. Маждиддин хокисорлик билан унга яқин келиб, қуллуқ қилди.* Ойбек, Навоий. *Самад .. кучда Тўладан қолишмас, унинг унча-мунча дўқларидан ҳайиқмас эди. Шундай бўлса ҳам, ўзини хокисорликка солди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ХОҚИТУРОБ [*ф-т*+*а*] *кт.* Ер билан яксон, хароб. *Кейин маълум бўлишича, қадим замонларда бу ерда шаҳар бўлиб, унда яшаган одамлар араб босқинчиларининг қиличи дамидан ўтказилиб, уй-жойлари хокитуроб қилиб юборилган экан.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ХОҚИТЎЗОН *айн.* **хокитуроб.** *Қолди хайрлашиб ортида энди Хокитўзон бўлган кулбаси яна.* Т. Тўла.

ХОККЕЙ [*р*<*инг*л] Муз майдонида ёки майса устида рақиб томон дарвозасига тўп ёки шайба киритишдан иборат спорт ўйини.

ХОККЕЙЧИ Хоккей ўйиновчи спортчи.

ХОЛ [*ф-т*] **1** Баданда, тери устида бўладиган қора туғма доғ ёки бўртма. [*Кумуш*] *латиф бурни ёнидаги қора холининг табиийлигига ишонмагандек қашиб кўрди ва кўзгу ёнидан жўнади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Хол қўймоқ** 1) ясама хол хосил қилмоқ; бирор жойга нуқта ёки холга ўхшатиб белги қўймоқ. *Икки қош ўртаси қизил хол қўймоқ Ҳинду қизларининг қадим кўркидир.* Ғ. Ғулом; 2) *кўчма* ишнинг пачавасини чиқармоқ, расво қилмоқ. *Энди бўлар иш бўлди. — Қўй, Холвой, мунча куйдинг, Мўл ҳосил етказдингу, Йиғиб олмай хол қўйдинг.* О. Қўчқорбеков.

2 Домино, пичоқ дастаси ва ш. к.га ўйилган ёки қадалган белги; безак учун қилинган кўз ва ш. к.

3 *кўчма* Бирор нарсанинг энг муҳим, чиройли жойи; латофат, гўзаллик, ҳусн. *Фарғона — Ўзбекистоннинг холи, ҳусни.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Яхшининг юзида зулук ҳам хол бўлиб кўринади.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза. **Хол бўлиб тушмоқ** ҳусн бўлиб турмоқ, ярашмоқ. *Бу стол кабинетга хол бўлиб тушибди.* ▬ — *Йўл бўлсин Авазхон ўғлингизга, хол тушган Чамбил элингизга, ..— деди Жортибой оқсоқол Гўрўғлига.* «Зулфизар билан Авазхон».

ХОЛА [*а*] **1** Онанинг синглиси ёки опаси. [*Марасул:*] *Ўз холам бўла туриб тўйга келмадингиз-а?* А. Қаҳҳор, Оғ-

www.ziyouz.com kutubxonasi

риқ тишлар. *Уйга аммам ва холамлар келишган, мен уларни ухлатиб чиқаман.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Онаси таъкидлаган бўлса ҳам, Назиржон холасининг уйига бормасдан тўғри меҳмонхонага тушди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин.

2 Кекса аёлларга ҳурмат билан мурожаат қилиш формаси. *Лутфинисо бўғчадан икки дўппи олиб, беш сўм пул билан узатди. Йўл тўсувчилар қувониб бақиришди: «Тўй устига тўй кўринг, хола!»* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Мастура Гулжонга:*] *Доно сўзини, нодон кўзини тергайди, хола.* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Хола ойи** *айн.* **холойи.**

3 Ҳурмат юзасидан ёши катта аёллар исмига қўшиб ишлатилади, мас. *Ризвон хола.* ▪ [*Раис:*] *Қани, Тўхта хола, гапиринг!* А. Қаҳҳор, Қампирлар сим қоқди.

ХОЛАВАЧЧА [*а+ф-т*] Опа-сингилларнинг фарзандлари (бир-бирларига нисбатан). *Аммаси бор, холаваччаси бор. Улар билан келишмай туриб, бировнинг фарзандини қандай қилиб бериб юборамиз?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Колхозга Сидиқжоннинг холаваччаси Сатторқул раис бўлибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ХОЛДОР [*ф-т*] 1 Баданида холи бор; холли. *Холдор жувон.*

2 Баданида ёки сиртида майда доғи ёки доғлари бўлган. *Холдор от. Холдор қанотли капалак.* ▪ [*Ўғил буви*] *қутичани айлантирган эди, унинг ичидаги қалай, кумуш узук, .. чиройли холдор қилиб ишланган кўзмунчоқ каби бир қанча майда нарсалар ерга тўкилдилар.* Ҳ. Шамс, Душман.

3 Холдор (*эркаклар ва хотин-қизлар исми*).

ХОЛИ [*а*] 1 Бирор кимса ёки нарса билан банд бўлмаган; бўш. *Холи уй.* ‖ *Подвални холи қилиб қўймоқ.* ▪ — *Шу бу кун дарсни бизникида тайёрласак.., акам командировкада — уй холи,— деди Мунисхон.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Кўча бўм-бўш, холи, фақат зулмат, тун ҳукмрон.* С. Анорбоев, Мехр. *Осмон ҳар вақтдагидек, булутлардан холи, беғубор, тиниқ, кўм-кўк.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Чет, хилват, овлоқ. *Врач беморни холи қилиб қўйди.* ▪ *Мени бир холи манзилга таклиф этган эдилар.* Ойбек, Навоий.

3 *рвш* Ҳеч ким йўқ жойда, четда, хилватда, овлоқда; танҳо. *Бу маслаҳат хонга ёқиб тушди. Эртасигаёқ хон Шерназар бойни чақириб холи гаплашди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Қани, ўтиринг, сиз билан холироқ гаплашайлик-чи бўлмаса.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Зуҳра:*] *Кетинг бундан, холи қўйинг, Кўп кўзимга кўринманг! Ҳалокатим яқинлашди, Қутқаришга уринманг.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра. *Ўзларига келиб кўзларини очганларидан кейин, Фармонқул она-болани холи қўйиб чиқиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 Бирор нарса ҳақида ўйламайдиган, унга алоқасиз, ундан озод. *Ташвишдан холи одам. У ғаразгўйликдан холи. Солиқдан холи қилмоқ. Ишдан холи қилмоқ.* ▪ *Тез орада рамазон ойи бошланиб, ҳаммалари рўза тутишга киришдилар. Элмурод бу ташвишдан холи эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | «Эмас» сўзи билан қўлланиб ўзидан олдинги ч. к.даги сўздан англашилган нарсанинг борлигини, мавжудлигини билдиради. *Фойдадан холи эмас. Камчиликдан холи эмас. Эҳтимолдан холи эмас.*

ХОЛИЛАТМОҚ *кам қўлл.* Қишилардан ажратиб қўймоқ, ёлғиз қолдирмоқ. *Беморни холилатмоқ.* | Қишилардан холи қилмоқ, ҳеч ким кирмайдиган қилиб қўймоқ. *Ўзбек ойим уйни холилатиб, Ҳасаналини ўз олдига чақиртириб кирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХОЛИС [*а*] 1 Ҳаммага бир хил назар билан қарайдиган, бирор томонга ён босмайдиган; бетараф. *Холис одам.* ▪ *Фикримча, ҳозир вақти эмас, мана холис кишидан сўрайлик.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Объектив, ҳаққоний. *Истасангиз, сизни ҳам олиб борамиз, ўзингиз холис баҳо берурсиз.* Ойбек, Навоий. ‖ *Рашиднинг гапи гарчанд холис ва муҳокамали бўлса ҳам, нима учундир Элмуродга тиканли туюлди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | *эск.* Овоз беришда бирор томонга қўшилмайдиган; бетараф. *Шунинг учун мен холисман, ўртоқлар, дедим.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. **Холис гувоҳ** 1) ҳеч кимга ён босмайдиган гувоҳ; 2) қамоққа олиш, тинтув ўтказиш ва ш. к. ҳолларда ҳукумат органлари томонидан ҳеч кимга ён босмайдиган гувоҳ, шоҳид сифатида чақирилган шахс. **Холис турмоқ** бирор томонга ён босмай бетараф турмоқ. *Совет иттифоқи холис турадиган ҳукумат бўлмоғига ҳаракат қилса, бунинг ажабланарлик жойи борми?* «Қ. Ўзбекистон», 1946, № 54.

2 Ўз манфаатини кўзламайдиган; тама қилмайдиган, беғараз; самимий. *У [Ойша Жуманиёзова] .. тўғри маслаҳати, холис ёрдами билан кишиларни мамнун этади.* Ф. Зоҳидов, Ишонч. *Бизнинг холис ниятимиз .. дўст-ёрларга ҳамиша хизмат қилмоқдир.* Ойбек, Навоий. ‖ *Балки бечоранинг нияти холисдир.* Уйғун, Ҳаёт қўшиғи. *Моҳлар ойимнинг Анвар билан муомаласи холис ва самимий бўлиб, у Анварга ўз боласидай меҳрибон эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. ‖ — *У [Тўхтасин Жалилов] билганларини менга миннатсиз, жон-дили билан, холис ўргатар эди,— деди Ҳалима.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. **Холис хизмат** 1) самимият билан, сидқидилдан қилинадиган хизмат. *Халққа, замонга холис хизмат қилиш совет адабиётининг бурчидир.* У. Норматов, Камолат сари; 2) *кест.* фойда ўрнига зиён келтириш, қош қўяман деб, кўз чиқариш. *Хуллас, «холис хизматинг» етказ ниҳоясига, То сиринг очилгунча, зулук янглиғ роҳат қил.* «Муштум», 1962, № 1.

3 Ҳеч кимга қарашли бўлмаган; бетараф, нейтрал. *Барчиндан бу сўзни эшитиб, ўн минг уйли Қўнғирот ҳазар қилди: .. Жавоб бергич бўлса, бизнинг ичимиздан чиқиб, холис ерда жавоб бергин.* «Алпомиш».

4 Холис (*хотин-қизлар исми*).

◆ **Холис ёмон кўрмоқ** бирор сабабсиз ёмон кўрмоқ, беғараз равишда ёқтирмаслик. *Мен бу одамни холис ёмон кўриб юрардим.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ХОЛИСАНЛИЛЛО(Х) [*а*] *айн.* **холисона.** — *Элга холисанлилло хизмат қилмоқ инсони комилнинг ишидир,— деди Навоий.* Ойбек, Навоий. [*Аваз:*] *Йиғилишиб келган жами халойиқ, Омин де, дуо қил холисанлиллоҳ.* «Хушкелди».

ХОЛИСЛИК холис 1, 2 *с. мавҳ. от. Ният холислиги.* ▪ *Менинг холислигимни шундан ҳам билсангиз бўлар эди, ука.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ХОЛИСОНА [*а+ф-т*] 1 *рвш* Барчага баравар қараган ҳолда, бирор томонга ён босмасдан, бетарафлик билан. *Халққа манфаат етказиш ниятида бу аҳволни жаноби олийга холисона арз қилдим.* Айний, Эсдаликлар. | Ҳаққоний равишда, объектив равишда, одиллик билан. *Ҳар бир асарга холисона баҳо бериш, халқнинг мулки бўлиб қоладиган асарнинг мукаммал бўлишига эришмоқ керак.* «С. Ўзбекистони», 1965, 16 май.

2 Ўз манфаатини кўзламаган ҳолда, тама қилмасдан; беғараз. *Кишиларга ишониш, уларга холисона ёрдам кўрсатиш керак.* Р. Муҳамедов, Жазо ва ишонч.

ХОЛИҚ [*а*] 1 *дин.* Яратувчи (худо эпитетларидан бири). «*Яхшилик қил, дарёга от, дарё билмаса, балиқ билур, балиқ билмаса, холиқ билур*»,— *деганлар.* Айний, Қуллар.

2 Холиқ (*эркаклар исми*).

ХОЛЛИ Холи бор. *Унинг [Нигоранинг] қоп-қора холли лабларига табассум қўнди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ХОЛОДИЛЬНИК [*р*] 1 Тез бузиладиган овқат маҳсулотларини совитиб, музлатиб сақлайдиган корхона; музхона.

2 Ичига совутиш аппарати ўрнатилган жовонсимон рўзғор буюми.

ХОЛОЙИ 1 Қариндош ёки яқин бўлган катта ёшли аёлларга нисбатан мурожаат қилиш формаси.

2 *диал.* Хола.

ХОЛОС [*а*] *юкл.* Бори-йўғи, фақат, фақатгина. *У бир пиёла чой ичди, холос. Билганинг шу холосми?* ▪ *Бригадамизда ўн бир киши қолди, холос.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Кўзимга аллақандай бир жаллоднинг совуқ башараси кўринади, холос.* К. Яшин, Тор-мор.

◆ **Ана холос!** таажжубни, ҳайратланишни ифодалайдиган ибора. *Ана холос, қози поччанг юртга ош бераётган бўлсалар, туянинг думи ерга тегибди-да!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ХОЛПАРАНГ: холпаранг рўмол холли паранг рўмол. [*Аспа кал*] .. *зангори шоҳи қийиқ боғлаган, елкасига холпаранг рўмол ташлаган, хушфеъл йигит эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ХОЛ-ХОЛ Сирти холлар ёки холсимон нуқталар билан қопланган; холдор. *Хол-хол чит.*

ХОМ [*ф-т*] 1 Қайнатилмаган, пиширилмаган. *Хом гўшт. Хом сут. Хом сув. Хом тухум. Хом емоқ.* **Ошнинг хоми** палов учун зарур бўлган масаллиқ (одатда хотинлар томонидан мезбонникига олиб бориладиган лозимомада).

2 Табиий равишда пишиб етилмаган, пишмаган; ғўр. *Хом тарвуз. Хом олма. Хом ўрилган буғдой.*

3 Қайта ишланмаган, яхши ишлов берилмаган ёки чала ишланган; хомаки. *Хом ипак. Хом ғишт.* ▬ *Хом теридан юмшоқ этик кийган қуролли жангчилар, .. эгниларига хом теридан калта енгли камзул кийган кўчманчилар ўтирар эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. ‖ *Тўтиқуш токчадан дўппи хомини олиб, кўрпачага келиб ўтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Пишитилмаган; бўш. *Хом ип. Хом арқон.* ‖ *Сочни хом ўрмоқ.*

4 *кўчма* Ниҳоясига етказилмаган, қайта ишланиши ёки ёзилиши лозим бўлган; енгил-елпи ишланган; чала, юзаки. *Хом асар.* ‖ *Диссертациянгиз ҳали хом.*

5 *кўчма с. т.* Чуқур, пухта ўйланмаган; амалга ошмайдиган; пуч, юзаки. *Хом иш. Хом план.* ‖ *Хом ўйламоқ.* ▬ *У* [*Маҳкам*] *ғўдаклигига бориб хом ўйлаган экан. Устанинг ёнида бўлиб, иш ўрганаман, деб юрганди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. **Хом хаёл** 1) амалга ошмайдиган ўй, фикр, пуч идея. [*Азизани*] *«юборишармикан»,— деган хом хаёл* [*Муҳиддинни*] *кўпчиликдан яккалатиб қўяётганга ўхшарди.* Р. Файзий, Қишиларимиз қиссаси; 2) пуч хаёлга берилган, ўйлашни яхши кўрадиган. *Хом хаёл одам.*

6 *кўчма с. т.* Тажрибаси йўқ, кўп иш билмайдиган; ғўр. *Бу йигит жуда хом экан.* ▬ *— Вой овсин-эй, хомсиз-да ҳали. Эрнинг гапига лаққа тушиб юраверасиз,— деди Сабоҳон Маҳмудага.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон.

♦ **Арпангизни хом ўрдимми** *қ.* **арпа. Хом калла** *айн.* **хомкалла. Хом от** минилмаган, аравага қўшилмаган от. *Олтин сувлиғин чайнатди, Олтой боқилган хом отди.* «Эрали ва Шерали». **Хом сут эмган банда** *қ.* **эммоқ. Чучварани хом санамоқ** *қ.* **чучвара.**

ХОМА I [*ф-т*] *эск. айн.* **қалам** 1, 2. [*Беҳзод*] *хома синдурди, чеколмай суратинг тасвирини.* Муқимий.

ХОМА II [*ф-т*] *диал.* Дўнг, тепа. *Аёз кечада нам қум хомаси устида чўзилиб ётган бир одам ўрнидан турди.* Айний, Қуллар. *Бир қум хома устида чўпон болалар кураш тушмоқда эдилар.* Айний, Эсдаликлар.

ХОМАК [*ф-т*] Пишиб етилмаган хом қовун; сапча.

ХОМАКИ [*ф-т*] 1 Узил-кесил ҳал қилинмаган, аниқланиши, тўлдирилиши лозим бўлган; ҳали хом. *Хомаки план. Хомаки расм.* ▬ *Илгари ўзи саройнинг хомаки планини тузиб, уни хонга маъқуллатгач, саройнинг аниқ лойиҳасини Россиядан келган архитекторлардан тезда ишлатиб олди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Рассом .. ижодхонасида бўлсангиз, кўп этюдлар, хомаки эскизлар, бир картинанинг бир неча вариантларини кўрасиз.* «С. Ўзбекистони», 1964, 8 октябрь.

2 Тахминий, чамали. *Хомаки ҳисоб.*

♦ **Хомаки уруш** *эск. айн.* **манёвр** 1.

ХОМАҚЛАМОҚ Хомак ҳосил қилмоқ, сапча қилмоқ. *Қовун хомаклапти.* ▬ *— Томорқага, бодрингнинг ёнига икки гектаргина коньяк экиб қўйсанг, мартда гуллаб, апрелда хомакласа,— хаёл қилди Ўрин.* А. Муқимов, Ғалати одамлар.

ХОМАШЁ [*ф-т+а*] Саноатда қайта ишланадиган дастлабки материал. *Пахта тўқимачилик саноати учун хомашёдир. Хомашё манбаи. Хомашё ресурслари.*

ХОМИҚМОҚ *кам қўлл.* Жисмоний иш билан шуғулланмай, бўшашиб, хомсемиз бўлиб қолмоқ. *— Чарчаб қоласиз, опа,— деди Қумри Лолахонга ачиниб, ҳамма оғирликка бардош берадигандек, қизларга қараб кулди: Хомиқиб қолибмиз, ҳаммаси ўшаники.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

ХОМҚАЛЛА [*ф-т*] Ҳеч нарса тушунмайдиган; фаҳмсиз; тентак. *Қандоқ қилсин эшоним, роса хомқалла бўлса?* Уйғун, Ҳаёт чорлайди. *«Э, хомқалла, ишнинг оёғини осмондан қилдинг» — деб, столга мушт билан бир урди* [*терговчи*]. И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

ХОМЛИГИЧА *рвш* Хом ҳолатда, пиширмасдан ёки қайнатмасдан. *Тухумни хомлигича ютмоқ.*

ХОМЛИҚ хом *с. белги оти. Зиёдилланинг хомлиги ишнинг пачавасини чиқарди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *— Хомлик қилиб душманга ўзини кўрсатиб қўйдими? — дейди Сорокин.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ХОММАПИШ Болаларнинг кўча тупроғини гумбаз қилиб уйиб, устидан сув сепиб қотиргач, тепаси ва ёнларидан тешик очиб, ичига олов ёқиб ўйнайдиган ўйини. *Қудратларнинг эшигида, ариқ бўйида Раъно кичкинтой болалар билан хоммапиш ўйнаб ўтиришарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *— Хоммапиш ўйнайдиганлар озода қиз бўлмайди,— деди Манзура опа Лолага.* А. Ёқубов, Ш. Шодиев, Озода қиз.

ХОМСЕМИЗ Семиз, тўла бўлишига қарамай, кучсиз, заиф, пўк. *Мирзатераклар соя ташлаб турган кенг, серқатнов йўлдан жадал юриб бораётган хомсемиз, лўппи юзли йигит қўлидаги оғир корзинкани ерга қўйиб: — Опажон, деб мурожаат қилди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

ХОМСИМОҚ *айн.* **хомсирамоқ.** ▬ *Кеча бир оз хомсиган эди,— деди Каримқул понсад.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХОМСИРАМОҚ *диал.* Шубҳа қилмоқ, шубҳаланмоқ; иккиланмоқ. *Мен хомсираб эшик олдида тўхтадим.* «Муштум», 1941, № 6.

ХОМСУВОҚ Дастлабки хомаки суваш, қора суваш. *— Тротуар четидаги ариқчадан хатлаганингизни, хомсувоқ қилинган пастак девор .. ёнига боргонингизни кўриб турдим,— деди Ботир Зиёдага.* Ў. Ҳошимов, Чўл ҳавоси.

ХОМСУРП Гул босилмаган, бўялмаган оқ ип газлама. *Бу фабрикага Иваново шаҳри ва унинг атрофидаги жуда кўп корхоналар хомсурп етказиб беришади.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 47.

ХОМСЎЗ [*ф-т*] Яхши пишмаган, етилмаган; хом. *Хомсўз нон.* ‖ *Лағмоннинг хамири хомсўз бўлиб қолибди.*

ХОМТАЛАШ 1 *этн.* Бирор жонлиқ сўйиб, гўшт-ёғини текинга улашиш. [*Майсара:*] .. *Бир эчки билан сигиримизни дарров хомталаш қилайлик, зора тонггача ўнгарилса.* Ҳамза, Майсаранинг иши. *Юз сўм-ярим юз сўмнинг бетига қарамай, дуохон қушноларга қаратилсин, иложи бўлса, бирорта жонлиқни хомталаш қилиш керак.* А. Қаҳҳор, Бемор.

2 *кўчма* Қўлга тушганини олиб кетиш; талон-тарож. *Энди сўрасангиз, эски машиналарни ёмон отлиққа чиқариб, хомталаш қилиб юборишган эди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. *Ёғ-гўшт хомталаш бўлаверса, қозонга маза кирармиди?* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *— Дарё хомталаш: биров у ёнбошидан — биров бу ёнбошидан, биров қулоғидан, биров қуйруғидан улоқ-улоқ,— деди Қаршибой ота.* Ҳ. Назир, Сув гадоси. | Бирор нарсани бошқадан тортиб олиш учун жанжаллашув, талашув, тортишув. *— Бир дона ХТЗнинг ва универсалнинг учта колхоз ўртасида хомталаш бўлгани ҳали-ҳали эсимда,— деди Ҳайдар ота.* Э. Зокиров, Ота ўғли.

ХОМТАМА [*ф-т+а*] Унмайдиган нарсадан умид қилувчи; қўлга кирар деб беҳудага ишонувчи; лақма. *— [Сафарга] тез кунда Холхўжанинг кунига тушиб, кафансиз ўлиб кетасан, буни тушунсанг-чи, хомтама! — деди онаси.* Ё. Шукуров, Қасос.— *Бировга яхшилик қилдингми — дарров унут, юрагингда сақлаб юрма, у ҳам яхшилик қилиши керак, деб хомтама бўлма,— деди Расул ака ўғлига.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ХОМТАМАЛИҚ хомтама *с. мавҳ. от. Мен сенинг ҳали ҳам ўша уятсиз эрингдан кўнгил узолмаганингни биламан. Сенинг хомтамалигинг кони болалигингдадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХОМТАРАШ [*ф-т*] Ёғоч ёки тахтани чопиб йўниш, дастлабки пардозсиз текислаш. *Хомтараш қилмоқ.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ХОМТОҚ [*ф-т*] *қ. х.* **1** Токнинг ҳосилсиз, хом новдаларини олиб ташлаш, новдаларини сийраклатиш. *Хомток вақти.* ▪ *Файзи ота ишкомнинг нариги чеккасида хомток қилиб юрган эди.* Н. Ёқубов, Бўсағада.

2 Токдан эндигина қирқиб ташланган ҳосилсиз, хом новда.

ХОМЎТ [*р*] От бўйнига киритилиб, икки ёнидан арава шотиси учига сириб боғланадиган ёғоч буюм. *Аравакашлар хомутни эсдан чиқаришибди. Старшинага элтиб берсам хурсанд бўлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ХОМУШ [*ф-т*] **1** Индамасдан, жим, сўзсиз. *Зайнаб унга хомуш эгилди, Қалби унинг саломга келди.* Ҳ. Олимжон. *Фуод афанди хомуш ўтириб эшитди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бригада бошлиғи ва табелчи Жалиловнинг юзига қаролмасдан, хомуш қўл қовуштириб турардилар.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

2 Ғам-ғуссага ботган; ғамгин, ўйчан, маъюс. *Нега хомушсан?* ▪ *[Элмуроднинг] кўнглини чулғаб олган ғашлик хамон кўтарилмайди. Буни унинг маъюс кўзлари ва хомуш юзидангина эмас, хатто хийлагина руҳсиз овозидан ҳам сезиш мумкин.* П. Турсун, Ўқитувчи. ‖ *[Жувоннинг] вужудини хаёл ипи ўраб олган, калаванинг учини тополмаётган, чигални ечолмаётгандек хомуш.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. *Хўжабеков район марказидан хомуш бўлиб қайтди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 *кўчма* Авзойи бузуқ, хўмрайган, жимжит (об-ҳаво ҳақида). *Булутли, хомуш оқшом зулмати нафас сайин қуюқлашиб, баҳайбат қоп-қора қанотларини уфқлар устига тез ёйиб келмоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи. ‖ *Шамол босилган. Жамоа олдидаги майдонча, кўча жим-жит. Табиат хомуш.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ХОМУШЛАНМОҚ Хомуш бўлмоқ, ғамгин, маъюс бўлмоқ. *Фақат бир оздан кейин Анорхон алланечук хомушланиб, уҳ тортди, бошини эгди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ХОМУШЛИК хомуш *с. мавҳ. от. Яна ўртада хомушлик ҳукм суриб, Ҳасанали ишни тузукроқ очиш ва ё шу куйи қолдириб кета бериш талашида эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Йўқ,— Адолат хомушлик билан бошини эгди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ХОМ-ХАТАЛА **1** Чала пишган; хом. *Овқатни хом-хатала пишириб келтирмоқ.* ▪ *Ёз улгуролмаган ишларни куз бажаришга киришди, хом-хатала меваларни меъёрига етказиб пиширди, давлат омборини донга, халқ дастурхонини ноз-неъматга тўлдирди.* Н. Сафаров, Қатта карвон йўлда.

2 *кўчма* Меъёрига етказилмаган; чала, ғўр, хом. *Хом-хатала асар.* ▪ *Ўсарвой ҳар куни эринмай, Хом-хатала шеърлар келтирар тинмай.* С. Абдуқаҳҳор.

ХОМЧЎТ [*ф-т+р*] Бирор нарсани хомаки равишда ҳисоблаб чиқиш; тахминий ҳисоб. *Хомчўт қилмоқ.* ▪ *Унинг [Жаводнинг] хомчўтига қараганда .. республика янги пул билан 58 миллион сўм иқтисод қилган бўлур эди.* И. Раҳим, Жаводнинг жадвали. *Карим ака ўша ёзда бизга келганидаёқ олади ган ҳосилимизни хомчўт қилиб кетган экан.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар. *Сўнгра иш режангни хомчўт қилиб, ўз-ўзингча сўйлана кетдинг.* Уйғун.

ХОМЧЎТЛАМОҚ Бирор нарсани хомаки ёки тахминан ҳисоблаб кўрмоқ, хомчўт қилмоқ. *У даромадини хомчўтлаб кўрди.*

ХОМЧЎТЛАШМОҚ хомчўтламоқ *фл. бирг. н. Биров етмиш тўрт сўмга қанча ёғ, биров ун берилишини шеригига тушунтирар, қиладиган харажатларни ҳалитдан хомчўтлашар эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ХОМҚОЛИП Ҳали узил-кесил тайёр бўлмаган, битмаган; дастлабки, хомаки. *Рассомлар кўргазмасига ҳайкалтарош Л. Н. Ивановнинг Пушкин, Гоголь ва генерал-майор Раҳимовларнинг ҳайкалларига ишланган хомқолип лойиҳалари ҳам қўйилган.* «Қ. Ўзбекистон», 1946, № 77.

ХОН **1** *тар.* Қатор шарқ мамлакатларида ўрта асрга хос ҳокими мутлақнинг унвони ва шу унвонни олган киши. *Қўқон хони. Хон саройи.* ▪ *— Халқ подшолар, хонлар, бекларнинг жабр-зулмини кўрган .. — деди Ойимхон опа.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Хон кўтармоқ** хон қилиб белгиламоқ. *Мусулмонқул .. ўзини мингбоши эълон қилиб, ақлсиз бир гўдакни [Худоёрни] хон кўтариб, эл елкасига минди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шу ернинг ўзида унга «Саид Жалолхони соҳибқирон», деб ном берилди ва хон кўтарилди.* А. Қаҳҳор, Башорат.

2 *тар.* Хонлик қилган, хон лавозимидаги шахс исмига қўшилиб, унвон ифодалайди. *Баҳодирхон — Хевада, Худоёрхон — Қўқонда хонлик қилган.*

3 Эркак ва аёллар исмига қўшилиб, ҳурматни ифодалайди, мас. *Оқилхон, Каримахон.* ▪ *— Менга қолса ҳамма гуноҳ бек отам билан хон ойимларда! — деди [Кумуш].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Ўзи хон, кўланкаси майдон** *ёки* **ўзи(га) хон, ўзи(га) бек** нима хоҳласа, шуни қилади, кўнгли истаганини қила олади маъносидаги ибора. *— Хотинлари ҳам «кимсан — оқсоқолнинг хотинимиз», деб кеккайиб, ўзларига хон, ўзларига бек бўлиб, роса зуғумини ўтказишади-да,— деди Юсвали тоға.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХОНА [*ф-т*] **1** Уй ёки бинонинг девор билан ажратилган ҳар бир алоҳида қисми; бўлма. *Ёруғ хона.* ▪ *Қиз томон одатга мувофиқ, хонанинг пойгагини банд этди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Оёқиз кирган хона қуёш нури билан тўла эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Бирор корхона ёки муассаса қошида жамоат ишлари учун ажратилган алоҳида бўлма. *Ўқитувчилар хонаси. Вокзалда оналар ва болалар хонаси бор.* ▪ *Бир куни Элмурод «Интизом устави»ни Ленин хонасида ўқиб ўтирар экан, Йўлдош унинг елкасига қувонч билан бир урди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *У боя танаффусда бюро аъзоларини комсомол хонасига олиб кириб, шошилинч кенгаш ўтказган.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 *с. т.* Уй, уй-жой. *На отам бору на онам, На юртим бору на хонам.* Айний, Дохунда. *Гуноҳсиз бечораларни бўғизлаб, болаларини етим, хоналарини вайрон қилувчи золимлар .. гиёҳлар қарғишига нишонадир, ўғлим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Айрим буюм ёки организмларнинг ичида бирор нарса жойлашадиган (етишадиган ёки сақланадиган) чуқурча, ўйиқ. *Ари уя хоналари. Ғўзапўчоқ хонаси.* ▪ *Унинг товуши йўғонлашди, кўзлари хонасидан чиқаёзди, юзлари тиришиб, хунук аломатлар пайдо бўлди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. *Бунча сочилган ҳарфни жой-жойига қўйиш, қайси хонада қандай ҳарф туришини билмаган Саидий учун кўп қийин иш эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 *мат.* Соннинг ёзувда бирлик, ўнлик, юзлик ва ш. к. эканини кўрсатувчи ўрни. *Олти хонадан иборат йирик сон.*

ХОНАВАЙРОН [*ф-т*] Уйи-жойи ёки оиласи бузилган, вайрон бўлган; ҳамма нарсадан ажралган; абгор, хароб. *Унда-мунда душмандан қочиб, ўрмонларда қанғиб юрган хонавайрон одамлар, қарилар, аёллар, болалар қўлларини умидсиз соллаб, вазиятни тушунтирардилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Хоннинг зулми авж олди, халқ эзилди тобора, Кўпчилик халқ зор, гирён, хонавайрон, овора.* С. Абдулла. **Хонавайрон бўлмоқ** 1) бузилмоқ, вайрон бўлмоқ, хароблашмоқ. *Биринчи жаҳон уруши туфайли хонавайрон бўлган мамлакатда, подшога қарши янада ғулғула кўтарила бошланган пайтда, у [Михайлов] Ленин партиясига кирди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) уй-жойдан, мол-мулкдан ажралмоқ, ҳамма нарсадан жудо бўлмоқ; қашшоқлашмоқ. *— Амирнинг солиқ солиш тартибидан ер эгалари хонавайрон бўлдилар, дегинини ўз қулоғим билан эшитдим,— деди Шокиргулом.* Айний, Қуллар. **Хонавайрон қилмоқ** 1) бузмоқ, вайронага айлантирмоқ; 2) мол-мулкидан жудо қилмоқ, бор нарсасидан маҳрум қилмоқ. *— Аваз оға, ёрдам беринг, тўра Пирнафас акани хонавайрон қилаётир, .. — деди Полвон.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ХОНАДОН [*ф-т*] **1** Эр, хотин, фарзандлар, шунингдек қариндошлардан иборат оила. *Қобил карвоннинг қамоққа олиниши Абдураҳмонбой хонадонини қаттиқ ташвишга солиб қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Моҳира ойимга ёққан қанча тегли-тахтли хонадонлар*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Хушрўй томонидан рад қилина беради. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Оила аъзолари яшаб турган хўжалик, уй, ҳовли. *Шаҳарнинг андазаси чиройли, хонадонлари чорси-чорси бўлиб тушган.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. *Қош қорайиб, сигир-бузоқлар подадан қайтган, ўчоқлардан кўтарилган қамиш ва ғўзапоя тутунлари хонадонлар устини қуюқ тумандай қоплаган .. эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 *тар.* Қариндошлик ёки валиаҳдлик ҳуқуқига кўра, бири ўрнига иккинчиси тахтга чиқадиган, ҳокимиятни наслдан-наслга ўтказиб, ҳукмронлик қиладиган ҳокими мутлақ ёки монархлар авлоди; сулола. [*Навоий:*] *Мавлоно Хондамир, шу сўзларни тарих саҳифасига зарҳал ҳарфлар билан ёзингким, Мўмин мирзонинг ўлдирилиши темурийлар хонадонининг инқирозга юз тутишидир.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ХОНАЗОД [*ф-т*] Бирор хонадонда туғилиб тарбия топган, уйда парвариш қилинган. *Отилиб йиқилган оқсоқол қалъачи Абдураҳимбойнинг ўғли бўлганидек, отувчи ҳам унинг хоназод қули Раҳмдод .. эди.* Айний, Қуллар.

ХОНАКИ [*ф-т*] 1 Уйда тайёрланган; уйда ишлатиладиган; қўлда қилинган. *Хонаки нон. Хонаки туфли.* ▪ *Дастурхонда хонаки печеньелар, атиргул нусха торт ва турли хил мевалар бор эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Хонаки қозонлар ўрнини гигант буғ қозонлар олди.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 212. | *с. т.* Махсус тайёрланган; қўлбола. *Хонаки чой дамламоқ. Хонаки палов қилмоқ.*

2 Уйда, хонадонда боқиладиган; қўлга ўргатилган. *Хонаки ит. Хонаки гул. Хонаки ўрдаклар.*

3 Хона ёки уй ичида бўладиган, уйда бажариладиган. *Хонаки базм. Хонаки иш. Хонаки ҳунар.* ▪ [*Қори:*] *Бунақа хонаки гапларни кейин қиламиз. Ҳозир гап ариза ёзишда.* Уйғун, Дўстлар. *У [Элчибек] кўп йиллардан бери, мана шундай, ҳамма нарсани унутиб, атир, таом ҳидлари анқиган шинам уйда бемалол, хонаки ўтириш қилгани йўқ.* А. Мухтор, Туғилиш.

ХОНАКИЛАШМОҚ Уй шароитида яшашга, қўлдан овқатланишга ўрганмоқ (ёввойи ҳайвон ва ўсимликлар ҳақида).

ХОНАКИЛАШТИРМОҚ хонакилашмоқ *фл. орт. н.*

ХОНАЛИ 1 Маълум миқдорда хонаси бор. *Бектемир дўстлари Дубов, Асқар полвон ва бошқа бир неча жангчилар билан икки хонали бир уйга жойлашди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бир хонали пакана уйин Ёритади ёниб жинчироғ.* Ҳ. Пўлат.

2 Маълум миқдордаги катаги ёки бўлмачалари бор; катакли (жадвал, дафтар, шаҳмат тахтаси, босмахона яшиги ва ш. к. ҳақида). *Шаҳмат тахтаси олтмиш тўрт хонали бўлади. Ўн олти хонали яшик.*

3 *мат.* Маълум миқдордаги хонага эга (қ. **хона** 4). *Уч хонали сон. Беш хонали сон.*

ХОНАНДА [*ф-т*] Ашула, қўшиқ айтувчи санъаткор; ҳофиз. *Хонандалар етти парда оҳангида куйлашаркан, Етти кеча, етти кундуз тинимсиз тўй тўйлашаркан.* Шайхзода. *Босмачилар «базм»ларига, ўйин-кулгиларига кўпинча созанда ва хонандаларни, аскиячи ва қизиқчиларни зўрлик билан олиб кетардилар.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Пойтахтимиз қучоғи ўз санъатини намойиш қилиш учун келган хонанда, созандалар билан ҳамиша гавжум.* «С. Ўзбекистони», 1964, 24 июнь.

ХОНАНИШИН [*ф-т*] Доимо уйда ўтирадиган; кўчага, бошқа ёққа чиқмайдиган. *Бобонинг хонанишин бўлиб қолганидан фақат шу қизалоқ [набираси] хурсанд эди — ахир, у энди ҳеч зерикмайди.* Мирмуҳсин, Қуламас қоя.

ХОНАСАЛЛОТ *сўк.* Уйинг куйгур, бадбахт.— *Меҳнаткаш, шўринг қурғур, ўлиб-тирилиб қазиган ариқ суви хонасаллот бойларнинг еридан ортмасди,— деди Қаршибой ота.* Ҳ. Назир, Сув гадоси. — *Қийнаб ўлдирилган дўстларимиз учун, бадном қилинган қизлар учун, хонавайрон бўлган қишлоқлар учун, хонасаллот босмачилардан ўч олишга қасам ичаман,— деди Мўътабар.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.

ХОНАСИ Бирор ишни амалга ошириш учун қулай пайт, қулай фурсат. *Ҳозир зап сайил қиладиган хонаси-да, ўртоқ Раҳмонқулов.* А. Мухтор, Туғилиш. *У [Асрора] хонаси келганда ҳеч кимни аямасди.* С. Аҳмад, Уфқ. [*Очилдов*] *ҳар гал планини дўндириб, «қани, келаси йилга ким дов?» — деб тураверади. Хонаси келса, баъзан кураш ҳам тушади.* А. Мираҳмедов, Ўт юраклар.

ХОНАТЛАС Маҳаллий саккиз текили атласнинг энг аъло навларидан бири. || *Хонатлас кўйлак.*

ХОНАҚОҲ [*ф-т*] 1 *дин.* Масжиднинг намоз ўқиладиган, одатда кенг ва катта хонаси. *Карвонсаройнинг ёнида катта бир хонақоҳ бор эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Кичик масжид қишлоқнинг этак маҳалла деб аталган қисмида бўлиб, сиқиқроқ бир хонақоҳ ва торроқ бир айвондан иборат.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *дин.* Эшоннинг сўфилар билан бирликда зикр тушадиган хонаси, ҳужраси. *Эшоннинг уйлари зикр тушадиган хонақоҳга туташган эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Эшон уни «фарзандим» деди. Хонақоҳнинг пойгагидан жой берди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

3 *тар.* Революциядан илгариги даврларда, ғариб ва мискинлар истиқомат қиладиган уй; ғарибхона, дарвешхона.

ХОНАҚОҲНИШИН [*ф-т*] Хонақоҳдан чиқмасдан тоат-ибодат билан шуғулланадиган, кўпинча умрини хонақоҳда ўтказадиган; тарки дунё қилган. — *Эшонтўра ҳазратлари машҳур хонақоҳнишин шайхлардан бўлмасалар ҳам, кашф-каромат эгаси, «соҳиб ҳол» бир кишидирлар,— деб Исомиддин жавоб берди.* Айний, Дохунда.

ХОНЗОДА [*ф-т*] 1 Хоннинг фарзанди (ўғли ёки қизи), хон авлоди. *Подшозодами, хонзодами, хўжазодами, албатта, бир ерда нишонаси бўлади.* «Равшан». | Зодагонлар табақасига мансуб; аслзода; тагли-тугли. *Гўлоҳдан чиққан таги пастни бошингизга урасизми, олсангиз — бирор хонзодани олинг, деб минг марта айтдим, қулоқ солмадингиз.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Хонзода (*хотин-қизлар исми*).

ХОНИМ I 1 Аёлларга ҳурмат юзасидан мурожаат қилганда қўлланади. *Кудамиз Мирзакарим қутидорга ва кудачамиз хонимга етиб маълум бўлгайким, бизлар бунда соғ-саломатдирмиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳурмат юзасидан аёллар исмига қўшиб айтилади, мас. *Мукаррама хоним, Тамара хоним, Ҳалима хоним.* ▪ *Ой юзли рафиқам, қундуз қошли маъшуқам Кумуш хонимга!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *с. т.* Гўзал, барно аёл; хушбичим жувон. *Ҳой-ҳой, хоним, йўл бўлсин, Қаерга йўрғалайсиз!* «Қўшиқлар».

ХОНИМ II Хамир орасига қийма солиб қасқонда пиширилади ган бир турли овқат.

ХОНИШ [*ф-т*] Ашула айтиш, куйлаш. *То ярим кечагача умрида ўйин-кулги кўрмаган чўлда ҳофизлар хониши эшитилди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари. *Ўшанда сандалга оёқни суқиб, Тўйчи ҳофизнинг хонишини эшитиб ўтирамиз.* С. Аҳмад, Ҳукм. «*Волга*»*нинг радиоси тинимсиз хониш қилади.* «Муштум», 1962, № 24. | Сайраш. *Булбуллар хониши сира тинмасди.* ▪ *Азим балхи тут шохида саъва хониш қилади.* А. Муҳиддин, Ҳадя.

ХОНЛИК *тар.* 1 Хон лавозими. *Халқ чин хонлик билан уни [Худоёрни] муборакбод қилишдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Исфандиёрга .. хонлик либоси: зар чакмон, бошига жиғали шерозий папах кийгизишиб, белига олтин қилич тақиб, қўлтиқлаб тахтга ўтқазадилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Хон бошқарадиган давлат ва шундай давлат тузуми. *Қўқон хонлиги. Хева хонлиги.*

ХОНТАХТА [*ф-т*] Палос устида ўтириб овқатланиш учун хизмат қиладиган оёқлари калта стол. *Хонтахта атрофига кўрпача солмоқ.* ▪ *Хўжабеков ясатғли хонтахтани айланиб ўтиб, тўрга чиқди, қалин беқасам кўрпачага ўтирди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Фосиқ афанди қўлидаги қадаҳини «пақ» этказиб хонтахтага қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХОНУМОН [*ф-т*] Уйдаги мол-мулк, бор бисот, бойлик. *Хонумонидан айрилмоқ.* ▪ *Одамлар севгисини деб, хонумонидан ҳам, жонидан ҳам кечади, дейди Суннатилла.* А. Эшонов, Тошдан қаттиқ, гулдан нозик. [*Кампир:*] *Ҳам-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

манинг молу мулки, хонумонини йиғиб олиб, ўртага солар эмиш. П. Турсун, Ўқитувчи. | Уй-жой, хонадон. *Чорасиз Ҳурбиби сочини ёзиб, юзини юлар, «хонумонингга ўт тушсин, золимлар, болаларингиз кўчада қолсин»,— деб овози борича дод-фарёд қиларди.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар. [*Жамила Ғофирга:*] *Бас! Бас! Бас! Ўртаманг мени, .. хонумонимга ўт қўйсинлар, бошимда тегирмон тоши юргизсинлар! Мен сиздан ажралмайман!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ХОНҚИЗИ Танаси ярим шар шаклидаги, рангдор, одатда ярқироқ, устки қисмида қора холлари бўладиган қўнғизча.

ХОР I [*ф-т*] **1** Эътиборга, ҳурматга сазовор эмас; беэътибор; камситилган, таҳқирланган. *Севгини хор айлама. Нимани қилсанг хор, шунга бўласан зор.* Мақол. ■ *Очман! Яланғочман! Хорман! Сиз у деб сўкасиз, бу деб сўкасиз, бас-да шунча хўрлаганингиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қуллик билан яшардик, тортардик алам, Меҳнат қилган хор эди, кўрмасдан роҳат.* Ғайратий. [*Муқимий:*] *Ҳақиқат истаганлар бўлдилар хор, Кимики муттаҳамдир, юртга саркор.* С. Абдулла, Ота ва ўғил. *Оқсоч — хизматчи деганингизми? Нега уни бундай хор қилибсизлар?* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Оғир, аянчли, ночор аҳволга тушган; ғоят қашшоқ. *Ҳунар — зар, ҳунарсиз — хор.* Мақол. *Ҳунарли эл хор бўлмас.* Мақол. ■ *Ғафлат кишини охири хору хароб этар.* Ҳабибий.

3 Ҳеч ким назар-писанд қилмайдиган, қадри йўқ, қиммати тушган. *Бозорда мевалар хор. Чўпни хор тутсанг кўзга тушар.* Мақол. ■ [*Ўзбек ойим Зайнабга:*] *Келинини хор тутар экан, демасинлар, сен ҳам ўзингни тузат!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХОР II [*ф<грек*] **1** Вокал ашулаларни биргаликда ижро этувчи ашулачилар коллективи. *Хор ансамбли. Хор капелласи.*

2 Шу тарзда ижро этиш учун ёзилган кўп овозли музика асари. *Дам олиш кунларида янги ташкил топган колхоз клублари ва завод ҳаваскорлари орасида бўлиб, Тўхтасин ака уларга янги ёзилган хор ва лапарлар ўргатар эди.* С. Абдулла, Халқ бастакори.

ХОРГУЛ [*ф-т*] Наъматакнинг сариқ очиладиган бир тури.

ХОРЕОГРАФИК [*р* хореографический] Хореографияга оид. *Хореографик санъат.*

ХОРЕОГРАФИЯ [*р<грек*] Рақс ва балет асарлари ҳамда уларни саҳнада ижро этиш; рақс ва балет санъати. *1928 йилда Самарқандда музика ва хореография институтининг очилиши Набижонни қувонтирди.* А. Исроилов, Инсон ва қўшиқ.

ХОР-ЗОР Оғир, аянчли аҳволга тушган; таҳқирланган. *Сув келтиреган хор-зору, кўза синдирган азиз.* Мақол. ■ *Тўтиқушининг болаларидек бир-бирига зор, интизор бўлиб, бир-бирига етишолмай хору-зор бўлиб юрган мискинлар оҳига нечук қулоқ солмас экан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Ўта қашшоқ, муҳтож. *Кўрпа-ёстиғини орқалаб хор-зор юрган одамларнинг саноғи йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ХОР-ЗОРЛИК **хор-зор** *с. белги оти. Оч-яланғоч, хор-зорликда кун кечирган Жомбой меҳнаткашлари зулм ва ҳақсизликка қарши кураш бошладилар.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

ХОРИЖ [*а*] **1** Бирор нарсадан ҳоли, озод, бўш (одам ҳақида). *Бу ишдан мен хорижман. Жанжалли масаладан ўзини хориж тутмоқ. Хориж бўлмоқ. Хориж қилмоқ.* ■ *Ўртоқ Мансур, мени шу ишдан хориж қилиб қўйиш яхши бўлар эдими, дейман.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

2 Хорижий мамлакат; чет эл. *Журъат этмай элга қарши боришга, Бухоро амири қочди хорижга.* Ғ. Ғулом.

ХОРИЖИЙ [*а*] **1** Мамлакатимиздан ташқаридаги, биз яшаб турган мамлакатдан бошқа. *Хорижий давлат. Хорижий матбуот.* ■ *Биз, бир гуруҳ совет кишилари, кўҳна ва бой тарихга эга бўлган хорижий Осиё шаҳарларидан бирини томоша қилиб юрардик.* Мирмуҳсин, Ғафлатдаги одам.

2 Чет эл киши, чет эллик. *У* [*Мурод мирзо*] *бу ерга тўпланадиган хорижийларнинг баҳсларини тинглашни яхши кўрарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ХОРИҚ УЛОДДА [*а*] *эск. кт. айн.* **фавқулодда.**

ХОРЛАМОҚ Қадри-қимматини туширмоқ, камситмоқ, хор қилмоқ. *Нонни хор қилган унга зор бўлади.* ■ *Наҳотки ёшлигида бирга катта бўлган бир манқаға кўзи тушгани учун шунча хорласа-я!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХОРЛИК **хор** I *с. белги оти. Кутқарднг элимни зулму кулфатдан, Хорликдан, зорликдан ҳам уқубатдан.* Фозил шоир.

ХОРЛИК-ЗОРЛИК **хор-зор** *с. белги оти. Сидиқжоннинг онаси Хадича хола умрини хорлик-зорлик тортиб ўтказган ҳамма кишилардай тез қариган, лекин ҳамма қишлоқ қарияларидай кексаликка сўз бермайдиган, ғайратли, тетик эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ХОРМЕЙСТЕР [*р+нем*] Хор раҳбари (қ. **хор** II).

ХОР-ХАС, хору хас Ҳар турли хас, хас-чўп, хас-хашак. [*Баҳор ирмоқлари*] *кузнинг хор-хасларини аллақаёқларга оқизиб кетади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ХОС [*а*] **1** Бирор кимса ёки нарсанинг ўзигагина оид, ўзидагина бўладиган. *Болаларга хос қилиқ. Раҳбарнинг ўзига хос иш услуби.* ■ *Ҳаёт кўнмади, жажжи қизларга хос адо билан: — Воей, сизам бир қизиқсизки, буви, мени бўри еб кетармиди? — деди-ю, ҳовли этагига юриб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У* [*Элмурод*] *қайтган вақтда ёмғир тинган, лекин бу ернинг ўзига хос об-ҳавосига мувофиқ ёмғирдан кейин қаттиқ шамол турган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бирор шахснинг ўзигагина тегишли бўлган, ўзигина фойдаланадиган; шахсий (асосан изофали бирикмаларда). *Абдуллахон қабул маросимидан кейин ҳужраи хосига чекиниб зарбоф тўшакда ўтириб, «Борис Годунов»нинг ўзбекчага таржима қилинган ёрлиғини яна кўздан кечира бошлади.* М. Осим, Элчилар. *Ҳужранинг икки тарафидан эшиги бор эди. Бир томони хонақоҳ тарафдан, иккинчи томони эшоннинг ҳовлиси — ҳарами хослари томонидан.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

3 *эск. кт.* Бирор кимсага қарашли, унга яқин кишилар. [*Мусулмонқулнинг*] *арзимаган сабаблар билан қорачопонларни остириб, кестириб туриши хосни ҳам эсанкиратди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХОСА(КИ) *фольк.* Наслдор, зотдор. *Хоса тулпор.*

ХОСИЯТ [*а*] **1** Ижобий хусусият, яхши фазилат, хислат. *Меҳнатда бор кўп хосият, шарофат, Бел боғласа меҳнатга ким, азиздир.* Ҳабибий. [*Ўзбек ойим*] «*Рост, бу келиннинг ҳуснидан ҳам бошқа яна тағин бир алоҳида хосияти борга ўхшайдир*», .. *деб кулар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Хосияти йўқ** 1) ижобий натижа бермайдиган; фазилатсиз. *Бу ишнинг хосияти йўқ;* 2) яхшиликка олиб бормайдиган, бахтсизликка дучор қиладиган. *Кўп йиғлама, кўз ёшининг хосияти йўқ.*

2 Хосият (*хотин-қизлар исми*).

ХОСИЯТЛИ Яхши хусусиятга эга; ижобий натижа берадиган; фазилатли. *Бу ернинг офтоби, шамоли, суви ана шундай хосиятли.* Ойбек, О. в. шабадалар. [*Гулжон Мирзараимга:*] *Вой, айланай, сизнинг дуойингиз хосиятли экан.* Ҳамза, Паранжи сирлари. «*Бўтам, сувдай азиз, хосиятли бўл!*» С. Акбарий. | Бахт келтирадиган, қутлуғ. — *Сенинг пойқадаминг хосиятли келди, ўғлим, золим Асфандиёр зулми барбод бўлди,— деб эди Қурбон ота.* Н. Сафаров, Севги.

ХОСИЯТСИЗ *айн.* **бехосият.** — *Қиз боланинг бемаҳал юриши хосиятсиз эмиш, Мамед ака! — деди Света ясама табассум билан.* Ё. Шукуров, Уч савол. [*Погодин:*] *Бу хосиятсиз одам. Кўпдан биламан, эҳтиёт бўлинг, Ойқиз.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ХОСЛИК **хос** *с. мавҳ. от. Муҳаббат жуда қадимий нарса бўлса ҳам, ҳар бир юракда мисли кўрилмаган ўзига хослик билан барқ уради.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ХОССА [*а*] Нарсанинг ўзига хос хусусияти. *Газларнинг хоссаси.*

ХОСХОНА [*а+ф-т*] **1** Катта мансаб эгалари ёки ҳукумат бошлиғи турадиган жой, сарой; резиденция. *Гилам устига хонтахта қўйилиб, дастурхон ёзилган, шийпон тўридаги эшикдан кириладиган хосхона эса бутун бир гарнитур, анвойи жиҳозлар билан беза-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

тилган эди. Ҳ.Ғулом, Сенга интиламан.

2 Бирор шахснинг ўзига тегишли бўлган, ўзигина фойдаланадиган уй, хона. *Қизнинг хосхонаси берк эди.* ▪ *Янги бўялган хосхона эшиги ғичирлади.* Ш. Тошматов, Тонгдаги қўланка.

ХОТАМ [*а*] *эск. кт.* Имзо ўрнини босиш учун мактуб охирига чекиладиган ва мактуб эгасининг номи ўйилган тамға, муҳр (бу кўпинча узук кўзига ўрнатилар ва қўлга тақиб юриларди).

ХОТИМА [*а*] 1 Бирор нарсанинг охири, сўнги, тугаши, тамом бўлиши. *Ишнинг хотимаси.* ▪ *Ғуломжон ўйлар, ўйларига хотима тополмай толиқар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Хотима бермоқ** тамом қилмоқ, тамомламоқ, тугатмоқ, барҳам бермоқ. *Гапга хотим бермоқ.* ▪ *Мулла Обид .. қулоғининг оғирлиги устида қиттак тўхтаб, қиссамизнинг бу фаслига хотима берамиз.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Кўп вақтлардан, ҳатто йиллардан бери ичида давом этиб келаётган бу тинимсиз курашга энди хотима бермоқчи бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Хотима ясамоқ** хулоса ясамоқ, якунламоқ, тугатмоқ. [*Домла*] *Ғуломжонга ўқрайиб, гапига хотима ясади.* М. Исмоилий Фарғона т. о.

2 Адабий асарнинг охирги якунловчи қисми, хулоса қисми; эпилог. *Дарслик кириш қисм, 18 боб ва хотимадан иборат.* ▪ *Дискуссия иштирокчилари .. ёзувчи Ойбекдан романнинг давомини ёзишни сўрадилар. Чунки, романнинг гўзал хотимаси шуни тақозо қилади.* «Қ. Ўзбекистон», 1946, № 22.

ХОТИН 1 Жинсий жиҳатдан эркак тоифасига зид, туғиш, эмизиш қобилиятига эга одам; аёл. *Эри бор хотин. Бева хотин. Доктор хотин. Колхозчи хотинлар.* **Хотин киши** *айн.* **хотин** 1. *Булар тўққиз ойга яқин бирга туришган бўлса, шу давр ичида Ғаффоржонни кўрган эркак кишининг ғаши, хотин кишининг раҳми келар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Хотин оши** тўйда хотинларни махсус чақириб бериладиган ош ва шу муносабат билан ўтказиладиган маросим.

2 Бирор эркак никоҳидаги аёл. *Суюкли хотин. Хотин олмоқ. Хотин қўймоқ. Эр-хотиннинг уруши — дока рўмолнинг қуриши.* Мақол. ▪ *Акрамжон, бутун диққати хотинида бўлгани учун, мени пайқамади.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. *Нажмиддинбойнинг бош хотинидан Нуринниг эри Фазлиддин туғилган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *с. т.* Турмушга чиққан, қиз эмас, жувон.

♦ **Хотин пешин** *эск.* хотинларнинг пешин намозини ўқийдиган вақти (кундуз соат 4—5лар чамаси). **Хотин талоқ** *қ.* **талоқ** I.

ХОТИНАК: хотинак супурги *қ.* **супурги.**

ХОТИНБОЗ *салб.* Тез-тез хотин олиб, хотин қўядиган. *Хотинбоз одам.* ▪ *Раис хотинбоз эмиш, даладами, идорасидами, иш қилиб дуч келган жойда хотинларга ёпишаверармиш.* С. Аҳмад, Ҳукм. | Фоҳишабоз.

ХОТИНЁНҒОҚ Бодомнинг бир тури.

ХОТИНЛИ Хотини бор, уйланган. *Кумушнинг гўзаллик таърифини ғойибона эшитиб, оғзининг суви келувчи хотинли ва хотинсиз орзумандлар .. қутидорникига совчиларни турна қатор юбора бошлаган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХОТИНЛИК 1 **хотин** *с. белги оти. Шу йўсин қизлар ўзларининг бир ўртоқларини хотинлик дунёсига узатиб, мажлисдан тарқалишдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Хотинликка олмоқ бирор хотинни ўз никоҳига ўтказмоқ, уйланмоқ. *Бой хотинликка олгандан кейин, ўғли ҳам бирдан ўлиб қолди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Хотинларга, хотин-қизларга хос хусусият, хислат, фазилат. *Хотин кишини ҳамма вақт ноумид, норози кўриб ўрганган ва буни хотинлик латофати деб билган Сидиқжонга бу жувоннинг гаплари, катта ишонч ва зўр мамнуният билан гапириши унча ботмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 *с. т.* Хотинли. [*Заргаров:*] *Сиздан бир оғиз сўз! Бир оғиз! .. «Мен Заргаровнинг хотини эмасман, ўйнашиман», десангиз қутулиб кетаман. Хотинлик эркак ўйнаш тутмасин деган закон йўқ! Йўқ!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Тешабой замонасининг беш-олти хотинлик қолоқ бойларидан бўлмай, .. онгли бойлардан бўлиб, ниҳояти иккита хотини бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХОТИНПАРАСТ 1 Ўз хотинини ўта даражада севадиган, хотинига берилиб кетган.

2 *айн.* **хотинбоз.**

ХОТИНСИЗ Хотини йўқ, уйланмаган; бўйдоқ. *Хотинсиз эркак. Хотинсиз ўтиш — хато, Боласиз ўтиш — жафо.* Мақол.

ХОТИНСИЗЛИК **хотинсиз** *с. мавҳ. от.*

ХОТИНФУРУШ *эск.* Хотинларни олиб сотиш билан шуғулланувчи; эркакларга хотин топиб бериш орқасида тирикчилик қилувчи. [*Фофир қози ва имомга:*] *.. Мен ҳали келиб-келиб одамгарчиликни, диёнатни, номусни тупроқ билан тенг қилган сиздай разил, хотинфуруш қўшмачилар олдида шунчалик паст тушдимми?!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ХОТИН-ХАЛАЖ *с. т.* Хотин-қизлар, аёллар. *Оқ дока билан юзларини бекитиб олган хотин-халажлар, офтобда пишган қоп-қора, ярим яланғоч болалар билан бозор гавжум.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Яхлит-яхлит пахта пайкалларида тўп-тўп йигит-қизлар, ёш-яланг, хотин-халаж.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда.

ХОТИНЧА *айн.* **хотинчасига.** *Хотинча юриш. Хотинча ўйинга тушмоқ.* ▪ *Ҳамманинг диққати хотинча кийинган ва эшик ёнида ерга қараб турган йигитга жалб бўлди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

ХОТИНЧА́ хотин 2 *с. кичр.*

ХОТИНЧАЛИШ Қилиғи ёки хатти-ҳаракати билан хотинларга ўхшаган, хотинларни эслатадиган (эркак киши ҳақида). *Шукуржон билан бирга узун бўйли, ингичка, хотинчалиш бир йигит ҳам имтиҳон топширган эди.* О. Ёқубов, Ота изидан. *Бошлиқнинг бу қилиғи* [*Элчибекка*] *.. хотинчалишроқ бўлиб туюлди.* А. Мухтор, Туғилиш. | Хотинларга хос. — *Машариф ака,— деди Лазизхон ингичка, хотинчалиш овози билан,— сиз нега «Эрматжонларнинг қўлидан келмайди», дейсиз?* Мирмуҳсин, Қизил дурралар.

ХОТИНЧАСИГА *рвш* Хотинларга ўхшаб; хотинларга хос равишда. — *Яхшироқ ишласа, тўпласа бўлади,— деди Кимсан чўнтак тиккан ипини хотинчасига тиши билан «қирс» этиб узиб.* А. Мухтор, Туғилиш.

ХОТИН-ҚИЗЛАР Турли ёшдаги аёллар, хотинлар ва қизлар. *Сайлаш ва сайланишда хотин-қизлар эркаклар билан тенг ҳуқуқлидирлар.* «ЎзССР Конституцияси». *Очиқ хотин-қизларнинг ҳар бир ҳаракатидан мулла Норқўзи бузуқликка далолат қиладиган талай белгилар топади.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

ХОТИР [*а*] 1 Бирор кимса ёки нарса ҳақидаги бирор таассуротни эсда сақлаш, эслаб қолиш қобилияти; эс, ёд; хаёл. *Студентлик йилларим ҳали ҳам хотиримда. Бу шеър хотиримда йўқ. Айтган гапларим хотирингдан чиқмасин. Хотирга олмоқ. Хотирда тутмоқ. Хотирдан кўтарилмоқ.* ▪ *Хотиримда: илк бўса бизни Ҳаддан зиёд қилмиш эди шод.* Уйғун. *Бу рақамлар кекса санъаткорнинг баракали умрини ва унинг халқ олдида қилган катта хизматларини кишининг хотирида жонлантиради.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Ҳакимбойвачча ёлғиз қоларкан, унинг маълум ва чала маълум кирдикорларини бир-бир хотирдан кечирди, унинг эпчиллигига қойил бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ўйлаш, фикрлаш қобилияти; фикр; мия. *У ёқимли овоз ва шўх оҳангни бутун вужуди билан тинглади. Тинглаган сайин хотири равшанлашарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 Бирор кимса учун қилинадиган ҳурмат; юз-хотир, андиша. — *Хўп, синф раҳбаринг хотири* [*туфайли*] *.. гуноҳингдан ўтиб турамиз,— деди директор Тўлага.* М. Исмоилий, Бизнинг роман. *Ҳеч бўлмаганда иккита боласининг хотири учун хотинини ҳурмат қилиши лозим эди.* И. Акрам, Адолат. — *Ҳали ҳам кўнглинг ундами, ҳали ҳам унинг хотирини риоя қиласанми? — деди Ҳамдам, аразлаган оҳанг билан.* Айний, Қуллар.

♦ **Бамайли хотир** *қ.* **бамайлихотир. Хотири жам** ташвишлардан қутулган, беташвиш. — *Сизнинг звенодан хоти-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

рим жам, холажон,— деди Рустам. Ойбек, О. в. шабадалар. **Хотири паришон** хаёли сочилган; фикри тарқоқ; паришонхотир. *Хотири паришон Султон бўзчи камон сингари эгилган қадини икки қўли ёрдами билан тиклаб, базўр ўрнидан турди.* Н. Сафаров, Султон бўзчининг неваралари.

ХОТИРА [*а*] 1 *айн.* **хотир** 1. *Хотираси кучли одам.* ▪ *Хотирамда сени жанг сари Шу вокзалдан кузатган дамлар.* Уйғун. *Бу ер улуғ Ватаним кўрки, Хотирамда мангу қолади.* Ҳ. Салоҳ.

2 Бирор кимса ёки нарса ҳақидаги ёдда, эсда сақланган таассурот. *Саёҳат хотиралари.* ▪ — *Сенга бир вазифа, — деди Марҳамат Аҳмаднинг қўлига қалин дафтар тутқазиб. — Мана бу отрядимизнинг кундалик дафтари бўлади. Бугундан бошлаб хотираларни ёзиб борасан.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Тоштемир Рустамовнинг ёркин хотираси совет кишиларининг қалбида абадий яшайди.* А. Раҳмат, Матросов изидан. | Ёдда, эсда сақланиши лозим бўлган нарса; эсдалик. [*Ботир Дилбарга:*] *Салом!* [*китобни узатиб*] *Мендан сизга хотира.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Ҳаётда шундай воқеалар бўладики, у кишига хотира бўлиб қолади.* Ҳ. Қодиров, Қадр шуми? **Хотира дафтари** хотира, эсдаликлар ёзиладиган махсус дафтар. *Саодат ўзига керакли ҳамма гапларни хотира дафтарига ёзиб олди.* Ж. Шарипов, Саодат. | Доимо эслаш, унутмаслик. *Хотира учун берилган сурат. Отам хотираси учун мармар тош қўйдим.*

3 Хотира (*хотин-қизлар исми*).

ХОТИРЖАМ [*а*] Бирор ишнинг кўнгилдагидек бўлишига ишончи комил. *Нурматжон «Каромат бебошлик қилгани туфайли онаси мендан қаттиқ хижолат тортиб юрган бўлса керак», деган ўйда ишнинг оқибатидан хотиржам эди.* А. Қаҳҳор, Қизлар. *Ота хотиржам чиқиб кетди.* С. Аҳмад, Томоша. | Беташвиш, осойишта. *Тўқсонов олағовурдан чўчиб, идорага киргач, ўзини бир оз хотиржам сезди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳаммасидан озод ва хотиржамман.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бошқарма ҳайъати янгиланганидан кейин муҳаррир жуда хотиржам бўлди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Район раҳбарлари билан гапиришсангиз, улар .. ҳаммани хотиржам қилиб қўядилар.* «Қ. Ўзбекистон», 1946, № 137.

ХОТИРЖАМЛАНМОҚ Хотиржам бўлмоқ; тинчланмоқ. *Коммунистик меҳнат ҳаракати қатнашчилари .. кўлга киритилган муваффақиятлар билан хотиржамланиб қолмайдилар.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 25 апрель.

ХОТИРЖАМЛИК 1 Бирор кимса ёки нарса халақит бермайдиган тинч шароит; тинчлик, осойишталик. *Бобо чой хўплаб туриб, аста жилмайди. Хотиржамлик рамзи бу.* Э. Охунова, Бахти кулганлар. [*Холмат Рузвонга:*] *Келинг ойимпошшо! Хотиржамликда сўзлашиб, ҳасратлашиб олайлик!* Ҳамза, Ким ўғри?

2 Беғамлик, бепарволик. *Хотиржамлик кайфияти.* ▪ *Мўл ҳосил етиштириб келаётган хўжаликларда ва бригадаларда хотиржамликка берилиш кайфияти катта ташвиш туғдириши керак.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 14 июль.

ХОТИРЛАМОҚ Бирор кимса, нарса ёки таассуротни эсга олмоқ, эсламоқ. *Ўтмишни хотирламоқ.* ▪ — *Тоға деганинг эсимдан чиқмайди. Ўша вақтларни хотирлаганимда бутун умр йўлинг эсимга тушади,— деди Ефим.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Бу аҳли мажлисга шундай таклиф бор, Ленин деб атайлик янги водийни. Шу номда орзулар бўлар барқарор, Мангу хотирлайлик доҳий ёдини.* Ё. Мирза.

ХОТИРЛАНМОҚ **хотирламоқ** *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Яна кунлар, ҳафталар ўтди. Лекин Элмурод Гулсум устидаги гаплар билан хотирланган у кунни эсдан чиқармади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХОТИРЛАТМОҚ 1 **хотирламоқ** *фл. орт. н.*

2 Хотирга солмоқ, эслатмоқ. [*Домланинг*] *икки лунжи осилган, ҳаракатда айиқ, юришда ўрдакни хотирлатади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ХОТИРЛАШМОҚ **хотирламоқ** *фл. бирг. н. Мен уни таклиф қилдим, ўтмиш кунларнинг аччиқ-чучугини хотирлашдик.* Ойбек, Нур қидириб.

ХОТИРЛИК: малули хотирлик билан *эск.* истар-истамас, эриниб. *У малули хотирлик билан ўрнидан турди.*

ХОТИРОТ [*а*] 1 Хотира учун қоладиган нарса; эсдалик. *Дўстларинг билан сен қилган мардликдан Ёзибсан очиқ хат — олтин хотирот.* Ғайратий.

2 Бирор кимса ёки нарса ҳақидаги таассурот, кишининг кўрган-кечирганлари. *Отабек Шамай хотиротини сўзлаб берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХОЧ [*арманча*] *эск.* Вертикаль ўқ ва унга кўндаланг қадалган бир ёки ундан ортиқ шодадан иборат предмет, христиан динини ифодаловчи рамз; бут, крест. *Машина устида узун қора кийим кийиб, бўйнига хоч тақиб олган поп келмоқда эди.* У. Мирзаев, Октябрь жанглари да.

ХОҚОН *тар.* Ўрта аср туркий халқларидаги йирик давлат бошлиқларининг унвони ва шу унвонни олган шахс; улуғ хон. [*Маждиддин Ҳусайн Бойқарога:*] *Улуғ хоқон, бу хокисор қулингизнинг бир тортиғи бор.* Ойбек, Навоий.

ХОҚОНИЙ Хоқонларга хос. [*Ойхола Холисхонга:*] *Бўлмаса бундай хоқоний давлатни қўйиб, қайга борасан!* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ХОҚОНЛИК *тар.* 1 Хоқон лавозими. *Хоқонликдан воз кечмоқ.*

2 Хоқонга қарашли давлат ёки мамлакат.

ХОҲ [*ф-т*] *боғл.* Айрим гаплар ёки гап бўлакларини ўзаро боғлаб, «ёки», «ёхуд», «майли», «хоҳласа», «бўлса қам» каби маъноларда такрор ҳолда ишлатилади. *Хоҳ келсин, хоҳ келмасин,— менга барибир. Хоҳ ёш, хоҳ қари — ҳамма тўпланди. Хоҳ бугун, хоҳ эртага.* ▪ *Ҳар нарсадан азиз бу ер тупроғи: Қадамни хоҳ кўзим, хоҳи ерга қўй!* М. Алавия.

ХОҲИШ [*ф-т*] Бирор нарсани хоҳлаш, исташ, унга интилиш; истак. *Хоҳиш билдирмоқ. Чой ичишга ҳеч хоҳишим йўқ. Сувнинг оқишига қара, халқнинг хоҳишига қара!* Мақол. ▪ *Турсунбой ҳамма вақт хоҳишига етган, нимани хоҳласа, ўшанга эришган бола эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Зебо госпиталга ўз хоҳиши билан фельдшер бўлиб кирган.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ХОҲЛАДИМ *с. т.* Загс. *Хоҳладимга бормоқ.* ▪ — *Ўзим хоҳлаб тегяпман! — деди Бегимхон .. Қишлоқ советида «хоҳладим» қоғозга қўл қўйдим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ХОҲЛАМОҚ 1 Бирор нарсага ўзида эҳтиёж сезмоқ, унга эришиш, етишиш зарур деб билмоқ, истамоқ. *Сиз нимани хоҳлайсиз? Магазинда киши хоҳлаган нарса топилади.* ▪ *Хушрўй ҳануз пинагини бузмайдир: «Эр қуриб кетган эмасдир, хоҳласам, эртагаёқ эрга тега оламан»,— дейдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Фотима:*] *Насибанинг ўзи ўқишни хоҳламаса, ҳеч кимга гап тегмайди.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Ёши ортиб бораётган ҳар бир қиз, ҳар бир жувон сингари Тўрахон бола кўришни хоҳлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о

2 Ўз хоҳиши билан танламоқ, рози бўлмоқ (қиз ёки йигит ҳақида). — *Ёлғон гап! Ўзим хоҳлаб тегяпман! — деди Бегимхон жаҳл билан. — Ўзим хоҳладим!* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Нурматжон никоҳ ҳаракатига тушган эди, нима бўлиб хотин-қизлар бўлими аралашди-ю, иш бузилди: қиз Нурматжонни хоҳламаган эмиш!* А. Қаҳҳор, Қизлар.

ХОҲЛАШМОҚ **хоҳламоқ** *фл. бирг. н. Улар ўқишни хоҳлашар эди. Йигит билан қиз бир-бирини хоҳлашади.*

ХОҲ-НОХОҲ [*ф-т*] Истар-истамас, чин кўнгилдан хоҳламаган ҳолда. *Хоҳ-нохоҳ шундай қилишга мажбур бўлдим.*

ХРЕН [*р*] Илдизи узун ва тармоқлаб кетган, таомга доривор сифатида фойдаланиладиган ўсимлик.

ХРЕСТОМАТИЯ [*р*<*грек*] Турли бадиий, тарихий ва ш. к. асарлар ёки улардан олинган парчалар тўпламидан иборат ўқиш китоби. *Адабиёт хрестоматияси.*

ХРИЗАНТЕМА [*р*<*грек*] Мураккаб гуллилар оиласига мансуб, қатма-қат тўпгуллари турли рангда чиройли бўлиб очиладиган зийнатли ўсимлик ҳамда шу ўсимликнинг гули. *Кумри опа мактаб биносининг деразалари қаршисида очилиб турган ажойиб астра ва хризантема гуллари олдида тўхтади.* Ибохон, Улуғ кун.

ХРИСТИАН [*р* христианин<*грек*] Христианлик мазҳабидаги киши. *Христиан дини.* ▪ *Ҳаромзода Исо учун*

www.ziyouz.com kutubxonasi

тиз чўкиб Христианлар ўпар эди инжилни. Шайхзода.

ХРИСТИАНЛИК Исо пайғамбарга, яъни Иисус Христосга эътиқод қўйиш асосида эрамизнинг 1 асрида вужудга келган дин (ривоятларга қараганда, у гўё осмондан ерга тушиб, инсониятни қутқариш мақсадида бутун азоб-уқубатларни ўз бўйнига олган эмиш).

ХРОМ I [*р<грек*] 1 Кумушсимон тусли химик элемент, қаттиқ металл (қаттиқ қотишмалар тайёрлашда қўлланади.) *Хром кислотаси. Хром билан қопламоқ.*

ХРОМ II [*р<грек*] Хром тузлари билан ишлов бериб тайёрланган юмшоқ, ялтироқ юпқа тери. *Хромдан тикилган этик.* || *Хром этик. Хром туфли.* ▪ *Қосимов .. папирос қолдиғини хром этиги учида эзғилади.* Р. Раҳмонов, Довруғ.

ХРОМЛАМОҚ 1 Хром билан қопламоқ (бошқа металларни).

2 Хром тузлари билан ишлов бермоқ, пардозламоқ (чарм ёки терини).

ХРОМЛИ Таркибида хром бўлган (қ. **хром** I). *Хромли пўлат.*

ХРОНИК [*р* хронический<*грек*] Узоқ давом этадиган; доимий, сурункали. *Хроник касаллик.*

ХРОНИКА [*р<грек*] 1 Тарихий воқеа-ҳодисалар вақт жиҳатидан изчил қайд этилган ёзма асар; йилнома, солнома.

2 Газета ёки журналда кундалик воқеа-ҳодисалар бериб бориладиган бўлим. *Газетанинг хроника бўлими.*

3 Воқеалар хронологик тарзда ёритилган ҳужжатли фильм.

4 Сиёсий, оммавий ва оилавий воқеалар тарихини ўз ичига олган адабий асар. *Хроникаларда драматург [Шекспир] миллий тарихнинг қаҳрамонона даврини эмас, балки кризис ва тарихий аҳамиятли даврларини танлайди.* Ф. Сулаймонова, Буюк драматург.

ХРОНИКАЛ [*р* хроникальный] Хроникага оид (қ. **хроника** 3). *Кино соҳасида олиб борган 20 йиллик фаолиятим давомида Тожикистон тўғрисида 20га яқин хроникал ҳужжатли фильмларни суратга олдим.* Б. Қимёгаров, Тоғли ўлка достони.

ХРОНИКАЧИ Хроника бўлимига (қ. **хроника** 2) материал тайёрловчи газета ёки журнал ходими.

ХРОНОЛОГИК [*р* хронологический] Хронологияга асосланган. *Хронологик жадваллар.* ▪ «*Бобирнома*»*да Бобирнинг ҳокимият тепасига чиқишидан бошлаб, ўлими арафасигача .. бўлган ижтимоий, сиёсий ва тарихий воқеаларни авторнинг ўзи хронологик тартибда баён қилган.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 223.

ХРОНОЛОГИЯ [*р<грек*] 1 Воқеа ёки ҳодисаларнинг вақт тартибида изчиллиги. *Улуғ Ватан уруши хронологияси. Ўзбекистон тарихининг хронологияси.*

2 Тарих фанининг тарихий воқеа ва ҳужжатларнинг вақтини аниқлаш иши билан шуғулланувчи ёрдамчи соҳаси.

ХРОНОМЕТР [*р<грек*] Вақтни жуда тўғри кўрсатадиган махсус соат.

ХРОНОМЕТРАЖ [*р*] Иш ёки меҳнат процессининг бажарилишига сарф бўлаётган вақтни секундлар ёрдамида аниқ ўлчаш.

ХРОНОМЕТРАЖЧИ Хронометраж иши билан шуғулланувчи киши.

ХРОНОМЕТРИК [*р* хронометрический] Хронометр воситасида бажариладиган, хронометрда белгиланадиган. *Вақтни хронометрик усулда аниқлаш.*

ХРУСТАЛЬ [*р<грек*] 1 Ёруғликда товланиш хусусиятига эга бўлган аъло нав шиша; биллур. || *Хрусталь қадаҳ.* ▪ *Патнусда гулли хрусталь графин ва платина рюмка турарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қадаҳ тарелкаларга урилиб чил-чил синди, хрусталь синиқлари сарқитга аралашиб кетди, оқ дастурхон ҳўл бўлиб қорайди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Шу шишадан ясалган қимматбаҳо идиш, буюм.

ХУВАРИ Ҳазил аралаш енгил сўкиш формаси: шумтака, шайтон, хумпар, хумса каби. *Ҳа, хувари, қўлга тушдингми!* ▪ — *Вой хувари ҳожи, — деди Ниёз қушбеги,— олдидаги овни кўрмай, узоқдаги ёвни кўрадир! — худди; худди!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Шокир ота:*] «*Йўлчининг айни олов вақти-да, биронта ўзи тенги билан бахт қидириб кетдими, хувари!*» Ойбек, Қутлуғ қон.

ХУД [*ф-т*]: **гоҳ худ, гоҳ бехуд** гоҳ яхши, гоҳ ёмон; гоҳ ундай, гоҳ бундай, гоҳ ўзига келиб, гоҳ ҳушсиз. *Бемор гоҳ худ, гоҳ бехуд бўлиб турибди.* ▪ *Шунинг учун колхозчилар бу магазинчи ҳақида гап кетганида «гоҳ худ, гоҳ бехуд», дейдиган бўлдилар.* «Муштум», 1961, № 9.

ХУД-БЕХУД [*ф-т*] *айн.* **гоҳ худ, гоҳ бехуд** қ. **худ.** *Кеча кун бўйи худ-бехуд бўлиб юрдим.* ▪ [*Холисхон:*] .. *Ўзингни-ки ўлдиришни ҳам иложи бўлмагандан кейин, .. худ-бехуд нима қилганингни билмай қолар экансан.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ХУДБИН [*ф-т*] Ўзини ёки ўз манфаатини ҳаммадан юқори кўрувчи одам; эгоист. *Сиз шу кунгача барча ихтиёрни ўғлингизга топшириб, болани бола қилмадингиз, бир худбин қилдингиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Демак, сен ёлғиз шуҳратпараст эмас, худбин ҳам, ҳамма касофат мана шунда.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ХУДБИНЛИК **худбин** *с.* белги оти. *Бўстонбуви онгида эскилик сарқитлари йўқ эмас, характерида ҳукмронлик ва ўз райини ўтказишга мойиллик, ўжарлик ва худбинлик кучли.* А. Қаҳҳор, Аяжонларим. *Нодирнинг юрагида номус ўти, йигитлик лафзи, ориятидан кўра худбинлик, ўжарлик устун турарди.* Ш. Ғуломов, Ёркин уфқлар.

ХУДДИ [*ф-т*] 1 Ҳеч ўзгаришсиз, айнан, аниқ. *Бу йигит худди акамга ўхшаркан.* ▪ *Партия аъзолигига қабул қилиш тартиби қандай бўлса, кандидатликка қабул қилиш тартиби ҳам худди шундай.* «КПСС Устави». *Ўтган кун кечаси худди шу ерда катта мажлис қилинди, йигирмага яқин одам тўпланди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳа, ҳа худди ўғирлатган белбоғим — тутдик ўғрини.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Роппа-роса, тўппа-тўғри, аниқ, шаксиз. *Мен худди соат ўнда келдим.* ▪ *Агар ўша кетиши бўлса, бугун худди Қўқонга бориб етган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Гўё, гўёки; баайни. *У худди оғзида толқони бор одамдай индамай қолди.* ▪ *Катта-кичик водийларни қоплаб ётган туман худди кўлга ўхшаб кўринар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Гузар устига худди осмон ағдарилгандек, халойиқ бирдан гувиллаб қўзғалди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Бўлса-бўлмаса, ҳойнаҳой; афтидан. [*Майсара:*] *Шошманг, тақсирим! Ҳозир чиқиб бўлмайди! У худди гумонсираб келган, эҳтимол ҳар томонга одам қўйгандир.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ХУДКОМ [*ф-т*] *эск. кт.* Фақат ўзини ўйлайдиган, ўзини яхши кўрадиган; худбин. [*Навоий:*] *Э, насимий субҳ, аҳволим дилоромимга айт! ..* [*Гули:*] *Лаъли рангин, лабзи ширин, шўхи худкомимга айт.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ХУДО [*ф-т*] Диний тушунчага кўра, оламни яратган ва уни бошқарувчи олий зот (кўп худоликда олий зотлардан бири). — *Шуми гапинг! Яхши бўпти,— Адолат орқасини ўгириб ёнбошлади. — Худо у дунёда дўзахни тугул, ундан бадтарига солмайдими. Бу дунё қайси дўзахдан кам, — деди Зумрад.* С. Зуннунова, Гулхан. **Аввали худо** *дин.* аввало худо хоҳиши билан, худо каромати туфайли. *Ўртоғингиз Сидиқжон мен билан биргалашиб камлик кўрмади, аввали худо, қола берса мен уни уйлантириб қўйдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Худо берди** «бахтли, давлатли бўлди», «нима истаса, шунга эришди» ёки «шуни қила олади», каби маъноларни ифодалайди. *Кейин Гулнорга худо берди, у эрка, арзанда хотин бўлиб, эрга суялиб, кўнглига нима келса шуни қилади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Худо билсин** ким билади, дейсиз, эҳтимол. *Қоронғида яхши ажратолмадим, тусини ғира-шира анови қора Ҳомидга ўхшатдим. Тағин уми, бошқами, худо билсин, шатир-шутир қилди-да, чиқиб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Худо(й) кўрсатмасин** бирор кўнгилсиз воқеа юз бермаслигини тилаб айтиладиган ибора. — *Худой кўрсатмасин,— деди Бўронбек,— сир очилса, жамоа бизга кун бермайди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Худо кўрсатса** соғ-саломатлик, тинчлик бўлса, ўлмай юрсак. *Печак гулдек бўлиб эрига чирмашганини кўрармиз; ҳали худо кўрсатса, ўйнаб-кулиб меҳмонларингни кут!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Худо(й) кўтарсин**! *ёки* **худо олсин**! *қарғ.* бирор кимсага бўлган нафрат-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ни ифодалаб, унга ўлим тилаб айтиладиган ибора. *Бир лаҳза жимликдан сўнг ҳалиги бегона хотиннинг бақирган товуши эшитилди: — Худо кўтарсин, сен мегажинни! Иккита болам бор! Бўйдоқ йигит қуриб кетганмиди!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. **Худо раҳмати** раҳматли (марҳумни ҳурмат билан тилга олганда айтиладиган ибора). *— Китоблар икки жойда ёлғон айтишни маъқул деган эканлар: биттаси — эру хотиннинг орасида, иккинчиси — икки мўъминни битириш учун. Буни худо раҳмати домлам ўқиб берар эдилар,— деди Сафар бўзчи.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Худо урган** ночор, расво. *Мен сизга: «Қопонғич, жангари ит топиб келинг!» десам, худо урган итни топиб келибсиз.* «Латифалар». **Худо урди** ишнинг пачаваси чиқди; расво бўлди. *Кейин ерга энгашиб қўлларига катта бир тош олдилар. Юрагим шув этди: «Оббо, худо урди», дедим.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Худо урди кетди** наҳотки шундай бўлса. *Қўйинг-эй, Раҳимжон, гапирманг-эй! Худо урди кетди. Қизим қўлингизга тушгандан бери бир кун рўшнолик кўрмади.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Худо уриптими** бўлмаган гап,ўлибманми, наҳотки шундай бўлса. *Мени худо уриптими,— ундай деганим йўқ.* **Худо ҳақи** тўғриси; чиндан ҳам, ҳақиқатда ҳам. *Худо ҳақи, одам ҳаддан ташқари қўрқса, қизиқ бўлар экан.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Ё ол худо, ё бер худо** ё ундай, ё бундай, таваккал. **Худога солдим** жазосини худо берсин. *Гулсумбиби қизининг бошини силади, йиғлаб гапирди: — Қўй, қизим, Нури туҳмат қилган бўлса, худога солдим. Ўзи бир кун жазосини тортар, бир кун изза бўлар.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Худо(й)га топширдим** худо тани-жонингни соғ қилсин; соғ бўл, омон бўл. *Худойга топширдим, Кумуш, қазон етиб кўролмай қолсам мендан рози бўл!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Худога шукур** ҳаётда бирор нарсадан мамнунликни билдиради. *Худога шукур, тўй кўрдим, чимилдиққа кирдим, орзу-ҳавас кўрдим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ХУДОБЕЗОР(И) [*ф-т*] Ҳар қандай ёмон ҳаракатдан ҳам қайтмайдиган; ўта дилозор, бетавфиқ. *— Дарров ўша худобезорига ҳам етказдингми, ит писмиқ! — деди мингбоши зуғум билан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХУДОБЕХАБАР [*ф-т+а*] Худодан қўрқмайдиган; динсиз. | Инсофсиз, диёнатсиз, бетавфиқ. *Шу худобехабар амир эшигида амалдор бўлишдан кўра, ўғирлик қилиб юриш минг марта аъло.* Айний, Жаллодлар.

ХУДОВАНД [*ф-т*] Худонинг эпитетларидан бири. *Лекин ишчи аламзада кўзини Худованднинг даргоҳига тикмади.* Шайхзода. *Худованди карим Азроилга буюриб: «Бор, Луқмони ҳакимнинг жонини олиб кел»,— дебди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХУДОВАНДО [*ф-т*]: **худоё худовандо** худога мурожаат формаси; эй худо, худоё. *— Ё худоё худовандо! Бандаларингга ўзинг инсоф бер, — деди аёл.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Худоё худовандо, нима бўлар экан менга ҳам минг тилла пул етказсанг.* «Латифалар».

ХУДОГЎЙ [*ф-т*] Худо номини тилдан қўймайдиган, доим тоат-ибодат билан шуғулланадиган. *Худогўй одам.* ▪ *Рўзиқул ўткинчи худогўйларга қуръон ўқиб бериш билан беш тийин-ўн тийин топиб юрди.* Ғайратий, Тепалик мозор.

ХУДОЁ [*ф-т*] Худога мурожаат формаси; э худо. *Худоё худовандо! Худоё товба!* ▪ *Махсум ўзича имон келтирди: — Ё худоё худовандо, бир ожиз бандангман. Гуноҳим бўлса, ўзинг кечиргайсан!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХУДОЖЎЙ(Й) [*ф-т*] Худо ва дин йўлидан чиқмайдиган, худога ишонадиган; диндор, батавфиқ. [*Ҳожи она:*] *Мен икки йўл ҳаж қилган художўй, батавфиқ хотинман! Мусулмонларга ёмонликни асло раво кўрмайман.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Бу ҳовлида баъзи художўй, гўл кишиларни лақиллатиб, ўз кароматига ишонтирган Мастура отин яшайди.* Э. Охунова, Доғлар.

ХУДОЖЎЙЛИК **художўй** *с. белги оти. Уларнинг авом халқ олдидаги художўйликлари ҳам риёкорликдан бошқа нарса эмаслигига гумоним қолмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХУДО(Й) [*ф-т*] *қ.* **худо.**

ХУДОЙИ [*ф-т*] *дин.* Марҳумлар руҳига бағишлаб ёки бирор иллатдан эсон-омон қутулганлиги учун худо йўлига қилинадиган садақа, қурбонлик, зиёфат. *Отанинг жамғарғани, ўзининг топган-тутгани худойи, маъракаларга сарфланди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. [*Ҳожи хола:*] *Мозорларга юборинг, ис чиқарсин, худойи қилсин.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қосимжонгинам тушимга кирибди. Шунга озроқ худойи қилган эдим.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ХУДОЙИХОНА [*ф-т*] *эск.* Камбағал, етим-есирларга худойи тариқасида озиқ-овқат бериладиган жой.

ХУДОЙИХЎР [*ф-т*] Худойига бориб овқатланишни одат қилиб олган киши. *Мадрасамизнинг .. «жиловхона»сида ҳар якшанба ва пайшанба кунлари худойихўрлар кўча пойлаб, тикилишиб ўтирар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ХУДОЙИЧИ 1 *айн.* **худойихўр.**

2 *кўчма* Жуда камбағал, қашшоқ. *— Эртага келмай қўяқолинг, ортиқча пулимиз йўқ, чиқдим бу худойичилар артелидан,— деди Сўнагулга мўйловли йигит.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ХУДОПАРАСТ [*ф-т*] Динга, худога ишонадиган; диндор. *Худопараст одам.* || *Довид асл худопараст, менга содиқ.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ХУДОСИЗ Худони тан олмайдиган, худога ишонмайдиган; даҳрий, атеист. *Доктор бир куни [Курбон отани] маҳаллада ўзи ташкил этган худосизлар тўгарагининг машғулотига олиб борди.* А. Қаҳҳор, Тўй.

ХУДОТАРС [*ф-т*] *эск. дин.* Худодан қўрқадиган; мўмин,-художўй. *— Билишимча, шу чоракор яхши одам. — Албатта яхши. Ҳаромдан парҳез қилади, бўлса борига, йўқ бўлса йўғига қаноат қилади. Худотарс.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ХУДПАРАСТ [*ф-т*] Фақат ўз манфаатини кўзлаб иш тутадиган; худбин, эгоист. *Худпараст, текинхўр синфлар ҳукмрон бўлган жамиятда бу иллатларнинг [низо, парокандалик] бўлмаслиги мумкин ҳам эмас эди.* П. Қодиров, Азиз анъаналар.

ХУҚ [*ф-т*]: **хук йили** *айн.* **тўнғиз йили** *қ.* **тўнғиз** 3.

ХУЛЁ *кам қўлл.* Фақат хаёлда, тасаввурда зоҳир бўладиган, аслида йўқ нарса. [*Ҳаётхон*] *Ғуломжонни ё кўрди, ё уни бир хулё билди, энгашиб шохни олди-ю, бир нима деб тез юриб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Ғуломжон:*] *Балки бу хулё, балки хатодир? У қўйнини очиб қаради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХУЛИГАН [*р<инг л*] Жамоат тартибини бузувчи, безорилик билан шуғулланувчи; безори. *Олдида хавфли хулиган, жиноятчи ўтиргандан кейин [Хўжабеков] афтини буришгирмаса бўлармиди, деб кўнглидан ўтказди Шербек.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қудратнинг тилига «хулиган» сўзи келди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ХУЛИГАНЛАРЧА *рвш* Хулиганларга хос. *Хулиганларча сўкинмоқ.*

ХУЛЛАС [*а*], **хулласи калом** *модал с.* «Хулоса қилиб айтганда», «шундай қилиб», «қисқаси» каби маъноларни ифодалайди. *Хуллас, ҳамма ишларни бажардик.* ▪ *Хуллас, бу чигил жумбоқ бўлиб, ечилиши жуда қийин эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳаётда, меҳнатда, жангу жадалда Қаҳрамон халқларимиз — хулласи калом.* Ғ. Ғулом.

ХУЛЛАСИ [*а*] *айн.* **хуллас.** *Юзбоши [тиллани] еганича епти, ютолмай қолганидан кейин ўғрилар оғзига зўрлаб тиқишибди .. хулласи ит азобида ўлипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ХУЛЛАСКИ [*а+ф-т*] *айн.* **хуллас.** *Қамишкападаги икки юз эллик хўжаликнинг ҳаммаси қўлларидаги бор мол-мулкларини, ерларини, боғлари, хулласки бор бисотларидаги ҳамма моллари колхозга икки қўллаб топшириб, бирваракайига колхоз бўлиши шарт эмиш.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХУЛОСА [*а*] 1 Юритилган фикр ёки мулоҳазанинг мантиқий натижаси; якун. *Хулоса қилмоқ (чиқармоқ). Мен шундай хулосага келдим.* ▪ *Чоллар бундай хулосани кутмаган бўлсалар керак, бир-бирига қараб олдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шунақа танқиддан яна бир-икки марта бўлса борми, омин оллоҳу акбар! — У ўзининг бу хулосасидан қўрқиб кетиб, атрофга аланглаб қаради.* С. Анорбоев, Оқсой. *Шундай*

www.ziyouz.com kutubxonasi

хулоса қилиб қарашса, оламда икковидан бўлак ҳалол одам қолмабди. А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

2 *айн.* **хуллас.** *Хулоса, Зайнабнинг болалик вақти билан ҳозирги ҳолини чоғиштириб қарасак, кўрамиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХУЛОСАВИЙ [*а*] *эск. с. т.* Хулоса сифатида тақдим этиладиган; якунловчи. *Хулосавий гап.*

ХУЛОСАЛАМОҚ Фикрнинг мантиқий натижасини ифодаламоқ, хулосасини баён қилмоқ; якунламоқ. *Гапни чўзмай, фикрингизни хулосалаб қўяқолинг.*

ХУЛОСАЛАНМОҚ хулосаламоқ *фл. мажҳ. н. Муҳокама ижобий хулосаланди.*

ХУЛҚ [*а*] **1** Қишининг муомала ва руҳий хусусиятлари мажмуи; феъл, характер. *Хулқи совуқ одам.* ▪ *Гапи гапига, хулқи хулқига тўғри келадими, йўқми, суриштирмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу мулойим хулқ тоғ йигитининг ўша кунги айтган сўзлари беозор қизнинг юрагида туғён қўзғаган эди.* Т. Расулов, Марҳамат.

2 Қишига одат бўлиб қолган, такрорланиб турадиган хатти-ҳаракат; одат, қилиқ. *Қодир анча юмшарган эди. Набигул ярамас хулқлари бор эканини бўйнига олиш билан Қодирни яна ҳам юмшатди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. | Қишилар орасида ўзини тута билиш, ахлоқ, одоб. *Унинг рақсларида қуш енгиллиги, Шабада шўхлиги, гулнинг нози бор. Унинг одобида, унинг хулқида Инсоний камолат мавжуд, барқарор.* Уйғун. *Акрамнинг табелидаги «хулқ» деб ёзилган графада ҳамма вақт «5» баҳоси бўларди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ХУЛҚ-АТВОР [*а*] Феъл-хўй, характер. *Ҳамида хулқ-атвори шамолга ўхшагани билан кўп нарсага ақли етарди.* С. Анорбоев, Меҳр. *Одамлар қори Зоҳиднинг шахсий турмуши ва хулқ-атвори тўғрисида ҳам жирканч воқеалар нақл қиладилар.* Айний, Эсдаликлар.

ХУМ [*ф-т*] Бирор суюқлик, дон ва ш. к. сақлаш учун турли катталикда ясаладиган оғзи торроқ сопол идиш. *Қурбон ота иккинчи самоварга хумдан сув олиб қуймоқда эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Қамчи аллақаёқдан отига икки хум мусаллас ортиб келди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ҳа, дарвоқе хумда қўй ёғим, Омборда сур гўштим қолмапти.* С. Акбарий. **Қалласи хум** *айн.* **хумкалла.** *Э калласи хум, бад нафсига дум.* Ҳамза.

ХУМБОШ *айн.* **хумкалла.**

ХУМДОН [*ф-т*] Кулолчиликда лойдан ясалган идишлар ёки ғишт пиширириладиган ўчоқ, печь. *Кулол хумдони.* ▪ — *Ҳу, кўрдингизми, — деди чап кўли билан кўрсатиб,— у ерда ғишт хумдони қуряпмиз.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Тошкент чинни заводи ўрнида хумдон бўларди. Ўт ёқадиган дарчаси кўча томонда.* Э. Эргашев, Ўзбекистон чиннниси.

ХУМДОНЧИ Хумдонда ғишт ёки кулолчилик маҳсулотларини пиширишда билан шуғулланувчи ишчи. — *Катта кўчага чиқиб олмоғим учун орада бир тагина Ҳамдам хумдончининг чакалаги қолди,— деди Ўсар ака.* А. Қодирий, Жинлар базми.

ХУМКАЛЛА [*ф-т*] **1** Боши хумдай, калласи катта; калладор. *Норматпаранг .. юзи ва бўйинлари сувга тушган нондек оқариб пўкаклашган, хумкалла, пакана одам эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 *кўчма* Мияси йўқ, каллаварам, қовоқбош. [*Олимхон:*] *Хумкалла! Шариат йўлида тойган қизнинг сўзига ишонасанми? Бари хийла, бари айёрлик, макр!* Ойбек, Қутлуғ қон. *Лекин жуда боплади, хумкаллани ўтқазиб қўйди, офарин!* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ХУМЛАБ Хум билан; хумда. *Кўп кишиларнинг уйларида мусаллас билан бўзалар хумлаб қайнаб ётса, иккинчи томонда расмий суратда ичкилик сотиш билан тирикчилик қилувчилар ҳам йўқ эмас эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХУМОР [*а*] **1** *от* Одатланиш туфайли бирор нарсага бўлган чанқоқлик; муштоқлик, зўр истак. *Чолнинг хумори босилди шекилли, чилимни бир чеккага суриб қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Хумори тутди** одатланган нарсасини қўмсади, соғинди; унга етиша олмай тажанг бўлди. *Ичкаридаги тахта сўрида аллаким чилим тортяпти. Старшинанинг ҳам хумори тутди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. **Хумор қилмоқ** бирор нарсага етишувга бўлган интилишни, истакни кучайтирмоқ; ўта хоҳламоқ, соғинтирмоқ (одатланган нарса ҳақида). *Папирос хумор қиляпти.* ▪ — *Мана шундай кишмиш ўсган боғлар, жийдани сарғайтириб, анорни қизартирган, пахтани етиштирган, қовунни тўрлатган далалар хумор қилади,— деди Элмурод.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Хумордан чиқмоқ** ўйлаб юрган бирор иш ёки ҳаракатни амалга ошириш натижасида таскин топмоқ, тинчланмоқ. *Парво қилманг, уста амаки, раис билан ўзим гаплашиб, бир хумордан чиқай.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Хуморини тарқатмоқ** (*ёки* **ёзмоқ**) **1)** бирор кимса ёки нарсани қўмсаш, соғиниш ҳиссини қаноатлантириб, ўзини юпатмоқ, таскин топмоқ. *Тантана, зийнатни севган собиқ вазир кўп йиллаб ҳавосига кўникиб қолган саройга тез-тез келиб, гўё хуморини тарқатиб кетарди.* Ойбек, Навоий; **2)** ўзи қўмсаб, соғиниб юрган кимса ёки нарсага етишиб қаноатланмоқ, таскин топмоқ. *Энди олиб берсанг Товка ёримни, Мен ўйнаб тарқатсам бу хуморимни.* «Алпомиш».

2 *сфт* Бирор нарсага эришувга, етишувга иштиёқи баланд, орзуманд; муштоқ. *Собир .. шим киссасидан папирос олиб, жуда хумор бўлган кашандадай узоқ-узоқ тортди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Пахтазорнинг кўрки — савлати бўлган зангори машина — дала кемаси неча йил соғинтирган.* [*Турсуной*] *уни минишга кўндан хумор эди.* Ҳ. Назир, Муҳаббатнинг туғилиши. «*Хат кутиб жонимда қолмади тоқат, Бир кўрмоққа хумор бўлди Адолат!*» И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Хумор кўз** *ёки* **кўз(лар)и хумор** 1) сузук, чиройли кўз. *Зумраднинг хумор кўзларида қандайдир чуқур бир қайғу яширинган.* Ҳ. Зиёхонова, Менинг табригим. *У* [*Гулнор*] *чиройли майин товуш билан сўзларкан, йигитнинг қўлидан чойнак-пиёла оларкан, шўх, хумор кўзлари билан йигитга қарайди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) шундай кўзли ёр, дилбар. *Эй, кўзлари хуморим, Қарам қил, бунча куйдирма, Куйди сабру қарорим, Дилим куйгунча куйдирма, Т. Тўла.*

ХУМОРГАРЛИҚ *айн.* **хуморгарчилик.**

ХУМОРГАРЧИЛИК Одат қилинган, ўрганилган нарса ёки кимсани қўмсаш, унинг йўқлигидан дилгир бўлиш, хумор бўлиш; интизорлик, муштоқлик. *Дилгирлик ҳаддан ошди, .. қора дорининг хуморгарчилиги .. ҳуснимга путур етказган эди.* Ғайратий, Сабаби тириклик.

ХУМОРИ [*а+ф-т*] Хумор бўлган, иштиёқи баланд, муштоқ. *Тожибой хумори бўлиб яна нос чекди-да, отига қамчи урди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Наманганнинг анори, Кимни қилмас хумори?* Т. Тўла.

ХУМОРЛИҚ 1 хумор *с. белги оти.* **2** *айн.* **хуморгарчилик.** *Қенжасининг йўлига кўзи тўрт бўлиб, хуморликдан бағри кабоб бўлган Тўхта она .. ўғлининг бошдан оёғигача синчиклаб боқади.* И. Раҳим, Танкчининг отпускаси.

ХУМПАР [*ф-т*] Ҳазил аралаш енгил сўкиш формаси, «қургур», «шайтон», «шумтака» каби. — *Вой-бўй тирикмисан, хумпар, Тошкентга қачон келдинг? ..— деди Шум болага Туроббой.* Ғ. Ғулом, Шум бола. — *Ҳов Мадали, бормисан? Вой хумпар-эй, ҳозиргина сув очиб юрувди-я. Шу ўртададир, келиб қолар,— деди Давлат полвон.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда.

ХУМСА 1 Енгил сўкиш формаси, «бемаъни», «ярамас», «аблаҳ» каби. *Кўкларга чиқариб менинг ноламни, Отим миниб, тўнним кийган хумсалар, Қайга ташлаб келдинг Аваз боламни?* «Хушкелди». *Бу ишда бой ўртада турмаса, билиб қўй, полвон, бир нима чиқиши қийин. Наинки, хумса Ёрматинг баланд дорга осилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *айн.* **хунаса 1.**

ХУМЧА Унча катта бўлмаган, кичик хум. *Ёғ хумчаси ташидан билинур.* Мақол. ▪ *Хотин ўртага .. кичик гулдор хумчада вино билан икки стакан олиб келиб қўйди, балиқни кесиб тозалади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ХУН [*ф-т*] 1 *айн.* **қон.** *Минг жафо бирлан эзиб қалбимни, тўкдилар хуним.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Гулханлар ўчиб қолган, Оқмоқда қора тутун. Давра олган бир неча Заъфарон юз, кўзи хун.* Ғайратий. — *Ҳар ким шаҳид — ўз хунига бўялар, Элу халққа озор берма Авазжон,— деди Қулмалойиқ бобо.* «Зулфизар билан Авазхон». **Хун бўлмоқ** руҳан қаттиқ эзилмоқ. *Санобар бечора йиғлайвериб хун бўлибди.* Ў. Умарбеков, Чарос. **Хун йиғламоқ** эзилиб йиғламоқ. [*Қўнғиз бола*] *ариқдан ўтолмай йиғламоқда хун, Кўз ёши юзини ювибди бутун.* С. Абдуқаҳҳор. **Жигари** (*ёки* **бағри, юраги**) **хун бўлди** бирор нарсадан қаттиқ таъсирланиб изтироб чекди, руҳан қаттиқ эзилди. — *Қизил гулдай хотиним қолди .. Воҳ, воҳ, пешанам .. — Охун пешанасига шартта уриб давом этди. — Ёдимга тушса, жигарим хун бўлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Абдулазиз*] *шу вақт ичида қанча фойдадан қолганини ҳам тахминан ҳисоблаб кўриб, юраги хун бўлиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ўлдирилган бирор кимса учун олинадиган қонли ўч, қасос. [*Миша Комилга:*] *Бўлмаса нима учун мени фақат ўз оиласининг хунини олиш учунгина урушиб юрган кекчи, шахсиятпараст деб ўйладинг?* Уйғун, Ҳаёт қўшиғи. *Ўликни тобутга солаётганда хизматкорлардан биттаси: — Бу одамхўрларни қозига бериб, бечора гўдакнинг хунини олиш керак,— деди.* Ойдин, Ҳазил эмиш. **Хун довламоқ** қонли ўч олишни талаб қилмоқ. *Бу қилган ишингга кўнглим тўлмади Хун довлайман, нима жавоб берасан?* «Алпомиш».

3 Умуман ўлдирилган кимса, йўқотилган ёки тортиб олинган нарса учун тўланадиган ҳақ; товон. «*Тўғри таъриф қилмадинг, деб синчисининг икки кўзини ўйиб олиб қўйди* [*Кўкалдош*]. — *Қачонки ўзбекнинг оти менинг отимдан ўзганда, сенинг кўзингнинг хунини бераман*». «Алпомиш». — *Ўлган сигир қозиники бўлса, нима қилиш керак? — Сузган сигир эгасидан хунини тўлатиб олиш керак,— деди Афанди.* «Латифалар». **Хунини тўламоқ** *тар.* 1) ўлдиргани учун товон тўламоқ. *Мана* [*оломон*] *Жапақнинг ўтовига яқинлашиб келди: «Мўйтон элингни қуритаман, Элгелдининг хунини тўла!»* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси; 2) бирор нарса қийматини тўламоқ. *Ҳазратнинг номларига доғ тушмасин учун шариат амрига мувофиқ сизга хун тўланади.* Жўрабоев, Мулла Б. м.

♦ **Отасининг хунини сўрамоқ** бирор нарса учун ҳаддан зиёда пул ёки ҳақ сўрамоқ, бирор нарсага жуда қиммат баҳо қўймоқ.

ХУНАСА [*а*] 1 Ҳам эркак, ҳам аёллик жинсий белгилари бўлган одам ёки ҳайвон. «*Балиғингиз эркакми, урғочими?*». *Афанди вазирнинг макрини тушуниб жавоб берди: «Хунаса».* «Латифалар».

2 *сўк.* Ярамас, аблаҳ, разил. *Тегирмонни энангнинг бешиги деб ўйладингми?! Ўрнингни ҳам булғагандирсан, хунаса!* А. Қодирий, Обид кетмон. [*Жўра:*] *Оқ подшо деган хунаса фармон чиқариб, мардикор сўраб қолди. Урушда қўли баланд эмас шекилли.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ХУНБОР [*ф-т*] *эск. кт.* Қонга тўлган, қон оқиб турадиган. *Ғунча янглиғ дийдаси хунбордурман соғиниб.* Муқимий. *Раҳминг асло келмади ишқингда, жоно, гарчиким, Дилни сўзон, ўзни гирён, кўзни хунбор айладинг.* Муқимий.

ХУНДОР [*ф-т*] Хун талаб қиладиган; қасоскор. [*Ҳусайн:*] *Иблис Маждиддин .. Мўмин Мирзони ўлдириш ҳақида фармон ёзиб, менга мастлигимда қўл қўйдириб олибди. Кеча тонгда у мени ҳам набирамдан, ҳам ўғлимдан жудо қилди. Энди Бадиуззамон менга фарзанд эмас, хундор душман.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ХУНИБИЙРОН [*ф-т*] Ниҳоятда хуноб, руҳан қаттиқ эзилган, алам-изтироб чеккан. *У* [*Хайри*] *ҳарбий комиссарликдан буйруқ келиши биланоқ, бир оғиз сўз айтмай, ўғлининг кийимларини йиғиштирди ва чамадонга ҳозирлади. Фақат кечалари, ёлғиз қолгандагина бошини ёстиққа қўйиб, хунибийрон йиғлади.* Ш. Рашидов, Кудратли тўлқин. *Арава ичидан хунибийрон йиғлаган овоз чиқади.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Хунибийрон бўлди гул Шаҳло, Неки бўлса, уни юпатдим.* Т. Тўла.

ХУНОБ [*ф-т*] 1 Тоқати тоқ; диққат, бўғилган, тажанг. *Икки ҳафтадан бери сув ололмай* [*мўйсафид*] *хуноб экан.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тарихлардан савол берсанг, тез берар жавоб, Ўтмишдаги ноҳақликдан дилгир ва хуноб.* Х. Салоҳ. *Бўтабой хлопкомдан келган хатни қўлига олиб, нима ёзилганини билолмай, хуноб бўлиб турган эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Бўтабой куни бўйи бригададан-бригадага чопиб, иш устида бировдан хуноб бўлиб ва бировни хуноб қилиб, ҳориб-толиб кечқурун сельсоветга келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Қозининг хуноби чиқиб: — Тўхтаб турсин, қозини масхара қилишни унга кўрсатиб қўяман,— дебди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 *кўчма* Қийин, оғир, мушкул, сермашаққат, сердиққат. *Хуноб вазифа.* ▬ *Оламда заргарликдек хуноб иш бўлмас дердим, буларники яна сермашаққат экан.* Ойбек, Навоий.

ХУНОБА [*ф-т*] *айн.* **хуноб.** *Хуноба қилмоқ.* ▬ *Ўзаро низонинг дарду марази Тинкамиз қуритди, хуноба қилди, Талашган хонларнинг кеку ғарази Етди юрт бошига, хароба қилди.* Шайхзода. | *от вазифасида* Диққатни оширадиган, сердиққат иш. — *Албатта, асли хунобаси мана шунда,— деди бош қимирлатиб Ўктам.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ХУНОБАГАРЧИЛИК *айн.* **хунобгарчилик.**

ХУНОБГАРЧИЛИК Хафагарчилик, дилсиёҳликни ифодалайдиган холат; хуноблик.

ХУНОБЛИК **хуноб** *с. белги оти. Зумрад кўзларининг нурини тўка-тўка кўп хуноблик билан иш тикарди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ХУНОЛУД [*ф-т*] *эск. кт.* Қонга беланган. *Хунолуд либос.* ▬ *Хунолуд қуюқ қошлари остидаги ярим очиқ кўзлари кимнидир излагандек қарайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХУНРЕЗ [*ф-т*] 1 Қон тўкувчи; жаллод.

2 Қонхўр, берахм.

ХУНРЕЗЛИК Қонли тўқнашув; қирғинлик, қирғин. «*Не воқеа бўлди?*» *деб сўради* [*Арслонқул*]. — «*Бир лаҳза хунрезлик бўлди*»,— *жавоб берди қарамасдан у.* Ойбек, Навоий. *Ўтрор шаҳри бунёд бўлгандан бери бундай қирғин, бундай хунрезлик, зўравонликни кўрмаган эди.* М. Осим, Ўтрор. *Шу учрашув шарофати билан хунрезликларга барҳам берилди, қўшинлар ўз марраларига қайтдилар.* М. Яхёев, Тинчлик шаҳри достони.

ХУНУК [*ф-т*] 1 Кўринишдан кишини ўзига жалб қилмайдиган; кўримсиз, совуқ. *Хунук одам. Хунук хат. Яхши хунук либос билан ҳам яхши.* Мақол. ▬ *Йигит отини тут ёғочига боғлаб, уйга томон юрган ҳам эди, бурчакдаги уйдан .. пакана хотин .. хунук қиёфада йигитга қараб югуриб кела бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. ‖ *Вой-вуй, қишлоғимиз шунақа хароб, шунақа хунукми!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *кўчма* Кўнгилга хуш келмайдиган, ёқмайдиган, ёқимсиз; кишида нафрат қўзғатадиган, жирканч. *Бечора хотиннинг инсонлик қадру қийматини ерга урадиган ниҳоятда хунук йўл бу.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ‖ *Вой, илм, увол эмасми, нега ишламайсиз? Ҳозирги замонда сичқон тутмайдиган мушук ҳам одамнинг кўзига хунук кўринади-я!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. | Ёмон, кўнгилсиз. *Хунук хабар.* ▬ *Энди у* [*Сулув*] *эл тирикчилигининг хунук фожиаларига кўниккан .. эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.— *Энг хавфли жойдан ўтиб олдик, сув ичида бекордан-бекорга ўлиб кетишдан ҳам хунук нарса борми,— деди Аҳмедов, ёнидаги шерикларига.* А. Рахмат, Турғун Аҳмедовнинг унутилмас баходирлиги. | Айб саналадиган; уятли, шармандали. *Раҳматилла Обидий ҳеч кимнинг хаёлига келмаган жуда-жуда хунук бир шаҳвоний жиноят қилиб қўйиб беш йилга кесилиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. ‖ [*Ҳусайн:*] *Исёнчилар бошида меъмор Жалолиддин турган эмиш.* [*Маждиддин:*] *Яқин дўстингиз, хунук бўлибди.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

3 *кўчма* Қулоққа ёқмайдиган, ёқимсиз эшитиладиган. *Хунук товуш.* ▬ *Туни билан бўлган ғазабли бўкиришлар, хунук алаҳлашлар, йиртқичдай узлаб йиғлашлар тинди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Мингбоши бир қадам*

www.ziyouz.com kutubxonasi

олдинга юрди, қўлидаги қамчинни ўқталиб, хунук овоз билан ўкирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХУНУҚЛАШМОҚ Кўриниши ёқимсиз, кўримсиз бўлиб қолмоқ; чиройини йўқотмоқ. *У касалликдан кейин анча хунуқлашиб қолди.*

ХУНУҚЛИҚ **хунук** *с. белги оти. Биласизми, хунукликда ягона қиз ҳам етилган вақтда йигитнинг диққатини жалб қиладиган бўлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ХУНХОР *айн.* **хунхўр.** *Эзилган халқ эдик, хунхору золимлар қўл остида, Элимни қилди Октябрь билан олий мақом иқбол.* Ҳабибий.

ХУНХЎР [*ф-т*] *кт.* Қонхўр, қотил; золим. *Дод этарман хунхўр жаллод золимдан,— Эмакдошим хабар олгин ҳолимдан!* «Ширин билан Шакар».

ХУНХЎРЛИҚ **хунхўр** *с. белги оти. Уйингиз орқасида қилган адабсизликларим, хунхўрликларим учун мени кечиринг.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХУРАЛ [*мўғ*] Монголия Халқ Республикасида олий ҳокимият органларининг номи. *Улуғ халқ хурали.*

ХУРЖУН [*ф-т*] Эгар устига ёки елкага ошириб ташланадиган, юк солинадиган икки кўзли қоп, қўш халта. *Жун хуржун. Ип хуржун.* ▬ *Унинг [Шербекнинг] олдида эски хуржун ётибди. Хуржуннинг бир кўзида тугун, бир кўзида ўраб тиқилган жун қоплар.* С. Анорбоев, Оқсой. *Жўрабой ота хансираб келиб, елкасидаги хуржунини ерга қўйди-да, командир йигитга тушунтира кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

◆ **Иш хуржун** иш ёмон аҳволда, ишкал, чатоқ; на у ёқли, на бу ёқли. *Иш хуржун бўлди. Ишни хуржун қилмоқ.* ▬ *Заводда сифат масаласи иш хуржун: технология талаблари яхши бажарилмаётир.* Н. Ёқубов, Сув излаб.

ХУРЖУНЛАШМОҚ Ора йўлда қолмоқ; ёмонлашмоқ, чатоқлашмоқ. *Цехлардаги бригадаларараро ижтимоий мусобақа ишлари хуржунлашиб, сиёсий тўғарак, техминимум ўтиш деган гап ҳеч кимнинг эсига келмай қолди.* «Муштум», 1952, 12 декабрь.

ХУРЖУНЛАШТИРМОҚ **хуржунлашмоқ** *фл. орт. н. Ишларни хуржунлаштириб юбормоқ.*

ХУРИЛЛАМОҚ «Хур-хур» этган овоз чиқармоқ. *Хуриллаб ухламоқ.* ▬ *Кўрпачада хурпайиб ётган мушук унинг [хотиннинг] қатим тортаётган қўлларига қараб хуриллайди, ғалтак ипни олиб қочишга пайт пойлайди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ХУРИЛЛАШМОҚ **хурилламоқ** *фл. бирг. н. Болалар хуриллашиб ухлашарди.*

ХУРМА Қатиқ ивитиш учун ишлатиладиган сопол идиш; қўшқулоқ. *Фотиҳадан кейин Офтоб ойим товоқни хурмага, хурмани товоққа уриштириб куёвга қатиқ олиб чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХУРМАЧА 1 Қичик хурма. *Бир хурмача қатиқ.*

2 *кўчма с. т.* Қорин, ошқозон. — *Тўхта, тўхта, эй нонкўр. Хурмачангга лойиғини ич-да, ўз обрўсини билмаган гўл,— деди Эргаш Олимга.* Б. Раҳмонов, Қилмиш — қидирмиш.

◆ **Хурмачаси оқармаган** *айн.* **косаси оқармаган** *қ.* **оқармоқ. Хурмача қилиқ** ёмон, бемаъни, совуқ қилиқ; хунук одат. *Дадамнинг пули кўпайиб, бир йилдан буён хурмача қилиқ чиқариб қолдилар.* «Муштум», 1961, № 3. **Хурмачанинг тагини ялаганмидинг** тўйи куни қор ёки ёмғир ёққан йигит ёки қизга нисбатан ҳазил тариқасида айтиладиган гап. *Чурук паранжи ёпинган бир хотин узоқдан шанғиллаб келаверди: «Қор ҳам қурсин, кафшим ҳам қурсин, Нурихўй, хурмачанинг тагини хўп ялаган экансиз-да!»* Ойбек, Қутлуғ қон.

ХУРМАҚОВОҚ *диал.* Ойимқовоқ.

ХУРМО [*ф-т*] 1 Тропик ва субтропик мамлакатларда ўсадиган, поя танаси йирик патсимон барглардан иборат жийдага ўхшаш ширин мевали дарахт.

2 Шу ўсимликнинг ширин, жийдасимон меваси.

ХУРМОЗОР [*ф-т*] Хурмо дарахтлари экилган ер, майдон.

ХУРМОЙИ [*ф-т*] 1 Ранги хурмо меваси рангига ўхшаган; қизғиш-тўқ сариқ. *Хурмойи қовоқ. Хурмойи соқол.*

2 Ўзбекистондаги ўрик навларидан бири.

ХУРОФИЙ [*а*] Хурофотга оид, хурофотга асосланган. *Хурофий урф-одатлар.* ▬ *Хурофий, диний маросимлар руҳонийларнинг энг даромадли манбаидир.* Қ. Ниёзий, Онг ва тарбия. *Илмий дунёқараш эса, ҳамма соҳадаги каби, тарбия соҳасида ҳам ҳар қандай эски, хурофий тўсиқларни енгиб ўтади.* Н. Мақсудов, Мактаб ва оила.

ХУРОФОТ [*а*] Худога, динга, диний эътиқодларга берилиш, дев, пари каби ғайритабиий кучларга ишониш ва сиғиниш туфайли юзага келган урф-одатлар; ирим. *Муҳаммад Жамол марксизмнинг алифбесидан бошлаб, дўстининг онгидаги хурофотлар булутини тарқатишга тиришди.* Ойбек, Нур қидириб. | Умуман эскилик, эски урф-одатлар. *Бу ерларда хотин олиш ҳали қийинроқ, чунки ҳали бу ерда хурофотга берилган кишилар кўп.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХУРОФОТФУРУШ [*а+ф-т*] *кам қўлл.* Хурофотни тарғиб қиладиган, хурофотни восита қилиб кун кўрадиган. *Революциядан кейин хурофотфуруш бу хонадон тезда қуриб, тўзғиб кетади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ХУРОФОТЧИ Хурофотга берилган одам. — *«Одамнинг ёши ўтиб, тили қотиб қолгандан кейин ўқий олмайди» деган гапга ишониб юрар эдик. Хурофотчилардан чиққан гап экан бу,— деди Юсвали тоға.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХУРРАҚ Уйқуда нафас олганда чиқадиган хириллаган товуш. *Блиндаждаги жимликни кимнингдир хурраги бузарди.* М. Муҳамедов, Қичик гарнизон. **Хуррак отмоқ** (*ёки* **тортмоқ**) уйқу вақтида томоқдан хириллаган овоз чиқармоқ. *Тахминан кечаси соат 3—4лар эди. Соқчининг хуррак отгани эшитилди.* М. Мирҳодиев, Унутилмас лавҳалар. *Разведкачилар уйга кириб келишлари билан хуррак тортиб ухлаётган иккинчи гитлерчини ҳам кўрдилар.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ХУРРАҚЧИ Хуррак отиб ухлайдиган киши. *Хурракни эмас, хурракчини отаман. Шундоқ ёқасидан ушлайман-у, деразадан отвораман.* А. Мухтор, Туғилиш.

ХУРРАМ [*ф-т*] 1 Шод, хурсанд, хушчақчақ. *Хуррам ҳаёт кечирмоқдамиз.* ▬ *Завод кўчасидан рус оилалари келмоқда. Ишчилар шахдам, хотин, бола-чақалари хуррам — халқ революцияси ғалаба қилган.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Бир дастада икки гул: келин-куёв, Иккиси ҳам хуррам, дилларда олов.* М. Алавия. *Бўл омон мангу жаҳонда сен улуғ рус меҳрибон, Бизга бахш этдинг озод ҳаёт, хуррам замон.* А. Пўлат.

2 Хуррам *(эркаклар исми).*

ХУРРАМЛИҚ **хуррам** 1 *с. белги оти. Бу шоду хуррамликни туғдирган яна ўша сув эди. Сув, албатта, сув!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Лекин ерда ва кўкда мен томошага чиққан вақтимдаги латофат, хуррамликдан асар қолмаган эди.* Айний, Эсдаликлар.

ХУРСАНД [*ф-т*] 1 Ҳаётдан жуда мамнун, кайфияти жуда яхши; шод, хуррам; хушчақчақ. *Болалар арча байрамидан уйларига хурсанд бўлиб қайтдилар.* ▬ [*Бондарни*] *қачон кўрсанг таралабедод, хурсанд, хушчақчақ.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Баҳри жўнар тонг билан туриб, хурсанд бўлиб шу ширин дамга, Баҳрини узатар колхози Тошкентдаги катта байрамга.* Ҳ. Олимжон.

2 Бирор нарсадан қаноат ҳосил қилган; мамнун, рози, миннатдор. *Қудрат эса отдан қутулганига ич-ичидан хурсанд.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. — *Ашир акам сиздан жуда хурсанд,— жувон миннатдорчилик билан жилмайди,— Турганида ҳам, ётганида ҳам дуо қилади.* С. Анорбоев, Оқсой. — *Жамоадан хурсандмиз,— Мавлон ака ўйчан кўзларини ердан олмай гапирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Бу ерда сувчи этиб тайинлангач, у ўз ҳамқишлоқларини хурсанд қилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 Хурсанд *(эркаклар ва хотин-қизлар исми).*

ХУРСАНДЛИК **хурсанд** 1, 2 *с. белги оти. Адолат чой дамлаб чиқиб кетди. Эр-хотин унинг хурсандлигига қувониши, кетидан жилмайиб қараб қолиши.* С. Зуннунова, Гулхан.

ХУРСАНДЧИЛИК 1 Вақтни хурсанд, шод, ўйин-кулги билан ўтказиш; вақти чоғлик. *Қичик гулзорли майдонда бир тўда жангчилар давра қуриб, хурсандчилик қилардилар.* Ойбек, Қуёш қо-

www.ziyouz.com kutubxonasi

раймас. *Ўзбекларда агар жуда катта хурсандчилик тилайдиган бўлсалар, «тўй устига тўй бўлсин!» дейишади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Хурсандлик, шодлик. *Ўзига младший сержант унвони берилганлигини Нормат биринчи марта инженер капитандан эшитди ва хурсандчилигини яширолмай илжайди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ХУРУЖ [*а*] **1** Тўсатдан ҳужум қилиш; ҳужум. *Давлатимизнинг мудофаа қудрати ҳар қандай агрессорларнинг хуружини ўша ондаёқ парчалаб ташлаш .. имкониятини беради.* Ф. Норхўжаев, Тинчлик посбонлари. *Қулоқлар хуруж қилганда, уларга қарши қурол кўтарганлар орасида Горкунов ҳам бор эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Исъён, қўзғолон, қуролли қаршилик. *Хуружга бошчилик қилган уста Маҳмуд бошқа қишлоқларга ҳам одамларни юбориб, уларни қуролланишга, босқоқларга икки пул ҳам бермасликка даъват этди.* М. Осим, Маҳмуд Торобий. *— Энди,— деди Ўрмон полвон,— очиқдан-очиқ хуруж қилмоқ керак. Негаки, мамлакат биз томонга ўтди.* Айний, Қуллар.

2 *кўчма* Иссиқ, совуқ, шамол, ёмғир, ўт, сув каби табиат кучларининг инсон иродасига нисбатан қаршилиги, ҳамласи; авжига чиқиши, кучайиши. *На баҳор инжиқликлари, на гармсел хуружи, на сув танқислиги уларнинг [пахтакорларнинг] иродасини енга олмади.* Ж. Жабборов, Ойдин йўллар. *Ташқарида қишнинг сўнгги хуружи ҳукм сурмоқда.* В. Абдуллаев, Қанотли орзулар. *Енгиб табиатнинг ўжар хуружин, Фарзандлар ўташар мардлик бурчини.* А. Пўлат. **Хуруж қилмоқ** 1) авжига чиқмоқ, кучаймоқ (совуқ, иссиқ, шамол, ёмғир каби табиий кучлар ҳақида). *Бу сафарги сел унча хуруж қилолмас. Ўтган йили ариқлар яхшилаб тозаланди, иккита қўшимча канал қазилди, сув тақсимлаш системаси яхшиланди.* И. Раҳим, Ихлос; 2) *с. т.* бирор салбий нарсага берилиб кетмоқ, ружу қилмоқ. *Ашир, хотини Хўжабековга тегиб кетгандан кейин, ичкиликка хуруж қилди.* С. Анорбоев, Оқсой; 3) тутмоқ, бошламоқ (иситма, безгак каби касаллик ҳақида). *Иситма хуруж қилиб, [Башорат холанинг] ҳамма ёғи қақшаб оғриди.* А. Мирахмедов, Қулган чечаклар.

ХУРУШ I [*ф-т*] **1** Бирор иш ёки жараённинг юзага келиши, тезлашуви учун ёрдам берадиган восита. *Терини пардозлашда ишлатиладиган хуруш. Пайвандлаш хуруши.*

2 Овқатга қўшиб истеъмол қилинадиган, унга маза, там берадиган ошкўк, зиравор, доривор каби воситалар. *Маҳаким унинг қўлидан тарелкани олиб «Хурушини бизга қўйиб берасиз»,— деб қўйди ва Холиқнинг пичоғини олиб закуска тайёрлай бошлади.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ХУРУШ II *с. т.* Хуруж.

ХУРУШЛАМОҚ Химиявий усул билан ишлов бермоқ, пардозламоқ. *Металларни хурушламоқ.*

ХУР-ХУР *тақл. с.* Хуррак товуши ҳақида. *Соқи бобо пўстинининг бир енгига бошини тиқиб, бир енгига икки оёғини суқиб, хур-хур этиб, хуррак тортиб ухлаб ётибди.* «Хушкелди».

ХУРШИД [*ф-т*] **1** Ёритиб турувчи нарса; қуёш, ёруғлик, машъал. *Оламнинг хуршиди кундир, одамнинг хуршиди илм.* Ҳамза.

2 Хуршид *(эркаклар исми).*

ХУСУМАТ [*а*] Бировга нисбатан бўлган кек, адоват; қасд; душманлик. *Шошмақулнинг бўйни эгилди. Шундай бўлса ҳам ўз ичида Содиққа қарши хусумат сақлаб юрмоқда.* Айний, Қуллар. [*Соҳиб Доро*] *бу йигитлар билан найчининг орасида хусумат борлигини айтди.* Ойбек, Навоий.

ХУСУМАТЛИ Хусумат белгиси ифодаланган; адоватли. *У [Маждиддин] ўғлининг елкасидан қўлини секин тушира туриб, чодир томон хусуматли назар ташлайди-да, отга минмоқчи бўлади.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

ХУСУС [*а*] **1** Муҳокамага сабаб бўлган ёки кўзда тутилган масала, мавзу. *Майли ҳар ким айтсин ўз фалсафасин .. Уни мот қиларман мен бу хусусда!* О. Ҳакимов. *Юсуфбек ҳожининг қандай одам экани айниқса Акрам ҳожига англашилиб, бу тўғрида ортиқ баҳс қилинмади ва сўз бошқа хусусларга ўтди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шарт шу: Бундан кейин ҳар хусусда мен билан яктан бўлиб ишласангиз, .. дурустми?* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 3-ш. эгалик ва ў.-п. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланади (қ. **хусусида**).

ХУСУСАН [*а*] *рвш* Бошқаларидан кўра; айниқса. *Хусусан, бундай юмушлар хизматкорларга буюрилса, бу ҳеч қандай таажжубланарлик ҳол ҳисобланмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шодиев кетди, Сафаров секретарнинг бу келиб кетишидан, хусусан унинг сўзларидан, қаттиқ норози бўлса ҳам .. ўзининг кайфиятини уларга билдирмади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор.

ХУСУСИДА *кўм. вазифасида* Тўғрисида, ҳақида. *— Пилла хусусида тил қисиқлик жойим йўқ. Планни бир юз ўн бир процент қилиб қўйганман,— деди раис.* С. Аҳмад, Ҳодивой.

ХУСУСИЙ [*а*] **1** Бирор шахснинг ёлғиз ўзига қарашли, тегишли бўлган; шахсий. *Хусусий мулк. Хусусий капитал.* ▪ *— Революцияга қадар, мен ҳатто баъзи кишиларда хусусий врач бўлиб ҳам ишлаганман,— деди кўзойнакли киши.* Ё. Ҳаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот. | Ҳар бир шахснинг ўзи бошқарадиган, ўзи фойдаланадиган. *ЎзССРда .. қонун якка деҳқонларнинг ўзи меҳнат қиладиган .. майда хусусий хўжалигига ҳам йўл қўяди.* «ЎзССР Конституцияси».

2 Айрим шахслар томонидан якка тартибда амалга ошириладиган; шахсий. *Унинг хусусий режалари бор эди.* ▪ *Мажлисларда, хусусий суҳбатларда қоридан сўз очган ҳар бир киши «Каниэак билан Сидиқжон можароси»ни айтмасдан қўймас эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Асосий ишга алоқаси йўқ. *Кундузлари ўрда девонини бошқариш, эрталаб ва кечқурун ўз уйида хусусий кишиларни қабул қилиш, албатта, Анвар учун оғир эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

3 Муайян бир нарса ёки мавзуга бағишланган; айрим бир нарса ёки мавзуни ўз ичига оладиган. *Хусусий ва умумий масалалар.*

ХУСУСИЯТ [*а*] Бирор нарса ёки кимсанинг ўзига хос, бошқалардан ажралиб турадиган томони, ўзига хос белгиси; специфика. *Характерли хусусият. Ўзбек тилининг ўзига хос хусусиятлари.* ▪ *Ленин таълимотича, партиявийлик, коммунизм учун курашга хизмат этиш янги социалистик адабиётнинг асосий хусусияти бўлмоғи лозим.* «Ўзбек совет адабиёти тарихи очерки». *Мен биринчи навбатда тарбияни улардан [ота-онамдан] олганман ва уларнинг хислат ва хусусиятлари шубҳасиз менга таъсир қилган.* Айний, Эсдаликлар.

ХУТБА [*а*] **1** *дин.* Жума ва хайит (яъни ийд) кунларида масжид имомининг суннатдан кейинги (фарздан олдинги) ваъзхонлиги; диний панд-насиҳат. *Намоздан кейин семиз ва такаббур Бўриҳон ҳазрат эшон минбарга чиқиб, хутба бошлади.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. [*Навоий:*] *Мен шаҳзода Бадиуззамонга урушнинг фалокатини, осойишталик ва адолатнинг маъносини англатдим. Зийрак фарзандингиз шу куни хутбага номингизни қўшиб ўқитдирди.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

2 Никоҳ вақтида ўқиладиган дуо. *Домла ер остидан паранжи тагида жилпанглаб турган шўх аёлга бир боқди-да, никоҳ хутбасини бошлаб юборди.* Ғайратий, Ҳалала. *«Афанди, шайтоннинг хотинининг оти нима?» — деб сўради имом.— «Никоҳ куни сиз хутба ўқиган экансиз-ку, билмайсизми?»* «Латифалар».

ХЎТОР [*р*] **1** Россияда алоҳида ажратилган уй, қўрғон ва экин экиладиган ери бўлган деҳқон хўжалиги. *Хуторлардан воз кечиб, янги, шинам, ёруғ уйларга кўчиб ўтаётган оилаларни областнинг бошқа районларида ҳам учратиш мумкин.* «С. Ўзбекистони», 1966, 2 декабрь.

2 Кубань, Украина ва Ўрта Осиёда икки-уч хўжаликдан иборат қишлоқча. *Хоразм, Бухоро, Қашқадарё областларида ва Қорақалпоғистон Автоном Республикасида майда посёлкалар ва хуторлар ҳали ҳам кўп.* «С. Ўзбекистони», 1964, 6 июнь.

ХУФИЁНА [*а+ф-т*] *рвш* Бошқаларга билдирмасдан; яширин равишда; яширинча. *Хуфиёна учрашмоқ.* ▪ *Абдураҳмон бузуқ савдогарваччаларга ара-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

лашиб, амакидан хуфиёна айш-ишратга берилди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ХУФИЯ [*а*] 1 Бошқаларга билдирмайдиган, сир тутиладиган; яширин, махфий. *Хуфия маслаҳат. Хуфия иш. Хуфия гапдан ошкора шапалоқ яхши.* Мақол. ▪ *У баъзи бир хуфия топшириқлар олиб турарди.* Н. Фозилов, Оқим. [*Толипов*] *дин ниқобига бурканиб олиб, ўз ҳунарини ишга солди-да, хуфия йўллар билан киши билмас даромадни шарақ-шарақ санаб, ҳамёнга урди.* М. Абдуллаев, Текин томоқ фирибгарлари.

2 Билдирмасдан бузуқилик қилувчи; яширин равишда фоҳишалик қилувчи. [*Мастура:*] *Менинг қўлимдан беш юзга етиб хуфияси, сатанги, акабаччалари чиқди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ХУФИЯКИ [*а*+*ф-т*] *айн.* **хуфиёна.** *Рўза ойи келиши билан Саид Бурхон махзум кундуз кунлари қоронғи ҳужрага кириб, .. хуфияки майхўрлик қилиб, дам олиб ётар .. эди.* Ғайратий, Махзум қочди.

ХУФТОН [*ф-т*] 1 *дин.* Қуёш ботгандан бир-икки соат ўтгач ўқиладиган энг кейинги, кечки намоз. *Хуфтон ўқилиб, аллақачон қоронғи тушган, лекин кўчаларда ҳали якка-дукка одам оёғи тийилмаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Хуфтон намози** *айн.* **хуфтон** 1. *Хуфтон намозининг ўқилганига хийла вақт бўлган, қорли тоғлардан тунги салқин шабада эсмоқда.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Қуёш ботганидан бир-икки соат кейинги вақт; тахминан кеч соат ўн-ўн бирлар. — *Мен боғдан чиққанда хуфтон бўлмаса ҳам шунга яқинлашиб қолган эди..,— деди Ўсар ака.* А. Қодирий, Жинлар базми. *Улар кечки пайтда йўлга чиқиб, хуфтонда қишлоққа етиб келдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Икки (уч *ёки* етти) хуфтонгача** алламаҳалгача, аллавақтгача. — *Шеркатнинг ғалвази билан бўшаёлмадим. Ўзингиз, биласиз, .. кеча идорада икки хуфтонгача ўтирдик ..— деди Зия.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. *Акаси тушмагур ўлгунча бепарво, .. етти хуфтонгача сакиллаб юрса, ён-берида қўни-қўшни бўлмаса.* Ғ. Ғулом, Соялар.

♦ **Дили (*ёки* кўнгли, таъби) хуфтон** кўнгли ғаш; хафа. *Колхозчилар бригадирнинг дили хуфтон эканлигини аллақочон сезган эдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Кўнглим бирдан хуфтон бўлиб, севгимни ҳақоратлагандек сездим.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

ХУШ [*ф-т*] 1 Яхши, маъқул, дуруст. *Таржимон тилингнинг лол ўлгани хуш — Ҳуррият мазмунин англай олмасанг.* Ғ. Ғулом. *Сидиқжон, бир томондан, Ўрмонжонга қандай рўпара бўлишини ва гапни нимадан бошлашини билмай юраги пўкиллаб, иккинчи томондан, унинг хуш қабул қилиши умиди билан энтикиб кутар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Хуш кўрмоқ** яхши кўрмоқ, ёқтирмоқ; маъқул деб билмоқ. ▪ *Мулла акам қизил шафтолини жуда хуш кўрар эканлар!* Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар.

2 Ёқимли; майин. *Хуш иқлим.* ▪ *Отаулланинг кўз олдидан ҳам узоқ Хоразмнинг кишининг баҳрини очувчи хуш ҳавоси ўтди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир. *Баҳор оқшомининг дилларни қитиқловчи шабадаси гулларни елпиб, киши димоғига маст қилувчи хуш ҳид урар.* Туйғун, Дўстлик севинчлари. **Хуш ёқмоқ** 1) ёқимли таъсир этмоқ, ҳузур-ҳаловат бермоқ. *Жувоннинг бу ҳаракати Сидиқжонга жуда хуш ёқди, ичида «бор экансан-ку», деб қўйди-да, уни бошдан оёқ кузатиб чиқди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) маъқул тушмоқ, кўнгилдагидек бўлмоқ. *Бунақа шарт элликбошига албатта хуш ёқади-да! Дарров ҳовлини ўз баҳосидан анча ортиққа олипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Хуш келмоқ** маъқул тушмоқ, ёқмоқ. *Бу гаплар, албатта худога хуш келмай юрар эди.* А. Қаҳҳор, Қабрдан товуш.

3 Яраширб турадиган; келишган. *Иккинчи томонда эса Абдурасул ўтирар ва хуш мўйловини бураб қўяр эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Очиқ эркан хуш ниқобинг кўзларинг қилди асир.* Ҳамза.

4 Майл, иштиёқ, хоҳиш. *Саёҳатга хушинг борми? Овқатга хушим йўқ. Менинг бу йигитга сира хушим йўқ.* ▪ *Э, золимлар, сенинг кимга ишинг бор, Ким билан гаплашмоққа хушинг бор?* «Эрали ва Шерали».

♦ **Вақти (*ёки* кўнгли) хуш** кайфи чоғ, хурсанд. *Бугунги ишдан ... вақти хуш бўлган Бўтабой аллақандай шўх бир куйни хиргойи қилиб борар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Нима бўлса ҳам, шунча ғалати гапларни ўз қулоғи билан эшитганига [Элмуроднинг] кўнгли хуш эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Хуш энди** хайрлашув вақтида айтиладиган ибора. *Мен кетарман, эна, Аймоқ юртига, Оқ сут берган меҳрибоним, хуш энди!* «Ёдгор». **Хуш келибсиз** *ёки* **хуш келдингиз!** меҳмонни кутиб олиш пайтида ҳурмат юзасидан айтиладиган ибора. *Мадаминхўжа ўтирган еридан хиёл қўзғалди-ю, қўл қовуштирди: — Хуш келибсизлар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Хуш кўрдик** *айн.* **хуш келибсиз.** — *Йўқлаб келганларинг учун раҳмат.— Хуш кўрдик,— деди Абдуманнон ота меҳмонларга.* А. Абдунабиев, С. Султонов, Ленин йўриғи. **Хуши тутса** *айн.* **хушига келса.** *Унинг [Ирисалининг] одати ҳам ўзгача: .. мақтаса — қовоқ солади, хуши тутса ундан ўзар одам йўқ.* И. Раҳим, Ҳилола. **Хуш қолинг** хайрлашув вақтида кетувчи қолувчига айтадиган ибора; хайр. *Элдан бирга келган эрлар, Азаматлар, наъра шерлар, Бизни ҳам Эрали дерлар, Бегу хонлар, хуш қол энди.* «Эрали ва Шерали». **Хушига келса** хоҳласа, ёқтирса. *Хушига келса, бир-икки оғиз гапиради. Хушингга келса, шу, бўлмаса — билганингни қил.*

ХУШАТВОР [*ф-т*+*а*] *эск. кт.* Хушфеъл, яхши ахлоқли, яхши хулқли. *Бердилар таълим менга, мен билмаган ҳар кордин, Илму одобу ҳунар, фаҳм этмаган асрордин, Хушсуханлик, хушкаломлик ҳамда хушатвордин, Ҳеч бири бахтимга ёри бермади, нолон бошим.* Мутриба.

ХУШАХЛОҚ [*ф-т*+*а*] *кт.* Яхши ахлоқли, яхши хулқли, одобли. *Хушхулқ, хушахлоқ, .. тўғри сўз Маҳаммадкарим чинакам ботир, шижоатли, душманларга нисбатан раҳмсиз, шафқатсиз киши эди.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

ХУШБАХТ [*ф-т*] *кт.* Бахтли, саодатли. *Хушбахт йигит.* ▪ *У нимага бунчалик хушвақт ва нимадан бу қадар хушбахт эканлиги тўғрисида ўйламас.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Шу ёқимли ҳис билан хушбахт. Энди унга тонгдан кун ботгунча курсантлар билан машғулот ўтказиш керак.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ХУШБАХТЛИК **хушбахт** *с. белги оти. Сўнгра, унга куч-қувват, ғайрат берган нарса унинг оилавий хушбахтлиги, деган мазмунда гапириб, .. Ўрмонжонни Ўрмонжон қилаётган унинг хотини, деган хулоса чиқаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ХУШБАҲРА [*ф-т*] *кт.* Кишининг баҳри-дилини очадиган; хушҳаво. *Ҳур Ватан, хушбаҳра ўлкамга қувонсам арзигай, Бор улуғ компартиям, ҳар ишда раҳбардир менга.* С. Абдулла. *Ранг-баранг боғу чаманга файзу зийнатлар бериб, Хушҳаво, хушбаҳра, обод айлаган дунёни сув.* Ҳабибий.

ХУШБАҲРАЛИК **хушбаҳра** *с. белги оти. Ўрикзорга қараб турган, дид билан бино қилинган .. эски айвон озодалиги, хушбаҳралиги билан меҳмонлар диққатини жалб қилди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ХУШБИЧИМ 1 Яхши тикилган; кийганда ярашадиган, бичими яхши (кийимлар ҳақида). *Хушбичим дўппи. Хушбичим костюм.* ▪ *Шкафнинг биринчи хонасида Татьянанинг хушбичим кўйлаклари турарди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

2 Бўйи-басти келишган, қадди-қомати чиройли. *Хушбичим йигит.* ▪ *Бу орада шаҳар томондан чиқиб келган навбатдаги автобус уч-тўрт эркак ва аёл билан бирга хушбичимгина бир қизни ҳам тушириб кетди.* Ш. Ғуломов, Ёркин уфқлар. [*Башорат хола*] *ҳеч қачон ўғлини ҳозиргидек хушбичим, сарв қомат ва жиддий қиёфада кўрмаган эди.* А. Мирахмедов, Кулган чечаклар.

3 Ташқи қиёфаси, тузилиши, кўриниши чиройли, келишган. *Хушбичим иморат.* ▪ *Жувон хушбичим бурунчасини жийириб, жонон чинни товуш билан жаранглаб кулди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Теракзорлар хушбичим, Боғларда ҳаммаёқ жим.* Шайхзода.

ХУШБИЧИМЛИК **хушбичим** *с. белги оти.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ХУШБЎЙ [*ф-т*] Ёқимли ҳид таратадиган; яхши ҳидли, муаттар. *Хушбўй гул. Хушбўй олма.* ▪ *Июнь оқшомининг хушбўй шамоли эсар, ҳамма ёқ жимжит, атрофдаги қалин ўрмонгина шивирлар эди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. [*Гози*] *етилган қовунларнинг хушбўй иси, хушчақчақ таниш овозлар келавергач, чидаб туролмади.* И. Раҳим, Ихлос. *Богма-боғ ошиб эсаётган шамол димоққа аллақандай хушбўй исларни олиб келади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ХУШВАҚТ [*ф-т+а*] Вақти чоғ, хурсанд, шод. *Мунисхон ўзини хушвақт қилиб кўрсатишга тиришди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Золим бойнинг ерин олиб, Ерсизларга берди бўлиб; Йиғлаганни хушвақт қилиб Ўчин олиб берди Шўро.* Эргаш шоир. ‖ *Ўғлимни эркаладим:* — *Қирғийим, той керакми? Алишер дерди хушвақт, Китоб керак, адажон!* С. Акбарий.

ХУШВАҚТЛИК хушвақт *с. белги оти.* [*Шариф:*] *Хуш келибсиз, азиз меҳмонлар.* [*Ҳамма:*] *Хушвақтлик бўлсин.* Н. Сафаров, Кимга тўй, кимга аза.

ХУШГАП [*ф-т*] Ширин сўз; хушмуомала. *Хушгап одам.* ▪ [*Меҳмонларнинг*] *баъзилари адабиётдан хабарсиз бўлсалар ҳам, хушгап, хушчақчақ ва аскиячи эдилар.* Айний, Эсдаликлар. *Ошиқ чеҳра, диловар, марду хушгап, Кўзи ўйнаб турар кулганда сўзлаб.* Ҳабибий.

ХУШДИЛ [*ф-т*] *кам қўлл.* Очиқ кўнгил, ёқимли. *Вагонда қолаётган солдатлар оқ кўнгил, хушчақчақ ва хушдил улфатидан ажралиб қолаётганларига ачинардилар.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ХУШЁҚМАС Ишга бўйни ёр бермайдиган; дангаса, ишёқмас. *Хушёқмас одам.* ‖ — *Бригададан чиқариб юбораман, менга хушёқмас, дангаса керак эмас,*— *деди* [*бригадир*]. Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Афсуски, орамизда шундай ходимлар ҳам борки, улар жуда кўп гапирадилар-у, лекин кам иш қиладилар, .. фақат хушёқмасларгина ана шундай қилиши мумкин.* «Қ. Ўзбекистон», 1962, № 146.

ХУШЁҚМАСЛИК хушёқмас *с. мавҳ. от. Хушёқмаслик билан ишламоқ.* ▪ *Амалдорлар ўзаро гап сотиб вазифаларини хушёқмаслик билан бажарардилар.* Ойбек, Навоий.

ХУШИЧИМ Яхши ичиладиган, ютуми яхши, ичишли. — [*Мусаллас*] *жуда хушичим, кайфи ҳам нозик .. — деди кампир Зумрадга.* Ойбек, Улуғ йўл.

ХУШКАЙФ [*ф-т+а*] 1 Хурсанд, ўйнаган-кулган, хушчақчақ. *У жуда хушкайф эди.* ▪ *Хушкайф бир гуруҳ тор кўчадан чиқиб, мадраса орқасида ғойиб бўлди.* Ойбек, Навоий.

2 *айн.* **ширакайф.**

ХУШКИ [*ф-т*] Ҳаммомдан чиққанда бадан артиладиган катта сочиқ.

ХУШЛАМОҚ Ёқтирмоқ, суймоқ, яхши кўрмоқ. *Кумуш опам ҳам шу ерда эдилар, .. Лағмонни унча хушламас эканлар шекилли, яхши емадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қамтар одам ўз фазилатлари, хизматлари ҳақида гапирмайди, мақтанмайди ва мақтанганни хушламайди.* Ю. Султонов, Қамтарга камол, манманга завол.

♦ **Кўнглини (ёки вақтини) хушламоқ** бировни хурсанд қилмоқ, унга шодлик, вақтичоғлик бахш этмоқ. *Маданий-оқартув муассасалари ходимлари ҳам тез-тез шийпонларда бўлиб, дала қаҳрамонлари кўнглини хушламоқдалар.* «С. Ўзбекистони», 1965, 21 август. *Уч канизи бувисининг вақтини хушлаб, .. рўмолини бошига елвагай ташлаб чопишиб, .. бора солиб занжирни ушлади.* «Эрали ва Шерали».

ХУШЛАНМОҚ хушламоқ *фл. ўзл. н. кам қўлл. Марғилонни қандай топдингиз, бек ака, хушландингизми, ё? .. Бу саволнинг жавобига Отабек иккиланган-дек ва ўнғайсизланган-дек бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХУШЛАТМОҚ хушламоқ *фл. орт. н.*

ХУШЛАШМОҚ 1 **хушламоқ** *фл. бирг. н.*

2 *фольк.* Ёқимли сўз ва ҳаракатлар билан бир-бирларини хурсанд қилишга уринмоқ. *Мени кўриб кўшкдан у пастга тушди, Парвона бўб, атрофимда хушлашди.* «Нигор ва Замон».

3 Бир-бирига «хуш келибсиз», «хуш қолинг» дейишмоқ; хайр-хўшлашмоқ; хайрлашмоқ. *Чаққон дарвозадан буларни чиқариб, Соқи билан Авазни хушлашиб жўнатди.* «Бўтакўз». *Ранно баргига қўниб Шўхлик бошлашиб, Мен билан хушлашдилар Булбул, саъваси.* Ғайратий.

ХУШЛУҚУМ [*ф-т+а*] *кам қўлл.* Ютуми яхши; хушичим; лаззатли. — *Во-ей, муздаккина-я, ажаб хушлуқум, ютган сари роҳат қиляпман,*— *деди Унсин морожнийни ялаб.* Ойбек, Улуғ йўл.

ХУШМАНЗАРА [*ф-т+а*] Кўриниши кишининг баҳри-дилини очадиган; чиройли манзарага эга; кўркам. *Республикамизнинг хушманзара жойлари.* ▪ *Қишлоқ тоғ оралиғида бўлишига қарамай, анча катта, обод, боғзор токзор ва жуда хушманзара экан.* О. Ёқубов, Икки муҳаббат. *Янги Ўрда, юқорида ёзганимиздек, ҳақиқатан шукуҳлик, хушманзара бино қилинган эдики, унинг ҳозирги харобасидан ҳам кўрса бўлур.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ХУШМАНЗАРАЛИК хушманзара *с. белги оти. Бу шийпон ўзининг хушкайф ва хушманзаралиги билан қишлоқда .. «Обид кетмоннинг шийпони», деб машҳур бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ХУШМУЛОЗИМ [*ф-т+а*] Кишини хурсанд қилишга тиришадиган; хушмуомала, хушфеъл, сермулозамат, сертавозе. *Хушмулозим йигит.* ▪ *Бу ерда хушмулозим мезбонларимизнинг қабул маросимида кўп мамлакатларнинг вакиллари тўпланган.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 231.

ХУШМУЛОЗИМАТ [*ф-т+а*] *айн.* **хушмулозим.** *Хушмулозимат мезбон.*

ХУШМУЛОЗИМАТЛИК хушмулозимат *с. белги оти.* — *Мен дарвозага етар-етмас, минғбошининг ўзи чиқди: болани сўкиб, мени эса яна ҳам хушмулозиматлик билан қарши олди,*— *деди Шокиржон.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ХУШМУОМАЛА [*ф-т+а*] 1 Муомаласи, ган-сўзлари, хатти-ҳаракати ёқимли; хушфеъл. *Хушмуомала аёл.* ▪ *Умурзоқ ота .. кавак толга қоқилган михларга осиғлиқ қармоқларни олиб кўздан кечираркан, бу хушмуомала йигитнинг .. сўзларини дилида такрорлаб, мийиғида жилмайиб қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Доимо кулимсираб гапирадиган хушмуомала комиссар ҳозир дағал ва шиддатли кўринди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *от вазифасида* Одоб билан ёқимли муомала қилиш; хушфеъллик. *Анвар ҳар ким учун севимли ва хушмуомаласи барчага баравар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ХУШМУОМАЛАЛИК хушмуомала *с. белги оти. Хушмуомалалик билан мурожаат қилмоқ.* ▪ *Анвар Мурод — хушмуомалалик ила меҳмонларни эшикка қадар жўнатиб, қўлларини сиқиб хайрлашди.* Ойбек, Нур қидириб.

ХУШМЎЙЛОВ [*ф-т*] Мўйлови чиройли, мўйлови келишган. *Ҳали жар ёқасида туриб чақирган жангчи — хушмўйлов йигит тушиб келди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Ана шу басавлат кишилардан бири хушмўйлов мўйсафид оқсоқланиб келиб, биз билан қадрдонларча саломлашди.* Ҳ. Назир, Ҳайкал.

ХУШНАВО [*ф-т*] Ёқимли куйлайдиган; куйлари, қўшиқлари кишига завқ-шавқ бағишлайдиган. *Минг фарзандим, ўзбек поэзия гулистонида хандон урган хушнаво булбул сайрашдан тўхтасин.* Н. Сафаров, Мардлар. ‖ *Ҳофизу созанда — жамъи хушнаволарга салом Муқимий.*

ХУШНУД [*ф-т*] *кт.* 1 Хурсанд, шод; мамнун. *Хушнуд қизлар. Хушнуд бўлмоқ. Хушнуд қилмоқ.* ‖ *Васильев деган кишининг хотини кўп илтифот кўргазиб, [Зумрадни] ғоят хушнуд қарши олди.* Ойбек, Улуғ йўл. ‖ — *Сизларга,*— *деди Охунбобоев Чўнжар ва Бекмирзаларга хушнуд жилмайиб,*— *кончилик ҳунарини мана бу донбасслик Степан ва Велюк оғаларингиз ўргатади.* Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли.

2 Кишини хурсанд қиладиган; шодлик бахш этадиган. *Хушнуд хабар. Хушнуд воқеа.* ▪ *У [совет киноси] шу матбуот орқали партия сўзини эшитади, ўз Ватанининг хушнуд якшанбаликларидан хабардор бўлади.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 19 ноябрь.

ХУШНУДЛИК хушнуд *с. белги оти.* [*Валижоннинг*] *оқ юзида хушнудлик, вазмин қаровчи кўзларида сезинч .. истиқболига чиққан кишилар олдига келиб, хушфеъллик билан сўрашдиг* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Рўзғорнин.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

барча оғир-енгили Ҳабиба опанинг елкасида. .. Ҳаммаёқ саранжом-саришта. Болалари, эрининг чеҳрасида ҳам хушнудлик. Э. Охунова, Элга содиқ аёл.

ХУШОВОЗ [*ф-т*] Овози ёқимли. *Хушовоз ашулачи.* ▪ *Салима .. ашулачиликда «кичик Ҳалимахон», деб ном чиқарган хушовоз қиз эди.* Ҳ. Назир, Бир туп гўза. *Ўтиб санъатда Юсуф Андижони, Навоийнинг севикли яккахони. Бўлиб ўз асрида нодир хушовоз, Фалакка айлаган овози парвоз.* Ҳабибий.

ХУШОМАД [*ф-т*] Бирор кишига тамагирлик билан хизмат қилиш, юзаки иззат-икром, мақташ ва ш. к.; хушомадгўйлик, лаганбардорлик. *Хом кишини хушомад хароб этар.* Мақол. ▪ *Офицернинг ширин гаплари ҳаммаси хушомад, Маргаританинг илинжидаги хушомад.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Сўз Ўрмонжон ҳақида кетаётганда, бу гапларнинг ҳаммаси хушомад деб қовоғини солиб ўтирган Тўпаниса, ўзи ҳақидаги мақтовга келганда оғзининг таноби қочди:— Мен нима қилибман?* [*деди*]. А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Хушомад қилмоқ** 1) хушомадгўйлик билан муомала қилмоқ, лаганбардорлик қилмоқ.— *Бу менга қилаётган хушомади эди,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) мамнуният ифодаси сифатида «дўст», «барака топ», «қурбонингиз бўлай» каби иборалар билан кимсага қарата хитоб қилмоқ. *Шўх йигитлар ўйинчига хушомад қилар, қийқиришар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХУШОМАДГЎЙ [*ф-т*] Бировга хушомад қилувчи; лаганбардор. *Хушомадгўй одам.* ▪ *Афанди қозиликка сайланган кундан бошлаб, хушомадгўй кўпайиб кетди.* «Латифалар». ‖ *Сизга бошқа одамлар тўсқинлик қилди, бўлмаса бундай зиёнчилар, хушомадгўйларни уриб патини тўзитиб юборар эдингиз.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ.

ХУШОМАДГЎЙЛИК хушомадгўй *с. белги оти. Хушомадгўйлик қилмоқ. Хушомадгўйлик билан гапирмоқ.* ▪ *Тожибой унга* [*Тўқсоновга*] *қандай қилиб хушомадгўйлик кўрсатишни билмас, у ўтирса ўтирар, турса турар .. эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХУШОМАДОМУЗ [*ф-т*] *рвш* Хушомад тариқасида, хушомад қилгандай; лаганбардорлик билан. *Унинг* [*раиснинг*] *ранги оқариб, хушомадомуз жилмайди.* С. Анорбоев, Меҳр.

ХУШОҲАНГ [*ф-т*] Оҳанги қулоққа ёқадиган, ёқимли. *Хушоҳанг музика. Хушоҳанг қўшиқ.* ‖ [*Тўланинг*] *овози шеърларнинг музикасига қуйилиб, равон, хушоҳанг чиқди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ХУШРЎЙ [*ф-т*] 1 Чиройли; гўзал. *Хушрўй қиз. Хушрўй йигит.* ▪ *Уруш вақти. Декабрь оқшомларидан бирида хушрўйгина жувон Тошкентнинг собиқ эски шаҳари кўчаларидан шошиб боради.* Ф. Хўжаев, Онадек меҳрибон. ‖ — *Ёвонамизда Жумагул отли бир қиз бор. Ундай хушрўйи йўқ .. — деди тўра Ашир маҳрамга.* Ж. Шарипов, Хоразм. ‖ [*Чол*] *хушрўй ўсган дарахтларга эртадан кечгача у ёғидан, бу ёғидан ўтиб қарагани-қараган.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 286.

2 *рвш* Очиқ чеҳра билан, самимий. *Хушрўй қаршилаган ёшгина, қорача келган, истараси иссиқ бир хотин* [*Искандарога*] *челакда сув тутди.* Ойбек, Нур қидириб. *Саодат уларга одатдагидек қилиб, хушрўй жавоб қилиб ўтирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Хушрўй (*хотин-қизлар исми*).

ХУШРЎЙЛИК хушрўй *с. белги оти. Хушрўйлик, кўзларидаги нур, юракдаги эзгулик, шўхлик, кўҳлик ҳаммаси тотувликдан экан.* Э. Охунова, Бахти кулганлар.

ХУШСУРАТ [*ф-т+а*] Кўриниши чиройли, қиёфаси келишган; кўркам, гўзал. *Хушсурат одам.* ▪ *Хушсурат бир йигит рамкадаги бир жуфт байтга беихтиёр маҳлиё бўлиб, кўзига жиқ ёш олди.* Ғайратий, Сабаби тириклик. *Доим озода кийиниб, ўзига зеб бериб юрадиган .. бу кишининг хушсурат юзи ва силлиқ таралган сочларидан тортиб, ўрдакбурун, ғарч-ғурч этигигача — бутун қиёфасида салобатлик намоён эди.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда.

ХУШСУХАН [*ф-т*] Ёқимли сўзлайдиган, ширин сўз, суҳбати ширин. *Хушсухан одам.*

ХУШСУҲБАТ [*ф-т+а*] Яхши суҳбат қурадиган, суҳбатни қизитадиган; гапи-сўзи ёқимли. *Хушсуҳбат одам.* ▪ [*Инженер*] *ўттиз беш яшар, хушсуҳбат, қадду қомати келишган .. қурилишга келган.* Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

ХУШТАБАССУМ [*ф-т+а*] Юзидан ёқимли табассум аримайдиган; хушфеъл. *Хушгабассум аёл.* ▪ *Уезд комсомол комитетининг секретари собиқ батрак Муқим Ёрмуҳамедов бақувват, хушгабассум йигит эди.* А. Раҳмат, Оташ қалб аёл.

ХУШТАБИАТ [*ф-т+а*] Хатти-ҳаракати ёқимли, хушфеъл; очиқ *Оддийгина кийинган хушгабиат аёл Дадашевни кутувчилар столига таклиф қилди.* И. Раҳим, Тақдир. *Руқия опа ўрта ёшлардаги хушгабиат аёл экан.* Ў. Умарбеков, Кўк дафтарнинг сири.

ХУШТАБИАТЛИ *айн.* **хушгабиат.** *Неъматжон хушгабиатли, уятчан бир йигит бўлиб, одамлар билан ҳам жуда одобли, бир маромда сўзлашарди.* Ж. Шарипов, Саодат.

ХУШТАБИАТЛИК хушгабиат *с. белги оти. У қиз хушгабиатлиги билан ажралиб турарди.*

ХУШТАВОЗЕ [*ф-т+а*] Тавозе билан муомала қиладиган; хушмуомала, илтифотли. *Хушгавозе одам.*

ХУШТАҚАЛЛУФ [*ф-т+а*] Ниҳоятда иззат-ҳурматни ўрнига қўядиган; хушгавозе. *Хушгакаллуф одам.*

ХУШТАҚАЛЛУФЛИК хушгакаллуф *с. белги оти. Хушгакаллуфлик билан муомала қилмоқ.*

ХУШТАҚАЛЛУФЛИЛИК *айн.* **хушгакаллуф.** *Бу ерда харидорларга хушгакаллуфлилик кўрсатилади.* «С. Ўзбекистони», 1967, 26 апрель.

ХУШТАЪБ [*ф-т+а*] *эск. айн.* **хушгабиат.** *Хушгаъб, истеъдодли, эй тоза ниҳол, Юксалдинг фазога қуёш кифтида.* Х. Расул. *Рус киши очиқ чеҳра, ҳаракатчан, шахтсиз, хушгаъб, тез эл бўлувчи кўринар эди.* Ҳ. Қодиров, Қодирийнинг меҳмони.

ХУШТАЪМ Киши суйиб истеъмол қиладиган; таъми яхши, ёқимли; хушхўр. *Хушгаъм овқат.* ▪ *Ургут машҳур хушгаъм анзур пиёзи билан, Не тенглашар Учқорининг майизи билан.* Н. Назруллаев.

ХУШТАЪМЛИК хушгаъм *с. белги оти. Бизда етиштирилган лимон ва апельсин ўзининг йириклиги, хушбўй ва хушгаъмлиги жиҳатидан Кавказ лимонларидан қолишмайди.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 36.

ХУШТОР [*ф-т*] 1 Бирор кимсани севган, унга кўнгил қўйган киши; ошиқ. *Шу гўзал қизнинг хуштори бўлдим, Санъатин кўриб завқларга тўлдим.* А. Пўлат. [*Хуморхон:*] *Бунақа вақтда эрни шер қиладиган пул, хотинни шер қиладиган хуштор.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Холниса хола Жаҳон бувига киши билмас кўз қисиб: «Неварангиз мана шу қизга хуштор бўлибди»,— деб шивирлади.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

2 Бирор нарса билан жуда қизиқадиган, унга меҳр қўйган; иштиёқманд, орзуманд. *Эҳтимол булоқдан чиқаётган бу тиниқ сувнинг хуштори, кушандаси кўпдир: бу сув тоғу тошни тўлдириб юрган қушлар, кавак-кандикларда истиқомат қиладиган жониворлардан ортмас.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. — *Идорада ўтириб қиладиган иш районимизда ҳам топилади,— деди* [*Мўмина*] *гапни шарт кесиб,— унақа ишга хуштор бўлганимда бу ерга* [*Мирзачўлга*] *келиб нима қилардим.* Ҳ. Нурий, Лочин боласи — лочин.

ХУШТОРЛИК хуштор *с. белги оти. — Қўй, болам, соқол-мурти чиққанда қизларга хушторликни ким қўйибди унга,— деди кампир.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ХУШФЕЪЛ [*ф-т+а*] Феъл-атвори яхши, кишига муомаласи ёқадиган. *Хушфеъл одам.* ▪ *— Мен кўпроқ келсам керак,— деди Мирза Баҳром мунозарада ўзини боадаб ва хушфеъл кўрсатиш учун илжайиб.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

ХУШФЕЪЛЛИК хушфеъл *с. белги оти. Иван Василич комбатнинг лаёқати, маҳаллий шароитни чуқур билишини ҳурматлар, унинг хушфеъллиги, ҳалоллигини ёқтирарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ХУШХАБАР [*ф-т+а*] Кишини мамнун қиладиган хабар; яхши хабар; мужда. *Хушхабар тарқатмоқ.* ▪ *Келинойилари деярлик ҳар кун унга* [*Нургa*] *хушхабар топширишади: «Отабой ўртага киши қўйдирипти, кичик*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўғлига сизни сўратипти». Ойбек, Қутлуғ қон. *Олимжоннинг фронтдан қайтгани тўғрисидаги хушхабар бир зумда қишлоққа ёйилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ХУШХАНДОН [*ф-т*] Хушчақчақ, хурсанд, шод. *Каналда қатнашувчилар ўша хушхандон кунларни, кўкни янгратган карнай-сурнай, қудратли меҳнат сурони, ўйин-кулгилар, қийқириқлар, базмларни ёдладилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. ‖ *Кечки овқат вақтида Турдиев дўсти Горкунов билан шу кунларда солдатларнинг севимли ва ҳеч адо бўлмас мавзуи ғалаба ҳақида хушхандон суҳбатлашиб ўтирдилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ХУШХАТ [*ф-т+а*] **1** Чиройли ёзилган хат; чиройли ёзув. *Нормат биринчи конвертга қарашдаёқ ўз кўзларига ишонмади, адресни қайта-қайта ўқиди-да, таниш, хушхат билан ёзилган конвертни бағрига босди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. |Яхши, чиройли (ёзув ҳақида). *Хушхат ёзув. Хушхат китоб.* ▪ *Хатни хушхат қилиб ёзиш керак.* Н. Мақсудий, Умидли бола.

2 Чиройли ёзиш санъатига эга бўлган, хатни чиройли ёза оладиган, хати чиройли. *Очил тайёрлайдиган ўзбек тилидаги «Жанговар варақанинг» хушхат кўчирувчиси йўқ эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. ‖ *Ахир, мактабда ўқиганман, ҳамма — хушхатсиз, қарорларни яхши ёзасиз дейди-ку.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. ‖ *Саидакбар ҳеч қарашмади ва отаси уни ёрдамга чақирганда «Мен хушхат бўлишни истайман, агар лой, ғиштга қўл тегизсам қўлим қалам ушлашдан чиқади», дер эди.* Айний, Эсдаликлар.

ХУШХАТЛИК хушхат *с. белги оти. Хаттотнинг хушхатлиги.*

ХУШХОН [*ф-т*] Овози ёқимли ашулачи. *Бугун машҳур хушхонлар куйлайдилар.* ▪ *Ўзбек элининг булбули Ҳалима Носирова куйлаганда, хушхонимиз Саодат Қобулова ўзбекнинг қалб торларини чертиб, қўшиқ айтганда .. қайси қалб севинчларга тўлмайди!* С. Қароматов, Санъатимиз жозибаси. ‖ *Боғи шинам, Ариқ бўйида Гуркирайди райҳон, ялпизлар. Тўқсон ёшли ота тўйида Хизматдадир хушхон ҳофизлар.* Ҳ. Ғулом.

ХУШХОНЛИК хушхон *с. белги оти. Бу йигит хушхонлиги билан шуҳрат қозонди.*

ХУШХУЛҚ [*ф-т+а*] *айн.* **хушфеъл.** *Хушхулқ киши.*

ХУШХУЛҚЛИК хушхулқ *с. белги оти.*

ХУШХЎР [*ф-т*] Иштаҳа билан ейиладиган ёки ичиладиган; тами яхши, тотли, мазали. *Хушхўр овқат. Хушхўр қимиз.*

ХУШЧАҚЧАҚ Ҳаётдан мамнун, шод, хурсанд; доимо ўйнаб-кулиб хурсанд юрадиган. *Хушчақчақ одам.* ▪ *Бу хушчақчақ, ширин сўз аёл қатнашмаса, тўйлар, йиғинлар қизимасди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | Шод-хуррамлик билан, ўйин-кулги билан жуда кўнгилли ўтадиган. *Хушчақчақ ўлтириш. Хушчақчақ ҳаёт.* ▪ *Бўлажак кинокомедия ҳақидаги хушчақчақ суҳбат ярим кечагача давом этди.* А. Қаҳҳор, Картина.

ХУШЧАҚЧАҚЛИК хушчақчақ *с. белги оти. Хушчақчақлик қилмоқ.* ▪ *Хушчақчақлик вақт юҳоси: улар кулишиб, хахолашиб, ҳангомалашиб қишлоққа кириб келганларини ўзлари ҳам билмай қолдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХУШҚАД [*ф-т+а*] *айн.* **хушқомат.** *Хушқад йигит.*

ХУШҚОМАТ [*ф-т+а*] **1** Қадди-қомати келишган; хушбичим. *Хушқомат жувон.* ▪ [*Йигитали*] *қўлидаги қоғозга алланималар ёзаётган хушқомат қизни кўриб, юраги жиз этди.* С. Қароматов, Бир томчи қон.

2 *кўчма* Ҳашаматли, савлатли; адил. *Машина ойнасидан баланд, хушқомат иморатлар лип-лип ўтиб турипти.* С. Аҳмад, Меҳрибон. *Темир йўл ёқасидаги йирик япроқли хушқомат тераклар кумуш тангалардек нур сочиб жилваланарди.* О. Ёқубов, Ота изидан.

ХУШҲАВО [*ф-т+а*] Иқлими, ҳавоси жуда ёқимли; ҳавоси тоза. [*Қудрат*] *уч йил бу хушҳаво ва ҳаётбахш диёрдан йироқда яшаган.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ХУШҲИД *кам қўлл. айн.* **хушбўй.** *Хушҳид сомса.*

ХУШҲОЛ [*ф-т+а*] *кт.* Бирор нарсадан мамнун, шод, хурсанд. *Хушҳол килмоқ.* ▪ [*Эркин*] *фикрининг аниқ айтилганидан хушҳол бўлиб, Салимжонга мулойим тикилди.* П. Қодиров, Эркин. *Ҳасратлашиб сўрдилар аҳвол, Муштоқ диллар қайноқ ва хушҳол.* Ғайратий. *Ҳайдар аканинг одамларга малол келмайдиган. . кириш сўзлари ҳаммани хушҳол қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ‖ *Улар шу боғларда ўйнаб-куларди, Оғушим уларга маскан бўларди. Бунда ўтказарди ошиқлар висол Дамларин хушҳол.* Э. Воҳидов.

ХЎБ [*ф-т*] **1** *айн.* **яхши** 1. *Янги ёзган ҳажвлари, ғазалларини ўқиб, фалончи шоир бу хусусда бундай деган эди, мен бу шаклда таъбир бериб, мислсиз хўб нарса яратдим, деб ўзини-ўзи мақташга тушди.* Ойбек, Навоий.

2 *эск. поэт. (кўплик ф-да)* Чиройли, гўзал киши. *Хўблар била келганда-ку, мендан қиласиз ор, Энди ўзингиз яккаю-танҳо, қарамайсиз.* Фурқат. *Гўзаллардан гўзалдир, хўбларнинг хўби, мумтози, Қилур мафтун агар бир кўрса ҳар ким ишваю нози.* Ҳабибий.

3 *айн.* **хўп** I 2. *Ленин онги кунларни равшан, Кечаларни қилди хўб ойдин; Яна камол топар бу гулшан, Истиқболи — келгуси ёркин.* З. Диёр. — *Қовун қарс этиб ёрилди.— Жонивор хўб етилибди-да,— деди Мадамин-хўжа қовунни коса қилаётиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХЎЖА [*ф-т*] **1** *эск.* Бирор кимса ёки нарсанинг эгаси; хўжайин. *Уйнинг хўжаси.* ▪ *Ишрат кечаларининг бирида Ҳожихон хўжасига сўнгги қадаҳни тутди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Энди сиздан шуни ҳам сўрайин: хўжасига содиқ бир қул, сизнинг таъбирингизча маънавий бир падар, ўз ўғлига ёмонлик соғинармы, бу тўғрида жавоб берингиз-чи?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Туну кун ишлаб, Парча нон тишлаб, Хўжалардан ҳақ Қилолмай талаб, Ёшли кўз билан Қайтардик уйга.* Ғайратий.

2 *тар.* Биринчи бўлиб ислом динини қабул қилган ерли киши, кейинчалик диндорларнинг эътиқодича, ғўё тўрт халифадан бирининг авлоди.

3 *этн.* Ўрта Осиёда илгари маълум имтиёзга эга бўлган оқсуяклар ва уларнинг авлодлари; *акси* **фуқаро** 2. [*Хуморхон:*] *Мен бу гапни айтганим номус қиламан. Хўжа авлодимиз, бизнинг авлодда ўйнаш тутган хотин ўтган эмас!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Мени нима учун бундай қийнайсиз, . . хўжа бўлиб туғилганим учун мен гуноҳкормиː* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Хўжазода эркаклар исмига қўшилади, мас. *Аҳмадхўжа, Каримхўжа.*

◆ **Хўжа кўрсинга** (*ёки* **кўрсин учун**) бировни алдаш, чалғитиш учун; номигa; наридан-бери, шунчаки, юзаки. *Хўжа кўрсинга ишлаб турмоқ.* ▪ *Баъзилар фақат хўжа кўрсин учун* [*ишга*] *чиқади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ХЎЖАБЕКА Хўжайин аёл, хўжайиннинг хотини. *Ҳасанали хўжабекасининг ички сирига унча ошна эмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХЎЖАЗОДА [*ф-т*] **1** Хўжайиннинг ўғли (*қ.* **хўжайин**). [*Ҳасанали*] *хўжаси Юсуфбек ҳожига, айниқса хўжазодаси Отабекка итоат ва ихлоси том* [*ихлоси тўла*] *бўлиб, бунинг эвазига улардан ҳам ишонч ва ҳурмат кўрар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Хўжа (*қ.* **хўжа** 3) авлодидан келиб чиққан киши.

ХЎЖАЙИН [*ф-т*] Бирор нарсага, мас. ер-сув, мол-мулк, уй-жойга эгалик қилувчи шахс; хусусий мулк эгаси; мулкдор, бой. [*Йўлчи*] *бошқа хўжайинларда ишловчи хизматкорлар, қароллар, чоракорларнинг аҳволлари ўзиникидан дуруст эмаслигини ҳаяжон билан сўзлаб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мамлакатнинг хўжайини ким? Ишчи! Яна ким? Деҳқон!* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қўриқ ва бўз ерларни очиш учун келган азаматлар бўрон кезиб юрган поёнсиз чўлнинг бирдан бир хўжайини бўлиб қола бердилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ХЎЖАЙИНЛИК хўжайин *с. мавҳ. от. Одам кўпчилик орасида ўз мавқеини ҳис қилади. Хўжайинлик ғурури, колхоз бойлигига жавобгарлик ҳисси пайдо бўлади.* А. Мухтор, Чинор. [*Адолатхон:*] *Ёввойи ўт-чи? Ёввойи ўтни йўқотишга кўз ёши керак эмас-ку.— Вой, Адолатхон, бизга нега хў-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

жайинлик қиласиз [деди қизлар]. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ХЎЖАЛИҚ I 1 *эк.* Ишлаб чиқариш воситаларининг мажмуи; ижтимоий ишлаб чиқариш усули. *Капиталистик хўжалик.* ▪ *Демак, бутун тдвар хўжалиги ва капитализмнинг ривожланиши процессининг асоси — ижтимоий меҳнат тақсимотидир.* В. И. Ленин, Русияда капитализмнинг тараққийси.

2 Ишлаб чиқаришни ташкил этадиган, уни юзага келтирадиган омиллар; ишлаб чиқариш мажмуи; ишлаб чиқариш. *Халқ хўжалиги.* ▪ *Оқсоқол чойдан яна хўплади-да, ҳар ким ўз мол-жонини ҳисобдан ўтказиши лозимлигини, район хўжалик ташкилотларининг бу ишни шошилтираётганини гапирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Ишлаб чиқаришнинг бирор соҳаси, тармоғи. *Балиқчилик хўжалиги. Ўрмон хўжалиги.* ▪ *Шундай қилиб бинокорлик бригадаси колхознинг бошқа хўжалик тармоқларидаги энг сара ва муҳим бригадалар қаторига кириб олди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 Бирор кимса, ташкилот ёки халқ ихтиёридаги барча моддий бойлик, мулк-ашъё, ер-сув, уй-жой ва ш. к. *Сал кунда колхоз хўжалиги бир қадар тартибга тушгандай бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Хўжалик мудири** бирор ташкилот, муассаса ёки корхона ихтиёридаги мулк-ашъёни бошқарувчи киши. *Колхоз хўжалик мудири бир арава лом келтириб ташлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

5 Қишлоқ хўжалигидаги ўз ер-сувига, мулкига, ишлаб чиқариш воситаларига эга бўлган ҳар бир алоҳида ишлаб чиқариш бирлиги. *Якка хўжалик. Коллектив хўжалик.* ▪ *Тангрикул ҳожи бақувват хўжалик эди. Ғулом ака ел келса йиқиладиган бақувват хўжалик эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Умуман ҳар қандай алоҳида ишлаб чиқариш бирлиги; корхона. *Кейинги йилларда мен раҳбар бўлган хўжалик негадир оқсаб қолди.* «Муштум», 1959, № 11.

6 Алоҳида уй-жойга эга бўлган ҳар бир оила, хонадон. *Ёшшга жойи бўлмаган хўжаликлардагина молларни оғилхонага қамаб боқади.* С. Анорбоев, Оқсой. — *Бусун биз колхозда олтмиш хўжалик бўлсак, эрта-индин тўқсон, юз хўжалик бўламиз,— деди Абдурасул.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХЎЖАЛИҚ II 1 *эск.* Бирор кимса ёки нарсага эгалик, хўжайинлик.

2 Хўжа авлодига мансублик (қ. хўжа 3).

ХЎЖАСАВДОГАР [*ф-т*] Ўрмон тўрғайининг бир тури.

ХЎЖАСИЗЛАРЧА *рвш* Тежаб-тергамасдан, аямасдан, пала-партиш. *Ерлардан хўжасизларча фойдаланишга ҳали хотима берилган эмас.* «Қ. Ўзбекистон»., 1959, № 304.

ХЎЖАСИЗЛИК Хўжаликнинг ихтиёридаги моддий бойликни, мулк-ашъёни аямасдан, тежаб-тергамасдан иш тутиш; исрофгарчилик, ўзи бўларчилик. *Қурилиш бошланганига саккиз ой ўтмай, ариза кўтарганларнинг кети узилмай қолди. Кўпчилик бундай хўжасизликдан кейин иш ҳақи тушиб кетгани учун шундай қилди.* С. Кароматов, Тоғ гўзали.

ХЎЖАҒАТ I Мевали бута ўсимлиги.

2 Шу ўсимликнинг майда тўқ қизғиш рангда бўладиган меваси; малина.

ХЎМРАЙИШМОҚ хўмраймоқ *фл. бирг. н. Ўзи ҳам йўғон гавдали хотин экан, юришидан уй ларзага келди. Кетидан қараб қолдим. Ўтирганлар ҳам хўмрайишиб қарашди.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради.

ХЎМРАЙМОҚ Қовоғини солиб тикилмоқ; ёмон кўз билан қарамоқ.— *Менга ўргатмасанг ҳам бўлади,— деди Қодиров хўмрайиб,— мен далага биринчи марта чиқаётганим йўққи, шўрванинг ҳам мазасини билмасам.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.— *Авазхон сиз ғазалхонлигингизни қилаверинг, бизларни ясовул боши ўзи юборди,— деди биринчи ясовул хўмрайиб.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Тоғнинг баланд чўққисида ўтирган қушлар шоҳи пастда йиғилаётган одамларга йиртқич кўзлари билан хўмрайиб қарайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХЎП [*ф-т*] I 1 *тасдиқ юкл.* Бирор ишга розилик маъносини ифодалайди; майли, майлига. *Хўп, бўлмаса биз кетдик.* ▪ — [*Отабек:*] *Раҳмат, ота, бўлмаса бизга чой қайнатиб беринг-чи!* — [*Ҳасанали:*] *Хўп, бегим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Хўп, ишлаганим бўлсин. Менга иш беринг.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. **Хўп бўлади** жуда соз, маъқул.— *Мактабдан тезроқ келинг-а! — Хўп бўлади.* **Хўп демоқ** унамоқ, кўнмоқ, рози бўлмоқ. [*Ҳайитжон Тўлахонга:*] *Сенга нима бўлди, қизим! Боя хўп деганингда шунчалик беозчиликлар бўлмас эди.* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Хўп қилибсан** ажаб қилибсан, жуда яхши иш қилибсан, боплабсан. *Суратни йиртиб ташлаб, хўп қилибсиз.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 *рвш* Ниҳоят даражада; роса; жуда. *Болалар хўп ўйнашди. Ўзимиз ҳам хўп ишладик-да. Хўп яхши иш бўлди-да. Хўп содда одамсиз-да.* ▪ *Шакар танҳо хўп савашди, Ўлдик дейишиб душман қочди.* «Ширин билан Шакар». *Бизнинг полизда қовун, тарвуз кўп. Етилди ёзда Сўйиб едик хўп.* И. Муслим. [*Пиримбой ака*] *урушдан хўп силласи қуриб чиққан хўжаликни оёққа турғизиб, кучга киритгунча не-не машаққатлар учрамади.* Ҳ. Назир, Эътиқод. | Диққат, эътибор билан, синчиклаб. *Жоной бир оз ўйлаб туриб айтди: — — Ундай бўлса менга бир оз муҳлат бер. Мен Мадаминнинг гапларига хўп қулоқ солиб, мақсадини билай.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Жуда яхши. *Сўзни танлаб сўзлаганлар хўп билур сўз қадрини.* С. Абдулла.

♦ **Хўп бўпти** *кест.* ажаб бўлибди, жазосини тортсин.

ХЎП II *айн.* **хўптир.**

ХЎППА: хўппа семиз *с. т.* ниҳоятда семиз, дум-думалоқ. *Шундай нозик, мўрча миён нарсани ўша хўппа семиз давангирга берасизми?* Ш. Саъдулла, Икки билагузук. *Мўғуллар ғало-ғазодек қўрғончага бостириб кирғач, кампир боши тепасида турган сочлари ўсиқ, хўппа семиз бошараларни кўрди.* М. Осим, Ўтрор.

ХЎПТИР Ғалла янчиш учун от, ҳўкиз каби ишчи ҳайвонлар қўшиб юргизиладиган, шох-шаббадан ясалган, устига одатда оғир юк бостириб қўйиладиган моласимон маҳаллий қурол; увол. *Хўптир ҳайдамоқ.*

ХЎП-ХЎП *тасдиқ юкл.* Тасдиқни таъкидлайди, кучайтиради. *Хўп-хўп, шошманг.* ▪ *Мирҳомидхўжа таъзим қилди: — Хўп-хўп, жоним билан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ХЎР [*ф-т*] Хўрланган; иззат-нафси таҳқирланган, поймол қилинган. *Хўр бўлмоқ. Хўр қилмоқ.*

ХЎРА [*ф-т*] Овқатни танламай кўп ейдиган, серовқат (асосан ҳайвонлар ҳақида). — *Хотининг хўра бўлса урди худо, молинг хўра бўлса берди худо, деб шуни айтар экан-да!— луқма ташлади Шерали.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Кўйни биласиз-а, янги келган уйда ем емайди. Ўрганиб кетгандан кейин шундақаям хўра бўлиб кетадики, асти қўяверасан.* С. Аҳмад, Товуқ тилини биладиган одам.

ХЎРАК [*ф-т*] 1 Ейиш мумкин бўлган нарса; емиш, овқат. *Ақлли одам қиш ғамини ёз ер, кеча бўлса хўрагини оз ер.* Мақол. ▪ *Қовжираб қолган майсалар орасидан хўрак тополмаган сигир, шикоятомуз мағраб қўяди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. | Овқат (ичиш, ейиш); тановул. *Яқинларда табибларга кўрсатган эдим, қонингиз оз, қимиз ичинг, хўрак олдидан майиз истеъмол қилинг, деб кенгаш бердилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Хўрак қилмоқ** овқат емоқ, овқатланмоқ. *Йўл билан албатта очиққансиз, сабзи-пиёз ва гўштларим ҳаммаси тайёр, фақат ўчоққа олов ёқсам бас, ўзим ҳам ҳали хўрак қилганим йўқ, кўп эмас озгина, бир чимдимгина қиламан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Мол, ҳайвон, парранда овқати (ем, дон ва ш. к.). *Қўйга хўрак бермоқ.* ▪ — *Нега хўракка териб ташлаган бездек бўзрайиб турибсан? — деди Мавлон.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.

2 *с. т.* Хўра.

ХЎРАКИ [*ф-т*] Ҳосили истеъмол қилинадиган, ейиладиган; истеъмол учун махсус экиладиган. *Экиладиган хўраки навларнинг узуми ширин ва мазали.* Р. Мусамуҳамедов, Мўл узум ҳосили етиштиришдаги тажрибаларим.

ХЎРАКХОНА [*ф-т*] *с. т.* Овқатланадиган жой; ошхона. *Шу серҳашам*

www.ziyouz.com kutubxonasi

меҳмонхонанинг биринчи қаватида ундан ҳам ҳашаматлироқ хўракхона бор. «К. Ўзбекистон», 1959, № 280.

ХЎРАМ-НОХЎРАМ [*ф-т*] *рвш, диал.* Истар-истамас; зўраки, аранг. *Ноилож, хўрам-нохўрам судралиб, бориб-келиб ўқимоқдаман.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

ХЎРАМ-НОХЎРАМЛИК: хўрам-нохўрамлик билан *айн.* **хўрам-нохўрам.**

ХЎРАНДА [*ф-т*] Ошхонада овқат сотиб олувчи киши; овқатланувчи. *Мазали маккажўхорини хўрандалар яхши истеъмол қила бошлашди.* О.Турсунов, Арзон ва мазали.

ХЎРДА I [*ф-т*], **хўрда ош** Гуручли суюқ овқат; мастава. *Серқатиқ хўрда. Хўрда ичмоқ.* ▪ *Овқат сўровди, қийналаб, қатиқлаб хўрда қилиб бердим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Пахта теримига хашарчи бўлиб келган мактаб ўқувчилари зўр иштаҳа билан хўрдани ичдилар.* Ж. Шарипов, Саодат. *Шу вақтда Гулсумбиби бетоб, иштаҳасиз қизи учун ўз ҳовлисида, ўз дечасида тайёрлаган бир коса серқатиқ хўрда ошни авайлаб кўтариб, эшикдан кириб келди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Бировнинг хўрда бурдасида бўлмоқ** *дағл.* кимса қарамоғида бўлмоқ.

ХЎРДА II [*ф-т*] Ғадир-будир жойлари ейилиб, силлиқланган; текис. *Хўрда бўлмоқ. Аравачанинг ўқи ҳали хўрда бўлмапти.*

ХЎРИЛЛАМОҚ *айн.* **хурилламоқ.**

ХЎРИЛЛАТМОҚ 1 хўрилламоқ *фл. орт. н. Чилимни хўриллатмоқ.*

2 Ичимлик ёки суюқ овқатни хўр-хўр шовқин чиқариб ичмоқ. *Рисолат Низомжоннинг олдига бир коса мастава келтириб қўйиб, айвон устунига суянганича, унинг хўриллатиб овқат ичишига қараб турарди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ХЎРЛАМОҚ Бировнинг иззат-нафсини таҳқирламоқ, поймол қилмоқ. *Боқмасанг молинг кетар — хўрласанг, хотининг кетар.* Мақол. ▪ *Мусофир эканман . . бўлмаса ўлим тўшагида ётган одамларни калака қилиб хўрлаган киши, бизда туя думига боғлаб даштга қувилади.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Мени нима учун бундай қийнайсиз, нима учун бундай хўрлайсиз, катта буви?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХЎРЛАНМОҚ хўрламоқ *фл. мажҳ. н. У етим болаларни, таёқланган чолларни, хўрланган қизларни кўрди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Муштлари қисилганини ўзи ҳам сезмай, титроқ лаблари билан пичирлади: — Сиз мени билмайсиз, мен хўрланганман.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Ўғлининг шунчалик хўрлангани, ўзининг ҳам оппоқ соқоли ҳурмат қилинмагани Вали акани алам оташида куйдирмоқда эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХЎРЛАТМОҚ хўрламоқ *фл. орт. н.*— *Нега хўрлатиб қўяр эканмиз! — деб Полвонга қаради у.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ХЎРЛАШМОҚ хўрламоқ *фл. бирг. н.*

ХЎРЛИК Иззат-нафси поймол бўлиш, таҳқирланиш. *Бундай хўрликларга асло чидаб бўлмайди.* ▪ *Кет десанг, Қашқар кетай, йўлларда ёлғизлик ёмон, Ёлғизликдан ким ўлибди, ҳаммадан хўрлик ёмон.* «Қўшиқлар». *Неча вақтлар қолдинг хўрликлар тортиб, Бу ерда кун кўрдинг кўп ғамга ботиб.* «Рустамхон». **Хўрлиги келди камситилганликдан руҳан қаттиқ эзилди, ўта ўксинди.** *Майнанинг хўрлиги келиб ўпкаси тўлди. Абдуваҳобдан ийманди, секин ютиниб, кўз ёшини қайтарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ХЎРОЗ [*ф-т*] **1** Товуқнинг эркаги. *Бабақ хўроз. Урушқоқ хўроз. Ҳар ерда хўроз бирдек қичқиради.* Мақол.

2 *кўчма с. т.* Танти; мард. *Хўроз йигит!* ▪ *Тантибойваччаникига борамиз эртага.. Жуда хўроз одам. Кўрсангиз, ўзингиз ҳам ҳайрон қоласиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Ғанивой жуда бопта иш қипти, бунақа ишни йигитнинг хўрози қилади, — деди Бургут.* С. Аҳмад, Чўл бургути. ‖ *Кўзибой йўлда уни* [*Омонтойни*] *Усмонали ака билан таништирди.— Матрос бола, Болтиқнинг хўрозларидан. Яқинда келган.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

♦ **Хўроз гап** *ёки* **гапнинг хўрози** *с. т.* гапнинг асоси, хулласи. *Мен сизга гапнинг хўрозини айтсам, Мухторхон, шунча аскар билан Қумқишлоқни олса бўлади, холос.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Хўроз қичқирмасдан** *ҳазил* ниҳоятда барвақт, жуда эрта. *Врач қабулига биринчи бўлиб ёзилай деб, хўроз қичқирмасдан келгандим.* «Муштум», 1959, № 12.

ХЎРОЗБОЗ [*ф-т*] Хўроз уриштиришни яхши кўрадиган одам. *Чунончи, машҳур Алимжонбойнинг ўғли Тўрахон бойвачча қўчқорбоз, хўрозбоз ва хотинбоз эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ХЎРОЗЛАНМОҚ Хўроз сингари ҳужумга ташланмоқ, хезланмоқ. — *Лаънати! — деди Тўлбош, унинг* [*Мусанинг*] *кетидан хўрозланиб.* Н. Фозилов, Оқим.

ХЎРОЗҚАНД [*ф-т*] Болалар учун хўроз шаклида тайёрланадиган ширинлик, қанд.— *Ўтиринг, ўтиринг, — деди Самандаров ва чўнтагидан иккита хўрозқанд чиқариб болага берди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

ХЎРСИНИҚ Бирор ғам, ташвиш ва ш. к. туфайли чиқариладиган оғир нафас; уфуриш; хўрлиги келиб кескин нафас олиш. *Болага хўрсиниқ келди.* ▪ *Азиза ичидан чиққан хўрсиниқни зўрға босди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

ХЎРСИНМОҚ Бирор ғам, ташвиш ва ш. к. туфайли оғир нафас чиқармоқ; уфурмоқ. *Чуқур хўрсинмоқ.* ▪ — *Яхши хотин эди,— деди чол, хўрсиниб.* А. Қаххор, Қўшчинор. *Аҳмад Ҳусайн қизнинг юзларига,.. нозли жилваларига узоқ, чуқур, соғинчли боқиб узун хўрсинди.* Ойбек, Нур қидириб. «*Йиғламанг, йиғламанг, Санобар опа!*» *Адолат шу гапни айтди-ю, ичидан кучли бир хўрсиниш келиб бўғзига қадалди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ХЎРСИНТИРМОҚ хўрсинмоқ *фл. орт. н. Бу ўй Ўктамни ичдан хўрсинтирди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ХЎР-ХЎР *тақл. с.*: **хўр-хўр ичмоқ** шовқин чиқариб қаттиқ хўпламоқ, хўриллатиб ичмоқ. *Маставани хўр-хўр ичмоқ.* ▪ *Зайнабнинг кўзи тез-тез Отабекка тушар, у бўлса хўр-хўр чойни ичар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХЎТИҚ Эшакнинг боласи; ёш эшак. [*Навоий:*] *Ким, кучук бирлан хўтикка қанча қилсанг тарбият, Ит бўлур, эшак бўлур, бўлмаслар асло одами!* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ХЎШ I [*ф-т*] *юкл.* **1** Сўроқ гап олдида келиб, «айтинг-чи», «жавоб беринг-чи», «тушунтириб беринг-чи» каби маъноларни ифодалайди. *Хўш, нима гап ўзи? Хўш, бу нима қилиқ?* ▪ — *Хайрият, шунчалик одам бўлибсиз,— деди эшон ва яна сўради.* — *Хўш, исми шарифингиз?* П. Турсун, Ўқитувчи.| Қисташ маъносини ифодалайди. *Ҳеч ким бошламади.— Хўш, гапиринглар,— деди Бўтабой.* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 Нутқ процессида топилмай қолган сўз ўрнида ёки пауза ўрнида қўлланади. *Хўш, бир нима демоқчи эдим.* ▪ *Хўш, десангиз, Бағдод деган шаҳарда Абутанбал деган бир ялқов йигит ўз онаси билан яшар экан.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

ХЎШ II [*ф-т*] *айн.* **хайр** II. «*Хайр, худонинг паноҳига, Анвар!*» — «*Хўш, Султонали ака!*» — *иккиси ажралишдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ХЎШ III *унд. с.* Молни ҳайдаш ёки қайтариш учун айтилади. *Деҳқон «хўш, хўш!» деб хўкиз билан ер ҳайдар эди.*

ХЎШЛАШМОҚ *айн.* **хайрлашмоқ.** *Тантибойвачча қўлини кўксига қўйиб, эшикда қолган элликбоши билан хўшлашиб, илдам юриб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ой, севгилиси билан хўшлашиб ўзини дарчага олган ой юзли каби, бир парча булут ичига кириб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХЎҚАЧА Кичик кўза; кўзача. [*Ойимтилла*] *хўқачадаги зиғир ёғидан қозонга озгина пиёздоғ қилди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

Ц

Ц Ўзбек алфавитининг йигирма тўртинчи ҳарфи; қ. **це.**

ЦАПФА [*р* < *нем*] *тех.* Вал ёки ўқнинг подшипникка таяниб, унда айланадиган қисми. *Буриш цапфаси.*

ЦЕ «Ц» ҳарфининг номи.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЦЕ́ЗИЙ [*р* < *лат*] Химиявий элемент, кумуш тусли юмшоқ металл.

ЦЕЙТНО́Т [*р* < *нем*] Шаҳмат ва шашка ўйинида: юриш учун белгиланган вақт охирлаб аҳвол танг бўлиб қолган пайт, вақт танқислиги. *Цейтнотда қолмоқ.*

ЦЕЛЛОФА́Н [*р* < *лат*+*грек*] Целлюлозадан махсус йўл билан ишлаб олинадиган юпқа, сув ўтказмайдиган шаффоф материал (мол ўраш учун, шунингдек полиграфияда ишлатилади). *Целлофанга ўралган мол. Целлофан цехи.* ‖ *Целлофан халта.*

ЦЕЛЛУЛО́ИД [*р*] Целлюлозадан тайёрланган, тез ўт оладиган, эластик шаффоф модда (атторлик буюмлари, ўйинчоқлар ва ш. к.лар ясашда ишлатилади). *Целлулоид массаси.* ‖ *Целлулоид ўйинчоқ.*

ЦЕЛЛЮЛО́ЗА [*р* < *лат*] 1 Ўсимлик ҳужайралари қобиғининг асосий қисмини ташкил этадиган юқори молекулали бирикма.

2 Ёғочдан ва баъзи бир ўсимликларнинг поясидан химиявий йўл билан ҳосил қилинадиган модда (қоғоз, сунъий ипак, портловчи моддалар ва ш. к.лар тайёрлаш учун ишлатилади).

ЦЕ́ЛЬСИЙ [*р*] (Ц — *катта*) Сувнинг музлаш нуқтасидан қайнаш нуқтасигача бўлган температурани кўрсатадиган 100 градусга бўлинган шкала ва шундай шкалали термометр. *Цельсий билан* 20°.

ЦЕМЕ́НТ [*р* < *лат*] 1 Сувга қоришганда тез қотиб тошга айланадиган қурилиш материали; семон. *Юқори навли цемент.* ‖ *Цемент пойдевор.*

2 *анат.* Тишнинг ўзаги ва бўйинини қоплаб турадиган суяк тўқимаси, қобиғи.

ЦЕНЗ [*р* < *лат*] Қишиларнинг айрим сиёсий ҳуқуқлардан, хусусан сайлов ҳуқуқидан фойдаланишини чеклайдиган шартлар, даражалар. *Мулк цензи. Ёш цензи. Цензга асосланган сайловлар.*

ЦЕ́НЗОР [*р* < *лат*] Цензура хизматидаги шахс.

ЦЕНЗУ́РА [*р* < *лат*] 1 Матбуот устидан назорат қилиб турувчи давлат муассасаси. *Ҳарбий цензура.*

2 Матбуот, саҳна ва ш. к. учун белгиланган асарларнинг ёки ҳар хил хат-хабарларнинг мазкур муассаса томонидан кўрилиши, текшириб турилиши. *Цензура қилмоқ. Цензурадан ўтказмоқ.*

ЦЕ́НТНЕР [*р* < *лат*] Метрик ўлчов системасида 100 килограммга тенг оғирлик ўлчови.

ЦЕ́НТНЕРЛИ Центнер оғирлигидаги. *Икки центнерли той.*

ЦЕНТНЕРЧИ: **юз центнерчи** ҳар гектар ердан 100 центнер ҳосил етиштирувчи пахтакор. *Юз центнерчи қизларнинг Мақтови шеърга сиғмас.* Зулфия.

ЦЕНТНЕРЧИЛИК: **юз центнерчилик ҳаракати** ҳар гектар ердан 100 центнер пахта етиштириш учун кураш олиб борувчи пахтакорлар ҳаракати.

ЦЕНТРАЛИ́ЗМ [*р*] Маҳаллий органлар марказий ҳокимиятга, ягона бир марказга бўйсундирилган идора ёки ташкилот системаси, марказлаштирилган идора усули.

◆ **Демократик централизм** КПСС ва коммунистик партиялар ташкилий тузилишининг асосий принципи — барча раҳбар органларнинг пастдан юқоригача сайлаб қўйилишига, уларнинг партия ташкилотлари олдида ва юқори органлар олдида вақти-вақти билан ҳисоб бериб туришга, озчиликнинг кўпчиликка бўйсунишига, юқори органлар қарорларининг қуйи органлар учун мутлақо мажбурий деб қабул қилинишига асосланган принцип. *Биз централизмни ҳимоя қилганимизда, фақат демократик централизмни ҳимоя қиламиз.* В. И. Ленин, Миллий масала тўғрисида танқидий мулоҳазалар.

ЦЕНТРИ́ЗМ [*р*] *сиёс.* II Интернационал партиялар ичида ҳукм сурган, оппортунизмнинг жуда усталик билан ниқобланган энг қабиҳ формаси.

ЦЕНТРИ́СТ [*р*] Центризм тарафдори, иштирокчиси.

ЦЕНТРИФУ́ГА [*р* < *лат*] Марказдан қочирма куч таъсири билан суюқликдаги оғир қисмларни енгил қисмлардан ажратадиган машина.

ЦЕХ [*р* < *нем*] Саноат корхонасининг асосий ишлаб чиқариш бўлими ва унинг биноси. *Мартен цехи. Набор цехи. Цех бошлиғи.* ▪ *Моторлар гулдираб, ғилдирак пилдираб, цехда яна иш бошланди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ЦИА́Н [*р*<*грек*] Азот билан углероддан иборат ўткир ҳидли туссиз заҳарли газ.

ЦИА́НЛИ Таркибида циан бўлган. *Цианлц калий.* | Ичида циани бор, циани бўлган. *Цианли баллон.*

ЦИВИЛИЗА́ЦИЯ [*р*<*лат*] Муайян ижтимоий тараққиёт босқичида эришилган моддий ва маънавий маданият босқичи; маданий тараққиёт.

ЦИКЛ [*р*<*грек*] 1 *махс.* Маълум давр ичида такрорланиб турадиган иш, ҳодиса, процесс ва ш. к.нинг ҳар бир давраси. *Ички ёниш двигателининг цикли. Ўзгарувчан ток цикли. Ишлаб чиқариш цикли. Станокнинг ишлаш цикли.*

2 Бир бутунни ташкил этган бир қатор лекция, концерт ва ш. к. мажмуи. *Санъатга доир лекциялар цикли.*

ЦИКЛИ́К [*р* циклический] Цикллар бўйича содир бўладиган, циклли, даврий. *Қайта ишлаб чиқаришнинг цикллик ҳаракати.*

ЦИКЛЛАШТИРМОҚ Цикларга, туркумларга бирлаштирмоқ; цикларга, туркумларга ажратмоқ.

ЦИКЛЛИ Даврали, даврий. *Циклли процесс. Ишнинг циклли графиги.*

ЦИКЛО́Н [*р*<*грек*] *метеор.* Радиуси бир неча юз, ҳатто бир неча минг километргача етадиган ҳаво гирдоби, уюрмаси (унда уюрманинг ҳаво босими пасая боради, циклон пайтида кўпинча кўк бетини қалин булут қоплайди, ёғин ёғади).

ЦИКЛОТРО́Н [*р*<*грек*] Зарядланган заррачалар ҳаракатини тезлаштирадиган, атом ядросини текширишда ишлатиладиган мослама.

ЦИЛИ́НДР [*р*<*грек*] 1 *мат.* Тўғри тўртбурчакнинг томонларидан бири атрофида айланишидан ҳосил бўлган жисм.

2 *тех.* Шу шаклдаги деталь ёки буюм. *Двигатель цилиндри.*

3 Соябони кичикроқ, тепаси баланд цилиндрик бош кийими, эркаклар шляпаси. *Цилиндр кийган киши.*

ЦИЛИНДРИ́К [*р* цилиндрический] Цилиндрга оид. *Цилиндрик жисм.* | Цилиндр шаклидаги, цилиндр шаклли, цилиндрсимон. **Цилиндрик сирт** *мат.* тўғри чизиқнинг берилган эгри чизиқ бўйлаб илгарилама ҳаракатидан ҳосил бўлган сирт.

ЦИЛИ́НДРЛИ 1 Цилиндри бўлган, цилиндр билан таъминланган. *Цилиндрли машиналар. Тўрт цилиндрли двигателлар.*

2 Бошига цилиндр кийиб олган. *Цилиндрли йигит.*

ЦИНГА́ [*р*] Витамин етишмаслиги туфайли юз берадиган дармонсизлик, тиш милкларининг бўшашуви ва қонаши, тишларнинг тўкилиши билан характерланадиган касаллик; зангила. *Цингага қарши кураш. Цинга касаллиги.*

ЦИНК [*р*<*нем*] Химиявий элемент, оч кўк-оқиш рангли, яхши чўкичланадиган металл; руҳ.

ЦИНКО́ГРАФ [*р*] Цинкография мутахассиси.

ЦИНКОГРА́ФИЯ [*р*<*нем*+*грек*] *полигр.* 1 Типографияда расм, чизма ва ш. к. босиш учун руҳ клишелар тайёрлаш усули. *Цинкография клишеси. Фото суратни цинкография усули билан босиб чиқариш.*

2 Шундай клишелар тайёрлайдиган корхона ёки цех.

ЦИРК [*р*<*лат*] 1 Санъатнинг акробатика, дорбозлик, масхарабозлик, ҳайвонлар ўйнатиш ва ш. к. томошаларни ўз ичига олган тури. *Цирк мактаби.*

2 Санъатнинг шу турини томошабинларга кўрсатиш билан шуғулланадиган муассаса ва унинг биноси. *Тошкент цирки.* ▪ *Худди цирк отларидай безатилган семизгина, силлиққина бўз от текис олиб кетди.* Ойбек, Нур қидириб.

ЦИ́РКУЛЬ [*р*<*лат*] Айлана, доира чизишга, чизиқлар узунлигини ўлчашга хизмат қиладиган асбоб; паргар. *Циркуль билан айлана чизмоқ. Циркуль игнаси. Циркуль оёқчаси.*

ЦИРКУЛЯ́Р [*р*<*лат*] Директив органлар томонидан қуйи ташкилотларга ёки тобе мансабдор шахсларга юбориладиган фармойиш, буйруқ.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Циркуляр олмоқ. || *Циркуляр телеграмма.*

ЦИРКЧИ Цирк артисти.

ЦИСТЕРНА [*р*<*лат*] Суюқликлар сақланадиган ёки ташиладиган катта резервуар, идиш ва шундай резервуар ўрнатилган вагон, автомобиль ва ш. к. *Нефть цистернаси. Темир йўл цистернаси.*

ЦИСТЕРНАЛИ Цистерна ўрнатилган. *Цистернали вагон.*

ЦИТАТА [*р*<*лат*] Бирор текстдан, асардан айнан кўчирилган парча. [*Эшонбоев*] *студентларнинг конспектларидан, стенограммадан цитаталар келтирди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЦИТАТАБОЗЛИҚ Цитаталар келтиришга берилиб кетиш, цитаталар келтираверии. *Хабарча жуда кичкина, шунинг учун уни кўчириб қўяқолсак, ҳеч ким бизни цитатабозликда айбламаса керак деб ўйлаймиз.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 241.

ЦИТРУС [*р*<*лат*] Лимон, апельсин, мандарин каби ўсимликларнинг умумий номи. *Кавказ цитруслари. Цитрус меваси.*

ЦИФЕРБЛАТ [*р*<*нем*] Стрелкали ўлчов асбобларининг шкалалар, рақамлар, ёзувлар ва ш. к. белгилар ёзилган пластинка қисми. *Соат циферблати.*

ЦИФЕРБЛАТЛИ Циферблат ўрнатилган, циферблати бўлган. *Циферблатли тароши.*

ЦОКОЛЬ [*р*<*итал*] 1 *архит.* Бино, иншоот, устун ва ш. к.нинг бевосита фундамент устига қурилган ва юқори қисмига нисбатан олдинга бир қадар туртиб чиққан пастки қисми. *Бино цоколи. Цокол плитаси.*

2 *тех.* Электр лампани патронга бириктиришга хизмат қиладиган металл қисми.

Ч

Ч Ўзбек алфавитининг йигирма бешинчи ҳарфи; қ. **че.**

ЧАБИНМОҚ *диал.* Бирор кимса ёки нарсага ташланмоқ, ҳамла қилмоқ, човут солмоқ.

ЧАВАНДОЗ [*ф-т*] От чоптириш, улоқ чопиш, отда ўйнаш санъатини эгаллаган одам. *Моҳир чавандоз.* || *Чавандоз йигит.* ▪ *Икки чавандоз ёнма-ён от йўрттириб келарди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЧАВГОН [*ф-т*] От устида учи эгри таёқ билан тўпни уриб ўйналадиган ўйин.

ЧАВКАР Ола-була; қора холли, хол-хол (от туси ҳақида). *Чавкар от.* ǁ Шундай тусдаги от. *Нигора ўша куни пешин маҳалда чавкарини қора терга ботириб, Оқсойга кириб келди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЧАВКОН *айн.* **чавгон.** [*Одамлар*] *отларини гижинглатиб «чавкон» ўйинидан қайтадилар.* Ойбек, Нур қидириб.

ЧАВОҚЛАМОҚ Бир неча ерига пичоқ урмоқ, пичоқ уриб ичак-чавоғини ағдармоқ.

ЧАЁН 1 *зоол.* Ўргимчаксимонлар синфига мансуб, танаси бўғин-бўғин умуртқасиз заҳарли жонивор. *Илоннинг боласи — илон, Чаённинг боласи— чаён.* Мақол.

2 *кўчма* Тили аччиқ, бамисоли чаёндек чақувчи, газанда (одам ҳақида).

ЧАЁНВАЧЧА 1 Чаённинг боласи.

2 *кўчма* Газанда одамнинг боласи. *Сиз билан бирга турмага киришга розиман, дадажон, аммо чаёнваччага* [*Неъматга*] *эрга тегмайман.* З. Фатхуллин, Булутсиз кўланка.

ЧАЁНЎТ Пояси ва барги заҳарли қилчалар билан қопланган, баданга тегса қаттиқ қичитадиган ёввойи ўт.

ЧАЙИЛМОҚ **чаймоқ** *фл. мажҳ. н. Чайилган косалар.*

ЧАЙИНДИ Бирор нарса чайилгандан кейин қолган ифлос, кир сув.

ЧАЙИНМОҚ **чаймоқ** 2 *фл. ўзл. н. Душда чайиниб олдим.*

ЧАЙИР I 1 Толалари маҳкам бириккан, ёрилиши, ишланиши қийин (ёғоч-тахта; ўтин ҳақида). *Чайир ёғоч. Чайир ўтин. Чайир тўнка.*

2 *кўчма* Меҳнатда пишган, бақувват. *Чайир қўл. Чайир бола.* ▪ *У* [*Эргаш*] *офтобда куйган пешанасининг чайир терисини жийириб, ариқдаги лойқа сувга йиқилди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЧАЙИР II Саксовуллар оиласига мансуб, панжага ўхшаб ўсадиган ёввойи ўсимлик. **Оқ чайир** мураккабгуллилар оиласига мансуб майда-майда оқиш гулли доривор ўсимлик.

ЧАЙИРЛИҚ **чайир** I *с. белги оти. Бўлалиги билан отасига, чайирлиги билан онасига тортган.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЧАЙИШМОҚ **чаймоқ** *фл. бирг. н. Меҳмонлар қўл учларини чайишди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЧАЙЛА Шох-шабба, қамиш ва ш. к.дан одатда полиз экинлари тепасига вақтинча қурилган уйча; капа. *Чайла қилмоқ.* ▪ *Кун бўйи қўй боққан чўпонлар оқшомлари чайла олдида ўт ёқишлари табиий.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЧАЙМОҚ 1 Ювилган нарсани тоза сувга ботириб ёки устидан тоза сув қуйиб чайқаб тоза қилмоқ. *Қозон-товоқларни чаймоқ. Кир чаймоқ.* ▪ *У* [*Ҳаётхон*] *ҳамон рўмолчасини чаяди, чайиб пешанасига қўяди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.| Енгил-елпи ювмоқ. *Кир чайиб олмоқ. Юз-қўлини чайиб келмоқ.*

2 Пок, тоза тутиш ёки даволаш учун сув ёки бирор доривор суюқлик билан ювмоқ; чайқамоқ. *Оғиз чаймоқ. Томоқни сода билан чаймоқ.* ▪ *Садаф каби оқ тишларини бир-икки чайди-да, ариқ бўйини ва унинг сувларини ташлаб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Чўмилтирмоқ (чорва молларини). *Отни чаймоқ.*

ЧАЙНАЛГАН1 **чайнамоқ** *фл. сфтдш. Чайналган гўшт. Чайналган нон.*

2 *кўчма* Кўп ишлатилавериб сийқаси чиққан, оғиздан қолган; эски. *Чайналган гаплардан тағин борми?* О. Ёқубов, Ларза.

ЧАЙНАЛМОҚ **чайнамоқ** *фл. мажҳ. н. Чайналиб оқ ем бўлиб кетган гўшт. Чайналиб сийқаси чиққан гап.* **Чайналиб гапирмоқ** ланж, ноаниқ гапирмоқ.

ЧАЙНАМ *(нумератив сўзлар билан бирга қўлланади)* Оғизда чайнашга лойиқ бирор нарса. *Бир чайнам гўшт. Икки чайнам сақич.*

ЧАЙНАМОҚ 1 Оғиздаги таомни тишлар орасида майдаламоқ, юмшатмоқ. *Нон чайнамоқ. Сақич чайнамоқ.* ▪ *Отлар пишқириб туриб, хушбўй ҳўл бедани иштаҳа билан чайнамоқда эдилар.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Чайнаб турмоқ** 1) чайнаш билан машғул бўлмоқ; 2) *кўчма с. т.* тирикчилик ўтказиш учун ишлатмоқ, еб-ичиб турмоқ. *Энанг беш-ўн танга пул сўраб юборди. Бўлса, чиқариб бер, боёқишлар чайнаб турсин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *с. т. айн.* **ғажимоқ** 5. *Машина қўлини чайнаб кетибди.*

3 *кўчма* Бировни ғийбат қилмоқ, ёмонлаб гапирмоқ; койимоқ. *Мулла Сулаймон сизни бўлса роса чайнадилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ўтирганлардан «Офарин!» деган садо чиқмагач, иззат-нафси қирилиб, ҳаммани бир-бир чайнай бошлади.* Ойбек, Навоий.

4 *кўчма салб.* Бир гапни ҳа деб қайтаравермоқ; гапни чўзмоқ; ҳал бўлган масалани яна айлантириб муҳокама қилавермоқ. *Бу масалада ҳам ишни галга солиб, гап чайнаб юришни эп кўрмади.* Ш. Ғуломов, Ташаббус.

♦ **Чайнаманг шиминг** *айн.* **обакидандон.**

ЧАЙНАТМОҚ **чайнамоқ** 1—3 *фл. орт. н.*

ЧАЙНАТТИРМОҚ **чайнатмоқ** *фл. орт. н.*

ЧАЙНАШМОҚ **чайнамоқ** *фл. бирг. н.*

ЧАЙҚАЛМОҚ 1 **чайқамоқ** *фл. мажҳ. н. Чайқалган кирларни ёймоқ.*

2 У ён-бу ён тебранмоқ, лапангламоқ. *Челакдаги сув чайқалиб кетди.* ▪ [*Мадаминхўжанинг*] *озғин гавдаси ашулага монанд чайқалади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.| *кўчма* Тўлқинланмоқ. [*Гулнорнинг*] *юрагида дард тўлқини бирдан кучли чайқалиб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧАЙҚАЛТИРМОҚ **чайқалмоқ** 2 *фл. орт. н.*

ЧАЙҚАМОҚ 1 *айн.* **чаймоқ.** *Кир чайқамоқ.* ▪ [*Кумуш*] *оғзини чайқагандан кейин Отабек қатиқни таклиф қилган эди, ичмади ва ўзини ёстиққа отди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 У ён-бу ён тебратмоқ. *Бошини*

www.ziyouz.com kutubxonasi

чайқамоқ. ▪ *Погодин бу сўзларни эшитиб, норозилик маъносида бошини чайқади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЧАЙҚАТМОҚ 1 **чайқамоқ** 1 *фл. орт. н. Кирни икки марта чайқатмоқ.*

2 Ҳар ёнга тўлқинлатмоқ, тебратмоқ. *Сувни чайқатмоқ.* ▪ *Юсуфбек ҳожи.. қўлидаги пиёласини чайқатиб оғир бир ҳолат кечирган ва чуқур бир сукунатга кетган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ғир-ғир эсаётган шамол теварак-атрофни қоплаган ям-яшил ўт-алафларни, экинларни денгиздай чайқатади.* С. Анорбоев, Колхоз кишилари..

ЧАЙҚАТТИРМОҚ **чайқатмоқ** *фл. орт. н.*

ЧАЙҚОВ Олиб-сотарлик; олиб-сотиш, олиб-сотув; спекуляция. **Чайқов бозор(и)** олиб-сотарлар савдо қиладиган бозор.

ЧАЙҚОВЧИ Олиб-сотарлик билан шуғулланувчи шахс, олиб сотар; спекулянт.

ЧАЙҚОВЧИЛИК Чайқов билан шуғулланиш; спекуляция.

ЧАҚ [*ф-т*] *тақл. с.* Томчининг урилишидан ҳосил бўладиган товуш ҳақида. *Томчи чак этиб тоғорачага тушди.*

ЧАҚАҚ I *анат.* Пастки жағ.

◆ **Чакаги оч** *ёки* **чакаги ичига кирган** лунжи ичига ботган, ориқ. **Чакаги очиқ** 1) серйиғи, йиғлоқи (бола ҳақида); 2) сергап, эзма; вайсақи. **Чакаги тушди** гапира-гапира чарчади, зерикди. **Чакаги чакагига тегмайди** тез ва кўп гапиради; сергап, эзма. **Чакаги тинмайди** 1) кўп, тинимсиз йиғлайди; 2) кўп гапиради; 3) тинимсиз овқат кавшайди.

ЧАҚАҚ II Оёқ кийимининг юзи билан дастагининг бирлашган ери, ёни. *Қатнай-қатнай кавушимнинг чакаги тушди.*

ЧАҚАҚЛИ 1 Серйиғи, йиғлоқи. *Чакакли бола.*

2 Сергап, эзма.

3 *кўчма* Еб-тўймас, юҳо, очофат.— *Вой-бой,— деди чол* [*Шум болага*],— *чакаклигина мол кўринасан, қирдаги кишиларга сени сўкиб кетаётибди, бўлмаса?* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ЧАҚАҚ-ЧАҚАҚ Ориқ, юз гўштлари кам. *Бетоблиги учун бўлса керак, чакак-чакак бўлиб кетибди.*

ЧАҚАЛАҚ Шохлари бир-бирига чалкашиб кетган қалин бутазор ёки дарахтзор. *Ҳовли орқасидаги чакалакдан секин-секин ой кўтарила бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мирҳосил изғондан тушиб, қаровсиз қолдирилгани орқасида чакалакка айланган дарахтзорни яёв айланди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

◆ **Чакалакка қочмоқ** (*ёки* **урмоқ**) ўзини бирор ишдан четга тортмоқ, ўзини қуруққа олиб қочмоқ. *Қодиров салгина шаштидан тушиб, бўшашгандай бўлди,— нима учун қилғиликни қилиб, чакалакка қочасан?* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЧАҚАЛАКЗОР Чакалак босган жой; бутазор.

ЧАҚАМУҒ Ёпишқоқ юмалоқ тиканли, япалоқ баргли ёввойи ўсимлик ва унинг тиканаги. *Отнинг ёлига чакомуғ ёпишибди.*

ЧАҚАНА [*ф-т*] 1 Доналаб ёки майдалаб, тортиб сотиладиган. *Чакана савдо. Чакана нархлар.*

2 Унчалик аҳамиятга эга бўлмаган; арзимас, майда-чуйда. *Чакана иш. Чакана пул. Чакана гап.* ▪ *Бизни чакана деб ўйлайсанми, акаси бўйидан?* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

ЧАҚАНАЛАБ *рвш* Доналаб, майдалаб, чакана. *Чаканалаб олмоқ. Чаканалаб сотмоқ.* ▪ *У* [*Тожибой*] *бозордан сабзи, пиёз, гуруч, ҳатто қалампирдан тортиб, сақич, қуртгача олиб чиқиб қўяр, зориққанларга чаканалаб сотар эди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ЧАҚАНАЧИ Чакана савдо қилувчи, чакана савдо билан шуғулланувчи.

ЧАҚАНА-ЧУҚАНА *с. т.* Унчалик аҳамиятга эга бўлмаган; арзимаган, майда-чуйда. *Чакана-чукана гап. Чакана-чукана иш. Чакана-чукана нарсаларга эътибор берманг!*

ЧАҚАНДА [*ф-т*] Жийдасимонларга мансуб, сариқ нордон майда мевали, сертикан бута ва унинг меваси.

ЧАҚАС Ов қуши қўндириладиган сим қўндоқ. *Чакас устига қўнган лочин қанотларининг остини ва патларининг ораларини тумшуғи билан қашиб турарди.* Айний, Дохунда.

ЧАҚИДА [*ф-т*] *айн.* **қорадори.**

ЧАҚИДАХЎР [*ф-т*] Қорадори истеъмол қилувчи банги. *Чакидахўр мулла Содиқохун.. тузоқларига тушадиган аҳмоқ тополмасдан, кучала еган итдек тиришиб қолдилар.* «Муштум», 1927, № 20.

ЧАҚИЛЛАМОҚ Чак-чак томмоқ, томиб турмоқ. *Ёмғир энди тўхтаган, фақат тарновлардангина томчилар чакилларди.* А. Қаҳҳор, Уй остонадан бошланади.

ЧАҚИЛЛАТМОҚ **чакилламоқ** *фл. орт. н.*

ЧАҚИЧ Нонни чакичлаш учун дастали ёғоч каллакка бир текисда сим қоқиб ёки парранда патларини даста-лаб боғлаб ясалган уй-рўзғор асбоби. *Сим чақич. Пат чакич. Нонга чакич урмоқ.*

ЧАҚИЧЛАМОҚ Нонга чакич урмоқ, чакич босмоқ.

ЧАҚИЧЛАНМОҚ **чакичламоқ** *фл. мажҳ. н. Чакичланган нон.*

ЧАККА I *анат.* Бош суягининг ёноқлар билан пешана оралиғидаги ён қисми. *Чакка суяги. Чакка томирлари.* ▪ *Қудрат, томоғидан овқат ўтмай, икки қўли чаккасида, хаёл суриб кетди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

◆ **Чаккага тегмоқ** жонга, меъдага тегмоқ, зериктириб юбормоқ; жондан тўйдирмоқ. *Жанжал чаккамга тегди.* ▪ *Ошиқларинг кўпдир, мендай куйган йўқ, Ширин жони чаккасига теккан йўқ.* «Равшан».

ЧАККА II [*ф-т*] 1 Эриган қор ёки ёмғир ўтиб томдан, шипдан уйнинг ичига томаётган сув; томчи. *Томдан чакка ўтяпти. Чакканинг чиқ-чиқ овози асабларни бузарди.*

2 *(фақат бўлишсиз ф-да)* Мутлақо, ҳеч; бир томчи ҳам, бир қатра ҳам. *Бир чакка ҳам ёғ қолмабди. Уйда ичишга чакка сув йўқ.*

ЧАККА III *с. т.* Чекка, чет.

ЧАККА IV [*ф-т*] *диал.* Сузма.

ЧАККАХОНА [*ф-т*] Ҳамма жойидан чакка ўтиб ётган хона, уй.

ЧАККИ I Дуруст, ўринли деб бўлмайдиган, ножўя, ноўрин, ўринсиз; бекор, беҳуда. *Чакки гап.* ‖ *Чакки юрмоқ. Шундай деб чакки ўйлабсиз.* ▪ *Бизнинг ишимизга ҳам бироз назар солиб қўйсангиз-чи, ахир. Дурустми, ё чаккими?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Отаси йўқ дея боланинг кўнглига қараб расво қилаяпсизлар, етти хуфтонга қадар юришга чакки ўрганди.* Ойдин, Олтин узукка олмос кўз. *Бу ишинг чакки, болакай!* Ҳ. Назир, Бир туп гўза. *Уни раисликдан чакки бекор қилибсиз.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЧАККИ II *диал. айн.* **чакка** II.

ЧАККИ-ЧУККИ *с. т.* Бўлар-бўлмас, чакки, ножўя. *Чакки-чукки гап.* ▪ *Ўтар дунё кўп ишларни ўйлади, энди Соқи чакки-чукки сўйлади.* «Хушкелди».

ЧАҚМА *айн.* **чатма** 1.

ЧАҚМАЗАҚ [*ф-т*] *мед.* Сийдик тутолмаслик, сийдик оқиб туриш касаллиги.

ЧАҚМОН Одатда жун матадан тикиладиган эркакча узун тўн. *Жун чакмон.* ▪ *Улар* [*пулдорлар*] *дўконларда пўстинларга, мовут чакмонларга ўралиб ўтирардилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧАҚМОҚ I *с. т.* Чекмоқ. *Папирос чакмоқ.*

ЧАҚМОҚ II: **чакич чакмоқ** *айн.* **чакичламоқ.**

ЧАКСА *эск.* Революцияга қадар турли жойда турлича бўлган оғирлик ўлчови (мас., Фарғона областида уч чакса бир пудга тенг бўлган). *Чумчуқ семирса чакса келмас.* Мақол.

ЧАҚЧАҚ Угра шаклидаги хамирни ёғда қовуриб, устидан асал қуйилган ширинлик. *Чакчак пиширмоқ.*

ЧАК-ЧАК **чак** *с. такр. Чак-чак томмоқ.* ▪ *Дераза олдида ўтириб, тарновдаги музнинг чак-чак эриб томишига қулоқ солиб, ўзим ҳақимда, эртанги куним ҳақида ўйлайман.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

◆ **Бурнидан чак-чак заҳар томади** тили жуда ҳам аччиқ, заҳар одам ҳақида.

ЧАЛА 1 Маромига ёки тамомига етказилмаган, битказилмаган, тамомланмаган. *Чала уй. Чала иш.* ‖ *Ишни чала қилмоқ. Сочни чала олмоқ. Чала қолмоқ. Ўқишни чала қолдириб кетмоқ. Чала пишган гўшт. Бола — боланинг*

www.ziyouz.com kutubxonasi

иши чала. Мақол.] Тўлиқ эмас, нотўла, ярим-ёрти. *Камбағалнинг бир тўйгани, чала бой бўлгани.* Мақол.‖ *Чаласига биз қарздор.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Вақтдан олдин, етилмасдан тушган, барвақт туғилган. *Чала бола. Чала туғилган қўзичоқ.*

3 *от* Ёниб битмаган ёки куйиб тугамаган ўтин. *Куллар кўкка учар, чўғлар кулга ботар, чалалар чўққа айланар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Уларнинг [одамларнинг] ярим юмуқ кўзлари ўчоқда биқсиб, қизариб ёнаётган чалаларга тикилган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Қўшма сўзлар таркибига киради, мас. *чалабош, чаласавод.*

ЧАЛАБОШ Сочи чала-чулпа олинган. *Чалабош бола.*

ЧАЛАЖОН Ўлар ҳолатига келган, жони чиқай деб турган, ярим тирик. *Чалажон қилиб урмоқ.* ▪ *Бир вақт Дубов разведкага борганда шундай бир лейтенантни чалажон ҳолда жарликдан топиб, қисмга опичиб келтирган эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЧАЛАҚАМ-ЧАТТИ *айн.* **чала-чулпа.** *Чалакам-чатти иш.* ‖ *Раҳмонқулов.. полнинг чалакам-чатти қоқилган тахталарини ғижирлатиб, у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЧАЛАМА-ЧАҚҚИ *айн.* **чала-чулпа.**

ЧАЛАМУЛЛА Ўқиб саводи тўлиқ чиқмаган мулла.

ЧАЛАСАВОД Тўла саводга эга бўлмаган, чала ўқиган; саводи кам. *Мамарайим мадрасада ўн баҳорни ўтказиб, куз яқинлашганда у ердан чаласавод бўлиб чиқиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Чаласавод Оқилмирзо юртга додҳоҳ, Елкасида банорас тўн, бошида кулоҳ.* С. Абдулла.

ЧАЛА-ЧАТТИ *айн.* **чала-чулпа.**

ЧАЛА-ЧУЛПА У еридан кириб, бу еридан чиқиб ишланган, наридан-бери, у ер-бу ерини чала қолдириб қилинган.‖ *Ишни яхши ишласанг, яхши-яхши еярсан, чала-чулпа ишласанг, қишда юпун киярсан.* Мақол.

ЧАЛА-ЯРИМ 1 *айн.* **чала-чулпа.** *Чала-ярим иш.*

2 Ярим-ёрти, нотўла. *Қарзини чала-ярим тўлади.*

ЧАЛАҚУРСОҚ Ярим оч; тўйиб овқат емаган. *Чалақурсоқ бўлиб қолмоқ.* ▪ *Борни тежаб йўндириб, дам оч, дам чалақурсоқ бўлиб яшадик.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧАЛДИВОР *с. т.* Вайрона ҳолга келган ҳовли-жой. [*Аваз*] *боғи эрамга пойи-пиёда бораётир эди, ногоҳ йўл устида олдидан бир чалдивор чиқиб қолди.* «Балогардон».

ЧАЛДИРМОҚ **чалмоқ** *фл. орт. н.* «*Гулноз*» *куйини чалдириб кўрди. Ун чалдирмоқ. Полвон оёғидан чалдирмайди.*

ЧАЛИНМОҚ 1 **чалмоқ** *фл. мажҳ. н. Тўйда карнай ва сурнайлар чалинди.* ▪ *Теваракда чалинган довулларнинг «гум-гум» оҳанги ичида хўрозлар иккинчи марта қичқириб юборган эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Шу онда қаттиқ қарсак чалинди-ю, ҳамма гуриллаб ўрнидан турди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 **чалмоқ** 2,3 *фл. ўзл. н. Учинчи минутда Ҳайдар рақибини суриб бораётиб, чалиниб, йиқилиб тушди.* И. Раҳим, Ихлос.

3 Учрамоқ, йўлиқмоқ, дучор, мубтало бўлмоқ. *Дардга чалинмоқ.* ▪ *Зах ва совуқ уйда қурт тутиб бўлмас экан. Куртнинг касалликка чалиниб, дастага кирмай ўлиши шундан бўлар экан.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *Бола бир нозик гул. Авайлаб ўстирилмаса, бирон дардга чалиниб қолиши ҳеч гап эмас.* Ё. Шукуров, Уч савол.

♦ **Гапга чалинмоқ** гап-сўз бўлмоқ, оғизга тушмоқ. **Кўзга чалинмоқ** кўзга илинмоқ, кўринмоқ. *Шарқ осмони анча ёришиб, одамлар кўзларга равшан чалина бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қулоққа чалинмоқ** чала-чулпа эшитилмоқ. *Пастдан шивир-шивир гап Жуманнинг қулоғига чалинди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЧАЛИНТИРМОҚ **чалинмоқ** 3 *фл. орт. н. Қасалга чалинтирмоқ.* ▪ *Раис.. сигирларни иссиқ-совуққа чалинтириб қўймаслик учун бино ҳавосини ўрта меъёрда сақлаш керак, деб танбеҳ берди.* Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

ЧАЛИШМОҚ 1 **чалмоқ** 1, 2, 3, 5, 6, 7 *фл. бирг. н. Чапак чалишди. Овқатга занг чалишди.* ▪ *Созандалар бир тўхтаб уфор чалишди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Юрганда, қадам ташлаганда бир-бирига урилмоқ, қоқилмоқ, чалкашмоқ (оёқ ҳақида). *Оёқлари тақимигача қорга ботар, баъзан чалишиб кетарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 *эск.* Ҳаракат қилмоқ, меҳнат қилмоқ.

ЧАЛИШОЁҚ Оёқлари бир-бирига урилиб, тегиб юрадиган, оёғи чалишадиган. *Чалишоёқ одам.*

ЧАЛИШТИРМОҚ Оёқ ёки қўлларини бир-бирининг устига қўйиб чалкаштирмоқ. *Оёқларни чалиштириб ўтирмоқ.* ▪ *У оёқларини йиғиштириб олган, қўлларини чалиштириб қўйнига суққан.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЧАЛҚАШ 1 Учини, бош-кетини топиб бўлмайдиган, чигаллашиб кетган. *Чалкаш ип.*| Айқаш-уйқаш, бетартиб. *Чалкаш ёғочлар.*

2 Тушуниб, охирига етиб бўлмайдиган, англашилиши қийин; чигал, чатоқ-чутоқ. *Чалкаш фикрлар. Чалкаш масала.* ▪ *У [Раҳмонқулов] ҳозир ўзининг чалкаш ҳаёти учун бутун айбни ўша тантиқ Маҳфузага юклашга тайёр эди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЧАЛҚАШЛИҚ 1 **чалкаш** *с.белги оти. Йўлнинг чалкашлиги. Масаланинг чалкашлиги.*

2 Чалкаш иш, нарса, масала ва ш.к. *Чалкашликка йўл қўймоқ. Чалкашликка олиб бормоқ. Чалкашликни бартараф қилмоқ.*

ЧАЛҚАШМОҚ 1 Учини, бош-кетини топиб бўлмайдиган ҳолга келмоқ, чигаллашмоқ. *Чалкашган сим.*| Айқаш-уйқаш бўлмоқ, айқашмоқ. *Чалкашиб кетган шох-шабба.*

2 Тушуниб, охирига етиб бўлмайдиган ҳолга келмоқ, чигаллашиб, чатоқ-чутоқ бўлиб кетмоқ *Чалкашиб кетган иш.* ▪ *Дафтарнинг варақлари.. бошқа бир жойда лекция ўқиганда чалкашиб кетган бўлса керак, лектор лекциянинг бош-кетини тополмай, хила овора бўлди.* А. Қаҳҳор, Нутқ.

3 *кам қўлл. айн.* **чалишмоқ** 2. *Нима бўлди-ю, Мели полвоннинг оёқлари чалкашиб кетиб, пахта тўлдирилган қопдай лапанглаб йиқилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧАЛҚАШТИРМОҚ 1 **чалкашмоқ** *фл. орт. н. Симларни чалкаштирмоқ.*

2 Адаштирмоқ, аралаштириб юбормоқ. *Тожибойнинг ўқишга қунти йўқ, зеҳни тўмтоқ ўқувчилардан экани билиниб қолди. Ҳарфларни ҳа деб чалкаштира берди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўчма* Йўлдан оздирмоқ, адаштирмоқ, янглиштирмоқ. *Нега мени чалкаштирасан?*

4 *кам қўлл. айн.* **чалиштирмоқ.** *Оёқларни чалкаштириб ўтирмоқ.*

ЧАЛҚАШ-ЧУЛҚАШ Бош-кети йўқ, жуда чалкаш, чигал. *Чалкаш-чулкаш маълумотлар.*

ЧАЛМА I Мол гўнгидан катта чамбарак қолипга солиб ясалган ёқилғи. *Чалма қуймоқ.* ▪ *Лой тепдим, тезак тепдим, чалма ёрдим.* Ғ. Ғулом.

ЧАЛМА II *диал. айн.* **салла** I 1. *Кўк ва қизил чопон кийган.. деҳқонларнинг чалма пешлари елкаларида пирпирарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЧАЛМА III Дўппи, тўн ва ш. к.нинг четига тутиладиган энсиз жияк. *Дўппи чалмаси. Тўн чалмаси.*

ЧАЛМАҚ *махс.* Чархнинг дук ўрнатиладиган айрисимон қисми.

ЧАЛМАШМОҚ *диал.* Чалкашмоқ.. *Али тажангнинг оёғи стулларга чалмашиб қалтиради.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЧАЛМАШТИРИЛМОҚ **чалмаштирмоқ** *фл. мажҳ. н.* [*Маъмуржон*] *тирсакларини столга тираб, чалмаштирилган бармоқларининг устига иягини қўйди.* Ш. Ҳолмирзаев, Тўлқинлар.

ЧАЛМАШТИРМОҚ **чалмашмоқ** *фл. орт. н.* [*Унсин*] *тагига кичкина курси қўйиб, оёқларига дазгил чалмаштириб эпчил қулоч тортарди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Рабиев оёқларини бир-бирига чалмаштириб ўтириб олди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ЧАЛМАҚОВОҚ *бот.* Ошқовоқнинг бир нави.

ЧАЛМОҚ 1 Музика асбобида бирор куй, оҳанг ижро этмоқ. *Дутор чалмоқ. Барабан чалмоқ. Скрипка чал-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

моқ. ▪ *Йўлчи чиндан ҳам най чалишни билар эди ва яхши чалар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.| Садо, овоз чиқарадиган, сигнал берадиган асбобларни ишга солмоқ. *Звонок чалмоқ. Гудок чалмоқ. Ўт ўчириш машинаси устма-уст сигнал чалди.*| Умуман товуш, садо, овоз чиқармоқ. *Чапак чалмоқ. Ҳуштак чалмоқ.* ▪ *Ариқда сув қўнғироқ чалиб оқиб ётибди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ў.. бармоқлари билан столни чалиб туриб гапирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ҳўкизнинг қулоғига танбур чалмоқ** *қ.* **танбур.**

2 Қимсанинг оёғига ўз оёғини қўйиб, йиқитмоқ ёки йиқитишга уринмоқ. *Рақибини чалиб йиқитмоқ.* ▪ *Сарсенбой.. ўтиб бораётган боланинг оёғини чалади.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *Жалилов Турсунбойнинг оёғидан чалди, лекин йиқитолмади.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.| *кўчма* Оёғидан олмоқ, пайини қирқмоқ. *Баъзи бировлар.. сизни чалиш учун устингиздан ифво юргизиб юрибди.* И. Раҳим, Ихлос.

3 Боғлаб олмоқ, боғламоқ, ўрамоқ. *Эшон: «Кел этагимни белимга чалай, енгимни тирсакдан ошириб олай».* «Зулфизар» билан Авазхон». *Номард экан чалди боғлаб қўлларим, Қиё боқмай кўз ёш томган юзимга.* Ҳамза.

4 Қопламоқ, ўрамоқ. *Тоғларни чалган туман, Тириклик бўлди гумон.* «Хушкелди».

5 *диал.* Қесмоқ, қирқмоқ, йиқмоқ. *Насиб этса, жаллодларга берарман, уларнинг бошини боғдай чаларман.* «Рустам».

6 Қормоқ, аралаштирмоқ, қоришитирмоқ. *Тухум чалмоқ.* ▪ *Жаннат хола шошиб, ун чалиб қуймоқ қилди.* С. Аҳмад, Уфқ.

7 Наридан-бери, чала-чулпа супурмоқ. *У уйни супурги билан чалиб чиқди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

♦ **Гап билан чалмоқ** сўз билан бопламоқ. *Пайти келганда Микола илмоқдор қилиб, гап билан чалиб ташлар эди.* С. Анорбоев, Дўстлар. **Жин** (*ёки* **ажина, арвоҳ**) **чалиб кетибди** *с. т.* жин, ажина ва ш. к.га ишонувчилар асаб касаллиги туфайли оғзи, юзи қийшайиб қолган кишига нисбатан айтадиган ибора. *Фалончи одам ёнғоқ тагида ухлаб ётган экан, ажина чалиб кетибди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Касал** (*ёки* **дард**) **чалди** касал, дард тегди, касалга йўлиқди. *Ўзи ўлимдан қолди, худо раҳм қилди. Мана энди қизини дард чалди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Чапак чалиб қолмоқ** *қ.* **чапак. Қорни ноғора чаляпти** *ҳазил* қорни оч киши ҳақида.

ЧАЛОБ *диал.* Сузмадан тайёрланган айронсимон овқат. *Жувон.. ялпоқ ёғоч косада муздек чалоб келтирди.* С. Нуров, Шингил хикоялар.

ЧАЛОВ Бошоқли ўсимликлар оиласига мансуб, қир-адирларда ўсадиган, ем-хашак бўладиган кўп йиллик ёввойи ўсимлик.

ЧАЛП *тақл. с.* Овқат чайнаганда, лой кечганда чиқадиган ва ш. к. товушлар ҳақида. *Чалп этиб лойга тушмоқ.*

ЧАЛПАК 1 *диал.* Хамирни юпқа ёйиб ёғда пишириладиган овқат. *Қани, қаймоқ, сарёғ, кулча, чалпак, бўғирсоқ, ёғли патирдан ол, тўйганингча е!* Н. Мақсудий, Умидли бола.

2 Ўрик, олча ва ш. к. хўл мевалар шиннисидан ёйиб қуритилган ширинлик.

♦ **Чалпак бўлмоқ** *ёки* **чалпак(дек) бўлиб тушмоқ** йиқилиб узала тушмоқ, чалқанчасига йиқилмоқ. *Жим бўл э, бир урса чалпак бўлиб тушасан-у, кекирдак чўзишингни қара!* З. Фатхуллин, Обиҳаёт. **Чалпак қилмоқ** иккала қўл ва оёғидан ушлаб чўзилтириб кўтармоқ. *Тез юр! Ғиринг десанг, чалпак қиламиз.* Ойбек, Болалик.

ЧАЛПИМОҚ Қимсани ёмонлаб гапирмоқ, гап-сўз қилмоқ. [*Ҳодивой*] *ҳар куни самоварга чиқиб, олдига бир чойнак кўк чойни қўйиб, ҳа деб янги раисни чалпийди.* С. Аҳмад, Чўл бургути. *Яхшимас бировнинг орқасидан мунча чалпиш! — Тўғри келса юзига ҳам чалпийверамиз!* Ҳ. Назир, Виждон.

ЧАЛП-ЧАЛП чалп *с. такр. Чалп-чалп чайнамоқ.*

ЧАЛП-ЧУЛП *айн.* **чалп-чалп.** *Чалп-чулп лой кечмоқ.*

ЧАЛЧИҚ Балчиқ; ифлос лойқа сув. *Чалчиққа йиқилмоқ.*

ЧАЛҚА: чалқа тушиб ётмоқ орқани ерга бериб, чўзилиб ётмоқ, чалқанча тушиб ётмоқ.

ЧАЛҚАЙМОҚ *диал.* Орқани ерга бериб чўзилиб, ясланиб ётмоқ, ялпаймоқ. *Бир мушт еб, чалқайиб тушди.*

ЧАЛҚАЙТИРМОҚ чалқаймоқ *фл. орт. н.*

ЧАЛҚАМЧА *с. т.* Чалқанча(сига).

ЧАЛҚАНЧА(СИГА) *рвш* Орқани ерга бериб, чўзилиб, осмонга қараб. *Турсунбой қовжираб қолган ариққа чалқанча ётиб осмонга тикилди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Суюм оға палосда чалқанчасига ётиб, дўмбирасини черта бошлади.* Н. Фозилов, Оқим.

ЧАЛҚИМОҚ *диал.* Чайқалмоқ, тебранмоқ.

ЧАЛҒИ, чалғи ўроқ Узун дастали катта ўроқ. [*Усмоналининг*] *қўлида чалғи ҳар бир оҳангда «ширт-ширт» этиб тортилар эди.* Ў. Умарбеков, Севгим, севгилим.

ЧАЛҒИМОҚ 1 Бирор нарсага алаҳсиб асосий иш, мавзу ва ш.к.ни унутмоқ ёки улардан четга чиқмоқ; адашмоқ. *Фикр чалғиди. Гапга чалғиб иш қолиб кетибди.* ▪ *Унинг икки кўзи, эс-ҳуши молларда, ҳаёли салгина чалғиса, моллар бировнинг бедазорига кириб кетиб зиён етказади, балога қолади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Янглишмоқ, адашмоқ, хатога йўл қўймоқ.— *Шунга қолганда чалғибсан, Самад,— деди Сафар бўзчи.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЧАЛҒИТ Ола-була (от туси ҳақида).

ЧАЛҒИТМОҚ 1 чалғимоқ *фл. орт. н. Гап билан чалғитмоқ.* ▪ *Ёнботидагина ғижирлаган бир эшик унинг [Холмуроднинг] хаёлини чалғитди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Эътиборини ўзига, четга, бошқа нарсага тортиб алдамоқ, лақиллатмоқ, нотўғри фикр туғдирмоқ. *Душманни чалғитмоқ.* ▪ *Бондарь гапни бошқа томонга чалғитди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЧАЛҒИЧИ Чалғи ўроқ билан ўрувчи; ўроқчи.

ЧАМА 1 Мўлжал, тахмин. *Чамамда соат уч бўлди. Чамангда шу қовун неча кило келади? Мен беш кило чама қилдим. Кўз чама қилмоқ. Чама билан аниқламоқ.* **Чама сон** *грам.* чама, тахмин билдирувчи сон. **Чама олмоқ** *ёки* **чамага келтирмоқ** пайт пойлаб амалга оширмоқ, қилмоқ. *Али полвон билан бел олишдим! Хумпар курашнинг ҳадисини хўп олган экан. Мени бир неча вақт айлантириб юрди, сўнгра чамага келтириб ёнбошига олмоқчи ва ерга урмоқчи бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ўлчов, меъёр, қўлам. *Ҳар бир ишнинг чамаси бор, ҳар дарёнинг кемаси бор.* Мақол.

ЧАМАДОН [*ф-т*] Қути шаклидаги, кийим-кечак солиб юриладиган йўл-рўзғор буюми. *Қўл чамадон. Чарм чамадон.*

ЧАМАЛАМОҚ 1 Чама билан аниқламоқ, чама қилмоқ, мўлжалламоқ; тахминлаб кўрмоқ. *Кўз билан чамаламоқ. Оғирлигини чамалаб кўрмоқ.* ▪ *Тунов куни битта звеновой: «Ҳосилимни чамалаб беринг, домлажон» деб қистаб қолди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Ўйлаб, мўлжал қилиб, планлаштириб қўймоқ, белгилаб олмоқ, кўзламоқ. *Кечаси бир маҳалгача гаплашиб, ҳамма бўладиган гапни ўлчаб, чамалаб кўрдик.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Миразиз ўрнидан аста тураркан, томоғи қуруқшади, шунча кундан бери чамалаб қўйган гаплари ёдидан кўтарилди-кетди.* С. Маҳкамов, Катта рулда.

ЧАМАЛАНМОҚ чамаламоқ *фл. мажҳ. н. Беш йилга чамаланиб тузилган план.*

ЧАМАЛАШМОҚ чамаламоқ *фл. бирг. н. Ҳосилни қанча чамалашяпти?*

ЧАМАЛИ Чамасидаги, чамасида бўлган. *Зайнаб Кумушнинг тўлиб етмаган гавдаси ва ўн олти ёшлар чамали ғубор тегмаган ҳуснига ҳайрон бўлиб, мулоҳазасини айтишдан қўрқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЧАМАН I [*ф-т*] Гул кўп жой; гулзор, чаманзор, гулшан. *Булбул чаманин севар, одам ватанин.* Мақол. ▪ *Қайси боғнинг гули, қайси чаманнинг булбули экан?* Ҳамза. *Куз шамоли кириб чаманга Ахтаради гуллар атрини..* Уйғун. *Ватан агар бўлса бир чаман, Сиз қўйнида хандон ғунчалар.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

3. Диёр. **Чаман бўлиб очилмоқ** қийғос очилмоқ (гул ҳақида).

ЧАМАН II [*ф-т*] Секин юрадиган, ялқов (от ва эшак ҳақида).

ЧАМАНДАГУЛ: **чамандагул дўппи** дўппининг сергул қилиб, гулзорга ўхшатиб тикилган бир нусхаси.

ЧАМАНЗОР [*ф-т*] Гулзор, гулхона; гулшан.

ЧАМАНЗОРЛИК Чаманзор жой.

ЧАМАСИ 1 *рвш* Тахминан ... узоқликда, катталикда; =га қадар. *Уруш чиқиши билан қурулиш бир ой чамаси тўхтаб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Шоликорлик қишлоқдан бир тош чамаси нарида бўлиб, Бердибой унда ётиб ишлайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *кирш с.* Афтидан, сиёҳидан. *Йўлчи, чамаси, икки йилдан бери темирчи билан дўст.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧАМАСИДА *рвш* Тахминан. . . узоқликда, катталигида ва ш. к. бўлган. *Ғарам тутай бошлади. Эрғашев аланга олаётган ғарамга ярим метр чамасида яқин келди.* Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон. *Мулла Икром баланд бўйли, қирқ бешлар чамасида бир киши эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧАМАСИДАГИ Чамасида бўлган; ... келадиган. *Йўлакнинг у бошидан тупа-тузук кийинган, ўн олти-ўн етти яшар чамасидаги бир бола ўқдай учиб келяпти.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЧАМБАР [*ф-т*] Ғилдирак, доира шаклидаги нарса, доира. *Руль чамбари.* ▪ *Чархим бор, чамбарим бор, Мушким бор, анбарим бор.* «Эртаклар». *Бошидаги рўмолини елкага тушириб, чамбарни бошга кийди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Сочларини чамбар қилиб олган навбатчи қиз,.. қора нонларини Элмуродга тутди-да, «олинг» дегандек жилмайиб қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧАМБАРАК [*ф-т*] 1 *от* Коса, товоқ ва ш.к.га нарса солиб осиб қўйиш учун симдан, новдадан ва эгилувчан материаллардан ясалган халқа. *Қампир челакдаги сутни косаларга қуйиб, чамбаракка илди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Деворларга барглардан чамбарак қилиб гуллар солинган.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар.

2 *сфт* Ғилдирак, доира шаклидаги; доиравий. *Раис ҳовлига киргандa, Султонов янгидан қурилган чамбарак шийпон атрофидаги гулларни парвариш қиларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

◆ **Дўпписи чамбарак** *айн.* **дўпписи яримта** қ. **дўппи.** *Паноҳингизда дўппини чамбарак қилиб юрибмиз, хўжайин, сизга ҳар қанча одамгарчилик қилсак арзийди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

ЧАМБАРЛАМОҚ Чамбарчас қилиб, ўраб-чирмаб боғламоқ. *Сигирнинг арқонини қозиққа чамбарлаб қўйдим.*

ЧАМБАРЧАС [*ф-т*] 1 *рвш* Ёчилиб кетмайдиган қилиб, чирмаб, мустаҳкамлаб. *Нормат унинг камарини ечиб олиб, қўл-оёғини чамбарчас қилиб боғлади-да, ўзи Варшавка йўлига югурди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *сфт, кўчма* Узвий, мустаҳкам, жипс (алоқа, боғланиш ҳақида). *Чамбарчас алоқа.*‖*Бу масалалар бир-бири билан чамбарчас боғлангандир.*

ЧАН [*р*] Суюқлик сақланадиган, темир белбоғлар билан маҳкамланган катта ёғоч идиш; ём. *Вино солинадиган чан. Тери ишланадиган чан.*

ЧАНА [*р* сани] Қишда қор йўлда сирпаниб юрадиган чанғили аравача. *Болалар чанаси. От қўшиладиган чана. Чана тортмоқ. Чана отмоқ. Чанада учмоқ.* ▪ *Чананинг устида бир хизматкор билан Мансурбойнинг ўғли Фазлиддин ўтирибди.* О. Ҳусанов, Чўлда.

ЧАНГ I 1 Майда зарра, кукун ҳолидаги тупроқ ёки бошқа моддалар; гард, тўзон. *Кўчанинг чанги. Кўмир чанги. Қалин чанг. Чанг кўтарилди. Кўчанинг чанги босилди. Чангини қоқмоқ. Ёлғиз отнинг чанги чиқмас, чанги чиқса ҳам донги чиқмас.* Мақол. ▪ *Хонада ўнтача эски, чанг босган парта, болалар уларнинг биридан бирига ҳатлаб,. учтадан-тўрттадан сиқилишиб ўтиришди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Чанг ичидан ола-була моллар сузиб чиқди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *бот.* Ўсимликларнинг эркак жинсий ҳужайралари.

◆ **Чанг кўтармоқ** (*ёки чиқармоқ*) бекорга ғалва ёки шов-шув кўтармоқ. *Подадан олдин чанг чиқармоқ.* Мақол. **Кўзига чанг сепмоқ** кўзини бўямоқ. *Мактабда ишлаган кезларингда ҳам хатоларни каспўшлаб кетардинг, одамларнинг кўзига чанг сепардинг.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. **Ҳасратидан чанг чиқади** ҳасрати кўп, ҳасрати сира тугамайди. **Чанг қўндирмаслик** (*ёки юқтирмаслик*) 1) гард, доғ тегизмаслик, озода тутиш. *У кийимга чанг қўндирмайди;* 2) ўзига, номига доғ туширмаслик, гап тегизмаслик. *Ҳакимбойвачча илондай тўлғанди.. у ўзининг ва оила аъзоларининг устига чанг қўндиришни истамас, оиласи билан ҳеч қандай оилани тенглаштирмас эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Чангини чиқармоқ** *с. т.* 1) тез тамом қилмоқ; пок-покиза туширмоқ, еб юбормоқ, еб ташламоқ. *Боқижон бутун гавдаси билан лаганга ташланди. Ота ва ўғил, гўё баҳслашгандай, паловнинг чангини чиқаришди.* Ойбек, О. в. шабадалар; 2) тўзитиб юбормоқ, дабдала қилиб ташламоқ.

ЧАНГ II [*ф-т*] 1 Тўрт бурчак ясси қути шаклидаги, сим торлар тортилган, қўш чўп билан уриб чалинадиган чолғу асбоби. *Чанг садоси. Чанг чалмоқ.* ▪ *Чойхонада дутор, чанг.. шаҳмат, девор соати пайдо бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Лабга қўйиб, пўлат тилини бармоқ билан туртиб нафас билан чалинадиган кичик чолғу асбоби; чанговуз.

3 *с. т. айн.* **зил** II.

ЧАНГ III [*ф-т*] Панжа; чангал. *Энди қутулмайсан Рустам чангидан.* «Рустамхон». **Чанг солмоқ** 1) чангал билан ушламоқ, тутмоқ; чангал солиб ҳужум қилмоқ. *Комила қизариб, журналга чанг солди, лекин Уктам чаққонлик билан тортиб олди.* Ойбек, О. в. шабадалар; 2) *кўчма* тажовуз қилмоқ, қасд қилмоқ. *Ойқиз, Олимжон, Бекбўта ва Каримлар обрўйимга чанг солмоқдалар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЧАНГАК [*ф-т*] 1 Гўшт илиш учун ёғоч, темир ва ш. к.дан ясалган панжали илмоқ, илгак. *Гўштни чангакка илмоқ.*

2 Илгакли, панжали махсус асбоблар номи. *Чангак билан илиб олмоқ.* ▪ *Шаҳарда тез-тез машқ тревогалари бўлиб туради. Ҳар хонадоннинг томида қум тўлатилган яшик, ёнида белкурак, чангак ва қизилга бўялган челак бор.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Чангак сим** *айн.* **тиканли сим** қ. **сим** I 1.

◆ **Чангак бўлмоқ** тиришиб, томирларни тортишиб қолмоқ, акашак бўлмоқ.

ЧАНГАЛ I [*ф-т*] 1 Панжа, чанг. *Бургут чангали. Айиқ чангали.* ▪ *Нодир полвон.. бир марта кўтарди-ю, полвон эпчиллик қилиб унинг чангалидан чиқиб кетди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *кўчма* Зулм, асорат, тутқунлик ва ш. к. рамзи; исканжа. *Кризис чангали. Ўлим чангали. Чангалига тушмоқ.* **Чангал солмоқ** *айн.* **чанг солмоқ** қ. **чанг** III.

3 Сиқимга сиғарли нарса, сиқим. *Бир чангал дон. Бир чангал туз.* ▪ *Мулла Шамсиддин уни [Жалолхонни] кўрмади, ғалвирга қўл солиб бир чангал майиз олди — пайқамади.* А. Қаҳҳор, Башорат.

◆ **Пул бўлса чангалда шўрва** қ. **шўрва.**

ЧАНГАЛ II [*ф-т*] 1 Тиканли буталар, ўсимликлар. «*Бўрикамар*» *жилғаси.. Бу бошқа жилғалар билан туташган, икки беткайида чангаллар ўсиб ётган узун бир оралиқ эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *айн.* **чангалзор.**

ЧАНГАЛЗОР [*ф-т*] Чангал қоплаган майдон, бутазор. *Бир ўқ дарахтга тегди-ю, унинг қуриган пўстлоғини шилиб кетди. Қутим учиб, ўзимни чангалзорга урдим.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ЧАНГАЛЗОРЛИК *айн.* **чангалзор.**

ЧАНГАЛЛАМОҚ Беш панжа билан, тирноқларни ишга солиб, сиқиб ушламоқ, сиқимламоқ. *Бургут қушни чангаллади.* ▪ *Жапақ бир тўлганиб кўзини юмди-да, икки қўли билан сочларини чангаллаб яна ўтирди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Онам бир қўли билан мени, иккинчи қўли билан тегидаги буғдойли қопни маҳкам чангаллади.* Ойдин, Фонарь тагида.

◆ **Ер чангалламоқ** парчин бўлиб йиқилмоқ, ер тишлаб қолмоқ. **Юрак чангалламоқ** юракни сиқмоқ, изтироб-

www.ziyouz.com kutubxonasi

та солмоқ. *Юрагимни чангаллаб турган бояги ғам-ғусса яна қаёққадир йўқолган эди.* О. Ёқубов, Янги йил кечасида.

ЧАНГАЛЛАТМОҚ чангалламоқ *фл. орт. н.*

ЧАНГАЛЛАШМОҚ чангалламоқ *фл. бирг. н.*

ЧАНГДОН *бот.* Гулнинг чанг, яъни эркак жинсий ҳужайралари пайдо бўладиган тепа қисми.

ЧАНГИМОҚ Чанг, тўзон ҳолида кўтарилмоқ, чанг чиқармоқ. *Кўча чангиб кетди.* ▪ *От чопилиб чангир майдон, Майдонларни қилар вайрон.* «Фольклор» | Чангга тўлмоқ. *Уй чангиб кетди.*

ЧАНГИТИШ 1 чангитмоқ *фл. иш отн. Бу тирранчаларни ўқитиб мулла қилмасангиз, кўча чангитишдан бошқани билмай қола беради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *қ. х.* Доривор сепиш.

ЧАНГИТИШМОҚ чангитмоқ *фл. бирг. н.*

ЧАНГИТМОҚ чангимоқ *фл. орт. н. Чангитиб уй супурмоқ.* ▪ *Шоли ортилган арава кўчани чангитиб кетган от кетидан ғижирлаб силжиди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ўқ визиллар, ерни чангитар, бош кўтаришнинг сира иложи йўқ эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

◆ **Чангитиб сўкмоқ** *дағл.* болохонадор қилиб сўкмоқ, қаттиқ ҳақорат қилмоқ. [*Расулжон*] *мени бирдан чангитиб сўкиб қолди.* У. Назаров, Одамлар.

ЧАНГЛАГИЧ *қ. х.* 1 Экинларни зарарли ҳашаротлардан сақлаш учун уларга махсус доривор сепадиган асбоб.

2 Ўсимликларнинг чангланишига ёрдам берувчи воситалар (ҳашаротлар, шамол ва ш. к. ҳақида).

ЧАНГЛАМОҚ *қ. х.* 1 Экинларни, ўсимликни зарарли ҳашаротлардан сақлаш ёки тозалаш учун уларга чанглагич билан махсус доривор сепмоқ. *Ғўза битларини йўқ қилишда баъзан қуруқ дорини чанглаш усули қўлланади.*

2 Гулларнинг эркак ва урғочи жинсий ҳужайраларини биридан иккинчисига ўтказмоқ. *Асаларилар гулдан-гулга қўниш билан ўсимликларни четдан чанглайдилар.* «Зоология».

ЧАНГЛАНМОҚ 1 чангламоқ *фл. мажҳ. н. Чангланган ғўзалар.*

2 чангламоқ 2 *фл. ўзл. н. Ўсимликларнинг табиий ва сунъий йўллар билан чангланиши.*

ЧАНГЛАТМОҚ чангламоқ *фл. орт. н. Ғўзаларни чанглатмоқ. Гулларни чанглатмоқ.*

ЧАНГЛОВЧИ 1 чангламоқ *фл. ш. отн.*

2 *айн.* **чанглагич** 2.

ЧАНГОВУЗ *диал. айн.* **чанг** II 2. *Чанговузим чаламан, ўнг қўлимга оламан. Ёрим овдан келмади, туриб ҳайрон қоламан.* «Қўшиқлар».

ЧАНГСИМОН Чанг-тўзонга ўхшаш, чанг ҳолидаги. *Ушалган ой далани совуқ, хира, қандайдир чангсимон нур билан қоплаган эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЧАНГ-ТУПРОҚ Тупроқ аралаш чанг, чанг ва тупроқ. *Йўлнинг аллақачон босилган чанг-тупроғи эр-хотин оёғи остида юмшоққина сезилиб туради.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

◆ **Чанг-тупроқ яламоқ** чанг-тупроққа ботиб ишламоқ, меҳнат қилмоқ. *Йўлчи ёзда ёниб, чанг-тупроқ ялаб, бутун оғирликларга қарамасдан жонкашлик билан ишлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧАНГ-ТЎЗОН Чанг ва тўзон, шамол аралаш кўтарилган ҳар хил чанг-тўзонлар. *Нафасни бўғадиган, кўзларни кўр қиладиган чанг-тўзон булути ҳавони тутди.* Ойбек, Навоий. *Йўлларда подалар чанг-тўзон кўтариб ўтмоқда.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЧАНГЧИ I Чанг чалувчи қозанда.

ЧАНГЧИ II Ўсимлик гулининг уруғлантирувчи чанглар етиштирувчи қисми (эркак жинсий ин ва чангдондан иборат).

ЧАНГ-ЧУНГ Ҳар хил чанг, тупроқ, гард. *Кийимлари жуда эски ва тупроққа ағнаган каби, чанг-чунг эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧАНГ-ҒУБОР Чанг ва ғубор, чанг ва тўзон. *Инобат.. санъат гавҳарининг устидаги чанг-ғуборини артиб, унга янги жило, янги сайқал бериб, кишилар юрагига олиб кирарди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ЧАНДИМОҚ 1 Маҳкам сириб боғламоқ, сириб қўймоқ. *Қўшоқ босмачини дарахтга чандиб боғлаб қўйибди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Бундоқ қараса, бир неча қўл гранаталарини бир қилиб, бир-бирига чандияпти.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Сотиболди етаклаб келган учинчи от эгарига Миркомил чандиб боғланган эди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *диал.* Чатмоқ, чатиб уламоқ, бириктирмоқ. *Қопнинг оғзини чандимоқ.*

3 Кимсани ёмонлаб гапирмоқ, ғийбат қилмоқ. *Сидиқжон бу одамлар иш вақтида ҳам шундай бегам, хушчақчақ, бир-бирини чандиб кунни билинтирмасдан ўтказади деб ўйлаган экан.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор.

4 Бир-бирини гап билан олмоқ, аския қилмоқ. *Кечқурун қизил чойхонада яна гурунгимиз чўзилди... Бит-таси Йўлдошжоннинг ялқовлигини чандиб аския бошласа, иккинчиси Зулфиянинг чечанлигини мақтайди.* Ғайратий, Менинг ёшлигим.

ЧАНДИР 1 Гўштнинг қаттиқ пай қисми. *Гўштнинг чандирини олиб ташламоқ.*‖ *Чандир гўшт.* ▪ *Гўшт ўрнида чандир чайнашга кимнинг тоқати бор дейсиз.* П. Мусаев, Хўрандалар ранжимасин. *Колхознинг қозони ҳар хил «жазлар»ни қабул қилолмайди, домла колхоз қозонида пишмайдиган чандир, деб яна мажлисни хахолатди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *кўчма* Қотма, пишиқ, чайир. *Чандир одам.* ▪ *Орик, чандир бўйнидаги томирлари ўқлоғидай қабариб, сигирни базўр тўхтатди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧАНДИШ 1 чандимоқ *фл. иш отн. Арқон билан чандиш.*

2 Бир-бирини гап билан олиш, аскиянинг бир тури. *Келар ҳамма қўра томон, ишлар тугаб, Ўз орада ҳазил, гурунг чандиш ва гап.* Ғ. Ғулом.

ЧАНДИШМОҚ 1 чандимоқ *фл. бирг. н.*

2 Бир-бирини чандимоқ, гап билан олмоқ. *Уйқу билан ёнғоқни пайров келтириб, Насруллани чандишаверагандан кейин Маҳкам унинг тарафини олди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЧАНДИҚ Битган яранинг ўрни, изи. *Юздаги чандиқ. Қўли чандиқ одам.* ▪ *Милтиқ овози эшитилди. — Нима? — деди Собиржон сакраб ўрнидан туриб, Биқинидаги чандиқ тортилиб кетди, шекилли, инграб юборди.* Ў. Умарбеков, Баҳор.

ЧАНДИҚЛИ Бирор ерида чандиғи бўлган, чандиғи бор. *Темиртош чап юзи чандиқли, бир кўзи кўр, бадқовоқ, камгап бир аскар ҳамроҳлигида йўлга чиқди.* М. Осим, Ўтрор.

ЧАНДОЗА *диал.* Ёнга боғлаб олиб юриладиган ҳамён.

ЧАНДОН [*ф-т*] *рвш* 1 Марта, карра, мартаба. *Минг чандон яхши. У сендан ўн чандон ўтади.* ▪ *Бу уй «Тешик қалъа»дан ўн чандон яхши.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Қуёш нур бахш этганда табиат юз чандон барқ уриб кетади.* Х. Икромов, Нашида. *Ҳаваси минг чандон ошиб кетди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

2 Ҳар қанча, қанчалик. *Чувалашиб кетган фикрларини тўплашга чандон уринса ҳам, бўлмади.* ▪ *Мирзаев рақибининг оёғини ердан узишга чандон интилса ҳам, Ражаб солдатча чапдастлик қилди ва уни азот кўтариб қўйди.* Ҳ. Назир, Индамас. | Шундай, шунча, шунчалик. *Чандон урдики, йиқила ёзди.*| Етарлича, етарли даражада. *У пахта илмини чандон ўқиган.*| (*бўлишсиз ф. билан*) Унча, унчалик. *Чандон яхши эмас.*

ЧАНОҚ 1 Кўсакнинг ҳар бир хонаси. *Миллион-миллион тонна пахтани бармоқ билан битта-битталаб чаноқдан суғурамиз.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Йигит чаноқлардан тошиб чиққан оппоқ пахталарни кўрди-ю, ўзининг ҳам ёш чеҳраси шу чаноқлардай очилиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бош косаси, кўз косаси ва умуман косачасимон суяклар. *Чаноқ суяги.* ▪ *Бош чаноғимизда марказий нерв системаси бор.* «Физиология». *Ашур Мирзо китобни очди-ю, донг қотиб қолди, кўзлари чаноғидан чиқиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қумларда ҳайвон суяклари, одам чаноқлари ётарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

www.ziyouz.com kutubxonasi

3 Тегирмоннинг дўлидан дон тушиб турадиган тарновсимон қисми.

4 *диал.* Чиғаноқ.

ЧАНҚАМОҚ 1 Сувга ташна бўлмоқ, сувсамоқ. *Ош еб чанқамоқ. Ғўзалар чанқаб қолибди. Чанқаган ер. У чанқаб келган эди.* ▪ *Бир чойнак чой йўл юриб чарчаганга ҳам, чанқаганга ҳам, зериккан бекорчига ҳам анча ором беради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Эҳтиёж, талаб сезмоқ; соғинмоқ, қўмсамоқ. *Чанқаб кутдим сени ёр, бир илтифотинг кўрмадим.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Ўзи ҳам дейман, Мирҳосил халқ ишига роса чанқаган экан-да!* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЧАНҚАТМОҚ 1 **чанқамоқ** 1 *фл. орт. н. Иссиқ роса чанқатди.*

2 *қ. х.* Сувга ташна қилиб қўймоқ; сувсиратиб қўймоқ. *Ғўзани чанқатиб суғормоқ. Чанқатиб қўйилган ғўза гулларини тўкиб юборади.*

ЧАНҚОВ 1 **чанқамоқ** *фл. иш оти.* 2 Сувга ташналик, сувсаш. *Ҳайдарбойнинг кўримсиз чойнаклардаги қуюқ ва суюқ чойлари бу ердаги жуда кўп одамларнинг ҳам, ўтган-кетган йўловчиларнинг ҳам чанқовини босиб туради.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Рустам Сайрамов чанқов босди қилгандан кейин супада ёнбошлади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 *кўчма* Ўта даражада хоҳлаш, ташналик.— *Ишга чанқовмиз-да,— деб жавоб берди Йўлчи.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧАНҚОҚ 1 Сувга ташна, сув талаб, сувсаган; сувсираган. *Чанқоқ бола. Сувга чанқоқ ер.* ▪ *Чанқоқ ғўзаларни сувга қондириб олгач, Адолат шона ташлаб, гул тўкиб юборган ғўзаларни тиришириш пайига тушди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Зор, ташна, муштоқ, интизор. *Кўлим ишга чанқоқ. Билимга чанқоқ. Ерга чанқоқ деҳқонлар. Чанқоқ кўзлар.* ▪ *Биз сувга серобмиз, деҳқон чанқоқ, жуда чанқоқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бондарнинг руҳи тетик, гапга чанқоқ, суҳбатга мойиллиги кўриниб турарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЧАНҒАРОҚ Ўтовнинг устки қисмидаги туйнук чамбараги. *Ҳозир қизингиз уйда, чанғароқдан чиқиб кетиб бораётгани йўқ.* «Ёдгор».

◆ **Чанғароғи тушди** (*ёки ўйнади*) инқирозга учради, синди.

ЧАНҒИ Қорда елиш учун оёқларга маҳкамланадиган бир жуфт узун силлиқ тахта сирпанғич. *Чанғида юрмоқ.* ▪ *Улар [Шерали билан Қўчқор] дам олиш кунлари.. овга чиқишар,.. қирма-қир чанғи учишар эди.* Ё. Шукуров, Яйлов тонги.

ЧАНҒИЧИ Чанғида учувчи, чанғи отувчи, чанғи спорти билан шуғулланувчи одам. *Бу ерда чанғичиларнинг мусобақалари тез-тез ўтказилиб туради.* М. Мирсоатов, Чимёнга марҳамат.

ЧАП I [*ф-т*] 1 Гавданинг юрак жойлашган томонидаги; сўл. *Чап қўл. Чап елка. Чап қовурға.* | Гавданинг шу томонига яқин бўлган, шу томони йўналишидаги. *Чап томон. Чап чўнтак. Дарёнинг чап соҳили.* ▪ *Биз булар билан танишишни шу ерда қолдириб, айвоннинг чап тарафидаги дарича орқали уйга кирамиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. || *Гоҳ чапда, гоҳ ўнгда қулоқларни тешгувчи чинқириқ товушлар билан чигиртқалар чириллашади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Ўнг келмайдиган, тескари, ноқулай. *Йўл ҳовлимизга чап.* ▪ *Гап пулда эмас, қизим, вақтим бўлмаяпти. Ишонам магазинга чап.* Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб.

3 *кўчма* Қимса билан муомаласи, муносабати, муроссаси тўғри келмай қолган; зид, қарши. *У мен билан чап.* ▪ *Ҳеч гапдан ҳеч гап йўқ, икки ёзувчи ё икки санъаткор бир-бирига чап, бир-бири билан қирқ-пичоқ бўлиб қолишади.* Уйғун, Замон талаби. **Юлдузи чап (тушган)** бир-бирига зид, бир-бири билан чиқишмайдиган, келиша олмайдиган.

◆ **Чап бермоқ** 1) тутқич бермай, рўпара келмай, алдаб ўзини олиб қочмоқ, қочиб юрмоқ. *Яхшиликча таслим бўласанми, ё минилмаган асов байталдек бўйнингга сиртмоқ тушмагунча чап бериб юраверасанми?* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) эпчиллик билан ўзини олиб қочмоқ, қутқармоқ. *Душман ўқига чап бериб қолди.* **Чап ёни (ёки ёнбоши) билан турибди** кимсанинг омади юришмаган, иши чаппасига кетган ёки серзарда бўлиб турган куни шундай дейилади. *Муҳаммад Расул ўз ичида: «бу кун бой чап ёни билан турган шекилли» деб, анча вақтгача калласини осилтириб ўтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Чап ичакка ҳам юқ бўлмайди** жуда оз, овора бўлиб ейишга арзимайди (овқат ҳақида). **Чап кўз билан қарамоқ** нотекис, бошқаларга нисбатан камситиб қарамоқ. *Колхозда ҳамма нарса бригадаларга баравар тақсимлансин. Раис бировга ўнг кўз, бировга чап кўз билан қарамасин.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан. **Йўлни чап солмоқ** тўғри йўлни қўйиб, ўзини эгри, айланма йўлга солиб, чалғитиб кетмоқ. *Зокиржон.. йўлни чап солиб, шамолдай елиб, улардан илгарироқ қуртхонага етиб келди.* Ғайратий, Довдираш.

ЧАП II *айн.* **чалп.**

ЧАПАК [*ф-т*] Кафтларнинг бир-бирига урилиши ва ундан чиқадиган товуш; қарс, қарсак. *Аста-секин бошланган чапак тобора авж олиб, соз овозини босиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Олқиш, олқишлар, қарсаклар. *Чапак билан қарши олинди.* ▪ *Саҳна эшигида Ҳомидов, Каримов, Бўриевлар кўринадилар. Кучли чапак кўтарилади.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Чапак чалмоқ** 1) олқишламоқ, табрикламоқ; 2) *салб.* бировнинг айбига, қилиғига кулмоқ, масхаралламоқ; 3) бировнинг бахтсизлигидан, муваффақиятсизлигидан хурсанд бўлмоқ.

◆ **Чапак чалиб қолмоқ** армонда қолмоқ, қуруқ қолмоқ. *Элмурроднинг.. юз ва кўзларида: «Ана олиб кетди. Сен бекорга ўпканғни қўлтиқлаб юрибсан-да. Чапак чалиб қолаберасан», деган маъно ўйнар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧАПАҚБОЗЛИК Чапаклар, қарсаклар билан ифодаланган севинч, мамнуният, хурсандлик; зўр олқишлар. [*Латофат*] *ҳиндча қўшиқ айтганда денг, етти марта саҳнага чиқаришса бўладими, азаматлар. Тозаям чапакбозлик бўлди.* Қ. Маҳсумов, Муҳаббат қўшиғи.

ЧАПАН(И) [*ф-т*] Қиморбозлик, беданабозлик каби ножўя ишларга кўпроқ мойил бўлган, кўкрагини очиб, олифтагарчиликка зеб бериб юрадиган безоринамо, тарбиясиз, оми одам. *Оғзи бепошна киши, хоҳлабми-хоҳламайми, катта ёшдаги кишини ҳақорат қилиб қўяди. Оқибатда ҳалиги «хўроз табиат» чапанидан ҳамма юз ўгириб кетади.* М. Исмоилий, Одам боласи бўл. || *Араббой қанча ўқиса ҳам унинг қилиқ ва гапириши, юриш-туриши мактабда таълим кўрган киши эмас, балки чапани аравакашни эслатиб турар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧАПАНИЛАРЧА *айн.* **чапаничасига.**

ЧАПАНИЧА *рвш* Чапани одамларга хос бўлган; чапани одамлардай. *Чапанича гаплашмоқ.* || *Чапанича кийиниш.* ▪ *Ёшлигига қарамай чапанича юришга тақлид этган бир бола.. Мирзакаримбойга чой келтирар, қулоғига қистирилган қалам билан дўконнинг устунига бир алиф чизиб кетар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧАПАНИЧАСИГА *рвш* Чапани одамларга хос равишда, чапаниларча. *Қўш белбоғ чапаничасига паст боғланган, юриши ҳам олифталарга тақлидни кўрсатар.. эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧАПАНЧА *айн.* **чапанича.**

ЧАПАРАСТА *рвш* Ўнг-сўл; ўнгу-сўлга. *Шоҳнинг айтганин қилиб, Лашкар кетди даста-даста, Одам тўлиб баланд-пастга, жўнаётир чапараста.* «Алпомиш». *Муродхон дарёдай тошди, чапараста кесиб бошди.* «Муродхон». **Чапараста қилмоқ** остин-устин қилмоқ, астар-пахтасини чиқармоқ. *Камбағалнинг жони чиқиб кетди ва уни [Мирҳомидни] чапараста қилиб сўкиб ташлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЧАПАТИ *диал.* Юпқа қатирма нон; лочира. *Эрталаб қорнимни тўйғазгач, битта ёки яримта нон, гоҳда иккита чапати белимга боғлаб кетардим.* И. Раҳим, Оловкор.

ЧАПАҚАЙ 1 Ишни чап қўл билан қиладиган. *Чапақай одам.*

2 Чап оёқдан чиққан. *Чапақай ошиқ.*

3 *кўчма* Ўнг келмайдиган; ноқулай, тескари, чап. *Чапақай йўл.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

♦ **Чапақай жаҳли чиқди** *с. т.* астойдил жаҳли чиқди, ғазаби ошди, ғазабига олди. *Болтабой ака, ўғлининг чапақай жаҳли чиқа бошлаганини кўриб, тағин ишни баттар бузиб қўймасин, деган хавотирга тушди.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза.

ЧАПДАСТ [*ф-т*] Чаққон, эпчил, абжир; жуда уста. *Чапдаст қилчбоз. Чапдаст механизатор.* ■ *Ғуломжон икки букилиб таъзим қилди, кейин супадан ўгирилиб, чапдаст қадамлар билан юриб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳаммаёқ жимжит, қоронғи, одамларингиз чапдаст экан. Қойил қолдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧАПДАСТЛИК чапдаст *с. белги оти. Мирзаев рақибининг оёғини ердан узишга чандон интилса ҳам, Ражаб солдатча чапдастлик қилди ва уни азот кўтариб қўйди.* Ҳ. Назир, Индамас. *Қозоқбой чапдастлиги, уқувлилиги билан қурилишдагиларга ёқиб қолди.* М. Қўшоқов, Уста йигит. *Йўлчи чапдастлик билан дастёрлик қилиб, самоварчининг жонига оро кирди.* Н. Юсуфий, Ҳаёт сўқмоқлари.

ЧАПИЛЛАМОҚ «Чап-чап» овоз чиқармоқ; шапилламоқ. *Кўл чапиллар. Қайиқ биқинига тегиб қочар кўпириб тўлқин.* Ҳ. Пўлат.

ЧАПИЛЛАТМОҚ чапилламоқ *фл. орт. н.* [*Бектемир*] *қиялик остидан кўлмак сувни чапиллатиб кечиб ўтди-да, юқорига тирмашди.* Ойбек, Қуёш қораймас.— *Хат ёзаман, ойим яна асал юборсин,— деди у* [*Лукмонча*] *бармоғини чапиллатиб яларкан.* А. Мухтор, Туғилиш. *Узумни нон билан қўшиб, чапиллатиб чайнаган аскарларга у нафрат билан қараб, ичида уларга ўлим тилади.* М. Осим, Ўтрор.

ЧАПИЛМОҚ чапимоқ *фл. мажҳ. н. Деворга лой чапилган. Хина чапилган қўл.*

ЧАПИМОҚ 1 Чаплаб ёпиштирмоқ. *Башарасига бўёқ чапиб, грим қилмоқ.*

2 Чапиқ қилмоқ, қора сувоқ қилмоқ. *Маҳкам ака деворнинг ёриқларини чапиш билан овора.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

ЧАПИШТИРМОҚ Иссиқ сув билан совуқ сувни аралаштириб, илиқ ҳолга келтирмоқ. *Самоварчи дарров чойнакда сув чапиштириб қуйиб юборди.* С. Аҳмад, Ҳукм. — *Самовардан қумғонга сув қуйиб чапиштирдим, ташқарига чиқиб,.. оёқларимни яхшилаб ювдим,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ЧАПИҚ Қора сувоқ, дастлабки сувоқ. *Девор чапиғи текис чиқибди. Чапиқ қилмоқ.*

ЧАПЛАМОҚ I 1 Кафтига олиб уриб ёпиштирмоқ; пала-партиш, тўғри келган жойига суртмоқ; чапимоқ. *Деворга лой чапламоқ.* ■ *Ғиёсиддиннинг оқ қилинишига сабаб.. яҳудий савдогарнинг дўконини тешаётганда қўлга тушиб, юзига куя чаплаб эшакка тескари миндириб бозорда сазойи қилингани бўлди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 *кўчма кам қўлл. айн.* **чалпимоқ.**

ЧАПЛАМОҚ II Чап томонидан ёки чап бериб ўтмоқ. *Иккинчи бекатдан йўлни чаплаб, Тошлоқ дарвозаси орқали яна қайтиб Марғилонга кирган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЧАПЛАТМОҚ чапламоқ I 1 *фл. орт. н.*

ЧАПЛАШМОҚ I 1 **чапламоқ** I *фл. бирг. н. Тирқишларга лой чаплашибди.*

2 Ёпишмоқ, ёпишиб қолмоқ. *Юзига чаплашган лойни кир панжаси билан артди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бугунги кутилмаган тун Ҳасанали отани чарчатган; унинг кекса кўзлари уйқу билан тамом чаплашиб олган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Бир-бирига айқашиб-чалкашиб ноаниқлашмоқ (ёзув, расм ҳақида). *Хат чаплашиб кетибди.*

ЧАПЛАШМОҚ II **чапламоқ** II *фл. бирг. н.*

ЧАПЛАШМОҚ III Қаршилашиб, зидлашиб қолмоқ, тескари бўлиб қолмоқ. [*Каримийнинг*] *пичинги кўнглимни баттар ғаш қилди, чунки Матлуба билан чаплашиб қолганимиз рост эди.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

ЧАПЛАШТИРМОҚ I **чаплашмоқ** I 3 *фл. орт. н. Чаплаштириб ёзилган хат.*

ЧАПЛАШТИРМОҚ II **чаплашмоқ** II *фл. орт. н. Икки орани бузиб, чаплаштириб қўйибсиз.*

ЧАППА *рвш* Тескари, тўтерс. *Отга чаппа миндирмоқ*‖ *Чаппа йўл.* | Талаб этилган ёки кутилган ҳолнинг бутунлай аксича, унга бутунлай қарама-қарши, тескари. *Ҳа, энди, колхозда ишлар чаппа бўлгандан кейин танқид ҳам авж олади-да.* Уйғун, Ҳуррият.

ЧАППАР *рвш, диал.* Қийғос, ёппасига, ялписига. *Водийларни яёв кезганда, Бир ажиб ҳис бор эди манда, Чаппар уриб гуллаган боғин, Ўпар эдим ватан тупроғин.* Ҳ. Олимжон.

ЧАППА-РОСТА *айн.* **чапараста.**

ЧАППАСИГА *рвш* Тескарисига, олди орқасига ёки остин-устин. *Машина чаппасига айланди.*| Талаб этилган ёки кутилганининг аксича, тескари томонга. *Ишнинг чаппасига кетганини сезган Бўронбек «Муросайи-мадора» йўлига ўтди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЧАП-ЧАП I **чап** II *с. такр. Чап-чап лой кечмоқ.* ■ [*Валивой*] *қимиздай ўткир қумрондан босиб-босиб икки косасини шимирди, «Бай-бай»лаб, дўрдайган лабларини чап-чап ялади.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Мунча соғинтириб қўйдинг мени, гўзалим? — деди у қорабайирнинг манглайидан, кўзларидан чап-чап ўпаркан.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЧАП-ЧАП II Юпқа, шапарак нонниг тури. «*Пуф деса Бухорога учадиган» тахир, чап-чап нон.* Ойбек, Қутлуғ қон.‖ *Самандаров хуноб бўлиб бўғилса, «деҳқоннинг бошини бириктиришдан кўра, зоғора ундан чап-чап ёпиш осонроқ», деб кулишар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЧАПЯ *диал.* Сут, қатиқ, суюқ овқат солиш учун ишлатиладиган сопол идиш; хурмача.

ЧАПҒАЛАТ [*ф-т+а*] *диал.* Шамғалат. *Кўзини чапғалат қилиб қочмоқ.*

ЧАРАҚЛАМОҚ Ялтирамоқ, ярқирамоқ; порлаб нурланиб турмоқ. *Чарақлаган шаҳло кўзлар. Юлдузлар чарақламоқда.* ■ *Осмонни қоплаган чанг-тўзон аллақачон ғойиб бўлди, ҳаво чарақлаб очилиб кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Кенг ҳовлининг ҳар томонига тортилган электр чироқлар чарақлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.— *Ойижон, бугун жуда яхшисиз, кўзларингиз чарақлаб турибди,— деди Башорат.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЧАРАҚЛАТМОҚ чарақламоқ *фл. орт. н. Ёш Ҳожия олов кўзларини чарақлатиб Онахонга тикилган эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЧАРАҚЛАШМОҚ *кам қўлл. айн.* **чақчақлашмоқ.**

ЧАРАҚ-ЧАРАҚ *кам қўлл. айн.* **жарақ-жарақ.** *Тўғри, ерни пулга сотадилар, нақд пулни чарақ-чарақ санаб оладилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧАРВИ [*ф-т*] Молнинг (қўй, эчки, от ва ш. к.нинг) ичаклари атрофида бўладиган ёғ; ички ёғ. *Қўй чарвиси.*‖ *Чарви дўлма.* ■ *Елкасига рўмол ташлаб, сағри кавушини чарви ёғи суриб ялтиратган, олтмишлардан ошган, лекин бир оз букчайган чол келиб бир рўмол нон олди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Чарви боғламоқ** 1) семирмоқ; 2) *кўчма* бойимоқ. *Ё, ҳаром-харишга аралашиб юриб сен ҳам чарви боғлаб қолдингми?* Уйғун, Ҳуррият.

ЧАРВОҚ [*ф-т*] *с. т.* Чорбоғ. *Бизлар сайр этгали бордик чарвоққа Одами йўқ гул очилган овлоққа.* «Равшан». *Сув келади лойланиб, Ичида ўрдак айланиб, Ёр чақирса борманглар, Ўлсин чарвоқ айланиб.* «Қўшиқлар».

ЧАРЛАМОҚ 1 Чақирмоқ, таклиф қилмоқ. *Келсин деб чарлайди, бувишим сизни, Элчи қип юборган ойимга бизни.* «Ширин билан Шакар». **Чарлаб чақирсанг ҳам келмайди** атайлаб чақирсанг ҳам келмайди (мартабаси улуғ, киборли ва ш. к. одам ҳақида).

2 *этн.* Келин ёки куёвни чарлар маросимига чақирмоқ.

ЧАРЛАР *этн.* Никоҳ тўйидан сўнг келин ёки куёв шарафига ҳар икки қудалар уйида ўтказиладиган биринчи чақириқ. *Эрта-индин чарлар бўлиб ўтса, албатта Отабек Марғилонга юборади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Келин чарлар** келиннинг ўз ота-онасиникига биринчи боришига бағишланган чақириқ. **Куёв чарлар** куёвнинг қайната-қайнанасиникига биринчи келишига бағишланган чақириқ. **Боғ чарлар** боғда ўтказиладиган чарлар. **Қуда чарлар** қудаларнинг биринчи чақирилиши.

ЧАРЛАТМОҚ чарламоқ *фл. орт.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

н. Жарчиларни чарлатди, Ҳар бирига сўз қотди. Ҳ. Олимжон.

ЧАРЛАШМОҚ чарламоқ *фл. бирг. н.*

ЧАРМ [*ф-т*] 1 Қалин пишиқ тери, кўн. ‖ *Чарм қайиш.*| Умуман тери.‖ *Чарм пальто.* ▪ *Чол бир минут гапдан тўхтади. Тишсиз оғзига сув тўлдириб, чармга пуфлади, кейин чармни чўзиб-чўзиб гапга тушди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Оёқ кийимининг остки қисми, таг чарм. *Маҳси чарми. Туфли чарми. Этик чарми.*

◆ **Юзига чарм қопламоқ** номусни, инсофни, виждонни йиғиштириб қўйиб иш тутмоқ, безбет бўлиб олмоқ. *Гап бошласанг унга агар танқиддан, Бетига чарм қоплаб олар шу замон.* «Муштум», 1962, № 4.

ЧАРМЛАМОҚ Пойабзалнинг остки қисмига чарм қопламоқ, таг чарм қўймоқ. *Ботинкамни уста янгидан чармлаб берди.*

ЧАРМЛАТМОҚ чармламоқ *фл. орт. н. Этикни чармлатмоқ.*

ЧАРМФУРУШ [*ф-т*] *эск.* Чарм билан савдо қилувчи, чарм сотувчи одам.

ЧАРОС Ўрта пишар, юмалоқ қора узум. **Чарос кўз** гўзал, қора кўз. [*Нафисанинг*] *чарос кўзларида шўх кулги жило қилаётган, ҳозир қаҳқаҳа уришга тайёр экани билиниб турарди.* О. Ёқубов, Мирза терак.

ЧАРОҒБОН [*ф-т*] *тар.* 1 Кўча чироқларига қаровчи киши.

2 *кўчма* Илм-маърифат тарқатувчи одам. *Улар* [*қишлоқ зиёлилари*] *қишлоқда билим билан бирга юксак маданият тарқатувчи чароғбонлардир.* Ҳ. Азимов, Турмушимиз сермазмун бўлсин.

ЧАРОҒОН [*ф-т*] 1 Равшан ёритилган; ёруғ. *Чароғон кўчалар.* ▪ *Ҳукумат мана шу гидростанцияни қурди-ю, ҳамманинг уйини электр билан чароғон қилди.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова.| Ёруғ, нурли, порлоқ. *Кумларда қишин-ёзин ҳаво очиқ бўлиб, кўпинча булут кўринмас, юлдузлар чароғон бўлар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *кўчма* Ёрқин, порлоқ, равнақли. *Жаранглади Ленин сўзлари, қилиб дилни мамнун, чароғон.* Э. Раҳим. *Порлоқ, чароғон йўлимизни марксизм-ленинизм ғоялари ёритиб турибди.* «Қ. Ўзбекистон», 1961, № 243.

ЧАРС I *тақл. с.* Муз, ойна, чинни каби нарсаларнинг синишидан чиқадиган товушлар ҳақида. *Ойна чарс этиб синди. Муз чарс этиб ёрилди.*

ЧАРС II 1 Шарт гап, тўрс, бетгачопар. [*Салим*] *илгари бунақа чарс эмасди-ку!* Уйғун, Дўстлар. *Сўрама! Қиз жуда чарс экан.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

2 Асов, ёввойи табиат, ҳурковуч (ҳайвонлар, қушлар ҳақида). *Чарс от.* ▪ *Улар* [*баъзи колхоз раҳбарлари*].. *пахтани машинада теришдан чарс беданадек ҳуркиб юрган эди.* Й. Шамшаров, Довруғ. *Қўлда боқилиб семирган қўй одатда чарс бўлмаса ҳам жуда аста қадам босар.. эди.* С. Абдулла, Соялар.

ЧАРСИЛЛАМОҚ I «Чарс» этган овоз чиқармоқ. *Ойна чарсиллаб синди. Қуруқ ўтин чарсиллаб ёна бошлади.* ▪ *Мунаввар чап кулоғининг тагига муштми, ғўлами бир нима чарсиллаб текканида кўзи тиниб... кейин нима бўлганини билмайди.* С. Анорбоев, Меҳр.

◆ **Чарсиллаган совуқ** қаттиқ, қуруқ совуқ. *Азаматлар чарсиллаган совуқда яланғоч бўлиб сойга шўнғимоқда.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЧАРСИЛЛАМОҚ II Жаҳли чиқиб, дарғазаб бўлиб одамни егудек бўлиб турмоқ. *Холмирзанинг тили қичиб келди-ю, хотинининг чарсиллаб турганини кўриб, ўзини оғирликка солди.* Ҳ. Назар, Ўтлар туташганда.

ЧАРСИЛЛАТМОҚ чарсилламоқ I *фл. орт. н. Сув сачраб лампа шишани чарсиллатиб синдирди.*

ЧАРС-ЧАРС чарс I *с. такр.— Э-эҳ-ҳ, шўрли бошим! — Саидғози кафти билан пешанасига чарс-чарс урди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЧАРС-ЧУРС *айн.* **чарс-чарс.** *Эртасига ҳам Холниса хола чарс-чурс қилиб юрди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Бир томонда чарс-чурс билан гулхан ёнади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧАРТИЗМ [*р<инг л*] *сиёс.* 19 асрнинг 30-40 йилларида Англия ишчиларининг сиёсий ҳуқуқ олиш ва иқтисодий аҳволни яхшилаш учун олиб борган оммавий революцион ҳаракати. *Англия пролетариати* 18 *асрнинг охиридаги даврдан кейин,* 1830 *ва* 1840 *йиллардаги чартизмдан кейин қайта-қайта уйғонди.* В. И. Ленин, Англияда Конституция кризиси.

ЧАРХ [*ф-т*] 1 Ип йигирадиган дукли дастаки асбоб. *Бўзчилик бу ердагиларнинг қарийб ҳаммасига ота касб. Аёли чарх йигирса, эркаги бўз тўқийди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Уй химжит, фақат чархнинг мажолсизлик билан ғувиллаши эшитилади, холос.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Ҳар хил асбобларнинг, қурилмаларнинг айланадиган қисми; парраги. *Тегирмон чархи.*

3 Кесувчи асбобларнинг тиғини ўткирлайдиган, қайрайдиган асбоб. *Чархда пичоқ чархламоқ.*‖ *Чарх тош.*

4 *кўчма* Гардиш, айлана. *Давр чархи. Тарихнинг улуғвор чархи. Чархи фалак.* ▪ *Ғаниева гап чархини айлантириб юбориш учун: — Лаълихонни ҳам олиб келмабсиз-да,— деди.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

◆ **Чарх урмоқ** 1) айланиб юрмоқ; атрофида айланмоқ. *Мана узоқда бомбалар олдин-кетин портлади. Бир зумда қора қушлар Бектемирнинг тепасида чарх ура бошлади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ўн тўртда кўрдим барқ уриб, қизлар келади чарх уриб.* М. Алавия; 2) турган ерида олдинга босмай айланмоқ. *Велосипед чарх уряпти.*

ЧАРХАК [*ф-т*] 1 *диал. айн.* **чамбарак** 2.

2 Ип калавалайдиган чархсимон мослама.

ЧАРХЛАМОҚ 1 Кесувчи асбобларнинг тиғини ўткирламоқ, қайрамоқ. *Теша чархламоқ.* ▪ *Қишда деҳқончиликка, рўзғорга керакли асбобларни товлаб, чархлаб, баъзан янгисини қилиб кун кўради.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Баъзилари елкан ямайди, кекса ошпаз чархлайди пичоқ.* Э. Раҳим.

2 *кўчма* Ўстирмоқ, очмоқ, ўткирламоқ, пешламоқ. *Ақлни чархламоқ.* ▪ *Шоир ўзининг бутун ижоди билан совет халқининг қаҳрамонона курашини тараннум этди, қаламининг тиғини социалистик ҳаёт душманларига қарши чархлади.* К. Аҳмаджонова, Демьян Бедний.

3 *кўчма* Қимсага қарши хезламоқ. [*Нор Мастурага:*] *Хола, мени кўп чархламанг-у, увранғизни кесаберинг! Оғзингизга сиққанини уч кунда лаққа жигардек қанорангизга илиб қўяман.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ЧАРХЛАНМОҚ чархламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Чархланган ўроқ.* ▪ *Майдонда чархланур мард иродаси, Ботирга куч берар жанг шаббодаси.* Миртемир.

ЧАРХЛАТМОҚ чархламоқ *фл. орт. н.*

ЧАРХПАЛАК [*ф-т+а*] 1 Сув кучи билан айланиб катта ариқдан сув чиқарадиган энг қадимий қурилма; чиғир. *Назокат чархпалакларнинг гириллаб айланишини, кўвачалардан новга тўкилаётган сув зарраларини энди кўраётгандек гашт билан қадам ташлар эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Чархпалак аввалгидан ҳам жадал айланиб, кўвачалар даштга мўл-кўл сув тўка бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бир нечта кажаваси бўлган, горизонтал ўқ атрофида айланувчи катта ғилдирак тарзидаги оммавий ўйин-кулги қурилмаси.

◆ **Тарих чархпалаги** тарихнинг гардиши. *Абдуллахон мағрурликка берилиб, ўзини тарих чархпалагини айлантириб турган ягона қаҳрамон деб гумон қиларди.* М. Осим, Элчилар. **Чархпалак бўлмоқ** 1) думбалоқ ошиб йиқилмоқ. *Алижоннинг икки оёғи осмонда чархпалак бўлиб ерга тушди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш; 2) *кўчма* алла бўлиб йиқилмоқ, ишдан тушмоқ.

ЧАРХЧИ I 1 Чарх ясовчи уста.

2 Кесувчи асбобларни чархловчи одам. *Кассоб чархни бундай ётқизиб ўрнатишнинг боисини қидириб чархчига зеҳн солди.* А. Муқимов, Ғалати одам.

ЧАРХЧИ II Қичик сайроқи қуш.

ЧАРХЧИЛИК 1 чархчи I *с. касб оти.*

2 Бозорда чархловчилар растаси.| Чархчилар маҳалласи.

ЧАРЧАМОҚ Меҳнат, иш-ҳаракат ва ш. к. натижасида ҳорғинлик, чар-

www.ziyouz.com kutubxonasi

чоқ сезмоқ; ҳоримоқ, толмоқ. *Юриб чарчамоқ. Касалга сўз ёқмас, чарчаганга — ўйин. Мақол. Оёқ чарчаса, таёқ ярамайди.* Мақол. ▪ [*Ғуломжон*] *бугун куни билан тоғ қазиб қаттиқ чарчаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Икки соатлик қизиқ бир базмдан сўнг қизлар чарчадилар-да, ўйинни тўхтатдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қодировга гапираверіб жағим чарчади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЧАРЧАТМОҚ чарчамоқ *фл. орт. н. Гапириб чарчатмоқ.* ▪ *Кундузги оғир иш, йўл юриш чарчатган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Отам сизларни чарчатиб қўймадими.* А. Қаҳҳор, Картина.

ЧАРЧОҚ Чарчаганлик, ҳориганлик, толганлик ҳолати; хорғинлик, хордиқ, чарчаш. *Чарчоқ ҳис этмоқ. Чарчоғини чиқармоқ.* ▪ *Мутал аъзойи-баданини чулғаб олган чарчоқни енгиб, ўрнидан турди.* О. Ёқубов, Ларза. *Қадам қўйишим билан чарчоқ тарқади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Болалар ҳали тоғнинг ажойиботларини кўриб тўймаган, чарчоқ унутилган,.. оёқларидаги оғриқ билинмай қолган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | Ҳорғинликни ифодаловчи; хорғин. *У.. чарчоқ қадам ташлаб, вокзалдан эски шаҳарга жўнаркан, кимдир унинг елкасига қўлини қўйди.* С. Аҳмад, Хукм. *Капитан Александров чарчоқ кўзларини осмондан узмай снаряд овозига қулоқ бериб турарди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ЧАРЧОҚЛИК чарчоқ *с. белги оти. Норкўзи Ферузанинг хорғин чеҳрасига, чарчоқликдан қизарган кўзларига қаради.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ЧАСОВОЙ [*р*] *ҳарб.* Қуролли соқчи. *Эшик олдидаги часовой уларнинг келганини билиб қолиб ўқ узибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧАСТОТА [*р*] *физ.* Маълум вақт ичида такрорланган ҳаракат ёки тебранишлар сони. *Тебранишлар частотаси.*

ЧАСТОТАЛИ Қандайдир частотага эга бўлган. *Юқори частотали ток.*

ЧАТАНОҚ *с. т.* Икки оёқнинг ораси; чот. *Ола қарғанинг юришини қиламан деб, чумчуқнинг чатаноғи йирилибди.* Мақол. ▪ *От пишқириб, чатаноғини кериб сувнинг эпкинини қайтариш учун бир ёнбошга тиралиб боради.* Ҳ. Нуъмон, А. Шорахмедов, Ота.

ЧАТИЛМОҚ чатмоқ *фл. мажҳ. н. Хат саккиз букланиб, қизил ипак билан бир-икки еридан чатилган ва Отабекка аталган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Нима бу, қандай тумор, Дўппи ичра чатилган?* Ғ. Ғулом.

◆ **Қулоққа чатилмоқ** *айн.* **қулоққа чалинмоқ** *қ.* **чалинмоқ.** *Тошкентлик машҳур бир бойнинг хасислиги ҳақида энг кейинги, ҳали ҳеч кимнинг қулоғига чатилмаган латифалар суҳбатга «ранг» бериб турар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧАТИР [*ф-т*] Ем-хашак бўладиган ёввойи ўт.

ЧАТИР-ЧУТУР *тақл. с.* Қуруқ ўтиннинг ёнишидан чиқадиган товушга тақлидни билдиради. *Гулханнинг чатир-чутури.*

ЧАТИШ 1 чатмоқ *фл. иш оти. Оқ ип билан чатиш.*

2 Аралаш, дурагай. *Чатиш қўй.*

3 Туташ, чегарадош. *Колхозларнинг ерлари чатиш.*

4 Узоқ қариндош, бир оз қариндошлиги, яқинлиги бўлган, чатишган. *У бизга она томондан чатиш.*

ЧАТИШМОҚ 1 чатмоқ *фл. бирг. н*

2 Дурагай бўлмоқ, дурагайлашмоқ. *Чатишган моллар.*

3 Туташмоқ, бир-бирига қўшилиб, бирлашиб, боғланиб кетмоқ. *Буржуазияга келганда, унинг манфаатлари чоризм манфаатлари билан қўшилиб чатишиб кетган эди.* «КПСС тарихи». *Унинг юлдузини иссиқ қилиб турган чатишган, ингичка нозик қошларми?* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

4 Узоқ қариндошлик муносабати билан боғланмоқ. *Чатишган қариндошлар.*|| *Бу киши чатишганим бўладилар.*

ЧАТИШТИРИШ *биол.* Ҳар хил навларни чанглатиш, уруғларни қўшиш йўли билан янги нав, зот юзага келтириш. *Гулларни чатиштириш. Зотли молларни чатиштириш.*

ЧАТИШТИРМОҚ чатишмоқ 2 *фл. орт. н. Жуни ярим дағал бўлган мана шу дурагайларни бирини-бири билан чатиштириб кўпайтира беришимиз керакми?* С. Анорбоев, Оқсой.

ЧАТИҚ Чатилган, чатиб қўйилган. **Чатиқ қош** ўсиқ ва қўшилган қош. *Бу қора кўзлар мудом йиғлар чатиқ қош остида.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ЧАТМА 1 Каштачиликда гул тикишнинг бир усули: у ер-бу еридан белбоғчалар солиб маҳкамланган сув билан гул тикиш ва шу усулда тикилган гул.|| *Чатма дўппи.* ▪ *Тикиши силлиқ эмас, ўгирмаси чатмага, санамаси йўрмага кундош бўлиб тургандай.* Ғ. Ғулом.

2 Бир-бирига маталтирилган, қадалган. *Бошқа сарбозлар милтиқларини бир жойда чатма қилиб қўйиб, кўчани сув сепиб супурдилар.* Айний, Дохунда. *Янги туғилган бузоқларни хода чатмаларидан қўра қилиб қамаб қўйишибди.* Э. Раҳим, Ҳаёт амри билан.

◆ **Чатма қош** *айн.* **чатиқ қош** *қ.* **чатиқ.** *Чатма қошлар, тетик кўзлар, кенг манглай.* Шайхзода.

ЧАТМОҚ 1 Наридан-бери, у ер-бу еридан тикиб қўймоқ, тикиб уламоқ, ёпиштирмоқ; **кўкламоқ.**— *Ҳеч бўлмаса, у ер-бу еримни чатиб олай,— деди Шум бола уста Салимга.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Ҳовлида ёш жувонлар юришар, кимдир овқат пиширар, баъзи бирлари айвончага ёзилган намат устида ҳа деб игна чатарди.* Мирмуҳсин, Чўри.

2 *кўчма* Бириктирмоқ, уламоқ, боғламоқ. *У* [*инженер*] *миясидаги бутун билганларини йиғиштириб, бир-бирига чатиб кўрди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 *диал.* Урмоқ, босмоқ. *Чув ҳа, деди, қамчи чатди. Изғир чўлни тўзон тутди.* «Алпомиш».

ЧАТНАМОҚ Чеккаси, лаби учиб синмоқ.| Дарз кетмоқ, ёрилмоқ. *Шиша чатнаб кетди. Совуқдан қўллари чатнаган.* ▪ *У* [*капитан*] *ғиштга тойғаниб йиқилган экан, тўпиқ суяги чатнабди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Ўша суҳбатни эсладим. Июнь. Тандирдек чатнаган чўл.* С. Нуров, Дурдона.

ЧАТОҚ 1 Чалкашиб, мураккаблашиб кетган; мужмал, чалкаш, чигал, ишкал. *Чатоқ иш.*|| *Иш чатоқ. Аҳвол чатоқ.* ▪ *Тантибойваччанинг нафаси ичига тушиб кетди, лекин бу ўнғайсиз, чатоқ аҳволдан қутулиш учун ўзини билмасликка олди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳозир ишингни чатоқ қилайми?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Иссиғи баланд дединги? Чатоқ-ку.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Нотўғри, ғалат. *Чатоқ ҳисоб.* || *Чатоқ ҳисобламоқ.* || *Чатоғини топмоқ.* ▪ *Аввалда бошқа сўзлаб, чиқди кейин чатоғи, Мен яхши эр десам, у бўлди шаҳар саёғи.* С. Абдулла. *Чатоқ қилибсиз.. сигирни Деҳқонбой аканинг ерига қўйиб юборган экансиз, ғўзасини пайҳон қилибди.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза. **Чатоғини чиқармоқ** чигаллаштирмоқ, оғир аҳволга солмоқ, ёмон қилмоқ.

3 Муомалага, гапга кўнмайдиган, юрмайдиган; доим ишкал иш қиладиган, ишкал чиқариб юрадиган; тирриқ, қитмир. *Буни ҳайданг, қўя кўрманг! Чатоқ бир шумки.* Ҳамза, Сайлов олдидан.|| *Ҳа, чатоқлар, мундоғ учини чиқариб ҳам қўймайсизлар-а!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЧАТОҚЛАШМОҚ Чигаллашмоқ, чалкашиб, мураккаблашиб ёмон, мушкул аҳволга келмоқ, ишкал бўлмоқ. *Аҳвол чатоқлашди.* ▪ *Энди бу ёғини ҳеч бўшаштирмаслик керак. Агар иш салгина чатоқлашса, бировларга масхара бўлиб қоламиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧАТОҚЛАШТИРМОҚ чатоқлашмоқ *фл. орт. н. Ишни чатоқлаштирмоқ. Муносабатларни чатоқлаштирмоқ.*

ЧАТОҚЛИК 1 чатоқ *с. белги оти. Ҳисобнинг чатоқлиги. Ишнинг чатоқлиги. Муносабатларнинг чатоқлиги.*

2 Чатоқ иш, аҳвол, ишкаллик, англашилмовчилик. *Орамизда оз-моз чатоқлик чиқди.* ▪ *Ҳасан сўфи билан Алим бува ўзларини безовта қилаётган чатоқликларни очиқ айтайлик деса, одамларнинг кўнгли совиб кетишидан.. ҳадиксирар эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЧАТОҚ-ЧУТОҚ Жуда ҳам чатоқлашиб, чигаллашиб кетган, жуда чатоқ, чигал, ишкал. *Чатоқ-чутоқ гап. Чатоқ-чутоқ ишлар.*

ЧАЧВОН *этн.* Отнинг дум қилидан тўқилган, паранжи остидан бетга ту-

www.ziyouz.com kutubxonasi

тиладиган тўр парда; чиммат. *Адолхон қочиб кетди, Чачвонни отиб кетди, Иснодига чидолмай, Дадаси кўчиб кетди.* С. Зуннунова. *Бу қуёш ёндирди, ҳок-тўзон қилди паранжи-чачвонни — қора кафанни.* Уйғун.

ЧАШМА [*ф-т*] 1 Ер остидан чиқаётган сув манбаи ва унинг суви; булоқ. *Зилол чашма. Чашма суви. Чашма бўйи.* ▪ *Бир соатга хабар олгин ҳолимдан, Ювиниб чашмада тоза бўлайин.* «Рустам».

2 *кўчма айн.* **манба** 2. *Ижод чашмаси. Фан-маданият чашмаси. Илм чашмаси. Меҳр чашмаси.*

ЧАШМБАНД [*ф-т*] *эск. айн.* **чачвон.** *Йўлакда Офтоб ойим кўринди. Паранжиси бошида, чашмбанди қўлида эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Хотин тўхтади ва йигитга қараб бетидаги чашмбандини қия очди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ЧАҚА I 1 Асосан мис, жез сингари металлардан ясалган майда, тийин пул. *Биров гани нон тополмайди, бировникида қозон-қозон мой қайнайди. Биров чақага зор, биров пулнинг ҳидига ётолмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.| *диал.* Бир тийин. [*Отабек ва Али*] *дастурхонни йиғиштирувчи келинчакка ўғил тилаб дуо қилгандан кейин, қўлига ўттиз чақа сурма пули бердилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бир чақага арзимайди** ҳеч нарсага арзимайди, уч пулга ҳам қиммат. **Жин чақа қ. жин** II. **Сариқ чақам йўқ** сира ҳам пулим йўқ.

2 Оз миқдордаги ақча, пул, маблағ. *Ишонмайман! Чақангиз оз, харажатга етмас.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. *Ариза ёздиришга чақа керак бўлади, ука! Чақангиз бўлмаса, оворагарчиликка арзимайди, иним.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. **Чақа қилмоқ** сотмоқ, пулламоқ. *Мана Барат супургичи! Бозордан супургисини чақа қилолмай, яна орқалаб қайтаётир.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧАҚА II 1 Кичик яра, жарохат. [*Ғуломжон*] *чарчаганини, чақаларининг оғриғини билмайди. Босим ишлайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Нарсаларнинг бетида ҳосил бўлган майда мертик, ўйиқ. *Машина урилиб чақа бўлди. Кетмон чақаси эговланди. Тешани чақа қилиб қўйибсиз.*

ЧАҚА III *диал.* Бола.

ЧАҚАЛОҚ Янги туғилган бола; гўдак. *Дадамлар бу ердан кетганларида мен чақалоқ эдим.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Қимдир тез-тез гапиради, дам эркакча, дам хотинча сўзлайди, дам чақалоқ бўлиб «инга»лайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧАҚИЛМОҚ 1 **чақмоқ** I 1, 2, 3 *фл. мажҳ. н. Чақилган ёнғоқ.* ▪ *Чақилган тошлар учиб келиб* [*Ғуломжоннинг*] *юзига уриларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мен маърифатнинг бир қулиман, қулнинг меҳнатига эса пул билан ё пулга чақиладиган нарса билан ҳақ тўланмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Чақилган бир чақмоқ зиёсида тўдадан орқада қолган ўтинкашнинг эшаги билан парчаланган гавдаси кўринди.* Айний, Қуллар.

2 **чақмоқ** I 1, 5, 6 *фл. ўзл. н. Чақилиб кетган ёнғоқ.* ▪ *Гулсум куйиниб,— ўзинг биласан, деҳқоннинг бири икки бўлганми сира? Шўринг қурғур жуда чақилиб кетди.* Ойбек, Нур қидириб.

◆ **Пистони чақилган** кучи кетган, ишдан чиққан (одам ҳақида). *Сен пистони чақилган одамсан, бизнинг қўлимизда узун косов бўлиб хизмат қилишдан бошқа ишга ярамайсан.* А. Қаххор, Қўшчинор.

ЧАҚИМ *диал.* Чақиқ, чақув.

ЧАҚИМЧИ Қишининг гапини бировга етказувчи, гап ташувчи, бировлар устидан махфий маълумот, хабар етказиб турувчи; туҳматчи. *Чақимчини фош қилмоқ.* ▪ *Ўтган кечаси саройбон чақимчининг тилини кесиб ташлашибдилар, ҳеч гапиролмаётганмиш.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЧАҚИМЧИЛИҚ чақимчи *с. белги оти.* [*Театрда*] *ёлғончилик, чақимчилик, туҳматчилик, порахўрлик каби ишлар ҳажв қилинар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Раҳим қизиган ёққа туз сепгандай тутоқди ва: — Ҳали сенми, чақимчилик қиладиган!* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Элмурод Тожибойнинг бу кишига чақимчилик қилганини дарров фаҳмлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧАҚИН Ўт, ўт учқуни. *Кетмонларнинг чақини ялтирар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Ғафур Ғуломни ўлим ормиздан олиб кетди. Азим чинорга ногаҳоний чақин урилди.* Қ. Яшин, Яловбардоримиз. *Дарёнинг нариги қирғоғида чақин чақди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ЧАҚИР Ўткир қиррали, қиррадор. [*Шербек*] *сапчиб эгарга ўтирди. Тўриқнинг пўлатдай туёқлари остидан чақир тошлар сачради.* С. Анорбоев, Оқсой.

◆ **Чақир тикан(ак)** *қ.* **тиканак 1. Чақир кўз** *айн.* **чағир кўз** *қ.* **чағир.**

ЧАҚИРИЛМОҚ чақирмоқ 1—4 *фл. мажҳ. н. Мажлис чақирилди. Ёшлар ҳарбий хизматга чақирилди.* ▪ *Учинчи кун батальон кутилмаганда олдинги позицияга чақирилди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЧАҚИРИЛУВЧИ 1 **чақирилмоқ** *фл. ш. оти.*

2 *ҳарб.* Ҳарбий хизматга таклиф этилган киши.

ЧАҚИРИМ Метрик ўлчов системаси қабул қилинганга қадар қўлланган, 1,06 километрга тенг узунлик ўлчови. *Тепалик биздан ярим чақиримча нарида бўлиб, ўнг ёни чуқур сойлик эди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ЧАҚИРИМЛАМОҚ Чақирим билан ўлчамоқ, ҳисобламоқ. *Чўллардан чақиримлаб эмас, бутун-бутун область ва район жойлашадиган ерларни очамиз.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЧАҚИРИШМОҚ чақирмоқ 1—5 *фл. бирг. н. Қочаётир бақиришиб, бир-бирини чақиришиб.* «Ширин билан Шакар». *Худди ўнгимда айтгандай айтди. Кўзимни очсам, тонг отиб, хўрозлар чақиришяпти.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЧАҚИРИҚ 1 Чақирув нидоси, овози. *Қалин арча орасидан келаётган.. чақириққа етиш учун у ҳолдан тойгунча елиб-югуришга тайёр.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 (*кўпл. ф-да*) Партия, ҳукумат, съезд, қурултой ва ш. к. томонидан эълон қилинган мурожаат ёки шиорлар. *КПССнинг 1 Май чақириқлари.* ▪ *Ленин партиясининг чақирғига «лаббай»деб, гапнинг очиғини айтинглар!* П. Турсун, Ўқитувчи. | Бирор мажлис, йиғилиш ва ш. к.да кўтарилган муҳим масала юзасидан эълон қилинган даъват. *Бўтабой сўзининг охирида.. чақириққа ўзининг тайёр эканлигини билдирди.* А. Қаххор, Қўшчинор. **Ленин чақириғи** *тар.* 1924 йилда Ленин вафотидан сўнг, Ленинга садоқат рамзи сифатида меҳнаткашларнинг оммавий равишда коммунистик партия сафига чақирилиши, кириши. *Жуда соз. Бориб дарров ариза ёз. Партия ва комсомолга Ленин чақириғи эълон қилинди. Бугун минглаб кишилар бу чақириққа ариза билан жавоб беради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Хонадонда бирор муносабат билан ўтказиладиган меҳмондорчилик, чарлар, йиғилиш ва ш. к. *У уйида кичик бир чақириқ ўтказди.*| Расмий таклиф. *Бу чақириқ, гарчи ёмон одам томонидан эшиттирилган бўлса-да, чоллар: «Зора Содиқ аминдан кушод топсак», деган ўй билан жадаллаб бордилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Чақириқ қоғози** 1) идора, муассаса ва ш. к.нинг расмий таклиф қоғози; повестка. *Ҳарбий комиссариатдан келган чақириқ қоғози.* ▪ *Рузвон холанинг яккаю-ягона ўғли Раҳматга чақириқ қоғози келди.* Тўлқин, Йўл; 2) тўй, меҳмондорчилик ва ш. к.га таклиф этиб ёзилган қоғоз; таклифнома.

4 (*тартб с. билан*) Депутатларнинг галдаги состави. *Бешинчи чақириқ СССР Олий Советининг учинчи сессияси.*

ЧАҚИРИҚХОНА *тар.* Октябрь революциясига қадар чор ҳукумати полициясининг ёки қозиларнинг сўроқхонаси.

ЧАҚИРЛАМОҚ *кам қўлл. айн.* **шиқирламоқ.** *Колхоз чойхонасида одам тиқилинч. Қаердадир чойнак қопқоқлари чақирлайди.* «Муштум»,1961, №17.

ЧАҚИРМОҚ 1 Ўз хузурига ундамоқ, чарламоқ. *Имо билан чақирмоқ. Овозимни борича қўйиб чақирдим. Номини айтиб чақирмоқ.* ▪ *Саломатой ойиси билан акасини чақиргани чиқиб кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Меҳмонга, ёрдамга ёки умуман бирор иш билан таклиф, даъват қилмоқ; айтмоқ; *Уйга меҳмон чақирмоқ.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ёрдамга чақирмоқ. Уйга врач чақирмоқ. Мен сени маслаҳат учун чақирдим. **Куёв чақирди** *этн.* куёв чарлар, куёв чақириқ. *Бегимхоннинг онаси«куёв чақирди»сини ўтказиши билан 1939 йили Эрали ҳарбий хизматга кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Бирор иш, вазифа ва ш. к.ни адо этишга, унда қатнашишга даъват қилмоқ, ундамоқ. *Мусобақага чақирмоқ. Ҳарбий хизматга чақирмоқ.* ▪ [*Бўтабой*] *фидокорона меҳнат қилишга чақирганда, мажлис аҳли гулдурос олқиш билан бу чақириққа ўзининг тайёр эканлигини билдирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Йўлчи*] *кечагина ўзи нутқ сўзлаб курашга чақирган камбағалларни жалб этиш учун чопа кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.| Умуман даъват этмоқ, таклиф қилмоқ. *Сафга чақирмоқ. Қийинчиликлардан қўрқмасликка чақирмоқ.*| Йиғилишга таклиф қилмоқ; бирор йиғин уюштирмоқ. *Мажлис чақирмоқ. Курултой чақирмоқ.* ▪ *ЎзССРнинг янги сайланган Олий Советини илгариги чақириқдаги ЎзССР Олий Советининг Президиуми сайловдан кейин уч ойдан кечиктирмай чақиради.* «ЎзССР Конституцияси».

4 Буюрмоқ, бирор нарсани келтиришни сўрамоқ (ошхона, кафе ва ш. к.да). *Йўлчи зерикди. Чой чақирмасдан, ташқари чиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўзинг чақирдинг, ўзинг буюрдинг. Тўлайбер!* А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

5 Қичқирмоқ, овоз, товуш чиқариб хабар бермоқ. *Гудок чақирди.* ▪ *Бу орада яна бир хўроз чақириб ўтди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Эшигини чақирмоқ** эшик қоқмоқ, эшик тақиллатмоқ.

ЧАҚИРТИРИҚ Биров орқали чақириқ. *Ҳасанали бу чақиртириқдан бир нарса ҳам сезмаган, ..эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЧАҚИРТИРМОҚ чақирмоқ 1—4 *фл. орт. н. Биров орқали чақиртирмоқ. Хат орқали чақиртирмоқ. Ишга чақиртирмоқ. Уйга чақиртирмоқ.* ▪ *Шу онда Моҳлар ойим мактабхонадаги болалар ичидан Анварни чақиртириб олди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЧАҚИРТМОҚ чақирмоқ *фл. орт. н.*

ЧАҚИЧ *диал.* Сақич.

ЧАҚИШМОҚ 1 чақмоқ I 1, 2, 3, 7 *фл. бирг. н. Меҳмонлар писта чақишиб ўтиришибди.*

2 *дағл.* Жипслашиб, қапишиб қолмоқ (итлар ҳақида).

ЧАҚИҚ Кимсанинг устидан бировга етказиладиган махфий маълумот, хабар; туҳмат. *Бойларнинг чақиғи билан Йўлчининг иши оғирлашди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧАҚМАЧАҚАР *с. т.* Чақимчи. *Биламан, ҳаммасини мана бу [Юлдуз] чақмачақар айтиб берган.* И. Аҳмедов, О. Толипов, Ким айбдор?

ЧАҚМОҚ I 1 Писта, бодом, ёнғоқ ва ш. к. қаттиқ пўчоқли меваларни тишлаб ёки уриб ёрмоқ. *Данак чақмоқ.* ▪ *Абдушукур бодом-писта чақиб, ачиқ чой ичиб, яйраб ўтирарди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Қаттиқ нарсаларни синдириб майдаламоқ, бўлак-бўлак қилмоқ; ушатмоқ, синдирмоқ. *Тош чақмоқ. Қанд чақмоқ. Тухум чақиб қўймоқ. Тош чақадиган машина.* ▪ [*Абдусамад*] *арзон калла шўрвани роса ичиб суякларини чақиб, имонини ютиб, бақалоқ бўлиб қолди.* Ойбек, Навоий.

3 Бир-бирига уриб, суртиб олов чиқармоқ, ёндирмоқ; ёқмоқ. *Чақмоқ тош чақиб ўт ёқмоқ.* ▪ *Камол ака гугурт чақиб папирос тутатди.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

4 Тишлаб ёки найзасини санчиб оғритмоқ, яра қилмоқ ёки заҳар солмоқ, заҳарламоқ (илон, чаён, ари ва ш. к. газандалар ҳақида). *Илон чаққан ола арқондан қўрқар.* Мақол. ▪ *Эшон.. бирдан сўна чаққан отдай типирчилаб, ўзини орқага ташлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Илон қаттиқ чаққан, жон томиридан тишлаган эди* М. Исмоилий, Фарғона т. о.| *кўчма* Аччиқ-аччиқ гап билан узиб олмоқ, ачитмоқ, заҳрини сочмоқ. *Хола меҳмонларга такаллуф кўрсатиб, орасида Миробидни ҳам чақиб оларди.* В. Ғофуров, Вафодор. [*Ҳайдар*] *бебурд, ёлғончи қизни шу топда аччиқ, аламли сўзлар билан чақиб олгиси.. юзларига кучининг борича тарсаки солиб юборгиси келди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

5 *кўчма* Чақа қилмоқ (қ. **чақа** II 2). *Яланг оёқ юриб кўрсам, шағал бармоқларимни чақиб ташлади.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза.

6 *кўчма* Уринтирмоқ, чарчатиб, эзиб қўймоқ. *Ёрмат нонни ушатиб, дастлаб Йўлчига чой узатди ва жиддий тус билан деди: — Ишнинг пир урғани шу. Қишини чақиб қўяди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Элчи Муҳаммадалини йўл чақиб қўйган, бир неча кундан бери ўз меҳмонхонасида дам олиб ётар эди.* М. Осим, Элчилар.

7 *кўчма* Чақимчилик қилмоқ, ғаламислик қилмоқ, гап ташиб ғийбат қилмоқ. *Хотинингизни менга танитиб қўйинг, бир боплаб сизни чақиб берай.* Ойдин, Икки кўзи шунда. *Ким сизга шундай деб, чаққан бўлса, бекор айтибди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

◆ **Мағзини чақмоқ** қ. **мағиз** I 3. **Пулга чақмоқ** пулга айлантирмоқ, қимматини пул билан белгиламоқ. *Ёлғиз шу уруғнинг ўзидан ўн беш тоннага яқин ёғ олинар эди. Буни пулга чаққудек бўлса, икки юз минг сўмдан ошиб кетади.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. **Пули чақади** *с. т.* нархи оғирлик қилади, жуда қиммат.

ЧАҚМОҚ II: **чақмоқ қанд** тўртбурчак шаклида ишлаб чиқарилган қаднинг ҳар бир бўлаги.

ЧАҚМОҚ III 1 Атмосферавий электр заряди; яшин. **Чақмоқ чақди** чақмоқ ялт этиб кўринди, чақнади. *Момақалдироқ тобора яқинроқда гулдираб, яқинроқда чақмоқ чақар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Учқун , ўт. *Ғазаб чақмоғи.* ▪ *Нуриддин, Солиҳ Жамил ва ўзгалардан шундай хатлар олаётирменки, ҳар сўзидан ғазаб ва нафрат чақмоғи учади.* Ойбек, Нур қидириб. *Уларнинг мурувват ва саховат либосига бурканган бу ҳаракатлари келажакдаги чақмоқларнинг бир учқуни эди, холос.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЧАҚМОҚ IV *с. т.* Ўт олдириш, ёқиш асбоби; зажигалка. *Папирос чекиш учун олиб юрган чақмоғидан бошқа ёруғ берадиган бир нарса йўқ.* Ойдин, Мардлик—мангулик. *Киши Отабекни ўтқизгач, токчадан сопол лаган билан қовуқни олиб чақмоқ суртди. Шам ёқилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Чақмоқ тош** бир-бирига ёки темир парчасига урганда ўт чиқарадиган қаттиқ тош. [*Умурзоқ ота*] *гугурт бўлмаганидан, чақмоқ тошдан ўт чиқариб, пиликни учқун олдирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЧАҚМОҚ V: **чақмоқ телпак** тепаси духобадан, жияғи тулки, сувсар ёки қундуз мўйнасидан тикилган қимматбаҳо телпак. *Раис бугун байрамларда, тўй-ҳашамларда киядиган чарм пальто ва чақмоқ телпак кийиб олган эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ЧАҚМОҚДАЙ, *дек* **1** Худди чақмоқ сингари; яшиндай. *Кўзлари чақмоқдай ёниб турибди. Чақмоқдай тез.*

2 *кўчма* Шай ва озода, ясанган. *Чақмоқдай қиз.* ▪ *— Кийим-бошларингни чақмоқдай қилиб қўяман,— деди Шум бола билан Омонга бой.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ЧАҚМОҚИ: чақмоқи телпак *айн.* **чақмоқ телпак** қ. **чақмоқ** V.— *Эртаю кеч ўт олдидан жилмайсан, гуппи билан чақмоқи телпакнинг ҳам кераги бўлмайди,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ЧАҚМОҚЛАМОҚ 1Синдирмоқ, ушатмоқ, бўлак-бўлак қилмоқ, чақмоқ (қанд, тош ва ш. к.ни). *Қандни чақмоқламоқ.*

2 Қовун-тарвузнинг ширинлигини, мазасини билиш учун озгина кесиб олмоқ, намуна кесмоқ. *Қовунни чақмоқлаб кўрмоқ. Тарвузни чақмоқлаб сотмоқ.*

ЧАҚМОҚЛАТМОҚ чақмоқламоқ *фл. орт. н.*

ЧАҚНАМОҚ 1 Чақмоқдай ялт этиб ёнмоқ, ёркин нур, олов учқунлари сочмоқ. *Ўт чақнади. Гугурт чақнади. Чақмоқ чақнади.* ▪ *Бу чироқлар тураи-туман эди: уларнинг ичида каттаси ҳам, кичиги ҳам, чақнаб тургани ҳам, хираси ҳам, оқи ҳам, қизғиш тусдагиси ҳам бор эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Ярқирамоқ, ялт-ялт товланмоқ. *Туянинг бошидаги, қулоқлари остидаги, бўйнидаги қизил ранг попуклар қуёшда гулдай чақнайди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Ёриб кетмоқ, яшнамоқ. [*Комил*] *тимирскилаб электрни ёқиб юборди.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ясоғлиқ хона чақнаб кетди. Ойбек, О. в. шабадалар.

3 *кўчма* Ёрқин намоён бўлмоқ, ёнмоқ, порламоқ. *Умид учқунлари чақнади.* ▪ *Ғуломжоннинг кўзлари чақнади. Юраги қаттиқ дупурлаб урди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 *кўчма* Гул-гул очилмоқ, гулдай яшнамоқ. *Куни кеча чақнаб юрган қиз ҳозир рангсиз, паришонхотир, соядек довдир бўлиб қолган эди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Гулчеҳра.. айни балоғатга етган пайти, чақнаб турибди.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. *Машинадан чақнаб Қандолатхон чиқиб келди.* Мирмуҳсин, Феълан кучсизлик.

ЧАҚНАТМОҚ *чақнамоқ* 1, 2, 3 *фл. орт. н.*— *Қалта ўйлаяпсан, оғайни, —кўзларини чақнатиб уқтира кетди Ҳамроали.* Ш. Ғуломов, Ташаббус. *Ботаётган офтоб дарахт барглариии чўғдек чақнатарди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Қамчин уриб учиб кетдилар. Ўт чақнатиб от туёғидан.* Э. Раҳим.

ЧАҚНОҚ Чақнаб, ёниб турган; нурли, ёрқин. *Мирҳосил .. жуда узоқ кўринган кул ранг осмондаги чақноқ юлдузларни кўздан кечирди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан. | Порлаб, ёниб турган, порлоқ. *Ботир йигирма уч ёшларда бўлиб, табиатан шўх, ичида гап сақламайдиган йигит эди. Унинг кўзлари ҳам ўзига ўхшаш ўт, чақноқ эди.* И. Раҳим, Ихлос.

ЧАҚОНҒИЧ *диал.* Чаёнўт.

ЧАҚТИРМОҚ *чақмоқ* I 1—4, 7 *фл. орт. н. Ёнғоқ чақтирмоқ. Тош чақтирмоқ.*

ЧАҚУВ *айн.* **чақиқ.**

ЧАҚЧАЙИШМОҚ *чақчаймоқ* 1 *фл. бирг. н. Бир-бирига чақчайишмоқ.*

ЧАҚЧАЙМА Катта очилган, чақчайган (кўз ҳақида).

ЧАҚЧАЙМОҚ 1 Кўзини катта очиб, ола-кула қилиб қарамоқ; бақраймоқ, ўқраймоқ. *Чақчайиб турган Шамси «Э, сизнинг нима ишингиз бор, ишингиз бўлмасин!» деган эди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

2 Катта очилмоқ (кўз ҳақида). *Чақчайма, Адолат! Чақчайган кўзларинг эримнинг бошини еди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Мадаминнинг кўзлари бойўғлининг кўзларидек чақчайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧАҚЧАЙТИРМОҚ *чақчаймоқ* 2 *фл. орт. н. Саройдан кўзларини пиёладай-пиёладай чақчайтирган бир от шаталоқ отиб чиқиб, .. қоронғиликда ғойиб бўлди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Қорабой .. укки кўзларини баттар чақчайтириб .. суюнчига нима берасанлар, деди.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза.

ЧАҚЧАҚ: чақчақ уриб хушчақчақлик билан; овозини баралла қўйиб (кулиб ёки гапириб). *Бир кун отам чақчақ уриб кириб келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бир тарафда гуллар очилиб, булбуллар.. чақчақ уриб сайраб турибди.* «Ёдгор».

ЧАҚЧАҚЛАМОҚ 1 Чақчақ урмоқ, хушчақчақлик билан, овозини баралла қўйиб гапирмоқ, кулмоқ ёки сайрамоқ. *Ёдингда борми, никоҳ куним мен кулиб, чақчақлаб аравага миндим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Порламоқ, равшан кўринмоқ, чарақламоқ. *Куз қуёши кўкда чақчақлаб кулиб турибди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

ЧАҚЧАҚЛАШМОҚ Хушчақчақ суҳбат қурмоқ, суҳбат билан хушчақчақ вақт ўтказмоқ. *Аёллар ниманидир эслаб бўлса керак, чақчақлашиб кулишди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳамроҳлар дилкаш экан, йўл-йўлакай чақчақлашиб кетдик.* А. Шермуҳамедов, Ўт-ўланлар водийси.

ЧАҚЧАҚЧИ Қишиларнинг вақтини хуш қилиб кулдирувчи; қизиқчи. *Ҳазилкаш, чақчақчи, ҳар ерда одамларни кулдириб юрадиган кишиларни қизиқчи ёки ширинкор дейдилар.* М. Қодиров, Халқ актёрлари.

ЧАҚҚОН Ишни тез ва ўрнига қўйиб бажарадиган; эпчил, чапдаст, тез. *Чаққон йигит.* || *Чаққон юрмоқ. Чаққон жавоб бермоқ.* ▪ *Разведкага игна тешигидан ўтадиган эпчил, дарёдан ҳатлайдиган чаққон киши керак.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Майна ўрнидан чаққон турди-да, бошидаги рўмолини ҳилпиратганича кийикдай югуриб кетди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Сабоғинг ҳам қолмасин, Бўла қол, жоним, чаққон.* Қ. Муҳаммадий. **Оёғи (ёки оёқ-қўли) чаққон** жуда чаққон, жуда тез иш қиладиган. | Бирор ишга чечан, уста. *Тилда қанча чаққон бўлса, оёқда ҳам қолишмайдиган Асад қори бир зумда дастурхон солди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Бозори чаққон** қ. **бозор 2.**

ЧАҚҚОНЛАТМОҚ Тезлатмоқ, жадаллатмоқ, жадаллаштирмоқ. *Оёқни чаққонлатмоқ. Ишни чаққонлатмоқ.*

ЧАҚҚОНЛАШМОҚ Жадаллашмоқ, илдамлашмоқ; тезлашмоқ. *Оёғи чаққонлашди. Иши чаққонлашиб қолди.* ▪ *— Эртага икки «универсал» келади, —деди Қодир ака, от устида бир оз қаддини ростлаб,— ишларимиз анча чаққонлашади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЧАҚҚОНЛИК *чаққон с. белги оти.* [*Ёрмат*] *ғоят чаққонлик кўрсатиб, қаттиқ зарб билан Салимнинг кўкрагига пичоқ урди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Агар Раҳим чаққонлик қилиб «Тарзан»ни тутиб қолмаганда, иш пачава бўлиши турган гап эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ёшлик, куч, чаққонлик ва гўзаллик байрами бундан чорак аср илгари биринчи марта ўтказилган эди.* «С. Ўзбекистони», 1964, 8 август.

ЧАҒАЛАЙ *диал.* Ёввойи кўл қушининг бир тури.

ЧАҒИЛЛАМОҚ *айн.* **чағирламоқ.**

ЧАҒИЛЛАШМОҚ *чағилламоқ фл. бирг. н. Осмонда бир тўда қушлар чағиллашиб ўтиб кетди.* Мирмуҳсин, Чўри.

ЧАҒИР *эск.* Май, шароб. *Ҳар бир зиёфатда чағир ичилавермас, чағир базми сийрак бўларди.* Ойбек, Навоий.

◆ **Чағир кўз** ола-була, кул ранг кўз. *Нодиржоннинг чағир кўзлари алангжаланг қилиб қолади.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

ЧАҒИРЛАМОҚ «Чағ-чуғ» овоз чиқармоқ, чуғурлашмоқ (зағча, қарға каби қушлар ҳақида).

ЧАҒИРЛАТМОҚ *чағирламоқ фл. орт. н.*

ЧАҒИРЛАШМОҚ 1 *чағирламоқ фл. бирг. н.*

2 *кўчма* Шовқин солиб, бири олиб-бири қўйиб гаплашмоқ, чувурлашмоқ.

ЧАҒИР-ЧУҒУР *тақл. с.* **1** Қушларнинг баравар сайрашидан, чуғурлашидан чиқадиган бетартиб овози ҳақида. *Аллақаердан учиб келган қушларнинг чағир-чуғур сайрашигина эшитилади.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

2 *кўчма* Бетартиб, бақириб-чақириб сўзлашув, олағовур суҳбат ҳақида. *Қизлар бир-бирларига гап бермай чағир-чуғур билан овқатлана бошладилар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЧАҒИРҚАНОТ Ўрдаклар кенжа оиласига мансуб бир турли ёввойи ўрдак.

ЧАҒ-ЧАҒ *тақл. с.* Зағча, қарға сингари қушларнинг овози ҳақида.

ЧАҒЧАҒЛАМОҚ «Чағ-чағ» овоз чиқармоқ. *Ёнимдан чағчағлаб ўтган эй тўрғай, Севинчимни куйлаб уч яна баланд.* Ҳ. Пўлат.

ЧАҒ-ЧУҒ *айн.* **чағ-чағ.** *Тут шохларида чуғурлашаётган паррандаларнинг чағ-чуғи ҳам, кўчадан ўтаётган оғир аравапинг ғижирлаши ҳам Вера учун ёқимли эди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЧЕ «Ч» ҳарфининг номи.

ЧЕВАР 1 Қийим-бош ёки кашта тикишга уста аёл, моҳир тикувчи. *Қизнинг бошини банд қилиб келаман-да, кийим-кечакни чеварга элтиб бераман, тўйгача битта-битта тика беради.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 *кўчма* Ўз ишининг моҳири, устаси; уддабуро. || *Чевар теримчи.* ▪ *— Баракалла, чеварим, Балли, ҳиммматли қизим,— деб Нор ота сўзини Завқланиб тугатди.* Қ. Муҳаммадий.

ЧЕВАРА Эваранинг фарзанди — ўғли ёки қизи (катта бобога, бувига нисбатан).

ЧЕВАРЛИК 1 чевар 1 *с. касб оти. У кўпроқ чеварлик қиларди.* Ж. Шарипов, Саодат.

2 чевар 2 *с. белги оти. Унинг* [*Жамиланинг*] *озодалиги, ҳусн жамоли, пазанда, чеварлиги ҳамманинг оғзига тушиб кетган.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ЧЕГА 1 Чинни асбобларнинг синиғини улаш учун ишлатиладиган иккала учи қайрилган металл михча. *Чега тушган коса. Тирқишганнинг тўқмоғи тошга чега қоқади.* Мақол.

2 Идишларнинг шундай михчалар билан уланган, чегаланган ери. *Пиёланинг чегасидан сув сирқияпти.*

3 Ёғоч мих.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЧЕГАЛАМОҚ Синган чинни идиш-асбобларни чега билан уламоқ, бутунламоқ. *Ерга тушиб синган пиёлани чегалаб ямалади, лекин бари бир пиёлада синиқнинг изи қолади-да.* Қ. Муҳаммадий, Кетидан ғовға чиқди.

ЧЕГАЛАНМОҚ чегаламоқ *фл. мажҳ. н.* Чегаланган чойнак. ■ *Самоварчи тоғорага қайноқ сув қуйиб, жўмрагига жез қопланган чойнакларни, чегалаверіб ола-пес бўлиб кетган пиёлаларни ювaётган эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ЧЕГАЛАТМОҚ чегаламоқ *фл. орт. н.* Чойнакни чегалатмоқ.

ЧЕГАРА 1 Бир-бирига қўшни, ёндош бўлган область, район, участка, территория орасидаги ҳад, бўлиниш, ажралиш чизиғи. *Колхоз чегараси. Район чегараси. Участка чегараси.* ■ *Энди Қорабулоқ чегарасидаги довондан ўтиб олишса, у ёғи осон.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Қўшни давлатлар территориясини ёки улар орасидаги денгиз, дарё, ҳаво доирасини кўрсатувчи ҳад, чизиқ; ҳудуд. *Давлат чегараси. Чегара соқчиси.* ■ *Сен ухлайсан, аммо Марғилон Сенга атаб тўқийди шоҳи, Чегарада бедордир посбон, Бахтинг асрар сезгир нигоҳи.* Ё. Мирза.

2 *кўчма* Чек, меъёр, ўлчов, доира. *Одоб чегараси.* ■ *Юз центнер бизга норма қилиб берилган эмас, астойдил меҳнат қилинса, ҳосилда чегара бўлмайди, ўғлим!* Туйғун, Бу боғлар меники.— *Рашк чегарасидан чиқиб кетса,— деди Давронов,— бундан Ғозилар фойдаланади, Ҳайдарвой.* И. Раҳим, Ихлос.

ЧЕГАРАДОШ Умумий чегарага эга бўлган, ёнма-ён жойлашган; қўшни. *Чегарадош давлатлар. Чегарадош совхозлар.* ■ *Мирзакаримбой .. одамларнинг ерларини — агар уларнинг ерлари ўз ерларига чегарадош бўлса — ўзиникига қўшиш учун .. ҳар қандай номус ва адолатнинг бетига тупурар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧЕГАРАЛАМОҚ 1 Икки орани, чегарани белгиламоқ; чегара билан ажратмоқ. *Давлатларни чегараламоқ. Совхоз ери билан колхоз ери чегаралаб олинди.*

2 *кўчма* Белгили талаб, норма, меъёр ва ш.к. билан чекламоқ, чек қўймоқ. *Ҳақ-ҳуқуқини чегараламоқ. Таъсир доирасини чегараламоқ.* ■ *Гражданларнинг ирқи ва миллатига қараб уларнинг ҳуқуқларини тўғридан-тўғри .. бирор йўсинда чегаралаб қўювчи шахслар қонунга мувофиқ жазоланади.* «ЎзССР Конституцияси». *Шунинг учун ҳам сени чегаралаб қўймоқчи.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЧЕГАРАЛАНМОҚ 1 **чегараламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Колхозимизнинг бир томони канал билан чегараланган.*

2 *кўчма* Чекланмоқ, кифояланмоқ. *Тавсия этилган адабиёт билан чегараланмоқ.*

ЧЕГАРАЛИ 1 Белгили чегара билан ўралган, чегараси бўлган, маълум чегара доирасидаги.

2 *кўчма* Маълум талаб, норма, меъёр ва ш. к. билан чекланган; чекли, ўлчовли; ҳисобли. *Николиннинг қалбини янги бир қўрқинч таталарди: ўқ-дори, озиқ-овқат унда чегарали эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЧЕГАРАСИЗ 1 Белгили чегараси йўқ, маълум чегара билан ажратилмаган.

2 *кўчма* Чекланмаган, ҳеч қандай чек, чегара қўйилмаган ёки қўйиб бўлмайдиган, чеки, чеки-чегараси йўқ; чексиз, битмас-туганмас, бениҳоя. *Чегарасиз орзулар..* ■ *Унинг [эшоннинг] хизмат ҳақи чегарасиз эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧЕГАРАЧИ Давлат чегараларини муҳофаза қилувчи ҳарбий хизматчи; чегара хизматчиси, соқчиси.

ЧЕГАЧИ Синган чинни, сопол идишларни чегаловчи, чега қилувчи. *Эски Жўвада ҳангома кўп. Бир томонда синиқ чиннилар ямоқчиси — чегачилар ғув-ғуви авжида.* Ойбек, Болалик.

ЧЕГИРИЛМОҚ чегирмоқ *фл. мажҳ. н. Иш ҳақидан чегирилган солиқ.*

ЧЕГИРМА Бирор миқдордаги пул, маблағ, нарса ва ш. к.дан чегириб олинган қисм, ҳисса. *Колхознинг бўлинмас фонди учун белгиланган чегирма.*

ЧЕГИРМОҚ Бирор миқдордаги пул, маблағ, нарса ва ш. к.дан маълум қисмни чиқариб ташламоқ, ушлаб, тутиб қолмоқ. *Иш ҳақидан қарзини чегирмоқ. Оғирлигидан намлик учун 5% чегирмоқ.* ■ — [*Стенли*] *ярим пулини чегириб қолиб, ўрнига қуруқ қоғоз беради,— деди Диб.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ЧЕК I 1 Давомли нарса ёки ҳодисаларнинг энг сўнгги чегараси, охирги нуқтаси, ниҳояси, поёни. *Йўлнинг чеки. Чеки йўқ дашт.* ‖ *Чек нуқта. Чек йўл.* ■ *Ўз ерининг чекларига Босиб тикан.* Ғ. Ғулом.

2 *кўчма* Йўл қўйилиши мумкин бўлган чегара; норма. *Ҳар нарсанинг чеки бор. Чекдан чиқмоқ. Доноликнинг чеки йўқ.* Мақол. ■ *Пиллачи аёллар ва ўқувчилар қувончининг чеки йўқ. Негаки, уларнинг меҳнати яхши натижа берди.* Э. Охунова, Пиллачилар. *Улар ҳаммаси хонга ўз дардларини изҳор қилиб, зулмга чек қўйишни талаб қилмоқчи эдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЧЕК II [*ф-т*] 1 Ҳисса, улуш. *Ўз чекини олмоқ.*

2 Тақдир, қисмат, пешана. *Чекингга тушса чекчайма.* Мақол. ■ — *Энди шунақа қилиб юра берасизми? — деди Зулайҳо.— Чекимга тушгани шу экан-да.* П. Қодиров, Қадрим. **Чек ташламоқ** қуръа ташламоқ, қуръа ташлаб бахт синамоқ, ўз чекига тушганини аниқламоқ.

ЧЕК III [*р*] *фин.* Молия ишларида пул олиш, топшириш учун ёки савдо-сотиқда харидор тўлаган пул баробарига бериладиган ҳужжат. *Чек билан пул олмоқ.* ■ *Ҳамма пул пахтакорларда экан деб қўйдим. Нимани кўрса, нархини сўрамай чек ёздираді.* И. Раҳим, Ҳилола.

ЧЕК IV Ажратилган ер, ер участкаси. *Шаҳардан чиқиб, катта-кичик қишлоқларни, майда-йирик чекларни кесиб ўтган чанг-тупроқ йўлда .. Ҳожи хола ёшгина жувон билан.. боради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЧЕКА *с. т.* Чет, чекка. *Чекага чиқ!* ■ [*Командир*] *бир чекадан пулемётга чақирди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЧЕКА [*р*] (Ч — *катта*) *тар.* Совет давлатининг дастлабки йилларида (1918—1922) давлат хавфсизлиги ва халқ манфаатларини ички ва ташқи душманлардан ҳимоя қилиш учун тузилган Фавқулодда комиссия. [*Муҳаррир:*] *Ахборингиз учун Чека ўша вақтларда боқимсиз болалар устидан ғамхўрлик қилишни ўз зиммасига олган эди.* А. Қаххор, Сароб.

ЧЕКАНКА [*р*] *қ. х.* Ғўзанинг учларини қирқиш, узиш, чилпиш. [*Ғанижон:*] *Кеча далада чунонам чеканка қиляптики, бамисоли уста сартарош ғўзани попаратка қиляпти дейсиз.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ЧЕКАНКАЧИ *қ. х.* Ғўзани чеканка қилувчи мутахассис колхозчи.

ЧЕКИЛМОҚ чекмоқ *фл. мажҳ. н. Чилим чекилмасин!* ■ *Тош омочнинг тиши шаклига кирганда, полвон кўриб маъқуллади ва қиёмни шу тошнинг чекилган қисмига суртишни буюрди.* А. Қаххор, Кўр кўзнинг очилиши.

ЧЕКИМ Бир марта чекиладиган, бир чекишга етарли, бир чекишли. *Бир чеким нос.* ■ *Бахтли одамлар халтачаларида кўз қорачиғидай сақлаган бир чеким, ярим чеким махоркаларини ўрай бошладилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Рўза тутдим ош учун, Ушбу қалам қош учун, Рўзасини сотаман Бирор чеким нос учун.* Ҳамза.

ЧЕКИМЛИК Чекиладиган нарса (махорка, папирос, сигарета, наша ва ш. к.)

ЧЕКИНДИ Чекиб ташланган ёки чекиб тамомланмаган папирос, сигарет ва ш. к. қолдиғи. *Гугурт чўпи ва махорка чекиндиларига диққат билан қарады.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЧЕКИНИШ чекинмоқ *фл. иш оти. Ниҳоят ярим кечага борганда душман тамом ҳолдан тойиб, чекинишга мажбур бўлди.* А. Қаххор, Олтин юлдуз. *Дўстларим, охирги нафасгача! Чекиниш йўқ!* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши.

◆ **Лирик чекиниш** *ад.* бирор мақсадда асосий темадан четга чиқиш.

ЧЕКИНМОҚ 1 Орқага тисарилмоқ, тисланмоқ. *Хотин ноз билан чекинди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 *ҳарб.* Душман ҳужуми натижасида илгариги позицияларни ташлаб орқага кетишга мажбур бўлмоқ, орқага жилмоқ. *Душман тепадан жанг билан чекинаркан, муаллим яна ҳам-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

мадан олдинда ўтга кириб кетди. Ойбек, Қуёш қораймас.

3 *кўчма* Қайтмоқ, воз кечмоқ. *Ойқиз ҳам ўз фикридан асло чекинмай, қатъий тураверди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 *кўчма* Ўтмоқ, тугамоқ. *Қишнинг сўнгги кунлари аста-секин чекинмоқда эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Тонг қоронғиси чекиниб, атроф ёриша бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

5 *кўчма* Четга чиқмоқ. *Қоидадан чекинмоқ.*

ЧЕКИНТИРМОҚ **чекинмоқ** *фл. орт. н. Душманни чекинтирмоқ.* ▪ *Каттакўл магистрал коллекторини ҳамкорликда қурдик, захни бирга-лашиб чекинтирдик.* Х. Муродов, Жон қўшни.

ЧЕКИСТ [*р*] Фавқулодда комиссия— ЧК (Чека) ходими. *Тошкентда менга учра. Сени шогирд қилиб оламан. Чекист бўласан. Хўпми?* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЧЕКИШМОҚ **чекмоқ** *фл. бирг. н. Улар сигарет чекишмоқда.* ▪ *Районда бўлган гап-сўзлар эртасигаёқ қишлоққа тарқалди. Одамлар ўз раисларининг кўрқоқлигидан хижолат чекишди.* «Муштум», 1962, № 1.

ЧЕККА I *диал. айн.* **чакка** I.

ЧЕККА II Нарсаларнинг, жойнинг ўрта қисмига, марказига нисбатан энг чети, четки томони; ён, ёқа, қирғоқ, чет. *Айвоннинг чеккаси. Йўлнинг чеккаси. Қишлоқнинг шарқ чеккаси. Чеккадаги одам.*‖ *Чекка ўлка.* ▪ *Бектемир гарангланиб, ҳансираб, чеккага чиқди-да, ўзини ерга ташлади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Мингбоши сўри чеккасига ўтириб, меҳмонларни дастурхонга таклиф этди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Маллавой ака чориғини бир чеккага қўйиб, Болтабойнинг ёнига ўтирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Бир чеккаси** 1) бир чети, томони. *Осмонга таралган қоп-қора тутуннинг бир чеккаси жигар ранг тусга кирди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 2) *кирш ибора* бир томондан (олганда, қараганда), бир ҳисобда. *Ҳакимбойвачча учун Йўлчи синалган, азамат бир малай ва, бир чеккаси, қариндош эди ҳам.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бир чеккадан** 1) бирор томондан, бир четдан. *Бир чеккадан кимнингдир овози эшитилди;* 2) бир бошдан, батартиб. *Бир чеккадан гапириб бермоқ.*

ЧЕККАЛИК Чеккага, марказдан чет ерга мансуб. *Чеккалик киши.*

◆ **Бир чеккалик тур** четга чиқиб тур. **Ишлар бир чеккалик бўлди** ишлар бартараф бўлди.

ЧЕКЛАМОҚ Белгили талаб, норма, меъёр ва ш. к. билан чегараламоқ; чегара, чек қўймоқ; чегарасини белгиламоқ, қатъий қилиб қўймоқ. *Иш соати чеклаб қўйилди. Пода боқиш майдони чеклаб қўйилди.*

ЧЕКЛАНИЛМОҚ **чекланмоқ** *фл. мажҳ. н. Иш фақат рўйхат тузиш билан чекланилмайди.*

ЧЕКЛАНМОҚ 1 **чекламоқ** *фл. мажҳ. н. Харажатлар чекланди. Вақт чекланди.*

2 Чегараланмоқ, кифояланмоқ. *Тавсия этилган адабиёт билан чекланмоқ. Огоҳлантириш билан чекланмоқ.*

ЧЕКЛИ 1 Чеки, охири, поёни бўлган. *Чекли фазо. Чекли миқдор (мат.).*

2 Чеклаб қўйилган, ўлчовли, ҳисобли. *Чекли вақт. Чекли маблағ.*

ЧЕКМОҚ 1 *эск.* Тортмоқ, урмоқ. *Тиғ чекмоқ.* ▪ *Армон билан билмаганни билдирар, Ханжар чекиб қора бағринг тилдирар.* «Кунтуғмиш».

2 Бошдан кечирмоқ, кўрмоқ, тортмоқ. *Жафо чекмоқ. Машаққатлар чекмоқ.* ▪ *Давлатёр Элмуроднинг қаттиқ руҳий азоб чекаётганини сезди.* П. Турсун, Ўқитувчи.— *Бўлди, колхозинг учун азоб чекканим етар,— деди Алиқул жаҳл ўтида қичқириб.* Ш. Рашидов Бўрондан кучли.

3 Тортмоқ, истеъмол қилмоқ. *Махорка чекмоқ. Чилим чекмоқ.* ▪ *Ботирали папирос чекиб одамларнинг сўзини обдон эшитиб, кейин гапирди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Шаҳодат муфти унинг ақлига таҳсин ўқий-ўқий, нос чекиб, ўз жойига ўлтирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

4 Санчиб, куйдириб, босиб нақшламоқ, безамоқ. *Эгнида тўқ кўк шевиотдан костюм, ёқаларига гул чеккан оч пушти блузка.* Ойдин, Суҳбати жонон.

ЧЕКСИЗ 1 Чеки, чегараси, охири, поёни йўқ; поёнсиз, бепоён. *Чексиз фазо. Чексиз пахта далалари. Чексиз миқдор (мат.). Чексиз каср (мат.).* ▪ *Турсуной осмонга чексиз денгизга қарагандай қаради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Чекланмаган, ҳеч қандай чек, чегара қўйилмаган ёки қўйиб бўлмайдиган; битмас-туганмас, бениҳоя. *Чексиз садоқат. Чексиз муҳаббат. Чексиз имкониятлар.* ▪ — *Ўзингиз биласиз,— деди Сидиқжон унга маъюс назар ташлаб, унинг бу қарашида чексиз миннатдорчилик ифодаси бор эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. ‖ *Байроқ шабадада ҳилпираркан, Тўхта хола чексиз қувонди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЧЕКСИЗЛИК 1 **чексиз** *с. белги оти. Садоқатнинг чексизлиги.*

2 Чексиз фазо. *Чексизликда учрашувчи чизиқлар.*

3 *мат.* Чексиз миқдор. *Чексизликка интилувчи сон.*

ЧЕКТИРМОҚ **чекмоқ** *фл. орт. н. Азоб чектирмоқ. Чилим чектирмоқ. Хижолат чектирмоқ.*

ЧЕҚЧАЙМОҚ *диал.* Чақчаймоқ. *Чекингга тушса чекчайма.* Мақол.

ЧЕЛ *диал.* Экин майдонлари, ер тахталари орасидаги чегара; уват.

ЧЕЛАК Асосан суюқликларни сақлаш, ташиш учун хизмат қиладиган цилиндр шаклли, ёйсимон бандли идиш; пақир. *Сирли челак. Бир челак сув. Айрон сўраб келгандан челагингни ҳам қизғанма.* Мақол.

ЧЕЛАКЛАБ *рвш* Челак билан. *Челаклаб сув ташимоқ.* **Челаклаб қуймоқ** 1) челак билан қуймоқ; 2) *кўчма* шаррос қуймоқ, қаттиқ ёғмоқ. *Булутларнинг ҳаракати бежо. Ҳали замон тепамиздан челаклаб қуйиб берса ҳам эҳтимол.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЧЕЛАКЧИ Челак қиладиган ёки тузатадиган уста.

ЧЕМОДАН [*р<ф-т*] *айн.* **чамадон.**

ЧЕМПИОН [*р<инг.л*] Спорт мусобақаларида, ўйинларида ғолиб чиққан, биринчи ўринни эгаллаган кишига бериладиган унвон ва шу унвонга эга бўлган киши. *Бокс бўйича мамлакат чемпионлари. СССР шахмат чемпиони. Сувда сузиш чемпиони.* ▪ *Ахир, Аҳмад мактабда «бокс чемпиони», ҳам машҳур пахтакор Лолахоннинг укаси-да!* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЧЕМПИОНАТ [*р*] Спортнинг бирор тури бўйича биринчилик учун ўтказиладиган мусобақа, ўйин. *Классик кураш чемпионати. Шахмат чемпионати.* ▪ *Футбол бўйича мамлакат чемпионатининг бошланишига, бор-йўғи, бир ой қолди.* Н. Улуғжонов, Имтиҳон.

ЧЕН *диал.* Чама, мўлжал. *Ким танимас Қўкан деган колхозчини, Танимаган эслаб кўрсин етса чени.* Ғ. Ғулом.

ЧЕНА *с. т.* Чана.

ЧЕП *кт. ҳарб.* Турли нарсаларни айқаш-туйқаш босиб ёвга қарши қурилган тўсиқ. *Чеп қурмоқ.* ▪ *1365 йилда шаҳар зарбдорлари шаҳарни мўғуллардан фақат кўчаларга чеп босиб ҳимоя қилган эдилар.* Я. Ғуломов, Кўҳна тарих излари.

ЧЕРВОН [*р* червонец] СССРда: 1922—1947 йилларда муомалада бўлган ўн сўмлик пул; давлат кредит билети. *Рўза тутдим ноз учун, Элга бир пардоз учун, Сўрсанг ишнинг аслини Мулла червон оз учун.* Ҳамза.

ЧЕРДАК [*р<ф-т* чордоқ] Том билан шип оралиғидаги бўшлиқ жой. *Одатдагича ертўлаларга, чердакларга яширинган душман автоматчиларини, «сафар қочди» қилинган кучуклардек, қувиб ўлдириш орзуси, унинг қалбини қамради.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЧЕРЕПИЦА [*р*] Том ёпиш учун ишлатиладиган новли сопол, цемент ёки тунука пластинка шаклидаги қурилиш материали. *Сопол черепица. Тунука черепица.* ▪ *Сал юрилгач, дарахтзорлар, боғлар, похол ғарамлари, черепица ва қамиш томли уйлар қаторлашиб кетди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ЧЕРИК *эск. кт.* Қўшин, лашкар. [*Темур Малик қўшинлари*] *уйқуда ётган мўғул лашкарғоҳига бирдан босқин қилиб, наридан-бери кийиниб чиққан черикларни қиличдан ўтказа беришди.* М. Осим, Темур Малик.

ЧЕРҚАС *қ.* **черкаслар.** *Черкас тили.* ‖ *Черкас аёл.*

ЧЕРҚАСЛАР Қорачой-Черкас авто-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ном областида яшовчи асосий халқлардан бири; черкас халқи.

ЧЕРКЕЗ Чўлларда, қумлоқ ерларда ўсадиган, ем-хашак бўладиган ва доривор кўп йиллик ёввойи ўт.

ЧЕРКОВ [*р* церковь) 1 Христианлар ибодатхонаси.

2 Маслаги, эътиқоди бир кишиларнинг диний ташкилоти. *Черковни давлатдан ва мактабни черковдан ажратиш.*

ЧЕРТИБ-ЧЕРТИБ *рвш* Саралаб, танлаб-танлаб. *Ҳа, онажон, ҳозир ўқишга ялиниб олмайди. Қўлидан иш келадиганларни чертиб-чертиб олади.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. *Биз чертиб-чертиб, жуссаси чоғ бўлса ҳам чайирини, юрагида ишқ ўти кўпроғини танлаб олдик.* Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли. **Чертиб-чертиб гапирмоқ** гапни топиб-топиб, ўрнига қўйиб, дона-дона қилиб гапирмоқ. [*Бакир ота*] *миқти гавдасини ростлади-да, чертиб-чертиб гапира кетди.* А. Шермуҳамедов, Ўт-ўланлар водийси.

ЧЕРТИЛМОҚ чертмоқ *фл. мажҳ. н. Кулгиси чиройли экан, жонон чинни чертилгандай бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЧЕРТИШМОҚ чертмоқ *фл. бирг. н.*

ЧЕРТМАК 1 Бармоқ билан чертиб берилган зарб. **Чертмак олмоқ** кимсанинг бирор ерига чертмоқ. **Чертмак ўйнамоқ** *ҳазил* ютқазган кишига чертиш йўли билан жазо бермоқ, чертмак олиш шарти билан ўйнамоқ.

2 Чертиб чиқарилган оҳанг, ритм, куй. *Дутор ёнига чилдирманинг чертмаги келиб қўшилгандан кейин базм тағин ҳам жонланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Чертмак чалмоқ** бирор нарса чертиб оҳанг чиқармоқ ёки асосий куйга жўр бўлмоқ. *Қўшиқни ёшлар айтсин, улар чалган чертмакка, Сел бўлиб, бош иргатиб қўя қолиш кифоя.* Ғ. Ғулом.

ЧЕРТМОҚ 1 Бармоқ билан кескин зарб бермоқ, бармоқ билан уриб кескин овоз чиқармоқ, тақиллатмоқ. *Ойнани чертиб чақирмоқ. Тарвузни чертиб кўрмоқ. Дўпписини чертиб тозаламоқ.* ▪ *Бўта идорага кириб стулга ўтирди. Нима қилишни билмай столни чертиб хаёлга толди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Бурнига чертса йиқилгудай** жуда ҳам озғин, ҳолдан тойган. *Ихчам елкалари яна ҳам кичкина тортиб кетган, бурнига чертса йиқилгудай чарчаган бўлса ҳам, ўзини тетик тутишга.. тиришар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Чертмак билан итқитмоқ, улоқтирмоқ. *Зокир қўлидаги қоғозни икки буклаб чўнтагига солди ва йўл-йўл бостон пиджагининг енгига ёпишган увоқни чертиб ташлади.* П. Қодиров, Уч илдиз. [*Мўминжоннинг отаси*] *қуюқ қошларини чимириб, чекиб турган папиросини гуллар орасига чертиб юборди-да, уйга кириб кетди.* Қ. Мақсумов, Муҳаббат қўшиғи.

2 Бармоқ ёки бармоқлар билан зарб бериб чалмоқ. *Тор чертмоқ. Дўмбира чертмоқ.* ▪ *Аваз танбурни чертаркан, гўё юрак торларини чертаётгандай эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ҳой қушлар, жонон қушлар. Келинг, чертай бирга тор.* Ғайратий.

♦ **Ҳўкизнинг қулоғига танбур чертмоқ** қ. **танбур.**

ЧЕРТТИРМОҚ чертмоқ *фл. орт. н.*

ЧЕСТЬ [*р*]: **честь бермоқ** *ҳарб.* ўнг қўлни бош томон кўтариб олқишламоқ, ҳарбийча салом бермоқ. *Элмурод болаларга честь бериб, олдинда саман отда келаётган оқ кийимли командирга шошилиб салом берди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кейин қотма йигит шеригини туртди. Қорача йигит Чернецовни кўриб қолиб, дарҳол честь берди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЧЕТ 1 *от* Марказдан узоқ атроф, жой; чекка, овлоқ. *Шаҳар чети.* || *Чет жой. Чет ўлка.* | Қирғоқ, соҳил, ёқа, лаб. *Дарёнинг чети. Супанинг чети.* ▪ *Йўлларнинг икки четидаги ариқлар ва чуқурлар кўчма қум, хас-хашак билан тўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Бирор объектга нисбатан бошқа томон, тараф; ташқари. *Четга қарамоқ. Четга тортмоқ.* ▪ *Раъно юзини четга ўгириб, кулиб турар эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Мурзин Элмуродни кўриб, четга бурилди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Ўзини четга олмоқ** (*ёки* **тортмоқ**) 1) ўзини бир чеккага, панага олмоқ, бир тарафга, томонга чиқмоқ, ўтмоқ; четланмоқ. *Нақ шу паллада дарвозадан катта қора сигир шаталоқ отиб, орқасида бир кишини суриб кирди. Бой чўчиб, ўзини четга олди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) *кўчма* бирор ишдан ўзини олиб қочмоқ. **Гапни (*ёки* сўзни) четга бурмоқ** қ. **бурмоқ. Четда қолмоқ** 1) бир чеккада, ташқарида қолмоқ; 2) бебаҳра бўлмоқ. *Ишдан четда қолмоқ. Назардан четда қолмоқ.* ▪ *Раҳмат сўздан четда қолдирмаслик учун Отабекни ҳам орага олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Нарсаларнинг энг чекка жойи, чеккаси, атрофи. *Чети учган пиёла.* ▪ *Тўқиз-ўн кунлик ой шаҳарнинг қоқ устида чети қорайган баркашдек ялтираб турар эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 *сфт* Бегона, ўзга, ёт, ҳорижий. *Чет одам. Чет мамлакат. Чет тил. Чет жисм.*

3 *от* Ташқари, тиш, сирт. *Четдан одам ёллаш. Четдан томоша қилиб турмоқ.*

ЧЕТАН I Аравада сочилувчи юкларни ташиш учун тол, тут навдаларидан тўқиб ясалган махсус кузов. *Қовуним пишиб чириб кетди.. Жилла бўлмаса, битта четанда олиб тушайда, сотиб болаларга кийимлик олай, деб хаёл қилган эдим.* Ойбек, Қутлуғ қон. || *Адолат хирмондаги пахтани четан аравага ортгач, тепасига ўтириб қишлоққа жўнади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЧЕТАН II Раъногуллилар оиласига мансуб, қизил ёки сарғиш шода-шода мевали дарахт ёки бута ва унинг меваси.

ЧЕТКИ Чекка томондаги, чет тарафда, четда бўлган, четда жойлашган. *Четки уй. Энг четки қатор.* ▪ *Маҳкам елпиғичга ўхшатиб қўйилган билетлардан четкисини тортди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЧЕТЛАМОҚ Чеккага чиқмоқ, чет томонга ўтмоқ; белгили йўлдан бормай, четда юрмоқ. *Кумуш бўлса онасининг ҳозирги ҳолига ачингандек унга яқинлашмай, четлаб юрар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қорахон шоҳидан гина қилади, Қанча лашкар бекорга ўлади. Қолганлари четлаб қочиб жўнади.* «Ширин билан Шакар». **Четлаб ўтмоқ** 1) айланиб, чап бериб ўтмоқ; 2) *кўчма* тақилмай, тилга олмай ўтмоқ, ташлаб ўтмоқ. *Масаланинг қийин жойини четлаб ўтди.*

ЧЕТЛАНИШМОҚ четланмоқ *фл. бирг. н. Дастлаб, ёши ўзганлар, сўнгра ёш-яланглар четланишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧЕТЛАНМОҚ 1 Четга чиқмоқ, четга ўтмоқ; ўзини бир томонга олмоқ. *Гулнор бироз четланиб юриб, зинага оёқ қўйди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Зайнаб четланиб уйдан чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қўшчинорга тушиладиган муюлишда Абдусамадқори учраб қолди. У, одатдагича, йўл кенг бўлса ҳам, дарров четланди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *кўчма* Ўзини четга олмоқ, қочмоқ, четлашмоқ. *Ишдан четланди.*

ЧЕТЛАНТИРИЛМОҚ четлантирмоқ *фл. мажҳ. н. айн.* **четлатмоқ** 2.

ЧЕТЛАНТИРМОҚ четланмоқ *фл. орт. н.*

ЧЕТЛАТИЛМОҚ четлатмоқ *фл. мажҳ. н.*

ЧЕТЛАТМОҚ 1 четламоқ *фл. орт. н.*

2 Ишдан бўшатмоқ; бирор иш қилиш ёки бирор ишда қатнашиш ҳуқуқидан маҳрум этмоқ. *Савдо ишидан четлатмоқ.*

ЧЕТЛАШМОҚ I четламоқ *фл. бирг. н. Улар катта йўлдан четлашдилар.*

ЧЕТЛАШМОҚ II 1 Бир-биридан узоқлашмоқ; ётлашмоқ, бегоналашмоқ. *Шунчаликка бир-биримиздан четлашиб, мунғайишиб юришимиз кишига оғир келар экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бировга дуч келишдан безиллаб қолдим. Одамлардан четлашиб, гаплашмайдиган бўлдим.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 *кўчма* Иштирок этмай, қатнашмай қўймоқ, узоқлашмоқ. *Ишдан четлашди.*

ЧЕТЛАШТИРИЛМОҚ четлаштирмоқ *фл. мажҳ. н.*

ЧЕТЛАШТИРМОҚ четлашмоқ II *фл. орт. н. Йўлдан четлаштирмоқ.* ▪ *Буржуа агентлари меҳнаткаш ёшларни большевистик партиядан, ишчилар синфининг умумий курашидан четлаштирмоқчи эдилар.* А. Ҳомидхўжаев, Туркистонда комсомолнинг тузилиши.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЧЕХ қ. **чехлар.** *Чех тили.* || *Чех аёл.*

ЧЕХЛАР Словак халқи билан биргаликда Чехословакиянинг туб аҳолисини ташкил этувчи халқ, ғарбий славян халқларининг бири.

ЧЕЧАК I **1** Табиий равишда ўсадиган гулли ўсимлик; гул. *Дала чечаклари. Хушбўй чечак.* ▪ *Супанинг уч тарафига ёз гуллари экилган, райҳон ва бошқа чечаклар атрофга ўз атриётларини анқитиб ётар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 (*3-ш. эгалик аффикси билан*) *кўчма* Энг сараси, гули. *Сергей овозини кўтариб, Зиёдиллани сенсиради. «Эъзозхон — инқилобимизнинг пок чечаги».* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Чечак ёзмоқ** (*ёки отмоқ, чиқармоқ*) 1) гулламоқ, гул ёзмоқ; 2) *кўчма* гул-гул очилмоқ, гуллаб яшнамоқ. *Она ... янги чиройли кунлар туғилаётганини қандайдир абадий сўлмас ёшлик чечак отаётганини ҳис қиларди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЧЕЧАК II Баданга сувли пуфакчалар тошириб, иситма чиқарадиган, кўпинча болаларда бўладиган оғир юқумли касаллик. *Болага чечак чиқибди.*

◆ **Пулингга чечак чиққанми?** керакли нарсани олиш учун ўз пулини қизғаниб, бировдан нарса сўрагувчи кишига айтиладиган ибора.

ЧЕЧАКЛАМОҚ **1** Гулламоқ, гул ёзмоқ.

2 *кўчма кам қўлл.* Гуллаб-яшнамоқ.

ЧЕЧАН Чаққон, уддабуро, уста, моҳир. *Гапга чечан. Чечан теримчи. Қўли чечан одам.* || *Кўп отган билан мерган бўлмас, кўп этган билан чечан бўлмас.* Мақол. ▪ *Илғорлар тенгдошиман, Қирқ қизларнинг бошиман, Илдам бўлинг жон ака, Чечанлар йўлдошиман.* З. Обидов. *Э, сен жуда чечан экансан-ку. Туллак беданадай сайрайсан-а!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧЕЧАНЛИК **чечан** *с. белги оти. У чопиқда чечанлигини кўрсатди.* ▪ *Шоазим гапга чечанлик қилиб, баланд келгани Маҳкамнинг ёдига тушди-ю, эски оғриқ гўё янгиланди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЧЕЧИНМОҚ *диал.* Ечинмоқ. *Чечиниб, томоша қилгин, Ёдгоржон!* «Ёдгор».

ЧЕЧМОҚ *диал.* Ечмоқ. *«Болам-бўтам» деди, қўлини чечди, Ширин, Шакар икковини бир қўшди.* «Ширин билан Шакар».

ЧЕҲРА [*ф-т*] **1** Юз, афт-ангор, бет, кўриниш. *Улар худди эгизаклардек, чеҳралари бир-бирига ғоят ўхшар, гавдалари қарийб фарқсиз, кўринишда ювош одамлар эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Сиймо, образ. *Шунда унинг хаёл боғида яна Адолатнинг чеҳраси кўринди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Киши кайфияти, руҳий ҳолати ёки хулқ-атворининг юздаги акси. *Унинг чеҳраси бузуқ. Чеҳраси очиқ одам. Чеҳрасини очмоқ.* ▪ *Чеҳра деган кўнгилнинг ойнасидир.* Ҳамза. *Қори уни гоҳ «сизлаб», гоҳ «сенлаб» яхши муомалада бўлгани учун очиқ чеҳра билан гаплаша кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Чол соқолини қириб, янги комбинезон кийиб олган. Унинг чеҳраси очиқ, нимадандир хурсанд.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

-чи *юкл.* **1** Сўроқни ифодалайди. *Энди-чи? Мен шу ерда қоламан, сиз-чи?* ▪ *Сизга-чи? Сиз ҳам айтдан четда қолманг!* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Буйруқ майли формасидаги феълларга қўшилиб, уларнинг маъносини юмшатади ёки кучайтиради. *Қани, айт-чи! Бери кел-чи! Қўйсанг-чи!*

ЧИБИН *диал.* Чивин.

ЧИБИҚ *диал.* Чивиқ.

ЧИБОР *диал.* Чипор, ола-чипор.

ЧИВИН **1** Икки қанотли, узун мўйловли қон сўрувчи майда ҳашарот. *Безгак чивини. Ўрмон чивини. Икки нор уришса, ўртасида чивин ўлади.* Мақол. ▪ *— Чивин кўплашса филни йиқитади, деган гап бор,— деди Эргаш салмоқлаб.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ажал етмай ўлмас Бойсуннинг хони, Бесабаб чиқмайди чивиннинг жони.* «Алпомиш». **Чивин чаққандай ҳам бўлмади** сира оғритмади, сезилмади ҳам.

2 *диал.* Пашша.

ЧИВИҚ **1** Сурх новда. *Тол чивиғи. Чивиқ тутган еридан синмайди, эгилган еридан синади.* Мақол. ▪ *Жаҳлим чиқиб сигирни чивиқ билан саваладим.* Ё. Шукуров, Уч савол.

2 *тех.* Ингичка темир таёқча. || *Чивиқ темир.*

◆ **Чивиқ газлама** майда чизиқ-чизиқ йўлли газлама. *Яна юриб кетади саккиз тепки гул атлас, Чивиқ беқасамларнинг олағовур бозори.* Ғ. Ғулом.

ЧИГАЛ **1** Учини топиб, ёзиб бўлмайдиган, чалкашиб, у ер-бу ерига тугун тушиб қолган (ип, ингичка сим ва ш. к. ҳақида). ▪ [*Онам*] *отамнинг бу жавобидан чигал калаванинг учини топгандай, уни яхшилаб ечишга киришди.* Айний, Эсдаликлар.

2 *кўчма* Чалкашиб, мураккаблашиб кетган; чалкаш. *Чигал воқеа. Чигал иш. Чигал бир масала.* ▪ *Форобий улуғ юнон ҳакимининг жуда чигал фалсафий мулоҳазалари мағзини чақиб берган эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. || *Жиноят очилди. Исботланди. Сергей хаёл чигалини ечa бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Пўлатжоннинг кўзлари равшанлашиб кетгандек, кўндан миясини чулғаб олган чигал ечилиб кетгандек, ўзини енгил ҳис қилди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

◆ **Чигалини ёзмоқ** 1) оғриғини, увушиғини тарқатмоқ. *Оёғимнинг чигалини ёзиб келай;* 2) *айн.* **юракни бўшатмоқ** қ. **юрак** 2. *Аслида далага бир оз чигалимни ёзиб, ҳордиқ чиқариб келай деган ниятда борган эдим.* О. Ҳусанов, Най.

ЧИГАЛЛАШМОҚ **1** Учини топиб бўлмайдиган ҳолга келмоқ; чалкашмоқ. *Ип чигаллашиб қолибди.* ▪ [*Бибигул*] *илгаригидек ортиқча ювиниб-таранмас эди, сочлари ҳам чигаллашиб кетди.* Мирмуҳсин, Чўри.

2 *кўчма* Чалкашмоқ, мураккаблашмоқ, тушуниб, охирига етиб бўлмайдиган ҳолга келмоқ. *Масала чигаллашди. Иш чигаллашиб боряпти.* ▪ *Эргаш ҳеч нарсани тушунмайди, фикрлари борган сари чигаллашди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Юрагимни чулғаган шубҳалар чигаллашиб кетди-ю, шаҳар кўчаларида анчагина айланиб юрдим.* Ў. Ҳошимов, Хаёлларга бўламан тутқун.

ЧИГАЛЛАШТИРИЛМОҚ **чигаллаштирмоқ** *фл. мажх. н.*

ЧИГАЛЛАШТИРМОҚ **чигаллашмоқ** *фл. орт. н. Ипни чигаллаштирмоқ. Сюжетни чигаллаштирмоқ.* ▪ *Чет элларда.. «Оталар ва болалар» масаласини, қасдан чигаллаштирадилар.* Ҳ. Ғулом, Ота ва фарзанд.

ЧИГАЛЛИК **1** **чигал** *с. белги оти. Масаланинг чигаллиги.*

2 Чигал нарса, иш, масала ва ш. к. *Ҳозир қалбда пайдо бўлаётган шубҳа ва чигаллик унинг ишонувчанлиги ва соддадиллиги билан сиғишмасди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЧИГИЛ I *айн.* **чигал.** *Чигил арқон.* || *Арқоннинг чигилини ёзмоқ.* ▪ *Совет техникаси ҳар қандай чигилни ечиб оладиган техника.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Шу оқшом Низомжон дилига тугилиб ётган чигилни ечиб ташлади.* С. Аҳмад, Уфқ.

ЧИГИЛ II Ўзбек халқининг этник составига кирган уруғлардан бирининг номи. | Шу уруққа мансуб киши.

ЧИГИРТКА **1** Тўғри қанотлилар туркумига мансуб ҳашарот; баъзи турлари қишлоқ хўжалик экинларига зарар келтиради. *Чигирткалар экин ер, экмай-тикмай текин ер.* Мақол. ▪ *Далалар чигиртка ёпирилган экинзорга ўхшайди: қуп-қуруқ.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Атрофда чигирткалар бир-бирига навбат бермай, басма-басга чириллашмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма нафр.* Балохўр, қузғун.— *Келдилар чигирткалар! — деди у томонга қараб, Ҳайдар. Ҳаммалари у томонга қарадилар. Йигирма-йигирма беш отлиқ йўлни чангитиб келмоқда эди.* Айний, Қуллар.

ЧИГИТ Пахтанинг уруғи. ▪ *Йигит чигит экади Диққат билан ерига. Иши зиқ, парво қилмас, Юздан оққан терига.* Уйғун.

ЧИГИТЛИ: **чигитли пахта** чигити олинмаган пахта.

ЧИДАМ **1** Оғирлик, дард, алам, қийинчилик ва ш. к.га тоқат қила олиш қобилияти; тўзим, сабр, бардош. *Чидами йўқ одам. Чидам бермоқ.* ▪ *Сира қайғурманг, жоним. Кетганлар тинч ётсин, тириклар узун умр кўрсин. Чидам керак, чидам!* Ойбек, О. в. шабадалар. *Бола фақир ҳар бир оғирликни чидам билан енгишдан бошқа чораси йўқ.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қабулга келганларни қунт ва чи-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

дам билан эшитиш, улар қўйган масалани ҳал этиш Ойқиз учун темир қонун.. эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Узоқ хизмат қилиш, чидаш хусусияти, пишиқлик, пухталик, мустаҳкамлик. *Чидами йўқ ип.*

ЧИДАМЛИ **1** Оғриқ, дард, алам, қийинчилик ва ш. к.га чидайдиган; тоқатли, тўзимли, бардошли. *Чидамли аёл.* ▪ *Совуққа чидамли Йўлчи ҳам, эгни юпун бўлганидан, оёқларининг жонсизланганини, гавдасининг бужмайганини сезди.* Ойбек, Қутлуғ қон.| Турли оғир табиий шароитларда яшай оладиган. *Совуққа чидамли буғдой навлари.*| Сабр-бардош билан кечган, ўтган, бўлган ёки бўладиган. *Икки соат давом этган чидамли бўғишишдан кейин душманнинг ўт очиш нуқталари бирин-сирин янчилди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Узоқ хизмат қиладиган, чидайдиган; пишиқ, пухта, мустаҳкам. *Чидамли пойафзал.* ▪ — *Мен ҳайронманки,— деди колхознинг сўзга чиқан хўжалик мудири,— халқ силлиқ ва чидамли сурп, чит ва сатинларни олмай, қўпол ва дағал бўз ва қалами орқасидан югуради.* Айний, Қуллар. | Турли шароитларда (ўт, сув ва ш. к.) ўз хусусиятларини йўқотмайдиган. *Ўтга чидамли ғишт.*

ЧИДАМЛИЛИК **чидамли** *с. белги оти. Ҳожинова газламанинг чидамлилигини синайдиган махсус асбобнинг лойиҳасини ҳам тузиб берди.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар. *Ҳақиқатан ҳам табиат Кураштепани инсон абжирлиги, чидамлилиги, кучи ва машқини синаш майдони қилиб яратгандай теп-текис, майса гилам билан қоплаган.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЧИДАМОҚ **1** Оғриқ, дард, алам, қийинчилик ва ш. к.га бардош бермоқ, тоқат қилмоқ. *Оғриққа чидамоқ. Қийинчиликка чидамоқ. Совуққа чидамоқ. Танқидга чидамоқ. Қирққа чидаган, қирқ бирига ҳам чида.* Мақол. ▪ *Жуман тишини-тишига қўйди-ю, чидади, индамади.* А. Мухтор, Туғилиш. *Кимсаной кундош азобига бир йилча чидади-ю, охири бўлмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. ▪ *Йўқ, қандай чидайман туҳматга! — қичқирди Гулнор.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Кўп, узоқ хизмат қилмоқ. *Этигим узоқ чидади. Бўздан кўра сатин узоқ чидайди.*| Турли шароитда (ўт, сув, зах ва ш. к. таъсири остида) ўз хусусиятларини сақламоқ. *Ўтга чидайдиган ғишт. Кислотага чидайдиган материал.*

3 Етмоқ, кифоя қилмоқ. *Ётиб еганга турум тоғ чидамас.* Мақол. ▪ [*Мирзакаримбой:*] *ҳарнимани бозордан олаверса, Сулаймоннинг ғазнаси ҳам чидамайди, жиян.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Чидасанг — шу, чидамасанг — катта кўча** истасанг — шу, бўлмаса — ўз билганингни қил. [*Нури*] *меҳмонга келган такаббур келин каби, ялқовланиб кезди, гилос гулларини томоша қилди. У шу билан қайнанасига: «Чидасанг — шу, чидамасанг — катта кўча. Онам мени иш учун туққан эмас», .. демоқчи бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Чидаганга чиқарган** 1) кучи етган олсин, кучи етган олади, деган маъноларда ишлатиладиган ибора; 2) бир вақтларда танқис бўлган ёзлик юпқа читнинг номи.

ЧИДАМСИЗ **1** Оғриқ, дард, қийинчилик ва ш. к.га бардош беролмайдиган, тоқат қилолмайдиган; тўзимсиз. *Чидамсиз бола.* | Турли оғир табиий шароитларга чидам бера олмайдиган; нозик. *Совуққа чидамсиз гул.*

2 Узоқ хизмат қилмайдиган, чидамайдиган; бўш, жонсиз. *Чидамсиз ип.*| Турли шароитда, турли таъсир остида ўз хусусиятларини сақлай олмайдиган. *Кислотага чидамсиз материал.*

ЧИДАШ **1** **чидамоқ** *фл. иш оти. Ҳамма гинасига ҳам чидаш мумкин-ку, аммо «болаларингиз тарбиясиз» деганига чидаш қийин.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ҳавонинг ўт тафти бергувчи нафасига чидашнинг иложи йўқдай туюларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Чидамлилик даражаси, чидам. *Чидаш бермоқ. Сиқувга чидаш бермоқ. Ўтга чидаш берадиган ғишт.*

ЧИДАШМОҚ **чидамоқ** 1 *фл. бирг. н.*

ЧИЁВЛАМОҚ «Чиёв-чиёв» овоз чиқармоқ, чийилламоқ (асосан жўжалар ҳақида).

ЧИЁВ-ЧИЁВ *тақл. с.* Жўжаларнинг чийиллашидан чиқадиган овоз ҳақида.

ЧИЁН *айн.* **чаён.**

ЧИЗДИРМОҚ **чизмоқ** *фл. орт. н. План чиздирмоқ. Расм чиздирмоқ.*

ЧИЗЕЛЛАМОҚ *қ. х.* Чизель билан ер юмшатмоқ, ерни чизель билан ишламоқ.

ЧИЗЕЛЬ [*р<инг.*] *қ. х.* Ер юмшатадиган, бир неча тишлари бўлган деҳқончилик қуроли. *Ерга чизель билан ишлов бермоқ.*

ЧИЗИ [*ф-т*] *рвш, с. т.* Бир оз, озгина, андак. *Кўйлак чизи чоғроқ келди. Чизи вақтдан сўнг.* ▪ *Кимки йўлдан чизи тойса, Покистоннинг чин ўғли эмас у.* Ойбек, Нур қидириб.

ЧИЗИЛИШМОҚ *с. т.* Тизилишмоқ, қатор тизилмоқ.

ЧИЗИЛМОҚ I **чизмоқ** *фл. мажҳ. н. Ўз қўли билан чизилган сурат.* ▪ *Хатни Собирахон олиб, кўк қалам билан остига чизилган ерини ўқиди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Унинг фикрича, бояги Арслон фожиаси тасодифий бир ҳодиса эмас, балки ўйланиб, чизилиб қилинган бир ишдир.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЧИЗИЛМОҚ II *с. т.* Тизилмоқ, қатор бўлмоқ.

ЧИЗИМЧА Ингичка, пишиқ арқон, чилвир. *Жўра аскарнинг юкини олиб, эшакка ортиб, чизимча билан боғлади-да, «хих» деб, бир туртди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЧИЗИШМОҚ **чизмоқ** *фл. бирг. н.*

ЧИЗИҚ **1** Ёзадиган, чизадиган ёки юқадиган нарсалар қолдирган ингичка из. *Йўғон чизиқ. Ингичка чизиқ. Бўр билан чизилган чизиқ. Ҳассанинг учи билан чизилган чизиқ.*| Шундай шаклдаги йўл, из. *Беқасам чизиқлари. Юз чизиқлари.*| *мат.* Фақат бир ўлчовга — узунликка эга бўлган геометрик тушунча, узлуксиз қатор нуқталар мажмуи; хат. *Горизонтал чизиқ. Тўғри чизиқ. Эгри чизиқ. Синиқ чизиқ. Икки сиртнинг кесишиш чизиғи.* | Икки нуқтани бирлаштирувчи ёки умуман маълум нуқталар орқали ўтган фаразий хат. *Экватор чизиғи. Уфқ чизиғи.*

2 Нарсаларнинг чегарасини, жойланишини ёки боришини кўрсатувчи йўналиш, хат. *Саф чизиғи. Мўлжал чизиғи.* ▪ *Ҳамма дарахтлар бир чизиқ устида текис саф тортиб туради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Йўл; план, режа. *Ўз чизиғига тушириб олмоқ.* ▪ *Шу бугундан бошлаб менинг чизиғимдан чиқмайсиз. Қўрқманг, мен сизни ўтга ташламайман.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Онаси.. қизининг чизиғидан чиқмас эди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

ЧИЗИҚЛИ **1** Чизиғи, чизиқлари бўлган. *Бир чизиқли дафтар.*

2 *физ.* Қандайдир чизиқ бўйлаб содир бўладиган. *Эгри чизиқли ҳаракат.*

ЧИЗМА **1** Қоғоз, калька, тахта, ер ва ш.к. юзига чизилган лойиҳа, махсус чизмачилик асбоблари ёрдамида маълум қоидаларга асосан бажарилган график тасвир. *Деталь чизмаси.* ▪ *Чизмаларга назар ташласак, нозик дид билан яратилган улкан бинолар проекти кўз олдингизда намоён бўлади.* Д. Раҳмонов, Ёшлар кошонаси. ‖ *Усталар ўз ишлари учун чизма нақшлар буюрар эдилар.* Айний, Эсдаликлар.

2 Қаштачиликда: гул тикиш учун матага туширилган нақш, нусха.

ЧИЗМАҚАШ **1** Чизма, лойиҳа чизувчи инженер ёки техник.

2 Қаштачиликда: матага чизма, нақш, нусха чизиб берувчи уста.

ЧИЗМА-ЧИЗИҚ Бетартиб, айқаш-туйқаш чизиқлар; шундай чизиқлардан иборат тушуниб бўлмайдиган тасвир, ёзув.

ЧИЗМОҚ **1** Чизиқ тортмоқ, чизиқ солмоқ, туширмоқ. *Тўғри чизиқ чизмоқ.* ▪ *Чойхоначининг шогирди.. Мирзакаримбойга чой келтирар, қулоғига қистирилган қалам билан дўконнинг устунига бир «алиф» чизиб кетар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Чизиқлар воситасида ясамоқ. *Нусха чизмоқ. Кубнинг ёйилмасини чизмоқ..* ▪ *Штаб бошлиғи Йўлдош ясама столга мукка тушиб нималардир чизарди.* Шухрат, Шинелли йиллар. | Туширмоқ, солмоқ, олмоқ; тасвирламоқ. *Расм чизмоқ.* ▪ *Қандай сурат.. Ким чизган?* А. Қаҳ-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳор, Хотинлар. *Кумушнинг бу дақиқадаги ҳолини қалам билан чизиб кўрсатиш, албатта, мумкин эмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *с. т.* Тизмоқ, қатор қилмоқ. *Қўшиқ, достон сабабин, Чизиб кетди битталаб.* Ғайратий. [*Ҳожи*] *Отабекни эпақага олиш учун унга кулги туюлган бир қанча насиҳатларни чизди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *кўчма* Кўрсатмоқ, кўрсатиб бермоқ (йўл, режа ва ш. к.ни). *Мен бир вақт сенга йўл чизиб берган эдим-ку, шундан чиқма, пахтани биринчи қўлдан ол. Деҳқонларга пулни қишда тарқат. Пул билан оёғига кишан ур.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қандингизни уринг-да! Ўрмонжон акам чизган чизиғингиздан чиқмайдиларми? Чиқмайдилар!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

◆ **Ер чизиб қолмоқ** (*ёки* **ўтирмоқ**) уялиб ерга қараб қолмоқ, ўнғайсиз аҳволга тушиб ўйлаб қолмоқ. *Қамбарали ака қизариб, ер чизиб ўтирар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЧИЗҒИЧ Чизиқ чизиш учун ишлатиладиган ўқув ва идора ишлари асбоби; линейка.

ЧИЙ 1 Чўл-адирларда ўсадиган баланд, бошоқли ўсимлик; чаловнинг бир тури.

2 Қамишдан ёки савағичдан қаторлаб ип, сим билан боғлаб тўқилган қурилиш материали. *Чий билан ўралган ҳовли. Чий билан тўсмоқ.* || *Чий девор.* ▪ *Чий тутилган кўчма яслида қарқуноқ болаларининг «қиғ-қиғ»лашига ўхшаб чақалоқлар йиғиси эшитилмоқда.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Чий лампа** чий қоқиб сувалган шип.

◆ **Чий алак** *диал.* йўл-йўл тўқилган бўз. *Оёғига кўн этик, эгнига чий алакдан яктак тўн, қалами иштон берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Чий духоба** духобанинг йўл-йўл бўртма чизиқли хили; чий бахмал. *Мен янги бели бурма, сариқ чий духоба костюмим билан чалваримнинг чангини қоққанимча бирпас гарангсиб, аланглаб турдим.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ЧИЙИЛДОҚ Ингичка, баланд ёқимсиз овоз чиқарадиган, чийиллаб гапирадиган. *Чийилдоқ бола.* ▪ — *Суюнчи! Суюнчи! — деди Раҳим чийилдоқ товуш билан Қудратга.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

◆ **Чийилдоқ балиқчи** лойхўраклар туркумига мансуб, қумлоқ соҳилларда яшайдиган, ҳашаротлар, қуртлар ва чувалчанглар билан овқатланадиган узун тумшуқ қуш.

ЧИЙИЛЛАМОҚ Ингичка, ўткир ёқимсиз овоз чиқармоқ.— *Чийиллама! — деди ҳайқириб Йўлчи* [*Салимбойваччага*]. Ойбек, Қутлуғ қон. *Хўроздан «тонг отишини нимадан биласан» деб сўрашса,* «*ёрқанотнинг чийиллашидан биламан*», *деган экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЧИЙИЛЛАТМОҚ **чийилламоқ** *фл. орт. н. Ғуломжон ҳавони чийиллатиб тушаётган қамчини мингбоши қўлидан юлиб олиб супага ирғитди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЧИЙИЛЛАШМОҚ **чийилламоқ** *фл. бирг. н.*

ЧИЙИР *фольк.* Оёқ, туёқ изи; из, йўл. *Отга солди арпа билан ийирни, Қор ёққанда карвон солар чийирни.* «Алпомиш».

ЧИЙЛАМОҚ 1 Аралаштирмоқ (ўйин қартасини).

2 Қўлда ёки махсус йигирув асбоби воситасида ипни, ипакни пишитмоқ, товламоқ.

3 *кўчма кам қўлл.* Пишитмоқ, чиниқтирмоқ, тобламоқ.

ЧИЙЛАНМОҚ **чийламоқ** *фл. мажҳ. н. Қарта чийланди. Чийланган ип.* ▪ *Ҳайдарбойнинг хизматкори Асқар билан Суюн оға, Муса билан Зиёбек муносабатлари тасвирида қозоқ ва ўзбек халқларининг чийланган дўстлиги бўртиб турибди.* Б. Файзиев, Қардошлик мадҳияси.

ЧИЙЛАТМОҚ **чийламоқ** *фл. орт. н.*

ЧИЙРАЛМОҚ **чийрамоқ** *фл. мажҳ. н. Чийралган ип.* ▪ *Толеимиз ёр бўлиб, ота-боболаримиз боғлаган дўстона алоқа эндиликда яна пишиқроқ чийралди.* Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

ЧИЙРАМОҚ *айн.* **чийламоқ.**

ЧИЙРАТМА Пишитилган, чийланган, тобланган. *Чийратма ип. Чийратма ипак.* ▪ *Домла.. қўлида битта катта пичоқ, бир болта ва бироз чийратма арқон билан тўппа-тўғри менинг олдимга келди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ЧИЙРАТМОҚ **чийрамоқ** *фл. орт. н.*

ЧИЙРИҚ *с. т.* Чиғириқ.

ЧИЙ-ЧИЙ *тақл. с.* Жўжа, сичқон ва ш. к.нинг овозига ўхшаш ингичка, ўткир ёқимсиз овоз ҳақида. *Чий-чий қилмоқ.*

ЧИЙЧИЙЛАМОҚ «Чий-чий» товуш чиқармоқ, «чий-чий» қилмоқ. *Ойна опа.. чийчийлаб учаётган қалдирғочларни лоқайд кузатиб турарди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ЧИЙЧИЙЛАШМОҚ **чийчийламоқ** *фл. бирг. н.*

ЧИҚ *айн.* **чиккa.** *Товба пукни ейди, олчи чикни ейди дегандек.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЧИҚИЛЛАМОҚ «Чиқ-чиқ» овоз чиқармоқ, чиқилламоқ.

ЧИККА Ошиқнинг ичи чуқур томони ва шу томони сиртига қараган вазияти; пукканинг акси. *Ошиқ думалайди пукками, чикка.* С. Акбарий.

◆ **Ошиғи чикка** бахти юрмаган, иши ўнгидан келмаган, иши чаппа. *Ошиқ эди Шакарбекка Гоҳи олчи, гоҳи чикка.* «Ширин билан Шакар». **Чикка бел** ингичка, нозик бел, хипча бел (хотин-қизларга нисбатан). *Кўрсат белингни мен кўрайин, Чикка бел жувон, ёр-ёр.* «Қўшиқлар».

ЧИҚОРА [*ф-т*] Нима даркор; ҳеч гап эмас. [*Чўпон Майсарага:*] *Менинг райимга юрсангиз, эр йигитга мол чикора!* Ҳамза, Майсаранинг иши. | Ким қўйибди; йўл бўлсин. *Э, ўқиш тўқларнинг иши, мактабни уларга чиқарган худойим, камбағалларга чикора!* Ойбек, Болалик. *Сиз билан мен бир ишни мувофиқ қўрганимиздан кейин Зайнабга чикора!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЧИЛ I Товуқсимонлар туркумининг қирғовулсимонлар оиласига мансуб ўтроқ ов қуши. **Чил каклик** чўл каклиги.

ЧИЛ II [*ф-т*] *айн.* **қирқ** 1. **Чил банд** қирқ еридан боғланган, кўп, қаттиқ боғланган, қирқ тугун. **Чил устун(ли)** қирқ устун(ли); устунлари кўп. *Навоий «Чил устунли» кошонага келиб, зарбоф тўнли мағрур «эшик оғаға подшоҳ ҳузурига киримоқ истагини билдирди.* Ойбек, Навоий.

ЧИЛАНГАР [*ф-т*] *эск.* Металл буюмларни қўлда ясовчи, тузатувчи мутахассис ишчи; слесарь. *Зар қадрини заргар билар, чилангар нени билар.* Мақол. ▪ *Мўйдиннинг жарчиси томоқ йиртиб қичқириб юборди: — Ҳой ямоқчи, чилангар, кўза бўёвчи заргарлар, пардоз сотган атторлар.* Ё. Шукуров, Қасос.

ЧИЛАНГАРЛИК 1 **чилангар** *с. касб оти. Чилангарлик қилмоқ.* ▪ *Шаҳарга яқинлашган киши.. бозорларнинг ғовурини, мисгарлик, темирчилик, чилангарлик расталарининг тарақ-туруқини эшитар .. эди.* М. Осим, Ўтрор.

2 Бозорда чилангарлар қатори, расталари.

ЧИЛВИР Ингичка пишиқ арқон, арғамчи; чизимча. *Ота билан қиз кийикларни хуржунга жойлаб, чилвир билан оғзини маҳкам боғладилар.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Икки киши югуриб ичкари кириб бандиларнинг чилвирларини, кундаларини еча бошлади.* Айний, Қуллар.

◆ **Чилвир соч** (*ёки* **кокил**) 1) майда ўрилган соч. *Кўп ўтмай* [*Мўмина*] *чилвир сочларини чамбарак қилиб трактерга минди.* Ҳ. Нурий, Лочин боласи — лочин. *Қуёш ювар чилвир кокилин.* Ҳ. Пўлат; 2) сочлари шундай ўрилган қиз. *Биласанми, ким у, ўша қиз; Осмондаги ўша қалдирғоч? Ўша қўрқмас ва ўша лочин, Ўша дилбар, ўша чилвир соч?* Ҳ. Олимжон.

ЧИЛГИ *диал.* Чиллаки. *Яқинда гилос пишади, сўнгра чилги.* И. Раҳим.

ЧИЛДИРМА Чертиб чалинадиган, ёғоч гардишга тери қоплаб ясалган музика асбоби; доира, чирманда, даф. *Катта чилдирма. Чилдирма базми. Чилдирма чалмоқ.* ▪ *Икки томондан учтадан олтита оқ кийинган қиз чилдирма мақомига оёқ уриб, кифт қоқиб чиқди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Дутор ёнига чилдирманинг чертмаги келиб қўшилгандан кейин базм тағин ҳам жонланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.| Шу асбобнинг овози. *Кўча томонда чилдирма ва. қўшиқ эшитилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧИЛДИРМАҚАШ *айн.* **чилдирмачи.**

ЧИЛДИРМАЧИ Чилдирма чалувчи созанда; доирачи.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЧИЛИМ Сархонасига тамаки солиб найи орқали чекиладиган, кўпинча қовоқдан ясалган чекув асбоби. *Чилим чекмоқ.* ▪ *Бурчакда Гажак — жинни сархонасидан ўт чиқариб чилим хурилатарди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Бир чеккада бизнинг чилимга ўхшаган, лекин найи ўрнига узун резинка ўрнатилган бир бало.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Чилим солмоқ** чекиш, чектириш учун сархонасига тамаки солиб чилимни тайёрламоқ. *Ҳайдар ўчоқ бошига бориб яна бир чилим солиб чекди, Сафарга ҳам чектирди.* Айний, Қуллар. **Чилим қовоқ** қобиғидан чилим ясаладиган узун қовоқ.

ЧИЛИМҚАШ I Чилим чекувчи.

2 Чилим солиб одамларга чектириб юриб тирикчилик қилувчи одам; пояки.

ЧИЛЛА [*ф-т*] 1 Йилнинг энг иссиқ ёки энг совуқ қирқ куни. *Чилла кирди. Чилла чиқди.* **Ёз чилласи** *ёки* **ёзги чилла** 25 июндан 5 августгача бўлган энг иссиқ қирқ кун. *Август — ёз чилласи. Менинг шаҳримнинг ўткир қуёши яллиғи нақ ёндиряпти.* Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон. **Қиш чилласи** *ёки* **қишки чилла** 25 декабрдан 5 февралгача бўлган энг совуқ қирқ кун. *Одамлар «чийиллаган чилла» деб таърифлаган кунларда шундай .. совуқ роса бир ҳафта давом этди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Чилла суви** ёз чилласида экинларга бериладиган сув.

2 *этн.* Бола туққан ёки туғилгандан бошлаб кейинги қирқ кунлик давр. *Чақалоққа чилласида касал тегди-ю, аъзойи-бадани яра бўлиб кетди.* «Эртаклар». **Чилласи чиқмаган** 1) туққанига ёки туғилганига қирқ кун бўлмаган. *Чилласи чиқмаган бола. Чилласи чиқмаган она;* 2) *кўчма* тажрибасиз; ғўр, хом. **Чилла яра** болага чилла даврида чиқадиган яра, тошма.

3 *дин.* Якка ўзи одамлардан яшириниб, қирқ кун тоат-ибодат қилиш маросими. *Амри маъруф, чиллалар, Шубҳасиз, бу ҳийлалар, Барчасидан мақсадим, Танга-червон, тиллалар.* Ҳамза. **Чилла ўтирмоқ** 1) ёлғизликда қирқ кунлик ибодатга ўтирмоқ; 2) *кўчма* узоқ вақт уйдан эшикка чиқмай, қимирламай ўтирмоқ.

♦ **Чилла(га) ўтқазиб кетмоқ** алдаб, фириб бериб кетмоқ. *Ипак-атлас карвонига бош бўлган савдогарлар косибларни «чилла»га ўтказиб кетардилар.* Н. Юсуфий, Фарғона шўх кулади.

ЧИЛЛАГИРАЗОН *с. т.* Чиллакирўзон.

ЧИЛЛАЁСИН [*ф-т+а*] *дин.* Касалликни даволаш, мушкулни осон қилиш ва ш. к. мақсад билан ўқиладиган дуо ва қоқиқ-суқуқлар. *Эшонхўжа қори қуръон ўқиб, Саврихон аяни ихлос билан чиллаёсин қилмоқда.* Ғайратий, Довдираш.

ЧИЛЛАК [*ф-т*] 1 Битта узун, битта калта ёғоч билан ўйналадиган болалар ўйини ва шу ўйинда хизмат қиладиган ингичка ёғоч. *Бузоқ, эчки, қўзи боқиб, тўп тепишиб, варрак учириб, чиллак ўйнашиб юрган бош яланг, оёқ яланг болалар.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Чиллак бола** калта чиллак. **Чиллак она** узун чиллак.

2 Варрак ипи ўраладиган қисқа чўп. *Шамол турганда қоронғи кечаларнинг қоқ ярмисида бўлса ҳам чиллакдаги ипнинг ҳаммасини қўйиб, устунга боғлайман.* Ойбек, Болалик.

ЧИЛЛАКДАЙ, =**дек** Ингичка, ориқ. *Оёқлари чиллакдай.*

ЧИЛЛАКИ [*ф-т*] 1 *от* Эрта пишар узум, узумнинг энг олдин пишадиган тури. *Оқ чиллаки. Чиллаки чиллакини кўриб чумак уради.* Мақол.

2 *сфт* Эрта пишар, эртаги. *Чиллаки шафтоли. Чиллаки қовун.*

3 *сфт, кўчма* Яхши тайёрлик кўрмаган, чала ўқиб тез етилган. *Чиллаки олим.* ▪ *Маориф оғган курсларда бир талай чиллаки муаллимлар ўқишаётибди. Ўрнимга ўшалардан биттасини ола бераги-да.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧИЛЛАКИРЎЗОН [*ф-т*] *этн.* Янги бола кўрган онанинг чилласи чиққандан сўнг ўз ота-онасиникига ёки бошқа яқинлариникига меҳмонга бориши ва шу муносабат билан ўтказиладиган маросим.

ЧИЛЛАЛИ Чилласи чиқмаган. *Чиллали она.* **Чиллали келин** турмуш қурганига ҳали қирқ кун тўлмаган келин. *Эртасига чиллали келин Бургутнинг участкасига шудгор кўтаргани универсал миниб келди.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

ЧИЛЛАШИР [*ф-т*] Инсон организмида никотин кислотаси етишмаслиги, терининг ва ичак йўлларининг заарланишидан иборат касаллик. *Ўрта Осиёда тарқалган хавфли касалликлардан яна бири чиллашир эди.* Ғ. Маҳкамов, Саломатлик гарови.

ЧИЛЛИК Ўйин картасининг қора рангли уч барг шаклдаги тури. *Чилликнинг тузи. Еттилик чиллик.*

ЧИЛОН I [*р* член] *с. т. эск.* Революциядан илгариги бирор муассаса ёки банк аъзоси. *Мен банкнинг чилони. Ҳаммасининг сири менга равшан, ўғлим.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Юзбошининг мол-дунёси бениҳоят кўп, кечалари уйини ўн иккита мерган қўриқлар эди. Уни «чилон» ҳам дейишар эди, билмадим ўша вақтда нимага «чилон» экан.* А. Қаххор, Қўшчинор.

ЧИЛОН II [*ф-т*] *айн.* **чилонжийда.**

ЧИЛОНЖИЙДА Жийданинг юмалоқ мевали тури. *Қийғос гуллаган чилонжийдаларнинг жилғани тўлдирган ўткир ҳиди Шербек йироқлашган сари сийраклаша борди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЧИЛОПЧИН [*ф-т*] *диал.* Дашша.

ЧИЛПАРЧИН [*ф-т*] *рвш* Парча-парча, майда-майда; чил-чил. **Чилпарчин бўлмоқ** 1) парча-парча, майда-майда бўлмоқ; чил-чил бўлмоқ. *Чироқ ерга тушиб чилпарчин бўлди.* ▪ *Назаримда, у ҳозир кулаб тушиб чилпарчин бўладигандай туюлди, қўрқиб кетдим.* П. Қодиров, Қадрим; 2) *кўчма* маҳв бўлмоқ, йўқ бўлмоқ, тилка-пора бўлмоқ. *Ёв чилпарчин бўлди. Душманнинг қора ниятлари чилпарчин бўлди;* 3) *кўчма* йўққа чиқмоқ. *Бўриевнинг қурилишни ўпирилишдан чиқаришга қаратилган дадил лойиҳаси.. чилпарчин бўлди.* А. Мухтор, Туғилиш; 4) *кўчма* озор чекиб, ранжиб, эзилиб пора-пора бўлмоқ, садпора, юз пора бўлмоқ. *Нафисанинг қалби бирпасда чилпарчин бўлди.* Ш. Ғуломов, Ёркин уфқлар. **Чилпарчин қилмоқ** 1) парча-парча, майда-майда қилмоқ; чил-чил қилмоқ. *Бухоронинг Самарқанд дарвозаси ҳам чилпарчин қилиниб, йўл четларига улоқтирилган.* Ш. Тошматов, Эрк қуши; 2) *кўчма* маҳв этмоқ, йўқ қилмоқ, тилка-пора қилмоқ. *Душман чилпарчин қилинди;* 3) *кўчма* йўққа чиқармоқ; 4) *кўчма* озор, ранж бериб, эзиб тилка-пора қилмоқ, садпора, юз пора қилмоқ. *Юрагини чилпарчин қилмоқ.*

ЧИЛПИМОҚ *қ. х.* Ўсимликларнинг бачки шох ва учларини юлиб, кесиб ташламоқ; чеканка қилмоқ. *Ғўзаларни чилпимоқ.*

ЧИЛПИШ чилпимоқ *фл. иш оти. Ғўзани чилпиш.*

ЧИЛПОРА [*ф-т*] *айн.* **чилпарчин.** *Ўртага тушган совуқчилик Фариданинг қалбини чилпора қилди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ЧИЛП-ЧИЛП *тақл. с.* Лойгарчиликда юрганда, сув кечганда чиқадиган товуш ҳақида. *Чилп-чилп лой кечмоқ.* ▪ [*Миразиз*] *МТС дарвозаси ёнига келганда, қуёш бир мунча кўтарилиб қолган, қор эриб ҳамма ёқ чилп-чилп бўлган эди.* С. Маҳкамов, Қатта рулда. *Сувдан салқин шабада эсар, майда тўлқинларнинг қирғоққа чилп-чилп урилиши ёқимли эшитиларди.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда.

ЧИЛТАН [*ф-т*] Диний-хурофий тасаввурларга кўра — гўё ғайритабиий кучга эга бўлган, кўзга кўринмайдиган, бир-биридан ажралмайдиган афсонавий қирқ руҳ. [*Холжон хола*] *ҳар икки ҳафтада биби Сешанба онанинг дастурхонини ёзиб, «мушкулкушод», чилтанларга атаб шовла қилади.* Ғайратий, Довдираш.

ЧИЛТАНДАЙ, =**дек** Жуда ориқ, озғин, эти суягига ёпишган. *Сариққина, чилтандай ориққина қизингни бордондай семиртириб юборди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЧИЛТОР [*ф-т*] Кўп торли қадимий чолғу асбоби.

ЧИЛ-ЧИЛ [*ф-т*] *рвш* Майда-майда, парча-парча, кул-кул. *Коса чил-чил синди.* **Чил-чил бўлмоқ** 1) майда-майда, парча-парча бўлмоқ, кул-кул бўлмоқ. *Хурининг бадан-бадани жимирлашиб кетди, қўлидаги пиёла ерга тушиб, чил-чил бўлди.* Н. Фозилов, Оқим; 2) *кўчма* озор чекиб, ранж тортиб

www.ziyouz.com kutubxonasi

тилка-пора бўлмоқ. *Агар ҳозир Ҳошимжон ҳам «бу йилча уйингизга электр тушириб беролмаймиз» деса, Каримбердининг кўнгли чил-чил бўлади.* С. Маҳкамов, Дала тонги. **Чил-чил қилмоқ** 1) майда-майда, парча-парча қилмоқ, синдириб кул-кул қилмоқ; 2) *кўчма* озор, ранж бериб тилка-пора қилмоқ. *Санам унинг [Комилнинг] умид тўла кўнглини чил-чил қилиб жўнатди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

◆ **Чил-чил ҳасса** *этн.* 1) *бол.* суннат тўйида хатна қилинаётган болани овутиш, алаҳситиш учун айтиладиган ибора; 2) *с. т.* суннат тўйи, хатна тўйи. *[Шодиқул] тўрт кун ош бериб, «чил-чил ҳасса» .. қилдирмоқчи эмас.* «Муштум», 1927, № 3.

ЧИЛЧИРОҚ [*ф-т*] *эск.* Кўп шамли чироқ, қандил; люстра.

ЧИЛЧЎП [*ф-т*] Нишолда тайёрлашда ишлатиладиган бир даста чўп.

ЧИМ 1 *айн.* **ажриқ.**

2 Ажриқ билан бирга палахса-палахса қилиб кўчирилган ер қатлами. *Кетмон билан чим кўчирмоқ.* ▪ *Сувни жилдиратиб оқизиш учун чимлардан.. фойдаланамиз.* О. Аҳмадалиев, Суғоришда гап кўп. *Қани, шохдан, барака топкурлар! Қани, чимдан, оғайнилар!* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Чим босмоқ** 1) сув йўлини тўсиш ёки чимзор қилиш учун кўчириб келинган чимни маълум тартибда ерга ётқизмоқ, босмоқ. *Эгатларга чим босмоқ. Футбол майдонига чим босмоқ.* ▪ *Бирор жойни сув уриб кетса, кетмон билан ўша жойга чим босади, бебош сувни яна йўлга солиб юборади.* Ж. Шарипов, Саодат; 2) *кўчма* ғов солмоқ, йўлни тўсиб қўймоқ, бекитмоқ. *Пошшахон тушмагур секретарликка сайланди-ю, барчасининг йўлига чим босди.* А. Муқимов, Қипчоқ сеники. **Чим қирқар** қ. *х.* плугнинг чимни, илдизларни кесиб борувчи қисми, пичоғи.

◆ **Чимдай чиқмоқ** ёппасига, гиламдай бўлиб чиқмоқ (ўсимликлар ҳақида). *Укроп чимдай чиқибди.*

ЧИМДИЛАМОҚ *диал.* Чимчиламоқ.

ЧИМДИМ Икки-уч бармоқ билан чимдиб олар ли миқдор. *Овқатга уч-тўрт чимдим туз ташламоқ.* **Бир чимдим** 1) бир марта чимдиб олишли миқдор. *Чой қайнади. Икромжон белбоғининг учига тугиғлиқ чойдан бир чимдимгинасини чойнакка ташлади.* С. Аҳмад, Уфқ; 2) *кўчма* озгина, жиндак, қиттақ. *Бир камбағални ҳа деб эза беришми, ё бир чимдим, икки чимдим инсоф ҳам лозимми?* А. Қодирий, Ғиди-биди гаплар. *Гулчеҳрахон, барвақт қайтармиз, тушликка бир чимдимгина ош қилинг.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. *Бир чимдим ухласанг, кучга тўлиб яйрайсан.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЧИМДИМОҚ 1 *диал.* Чимчиламоқ.

2 Бармоқларнинг учи билан ушлаб, чимчиб олмоқ. *Ошни чимдиб емоқ.*

ЧИМДИШМОҚ чимдимоқ *фл. бирг. н.*

ЧИМЗОР Чим босган ер, ажриқзор. *У чимзорни ер қилиш қийин, меҳнат зое кетади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *[Тоҳир] шабнам босган чимзордан полизнинг этагига келгандагина уфқдаги.. ойга кўзи тушди.* М. Мансуров, Орзу ушалди.

ЧИМЗОРЛИК 1 **чимзор** *с. мавҳ. от.*

2 Чимзор ер, чимзор. *Ҳар икковимиз маслаҳатлашиб, қўйларни чимзорликка ёйдик.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ЧИМИЛДИҚ *диал.* Гўшанга. *Оппоқ чимилдиқ ичидан узун зарбоф тўнини ёпиниб, куёв чиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧИМИРИЛМОҚ 1 **чимирмоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Қошлари чимирилди. Қулоқлари чимирилди.*

2 Қош-қовоқни, пешанани тиришитирмоқ (таажжуб, аччиғланиш ва ш. к. ҳис-туйғуларни ифодалаш учун). *Нега чимириласан?*

ЧИМИРМОҚ Қош-қовоқни йиғмоқ, буриштирмоқ (таажжуб, норозилик, ҳадиксираш, кибр каби ҳис-туйғуларни ифодалаш учун). *Дилбар тўхтади, қошларини чимириб, менга савол назари билан тикилди.* О. Ёқубов, Янги йил кечасида. *Қўзибой қошини чимириб, ниманидир ўзича чамалаб турди-да, сўнг бирдан ҳиринглаб кулиб юборди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Йигит унга [ойнага] боқиб, мўйловини чимириб сартарошга раҳмат айтди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Қулоқ чимирмоқ** қулоқларини орқага буриб, тик қилиб бирор ҳаракатга ҳозирланмоқ (хайвонлар ҳақида). *Қорабайир думини силкитиб, қулоқларини чимирганича.. орқа оёғини ҳавога ура бошлади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЧИМЛАМОҚ Чим босмоқ, чим босиб тўсмоқ ёки кўкаламзор қилмоқ. *Уста бу йил эгат оғзини чимлаб суғоришда ҳам ибрат кўрсатишга аҳд қилган.* О. Ёқубов, Ларза.

ЧИММАТ [*ф-т* чашмбанд] 1 *айн.* **чачвон.** *Ой юзинг қора чиммат зулмидан қутилтиргил.* Ҳамза. *Адолатнинг бошига тош урилдими, ёки биров унинг кўзларига қора чиммат тўсиб қўйдими, атроф қоронғилашиб, кўзи тиниб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Парда, тўсиқ. *Тунниг қора чиммати жимирлаб-жимирлаб ер бетини қоплади.* И. Раҳим, Тақдир.

ЧИММОҚ *диал.* Чимчиламоқ, чимдимоқ.

ЧИМРАНМОҚ *фольк. айн.* **чимирилмоқ** 2.

ЧИМТИЛАМОҚ *диал.* Чимчиламоқ, чимдиламоқ.

ЧИМТОМОҚ Кам овқат ейдиган, овқатни танлаб оз-оз ейдиган; чимхўр. *[Малика] чимтомоқ эди. Аммо бугун онаси қўйган бир товоқ овқатни ҳам пок-покиза туширди-да, кейин тоза мақтади.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда.

ЧИМХЎР 1 *айн.* **чимтомоқ.** *Овқатга асло мазангиз йўқ экан, пошша қиз, чимхўр экансиз.* Ойбек, Улуғ йўл.

2 Овқатни танлаб оз-оз ейдиган, хар қандай овқатни еявермайдиган (хайвонлар ҳақида). *[Сигирларга] ҳа деб бир хил озуқа бераверсангиз иштаҳаси бўғилади, чимхўр бўлиб қолади.* О. Ҳакимов, Машъал фермада.

ЧИМЧАЛОҚ *диал.* Жимжилоқ.

ЧИМЧИЛАМОҚ 1 Тананинг бирор ерини бармоқлари билан қисиб олмоқ (кўпинча жазолаш учун, баъзан ҳазил тариқасида). *У қизнинг бурнини аста чимчилаб, қулоғидан чўзиб жиғига тегди-да, мўйловларини силкиллатиб кулди.* Ойбек, Қуёш қораймас. — *Дадангизга айтинг, гугуртини чақсин, одамнинг кўнгли хуфтон бўлиб кетди! — деди Лаъли эрининг елкасини чимчилаб.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма* Ачитмоқ, жизиллатмоқ, жондан ўтмоқ (совуқ, шамол, изғирин ва ш. к. ҳақида). *Қуёш чарақлаб турса ҳам, дашт изғирин, қўл-бетларни чимчилайди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Совуқ қулоқ-бурнингизни чимчилаб ўтади.* Т. Қосимова, Кўнгилли тасодиф. *Ёмғир томчилари билан ювилган ҳавонинг покиза еллари баданини чимчилаб ўтади, гоҳ сескантиради.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 *кўчма* Гап билан узиб олмоқ, тил тегизмоқ, кимсанинг шаънига аччиқ, қаттиқ гап айтмоқ; койимоқ. *Афтидан, колхоздаги қолоқ бригадалар учун Олтинойни ҳам чимчилаган бўлсалар керак.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

ЧИМЧИЛАНМОҚ чимчиламоқ 1 *фл. ўзл. ва мажҳ. н.*

ЧИМЧИМОҚ 1 *айн.* **чимчиламоқ.**

2 Бармоқларнинг учи билан ушлаб, чимдиб олмоқ. *Зайнабнинг қўрқа-писа «Олинг, опа!»сидан сўнг, икки тараф ҳам лагандан чимчиган бўлишдилар-да, бирин-сирин қўлни дастурхон четига артишди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЧИН I 1 *от* Ҳақиқий ҳол, иш,гап, ходиса ва ш. к.; ҳақиқат. *Чинми, чин эмасми? Тушимми ё чин! Гумон чинга айланди.* ▪ *Мен шоҳимнинг ваъдалари чин ва мўътабар деб ишонган эдим.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

2 *сфт* Ҳақиқий, рост, тўғри. *Чин ваъда. Чин сўз — мўътабар, яхши сўз — мухтасар.* Мақол. | Асл, ҳақиқий, чинакам. *Чин дўстлик. Яхши раҳбар — чин падар.* Мақол. *Чин дўст бошга иш тушганда синалар.* Мақол. ▪ *Дераза олдига бориб [Ойпошша] кўчага мўралади. У чин кўнгил бериб юрган йигити келмаганмикан? Йўқ, у келмаган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Чин кўнгилдан** (*ёки* **қалбдан, юракдан**) астойдил, самимий. **Чини билан** ҳазилсиз, ростдан, ҳақиқатан, дарҳақиқат. *Чини билан ҳам Ҳожининг тусидаги бояги ҳасрат ва қайғу аломатлари йўқолиб, уларнинг жойини шарқ оталиги вазияти олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Чин маъноси билан** асл, ҳақиқий маъноси билан; том маъноси билан. *У чин маъноси би-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

лан одам. ■ *Хуллас, чин маъноси билан серҳосил қишлоқ.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЧИН II [*ф-т*] Хитойнинг Шарқ мамлакатларида қабул қилинган ва ўзбек тилида ҳам учрайдиган номи. *Чин ҳоқони.* ■ *Нигорим лаб очиб сендин, агар аслим савол этса, Дегил чин шоҳидур бу севги саҳросинда овора.* Хуршид.

◆ **Чин каптар** хонаки кўк каптар.

ЧИНАҚ [*ф-т*] Октябрдан илгари: маълум шартлар билан ёлланиб пахта териш тартиби ва шу тартибдаги пахта терими.

ЧИНАКАМ 1 Ҳақиқий, асл, чин. *Чинакам ака-ука. Чинакам теримчи.* ■ *Колхоз чинакам юксалиш йўлига кирарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Большевиклар партияси Абдурасулга бойлар зулмидан, дарбадарликдан бечоралиқдан, эзилишдан чинакам қутилиш йўлини, чинакам бахт йўлини кўрсатади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *айн.* **чиндан.** *Чинакам ишонмоқ.* ■ *Зиёдилла чинакам қўлга тушганига ишонди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Киши чинакам йиғлаш учун мўл-кўл кўз ёш тўкмоғи ёки фарёд кўтармоғи шарт эмас.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧИНАКАМИГА *рвш* Чиндан, чинакам. *Кўча эшиги чинакамига тақиллаб қолди.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

ЧИНАҚЧИ 1 Ёлланиб пахта теручи киши.

2 Чаноқда қолган пахталарни қўшимча равишда қўлда терувчи; теримчи. *Машина теримига ажратиб, мослаб қўйилган пахтазорни бир гала чинакчи оралаб юрибди. Йигиталининг жизғанаги чиқиб кетди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ЧИНАҚЧИЛИК **чинакчи** 1 *с. касб оти. Эрназар аканинг хотини коллективлашишдан илгари ҳам чинакчиликда донг чиқарган хотин.* И. Раҳим, Ихлос.

ЧИНБАРГ Пахта ўсимлигининг шоналайдиган барги, ҳосилдор барг. *Ғўза энди икки-учтадан чинбарг чиқарганда, Мўминанинг бирдан тоби қочиб қолди.* Ҳ. Нурий, Лочин боласи — лочин.

ЧИНГИЛ Дуккаклилар оиласига мансуб тиканли ўсимлик (илдизидан сариқ бўёқ тайёрланади).

ЧИНГЛИНГ Ихчам, бежирим ва саранжом, шинам. *Чинглинг уй.*

ЧИНДАН *рвш* Чини билан, ростдан, тўғри; беҳазил.— *Чиндан сўзлайман, Анвар! — деди Султонали.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. | Ҳақиқатан. *Ҳосил чиндан ҳам яхши эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЧИНИҚМОҚ 1 Меҳнат ёки жисмоний тарбия билан ўз организмининг ҳар қандай оғир шароитга, касаллик ва ш. к.га бардош бериш қобилиятини оширмоқ; тобланмоқ, пишиқмоқ. *Абдураим темирчига босқончи бўлиб юрганида чиниққан йигит.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *У қўйлаксиз эди, офтобда чиниқиб пишган бадани тер билан ялтирарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 *кўчма* Амалий иш, тажриба жараёнида етилмоқ, тобланмоқ. *Синфий жангларда, революцион курашларда чиниқмоқ. Армиямиз ўтда чиниққан. Йигит-қизларимиз қўриқ ерларни ўзлаштириш учун курашда чиниқдилар.* ■ [*Михайлов*] *партиянинг энг актив ва чиниққан кишиларидан бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Қудрат*] *қамоқда яна ҳам чиниқиб, революцион руҳи яна ҳам тиниқиб чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЧИНИҚТИРИЛМОҚ **чиниқтирмоқ** *фл. мажҳ. н. Чиниқтирилган организм.*

ЧИНИҚТИРМОҚ 1 **чиниқмоқ** *фл. орт. н. Организмни чиниқтирмоқ.*

2 *тех.* Янги машина, трактор ва ш. к.ни белгили режимда аста ишлатиб равон қилмоқ. *Машинани чиниқтирмоқ.*

ЧИНИҚҚАНЛИҚ Ишда, меҳнатда ёки машқ билан етилганлик, тобланганлик.

ЧИН-МОЧИН [*ф-т*] *эск.* Жанубий Хитой, Тибет ва Шарқий Туркистон территориясининг Октябрдан олдинги манбаларда учрайдиган номи.

ЧИННИ [*ф-т*] 1 Идиш-оёқ, изоляцион материаллар ясаш учун ишлатиладиган оқ лой ва ундан ясалган буюмлар. *Хитой чинниси. Тошкент чинниси.* || *Чинни пиёла.* ■ *Холжонбика.. хитойи чиннида мой олиб келди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Чинни *(хотин-қизлар исми).*

ЧИННИГУЛ [*ф-т*] Чиннигуллилар оиласига мансуб қизил, пушти, оқ гулли кўп йиллик ўтсимон ўсимлик ва унинг гули.

ЧИННИДАЙ Топ-тоза. *Ҳамма ёқ чиннидай.* ■ *Ҳозир супуриб, чиннидай қиламан.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЧИННИСОЗ [*ф-т*] Чинни саноати ходими, мутахассиси.

ЧИННИТАРВУЗ Эрта пишар, гулдор пўчоқли тарвуз нави.

ЧИННИТЕРАК Тикка ўсадиган баланд оқ терак.

ЧИННИФУРУШ [*ф-т*] Чинни асбоблар билан савдо қилувчи савдогар, чинни сотувчи.

ЧИННИЧИ *айн.* **чиннисоз.**

ЧИНОВНИК [*р*] Чор Россиясида: амалдор, мансабдор шахс. *Чор ҳукуматининг чиновниклари.* ■ *У ё чиновник, ё катта савдогар, ёки айни замонда ҳар иккиси.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧИНОЁҚ Хитойи чинни идиш, хитой чинниси. *Олти йигит ичида отинг Турсун, Чиноёққа сув қуйдим тиниб турсин.* «Фольклор».

ЧИНОР [*ф-т*] Пўсти кўкиш, панжасимон шапалоқ баргли, узоқ умрли серсоя катта дарахт.

ЧИНОҚ 1 Қулоғи кесилган ёки қулоғи кертик. *Чиноқ ит. Чиноқ қўй.* **Чиноқ қулоқ** кесик қулоқ. **Чиноқ бурун** 1) кемтиги бор бурун; 2) чандиқ бурун.

2 Қулоғи кичкина ёки чандиқли кишиларга қўйиладиган лақаб. *Жувон дадамга «чиноқ» деб лақаб қўйди, ҳаммадан ҳам шу кулги бўлди.* А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртаклар. [*Бўтанинг*].. *номига чиноқ лақабини қўшиб айтмаса, одамлар дарров таний қолмайди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЧИНОҚЧИ *қ. х.* Чорва молларнинг қулоғини кесиб ёки кертиб белги, нишон солувчи киши.

ЧИНЧАЛОҚ *диал.* Жимжилоқ.

ЧИНҚИРИШМОҚ **чинқирмоқ** *фл. бирг. н. Аёллар кўприк бошида чапак чалиб, тиззаларини уриб чинқиришди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧИНҚИРИҚ Ингичка ва ўткир овоз, қичқириқ. *Чақалоқнинг чинқириғи. Гудокнинг кар қилгудек чинқириғи.* ■ *Узоқдан паровоз чинқириғи янгради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЧИНҚИРМОҚ Ингичка ва ўткир товуш чиқармоқ, чийиллаган товуш билан қичқирмоқ. *Паровоз чинқирди. Аёл чинқириб гапирди.* ■ *Эъзозхон.. Учқуннинг чинқириб йиғлаган товушини эшитди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. [*Элмурод*] *девор таги билан борди-да, чинқириб келган шамолдан бир дарвоза панасига бекинди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧИНҚИРОҚ Ингичка ва ўткир, қулоқ тешгудай қаттиқ (товуш ҳақида). *Йўлчи сабрсизлик билан ҳовли ўртасида атрофга аланглаб тураркан, хотин чинқироқ товуш билан бирдан вайсаб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧИНҚИРТИРМОҚ **чинқирмоқ** *фл. орт. н.*

ЧИНҒИЛЛАМОҚ 1 *айн.* **шинғирламоқ.** *Қулоғим чинғиллаяпти.*

2 *айн.* **жирингламоқ.** *Звонок чинғиллади.*

ЧИНҒИРЛАМОҚ *айн.* **чинғилламоқ.**

ЧИП *тақл. с.* Ялпоқ нарсаларнинг аста урилишида, ёпишқоқ нарсаларнинг кўчишида чиқадиган товушлар ҳақида. *Чип этган товуш. Барг чип этиб ерга тушди.* **Чип ёпишмоқ** *айн.* **чиппа ёпишмоқ** *қ.* **чиппа. Чип битмоқ** *айн.* **чиппа битмоқ** *қ.* **чиппа.**

ЧИПОР Ола-була, ола-чипор. *Чипор товуқ. Чипор илон.* ■ *Эшикни очишлари билан чипор кийимли олифта бир қиз ичкаридан отилиб чиқди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЧИППА: **чиппа ёпишмоқ** 1) яхши зич ёпишмоқ. *Маркалар конвертга чиппа ёпишди.* ■ *Сув қизнинг елкаларидан сочилиб, қора сочларини баданига чиппа ёпиштирди.* Мирмуҳсин, Чўри; 2) қуйиб қўйгандай, ўлчагандай лойиқ келмоқ. *Узун санбитдек қоматига, кенг яғринига ҳарбий форма чиппа ёпишиб турди.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. **Чиппа битмоқ** бутунлай, том битмоқ (қулоқ ҳақида). *Қулоғи чиппа битди.*

ЧИППАК I *с. т.* Шиппак, сандал.

ЧИППАК II: **чиппакка чиқмоқ** 1) бекор, бехуда бўлмоқ, зое кетмоқ. *Шунча ҳаракат чиппакка чиқди;* 2) йўққа, пучга чиқмоқ. *Ёлғон даъволар*

www.ziyouz.com kutubxonasi

чиппакка чиқди. *Умидлар чиппакка чиқди.* ▪ *Ўқувчиларнинг ишончлари табиат инжиқлиги туфайли чиппакка чиқадиган бўлди.* О. Ёқубов, Олов қалблар.

ЧИППА-ЧИН Шак-шубҳасиз тўғри, тўппа-тўғри, рост, чин. *Чиппа-чин гап.*‖ *Чиппа-чин ишонди. Чиппа-чин бўлган иш.*

ЧИПТА I Дағал буюмлар тўқиш учун тайёрланган юпқа тилим-тилим пўстлоқ ва ундан тўқилган нарса. ‖ *Чипта қоп. Чипта кавуш.* ▪ *У ердан чиптага ўроғлиқ бир даста кўчатни олиб чиқиб менга тутқазди.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза. | Одатда токни боғазларга тараб боғлаш учун ишлатиладиган дўстлоқ толаси. *Чипта билан боғламоқ.*

ЧИПТА II *с. т. эск.* Поезд билети. *Мана бу гапни эшитинг, Андижонга борганимда «Максимка» пойизга [поездга] чипта ололмай, начайликнинг [начальникнинг] олдига кирдим.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЧИПТАЧИ *с. т. эск.* Темир йўл билети сотувчи; кассир.

ЧИПХЎР Чимхўр, чимтомоқ.

ЧИП-ЧИП чип *с. такр. Кўйлагининг икки кураги ўртаси чип-чип баданига ёпишарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЧИПҚОН Тук қопчиғи ва унинг атрофи яллиғланиши натижасида ҳосил бўладиган йирингли катта чиқиқ; хўппоз. *Бўйнига чипқон чиқибди.* ▪ *Лаби-даҳанимизга чипқон чиққан эмас, тоға, гапни ўнги-тersига қараб гапириш лозим бўлса, бир одамчалик гапира олармиз, дейман.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Дард устига чипқон** қ. **дард** I.

ЧИР: чир айланмоқ гир-гир айланмоқ, тез айланмоқ. [*Шербек*] *етти пудлик забардаст гавдани икки марта чир айлантириб ерга қўйди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЧИРАНИШМОҚ чиранмоқ *фл. бирг. н. Навкарман деб чиранишганига ҳайронман, тоза адабларини ейишди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЧИРАНМОҚ 1 Бор кучини ишга солиб зўр бермоқ; кучанмоқ. — *Яшанг, азамат, қалай, нон ширин эканми? — Қаттиқ,— деди Тўлқин, кулчани чираниб тишлаб.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма салб.* Ўз имкониятларини ҳисобга олмай катта гапирмоқ, катта кетмоқ; керилмоқ.— *Чиранманг, полвон,— деди кулиб Ўсаржон.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Ўзинг жойсиз [ўринсиз] чиранганингдек, мени ҳам ўз ёнингга тортмоқчи бўласан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кимдир, Бозоровнинг: «Қизнинг ўзи кўнмаса, кўндирадиган тузоғим кўп», деб чиранганини айтди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЧИРГИ *диал.* Терлик, ёпиқ (от абзали). *Шул замонда солди отнинг устига, Зарлигу зарбобдан бўлган чиргини.* «Алпомиш».

ЧИРГИЛИҚ *диал.* 1 Чиргибоп материал, намат.

2 Чирги. *Чиргиликда тер қотди, Энди Ғиркўк бедов от, Совиб қарсакдай қотди.* «Хушкелди».

ЧИРИҚ 1 Чириган, чириб ишдан чиққан, яроқсиз ҳолга келган. *Чирик тахта. Чирик тиш. Чирик олма. Чирик иморат.* ▪ [*Матқовул*] *офтоб қиздириб юборган шапалоқдек саҳнда тўхтамай, бир табақали эски, чирик эшик ланг очилиб қўйилган пастак кулбага ўзини урди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *от* Нарсаларнинг чириган жойи. *Олманинг чиригини олиб ташламоқ.*

3 *кўчма* Ўлиб, йўқ бўлиб бораётган, ҳалокатга юз тутган; носоғлом; эски, бузуқ. *Чирик назария. Чирик сарқитлар* ▪ *Мен колхозда чирик одатларга қарши чора кўряпман.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Осмон эмас, ерда юришдан, Этилганди бир умр маҳрум, Чирик турмуш уни кишанлаб, Тириклайин этганди марҳум.* Ҳ. Олимжон.

ЧИРИЛДОҚ 1 *сфт* Чирилловчи, ҳа деб чириллайверадиган.

2 *от* Қанотлари ишқаланиш натижасида чир-чир овоз чиқарадиган тўғри қанотлилар оиласига мансуб ҳашарот; қора чигиртка. *Офтоб захини ялаб кетган ердан чирилдоқларнинг шовқини бошланди.* С. Аҳмад, Одамнинг изи.

ЧИРИЛЛАМОҚ 1 «Чир-чир» қилмоқ; чиғилламоқ. *Чақалоқ чириллаб йиғлаяпти.* ▪ *Чигирткалар ҳамон зорланиб чириллардилар.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *айн.* **чир-чир айланмоқ** қ. **чир-чир.** *«А-а-а, қўлимга тушдинг?» деб чириллармиш-да у [Ёсуман], юзини тўсиб турган қора чодирни очиб ташлармиш.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЧИРИЛЛАТМОҚ чирилламоқ *фл. орт. н.*

ЧИРИЛЛАШМОҚ чирилламоқ *фл. бирг. н. Гоҳ чапдан, гоҳ ўнгдан қулоқларни тешувчи чинқирик товушлар билан чигирткалар чириллашади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЧИРИМОҚ 1 Микроорганизмларнинг таъсири натижасида бузилмоқ, айнимоқ, ишдан чиқмоқ, яроқсиз ҳолга келмоқ. *Чириган ип. Чинор чиримас, арча қуримас.* Мақол. *Олтин чиримас.* Мақол. *Асил айнимас, айниса ҳам чиримас.* Мақол. ▪ *Омборларда чириб қолган молларни энди харидор кўзга суртиб олади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ишланг, билак толмасин, Пахта чириб қолмасин, Хушёр бўлинг, ўртоқлар, Душман иғво солмасин.* «Қўшиқлар». | Иримоқ, айнимоқ. *Чириган қовун. Чириган олма.* | *кўчма* Адойи тамом бўлмоқ, хазон бўлмоқ. [*Йўлчи:*] *Андак инсоф керак, уят керак. Чолнинг меҳнатда чириган кўксига бигизни қадайверманг!* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Нари туринг,— Лаъли жаҳл билан эрининг кўкрагидан итарди.— Эссиз умрим, бу ғамхонада чириб кетаётибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма* Умри тугаб, ўлиб, йўқ бўлиб бормоқ, ҳалокатга юз тутмоқ. *Чириган урф-одатлар.*

ЧИРИНДИ Чўп-хас, хазон, ўсимлик ва ш. к.нинг чириб, тупроқнинг таркибий қисмига айланаётган қисми, чирик нарса. *Ерга чиринди солмоқ.*

ЧИРИТМОҚ чиримоқ *фл. орт. н. Гўнг чиритмоқ. Олмаларни чиритиб қўймаслик.* ▪ *Муштумдай болани бир ҳафтадан бери зиндонда чиритди бу золим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЧИРИШ I **1 чиримоқ** *фл. иш оти.*

2 Микроорганизмлар таъсири натижасида бузилиш, айниш ҳодисаси, процесси.

ЧИРИШ II: **чиришни бузмоқ** иш, суҳбат ва ш. к.ни, ўлтиришни бузмоқ; битган, бўлиб турган ишни йитирмоқ.

ЧИРИҚЛАМОҚ *айн.* **чирқилламоқ.** *Чумчуқча келиб кетди, Ушоқларни еб кетди, Чириқ-чўруқ, чириқлаб, Эрта келай, деб кетди.* У. Баҳромова.

ЧИРИҚЛАТМОҚ чириқламоқ *фл. орт. н.*

ЧИРҚ I [*ф-т*] 1 Ёғ ва қурум аралаш ёпишқоқ ўтиринди. *Қозоннинг чирки. Чирк босиб қорайган уй.*| Қалин қатирма кир, яғир. *Чирк боғлаб кетган дўппи.* ▪ *Чирк босган кепка кийиб юрадиган.. қопқора, боши сўпоқ, суяги бузуқ, рангпар йигит.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 Қотиб қолган арава мойи.

ЧИРҚ II *тақл. с.* Чирқиллайдиган қуш ва ҳашаротларнинг овози ҳақида.

ЧИРКИН [*ф-т*] 1 Чирк босган, чирк босиб қорайган; хира. *Чиркин ва синиқ шишалар.*| Қатирма кир, яғир, исқирт, ифлос. *Улар гулларни севадилар. Кийимлари чиркин бўлса ҳам, чаккаларига гул қистириб юрадилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Разил, қабиҳ, тубан. *Чиркин ҳаёт. Чиркин маънавий қиёфа.* ▪ *Бу чиркин ғамхонада жой учун ижара тўлайсизлар-а!* Ойбек, Нур қидириб.

3 *кўчма* Чирик, чириган, ўлиб бораётган. *Ўтмишнинг чиркин қолдиқлари жамиятимизга иснод келтиради.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЧИРҚИНЛАШМОҚ Тубанликка юз тутмоқ, тубанлашмоқ, разиллашмоқ, қабиҳлашмоқ. *Бўҳтончилар.. ўз ғалабалари натижасида юзлари баттароқ қорайганини, ичлари яна баттароқ чиркинлашганини сезмайдилар.* Ойбек, Нур қидириб.

ЧИРҚИНЛИК чиркин *с. белги оти.*

ЧИРК-ЧИРК чирк II *с. такр. Аҳён-аҳёнда жимликни чигирткаларнинг чирк-чирк этган овози бузарди, холос.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЧИРМАЛМОҚ 1 **чирмамоқ** *фл. мажҳ. н. Шаҳар касалхонасининг озода хоналаридан биридаги каравотда боши оқ дока билан чирмалган Абжаббор бир неча соатдан бери ҳушсиз ётар.. эди.* С. Абдулла, Соялар.

2 Ўралиб олмоқ, чирмашмоқ. *Илон дарахтга чирмалди.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЧИРМАМОҚ 1 Маҳкам ўраб, чандиб боғламоқ. *Ўзи билан бирга тутиб Гулгунни, Паланг отга уни чирмаб ташлади.* «Ширин билан Шакар». | Ўраб, қамраб олмоқ. *Ориқ, елкаси чиққан бўзчи ингичка белини учма-уч чирмаган кир белбоғига бир қўлини тираб, иккинчи қўли билан бошини камбағалчасига қашиб қўйди.* Ойбек, Навоий.

2 *кўчма* Ўраб, қоплаб, чулғаб олмоқ, босмоқ. *Боланинг бошига на бир фикр, на бир мулоҳаза келди. Булар ўрнини даҳшатли бир қўрқув вужудини чирмамоқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Жапақнинг*] *вужуди бўм-бўш, қандайдир бир азоб борлиғини чирмаб ташлаган.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ЧИРМАНДА *айн.* **чилдирма.** *Кеча сукунатини ноғора ва чирманда садоси бирдан бузиб юборди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Чирмандадай қизғиш ой тирмаша-тирмаша бақатеракнинг устига чиқиб олди.* Ў. Ҳошимов, Чўл ҳавоси.

ЧИРМАНДАҚАШ *айн.* **чилдирмачи.**

ЧИРМАНДАЧИ *айн.* **чилдирмачи.**

ЧИРМАШМОҚ 1 Маҳкам қучмоқ, ўралмоқ, ўралиб, ёпишиб олмоқ. *Азамат теракларга чирмашган аймоқи узумлар, пахса деворлар орқасида ёқутдек ялтираган олчалар, пўрсилдоқ оқ ўриклар.* С. Аҳмад, Муҳаббат. [*Жапақнинг*].. *асабий титроқ бармоқлари ўтовнинг самбит четанига чирмашди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Баъзилар, янги замонда эски замон одами бўлиб юрган Бўрихўжа амакининг Алихонга илондек чирмашиб олганини айтиб, унга ачинишди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

2 Маҳкам ёпишиб, тирмашиб юқорига интилмоқ, тирмашмоқ. *Ғулабур сариқ Краснов олдинлашиб, бинокль билан узоққа қаради, сўнгра, ҳарсиллаб-ҳарсиллаб дарахтга чирмашди-да, теваракни кузатди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бирпасда қарасангиз, пастдаги одамлар арқонга чирмашиб, тоққа чиқиб олишди.* Ойдин, Олтмиш газ арқон. *Қишлоқ этагидан кўтарилган ой олисдаги фарзандлари — юлдузларни кўрмоқ истаб, осмонга чирмашарди.* С. Нуров, Ёстиқ.

ЧИРМАШТИРМОҚ **чирмашмоқ** *фл. орт. н. Нозик ва ингичка Элмурод бақувват ва йўғон Мели полвоннинг белбоғига қўлини чирмаштириб олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧИРМАШУВЧАН Қаттиқ чирмашадиган, чирмашиб, ўралиб оладиган. *Чирмашувчан илон. Чирмашувчан ўсимликлар.*

ЧИРМОВ I **чирмамоқ** *фл. иш оти. Ол хабар гулшанда гул аҳволидан э боғбон, Ёт гиёҳ чирмовига чирмалди қийноқ ичра гул.* С. Абдулла.

ЧИРМОВ II *айн.* **чирмовиқ.**

ЧИРМОВГУЛ Печакгул, карнайгул.

ЧИРМОВИҚ 1 Девпечак, зарпечак, печакгул сингари чирмашиб ўсадиган ўсимликларнинг умумий номи. *Эшонларнинг ҳийла-тузоқлари чирмовиқ сингари шох отадиган эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 *айн.* **зарпечак.**

ЧИРОЙ [*ф-т*] 1 Кишининг гўзаллиги; ҳусн, кўрк. *Муҳаббат чирой танламас, уйқу — ўрин.* Мақол. ▪ *Лой сачраган билан йўқолмас чирой.* Уйғун. [*Хонзода:*] *Шаҳарда битта десам, ёлғончи бўлмайман. Унинг чиройи ўз бошига бало бўлди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Ширмон сингари бетларида ҳам келишган иккита чуқурчаси бор экан, кулганда чиройини яна ҳам очиб юборади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Кўзга ёқадиган кўриниш, кўркамлик, кўрк. *Шаҳар чиройи.* ▪ *Тўғри, Барчиной, яшашнинг чиройи салмоқдор меҳнатда.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 *кўчма* Қайфият, чеҳра. *Ҳар гал дўстлари келганда, Пўлатнинг чиройи очилиб, руҳи тетик бўлаётгани учун ҳам, врачлар келди-кетдиларга бемалол йўл қўйиб беришганди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Ойтўтининг ҳам чиройи очилмай, онасига қараб ўзгариб қолди.* Ойдин, Болалик уйда ғийбат йўқ.

ЧИРОЙЛИ 1 Юз бичими келишган, гўзал, ҳусндор, кўҳлик. *Чиройли йигит.* ▪ *Қиз камтар, очиқ, чиройли, умуман айтганда, гўзал эди.* Ойбек, Нур қидириб. | Қадди-қомати, ташқи қиёфаси келишган. *Чиройли от. Чиройли қуш.* | Умумий кўриниши, манзараси кўзга ёқадиган, завқ бағишлайдиган, кўркли, кўркам. *Чиройли шаҳар. Чиройли манзара.*

2 *кўчма* Маънавий жиҳатдан мақбул, матлуб, ёқимли. *Чиройли гап. Чиройли иш. Чиройли хулқ-атвор.*

ЧИРОЙСИЗ Кўримсиз, хунук.

ЧИРОҚ [*ф-т*] 1 Хонани, жойни ёритиш учун хизмат қиладиган уй-рўзғор асбоби; лампа. *Жин чироқ. Осма чироқ.* ▪ *Дубов дудланган чироққа бориб, ичида хат ўқий бошлади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *кўчма* Ўзидан кичикларга, болаларга мурожаат ва эркалатиш формаси.— *Отимни суғориб кетай дедим, отахон! — Хўп-хўп, чирағим. Бир оз тўхтайсиз-да.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

ЧИРОҚПОЯ [*ф-т*] Чироқ қўядиган остлик, чироқ ўрнатиладиган уч оёқ. *Кеч бўлди, мен қора чироқни ёқиб, чўпдан ясалган чироқпоя устига қўйдим.* Айний, Эсдаликлар. [*Ойхон:*] .. *Ҳаммаси бор. Бешик билан чироқпояси қолди, холос.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ЧИРОҚЧИ 1 Кўча чироқларини ёқувчи; чироғбон.

2 *кўчма* Уй-хонадон чироғини ёқиб унинг анъаналарини давом этдирувчи, ота-она хотирасини сақловчи авлод. *Нодира Анварни.. отасининг уйига чироқчи қилмоқчи эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЧИРОҒБОН [*ф-т*] *айн.* **чироқчи.** *Чироғбон кетидан йўлакка кирдилар.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ЧИРПИНДИ Пойтеша, болта билан чопиш натижасида тўпланган майда-чуйда ўтин, тутантириқ.

ЧИРПИРАК [*ф-т*] : **чирпирак бўлмоқ** 1) гир-гир айланиб, буралиб-буралиб учмоқ. *Кўчанинг нариги бетидаги уй мўрисидан чиқаётган тутун том устида чирпирак бўляпти.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар; 2) умбалоқ ошиб, оёғи осмондан бўлиб йиқилмоқ, чархпалак бўлмоқ. *Учинчи талабгор ўртоғининг чирпирак бўлиб ерга урилганини кўрди-ю, даврадан уриб чиқиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Чирпирак қилмоқ** 1) гир-гир айлантириб учириб юбормоқ, учириб кетмоқ. *Аллақаёқдан дайдиб келган изғирин қуруқ қорларни чирпирак қилиб узоқларга учириб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар; 2) умбалоқ ошириб йиқитмоқ, чархпалак қилмоқ. *Кувалик Хўжа полвон ҳам Тошкент Қаландархонасида бир қўллаб кураш тушиб, зўр-зўр давангир йигитларни чирпирак қилиб ерга уриб, ҳаммани ҳайрон қолдирарди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ЧИРПИРАМОҚ 1 Гир-гир айланмоқ, гир-гир айланиб учмоқ, чирпирак бўлмоқ. *Ер уюмлари фиғон билан чирпираб гирдоб каби кўкка кўтарилди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Умбалоқ ошиб йиқилмоқ, чархпалак бўлмоқ. *Худойқул пастга қараб чирпираб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧИРПИТ [*р* четверть] *с. т.* Метрик ўлчов системаси қабул қилингунча ишлатилган уч литрга яқин ҳажм ўлчов бирлиги ва шу ҳажмдаги шиша идиш. *Қоплонбековнинг .. таклифи билан Норматов ичкарига кириб бир чирпит мусаллас кўтариб чиқди.* Ғайратий, Менинг ёшлигим.

ЧИРС *тақл. с.* Шиша, муз ва ш. к.нинг синишидан, қуруқ ўтиннинг ёнишидан чиқадиган кучсиз товушлар ҳақида. *Лампа шиша чирс этиб синди.* ▪ *Бек чўнтагидан гугурт олиб чақди, бироқ Комил чирс этиб ёнган оловни пуф этиб ўчирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЧИРСИЛЛАМА 1 Чирсиллаб ёрилгудай таранг, етилиб турган. *Чирсиллама қовун.*

2 Чирсиллаб ёнадиган, қуруқ. *Чирсиллама ўтин.*

3 *кўчма* Қирчиллама, аччиқ, қаттиқ. *Чирсиллама совуқ.*

ЧИРСИЛЛАМОҚ 1 Чирс-чирс овоз чиқармоқ. *Чирсиллаб ёниб турган олов атрофида ўтирганлар, дув ўринларидан туриб, милтиқларига ёпишди.* Ш. Тошматов, Эркқуши. *Электр лампанинг чинни қалпоғи қаттиқ чирсиллаб, дарз кетди.* Ҳ. Назир, Қанотлар. *Қулоғи ғув-ғув этиб, назарида миясн чирсиллаётгандай бўлар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЧИРСИЛЛАТМОҚ 2 *кўчма* Жаҳли чиқиб ёки асабийлашиб ёрилгудек бўлмоқ, жаҳл устида турмоқ. *Раис Аҳмаджон Одилов қизариб чирсиллаб турибди.* Й. Шамшаров, Бахт излаб. | Доли-зарбга келмоқ, кескин тус олмоқ. [*Заргаров:*] *Хотин-қизлар масаласи чирсиллаб турган бир вақтда нима қилар эдинг гапни кўпайтириб!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

3 *кўчма* Қучаймоқ, зўраймоқ (совуқ ҳақида). *Ҳамма ёқ кўкиш қор билан қопланган, совуқ чирсилларди.* М. Осим, Элчилар.

ЧИРСИЛЛАТМОҚ чирсилламоқ 1 *фл. орт. н. Мен ўзимизнинг кеч саратонда кўсак чаноқларини чирсиллатиб очадиган салқин тунларни эслаб.. хаёллар билан айланиб-тўлганиб тонг оттираман.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ЧИРС-ЧИРС чирс *с. такр. Гулхан чирс-чирс ёнмоқда.* ■ *Снаряд гильзасидан қилинган чироқнинг пилиги чирс-чирс ёнарди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ЧИРТ I *тақл. с.* Ип узилиши, чўпнинг синиши ва ш. к.дан ҳосил бўладиган кескин товушлар ҳақида. *Ип чирт узилди.* ■ *Шербек тишлари орасидан чиқариб чирт этказиб тупурди.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Ҳожибой ака*] *гуллардан бирини чирт этказиб узиб димоғига яқинлаштирди.* С. Шокаримов, Сергак кишилар. [*Аллон:*] *Эҳ .. бир замонлар шу даланинг мирзатераги эдим, довул бошланди — чирт синдим.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ЧИРТ II *рвш* Шартта, кескин. *Чирт ўгирилмоқ. Чирт бурилмоқ.* ■ [*Гулсумнинг*] *лаблари чирт юмилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Кўзини чирт юмиб** 1) кўзини қаттиқ юмиб. *Башорат кўзини чирт юмиб турди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар; 2) *кўчма* бўлганча бўлар деб, тавакқал қилиб. *Кўзни чирт юмиб тўйни бошлайверинг.*

ЧИРТИНГ-ПИРТИНГ *с. т.* Майда-чуйда арзимас нарса. *Чиртинг-пиртинг олиб пул ҳам тамом бўлди.*‖ *Чиртинг-пиртинг гап.*

ЧИРТ-ПИРТ: чирт-пирт бўлмоқ *с. т.* майда-чуйдага сарфланиб тамом бўлмоқ. *Баъзи вақтда унча-мунча пул ҳам сўраб оламан. Лекин чирт-пирт бўлиб қўлдан учади кетади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧИРТТА *кам қўлл. айн.* **чирт** II. *Ҳар икки қуш ҳам овқатга қўноқдан туриб.. қаради-да, юзини чиртта тескари ўгириб олди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ЧИРТ-ЧИРТ чирт I *с. такр. Чирт-чирт узилмоқ. Қамиш чирт-чирт ёнди.*

ЧИР-ЧИР: чир-чир айланмоқ *айн.* **чир айланмоқ** *қ.* **чир.**

ЧИРҚ *тақл. с.* Қушларнинг чирқиллаши, баъзи майда нарсаларнинг урилиши ва ш. к.дан ҳосил бўладиган товушлар ҳақида. *Кўп ўтмай бир қуша чирқ этди. Кечаги читтакмикан?* А. Мухтор, Чинор. *Роҳила сумкани чирқ этиб беркитди-ю, кўчага қараб чопди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ЧИРҚИЛЛАМОҚ 1 «Чирқ-чирқ» овоз чиқармоқ. *Ўйнаб турган чумчуқларнинг бири .. уч-тўрт чирқиллаб қўйди.* А. Мирахмедов, Кулган чечаклар. *Қайси бир кавакда чумчуқ болалари чирқиллайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Қаттиқ қичқириб, чинқириб йиғламоқ (ёш бола ҳақида). «*Вой дод эй, унинг нима гуноҳи бор эди*» *деган хотинлар товуши ичида чирқиллаб йиғлаган ёш болаларнинг овозлари ҳам эшитилди.* Айний, Қуллар.

3 *кўчма* Зорланиб, илтижо қилиб ёки ғазабланиб гапирмоқ. *Яхши кўрасан деб, атай манти қилаётган эдим. Бир оз шошма, еб кет, деб чирқиллаганича қолди она.* М. Алавия, Севинчларим.

4 *кўчма* Бедодликдан ноилож оҳ-воҳ қилмоқ.

ЧИРҚИЛЛАТМОҚ чирқилламоқ *фл. орт. н. Босқинчилар халқни чирқиллатиб талардилар.*

ЧИРҚИЛЛАШМОҚ чирқилламоқ *фл. бирг. н. Уяларидан чиқиш биланоқ чумчуқлар чирқиллашиб, мусичалар ку-кулашдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Сидиқ:*] *Астағфирулло.. Қаранг, ўша куни болаларим нон деб чирқиллашаверди.* Н. Сафаров, Уйғониш.

ЧИРҚИРАМОҚ *айн.* **чирқилламоқ.** *Тўла чирқираб йиғлаб юборди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман. *Бола ҳануз чирқираб йиғлар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЧИРҚИРАТМОҚ чирқирамоқ *фл. орт. н.*

ЧИРҚИРАШМОҚ чирқирамоқ *фл. бирг. н. Салима билан Ҳалима ҳам бирдан чирқирашиб чиқиб қолишди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ЧИРҚ-ЧИРҚ чирқ *с. такр. Чумчуқ чирқ-чирқ сайрайди.*

ЧИСЛО [*р*] *кам қўлл.* Ой-кун, сана. *Тўртинчи число. Биринчи число.* ■ *Адолат иккинчи путёвкани синчиклаб қаради, буниси эртанги кунниг числоси билан ёзилган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЧИСТОН [*ф-т*] 1 Топишмоқ, жумбоқ.

2 Қочирикли гап, ибора; қочирик, қочирим. [*Юсуфжон қизиқ*] *Ҳамза труппаси билан кўпгина жойларни айланиб чиқади, шоирнинг ҳажвий шеърлари, лапарлари, чистонларини айтиб юради.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Олимбой ака энди тўю ҳашамларда илгаригидек гапирмас, аскияга аралашадиган бўлса юмшоқроқ қилиб, суяб чистон қилар эди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ЧИСТОНЧИ Чистон, қочирим билан гапирувчи, чистонга, қочиримга уста одам.

ЧИТ [*ф-т*] Пахта толасидан тўқилган мата. *Сидирға чит. Гулли чит. Астарбоп чит. Чит фабрикаси.*‖ *Чит кўйлак.* ■ *Мирзакаримбойнинг эски шаҳардаги дўкони чит растасида эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧИТГАР [*ф-т*] *эск.* Кустарь тўқимачилик корхонасида читга гул босувчи уста.

ЧИТИР I *тақл. с.* Қуруқ хашак ёнганда чиқадиган товушга ўхшаш кучсиз товушлар ҳақида. *Хашак читир этиб аланга олди.*

ЧИТИР II Крестгуллиларга мансуб, чўл, адирларда ўсадиган бир йиллик ёввойи ўсимлик (пилла қуртига пилла ўраши учун дасталаб қўйилади).

ЧИТИРЛАМОҚ «Читир-читир» қилмоқ, «читир-читир» овоз чиқармоқ. *Тун оққанда Кумри ўрнидан аста туриб, токчада читирлаб ёнаётган чироқни пуфлаб ўчирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЧИТИРЛАТМОҚ читирламоқ *фл. орт. н.*

ЧИТИР-ЧИТИР читир *с. такр. Қоқ чўкиртакларнинг керосин сепгандай читир-читир этиб ёниши қизиқ туюлди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЧИТТАК Чумчуқсимонлар туркумига мансуб кичкина, чаққон, сайроқи қуш.

◆ **Қанотсиз читтак** бир жойда муқим туролмайдиган, қўнимсиз, бекарор (енгил табиат одамлар ҳақида). [*Қодир:*] *Мен қанотсиз читтакнинг уйига борган эдим, маълум бўлишича, у ерда қанотсиз қизғунлар ҳам бор экан.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ЧИТФУРУШ [*ф-т*] Чит савдоси билан шуғулланувчи савдогар; баззоз. *Бувайдалик Низомиддин читфурушнинг ўғли Ғиёсиддин Бухоронинг девонбеги мадрасасида таҳсил кўриб юрган пайтларида отаси уни оқ қилди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЧИТФУРУШЛИК 1 **читфуруш** *с. касб оти. Бизнинг бу атроф маҳалладаги кўп бойлар,.. баъзилари Тошкент бозорларидаги расталарда читфурушлик, чойфурушлик.. қилар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Бозорда чит дўконлари қатори, растаси.

ЧИХ *унд. с.* Туя чўктиришда ишлатиладиган сўз.

ЧИЧАНГЛАМОҚ *диал.* Дикангламоқ, ўйноқламоқ. [*Мадамин*] *отнинг ёлига ёпишиб қорнига тепди, от бир чичанглаб, уни учириб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧИЯ I Тоғли ерларда ўсадиган ёввойи олча.

ЧИЯ II *фольк.* Сир, махфий нарса. *Фарзанд бўлар кишининг меҳригиёси, Айрилганнинг чиқар экан чияси.* «Орзигул».

ЧИЯБЎРИ Итлар биласига мансуб йиртқич сутэмизувчи ҳайвон; шақал.

ЧИҚ *тақл. с.* Томчининг урилиши, баъзи қушларнинг сайраши ва ш. к.га ўхшаш товушлар ҳақида. *Кулф чиқ*

www.ziyouz.com kutubxonasi

этиб очилди. Чумчуқ чиқ этди. ▪ *Аҳмад чўчиб ўрнидан турди, қулоғидаги қалам ерга чиқ этиб тушди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Онам, томчининг ҳар «чиқ» этгани бир кунлик умрнинг чиққани, дейдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧИҚАВЕРИШ Бирор ердан, мас. уй, шаҳар, вокзал ва ш.к.дан ташқарига чиқиш жойи; *тақ.* **кираверіш.** *Ҳовлининг чиқаверишида учрашдик.* ▪ [*Сидиқжон*] *қишлоқнинг чиқаверишида унга етиб олди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЧИҚАЗИЛМОҚ чиқазмоқ *фл. мажҳ. н. Азимбойваччанинг ташқари ҳовлиси гир айлана ғиштин иморат. Бостирмали кенг далонда оти чиқазилган извош.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЧИҚАЗИШМОҚ чиқазмоқ *фл. бирг. н.*

ЧИҚАЗМОҚ чиқмоқ *фл. орт. н. Элликбоши шу қизини қаролига бериб, катта ердаги қўрғонга чиқазиб юборди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЧИҚАРИЛМОҚ чиқармоқ *фл. мажҳ. н. Янги ерларга сув чиқарилди. Газета вақтида чиқарилди. Танбеҳдан хулоса чиқарилди.* ▪ *Ҳужжатлар янгиланди ва иш судга чиқарилди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЧИҚАРИШМОҚ чиқармоқ *фл. бирг. н.*

ЧИҚАРМОҚ чиқмоқ 1—4, 6—11, 13—17, 19, 20 *фл. орт. н. Тоққа чиқармоқ. Варракни осмонга чиқармоқ. Трамвайга чиқариб қўймоқ. Уйдан чиқармоқ. Эсдан чиқармоқ. Эсини чиқармоқ. Четга мол чиқармоқ. Газлама чиқармоқ. Электр энергия ишлаб чиқармоқ. Завод йилига минглаб трактор чиқаради. Қарор чиқармоқ. Қонун чиқармоқ. Ҳукм чиқармоқ. Пул чиқармоқ. Шира чиқармоқ. Қурилиш учун маблағ чиқармоқ. Отни аравадан чиқармоқ.* ▪ [*Ўзбек ойим:*] *Тойчоғимнинг кўрманасини чиқар, дадаси!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аммо, энди роҳатини кўради, энди сизларни рўёбга чиқараман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧИҚАРТИРМОҚ чиқармоқ *фл. орт. н. Ҳа, нимага чиқартирмайди дадам?* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Ольга Петровна*].. *касалнинг тилини чиқартириб кўрди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЧИҚАСИ: **чиқаси келса** агар чиқадиган, кетадиган, йўқоладиган бўлса. *Чиқаси келса, эгаси сабаб бўлади.* Мақол. ▪ — *Дард чиқаси келса, табиб эшикдан келар, деган гап бор эди,— деди Зулфизар.* «Зулфизар билан Аваз-хон».

ЧИҚИЛЛАМОҚ «Чиқ-чиқ» ёки «чиқир-чиқир» овоз чиқармоқ (соат, механизм, ҳар хил нарсалар, асбоблар ҳақида). *Машина тинмай чиқилларди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Узун сариқ капгирини бир мақомда тебратиб чиқиллаётган катта девор соати узиб-узиб данғиллайбошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧИҚИЛЛАТМОҚ чиқилламоқ *фл. орт. н. Машинкани чиқиллатмоқ.* ▪ *Ҳовлиқиб кетиб аппаратни кетма-кет чиқиллатдим.* Ҳ. Ҳасанов, Навоий мақбараси.

ЧИҚИЛМОҚ чиқмоқ 1, 2, 3, 12, 13, 14 *фл. мажҳ. н. Болалар боғ сайрига олиб чиқилди. Китоб бошдан-оёқ кўриб чиқилди. Масала муфассал ишлаб чиқилди.* ▪ *Қоп-қоронғи узун йўлакдан ўтиб, ташқари ҳовлига чиқилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Гумонимча, эрталаб Қўқондан чиқилса, аср вақтларида Марғилонга киради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЧИҚИМ 1 Сарфланган ёки сарфланадиган моддий маблағ; харажат, буромад. *Катта чиқим. Суд чиқимлари. Тўй чиқимлари. Чиқим дафтари. Чиқим қилмоқ. Чиқимини кўтармоқ. Чиқимини қопламоқ.* ▪ *Ўликни кўмиб келиш қийин эмас, лекин йўғон чиқимлари кейин келади, биласанлар. Ҳали Шоқосим кўп қарз сўрайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Газ плита соз чиқди, Сарфу чиқим оз чиқди.* С. Абдулла. *Раҳмонқулов унинг бу ташаббусини. мактаб, баъзи чиқимларига пул ёзиб борди.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 Тез ва яхши дам ейиш хусусияти, татим (асосан чой ҳақида). *Чиқими яхши чой.*

ЧИҚИМДОР Кўп чиқим қилган ёки қиладиган; серчиқим. *Чиқимдор одам.*| Кўп чиқим, харажат талаб қиладиган, серчиқим. *Чиқимдор иш.* ▪ [*Нури опа*] *ҳар кун ўғлига у олиб борди, бу олиб борди, охири анча чиқимдор бўлди,— деб ўйлади Тўла.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ЧИҚИМЛИ 1 Моддий маблағ, чиқим, сарф-харажат талаб қиладиган; чиқимдор, серчиқим. *Чиқимли иш. Чиқимли қурилиш.*

2 Тез чиқадиган, татимли (чой ҳақида). *Ҳинд чойи чиқимли бўлади.*

ЧИҚИМСИЗ 1 Пул ва моддий маблағ сарфлашни талаб қилмайдиган; сарф-харажатсиз; бепул. *Чиқимсиз иш. Ортиқча чиқимсиз қурилиш.*

2 Тез ва яхши чиқмайдиган, татимсиз (чой ҳақида).

ЧИҚИНДИ 1 Керакли қисми ишлатилгандан қолган нарсалар; чиқит, қолдиқ. *Саноат чиқиндиси. Нефть чиқиндиси.* || *Чиқинди сув.* ▪ *Эргаш чурқ этмай қўлидаги тахтани жаҳл билан чиқиндилар устига улоқтирди.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

2 *кўчма салб.* Тубан, паст (одам ҳақида). *Сабр косаси тўлган Қўзибой ака умрида биринчи марта дағал гап қилди: — Э, сиздақа чиқинди.. Э, ҳатто ўғитга ҳам ярамайди.* Ф. Мусажонов, Чиқинди.

ЧИҚИР *тақл. с.* Майда тош, чинни ёки кичик металл буюмларнинг бир-бирига урилиши ва ш. к.га ўхшаш товушлар ҳақида.

ЧИҚИРЛАМОҚ *айн.* **чиқилламоқ.**

ЧИҚИРЛАТМОҚ чиқирламоқ *фл. орт. н.*

ЧИҚИР-ЧИҚИР чиқир *с. такр. Машинанинг чиқир-чиқири.*

ЧИҚИТ 1 Чиқинди, қолдиқ. *Босмахона чиқитлари.* ▪ *Ҳозиргача мана шу қипиқдан фойдаланилмайди. Чиқитга чиқиб кетади.* Ойдин, Суҳбати жонон.

2 Яроқсиз нарса; брак. *Чиқитга чиқармоқ.*

3 *кўчма* Чиқиндига чиқарилган, паст назар билан қараладиган (одам ҳақида). *У вақтларда хўжайинлар камбағални одам қаторидан чиқит ҳисоблашган.* Ойбек, О. в. шабадалар.| Асосий ишдан четда қолган. *Бригадада кўп одам «чиқитга» чиқиб кетади. Бригадирларнинг ўзи, ошпаз, табелчи, аравакаш, ясли ходими, шийпон қоровули.* С. Нуров, Парвоз.

ЧИҚИШ 1 чиқмоқ *фл. иш оти. Тоққа чиқиш. Уйдан чиқиш. Далага чиқиш. Автобусга чиқиш.* ▪ *Ҳаво айнияпти. Бунақа ҳавода чўққига чиқиш хавфли.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Қуёшнинг, ойнинг уфқдан кўтарилиш пайти, кўриниши.

3 Нутқ, мақола, асар, сўз ва ш. к. билан қатнашиш, кўриниш. *Катта чиқиш. Олимнинг газетадаги чиқиши.* ▪ *Мен Мансурнинг миллий масала ҳақидаги чиқишларига мумкин қадар зарба беришга уриндим.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. **Ижтимоий чиқиш** (*ёки* **келиб чиқиш**) *қ.* **ижтимоий** 2.

◆ **Чиқиш келишиги** *грам.* кимдан, нимадан, қаердан каби сўроқларга жавоб бўладиган келишик.

ЧИҚИШМОҚ 1 чиқмоқ *фл. бирг. н. Ишга чиқишди. Йўлга чиқишди. Уйдан чиқишди. Томга чиқишди. Сайлга чиқишди.* ▪ *Хотинлар анча кечикиб чиқишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Муроса қилмоқ, аҳил, иттифоқ, эл бўлиб яшамоқ ёки ишламоқ. *У ҳеч ким билан чиқишмайди.* ▪ *Нега Фотима опа билан чиқишмай қолдинглар?* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради. *Оқсоқол жуда чиқишиб қолди-ку улуғимиз билан, — деб юборди бир киши.* С. Аҳмад, Ҳукм. [*Хурининг эри билан*] *муомала-муросалари охири чиқишмади.* Ш. Ғуломов, Сахрода.| Ёқтирмоқ. *У мушук билан чиқишмайди.*

3 *салб.* Ўзаро келишиб, тил бириктириб ғайриқонуний иш қилмоқ, ғайриқонуний ишда тил топишмоқ.

ЧИҚИШОҚ Ҳамма билан тез чиқишиб кетадиган, тез эл бўладиган; киришимли. *Каминада уч келин бор. Келинларим жуда чиқишоқ, ҳар ишда ҳамжиҳат.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЧИҚИШТИРМОҚ чиқишмоқ 2 *фл. орт. н. Бойнинг ўғиллари, келинлари, қизлари Гулнорни чиқиштирмайдилар, уларнинг феъли, одати манга маълум-ку.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧИҚИҚ 1 Яра, говмичча, чипқон сингари касалликлар.

2 Суяк чиққан жой. *Максим ана шундай чоғларда, айниқса бетоқат*

www.ziyouz.com kutubxonasi

болаларнинг синиғини ушлаб, чиқиғини солаётганда, уларни овутиб, кўнглини топиб шифолар эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Туртиб чиққан жой, дўнг, дўмбоқ ер. *Қуйманинг чиқиғи. Деталнинг чиқиғи. Чиқиғини текисламоқ.*‖ *Ҳар чиқиқ тошни ушлаб, тирмашишдан аввал уни бир-икки туртиб, силтаб кўрар.. эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Ҳов анов баққол ёнидаги чўққи соқол, елкаси чиқиқ чол — уста Ориф Бухорий.* Ойбек, Навоий.

ЧИҚМОҚ 1 Юқорига, баландга ёки бирор нарса устига кўтарилмоқ, кўтарилиб бирор ерга, баландликка эришмоқ. *Минбарга чиқмоқ. Тепага чиқмоқ. Дарахтга чиқмоқ.* ▪ *Яна бир неча киши келиб қўшилгач, Шукур сўфи мезанага чиқиб азон айтди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Илму фаннинг нурли чўққиси сари, Чиқмоқ учун қалбда чексиз орзулар.* Ғайратий.| Бирор транспорт воситасига тушмоқ, ўтирмоқ, минмоқ. *Трамвайга чиқмоқ.* ▪ *Фосиҳ афанди сўрига эмас, извошга чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Кўтарилиб, баландлашиб, ўсиб бирор даражага етмоқ (турли ҳодисалар, процесслар ҳақида). *Иссиғи қирққа чиқди. Босими икки юзга чиқибди. Ёши қирққа чиқди.*

3 Ичкаридан ташқарига ҳаракат қилмоқ, ичкаридан ташқарига йўл олиб бирор ташқи ерга етмоқ. *Уйдан чиқмоқ. Яхши гап билан илон инидан чиқар, ёмон гап билан пичоқ қинидан чиқар.* Мақол. ▪ *Шу вақтда ичкаридан Ойбодоқ чиқиб, Отабек ёнига келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.| Бирор томонга ёки бирор ишга йўл олмоқ, бормоқ. *Далага трактор чиқибди. Мард бўлсанг, майдонга чиқ!* Мақол. *Ёвга чиқсанг, яроқли чиқ, ёлғиз чиқмай, ҳамроҳли чиқ.* Мақол.| *кўчма* Бирор ҳаракат, уриниш, кураш натижасида янги бир ҳолатга ўтмоқ, эришмоқ, етишмоқ. *Рўшноликка чиқмоқ. Озодликка чиқмоқ.* ▪ *Қиз Гулнорни қучоқлаб, секин шивирлади: «Қайғурманг, опажон, қора кунлар ўтар, ёруғликка чиқармиз».* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Унмоқ, кўкармоқ (ўсимликлар ҳақида).

5 Уфқдан кўтарилмоқ, кўринмоқ (Қуёш, Ой, юлдузлар ҳақида). *Ой уч кунлик бўлиб чиқди. Қуёш товланиб чиқди.* ▪ *Янги ой чиққан кеча, Қайрилма қош ёдга тушар, Тошга қўйганда бошимни, Бағритош ёдга тушар.* «Қўшиқлар».

6 Сиртга тепмоқ, ажралиб намоён бўлмоқ, кўринмоқ (тер, иситма, кўз ёши ва ш. к. ҳақида). *Узумнинг суви чиқиб кетибди. Тахтанинг елими чиқибди.* ▪ *Шербекдан тер чиқиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Раззоқ Эъзозхоннинг юзига қаролмади, қип-қизариб, пешанасига тер чиқди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *То ўғлимнинг гўрини қучоқлаб, тупроғини юзимга суртмагунимча кўзимдан ёш чиқмайди* [*деди Асрорқул*]. А. Қаххор, Асрор бобо.|Пайдо бўлмоқ, тошмоқ (яра, қизамиқ ва ш. к. ҳақида). *Кўзига говмичча чиқибди. Яра чиқибди. Чипқон чиқибди. Болага қизамиқ чиқибди.*

7 Ўрнидан қўзғалмоқ, суғурилмоқ, ажралмоқ. *Аравaнинг ғилдираги чиқиб кетди.*| Ўрнидан тоймоқ (бўғин суяклари ҳақида). *Қўлим чиқиб кетди.* ▪ *Оёғи қалтис еган, лекин табиблар уни чиққан деб қайта-қайта шиқирлатиб сола берганларидан бир оёғи калта бўлиб қолган.* Ойдин, Гулсанам.| Йўлдан тоймоқ. *Поезд издан чиқибди.*| *кўчма* Чекинмоқ, тоймоқ, озмоқ. *Тўғри йўлдан чиқмоқ. Онасининг чизган чизиғидан чиқмайди.*

8 Бўртиб, туртиб турмоқ. *Ёноғи чиққан қиз.*

9 Бирор табақадан, жойдан етишмоқ, пайдо бўлмоқ, юзага келмоқ. *Ишчилар орасидан чиққан инженер. Теримчи қизлардан чиққан депутат.* ▪ *Баъзи бир ўзимиздан чиққан катталар одам айирадиган бўлиб кетган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

10 Нашр бўлмоқ, чоп этилмоқ, босилмоқ. *Китоб босмадан чиқди.* ▪ — *Мақола вақтида чиқди,— деди Сафаров,— айни вақтида чиқди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

11 Маҳсул, самара, натижа сифатида юзага келмоқ. *Қуруқ гапдан фойда чиқмайди. Беш килограмм гилосдан неча килограмм мураббо чиқади? Сўнгги пушаймондан наф чиқмас.* Мақол. ▪ *Ҳар қутидан етмиш саккиз килодан пилла чиқса бўладими!* А. Қаххор, Қўшчинор.| Бирор натижа билан тугамоқ, натижа бермоқ. *Фотография яхши чиқибди. Иш мен ўйлагандай чиқмади.*

12 Йўлиқмоқ, дуч келмоқ, учрамоқ. *Ишнинг қизиқ жойи чиқиб қолди. Олдидан бир йўловчи чиқди. Рўпарамиздан чиройли бир бино чиқиб қолди.* ▪ *Қаршингдан чиққан арслон Ўтганми сенга кулиб?* Ғайратий.

13 Бирор иш, жой, ташкилот ва ш. к.дан ажралмоқ, узилмоқ, ажралиб, узилиб қолмоқ; ташлаб кетмоқ. *Ташкилотдан чиқмоқ. Халққа суянсанг, бўласан, халқдан чиқсанг, сўласан.* Мақол. ▪ *Мусулмонқулга тарафдорларингиз бўлса, тинчликча қўшиндан чиқиб кетсин!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.| Алоқани узмоқ, аҳдни бузмоқ, ажралишмоқ. *Ўртоқчиликдан чиқмоқ. Эрдан чиқмоқ.*

14 Бирор нарсадан танглик сезмоқ, толиқмоқ. *Пулдан чиқмоқ. Кийимдан чиқиб қолдим.*

15 Бирор нарсадан безор бўлмоқ, зерикмоқ ёки кўтара олмай қолмоқ. *У ошдан чиқиб қолди. Ёш болаларнинг хархашасидан жуда чиқибман.*

16 Тамом бўлмоқ, охирламоқ, ўтмоқ, тугамоқ, кечмоқ. *Чилла чиқди.* ▪ — *Ҳа, энди қиш чиқди, — дейишди кўзли дехқонлар.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда.

17 Вужудга келмоқ; пайдо бўлмоқ. *Машинанинг «Жигули» деган янги хили чиқибди.*

18 Топилмоқ. *Йўқолган нарса уйимиздан чиқди. Ғордан чиққан бойлик.* ▪ *Уч кундан кейин минг сўмга олувчи харидор чиқади.* А. Қаххор, Сароб. *Ўтирганлардан бири иргиб ўрнидан турди-ю, даҳлизнинг эшигини очиб қаттиқ шивирлади:— Мўйдин, кир, аризанг чиқди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

19 Юзага келиш эътибори билан бирор манбага мансуб бўлмоқ. *Расмий доираларлан чиққан хабар.* ▪ — *Бунақа гаплар кимдан чиқади? — деди Аҳмедов мийиғида кулиб.* А. Қаххор, Қўшчинор.

20 Чекига, номерига ва ш. к.га тўғри келмоқ, тушмоқ. *Заёмга ютуқ чиқди. Лотереяга гилам чиқди.*

21 Турғун бирикмалар ва қўшма феъллар таркибига киради, мас. *жони (юраги, эси) чиқиб кетди, ишдан чиқмоқ, уддасидан чиқмоқ, қарши чиқмоқ, устидан чиқмоқ, эрга (турмушга, куёвга) чиқмоқ.*

22 **-(и)б** аффиксли равишдошлар билан келиб, иш-ҳаракатнинг бошдан оёқ бажарилганлигини, тугалланганлигини ифодалайди, мас. *ишлаб чиқмоқ, кўриб (қараб, кўздан кечириб) чиқмоқ, санаб чиқмоқ, олиб чиқмоқ, кўчириб чиқмоқ.*

◆ **Бошига чиқмоқ** қ. **бош. Кўзлари қинидан чиқди** аччиқ, аламдан кўзлари ола-кула бўлиб кетди. *Даҳшатли хабарни эшитган махдумнинг кўзлари қинидан чиқиб кетаёзди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Миси чиқди** қ. **мис. Оғзининг бир чеккасидан чиқиб кетади** айтишга осон, айтаверади. **Пулингга чечак чиққанми?** қ. **чечак** II. **Чуви чиқди** қ. **чув** II. **Юз жойига пичоқ урсанг, бир жойидан қон чиқмайди** минг айтган билан миқ этмайди (зиқна ёки гап юқмайдиган одам ҳақида). **Юраги қинидан чиқаёзди** қ. **юрак. Ҳасратидан чанг чиқади** қ. **чанг** I.

ЧИҚ-ЧИҚ *чиқ с. такр. Нури олтин занжирини бўйнига осди, соат кўкрагидан пастроқда юлдуздай ярқирарди. Қулоғига тутди: «чиқ-чиқ».* Ойбек, Қутлуғ қон. *Пайтдан фойдаланиб Нажим «чиқ-чиқ» этказиб сурат оларди.* Ф. Мусажонов, Дарадаги қишлоқда.‖ *Ҳа демай барғи ҳовдадан ажратиш учун ҳаракатга келган чопқи ва пичоқларнинг чиқ-чиқи авжга минди.* С. Муҳиддинов, Ипак қурти даҳада.

ЧИҒ *тақл. с.* Баъзи қушларнинг овози ҳақида. *Қарқуноқ чиғ этиб оғзини очди.*

ЧИҒАНМОҚ *диал.* Тисланмоқ, тисарилмоқ. *От орқага чиғанди.*

ЧИҒАНОҚ 1 *айн.* **шиллиқ қурт** қ. **шиллиқ** II.

2 Баъзи умуртқасиз жониворларнинг, мас. моллюскаларнинг турли шаклларда бўладиган косаси.‖ *Чиғаноқ маржон. Чиғаноқ кулдон.* ▪ *Сопол идишлар маҳаллий соз тупроқдан, бир оз йирик қум ва туйилган чи-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ғаноқ аралашмасидан ясалган. И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.

3 *анат.* Тирсак; тирсак суяги.

ЧИҒАТОЙ 1 Атоқли от (Чингизхоннинг тўрт ўғлидан иккинчисининг номи). **Чиғатой улуси** *тар.* Чингиз давлатида Чиғатой қўл остида бўлган халқ ва мамлакат.

2 Эски ўзбек тили ва адабиётининг революциядан олдинги ва ғарб шарқшунослигида қўлланилган номи. *Чиғатой тили. Чиғатой адабиёти.*

◆ **Чиғатой гурунги** *тар.* ўзбек буржуа зиёлиларининг 20 асрнинг 20 йилларида вужудга келган реакцион ташкилотининг номи.

ЧИҒИЛЛАМОҚ «Чиғ-чиғ» овоз чиқармоқ, «чиғ-чиғ» қилмоқ (қушлар ҳақида).

ЧИҒИЛЛАТМОҚ **чиғилламоқ** *фл. орт. н.*

ЧИҒИЛЛАШМОҚ **чиғилламоқ** *фл. бирг. н.*

ЧИҒИР 1 *айн.* **чархпалак** 1. *Чиғир Хоразм деҳқонларига асрлардан мерос қолган неча юз йилларнинг касофатидир.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Қудуқдан сув чиқарадиган қурилма.

ЧИҒИРИҚ 1 Пахтани чигитидан ажратиш учун ишлатиладиган қадимги қўл асбоби. *Чиғириқда пахта тозаламоқ.* ▪ *Сандалнинг учинчи томонида, бир тўда чиқарилган пахта, орасидан, чиғириқ кўринадир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Чиғириқдан ўтказмоқ** 1) чиғириқ орқали ўтказиб пахтани чигитдан тозаламоқ; 2) *кўчма* обдан текширмоқ, ҳамма синовлардан ўтказиб текширмоқ. *Минг бир чиғириқдан ўтган Равшан полвоннинг ўзи ҳам ҳозир кўп нарсаларга фаҳми етмай қолди.* Ў. Ёқубов, Ларза.

2 Дорнинг энг тепасида дорбозлар ўйин кўрсатадиган нарвонга ўхшаш поғонали қурилма. *Бетоб ва кекса бўлишига қарамасдан, Ҳакимжон ака, ўғиллари ва жиянлари билан мусобақа қилгандай, дорда ва чиғириқда ўйнаб қўяди.* М. Қодиров, Кекса дорбозлар.

3 *айн.* **чиғир.**

ЧИҒИРЛАМОҚ 1 *айн.* **чиғилламоқ.** *Чумчуқлар зўр бериб чиғирлар.. эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *тех.* Чиғирдан ўтказиб ёймоқ, юпқаламоқ. *Резина(ни) чиғирламоқ.*

ЧИҒ-ЧИҒ **чиғ** *с. такр.*

ЧК «Чека» сўзидан қисқартма (катта ҳарфлар билан ёзилади).

ЧОВ I *анат.* Қоринниг пастки қисми билан сон оралиғи; бут. *Отнинг чови. Чов безлари.* ▪ *Қассобларнинг қўли тарози бўлиб қолган, қўйнинг човига қўл югуртириб туриб, қанча ёғ, қанча гўшт қилишини айтиб берадиган одамлар,— деб ўйлади Шокиржон ака.* С. Абдулла, Соялар. *Қулочлаб қамчи ур Ғирнинг човига, От топилар, боланг Равшан топилмас, Асло қарай кўрма отнинг бетига.* «Равшан».

ЧОВ II *диал.* Эшкак.

ЧОВГУН Ўроқда чой қайнатиш учун мосланган идиш, чойдиш, қумғон. *Мис човгун. Чўян човгун. Човгунда чой қайнатмоқ.* ▪ *Қўлимда пиёла билан чой тўла човгунни кўтариб энди югурган эдимки, устимдан худди жаладай қум ёғилди.* Й. Шамшаров, Ошиқлар.

ЧОВЛИ Новда ёки симдан тўқилган, угра, шилпилдоқ ва ш. к. хамир овқатларни сузиб олиш учун ишлатиладиган чўмичсимон рўзғор асбоби. *Чўп човли. Сим човли.* **Човли солмоқ** (*ёки* **урмоқ**) 1) хамир овқатни ёки бирор нарсани човли билан сузиб олмоқ; 2) *кўчма* бировнинг ишига аралашмоқ; ҳар нарсага суқилавермоқ, бурун суқмоқ. *Врачнинг иши — касалларни даволаш. Нигорага ҳайронман, ҳар нарсага ўз човлисини солавермай, тинчгина юрса нима қиларкин.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЧОВУТ: **човут солмоқ** (*ёки* **урмоқ, қилмоқ**) 1) куч билан ташланмоқ, сапчимоқ, ҳамла қилмоқ (овчи ёки йиртқич қуш ва ҳайвонлар ҳақида). *Бургут қўзичоққа човут солди. Йўлбарс ўзўлжасига човут қилди.* ▪ *Биз ҳар биримиз душманга арслондай човут қилишимиз керак.* Ойбек, О. в. шабадалар; 2) *кўчма* тажовуз қилмоқ, ҳамла қилмоқ, бостириб келмоқ.— *Чингизхон Машриқдаги барча катта-кичик ўлкаларни олиб бўлгач, барибир бизга човут солади! — деди Инолчиқ.* М. Осим, Ўтрор.

ЧОВХОДА *диал.* Эшкак.

ЧОГАН Шўрхок ерларда ўсадиган камбаргли ёввойи ўсимлик.

ЧОДИР [*ф-т*] 1 Матадан қурилган капа; палатка. *Чодир тикмоқ. Чодир қурмоқ.* ▪ *Тепаликда Шерназарбой ясовулбошининг чодири ва унинг ёнида қуролли навкарлари.* Ж. Шарипов, Хоразм. *У* [*Тарас Шевченко*] *ўзбекларни кўрган, суҳбатлашган, кўчма чодирларда ҳамда хонадонларда меҳмон бўлган.* М. Шарипов, Шевченко ўзбек элида.

2 *этн.* Гўшанга, чимилдиқ. *Хуштўй чодирдан чиқмасданоқ чой ташиб, хизмат қилиб юрган кундошига кесатиқ билан ҳужум бошлайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *этн.* Аёллар паранжи ўрнида ёпинадиган махсус ёпинчиқ. *Бир вақт қаердан ҳам устига қора чодир ёпинган Ёсуман пайдо бўлармиш.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қара, унинг кўксида юлдуз, Меҳнатидан бўлмиш қаҳрамон. Сен-чи, нечун чодир ичида, қолиб кетдинг, азизим, ҳамон.* Зулфия.

4 *кўчма* Парда, ёпинчиқ; уртук. *Сувга чодир бўлиб ёпирилган мажнунтол.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Юксак дарахтларнинг учлари қучоқлашиб, муаззам яшил чодир ясаган.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ҳамма ёқни оппоқ қор қоплаган, ҳавони кулранг булут чодири тўсиб олган бир кун эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Чодир хаёл** *эск.* 1) киноэкран, парда; 2) кино ва умуман саҳна томошалари. *Илгари ҳайит кунлари кўмир саройда қўғирчоқбозлик бўлар эди, «чодир- хаёл» бўлар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧОЙ [*хит*] 1 Барги дамлаб ичиладиган Жанубий ўлкаларда ўсувчи доимий яшил бута дарахти, бута. *Чой плантациялари.*

2 Шу ўсимликнинг қуритиб махсус ишланган, майдаланган, дамлаб ичиладиган барглари. *Кўк чой. Ҳинд чойи. Цейлон чойи. Грузин чойи. Бир дамлам чой. Чой қути.*

3 Шу ўсимликнинг махсус ишланган баргларидан дамланган хушбўй ичимлик. *Бир пиёла чой. Аччиқ чой. Иссиқ чой. Яхна чой.* **Сут чой** сутли чой. **Қора чой** 1) қуруғи қора тусда, дамланганда тўқ, қизғиш рангда бўладиган чой; 2) сутсиз чой. | Шу ичимлик билан бирга овқатланиш. *Эрталабки чой. Тушки чой.* ▪ *Сидиқжон чойни кутмай, ишга кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Анзират хола*] *чой маҳалида гоҳ кулиб, гоҳ йиғламсираб ўзи, болалари.. тўғрисида гапирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Чой қошиқ** ош қошиқдан кичикроқ металл қошиқ.

◆ **Чой пули** *айн.* **чойчақа. Олма чой** *қ.* **олма.**

ЧОЙГУМ *с. т.* Чойдиш.

ЧОЙДИШ Сув, чой қайнатиладиган металл идиш, қумғон. *Бир чойдиш чой. Чойдиш шақиллаб қайнади.* ▪ — *Қизим, дарров чойдишни қўйиб юбор! — деди Мўътабар.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси. *Меҳмонхона даҳлизида, кўлида чойдиш кўтарган Раъно кўринди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Тобига келган чойдишдек шарақлаб кулиб, Палмонтоз кириб келди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ЧОЙДОН [*хит+ф-т*] Чой идиш, чой қути.

ЧОЙЖЎШ [*хит+ф-т*] *диал.* Чойдиш, човгун. *Нуъмонжон чойжўшни қайнатиш учун ўт ёқди.* О. Ҳусанов, Най.

ЧОЙКОР [*хит+ф-т*]Чой етиштирувчи деҳқон ёки хўжалик. *Грузин чойкорлари.*‖ *Чойкор колхоз.*

ЧОЙЛАШМОҚ Бирга чойхўрлик қилмоқ, чой ичишиб ўлтирмоқ, суҳбат қилмоқ. *Қодиров.. дўстлари билан чойлашиб, ишлар тўғрисида маслаҳатлашиб олганини айтди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЧОЙНАК [*р* чайник] Чой дамлаб ичиладиган, жўмракли ва дастали идиш, уй-рўзғор асбоби. *Чинни чойнак. Мис чойнак. Бир чойнак чой.* ▪ *Бир қўлида чилим, бир қўлида чойнак кўтариб, йўл устида чойхоначи югурдаги турарди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧОЙПОЯ [*хит+ф-т*] Дала-даштда сув-чой қайнатиш учун ясалган қурилма; уч оёқ.

ЧОЙФУРУШ [хит+*ф-т*] Чой савдоси билан шуғулланувчи савдогар. *Тимнинг икки томонидаги қатор дў-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кон-расталарда чойфуруш эронийлар.. улгуржи савдони кутардилар. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЧОЙФУРУШЛИК 1 **чойфуруш** *с. касб оти.* [*Бойларнинг*] *баъзилари Тошкент бозорларидаги расталарда читфурушлик, чойфурушлик.. дўконлари очиб савдо қилар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Бозорда чой дўконлари қатори, растаси.

ЧОЙХОНА [*хит+ф-т*] Дамланган чой, қанд-қурс, нон ва ш. к. билан халққа хизмат қиладиган, баъзан чойхўрлик ва гурунг билан ҳордиқ чиқариладиган, маданий-маиший муассаса; самовар, самовархона. *Маҳалла чойхонаси. Чойхонада тушлик қилиб олмоқ.* ▪ *Йигит сўл ёқдаги чойхонанинг каравотига ўтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қизил чойхона** чойхўрликдан ташқари маданий-оқартув ишлари ҳам олиб бориладиган янги типдаги чойхона. *Бўтабой ака правление аъзолари билан маслаҳатлашиб, уни янги қизил чойхонага мудир қилиб тайинлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЧОЙХОНАЧИ Чойхонада хизмат қилувчи, чойхонада чой сотувчи ёки чой ташиб берувчи киши.

ЧОЙХЎР [*хит+ф-т*] 1 Чойни яхши кўрадиган, кўп чой ичадиган. *Чойхўр одам.*

2 Чойхонада чой ичувчи, мижоз. *Куз ҳавосининг суякларни зирқиратувчи совуғига қарамай, гузарда чойхўр кўп эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЧОЙХЎРЛИК Чой ичиб, суҳбатлашиб вақт ўтказиш.— *Бир чойхўрлик қилиб юборайлик-а? — деди у айрига мис чойнак осиб.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЧОЙЧАҚА 1 Майда кўча харажатлари учун мўлжалланган оз миқдордаги пул; чой пули. *Ота чойчақага муҳтож бўлиб, бозор кунлари Қўйлиқда ҳаммоллик қилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Агар Шоқосим иш билан ўзини ёқтирса, хўжайин ўз билгича «чойчақа» ҳам бериб туради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Унча-мунча хизмат учун бериладиган ҳақ, хизмат ҳақи. — *Раҳмат, қори! — деди чойчақани ёнига жойлаб олган домла.* Ғайратий, Довдираш.

ЧОЙЧЎП [*ф-т*] Чўл-қумда ўсадиган, хушбўй, оч бинафша ранг гулли кўп йиллик ўтсимон ўсимлик.

ЧОЙШАБ [*ф-т*] Ўрин-тўшак устида ёзиладиган яланг қават ёпинчиқ. *Ипак чойшаб.* ▪ *Диванга ҳам оқ чойшаб сирилган.* С. Анорбоев, Оқсой. *Болам бечоранинг юзи ёмон зарб ебди .. Кеча келсам, каравотда чойшабга бурканиб ётибди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЧОК 1 Газмол, тери ва ш. к.дан тикилган буюмларнинг тикиб бириктирилган жойи. *Кўйлак чоки. Маҳсининг чоки сўкилибди. Чокидан йиртилди.* ▪ *Мунча ҳам бежирим қўл ҳунарингиз .. Ҳар қатим, ҳар чокда катта маҳорат.* Ғайратий. | Тикувчилик, тикувчилик иши, тайёр иш. *Чок тикмоқ. Унинг чоки яхши.* ▪ [*Ойниса*] *чала чокларни тикмоқчи бўлди-ю, қўли ишга бормади.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

2 *тех.* Деталларнинг пайвандлаб, парчинлаб ёки бошқа бирор усул билан уланган жойи. *Пайванд чок. Учма-уч чок. Устма-уст чок.*

♦ **Чок қилмоқ** (*ёки этмоқ*) йиртмоқ, пора-пора қилмоқ. **Юраги** (*ёки бағри, дили*) **чок бўлди** юраги пора-пора бўлди.

ЧОҚАР *эск.* Хизматкор, чоракор, малай. *Қози, муфти — бари бойнинг чокари, Камбағал шўр аввалдан хизматкори.* Эргаш шоир.

ЧОҚЛАМОҚ Чокини тикмоқ, чокини тикиб уламоқ. *Кўрпанинг астарини чоклади.*

ЧОҚЛАНМОҚ **чокламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н.*

ЧОҚЛАТМОҚ **чокламоқ** *фл. орт. н.*

ЧОҚЧИ 1 Фақат бичилган нарсаларни тикувчи ҳунарманд.

2 Тикувчи, каштачи, чевар.

ЧОҚЧИЛИК **чокчи** *с. касб оти.* [*Хосият буви*] *Каримжон машиначига битта тўнни ўттиз пулдан тикиб, роса ўн саккиз йил чокчилик қилган.* С. Зуннунова, Гулхан.

ЧОҚ-ЧОҚ: **чок-чок бўлмоқ** 1) чок-чокидан сўкилмоқ. *Кўйлаги чок-чок бўлди;* 2) *кўчма* пора-пора бўлмоқ. *Юраги чок-чок бўлди.* **Чок-чок қилмоқ** (*ёки этмоқ*) 1) чок-чокидан сўкмоқ; 2) *кўчма* пора-пора, тилка-пора қилмоқ. *Ҳақиқат бўғилган машъум замонда, Ёқанг чок-чок этиб изладинг бахтни.* Э. Раҳим.

ЧОЛ Қари эр киши; қария; кекса, мўйсафид. *Нуроний чол. Донишманд чол.* ▪ *Гўё бу сеҳргар чол ҳамма нарсани бетдан ўқиб олар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бояги ёғоч ва бордонлар орқасидан олтмиш ёшлардаги бир чол арава миниб чиқди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

♦ **Чолни кўриб, бобом дема!** таний олмай адашган, янглишган кишига айтиладиган ибора.

ЧОЛ-ҚАМПИР, чолу кампир 1 Кексайган ота-она; кексайган эр-хотин. *Чол-кампирим бор, нима ғамим бор!* ▪ *Чол-кампир бир-бирига ялт этиб қаради.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Умуман кекса эркак ва хотин. *Қишлоқнинг ҳамма чол-кампирлари йиғилди.*

ЧОЛҒУ 1 Музика асбоби. *Ўзбек халқ чолғулари. Чолғу асбоби.* ▪ *Ўктам чолғуни созлаб, одимларини секинлатиб, атайин шўх куйларни янгратди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Машшоқлар чолғуларини қўлга олдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Музика асбобларида ижро этилган куй, оҳанг; музика. *Унинг асл исми Наби. Ўзининг ашуласи, чолғуси ва қизиқчилиги билан суҳбатларни гуллатгани учун маҳалладаги улфатлари уни «гул» — «Набигул» деб атаганлар.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ЧОЛҒУЛИ *эск. айн.* **музикали.** *Чолғули драма. Чолғули асар.*

ЧОЛҒУЧИ Чолғу чалувчи созанда; музикант. *Чолғучининг рубоби Йиғлади, чекди фарёд..* Ғайратий. *Ашулачиларни, чолғучиларни ва раққосаларни* [*отам*] *баланд овоз билан: — Офарин, балли, барака топ, ўлма, яша! — деб олқишларди.* Айний, Эсдаликлар.

ЧОП [*ф-т*]: **чоп қилмоқ** (*ёки этмоқ*) нашр этмоқ, матбуотда босиб чиқармоқ. *Китоб чоп этилди.*

ЧОПАР *тар.* Муҳим ва ошиғич хабарни етказиш учун юборилган отлиқ, сувори. [*Ҳусайн:*] *Балхдан чопар бор, инингиз Дарвеш Али салтанатга қарши бош кўтарибди.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Илолининг ҳокими хонга чопар йўллади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЧОПАҒОН *с. т.* Тез, яхши югурадиган; чопқир. *Чопағон от.* ‖ *Яшил майдон атрофидаги йўлкага чопағонлар чиқишди.* С. Нуров, Чопағон.

ЧОПАҒОНЛИК **чопағон** *с. белги оти.*

ЧОПИЛМОҚ I **чопмоқ** I 2 *фл. мажҳ. н. От чопилиб соғу сўлга, Бу шаҳардан чиқди йўлга.* «Ширин билан Шакар».

ЧОПИЛМОҚ II **чопмоқ** II *фл. мажҳ. н. Боғда саккиз узун ишком, ҳаммасининг поялари яхши ишланган, пуштапари чопилган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧОПИШМОҚ I 1 **чопмоқ** I *фл. бирг. н. Кўчага чопишиб чиқишди.* ▪ *Отабек билан кетма-кет чопишмоғимиз ҳам унча маъқул кўринмайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бир-бири билан ким ўзиш ўйнамоқ, югуришдан мусобақа қилмоқ. *Қани, чопишасизми мен билан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧОПИШМОҚ II **чопмоқ** II *фл. бирг. н. Қилич билан чопишди. Болта билан чопишди. Ғўзани кетмон билан чопишди.*

ЧОПИШТИРМОҚ **чопишмоқ** I *фл. орт. н. От чопиштирди.*

ЧОПИҚ *қ. х.* Ўсимликларнинг ости, ён-бағирларини чопиб юмшатиш. *Ғўза чопиғи. Сабзавот экинлари чопиқдан чиқди.* ▪ *Чопиқ тонготардан кунботаргача давом этадиган бўлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Йўлчи чопиққа тушмасдан аввал, соч олдириш учун гузарга чиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Чопиқ трактори** экинларнинг қатор ораларига ишлов берадиган трактор.

ЧОПИҚЧИ Чопиқ қилувчи, чопиқ ишларини бажарувчи деҳқон. *Кумғонда чой келиши билан .. чопиқчилар чуғурчуқдек кумғонга ёпишдилар.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Тоғдан эсган шабада .. қизил, кўк, оқ ва сариқ кўйлакли чопиқчи аёлларнинг чекка сочлари ва бошларидаги рўмолларини бетиним елпийди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЧОПМОҚ I 1 Ирғишлаб бирор йўналишда тез ҳаракат қилмоқ, югурмоқ. *Бола пастга томон чопди.* ▪ *У қовжироқ лабларини ялаб, ҳансираб, олдинга чопди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Арғумоқлар чопганда, янграр колхоз даласи, Ёйилади қирларга чўпоннинг шўх ялласи.* А. Пўлат.— *Сен, чопиб гузарга чиқ! — деди махдум болага.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 От қўймоқ, отни елдирмоқ. *От чопмоқ. Улоқ чопмоқ.*

3 Ирғимоқ, ошмоқ (эркак ҳайвон ҳақида).

♦ **Бахти чопди** бахти, омади келди. *Меҳнаткашлар ҳарна кучини йиғиб, Бир кетмон урганда юз кетмон тегиб, Ҳар бир зарби душман қаддини эгиб, Бахти чопган меҳнаткашлар кунидир.* Фозил шоир. **Бетга** (*ёки юзга*) **чопмоқ** раъя-андиша қилмай қаттиқ, шартта гапирмоқ. *Бечора Зеби .. Қанчадан-қанча заҳру заққум ютди-ю, ҳеч кимнинг раҳми келмади. Ёрдам қилиш ўрнига юзига чопдилар, нолойиқ хотин, қўшнимизнинг тенги эмас, дедилар.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. **Кўнгли чопмади** юраги бетламади, юраги дов бермади.

ЧОПМОҚ II 1 Тиғли асбоблар билан зарб бериб парчаламоқ, ёрмоқ, кесмоқ. *Пойтеша билан ёғоч чопмоқ. Деворни чопиб текисламоқ.* | Тиғли асбоблар билан зарб бериб ўлдирмоқ, кесмоқ. *Қилич билан ёвни чопмоқ. Юртдан айрилганни ёв чопар.* Мақол. ▪ *Қочма, чопиб ташлайман! Қудрат қочишни хаёлига ҳам келтирмаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ўсимлик ости ва атрофини юмшатмоқ; чопиқ қилмоқ. *Ғўзаларни чопмоқ.* ▪ *Кетмон чопдим, тер тўкдим, Арпа, буғдой-дон экдим.* Қ. Муҳаммадий. | Ерни кетмон ва ш. к. билан ишламоқ, ҳайдамоқ ёки кавламоқ, қазимоқ.

ЧОПОВУЛ *диал.* Югурдак, хизматкор.

ЧОПОН Устки узун ўзбек миллий кийими; тўн. *Беқасам чопон. Пахтали чопон. Авра чопон. Чопон кийгизмоқ.* ▪ *Қиш куни гулхан камбағал учун ҳам чопон, ҳам тўшак, ҳам палов.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қизнинг эгнида қора чопон, оёқларида юмшоқ бир нарса бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Юсуфбек ҳожи эгнида кимхоб чопон билан ўрдадан чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

♦ **Бир чопони икки бўлмади** қашшоқликда кун кечирди; косаси оқармади; ёлчимади. *Ўзингиз биласиз, тўрт йилдан бери бу ерда ишлайман, тиним йўқ, ишдан бошим чиқмайди. Лекин ҳали ҳам бир чопоним икки бўлмади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Чопонини тескари киймоқ** *айн.* **тўнини тескари киймоқ** *қ.* **тўн. Эски чопонлар** *эск.* камбағал одамлар, қашшоқлар. *Эски чопонлардан битта-яримтаси соддадиллик билан мабодо келиб қолса, тўйбошиларнинг кўзлари олаяди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧОПОНФУРУШ Чопон, тўн билан савдо қилувчи, чопон сотувчи. *Рўзиматнинг отаси .. маҳалласидаги Сўфичопон деган чопонфурушга қароллик ҳам қиларди.* Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар.

ЧОПТИРИШМОҚ I **чоптирмоқ** I *фл. бирг. н.*

ЧОПТИРИШМОҚ II **чоптирмоқ** II *фл. бирг. н.*

ЧОПТИРМОҚ I 1 **чопмоқ** I *фл. орт. н. Чўпон йигит отини чоптириб кетди.* С. Анорбоев, Меҳр.

2 *с. т. бол.* Шариллатиб сиймоқ (эркаклар ҳақида). *Анов бойваччанинг устига чоптирайми! Жуда қистаниб турибман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧОПТИРМОҚ II **чопмоқ** II *фл. орт. н. Гўшт чоптирмоқ. Ер чоптирмоқ. Ғўза чоптирмоқ.* ▪ *Инжиқоболдаги мактаб боғига олиб бориб, олмаларнинг тагини чоптирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧОП-ЧОП Бирор ишни битириш учун зир югуриш; югур-югур.— *Оҳо!— деди [Латиф] овози дўриллаб,— биз ҳамма ёққа чоп-чоп қилиб, жон куйдириб юрибмиз.* О. Ёқубов, Ларза.

ЧОПҚИ Шох-шабба қирқиш, гўшт, пиёз қиймалаш ва ш. к. ишларда ишлатиладиган катта ва оғир, пичоққа ўхшаш рўзғор асбоби; ошпичоқ. *Чопқида гўшт қиймаламоқ.* ▪ [*Карим темирчи*].. *чархланган ўроқ ва баргкесар чопқилар устига қозиқдаги қора сатин тўнини ташлади.* И. Раҳим, Ихлос. *Ҳа демай баргни новдадан ажратиш учун ҳаракатга келган чопқи ва пичоқларнинг чиқ-чиқи авжга минди.* С. Муҳиддинов, Ипак қурти даҳада.

ЧОПҚИЛАМОҚ Чопқи билан бирор нарсани кертмоқ, қиймаламоқ ёки чопмоқ.

ЧОПҚИЛАНМОҚ **чопқиламоқ** *фл. мажҳ. н. Чопқиланган қийма.*

ЧОПҚИЛАТМОҚ **чопқиламоқ** *фл. орт. н. Гўшт чопқилатмоқ.*

ЧОПҚИЛЛАМОҚ Тез чопмоқ, юрмоқ; югуриб, елиб, учиб бормоқ. [*Тоҳиржон*] *чопқиллаб бориб* [*тоғасини*] *ачом-ачом қилди.* Н. Мақсудий, Умидли бола. *Эшикдан чопқиллаб Кенжа кириб келди.* Н. Фозилов, Оқим. *Эъзозхон Ботиралининг ёнбошида ҳамон чопқиллаб юриб келарди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЧОПҚИЛЛАТМОҚ **чопқилламоқ** *фл. орт. н. Врачга одам чопқиллатдик.*

ЧОПҚИЛЛАШМОҚ **чопқилламоқ** *фл. бирг. н. Яна қий-чув зўрайди. Болалар .. у ёқдан-бу ёққа чопқиллашарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЧОПҚИН Тиғли қурол-яроғ билан ёппасига чопиш, кесиш; қирғин. [*Алимқулбек*] *умрининг кўпчилиги жонталашларда, чопқинларда ўтган.* Мирмуҳсин, Тунгги чақмоқлар.

ЧОПҚИР Тез чопадиган, елдай югурадиган; чопағон, учқур, югурик. *Чопқир бола. Чопқир от — ўткир пичоқ.* Мақол. ▪ *Ёз кунларининг бирида тоққа Махсум келиб қолди. Остида қоп-қора зулукдай чопқир от.* С. Анорбоев, Оқсоқ. *Ҳорманглар, ҳормасинлар, хоннинг тортиғига сазовор бўлган чопқир лочинлар!* Ойдин, Гулсанам.

ЧОПҚИРЛИК **чопқир** *с. белги оти. Туркман отлари чопқирлиги билан машҳур.*

ЧОР I [*ф-т*] Тўрт, тўртта. *Чор фасл.* ▪ *Кекса қайрағоч чайлани ва унинг чор атрофини ўз бағрига олиб, бўрон, селдан, қуёш қизиғидан каттакон соябондай сақлаб турарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Чор айланмоқ** гир айланмоқ. [*Маҳмуд*] *атторлик дўкон эгаси сифати билан савдо бозорини чор айлана бошлади.* Н. Сафаров, Ниқоб йиртилди. **Чор ишкал** қўл, оёқ ва кўз-қулоқ. **Чор ишкали бут** 1) тўрт мучаси бут, соғлом; 2) *кўчма* ҳамма иши жойида, хотиржам. **Чор улфат** *ёки* **улфати чор** тўрт улфат, тўрт дўст; улфатлар, дўстлар. *Улфати чор, анда маза бор.* Матал. ▪ *Бу «улфати чор» ичида катта саллали оппоқ соқолли, лекин важоҳати йигитдай, бир кекса киши.. диққатни ўзига жалб этади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧОР II [*р* царь] *тар.* Россия подшоси. *Чор ҳукумати. Чор Россияси.* ▪ *Чор тахтини йиққан ишчилар, Деҳқон қўлин сиққан ишчилар.* Ё. Мирза.

ЧОРА [*ф-т*] 1 Бирор ишни, мақсадни амалга ошириш, рўёбга чиқариш ёки унинг олдини олиш учун пухта ўйлаб тузилган, ишлаб чиқилган тадбирлар мажмуи; тадбир. *Амалий чоралар. Кескин чоралар. Эҳтиёт чоралари. Эпидемияга қарши кураш чоралари.* ▪ *Ўрмонжон.. колхоз ва колхозчининг иқтисодини кўтариш чораларига кўпроқ аҳамият берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Жазо чоралари** маъмурий ёки суд йўли билан бериладиган жазолар. **Маъмурий чоралар** маъмурий йўл билан бериладиган жазолар.

2 Бирор қийинчиликдан, мураккаб аҳволдан қутулиш воситаси; илож, йўл. *Чора изламоқ. Чора топмоқ.* ▪ *Кўрсатинг ишқ йўлида, Менга бир кўмак, чора.* Ғайратий. *Дохунда деб аталган кишининг итоатдан бўлак чораси йўқ эди.* Айний, Дохунда. *Шунча йил кутдик,— бўлмади, энди чора қолмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Долон ўртасида тезак тутаб туради. Бу чивинлардан сақланиш учун бир чора.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Чора кўрмоқ** 1) тадбир кўрмоқ; бирор мақсадни, ишни амалга ошириш ёки унинг олдини олиш учун зарур шароит яратмоқ. *Қишлоқ меҳнаткашларининг маданий дам олишларига қулай шароит яратиш учун шошилинч чора кўрилар деган умиддамиз.* Қ. Қудратов, Умид; 2) иложини, йўлини топ-

www.ziyouz.com kutubxonasi

моқ, иложини қилмоқ; 3) жазо, танбеҳ бермоқ.

ЧОРА Катта ёғоч тоғора. *Дастурхон ёзилиб, каттакон чора товоқда архар гўшти келтирилганда, Махсум меҳрибонлик билан сўз бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЧОРАБЗАЛ [*ф-т+а*] Керакли нарсалар, асбоб-ускуналар, қурол-яроғлар ва ш. к.нинг жами. *Ишнинг чорабзали бут. Тўйнинг чорабзали тахт қилинди. Сафарга чиқиш учун чорабзал шай қилинди.*

ЧОРАК [*ф-т*] 1 Тўртдан бир улуш; тенг тўрт бўлакнинг ҳар бири. *Чорак аср. Чорак кам бир соат.* ▪ *Манзилнинг чораги ҳам босилмаган эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *диал.* Баъзи районларда беш пудга, баъзи жойларда беш қадоққа, яъни икки килограммга тенг оғирлик ўлчови. [*Бой:*] *Мана,.. Икки юз сўм.. икки чорак ун, битта қўй.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Сиз мана шу пулга .. бир чорак эт келтириб, шўрва қилиб берсангиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Ўқув йилининг тўртинчи бир қисми. *Биринчи чорак. Чорак баҳолари.* ▪ *Чорак охирида чақирилган ота-оналар мажлисига Мардон ойиси билан борди.* А. Мирахмедов, Кулган чечаклар. *Ўша йили кузда Бегимхон еттинчи синфнинг биринчи чорагидан кетиб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЧОРАКОР [*ф-т*] *тар.* Кимсанинг ерида, унинг от-улови ва иш-қуролларидан фойдаланиб ҳосилнинг тўртдан бирини олиш шарти билан ёлланиб ишлаган деҳқон. ▪ *Тожибойнинг ҳам қилмаган иши қолмаган. Чоракор ҳам бўлган, мардикор ҳам ишлаган.* С. Зуннунова, Гулхан.

ЧОРАКОРЛИК **чоракор** *с. мавҳ. от.* [*Эшбой*] *қишлоқда Йўлчининг қўшниси бўлиб, Саримсоқбойнинг ерида чоракорлик қилар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧОРАКТА Чорак катталигидаги, чорак қисмга тенг. *Чоракта нон.*

ЧОРАСИЗ 1 Амалга оширишнинг ёки олдини олишнинг иложи бўлмаган; чораси йўқ, иложсиз. *Чорасиз дард. Чорасиз иш.* ▪ *Ароқни чорасиз худди заҳри қотил ичмоққа мажбур бўлган бемор сингари лабига яқинлаштирди-да: «Қўйинглар!» дегандек бир зум ўртоқларига қаради.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Мушкул, ноилож аҳволга тушиб қолган; ночор, бечора. *Чорасиз чол. Чорасиз она.*

ЧОРАСИЗЛИК 1 **чорасиз** *с. белги оти. Йўлчи унинг* [*деҳқоннинг*] *ичга ботган чуқур кўзларида чорасизлик қайғусини, машаққат оғирлигини кўрди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Чорасиз аҳвол. *Чорасизликда қолмоқ.*

ЧОРАСОЗ [*ф-т*] *кам қўлл.* Тадбиркор, тадбирли, ишбиларман. *Тўғонбек каби пухта, чорасоз одамлардан бир нечасини шаҳарда ўз хизматларига олурлар.* Ойбек, Навоий.

ЧОРБОЗОР [*ф-т*] *тар.* Ҳафтанинг ҳар хил кунларида, бошқа-бошқа яқин қишлоқларда бирин-кетин ўтказиладиган бозорлар. *Пиёз яхши битган билан нархи арзон, Сотолмасдан чорбозорда бўпти сарсон.* Ғ. Ғулом.

ЧОРБОЗОРЧИ *тар.* Чорбозорда савдо-сотиқ билан шуғулланувчи савдогар. *Чорбозорчи жаллоблар.* ▪ [*Йўлчи*] *кейинроқ гапнинг мазмунидан, бу кишининг чорбозорчи, яъни шаҳар атрофидаги қишлоқларга қатновчи бир савдогар эканини .. англади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ёз ҳам ўтди, куз ҳам келди, қишлоқ чорбозорчиларининг куни туғди.* С. Абдулла, Соялар.

ЧОРБОҒ [*ф-т*] Шаҳардан ташқаридаги ҳовли-жойли, қўрғонли боғ, боғча. *Баҳор кунлари эди. Чорбоғдаги дарахтларни бутаб, остини юмшатиб, нонуштага ўтирдик.* С. Нуров, Лола.

ЧОРБУРЧАК *айн.* **тўртбурчак.** *Чорбурчак хона. Чорбурчак гишт. Чорбурчак қоғоз.* ▪ [*Муборак опа*] *бир лаҳзадан кейин оқ докага ўралган чорбурчак бир нарсани кўтариб чиқди.* О. Ёқубов, Ларза. *Бир танобдан мўлроқ чорбурчак ташқарининг ҳар томони диққатни жалб қиларли эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧОРВА [*ф-т, асли* чор+по] Қишлоқ хўжалигида: тўрт оёқли моллар. *Совхоз чорваси. Чорва моллари. Чорва қишлови.*

♦ **Чорва одам** *с. т.* содда, оқ кўнгил одам.

ЧОРВАДОР [*ф-т*] *айн.* **чорвачи.** *Илғор чорвадорлар. Чорвадорлар қурултойи.* || *Очил Зарафшон тизма тоғи этагида чорвадор ва боғдор қишлоқда ўсган.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЧОРВАДОРЛИК *айн.* **чорвачилик.**

ЧОРВАЧИ Чорвачилик билан шуғулланувчи киши. *Буни қарангки, бутун бобокалони билан бу дунёга икки кўзи боғли келиб, боғли кетган чорвачи қашшоқнинг боласи дўхтир* [*доктор*]*!* С. Анорбоев, Оқсой.

ЧОРВАЧИЛИК Қишлоқ хўжалигининг чорва моллари боқиш ва чорва маҳсулотлари етиштириш иши билан шуғулланувчи соҳаси. *Чорвачилик совхози. Чорвачилик маҳсулотлари.* ▪ *Бу — чорвачилик илмий-текшириш институтидан олинган «Рекорд» зотли қўчқорлардан бири.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЧОРГОҲ [*ф-т*] Ўзбек классик куйларидан бирининг номи. «*Чоргоҳ*» *неча юз йиллардан бери айтилиб келган бўлса, яна юз йиллар бўйи айтилиши мумкин.* С. Хўжаев, Қурмак.

ЧОРДАНА: чордана қурмоқ (*ёки* **қуриб ўтирмоқ**) оёқларни тиззадан букиб ва тиззадан пастини бир-бирига чалкаштириб босиб ўтирмоқ. *Уста Фарфи.. чўккалашини бузиб чордана қуриб олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бойвачча чордана қуриб ўтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧОРДАРД [*ф-т*] Бола туғишдаги дард; тўлғоқ.

ЧОРДЕВОР [*ф-т*] Ҳамма томонни девор билан ўраб олган, тўрт девор.

ЧОРДОҚ [*ф-т*] *айн.* **чердак.** *Душман кучлари томлардан, деразалардан, чордоқлардан туриб бизни ўққа тутди.* Ж. Қамолов, Жиддий синовлар.

ЧОРЁР [*ф-т*] *дин.* Муҳаммаднинг тўртта энг яқин сафдоши; энг олдинги тўрт халифа (Абубакир, Умар, Усмон, Али). *Олинг, олдирманг, .. чорёр мададкорингиз бўлғайлар! — деб халифа .. уйдан чиқдилар.* Айний, Қуллар.

ЧОРЗАРБ [*ф-т+а*] Ўзбек классик куйларидан бирининг номи.

ЧОРИ Дон маҳсулотларининг ғалвирлаб тозалашда, элашда ҳосил бўладиган қолдиғи. *Бозорга хирмоннинг фақат чориси қолди.* Айний, Дохунда.

ЧОРИЗМ [*р* царизм] Россия подшоҳининг, монархининг чекланмаган ҳокимиятига асосланган давлат тузуми.

ЧОРИҚОР [*ф-т*] *с. т.* Чоракор.

ЧОРИҚ Қаттиқ хом теридан тикилган, асосан тоғлиқ район халқлари орасида расм бўлган оёқ кийими. *Мен чўпон отанинг ўғли бўлиб қолдим. Новвос терисидан чориқ, қоракўлдан телпак тикиб берди.* И. Раҳим, Оловкор. **Чориқ судрамоқ** бири икки бўлмай, ҳеч нарсага ёлчимай кун кечирмоқ. *Қийинчиликка қийин, болам. Лекин чориғимизни судраб юрибмиз.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Юзи чориқ** юзи шумшук; юзи хунук. *Борнинг юзи ёруғ, йўқнинг юзи чориқ.* Мақол.

ЧОРҚЎЧА *айн.* **чорраҳа.**

ЧОР-НОЧОР [*ф-т*] *рвш* 1 Ноилож; истар-истамас. *Чор-ночор рози бўлмоқ.* ▪ [*Отабек*] *қаршидан .. келувчи Раҳматни кўрди ва чор-ночор сўрашмоққа тўғри келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Омон*] *чор-ночор тошкентлик қўйчи бойлардан биттасига бир йилга икки тўқлию, бир эчкига чўпонликка ёлланибди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 Муҳтожлик билан, муҳтожликда. *Чор-ночор кун кечирмоқ*

ЧОРПАЛАК [*ф-т*] Бодринг, қовун, ғўза сингари ўсимликларда тўртинчи барг чиқарган ниҳол. *Ғўзалар чорпалак бўлиб қолди.* | Шундай ниҳоллар чиқариш даври.

ЧОРПАҲИЛ [*ф-т*] Тўладан келган, яғрини кенг; ғўлабур, миқти. *Чорпаҳил йигит.* ▪ *У* [*Султонмурод*] *йўғон, чорпаҳил гавдали, дуккам-дуккам қизғиш мўйловли киши эди.* Ойбек, Навоий. *Бу чорпаҳилдан келган йигитнинг очган қўриқларини кўриб, ўғзи очилиб қоларди.* Ш. Ғуломов, Бўз ер уйғонди.

ЧОРПОЯ [*ф-т*] Очиқ ҳавода ўлтиришга, ётишга мўлжалланган тўрт оёқли ва панжарали катта кенг ёғоч каравот, сўри. *Адолатга ҳовлида чорпояда ётган Усмонжоннинг нафаси ҳам эшитилиб турар эди.* С. Зунну-

www.ziyouz.com kutubxonasi

нова, Гулхан. *Нуроний мўйсафидлар, оқсоч оналар чорпояларда ноз-неъмат, шира-шарбат тўла дастурхонлар атрофида гурунг қилиб ўтирардилар.* Н. Сафаров, Қатта карвон йўлда.

ЧОРРАҲА [*ф-т*] Қўчаларнинг кесишган, серқатнов, гавжум жойи; чоркўча. *Темирчилик устахонаси қишлоқ марказида, катта чорраҳада, эски тақачилик дўконига жойлашган.* И. Раҳим, Куз лавҳалари. *Отлар .. таниш чорраҳага етганда таққа тўхтади.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ЧОРСИ [*ф-т*] 1 *сфт* Тўрт томони тенг тўртбурчак шаклидаги; квадрат. *Чорси рўмол. Чорси ҳовли. Чорси ҳовуз.* ▪ *Обком секретарининг чорси қабулхонаси деярли кимсасиз, жимжит.* О. Ёқубов, Ларза.

2 *от, диал.* Белбоғ. *Гулноз яқиндагина қирқилган йўғон толнинг супрадай тўнкасига Йўлдошнинг чорсисини ёзди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ЧОРТАНГ [*ф-т*] Қизғин, жўшқин, жонли (гап, суҳбат ва ш. к. ҳақида). *Чортанг суҳбат. Чортанг ўлтириш.* ▪ *Шоирнинг одатда суҳбат қурадиган хонасига кирганида, гап чортанг эди.* Ойбек, Навоий.

ЧОРТОР [*ф-т*] Тўрт торли мусика асбоби.

ЧОРТОҚ [*ф-т*] Хонларга, бекларга мансуб ҳашаматли бино; сарой, қаср. *Тунов кун Бадиуззамонмирзо ўз чортоқида .. бир мажлис тартиб бермишлар.* Ойбек, Навоий.

ЧОРХАРИ 1 Тўртта кесишувчи хариси бўлган, тўрт харили. **Чорхари уй** (*ёки айвон*) ўртадаги битта устунга таянувчи тўртта харили катта квадрат хона, айвон. [*Бойқаро*] *боғнинг бир четида нақшлари эскирган каттагина чорхари уйда кўпинча ёлғиз ўтирарди.* Ойбек, Навоий. *Чорхари айвоннинг ўрта бир ерида .. савсар пўстин кийиб бир киши ўтирарди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Моллар турадиган бостирма.

ЧОРЧИЛАЛАК *диал.* Тўрт ғилдиракли. *Чорчилалак файтонига тушиб, булоқларни бир томоша, сайр қилайлик.* «Нигор ва Замон».

ЧОРЧЎП [*ф-т*] 1 Тўртта тахтачадан тузилган рамка. *Тўрда Дилнавознинг ихчамгина чорчўпга солинган сурати.* С. Кароматов, Тоғлар табассуми.

2 *бнк.* Иморатнинг тўрт девори пойдеворига қўйиладиган тўрт тагсинч.

ЧОРШАНБА [*ф-т*] Ҳафтанинг якшанбадан кейинги учинчи куни. *Йиғилиш ҳар чоршанба бир марта бўлади.* ▪ *Косиб чоршанба куни бозор қилмаса, бир ҳафтагача қўли боғланиб қолади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧОРҚИРРА 1 Тўрт қиррали, тўрт томони бир хил, тенг. *Чорқирра ёғоч.* ▪ *У* [*қоровул чол*] *киравершдаги девор соати ўрнатилган чорқирра устун тагида.. ўтирарди.* О. Ёқубов, Топилган қиз.

2 Буғдой нави.

ЧОТ Икки сон ораси; бут оралиғи.

ЧОЧ *с. т.* Соч, зулф.

ЧОЧВОҚ *с. т.* Сочбоғ.

♦ **Чочвоқ ўт** пояси сутли ёввойи ўсимлик.

ЧОЧИЛМОҚ **чочмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ЧОЧИҚ I *с. т.* Сочиқ, лунги.

ЧОЧИҚ II 1 Сочилган, сочилиб ётган; паришон.

2 *этн.* Тўйларда куёв, янги туғилган ёки хатна қилинадиган бола бошидан сочиладиган ва асосан, болалар талашиб-тортишиб териб оладиган майда пул, ширинлик ва ш. к.; сочқи. *Куёв поччангиз Келди қочингиз, Чочиқ чочингиз, Йўлни очингиз.* Ғ. Ғулом.

ЧОЧМОҚ *с. т.* Сочмоқ; сепмоқ.

ЧОЧОҚ Сочоқ, попук. *Дастурхон чочоғи. Чочоқ гулли ўсимлик.* ▪ — *Хўп томоша қилгин, тўрам, Тилла ҳайкал чочоғима,— деди Зулфизар Авазхонга.* «Зулфизар билан Авазхон».

ЧОЧОҚБОШ Чочоқ бошли супургисимон гулли ўсимлик.

ЧОЧПОПУК *с. т.* Сочпопук.

ЧОЧҚИ *айн.* **чочиқ** II 2. *Тўй эгаси чочқи сочди.*

ЧОШ 1 Тозаланган ғалла, пахта ва ш. к.нинг хирмондаги уюми; уюлган ғалла, хирмон. *Қариндошингни ошга чақир, чошга чақирма.* Мақол ▪ *Ҳайдар ғалвирни олиб, чош бошига келиб тўлдирди.* Айний, Қуллар.

2 *рвш* Лиммо-лим, лиқ тўла. *Ошга чош тўрт пиёла гуруч солинди.* **Чош қилиб** лиммо-лим тўлдириб, уйиб.

♦ **Чош ғалвир йирик** кўзли ғалвир.

ЧОШГОҲ [*ф-т*] Эрталаб кун анча кўтарилиб қолган вақт. *Кун чошгоҳга етганда, Отабек сарой дарвозасидан чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эгатга сувни эрталаб бир миқдорда, чошгоҳда бир миқдорда .. тараш лозим.* М. Ғофуров, Сувчилик санъати.

ЧОШГОҲЛИК Чошгоҳ пайтидаги енгил овқат; нонушта.

ЧОШ-ЧОШ *рвш* Тўла-тўла, лиммо-лим тўлдириб, тошириб. *Чош-чош тўрт пиёла гуруч.*

ЧОҒ I Вақт, давр; пайт, кез, он. *Тонг чоғи. Экин экиш чоғи. Суҳбат чоғи. Кетар чоғи. Шу чоққача. Бирга умр кечирилган чоғлар. Хурсандлик чоғлари. Ёш чоғим — олтин чоғим.* Мақол. ▪ *Сидиққон бу чоғ қиз боланинг тақдири тўғрисида ўйлар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Туш чоғида икки ёв бир-бирларига қараш келишдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Абдурасул икки яшар чоғида .. ер тўлада иситмалаб, ўлиб кетади.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Чоғи келганда** 1) кези, вақти келганда; 2) баъзан.

ЧОҒ II Хурсанд, шод. *Қарға «қағ» этади, ўз вақтини чоғ этади.* Мақол. ▪ *Ефим Ефимович .. ўзининг жонидан ширин фарзандларини меҳрибон кишилар қучоғида кўриб, ғам-кулфатлари унутилган, вақти чоғ эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Мен энангман, кўндир қайғу ҳам доғим, Сен билан чоғ бўлар менинг димоғим.* «Равшан».

ЧОҒ III Ўлчови, ўлчами мўлжалдан кичик, кичкина. *Қадди чоғ.* ▪ [*Биз*] *жуссаси чоғ бўлса ҳам, чайирини, юрагида ишқ ўти кўпроғини танлаб олдик.* Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли. | Тор. *Этик чоғроқ келди. Саҳни чоғ ҳовли.* ▪ [*Йигитнинг*] *этиги ҳам, қўлқопи ҳам ўзига чоғ эмас, катта.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЧОҒ IV: **чоғ бўлиб турмоқ** тайёр, шай бўлиб турмоқ.

ЧОҒ V Куч-қувват, қурб. *Чоғим келмади.* ▪ *У* [*Қиличов*]*чоғи келмайдиган лавозимга чиқишга чиқиб олиб, тушга олмай ҳайрон эди.* Мирмуҳсин, Созанда.

ЧОҒИ 1 *кирш с.* Афтидан, шекилли. *Босмачилар яна бир қанча шўринг қурғурларнинг ёстиғини қуритди, чоғи.* К. Яшин, Тор-мор. *Октябрга қирқ тўлди, чоғи.* Зулфия.

2 Тахминан; қарийб, чамаси; «га яқин. *Икки минг чоғи одам.* ▪ *Чоғимда туҳматнинг иси келдиёв, бу ишдан* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЧОҒИЛМОҚ *диал.* Чалинмоқ. *Кўзга чоғилди.*

ЧОҒИШТИРМА Таққослама, солиштирма, қиёсий. *Чоғиштирма сифат. Чоғиштирма анатомия.*

ЧОҒИШТИРМОҚ Бир предмет, воқеа-ҳодиса, белги ва ш. к.ни бошқаси билан ўзаро таққослаб кўрмоқ; қиёсламоқ, солиштирмоқ. *Аслига чоғиштирмоқ. Икки ҳолни чоғиштириб кўрмоқ.* ▪ *Полвон бир пиёла чойни ичар экан, отаси билан Пирнафас акани бир-бирига чоғиштирди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЧОҒЛАМОҚ I 1 Ҳозирламоқ, тайёргарлик кўрмоқ, шай қилмоқ. *Отни эгарлаб, чоғлаб олиб кел!* «Муродхон». *Аҳмаджон шериги билан гранаталарни чоғлаб ҳаёт-мамот пайтини кутиб туришди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Мастон .. ўзини узоқ йўлга чоғлади.* А. Қаҳҳор, Мастон.

2 Тахмин, мўлжал билан аниқламоқ, мўлжалламоқ, тахмин қилмоқ. *Қўйнинг гўштини қанча чоғладингиз?* ▪ *Ачинсанг, ёнимга кир, қизчаларга ёрдамлашайлик, деди Ўктам кетмонини қўлида чоғлаб кўриб.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Мўлжалга олмоқ, кўзламоқ. *Хотин ҳарам дарвозасини чоғлаб борар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Уч-тўрт таёқ урдилар. Юз-кўзин чоғлаб.* Ғайратий. [*Отабек*] *ичкарига ошиб тушмоқ учун қулайроқ ўрин чоғлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЧОҒЛАМОҚ II Ўзини ёки кимсани хурсанд қилмоқ; вақтни, кайфини ёки димоғини чоғ қилмоқ. *Айноқ белини маҳкам боғлади, кампирни сийлади, димоғини чоғлади.* «Равшан».

ЧОҒЛАНМОҚ I 1 **чоғламоқ** I *фл. мажҳ. н. Сафар жабдуқлари чоғланди.*

2 **чоғламоқ** I 1 *фл. ўзл. н.* [*Абдушукур*] *изоҳ беришга чоғланган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Марҳамат*] *тезроқ болалар олдига боришга чоғланди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЧОҒЛАНМОҚ II **чоғламоқ** II *фл.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўзл. ва мажҳ. н. Мухторхон мот қилиб, кайфи жуда чоғланди ва мамнуниятдан қизарди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ЧОҒЛАШМОҚ I **чоғламоқ** I *фл. бирг. н.*

ЧОҒЛАШМОҚ II **чоғламоқ** II *фл. бирг. н. Меҳмонлар кайфларини чоғлашиб қайтдилар.*

ЧОҒЛИ Тахминан, қарийб, деярли; ... чамасидаги. *Эллик чоғли аскар. Бир тонна чоғли юк.* ▪ *Мели полвон бошлиқ йигирма чоғли одам қишлоқ четидаги эски мозорни текислашга киришди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧОҒЛИК I: **вақт** (*ёки* **кайф, димоғ**) **чоғлик** хурсандлик, шодлик. *Одам деган вақти чоғликда ҳам, хафагарчиликда ҳам посангисини йўқотмагани тузук.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Тиларсан таъби чоғликни начоғлик, Начоғлик истасанг, қил таъби чоғлик.* Ҳабибий. **Вақт** (*ёки* **кайф, димоғ**) **чоғлик қилмоқ** хурсандчилик қилмоқ, хурсандлик, вақтихушлик билан вақт ўтказиб кўнгилни ёзмоқ.

ЧОҒЛИК II **чоғ** III *с. белги оти. Этик оёғимга чоғлик қилди. Бу уй бизга чоғлик қилади.*

ЧОҒСИЗ *рви* Номувофиқ ёки номақбул пайтда, бевақт, бемаврид. *Чоғсиз келибсиз.*

ЧОҲ [*ф-т*] 1 Чуқур ўра, қудуқ. *Бировга чоҳ қазисанг, ўзинг йиқиласан.* Мақол. ▪ *Улар* [*косиблар*] *чолнинг бошини шартта кесиб, ўлигини чоҳга ташлаб, тегирмон тошини бостириб қўйишди.* «Эртаклар». *Ажал бўлди ёвга, Элда ўз қазган чоҳи.* Миртемир. *Гоҳ суюниб, хаёлида олтин саройлар қуради, гоҳ куюниб, ўзини чоҳ ёқасида кўради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Қаър; оғуш. *Фуод афанди икки қўллаб узатган янги ҳаёт уни* [*Ҳожи холани*] *ўз домига, ўз чоҳига тортиб кетгандан кейин эса, у ишонмайдиган ҳеч нарса қолмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Чоҳга ташламоқ** (*ёки* **отмоқ, тиқмоқ**) ҳалок этмоқ. *Совет замонасининг афзалликлари ва унинг қудратига, бироз бўлса-да, ишонч ҳосил қилган одам ўзини чоҳга ташламаса керак.* Р. Файзий, Қардошлик мадҳияси. *Охирига бориб, ишни пачава қилиб, мени чоҳга тиқиб қўймайсанми.* Ш. Ғуломов, Ташаббус.

ЧУ *айн.* **чув** I. *Бос олдин, тулпорим, чу, азамат, чу!* Ғ. Ғулом. *Довидбой киракашлар томон отларини «чу» деди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЧУБУР *диал.* Оддий, хашаки от. *Чўлтоқ чубурини минган, жағи қурушган, оғзи бурушган бир чол келиб, Ёдгорни айлана берди.* «Ёдгор».

ЧУВ I *унд. с.* Отни ҳайдаш, олдинга ундаш учун ишлатилади. — *Чув, ҳа!— деди қамчи чотди, Урган қамчи, симдай ботди.* «Ширин билан Шакар». *Отлиқлар гаплашмас, фақат ҳар замон отга шилт қамчи босиб, чув деб қўйишарди.* Мирмуҳсин, Чўри.

ЧУВ II Арава ўқининг ғилдиракни тутиб турадиган қулоғи; чув чўп.

◆ **Чуви чиқди** сири очилди; миси, шармандаси чиқди. *Аҳмаджон ака, жуда қалтис иш-да .. Бир чувингиз чиқса борми — бу ёғингиз райком, бу ёғингиз прокурор-а!* А. Қаҳҳор, Қалтис ҳазил.

ЧУВ III Қиморда тўрт ошиқнинг ютқизиқ ҳолати (битта олчи, учта чикка ёки битта товва учта пукка). **Чув тушмоқ** 1) қиморда ташланган тўрт ошиқ чув ҳолатини олгани учун ютқизмоқ. *Очиқ кўксига уриб, Ошиқ отади. Чув тушиб нечалар, Қайф тарқатади.* Ғайратий; 2) *кўчма* зарар кўрмоқ, зиён тортмоқ, фириб емоқ. *Қурғоқчилик бўлиб уруққа ҳам чув тушишди.* П. Қодиров, Уч илдиз. **Чув туширмоқ** зарар, зиён етказмоқ; фириб бермоқ. *Уларнинг ҳар бирини эски пулда* 1500 *сўмданга чув туширди.* Ҳ. Носиров, Туҳмат ва хиёнат.

ЧУВАК I Қотмадан келган, ориқ, қотма. *Чувак бола.* ▪ *У* [*Тўлаган*] *ўрта ёшли, чувак, соқолига оқ оралаган қотма, абжир киши эди.* Ҳ. Назир, Механизатор Тўлаган. *Санобар янгам ёши қирқ бешларга борган новча, чувак юз, гапдон аёл.* Н. Ёқубов, Бўсағада.

ЧУВАК II Ёзлик енгил оёқ кийими; шиппак. *Уйда оёқ кийими бир неча пар; чувак, маҳси, сандал, калош, туфлилар.* Ғ. Ғулом.

ЧУВАЛАНМОҚ *айн.* **чувалмоқ.** *Чуваланган ип. Чуваланган бўйра.* ▪ *Махдум чой хўплаб, мудраб, эзилиб ўтирди. Унинг хаёл ипи тобора чуваланар, йўлаётган йўлининг тагига етолмасди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Вафосизнинг ишқи қурсин чуваланмай, Моғорлаган пўкак толдай уваланмай.* А. Пўлат.

ЧУВАЛАШМОҚ 1 *айн.* **чувалмоқ.** *Олисда ҳам барг ёзмаган дарахтнинг новдалари чувалашган қизимтил ипдек бўлиб кўринди.* С. Аҳмад, Уфқ. *У* [*Нодиров*] *.. юракда ҳаяжон, фикри чувалашар, нимага керак бўлдим экан?* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Чуввос солиб ўралашиб юрмоқ (асосан болалар ҳақида). *Оёқ остида чувалашаверманглар!*

ЧУВАЛАШТИРМОҚ **чувалашмоқ** *фл. орт. н. Хон соат қопқоғини қирс этиб ёпиб, занжирини чувалаштириб қўйнига солди.* Мирмуҳсин, Чўри. *Ҳар қаерда гап сотиб ишни чувалаштириб юрманг, ая, билган ундоқ дейди, билмаган бундоқ дейди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЧУВАЛМОҚ 1 **чувамоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Ип чувалиб кетибди.*

2 *кўчма* Аралаш-қуралаш бўлмоқ, коришмоқ. *Чувалиб кетган фикрлар. Чувалган хаёллар.* ▪ *Мундоқ қараса ўзининг концертда ўтирганини унутиб хаёли аллақаёқларга чувалиб кетибди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

◆ **Гап** (*ёки* **сўз**) **чувалди** гап кўпайди. *У* [*бойвачча*] *гап-сўз чувалиб кетар деб хавф қилар, шу сабабдан ўзини бир оз тутишга тиришар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

ЧУВАЛТИРМОҚ **чувалмоқ** *фл. орт. н. Ипни чувалтирмоқ. Бўйрани чувалтирмоқ. Фикрни чувалтирмоқ.* ▪ *Бироқ унинг* [*Отабекнинг*] *юрагидан кучли бўлган яна бир нарса «бориш» масаласини чувалтириб, «маълум эмас» бир ҳолга қўйган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЧУВАМОҚ 1 Ёзмоқ, бўшатмоқ (коптокка, ғалтакка ўралган ёки калаваланган ип, сим ва ш. к. ҳақида). *Ғалтакдаги ипни чувамоқ.* ▪ *Ҳакимжон акамлар актни гумдон қилибдилар. Калавангнинг учи чувамасин, деб мени «Солор» ресторанига кўчирмоқчилар.* Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди.

2 Тўқилган нарсани титиб, суғуриб бузмоқ. *Бўйрани чувамоқ.*

◆ **Гап чувамоқ** гап кавламоқ, узиб-улаб гап-сўзни қўпайтирмоқ. **Гап чувайди** гап айланади, гап-сўз кўпаяди. *Секин, секин гапир! .. Хотинлар эшитса, гап-сўз чувайди..* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧУВАТМОҚ **чувамоқ** *фл. орт. н.*

◆ **Гап чуватмоқ** *айн.* **гап чувамоқ** қ. **чувамоқ.** *Миробид муҳаббат тўғрисида ҳам унча-мунча гап чуватиб қўйди.* В. Ғофуров, Вафодор.

ЧУВАШ қ. **чувашлар.** *Чуваш тили.*‖ *Чуваш аёл.*

ЧУВАШЛАР Чуваш Автоном Совет Социалистик Республикасида яшовчи туркий халқлардан бири, чуваш халқи.

ЧУВАШМОҚ **чувамоқ** *фл. бирг. н.*

ЧУВАШТИРМОҚ 1 **чувамоқ** *фл. орт. н.*

2 *айн.* **чувалаштирмоқ.**

ЧУВВОС Тартибсиз говур-говур гап, товуш; қий-чув. *Чуввос кўтармоқ (солмоқ).* ▪ *Футбол тугаб, халқ чуввос билан кўтарилган эди.* Ойбек, О. Ш. шабадалар. *Ҳамма ёқдан .. чуввос овозлари кўтарилди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Ёш-қари чуввос кўтариб ишлайди.* Ойбек, Нур қидириб. *Хотини мени чуввос солиб йиғлаб қарши олди.* Ғ. Ғулом, Алдар кўса.

ЧУВИМОҚ 1 Титкилаб юмшатмоқ, титмоқ. *Жун чувимоқ. Эски пахтани чувимоқ.*

2 Пахтани чаноғидан суғурмоқ. *Қўсак чувимоқ.* ▪ *Жаннат хола ғўза чувиб ўтириб, Эркинжонни аллалар, ғўдак ширин уйқуга кетган.* Ж. Шарипов, Саодат.

ЧУВИТМОҚ **чувимоқ** *фл. орт. н. Қўлда пахта чувитмоқ. Қўсак чувитмоқ.*

ЧУВИШМОҚ **чувимоқ** *фл. бирг. н. Хотинлар пахта чувишмоқда.*

ЧУВЛАМОҚ I «Чув-чув» деб отни юришга ундамоқ.

ЧУВЛАМОҚ II *диал.* Чувурлашмоқ, қий-чув кўтармоқ.

ЧУВЛАШМОҚ **чувламоқ** II *фл. бирг. н.*

ЧУВОЛЧАНГ Ер остида яшовчи, ёмғирдан сўнг ер устига чиқиб судралиб юрадиган узун қорамтир қиз-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ғиш қурт. *Чол қармоқларининг учларига чуволчанг илиб, сувга ташлади ва ёғочларини ерга қатор қилиб қадаб қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЧУВОЛЧАНГСИМОН Чуволчангга ўхшаган, чуволчанг тахлит.

ЧУВОҚ Чуваланган, чувалашиб, чалкашиб кетган. *Чувоқ ип.* ▪ *У бошини қуйига энгаштирди ва чувоқ соқолини тузатиб фикрда қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

♦ **Чувоқ офтоб** *айн.* **офтобчувоқ.**

ЧУВРИНДИ 1 Эски-туски, увада, жулдур (асосан, кийим-кечак ҳақида).

2 Эски, жулдур кийимли одам, қашшоқ. *«Наинки шу етимча чувринди ҳам эшонойи бўлиб, бизнинг қаторимизга қўшилса?!»* С. Анорбоев, Меҳр.‖ *Дарвозабон чувринди аёлга унча эътибор бермади.* Мирмуҳсин, Чўри.

ЧУВУЛЛАМОҚ *айн.* **чувурламоқ.**

ЧУВУЛЛАШМОҚ **чувулламоқ** *фл. бирг. н.*

ЧУВУР I Қоришиқ қий-чув, ғовур-ғовур гап, овоз; чуғур. *Кўчадаги хотинлар чувури, болалар йиғиси юрагига ваҳм соларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЧУВУР II *диал.* Оддий, хашаки от. *Шу ёмон чувур билан биздан илгари келибсан.* «Алпомиш».

ЧУВУРЛАМОҚ Тартибсиз ҳар ёқдан сўзламоқ, ғовур-ғувур, қий-чув қилмоқ. *Қизлар кампирни алахситиш учун бирдан чувурлаб юборишди.* С. Аҳмад, Онажонлар.

ЧУВУРЛАТМОҚ **чувурламоқ** *фл. орт. н.*

ЧУВУРЛАШМОҚ **чувурламоқ** *фл. бирг. н. Ичкари ҳовли эшигидан ёш-ёш эркак ва қиз болалар чувурлашиб чиқишди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Болалар чорси цемент ҳовуз ёқасида уймалашиб, чувурлашиб туришарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЧУВУР-ЧУВУР **чувур** I *с. такр. Қизлар чувур-чувур қилиб, қурт тутилган уйга кириб кетишди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ЧУВ-ЧУВ Қоришиқ ғовур-ғувур гап, товуш; чуввос, қий-чув, шовқин-сурон. *Чув-чув қилмоқ.*

ЧУЙМОҚ Овга қуш солмоқ; қуш солиб ов қилмоқ. *Қўлингдан кетмасин давринг, давлатинг, Ойдин кўлга қушинг чуйгин, Авазжон.* «Хушкелди».

ЧУҚ *бол.* Ўғил боланинг таносил аъзоси; чўчоқ.

ЧУҚРИ *диал.* Ривоч.

ЧУЛДИРАМОҚ 1 *диал.* Шалдирамоқ, шилдирамоқ. *Ариқчада ўрта бармоқдай сув эринчоқлик билан чулдираб оқиб турибди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бидирлаб, тез-тез гапирмоқ, бидирламоқ, бижирламоқ. *Уйда ўғилчаси Адҳам унинг [Нигорани нг] қучоғига отилиб: «Ойи, ойи, бунча тошни нима қиласан?» — деб чулдирайди.* М. Худойқулов, Оҳанграбо ахтариб. **Чулдираб қолмоқ** кайфи ошиб ёки довдираб, тили гапга келмай қолмоқ. *Ичкиликка Иваннинг энди иштаҳаси очилган пайтда Мутавалли маст бўлиб чулдираб қолди.* М. Осим, Элчилар. *Азимбойвачча икки пиёладаёқ чулдираб қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЧУЛДИРАШМОҚ **чулдирамоқ** 2 *фл. бирг. н.*

ЧУЛДИРАТМОҚ **чулдирамоқ** *фл. орт. н. Уй эгаси .. мавизни [майни] пиёлага чулдиратиб қуяр экан, меҳмонга ер остидан мўралаб кулимсираб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЧУЛИ-ЧУЛИ: **чули-чули бўлмоқ** 1) бетартиб, бошбошдоқ бўлиб қолмоқ; 2) *айн.* **чулдираб қолмоқ** қ. **чулдирамоқ** 2.

ЧУЛКЙ [*р*] Хотин-қизларнинг тиззадан юқоригача чиқадиган пайпоғи. *Капрон чулки.*

ЧУЛОН *диал.* Шулон, тугун оши.

ЧУЛЧИТ *с. т.* Гапга сира ҳам тушунмайдиган, гап уқмайдиган одам. [*Фотима:*] *Ҳеч бўлмаса насибангни олсанг-чи! Қандоқ чулчитсан!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ЧУЛҒАМОҚ 1 Айлантириб, атрофлаб ўрамоқ, атрофига ўраб қўймоқ, ўраб чиқмоқ. *Нари-бери бўз салласини бошига чулғаб, .. дарвозадан ичкарига кириб бормоқда бўлган Сафар бўзчини махдум тўхтатди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Икромжон от жиловини ғар қошига омонатгина чулғаб, тол тагига келди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Қопламоқ, босмоқ, буркамоқ. *Бинонинг устини ва ён-верини нур сели чулғаб, олд томонидан сояларни қуюқлаштириб кўрсатар, деразалари қорайиб турарди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Қишлоққа етганда борлиқни қоронғилик чулғайди.* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида. *Баҳорнинг фикри булут босган осмондай қоронғилашди-ю, кўз олдини туман чулғади.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

3 *кўчма* Эгалламоқ, банд этмоқ, қамраб олмоқ. *Уни хаёл чулғади. Кўнглини чулғаб олган ғашлик. Мияни чулғаган саволлар.* ▪ *Шербекни уятми ёки қўрқувми, қандайдир ноаниқ омихта ҳислар чулғаб олди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЧУЛҒАНМОҚ **чулғамоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Ипакларга чулғанмоқ. Гулга чулғанмоқ.* ▪ *Нега тўлғанди, Сочи чулғанди?Суймагул жуда Эрта уйғонди.* М. Алавия. *Бир неча бино ўт кетиш туфайли босиб қолган, баъзиси тутунга чулғаниб ҳамон бурқсайди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. [*Нури*] *ёлғиз қолган чоқларида турли ўй, хаёллар билан чулғанадиган бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧУЛҒАТМОҚ 1 **чулғамоқ** *фл. орт. н. Хаёлга чулғатмоқ.* ▪ *Отабек уйга кирганда, ёстиқ бетини тартибсиз соч ўримлари билан чулғатиб Кумуш ухлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Аралаштириб, қориштириб юбормоқ; чувалаштирмоқ. *Кутилмаган бу хабар Ҳаловатнинг фикрини чулғатиб юборди.* Н. Орифжонов, Ҳаловат. *Уззукун пашшани фил қилиб, қаёқдаги гапларни чулғатиб юбординг-из, мана энди эл олдида юзингиз шувут.* А. Муҳиддин, Ҳадя.

ЧУЛҒАШМОҚ **чулғамоқ** *фл. бирг. н. Ишга чулғашиб қолдик. Хаёллар билан чулғашиб қолибман.*

ЧУМА *айн.* **тоун.**

ЧУМАҚ I *диал.* Жўмрак.

ЧУМАҚ II: **чумак урмоқ** ранг, тус олиб, қизариб пиша бошламоқ (эрта пишар узум, чиллаки ҳақида). *Боғлардаги чиллакилар чумак уриб, олма, ноклар, тилла қўнғиз ёпишган шафтоли ва олхўрилар ранги соат сайин ўзгарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Чиллаки чиллакини кўриб чумак уради** бир-биридан кўриб ўрнак олади, тақлид қилади, бир-биридан ўрганади. *Чиллаки чиллакини кўриб чумак уради дегандек, Зебонинг шодон руҳи, қараши Муҳаррамга кўча бошлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЧУМОЛИ Тўда-тўда бўлиб бир уяда яшайдиган кичкина ҳашарот; қумурсқа. *Қизил чумоли. Қанотли чумоли. Ўрмон чумолиси. Чумоли уяси. Бир томчи сув чумолига дарё кўринар.* Мақол. ▪ *Чумолилар ёмғир суви билан ҳўлланган уяларидаги донларини ташқарига ташиб чиқариб шамоллатмоқда.* Айний, Қуллар.

♦ **Чумоли бел** хипча, ингичка белли, нозик бел.

ЧУМОЛИЧА Чумолидай кичкина, зиғирдай. *Сен жуда кўринганингда чумолича кўринасан.— Чумолича кўринсам ҳам қўринар эканман-ку, иш қилиб!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

ЧУМЧУҚ Кўпинча хонадонларга яқин жойларда яшайдиган, ҳашарот ва дон билан озиқланадиган кичкина қуш. *Чумчуқ семирса ботмон келмас.* Мақол. ▪ *Қайрағоч дарахтлари бағрида чумчуқлар тартибсиз чиқиллашиб насл қолдириш қайғусини чекадилар.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Чумчуқ пир этса, юраги шир этади** салга қўрқадиган, чўчийдиган, қўрқоқ одам ҳақида.

ЧУН [*ф-т*] *эск. кт.* Худди; ≈дай, ≈дек, ўхшаб. *Кетиб тандин мадорим гул юзим чун заъфарон ўлди.* Ҳамза. *Кампир бир кун зор-зор чун абри навбаҳор йиғлаб, .. мени бисёр тангликка солди.* Ғайратий, Довдираш.

ЧУНКИ [*ф-т*] *сабаб боғл.* Бош гап билан эргаш гапнинг сабабий боғланишини кўрсатади; негаки, сабаб шуки, зероки маъноларини билдиради. *Мен совуқни сезмадим, чунки кун бўйи ишладим.* ▪ *Эллик йилдан кейин қандай бўлишини билмаймиз, чунки бу мана шу уйларда туғилган, шу қишлоқда ўсадиган болаларнинг дидига, орзусига боғлиқ.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Халқ бундай ёлворишларга, тавба-тазарруларга қулоқ солмади, чунки иш ўтган, ғишт қолипдан кўчган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу [отасининг вафот этгани] Ғуломжон учун қаттиқ зарба бўлди, чунки отасига*

www.ziyouz.com kutubxonasi

жуда қаттиқ суяниб қолган эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЧУНОН [*ф-т*] *рвш* Шунча, шундай, шу қадар. *Чунон калтаклади. Чунон ҳаракат қилди. Чунон уринса ҳам бўлмади.* ▬ *Қилич Ботир бўзчини кўтариб чунон урдики, у қўлтиғигача ерга кириб кетди.* «Эртаклар». *Ака-ука бир-бировларига чунон ҳам суяниб қолган эдилар-ки, бир-бирлари бўлмаса таом емас эдилар.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ЧУНОНАМ [*асли* чунон ҳам] *с. т.* Чунон ҳам, чунон. *Ёмғир чунонам қуйиб бердики.* ▬ *Муҳташам шаҳар ўзига чунонам оро берибдики, асти қўяверинг, фонтанларда сув ўйини.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир. *Баҳорда чунонам қўш тортдики, жонивор қорабайирни нақ кўк терга тушириб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЧУНОНЧИ [*ф-т*] Яъни, масалан. *У кўп тилни, чунончи, рус, инглиз, француз, немис тилларини билади.* ▬ *ЎзССР гражданларига жамоат ташкилотларига бирлашиш, чунончи: касаба союзларига, кооператив бирлашмаларига.. бирлашиш ҳуқуқи таъмин этилади.* «ЎзССР Конституцияси».

ЧУРВАҚА 1 Майда-чуйда, ёш болалар. *Аммамга ҳам амал тегиб қолган. Кечаю кундуз чурвақалар билан ўралашгани-ўралашган.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза. *Бир вақт келиб, дадамнинг куни етса, Гулнорнинг чурвақалари бош кўтаради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Пашмалоқ, майда-чуйда одамлар.

ЧУРР *тақл. с.* Қоровул ҳуштаги овозига ўхшаш товушлар ҳақида. *Тўполон бошланди. Шу пайт «чурр» этиб ҳуштак чалинди-ю, билагига қизил боғлаган учта дружиначи етиб келди.* М. Худойқулов, Оҳанграбо ахтариб.

ЧУРРА Ички аъзолардан биринниг, мас. ичакнинг осилиб, ташқарига туртиб чиқиб қолишидан иборат касаллик; дабба. **Чурраси тушди** 1) чурра касаллигига йўлиқди; 2) *кўчма* катта зарар кўриб ёки чиқимдор бўлиб синди, инжирғаси ўйнади. *Тўй қиламан деб чурраси тушди.*

ЧУРРАҚ I Ғозсимонлар туркумининг ўрдаклар кичик оиласига мансуб, ўрдакдан кичикроқ, ов қилинадиган ёввойи қуш.

ЧУРРАҚ II, **чуррак нон** *с. т.* Қавказ халқаларининг тўртбурчак шаклидаги тарам-тарам миллий нони.

ЧУРУҚ *с. т.* Эски, эски-туски, жулдур, увада. *Чурук тўн. Чурук маҳси.* ▬ *Мен ҳам айвонда ётган чурук бир кўрпачага ўралиб, тонгга қадар йиғлаб ўтирдим.* Ғайратий, Ёшлигимсиз.

ЧУРУЛЛАМОҚ 1 *кам қўлл.* Чирилламоқ, чирқилламоқ. *Оқшомлари қурт-қумурсқалар чуруллаб тинчлик бермайди.*

2 «Чурр» этган овоз чиқармоқ (ҳуштак ҳақида). *Рафиқ пуфлаган эди,* [*ҳуштак*] *жуда қаттиқ чуруллади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧУРУЛЛАТМОҚ чурулламоқ 2 *фл. орт. н. Қоровул ҳуштагини чуруллатди.*

ЧУРҚ: чурқ этмади овоз чиқармади; оғиз очиб бирор нарса демади, индамади. [*Қобил:*] *Биттанг чурқ этсанг калланг ёнингда.* И. Султонов, Бургутнинг парвози. *Ашшурмирзо қайтганига ўн кундан ошган бўлса ҳам, тўй тўғрисида чурқ этмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Чурқ этган товуш йўқ** ҳеч қандай товуш эшитилмайди, жимжит.

ЧУСТ: чуст дўппи *айн.* **тус дўппи** *қ.* **тус** II.

ЧУЧВАРА Ичига қийма солиб тугилган, мантидан кўра майдароқ хамир овқат. *Хом чучвара. Қовурма чучвара. Мезбон дастурхон ёзиб косаларда чучвара олиб келди.* ▬ *Зиёдахон опа, ун элашингиздан бугун кечқурун чучвара қилиб берадиганга ўхшаб қолдингиз.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор.

♦ **Чучварани хом санамоқ** йўқ ёки амалга ошмайдиган нарсага ишонмоқ; хом ўйламоқ, хом хаёл қилмоқ.

ЧУЧВАРАХОНА Чучвара пишириб хўрандаларга хизмат қиладиган махсус ошхона.

ЧУЧИМОҚ 1 Ширин тортмоқ, ширин бўлмоқ. *Ҳа, тўйчилик-да. Оғзимиз чучиб қолсин! Қулишади йигитлар.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ҳолва деган билан оғиз чучимайди** қуруқ гап билан иш битмайди, кишининг айтгани, ўйлагани бўлавермайди.

2 Қизиб, доғ бўлиб тозаланмоқ. *Ошнинг ёғи яхши чучиган. Чучиган мой.*

ЧУЧИТИЛМОҚ чучитмоқ *фл. мажҳ. н. Чучитилган мой ва қовурилган гўштнинг мазали ҳиди димоғларга урилди.* Ойбек, Навоий. *Қўшни ҳовлидан чучитилган жувоз мойининг иси келди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Чучитилган сув** махсус йўл билан шўри кетказилган денгиз суви.

ЧУЧИТМОҚ чучимоқ *фл. орт. н. Оғиз чучитмоқ. Мой чучитмоқ.*

ЧУЧМАЛ 1 Тузи ёки шираси меъёридан кам, маза-матраси йўқ; бадхўр, тотсиз, бемаза. *Чучмал овқат. Чучмал мураббо.* | Кўнгилни айнитадиган, беҳузур қи адиган. *Чучмал ҳид.*

2 *кўчма манф.* Тайинли бир маъноси йўқ; бетайин, ноаниқ, дудмол. *Чучмал жавоб. Чучмал гап.* ▬ *Домла.. бу чучмал кулгига эътибор қилмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. || *Меҳмоннинг қишлоқчасига қўлини кўкракка қўйиб қуюқ сўрашуви бошлиққа чучмал туюлди.* А. Мухтор, Туғилиш. **Чучмал одам** гапининг тайини, тутуриғи йўқ одам.

ЧУЧМАЛЛАШМОҚ Чучмал бўлиб бормоқ, тобора чучмал бўлмоқ. *Гапи чучмаллашди. У анча чучмаллашиб қолибди.*

ЧУЧМЎМА Эрта баҳорда очиладиган бинафша ранг чочоқ гулли ўтсимон ўсимлик ва унинг гули. *Қир ва адирларда лолақизғалдоқ ханда урганда, чучмўмалар чаман бўлганда, кенг яйловда жавлон уришнинг гаштига нима етсин.* Ҳ. Абдусаматов, Чорвадорлар.

ЧУЧУҚ 1 Аччиқ эмас, нордон эмас; ширин. *Чучук олма. Чучук пиёз. Чучук анор.* **Чучук сув** таъми яхши, ичимли сув (дарё, булоқ ва ш. к. суви ҳақида).

2 *кўчма* Кишига озор бермайдиган; ёқимли, кўнгилли, ширин. *Бир ачиқнинг бир чучуги бор.* Мақол. *Аччиқ билан чучукни тотган билур, узоқ билан яқинни юрган билур.* Мақол. ▬ *Ҳаётнинг дағал муомаласидан бегона, фақат унинг чучук сўзларингигина тинглаб келган Отабекка бу хўрлик турмушдан биринчи зарба эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *кўчма* Айрим товушлар, мас. «р»ни, тўла айта олмайдиган. *Тили чучук бола.* ▬ *— Насимжон Файзуллаев,— деди чучук тил билан секретарь ва гилам четига омонатгина ўлтириб, сўзини давом этдирди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЧУЧУҚЛИК 1 **чучук** *с. белги оти. Олманинг чучуклиги. Тилнинг чучуклиги.*

2 Ширинлик, қанд-қурс. *Чучукликка ўч одам. Чучуклик билан чой ичмоқ.*

ЧУЧУҚМИЯ *айн.* **ширинмия.**

ЧУЧУҚТОМОҚ *айн.* **ширинтомоқ.**

ЧУШҚИРМОҚ *диал.* Акса урмоқ, аксирмоқ. *Билинар-билинмас чушкирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧУҚУЛАМОҚ Ўйиб, кавлаб чуқур(ча) ҳосил қилмоқ; чуқурламоқ. **Ер чуқулаб ўтирмоқ** *кам қўлл. айн.* **ер чизиб қолмоқ** *қ.* **чизмоқ.** *Валижон .. бошини қуйи солганча ер чуқулаб ўтирарди.* О. Ёқубов, Ларза.

ЧУҚУЛАШМОҚ чуқуламоқ *фл. бирг. н. Паҳлавонлардан биронтаси бош кўтармай, ер чуқулашиб қолдилар.* «Зулфизар билан Авазхон».

ЧУҚУР 1 *от* Қазилган, ўйилган ёки табиий чуқурлик, ўйиқ. *Елканинг чуқури. Боровга чуқур қазисанг, ўзинг йиқиласан.* Мақол. ▬ [*Ойимхон*] *ўчоқ четидаги махсус чуқурга қумғон қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кунлардан бир кун Мавлонбек минғбоши .. кайфи ошиб чуқурга қулаб тушибди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Қиши билан йиғилган гўнгларни чуқурдан чиқариб .. қўйилганлигига ўн кунлар бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *сфт* Сатҳдан анча паст; чўнқир, теран. *Чуқур дарё. Чуқур ҳовуз. Чуқур жарлик.* || *Ариқни чуқур қилиб кавламоқ.* | Анча ичкарида жойлашган. *Чуқур илдизлар.* | Ичкаридан, ўпкадан тўлиб тошиб чиққан ёки ўпкани тўлдирувчи. *Чуқур нафас.* || *Чуқур тин олмоқ.* ▬ *Қудрат «тушимми, ўнгимми!» деб чуқур хўрсинди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. [*Ҳамиджон*] *ўчиб қолган папиросини ёндириб, чуқур тортди-да, гапира бошлади.* Ў. Умарбеков, Чўлда бир кун.

3 *сфт, кўчма* Ҳар томонлама кенг,

www.ziyouz.com kutubxonasi

асосли, атрофли, теран. *Чуқур билим. Чуқур маъно. Чуқур илмий текширишлар.* || *Чуқур ўйламоқ.* | Муҳим, жиддий. *Чуқур хато. Чуқур зиддиятлар.* | Зўр, катта, кучли. *Чуқур қайғу. Чуқур сукунат.* ▪ *Ҳа, бу меҳнаткашларга ғамхўрлик, чуқур одампарварликдан келиб чиқади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧУҚУРЛАМОҚ Чуқур қилмоқ, чуқур кавламоқ. *Ўрани чуқурламоқ. Зовурни чуқурламоқ.*

ЧУҚУРЛАНМОҚ чуқурламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Дарё кема юра оладиган қилиб чуқурланди.*

ЧУҚУРЛАТМОҚ чуқурламоқ *фл. орт. н. Зовурларни чуқурлатмоқ.*

ЧУҚУРЛАШМОҚ 1 Чуқур бўлмоқ, чуқур тортмоқ.— *Унгур чуқурлашган сари қозиқ шу зайлда қоқиб борилса, йўлдан адашмаймиз,— деди чол.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ич-ичига кириб кетган кўзларида жиддият, маъюслик аломати пайдо бўлди, кенг пешанасидаги ажинлари чуқурлашди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма* Кенгаймоқ, теранлашмоқ. *Билими анча чуқурлашди.* ▪ *Ой ёруғида кеча жимжитлиги яна чуқурлашган каби туюлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ёш йигитнинг кўнглида томчилардан ҳосил бўлган севги тобора чуқурлаша борди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Жиддийлашмоқ, кучаймоқ. *Хато яна чуқурлашди.* ▪ *Ёлғон, сохталик бири иккинчисидан бошлаб келиб тобора чуқурлашиб, тобора хунуклашиб борар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЧУҚУРЛАШТИРИЛМОҚ чуқурлаштирмоқ *фл. мажҳ. н. Дарё чуқурлаштирилди.*

ЧУҚУРЛАШТИРМОҚ чуқурлашмоқ *фл. орт. н. Ўзанни чуқурлаштирмоқ. Ўз билимларини чуқурлаштирмоқ.*

ЧУҚУРЛИҚ 1 чуқур *с. белги оти. Ариқнинг чуқурлиги. Асарнинг назарий жиҳатдан чуқурлиги.*

2 Чуқур жой; ўра, чоҳ. *Эни уч метр келадиган чуқурлик.* ▪ *Эртасига Раҳматиллани қўли синган, боши ёрилган ва ҳушсиз бир ҳолатда мактаб ёнидаги бир чуқурликдан топиб касалхонага жўнатилди.* А. Қаххор, Қўшчинор. *Чуқурликда, ҳар жой-ҳар жойда одамлар тўп-тўп бўлиб ер қазимоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЧУҚУРЧА Қичкина, пастак чуқур. *Бильярд чуқурчаси. Юз чуқурчаси.* ▪ *Адолат кулди. Қорача ияги йилтиллаб, унда нурли бир чуқурча пайдо бўлди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЧУҒУЛЛАМОҚ *айн.* чуғурламоқ.

ЧУҒУЛЛАШМОҚ чуғулламоқ *фл. бирг. н.*

ЧУҒУР 1 *айн.* чувур I. *Бир зумда эшик болалар чуғурига тўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *тақл. с.* Баъзи қушларнинг баравар сайрашидан чиқадиган қоришиқ овозлар ҳақида.

ЧУҒУРЛАМОҚ 1 «Чуғур-чуғур» овоз чиқармоқ, «чуғур-чуғур» сайрамоқ. *Қалдирғочлар ўқдай отилиб келиб, мачит ичига кириб кетадилар, чуғурлайдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Тез-тез бидирлаб, тушуниб бўлмайдиган қилиб ёки тушунилмайдиган бирор бегона тилда сўзламоқ. *Уч яшар бола нима эканини биласизми? Билмайсиз.. Кўчадан келганингда тизгинга ўтирса, қўлчаси билан юзингни силаса, чуғурласа.* А. Қаххор, Олтин юлдуз.

ЧУҒУРЛАШМОҚ чуғурламоқ *фл. бирг. н. Қушлар чуғурлашмоқда.* ▪ *Болалар яна чуғурчиқдек чуғурлашади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧУҒУРЧИҚ Чумчуқсимонлар туркумига мансуб, қора патли, гала бўлиб юрадиган, ҳашарот ва мевалар билан озиқланадиган қуш.

ЧУҒУР-ЧУҒУР 1 чуғур 1 *с. такр.* [Эъзозхон] *сирли қоғозни тиззасига қўйиб, чумчуқларнинг тинимсиз чуғур-чуғурига қулоқ солди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Қоришиқ ғовур-ғувур гап, овоз; чувур-чувур. *Тушликка чиққан аёлларнинг чуғур-чуғури.* С. Зуннунова, Олов. *Чувакчина бу йигитнинг чуғур-чуғур қилиб кетаётган болаларнинг майда-чуйда гапига тоби йўқ.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЧУҲ *айн.* чув I.

ЧЎБИР *диал.* Чувур, хашаки (от ҳақида).

ЧЎГИР 1 *айн.* чўгири.

2 *айн.* чўкиртак.

ЧЎГИРИ Сариқ ва кўкиш йўлли ола пўчоқ ширин қовун нави.

ЧЎГИРМА Хоразм ва Қорақалпоғистонда расм бўлган катта мўйна қалпоқ. — *Қаердан келгансиз? — сарбоз катта чўгирма босиб турган бошини тик тутиб сўради.* Мирмуҳсин, Чўри.

ЧЎЗАЛА *диал.* Бор бўйича чўзилиб; узала.

ЧЎЗДИРМОҚ чўзмоқ 1—3, 5—7 *фл. орт. н. Командировка муддатини чўздириб олмоқ. Симни чўздирмоқ.*

ЧЎЗИЛИШМОҚ чўзилмоқ 3, 5 *фл. бирг. н. Кичиклар танча атрофида бирин-сирин чўзилишиб ухлаб қолишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧЎЗИЛМОҚ 1 чўзмоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Пайпоқ чўзилиб кетди. Ҳамма ёқдан қўллар чўзилди. Мажлис чўзилди. Ўқиш бир ой чўзилди. Йўғон чўзилар, ингичка узилар.* Мақол. ▪ *Анзират кампир Жўрахоннинг қулоғига чўзилиб пичирлади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Тўтибу дод деб эрининг ҳавога чўзилган қўлларига ёпишди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Давом этмоқ. *Ой билан суҳбатим чўзилди узоқ, Аста яқинлашиб тонг ҳам қўшилди.* Ғайратий. *Тантибойвачча кечаги базм ва ичкилик кайфини бутун кун чўзилган уйқу билан тиниқтириб, қўрғон эшигидан боғ ташқарисига чиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *с. т.* Кўп гапирмоқ, вайсамоқ ёки йиғламоқ.

4 Бўйига тортмоқ, ўсмоқ. *Йигитчанинг қадди чўзилиб қолибди.*

5 Узала тушиб ётмоқ. *Арқон чўзилиб ётибди. Чўзилиб, бир оз дам олдим.* ▪ *Сиз бу ерда, қумнинг текис жойида чўзилиб ётинг.* Айний, Эсдаликлар. | Чарчаб, ҳолдан тойиб йиқилмоқ. *Қандоқ қилай, чўзилиб қоладиганга ўхшайман.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Салом, мадори туғаб, узилган она, Очлик билан сарғайиб, чўзилган она.* Ғайратий.

ЧЎЗИЛТИРМОҚ чўзилмоқ 1, 3, 5 *фл. орт. н.— Омон бўлинг бойвачча,— деди Комил, уни каравотга чўзилтирар экан.* Ҳ. Ғулом, Машъал. [*Мақсуд:*] *Биз ўн иккисини чўзилтирдик.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ЧЎЗИЛУВЧАН Яхши чўзиладиган. *Чўзилувчан толалар. Чўзилувчан модда.*

ЧЎЗИЛУВЧАНЛИК чўзилувчан *с. белги оти. Модданинг чўзилувчанлиги. Толанинг чўзилувчанлигини текширмоқ.*

ЧЎЗИНЧОҚ Бўйи энига нисбатан анча узун; чўзиқ, узунчоқ. *Чўзинчоқ юз. Чўзинчоқ ҳовли. Чўзинчоқ қовоқ.* ▪ *Ҳоким супада ёнбошлаб ётган ерида, тўрт бармоғи қиммат баҳо олтин узуклар билан безатилган чўзинчоқ панжасини узатди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ияги чўзинчоқ ўқитувчи уй расмини солишни ўргатди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧЎЗИШМОҚ чўзмоқ *фл. бирг. н. Ишни чўзишди. Гапни чўзишди.*

ЧЎЗИҚ 1 *айн.* чўзинчоқ. *Чўзиқ юз. Чўзиқ стол. Чўзиқ супа.* ▪ *Тонг қоронғисида унинг [Сидиқжоннинг] юзи оппоқ, чўзиқ ва кўзлари ичига ботиб кетгандай кўринди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 Узоқ давом этган ёки этадиган. узун, давомли (овоз, товуш, ҳайқириқ ва ш. к. ҳақида). *Чўзиқ овоз. Чўзиқ гудок чалинди.* ▪ *Қудрат ажабланганича эшик томон юрган эди, кўча бошидан подачининг «Ҳай-до-о!» .. деган чўзиқ ҳайқириғи келди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 *лингв.* Узоқ, давомли талаффуз этиладиган. *Чўзиқ унли. Чўзиқ бўғин.*

ЧЎЗИҚЛИК 1 чўзиқ 1, 2 *с. белги оти.*

2 *лингв.* Талаффузнинг узунлиги, давомлиги. *Унли товушларнинг чўзиқлиги.*

ЧЎЗМА Хамирни юпқа ёйиб, юзига пиёз, баъзан қийма солиб ёғда пириладиган тансиқ овқат, юпқа. *Чўзма қилмоқ.* ▪ *Бир оҳангаронликнинг тўйига келган нон, қатлама, чўзманинг ўзига тўққизта сандиқ тўлибди.* М. Алавия, Тўйларимиз ҳақида.

ЧЎЗМА-ЧАЛПАК Ёғда пиширилган юпқа хамир таомлар.

ЧЎЗМОҚ 1 Тортиб узайтирмоқ, узайтмоқ. *Резинкани чўзмоқ. Хамирни чўзмоқ.* | Уриб, пачоқлаб, чиғирдан ўтказиб ёки бошқа бирор йўл билан узайтирмоқ, ёймоқ. *Симни болғалаб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

чўзмоқ. ▪ *Қоратой.. қизил чўғ бўлган темир парчасини болға билан гурс-гурс урар, яссилар, чўзар, қайирар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.| Ёймоқ, ёзмоқ. *Ўрин чўзмоқ.* ▪ *— Белни ол, нимага қараб турибсан? — деди Барот полвонга минебоши, белидаги кенг боғланган белбоғни чўзиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Узатмоқ, чўзилтирмоқ. *Ёрдам қўлини чўзмоқ. Қўл чўзиб кўришмоқ. Туяга янтоқ керак бўлса, бўйнини чўзади.* Мақол. ▪ *Афғон чойфуруш қорнини тўйғазиб бўлиб, дарров оёқларини чўзди, тиззаларини уқалаб гапга тушди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Сал ўтгач, Олимовнинг ўзи ҳам бўйнини чўзиб тузоққа қаради.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Узайтирмоқ (муддат, вақт ва ш. к. ҳақида). *Ўқув йилини августгача чўзмоқ.*| Орқага судрамоқ, кечиктирмоқ, пайсалга солмоқ. *Экин кампаниясини чўзиб юборманг.* ▪ *Шошилмасликнинг иккинчи, ҳам кучли сабаби, мумкин қадар, тўйни узоққа чўзиб, шу воситада Анварни соғиш.. эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

4 Товушларни одатдагидан узунроқ талаффуз этиб, дона-дона қилиб гапирмоқ.— *Ҳа, ҳа ундоқ дегин,— деди Ефим Даниловия чўзиб, гўё мушкул бир масалани зўрға тушуниб олгандай.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

5 *кўчма* Бир гапни ҳа деб гапиравермоқ, гап чайнамоқ, эзмалик қилмоқ. *Гапни чўзмоқ.* ▪ *Э, бўлди, кўп чўзма! Бир жағинг очилса, қайтиб ёпилиши қийин.* Уйғун, Навбаҳор.

6 Иқтисод қилиб, тежаб-тергаб кўпга етказмоқ. *Оз пул олса ҳам, чўзиб-чўзиб уч кунга етказди.* ▪ *Бу маблағни у [Тўғонбек] анча чўзди.* Ойбек, Навоий.

7 *с. т.* Қўл билан бирор нарсани бермоқ, узатмоқ. *Чўз-чўз! Бу ер ҳазилнинг жойи эмас.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар. *Миробидга ўғил берди, севинчи чўзинглар!* Ойбек, Қутлуғ қон. *Совунгар балога қолишини билиб, тезда пул чўзди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

◆ **Бўй чўзмоқ** *қ.* **бўй** I **2. Кекирдак чўзмоқ** *қ.* **кекирдак.**

ЧЎЗҒИ *грам. эск.* Унли товуш ва унинг график белгиси (араб алфавитидан фойдаланилган вақтларда). *У [Саидакбар] ҳарфларнинг чўзғиларини эгри-бугри ёзарди.* Айний, Эсдаликлар.

ЧЎЗҒИЛАМОҚ Чўзиб тортмоқ, тортқиламоқ; чўзиб-чўзиб узайтирмоқ. *[Жамолиддинни] уришаман ҳам-да, ҳаққим бор. Тоғасиман, қулоғидан чўзғилаб қўяман.* С. Юсупов, Осон ишнинг оҳи бор.

ЧЎЗҒИН *диал.* Чўзиқ.

ЧЎК: чўк тушмоқ *айн.* **чўк(ка) тўшмоқ** *қ.* **чўк(ка).** *Чўк тушиб ўтирмоқ.*

ЧЎҚАР *айн.* **чўкарқанд.**

ЧЎҚАРҚАНД Қовуннинг ширин бир нави.

ЧЎҚИҚ Ичига кирган, чўккан, ботган; ботиқ. *Қобилжоннинг чўкик юзидан қони қочди, сабри қолмади.* Ҳ. Пўлат.

ЧЎҚИНДИ 1 Тинган суюқликнинг тагига чўккан қуйқаси, тагида тўпланиб қолган лойқа.

2 *геол.* Узоқ ўтмишда мавжуд бўлган, сув ҳавзаларининг тагидаги қолдиқлардан юзага келган тоғ жинслари.

ЧЎҚИРМОҚ 1 Тиз чўктирмоқ, чўккалатмоқ (асосан туя ҳақида). *Туяни чўкириб минмоқ.*

2 *кўчма* Ўкситмоқ, чўктирмоқ. *Кўнглини чўкириб юборди.*

ЧЎҚИРТАК Чақир тиканакдай ўткир синиқ-мертик шох, илдиз, поя ва ш. к. *Унда-бунда саксовул чўкиртаклари тарвақайлаб ётибди.* Ш. Ғуломов, Саҳрода.

◆ **Чўкиртак тиш** чириган, еликкан синиқ-мертик тиш.

ЧЎҚИЧ Қаттиқ тошлоқ ер, муз ва ш. к.ни қазиш, кавлаш учун ишлатиладиган учи ўткир пўлат асбоб; метин. *Чўкич урмоқ. Чўкич билан ер юмшатмоқ.* ▪ *Ҳар бири девсифат, бақувват йигитлар.. қўлларида.. гурзи, чўқмор, чўкич, лом, темир пона, искана.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЧЎҚИЧЛАМОҚ 1 Чўкич билан уриб бўшатмоқ, ушатмоқ, бузмоқ, қазимоқ, кавламоқ. *Кўмир чўкичламоқ.*

2 Болғалаб ишлов бермоқ. *Олам бўйи тарқалди шиор: — Қиличларни қайта чўкичлаб; Биз уларни оловда ушлаб; Омоч-ўроқ қилайлик тайёр!* Шайхзода.

ЧЎҚИЧЛАНМОҚ чўкичламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н.*

ЧЎҚИЧЛАТМОҚ чўкичламоқ *фл. орт. н.*

ЧЎҚИШМОҚ чўкмоқ 1 *фл. бирг. н. Дўстлар иссиқ кўрага кириб, гулхан атрофидаги қалин наматлар устига чўкишди.* С. Нуров, Қизилқум лочинлари.

ЧЎК(КА): чўк(ка) тушмоқ *айн.* **чўккаламоқ** 1. *Сидиқжон бориб, Болтабойнинг ёнига чўкка тушди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ҳамма шу ерга тўпланди, Баъзилар ёнбошлаб олишган, баъзилар чўкка тушиб ўтирибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЧЎККАЛАМОҚ 1 Оёқларни тиззадан букиб, тиз ва оёқ кафтларига таяниб ўтирмоқ, чўкка тушиб ўтирмоқ, чўкка тушмоқ. *Этиги лой бўлганидан Йўлчи танчага ўтирмай, наматнинг учини қайириб, пастроққа чўккалади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Оёқлари букилиб тиззаларга таяниб қолмоқ, тиз чўкмоқ. *От мункиб олдинги оёғи билан чўккалаб қолди.* Ойдин, Фонарь тагида.

ЧЎККАЛАТИЛМОҚ чўккалатмоқ *фл. мажҳ. н.*

ЧЎККАЛАТМОҚ чўккаламоқ *фл. орт. н. Йигитлар бандиларни қўрадан судраб чиқариб қоровулбеги уйи олдига олиб бориб чўккалатиб ўтқиздилар.* Айний, Қуллар.

ЧЎҚМА *айн.* **чўкинди** 2. *Бухоро дельтасининг юзаси текис бўлса ҳам,.. кичик-кичик чўкмалар кўп.* П. Ғуломов, Зарафшон этаклари. || *Тоғ олди зонаси ва тоғлар оралиғидаги водийлар геологик чўкма жинслардан ташкил топган.* «ЎзССР иқтисодий географияси».

ЧЎҚМОҚ 1 Чўк тушмоқ, чўк тушиб, тизза билан ўтирмоқ. *Ҳамма оҳиста турган ерида чўкди. Туя чўкса жой топар.* Мақол. | Умуман ўтирмоқ. *Шу маҳал қаршидан ширакайф бир одам келиб, скамейканинг бир четига оғир чўкди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. **Тиз чўкмоқ** *қ.* **тиз** I.

2 Тиниб тагига ўтирмоқ, тинмоқ (суюқликдаги аралашма, қуйқа ва ш. к. ҳақида). *Лойқа чўкиб сув тиниқлашибди. Намакобнинг тузи тагига чўкиб қолибди.*

3 Ғарқ бўлмоқ, ботмоқ. *Итарувчи куч жисм оғирлигидан кам бўлса, жисм чўкади.* «Физика». *Аҳиллик бор ерда темир ҳам сувга чўкмайди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.| Сувга оқиб, ботиб ҳалок бўлмоқ. | Дастлабки вазиятидан пасаймоқ, ўтирмоқ, ичкари ботмоқ. *Ер чўкибди. Фундамент чўкибди.*| *кўчма* Бир жойда ҳаракатсиз тўхтаб, туриб қолмоқ. *Ўтмас моллар складда чўкяпти. Тарқатилган пул чўкканча чўкиб қолди.*

4 *кўчма* Қадди, бўйи қисқариб пастроқ, калтароқ бўлиб қолмоқ, қисқа тортмоқ. *Кампир ғамдан чўкди. Отам қариб анча чўкиб қолдилар.*

5 Ич-ичига тушиб кетмоқ, ботмоқ, синиқмоқ. [*Раиса*] *шляпа остидан [эрининг] чўккан қовоқлари, ҳорғин, сўниқ кўзларини кўрди.* М. Худойқулов, Оҳанграбо ахтариб.

6 *кўчма* Иқтисодий ёки руҳий тушкунликка тушмоқ, ўтириб қолмоқ, пастлашмоқ. *Ўлмасой уч-тўрт кундаёқ чўкиб кетди; илгаригидай сергап ҳам эмас.* Р. Раҳмонов, Бахт билан учрашув. «*Правда*» *колхози чўкиб қолди, Раиси ношудлик қилди, ўз нафсини тиёлмади.* Й. Шамшаров, Кумуш пиёла.

7 *кўчма* Ўтирмоқ, тушмоқ. *Жимлик чўкди. Оқшом чўкди. Кўзларига аллақандай маъюслик чўкди.* ▪ *Тун чўккан бўлса ҳам, очиқ деразадан тикилиб турган осмон ёришироқ кўринди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

8 *кўчма* Ботмоқ, чўммоқ, кўмилмоқ. *Хаёлга чўкмоқ. Фикрга чўкмоқ.*

◆ **Кўнгли чўкди** *қ.* **кўнгил 1. Оқ туя чўкди** биринчи, дастлабки қор ёғди.

ЧЎҚТИРИЛМОҚ чўктирмоқ *фл. мажҳ. н. Туялар ёнма-ён чўктирилди. Сув лойқаси идиш остига чўктирилди.*

ЧЎҚТИРМОҚ чўкмоқ *фл. орт. н. Туяни чўктирмоқ. Тиз чўктирди.* ▪ *Бўйнига осилиб уни ерга чўктирдилар. «От» қилиб устига миндилар.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Қариганда оқизмагин ёшимни, Чўктирмагин, болам, қомат-бошимни.* Ислом шоир. *Қўй, кўнглингни чўктирма, ҳалиям қирчил-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

лама йигитлардан қолишмайсан. С. Анорбоев, Оқсой. *Эски раислар бўйин эгармикин бу ёш жувонга. Ишласа ҳам бир йил ишлайди, лекин районни ўн йилга чўктириб кетади.* И. Раҳим, Ихлос.

ЧЎЛ 1 Ўсимлик жуда кам ёки мутлақо йўқ, сувсиз бепоён дашт; саҳро, биёбон. *Қизилқум чўллари. Қақроқ чўл. Бойсун чўли. Чўли азим. Чўли малик. Тома-тома кўл бўлур, ҳеч томмаса чўл бўлур.* Мақол. ▪ *Тоғу тош, саҳрою чўлларни гулистон айлабон, Шаҳарлар, ободонликлар, хушҳаво қилди қалам.* Ҳамза. *Омон полвоннинг гапидан Охунбобоев завқланиб кетди. Балли, азаматлар. Чўл жиловини қўлларингга бердик.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 *кўчма кам қўлл.* Ташна, зор. *Болага чўл хотин.*

◆ **Чўл ялпиз** ёввойи ялпиз, кийик ўти.

ЧЎЛИСТОН Чўл-биёбондан иборат бўлган ер, қуруқ саҳро. *Амунинг ўнг қирғоғидаги бепоён чўлистонда биридан-бири даҳшатли воқеалар юз бера бошлади.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Ажал етиб энаси йиғлаб турибди, Қорахоншоҳ бизга азоб берибди, Мазгилимни у чўлистон қилибди.* «Ширин билан Шакар».

ЧЎЛИҚ *диал.* Қичик чўпон, чўпоннинг ёрдамчиси. [*Идрис Давлетов*] *чўлиқдан бош чўпонликка кўтарилди.* Б. Маҳмудов, Овулдошлар олқиши.— *Тоғларда кўкрагимизни шамолга бериб.. қўй боқамиз. Сиз чўпон бўлсангиз, мен чўлиқ,— деди Мардон Абдуназарга.* М. Осим, Элчилар.

ЧЎЛИҚЧИ *айн.* **чўлиқ.**

ЧЎЛЛАМОҚ Сувга ташна бўлмоқ; сувсамоқ, чанқамоқ. *Чўллаб оғзим қақраб кетди. Чўллаган ерлар. Чўллаган ғўзалар.* ▪ *Семурғ дарёга кетди, Ҳаял ўтмасдан етди. Сувни шимирди чўллаб, Қанотларини ҳўллаб.* Ҳ. Олимжон.

ЧЎЛЛАТМОҚ **чўлламоқ** *фл. орт, н. Иссиқ ҳаво чўллатиб юборди. Шўр овқат чўллатади. Пахтани чўллатиб суғормоқ.*

ЧЎЛЛИҚ Чўлда яшовчи киши, чўл кишиси. *Кўпгина маданий-маиший объектлар чўлликларда хизмат қиляпти.* М. Умаров, Мирзачўл истиқболи.

ЧЎЛОҚ 1 Оёғи майиб; оқсоқ. *Чўлоқ киши. Чўлоқ қуш.*‖ *Қолоқдан чўлоқ яхши.* Мақол. ▪ *Тўғри, ўзи чўлоқ-ку, лекин шамолдан тез учади, ҳайронман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Қўли ёки оёғи йўқ; инвалид. *Қўли чўлоқ одам.*

3 *с. т.* Оёғи синиқ, синган (стол, стул ва ш. к. ҳақида).

◆ **Чўлоқ кетмон** дастаси калта ёки синган кетмон.

ЧЎЛОҚЛАНМОҚ 1 Оқсаб юрмоқ, оқсоқланмоқ, оқсамоқ. [*Гулсунбиби*] *чўлоқланиб оғилхонага югурди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Оёқ ёки қўлдан ажралиб ногирон, инвалид бўлиб қолмоқ.

ЧЎЛОҚЛИК 1 **чўлоқ** *с. белги оти. Оёқнинг чўлоқлиги. Қўлнинг чўлоқлиги. Стулнинг чўлоқлиги.*

2 Оқсоқланиб юриш, оқсоқлик. *У чўлоқланар, аммо чўлоқлик ва оғриқни жаҳл билан енгмоқчи бўлгандай, тўғри босишга тиришар, лекин зардаси бир неча қадамга етар эди, холос.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЧЎЛП *тақл. с.* Нарсаларнинг сувга урилиши, бўса олиш ва ш. к. ҳаракатлардан ҳосил бўладиган товушлар ҳақида. *Унинг* [*Чиннихоннинг*] *оёғи тагидан кўчган бир тош тиниқ сувга чўлп этиб тушди.* П. Қодиров, Юракдаги қуёш. *У* [*Абдураҳмонов*] *икки қўлини белидан ўтказиб, қучоқлаб чўлп этиб юзидан ўпди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ЧЎЛПИ Аёлларнинг сочга тақиладиган ёки кўкракка тушириб юриладиган кумуш ёки олтиндан ясалган зийнат буюми.

ЧЎЛПОН 1 (Ч — *катта*) *астр.* Ёруғ тонг юлдузи; Венера. *Ўн олти яшар қизга Чўлпон юлдузи чўриликка тайёр.* «Эртаклар».

2 *кўчма* Гўзал, чиройли, шаҳло кўз ҳақида. *Хастасин кўргали ул дилбари жонон келадур, Юзи моҳ, юлдузи ўт, кўзлари чўлпон келадур.* Ҳамза.

3 Чўлпон (*хотин-қизлар исми*).

ЧЎЛП-ЧЎЛП **чўлп** *с. такр. Чўлп-чўлп ўпмоқ.*

ЧЎЛТОҚ 1 Юлинган, кесилган, калта, тўмтоқ. *Чўлтоқ ит.* ▪ *Бирдан итларнинг турқи ўзгарди-қолди: бошларини солинтириб, чўлтоқ думларини қисиб ҳар ёнга тарқаб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Алексей Мадаминга ва унинг ёнида ётган бир чўлтоқ милтиқ билан эгри қиличга кўз олайтириб: — Бадбахт! — деб қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Яганадан чиққан ғўзаларни чўлтоқ қилиб кетган бўронлар мана шу тўкин куздан деҳқонни бенасиб қилмоқчи эди.* С. Аҳмад, Машъаллар порлайди.

2 *кўчма* Нотўла, юмалоқ-ёстиқ, тўмтоқ. *Чўлтоқ жавоб.*‖ *Иншони чўлтоқ қилиб қўйибсиз. Жавоб чўлтоқ бўлиб қолди.*

◆ **Чўлтоқ супурги** ишлатилавериб, ейилиб тўмтоқ бўлиб қолган супурги.

ЧЎЛҚУВАР Чўлни ўзлаштирувчи, қўриқ ерларни экиб обод қилувчи. *Йўлга киравершида каттакон дарвоза пешанасидаги алвонда «Пахта байрамингиз муборак, чўлқуварлар!» деб ёзиб қўйилган.* С. Қодиров, Чўл хуморлари. *Карл Маркс номли колхоз аъзолари Марказий Фарғонани гулистон қилаётган чўлқуварлардир.* М. Исмоилий, Довруғингни ошир, Фарғона.

ЧЎМДИРМОҚ **чўммоқ** *фл. орт. н. Сувга чўмдирмоқ.* ▪ *Одамлар билан учрашув Ойқизни узоқ ва чуқур хаёлларга чўмдирар эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЧЎМИЛИШМОҚ **чўмилмоқ** *фл. бирг. н.*

ЧЎМИЛМОҚ 1 Чиниқиш, даволаниш мақсадида ёки иссиқдан дарё, ҳовуз ва ш. к. сувига тушиб сузиб юрмоқ. *Баъзан ётиб, ағнаб, Гулларга кўмиламиз. Баъзан кумуш сувларда, яйрашиб чўмиламиз.* Уйғун.

2 Ечиниб ювинмоқ. *Душда чўмилмоқ. Ҳаммомда чўмилмоқ.* ▪ *Йўлчи анҳорда чўмилмоқчи эканини сўзлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Қўмилмоқ, чўммоқ, ботмоқ. *Янги уйғонган, ям-яшил баргчалар билан ясанган дарахтлар қуёш нурида чўмилади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Липиллайди ойна кўк, Кўркам унинг жилваси. Унинг сокин юзида, Чўмилар кун шуъласи.* Т. Тўла.

ЧЎМИЛТИРИЛМОҚ **чўмилтирмоқ** *фл. мажх. н.*

ЧЎМИЛТИРМОҚ **чўмилмоқ** *фл. орт. н.* [*Гулбаҳор:*] *Болани ҳам чўмилтиргани қўймади, жодугар!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Жангчиларни тезда чўмилтириб, ички кийимларини янгилаш керак.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЧЎМИЧ Суюқ овқатни шопириш ва сузиш учун ишлатиладиган узун дастали рўзғор асбоби; ёғлоғи. *Ёғоч чўмич. Сирланган чўмич. Қозонда бўлса, чўмичга чиқар.* Мақол. *Туяни чўмич билан суғориб бўлмас.* Мақол. ▪ *Унинг* [*Нормуроднинг*] *аризасида битта қулоғи синган чўян қозон, битта чўмич ҳам ёзилган эди.* Айний, Қуллар. **Экскаватор чўмичи** экскаваторнинг қум, тупроқ оладиган қисми. *Зовур қазиётган полвон экскаваторнинг оғир чўмичи фил хартумидай баландга кўтарилиб тушмоқда.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

◆ **Чўмичда қоқмоқ** кимсанинг ҳақини, тегишини қоқиб, уриб қолмоқ.— *Озуқадан ҳам, сувдан ҳам бизни чўмичда қоқишяпти,— йиғламсираб жавоб беришди улар.* С. Маҳкамов, Хуррак.

ЧЎМИЧЛАМОҚ Чўмич билан сузмоқ ёки ўлчамоқ. *Хўрандалар сотувчининг атрофини ўраб ерга чўққайиб ўтирибдилар. Ошпазлар* [*овқатни*] *чўмичлаб сузиб бериб турибди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ЧЎМИШМОҚ **чўммоқ** *фл. бирг. н.*

ЧЎММОҚ 1 Суюқликка, сувга ёки юмшоқ нарсага ботмоқ, чўкмоқ, кўмилмоқ. *Сувга чўммоқ.* ▪ *Тошларда табассум сочиб ётган қуёшнинг олтин шафақлари сувларда чўмиб ўйнайди.* Миртемир. *Саодат.. ич кўйлагига бир оз атир сепиб олгач, оқ чойшаблар орасига кириб, пар ёстиққа чўмди.* И. Раҳим, Ихлос.

2 *кўчма* Берилмоқ, кўмилмоқ, ботмоқ. *Хаёлга чўммоқ.* ▪ *Бу ҳикояни эшитган командир фикрга чўмиб кетди.* Айний, Қуллар. *Уста Баҳром.. узоқ сукутга чўмиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У* [*Муҳаммад Жамол*] *хаёл ва узоқ хотиралар денгизига чўмди.* Ойбек, Нур қидириб.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Юзага келмоқ, қарор топмоқ, чўкмоқ. *Эшик қаттиқ ёпилди-ю, орага чуқур жимлик чўмди.* М. Жабборов, Севинч ёшлари. | Кўмилмоқ, ботмоқ, қопланмоқ. *Нурга чўмган қишлоқ.* ▪ [*Ёшлар*] *ҳаммалари бир бўлиб электр чироқларининг нурига чўмган катта кўчаларни сайр қилиб кетдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЧЎНГ [*хит*] *диал.* Катта, улкан, зўр. *Чўнг харсанг. Чўнг гавдали. Чўнг дарё. Чўнг Олой яйловлари.* ▪ *Ҳўл ва қуруқ ҳолда дастурхонни безаган ҳам узум,.. чўнг даромад манбаи ҳам узум.* Р. Мусамуҳамедов, Яхшидан боғ қолади. *Андижонликларнинг карвони.. умид манзилига етиб келди. Аммо бу билан олдимизда турган чўнг вазифалар тамомига етди эмас.* Ғ. Ғулом, Жон Андижон.

ЧЎНТАК 1 Кийимнинг пул ва бошқа зарур енгил нарсалар солиб юриш учун тикилган сиртқи ёки ички халтачаси; кисса. *Ён чўнтак. Ички чўнтак. Кўйин чўнтак. Устки чўнтак. Соат чўнтак.*‖ *Чўнтак соат.* ▪ *Ўзбек ойим чўнтагига қўлини солиб бешўн пул олиб берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Чўнтак дафтар** ёнда олиб юриладиган кичик хотира дафтарчаси; ён дафтар. *Элмурод Ойимхон ва Гулсум тўғрисида гапирганда, Алексей Иванович бу номларни чўнтак дафтарига ёзиб олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма с. т.* Кимсага тегишли маблағ, пул. *Ўз чўнтагидан сарф қилмоқ. Бировнинг чўнтагига тушмоқ.* ▪ [*Мирбадал:*] *Арава деган лаънати магазинда қалашиб турмас экан.*— [*Валихўжа:*] *Қалашиб турмас экан деб колхоз чўнтагига қўл солиш яхшими?* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

◆ **Чўнтак кесар** киссавур, ўғри.

ЧЎНҚАЙИШМОҚ **чўнқаймоқ** *фл. бирг. н.*

ЧЎНҚАЙМОҚ 1 Оёқларини тиззадан букиб ва икки оёқ панжасига таяниб ўтирмоқ. *Кумушбиби ариқ бўйидаги бир ўринни кўзлади-да, сакраб нариги юзига ўтди ва чўнқайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бир вақт қараса, булоқ бўйида бир аёл чўнқайиб олиб пешанасига ҳўл рўмолча босяпти.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Орқа оёқларини букиб ўтирмоқ (ҳайвонлар ҳақида).

ЧЎНҚАЙТИРМОҚ **чўнқаймоқ** *фл. орт. н.*

ЧЎНҚИР *с. т.* Чуқур, теран. *Чўнқир ҳовуз.*

ЧЎП [*ф-т*] **1** Новда, шох бўлаги; ингичка, узун тараша, ёғоч парчаси. *Чўп билан тиш кавламоқ. Чўпни хор тутма, кўзингга санчилур.* Мақол. *Аяган кўзга чўп тушар.* Мақол. | Ўтин, тараша. *Мен ҳозир самоварга чўп ташлаб келаман.* С. Қароматов, Тоғлар табассуми.

2 Бирор мақсад учун махсус тайёрланган таёқча. *Ноғора чўп. Лангар чўп.* ▪ *Чўпининг учи билан тўғри келган сўзни кўрсатди-ю, болалардан бирининг отини айтиб сўради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Молга овқат бўладиган қуруқ ўт, хас-хашак (беда, пичан ва ш. к.). *Уй эгаси Муқимийни ётқизиб, дарғанинг отига яна пича чўп солгач, кўча эшикни тамбалаб, оёқ учида ичкарига кириб кетди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. | Ўсимлик, гиёҳ. *Норинда сув бор экан, Чўллар сувга зор экан. Чўп битмаган биёбон, Сув келса гулзор экан.* «Қўшиқлар».

◆ **Чўп бўлиб кетмоқ** (*ёки қолмоқ*) озиб кетмоқ, ориқлаб қилтириқ бўлиб қолмоқ. *Икромжон бўлса озиб, чўп бўлиб кетган эди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Қўй оғзидан чўп олмаган** *қ.* **қўй. Кўзига чўп солмоқ** (*ёки* **ташламоқ**) *қ.* **кўз. Чўп тўшди** орага совуқчилиқ, хиралик тушди, иш бузилди. *Ширин суҳбатга чўп тушди. Орага чўп тушди.* ▪ *У* [*Ҳасанали*] *Отабекдаги бу ҳолларнинг сирини билгандек, муҳаббати орасига чўп бўлиб тушган кейинги уйланиши аламидан, деб қарор қилиб қўйган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Чўпдан ҳадик олмоқ** ҳар нарсадан ҳадик олмоқ, шубҳа қилмоқ, ҳадиксирамоқ, қўрқмоқ. [*Салмонов:*] *Хулосаларга қараб иш кўриш лозимлигини унутдими, чўпдан ҳадик олдими.. ҳар ҳолда, иш жуда сусайиб кетган эди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида. **У ердаги чўпни бу ерга олиб қўймайди** ҳеч иш қилмайди, ойимтилла.

ЧЎПИЛЛАТМОҚ «Чўлп-чўлп» овоз чиқармоқ. *У* [*Нигора*] *онасининг бўйнига осилиб, у юзидан-бу юзидан чўпиллатиб ўпа бошлади.* С. Аҳмад, Пойқадам.

ЧЎПОН [*ф-т*] Яйловда майда мол боқувчи. *Эчкининг калтак егиси келса, чўпоннинг таёғига суркалади.* Мақол. *Ит чўпоннинг қўлдоши, ёлғизликда йўлдоши.* Мақол. ▪ *Ана, чўпон йигит яшил майсазорга ёнбошлаб, қамиш сивизғасини чалаётибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЧЎПХИНА Ёввойи хина.

ЧЎПЧАК I 1 Топишмоқ, жумбоқ.

2 Халқ оғзаки ижодида: ҳикоя, эртак. *Нега зерикасан энди? Бир йил, ярим йил най чалиб, чўпчак айтиб бериб юраман.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | *с. т.* Афсона. *Шошманг, яна бир нарсани айтиб берай, буни чўпчак дейсиз, лекин ўнгкай чин сўз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧЎПЧАК II Ёқиладиган майда қуруқ шох-шабба, хас-чўп. *Юнус ота шитирлатмасдангина чўпчак териб юрибди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЧЎПЧАКЧИ 1 Топишмоқ тўқувчи, топишмоққа уста одам.

2 Эртак айтувчи, халқ эртакларини яхши биладиган ва таъсирли қилиб айтувчи одам; эртакчи.

ЧЎРИ *тар.* **1** Қул хотин; туткунликдаги аёл. *У қишлоқларда фақат қиз чўрилардан қирқ нафар бўлиб, уларга ғалари кўп зулм қилар эканлар.* Айний, Эсдаликлар. *Фуқарони ўз жонидан тўйдирган, Элнинг қизи хонга чўри, ўғли қул.* С. Абдулла.

2 Хизматкор хотин; оқсоч. *Чўри бўлганингдан кейин ҳар хил ишларни қилавериб, кўзинг пишиб қолар экан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Уй чўриси** уй иши билангина банд бўлган хотин.

ЧЎРИЛИК чўри *с. мавҳ. от. Чўрилик қилмоқ.*

ЧЎРТ *рвш* Кескин, шарт, шартта. *Чўрт ўгирилмоқ. Чўрт кесиб гапирмоқ. Чўрт синиб тушмоқ. Чўрт узилиб кетмоқ.* ‖ *Чўрт жавоб. Чўрт сўз.* ▪ — *Назаримни ундан* [*Рустамдан*] *узиб олдим-да, чўрт бурилиб кета қолдим,— деди қиз.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда. *Тавба қилдим, гапимни қайтиб олдим. Ҳали ҳам ўша чўрт сўзлигинг қолмабди-да!* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. **Чўрт кесар** шартта гапирадиган, айтадиган. *Чўрт кесар аёл.*

ЧЎРТАН: чўртан балиқ дарё ва кўлларда яшайдиган майда ўткир тишли йиртқич балиқ. [*Ҳовуздаги*] *зоғора балиқ, чўртан балиқ, лаққа балиқлар гоҳ сув юзига чиқиб.. гоҳ билтанглаб ўйнаб шўнғиб кетарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЧЎРТТА *кам қўлл. айн.* **чўрт.**

ЧЎТ I [*р* счёты] **1** Бухгалтерияда, идораларда қўлланиладиган, доналарини суриб қўшув ва айирув амаллари бажариладиган содда мослама. *Чўт қоқмоқ. Чўтга солмоқ. Чўтга (чўт билан) солиб ҳисобламоқ.* ▪ — *Хоҳласангиз мана чўт.— Бой токчадан чўтни олиб, Муҳаммад Расулга сурди.— Бизга барибир, чўтсиз ҳисоблай берамиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Мўлжал, тахмин, ҳисоб. *Чўт қилибдир: Ерни ташлаб қочаймиз деб; Номардликни ўз-ўзига билмабди эп.* Ғ. Ғулом. **Хом чўт қилмоқ** тахминий ҳисоблаб чиқмоқ, чамалаб кўрмоқ.

◆ **Чўт бермайди** фойда бермайди.— *Тракторларимиз ёмон эмас, лекин «Универсаллар» бир оз чўт бермай қўйди,.. — деди Икромжон.* И. Раҳим, Хислат. **Чўт эмас** писанд эмас, ҳеч нарса, ҳеч гап эмас. [*Бекнинг*] *янги ўртоғи Анварга икки юз-уч юз сўм чўт эмас, дадасининг машинаси ҳам унга қарашли.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЧЎТ II *диал.* Теша.

ЧЎТАЛ Қимор ўйинларида ютган томондан олинадиган пул, улуш. *Эҳҳе, иш катта-ку. Омад тилайман, чўталдан чўзасиз-да.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳамённи, пулни, узукни* [*миршаблар*] *менга олиб бердилар. Лекин бир ярим танга чўтал олиб қолдилар.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ЧЎТАЛЧИ Қиморда ютуқдан чўтал олувчи одам. *Қиморни бошқарадиган чўталчи ютган томондан ўн сўмга бир сўм олиб турар, баъзан чўтал пулдан ютқазганларни қарз бериб «кўтариб» қўяр эди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шорахмедов, Ота.

ЧЎТИР 1 Чечак, қўтир ва ш. к.нинг

www.ziyouz.com kutubxonasi

изи қолган. *Чўтир башара.* ■ *Буни кўрган Мадаминнинг чўтир юзи тиришиб, кўзларида ғазаб учқунлари чақнади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Босмачилар бошлиғи баланд бўйли қотмадан келган бир чўтир киши экан.* Ш. Ғуломов, Ёркин йўллар. || *Назаримда, йигирма-йигирма беш ёшлар ўртасида кўзингга чўтир ҳам соҳибжамол, ҳўрилиқо кўринади шекилли-да!* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Ғадир-будур, ўнқир-чўнқир. *Чўтир ёнғоқ.*

ЧЎТКА [*р* щётка] 1 Нарсаларни ювиш, тозалаш учун дастага тартибли қилиб маҳкамланган қил толаларидан ёки симлардан иборат буюм. *Қил чўтка. Металл чўтка. Тиш чўткаси. Кийим чўткаси.* ■ *Фотима опа унинг бурди кетиб қолган йиртиқ ботинкасини эски чўтка билан мойламоқда.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

2 Бўяш, оқлаш учун кўпинча қилдан ясаладиган асбоб; мўйқалам. *Бўёқчилик чўткаси. Чўтка билан бўёқ бермоқ.*

ЧЎТКАЛАМОҚ Чўтка билан тозаламоқ. *Кийимларни чўткаламоқ.* ■ *Келин зар погонли кителни чўткалаяпти.* С. Аҳмад, Ўйлар.

ЧЎТКАЛАНМОҚ **чўткаламоқ** *фл. мажҳ. н.*

ЧЎТКАЛАТМОҚ **чўткаламоқ** *фл. орт. н.*

ЧЎТЛАМОҚ Мўлжалламоқ, чоғламоқ; мўлжаллаб, чоғлаб кўрмоқ. *Имкониятларни чўтлаб кўрмоқ.* ■ *Мутал шаҳардан дили ёришиб чиқди. Умуман сафари ўнгидан келди, қишлоқдан чўтлаб чиққан.. ишлари юришиб, янги масалалар бугун ҳал бўлди.* О. Ёқубов, Ларза.

ЧЎТЛАНМОҚ **чўтламоқ** *фл. мажҳ. н.*

ЧЎТЛАТМОҚ **чўтламоқ** *фл. орт. н.*

ЧЎТЛАШМОҚ **чўтламоқ** *фл. бирг. н. Баъзи бировлар.. тоққа чиқиб қилинадиган ишларни ўзларича чўтлашди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЧЎЧИМОҚ 1 Бехос ташқи таъсирдан сакраб, сапчиб тушмоқ, сесканмоқ. *Чўчиб уйғонмоқ.* ■ *— Зерикаётганингиз йўқми, ишқилиб? — Элмурод бу овоздан чўчиб тушди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Катта қора сигир шаталоқ отиб, орқасида бир кишини суриб кирди. Бой чўчиб, ўзини четга олди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шунақа қаҳ-қаҳ солиб бегубор кулишадики, дарахтларда тунаган қушлар чўчиб қанот қоқади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *кўчма* Қўрқмоқ, ҳадиксирамоқ; шубҳаланмоқ. *Қийинчиликлардан чўчимоқ.* ■ *Ваҳима қилманг, бола, чўчийдиганлардан эмасман.* Ф. Мусажонов, Ҳури. [*Қудрат*] *тўғриси, Марҳаматдан дакки эшитаманми, деб чўчиди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Муҳаррам ўта бахтлилигидан чўчийди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Раис бир зум ўтмай, ўзи ўйлаган фикрлардан чўчиб кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЧЎЧИТМОҚ **чўчимоқ** *фл. орт. н. Эшикнинг қўққисдан очилиши Вали акани чўчитиб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Қўзибой:*] *Ҳали, қўлга кирай деган қуённинг чўчиганини эслаб, дами ичига тушди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Бу гаплар Замирани чўчитар, Очил уни ёмон йўлга бошлаётгандай туюларди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЧЎЧОҚ *айн.* **чук.**

ЧЎЧИШМОҚ **чўчимоқ** *фл. бирг. н.*

ЧЎЧҚАЙМОҚ Аразлаган, ўшшайган ёки пуфлаётгандек, буришиб, бир оз олға чўзилмоқ (лаб ҳаракати ҳақида). *Нега лаби чўччайиб қолди?*

ЧЎЧҚАЙТИРМОҚ **чўччаймоқ** *фл. орт. н.* [*Эргаш*] *лабларини чўччайтириб, зўр бериб ҳуштак чаларди.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

ЧЎЧҚА 1 Гўшт-ёғи ва териси учун боқиладиган, жуфт туёқли калта оёқли, сутэмизувчи уй ҳайвони. *Наслдор чўчқа. Ёввойи чўчқа. Хонаки чўчқа. Чўчқа боқувчи. Чўчқа фермаси.*

2 *сўк.* Аблаҳ, ҳайвон.— *Менимча, Қоратой темирни сувга «жаз» босиб гапирди,— Мирзакаримбой чўчқа бойлардан бўлса ҳам, сенга ён босар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЧЎЧҚАБОҚАР Чўчқа боқувчи.

ЧЎЧҚАЧИЛИК Чўчқа боқиш ва қишлоқ хўжалигининг шу ишга тааллуқли соҳаси. *Чўчқачилик совхози.* ■ *Ашир чўчқабоқар бўлганидан бери колхоз чўчқачиликдан зарар кўрса кўрдики, фойда кўрмайди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЧЎЯН [*р* чугун] Пўлат ҳосил қилиш ёки қуйма деталлар тайёрлаш учун ишлатиладиган, углерод билан темирдан иборат қотишма. *Оқ чўян. Кул ранг чўян.* || *Чўян қозон* ■ [*Жапақнинг*] *чайир ва бақувват гавдаси чироқ шуъласида чўян ҳайкал каби йилтиллар эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ЧЎҚИЛАМОҚ 1 Ҳа деб чўқийвермоқ, дамба-дам, тўхтовсиз чўқимоқ, тўхтовсиз чўқиб емоқ ёки зарба бермоқ. *Жўжалар чўқилаб дон емоқда. Қизилиштон чўқилаб дарахт тешмоқда.*

2 *кўчма* Ҳа деб уришавермоқ, бўлар-бўлмасга койийвермоқ, ҳар ёндан ёки тинмай танбеҳ бермоқ; таламоқ. *Коллектив ўртага олиб изза қилди, бўлмади. Кейин кўпчилик уни чўқилаб кавушини тўғрилаб қўйди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

3 *кўчма с. т.* У ер-бу ердан қўл учи билан чимдиб емоқ, татинмоқ. *Ошдан бир-икки чўқилади.*

ЧЎҚИЛАНМОҚ **чўқиламоқ** *фл. мажҳ. н.*

ЧЎҚИЛАТМОҚ **чўқиламоқ** *фл. орт. н.*

ЧЎҚИЛАШМОҚ **чўқиламоқ** *фл. бирг. н. Қушлар дон талашиб, чўқилашмоқда.* ■ [*Қори:*] *Яна учраширингиз, чўқилашганларинг чўқилашган!* Уйғун, Дўстлар.

ЧЎҚИЛМОҚ **чўқимоқ** *фл. мажҳ. н.*

ЧЎҚИМОҚ 1 Тумшуқ билан илиб олиб емоқ. *Жўжалар дон чўқишмоқда. Қушлар узумларни чўқиб кетяпти. Мулла билганини ўқир, товуқ кўрганини чўқир.* Мақол. ■ *Патнисда тўртта кулча, икки бош қизил чиллаки ва бир бош қуш чўқиган қандайдир узум бор эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Тумшуқ билан зарб бермоқ. *Хўроз қўлимни чўқиб олди. Қуш чўқиб тешган ёнғоқ. Қарға қарғанинг кўзини чўқимайди.* Мақол.

2 Қўл учи билан чимдиб емоқ, еб кўрмоқ, татимоқ. [*Ҳожи ва Ҳасанали*] *сўзлашмасдангина лагандан бир мунча чўқиган бўлдилар-да, қўл артдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Битта-битта чўқибоқ қорни ёрилгундай бўлиб кетди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

3 *кўчма с. т.* Қаттиқ гапирмоқ, бўлар-бўлмасга койимоқ; уришмоқ. *Ораларида зўр-зўр адвокатларни чўқиб ташлайдиган раҳбарлари бор эмиш.* Ойбек, Улуғ йўл. *Лабингни бурма, Бегим. Мен сенга икки чўқиганингда қочирадиган қизлардан эмасман, фронтчи йигитман.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

♦ **Бир чўқиб, икки қарайди** жуда эҳтиётқор одам ҳақида.

ЧЎҚИНДИ *дин.* Мусулмон динидан қайтиб, христиан динига кирган, чўқинган. ■ *У [Зокиржон] ўн икки ёшида найрангбоз Азим чўқинди тўпига қўшилиб, жарчилик қилган.* М. Қодиров, Ханда ва қаҳқаҳа усталари.

ЧЎҚИНМОҚ I 1 *дин.* Қўл учини пешанасига ва икки елкасига келтириб ибодат қилмоқ, худога сиғинмоқ (христианларда). | Христиан динига кирмоқ.

2 Умуман ибодат, сажда қилмоқ, сиғинмоқ, топинмоқ. *Бутга чўқинмоқ. Оловга чўқинмоқ.*

3 *кўчма салб.* Қулларча сажда қилмоқ, сиғинмоқ, топинмоқ. *Пулга чўқинадиган одам.*

ЧЎҚИНМОҚ II **чўқимоқ** 1, 2 *фл. ўзл. н.*— *Анови Мусулмонқул бўлмаса, бошқа Алимқул бош кўтариши аниқ! — деди қушбеги ва дастурхондан чўқиниб давом этди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тўрқовоқ ичида туллак ҳам қоқинди, чўқинди, сайраб бир нафас.* Ғ. Ғулом.

ЧЎҚИНТИРМОҚ **чўқинмоқ** I *фл. орт. н. Ўзига чўқинтирмоқ.*

ЧЎҚИТМОҚ **чўқимоқ** *фл. орт. н. Беданасини чўқитиб олди.* ■ *— Тузук,— деди Зайнаб,— лекин ҳар қадамда унинг ҳузурини бузаман, бир чўқитиб, ўн қаратаман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЧЎҚИШМОҚ **чўқимоқ** *фл. бирг. н. Булар бир-бири билан [Мираҳим билан мингбоши] чўқишиб турганча мен кийиниб олдим.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ЧЎҚИШТИРМОҚ 1 **чўқишмоқ** *фл. орт. н. Хўрозларни чўқиштирмоқ.*

2 Май косаларини бир-бирига те-

www.ziyouz.com kutubxonasi

гизиб олмоқ, уриштирмоқ. *Амир мўғул маст, қийиқ кўзларини Шаҳобиддинга тикди ва қўлини чўзиб у билан гулдор пиёлаларни чўқиштирди.* Ойбек, Навоий.

ЧЎҚМОР 1 Тўқмоқ шаклидаги қадимий уруш қуроли; гурзи, шашпар. *Полвон йўлда кетар экан, ҳозироқ бориб тўранинг бошига чўқмор билан солгуси, бўғиб ўлдиргуси келиб кетди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Тош кесадиган оғир тўқмоқ. *Фарҳод қўлида теша ва чўқмори билан катта-катта тоғ тошларини қўпориб, Сирни бўға бошлади.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.

ЧЎҚҚАЙМОҚ 1 *айн.* **чўнқаймоқ.** *Зумрад эшик олдида шилдираб оқиб турган сув лабига чўққайди.* Ойбек, Зумрад.

2 Диккаймоқ, диккайиб, қаққайиб чиқиб турмоқ. *Чўққайган катта тош.*

ЧЎҚҚАЙТИРМОҚ **чўққаймоқ** *фл. орт. н.*

ЧЎҚҚАРА *диал.* Соққа (ёнғоқ ўйинида).

ЧЎҚҚИ 1 Тик нарсаларнинг энг юқори, баланд нуқтаси, жойи. *Тоғ чўққиси. Дор чўққиси. Бино чўққисидаги қизил байроқ.* ▪ *Ҳаво айнияпти, укажон. Бунақа ҳавода чўққига чиқиш хавфли.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *кўчма* Эришилган ёки эришилиши мумкин бўлган энг юқори поғона, даража, энг юксак кўрсаткич, олий нуқта. *Илм-фан чўққиси. Бахт чўққиси. Камолат чўққиси. Тараққиётнинг чўққиси. Ижод чўққиси.* ▪ *Саккиз юз йилдирки, шонли байроғинг, Ғалаба чўққиси узра намоён.* Ғ. Ғулом. *Нашриёт ходимлари беш йиллик мобайнида янги-янги муваффақиятлар чўққиларини эгаллашлари керак.* А. Саидов, Ютуқ ва режалар.

◆ **Чўққи соқол** 1) учли қилиб қўйилган соқол; эчки соқол. *Қори биттаи-иккита оқ оралаган чўққи соқолининг учини ушлаб илжайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) шундай соқолли киши. *Эшикни чўққи соқол, нуроний бир чол очди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЧЎҒ I 1 Алангаси сўнган қип-қизил ўт, олов. *Лахча чўғ. Самоварга чўғ ташламоқ.* ▪ *Бозорбой яна бир хокандоз чўғ келтириб ўчоққа солди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Тўнгак ярми чўғ бўлгани ҳолда тутаб ётибди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Куллар кўкка учар, ..чалалар чўққа айланар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *кўчма* Ўт, олов, учқун. *Кўзидан чўғ учиб турипти.*| Аланга, ҳарорат, оташ. *Ишқ чўғи. Умид чўғлари. Юрак чўғи.* ▪ [*Эргашнинг*] *ёнига бориб бўлмайди, чўғ бўлиб юрибди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. *У яшнаб турган чўғ.* А. Қаҳҳор, Сароб.

◆ **Ўзини ўтга, чўққа урмоқ** мақсадга эришиш учун ўзини ҳар ёққа урмоқ, ҳеч нарсадан қўрқмай, тап тортмай ҳаракат қилмоқ. *Биз ёшлигимизда кўрган қаттиқчиликни шу болаларим кўрмасин деб, ўзимни ўтга ҳам урдим, чўққа ҳам урдим.* И. Ўктамов, Ҳикоялар.

ЧЎҒ II Салмоқ, чама. *Ҳосилнинг чўғи яхши. Чўғи йўқ нарса.* ▪ [*Нонни*] *салмоқлаб кўр, чўғи оғирроғидан ол.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ЧЎҒЛАНМА: чўғланма тола электр ўтганда қизиб, чўғланиб ёрқин нур берадиган тола. *Электр лампанинг чўғланма толаси.* **Чўғланма лампа** чўғланма толали электр лампа.

ЧЎҒЛАНМОҚ 1 Чўғ ҳолига келмоқ, чўққа айланмоқ; чўғдек қизармоқ. [*Элмурод*] *чўғланган учқунлардан келасида аланга чиқишини билмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Чўғдек ёнмоқ, ярқирамоқ. *Ефим Данилович ўтирган жойида қотиб қолди, унинг юзи қорайиб кетди, оғир босиб тушган пахмоқ малла қошлари тагида кўзлари чўғланди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЧЎҒЛАНТИРМОҚ **чўғланмоқ** *фл. орт. н. У* [*Уста Мажид*] *Шукурхоннинг юрагида ўчиб қолган умид учқунларини бир нафасга қайта чўғлантириб юборди.* О. Ёқубов, Ота изидан.

ЧЎҒОЛ 1 Бақувват, тўла келган; ғўлабур. *Яна бир чўғолроғи «Нормат акам урушга боряпти, Гитлерни йўлдириб келади», деб бошқаларнинг гапини бўлиб қўяди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *эск.* Бақувват, кучли хизматкор. *Хоннинг раъйи сув чиқаришга тўхтади.. Барча шаҳар ва қишлоқларга саркорлар, чўғоллар тарқатди. Улар халқдан солиқ йиғиштиришга, ёрдам тўплашга буюрилган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Ш

Ш Ўзбек алфавитининг йигирма олтинчи ҳарфи; қ. **ша.**

ША «Ш» ҳарфининг номи.

ШАБ [*ф-т*] *кт.* Сутканинг қоронғи қисми; кеч, тун, кеча. *Учинчи шаб ул сакбачча кечаги бесаранжомликни баттарроқ қилди.* А. Қодирий, Қалвак махзум. **Бозори шаб** *эск.* рўза кунларида кечаси бўладиган бозор, тунги бозор. [*Шайхантаҳурда*] *болалар жуда кўп, бозори шабнинг ҳар бурчида тентираб юришади.* Ойбек, Болалик. **Шаби ҳижрон** *поэт.* айрилиқ туни, айрилиқ кечаси.

ШАБАДА Енгил, майин шамол. *Субҳидам шабадаси. Оқшом шабадаси. Баҳор шабадаси.* ▪ *Тонг чоғи, ҳаво очиқ, офтоб ҳали чиқмаган. Лекин юлдузлар кўринмайди, ёқимли шабада эсмоқда.* Айний, Дохунда. *Дарахтларга боғланган ҳар хил латта-лутталар баъзан эсган кечки шабадада тебранар ва мозорга кўркинчли тус бағишларди.* С. Зуннунова, Гулхан.

◆ **Кўкрагига шабада тегди** *айн.* **кўкрагига шамол тегди** қ. **шамол.** *Юраги соғ одамларни кўрсангиз, кўкрагингизга шабада тегса, буткул тузалиб кетсангиз ажаб эмас.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

ШАБАДАЛАМОҚ 1 Тоза, соф ҳавода бўлмоқ, тоза ҳаводан нафас олиб юрмоқ.— *Бирпас шабадаланг, райком болам,— деди чол.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 *айн.* **шамолламоқ** 1. *Нега қўзғалдингиз, тўрам? Шабадалаб қолманг, яна.* И. Султон, Бургутнинг парвози.

ШАБАДАЛАТМОҚ **шабадаламоқ** *фл. орт. н. Уруғлик чигитларни шабадалатмоқ. Чақалоқни шабадалатиб қўйма. Хоналарни тез-тез шабадалатиб туриш керак.* ▪ *Хирмонга тўкилган пахтани қабул қилиш, ёйиб шабадалатиш, қоплаш ва жўнатиш — анча машаққатли иш.* И. Раҳим, Куз лавҳалари.

ШАББОДА *поэт. айн.* **шабада.** *Шаббодалар тарар сочингни. Кўзгу тутар сувлар юзингга. Ман-ман деган барно йигитлар Бош уради босган изингга.* Уйғун. *Ва шаббода қурғур илк саҳар. Олиб кетди гулнинг тотини.* Ҳ. Олимжон. *Юзларимга майинлик билан Хуш шаббоданг урилди салқин.* Ҳ. Салоҳ.

ШАБГАРД [*ф-т*] *эск. тар.* Тунги қоровул; миршаб. *Бандиларнинг теварагини яланғоч қилич кўтарган шабгардлар ўраб олган.* Айний, Қуллар. *Растанинг ўртасида девордаги қозиққа осилган қора фонус хира ёнмоқда, чироқ остидаги гулхан олдида.. шабгард* [*миршаб одами*] *ётарди.* Айний, Дохунда.

ШАБДОР [*ф-т*] Йўнғичқанинг бир тури.

ШАБИСТОН [*ф-т*] 1 *эск. кт.* Кечки ётоқхона; ички ҳарам доираси.

2 *кўчма поэт.* Қоронғилик, зулмат ҳукмрон бўлган жой; қора тун. **Шамъи шабистон** қоронғиликни, масканни ёритувчи нур, равшан чироқ. *Ўчмагай сўнгра Муқийм, шамъи шабистоним менинг.* Муқимий.

ШАБКЎР Кечаси, қоронғи тушганда кўролмайдиган. *Шабкўр одам..* ▪ [*Узоқ вақт*] *овқат емаслик натижасида кишининг боши айланади.. кўзлари хиралашади, ҳатто шабкўр бўлиб қолади.* Т. Сиддиқов, Рўза ва қурбон ҳайити ҳақида.

ШАБКЎРЛИК **шабкўр** *с. белги оти. Ёш мол сут ёки ем-хашак орқали витамин «А» олмаса.. [унда] шабкўрлик аломатлари рўй беради.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 32.

ШАБЛОН I [*р<нем*] 1 *тех.* Бирор нарсанинг қолипи; андаза. *Шаблон ясалмоқ.* ▪ *Чигит сеялкаларини созлаш учун Ўрта Осиё механизациялаш ва электрлаштириш институтида яратилган «ПС-56» шаблони республика саноати томонидан бир неча юз дона ишлаб чиқарилди.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 2 апрель.

2 *кўчма* Чайналган, сийқаси чиққан нарсага кўр-кўрона эргашиш, қуруқ сафсата. *Партия пропагандасида*

www.ziyouz.com kutubxonasi

шаблонга ва сийқалаштиришга йўл қўйиб бўлмайди. «Қ. Ўзбекистон», 1961, № 294.

ШАБЛОН II [*р* шаблонный] Кўр-кўрона тақлид қилишга асосланган; бир қолипдаги, сийқаси чиққан, чайналган. *Шаблон нутқ. Шаблон мақола.*

ШАБЛОНЛАШМОҚ Шаблонга айланмоқ, сийқалашмоқ. *Шаблонлашган усул. Шаблонлашган ибора.*

ШАБЛОНЛАШТИРИЛМОҚ **шаблонлаштирмоқ** *фл. мажх. н. Шаблонлаштирилган мақола.*

ШАБЛОНЛАШТИРМОҚ **шаблонлашмоқ** *фл. орт. н. Масалани шаблонлаштирмоқ.*

ШАБЛОНЧИЛИК Иш ёки ҳаракатда кўр-кўрона тақлид қилиш, сийқаси чиққан усулни қўллаш. *Шаблончиликка қарши курашмоқ.*

ШАБНАМ [*ф-т*] Баҳорда, ёзда кечаси ҳароратнинг пасайиши туфайли майда томчилар тарзида ерга инадиган ҳаводаги, атмосферадаги буғ намлик; ҳаводан инган мусаффо томчи.— *Қудуқларда сув камайиб қолганда қўйларга тонг шабнами қўнган гиёҳ шимитиб ҳам олиб юрдим,— деди Чатоқбобо.* С. Нуров, Дурдона. *Эрталабки шабнам қуёш иссиғида дарҳол кўтарилгандай, хафалик ҳам Ойқиз дилидан дарҳол кўтарилиб кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Отам экқан чигитлар Бирдай текис унади; Шабнам эмган ғўзалар Нур қўйнида кулади.* З. Диёр.

ШАБНАМЛАНМОҚ Шабнам билан қопланмоқ, юзига шабнам тушмоқ. *Ёқут кўзли олтин узук билан порласа, Келинчакнинг хиналанган нозик бармоғи, Чанқоқ-чанқоқ термулишлар —биринчи бўса Шабнамланса себарганинг тоза япроғи.* Ғ. Ғулом.

ШАБНАМЛИ Шабнам тушган; шабнам қўнган, шабнам билан қопланган. *Бир баҳорнинг шабнамли тонги эди, Япроқ йиғлоқ киприклардай намланган.* А. Умарий.

ШАБНАМСИЗ Шабнам тушмаган; шабнам қўнмаган. *Шабнамсиз тонг. Шабнамсиз қуруқ майсалар.*

ШАБОХУН [*ф-т*]: **шабохун ўрмоқ** 1) бирор **томонга** қараб югурмоқ, чопмоқ; жуфтакни ростламоқ. *Охири, чол-кампир маслаҳатлашиб, ..бир кечадаёқ шабохун уриб, узоқ бир қишлоққа ғойиб бўлдик.* Ғайратий, Сабаби тириклик; 2) *эск.* кечаси қўққисдан ҳужум қилмоқ, **билдирмай** бостириб кирмоқ.

ШАБОҲАНГ [*ф-т*] (Ш — *катта*) *астр.* Катта Ит буржидаги энг йирик ёруғ юлдуз.

ШАБПАРАК [*ф-т*] *эск. кт. айн.* **кўршапалак.** *Кундуздан сўрадим: — мухолифинг ким? Дедики: Шабпарак, бойўғли, бўри.* Шайхзода.

ШАБРАНГ [*ф-т*] *эск.* Қора рангдаги, қора.

ШАБРОН [*р* шёвро] *айн.* **шевро.**

ШАБ-РЎЗ [*ф-т*], **шабу рўз** Кеча-кундуз, кеча ва кундуз, кун-тун. *Чалпак бирла ош ташиб, ўтса шабу рўзлари.* Ҳамза.

ШАБЧИРОҚ [*ф-т*] 1 Коронғиликда нур сочиб турадиган афсонавий тош.| Чақнаб турадиган, рангдор, ярқирама тош.

2 *айн.* **шамчироқ.** *Қош-қовоқ ораси тўрт йил сақланган Умид шабчироғи порлади ғоят.* Ғ. Ғулом.

ШАБЧОР [*ф-т*] *қ. х.* Чорва моллларини тунда ўтлатиш.

ШАВАҚИ *диал.* Шовқин-сурон кўтарувчи, бақироқ; шанғи. *Шавақи одам.*

ШАВВОЛ [*а*] Ҳижрий йил ҳисобининг ўнинчи ойи. *Ислом дини талабига кўра, худонинг бандаси бир ой рўза тутгач, рамазон ойидан сўнгги шаввол ойининг уч куни рўза ҳайити қилиши.. лозим.* Т. Сиддиқов, Рўза ва қурбон ҳайити ҳақида.

ШАВКАТ [*а*] 1 Эл-халқ ичида қозонилган катта обрў, ҳурмат; шон-шуҳрат, довруғ. *Бу кўчат боғимнинг кўрки, ғурури, Шонли насларнинг шавкати каби.* Ғайратий.— *Раҳмонқул шавкати сув устидаги кўпик экан-да? Кўршермат қишлларнинг битта полкига бардош беролмади-ку, деди Бек.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Салобат, виқор; савлат. *Саройнинг ўрталигида.. адрас кўрпачалар тўшалган шийпон остида.. шавкат билан пар ёстиққа суяниб карвонбоши ўтирмоқда эди.* Айний, Қуллар.

3 Дабдаба, тантана, ҳашамат. *Базм бутун шавкати, бутун анъана ва одати.. билан давом этади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Шавкат (*эркаклар исми*).

ШАВКАТЛИ 1 Катта ҳурмат ва обрўга эга бўлган; донг таратган; шонли, шуҳратли. *Шавкатли Совет армияси.* «*Шавкатли меҳнат учун*» *медали.* ▪ *Ҳамиша партия йўлбошчимиз, ғамхўримиз бўлди, Жаҳонда донг чиқардик, берди зўр шавкатли ном иқбол.* Ҳабибий.

2 Дабдабали, ҳашаматли. *Шавкатли қаср.*

ШАВЛА [*ф-т*] Гўшт, сабзи-пиёз ва гуруч солиб пиширилади ган бўтқасимон овқат. *Шавла пиширмоқ. Шавлани емоқ. Арзимайди ғалвани, куйдиради шавлани.* Мақол.

◆ **Қулоғининг тагида шавла қайнатмоқ** Шапалоқ билан урмоқ, тарсаки солмоқ. *Қўшни звено бошлиғига ўғлингизни тутиб берсам, қулоғи тагида шавла қайнатиб қўярди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ШАВҚ [*а*] 1 Бирор нарсага ҳаддан ташқари берилиш, қизиқиш, зўр ҳавас, иштиёқ; ўта ишқивозлик, ишқ. *Музикага бўлган шавқ. Шавқ билан ишламоқ.* ▪ *Бу ғазалда.. ёш йигитнинг ҳисси, шавқи нашъаси янгради.* Ойбек, Навоий. *Бўстоннинг шавқида булбул ғазалхонинг бўлиб, Жўш урай, қайнай, танимда тоза қоним борича.* Ҳабибий.| Бирор нарсага қизиқиш туфайли ҳосил бўлган кўтаринки руҳ, ғайрат-шижоат. *Бу тил-адабиёт муаллими таълим ва тарбия ишини севар, юрагида тобора кучайган бир шавқ билан мактабда ишлар эди.* Ойбек, Нур қидириб. *Гармончи ҳам шавқидан беихтиёр ўртага тушиб.. кетди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Мамнунлик, шодлик ҳисси; ҳузур-халоват, роҳат; завқ. *Шавққа тўлиб куйламоқ.* ▪ [*Гули:*] *Ғазалким, сўзлагай ишқдин сафодин. Ғазалдин бу каби шавқ олмаган ким?* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ШАВҚ-ЗАВҚ Руҳий кўтаринкилик; шавқ ва завқ. *Шавқ-завқ билан ишламоқ.* ▪ *Раис шавқ-завқ билан ўйнаб даврани бир неча марта кезиб чиққач пилдираб бир айландию, бехосдан Ўрмонжонга ташланди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ШАВҚЛАНМОҚ Бирор нарсага ғоят мамнунлик ҳисси билан берилмоқ, руҳий кўтаринкилик билан қизиқмоқ; завқланмоқ. *Шавқланиб куйламоқ.* ▪ — *Колхоз отхонасидаги узун сарров эсингдами? — сўради Али тажанг шавқланиб.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ШАВҚЛАНТИРМОҚ **шавқланмоқ** *фл. орт. н. Раққоса маҳорати томошабинларни шавқлантирди.* ▪ *Сизнинг комил ишончингиз.. совет элини.. фидокорона меҳнатга шавқлантириб келди.* «Қ. Ўзбекистон», 1946, № 46.

ШАВҚЛИ 1 Бирор нарсага ғоят берилиб ёки қизиқиб кетадиган; сершавқ. *Шавқли одам.*

2 Кишига шавқ-завқ, руҳий кўтаринкилик, шодлик, роҳат, бахш этадиган; жўшқин; жозибали; завқли. *Яшил ўватларда завқли қўшиқлар, Шавқли ҳангамалар бўлар кўп шинам.* Ғ. Ғулом. *Сувларингнинг шавқли мавжидай. Юрагимда ортар севинчим.* Ҳ. Салоҳ.

ШАВҚСИЗ 1 Бирор нарсага юракдан берилиб, қизиқиб кетмайдиган; бирор нарсадан завқлана олмайдиган; лоқайд. *Шавқсиз одам.*

2 Кишига шавқ-завқ, ҳузур бағишламайдиган; завқсиз; руҳсиз, тушкун. *Шавқсиз музика. Шавқсиз ҳикоя.*

ШАВҲАР [*ф-т*] *эск.* Хотиннинг эри; эр, рафиқ. *Инчунин ўшал хотиннинг.. шавҳари жавобгардир.* И. Акрам, Адолат.

ШАГРЕНЬ [*р*<*фр*] 1 Қўй ва эчки териларидан тайёрланган юмшоқ тери. *Шагрендан тикилган маҳси.*

2 *махс.* Муқовага ишлатиладиган қоғоз ёки колёнкор.

ШАДДОД [*а*] 1 Шафқатсиз, золим. *Болалар бахтининг юлдузларига, Заҳарлар сочмоқчи қайси жаллодлар? Дунёнинг равшанлик кундузларига, Зулмат қуймоқчими бебош шаддодлар?* Шайхзода. *Иброҳим ака, гапингиз тўғрику-я, лекин Исфандиёр тўрани шаддод дейишади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Ўз фикрини ўтказишга тиришадиган; ўжар, чўрткесар; ўз фикрини қатъийлик билан, дадил айтадиган,

www.ziyouz.com kutubxonasi

тортинмас (асосан хотин-қизлар ҳақида). *Шаддод, гапини бировга бермайдиган, эркакшода Асрора звенога бошлиқ бўлди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Майнанинг уддабуронлиги [уни].. ҳайратда қолдирди: «Шаддод қиз. Оламга татийди».* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Мунча ҳам шаддод экансиз, синглим!* И. Султонов, Бургутнинг парвози.

ШАДДОДЛИК шаддод *с. белги оти.* — *Бунга мен жавоб бераман,— деди у [Лобархон] шаддодлик билан.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ШАЖАРА [*а*] Маълум бир уруғ авлодларининг келиб чиқиши ва ўзаро қариндошлик даражасини изчиллик билан санаб кўрсатувчи рўйхат, тарих; силсила. *Сомонийлар шажарасининг сўнгги бутоғи бўлган подшо Нуҳ бинн Мансур касалманд одам эди.* М. Осим, Қитобга ихлос.

ШАЙ I Тайёр ҳолга келтирилган; тайёр, тахт. *Ҳамма нарса шай. Доим шай бўлиб турмоқ. Куролни шай қилиб қўймоқ.* ▪ *Барот полвон билан Ғуломжон ҳам Замон янглиғ шай бўлиб турарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Асбоб-ускуна шай бўлса, материаллар тахт бўлса, калавачи панд емайди.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

ШАЙ II [*а*] *кам қўлл.* Нарса, предмет. *У [Раҳмонали] ҳикоя қилади: «Муҳаббат бир бало шайдир, гирифтор бўлмаган билмас».* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

ШАЙБА [*р<нем*] 1 *тех.* Гайка остига қўйиладиган ясси металл ҳалқа.

2 *спорт.* Хоккей ўйинида қўлланиладиган кулчасимон кичкина оғир резина. *Дарвозага шайба киритмоқ. Шайбани урмоқ. Шайбани тўсиб қолмоқ.*

ШАЙДО [*ф-т*] 1 Бирор кимсани ғоят даражада севиб қолган, мафтун бўлган, унинг учун ҳамма нарсадан кечишга тайёр; жўшқин ошиқ. *Шайдо бўлмоқ. Шайдо қилмоқ.* ▪ — *Парво қилма. Омон-эсон Тошкент борайлик, бировнинг суқи тушмаганидан топиб бераман. Кўрибсанки, у ҳам шайдо, сен ҳам. Мени дуо қилаверасанлар,— деди Суннат.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.— *Шайдоларингиз иккита бўлиб қолибдими?— деди яна кимдир. Яна кулги кўтарилди.* М. Қориев, Ойдин кечалар. *Баҳорда очилган чаманда гулдир, Гулга шайдо бўлган тўти, булбулдир.* «Равшан». *Гул юзи уни [Ғуломжонни] шайдо қилган ўша дамда, хирмонда Ҳаётнинг Мадаминхўжа қизи эканлигини билибмиди?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бирор нарсага ғоят даражада қизиқадиган, ашаддий ишқивоз. *Футбол шайдоси. Музика шайдоси.* ▪ *Фарёд эмас, қўшиқ янграр бу жангда, Шул сабаб мен, унга бўлганман шайдо!* Уйғун.

ШАЙДОЙИ [*ф-т*] 1 *айн.* **шайдо.** *Бир кўришдаёқ у қизга шайдойи бўлди. Хоккей шайдойилари.*

2 Бирор кимсани ғоят даражада севиш ёки бирор нарсага ниҳоятда берилиш туфайли ақл-ҳушини йўқотган; мажнуннамо, девона. *Мен илашкан қизларнинг кўпи.. кўзига сурма, қошига ўсма қўймаса юролмайдиган шайдойи бўлиб чиқади.* «Муштум», 1929, № 4.

ШАЙДОЙИЛИК шайдойи *с. белги оти.*

ШАЙДОЛИК шайдо *с. белги оти. Менинг шайдолигим бу нозпарвар дилрабодандир.* Ҳабибий. *Шайдолигимни дилбар, инкор қилмасангчи.* Шўҳий. *Биламан баҳорнинг эрка шамолин, Севаман тупроқнинг уйғониш чоғин, Бўсалар фаслини, ёрнинг жамолин.. Ҳай-ҳай, шайдолигим тутмасин тағин!* Шайхзода.

ШАЙИН [*а*] Икки учига тарози паллалари осиб қўйиладиган ҳамда тортиладиган нарса оғирлигини аниқлаш учун хизмат қиладиган темир ёки ёғоч мослама. *Холмат аканинг қораси кўринди. У елкасида тарозининг шайинними, лангарми, нималарнидир кўтариб, хирмон томон жадал келмоқда.* И. Раҳим, Куз лавҳалари. *Тарозибон бўлмаган вақтларда шайин бошига ўтиб, юк тортиш ҳам [Ҳошимнинг] қўлидан келади.* Айний, Эсдаликлар.

ШАЙҚА [*р*] Босқинчилик, ёвузлик қилиш ниятида тил бириктириб иш кўрадиган кишилар тўдаси. *Жиноятчилар шайқаси.* ▪ *Руҳонийлар, бой ва савдогарлар ниқоб ичидаги душман элементлар билан баҳамжиҳатликда иш кўриб, куролли шайқалар тузишга киришган эдилар.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

ШАЙЛАМОҚ Тайёр ҳолатга келтирмоқ, тайёр қилиб қўймоқ, тахт қилмоқ. [*От-араваларни шайламоқ.*] ▪ *Тракторимни шайлаб қўйганман. Қатор ораларида қўшиқ айтиб ишламасам армондан чиқмайман.* Ф. Нуруллаев, Бўз йигит: *Одамларни агрохимия ва механизаторлик курсларида ўқитяпмиз.., техникани кўкламга шайлаяпмиз.* Ҳ. Кўзибоев, Қишлоғимиз шуҳрати. *Халқни.. курашга шайлаш керак.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Ўзини шайламоқ** бирор иш-ҳаракатни бошлашга тайёр бўлиб турмоқ. *Сизлар ҳам белни маҳкам бойланглар, ўзларингни шайланглар.* «Равшан».

ШАЙЛАНИШМОҚ шайланмоқ *фл. бирг. н.*

ШАЙЛАНМОҚ шайламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Улар майка ва трусида, лекин жангчилардай шайланган: баъзисининг қўлида белкурак, баъзисида теша, ўроқ, хаскаш.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Дарвоза тагида шайланиб турган мўғул қўшини.. тўғонни бузиб кетган сувдек, тез суръат билан шаҳар ичига оқиб кира бошлади.* М. Осим, Ўтрор.

ШАЙТАНАТ [*а*] 1 *дин.* Шайтонлар.] Шайтонлар макони.

2 *кўчма* Маккорлар, фирибгарлар тўдаси, разиллар мажмуи. *Бу байроқ остида бутун одамлар Шайтанат тахтини ерга қилди жо.* Ғ. Ғулом.

ШАЙТОН 3 Айёрлик, маккорлик, фирибгарлик, шайтонлик. *Анвар ўзини табрик қилувчи уламо ва ашрафлар юзидан очиқ равишда риё, шайтанат ва тама ўқир, камбағаллардан содда самимият кўрар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ШАЙТОН I [*а*] 1 *дин.* Одамларни дин йўлидан оздирувчи, жиноятга, разолатга бошловчи афсонавий махлуқ; иблис.— *Кимсан?.. Одаммисан, ҳайвон? Ажинамисан, шайтон? Тезроқ гапир,— деди бошқа бир банди шовқинлаб.* Айний, Қуллар. *Ибодат қилмаслик умуман гуноҳ эмас, лекин ибодат қилмаган киши шайтоннинг гапига кириб қилмагани учун гуноҳ ҳисобланади.* А. Қаҳҳор, Қабрдан товуш. | Иблис, лаънати.— *Оббо, қизиталоқ. Шайтоннинг домласи экан-а! Закунчиларнинг кўпи шунақа бўлади,— деди Тантибойвачча папиросини тортиб.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Айёр, қув **одам; алдамчи. Шайтонга дарс берадиган жуда ҳам** айёр, устомон одам ҳақида.

3 *кўчма* Шўх, ўйноқи (асосан болалар ҳақида). *Қиз бола шайтон бўлади-да, тавба, бўй-басти чўзилиб, ростдан ҳам, суқсурдек қиз бўлибди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. || — *Ҳа, шайтон қиз,— деди Ўринбой,—шу ерда ҳам қўймайсан-а?* Ойдин, Келин ўғил туғибди. | *сўк.* Ўзини яқин олиб енгил қойишни иффодалайди. *Отабек Кумушнинг сўз ўйинига жавобланар ва, ҳой шайтон, дегандек унга қарар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

♦ **Ноумид шайтон** инсон умид билан, яхши ният билан яшайди, умидсизланиш ярамайди, деган маънода қўлланадиган ибора. [*Навоий:*] *Ноумид шайтон. Мен ҳали умидларимдан воз кечганим йўқ.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. **Шайтон арава** *с. т. эск. айн.* **велосипед.** *Йиртиқ-ямоқ кийим билан ўсган ўғиллари шайтон аравада ўтиб, атроф маҳалла болаларининг кўзларини ўйнатди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Шайтони зўр** (*ёки* **кучли**) ўзини тутолмасдан бўлар-бўлмасга тез кулиб юбораверадиган, ўта шўх. *Яна ким билсин, бу қизларни! Уларнинг шайтони зўр бўлади, дейишади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Шайтони қўзиди** жини тутди, жини қўзиди. [*Холида*] *қўл чўзса етгудай жойда бекиниб ётган акаси билан Мунавварни кўрмади. Мунавварнинг шайтони қўзиб: «Этагидан торт», деди Йўлдошга.* С. Анорбоев, Меҳр. **Шайтонга ҳай бермоқ** бирон қалтис хатти-ҳаракатдан ўзини тиймоқ, ўзини босмоқ. [*Ҳайиджон:*] *Айбмас, хўп андиша қилгин, шайтонга ҳай бергин, бу кунлар ҳам ўтар.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ШАЙТОН II [*а*] *с. т.* Дурадгорлик ва бинокорлик ишларида: сатҳнинг текислигини аниқлаш учун ишлатиладиган асбоб; ватерпас. *Горизонт текислигини шайтон ёрдами билан билиш мумкин.* «Астрономия».

www.ziyouz.com kutubxonasi

ШАЙТОНБАЧЧА [*а+ф-т*] *сўк.* Шайтоннинг боласи, кичкина шайтон.— *Уҳ, бир фалокатдан қутулдим, ҳай, шайтонбачча, кеча берган пулинг қанча эди? — деди Ҳожи бобо Шум болага.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ШАЙТОНИЙ [*а*] Айёр, фирибгарларга хос. [*Ҳасанали*] *Отабекни ечинтирар экан ризосиз бир оҳангда деди: — Ўғлим, сизга шу шайтоний ишнинг нима зарурати бор?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ШАЙТОНҚОВУШ 1 Эрта баҳорда ўсиб чиқадиган кўп йиллик бошоқли ўт.

2 Шундай ўтдан кавуш тахлитида тўқиб ясаладиган болалар ўйинчоғи.

ШАЙТОНҚОСА Итузумлар оиласига мансуб икки йиллик заҳарли ўт, мингдевонанинг бир хили, қора мингдевона.

ШАЙТОНЛАМОҚ Тутқаноқ тутмоқ, тутқаноғи тутиб қолмоқ. *Бола шайтонлаб қолди.* ▪ *Уйимизда бир бечора бемор бор, шайтонлаб ётибди, тақсир, бориб дам солиб келинг, шояд нафасингиздан шифо топса.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ШАЙТОНЛАНМОҚ *айн.* **шайтонламоқ.**

ШАЙТОНЛИҚ шайтон I *с. мавҳ. от.* **Шайтонлик қилмоқ** ҳийла ишлатмоқ, айёрлик қилмоқ.

ШАЙТОНТЕРИ *с. т.* Қалин, пишиқ, ип газлама. *Чидаганга чиқарган дейсизми, бурга чит дейсизми, роҳатбадан дейсизми, .. шайтонтери дейсизми, .. кеп қолинг, харидор!* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ШАЙХ [*а*] 1 Олий мусулмон руҳонийлари вакили; фақих. *Миркарим.. дарров ўз қиёфасини ўзгартириб олди: бошига катта салла ўради, эгнига кимхоб тўн кийди ва вақтинча авлиё шайхга айланди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Мозор, қадамжо каби зиёратгоҳлар мутасаддиси, авлиёларга, худо йўлига аталган назр-ниёзларни қабул қилувчи руҳоний. *Икки арықнинг атрофига чойхоналар очиларди.. қиморбозлик бўларди, мозорлардан шайх ва қаландарлар келарди.* И. Раҳим, Ихлос.

ШАЙХЛИҚ шайх 1 *с. мавҳ. от.* — *Шайхлик муборак,— деди Нодиров, Бобомирзага ҳазил қилиб.* И. Раҳим, Тақдир. *Миркарим Тўқсонов.. Шоҳимардонга қочди—амакисининг у ерда шайхлик қилишини билар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ШАЙХУЛИСЛОМ [*а*] *дин.* Мусулмон руҳонийлари бошлиғининг унвони ҳамда шу унвонга эга киши, бош руҳоний. *Ҳусайн Бойқаро.. Шайхулисломдан шариатга доир бир масалани сўради.* Ойбек, Навоий.

ШАҚ I [*а*] Шубҳа, гумон.— *Мен билмадим,— деди [уста] ниҳоят,— шак йўқ, оғир гап.* О. Ёқубов, Ларза. *Бу андишанинг ҳақлигида шак йўқ, Анвар!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Шак келтирмоқ** бирон нарсадан шубҳаланмоқ, гумонсирамоқ; бирор нарсага ишонмаслик. *Илоҳий қудратга шак келтирмоқ.* ▪ — *Шариатга шак келтирган бу аблаҳни зиндонга солмоқ зарур,— деди [қозикалон] катта салласини силкитиб.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ШАҚ II [*а*] Рамазон (рўза) ойи киришидан олдинги кун; рўза арафаси. *Шак куни.* ▪ *Бир ёқдан рўза ойи ҳам юракка ғулғула солиб яқинлашмоқда эди. Пашмак Махдум, сўфи, яна бир неча обрўли одамларни чақириб, уларни шак куни палов билан сийлаб, рўза куни уларга оғиз очтириш.. керак!* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ШАҚАР [*ф-т<қадимги ҳинд*] 1 Лавлаги ёки шакарқамиш ўсимлигидан саноат йўли билан олинадиган оқсариш рангли қумсимон ширинлик. *Шакар сепилган қатлама. Ширин сўз шакардан ширин.* Мақол. ▪ *Ҳолва ясамоққа шакар керакдир. Безак ишламоққа заргар керакдир.* Ё. Мирза.

2 *кўчма* Ширин, мазали, тотли; *Шакар қовун.*

3 *кўчма* Кишига ёқадиган, ёқимли. *Тили шакар қиз.* ▪ *Тополмайин юрур ёрнинг ўзини, Тўтиё қилади шакар сўзини.* «Ширин билан Шакар».

4 Шакар (*хотин-қизлар исми*).

◆ **Шакар касали** *с. т.* Диабет. **Шакари оғзингизда** савдо муносабатида: сотувчи молнинг баҳосини айтиб, харидорга хитобан «сўранг, сизга қанча бўлса бўлади» мазмунида айтиладиган ибора. **Шакар қоп** майин каноп матодан тикилган кичикроқ қоп, линча. [*Қудратнинг*] *бошида моғор, эски дўппи, олдида шакар қопдан тикилган фартук,.. бадани қўлидаги темирдай мустаҳкам.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Тил учида шакар бермоқ** 1) тилидан сўрдирмоқ. *Кетма, ёрим, кетма, жоним берайин, Тилимнинг учида шакар берайин.* «Қўшиқлар»; 2) *салб.* ширин сўз билан йидирмоқ; тилёғламалик қилиб аврамоқ, алдамоқ. *Соҳиб қори, ўз таъбири билан айтганда, илонга ҳам тилининг учида шакар берадиган киши.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ШАҚАРАҚ I [*ф-т*] Қовун турларидан бири.

ШАҚАРАҚ II [*ф-т*] Ўсимлик бити; шира.

ШАҚАРАНГУР [*ф-т*] Узумнинг пўсти юпқа, нимранг ва ширин бир нави.

ШАҚАРГУФТОР [*ф-т*] Гапи-сўзи ёқимли; тили ширин, ширинсўз. *Садоқат бирла ҳар меҳнат учун тайёрлардансиз, Билимдону ширин сўзли шакаргуфторлардансиз.* Ҳабибий.

ШАҚАРГУФТОРЛИҚ Кўнгил очадиган, ширин суҳбат; гурунг. *Шакаргуфторлик қилмоқ.* ▪ *Хушчақчақлик, одамшавандалик, шакаргуфторлик, соғлом ҳазил кишини яшартиради.* В. Мажидов, Ҳамиша саломат бўлай десангиз.

ШАҚАРЛАМОҚ Шакар аралаштирмоқ, шакар сепмоқ; шакар билан қориштирмоқ. *Кулупнайни шакарламоқ. Варақи сомсани шакарламоқ. Лимонни кесиб шакарлаб қўймоқ.*

ШАҚАРЛАНМОҚ шакарламоқ *фл. мажҳ. н. Шакарланган ҳўл мева. Шакарланган сузма.*

ШАҚАРЛИ 1 Таркибида шакар бўлган. *Шакарли моддалар. Шакарли ўсимликлар.*

2 Шакар қўшилган, шакар сепилган. *Шакарли чой.*

ШАҚАРНАЙ [*ф-т*] *айн.* **шакарқамиш.**

ШАҚАРОБ [*ф-т*] *диал.* Аччиқ-чучук. *Шакаробга туз сепмоқ.* ▪ — *Келин, помидор олиб чиқинг, бекор ўтирмай шакароб қила тураман,— деди уста.* Т. Алимов, Одамсиз уйлар.

◆ **Шакароб соя** дарахт барглари оралаб тушган парча-парча соя. *Толлардан тўкилган шакароб соя Дурра ҳам бўлолмас уйлар томига.* Ҳ. Шарипов. **Шакароб хуррак** бир зайлда давом этмай, ўқтин-ўқтин қайталаниб турадиган хуррак. *Хонадан чала уйқуга толган одамнинг шакароб хурраги эшитилади.* С. Азимов, Қамалак. **Шакароб қилиб сув сепмоқ** челакдаги сувни қўл билан сачратиб сепмоқ. *Жиккаккина самоварчи, кечки чойхўрларни кутиб олиш учун, пақирдаги сувни аягандай, чимдим-чимдим шакароб қилиб сўрилар ёнига сепмоқда.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ШАҚАРПАЗ [*ф-т*] Пашмак, ҳолва, обаки, новвот каби миллий ширинликлар пиширувчи мутахассис; қандолатчи. *Бобомурод шакарпаз — қўли гул одам. Жойинг жаннатда бўлгур, бултур қазо қилди,— почча қўл очиб, шакарпазнинг арвоҳига фотиҳа ўқиди.* С. Анорбоев, Меҳр.

ШАҚАРПАЗЛИК 1 **шакарпаз** *с. касб оти.*

2 Пашмак, новвот каби маҳаллий ширинликлар тайёрланадиган бино, цех. *Мен шакарпазликда ишлайман.* Шундай ширинликлар сотиладиган жой, раста.

ШАҚАРПАЛАҚ [*ф-т*] Сирти сертўр, ўзи серэт ширин оқ қовун турларидан бири. *Маҳмуд яқиндаги полиздан битта шакарпалак узиб чиқиб, ерга қўйди-да, Ширмонхоннинг етиб келишини кутиб турди.* С. Зуннунова, Олов. ‖ *Шакарпалак қовунлар, зилол бодринглар қуёш нурининг, тупроқнинг ажойиб неъматлари эмасми!* Э. Охунова, Қуёш — ошпаз.

ШАҚАРПОЯ [*ф-т*] Шакарқамиш ўсимлигининг пояси; шакарқамиш.

ШАҚАРҚАМИШ Тропик, иссиқ иқлимда ўсадиган, поясидан шакар олинадиган ўсимлик.

ШАҚҚОК [*а*] 1 Ҳар нарсага шубҳа, ишончсизлик билан қарайдиган, ишонмай, иккиланиб турадиган одам. *Мавсумда 250—300 тонна пахта териб, шаккокнинг кўзига кўрсатган қаҳрамонлар битта-иккита эмас.* «Қ. Ўзбекистон», 1961, 17 октябрь. ‖ *Э.. шунақа жойда Шунақа савол ... Шаккок-да, кўп шаккок Ҳозирги ёшлар!* М. Али.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Диний ақидаларга шубҳа билан қарайдиган, шак келтирадиган киши. *Шаккок одам.*

ШАККОКЛИК **шаккок** *с. мавҳ. от.*— *Сизни шаккокликда айблаш учун* [*беклар да*] *ҳеч асос борми? — сўради Навоий кулиб Султонмуроддан.* Ойбек, Навоий. **Шаккоклик қилмоқ** маълум ақида ёки қарашларга ишончсизлик билан қарамоқ, шак келтирмоқ.

ШАКЛ [*а*] 1 Бирор предметнинг ташқи кўриниши, сиртқи қиёфаси, формаси. *Учбурчак шаклидаги жисм. Айиқ шаклидаги қоя. Шаклини ўзгартирмоқ. Бирор шаклга киритмоқ.* ▪ *Дераза ойналарига турли шаклда қийиқ қоғозлар ёпиштирилган.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Дўкондор уларга қалин китоб шаклида бир нимани тутқазди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *мат.* Маълум формадаги нарса, фигура. *Геометрик шакллар.*

3 *физ.* Жисмнинг ҳолати, кўриниши. *Муз сувнинг қаттиқ шаклидир.*

4 *кўчма* Нарсанинг, ички мазмунидан қатъий назар, ташқи кўриниши, ифодаланиши. *Бадиий асарнинг шакли ҳам, мазмуни ҳам коммунистик жамият қурувчисини тарбиялашга хизмат қилиши лозим.* Уйғун, Навбаҳор.

5 *кўчма* Бирор нарсани амалга ошириш йўсини; усул. *Сен билан иккимиз икки шаклда ўйлаймиз.* ▪ ▪ *Пахта фронтидаги ижодий меҳнат хилма-хил шакллар касб этяпти.* Ҳ. Ғулом, Ишонч.

ШАКЛАН [*а*] *рвш* Воқе бўлиш, амалга ошиш ёки ифодаланиш усулига, шаклига кўра.

ШАКЛАНМОҚ *эск.* Шубҳа билан қарамоқ; шубҳаланмоқ. *У бу ҳолдан шакланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ШАКЛДОР [*а*+*ф-т*] 1 *айн.* **шаклли.**

2 Мураккаб шаклга эга бўлган, жимжимадор, серҳашам. *Шаклдор нақш. Шаклдор пештоқ.*

ШАКЛИ *кам қўлл. айн.* **шубҳали.**

ШАКЛИК *дин.* Шак куни марҳумнинг арвоҳларига бағишлаб аёллар учун ўтказиладиган кичик маърака. *Чолнинг ёстиғи тагидан топилган пул уни кўмиб келишгагина етди. Ҳали бу ёқда учи, еттиси, йигирмаси, фотиҳахонлиги, шаклиги, ифторлиги, икки ҳайити.. ва ҳоказолар бор.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ШАКЛЛАНМОҚ 1 Маълум бир шаклга, формага кирмоқ, бирор шакл, тус олмоқ. *Тандирда ёғлиқ хамир аста вижирлаб бўртиб, чекич ўринлари дарҳол шаклланди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

2 *кўчма* Ривожланиб етилмоқ; аниқ бир мазмун ёки йўналиш касб этмоқ. *Болада дид йиллар давомида шаклланади, ривожланади.* ▪ *Бу ердаги... одамларнинг қиёфаси ўзгарди, янги ижтимоий муносабатлар шаклланаяпти.* Т. Содиқов, Жамоатчи — фахрли ном. *Мактабда ўқувчи фан асосларини ўрганади, унинг дунёқараши шаклланади.* А. Аҳмедова, Жамоатчилик — катта куч.

ШАКЛЛАНТИРМОҚ **шаклланмоқ** *фл. орт. н. Янги одам — коммунизм бинокорларини шакллантириш ва тарбиялашда адабиёт билан санъатнинг роли катта.* «С. Ўзбекистони», 1966, 28 октябрь.

ШАКЛЛИ Муайян шаклга, кўринишга эга бўлган. *Унсин туморча шаклли ҳовлига намат ёзиб, курсида ўтириб маҳси тикади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қирқма шаҳмат усулида ишлаш учун .. текис ва тўғри шаклли.. участкалар ажратилсин!* «Қ. Ўзбекистон», 1946, № 49.

ШАКЛСИЗ 1 Муайян шакл, кўринишга эга бўлмаган. *Шаклсиз модда.*

2 *лингв.* Сўзларни ўзаро бириктирувчи грамматик белгилари бўлмаган; аморф. *Шаклсиз тиллар.*

ШАКЛ-ШАМОЙИЛ [*а*] Ташқи кўриниш, қиёфа; важоҳат. *Шакл-шамойили девни ҳуркитадиган.. бир маҳлуқни шонли бир куннинг армуғони қилиб белгилашга каминангизнинг у қадар кўнгли бўлмайди.* К. Алиев, Қўланса ҳадя.

ШАКСИЗ *рвш* Шубҳасиз, аниқ; муқаррар равишда. *План шаксиз бажарилади.* ▪ *Ҳар ким келса бундан шод бўлиб кетар, Сил бўлса ўпкасин яраси битар, Қари келиб кўрса шаксиз ёш этар, Ёш йигитдек даврон сургали келдим.* Эргаш шоир.

ШАК-ШУБҲА [*а*] Шубҳа; шак ва шубҳа. *Шак-шубҳа билан қарамоқ.* ▪ *У ҳолда бизнинг.. ғалаба қозонишимизга шак-шубҳа қолмасди! Англадиларми, бойвачча!* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ШАК-ШУБҲАСИЗ Жуда аниқ, қатъий; маълум. *Унинг ғолиб чиқиши шак-шубҳасиз эди.* ▪ *Билар эдим, муқаддас жангга Шак-шубҳасиз боришинг лозим.* Уйғун.

ШАЛ [*а*] *айн.* **шол** II.

ШАЛАББО Сувда ивиб кетган, жиққа ҳўл; шилта. [*Сувонжон билан Ойсулув*] *ўзларини панага олгунча бўлмай, шилтаю шалаббо бўлишди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ана у — бир вақтлар Назмихон кўз ёшлари билан рўмолчасини шалаббо қилиб, фронтга кузатган севгилиси Мақсуд.* Р. Файзий, Қишиларимиз қиссаси. *Ёмғирда шалаббо бўлган деҳқон болалари сакраб, ўйинга тушишарди.* Мирмуҳсин, Созанда.

ШАЛАЙИМ Бирор ҳаракат қилишга кучи етмайдиган, ўрнидан туролмайдиган; ҳолсиз, кучсиз, мажолсиз; шалвираган. *Нонвой ерга тушганидан кейин шалайим бўлиб, ўрнидан туролмай қолди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. [*Низомжон*] *икки тиззасида дармон қолмай, оғир калтаклардан шалайим бўлиб йиқилиб, ўрнидан турганга ўхшарди.* С. Аҳмад, Уфқ [*Қизилқумдаги*] *ғўзалар барги дим ҳавода шалайим бўлиб.. шалвираб ётарди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ШАЛАЙИМЛАНМОҚ Шалайим бўлмоқ, ҳолсизланмоқ, кучсизланмоқ, шалвирамоқ.

ШАЛВАЙИШМОҚ **шалваймоқ** *фл. бирг. н. Қизлар тарвузи қўлтиғидан тушган одамдай, шалвайишиб чиқиб кетишди.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза.

ШАЛВАЙМОҚ Ҳолдан тоймоқ, ҳолсизланмоқ, бўшашмоқ. *Қудрат почтадан негадир шалвайиб келаётган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Шафтоли қоқидек бурушиб, эски маҳсидек шалвайиб қолибмиз-у, бизга ким қўйипти, болам..* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ШАЛВАР [*ф-т*] *с. т.* Чолвор. *Почаси бўғиқ, кўк сатин шалвари озода ва ўзига ярашган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ШАЛВИЛЛАМОҚ *айн.* **шалвирамоқ.**

ШАЛВИРАМОҚ 1 Осилиб турмоқ, бўшашиб, солқи бўлиб қолмоқ. *Чолнинг.. кўзлари қаърига тортган, қовоқлари шалвираб осилиб тушган эди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. [*Машинадан*] *тушиб қарадим.—Баллон латтадек шалвираб қолибди,— деди Ботир.* Ў. Ҳошимов, Чўл ҳавоси. *Бутун юзи қулоқларигача кўкариб, кўллари ёнига шалвираб тушган Писмиқ ўлим тусига кириб борди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Мажолсизланмоқ, бўшашмоқ, ланж бўлмоқ. *Иссиқдан шалвираб кетаяпман.* ▪ *У.., қоронғи кечада, ёт элларда йўлдан адашиб қаёққа боришини билмай, умидсизликка тушган кишидай шалвиради.* А. Қаҳҳор, Сароб. | Ҳафсаласи пир бўлмоқ, бўшашиб қолмоқ. *Мирсалим турган ерида шалвираб қола берди. Унинг қимирлашга мадори йўқ эди.* Шуҳрат, Олтин занглама.с.

3 *кўчма* Лапашанглик қилмоқ; сустқашлик қилмоқ, имилламоқ, бўшашмоқ. — *Баракалла, ҳали ҳам шалвираб юрибсанми? — деди таъна қилиб Тошпўлат Ўтбосарга.* Ғайратий, Эпчил куёв.

ШАЛВИРАТМОҚ **шалвирамоқ** 1 *фл. орт. н. Ҳатто ҳалигача шабада билан ишқ ўйнамоқда бўлган олча кўчатигача япроқларини шалвиратиб, уйқуга кетган.* Ғ. Ғулом, Соялар. | Қимирлатмоқ, тебратмоқ. *Пашшалар жабридан аламзада бўлган эшак қулоғини бир-бирига уриб шалвиратиб, хира пашшаларни қўримоққа киришди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ШАЛДИРАМА 1 Эгилганда, букилганда шалдирайдиган; янги. *Шоир бир тахта шалдирама қоғоз олиб, очиқ, қалин китоб устига қўйди.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Ўртада пул хирмондай уюлган. Оқподшонинг суратн тушган нуқул шалдирама қоғозлар-а... Қарасам, кўзимдан олов чиқиб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Қуруқ, шалдироқ. *Шалдирама ёнғоқлар.*

2 Шалдираб оқадиган. *Тикка тоғ дуч келса ўтиб, шалдирама сой тўғри келганда кечиб.. ўз сурувини салобатли*

www.ziyouz.com kutubxonasi

саркардадай вазминлик билан эргаштириб кетаверадиган бу кўк серка., ўзгариб қолган эди. С. Анорбоев, Оқсой.

ШАЛДИРАМОҚ 1 Бир-бирига ёки бирор нарсага урилиб, шалдирама овоз чиқармоқ. *Боланинг қўйнидан ёнғоқлар шалдираб ерга тўкдилар.* ▪ *Муҳаббат лофин ургай шалдираб бир халта ёнғоқдай, Вафо йўқ қалбида, лекин оғизда меҳрибонман дер.* «Муштум», 1962, № 5.

2 Тўсиқларга урилиб ёки пастга шиддат билан қуйилиб шалдир-шулдир овоз чиқармоқ. *Тоғ жилғаси шалдираб оқмоқда.*

ШАЛДИРАТМОҚ **шалдирамоқ** *фл. орт. н. Тупроққа қоришиб ётган катта пахмоқ кучук занжирини шалдиратиб ўрнидан турди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Оҳ, наҳотки муҳаббат ожиз бўлса, қамишдай шалдиратиб, шамол елган томонга оға берса.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ШАЛДИРОҚ *айн.* **шалдирама.** *Асрлар гувоҳи, қўлёзма ичра Ўтмиш ҳодисалар сирли, бепоён. Шалдироқ ва сарғиш қоғозлар узра Кезар нигоҳларинг, қадалган мужгон.* Х. Расул. *Шалдироқ қоғозгамас, кўк япроқларга Кўз ёшларидай тўкар шоир шеърини.* С. Ақбарий. *Унга кун, тун баробар, Жар-қирғоқ ота уйи. Унга найдек туюлар, Сувнинг шалдироқ куйи.* Қ. Муҳаммадий.

ШАЛДИР-ШУЛДИР 1 *тақл. с.* Сув тез оққанда ҳосил бўладиган овоз ҳақида. *Шалдир-шулдир сув оқар, Кўшиғи менга ёқар.* Ш. Саъдулла.

2 *кўчма* Сир сақламайдиган, бор гапни тўкиб соладиган; дали-ғули. *Шалдир-шулдир йигит.* ▪ *Тожимат ака.. кўнглида кири йўқ, шалдир-шулдир одам эди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ҳақиқатан ҳам бу шалдир-шулдир кекса кишни ҳормас-толмаслиги билан барчага ибрат кўрсата бошлади.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Гапинг тўғри, қизим. Сен бир қоп ёнғоқдай шалдир-шулдир экансан, опанг ҳам шўх, қақилдоққина эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ШАЛДИР-ШУЛДИРЛИК **шалдир-шулдир** 2 *с. белги отн. У [Ҳамро Раҳимов] шалдир-шулдирлиги билан Моҳидилга маъқул тушди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ШАЛЛАҚИ Шарм-ҳаёни билмайдиган, бўлар-бўлмасга жанжал кўтарадиган, жанжалкаш. *Ҳанифахон.. шаллақи қайнананинг заҳрига бардош берди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Мен сизни ўғил бола деб юрсам, шаллақи хотиндан ҳам баттар экансиз.* С. Анорбоев, Оқсой.

ШАЛЛАҚИЛАРЧА *рсш* Шаллақиларга хос, шаллақиларга ўхшаб. *Хадичахон ҳовлини бошига кўтариб, шаллақиларча сонига шапатилаб, бақира бошлади.* Н. Фозилов, Оқим.

ШАЛЛАҚИЛИК **шаллақи** *с. мавҳ. от. Шаллақилик қилмоқ.* ▪ *Пётр Кузьмич жанжалнинг охирида шаллақилик йўлига ўтгани учун Шавкатийнинг таъзирини бериб қўймоқчи бўлган эди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ШАЛОЛА 1 Дарё, наҳрларда сувнинг юқоридан тик пастликка шиддат билан қуйилиб тушадиган жойи; шовва. *Юқоридан, жарлик тубига отилувчи шалола шердай ўкиради.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

2 *диал.* Дарё, жилға сувларининг тошларга урилиб, шовуллаб оқадиган жойи. *Боғ, қўрғонлар орқада қолгач, Оқсой бўйига чиқилади. Қулоқни битирувчи шалола бошланади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ШАЛОП *тақл. с.* Бирор нарсанинг сув, лой каби суюқликка тўсатдан тушиб кетишидан ҳосил бўладиган товуш ҳақида. *Шалоп этиб сувга йиқилмоқ.* ▪ — *Унчалик эмас! — деди Элмурод ва кўлмак сувга оёғини шалоп этиб босиб олди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *[Кўзибой] ён бағирдаги буталарга илина-илина, умбалоқ ошиб бориб, кўлга шалоп этиб тушди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ШАЛОПЛАМОҚ «Шалоп-шалоп» этган овоз чиқармоқ. *Сувнинг шалоплаган овози эшитилди.* ▪ *Сув қирғоққа шалоплаб урилиб, осилиб қолган новдаларни тортқилаб оқмоқда.* С. Аҳмад, Уфқ.

ШАЛОПЛАТМОҚ **шалопламоқ** *фл. орт. н. Шалоплатиб сув кечмоқ.* ▪ *Қизлар ташлаган нон бурдаларига ғуж бўлиб ёпишиб олган ҳовуздаги балиқлар шарпа сезилиши билан сувни шалоплатиб ғойиб бўлади.* Н. Юсупова, Боғдаги суҳбат.

ШАЛОП-ШАЛОП **шалоп** *с. такр. Кран ғирчиллайди, кўтарилаётган бадьядан тақир-тўқур тош, шалоп-шалоп қоришма тушади.* А. Мухтор, Туғилиш. *Жувоннинг телогрейкаси жиққа ҳўл, шалоп-шалоп лой кечиб бораётган этигининг ичи сув.* Ф. Хўжаев, Онадек меҳрибон.

ШАЛОП-ШУЛУП **шалоп** *с. такр. Икки бола Ширмонхонни кўришлари билан шалоп-шулуп қилиб ўзларини сувга отди.* С. Зуннунова, Олов, Ҳаял ўтмай, оёғига катта калиш кийган биров шалоп-шулуп қилиб эшикка томон кела бошлади. У. Назаров, Одамлар.

ШАЛОҚ *с. т.* 1 Қисмлари эскириб, бўшашиб ишдан чиққан; бузуқ. *Шалоқ арава. Шалоқ машина* ▪ *Чироқни топди, уни ёқиб кичкина шалоқ хонтахта устига қўйди.* Ойбек, Улуғ йўл. **Шалоғи чиққан** *айн.* **шалоқ** 1. *Шалоғи чиққан этик.* ▪ — *Редактор шалоғи чиқиб кетган эски «Москвич»ини берадиган, мен каллайи саҳарлаб Жарқудуққа жўнайдиган бўлдим,— деди Учқун.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. | Кўп ишлатилиб титилиб кетган, кўп тутилган; эскирган. *Шалоқ китоб.*

2 *кўчма* Ҳолдан тойган, чарчаган; эзилган. *Аъзойи-баданим гўё биров калтаклаб ташлагандек шалоқ.* «Муштум», 1959, № 17.

3 Ахлоқи бузуқ, безори. *Шалоқ одам. Шалоқ хотин.* ▪ — *Хафа бўлманг, синглим,— юпатди мудира.— Унақа шалоқ эрнинг боридан йўғи!* С. Анорбоев, Меҳр. *Ўтгеннинг кўзи унинг йўғон қўлларига тушди. «Шалоқ йигитга ўхшайди»,— деб ўйлади у.* Ж. Ташенов, Жангчи Ўтеген. | Ахлоқ доирасидан чиққан, ахлоқсиз; ҳаёсиз. *Бир тўда одамлар бир даста акцияни чангаллаганларича у ёқ-бу ёққа чопишар, .. бир-бирларини шалоқ гаплар билан сўкишар, овозлари бўғилгунча бақиришарди.* М. Раҳмонов, Ҳаёт-мамот. **Оғзи шалоқ** уятли, беҳаё ибораларни тилга оладиган; тап тортмай сўкинаверадиган. *Унинг оғзи шунақа шалоқ, боди кириб, шоди чиқаверади.* О. Ҳусанов, Тошга сув сепсанг.

ШАЛОҚЛИК **шалоқ** *с. белги отн. Аравачининг шалоқлиги.* ▪ — *Мен бир неча йил аввал ота касбимнинг ҳа деганда жўнига тушиб ололмай, анчагина шалоқликлар ҳам қилганман,— деди домла.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ШАЛП *тақл. с.* 1 Юмшоқ, ҳўл нарсанинг ерга тушиб урилишидан ҳосил бўладиган овоз ҳақида. *Тўп учиб кетиб, писиллаганича дами чиқди-да, ерга шалп этиб тушди.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза. *Молхона томининг тарновидан катта қор парча эриб, шалп этиб ерга тушди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

2 *айн.* **шалоп.** *Тош шалп этиб сувга тушди.*

ШАЛПАЙМОҚ 1 Иссиқ ёки қаттиқ совуқдан сўлиб, шалвираб қолмоқ, сўлимоқ (ўсимлик ҳақида). *Иссиқдан барглар шалпайиб қолди.*

2 Таранглигини йўқотиб, бўшашиб қолмоқ. *Дами чиқиб, тўп шалпайиб қолди.* ▪ *Машинасининг бир ғилдираги шалпайиб ётибди.* С. Аҳмад, Тоғ афсонаси.

3 *кўчма* Куч-қувватини йўқотмоқ, кучсизланмоқ, беҳол бўлмоқ, бўшашмоқ, мажолсизланмоқ. *Яраланган лочин мисоли, Нурмат ерда ётар шалпайиб.* Д. Файзий, *Турсангчи, мунча шалпаясан.* Ҳ. Шамс, Душман. | Ҳафсаласи пир бўлмоқ, бўшашмоқ. *У [раис] минбардан шалпайиб тушди, боя ўтирган қаторига эмас, орқароққа, панароққа бориб ўтирди.* «Муштум», 1961, № 20. | Хомуш бўлиб қолмоқ, анқаймоқ, шалвирамоқ. *Назарида.. бошқарма ходимлари ҳам уни гўё «ҳа анқов йигит, намунча шалпаймасанг!» деб таъна қилаётгандек кўринди.* М. Муҳамедов, Ҳамқишлоқлар. *Анқайма ва лалайма, Тўғри ўтир, шалпайма.* Қ. Муҳаммадий.

ШАЛПАЙТИРМОҚ **шалпаймоқ** 1, 2 *фл. орт. н.— «Аттанг»...— деди хўрсиниб Адолат, сувсизликдан барглари шалпайтириб турган ғўзаларга қараб.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ШАЛПАНГ Шалпайган, осилиб тушган (қулоқ ҳақида). *Қулоғи шалпанг ит.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ШАЛПАНҒҚУЛОҚ Қулоғи шалпайган; қулоғи бесўнақай катта. *Шалпангқулоқ ит.* ▪ *Элмурод.. янги курсантлар қабул қилар экан, камгўшт, қирғийбурун, шалпангқулоқ.. бир жангчи келиб унинг қаршисида тўхтади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ШАЛПИЛЛАМОҚ 1 *айн.* **шалопламоқ.**

2 Бўшашиб, шалвираб қолмоқ. *Шалпиллаб қолган чол.*

ШАЛПИЛЛАТМОҚ **шалпилламоқ** 1 *фл. орт. н. Шалпиллатиб лой кечмоқ. Калишни шалпиллатиб юрмоқ.*

ШАЛП-ШАЛП **шалп** *с. такр. Шалп-шалп лой кечиб юрмоқ.*

ШАЛП-ШУЛП **шалп** *с. такр.*

ШАЛТОҚ 1 Сийдик аралаш гўнг, балчиқ. *Молхона шалтоғи. Шалтоқни тозаламоқ.*

2 *кўчма* Озодаликка риоя қилмайдиган, ифлос иш тутадиган; ивирсиқ, исқирт. *Бир шалтоқнинг ишини йигирма эпчил эплай олмас.* Мақол. ▪ *Ўша чиноқбойни директор қилиб бўлармишми, .. аввал ўзини эплаб олсин, ёқасининг кирини кўрганмисан? Хотини ҳам ўлгудай шалтоқ.* Мирмуҳсин, Кўринмас ҳалқа.

3 *кўчма* Ножўя хатти-ҳаракат; айб, гуноҳ; жиноят.— *Хўжайин.. ўз нафсини кўзлаб, виждонимни ўз шалтоғига булғаб, ширин турмушимни бузмоқчи экан,— деди Жамолиддин ўзича.* С. Юнусов, Осон ишнинг оҳи бор. **Шалтоққа йиқилмоқ** (*ёки* **ағдарилмоқ**) бирор ножўя ишда айбланмоқ, ёмон отлиқ бўлмоқ. *Қизим, энди звеновой бўлиб юраверасанми? Бирор шалтоққа йиқилмасанг, деб қўрқаман.* В. Ғофуров, Вафодор.

♦ **Шалтоқ отмоқ** кимсани айблаб фисқи-фасод гап тарқатмоқ; ғийбат қилмоқ. *Сиз буларга қўй, мой келтирасиз. Булар бўлса кетингиздан шалтоқ отади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ШАЛТОҚХОНА *қ. х.* Шалтоқ оқизиб қўйиладиган, шалтоқ йиғиладиган жой; чуқурлик.

ШАЛҲАК 1 Гўштдан ёки ёғдан ажратиш қийин бўлган юпқа парда. *Гўшт шалҳагини ажратмоқ.*

2 Сифати паст, ориқ, ёғсиз гўшт. *Эртаги думба мойдан бугунги шалҳак яхши.* Мақол.

ШАМ [*а*] 1 Тўнғадиган ёғдан ўртасига пилик қўйиб ясалган таёқчасимон чироқ. *Шам қолдиғи. Шамни ёқмоқ.* ▪ *Қумри токчадаги шамни ўчирди, Уй қоронғиланди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Кичкина токчага қўндирилган шам зах коридорни сал-пал ёритиб турарди.* М. Муҳамедов, Қичиқ гарнизон. **Шам пули** *дин.* марҳум ҳурмати учун гўристонга бориб гўрков, шайх ва ш. к.ларга бериладиган садақа. *Ёрмат билан Гулсумбиби Гулнорнинг қабрига боришди. Олиб келинган ош-нонни ва шам пулини гўрковга топшириб... қайтишди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Шамдай қотмоқ** ўта совқотмоқ, тўнғмоқ, музламоқ. *Холида бисот сандиғи олдида шамдай қотиб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *физ.* Электр нури кучининг ўлчаш бирлиги. *Юз шам кучига тенг лампочка.*

ШАМА I Дамлаб ичилган чойнинг идиш тагида чўкиб қолган қисми. *Чойнакка шама тўлиб қолибди.* ▪ — *Самоварчилик ўлгудек майда иш. Сув олиб кел, ўтин ёр, оғиз-бурнинг кулга тўлиб пуфлоб чўп тиқиб тур, пиёла арт, шамани тўк..,— деди самоварчи.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. *Рихси бир қўлида шамасидан сув силқиб ётган чойнакни ушлаганича, титраб ўртада турарди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ШАМА II 1 Пардали қилиб айтилган танқидий мулоҳаза, пичинг, киноя. *Бу шамаларни Ўлмасой, сезадими, сезмайдими, билиш қийин, аммо Абдукарим асло фаҳмламайди.* Р. Раҳмонов, Бахт билан учрашув. *Ҳайдар бузоқ ҳар куни келар, қарзимизни писанда қилиб, Ойша опамга шама қилиб кетарди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

2 Очиқ айтилмаган истак, талаб; бирор нарсага имо-ишора.— *Овқатдан кейин секин шама қилиб кўрган эдим: «Ҳа энди, от билан туя бўлармиди»,— деб қолди.* Т. Алимов, Жоним ҳиқилдоғимга келди.

ШАМАЛОҚ Ғуж-ғуж ёки тўп-тўп. *Дарахтлар тепасида болалар шамалоқ.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Ҳозир чойхонада одам шамалоқ бўлса керак.* Ш. Ғуломов, Ёркин уфқлар.

ШАМАЛОҚДАЙ, =дек Ғуж-ғуж ёки тўп-тўп, кўп. *Фарҳод тоғининг тагида Сирдарёнинг ҳар иккн ёқасида шамалоқдек одам.* Ойдин, Ширин келди.— *Кизимнинг қувонганича бор, ҳамма ёқ шамалоқдай қурт. Худди садафдай товланиб ётибди-я — деди ўзига-ўзи ишонмаган Шарофат хола.* Ғайратий, Латофат.

ШАМГАРЛИК *этн.* Кечаю кундуз, тунлари ҳам шам ёқиб ишлаш. *Бозор чаққон бўлиб қолган кезларда устакор шамгарлик эълон қилади. Бундай пайтларда косиб кун-тун ухламасдан ишлашга мажбур.* И. Каримов, Атлас жилваси.

ШАМГИН: **юзи шамгин** *айн.* **юзи шувут** *қ.* **шувут.** *Жўрабек бир ютиниб олди-да, бошини кўтариб шамгин юз билан гап бошлади.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар. *Колхоз катта-кичиклари олдида Холмирзанинг юзи шамгин бўлиб қолди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ШАМДОН [*а*+*ф-т*] Шам ўрнатиб қўйиладиган мослама. *Катта шамдондаги шамларни ўчира бошлади.* ▪ *Тилла шамдондаги пал-пал ёниб турган шам билан ўйнашиб тургандай бўлиб, ухлапти.* «Эртаклар».

ШАМИЁН Омоч бўйинтуруғининг икки чеккасига иккитадан ўрнатилган ҳўкизлар бўйинида туриши учун хизмат қиладиган тўртта қозиқ. *Ёмон ҳўкиз шамиён синдирар.* Мақол.

♦ **Шамиён қайтармоқ** *эск.* бўйсунмай ўжарлик қилмоқ. *Қултой Алпомишни кўриб,.. жуда шамиён қайтариб, дўқлаб, Алпомишга қараб бир сўз айтиб турган экан.* «Алпомиш».

ШАМЛИ 1 Шами бор; шам ўрнатилган. *Шамли қути.*

2 *физ.* ... шам кучига, ёруғлигига тенг. *Юз шамли лампочка.* ▪ *Тўй кўпайгандан бери Ёлғизжоннинг боши қашлашга қўли тегмай қолди. Тўйхоналарга, ҳовлиларга сим тортиб, беш юз шамли лампочкалар ўрнатиб бериш унинг иши.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда.

ШАМОЛ [*а*] Ҳавонинг ер сатҳи бўйлаб ҳаракати. *Ёқимли шамол. Қаттиқ шамол турди. Туяни шамол учирса, эчкини осмонда кўр.* Мақол. *Шамол бўлмаса дарахтнинг учи қимирламайди.* Мақол. ▪ *Очиқ деразадан кирган майин шамол қизнинг.. икки тола сочини бўйнига, томоғининг тагига тегизиб ўйнарди.* С. Аҳмад, Бош оғриғи. *Совуқ шамол зўрайиб, қор учқунлари бурунга, кўзга, пешанага урила бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ишдан бўшаб дам олади йигит, қиз; Ором берар Сирдарёнинг шамоли.* Уйғун.

♦ **Кўкрагига шамол тегди** хузур-ҳаловат кўра бошлади, фаровон ҳаёт кечирди, яйраб қолди. *Октябрь нуридан баҳраманд бўлиб, кўкрагига шамол тегди ва озод нафас олишга муяссар бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Қандай шамол учирди?** «нечук?», «қандай қилиб келиб қолдингиз?», «келганингиз жуда яхши бўлди-да» каби маъноларда ишлатиладиган ибора. *Дарвозани Нуриддиннинг хотини Ҳаловат очди.— Э, келинг, Набижон ака, қандай шамол учирди?* О. Ҳусанов, Дўстлар.

ШАМОЛЛАМОҚ 1 Шамоллаш касалига дучор бўлмоқ, шамоллаш туфайли қасал бўлмоқ; шабадаламоқ. *Шамоллайсиз, Сафар ака, ўраниб ўлтиринг.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Элмурод кечаси эшикка эҳтиётсиз чиқди-ю, шамоллаб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *с, т.* Тоза ҳаводан нафас олиб юрмоқ, очиқ ҳавода бироз кезмоқ. *Районга кетяпман, ўртоқ Қаландаровга учрашиб қайтаман. Хоҳласанг юр, шамоллаб келасан.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ШАМОЛЛАТИЛМОҚ **шамоллатмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ШАМОЛЛАТМОҚ 1 **шамолламоқ** *фл. орт. н. Кумриой, Ғани отага айтинг, Тўлқинни олиб келсин, шамоллатиб қўймасин.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Бирор жойнинг ҳавосини янгиламоқ. *Хонани шамоллатмоқ.* ▪ *Николай пошшонинг Қишки саройида уйларни шамоллатадиган тўйнуклар йўқ экан деб эшитдим, шу тўғрими.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ШАМОЛЛАШ 1 **шамолламоқ** *фл. иш оти.*

2 Одам организмига совуқ тегиши натижасида пайдо бўладиган енгил

www.ziyouz.com kutubxonasi

қасаллик. *Шамоллашнинг олдини олиш керак.*

ШАМОЛЛИ Шамол бўлган, шамол эсиб турган. *Шамолли кун қичқирма, товушинг зое кетади.* Мақол.

ШАМОЛПАРРАК [*а*+*ф*—*т*] *с. т.* Вентилятор.

ШАМОЛСИЗ Шамол бўлмаган, эсмаган; тинч. *Шамолсиз тун.*

ШАМПАНСКИЙ [*р* шампанское] Углекислота билан тўйдирилиб, герметик идишда қайта ачитилган узумдан солинган, кўпикланиб вижиллаб турадиган вино. *Шампанский ичмоқ.* ▪ *Собиржон муроди ҳосил бўлиб, қаттиқ олқишлар остида куёв билан келинга бир рюмкадан шампанский тутди.* А. Қаҳҳор, Тўй.— *Шампанский! — буюрди бойвачча.— Керак эмас,— ёлғонни ростдай қилиб деди хотин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ШАМС [*а*] **1** *кт. айн.* **қуёш**. 1. *Бугун коинотда шамс — подшо, қамар — вазирдир.* Ойбек, Навоий.

2 Шамс (*эркаклар исми*).

ШАМСА [*а*] Таркибида қуёш тасвири бўлган гул ёки нақш.

ШАМСИЯ I [*а*] **1** Қуёшнинг йиллик ҳаракат циклига қараб белгиланадиган 365 ёки 366 кундан иборат, 22 мартдан бошланадиган йил, қуёш йили (шамсия йили қуйидагилардан иборат: **ҳут, ҳамал, савр, жавзо, саратон, асад, сунбула, мезон, ақраб, қавс, жадйи, далв.**

2 Шамсия (*хотин-қизлар исми*).

ШАМСИЯ II [*а*] *эск. кт.* Қуёш нуридан сақланиш учун тутиладиган соябон; зонт. *Шаҳар кўк шиша шамсия тутгандек, ҳаво очиқ.* М. Файзий, Уч қиз.

ШАМЧИРОҚ [*а*+*ф-т*] *айн.* **шам** 1. *Ҳамманикида электр ёнса-ю, сиз шамчироқ ёқиб ўтирсангиз, яхшими?* И. Раҳим, Ихлос. *Токчада хира ёнаётган шамчироқ ташқарида эсган шамолни сезгандек пирпиради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ШАМШИР [*ф-т*] **1** *от, кт. айн.* **қилич** 1. *Саид Жалолхон ғайратига чидолмай, шамшир суғурди ва ҳавода ўйнатиб, аскарга фармон берди.* А. Қаҳҳор, Башорат. *Отряд кетидан ҳавода шамширини ярқиратиб, темирчи Абдукарим билан.. Абдулла от чоптириб кетишди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 *сфт, кўчма* **Ўткир**, етук. *Ҳозир соҳибкорлар даврасида зеҳни шамшир, халқ тажрибаси билан мўъжизакор фанни пайванд этган ёшлар кўп.* Р. Мусамуҳамедов, Кўчат эк, боғ қил!

ШАМШОД [*ф-т*] Ёғочи қаттиқ, доим яшил, тик ўсадиган жанубий дарахт ёки бута. *Шамшод кўчати. Шамшод тароқ.* **Қомати (ёки қадди) шамшод** *ёки* **шамшод қомат** (*ёки қад*) *поэт.* қадди-қомати келишган, гўзал. *Хотин-қиз элига дарду бало паранжи, Шамшод қадларини қилди дуто паранжи.* Ғ. Ғулом. *Зуҳранинг шаҳло кўзлари жиққа ёшга тўлди, шамшод қомати тебранди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

ШАМҒАЛАТ [*а*]: **кўзини шамғалат қилиб** билдирмай, сездирмай; чап бериб. *Ўзимга бўнакка теккан буғдойдан 2—3 мартаба ярим пуддан-ярим пуддан кўтариб, Сатторқул акамнинг кўзини шамғалат қилиб шаҳарга — бозорга тушиб сотдим.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Ёзда боққа болалар оралади, нуқул кўзни шамғалат қилиб, писиб келишади.* Й. Шамшаров, Ниҳоллар.

ШАНБА [*ф-т*] Ҳафтанинг жумадан кейинги, якшанбадан олдинги олтинчи куни. *Жума ёғса, шанба тинар; шанба ёғса, қачон тинар?* Мақол. ▪ *— Э-э-э-,— деди Қурбон ота.— Кунга бу кун нима? Шанбами? Бугун МТСга [Ўрмонжон] келган бўлиши керак. Келмаган бўлса, энди келади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ШАНБАЛИК Коллектив бўлиб, ихтиёрий равишда бирор ижтимоий фойдали ишни бажариш (дастлаб бундай ишлар шанба кунлари бажарилган). *Шанбалик ўтказмоқ.* ▪ *Цех комсомоллари ҳордиқ куни икки соатлик шанбалик ўтказмоқчи эди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Погодин дала шийпонида шанбалик ўтказиб МТС ходимларининг ғайрати билан кенг ҳовлини хас-хашакдан, чанг-тўзондан ва қумдан тозалади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ШАНТАЖ [*р*<*фр*] Ўз мақсадига эришиш учун қилинадиган иғво, дўқ уриш, қўрқитиш каби ёмон ниятдаги хатти-ҳаракат; дўқ, пўписа.

ШАНТАЖЧИ Шантаж билан шуғулланувчи.

ШАНҒИ Баланд овоз билан бақириб гапирадиган; бақироқ. *Шанғи хотин.* ▪ *Сидиқжоннинг кўзига қабр сингари қоп-қоронғи ва тор уй, қайнанаси сингари ўлгундай баджаҳл ва шанғи кампир.. кўриниб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Кампирнинг шанғи товуши қулоқ-мияни еярли даражада ўткир.. эди.* Уйғун, Турсуной.

ШАНҒИЛЛАМОҚ **1** Баланд овоз билан бақириб гапирмоқ. *Телефонда гаплашаётган райижроком раиси овозининг борича шанғиллар, гапни тушунтиролмай бўғиларди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Кўп ўтмай аскиячиларнинг шанғиллаган овози ҳамманинг диққатини жалб қилди.* М. Осим, Сеҳрли сўз. *Дадам машинада, жағи тинмай, шанғиллаб боряпти.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

2 Қаттиқ ёқимсиз овоз чиқармоқ, шарақ-шуруқ, тарақ-туруқ қилмоқ. *Қўнғироқ қаттиқ шанғиллади.*

◆ **Қулоғи шанғиллади** чарчаш, толиқиш ёки қарилик натижасида қулоғида шовқин пайдо бўлди. *Хиёлнинг кўзи тиниб, қулоғи шанғиллай бошлади.* И. Раҳим, Тақдир. *Унинг [Навоийнинг] бели букчайиб, қўллари қалтирайдиган, қулоғи шанғиллайдиган бўлиб қолди.* М. Осим, Зулмат ичра нур.

ШАНҒИЛЛАТМОҚ **шанғилламоқ** *фл. орт. н. Мунча овозингни шанғиллатасан?*

ШАНҒИМОҚ *с.т.* Шанғилламоқ. *У [Ҳожи хола] бир ёқдан шанғиб, бир ёқдан пайпасланиб, Тўтиқиз орқасидан югурди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ШАП **1** *айн.* **шалп**. *Бир дона олма узилиб шап этиб сувга тушди.* ▪ *Хўжабеков гарданига шап этказиб урди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *рвш* Тўсатдан, бирдан; қаттиқ. *Мутал уни тўхтатмоқчи бўлиб, этагидан «шап» ушлаганди, .. кўйлаги ёқасигача йиртилиб кетди.* О. Ёқубов, Ларза.

ШАПАЛОҚ **1** Қўлнинг беш панжа ва кафтдан иборат қисми.— *Ажаб қиламан! — деди Кумуш ва шапалоғи билан эрининг юзига секингина уриб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Замон у ёқ-бу ёққа бир жаланглаб олгандан кейин бир шапалоғини оғзи ёнига тутди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қўл, беш панжа билан (бетга) урилган зарба, тарсаки. *Бир шапалоқ урмоқ.* ▪ *Искандар худди шапалоқ еган кишидек турган ерида бир ирғиб тушди.* М. Осим, Искандар ва Спитамен. *Истайманки, ҳар бир япроғинг Ёв бетидан ўтлар сачратган, Энг қақшатғич шапалоқ бўлсин!* Ҳ. Пўлат.

3 *кўчма* Қарши ҳаракат, зарба.

4 *кўчма* Бўлак, парча. *Бир шапалоқ гўшт. Икки шапалоқ муз.*

ШАПАЛОҚГУЛ Шапалоқ баргли, кўпинча хонада ўстириладиган, гулсапсарнинг бир тури. *Мана ўша қизғиш тувакдаги шапалоқгул.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ШАПАЛОҚЛАМОҚ Шапалоқ билан урмоқ, тарсаки туширмоқ. *Қосимов қайтиб ўрнига ўтираркан, тизасига шапалоқлаб бир уриб қўйди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. [*Бой Гулбаҳорга:*] *Уйнаш деб ўз болангни ўлдирдингми? Гапир, шариат ургур! (Шапалоқлаб урар, Гулбаҳор ерга юз тубан йиқилар).* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ШАПАРАК Юпқа, пучак. *Шапарак нон.* ▪ *Тахмонда бир эски яшик. Унинг устида увада кўрпа, тошдай қаттиқ кир, шапарак ёстиқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ШАПИЛЛАМОҚ Бирор нарсага урилиб «шап-шап» этган овоз чиқармоқ. *Сув кемага урилиб шапиллади.*

ШАПИЛЛАТМОҚ **шапилламоқ** *фл. орт. н. Низомиддинов уф тортиб, икки тиззасига шапиллатиб уриб ўрнидан турди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Глухов сувни шапиллатиб, орқага — қирғоққа отилди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бузоқ унинг гапини тушунгандай оғзини очди-да, шишадаги сутни шапиллатиб ича бошлади.* Ў. Умарбеков, Юрак сўзлари.

ШАПИР-ШУПУР **1** *тақл. с.* Шапиллаган товуш ҳақида; шап-шап, шап-шуп. *Шапир-шупур сув кечмоқ.*

2 *рвш* Тезлик билан, тезда, тез, жадал. *Овқатни шапир-шупур емоқ.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

■ — *Ойи, жуда гап кўп,..— дейман ариқ сувида шапир-шупур ювиниб.* Ойбек, Болалик.

ШАПКА [*р*] 1 *с. т.* Пешана томонида соябончаси — козирёги бўлган бош кийим; фуражка; кепка. *Сайдалим аканинг ўғли гимназия деган катта мактабда ўқийди. Мактабга шапка кийиб боради-я. Тушундингизми, шапка!* Ойбек, Қутлуғ қон. *Норматов шапкасининг козирёги ва хром этигининг қўнжигача ярқираб турган капитанни кўрди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *айн.* **телпак.**

3 *полигр.* Бир неча мақола учун умумий бўлган сарлавҳа.

ШАПКАЛИ Шапкаси бор, шапка кийган. *Шапкали бола.*

ШАПОҚ 1 Чиқаётган ёки ботаётган қуёшга, ёруғликка қарай олмайдиган (от ҳақида). *Қоражонбек аччиқ қамчи уради, Шапоқман баравар кетиб боради.* «Алпомиш». *Шапоқ от кунга қараёлмай, чангалга оёқ босолмай, суриниб йиқилди.* «Гўрўғли».

2 Қасаллик туфайли кўзга тушадиган холсимон оқ парда; кўз касаллиги. *Кўзига шапоқ тушибди.*

ШАППА *рвш* Бирдан, тўсатдан. *Асқар полвон бесўнақай лапанглаб, шаппа йиқилди.* Ойбек, Қуёш қорайлмас. *Хотин шаппа оғзимни ушлади.— Ҳой, сен нима қилмоқчисан.* Ғ. Ғулом, Шум бола. [*Ит*] *Нигорани атрофида гир айланиб ўқраяр, қозиқ тишларини кўрсатиб, ириллар, шаппа ёпишиб, узиб олиш учун пайт пойлар эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ШАППАЛАМОҚ *с.т.* Шапалоқ билан секинроқ урмоқ, шаппатилламоқ.— *Олиб келган одамларингиз саводли чиқиб қолди-ку,— деди мезбонлардан бири Мирзонинг елкасига шаппалаб.* А. Қаҳҳор, Мирзо.

ШАППАТИ *диал.* Шапалоқ. *Юзига шаппати туширмоқ. Шаппати емоқ.* ■ *Бувинисо Авазнинг юзига шаппати урди. Бола йиғлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У, Эҳсоннинг кафтига шаппати билан уриб сўрашди-да, бурнини жийириб уйнинг у ёқ-бу ёғига қаради.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Сувонжон мийиғида кулиб, қоядай қимир этмай турарди. Ойсулув ҳар шапати туширганида .. «их, их» деб қўярди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ШАППАТИЛАМОҚ Шаппати урмоқ, шаппаламоқ.— *Овозингни ўчир, бадбахт, овозингни! Болаларнинг уйқусини ҳаром қилдинг,— деди* [*эшон*] *ва Элмуроднинг юзларига шаппатиламоқчи бўлиб, паст эгилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ойша ўрнидан туриб ўтирди, тиззасига шаппатилаб .. кула бошлади.* Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб.

ШАППА-ШАППА *рвш* Шапиллаган товуш чиқарган ҳолда; жадаллик билан, тез-тез. *Кўкракка шаппа-шаппа урмоқ.* ■ *Улар адир этагидаги сойга чиқиб шаппа-шаппа сувга шўнғидилар.* Ҳ. Назир. Бир туп ғўза.

ШАПШАК *диал.* Ахлоқ-одобни билмайдиган, адабсиз; ҳеч нарсадан тортинмайдиган, уялмайдиган. *Менинг бошимга аслзода эрни ўлдириб келдингми? А? Беҳаё шапшак.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. [*Ҳожар:*] *Э, ўлим берсин, сен беюз шапшакни!* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ШАП-ШАП *шап с. такр. Шап-шап сув кечмоқ. Юзидан шап-шап ўпмоқ.* ■ [*Бувим*] *ариқ лабига ўтириб, юз-қўлини шап-шап ювa бошлади.* Ойбек, Болалик. *Ичкарида кимдир биров шап-шап эт чайнаб дер эди: — Энди менга берма, Содиқ, Мутал полвонга беравер!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ШАП-ШУП *айн.* **шап-шап.** *Нари-бери бўз салласини бошига чулғаб, сарпойчан кафшини шап-шуп босиб, дарвозадан ичкарига кириб бормоқда бўлган Сафар бўзчини махдум тўхтатди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.— *Мен эмас эдим,— деди* [*Тўла*] *коса тагида қолган маставага қошиғини шап-шуп уриб.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ШАР I [*р*] 1 *мат.* Айланининг ўз диаметри атрофида айланишидан ҳосил бўлган геометрик жисм. *Шарнинг сиртини ўлчаш. Шарнинг радиуслари.*

2 Шундай шаклга эга бўлган нарса. *Уларнинг шакли ҳам қизиқ: бири тухумга, бири бильярд шарига ўхшайди, баъзиси қайроқ тошдай узунчоқ ва силлиқ.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Аммо бўм-бўш коридорда тўсатдан Замира дуч келиб қолди. Кўз кўзга тушди-ю, электр шарлар чақин чаққандай бўлди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 Болалар ўйнаши учун ичига ҳаво ёки ҳавога нисбатан енгил газ тўлдирилган, думалоқ шаклдаги резинка пуфак. *Шар ёрилди.* ■ *Аввалги байрамлардагидек ҳавода ранг-баранг шарлар учиб юрмаяпти.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

♦ **Ер шари** Ер планетаси. *Берма эркингни қўлдан, Яшамоқ чоғинг! Ернинг шаридир сенинг Мулку чорбоғинг.* Ҳамза. **Ҳаво шари** думалоқ шаклдаги аэростат.

ШАР II *тақл. с.* 1 Газмолнинг куч билан йиртилишидан ҳосил бўлган товуш ҳақида. *Сурп шар этиб йиртилди.*

2 Суюқликнинг шиддат билан оқишидан ҳосил бўладиган товуш ҳақида. *У қозонга бир пақир сувни шар этказиб қуйиб юборди.*

ШАРА-БАРА *с. т.* Турли-туман нарсалар, қақир-қуқур. *Бошимда бир тоғора ош, бўйнимда тасмали термос, шара-бара солинган тўрва.* «Муштум», 1963, № 21.

ШАРАФ [*а*] 1 Фахрланишга арзийдиган нарса; фахр, ифтихор. *Совет кишиси учун умумхалқ ишига ҳисса қўшиши буюк шарафдир.* ■ *Сени бахтим, ифтихорим, Шарафим, деб, партиям, Бутун меҳрим, севгим билан Улуғлашга ҳақлиман.* Уйғун. *Комсомол аъзоси Совет Иттифоқи Коммунистик Партиясининг аъзоси бўлишни ўзи учун энг юксак шараф деб ҳисоблайди.* «ВЛКСМ Устави». | Шавкат, обрў. *Заводнинг шарафи учун курашмоқ.*

2 Бирор ижобий хислат, хизмат ёки талант туфайли халқ орасида тарапилган донг, шуҳрат, шон. *Пахтакор қаҳрамонларга шон ва шарафлар бўлсин!* ■ *Невский ухлаган буюк бешикда, Уйғонмоқ ўзи ҳам олий бир ҳавас, Пушкин пайдо бўлган ҳар бир эшикда, Навоий шарафи яшар муқаддас.* Ҳ. Олимжон. | Иззат, ҳурмат.— *Хоним .. а, хотин! — деди Фосиҳ афанди, «хоним афанди» дейишни чўри учун ортиқ шараф деб фаҳмлаб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Шарафига** *ёки* **шарафи учун** бирор кимса ёки нарсанинг ҳурмати учун; бирор кимса ёки нарсага атаб, бағишлаб. *Байрам шарафига.* ■ *Духовой оркестр Талъат афанди шарафига табрик марши чалди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.— *Совет халқининг шарафи учун, бахти учун жонни, қонни фидо қиламиз,— деди капитан.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Шараф (*эркаклар исми*).

ШАРАФА [*а*] *махс.* Бинонинг девор, шип ва шу каби жойларига одатда ганчдан қуйиб ёки ўйиб ишланган нақш, безак.— *О, азизим! — ҳайрат билан гапирди генералнинг хотини ўз шеригига уйнинг шиптидаги ганч шарафаларни, токчаларнинг ўймакор ганч нақшларини кўрсатиб.* Ойбек, Улуғ йўл. *Минора тепасидаги шарафани тиклаш ҳам анча меҳнатни талаб қилади.* «Шарқ юлдузи», 1959, № 1.

ШАРАФЛАМОҚ Ҳурмат ва ифтихор билан тилга олмоқ, эъзозламоқ; улуғламоқ, олқишламоқ. *Севимли ва улуғ Ватанимизни шарафлайдиган асарлар яратайлик.* Ойбек, Халққа хизмат — бахт.

ШАРАФЛАНМОҚ *шарафламоқ фл. ўзл. н. Ҳар яхши иш шарафланар номи-ла, Жисми ёшлар, кексаларнинг қалбида.* Шайхзода.

ШАРАФЛИ Ҳурмат ва олқишларга сазовор; фахрли; улуғ, улуғвор. *Шарафли бурч. Шарафли вазифа. Шарафли иш. Шарафли меҳнат. Меҳнат қилиш меҳнатга лаёқатли ҳар бир гражданнинг шарафли бурчидир.* ■ *Кўкракни тўлдираётган орденлар, медаллар мардлик белгиси сифатида ҳар бир солдатни шуҳратларга ўрар, аммо, шунинг билан бирга яна оғирроқ, лекин шарафлироқ вазифалар юкларди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Москва ҳимоячилари ўлмайди! Москвани ҳимоя қилишдек масъулиятли ва шарафли иш турганда кимнинг ўлгиси келади!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ШАРАФ-ШОН Шараф ва шон, шуҳрат, донг. *Бизда меҳнат шараф-шон ишидир.* ■ *Бу ҳаётни кўрдик ниҳоят. Мардонавор кураш—қон билан; Паҳлавонлар этилгуси ёд, Кўп асрлар шараф-шон билан.* З. Диёр.

ШАРАҚ *тақл. с.* Тош, темир каби

www.ziyouz.com kutubxonasi

қаттиқ нарсаларнинг ўзаро ёки бошқа қаттиқ нарсага урилишидан ҳосил бўлган овоз ҳақида. *Шарақ этмоқ. Коса шарақ этиб синди. Кўча эшик шарақ этиб очилди.*

ШАРАҚА-ШУРУҚ *айн.* **шарақ-шарақ.**

ШАРАҚЛАМОҚ 1 «Шарақ» этмоқ, «шарақ» этган товуш чиқармоқ. *У [Абдулла] ҳужра ичидан занжирнинг шарақлаганини эшитди, кимдир деворни тимдалагандай бўлди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Автомобиль тезлаб кетган сари асбоблар бир-бирига шарақлаб урилди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. *Шу онда чироқ шарақлаганича бориб шипга урилди-ю, ерга тушиб чил-парчин бўлди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 *кўчма* Чақчақлаб кулмоқ, қаттиқ кулмоқ. *Ғиёс ўқитувчининг оғзидан сал ҳазилнамо гап чиқиб қолгудек бўлса, шарақлаб кулиб юборарди.* Ф. Мусажонов, Ғамхўр. *Қизлар бирдан шарақлаб кулиб юборишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ШАРАҚЛАТМОҚ шарақламоқ 1 *фл. орт. н. Шу чоқ икки ясавул отда .. шоп-шалопларини шарақлатиб, устахона олдига келиб тўхтади.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Иш вақти тугагач, у [Орипов] жаҳл билан эшикларни шарақлатиб ёпди-да, уйга жўнади.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

ШАРАҚ-ШАРАҚ 1 **шарақ** *с. такр. Кузовдаги металл деталлар йўл бўйи шарақ-шарақ қилиб борди.*

2 *айн.* **жарақ-жарақ.**

ШАРАҚ-ШУРУҚ *айн.* **шарақ-шарақ.** *Зилзила вақтида жавондаги идишлар шарақ-шуруқ бўлиб кетди.* ▪ *Бир бурчакда биттаси шарақ-шуруқ чўт уради.* Ҳ. Шамс, Характеристика.

ШАРБАТ [*а*] 1 Пишиб етилган ҳўл мевалардаги қанд моддаси, ширинлик, шира. *Мевалар шираю шарбатга тўлмоқда. Хоразм қовунлари ширинлиги ва шарбати билан машҳурдир.* ▪ *Асалчи бобо боғда, Юрар гулларин қараб. Виз-виз учиб арилар Гул ўпар, шарбат ялаб.* Қ. Муҳаммадий. *Қаҳрамон элга фаровонлик бағишлар ёзу қиш, Шираю шарбатга тўлган боғимиз бўлсин омон.* Ҳабибий.

2 Шундай мевалардан сиқиб олинган суюқлик; мева суви, ширин ичимлик. *Анор шарбати. Узум шарбати.* ▪ [*Беҳлул*] *елкасига ташлаган дастурхонни ёзиб, баркашни меҳмон олдига суриб қўйди, кейин икки косада шарбат келтирди.* М. Осим, Зулмат ичра нур.

ШАРБАТДОР [*а+ф-т*] 1 Сувли, ширали, ширин (мева ҳақида). *Шарбатдор узум.* ▪ *Бу қишлоқда пишган луччак шафтоли шунчалик катта, шунчалик шарбатдор бўлар эканки...* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

2 *эск. тар.* Хон саройидаги катта йиғинларда кишиларга май, шароб қуйиб берувчи шахс.— *Хон тайёр экан,..— деди кулимсираб Қамбар шарбатдор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Шарбатдор чодирдан ичимлик идишларини.. олиб чиқиб кетди. Ғ. Расул, Адолат.

ШАРЖ [*р<фр*] Бирор шахсни, ҳодисани, нарсани карикатура тарзида тасвирлаш (расм, шеър, латифа ва ш. к. шаклида).

ШАРИАТ [*а*] *дин.* Мусулмонларнинг қуръон асосида ишлаб чиқилган дини, жиноий ва гражданлик қонун ва қоидалари мажмуи. *Шариат қоидалари. Шариатда шарм йўқ.* Мақол. ▪ *Яшадиган бўлсангиз, шариат йўл топиб беради. Шариатнинг йўли кўп, битгаси берк бўлса, ўнтаси очиқ.* А. Қаххор, Қўшчинор. *Кўринишда шариатни маҳкам ушлаган халфа .. пирга атаб йиғилган назр-ниёзлар ҳисобига бойиган экан.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Шариат пешволари** шариат қонун-қоидаларини мукаммал биладиган, у ҳақида йўл-йўриқ кўрсатадиган кишилар — қози, уламо ва ш. к. [*Ғофир:*] *Гапиринг, шариат пешволари!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ШАРИАТПАНОҲ [*а+ф-т*] Шариат қонун-қоидаларини изчиллик билан амалга оширувчи, шариатни ҳимоя қилувчи, қўллаб-қувватловчи шахс. *Мен сени шариатпаноҳ деб юрган эканман. Энди кўзим очилди, сенинг тулки башарангни танидим энди [деди Кўзибой].* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар. *Шариатпаноҳ жаноблариниг гаплари тўғри.* Айний, Ҳаллодлар.

ШАРИАТ-ТАРИҚАТ [*а*] Шариат ва тариқат; ислом дининг қонун-қоидалари, йўл-йўриқлари. *Агар ота-онангиз мен билан шу ерда умр қилишингизга рози бўлишса, ўзингиз ҳам шуни хоҳласангиз шариат-тариқат деб ўтирмаймиз.* А. Қаххор, Қўшчинор.

ШАРИК [*р*] Думалоқ шаклга эга бўлган кичикроқ нарса; соққа, соққача. *Подшипник шариклари. Бильярд шариклари.*

ШАРИКЛИ Шариги бор, шариги бўлган. *Шарикли подшипник.*

ШАРИЛЛАМОҚ 1 Тез ва бетиним шовқин билан оқмоқ; шовулламоқ, шалдирамоқ (сув, суюқлик ҳақида). *Ёмғир тарновдан шариллаб тушяпти.* ▪ *Суви қайтиб, тошлоқ қирғоқлари шақирлаб қолган сой бир текис шарилларди.* С. Анорбоев, Оқсой. | Кўп ва тез оқиб турмоқ, отилиб чиқмоқ. *Ярадан қон шариллаб оқмоқда.*

2 «Шар» этган овоз ҳосил қилмоқ. *Сурп шариллаб йиртилди.*

ШАРИЛЛАТМОҚ 1 **шарилламоқ** *фл. орт. н. Қоронғи кечада ёмғирнинг шариллатиб қуяётгани том бўғотларига қўндирилган кичкинагина ёғоч тарновчалардан тушаётган ёмғир товушидан маълум эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Тутилмай, бетўхтов ўқиб ёки айтиб бермоқ. *У [раис] рақамларни шу қадар ёддан шариллатардики, гапига ишонмасдан иложингиз йўқ эди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. *Қани энди мен ҳам ўрисчани шариллатиб ўқийдиган бўлсам.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ШАРИФ [*а*] 1 *эск.* Муқаддас, азиз; табаррук. *Бухоройи шарифда Абу Али ибн Сино деган бағоят улуғ табиб ўтган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Қайтиб келгандан кейин сизларнинг ёрдамингизда ҳазратимнинг мозори шарифларига бориб турамиз-да,— деди домла.* П. Турсун, Ўқитувчи. | *юқ. усл.* Яхши фазилатли, қутлуғ, муборак. *Имкони бўлса ул жанобнинг исм шарифларидан бизга писанднома ёзмоқ маъқулдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Шариф *(эркаклар исми).*

ШАРЛАТАН [*р<фр*] *с. т.* Алдамчи, товламачи, фирибгар. *Аммо у [Зикир] шарлатан савдо инспекторини қўлга олиб, актларни йўқ қилиб улгурибди.* Ш. Ғуломов, Ёрқин уфқлар. || *Мен у одамни сиздан яхшироқ биламан, юз сўмликнинг қирғоғини кўрмаса, овози хаста бўладиган шарлатанлардан.* С. Маҳкамов, Шогирд.

ШАРМ [*ф-т*] Ножўя хатти-ҳаракатдан ўзини тия олиш, уялиш ҳисси; ҳаё, ор, номус. *Шарм қилмоқ.* ▪ *Ёки ўша ёқалашишда бирон ери лат еди-ю, шарм кучлилик қилиб индамадими?* Мирмуҳсин, Умид. *Мардона кечган йўлим. Эмасди шарм, эмас ор.* Миртемир.

ШАРМАНДА [*ф-т*] Шарму ҳаёни йўқотган; ҳаёсиз; расво. *Шарманда хотин. Шармандa бўлмоқ. Шармандa қилмоқ.* || *Шармандасини чиқармоқ. Шармандага шаҳар кенг.* Мақол. ▪ *Кўп гап сотманг, олифта, Гапингиз куйган латта, Иш бор жойдан қочасиз, Шармандасиз албатта.* «Қўшиқлар». *Фақат эҳтиёт бўлинг, мени шармандa қилманг яна.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Талоқ хати олиб келиб берганидан кейин, маҳаллага чиқиб бир шармандасини чиқарай, деган эдим, бу ўғрини.* А. Қаххор, Сароб.

ШАРМАНДАГАРЧИЛИҚ Шармандали ҳол, ҳодиса; уят, номус; ҳаёсизлик.— *Ҳа, Мўмин ака,— деди Ойимхон,— нима шармандагарчилик бу? Колхоз торлик қилиб қолдими, дейман сизга, а?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ШАРМАНДАЛАРЧА *рвш* Шарманда бўлиб, шармандали равишда. *Шармандаларча чекинмоқ. Шармандаларча таслим бўлмоқ.*

ШАРМАНДАЛИ Шарманда бўлган, аянчли, расво. ▪ *Чоризм даврида аёлларни ярим қул ҳолида яшаши қаби шармандали аҳволдан совет ҳокимияти қутқазди ва уларни озодликка чиқарди.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, 29 январь.

ШАРМАНДАЛИК шарманда *с. мавҳ. от. Лаълининг шармандалиги туфайли Бўронбек билан қилиши шарт бўлган «ҳисоб-китоби» унинг вужудини бутунлай эзиб юборди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. [*Ҳусайн:*] *Ҳайҳот, бу қандай шармандалик!* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Душманлар Совет Ватанининг чегараларини бир неча бор бузиб ўтишга уриндилар. Лекин уларнинг ҳамма*

www.ziyouz.com kutubxonasi

авантюралари ҳамиша шармандалик билан тугади. Н. Нишонов, Улуғ енгилмас куч.

ШАРМАНДА-ШАРМИСОР, шармандаи шармисор *айн.* **шарманда.** *Муқимий бу тоифадаги кишиларга қарши «Баччағар» шеърини ёзиб, уларни халқ олдида шармандаи шармисор қилди.* Туйғун, Қўқон боёнлари. [*Майсара:*] *Мен у бадбахтларни қандай шармандаи шармисор қилишимни ҳали кўрурсиз.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ШАРМИСОР [*ф-т*] *айн.* **шарманда.** *Шармисор бўлмоқ.* ■ — *Шарманда қилдинг, шармисор қилдинг! — Тожибой пешанасига уриб додлаганича уйига кириб кетди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ШАРМИСОРЛИК шармисор *с. белги оти.— О, ҳали сен иблис фарзандлари билан ҳамтовоқ бўлдингми? — қичқирди Абдулвоҳид тупугини сочратиб,— бу қандай шармисорлик!* Ойбек, Нур қидириб.

ШАРМЛИ Шарм-ҳаёси бор; ҳаёли. *Шармли қиз.*

ШАРМСИЗ Шарм-ҳаёси йўқ; уятсиз, ҳаёсиз. *Шармсиз йигит.* ■ *Эшонларнинг ўзлари, Шармсиздир юзлари, Ошга тўймас кўзлари..* Ҳамза.

ШАРМ-ҲАЁ [*ф-т+а*] Шарм ва ҳаё; уялиш ҳисси. *Икки хотини бўлган бу чол шарм-ҳаёни унутиб, яқинеқнада ёш бир қизга уйланган эди.* М. Осим, Ўтрор. *Исломхўжада шарм-ҳаё деган гап қолмабди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ШАРМ-ҲАЁЛИ, шарму ҳаёли шармли ва ҳаёли; уятчанг. *Шарм-ҳаёли қиз.*

ШАРМ-ҲАЁСИЗ, шарму ҳаёсиз ҳеч кимдан уялмайдиган; шармсиз, ҳаёсиз, номуссиз. *Шарму ҳаёсиз бўлсанг, Ҳар ерда ерсан шатта. Маъқул, билимдон бўлсанг, Иззат-ҳурматинг катта.* Мақол.

ШАРНИР [*р<фр*] Бир-бирига бириктирилган икки валнинг, ўқнинг ўзаро бурчак ҳосил қилиб айланиши ёки ҳаракат қилишига имкон берадиган механизм.

ШАРНИРЛИ Шарнирга эга бўлган, шарнири бор. *Шарнирли бирикма.*

ШАРОБ [*а*] *кт.* Қайф қилувчи ичимликларнинг умумий номи; май; вино. [*Навоий:*] *Таажжуб, янгича аза, янгича базм .. Эгиларида қора либос, қўлларида қизил шароб, тушкунликнинг мужассам тимсоли!* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Қалдирғочнинг расми ўйилган Шишалар шаробларга лим.* Э. Раҳим.

ШАРОБХОНА [*а+ф-т*] *кт.* Шароб ичиладиган жой; майхона.

ШАРОБХЎР [*а+ф-т*] *кт.* Шароб ичишга ружу қилган, берилган. *Шаробхўр одам.*

ШАРОБХЎРЛИК шаробхўр *с. мавҳ. от. Шаробхўрлик қилмоқ.*

ШАРОБЧИ *эск. кт.* Шароб сотувчи, майфуруш.

ШАРОИТ [*а*] Бирор нарсанинг қай ҳолда содир бўлишига таъсир этадиган умумий аҳвол, ҳолат, вазият. *Ҳаёт шароити. Табиий шароитлар. Меҳнат шароитини яхшиламоқ. Шароит яратмоқ.* ■ *Тоғ шароитига мослаша бошлаган қўйларнинг, қонида ўзгариш бўлади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бироқ унинг [Жуковскийнинг] ўқувчилик даврида сизларга яратиб берилгандек шароит бўлмаган.* С. Зуннунова, Янги директор.

ШАРОРА [*а*] *эск. кт. айн.* **учқун** 3. *Ишқ шарораси.*

ШАРОРАТ [*а*] *эск. кт.* 1 Ахлоқий бузуқлик, фаҳш, ахлоқсизлик.

ШАРОФАТ [*а*] 1 Хосият, фазилат; наф, фойда. *Яхшининг шарофати тегади, ёмоннинг касофати.* Мақол. ■ *Меҳнатда бор кўп хосият, шарофат, Бел боғласа меҳнатга ким, азиздир.* Ҳабибий. *Улуғ Октябрнинг шарофатидан, Фан бизда кенг ёйди ўз қанотини.* Э. Раҳим. **Шарофати билан** бирор кимса ёки нарса туфайли, унинг яхши хислати, хосиятига кўра. *Сизнинг шарофатингиз билан бошимни кўтариб турибман. Ёмғир шарофати билан ғўзалар яхши ўсяпти.*

2 Шарофат (*хотин-қизлар исми*).

ШАРОФАТЛИ Хосиятли, фазилатли; фойдали; қутлуғ. *Шарофатли киши. Шарофатли давр.* ■ *Илм амал билан шарофатлидир.* Ғ. Ғулом.

ШАРОФАТСИЗ Шарофати йўқ, хосиятсиз, фазилатсиз, бахт келтирмайдиган.

ШАРПА 1 Билинар-билинмас эшитилган овоз, «шитир» этган товуш. *Оёқ шарпаси эшитилди.* ■ *Қийиклар жуда эпирак бўлади. Уларга сал шарпа кифоя.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Арава тортган, юк кўтарган отлар бўйинларини эгиб, шарпа чиқармасдан борардилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирор кимса ёки нарсанинг ғира-шира, билинар-билинмас бўлиб кўринган гавдаси, қораси; соя. *Ҳалиги фонарнинг хираёина нури тушиб турган тош ёнида бир шарпа қимирлади.* А. Мухтор, Туғилиш. *Анҳорнинг тўғонлари олдида одамларнинг хира шарпалари уймалашар.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Отабек кетига бурилиб, ташқари йўлакдан киргувчи дадаси билан Ҳасанали шарпасини олди ва ўйланиб тўхтади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *кўчма* Бирор нарсанинг яқинлашиб келганлигини кўрсатувчи белги, аломат. *Революция шарпаси.* ■ *Гўзал баҳорнинг шарпаси ер ва кўкда, гул ва япроқда, ўт-ўланларда кезар эди.* Н. Сафаров, Қайта туғилиш.

4 Ялтироқ нарса (мас. кўзгу) орқали бирор жойга тушган шуъла, нур акси. *Шипда шарпа ўйнай бошлади.* ■ *Анорхоннинг сариқ ва кўк рўмолларигина шом қорасида шарпадай милтилларди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ШАРПАСИЗ Овоз чиқармаган ҳолда; овозсиз, товушсиз. *Ҳаёт саҳнда уккидай тикилиб турган катта бувиси томонга майин, шарпасиз одимлар билан шипиллаб.. кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. || *Шу пайт дарвозанинг бир табақаси ўз-ўзидан шарпасизгина очилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ШАРР [*а*] Ёмонлик, ёвузлик; касофат. [*Кулаҳмад:*] *Ҳазрати олий ҳовлимда меҳмон бўлганларида, фуқарони бу ёмонлар шарридан халос қиламан, дедилар.* Мирмуҳсин, Чўри.

ШАРРОС 1 *рвш* Челаклаб қуйгандек, жадал (ёғаётган ёмғир ҳақида). *Мунаввар навбатчиликдан бўшаб эшикдан чиққанда, ёмғир шаррос қуяётган эди.* С. Анорбоев, Меҳр. *Туни билан шаррос қуйиб чиққан ёмғир тонг отарга яқин тинди.* С. Абдуқаххор, Ушалган орзу. *Кўз юмиб очгунча, бутун коинотни булут қоплаб, шаррос ёмғир қуяди.* М. Назаров, Жилвон жилвалари.

2 *от* Челаклаб қуйган сингари ёғадиган шиддатли ёмғир, сел. *Томчилар йилтиллаб йўлка тошида Бўлажак шарросдан берарди хабар.* Шуҳрат.

3 *рвш, кўчма* Тутилмасдан, дудуқланмасдан, тез; дадил. *Мен эски жангномаларни ўқиб ўрганганим учун .. «Тараққий» газетасини шаррос ўқиб кетабердим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ШАРСИМОН Шарга ўхшаган, шар тахлит; юмалоқ. *Шарсимон жисм (физ.). Шарсимон идиш.*

ШАРТ I [*а*] 1 Бирор иш ёки масала юзасидан ёзма ёки оғзаки ўзаро келишиб олиш, ўзаро келишув. *Шартга кўра мен йигирма сўм тўладим.* ■ — *Мана энди айрилмас дўст, сирдош бўлдик. Бир-биримиздан сир сақламаймиз.. Хўпми? Шарт шу,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ўзаро шартлашаётган ёки бирор муносабатда бўлаётган томонлардан бирининг бошқа томонга нисбатан қўйган талаби, таклифи. *Китобни қайтариш шарти билан бермоқ. Шарт қўймоқ (қилмоқ).* ■ *Жонфиғон қасамнинг ҳар хилидан ичди, кейин бизнинг кафил бўлишимизни сўради. Биз охирги синов бўлиши шарти билан кафил бўлдик.* А. Қаххор, Жонфиғон. *Мулла Обид қишлоқиларнинг кейинги шартларига икки юз фоиз жавоб бера билади.* А. Қодирий, Обид кетмон. — *Мен айтдимку,— кескин сўзлади Фазлиддин,— эртага шаҳарга тушнима шартинг бўлса, ўша ерда гапир.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Бирор нарсанинг амалга ошиши учун зарур бўлган омил, ҳол-аҳвол, шароит.— *Маданиятли бўлишнинг энг биринчи шарти — соддалик, табиийлик,— деб юбордим.* Ф. Мусажонов, Меҳмонда.

4 *кесим вазифасида* «Зарур», «керак», «лозим» каби маъноларни ифодалайди. *Бугун келишингиз шарт.* ■ *Партияга қабул қилиш масаласи муҳокама қилинаётганда, рекомендация берувчиларнинг ҳозир бўлиши шарт эмас.* «КПСС Устави». *Мулла бўлиш*

www.ziyouz.com kutubxonasi

учун хат-саводли бўлиш шарт эмас. Айний, Қуллар.

◆ **Шарт майли** *грам.* бирор иш-ҳаракатнинг бажарилиши учун шарт бўлган бошқа иш-ҳаракат ёки ҳолатни англатувчи феъл формаси. **Шарт эргаш гап** *грам.* бош гапдан англашилган воқеа-ҳодиса, белги-хусусиятнинг қай шарт-шароитда рўй беришини англатувчи эргаш гап. **Эҳтиёти шарт** ҳар эҳтимолга қарши. *Ҳа, Шербек ҳам эҳтиёти шарт, Нигора билан ошиқ-маъшуқ. Назаровга қуёв бўлса ҳам ажаб эмас.* С. Анорбоев, Оқсой.

ШАРТ II: **шарти кетиб парти қолган** 1) қариб, куч-қуввати кетиб қолган, мункиллаган; бедармон. *Шарти кетиб парти қолган бой, тепага кўтарилган сари оёғи қалтираб, бутун вужудидан тер оқа бошлаган.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 20 август; 2) эски, шалоқ; хароб. *Шарти кетиб парти қолган арава.* ▪ [*Жўра:*] *Рўзғорнинг шарти кетиб парти қолди. Шу рўзғоримни тебратсам дейман.* И. Султон, Бургутнинг парвози.

ШАРТ III *тақл. с.* **1** Кескин ҳаракат ёки бирор нарсанинг урилиши ёки узилишидан ҳосил бўладиган овоз ҳақида. *Икки-уч қамчидан сўнг толга боғланган тизгин шарт этиб узилиб кетгач,* [*Отабек*] *боя юриб кетган отини ўткинчилардан биттасининг боғлаб турганини эслади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. «*Чоргоҳ*» *туегагандан кейин Мансур полвон эгнидаги чопонини шарт ечиб, Эҳсонхонга кийдирди.* А. Эшонов, Чоргоҳ.

2 *айн.* **шартта** 1. *Шарт гапирадиган одам.*

3 *айн.* **шартта** 3. *Пов-пов сут соғаётган Тошхоннинг челаги тўлай деб қолганда, Тарғил қурғур шарт тепди-ю, ҳаммасини ағдариб юборди.* А. Мирахмедов, Ўт юраклар.

ШАРТАК *айн.* **шартаки** 2.

ШАРТАКИ **1** *сфт* Ўйламай-нетмай, юз-хотир қилмай гапираверадиган; андишасиз. *Шартаки одам.* ‖ *Бир гапни тушунтиргунча етмиш марта луқма ташлайдиган шартакиларни .. оқламоқчи эмасмиз.* «С. Ўзбекистони», 1967, 13 август.

2 *от* Шартиллатиб уриш, шаппати.

ШАРТАКИЛИК **шартаки** 1 *с. белги отн. Хўб қизсан-у, шартакилигинг чатоқ, гап келганда отангни аямайсан.* А. Муҳиддин, Ҳадя. *Саври хола овсинининг хафалигини бир оз ёзиш учун пийпаслаб кетди: — Шартакилигим ўлсин, овсин, гапираверамаи.* Р. Файзий, Қишиларимиз қиссаси.

ШАРТИЛЛАМОҚ «Шарт» этган овоз чиқармоқ. *Арқон шартиллаб узилди.*

ШАРТИЛЛАТМОҚ **1** **шартилламоқ** *фл. орт: н. Икромжон унинг пешанасига шартиллатиб бир туширди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 *кўчма* Тез ва кескин гапирмоқ. *Бой Қоҳиранинг таом узатиш одати, удуми французча, шартиллатиб гапириши инглизча, аксари фильмлари америкача.* С. Акбарий, Севги билан тирилган юрак.

ШАРТКЕСАР Дангал гапирадиган; дангалчи. *Шарткесар одам.* ▪ *У*[*Муротали*] *виждони пок, юраги очиқ ва шарткесар эдики, кимдан ва нимадан норози бўлса, юзи-кўзига қарамай, кескин айтарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ШАРТЛАШИЛМОҚ **шартлашмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ШАРТЛАШИШМОҚ **шартлашмоқ** *фл. бирг. н.*

ШАРТЛАШМОҚ Бирор масала юзасидан ўзаро келишиб олмоқ; аҳдлашмоқ. *Кечқурун кинога боришга шартлашдик. Ҳар икки томон ўзаро ёрдамни янада кучайтириш ҳақида шартлашдилар.* ▪ *Правление билан гектаридан 13 ярим центнердан шартлашган бўлсам ҳам, 24 центнердан беришни мўлжал қилиб юрибман.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

ШАРТЛИ **1** Бирор шарт асосида ўзаро келишилган, шартлашилган. *Шартли ишора. Шартли жойда учрашмоқ.*

2 *рвш* Маълум шартлар асосида, бирор шарт билан. *Турғун сизга қўшимча ҳужжат бермоқчи. Ҳозирча шартли қабул қилаверасиз* [*деди Валихўжа*]. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

3 Маълум шартлар асосида қайд қилинган, бирор шарт амалга оширилган тақдирдагина кучга кирадиган. *Оғир шартли битим.*

4 Бирор нарса, воқеа, ҳодиса ва ш. к.ни рамз, тасвир билан ифодалайдиган. *Қабул қилинган шартли белгилар. Дарёларни шартли чизиқ билан ифодаламоқ.*

◆ **Шартли рефлекс** *физиол.* организмнинг ҳаёти давомида янгидан ўзлаштириладиган рефлекс; *тақ.* **шартсиз рефлекс** (*қ.* **шартсиз**).

ШАРТНОМА [*а*+*ф-т*] Бирор масала юзасидан ўзаро келишилганлик ҳақидаги ёзма битим. *Социалистик мусобақа шартномаси. Сулҳ шартномаси. Шартнома тузмоқ.* ▪ [*Маҳамад Расул:*] *Шартнома мазмунига қараганда, сизнинг гарданингизга тушадиган.. кўп чиқимларни мен ўз зиммамга олдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ШАРТСИЗ Шарт қўйилмаган, шарти йўқ. *Шартсиз ўйин.* | Бирор шарт қўймасдан, сўзсиз; тўла-тўкис.— *Бу ҳолдан қутулишнинг бирдан-бир йўли,— деди йигитлардан бири,— ҳеч бир шартсиз, сўзсиз, шўро ҳукуматининг марҳаматига сиғиниб, таслим бўлишдир.* Айний, Қуллар.

◆ **Шартсиз рефлекс** *физиол.* инсон ёки ҳайвон билан бирга туғиладиган рефлекс; туғма рефлекс; *тақ.* **шартли рефлекс** (*қ.* **шартли**).

ШАРТТА *рвш* **1** Истиҳола қилиб ўтирмай, юз-хотир қилмасдан, рўй-рост, дангал. *Бор гапни шартта гапирадиган одам.* ▪ *У* [*Асрора*] *хонаси келганда ҳеч кимни аямасди. Мажлисларда кимнинг камчилиги бўлса шартта юзига айтаверарди.* С. Аҳмад, Уфқ. *У* [*Элмурод*] *энди бўйни қисиқ етим эмас. Энди унга .. бор гапни шартта айтиб, кўнгилни хижолатдан бўшатиш осонроқ!* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ўйлаб-нетиб ўтирмасдан, иккиланмасдан; тезлик билан; бирданига. *Кўшоқ шартта ўрнидан турди-да, зарда билан дўқиллаб, чиқиб кетди.* Ҳ. Шамс, Душманлар. *Поччаев шартта бурилиб, жўнаб қолди.* А. Мухтор, Туғилиш.

3 Қутилмаганда, бирданига. *Арғимчоқ шартта узилиб кетди. Тўсин шартта синди.* ▪ *Фосиҳ афанди маҳкум бошига болта туширган жаллоддай, гапни шартта кесди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бултур ёздан бери оғилхонада чириб ётган арқон ўлгур, шартта узилиб кетди-да, икковимиз ҳам чалқанча тушдик.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

4 Кескин ҳаракат билан, қаттиқ.— *Қизил гулдай хотиним қолди ... Воҳ, воҳ, пешанам. Қизил гулдай..— Охун пешанасига шартта уриб давом этди.— Ёдимга тушса, жигарим хун бўлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ШАРТТА-ШАРТТА **1** **шартта** *с. такр. Ўғил ўстириш бу турда бўлмас. У тиласин-тиламасин шартта-шартта тилагингизни қилингиз-да, қараб тура беринг из.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *с. т.* Бирин-кетин, узлуксиз. *Нимага куяман, ака, биласизми? Ёш хотин шартта-шартта туғаверади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ШАРТ-ШАРОИТ [*а*] Шарт ва шароит; вазият. *Хуллас, эркажон бўлиш учун мана шунақа талай сабаблар, шарт-шароитлар бўлиши керак.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Колхозда сенга ҳамма шарт-шароит тахт эканига шубҳа йўқ.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ШАРТ-ШАРТ **шарт** III 1, 2 *с. такр. Гулсумбиби ирғиб тушди-да, икки қўли билан икки тиззасига шарт-шарт уриб, бобиллаб гапира кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Сотволди:*] *Қойилман сизга, ўртоқ Дўсматов! Ҳақиқатни шарт-шарт юзига айтиб, оқсоқолни жуда эсанкиратиб қўйдингиз!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ШАРТ-ШУРТ **1** **шарт** III 1 *с. такр. Қозонни шарт-шурт йиртмоқ.* ▪ *Қизлардан уч-тўрттаси Нозикни таъқиб этди ва шарт-шурт бир-бирининг яланғоч этига уришиб, шартак олишдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Жўрапошша бўйнидан қум марварид маржонини чиқарди-да, ипини шарт-шурт узиб, марваридларни кизгига тўкди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Тезлик билан, тез-тез, жадал. *Ўзи ишга киришиб, шарт-шурт чеканка қилиб кетаверди. Бошқалар* [*Холдорнинг*] *орқасидан эргашдилар.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда.— *Нега йиғлайсан, тинчликми ўзи? — Адол хола қўлидаги сузғични илиб унга яқинлаша бошлаган эди, Тошхон халатни шарт-шурт ечиб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

улоқтирди-да, кўчага югурди. А. Мирахмедов, Ўт юраклар.— *Э, боринг сиз! — деб Ашур шарт-шурт кийинди-ю, чодирдан чиқиб кетди.* П. Қодиров, Қадрим.

ШАРФ [*р<фр*] Бўйинга ўраладиган ёки бошга, елкага ташлаб юриладиган энига нисбатан узун мато.

ШАР-ШАР *шар* II *с. такр. Шар-шар ёмғир қуймоқда.* ▪ *Ўроқ ўткир эди. Ўралиб-чаплашиб ўсган қалин майсани «шар-шар» йиқиб борар экан,* [*Йўлчининг*] *ўзи ҳам завқланди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ШАРШАРА Баланд, тик тепаликдан пастга шовуллаб оқиб тушадиган сув оқими; шалола. *Олтмиш метр баландликдан отилиб тушаётган шаршара тўфони тагида бўлдик.* Р. Файзий, Заранг барги. *Нигора кечаси тоғ кўринишига афсонавий улуғворлик бахш этиб, бир текис гувиллаётган бу шаршарага бориб, уни ўз кўзи билан кўришга аҳд қилган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ШАРШАРАК Қичик шаршара. *Тоғ оралиғидаги шаршаракнинг бу ажойиб қилиқлари болаларни ҳаяжонга солди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ШАРЪАН [*а*] *дин.* Шариат қонун-қоидаларига мос келадиган равишда, шариат бўйича. *Сен ўғрисан! Одам бўлганингда шаръан қўлингни кесиш лозим бўлар эди.* А. Қаххор, Башорат.

ШАРЪИЙ [*а*] *дин.* Шариат ақидалари, қонун-қоидаларига мос келадиган; шариатга кўра қонуний. *Шаръий иш тутмоқ.* ▪ *— Нафси нафисангизни Эшонхўжа қори Зикирхўжа ўғлига бахшида қилиб, шаръий эрликка қабул қилдингизми? — деди домла.* Ғайратий, Довдираш. | Ичса айб бўлмайдиган, шариатда йўл қўйиладиган, ҳалол (май, шароб ҳақида). *Майли ароқ ҳам шаръий нарса, сиз учун ичаман, полвон.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. [*Мунажжим:*] *Бу май тақсиримнинг муборак соқолларида сузилган шаръий май.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. **Ҳийлаи шаръий** *ёки* **шаръий ҳийла** шариат қонун-қоидаларига чап бериб тутиладиган иш, ҳийла. *У* [*имом*] *бойнинг қасамига шоҳид эди, ажаб эмас эдики, бирор шаръий ҳийла топиб, бойни бу ботқоқдан қутқазса.* Айний, Эсдаликлар.

ШАРҚ I [*а*] **1** Дунёнинг тўрт томонидан бири; ғарбга нисбатан қарама-қарши бўлган томони, қуёш чиқадиган томон; кун чиқиш. *От кўчанинг шарқига юриб, .. яна шимолга бурилиб тор кўча бўйлаб узоқ кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Уруш ғарбда, рота фронтдан уч-уч ярим минг километр берида, яна шарққа қараб кетаётибди! Аҳмаджон ўйлаб ўйига ета олмас эди.* А. Қаххор, Олтин юлдуз. | Уфқнинг қуёш чиқадиган қисми. *Гулдур этиб, булут тарқаб, Ялт-юлт этиб чақмоқ чақди. Ишчи бобо сескансанг-чи, Шарққа қуёш чинлаб чиқди!* Ҳамза.

2 (Ш — *катта*) Ғарбий Европага нисбатан шарқ томондаги мамлакатлар, ўлкалар. *Шарққа саёҳат. Яқин Шарқ. Узоқ Шарқ.* ▪ [*Салимхўжа*] *Нусратилланинг иқболу истиқболи ҳақида кўп чиройли китобий сўзлар билан гапирар, янги Шарқнинг қудрати, миллатнинг гули бўлади, деб мақтар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Улар ҳозирги Шарқ тарихи китобини навбатма-навбат ўқиб ва эшитиб ўтирганларида Очилнинг кўз олдига дам-бадам эзилиб йиғлаётган Замира келар, бунинг учун у ўзини гуноҳкордай ҳис қиларди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ШАРҚ II *айн.* **шарақ.** *Санобархон дарвозани устидан кичкина босма қулф билан шарқ этиб беркитди-да, Адолатга эргашди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ШАРҚИЙ I [*а*] Шарқ томонда жойлашган; шарқдаги, кун чиқишидаги. *Шарқий Европа. Шарқий мамлакатлар.*

ШАРҚИЙ II [*а*] *эск.* Юриб туриб нақарот билан айтиладиган қўшиқ; марш қўшиғи. *Болалар шарқий айтдилар.* А. Қаххор, Сароб. *Қўноқлар шарафига ўқияжак шарқийни машқ қилиб бўлдингми?* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ШАРҚИРАМОҚ *айн.* **шарилламоқ** 1. *Тўлаган ака шарқираб оқаётган ариқдан юз-қўлини ювиб, белидаги белбоғининг бир учига артинди.* Ҳ. Назир, Механизатор Тўлаган Тошев. *Эшигим олдида бир туп терак бор, Ёнидан ўтади ариқ шарқираб.* Шуҳрат.

ШАРҚИРОҚ Шариллаб, шарқираб оқадиган. *Шарқироқ сой.* ▪ *Шарқироқ ариқ ёқасида, ўсиқ ялпизлар орасида ўтириб, кўклам кучоғида ястаниб ётган фусункор далага суқланиб тўйиб бўлармикан?!* Н. Ёқубов, Бўсағада.

ШАРҚЛИК Шарқда яшовчи, шарқий мамлакатларнинг бирида истиқомат қилувчи. *Шарқлик одам.*

ШАРҚОНА [*а+ф-т*] *кам қўлл. айн.* **шарқча.**

ШАРҚЧА Шарқ халқи услуби, одати ёки маданиятига хос; шарқона. *Ҳар икки қаватдаги хоналарнинг кенг деразалари ўймакор устунли узун, лекин торроқ шарқча айвонга очилар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ШАРҚШУНОС [*а+ф-т*] Шарқшунослик мутахассиси. *Шарқшуносларнинг Бутуниттифоқ анжумани.*

ШАРҚШУНОСЛИК Шарқ мамлакатларининг маданияти, тарихи, экономикаси, тили, санъати ва шу кабиларни ўрганадиган фанлар мажмуи. *Шарқшунослик институти.*

ШАРҲ [*а*] Бирор нарсанинг мазмуни, моҳиятини очиб бериш, тушунтириб бериш; изоҳлаш, изоҳ. *Шарҳлар билан чиқарилган Навоий асарлари. Шарҳ қилмоқ (этмоқ).* ▪ *Абдураҳмон .. қутилмаганда жонланиб кетди. Яъни «Ақоид»нинг шарҳига яхши тушунишга енг шимарди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Имом тўйнинг «фазилатлари»ни шарҳ қила бошлагач, бозор ёмон хаёллардан қутулиб, кўрқинчли туш кўраётганда бирдан уйғонган одамдай бўлди.* Айний, Дохунда.

◆ **Шарҳи дил** дилдаги бор гапларни очиқ-ойдин баён қилиш. *Шарҳи дилим кимга ёзсам, Шакар деб дунёни кезсам.* «Ширин билан Шакар».

ШАРҲЛАМОҚ Шарҳ-изоҳ қилмоқ, тушунтириб бермоқ, изоҳламоқ. *Дадасининг супада ётиб қолганини ҳам қиз ўзича шарҳлади.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ШАРҲЛАНМОҚ *шарҳламоқ фл. мажҳ. н. Бу хатларда республикамиз ҳаётидаги янгиликлар, юз бераётган камчиликлар шарҳланади.* «Қ. Ўзбекистон», 1962, № 163.

ШАРҲЛОВЧИ Бирор нарсани тушунтириб берувчи; изоҳ берувчи; шарҳчи. *Ўрта Осиё халқлари оғзаки ижодида абр гулларининг келиб чиқишини шарҳловчи афсоналар бор.* «Фан ва турмуш», 1965, № 5.

ШАССИ [*р<фр*] **1** Машина, механизм ва турли қурилмаларнинг барча қисмлари ўрнатиладиган асоси; рама. *Автомобиль шассиси.* **Ўзиюрар шасси** *қ. х.* турли қишлоқ хўжалик ускуналарини ўрнатиш имкониятини берадиган трактор.

2 Турли прибор, радиоприёмник ва ш. к.нинг асосий деталлари ўрнатилган қисм. *Телевизор шассиси.*

3 Самолётнинг ҳавога кўтарилишга, қўниш вақтида эса унинг юришини пасайтиришга хизмат қиладиган қисми. *Йиғма шасси. Йиғилмайдиган шасси.* ▪ *У* [*Жерар*] *шассини чиқарди. Самолёт ўқ тезлигида бориб ерни қапшади.* А. Мухтор, Қаноти синган орзу.

ШАТАК **1** Ўзи юролмайдиган улов, транспорт воситасини бошқа уловга, транспорт воситасига тиркаб олиб юриш усули. *Кумри қатъиятлик билан машинага югурди-да, кузовга ташлаб қўйган, шатак тиркаш учун ишлатиладиган сим арқонни судраб келтирди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

2 *кўчма* Қолоқларни илғорларга тенглаштириш мақсадида уларга бериладиган ёрдам; кўмак. *Кечагина бошқаларнинг шатагига муҳтож бўлган бригада — бугун, қарабсизки, илғор.* «Ўзбекистон маданияти», 1963, 7 сентябрь. **Шатакка олмоқ** 1) ўзи юролмайдиган улов ёки бирор транспорт воситасини бошқасига тиркамоқ, бошқасига тиркаб юргизмоқ, судрамоқ. *Юки оғир от .. олға интилмаса ё шатакка олинади, ёки аравадан чиқариб бошқа от қўшилади.* «Шарқ юлдузи», 1959, № 5; 2) ўз кучи билан тортмоқ, судрамоқ; тортиб юргизмоқ. *Кўпчилик йигитлар сакраб ерга тушиб, арқонни боғлаб машинани шатакка олдилар.* Ш. Ғуломов, Бўз ер уйғонди; 3) *кўчма* ёрдам бермоқ, кўмаклашмоқ. *Ўтсам-ўтмасам, хавотир эмасман. Биласиз-ку, раис, шатакка олиб юрган йигитмиз.* «Қаҳрамоннома».

www.ziyouz.com kutubxonasi

ШАТАКЛАМОҚ *айн.* **шатакка олмоқ** *қ.* **шатак** 2. *Бузуқ автомобилни шатакламоқ. Баржани шатакламоқ. Қолоқ цехни шатакламоқ.*

ШАТАКЛАНМОҚ **шатакламоқ** *фл. мажх. н. Шатакланган машина.*

ШАТАКЧИ 1 Шатакка олувчи; қўшилиб тортиб борувчи. *Шатакчи кема. Шатакчи от.*

2 *кўчма* Ёрдам берувчи, кўмаклашувчи. *Шатакчи бригада.*

ШАТАЛОҚ: шаталоқ отмоқ 1) орқа оёқларини баравар кўтариб тепинмоқ; тепиниб югурмоқ; ўйноқлаб чопмоқ (от, мол каби ҳайвонлар ҳақида). *От шаталоқ отиб қочди.* ▪ *Эшак.. бир шаталоқ отиб, йўртишга тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Сигир қўрққанидан шаталоқ отиб, жар томонга қараб қочди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси; 2) сакраб-сакраб югурмоқ, ўйноқлаб чопмоқ (бола ҳақида). — *Амаким келдилар, амаким! — деди .. Адҳамнинг кенжатойи Рустам ва яна шаталоқ отиб кўчага югуриб чиқиб кетди.* Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб; 3) бирданига қочиб қолмоқ, орқа-олдига қарамай ура қочмоқ. *Сизга қойилман, .. бойваччаларингиз ҳаммаси шаталоқ отиб қочди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ШАТИЛЛАМОҚ *айн.* **шатирламоқ.** *У яна олдинга интилиб, шатиллаганича юриб кетди.* Мирмуҳсин, Чўри.

ШАТИЛЛАТМОҚ **шатилламоқ** *фл. орт. н.* [*Икромжон*] *аламига чидаёлмай пешанасига шатиллатиб ураверди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ШАТИР *тақл. с.* 1 Қуруқ шох-шабба, қамиш кабиларнинг ҳаракатга келишидан ҳосил бўлган товуш.

2 Ўйлаб ўтирмай, дабдурустдан, тўсатдан. *Опаси кўп кулар, ҳар ишни тез ва шатир, беэҳтиёт қилар, шунинг учун ҳам уйда бирор идиш-товоқ синса, албатта ундан кўришар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ШАТИРА-ШУТУР *айн.* **шатир-шутур.** *Унинг* [*момақалдироқнинг*] *кетидан шивалаб ёмғир, дам ўтмай ёнғоқ қоққан каби шатира-шутур дўл уриб берди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ШАТИРЛАМОҚ 1 «Шатир» этган овоз чиқармоқ; «шатир-шутур» қилмоқ. *Қуруқ ўтин шатирлаб ёна бошлади.*

2 *с. т. кўчма* Жадал ёки шиддат билан ҳаракат қилмоқ; шахдам одим отмоқ. *Қирқ йигит тўп бўлиб, шатирлаб, бирдан келиб қолди.* «Хушкелди».

ШАТИРЛАТМОҚ 1 **шатирламоқ** 1 *фл. орт. н. Майнанинг тасаввурида кийиклар галаси пайдо бўлди. У тош, шағалларни шатирлатиб, ҳозир ёнбошидан югуриб келишини, улардан семизгинасини отиб олишни истади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. | Шиддат билан ёғмоқ (ёмғир, дўл ва ш. к. ҳақида). *Солдат, офицерлар эртаги жангга тайёргарликни кўраётганда — эрталаб ёмғир шатирлатиб турганди.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

2 *кўчма* Бирор иш-ҳаракатни шошилинч равишда, жадал бажармоқ. *Олмаларни шатирлатиб узмоқ.* ▪ *Шатирлатиб кўксултонни қираётган Турғун жим бўлиб қолди.* Ойбек, Болалик.

ШАТИР-ШАТИР **шатир** *с. такр.*— *Юнусободга ўтдим. Дарахтларнинг шовуллаши, қамишларнинг шатир-шатири ваҳимани борган сайин оширади, лекин отни қамчилайман, тезроқ бирор чойхонага етиб олишни мўлжаллайман,— деди Мусавой.* Ойбек, Болалик.

ШАТИР-ШУТУР 1 *айн.* **шатир-шатир.** *Шатир-шутур қилмоқ (этмоқ). Ўрик шохлари шатир-шутур синиб тушди.* ▪ [*Саидхон*] *инеичка, оппоқ бармоқлари билан чўт доналарини шатир-шутур тез қоқди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка. *Милтиқларнинг оғзидан чиққан оловдан чўчишдими, ҳайтовур, биздан уч-тўрт қадам наридан маккажўхорини шатир-шутур қийратиб* [*тўнғиз*] *учиб ўтиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *рвш* Шиддат билан, кучли равишда (ёмғир, дўл кабининг ёғиши ҳақида). *Ҳозиргина яшнаб турган осмонни бир зумда қўрғошиндек булут ўрайди. Шатир-шутур ёмғир қуяди.* С. Аҳмад, Уфқ.

3 *рвш* Тезлик билан, ҳаш-паш дегунча. *Шатир-шутур иш қилмоқ. Хатни шатир-шутур ёзиб ташламоқ.*

ШАТМОҚ *диал.* Қирлик, ифлослик; қасмоқ. *Шатмоғи чиққан бола.* || *Анови яланғоч шатмоқ бола энди бир миринн тангадан ажрата бошлаган чоғи, сочи бўйра-бўйра йигитча* [*Латифжоннинг*] *эса студентлик чоғи.* С. Анорбоев, Ҳаётга йўлланма.

ШАТРАНЖ [*ф-т*<*ҳинд*] 1 Шахматга ўхшаш қадимий ўйин. [*Навоий*].. *қип-қизил туркман гилами устида сочилиб ётган шатранж доналарини йиғиштирди.* Ойбек, Навоий.

2 *айн.* **шаҳмат** 1.

ШАТТА 1 Тепиб бериладиган зарб, тепки; тарсаки, шапалоқ. **Шатта отмоқ** кейинги икки оёқ билан тепмоқ, тепинмоқ (от, мол ва ш. к. ҳақида). *Шу пайт от сўнани кўриб шатта отди. Сидиқжон худди от олиб қочадигандай, ваҳима билан ўзини эгарга отди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *кўчма* Қилмишига кўра бериладиган зарба, дашном, сазо, жазо. **Шатта емоқ** 1) тепки емоқ; тарсаки ёки шапалоқ емоқ; 2) сазо бўлмоқ, уялиб қолмоқ. *Шарму ҳаёсиз бўлсанг, ҳар ерда ерсан шатта. Маъқул, билимдон бўлсанг, иззат-ҳурматинг катта.* Мақол. ▪ *Бироқ Назирий гапига яраша шатта ейди.* Қ. Яшин, Ҳамза.

ШАТТАКИ *с. т.* Шартаки. *Шаттаки одам.*

ШАТТАКИЛИК **шаттаки** *с. белги оти. Саври хола овсинининг хафалигини бир оз ёзиш учун пийпаслаб гапира кетди. Шаттакилигим ўлсин овсин, гапираверамаи. Аслида ўзи шу яхши.* Р. Файзий, Қайнана.

ШАТТАЛАМОҚ *айн.* **шатта отмоқ** *қ.* **шатта** 1. [*Майсара:*] *Ўғридан қочириб қўйдим, дейман. Лекин келиб бундоқ қуйруғингиздан ушласа, «моо» деб қўясиз-да, шатталайсиз!* Ҳамза, Майсарапинг иши.

ШАФАҚ [*а*] Кун чиқиш ёки кун ботиш олдидан уфқда ҳосил бўладиган лоларанг қизиллик. *Шом шафағи ёлқинланмоқда.* ▪ *Погодиннинг лабларида ҳали ҳам эрталабки шафақни эслатувчи рашан табассум кўриниб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Кеч кириб, уфқдаги лоларанг шафақ ўчди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир. *Гўзаллиги гулга баробар, Шафақлар-ла очилар саҳар.* Х. Расул.

ШАФАҚЛАНМОҚ Шафақ билан қопланмоқ, қизармоқ. *Осмон тез тинчиди. Бир неча вақтдан кейин ғарб тарафда осмон, худди кун ботиш вақтидаги каби, шафақланди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ШАФАҚРАНГ Қизил рангли, лоларанг. *Байроғи шафақрангу лаби лолага ҳамжинс, Гул-гул очилиб, у юзи гулнор ўтажакдир.* С. Абдулла.

ШАФЕ [*а* **шафеъ**, 3-*ш. бирл.* **шафеи**] *эск.* Бировга ён босувчи, ҳомийлик қилувчи; ҳомий.

◆ **Анқога шафе** *қ.* **анқо.**

ШАФЕИ *қ.* **шафе.**

ШАФЕЛИҚ **шафе** *с. мавҳ. от. Бировга шафелик қилмоқ.*

ШАФИҚ [*а*] 1 Бировга меҳрибонлик қиладиган, шафқатли, мурувватли. *Ғурбатда ғариб шодмон бўлмас эмиш, Эл анга шафиқу меҳрибон бўлмас эмиш.* Навоий.

2 Шафиқ *(эркаклар исми).*

ШАФОАТ [*а*] 1 Қўллаб-қувватлаш, ҳомийлик, яхшилик. *Шафоат қилмоқ.* ▪ [*Карим:*] *Шафоатингиздан ноумид қилманг, пирим!* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Бу бир азизнинг шафоати билан бўлган боғ.* «Ёдгор».

2 Шафоат *(хотин-қизлар исми).*

ШАФТОЛИ [*ф-т*] 1 Иссиқ жойларда, жанубда ўсадиган, пушти гулли, узунчоқ барглн, йирик, юмалоқ мевали дарахт. *Оқ ўрик, шотут, шафтоли ва ғайнолининг сап-сариқ япроқлари ҳовли бетини кўмиб ётибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Шафтоли гули** 1) шафтолининг гули; 2) шафтоли гуллаган пайт, мавсум; 3) оч қизил, пушти.

2 Шу дарахтнинг кўпинча пўсти тукли, данаги ғадир-будур бўладиган, сер эт, сершира меваси. *Анжир шафтоли. Зарғалдоқ шафтоли. Луччак шафтоли. Шафтоли мураббоси.*

◆ **Шафтоли қоқмоқ** жуда совуқ еб кетмоқ, совуққа қотмоқ.

ШАФТОЛИЗОР [*ф-т*] Шафтоли экилган майдон. *Шафтолизор боғларни кўрдим, Гул кўкарган тоғларни кўрдим.* Ҳ. Олимжон.

ШАФТОЛИХЎР [*ф-т*] Қизилиштон-

www.ziyouz.com kutubxonasi

лар оиласига мансуб Марказий ва Жанубий Америкада яшовчи мевахўр йирик қуш.

ШАФТОЛИҚОҚИ Данагини олиб ташлаб қуритилган шафтоли.

ШАФФОФ [*а*] Ёруғлик ёки нурни яхши ўтказадиган; тиниқ. *Шаффоф сув. Шаффоф шиша. Шаффоф қоғоз.* ▪ *Арчазорлардаги қор запаслари қуёш айни қиздирган пайтларда .. эрий бошлайди .. кўзи бекилиб қолган эски булоқлардан сув отилиб чиқади ва янги шаффоф булоқлар пайдо бўлади.* М. Исамуҳамедов, Яшил бойлигимиз. *Опа шишадан қулт-қулт қуйилаётган шаффоф майга кўз қирини ташлади-ю, яна бир қадаҳ сўрашга ийманди.* О. Ёқубов, Ларза. *Қалин ўрмон ичидан ёриб ўтган бир тутам нур оқ қайинни гўё ичидан ёритгандай шаффоф қилиб кўрсатар эди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. | Ниҳоятда тиниқ, тоза, мусаффо. *Осмон гумбази артилган шишадек шаффоф. Саратоннинг сахий қуёши гулшан диёр узра олтин сепини ёйган.* Ҳ. Тожибоев, Жасур қиз қишлоғида.

ШАФҚАТ [*а*] Бирор кимсага ачиниш; аяш; раҳмдиллик, меҳрибонлик; раҳм. *Табиатдан шафқат кутиш мумкин эмас.* И. Раҳим, Ихлос. [*Жамила:*] *Мен сизнинг чўрингизман, шафқат қилинг, бу йигит менинг ҳаётим, борлигим, ундан жудо бўлсам менинг ўлганим!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Муҳтарам оналарнинг иссиқ меҳру шафқати, Не-не етук кишининг хонасини ёритди.* Зулфия. *Дарёларни буриб, яратиб ўрмон, Ўжар табиатдан кутмаймиз шафқат.* Ҳ. Расул.

ШАФҚАТЛИ Бировнинг ҳолига ачиниб, унга ёрдам берадиган, шафқат қиладиган, раҳмдил; меҳрибон. *Шафқатли киши.* ▪ *Далалар шафқатли онадай бағрини кенг ёзиб: «Кел, дўстим, ишла, меҳнат қил, ноз-неъматларимдан баҳраманд бўл!» дейди.* Н.Мақсудий, Умидли бола. *Болаларнинг бахти учун камбағал эр билан бирга ишлаб, тиниб-тинчимаган .. шафқатли она!* Ойбек, Қутлуғ қон.

ШАФҚАТСИЗ Бировга ачинмайдиган, аямайдиган, раҳм қилмайдиган, раҳмсиз. *Шафқатсиз одам.* || *Шафқатсиз танқид қилмоқ. Шафқатсиз саваламоқ.* ▪ *Область комитети .. коммунистларни камчиликларга нисбатан шафқатсиз муносабатда бўлиш руҳида тарбиялашни таъмин этади ..* «КПСС Устави». *Ким у, нима у севги билан масъуд, севги билан хушнуд дилларни шафқатсиз нимталаган, қон тизғитиб тимдалаган?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ШАФҚАТСИЗЛИК шафқатсиз *с. белги оти. Шафқатсизлик қилмоқ.* ▪ *У [полиция бошлиғи] қўрқоқлигини ҳам, шафқатсизлигини ҳам ширин-шакар гаплари билан яшириб юрадиган, нозик, озғин одам эди.* А. Мухтор, Чинор.

ШАХДАМ Тез ва ишонч билан қилинган, қатъий, жадал. *Шахдам қадам.* ▪ *Адолат эрининг юзларига қарашга ботинмай, боққа чиқадиган эшик томон юрди ва шахдам қадам ташлаб далага жўнади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Тамара шахдам ҳаракат қилди, аёлнинг ёнбошига ўтиб, ёнидан юзига кўз қирини ташлади.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ШАХС [*а*] 1 Жамиятдаги алоҳида бир киши, одам. *Нотаниш шахс. Тарихий шахс. Шахсга сиғиниш.* ▪ *Ирқий ёки миллий ортиқликни .. тарғиб қилувчи шахслар қонунга мувофиқ жазоланади.* «ЎзССР Конституцияси».

2 Бирор кишининг ўзига хос бўлган, индивидуал хусусиятлар мажмуи; характер. *Кўп турли қобилиятларни ўз шахсида ғоят кўркам жам қилган.* Ойбек, Навоий.— *Ҳар нарса дейишинг мумкин, аммо ўзингдан катта одам шахсини ҳақорат қилишга ҳаққинг йўқ! — деди Умид, ўша икки ёноғи бўртиб чиққан одобсиз йигитга.* Мирмуҳсин, Умид.

3 *грам.* Феъл формалари, кишилик олмошлари, шунингдек эгалик ва нисбат қўшимчалари орқали ифодаланувчи грамматик категория, мас. «мен» биринчи шахснинг бирлиги, «биз» эса кўплигидир. | Гапда фикр қаратилган кимса ёки нарса; субъект. *Шахси топилмаган гап. Шахси умумлашган гап. Феълларни шахс ва сонда тусламоқ.* ▪ *Эгасини аниқлаб бўлмайдиган гаплар шахси номаълум гап деб аталади.* «Ўзбек тили дарслиги».

ШАХСАН [*а*] *рвш* Ҳар бир шахснинг ўзи (ўзим, ўзинг, ўзи ва ш. к.). *Шахсан мен бунга қаршиман. Бу ҳақда сиз, шахсан, қандай фикрдасиз?* ▪ *Практикум, минимум, максимум булар ҳаммаси латинча ёки латинчага яқин сўзлар. Мен, шахсан, шундай деб биламан.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

ШАХСИЙ [*а*] Шахснинг ўзига тегишли бўлган, шу шахснинг ўзи фойдаланадиган; хусусий, индивидуал. *Шахсий мулк. Шахсий кутубхона. Шахсий жавобгарлик. Шахсий манфаатларни жамоат манфаатлари билан бирга қўшиб олиб бормоқ.* ▪ *Халқ хўжалигининг ҳар қандай йирик соҳасини шахсий манфаатдорлик асосида қурмоқ керак.* В. И. Ленин, Янги иқтисодий сиёсат ва сиёсий оқартув муассасаларининг вазифалари. | Бирор шахснинг ўзи учун белгиланган, ўзи учун хизмат қиладиган. *Шахсий котиб.* ▪ *Залга, бирдан ўн нафар амирнинг шахсий соқчилари киришди.* Ғ. Расул, Тўнғич ўғил.— *Иккинчидан, шуни эсдан чиқармаслик керакки, мактаб масаласи менинг ҳам, Дўсматовнинг ҳам, ҳеч кимнинг шахсий иши эмас. Бу халқнинг иши,— деди Абдурасул.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Шахсий пенсия** хизмат кўрсатган айрим шахслар учун белгиланган юқори даражадаги пенсия. **Шахсий пенсионер** шундай пенсия оладиган киши. | Бировнинг ўзида (ўз характерида, фаолиятида) бўладиган, ўзига ёки ўз шахсига хос. *Шахсий тажриба. Шахсий мулоҳаза.* ▪ *Кандидатлик стажи.. партия ташкилотига кандидатнинг шахсий сифатларини синаш имкониятини бериш учун зарур.* «КПСС Устави». **Шахсий варақа** бирор жойда ишлайдиган ёки ўқийдиган одам ҳақидаги маълумотлар ёзиладиган ҳужжат.

◆ **Шахсий состав** бирор корхона, муассаса, ҳарбий қисм ва ш. к.да ишлайдиган, хизмат қиладиган кишилар состави.

ШАХСИЯ [*а*]: **манфаати шахсия** *эск. кт.* шахсий манфаат.— *Бас, айб қипчоқда эмас, балки ўзининг манфаати шахсияси йўлида иш кўрувчи бошлиқларида,..— деди [Ҳожи] ва ўрнидан турди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ШАХСИЯТ [*а*] 1 Маълум хусусиятлари билан бошқалардан ажралиб турувчи шахс, одам. *Мен одамман, мен борман, ўзимга яраша бир дунёман .. истайманки, ўзлигимни, ўз шахсиятимни ҳис этсам.* А. Мухтор, Чинор.

2 Ўз қадр-қимматини сезиш, уни ҳурматлаш ҳисси, иззати нафс; нафсоният. ▪ *Шахсиятга тегиб бўлмайди, кишини қайсар қилиб қўйиш мумкин.* И. Раҳим, Ихлос.

ШАХСИЯТПАРАСТ [*а+ф-т*] Ўз шахсиятини, қадр-қимматини бошқалардан юқори қўядиган; фақат ўз манфаатини ўйлаб иш тутадиган; худбин, эгоист.

ШАХСИЯТПАРАСТЛИК шахсиятпараст *с. белги оти. Ватанимизнинг тақдири қил устида турган бир пайтда, совет кишиларининг бошига оғир кулфатлар ёғилган бир вақтда, ўз оиласининг ғамини ейиш ва ўз оиласининг хуни учунгина жанг қилиш, албатта шахсиятпарастлик бўлади.* Уйғун, Ҳаёт қўшиғи.

ШАХТ 1 Бирор иш-ҳаракатни бажариш, қилиш учун фавқулодда ғайрат билан интилиш, жон-жаҳд билан киришув, ғайрат; жўшқинлик; авж. *Сен ўзинг ҳам кўзгуга боқчи, Қирчиллама шахтинг қолмаган. Умр деган эски қароқчи, Эр киши деб сийлаб қўймаган.* Шукрулло.— *Ҳе, бировни орқасидан масхаралаб нима қиласан! — деди Қудрат Аҳмаднинг шахтини кесиб.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Шахтидан қайтмоқ** (*ёки* **тушмоқ**) 1) жон-жаҳди билан киришган иш-ҳаракатни бажаришдан тўхтамоқ, ўзини тиймоқ; авжидан тушмоқ, хафсаласи пир бўлмоқ, тинчиб қолмоқ. [*Терим агрегатини*] *ишлатишга аввалларида ўжарлик қилган кишилар ҳам шахтидан туша бошладилар.* Ш. Тошматов, Машинани эгалланг; 2) ғазабидан тушмоқ, ювош, мулойим бўлиб қолмоқ.— *Ҳай, ҳай, бу шахтингиздан қайтинг, унақа бераҳм бўлманг! — деди ялинган бўлиб Ҳамдамов Латофатхонга.* Ғайратий, Довдираш. *Эргаш ака аввалги шахтидан тушди.* Н. Сафаров, Қаҳрамон-

www.ziyouz.com kutubxonasi

нинг туғилиши. **Шахтини қайтармоқ** 1) астойдил киришилган иш-ҳаракатдан қайтармоқ, ҳафсаласини пир қилмоқ, кўнглини совутмоқ. [*Умурзоқ:*] *Майли, болакайларнинг шахтини қайтарма, ҳарна ёрдам беришгани. «Ҳайт» деган туяга мадор.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар; 2) ғазабидан туширмоқ, мулойим, ювош қилиб қўймоқ. *Тантибойвачча Йўлчининг шахтини қайтариш ва ўзига мute қилиб олиш ниятида, унга пул узатади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Бирор ҳодиса ёки жараённинг энг кучайган, авжига чиққан пайти, юқори нуқтаси, юксак даражаси, авжи. *Совуқ шахтидан тушди.* ▪ *Дайди шамол энди шахтидан қайтиб дарахт япроқларини машаққат билан тебратмоқда.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Теваракда одамлар ва қушларнинг садолари янграйди. Иссиқнинг шахти қайта бошлаган.* Ойбек, Нур қидириб. *Фароғат қадам ташлар, совуқ шахтидан қайтиб, қорлар эрирди.* Р. Файзий, Қишиларимиз қиссаси.

3 *рвш* Бирдан, шартта, дадил. [*Умаркул*] *бир минутлар чамаси ётиб қолди. Бирданига юраги ҳовлиқиб, шахт ўрнидан туриб йўлга тушди.* О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири. *Наимий .. нима бўлса бўлди дегандай, шахт кўтарди, лекин қўли қалтираб винонинг ярми тўкилди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ғофир машинадан шахт тушиб, катта кўк дарвозага яқинлашди ва кнопкани босди.* Қ. Маҳсумов, Муҳаббат қўшиғи.

ШАХТА [*р<нем*] Ер остидаги фойдали қазилмалар қазиб олинадиган жой; кон. *Тошкўмир шахтаси. Шахта ускуналари.* ▪ *Шахталарда шахтёр шиддаткор .. Бошда каска аскарий тахлит. Гард-қурумга беланиб, бедор,.. Кўмирларни қулатар яхлит!* Ё. Мирза.

ШАХТАМ *с. т.* Шахдам.

ШАХТАЧИ *с. т.* Шахтёр.

ШАХТЁР [*р*] Шахтада ишлайдиган киши; кончи. *Шахтёрлар посёлкаси.* ▪ *Шахтёрман, ер таги коним, маконим.* Шайхзода. *Саидийни рабфакда ўқийдиган қўпол, йўғон гавдали, новча бир шахтёрга боғлаб қўйди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ШАХТЁРЛИК **шахтёр** *с. касб оти.* ▪ *Ҳамма ёғим куя ва қурум, Шахтёрликнинг ажиб гашти бор. Пахта, ғалла, пўлат сингари, Она юртга кўмир ҳам даркор.* Ё. Мирза.

ШАША Сийрак тўқилган, сийрак (юпқа мата ҳақида). *Шаша дока.*

ШАШВАР [*ф-т*] *айн.* **шашпар.** *Худайчи Азизбекдан илгарироқда қўриқчиларни огоҳлантириб борар, милтиқ, шашвар тутган ёш ва кекса муҳофизлар уни саломлаб қарши олар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ШАШКА I [*р*] 64та оқ ва қора катакли тахтада 12та оқ ва 12та қора доналар билан маълум қоидага мувофиқ ўйналадиган ўйин. *Шашка тахтаси. Шашка донаси. Шашка ўйнамоқ.* **Халқаро шашка** 100 катакли тахтада ўйналадиган шашка тури.

ШАШКА II [*р*] *махс.* Пресслаб тайёрланган портловчи моддадан иборат тахтача, плитка. *Портловчи шашка.*

ШАШҚАЧИ Шашка ўйнайдиган одам. *Шашкачи пионерлар.* ▪ *Бировлар овқатланмоқда, яна бировлар бильярд ўйнамоқда, шаҳматчи ва шашкачилар атрофи гавжум.* И. Раҳим, Ихлос.

ШАШЛИҚ с. т. Кабоб.

ШАШМАҚОМ [*ф-т+а*] *муз.* Ўзбек-тожик халқларида: олтита йирик мақомни (Бузрук, Наво, Дугоҳ, Сегоҳ, Рост, Ироқ мақомларини) ўз ичига олган классик мусиқий-вокал асар. *Классик музикамиз мероси — шашмақомни тўла грампластинкага ёзиб олиш, шубҳасиз, ғоят мураккаб иш.* С. Кароматов, Классик меросимиз халққа. *Юсуфжон қизиқ шашмақомларни, яъни йилнинг тўрт фаслига мосланган поэмаларни ҳам яхши биларди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ШАШПАР [*ф-т*] *тар.* Ўчига юмалоқ ва ғадир-будур темир ўрнатилган таёқ, узун дастали енгил гурзи, чўқмор. *Бочков .. қўлидаги .. шашпар билан қилич ўйнатиб турган қароқчининг калласига туширди.* М. Осим, Элчилар.

ШАШТ *с. т.* Шахт. [*Маҳкам*] *чоршанба куни барвақт туриб, ясаган асбобларини кўтариб, тақачиликка — бозорга отланганида, Аҳмад ака «гўдаклик қилма» деб койиб бермоқчи ҳам бўлди-ю, ўғлининг шаштини қайтаришни истамади, ётиғи билан гапирди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.— *Энди уйингизга машина юбормоқчи бўлиб турган эдим,— деди сал шаштидан тушиб Назира.* Ф. Мусажонов, Баҳор нафаси.

ШАШҚАТОР [*ф-т+а*] Тинмай оқадиган, дув-дув тўкилиб турадиган; қатор-қатор (кўз ёши ҳақида). *Ошноларидан кечиб, бегоналарга ёр-ёр, Бу аламларга чидолмай, кўз ёшимдур шашқатор.* Муқимий. *Дилдорнинг кўзларидан шашқатор ёш оқиб кетди.Унинг бир неча томчиси хатга тушди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ШАШҚОЛ [*ф-т*] Текис ерга ташлаб ўйналадиган, куб шаклидаги, холли тош; кубик. *Қаландар уни кўрса ҳам, ўзини кўрмасликка солди, кичикроқ халтадан икки-уч қулоч арқон, кўк рўмол, қиморбозларнинг шашқолига ўхшаш тошларни олди.* «Шарқ юлдузи», 1965, № 6.

ШАЪБОН [*а*] Қамария йилида саккизинчи ойнинг номи.

ШАЪН [*а*] 1 Юксак инсоний фазилат, қадр-қиммат; яхши ном; обрў. [*Асад*] *.. белимда белбоғим бор, бунақанги сатанг гап шаънимга тўғри келмайди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.— *Бекор гап, деди Ўзбек ойим, — ҳали қудаларимизни муддаодагидек сийлай олганимиз йўқ, шу ҳолда жўнатсак бизнинг шаънимизга яхши эмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Донг, шуҳрат; шавкат. *Оҳангарон катта сув, Олма гулида тошар. Канал қазиган қизлар Меҳнатда шаъни ошар.* «Қўшиқлар». | Фахр, ғурур.— *Сиз батальонимизнинг шаъни,— деди комбат ҳаяжон билан,— полкимизнинг обрўси.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 *(фақат ж. к. ф-да)* Бирор кимса ёки нарсанинг мақтовига бағишлаб, уни эъзозлаб, унинг шарафига. *Пахта усталари шаънига ёзилган қўшиқ.* ▪ *Зиёфатда Салимхон Обидий шаънига ажойиб сўзлар айтиш авжига чиқди.* Мирмуҳсин, Умид. *Бўтабой аканинг уйида кичикроқ зиёфат берилиб, Сафаровнинг шаънига кўп яхши гаплар айтилди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор. | Бирор кимса ёки нарсага қарата. *Шу улуғ ишчини олқишлай дейман, Шаънига қўшиғим бағишлай дейман!* Шайхзода.

ШАҚ *тақл. с.* Қаттиқ урилишдан ҳосил бўладиган овоз ҳақида. *Қулф шақ этиб бекилди.* ▪ *Йўлчи бир сакрашда зўравоннинг олдига борди, тўппонча тутган қўлни маҳкам сиқиб орқага қайирди. Тўппонча шақ этиб ерга тушди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қудрат ҳам унга тақлид қилди-ю, шошилиб, панд еб қолди. Қўзибойнинг бемўлжал отган тошини сакраб иламан деган ерида шақ этиб тушириб юборди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ШАҚАЛ [*ф-т*] *айн.* **чиябўри.** *Ичарми қонлардан май қона-қона? Ўлакса изларми шақал кундуз кун?* Миртемир. *Тулки, шақал еб кетади гўшингни, Шакарни куйдирди сенинг нолишинг.* «Ширин билан Шакар».

ШАҚАТУЛ *с. т.* Ўйлаб, мулоҳаза юритиб иш тутмайдиган, ҳавойи, ҳовлиқма. *Шақатул одам.* || *Шаҳарнинг эндиги куни шундай энтак-тентак, шақатулларга қолдими.* «Муштум», 1924, 24 апрель.

ШАҚАШУЛДУР *с. т.* Оқ кўнгил, кўнгли очиқ, дали-ғули.— *Э, овораси бор эканми? — шақашулдур йигит йўл-йўлакай .. бирталай нарсаларни гапириб берди.* Ф. Мусажонов, Баҳор нафаси.

ШАҚИЛДОҚ 1 *айн.* **шиқилдоқ.** *Чақалоқнинг шақилдоғи.*

2 *эск.* Тунги қоровулнинг кескин силкитганда шақиллаб овоз чиқарадиган ичи ўйиқ ёғоч асбоби. [*Йўлчига*] *ҳуштак, шақилдоқ чалган танҳо қоровул кўлкалари унда-мунда учраб қолар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма айн.* **қақилдоқ.** *Эртасига улар уруғларидаги Саври шақилдоқ деган хотинни айтиб келиб, кинна солдиришди.* Мирмуҳсин, Умид.— *Қоч, дейман, аблаҳ, қоч! Нақ бўйнингни узаман,— деб ўшқирди амакиси.— Қоч, яшшамагур, қоч! — деб такрорлади шақилдоқ келинойиси.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ШАҚИЛЛАМОҚ 1 «Шақ-шақ» эт-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ган овоз чиқармоқ, шарақламоқ. *Қовжироқ кўкнорилар худди пуч ёнғоқдай шақилларди.* О. Ёқубов, Ларза.

2 Қаттиқ овоз чиқармоқ, бақирламоқ. *Тозагул шақиллаб қайнаб турган мис самоварни кўтариб кирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Олов четига қўйилган қора қумғон шақиллаб қайнаб тошди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Шақиллаб титрамоқ** қаттиқ титрамоқ *У безгак тутган кишидек шақиллаб титрарди.*

3 *кўчма* Қаттиқ овоз чиқариб тўхтовсиз гапирмоқ; шанғилламоқ. *Ойжамол айтди: — У эшонингизни гапирманг. Жағи қурушиб қолган, шақиллаб ҳеч кимга гап бермайдиган бало эди-да.* «Ёдгор». *Бу хотин шақиллаб [беморга] далда берарди.* Мирмуҳсин, Умид.

ШАҚИЛЛАТМОҚ шақилламоқ 1, 2 *фл. орт. н. Чўтни шақиллатмоқ. Бармоқларни шақиллатмоқ.* ▪ *Бектемирнинг жуда отгиси келди. Милтиқни енги билан артиб, пуфлаб, затворини шақиллатиб ҳам қўйди.* Ойбек, Қуёш қораймас. [Ҳайитжон:] *Қайси бир тўй, мажлисга борса, ўйнашга теккан деб юзига шақиллатиб таъна қилишади.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ШАҚИЛЛАШМОҚ шақилламоқ *фл. бирг. н. Шақиллашиб сўзлашувларни, қаҳ-қаҳ уриб кулишувларни бир дақиқа канда этиб тек қолган олтмиш минг меҳнат аҳлига, .. «Мен ўзбек қизиман» ашуласини айтувчи аёл манзур ва тансиқ эди.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

ШАҚИРЛАМОҚ *айн.* **шақилламоқ.** *Қўйларнинг туёқларига, жунига ёпишган лой музлаб, ёнғоқдай шақирлаб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ошхонада сариқ самовар шақирлаб қайнаб турибди.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ШАҚИРЛАТМОҚ шақирламоқ *фл. орт. н.*

ШАҚИР-ШАҚИР *тақл. с.* Тошлар, темир парчалари ва ш. к.нинг бир-бирига урилиши ёки суюқликнинг қаттиқ қайнашидан ҳосил бўладиган товуш ҳақида. *Ҳар ер, ҳар ерга гулхан қаланган, кийик ва қўй гўшти пишаётган мис қозонлар гўё меҳмонларни сабрсизлик билан кутаётгандек шақир-шақир қайнамоқда.* М. Осим, Тўмарис.

ШАҚИР-ШУҚУР 1 *айн.* **шақир-шақир.** *Бу эшикдан доим ундай оппоқ гард, ўнг эшикдан эса доим бир хил тинимсиз шақир-шуқур овоз чиқиб туради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.— *Худди келишиб қўйилгандай, бир юк поезд шақир-шуқур қилиб ўрнидан қўзғалди,— деди Усмон.* О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири. ‖ *Қиличларнинг шақир-шуқури, қийқириқ овозлари ҳаммани уйғотиб юборди.* М. Осим, Элчилар.

2 Ҳар хил майда-чуйда нарсалар, қақир-қуқур, лаш-луш. *Шунча шақир-шуқурларни йиғиб нима қиласиз?*

ШАҚШАҚ Чумчуқсимонлар туркумига мансуб ёввойи сайроқи қуш.

ШАҚ-ШАҚ шақ *с. тақр. Бармоқларини шақ-шақ қилмоқ. Ўтинни шақ-шақ синдирмоқ.* ▪ *Зумрад икки тавақали ўймакор эшикнинг ҳалқасини шақ-шақ урди-да, астагина итариб очди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ШАҚШАҚАДОР *с. т.* Турли-туман безакли, зийнатли, ҳашаматли, ҳашамдор. *Дилшод янги саройни илгари ҳам бир неча бор кўрган эди. Шунинг учун унинг дабдабасига, қўшқават шақшақадор биносига, ҳамиша қулфлоғлиқ турадиган баланд темир дарвозасига эътибор қотмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ШАҚ-ШУҚ *айн.* **шақ-шақ.** *Шақ-шуқ чўт қоқилади.* ▪ *Яроғ-аслаҳаларнинг шақ-шуқ этгани эшитилди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ШАҒАЛ I 1 Майда тош қатлами ёки уюми. *Қудуқ уч метр кавлангандан шағал чиқди. Шағал қазимоқ.* ▪ *Шағал тўкилган янги йўлда пахта ортган юк машинаси тўхтади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Қурилиш материали сифатида ишлатиладиган чақилган тош. *Дилшод завод саҳнида .. пала-партиш ётган ёғочлар, қурилиш ахлатлари, цемент, шағал, харсанг тошлар орасида адашиб қолишдан қўрққандек, бир чеккада анграйиб турарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Шағал ётқизмоқ** ерга, йўлга шағал солиб текисламоқ. *Шағал ётқизилган йўлнинг икки четида ҳали усти ёпилмаган бир қаватли бинолар учраб туради.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

ШАҒАЛ II: **шағал маст** *фольк.* кайфи баланд, ғирт маст. *Бойсарибий бойваччалар билан қимиз ичиб, шағал маст бўлиб кайф-сафо суриб ўтириб эди.* «Алпомиш».

ШАҒИРЛАМОҚ «Шақир-шақир» овоз чиқармоқ; шақирламоқ; вағирламоқ. *Шағирлайди бетиним дарё, Шағирлайди ваҳм тўлган жар .. Шағирлайди води, даралар.* Ҳ. Олимжон.

ШАҲ [*ф-т*] 1 Шаҳмат ўйинида бирор фигура билан бевосита рақибнинг шоҳига қилинган ҳужум. *Доимий шаҳ. Шаҳ бермоқ. Икки шаҳ билан мот қилмоқ.*

2 *поэт.* Шоҳ, подшо. *Э шаҳ, карам айлар чоғи тенг тут ёмону яхшини.* Огаҳий.

ШАҲАНШАҲ [*ф-т*] *айн.* **шоҳаншоҳ.** *Сиз шаҳаншаҳ, ўша соати музаффарни тайин айлаб, биз қулларига хабар юборсалар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ШАҲАНШОҲ [*ф-т*] *айн.* **шоҳаншоҳ.**

ШАҲАР [*ф-т*, 3-*ш. бирл.* **шаҳри**] Йирик аҳоли пункти; савдо ва саноати ривожланган маъмурий, маданий марказ. *Марказий шаҳар. Янги шаҳар. Қаҳрамон шаҳар. Шаҳар совети.* ▪ *Деворда осиғлиқ Кавказ харитасидаги шаҳарларнинг номларини санаб чиқдим.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Беш бармоқдай биласан аниқ Россиянинг шаҳар, қишлоғин. Учир, дўстим, паровозингни, Қурилишлар кутмасин тағин.* Ё. Мирза. *Варшавкадан Қлязьма томонга бир дивизия ўтди. Машиналарда Франция шаҳарларининг номлари ёзилган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

◆ **Шаҳар бердим** топишмоқ ўйинида «тополмадим» ёки «енгилдим» маъносини ифодаловчи ибора.

ШАҲАРЛАШМОҚ 1 Шаҳарлик бўлиб қолмоқ. [*Умурзоқбой*] *юртнинг ўрта қисм деҳқонидан чиқиб, шаҳарлашган бойлардан, Тўлахоннинг отасидир.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 *с. т.* Шаҳар айланмоқ, шаҳарни кезиб чиқмоқ, шаҳарни сайр этмоқ. *Агар вақтингиз бўлса, бир шаҳарлашиб келардик.*

ШАҲАРЛИК Шаҳарда яшовчи, шаҳарда истиқомат қилувчи. *Болалар шаҳарлик меҳмонлар билан саломлашиб, бир тутам бойчечакни Малоҳатга тутдилар.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар. *Отаси — шаҳарлик бир косиб, деҳқонларча таъбир қилганда, «соя-парвар» бир одам.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Сен жуда шаҳарлик бўлиб кетибсан! Шаҳардан кейин қишлоғимиз ёқмай қолдими?* Уйғун, Навбаҳор.

ШАҲАРНАМО [*ф-т*] Шаҳарга ўхшаш, шаҳар каби. *Водийларимиздаги шаҳарнамо посёлкалар кўркидан илҳомланамиз.* «С. Ўзбекистони», 1965, 30 сентябрь.

ШАҲАРСОЗ [*ф-т*] Шаҳар қурилиши бўйича мутахассис, шаҳар қурувчи; архитектор. *Яқинда Навоийда бўлиб ўтган шаҳарсозларнинг Бутуниттифоқ конференцияси даштда қурилган янги шаҳарга юксак баҳо берди.* «С. Ўзбекистони», 1968, 16 январь.

ШАҲАРЧА Шаҳарликларга хос. *Боғ бурчагидаги сўрида шаҳарча кийинган бир йигит ўтирибди.* А. Муқимов, Донишманд.

ШАҲАРЧА 1 Қичик шаҳар. *Туганмас каби кўринган, изтиробли, суронли йўл кечга яқин шаҳарчага туташди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Бирор жиҳатдан бирлашган турар жой ва ёрдамчи бинолар группаси ёки шаҳарнинг алоҳида бир қисми. *Академик шаҳарча. Университет шаҳарчаси. Ишчилар шаҳарчаси.* ▪ *Шербек турган жой баланд бўлгани учун ҳам бутун Академия шаҳарчаси кафтдай кўринади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ШАҲАРЧИЛИК 1 Шаҳарга хос ҳаёт. *Бир ёғи шаҳарчилик, яхши кийиниш керак.*

2 *салб.* Ўз ҳамшаҳарларини қўллаб-қувватлаш, ҳамшаҳарларига ён босиш. *Шаҳарчилик қилмоқ.*

ШАҲБОЗ [*ф-т*] 1 *кт.* Шунқор; лочин. *Улар [савдогарлар] Россиядан ўқ ўтмас, найза ботмас совут, қалқон, қозон, игна, овга ўргатилган шаҳбоз-лочинлар ва ҳоказолар келтирар эдилар.* М. Осим, Элчилар. *Вири кўкда шунқор ё шаҳбоз-лочин, Бири чегарада юрт посбони.* С. Абдулла.

2 *кўчма* Мард, жасур йигит. *Табас-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сум этди ул ой юз, деди: — Аё шаҳбоз! Маҳоратинг ҳақи, мен ўзни меҳрибон қилдим! С. Абдулла. *Омон-эсон бўлгин болам, Авазим, Муродим, мақсадим, туйғун шаҳбозим.* «Хушкелди».

ШАҲВАТ [*а*] Шаҳвоний ҳирс, ҳиссиёт. *Шаҳватга берилмоқ.* ▪ *Муҳаббатнинг кўзига кўзи тушганда вужудида уйғонган ғалаённи аниқ эслади: ҳайвоний ҳирс, шаҳват қонини қиздирган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ШАҲВАТПАРАСТ [*а*+*ф-т*] Шаҳватга берилган, шаҳвоний ҳисси кучли. *Шаҳватпараст эркак.*

ШАҲВОНИЙ [*а*] Шаҳват ва шаҳватпарастликка оид, шаҳват билан боғланган. *Шаҳвоний ишқ. Шаҳвоний ҳисга берилмоқ.* ▪ *Раҳматилла Обидий ҳеч кимнинг хаёлига келмаган, жуда-жуда хунук бир шаҳвоний жиноят қилиб қўйиб, беш йилга кесилиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ШАҲД [*а*] *эск. кт. айн.* **асал.**

ШАҲД-ШАКАР, шаҳду шакар Ниҳоятда ширин, тотли. *Шаҳд-шакар лаб. Шаҳду шакар мевалар.* ▪ *Ойжамол қизим, йўл бўлсин? Айтгил, эркам қўзим, йўл бўлсин? Қайга бунча шошиб борасан, Шаҳду шакар сўзим, йўл бўлсин?* Ё. Мирза.

ШАҲЗОДА [*ф-т*] **1** Шоҳнинг ўғли, шоҳ насли. *Ўйлама, ўлгунча ҳар ким бу разолатда кетар, Шоҳлар бир кун гадо, бир кун гадо шаҳзодадир.* Ҳамза.

2 Шаҳзода *(эркаклар ва хотин-қизлар исми).*

ШАҲИД [*а*] **1** Дин ёки мазҳаб йўлида халоқ бўлган шахс. [*Салоҳиддин:*] *Жангда ўлган шаҳид, ўлдирган ғозий, буни мусулмонларга айтиш керак.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Тирик бўлсалар, ғозий бўлиб келарлар, агар тангрининг буйруғи билан ажалларн етган бўлса, шаҳид бўларлар.* Айний, Қуллар.

2 Ватан уруши учун ёки ҳаққоният йўлида қурбон бўлган, жонини фидо қилган одам. *Шаҳид дўстлари абадий маконда бемалол ётишлари учун* [*Бектемир*] *чуқурни кенг қазишга уринди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ким бўлди бу Аргинбоев? Эҳтимол, қаҳрамонларча ҳалоқ бўлган, Улуғ Ватан урушининг шаҳидлари — мард лочинлардан бирндир?* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 211. *Ўйлаб-ўйлаб, ватан йўлида шаҳид бўлишга .. қарор бердим.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ШАҲИДЛИК *шаҳид с. мавҳ. от.*

ШАҲЛО [*а*] **1** Порлаб, ёниб турадиган катта-катта, чиройли ва қора (кўз ҳақида). [*Кумушнинг*] *камон қошлари ортиқ мавж уриб ўзини кўрсатган, бир оз бота тушган шаҳло кўзлар тағин ҳам тим қоралик, тағин ҳам нурлилик касб этган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Зарофатнинг келишган қомати, .. пир-пир ўйнаб турадиган шаҳло кўзлари Ҳайдарни мафтун қилган эди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Қоши қалам, кўзи шаҳлолардан, Ўн саккиз баҳорни кўрганлардан ёз!* Уйғун.

2 Шаҳло *(хотин-қизлар исми).*

ШАҲМАТ [*ф-т*] **1** 64та оқ ва қора катакли тахтада 16та оқ ва 16та қора доналарни махсус қоидага мувофиқ ҳаракат қилдиришга асосланган ўйин. *Шаҳмат мусобақаси. Шаҳмат тахтаси. Шаҳмат ўйнамоқ. Шаҳмат мусобақасида қатнашмоқ.*

2 *кўчма* Экинни далага худди шаҳмат тахтаси каби катак-катак қилиб экиш ва шу усулда экилган майдон. *Шаҳмат усулида экиш.* ▪ [*Комилжонларнинг*] *оғзидан «шаҳмат», «квадрат», «илғор метод» деган гаплар тушмаяпти.* И. Раҳим, Иҳлос.

ШАҲМАТЧИ Шаҳмат ўйновчи киши. *Шаҳматчи қизлар.* ▪ *Бировлар овқатланмоқда, яна бировлар бильярд ўйнамоқда, шаҳматчи ва шашкачилар атрофи гавжум.* И. Раҳим, Иҳлос.

ШАҲНОЗ [*ф-т*] **1** *муз.* Ўзбек халқ классик куйларидан бирининг номи.

2 Шаҳноз *(хотин-қизлар исми).*

ШАҲОДАТ [*а*] **1** *кт.* Гувоҳлик, шоҳидлик. *Шаҳодат бермоқ.* ▪ «*Эътимодлик бир кишининг шаҳодатига биноан тошкентлик Юсуфбек ҳожининг ўғли Отабек, бу кунда хонимизга қарши бош кўтарган Азиз парвоначи ва ўз отасининг ваколатлари билан келиб, бу ердаги фуқароларни ҳам хон жанобига қарши оёқланишмоқчи бўлган*». А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Айвоннинг палос ва асбобларида унча бойлик кўрилмаса ҳам, пухта, озода, чирк юқтирилмаган йўсинда йиғиштирилганлигидан эгасининг ринд табиатли эканига шаҳодат бермакда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Шаҳодат *(хотин-қизлар исми).*

◆ **Шаҳодат бармоғи** *эск.* кўрсаткич бармоқ.

ШАҲОДАТНОМА [*а*+*ф-т*] **1** Бирор ўқув юртини тамомлаганлик ҳақидаги расмий ҳужжат, гувоҳнома. [*Мирғиёс:*] *Шаҳодатномамни оламан-у, уйга жўнайман.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

2 Бирор фактни тасдиқлайдиган расмий ҳужжат; гувоҳнома. *Мудира никоҳ шаҳодатномасини тантанали вазиятда тўлдириб, аввал Ферузага, кейин Норқўзига ручка тутиб, қўл қўйдирди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ШАҲР [*ф-т*] *айн.* **шаҳар.** *Чирчиқ шаҳри. Шаҳримиз меҳмонлари.*

ШАҲРИСАБЗИ [*ф-т*] Узум навининг номи.

ШАҲРИСТОН [*ф-т*] *тар.* Шаҳар қалъаси; атрофи истеҳком-қўрғонлар билан қуршалган шаҳар. *Кўпгина шаҳарлар қулдорчилик давридаги шаҳарлар ўрнида қад кўтаради, аммо янги феодал шаҳрининг ўзига хос типи вужудга келади; буларда арклар, қалъалар, шаҳристонлар энди асосий роль ўйнамайди.* М. Аминжонова, Шишанинг кашф этилиши тарихидан.

ШАҲСУВОР [*ф-т*] **1** Ҳашаматли ва дабдабали отлиқ, моҳир чавандоз.

2 *поэт.* Паҳлавон; баҳодир (севимли ёр, маҳбубга нисбатан). *Келар бўлсанг кел бахтингдан Ўргилай, шаҳсуворим.* Э. Охунова.

ШВЕД *қ.* **шведлар.** *Швед тили. Швед адабиёти. Швед аёли.*

ШВЕДЛАР Швециянинг асосий аҳолисини ташкил этувчи халқ.

ШВЕЙЦАР [*р*] Меҳмонхона, ресторан, муассаса ва ш. к.ларнинг ташқи эшигида қоровуллик қилувчи киши. *Бироқ, мен швейцар эмасманки, тўғри келган кишининг пальтосини ечиб, қўлига сув қуяверсам.* «Муштум», 1959, № 7.

ШЕВА I [*ф-т*] **1** *лингв.* Умумхалқ тилининг маълум территорияга хос тармоғи, маҳаллий тил; диалект. *Ўзбек тилининг Фарғона шеваси.* ▪ *Турли шаҳар ва қишлоқлардан келганликлари турлича кийим ва шеваларидан билиниб турган ёш-ёш йигит-қизлар конференц залнинг ичи-сиртини тўлдириб юборган эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Ўз қавмлари ва асл ўзбеклар бўлмиш қамишкапаликларни* [*домла*] *дағал ном билан таҳқир қилар ва уларнинг шаҳарликларникидан анчайин фарқли бўлган шева тилларини масхаралар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *айн.* **тил** 3. *Ўзбек шевасида шеър ўқиларкан, Қалбларнинг қаърида ҳислар уйғонар. Ватан мақтовлари кириб қулоққа, Зал чайқалар — одам тўпи тўлғанар.* С. Акбарий. *Афанди демак,— турк шевасида муаллим демакдир.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ШЕВА II [*ф-т*] *кт.* **1** Ноз-карашма, ишва. *Бир шева билан жонон, девона қилиб кетди, Ақлимни сочиб ҳар ён, мастона қилиб кетди.* Ҳамза.

2 Одат, равиш, йўсин; қонун-қоида, йўл-йўриқ. *Қамтаринликни Ҳабибий, шева қил, Ҳам мулойим бўл момиқ парқу каби.* Ҳабибий. *Сени ҳам дамига тортмоқ бўлади Сева деб аталган бу эски шева.* Ғ. Ғулом. *Сен сўйладинг ишқ шевасин тонг отар чоқда, Баъзан қўшиқ тинглаб қолдим, ойли тунларда.* Ғайратий.

ШЕВИОТ [*р*<*инг*л] Устки кийимлар учун ишлатиладиган майин жунли газлама. ‖ *Шевиот костюм.* ▪ *Очил бувага қарағанда у* [*Азимжон*] *бошқа бир олам: ғарчли, ялтироқ этик, шевиот шим, ипак кўйлак, .. ҳаммаси бежирим, ҳаммаси нафис, таҳи бузилмаган.* А. Мухтор, Чинор.

ШЕВРО́ [*р*<*фр*] Эчки терисидан хром билан ошлаб ишланган юмшоқ юпқа чарм; шаброн.

ШЕЗЛО́НГ [*р*<*фр*] Ярим ётган ҳолда дам олиш учун мўлжалланган очиб ёпиладиган ёзлик енгил кресло. *Обиджон билан Ҳожар киради, шезлонгга ўтиришади.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ШЕКИЛ [*а*] *с. т.* Шекилли. *Бойнинг йиғлаб келишини уй ичлари эшитиб, улар ҳам «бир бало бўлди шекил», деб уйдан йиғлаб чиқа бошладилар.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ШЕКИЛЛИ *кирш с.* Фикрнинг гу-

www.ziyouz.com kutubxonasi

мон, тахмин ёки тусмол билан айтилганини билдириб, «балки», «эҳтимол», «...бўлса керак» каби маъноларни ифодалайди. *Мажлис бўлишини эшитмаган шекилли, у келмади.* ▪ *Мастура эса менга бир қараши-ю, танимади шекилли, индамади.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.— *Мен дадангизни оз-моз биламан,— деди Ойқиз,— Олтинсойга яқинда келдингилар, шекилли?* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Кинога олишаяпти, шекилли.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон.

ШЕЛУХА [*р*] Мағзи ажратиб олинган чигит пўчоғи (одатда молларга ем сифатида берилади). *Фарғонадаги собиқ «Гидролиз» заводи илгаридан шелухадан спирт ишлаб чиқариш билан шуғулланиб келарди.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 22 октябрь.

ШЕР [*ф-т*] 1 Мушуксимонлар оиласига мансуб, калта ва сарғиш юнгли (эркаклари эса қалин ёлли) йирик сутэмизувчи йиртқич ҳайвон; арслон. *Овчининг зўри шер отади, деҳқоннинг зўри ер очади.* Мақол. *Ўзингни эр билсанг, ўзгани шер бил.* Мақол. ▪ *Булар [уч оғайни ботирлар] тушган тўқайнинг нариги томонида бир шернинг макони бор эди.* «Эртаклар».

2 *кўчма* Азамат, полвон, шоввоз (кўпинча йигитларга мурожаат қилинганда ишлатилади). *Бу ҳужжатни бутун районга тарқатмоқчимиз, шер, обрўйинг ошиб, чўққига кўтарилаётганингни биласанми?* И. Раҳим, Ихлос,— *Балли, шер, хатни қўлингиздан ким олди? — Бир чол.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Ҳар жиҳатдан етук, зўр, бақувват одам ҳақида. *Эрга навбат, шерга навбат.* Мақол. ▪ [*Гули:*] *Алишер! Чинданам шерсиз. Буюк шер! Улуғ ишларни қилмоқ истаган эр.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. **Шер юрак** қўрқмас, ботир. *Оқ ўтовдан нариоқда чўққайиб ўтирган кишилар Широқни яхши танир, унинг қўбиз чалиб айтган достонларини кўп мартаба тинглаган, ўзи ҳам ўша достонларда мадҳ этилган шер юрак одамлардан бири эканлигини билар эдилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ШЕРАНДОМ [*ф-т*] Қадди-қомати шерга ўхшаган; шертахлит. *Шерандом бўйли қиличбознинг [Ҳусайн Бойқаронинг] бир вақтлар баҳодирона жуссаси жуда заифлашган эди.* Ойбек, Навоий.

ШЕРБАЧЧА [*ф-т*] *с. т.* Қўрқмас, бақувват йигит; азамат; шоввоз. [*Майсара:*] *Икки шербачча икки ёнимда бўлгандан сўнг очликдан қўрқармумен.* Ҳамза, Майсаранинг иши. *Шу орада Бухоро амири шербаччалари кийимида иккинчи отлиқ етиб келади.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

ШЕРЕНГА [*р*<*полякча*] Кишиларнинг бир қаторда ёнма-ён туриш сафи. *Қаторлар-ла, Бригадалар-ла, Шеренгалар-ла, илгари!* Ғ. Ғулом.

ШЕРЗОД [*ф-т*] 1 Жасур, азамат одам. *Дала ғўзал. Унинг бағрида фидокорлик кўрсатаётган шерзодларнинг нияти ундан ҳам ғўзал.* Ғ. Акбаров, Ер очганнинг бахти очилар. | Ҳар ишга қодир, кучли, қудратли. *Учай десам қанотим, Пўлат этакли отим, Жондан севган шерзодим, Ҳароратли машинам.* А. Пўлат.

2 Шерзод *(эркаклар исми).*

ШЕРИК [*а*] 1 Бирор иш-ҳаракатни бирга бажарувчи; ҳамкор. *Аҳмаджон шериги билан гранаталарни чоғлаб ҳаёт-мамот пайтини кутиб туришди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. [*Қодирқул:*] *Жим, аҳмоқ! Бойнинг бултур кузак бир қашқа оти йўқолган. Икки минг сўм пули саройдан ўғирланган. Шуларни ҳам сен ўғирлагансан. Гапир, шерикларинг кимлар?* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Тенг шерик** қ. **тенг. Шерикмисан, ҳаммолмисан?** бирор ишни бирга амалга оширишдан манфаатдор бўлган кищи ёрдамлашмай қўйганда айтиладиган ҳазиломуз матал. *Э, шерикмисан, ҳаммолмисан? Пуфласангчи!* Ҳ. Шамс, Душман.

2 Бошқаларнинг ғам-ташвишини бирга тортувчи, шодлигига қўшилиб бирга хурсанд бўлувчи; ҳамдард, ҳамдам, меҳрибон киши, дўст. *Йигит бундай пайтларда севгилиси Искандарони ёдларкан: «О, гўзалим, пок қалбли дўстим, ҳозир мен билан бирга бўлсанг шу мазлум деҳқонларнинг қайғусига шерик бўлардинг..» дер эди.* Ойбек, Нур қидириб. *Кишиларнинг .. ташвишларига шерик, ҳамдард бўлиш Ленинниинг ажралмас хусусиятларидан эди.* «С. Ўзбекистони», 1968, 21 апрель. *Низомжон у ёқдан-бу ёққа югуриб, радиода эшитган гапларини айтар, уларни ўз қувончига шерик қилмоқчи бўлар эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

3 Ошна, улфат, ўртоқ. *Сарвар, шеригингни чақир, овқатланиб олинглар.* ▪ *Шерик! Қани, нима гап .. деб сўради томошабинлар қаторида турган бир мулла.* Айний, Қуллар.

4 Бир хил ғоя ёки сиёсатни маъқулловчи; бирор соҳада бир-бирини қувватловчи, ҳамфикр, тарафкаш, ўртоқ.

5 *с. т.* Бир хил ёки бир жуфт нарсаларнинг ҳар бири. *Бу туфлининг шериги қани?* ▪ *Бу қўйни олиб бориб шериги билан яна бир икки ой боқинг, йиғим-теримни олганимиздан кейин тўй қилмоқ чимиз, шунда ўз қўлингиз билан сўйиб берасиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ШЕРИКЛАШМОҚ Бирор иш-ҳаракатни бажаришда бошқа киши билан бирлашмоқ, бошқа кишига қўшилмоқ, биргалашиб ҳаракат қилмоқ. *Шериклашиб ишлаганнинг юраги шердай бўлар.* Мақол. ▪ [*Матқовул*] .. *ўзига ўхшаш бирон якка улов билан шериклашиб, ерга яхши ишлов бермоқчи, ҳосилни ҳам албатта, кўпроқ олмоқчи эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ШЕРИКЛИК 1 **шерик** 1—4 *с. мавҳ. от.*

2 Фойда ёки ҳосилни ўзаро тақсимлаб олиш, баҳам кўриш шарти билан бирор ишни бирга бажариш, бирга ишлаш. *Тенг шерикликда экилган ер.* ▪ [*Матқовул*] *ўзининг ишга ярамаслигига узил-кесил ишонгандан кейин, Салтонбу билан маслаҳатлашиб, ерни ўртоқларидан бирига шерикликка берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Замонни кўриб турибсиз: биров учун биров тўртдан бирга эмас, шерикликка ҳам бир кетмон урмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. || *Қапсанчилар Баҳрободда собиқ батрак ва чоракордан ташкил топган бир колхоз борлигини, улар ер-сув, от-улов, асбоб-ускуналарини ўртага солиб шериклик деҳқончилик қилишларини эшитган, лекин бу одамлар нима учун, нима мақсадда шу йўлга кирганларини билишмас, бунга биров чандон қизиққан ҳам эмас.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Иштирок этувчиларнинг ҳаммасига тегишли, ўртадаги, умумий, муштарак. *Шериклик мулк. Шериклик ош. Шериклик ошни ит ичмас.* Мақол.

ШЕРИКЧИЛИК *айн.* **шериклик** 1. *Шерикчилик — бир йилчилик, қудачилик — минг йилчилик.* Мақол. ▪ *Сиз қаерда бўлсангиз, биз ҳам ўша ерда бўламиз. Офтобда шерикчиликда қатиқ ичган одамлар охиригача бирга бўлиши керак.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

ШЕРЛАНМОҚ Ўзини баҳодир ҳис этмоқ; баҳодирона иш қилмоқ. *Эргашев шерланиб кетди. Сакраб бориб харсанг тошга ўрнашган немис пулемётини ўлжа қилди.* Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон. | Кучаймоқ, чиранмоқ; тутоқмоқ. *Кайфи ошган Ҳотам шерланиб, мақтаниб гапира бошлади.* Мирмуҳсин, Умид. [*Турсун*] *ўтиб бораётган бир қизга гап ташловди-ку, ёнидаги йигити «эй, ўзингни бос, кўтара олсанг, ич-да!» — деди. Турсун қурғур шерланиб кетди.* М. Худойқулов, Оҳанграбо ахтариб.

ШЕРОЗИЙ [*ф-т*] Сурранг ёки кул ранг жингалак жунли қўзичоқ териси, қорақўл терининг аъло нави. || *Шерозий пўстин. Шерозий ёқа.* ▪ *Насл учун қолдирилган кумуш жило берувчи кўк шерозий, қоп-қора жингалак жунли арабий қўзичоқлар учбурчак болишдай думбаларини селкиллатиб, у ёқдан-бу ёққа чопишади.* С. Анорбоев, Ҳаракатда барака. *Ўктам.. шерозий қоракўл попоғидан қорни қоқиб-суқиб, Сайрамовнинг кабинетига кирди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ШЕРОЛҒИН Мураккаб гуллилар оиласига, эрманлар туркумига мансуб, баргида эфир мойи бўлган хушбўй зиравор ўсимлик.

ШЕРСТЬ [*р*] *с. т.* Жундан тўқилган мата. *Бир костюмлик шерсть.* || *Шерсть пайпоқ.* ▪ *Маҳкам эшикдан қараб, уни [Гавҳарни] досканинг олдида кўрди: қизил шерсть кофта ва клёш этакли қора юбка кийган, битта қилиб ўрилган узун сочи бош орқа-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сига лента билан бўғиб қўйилган. П. Қодиров, Уч илдиз.

ШЕСТЕРНЯ [р] Ҳаракат узатадиган, бошқа детални айлантирадиган тишли ғилдирак. *Конус шестерня. Цилиндр шестерня.* ▪ *Ҳаракатни тишли ғилдираклар ёки шестернялар ёрдами билан узатиш техникада жуда кенг миқёсда қўлланилади.* «Физика».

ШЕФ [р<фр] 1 Бошлиқ, раҳбар (бўйсунувчи, тобе кишиларга нисбатан). *Шеф билан ишлаб ҳам удда қилолмаётирсизми?* А. Қаҳҳор, Сароб. *Қўл остида ишловчилар Ўз авлоди ҳаммаси, Шефи — почта, тоға — кассир, Официантка — аммаси.* «Муштум», 1961, № 9.

2 Бирор муассасани (колхоз, совхоз ва ш. к.) оталиққа олган ташкилот.

ШЕФЛИК *айн.* **оталиқ** 1. *Шефлик қилмоқ.* ▪ *Ўзим талаб қилиб ячейкадан икки кишининг шефлигини олдим.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Чўчқа фермасини комсомоллар шефликка олди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ШЕФ-ПОВАР [р] Бош ошпаз, ошпазлар бошлиғи. *Ҳа, шошманг, яхши қиз, шеф-поварингизга айтиб қўйингки, бизга пиёзни алоҳида, сочдек қилиб тўғраб берсин.* О. Ёқубов, Учрашув.

ШЕЪР [а] Маълум вазн ва қофияли кичик бадиий асар. *Аруз вазнидаги шеър. Бармоқ вазнидаги шеър. Лирик шеър. Эркин шеър. Шеър билан ёзилган роман. Ғафур Ғулом шеърлари.* ▪ *Хат конвертга тушаётганда, Нормат унинг охирига яна икки мисра шеър ёзиб қўйди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Оқ шеър** *айн.* **сочма шеър** қ. **сочма** 3. *Мақсуд Шайхзоданинг «Мирзо Улуғбек» трагедияси оқ шеър билан ёзилган.*

ШЕЪРИЙ [а] Шеър билан ёзилган. *Шеърий асар. Шеърий мактуб.* ▪ *Ям-яшил воҳаларга, Бадиий лавҳаларга, Шеърий сарлавҳаларга, Бой экансиз Фарғона.* Шайхзода.

ШЕЪРИЯТ [а] 1 Шеърий асарлар мажмуи; поэзия. *Навоий яшаган давр шеърияти.* ▪ *Куйланди эл тилаги бахши созида, Шеъриятнинг энг дилкаш, энг таннозида.* Уйғун. | Шеър ёзиш санъати. *Ҳамза бўлди менга ҳар қачон Шеъриятда яқин устозим.* Х. Салоҳ.

2 *кўчма* Ўзига мафтун қиладиган, олий ҳис-туйғу уйғотадиган нарса, ўта гўзаллик, нафосат. *Отабек ва Кумуш ишқларида самимият, яъни тўғриси шеърият бор эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қора денгиз ҳам шеъриятинг, Ҳам жанговар кўринишинг бор.* Уйғун. *Баҳорлар ҳақида куйламоқ осон, Ёзнинг шеъриятин топа бил шоир.* Шайхзода.

ШЕЪРХОНЛИК Бирор давра ёки йиғинда навбат билан шеър ўқиш. *Бутун кеча шеърхонлик билан ўтди. Шеърлар рус, ўзбек, қозоқ.. тилларида янгради.* «Қ. Ўзбекистон», 1964, 17 март. *Шеърхонлик ва овқатдан сўнг меҳмонлар у ёқдан-бу ёқдан гаплашиб ўтиришди.* М. Осим, Сеҳрли сўз.

ШИА [а] *айн.* **шиий.** *Қамбар бобо сунний тутқунларга шиа мазҳабининг асосларини ўргатди.* Айний, Қуллар. *Кул жаллобларнинг зўри билан «қизилбош», яъни шиа бўлиб қолган Мардон Бухорога келтирилиб молдек сотилди.* М. Осим, Элчилар.

ШИББА Тупроқни уриб зичлаш учун ишлатиладиган таги текис дастали оғир ғўла.— *Қани кел, Юнус,— деди Йўлдошбой шиббанинг тепа қулоғини чап қўли билан, белидаги дастасини ўнг қўли билан ушлаб.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота. *Қирғоққа тўпланган кишиларни сон-саноқсиз қайиқлар ва кемалар оролга ташиб турмоқда, кетмон, бел, шибба, андава, теша, болта ушлаган одамлар сабрсизлик билан ўз навбатларини кутмоқда.* М. Осим, Темур Малик. **Шибба урмоқ** (*ёки* **қилмоқ**) *айн.* **шиббаламоқ** 1. *Йўлдошбой қишлоғида шибба уришни кўрган бўлса ҳам, ўзи унинг дастасини ушлаб кўрмаган эди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

ШИББАЛАМОҚ 1 Шибба ёки бошқа нарса билан уриб, босиб тупроқни зичламоқ, тиғизламоқ. *Пойдевор ўрнини шиббаламоқ.* ▪ [*Лутфулла*] *сувдан чиқиб ҳар иккала қирғоқдан қуруқ тупроқ қазиб, лой устига ташлаб, оёғи ва кетмон орқаси билан шиббалаб, сув кўтариб кета олмайдиган даражада мустаҳкамлади.* Айний, Эсдаликлар. *От-арава, машина юраверіб шиббалаб юборган текис йўлдан сал юрганимиздан кейин орқамиздан сотувчи йигит ҳаллослаб етиб келди.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

2 Босиб, тиқиб зичламоқ, тиғизламоқ. *Сомонни қанорга шиббаламоқ.* ▪ — *Чўрт кесар бўлса, ётиғи билан тушунтирингда,— деди қанорнинг ичига тушиб пахта шиббалаётган звено бошлиғи.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар.

ШИББАЛАНМОҚ **шиббаламоқ** *фл. мажҳ. н. Бу ғарамдаги пахта яхши шиббаланибди.* ▪ *Шиббаланган ер ўзи хийла заранг бўлса ҳам, боягидан бир қарич чамаси чўккан эди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

ШИББАЛАТМОҚ **шиббаламоқ** *фл. орт. н.*

ШИББАЛАШМОҚ **шиббаламоқ** *фл. бирг. н. Яктагининг бир енгини чиқариб белбоғига қистириб олган йигитлар шийпоннинг радиосини баланд қўйиб, шошмасдан хирмон шиббалашади.* А. Мухтор, Чинор.

ШИББАЛОВЧИ **шиббаламоқ** *фл. ш. оти. Шиббаловчи бригада.* | Тупроқни зичлайдиган, шиббалайдиган. *Йўл қурилиши ва ремонтида ҳал қилувчи ишлар экскаватор, бульдозер, шиббаловчи машиналар елкасига юкланган.* «С. Ўзбекистони», 1967, 16 февраль.

ШИВАЛАМОҚ Бир текис шиддат билан ёғмоқ, саваламоқ (ёмғир ҳақида). *Ўрнимдан турдим-да, деразадан кўчага қарадим. Ҳали ёмғир ёғаяпти Аммо энди шивалаб ёғаяпти.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. *Унинг [момақалдироқ] кетидан шивалаб ёмғир, дам ўтмай ёнғоқ қоққан каби шатира-шутур дўл уриб берди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Боя шивалаб ёғабошлаган ёмғир тинганди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. | Майдалаб ёғмоқ, томчиламоқ (ёмғир ҳақида). *Пешиндан кейин ёмғир шивалаб ўтди.*

ШИВАҒА *диал.* Улуш, насиба.— *Очқаб келдим, базмдан маликангизга шиваға олиб қўйгандирсиз? — деди Зулукхон Илҳомчаға.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ШИВИЛЛАМОҚ *с. т.* 1 Вишилламоқ. *Сув шивиллаб, қандайдир сирли, ваҳимали кўриниш билан оқади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Шивирламоқ, пичирламоқ.

ШИВИЛҒОНИ *айн.* **шивирғони.** *Шивилғон — тоғ-тош орасида кўм-кўк ишкомларга кўмилиб ётган қишлоқ, машҳур шивилғони узум шу ердан тарқалган.* А. Мухтор, Чинор. *Ғарқ пишган, доналари ширага тўлиб ёрилай-ёрилай деб турган ҳусайни, чарос, шивилғонилар электр лампочкалар нурида товланади.* Й. Шамшаров, Пахтақайнар.

ШИВИР *тақл. с.* Жуда паст овоз билан гапириш. *Бола аллалашга арзир бу овоз, Севги шивирига яратилган лаб. Нега қичқиради титратиб ҳаво.* Сайёр. | Шивирлаганга ўхшаш ҳосил бўладиган ҳар қандай паст овоз ҳақида. *Эрка шамолларинг силар юзимни. Барглар шивирида — Низомий шеъри.* Ж. Жабборов. *Эрталабки салқин шабада муздек тиллари билан ҳар нарсани ялаб, шивир сочиб эсади.* Уйғун, Турсуной.

ШИВИР-ҚИЧИР *айн.* **шивир-шивир.** *Кечаси яна Карим билан бирга бўлгансан. У билан шивир-қичир қилганингни кўрганлар бор.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ШИВИРЛАМОҚ Жуда паст овоз билан гапирмоқ, пичирламоқ. *Қулоққа шивирламоқ. Шивирлаб гапирмоқ.* ▪ *Мингбоши бир оздан сўнг: Агар бирор жойда ғинг десанг, ўзингдан кўрарер, йигит! — деб шивирлабди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Моҳира ойим қизи Хушрўйнинг қулоғига нимадир шивирлаб, кулиб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Шивирлаганга ўхшаш паст, майин овоз чиқармоқ; шилдирамоқ, шитирламоқ. *Сув шивирлаб оқмоқда.* ▪ *Майин ел шивирлаб бошингдан эсса, Рўмолинг пириллаб ўйнаб кетади.* Уйғун. *Зокир япроқлари баландда мулойим шивирлаб турган оқ теракларга.. қаради.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ШИВИРЛАТМОҚ **шивирламоқ** *фл. орт. н. Тоғдан эсган шабада ердан бир ярим қарич кўтарилган ғўзаларнинг барглариниш шивирлатади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ШИВИРЛАШМОҚ **шивирламоқ** *фл.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

бирг. н. Ўйинчи тез қайтавермади. У бастакор билан шивирлашар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ариқдаги сув бир оҳангда шилдираб оқарди, баланд теракларнинг парча-парча япроқлари бир-бирига тегиб, ўз тилида шивирлашарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ШИВИР-ШИВИР *шивир с. такр. Мажлисда шивир-шивир кучайди. Шивир-шивир қилмоқ.* ▪ *Занг овози тинди. Унинг ўрнини аллақандай шивир-шивир эгаллади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ШИВИРҒОНИ Доналари майда, уруғсиз қора узум ва шундай мева берадиган ток. *Шивирғони пишибди. Шивирғони емоқ. Ўн туп шивирғони экдим.* ▪ *Яхши қизлар, ўртангизда ким йўқотди лабда ранг? Бир келиб бу боғдаги «ўғри» шивирғондан сўранг.* Ғ. Ғулом. *Ишкомларда ҳусайни,.. диликаптар, кишмиш, шивирғониларнинг боши ерга тегай деб энгашган.* С. Абдулла, Бир шингили томоқни ёради.

ШИДДАТ [*а*] **1** Ҳаракатдаги нарсаларнинг, ҳодисаларнинг интенсив кучи, зарба, эпкини. *Шамол шиддати. Ёмғир шиддати пасайди. Шиддат билан ҳужум бошламоқ.* ▪ *Анҳор тўлиб-тошиб оқмоқда, тахта ходалардан қилинган маҳкам тўғонни қўпориб ташлагудай шиддат билан қирғоққа урилиб, пастга отилмоқда.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Зўр ғайрат, шижоат. *Кун ўтди, кун кетидан кун келди, лекин тоғ қазувчилар шиддати заррача ҳам бўшамади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Чу! деб шиддат беради Ғиркўк тулпор отига. Ҳай аттанг, деб мард Ҳасан, Шарт уради сонига.* «Равшан».

3 *кўчма* Қаҳр, ғазаб. *Қиш шиддатидан тушган.* ▪ *Шерназарбойнинг шиддати зўрайиб, қалъани баттарроқ тўпга тутдирди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ғайрат қилиб мард Рустам, Отга қилди шиддатти.* «Рустам».

ШИДДАТКОР [*а*+*ф-т*] *айн.* **шиддатли.** *Шиддаткор оқим.* ▪ *Мускуллари бўртиб баданда, Мағрур боқиб туради шахтёр. Туюлади тургандек конда Ўз ишида толмас, шиддаткор.* Сайёр. *Энди бўлса у* [*Мамлакатхон*] *бундай ажойиб катта зангори кеманинг капитани! Бу шиддаткор қиз осонликча эришдими бунга?* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда. *Шафтолизорда саъванинг гоҳ фиғонли ноласи, гоҳ шиддаткор чақчақи тинмайди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ШИДДАТЛАНМОҚ *кам қўлл.* Авжига минмоқ, кучаймоқ, тошмоқ, қайнамоқ. *Гулнор бу ёт кишининг элликбоши эканини билгач, ғазаби шиддатланди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ШИДДАТЛИ Шиддати бор, шиддатга эга бўлган, шиддат билан содир бўлган ёка бўладиган. *Шиддатли шамол. Шиддатли оқим.* ▪ *Батальон шу куни кечгача душманнинг ўн уч мартаба қилган шиддатли атакасини қайтарди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Улуғ Ватан урушининг ҳал қилувчи кунлари. Берлин кўчаларида шиддатли жанг бораётир.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. [*Инсон*] *жаҳли чиқса дўлдек шиддатли, кулса ғунчадек майин.* Б. Барот, Юрак тинчимайди. | Қаттиқ, кескин кучли. || *Беморнинг юраги шиддатли ураяпти.* ▪ *«Югур, уларга етиб ол!» Хосият холанинг шиддатли қўл силташи ва қаттиқ овози Аъзамни чўчитиб юборгандай бўлди.* Р. Файзий, Қишиларимиз қиссаси. *У* [*Йўлчи*] *қорни шиддатли элаган тиниқ кўкка қарайди, хўрсинади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ШИДДАТЛИЛИК *шиддатли с. мавҳ. от. Бўроннинг шиддатлилиги.* ▪ *Хўп, бунинг учун узр,— деди* [*Латифжон*] *анчадан кейин. Унинг овозида бояги шиддатлиликдан асар ҳам қолмаган эди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ШИЖОАТ [*а*] Оғир ва қийин шароитда кўрсатиладиган ғайрат, қатъийлик; мардлик, жасорат. *Шижоат кўрсатмоқ.* ▪ *Одамлардаги ҳаракат, шижоат, ғайратни кўраётибсанми? Уларнинг юрагига ким ғайрат солди?* Уйғун, Навбаҳор. *Биз кўрсатиб чексиз маҳорат, Саҳроларда очдик бўстонлар; Мўъжизалар яратган ғайрат — Шижоатдан қолур достонлар.* З. Диёр.

ШИЖОАТКОР [*а*+*ф-т*] *айн.* **шижоатли.** *Шижоаткор йигитлар.*

ШИЖОАТКОРОНА [*а*+*ф-т*] *кт.* Шижоат билан қилинадиган, мардона; фидокорона. *Шижоаткорона парвоз.* ▪ *Қишлоқ меҳнаткашларининг шижоаткорона меҳнатлари туфайли областимиз давлатга пилла, қоракўл тери сотиш йиллик планларини ошиғи билан адо этди.* «С. Ўзбекистони», 1967, 22 октябрь.

ШИЖОАТЛИ Ҳар қандай оғир ишга шижоат билан киришадиган, мард, жасур. *Шижоатли йигит.* ▪ *Оқсоқол опа ҳақиқатан ҳам жуда шижоатли, сергайрат бир жувон.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Олқиш сенга эй биринчи қўмондон, Олқиш сенга шижоатли саркарда.* Шайхзода.

ШИЖОАТСИЗ Қатъийлик билан иш тутмайдиган, қатъиятсиз; қўрқоқ. *Шижоатсиз одам.*

ШИЗОФРЕНИЯ [*р*<*грек*] Руҳий фаолиятнинг бузилиши туфайли юз берадиган оғир психик касаллик.

ШИЙЗМ [*р*<*а*] Муҳаммад пайғамбар давридаги қуръонни тан олиб, унга кейинча қўшилган диний ақидаларни тан олмайдиган оқим, ислом мазҳабларидан бири. *Шиизм тарафдорлари.*

ШИЙ [*а*] *қ.* **шийлар.** *Шу кунларда ший .. ғавғосидан ўзга муҳим ҳодисани билмайман.* Ойбек, Навоий.

ШИЙЛАР *дин.* Шиизм тарафдори бўлган мусулмонлар; *тақ* **суннийлар.**

ШИЙДАМ I Ҳеч нарсаси қолмаган, ҳеч нарса йўқ; бўш, қуруқ, яланғоч. *Элмурод.. чалқанча ётиб, қоп-қора мунчоқ кўзларини шийдам бутоқлардан олмай, тут пишиғини хаёл қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ШИЙДАМ II *фольк.* Яхши кийинган, ясанган, башанг. *Маҳрамлар айтди: — Ҳайит-арафада ўзбекнинг куёвини кўрар эдик. Шийдам бўлиб юрар эди. Салла ўраб, кийиниб турар эди.* «Алпомиш».

ШИЙПОН [*хит*] **1** Атрофи одатда ҳар томонидан очиқ ёзлик бино. *Ҳовуздан йигирма қадамлар нарида тўрт томони очиқ, устунлари чиройли нақшланган, ердан одам бўйи баланд кўтарилиб солинган каттагина шийпон, бунинг атрофи гулзор.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Далада ишлаётган колхозчилар ёки совхоз ишчиларининг дам олиши ва овқатланиши учун махсус қурилган ёзлик бино. *Шийпонга йиғилган теримчилар ер остидан бир-бирларига қараб имлашар эдилар.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Июль ўртасарида комсомол звеносининг қизлари тўртинчи чопиқни тугаллаб, дала шийпонига кўчиб чиқишди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ШИКАСТ [*ф-т*] **1** Жисмоний зарар, лат. *Шикастни тузатмоқ.* ▪ [*Бектемир*] *суяк шикаст топмаган соғ қўл билан ярани, қийин бўлса ҳам, пухта боғлади.* Ойбек, Қуёш қораймас. [*Пўлатжон домла:*] *Тувакда бир туп гул ўстирган одам шу гулнинг бирон япроғига шикаст етса қанчалик ачинади!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Тоҳир омон, ҳеч бир шикаст етган йўқ, Ё бош олиб, бирор ерга кетган йўқ.* С. Абдулла.

2 Нарсанинг зарарланган, бузилган, синган, лат еган жойи. *Машинани қиялик четидан олгач, у ёққа ўтди, бу ёққа ўтди, тупурди, сўкинди, шикастни тополмади.* А. Мухтор, Туғилиш. *Мадраса ҳужраларининг шикасти тузатилиб битмагани учун, мен кўп шогирдлар сингари, квартирада туриб, қатнаб ўқидим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

3 *кўчма* Кўнгилсиз ҳодиса, зарар, зиён-заҳмат; фалокат. *Араббой кўпчилик кулгисидан бир оз изза тортди. Лекин у.. обрўсига шикаст етган катта бир шахс каби киброна бўзарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ёки қаттиқ ишлаб чарчадингми? Ёки бирор шикаст етдими?* Уйғун. **Шикаст емоқ** 1) лат емоқ; зарарланмоқ, мажруҳ ёки майиб бўлмоқ. *Оёғим шикаст еди.* ▪ *Норматнинг боши, танаси, қўллари гусеницалар ўртасида қолгани учун шикаст емади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат; 2) бузилмоқ, зарарланмоқ. *Шикаст еган танк. Бу уй зилзиладан шикаст еган.* ▪ *Ҳаво жангида қаттиқ шикаст еган немис самолёти нима бўлди-ю, шу ғарамдан йигирма-ўттиз метр нарига келиб қўнди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 3) *кўчма* бирор фалокатга дучор бўлмоқ; мағлубиятга учрамоқ. *Шикаст еган қўшиндек бузи-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

либ, орқа-ўнгига қарамай, Ҳисорга қочди. Ойбек, Навоий.

ШИҚАСТА [*ф-т*] Қайғу, ғам билан эзилган. **Дил шикаста** *ёки* **шикаста дил** қайғули, ғамгин. *Шикаста дил одам.* ▬ *Дил шикаста, бағри хун, кўзида ёши шашқатор, Отасиз, бахтсиз етимлар ҳолига фарёддир.* Ҳамза. | Мунгли; майин. *Чаманга бошла аста, куйлаб шикаста.* «Қўшиқлар».

◆ **Шикаста хат** *ёки* **хатти шикаста** ҳарфлари нуқтасиз ва бир-бирига тиркаб ёзиладиган арабча хат тури. *Шикаста бу хатдан унинг ўқий олган жумлалари шулар бўлди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ШИҚАСТАБАНД [*ф-т*] *айн.* **синиқчи.**

ШИҚАСТАНАФС [*ф-т+а*] 1 Ўзини юқори олмайдиган, камтар, камсуқум.

2 Тарки дунё қилган одам; зоҳид.

ШИҚАСТАНАФСЛИҚ **шикастанафс** *с. белги оти. Шикастанафслик билан иш тутмоқ.* **Шикастанафслик қилмоқ** ўзини бошқалардан паст тутмоқ, камтарлик қилмоқ. [*Хатиб домла мулла Обидга:*] *Шикастанафслик қилманг, айниқса сиз подачилик уддасидан келасиз.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ШИҚАСТАҲОЛ [*ф-т+а*] Қайғули, ғамгин; мунгли. *Жин кўчанинг бошида Хароба бир уй. Оқар эди шу уйдан Шикастаҳол куй.* Ғайратий.

ШИҚАСТЛАМОҚ Шикаст, зарар етказмоқ, синдирмоқ, бузмоқ, ишдан чиқармоқ. *Машинани шикастламоқ.* ▬ *Қуртлаган олма ерга тўкилиши билан унинг ичидаги қурт ташқарига чиқиб дарахт бўйлаб юқорига кўтарилади ва бошқа меваларни шикастлайди.* «Қ. Ўзбекистон», 1946, № 120.

ШИҚАСТЛАНМОҚ 1 **шикастламоқ** *фл. ўзл. н. Машина шикастланди.* ▬ *Ер қимирлаганда Усмон отанинг уйи ҳам анча шикастланди.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон.

2 Бирор зарб туфайли мажруҳ бўлмоқ, яраланмоқ, лат емоқ. *Унинг ўнг қўли шикастланди.* ▬ — *Муроджон бўлса, чаққонлик билан шикастланган тоғамни кўтариб, иккинчи тарафга олиб қўйди,— деди Нафиса.* Ғайратий, Узоқдаги ёр.

ШИҚАСТЛАНТИРМОҚ **шикастланмоқ** *фл. орт. н.*

ШИҚАСТ-РЕХТ [*ф-т*] Турли шикастлар. *Шаҳар ва теварак атрофдаги овулларнинг аҳолиси Ўтрор қўрғонининг шикаст-рехтини тузатиш учун сафарбар қилинди.* М. Осим, Ўтрор. *Мадраса вақфсиз қолганидан кейин ҳужраларнинг шикаст-рехти тузатилмай, тез орада ишдан чиқди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ШИҚАСТСИЗ 1 Лат емаган, соппа-соғ.

2 Бузилмаган, синмаган, бус-бутун. *Унинг [механизаторнинг] қўлида энг яхши, соз, юксак унум билан, шикастсиз, бетўхтов ишлайдиган машина бўлиши керак.* «С. Ўзбекистони», 1965, 5 февраль.

ШИҚВА [*а*] *кт.* Бирор нарсадан норозилик, шикоят; ҳасрат. *Шиква қилмоқ.* ▬ *Нима демоқчисиз, шиквами ё арз?* Миртемир. *Вафосиз дилрабодин шиква қилсам айб қилманглар.* Маҳзуна. *Бу Муаззам, бу фалакдин шиква этса арзигай.* Муаззамхон.

ШИҚВАЛИ Норозиликни билдирувчи, шикоятомуз. *Қампир сўнгги жумлани шиквали бир оҳангда айтди.* Уйғун, Турсуной.

ШИҚВА-ШИКОЯТ [*а*] Шиква ва шикоятлар, ҳасратлар. *Бу тўғрида шиква-шикоят қилиш ва народниклар қилганидек «пролетариатчилик маразм» ҳақида гапириш нотўғридир.*«КПСС тарихи». *Масжид жиловхонаси намоз вақтини пойлаш билан бирга ўтган-кетганларни шиква-шикоят ва ғийбат қилиш ҳамда нафсониятнинг .. бозори эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ШИҚОР [*ф-т*] *кт.* Ов қилиш, ов. *Шикор қилмоқ.* ▬ *Подшо шикорга чиққанда, биринчи рўпара келган кийикни уролмай, ёнидаги одамлар олдида қизариб қолди.* «Латифалар». *От белига ҳавас билан минамиз, Бобо рухсат беринг, шикор қиламиз.* «Эрали ва Шерали».

ШИҚОЯТ [*а*] 1 Бирор нарсадан норозилик, нолиш, ҳасрат қилиш; ҳасрат. *Уйқусизликдан шикоят қилмоқ.* ▬ *Ҳамманинг тилида шикоят: қимматчиликдан, мардикор олиш воқеасидан, бекорчиликдан шикоят.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Камбағалчилик ўлсин! Хотин бу гапни шикоят тарзида айтди, аммо Туробжон буни таъна деб тушунди.* А. Қаҳҳор, Анор.

2 *айн.* **шикоятнома.** *Шикоят ва тавсия дафтари. Касаба союз комитети ишчи ва хизматчиларнинг шикоятларини корхона маъмурияти билан биргаликда кўриб чиқади.* ▬ *Партиядан чиқарилганларнинг шикоят аризаларини тегишли партия органлари шу ариза ва қарор олинган кундан эътиборан йигирма кундан кечиктирмай кўришлари лозим.* «КПСС Устави».

ШИҚОЯТБОЗ [*а+ф-т*] *салб.* Бирор шахс, корхона, ташкилот ва ш. к. устидан доим асоссиз шикоят қилиш ёки шикоятнома ёзиш билан шуғулланувчи шахс.

ШИҚОЯТБОЗЛИҚ **шикоятбоз** *с. мавҳ. от. Шикоятбозлик билан шуғулланмоқ.* ▬ *Турмушда шикоятбозликдан бошқа иш қилмайдиган, буни ўзларига касб қилиб олган бир тоифа одамлар бор.* О. Ёқубов, Ларза.

ШИҚОЯТЛАНМОҚ Бирор нарсадан норозилик билдирмоқ, нолимоқ, ҳасрат ёки шикоят қилмоқ.— *Астрободда бағоят номақбул ҳаракат рўй бермиш,— деди Ҳусайн Бойқаро шикоятланиб.* Ойбек, Навоий. *Хотин паранжиси билан айвоннинг олдига ўтириб олгач, «уф-ф-ф» деб чайқалди ва «анча йўл экан, тинкаларим қуриб кетди-я?» деб шикоятланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ШИҚОЯТЛИ Норозилик, шикоят ёки нолишни ифодаловчи, ҳасратли. *Шикоятли нигоҳ.* ▬ *Саҳнанинг нариги бурчидан ҳўкизнинг шикоятли бўкириши эшитилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Асли бизнинг ҳолимизни сўраманг! — дейди шикоятли оҳангда Берди татар,— биз бошда шу Обид кетмон деганни ўз ичимизга ўйламасдан олган эканмиз.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ШИҚОЯТНАМО [*а+ф-т*] *рвш* Шикоятга ўхшаш, шикоятомиз. *Машинаси бўла туриб генералнинг тўпиқдан чанг кечиб, пиёда юрганига адъютантнинг гоҳо жаҳли чиқиб қўяр ва ўзича нималарнидир пўнғиллаб, шикоятнамо сўзланиб қўярди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. || *У* [*обком секретари*] *ҳар қандай шикоятнамо масалаларни ўз вақтида, аммо мужассам далиллар ёрдамида ҳал қилишга одатланган.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ШИҚОЯТНОМА [*а+ф-т*] Бирор шахс, корхона, ташкилот ва ш. к.ларнинг хатти-ҳаракатидан норози бўлиб ёзилган расмий шикоят. — *Бўлмаса аҳоли хонга шикоятнома ёзмайдирми? — Нечанчи шикоятномани сўрайсиз,— деди Отабек,— Азизбекдан зулм, жафо кўрганлар билан бирликда энди ўнинчи шикоятномани юборгандирмиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тешабой ота гувоҳларни кўрсатиб, Саидбек қозига шикоятнома ёзди.* Жўрабоев, Мулла Б. м.

ШИҚОЯТОМИЗ [*а+ф-т*] Шикоятга ўхшаш, шикоятнамо. *Йўловчилар юзларини елпишар, иссиқдан бўғриққан рухсорларини рўмолчалари билан артишиб, бир-бирларига шикоятомиз қараб, бошларини сарак-сарак қилишар эди.* С. Қароматов, Бир томчи қон. *Бўтабой.. тандирнинг олдидаги кундага боғлаб қўйилган каттакон бўрдоқи қўйни кўриб қолди. Қўй унга қараб шикоятомиз маъради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ШИҚОЯТЧИ Бирор кимса ёки нарсадан шикоят қилувчи.

ШИЛ [*ф-т*] *диал.* Фирибгарлик билан ҳамма нарсани шилиб, ўзиники қилиб оладиган, муттаҳам, фирибгар; сурбет. *Жамоатчилик, тегишли ташкилотлар совет граждани шаънига иснод келтириб юрган бу ҳаромхўр, шил савдогарларни нўхталаб қўйишлари керак.* «Муштум», 1960, № 19.

ШИЛВИРАМОҚ *с. т.* Шилинмоқ, тирналмоқ; маддаламоқ (яра, жароҳат ҳақида). *Яраси шилвираб кетибди.* ▬ *У* [*Гуломжон*] *жисмини шу ерда қолдириб, фикри билан ёр ёнида бўзлайди, жароҳати шилвираб ётган дилида оғриқ туради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ШИЛДИР I *тақл. с.* Шилдираган овоз ҳақида. *Сув шилдири, булбул қў-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

шиғи, Феруза кўк, вангори япроқ. Уйғун.

◆ **Шилдир сув** *с. т.* ниҳоятда суюқ овқат ҳақида. *Бу шўрвангиз шилдир сув-ку.*

ШИЛДИР II *айн.* **шил.** *Қанақа йигит экан? Ким экан? Ёмон, шилдир йигитлардан эмасмикан?* Мирмуҳсин, Умид.

ШИЛДИРАМОҚ 1 Оқаётган сув ёки бошқа суюқликка хос бир хил майин овоз чиқармоқ, жилдирамоқ. *Арик-чаларда тип-тиниқ сувлар шилдираб оқиб ётади.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

2 Енгил овоз чиқармоқ, шитирламоқ (хас-хашак, қоғоз ва ш. к. ҳақида). *Қамишлар шилдиради, кўл атрофидаги ўрдаклар «қа-қа»лаб, парвоз қилди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Кечки куз. Дарахтлар қизғиш, олтин ранг, Шилдираб япроқлар куйлайди қўшиқ.* Шукрулло.

ШИЛДИРАТМОҚ **шилдирамоқ** *фл. орт. н. Кўкда булутлар қуюқлаша бошлаб, майда ёмғир томчилари барларни шилдиратиб, шувиллай бошлади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ШИЛДИРАШМОҚ **шилдирамоқ** *фл. бирг. н. Ғўзалар «раисимиз бултурги одатини ташламабди-ю», дегандек силкинишиб, шилдирашиб қолишаверди.* С. Маҳкам, Хуррак.

ШИЛДИРМОҚ **шилмоқ** 1—3 *фл. орт. н. Толнинг пўстлоғини шилдирмоқ.* ▪ *Бу ерда [самоварда] ҳамма ёқни шилдириб эртага кимга арзга борасанлар. Юр-эй, оғайнилар!* Х. Шамс, Душман.

ШИЛДИРОҚ Шилдираган майин овоз чиқарадиган. *Негадир унинг [Ҳафизанинг] бирдан орқага қайтиб кетгиси келиб қолди, агар ҳозироқ Умид билан учрашадиган бўлса, бу ажойиб манзаралардан, пурвиқор тоғлардан, сарин елу шилдироқ сойлардан;. баридан кечиб, у томон чопарди.* Мирмуҳсин, Умид. *[Ойна опа] «Озиқ-овқат» ва «Қийимлар» магазинига кириб, шилдироқ қоғозга ўроғлиқ алланарсаларни кўтариб чиқди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ШИЛДИР-ШИЛДИР **шилдир** *с. такр.* «*Шилдир-шилдир*» — *оромбахш овоз — Сув ўйнарди пастликда — сойда.* Д. Файзий.

ШИЛИМШИҚ Елим каби юмшоқ ва ёпишқоқ, шалҳақ. *Шилимшиқ модда. Шилимшиқ ғўшт.* ▪ *Киши шилимшиқ бир нарсани кўрганида таъби қандай тирриқ бўлса, унинг ҳам таъби ҳозир худди шундай хира эди.* О. Ёқубов, Ларза. *Лекин Элчибекнинг ҳафсаласи пир, ифлос, шилимшиқ бир нарса еб қўйгандек, таъби тирриқ эди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ШИЛИНГПОЧА *с. т.* Қийимсиз, яланғоч; оёқ яланг, сарпойчан.— *Айниқса сартарошхонанинг қашқа пашшасини айтинг. Шилингпоча оёқларимни шунақа узиб чақадики, дод деб юборасан киши,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ШИЛИНМОҚ **шилмоқ** 1—3 *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Пўсти шилинган тол. Оҳакдан унинг қўли шилинипти.* ▪ *Қийимларим йиртилиб, тиззаларимнинг кўзи шилиниб, соқолларим пахмайиб кетди.* И. Раҳим, Оловкор. *[Бозоркул] бугун куни билан от етаклаб яёв юрди. Узангига ўрганган оёқ шилиниб кетди.* А. Мухтор, Чинор.

◆ **Ичим шилиниб кетди** 1) жуда қорним очди, очиқиб кетдим; 2) ичим ачишиб кетди (аччиқ овқатдан). **Шилиниб тушмоқ** озмоқ, ориқлаб кетмоқ. *Бола касалдан сўнг жуда шилиниб тушди.*

ШИЛИНТИРМОҚ **шилинмоқ** *фл. орт. н. Шилинтиринг тамом боримни, меҳмонинг бўлурман деб, Йўлиқтирдинг давосиз дардга, дармонинг бўлурман деб.* «Муштум», 1962, № 3.

ШИЛИШМОҚ **шилмоқ** *фл. бирг. н. Қассоблар қўйларни шилишди.*

ШИЛИҚ I *айн.* **шиллиқ** I.

ШИЛИҚ II *айн.* **шиллиқ** II.

ШИЛЛИНГ [*р<инг.л*] 1 Англияда $\frac{1}{20}$ фунт стерлингга тенг танга пул.

2 Австрияда ва баъзи бир Африка мамлакатларида пул бирлиги.

ШИЛЛИҚ I Суюқ ёпишқоқ елимсимон модда. || *Шиллиқ парда.* ▪ *Соғ кишининг нафас йўллари қуриб қолмаслиги ва чангдан сақланиши учун унда бир оз шиллиқ бўлади.* Н. Исмоилов, Қасалларни парвариш қилиш.

ШИЛЛИҚ II, **шиллиқ қурт** Чиғаноқли қурт. *Намли ва булутли ҳавода ўргимчаклар, шиллиқлар туғилади, шудгордан бошқа озиқ тополмагандан сўнг янги ўсиб чиққан ғўзаларни қирқишга бошлайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ШИЛМОҚ 1 Нарсанинг сиртидан, танадан уни ўраб турувчи тери, пўст каби қопламани ажратиб олмоқ. *Дарахтнинг пўстлоғини шилмоқ. Қуённинг терисини шилмоқ.* ▪ *Тожиддин Қосим хушбўй бананларнинг олтин пўстларини илдам шилиб бир мунча еди.* Ойбек, Нур қидириб. *Кўчанинг у юзида, лаб ва бурнига қон сачраган айиқдек бир қассоб, янги сўйилган қўйнинг терисини зўр бериб шиларди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Узиб ёки юлиб олмоқ, кўчириб юбормоқ, қаттиқ тирнамоқ. *Билмай ярамни шилиб юборибман.* ▪ *Мана бу еримни Люблинда ўқ шилиб кетди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

3 Ачиштириб ялаб кетмоқ; терисини еб, ўйиб юбормоқ. *Оҳак қўлимни шилиб юборди. Қалампир ичимни шилиб кетди.* ▪ *Сирка ичгандагидек қорнини шилиб юборди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

4 *кўчма* Алдаш ёки зўрлик билан бошқанинг бор-йўғини ўзиники қилиб олмоқ, таламоқ; ўғирламоқ. *Бойлар камбағалларни шиларди. Савдогар харидорларни шилади.* ▪ *Отам қариб, йўлда ҳориб қолган чол эди.*— *[Қароқчилар] уни бир зумда етқизиб, ёнидаги бор пулини шилиб олишди,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Уруш бойларга ёқиб тушди, камбағалларни шилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўғри, бандит! Эртага ҳамма ёқни шилиб қочади.* А. Мухтор, Туғилиш.

ШИЛП *айн.* **шилт** I. *Мингбоши ерда ғужанак бўлиб ётган Матқовулнинг орқасига қамчини шилп этқизиб туширди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ШИЛПИЛДОҚ Шўрвага тўртбурчак қилиб кесилган юпқа хамир ташлаб тайёрланадиган қуюқ таом. *Шилпилдоқ қилмоқ. Шилпилдоқ емоқ.* ▪ *Мулла, эшон, бой, қимирбоз ёғила берди, ҳар кун норин, шилпилдоқ, палов.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ШИЛПИҚ 1 *мед.* Кўз жилди ҳамиша қизариб, ёшланиб турадиган юқумли касаллик; трахома. *Унинг кўзи шилпиқ.*

2 Шу касаллик туфайли кўздан тўхтовсиз оқадиган йирингли ёш. *Мастон хола.. енги билан кўзларининг шилпиғини артиб бўлгач, эгачи сингилга бир-икки қараб олди.* Уйғун, Туреуной. *Унинг [Мирҳосилнинг] кўзларини шилпиқ босган, чўмич нусха катта бурни одатдагидан ҳам қизариб кетган эди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

3 *с. т.* Шундай касалликка йўлиққан киши.

ШИЛПИҚЛАНМОҚ 1 Шилпиқ бўлиб қолмоқ, трахома касалига чалинмоқ.

2 Шилпиқликдан яллиғланмоқ, қизармоқ (кўз ҳақида).— *Ўҳў, оғайни, одам деган маҳлуқ ҳар қандай оғирликни кўтараверар экан,— деди кўзлари шилпиқланган, совуқдан қизарган қирғий бурнига синиқ кўзойнак қўндирган, қурушиқ жуссали қари чархчи.* Ойбек, Улуғ йўл.

ШИЛТ I *тақл. с.* Юмшоқ нарсага, мас. баданга қамчи, новда ва ш. к. билан урганда ҳосил бўладиган товуш ҳақида. *Қамчининг шилт этган овози. Шилт этказиб урмоқ.* ▪ *От сўлиқ чайнаб, пақирдан бош кўтариши билан, бақинига шилт тушган қамчи зарбидан ўзини олдинга уриб, лўкиллаб юриб кетди.* Мирмуҳсин, Чўри. *Сигир .. соғоқли узун думини ҳавода ўйнатган эди, учи шилт этиб Тошхоннинг юзига тегди.* А. Мирахмедов, Ўт юраклар.

ШИЛТ II *таъв. с.* Тез, лип этиб содир бўладиган ҳаракат ҳақида. *Шилт этиб чиқиб кетмоқ. Шилт уриб қочмоқ.* ▪ *Кудрат даврадан шилт чиқиб, орқага ўтиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ШИЛТА 1 *сўф* Ниҳоят даражада ҳўл, жиққа ҳўл. *Йигитнинг тердан шилта бўлган кўйлаги баданига ёпишиб қолган, ўзи ҳам нимадандир қўрққан одамга ўхшар, кўзлари бежо эди.* О. Ёқубов, Ларза. *Аллақачон шудринг тушган экан, бирпасда шимининг по-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

чаларга шилта бўлди. О.—Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири.

2 *от* Лой, балчиқ. *Ёмғир кўчанинг шилтасини чиқарди.*

♦ **Бировнинг шилтасига тоймоқ** биров айби учун жавобгар бўлмоқ, бировни деб азоб-уқубат чекмоқ.

ШИЛТИЛЛАМОҚ *с. т.* Ёғингарчилик туфайли суюқ лойга айланмоқ, пилчирамоқ. *Қор эриб, кўчалар шилтиллаб кетди.*

ШИЛТ-ШИЛТ 1 **шилт** I *с. такр.* *Новда билан шилт-шилт урмоқ.*

2 *рвш* Жуда, ниҳоят; жиққа. *Унинг тўни ёмғирда шилт-шилт ҳўл бўлди.* ▪ *Ерлар эриб, ҳамма ёқ шилт-шилт лой; қўрғон кунгираларидаги қировлар буғга айланиб, кўкка кўтарилмоқда эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ШИЛҚ *тақл. с.* Юмшоқ нарса урилганда ёки ёпиқ идишдаги суюқлик чайқалганда ҳосил бўладиган товуш ҳақида. **Шилқ этиб** 1) шилқ этган товуш чиқариб. *Боланинг қўлидаги босволди шилқ этиб ерга тушиб ёрилди. Бир оёғи шилқ этиб балчиққа ботиб кетди;* 2) жуда ҳолдан тойган, куч-қувватини йўқотган, бўшашган ҳолда. *Шилқ этиб йиқилди.* ▪ *Қобил ноилож бурчакка қайтиб, скамейканинг бир чеккасига шилқ этиб ўтирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал; 3) осонгина ишонган ҳолда, лақиллаб.— *Нақ сиз ўргатгандай, Зуҳраой айтиб юборди, деб шундоғам ишонтирдимки, шилқ этиб олдимга тушиб келаверди қизгина,— деди хотин Эшонхонга.* Ойбек, Улуғ йўл; 4) ногаҳон, кутилмаганда. *Бригадирларга нима, оғиз кўпиртириб ваъда бераверадилар. Қуруқ ваъдаларнинг юки шилқ этиб бўйнимга тушади-ю, ёмон отлиқ бўлаверaман.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Шилқ тушмоқ** *с. т.* осонгина ишонмоқ. *Тўла Салиманинг дағдағасини эслади-ю, Самаднинг гапига шилқ тушди-қолди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ШИЛҚИЛЛАМОҚ 1 «Шилқ-шилқ» этган овоз чиқармоқ, шўлқилламоқ. *Сигир кўп сув ичганидан, юрганда қорни шилқиллар эди.*

2 Сирқиб турмоқ; кўлмак ҳосил қилмоқ (суюқлик ёки намнинг мўллиги ҳақида). *Ёғи шилқиллаган палов.* ▪ *Кунгай қир ён бағирларини тўшаган момиқ қор офтобнинг илиқ нурларига тоб бера олмай, шилқиллаб эриб, пастликка аста силқий бошлайди.* Т. Ҳушназаров, Адрлар бағрида.

3 *кўчма* Ҳолдан тоймоқ, дармонсизланмоқ, ниҳоятда чарчамоқ. *Омоновдек одам сизни табриклаш учун.. кабинетидан чиқиб, олдингизга шилқиллаб келармиди?* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. *Оққиз билқиллаб, шилқиллаб, инқиллаб, минқиллаб жойидан турди.* «Равшан». **Шилқиллаб тушмоқ** дармонсизлик, чарчаш ва ш. к.лар туфайли таппа ташламоқ, йиқилмоқ, қуламоқ; ётмоқ. *Овқатни еди-ю, шилқиллаб тушди. Меҳнат чақиб қўймаса, бу бечорани.* И. Раҳим, Ҳилола.

ШИЛҚИЛЛАТМОҚ **шилқилламоқ** *фл. орт. н.* *Ёғини шилқиллатиб палов қилмоқ. Безгак болани шилқиллатиб қўйди.*

ШИЛҚИМ Бировнинг ҳоли-жонига қўймай бирор нарса сўрайдиган, хиралик билан илтимос қилаверадиган; безбет, сурбет. *Шилқим йигит.* ▪ *Минг ўргилиб, олдин сизга қаддин букар, Оҳ-воҳ қилиб, муғомбирлик ёшин тўкар, Эртасига унутади севгисини, Билиб қўйинг шилқим ошиқ белгисини.* А, Пўлат. *У [комиссар аёл].. ҳаддидан ошмоқчи бўлган бир шилқим матросни шартта отиб ташлайди.* М. Яҳёев, Ҳаётбахш ўлим. | Бировга тинчлик бермайдиган, безовта қиладиган, хира. *Бу орсиз ва шилқим жониворлар экининг бир томонидан учирсам, иккинчи томонга бориб қўнар.* Айний, Эсдаликлар.— *Босмачилар шилқим пашшадек кўп бола очиб, иссиқ баданга канадек ёпишяптилар,— деди Муътабар.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси. || *Қирқ йилдирки «Муштум» жанговар, Ҳар жабҳада курашга тайёр; Кувди шилқим, лаганбардорни, Хотинбозу ялқов, беорни.* С. Абдулла.

ШИЛҚИМЛАРЧА *рвш* Шилқимлардек, шилқим сингари, сурбетларча. *Улар гап орасида Фотимага яна кимларнинг жазманлиги, Латифийнинг унга шилқимларча тегишиб юргани.. ҳақида ўз шубҳа ва тусмолларини гаплашдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ШИЛҚИМЛИК **шилқим** *с. белги оти. Шилқимлик қилмоқ.* ▪ *Йигит кўп шилқимлик қила берганидан кейин хотин қочиб нариги уйга кириб кетди.* А. Қаххор, Қайғулар.

ШИЛҚ-ШИЛҚ 1 **шилқ** *с. такр.* *Шилқ-шилқ бурун тортмоқ.* ▪ — *Созандалар ҳамон.. босиқ машқни секин-секин авжга чиқариб бордилар.. Ахир чидаб туролмадим, шилқ-шилқ йиғлай бошладим,— деди Ўсар ака.* А. Қодирий, Жинлар базми.

2 *рвш* Тиним билмасдан, тинмасдан. [*Мулладўст:*] *Сал бўшадимми, икки қўлим қайси бир очиқ мозордаги, худонинг ғазабига учраган қарздорнинг ёқасида-ю, шилқ-шилқ кўча чангитганим-чангитган.* Ҳамза, Майсаранинг иши. [*Муҳаббат:*] *Бу қиш ҳам қишлоқ билан дала ўртасида бўзчининг мокисидек шилқ-шилқ қатнаб юрар эканмиз-да.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ШИЛҚҚА: шилққа тушмоқ *айн.* **шилқ тушмоқ** *қ.* **шилқ.** *Пўписа қилавер, кўнмай иложи қанча, охир кўнади, ҳужрага қамасанг, шилққа тушади-қўяди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ШИМ Гавданинг белгача бўлган пастки қисмига кийиладиган устки кийим. *Галифе шим. Мовут шим.* ▪ *Хўжабеков шимининг чўнтагидан дастрўмолини суғуриб, оқариб кетган юзини артди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ҳаракатининг зўрлигидан Раҳимнинг сепкил бетлари, дукки пешанаси терлаб, қизил майкаси шимидан чиқиб кетган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ШИМАРИЛМОҚ **шимармоқ** *фл. мажҳ. н.* *Унинг шими тиззасигача шимарилган эди.* ▪ [*Гулнорнинг*] *енглари шимарилган, тиқмачоқдай оқ билаклари қуёш нурида кумушланар, сочлари қуюқ, киприклари майин ёнар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Йил ишладим бўлиб асир, коранда, Шимарилиб билак, кўзда ёш томчи.* Ғайратий.

ШИМАРИНМОҚ **шимармоқ** *фл. ўзл. н. с. т.* *Полвон шимарининб, курашга тайёрланди.*

ШИМАРИҚ Шимарилган, шимариғлик. *Қўлларда зил, расмона кетмон, Сочлар чамбар, енглар шимариқ.* Ойбек.

ШИМАРИҒЛИҚ Орқасига қайириб юқори кўтарилган, шимарилган. *Лойда унинг [Бекнинг..] бир почаси шимариғлиқ бақувват қора болдири ялтиради.* А. Мухтор, Туғилиш. *Енглари шимариғлиқ, .. қайноқ сомса уюлган лаганни кўтариб оқсоч кирди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ШИМАРМОҚ Орқасига қайириб, ҳимариб, юқорига кўтармоқ (кийим ёки унинг бирор қисми ҳақида). *Почани шимармоқ. Қайирсам этагим, шимарсам — енгим.* Мақол. ▪ *Улар [Эргаш билан Одил] йиртиқ иштонларини тиззагача шимариб, сув кечишади, ҳар бир тош тагига қўл тиқиб, балиқ қидиришади.* Ҳ. Аҳмар, Қим ҳақ? — *Бўрон тўхтагач, ундан ҳам яхши ишлаяпмиз,— деди Бекбўта билакларини шимариб.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

♦ **Енг шимариб** астойдил; жон-жаҳди билан. *Мард йигит-қизлар — механик, ҳайдовчилар енг шимариб ишга тушдилар.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 215.

ШИМАРТИРМОҚ **шимармоқ** *фл. орт. н.* [*Жамолнинг*] *эгнида қизил катак кўйлак. Оёғида оқ брезент туфли. Кимгадир енгини шимартиряпти.* С. Анорбоев, Меҳр.

ШИМДИРИЛМОҚ **шимдирмоқ** *фл. мажҳ. н.* *Ёғ шимдирилган қоғоз. Рўйхатни имзолашда одамлар бош бармоқларини сиёҳ шимдирилган духоба ёстиқчага ишқалаб олиб, сўнгра қаттиқ босиб из туширар эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ШИМДИРМОҚ **шиммоқ** *фл. орт. н.* *Босма қоғоз билан сиёҳни шимдирмоқ. Қоғозга ёғ шимдирмоқ.* ▪ — *Аяжон, ёмон нарсаларни ҳеч ўйламаслик керак,— деди Умид тутилиб.— Ўйламай бўладими, Умиджон,— деди Сунбулхон ая сурма сурилган кўзлари қийғидаги бир дона марвариддек ёшни рўмолчасига шимдириб,— мен сизни ўғлим дейман.* Мирмуҳсин, Умид. *Боғдан узумлар узиб чиқиб, синглисига ғужумлаб шимдирарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ШИМИЛМОҚ **шиммоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н.* *Қор суви тезда ерга шимилиб кетди. Шарбати шимилган анор.* ▪

www.ziyouz.com kutubxonasi

Адолат жилғани айланиб чиқди. Булоқ суви жилғадан нарига бормай, шу ерда шимилиб кетгандек туюлди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Сал вақт ўтмай гўё қон шимилиб, унинг ўрнида зарҳалларга бўялган уфқ ярқиради.* С. Анорбоев, Оқсой.

ШИМИМОҚ *айн.* **шиммоқ.** *Мадраҳим араққа ботган сариқ мўйловини шимиди.* А. Ҳасанов, Юзма-юз.

ШИМИНГ-ЧАЙНАМАНГ *с. т.* Узун чўп шаклида тайёрланадиган маҳаллий ширинликнинг бир тури; обакидандон.

ШИМИРМОҚ *айн.* **симирмоқ.** *Айронни шимирмоқ. Яхна чойни шимирмоқ. Майни шимирмоқ.* ▪ *Йигит югуриб бориб қўтон орқасидаги ўтовларнинг биридан мешда қимиз олиб келди. Очил бува, Азимжон, шофёр навбатлашиб, икки косадан шимирдилар.* А. Мухтор, Чинор. | Ичига тортмоқ; нафас олмоқ. *Марҳамат тоғнинг тоза ҳавосини шимириб олдинга юрар экан, гўзал манзаралар баҳрини очди.* Т. Расулов, Марҳамат.

ШИМИТМОҚ шиммоқ *фл. орт. н. Қудуқларда сув камайиб қолганда қўйларга тонг шабнами қўнган гиёҳ шимитиб, ҳафталаб сувсиз ҳам олиб юрдим.* С. Нуров, Дурдона.

ШИМИШМОҚ шиммоқ *фл. бирг. н.*

ШИММОҚ 1 Суюқлик, ҳаво ва ш.к.ларни ичига ёки таркибига тортмоқ, ўзига сингдирмоқ. *Пахта ёғни шимиб олди. Сувни ер шимиб олди.* ▪ [*Гулнор*] *тер, мой ва чангни йилларча шимган, жияги чармдай қотиб, кирдан йилтираган бу дўппини яна тозалади, қоқди, кўзларига суртиб ўпди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *айн.* **сўрмоқ** I. *Қанд шиммоқ.* ▪ *Ўроқ.. чўнтагидан конфет олиб оғзига ташлаб шима бошлади.* Й. Муқимов, Матонатли кишилар. *Асаларининг уясу! Турган битгани асал! Мана, мана, сиқсанг, асал оқади. Буниси оқ мум, ҳаром эмас — шимса ҳам бўлади.* А. Қаҳҳор, Анор.

ШИМОЛ [*а*] 1 Дунёнинг тўрт томонидан бири — жанубга қарама-қарши бўлган томон. *Компас стрелкаси шимолни кўрсатиб турипти.* ▪ *Кечагина шимол ўлкасида Юрган чоғи эсига тушди.* Ё. Мирза. *От шимолга қараб бурилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Маълум бир жой ёки территориянинг шимол томондаги қисми. *Фарғонанинг шимоли. Африканинг шимолида.* ▪ *Кўк гумбазига худди найзадай санчилган шимол томондаги тоғ чўққиси устида бир парча қора булут сузиб юрибди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ер шарининг шимолий қутбига яқин, совуқ минтақадаги жойлар, ўлкалар. *Шамолдан тез учган поездлар ҳам то Шимолга етгунча кетади ҳолдан.* Ҳ. Олимжон.

ШИМОЛИЙ [*а*] Шимол томондаги, шимол томонда жойлашган. *Шимолий қутб. Шимолий Атлантика.* ▪ *Суви анча тортилиб қолган кўлнинг шимолий этаги қишлоқ уйларининг ҳовлиларига бориб тақалар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ШИМОЛИ-ШАРҚ Уфқнинг шимол ва шарқ оралиғидаги томони. *Шимоли-шарқдан қора булут кўринди.*

ШИМОЛИ-ШАРҚИЙ Шимоли-шарқ томондаги; шимоли-шарққа оид. *Вокзал шаҳарнинг шимоли-шарқий қисмида эди.*

ШИМОЛИ-ҒАРБ Уфқнинг шимол ва ғарб оралиғидаги томони. *Тепа устига сипоҳлар туриши учун бир неча бинолар солинган, жануби-ғарбга қаратиб бир, ғарбга қаратиб бир ва шимоли-ғарбга қаратиб яна бир; бариси учта тўп қўйилган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бизнинг ҳовлининг шимоли-ғарбида биздан унча узоқ бўлмаган бир мозор бор эди.* Айний, Эсдаликлар.

ШИМОЛИ-ҒАРБИЙ Шимоли-ғарб томондаги; шимоли-ғарбга оид. *Сибирнинг шимоли-ғарбий қисми.*

ШИМОЛЛИК Шимолда, шимол томонда туғилган ёки шимол томонда яшовчи киши. *Шимолликлар совуққа чидамли бўлади.*

ШИМПАНЗЕ [*р<фр*] Африканинг тропик ўрмонларида яшайдиган одамсимон маймун.

ШИНА [*р<нем*] Ҳаракатни енгиллаштириш учун ғилдиракка кийдириб қўйиладиган резина гардиш. *Автомобиль ғилдирагининг шинаси. Шина заводи.* ▪ *Урганч шаҳрининг чеккасида шиналарни ремонт қилиб қайта тикловчи янги завод қад кўтарди.* Ф. Зоҳидов, Хоразм шинаси.

ШИНАВАНДА [*ф-т*] 1 Бирор нарсага ниҳоятда ихлос қўйган; ихлосманд, ишқибоз, мухлис. *Санъат шинавандалари.* ▪ *Ҳинд қўшиқлари жаҳонга машҳур, Совет Иттифоқида бу қўшиқларнинг шинавандалари кўп.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. *Тиним билмас техника шинавандалари ишлаб чиқаришга жорий этаётган янгиликлар бир дарё бўлса, юқорида эслатганимиз ундан қатрадир.* Ж. Холқосимов, Машъал. *Ғози чойхонага қараб ачинди: «Шинавандалар, мижозлар орттирган эдим».* И. Раҳим, Ихлос.

2 Бирор ишга омил, уни яхши биладиган, ҳадисини олган. *Қани, мен тўғрай, шинавандароқман.* Ж. Шарипов, Саодат. *У ерда [Ленинград колхозида] шинаванда, меҳнатсевар, ватанпарвар, диди жойида кишилар яшайди.* «Муштум», 1962, № 6.

3 Қиши дилидагини топиб гапирадиган; дидли. *Дилкаш, шинаванда бобой билан узоқ суҳбатлашдик.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

4 Улфат учун ҳеч нарсани аямайдиган, одамшаванда. *Жуда шинаванда йигит эди-да.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ШИНАК [*ф-т*] *эск.* 1 Қўрғон, окоп каби истеҳкомлар деворидан душманни кузатиш ва отиш учун қилинган махсус туйнукча. *Қўрғон бурчидаги шинак орасидан узун бўйли, қора соқолли бир кишининг оташин назари узоқларга тикилган эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

2 Душманни кузатиш ва ундан сақланиш мумкин бўлган пана жой, кўрғон девори, окоп ва ш. к. *Яроғ олмай қолганлардан эҳтиёт қисм тайёрлаб шинак орқасига қўйди, хотинлардан шафқат ҳамширалари тўдаси тузди.* Айний, Қуллар.

ШИНАМ 1 Қишининг баҳри-дили очиладиган, кўркам; ихчам ва қулай. *Шинам хона.* ▪ *Солижоннинг чиройли Шинам кутубхонаси. Ўғлим аъло ўқир деб Севиб ота-онаси — Атайлаб ўзига хос Тузаб берган бир уйча.* Қ. Муҳаммадий. *Қатортолликлар чиройли ва шинам уйларни кўргач, юраклари севинч-қувонч билан тўлиб-тошди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Бир ярим ойда уч хонали шинамгина ферма қуриб бердик.* Ў. Умарбеков, Чўлда бир кун. *Қавшидўз Исоқ отанинг шаҳар ташқарисида уч таноб келадиган шинам боғи бор.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Хайри қадам қўяр бир қўрғон сари, Чаманзор ҳовлиси кўркам ва шинам.* Х. Расул ‖ *Бу гўзал гул рангг-баранг шилдирар сув ҳам шинам, Жой сўлим, гоҳ ойдину чоғи қоронғи ҳам шинам.* С. Абдулла. | Ярашиб турадиган, ихчам, мўъжаз. *Шинам пальто. Шинам этик.* ▪ *Қабулга келган қиз шинамгина туфлисининг баланд пошналарини тақиллатиб, стул олдига юриб келди-да, атлас кўйлагининг этакларини астагина йиғиштириб, ноз билан стулга ўтирди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. ‖ *Бўлис буларнинг ҳаммасини яхши танийди, бироқ Ўтапнинг ёнида ўтирган ўрта бўйли, озғинкина, шинам кийинган йигит унга нотаниш.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Хуш ёқадиган, ёқимли, мароқли. *Унинг шинам овози гўё «Кўча боғи» учун, «Кўча боғи»нинг мафтункор оҳанги эса Ғуломжон учун яратилгандек янграр эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ‖ *Яшил уватларда завқли қўшиқлар, Шавқли ҳангомалар бўлар кўп шинам.* Ғ. Ғулом.

ШИНГАРФ [*ф-т*] *кт.* Қизил рангли минерал, олтингугуртли симоб.

ШИНГИЛ Узум бошининг бир неча доналардан иборат шохчаси. *Бир шингил узум.* ▪ *Узум узсам узумзордан бир шингил, Асалман дер, ширинликда даъвоси.* С. Абдулла. *Анвар ўзидан нарироққа тушган бир шингил узумни олиб еди ва бир-икки ғужумини ҳамроҳига узатди, «Ма, Раъно».* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

◆ **Бир шингил** 1) катта ва бир бутун нарсанинг бир бўлаги, кичик бир қисми. *Бу катта шиниг бир шингили, холос;* 2) озгина, бир оз. *Бир шингил ашула эшитсак.* ▪ *Кудрат нон, колбасаларни тўғраркан, фронт воқеаларидан бир шингил, бир шингил ҳикоя қилиб берди.* З. Фатхуллин, Сўн-

www.ziyouz.com kutubxonasi

мас юлдуз. ‖ *Ҳар иккалови ҳам бир-бирини бир шингилдан чандишиб олишди.* Ҳ. Шамс, Душман.

ШИНГИЛИНГ *айн.* **шинам.**

ШИНГИЛЛАМОҚ Шингил-шингил қилиб синдирмоқ, шингилга ажратиб олмоқ. *Шингиллаб емоқ (узумни).*

ШИНГИЛ-ШАПОҚ Ҳар хил йириклиқдаги узум бошлари ва шингиллар ҳақида.

ШИНЕ́ЛЬ [*р*] Махсус бичимдаги формали пальто. *Шинель кийган солдат. Милиционерлар шинели.* ▪ *Машинадаги жангчиларнинг янги шинелларидан .. уларнинг узоқ фронт орқасидан келишаётганини пайқаш қийин эмас эди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ШИННИ Тут, узум каби мевалар ширасини қайнатиб тайёрланадиган қиём. *Дошларда қайнаган шиннининг ҳиди. Димоғни шод этар, руҳни саломат.* Ғ. Ғулом. *Шойибофлар узун супа устига солинган палосларда ўтириб, дастурхонга даста-даста қилиб қўйилган нонларни ушатиб, пиёлалардаги шинниларга ботириб ер эдилар.* М. Осим, Элчилар. [*Юсуфжон:*] .. *Ғинг дегин, қонингни шиннидек шимирай!* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ШИНҒИЛЛАМОҚ *айн.* **шинғирламоқ.**

ШИНҒИЛЛАТМОҚ **шинғилламоқ** *фл. орт. н.*

ШИНҒИРЛАМОҚ Металл буюмлар бир-бирига урилганда ҳосил бўладиган товушга ўхшаш овоз чиқармоқ; жиринглламоқ. *Қўшни кўчада шинғирлаб, ерни дириллатиб трамвай ўтиб кетди.* А. Муҳиддин, Ихтирочилар.

ШИНҒИРЛАТМОҚ **шинғирламоқ** *фл. орт. н. Қўнғироқни шинғирлатмоқ.*

ШИНҒРАЙМОҚ *дағл.* Мўлтайиб тикилиб турмоқ, анграйиб кузатиб турмоқ. [*Бойдавлатов муовинига:*] *Узингда турипти айб, кулма бировга шинғрайиб.* «Муштум», 1960, № 22.

ШИОР [*а*] **1** Бош идея, масала ёки сиёсий талабни ифодаловчи қисқа формада баён қилинган чақириқ. *Сўнгра* [*Элмурод*] *Лениннинг бу вақтларда шиор бўлган машҳур сўзини ҳарфма-ҳарф чўзиб-чўзиб такрорлади: «.. Саводсиз мамлакатда коммунизм жамияти қуриб бўлмайди!»* П. Турсун, Ўқитувчи. | Фаолиятдаги бош принцип, асосий мақсад. *Адолатнинг «ўзимизни ишда ҳам кўрсатайлик» деган сўзлари бригада қизларининг жанговар шиори бўлиб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *с. т.* Шундай чақириқ ёзилган плакат. *Шиорни деворга осмоқ.*

ШИП I Хона, уй ичининг тепа қисми, томнинг хона ичидан кўринадиган сирти. *Шипи фанердан қилинган уй.* ▪ *Борсам, [волидам] тилдан қолиптилар; калта-калта нафас олиб шипга қараб ётибдилар.* А. Қаххор, Қўшчинор. *Хона ўртасида.. каттакон стол, атрофида вена стуллари, икки дераза ўртасида шипга етарли катта тош ойна .. бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Кўзи шипга битди** бутунлай ҳолсизланиб ётди. *Кўзлари шипга битган, Тан эзилган, елкадан Оғир юк босиб ётар.* Ғ. Ғулом. **Шипдай бўлиб турмоқ** бутун бўйи-басти билан бирор кимса олдида ёки яқинида тик туриб олмоқ, қаққайиб турмоқ. *Эшик олдида шипдай бўлиб турган эрини кўриши билан ваҳимага тушган Рисолат: — Нима гап? — деди ва югуриб ёнига келди.* Ғайратий, Довдираш.

ШИП II *тақл. с.* Енгил қадам ташлаб юрганда ёки қоғоз ишқалганда ҳосил бўладиган кучсиз узуқ товуш ҳақида. *Бу одам уйқусида шип этган товушни ҳам сезади.* ▪ *Қўққисдан «шип» этган бир шарпа уни [Назар акани] тўхтатди.* Ғайратий, Довдираш.

◆ **Шип этиб** бирпасда, тезлик билан, тезгина. *Эртага Алига айтаман, машинасида шип этиб Марғилонга бориб келасиз.* **Қулоғи шип битди** қулоғи эшитмайдиган бўлиб қолди. *Махсумнинг оғзидан чиқаётган ҳар битта сўз токдек миясига тегиб, икки қулоғини шип битириб қўйди.* В. Ғофуров, Вафодор.

ШИП III [*р*] Каспий, Орол, Қора денгиз ҳавзаларида яшайдиган, осётрсимонлар оиласига мансуб йирик балиқ; филмой.

ШИПИЛДОҚ: шипилдоқ товушлар *лингв.* шовқинли сирғалувчи тил олди «ш», «ж» (мас. «журнал» сўзидаги «ж») ундошлари.

ШИПИЛЛАМОҚ **1** Қоғоз ишқалганда ҳосил бўладиган товуш каби заиф товуш ҳосил қилмоқ; «шип-шип» қилмоқ; шитирламоқ. *Ҳовлида дарахт шохлари шипиллаб, қизни чорлагандай бўлди.* Ж. Саъдуллаев, Қиз орзуси. *Вақт ҳам алламаҳал бўлиб қолган, бутун касалхона уйқуда. Фақат аҳён-аҳёнда шипиллаган оёқ товуши эшитилиб қолади.* Х. Тўхтабоев, Садоқат.

2 Енгил ва тез-тез қадам ташламоқ, енгил ва тез-тез юрмоқ; зипиллламоқ.— *«Лайлатулқадр» бизларни иззат қилиб ўз оёғи билан уйимизга кириб келган экан. Ана, ҳозир шипиллаб чиқиб кетдилар,— деди Шарифа буви эрига.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр. *У [Хайри хола] ҳашарчиларни алқай-алқай, шипиллаганча қўрғончага кириб кетди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ШИПИЛЛАТМОҚ **шипилламоқ** *фл. орт. н. Аллақаерда ҳуштак чалиб, кейин остановка асфальтини бир сидра биракайига шипиллатиб супуриб ўтган муздек ел .. Умматалининг этини жунжитди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. *Ғуломжон .. яланг оёқларини шипиллатиб, қантак ўрик тагига келиб тўхтади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ШИПИЛЛОВЧИ: шипилловчи товушлар *айн.* **шипилдоқ товушлар** *қ.* **шипилдоқ.**

ШИПИРГИ *айн.* **супурги 1.**

ШИПИРИШМОҚ **шипирмоқ** *фл. бирг. н. Қизлар ҳовли ва уйларни шипиришди. Болалар патнисдаги қант-курсларни ҳам шипиришди.*

ШИПИРЛАМОҚ *айн.* **шипилламоқ.**

ШИПИРЛАТМОҚ **шипирламоқ** *фл. орт. н.*

ШИПИРМА: шипирма қилич тиғи қайрилган эгри қилич; шоп.

ШИПИРМОҚ **1** *диал.* Супурмоқ. *Отабой унинг [Краузенинг] дорихонасига юк ташиган, Олмахон эшик шипириб, кир ювган.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар. *Машина уларни сонсиз панжалари билан тинмай шипириб ўз комига тортмоқда, дақиқа сайин эгатларни оқ олтиндан шип-шийдам қилмоқда.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

2 *кўчма* Йиғиштириб олиб кетмоқ, шип-шийдам қилмоқ. *Ўғрилар айёр бўлади, ўғлим. Улар тун қоронғисида келади-да, бирпасда шипиради — кетади.* Ойбек, Болалик. *Эртами-индин Дилдор албатта кетади. Бисот-боғални шипириб, уйни шип-шийдам қилиб кетади.* С. Аҳмад, Уфқ.

3 *кўчма* Қесиб, узиб ёки учириб кетмоқ (тиғ, ўқ ва ш. к. ҳақида). *Кеча Ҳомид ханжарли қўлини силтаб тортганда, ханжар унинг [Отабекнинг] бош бармоғи орасини суякка етгунча шипириб кетган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 *с. т.* Батамом еб тугатмоқ, еб қўймоқ. [*Эшон*] *«ўлдирса ҳам паловхонтўра ўлдирсин» қилиб, лаган-лаган ошни шипирибди.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

ШИППАК Одатда ёзда қийиладиган, шунингдек уйда оёққа илиб юриладиган енгил оёқ кийими; сандал. *Анчадан кейин шиппак товуши яқинлашди-да, эшик қирсиллаб очилди.* С. Аҳмад, Тоғ афсонаси.

ШИПТИР *диал.* Сийдик. *Йўлчи қуруқ наматга ётиб устига кўрпача ёпди. Кўрпачадан зах ҳиди билан от шиптирининг қўлансаси димоққа урди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ШИПШИ **1** Қулоққа оҳиста айтиладиган гап, сўз; пичирлаш. *Йигит уни мўъжаз қоматидан, чаққон юришидан дарҳол таниди. «Ҳаёт! Ҳаётим!» деб юборди у, қулоқларига бақириқдай эшитилган бир шипши билан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Яширин маъно, қочирим. *Бошқалар ҳам бекка ҳайратланиб қарашди. Чунки унинг сўз оҳангида, ҳаракатида сирли бир шипши бор эди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шорахмедов Ота.

ШИП-ШИЙДАМ **шийдам** *с. инт. Тунов куни қарасам, бир туп ёнғоқ сийрақлашиб қолибди. Болалар қоққандир деб ўйладим. Бошқа куни яна бир туп ёнғоқ шип-шийдам бўлибди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Фозилжоннинг дўконлари шип-шийдам бўлиб қолди.* И. Раҳим, Ҳилола.

ШИПШИМОҚ Паст овоз билан бирор нарса демоқ; пичирламоқ. *Иван*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Василич .. Майнанинг енгидан тезгина тортиб қўйди ва унинг қулоғига секингина: «Фрунзе», деб шипшиди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.— *Хўп, бўлмаса,— деди чол ва тўсатдан унга энгашиб, худди бошқалар эшитиб қолишидан қўрққандай, шипшиди.* О. Ёқубов, Ларза.— *Уйга толиб қолганимда нариги хонада [онамнинг] Сўнагулга шипшиганини эшитиб қоламан,..— деди Аҳмаджон.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ШИП-ШИП *шип* II *с. такр. Қайиқ шип-шип этиб сузиб борар .. эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Автобус текис асфальт йўлда ғизиллайди, қаршингиздан учиб келаётган енгил машиналар ёнингиздан шип-шип ўтади.* Й. Шамшаров, Пахтақайнар. *Шу пайт эшик «ғийқ» этиб очилди. Қимдир шип-шип юриб кела бошлади.* Э. Усмонов, Кўнгил.

ШИПШИТМОҚ Бошқаларга билдирмасдан бирор хабар ёки маълумот бермоқ, билдириб қўймоқ.— *У уйга чой сўрашса, Йўлчи акангга келиб шипшит, Гулнор қизим! — деб тўй бекаси Лутфинисо кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Йў-ўқ, энди укам, бир оғиз телефонда шипшитиб қўймайсанмики, мен пешвоз чиқиб, кутиб олмайманми!* С. Анорбоев, Оқсой.

ШИР I *тақл. с.* Юпқа газмол йиртилганда ҳосил бўладиган товуш ҳақида. *Шу пайт шир этган товуш эшитилди-ю, қизнинг назарини ўзига тортди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *У қўлини бўшатган чоқдаёқ, Отабек ишини тўғрилаган, яъни Ҳомиднинг қорнини шир этиб ёриб юборган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Чумчуқ пир этса, юраги шир этади** ҳар нарсадан ҳадиксирайдиган, қўрқоқ одам ҳақида айтиладиган ибора. [*Холмат:*] *Пичоқни шу Ҳасан аканг урадими?! Чумчуқ пир этса, юраги шир этади-ю, бунинг!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Шир этиб** ногаҳон, бирдан, қўққисдан.— *Ҳозир ҳаво яхши, эрта-индин шир этиб, намгарчилик бошланса, қўл билан қайси бирини териб бўлади,— деди Салим ота.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. **Шир яланғоч** ҳеч нарса киймаган, қип-яланғоч. *Холжон хола ўлиб, бир неча минг йилдан кейин кўзини очса, маҳшаргоҳда юрган эмиш, .. ҳамма шир яланғоч.* Ғайратий, Довдираш.

ШИР II [*ф-т*] *айн.* **сут** 1, 2. *Биноварин, шоҳ қулларига мурувват қилиб, берадиган емагини андак ошириб, ҳафтага шир, ойга бир гўшт ҳам улаштиради.* А. Мухтор, Чинор.

◆ **Ширу шакар** *ад.* маълум бир тартибда икки тилда ёзилган шеър. *Маҳмурнинг «Дар сифати Қосим беклар беги» сатираси ширу шакар усулида ёзилган.*

ШИРА I [*ф-т*] **1** Ҳўл мева ва полиз экинлари пишиб етилиши билан улар таркибида ҳосил бўладиган ширин суюқлик; шарбат. *Узумнинг ширасидан ҳосил бўлган вино.* ■ *Ширага тўйинган ҳаво.* **2** Ёпишқоқ суюқлик. *Қовун шираси.* ■ *У [қози домла] бир неча лаҳзада косани тушириб, юпқа пўстлоқ ичидан ширасини томиб кетгудай бўлиб турган шафтолига қўл урди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қовун пишди, анор қизарди, .. сенга атаб қўйган узумларим халта ичида шира боғлаб ётибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Ўсимликлар танасида бўладиган суюқлик, намлик. *Пичан тез ўриб олинмаса, .. шираси кетади.* И. Раҳим, Ихлос. *Эрғаш барг ширасини сингиб кетган қадоқ кафтига боқди.* А. Мухтор, Чинор.

2 Инсон ёки ҳайвон организми ҳужайраларида бўладиган суюқлик. *Меъда ости ширасини.* *Баъзи безлар ўзидан шира чиқариб туради.* ■ *Булар [баъзи овқатлар] ошқозон ости безини ширасининг кўп-кам чиқарилишига ёки ошқозон ва ичакларнинг ҳаракатига таъсир қилади.* Н. Исмоилов, Қасалларни парвариш қилиш.

3 *с. т.* Қўкнор пўстини сувда эзиб тайёрланган, кайф берадиган ичимлик.

4 *кўчма* Бирор асар, гап, сўз ва ш. к. нинг мазмуни, маъноси, моҳияти. *Гапининг ширасини йўқ одам.* ■ *Бир халқ тилидаги асар иккинчи халқ тилига шу асарнинг бутун фазилати, ширасини, жозибасини сақланиб таржима қилингандагина мақсадга эришилади.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 216.

5 *кўчма* Оҳангдорлик, жарангдорлик; ёқимлилик (овоз ҳақида). *Овознинг ширасини қочган, кексалик.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Шира тортмоқ** (*ёки* **боғламоқ**) 1) қанд каби ширин бўла бошламоқ. *Узумлар шира боғлапти;* 2) қайнаб етилмоқ; қуюла бошламоқ (баъзи овқатлар ҳақида). *Мошхўрда шира тортди. Сумалак кўп қайнаб, шира боғлаб қолди;* 3) *кўчма* ёқимли, жарангдор бўлмоқ, тобига келмоқ (овоз ҳақида).— *Ҳозир Шерозийнинг овози айни шира боғлаган пайт, донғи Хоразмга тарқалган,— деди Собир ака.* Ж. Шарипов, Хоразм.

◆ **Кўзини шира босди** кеккайиб кетди, ҳеч кимни танимай, менсимай қўйди. *Ёзнинг нозу неъматлари ғанимат, сендан дарак йўқ. Ё бригадир бўлиб кўзингни шира босдими?* Н. Ёқубов, Бўсағада.

ШИРА II [*ф-т*] **1** Ўсимлик ширасини сўриб озиқланадиган майда текинхўр ҳашарот; ўсимлик бити. *Бу йил қовунга шира тушди. Ширага қарши курашда химиявий дориворлардан фойдаланиш лозим.* ■ *Шира кўп касофат нарса: ғўзанинг ёш барглариға ёпишдими, уни бужмайтириб қўяди, қанча-қанча ҳосили нобуд бўлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *с. т.* Ширавор.

ШИРАВА [*ф-т*] **1** Сут юзида ҳосил бўлган янги қаймоқ. *Ширава сут. Ширава қаймоқ. Сутнинг ширавасини пиёлага олмоқ. Ширавага нон ботириб емоқ.* ■ *Янги сутнинг мазаси ширавадан қолишмайди.* Р. Файзий, Балли она қизим. *Шарофат хола ўғли Мирпўлатга олиб келган бир коса ширава сутни Алижоннинг олдига қўйди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.— *Офтобчувоқда ноништа қилиб ўтирибмиз. Ноништа қуюқ: икки косачада ширава қаймоқ, узум,— деди Шокаржон.* Ш. Ризо, Қор ёғди, **излар босилди**.

2 *кўчма* Қор, қиров, муз кабилардан ҳосил бўлган юпқа қатлам. *Совуқдан челакдаги сув ширава боғлабди.* ■ *Кечаси биринчи ширава қор ёғиб чиқди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ШИРАВОР [*ф-т*] Қанд-қурс, мева-чева каби ширин нарсалар мажмуи; ширинликлар.

ШИРАВОРПАЗ [*ф-т*] Ширинликлар пиширувчи, мас. **шакарпаз**, қандолатчи, ҳолвачи. *Халқ театрида шираворпаз, нонвой ва бошқаларга бағишланган комедиялар учрайди.* М. Қодиров, Ўзбек халқ драмаси.

ШИРАВОРЧИ *айн.* **шираворпаз.**

ШИРАДОР [*ф-т*] *айн.* **ширали.** *Ширадор қовун.* ■ *Ҳозир ҳамма ерда дағал ва ширадор ем-хашак тайёрланмоқда.* А. Махсумов, Август ҳал қилувчи ой. *Унинг ҳар қандай ашула шинавандасини ўзига ром қила оладиган кучли ва ширадор овози бор.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ШИРАДОРЛИК **ширадор** *с. белги оти. Тутларнинг тури бемаза қовуннинг уруғидан ҳам кўп. Аммо халқ хўжалигида тутган ўрни, мевасининг ширадорлиги, қиймати жиҳатидан ҳеч бири балхи тутга тўғри келмайди.* М. Тўйчиев, Болта урманг.

ШИРАКАЙФ [*ф-т+а*] Бироз маст, озгина кайфи бор, қиттак ичиб олган. *Ширакайф киши. Ширакайф бўлмоқ.* ■ *Кумрини ярим кечада ширакайф эри Салим аравакаш чақириб кетди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. *Мансур Раҳмоннинг олдидан ширакайф ҳолда хайрлашиб чиқиб кетди.* Ё. Шукуров, Уч савол. [*Арабжон*] *баъзи кунлари .. ширакайф келарди.* С. Зуннунова, Излар.

ШИРАЛИ **1** Таркибида шираси кўп; ширадор. *Ширали узум. Ширали озуқа.* ■ *Полизлардаги ширали қовунлар кечки куз совуғида ёрилиб кетиб, «мени енглар» деб термилиб турибди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бутазорнинг ўртаси яланглик. У ерда жуда ширали ўтлар ўсади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Мазмунли, маънодор; сермазмун. *Ширали гап.* ■ *У [Элмурод] баъзан ўзи русча ўқиганларини гапириб берар, лекин бу ўқиб бергандай ширали ва маънодор бўлмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўчма* Хуш ёқадиган, ёқимли; жарангдор (овоз, куй ва ш. к. ҳақида). *Бу қўшиқ шунчалар ёқимли, ширали эдики, темирчи йигитнинг юрагида аллақандай бир ҳисни уйғотиб юборди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ШИРАЛИК **1** Ширинлик, қанд-қурс; мева-чева.

2 *айн.* **ширали.** *Юзбошилар қаторида ўтирган оппоқ лўппи юзли йигит*

www.ziyouz.com kutubxonasi

конвертни очиб, хатни чироқ шуъласига тутди, шираликкина овози билан қироат қилиб ўқий бошлади. Ҳ. Ғулом, Машъал.

ШИРАЛИЛИК ширали *с. белги оти. Тарвузнинг ширалилиги. Овознинг ширалилиги.*

ШИРАПАЗ [*ф-т*] *айн.* **ширворпаз.**

ШИРАПАЗЛИК ширапаз *с. касб оти.*

ШИРАСИЗ 1 Ширази йўқ; мазасиз. *Ширасиз мева. Ширасиз озуқа.*

2 *кўчма* Мазмуни йўқ, мазмунсиз, маъносиз; зериктирарли. *Ширасиз лекция.* ▪ *Бу газеталардаги кўпгина материаллар юзаки бўлиб, ширасиз тил билан ёзилган ва газетхонларга фалон жойда иш яхши, фалон жойда иш ёмон, деган хабарларни етказди холос.* Ш. Рашидов, Матбуот, радио, кино ва телевидение — партиянинг идеология соҳасидаги зарбдор кучлари.

3 *кўчма* Хуш ёқмайдиган, ёқимсиз (овоз, куй ва ш. к. ҳақида). *Ширасиз овоз.*

ШИРАЧ *айн.* **сирач.** *Қичкина ўтмас газан билан чармларни кесдим. Ширач билан бир-бирига ёпиштирдим.* Ойбек, Болалик.

ШИРАЧЛАМОҚ *айн.* **сирачламоқ.** *Дўппи калнинг бошига ширачлагандек ёпишиб қолган эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ШИРАЧЛАНМОҚ ширачламоқ *фл. мажҳ. н.*

ШИРАЧЛАТМОҚ ширачламоқ *фл. орт. н.*

ШИРВОЗ [*асли* ширбоз<*ф-т*] Сут эмиб ўсаётган, семиз (қўй, эчки каби ҳайвон боласи ҳақида). *Ширвоз қўзичоқ.* ▪ *Хосхонадан икки бекзот келганди .. Унга сўйиб бердик ширвоз қўзингни, Ўз отаси олар бўпти қизингни.* «Орзигул». ‖ *Шўх ширвозларнинг орасида Аваз даладан топган тўсоқ қўзичалар ҳам ўйноқлаб юрибди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ШИРГУРУНЧ *айн.* **ширгуруч.** *Анзират хола шокосада ширгурунч келтириб Сидиқжоннинг олдига қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ШИРГУРУЧ [*ф-т*] Гуручни сутда пишириб тайёрланган шавласимон қуюқ таом. *Кечқурунги овқат учун ширгуруч, қуймоқ, тухум кабилардан бири берилади.* Н. Исмоилов, Қасалларни парвариш қилиш.

ШИРДОН [*ф-т*] *анат.* Қавш қайтарувчи ҳайвонлар меъдасининг бир бўлими. *Чайналган овқат ютилганда ошқозоннинг тўртинчи бўлимига — ширдонга ўтади.* «Зоология».

ШИРЗАДА [*ф-т*] 1 *мед.* Организмда минерал тузларининг етишмаслиги, модда алмашинувининг бузилиши туфайли ёш болаларда учрайдиган суяк касали — суякларнинг ўз вақтида қотмай нотўғри ўсиши; рахит.

2 *с. т.* Шундай касалга чалинган бола.

ШИРИЛЛАМОҚ «Шир» этган овоз ҳосил қилмоқ. *Чит ширилаб йиртилди.* ▪ *Бир жойда сувни тизгинлашга улгурса, нарироқдан ширилаб уриб кетади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ШИРИЛЛАТМОҚ ширилламоқ *фл. орт. н. Ширилламоқ йиртмоқ.*

ШИРИН [*ф-т*] 1 Шакар, бол, қиём ва ш. к.нинг таъмига оид. ‖ Ширази ўткир, ширали. *Ширин қовун. Ширин ичимлик.* ▪ *Ширин мевалларга ўрганган оғизларига бу ернинг нордон неъматлари ёқмади.* Ойбек, Қуёш қораймас. ‖ Таъми ёқимли, тотли, мазали; лаззатли. *Ширин шўрва.* ▪ — *Албатта, албатта,— деди Сулаймонов жиддий қиёфада,— масалан, балиқ — кўп яхши нарса, қовурилса, қандай ширин бўлади!* А. Қаҳҳор, Икки ёрти бир бутун. *Менинг икки онам бор, Иккиси ҳам меҳрибон. Бири менга сут берди, Бири эса ширин нон.* Уйғун.

2 *кўчма* Киши ҳузур қиладиган, ором оладиган, лаззатланадиган, хуш ёқадиган. *Ширин туш. Ширин суҳбат. Ширин сўз шакардан ширин.* Мақол. ▪ *Муҳаррам ширин табассум билан кулди-да, бежирим лабининг икки бурчагини нозик тўр тутилган дастрўмолчаси билан артиб қўйди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Бир оғиз ширин сўз нондек арзанда.* Ғ. Ғулом. ‖ *У шовқин сурон ичида шундай ширин ухлардики, бундай уйқу ҳалол ишлаб чарчаган вақтдагина бўлиши мумкин.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. ‖ Феъли-хулқи ёқимли, ёқимтой. *Ширин бола. Тили ширин қиз.* ▪ *Ольга Петровна қизалоқни кўрди-ю, худди у юраги жизиллаётгандек: — Вой, мунча ширин қиз экан! — деб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ‖ *Дўмбилламай қолсин шу ширинлар-ей! — дегувчи эди, ҳарбийларни кўрганда бир ўртоғим.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. ‖ Аҳил, тотув. *Ширин оила.* ▪ *Дунёда битсин уруш Ер юзи кўрмасин доғ, Гулласин ширин турмуш, Тинчлик бўлсин ҳамма ёқ.* Қ. Муҳаммадий.

3 *кўчма* Жуда яхши, жуда соз; ажойиб, ҳайрон қоларли. *Бу киши ширин тўй қилиб берди.* ▪ *Иккимиз бош қўшиб уйлантирсак .. Бу жуда ширин иш бўлар эди-да.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Ширин *(хотин-қизлар исми).*

♦ **Жони ширин** ўзини ниҳоятда аяйдиган, оғриққа, оғир ишга тоби йўқ.

ШИРИНАК [*ф-т*]: **ширинак ўйнамоқ** кимники ширин чиқиши учун баҳслашмоқ (қовун, тарвуз ҳақида). *Полизларда тил ёрар ананаслар тўрлар, шакарпалак, оқуруғлар дум бериб, ариқ бўйларида «ширинак» ўйинлари бошланиб кетганди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.— *Бир ширинак ўйнаймиз,— деди раис йигитларга.— Ҳар ким ўзи танлаб узиб чиқсин.* Ҳ. Иброҳимов, Ойдин кечада.

ШИРИНДИМОҒ [*ф-т*] Қайфияти яхши, димоғи чоғ, хурсанд. *Ширин димоғ йигит.* ▪ *Кечагина машиначи қўлидан чиққан бостон ёки Ленинград костюмидан тикилган костюмингиз бўлса, кайфингиз чоғ, ўзингиз ширин димоғ!* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

ШИРИНКОМА Олди-сотди вақтида ўртада турган воситачига, даллолга бериладиган ҳақ, пул. *Ширинкома бермоқ.* ▪ — *Мана бу ширинкомаси,— деди пулни узатиб тўра.— Муҳлати — узоғи билан ўн кун.* Ж. Шарипов, Хоразм.— *Гапни чалғитма?! Мендан ширинкома ундиролмайсан,— деди Самсоқбой.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.

ШИРИНЛАМОҚ *кам қўлл.* Ширин қилмоқ, маза киритмоқ.— *Чойларингизни ширинлагани келдим,— деди Бозоров.— Мана бир пакет новвот.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ШИРИНЛИК 1 **ширин** *с. белги оти. Тарвузнинг ширинлиги. Суҳбатнинг ширинлиги. Боланинг ширинлиги.* ▪ *Ширинлиги тил ёрар, ҳиди ўткир, бўйи паст. Пишганини кўрдиму Ейман дея, қилдим қасд.* Уйғун.

2 Қанд-қурс каби ширин нарсаларнинг умумий номи, ширавор. *У ёшлигида ҳам ширинликка ўч эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.— *Тўйдан шу болага атаб бир кафт ширинлик ҳам келтирмабсан,— деди Ўроз.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Гап унчалик қовушмаётгани учун бўлса керак, жувон чойни тўхтатди. Эрининг ёрдамида хонтахта устини ширинликлардан бўшатди.* С. Анорбоев, Оқсой. ‖ Овқатдан кейин бериладиган ширин таомларнинг умумий номи. *Дастурхон ёзилди, турли таомлар, ширинликлар тортилди.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар. *Меҳмонларга манти берилади, мантидан кейин уч-тўртта қовун сўйиб ширинлик қилинади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

3 *кўчма* Шоду хуррамлик, вақтичоғлик, хурсандлик; яхшилик. *Ширинлик билан ҳаёт кечирмоқ. Тўй ширинлик билан ўтди.* ▪ [*Ҳайитжон:*] .. *Ундан кўра, ширинлик билан ўйнаб-кулиб жавоб бер қўй.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ШИРИНМИЯ Дуккаклилар оиласига мансуб, илдизи саноат ва медицинада ишлатиладиган кўп йиллик ўсимлик; қизилмия. *Хайрабод дарёлари ёқаларида ширинмия деган ажойиб тўйимли озуқа кўп ўсади.* С. Умаров, Фурсат ғанимат. *Айниқса у ерларда [Зарафшон қирғоғида] одам бўйи бараварида ўсадиган ширинмия молга ёқимли ва семиртирувчи бир ем эди.* Айний, Эсдаликлар.

ШИРИНСУХАН [*ф-т*] *айн.* **ширинсўз.** *Ширинсухан аёл.* ▪ *У [почта] ҳам хотинидай жуда ширинсухан, ҳазилкаш одам экан.* С. Анорбоев, Меҳр. *У [Умиднинг адаси] маст бўлганда биров билан уришмас, аксинча иноқ бўлиб, .. ашулалар айтиб берарди. Жуда ширинсухан ва бир оз эзма бўларди.* Мирмуҳсин, Умид.

ШИРИНСУХАНЛИК ширинсухан *с. белги оти. Ширинсуханлик барчага*

www.ziyouz.com kutubxonasi

баб-баравар мурувват кўрсатиш.. халқка, партияга садоқат билан хизмат қилиш демакдир. М. Муродов, Қамтар бўлайлик.

ШИРИНСЎЗ Гапи, сўзи кишига ёқадиган, ёқимли гапирадиган; ширинсухан. *Ширинсўз йигит.* ▪ *У одамларнинг ҳаммаси ҳам мулойим, сермулозамат, сертаъзим, ширинсўз бўлар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ШИРИНСЎЗЛИК ширинсўз *с. белги оти. Мунисхон.. келинчакдай абжирлик билан Саидийнинг қўлидан пальтосини олиб, қозиққа илди ва ўшандай ширинсўзлик билан ичкарига таклиф қилди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Бу хотинда, ширинсўзлиги ва ташқи кўринишини ҳисобга олмаганда, сатангликдан учқун ҳам йўқ эди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ШИРИНТАК *диал.:* **ширинтак ўйнамоқ** *айн.* **ширинак ўйнамоқ** *қ.* **ширинак.** *Қовун сайилларида ширинтак ўйновчилар фақат Каттақишлоқ қовунларини танлар ва уни қидирар эди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ШИРИНТОЙ *с. т.* Ёш болаларни суйиб, эркалаб айтиладиган сўз; ёқимтой. *Бобом қалин лабларини жўрттага қабартириб: «Бўб-бўб-бўб .. Айланай ширинтойдан»,— деди.* Ойбек, Болалик.

ШИРИНТОМОҚ Мазали, ширин овқатни яхши кўрадиган; ширинхўр. *Ширинтомоқ хотин.* ▪ *Соҳибкор ўзбексан, бу ер — полизинг, Мен эса — шаҳарлик бир ширинтомоқ.* Ғ. Ғулом. *Бу ерда ширинтомоқ бўлиб қолгансан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ШИРИНТУРУШ: ширинтуруш чой шакар солиб совутилган чой, ширин яхна чой. *Латифжоннинг илжайиши маза-матрасиз ширинтуруш чойга ўхшаш туюлди.* С. Анорбоев, Ҳаётга йўлланма.

ШИРИНХЎР [*ф-т*] *айн.* **ширинтомоқ.**

ШИРИНЧА *мед.* Болаларда организмнинг заифлашуви туфайли баданга майда қизил яра-чақа тошиши билан характерланадиган касаллик. *Ширинча тошган бола. Ширинча яраси.*

ШИРИНЧИЛИК *с. т.* Ҳамжиҳатлик ва дўстлик кайфияти; дўстона вазият, тотувлик. *Оилада ширинчилик бўлгани яхши. Ширинчилик билан ўтган тўй.*

ШИРИН-ШАКАР 1 Жуда ширин, ниҳоятда ширин. *Ширин-шакар қовунлар.*

2 Турли ширинликлар мажмуи. *Ғиёсиддин аъламнинг косовга ўхшаган қоп-қора қўлларида эса турли нозу-неъмат, ширин-шакар, қанд-қурс, патир-ширмонлар билан безатилиб, устига шойи рўмолчада қитдай туз қўйилган каттакон баркаш бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *кўчма* Хулқи-атвори ёқадиган; ёқимли; суюмли. *Ширин-шакар болалар.*

ШИРИҚ *тақл. с.* Металл, шиша парчалари каби нарсаларнинг бир-бирига урилишидан ҳосил бўлган товуш ҳақида. *Ширик этмоқ. Пиёла синиғи ширик этиб ерга тушди.*

ШИРИҚЛАМОҚ «Ширик» этган овоз чиқармоқ; шиқирламоқ. *Стол турли ноз-неъматлар билан безатилган, унинг бир четидаги кичкина сариқ самовар устида турган қизил чойнакнинг қопқоғи шириқлар эди.* А. Қаҳҳор, Картина. *От туёқлари бўғиқ тап-туп қилади, эгар-жабдуқлар аста шириқлайди.* С. Анорбоев, Гўзаллик излаб.

ШИРИҚЛАТМОҚ ширикламоқ *фл. орт. н. Эшикнинг занжирини шириқлатмоқ.* ▪ *Мамарайим афанди.. шилт этиб ичкари кирди, ўнг томондаги дераза рининг пардаларини шириқлатиб тортди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ШИРКАТ [*а*] **1** Маълум ишни бирга амалга ошириш мақсадида бирлашган кишилар ҳамкорлиги, ўртоқлик уюшмаси, бирлашмаси. *Улар ер, сув, от-улов, омоч-бўйинтуруғини бир ерга тўплаб, катта ширкат тузишди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Зум ўтмай: «Ҳамма ширкат идорасига борсин, Охунбобоев ваъз айтади»,— деб хабар қилишди.* Р. Раҳмонов, Изида гул унган.

2 Тенг ҳуқуқли иштирокчилардан ташкил топган саноат ёки савдо уюшмаси. *Пайчилик ширкати.* ▪ *Абдулланинг отаси Азиз ака керосинфуруш эди. От-арава билан кўчама-кўча юриб, Нобель ширкатининг керосинини сотар эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *У [Мирзо] Николай замонасида, ширкатларда, фирмаларда мирзолик қилиб, ўз хизматини манзур қилган эди.* А. Қаҳҳор, Мирзо.

ШИРМА [*р<нем*] Хонани бўлиш, айириш учун ишлатиладиган махсус йиғма тўсиқ, парда девор. *Моҳидил ширма орқасига ўтиб ечина бошлади.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ШИРМОЙ(И), ширмой(и) нон Олий навли унга нўхат унидан қўшиб, сут ва ёғ солиб тайёрланган нон. *Фахриддин бозордан, отаси тайинлаганча, иккита ширмой нон, ярим қадоқ писта олди.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

ШИРМОН, ширмон нон *с. т.* Ширмой(и). *Қиз ширмондан бир бурда ушатиб йигитга узатди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

♦ **Ширмон юз** лўппи ва қизил юз. *Нормат Адолатнинг ширмон юзидан ўпди ва она бағрига отилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ШИРОЛҒА *диал.* Овланган ов, ўлжа ёки ютуқнинг бировга бериладиган қисми; чўтал. *Шундай мерганлар ўзимизнинг элда бир нима олиб келаётса, биров широлға деб олдига чиқса, иккита бўлса — биттасини, битта бўлса — яримтасини широлға деб бериб кетади.* «Ёдгор».

ШИРТ *тақл. с.* Ип, барг кабилар узилганда ёки қирқилганда ҳосил бўладиган қисқа товуш ҳақида. *Ип ширт этиб узилди. У гулни ширт этиб кесиб олди.*

ШИРТ-ШИРТ ширт *с. такр. Ширт-ширт ўт юлмоқ.* ▪ *Дарахтлардан ширт-ширт этиб узиларди япроқлар.* Р. Файзий. *Ҳовлидаги кекса тутга чироқ шуъласи тушиб, унда нотайин бир кўланка кезар, ичкаридан «ширт-ширт» этган товуш эшитилар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ШИРХЎРА [*ф-т*] Бир онани эмган, эмишган; эмикдош. *Лекин Холмўминнинг онаси ўлди, бола этак остида қолди, Холбеканинг онаси эмизиб катта қилди. Булар ширхўра бўлиб, никоҳ юрмайдиган бўлиб қолди.* «Кунтуғмиш».

ШИРХЎРДА [*ф-т*] Сутда пиширилади-ган хўрда. *Баъзида.. «ширқовоқ» ва «ширхўрда» каби таомлар, совуганда ҳам ўз лаззатини йўқотмаганлиги учун, ёзнинг иссиқ кунларида совуқ ош сифатида истеъмол қилинади.* К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.

ШИРЧОЙ I [*ф-т+хит*] Мароми билан чой, туз, сариқ ёғ ва мурч солиб қайнатилган сут. *Ширчой ичмоқ.* ▪ [*Мунаввар*] *нонуштага, одатдагидай, ширчой тайёрлаган эди.* С. Анорбоев, Меҳр. *Йўлдошалининг онаси икки чинни косада ширчой узатди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ШИРЧОЙ II [*ф-т+хит*] Атир гуллилар оиласига мансуб, илдизи бўёқ ва ишқор моддаларига бой кўп йиллик ўт.

ШИР-ШИР шир I *с. такр. У [Марҳамат] устига .. ялтироқ плаш ёпиниб олган, плаш устидан худди ойнани ювгандай шир-шир сув сидирилиб тушмоқда эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ШИРҚ *айн.* **ширик.** *Ширқ этиб эшикнинг қулфи очилди.* У. Назаров, Биринчи учрашув.

ШИРҚИЛЛАМОҚ «Ширқ-ширқ» этган товуш чиқармоқ, ширикламоқ, ширқирамоқ. *Белда беллик билқиллаб, Меҳтарада сув ширқиллаб, Йўлга тушди қирқ ботир, Бедов отлар пирқиллаб.* «Хушкелди».

ШИРҚИЛЛАТМОҚ ширқилламоқ *фл. орт. н. Ширқиллатиб энди ёйни тортади, Ёйнинг ўқи бу ғувиллаб кетади.* «Алпомиш».

ШИРҚИРАМОҚ «Шилдир-шилдир» товуш чиқармоқ, шилдирамоқ. *Оққан сувдай ширқираб, Шамолдай бўп боради.* «Равшан».

ШИРҚИРАТМОҚ ширқирамоқ *фл. орт. н.*

ШИРҚОВОҚ Сут ва ошқовоқ солиб пиширилади-ган хўрда. *Кечки овқатга хўжайин ширқовоқ қилдирган экан, олиб чиқиб олдимизга қўйди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ШИРҚ-ШИРҚ ширқ *с. такр.*

ШИТ *унд. с.* Паррандани чўчитиш, ҳайдаш учун ишлатилади. *Чумчуқни шит деб учириб юбордим.* ▪ [*Жўра:*] *У колхозга ёт одам, шит деднг, учади-кетади.* Уйғун, Дўстлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ШИТИР *тақл. с.* Қуруқ ўт, шох-шабба, қоғоз ва ш. к.нинг қўзғалишидан ҳосил бўладиган товуш ҳақида. *Шитир этмоқ. Шитир этган шарпа. Алланарса шитир этиб кетди.* ▪ — *Мен «шитир» этган товушдан ҳадиксирайман, гапнинг рости, ўз дўстим Холбойдан ҳам ҳадиксираб ўтирибман, — деди Усмон.* О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири. ‖ *Аммо шипшиси шохлар шитирига қўшилиб кетди. Ҳаёт эшитмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ШИТИРЛАМОҚ «Шитир» этган товуш чиқармоқ; «шитир-шитир» қилмоқ. *Қамишлар шитирлайди. Чакалакзордан шитирлаган овоз эшитилди. Қуруқ шох шитирлаб ёнарди.* ▪ *Эшикни қаттиқроқ тақиллатган эдим, баланд девор ортидан шитирлаган овоз эшитилди, аммо ҳеч ким жавоб қилмади.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ШИТИРЛАТМОҚ **шитирламоқ** *фл. орт. н.* *Бегларни шитирлатиб ўйнаган ел отанинг соқолларига ҳам тегажоғлик қилиб қочади.* М. Қўшоқов, Чўл дафтаридан. *Шабада қуриб қовжираб қолган ўтларни ёқимсиз шитирлатади.* С. Аҳмад, Уфқ.

ШИТИР-ШИТИР **шитир** *с. такр.* *Шитир-шитир қилмоқ (этмоқ).* ▪ — *Тақсир,— деди Мутал ва шитир-шитир кесак тушира берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. ‖ *Хас-хашакнинг шитир-шитири бирдан тиниб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ШИТОБ Ҳаракатнинг бажарилишидаги тезлик; шошилиш, ошиқиш. *Жоним олурға келдингиз; Мунча шитобингиз нима?* Ҳувайдо. *Шитоб билан оқаётган сел Баҳромни ҳар бир дақиқада бирорта харсангга уриб майиб қилиши мумкин.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. ‖ *Жамолиддин шитоб отдан тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Иван Петрович ўрнидан туриб шитоб қадамлар билан бир айланиб келди-да, Иброҳимовнинг рўпарасида тўхтади.* А. Қаххор, Қўшчинор. **Шитоб айлаб** тезлик билан, шошилинч равишда, шиддат билан. *Ҳалол меҳнат билан ғайрат қилиб, тун-кун шитоб айлаб, Ташаббус бирла юрдик бизга ахир бўлди ром иқбол.* Ҳабибий.

ШИТОБЛИҚ **шитоб** *с. мавҳ. от.* — *Менга қаранг уста, сиз шитоблик билан Ғуломжонга хабар қилинг, шояд тадбирини топса,— деди Сулаймон ака.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ШИФЕР [*р*<*нем*] Асбест билан цементдан ёки сланецдан **тайёр**ланадиган ва том ёпиш учун ишлатиладиган бинокорлик материали. *Том ёпиш учун икки юз тахта шифер керак.* ▪ *Дарвозахона олдидаги устн шифер билан ёпилган омонат гаражда .. эски бир «Москвич» турибди.* С. Аҳмад, Таъзим.

ШИФО [*а*] **1** Касалликдан халос бўлиш; соғайиш, тузалиш. [*Шокир ота:*] *Энди шифони ёлғиз оллодан, халлоқ оламдан сўра. Табибларнинг табиби у.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Аммо эшонга ихлос қўйиб, ундан шифо умид қилиб, касалларни олиб бориб ўқитадилар.* Айний, Эсдаликлар. *Табиб қўй жигарини хомкабоб қилиб бужғун сепиб енг деган экан, бир-икки қипти, лекин дарди шифо топмабди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Худо (ёки олло) шифо берсин** беморга тасалли бериш учун айтиладиган ибора. *Олло Тоҳиржонга шифо берсин, ниятим шу.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тиланчи кампир яна қўлини кўтариб: — Худо шифо бергай! — деб дуо қилди.* Айний, Қуллар.

2 Бирор касалликдан халос бўлиш, соғайиш воситаси; даво, дори. *Чортоқ суви кўп дардларнинг шифоси.* С. Абдулла. *Э, э, болам, тоғ ҳавосига нима етсин. Турган-битгани шифо-ку.* С. Анорбоев, Оқсой.

ШИФОБАХШ [*а*+*ф-т*] Саломатликни яхшилайдиган, шифо бўладиган, даво бўладиган; шифоли. *Шифобахш сувлар. Шифобахш гиёҳ. Шифобахш ҳаво.* ▪ *Маълумки, Ўзбекистон қуёшининг шифобахш хусусиятлари чексиз.* М. Жалолов, Шифокор. [*Қудрат ариқдаги сувдан бир ҳовуч олиб:*] *Сенинг бу шифобахш сувингга ўн йил ташна бўлдим.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ШИФОБАХШЛИҚ **шифобахш** *с. мавҳ. от. Шифохонанинг .. минерал сувлари шифобахшликда денгиз сувидан қолишмайди.* И. Шарафхўжаева, Меҳрибонлар.

ШИФОКОР [*а*+*ф-т*] Қасалликдан халос қилувчи; даволовчи, табиб. *Ши фокорлар қадимги даврлардаёқ заҳарли моддаларнинг инсон сиҳат-саломатлиги учун нафи борлигини эътироф этганлар.* Э. Эгамбердиев, Заҳарнинг нафи.

ШИФОЛАМОҚ Касалликдан халос қилмоқ, саломатлигини яхшиламоқ; даволамоқ. *Табиб — табиб эмас, бошидан ўтган табиб, деганлари сингари, мен ҳам майда-чуйда касалларни шифолаб тураман.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ШИФОЛАНМОҚ **шифоламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Мен курортда шифоландим. Бу касалхонада юрак касаллари шифоланади.* ▪ [*Қудрат*] .. *уч ой муттасил жанговар сафдан чиқиб, госпиталларда шифоланди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ШИФОЛИ *айн.* **шифобахш.** *Шифоли балчиқ. Шифоли ҳаво.* ▪ *Бу шифоли сувнинг яхши хусусиятини эшитган ва бу ерда даволанишни истаганлар тобора кўпайяпти.* «Қ. Ўзбекистон», 1962, № 12.

ШИФОЛИҚ **шифо** *с. белги оти. Минерал сувнинг шифолиги. Бу ўсимликнинг шифолиги бор.* ▪ *Бир гал икки муллавачча ўртасида; шифолик учун бўза ичилса, ҳалолми, харомми? деган масала устида талаш чиқди. Буни шариат йўли билан ҳал қилиш учун эшондан сўраганларида у: «Азбаройи шифолик учун бўза ичилса, ҳалол!» деб жавоб берди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ШИФОН [*р*<*фр*] Юпқа ип ёки ипак газлама. *Бир кийимлик шифон.* ‖ *Шифон кўйлак.*

ШИФОНЬЕР [*р*<*фр*] Кийим-кечак сақланадиган шкаф, жавон. *Собиржон яна уйга кирди. Шифоньерни очиб қараса, фақат ўз кийимлари осилиб турибди.* С. Шамсиева, Сепсиз келин. *Шифоньер ойнасига қараб сочини ўриб турган Ҳалима қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди.* Ҳ. Зиёхонова, Қишлоқи.

ШИФОСИЗ Давоси йўқ, тузалмайдиган. *Тоҳиржон киноя билан жилмайди: — Шифосиз касалга ҳар бир дори-дармон заҳардек амал қилар экан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ШИФОХОНА [*а*+*ф-т*] Даволаш муассасаси; касалхона. *Болалар шифохонаси.* ▪ *Тиббий ҳамшира бўлса керак, оқ халат, оқ қалпоқли жувон келиб, Муродованн шифохонага таклиф этди.* И. Раҳим, Ихлос. [*Сорокин*] *шифохонадан анча нарида, ўрмоннинг нариги четидаги маррани кўз олдига келтирди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ШИФР [*р*<*а*] **1** Махфий ёзишмалар учун ишлатиладиган шартли белгилар, ҳарфлар ёки рақамлар; шартли, махфий алифбо. *Шифр билан ёзилган телеграмма. Хатни шифр билан ёзмоқ.*

2 Қутубхона китобларига, айрим ҳужжат ва ш. к.га қўйиладиган рўйхат рақами, бошқалардан фарқловчи белги.

ШИФРЛАМОҚ **1** Шифр билан ёзмоқ. *Телеграмма текстини шифрламоқ.*

2 Қутубхона китоблари, ҳужжат ва ш. к.га рўйхат рақам ёки бирор белги қўйиб чиқмоқ. *Китобларни шифрламоқ. Хужжатларни шифрламоқ.*

ШИФРЛАНМОҚ **шифрламоқ** *фл. мажҳ. н. Шифрланган хат. Китоблар шифрланди.*

ШИФТ *айн.* **шип** I. *Бир вақтлар турли ранглар билан бўялган уйнинг шифтлари оташдонда ёқилган ўт тутунидан хираланган.* Ҳ. Шамс, Душман.

ШИХАНГ: шиханг бермоқ бирор ёмон иш ёки ҳаракат қилишга ундамоқ, тезламоқ, гижгижламоқ; бировга қарши йўналтирмоқ. *Эрига шиханг беришга одатланган аёл.*

ШИХАНГЛАМОҚ *айн.* **шиханг бермоқ** *қ.* **шиханг.** *Тўғриз қўпгур ўша «Қорағужанак» шиханглаяптими сизни? Ёмон йўлдошдан — йўнмаган таёқ яхши дегандай, бир кун сизнинг бошингизга етади у.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ШИХТА [*р*<*нем*] *махс.* Хомашё (руда, кварц қуми ва ш. к.) ва ёқилғи аралашмасидан иборат эритишга тайёрланган қатлам. *Шиша пиширишда даставвал, шихта — хомашё аралашмаси тайёрланади.* М. Аминжонова, Шишанинг кашф этилиши.

ШИШ Организм тўқималарининг ташқи таъсир ёки касаллик туфайли бўр-

www.ziyouz.com kutubxonasi

тиб чиқиши; бўртма; ўсма. *Ёмон шиш. Ўпка шиши. Шишни даволамоқ.* ▪ — *Ахир дармоним йўқ, бод касалим бор, оёғим шиш, бу йил менга раҳм қилинг,— деб ялинди Шариф ота.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Агар бу шиш газак шиши бўлса пахтадор фойда қилади, лекин рак шиши бўлса авж олдиради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ШИША [*ф-т*] 1 Кварц қумига бошқа баъзи моддаларни қўшиб эритиш ва химиявий ишлов бериш йўли билан олинадиган қаттиқ ва шаффоф материал; ойна. *Шиша эритадиган печь. Шиша ишлаб чиқармоқ.* ▪ *Бу докторхона тўғрисида Сотиболдининг билгани шу: салқин, тинч, .. баланд ва чиройли оқ иморат; шиша қабзали эшигида қўнғироқ тугмаси бор.* А. Қаҳҳор, Бемор. *Менга тескари ўгирилиб, чап кўзи — шиша кўзини олиб, рўмолчаси билан арта бошлади.* Р. Файзий, Қишиларимиз қиссаси. **Шиша ранг** ниҳоят тоза, мусаффо, шаффоф. *Шиша ранг осмон.* ▪ *Шарқираб оқаётган шиша ранг сувнинг жилосида, .. эндигина уйқусидан турган, ҳали юзларини ювиб улгурмаган тонг.* Р. Файзий, Балли она қизим! | Шу материалдан тайёрланган ҳар хил шаклдаги турли идиш ва буюмлар. *Фонарнинг шишаси.* ▪ *Лекин бу ўқларнинг бири деворни тешиб кетди, иккинчиси чироқ шишасини чил-чил синдирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Шундай материалдан ясалган бўғизи тор идиш; бутилка. *Бир шиша атир. Пиво шишаси.* ▪ *Унинг [Иван Фёдоровичнинг] бахтига бир вақтлар стадионда биргалашиб бўш шишалар терган болалардан бири йўлиқиб қолди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ШИШАДАМ [*ф-т*] Шиша саноатида: пуфлаб шиша буюмлар ясовчи ишчи.

ШИШАҚ [*ф-т*] Бир ёки икки ёшли қўй.

ШИШАСОЗ [*ф-т*] Шиша саноатида ишловчи киши.

ШИШИНМОҚ 1 **шишмоқ** 1—3 *фл. ўзл. н. Бемор бир оз шишинган эди.*

2 *кўчма* Манманлик билан кеккаймоқ, мағрурланмоқ, кибрланмоқ.— *Сизга ўхшаган тажрибакорлар билан кенгаш қилган эдим,— чақиртирсам бормадингиз,— деди Турғунов.— Қачон? Ҳеч хабарим йўқ,— сал шишиниб деди Бўрибой.* Ҳ. Назир, Ўтлар тутташганда.

ШИШИРИЛМОҚ **шиширмоқ** *фл. мажҳ. н. Пуфлаб шиширилган шар. Шиширилган камера.* ▪ *Саккиз йилдан бери суд аппаратида ишлаб бундай бетутурик айблов фикрни, бундай пуфлаб шиширилган ишни кўрганим йўқ.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ШИШИРМОҚ 1 **шишмоқ** 1—3 *фл. орт. н. Ари чақиб қовоғимни шишириб юборди. Шарни пуфлаб шиширмоқ. Велосипед камерасини дамлаб шиширмоқ. Ҳўл беда сигир қорнини шишириб юборади.* ▪ *Самандаров кулиб юбормаслик учун лунжини шиширди ва жаҳл билан столнинг тўртмасини тортиб унинг аризасини қидирган бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *кўчма* Оз, кичик нарсани кўп ёки катта қилиб кўрсатмоқ, муболаға қилмоқ. *Баъзилар асарнинг ижобий томонини шишириб кўрсатишга уринадилар.* ▪ *Менинг йўқ гуноҳимни шиширган ўшалар.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

◆ **Мияни (ёки каллани) шиширмоқ** мияни ниҳоятда чарчатмоқ, ҳолдан тойдирмоқ, гангитиб қўймоқ. *Саҳардан оқшомгача чархнинг ғув-ғуви каллани шиширади.* Ойбек, Улуғ йўл.

ШИШМОҚ 1 Организмда ёки унинг бирор қисмида ташқи таъсир ёки касаллик туфайли шиш ҳосил бўлмоқ; қабармоқ, бўртмоқ. *Унинг оёғи шишиб кетипти.* ▪ *Кўп йиғлаганликдан [Кумушнинг] кўзлари қизарган, қовоқлари шишган, юзлари бўртган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У [Рустамжон] ҳар тош кўтарганда билагидаги томирлари бармоқдек-бармоқдек бўлиб шишиб чиқади.* С. Аҳмад, Йўлда.

2 Ҳаво, газ, ва ш. к. билан тўлиб кенгаймоқ, катталашмоқ. *Бола қанча пуфласа ҳам, пуфак шишмади.* | Кўп овқат еб қорни қаппаймоқ; бўкмоқ. *Сигирнинг қорни шишди.* ▪ *Чол қўйлар шишиб ўлган ўша бахтсиз ҳодисадан бери ўғлига бунчалик ширин гапирмаган эди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Эрта баҳор, қўш чиқар пайт эди. Матқовул шерик топиб, далага чиқишга шайланиб турганда, отнинг қорни шишиб ҳаром ўлиб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *кўчма с. т.* Семирмоқ, семириб кетмоқ, тўлишмоқ.— *Мен шишиб кетсам, сен симёғочдек қолибсан! — деди Хўжақул ва қийқириб кулди.* О. Ёқубов, Тилла узук. *Ғани махсум сомон тиқилган қанордай шишиб, бемалол ухлаб ётарди.* А. Муқимов, Ҳашарот.

4 *кўчма* Бойиб кетмоқ.

◆ **Калласи (ёки мияси, боши) шишган** ниҳоят чарчаган, толиққан; гангиб қолган. *Дояча ким .. нечта эркак ва нечта хотин айтиладир ва кимлар?— мана шунингдек масалалар билан Ўзбек ойимнинг мияси жуда шишган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бир томондан, қизим қаттиқ касал, иккинчи томондан, шу касал қизимнинг тўйини бошламоқчиман. Шунинг учун бошим шишган.* Айний, Дохунда. **Ўпкаси шишди** 1) нафас олишга қийналди, ҳансираб қолди. *Розиқ .. ўрнидан турдида, югурганича кетди. Салдан кейин ўпкаси шишди, оёғида дармон қолмади.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) йиғлар даражада алам қилди, хўрлиги келди. *Девонанинг ўпкаси шишиб кетди. Эрмакчилар унинг юрагига галма-гал ўт ёқар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ШИҚ *тақл. с.* Мўрт нарса синганда ёки икки қаттиқ нарса бир-бирига урилганда ҳосил бўладиган товуш ҳақида. *Тўпиғим шиқ этиб кетди.*

ШИҚИЛДОҚ Силкиганда «шиқ-шиқ» товуш чиқарадиган, шиқирлайдиган болалар ўйинчоғи; шақилдоқ. *Гўдак шиқилдоқ ўйнамоқда.* ▪ — *Чойни кўп ичиб қўйиб, илигингиз шиқилдоқ бўлиб қолмасин, унда ишлар ўлда-жўлда бўлиб қолади, онажон,— деди Маҳмудов.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.

ШИҚИЛЛАМОҚ «Шиқ-шиқ» этган товуш чиқармоқ, шиқирламоқ. *Чойхонада одам кўп. Баъзан чойнакларнинг қопқоғи шиқиллаб қолади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ШИҚИЛЛАТМОҚ **шиқилламоқ** *фл. орт. н. Бармоқларни шиқиллатмоқ.* ▪ *Машинка шиқиллатиб ўтирган секретарь қизнинг бетига ҳам қарамай: «киринг», деб ўтиб кетди.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон.

◆ **Туёғингни шиқиллат** жўнаб қол, йўқол, кет. *Лекин Жалиловга ўхшаганлар: «Колхоз уставини бузишга ҳаққим йўқ! Кўп қатори оларингни олдингми, туёғингни шиқиллат!» — дейдилар.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ШИҚИР *айн.* **ширик.** *Эшик занжири шиқир этиб очилди.*

ШИҚИРЛАМОҚ «Шиқир-шиқир» товуш чиқармоқ. *Мотор гуриллади. Сеялкалар шиқирлаб ишга тушиб кетди.* Ш. Ғуломов, Ташаббус.

ШИҚИРЛАТМОҚ **шиқирламоқ** *фл. орт. н. Калитларни шиқирлатмоқ. Мамарайим чўнтагидан бир даста калит чиқариб, Дилшодга кўз-кўз қилаётгандек шиқирлатди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *От ҳам, эгасининг дилини билгандай, битта-битта қадам ташлаб, сўлиғини шиқирлатиб борар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ШИҚИРЛАШМОҚ **шиқирламоқ** *фл. бирг. н. Қилич, найза шиқирлашди.* «Ширин билан Шакар».

ШИҚИР-ШИҚИР **шиқир** *с. такр.*

ШИҚ-ШИҚ **шиқ** *с. такр.* [Салмонов] *қаламни шиқ-шиқ стол устидаги ойнага уради, деразадан дарахтларнинг маймоқланиб кетган шохларига тикилади.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

ШИҒ: юраги шиғ этиб кетди *айн.* **юраги шув этиб кетди** *қ.* **шув.** *Аҳмаджон ялт этиб, товуш эшитилган томонга қаради. Қаради-ю, юраги шиғ этиб кетди.* Ф. Насриддинов, Кўнгил.

ШИҒА *рвш* Энг кўп даражада; ғоят мўл, ниҳоятда кўп; ялпи. *Олча шиға гуллади.* ▪ *Кўкраккача ўсиб, атрофга шох ёйган, тагидан то учигача шиға кўсаклаган бўлиқ ғўзалар.* Ҳ. Нуъмон, Қаҳрамон пахтакор. *Ҳамма жойда шиға ҳосил, уни ўз кучимиз билан териб олиш амри маҳол.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

ШИҒАМОҚ Бирор иш-ҳаракатни бажаришга ниҳоятда зўр бермоқ, жон-жаҳди билан, астойдил ҳаракат қилмоқ. *Ёпирилиб, шиғаб теринг ўртоқлар. Улоқ олиб, донг чиқарсин қишлоқ-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

лар. А. Пўлат. [*Моҳидил*] *тўшакни тарк этмоқ ниятида докторнинг айтганларини бажону дил бажарар, иштаҳаси бўғиқлигига қарамай шифаб овқат ер, куч йиғишга уринарди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. **Ёмғир шифаб ёғмоқда** кучли ёмғир ёғмоқда.

ШИҒИЛ *с. т. айн.* **шовул** II. *Дарахтлар шифил гулга кирган, боғда зинғиллаб асал арилар учиб юрибди.* Ж. Шарипов, Саодат. ‖ *Ҳар туп ғўзада шифил кўсак.* ▪ [*Колхозчиларнинг*] *ҳовлиларида шарқираб оқаётган сув, боғлардаги шифил мевалар кишига аллақандай роҳат бағишлайди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ШИҒИЛЛАМОҚ 1 *айн.* **жиғилламоқ.** *Оқсоч бойнинг хотини олдига .. шиғиллаб қайнаб турган самоварни олиб кирди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

2 *айн.* **ғизилламоқ.** *Снарядлар шиғиллаб келиб, гумбурлаб тўфон кўтарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

♦ **Юраги шиғиллаб кетди** юраги ўйнади, безовта бўлди. *Ғуломжон Ҳаётни кўрди-ю, юраги шиғиллаб, кўз ўнги хираланди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ШИҒИЛЛАТМОҚ **шиғилламоқ** *фл. орт. н. Булоқ суви ариқчага бурилди .. Кетмон дастасидек сув шағални шиғиллатиб, тупроқни тўзитиб, илондек билқиб олға интилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. [«*Пахтакор*» *машинаси*] *пайкалга кирдими, бас, пўлат панжалари билан тўрт қаторни бирдан шиғиллатиб териб, топ-тоза қилиб кетади.* А. Пўлат, Чўлдаги машъал.

ШИҒИРЛАМОҚ *айн.* **шиғилламоқ.**

♦ **Юраги шиғирлаб кетди** *айн.* **юраги шиғиллаб кетди** *қ.* **шиғилламоқ.** *Дилшод табаррук ерга қадам босганда, юраги шиғирлаган одамдай, остонадан авайлаб ҳатлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ШИҒОВУЛ *тар.* Хон ёки подшо саройида тантана маросимларини бошқариб ва назорат қилиб турадиган катта амалдор. *Эрталаб хон саройидан шиғовул эгарлоғлик бир от келтириб, таъзим билан элчини аркка чорлади.* М. Осим, Элчилар.

ШИҒРАЙМОҚ Астойдил қарамоқ, тикилиб қарамоқ (ғилай кўзли одам ҳақида)

ШИҒРАЙТИРМОҚ **шиғраймоқ** *фл. орт. н.* [*Хотин*] *ғилай кўзларини икки ёнига шиғрайтириб, туфуқ сачратиб қайта-қайта туфурди-да, шошилиб паранжисини бошига илди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ШКАЛА [*р*<*лат*] 1 Ўлчов асбобларининг даража кўрсатувчи чизиқлари, рақам кўрсаткичи ёки циферблати. *Термометр шкаласи.* ▪ *Норматнинг қулоғини бураб, шкаласи устидаги стрелкасини йўрғалата бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирор катталикни, миқдор, хусусият ва ш. к.ни ўлчаш ёки баҳолаш учун қабул қилинган сонлар системаси. *Иш ҳақи шкаласи.*

ШКАФ [*р*] Турли анжомлар солиб қўйиладиган, тикка сандиқсимон мебель тури; жавон. *Ойнали шкаф.* ▪ *Жондорбой ҳовлиқиб, шкафи ичидан коньяк олар экан, унинг меҳмонлари кириб келишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ШҚИВ *тех.* Бир ўқдан иккинчи ўққа тасма ёки арқон орқали ҳаракат узатадиган икки ғилдиракдан бири.

ШЛАГБАУМ [*р*<*нем*] Заставада ёки йўлни поезд кесиб ўтадиган жойларда қатновни тўхтатиб қўйиш учун хизмат қиладиган кўтарма ғов. *Секин шлагбаум кўтарилди. Машина йўлга тушди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида. *Канал яқинидаги шлагбаум очиқ, у ердан ўтган йўл машиналардан холи.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ШЛАК [*р*<*нем*] 1 Рудадан металл эритиб олишда қоладиган шишасимон ёки тошсимон модда; тошқол. *Шлак уюми. Шлак кукуни.*

2 Қаттиқ ёқилғидан қоладиган чиқит. *Бу кўчаларнинг тупроғи ҳам бошқа, йўлкаларга сурранг майда шлак тўкиляпти, юрганда ғичир-ғичир қилади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ШЛАКОБЕТОН [*р*] *тех.* Цемент, қум ва шлак қоришмасидан тайёрланган енгил бетон.

ШЛАКОБЛОК [*р*] *тех.* Шлак билан цемент аралаштириб тайёрланган қурилиш материали.

ШЛАНГ [*р*<*нем*] Резина ёки сув ўтказмайдиган материаллардан ясалган эгилувчан труба. *Ўт ўчириш шланги. Шланг билан сув сепмоқ.* ▪ *Шлангдан вариллаб келиб турган сув бирпасда ҳовузчани тўлдирди.* С. Аҳмад, Томоша. *Сайёра эрталаб спорт майдончасига борганда улар* [*болалар*] *қаердандир шланг топиб, майдончага сув сепишаётган эди.* О. Ёқубов, Дастлабки қадамлар.

ШЛАНГА *с. т.* Шланг. *Ке, қўй, Наби кўп ўжарлик қилма, мана шлангга ҳам тайёр.* О. Ҳусанов, Дўстлар.

ШЛЕМ [*р*] 1 Қадим замонларда ва ўрта асрларда қилич, гурзи, ўқ ва ш. к. зарбидан сақланиш учун бошга кийиладиган темир қалпоқ; дубулға.

2 Бош ва бўйнини урилиш, лат ейиш, босим ва ш. к.дан сақлаш учун махсус тайёрланган бош кийими. *Космонавтлар шлеми. Танкистлар шлеми. Ўт ўчирувчилар шлеми.* ▪ *Одам ғоввослар шлемини кийиб, шўр сувга тушади, бундай сувнинг солиштирма оғирлиги одам танасининг солиштирма оғирлигига баравар бўлади.* Ё. Тўрақулов, Космосга учиш.

ШЛЕМОФОН [*р*] Учувчилар, танкчилар, космонавтлар киядиган, ичига гаплашиш мосламаси (телефон ва микрофон) ўрнатилган шлем ҳамда шу гаплашиш мосламасининг ўзи. *Йўлдош ўз звеноси ёнига келганда самолётларнинг экипажлари ўз ўрнини эгаллаб бўлган, учувчилар шлемофонларини қулоқларига бостириб буйруқ кутиб турардилар.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ШЛИФОВКА [*р*] Пардозлаш ёки маълум шаклга келтириш учун металл, ёғоч, ойна ва ш. к.ни абразив материаллар ёрдамида ишлаш; ишқаб силлиқлаш, жилолаш, сайқал бериш. *Ёғочни шлифовка қилмоқ.*

ШЛИФОВКАЧИ Шлифовка қилувчи ишчи.

ШЛЮЗ [*р*<*нем*] 1 Кемаларни дарё ёки каналнинг сув сатҳи турлича бўлган бир участкасидан иккинчисига ўтказиш имконини берадиган, дарвозалар орқали ўзаро туташган гидротехник камералардан иборат иншоот. *Бир камерали шлюз. Шлюз камераси. Пароходни шлюз орқали ўтказмоқ.* ▪ *Фақат канал эмас, балки тўғонлар, шлюзлар, темир-бетон уйлар ҳам бир йўла ва бирданига қурилаётганга ўхшайди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Тўғонларда сувни қўйиб юбориш ёки бўғиш учун хизмат қиладиган махсус тешик; тўғон қулфи. *Шлюзни очмоқ.*

ШЛЮПКА [*р*<*голл*] Эшкаклар ёрдами билан юрадиган, баъзан елканли ёки моторли палубасиз кичкина қайиқ. *Эшкакли шлюпка. Елканли шлюпка. Моторли шлюпка.*

ШЛЯПА [*р*] Атрофи соябонли бош кийим. *Пахол шляпа. Аёллар шляпаси. Шляпа киймоқ.* ▪ *Рўпарасида шляпанинг кенг соябони тагидан Хуморхоннинг кўзлари ёниб турарди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ШМУЦТИТУЛ [*р*<*нем*] *полигр.* Китобнинг бошланиши ёки ҳар қайси қисми олдидан қўйиладиган, одатда сарлавҳа ёзиладиган ёки расм солинадиган варақ.

ШНИЦЕЛЬ [*р*<*нем*] Қийма гўштдан ёки тўқмоқланган гўштдан пиширилган котлет.

ШНУР [*р*<*нем*] 1 Изоляцияланган электр сими. *Бир симли шнур. Шнур тортмоқ.*

2 *с. т.* Ип, каноп, чилвир. *Ботинкага шнур тақмоқ.*

ШОВ *тақл. с.* Суюқликнинг шиддат билан тез тушишида ҳосил бўладиган товуш ҳақида. *Шов этмоқ. Цистернадаги керосин шов этиб тўкилиб кетди.*

ШОВВА *айн.* **шалола.**

ШОВВОЗ [*ф-т* шаҳбоз] 1 Ҳар қандай ишни эплай оладиган одам; азамат, полвон. *Дуруст, юрагинг дадил кўринади. Одамнинг шоввози қўриқ очади.* Ҳ. Назир, Васият. *Бўш келманглар, йигитлар, ураверинглар, шоввозлар!* Ойбек, Қутлуғ қон. ‖ *Гулсумга ўхшаш шоввоз аёлларни ўз атрофингизга тўпланг.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Айёр, муғомбир. *Оғирнинг устидан, енгилнинг остидан юришни истаб қолибсизда-а! Ўлманг, шоввоз.* Н. Сафаров, Қатта карвон йўлда.

ШОВВОЗЛИК **шоввоз** 1 *с. белги оти. Унинг шоввозлиги тутиб кетди. Шоввозлик қилмоқ.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ШОВДИРАМОҚ Шовулламоқ; шалдирамоқ. *Буғдойнинг сарғая бошлаган бўлиқ бошоқлари майин шабадада шовдираб, денгиз каби мавжланиб чайқалади.* Ҳ. Нуъмон, А. Шорахмедов, Ота. *Мадрасанинг кенг, текис чорбурчак саҳнидан кеча шовдираб ўтган ёмғир кўзга илинар-илинмас буғ бўлиб ҳавога кўтарилмоқда эди.* Ойбек, Навоий.

ШОВДИРАТМОҚ **шовдирамоқ** *фл. орт. н. Унинг [Хусниддиннинг] кўз олдига марварид сирғасини шовдиратиб Қандолатхон келди.* Мирмуҳсин, Феълан кучсизлик.

ШОВИНИЗМ [*р<фр*] Ирқий айирмачилик ва миллий низони авж олдиришга уринувчи ўтакетган буржуа миллатчилиги. *Россияда шовинизм заҳрини юқтириш мумкин бўлмаган бирдан-бир синф пролетариатдир.* В. И. Ленин, Социализм ва уруш. *Миллатчилик, шовинизм, ирқчилик — буржуа дунёқарашининг кўринишларидир.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, 22 июль.

ШОВИНИСТ [*р*] Шовинизм тарафдори. *Большевиклар .. великорус шовинистларга қарши, ҳам панисломизм ва пантуркизм тарғиботчилари бўлган маҳаллий буржуа миллатчиларига қарши курашдилар.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, 5 февраль.

ШОВИНИСТИК [*р* шовинистический] Шовинизмга оид; шовинизм руҳи билан суғорилган. *Шовинистик пропаганда.* ▪ *Чоризм зўр бериб шовинистик агитация юргизмоқда эди.* «КПСС тарихи».

ШОВИНИСТЛИК *айн.* **шовинизм.** *Яшасин барча мамлакатлардаги буржуазиянинг шовинистлигига ва буржуазия ватанпарварлигига қарши ишчиларнинг халқаро бирдорлиги!* В. И. Ленин, Уруш ва Россия социал-демократияси.

ШОВУЛ I [*р* шавель] Отқулоққа ўхшаш, қорабуғдойлар оиласига мансуб, барги майда, таъми нордон, овқатга ишлатиладиган кўп йиллик ўт; қўзиқўлоқ. *Шўрвага шовул солмоқ.*

ШОВУЛ II Жуда кўп, ғуж-ғуж; шиғил. *Биз ғўза пайкали оралаб ёнғоқдай шовул кўсакларни санашиб, машина тўхтаган тарафга қараб бордик.* Ҳ. Назир, Механизатор. *Зилол чашма тилга кирди: — Ўксиз, етим, мажнун тол. Нечун шовул новдаларинг Бошим узра эгик лол?* Т. Тўла.

ШОВУЛДЕК, -дай *айн.* **шовул** II. *Шовулдек олчалар кўзни қамаштиради.* ▪ *Кун кеч бўла бошлаган. Мен баланд ёнғоқда ўтирибман. Атрофда шовулдек ёввойи узум.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

ШОВУЛЛАМОҚ «Шов-шов» этган товуш чиқармоқ. *Шалоланинг шовуллаган овози келди.* ▪ *Ўрмон аллақандай бир хил овоз билан елпиниб шовуларди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Бирдан ёмғир ёғиб, тарновлардан шовуллаб сув оқа бошлади.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Адирдан эсаётган шабада ғўза шохларини қимирлатар, шохлар шохларга киришиб, кўсаклар кўсакларга урилиб шовулларди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ШОВУЛЛАТМОҚ **шовулламоқ** *фл. орт. н. Комбайн буғдойни шовуллатиб ўрарди.*

ШОВУН *с. т.* 1 Йўғон ип; қаноп. *Қопнинг шовуни кетса кетсин, одамнинг бурди кетмасин.* Мақол.

2 *айн.* **шоқул.** *Икки қулочлик тахта керак. Шовундай тўғри, тоб ташламаган бўлсин.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ШОВУР-ШУВУР 1 *тақл. с.* Ҳар хил ҳаракат туфайли ҳосил бўлган товуш ҳақида. *Аудитория шовур-шувур. Биров ўтирган стулини ғўртиллатиб суради, безовталаниб қимирлайди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Шовқин, шов-шув, ғовур-ғувур. *Шовур-шувур кўтармоқ. Шовур-шувур босмоқ.* ▪ *Шовур-шувур бўлиб турганда, Аркарбой сўз олди, яна ҳамма жим бўлди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ШОВУШ Муз, ях. *Сирдарё суви шовуш аралаш кўпириб оқади.* Ҳ. Нуъмон, Қаҳрамоннинг туғилиши. **Шовуш боғламоқ** қиров боғламоқ, музламоқ. *Унинг мўйлови шовуш боғлабди.*

ШОВ-ШУВ 1 **шов** *с. такр. Новдан оқиб тушаётган сувнинг шов-шуви дилрабо нағмалардай ёқиб кетди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Унинг [Жапақнинг] даҳшатли довул шов-шувини эшитмаган қулоқлари эшикдаги заиф бир шарпани аниқ пайқаган эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Шовқин, шовқин-сурон; ғала-ғовур, шовур-шувур. *Қурилиш участкасида шов-шув тинмайди. Залда шов-шув кўтарилди.* ▪ *Тўй узоққа чўзилди. Шу вақт негадир бирдан шов-шув, қий-чув кўтарилди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Улар вокзалнинг олдида қатор тизилиб турган «Победа»ларнинг бирига ўтириб, шаҳарнинг шов-шувига тўла гавжум кўчаларидан учиб кетдилар.* О. Ёқубов, Ота.

3 *кўчма* Миш-миш гап, овоза. *Бу воқеа ҳақида шов-шув кўтарилди. Шов-шув гап тарқатмоқ.* ▪ *Домла ўйланиб қолди-да, анчадан кейин деди: — Қишлоқда шундай шов-шув бор эмишми?* А. Қаххор, Сароб.

4 *с. т.* Бирор ҳодиса, кимса ёки нарсага ўта қизиқиш туфайли юз берадиган қизғин муҳокама, мунозара, ҳар хил гап-сўз. *Султонова звеносининг бу ғалабаси катта шов-шувларга сабаб бўлди.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *Шов-шув кўтарма! Даданг хабардор бўлиб қолса, яхши бўлмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ШОВ-ШУВЛИ «Шов-шув» овози келиб турадиган; шовқин-суронли; ғала-ғовурли. *У .. қоғозни Ҳиротга кетувчилардан бериб юбормоқ учун работнинг шов-шувли қўрасига чиқди.* Ойбек, Навоий.

ШОВ-ШУВСИЗ Шовқин-суронсиз, осойишта, тинч. *Улар [Сарагул билан Орифжон] ҳамма вақт икков ёлғиз яшаб, оҳиста, шов-шувсиз, камташвиш ҳаётга ўрганиб қолган эдилар.* А. Мухтор, Чинор. | Шовқин-сурон кўтармасдан, астагина. .. *Икки кампир ирим қилиб, Маликанинг дард тутаётганини ҳеч кимга билдирмасликка тиришиб, шов-шувсиз эшикни ҳам занжирлаб қўйишган эди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ШОВҚИН 1 Кучли овоз ва товушлар, бақириқ-чақириқ; олағовур.— *Оқлаймиз! Оқлаймиз! — чойхонани ишчиларнинг шовқини босиб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Аркда жанг тўхтайди. Аммо орқада ҳамон шовқин.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Намоз асрга яқин куёв оломон билан келди. Тўрт карнай, олти сурнайнинг шовқини кўкни тутди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Турли ҳаракат туфайли ҳосил бўлиб, ўзаро қўшилиб кетадиган ҳар хил товушлар; ғала-ғовур. *Унда-бунда сайёр атторларнинг «ип кетди, ..» каби қичқириқлари шаҳар шовқинига мадад бериб туради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шовқин тўла шаҳарда қиз ўзини катакка тушиб қолгандай сезар, қалби кенгликни, далалардагина бўладиган маъюс жимликни қўмсарди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

2 Баланд овоз билан гапириш, жанжаллашиш; жанжал, шовқин-сурон. — *Ҳай, бу нима шовқин? — кампир кўча томонга қулоқ солди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Шовқин кўтармоқ** 1) бировга қарата баланд овоз билан қаттиқ гапирмоқ, бақирмоқ.— *Ёлғон, туҳмат! — деб бошқа деҳқонлар ҳам шовқин кўтардилар.* Айний, Қуллар; 2) *кўчма* бирор хабарни кенг ёймоқ, бу ҳақда жар солмоқ. *Нега матбуот шовқин кўтармайди.* А. Қаххор, Сароб. **Шовқин солмоқ** 1) *айн.* **шовқин кўтармоқ.** *Фақат ичкаридан мастларнинг қийқириқлари, аллакимнинг бўғиқ алёри эшитилади; ашула, қичқириқ аралаш яна аллаким шовқин солиб сўкинади.* Ҳ. Ғулом, Машъал; 2) *кўчма* гумбурламоқ, тувилламоқ, шовулламоқ. *Шовқин солиб сой оқар Қорабоғ қишлоғидан.* Ҳ. Салоҳ.

3 *лингв.* Оғиз бўшлиғида ун иштирокисиз ҳосил бўладиган товуш. *Фақат шовқиндан ҳосил бўлган к, п, с, т, ф, ш, ч, қ, х, ц, ҳ товушлари жарангсиз ундош товушлардир.* «Ўзбек тили».

ШОВҚИНЛАМОҚ Баланд овоз билан гапирмоқ, бақирмоқ. *Шовқинлама, болани уйғотиб юборасан.* ▪ *— Ош тайёрми, ош! — деб шовқинлади Умар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ШОВҚИНЛАШМОҚ **шовқинламоқ** *фл. бирг. н. Дарахтларнинг тепасидаги болалар шовқинлашиб, ҳуштак чала бошлади.* И. Раҳим, Ихлос.

ШОВҚИНЛИ 1 Шовқин билан тўлган; ғала-ғовур ҳукм суриб турган. *Шовқинли кўча.* ▪ *Машшоқлар чолғуларини қўлга олдилар. Энди гузарда шовқинли катта ўйин эмас, ширин,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

майин ҳужрабазм садоси оқа кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Овоз чиқариб турадиган, гумбурлаган, гувиллаган, шовуллаган. *Шовқинли ўрмон.* ▬ *Умурзоқ ота ғира-ширада чайласидан чиқиб келди-да, шовқинли дарё лабида таҳорат қилди ва тўнини майсага ёзиб, бомдод номозини ўқиди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. [*Миркарим*] *шовқинли сувлар бўйига жойлашган гумбаздор мозорлар, .. мачитлар орасида уч ой юргач, яна Тошкентга келиб олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

♦ **Шовқинли ундошлар** *лингв.* овознинг иштирокисиз, шовқин билан ҳосил бўладиган ундошлар.

ШОВҚИН-СУРОН Кучли даражадаги шовқин. *Шовқин-сурон кўтармоқ.* ▬ *Вагонларнинг қулоқларни қоматга келтирувчи овозлари борган сари узоқлашиб, ниҳоят шовқин-сурон тинди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Танклар юрганда, ўқ отганда шовқин-сурони радиокарнайи орқали узоқ-узоқларга тарқалади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Қий-чув, тўс-тўполон. *Шовқин-сурон орасида қўрғон беги от устида қўрғоннинг у бошидан-бу бошига чопарди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мавлон ака арава миниб уйига қайтиб келганда, шовқин-суроннинг устидан чиқиб қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ШОВҚИН-СУРОНЛИ Кучли даражада шовқинли; шовқин билан юз берадиган. *Бу вақт ичкарида тартиб ўрнатилиб, боягидай шовқин-суронли вайсаш бошланган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ШОВҚИНЧИ *с. т.* Бақириб гапиришга одатланган; арзимаган нарсага шовқин кўтарадиган.

ШОГИРД [*ф-т*] **1** Корхона (мас. заводда, фабрикада) бирор уста ёки мутахассисдан ҳунар ўрганаётган киши. *Шогирд тушмоқ. Уста кўрмаган шогирд ҳар мақомга йўрғалар.* Мақол. ▬ *Сидиқжон аввал аравасоз устага шогирд, ундан кейин бу ерга келиб Собиржон қорига қарол бўлиб юрган вақтларида Хадича хола уни ўз қаноти остида ҳисоблар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. — *Устоз ишини билиб қилмаса, шогирд устоздан ўтиб кетадиган вақт, оғайни,— деди кимдир.* С. Маҳкамов, Шогирд. || *Кўзларига уйқу келган шогирд бола мумли ипни қир-қир чўзиб, қатим тортар, устанинг аччиғини чиқармаслик учун, ҳеч қаёққа алангламас эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. / Таълим, таҳсил олган ёки олаётган киши, ўқувчи (ўз ўқитувчиси ёки устозига нисбатан). *Ҳар бир инсофли устод ўз муборак умрининг дурдона якунлари деб шогирдларини ҳисоблайди.* Ғ. Ғулом, Жаноби инсонлардан бири. *Эртаси куни [Элмурод] ўз шогирдларига вазифа бериб қўйди-да, ёлларнинг ўқишини кўришга келди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бирор кимсанинг иши ёки таълимотининг тарафдори, уни давом эттирувчи; мухлис, издош. *Биз Ленин шогирдларимиз.* ▬ *Москвада Ленин, пойтахтда, Бунда унинг шогирдлари бор.* Э. Раҳим. *Сенсан партиянинг содиқ шогирди, Фикрингда барқ урар Ленин шуури.* Х. Расул.

ШОГИРДЛИК шогирд *с. касб оти. Отам мени шаҳримизда донғи кетган табибга шогирдликка берди.* «Эртаклар».

ШОД [*ф-т*] Бирор нарсадан мамнун, қувончга тўла; хурсанд. *Кўнгли шод. Шод бўлмоқ.* ▬ *Сочларин бўйнимга боғлаб Шод эрурман бу кеча, Қўй, чаманлардан, сабо, Гул атрини тарқатмагил.* Э. Воҳидов. *Чўнтагининг қаеридадир асраб юрган ўттиз сўмликни онасига бераркан, Болтабой ўзида йўқ шод эди.* Ж. Шарипов, Саодат. || *Шод туғилдим, шод яшайман, ғам забт этолмас қалбимни бир зум.* Уйғун.

ШОДА 1 Ипга тизилган бир хил, бир турдаги нарсалар мажмуи. *Бир шода марварид. Бир шода қалампир.* ▬ *Ўзиям унча-мунча маржонлардан эмас, ўн икки шода-я!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Ҳаммаси асл, қизим, менда паст нарса бўлмайди,— деди хўжайин, кейин қизга қараб, кўзини қисиб кулди, — ол, бир шодани тақиб кўр. Жуда ярашади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *махс.* Тўқимачилик дастгоҳининг ўриш ипларини кўтариб-тушириб турадиган қисми.

ШОДАЛАМОҚ Бир турли нарсаларни ипга тизмоқ, тизиб шода қилмоқ. *Мунчоқларни шодаламоқ.* ▬ — *Ҳа Сорокин .. Баракалла! — деб мамнун жилмайди [Васильев],— гранаталарингни шодала .. Орқамдан ер бағирлаб эмакла.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ШОДАЛАНМОҚ шодаламоқ *фл. мажҳ. н. Шодаланган марваридлар.*

ШОДАЛАТМОҚ шодаламоқ *фл. орт. н. Қампир қизига қалампир шодалатди.*

ШОДА-ШОДА 1 Бир неча шодадан иборат, тизим-тизим. *Айвонга шода-шода қалампир осилган.*

2 Ғуж-ғуж, тўп-тўп. *Зокир япроқлари баландда мулойим шивирлаб турган оқ теракларга, шода-шода барглари қулф уриб кўкарган акацияларга, ерни аллақачон қоплаб олган ва майин тебранаётган кўкатларга қаради.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Шода-шода кўсакда гавҳар ётибди, Бахтимиздек бағубор саҳар ётибди.* Ё. Мирза.

ШОДИ 1: оғзидан боди кириб, шоди чиқади беҳаё сўзлар билан сўкади, сўкинади. *Куёви Ғиёсиддин тилмоч токчалари меҳроб нусха меҳмонхонада бурма болишни бағрига босиб ароқ ичар, оғзидан боди кириб, шоди чиқиб, оқсоқолни сўкар эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Назоратсиз қолган оғиздан ҳам боди кириб, шоди чиқиши мумкин.* М. Исмоилий, Отанг боласи бўлма, одам боласи бўл.

2 Шоди *(эркаклар исми).*

ШОДИЁНА [*ф-т*] **1** *от* Шод-хуррамлик, тантана. *Байрам шодиёнаси. Ғалабага бағишланган шодиёна.* ▬ *Зуҳра тўйга кўнмади деб бўлманг танг, Тўй бошлансин, шодиёна бошлансин ..* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра. *Бу тантана сендек фарзанди билан фахрланган элнинг шодиёнасидир.* Э. Раҳим, Янги қадам. *Файзиёб сентябрь оқшомларининг бири. Боғларда, зумрад далаларда меҳнат шодиёнаси, қизларнинг дилрабо ялласи авжида.* Э. Охунова, Қадрингни бил, дугонам!

2 *сфт* Шод-хуррамлик ёки тантана билан ўтадиган. *Шодиёна тўй.* ▬ *У бу уйдаги, қишлоқ аёллари таърифлаган шодиёна учрашувлар, мароқли суҳбатлар хаёли билан маст бўлиб юрган эди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Шу пештоқлар, шу иморатлар, Қад кўтаргай йиллардан буён, Мана шундай шодиёна дамни Кўрган-билган эмас ҳеч қачон!* Э. Раҳим. | Шодлик, қувноқликни ифодалайдиган; қувноқ. *Бирдан пастдан, тоғ қазувчилар манзилидан шодиёна қичқириқлар кўтарилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Туяларда, кўкон араваларда ўзбек артистлари. Шодиёна машқ ҳамма ёқни тўлдириб борарди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

3 *рви* Шод-хуррамлик билан, тантана билан, тантанавор. *Созандалар соз айлади турли созини, Шодиёна ашъор ўқиб, айлаб тарона.* Ҳабибий. *Озодликнинг янги тонги бу, шодиёна яшаймиз яна.* З. Диёр. *Муротали севинчи ва ғурури бўлган ўрикнинг таниш ва қадрли новдаларига шодиёна боқиб, ўрнидан турди, кийимларини кийгач, муздек сувга ювинди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 *от, кам қўлл.* Хушхабар келтирган кишига бериладиган инъом, совға; суюнчи.

ШОДИЁНАЛИК шодиёна 1, 2, 3 *с. белги оти. Меҳмонларни шодиёналик билан кутиб олмоқ.*

ШОДЛАНМОҚ Шод бўлмоқ, хурсанд бўлмоқ, севинмоқ, қувонмоқ. *Шодланиб кетган Собир темирчи раҳмат устига раҳмат ёғдирди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Кумуш бу гапга ажабланар, тўғриси шодланар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ШОДЛАНТИРМОҚ шодланмоқ *фл. орт. н. Сиз қора чопон оғайниларнинг қипчоқ қўлида шаҳид бўлган қариндошларингизнинг руҳларини шодлантирмоқ учун ўлдирдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ШОДЛИК Бирор нарсадан мамнун бўлиш, хурсандлик; севинч, қувонч. *Шодлик байрами. Шодликдан ўзини йўқотмоқ.* ▬ *Шодлик йўлга бошлади мени, Бахтиёрлик бўлди одатим, Шоир бўлиб шодлик ва бахтни Куйламоқлик зўр саодатим.* Ҳ. Олимжон. *Тўй. Бу сўз асосида халқнинг шодлиги, хурсандлиги ётади, у камбағалнинг уйини шодликка, қувончга тўлдиради.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ШОДМАРГ [*ф-т*]: **шодмарг бўлмоқ** шодлик ёки севинчдан юраги ёрилиб ўлмоқ.— *Қувончдан шодмарг бўлишга*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўз қолдим. Кечаси билан мижжа қоқмай, ширин хаёлларга чўмиб чиқдим,— деди Камолиддин. Т. Жалолов, Олтин қафас.

ШОДМОН [*ф-т*] 1 *айн.* **шод.** *Ғурбатда ғариб шодмон бўлмас эмиш. Эл анга шафиқу меҳрибон бўлмас эмиш.* Навоий. *Минг шукурким, келдинг бугун сиҳат-саломат, шодман, Айлай Ниҳоний жон фидо, қурбона бўлдим соғиниб.* Ҳамза. *Э қўзим, жигарбандим, шодмон этиб келдинг, Кўкка етказиб бошим осмон этиб келдинг.* Ҳабибий.

2 Шодмон (*эркаклар исми*).

ШОДМОНЛИҚ *айн.* **шодлик.** *Бу — Шарқнинг юлдузи Ўзбекистондир, Ўрта асрларнинг Осиёси йўқ. Янги дарёларнинг севар ўлкаси, Бағри шодмонлик, бахт билан тўлиқ.* Ҳ. Олимжон. *Очликдан тинка-мадори қуриганлар ҳам бу шодмонликдан* [*баҳор байрамидан*] *четда қолмас, неча ҳафталар дастурхон безашга ҳозирлик кўрар эди.* С. Қароматов, Бир томчи қон.

ШОДОН [*ф-т*] *кт.* Шод, қувноқ. *Шодон кулги.* ▬ *Ёш қизчасин босиб бағрига, Шодон қўшиқ ўқийди жувон.* З. Диёр. || *Устозларим Лермонтов, Байрон .. Кўз ўнгимда туришар қатор. Улар билан сўзлашиб шодон, Тунлар ўтиб, тонгларим отар.* Ҳ. Салоҳ.

ШОДОНЛИК **шодон** *с. белги оти. Чўпон найидан оқар Шодонлик, бахт оҳанги. Чўққидаги кумуш қор Орзум каби яп-янги.* А. Умарий.

ШОД-ХАНДОН [*ф-т*] *айн.* **шод-хуррам.** *Парадда ўтайлик бирга шод-хандон, Юксакда ҳилпират жажжи байроқчанг!* Шуҳрат.

ШОД-ХУРРАМ [*ф-т*] Шод ва хуррам, ниҳоятда хурсанд, хушчақчақ. *Бу сув қишлоқнинг бутун дард-фалокатини, бутун қашшоқлигини ювиб кетаётгандай ҳамма шод-хуррам, ҳамма аҳил, орада ўтган паст-баланд гаплар унутилган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. || *Лекин парк ёпилишига яқин иккови қўл ушлашиб яшил панжарали дарвозадан шод-хуррам чиқиб кетишди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ШОД-ХУРРАМЛИҚ **шод-хуррам** *с. белги оти. Шод-хуррамлик билан Тинч. ликда ўтар умр.* «Қўшиқлар».

ШОЁН [*ф-т*] *кт.* Сазовор, арзийдиган, арзигундай. *Шоён диққат. Шоёни таҳсин.* ▬ *Манзур бўлган гўзал атлас сингари Санъатинг шоёндир эл қиссасида.* М. Бобоев.

ШОИР [*а*] 1 Шеърий асарлар ёзадиган киши. *Улуғ шоир. Демократ шоир. Халқ шоири.*

2 Бахши ёки оқинлар исмига ҳурмат юзасидан қўшиб айтиладиган сўз. *Фозил шоир. Ислом шоир Назар ўғли.*

3 *с. т.* Гапдон, сўзамол, ҳозиржавоб одам ҳақида. *Бу йигит жуда шоир экан.*

ШОИРА [*а*] 1 Шеърий асарлар ёзадиган аёл. *Ўзбек шоиралари.*

2 *с. т.* Гапдон, сўзамол, ҳозиржавоб қиз ёки аёл. *Мажлиснинг шоиралари, ўйинчилари, чилдирмачи ва дуторчилари — барчаси ҳам ҳозир бўлиб, Кумушбибигина ҳаммомдан қайтмаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Шоира (*хотин-қизлар исми*).

ШОИРЛИК 1 **шоир** 1 *с. касб оти. Мирзажон кўнглида шоирлик дарди билан туғилган бола, ҳозирданоқ шундай шеърлар ёза бошладики, ўқиганингизда кўзингизга беихтиёр ёш келади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Йўқ, мен тақдиримдан эмасман хафа. Шоирлик унвони бахтимдан туҳфа.* Шайхзода.

2 *с. т.* Гапга чечанлик, сўзамоллик. *Ҳе Эргашвой ака-ей, жуда ҳазилкаш йигитсиз-да, Тўғри гапни ҳазилга олиб шоирлик қиласиз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.— *Не бало овсин, шоирлик қиляпсизми? — деди Қумрихон боғ эшигига тамба қўятуриб.* Ойдин, Олтин узукка олмос кўз.

ШОИРОНА [*а* + *ф-т*] *рвш* Шоирларга хос илҳом билан, кўтаринкилик билан; шоирларча. *Шоирона гапирмоқ.* || *Шоирона ибора.* ▬ *Аҳмад Ҳусайн бу сўзларни баланд шоирона сўзлар каби тушуниб, уларнинг мазмунига унчалик эътибор бермади.* Ойбек, Нур қидириб. *Шоирона тафаккур! Муболаға, мақташлар! Менингча оқ садафдир, Сой ичида оқ тошлар.* Шайхзода. *Хушманзаралар ёшлиги чўпонлик билан безанган, шоирона қалб эгаси Қудратга Самарқанд тоғларининг этагидаги гўзал боғларини эслатарди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. | *Шоирлар ўйлаганидек гўзал ва жозибали. Ширин хаёллар оғушида маст бўлган кишининг кўзи олдида ҳамма нарса гўзал ва шоирона тусга киради.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. || *Рақиб билан дилдорнинг уйи орқасида танҳо олишмоқ, ёр оёғи остида қонли тупроққа қоришмоқ — унинг* [*Отабек*] *учун жуда лаззатли ва шоирона туюла бошлаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ШОЙИ [*ф-т*] 1 Ипакдан тўқилган газлама. *Гулдор шойи. Қарға шойи. Шойи тўқийдиган станок.* || *Шойи кўйлак. Шойи рўмол.* ▬ *Тахмонда турли рангда атлас ва шойилардан қопланган кўрпалар, тахмон токчаларига уйилган пар ёстиқлар, .. киши кўзини қамаштирар даражада эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Нури*] *тўй муносабати билан ўзига атаб ясалган тўққиз духоба ва тўққиз ҳар нав шойи кўрпани томоша қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бошида нафармон шойи дурра, орқада қирқ кокил, чеккаларида гажак.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *с. т.* Ипакли кийим, ипак газламадан тикилган кийим. *Шойи билан кимхоб кийдим, устимда йўқ, қази билан қарта едим, қорнимда йўқ.* Мақол. ▬ *Қизу келин ясанди Атласу шойи билан.* «Қўшиқлар».

ШОЙИБОФ [*ф-т*] Шойи тўқувчи косиб. *Сибирь бозорларида чаққон бўлган ип газлама, бўзнинг нархи ошди. Адрасбоф-шойибофлар ташвишга тушиб қолдилар.* М. Осим, Элчилар.

ШОЙИГУЛ [*ф-т*] Шойигуллилар оиласига мансуб, гулсапсарга ўхшаш очиладиган гуллари қизил, шапалоқ баргли кўп йиллик декоратив ўсимлик.

ШОЙИФУРУШ [*ф-т*] *эск.* Шойи газламалар билан савдо қилувчи киши.

ШОҚИЛА 1 Дастурхон, сочиқ, дарпарда, рўмол каби буюмларнинг четига-ҳошиясига тикиладиган ёки шу газмолнинг ўзидан титиб чиқариб ясаладиган безак; гажим, попук. *Дастурхон шокиласи.* ▬ *Ислом барлос қалпоқли бошини оғир тебратди-да, .. қаҳрли кўзларини юқорига — ипак чодирнинг кўркам уқалари, ранг-баранг ипак шокилалари осилиб турган шипга тикди.* Ойбек, Навоий. [*Латофат*] *парда шокиласига тирмашаётган капалакни кўрди.* С. Қароматов, Ҳижрон.

2 Баъзи буюмларга безак учун осиб қўйиладиган шу шаклдаги тақинчоқлар. *Ўртага осилган катта қандилнинг асоси зарҳалдан бўлиб, элликлаб лампочкалар ва минглаб биллур шокилалар унга зеб бериб турарди.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

ШОҚИЛАДОР *айн.* **шокилали.** *Ашуртой ака нос қовоқнинг шокиладор чарм тиқинини ёпа туриб, салмоқланиб гапирди: — Бозор қилай дебсиз-да, уста?* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ШОҚИЛАЛИ Шокиласи бор, шокила билан безатилган. *Шокилали дастрўмол.*

ШОҚИЛА-ШОҚИЛА Тўп-тўп, ғуж-ғуж. *Азим толларнинг эгри шохларидаги шокила-шокила попуклар йўловчиларни соя-салқинга чақира бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Улар сой бўйидаги тошлар, ҳар хил гиёҳлар, довуччалар, узумлар, сувга шокила-шокила бўлиб эгилган мажнунтолларни ҳавас билан кўришди, улардан намуналар олишди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ШОҚИЛДА *с. т.* Шокила. *Унинг* [*Таманно ойисининг*] *бармоқларидаги йўғон узукларнинг ёқут кўзлари, бухори сирға шокилдалари офтобда йилтирарди.* Мирмуҳсин, Ажрим. *Варрак десанг бўлмайди, Шокилдаси йўқ унинг, Икки кўзинг ўйнайди, Ҳуснига кирар суқинг.* З. Диёр.

ШОҚОЛАД [*р*] Какао, шакар ва хушбўй дориворлар аралашмасидан қилинадиган аъло сифатли конфет ёки плитка шаклидаги ширинлик. *Бозоров яшикларни очиб қўйди: оқ қанд, шоколад, конфет, совун, атир, упа.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ШОҚОЛАДЛИ Шоколад аралашган, шоколад аралашмаси қўшилган. *Шоколадли торт. Шоколадли мороженое.*

ШОҚОСА [*ф-т*] Катта коса. *Анзират хола бир шокоса шўргурунч келтириб Сидиқжоннинг олдига қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Махсум .. ҳамманинг олдига шокосаларда ширчой қўйди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

♦ **Шокоса кўз** чақчайиб турадиган катта кўз. *Гози шокоса кўзларини ўйнатиб Карим темирчига чақчайди.* И. Раҳим, Ихлос.

ШОЛ I [*ф-т*] Юнгдан тўқилган қалин мато, юнг газлама. *Шол бозори.* ▬ *Бу бошига шолдан салла ўрайди.* Фозил шоир. ‖ *Икки қиз чайқалган чойнак-пиёлаларни, туя юнгидан тўқилган шол дастурхонга ўралган нонларни келтириб меҳмонлар олдига қўйдилар.* Айний, Қуллар. *Юпқа блузкадан ҳам, крепдешин, полотно кўйлаклардан ҳам унга тўқ кўк шол кўйлак маъқул бўлди.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

ШОЛ II [*а*] **1** Бирор аъзонинг нормал ҳаракат қилолмай ёки сеза олмай қолиши билан характерланадиган касаллик.

2 Шундай касалга йўлиққан. *Шол кампир. Шол қўл. Шол бўлиб ётмоқ.* ▬ *Кампирим ишга ярамайди. Шол бўлиб қолган. Отаси ҳам шол бўлиб ўлган.* С. Аҳмад, Ҳукм.— *Ҳалиги мен билан бир синфда ўқиган Темиржон бор-ку, ҳозир икки оёғи шол бўлиб ўтирибди ..— деди Боймурод.* Ш. Ғуломов, Қалб ундайди.

ШОЛ III Бўйинга осиб ёки тешигидан кийгизиб қўйиладиган жазо тахтаси. *Солдилар шол бўйнига, Кунда — оёққа, Шу йўсин Ҳукм этдилар Қирқ кун қамоққа.* Ғайратий.

ШОЛИ [*ф-т*] **1** Иссиқ мамлакатларда ботқоқда ўсадиган, бошоқларида гуруч етишадиган дон ўсимлиги.

2 Шу ўсимликнинг оқланмаган, гуруч ҳолига келтирилмаган ҳосили. *Шоли оқламоқ.* ▬ [*Қобил*] *бойнинг шолини қаерга яширганини била туриб, айтиб бермади, ўзи бўлса камбағал.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Қори ўзининг хотинини ёмонлаб кетди: шолини сочмасдан туёлмайди, сув қайнатса ҳам, тагига олдириб қўяди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ШОЛИКОР [*ф-т*] **1** Шоли экиб, гуруч етиштириш билан шуғулланувчи деҳқон. *Шоликорлар экинга иккинчи ишлов бериш даврида ўсимликни шохлатиш тадбирларини кўришди.* М. Қўшоқов, Ҳосилдорлик ошяпти.

2 Шоли экиладиган; шоли етиштириладиган. *Шоликор районлар. Шоликор хўжалик. Шоликор ерлар.*

ШОЛИКОРЛИК 1 **шоликор** 1 *с. касб оти.*

2 Қишлоқ хўжалигининг шоли экиш, гуруч етиштириш иши билан шуғулланувчи тармоғи. *Шоликорликни ривожлантирмоқ.* ▬ — *Колхоз ҳозирданоқ шоликорликка кўз тиккан,— деди Шарофат.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Шоли экиладиган ёки экилган кенг дала. *Шоликорлик қишлоқдан бир тош чамаси нарида бўлиб, Бердибой унда ётиб ишлайди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Сидиқжон бўлмаганда, Зуннунхўжанинг Тарновбошидаги шоликорлик ери ҳам кетар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ШОЛИПОЯ [*ф-т*] **1** Шоли экилган майдон. *Колхознинг бедаси, шолипояси, катта боғлари, токзорлари бор эди.* О. Ёқубов, Икки муҳаббат. *Терак тагидан шолипоя бўйлаб йўл бор; Чирчиққа тик чиқади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Шоли ўсимлигининг пояси.

ШОЛПАР [*ф-т*] Юнгдан тўқилган, жунли. [*Ойимтилла хола*] *кели урганда сирғалиб тушаётган шолпар рўмолини дамба-дам бошига танғир экан, кўча эшикка қараб қўяди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

ШОЛЧА Жундан тўқилган палос. *Ҳимматга «Қани ўтир!» деди ошпаз ёзиб қўйган шолчани кўрсатиб.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Ўша ерга бир парча шолча ташланиб, ичкаридан бир патнисда нон, косаларда мошхўрда чиқди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин.

ШОЛ-ШОЛ: **шол-шол бўлмоқ** оғриқ аралаш ўзини оғир сезмоқ; мажолсизланмоқ. *Биров дўппослагандек бутун баданим шол-шол бўлиб кетяпти.* ▬ [*Зуҳра:*] *Бир вақт кўзимни очиб қарасам, касалхонада ётибман; ҳамма ёғим шол-шол бўлиб кетган.* Т. Жалилов, Зўравон.

ШОЛҒОМ [*ф-т*] Овқатга ишлатиладиган илдиз меваси пушти, сариқ, оқиш рангларда бўладиган сабзавот ўсимлиги. *Шолғомга сув қўймоқ.* ▬ *Бўйрадай жойга шолғом экқан одамга ҳам сувми!* Ойбек, Қутлуғ қон.

ШОМ [*ф-т*] **1** Қуёш ботиб қоронғилик туша бошлаган пайт. *Бирга бўлиб ҳар шом ва саҳар Кўк келини гўзал ой боқди.* Ғайратий. *Анзират билан Анорхоннинг сариқ ва кўк рўмолларигина шом қоронғисида шарпадай милтиларди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 *дин.* Мусулмонларнинг бир кунда ўқиладиган тўртинчи кечки намози. *Шомни ўқигандан кейин Анвар Султонали мирзодан изн олиб чиқди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Мачитдан шом азони эшитилди. Супадагилар баҳсни тўхтатиб, таҳоратга қўзғалишди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

♦ **Ой шом еди** ой шомдан кейин пайдо бўладиган, кечикиб чиқадиган бўлиб қолди. *Тун яримдан ошган. Шом еб чиққан ой ўрмон устларига ўзининг сутдай оқ пардаларини тўшаган.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ШОМОН [*р* шаман] Осиё шимолидаги баъзи халқларда руҳоний, табиб, сеҳргар.

ШОМОНИЙ Шомонга, шомонликка оид.

ШОМПОЛ [*р* < *нем*] Милтиқ стволини тозалаш, мойлаш ёки оғзидан ўқланадиган милтиққа заряд жойлаш учун ишлатиладиган ингичка ва узун металл таёқ.

ШОМПОЛЛИ Шомполга эга, шомполи бор; шомпол ёрдамида ўқланадиган. *Шомполли милтиқ.*

ШОМРУҚ Ёввойи ўрдакнинг бир хили.

ШОМУРТ *фольк.* Узун, бурама мўйлов. *Шомурти ёқалаб ҳар ёққа кетган, Ичида сичқонлар болалаб ётган .. Шундай қалмоқ қўлин тўлғаб келади.* «Алпомиш». *Ямоқчи уйғониб туриб эшикни очса, шомуртини шопдай қилиб, подшонинг мирғазаблари турибди.* «Эртаклар».

ШОН I [*а*] **1** Эзгу ишлар туфайли эришиладиган ҳурмат, обрў, шараф, шавкат. *Сенга дўст бўлиб ортди Қадримиз, қимматимиз, Инсоний ҳуқуқимиз, Шон ила шуҳратимиз.* Ғайратий. *Яраланган Ватан томирига, Қуйди иссиқ юрак қонини, Шу муқаддас ер замирига Қони билан ёзди шонини.* Т. Тўла.

2 Яхшилик билан тарқалган ном, донғ, шуҳрат. *Пахта териб ўтар узун кун, Ошиб тўлар унинг плани, Иши бўлар унинг овоза — Достон бўлар донғи ва шони.* Ҳ. Олимжон. *Ҳаётга .. ёмон йўлни қўйиб, яхши йўлдан бориш — абадийлик йўлидир. Шу йўлдан борган кишининг номи ўчмайди, унинг шони умридан узоқ яшайди.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

3 Ғурур, фахр. *Пахта — бизнинг шонимиз.* ▬ *Қайнаб тошсин нефть булоқлари, Нефть мамлакатимизнинг шонидир.* Ё. Мирза.

ШОН II [*ф-т*] *махс.* Маҳси ёки этик қўнжига уриладиган қолип. *Этикни шонга уриб (тортиб) кенгайтирмоқ.* ▬ [*Унсин*] *шон қоқилган, бўйи бир қарич келар-келмас тайёр бачкана маҳсиларни силлиқ ёғоч билан кучи борича шиқалаб, сўнг қора гул суркаб, уларга пардоз беради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Шонга тортмоқ** *айн.* **исканжага олмоқ** *қ.* **исканжа 2.**

ШОНА I [*ф-т*] Ғўза ғунчаси. *Гулпараст — деб атаманг ишимиздан бехабар, Шоналар санаб юрган меҳнаткаш қизлар эдик.* Ғ. Ғулом. *Бироқ озгина сув ҳам тақа-тақ тўхтаб қолди. «Сув» деб навбат кутиб ётган ғўзаларнинг барглари қорайиб, шона ташлай бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Шонага кирмоқ** ғунчаламоқ (ғўза ҳақида).

ШОНА II [*ф-т*] *эск. айн.* **тароқ** 1. *Шона билан зулфин тараб ўрганлар, Ойна олиб оқ юзини кўрганлар.* Фозил шоир. *Қизлар тонгда булоқ томон борарди, Ювинишиб бари сочин тararди, Ҳар бирин бошида чиройли шона, Қурар кўнгил қуши шунда кошона.* М. Алавия.

ШОНАБАРГ [*ф-т*] Шона атрофидан чиқиб, гул очилгунча уни ўраб турадиган тароқ тишли майда барг; ёнбарг. *Ғўза гулида учта шонабарг бўлади.*

ШОНАЛАМОҚ I Шона ёки ғунча чиқармоқ, шона пайдо қилмоқ (ғўза ўсимлиги ҳақида). *Ғўзалар ёппасига шоналади.* ▬ *Ғўзалар энди шоналаб, кўсак боғлаб келаётган бир маҳалда, .. шаҳар заводларига пахта ташилиши Ғуломжонни ажаблантирмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ШОНАЛАМОҚ II Сочини тарамоқ. *Гулчеҳра .. сочини ювиб, шоналаб тур-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ган чоғида, ўғил ўрнига кўриб юрган гози олдига келиб йиқилиб ўлган эди. «Эрали ва Шерали».

ШОНА-ШОНА Шонаси жуда кўп, ғуж-ғуж, шиғил. *Қизил гул шона-шона, Қўлимда ангишвона, Ангишвона деманглар, Ёрдан келган нишона.* «Қўшиқлар». *Ерга экдим дурдона, Гул очди шона-шона.* Т. Тўла.

ШОНЛИ Шон-шарафга эга бўлган; яхши ном чиқарган, донг таратган; шуҳратли. *Шонли Ленин комсомоли. Шонли Коммунистик партия. Шонли йўлни босиб ўтмоқ.* ▪ *Шонли, қудратли буюк байроғимиз бўлсин омон.* Ҳабибий.

ШОН-ШАВКАТ [*а*] Шон ва шавкат, шон ва шуҳрат. *Шон-шавкатга, ҳокимиятга уларнинг иштаҳалари ҳамиша карнай.* Ойбек, Навоий.

ШОН-ШАРАФ [*а*] Шон ва шараф; шарафлар. *Пахта ҳали жуда оз бўлса ҳам, колхознинг шон-шарафи ва давлати.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Йўқ! Шу шон-шарафни, ҳаёт қолиб, ўз кўзларим билан кўрмоқ, юрагим билан туймоқ истайман.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Бу байроқ ҳар бир жангчи учун шон-шараф белгиси, у ғалабанинг ёрқин нишони.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ШОН-ШУҲРАТ [*а*], **шону шуҳрат** *айн.* **шон-шавкат.** *Донога иш шону шуҳрат, нодонга иш ғаму кулфат.* Мақол. ▪ *Биласан-ку, бизнинг ўлкада Аллақачон тутқунлик битган! Озод, эркин қизлар таърифи, Шон-шуҳрати оламга кетган.* Зулфия.

ШОП [*ф-т*] *эск.* Учи орқага қайрилган тиғли қилич. [*Мингбоши*] *шопу камарини белида кўриб бирам қувонди, бирам қувондики, шопини авайлаб кўзларига келтирди-да, тўтиё қилиб кўзларига суртди.* М. Исмоилий, Фарғона т. н: **Шоп мўйлов** 1) катта, узун мўйлов; 2) узун мўйловли, мўйлови узун киши. *Ҳайдарга бир шоп мўйлов одам Қўлин бигиз қилиб ўқталди.* Ю. Шомансур.

◆ **Қўлини шоп қилмоқ** қўлини олдинга чўзиб ўқталмоқ.— *Ҳой, сен,— қўлини шоп қилиб Майнага ўшқирди.— Менинг бошимга аслзода эрни ўлдириб келдингми? А?* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ШОПИРИЛМОҚ **шопирмоқ** *фл. мажҳ. н. Худди улуғ майдонда буғдой шопирилаётганга ўхшарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Элмурод қуралган қорлар шопирилиб тушиб турган кўчанинг ўртасидан, янги тушган издан кетмоқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ШОПИРИНМОҚ: юраги шопиринди ҳаяжонланди, ҳовликди. *Анвар Султоналн мирзога бояги ваъдани бериб, бу хабар билан юраги шопирингаи ҳолда уйга келди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Уч кишидан уч хил гап эшитган Нафисахоннинг юраги шопириниб, тинчимай, эртасига самолёт билан Тошкентга келди.* Мирмуҳсин, Умид.

ШОПИРИШМОҚ **шопирмоқ** *фл. бирг. н. Улар ғаллани шопиришди.*

ШОПИРМОҚ 1 Идишдаги суюқ овқат ёки ичимликни чўмич билан олиб, яна қайта қуймоқ (шу ҳаракатни такрорламоқ). *Айронни шопирмоқ.* ▪ *Муқимий .. Тўра Соҳибхондан кечаги мақомни ёлғиз ўқиб беришни илтимос қилди, шўрвани шопириб туришни ўз гарданига олди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.— *Икки овул орасига ўт ёқиб исинолмайсан, тоға,— деди Эримбет хотиржамлик билан қимиз шопириб.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Янчилган ғаллани шамолга тутиб, қипиқ ёки чўп хаслардан тозаламоқ, совурмоқ. *Буғдойни шопирмоқ. Шолини шопирмоқ.* | Уюлган пахта, шулха, сомон каби нарсаларни курак, паншаха билан ирғитиб шамоллатмоқ. *Кўз илғамас дала оппоқ пахтазор, Ишлаб ҳориган сирғилар офтоб. Пахта булутини шопириб бир чол Қуритади уни, олтинни, шу тоб.* Зулфия.

3 Учирмоқ, тўзитмоқ. *Дашнобод боғида барглар сарғайиб бўлган, куз шамоллари уларни шопириб кетган.* С. Аҳмад, Уйлар. *Атрофи бир зум жимигандай бўлади-ю, дам ўтмай аччиқ изғирин шовиллаб, димиқ айвонга ёпириладиган, ўчоқ олдидаги хас-хашакни ҳовли саҳнига шопириб ўйнайди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ШОПИРТИРМОҚ **шопирмоқ** 1, 2 *фл. орт. н. Шўрвани шопиртирмоқ.*

◆ **Юракни шопиртирмоқ** ҳовликтирмоқ, ҳаяжонлантирмоқ. *Ўзбек ойим, ҳамиша юрагини шопиртириб, миясини машғул қилган муддаони айтиб солиш фурсатини қочирмайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ШОП-ШАЛОП [*ф-т*] *эск.* Амалдорлар тақиб юрадиган қилич, ханжар, тўппонча каби қуроллар, қурол-аслаҳа. *Нонуштадан кейин биров эшикни қаттиқ тақиллатди. Комил югуриб чиқиб остонада шоп-шалоп осган сержаҳл бир миршабни кўриб, қўрққанидан салом беришни ҳам унутиб қўйди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Шу чоқ икки ясовул отда гусур-гусур қилиб, шоп-шалопларини шарақлатиб устахона олдига келиб тўхтади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ШОССЕ [*р* < *фр*] Тош терилган ёки асфальт, бетон ва ш. к. ётқизилган кенг йўл; тош йўл.

ШОСУПА [*ф-т* + *а*] Ҳовли ёки боғ ўртасида бўладиган катта супа. *Шосупада, ҳовуз бўйида Ёнбошладик охири ҳориб, Офтоб кириб кетди уйга, Юлдуз чиқди осмонни ғриб.* Ҳ. Шарипов. *Шосупа устига сувлар сепилган, Атрофига яхши гуллар экилган.* «Рустам».

ШОТЕРАК [*ф-т*] Пирамидасимон тик ўсадиган йирик терак.

ШОТИ 1 Арабанинг ўқи ва ғилдирагидан ташқари юқори қисми. *Шотида ўтирган тўранинг аравакаши отга қамчи ҳам урмайди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Арабанинг от қўшиладиган икки ён ёғочи. «*Оқтой*» *анчадан буён яйдоқ юргани учун, арава шотиси остига асти рўпара келмай, ўйноқилаб кетаверди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 *диал.* Нарвон. *Пўлатжон унинг ишини кузатиб турди-да, кейин темир шоти билан юқорига кўтарилди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ШОТИКАПА: шотикапа атлас хон атласнинг бир тури.— *Чакка сочлари оппоқ оқарган, .. шотикапа атлас кўйлак кийган озғинигина Сўнагул кўз олдимга келди,— деди Аҳмаджон.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ШОТИР [*а*] *тар.* 1 Подшо, хон каби олий амалдорлар отини етаклаб, тутиб юрувчи навкар; жиловдор. *Шоҳларнинг олдида бўлар шотири, Ёвча бўлар йигитларнинг ботири.* «Равшан».

2 *кест.* Бировнинг хизматини югуриб-елиб қиладиган хизматкор; югурдак. *Султон Суллоҳовнинг шотирлари типирчилашиб қолишди: бухгалтер Шотурсун Шомирзаев бир болани магазинга югуртирди.* Т. Алимов, Хиргойи.— *Комиссия! — деб хитоб қилибди Ғаниев. Шундан кейин шотирларнинг оёғи ерга тегмай, у ёқ-бу ёқни йиғиштиришга тушишибди.* С. Султонов, Беш бошлиқ.

3 *диал.* Хон ёки шоҳни ўтқазиб кўтариб юриладиган махсус ўриндиқ; тахтиравон, маофа. *Ичкаридан хон кўринди, уни тўрт навкар шотирда олиб келарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ШОТЛАНД қ. **шотландлар.** *Шотланд тили.* ‖ *Шотланд аёл.*

ШОТЛАНДКА [*р*] Пахта ипидан ёки жун, ипак аралаштириб тўқилган рангдор катак-катак газмол.

ШОТЛАНДЛАР Шотландиянинг асосий аҳолисини ташкил қилувчи халқ, шотланд халқи.

ШОТУТ [*ф-т*] 1 Тут дарахтининг тут гуллилар оиласига мансуб, меваси тўқ қизил бир нави.

2 Шу дарахтнинг тўқ қизил нордон меваси.

ШОФЁР [*р* < *фр*] Автомобиль ҳайдовчи киши. [*Мирғиёс:*] *Қабинаси бўш бўлса ҳам, шофёрнинг ёнига ўтирмадим.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

ШОХ I [*ф-т*] 1 Ўсимлик, дарахт ёки бута танасидан ён-верига ўсиб чиққан тармоқ; бутоқ. *Дарахтнинг шохини кесмоқ.* ▪ *Келди ёз чоғи, Мевалар пишди. Олмалар шохи Эгилиб тушди.* И. Муслим. *Ҳа, Қодировга ишларинг тушмабди, сизлар дарахтнинг шохида бўлсаларинг, мен баргида ураман.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Шох отмоқ** шох чиқармоқ, шохламоқ. **Шох отган тут** ҳосил шохи, мевали шох, мева берадиган шох.

2 Синиб тушган, кесилган новда, бутоқ ёки шох-шабба. *Шохларни ёқмоқ.* ‖ *Шох ўтин.* ▪ *Раҳналарига янтоқ ва шох босилган паст деворли ҳов-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

лиларнинг бузилган уйлари ташқаридан кўриниб турар эди. С. Айний, Қуллар.

◆ **Шох ариқ** бир неча пайкалга сув берадиган асосий дала ариғи.— *Ҳозирча марза текислаб, шох ариқ чопяпмиз,— деди Комилжон Муродовага.* И. Раҳим, Ихлос.

ШОҲ II [*ф-т*] Баъзи ҳайвонларнинг бошидан ўсиб чиқадиган суяксимон қаттиқ ўсимта; мугиз. *Шох чиқармоқ. Буғу шохлари. Шохдан қилинган тароқ. Шох соққа. Ҳўкизнинг шохига урсанг, туёғи зирқирайди.* Мақол.

◆ **Шохинг чиқадими?** бирор еринг ортиб қоладими? **Шохини синдирмоқ** (*ёки қайирмоқ*) бирор ёмон ниятдан воз кечишга мажбур қилмоқ; таъзирини, адабини бермоқ. [*Муаттар:*] *Бир ялангоёқ Пўлатнинг шохини қайиролмаган йигит осмондаги юлдузга қўл чўзса қизиқ бўлар экан.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. **Шох ташламоқ** *с. т.* 1) оқсоқланиб юрмоқ, оқсоқламоқ, чўлоқланмоқ; 2) бир томонга оғмоқ, қийшаймоқ. *Варрак шох ташлади.* ▬ *Тожихон бирдан шох ташлаб қаҳқаҳа урди.* Мирмуҳсин, Югурдак; 3) у ён-бу ёнга эгилиб ўйинга тушмоқ, ўйнамоқ. *Ўйинчилар ноз ва эҳтирос билан мақомга шох ташлаб, кўзларини сузиб ўйнардилар.* Ойбек, Навоий; 4) бирор томонга ён босмоқ, беқарорлик қилмоқ. *Убайдуллахўжа аълам .. кимдан кўпроқ пора олиш ниятида дам у, дам бу томонга шох ташлаб, уларни [бойларни] икки ой овора қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Унинг шохи борми?** унинг бошқалардан нима ортиқлиги бор?

ШОҲАЛАҚ *айн.* **шохилак.**

ШОҲИЛАҚ Олабўта гуллилар оиласига мансуб, шўр ва тақирликда ўсадиган барги майда ва ширали бута ўсимлиги.

ШОҲЛАМОҚ Шох, бутоқ чиқармоқ, шох отмоқ (ўсимлик ҳақида). *Зокир ота ғўза шохласа, кўсак кўпаяди деган фикрга қўшилди, лекин ҳосил ортади деган фикрни рад қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Тўрт йигит бирдан тўрт тарафга шохлаб кетган, кучоққа сиғмайдиган ёнғоқларга чиқиб, узун хода билан қарс-қарс қоқа берди.* Ойдин, Ямоқчи кўчди.

ШОҲЛАНМОҚ **шохламоқ** *фл. ўзл. н.*

ШОҲЛАТИЛМОҚ **шохлатмоқ** *фл. мажҳ. н. Унинг фикрича сунъий шохлатилган ғўзанинг юзта сунъий кўсагидан кўра, шохлатилмаган ғўзанинг ўнта табиий кўсаги афзалроқ — оғир ва пахтасининг толаси узун бўлиши керак эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ШОҲЛАТМОҚ **шохламоқ** *фл. орт. н. Болтабой .. ғўзани кўпроқ шохлатиш имкониятига эга бўлинса, кўсак кўпайиши, демак ҳосил ортишини айтиб, Иброҳимовнинг фикрини ёқлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ШОҲЛИ I Поясидан шох ўсиб чиққан; сершох. *Шохли дарахт. Шохли ғўза.*

ШОҲЛИ II Бошида шохи бўлган. *Шохли қўйлар. Шохли кийик. Шохли қорамол.*

ШОҲОБЧА 1 Қатта сув йўлидан тарқалган кичик сув йўллари: канал, ариқ ва ариқчалар. *Канал шохобчаси. Ариқдан шохобчалар чиқармоқ.* ▬ *Хоразм ирригаторлари бу дарёнинг [Амударёнинг] қуйи оқимида янги-янги шохобчалар бунёд этаётирлар.* З. Сатиев, Туямўйин канали. | *айн.* **тармоқ.** *Темир йўл шохобчалари.*

2 *кўчма* Бир турдаги ташкилот, корхона ва ш. к. мажмуи. *Савдо шохобчалари. Партия маорифи шохобчалари. Ўқув юртлари шохобчалари.*

ШОҲСИЗ I Шохи, бутоғи ёки новдаси бўлмаган, шох-шаббаси кесилган. *Шохсиз дарахт.*

ШОҲСИЗ II Бошида шохи бўлмаган, шохи йўқ, тўқол. *Шохсиз эчки. Шохсиз сигир.*

ШОҲ-ШАББА 1 Дарахт ёки бутанинг шохлари ҳамда шохлардан иборат қисми. *Шох-шаббаларни кесмоқ.* ▬ *Ел кетма-кет бўкирар, бунга чидай олмаган шох-шаббалар қарс-қарс синар, кекса ёғочлар ғийқ-ғийқ этиб ёлвориш овози чиқарар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Шундай шохлардан иборат ўтин; қуруқ шохчалар. ▬ [*Низомжон*] *ўзи ғиштқуйиб, ўзи девор кўтарди. Тепасига тўсиқ териб, шох-шабба бостириб, лўмбоз қўйишга тайёрлади.* С. Аҳмад, Уфқ.

ШОША-ПИША *рвш* Шошилинч равишда, шошган ҳолда. *Шоша-пиша кийинмоқ.* ▬ *Турсуной .. шоша-пиша кеч қолганлик сирини тушунтира бошлади.* Н. Фотиҳ, Турсуной.

ШОШГАН(И)ЧА *айн.* **шоша-пиша.** *Шошганича машинага минмоқ.* ▬ — [*Оқсоқол:*] *Бу кишига ҳам «форма»дан берасан,— деди ва шошганича чиқиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ШОШИБ-ПИШИБ *айн.* **шоша-пиша.** *Шошиб-пишиб гапирмоқ.* ▬ [*Алишер*] *шошиб-пишиб мешкобнинг оғзини очиб, тўйиб-тўйиб сувдан ичди, ичди-ю, бирдан кўзи равшанлашиб кетди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ШОШИЛИНЧ 1 *сфт* Тезда бажарилиши лозим бўлган; ошиғич. *Шошилинч заказ. Шошилинч мажлис. Шошилинч иш. Шошилинч телеграмма.* || *Иши жуда ҳам шошилинч эмас.* ▬ [*Бошлиқ:*] *Агар биз шошилинч чора кўрмасак, иш яна жиддийлашади.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

2 *рвш* Шошган ҳолда, шоша-пиша, шошиб-пишиб. *Биз шошилинч йўлга чиқдик.* ▬ *У* [*Қудрат*] *бувисининг қисташи билан .. Фарғонага шошилинч телефон заказ қилди.* Мирмуҳсин, Умид. *Колхозчи деҳқонлар кўчма қум билан тўлган ариқларни шошилинч равишда тозаладилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 *от* Шошиб турилган пайт. *Шошилинчда китобини унутибман.*

ШОШИЛИШ **шошилмоқ** *фл. иш оти. Шошилишнинг ҳожати йўқ. Шошилишда калиши адаш бўлибди.* ▬ *Бу растада минг хил кийимли оломон йўқ, шошилиш йўқ, қўлни сиқиб «бор барака топ»лар. ҳам йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ШОШИЛИШМОҚ 1 **шошилмоқ** *фл. бирг. н. Бир кун станцияга вагонлар сиғмай кетди. Ҳаммаси ҳам ғарбга шошилишарди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Мушак нури сўна бошлаши билан жангчилар шошилишиб қайиқларга ўтириб олдилар.* Н. Сафаров, Сўнгги нафасгача.

2 *с. т.* Шошмоқ. *Мансур, шошилишма. Тугун учини топамиз [деди Зуҳра].* Н. Сафаров, Сўнгги нафасгача. *Мен товушимга шошилишган тус бериб, «мен, мен, оғинг тезроқ!» дедим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ШОШИЛМОҚ **шошмоқ** *фл. ўзл. н. айн.* **шошмоқ.** *Мунча шошиласан?* ▬ *Адолат шошилиб уни [журнални] варақлай бошлади.* С. Зуннунова, Гулхан. *Тол шохидаги болалардан бири шошилиб туша бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бедармон бўлишига қарамай, бика укаси билан амакисини кўришга шошиларди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ШОШИЛТИРМОҚ **шошилмоқ** *фл. орт. н. Тўй айтишга осон. Уни ҳар қанча кичик, ихчам қиламан деманг, тўй куни яқинлашган сари камчиликларингиз ўзини яққол кўрсатиб, сизни шошилтириб қўяди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. *Кимлар кетмон билан, кимлар чўкич ва ё замбил билан ишлар эди. Уларни ҳеч ким шошилтирмас, ҳеч ким югуртирмас эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ШОШИРИШМОҚ **шоширмоқ** *фл. бирг. н. Госстрахдан, пулингни олиб кет, деб шоширишяпти.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон.

ШОШИРМОҚ 1 Бирор ишни тезроқ бажаришга ундамоқ, қистамоқ. *Робия холам шоширгани учун пардозим ҳам чала қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ҳаяжонга солмоқ, ҳовлиқтирмоқ, эсанкиратмоқ. *Бемаҳал ёққан ёмғир ҳаммани шошириб қўйди.* ▬ *Икки томондан қилинган ҳужум Дилшодни шошириб қўйди.* И. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кўсаклар эса минут сайин патир-путур очилиб, ўз эгаларини шоширар эди.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар. *Мантиқсиз бу жавоб уни шоширди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ШОШМА-ШОШАР Ишни тез бажаришга интиладиган, шошиб иш қиладиган; шошқалоқ. *Шошма-шошар бола.*

ШОШМА-ШОШАРЛИК **шошма-шошар** *с. белги оти. Шошма-шошарлик қилмоқ.* ▬ *Фурсат қўлдан бой берилгани учун шошма-шошарлик бошланади ва бунинг натижасида ишлар сифатсиз бажарилади.* «С. Ўзбекистон», 1964, 30 август.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ШОШМОҚ 1 Ишни тез бажаришга интилмоқ, ошиқмоқ. *Шошиб кийинмоқ. Шошган қиз эрга ёлчимас.* Мақол. *Шошган ўрдак ҳам боши билан, ҳам кети билан шўнғийди.* Мақол. ▪ *Махдум шу кунгача Анвар билан Раънонларнинг тўйларини қилишга шошмасдан келар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Бирор жойга тезроқ етиб олиш мақсадида тиришиб олға ҳаракат қилмоқ, тез юрмоқ. *Шошмасанг, тез етасан, шошгандан ўзиб кетасан.* Мақол. ▪ *Кимлар чархипалак, каппон томонга, кимлар беда бозори, хода бозорига шошади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Тўсатдан юз берган иш-ҳаракат туфайли ҳовлиқмоқ, ҳаяжонланмоқ; эсанкирамоқ. *Тўсатдан меҳмонлар келиб, шошиб қолдим. Шошганда лаббай топилмас.* Мақол. ▪ *Қудрат эса болаларнинг гапини тинглашини ҳам, атрофдаги бой манзараларни кўриб олишини ҳам билмай, шошиб қолган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

♦ **Ақли шошди** қ. **ақл. Шошма ҳали** *ёки* **ҳали шошма** қараб тур, жазонгни тортасан (дўқ, пўписа). *Шошма ҳали, пешанангдан отиб ерга чўзилтирмасам, одам боласи эмасман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ШОШТИРМОҚ **шошмоқ** *фл. орт. н. с. т.*— *Қани, бўлларинг, сувни соч, азаматлар, ҳа! — деди Матқовул.. болаларни шоштириб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ШОШҚАЛОҚ *айн.* **шошма-шошар.** — *Вой укам, нима деяпсан ўзинг! — деди Муса ака ранжиб,— биз унақанги шошқалоқ болалардан эмасмиз.* Ҳ. Тўхтабоев, Илтимос. *Уст-боши лой, юз-кўзи қурум, жулдур, шошқалоқ одамлар бир-бирини танимас, гап қотгани вақти йўқ эди.* А. Мухтор, Чинор.

ШОШҚАЛОҚЛАМОҚ Шошиб ҳаракат қилмоқ, шошиб қолмоқ, шошмоқ.

ШОШҚАЛОҚЛИК **шошқалоқ** *с. белги оти. Ёдгор яна дон сепди. Энди хўрозчаси бояги шошқалоқлик билан эмас, салобат билан битта-битта теришга турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳали ўринларини йиғиштириб улгурмаган жангчиларнинг ҳаракатида шошқалоқлик кўринди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ШОШҚИН 1 Шошиб тез ҳаракат қиладиган; бирор томонга ошиқаётган; шошаётган. *Шўх қизлардай қанча шошқин бўлсанг-да, Қирибдурсан меҳнат аҳлин қўлига.* Ғайратий. *Тез оқар шошқин дарёнинг .. соҳил бўйларидаги дарахтларнинг сарв қомати аста-секин кўрина бошлади, тонг энди гина ёришаётган эди.* А. Раҳмат, Т. Аҳмедовнинг баҳодирлиги.

2 *айн.* **шошилинч** 1. *Эшикдаги шарпани уйдагилар сезди шекилли, девор орқасидан шошқин ҳаракатлар, оёқ товушлари, гап-сўзлар эшитилди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ШОШҚИНЛИК **шошқин** *с. белги оти. Унинг одимларида шошқинлик йўқ эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ШОШҚОҚ *с. т.* Шошма-шошар, шошқалоқ.

ШОЯД(КИ) [*ф-т*] *модал с.* Эҳтимол, балки; қани энди, зораки. *Шояд у келиб қолса!* ▪ *Шояд ўйлаганларининг чаппаси чиқса, шояд севгилиси нажот йўлини топиб келган бўлса?* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. *У уфқ манзилдир, коммунизмдир! Ўс, ўғлим, шу йўлдан дадил, мағрур бор, Шоядки шу йўлда бўлсанг байроқдор, Шу менинг оталик умид, орзумдир!* Шуҳрат.

ШОҚУЛ Бинокорликда девор, устун ва ш. к.нинг вертикал ҳолатини аниқлаш учун ишлатиладиган, бир учига тош боғланган ипдан иборат асбоб; шовун. *Солланганда шоқулнинг ипи, Уюм-уюм ғиштлар ётганда, Мен кўраман барчасини ҳув — «Ўн иккилар» аҳди-шахтини!* М. Али.

ШОҲ [*ф-т*] 1 *айн.* **подшо(ҳ).** *Эрон шоҳи (тар.). Шоҳнинг қизи. Шоҳнинг хотини.* ▪ *Шоҳ боласига юрт ва сипоҳ, дарвеш боласига масжиду хонақоҳ керак.* Ойбек, Навоий. *Ўйлама, ўлгунча ҳар ким бу разолатда кетар, Шоҳлар бир куни гадо, бир кун гадо шаҳзодадур.* Ҳамза.

2 Шаҳмат ўйинида: энг асосий фигура. *Бир вақтнинг ўзида рақиб шоҳига ва доналаридан бирига ҳужум қилиш икки ёқлама зарбанинг энг кўп учрайдиган хилидир.* М. Муҳитдинов, Шаҳмат.

3 Шаҳмат ўйинида: бирор дона билан бевосита рақибнинг шоҳига қилинадиган ҳужум; кишт. *Шоҳ бериб мот қилмоқ.* ▪ *Мирза Муҳиддин қалтис бир шоҳ бериб, Мухторхон ўйланиб қолди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 *с. т.* Қарта ўйинида: тождор чол расми тасвирланган, куч жиҳатидан туздан кейин турадиган карта.

5 *кўчма* Нарса ёки кимсаларнинг энг яхшиси, сараси. *Қушлар шоҳи бургут.* ▪ *Сабо, арзимни еткур, моҳи тобон бир келиб кетсун, Тамоми ҳусн элининг шоҳи султони бир келиб кетсун.* Ҳамза. ‖ *Шоҳ қиз, шакар қиз, қизларнинг гули, Қошларингни кўрсатгил, мен унинг қули.* Айний, Дохунда. *Шоҳ сатрларда Безамак чоғидир умр дафтарин.* Ғ. Ғулом. *Бир юлдуздир етти кўкда — фалакда, Қоинотнинг машъалига ўхшатдим. У, дунёга тақдим қилди шоҳ асар, Мен ҳам унга шу достонни яратдим.* Шайхзода.

ШОҲАНШОҲ [*ф-т*] Эрон шоҳининг унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс. *Ул улуғ шавкатли шоҳаншоҳ кечаси муҳим давлат иши билан машғул бўлиб энди ухламоққа майл бўлдилар.* М. Жўрабоев, Мулла Б. м.

ШОҲИ [*ф-т*] *айн.* **шойи.** *Сен ухлайсан, аммо Марғилон сенга атаб тўқийди шоҳи.* Ё. Мирза. *Анвар Мурод кенг дераза ларнинг шоҳи пардаларини кўтарди.* Ойбек, Нур қидириб. *Уялди-ю, ҳеч гап айтмайин, Уйга қараб секин қўзғалди. Сув бўйида ойдинда майин. Битта шоҳи рўмолча қолди.* Ҳ. Олимжон.

ШОҲИД [*а*] Бирор иш, воқеа, хатти-ҳаракатда бевосита иштирок этган, қатнашган ёки кўрган шахс; гувоҳ. *Йўқ .. исбот учун виждонимдан бошқа шоҳидим йўқ!* [*деди Отабек*]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Менда ҳеч қандай гуноҳ йўқ! Шоҳидим бор! — Ғуломжон томоғи қирилиб, ранги ўчиб, бўзариб гапирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қуштегирий шошиб-пишиб, ўзи шоҳид бўлган воқеалардан гапириб берди.* М. Осим, Сеҳрли сўз.

ШОҲИДЛИК **шоҳид** *с. мавҳ. от. Шоҳидлик бермоқ. Шоҳидлик қилмоқ.*

ШОҲИЧИ *айн.* **шойифуруш.** *Зиё шоҳичи эрталабки чойни ичиб борарман деган эди, биз унинг билан ҳам тўй кенгашларини қиламиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ШОҲЛИК 1 Шоҳнинг мансаби, мавқеи. *Ҳаддан ошиб кетди кўрган меҳнатим, Қўлдан кетди бари шоҳлик давлатим.* «Рустам».

2 Шоҳнинг қўл остидаги давлат, мамлакат, эл-юрт.

ШОҲНИШИН [*ф-т*] *эск.* Подшо, хон каби олий ҳукмрон ўтирадиган, унинг тахти қўйилган хона. *Бу дарвозадан хоннинг ўзи юрмас, чунки унинг ҳарамга кирадиган йўли ўз маҳкамаси ва шоҳнишин орқали эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ШОҲНОМА [*ф-т*] 1 (Ш — *катта*) Фирдавсийнинг қадимги шоҳлар тарихига бағишланган поэмасининг номи.

2 Умуман йирик бадиий, кўпинча шеърий асар. *Ҳаётимиз ҳали минг шоҳномалар бўлади.* Ғ. Ғулом.

ШОҲОНА [*ф-т*] 1 Подшоларга хос, шоҳларда бўладиган, олий даражадаги, жуда яхши. *Шоҳона кийим. Шоҳона жиҳоз.* ‖ *Шоҳона кийинмоқ. Шоҳона яшамоқ.* ▪ *Ҳожихонни .. айш-ишратлар, шоҳона маишатлар чарчатди. Етти йил етмиш йилнинг тамғасини босиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шу орада тикдирди ўзига либос, Бир либоски, шоҳона, Шоҳ қизига хос!* Шуҳрат. *Шоҳона тузилган мўъжазгина чорпояда амирқон маҳси-кавушли семиз бир киши гердайиб ўтирарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Дабдабали, ҳашаматли; *Шоҳона уй. Шоҳона тўй.*

3 *кўчма* Энг йирик ва энг яхши, оламшумул. *Космосга биринчи одамнинг .. парвоз қилиши совет кишилари ижодий меҳнатининг шоҳона самараси бўлди.* «Қ. Ўзбекистон», 1961, № 136. *Унинг* [*Пушкиннинг*] *шоҳона асарлари яна кўплаб янги санъат дурдоналарини яратишга асос бўлди.* «Қ. Ўзбекистон», 1962, № 35.

ШОҲРОҲ [*ф-т*] *кт.* Катта йўл, бош йўл. *Қондош, қариндош, жондош, қар-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

дошу ҳукмрон эл, Улуғ Коммунизмнинг шоҳроҳига йўналди. Ғ. Ғулом.

ШОҲСУПА *айн.* **шосупа.** *Шоҳсупага оқшом нафасин Сув бўйидан урарди райҳон.* Шукрулло. *Булар [меҳмонлар] кириши билан ойдинда шоҳсупадан барваста бир одам қўзғалиб: «Хуш келибсизлар»,— деди.* А. Мухтор, Чинор.

ШОҲТУТ *айн.* **шотут.** *Шоҳтут қиёмин бир тотиб кўрсанг, Ажиб мўъжиза экан-ку дерсан.* Шуҳрат.

ШПАКЛЁВКА [*р*] Бўяш олдидан тешик-ёриқларни беркитиш учун ишлатиладиган махсус замазка. *Шпаклёвка сурмоқ.* **Шпаклёвка қилмоқ** тешик-ёриқларни замазка суриб беркитмоқ, текисламоқ.

ШПАЛ [*р* шпала] Қўндаланг ётқизиладиган ва рельслар учун таянч вазифасини ўтайдиган ёғоч, темир ёки темир-бетондан тайёрланган чорқирра тўсин. *Гудрон суркалган дарахт ёнмайди, у сингдирилган темир йўл шпаллари эса чиримайди.* Д. Эргашев, Ижодкорлар.

ШПАРГАЛКА [*р* < *полякча*] Имтиҳон вақтида ўқувчи, ўқитувчига билдирмай, яширинча фойдаланадиган жавоблар ёзилган қоғоз. *Розия имтиҳон пайтларида бўлган қизиқ-қизиқ воқеаларни, шпаргалка ишлатиб қўлга тушиб қолаёзганини кула-кула гапириб берди.* О. Ёқубов, Тилла узук.

ШПАТ *мин.* Силикатларга мансуб баъзи минералларнинг умумий номи. *Дала шпати.*

ШПАТЕЛЬ [*р* < *нем*] 1 Замазка ёки шпаклёвка суртиб текислаш учун ишлатиладиган ясси куракча шаклидаги асбоб.

2 Танглайни кўриш учун ишлатиладиган ясси металл асбоб. *Оғиз бўшлиғини қараш учун оғизни катта очиб, тилни ҳар томонга ўгириб, қошиқ банди ёки шпатель билан тилни босиб қаралади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ШПИЛЬКА [*р* < *нем*] Сочга тўғнаб қўйиладиган айрисимон буюм. *Суяк шпилька.*

ШПИНДЕЛЛИ Шпиндели бор, шпинделларга эга. *Горизонтал шпинделли пахта териш машинаси.*

ШПИНДЕЛЬ [*р* < *нем*] *тех.* 1 Металл кесиш станогининг ишланадиган детални ёки кесувчи асбобни қисиб турадиган ўқи.

2 Конус ёки цилиндр шаклидаги тишли пўлат валик. *Пахта териш машинасининг шпинделлари.* ▪ *Механик усул билан пахта терилганда, вертикал ёки горизонтал шпинделлардан фойдаланилади.* Қ. Зокиров, Мўл-кўлчилик учун.

3 Ип йигирувчи машинанинг дуги; йиг.

ШПИОН [*р* < *нем*] Давлат ва ҳарбий сирларни махфий равишда билиб, ўғирлаб олиб, бошқа мамлакатга, душман томонга етказувчи шахс; жосус.

ШПИОНЛИК шпион *с. касб оти. Шпионлик билан шуғулланмоқ.*

ШПОНКА [*р* < *нем*] *тех.* Машина ва механизмларда: деталларни бириктирувчи қисм.

ШПОР [*р* шпора < *нем*] Отлиқ ҳарбийларда: отни қисташ учун хизмат қиладиган, этик орқасига бириктириб қўйиладиган ғилдиракчали темир асбоб. *Қонвойлар отларнинг бақинларига шпорларини қадашди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Майна совуқ еган оёқларини ўйнатган эди, хром этигидаги шпорлар шиқиллаб кетди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ШПОРЛИ Шпор ўрнатилган, шпор тақилган. *Ҳоким қўл қовуштириб турган одамларни кўрмагандек, тўғри шосупага борди-да, бахмал кўрпа солиниб, пар ёстиқлар уюлган тўрга шпорли этиги билан чиқиб ўтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ШПРИЦ [*р* < *нем*] Медицинада баданга суюқ дори, қон юбориш, қон олиш учун ишлатиладиган ичи тешик игнали ва поршенли цилиндрдан иборат асбоб. *Шприцнинг игнаси.* ▪ *Гулноз шприцга аллақандай суюқ дори солиб кирди ва укол қилиш учун беморга яқинлашди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ШРИФТ [*р* < *нем*] Босмахонада текстларни териш учун ишлатиладиган муайян шакл ва ҳажмдаги ҳарфлар ва белгилар ҳамда уларнинг қоғозга босилган изи. *Йирик шрифт. Курсив шрифт. Шрифт термоқ.*

ШТАБ [*р* < *нем*] 1 Ҳарбий қисмларни бошқарувчи орган. *Бош штаб. Полк штаби. Дивизия штаби.* ▪ *Капитан асирни штабга элтиш ҳақида буйруқ бериб жўнади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Кенгаш борар ҳарбий штабда, Қайнамоқда иш булоқ-булоқ.* Ҳ. Пўлат. *Биз энди дарҳол бош штаб ҳузуридаги ҳарбий кенгаш қарорларини амалга оширишимиз лозим.* К. Яшин, Генерал Раҳимов.

2 *кўчма* Раҳбарлик органи. *Районларда ташкил этилган штаблар деярли кечаю кундуз ишлаб турибди.* «С. Ўзбекистони», 1966, 22 май. *Академия илғор фанлар маконигина эмас, шу фанларнинг штаби ҳамдир.* «С. Ўзбекистони», 1968, 2 апрель.

ШТАБ-КВАРТИРА [*р*] Ҳарбий штаб ўрнашган жой, штаб қароргоҳи. *Кечқурун соат 19да Юрьев Ильичёвка қишлоғидаги штаб-квартирада кенгаш чақирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ШТАМП [*р* < *итал*] 1 Корхона ёки ташкилот номи ёзилган, одатда ҳужжатларнинг чап томонига ёки тепасига босиладиган печать. *Колхоз штампи.* | Шундай предметнинг қоғозга босилган изи. *Унинг ичидаги иккига букланган қоғознинг юқорисида, .. журналнинг штампи бўлиб, остига «.. ўртоқ Саидий» деб ёзилган эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Босим ёки зарб уриш йўли билан буюм ёки деталь ясайдиган қолип. *Марказий Комитет Пленуми .. штамп ва асбобларни алмаштириш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот сифатини ошириш .. юзасидан конкрет вазифаларни белгилади.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, 11 июль.

3 *кўчма* Ишлатилавериб сийқаси чиққан, тайёр намуна, бир қолипдаги гап ёки ибора; шаблон. *Адабий штамп.*

ШТАМПЛАМОҚ 1 Штамп босмоқ. *Хатларни штампламоқ.*

2 *тех.* Штамповка йўли билан бирор нарса тайёрламоқ. *Деталларни штампламоқ.*

ШТАМПЛАНМОҚ штампламоқ *фл. мажҳ. н. Штампланган қоғоз. Штампланган деталь.*

ШТАМПОВКА [*р*] 1 Штамп воситасида буюм ёки деталь тайёрлаш; штамплаш. *Штамповка қилинган буюмлар. Штамповка станоги.*

2 Штамп воситасида тайёрланган буюм. *Машинасозлик саноатида қўйилмалар, штамповкалар ишлаб чиқарадиган корхоналарни ихтисослаштириш.* «Қ. Ўзбекистон», 1957, 31 март.

ШТАМПОВКАЧИ Штамп воситасида буюм тайёрловчи, штамповка қилувчи ишчи, мутахассис.

ШТАНГА [*р* < *нем*] 1 Оғир юк кўтариб куч синашда қўлланадиган, дастасининг икки учига маълум оғирликдаги дисклар ўрнатиладиган металл асбоб. *Узоқ вақт стадион спортчилар билан гавжум бўлади. Бири штанга кўтаради, иккинчиси диск улоқтиради.* Р. Исҳоқов, Қишлоқ спортчилари.

2 Футбол, хоккей ва ш. к. дарвозасининг тепа ва ён ёғочлари. *Тўп штангага тегди.*

3 Машина, механизмларда металл ғўладан иборат қисм, деталь.

ШТАНГАЧИ Штанга кўтариш билан шуғулланувчи спортчи.

ШТАНГЕНЦИРКУЛЬ [*р* < *нем*] Деталлар ва уларнинг қисмларини (эни, бўйи ва қалинлигини) ўлчайдиган асбоб.

ШТАПЕЛЬ [*р* < *нем*] Қисқа толали сунъий ёки синтетик ипдан тўқилган газлама. *Майдонда одам қанчалик кўп бўлса ҳам, оқ йўлли штапель кўйлак кийган Гавҳарни Маҳкам жуда узоқдан ажратди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ШТАТ I [*р* < *нем*] Баъзи буржуа федератив давлатларида маълум даражада ўз-ўзини идора қилиш ҳуқуқига эга бўлган маъмурий-территориал бирлик. *АҚШнинг Калифорния штати. Ҳиндистоннинг Мадрас штати.*

ШТАТ II [*р* < *нем*] 1 Бирор муассасада ишловчи ходимларнинг доимий состави. *Штатни қисқартириш. Штатдаги инженер.* ▪ *— Табелчилик штати керакми? — сўради раис бригадирдан.* А. Мадумаров, Бригадирликда гап кўп.

2 Бирор муассасанинг ходимлари ва уларнинг вазифаларини, маошларини кўрсатувчи рўйхат.

ШТАТИВ [*р* < *нем*] 1 Турли асбоб,

www.ziyouz.com kutubxonasi

химиявий идиш ва ш. к.ни муайян вазиятда тутиб турадиган мослама. *Микроскоп штативи. Колбани штативга ўрнатиш.*

2 Фото ва киноаппаратлар ёки астрономия, геодезия асбоблари ўрнатиладиган уч оёқ.

ШТАТСИЗ Бирор муассаса штатида бўлмаган ёки штатда ҳисобланмайдиган. *Штатсиз мухбир. Штатсиз лектор.*

ШТЕМПЕЛЬ [*р* < *нем*] Тамға босадиган асбоб, печать. | Шундай предметнинг изи. *Почта штемпели. Штемпель босмоқ.*

ШТИК [*р* штык] Милтиққа ўрнатилган найза. *Штик санчмоқ.*

ШТОРМ [*р* < голл] Довул, пўртана. *Беш балли шторм. Шторм сигнали.*

ШТРАФ [*р* < *нем*] Айбдордан жазо сифатида ундириладиган ҳақ; жарима. *Штраф қилмоқ (солмоқ). Штраф тўламоқ.* ▪ *— Жуда шафқатсиз одамларда, бу инспекторлар,— деб нолиди йигит бехавотир жойга етиб олгач,— қўлга тушсанг, штраф тўлаш билан қутулмайсан. Қира қиляпсан, деб молияга ёзиб беришдан ҳам тоймайди булар.* С. Анорбоев, Оқсой.

ШТРЕЙКБРЕХЕР [*р* < *нем*] Капиталистик мамлакатларда иш ташлаш вақтида ишни давом эттириб, забастовкачилар манфаатига хоинлик қиладиган киши. *Штрейкбрехер дегани нима? Бу — курашаётган пролетариат билан боғлиқ бўлган ва унинг коллектив бўлиб курашиш пайтида оёғини чалиб юборадиган кишидир.* В. И. Ленин, Петербургдаги сайлов якуни.

ШТРИХ [*р* < *нем*] 1 Қоғозга туширилган ингичка чизиқ. *Оппоқ қоғозлар сатҳида штрих кетидан штрихлар, юмалоқ, конус, цилиндр шаклидаги қиёфалар стол устида сочилиб ётибди.* Т. Одилбеков, Колхознинг ўз рассомлари бор.

2 *кўчма* Бирор предмет ёки нарсадаги алоҳида хусусият, ўзига хос нозик томон. *Актёрлар ҳам ўз ролларига ижодий ёндошганлар .. образларни комик штрихлар ёрдамида тўлдирганлар.* А. Акбаров, Ёр-ёр.

ШТУРВАЛ [*р* < голл] Кема, самолёт ва бошқа турли хил машиналарнинг ҳаракатини бошқарадиган руль. *Мастура, штурвалга ўтириб, «оқ олтин» денгизига шўнғиди.* Б. Файзиев, Ойдин кеча. *У [Жерар] ярим ойдай ялтираб турган штурвалга қўлини қўйиб, рўпарасидаги сон-саноқсиз лампа .. ва циферблатларнинг кўк, қизил, бинафша шуълаларига тикилиб ўтирибди.* А. Мухтор, Қаноти синган орзу.

ШТУРВАЛЧИ Штурвални бошқарувчи киши.

ШТУРМ [*р* < *нем*] 1 Душман истеҳкомига ёки таянч пунктига қилинган шиддатли ҳужум. *Қалъани штурм билан эгалламоқ.* ▪ *Шиддатли штурм натижасида душман мудофаа марраларидан қувиб чиқарилди.* Н. Сафаров, Жангчи шоир.

2 *кўчма* Бирор мақсадга эришиш учун имкон борича астойдил қилинган ҳаракат. *Альпинистлар чўққини штурм билан эгалладилар.*

ШТУРМАН [*р* < голл] Кема ва самолётларни энг мувофиқ йўл танлаб, бошқариб борувчи мутахассис.

ШТУРМАНЛИК *штурман с. касб оти. Штурманлик қилмоқ.*

ШТУРМБОЗЛИК *айн.* **штурмчилик.** *Айрим корхоналар ойлик планларини ошириб адо этяптилар. Лекин бунга штурмбозлик .. эвазига эришилмоқда.* М. Зоидов, Меҳнат қонуни.

ШТУРМОВИК [*р*] 1 Штурмчи самолёт. *Командирнинг ҳавода берган буйруғи билан Йўлдошнинг штурмовиклар звеноси эскадрильянинг бошқа икки звеноси ўртасидаги позицияни эгаллади.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

2 Фашистлар Германиясида: ҳарбийлаштирилган нацистлар ташкилотининг аъзоси.

ШТУРМЧИ *с. т.* Паст учиб душманнинг ердаги, сувдаги кучларини ўққа тутувчи (ҳарбий самолёт ҳақида). *Штурмчи самолёт.*

ШТУРМЧИЛИК Аввал бир текис ишламасдан орқада қолиб, вақт оз қолганда, планни бажариш учун шошилинч равишда тез ишлаш; штурмбозлик. *Заводларни кварталлар бўйича бир текис иш билан таъминламасликка барҳам бериш, йилнинг охирида штурмчиликни тугатиш зарур.* «Қ. Ўзбекистон», 1964, 29 январь.

ШУ (*ж. к.* шунга, *ў-п. к.* шунда, *ч. к.* шундан) *кўрс. олмош* 1 Сўзловчига яқин, унинг кўз ўнгидаги нарсани ёки кимсани кўрсатиш учун хизмат қилади; ушбу. *Шу нарса. Менга шу китоб керак. Эллик центнерчилар ҳаракатини шу бригада бошлаб берди. Мана шу жойдан кесинг. Менга шу ер маъқул. Ҳикоянинг шу ерига келганда гап бўлинди. Сиз шу ерда қолинг. Канал шу ердан бошланган. Сиз шу ерликмисиз?* **Шу атрофда** унчалик узоқ бўлмаган жойда; яқин орада, яқин ўртада. *Шу атрофда қудуқ борми? Болалар шу атрофда эди.* **Шу орада** *ёки* **шу ўртада** 1) яқин муддат орасида, айни вақтда. *Шу орада раис келиб қолди. Шу орада тўй ҳам бўлиб ўтди;* 2) яқин орада, яқин жойда, унчалик узоқ бўлмаган жойда. *Сигирингни шу орада ўтлатиб юр! Кетмонни шу орада қолдирган эдим. Шу ўртада сув борми?* ▪ *Шу ўртада бирдан .. ҳужайин бориб қолдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 «Пайт», «вақт», «он», «дам», «момент» каби сўзлар билан келганда, сўз бораётган воқеа, нарса, ҳодиса ва ш. к.нинг бошқаси билан айни вақтда, бир вақтда содир бўлганлигини ифодалайди. *Шу чоққача. Шу пайтгача. Шу вақтгача. Шу дамгача. Шу маҳалгача. Планни шу ой бўлмаса, янаги ойда бажарамиз. Шу пайтда от кишнаб юборди. Шу вақтда хўроз қичқирди. Шу онда бир киши кириб келди.* ▪ *Нақ шу паллада дарвозадан катта қора сигир шаталоқ отиб, орқасида бир кишини суриб кирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шу онда ичкаридан ўз хотинининг товуши эшитилди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Искандаровнинг шу пайтгача разм солмаганини қаранг-а.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. **Шунда** 1) ушбу ерда, бу жойда. *Билсанг: уйим шаҳарда, Келдим сенга саҳарда, Юр хўп десанг агарда, Ё шунда қоласанму?* Э. Воҳидов; 2) у ҳолда, шундай ҳолда, шундай пайтда. *Печка қурайлик, уй шунда исийди.*

3 Ҳозиргина содир бўлган ёки бўладиган иш, воқеа, нарса ёки ҳодисаларнинг маълум қисмини ажратиб кўрсатиш учун қўлланади. *Шу қиш жуда совуқ келди. Шу куни ҳам мажлис, ҳам концерт бўлади. Шу гал мен ютаман. Шу гал уйин жуда қизиди.* ▪ [*Холмат:*] *Аст бўламан шу кеча, маст бўламан шу кеча.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Шу бу йил** амалдаги йил, ушбу йил. *Пахта плани шу бу йил ҳам бажарилса, яхши бўларди.* ▪ *Шу бу йил мевага кирган бир талай шафтоли, олча, беҳини кесиб* [чол] *ўтин қилипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Шу бугун** мазкур куннинг ўзи; айни бугунги кун. *Менга китоб шу бугунга керак. Шу бугунги мажлис. Бўлиб ўтган воқеа шу бугунгидек эсда турипти. Шу бугундан эътиборан дарсга қатнашаман.*

4 *от вазифасида* Сўзловчининг диққат-эътибори қаратилган нарса, кимсани ифодалашда қўлланади. *Шундан кейин (сўнг). Менга шунинг ўзи кифоя. Шуни узатиб юборинг. Иш шунга бориб тақалди. Шундан бошқани билмайди. Қишлоғимиз номи шундан келиб чиққан. Менга шуниси керак. Шуниси яхши.* ▪ *Йўлчининг ёдига ҳалиги қиз тушди: «Шунинг қизи эмасмикин?» У пиёлага чойни қуйиб, Ёрматнинг олдига қўйди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бизнинг шунимиз ёмонки, дарров бировнинг орқасидан янамиз.* Ҳ. Шамс, Душман. *Саидий унинг шунисидан хурсанд бўлар ва ҳар сафар .. ўзини Аббосхонга одатдагидан яқинроқ сезар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Йўлчига шуниси қизиқ туюлдики, бу ерда қай томондан қараманг, ҳамма дарахтлар бир чизиқ устида текис саф тортиб туради, дарахтлар ўртасидаги масофа ҳам баравар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 Кесим вазифасида келиб «мазкур нарсанинг ўзи», «ушбу нарса» маъноларини ифодалайди. *Хоҳласанг — шу, хоҳламасанг — катта кўча. Айтадиган гапим — шу. Ҳозирги давр талаби — шу. Унинг бўлган-тургани — шу. Унинг мақсади — шу.* ▪ [*Бўтабой:*] .. *Аввал боши ўзимизнинг колхозчиларга тушунтиришимиз керак, сўзим — шу.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Ёрмат:*] *Ишнинг пир ургани — шу. Кишини чақиб қўяди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Шундай. *Шу тарзда (йўсинда,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

хилда). Шу сабабли (сабабдан). Шу куйи. Шу тарзда уч қатордан ёзинг. Жўяк шу хилда олинади. Шу йўсиндаги шакллар. ▪ *— Аҳвол қалай? — унинг тиланганини сезмаган бўлиб сўради Йўлчи.— Яширмайман, укам. Сен ҳам билмасликка солма. Аҳвол мана шу.* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 У одам, у. *Кечаги мажлисда сўзлаган шу.* ▪ *Бу ердагилар орасида ҳамёни қуруқ, сўзга тўлиқ шу [Абдушукур] эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Шу қадар** чунонам, шу даражада ... **Шу ҳам ишми?** *ёки* **шу ҳам иш бўлдими?** сўзловчининг бирор иш, хатти-ҳаракат, нарса ва ш. к.га салбий муносабатини билдирувчи ибора. *Шу ҳам иш бўлдими, нега кеч келдингиз?* **Куни шунга қолипти** ачинарли, ночор аҳволга тушипти. **Шу-да**! «шундан бўлак нима ҳам бўларди» деган маънони ифодалайди.— *Ё Ғиёс каллага ўхшаш порахўр қози бўлар, шуда!? — деди хотин, яна рўмолини бошидан силтаб олиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Шундан-шунга** аллақанча ердан, анча узоқдан. *Шундан-шунга пиёда келдим.* ▪ *— Азоб эрмас эди чиқмоқ кишига қиш ҳавосида, Бошинг ҳаққийки, шундан-шунга мен, сен бор,— деб келдим.* Муқимий.

ШУАРО [*а*, бирлиги **шоир**] *эск. кт.* Шоирлар. *Виждон талабларин таҳрир этдик биз, Шуаро номидан имзо битдик биз.* Ғ. Ғулом. *Шуарога саховатнинг етти дарвозасини очишларига аминман.* Ойбек, Навоий.

ШЎБА [*р*] Авраси мўйнали устки қишки кийим.

ШУБҲА [*а*] Бирор кимса, нарса ёки воқеа-ҳодисанинг ҳаққонийлигига, тўғрилигига ишонмаслик, гумонсираш; гумон. *Кимдан шубҳанг бор? Шубҳага солмоқ. Шубҳага тушмоқ. Шубҳада қолмоқ. Шубҳа туғдирмоқ. Шубҳа қилмоқ. Бировга шубҳа билан қарамоқ.* ▪ *Хаёлингдан шубҳани қувла, Юрагингда сақлама тугун.* Ўйғун. *Хотинда ҳаяжон ва энтикиш ҳолатлари бор эди. Шунинг учун кўрбошининг бояги шубҳаси яна кучайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Анна Ивановнанинг шубҳаси тонгги тумандек тарқала бошлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Кўнглини .. шубҳалар, совуқ ваҳималар қоплаб, ўзини беҳол сезди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Иродамиз ёв тақдирин қилади барбод. Шубҳа йўққим, ёв қадами топажак барҳам.* Ғайратий. *Саидийни чуқур шубҳа босди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Эргаш топиб келган «хабар» Элмуродни ўйлантириб қўйди: Бобохўжа домлага ҳам шубҳа билан қарайдиган бўлиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Безовтадир элимиз, Юртимизга кирган ёв, Шубҳа қиламиз дарҳол, Бемаҳал юрса биров.* Ҳ. Олимжон.— *Арқон керак,— деди Саид. Баъзилар нимадандир шубҳа қилиб бир-бирларига қарашди. Лекин йўлдош унинг режасини тушунган эди.* А. Мухтор, Чинор. [*Тожибой Холисхонга:*] *Мен ўзингни таниб турсам ҳам, исмингдан шубҳада қолдим.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ШУБҲАЛАНМОҚ Шубҳа қилмоқ, гумонсирамоқ; иккиланмоқ; ишончсизлик билан қарамоқ. *Кимдан шубҳаланасан?* ▪ *Сўфи ҳам домла-имон мендан шубҳаланиб, бир неча марта ер остидан кўз қирини ташлаб, хўмрайиб қарадилар.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Йигитлар .. уни шунчалик иззат қилишар эдики, Асрор ота бу жувоннинг оддий тракторчигина эканига шубҳаланиб қолди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. [*Майсара:*] *Озгинаям бўлса-да шубҳаланмасин, дейман-да.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ШУБҲАЛАНТИРМОҚ *шубҳаланмоқ фл. орт. н. Унинг келмай қолиши мени шубҳалантирди.* ▪ *Тургеневда ҳам, Чернецовда ҳам уни айблаш учун асос йўқ эди, аммо Отступийнинг галдираши уларни шубҳалантириб қўйди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ШУБҲАЛИ 1 Шубҳа туғдирадиган; гумон қилиш мумкин бўлган. *Шубҳали ҳаракат.* ▪ *Аликулнинг шубҳали ишлар билан банд эканлигини сеза бошладилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Шубҳа ифодаланган, шубҳа туғдирадиган. *Тўтибу Адолатга қараб, шубҳали овоз билан давом этди: — Назаримда бир гап борга ўхшайди.* С. Зуннунова, Гулхан.

3 Ишониб бўлмайдиган. *Шубҳали хабар. Шубҳали шахс.* ▪ [*Бадрий:*] *Қўмитамизнинг Фарғона шуъбаси уч нафар шубҳали аъзоларини сирли ўчоқда йўқ қилиб юборгани ҳақида маълумот бор.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. ‖ *— Қачон келдинг! Бу қандай гап? — ҳаяжон билан сўзлади Ёрмат ва Йўлчига жипс тўқнашиб, шубҳали тикилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ШУБҲАСИЗ 1 Ҳеч қандай шубҳа туғдирмайдиган; аниқ. *Ўзбекистон рассомлари эришган муваффақиятлар шубҳасиз.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 219.

2 *кириш с.* Муқаррар равишда, албатта, сўзсиз. *Шубҳасиз, у ҳақ. План, шубҳасиз, бажарилади.* ▪ *Мен биринчи навбатда тарбияни улардан [ота-онамдан] олганман ва уларнинг хислат ва хусусиятлари, шубҳасиз, менга таъсир қилган.* Айний, Эсдаликлар. *Қўшиғимга илҳом берган қиз, Олам-олам ҳайдаб кетди ер. Ким кўрса ҳам уни, шубҳасиз, Пахтазорнинг қаҳрамони дер.* Т. Тўла.

ШУБҲАЧИ Шубҳа қилувчи, гумон қилувчи; ишончсизлик билан қаровчи. *Мен тўғриси, шубҳачиман. Ҳар нарсада, ҳар ҳодисада бир иллат кўраман.* Ойбек, Нур қидириб.

ШУБҲА-ШИКВА: шубҳа-шиква қилмоқ (*ёки* **этмоқ**) бировдан шубҳаланиб ёки гумонсираб шикоят қилмоқ.— *Мен Ҳайдархўжанинг сиздан шубҳа-шиква этиб ошкор айтган сўзини эшитмадим. Аммо негадир у мени ўз ёнига тортишга уринди...,— деди Фарҳод муфтига.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ШУВ *тақл. с.* Бўғиқ шипилловчи товуш ҳақида. *Шув этмоқ. Девордан шув этиб тупроқ тушди.* ▪ *Бирдан ҳамма шув этиб қўзғалди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ҳалиги йигит мени мўлжалга олган эди, чап бериб қолдим. Бир кўпток ёнимдан шув этиб ўтиб кетди.* З. Дўсматов, Ёқут.

♦ **Юраги шув этиб кетди** юраги орқасига тортиб кетди; қаттиқ қўрқди.— *Назира! — деди кимдир тўсатдан. Назира овозни дарров таниди, таниди-ю, юраги шув этиб кетди, турган жойида қотиб қолди.* Ў. Умарбеков, Ширинсой оқшомлари.

ШУВАЛМОҚ *шувамоқ фл. мажҳ. н. Ёзда шувалган том.* ▪ [*Мулладўст ўз-ўзига:*] *Бетларимиз тиришди, бизнинг тенглар эшиги шуваладиган ҳовлига киришди.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ШУВАМОҚ *айн.* **сувамоқ**. *Андава билан шувамоқ.* ▪ *Обиджоннинг .. яна бир куни токчаларни шуваб ташлаймиз деб ўртоқларини бошлаб келипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ШУВАТМОҚ *шувамоқ фл. орт. н. Сатторқул аканг уйни тузаттириб бермоқчи. Майли, ўшанда дераза ҳам қурсин, оқлатсин ҳам, токча жинига ёқмаса, шуватиб ташлай қолсин.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ШУВИЛЛАМОҚ «Шув, шув» этган товуш чиқармоқ; шовулламоқ, шув этмоқ. *Ертўла атрофидан зах тупроқ шувиллаб тўкилди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Табиат ўз тилида роз айтиб шувиллар экан, йигит бундан ўз қувончининг мадҳини ўқирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кўкда булутлар қуюқлаша бошлаб, майда ёмғир томчилари барчларни шилдиратиб, шувиллай бошлади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

♦ **Юраги шувиллаб кетди** *айн.* **юраги шув этиб кетди** *қ.* **шув.**

ШУВИЛЛАТМОҚ *шувилламоқ фл. орт. н.*

ШУВОҚ I Майда оқиш баргли, ўзига хос ҳидли кўп йиллик ёввойи ўсимлик. *Қатортолдан тушиб, кенг чўлга чиқиш биланоқ онда-сонда шувоқ кўкарган қаттиқ ва тошлоқ ерлар босиб ўтиларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ШУВОҚ II *диал.* Сувоқ. *Деворни қора шувоқдан чиқармоқ. Томни шувоқ қилмоқ.* ▪ *Малоҳат музикага маҳлиё бўлиб турган кезда, ер яна тебранди. Синчлар қарсиллаб кетди, шувоқлар дув тўкилди, ҳовлини чанг қоплади.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ШУВОҚЗОР Шувоқ ўсган жой ёки майдон.

ШУВОҚЧИ *айн.* **сувоқчи.**

ШУВУТ: **юзи шувут** қилмиши, айби туфайли бошқаларга кўринолмайдиган, уятга қолган, хижолатли. *Алдамчининг юзи шувут, рози бўлмас ундан элт-юрт.* Мақол. ▪ *Бригадир-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

нинг юзи шувут бўлиб, тили калимага келмай турганда, Карим кўзига чалинди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ким юзи шувут бўлишини истайди, дейсиз.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар. *Пахтанинг меҳнати зўр, ҳиматимиз ундан зўр. Қондош эллар олдида юзи шувут эмасмиз.* Ғ. Ғулом.

ШУВУТЛИК: юзи шувутлик қилмиши, айби туфайли бошқаларга кўрина олмаслик, шамгинлик, хижолатли вазият. *Улар қанчалик қуёндек қўрқоқлик ва ҳаққонлик билан қочган бўлсалар, шунчалик маъюслик ва юзи шувутлик билан қайтиб келмоқдалар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ШУД [*ф-т*] Қишидаги бирор ишни уддалай олиш қобилияти; лаёқат. *Шуди бор йигит. Унинг ҳеч нарсага шуди йўқ.* ▪ [*Султонмурод*] *бир йил ичидаёқ чорвачиликни рентабелли соҳага айлантириб қўйди. Йигитга, шуд бўлса ўргатишга ҳожат қолмайди.* А. Мадумаров, М. Ғиёсов, Гултепа.

ШУДГОР [*ф-т*] 1 Ҳайдалган, чопилган ер. *Бир балоси бўлмаса, шудгорда қуйруқ на қилур.* Мақол. ▪ *Ноз уйқусидан уйғониб, оқ олтинни эслаб, Кўк сабза кийиб, шудгору саҳро безанибдур.* Ҳабибий. **Қора шудгор** *с. т.* кузда ҳайдалган, аммо экин экмай ташлаб қўйилган ер.

2 Ҳайдаш, чопиш. *Кузги шудгор. Шудгор қилмоқ. Деҳқон бўлсанг, шудгор қил, мулла бўлсанг, такрор қил.* Мақол.

ШУДГОРЛАМОҚ Экин майдонини, далани ҳайдаб, чопиб қўймоқ (асосан кузда). *Колхоз экин майдонини шудгорлаб тугатди.*

ШУДГОРЛАНМОҚ шудгорламоқ *фл. мажҳ. н. Колхознинг ҳамма ери шудгорланди.*

ШУДЛИ Қўлидан иш келадиган; уддабуро, моҳир; қобилиятли. *Шудли йигит.* ▪ *Баъзи ўтли-шудли студентлар эса уни «писмиқ» дейишарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ШУДРИНГ *айн.* **шабнам.** *Эртасига офтоб гўё тонг шудрингида ювиниб, кечаги чанг-тўзондан тозаланиб чиқди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Барларга шудринг инган, Ҳаво қимиздай тинган.* С. Акбарий.

ШУДСИЗ Қўлидан ҳеч бир иш келмайдиган; нўноқ, ношуд. *Шудсиз одам.*

ШУЙТИБ *диал.* Шундай қилиб. *Шуйтиб сен ҳам ботир бўлган, Сендай аҳмоқ бунда келган, Суякларинг қилай яксон, Қўрқмасанг кел бери томон.* «Ширин билан Шакар». *Яхши шуйтиб гапни ўйлар, Ҳар гапини билиб сўйлар.* «Эрали ва Шерали».

ШУКР [*а*] *айн.* **шукур** 1.

ШУКРОНА [*а* + *ф-т*] Бирор нарсага эришганлик, етишганлик эвазига билдириладиган мамнуният, хурсандлик; миннатдорчилик, ташаккур. *Эртасига кампир бу севинч-қувончларнинг шукронасига хотин-халажни йиғиб, «мушкулкушод» ўқиттирди.* Ғайратий, Довдираш.— *Нурли тақдир, туганмас бахт, умрбод шодиёналик бахш этган халқимизга, партиямизга, доҳий Ленинга таъзим ва шукронамизни изҳор этамиз! — деди Сара опа.* А. Юсупов, Чинор ва ниҳол.

ШУКРОНАЛИК шукрона *с. мавҳ. от. Ҳаёт шохлар орасида нигорон бўлиб ўтирган ёрини кўрди-ю, қалбида оғир чўккан дардлари тарқалгандай, шукроналик билан жилмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ШУҚУР [*а*] 1 *унд. с.* Бирор нарсадан мамнунликни, миннатдорчиликни ифодалаб, «ташаккур», «раҳмат», «миннатдорман», «розиман» каби маъноларда қўлланади. *Шунга ҳам шукур.— Соғлигингиз қалай? — Шукур, яхши!* ▪ *Бор эканмиз минг марта шукур .. дея, она ёйди дастурхон.* Ҳ. Пўлат. **Шукур қилмоқ** тақдирдан, ҳозирги аҳволидан мамнун, миннатдор бўлмоқ. [*Ҳожиона:*] *Қизим, .. Ҳожионадай тақводор, меҳрибон, бадавлат хотинга келин бўлиш ҳар қандай қизнинг бахтига учрамайди. Шукур қил, болам!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Шукур (*эркаклар исми*).

ШУҚУҲ [*ф-т*] *кт.* Тантана; улуғворлик; шараф, шавкат. *Ҳар бир жойда байрам шукуҳи.* ▪ *Моҳира пазанда, чаққон, саранжомли, режали келин эди. Унинг қутлуғ қадами билан Исоқ ота вақтидаги ойласининг эски шукуҳи қайтиб келгандай бўлди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Ўттиз икки баҳор ўтди гулга кўмиб ўлкани, Ҳар бирида минг баҳорнинг шукуҳи бор, ҳусни бор.* Уйғун. *Кўз илғамас уфқ ҳам, .. дала-қир ҳам бугун [Латофатнинг] назарида тамоман ўзга шукуҳ, ўзгача бир нафосат кашф этгандек эди.* С. Кароматов, Ҳижрон.

ШУҚУҲЛИ Шуқуҳга эга, улуғвор; шарафли, шавкатли. *Ҳа, шукуҳли, руҳли тезислар Худди қалбим қадар азизлар.* Шайхзода. *Ҳар гал довон ошганимизда кўз олдимизда бахтли ҳаёт, шукуҳли меҳнат ва янги ижодларнинг кенг уфқлари очилади.* Ҳ. Ғулом, Сиз коммунизм қурасиз. | Қишига завқ-шавқ бағишлайдиган; гўзал, ажойиб. *Нақадар шукуҳли дала йўллари .. яхлит-яхлит пахта пайкалларида тўп-тўп йигит-қизлар, ёш-яланг, хотин-халаж.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда.

ШУЛ *эск. кт. айн* **шу.** *Шул эрур айбим, Муқимий, мардуми Фарғоналар.* Муқимий. *— Адолатингиздан бизнинг талабимиз шул! — деди [Отабек] ва қўрбошига қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ШУЛОН Камбағал, бева-бечораларга тарқатиладиган иссиқ овқат. *Шулон шўрва. Шулон пиширмоқ. Шулон тарқатмоқ.* ▪ *Қорин кўп оч, На гўжа бор, шулон шўрва Ва на умоч.* Ғ. Ғулом.

ШУЛХА [*р* шелуха] Мағзи ажратиб олинган чигит, чигит пўчоғи. *Сигирга шулха бермоқ. Шулха қопламоқ.*

ШУМ [*а*] 1 Ёмон фикрдаги; нияти бузуқ; ёмон, ярамас. *Кеча шом вақтида бизникига иккита шум йигит келди. Танийман. Хўжайин ҳалигиларни меҳмонхонага киргизиб, эшикларни тақа-тақ ёпди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳушёр туриб, адашмай, Ҳар шарпани сезаман. Душман қаршилик қилса, Шум бошини эзаман.* Уйғун. ‖ [*Гуландом:*] *Негаки, шумларнинг кўлига тушиб, не балоларга гирифтор бўлдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бахтсизлик ёки ҳалокат келтирувчи, бахтсизликка дучор қилувчи. *Шум бўрондан чайқалди денгиз, Кўк ҳам аста томчи ташлади.* Э. Қамбаров. [*Хосият:*] *Қизим, жоним болам, кўрқитма зинҳор.* [*Гули:*] *Нетай шум толеим гар айласа хор.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

3 Қўлидан ҳар қандай ёмонлик келадиган; айёр, маккор, қув, қилвир. *Шум кампир.* ▪ — *Ҳа, бу жуда пихи қайрилган шум халфа,— деди Давлатёр ва Турдивой халфанинг кирдикорини гапириб берди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Султонов жуда ҳушёр ва шум эдики, шамол қай томондан келаётганини дарҳол билиб, вазиятга қараб товла нарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 Ярамас қилиқлар қиладиган, ўта шўх, тўполончи. *Ҳалиги шум йигит: жуда гап тополмасанг, бармоғингни мана бундай бигиз қил-да «кўзингга қўлимни тиқиб олайми?» дегин, кейин қиз кулиб юборади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

♦ **Шум оёқ** (*ёки қадам*) пойқадами бирор шикастликка, ёмонликка сабаб бўлувчи фалокат, бахтсизлик келтирувчи. *Гул, райхонга тўлган кирғоғинг Шум оёқлар макони бўлди. Фашист деган одамхўр жаллод Соҳилингдан жой олди, тўлди.* Ғайратий.— *Бир марта шаҳардан сизга ўхшаган бир йигит келиб, қишлоқдаги шум қадамларни тўплаб, мажлис қилган эди,— деди мингбоши.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. **Шум хабар** кишини ғоят хафа қиладиган, жуда қайғули хабар. *Собиржон бу аҳволни кўрган кўзларига, бу шум хабарни эшитган қулоқларига сира ишонгиси келмасди.* С. Шамсиев, Сепсиз келин.

ШУМЛИК шум *с. белги оти. Унинг [Очил буванинг] кўнгли бир шумликни сезгандай, кекса, ҳорғин юзини бетоқатлик кўланкаси қоплаган эди.* А. Мухтор, Чинор. *Ўртоқ Умурзоқова, кўриб турибманки, сиз ҳам шумлик қилаётирсиз, марҳамат, жавоб беринг, нима мақсад билан келдингиз?* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Бу саҳройи болалар шумликни билмайди. Ўргатиб-ўргатиб ишга сола берасиз.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Шумлиги тутмоқ** бирор ёмон, шум ҳаракат қилгиси келмоқ. *Номард табиатнинг шумлиги тутмоқда: булутлар осмонни ўз чодирига ўраб келаётир.* М. Мирзаев, Тўйбошилар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ШУМТАКА Ниҳоятда шўх, тўполончи бола. *Аравакаш .. хипчин билан ўқталганича шовқин солади: Шумтакалар, йўқол ҳамманг!* Ойбек, Болалик. [*Хотин:*] «*Ёшларга она боши» бўлармишман, ўргатармишман. Кошки бировдан ўрганса бу шумтакалар.* Ҳ. Назир, Олмос.

ШУМТОЛ Ёғочи қаттиқ, барги патга ўхшаш дарахт. *Ўрмон зоналарида чинор, заранг, шумтол, оқ қайин, дўлана учрайди.* М. Мусаев, Ўзбекистон ССР.

ШУМУРТ Гули оқ, хушбўй бута ва унинг қора, нордон меваси.

ШУМШАЙИШМОҚ шумшаймоқ *фл. бирг. н. Нега шумшайишиб ўтирибсизлар?*

ШУМШАЙМОҚ 1 Томири тортишгандек ёки тиришгандек ғужанак бўлмоқ, бўйнини ичига тортмоқ; жунжикмоқ. [*Мингбошининг*] *ҳамма вақт шосупада талтайиб ўтирадиган йўғон гавдаси мана энди кичрайди, нортуядек новча бўйи пасайди, ўзи эса совуқда қолган етим боладек шумшайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Степан болани кўтариб тепага чиққанда, ярим ялангоч, шалаббо, совуқдан шумшайган, ҳолдан тойган одамларни кўрди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Бирор нарсадан хафа бўлиб, қовоғини солмоқ, тўрсаймоқ. *Давронов рўпарада шумшайиб турган Ғозига қараб, унинг кўнглидаги безовталикни сезди.* И. Раҳим, Ихлос. | Уялиб ёки тортиниб ўтирмоқ, уялиб турмоқ, тортинмоқ. *Дастлаб ўзини айбдор сезиб, шумшайиб ўтирган бола секин-секин тетикланди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 *кўчма* Аянчли аҳволга тушмоқ, ночор ҳолда бўлмоқ.— *Энди нима қилиш керак? Тонгга қадар шумшайиб чойхонада ўтиришдан бошқа чора йўқ,— деди Нафиса Турғунбойга.* Ғайратий, Узоқдаги ёр. *Дилкашлик қиладиган Ҳафизасиз каттакон ҳовлида «шоми ғарибон» қилиб, кампир бувининг бир ўзи шумшайиб ўтирди.* Мирмуҳсин, Умид. | Серраймоқ, қақкаймоқ. *Ҳовлилардаги совуқ урганидан қорайиб, илжираб кетган бултурги гуллар қор тагидан шумшайиб бош чиқарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Баргини тўкиб, шумшайиб қолган чилон жийда тагида [Шербек билан Нигора] узоқ туришди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ШУМШУК Қилмиши, ёмон хатти-ҳаракати билан кишига хунук кўриниб қолган, нафрат кўзғатадиган. *Мендан ҳечким хабар олмай қўйди. Ҳаммага шумшук кўриниб қолдим.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Вали бултур чўлдан берухсат жўнагани, тўғрироғи қочворгани маълум бўлгач, таниш-билишлари олдида шумшук бўлиб, ўз районига сиғмай қолган.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Тўнсиз карахт бўлиб келган Муқимий қайнана кўзига жуда шумшук кўринган эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. *Ўша ёқда [чўл томонда] кўзга фақат .. гирдоблару, шумшук қумтепалар ташланади.* И. Шамшаров, Ошиқлар. || — *Э, шумшук: «Домла-имом оч қолса, бозор кезади, сўфи оч қолса, мозор кезади»,— деган мақолни эшитганмисан? — деди мулла Мамасолиҳ Ҳуд-ҳуд сўфига.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

ШУМШУҚЛИК шумшук *с. белги оти. Онасиз етим — шум етим, деганларидек, Умид шумшуқлик ҳақоратини ўбдон тотган етим эди.* Мирмуҳсин, Умид.

ШУМҒИЯ 1 *бот.* Бошқа экинлар илдизидан озиқланадиган текинхўр ёввойи ўт. *Дўстим, нафсни ўз ҳолига қўяверсанг худди шумғияга ўхшаб тез ўсиб кетар экан.* Муштум, 1961 № 21.

2 *кўчма* Ўз манфаатини кўзлаб, давлат ва жамият манфаатига зарар келтирувчи шахс; зараркунанда. *Йўқ, бўл, наҳслар, шумғиялар!* Ҳамза. *Район партия комитетларининг бюро аъзолари, биринчи навбатда, райком секретари гулистонимиздаги бу шумғияни [раисни] томири билан кўпориб ташлаш учун колхозчиларга ёрдам беришлари керак.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ШУНАҚА *с. т.* Шундай. *Шунақа гаплар. Шунақа вақтда.* ▪ *Киприк ҳам шунақа узун бўладими?* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. *Шунақа, Тўлаган ака, душман отган тошдан жигар отган увада қаттиқ тегади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ШУНАҚАНГИ *с. т.* Шундай. *Қишлоқда шунақанги чиройли қизлар кўп.* ▪ *Мажлис аъзолари шунақанги бир-бировидан ўтоқ малаклар, парилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ШУНАҚАСИ *с. т.* 1 Шунга ўхшаган, мана шу каби; шундай. *Қаламнинг шунақаси топиладими?*

2 Ўша йўлдан, ўша томондан; йўл-йўлакай. *Шунақаси уйга кетамиз. Шунақаси магазинга ҳам кирдик.*

3 Шу тариқа, шу йўсинда. *Сарахон шу куни кечқурун ҳам чиқмади ва шунақаси уч кун йўқ бўлиб кетди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ШУНГ *айн.* **шумтол**. *Шунг барги.*

ШУНДАЙ 1 *кўрс. олми* Худди айтилганга, кўзда тутилганга ёки кўз ўнгидагига ўхшаш, шунга ўхшаш, шу сингари. *Шундай дўст қаерда бор? Шундай вақт келади. Ҳақиқатан шундай бўлиб чиқди. Мен ҳам ёшлигимда шундай эдим.* || *Қаламнинг шундайларидан учтасини танлаб олдим.* ▪ — *Қалай? — деди Сулаймонов трубкани қўйиб,— умрингизда шундай қаймоқ, еганмисиз?* А. Қаҳҳор, Икки ёрти бир бутун. *Унда [Ғуломжонда] шундай нафратнинг туғилиши табиий эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бу ишлар ичида шундайлари ҳам борки, шошилинч қилинмаса, бошқа ишга ҳам таъсир қилиши тайин эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Шу қадар, шунчалик, бунчалик. *У шундай тез юрар эдики .. У ҳеч қачон шундай аҳволга тушмаган эди.* ▪ *Зангори осмон ҳам шундай тиниқ, шундай бегуборки, кўзни олади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бўғинлари бўртиб турган узун бармоқларини тўгун қилиб, пиджагининг чўнтагига шундай қаттиқ тиқдики, чоклари чирсиллаб кетди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 *рвш* Айтилган ёки кўзда тутилган бир тартибда, шу зайлда, ана шу тарзда. *Шундай бўлса ҳам. Шундай эмасми? Хўжаликни шундай бошқариш керак. Сиз ҳам шундай ишласангиз бўлмайдими?* ▪ *Ҳакимбойваччадек ҳушёр йигит қайда?.. Боёнларимизнинг бари ҳушёр. Ақли бўлгани учун бой бўлган-да. Шундай эмасми, Салимжон?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шундай қилиб ёз ҳам ўтди. Ниҳоят Аҳмаджон аскарий хизматга чақирилди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Шундай бўлса ҳам** шунга қарамай. *У касал эди, шундай бўлса ҳам ишга келди.* | Қуйидагича, тубандагича. *Бу хотин тўғрисида мулла Норқўзи шундай фикрда: агар фаришта илгари ўтган бўлса — шунинг онаси, энди туғилса — шунинг боласи бўлади, агар ҳозир ер юзида бўлса — шу хотиннинг ўзи.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

3 *рвш, с. т.* Одатдаги каби, одатдагидек; оддий усулда. *Ўзимиз шундай гаплашиб ўтирган эдик.* ▪ *Вагондан энг кейин тушган ва милтиғини тиғидан ушлаб, кетмондай елкасига қўйиб шошмасдан келаётган Аҳмаджон: Строй бўлмасдан шундай кетаверсак бўлмасмикан? — деди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

4 Тасдиқловчи жавоб тарзида қўлланиб, «ҳа», «албатта», «тўғри» каби маъноларни ифодалайди.— *Врачмисиз? — Шундай.* ▪ [*Эшон:*] *Катталарни-чи, катталарни ҳам ўқитасизми? — Шундай,— деб жавоб берди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ШУНДАЙИН *диал.* Шундай. *Ўлжа бўлиб кетти шундайин тулпор, Учар қушдан ўтар эди жонивор.* «Муродхон».

ШУНДАЙИЧА Қандай бўлса, худди ўша ҳолатда, ўзгармасдан, ўзгартирилмасдан. *Аҳмаджон бир сакраб [фашистни] бўйнидан сиқиб олди ва шундайича судраб пастга олиб тушди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ШУНДАЙЛИГИЧА *айн.* **шундайича.**

ШУНДОҚ *с. т.* Шундай. *Шундоқ қилиш керак.* ▪ *Қанақа уруш бўляпти ўзи? Қачонгача шундоқ давом этади?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ШУНИНГДЕК 1 Шунга ўхшаш, шу каби, шу сингари. *Халқ шунингдек гаплар билан юз ёқдан.. ҳужум қилиб, ҳатто адабсиз сўзлар билан ҳам сўкар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кирш с.* Бундан ташқари, бунинг устига, шу билан бир қаторда. *У довюрак, шунингдек билимдон киши эди.* ▪ — *Шунингдек, раис мажлисни олиб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

боришда ҳам кўпчиликка ҳурматсизлик қилди ..,— деди Элмурод. П. Турсун, Ўқитувчи.

ШУНЧА 1 *рвш* Шу қадар, шунчалик, шу даражада. *Шариат хотинни қаттиқ тутиш керак дейди-ю, аммо хотинни қанча қаттиқ тутсангиз, шунча ғафлатда қолишингизни пойлайди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Ватан агар бўлса бир чаман, Сиз қўйнида хандон ғунчалар; Ай, сиз, менинг кичик дўстларим, Ватанингиз севар шунчалар.* З. Диёр.

2 *белг. олмш* Шу қадар кўп, кўп миқдорда, анча. *Бир зумда шунча одам йиғилди. Дарров шунча йил ўтиб кетипти. Шунча ўйласам ҳам эсимга келмади. Шунча вақтдан буён қаерда эдинг?* ▪ [*Ғофир:*] *Шунча қарзим бор эканми? Мен буни қандай узаман, бой ота?* Ҳамза, Бой ила хизматчи. | Шу миқдордаги. *Шунча иш қачон тугайди? Шунча гапни қаердан топасан?*

ШУНЧАЙИКИ *с. т.* Шунчаки. *Саидий гарчи бу сўроқни шунчайики берган бўлса ҳам, Муҳаммадражабнинг жавобидан қаноатланмади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ШУНЧАЙИН *с. т.* Шунчаки.

ШУНЧАКИ 1 *рвш* Жиддий эмас, юзакигина; эрмакка. *У фотография билан шунчаки шуғулланади.* ▪ *Хафа бўлманг тағин, шунчаки айтаётирман-да.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Омон мени эски кеки юзасидан алдаган экан, мен уни шунчаки қизиқчилик қилиб алдаган эдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 Катта аҳамиятга эга бўлмаган, арзимас; оддий. *Шунчаки гап. У шунчаки бир ашулачи эди.* ▪ *Улар шунчаки актёргина эмас, балки .. вазият талаб қилса, душман билан юзма-юз олишадиган жангчи ҳам эдилар.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Ҳа, шунчаки чақалоқ эмас, Башар кутган иқбол туғилди, Ленин номи бахт-ла чамбарчас Она сути билан йўғрилди.* Ё. Мирза.

ШУНЧАЛИК 1 Шу қадар, шу даражада; шунча. *Ўзбек ойим набира масаласида қанча хурсанд бўлса, Отабек шунчалик хафа .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Асқар ота аввал қўрқди, кейин, жувоннинг от чопишини кўриб шунчалик завқи келдики, отига устма-уст қамчи урганини ўзи ҳам сезмай қолди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. [*Қодирқул:*] *Ажаб одамсиз-да, домла! Битта савил бошни йўқ қилмоқ шунчалик мушкул эканми?* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Бирор мақсадни кўзда тутмаган ҳолда; бирор жиддий сабабсиз; шундайгина, ўзича. *Лекин буларни шунчалик айтиб қўйдимда. Олдин қилинадиган бошқа иш бор.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Гулсум Элмуроддан хафа эмаслигини, шунчалик ўзининг хўрлиги келиб йиғлаганини билдириш учун қайтиб кирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *айн.* **шўнчаки** 2. *Шунчалик гап экан, ўзини ҳам диққат қилиб, хизматчиларини ҳам ортиқ бўғмаса.* С. Абдулла, Ўртоқ Холназаров. *Бу ораддий, шунчалик бир музей эмас, Барҳаёт Ленинга ишхонадир бу, Мангу буюкликдан нишонадир бу.* Ж. Жабборов.

ШУНҚОР 1 Лочинсимонлар оиласига мансуб кучли йиртқич қуш. *Икки шунқор талашса, бир қарғага ем тушар.* Мақол. ▪ *Шунқор қанча баланд учмасин, барибир ўз уясига қайтади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 *кўчма* Мардлик намунасини кўрсатиб ишлайдиган кимса, паҳлавон, ботир ҳақида. *Дала шунқорлари бу ерга [клубга] кино кўриш, янгиликлар билан танишиш учун тўпланганлар.* Э. Охунова, Файзли оқшомлар. *Палаткада сизга таниш бўлган чўлқувар шунқорлар истиқомат қилади.* В. Абдуллаев, Қанотли орзулар. | Қаҳрамон учувчи ҳақида. *Шоирлар ўзининг Шоҳ мисрасини Бағишлар Гастелло — Эл шунқорига.* С. Акбарий. *Шунқорлар жангчилар тепасида меҳрибонлик билан мағрур айландилар.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ШУРЎП [*р < нем*] Ёғоч ёки металл деталларни маҳкамлаш учун ишлатиладиган бурама мих. *Шурупни бураб киритмоқ.*

ШУРУЪ [*а*]: **шуруъ қилмоқ** *эск. кт.* бирор нарсага киришмоқ; бирор нарсани қила бошламоқ. *Мулла Абдураҳмон бутун камолотини ишга қўйиб, имомат ва хатибликка шуруъ қилди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ШУУР [*а*] *кт.* Онг, тушунча. *Шоирларда зеҳн ва шуур ўткир, хаёл денгизи эса теран бўлади.* А. Ҳакимов, Илон изидан. *Майли, ўтмиш ўн йил менга Шуур берди, онг берди.* Ғ. Ғулом. *Менинг шуурим эса зиддиятлар осмонида кезар.* С. Азимов, Қамалак.

ШУУРИЙ [*а*] *кт.* Шуурга, онгга оид, онг билан боғли. *Шуурий равишда.* **Ғайри шуурий** *айн.* **ғайришуурий.** *Умарали, хаёли дарсида, бир бурда нонини ғайри шуурий равишда шиннига ботириб ея бошлади.* Ойбек, Улуғ йўл.

ШУУРЛИ 1 *кт.* Маълум тушунчани ўзида мужассамлаштирган; онгли. *Ҳақиқатан ҳам Зебо шуурли, жўшқин юракли бўлиб етишди.* Р. Ҳалилова, Ушалган орзу. *Энг иродали, мақсади аниқ кишилар .. нурли, шуурли жаҳон барпо этдилар.* Зулфия, Чўққилар.

2 *юр.* Ақли расо, эсли (ўз қилмишлари учун қонун олдида жавоб бера оладиган).

ШУУРСИЗ *кт.* 1 Онгсиз ҳолда, ғайришуурий. *Йигит тафаккурдан тамом ажралиб, отга шуурсиз мўлтираб турар, тўриқ эса ер тепинар эди.* А. Ҳасанов, Чироқлар. *Навоий ундамасдан орқага қайтди. Бошқа хонага кириб, қоғоз ва қалам олди-да, шуурсиз равишда фармон ёза бошлади.* Ойбек, Навоий.

2 *юр.* Ақлдан озган, руҳий касал (қилган қилмиши учун жавобгарликка тортилмайдиган).

ШУУРСИЗЛИК *юр.* Айбдорни жиноий масъулиятдан халос қиладиган руҳий ҳолат. *Шуурсизлик ҳолатида бўлмоқ.*

ШУ-ШУ Ўша вақтдан бери, ўшандан бери. *Шу-шу у келмайди. Шу-шу тавба қилганман. Шу-шу соғайиб кетдим.*

ШУЪБА [*а*] 1 *эск.* Бирор ташкилот ёки муассасанинг алоҳида бир қисми, бўлими; идора. *1919 йилдан бошлаб Тошкент мусулмон хотин-қизлар шуъбасига раис бўлиб ишладим.* З. Юсупова, Оловли йиллар. *Шаҳар маориф шуъбасининг вакили шу қўрани келиб кўриб, мактаб учун жуда мос деб кетибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *муз.* Шашмақом таркибига кирувчи олти мақомдаги ҳар бир бўлимнинг номи.

ШУЪЛА [*а*] 1 Бирор жисмдан тараладиган нурли энергия, ёруғлик, нур. *Ой шуъласи. Хатни чироқ шуъласида ўқимоқ.* ▪ *Аммо офтобнинг ўткир шуъласи Кўксингни парчалаб ёрди беомон. Тарихнинг музаффар, нурли йўлидан Дадил бормоқдалар наслимиз ҳамон.* Уйғун. *Ёнғин шуъласида қизғиш тус олган чанг ва тутун ичида кўланкадай югуриб кетаётган ким?* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Шох ўтиннинг ўчоқни тўлдириб ловуллаётган ёлқини қорайган кўчага шуъла сочмоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Силлиқ ва ялтироқ предмет сиртидан қайтган, қайта сочилган нур, нур акси. *Боланинг қўлидаги кўзгудан қайтган қуёш шуъласи деворда ўйнайди.* ▪ *Жўрахоннинг кўпчиликка таниш, иссиқ юзи ҳаяжондан, столдаги тиниқ алвон шуъласидан қизариб товланар, дераза томон бурилганида сал терлаган кенг манглайи ялтираб кетар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Лаълининг бўйнидаги қатор-қатор дурлар, марваридлар тизмаси кўзгуга тушиб турган қизғиш шуълада ярқ-ярқ товланади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *айн.* **аланга.** *Спирт лампа шуъласи.* ▪ *Онда-сонда милтиқ овози эшитилиб, ракета шуъласи кўрингандан кейин, Нормат фронтда эканини, .. сезди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ШУЪЛАЛАНМОҚ *поэт.* Шуъла, нур таратмоқ. | Ярқирамоқ, барқ урмоқ.

ШУЪЛАЛАНТИРМОҚ шуълаланмоқ *фл. орт. н. Муаззам беш йиллик жилвалантирар Мардларнинг меҳнатга зўр муҳаббатин; Партия даҳоси шуълалантирар Қаҳрамон халқимнинг зўр маҳоратин.* Ҳ. Расул.

ШУҒУЛЛАНМОҚ Бирор иш билан машғул бўлмоқ; бирор иш қилмоқ. *Гимнастика билан шуғулланмоқ. У энди музика билан шуғуллана бошлади. Студентлар билан шуғулланмоқ.* ▪ *Ниҳоят, [Мирзакаримбой] орқасини ёстиқдан узиб, муҳим савдо иши билан шуғулланган каби, жиддий равишда гапириб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мен*

www.ziyouz.com kutubxonasi

бойвачча бўлиб ўсганим, бузуқлик билан шуғулланганим, бузилганим йўқ. Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

ШУҒУЛЛАНТИРМОҚ шуғулланмоқ *фл. орт. н.*

ШУҲРАТ [*а*] 1 Халқ олдида катта хизмат, талант, куч ва ш. к. эвазига қозониладиган обрў; донг, довруқ. *Бу артистнинг шуҳрати оламга кетган. Донога иш — шону шуҳрат, нодонга иш — ғаму кулфат.* Мақол. ▪ *Қаҳрамон халқ шуҳрати оламга достон бўлғуси, Тинч ҳаёт яшнаб яна турмуш фаровон бўлғуси.* А. Пўлат. *Ўттиз беш ёшдаги Барот полвон ўзининг ҳеч кимда йўқ кучи, ажойиб ва қалтис ҳунари билан шуҳрат чўққисида туриб, Мадумарни ўз кўланкасида қолдириб келарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Машҳур қизиқчи халқ орасида шуҳрат қозона бошлаган ёш Юсуфжонни кўрмоқчи бўлиб, унга одам юборади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. | Яхшилик, афзаллик; мақтов, донг. *Завод кейинги беш йилликлар даврида катта шуҳрат қозонди.* ▪ *Пахтамизнинг шуҳрати, Бутун оламга машҳур.* «Қўшиқлар».

2 Шуҳрат *(эркаклар исми).*

ШУҲРАТЛАМОҚ Ҳурматлаб, мақтаб кўкларга кўтармоқ; эъзозламоқ. *Кўкрагида ардоқлаган Россия сени! Ҳурматлаган, шуҳратлаган Партия сени!* Ё. Мирза.

ШУҲРАТЛАНМОҚ Танилмоқ, машҳур бўлмоқ, ном чиқармоқ. *Бу йигит яхшигина давлатманд бўлса ҳам, лекин шуҳрати нима учундир бойлиги билан бўлмай, «Ҳомид хотинбоз» деб шуҳратланган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ШУҲРАТЛИ Шуҳрат қозонган, шуҳрат топган, танилган; донгдор. *Олтин пахта ифтихоринг, Шуҳратлидир пахтакоринг.* Ё. Мирза. *Инсон ўз меҳнати, ўз ишлари, ўзи яратган нарсалари билан гўзал ва шуҳратлидир.* М. Ҳакимов, Қўли гул, қалби булбул одамлар.

ШУҲРАТПАРАСТ [*а* + *ф-т*] Халққа дарров танилишга, шуҳрат қозонишга тиришадиган, ўз хизматининг афзаллигини бўрттириб кўрсатишга интиладиган; манман, мақтанчоқ. *Сиз билан бизнинг вазифамиз .. иғвогар, шуҳратпараст, мансабпараст шахсларни супуриб ташлашдан иборат.* О. Ёқубов, Ларза. *Қалтабин, .. шуҳратпараст қўрқоқлар хиёнатга яқин туради.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. ‖ [*Жалолиддин:*] *У шуҳратпарастни [Ёдгорни] қалъадан қувиб чиқармоқ лозим.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ШУҲРАТПАРАСТЛИҚ шуҳратпараст *с. мавҳ. от. Мени безовта қилаётган нарса сизнинг шуҳратингиз эмас, балки шуҳратпарастлигингиз.* Уйғун, Сўнгги пушаймон. *Бу биноларни [мадрасаларни] ўтмишдаги ҳукмдорлар ва бойлар .. шуҳратпарастлик мақсади билан қуриб «худо йўлига» вақф қилган эдилар.* Айний, Эсдаликлар.

ШЧИ [*р* щи] Қарам, шовул каби кўкатлар солиб пиширилади ган суюқ шўрва. *Шчи пиширмоқ. Шчи ичмоқ.*

ШЧИТ [*р* щит] 1 Бирор зарба, отилган ўқ, учқун ва ш. к.дан сақланиш учун металлдан қилинган ёки бирор қуролга ўрнатилган тўсиқ; ҳимоя қалқони. *Замбарак шчити.* ▪ *Аҳмаджон пулемётнинг қабзасини маҳкам ушлаган ҳолда шчитнинг тешигидан душманни кузатар, афтидан шеригининг сўзини эшитмас эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Эгнига комбинезон кийиб, қўлига электросварка шчитини ушлаб турган [Самад аканинг] юзи менга жуда таниш эди.* С. Аҳмад, Иқбол чироқлари.

2 *тех.* Гидротехника иншоотларида: тўғоннинг сув ўтказадиган, суриліб очиладиган ёки ёпиладиган темир дарвозаси. *Энергетика ва автоматика институти ходимлари .. каналлардаги сув сатҳи ва ўтаётган сув сатҳи ва ўтаётган сув миқдорини, шчит ва затворларнинг ҳолатини автоматик аниқловчи .. асбоблар яратди.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 160.

3 Намойиш қилиш учун бирор экспонат ўрнатилган ёки сурат солинган катта юпқа тахта. *Ёш ишчилар.. «Правда» газетасининг саҳифаси тасвирланган катта шчитни кўтариб олишган.* «С. Ўзбекистони», 1967, 8 ноябрь.

4 *махс.* Бирор асбоб ёки нарса ўрнатилган тахта. *Электр счётчигининг шчити. Ўт ўчирувчи асбоблар шчити.*

ШЎЛП *тақл. с.* Оғир нарса суюқликка тушганда, ташланганда ҳосил бўладиган товуш ҳақида. *Боланинг қўлидаги тош шўлп этиб сувга тушиб кетди.* ▪ *Бу лаънати каламушлар бочкага шўлп этиб тушади-да, ёққа беланиб олади.* С. Маҳкамов, Шогирд.

ШЎЛТИ-ШЎРВА *с. т.* Шўрва-шўлти. *Яхшики Исоқ отанинг боғи бор. Ёзда ўрик-узумга оғизлари тегиб туради. Бўлмаса шўлти-шўрва билан оёқ чўзиш мумкин.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ШЎЛҚ *тақл. с.* Суюқлик ёпиқ идиш ичида чайқалганда ҳосил бўладиган товуш ҳақида.

ШЎЛҚИЛЛАМОҚ «Шўлқ-шўлқ» қилмоқ; шилқилламоқ.

ШЎЛҚИЛЛАТМОҚ шўлқилламоқ *фл. орт. н. У [Бектемир], ярим белдан сув кечиб, сўкина-сўкина қирғоққа чиқди-да, этикларини шўлқиллатиб, тепаликка тирмашди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ШЎЛҚ-ШЎЛҚ шўлқ *с. такр.*

ШЎҒИМОҚ 1 Сув ёки бошқа бир суюқлик ичига кириб ботиб кетмоқ; чўммоқ. *Бир шўнғиб чиқмоқ. Шошган ўрдак ҳам боши билан, ҳам кети билан шўнғийди.* Мақол. ▪ *Сувонжон тол тагидаги камарга шўнғиб .. кетарди-да, анчадан кейин қўлида балиқ билан чиқиб келарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ундаги [ҳовуздаги] зоғора балиқ, чўртан балиқ, лаққа балиқлар гоҳ сув юзига чиқиб, ташланган нонларни ер, гоҳ билтанглаб ўйнаб шўнғиб кетарди.* Ж. Шарипов, Хоразм. | Суюқлик ичига ботиб яна чиқмоқ; чўкиб чиқмоқ. *Кичик шаршаракда юқоридан оқиб келган олмалар, тоғолчалар шўнғиб-шўнғиб ўйнарди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

2 *кўчма* Бирор нарса орасига кириб, беркиниб кўздан ғойиб бўлмоқ, кўринмай кетмоқ, кириб кетмоқ; яширинмоқ. *Қоронғиликка шўнғимоқ.* ▪ *Бўрон ва тўс-тўполонда заҳа еган ой .. орқадан етиб келган туядек каттакон булут тагига шўнғиди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Латиф бир сакрашда ерга тушди-да, олчазорга шўнғиди.* О. Ёқубов, Ларза. *Аҳмад Ҳусайн .. бозорга шўнғиб кетди.* Ойбек, Нур қидириб.

3 Қатта тезлик билан пастга қараб отилмоқ, ниҳоятда тезлик билан ерга томон учмоқ. *Бургут бирдан пастга қараб шўнғиди.* ▪ *Самолётлар қора бўрондай тепада гир айланиб, ажалкор қоида ва тартиб билан шўнғийдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бомбардимончилар қайтиб кетгач, қирувчи самолётлар пайдо бўлди ва бирин-кетин шўнғиганича окоплар тепасида пулемётлардан ўт оча бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 *кўчма* Ўй, хаёл, қайғу, ваҳима каби ҳиссиётларга қаттиқ берилмоқ, чўммоқ. *Шу чоққача мўлтайиб хаёл ичига шўнғиб ўтирган Кумушбиби бир сесканди-да, қўшиқчи қизларга қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўзимча неча хил нарсаларни бичиб-тўқийман, аллақандай ваҳималарга шўнғийман.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

5 *кўчма* Иш-ҳаракатга, машғулотга қаттиқ киришиб кетмоқ, берилмоқ. *Ҳакимжон ҳеч кимнинг сўзи, таклифини кутиб турмасдан аввалгидек ишга шўнғиди-кетди.* С. Зуннунова, Олов. *Ўртага чамадон қўйиб ўйинга шўнғиб кетдилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ШЎҒИТМОҚ шўнғимоқ 1, 4, 5 *фл. орт. н. Офтоб ойимга бу хат музлик сувга шўнғитиб олиш таъсирини берган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ШЎҒИШМОҚ шўнғимоқ *фл. бирг. н. Болалар сувга шўнғишди.* ▪ *Олмалар «мен сендан қоламанми» деб бир-бири билан талашгандай, галма-гал шўнғишади.* Ойбек, Болалик.

ШЎП *айн.* **шўлп.** *Шўп этиб сувга тушмоқ.*

♦ **Шўп этиб ўртага тушмоқ** бировнинг сўзини бўлмоқ, бировнинг сўзига ўринсиз аралашмоқ.

ШЎППАЙИШМОҚ шўппаймоқ *фл. бирг. н. Болалар ариқ бўйида шўппайишиб ўтирардилар.*

ШЎППАЙМОҚ Бошқалардан ажралиб ёлғиз қолмоқ; мунғаймоқ; ўксиб қолмоқ, шумшаймоқ. *Шўппайиб ўтирмоқ.* ▪ *Эртага, икки қўлингизни, кечирасиз, бурнингизга тиқиб, участкада битта ўзингиз шўппайиб қолсангиз нима қиласиз?* А. Мухтор, Туғилиш. *Бирга ўқишган синфдошлари аллақачон жой-жойларини топишган эди.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ШЎППАЙТИРМОҚ

Қишлоқда ёлғиз Тошхонгина шўппайиб қолди. А. Мираҳмедов, Ўт юраклар. *Етти бола туққанман. Ҳаммасини тупроққа бериб биргина қизим билан шўппайиб қолганман.* С. Аҳмад, Чевара.

ШЎППАЙТИРМОҚ шўппаймоқ *фл. орт. н. Севаман сизни, лекин ростини айтсам, малайлигингизни ёқтирмайман, бойингизни шўппайтириб ташлаб, сизга тегиб кетардим-у, шу ёғи бор-да.* Ойбек, Улуғ йўл.

ШЎР I [*ф-т*] 1 Меъёридан ортиқ туз солинган, таъми ўткир (овқат, таом ҳақида). *Шўр овқат. Паловни шўр қилиб қўймоқ. Аччиқ-чучукни шўр қилиб юбормоқ.* ▪ [*Қодиржон:*] *Ҳали ош вақтида, ошнинг тузини паст қилиб қўйибсан ёки шўр қилиб қўйибсан, деб баҳона қиламан-да, катта жанжал чиқараман.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. | Тузланган. *Шўр балиқ. Шўр карам.* **Шўр данак** намакобга ивитиб кулда қовурилган ўрик данаги. *Самарқанднинг шўр данаги, нўхатини ҳам Дунё кезиб тополмайсиз, сўзим чин, ошнам.* Н. Назруллаев.

2 Таркибида туз моддаси кўп бўлган, шўр босган. *Шўр денгиз. Шўр кўл. Шўр тупроқ. Шўр сув.* ▪ *Айниқса эрта баҳорда бороналаш шўр ерларда катта фойда беради.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, 5 февраль.

3 *от* Тупроқ таркибидаги туз ва ундан ер бетида ҳосил бўлган туз моддаси. *Ернинг шўрини ювмоқ.* ▪ *Ерда ҳали шўр кўп. Сотиболди отам ҳам менинг фикримни тасдиқлаяптилар.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. *Ўрмонжон .. шўр босган ердан илон изи бўлиб ўтиб, тўқайга кириб кетган тупроқтепани қамчининг сопи билан кўрсатиб: — Канал! — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 Тернинг уст-бошга тепишидан ҳосил бўладиган туз, оқ доғ. *Эртаю кеч тош майдалаб .. елкаларини бир эллик шўр босган йигитлар* [*дарвешга:*] *«Йўлингдан қолма!» дейишибди.* С. Анорбоев, Оқсой. *От йўрттириб Юсуф Мадёров келиб қолди. У ҳамон темир йўлчи кийимида — эгнида қора китель, терининг шўри елкасида оқариб ётарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

◆ **Шўр пахта** халқ медицинасида: оғриқни ёки шишни қайтариш учун намакобга ботириб ишлатиладиган пахта.

ШЎР II [*ф-т*] 1 *фольк.* Толеи паст, бахтсиз, бечора; шўрлик. *Қози, муфти — бари бойнинг чокари, Камбағал шўр азалдан хизматкори.* Эргаш шоир. *Илоҳим қурисин подшонинг иши, Кўп бўлдику мендай шўрнинг койиши.* «Ширин билан Шакар».

2 Азоб-уқубат, кулфат; бахтсизлик. *Худо бандасини яратганда, пешанасига чоракор бўласан, деб ёзмасин .. Э,— ҳа, камбағалнинг шўрини асти сўраманг.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ўйласам, ҳар дам ҳамият ўти дилда мавж урар, Солгали душман бошига шўру савдо бораман.* Ҳабибий. *Хоним, тургин шу ваъдада ҳақиқат, Турмасанг солурман шўру қиёмат.* Ислом шоир.

◆ **Вой шўрим** *с. т.* «энди нима қиламан», «бу қандай кулфат» каби маъноларни ифодалайди. *Вой шўрим, қўлингга нима қилди?* С. Зуннунова, Гулхан. **Пешанаси шўр** бахти қора, иқболи паст, бахтсиз. *Отасининг аччиқ ҳикоясини эшитган Полвон билан Бекжон ўз пешаналарининг шўр эканига ачиндилар.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Шўри қуриди** бахтсизликка йўлиқди, хароб бўлди. *Ҳеч ким унинг сўзини қайтармайди, қайтара олмайди-да. Нега десангиз, ким унинг айтганини қилмаса, шўри қурийди деяверинг.* А. Муҳиддин, Характеристика. **Шўри қурсин** аҳволига вой, ҳоли хароб. **Шўринг қурғур** бечора, шўрлик. [*Гофир домлага:*] *Ахир, бу дуолар, ривоятлар ниқобига яшириниган зулмдан, жафолардан биз шўринг қурғурлар кимга дод деймиз? Кимга?!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Шўрига шўрва тўкилди** бахтсизликка йўлиқди, хароб бўлди.— *Сиз қаерда бўлсангиз, биз ҳам ўша ерда бўламиз. Офтобда шерикчиликда қатиқ ичган одамлар охиригача бирга бўлиши керак. Бўлмаса шўримизга шўрва тўкилади,— деди Одил Эгамбердига.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. **[Бировнинг] шўрини қуритмоқ** бахтсизликка дучор қилмоқ, хароб ёки расво қилмоқ. *Бир сартарош йигит ўзини муаллимман, фалон мактабда дарс бераман, деб гулдек Кариманинг шўрини қуритгани ҳақиқат-ку!* Мирмуҳсин, Умид.

ШЎРА I [*ф-т*] Ташландиқ ерларда, экин майдонларида ғовлаб ўсадиган баргларининг усти ялтироқ, ости кул ранг ёввойи ўт. *Ариқнинг нариги ёнида какра, супурги, шўра, сассиққапа, яна аллақандай ёввойи ўтлар ғовлаб ётарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Шу ўсимликнинг янги чиққан пайтида — эрта баҳорда овқатга солса бўладиган бир тури. *Эрта баҳор .. Ёркиной кўк териб юрибди. Қўлидаги сирланган тоғорани у ердан-бу ерга сурар, у ён-бу ёнига эланиб, отқулоқ, исмалоқ, жағжағ, момақаймоқ, ялпиз, шўра қидирарди.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда.

ШЎРА II Токнинг (узумнинг) тўпгули, ғунчаси. *Токлар шўра чиқариб қолипти.* ▪ *Биринчи хомтокни ток новдаларида шўра пайдо бўлишига қараб апрель ойининг охирида .. ўтказиш маъқул.* М. Собиров, Хомток.

ШЎРАЖРИҚ Шўр ерларда ўсадиган, бошоқлиларга мансуб кўп йиллик ўсимлик.

ШЎРАЗОР [*ф-т*] Шўра кўп ўсадиган ер, шўра билан қопланган майдон. *Бу ер илгари ташландиқ шўразор эди.* ▪ *Маст учун гулзор билан шўразор баравар — янчиб ўтаверади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Униб гуллар, Ҳабибий, шўразор айланди гулзора, Жаҳонга бўлди ўрнак шавкату шоним каналлардан.* Ҳабибий.

ШЎРАҚ I [*ф-т*] 1 Тузли, шўр.

2 Баъзи овқат номларини билдирувчи қўшма сўзлар таркибида ишлатилади, мас. *нўхатшўрак.*

ШЎРАҚ II *айн.* **қамғоқ.**

ШЎРАЛАМОҚ I 1 Пўст ташламоқ, қуруқшамоқ (баданда, юз-кўзда ҳосил бўладиган енгил тери касаллиги ҳақида).

2 *айн.* **шўрламоқ** 1. *Боланинг аъзойи-бадани шўралаб кетибди.* ▪ *Пастдаги икки хонанинг ғиштлари захкашликдан шўралаб оқариб кетган.* Мирмуҳсин, Умид. [*Рўзимат отанинг*] *бор бисотидаги битта чопонининг ҳам бари йиртиқ, дўпписининг жияги шўралаб кетган эди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

3 *с. т.* Шўра ўсимлиги билан қопланмоқ, шўразорга айланмоқ (ер ҳақида). *Қаровсиз қолган дала шўралаб кетади.*

ШЎРАЛАМОҚ II Гуллаш олдидан шўра, ғунча ҳосил қилмоқ, шўра чиқармоқ (ток ҳақида). *Токлар зангидан баргигача шовил-шовил шўралапти, ўриклар-чи, шохи ғўралапти .. Боғ меваси олган билан одош бўлмапти, сотган билан соб бўлмапти.* Ё. Шукуров, Уч савол. *Токим шўралади, занги сув очиб, Барглар қўлтиғида ингичка новда.* С. Акбарий.

ШЎРВА [*ф-т*] Гўшт, пиёз, картошка ва бошқа сабзавотлар солиб пиширилади-ган суюқ овқат. *Қайнатма шўрва. Қовурма шўрва. Товуқ шўрва. Шўрва пиширмоқ. Шўрва ичмоқ. Эт — этга, шўрва — бетга.* Мақол. ▪ *Дастурхон устидаги косалардан иссиқ ва ёғлиқ шўрваларнинг ҳовури чиқиб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.— *Ҳозир сизларга қулинг ўргилсин қайнатма товуқ шўрва қилиб бераман,— деди Аҳмад.* Ф. Мусажонов, Меҳмонда. **Карам шўрва** *айн.* **боршч.** *Бизникилар: «карам шўрва ичмаймиз, тўнғиз гўшти солади», дейишган эди, гўшт-ёғни ҳам ўз қўлимизга берадиган бўлишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Қовурма шўрва** ҳамма масаллиқни аввал қовуриб олиб, сўнгра сув қуйиб тайёрланадиган шўрва. *Ғози .. аччиқ қовурма шўрвани ичиб, бир оз ўраниб ётгач, терлади.* И. Раҳим, Ихлос.

◆ **Арзоннинг шўрваси татимас** қ. **татимоқ** 2. **Пул бўлса чангалда шўрва** пул, бойлик етарли бўлса, ҳар қандай нарсага эришиш мумкин, деган маънони ифодаловчи мақол. **Шўрига шўрва тўкилди** қ. **шўр** II.

ШЎРВА-ШЎЛТИ Ёвғон суюқ овқатларнинг умумий номи (фақирона овқат ҳақида). *Энг бемаза, энг арзон шўрва-шўлтини қайнатиш учун игна билан қудуқ қазиш керак бўлар экан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ШЎРИ(Й)ДА [*ф-т*] *эск. кт.* Бечора, шўрлик. *Булбули шўрийдани ҳусниниг кўрарга этма зор, Дилни берганман сенга рухсори олингни кўриб.* К. Яшин. *Ҳар қайда ғарибу нотавону Шўрийдага меҳрибон Муқимий.* С. Абдулла.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ШЎРИЛЛАТМОҚ *айн.* **хўриллатмоқ.** *Қизлар сувини шўриллатиб ҳандалакни ея бошладилар.* Ойбек, Улуғ йўл.

ШЎРИШ 1 Азоб-уқубат; кулфат; бахтсизлик. *Эрталабдан бери бошига тушган шўришларни бир-бир ўйлаб, дунёда шу бугунгичалик абгор бўлмаганлигини эслади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мард бўлиб майдонда бориб турарман, Душманларга шўриш-ғавғо соларман.* «Ширин билан Шакар».

2 Ёмон иш; жанжал, ғавғо.— *Мени бирон машинада тезда Тошкентга жўнатинг! Бу қизингиз тушкур бир шўришни бошлаганга ўхшайди,— деди Нафисахон Пўлатжон акага.* Мирмуҳсин, Умид.— *Ахир нега алдадинг мени, нега яширдинг бу шўришни-а?! — деди Ҳаққул ота.* Ҳ. Назир, Сув гадоси. *Бу даҳшат олдида рангимиз сомон! Деб шўриш солибди, лекин йўқ нафи.* Миртемир.

ШЎРИШЛИ 1 Азоб-уқубат келтирувчи. *Келиб шўришли бир ўт тушди жонга, Ўтиб жондан туташмоққа жаҳонга.* Ҳабибий.

2 Жанжал, тўполон чиқарувчи; дунёни даҳшатга солувчи. *Шўришли урушнинг охири войдир.*

ШЎРЛАМОҚ 1 Таркибидаги туз моддаси сиртига тепиб, тузли оқ доғлар ҳосил қилмоқ, шўр босмоқ, шўрламоқ. *Пойдевор ғишти захдан шўрлаб кетибди.* ▪ [*Қултойнинг*] *азбаройи терлаганидан чакмонининг елкаси шўрлаб-оқариб кетган эди.* «Қ. Ўзбекистон», 1961, 17 октябрь.

2 *айн.* **шўрланмоқ.** *Ерларимиз шўрлаб кетгани учун яхоб беряпмиз.*

ШЎРЛАНМОҚ Таркибида туз моддаси ҳосил бўлмоқ; ортиқ даражада шўр бўлмоқ. *Сув шўрланиб қолипти. Шўрланган ер.*

ШЎРЛИ I Таркибида тузи бор, шўр босган. *Шўрли ерларни ювиш.*

ШЎРЛИ II *айн.* **шўрлик** II. *Узоқларда жонсиз кўринган, Овуллар ҳам йиғлаб ухлаган. Саҳар туриб шўрли хотинлар «Тангрим» деган, тўлиб йиғлаган.* Ҳ. Олимжон. || *Қалмоқ келар ўз ҳолидан бехабар, Келиб қирғин топмасинда, шўрлилар.* «Алпомиш».

ШЎРЛИК I **шўр** I *с. белги оти. Овқатнинг шўрлиги.* ▪ *Яқинда* [*Чортоқда*] *кавланган қудуқдаги сувнинг шўрлик даражаси Қора денгиз сувига жуда ўхшаш.* Ф. Сирожиддинов, Чортоқ ҳавоси.

ШЎРЛИК II Толеи паст, бахти қора; бечора. *Шўрликка йўл ўйилур.* Мақол. ▪ — *Шўрлик қизгинам, мен сени ўнта ўғил болага ҳам алишмасман,— деб қўярди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ШЎРО [*а*] *эск. айн.* **совет** I. *Шўролар ҳукумати.* ▪ *Агар шундай қилиб тушунтирмасак, партия ва шўронинг сиёсатини бузган бўламиз.* Ҳ. Шамс, Душман. *Эшитаман у озод Шўролар юрти, Кўпдан сўнмиш у ерда Жабр, зулм ўти.* Ғайратий. *Яша Шўро, Яша Шўро! Сен яшайдирган замон, Ишчи ўғли, шуҳратингдан Балқисин рўйи жаҳон!* Ҳамза. *Сатторқул ака илгари ҳосилот шўросида раис эди.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

ШЎРПЕШАНА [*ф-т*] *айн.* **пешанаси шўр** *қ.* **шўр** II. *Бу шўрпешаналарга раҳм қилувчи, уларга кийим-бош бергувчи, улардан ҳол сўрағувчи йўқ эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ШЎРТАҚ Бироз шўр, шўрроқ. *Шўртак мағиз. Шўртак қурт.* ▪ «*Дадажоним, меҳрибоним!*» *Бу сўзлар* [*Ёркинойнинг*] *чарос кўзларидан лабига юмалаб тушган шўртак ёшига йўғрилиб чиқди.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда.

ШЎРТАНГ *с. т.* Шўртак. *Туялар ўз ташналигини денгиз ва бошқа шўртангроқ сувлар билан қондира олади.* «Фан ва турмуш», 1962, № 8.

ШЎРТОБ [*ф-т*] *айн.* **шўрхок.** *Тупроқнинг шўртоб ҳиди, қуёшнинг тафти, эрта баҳорнинг юзларни ялаб қотирувчи шабадаси ҳафта ўтмай колхозчиларни тоблаб, тетиклантирди.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда.

ШЎРТУМШУҚ Одамга эл бўлмайдиган, аралашмайдиган; одамови. *Мен тушунтириб кетаман шўртумшуққа; улар бизнинг тилни ўрганишсин. Илгари эди у, дворянлар бир-бирлари билан француз тилида гаплашишарди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ШЎРХОК [*ф-т*] Шўр билан қопланган, шўр босган ер. *Марказий Фарғона водийсининг рельефи асосан текис бўлиб, .. шўрхок ва тўқайзордан иборат.* «Ўзбекистон географияси». *Даштнинг у ер бу ерида олачалпоқ қор пағалари ётар, уни узоқдан киши оппоқ шўрхоклардан ажрата олмасди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ШЎХ [*ф-т*] 1 Вақтини ўйин билан ўтказадиган, ўйинқароқ; тўполончи. *Эртадан кечгача яйлов далада тинмай ўйнаб чарчаган шўх болаларни бир лаҳзада ва бирдан уйқу олди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ўйин-кулгини, ҳазил-ҳузулни яхши кўрадиган; хушчақчақ, қувноқ. *Шўх қиз.* ▪ — *О, бизнинг йигитлар жуда шўх бўлади,— деди Муҳаррам ўтираётиб, битта намунаси мана қошингизда турибди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Йўлчи ўз ичида ўйлади! Ҳалиги болалар қани, ҳалиги шўх йигитлар қани?* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ўз қилиқлари, ишваси, ноз-карашмаси билан кишини ўзига мафтун қиладиган; ўйноқи. *Шўх кўзлар.* ▪ *Неча кундан бери кўрсатмайин васлин соғинтирди, Тараҳҳум айласун ул шўхи жонон бир келиб кетсун.* Ҳамза.

3 *кўчма* Ўйноқлаб тез ҳаракат қиладиган; ўйноқи. *Дам очаман қулочимни Кумуш сувларга. Дам боқаман мендек чопган Шўх оҳуларга.* Ғайратий. || *У, дўл тагида шўх айланаётган ялпоқ катта тош атрофида ун гардларини сидирар, тегирмон тошининг ғув-ғувига ҳеч нарса эшитилмас эди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

4 *кўчма* Қишига шодлик бағишлайдиган, ҳазил-мутойиба аралаш, енгил ва жўшқин, ўйноқи, шўхчанг (қўшиқ, ўйин, музика ҳақида). *Шўх куй. Шўх ўйин.* ▪ *Дўстлар, қанча шодлик, қанча мазмун бор Ғолиб колхозчининг шўх ялласида! Уйғун. Кўзи хумору ғамзалик, оғзида шўх таронаю қўлда дуторини кўринг.* Ҳабибий.

ШЎХЛИК 1 **шўх** *с. белги оти. Нотаниш бўлса-да, она-келинчак Кўксида яшнаган шу фарзанд-чечак, Қийқириб, талпиниб, орттирди ихлос, Қилиғин, шўхлигин севиб қолдим рост.* Ё. Мирза.

2 Кўнгил очиш учун қилинган ҳаракатлар; ўйин-кулги. *Тўлқинжон .. Ҳазил ва шўхликда, ҳар хил ўйинлар ва қизиқчиликда ҳаммани ўзига қаратарди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

3 Ножўя ҳаракат, тўполон. *Болдек ширин узумни еб, ҳордиқлари тарқаган ва билакларидаги кучга куч қўшилган мўғул йигитлари тўқлиққа шўхлик қила бошладилар.* М. Осим, Ўтрор.

ШЎХЧАН(Г) 1 *айн.* **шўх.** *Балки ғамгин бир зотдир у, Балки шўхчан бир аёл.* А. Орипов.

2 *кўчма* Ранги кўзга ташланиб турадиган, очиқ рангли, рангдор (газмол ҳақида). *Шўхчанг гулли чит. Шўхчанг рўмол.* ▪ *Шўхчанг гулли юмшоқ поёндоз — гилам тўшалган зинапоядан тушаётганларида, Таманно Тўлани енгидан ушлаб: — Ҳов ана, тоғамлар турибдилар,— деди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ШЎХ-ШАТИР Шўхлик билан иш тутадиган, гапирганда ёки бирор иш қилганда истиҳола қилиб ўтирмайдиган. *Шўх-шатир «шум бола» бу ерда йўқ эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

Э

Э I Ўзбек алфавитининг йигирма олтинчи ҳарфи ва шу ҳарфнинг номи.

Э II *унд. с.* 1 Ачиниш, афсусланиш, ўкинч маъноларини билдиради. *Оҳо... шунча вақтдан буён ётибман денг? Э, бечора.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Э, сиз томошадан қуруқ қолибсиз.* П. Турсун, Муаллимнинг тонги.— *Ростми? Пича лофи бўлса керак,— деди Йўлчи.* — *Э, .. сўзлаганларим дарёдан бир томчи,— давом этди Қамбар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Тасдиқ, таъкидлаш маъноларини билдиради. *Э, бундай дегин.* ▪ — *Э,* — *Мирзакаримбой бутун гавдаси билан бир қўзғалиб қўйди,— жияним Хушрўйбибининг ўғлиман дегин, баракалла.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Норозилик, рад этиш, қайтариш каби маъноларни билдиради. *Э, бўлди. Э, қанақа одам бу?* ▪ *Э, бўлмағур гапни қўйинг, қуда!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Э, э... дастурхоннинг ҳожати йўқ эди. Еб-ичиб келдик.* П. Турсун, Ўқитувчи.

www.ziyouz.com kutubxonasi

4 Мурожаат, чақириш маъноларини билдиради. *Э, йигитча, бу ёққа кел. Э, биродар, сиз шу ерликмисиз?* ▬ — *Э, ҳўй! Яхшимисан... ҳўй! — деди Фаҳриддин.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

5 *юкл.* Баъзи сўзлар билан бирикиб келиб, сўзнинг маъносини кучайтиради. *Йўғ-э. Э, ҳа. Э, келинг. Э, тавба. Балли-э. Э, аттанг.* **Раҳмат-э** 1) кўп раҳмат, офарин; 2) *кест.* хўп қойил қилди(нг); боплади(нг).

Э III *айн.* **эй** 2.

ЭВ: эвини топмоқ (қилмоқ) эпламоқ, йўлини топмоқ, уддасидан чиқмоқ. *Раҳим секин қочиб қолишнинг эвини қилолмай, .. қайрағоч тагидаги ўт устига чордона қурди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Эви билан** *ёки* **эвида** меъёрдан, чегарадан чиқмай, ҳаддан ошмай, йўли билан. *Уятчанглик ҳам эви билан-да! Ўжарлик ҳам эви билан-да! Эви билан сўзлаганнинг қурбони бўл.* Мақол. **Эви бўлмади** иложи бўлмади.

ЭВАЗ 1 Ўрнига, бадалига тўланадиган ёки олинадиган ҳақ; бадал. *Куёв, эвази нақд бўлмаган оғир меҳнатга тоб бера олмай, Кимсанойни олиб шаҳарга кетиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 3-ш. эгалик ва ж. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланилади (*қ.* **эвазига**).

ЭВАЗИГА *кўм. вазифасида* Бадалига, ўрнига. *Фидокорона меҳнат эвазига орттирилган обрў.* ▬ *Ол, дея тақдиринг бердинг қўлимга, Оҳ, нима сўрайсан эвазига, ёр?* Шуҳрат.

ЭВАКУАЦИЯ [*р* < *лат*] Қўшинларни улар эгаллаб турган жойдан олиб кетиш; эгаллаб турган жойни ташлаб, бўшатиб кетиш. | Гражданларни, саноат корхоналари ва ш. к.-ларни уруш ҳаракатлари бораётган ёки табиий офат юз берган территориядан хавфсиз жойга кўчириш. *Ярадорларни эвакуация қилмоқ.*

ЭВАРА Неваранинг боласи (бобога, бувига нисбатан).

ЭВАРА-ЧЕВАРА Эвара ва чеваралар, учинчи-тўртинчи бўғин, авлод.

ЭВЕН *қ.* **эвенлар**. *Эвен тили.* ‖ *Эвен аёл.*

ЭВЕНК *қ.* **эвенклар**. *Эвенк тили.* ‖ *Эвенк аёл.*

ЭВЕНКЛАР Шарқий Сибирда яшовчи халқ; эвенк халқи.

ЭВЕНЛАР Якутия, Охотск денгизи соҳиллари ва Камчаткада яшовчи халқ; эвен халқи.

ЭВКАЛИПТ [*р* < *грек*] Австралияда ўсадиган ва СССРнинг жанубида ўстирилаётган бўйи баланд, барглари эфир мойига бой, доим яшил дарахт.

ЭВОЛЮЦИОН [*р* эволюционный] эволюцияга оид, узлуксиз тадрижий равишда ривожланадиган. *Эволюцион процесс.* | Эволюцияни ифодалайдиган, ўрганадиган. *Эволюцион назария.*

ЭВОЛЮЦИЯ [*р* < *лат*] Узлуксиз тадрижий ривожланиш, ўзгариш; табиат ва жамиятда узлуксиз ва тадрижий равишда давом этадиган ва сифат ўзгаришларига олиб борадиган миқдор ўзгаришлари. *Эволюция процесси.*

ЭВОҲ *унд. с.* Афсусланиш, ўкинч билдиради; э, эҳ. *Эвоҳ ҳолингга!* ▬ *На фарёд эшитди, на «дод!», на «эвоҳ!» Ернинг худолари яратган оллоҳ.* Уйғун.

ЭГА 1 Қўлидаги, ихтиёридаги, измидаги нарсага эгалик қилувчи, эгалик ҳуқуқидан фойдаланувчи; хўжайин, соҳиб. *Уй эгаси. Катта ер эгаси. Чиқаси келса, эгаси сабабчи.* Мақол. *Эшакка мугуз битса, эгасини сузади.* Мақол. *Итнинг феъли эгасига маълум.* Мақол. *Ош эгаси билан ширин.* Мақол. *Ишни асбоб қилади, эгаси лоф уради.* Мақол. ‖ *Мамлакатимиз катта табиий бойликларга эга. Бу масала катта аҳамиятга эга.* ▬ *Колхоз бўлгандан кейин от-улов эгасининг қўлида қолаверармикин, ё батамом ўртага қўйилармикин?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Янги подшонинг ўзи катта шоир, нозик завқ эгаси.* Ойбек, Навоий. **Ит эгасини танимайди** ҳеч ким ҳеч кимни танимайди, ҳар ким ўз билганини қилади. **Эга бўлмоқ** 1) эгалик ҳуқуқини, фойдаланиш имкониятини қўлга киритмоқ, хўжайин, соҳиб бўлмоқ. *Уйга эга бўлмоқ. Кенг имкониятларга эга бўлмоқ;* 2) эришмоқ, муяссар бўлмоқ. *Олий маълумотга эга бўлмоқ.* **Эга чиқмоқ** ҳеч алоқаси, ҳуқуқи бўлмаган ҳолда эгалик даъво қилмоқ ёки эга бўлиб олмоқ.

2 *грам.* Гапнинг ким ёки нима ҳақида айтилганлигини билдирувчи сўз, гапнинг бош бўлакларидан бири — ҳокими. *Эга билан кесим мослиги.*

3 *с. т.* (*фақат* 1-*ш. эгалик аффикси билан*) Тангри, худо.— *Буни яратган эгамнинг ўзи билади,— деди оқсоқол.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Сизни эгам сўзга пичиб қўйган экан-да.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Жон эгаси** жонли нарса (киши ёки ҳайвон). *Саид Жалолхон қичқириб қолди: — Қирингиз! Қуритингиз! Экиндан кўкнор, жон эгасидан тошбақа билан пашша қолса бас!* А. Қаҳҳор, Башорат. **Ўликнинг эгаси** ўлган ёки қатл қилинган одамнинг қариндоши (отаси, онаси, ўғли, қизи ва ш. к.).

ЭГАЛИ Эгаси бор, эгалланган. *Эгали ер.*

♦ **Эгали гап** *грам.* эгаси бор, эгаси ифодаланган.

ЭГАЛИК 1 **эга** *с. белги оти. Эгалигини исбот қилмоқ.*

2 Эга бўлиш ва ундан келиб чиқадиган ҳолат ва ҳақ-ҳуқуқлар. *Эгалик қилмоқ.* ▬ *Бутун рўзғорга эгалик қилишга, ўз амридан ҳеч кимни чиқармасликка тиришар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *с. т.* Эгаси бор, эгали. *Бир қулоч бўлса ҳам, ўз еринг бўлсайкан* [*бўлса экан*], *қаёққа қарама — эгалик.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

♦ **Эгалик қўшимчалари** (*ёки* **аффикслари**) *грам.* от ўзак-негизига қўшилиб, предметнинг кимга, нимага тегишли эканини билдирадиган грамматик қўшимчалар: **-(и)м, -(и)нг, -(с)и, -(и)миз, -(и)нгиз, -лари.**

ЭГАЛЛАМОҚ 1 Эга бўлмоқ, эга бўлиб олмоқ, қўлга киритмоқ. *Уйдаги асл буюмларни ўзи эгаллаб олади, биз унда нима қиламиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ишғол этмоқ, банд этмоқ, олмоқ. *Лавозимни эгалламоқ. Раислик ўрнини эгалламоқ. Боғнинг учдан бир қисмини бино эгаллаган.* ▬ *Кечаси ой чиққунча, янги позицияни эгаллаб, тонггача тиззадек келадиган окоплар тайёр бўлди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Ўзлаштирмоқ, обод қилмоқ. *Мирзачўл даштини эгалланг дея, Тарихий декретга чекканди имзо.* Ғайратий.

3 *кўчма* Қамрамоқ, қамраб олмоқ, чулғамоқ, қоплаб олмоқ, забт этмоқ, босмоқ. *Муҳаббат унинг юрагини ҳар кун яна чуқурроқ эгаллаб, дардни кучайтиргач, севгининг чин маъносини тушуна бошлаганди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Назарида чарақлаб турган қуёшнинг юзи тўсилгандек, ёруғлик ўрнини зулмат эгаллагандек туюлди.* А. Муҳиддин ва Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. *Шу топда унинг бутун вужудини чексиз ғазаб эгаллаган эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

4 *кўчма* Ўрганмоқ, ўрганиб олмоқ, билиб олмоқ, ўзлаштирмоқ. *Рус тилини эгалламоқ. Техникани эгалламоқ. Илмни меҳнатсиз эгаллаб бўлмас.* Мақол.

ЭГАЛЛАНМОҚ **эгалламоқ** *фл. мажҳ. н. Минг гектар янги ер эгалланди. Янги техника тез эгалланди.*

ЭГАЛЛАШМОҚ **эгалламоқ** *фл. бирг. н. Болалар ҳамма жойни эгаллашибди.*

ЭГАР 1 От-улов устига уриладиган ва миниб ўтириш учун мосланган абзал. *От эгари. Отга эгар урмоқ.* ▬ *Комил кумуш узангига оёқ учини қўйиб, эгарга миниб олди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Эгардан тушмоқ** 1) от-улов устидан тушмоқ. *Яхшиликча эгардан туш-у, қўлингни кўтар. Бўлмаса от устидан телпакдай учираман.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) *кўчма* кибр-ҳавоси пасаймоқ, димоғдан тушмоқ. *Фақат Самадийгина ачитди: — Энди эгардан тушибсиз-да, доҳий.* А. Мухтор, Туғилиш; 3) лавозимдан бўшамоқ, мавқеини йўқотмоқ. *Оқ подшо отдан тушса ҳам, Саид Жалолхон эшон ҳали эгардан тушмаган эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Турли машиналарнинг одам ўтирадиган жойи, ўтирғичи. *Велосипед эгари. Трактор эгари.*

♦ **Эгар қош** 1) қайрилма қош; 2) шундай қошли одам.

ЭГАР-ЖАБДУҚ Эгар ва унга тегишли бошқа абзаллар мажмуи.

ЭГАРЛАМОҚ Эгар-жабдуқ урмоқ, эгар уриб шайламоқ. *Отингизни эгарлаб беринг, шаҳарга тушиб чиқаман.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳ. Ғулом, Машъал. **Эгарланган отдек** тайёр, шай.

ЭГАРЛАНМОҚ эгарламоқ *фл. мажҳ. н. Эгарланган от.*

ЭГАРЛАТМОҚ эгарламоқ *фл. орт. н. Бугун ҳар ҳафтадагидек эртароқ саман йўрғани эгарлатиб қўйган эди у.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЭГАРЛАТТИРМОҚ эгарлатмоқ *фл. орт. н. Афандига юролмайдиган қари отни эгарлаттириб берди.* «Латифалар».

ЭГАРЛОҒЛИҚ Эгар урилган, эгар уриб шайланган. *Эгарлоғлиқ, тайёр турган Шу замон Ёдгорнинг оти.* «Ёдгор». *Эрталаб хон саройидан шоҳовул эгарлоғлиқ бир от келтириб, таъзим билан элчини аркка чорлади.* М. Осим, Элчилар.

ЭГАРСИМОН Эгар шаклидаги, эгарга ўхшаган. *Эгарсимон тоғ.*

ЭГАРЧИ Эгар ясовчи уста.

ЭГАРЧИЛИҚ 1 эгарчи *с. касб оти.* 2 *тар.* Эгарчилар маҳалласи ёки растаси.

ЭГАРҚОШ (*тўғриси* **эгар қош**) *қ.* **эгар.**

ЭГАСИЗ Бирор кимсага қарашли бўлмаган, эгаси йўқ; сабил. *Эгасиз мулк.* ▪ *Қорабулоқда бекор ётган эгасиз, қақраб ётган қўриқлар кўп.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Эгасиз қолгур**! *қарғ.* эганг ўлгур! (асосан, молга, уй ҳайвонларига нисбатан).

◆ **Эгасиз гап** *грам.* эгаси бўлмаган гап (*қ.* **эга** 2).

ЭГАСИЗЛИҚ 1 эгасиз *с. мавҳ. от.* 2 *айн.* **хўжасизлик.**

ЭГАТ Шудгор ерда экин экиш учун тортилган узун ариқ. **Эгат очмоқ** (*ёки* **солмоқ**) ҳайдалган ерда эгатлар ҳосил қилмоқ, ариқ олмоқ. *Сувни эгатларга оқизиб қўймоқ.*

ЭГАЧИ *айн.* **опа** 1. *Зайнаб эгачиси Хушрўйдан етти ёш чамаси кичик эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Айланай эгачи, бойнинг уйида чўриман, тақдир шу экан,— вайсай бошлади хотин кампирга.* Ойбек, Улуғ йўл.

ЭГАЧИЛИҚ эгачи *с. мавҳ. от.*

ЭГАЧИ-СИНГИЛ Эгачи ва сингил, опа ва сингил. *Эгачи-сингилларни бир-биридан ажратиб бўлмайди. Эгачи-сингил тутинмоқ.*

ЭГДИРМОҚ эгмоқ *фл. орт. н. Олманинг шохини эгдирмоқ. Бўйин эгдирмоқ.*

ЭГИЗ(АК) 1 Бирга туғилган икки ёки ундан ортиқ бола. *Эгизак туғилган болалар.* ▪ *Менинг қўйим кўпи эгиз туғади.* Эргаш шоир.

2 *кўчма* Бирга вужудга келган, бир-биридан ажралмас. *Садоқат — асл виждон! Бурчга эгизак! У юракка қадрдон, Ҳаётга безак.* Ё. Мирза. **Эгизак касб** бир-бирига яқин, ажралмас касб. | Икки, иккита, қўш. *Дабдурустдан икки савол туғилди эгизак: «Ватанимми, ё бўлмаса юрагим кенгроқ?»* Ё. Мирза.

ЭГИК 1 Эгилган, қуйи солинган; букик. *Эгик бўйин. Қадди эгик одам.* 2 Эгилган, қайрилган; эгри, қийшиқ, қийшайган. *Эгик найчалар.*

3 *от* Эгилган жой, букик. *Эгигини тўғриламоқ.*

ЭГИЛИҚ 1 Яхшилик, фазилат, хислат. *Ҳай, ўртоқлар!.. Қоллективлик эгилиги бизга аён.* Ғ. Ғулом.

2 Эзгулик, савоб, савобли иш; яхши, ғаразсиз иш. *Эгиликнинг кечи йўқ.* Мақол.

ЭГИЛИШМОҚ эгилмоқ *фл. бирг. н. Ўт-ўланлар эгилишган.* ▪ *Шамол асноси гуллар келинлар каби ҳар томонга эгилишиб салом беришиб олар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЭГИЛМА Эгилган, қайрилган. **Эгилма қош** *айн.* **қайрилма қош** *қ.* **қайрилма 1.**

ЭГИЛМОҚ 1 эгмоқ *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Бўйни эгилди. Эгилган таёққа суянма, сени ҳам эгади.* Мақол. *Чивиқ тутган еридан синмайди, эгилган еридан синади.* Мақол. ▪ *Тозагул сўзлаган сари Эъзозхоннинг боши хижолатдан қуйи эгилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Саодат кампир узун, ёшига қарамай, ҳали эгилмаган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Бирор ишга бўйни ёр бермоқ, бирор ишга қайишмоқ, белни букмоқ, бел букиб ишламоқ, иш қилмоқ. *Уй ишига ҳам эгилсанг-чи!*

3 Таъзим қилмоқ, сажда қилмоқ; бошни хам қилмоқ. *Эгилган бошни қилич кесмас.* Мақол. ▪ *Атрофдаги одамлар бари пулдор.. Уларга эгилсанг, бошингни силайдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЭГИЛТИРМОҚ эгилмоқ *фл. орт. н.*

ЭГИЛУВЧАН Қайрилиб синмайдиган, эгиладиган, букиладиган, эластик. *Эгилувчан новда. Эгилувчан найчалар.*

ЭГИЛУВЧИ 1 эгилмоқ *фл. ш. оти.* 2 *кўчма* Қулларча бош эгувчи, сажда қилувчи. *Эгилувчи билан тиланчи орасида нима фарқ бор?* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЭГИН (3-*ш. бирл.* эгни) 1 Орқанинг елка ва бўйин орасидаги устки қисми; уст. *Эгнида эски .. оқ чит кўйлак.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Энгил, кийим-бош. *Эгним бутун.*

ЭГИН-БОШ *с. т.* Энгил-бош, кийим-бош. *Ғуломжонни шаҳарда кўпроқ ажаблантирган нарса шу бўлдики, у мадрасадан кетиб қолгандан бери гадойлар, тиланчилар, эгни-боши хароблар илгаригидан ҳам кўпайиб кетган эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЭГМА Эгиб ясалган, эгилган, қайрилган. *Эгма трубалар.* ▪ *Сирож эгма кўприкдан ўтиб кўл ўртасидаги чойхонага кирди.* С. Зуннунова, Одамлар орасида.

ЭГМОҚ 1 Ер томон энгаштирмоқ, қайирмоқ, букмоқ. *Дарахт шохини эгмоқ.* **Бош эгмоқ** 1) бошни қуйи солмоқ, ерга қарамоқ. *Қиз чол олдида камтарғина бош эгиб салом берди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?; 2) *кўчма* бўйсунмоқ, итоат қилмоқ. *Тоқатлига тоғлар эгар бошини.* Мақол. ▪ *Биз токай қипчоқлар қўл остида эзиламиз ва бир ҳовуч далатобларга бош эгамиз?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сенинг режанг билан саркаш дарёлар Иродамиз олдида эзди бошини.* Ғайратий.

2 *кўчма* Қаддини букмоқ, букчайтирмоқ. *Эгилган таёққа суянма, сени ҳам эгади.* Мақол.

3 *кўчма* Бўйсундирмоқ, ишга қайиштирмоқ, қўлга олмоқ. *Болани ёшлигидан эгиб олиш керак.*

◆ **Бўйин эгмоқ** *қ.* **бўйин** I 1.

ЭГОВ 1 Қаттиқ буюмни (темир, ёғоч ва ш. к.ни) кесиш, текислаш, пардозлаш учун ишлатиладиган, пўлатдан ясалган чилангарлик асбоби. *Уч қиррали эгов. Юмалоқ эгов. Ялпоқ эгов. Йирик тишли эгов.*

2 *кўчма* Қишини жондан тўйдирадиган, унинг умрини қисқартирадиган кимса, нарса. *Ичкилик ақлнинг эгови. Ёмон хотин умрнинг эгови.* ▪ *Ҳамма косиб шундай бўлади, жоним! Косибчилик умрнинг эгови.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЭГОВЛАМОҚ 1 Эгов билан ишлов бермоқ, эгов билан силлиқламоқ, ўткирламоқ. *Аррани эговламоқ. Кетмоннинг дамини эговламоқ.*

2 *кўчма* Руҳий азоб бермоқ, қийнамоқ, емирмоқ. [*Дилбар:*] *Ўзингизни ўзингиз эговлаяпсиз, Комилжон ака.* О. Ёқубов, Айтсам тилим куяди, айтмасам — дилим. | Безовта қилмоқ. *Болаларнинг миясини бу зулматдан ёруғ дунёга чиқармиканмиз, деган хаёл эговлай бошлади.* О. Акрамхўжаев, Қоинотнинг сири.

ЭГОВЛАНМОҚ 1 эговламоқ *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Эговланган юза. Эговланган пўлат. Пластмасса яхши эговланади.* ▪ *Ўзингиз ҳам эговланиб қолганга ўхшайсиз.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан кейин.

2 *кўчма* Силлиқланмоқ, сайқал топмоқ. *Бир қолипга тушолмаган Дурдадурда фикрлар эговлансин.* Ғ. Ғулом.

ЭГОВЛАТМОҚ эговламоқ *фл. орт. н. Аррани эговлатиб олмоқ.*

ЭГОЙЗМ [*р* < *фр*] Ўзини ва ўз манфаатини ҳаммадан устун қўйиш; худбинлик, нафсоният.

ЭГОЙСТ [*р*] Ўзини ва ўз манфаатини ҳаммадан устун қўядиган одам; худбин. *Эгоистлар — ёмон одамлар, .. фақат ўзим бўлай дейишади. Ўзларинигина, ўз ҳаётларининг ҳузур-ҳаловатинигина ўйлашади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЭГОИСТИК [*р* эгоистический] Эгоизмга ва эгоистларга оид, эгоизм руҳида бўлган, эгоизм руҳи билан суғорилган. *Олий мактаблардан чиқаётган баъзи кишилар .. жамият манфаатларини эмас, балки ўзларининг эгоистик шахсий манфаатларини афзал кўраётганликларидан кўз юмиш мумкин эмас.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 19 июнь.

ЭГОИСТЛИК 1 эгоист *с. белги оти. Эгоистлик қилмоқ.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 *айн.* **эгоизм.**

ЭГРИ 1 Тўғри чизиқ бўйлаб йўналмаган; қийшиқ, қинғир. *Эгри чизиқ. Эгри қилич.* || *Эгри ўтирсанг ҳам, тўғри гапир.* Мақол. ■ *Қўлида бир эгри таёқ, орқасида бир кир халта билан бир тиланчи кампир келиб ҳалиги уй эшиги олдида ўтирди.* Айний, Қуллар.

2 *кўчма* Нотўғри; ножўя, чакки. *Эгри йўлга кириб кетмоқ. Тўғри сўз тошни ёради, эгри сўз бошни (ёради).* Мақол. || *Эгри озади, тўғри ўзади.* Мақол. | Нотўғри, хато. *Аббосхон ўз соҳасида етарли билимга эга. Сўз табобат устида борганда, унинг ҳам кўзига тўғри нарсалар эгри бўлиб кўриниши мумкин.* А. Қаххор, Сароб. *Энди тўғри танқиддан эгри хулоса чиқариш одатингизни ташланг.* Ойбек, О. в. шабадалар. || *Дўстим, ҳаётга чуқурроқ қарасангиз, тўғри билан эгрини айира биласиз.* Ойбек, Нур қидириб. | Соф бўлмаган, нопок. *Кўнгли (дили) эгри одам.* **Қўли эгри** *айн.* **ўғри.** *Ялқов ва ғирром, ё қўли эгри бўлса, силлиқлик билан ҳайдайман, деб ўйлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Воситали, бавосита, бевосита бўлмаган. *Эгри солиқ.* **Эгри далиллар** *юр.* бавосита йўллар билан олинган, кўшимча далиллар.

ЭГРИ-БУГРИ Ҳар томонга қийшайиб кетган; қинғир-қийшиқ, илон изи. *Эгри-бугри деворлар. Эгри-бугри шохлар. Эгри-бугри ариқлар.* ■ *Фазлиддин тиржайиб, эгри-бугри тишларининг оқини кўрсатди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Саодат эгри-бугри сўқмоқлардан ҳар бир девон ошган сари .. ўзини енгил ҳис қилмоқда.* И. Раҳим, Ихлос.

ЭГРИЛИК 1 **эгри** *с. белги оти. Йўлнинг эгрилиги.— Мен домланикида, эшонникида юраверіб ҳийла қўли эгриликка ўрганиб қолганман,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Сўзни (ёки гапни) эгриликка олмоқ** (**ёки бурмоқ**) нотўғри тушунмоқ, маъносига тушунмасдан бировнинг сўзини бошқача, нотўғри талқин қилмоқ.— *Эгриликка олманг, Зайнаб! — деди Кумуш.— Мен бу гапимни ёнимда эрим бўлганда кирма, деб айтмадим, балки бояги сўзимнинг исботи учун айтдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Эгилган жой; эгик, букик. *Эгриликни тузатмоқ. Эгрилик радиуси (мат.).*

ЭЖИҚИЛАМОҚ: **эжикилаб** майда-чуйдасигача, ҳамма тафсилоти билан, батафсил; синчиклаб. — *Гапир, қани, отанг саломат юрибдими?..— эжикилаб сўрай бошлади бувим.* Ойбек, Болалик.

ЭЗГИН *диал.* 1 Эзгу, хайрли.

2 Юракни эзадиган, ғамгин, хазин. *«Сегоҳга ўтди, яна аллақандай ғамгин, эзгин куйларни айтди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЭЗГИЧ *кам қўлл. айн.* **эзгин** 2. *Қизлар оғир эзди бошларни. Сукут .. эзгич, маънодор, узоқ. Лабни тишлаб, тугиб қошларни.* Ойбек.

ЭЗГУ Хайрли, савобли, яхши. *Эзгу иш. Эзгу ниятлар. Эзгу тилаклар.*

ЭЗГУЛИК 1 **эзгу** *с. белги оти.*

2 Хайрли, савобли иш. *Эзгуликнинг кечи йўқ.* Мақол.

ЭЗИБ-ИЧКИ *этн.* Дуо ёзилган, сув ёки чойга чайқаб эзиб ичиладиган, гўё даво бўладиган қоғоз. *Қиз, гўшангада кийилажак юпқа оқ кўйлакни .. ва икки томоннинг кўнглига «ўлмас муҳаббат» солувчи «эзиб-ичкини» бирга қўшиб, рўмолчага тугиб, эртага унутмаслик учун, белгили жойга қўйди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЭЗИК I Эзилган; уваланган; янчилган. || — *Отам ғирт оми бўлишига қарамай, ўта диндор эди .. Данак чақса, эзигини ўзи еб, бутунини олло йўлига бағишлаган,— деди чол.* А. Муқимов, Қопқон.

2 *кўчма* Эзилган, жабрланган, абгор бўлган. *Алишгансан мени ўғлон болангга, Аламим кўп эзик юракларимда.* «Орзигул».

ЭЗИЛИШМОҚ 1 **эзилмоқ** *фл. бирг. н.*

2 Эзмалик қилиб сўзламоқ, гаплашиб ўтирмоқ. [*Қутидорнинг*] *сўзга қулоқ ҳам солмай,— «меҳмонхонада ҳожи бор, сен билан йўлакда эзилишиб ўлтирмайман, номус!» — деб бурилиб кетиши бечорани жуда ҳам эсанкиратиб ташлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЭЗИЛМОҚ 1 **эзмоқ** *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Эзилган тамаки. Эзилган мева. Эзилиб пишган гуруч. Калласи эзилган илон. Эзилган халқлар.*

2 Куйинмоқ, ачинмоқ, куймоқ, ташвиш тортмоқ. *Руҳан эзилмоқ.* ■ *У, боланинг онаси урушнинг дастлабки ҳафтасидаёқ, бомба тагида қолиб ўлганини эшитиб, қаттиқ эзилди.* Р. Файзий, Шоҳи дарпарда. *Бечора қиз отага муҳтож. Отасиз эзилиб битмаса яхши эди.* И. Раҳим, Ихлос.— *Кумуш ҳам менинг тепамда ўтириб, эзилиб йиғлар, бутун вужуди қалтирарди,— деди Камолиддин.* Т. Жалолов, **Олтин қафас.** **Бағри (ёки юраги, юрак-бағри) эзилди** 1) қаттиқ куйинди, ачинди, раҳми келди. *Болтабой кўзларида жиққа ёш билан эшикнинг кесакисига беҳол суяниб қолган Саодатни кўриб, юрак-бағри эзилди.* Ж. Шарипов, Саодат; 2) роса қийналди, жигар-бағри хун бўлди. *Муродхўжа домла ўз меҳмонхонасига Саидийнинг кўчиб келишига розилигини олгунча, юрак-бағри эзилиб кетган эди.* А. Қаххор, Сароб.

ЭЗИЛТИРМОҚ **эзилмоқ** 1 *фл. орт. н. Овқатни эзилтириб пиширмоқ.*

ЭЗИҒЛИК Эзилган; эзиб сиқилган. *Эзиғлик ўсма. Эзиғлик дори.*

ЭЗМА Бир гапни ҳа деб такрорлайверадиган; гапдан оғзи тинмайдиган, кўп гапирадиган, сергап. *Эзма чол. Эзма бўлмоқ.* ■ *Кўпчилик айтгандек, киши қариса Эзма, насиҳатгўй бўлиб қоларкан.* Ғ. Ғулом.

ЭЗМАГАРЧИЛИК *айн.* **эзмалик** 2.

ЭЗМАЛАНМОҚ 1 Бир гапни ҳа деб такрорлайвермоқ; чакаги тинмай гапиравермоқ, кўп гапирмоқ, гапни эзмоқ. *Ортиқ эзмаланиб ўлтиришга Эҳсоннинг фурсати йўқ эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Жуда секин, имиллаб иш қилмоқ; ивирсимоқ, ивирсирамоқ, имилламоқ. *Эзмаланмай, тез кийинсанг-чи!*

ЭЗМАЛИК 1 **эзма** *с. белги оти.*

2 Ортиқча ва унчалик керак бўлмаган тафсилотларга, майда-чуйдаларга берилиш.

ЭЗМА-ЧУРУҚ *с. т.* Ортиқ даражада эзма, сергап. *Эзма-чурук кампир.*

ЭЗМОҚ 1 Босиб мажақламоқ, пачоқламоқ, янчмоқ. *Оёқ учи билан папиросни эзмоқ.* ■ *Ёнида чумоли уясини кўриб, оёғи билан эзди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Уқаламоқ, ишқаб майдаламоқ. *Чол бошқа чой чақириб, белбоғининг қатидан қуруқ чой олиб кафтида эзди-да, пиёлага солиб қайтарди.* С. Аҳмад, Ҳукм. | Ивитиб таъмини чиқармоқ, ивитиб аралаштирмоқ.— *Қалампирдан кўпгина эзиб, ачиққина қилиб ичиб олди. Энди, худо хоҳласа, тузалиб кетади,— деди Бегойим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Эзиб ичмоқ** 1) бирор нарсани суюқликда, сувда ишқалаб, эритиб ичмоқ. *Дорини эзиб ичмоқ.* ■ *Эрталаб Шоқосим бир парча эски қоғозга ўралган, хушбўй, қандайдир бир ўсимликнинг қовжироқ гулини келтириб, қайноқ сувда эзиб қизга ичиришни буюрган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) *кўчма* яхши билиб олмоқ, беш қўлдай билмоқ. *Студентлар .. унга [Адҳамга] ҳавас билан қарашар, суҳбатларида «математикани эзиб ичиб юборган-да», деб мақтардилар.* Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб. | Босиб, сиқиб жингиртоб қилмоқ, абжағини чиқармоқ. *Жиғини эзмоқ.* ■ [*Йўлчи*] *бутун гавдаси билан Қора Аҳмадни эзиб, қўли билан томоғини хип бўғди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Асқар ҳансираб ва бошидан каскасини олиб ерга ташлади. Манглайни эзиб юборди бу чўян қалпоқ.* Ойбек, Қуёш қораймас. **Эзиб ташламоқ** 1) ер билан яксон қилмоқ, мажақлаб ташламоқ. *Танк дзотни эзиб ташлади;* 2) *кўчма* руҳан қийнамоқ, абгор қилмоқ. *Шаҳлосини кўрмади ортиқ, Тоғдай эзиб ташлади фироқ.* Т. Тўла.

2 Қафтларнинг орасига олиб сиқмоқ, мижғиламоқ. *Ойи, сув! Сув! Гулнор дам кўкрагини, дам томоғини, дам бошини ғижимлаб эза бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Босиб, сиқиб сувини олмоқ. *Узумни эзмоқ.*

4 *кўчма* Жабрламоқ, сиқмоқ, эксплуатация қилмоқ. *Халқларни қул қилиб, эзиб келган подшо ҳукумати ағдарилди.* Т. Бекмуродов, Унутилмас воқеалар.

5 *кўчма* Руҳан қийнамоқ, азобламоқ,

www.ziyouz.com kutubxonasi

абгор қилмоқ. *Юрагини эзмоқ. Қалбини эзмоқ. Жигар-бағрини эзмоқ.* ▪ *Фақат менн бир нарса эзяпти.— Бир умр танимаган, .. бир кишини уйга олиб кириб, ёш хотинининг олдига ташлаб кетган бу йигитга ҳайрон бўляпман,— деди йигит.* С. Аҳмад, Таъзим.

6 Юракни тўлқинлантирмоқ. *Хазин ашула юрагимни эзиб юборди.* ▪ *«Роҳат»ни эшитиб Тантибойвачча, «эзиб юбординг!» — қичқирди ва банги каби бир «дўст» тортди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

7 *кўчма* Бир гапни эзмалик билан чўзмоқ, чайнамоқ.

♦ **Эзиб ёғмоқ** тинмай майдалаб ёғмоқ (ёмғир ҳақида). *Ёмғир эзиб ёғарди, шинелимдан зах ўтиб, кўкрагимнинг аллақаери ивцшиб оғрий бошлади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ЭЗҒИЛАМОҚ **1** Обдан, яхшилаб эзмоқ, ҳа деб эзавермоқ. *Папирос аллақачон тупроққа қорилиб кетган бўлса ҳам, ҳамон ўша ерни оёғи билан асабий эзғиларди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Уқаламоқ, уқалаб, эзиб майдаламоқ, юмшатмоқ. *Тошўлат бир сиқим кесакни олиб кафтида эзғилади.* Ў. Умарбеков, Юлдузлар.

3 Пишитмоқ; ийламоқ, эзиб юмшатмоқ. *Хамирни эзғиламоқ.* ▪ *Сайрамов, «Қазбек»ни чўнтагидан тез чиқариб, папиросни сал эзғилаб лабга қистирди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЭЙ *унд. с.* **1** Мурожаат, чақириқ маъносини билдиради.— *Тўхта, эй тўхта дейман!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Розилик бер, эй улуғ Ватан, Фанни компас қилиб учайлик.* З. Диёр.

2 Ачиниш, афсусланиш маъносини билдиради.— *Эй,— деди Омон,— ёшлар хизматда, катталар роҳатда деганлар, сен ювасан, мен сув қуйиб бераман.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

-ЭЙ *юкл.* Фикрни қувватлаш, маъносини кучайтириш учун хизмат қилади. *Извошкиларинг шунақа юмшоқми-а? Нақ бахмал тўшакдай, жонинг ҳузури-эй.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Оббо ноинсоф-эй, Ширмонбулоқнинг этагидаги қора тупроқ ерларнинг барисини қўлга киргизиб олди-я!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЭЙВОҲ *айн.* **эвоҳ.**

ЭКАН **1** **эмоқ** *фл. сфтдш.*

2 Феълдан бошқа сўз туркумлари билан келиб, воқеа-ҳодисанинг бўлган, бўлиб ўтганлигини билдиради ёки уни тасдиқлайди. *Қизингизни авраб уйдан қочирган одам Йўлчи шайтон экани маълум бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Нима гап ўзи? — деди Самандаров,— аввал нима эканини билай, айтган бўлсам, айтдим дейман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Феълдан бошқа сўз туркумлари билан келиб, от кесим ясайди ва гапга турли қўшимча маъно беради. *Жувоннинг оти Рихси экан. Бу бино кинотеатр экан. Қанақа масала экан? Жуда қўрқоқ экансиз.* ▪ *Палов қиладиган кези экану, ука, камбағалмиз-да.* Ойбек, Қутлуғ қон. | *(ў.-п. к-даги сўз билан)* Бирор жойда турганликни, бўлганликни билдиради. *Келин отасиникида экан.* ▪ *Гулнорнинг шуникида эканига Йўлчида ҳеч қандай шубҳа қолмади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЭҚВАТОР [*р* < *лат*] Ер шарининг икки қутби ўртасидан ўтадиган ва Ерни Шимолий ҳам Жанубий ярим шарларга ажратадиган фаразий айлана. *Географик экватор. Ер экватори.* ▪ *Кун бўйи ўчоқдаги лаҳча чўғдай ловуллаб ёнган экватор қуёшининг тафти ҳам энди хийла босилди.* С. Абдуқаҳҳор, Очиқ дераза тагида. **Осмон экватори** осмон сферасини Шимолий ва Жанубий қисмларга ажратадиган фаразий айлана.

ЭКВАТОРИАЛ I [*р*] *астр.* Иккита бир-бирига перпендикуляр бўлган ўқ атрофида айланадиган ва ҳар қандай осмон жисмининг осмон экваторига нисбатан вазиятини аниқлашга имкон берадиган телескоп.

ЭКВАТОРИАЛ II [*р* экваториальный] Экваторга оид, экваторда бўладиган. *Экваториал минтақа.*

ЭКВИВАЛЕ́НТ I [*р* < *лат*] Бирор нарсага тенг ёки бирор жиҳатдан мос келадиган ва унинг ўрнини боса оладиган бошқа нарса. *Иссиқликнинг механик эквивавленти. Химиявий эквивалент.* ▪ *Қўшимча қиймат товар муомаласидан пайдо бўла олмайди, чунки товар муомаласида эквивалентларгина айрибошланади.* В. И. Ленин, Карл Маркс.

ЭКВИВАЛЕНТ II [*р* эквивалентный] Тенг, тенг бўлган; мос келадиган, ўрнини боса оладиган. *Эквивалент миқдорлар. Эквивалент сўзлар.*

ЭКДИРМОҚ **экмоқ** *фл. орт. н. Чигитни барвақт экдирмоқ.* ▪ [*Саид Жалолхон*] *колхоз раисининг олдига бориб «бу йил пахта атрофига кўкнор экдириб берасан» деса нима қилади?* А. Қаҳҳор, Башорат.

ЭҚИЛМОҚ **экмоқ** *фл. мажҳ. н. Ариқ бўйига дарахт экилди. Экилган чигитлар униб чиқди.*

ЭҚИН **1** Ҳосил олиш учун экилган ҳар қандай ўсимлик. *Экин майдони. Экин кампанияси. Экин экмоқ. Экинларни суғормоқ.* ▪ *Боғларни бир-биридан айирган деворлар кўринмас; ишкомлар, мевазорлар, экин далалари туташ яшил манзара ясайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Дала ва боғларда битадиган ўсимликларнинг тури, хили. *Ғалла экинлари. Полиз экинлари. Техника экинлари.* ▪ *Унинг [Ботиралининг] айтишича, қишлоқнинг асосий экини бўлган шолидан бу йил мўл ҳосил олинган.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Қора экинлар** *диал.* полиз экинлари. *Қора экинлар билан жайдари пахтани ҳали ҳам камайтиришга маслаҳат бераман.* Н. Сафаров, Уйғониш.

ЭҚИНЗОР Экин экилган, экин билан банд бўлган жой, дала. *Чўлни экинзорга айлантирмоқ.* ▪ *Бу ердан экинзор томонга [ариқ] тортиш қийин. Баланд-пастлик кўп.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЭҚИНЗОРЛИК *айн.* **экинзор.**

ЭҚИНЛИ Экин экилган. **Экинли ер** экилган ер, дала.

ЭҚИН-ТИҚИН Ҳар хил экин; ҳар хил экинлар. | Экин экиш; экин экиш ишлари. *Уч йиллаб Азизбек истибдодида эзилган. Тошкент халқи эркин нафас олди, савдо-сотиқ, экин-тикин ва касбкор кўтарила бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЭҚИНЧИ *эск.* Экин экувчи, деҳқон.

ЭҚИНЧИЛИҚ *эск.* Экин экиш, деҳқончилик. *Экинчилик қилмоқ.*

ЭҚИПА́Ж I [*р* < *фр*] Кема, самолёт, танк ва ш. к. командасини ташкил қилган кишилар мажмуи. *Самолёт экипажи.* ▪ *Қўмондоннинг буйруғи билан учала ўғилдан бир экипаж ташкил этилибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЭҚИПА́Ж II [*р* < *фр*] От қўшиладиган енгил арава; файтон.

ЭҚИШМОҚ **экмоқ** *фл. бирг. н.*

ЭҚЛЕКТИ́ЗМ [*р* < *грек.*] *филос.* Ҳар турли, ҳатто бир-бирига қарама-қарши бўлган фикр, қараш, ғоя ва назарияларни бирлаштиришга уриниш, принципсизларча қориштириб юбориш. *Махнинг .. сўнгги фалсафий асарларида бу эклектизм айниқса яққол кўзга ташланади.* В. И. Ленин, Эмпириокритицизмнинг ва диалектик материализмнинг билиш назарияси.

ЭҚЛЕ́КТИК [*р*] Эклектизм тарафдори.

ЭҚЛЕКТИ́К [*р* эклектический] Эклектизмга асосланган. *Уларнинг [махистларнинг] назарияси, Энгельс ҳақли суратда нафрат билан айтган «бемаза эклектик атала» намунасидир.* В. И. Ленин, Дунё элементларининг кашф этилиши. *Бу бинолар эклектик архитектуранинг намуналарига ўхшаб қолган, давлатга жуда қимматга тушган.* А. Бобохонов, Истиқболни ўйлаб.

ЭҚЛЕКТИҚЛИК **1** **эклектик** *с. мавҳ. от.*

2 *айн.* **эклектизм.**

ЭҚЛИПТИКА [*р* < *грек*] *астр.* Ернинг йиллик ҳаракат йўли ўтадиган катта айлана. *Осмон сферасида Қуёш маркази йил давомида силжиб борадиган катта айлана эклиптика деб аталади.* «Астрономия».

ЭҚМОҚ Ўсимлик уруғини, уруғликни ерга ташламоқ, сепмоқ, тикмоқ; ўсимлик тупини, кўчатини ўтказмоқ. *Чигит экмоқ. Гул экмоқ. Картошка экмоқ. Арпа эккан арпа олар, буғдой эккан буғдой олар.* Мақол. *Бирни кессанг, ўнни эк!* Мақол. *Бир туп ток эксанг, бир туп тол эк!* Мақол.

ЭКОНОМ: эконом қилмоқ *с. т.* тежамоқ, тежаб-тергаб сарф қилмоқ.

ЭКОНОМИ́ЗМ [*р* < *грек*] *сиёс.* 19 асрнинг охири 20 асрнинг бошларида рус социал-демократиясида пайдо бўлган,

www.ziyouz.com kutubxonasi

ишчилар синфи фақат иқтисодий кураш олиб бориши, самодержавиега қарши сиёсий курашни эса буржуазияга қўйиб бериши керак, деб даъво қилган оппортунистик оқим. «*Экономизм» ишчиларни либералларга бўйсундирмоқчи бўлган буржуа оқими эди.* В. И. Ленин, Авантюризм тўғрисида.

ЭКОНОМИКА [*р* < *грек*] 1 Бирор ижтимоий тузумнинг, ижтимоий ишлаб чиқариш кучлари тараққиётининг ишлаб чиқариш муносабатлари мажмуи, ижтимоий тузумнинг базиси. *Социализм экономикаси.*

2 Бирор район, мамлакат, қитъа ва ш. к.нинг халқ хўжалиги ишлаб чиқариш кучларининг ҳолати. *Ўзбекистон экономикаси. Европа мамлакатлари экономикаси.* ▪ *Маълумотлар қоникарсиз ишланар экан, улар илмий мақсадлар учун, Россия экономикасини тушуниш учун мутлақо фойдасиз бўлиб қолиши мумкин, деса бўлади.* В. И. Ленин, Земство статистикаси вазифалари масаласига доир.

3 Хўжалик тармоқларининг моддий ва молиявий томонларини ўрганадиган фан. *ЎзССР Фанлар академиясининг экономика институти.*

ЭКОНОМИСТ [*р*] 1 Экономика фанининг, соҳасининг мутахассиси. *Қишлоқ хўжалиги бўйича экономист. Экономист олим. Экономист инженер.*

2 Экономизм тарафдори. *Экономистлар назарида одам «капиталист», «ишчи» ва шу каби платонча хаёлий тушунчага айланиб кетган.* В. И. Ленин, Эмпириокритицизм ва тарихий материализм.

ЭКОНОМИЯ [*р* < *грек*] 1 Моддий ва молиявий бойликларни тежаш, тежаб-тергаб сарфлаш, иқтисод қилиш. *Экономия режими.* | Тежаш орқали орттирилган фойда, тежалган маблағ, бойлик, нарса, ашё. *Рационализаторлик таклифлари туфайли олинган экономия.*

2 *тар.* Капиталистик типдаги йирик помешчик катта хўжалиги.

ЭКРАН [*р* < *фр*] 1 Тасвир тушириш учун мосланган сатҳ, юза; парда. *Кино экрани. Телевизор экрани.* ▪ *Бу ёруғ уйнинг деразаси худди кино экранига ўхшарди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. | *тех.* Турли энергетик нурланишларни ютадиган, акс эттирадиган ёки ўзгартириб берадиган қурилмаларнинг умумий номи. *Буғ қозонининг экрани. Рентген аппаратининг экрани. Радиолампа экрани.*

2 *кўчма* Кино санъати.

ЭКРАНЛАМОҚ *тех.* Экран билан таъмин қилмоқ, тўсмоқ. *Буғ қозонини экранламоқ.*

ЭКРАНЛАНМОҚ **экранламоқ** *фл. мажҳ. н. Экранланган радиолампа.*

ЭКРАНЛАШТИРИЛМОҚ **экранлаштирмоқ** *фл. мажҳ. н. Экранлаштирилган драматик асар.*

ЭКРАНЛАШТИРИШ **экранлаштирмоқ** *фл. иш оти. Драмани экранлаштириш.*

ЭКРАНЛАШТИРМОҚ Бадиий асарни кинофильмга айлантирмоқ, шу асар асосида кинофильм яратмоқ. *Романни экранлаштирмоқ.*

ЭКРАНЛИ Экрани бор, экранга эга бўлган. *Кенг экранли кинотеатр. Экранли радиолампа.*

ЭКСКАВАТОР [*р* < *лат*] Ер кавлайдиган ва тупроқни чиқариб ташлайдиган ўзиюрар машина. *Бир ковшли экскаватор. Экскаватор заводи.* ▪ *Зовур қазиётган полвон — экскаторнинг оғир чўмичи фил хартумидай баландга кўтарилиб тушмоқда.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ЭКСКАВАТОРЧИ Экскаваторни бошқарувчи машинист.

ЭКСКУРСАНТ [*р*] Экскурсия қатнашчиси, экскурсиячи.

ЭКСКУРСИЯ [*р* < *лат*] 1 Музей, кўргазма, шаҳар ва ш. к. жойларни кўпчилик бўлиб бориб кўриш. *Экскурсияга чиқмоқ. Экскурсия автобуси. Экскурсия сафари.*

2 Экскурсия қатнашчилари группаси; экскурсантлар. *Экскурсия Самарқанд шаҳрига жўнаб кетди.*

ЭКСКУРСИЯЧИ Экскурсия қатнашчиси.

ЭКСКУРСОВОД [*р*] Экскурсантларни бошлаб юрувчи киши, экскурсия раҳбари.

ЭКСПАНСИОНИЗМ [*р* < *лат*] Агрессив экспансионистик сиёсат; экспансиячилик.

ЭКСПАНСИОНИСТ Экспансия тарафдори, экспансия сиёсатини юргизувчи; экспансиячи.

ЭКСПАНСИОНИСТИК [*р* экспансионистский] Экспансияга қаратилган, экспансия руҳидаги. *Экспансионистик сиёсат.*

ЭКСПАНСИЯ [*р* < *лат*] Империалистик давлатларнинг, капиталистик монополияларнинг ўзга территория ва бозорларни, хомашё манбаларини босиб олишга, ўз сиёсат ва иқтисодий таъсир доирасини кенгайтиришга қаратилган агрессив сиёсати.

ЭКСПАНСИЯЧИ *айн.* **экспансионист.**

ЭКСПАНСИЯЧИЛИК *айн.* **экспансионизм.**

ЭКСПЕДИТОР [*р* < *лат*] Корхона, муассаса ва ш. к.да мол, товар, газета-журнал, хат-хабарлар тарқатиш ва олиб келиш билан шуғулланувчи ходим.

ЭКСПЕДИЦИОН [*р* экспедиционный] Экспедицияга оид, экспедицияга тааллуқли бўлган. *Экспедицион асбоб-ускуналар. Иттифоқчиларнинг экспедицион ҳарбий кучлари.*

ЭКСПЕДИЦИЯ [*р* < *лат*] 1 Бирор мақсад билан уюштирилган сафар. *Илмий экспедиция. Ҳарбий экспедиция. Овчилик экспедицияси.*

2 Шу иш қатнашувчилари. *Экспедиция манзилга етди. Экспедиция раҳбари.*

3 Муассасанинг хат-қоғозларни юбориш, тарқатиш ва қабул қилиш билан шуғулланувчи бўлими. *Газета экспедицияси. Экспедиция бошлиғи.*

ЭКСПЕРИМЕНТ [*р* < *лат*] Илмий тажриба; бирор илмий мақсадни кўзлаб ўтказиладиган тажриба. *Биологик эксперимент. Илмий эксперимент. Эксперимент қилмоқ (ўтказмоқ).*

ЭКСПЕРИМЕНТАЛ [*р* экспериментальный] 1 Экспериментга оид. *Экспериментал иш. Экспериментал метод.* | Эксперимент ўтказиш учун мўлжалланган. *Илмий текшириш институтининг экспериментал базаси.* | Тажриба, синов учун мўлжалланган. *Экспериментал машина. Экспериментал комбайн.*

2 Экспериментга асосланган. *Экспериментал биология. Экспериментал физика.*

ЭКСПЕРИМЕНТЧИ Эксперимент ўтказувчи, эксперимент асосида тадқиқот олиб борувчи.

ЭКСПЕРТ [*р* < *лат*] Қийин ва чигал масалани ечиш учун чақирилган мутахассис. *Суд экспертлари. Экспертлар комиссияси.* ▪ *Эксперт иштирокида гўр очилди. Ундан йигирма ёшлар чамасидаги ўрта бўйли, миқтигина йигитнинг гавдаси чиқди.* А. Исмоилов, Участка вакили.

ЭКСПЕРТИЗА [*р* < *лат*] Қийин ёки чигал масалани ечиш ва ҳал қилиш учун мутахассислар иштирокида уюштирилган текшириш, шундай текшириш ўтказувчи мутахассислар ҳайъати. *Суд-медицина экспертизаси. Экспертиза хулосаси.* ▪ *Тошмат шимининг чўнтагидан тиббий экспертиза справкасини чиқариб берди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЭКСПЛУАТАТОР [*р*<*фр*] Бошқаларнинг кучидан, меҳнатидан фойдаланувчи. *Эксплуататорлар синфи.* ▪ *Болтабой қўл кўтарди.— Дин — эксплуатация қуроли. Ўша мамлакатларда ҳукумат эксплуататорлар қўлида.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЭКСПЛУАТАТОРЛИК **эксплуататор** *с. мавҳ. от. Эксплуататорлик қилмоқ.*

ЭКСПЛУАТАЦИОН Эксплуатацияга, фойдаланишга оид, фойдаланиш, ишлатиш билан боғлиқ бўлган. *Эксплуатацион бўлим. Эксплуатацион сарф-харажатлар.*

ЭКСПЛУАТАЦИЯ [*р*<*фр*] 1 Киши кучидан фойдаланиш, ишлаб чиқариш воситалари эгаларининг бошқалар меҳнати маҳсулини ўзлаштириб олиши. *Эксплуатацияга асосланган.*

2 Фойдаланиш, ишлатиш. *Водопроводни эксплуатацияга тайёрламоқ. Янги қурилган заводни эксплуатацияга топширмоқ. Эксплуатация қилмоқ.*

ЭКСПЛУАТАЦИЯЧИ *айн.* **эксплуататор.**

ЭКСПОЗИЦИЯ [*р*<*лат*] 1 Адабий асарнинг асосий мавзуидан олдин бўлиб ўтган воқеалар, шароит-вазиятларни акс эттирувчи муқаддима қисми; кириш. *Асарда воқеа ривожи бошланғунга қадар ижтимоий муҳитни,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

иштирок этувчи шахсларни, уларнинг ўзаро муносабатларини ва турмуш шароитларини тасвирлаш экспозиция дейилади. «Адабиёт хрестоматияси».

2 Музика асарининг асосий темасини тасвирловчи бошланғич қисми; муқаддима.

3 *махс.* Музей, кўргазма ва ш. к.да материалларнинг томошабинларга кўрсатиш учун маълум бир системада жойлаштирилиши ва шундай тартибда жойлаштирилган материаллар. *Музей экспозицияси ҳозирги замон талаби даражасида тузилган.* Ф. Ҳусайинова, Қўқон адабиёт музейида.

4 *фото* Кино санъатида ва фотографияда: суратга олиш пайтида ёруғлик сезувчи материалларга тушадиган ёруғликнинг миқдори.

ЭКСПОНА́Т [*р<лат*] Музей ва кўргазмаларда намойиш қилинадиган нарса, экспозицияга қўйилган нарса. *Музей экспонатлари. Қишлоқ хўжалик виставкасининг экспонатлари.*

ЭКСПОНО́МЕТР [*р<лат*] *фото* Фото-кино аппаратида экспозицияни аниқлаш учун хизмат қиладиган асбоб.

ЭКСПО́РТ [*р<инг*л] *эк.* Чет элларга мол ёки капитал чиқариш ва чиқарилган мол, капитал миқдори; *акси* **импорт.** *Экспорт қилмоқ.*

ЭКСПРЕ́СС [*р<лат*] Йўлда кам тўхтайдиган, тез юрадиган поезд, автобус, кема ва ш. к. *Москва — Ленинград экспресси. Экспресс автобус.*

ЭКСПРО́МТ [*р<лат*] *айн.* **бадиҳа.**

ЭКСПРОПРИА́ТОР [*р<лат*] Экспроприация қатнашчиси, экспроприация қилувчи, уни амалга оширувчи.

ЭКСПРОПРИА́ЦИЯ [*р<фр*] *сиёс.* Бирор ижтимоий группа, синф ёки табақанинг бошқа ижтимоий группа, синф томонидан ишлаб чиқариш воситалари, мулк ва илгариги ҳуқуқларидан маҳрум этилиши; шу тартибда маҳрум қилиш, тортиб олиш, мусодара қилиш. *Хусусий мулкни экспроприация қилиш.*

ЭКСТЕ́РН [*р<лат*] Ўқув юртида: ўқимасдан, мустақил тайёрланиб имтиҳон топширувчи киши. *Мактабни экстерн тариқасида тамомламоқ.*

ЭКСТЕРНА́Т [*р*] Экстерн тариқасида имтиҳондан ўтиб ўқув юртини тамомлаш.

ЭКСТЕРРИТОРИА́Л [*р* экстерриториальный] Экстерриториаллик ҳуқуқига эга бўлган.

ЭКСТЕРРИТОРИА́ЛЛИК *юр.* Халқаро ҳуқуқда: дипломатик вакилларга бериладиган имтиёз — **дахлсизлик,** маҳаллий судлар томонидан суд қилинмаслик ва ш. к.

ЭКСТРА [*р<лат*] Энг яхши, аъло (мол, товар нави ҳақида). *Экстра чой.*

ЭКСТРА́КТ [*р<лат*] Экстракция йўли билан олинган модда, маҳсул. *Олча экстракти.*

ЭКСТРАКТИ́В [*р* экстрактивный] Экстракция йўли билан олинган. *Гўшт пиширилаётганда ивиб қолувчи ёки ажралиб чиқувчи моддалар экстрактив моддалар деб аталади.* К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.

ЭКСТРА́КЦИЯ [*р<лат*] Спирт, бензол ва ш. к. эритувчи моддалар ёрдамида эритмадан, аралашмадан бирор таркибий қисмини ажратиб олиш. *Мойни экстракция қилиш. Мой-ёғ комбинатининг экстракция цехи.*

ЭКСТРЕМИ́ЗМ [*р<лат*] *сиёс.* Кескин фикр ва чораларни ёқлаш, кескин чораларга тарафдорлик.

ЭКСТРЕМИ́СТ [*р*] Экстремизм тарафдори, кескин фикр ва чораларни ёқловчи, амалга оширувчи.

ЭКСТРЕМИСТИ́К [*р* экстремистский] Экстремизмга оид, экстремизмга мойил бўлган. *Экстремистик доиралар. Экстремистик талаблар.*

ЭКС-ЧЕМПИО́Н [*р*] Собиқ чемпион.

ЭКТИРМОҚ экмоқ *фл. орт. н. Пахта эктирмоқ. Кўчат эктирмоқ.*

ЭКУВЛИ 1 Экин экилган, экинли. *Экувли ер.*

2 Экин экса бўладиган, деҳқончилик учун яроқли.

ЭКУВСИЗ Экин экилмай қолган, экилмаган. *Экувсиз ер.*

ЭЛ 1 Бир жойнинг одамлари, аҳолиси, халқи. *Қашқар эли. Тошкент эли.* | Умуман халқ, халойиқ, одамлар. *Эл тарқади. Ер тўймагунча, эл тўймас.* Мақол. *Ери бойнинг — эли бой.* Мақол. ▪ *— Бўлар иш бўлган, мени қиморбоз никоҳлаб олган эди. Отам эл лаънатидан, юрт надоматидан кўчага чиқолмай қолди — деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Эл қатори** ҳамма қатори, ҳамма одамлар билан бирдек, баравар. *Эл қатори барвақт турмоқ.* ▪ *— Эл қатори аравада кетаверсин! — деди узил-кесил бой.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Эл ётар пайт** одамлар ётадиган пайт, кеч оқшом. **Элдан бурун** ҳаммадан бурун, ҳаммадан олдин, биринчи бўлиб. *Элдан бурун отланган сиз эдингиз-ку ..* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бир қабилага мансуб одамлар; қабила. *Қипчоқ эли. Манғит эли.* | Миллат, халқ. *Қардош эллар.* ▪ *Мамлакатим, гўё бир карвон, Коммунизм — порлоқ манзили. Бирга борар ҳур Ўзбекистон, Бирга урур эларнинг дили.* Ё. Мирза.

3 Юрт, диёр, мамлакат. *Чет эллар. Ҳар ким элида, ўрдак кўлида.* Мақол. ▪ *Баҳор келди элимизга, Яшил тўн кийди дала.* И. Муслим. *Аммо ўз элимга қайтиб кўрдимки, Шамайда ўйлаганларим, ошиққанларим ширин бир хаёл эмиш!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Эл бўлмоқ** кимса билан ўз кишисидек яқин, дўст бўлмоқ, чиқишмоқ. *Асли душман эл бўлмас, этакни кессанг, енг бўлмас.* Мақол. *Томчи сел бўлмас, душман эл бўлмас.* Мақол. **Эл қилмоқ** ўз кишисидек яқин, дўст қилиб олмоқ. *Зулайҳо ўз яхшилиги билан уни [Давронни] менга эл қилган эди, орамизда пайдо бўлган хунук тугунни ечган эди.* П. Қодиров, Қадрим.

ЭЛ-АВЛОД, элу авлод Эл ва авлод; элу халқ ва авлодлар.

ЭЛ-АЙМОҚ, элу аймоқ Эл ва аймоқ; элу халқ ва аймоқлар.

ЭЛАК Ун элаш учун ишлатиладиган тўр қопланган ёғоч гардишдан иборат уй-рўзғор асбоби. *Сим элак. Қалин элак.* **Элакдан ўтказмоқ** 1) элаб тозаламоқ, эламоқ; 2) *кўчма айн.* **элак-элак қилмоқ** *қ.* **элак-элак.**

ЭЛАҚИШМОҚ 1 *с. т.* Эл бўлиб кетмоқ, дўстлашмоқ; эликишмоқ.

2 Тегажоғлик қилмоқ, ҳазиллашмоқ. *Мен билан элакишма.*

ЭЛАҚЧИ Элак ясовчи уста.

ЭЛАҚ-ЭЛАҚ: элак-элак қилмоқ синчиклаб текширмоқ; бирма-бир қараб текшириб чиқмоқ.

ЭЛАМОҚ 1 Элакдан ўтказмоқ, элакдан ўтказиб тозаламоқ. *Бостирмада Зиёдахон супра ёзиб, ун элаб ўтирар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Элаб ёғмоқ** шиғаб ёғмоқ, тўхтовсиз ёғиб турмоқ. *Тўй арафасида куни билан қор ёғди, шундай элаб ёғдики, кўзларни очирмай қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *(фақат бўлишсиз ф-да) кўчма* Эътибор бермоқ, аҳамият бермоқ, назар-писанд қилмоқ. *Зебихон ўзига муносиб йигит изларди. Оёғи тагида ўралашаётганларни писанд қилмас, йўлини тўсиб, йиғлаб дардини айтадиганларни эламас эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Қизлархон майда-чуйда гапни эламасди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

3 *кам қўлл. айн.* **тебратмоқ.** *Отаси бошини элаб:— Йўқ, дурустроқ эслаб кўр, ўғлим,— деди.*

ЭЛАНМОҚ 1 эламоқ 1 *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Эланган ун.* ▪ *Замон тебранган сайин у мислсиз зўр ғалвирда эланаётган буғдойнинг жиридай четга чиқади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *диал.* Ялинмоқ, ёлвормоқ, илтижо қилмоқ. *Номардга эланма.* ▪ *Июнь-июль ойларида кўпроқ механизаторларга эланганмиз, энди бўлса ҳосилимизнинг тақдири сувчилар қўлида.* Р. Раҳматов, Колхоз отахони.

ЭЛАН-ҚАРАН *рвш* **1** Тонг отгандан анча кейин; аллавақтда, алла-паллада. *Эртаси улар [қизлар] элан-қаран туришди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Шошмасдан, бафуржа. *Маҳбуба опа йўлда анча алаҳсиб, уйига элан-қаран кириб борса, меҳмонлар ҳозиргина кетиб қолишибди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

ЭЛАРО Халқ ичида, одамлар орасида. *Бевафолик ошкор этилгунча тўққиз қонини, Эларо золимлигингни достон айлаб кетай.* Ҳамза.

ЭЛАСТИК [*р<грек*] Чўзилувчан, эгилувчан, қайишқоқ модда, чўзиб қўйиб юборилганда тез ўз ҳолига қайтадиган материал, мас. резинка.

ЭЛАСТИ́К [*р* эластичный] Қайишқоқ, чўзилувчан, эгилувчан. *Эластик жисмлар. Эластик материал.*

ЭЛАС-ЭЛАС *рвш* Ғира-шира; били-

www.ziyouz.com kutubxonasi

нар-билинмас даражада. *Элас-элас кўринмоқ. Элас-элас қулоққа чалинган товуш.* ▪ *Қаердадир, чапроқда Фарғона водийси кўкиш туман ичидан элас-элас кўринарди.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. | Аранг, зўрға, эс-эс. *Тушида кўргандай элас-элас хотирлайди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЭЛАТ 1 Қишиларнинг миллат шаклига келмасдан олдинги тарихий бирлиги. *СССРнинг узоқ Шимолида яшовчи элатлар.*

2 Эл, эл-халқ, қабила. *Қайси юртда қолди ўсган элатинг? Аҳволингдан хабар бергин бекзотим.* «Муродхон».

3 Бир жойли ёки бир қабилага, уруғга мансуб кишилар (бир-бирига нисбатан). *Бу киши менинг элатим.* ▪ *Элатлар махорка ўраб ҳузур билан торта бошладилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ҳа, элат, ётоққа ҳаммадан илгари кирадиган одатингиз йўқ эди, нима бўлди?* В. Ғофуров, Вафодор.

4 Юрт, диёр; мамлакат. *Эл севган киши элатга оқсоқол бўлади.* Мақол. ▪ *Мен ўлсам сеники Жамбил элатим. Ҳарна борим, бари аркон давлатим.* «Равшан».

ЭЛАТДОШ *айн.* **элат** 3. *Олтмиш тўртга кирганда қари ёшим, Ғамларга чулғанди қариган бошим, Ўлсам беҳисобдир у элатдошим.* «Эрали ва Шерали».

ЭЛАТЛИК 1 **элат** *с. белги оти.*

2 Элатларча ҳамжиҳатлик; элатларга хос ўзаро муомала, муносабат. *Баҳромгул пари Авазнинг каттакон ёри, унинг тарэига қараб, ғамгин бўлиб, кўзидан ёши оқиб, элатлик қилиб бир сўз деди.* «Зулфизар билан Аваз-хон».

ЭЛАТМОҚ эламоқ *фл. орт. н. Ун элатмоқ.*

ЭЛАТЧИЛИК *айн.* **элатлик** 2. *Ойжамол айтди: ўз элимизда бир одам «қиз меники» деб, эшигимизни шупурган эди. Элатчилик, бировга беролмай шунга бойланиб турибди.* «Ёдгор».

ЭЛАШИМЛИ Элакдан яхши ўтадиган, элаб бўладиган.

ЭЛБЕГИ *эск.* Эл, элат бошлиғи, сардор. *Девона, ўртанган жоним куйдирма, Элбеги қандайин ёзган қул бўлди.* «Фольклор».

ЭЛБУРУНДАН *с. т.* Ҳаммадан бурун, ҳаммадан олдин, биринчи бўлиб, элдан бурун.

ЭЛДОШ Бир жойли ёки бир элга, қабилага мансуб кишилар (бир-бирига нисбатан). *Йўлчиларга йўлдош, элдошларга қўлдош.* Матал. ▪ *Убайдуллахўжа аълам шикоятчи бойларнинг .. элдошлари олдида обрў учун курашаётганларини англади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЭЛЕВАТОР [*р*<*лат*] 1 Ғаллани қабул қилиш, тортиш, қуритиш, элаш, юклаш механизмлари билан жиҳозланган махсус ғалла омбори. *Тошкент элеваторц. Тегирмон элеватори.*

2 *тех.* Сочилувчан ёки донали юкларни кўтарувчи машина, механизм ёки механизмнинг бир қисми. *Линотип элеватори. Ковшли элеватор.*

3 *тех.* Иситиш системаларида совиб қайтган сувни иссиқ сув билан аралаштириш учун хизмат қиладиган мослама.

ЭЛЕКТР [*р* электричество <*грек*] 1 Зарядланган заррачаларнинг (электрон, протон ва бошқаларнинг) ўзаро таъсири ва ҳаракати натижасида рўй берган физик ҳодисалар мажмуи; шу ҳодисалар туфайли юзага келадиган энергия турларидан бири. *Мусбат электр. Манфий электр. Электр токи. Электр қуввати. Электр лампаси.* || *Электр қўнғироқ.*

2 *с. т.* Ток қуввати билан ёнадиган лампа. *Қора чироқ ёқмайман, Электрлар турганда, Дангасага тегмайман, Ударниклар турганда.* «Қўшиқлар».

ЭЛЕКТРИК [*р*] *айн.* **электротехник.**

ЭЛЕКТРИК [*р* электрический] Электрга, электр энергиясига оид; электр энергиясидан фойдаланиб ишлайдиган ёки электр ишлаб чиқарадиган. *Электрик ҳодиса. Электрик асбоб.*

ЭЛЕКТРИФИКАЦИЯ [*р*<*грек*+*лат*] Электр энергияси билан таъминлаш, ишлаб чиқариш ва бутун хўжаликни электр энергиясидан кенг миқёсда фойдаланишга ўтказиш; электрлаштириш.

ЭЛЕКТРИФИКАЦИЯЛАМОҚ *айн.* **электрлаштирмоқ.**

ЭЛЕКТРИФИКАЦИЯЛАНМОҚ **электрификацияламоқ** *фл. мажҳ. н.*

ЭЛЕКТРИФИКАЦИЯЛАШ **электрификацияламоқ** *фл. иш оти; айн.* **электрификация.**

ЭЛЕКТРИЧКА [*р*] Электр кучи билан юрадиган поезд. | Электрлаштирилган темир йўл (яъни поездлари, излари, станциялари ва ш. к.). *Бир ой ичида орттирган ошна-оғайни ҳам электричкагача кузатиб чиқади.* Ойдин, Суҳбати жонон.

ЭЛЕКТРЛАМОҚ Электр заряди бермоқ, зарядламоқ. *Ўтказгични электрламоқ.*

ЭЛЕКТРЛАНМОҚ **электрламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Электрланган шар.* ▪ *Электр майдонининг электрланган жисмларга таъсир қиладиган кучлари электр кучлари деб аталади.* «Физика».

ЭЛЕКТРЛАШ 1 **электрламоқ** *фл. иш оти. Ҳаво ва газларни электрлаш.*

2 *эск. айн.* **электрификация.**

ЭЛЕКТРЛАШТИРИЛМОҚ **электрлаштирмоқ** *фл. мажҳ. н. Электрлаштирилган темир йўл.*

ЭЛЕКТРЛАШТИРИШ **электрлаштирмоқ** *фл. иш оти; айн.* **электрификация.** *Мамлакатни электрлаштириш. Электрлаштириш плани.* ▪ *Коммунизм — Совет ҳокимияти плюс бутун мамлакатни электрлаштириш демакдир.* В. И. Ленин, Бизнинг ташқи ва ички аҳволимиз ва партиянинг вазифалари.

ЭЛЕКТРЛАШТИРМОҚ Электр энергияси билан таъминламоқ; ишлаб чиқариш ва бутун хўжаликни электр энергиясидан кенг миқёсда фойдаланадиган қилмоқ. *Қишлоқни электрлаштирмоқ. Саноатни электрлаштирмоқ.* | Электр билан ишлайдиган қилмоқ. *Моделни электрлаштирмоқ.*

ЭЛЕКТРЛИ Электр билан таъминланган. *Қирга кетди қўйимиз, Кузда бўлар тўйимиз. Жин чироқни ирғитдик, Электрли уйимиз.* «Қўшиқлар».

ЭЛЕКТРОБУР [*р*] Электр кучи билан парлалайдиган агрегат, электр бурғи.

ЭЛЕКТРОВОЗ [*р*] Электр кучи билан ишлайдиган локомотив.

ЭЛЕКТРОД [*р*<*грек*] *физ.* Суюқлик ёки газга электр ўтказиш учун ишлатиладиган пластинка, стержень, шар ва ш. к. шаклидаги ўтказгич. *Мусбат электрод. Манфий электрод.* ▪ *Агар эритма орқали ток ўтказилса, эритмага туширилган пластинкалар — электродлар газ пуфакчалари билан қоплана бошлайди.* «Химия». | Электр билан пайвандлаш ёки кесишда ишлатиладиган қисмларга ток ўтказадиган деталь.

ЭЛЕКТРОДИНАМИК [*р* электродинамический] Электродинамикага оид. *Электродинамик ҳодиса.*

ЭЛЕКТРОДИНАМИКА [*р*<*грек*] Физиканинг ҳаракатланувчи электр зарядлари хоссаларини ва ўзаро таъсирини ўрганадиган бўлими.

ЭЛЕКТРОДОЙКА [*р*] 1 Сигир соғиш учун ишлатиладиган электр асбоб. *Ўргилай, дугонажон-эй, Тошкентдан олиб келган электродойкамиз нақ одамнинг жони экан.* Ш. Саъдулла, Икки билагузук.

2 Шундай асбоб билан сигир соғиш.

ЭЛЕКТРОКАРДИОГРАММА [*р*] Юрак тепишининг электрокардиограф воситасида ёзиб олинган график тасвири.

ЭЛЕКТРОКАРДИОГРАФ [*р*] Электрокардиография усулида ишлатиладиган медицина асбоби.

ЭЛЕКТРОКАРДИОГРАФИЯ [*р*<*грек*] Юракнинг тепиши натижасида ҳосил бўладиган электр импульсларни график тарзда қайд этиб юракнинг аҳволини текшириш усули.

ЭЛЕКТРОЛИЗ [*р*<*грек*] *хим.* Туз ёки кислоталарнинг эритмасидан электр токи ўтаётганда эритманинг таркибий қисмларга ажратилиш процесси. *Электролиз цехи. Электролиз усули билан соф металл ҳосил қилмоқ.*

ЭЛЕКТРОЛИТ [*р*<*грек*] *хим.* Электр токи ўтказилганда таркибий қисмларга ажраладиган химиявий модда.

ЭЛЕКТРОЛИТИК [*р* электролитический] Электролизга оид. *Электролитик процесс.* | Шундай йўл билан олинадиган. *Электролитик мис.*

ЭЛЕКТРОМАГНИТ [*р*<*грек*] Устига ўралган изоляцияланган сим орқали ток ўтказилганда магнитланадиган темир ёки пўлат парчаси, темир ўзакли сим ўралган ғалтак.

ЭЛЕКТРОМЕТР [*р*] *физ.* Зарядлан-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ган жисмларнинг потенциалларини ўлчайдиган асбоб.

ЭЛЕКТРОМЕ́ТРИЯ [*р<грек*] *физ.* Электрга, электр ҳодисаларига оид катталикларни ўлчаш усуллари мажмуи.

ЭЛЕКТРОМЕХА́НИК [*р*] Электромеханика мутахассиси.

ЭЛЕКТРОМЕХАНИ́К [*р* электромеханический] Электрик ва механик таъсирга асосланган. *Электромеханик мослама.*

ЭЛЕКТРОМЕХА́НИКА [*р*] Электротехниканинг электр энергияси билан ишлайдиган, электр двигателлар, электр машиналар ва механизмларни қуриш ва улардан фойдаланиш назарияси ва практикаси билан шуғулланадиган бўлими.

ЭЛЕКТРОМОНТЁР [*р*] Электр тармоқлари ва асбоб-ускуналарини ўрнатиш, ишга солиш ҳамда улар устидан назорат қилиб туриш иши билан шуғулланувчи ишчи-мутахассис.

ЭЛЕКТРОМОТО́Р [*р<грек+лат*] Электр мотори, электр двигатели; электр энергиясини механик энергияга айлантирадиган машина.

ЭЛЕКТРО́Н I [*р<грек*] Атомнинг манфий электр зарядига эга бўлган элементар заррачаси.

ЭЛЕКТРО́Н II Магнийга бир оз алюминий, рух ва марганец қўшилишидан ҳосил бўладиган енгил қайишқоқ қотишма.

ЭЛЕКТРОН III [*р* электронный] 1 Электронга оид (қ. **электрон** I). *Электрон қобиқ.*

2 Электронлар хусусиятидан фойдаланадиган. *Электрон лампа. Электрон ҳисоблаш машинаси.* **Электрон назария** жисмлар мусбат ва манфий зарядланган зарралардан тузилган деб қарайдиган ва моддаларнинг электр ҳамда магнит хоссаларини шу асосда классик электродинамика қонунларига таяниб ёритадиган назария.

ЭЛЕКТРОН IV [*р* электронный] Электрондан қилинган, электронли (қ. **электрон** II). *Электрон деталь.*

ЭЛЕКТРО́НИКА [*р*] Физиканинг электрон процессларни ўрганадиган бўлими, шунингдек, техниканинг электрон мосламалар ишлаб чиқариш ва уларни қўллаш билан боғлиқ соҳаси.

ЭЛЕКТРОНЛИ *айн.* **электрон** IV.

ЭЛЕКТРОСВА́РКА [*р*] Металларни электр токи ёрдамида пайвандлаш.

ЭЛЕКТРОСКО́П [*р<грек*] Жисмларнинг электрланганлигини билиш учун ишлатиладиган содда асбоб.

ЭЛЕКТРОСТА́НЦИЯ [*р*] Электр токи ишлаб чиқарадиган корхона. *Колхоз электростанцияси.*

ЭЛЕКТРОСТАТИ́К [*р* электростатический] Электростатикага оид, электростатика ҳодисаларидан фойдаланишга асосланган. *Электростатик майдон. Электростатик генератор.*

ЭЛЕКТРОСТА́ТИКА Физиканинг мувозанатдаги электр зарядлари хоссаларини ва ўзаро таъсирини ўрганадиган бўлими.

ЭЛЕКТРОТЕ́ХНИК [*р*] Электротехника мутахассиси.

ЭЛЕКТРОТЕХНИ́К [*р* электротехнический] Электротехникага оид; электр асбоб-ускуна ва машиналарни ишлаб чиқариш ва улардан фойдаланиш техникасига доир. *Электротехник саноат.*

ЭЛЕКТРОТЕ́ХНИКА [*р*] Электр энергиясидан амалий мақсадларда фойдаланиш йўллари ва усуллари ҳақидаги фан. *Электротехникадан имтиҳон бермоқ.* | Техниканинг электр асбоб-ускуна ва машиналарни ишлаб чиқариш ва улардан фойдаланиш билан боғланган соҳаси. *Электротехника саноати.*

ЭЛЕКТРОХИМИ́К [*р* электрохимический] Электрохимияга оид; электрохимия ҳодисаларидан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган. *Электрохимик метод.*

ЭЛЕКТРОХИ́МИЯ [*р*] Физик химиянинг моддаларда электр токи таъсирида содир бўладиган химиявий ҳодисаларни, шунингдек химиявий процесслар натижасида электр токининг юзага келишини ўрганадиган бўлими.

ЭЛЕКТРПАЙВАНД [*р<грек+ф-т*] Электр токи ёрдами билан металларни пайвандлаш, бириктириш; электросварка.

ЭЛЕКТРПАЙВАНДЧИ Металл конструкцияларнинг қисмларини электр ёрдамида пайвандлайдиган, улайдиган, бириктирадиган ишчи.

ЭЛЕКТРЧИ *с. т.* 1 Электромонтёр. 2 Электротехник.

ЭЛЕМЕ́НТ [*р<лат*] 1 *хим.* Химиявий усуллар билан таркибий қисмларга ажратилмайдиган модда (ҳозирги вақтда юздан ортиқ элемент маълум). *Нодир элементлар. Радиоактив элементлар.*

2 Бир бутунни ташкил этган мураккаб нарсанинг ёки ҳодисанинг таркибий қисми. *Иншоот элементлари. Пьесадаги драматизм элементлари.*

3 Бирор ижтимоий гуруҳга мансуб киши, бирор ижтимоий группа намояндаси; унсур. *Жамиятнинг прогрессив элементлари. Реакцион элементлар.* ▬ *Ҳар қандай жонли ва ривожланиб борувчи партияда ҳамма вақт чидамсиз, беқарор, иккиланувчи элементлар бўлишини эсингиздан чиқарманг.* В. И. Ленин, Партияни қайта тузиш тўғрисида.

4 Химиявий реакция ҳисобига электр токи ҳосил қиладиган ток манбаи. *Гальвани элементи. Қуруқ элемент.*

ЭЛЕМЕНТАР [*р* элементарный] 1 Ибтидоий, бошланғич. *Элементар математика. Элементар маълумот. Агротехниканинг элементар қоидалари.*

2 Содда; жуда осон, оддий. *Элементар масала.*

3 *физ.* Энг кичик, энг майда. *Элементар зарра.*

ЭЛИК *айн.* **ёғупа.** [*Мунаввар*] *оқ рўмолчадаги қизил элик доғларини Йўлдошнинг тумшуғининг тагига тутди: — Бу қайси ойимчанинг лабидан юққан?* С. Анорбоев, Меҳр.

ЭЛИҚИШМОҚ эликмоқ *фл. бирг. н. Болалар синфдан синфга ўтган, вояга етган сари бир-бирига эликиб, ораларидан қил ҳам ўтмайдиган даражада иноқлашиб боришарди.* А. Муҳиддин ва Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ЭЛИҚМОҚ 1 Эл бўлиб кетмоқ, дўстлашмоқ, иноқлашмоқ. *Биз бора-бора бир-биримизга шу қадар эликиб, ўрганиб қолдикки, асло ажралгимиз келмасди.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

2 Ёпишмоқ, илакишмоқ, эргашиб юрмоқ. *Рўзимуҳаммад Зинаидага эликиб, унинг орқасидан гоҳ у хонага чопар, гоҳ бу хонага кирар эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ЭЛИҚТИРМОҚ эликмоқ *фл. орт. н.*

ЭЛИМОҚ Ланж бўлмоқ, бўшашмоқ. *Аблаҳ ... деб шивирлади ва булут босиб турган дим ҳавода аста элиб, пинакка кетди.* А. Мухтор, Туғилиш. | Маст бўлмоқ, маст бўлган каби мудрамоқ. *Бешикдаги Учқун .. Тозагулнинг бешикни бир меъёрда равон тебратишига элиди-да, ниҳоят, кўзларини юмиб пишиллай бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЭЛИТ [*р* элита<*фр*] Сара, энг яхши, сараланган. *Элит уруғлик. Элит қорамол.* **Элит хўжалик** энг яхши уруғлик ёки зотли молларни етиштириш билан шуғулланадиган қишлоқ хўжалик муассасаси, станцияси.

ЭЛИТМОҚ элимоқ *фл., орт. н.*

ЭЛЛАМОҚ *диал.* Қопламоқ, босмоқ, тутмоқ. *Холвайтарнинг ҳиди бутун мадрасани эллади.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ЭЛЛИГИНЧИ 1 *тартб сон* Тартиб ўрни 50 рақами билан белгиланган, 50 номерли. *Эллигинчи уй. Эллигинчи йил.*

2 Ўлчами, катта-кичиклик номери эллик бўлган. *Эллигинчи пальто.*

ЭЛЛИҚ I *снқ сон* 50 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Эллик яшар одам. Эллик гектар ер. Оғирлиги эллик килограмм келадиган юк. Беш карра ўн эллик бўлади. Элакка чиққан хотиннинг эллик оғиз гапи бор.* Мақол. **Эллик боши** *айн.* **элликбоши.**

ЭЛЛИҚ II *с. т.* 1 Энли, сербар.

2 *айн.* **энли** 2. *Қўлдан кутилган қор тўрт эллик ёғиб, томларни оқартирган эди.* Ойбек, Навоий. **Икки эллик хат** қисқа мактуб.

ЭЛЛИҚ III Бирор элга мансуб бўлган. *Чет эллик меҳмон. Чет эллик турист.*

ЭЛЛИҚБОШИ *тар.* 1 Ўрта асрларда: қирқ-эллик отлиқ аскар бошлиғи.

2 Революциядан илгари: Ўрта Осиё хонликларида кичик амалдор, оқсоқол. *Бир куни маҳалламизнинг элликбошиси шаҳарга бориб келиб «аканг осилди, ўз кўзим билан кўрдим», деди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЭЛЛИПС [*р<грек*] *мат.* Конус ёки цилиндрни унинг ўқига қия бўлган текислик билан қирққанда ҳосил бўладиган ёпиқ эгри чизиқ ва шундай шаклдаги нарса.

ЭЛЛИПСОИД [*р<грек*] *мат.* Эллипснинг ўз ўқларидан бири атрофида айланишидан ҳосил бўладиган геометрик сирт.

ЭЛЛИПТИК [*р* эллиптический] Эллипс шаклидаги. *Эллиптик шакл. Эллиптик орбита.*

ЭЛ-МАРДУМ Эл ва мардум, эл-халқ, одамлар. *Уят эмасми?! Шунча эл-мардумнинг ичида мен фалончига тегаман деб ота-онангни ерга қаратиб қўйишга?* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ЭЛМА-ЭЛ *рвш* Мамлакатдан-мамлакатга, элдан-элга, юртма-юрт. [*Бектемир*] *Европада элма-эл судралиб юриб ризқини терди, икки соғлом қўлидан бўлак таянчи йўқ эди.* А. Мухтор, Чинор.

ЭЛНАВҚАР *айн.* **навкар.**

ЭЛОВСИЗ *рвш, диал.* Эътибор берилмай, эътибордан четда. *Кўпдан эловсиз ётган Ҳайбатли чайир тўнка. Дадамнинг ҳам кучлари Етмаган экан унга.* Қ. Муҳаммадий.

ЭЛОВСИРАМОҚ *диал.* Уйқусирамоқ, довдирамоқ. *Бўрибой ёнбошига ағдарилди-да, эловсираб боққа кўз югуртирди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ЭЛОВСИРАНМОҚ **эловсирамоқ** *фл. ўзл. н. Жаниш .. телба кишидай эловсираниб қолди.* Ҳ. Шамс, Душман.

ЭЛОМОН *диал.* Тунги қоровул, соқчи.

ЭЛПАРВАР *айн.* **халқпарвар.**

ЭЛСЕВАР 1 Элни, халқни севадиган, яхши кўрадиган, ватанпарвар.

2 Дўстликни яхши кўрадиган; дўстона. *Элсевар ўзбек халқи.*

ЭЛТИЛМОҚ **элтмоқ** *фл. мажҳ. н. Отабек бу ҳолга тушунмади, чунки аҳёнда бир осиладиган гуноҳкор эски намозгоҳ дорига элтилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЭЛТМОҚ 1 Олиб келмоқ, олиб бормоқ; олиб кетмоқ, келтирмоқ, ташимоқ. *Болани боғчага элтиб қўймоқ. Хат-газеталарни обуначиларга элтмоқ. Молни чет элларга элтиб сотмоқ. Оғир тошни сув элтмас.* Мақол. ▪ *Челакни шу ерга қўйинг Гулнор, сувни мен ўзим элтаман.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Жафо тиғи букун жондан ўтади. Мени айёр шу кулфатга элтади.* «Рустам».

2 Сиғдирмоқ; кетмоқ. *Челак ўн литр сув элтади.*

ЭЛ-УЛУС Эл-халқ, эл-юрт.

ЭЛ-УРУҒ Эл ва уруғ; эл-халқ ва уруғ-аймоқлар.

ЭЛФУРУШ Ўз элини, ватанини сотувчи; ватанфуруш, сотқин.

ЭЛ-ХАЛҚ, элу халқ Эл ва халқ, одамлар. | Юрт, мамлакат.

ЭЛЧИ 1 *дип.* Дипломатик вакилларнинг энг катта мартабаси, унвони ва шу унвонга эга бўлган киши. *Руминиянинг СССРдаги элчиси. Элчи дахлсизлик ҳуқуқига эга.*

2 *тар.* Шоҳ томонидан бирор топшириқ билан юборилган киши. *Элчилар ёғилдилар, катта ғавғо қилдилар.* Ҳ. Олимжон. *Элчи пошшонинг чуқур маъноли гапига қойил қолиб, таъзим қилди.* «Латифалар».

3 *кўчма* Дарак берувчи нарса, белги. *Қиш элчиси — қарғалар қағиллай бошлади.*

4 *ҳарб.* Урушаётган томонларнинг ўзаро музокара олиб бориш учун юборган вакили. *Элчига ўлим йўқ.* Мақол.

ЭЛЧИЛИҚ I 1 **элчи** *с. мавҳ. от.*

2 *дип.* Бирор давлатга бошқа давлат томонидан махсус топшириқ билан юборилган делегация, миссия.

ЭЛЧИЛИҚ II 1 Бирор элга, халққа хос расм-русум, тартиб-қоидалар; халқчилик. *Элчилик, хафа бўлмайсиз.*

2 Қариндошлик, қариндош-уруғлик. *Рисолатойни аввал тахтага олиб қарасам, Рустамбек билан икковининг орасида озгина элчилиги бор экан.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ЭЛЧИХОНА *дип.* 1 Бир суверен давлатнинг суверен давлат ҳукумати қошидаги дипломатик ваколати. *Лондондаги совет элчихонаси. Элчихона ходимлари.*

2 Шу ваколат жойлашган бино. *Элчихонага бормоқ.*

ЭЛ-ЭЛАТ Эл ва элат(лар).

ЭЛ-ЮРТ, элу юрт Эл ва юрт, эл-халқ, одамлар.

ЭМ I «М» ҳарфининг номи.

ЭМ II 1 Чечак ва баъзи бошқа касалликларнинг олдини олиш учун тери орқали юбориладиган сиворотка ва уни тери орқали юбориш.

2 Дори, дори-дармон; умуман шифобахш нарса. *Доктор сақлаб қолди ўлим чангалидан, Эми билан соғайдим отдай.* О. Юнус. **Эм бўлмоқ** (*ёки* **тушмоқ**) кор қилмоқ, шифо бўлмоқ; қолдирмоқ (оғриқни). *Дори эм бўлди.* ▪ *Мол деган нозик бўлади. Ҳарна кинна эм тушган бўлсин.* А. Мирахмедов, Кулган чечаклар.

ЭМАҚДОШ 1 *эск.* Ҳамкасб, коллега.

2 *айн.* **ходим.** *Адабий эмакдош.*

3 *айн.* **эмиқдош.** *Мендан аввал ўлмасин эмакдошим .. Жаллод, шудир сенга айтган нолишим.* «Ширин билан Шакар».

ЭМАҚЛАМОҚ Икки қўл кафти ва икки тизза билан юрмоқ; ўрмаламоқ. *Бола эмаклаб юрибди. Солдатлар эмаклаб бориб истеҳкомга яқинлашди.* ▪ *Баланд том устида эмаклаб юриб, тунукачилар тунука қоқардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЭМАҚЛАШМОҚ **эмакламоқ** *фл. бирг. н. Не ботирман деганлар туролмай эмаклашиб, бари бирдан чувлашиб қолди.* «Равшан».

ЭМАЛЬ [*р<фр*] 1 *айн.* **сир** II 2, 3. *Эмали кўчган кастрюлка.*

2 Тишнинг қаттиқ ялтироқ қопламаси. *Эмаль тишни сақлайди.*

ЭМАН Ёғочи оқиш ва жуда қаттиқ, кенг япроқли, жигарранг узунчоқ ҳосилали дарахт; дуб. *Эман дарахтининг эгилгани — сингани, эр йигитнинг уялгани — ўлгани.* Мақол. ‖ *Эман стол.*

ЭМАНЗОР Эман дарахтлари билан банд бўлган ер.

ЭМАНСИПАЦИЯ [*р<лат*] Озод бўлиш, озод қилиш, қутулиш; озодликка чиқиш, озодликка чиқариш. *Хотин-қизларни озод қилиш, яъни эмансипация деган гап Англияда ҳам, Францияда ҳам, барча мамлакатларда кўпдан бери бор.* А. Мухтор, Авангарднинг шонли сафида.

ЭМАС **эмоқ** *фл. сфтдш* Инкор, рад маъносини билдиради. *Яхши эмас. Борган эмасман. Ҳеч гап эмас. Ўша киши эмасмикин?* ▪ *Хизматкор — қул эмас.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Йўқ эмас** бор; бўлиши мумкин.

ЭМБАРГО [*р<исп*] Чет эл товарларини киритиш ёки олиб чиқиб кетишни давлат томонидан тақиқлаш ёки чет давлатга қарашли мулк (кема, қуроллар)ни вақтинча тўхтатиб туриш, тақиқ, тақиқлаш.

ЭМБЛЕМА [*р<грек*] 1 Бирор ғоя ёки тушунчанинг шартли ёки символик белгиси, рамзи. *Ўроқ ва болға — ишчилар синфи билан деҳқонлар иттифоқининг эмблемасидир.*

2 Бирор ташкилот, уюшма ва ш. к.нинг белгиси.

ЭМБРИОЛОГ [*р*] Эмбриология олими, мутахассиси.

ЭМБРИОЛОГИК [*р* эмбриологический] Эмбриологияга оид.

ЭМБРИОЛОГИЯ [*р<грек*] Биологиянинг одам, ҳайвон ва ўсимлик эмбрионлари ўсишини ва ривожланишини ўрганадиган бўлими.

ЭМБРИОН [*р<грек*] *биол.* Одам, ҳайвон ёки ўсимликнинг пушти, муртаги; гумона (бачадондаги); куртак (уруғдаги).

ЭМБРИОНАЛ [*р* эмбриональный] Эмбрионга оид. *Эмбрионал ривожланиш.* | Эмбрион, гумона, куртак ҳолидаги; бошланғич. *Эмбрионал ҳужайра.*

ЭМГАҚ *диал.* 1 *айн.* **меҳнат.**

2 Заҳмат, қийинчилик. *Эмгак чекмоқ.*

ЭМГАҚЧИ *диал.* Меҳнат қилувчи; меҳнаткаш, ишчи.

ЭМДИ *с. т.* Энди.

ЭМДИРМОҚ **эммоқ** *фл. орт. н. Сигир боласини эмдирмаяпти.*

ЭМИГРАНТ [*р<лат*] Ўз ватанини тарк этиб бошқа мамлакатга кетиб қолган одам; муҳожир. *Сиёсий эмигрант. Оқ эмигрантлар.*

ЭМИГРАЦИЯ [*р<лат*] 1 Бошқа мамлакатга кўчиб кетиш. *Эмиграция қилмоқ.*

2 Шу мамлакатдаги ҳаёт. *Эмиграцияда яшамоқ.* ▪ *В. И. Ленин эмиграция даврида 1917 йилнинг апрелигача чет элда яшади.* «КПСС тарихи».

3 Бошқа мамлакатдаги муҳожирлар, эмигрантлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЭМИ-ДИМИ *этн.* Қинна солиш ва бошқа дуо, қоқиқ-суқуқлар билан даволаш. *Эми-дими қилмоқ.*

ЭМИЗГИЧ Бола, қўзичоқ ва ш. к.ни эмизиш учун ишлатиладиган сўрғичли идиш. *Болага эмизгич билан сут бермоқ. Тойчани эмизгич билан боқмоқ.*

ЭМИЗДИРМОҚ эмизмоқ *фл. орт. н. Етим қўзини оч қолдиргим келмади. Ночор, ўша итга эмиздириб катта қилган эдим.* «Эртаклар».

ЭМИЗИҚ Эмизгичнинг оғизга олиб сўриладиган резинка қисми.

ЭМИЗИҚЛИ 1 Бола эмизадиган, эмадиган боласи бор. *Эмизикли хотин. Эмизикли қўйларни парвариш қилиш.*

2 Эмадиган, кўкракдан ажралмаган. *Эмизикли бола.*

ЭМИЗИЛМОҚ эмизмоқ *фл. мажҳ. н.*

ЭМИЗМОҚ эммоқ *фл. орт. н. Болани эмизмоқ.* ▪ *Эргашнинг онаси акамни эмизган.* Айний, Эсдаликлар.

ЭМИЗУВЧИ эмизмоқ *фл. ш. оти. Эмизувчи хотин.*

ЭМИКДОШ Бир онани эмишган (ака-ука, ака-сингил, опа-сингил). *Бир сингилим бор менинг билан эмикдош, Сингилимга арзимни етказ, ёлғиз ғоз.* «Алпомиш».

ЭМИЛМОҚ эммоқ *фл. мажҳ. н.*

ЭМИССИОН I [*р* эмиссионный] *фин.* Эмиссияга оид; қимматли қоғозлар, қоғоз пуллар чиқарадиган ва уларни ишга соладиган. *Эмиссион банк.*

ЭМИССИОН II [*р* эмиссионный] *физ.* Эмиссияга оид, эмиссия ҳодисаси билан боғлиқ бўлган. *Эмиссион процесс.*

ЭМИССИЯ I [*р*<*лат*] *фин.* Пул ва қимматли қоғозлар чиқариш.

ЭМИССИЯ II [*р*<*лат*] *физ.* Жисмлар сиртидан зарраларнинг отилиб чиқиши, чиқарилиши, сочилиши. *Термоэлектрон эмиссия.*

ЭМИШ эмоқ *фл. сфтдш* От ва феъл формалари билан келиб, уларга ҳар хил модал маънолар беради. *Тушимда бутун дунёни сув босган эмиш.* ▪ *Султон ҳазратларининг ўзлари ҳам оташ нафас шоир эмишлар.* Ойбек, Навоий.

ЭМИШМОҚ эммоқ *фл. бирг. н. Эмишган ака-ука.*

ЭМЛАМОҚ 1 Юқумли касалликларнинг олдини олиш учун одам ёки ҳайвон организмига тери орқали сиворотка юбормоқ. *Чечакка қарши эмламоқ. Тифга қарши эмламоқ. Мактаб болаларини эмламоқ.*

2 *эск.* Қинна, дуо ва бошқа қоқиқ-суқуқлар билан даволамоқ. *Саройбон бир қайроқни унга булғаб олиб келиб, Неккадамнинг бошига суртиб, эмлаб: — Бой ака! Кулингизнинг боши тошдан бўлсин,—деди.* Айний, Қуллар.

ЭМЛАНМОҚ эмламоқ *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Ҳамма болалар эмланди. Эмланадиган дори.*

ЭМЛАТМОҚ эмламоқ *фл. орт. н. Тифга қарши эмлатмоқ. Болаларни эмлатмоқ.*

ЭММОҚ 1 Эмчакдан ёки сўрғичдан сут сўриб ичмоқ. *Қўзичоқ онасини эммай қўйди. Яхши бузоқ икки онани эмади.* Мақол. ▪ *Энангни ийдириб эмгин, Бойчибор!* «Алпомиш». *Оч чақалоқ соғинган маммасини апил-тапил эма бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма* Ўзига сингдирмоқ, олмоқ; бахраманд бўлмоқ. *Анчайин дардли гаплар, ой нури эмиб оқаётган ариқ сувининг майин жилдирашига жўр бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Ит эмган** *қ.* **ит 1. Хом сут эмган банда** (*ёки* **инсон**) она сутини эмиб катта бўлган, ундан бошқани билмайдиган, хом, содда.

ЭМОЦИОНАЛ [*р* эмоциональный] Эмоцияларга, ҳис-туйғуларга тўлган; эмоцияни, ҳис-туйғуларни ифодалайдиган; жўшқин. *Эмоционал спектакль. Эмоционал музика.*

ЭМОЦИОНАЛЛИК эмоционал *с. белги оти. Шоирнинг асарлари ўз эмоционаллиги билан ажралиб туради.*

ЭМОЦИЯ [*р*<*фр*] Ҳис, туйғу; ҳис-ҳаяжон. *Кучли эмоция.*

ЭМОҚ *тўлиқсиз феъл* Мустақил равишда қўлланмайди; **эмиш, экан, эди, эса** феъл формаларининг асосини ташкил этади.

ЭМПИРИЗМ [*р*<*грек*] 1 *филос.* Тажрибага асосланган идрокни, яъни ҳиссий идрокни билишнинг бирдан-бир манбаи деб биладиган ва назариянинг аҳамиятини инкор қиладиган таълимот.

2 Назарияни камситиб, фақат амалий ишга, тажрибага берилиш, қуруқ амалиётчилик.

ЭМПИРИК [*р*] Эмпиризм тарафдори.

ЭМПИРИК [*р* эмпирический] 1 Эмпиризмга оид. *Эмпирик философия.*

2 Тажрибага ассосланган, тажрибадан олинган. *Эмпирик формула.* ▪ *Тушунмоқ учун эмпирик тарзда тушуна, ўргана бошламоқ, эмпириядан умумийга кўтарилиб бормоқ керак.* В. И. Ленин, Гегелнинг «Логика фани» китобининг конспекти.

ЭМПИРИОКРИТИК [*р*] Эмпириокритицизм тарафдори.

ЭМПИРИОКРИТИЦИЗМ [*р*<*грек*] *филос.* Философияда 19 аср охирида пайдо бўлган субъектив-идеалистик реакцион оқим; махизм; материализмга душман бўлган бу оқимнинг тарафдорлари моддий дунёнинг объективлигини инкор этади, материяни онгнинг маҳсули деб қарайди.

ЭМРАНМОҚ *диал.* Бирон қайғули, кўнгилсиз воқеа, хабардан озор чекмоқ; ўртанмоқ. *Бошдан давлат кетса, тувғон эмранар.* Мақол. ▪ *Кўргандан эмранди тандаги жоним.* «Равшан». *Гул кетар бўлса, гулистон эмранар.* «Алпомиш».

ЭМУЛЬСИЯ [*р*<*лат*] 1 Бир-бирида эримайдиган икки суюқликнинг бири иккинчисида жуда майда томчилар ҳолида муаллақ сузиб юрадиган қоришмаси (мас., ёғ томчиларининг сувдаги қоришмаси эмульсиядир). *Экинларга эмульсиялар пуркаш. Станокни эмульсия билан совутиш.* ▪ *Ультратовуш тебранишлари ёрдами билан ҳар хил эмульсиялар ҳосил қилинади.* «Физика».

2 Фотоплёнка, фотоқоғоз ёки фотопластинка бетига суртилган ёруғлик сезувчи қатлам.

ЭМФИЗЕМА [*р*<*грек*] *мед.* Киши организми тўқимасида ёки бирор аъзода ҳавонинг тўпланиб қолиши натижасида шу аъзонинг шишувидан иборат касаллик. *Ўпка эмфиземаси.*

ЭМЧАК 1 Аёллар кўкрагидаги ҳар икки сут безлари ва уларнинг ҳар бири. *Эмчак учи.* **Эмчак солмоқ** эмизмоқ. **Эмчакдан ажратмоқ** (*ёки* **айирмоқ, чиқармоқ**) гўдакни эмизмай, бошқа овқатлар билан боқа бошламоқ. ▪ *Эмчакдан ажралган бир неча болага қараб туриш учун.. рўзғордан бир хотин чопиққа чиқмаса ҳақлидир.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Сутэмизувчи ҳайвонларнинг сут безлари; елин.

ЭМЧАКДОШ *айн.* **эмикдош.** *Қавмим йўқ, Равшанжон, қариндошим йўқ. Сир айтайин десам, эмчакдошим йўқ.* «Равшан».

ЭМЧИ 1 Эмловчи табиб, врач, ҳамшира.

2 *этн.* Эми-дими, дуо, қоқиқ-суқуқлар билан даволовчи табиб. *Бир ман ўзим қоқимчи, Ҳам эмчиман, аласчи.* Ҳамза.

ЭН I «Н» ҳарфининг номи.

ЭН II 1 Нарсаларнинг кўндаланг йўналишдаги катталиги; кенглиги. *Уйнинг бўйи ва эни. Эни бир метр, бўйи икки метр келадиган гилам.* ▪ *Энига йигирма олчин жой олган ўн беш даричали каттакон чорхари уй, ичида эллик чоғлиқ бек йигитлари гулхан солиб ўтирар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Икки эн** икки бўлак нарсадан энига улаб қилинган. *Икки эн кўрпа.* **Энига** 1) кўндалангига, эн томонига; 2) кўндаланг томонидан. **Эн** (*ёки* **энига**) **тортмоқ** кенгаймоқ; қалинлашмоқ. *Умрзоқ ота пўстлоғи эн тортиб, танаси кавак бўлиб кетган кекса толга суяниб ўтирибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *У [Давронов] семириб юзлари қизариб кетган, новча бўйи энига тортган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бир кийимлик газлама.

3 Белги, тамға (адаштирмаслик учун қорамол ёки қўй қулоғида ҳосил қилинган кесик). **Эн солмоқ** молнинг ёки қўйнинг қулоғини кесиб, кертик қилиб қўймоқ.

ЭНА *диал.* Она.

ЭНАГА Қимсанинг боласини тарбиялаб катта қилган хотин; мома, ача. *Икки энага сарполарини кўтариб, Зуҳра орқасидан кириб келдилар.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра.

ЭНАМОҚ *диал. айн.* **эн солмоқ** *қ.* эн 3.

ЭНАҒАР *диал.* Онағар. *Юрган йўлинг баланд тоғдир, энағар! Ошиқни биз билан ўйна, баччағар!* «Гўрўғли».

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЭНГ Сифатларда орттирма даража ҳосил қилувчи сўз (баъзан сифатлашган бошқа сўз туркумлари ёки отлашган сифатлар билан ҳам келиши мумкин). *Энг яхши. Энг зўр. Энг олдин. Бозорнинг энг қайноқ жойи. Энг ками. Энг кўпи. Энг муҳими.* ▪ *Халқ кўзида бу — энг қора, энг мудҳиш, энг золим маҳкама эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу ишда Қурбон отага биринчи бўлиб қўл бермоқчи бўлган одамларнинг энг биринчиси Абдусамадқори эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЭНГАК *диал.* Ияк. **Энгак қоқмоқ** бошни ирғитиб имо қилмоқ. **Энгак боғламоқ** (*ёки* **танғимоқ**) мурданинг иягини боғлаб қўймоқ. *Қоратой ўз белбоғи билан дўстининг энагини танғиди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Энгак ташламоқ** жони узила бошламоқ (ўлим олдида).

ЭНГАШМОҚ 1 Белни букиб тананинг юқори қисмини қуйи солмоқ; эгилмоқ. *Ғуломжон чиройли қаддини букиб, онаси устига энгашди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Оғмоқ, қийшаймоқ. *Минора энгашиб қолибди.*

ЭНГАШТИРМОҚ **энгашмоқ** *фл. орт. н. Бошини энгаштирмоқ. Дарахт шохини энгаштирмоқ.*

ЭНГИЛ *айн.* **кийим**. *Янги энгил. Энгил киймоқ.*

ЭНГИЛ-БОШ Бир сидра кийим ва пойабзал; уст-бош. *Энгил-боши бут.* ▪ *Қудрат ўрнидан туриб энгил-бошини қоқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЭНДИ *рвш* 1 Сўз бораётган пайтда; ҳозир, филҳол. *Энди менга жавоб беринг. Уйдан энди чиққан эдимки, ёмғир ёға бошлади.*

2 Сўз бораётган пайтдан кейин, ундан буён. *Энди бизникига қачон меҳмон бўласиз? Поезд энди келади.* ▪ *Мен сизнинг кўрпачангизга кўп ўтирганман, энди менга ортиқча такаллуфингизнинг ҳожати йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Маънони таъкидлаш, кучайтириш учун хизмат қилади. **Ана энди** ана холос. **Нега энди** нимага ахир, нима учун, нима сабабдан. *Нега энди Тошкентга жўнайсиз?* **Қачон энди** қачон ахир. — *Қачон бормоқчи бўласиз энди? — деб сўради Офтоб ойим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЭНДИГИ 1 Сўз бораётган пайтдаги, вақтдаги; шу пайтга тегишли; ҳозирги. *Мен энди дунёдан ўтаёзган бир киши, эндиги мансабларга унча қизиқа олмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Сўз бораётган пайтдан кейин ёки ўша пайт ҳозир бўладиган; навбатдаги, бундан кейингиси. *Эндиги гал. Эндиги навбатга. Эндиги вазифа.*

ЭНДИГИНА Сўз бораётган пайтнинг, вақтнинг худди ўзида; ҳозиргина; яқинда. *Мурти эндигина сабз ура бошлаган йигит. Қуёш эндигина чиққан эдики, улар овга жўнашди.*

ЭНДИЛИКДА Ҳозир, ҳозирги вақтда; бугунги кунда; сўз бораётган пайтга, вақтга келиб. *Эндиликда Ўзбекистон гуллаган республикага айланди.*

ЭНДИРМОҚ **энмоқ** *фл. орт. н.*

ЭНДШПИЛЬ [*р*<*нем*] Шаҳмат партиясининг охирги қисми; *тақ.* **дебют.** *Пиёдали эндшпилларни ўрганиш мураккаб ҳисобларни юритишни осонлаштиради, шаҳмат ҳаваскорларининг ўйин маҳоратини оширади.* М. Муҳиддинов, Пиёдали эндшпиллар.

ЭНЕОЛИТ [*р*<*лат*+*грек*] Неолитдан бронза даврига ўтиш даври (бу даврда биринчи мис асбоблар пайдо бўла бошлаган). *Қалтаминор маданиятининг ёдгорликлари неолит ва энеолитга.. оид бўлиб, жуда ҳам кенг территорияга тарқалган.* И. Жабборов, Қўҳна харобалар сири.

ЭНЕРГЕ́ТИК [*р*] Энергетика мутахассиси.

ЭНЕРГЕТИ́К [*р* энергетический] Энергетикага оид; турли кўринишдаги энергия ишлаб чиқариш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган. *Энергетик ресурслар. Қишлоқ хўжалигининг энергетик базаси.*

ЭНЕРГЕ́ТИКА [*р*<*грек*] Фан, техника, саноат ва умуман халқ хўжалигининг турли кўринишдаги энергия ишлаб чиқариш, узатиш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган соҳаси. *Қишлоқ хўжалиги энергетикаси. Мамлакат энергетикаси.*

ЭНЕ́РГИЯ [*р*<*грек*] Материянинг асосий хоссаларидан бири, материянинг иш бажара олиш қобилиятининг мезони; қувват. *Механик энергия. Химик энергия. Атом энергияси. Энергиянинг сақланиш қонуни.*

ЭНЕРГОБЛО́К [*р*] Электр энергияси ишлаб чиқарадиган станциянинг ҳар бир мустақил қисми.

ЭНЕРГОСИСТЕ́МА [*р*], **энергетика системаси** Ягона тармоқ ҳосил қилиб ўзаро боғланган ва бир марказдан бошқариладиган йирик электростанциялар бирлашмаси.

ЭНҚАЙМОҚ Энгашмоқ, эгилмоқ, букилмоқ, қуйи солинмоқ, оғмоқ. *Энкайган дарахт. Энкайган чол. Кеккайганга кеккайгин бошинг кўкка етқунча, энкайганга энкайгин бошинг ерга тегқунча.* Мақол. ▪ *Узун гўзал сочларини осилтириб, энкайиб уйни супура бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЭНҚА-ТЕНҚА: **энка-тенкасини қуритмоқ** (*ёки* **чиқармоқ**) *айн.* **энка-тинкасини қуритмоқ** (*ёки* **чиқармоқ**) *қ.* **энка-тинка**.

ЭНҚА-ТИНҚА: **энка-тинкасини қуритмоқ** (*ёки* **чиқармоқ**) жуда ҳам зериктирмоқ, безор қилмоқ, жонга тегмоқ; чарчатмоқ. *Болалар тўполон қилавериб энка-тинкамни чиқарди.* ▪ *Шанба куни Қўтир дала томонда кўтарилган чанг одамларнинг энка-тинкасини чиқариб юборди.* Мирмуҳсин, Чўри.

ЭНЛАМОҚ Эн томонга чўзилмоқ; энини қопламоқ, босмоқ, олмоқ. ▪ *Фабрикадан чиқаётган гиламлар уйни энлаб, чўғдай ёниб турса, қайси кўз қувонмайди.* Г. Нуриллаев, Гўзаллик оламида. *У очиқ кўкрагини энлаб турган оппоқ соқолини панжалари билан таради.* Й. Шамшаров, Кўрк меъмори.

ЭНЛАТМОҚ **энламоқ** *фл. орт. н.* [*Чўпонлар*] *биринчи қудуқда сурувларни энлатаман деб, анча ивирсиб қолишди.* А. Мухтор, Чинор.

ЭНЛИ 1 Кенг; сербар. *Энли камар. Энли газлама.*

2 Бармоқ кенглигидаги. *Пўлат икки энли келмайдиган тор пешанасини тириштирди.* «Гунча».

ЭНМОҚ *диал.* Инмоқ, тушмоқ. *Тоғдан пастга энмоқ.* ▪ *Секин-секин олдинга энаётган қўйлар гоҳо қуруқ шувоқларни қирс-қирс чайнайдилар, гоҳо оғизга илинар-илинмас ўтларга ўзларини урадилар.* О. Хўжаев, Ҳаёт ишқи.

ЭНСА Одам бошининг орқа томони. *энса суяги (анат.).* ▪ *Ярим шарнинг кейинги қисми энса палласини ҳосил қилади.* «Анатомия».

♦ **Энсаси қотди** кимсанинг ножўя гапи, қилиғи ва ш. к.дан ғаши, аччиғи келди. *Унинг қилиғини кўриб энсам қотди.* ▪ *Пўлатжон энсаси қотганидан тишида данак чақаётгандек бир кўзини қисиб, пешанасини тириштирди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. **Энсасини қотирмоқ** ножўя гап, қилиқ, ҳаракат ва ш. к. билан ғашини, аччиғини келтирмоқ. *Бўлмаган гаплар билан энсасини қотирмоқ.*

ЭНСАҚОТАР Энсани қотирадиган; ёқимсиз, бемаза. *Энсақотар гап.*

ЭНСИЗ Эни унча катта бўлмаган; камбар, тор. *Энсиз мата. Энсиз тахта. Энсиз тош йўл.*

ЭНТАК-ТЕНТАҚ Пойма-пой, вати-кути, тутуруқсиз.— *Менинг энтак-тентак сўзларимдан бой талмовсираб қолди,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Энтак-тентак юрмоқ** (*ёки* **қадам босмоқ**) нотекис қадам ташлаб юра бошламоқ, зўрға бир-икки одим ташлаб юрмоқ, атак-чечак қилмоқ.

ЭНТИҚМОҚ 1 *айн.* **хўрсинмоқ**. *Давлатёр қаттиқ энтикиб олди: — Йўқ, гаплашиш жуда қийин.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кумуш кўзини юмди-да, энтикиб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳаво етишмаётгандек қийналиб, тез-тез нафас олмоқ, нафаси оғзига тиқилмоқ. *Наримон узоқ жойдан чопиб келган одамдай энтикар, бўғиқ овоз билан гапирар, кўзлари олазарак бўлиб атрофга қарарди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Орқадан, бировнинг бўғиқ нафаси, энтикиб хансирагани эшитилди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. — *Дада,— деди сувга чўқаётган одамдай энтикиб, келинингизни бой бердим.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Ҳовриқмоқ, ҳансирамоқ. *Шербек Нигорани эҳтирос билан ўпар, сўнгиб, энтикиб ўпар эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Дада, Акбар ака келди. Уйланадиган қизини ҳам олиб келди, бирам яхшики,— севинчдан энтикиб шивирлади қиз. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

ЭНТИКТИРМОҚ энтикмоқ *фл. орт. н. У гапиролмади. Томоғига бир нима тиқилди-ю, энтиктирди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ЭНТОМО́ЛОГ [*р*] Энтомология мутахассиси. *Агроном-энтомолог. Энтомолог олимлар.*

ЭНТОМОЛО́ГИЯ [*р<грек*] Зоологиянинг ҳашаротларни ўрганувчи бўлими.

ЭНЦИКЛОПЕДИ́К [*р* энциклопедический] Энциклопедияга оид; энциклопедия доирасидаги; ҳамма илм-фанларни ўз ичига оладиган, қомусий. *Энциклопедик луғат. Энциклопедик билимга эга бўлган одам.*

ЭНЦИКЛОПЕДИ́СТ [*р*] *айн.* **энциклопедиячи.**

ЭНЦИКЛОПЕ́ДИЯ [*р<фр*] Илм-фаннинг ҳамма соҳаларини ўз ичига олган ёки бирор соҳа бўйича кенг, тўлиқ маълумот берадиган луғат тарзидаги илмий тўплам; қомус. *Катта совет энциклопедияси. Ўзбек совет энциклопедияси.*

♦ **Жонли энциклопедия** ҳамма фанларга оид маълумотларга эга бўлган киши.

ЭНЦИКЛОПЕДИЯЧИ *тар.* 18 асрда яшаган, илм-фаннинг кўп соҳаларини эгаллаган илғор француз олимлари, философлари, ёзувчилари ва публицистлари группасига мансуб киши (бу группа 1751-1780 йилларда «Энциклопедия» тузган ва нашр этган).

ЭНЧИ Ота томонидан фарзандга ажратиб берилган жонивор, бош мол. *Унинг Алпомишга энчи бир тарлон бияси бор эди.* «Алпомиш». *Менинг ўзимнинг энчи отим ҳам Бойчибордан кам эмас.* «Ёдгор».

ЭП: эп кўрмоқ (*ёки* **билмоқ**) лойиқ, муносиб кўрмоқ, яраша деб билмоқ. *Бу ишни ўзимга эп кўрмадим.* ▪ *Турғун.. Саодатга қаршилик кўрсатишни эп кўрмади.* О. Ёқубов, Тоғ қизи. *Кўша-қўша сеп берганга эп кўрсин.* Ҳамза. *Анвар вақта бериб қўйишни эп билмаганликдан сўзсиз ўтирар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Эпи келди** эплайдиган, уддасидан чиқадиган бўлди. *Отда юришга эпи келиб қолгандай эди — энди оғмаяпти ҳам, сурилмаяпти ҳам.* С. Анорбоев, Меҳр. **Эпга келмоқ** тузалмоқ, яхшиланмоқ, тартибга, эпақага **келмоқ**. *Танбеҳ билан эпга келмаганларни идорага ёзиб топширадилар.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Эпга олмоқ** (*ёки* **солмоқ, келтирмоқ**) тузатмоқ, изга, тартибга солмоқ, эпақага келтирмоқ.

ЭПАШАНГ Лапашанг, лаванг, ношуд, нўноқ.

ЭПАҚА: эпақага келмоқ (*ёки* **тушмоқ**) *айн.* **эпга келмоқ** *қ.* **эп**. *Хўжалик эпақага келди. Бола шўхлигини ташлаб, анча эпақага келиб қолди.* ▪ *Бир неча вақт ўтгандан кейин Fиёс эпақага тушиб, ҳақгўй, тўғри бўлиб қолди.* Ф. Мусажонов, Ғамхўр. **Эпақага солмоқ** (*ёки* **келтирмоқ, олмоқ**) *айн.* **эпга олмоқ** (*ёки* **солмоқ, келтирмоқ**) *қ.* **эп**. *Хўжаликни эпақага келтирмоқ.* ▪ *Хуллас, мулла Обидни бошда эпақага олиш, одамшаванда қилиш Тиктепа меҳнатқашлари учун арзонга тушмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЭПАҚАЛИ 1 *айн.* **эпли** 1. *Эпақали бола.*

2 Эпақага келадиган, белгили тартиб, талаб чегарасидаги, жўяли. *Лолахон эпақали сўз топиш ҳаракатида эди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

ЭПИГРА́ММА [*р<грек*] Бир неча сатрли кичик ҳажвий шеър.

ЭПИ́ГРАФ [*р<грек*] Бутун адабий асар ёки асар қисмининг бошида берилган ва унинг мазмунини ифодалайдиган цитата, ибора, мақол ва ш. к. *«Искра» газетаси «Учқун алангага айланади» эпиграфи билан чиқар эди.*

ЭПИДЕМИ́К [*р* эпидемический] Эпидемияга оид, эпидемия характерида бўлган, ялпи, кенг тарқалган ёки тарқаладиган. *Эпидемик касаллик.*

ЭПИДЕМИО́ЛОГ [*р*] Эпидемиология мутахассиси.

ЭПИДЕМИОЛОГИ́К [*р* эпидемиологический] Эпидемиологияга оид. *Касалликларнинг эпидемиологик таснифи.*

ЭПИДЕМИОЛО́ГИЯ [*р<грек*] Юқумли касалликларнинг келиб чиқиши ва тарқалиш йўлларини ҳамда уларга қарши кураш чораларини ўрганадиган фан.

ЭПИДЕ́МИЯ [*р<грек*] Юқумли касалликларнинг ялпи, кенг тарқалиши. *Вабо эпидемияси.*

ЭПИЗО́Д [*р<грек*] 1 Айрим ҳаётий воқеа, ҳодиса. *Кураш йилларидаги эпизодлар. У жанг майдонидаги бир эпизодни сўзлаб берди.*

2 Адабий асарда, пьеса, кинофильм ва ш. к.да маълум даражада тугал мазмунга эга бўлган парча, воқеа. *Расмда тасвирланган эпизод. «Алпомиш» достонидаги эпизодлар.*

ЭПИЗОДИ́К [*р* эпизодический] 1 Гоҳ-гоҳ бўлиб турадиган, кам бўладиган, тасодифий. *Эпизодик мувафақиятлар.*

2 Айрим эпизодларда учрайдиган, кўринадиган, қатнашадиган. *Эпизодик роль. Эпизодик персонаж.*

ЭПИЗОО́ТИЯ [*р<грек*] Ҳайвонларда бирор юқумли касалликнинг кенг тарқалиши; ўлат.

ЭПИ́К [*р* эпический] *ад.* Эпосга оид, эпосда бўладиган, эпосда тасвирланган. *Эпик қаҳрамон.* | Эпосдан иборат бўлган. *Эпик достон.*

ЭПИЛЕ́ПСИЯ [*р<грек*] *мед.* Тутқаноқ касаллиги; қуёнчиқ.

ЭПИЛО́Г [*р<грек*] Адабий асарнинг хотимаси, асар қаҳрамонларининг тақдири ҳақидаги қисм, хотима; *тақ.* **пролог**. *Романнинг эпилоги.* ▪ *Операда прологдан эпилоггача иштирок этадиган яна бир қаҳрамон мавжуд.* Т. Жумаев, Ойжамол.

ЭПИТЕЛИА́Л [*р* эпителиальный] Эпителийга оид, эпителий ҳужайраларидан иборат бўлган. **Эпителиал тўқима** *айн.* **эпителий** 1.

ЭПИТЕ́ЛИЙ [*р<грек*] 1 *биол.* Кўп ҳужайрали организмларнинг баданини ҳамда бўшлиқларининг ички-ташқи деворларини қопловчи тўқималар.

2 *бот.* Баъзи ўсимликларнинг бўшлиқларини қоплаган юпқа деворли ҳужайралар қатлами (бу ҳужайралар мой, қатрон, эфир моддалари ажратиб чиқаради).

ЭПИ́ТЕТ [*р<грек*] *ад.* Нарса, воқеа, ҳодиса ва ш. к.нинг сифат-фазилатларини яққол, жонли тасвирлаш ёки тасвирли қилиб кўрсатиш учун уларнинг номига қўшиб ишлатиладиган сифатловчи сўз.

ЭПИЦЕ́НТР [*р<грек+лат*] Ернинг зилзила, портлаш ва ш. к. ўчоғи, марказидаги устки қисми. *Зилзила кучи эпицентрда етти баллга етди.*

ЭПҚИН Салмоқ, залвор, силтов. *Шабада эпкини.* ▪ *Шабада.. саратон яйловининг бошни айлантирадиган эпкинини олиб келади.* А. Мухтор, Чинор. *Эпкинга бардош беролмай, сув тагида бир-бирига урилаётган катта тошларнинг гулдур-гулдури кишини ваҳимага солади.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

ЭПЛАБ-СЕПЛАБ Бир эвини, иложини қилиб, бир амаллаб, амал-тақал қилиб. *Эплаб-сеплаб тўғриламоқ. Борини эплаб-сеплаб етказмоқ.*

ЭПЛАМА Эплаб-сеплаб қилинган, бир амаллаб ясалган; ясама. *Эплама ош. Эплама курси.*

ЭПЛАМОҚ Уддаламоқ, уддасидан чиқмоқ. *Ишни эпламоқ. Сен раис бўлсанг, эплайсан.* | Амалини, иложини, йўлини топмоқ; эвини қилмоқ, амалламоқ. *Оз бўлса эплаб кўр, кўп бўлса сеплаб кўр.* Мақол. | Уддаламоқ, таъминламоқ. *Сен менга закон сўқма.. Ўзингни эплаб турсанг ҳам катта гап.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? *Аввал ўзининг кўйлак-иштонини эпласин, уйланишни ким қўйибди унга!* П. Турсун, Ўқитувчи. | Қўлда тутмоқ, эпга солмоқ, идора қилмоқ. *Болалар жуда шўх экан, сира эплай олмадим. Отни эплай оласанми?* ▪ *Битта хотинни эплай олмай, яна кўнглингиз бошқасини ҳам тусайдими?* А. Қаҳҳор, Сарсб.

ЭПЛАНМОҚ эпламоқ *фл. мажҳ. н. Хавотир бўлманг, ҳаммаси эпланади.*

ЭПЛАШМОҚ эпламоқ *фл. бирг. н. Ишни эплаша олмади.*

ЭПЛАШТИРМОҚ 1 **эплашмоқ** *фл. орт. н.*

2 Эвини, амалини, иложини топмоқ, амалламоқ, эпламоқ. *Тихирлик билан ҳайтовур кўнди, отаси! — ёлғонни эплаштирди шўрлик она.* Ойбек, Нур қидириб.

ЭПЛИ 1 Қўлидан ҳамма иш келадиган, уддабуро, шудли. *Эпли бола.*

2 *кам қўлл. айн.* **эпақали** 2.

ЭПОПЕ́Я [*р<грек*] 1 *ад.* Эпик жанрдаги тарихий воқеалар тасвир этил-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ган йирик асар. *Л. Толстойнинг «Уруш ва тинчлик» эпопеяси.*

2 Мардонавор, жасурона ишлар билан боғлиқ бир қатор воқеа-ҳодисалар. *Қаҳрамонлик эпопеяси.*

ЭПОС [*р<грек*] 1 Бадиий адабиётнинг лирика ва драмадан ажралиб турадиган баён тарзидаги учинчи тури. *Воқеаларни кенг ҳикоя қилишга асосланган адабий асарлар группаси эпик тур ёки эпос деб аталади.* «Адабиёт назарияси»

2 Халқ оғзаки ижодиётида қаҳрамонлик ва қаҳрамонлар ҳақидаги достонлар мажмуи. *Қаҳрамонлик эпоси. Қирғиз халқининг «Манас» эпоси.*

ЭПОХА [*р<грек*] *геол.* Геологик даврнинг бир қисми. *Тош тузи уюмлари энг қадимги геологик эпохаларда бўлган денгиз сувларининг қуриб қолганидан вужудга келгандир.* «Химия».

ЭПСИЗ Ҳеч нарсани эплай олмайдиган, ношуд, лапашанг. *Эпсиз бола.*

ЭПЧИЛ Ҳар қандай ишни тез ва чаққон бажарадиган; оёқ-қўли чаққон, абжир, уддали. *Эпчил йигит.* ▪ *У энди эпчил, уддабуро жангчи бўлиб қолди.* Ж. Ташенов, Жангчи Ўтеген. *Пахта терган теримчи қиз, йигит ҳам, Бир-биридан чапдаст, эпчил, жонкуяр.* Ҳабибий.

ЭР I «Р» ҳарфининг номи.

ЭР II 1 Эркак жинсига мансуб киши; эркак. *Эр сийлаган ерда азиз.* Мақол. *Анғизли ерда от ўлмас, ийирли ерда эр ўлмас.* Мақол.

2 Хотин киши билан никоҳ аҳдида бўлган эркак киши; қаллиқ (ўз хотинига нисбатан). *Эрга бермоқ. Эрга тегмоқ. Эр қилмоқ. Эрдан чиқмоқ. Элдан қолгунча эрдан қолган яхшироқ.* Мақол. *Яхши хотин эрни эр қилади, ёмон хотин ер (қилади).* Мақол. ▪ *Қизимнинг кўнгилини ол, эридан чиқариб сенга бераман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Мард, олижаноб, жасур киши. *Эр бошига иш тушса, этик билан сув кечар, от бошига иш тушса, сувлуқ билан сув ичар.* Мақол. ‖ *Эр йигит майдонда билинар.* Мақол. ▪ *Эр йигит энаси ғариб ўларми, Энам деб мастонга кўнгил берарми?* «Рустам» *Қизил аскар эрдай бўлиб келади, Ишқирса душманни дамга олади.* Фозил шоир.

ЭРА [*р<лат*] 1 Бирор йил ҳисоби бошланган пайт ва шундай йил ҳисобининг ўзи. *Мусулмонлар эраси Муҳаммад Маккадан Мадинага ҳижрат қилган вақтдан ҳисобланади. Янги (ёки бизнинг) эра ғўё Христос туғилган кундан ҳисобланади. Эрамизнинг биринчи асрида. Эрамиздан бурунги бешинчи асрда.* ▪ *Йиллар ҳисобининг бошланган вақти календарь эраси деб аталади.* «Астрономия».

2 Давр, қандайдир тарихий ва ижтимоий хусусиятлари билан бошқаларидан фарқ қиладиган давр. *Космик эра.*

3 *геол.* Ер тарихида маълум тоғ жинсларининг пайдо бўлиши билан характерланадиган, бир неча юз миллион йилларни ўз ичига олган муддат. *Палеозой эраси. Кайнозой эраси.*

ЭРАМ [*а*]: **боғи эрам** *қ.* **боғ** I 1.

ЭРАН-ҚАРАН *айн.* **элан-қаран.**

ЭРБИЙ [*р<шведча*] Лантанидлар группасига кирадиган химиявий элемент, металл.

ЭРГАШ 1 Эргашувчи, эргашиб борувчи, эргашиб юрувчи.

2 Эргаш *(эркаклар ва хотин-қизлар исми).*

◆ **Эргаш гап** *грам.* эргашган қўшма гапдаги бош гапга эргашиб, бош гапни ёки унинг бирор бўлагини изоҳлаб келган гап. **Эргаш бўлаклар** *эск. грам.* иккинчи даражали бўлаклар.

ЭРГАШИШ 1 **эргашмоқ** *фл. иш оти. Бировга эргашиш.*

2 *грам.* Тобе бўлиш, тобеланиш (бош гап билан эргаш гап ёки гап бўлаклари ўртасидаги тобелик муносабати). *Тенг эргашиш.*

ЭРГАШМОҚ 1 Орқасидан бормоқ, изма-из юрмоқ, кетидан бормоқ. *Ҳаммалари Боисжоннинг орқасидан эргашиб қўчага чиқишди.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши. | Бирга бориш учун ёпишмоқ, харҳаша қилмоқ (болалар ҳақида). *Бола онасига эргашиб йиғлаб қолди.* ▪ *Подачининг товушини эшитиб, далага ошиққан онасига эргашиб қашқа бузоқ ҳам маъраб юборди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Тақлид қилмоқ, кимсадан ўрнак, ибрат олиб унинг ҳаракатини такрор қилмоқ, қайтармоқ. *Кўп юрганга эргашма, кўп билганга эргаш.* Мақол. ▪ *Олдин Камолиддин махдум, унга эргашиб Асад қори хи-хилаб кулди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *грам.* Эргашиш муносабатида бўлмоқ, тобе бўлмоқ. **Эргашган қўшма гап** ўзаро эргаштирувчи боғловчилар ёрдами билан боғланиб (баъзан боғловчисиз) эргаш ва бош гапдан тузилган қўшма гап. *Гапнинг бошқа бўлакларига бўйсунмай, эргашмай, ўзаро мослашиб келган бўлаклар бош бўлаклар дейилади.* «Ўзбек тили дарслиги».

ЭРГАШТИРМОҚ **эргашмоқ** *фл. орт. н. Овга итни эргаштириб кетмоқ.* ▪ *Истасангиз яқин кўрган ўртоқларингизни ҳам эргаштириб келинг.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Йигит ҳаммадан айрилиб четга чиқди-да, ёшгина хотинини эргаштириб кета бошлади.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ЭРГАШТИРУВЧИ **эргаштирмоқ** *фл. ш. оти.*

◆ **Эргаштирувчи боғловчи** *грам.* бир гапни иккинчи гапга эргаштириб боғлайдиган боғловчи, мас. «чунки», «шунинг учун».

ЭРГАШУВЧИ 1 **эргашмоқ** *фл. ш. оти.*

2 Издош, маслакдош, мухлис.

3 *тех.* Асосий қисм томонидан юргизиладиган. *Эргашувчи шестерня.*

4 *грам.* Тобе, эргаш. *Тенг эргашувчи бўлаклар.*

ЭРДОНЧА *диал.* Тирранча, тирмизак. *Энди саккиз-тўққиз яшар эрдончалар пар-пар, куёв-куёв, ўпич-ўпич ўйнайди.* Ҳамза.

ЭРИМОҚ 1 Исиш, қизиш натижасида қаттиқ ҳолдан суюқ ҳолга ўтмоқ. *Эриган пўлат. Эриган чўян.* | Исиб, қизиб юмшамоқ ёки суюқ ҳолга келмоқ. *Эриган сариёғ.* ▪ *Ерлар эриб ҳамма ёқ шилт-шилт лой, қўрғон кунгураларидаги қировлар буғга айланиб, кўкка кўтарилмоқда эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Иссиқдан ланж бўлмоқ, бўшашмоқ. *Мадаминхўжа эса бошини солинтириб, мумдек эриб ўтиради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Иссиқлик таъсирида сувга айланмоқ (қор, муз ҳақида). *Тоғларнинг эриган сувлари.* ▪ *Мавжларга оқ капалаклардек қўнаётган қор учқунлари шу ондаёқ жимжит эрийди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 *кўчма* Аста-секин йўқолмоқ; кўздан ғойиб бўлмоқ. *Учқунлар.. ерга тушгунча ҳавода эриб йўқ бўлар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Секин-секин ой кўрина бошлади. Кечанинг қоронғисида эриб йўқолган дарахтларни нурлантириб, уларга кўркам ҳаёлий манзаралар шаклини беради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Суюқликда парчаланиб, шу суюқликка қўшилиб кетмоқ. *Чойда эриган қанд. Ёғ сувда эримайди. Оғизда эриб кетадиган патир.*

5 *кўчма* Иймоқ, ийиб кетмоқ; кўнгли юмшаб, меҳри товланмоқ ёки ҳиммати ошмоқ. *Офтоб ойимнинг оналик кўнгли эриб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳозир бўлинг, ўртоқ ефрейтор, гўзал қизлар ҳам анойи эмас, салгина гапга эриб кета бермайди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Бобойнинг сўзларига тош ҳам эрийди. Сиз одамсиз-ку!* Ойбек, Қутлуғ қон. | Таъсирланиб, завқланиб кетмоқ. *Маҳорат билан ижро этилаётган куйдан ҳамма эриди.*

6 *кўчма с. т.* Харид қилинган нарса, янгилик, муваффақият ва ш. к. учун зиёфат қилиб бермоқ; сийламоқ, ювмоқ. *Нимага бу ерда турибмиз? Ошхонага олиб кириб, бир эрийин энди санга, жонгинам!* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ЭРИНМОҚ Бирор ишга унчалик ҳафсала қилмай, ялқовлик билан ҳаракат қилмоқ, ялқовланмоқ. *Қўлимдан келади-ю, эриниб турибман. Хат ёзишга эринади. Нон емоқчи бўлсанг, ўтин ташишдан эринма.* Мақол. ▪ *От қари ва бениҳоят ориқ эди, думини қимирлатишга ҳам эринар.. эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЭРИНТИРМОҚ **эринмоқ** *фл. орт. н. Яқин эринтирар, узоқ чоптирар.* Мақол.

ЭРИНЧАК Ишдан эринадиган, ишга унчалик рағбати, ҳафсаласи йўқ;

www.ziyouz.com kutubxonasi

ялқов. *Эринчак бола.* || *Эринчак икки ишлар, охири бармоғин тишлар.* Мақол. *Эринчакнинг иши битмас.* Мақол.

ЭРИНЧОҚ *айн.* **эринчак.**

ЭРИТИЛМОҚ эритмоқ *фл. мажҳ. н. Эритилган сариёғ. Эритилган чўян.* ▪ *Анҳор суви аввал қизғиш бўлиб, кейин бир қорайиб олди-да, жилвалари эритилган кумушдек оқариб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ЭРИТКИЧ *тех.* 1 Металларни эритиш учун ишлатиладиган қурилма, печь.

2 Эритма ҳосил қилувчи, эритувчи суюқлик. *Намакоб тайёрлаш учун эриткич сув ишлатилади. Ацетон бўёқларни эритувчи яхши эриткичлардан биридир.*

ЭРИТМА 1 Бир ёки бир неча моддаларнинг суюқликда жуда майда қисмларга (молекулаларга) ажралган ҳолдаги қоришмаси. *Сувдаги туз эритмаси. Тўйинган эритма.* **Қаттиқ эритма** *айн.* **қотишма.**

2 *тех.* Металл эритиш печида бир йўла олинадиган металл миқдори, эритилган маҳсулот. *Пўлат эритиш процесси қарийб уч соат қисқартирилди. Ҳозирда ҳар бир печдан суткасига тўрт марта эритма олиняпти.* О. Абдураҳмонов, Оловбардорлар.

ЭРИТМОҚ эримоқ *фл. орт. н. Пўлатни эритмоқ. Музни эритмоқ. Қандни чойга солиб эритмоқ.* ▪ *Ёш боланинг тили ҳар қанақа кўнгилни эритади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Афанди оч қолабошлагач, ўз намозхонларини эритмоқчи бўлди.* «Латифалар».

ЭРИТРОЦИТЛАР [*р<грек*] Қизил қон таначалари, қизил қон шариклари.

ЭРИТУВЧИ 1 **эритмоқ** *фл. ш. оти. Юракни эритувчи гап.*

2 *айн.* **эриткич** 2. *Сув жуда кўп турли қаттиқ, суюқ, газсимон моддалар учун эритувчидир.*

3 Металлургия саноатининг ишчиси. *Пўлат эритувчилар.*

ЭРИШ I 1 **эримоқ** *фл. иш оти.*

2 Иссиқлик таъсирида қаттиқ жисмларнинг суюқ ҳолга ўтиш ҳодисаси, процесси. *Музнинг эриши. Металларнинг эриши. Эриш температураси.*

3 *с. т.* Харид қилинган нарса, янгилик, муваффақият ва ш. к. учун бериладиган зиёфат. *Эриш қочмайди. Аввал ишларинг билан таништир-да, ўртоқжон,— деди Моҳидил.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ЭРИШ II Номуносиб, ярашмайдиган, тўғри келмайдиган; ғалати. *Кўзга эриш кўринмоқ. Қулоққа эриш эшитилмоқ.* ▪ *Энди Раҳимжоннинг тўсатдан совчи юбориши ҳам илгаригидек ғалати ва эриш кўринмади.* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

ЭРИШИЛМОҚ эришмоқ *фл. мажҳ. н. Касб-ҳунарда эришилган камолот. Эришилган муваффақият.*

ЭРИШМОҚ 1 Муваффақ бўлмоқ, қўлга киритмоқ. *Мақсадга эришмоқ. Курултойга вакил бўлиш шарафига эришмоқ. Яхши натижага эришмоқ. Ғалабага эришмоқ.* ▪ *Биз қанча яхши жанг қилсак, зафарга ҳам шунча тез эришамиз.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *кам қўлл.* Етмоқ, етиб келмоқ, етиб бормоқ, етиб олмоқ. *Манзилга эришмоқ.*

ЭРИШТИРМОҚ эришмоқ *фл. орт. н. Ишчанлик ғалабаларга эриштиради.* ▪ *Абдураҳмон уч йил бўйи савдогарлар орасида «аҳлоқ тузатган» бўлса, яна икки йил мадрасада туриб, шу тузалган ахлоқини «камолотга» эриштирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЭРҚ 1 Қишининг ёки кишиларнинг ўз хоҳиши билан иш-ҳаракат қилиш ҳуқуқи; ихтиёр, майл. *Ҳар кимнинг эрки ўзида. Ўз эркига қўйиб бермоқ. Эркини бўғмоқ. Қўлингга, тилингга эрк берма. Қозончининг эрки бор, қайдан қулоқ чиқарса.* Мақол.

2 Сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий жиҳатдан мустақиллик; эркинлик, озодлик, ҳуррият. *Эрк учун курашмоқ.* ▪ *Майдонга чиқ, ишчилар! Бу кун эркинг олар кундир, Кўзингни оч, меҳнатчилар.* Ҳамза. *Менга эрк берган совет ҳукумати.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЭРҚА 1 Кўнглига келган ишни қилиш учун ихтиёр бериб қўйилган, талтайтириб юборилган; эркатой, тантиқ. *Эрка хотин.* || *Отасининг эркаси.* || *Эрка ўсган бола.* ▪ *Ухла, эркам, ухла роҳат. Йўл бермаймиз ёвга ҳеч вақт!* Қ. Муҳаммадий.

2 Эрка *(эркаклар ва хотин-қизлар исми).*

ЭРҚАҚ 1 *айн.* **эр** II 1, 2. *Эркак жинси. Эркаклар костюми.* ▪ *Доя келгандан сўнг, ичкари ҳовли эркак зотидан тозаланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Билмадим, хотин тортингани учун эркак тегишгиси келадими, эркак тегишадиган бўлгани учун хотин тортинадими?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Эр жинсидаги ҳайвон, эр жинсидаги жонивор. *Эркак мушук. Эркак қўй. Эркак ғоз. Хотиним қиз туғди деб хафа бўлма, шернинг эркак ва урғочиси баравар.* Мақол.

3 *бот.* Чўлда ўсадиган, бошоқлиларга мансуб кўп йиллик ўсимлик.

♦ **Эркак супурги** *диал.* дағал супурги, қоровул супурги. **Эркак сабзи** эркаклаган сабзи.

ЭРҚАҚ-АЁЛ Эркак ва аёл(лар). *Ёшу қари, эркак-аёл бари кўчада.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЭРҚАҚЛАМОҚ Ёғочдай қотиб ўз хусусиятини йўқотмоқ (баъзи бир сабзавот ҳақида). *Эркаклаб кетган сабзи.*

ЭРҚАҚЛАРЧА *рви* Эркаклар каби, эркаклардек. *Эркакларча иш қилмоқ.* || *Эркакларча йўғон овоз.*

ЭРҚАҚЛИК 1 **эркак** *с. белги оти. Эркаклик ғурури.* ▪ *Садқаи эркаклик кетинг, хилватга тортиб ўпишни ҳам билмайсиз!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

2 Эркакларга хос иш, хатти-ҳаракат ва хусусиятлар.— *Хотинларим,— деди бой,— менда эркакликдан бирор нарса қолмаганини биладилар, уйланишимдан улар учун бирон зарар йўқ.* Айний, Қуллар.

ЭРҚАҚЧА 1 *айн.* **эркакларча.** *Кимдир тез-тез гапиради, дам эркакча, дам хотинча сўзлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *сфт* Эркакларга хос, эркаклар учун белгиланган. *Эркакча кийим. Эркакча ўйин.*

ЭРҚАҚЧАЛИШ 1 Эркакларга ўхшаган, эркаксимон. *Эртаги кун нима қилади бу эркакчалиш секретарь?!* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Эркакларча, эркакча. *Фақат чолгина Қомиланинг «эркакчалиш қилиқлари»ни ёқтирмайди, йигит бўлса каллакесар бўларди, деб юради.* А. Мухтор, Чинор.

ЭРҚАҚЧИЛИҚ *айн.* **эркаклик** 2.

ЭРҚАҚШОДА Эркакларга ўхшаш. *Шаддод, гапини бировга бермайдиган, эркакшода Асрора эвенога бошлиқ бўлди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ЭРҚАЛАМОҚ 1 Меҳр билан силаб-сийпамоқ, суймоқ.— *Ухла, ухла, айланай полвон боладан! — эркалаб боланинг бошини силади Йўлчи.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қалбим гурс-гурс уради, ширин орзу вужудимни эркалаб ўтади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. [*Отабек*] *ухлаб кетар экан, ўзини гоҳ қонга беланиб ётган ҳолда, гоҳ Кумушни эркалаб турган ҳолда кўрар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Кўнглига қараб, эрка қилиб ўстирмоқ; эрка, тантиқ қилиб юбормоқ.

ЭРҚАЛАНМОҚ 1 **эркаламоқ** *фл. ўзл. н.*

2 Эркалик қилмоқ, ўзини эркаларча тутмоқ. *Нури.. онасини ёлғиз учратиб, уни ийдириш учун эркаланиб, секингина мақсадини айтди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қанизак столда турган каттакон бир китобни варақлар экан, эркаланган товуш билан: — Рауф ака, шундақа китобларга қачон тишим ўтадиган бўламан? — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЭРҚАЛАТМОҚ эркаламоқ *фл. орт. н. айн.* **эркаламоқ.** *Болани эркалатмоқ.* ▪ *Усмонжон .. баҳор ёмғиридан очилган гулдек гўзаллашган бу жасоратли пари қизни эркалатиб, сочларини силаб юпатгиси келди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ЭРҚАЛАШ эркаламоқ *фл. иш оти. Отасининг давлати, катта оғиз, ҳовлиқма ва такаббур онасининг эркалаши қўшилиб, қизга ортиқча ғурур берган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Эркалаш ва кичрайтиш қўшимчалари** *грам.* отларга қўшилиб эркалатиш ёки кичрайтиш маъноларини берувчи қўшимчалар, аффикслар (мас. **-чоқ: қўзи — қўзичоқ**). **Эркалаш ва кичрайтиш отлари** *грам.* шу қўшимчалар ёрдамида ясалган отлар.

ЭРҚАЛИҚ 1 **эрка** *с. белги оти. Эркалатган сари эркалиги ошади.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Эрка одамларга хос қилиқ, иш, хатти-ҳаракат, ноз, эркаланиш. *Қизча бирдан Бектемир тиззасига бошини қўйиб, эркалик, ялинчоқлик билан деди: — Нон бер. Егим келяпти.* Ойбек, Қуёш қораймас. **Эркалик қилмоқ** 1) эркаларча хатти-ҳаракат қилмоқ; ўзини эркаларча тутмоқ, эркаланмоқ; 2) *кўчма* ҳадди сиққан одамга бирор илтимос билан мурожаат қилмоқ. *Сизга бир эркалик қиламиз-да, машинангизни бир соатга бериб турсангиз.*

3 Кўнглига келган ишни қилиш учун ихтиёр бериб қўйилган чексиз имтиёзли ҳаёт, шароит. *Эркаликда ўстирмоқ.* ■ *Воқеан, туғилиб эркаликда ўсган,.. Отабекка бу хўрлик турмушдан биринчи зарба эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЭРКАН 1 **эрмоқ** *фл. сфтдш.*

2 *эск. айн.* **экан** 2.

ЭРКАТОЙ Эрка бола. *Отасининг эркатойи.* || *Эркатой фарзанд.* | Тантиқ, ойимтилла.

ЭРКИН 1 Ҳар қандай тўсиқ, ғов, монелик ва ш. к.дан холи бўлган; бемалол. *Эркин ҳаёт.* || *Эркин нафас олмоқ.* | Эрки ўзида бўлган, озод. *Эркин кийик.* || *Ўзини эркин сезмоқ.* **Эркин шеър** *ад.* қофияси бўлмаган шеър.

2 Сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий мустақилликка эга бўлган, озод, ҳур.

3 Эркин (*эркаклар ва хотин-қизлар исми*).

ЭРКИНЛИК 1 **эркин** 1, 2 *с. белги оти. Виждон эркинлиги. Йиғилиш ва намойишлар эркинлиги.* ■ *Буржуа демократияси, буржуа матбуоти эркинлиги фақат капиталистлар учунгина эркинликдир.* В. И. Ленин, Советларнинг VII Бутунроссия съезди.

2 Эркин ҳаёт, шароит. *Эркинликда яшамоқ.*

3 Озодлик, мустақиллик, ҳуррият, эрк. *Эркинлик учун кураш.*

ЭРКЛИ Ўз эрки ўзида бўлган; озод, ҳур. *Эркли юрт.* || *Мен эрклиман, қувноқ қиз, Бахт чолғуси қўлимда.* Ғайратий.

ЭРКПАРВАР *айн.* **эрксевар**. *Эркпарвар одам. Эркпарвар халқ.*

ЭРКСЕВАР Озодликни севувчи, озодлик учун курашувчи; ҳурриятпарвар, ҳурриятсевар. *Эрксевар халқ.*

ЭРКСИЗ Ўз эрки ўзида бўлмаган, озодликдан маҳрум; эрки йўқ, ҳақ-ҳуқуқсиз, тобе. *Эрксизга эрк бермоқ.* ■ *Замоннинг зайли шу бўлса, ўзим чувалчангдек эрксиз, кучсиз бир бечора бўлсам, нима қилай ахир, жон қизим!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЭРКСИЗЛИК 1 **эрксиз** *с. белги оти.*

2 Тобеликдаги ҳаёт, шароит, ҳақ-ҳуқуқсизлик.

ЭРЛИ Эри бор, эрга теккан, эри билан яшаб турган. *Эрли хотин.* ■ *Ўйнашдан айниб, эрли бўлмоқчиман, мулла ака.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЭРЛИК 1 **эр** II *с. белги оти.*

2 Мардлик, мардоналик, қаҳрамонлик, жасорат. *Қойил бўлинг эрликка.* ■ *Олис юртдан ошган тортар хўрликни, Бедов минган йигит қилар эрликни.* «Равшан».

3 *айн.* **эркаклик** 2.

ЭРМАК 1 Вақтни кўнгилчоғлик билан ёки зерикмай ўтказиш учун хизмат қиладиган ҳар қандай нарса, машғулот. *Болалар эрмаги. Бекорчиликка эрмак. Эртак — эрмак.* ■ *Овқатдан кейин эрмак учун ўзининг ҳам ўзга шоирларнинг муаммоларидан бир нечасини ўқиб, яширилган исмларни топишни илтимос қилди.* Ойбек, Навоий.

2 Кўнгилга тасалли берадиган, овутадиган нарса, кимса; овунчоқ, юпанчиқ. *Назокатнинг бирдан-бир машғулоти ва эрмаги дутор эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ёлғизликнинг дастлабки кунларида унинг эрмаги фақат Тўлқин билан Учқун бўлди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 Масхара, кулги, мазах бўлган кимса, нарса. *Қизлар Салимахонни эрмак қилиб, кулишиб ўтирганларида Хадичахон кириб келди.* Н. Фозилов, Оқим.

ЭРМАҚЛАМОҚ 1 Мазах қилмоқ, калака қилмоқ; масхара, эрмак қилмоқ.

2 Эрмакка, зерикмаслик учун бирор иш қилмоқ. *Самоварчи келтириб қўйган чойни мен ҳам майдалаб эрмаклай бошладим.* Ҳамза.

ЭРМАҚТАЛАБ Эрмакка эҳтиёжи бўлган, эрмак истовчи. *Йўловчилардек эрмакталаб халқ камдан-кам бўлади.* С. Аҳмад, Хотин.

ЭРМАҚЧИ Эрмак қилувчи, кимсани мазах, масхара қилувчи одам. *Девонанинг ўпкаси шишиб кетди, эрмакчилар унинг юрагига галма-гал ўт ёқар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЭРМАН Мураккаб гуллилар оиласига мансуб кўп йиллик тўп бўлиб ўсадиган ўт (унинг ҳидли майда тўқ яшил, какра барглари дори тайёрлаш учун ишлатилади).

ЭРМАНА *айн.* **эрман**. *Эрманали уйда эр ўлмас, дарманали уйда дард бўлмас.* Мақол.

ЭРМИШ **эрмоқ** *фл. сфтдш; айн.* **эмиш**.

ЭРМОҚ *эск. айн.* **эмоқ**.

ЭРОВУЛ *тар.* Отлиқ разведкачи, лашкарнинг олдинги қисмларидан илгари борувчи отлиқ аскар.

ЭРОЗИЯ [*р<лат*] 1 *геол.* Тупроқнинг, ер қобиғининг сув, муз ёки шамол таъсирида емирилиши, нураши. *Саҳродаги қудуқлар атрофида ўсимликлар пайхон қилинганлиги сабабли, у жойларда шамол эрозияси жуда кучли бўлади.* П. Ғуломов, Зарафшон этакларида. **Тупроқ эрозияси** тупроқнинг энг семиз устки қатламининг сув ва шамол таъсирида нураб ориқлаши.

2 *тех.* Металл сиртининг механик куч ёки электр заряди таъсирида емирилиши.

3 *мед.* Шиллиқ парданинг, эпителийнинг яллиғланиши.

ЭРОНИЙ Эрон халқига мансуб киши; эронлик. *У асли эроний.* || *Эроний тиллар.*

ЭРОНЛИК *қ.* **эронликлар**.

ЭРОНЛИКЛАР 1 Эронда яшовчи халқлар; Эрон халқи.

2 Она тили эрон тиллари группасига мансуб бўлган кишилар (форс, афғон, тожик ва бошқалар).

ЭРОНШУНОС [*ф-т*] Эроншунослик бўйича мутахассис, олим.

ЭРОНШУНОСЛИК Эрон халқларининг (форс, тожик, афғон ва бошқа халқларнинг) тиллари, адабиёти ва маданиятини ўрганадиган фанларнинг мажмуи. *Шарқшунослик факультетининг эроншунослик бўлими.*

ЭРРАЙИМ Текин даромаддан босар-тусарини билмай қолган ёки ўзгаларнинг мулки, бойлиги устидан каттаконлик қилувчи одам, валламат. *Яллачиликнинг пулидан эгинамиз Раҳмат ҳожи бунчалик эррайим бўлиб юрибди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ЭРРАЙИМЛИК 1 **эррайим** *с. белги оти.*

2 Эррайим одамларга хос каттаконлик, валламатлик.— *Сен, менга нега эррайимлик қиляпсан! — деди жаҳл билан Умарали,— раис раислигида, самоварчи самоварчилигида турсин.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ЭРСА *эск. айн.* **эса**.

ЭРСИЗ Эри йўқ, эрга тегмаган ёки бева. *Эрсиз хотин.* || *Ўйнашга ишониб эрсиз қолмоқ.* Мақол. ■ *Моҳира ойим таънага тил очади: «Энди дунёдан эрсиз ўтасан, қизим!»* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЭРСИРАМОҚ Эр истаб, эр талаб бўлиб қолмоқ; куйикмоқ. *Бу ҳийлакор қиз, жуда қув қиз. Мени севмайди юракдан. У ёлғиз эрсираб қолган. Унга ўйин керак.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Шарофат:*] *Мен эрсираб келибманми?.. Эрсираган бўлсам бўйни йўғон сон мингта!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЭРТА 1 *рвш* Белгили вақтдан анча ёки бирмунча олдин, барвақт, вақтли. *Эрта турмоқ. Эрта бориб, кеч қайтмоқ. Экинни эрта экқан ҳосилини эрта ўрар.* Мақол. *Ҳаракатинг эрта бўлса, кузда эрта ўрарсан.* Мақол. | Вақтидан илгари. *Эрта қариган киши. Бу йил қиш эрта келди. Ишдан эрта кетиб қолмоқ.* ■ *Раъно сув салқинида бугун ҳам эрта ухлаб қолди.* И. Раҳим, Ихлос. *Ҳали ётмоққа вақт эрта эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Эрта пишар** бошқа хилларига қарағанда барвақтроқ пишадиган, эртанги, чиллаки.

2 *от* Тундан кунга ўтиш вақти, тонгдан сўнгги пайт; эрталаб. *Нисвой йўқ, эртадан бери хумориман.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Эрта билан** эрталаб. *Ишимиз эрта билан соат саккизда бошланади.* ■ *Эрта биландан бошланган бу ҳолат Ҳасаналининг кейинги*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сўзи билан тамом бир даҳшат касб этди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *от* Келаси кун, сўз бораётган кундан кейинги кун. *Бу воқеанинг эртаси. Эсарнинг эртаси кўп.* Мақол. *Бугун бўлмаса, эрта. Бугунми, эртами, ўқишни бошлаймиз.* ▬ *Сизлар чиқинглар,.. иш бўлмаса ётинглар, эрта вақтлироқ туриб ёвонга гўнг ташийсизлар.* Айний, Қуллар.

ЭРТАГА *рвш* Сўз бораётган кундан кейинги куни. *Эртага борамиз. Бугунги ишни эртага қўйма.* Мақол.

ЭРТАГИ **1** Эртага бўладиган; эртанги. *Эртаги мажлис. Эртаги иш. Эртаги думбадан бу кунги шалўпак яхши.* Мақол. *Эртаги савдонинг даҳсар оғирлиги бор.* Мақол. ▬ *Эртаги машғулотлари ёдига тушиб, «ётиш керак!» — деди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Бошқа хилларга қараганда олдинроқ пишадиган, эрта пишар, чиллаки. *Эртаги сабзавотлар. Колхозда эртаги, ўртанги ва кечки сабзавот экинлари бор.*

◆ **Эртаги ё эртаги, эчкиларнинг бўртаги** эртакнинг бошланишида айтиладиган ибора.

ЭРТА-ИНДИН Эртага ёки индинга; яқин кунларда.

ЭРТАК **1** Ҳикоя тарзидаги халқ оғзаки ижодига мансуб асар; чўпчак. *Эртак айтмоқ.* ▬ *Бир ариқда сут, иккинчи ариқда шарбат — эртакларда бўлади!* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ҳикоя, қисса, воқеа. *Унсин ҳамма воқеани — акаси билан Гулнорнинг севги эртагини кампирдан тўла эшитди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ёлғиз Тиктепа қишлоғидагина эмас, теварак қишлоқларда ҳам мулла Обиднинг эртаги, экиндаги муваффақияти оғиздан-оғизга юриб кетди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЭРТА-КЕЧ, эртаю кеч Эртадан кечгача, тонгдан бошланиб, то кун ботар пайтгача; кун бўйи. *Дадамга таҳорат сувини берадиган, эрта-кеч ҳолидан хабар оладиган бир мўмин-маъқул заифа топилса, яхши бўлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЭРТАКЧИ Эртакка уста одам, эртак айтувчи.

ЭРТАЛАБ *рвш* **1** Куннинг бошида, тонг отгандан **кейин**, эрта билан. *Эрталаб йўлга чиқдик. Улар эрталаб бизникига келишди.* ▬ *У бу хабарни эртага эрталаб қайси йўсин билан бекка билдириш йўлларини ўйлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *айн.* **эрта** 2. *Эрталабдан то кечгача ёмғир ёғди.*

ЭРТАЛАБКИ Эрталаб бўладиган, эрта билан амалга ошириладиган, қилинадиган, бошланадиган, юз берадиган. *Эрталабки чой. Эрталабки қуёш нури. Эрталабки туман. Эрталабки поезд. Эрталабки иш кўнгилни қилар хуш.* Мақол.

ЭРТАЛИК **1** Эрта билан ўтказиладиган йиғилиш (кўпинча болалар учун). *Навоийга бағишланган эрталик. Пионер эрталиги.*

2 *айн.* **эрталабки.**

ЭРТАМАТАН *диал.* Эрта билан, эрталаб.— *Кўп вайсамай ечиниб ёт, эртаматан кўзингни очолмай қоласан тағин,— деди чол Мардоновга.* Ж. Абдуллахонов, Йўл.

ЭРТАН *диал.* **1** *айн.* **эрталаб.** *Оқшом палов, эртан чой.* «Равшан».

2 Эртаси куни, эртага. *Эртан келинг.*

ЭРТАНГИ **1** Эртага бўладиган, эртаси куни амалга ошириладиган, рўй берадиган. *Эртанги кун. Эртанги мажлис. Эртанги ишга бугун режа туз.* Мақол. ▬ *Бу кунги фойда гўшт бўлса, эртангиси нуқул мой бўлиши аниқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Эрталабки, эрталаб бўладиган. *Эртанги чой.*

3 Эрта пишар, эртаги.

ЭРУВ **1** **эримоқ** *фл. иш оти.*

2 *айн.* **эрувгарчилик.**

ЭРУВГАРЧИЛИҚ Қиш ёки илк баҳор кунлари ҳаво исиб ва қор-муз эриб сув кўп бўладиган вақт. *Кўклам эрувгарчилиги.*

ЭРУВЧАНЛИҚ Модданинг эриш қобилияти, хоссаси. *Металларнинг эрувчанлиги.* ▬ *Газларнинг сувда эрувчанлиги температуранинг кўтарилиши билан камаяди.* «Химия».

ЭРУВЧИЛИҚ *айн.* **эрувгарчилик.**

ЭРУР **эрмоқ** *фл. ҳозирги-келаси замон 3-ш. бирлиги* **1** «Экан», «-дир» ўрнида қўшма кесим таркибида келади. *Чақир уни, ким эрур ул саҳройи гул.* Туйғун, Зулфизар.

2 «Экан», «-дир» ўрнида келаси замонни ифодалайди. *Не бўлса ҳам, азизим, инон, Гўзал эрур барибир яшаш!* М. Али.

ЭР-ХОТИН, эру хотин Эр билан хотин, эр ва унинг хотини. *Эру хотиннинг уруши — дока рўмолнинг қуриши.* Мақол.

ЭР-ХОТИНЛИҚ **эр-хотин** *с. мавҳ. от.*

ЭС I «С» ҳарфининг номи.

ЭС II **1** Одамнинг билиш, фикр юритиш қобилияти; ақл, онг, мия. *Эси паст. Эси бутун. Эсинг борми (жойидами, ўзингдами)? Эсинг борида эл тани, кучинг борида ер тани.* Мақол. *Эси паст уятни билмас.* Мақол. **Эси кирди** ақли кирди, ақлли бўлиб қолди. **Эси оғди** ақл-ҳушини йўқотди, маҳлиё бўлиб қолди. *Ўйинини кўриб, эсингиз оғди, яна ёмонлайсиз.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Эсдан адашмоқ** ақлини йўқотмоқ, ақли шошиб, ғангиб, эсанкираб қолмоқ. *Ақли шошди, эсидан адашди.* «Равшан». **Эсни йиғмоқ** ақлни бир ерга қўйиб яхшилаб ўйлаб кўрмоқ; эс-ҳушини йиғиштириб олмоқ. *Эсинг йиғиб мамлакатни сўрагин.* «Мурод-хон». **Эсини йўқотмоқ** ақлини йўқотмоқ, ақлини йўқотиб саросимага тушмоқ; довдираб, ғангиб қолмоқ. *Катталар олдида эсини йўқотиб қўйди.*

2 Ёдда сақлаш қобилияти, ёд, хотира. *Эсида бор. Эсимда йўқ. Эсида қолмади. Эсдан чиқармоқ. Эсда тутмоқ (сақламоқ).* **Эсим курсин**! унутиб қўйибман-а!, аттанг, эсимдан чиқибди! **Эсига келди** (*ёки* **тушди**) 1) ақлига келди. *Бу хатосини ўнглаш учун эсига ҳеч гап келмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) хотирасига келди, ёдига тушди; *Кейин бир воқеа эсига тушиб мийиғида кулиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; **Эсга олмоқ** 1) эсламоқ, эсга туширмоқ; 2) ўйлаб кўрмоқ, ҳисобга олмоқ. *Ёрмат.. боплаб сўкишни мўлжаллади-ю, лекин қаерда, кимлар ўртасида турганини дарҳол эсига олиб, товушини ҳалқумида бўғди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 3) тасаввур қилмоқ, ўйламоқ. *Бундай бахтсизликни улар эсга ҳам олмаган эдилар;* 4) тилга олмоқ, зикр қилмоқ; хотирага олмоқ. **Эсга | туширмоқ** (*ёки* **келтирмоқ, солмоқ**) 1) *айн.* **эсга олмоқ** 1; 2) ёдига туширмоқ, эслатмоқ. *Бас қил! Ўтган гапларни эсимга солиб оғзимнинг сувини оқизма! Ҳозирни кўр.* Айний, Дохунда. **Эсини танигандан буён** (*ёки* **бери, бошлаб**) ақли кирган пайтидан бери, гўдаклик чоғидан буён. *Эсимни таниганимдан бери бу иккинчи марта этик кийишим.* С. Маҳкамов, Шогирд. **Эсини чиқармоқ** қўрқитмоқ.

◆ **Эси кетди** 1) хавотир бўлди, безовта бўлди, ташвишланди. *Яхши, Матлубахон шу ерда экан, зерикиб қолмадингизмикан, деб эсим кетди.* С. Зуннунова, Қўзлар; 2) қийналди. *Эскини ямагунча эсинг кетади.* Мақол. **Эси чиқиб кетди** жуда қўрқди.

ЭСА *биркт. боғл.* **1** Бўлса, «га келганда. *Опаси келди, укаси эса кетди.* ▬ *Тўнкалар жуда кўп, ҳам бир-бирига жуда яқин. Ер эса тош-метин.* Ойбек, Қутлуғ қон. | «-да» юкламаси билан келиб «бўлса ҳам» боғловчисининг вазифасини ўтайди. *Бу оилада ейиш-ичиш белгили тартиб билан режага тобе эса-да, ҳар кун ширин-ширин овқатлар тайёрланади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бўлмаса, шундай бўлса. *Кел эса, устимга чиқ. Менинг қанотимга чиқ.* Ҳ. Олимжон. *Эса, Оққиз, бориб сен ҳам кўриб кел-чи.* «Равшан». | «Йўқ» сўзи билан келиб, «бўлмаса, акс ҳолда» деган маънони англатади. *Бўл-бўл, йўқ эса кечикиб қоласан.*

ЭСАНҚИРАМОҚ Довдирамоқ, гангимоқ, саросимага тушмоқ, саросимада қолмоқ, эсини йўқотмоқ. *Қийинчиликлар олдида эсанкирамаслик. Ютуқлардан эсанкирамоқ.* ▬ *Укасининг мантиқи қаршисида Ҳакимбойвачча ҳам эсанкираб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЭСАНҚИРАТМОҚ **эсанкирамоқ** *фл. орт. н. Кутилмаган хабар мени анча эсанкиратди.* ▬ *Иккаласининг ҳам кайфлари баландми ё она келтирган хушхабар эсанкиратиб қўйганми, ишқилиб, қадам олишлари бошқача.* О. Ёқубов, Ларза.

ЭСАНҚИРАШМОҚ **эсанкирамоқ** *фл. бирг. н.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЭСАР *диал.* Эси паст, тентактоб, эвсар. *Эсарнинг эртаси кўп.* Мақол.

ЭСВОС Эси пастроқ, эси киралиничиқали.

ЭСДАЛИК 1 Эсда қолган таассурот, хотира. *Отам шу мавзуда ўз эсдаликларидан бир воқеани нақл қилди.* Айний, Эсдаликлар. **Адабий эсдаликлар** ёзиб олинган, ёзиб қолдирилган ёки нашр қилинган хотиралар, таассуротлар. **Йўл эсдаликлари** 1) сафар вақтидаги таассуротлар; 2) сафар вақтида олинган таассуротлар, хотиралар ҳақидаги ҳикоя, асар. **Эсдалик дафтари** 1) таассуротларни ёзиб қолдириш учун қўйилган дафтар, мас. музейда, кўргазмада; 2) хотиралар ёзиб бориладиган кундалик дафтар.

2 Хотира рамзи ёки хотира бўлиб қолган нарса; ёдгорлик. *Бободан қолган эсдалик.* || *Эсдалик совғалар.* ▪ *Бу жойларни расмга олиб қўйсангиз яхши бўларди. Ҳаммамизга эсдалик бўлиб қоларди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар. *Бир тутам гул тутиб, боқдинг кўзимга, Дединг кем: «Эсдалик бўлсин, буни ол..»* Ҳ. Олимжон.

ЭСЕР *айн.* **социалист-революционер.** *Буржуа меньшевиклар ва эсерлар ёрдамига таяниб, алдаш йўли билан меҳнаткашлар оммасини ўз ҳукмронлиги остида тутиб келди.* В. И. Ленин, Партиясиз ишчи қизил аскарлар конференциясидаги нутқ.

ЭСИЗ 1 *унд. с.* Аттанг, эвоҳ; афсус. *Шундай қилиб, ёзнинг бутун кўркамлиги иш билан ўтиб кетди. Эсиз-эсиз.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

2 *модал с.* Афсус(ки). *Алишер! Чиндан шерсиз. Буюк шер. Фақат кўпдир, эсиз, кўп душманингиз.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

3 *рвш* Увол, хайф. *Эсиз шунча меҳнат. Қўшнига берсам — эсиз ошим, уйда турса — сасир ошим.* Мақол.

ЭСИЗГИНА эсиз 1, 3 *с. субъектив баҳо ф-си.*

ЭСИЗКИ *эргаш боғл.* Ачинарлики, афсус(ки).

ЭСИРИК *эск.* Маст, маст-аласт.

ЭСИРИКМОҚ Маст бўлмоқ, кайф қилмоқ.

ЭСИРМОҚ *кам қўлл. айн.* **эсирикмоқ.**

ЭСКАДРА [*р<фр*] Ҳарбий денгиз ёки ҳаво флотининг йирик қўшилмаси. *Миноносслар эскадраси.*

ЭСКАДРИЛЬЯ [*р<фр*] Бир неча звено ёки отряддан иборат ҳаво флоти бўлинмаси. *Бомбардимончилар эскадрильяси.* ▪ *Штурман Жерар француз. У «Нормандия — Неман» эскадрильясида менинг ҳалок бўлган акам билан бирга хизмат қилган.* А. Мухтор, Қаноти синган орзу.

ЭСКАДРОН [*р<фр*] Бир неча взводдан иборат отлиқ аскарлар бўлинмаси. *Жанговар эскадрон.* ▪ *Ҳов узоқдан тўзон кўтарилди. Туёқ товуши! Эскадрон чопар.* А. Мухтор.

ЭСКАЛАТОР [*р<инг.л*] Метро, катта магазин ва ш. к.да одамларни юқорига чиқариш ва пастга тушириш учун хизмат қиладиган ўзиюрар зина. *Метро эскалатори.*

ЭСКАЛАЦИЯ [*р<лат*] Вақт ўтиши билан тобора тадрижий равишда кучайиб бориш, зўрайиш, кўпайиш, кенгайиш ёки зўрайтириш, кучайтириш, кўпайтириш, кенгайтириш.

ЭСКАРТИШ *эск.* 1 **эскартмоқ** *фл. иш оти.*

2 *айн.* **эскартма.**

ЭСКАРТМА *эск. айн.* **эслатма.**

ЭСКАРТМОҚ *кам қўлл.* Эскартма бермоқ, эслатмоқ.

ЭСКИ 1 Ишлатилиб, тутилиб эскирган, тўзиган. *Эски чопон. Эски этик. Эски кўрпа. Эски кийимнинг иссиғи йўқ.* Мақол. || *Янгини эски сақлар.* Мақол. ▪ *Қозиққа осилган, чанг босган эски дўппидан бошқа ҳеч нима йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Вақт ўтиши билан нураган, тўзиган, эскирган. *Эски уй. Эски сандиқ.* || *Олтин-кумушнинг эскиси бўлмас.* Мақол. | Вақт ўтиши билан сифатини йўқотган, айниган, бузилган ёки кераксиз, яроқсиз бўлиб қолган. *Эски газета. Эски ёнғоқ.*

2 Кўҳна, кўп вақтлардан бери маълум бўлган, кўп вақтдан бери турган. *Эски шаҳар. Эски қалъа.* | Қадимги вақтларда бўлган ёки бошланган; азалги, қадимги, алмисоқдан қолган; қадимий. *Эски урф-одатлар.* ▪ *Шариатнинг эски одат ва анъаналарининг кишани бошдан-оёқ бизни чандиб боғлаган.* Ойбек, Нур қидириб.

3 Илгариги, бурунги, аввалги, собиқ. *Эски директор. Эски хатоларни такрорламаслик керак.* ▪ *Ярим соат чамаси жонсаракка учраб учиб юришга мажбур бўлган қарғалар.. эски ўринларига қўна бошладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Истеъмолдан чиққан, оёқдан қолган ёки бекор қилинган. *Эски алифбе. Эски пул.* ▪ *Зиёдахон баъзан эски сўзларга тили келишмай ва баъзи жумлаларни маъносига мос келмайдиган оҳангда ўқиб тингловчиларга уқдира олмагани учун ҳикоянинг давомини Иброҳимовнинг ўзи ўқиди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

5 Ўтган замонни, даврни кўрган. *Энди, ука, биз эски одаммиз.* А. Қаҳҳор, Сароб. || **Эскилар** эски одамлар, қариялар.

6 Бирор ишда кўп вақт бўлиб тажриба орттирган, ветеран бўлиб қолган; тажрибакор. *Эски солдатлар. Эски жангчилар.* ▪ *— Синаб кўриб эдим, жуда соз эди, — деди Ҳасан,— синаш вақти эски сеялкачи Ҳамдам акам ҳам бор эдилар.* Айний, Қуллар. | Қадрдон, синашта. *Эски ўртоқ.*

◆ **Эски гап** 1) маълум гап, ҳаммага маълум нарса, воқеа; 2) ҳа деб такрорланадиган иш. *Ҳали ҳам эски гапми! Ҳей, менга қара, бола! Нега урасан Қўзибойни?* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Эски (усулдаги) мактаб** Улуғ Октябрь революциясигача Ўрта Осиёда диний йўналишдаги мактаб. *Эски мактабда ўн йил ўқиган юз одамдан ўнтаси ё саводли бўлар, ё бўлмас эди.* Айний, Қуллар. *Янги усул мактабнинг яхшилиги.. ва хислатлари мачит имоми Асад қорининг эски усул мактабига ҳам етиб борди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Эски тос, эски ҳаммом** иш аввалгича, ҳеч қандай ўзгариш йўқ.

ЭСКИДАН *рвш* Азалдан, қадимдан, аллақачонлардан бери, узоқ вақтлардан буён. *Улар эскидан қалин оғайни. Эскидан қолган эртак.*

ЭСКИДЎЗ Эски оёқ кийимларини ямаб сотувчи; ямоқчи.

ЭСКИЗ [*р<фр*] Хомаки чизма; хомаки, дастлабки режа. *Портретнинг эскизи. Деталнинг эскизи. Эскиз чизмоқ.* ▪ *Балки инсон табассумин чўғи Гўзал ҳаёт эскизи бўлар.* С. Акбарий.

ЭСКИЛИК 1 **эски** *с. белги оти. Кийим тоза бўлса, эскилиги билинмайди.*

2 Ўтмишга, эски замонларга мансуб урф-одат, расм-русум, тартиб ва ш. к. *Эскилик сарқити. Эскиликдан юз ўгирмоқ.* ▪ *Хотин-қизларга қарашимизда ўша эскиликнинг изи бор.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Эскиликка нафрат, янгиликка муҳаббат.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳар қандай янгилик эскиликнинг қаршилигига учрайди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЭСКИМО [*р<фр<*эскимос халқи номидан] Шоколад қобиққа ўралган морожний. *Тарелкадаги эскимо секин-секин камаяборди.* Н. Назаров, Замон.

ЭСКИМОС *қ.* **эскимослар.** || *Эскимос аёл.*

ЭСКИМОСЛАР Шимолий Америка, Гренландия ва Осиёнинг шарқи-шимолида яшовчи халқ.

ЭСКИМОҚ *айн.* **эскирмоқ.** *Кийган тўнинг эскийди, кийдирганинг эскимас.* Мақол. ▪ *Вино қанча эскиса, мазаси шунча ошади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЭСКИРМОҚ 1 Ишлатилиб, тутилиб эски бўлмоқ, тўзимоқ ёки яроқсиз ҳолга келмоқ. *Эскирган тўн. Эскирган машина.* ▪ *Жамилахоннинг энгида анча эскирган оби-равон кўйлак.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Вақт ўтиши билан нурамоқ, тўзимоқ ёки яроқсиз ҳолга келмоқ. *Уй эскириб қолди.* ▪ *Шипи шарқча нақшдор уй, нақшлар эскириб, ранги хиралашган.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Вақт ўтиши билан сифатини йўқотмоқ, айнимоқ, бузилмоқ, яроқсиз бўлиб қолмоқ. *Эскирган ун. Эскирган ёнғоқ.*

2 Давр талабларига мос келмайдиган бўлиб қолмоқ; истеъмолдан чиқмоқ, оёқдан, модадан қолмоқ. *Эскирган нормалар. Эскирган дарслик. Эскирган сўз.*

ЭСКИРТМОҚ эскирмоқ *фл. орт. н. Тунов куни олиб берган кийимни дарров эскиртибсан.*

ЭСКИ-ТУСКИ Ҳар хил эски нарсалар, лаш-луш, қақиф-қуқир нарсалар. *Эски-туски олиб сотувчи.* || *Эски-туски кийим.*

ЭСКИФУРУШ Эски-туски нарсаларни олиб сотувчи. *Устида увада чо-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

пон, буни бозорда ёлғиз эскифурушлар олиши мумкин. Ойбек, Қутлуғ қон.

ЭСКИЧА Эски, илгариги вақтга мансуб бўлган, илгариги одат, расм, тартиб ва ш. к.га мос келадиган; қадимгича. *Эскича тўй. Эскича усул. Эскича гап.* || *Эскича кийинмоқ. Эскича ишламоқ.* ▪ *Ой тўлмасдан Марғилон қатнаб турувчи ўғлининг энди уч ойлаб қўзғалмай қолиши учун Ўзбек ойим эскича яна қувониб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЭСКИЧАСИГА *рвш* Эски урф-одатларга мос равишда; қадимгича, бурунгидек. *Янгичасига айтганда, мен қизингизни хоҳламайман, эскичасига керак бўлса — уч талоқ қўйдим.* А. Қаххор, Қўшчинор.

ЭСКИЧИ *айн.* **эскифуруш.**

ЭСЛАМОҚ Эсга олмоқ; хотирга келтирмоқ, хотирламоқ. *У сизни эслайди. Чол ўтмишни эслади.* ▪ *У кунларни эсласам агар, Сиқиламан, юрагим титрар.* Ғайратий.

ЭСЛАНМОҚ эсламоқ *фл. мажҳ. н.*

ЭСЛАТИЛМОҚ эслатмоқ *фл. мажҳ.н. Шу билан бу тўғридаги гап тугаб, навбатдаги музокарачи зиёлиларнинг ер ислоҳотидаги вазифалари ҳақида маърузачи томонидан эслатилмаган масалалар тўғрисида сўзлаб кетди.* А. Қаххор, Сароб.

ЭСЛАТИШ 1 эслатмоқ *фл. иш оти. Ўтган гапни эслатиш.*

2 Эслатиб ёдига солиб қўйиш, огоҳлантириш. **Эслатиш қоғози** *расм.* бирор иш, масала, мажлис ва ш. к. ҳақида кимсага билдириб қўйиш учун ёзилган расмий ҳужжат.

ЭСЛАТМА Текстнинг алоҳида изоҳ талаб қилган ерига берилган тушунтириш. *Эслатмалар ҳам оғзаки, ҳам ёзма тарзда бўлиши мумкин. Бетнинг тагидаги эслатмалар. Китобнинг охирида берилган эслатмалар.*

ЭСЛАТМОҚ 1 эсламоқ 1 *фл. орт. н. Ваъдани эслатмоқ. Ўтган гапни эслатмоқ.*

2 Ўхшашлиги билан ёки ассоциация орқали эсга туширмоқ, хотирага келтирмоқ. *Унинг эҳтиёткорлиги «Синамаган отнинг сиртидан ўтма» деган халқ мақолини эслатди.* ▪ *Йўлдош Ойнисага кўп жиҳатдан Тоштемирни эслатади.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ЭСЛАШМОҚ эсламоқ *фл. бирг. н. От кишнашиб топишар, одам — эслашиб.* Мақол.

ЭСЛИ Ақлли, ақлли-хушли, ақли бутун. *Эсли қиз.* ▪ *Бу болани, эсли деб, уйда қолдириб кетган эдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Акрам қилни қирқ ёрган эсли йигитлардан эмасми.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЭСЛИ-ҲУШЛИ *айн.* **эс-хушли.**

ЭСМИНЕЦ [*р*] Эскадра миноносеци. *Битта эсминец пулига тўрт минг оила уй-жой қуриб олса бўлади.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЭСМИНС *эск.* Эсминец, эскадра миноносеци.

ЭСМОҚ 1 Ҳаво оқими тарзида юрмоқ, урмоқ, ўтмоқ (шамол ҳақида). *Тоғ томондан қор изғирини эсмоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Енгилгина эсган шамол димоққа турли ўлан исларини келтириб урар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Юзага келмоқ, рўй бермоқ, пайдо бўлмоқ. *Эшик очилиб, Жўра кўринган, Каримовда кичкинагина қўрқинч ҳолати эсди.* Ҳ. Шамс, Душман.

ЭСНАМОҚ Чуқур нафас олган куйи ихтиёрсиз оғизни катта очмоқ; эснок, ҳомуза тортмоқ. *Оғзини катта очиб эснамоқ. Насиҳат қилинса, бола эснайди.* Мақол.

ЭСНАШ 1 эснамоқ *фл. иш оти.*

2 *айн.* **эснок.**

ЭСНАШМОҚ эснамоқ *фл. бирг. н. Дўкон айвонларидаги устунларга суянган азаматлар дам-бадам эснашиб, шундай ёнгинчарчилик кунлари ҳам қишлоқ марказида авж оладиган кечки-кетди, савдо-сотиқни томоша қилардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЭСНОҚ Чуқур нафас олган куйи ихтиёрсиз оғизни катта очиш; ҳомуза. *Эснок тортмоқ. Чолни эснок босди.*

ЭСОН 1 Соғ, соғ-саломат, соғ-омон. *Эсонмисиз?* ▪ *— Масковдан нима олиб келай сенга? — Ўзингиз эсон қайтсангиз, бас.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Эсон *(эркаклар исми).*

ЭСОНЛАШМОҚ Саломлашмоқ, ҳол-аҳвол сўрашмоқ.

ЭСОНЛИК эсон 1 *с. белги оти. Яхшилик эксанг, эсонлик ўрарсан.* Мақол. ▪ *Эсонликда давлат учун ғам ема.* Пўлкан шоир.

ЭСОНЛИК-ОМОНЛИК *айн.* **эсон-омонлик.**

ЭСОН-ОМОН 1 Соғ-саломат, соғ-омон. *Ҳамма эсон-омон. Эсон-омон бориб келинг.*

2 *с. т. кест.* Бир иш қилиб, худо хоҳласа. *Пулни эсон-омон йўқотгандирсиз? Ўйинчоқларни эсон-омон синдириб бўлди.*

ЭСОН-ОМОНЛИК Соғ-саломатлик, эсон-соғлик.

ЭСОН-СОҒЛИК *айн.* **эсон-омонлик.**

ЭСОНЧИЛИК *с. т.* Эсонлик, эсон-омонлик, эсон-соғлик. *Эсончилик бўлса кўришармиз.*

ЭССИЗ I *с. т.* Эсиз. *Нодонга сўзлаган, эссиз сўзим, ўликка йиғлаган эссиз кўзим.* Мақол.

ЭССИЗ II 1 Эси йўқ, эси паст; нодон. *Дўсмат лабини тишлаб, бош чайқади: Эссиз, эссиз болалар-эй! — деди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Эсини йўқотган, телба, жинни. *Муҳаммад Жамол маҳбубасидан айрилиб, телбалардай эссиз, ҳушсиз қолди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Хотираси суст, ҳеч нарсани эслаб қололмайдиган.

ЭСТАКАДА [*р<фр*] Кўприксимон иншоот (йўл, ариқ, дарё ва ш. к. устидан йўл ўтказиш учун, денгиз кемалари тўхтайдиган жойларда ва темир йўл станцияларида юк ортиш-тушириш ва бошқа мақсадларда қурилади). *Эстакадага гувиллаб кириб келган самосваллар суюқ бетонни бадьяларга билқиллатиб тўкарди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЭСТАФЕТА [*р<фр*] 1 Қатнашчиларнинг бир-биридан маълум узоқликда (этапларда) туриб, қўлдан-қўлга бирор нарсани узатиб ўтказиладиган пойга мусобақаси. *Югурувчилар эстафетаси. Чанғичилар эстафетаси.*

2 Шундай мусобақада қўлдан-қўлга узатиладиган нарса (одатда таёқча). *Эстафета биринчи этапдан бошлаб, то охирги этапгача қўлма-қўл узатилади.*

3 *кўчма* Авлоддан-авлодга ёки отадан болага ўтадиган фикр, ният, орзу, анъана ва ш. к. *Кекса авлоддан қабул қилинган эстафета.*

ЭСТАФЕТАЧИ Эстафета қатнашчиси.

ЭСТЕТ [*р*] Эстетизм нуқтаи назаридан санъат ва адабиёт асарларига ёндошадиган одам, эстетизм тарафдори (қ. **эстетизм**).

ЭСТЕТИЗМ [*р<грек*] 1 Санъатда мазмунни ва ғоявийликни бир чеккага йиғиштириб қўйиб, ташқи формаларга берилиш.

2 Эстетика талабларига жавоб берадиган нарсаларни, гўзалликни, нафис санъатни, етук бадиий формаларни севиш.

ЭСТЕТИК [*р* эстетический] Эстетикага оид; эстетика талабларига жавоб берадиган, мос келадиган. *Эстетик дид. Эстетик завқ. Эстетик тарбия.*

ЭСТЕТИКА [*р<грек*] 1 Гўзаллик, нафис санъат, бадиий ижодиёт ва уларнинг формалари ҳақидаги фалсафик таълимот. *Марксча-ленинча эстетика.* | Бирор шахснинг санъатга бўлган қарашлари системаси. *Пушкин эстетикаси. Навоий эстетикаси.*

2 Гўзаллик, нафосат, латофат. *Техника эстетикаси.*

ЭСТОН қ. **эстонлар.** *Эстон тили.* || *Эстон аёл.*

ЭСТОНЛАР Эстония халқи, угро-финн халқлари группасига кирадиган халқ.

ЭСТОНЧА 1 Эстон халқи, тили, адабиётига ва маданиятига оид. *Эстонча рақс. Эстонча кийим.*

2 Эстон тили. *Эстонча(ни) биласизми?* || *Эстонча сўзлашмоқ.*

ЭСТРАДА [*р<фр*] 1 Артистлар ва оркестр концерт-томошалари учун белгиланган саҳна, баланд жой, супа. *Эстрадага чиқмоқ.*

2 Санъатнинг ашула, рақс, акробатика, бадиий ўқиш, кичик-кичик драматик ва кулгили асар ва ш. к.ни ўз ичига олган кичик формаси ҳамда шу формалардаги концерт-томошалар. *Ўзбек давлат эстрадаси. Эстрада оркестри.*

ЭСХОНА: эсхонаси чиқиб (*ёки ўйнаб*) **кетди** ўлгудек қўрқиб кетди, қаттиқ ҳуркди.

ЭС-ЭС: эс-эс билмоқ (*ёки* **эсламоқ**) элас-элас билмоқ, ғира-шира эсламоқ, ноаниқ, зўрға хотирага келтир-

www.ziyouz.com kutubxonasi

моқ. *Отамни эс-эс биламан.* ▪ *Йўлдош Рашидни эс-эс эсларди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЭС-ҲУШ 1 Эс ва ҳуш, ақл, мия. *Унинг эс-ҳуши жойида эмас.*

2 Фикр-зикр, ўй-хаёллар. *Нурисонинг эс-ҳуши — эрга тегиш.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЭС-ҲУШЛИ Эсли ва ҳушли; эси, ақли бутун; эсли-ҳушли.

ЭТ 1 *айн.* гўшт 2,3. *Мол эти. Қўй эти. Хом эт. Шафтоли эти. Эти қизил қовун. Этники этга, шўрваники бетга.* Мақол. *Насия еманг этни, қизартирар бетни.* Мақол. ▪ *Сиз мана шу пулга гузардан бир чорак эт келтириб, шўрва қилиб берсангиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Одамнинг бадани; одам баданининг юмшоқ жойи, мускуллари. *Сўз суякдан, таёқ этдан ўтади.* Мақол. ▪ *Қизлардан уч-тўрттаси Нозикни таъқиб этди ва шарт-шурт бир-бирининг яланғоч этига уришиб шартак олишидилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Эт узилиши** йиқилиб ёки қалтис урилиб кетишдан мускулларнинг чўзилиб шикастланиши. **Эти суягига** (*ёки* **устухонига**) **ёпишган** жуда ориқ, озғин. **Эт олмоқ** (*ёки* **солмоқ**) семирмоқ. *Жониворлар мен йўғимда салкам ўн килодан эт олибди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Эт ташламоқ** *ёки* **этдан тушмоқ** 1) озмоқ; 2) *кўчма* хафа бўлмоқ, таъби хира бўлмоқ. [*Бойвачча ҳовлига*] *ҳар кириб чиққанида бир эт-бир эт тушар, димоғидан қор ёғар ва аламига чидолмасдан пўнғиллаб ўтарди.* Ҳ. Шамс, Душман. **Эти жимирлашди** қ. **жимирлашмоқ.**

◆ **Бир кўйлак эт** жуда семиз. **Бир парча эт** чақалоқ бола, гўдак. *У ўз боласини бир парча этдан катта қилгунча не машаққатлар тортмаган.* С. Аҳмад, Уфқ. **Эти сизники, суяги бизники** *эск.* революциядан илгари болани мактабга олиб келиб домлага, мактабдорга топшириш пайтида бутун эркин-ихтиёри ўзингизда деган маънода ишлатилган ибора. **Эти ўлган** 1) бадани сезиш қобилиятини йўқотган (мас., дори таъсирида); 2) одатланиб қолган, кўниккан. **Эти қотган** *айн.* **эти ўлган** 2. *Урсанг эти қотади, гапирсанг бети қотади.* Мақол. **Этингни бир бурдадан қиламан** яхшилаб адабингни бераман.

ЭТАЖ [*р*<*фр*] *айн.* қават 2. *Квартирамиз тўртинчи этажда.*

ЭТАЖЕРКА [*р*<*фр*] Китоб териб қўйиш учун мосланган бир неча қават токчали мебель тури. *Пўлатжон этажеркадаги қатор китобларга бир кўз ташлаб олди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ЭТАЖЛИ *айн.* қаватли. *Кўп этажли уйлар.*

ЭТАК 1 Қийимнинг пастки осилиб тушиб турадиган кенг қисми, бар. *Кўйлакнинг этаги. Тўнининг этаги. Асли дуцман эл бўлмас, этакни кессанг енг бўлмас.* Мақол. ▪ *Чопоннинг этаги билан бурушиқ пешанасининг терини артди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ота-бола чопонларининг этакларини бар уриб, қазувга жўнаб кетдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Пахта териш учун махсус тикилган, бўйинга осиб, белга боғлаб олинадиган мата парчаси; фартук. *Белга этак боғламоқ. Бир этак пахта.*

3 Баъзи нарсаларнинг чети, қуйи томони, охирги қисми. *Дала этаги. Саҳро этаги. Ҳовли этаги. Уйининг этаги.* ▪ *Шаҳарнинг ҳар иккала томонида экин майдони бўлиб, этаги ўрмонга бориб тақаларди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Қуёш ғарбга оғиб, булутлар этагини қизартирмоқда.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Айланма сув этакка бориб етганда, суғориш тамом бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

4 Тоғ, тепа, адирларнинг энг пастки қисми, баландликнинг таги. *Олатоғнинг шимолий этаклари. Адир этаги.*

5 Сувнинг, дарёнинг пастки, қуйи қисми; сувнинг қуйилиш жойи; оёқ, мансаб. *Зарафшоннинг этаги.* ▪ *Кўкиш ҳаво билан чулғанган жилға этагида бир қора пайдо бўлган эди.* П.Турсун, Ўқитувчи.

6 Вақт эътибори билан охирги қисм, охир, сўнг. *Февралнинг этакларида кун исиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Августнинг этакларига келиб, каналга сув очилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

◆ **Бир этак** жуда кўп, анча. *Қишлоқ осмонида бир этак юлдуз милт-милт ёнади.* С. Абдуқаҳҳор, Дала гвардиячилари. *Ўзи далага чиққани билан уйида ишга яроқсиз бир этак боласи бор.* С. Зуннунова, Олов. **Этак йиртиш** *этн.* унашиш, унаштириш маросими. *Оёғинг келишмаган, шумпешана экансан! Этак йиртиш қилиб қўйган куёвинг ҳаждан қайтмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Этак тутқизмоқ** ўзини тутқизмоқ, тутқич бермоқ. *Жиноятчи чап бериб, этак тутқизмай кетган.* ▪ *Лекин уйқу этагини тутқизмай кетди.* С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар. **Этак тутмоқ** иона тўплаш учун этак очиб давра айланмоқ. *Қамбағаллар этак тутиб пул йиғишди.* **Этак қайириб** бар уриб, енг шимариб, астойдил. *Этак қайириб ишга киришмоқ.* **Этак қоқмоқ** (*ёки* **силкимоқ**) воз кечмоқ; юз ўгирмоқ, баҳридан ўтмоқ. *Дунёдан этак силкимоқ.* ▪ — *Этагингни қоқиб кета бер, дейсизми? — Чунки шундан бошқа чоранг йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Орқа этагида юки йўқ** бола-чақаси, ортиқча ташвиши йўқ. **Этагидан тутмоқ** (*ёки* **ушламоқ**) *айн.* **этагини тутмоқ.** **Этагини йиғиштирмоқ** саранжомини олмоқ, босди-босди қилмоқ. *То Ашурали ҳақиқатнинг тагига етиб олгунча, Мирҳосил яшайди. У ақалли этагини йиғиштириб олади.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан. **Этагини тутмоқ** ёпишмоқ, ёпишиб олмоқ, умид билан бирор кимсани маҳкам ушламоқ.— *Ўғлингиз ўша жажжи қизнинг этагини тутиб қолган,— деди Шакархон.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Кейин, мен турмушга чиқиб кетсам, эрнинг этагини тутсам, онам билан укамга ким қарайди?* «Қаҳрамоннома».

ЭТАКЛИ 1 Этакка эга бўлган, этаги бор. *Бурма этакли кўйлак.*

2 Этак тутган (қ. **этак** 2). *Далага бир нечта этакли студент чиқди.*

ЭТАКСИЗ 1 Этаги йўқ, беэтак (қ. **этак** 2).

2 Этак тутмаган.

3 *кўчма* Тайини йўқ, бетайин; уятсиз.

ЭТАК-ЭТАК Бир неча этак, кўп, этаклаб. *Этак-этак пахта.* || *Этак-этак пахта термоқ.*

ЭТАЛОН [*р*<*фр*] Белгиланган ўлчов бирлигининг аниқ намунаси. *Метр эталони. Бирламчи эталон.* ▪ *Ўтказгичларнинг қаршилигини ўлчаш учун, аввало, қаршилик намунаси, яъни қаршилик эталони танлаб олиниши керак.* «Физика».

ЭТАН [*р*<*грек*] Нефть газлари таркибида бўладиган туссиз газсимон, ёнувчи модда.

ЭТАП [*р*<*фр*] 1 Босқич, давр. *Тараққиёт этаплари.*

2 *ҳарб.* Қўшинлар йўлидаги дам олиш ва таъминот пункти.

3 *тар.* Революциядан илгариги Россияда сургунга олиб кетилаётган кишилар тўдаси, уларнинг йўлдаги қўниш жойи ва сургун жойигача бўлган йўл. **Этап қилмоқ** этап билан сургунга юбормоқ.

4 *спорт.* Югуриш мусобақалари, пойга ва эстафета йўлининг айрим участкаси. *Биринчи этапни совет спортчиси биринчи бўлиб ўтди.*

ЭТДА-БЕТДА *диал.* У ерда-бу ерда, у ер-бу ерда; онда-сонда.

ЭТДОР 1 Этли, семиз, тўла, гўштдор. *Этдор бола.* ▪ *Ҳожи хола узукни этдор синчалоғига ўтказа туриб ҳиринглади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Эти қалин, серэт, этли. *Этдор шафтоли.*

ЭТИК [*р* этический] Этикага оид; этика талабларига мос келадиган, ахлоқ нормаларига жавоб берадиган; ахлоқий, маънавий. *Этик таълимот. Ахлоқнинг этик нормалари.*

ЭТИК Болдирни бекитиб турадиган узун қўнжли пойафзал. *Амиркон этик. Ағдарма этик. Кирза этик. Кўн этик. Сағри этик. Хром этик.* || *Этик мойи. Этик қўнжи.* ▪ *Йўлчи этиги билан унинг* [*бойваччанинг*] *думбасига яна бир тепди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Икки оёғини бир этикка тиқмоқ** (*ёки* **суқмоқ**) қ. **оёқ** I.

ЭТИКА [*р*<*лат*] 1 Ахлоқни ижтимоий онгнинг бир шакли сифатида ўрганувчи фалсафий таълимот. *Марксистик этика.*

2 Бирор синф, ижтимоий группа

www.ziyouz.com kutubxonasi

ёки бирор касб эгаларига хос адаб-ахлоқ, унинг нормалари ва қоидалари мажмуи. *Партиявий этика.*

ЭТИҚДЎЗ Этик тикувчи уста, косиб.

ЭТИҚЕ́Т I [*р*<*фр*] Бирор жамиятда, ижтимоий группа ва ш. к.да қабул қилинган ўзаро муомала қоидалари мажмуи. *Сарой аҳлига хос этикет.*

ЭТИҚЕ́Т II [*р.* этикетка] *кам қўлл. айн.* **этикетка.**

ЭТИҚЕ́ТКА [*р*<*фр*] *айн.* **ёрлиқ** 2.

ЭТИҚЧИ *айн.* **этикдўз.**

ЭТИ́Л [*р*<*грек*] *хим.* Кўпгина органик бирикмалар таркибига кирадиган, водород ва кислород атомларидан иборат химиявий группа. **Хлорли этил** учувчан ва тез ўт оладиган, медицинада эт ўлдирувчи дори сифатида ишлатиладиган суюқлик.

ЭТИЛЕ́Н [*р*<*грек*] *хим.* Углерод ва водород бирикмасидан иборат, ҳавога қўшилиб портловчи модда ҳосил қиладиган, ёнувчи туссиз ва ҳидсиз газ.

ЭТИЛМОҚ I **этмоқ** I *фл. мажҳ. н. Жорий этилмоқ. Ҳал этилмоқ. Тасдиқ этилган ҳужжат. Имзосиз аризалар қабул этилмайди.*

ЭТИЛМОҚ II **этмоқ** II *фл. мажҳ. н. Ҳамма меҳмонга этилади.*

ЭТИМОЛОГИ́К [*р* этимологический] Этимологияга оид. *Этимологик белги. Этимологик луғат.*

ЭТИМОЛО́ГИЯ [*р*<*грек*] **1** Тилшуносликнинг сўзларнинг келиб чиқиши, манбаини ўрганадиган бўлими.

2 Сўзнинг манбаи, келиб чиқиши. *«Пул» сўзининг этимологияси.*

ЭТИШМОҚ I **этмоқ** I *фл. бирг. н. Ишни ўз вақтида адо этишди.*

ЭТИШМОҚ II **этмоқ** II *фл. бирг. н. Йўлда икки дўст чурқ этишмади.* Ойбек. Қутлуғ қон.

ЭТКАЗМОҚ **этмоқ** I *фл. орт. н. Юргин энди олиб борай уйимга, Сайр этказай бўстонимга, жойимга.* «Равшан».

ЭТҚИЗМОҚ **этмоқ** I *фл. орт. н. Минғбоши ерда ғужанак бўлиб ётган Матқовулнинг орқасига қамчини шилт этқизиб туширди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЭТЛИ **1** Этдор, семиз, тўла. *Этли бола.* ▪ *Этлироқ йигитларнинг яктак елкаларидан бир мунча тер нишоналари кўринади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Эти қалин, гўштдор; ейишли. *Этли шафтоли.*

ЭТМОҚ I *ёрдамчи фл.* «Қилмоқ», «айламоқ» маъноларида қўшма феъллар таркибига киради, мас. *давом этмоқ, ташкил этмоқ, касб этмоқ, лип этиб чиқмоқ, тап этиб тушмоқ, шув этмоқ, ялт этмоқ.*

ЭТМОҚ II *диал.* Айтмоқ. *Меҳмонга этмоқ.*

ЭТНИ́К [*р* этнический<*грек*] Келиб чиқиш жиҳатидан бирор халққа оид ёки хос бўлган. *Аҳолининг этник состави.*

ЭТНО́ГРАФ [*р*] Этнография мутахассиси.

ЭТНОГРАФИ́К [*р* этнографический] Этнографияга оид. *Этнографик материал. Этнографик очерк.*

ЭТНОГРА́ФИЯ [*р*<*грек*] **1** Тарих фанининг халқларнинг келиб чиқишини, турмушини, расм-русумларини, моддий, маънавий ва ижтимоий маданиятини кўпинча бевосита кузатиш йўли билан ўрганадиган бўлими.

2 Бирор халқнинг ёки бир территориядаги бир неча халқнинг турмуши, маданияти, урф-одатларига хос хусусиятлар мажмуи. *Ўрта Осиё этнографияси. Тарих-этнография кўргазмаси.*

ЭТСИЗ Эти, гўшти йўқ, гўшт солинмаган; гўштсиз. *Этсиз шўрва.*

ЭТТИРИЛМОҚ I **эттирмоқ** I *фл. мажҳ. н. Акс эттирилмоқ. Кузатиш давом эттирилмоқда.*

ЭТТИРИЛМОҚ II **эттирмоқ** II *фл. мажҳ. н. Болаларга ашула эттирилди.*

ЭТТИРМОҚ I **этмоқ** I *фл. орт. н. Ўқишни давом эттирмоқ. Гапни давом эттирмоқ.* ▪ *Боғча боқар болани, Сайр эттирар далани. Вақтида ухлатади, Қувноқ айтиб аллани.* «Қўшиқлар».

ЭТТИРМОҚ II **этмоқ** II *фл. орт. н. Ўтган кун уйимизда йиғилишиб ўтириб, Маза қилдиқ, бувимга ҳикоя эттириб.* Қ. Муҳаммадий.

ЭТХЎР **1** *айн.* **гўштхўр.**

2 *кўчма* Одамхўр, қонхўр.

ЭТЮ́Д [*р*<*фр*] I Тасвирий санъатда: бирор нарсанинг ўзига қараб ишланган дастлабки, хомаки расм, скульптура, чизма (этюд катта асар учун материал бўлиши ва шунингдек мустақил асар бўлиши ҳам мумкин).

2 Музика асарининг машқ учун ёки мустақил ижод тариқасида ёзилган бир тури.

3 Бирор масалага бағишланган, унчалик катта бўлмаган илмий асар тури.

4 Шаҳмат ва шашка ўйинида: ютиш ёки дуранг қилиш ечимини топиш учун бериладиган позиция, масала.

ЭФЕМЕ́Р I [*р*<*грек*] *қ.* **эфемерлар. Эфемер ўтлар** *айн.* **эфемерлар.**

ЭФЕМЕ́Р II [*р* эфемерный] Вақтли, узоқ давом этмайдиган, ўткинчи. *Агар иситма бир-икки кунгина чиқса, эфемер иситмалаш дейилади.* Н. Исмоилов, Қасалларни парвариш қилиш.

ЭФЕМЕ́РЛАР Баҳорда униб чиқиб, тез (бир неча ҳафта давомида) уруғлайдиган ва ёзда қовжираб, қуриб қоладиган ўтларнинг умумий номи.

ЭФИ́Р [*р*<*грек*] **1** *эск. физ.* 19 асрдан то 20 асрнинг 20—30 йилларигача ўтган физикларнинг тасаввурига кўра — юлдузлараро, планеталараро олам фазосини ва материяда атомлараро, молекулалараро бўш жойларни тўлдирган қандайдир муҳит, субстанция. *Илгари физиклар ёруғлик ва электр-магнит тўлқинлар эфир орқали тарқалади деб ўйлаганлар.* ▪ *Эфирнинг тебранишлари бизнинг ёруғликни сезишимизга боғлиқ бўлмаган ҳолда мавжуддир.* В. И. Ленин, Материализм ва эмпириокритицизм.

2 Осмоннинг, жаҳоннинг радиотўлқинлар тарқаладиган фазоси, ҳавоси. *Эфирга чиқмоқ. Эфирда эшиттирмоқ. Эфирдан келган хабар.*

3 *хим.* Ўсимликлар таркибида бўладиган хушбўй суюқ органик модаларнинг умумий номи (медицинада эт ўлдирувчи дори, техникада эритувчи сифатида ишлатилади). *Содда эфирлар. Олтингугурт эфири. Этил эфир. Пахта ёғи глицерин билан ёғ кислотасининг мураккаб эфиридир.*

ЭФИРЛИ Эфир берадиган, таркибида эфир бўлган. *Эфирли аралашма. Эфирли ўсимликлар.*

ЭФФЕ́КТ [*р*<*лат*] **1** Иш, фаолият ва ш. к.нинг натижаси. *Иқтисодий эффект. Рационализаторлик таклифларидан олинган эффект. Даволанишдан олинган эффект.*

2 Мослама, қурилма ва ш. к. воситасида вужудга келадиган зўр таъсир, таассурот. *Шовқин эффекти (театрда).*

3 *физ.* Физик ҳодиса. *Фотоэлектрик эффект.*

ЭФФЕКТИ́В [*р* эффективный] Яхши амалий натижа, эффект берадиган; унумли, фойдали. *Эффектив чоралар. Эффектив ўғит.* || *Маблағдан эффектив фойдаланмоқ.* | Энг юқори унум, натижа берадиган, мукаммал. *Эффектив машина.*

ЭФФЕКТИВЛИК **эффектив** *с. белги оти.*

ЭФФЕКТЛИ **1** *айн.* **эффектив.**

2 Кучли таъсир кўрсатадиган. *Эффектли кўриниш.*

ЭФФУЗИ́В [*р* эффузивный] *геол.* Отилиб чиқиб қотиб қолган, вулканик. *Эффузив тоғ жинси.*

ЭФФЎЗИЯ [*р*<*лат*] *геол.* Тоғ жинсларининг, вулканнинг отилиш ҳодисаси, процесси.

ЭХИНОКО́КК [*р*<*грек*] Ит, мушук, бўри ичакларида бўладиган, уруғи уй ҳайвонлари орқали одамга ўтса, мия, ўпка, жигар ва бошқа ички органларга жойлашиб, ўсиб, ғумбакка айланиб оғир касаликка, ҳатто ўлимга ҳам сабаб бўладиган тасмасимон гижжа.

ЭЧКЕМАР **1** *зоол.* Қалтакесакларнинг бўйи 1,5 метргача етадиган, турли жониворлар билан овқатланадиган энг катта тури. *Қарасам, лўла болишдек баҳайбат бир махлуқ — эчкемар ҳансираб ётибди.* Й. Шамшаров, Қаҳрамоннинг йўли.

2 *қ. х.* Узумнинг бир хили; қизил, ҳусайнига ўхшаш узум.

ЭЧКИ Қувур шўхлилар оиласига мансуб, кавш қайтарувчи жуфт туёқли сутэмизувчи ҳайвон. *Хонаки эчки. Тоғ эчкиси. Эчки сути. Эчки жуни. Туяни шамол учирса, эчкини осмонда кўр.* Мақол. ▪ *Эчкиларга ҳамма ҳай-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

рон; нега Орифнинг эчкиси бир туққанда иккита туғар экан-у, колхознинг эчкилари нуқул биттадан туғар экан. А. Қаххор, Қўшчинор. **Эчки соқол** 1) эчкининг соқолига ўхшаган узун, чўққи соқол; 2) шундай соқолли одам.

ЭЧКИИЧАК Дуккакли ўсимликлар оиласига мансуб, кўп йиллик ўсимлик.

ЭЧКИСОҚОЛ *(тўғриси* **эчки соқол***)* *қ.* **эчки**.

ЭЧКИЧИ Эчки боқувчи, етиштирувчи чорвадор.

ЭЧКИЧИЛИК 1 **эчкичи** *с. касб оти.* 2 Эчки боқиш, етиштириш.

ЭЧКИЭМАР *айн.* **эчкемар**.

ЭШ 1 Ўртоқ, ҳамдам, йўлдош, шерик. *Кўп ўтмай янги шаҳардаги бошланғич мактабга муаллим бўлиб кирди, билимли рус, қозоқ йигитларидан дўст-эш орттирди.* А. Мухтор, Чинор. 2 *диал.* Жуфт. *Бир эш маҳси.* 3 *диал.* Бола туғилгандан кейин тушадиган қобиқнинг қолдиғи; йўлдош. 4 Эш *(эркаклар исми)*.

ЭШАК 1 Якка туёқлиларга мансуб, қулоқлари узун, сутэмизувчи, отдан кичик иш ҳайвони. *Ёввойи эшак. Хонаки эшак. Ёли қуюқ эшакдан яғир бўлган от яхши.* Мақол. || **Эшак арава** эшак қўшиладиган кичик арава. *Қишлоқ деҳқонлари қўқон араваларда, эшак араваларда ўрик, тут, терак саржинлари.. ва шунга ўхшаш нарсалар юклаб бормоқда эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Бефаҳм, ҳеч нарсага қизиқмайдиган одам ҳақида. *Ишқи йўқ — эшак, дарди йўқ — кесак.* Мақол.

3 (*талаффузда* **эшшак**) *сўк.* Аҳмоқ, нобакор.

4 Тўрт ёки кўп оёқли узун скамейка, ўтиргич. *Мулла Обид жавоб ўрнига қўл силтаб, Берди татар ўтирган ёғоч эшакнинг иккинчи бошига келиб ўтиради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

5 *диал.* Чаён.

6 *с. т.* Харак. *Дутор эшаги.*

7 *с. т.* Гимнастика машқлари учун белгиланган тўрт оёқли узун, усти чарм билан қопланган мослама; козёл.

◆ **Эшак еми** баданда пуфакчалар ҳосил бўлиб қаттиқ қичиштирадиган тери касаллиги; аллергия. **Эшак қурт** *зоол.* тенгоёқли қисқичбақасимонлар туркумига кирадиган, тўқ бинафша, бир неча жуфт рангсиз оёқли умуртқасиз мўйловли жонивор. **Димоғидан эшак қурт ёғилади** *қ.* **димоғ** 3. **Эшагига яраша тушови** *қ.* **тушов**.

ЭШАКВОЙ 1 *фольк.* Халқ эртакларининг эшак образли қаҳрамони, персонажи (одатда бу образда ўжарлик, аҳмоқлик хусусиятлари мужассамланади).

2 *сўк.* Тентак, аҳмоқ (кўпинча болаларга нисбатан айтилади).

ЭШАКМИЯ Дуккаклиларга мансуб, кўп йиллик, уруғи заҳарли ёввойи ўт.

ЭШВОЙ Ўзбек халқ куйларидан бирининг номи.

ЭШДОШ Эшлари бир, жуфт. **Эшдош ундошлар** *лингв.* бир жуфтни ташкил қиладиган ундошлар (мас., **п.** ва **б**, **т** ва **д**).

ЭШЕЛОН [*р*<*фр*] 1 *ҳарб.* Махсус юк, техника, артиллерия, танк ва қўшинлар ортилган поезд. *Ҳарбий эшелон.*

2 *ҳарб.* Кетма-кет саф тортган қўшинларнинг бирин-кетин жойлашган қисми. *Биринчи эшелон.* ▪ *Авиаразведканинг маълумотига қараганда, душман биз тарафга иккинчи эшелонини бурган.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 Бир хил юк ортилган, бир мақсад билан жўнатилган поезд ёки автомобиллар колоннаси. *Пахта ортган эшелонлар кетма-кет ўтмоқда.*

ЭШИК 1 Уй, хона, бино ёки ҳовлининг кираверишида ўрнатилган очиб-ёпиб туриладиган мослама. *Ўймакор эшик. Кабинет эшиги. Кўча эшиги. Ҳовли эшиги. Эшикнинг занжири. Эшикни очмоқ. Эшикни тақиллатмоқ. Меҳмон келар эшикдан, ризқи келар тешикдан.* Мақол. ▪ *Боғча эшигини очиб қўяман, бамайлихотир. Қуёвни бўлса узоқ бир жойга узатдим.* Ҳамза, Майсаранинг иши. *Худоёр 1283 йил тахтга ўтиришида эшиги очиқ — бўш хазинагагина эга бўлган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *диал.* Ҳовли, уй-жой; хонадон. [*Мирзакаримбой:*] *Эшигимда жуда кўп одамлар ишлаган.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Эшигини топа олдингизми? — Топдим. Айтганингиздек, унинг эшигини Тошкентда ҳар ким билар экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Эшик супурмоқ** 1) ҳовли супурмоқ; 2) хизматкор бўлиб ишламоқ, хизматкорлик ишларини бажармоқ. *Хуфтон ётиб азонда турар, Эртаю кеч эшик супурар.* Ҳ. Олимжон. [*Жамила:*] *Мен сизни ўла-ўлгунча дуо қилай, лойиқ кўрсангиз чўрингиз бўлиб, эшигингизни супурай.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. | Ташқари; кўча. *Эшик совуқ.* **Эшикка чиқмоқ** 1) уйдан чиқмоқ, ташқарига чиқмоқ, ҳовлига чиқмоқ; 2) ёзилгани чиқмоқ, ёзилмоқ.

3 *кўчма* Бир мақсадга, ерга ва ш. к.га бошловчи, йўл очиб берувчи бўсағa. *Бахт эшиги кўриниб турибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Бизга илму маърифат эшигин очди Қирқ уч йил илгари отахон Ленин.* Ғ. Ғулом.

ЭШИКМА-ЭШИК *рвш* Бир эшикдан иккинчи эшикка, иккинчидан учинчисига ва ҳ. к., ҳовлидан-ҳовлига, уйдан-уйга. *Маҳалла болалари эшикма-эшик юриб «Барот келди..» ашуласини айтар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЭШИК-ТЕШИК Эшик ва эшикчалар, эшиклар ва тешик-туйнуклар. *Қани энди яқин жойда эшик-тешик бўлса эканки,* [*Мунаввар*] *ўзини четга олса.* С. Анорбоев, Меҳр.

ЭШИҚЧА Кичкина эшик (қафас, қопқон ва ш. к.да). *У ичига катта оқ каламуш қамалган қопқонни ерга қўйди, эшикчасини очди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЭШИК-ЭЛИК *айн.* **эшик-тешик**.

ЭШИЛМОҚ **эшмоқ** I 1 *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Осмонга эшилиб чиққан қуюн. Пилик яхши эшилди. Қора чой тайёрлашда барглари аввал қуритилади ва эшилади.* ▪ *Дадашев ўртага [рақсга] тушди. Унинг оёқлари майин йўрғалаб, қовурғалари эшилиб кетди.* И. Раҳим, Тақдир. **Ипакдек** (*ёки* **ипак бўлиб**) **эшилмоқ** 1) ипакдек ўралмоқ, чирмашмоқ; 2) *кўчма* латиф, чиройли ҳаракатлар билан муқом қилмоқ. *Раққоса ипак бўлиб эшилар;* 3) *кўчма* ипакдек мулойимлик билан хушомад, мулозамат қилмоқ; 4) *кўчма* бир-бирининг тилини топиб бир бўлиб киришиб кетмоқ, бир-бирининг ичига кириб кетмоқ. *Қизлар билан ботирлар ипак бўлиб эшилдилар.* «Эртаклар».

ЭШИТИЛМОҚ **эшитмоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Оёқ товуши эшитилди. Масала умумий мажлисда эшитилди.* ▪ *Саидий тилар-тиламас кўзини очиб, эшитилар-эшитилмас жавоб берди.* А. Қаххор, Сароб. «*Уруш*» *деганда бизнинг қулоғимизга гумбурлаган товушлар эшитилади.* А. Қаххор, Хотинлар. *Унинг товушида шу чоққача эшитилмаган бир синиқлик оҳанги бор эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЭШИТИШ 1 **эшитмоқ** *фл. иш оти. Ҳикояни эшитиш асноси имомда бир ғижиниш вазияти бор эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Товуш тўлқинларини қабул қила билиш қобилияти. *Эшитиш органи.*

ЭШИТМОҚ 1 Товушни эшитиш органи орқали қабул қилмоқ. *Унинг қулоғи кар, эшитмайди.* | Қулоқ солмоқ, тингламоқ. *Музика эшитмоқ. Гапир, мен эшитаман. Тўхтанг, бир оғиз гапим бор, эшитиб кетинг. Қизим, сенга айтаман, келиним, сен эшит!* Мақол. ▪ *Мадумар Ғуломжоннинг далилларини қунт билан эшитди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Йўлчи бу сўзларни эшитди-да, ўз қулоқларига ишонмади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Билмоқ, хабар топмоқ, хабардор бўлмоқ, бошқаларнинг гап-сўзларидан билиб олмоқ. *Кўрган билан эшитган бир эмас.* Мақол. *Тешик қулоқ эшитмай қолмас.* Мақол. ▪ *Иброҳимов бу тўғрида маълум бир қарорга келиб қўйган, лекин домласининг фикрини эшитмасдан бурун айтгани, дарҳақиқат, тортиниб турган эди.* А. Қаххор, Қўшчинор. *Кумушнинг гўзаллик таърифини ғойибона эшитиб, оғзининг суви келувчи хотинли ва хотинсиз орзумандлар.. совчиларини турна қатор юбора бошлаган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Ўқимоқ, мунтазам равишда қатнаб билим олмоқ. *Математика курсини эшитмоқ. Шарқ тарихидан лекция эшитмоқ.*

4 Кўриб чиқмоқ, муҳокама қилмоқ. *Докладни эшитмоқ. Директорнинг ҳисоботини эшитмоқ.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

5 *кўчма* Сезмоқ, англамоқ, фаҳмламоқ. *Рузвон хола буларнинг ҳаммасини кулоғи билан эмас, дили билан эшитиб, фаҳмлаб турибди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Ички ҳис-туйғуларга қулоқ солмоқ. *Қўрбоши «икки кишининг хун баҳолари!» деб қичқирмоқда бўлган виждон садосини эшитиб ўтирмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 Оғзаки танбеҳ, таъзир ва ш. к. емоқ, олмоқ. *Сени деб роса гап эшитдим.* ▪ *Искандаров бошқармадан эшитадиганини эшитди.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. *Эр-хотиннинг орасига тушган киши баъзан ўша тобда, аксари кейинчалик, сўкиш эшитади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

7 *(фақат сўроқ ф-да)* Гапни таъкидлаш, уқдириш учун ишлатилади. *Чиндан айтаётибман, эшитаяпсанми?!* ▪ *— Хўп! — деди Зайнаб ва эшитдингми дегандек қилиб эрига қараб олгандан кейин уйдан чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЭШИТТИРИЛМОҚ эшиттирмоқ *фл. мажҳ. н. Мажлисда кандидатлар рўйхати ўқиб эшиттирилди.* ▪ *Маҳаллий радио орқали Нодирнинг магнит плёнкага ёзиб олинган овози эшиттирилди* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ЭШИТТИРИШ 1 эшиттирмоқ *фл. иш оти.*

2 Радио ёки телевидение орқали товушни узатиш, юбориш; радио ёки телевидение орқали узатиладиган концерт, лекция ва ш. к. *Болалар учун эшиттириш. Эшиттиришлар программаси. Бугунги эшиттиришимиз тамом бўлди.*

ЭШИТТИРМОҚ 1 эшитмоқ 1, 2, 6 *фл. орт. н. Хабарни ҳаммага эшиттириб қўймоқ.* ▪ *Шунча келади, ҳафталаб, ўн кунлаб туриб қолади, наинки шу чоққача мулла Норқўзига товушини эшиттирмаса!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Қиз ўз овозини бошқаларга узоқдан эшиттириши ҳам гуноҳ.. У секин куйлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Радио воситасида лекция, концерт, суҳбат ш. к.ни узатмоқ, радио тўлқинларини юбормоқ. *Концерт эшиттирмоқ. Москвадан олиб эшиттирмоқ.*

ЭШИТУВЧИ 1 эшитмоқ *фл. ш. оти.*

2 Тингловчи, қулоқ солувчи. *Радио эшитувчилар.* ▪ *Агитация агитаторгагина мослашиб қолмай, эшитувчиларга ҳам мослашмоғи керак.* В. И. Ленин, Россия социал-демократиясида орқага қараб йўл олиш.

3 Лекция, курс, ўқиш ва ш. к.га мунтазам равишда қатнашувчи студент, ўқувчи. *Механизаторлик курсларининг эшитувчилари.*

ЭШКАК Қайиқни ҳаракатга келтириш ва бошқариш учун хизмат қиладиган узун дастали ёғоч курак. *Қайиқ борар, Эшкак сувни ёрар.* Ҳ. Пўлат. **Эшкак урмоқ** (*ёки* **тортмоқ, эшмоқ**) эшкак билан қайиқни ҳаракатга келтирмоқ.

ЭШКАКЛИ Эшкаги, эшкаклари бўлган. *Саккиз эшкакли қайиқ.*

ЭШКАКЧИ 1 Одам ва юкларни дарёдан ўтказишни ўзига касб қилиб олган киши; қайиқчи. *Қайиқ соҳилга чиққач, эшкакчи қайиқни толнинг поясига боғлайди.* А. Эшонов, Лениндан гул қарздорман.

2 Эшкак урувчи, эшкак тортиб қайиқни ҳайдайдиган киши; қайиқ ҳайдовчиси. *Бизнинг қайиқда моҳир эшкакчи бўлмаган одам ортиқча юк.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЭШКИЛ-КИШАН Занжир, кишан. *Бир гуноҳкорни ёки гуноҳкор саналган бир кишини тутиб келтирадилар, уни қамаб, оёғига эшкил-кишан ёки кунда урадилар.* Айний, Жаллодлар.

ЭШЛИК 1 эш *с. мавҳ. от.*

2 Эшларга хос муомала, муносабат, дўстлик, ўртоқлик муносабатлари. *Эшлик қилмоқ.* ▪ *Қулунтой ҳам унга қилиб эски эшлик, Ўргатибдир Кўкончага жувозкашлик.* Ғ. Ғулом.

ЭШМА Эшиб ясалган, чийратма, пишиқ. *Эшма ип.* | Буралма. *Эшма устун.*

ЭШМОҚ I **1** Айлантириб, бураб, товлаб пишиқ қилмоқ; пишитмоқ, чийрамоқ; йигирмоқ. *Ип эшмоқ. Камиш эшмоқ. Белбоғни эшиб боғламоқ. Арқон эшмоқ.* ▪ *Мен ҳам тек турмасдим — мактаб маҳалигача онам ёнидан жилмай пахтани чигирикдан чиқарар, калава ўрар, пахта савар, ҳатто пилта ҳам эшиб берардим.* Ё. Шукуров, Қасос.

2 *кўчма* Ўрнига қўймоқ, ўринлатмоқ, қойил қилмоқ, қиймоқ. *Гапни эшади-да!* ▪ *Гоҳо Юсуф амаким қўлига дуторини оларди-да, шундай эшиб чалардики, юрагимизни сув қилиб юборарди.* У. Икромов, Унутилмас хотиралар.

◆ **Ип эшолмайди** *қ.* **ип.**

ЭШМОҚ II Эшкак билан қайиқни ҳаракатга келтирмоқ; эшкак урмоқ, тортмоқ. *Лаби чўччайган кичкинагина санитар қиз эшкак эшарди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ЭШОН [*ф-т*] Диндорлар орасида маълум обрў қозонган руҳоний, дин кишиси. *Ихлосманд кўпайса, эшон кўтаради.* Мақол. ▪ *Бу эшон биров билан сўзлашганда ўзини худди кимга қайси жаннатдан ўрин бериш тўғрисида худо билан сўзлашиб келгандай тутарди.* А. Қаҳҳор, Тўй.

ЭШОНЗОДА [*ф-т*] Отаси эшон бўлиб ўтган, эшонлардан тарқаган шахс, эшон боласи, авлоди.— *Ўзимиз Тошкентлик бўламиз, эшонзодаларданмиз, Мадраса кўрган муллойи забардастлардан бўламиз,— деди домла.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ЭШОНОЙИМ (*тўғриси* **эшон ойим**) *қ.* **ойим** 2.

ЭШОНПАРАСТ [*ф-т*] Эшонларга қўл берган, уларга сиғинувчи, ўтакетган диндор киши.

ЭЪЗОЗ [*а*] **1** Ҳурмат, иззат, эҳтиром. **Эъзоз қилмоқ** (*ёки* **кўрсатмоқ**) 1) иззат-ҳурмат қилмоқ, ҳурмат кўрсатмоқ, эъзозламоқ. *Қудаларнинг кўрсатган эъзоз ва эътиборидан мамнун бўлса-да, унинг хотири паришон, кўнгли нотинч эди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) қадрламоқ, қадр қилмоқ, ардоқламоқ.

2 Эъзоз *(эркаклар ва хотин-қизлар исми).*

ЭЪЗОЗ-ИКРОМ [*а*] Эъзоз ва икром, ҳурмат ва иззат, иззат-икром. *Эъзоз-икром билан кутиб олмоқ.* ▪ *Биз Маликага эъзоз-икром билан жой кўрсатдик, у пастроқдаги стулга ўтириб, ибо билан ерга қаради.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

ЭЪЗОЗЛАМОҚ 1 Эъзоз қилмоқ, ҳурмат, иззат-икром кўрсатмоқ, ҳурматламоқ. *Хизмати халққа манзур бўлган кишини ҳамма эъзозлайди.*

2 Қадрламоқ, қадрлаб асрамоқ, ардоқламоқ. *Соф муҳаббатни эъзозламоқ.*

ЭЪЗОЗЛАНМОҚ эъзозламоқ *фл. мажҳ. н. Эъзозланишга лойиқ одам.*

ЭЪЗОЗЛИ 1 Эъзозлашга лойиқ, эъзозга сазовор; ҳурматли. *Эъзозли меҳнат.*

2 Қадрли, ардоқли. *Эъзозли меҳмон.*

ЭЪЛОН [*а*] Қўпчиликка етказилиши зарур бўлган хабар, буйруқ, янгилик, фармон. | Шундай хабар ёзилган қоғоз, ҳужжат, билдириш. *Газетадаги эълон. Эълон ёзмоқ. Эълонни кўринишли жойга осиб қўймоқ. Эълон тахтаси.* **Эълон қилмоқ** 1) ҳаммага маълум қилмоқ, билдирмоқ. *Мажлис ҳақида эълон қилмоқ;* 2) тантанали суратда билдирмоқ. *Доҳиймиз ишчи-деҳқонлар ҳукумати ўрнатилганини бутун дунёга эълон қилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал; 3) бермоқ, билдирмоқ. *Виговер эълон қилмоқ.* ▪ *Армия кунида командир Элмуродга ташаккур ҳам эълон қилди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЭЪЛОННОМА [*а+ф-т*] Ёзма эълон, билдириш; мурожаатнома. *Ўрмонжон .. бу эълономани ўқиб аввал хит бўлди, кейин кулгиси қистади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЭЪТИБОР [*а*] **1** Бирор кимса ёки нарсага қаратилган диққат-назар, фикр, ёд. *Эътиборини жалб қилмоқ. Эътиборини ўзига тортмоқ. Эътибор билан разм солмоқ.* | Парво, писанд, аҳамият. *Эътибор бермоқ (қилмоқ)* ▪ *Эй, дўст дўстнинг аҳволига эътибор бермайдими?* П. Турсун, Ўқитувчи. **Эътиборга олмоқ** 1) ҳисобга, назарга олмоқ. *Кўп йиллик меҳнатини эътиборга олмоқ;* 2) инобатга олмоқ, қабул қилмоқ. *Ваъдасини эътиборга олмоқ.*

2 Бошқаларга, оммага таъсир ўтказиш кучи; омма ўртасида орттирилган ном, обрў, ишонч, нуфуз. *Унинг эътибори кундан-кунга ошмоқда. Эътибори кетди. Эътибори йўқолди.* ▪ *Мутавалли авом одам, у бизнинг хизматкоримиз, унинг гапининг нима*

www.ziyouz.com kutubxonasi

эътибори бор. Айний, Қуллар. **Эътибордан қолмоқ** (*ёки* **тушмоқ**) 1) обрўсини йўқотмоқ. *Юлғичлар, албатта, халқ эътиборидан қолиб шарманда бўладилар*; 2) бекор қилинмоқ, ўз кучини йўқотмоқ. **Эътибор қозонмоқ** (*ёки* **топмоқ**) обрў қозонмоқ, яхши ном чиқармоқ. *Нормуҳаммад қушбеги олдида ундан ҳам юқорироқ ва маънолироқ эътибор қозонди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тошкент чаманзор Бутун халқ ичида топди эътибор.* Х. Расул.

3 Эътибор *(хотин-қизлар исми).*

◆ **Эътибори билан** жиҳатидан. *Принцип эътибори билан.*

ЭЪТИБОРАН [*а*] *кўм. (ч. к. билан)* Бери, =дан бошлаб, =дан буён. *Бу кундан эътиборан.* ▪ *Ёноқдан эътиборан сойга тушгунча кўндаланг эгатли алоҳида тахта бошланади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЭЪТИБОРЛИ Эътибори, обрўси, нуфузи бўлган, сўзи ўтадиган; нуфузли, ишончли, мўътабар. *Қишлоқнинг эътиборли кишилари. Эътиборли манбалар.* ▪ *Эътиборли меҳмонни ўзбек карнай-сурнай билан кутиб олади.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ЭЪТИБОРСИЗ 1 Эътибори, обрўси, нуфузи йўқ, эътибордан қолган, нуфузсиз, обрўсиз. *Эътиборсиз одам.* ▪ *Тилга ихтиёрсиз — элга эътиборсиз.* Навоий.

2 Назар-писанд қилмайдиган, бепарво; менсимайдиган. *Мен бу диссертация деб худбин бўлиб кетдим, сенга эътиборсиз бўла бошладим.* А. Мухтор, Чинор. *Анвар ўлтирар экан, эътиборсиз қўл силтади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Эътиборсиз қолдирмоқ** назар-писанд қилмай, эътиборга олмай, оқибатсиз қолдирмоқ. *Ариза эътиборсиз қолдирилди.*

3 Бекор қилинган. *Эътиборсиз ҳужжат.*

ЭЪТИДОЛ [*а*] *эск. кт.* Бир текисдаги, мўътадил ҳолат, мувозанат. *Анварнинг кўнглидаги қоронғилик ҳам кучайди, юрак уриши эътидолдан чиқиб ўғри кишидек атрофга қарана бошлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЭЪТИМОД [*а*] 1 Самимий, тўғри, одил деб ҳисоблаб қаттиқ ишониш, шунга асосланган ишонч. *Агар ҳақиқатни айтилса, хон ўзидан бошқа ҳеч кимга эътимод қилмайди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Кўз тутилган, ишонилган кимсадан кутилган, унга боғланган умид, ишонч. *Биз келажакка ишонган улуғ халқмиз. Шунинг учун ҳам ёшларга эътимодимиз катта.* ▪ *Эндиликда чол-кампир топган-тутганини Топилга атаган, бутун эътимодини шу кенжа ўғлига қўйган.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ЭЪТИМОДЛИ Эътимод қилса, ишонса бўладиган; ишончли. *Эътимодли чўпон ҳам бор.* Айний, Дохунда.

ЭЪТИМОДНОМА *эск. диал.* Ишонч ёрлиғи, ваколатнома, ваколат ҳақидаги расмий ҳужжат. *Элчи эътимодномасини топширди.*

ЭЪТИРОЗ [*а*] Бирор нарса, таклиф, иш-ҳаракат ва ш. к.га қарши фикр; қаршилик, норозилик. *Қатъий эътироз. Бу таклифга эътироз борми? Эътироз билдирмоқ. Эътироз қилмоқ. Меҳнаткашларнинг талаб ва эътирозларига сезгир бўлиш зарур.* ▪ *Муҳаммад Расул хўжайиннинг кайфи ўзгаргани учун ўйлаган эътирозини айтишга ботинмай турди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЭЪТИРОЗЛАНМОҚ *кам. қўлл.* Эътироз билдирмоқ.— *Хотинга мувофиқ бўлиш ва бўлмасликнинг унча кераги йўқ,— деди Ҳомид эътирозланиб.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЭЪТИРОЗСИЗ *рвш* Эътироз билдирмай ёки билдирилмай; сўзсиз. *Эътирозсиз «хўп» деди. Кун тартиби эътирозсиз қабул қилинди.*

ЭЪТИРОФ [*а*] Бирор гап, фикр, иш-ҳаракат ва ш. к.ни тўғри, ҳақиқат деб билиш, қабул қилиш, уларни тан олиш, уларга иқрор бўлганлик ва ш. к. ҳақидаги тасдиқ. *Ҳақиқатни эътироф қилмоқ.* ▪ *У бу эътирофни кўзлари билан, термилиб боқишлари билан жуда аниқ билдирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЭЪТИҚОД [*а*] 1 Қаттиқ ишонч, маҳкам ушланган маслак, дунёқараш. *Большевистик эътиқод. Партиявий эътиқод. Ёшларда коммунистик эътиқодни вужудга келтириш.* ▪ *Унинг эътиқодича одамзод фақат маориф орқалигина бахтиёр бўлади.* Ҳамза.

2 Бирор кимсага ёки нарсага бўлган ишонч, эътимод, унга боғланган умид. *Шербек бу одамни гойибона танир, унга эътиқоди баланд эди-да!* С. Анорбоев, Оқсой. *Жўрабой отанинг командир йигитга эътиқоди ўн чандон ошди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 Худога ёки умуман бирор ғайритабиий кучга ишониш; имон, дин. *Диний эътиқод.* ▪ *Ҳиндистондагиларнинг эътиқодича, маймунлар ва сигирлар муқаддасдир.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. | Халқ орасида қадим замонлардан сақланадиган, кўпинча хурофотга асосланган фикр, ривоят, афсона. *Эски эътиқод бўйича сариққа дучор бўлган кишининг касали .. балиқларга ўтиши керак.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ЭЪТИҚОДЛИ 1 Ўз эътиқодида, маслагида қаттиқ турадиган, ўзгармайдиган. *Идеология соҳасидаги эътиқодли жангчи.*

2 Дин ва худога ишонувчи, диндор, художўй.

3 *кам қўлл.* Ишончли, эътимодли, содиқ.

ЭҲ *унд. с.* 1 Завқ-шавқни, қувончни, шодликни билдиради.— *Эҳ! — деб юборди Сангин ўз ўйидан ўзи завқланиб.* А. Мухтор, Туғилиш. *Ям-яшил ўтов ичра ясаб бир ҳужра, Қўйсанг агар патефон, Эҳ, .. роҳатижон.* Ҳ. Салоҳ.

2 Афсусланиш, ачиниш, ўкинч ёки пушаймонни билдиради. *Эҳ, бу дунёнинг иши-я. На хотин! На кулба!* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 Умидни, истакни билдиради. *Эҳ, қани энди бир чойнак аччиқ чой бўлса.* ▪ *Эҳ, тоғ халқининг тўйини кўрмабсиз.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар. *Эҳ, дадаси эртароқ қайтганда, шўрва қайнатишган бўларди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЭҲА *унд. с.* Ажабланиш, таажжуб ёки қувонч, шодликни билдиради. *Эҳа, олиб келдингизми, ниҳоят!* ▪ *Эҳа, сиз ҳали хотинларнинг гапини кўтариб келдингизми бу ерга. Қиҳ-қиҳ, э омон бўлинг-э!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЭҲЕ *айн.* **эҳа.**

ЭҲЗОН [*а*]: **кулбаи эҳзон** *поэт.* ғамхона, ғам-ҳасрат уйи, қайғу ҳукм сурган кулба. *Бир боқмаганин ҳоли паришонима сўзлаб. Бир келмаганин кулбаи эҳзонима айтинг.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЭҲРОМ [*а*] 1 *эск. айн.* **пирамида** 1, 2.

2 Пирамида шаклидаги бино, иншоот. **Миср эҳромлари** Қадимги Миср фиръавнларининг пирамида шаклида қурилган катта тош соғоналари. *Мисрнинг кўк ўпар эҳромларини Қай куч қилди кекса Памирга йўлдош.* Зулфия.

3 *дин.* Ҳажга боришдан олдин маълум давр давомида атир сепиш, соқол-мўйлов олиш каби дунёвий ишлардан воз кечиш ва Миср, Ироқ каби мусулмон давлатлари чегараларига етгандан сўнг оқ кийимга, одатда, тикилмаган оқ матога ўралиш ва шундай матонинг ўзи.

ЭҲСОН [*а*] 1 Хайрли, савобли иш, кори хайр; эзгулик. *Бахил эҳсондан қочар, хасис меҳмондан (қочар).* Мақол. *Ёғи йўқ, қаймоғи йўқ чойи қурсин, хайри йўқ, эҳсони йўқ бойи қурсин.* «Фольклор».

2 *дин.* Худо йўлига бериладиган зиёфат, хайр-садақа, хайр-саховат, хайр-эҳсон, худойи.

3 Умуман ҳадя, инъом. *Эҳсон бермоқ.* ▪ *Бу юртимда шоҳлик даврон сурганлар. Подшоликдан инъом-эҳсон олганлар.* «Муродхон». [*Машшоқ*] *Отабекдан катта-катта эҳсонлар кўргани учун, вақтнинг кечлигига ҳам эътибор қилмай, кирган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Эҳсон *(эркаклар исми).*

◆ **Табиат эҳсони** табиат инъоми, табиат ноз-неъматлари ва ш. к.

ЭҲСОНЛИ 1 Хайрли, савобли ишларга доим тайёр, шундай ишларни кўп қилиб турадиган.

2 *дин.* Кўп хайр-эҳсон, худойи қилиб турувчи; художўй.

3 Саховатли, қўли очиқ.

ЭҲТИДО [*а*] Тўғри йўл билан бориш; оғмаслик.

ЭҲТИЁЖ [*а*] Бирор нарсага бўлган талаб; ҳожат, зарурат, зарурият, муҳтожлик. *Эҳтиёж сезмоқ. Эҳтиёждан чиқармоқ. Маданий-маиший эҳтиёж-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ларни қондирмоқ. Ортиқча изоҳга эҳтиёж йўқ. Унинг пулга эҳтиёжи йўқ. Аҳолининг ўсиб бораётган талаб ва эҳтиёжлари. ▪ *Бора-бора чўл саҳрога айланди, одамлар ва отларнинг сувга эҳтиёжи ошa борди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *У ҳозир сўзлашга ички бир эҳтиёж сезди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳовлининг тўрт тарафи турли эҳтиёж бинолари билан .. ўралган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЭҲТИЁТ [*а*] Узоқни кўриб, олдини олиб иш тутиш. *Эҳтиёт юзасидан. Эҳтиёт чоралари.* ▪ *Эл тинч, тўқ, душман йўқ, Ҳар кимда эҳтиётга Бир милтиқ бўлсин.* Ғ. Ғулом. **Эҳтиёт бўлмоқ** 1) эҳтиёт чоралари кўриб иш тутмоқ, огоҳ бўлмоқ, сақланмоқ. *Эҳтиёт бўл, йиқилиб тушма. Ўзингга эҳтиёт бўл, қўшнингни ўғри тутма.* Мақол; 2) кўз-қулоқ бўлиб, огоҳлик, зийраклик билан, авайлаб сақламоқ. *Болангга эҳтиёт бўл! Анави кампир ўлгир, бойнинг буйруғи билан болангни эзиб ташламоқчи экан.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Эҳтиёт тутмоқ** *кам қўлл. айн.* **эҳтиёт бўлмоқ. Эҳтиёт қилмоқ** 1) эҳтиёт чораларини кўриб сақламоқ, асрамоқ, авайлаб тутмоқ. *Қиз — биллур қадаҳ. Эҳтиёт қилмасанг, қўлингдан тушиб кетади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар; 2) тежамоқ, тежаб-тергаб, аяб, режаси билан сарф қилмоқ. *Ўқни эҳтиёт қил! Мўлжални аниқ ол!* Ҳ. Ғулом, Машъал; 3) авайлаб сақламоқ, бекитиб қўймоқ. *Ҳужжатларни эҳтиёт қилмоқ.*

◆ **Эҳтиёт фонди** запас қилиб, ғамлаб қўйилган ва керак бўлса ишга солинадиган маблағ, хомашё ва ш. к.

ЭҲТИЁТКОР [*а+ф-т*] 1 Олдиндан эҳтиёт чоралари кўриб, эҳтиёт бўлиб, олди-кетини ўйлаб иш қиладиган, эҳтиёткорона иш тутадиган, тадбирли, тадбиркор. *Эҳтиёткор одам.* || *Ҳа, Рустамбек ҳар ишда эҳтиёткор.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 Тежаб-тергаб, аяб, режаси билан сарф қиладиган, исрофгарчиликка йўл қўймайдиган; тежамкор, режали. *Эҳтиёткор бичиқчилар.*

ЭҲТИЁТКОРОНА [*а+ф-т*] *рвш* Эҳтиёткорлик билан, эҳтиётлик билан, эҳтиёт бўлиб ёки эҳтиёт қилиб. *Эҳтиёткорона иш тутмоқ. Эҳтиёткорона муомала қилмоқ.*

ЭҲТИЁТЛАМОҚ *кам қўлл. айн.* **эҳтиёт қилмоқ** *қ.* **эҳтиёт**. *Ҳужжатларни эҳтиётлаб қўй. Ярани эҳтиётлаб боғламоқ.* ▪ *Қаникулда ишлаб топган пулига олган бир сидирға уст-бошини беш йил эҳтиётлаб кийди.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда. *Ҳа .. Нима бало бўлди, кампир, олдиндан эҳтиётлаб қолдинг?* Ойдин, Гулсанам.

ЭҲТИЁТЛАНМОҚ эҳтиётламоқ *фл. ўзл. н. айн.* **эҳтиёт бўлмоқ** *қ.* **эҳтиёт.**

ЭҲТИЁТЛИК эҳтиёт *с. мавҳ. от. Саидий ҳаддан ошиб кетди. Ундан эҳтиётлик талаб қилган Ёқубжон билан уришиб, уни «сотқин» деди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Элмурод .. эҳтиётлик билан пастга тушди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЭҲТИЁТСИЗ 1 Эҳтиёт бўлмай ёки эҳтиёт қилмай иш тутувчи; тадбирсиз. *Эҳтиётсиз бола.* || *Элмурод кечаси эшикка эҳтиётсиз чиқди-ю, шамоллаб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кам қўлл.* Эҳтиёт қилмай, пала-партиш сарф қилувчи; режасиз, исрофгар.

ЭҲТИЁТЧАН *кам қўлл. айн.* **эҳтиёткор** 1.

ЭҲТИМОЛ [*а*] 1 Рўёбга чиқиш, амалга ошиш, юз бериш имконияти; мумкинлик. *Сиз бу эҳтимолга қандоқ қарайсизлар?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қизнинг йўқолишини ўйлай-ўйлай турли эҳтимоллардан иккиси ўртасида қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу даромаднинг қатъцян кесилиш эҳтимоли бор эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. | Фараз, тахмин, чама. *Бу ҳақда ҳар хил эҳтимоллар, назариялар бор.*

2 *модал с.* Балки, =са керак, бўлиши мумкин. *Унинг келиши эҳтимол.* ▪ *Шербек ўшанда ҳол сўраб, эҳтимол, хато қилгандир.* С. Анорбоев, Оқсой.

◆ **Ҳар эҳтимолга қарши** эҳтимол юзасидан. **Эҳтимолдан узоқ эмас** бўлиши мумкин.

ЭҲТИМОЛКИ *модал с. айн.* **эҳтимол** 2.

ЭҲТИРОМ [*а*] Юксак ҳурмат, иззат-икром. *Эҳтиром қилмоқ. Эҳтиром билан салом бермоқ. Зўр эҳтиром билан тилга олмоқ.* ▪ *Паҳлавоннинг бу хислатларини узоқда эшитганлар ишонмас, лекин яқиндан танувчилар унинг қобилиятларини эҳтиром қилардилар.* Ойбек, Навоий. **Камоли эҳтиром ва салом билан** *мактубий* одатда хатнинг охирида имзодан олдин ёзиладиган ибора.

ЭҲТИРОМЛИ 1 Юксак ҳурматга, эҳтиромга сазовор бўлган; муҳтарам, ҳурматли.

2 Эҳтиромни ифодалайдиган, адабли. *Эҳтиромли муомала.*

ЭҲТИРОС [*а*] Зўр ҳис-туйғу, завқ, шавқ, ҳирс. *Эҳтирос билан гапирмоқ.* ▪ *Эҳтирос туғён урганда, ақл чироғи хиралашади.* Т. Жалолов, Олтин қафас. *Севишганларнинг қалблари ширин-ширин толпинган-толпинган. Кўзларидаги мастона эҳтирос тумани оша бир-бирларини кўрадилар, холос.* А. Мухтор, Чинор.

ЭҲТИРОСЛИ 1 Эҳтиросга тўлган, оташин. *Эҳтиросли публицист.*

2 Эҳтиросни ифодалайдиган, жўшқин. *Эҳтиросли сўзлар. Эҳтиросли шеър.*

ЭҲТИРОССИЗ Эҳтироси йўқ, эҳтиросдан холи, ҳиссиз. *Эҳтироссиз шоир.*

Ю

Ю Ўзбек алфавитининг ўттизинчи ҳарфи.

-ю *(унлилардан кейин) юкл.* Айтилаётган фикрга диққат жалб этиш учун, уни таъкидлаш, кучайтириш учун хизмат қилади. *Буни қамаган мингбоши-ю, бу ҳезалак махсум мендан домангир.* Н. Сафаров, Уйғониш. | Норозилик, жирканиш каби салбий муносабатларни ифодалайди. *Шу ҳам иш бўлди-ю! Ўзи кап-катта бола-ю, қилаётган ишини қара!*

=ю *(унлилардан кейин)* 1 *биркт. боғл.* Уюшиқ бўлаклар ва гапларни бир-бирига боғлаш, бириктириш учун хизмат қилади. *Кечаю кундуз ишладик.* ▪ [*Ғуломжон*] .. *мадрасада айтган гапларим учун қасос олаяпти, деб ўйладию, мингбошига бориб арз қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *зидл. боғл.* Тенг эргаш гапларнинг маъносидаги зидликни ифодалайди; «аммо», «лекин», «бироқ» маъноларини билдиради. *Ўқийдию, мазмунига тушунмайди. Ишни бошладию, битирмади.* ▪ *Эшитадию, нима тўғрисида сўз бораётганини фаҳмламайди.* А. Умар, Мухтор. *Оқсоқ қоровул ундан [автомобилдан] кўзини олмай, қўлтиқ таёғини тўқиллатганича, зинадан тушдию, унга яқин боришини ҳам, бормаслигини ҳам билмай, анҳор кўпригидан берида тўхтаб қолди.* А. Қаҳҳор, Картина.

ЮАНЬ [*хит*] Хитой Халқ Республикасида пул бирлиги.

ЮБИЛЕЙ [*р<лат*] Бирор шахснинг туғилган куни ёки бирор ташкилот, муассаса ва ш. к.нинг йиллиги муносабати билан жамоатчилик томонидан ўтказиладиган тантанали маросим. *Шоирнинг 80 йиллик юбилейи. Университетнинг 50 йиллик юбилейи. Юбилей йили. Олимнинг юбилейини ўтказмоқ.*

ЮБИЛЯР [*р*] Юбилейи нишонланаётган шахс, ташкилот, муассаса ва ш. к. *Коммунизм қурилишининг улуғ программаси, ҳаммамиз қатори, ҳурматли юбиляримиз Мирзо Турсунзода илҳомига илҳом, кучига куч қўшажакдир.* «Қ. Ўзбекистон», 1961, № 276. *Қуёш ўзининг сахий нурларини аямасдан юбиляр республикамизга сочмоқда.* «С. Ўзбекистони», 1964, 13 октябрь.

ЮБКА [*р*] Хотин-қизларнинг белдан пастки уст кийими, шунингдек, аёллар европача кўйлагининг белдан пастки қисми. *Шерсть юбка. Калта юбка.* ▪ *У [Фотима] енгларига чиройли қизил каштапар тикилган украинча оқ шойи кофта, қора юбка кийган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЮБОРИЛМОҚ юбормоқ *фл. мажҳ.н. Район конференциясига вакил юборилди.* ▪ *Меҳри хуфтонга яқин касалхонага юборилди.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам. *Бу нома эртаси кун хонга юбориладиган бўлиб, бунга махсус киши белгиланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Менда шаҳардан юборилган рўйхат нусхаси бор, ўшандан кўчириб оларсиз.* Ҳ. Шамс, Душман.

ЮБОРИШМОҚ юбормоқ *фл. бирг. н.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЮБОРМОҚ 1 Нарса ёки кимсани бирор томонга ёки жойга йўлламоқ, жўнатмоқ. *Хат юбормоқ. Совға юбормоқ. Пул юбормоқ. Вакил юбормоқ. Беморни касалхонага юбормоқ.* ▪ *Сиз, шаҳаншоҳ, ўша соати музаффарни тайин айлаб, биз қулларига хабар юборсалар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қуймоқ, киритмоқ. *Врач беморнинг венасига дори юборди.*

3 =(и)б қўшимчали равишдошлардан кейин кўмакчи феъл вазифасида келиб, иш-ҳаракатнинг тўсатдан рўй берганлигини ва тугалланганлигини билдиради, мас. *ташлаб юборди, йиғлаб юборди, ичиб юборди, ўқиб юборди.* ▪ *Лектор .. хатга қараб, жаҳл билан яна бир марта «ўртоқлар» дедию, лекцияни бошлаб юборди.* А. Қаххор, Лектор. *Ҳоким учта маҳбусни шаҳар турмасига жўнатаётганида ўшаларни Қудрат ақам қочириб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Икки ўртоғим мени, ўзини тутолмас, бир нарса деб бақириб юборар, ..— деб .. хавотир олишяпти,— деди Аҳмаджон.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Али тажанг буришиқ пешанасини силаб, лаб-лунжини тутолмай, кулиб юборди.* Ойбек, Қуёш қорайлмас.

◆ **Жаҳаннамга юбормоқ** нобуд қилмоқ, ўлдирмоқ. «*Пашша талаяптими, ҳозир ҳаммасини жаҳаннамга юборамиз, қорачам!*» — пашшаларни эзиб давом этди *Жўра.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЮБОРТИРМОҚ юбормоқ *фл. орт. н. Хат юбортирмоқ. Совға юбортирмоқ.* ▪ — *Мабода ўзим боролмаганимда ҳам, бувимга айтиб, отамни юбортираман,— деди Ғуломжон.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Иш кўриладиган куни, афанди кечикиб қолган эди, қози одам юбортириб олдириб келди.* «Латифалар».

ЮБОРУВЧИ юбормоқ *фл. ш. оти. Хат юборувчи. Совға юборувчи.* ▪ *Йигитали «кимдан экан» деб, телеграммага кўз тикди. Юборувчининг кимлиги номаълум эди.* С. Кароматов, Тоғ гўзали. *Мен билан Отабекни қаматиб дор остига юборувчи, Отабек тилидан сохта талоқ хати ёзиб бир-биримиздан жудо этувчи .. баттол Ҳомид экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮВДИРМОҚ ювмоқ *фл. орт. н. Фосиҳ афанди бўлса, кеча мингбоши катта умидлар билан ювдириб, таратиб .. қўйган қора дулдул устида куйдирган калладай иржайиб ўтирар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Биров офтобада сув келтириб меҳмоннинг қўлини ювдирса, биров сочиқ тутади.* О. Ҳусанов, Шинаванда.

ЮВИЛМОҚ ювмоқ *фл. мажҳ. н. Йигит ювилган қўлларини сочиққа артди. Шўр ерлар қишда уч-тўрт бор ювилади.* ▪ *Туробжон дўпписини бошидан олди ва қоқмоқчи бўлганида кўзи йиртиқ енгига тушди,— юраги ачиди, энди уч-тўрт .. ювилган янгигина кўйлак эди.* А. Қаххор, Анор. *Нотаниш бола ҳамон кетмон уряпти. Яланғоч бадани терлаб кетганидан офтобда янги ювилган самовардек ялтирайди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ЮВИНИШМОҚ ювинмоқ *фл. бирг.н.*

ЮВИНМОҚ ювмоқ 1 *фл. ўзл. н. Ваннада ювинмоқ. Душда ювинмоқ.* ▪ *У ечиниб, энди ювинаётган эди, эшик тақиллади.* А. Қаххор, Қўшчинор. *Ғуломжон буларнинг ҳаммасини кўтариб, ҳовлига ювингани кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЮВИНТИРМОҚ ювинмоқ *фл. орт. н. Гўдакни ювинтирмоқ.* ▪ *Қампир йўқ чоқларда Унсин болаларни ўз бағрига олиб ўтирарди, уларни ювинтирарди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Равшанбекни ювинтириб, бахмалга ўрантирди.* «Гўрўғли».

ЮВИШМОҚ ювмоқ 1, 3, 4 *фл. бирг. н. Кундуз опа кир юваётган экан, ҳашарга чақирди, чиқдим. Кирини ювишдим.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

ЮВМОҚ 1 Сув (баъзан спирт, керосин ва ш. к.) билан ишқаб тоза қилмоқ, кирини кетказмоқ; чаймоқ, чайқамоқ. *Бетни ювмоқ. Қўлни совун билан ювмоқ. Идишларни ювмоқ. Яранни спирт билан ювмоқ. Узумни ювиб емоқ.* ▪ *Тўртинчи косани олиб кириб кетгандан сўнг, Ҳаёт қозонни ювдию, қопқоғини ёпиб, кириб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Баҳор ариқ бўйига ўтириб помидор, бодринг ва пиёз ювди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Отларни .. ювиб, тараб, эгарлаб, юганларди.* «Эрали ва Шерали». **Кир ювмоқ** кир бўлган кийим ҳамда дастурхон, сочиқ, чойшаб каби рўзғор буюмларини кир кетказувчи воситалар (совун, совун порошоги ва ш. к.) билан сувда ишқаб тозаламоқ. [*Ойимхон*] *очдан ўлмаслик учун эртадан кечгача кир ювиб, ҳақига бир коса кепак олиб нон қилиб еган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Оқизиб олиб кетмоқ, ўпириб ёки ўйиб кетмоқ. *Ёмғир девор сувоқларини ювиб кетди.* ▪ *Сув нов остини ювиб кетяпти.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Аму оқар қирғоқни ювиб, Кунлар ўтар кунларни қувиб.* Ғайратий.

3 *қ. х.* Тупроқ шўрини кетказиш мақсадида далага сув қўймоқ; яхоб бермоқ. *Шўр ерларни қишда уч-тўрт марталаб ювдик.* ▪ *Бу ерни текислашга ҳам, шўрини ювишга ҳам, эҳтиёж йўқ.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 *с. т.* Эришилган ғалаба, муваффақият ёки бирор яхши нарсанинг қўлга киритилишини зиёфат, қадаҳ кўтариш йўли билан нишонламоқ.— *Оғайнилар, энди .. кечирасизлар,— деди Сангин плашининг чўнтагидан яримта ароқ чиқариб,— бу келганларинг ҳисоб эмас, квартирани алоҳида ювамиз.* А. Мухтор, Туғилиш. *Бобо амаким ҳам олтмиш йиллик тўйларини қилиб беришлари керак. Пенсияни ювмасалар бўлмайди.* И. Раҳим, Тақдир. *Ғалабани ювгани Ғанижоннинг уйига уч-тўртта ўртоқлари келишганди.* А. Абдунабиев, С. Султонов, Ленин йўриғи билан.

◆ **Гуноҳини** (*ёки* **айбини, доғини** ва ш. к.) **ювмоқ** эзгу иш, яхшилик, ибратли хатти-ҳаракат ва ш. к. билан ўзини оқламоқ. *Маҳдумнинг бу сўзи юқоридаги гуноҳини ювгандай бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Гулнор энди тап тортмади. Соф номусига отилган қорани бутунлай ювиб ташлашга жазм қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Кир ювди** қ. **кир. Қўлни ювиб қўлтиққа урмоқ** (*ёки* **тиқмоқ**) бирор кимса ёки нарсадан кўнгли совимоқ, ҳафсаласи пир бўлмоқ. *Офтоб ойим эридан ҳам қўлини ювиб қўлтиғига урган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮВОШ 1 *сфт* Шўхлик қилмайдиган, тинч ёки жим юрадиган; беозор. *Ювош бола. Ювош от.* ▪ *Мусулмонқул .. қўй каби ювош Тошкент ҳокими Салимсоқбекни ўлдириб, ўрнига Азизбекдек золимни белгилади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Дадам жуда ювош, ширин сўз чол эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Юрагингиз дарё-да, ойи! Ёки синфга нуқул ювош, ақллиларини териб олганмисиз-а!* Ҳ. Назир, Опахонимиз.

2 *рвш* Секин, оҳиста; майин, беозор. *Зайнаб ювошгина кулиб, қизариб чамадончасини кўча ўртасига қўйди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Қамчи жаҳлидан тушиб, Мавлон акага яхши шогирдлардек ювош боқди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Отлар билан бирга Шоқосим ҳам оҳиста айланиб, узун қамчисини отлар устида ювош силқиб қўяди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЮВОШЛАНМОҚ Ювош бўлиб қолмоқ, аччиғидан тушмоқ. *Бу от анча ювошланиб қолди.* ▪ — *Чиқ, яқинроқ ўтир, гап кўп, —деди ювошланиб чол.* Ойбек, Улуғ йўл.

ЮВОШЛАШМОҚ *айн.* **ювошланмоқ.** *От ювошлашди.*

ЮВОШЛИК ювош *с. белги оти. Озғин, лекин бақувват уста Замоннинг ювошлиги, .. меҳнатсеварлиги солдатларга ёқарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Унинг тўғрилиги, ювошлиги Норбувининг онасига ёқиб қолиб, ўз қизини «арзон-гаровга» тўй қилиб берди.* Ҳ. Шамс, Душман.

ЮВУНДИ Қозон ва идиш-товоқлар ювганда ҳосил бўладиган овқат қолдиқлари аралаш ифлос сув. *Ювундини тўкмоқ.* || *Ювунди челак.* ▪ *Овқат жиҳати унча нолийдиган эмас, бойнинг ичкарисидан салқит, ювунди ва бошқалар чиқиб туради.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. | Овқат қолдиғи; сарқит. *Эшигида ювундисига зор бўлган полвоннинг давлатини бир кўрсин, куйиб ўлсин!* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.— *Бор, сенга ювунди бериб боқаётган хўжайинингга айт. Таслим бўладиган номард йўқ,— деди Михайлов Ҳусанга.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.

ЮВУНДИХЎР *нафр.* Бировнинг

www.ziyouz.com kutubxonasi

хизматини қилиб кун кўрадиган киши; югурдак, малай. *Ўртоқларинг сени, сен ювундихўрни, ҳамқишлоғимиз дегани ор қилишади!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЮВУҚЛИ Ювилган, тозаланган, тоза. *Ювуқли идишлар. Ювуқли кир. Косалар ювуқлими?*

ЮВУҚСИЗ 1 Ювилмаган, кир, ифлос. *Ювуқсиз идиш. Ювуқсиз сочиқ. Қўли ювуқсиз бола.* ▪ *У кишининг [Бобохоннинг] зарбидан қўрққан баъзи муллаваччалар .. бетлари ювуқсиз ҳолда дарсларини такрор қила бошлар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Ер ўчоқ олдида даста-даста ювуқсиз лаганлар ётарди.* С. Аҳмад, Пойқадам. — *[Ғулом ака] ғариб, ҳеч кими йўқ, сўққабош экан. Кир-чири ювуқсиз қолмасин, вақти-бемаҳал иссиқ томоқсиз қийналмасин, деб раҳмим келганидан тек қандим бунга,— деди Сабохон.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 *кўчма* Ҳаром-ҳаришни фарқ қилмайдиган; нопок. || *Мана шунақа ювуқсизларнинг гапига ишониб, йўқ нарса учун билмасдан хафа бўлиб юрадимиз!* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. *Ювуқсиз деб сизга ўхшаган ҳар ким эшигида исковдай текин ош-нон ахтарганни айтадилар. Катта деган сари ҳаддингиздан ошиб кетасиз-а!* Ҳ. Шамс, Душман.

ЮВҒУЧИ Мурдани ювиб кафанловчи киши, ғассол, мурдашу. *Наби ака Қодиржоннинг иягини малла бўз белбоғи билан боғлаб, ювғучи Салоҳиддинхўжа ва Мамажон гўрковнинг уйига қараб жўнади.* А. Раҳмат, Ҳаёт лавҳалари. *Унинг [порахўрнинг] ҳайратда очиқ қолган оғиз ва кўзларини ювғучи тахтада юмди.* А. Қаҳҳор, Пора. *У [Ҳиқичоқ хола] ҳам кинначи, ҳам доя, ҳам ювғучи.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ЮГАН I От, эшак каби уй ҳайвонларини бошқариш учун улар бошига солинадиган, сувлиғи ва тизгини бўлган, қайиш тасмалардан ясалган абзал. *Оёқиз бўлса .. бир қўли билан юганни ушлаб, отни бошқарарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Унинг [Тоштемирнинг] қўли юганда, кўзлари ерда, отага қараёлмас, манглай тери чаккаларига силқир эди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ЮГАН II Гули сариқ, баланд бўйли кўп йиллик ўт.

ЮГАНЛАМОҚ 1 От, эшак каби уй ҳайвонларининг бошига юган солмоқ, юган урмоқ. *Тойни юганламоқ.* ▪ *[Эрали] отларни ювиб, тараб, ғарлаб, юганлади.* «Эрали ва Шерали».

2 *кўчма* Ўз измига бўйсундирмоқ, бошқармоқ. *Асов дарёларни юганламоқ.* ▪ *Йўдоқ бўз ҳам маданийдир, Биз уни юганладик.* Ғ. Ғулом.

ЮГАНЛАНМОҚ *юганламоқ фл. мажҳ. н. Юганланган от.*

ЮГАНЛАТМОҚ *юганламоқ фл. орт. н. Отни юганлатиб жўнамоқ. Той юганлатмади.*

ЮГАНЛИ Югани бор; юганланган. *Юганли от.*

ЮГАНЛОҚЛИ Юганланган, юган урилган, юганли. || *От юганлоқли.*

ЮГАНСИЗ Югани йўқ; юганланмаган. *Югансиз той.*

ЮГУРГИЛАМОҚ *с. т.* Тез-тез югурмоқ, чопқилламоқ. *Йигитлар югургилаган боланинг орқасидан кичкина кўчага қайрилишди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ёрмат билан Нормат югургилаб суюнчига чиқиб кетишди.* А. Мухтор, Чинор.

ЮГУРГИЛАШМОҚ *югургиламоқ фл. бирг. н. Бировнинг олдига бирови чопиб ўтиб: «Гулнинг яхшисини мен оламан», деб югургилашиб, .. ўнта қиз Равшанбекнинг устидан келиб қолди.* «Равшан».

ЮГУРДАК 1 Бировга хизмат қилиб турадиган киши; хизматкор, малай. *У [Йўлчи] сўрамаса ҳам, чойхоначининг югурдаги чой қўйиб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Демак, мен бу ерда гиёҳбандларнинг чой ташувчиси, чилим солувчиси, Ҳожибобонинг югурдаги, фарроши бўлиб қолар эканман.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Ибодилла бой боласи бўлгани билан, отасининг югурдаги, холос.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Ёрдамчи, дастёр. *Мана, ойим, сизга яна бир дастёр — югурдак топиб келдим.* Ойдин, Ҳазил эмиш.— *Ҳар ҳовлига битта югурдак керак, ..— деди мўйсафид.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *эск.* Бирор идоранинг хат-хабарларини тегишли кишиларга ёки муассасаларга ташувчи ходими; хат ташувчи. *Мадраимни сельсоветнинг ўша вақтдаги раиси районга олиб бориб исполком югурдаги қилиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 *салб.* Бировнинг буйруғини ёки топшириғини хушомадгўйлик билан бажарувчи; лаганбардор, малай. *Ҳожи Муҳиддин Муҳаммад Ризо охун .. чет эл капиталининг югурдаги эди.* Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар. *Амалдорларнинг югурдаклари кўча-кўйларда одам ўлдиришга киришдилар.* Айний, Жаллодлар.

4 *айн.* **югурик** 2. *Югурдак оёққа кавуш топилар.* Мақол. ▪ *Гулшан дегани шаккокроқ, тили югурдак, ўзи вийрак-туйғун .. эди.* Ҳ. Шамс, Душман.

ЮГУРДАКЛИК *югурдак с. белги оти. Йўлдаги азоб-уқубат, дастёрлик, югурдакликдан тинкаси қуриган Дўстмат ака Қобилга етганда қаттиқ касал бўлиб, тўсатдан вафот этди.* Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар. *Кўчада қолган, .. бировнинг хизматида югурдаклик қилувчи болалар озмунча эмасди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Болаликдаёқ Тарас етим қолади, ўзгалар молини боқади, боёнлар қўлида қулваччалик, югурдаклик қилади.* В. Зоҳидов, Улуғ қўбизчи.

ЮГУРИК 1 Тез югурадиган, чопадиган; чопқир, чопағон. *Кепак еган от югурик бўлмас.* Мақол. ▪ *Чўлоқ одам учун хизматкорлик қийин, боёқиш Қамбар бу камчиликни билдирмаслик учун югура-югура югурик бўлиб қолган-да.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Ҳаёт мисли бир югурик дарё, оқади-кетади, суреган кайфу сафонгиз қолади,— қув кўзларини сузиб, илжайди Эшонхон.* Ойбек, Улуғ йўл. *Икков миниб тулпор отти, Чопмоққа ҳаваси кетди, Қимнинг оти югурик,— деб.* «Эрали ва Шерали».

2 Илдам, тез ҳаракат қиладиган; чаққон, тез (оёқ, қўл, тил ҳақида). *Югурик бармоқлар. Югурик оёқ.* || *Қўл югуриги — ошга, тил югуриги—бошга.* Мақол. ▪ *У [Абдушукур] болалик чоғида дадаси билан бирга янги шаҳарда резавор сотиб юргандаёқ, русчага тили югурик бўлиб қолган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ақли югурик** бирор масалани тез тушунадиган, тез ҳал қила оладиган; фаҳмли.— *Не-не ақли югурик донишлар жон бермаган бу йўлни солгунча ..— деди бува.* Й. Шамшаров, Кўрк меъморлари.

ЮГУРИШ 1 *югурмоқ фл. иш оти. Сиз лоп деса, ола қоп олиб югуриш ўрнига, ана шунақа иввогарларни тутиб беришларингиз керак.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 *спорт.* Йирик ва илдам қадам билан олға томон тез ҳаракат қилиш; чопиш. *Қисқа масофага югуриш. Узоқ масофага югуриш. Югуриш мусобақаси.*

3 *с. т.* Бирор ишни амалга ошириш ёки рўёбга чиқариш учун уриниш, югуриб-елиш, ҳаракат қилиш. *Шунча югуришлар бекорга кетди. Унинг югуришларидан бирор натижа чиқмади.*

ЮГУРИШМОҚ *югурмоқ* 1, 2, 3 *фл. бирг. н. Болалар чувурлашиб кўчага югуришди.* ▪ *Олдинда Камолиддин, орқада муллаваччалар пешвоз югуришди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қиём вақтида бир қанча болалар «тўй келди, тўй келди!» деб, бақириб-чақириб югуришди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЮГУРМОҚ 1 Ирғишлаб бирор йўналишда тез ҳаракат қилмоқ; чопмоқ. *Бор кучи билан югурмоқ. Бола югуриб тепаликка чиқди. Бузоқнинг югургани сомонхонагача.* Мақол. ▪ *Шу маҳал бир тўда бола чуғурлашиб, гузар томонга югуриб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Гулнор билан Унсин танчада ўтириб, бир-бирига меҳрибон эгачи-сингилдай сўзлашаркан, болалардан бири югуриб келди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Шошилинч равишда бирор томонга юриб бормоқ, тезлик билан ҳаракат қилмоқ. *Зиёдилла, унинг кетидан Ибодилла югуриб бориб, чолга қўл узатдилар.* Ҳ. Ғулом, Машъал.— *Шошма, болам,— кампир тандир томонга югурди ва хокандозда исириқ тутатиб келиб Норматнинг бошидан айлантирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *спорт.* Югуриш билан шуғулланмоқ; югуришда қатнашмоқ.

3 *кўчма* Бирор иш ёки мақсадни амалга ошириш учун ҳаракат қилмоқ; уринмоқ. *Ўқишнинг кетидан югурмоқ. Югурганники эмас, буюрганники.* Мақол. ▪ *Раис Умурзоқ отага ўхшаш*

www.ziyouz.com kutubxonasi

обрўли, тажрибакор пахтакорларни қўлга олиш ниятида озмунча югурмади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 *кўчма* Пайдо бўлмоқ, намоён бўлмоқ, кўринмоқ (бирор хусусият, белги, ҳолат ва ш. к. ҳақида). *Унинг юзига қон югурди.* ▬ [*Ибн Сино*] *назари сатрлар оралаб йўрғаларкан, ер остидан хазина топган кишидек қўллари аста титрайди, юзига ғалати табассум югуради.* М. Осим, Китобга ихлос. *Малоҳат Каримованинг юзларига қизил югурди, юзидаги кулдиргичлар ҳуснига ҳусн қўшди, кўзлари чарақлаб кетди.* Ойдин, Асл ёр. *Энди ҳар икковининг ҳам юзига жиддият югурди.* Ҳ. Шамс, Душман.

5 *кўчма* Тезлик билан оқмоқ; қуйилмоқ. *Қишлоқ ўртасидан ўтадиган икки сой тошлардан-тошларга урилиб, кўпириб, узоқ пахта далаларига қараб югуради.* Мирмуҳсин, Ҳамзаободда. *Довул қоқиб ўтар уйғоқ тун, Тайёр бўлар тонгда бош тўғон, Чексиз шодлик билан югурар Саҳроларнинг юрагига қон.* Ҳ. Олимжон.

ЮГУРТИЛМОҚ *югуртмоқ фл. мажҳ. н. Куёшнинг олтин зарлари фазо бетини кўз тиндиргудай қилиб ювган; терак учларига гўё олтин суви югуртирилган; осмон марвариддан ясалгандай тиниқ.* Ҳ. Шамс, Душман.

ЮГУРТИРИЛМОҚ *югуртирмоқ фл. мажҳ. н. Раисни чақириб келиш учун бола югуртирилди.* ▬ *Баланд, сербезак шифтда олтин суви югуртирилган кучли занжирда каттакон қандил ҳисобсиз чироқлари билан гавҳардай товланиб турар эди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ЮГУРТИРМОҚ 1 *югурмоқ* 1—4 *фл. орт. н. Отни роса югуртирдим.* ▬ *Қимлар кетмон билан, кимлар чўкич ва ё замбил билан ишлар эди. Уларни ҳеч ким шошилтирмас, ҳеч ким югуртирмас эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бирор мақсадга эришиш учун бошқаларни роса ишлатмоқ, овора қилмоқ, ташвишга солмоқ, уринтирмоқ. *Хўш, ҳали бошқармадагиларни югуртираман, деб керилиб кетган эди, сўзининг устидан чиқяптими?* Ш. Ғуломов, Азим дарёман дебон. *Қодир товуш берган эди, қоровул: «Бемаҳалда ҳаммани югуртириб, қаёқда қолдингиз?» — деб койиди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

3 *махс.* Металл сиртини химиявий ёки электролиз усулида бошқа металл билан қопламоқ. *Узукка олтин суви югуртирмоқ.*

◆ **Ақл югуртирмоқ** пухта ўйлаб кўрмоқ, яхшилаб фикр юргизмоқ. *Нурматжон аввал «мендан бесўроқ кампир бунга нечук рози бўлди экан», деб пича ақлини югуртириб қараса, кампир жуда тадбирли иш қилибди.* А. Қаҳҳор, Қизлар. **Кўз югуртирмоқ** *қ.* **кўз** 2. **Тирноққа ғаров югуртирмоқ** *қ.* **ғаров.**

ЮГУРТМОҚ *югурмоқ* **1** *фл. орт. н. Қози домла қўлларини ювиб туриб, дастурхонга кўз югуртди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Сартарош .. секин «бисмиллоҳ» деганича, устарани Миркаримнинг бошидан чаққон югурта кетди.* Ойбек, Болалик.

ЮГУРУВЧИ 1 *югурмоқ фл. ш. отн. Хуллас, дунёнинг турли бурчагида, турли иқлимида яшайдиган сутэмизувчи, .. югурувчи, учувчи парранда ва ҳайвонлар шу ерга тўпланган.* «Муштум», 1959, № 14.

2 *спорт.* Югуришга, чопишга моҳир спортчи; чопувчи.

ЮГУРУҚ *айн.* **югурик.** «*Чорак соатда Навоийнинг чорбоғларига борурман, югуруқ тўбичоқ бўлса»,— деб ўйлади у.* М. Осим, Сеҳрли сўз.

ЮГУР-ЮГУР Бирор оғир ва шошилинч ишни амалга ошириш вақтида юз берадиган оворагарчилик, ҳовлиқиб у ёқдан-бу ёққа чопиш. *Шунча югур-югурдан ҳечқандай натижа чиқмади.* ▬ *Кўчада югур-югур, шовқин, итлар вангиллаган, товуқлар қийқиллаб қочган.* А. Қаҳҳор, Башорат.

ЮЗ I 1 Одам бошининг олд томони, олд томондан кўриниши; чеҳра, бет, афт. *Чўзиқ юз. Қизил юз. Кулча юз.* ▬ *Бошқалар бўлса Ниёз қушбегининг сўзидан кейин .. ҳожининг юзига тикилган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қизғин бўғувчи ҳаво юзга уради.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қанизак .. дурраснинг учи билан юзини бекитиб, тескари ўгирилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Инсон бетининг у ёки бу томони; ёноқ. *Раъно супага оёқ солинтириб ўтириб олди. Кампир уни кўриб аввал ўзини йўқотиб қўйди, кейин бўйнидан қучиб, у юзидан-бу юзидан ўпди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт. *Унинг юзларида, дудоқларида йигитнинг юрагини эритувчи бир таббасум ёнади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Бирор нарсанинг устки томони, юзаси; сирт, сатҳ. *Қир юзини лолалар қоплаган. Кўк юзини булут босди. Ойнинг юзида ҳам доғ бор.* Мақол. **Қатиқнинг юзи** қатиқнинг устки қаймоқ бойлаган қисми.— *Қушлар ичида яхши кўрадиган биттаси бор эди, унга бошқалардан яшириб, қатиқнинг юзини берар эдим,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола. | Саҳн; майдон. *Ҳовли юзи.* ▬ *Кўк юзида сўнмоқда юлдуз, .. Нечун бедор қошлари қундуз.* Ё. Мирза. **Ер юзи** 1) ер усти, юзаси. [*Қушлар*] *ер юзини тутган чечак гиламлар устини ўпиб ялайдилар, ётиб чўқийдилар, сапчиб учадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) дунё, олам.

4 Айрим нарсаларнинг у ёки бу томони, тарафи, қирғоғи. *Кўчанинг икки юзида қатор уйлар.* ▬ — *Дарёнинг бул юзида қолиб, ул юзидаги ёрига етолмай қақшаган бадбахт ошиқ шўри бошимда,— деди Ғуломжон.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мусулмонқул Чирчиқ бўйига келиб етганда, қушбеги бошлиқ Тошкент йигитлари ҳам сувнинг бериги юзида кутиб турган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Обрў, эътибор; юз-хотир. *Эр юзини ер очар, ер юзини эр очар.* Мақол. ▬ *Ҳар ҳолда ҳурматларини бажо келтир, Марғилон деган шаҳардан сенинг юзингни деб келадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 Кесиш ёки чопиш асбобларининг тиғи. *Пичоқнинг юзи. Болтанинг юзи.* ▬ *Гўрков кетмон урса, ер нақ тошдай, кетмон юзини қайирибди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

7 *мат.* Текислик ёки сиртнинг чизиқлар билан ўралган қисми; сатҳ. *Доиранинг юзи. Учбурчак юзи.*

◆ **Юзи ёруғ** ўзини оқлаган; айби, гуноҳи йўқ; хижолатдан қутулган. *Юзи ёруғ одам.* **Юзи иссиқ** *айн.* **истараси иссиқ** *қ.* **истара. Юзи йўқ** ор-номуссиз, уятсиз, бетсиз. [*Болта:*] *Шу тобда Мирбадал кўзимга кўринармиди-я?* [*Баҳри:*] *Юзи йўқ экан?* Н.Сафаров, Ҳаёт мактаби. **Юзи шувут** *қ.* **шувут. Юзи қора** ёмон, уятли иш қилиб ўз обрўсини кетказган, обрўсизланган; гуноҳкор, шарманда. *Шунақа, холанг ўргилсин, юзи қора бойларнинг жадига бош болам шўрлик шундай кўмилди.* Ғ. Расул, Тўнғич ўғил. || *Гуноҳим .. бойлар — юзи қораларга қарши курашда иштирок қилганимми?* Ҳ. Шамс, Оқ падар. **Юз бермоқ** содир бўлмоқ, воқе бўлмоқ. *Бу учрашув улуғ совет халқи немис-фашист босқинчиларига қарши шиддатли жанглар қилиб турган шароитда — фронтда юз берди.* Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон. **Юз кўрар** *этн.* никоҳнинг эртаси куни кўрмана билан келин кўриш маросими. **Юз кўрмас бўлиб кетмоқ** биров билан алоқа қилмай қўймоқ, муносабатни бутунлай узмоқ. *Мен у билан юз кўрмас бўлиб кетдим.* **Юз(ини) кўрмоқ** *(фақат бўлишсиз ф-да)* бирор кимса ёки нарса билан ҳеч муносабатда бўлмаслик. *Бир хафтадан бери китоб юзини кўрмаган.* **Юз тутмоқ** бирор томонга қараб йўл олмоқ; кетмоқ. *У Қўқонга томон юз тутди.* ▬ *Лекин дунёда туганмас, ўзгармас нарса йўқ, шунинг учун Ҳожининг фасли баҳори ҳам, ҳусни малоҳати ҳам, кучу қуввати ҳам тугалишига қараб юз тутди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Инқирозга юз тутмоқ** *қ.* **инқироз** 2. **Юзи чидамади** *(ёки* **бўлмади)** ор-номус қилди, уялди. *Ғийбатчининг бурди бўлмас, туҳматчининг юзи бўлмас.* Мақол. ▬ *Бир сафар, катта одамнинг гапини ҳа деб қайтараверишга юзи чидамай, жума куни келишга ваъда берди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Юз ўгирмоқ** *(ч. к. билан)* бирор кимса ёки нарсадан воз кечмоқ. *Дўстидан юз ўгирмоқ.* ▬ *Тошкент Ҳўқанд ҳукуматидин юз ўгирган бўлиб, худнафсига мустақиллик эълон қилсин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юз(и)га айтмоқ** бирор кимсанинг шахсан ўзига рўй-рост гапирмоқ. *Юзга айтганнинг заҳри йўқ.* **Юзига бормоқ** *(ёки* **қарамоқ)** бирор нарсани бермасликка тиришмоқ, қизғанмоқ. *У унча-мунчанинг юзига бор-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

майди. ▪ — *Булар* [*косиббаччалар*] *бир тийин, икки тийин, беш тийиннинг юзига қарамай, чойга, нонга, ўтинга, туз-қалампирга ортиқча пул тўлаб кетар эдилар,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Юзига оёқ қўймоқ** (*ёки* **тирамоқ**) *қ.* **оёқ. Юз(и)га солмоқ** тик башарасига айтмоқ, миннат қилмоқ, таъна қилмоқ. *Номарддан ёрдам сўрама, юзингга солади.* Мақол. ▪ *Бу одобсизлигини боргандан сўнг, албатта, юзига солмаслар, деб ишонамиз дейдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юзингда кўзинг борми демай, ...** *с. т.* бирор шахсга нисбатан тап тортмай, юз-хотир қилмай, уялмай. *У юзингда кўзинг борми демай, ҳақорат қила бошлади.* **Юзидан ўтолмаслик** «йўқ» дейишга, эътироз билдиришга истиҳола қилмоқ; уялмоқ. *Туппа-тузук обрўли бир одам райсоветнинг раисига ваъда қилган экан. Менинг юзимдан ўтолмай ноилож берди-ю!* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. **Қайси юз билан ...** уялмай-нетмай, ... қандай қилиб. [*Қампир:*] *Ахир, айб бўлади болам! Иккови қайси юзи билан бу ерга чиқиб ўтиради.* А. Қаҳҳор, Тўй.

ЮЗ II *снқ сон* 1 100 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Юз қадам. Юз сўм. Юз дона қалам. Бундан юз йил илгари. Юз даражали термометр. Юздан бир қисм. Юзгача санамоқ. Мингни юзга бўлмоқ.* ▪ *Жиян, ақлинг бўлса, кишининг бир тийинига хиёнат қилма. Тийин ҳам пул, юз .. сўм ҳам пул.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *с. т.* Кўп, кўп марта. *Мард бир ўлар, номард юз ўлар.* Мақол. ▪ *Адолат юз изтиробда тўлғанган қалбини енгди-ю, бошини кўтарди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Йўлчи ўз онасидан юз марталаб эшитган гапларни Мирзакаримбой ҳикоя қила бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЮЗА 1 Бирор нарсанинг усти, устки қисми, юзи, бети; сирт, сатҳ. *Силлиқ юза. Сув юзаси.* || *Юза жой.* ▪ *Юзадан ярим метргача нам тупроқ, ярим метрдан кейин ботқоқ кўчади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Икки қуда ҳовли юзасига тушганда, Кумуш саҳн бўлаб юриб турар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Атрофи очиқ, яланг; баҳаво. *Ҳожи уларнинг олдига — юзага чиққач, Офтоб ойим салом бериб, рўмоли билан томоқ остларини ўраб олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Мана шу ёқ бир оз юзага ўхшайди,— деб аравакаш от бошини кўчанинг ўнг тарафига бурди.* Ойдин, Фонарь тагида.

3 *рвш* Чуқур эмас, саёз. *Қизилқумнинг айрим ерларида тупроқ жуда юза кавланар, кўпинча агрегатлар харсанг тошларга дуч келиб, таққа тўхтаб қоларди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

◆ **Юзага келмоқ** 1) келиб чиқмоқ, пайдо бўлмоқ, ҳосил бўлмоқ. *Қамишкапада деворлари ганч сувоқ қилиб оқланган, қизил тунука томли бир бино юзага келди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) содир бўлмоқ, рўй бермоқ. *Колхоздан чиқиш тўғрисида ариза берганларнинг хархашаси натижасида юзага келган аҳвол колхозчилардан кўпига таъсир қилмай қолмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Юзага чиқмоқ** 1) пайдо бўлмоқ, вужудга келмоқ; маълум бўлмоқ. *Атом энергияси ядро ичида яшириниб ётади ва фақат ўша ядро ёрилгандагина юзага чиқади.* «Фан ва турмуш», 1959, № 10; 2) рўёбга чиқмоқ, амалга ошмоқ. *Ҳа-да, колхоз тузилишига партиямиз бош бўлди-ю, бу иш юзага чиқди.* Ойдин, Фарҳодлар; 3) халқ, жамоат орасида ўзига хос мавқени эгалламоқ, эътибор қозонмоқ, кўринмоқ. *Нима қиласиз юзага чиққани интилиб, юзада пишириб қўйяптими?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Юзага чиқармоқ** амалга оширмоқ, рўёбга чиқармоқ, бўлдирмоқ, вужудга келтирмоқ. *У* [*Нури*] *ўз режасини юзага чиқаролмагани учун дам ғазабланар, дам яна ҳийлалар тўқишга уринар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЮЗАКИ 1 *рвш* Наридан-бери, енгил-елпи. *Ишга юзаки қарамоқ. Иш билан юзаки танишиб чиқмоқ.*

2 *сфт* Чуқур ўрганилмаган; хом. *Юзаки маълумот. Юзаки хулосалар.*

ЮЗАҚИЧИЛИҚ Масалага енгил-елпи қараш, жиддий эътибор бермаслик. *Билимнинг юзакичилиги.*

ЮЗАЛАБ *рвш* Юзидан, устидан олиб, юза қилиб, юзи бўйлаб. *Паловни юзалаб емоқ. Ерни юзалаб саёз ҳайдамоқ.* ▪ *Оққорлоқ галалари сув юзалаб безовта қийқириб учишди.* А. Мухтор, Чинор.

ЮЗАСИДАН *кўм. (б. к. билан)* 1 Иш-ҳаракатнинг нимага доирлигини билдириб, «учун», «ҳақида», «бўйича» маъноларида келади. *Давлатга жун сотиш юзасидан олинган мажбурият бажарилди. Муҳокама қилинган масала юзасидан қарор қабул қилинди.* ▪ *Биринчи масала юзасидан Бўтабой акага сўз берилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Сержант Лобов отделениесини бошлаб бориб, жангчиларнинг мазкур машқ юзасидан отишга тайёр эканини доклад қилди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 «Бирор нарсани кўзда тутиб, бирор нарсага қараб ёки амал қилиб» каби маъноларда келади. *Адолат юзасидан гапирмоқ. Инсоф юзасидан иш тутмоқ.* ▪ [*Нури*] *қувончи кўксига сиғмаса-да, назокат ва одоб юзасидан ўзини хомуш, ҳазин тутишга тиришар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЮЗБОШИ *тар.* 1 Ўрта Осиё хонликларида (18—19 асрларда): юзта отлиқ аскарга қўмондонлик қилувчи харбий бошлиқ. *Сарбозларнинг юзбошилари катта ойлик олардилар.* Айний, Эсдаликлар.

2 Қишлоқ ёки маҳалла оқсоқоли. *Миршаб ва юзбошилар фуқарога юқоридан қараб, дағал муомала қилар ва ўшқириб гапирардилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. [*Ўғрилар*] *юзбошини ғалати қилишипти: бир сандиқ тилласи бор экан, олиб чиқиб олдига қўйишипти, «еганингча егин, қолганини олиб кетамиз»,— дейишипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЮЗИНЧИ *тартб сон* Тартиб ўрни 100 рақами билан белгиланган, 100 рақамли. *Юзинчи номерли. Юзинчи уй. Юзинчи йиғилиш.*

ЮЗИШМОҚ *юзмоқ фл. бирг. н. Болалар ким ўзарга юзишди.*

ЮЗЛАБ *чама сон* Юзга яқин, юзларча. *Полк мудофаа қилиб ётган район устида душманнинг неча юзлаб самолётлари қайта-қайта пайдо бўлиб, беҳисоб бомба ёғдирди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Агар бундай кишилар илгари бармоқ билан санарлик бўлган бўлса, бундан кейин юзлаб, минглаб чиқади.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Кўп, жуда кўп. *Тўйга юзлаб меҳмонлар келишди.* ▪ *Энди эса, у* [*Адолат*] *ёлғиз ўз тақдирини эмас, ўзига ўхшаган юзлаб хотин-қизларнинг тақдирини ўйлайди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ЮЗЛАНМОҚ 1 Бирор кимса ёки нарсага юзини қаратмоқ, унга томон ўгирилмоқ, қарамоқ. *Аммо унга юзланиб эмас, ғўзалар ичига яшириниб, ерга қараб туриб сўради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Майна наганни ёнига суқди ва Нарзи тоғага юзланди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Бирор томонга қараб юрмоқ, йўл олмоқ. *Азизбек сипоҳлари ила жарга тушди ва сув кечиб ҳалиги тепага юзланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮЗЛАРЧА Юз атрофида, юзга яқин, юзлаб; кўп. *Юзларча одам. Юзларча китоб сочилиб ётипти.* ▪ [*Йўлчи*] *бойнинг дўкони олдига ўнларча, юзларча той газламани тушириб, уни ечар, ердан шипга қадар тахлар, яна аравани миниб жўнар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Совет ҳукумати улуғ бир давлат. Дўст бўлиб яшайди юзларча миллат.* Фозил шоир.

ЮЗЛАШМОҚ Бир-бирига рўпара бўлмоқ, юзма-юз келмоқ, учрашмоқ. *Ҳомид узоқ ўйлаб турмади, юзидаги совуқ бир ўзгариш ичида: — Майли, башарти юзлашмоққа тўғри келганда ҳам, мен ҳозир,— деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮЗЛАШТИРИЛМОҚ **юзлаштирмоқ** *фл. мажҳ. н. Гувоҳлар юзлаштирилди.*

ЮЗЛАШТИРМОҚ **юзлашмоқ** *фл. орт. н. Айбдорни гувоҳлар билан юзлаштирмоқ.* ▪ [*Турдиали:*] «*Ёлғон айтмаган бўлса юзлаштир, бўйнимга қўйиб берсин!*» А. Қаҳҳор, Қабрдан товуш. *Тўполон билан Зайниддинни амир аркига олиб келишган эди. Уни вазири аъзамга юзлаштирдилар. У Зайниддинни зиндонга буюрди.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ЮЗЛИ Аниқловчи орқали ифодаланган белгили (тахлит, тусдаги) юзга эга. *Лўппи юзли. Қизил юзли.* ▪ *Бу икки кишининг иккинчиси узун бўйли, қора чўтир юзли, чағир кўзли, .. ўттиз беш*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ёшларда бўлган кўримсиз бир киши эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Паришон бир ҳолда ўрнидан турган Элмурод чироқ ёруғида бу чўзинчоқ юзли одамнинг худди ўша, Убайдуллахўжа эшон эканига кўнглида ҳеч шубҳа қолмади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу пайт кулча юзли, оппоққина бир қизча секин келиб болаларнинг ёнига ўтиб олди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЮЗЛИК *кам қўлл.* Юзга тутиладиган нарса (рўмол, тўр ва ш. к.). *Келиннинг юзлиги. Юзлик тутган аёл.* || *Келиннинг юзлик рўмоллари хотинлар ўртасида талаш бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЮЗМА-ЮЗ *рвш* Қарама-қарши, рўбарў, бетма-бет; тўқнаш. *Юзма-юз ўтирмоқ. Юзма-юз келмоқ. Юзма-юз қилмоқ.* ▪ *Унга юзма-юз келиб бундай қўрс, бундай терс гапларни ҳеч вақт айтган эмас эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ренат уни [тарвузни] озод кўтарди-да, дўкон орқасига ўтмоқчи бўлганида Меҳринисага юзма-юз тўқнаш келди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЮЗМОҚ *диал.* Сузмоқ.

ЮЗПАНА: юзпана қилмоқ бирор нарса билан юзини беркитмоқ, пана қилмоқ. *Рўмоли билан юзпана қилиб Гулнора келади.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ЮЗСИЗ Раъй-андишани билмайдиган, ор-номуссиз, уятсиз. *Юзсиз одам. Ўзи юзсиз — сўзи тузсиз.* Мақол. ▪ *Эрим, деб туққан онангдан кечасанми, юзсиз?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Юзсиз калиш** одатда этик ёки ботинка билан кийиладиган юзи қисқа калиш.

ЮЗСИЗЛАРЧА *рвш* Раъй-андишани, ор-номусни билмайдиган кишиларга ўхшаб; уятсизларча. *Юзсизларча даъво (туҳмат) қилмоқ. Юзсизларча қилиқ қилмоқ.* ▪ *Лекин яна бир гуруҳ шундай ёш «санъаткорлар» ҳам борки, улар тўйларда, жамоатчилик йиғиладиган жойларда ўртага чиқиб олиб, юзсизларча хатти-ҳаракат қилишади.* Ю. Ражабий, Тўйлар ҳақида ўйлар.

ЮЗСИЗЛИК **юзсиз** *с. белги оти. Юзсизлик қилмоқ.* ▪ *Шербек йигитнинг юзсизлигидан нафратланди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Моҳира ойим бу юзсизликдан ер ёрилса ерга киргундек бўладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮЗТА *дона сон* Юз дона, юз нафар. *Юзта дафтар. Юзта одам.* ▪ *Агар муҳаббат шундай кезларда тўкиладиган кўз ёши билан ўлчанса, юзта Ширину, юзта Лайлининг муҳаббати буникига урпоқ ҳам бўлмас эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ЮЗТАЛИК 1 Юз донадан иборат. *Юзталик папирос.*

2 Қиймати юз сўмга тенг, юз сўмлик (пул, облигация ҳақида). *Тўртта юзталик.*

ЮЗТАЧА *чама сон* Тахминан юзта, юз атрофида, юзга яқин. *Юзтача китоб. Мажлисга юзтача киши қатнашди.*

ЮЗУҚ *диал.* Узук.

ЮЗ-ХОТИР Андиша, риоя.— *Сўзга чиққандан кейин ҳеч кимни юз-хотир қилмай, дадил танқид қилавериш, камчиликларни очиб ташлаш керак,— деди Хўжаев.* А. Муҳиддин, Юзга айтганнинг заҳри йўқ. *Эрнинг юз-хотирини қилмайдиган хотин пирига ҳам дўст бўлмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Маҳалланинг катталари ҳам бойнинг юз-хотирини айтадилар.* Ойдин, Ямоққи кўчди.

ЮЗ-ХОТИРЧИЛИК Ҳурмат юзасидан бировга қаттиқ гапиролмаслик, бировнинг юзидан ўта олмаслик; андиша. *Юз-хотирчилик, келишувчиликни безгакдан ҳам ёмон кўраман.* «Муштум», 1959, № 10.

ЮК 1 Бир ердан иккинчи ерга кўтариб, ташиб борилиши лозим бўлган оғирлик. *Оғир юк. Қўл юки. Юк ортмоқ. Юкни туширмоқ. Юки оғир эшак илдам юради.* Мақол. ▪ *Тешабой аравага юк ортаётган қаролларга меҳмонхона айвонидан қараб турган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бой шаҳарга бир оз юк туширган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Қишини уринтириб қўядиган, ташвишга соладиган ортиқча нарса; ташвиш, дахмаза.— *Бахтим қурсин — узоққа чўзилмади, қайтага укам-сингилим менга юк бўлиб тушди: ҳар иккаласини боқишим керак,— деди Гулсара.* М. Жўра, Изтироб. *Моҳидилнинг .. бошида ғалати ўйлар, фикрлар тўлқин ура бошлади .. Борди-ю, тузалмаса-чи? Бу ердагиларга оғир юк бўлиб қолмасмикан тағин?* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

3 Қориндаги бола, ҳомила. *Эрталаб доду фарёд билан юкимдан бўшадим [деди Ҳожи хола].* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳиқичоқ хола алланима бало қилиб болани туширди-ю, онанинг бошига етди. Маъсума юкидан озод бўлгач, оёғини судраб аранг уйига етиб келди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

4 Диний эътиқодга кўра азиз-авлиёларни ранжитиш туфайли юз берадиган касаллик.— *Агарда! — деди кўз ёши қилиб Холжон хола,— азизлар юки босса ё ажиналар чалиб кетса, гуноҳим сизнинг бўйнингизда.* Ғайратий, Довдираш. *Нимжон бўлиб қолган бола қаттиқ иситмалаб, ёмон аҳволга тушгач, бола шайтонлабди, унга юк тушибди, домлага ўқит, деб қўйишмайди дин пешволари.* С. Мусаев, Зарарли урф-одатлар.

◆ **Юки ерда қолмайди** қийналмайди, ташвиш тортмайди. *Сизнинг қанотингиз остида бўлсам юким ерда қолмайди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЮККАШ 1 Юк ташувчи; ҳаммол. *Юккаш бўлиб ишламоқ.*

2 Юк ташишга мўлжалланган ёки мосланган. *Юккаш автомобиль. Юккаш кема.*

ЮКЛАМА *грам.* Мустақил сўз ёки гапга турли қўшимча маъно бериш ёки турли грамматик муносабатларни ифодалаш учун хизмат қиладиган ёрдамчи сўз ёки қўшимча, мас. *наҳотки, ҳелос, -чи, -ми.*

ЮКЛАМОҚ 1 Транспорт воситаси ёки иш ҳайвони устига юк ортмоқ. *Машинага ғишт юкламоқ. Эшакка ўтин юкламоқ.* ▪ *Шу ерда аравага шох юклаётган Абдусамад қори дарров йўрғалаб чиқиб жувонни гапга солди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *кўчма* Қимсага бирор вазифа ёки иш топширмоқ, ортмоқ. *Ўз ишини бировга юклаб қўйди.* ▪ [*Отинойи*] .. *ошхонада гўшт қовураётганидан бориб текширишга фурсат топмай, бу вазифани ўғли Сайфуллага юклади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Нина Александровна Ойнисага янги цех мудирлигини юклаб тўғри қилганига қаноат ҳосил қилди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ЮКЛАНМОҚ **юкламоқ** *фл. мажҳ. н. Бу уй .., кўчиш керак бўлиб қолса, бирпасда туяга юкланарди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Гоҳида катта аравага зўрға сиғадиган бир талай пичан ё похол юкланган эшаклар устларидаги юклар орасида кўринмай ўтиб қолади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЮКЛАТИЛМОҚ **юклатмоқ** *фл. мажҳ. н. Ўғитлар машиналарга юклатилди.* ▪ *Бошлиқнинг вазифаси ҳозирча участка инженери Қозимовга юклатилган.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЮКЛАТМОҚ **юкламоқ** *фл. орт. н. Ўтин юклатмоқ. Бировга қўшимча вазифа юклатмоқ.*

ЮКЛИ 1 Юк ортилган, юки бор. *Юкли машина.* ▪ *Ўн икки қопқадан ўн икки йўлга Жўнаб кетар экан юкли карвонлар.* Шайхзода.

2 *с. т.* Ҳомиладор, ҳомиласи бор. *Юкли хотин.* ▪ — *Пулимиз йўқлиги етмай, саргардон сарғайганимиз етмай, бунинг устига юкли бўлиб қолганим иккимизни қайғудан қайғуга отарди,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЮКСАК *кт.* 1 Баланд, юқори. *Юксак бино.* ▪ *Сенинг режанг билан юксак тоғларнинг Ушатдик, қўзғатдик зўр бардошини.* Ғайратий. *Фақат юқори синф шогирдларидан бир нечаси адил, юксак пальма дарахтлари остида нималар тўғрисида жимгина, лекин жиддий суҳбатлашмоқда эдилар.* Ойбек, Нур қидириб. | Жуда юқорига ўрнашган, баланддаги. *Юксак булутлар. Юксак юлдузлар.*

2 *кўчма* Юқори даражадаги, олий. *Юксак унвон. Юксак мартаба. Юксак малакали мутахассислар. Юксак ҳурмат.* ▪ [*Гофир:*] *Ёлғиз гавҳардан тиниқ, қуёшдан ҳам юксак муҳаббатим бор, холос!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. || *Ер ғеаллашиб чорикор, батрак, Руҳлари юксак, ўзлари қувноқ.* Ғайратий.

ЮКСАКЛИК 1 **юксак** *с. белги оти. Уйнинг юксаклиги.* ▪ *Бурчакда ердан икки ярим газлар юксакликда кун ботишга қаратиб қурилган иккита кўримсиз бир бетлик эшиклар юзларига*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ёпиқ ҳолда эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ер сатҳидан жуда юқоридаги бўшлиқ, баландлик; осмон. *Ой юксакликка кўтарилган, бепоён пахтазор кумуш нур ичида чайқалади.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

ЮКСАЛМОҚ 1 Баланд кўтарила бормоқ, осмонга ўрламоқ. *Хаммáнинг кўзи узоқдаги осмонни ютмоқчидек қутуриб юксалган даҳшатли ёнғинда эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *кўчма* Ўсмоқ, ривожланмоқ; камолотга эришмоқ. *Маданиятимиз тобора юксалмоқда.* ▪ *Оқ йўл тила номимдан, Қутлуғ бўлсин сафари. Меникидан ҳам ошсин Ва юксалсин зафари.* Т. Тўла.

ЮКСАЛТИРМОҚ юксалмоқ *фл. орт. н.* Қишлоқ хўжалигини юксалтирмоқ. ▪ *Сен яратдинг бизлар учун чин озод ҳаёт, Сен ўқитдинг, бердинг бизга фазлу камолот; Кўкка қадар юксалтирдинг бериб зўр қанот.* Ғайратий.

ЮКУНМОҚ *кам қўлл.* 1 Ўтиниб мурожаат қилмоқ, илтижо қилмоқ, ёлвормоқ. *Ўртага она тушди. Кўзларидан ёшларини қуйиб юкуниб эрга яланар, фақат инсоф, адолат тилар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Таъзим қилмоқ. *Шайхулислом юкуниб қоғозни хон қўлидан олиб, унга кўз югуртирар экан, қолганлар ташвишга тушдилар.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. *Шаҳзодалар бориб, юкуниб, айри-айри кўришдилар ва подшоҳнинг узатилган қўлини камол эҳтиром билан ўпдилар.* Ойбек, Навоий.

ЮКЧИ 1 Юк ташиш, ортиш, тушириш билан шуғулланувчи ишчи. *Степан душман қўлига ўтиб кетган кичик бир пароходга юкчи бўлиб кирди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Ҳўжабеков куни билан елкасидан беш пудлик қоп тушмаган юкчидай, эшикнинг кесакисига суянди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Юк ташишга мўлжалланган, юк ташийдиган; юккаш. *Юкчи самолёт. Юкчи такси.* ▪ — *Йўқ, бу эмас,— деб қўйди. Акбар ака узоқлашаётган кумуш рангли самолётни кузатар экан, Ҳалилжонники юкчи.* С. Акбаров, Отанинг ҳаёллари.

ЮЛДИРМОҚ юлмоқ *фл. орт. н. Болаларга ўт юлдирмоқ.*

ЮЛДУЗ 1 Ўз табиатига кўра қуёшга ўхшаш бўлиб, инсон кўзига кечаси осмонда нур сочувчи нуқта бўлиб кўринадиган осмон жисми. *Ёруғ юлдуз. Хира юлдуз. Қутб юлдузи. Юлдузлар туркуми.* ▪ *Оқшом чўкди Тошкент қўйнига, Милтиллашиб кўкларда юлдуз.* Ҳ. Салоҳ. *Бу ерга қуёш оғди — салқин тушади, кечалари, тепамизда юлдуз тўла осмон.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

2 Бир неча ўткир учли геометрик фигура ҳамда шундай шаклга эга бўлган нарса. *Беш учли юлдуз. Юлдузнинг шаклини чизмоқ. Арчанинг тепасига юлдуз ўрнатмоқ.* | Шундай шаклдаги ҳарбий значок (одатда фуражка, шапка, телпак ва ш. к.га тақилади). [*Элмурод*] .. *шинелини тиззасига қўйиб, тугмаларини тиш порошоги билан йилтиллатди, фуражкасидаги иккита кичик мис тугмача ва юлдузни ҳам унутмади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **«Қизил Юлдуз» ордени** ўрта даражадаги ҳарбий орден. **«Олтин Юлдуз» (медали)** Совет Иттифоқи Қаҳрамони ва Социалистик Меҳнат Қаҳрамони учун бериладиган олий даражадаги медаль.— *Хўш, сержант,— деди полковник,— энди жавоб бериш сизнинг навбатингиз. «Олтин юлдуз»ни сиз қандай қилиб олдингиз?* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 *кўчма* Машҳур бўлиб танилган, шуҳрат қозонган киши ҳақида. *Донғи кетган теримчи ва шуҳрат юлдузиман, Лафзи ҳалол, юзи оқ Фарғонанинг қизиман.* Уйғун.

4 Юлдуз *(хотин-қизлар исми).*

◆ **Юлдузи иссиқ** *айн.* **истараси иссиқ** *қ.* **истара.** *У* [*Умид*] .. *рўпарасидаги юлдузи иссиқ қиздан асло кўз узмасди.* Мирмуҳсин, Умид. **Юлдуз кўрмай жон берди** узоқ турмади, барҳам топди, йўқ бўлиб кетди, ғойиб бўлди. **Юлдуз санаб ётмоқ** *айн.* **тоқи санаб ётмоқ** *қ.* **тоқи. Юлдузи (юлдузига) тўғри келди** характери, феъли-атвори бир-бирига мос тушди; севишди.— *Мен жиддий сўраяпман, нега Исомиддинов билан юлдузларинг тўғри келмаяпти? Бирор сир борми? — деди Норбуви Қаримовга.* Ҳ. Шамс, Душман. *Аброр билан Чиннихоннинг юлдузлари юлдузига тўғри келиб қолгани ҳеч кимга сир эмас.* П. Қодиров, Қалбдаги қуёш. **Юлдузни бенарвон урадиган одам** *қ.* **бенарвон.**

ЮЛДУЗЛИ 1 Юлдузлар кўриниб турган. *Юлдузли кеча. Юлдузли осмон.* ▪ *Баландда, юлдузли кўкда, қаёққадир самолётлар учиб ўтди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Юлдуз сурати солинган, юлдуз тамғали. *Беш юлдузли коньяк.* | Юлдузи бор, юлдуз қадалган. *Юлдузли қалпоқ.*

ЮЛДУЗСИМОН Юлдуз шаклли, юлдузга ўхшаган, юлдузнамо. *Юлдузсимон шакл.*

ЮЛДУЗЧА 1 юлдуз 1—3 *с. кичр. Қизил юлдузча.* ▪ *Яланғоч дарахтлар майда юлдузчалар билан ёнган қора, ажиб, чиройли кўлкалар ташлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *полигр.* Юлдузнамо босмахона белгиси. *Китобдаги изоҳлар юлдузчалар билан кўрсатилган.*

ЮЛДУЗШУНОС Юлдузлар ҳаракати ва уларнинг хусусиятларини текширувчи олим; мунажжим. *Бу фожиадан* [*Улуғбек ўлимидан*] .. *Улуғбекнинг энг яқин шогирди юлдузшунос Али Қушчи ҳам кечқурун .. огоҳ бўлди.* С. Нуров, Туман тарқалди.

ЮЛИНМОҚ юлмоқ 1, 2 *фл. мажх. н. Юлинган ўт. Юлинган соч.* ▪ *Оёғидаги ботинкаси йиртиқ, обмоткаси юлиниб кетган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Алоиддин бу сўзларга эътибор қилмагандай кўринишга тиришса ҳам, ичи юлинди.* Ойбек, Навоий. *Область қишлоқ хўжалиги бошқармасидек улкан даргоҳдан юлиниб кетмай,— деб хат ёзди Орипов хотинига.* А. Муқимов, Тарк этма назокатни.

ЮЛИШМОҚ 1 юлмоқ *фл. бирг. н. Болалар ёввойи ўтларни юлишди.*

2 Бир-бири билан уришмоқ, уришиб бир-бирини тимдаламоқ (аёллар ҳақида). *Икки кундош уйни холи топиб тағин юлишманглар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Зулфия Латофатхонга:*] *Сиз билан соч юлишмоқчи бўлиб кирганим йўқ.* С. Қароматов, Ҳижрон.

ЮЛМОҚ 1 Силтов билан тортиб узиб ёки суғуриб олмоқ. *Сочини юлмоқ. Товуқ патларини юлмоқ. Ортиқча ғўзаларни юлиб ташламоқ.* ▪ *Ота .. семиз, бўяб қўйгандай қизил ўтни юлиб олди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ўз ёнида ғумай юлаётган Адолатнинг қўли қийилиб қонаганини кўрган Бегимхон хахолаб кулиб юборди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Оломоннинг ичида ўша одамнинг укаси ҳам бор экан! Ука — жигар, тош отай деса, жигарчилик, отмай деса хон туриптй; ниҳоят, тўнидан увада юлиб отипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Тирнаб жароҳатламоқ, тимдаламоқ. *Бировнинг бетини юлмоқ.* ▪ — *У-у ҳаракат қилдим, тепдим, урдим, юлдим, тирнадим бўлмади,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Азимжоннинг кўкрагини мина парчаси юлиб кетганди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 *кўчма* Бирор шахс ёки халқ мулкидан ўғирлаб, юлқиб олмоқ. *Юлғич юлиб тўймайди.* Мақол. ▪ [*Бой:*] .. *Нон тепкилик қилма! Шу соқолим билан ёлғон гапираманми? Юлсам сендай гадодан юламанми?* Ҳамза, Бой ила хизматчи.— *Умумий мажлисга ариза ёз. Аризангда боғни, участкани, машинани, ҳоказони — элдан юлган нарсаларингни колхозга қайтарганингни айт,— деди Чўл бобо раисга.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

4 *кўчма* Бирор нарса ҳисобидан чегириб қолмоқ; тежамоқ. *Агар сизлар мана шу йўл билан бутун бир мавсумда ўн меҳнат кунини пилладан юлиб пахтага берганн ёрдам қилсаларинг ҳам ҳарна.* А. Қаҳҳор, Қампирлар сим қоқди.

ЮЛУҚ Юлиб ташланган, юлиб олинган, узилган. **Думи юлуқ** 1) думсиз. *Думи юлуқ товуқ;* 2) *кўчма* калта дум; чўлтоқ.— *Эй, бебош бола, сочи калта, думи юлуқ бир сатангга уйланиб олибсан-у, онанг бехабар,— деди Қаромат.* Ш. Саъдулла, Икки билакузук.

ЮЛҚИЛАМОҚ Ҳа деб юлавермоқ, юлқимоқ. *Камолиддин иягини тиззасига тираб, нарирокда карракларнинг учини юлқилаб ейётган нор туяга, унинг ғамгин кўзларига тикилади.* С. Нуров, Сув қўшиғи.— *Чўл бағри-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

дан юлқиланиб олинаётган янги-янги ҳосилдор майдонлар кўпайса, элнинг бахти-ку! .. — деди Ҳабиб ўғли. Х. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

ЮЛҚИМОҚ 1 Тортқилаб узиб олмоқ, юлиб ташламоқ, юлмоқ. *У кўлимдаги хатни юлқиб олди.* ▬ *Хушрўй уч ой ичида томир ёйиб қолган бир оилани илдизи билан юлқиб ташлаб тинчиди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ховузда қандайдир плакат сузарди, шамол юлқиб учирган бўлса керак.* А. Мухтор, Чинор.

2 *айн.* **юлқиламоқ**. *Юнг юлқимоқ.* ▬ *Ғуломжон бир сиқим пахтани қўлида юлқиб турар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қиз майда қилиб ўрилган сочларининг пилигидан беихтиёр тола юлқир .. эди.* Ш. Ғуломов, Ёркин йўллар. *Даврон бобо орқада келаётган кампирига ўгирилганида, мошгуруч соқолини изғирин юлқийди.* А. Ҳасанов, Чироқлар.

ЮЛҚИНМОҚ юлқимоқ *фл. ўзл. н. Саломат Назиркулнинг қўлидан юлқиниб чиқди-да, девор томонга қоча бошлади.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Мутал уни тўхтатмоқчи бўлиб, этагидан «шап» ушлаганди, Султон юлқинаман деб кўйлаги ёқасигача йиртилиб кетди.* О. Ёқубов, Ларза. *Вали ҳам бақувватгина эди. Унга [Камолга] бўй бермаслик учун юлқинди.* Ш. Ғуломов, Сахрода. *Отлар пишқириб, совуқларини чайнаб, юганларини тишлаб юлқинди.* О. Ёқубов, Тилла узук.

ЮЛҒИЧ Жамоат мулкини ўзлаштиришга, шу йўл билан бойлик ортдиришга уринувчи шахс. *Бундай сердабдаба тўйларни оддий меҳнат аҳллари эмас, балки айрим юлғичларгина қилишяпти.* Ю. Ражабий, Тўйлар ҳақида ўйлар. [*Уста*] *ҳар икки искирт юлғичларга ғижинса-да, лекин ўзини бир нави вазминликка олди ва домланинг саломига совуқ қилиб алик қайтарди.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

ЮЛҒИЧЛИК юлғич *с. белги оти. Юлғичлик кайфиятларига қарши кураш.* ▬ *Унинг гаплари ва ҳаракатларида юлғичлик ниятининг асорати ҳам сезилмайди.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

ЮЛҒУН Гули майда, оқиш, майда баргли бута. *Узоқ-узоқларда .. саксовул, туранғи, юлғун ва янтоқ кўзга ташланиб турардики, буларнинг ҳаммаси саҳро қуёшининг сахий нурига чўмганди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЮЛҒУНЗОР Юлғун кўп ўсадиган ер, майдон. *Қўшчинор маҳалласи ҳам орқада қолди. Арава тебраниб, ғижирлаб, катта-кичик қумтепалар, юлғунзорлар орасидан ўтиб, бепоён қўриққа чиқди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЮМАЛАМОҚ 1 Айланиб, ғилдираб кетмоқ; думаламоқ. *Ғўла юмалаб кетди.* ▬ *Бир чойшаб анор ҳар томонга юмалаб кетди, бир нечаси обрезга тушди.* А. Қаҳҳор, Анор. *Юсуфжон ҳазил қилиб боланинг қўлидаги барабанини туширириб юборган эди, бола ҳам баландликдан барабан билан кетма-кет юмалаб кетди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 *с. т.* Йиқилмоқ; йиқилиб ўлмоқ. *Бир ўқ билан душман отдан юмалади.*

3 *с. т.* Ҳар томонга ағнаб, бетартиб чўзилиб ётмоқ. *Жангчиларнинг кўпи овқатланишни ҳам унутиб, қалин пичан устига юмалаб ухлаб қолишди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ғуломжон ўз ерига қайтди. Гувоҳлар бири қорнини қучоқлаб, иккинчиси ерда беҳуш юмалаб ётарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Бетартиб равишда ётмоқ. *Уйда ўйинчоқлар юмалаб ётарди.* ▬ *Қодир .. судралиб обрезнинг олдига борди; у ерда юмалаб ётган шишани кўриб кўнгли озди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

4 Тўкилмоқ, оқмоқ (кўз ёши ҳақида). *Аёлнинг тош қотган кўзларини қайғу тешди. Юзларидан томчилар юмалади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

5 *поэт.* Оғмоқ, ботишга яқинлашмоқ (қуёш ҳақида). *Қуёш юмалаб кетди футбол тўпидай, Лолаларга кўмилди уфқ қопқаси.* Ғ. Ғулом. *Кун тушдан оғиб қуёш ғарб сари юмалаб бораркан, ўз сахийлигини аямас, [жангчилар] йўлига нурдан поёндоз тўшаб дилбарлик кўрсатарди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

♦ **Бир юмалаб** ҳийла-найранг билан тез амалга оширилган тадбир ҳақида. *Кампир бир юмалаб илонга айланди.* «Эртаклар». *Сартарошликдан бир юмалаб қишлоқ Совети котиби бўлиб олган Мирзабек товонига тикан санчилаётгандай, типирчилаб қолди.* «Муштум», 1959, № 7. **Юмалаб-юмалаб кулмоқ** ўзини тўхтатолмай қотиб-қотиб кулмоқ, роса кулмоқ. *Шоқосим, афанди латифаларини жуда усталик билан айтгани учун юмалаб-юмалаб кулмасликка илож ҳам йўқ эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Юмалаб-юмалаб ўсади** бир амаллаб, йиқилиб-сурилиб катта бўлиб кетади. *Колхозчилик, Сидиқжон, битта бола бўлса, юмалаб-юмалаб ўсади, ҳеч ташвиши тортманг, колхознинг бағри кенг.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЮМАЛАНМОҚ юмаламоқ 1, 5 *фл. ўзл. н. Болалар қор устида юмаланди.* ▬ *Қизча ялт этиб қаради — унинг лўппи юзларидан томчилар юмаланарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЮМАЛАТМОҚ 1 юмаламоқ 1, 2, 3 *фл. орт. н. Бочкани юмалатмоқ. Футболчи тўпни юмалатиб бориб, дарвозага тепди.* ▬ *Мингбоши чойи ичиб бўлинган пиёлани палосга юмалатиб ташлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Орқасидан бир тош юмалатиб юборсанг, вассалом, тош ўз ишини қилади.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Ғуломжон .. кампирга човут солса, кампир уни пуфлаб етти юмалатиб юборармиш.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Гилам, кигиз каби нарсаларни ўраб йиғмоқ. *Тўрдаги юмалатиб қўйилган кигиз ичидан пичирлаган овоз эшитилди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. [*Ойимхон*] .. *ичкарига қамалаётган тутунни тарқатиш учун айвон олдига тўсилган чийни юмалатиб йиғди, деворга суяб қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЮМАЛАШМОҚ юмаламоқ 1, 3 *фл. бирг. н. Болалар ҳовли саҳнида қишнинг тоза оқ момиғида юмалашиб ўйнашади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳамма ёқда пишиқчилик. Полизларда қовун-тарвузлар тўйган қўзи болаларидай юмалашиб ётишибди* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ЮМАЛОҚ 1 Шар шаклидаги, думалоқ. *Юмалоқ ёнғоқ. Юмалоқ қанд.* ▬ *Ер юмалоқ деса ишонмай келдинг, Ҳали ҳам фикрингда турибсанми, хўш? Шуни яхши билки, сен сажда қилган Чирик эътиқодлар асоссиз ва бўш!* Уйғун. *Ундан [эшикдан] ёш боланинг сочлари типратикан игналаридай юмалоқ боши кўринди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Юмалоқланган нарса; думалоқ нарса; шар. *Қор юмалоғи.* ▬ [*Болалар*] *қордан кичкина юмалоқ ясаб, думалатиб-думалатиб ўз бўйларидан баланд, катта курра ясаганлар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Доира, тўгарак шаклидаги. *Юмалоқ стол. Юмалоқ майдон.* ▬ *Ойсулув .. шошиб бориб токчадан юмалоқ ойнани олди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Унинг рупарасида кўкрагини ёстиққа бериб, дум тушиб ётган момиқдай жувон юмалоқ, оппоқ юзини Ҳожи холага ўгирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Жуда семиз, бақалоқ, гирдиғум (одам ҳақида). *Йўлчи ўзидан бир неча қадам нарида ҳўмрайиб, ҳаммага разм солган шоп мўйлов юмалоқ сариқ полиция бошлиғини кўриб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Паст бўйли, япалоқ юзли, ғўладек юмалоқ Бозоровнинг лапанглаб югуриши Норматнинг кўзига узоқдан гўё тўнғак думалагандек бўлиб кўринди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

5 *с. т.* Ўзидан олдинги миқдор билдирувчи сўз билан «бўлак», «дона», «пачка» каби маъноларни ифодалайди. *Бир юмалоқ печенье. Уч юмалоқ чой.* ▬ *Бўлмаса, бир юмалоқ қанд билан бир пиёла чой олиб чиқинг.* А. Қаҳҳор, Сароб.

6 Донаси йирик ва думалоқ бўладиган узум нави. *Қора кишмиш, оқ кишмиш, юмалоқ, нимранг кишмиш жуда кўп ҳосил беради.* А. Ғозиев, Ҳ. Нурий, Заркент боғлари.

♦ **Юмалоқ хат** *с. т. айн.* **имзосиз хат** қ. **имзосиз**. *Район халқ маорифи бўлимининг мудири .. устидан юмалоқ хат ёзганман.* «Муштум», 1964, № 16.

ЮМАЛОҚ-ЁСТИҚ Чала-чулпа, ярим-ёрти, наридан-бери; юзаки. **Юмалоқ-ёстиқ қилмоқ** ишни чала-чулпа, наридан-бери, ярим-ёрти бажармоқ, юзаки бажармоқ. *Мана шу йўсинда Паркент қишлоғида уч кунда ўттиз*

www.ziyouz.com kutubxonasi

пора қуръонни юмалоқ-ёстиқ қилиб туширдик. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.— *Кўриб турибсан-ку, сен билан тезроқ дийдор кўришай деб, командировкани чала-чулпа юмалоқ-ёстиқ қилиб қайтиб келдим,— деди Темир Роҳатга.* Б. Раҳмонов, Ўзи бошқа-ю, сўзи бошқа.

ЮМАЛОҚЛАМОҚ Юмалоқ қилмоқ, думалоқламоқ, юмалоқ қилиб ўрамоқ. *Дастурхонни юмалоқламоқ.* ▬ [*Салима*] *қордан бир чангал олиб, шошa-пиша юмалоқлади.* М. Исмоилий, Бизнинг роман. *Хотин паранжи-чимматини юмалоқлаб, дераза олдида турган стол устига қўйди.* А. Қаҳҳор, Сароб. | Най шаклида ўраб йиғмоқ. *Гиламни юмалоқламоқ.*

ЮМАЛОҚЛАНМОҚ **юмалоқламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Типратикан юмалоқланиб қолди. Юмалоқланган намат.*

ЮМАЛОҚЛИҚ **юмалоқ** *с. белги оти. Ернинг юмалоқлиги. Соққанинг юмалоқлиги.*

ЮМАЛОҚ-ЯССИ *айн.* **юмалоқ-ёстиқ.** *Мен юкларимни шошиб-пишиб юмалоқ-ясси ўраб, ҳамсафарларим, руслар билан қўл бериб хайрлашдим-да, вагондан тушдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ЮМДАЛАМОҚ Чанг солиб тирнамоқ, тимдаламоқ. *Ширмонхон чорпоядан сакраб тушиб, Адолатни юмдалай кетди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Ёқутойим Шербекка кўзи тушиши ҳамон ўзини унга отиб, юмдалай кетди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЮМДАЛАНМОҚ **юмдаламоқ** *фл. мажҳ. н. У бетлари юмдаланган, оппоқ сочлари юлинган бу телба хотинни ўзининг қирқ йиллик умр йўлдошига ўхшата олмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЮМДАЛАШМОҚ **юмдаламоқ** *фл. бирг. н.*

ЮМДАМОҚ *айн.* **юмдаламоқ.**

ЮМДИРМОҚ **юммоқ** *фл. орт. н. Отабек ухлаш учун ётган бўлса ҳам, ҳалиги гап уни кўз юмдирмай қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮМИЛМОҚ **юммоқ** *фл. мажҳ. н. Унинг* [*Шербекнинг*] *асаблари залдаги иссиқдан бўшашди, икки кўзи ўзидан-ўзи юмилиб кета берди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Уйимга келиб, тузимни ялаб, эшигимдан ялтироқ тўн кийиб чиқсалар ҳаммасининг оғзи юмилади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Хўжабековнинг сап-сариқ заҳил панжалари юмилиб, тараддудай қотиб қолган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЮМИНҚИРАМОҚ Салгина юммоқ, бир оз юммоқ. *Амина опа ўйчан кўзларини юминқираб, яна бир лаҳза юзимга тикилиб турди.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. *Шаҳодат муфти кўзини юминқираб, ҳаводисдан саҳифа очди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЮММА: юмма таламоқ бировга ниҳоятда ғазаб билан ташланмоқ, хужум қилмоқ. *Комила ҳар куни гузарга чиқиб, кўпчиликнинг ўртасида «Ёш умримни хазон қилдинг!» — деб уни юмма талар, гапга нўноқ Қўзибойнинг дилини сиёҳ қилишини қўймас эди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.— *Анави Тожихон бор-ку,— дея кўпириб гапира бошлади Иқбол сатанг,— тақачининг қўшниси-чи, бирам юмма талаб берса бўладими.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЮММА-ЮММА: юмма-юмма йиғламоқ *айн.* **юм-юм йиғламоқ** *қ.* **юм-юм.**

ЮММОҚ Кўзни, оғизни ва ш. к.ни қисиб, сиқиб беркитмоқ. *Ашула бошланганда домлалар кўзларини юмиб, чайқала бошладилар.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Чақалоқ махдумга талпинар, қўлларини гоҳ очиб, гоҳ юмар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

◆ **Кўз очиб юмгунча** бир лаҳзада, бир зумда. *Исфандиёр хон бўлибди! — .. деган сўзлар кўз очиб юмгунча шаҳарга тарқалди.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Оғзингни юм** оғзингни очма, гапирма, жим ўтир. *Оғзингни юм, бўлмаса кекирдагингни узиб оламан.* М. Қориев, Ойдин кечалар. **Кўз юммоқ** 1) билиб туриб ўзини билмасликка солмоқ; эътиборсизлик билан қарамоқ; ҳақиқатни яширмоқ. *Янги ер очиш тўғрисида муттасил кекирдак чўзадиган ўртоқлар ҳақиқатдан кўз юммоқдалар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) *кўчма* оламдан ўтмоқ, қазо қилмоқ, ўлмоқ. *Қошки эди сўнг қўлингда, Эркаланиб берсам жон. Сўнгги нигоҳ сенда қолса, Мен кўз юмсам беармон.* Зулфия.

ЮМОР [*р<инг л*] **1** Қамчиликлар, айрим воқеа ва ҳодисаларни кулгили қилиб ҳазиломуз тасвирлай билиш, уларни бегараз ҳажв қилиш. *Бутун ҳаракатлари юморга бой бўлган Наби Раҳимов яратган ҳар бир образ фавқулодда ҳаётийлиги .. билан қалбларни мафтун этади.* Х. Тўхтабоев, Саҳнамиз юлдузи.

2 Шу йўсинда ёзилган адабий асар. *Сатира ва юмор. Муқимий юморлари.*

ЮМОРИСТ [*р*] Юмористик асарлар ёзувчи адиб.

ЮМОРИСТИК [*р* юмористический] Юморга асосланган; кулгили. *Юмористик ҳикоя.*

ЮМРОН *айн.* **юмронқозиқ.** *Бир юмрон ҳа деб ғўза уватидаги кавакдан тупроқ чиқариб ташлаяпти.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

ЮМРОНҚОЗИҚ Ер остидаги инларда яшаб экинларга зарар келтирувчи тийинлар оиласига мансуб кемирувчи сутэмизувчи ҳайвон.

ЮМУРТҚА *диал.* Тухум.

ЮМУШ **1** Иш, хизмат; меҳнат. *Оғир юмуш. Рўзғор юмушлари.* ▬ *Қайната билан қайнанинг уйдаги юмушлари ҳар куни эрталабдан кечгача келинга ибратли ва инсофли хотин қандай бўлиши тўғрисида насиҳат қилиш эди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Елкага баҳор офтоби тегиб, деҳқоннинг юмуши кўпайиб қолган.* С. Маҳкамов, Катта рулда.

2 Вазифа, топшириқ. *Паст баҳо асло олма, Пок юзингга доғ солма. Уйингга берса юмуш, Лозимдир ёзиб қўйиш.* Қ. Муҳаммадий. *Оиланинг ҳар бир аъзоси ўз иши, юмуши билан машғул.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Отабек меҳмонларни танчага ўтқазиб, фотиҳадан сўнг Ҳасаналидан сўради: «Баъзи юмушлар буюрсам...» — «Буюрингиз, ўғлим».* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮМУШҚОР Меҳнаткаш; ишчан. *Юмушкор йигит.*

ЮМУШЛИ Иш, юмуш билан машғул, иш билан банд, ишли. *Юмушли одам.*

ЮМУШСИЗ Ишсиз, иш қилмайдиган. *Юмушсиз одам.* || *Бир кун ҳам юмушсиз туролмайман.*

ЮМУШЧИ Бирор иш билан шуғулланувчи, бирор вазифани бажарувчи; ишчи, меҳнаткаш. *Ҳар ёқда питирлаб юрган юзларча юмушчилар, навкарлар уни жилла кўзга ташлатмас эди.* Ойбек, Навоий.

ЮМУҚ Очиқ эмас, юмилган (кўз, оғиз ҳақида); қисиқ. *Кўзи юмуқ киши.* ▬ *— Не гап ўзи, жаноб? — сўради яна бир чўққи соқол, чўтир, бир кўзи юмуқ дўкондор, якка кўзини чақчайтиришга тиришиб.* Ойбек, Нур қидириб. *Қўрбошининг чап кўзи юмуқ, лекин ўнг кўзида аллақандай ёмон ўт ёниб турарди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЮМШАЛМОҚ *айн.* **юмшамоқ.**

ЮМШАМОҚ **1** Юмшоқ ҳолга келмоқ, майинлашмоқ. *Мум юмшади. Азот билан ўғитланган ер юмшайди.* ▬ *У* [*Йўлчи*] *бу ерга олдин сув бериб, ер юмшагандан сўнг кавлаш кераклигини англаса ҳам, вақтни йўқотмаслик .. учун метин жойни кавлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Ҳовридан, ғазабдан тушмоқ; андиша, шафқат йўлига ўтмоқ; эримоқ. *Аразлаб турган Зиёдахон Шербекнинг гапига юмшаб: «Болаликдаги шўхлигингиз ҳалиям қолмабди»,— деди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Аммо ясовул бир қизнинг ялиниб-ёлворишидан юмшайдиган кишилардан эмас.* Айний, Дохунда. *Қампир неварасининг порлаб турган кўзларига тикилиб, бир оз юмшади.* Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинглар.

3 *кўчма* Пасаймоқ, сусаймоқ, бўшашмоқ (совуқ ҳақида). *Совуқ бир оз юмшаб тушган, қуёш очиқ ҳавода ҳаракат этмоқда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Февралнинг ўрталарида ҳаво юмшаб, дала-тошни, тўқайларни босиб ётган қалин қор ёпиғи тешила бошлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 *кўчма* Ижобий томонга юз тутмоқ, яхшиланмоқ (вазият ҳақида). *Совет ҳукуматининг изчил тинчлик сиёсати туфайли кейинги пайтларда халқаро кескинлик анча юмшади.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 176.

ЮМШАРМОҚ *айн.* **юмшамоқ.** *У* [*Жонфиғон*] *ўпкасини тутолмай, йиғлаб юборди, Малоҳат уни ҳеч қачон*

www.ziyouz.com kutubxonasi

бу аҳволда кўрмаган бўлса керак, юмшарди. А. Қаҳҳор, Жонфиғон.

ЮМШАТИЛМОҚ юмшатмоқ *фл. мажҳ. н. Сел ювиб кетган ерлар юмшатилиб, трактор культивациясидан кейин экқан чигитларимиз ҳам қатор униб чиқди.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

ЮМШАТИШ 1 юмшатмоқ *фл. иш оти. Терини юмшатиш.* ▪ *Аликул харидорларнинг бирига новвот солинган чой, бирига чилим таклиф этиб, кўнглини юмшатишга жуда моҳир эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Чол, чармни кўва билан асабий равишда дўқиллатиб уриб, савдогарни яна юмшатишга тиришди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *қ. х.* Ерни юза ҳайдаш, чопиқ қилиш. *Ерни ҳайдаш олдидан юмшатиш. Ғўза туплари остини юмшатиш.*

◆ **Юмшатиш белгиси** *грам.* «ь» ҳарфининг номи.

ЮМШАТМОҚ 1 юмшамоқ 1, 2, 4 *фл. орт. н. Терини юмшатмоқ.* ▪ *Баҳор нафаси ҳамма ёқни юмшатиб, алланечук бўшаштириб қўйган.* П. Қодиров, Уч илдиз. [*Гофир:*] *Ахир, бу кўзлардан оққан жигар қонлари, бева-бечора, етим-есирларнинг оҳу-зорлари кўнглингизни юмшатмайдими?* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 *қ. х.* Чопиш, ҳайдаш йўли билан тупроқни юмшоқ, ғовак ҳолга келтирмоқ. *Ўзимга ажратилган ерни ҳам юмшатиб, ҳам экиб олдим.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. *Ишладинг, юмшатдинг ёмби тупроқни, Ўзини кўрсатди шу асл пардоз.* Ғайратий.

ЮМШОҚ 1 Қўл тегса ботадиган, майин; қайишқоқ, бўш. *Юмшоқ ёстиқ. Юмшоқ пат. Юмшоқ хамир.* ▪ *Уй тўрида, юмшоқ кўрпа устида қарғашойи кўйлакли бир хотин .. ётар эди.* М.Исмоилий, Фарғона т. о. *У беихтиёр тўшакдай юмшоқ майсазорга ўтириб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қор сувига тўйган ер хамирдек юмшоқ эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бек .. унга* [*извошга*] *истар-истамас чиқиб, юмшоқ ўриндиққа ўтирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. || *Каравотнинг никеллигидан, мебелларнинг юмшоғидан оласиз.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. | Нозик, мулойим. *Нормат Адолатнинг юмшоқ қўли, нозик бармоқларини кафти билан силади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Осонликча турли шаклга кирадиган, ишлов берилиши осон, бўш. *Юмшоқ ёғоч. Юмшоқ металл.* ▪ *Алебастр сувга тушганда аввал қатиққа ўхшаб юмшоқ бўлди.* С. Аҳмад, Томоша.

3 Чайналиши, ейилиши осон; майин, мулойим (овқат ҳақида). *Юмшоқ шавла.* ▪ *Мана, йигитча, юмшоқ нон ҳам олиб чиқдим.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Шу йигит менга уч ҳафта қаради, бир бурда нон топса юмшоқ жойини менга бериб боқди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 *кўчма* Бировга қаттиқ гапирмайдиган, дағаллик қилмайдиган; мулойим, илтифотли. *Мунаввар «ўта интеллигент», юмшоқ бир одамга дағаллик қилиб, озор берганига ўксинди.* С. Анорбоев, Меҳр. *Қампир кўпни кўрган, аччиқ-чучукни татиган, юмшоққина хотин эди.* С. Аҳмад, Ота. *Юмшоқ муомалали бу барно йигитларни кўриб, Холжон хола ҳам талтайиб кетди.* Ғайратий, Довдираш. **Кўнгли юмшоқ** ёки **юмшоқ кўнгил** бировнинг гапига тез ишонадиган, тез кўнадиган; кўнгилчан, раҳмдил. *Очил қанчалик тез ва кўнгли юмшоқ бўлса, Маҳкам шунчалик вазмин эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

5 Мулойим, майин, ёқимли (об-ҳаво ҳақида). *Юмшоқ иқлим. Юмшоқ шабада.*

6 Озор етказмайдиган; енгил. *Юмшоқ жазо.* ▪ *Кутурмай ҳам нима қилсин, чайқовчиликда айбланганларнинг устидан судлар шу қадар юмшоқ ҳукм чиқарадики, билмайсан киши: жазо бердими, насиҳат қилдими?* А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

◆ **Юмшоқ супурги** *қ.* **супурги.**

ЮМШОҚЛАНМОҚ *с. т.* Юмшамоқ.

ЮМШОҚЛИК юмшоқ *с. белги оти.*— *Аяжон,— деди Адолат юмшоқлик билан,— клубдан сира қўрқманг .. У ерда эркак киши бўлмайди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Кларкнинг юзида ғайри расмий вақтларда камдан-кам кўринадиган юмшоқлик бор эди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ЮМ-ЮМ: **юм-юм йиғламоқ** ёш тўкиб, кўздан мўл ёш оқизиб йиғламоқ. *Меҳриниса Ботирни бағрига босиб, юм-юм йиғлайверди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Дадам келиб ўзини каравотга отди, мени кўчоқлаганича юм-юм йиғлади.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

ЮМ-ЮМАЛОҚ юмалоқ *с. инт. Юм-юмалоқ тош.* ▪ *Ғўладай юм-юмалоқ семиз бўлса ҳам, ясан-тусанни жойига қўйган қирқ ёшлар чамасидаги аёл ичкари кириб келди.* М. Жабборов, Севинч ёшлари.

ЮНГ *с. т.* Жун. *Туя юнги. Юнг савамоқ.* || *Юнг рўмол.* ▪ *Юнглари қирқилиб енгил бўлган қўй-қўзилар дикир-дикир сакрашади.* О. Қўчқорбеков, Чўпон Рўзи бахши. *Айиқдай бесўнақай, юнглари ҳурпайган оқ ит конверт тишлаб келди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЮНДИ *с. т.* Ювунди.

ЮНДИХЎР *с. т.* Ювундихўр. *Муштумзўрнинг юндихўри домла, имом.* Ғ. Ғулом.

ЮНКЕР I [*р<нем*] Феодал Пруссияда йирик ер эгаси, дворян. | Умуман немис помешчиги.

ЮНКЕР II [*р<нем*] 1 Революциядан олдинги Россияда офицерлар тайёрлайдиган ҳарбий ўқув юртининг ўқувчиси. *Юнкерлар мактаби.*

2 19 асрнинг 60 йилларигача Россияда маълум муддат хизмат қилиб, имтиҳон топширгандан кейин офицер унвонини олиш ҳуқуқига эга бўлган дворян боласи.

ЮНОН *айн.* **грек.**

ЮПАНИШМОҚ юпанмоқ *фл. бирг. н.*

ЮПАНМОҚ 1 Йиғлашдан тўхтамоқ, овунмоқ (гўдак ҳақида). *Болалик экан, янги кийим дарагини эшитиб юпаниб қолдим.* И. Раҳим, Оловкор.

2 Таскин топмоқ; овунмоқ. *Холмурод бу одамлар орасида бир оз юпанди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Уйланмай ёши ўтиб кетаётган ўғлининг гоҳи қизлар ҳақидаги гаплари Шарофат холага ҳамма вақт сирли бир қувонч бағишлар эди. Ҳозир ҳам шу фикр билан юпаниб, .. ўз ишлари билан овора бўлди.* А. Мухтор, Чинор.

ЮПАНТИРМОҚ юпанмоқ *фл. орт. н. Болани юпантирмоқ.*

ЮПАНЧ Кишини юпантирувчи, овунтирувчи, ором бахш этувчи; овунч, қувонч. *Қўшиқ — жон озиғи! Кўнгилларга юпанч ва ғурур бахш этмоқ учун соз билан сўз уйғун келиши керак.* А. Исроилов, Инсон ва қўшиқ. *Кечалари юлдуз тўла осмонга тикилиб, тунни тонгга улаб, қушлар наъмасидан, сувлар шилдирашидан кўнгли аллақандай юпанч изларди.* С. Аҳмад, Уфқ. *У* [*Моҳидил*] *онасини ниҳоятда севар, бир зумгина ажрашни истамас, юпанчи ҳам қувончи ҳам — шу она.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон.

ЮПАНЧИҚ Кишини юпантирувчи, овунтирувчи шахс; овунчоқ, қувончиқ, юпанч. *Бола — унинг бирдан-бир юпанчиғи.* ▪ *Қани дунё тор кўринганда кўнглимни кўтарувчи юпанчиқларим? Наҳотки, Шакар шу кетганча бадар кетса, мендан юз ўгирса?* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.— *Ёлғиз ўғлимнинг жуфти, ўғлим йўғида юпанчиғим бўлар, деб ўйловдим,— деди Нукра опоқи Солия опага.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ЮПАНЧЛИ Кишини юпатадиган, овутадиган; таскин ва осойишталик бағишлайдиган. *Сўйламади юпанчли сўзлар, Одатдаги дўстлар сингари; Аммо енгил тортиб нафасим, Назаримда ғам кетди нари.* Зулфия.

ЮПАТГУЛИК Юпатадиган, овунтирадиган, таскин бера оладиган. *Онаси ҳам боласининг, бахти қора жигаргўшасининг кўзларида шу зору муштоқлик оловини кўрар, лекин уни юпатгулик .. сўз тополмаганидан дилхун бўларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЮПАТИШМОҚ юпатмоқ *фл. бирг. н. Ўзлари қақшатиб, ўзлари юпатишади. Ҳозирги юпатиш бир оздан кейинги қақшатишнинг учкуни эмасми?* И. Раҳим, Ихлос.

ЮПАТМОҚ 1 Йиғлашдан тўхтатмоқ, тинчитмоқ, овутмоқ. *Болани юпатмоқ.* ▪ *«Муз тоғ»лардан чиқарди Бир алла сози — Ёш гўдакни юпатган Она овози.* Ҳ. Олимжон.

2 Қайғу-аламини енгиллатишга

www.ziyouz.com kutubxonasi

уринмоқ, таскин бермоқ, тинчитмоқ, овутмоқ. *Ойқиз .: Меҳрини юпатиш ниятида «хафа бўлма, ҳаммасини тушундим» деган маънода қўлини кўтариб, самимий хайрлашди ва меҳрибонлик билан уйига таклиф этди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Мени ғалаба ва халқимизнинг бахти юпатади:* Уйғун. *Хуршид аясини юпатиб, кўнглини овлашга ҳарчанд уринса ҳам, оловдек ёниб турган она тафтидан тушмади.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

ЮПАТҚИЧ *айн.* **юпанч.** *Исмоил аканинг қўлида унинг кўнгил юпатқичи, бирдан бир суянчиғи .. нажи бор эди.* Туйғун, Найчининг қалби.

ЮПИТЕР I [*р<лат*] (Ю — *катта*) *астр.* Қуёш системасининг Қуёшдан ҳисоблаганда бешинчи планетаси; Муштарий.

ЮПИТЕР II Қинога олиш маҳалида ишлатиладиган жуда кучли электр ёритувчи асбобларнинг умумий номи.

ЮПУН 1 Танани яхши иситмайдиган, юпқа, енгил-елпи (кийим ҳақида). *Юпун чопон.* ‖ *Қиш совуқ ва лойгарчилик келди. Менинг устим юпун, кавушимнинг бир жағи йиртилган эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. [*Камолнинг*] *соқол-мўйлови ўсган, кийим-боши юпунгина.* Ҳ. Назир, Қўктерак шабадаси. ‖ *Йўқчиликдан бўлса керак, ҳар қалай, Дўст ёшлигида анча юпун кийинарди, бунинг устига юзи сал бужур, жисмоний ҳуснда камчиликлар бор эди.* М. Жўра, Ибтироб.

2 Уст-боши хароб, камбағал; қашшоқ. *Қир, юпун одамлар ҳансираб, каловланиб букилиб боришарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. ‖ *Меҳнат аҳли юпун, яланғоч, Чапатига бўлдилар муҳтож.* Ғайратий.

3 *кўчма* Қийинчиликда қолган, қийинчилик билан ўтаётган; ночор. *Болалик, ғариб ва юпун кунлардан бери дўст бўлган Охунбобоевнинг ишончига лойиқ иш қилолдимми, кексаганимда беобрў шарманда бўлиб қоламанми?!* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Саид Бурҳон махдум оз фурсатда ўзининг юпун аҳволини тузатиб олди.* Ғайратий, Довдираш.

4 *кўчма* Харобага айланган, вайрон, хароб. *Баданга чиққан куйдирги жароҳатининг бир умр қоладиган доғидек, мўғул зарбасининг қўрқинчли излари ҳали ҳам юпун Балхнинг гавдасида сақланган эди.* Ойбек, Навоий. *Хароб, юпун, таланган қишлоқнинг изтироббахш манзараси гўё Полвоннинг кўксига ўз дардини қўярди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЮПҚА 1 Қалин эмас, кўндалангига ингичка; нозик. *Юпқа газлама. Юпқа тери. Юпқа қоғоз. Юпқа тунука. Юпқа шиша.* ▪ *У бир лаҳзада косани тушириб, юпқа пўстлоқ ичидан ширраси томиб кетгудек бўлиб турган шафтолига қўл урди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ‖ Унча қалин эмас. *Юпқа кўрпа. Юпқа девор.* ▪ *Юпқа, мурабба пишиқ ғиштдан қурилган бу ҳужра тоғни тешиб қилинган ғорга ўхшар.. эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Тўламат мўйлов юпқа лас чопон устидан қават-қават боғланган қийиқчаларга қўлини тиради.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Абдушукур*] *гап орасида қўлтиғидан сариқ қоғозли, юпқа бир китобчани чиқариб, Ҳакимбойваччага узатди.* Ойбек, Қутлуғ қон. ‖ Қалин эмас, этсиз. *Олдига яхши бир чит кўйлак, беш сўм пул қўйилганда, севинчидан кампирнинг юпқа ва қотма лаблари ёйилиб кетди.* Уйғун, Турсуной.

2 Зич ёки қалин эмас, сийрак (туман, тутун, булут ва ш. к. ҳақида). *Дарё устини юпқа туман қоплаган.* ▪ *Қор ёмғирда бўкиб ётган ерлардан юпқагина буғ кўтарилди.* Ойдин, Ширинга мактуб. *Уфқдан кўтарилган қуёш чанг ва тутун орасидан юпқа булут босган тўлин ойдай кўринар эди.* А. Қаххор, Олтин юлдуз.

3 *от* Хамирни чалпакка ўхшатиб ёйиб устига ёғда қовурилган қийма, сабзи солиб, қозонда пиширилади-ган таом; чўзма. *Юпқа пиширмоқ.* ▪ *Ўқишда толиқиб қолмасин деб доим сомсами, уч-тўртта юпқами пишириб қўяман.* Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан. ‖ Қатирма, чапати. [*Йўлчи*] *терлаб-пишиб минг азоб билан топган пулига йўлда Унсин учун атиги иккитагина юпқа вазнсиз нон, оз-моз узум ола билди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Сояси юпқа** *қ.* **соя. Териси юпқа** *қ.* **тери. Юпқа томоқ** нозик ва чиройли бўйинли қиз ёки жувон ҳақида.

ЮПҚАЛАНМОҚ *айн.* **юпқалашмоқ.**

ЮПҚАЛАШМОҚ Юпқа бўлиб қолмоқ. [*Унсиннинг*] *бошида эски, тўзиган қизил шол рўмол, эгнида пахтаси юпқа солинган ёки ювила-ювила юпқалашган калтагина қора лас камзул, этаклари ғижимланган, ранги айниган чит кўйлак.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЮПҚАЛАШТИРМОҚ **юпқалашмоқ** *фл. орт. н.*

ЮПҚАРМОҚ *кам қўлл. айн.* **юпқалашмоқ.**

ЮРАК 1 *анат.* Кўкрак қафаси ичига жойлашган, мускул қопчиққа ўхшаш марказий қон айланиш органи. *Соғлом юрак. Юракнинг уриши. Юрак касаллиги. Юрак клапани. Юраги пўкиллади.* ▪ *Юрак бир-бири билан туташмайдиган икки қисмдан иборат бўлиб, бу қисмлар бир-биридан яхлит тўсиқ билан ажралган.* «Анатомия». *Юрак зарур нарса. Юрак бақувват бўлса, иш ҳам унумли бўлади, киши чарчамайди.* Уйғун, Сўнгги пушайман. [*Кумушнинг*] *ҳарорати кучли, юрак уриши фавқулодда тез эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юрак ўйноғи** юракнинг тез ва кучли уриши билан характерланадиган касаллик. *Эъзозхоннинг юрак ўйноғи ҳа деганда босила бермади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Юраги ўйнади** 1) юраги тез ва кучли урди. *Отини қутидорнинг йўлагига етаклар экан, негадир юраги ўйнаб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) *кўчма* ваҳима босди, қўрқди, ҳовлиқди. *Шу савол бошига келганда, кўзига тўсатдан Канизак кўриниб, Сидиқжоннинг юраги ўйнаб кетди: Борди-ю шу бўлса-чи.* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 *кўчма* Қалб, кўнгил, дил, жон. *Ўз юрагингга сиғмаган сир, ўзганинг юрагига сиғмас.* Мақол. ▪ *Пахтазорда бўлиб ўтган жанжал Ойқиз юрагида чуқур из қолдирди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Қисман у [Зебо] ҳақли эди. Зотан асрлар фожиаси ва қувончи бўлган муҳаббат жуда қадимий нарса бўлса ҳам, ҳар бир юракда мисли кўрилмаган ўзига хослик билан барқ уради.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Фарзанд ўғилми, қизми, барибир — ота-онанинг юраги бўлар экан.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Григорий: Эҳ.. Шумилов, Шумиловнинг келгани рост бўлса-чи .. Сен уни билмайсан, у ишчининг юраги эди.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. **Юраги кенг** (*ёки дарё*) *қ.* **кенг. Юраги така-пука** кўнгли бежо, хавотир. **Юраги тор** арзимаган нарсага куйинаверадиган; тажанг. *Анзират хола ҳам юраги торгина кампир, бўлар-бўлмасга хархаша қиладиган, .. уйи ҳам гўрга ўхшайди.* А. Қаххор, Қўшчинор **Юраги тош** *айн.* **бағри тош** *қ.* **бағир. Юраги қора** *ёки* **қора юрак** бировга яхшиликни раво кўрмайдиган, ёмон ниятли. **Юраги безиллайди** *қ.* **безилламоқ** 1. **Юраги бетламади** *айн.* **юраги дов бермади.** *Шундан-шунга чопиб келиб, мактаб директорига учрагани юрагим бетламади.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. **Юраги дов бермади** *қ.* **дов** I 2. **Юраги орзиқди** *қ.* **орзиқмоқ. Юрак олдирмоқ** *қ.* **олдирмоқ. Юраги орқасига тортиб кетди** қаттиқ қўрқди, чўчиб кетди. *Сарой мулозимини кўргач, унинг юраги орқасига тортиб, эти сесканиб кетган эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. **Юраги тутдай тўкилди** интизорликда изтироб чекди, дили бесаранжом бўлди. *Худди биров: «Эй ўл-а, шунақада, чиройли йигитни кўрсанг юрагинг тутдай тўкилади»,— деб таъна қилаётгандай қизарди.* А. Қаххор, Сароб. **Юраги чопмади** *айн.* **кўнгли чопмади** *қ.* **чопмоқ** I. **Юрагим шув этиб кетди** *қ.* **шув. Юраги эзилди** *қ.* **эзилмоқ** 2. **Юраги қон бўлди** сиқилди, эзилди, хуноб бўлди. *Эртадан бери дўппи, қийиқча, жияк тика бериб юраги қон бўлган қизлар, худди қафасдан қутулган қушдек, томма-том сакраб, гузар тепасига бориб қолганларини сезмайдилар.* Ойдин, Бечора. **Юрагида кири йўқ** бировга ёмонликни раво кўрмайдиган, дили пок; дали-ғули. **Чин юракдан** астойдил, самимий. **Юрагини бўшатмоқ** *қ.* **бўшатмоқ** I. **Юрагини чангалламоқ** бирор нарса ҳақида ўта ташвишланмоқ, қўрқмоқ. *Ҳаёт қозонни ювди-ю, қопқоғини ёпиб, ки-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

риб кетди. Энди бўш саҳну, унинг этагида юрагини чангаллаб ўтирган Ғуломжонгина қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *кўчма* Бирор нарсанинг асоси, маркази. *Москва Ватанимизнинг юрагидир.* ▪ *Барибир, бригадирлар — колхоз ишлаб чиқаришининг юраги, улар билан маслаҳатлашиш зарарли эмас.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ҳа, улар Тошкент темир йўл устахонаси Туркистонда қўзғолоннинг юраги эканини тушунадилар.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

4 *с. т.* Қорин, ошқозон. *Унинг юраги ғижимлаб оғрияпти.* **Юрак буруқ** *айн.* **юракбуруғ**. *Соғлиқни сақлаш бўлимидан чўпонлар ўртасида юрак буруққа қарши профилактика ўтказиш тўғрисида кўрсатма бор.* С. Анорбоев, Оқсой. **Юрак оғриғи** *с. т.* 1) ич бузилиши, қорин оғриғи; 2) *кўчма* қатъиятсиз, мужмал; юраксиз, қўрқоқ.

♦ **Юраги ёрилди** қаттиқ қўрқди, чўчиб кетди. *Колхоз деса юрагинг ёрилади-я! Колхоз шундай нарсаки, хоҳлаган одам киради, хоҳламаган одам дўпписини яримта қилиб юра беради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Юраги йўқ** 1) сабр-тоқати йўқ; 2) қўрқоқ. **Юраги чидамади** сабр-тоқати етмади. **Юрак ютиб** қўрқмай, жасорат билан. **Юраги қинидан чиқаёзди** *айн.* **юраги ёрилди**. *Ғуломжон Ҳаётнинг аранг етиб келган майин товушини эшитиб, юраги қинидан чиқиб кетаёзди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Юрагига қил (ҳам) сиғмайди** кўнгли ғаш, хафа, диққат. [*Холисхон:*] *Қичқирма, юрагимга қил сиғмай қолди.* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Юрагини ёрмоқ** бировни қаттиқ қўрқитмоқ, чўчитмоқ. *Чернецов жангчилар олдидан узоқлашгач, Эмин Норматга: «Нега юрагимни ёраган эдингиз? Комиссар индамади-ку»,— деди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЮРАҚБУРУҒ *с. т. айн.* **ичбуруғ**. *Қиморбоз билан олти йил умр қилдим. Уч бола кўрдик, лекин биттаси ҳам турмади. Бирини қизамиқ, бирини кўкйўтал, кичигини юракбуруғ олиб кетди,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЮРАҚДОШ *поэт.* Фикр-ёди, ўйи, мақсади бир хил бўлган; ҳамнафас, дўст. *Замондош дўстларим чиндан юракдош, Ҳамиша ҳамнафас, ўртоғу йўлдош.* С. Абдулла. *Қўйнимда — Кўкрагимнинг тўрида .. Шу кичик алвон китоб — Юракдошим партбилетим.* Шайхзода. *Урушда учрашдик, ака-укадай юракдош бўлиб қолдик.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ЮРАҚЗАДА: **юракзада бўлиб қолган** юрак олдириб қўйган, чўчиб, қўрқиб қолган. *Колхозчилар сўнгги йилларда нобоп раисларни кўравериб, юракзада бўлиб қолган эдилар.* Й. Шамшаров, Юксалиш.

ЮРАКЛИ Юрагида ўти бор, шижоатли, ғайратли, жасур. *Юракли йигит.* ▪ *Зебихон опангиз сизни жуда миқтади. Юракли қиз экан, деди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Кўзимизга бегона бўлиб кўринган бу совуқ ўлкада биз ўт юракли, соф виждонли, меҳнатсевар кишиларни учратдик.* С. Тошхўжаев, Кураш йиллари. *Аммо арслон юракли Отабек ҳам бадбахтни шундоғ янчиб ташладики, бу жуда оз кишилар қўлидан келадиган ишдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮРАКСИЗ Бирор нарсага ботинолмайдиган; қўрқоқ. *Юраксиз бола.* ▪ — *Жудаям юраксиз одамсиз-да, Юсуфбек,— деди муфти.* А. Ҳакимов, Илон изидан. ‖ *Ёнбошлаб ётганлар, туриб ўнганиб ўтирдилар, баъзи юраксизлар орқа-ўнгларига қараб ҳам олдилар.* Ҳ. Шамс, Душман.

ЮРАКСИЗЛИК **юраксиз** *с. белги оти. Эҳтиёткорлик юраксизлик эмас.* ▪ *Ҳошим муштумини кўрсатди-ю, аммо туширишга келганда юраксизлик қилди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Ҳали унчалик оғир гап ўтгани йўқ, юраксизлик қилиб бу машинани ташлаб кетса, ўшанда шарманда бўлади.* Й. Шамшаров, Довруғ.

ЮРАҚСИНМОҚ *қам қўлл.* Бирор нарса қилишга ёки гапиришга ботинмоқ, юраги бетлаб бирор **ишга** киришмоқ. [*Офтоб ойим*] *Кумушга оғиз очишга юраксина олмай, азобланар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮРАМОЛ 1 *диал.* Тез юрадиган, юришга моҳир. *Юрамол от.*

2 *айн.* **юримсак**.

ЮРГИЗИЛМОҚ **юргизмоқ** *фл. мажҳ. н. Машина аранг юргизилди. Динга қарши ташвиқот юргизилди.*

ЮРГИЗМОҚ 1 **юрмоқ** 1, 2, 4, 5, 6, 8 *фл. орт. н. Тракторни юргизмоқ. Соатни юргизмоқ.* ▪ [*Йўлчи*] *гулбогчадаги у пари кўздан ғойиб бўлгунча, отни секин юргизиб,.. ширин ўйларга ботган ҳолда кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Махсимнинг отаси Максим Максимович Андижонда Ғиёсиддин тилмочнинг пахта заводида жин машина юргизарди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Водокачкаларга қарайдиган, ўшаларни юргизадиган бир рус бор эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Маълум иш олиб бормоқ, бирор иш ёки фаолият билан шуғулланмоқ. *У [Абдушукур] ўзини энг «кўзи очиқ ва янги фикрли» мусулмонлардан ҳисоблаб, «усул жадид» мактабларини очишга ташвиқот юргиза бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Бирор нарса билан чизмоқ, бўямоқ. *Тушь устидан қизил қалам юргизмоқ. Пиёла четларига тилла сув юргизмоқ.* ▪ *Қошининг ўз қораси қаноатлантирмади шекилли, устидан қора қалам юргизди.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

♦ **[Бировнинг] бошида тегирмон тоши юргизмоқ** *қ.* **тегирмон**. **Кўз юргизмоқ** қараб чиқмоқ, назар ташламоқ. *Йўлчи атрофга кўз юргизиб, сўнг мулойимлик билан жавоб берди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Фикр юргизмоқ** *қ.* **фикр** 1. **Ўз сўзига юргизмоқ** ўз айтганини қилдирмоқ. *Ёв тинч ётмас..* [*баъзиларни*] *алдаб-сулдаб ўз сўзига юргизмоқда.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ЮРГИЛИК: **юргилиги қолмади** элга қўшила олмай қолди, эл ичида юролмай қолди. *Фикр қилиб ўйладим, хўб бўлмади, Оқтош элда юргилигим қолмади.* «Муродхон». *Ер босиб, кўз очиб юргилигим қолмади.* Ойдин, Ямоқчи кўчди.

ЮРДИРМОҚ **юрмоқ** 1, 2, 4, 5, 6, 8 *фл. орт. н.*

ЮРИДИК [*р* юридический] Ҳуқуққа, ҳуқуқшуносликка оид; ҳуқуқий. *Юридик консультация. Юридик факультет.*

ЮРИЛМОҚ **юрмоқ** 1, 2, 4—7 *фл. мажҳ. н. Ўн минут қадар йўл юрилгач, бир томони чуқур жарлик кўчада Ёрмат бирдан отни тўхтатди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЮРИМСАК *с. т.* Кўп юришни, масалан, меҳмондорчиликни яхши кўрадиган (аёллар ҳақида). *Юримсак жувон.*

ЮРИНМОҚ **юрмоқ** 1, 2 *фл. ўзл. н. У [Кумуш] меҳмонхонага киргандан сўнг ҳам терсайиб токчалардан недир ахтаргандек юрина бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮРИСКОНСУЛЬТ [*р*<*лат*] Бирор муассасанинг ҳуқуқ масалалари билан шуғулланувчи ва унинг манфаатини суд ва бошқа ташкилотларда ҳимоя қилувчи шахс. *Нашриётнинг юрисконсульти.*

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ [*р*<*лат*] Ҳуқуқ тўғрисидаги фанларнинг, ҳуқуқ нормаларининг амалий суратда қўлланиши билан алоқадор бўлган билимлар мажмуи.

ЮРИСТ [*р*<*лат*] Ҳуқуқ соҳасида амалий ёки илмий текшириш иши олиб борувчи мутахассис; ҳуқуқшунос. *Моддаси моддасига тўғриланди. Пихини ёрган юрист ҳам материалдан хато тополмайди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЮРИСТЛИК 1 **юрист** *с. касб оти. Юристлик қилмоқ.*

2 Юристларга, ҳуқуқшуносларга хос. *Унинг эгнида ёқасига юристлик белгилари тақилган оқ каламенка китель, бошида фуражка.* О. Ёқубов, Ларза.

ЮРИТИЛМОҚ 1 **юритмоқ** *фл. мажҳ. н. Машина бугун юритиладими?* ▪ *Бу тўғрида юритилган фикр, ўқилган мақолалар унинг [Элмуроднинг] кўзини янада каттароқ очиб, мулоҳазасини чуқурлаштирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 ... деб айтилмоқ ёки аталмоқ. *Предметни билдирувчи сўзлар от деб юритилади.*

3 *с. т.* Олиб борилмоқ, бошқарилмоқ. *Идора ишлари қайси тилда юритилади?*

ЮРИТМОҚ **юрмоқ** *фл. орт. н.* [*Шоқосим*] *яна жувозни юритиб,.. қичқирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу икки*

www.ziyouz.com kutubxonasi

[*киши*] *қоғозга михлангандек гап-сўзсиз савағич қаламни қирр-қирр қоғоз устида юритиб турар эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. **Фикр юритмоқ** *қ.* **фикр** I.

ЮРИШ 1 **юрмоқ** *фл. иш оти. Поезднинг юриши. Соатнинг юриши.* ▪ *Йигит уни мўъжаз қоматидан, чаққон юришидан дарҳол таниди: «Ҳаёт, Ҳаётим!» деб юборди у.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ёшлигига қарамай чапанича юришга тақлид этган бир бола — чойхоначининг шогирди,— нақ мўлжалли вақтда Мирзакаримбойга чой келтирар.. эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бедана юриш** *қ.* **бедана. Ғоз юриш** *қ.* **ғоз** I.

2 Меҳмондорчилик, кино, театр, сафар ва ш. к.га бориш; сайр қилиш, томоша қилиш. *Юришни яхши кўрадиган хотин.* ▪ *Ўзлари тўйма-тўй юришни, ярқироқ чопонлар кийишни яхши кўрадилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *ҳарб.* Душманга, ёвга қарши қўшин тортиш, жангга отланиш. *Юриш қилмоқ.* ▪ *Рота командири старший лейтенант. Годин шу ергача бўлган юришга якун ясади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

4 Бирор кимсага қарши ёки бирор мақсадга эришиш учун ташкилий равишда кўтарилиш, оммавий ҳаракат. *Эртасига муштумзўр хўжаликларни тугатиш учун юриш бошланди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Халқ юриш бошлади. Бу бир бурда нон учун, инсоний ном учун бошланган юриш эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 Шаҳмат, қарта каби ўйинларда ўйновчининг навбатдаги ҳаракати, тадбири. *Бу юриш ютқизиққа олиб боради. Юриш кимдан? Юриш мендан. Филни юриш. Дамкани юриш.*

6 *с. т.* Ҳаёт кечириш, яшаш.— *Ана гап! — деди Султонали,— балки умр бўйи шу вазифада қолиб кетарсиз. Шу ҳолда бутун умр хотинсиз юриш.. хах-хах!* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Мен Совет даврида кўкрагимни кўтариб юришга ўрганиб қолган йигитман. Мен ўз юртимда мусофир итдай думимни қисиб юришни хоҳламайман.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

7 *айн.* **юриш-туриш.** *Бир оздан сўнг Шоқосим отларни тўхтатиб, Йўлчига қичқирди: Тушунтир мундоқ, ўзи нима гап? Янги кийим кийган етимчадай кўзларинг така-пука, юришларинг инчунин бежо?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу юриши ўз бошига балоди(р), Бировнинг қўлида тайин ўлади.* Ф. Йўлдош.

◆ **Кун юриш томон** *с. т.* жануб. *Қишлоқнинг кун юриш томони.*

ЮРИШЛИ 1 Тез ва яхши юрадиган. *Юришли айғир.* ▪ *Салимбойвачча, яхши ва юришли бўлса ҳам,.. бу отда боришни ўзига эп кўрмай, дам жўнашга қарор қилар, дам яна айнар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Сайр ёки томоша қилса арзийдиган. *Йўқса жоним, юринг. Янги шаҳарга чиқайлик, кечқурун юришли жойлар бор, ҳаммаси руслар, айланиб келамиз.* Ойбек, Улуғ йўл.

ЮРИШМОҚ 1 **юрмоқ** *фл. бирг. н. Улар анча жойгача пиёда юришди.* ▪ *Жангчилар кийим-бошларини ечиб чиқишар, исимоқ учун у ёқдан-бу ёққа юришар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Болалар ҳали ҳам кўчада тўполон қилиб юришарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Иши ўнгидан келмоқ, омади келмоқ. *Иш юришди. Ови юришди. Иш юришмаса буламиқ дандон синдирар.* Мақол. ▪ *Ҳавога устун каби кўтарилган чанг-тўзон, қий-чув овозлар ишнинг юришиб кетганидан далолат берар эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

◆ **Ўт юришди** ўт авж олди, ёниб кетди. *Ўт юришиб кетгандан сўнг ўчоққа икки-учта ўрик ўтин ташлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ҳаво** (*ёки* **кун**) **юришиб кетди** ҳаво очилиб, кун исиб қолди. *Ҳаво юришиб кетгунча анча траншея қазиб оламиз.* И. Раҳим, Ихлос.

ЮРИШТИРМОҚ **юришмоқ** *фл. орт. н. Гуломжон бир иш қилса, унга қаттиқ берилиб кетганиданми ё уни юриштиради деб билганиданми, ашула айтиб туриб қилар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЮРИШ-ТУРИШ Ўзини тута билиш йўсини, хатти-ҳаракат; хулқ-атвор, қилиқ. *Унинг юзи-кўзи ва юриш-туришида бошқа жангчиларникидан фарқ қиладиган бирор нарса йўқ эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *У Шакархоннинг ҳозирги юриш-туришидан шубҳаланган эди, шубҳаси тўғри чиқди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин. *Бригада аъзолари меҳнатдаги маҳорати билангина эмас, юриш-туришида, ўқишида ҳам бутун комбинатда намуна экан.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

ЮРМОҚ 1 Қадам ташлаб олға босмоқ, қадамлаб жилмоқ. *Тез юрмоқ. Секин юрмоқ. Оқсаб юрмоқ. Олдинга юрмоқ. Пиёда юрмоқ. От юрмай тураверди. Юрган — дарё, ўтирган — бўйра.* Мақол. ▪ *Кампир юрганда, ҳеч қанақа овоз чиқмасди.. Оёғи худди пардек ерга беозор тегарди.* С. Аҳмад, Ота. *Мен ана у сўқмоқдан юрсам ҳам бўлади.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Чол от жиловини силтади. Отлар юриб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Эру хотин оёқ учида юриб келиб, ўрин олдида тўхтади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Ана шундай ҳаракатни бажара олиш қобилиятига эга бўлмоқ. *Бемор анча тузалиб қолди: юради. Гўдак саккиз ойдаёқ юриб кетди.*

2 Маълум йўналишда ҳаракат қилмоқ, бир жойдан бошқа жойга жилмоқ, бормоқ ёки кетмоқ (асосан транспорт воситаси ҳақида). *Машина чап томонга юрди. Трактор бедазорга қараб юрди. Катта арава қай йўлдан юрса, кичик арава ҳам шу йўлдан юради.* Мақол. ▪ *Шаҳарда кўнкани илгари от сургар эди. Мана энди кўнка отсиз юрибди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Поезд бир неча соат йўл юргандан кейин ана шундай бекатчалардан бирига келиб тўхтади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Умуман бир жойдан жилмоқ, силжимоқ (сузмоқ, судралмоқ, ўрмаламоқ ва ш. к.). *Ҳовузчада ўнтача балиқ юрибди. Дастурхон устида чумоли юрибди. Қурт новдадан юриб гулга етди.*

4 Кўп кезмоқ, саёҳат қилмоқ; дайдимоқ. *Шаҳарма-шаҳар юрмоқ. Эшикма-эшик юрмоқ.* ▪ *Йўл билмасанг, йўл сўрагин юргандан гап билмасанг, гап сўрагин билгандан.* Н. Назаров, Замон. *Андижоннинг сувин ичганман, Шарбат десам қилмайман хато. Пахтазорин кезганман роса, Қирларида юрганман ҳатто!* Ё. Мирза. *Мен далада ҳар кун қизлар, келинчаклар орасида юрардим. Ёш бўлсам ҳам, севганим бор эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 Ҳаёт кечирмоқ, яшамоқ. *Жияним уч йил бизникида юрди.* ▪ *Руслар орасида юриб, тил ўргандим. Номуссиз юрмакдан, номусли ўлмак афзал.* Мақол. ▪ *Жамоа сизнинг бу ёқларда юрганингизни ҳали билмайди [деди Шарофат Сидиқжонга].* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Мирзакаримбой:*] *Ёшим етмишда. Эллик йил мол қайғусида юрдим.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мен Тошкентда юрарман, аммо кўз ўнгимда сизнинг ҳайкалингиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Биров билан ҳамкор, ҳамсуҳбат ёки ҳамхона бўлмоқ, бирга бўлмоқ. *Ёмон билан юрдим — қолдим уятга, яхши билан юрдим — етдим муродга.* Мақол. *Нодон билан юрма, номусингни букма.* Мақол. ▪ *Бирга ишлайди, бирга юради, бирга туради; бир-бирига жуда муносиб.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

6 Бирор транспорт воситасида бирор жойга бормоқ. *Автобусда юрмоқ. Пароходда юрмоқ. Самолётда юрмоқ. Ёмон отда юргунча, яёв юрган яхшироқ.* Мақол. ▪ *Жанг йиллари ёш машинист.. Пўлат изда юриб қилди жанг.* Ё. Мирза.

7 Шаҳмат, қарта, домино каби ўйинларда ўз навбатида ҳаракат қилмоқ, ўйнамоқ; юриш қилмоқ. *Пиёдадан юрмоқ. Тузни юрмоқ.*

8 Ҳаракатга келмоқ, ишлаб турмоқ, ишламоқ (механизмлар ҳақида). *Соатим яхши юряпти. Машина кечгача юриб турди.* ▪ *Ҳа, айтгандай, бу орада.. «трактор чўққанинг ёғи билан юрар эмиш», «гўристондан товуш чиқипти», деган гаплар чиқиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

9 *с. т.* Суйган ёр билан вақт ўтказмоқ, яқин муносабатда бўлмоқ. [*Дилнавоз:*] *Ўша куни Жўранинг юрадиган қизи Бибигул менинг атлас кўйлагим билан ҳаво ранг дуррачамни олган эди.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Биласиз-ку, иш кўп. Ҳар хил мажлислар ҳам кўп. Шалар билан юрсам у мени хотинлар билан юрган, деб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

гумон қилади. Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит. *Айт, қачондан буён юрдинг.. Тиғи парронга учрагур. Йўлчи билан қачон топишдинг?* Ойбек, Қутлуғ қон.

10 Рози бўлмоқ, кўнмоқ, унамоқ. *У бировнинг айтганига юрадиган одаммас.* ▪ *Тўғри, ихтиёр ўзларида, лекин сизга маслаҳат соладилар, маслаҳатингизга юрадилар-да, яхши маслаҳат берсангиз юрмайдиларми?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Оз бўлса ҳам, пешана терим билан топаман, суқтойлик, мўлтониликка сира юрмайман.* Ойбек, Қутлуғ қон. **[Бировнинг] йўлига юрмоқ** бировнинг айтганини қилмоқ, айтганини бажо келтирмоқ, чизган чизиғидан чиқмаслик. *Нурматжон, «бу очиқ аёллардан чиққан гап, қиз шуларнинг йўлига юрган бўлса, жазосини тортсин» деб, жўрттага иккинчи оғиз очмади.* А. Қаҳҳор, Қизлар.

11 Ёйилиб кетмоқ, ёйилмоқ; тарқалмоқ (хабар ҳақида). *Эл оғзида юрган миш-мишлар.* ▪ *«Кечадан бери бир ярим минги қирилган!» деган хабар юриб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

12 *-(и)б* қўшимчали равишдошлардан кейин кўмакчи феъл вазифасида келиб, ҳаракатнинг давомийлигини билдиради, мас. *томоша қилиб юрмоқ, колхозда ишлаб юрмоқ, нима қилиб юрибсиз? Мен ўғлимни ахтариб юрибман.* ▪ *Низомиддиновнинг қўлидаги папиросидан сизиб чиқаётган тутун уй ичида халқа-халқа бўлиб сузиб юрибди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Қудрат ана шу ерлик халқ орасида революцион варақалар мазмунини ўз тилида тушунтириб юрди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Бош кўтариб юрмоқ** қ. **бош. Ови юрди** омади келди, иши юришиб кетди. *Камбағалнинг ови юрмас, ови юрса ҳам, дови юрмас.* Мақол.

ЮРТ 1 Маълум халқ, аҳоли яшаб турган жой, ўлка, мамлакат; ватан. *Туғилиб ўсган юртим. Ўзга юртда шоҳ бўлгунча, ўз юртингда гадо бўл.* Мақол. ▪ *Кўз олдимда Совет юртим бўлар намоён, Фахрланиб дейман: мунча улуғ, бепоён!* Ё. Мирза. *Эшитаман: у озод Шўролар юрти, Кўпдан сўнмиш у ерда Жабр, зулм ўти.* Ғайратий. *Баҳор! Ўзига хос ёқимли виқор билан юрт узра одим ташлайди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

2 Бирор мамлакат ёки ўлкада яшовчи халқ, эл; аҳоли. *Юрт пуфласа, шамол туради.* Мақол. ▪ *Ана холос, қози поччанг юртга ош бераётган бўлсалар, туянинг думи ерга тегибди-ку.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Колхоздаги барча юрту эл, Ёғиларди гўёки бир сел.* Ҳ. Олимжон. **Юрт сўрамоқ** юртни, мамлакатни бошқармоқ, ҳукмдорлик қилмоқ, ҳоким бўлмоқ. *Агарда менинг юрт сўрамоққа ва шу восита билан бойлик орттирмоққа орзум бўлса, бошқалардан ҳам кўра ўз ўғлимга — сенга маълум бўлмасмиди?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Билим юрти** ўрта махсус ўқув, таълим-тарбия муассасаси; техникум. *Педагогика билим юрти.* ▪ *Муборакхон билим юртида ўқиб юрган пайтларидаёқ тарбиячи бўлиб ишлай бошлаган эди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. **Ўқув юрти** умуман ўқув муассасаси. *Олий ўқув юрти.*

ЮРТГАРЧИЛИҚ Юртда бўладиган турли таомил, муносабат, урф-одат ва ш. к. *«Ҳар ҳолда [ароқлар] кўздан йироқ тургани яхши, юртгарчилик-да, яна бирон киши...» — ярим чин, ярим ҳазил аралаш гапирди Халлоқбердиев.* Т. Тўла, Ҳожи ҳисобчининг ҳикоялари.

ЮРТДОШ Бир юртда яшовчи ёки яшаган кишиларнинг ҳар бири; ватандош. *Қудратнинг ҳам жанговар хизмати юртдош ёру дўстларининг хизматидай арзигулик бўлса.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ЮРТЛИҚ 1 юрт *с. мавҳ. от. Киши юрти сира юртлик қилмайди, Ўсган эл тинчлигин кўзлаб турибмиз.* «Ёдгор».

2 Бирор юртда яшовчи киши, бирор юрт вакили. *Сиз шу юртликмисиз? Мен бу одам билан бир юртликман.* ▪ *У [Ефим] ўз бошидан ўтган оғир саргузаштларини сўзлаганда, ҳар хил юртлик ёш солдатлар соатларча ўтириб, чурқ этмай тинглашаркан.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЮРТФУРУШ *нафр.* Ўз юрти ёки ватанига хиёнат қилувчи; ватанфуруш, хоин.

ЮРТЧИЛИҚ *айн.* **юртгарчилик.**

ЮРУМ *диал.* Бирор иш, нарса, гап-сўз ва ш. к.нинг тартиби билан давом этиши, йўналиши, бориши, оқими. *Ишимизнинг юруми шундай бўлди.* ▪ *Ҳожи хола, қўлидан тушган косани синдирмай ушлаб қолган кишидай, гап юрумини тўғрилаб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЮРУМСАҚ *айн.* **юримсак.** *Унақа юрумсак бўлма, тентираш қизларга ярашмайди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ЮРУҚСИЗ *айн.* **юрғусиз.** *Бахтим куйди! Шарманда бўлдим, тенгқурларим орасида юруқсиз бўлдим.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ЮРҒУСИЗ Бирор гуноҳи туфайли элга қўшилолмайдиган, хижолат тортадиган; уятли, шарманда. *Ёмонга яқин юрсанг, қораси юқар. Каримга яқин юриб, юртга юрғусиз қилдинг!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЮСТИЦИЯ [*р<лат*] Суд органлари фаолияти; суд, адлия.

ЮТ 1 Дон-ғалла унмаган йил; очарчилик, қаҳатчилик.

2 Чорва очарчилиги; ўлат. *Увоқ моллар кўтарам бўлиб, ют бошланди. Асабий текширишлар кетди; ахир қирилиб кетган моллар учун кимдир жавоб бериши керак-ку.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЮТАМОҚ *айн.* **ютоқмоқ.**

ЮТДИРМОҚ *айн.* **юттирмоқ.**

ЮТИЛМОҚ I ютмоқ I *фл. мажҳ. н. Бир қултум сув ютилса бас. Бу доридан бир кунда нечтадан ютилади?*

ЮТИЛМОҚ II ютмоқ II *фл. мажҳ. н. Лотерея билетига ютилган мотоцикл. Заёмдан ютилган пулларга енгил машина олдим.* ▪ *— Ҳеч кимга билдирмай сменадан кейин қоламиз, тунда яна бир смена ишлаймиз... Бу билан жуда кўп нарса ютилади,— деди Валерий.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ЮТИНМОҚ 1 Бирор нима ютгансимон ҳаракат қилмоқ, оғиздаги сўлакни ютмоқ. *Чол қулт этиб ютинди. Ўйчан кўзларини найга қадаб, тикилиб қолди.* Ў. Ҳошимов, Кўприк. *Лоланинг кўзига ёш келди, лекин йиғламади. Қуруқ ютиниб, кўз ёшини қайтариб юборди.* Ё. Шукуров, Биринчи парвоз. *Сувсиз чўлда бедов от, Бораётир ютиниб.* «Равшан».

2 Бирор нарсани **егиси** ёки **ичкиси** келмоқ, оғзидан суви **келмоқ.**

ЮТИШМОҚ I ютмоқ I *фл. бирг. н. Беморлар иккитадан дори ютишди.* ▪ *Ғуломжонлар у ерга етиб боргунча қинғир-қийшиқ кўчаларда.. роса тузу тупроқ ютишди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЮТИШМОҚ II ютмоқ II *фл. бирг. н. Бу галги йўйинда фабрика қизлари ютишди.*

ЮТМОҚ I 1 Бўғиз мускуллари кўмагида оғиздаги бирор нарсани томоқдан ўтказмоқ; ичмоқ; емоқ. *Дори ютмоқ. Сув ютмоқ. Дўстинг учун заҳар ют.* Мақол. *Ютганим ўзимники, чайнаганим — гумон.* Мақол. ▪ *Эр бечора худди қаттиқ ётган касалдек майни қулт-қулт ютибди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Эътибор опа.. иштаҳа билан талқон ямлаб ютаётган Тўлқинжоннинг тим қора жингалак сочини силади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Ичига тортмоқ, сўрмоқ. *Папирос тутунини ютмоқ.* ▪ *Болалигидан савағич чангини ютиб, қирққа кирмай ўпкаси тешилиб ўлган оталар, бўзчи тақдирини била туриб, болаларига ҳамон шу касбни мерос қолдирар эдилар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Ўзига тортиб олмоқ, сингдирмоқ. *Қум саҳроси сел сувини бир зумда ютиб юборди.*

3 *кўчма* Бирор нима **дейишдан** ўзини тиймоқ, айтмай қўймоқ. *Эргаш ака аввалги шахтидан тушди.. нимадир демоқчи эди, гапини ютди.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши. *Тўсатдан келиб қолган Фотимани кўриб йигитлар нафратларини ютдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Ошкор қилмай, ичида сақламоқ, чидамоқ. *Ғамни ютди, ютди аламни. Дард қуритди кўздаги намни.* Э. Раҳим. ... **ичига ютиб** бирор ҳаракатдан ўзини тийиб, тишини-тишига қўйиб. *[Бибиқатча] ғира-шира тонгда изтиробини ичига ютиб, қўрадан чиқди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

4 Ўз қаърига тортиб, йўқ қилмоқ. *Нега худонинг қаҳри келмас экан?*

www.ziyouz.com kutubxonasi

• *Нега бу аблаҳ бойни ер ютиб юбормасикин-а?* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. *Қоронғи кеча, шамол юзларга қумни учириб келиб уради, .. оч қумлар кишини ютай дейди.* Ж. Шарипов, Хоразм.— *Ер ютсин халифангни,— деди Соҳибжамол, ўз-ўзига ғудунглаб.* Айний, Қуллар. | Умуман йўқ қилмоқ, маҳв қилмоқ, қирмоқ. *Бир неча дақиқа аввал қамиш уйни тўрт тарафдан юта бошлаган олов энди уни ўз комига бутқул олган.. эди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Ютаман дейди** жуда ваҳимали, қўрқинчли (бўш уй ёки ҳовли ҳақида). *Ҳувиллаб қолган уйда ёлғиз яшаш қийин. Ҳовли ютаман дейди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ЮТМОҚ II **1** Бирор иш, мусобақа, спорт ва ш. к.да ғалабага эришмоқ, муваффақият қозонмоқ. *Шаҳмат ўйинида ютмоқ. Курашда ютиб чиқмоқ.* ▪ *Табрик қиламан, бригадангиз бу чопиқда ҳам ютиб чиқди.* Уйғун, Ҳаёт қўшиғи. | Заём тиражида, лотерея ёки қимор ўйинида омади келиб, пул ёки бирор нарсани қўлга киритмоқ. *Уч процентли заёмга ютмоқ. Лотерея билетига машина ютиб олди.* ▪ — *Эрим ютган пулларни, қимматбаҳо буюмларни бирга олиб жўнадим,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Фойдаланмоқ, наф кўрмоқ. *Бундан мен ҳеч нарса ютмайман.* ▪ *Душман ўз кучларининг ичкариликдаги позициясига мустаҳкам ўрнашиб олиши учун вақтдан ютиш пайида эди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Хўп, хатни одамларга кўрсатарсиз, улар хотиним иккиталигини биларлар.. Бундан сиз нима ютасиз?* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ЮТОҚ **1** Ғоят сувсираган, чанқоқ. *Ютоқ дала, оч дала, Оч даладан қоч дала.* Миртемир, А. Пўлат, Сирдарё сепи. *У [Яйра] чўли маликка, бир вақтлардаги ютоқ сангин чўлга тикилиб турарди.* С. Акбарий, У ҳаётни севади.

2 *кўчма* Еб тўймас, юҳо; очкўз.

ЮТОҚИ *айн.* **ютоқ.**

ЮТОҚМОҚ **1** Ниҳоятда сувсамоқ, чанқамоқ. *Очил акалар яна ярим тунда қайтишди. Ҳаммалари кела солиб ютоқиб сув ичишди-да, таппа ташлаб, тошдек қотишди.* А. Мухтор, Чинор. *Кампир.. манний крупа билан шакар солиб сут пиширди. Уни шишага солиб берган эди, бола худди она кўкрагига ютоқиб ёпишгандай икки қўли билан идишни чангаллаб, миқ-миқ шимира кетди.* Ҳ. Назир, Қўктерак шабадаси.

2 Ғоят очқамоқ, очлик ҳис этмоқ. *Умида.. қўлидаги зоғора нонни ютоқиб кавшарди.* Ш. Холмирзаев, Ўн саккизга кирмаган ким бор.

ЮТТИРМОҚ **ютмоқ** I *фл. орт. н. Дори юттирмоқ.* ▪ — [*Гулнор:*] *Йўлчи ака, нима учун улар бизни қийнайдилар, нега у бойни, у бойваччаларни ер ютмайди!* — [*Йўлчи:*] *Ер ютади, ютмаса агар, зўрлаб,.. юттирамиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЮТУМ **1** Бир марта ютиш мумкин бўлган суюқ нарса; қултум, ҳўплам. *Бир ютим сув.* ▪ *Почамир билан Жума тоға бир четдан ҳовузга яқинлашдилар; лойқаланган сувдан бир-икки ютум олиб ичдилар.* Фитрат, Қиёмат. *У [Тўғонбек] майни катта ютумлар билан ичаверди.* Ойбек, Навоий.

2 Ютиш, ичишдаги таъм; ютиш, ичим. *Ютуми яхши вино.*

ЮТУҚ **1** Бирор соҳада эришилган муваффақият; ғалаба. *Ютуқлардан эсанкирамоқ. Катта ютуқни қўлга киритмоқ. Шаҳмат мусобақасида ўн партиядан еттитасида ютуққа эришилди. Бу сурат рассом ижодининг катта ютуғидир.* ▪ *Давронов мактабнинг ташкил этилиши, босиб ўтган йўли, ўзгаришлар, қўлга киритилган ютуқлар тўғрисида сўзлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳа-да, ишни бўшаштирмай, ураверайлик, битта тош жилдирсак ҳам, ютуғимиз,— деди Ғуломжон.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Заём, лотерея каби ўйинлар тиражида қўлга киритиладиган, ютиб олинадиган нарса. *Заёмга беш юз сўм ютуқ чиқди. Ютуқни олмоқ.*

ЮТУҚЛИ Ютуқ чиқиши мумкин бўлган, ютуқ чиқадиган.. *Ютуқли заём.*

ЮТУҚСИЗ Ютуқ чиқмайдиган, ютуқ чиқиши мумкин бўлмаган. *Ютуқсиз иш.*

ЮТҚАЗИЛМОҚ **ютқазмоқ** II *фл. мажҳ. н. Ютқазилган ўйин.*

ЮТҚАЗМОҚ I **ютмоқ** I *фл. орт. н.*

ЮТҚАЗМОҚ II **ютмоқ** II *фл. орт. н. Ҳа, йигитлар ютқазиб қўймасалар яхши эди [деди кимдир].* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *У фарзинини ўрнидан кўчирмаса, ютқазиб қўяди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЮТҚИЗИЛМОҚ **ютқизмоқ** *фл. мажҳ. н. Ютқизилган ўйин. Ютқизилган иш.*

ЮТҚИЗИШ I **ютқизмоқ** II *фл. иш оти.*

ЮТҚИЗИШ II **1** **ютқизмоқ** II *фл. иш оти.*

2 *айн.* **ютқизиқ.** *Вақтдан ютқизиш.* ▪ *Гоҳо ютқизишда, гоҳо ютуқда Бир-бирин англарди олиқ-сотиқда.* Шайхзода. [*Қамбар:*] *Хўжайиннинг кармони ўпирилганга ўхшайди, толеи йўқ-да. Шу бу йил ютқизишдан боши чиқмай қолди. Нукул бой беради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЮТҚИЗИҚ Бирор соҳада юз берган муваффақиятсизлик, зарар кўриш; зиён. *Бу шаҳмат партиясини мен ютқизиқ деб биламан.*

ЮТҚИЗИҚСИЗ Бирор соҳада зарар келтирмайдиган. *Ютқизиқсиз иш. Ютқизиқсиз ўйин.*

ЮТҚИЗМОҚ I **ютмоқ** I *фл. орт. н. Бола шу овқатни ҳам харҳашасиз ютқизмади.*

ЮТҚИЗМОҚ II **ютмоқ** II *фл. орт. н. Ганимга кирсанг, ютқизмайсан. Чемпион шаҳматда олти партияни ютқизиб қўйди. Футболчиларимиз бу гал ҳам ютқизмадилар. Ошиқ ўйнаб бор-йўғини ютқизиб қўйибди. Жаҳлни кечиктирган ютар, ишни кечиктирган ютқизар.* Мақол. ▪ *Тўкилган шоналарни тўлатиб олмасак, ютқизиб қўямиз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЮТҚИНМОҚ *айн.* **ютинмоқ.** *Ютқиниб олган ўпишларнинг йўқотдим салмоғин.* Ғ. Ғулом.

ЮҚ Идиш остида ёпишиб қолган қолдиқ. *Сут юқи. Қаймоқ юқи. Ун юқи халта. Қатиқ тўкилса, юқи қолади, айрон тўкилса, неси қолади.* Мақол. ▪ *Лабларига сутга тўғралган нон юқи ёпишган чинни идишлар, пиёлалар ҳам йиғиштириб олинмабди.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон. *Ойим келганларида ҳовлидаги қон юқларини кўриб, қўрқиб кетдилар.* А. Мираҳмедов, Қулган чечаклар. *Аҳмад афт-ангори кир, қўллари мой юқи.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

◆ **Чап ичакка ҳам юқ бўлмайди** *қ.* **чап** I. **Юқ (ҳам) бўлмайди** ниҳоятда оз, кам.— *Халқ жонини фидо қилиб ишласа-ю, унга косага юқ бўлмайдиган овқат берса,— деди Анвар.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ЮҚА *диал. айн.* **юпқа** 1.

ЮҚМА *кам қўлл. айн.* **юқумли.**

ЮҚМОҚ **1** Бирор нарсадан ёпишмоқ, тегмоқ. *Қозонга яқин юрсанг, қораси юқар, ёмонга яқин юрганг, балоси юқар.* Мақол. ▪ *У [Турсуной] йўлни ҳам жуда танлаб юрарди, шунча йўл юриб, почасининг жиягига гард юққан эмас.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Бировга ўтмоқ (асосан касаллик ҳақида). *Грипп — юқадиган касаллик. Менинг касалим сенга ҳам юқмасин.*

3 *кўчма* Ўз таъсирига олмоқ, таъсир қилмоқ, бошқага ўтмоқ. *Эшон ҳам, отиной ҳам икки юзлама, ёлғончи ва сассиқ гап одамлар эди, уларнинг бу одатлари болаларига ҳам юққан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эҳтимол, Элмуроднинг шодлиги унга юққандир.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Гап юқмайди** гап кор қилмайди, гапни қулоғига олмайди. *Унча-мунча гап менга юқмайди-да. Чунки терим пўст ташлайвериб, чармга айланиб кетган.* М. Иброҳимов, Эгасига тегмаган мактуб.

4 *(асосан инкор ф-да)* Яхши ҳазм бўлмоқ, танасига сингиб, ижобий таъсир қилмоқ. *Ўғирлик ош баданга юқмас.* Мақол.

◆ **Сув юқмас** гап таъсир қилмайдиган, безбет.— *Бошлиғимиз феълига сира тушуниб етмадим. Ўзиям ҳўп сув юқмас экан-да. Кишига сира эл бўлай демайди-я..,— деди Остонақул.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

ЮҚОРИ **1** Бирор нарсанинг энг устки қисмида жойлашган; тепадаги, баланддаги, устки. *Бинонинг юқори қавати. Булутнинг энг юқори қатламлари.* ▪ [*Мулладўст:*].. *Пастки жағи юқори жағи билан эртадан-кечгача*

www.ziyouz.com kutubxonasi

мушталашгани-мушталашган. Ҳамза, Майсаранинг иши. ‖ [*Қиз*] *белини қизил камар билан шундай сиқиб боғлабди-ки, икки бўлак одамга ўхшайди. Агар жиндек эгилса юқориси тушиб кетадигандек.* С. Аҳмад, Мўтти. *Тантибойвачча хотинга яна суқилиб, унинг дераза юқорисидан тушган офтобда қора олов каби ёнган сочларини силаб қўйди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бинонинг ёки бирор иншоотнинг устки қавати; болохона. *Қори ўрнидан турди, бошқа ҳеч нарса демай, бошини қуйи солганича битта-битта қадам босиб юқорига чиқиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Бирор ерга нисбатан баланд ўрнашган жойлар; баланд томон; баландлик. *Аҳмаджон.. ҳеч нарсага қарамай, полизма-полиз юқорига қараб кетди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.— *Сувни уч-тўрт чақирим юқоридан икки ёғига чим босиб, кўтариб келиш лозим бўлади,— деди* [*Амин бува*]. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Батальон пастликдан юқорига кўтарилар экан, юлдуз учди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Умуман ерга нисбатан баланд томон, тепа томон; тепа. *Вертолёт бир зумда юқори(га) кўтарилди. Шар борган сари юқори(га) чиқмоқда.* ▪ *Ой уфқдан салгина юқорида булут орасидан хира нур сочмоқда.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 Ўртача нормадан, ўртача даражадан ошиб кетадиган; миқдор, куч, сифат, даража ва ш. к. жиҳатдан бошқалардан устун турадиган. *Юқори баҳо. Юқори босим (мед., физ.) Юқори маданият. Юқори малака. Юқори сифатли моллар. Юқори сорт пахта. Юқори ҳарорат. Юқори ҳосил.* ▪ *Умаралининг бригадаси бу йил колхозда юқори ҳосилли бригада ҳисобланади.* И. Раҳим, Ихлос.

5 Умуман бирор кимса ёки нарсадан устун, зўр, ортиқ, афзал. [*Отабек*] *унинг ҳусндагина эмас, ақлда ва бошқада Зайнабдан неча баравар юқорида эканини ўйлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Йирик заминдорлар, сармоядорлар учун ўз манфаати, ўз фойдасидан юқори нарса йўқ.* Ойбек, Нур қидириб. *Унинг учун оламда ўзига тенг одам йўқ: у билган одамлар ё ўзидан паст, ё ўзидан юқори; ўзидан паст одамни оёғи билан кўрсатар, ўзидан юқори одамнинг эса оёғига йиқилар экан.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Ўзини юқори қўймоқ** ўзини бошқадан устун деб билмоқ, устун ҳисобламоқ. *Илгари оқсоқоллар бошчилигидаги ҳар бир уруғ ўзини бир-биридан юқори қўяр эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 Хонанинг эшикка нисбатан қарама-қарши томони; одатда ҳурматли кишилар ўтирадиган томони; тўр. ▪ *Сидиқжон пойгага бир оз силжиб, уни* [*Зуннунхўжани*] *тўрга таклиф қилди.— Қани.. юқорига.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Меҳмонни юқорига ўткардик.* А. Умар, Мухтор. | Мажлис ҳайъати ўтирадиган жой; президиум. *Камтарингина Чўпон отани халқ ичидан топиб, юқорига чиқардилар.* Ойдин, Фарҳодлар.

7 *с. т.* Етакчи ташкилот, раҳбар орган, марказ. *Юқоридан олинган буйруққа биноан иш кўрмоқ. Юқоридан берилган топшириқ. Юқоридан келган вакиллар.* ▪ — *Қани,.. ҳа, ундан кейин ўртоқлар,— деб яна изоҳ берди Алимқул,— қўл қўйиш масаласида менга юқоридан ҳам, пастдан ҳам бир оз гап тегиб қолаётибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳали хатга олганимиз йўқ, юқорига билдирганимиз йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Бирор кимса ёки ташкилот устидан раҳбарлик қилувчи; етакчи, раҳбар. *Юқори ташкилотлар. Юқори табақа.* ▪ *Тожиддин Қосим шундай разилларданки, мулкдорлар ва юқори амалдорларнинг соясига салом беради.* Ойбек, Нур қидириб.

8 Ўқувчилари ўқиш муддатини битиришга яқинлашиб қолган, ўқиш муддатининг сўнгги йилларидаги (синф, курс ва ш. к. ҳақида). *Юқори курс студентлари.* ▪ *Фақат юқори синф шогирдларидан бир нечаси адил, юксак пальма дарахтлари остида нималар тўғрисида жимгина, лекин жиддий суҳбатлашмоқда эдилар.* Ойбек, Нур қидириб.

ЮҚОРИГИ Бирор жой ёки нарсанинг устки қисмига жойлашган; баланддаги, юқоридаги. *Мудофелар қўрғоннинг энг юқориги поғонасида ўзларининг турли тус ва бичиқдаги кийимлари билан,.. қўрғон кунгурасига суяниб, бошларини қуёшга бериб ўтирардилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шербек чамадончасини юқориги полкага қўйди-да, ўзи пастки полкага, янги ҳамроҳлари қаршисига ечинмасданоқ ўтира қолди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЮҚОРИДАГИ 1 Бошқаларга нисбатан баланд жойга ўрнашган, тепаликдаги. *Биз юқоридаги ҳовлида дам олдик.* | Бошқа нарсаларнинг устига, тепасига жойлашган; устидаги, тепадаги. *Юқоридаги китобни олиб беринг. Дўстим юқоридаги қаватда яшайди.* ▪ *Қудрат боғични боғлади, Алим бува юқоридаги қийғоч тешикчалардан қаради. Ҳамма ёқ бемалол кўринарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бундан олдин ёки нутқнинг олдинги қисмида айтиб ўтилган. *У аравакашдан юқоридаги гапларни сўрамади, аравакаш ҳам Ғуломжоннинг кимлигини, қаерга кетаётганини суриштирмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Отабек*] *юқоридаги байтни ўқиб оғиз ичидан минғиллади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. ‖ *Уларнинг* [*йигит билан қизнинг*] *гаплари авжи қизиб турган пайтда, Элмурод ўтиб қолди ва юқоридагиларни эшитди..* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *с. т. кўчма* Раҳбар ташкилотларда ишлайдиган; юқори мансабдаги. ‖ *Калитни бер, оғайни, энди бир тушунмовчилик қилиб қўйибмиз, юқоридагиларга айтиб юрма.* С. Қарҳматов, Бир томчи қон.

ЮҚОРИЛАМОҚ Тепа томонга, юқорига кўтарилмоқ, юқорилашмоқ. *Самолёт тобора юқорилаб кетди. Юқорилаб учмоқ.*

ЮҚОРИЛАНМОҚ **юқориламоқ** *фл. ўзл. н.*

ЮҚОРИЛАШМОҚ 1 **юқориламоқ** *фл. бирг. н.*

2 *айн.* **юқориламоқ**. *Шар юқорилаша бориб, кўздан йўқолди.*

3 *кўчма* Авжига чиқмоқ, кучаймоқ. *Касалнинг иссиғи юқорилашиб кетди.*

4 *кўчма* Юқори даражадаги лавозимни эгалламоқ; мартабаси ва обрўси орта бормоқ. *Ҳали ёш йигитсиз.. мансаб поясида балки юқорилашурсиз.* Ойбек, Навоий.

ЮҚОРИЛИҚ 1 **юқори** *с. белги оти. Баҳонинг юқорилиги. Иссиқлик даражасининг юқорилиги. Мансабнинг юқорилиги.*

2 Нисбатан юқори, баланд жой; тепалик. *Белгача совуқ сув ичида, ботқоқликда пуд-пудлаб лойни жуда юқориликка отиш керак.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Кўчанинг нариги томони яна юқорилик бўлиб, унда 159-полк анчадан буён туради.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЮҚТИРИЛМОҚ **юқтирмоқ** *фл. мажҳ. н. Гард юқтирилмаган кийим. Грипп юқтирилди.*

ЮҚТИРМОҚ **юқмоқ** *фл. орт. н. Озода бола эгнига гард юқтирмайди. Касаллик юқтирди.* ▪ [*Муаттар:*] *Вой, вой.. Қора куяни қаердан юқтирдинг?* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

◆ **Сиртига (сув) юқтирмайдиган одам** *қ.* **сирт**.

ЮҚУВЧАН *айн.* **юқумли** 1. *Грипп юқувчан касалликдир.*

ЮҚУМЛИ Юқиш хусусиятига эга; тез юқадиган. *Юқумли касаллик.*

ЮҚУМСИЗ Бошқаларга юқмайдиган, юқумли эмас. *Юқумсиз касаллик.*

ЮҚУМСИЗЛАНТИРМОҚ Юқишнинг олдини олмоқ, юқмайдиган қилмоқ; дезинфекцияламоқ. *Касалликни юқумсизлантирмоқ. Уруғликни юқумсизлантирмоқ.*

ЮҚУМЧИЛ *кам қўлл. айн.* **юқумли**. *Юқумчил касаллик.* ▪ *Касалини билмадик. Юқумчил бўлса тағин юқмасин.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЮҚ-ЮРУН *айн.* **юқ**. *Мендан ғалла олсалар ҳам, қолган юқ-юрунлари билан ўзимни очликдан сақлай оламан.* Айний, Дохунда.

ЮҒРИЛМОҚ *поэт.* Бирор нарса билан таъмин этилмоқ, бирор нарса қўйнида бўлмоқ; суғорилмоқ. *Олтин диёримнинг бой тупроқлари.. Февраль сувларига юғрилмоқдалар.* Шайхзода.

ЮҒУРМА Бадиий асарлар йиғиндиси, мажмуа; тўплам.

ЮҲО 1 Барча жониворларни аралаш еб, ютиб борадиган афсонавий махлуқ.

2 *кўчма* Еб тўймас, очофат. [*Эшон*]

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўзи тўйса ҳам, кўзи тўймайдиган ялмоғиз, юҳо, баттарин очкўзлардан экан. Н. Мақсудий, Мечкай эшон. *Болта кўпас Миркомилдан қолишмайдиган юҳо чиқиб қолди: пахтани пахтада ютади, мевани мевада.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Я

Я Ўзбек алфавитининг ўттиз биринчи ҳарфи.

-Я *юкл. (унлилардан кейин) айн.* **-а**.— *Саксонта қовунга-я! Уч сўм! — деҳқон тескари бурилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тавба! Шу кичкинагина орзуси ҳам ушалмади-я!* Р. Раҳмонов, Келин.— *Раҳимжон,— деди Эҳсон чой маҳалида,— рафиқангиз кирмайди-я! Шунақа уятчангми?* А. Қаҳҳор, Сароб. *У шу сўзларни айтди-ю, юраги шув этиб кетди: онаси жеркиб ташласа-я!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ғирромлик қилишмаса майли-я.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳай-ҳай жонивор сув муздек. Баданга мойдай ёқади-я.* Ш. Сулаймон, Ота, ўғил. *Қилғиликни қилиб қўйиб тағин талмовсирайди-я бу хотин.* Р. Раҳмонов, Келин.

ЯГАНА [*ф-т*] *қ. х.* Экин тупининг яхши ривожланиши учун ортиқчасини юлиб ташлаш, сийраклатиш. *Ғўза қаторларини ягана қилмоқ.*

ЯГАНАЛАМОҚ Экин тупларини сийраклатмоқ, ягана қилмоқ. *Яганалаш вақтида ўтказилиши керак.*

ЯГАНАЛАНМОҚ **яганаламоқ** *фл. мажҳ. н. Маккажўхори вақтида яганаланди.*

ЯГАНАЧИ *қ. х.* Яганалаш ишини бажарувчи.

ЯГОНА [*ф-т*] **1** Биргина, биттагина, якка, ёлғиз; бирдан-бир. *Оиланинг ягона фарзанди.* ▪ *Бу дардли ҳаётда Гулнорга ягона бахт — Йўлчининг синглиси Унсин эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *«Эшак» деб аталадиган уч кишилик ягона, оёқлари тарвайган скамейкада Абдурасул билан Ойимхон ўтиришибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Бошқа ҳеч ким ёки ҳеч нарса тенг келолмайдиган, ҳаммадан афзал, мисли кўрилмаган, мисли йўқ. *Бу шаҳарнинг ягона раққосаси.* ▪ *У ўттиз ҳунарда ягона.* Ойбек, Навоий. *Энди домла синфнинг ягона ўқитувчиси эмас, унинг болаларга берадиган маънавий озиғи тўртдан бирга тушиб қолган.. эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ҳамма учун умумий, бирлашган, бирдан-бир. *Ягона давлат нархлари. Ягона мақсадимиз коммунизм қуришдир.*

ЯДРО [*р*] **1** *спорт.* Итқитиш учун ишлатиладиган думалоқ оғир металл шар. *Спортчи ядрони 20 метрга ирғитди.*

2 *махс.* Бирор нарсанинг ички марказий қисми; ўзаги, мағзи. *Ернинг ядроси. Атом ядроси. Ҳужайра ядроси. Ядронинг бўлиниши. Ядро физикаси. Ядро реактори.*

3 *кўчма* Бирор коллектив, группа ёки ташкилотнинг асосий қисми, муҳим қисми; таянч. *Комсомол активи ядроси.*

ЯЁВ *с. т.* Уловсиз, пиёда. *Икковга биров ботолмас, отлиққа яёв етолмас.* Мақол. *Ёмон отда юргунча, яёв юрган яхшироқ* Мақол. ▪ *Марднинг иши элда шундай бўларми? Отидан айрилиб яёв қоларми?* «Алпомиш». *Зиёдиланинг тахминича Комил дарёдан ўтган, Қумқишлоқ гузаригача яёв келган.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЯЁВЛАМОҚ *фольк.* Пиёда юрмоқ. *Яёвлаб чиқдингми ўсган элингдан?* «Муродхон».

ЯЁВЛАШМОҚ **яёвламоқ** *фл. бирг. н.*

ЯЗНА *диал.* Жезна. *Ўктамбой язнасининг кетмонини ҳам узоқ ишлатолмай, ўзи олиб келган расмий кетмонни ишлатишга мажбур бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЯЙДОВ *айн.* **яйдоқ** 1. *Олисларда яйдов отлар кишнайди.*

ЯЙДОҚ **1** Эгар-жабдуқсиз, ялангоч (от ҳақида). *Яйдоқ отни етаклаб олган баланд бўйли хушмўйлов йигит анҳор томонга ўтиб кетди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Ярим соатдан кейин ҳалиги йигит, яйдоқ от устида ўқдай учиб ўтди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. || *Йигитлар отларни яйдоқ миниб, уй анжомларини тепаликларга ташимоқдалар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 *кўчма* Ўсимлик ўсмайдиган, ўт-ўлансиз, дов-дарахтсиз; яп-ялангоч. *Яйдоқ чўл.* ▪ *Яйдоқ Бўз ҳам маданийдир, Биз уни юганладик.* Ғ. Ғулом. *Тўрткўл десам, Нукус қалъам соғинтирар, Чимбойдаги яйдоқ далам соғинтирар.* С. Акбарий.

3 *кўчма* Ҳеч нарсаси йўқ; қашшоқ. *Буни ҳайданг, сира қўймаңг, Иши савдо-ю харид, Олти кунда ҳаммани яйдоғ-у, яксон қиладир.* Ҳамза.

ЯЙЛОВ Чорва ўтлайдиган кенг майдон; ўтлоқ, ўтлов. *Моллар билан ёз яйловда бўламиз, Қиш совуқда ферма билан келамиз.* Фозил шоир. *Мисрбойнинг яйловда минглаб зотли йилқиси, от заводи, шаҳарма-шаҳар юриб от сотувчи аспжаллоб одамлари бор.* С. Абдулла, Ўғрини қароқчи урибди.

ЯЙЛОҚ *айн.* **яйлов**.

ЯЙРАБ-ЯШНАМОҚ *айн.* **яйрамоқ**. *Худди ўз уйимиздек яйраб-яшнадик, шарофатларингиз соясида кўп кишилар билан танишдик, иззат-икромларингиз таърифидан ожизмиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Энди мен Совет ҳукумати очган мактабда яйраб-яшнаб ўқимоқдаман.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЯЙРАМОҚ **1** Ўзини эркин ҳис қилмоқ; ўйнаб-кулиб дам олмоқ; ёзилмоқ, маза қилмоқ. *Дунёга келгандан кейин юр, кул, яйра, кўр, маишат қил.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Боёқиш хотинлар ҳам бир яйраб келсин-да.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бирор нарсадан ғоят мамнун бўлмоқ, хурсанд бўлмоқ; севинмоқ, қувонмоқ. *Гўдакдай яйраб кетди.* ▪ *Розиқ мўйловини бураб, тилла тишини йилтиратиб, яйраб илжайиб турарди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЯЙРАТМОҚ **1** **яйрамоқ** *фл. орт. н. Бу бахт Паризод дилини яйратар, чеҳрасини гул-гул яшнатарди.* Х. Аҳророва, Орифнинг давлати. *Саидғани.. овқатни зўр иштаҳа билан еди. Иссиқ овқат танасини яйратди.* Н. Юсуфий, Хатдаги доғ.

2 Ҳайвон ва паррандаларни кенг майдонга ёйиб юбориб ўтлатмоқ, сайр қилдирмоқ. *Қўйларни яйратмоқ.*

3 Шамоллатиш, совутиш, қуритиш каби мақсадларда тўп турган нарсани ёймоқ, ёзиб юбормоқ. *Пахта уюмини яйратмоқ. Беда ғарамини яйратмоқ. Лагандаги паловни яйратиб емоқ.*

ЯЙРАШМОҚ **яйрамоқ** *фл. бирг. н. Болалар боқчада ўйнаб-кулиб яйрашади.* ▪ *Кейин улар [Ҳаёт билан Ғуломжон] аллақандай анҳор бўйида, қиёқлар орасида ўтиришиб яйрашармиш.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бир оз яйрашамизми деб келган эдим, шу ерда ҳам тинчлик бермадингиз!* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ЯК [*ф-т*] *кам қўлл.* Бир, якка, ягона. *Олма анорингга балли, Як дона холингга балли.* Ҳамза, Майсаранинг иши. **Як жилов қилмоқ** жиловнинг бир томонини тортиб отни ўнг ёки сўлга бош қайириб юришга мажбур қилмоқ. *Шумлик қилсанг, қонлар ютиб ўлсанг-чи; Икки қўллаб як жилов қип бурсанг-чи.* «Алпомиш».

◆ **Як қалам қилмоқ** бир хил ёзадиган, бир хил ўқийдиган ва бир хил сўзлашадиган қилмоқ; бирлаштирмоқ. [*Хусайн:*].. *«Сиз дунё лаззатларидан воз кечиб нима орттирдингиз».* [*Навоий:*] *«Икки буюк дарё орасидаги халқимни як қалам қилдим. Тилимизни таҳқир ва ҳақорат ботқоғидан шеърият осмонига кўтардим».* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ЯҚАН **1** Тола-тола бўлиб ўсадиган тўқай ўсимлиги (толаси пишиқ бўлганлигидан, одатда, боғдорчиликда ток боғлаш учун ишлатилади). *Якан ўрмоқ. Токни якан билан боғламоқ.* ▪ *Қўлнинг саёз жойларида одам бўйи қамишлар, яканлар ўсиб.. ётарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *жарг.* Пул. *Эсинг борида этагингни ёп деган машҳур нақлга амал қилмасак бўлмас. Бир ёқдан яканнинг қўйри қочяпти.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Гапни айлантирманг. Ёғлиқ жой. Якан катта бўлади!..* «Муштум», 1960, № 2.

ЯҚАНДОЗ [*ф-т*] Узун кўрпача. *Тошхон тахмондан якандоз олиб тўшади.* Р. Раҳмонов, Келин.— *Мингбоши мени юқорига — икки қават якандозга таклиф қилди,— деди Шо-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

карим. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ЯҚАНЧИ Эски-туски нарсалар билан савдо қилувчи; ёймачи. *Шаҳарнинг Ожар кўчасидаги узун тор бозор ҳам ўзига хос, қизиқ.. Мисгар-кулолчилар ҳам, яканчилар ҳам,.. маддоҳлар ҳам ҳаммаси шунда.* Ҳ. Қодирий, Қоҳира лавҳалари.

ЯҚБОРА [*ф-т*] *рвш, кт.* Ҳамма баравар, бир вақтнинг ўзида, бир йўла, ёппасига. *Якбора ҳамма ўрнидан турди.* ▪ *Якбора «Агар эртага уруш бўлса» деган ашулани айтмоққа бошладик.* М. Муҳамедов, Машқ.

ЯҚДИЛ [*ф-т*] Фикри, мақсади бир, бир хил; иноқ, аҳил, ҳамнафас.— *Қурилишни тез бошлаб юбориш учун ҳамма яктан, якдил..— деди Ўктам.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Йўқ алоҳида комсомол, биз ҳаммамиз бирмиз, биз якдилмиз, биз коллективмиз, ҳа! — деди Йўлдошга Фармонов.* А. Мухтор, Чинор.

ЯҚДИЛЛИК **якдил** *с. белги оти. Якдиллик билан.* ▪ *Мамлакатимиз учун иттифоқлик, баҳамжиҳатлик, якдиллик сув ва ҳаводай зарур.* Ойбек, Нур қидириб.

ЯҚДОНА [*ф-т*] 1 Донаси йирик, боши сийрак узум тури.

2 Бир донагина пайдо бўлган; якка, ягона. *У [Патила] ҳеч кўрмагандай яна бир карра Ҳафизанинг лаби остидаги якдона холига, кўзларига рашк билан қараб қўйди.* Мирмуҳсин, Умид.

3 Тенги йўқ, энг яхши. *Аслим сўрсанг бир якдона гавҳарман, Ёвмит дейди, униб-ўсган элимни.* «Гўрўғли».

ЯККА [*ф-т*] 1 Бир, битта, ёлғиз, ягона. *Якка туп ўрик. Якка ўзим келаман.* ▪ *Мунисхон онанинг якка қизи эди.* С. Зуннунова, Меҳнат ва турмуш. *Қишлоқ тинчлигини бузган бу якка от туёқларининг тарақ-туруқи, тақаларнинг тошларга урилишидан чиққан ялт-юлт чақмоқ дам ўтмай узоқлашди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бирон қонунни бузсанг, жазосини ўзинг якка тортасан.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Зайнаб қолди бечора якка.. На бир сирдош, на-да бир йўлдош.* Ҳ. Олимжон. *Ана, анави тоғ этагида якка турган арчани туман босди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Якка кифт бўлиб** бир кифтини олдин чиқариб, бир кифти билан. *Йўлчи якка кифт бўлиб халқ орасини ёриб олдинга ўтди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Яккаю ягона** 1) бирдан-бир, ёлғиз, ягона; 2) *кўчма* энг яхши, тенги йўқ, мисли кўрилмаган. *Бу ҳофиз бутун оламга танилган яккаю ягона овоз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бошқаларга қўшилмасдан, бирлашмасдан ишлайдиган ёки алоҳида, айрим яшайдиган. *Якка ҳунарманд. Якка деҳқон.* ▪ *Гапнинг боши шуки, ўша сен пул қистаб борганда, у Ҳайдар ҳожидан ажраб, ўзи якка дўкон очиш ҳаракатида юрган эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Якка хўжалик** колхоз ёки совхозга кирмаган, коллектив хўжаликка қўшилмаган хонадон, оила. | Бошқаларга аралашмаган ҳолда. *Якка суҳбат.* **Якка тартибда** бошқаларни аралаштирмасдан, биттадан, битта-битта. *Партияга якка тартибда аъзо қабул қилинади. Илғорларга якка тартибда мукофот бериш.*

♦ **Якка оёқ йўл** *айн.* **ёлғиз оёқ йўл** қ. **ёлғиз.**

ЯККАБОШ Ҳеч кими йўқ, кимсасиз, ёлғиз, сўққабош. *Яккабош йигит.* ▪ *Ота-онасидан айрилиб, яккабош саргардон бўлиб юрганидан буён, бирон одам у билан одам қатори гаплашмаган эди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЯККАБОШЧИЛИК Бошқаларга қўшилмаслик, ўзи ёлғиз, якка тартибда ҳаракат қилиш. *Тортишувларда яккабошчиликка қарағанда коллегиячилик афзал, деб исбот қилишга ҳаракат қилмоқдалар.* В. И. Ленин, Халқ хўжалиги советларининг III Бутунроссия съездида.

ЯККА-ДУККА Ўнда-бунда, сийрак. *Якка-дукка сочлари силлиқ тараган.* ▪ *Сўл томонда.. якка-дукка дарахтлардан нари азим дарё оқариб кўринади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *У ер-бу ерда хўрозлар чақиргани, якка-дукка итлар ҳуригани эшитиларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ‖ *Ҳажга келган-кетганларни талар экан. Шунинг учун ҳожилар якка-дукка юришдан қўрқиб, карвон бўлиб юришар экан,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кўнглинг бўлса урушмоққа, Сочилмагин якка-дукка.* «Орзигул».

ЯККА-ЁЛҒИЗ 1 Биттагина, фақат битта, яккаю ягона, ягона. *Батальонда якка-ёлғиз бўлган қизни ўкситиш яхши эмаслигини, имкони борича ётиғи билан гапириб чиқди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Бошқалардан ажралган холда; ёлғиз. *Якка-ёлғиз қорайган уйлар...* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЯККАЛАМОҚ Бир ўзини бошқалардан ажратиб қўймоқ, ёлғиз қолдирмоқ; ажратиб ташламоқ, ёлғизламоқ. | Кўпчилик бир томон бўлиб, бир кишига қарши ҳаракат қилмоқ. *Маҳалла активлари ижрогарларни яккалаб қўйдилар.*

ЯККАЛАНМОҚ **яккаламоқ** *фл. ўзл. ва мажх. н. Қишлоқ хотин-қизларининг баъзилари, Файзихон дастурхончилар сўзига кириб, Норбувидан юз ўгирдилар, баъзан [Норбувининг] яккаланиб қолган вақтлари ҳам бўлди.* Ҳ. Шамс, Душман.

ЯККАЛАТМОҚ **яккаламоқ** *фл. орт. н. Завод партия ташкилоти уни яккалатмади, корхонанинг кекса ишчиси, фронтда қаҳрамонларча ҳалок бўлган коммунист Саттор Султоновнинг ўғли тарбиясини ўз оталиғига олди.* Р. Файзий, Қадрдон хатлар.

ЯККАЛИК **якка** *с. белги оти. Уватларни увалатиб, Яккалик чекин бузиб, Большевикнинг коллектив Учинчи қўши чиқди.* Ғ. Ғулом.

ЯККАМА-ЯККА Бир киши билан бир киши, бир кишига қарши бир киши; биттага-битта. *Яккама-якка суҳбат.* ▪ [*Рустам*] *яккама-якка жангларда сак уруғининг душманларидан кўп баҳодирларни ер тишлатган эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ЯККАМ-ДУККАМ *айн.* **якка-дукка.** *Узоқдаги тупроқ йўлдан ўтаётган якка-дуккам.. аравалар кўринади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Жонизоқ отанинг яккам-дуккам бир тутамгина соқоли титраб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЯККАМОХОВ Эл-юртга қўшила олмайдиган, жамоатдан ажралиб қолган. *Яккамохов бўлиб қолган одам.* **Яккамохов қилиб қўймоқ** эл-юртга қўшмай, жамоатдан ажратиб, ёлғизлаб қўймоқ. *Бу одати учун [Қоплонбекни] болалар «яккамохов» қилиб қўйса, ойисининг қутисидан ҳовуч-ҳовуч мевалар ўғирлаб чиқиб, улашарди-да, «ярашиб» оларди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ЯККАХОН [*ф-т*] Ашулани якка ижро этувчи ҳофиз; солист. *Яккахон ашулачилар конкурси.* ▪ *Ўтиб санъатда Юсуф Андижоний, Навоийнинг севикли яккахони.* Ҳабибий. *Шоирлар ҳорида яккахон бўлиб, Баралла янграйди сенинг овозинг.* Уйғун.

ЯККАЧЎП [*ф-т*] Ариқ ёки анҳор устидан ўтиш учун қўйилган узун ҳода. *Йигит ўгирилиб қараган эди, якка-чўп устидан қошига энлик қилиб ўсма қўйиб олган, кўкрак бурма кўйлакли қизни кўрди.* С. Аҳмад, Муҳаббат.

ЯККАШ [*ф-т*] *рвш, с. т.* 1 Нуқул, ҳамиша; ҳамма вақт, доимий. *Бир кўнгли бўшигина аёл эса Абдулладан кўзини узолмай, яккаш йиғларди.* Ф. Усмонов, Қора ният. *Майли дейман ва қилмайман ғам, Хаёлимни гулга ўрайман. Ҳар баҳорга чиққанда яккаш: «Бахтим борми?» дея сўрайман.* Ҳ. Олимжон.

2 *кам қўлл. айн.* **якка** 1. *Дарё бир севги жоми.. Ойдай ҳуснда яккаш.* С. Акбарий.

ЯККА-ЯГОНА [*ф-т*] *айн.* **яккаю ягона** қ. **якка** 1.

ЯККА-ЯККА [*ф-т*] Бошқаларга қўшмасдан, битта-битта, битталаб, алоҳида-алоҳида. *Босмачи бандаларини якка-якка тор-мор этиш плани ишлаб чиқилгач, ҳамма жойда кураш янада шиддатли тус олди.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

ЯККА-ЯРИМ Оз миқдорда, битта-яримта. *Қатта ҳовлида якка-ярим навкарлар от қашлаб, жул-жубба ямаб ивирсиб юрар.* А. Ҳакимов, Илон изидан. ‖ *Дам ўтмай.. якка-ярим чакиллаб турган ёмғир худди челаклаб қуйгандек шаррос қуя кетди.* Ш. Ғуломов, Қалб ундайди.

ЯККАҚЎЛ Бошқалар кучидан фойдаланмайдиган, ёллаб ишлатмайдиган, ўзи ва оиласи ишлайдиган. *Яккақўл*

www.ziyouz.com kutubxonasi

косиб. ▬ *Жамоадан.. баъзи яккақўл ўртаҳол деҳқонлар бу ишга [ёппа колхозлашишга] аввал совуққонлик билан қараб, у қадар қаршилик кўрсатмаган эдилар.* Ҳ. Шамс, Душман. | Ёлғиз ўзи ишлайдиган, ёрдамчиси йўқ.

ЯКОРЬ [*р*] *тех.* Электр машинанинг айланма ҳаракат қиладиган қисми. *Генератор якори.*

ЯКРЎЯ [*ф-т*] *кам қўлл.* Бир томонига пардоз берилган, бир томонлама. *Якрўя газлама. Якрўя рўмол.*

ЯКСАР [*ф-т*] *кт.* Бир йўла, биратўла, бирдан.

ЯКСОН: [ер билан] яксон бўлмоқ тор-мор бўлмоқ, йўқ бўлмоқ, тугатилмоқ. *Чангал солган бало яксон бўлди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Иккинчи, учинчи бомба хаталарга тушди. Бир неча уй ер билан яксон бўлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **[Ер билан] яксон қилмоқ** (*ёки* **этмоқ, айламоқ**) тор-мор қилмоқ, тугатмоқ, йўқ қилмоқ. [*Навоий:*] *Давлатимизни яксон қилмоқчи бўлган хоинга, салтанат даргоҳида ўрин йўқ!* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Болам, сенинг отанг ҳам, Шу ботирлар сафида, Яксон этиб, душманни Келар у ҳам яқинда.* З. Диёр. *Душман дилин қон айлаган, Ер билан яксон айлаган, Тарафсиз полвон Октябрь.* Эргаш шоир.

ЯКСОНЛАМОҚ 1 *кам қўлл. айн.* **яксон қилмоқ** *қ.* **яксон.**

2 Пайҳон қилмоқ.

ЯКТАК [*ф-т*] Узун, олди очиқ эркаклар кўйлаги. *Бўз яктак қичитар, яхши хотин тинчитар.* Мақол. ▬ *Яктак ва чопонининг очиқ ёқасидан кўриниб турган кенг кўкраги совуқ таъсиридан қизарган эди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Чанг ва тердан ҳосил бўлган кирни яктак этаги билан юзидан сидириб ташлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Яктак тўн** *диал. айн.* **яктак.** *Оёғига кўн этик, эгнига чий алакдан яктак тўн, қалами иштон берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯКТАКЧАН Фақат яктак кийган, яктак билан. *Куз кириб, ҳаво салқинланганига қарамай, Тешабой ташқарисида яктакчан, сарпойчан юрган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯКТАН [*ф-т*] *рвш* Фикри, мақсади бир хил, бир тан-бир жон; ҳамжиҳат, аҳил. [*Тантибойвачча:*] *Шарт шу: бундан кейин ҳар хусусда мен билан яктан бўлиб ишласангиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЯКТО [*ф-т*] *кт.* Ҳеч ким, ҳеч нарса тенглашолмайдиган, тенги йўқ, мисли кўрилмаган; ягона. *Ёш Ниёзни севибди бир қиз Қизларнинг энг яктоси ёлғиз.* Ҳ. Пўлат. [*Ўзбек ойим Зайнабни*] *чиройлиликда танҳо, ақллиликда якто топиб,.. ўғлига «хотин бу бўлибдир!» деган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯКУН [*а*] Хулоса, натижа. *Ўқув йилининг якунлари. Мунозараларнинг якуни. Ишнинг якуни.* ▬ *Ҳар бир туп ғўзани ўстирдинг силаб, Етмоқ ниятида порлоқ якунга.* Э. Раҳим. **Якун ясамоқ** хулоса чиқармоқ, якунламоқ. *Умматали уйқудан ногоҳ уйғотилган кишидек гангиб турар экан, майор аниқроқ қилиб якун ясади:— Терговингиз тугади. Бугундан бошлаб озодсиз!* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ЯКУНЛАМОҚ Хулоса, натижа чиқармоқ, хулосаламоқ. *Социалистик мусобақа натижаларини якунламоқ.* ▬ *Мажлисни Алижон Азизбекович якунлади. У сўзга чиққанларнинг масалага жиддий муносабатда бўлганликларини айтди.* С. Қароматов, Ҳижрон. *Бобо ўзи ўйлаб ўтирган гапни якунлади шекилли, Азимжон бунга унча тушунмади.* А. Мухтор, Чинор. | Муайян натижа ёки хулоса билан адо этмоқ, тамомламоқ. *Ўқув йилини юқори кўрсаткичлар билан якунламоқ.* ▬ *Бу квартални муваффақиятли якунлаш — ҳар бир коллективнинг шарафли бурчидир.* «Қ. Ўзбекистон», 1946, № 78.

ЯКУНЛАНМОҚ якунламоқ *фл. мажҳ. н. Мунозара нима билан якунланди?*

ЯКУНЛОВЧИ 1 якунламоқ *фл. ш. оти. Якунловчи киши.*

2 Ишнинг якунини, умумий хулосасини белгилаб берадиган, кўрсатадиган. *Якунловчи нутқ. Якунловчи учрашув.*

ЯКЎТ *қ.* **якутлар.** *Якут халқи. Якут тили.* ‖ *Якут аёл.*

ЯКУТЛАР СССРнинг шарқи-шимолида яшайдиган туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ; Якутия АССРнинг туб аҳолиси.

ЯКШАНБА [*ф-т*] Ҳафтанинг сўнгги еттинчи куни; умумий дам олиш куни.

ЯКШАНБАЛИК Бир якшанба куни коллектив бўлиб, ихтиёрий равишда бажариладиган ижтимоий иш. *Якшанбалик қатнашчилари барвақт тўпланишди.*

ЯЛАКАТ: ялакат мағиз баъзан бир данак ичида ҳосил бўладиган иккита мағиз, эгизак мағиз, қўш мағиз. *Анорхон билан Собир юмшоқ ва илиқ қанорлар орасига ялакат мағиздай ўрнашиб олиб, суҳбатлашар эдилар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЯЛАМ Бармоқ билан бир марта ялашга етадиган миқдордаги; озгина. *Бир ялам асал. Икки ялам қаймоқ.*

ЯЛАМА: ялама туз йирик, майдаланмаган туз (чорва ҳайвонларига ялатиш учун ишлатилади).

ЯЛАМОҚ 1 Ейиш ёки мазасини татиш мақсадида бирор нарсага тилини тегизмоқ; тил воситасида оғизга олмоқ. *Асал яламоқ. Бол ушлаган бармоғини ялайди.* Мақол. ▬ *Табиб косадан бармоғига бир оз илаштириб ялади ва дарров туфлаб ташлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Лаган бўшагач, Йўлчи қўлини тортди. Қамбар лаганга бармоқларини ишқаб ялади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Камолхонов.. қошиқдаги юқни ялаб узоқ тамини олди,— ҳақиқатан қатиққа ўхшайди.* А. Қаҳҳор, Икки ёрти — бир бутун. | Умуман бирор нарсага тилини тегизмоқ; тили билан артмоқ, тозаламоқ; ҳўлламоқ. *Мушук боласини ялаяпти. Сигир ҳам бузоқчасини ялайди.* ▬ *Ниҳоят, гапира-гапира қақраган лабларини тили билан ялаб, Лутфинисо жим бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Тегиб, урилиб таъсир қилмоқ (шамол, совуқ, иссиқ ва ш. к. ҳақида). *Ҳаво булут. Изғирин бет ялайди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Юзни, кўзни, баданни иссиқ шамол ялайди.* Й. Муқимов, Шарофат. *Боғ-боғ қуруқ ўтинларнинг гулхани осмонга олтин зарлар пуркаб, қоронғини ялайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Оқизмоқ, ювмоқ (сув ҳақида). *Дарё қирғоқни яламоқда.* ▬ *Пойариғининг ёқасидаги карталарни сел сал қиялаб ялаб кетибди, холос.* И. Мирзаев, Тўйбошилар.

♦ **Ёғ** (*ёки* **мой**) **тушса** (*ёки* **томса**) **ялагундай** *қ.* **ёғ. Илоннинг ёғини ялаган** *қ.* **ёғ. [Бировнинг] оёғини** (*ёки* **товонини**) **яламоқ** бирор шахсга лаганбардорлик қилмоқ.— *Нишонбек оёқларини ялаганингни кўрмадилар, деб ўйлайсанми? — деди Мўътабар Ҳусанга.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси. **Хурмачанинг тагини ялаганмидинг?** *қ.* **хурмача.**

ЯЛАМСИҚ Очкўз, еб тўймас, очофат. *Яламсиқ бола.*

ЯЛАМУР *диал.* Яламсиқ.

ЯЛАНГ I 1 Дов-дарахтсиз, иморатсиз; очиқ, бўш. *Яланг ер. Яланг майдон. Яланг қир.* ▬ *Ҳаммангларҳам яланг далада туғилганмисизлар?* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Саҳнини янтоқ босган яланг ҳовлида иккита ёғоч каравот, ўртага кўмма стол ясалган, унинг атрофига қўлбола табуреткалар қўйилган эди.* С. Абдулла, Қувғинда. *Аҳмаджон синчиклаб қараса, эҳе... шунча одам кеча кечаси қаерда экан? Ялангларга, йўлкаларга одам сиғишмас эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Қийимсиз, яланғоч. *Эгнида бир енги тирсакдан, бир бари тамоман йўқ илма-тешик бўз яктак,.. бош-оёғи яланг.. чолни кўриб Ғуломжоннинг юраги эзилиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Эгнида отигина қолган жулдур яктак, йиртиқ иштон, оёқлари яланг..* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ‖ *Ойнисанинг юраги уриб, совуққа яланг чиққандай эти увишиб кетди: Уруш!.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. **Бош яланг** *ёки* **яланг бош** 1) бошига бирор кийим киймаган, бош кийимисиз. *Мажлис ёпилиши билан ҳамма катта-кичик баравар бош яланг ҳолда ўрнидан турди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) *эск.* паранжи, чачвон тутмайдиган, бегона эркаклардан қочмайдиган, юзини беркитмайдиган; очиқ. *Мен сизга айтсам, мулла Норқўзи, гап паранжида эмас. Нико-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳай замонида исловотдаги хотинлар бош яланг эмас эди-ку! А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. **Оёқ яланг** *ёки* **яланг оёқ** 1) оёғига ҳеч нарса киймаган ҳолда, оёқ кийимисиз, яланг оёқ. *Бирорта камбағалга тегса, унинг ёнида оёқ яланг қўш ҳайдарди бу жувонларг!* Ҳ. Ғулом, Машъал; 2) *кўчма* Қайди, дарбадар; камбағал, қашшоқ. *У ҳаммомга бориш ўрнига аллақайси бир оёқ яланғиқикага борибди ва у билан Фарғона томонга қочибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 Қиндан чиқарилган; яланғоч. *Қирқ азамат бўл ҳа-бўл деб, Қилич чланг келаётир.* «Хушкелди».

◆ **Яланг қават** 1) бир толадан иборат, бир қават. *Яланг қават ип;* 2) фақат аврадан иборат, астарсиз. *Яланг қават тўни тагидан икки қўлини орқасидан ўтказиб, қадам санаб бораётган Маҳкам тақачи кўринди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЯЛАНГ II *рви* Ҳамиша, ҳамма вақт, доим, нуқул. *Яланг кулади. Яланг бир хил овқат пиширади. Сиз билан яланг шу ерда учрашиб қоламиз.* ▪ *Иккинчи томони яланг қайинзор.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ЯЛАНГЛАМОҚ *айн.* **яланғочламоқ** 2. *Райимбек додхоҳ қилич яланглаб, сипоҳилар олдида оломонга қараб югурди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯЛАНГЛИҚ Дов-дарахтсиз кенг, иморат қурилмаган; очиқ, бўш ер; текислик. *Кенг ва совуқ яланғликда пахта ташийдиган ўн ғилдиракли юк машиналари қаторлашиб турарди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Шомга яқин колхозчилар правление олдидаги яланғликка тўпланишди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Серёжа тонг ёришаётган пайтда ўрмон ичидаги яланғликни кесиб ўтди.* А. Раҳмат, Соқов бола.

ЯЛАНГТЎШ 1 Кўкраги кенг, яғриндор; мард, жасур. *Яланетўш йигит.* ▪ *Яланетўш, ижодкор мағрур ўзбекман — Меҳнатим туфайли кўрсатдим жамол!* Шуҳрат. *Гулчеҳранинг ашуласи яланетўш ва серяғрин одамлар баданини жимирлатар эди.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. *Ўша йиллари Сисоевга яланетўш Икромжонни қўшиб қўйиб «трактарни ўрғатинг» деди.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар.

2 *кўчма* Дов-дарахтсиз, иморатсиз; яланғоч, яланг.

ЯЛАНМОҚ яламоқ *фл. ўзл. н. Тўлқин гоҳ-гоҳ қирғоққа сапчийди, ости яланиб, илдизи очилиб қолган дарахтларни қўпориб, юлиб-юлқиб кетади.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота. *Итнонни ютди-ю, ердаги увоқларини ялаб, миннатдор бўлиб болага тикилди, тилини чиқариб яланиб тураверди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

◆ **Ичи яланди** ичи сидирилди. [*Кампир*] *бай-бай-ей, чолим бечора, ичи яланиб оч келди-я...* Ойбек, Улуғ йўл.

ЯЛАНСИМОҚ Ёғли, кучли овқатга эҳтиёж сезмоқ.

ЯЛАНҒОЧ 1 Қийим киймаган, уст-бошсиз, кийимсиз. *Яланғоч ғўдак.* ▪ *Фосиҳ афанди музга яланғоч ўтириб олгандай, сесканиб тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Унинг оёқ яланг, ярим яланғоч шўх болалари.. шовқин-сурон билан ўйнашар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Баргсиз, барги йўқ; барги тўкилган. *Сув ёқалаб ўсган яланғоч дарахтларнинг бутоқ-новдаларида совуқ шамол шивиллайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қуёш новча теракларнинг яланғоч новдаларини чўғдек қизартириб, адир орқасига чўкди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

3 *кўчма* Дов-дарахтсиз, иморатсиз, гиёҳсиз; яп-яланг. *Яланғоч ер янги чўмилтирилган чақалоқдай буғланади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

4 *кўчма* Устига бирор нарса тўшалмаган; палоссиз. *Нури олдинроқ юриб, саҳни яланғоч, эни бир бўйра қадар айвонга яқинлашгач, тупроққа қоришиб ётган катта пахмоқ кучук занжирини шилдиратиб ўрнидан турди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 *кўчма* Қийишга кийими йўқ; уст-боши хароб; камбағал, қашшоқ. *Очман! Яланғочман! Хорман! Сиз у деб сўкасиз, бу деб сўкасиз, бас-да, шунча хўрлаганингиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯЛАНҒОЧЛАМОҚ 1 Уст-бошини ечиб олмоқ, ечинтирмоқ. *Болани яланғочламоқ.*

2 Эгар-жабдуғини, абзалини ечиб олмоқ. *Отни яланғочламоқ.* ▪ *Аваз қараса, кўса Чўлтоқни яланғочлаб, офтобга ўзини солиб ётибди.* «Аваз-хон».

3 Шох-шаббасини, шох-бутоқларини кесиб ташламоқ, очмоқ. *Йўлчи катта тўнкани яланғочлаб, илдизларини, йўғон томирларини болта билан уриб ердан айирар экан, ўзидан ўн беш-йигирма қадам нарида турган бир қизга кўзи тушди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Қинидан чиқармоқ, уриш, чопиш ёки отишга шайламоқ (қинга солиб тақиб юриладиган қуроллар ҳақида). *Қилич(ни) яланғочламоқ.* ▪ *Илгари очиқчасига пичоқ яланғочлаб юрганлар энди пичоғини енг ичига олган.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Майна маузерни яланғочлаб йўлда тўхтатган эски извош ёнида от бошини тортиб турарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

5 Шипшийдам қилмоқ, бўшатмоқ. *Уйни яланғочламоқ.*

ЯЛАНҒОЧЛАНМОҚ яланғочламоқ *фл. ўзл. ва мажх. н. Алижон бирпасда соқолини қириб ташлади, ..шундай қаҳратонда яланғочланиб ювинишини айтмайсизми, нима зарур экан?* С. Анорбоев, Дўстлар. *Ер бора-бора кучга бўйсунади. Йўлчининг зарбаси остида тўнкалар яланғочлана, ўзининг қўпол, баҳайбат гавдасини кўрсата бошлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЯЛАНҒОЧЛАТМОҚ яланғочламоқ *фл. орт. н.*

ЯЛАНҒОЧЛИК 1 яланғоч *с. белги отн. Биз, санъаткорлар, яланғоч хотиннинг суратига қарар эканмиз хотиннинг яланғочлигидан эмас, унинг тасвир қилинишидан завқ оламиз.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Қашшоқлик, очлик, муҳтожлик. *Нега булар [пулни] ўз билгиларича бермайдилар? Қишлоқда ўз жиянларининг оч, яланғочлигини билса керак эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЯЛАТМА Жуда юпқа қилиб солинган. *Тўнга ялатма қилиб пахта солинди.*

ЯЛАТМОҚ яламоқ *фл. орт. н. Болага қаймоқ ялатмоқ. Сигирга туз ялатмоқ.*

ЯЛАШМОҚ яламоқ *фл. бирг. н. Болалар қаймоқ ялашди.* ▪ *Йигитми, қизми хурмачанинг тагини ялашган экан, тўй асосан ёмғирда ўтди.* Мирмуҳсин, Умид.

ЯЛИНМОҚ Бирор нарсага кўндириш учун илтимос қилмоқ; ўтиниб сўрамоқ, илтижо қилмоқ, ёлвормоқ. *Яна қаттиқроқ йиғлаб юборди Шоқосим ва йиғи аралаш Ерматга ялинди: — Энди хўжайиндан бир оз пул қарз келтириб беринг.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Гофир:*] *Ҳой бўрилар! Сўзларингдан қайт! Бўлмаса ҳокимингга бормайман, минбошингга ялинмайман, халққа арз қиламан, халққа!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ЯЛИНТИРМОҚ ялинмоқ *фл. орт. н. Мендан яна ашула айтишни илтимос қилишди. Мен ялинтириб ўтирмадим, энди ўзимнинг ҳам ашула айтгим келарди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ЯЛИНЧОҚ Бирор нарса сўраб илтимос қиладиган, ялинаверадиган. *Ялинчоқ бола.* ▪ *Нега у ялинчоқ мушук боладек ҳа деб суйкала беради?* Мирмуҳсин, Умид. | Ялинишни, ёлворишни ифодалайдиган. *Ялинчоқ овоз билан.* ▪ *У [Шаҳзода] дугонасининг қўлини қисиб, ёлғиз қолдириб кетаётганидан кечирим сўрагандек, ялинчоқ назар билан унга бир тикилди-да, одамлар орасига шўнғиди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ЯЛЛА Енгил ва шўх қўшиқ, ашула. *Ўйнашиб, тўй-тўйлашиб, айтиб қўшиқлар, яллалар, Қилгали аҳду никоҳни келди меҳмонлар букун.* Ҳабибий. *Ичкари ҳовлида эса бой хотинларининг дутор чалиб, ялла айтаётганлари эшитилар эди.* С. Аҳмад, Оқпадар. *Араволарда, отларда, пиёда кетиб бораётган ёшу яланг, қарию қартанглар суюнчлари ичларига сигмай ялла айтишади,.. кулишади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ялла қилмоқ** 1) енгил ва шўх қўшиқ айтмоқ. *Ўрмонжон Қурбон ота билан Сидиқжонни созандалар ялла қилаётган даврадан топди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) *кўчма* вақтини ўйин-кулги билан ўтказмоқ, беғам ва бепарво юрмоқ.

ЯЛЛА-БЕПАРВО Ҳеч нарса ташвишини қилмайдиган; беғам. *Ялла-бепарво одам.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЯЛЛАЧИ Тўй-томошаларда қўшиқ айтиб, ўйинга тушиб юришни касб қилиб олган шахс (асосан аёллар ҳақида). *Тошкентнинг донг чиқарган яллачилари шўх, жонли қўшиқ — «Олмача анорингга балли, боғу бўстонингга баллиҳи куйлаб, гулхан теварагида рақс этадилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Умуман ялла айтувчи.

ЯЛЛИҒ 1 Аланга, ёлқин. *Лампанинг кучсизгина яллиғи шабадада лип-лип этиб айвон олдинигина ёритиб турди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Сал ўтмай душман мудофаасининг уфқида устма-уст яллиғ кўтарилди, кейин гумбурлаш эшитилди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Жазирама иссиқ. *Қувраб-қақшаб ётган бепоён далалар асрлар давомида бир томчи сувга зор бўлиб, қуёшнинг шафқатсиз яллиғи остида мудрар, халқимиз ана шу далаларга сув чиқариб, жон киргизишни орзу қиларди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Тандирдан чиқаётган яллиғ унинг ҳам бетларини қизартириб юборган.* С. Аҳмад, Сувлар оқиб кетди.

3 *кўчма* Тафт, ҳарорат. *Қўчқорнинг ҳазин куйи, юрагининг яллиғи теккан сўзлари* [*Шербек*] *қулоғига аниқ эшитилаётгандай туюлди.* С. Анорбоев, Оқсой.

4 Қизариш, шишиш. *Томоқ яллиғи тузала бошлади. Ўпка яллиғи тез авж олади.*

ЯЛЛИҒЛАМОҚ *айн.* **яллиғланмоқ**. *Кўмир яллиғлади. Печка яллиғлади. Чипқон яллиғлаб турибди.*

ЯЛЛИҒЛАНИШ 1 **яллиғланмоқ** *фл. иш оти.*

2 Қизиб, қизариб шишиш. *Ичак яллиғланиши. Ўпка яллиғланиши.* ▪ — *Доктор назоратида, кунлар ўтган сари жароҳатдаги яллиғланиш қайтиб, оёғим ердан енгил кўчадиган бўлиб қолди,— деди Ҳамро.* Н. Сафаров, Тирилган одам.

ЯЛЛИҒЛАНМОҚ **яллиғламоқ** *фл. ўзл. н.* 1 Ёнмоқ, алангаланмоқ; аланга чиқармоқ, аланга тарқатмоқ. *Аллоннинг мойли кўзи қоронғида Сулувни қидирар, ўчоқда олов яллиғланганда уни топиб, билагига, тўшига тармашар эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Дарвоза олдида турганлардан бири.. мисдай яллиғланиб турган кўзёш айланасига ишора қилди.* С. Кароматов, Бир томчи қон. | Чўғдай қизариб турмоқ, ёнаётгандай кўринмоқ. *Лекин машъала ёлқинидан қизарган парда ҳамма томондан яллиғланиб кўриниб турарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Қизиб, қизариб шишмоқ. **Яраси (ёки жароҳати) яллиғланди** 1) яраси, жароҳати газак олди; 2) *кўчма* дард-алами зўрайди. *Бугун унинг* [*Адолатнинг*] *бутун эски жароҳатлари яллиғланадиган кун, у бунга тайёр бўлиб, жинчироққа тикилиб ўтирарди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЯЛЛИҒЛАНТИРМОҚ **яллиғланмоқ** *фл. орт. н. Вақтида овқатланмаслик меъда шиллиқ қаватини яллиғлантиради.*

ЯЛЛИҒЛАТМОҚ **яллиғламоқ** *фл. орт. н. Бу варақа Диловархўжанинг юрагида устини кул босиб ётган.. умид учқунини яллиғлатиб юборди.* Шуҳрат, Олтин зангламас.

ЯЛЛО 1 *айн.* **ялла**. *Девсифат киши яллосини тўхтатди-ю, жамоатга қараб ҳайқирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. — *Савлатингга, ғайратингга қойилман! — деган яллони айтиб қўяди, гўё бу билан ўзининг муваффақиятига жар солади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Ўйин-кулги, хурсандчилик. *Биласиз-ку, ишимни. Ҳамма вақт ялло, ўзим хон, кўланкам майдон.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. **Ялло қилиб юрмоқ** вақтини ўйин-кулги, хурсандчилик билан ўтказмоқ. [*Холмирза*] *Валининг анчадан бери хотинини ташлаб қўйиб, касалманд онасига сув ҳам томизмай, боши оққан томонда ялло қилиб юрганини эшитганди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ЯЛМОН *диал.* Қаламуш.

ЯЛМОҒИЗ 1 *миф.* Дуч келган ҳамма нарсани еб-ютиб юборадиган афсонавий махлуқ; жодугар. *Пастқамлардан, ўнгирлардан ёв тил чўзса ялмоғиздай, Бири учун — бири жондан кечишликка доимо шай.* Ғ. Ғулом. *Бу мудҳиш, машъум базмда ҳалиги ялмоғиз фолбиннинг ҳаста овоз билан вайсаши қўшилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Ёвуз куч, даҳшат; қора ниятли душман. *Долларга топинган ялмоғизларнинг Қонли хуружига чек қўйинг тезроқ.* Уйғун. || *Бу ялмоғиз қашшоқликнинг заҳарли томирлари ўз ризқини қаердан ва қандай олишини яхши билиб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯЛОВ *кт.* Байроқ, туғ. *Зафар яловини олиб келишингизга ишончим комил, дўстим Абдураҳмон.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ЯЛОВБАРДОР *кт.* 1 Байроқ кўтариб борувчи; байроқдор. [*Моҳидил*] *ҳақиқий яловбардор сингари ўзи сафнинг қоқ марказида туриб икки қанотни баб-баравар жангга бошлади.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 *кўчма* Бирор соҳада ёки ишда бошқаларни бошлаб борувчи илғор киши. *Усмон Носир ўз сафдошлари.. билан адабиётимизнинг олдинги сафларида яловбардор бўлди.* Т. Тўла, Фавқулодда талант соҳиби.

ЯЛОВДОР *айн.* **яловбардор**.

ЯЛОВКАШ *эск. айн.* **яловбардор**.

ЯЛОҚ Ит, мушук каби ҳайвонларнинг овқат ейиши учун белгиланган идиш. *Ит ялоқ.* ▪ *Ҳалиги тўртта ит сурувдан нарироқда тилларини чапиллатиб, ялоқдан овқат ичмоқда.* С. Анорбоев, Оқсой.

◆ **Қора ялоқ** *қ.* **қораялоқ**.

ЯЛОҚИ Кишиларнинг сарқити билан кун кечирадиган; ювиндихўр, текинхўр. *Сен ўша маккор ялоқи эшон кетидан юриб нима каромат кўрдинг?* Ҳ. Назир, Сув гадоси. *Ташвишим сенга тушмай қўя қолсин. Тегсам ҳам сендақа ялоқига тегмайман.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу муттаҳам ялоқилардан унинг ўлса ўлиги ортиқ!* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ЯЛПАЙИШМОҚ **ялпаймоқ** *фл. бирг. н. Мармар ҳовуз атрофига солинган гилам, шойи кўрпачалар устида шаҳар аъёнлари, беклар, саркардалар ялпайишиб ўтирар,.. уларга турли-туман овқат ташиб турардилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ЯЛПАЙМОҚ Ёйилмоқ, ялпоқланмоқ. *Болға зарби билан темир ялпайди.*

◆ **Ялпайиб ўтирмоқ** *салб.* бамайлихотир талтайиб ўтирмоқ.— *Нима қилиб ялпайиб ўтирибсиз,— дейди бувим бобомга тикилиб.* Ойбек, Болалик.

ЯЛПАЙТИРМОҚ **ялпаймоқ** *фл. орт. н. Темирни босқон билан уриб ялпайтирмоқ.*

ЯЛПАНГЛАМОҚ *диал.* Ялинмоқ, ялиниб-ёлвормоқ; лаганбардорлик қилмоқ. *Очил ўзининг унга муштоқ эканини билдирмайди, ўзини ерга урмайди, ялпангламайди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЯЛПАНГЛАНМОҚ **ялпангламоқ** *фл. ўзл. н. Ташаббусни қўлдан бермаслик керак, қизнинг олдида ялпанганиб, қадрини йўқотган ёмон.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЯЛПИ 1 Ҳаммага тегишли, умумий. *Ялпи мажлис. Ялпи сафарбарлик. Ялпи қийқириқ.* || *Чигит ялпи униб чиқди.* ▪ *Баъзан жамоа шўроси ҳам ялпи мажлисларини шу ерда ўтказарди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Аъзоси бўлди бу ҳам, Ялпи ҳаётнинг, Ишга солди, ростлади, Синган қанотни.* Ғайратий. *Халқни ялпи кўтариш керак.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Ҳаммасини қўшиб ҳисоблаганда, бутунича; ҳамма, умумий. *Ялпи даромад. Ялпи маҳсулот.*

ЯЛПИЗ Медицина, атторлик ва озиқ-овқат саноатида ишлатиладиган, сербарг хушбўй кўп йиллик ўсимлик. *Ёввойи ялпиз.* ▪ *Рисолат отин.. боғдан бир этак кўкат — кашнич, жамбил, райҳон, ялпиз, отқулоқ юлиб чиқиб, кўк шўрвага уринди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ЯЛПИЗЛАМОҚ *с. т.* Ўзини оқлашга, айбини ювишга уринмоқ.— *Хайр, қарилик қурсин, қизим, хафа бўлма, майли қаҳрамонча иш тут,— деб ялпизлай бошлади Зокир ота Зебога.* А. Муҳиддин, Зебонинг севгиси. *Унинг кўзлари катта очилиб, бутун умидлари пучга чиққан одамдай бўшашиб ўтириб қолди, уни бу аҳволда кўриб, шошиб қолдим, кейин ялпизлашга тушдим.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ЯЛПИСИГА *айн.* **ёппасига**. — *Лекин, ука, Туркистон ўлкаси қоронғида, ҳаммамиз ялписига саводсизмиз, бунинг чорасини излаш керак,— деди*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Умарали чойдан хўплаб. Ойбек, Улуғ йўл.

ЯЛПОҚ Ясси, ёйиқ, ялпоқ. *Ялпоқ бурун. Ялпоқ идиш. Темирни уриб ялпоқ қилмоқ.* ▪ *Ялпоқ юзида кўм-кўк ясама холи бор.. бир хотин сўри тагида кир юваётган экан.* С. Анорбоев, Меҳр.

ЯЛПОҚЛАМОҚ Уриб ёки босиб ясси, ёйиқ ҳолга келтирмоқ, ялпоқламоқ. *Металл парчани ялпоқламоқ. Лой соққани ялпоқламоқ.*

ЯЛПОҚЛАНМОҚ ялпоқламоқ *фл. ўзл. н.*

ЯЛТ: **ялт этиб** 1) кутилмаганда бирдан нур сочиб, ярқираб; ялтираб, товланиб. *Узоқдан бир нарса ялт этиб кетди. Чироқ ялт этиб ёнди. Чақмоқ ялт этиб сўнди*; 2) *кўчма* кутилмаганда, бирдан. *Маҳбуба ялт этиб юзимга қаради.* О. Ёқубов, Тилла узук. *Оппоқ, узунчоқ юзда хиёл туртиб чиққан бет суяклари ялт этиб кўринди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯЛТИЛЛАМОҚ *с. т.* Ялтирамоқ. *Ялтиллаган пол.*

ЯЛТИЛЛАТМОҚ ялтилламоқ *фл. орт. н.*

ЯЛТИРАМОҚ Нур сочмоқ, ярқирамоқ. *Шамширдек ялтираган чақин чўлнинг олисларигача ёритади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Кенг яйловда тўшалиб ётган қор уюмлари.. ой шуъласида ялтираб туради.* О. Қўчқорбеков, Чўпон Рўзи бахши. *Қум зарралари қуёш нурида товланиб ялтирарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЯЛТИРАТИЛМОҚ ялтиратмоқ *фл. мажҳ. н. Дераза ойналари ювиб ялтиратилди. Ялтиратилган этик.*

ЯЛТИРАТМОҚ ялтирамоқ *фл. орт. н. Чарақлаб офтоб чиқиб, шоликорлик полларини тўлдирган ёмғир суларини ойнадек ялтиратади.* С. Аҳмад, Уфқ.

ЯЛТИРБОШ 1 *с. т.* Сочи тўкилиб кетган, сийқабош, тепакал. *Ҳамро Раҳимов тўладан келган, ўрта бўй, ялтирбош, буғдой ранг, қирқ ёшлардан ошган киши эди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 *бот.* Асосан қумли чўлларда ўсадиган, барглари қуёшда ялтираб кўринадиган ўтсимон ўсимлик. *Офтоб тиғида эрта тонгдан шомгача силкиниб, ярқираб товланган ялтирбош ялтироқ тусини ўзгартиб, қизғимтир нурга кўмилди.* Й. Муқимов, Қизилқум паҳлавони.

ЯЛТИРОҚ 1 Нур сочиб турадиган, ялтирайдиган; ярқироқ. *Ялтироқ шиша. Ялтироқ танга. Ялтироқ нарса олтин бўлавермайди.* Мақол. ▪ *Икки қулоғига офтобни узиб олиб қўйгандек ялтироқ зирак тақкан бир қиз кирди.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. *Элмуроднинг назарида, бу ялтироқ кўзларда бутун бир алам ёниб турганга ўхшади.* П. Турсун, Ўқитувчи. ‖ *Пичоқнинг қора сопи ялтиллар эди, тиғи эса қотиб қолган қон билан ўз ялтирофини йўқотган.* Ҳ. Шамс, Душман.

2 *кўчма* Бўёқли, бежама, юзаки. *У [Машҳадий] султонларни, бекларни пучак, лекин кўз қамаштиргич ялтироқ сўзлар билан мадҳ этмоққа моҳир.* Ойбек, Навоий. *Чунки сен муҳаббат боғлаган эркак сенга ўзининг ялтироқ қирраларини кўрсатади.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Усти ялтироқ — ичи қалтироқ** қ. уст.

ЯЛТОҚ *диал.* Лаганбардор, хушомадгўй; тилёғламачи. *Ялтоқ одам.*

ЯЛТОҚЛАНМОҚ *диал.* Лаганбардор бўлмоқ, хушомадгўйлик қилмоқ. *Раиснинг эрталаб менга ялтоқланиб, «акаларча» меҳрибонлик қилишларидан мақсади эса оғриқнинг олдини олиш, босиб келаётган тошқинни тўсиб қолиш экан.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Карима опа.. гуноҳкор кишидай, ялтоқлана бошлади.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ЯЛТ-ЮЛТ: ялт-юлт қилмоқ *айн.* **ялт-ялт қилмоқ** қ. **ялт-ялт.** *Пиёлалар ўн икки шамлик кумуш қандил ёруғида ялт-юлт қилар эди.* М. Осим, Элчилар.

ЯЛТ-ЯЛТ ялт *с. такр.*: **ялт-ялт қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) ёниб, нурланиб кўринмоқ, ярқираб кўринмоқ; ярқирамоқ, ялтирамоқ. *Ишқалаб-ишқалаб бундай қарасам, бургутнинг патлари ялт-ялт қилиб турибди.* Ў. Умарбеков, Чарос.

ЯЛЧИМОҚ *диал.* Ёлчимоқ. *Чучварани хом санама, мендан ялчиб алимент ололмайсан!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ЯЛЧИТМОҚ ялчимоқ *фл. орт. н. Ялчитмадинг ёзим билан қишимни, Кўзимдан оқиздинг қонли ёшимни.* Э. Раҳим.

ЯЛ-ЯЛ *рвш* Нур сочиб; товланиб; жилоланиб. *Атлас кўйлаклар машъалдек ёнарди ял-ял.* Шукрулло, Икки ҳикоя. *Бўстон устида ял-ял учиб ўтаётган сунъий ер йўлдошига қарар, юраги дук-дук урарди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги қўланка.— *Эртага ҳаво очиқ келар экан,— деб қўйди Ҳайитбой ота, ял-ял товланаётган шафаққа тикилиб.* С. Муҳиддинов, Невара шаҳар.

ЯЛҚАМСИҚ Бирор ишга астойдил ёпишмайдиган, ялқовлик билан ҳаракат қиладиган; эринчоқ. *Ялқамсиқ одам.*

ЯЛҚОВ Ишлашни ёқтирмайдиган, иш ёқмас; дангаса. *Ялқов бола.* ▪ *Ялқов ва ғирром, ё қўли эгри бўлса, силлиқлик билан ҳайдайман.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бўлма ялқов, оч кўзингни, орқада қолмоқ уят.* Ҳабибий. ‖ *Улар [болалар] ялқов, йиғлоқи, серуйқу эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. ‖ *Иш ёқмасга, ялқовга Мен ҳам энди душманман.* З. Диёр. | Ишни эринчоқлик билан бажарадиган, эринчоқ. *Вақт ғанимат, ҳарна йўл босгани. Бек шу хавотир билан ялқов ахтага қамчи босди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Аҳён-аҳёнда ялқов ғурракнинг эринчоқлик билан ғурулаши қулоққа чалиниб қолади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. ‖ *Етти бука кавшанмоқда ялқовгина.* Ғ. Ғулом.

ЯЛҚОВЛАНМОҚ Бирор ишни бажаргиси келмай турмоқ, дангасалик қилмоқ, эринмоқ. *Маҳдум мактаб ишида ялқовланиб, Анварга суяниб қолди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Кучук секин бир «ҳов» билан жим бўлди, ялқовланиб яна ётди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЯЛҚОВЛАШМОҚ *айн.* **ялқовланмоқ.**

ЯЛҚОВЛИК ялқов *с. белги оти. Ялқовликнинг охири хўрлик.* Мақол. ▪ *Илм ўқиб ўссанг, иззат кўрасан, Ҳақиқатнинг йўлин яхши биласан. Бош тортиб ўқишдан қилсанг ялқовлик, Сўнгра, болам, кўп пушаймон қиласан.* Фозил шоир.

ЯЛҒАРС *диал.* Йирик, беўхшов, қўпол. *Ялғарс гавда.*

ЯЛҲАК Соддадил, хуштабиат, хушфеъл; ёқимли. *Ялҳак аёл. Ялҳак бола.* ▪ *Норқўзи бува.. Шавкатжон билан Низомжоннинг ниҳоятда билимдон, ялҳак, шалдир-шулдир, лекин қизлардай майин йигитлар эканини,.. сўзлаб берди.* А. Муқимов, Ғалати одамлар. *Устанинг.. очиқ, ялҳак муомаласидан, тўғриси, эриб кетдим.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ЯЛҲАҚЛИК ялҳак *с. белги оти. [Кумуш] юзини четга бурди:* — *Ялҳакликни қўйинг!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯМАЛМОҚ ямамоқ *фл. мажҳ. н. Эгнида тирсаги қирилган костюм, Ёқа кир, туғмасиз, юз ямалган шим.* Уйғун.

ЯМАМОҚ Бирор нарсанинг йиртилган, узилган, тешилган жойини бутунламоқ; уламоқ, ямоқ солмоқ. *Ямоқ ямамоқ. Ботинкани ямамоқ. Ямасанг, янги бўлар, янгининг тенги бўлар.* Мақол. ▪ *Йўлчибой ўлгурни яхши дейишарди, ўзим ҳам яхши кўрардим. Қирини ювдим, ямоғини ямадим.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ямаб-ясқаб** тикиб-чатиб. *Опалари уларни ювинтиради, эски-туски кийимларини ямаб-ясқаб «бутун» қилади.*

ЯМАТИЛМОҚ ямамоқ *фл. мажҳ. н. Ботинка яматилди. Яматилган гилам.*

ЯМАТМОҚ ямамоқ *фл. орт. н.*

ЯМАТТИРМОҚ ямамоқ *фл. орт. н. Маҳсини яматтирмоқ.*

ЯМАШМОҚ 1 ямамоқ *фл. бирг. н. Балиқчилар кун бўйи елкан ва тўрларни ямашди.*

2 *кўчма* Қўшилмоқ, бирлашмоқ. *Бир-бирига ямашган бинолар.* ▪ *Унга [Мадаминбекка] кичик-кичик тўдалар келиб қўшилган. Ҳамон атрофдан босмачилар ямашиб турарди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шорахмедов, Ота.

ЯМАШТИРМОҚ ямашмоқ *фл. орт. н.*

ЯМЛАМОҚ 1 Чайнамай оғиз ичида айлантирмоқ, милки билан эзиб ютмоқ. *Овқатни ямлаб ютмоқ.* ▪ — *Икки*

www.ziyouz.com kutubxonasi

юз таноб! — дея Полвонга қаради нон ямлаётган Иброҳим ота. Ж. Шарипов, Хоразм. *У нонни икки ямлаб ютди-да, яна умидвор бўлиб Мастонга қаради.* А. Қаҳҳор, Мастон. | Емоқ, ошамоқ. *Тўлқин югуриб келиб, дастурхон чеккасига ўтириб олди-да, бир бурда кулчани ямлай бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Тили билан ҳимариб оғизга киритмоқ. *Абдуқодир қаттиқ ғазабланди, бир неча минут тутоқиб, дағал қизғиш мўйловининг учини ямлаб, бошини тебратди.* Ойбек, Нур қидириб. *Оғзимда сув олиб келаётгандим, кўйлагимни ямлаётган бузоққа кўзим тушиб қолди.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

2 *кўчма* Ютмоқ, йўқ қилиб юбормоқ. *Олов ёниб ямлайди ўтин, Декча тинмай биқирлар, тошар.* З. Обидов. *Орқасида қора кул қолдириб ўт-аланга юмалайди, янтоқларни ямлайди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

♦ **Гапни (ёки сўзни) ямламоқ** ноаниқ талаффуз этмоқ, чайналмоқ.— *Гапни ямламанг,— деди Ўктам хосилотга тикилиб.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Икки ямлаб бир ютмоқ** чайнамай ютиб юбормоқ, йўқ қилиб юбормоқ. *Лайлаквой: — Ҳақ саломинг бўлмаса, икки ямлаб бир ютардим.* «Эртаклар». **Ямламай ютадиган** *салб.* ўринлатадиган, қойил қиладиган.— *Вой Тўламат тушмагур-эй, ёлғонни ямламай ютасан-а! — ичаги узилгудек қотарди кекса ўроқчи.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЯМЛАНМОҚ 1 ямламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Нон ямланди.*

2 Ямлангансимон ҳаракат қилмоқ, тамшанмоқ.— *Чекканим ғанимат,— деди Али тажанг ямланиб, сўлагини оқизиб.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Мингбоши пастки лабининг ўнг қиррасини тишлаб, пича ямланиб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯМОҚ 1 Бирор нарсанинг йиртилган, тешилган, узилган жойини ямаш, бутунлаш учун мўлжалланган бир парча мата, чарм ва ш. к. *Ямоқ солмоқ.* | Ямоқ солинган, ямалган жой. *У [Майна] отасининг чанг босган бўйнига, чопонининг елкасидаги ямоқларига назар солди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. | Ямалиши лозим бўлган буюмлар. *У энди вақтининг кўпини ҳар ким келтирган ямоқларни ямаш билан ўтказа бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ямоқ ишлари сийраклашгач, ювилган кийимларга дазмол босишди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Ямоқ солинган, ямаб тикилган, ямалган. *Ямоқ кўрпа. Ямоқ тўн. Ямоқ этик.* ▪ *Айвон устунига суяниб турган ола-була ямоқ чопонли бир бола келиб унинг олдига тушди: — Қани, юринг, муллака!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Гиззаси ямоқ шимни торлик қилиб қолгунча кийиб юрди.* У. Икромов, Унутилмас хотиралар.

3 Тузалган яранинг изи, чандиқ. *Юзнинг ямоғи.* ▪ *Тешабойнинг таъналари бояги кифти ямоқ қотма чолнинг жағлини чиқарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯМОҚЧИ Оёқ кийимларини тузатиш, ямаш иши билан шуғулланувчи косиб. *Уста Абдураҳмон: «Ҳа, Розиқ ямоқчининг қизлари ўқиб шаҳар сўрармиди!..» деб уришиб берди.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

ЯМОҚЧИЛИК ямоқчи *с. касб оти.* — *У шаҳардами? Ямоқчиликни билар эканми?— деди Нури.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Болтабой қотиб-қотиб кулди-да.. ямоқчилик қилаётган Маллавой акани кўрсатди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЯМОҚ-ЯСҚОҚ Ямалган-чатилган; эски, чурук. *Ямоқ-ясқоқ кўрпалар. Ямоқ-ясқоқ яктаклар.* **Ямоқ-ясқоқ қилмоқ** эски, йиртиқ нарсаларни тикиш, ямаш билан шуғулланмоқ.— *Онам яқин ва узоқ маҳалладаги ўзига тўқ кишилар уйига бориб кир ювиб, ямоқ-ясқоқ қилиб, бизларни боқишга киришди,— деди Пўлат.* Ғайратий, Унутилмас кунлар.

ЯМ-ЯШИЛ яшил *с. инт. Ям-яшил ўрмон. Ям-яшил дарахтлар. Ям-яшил боғлар.* ▪ *Янги уйғонган, ям-яшил барглар билан ясанган дарахтлар қуёш нурида чўмилади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Гулламоқда Мирзачўллар, Ям-яшилдир янги йўллар.* П. Мўмин.

ЯНА 1 Такроран, қайтадан, янгидан, тағин, боз. *Ёмғир яна ёға бошлади.* ▪ *Лектор.. хатга қараб жаҳл билан яна бир марта «Ўртоқлар» деди-ю, лекцияни бошлаб юборди.* А. Қаҳҳор, Қуюшқон. *Уста Фарфи уни яна бир қат кўздан кечириб олгач, чўккалашини бузиб чордана қуриб олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Олиб келган ҳужжатида яна хато.* С. Аҳмад, Лаълн Бадахшон. *Бойвачча чилимни бир марта енгил тортиш билан кифояланади, лекин бир зум ўтмасдан, яна талаб қилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бундан ташқари, бунинг устига. *Яна бир сават нон бор.* ▪ *Чойни ичиб яна олиб чиқаман.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Колхозга кириш тўғрисида мажлисгача йигирма тўққиз камбағалдан ариза тушган эди, мажлис олдидан яна ўн саккиз кишидан ариза тушди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Масаланинг яна бир нозик томони бор. Бўғоз совлиқни узоқ ётқизиб бўлмайди: бола ташлайди.* «С. Ўзбекистони», 1970, 16 январь. | Бунинг устига, қўшимча равишда, тағин. *Қовундан яна бир оз енг. Улар яна ярим соат ишлашди.* ▪ *Ўртоқ Бақоев яна бир пиёла чой сўради.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими. *[Мирзакаримбой] бир нафас ўйлаб, яна уч сўмлик қоғоз ва бир сўлкавой қўшиб, Йўлчига ташлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *(одатда «бир», «бирор» сўзи билан бирга)* Илгаригилардан бошқа; янги, бошқа. *Яна бир масала чиқиб қолди. Яна бирор гап йўқми?* ▪ *Саид Жалолхон кетди. Йўлда унинг бошига яна бир фикр келди.* А. Қаҳҳор, Башорат.— *Кариган чоғида хўрозқанд ялламай домла ҳам ўлсин! — деди яна бири* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

4 *куч. юкл.* Фикрни кучайтириш, таъкидлаш учун қўлланади. *Яна бу киши мерган эмиш!* ▪ *Сиз ҳам эски муаллимга ўхшаб кетиб қолманг яна!* П. Турсун, Муаллимнинг тонги.

ЯНАГИ Бундан кейин келадиган, келаси; навбатдаги. *Янаги ҳафта. Янаги сафар.* ▪ *Янаги йил баҳорда икки йиллик отпускани бир қилиб .. борамиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЯНАДА 1 Бундан буён, бундан кейин ҳам. *Қишлоқ хўжалигининг янада ривожланиши.* ▪ *Тожибой оқсоқол қўл кўтарганларни қовоқ тагида норози милтиллаган кўзи билан текшириб турди-да, ўжарликни янада давом эттиришга бардош қилолмади: ҳамма унинг қўли баландга чўзилганини кўрди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *куч. юкл.* Белги-сифатни кучайтириш учун хизмат қилади. *Бу тўғрида юритилган фикр, ўқилган мақолалар унинг [Элмуроднинг] кўзини янада каттароқ очиб, мулоҳазасини чуқурлаштирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Иккинчи кун бу хабар янада бошқача тўн кийди: «Мусулмонқул Нормуҳаммад қушбегига беш минг сипоҳни қўшиб, Тошкент устига жўнатган»!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯНВАРЬ *[р<лат]* Янгича йил ҳисобида биринчи ой номи.

ЯНГА 1 Ука ва сингилга нисбатан аканинг хотини; келинойи.— *Уйдан янгам чиқиб, болаларни ётқизгани олиб чиқиб кетди,— дейди Эшқўзи.* О. Ҳусанов, Икки Қумри. *Зайнабнинг онаси — Моҳира ойим, опаси — Хушрўйбиби ва янгаси Ҳанифанисолар ҳам келишдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *этн.* Никоҳнинг иккинчи куни кечаси келин билан куёв ҳузурида қолувчи икки хотиндан бири. *Янгалар келинни ичкари киритиб, тўй эгалари рўпарасига тургизишди. Сўзамол янга маросимни бошлади.* Р. Раҳмонов, Келин. *Янгалар Қумушни қизларга топшириб кетдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯНГИ 1 Илгари бўлмаган, яқиндагина пайдо бўлган; яқинда бунёд этилган ёки қурилган. *Янги ариқ. Янги девор. Янги завод. Янги йўл. Янги корхона. Янги уй. Янги шаҳар.* ▪ *Тинчлик-омонлик бўлса, бир кун келиб, янги данғиллама иморатлар солиб ҳам, ҳозиргидай, «шунчалик гап экан-ку» деймиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | *Бизнинг театр ҳали янги-да. Уста ўйновчилар йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Яқинда ясалган (тикилган, тўқилган ва ш. к.) ҳали тутилмаган; ишлатилмаган; кам тутилган. *Янги автомашина. Янги гилам. Янги дўппи. Янги кийим. Янги пиёла. Янги пичоқ. Янги этик.* ▪ *Мен янги бели бурма сариқ чий духоба костюмим би-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

лан шараварымнинг чангини қоққанча бирпас гарангсиб, аланглаб турдим. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. | Яқинда ёзилган, яқинда нашр этилган. *Янги асар. Янги газета. Янги китоб.* | Яқиндагина тайёрланган, айнимаган, бузилмаган. *Янги гўшт. Янги мева. Янги овқат. Янги қаймоқ.* | Илгаригилардан бошқа, илгаригиларга ўхшамайдиган, бутунлай бошқа; алоҳида. *Янги касб. Янги одат. Янги маъно. Янги сўз. Янги таълимот. Янги тема. Янги тушунча. Янги фикр. Янги ҳаёт.* ▪ *Ленин кишиларнинг қалбидан ўчмайди. Чунки, Ленин янги дунё қуриб берди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қозоғистон — бу китобхон эл, Бу янги онг, бу савод, бу хат.* Ҳ. Олимжон. [*Абдушукур:*] *Эски мактабларда болаларимизнинг умри зойи бўлади. Янги мактаблар очиб .. таълим берайлик.* Ойбек, Қутлуғ қон. || *Қарангиз янгидир яшаш ва меҳнат, Коллектив қўлида далалар чексиз.* Ғайратий. | Яқинда белгиланган, яқинда амалга ошириладиган ёки оширилган; яқинда жорий этиладиган ёки этилган. *Янги тадбир-чоралар. Янги низом. Янги тартиб. Янги қоидалар. Янги қонун.* | Яқинда кашф этилган, яқиндагина топилган. *Янги ихтиро. Янги химиявий модда. Янги дори. Янги куй. Думбали қўйларнинг янги зоти. Ғўзанинг янги навлари.* || *Ямасанг, янги бўлар, янгининг тенги бўлар.* Мақол. ▪ *Бу яктагинг эскирса янгиси борми?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Илгариги кишининг ўрнига келган, илгаригидан бошқа. *Янги директор. Янги ўқитувчи. Янги жангчилар. Янги ишчилар.* ▪ *Йўқ, колхозниг иши бу йил яхши бўлди. Сатторқул янги раис бўлса ҳам шошмасдан кўкламни тизгинлаб олди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Мени сизларнинг муносабатларингиз жуда қизиқтириб қолди. Янги одамман.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эндиликда сизга мендек вафосиз ва ҳийлагар бўлмаган янги эр топилгай эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. || *Мирзо қайси бир даргоҳга жойланишни, қай йўсинда юриш-туриш режаларини ўйларди. Ахир у бу ерда янги, ёлғиз-танҳо.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

3 *с. т.* Биринчи марта ишлаётган, яқинда ишлай бошлаган; тажрибасиз, хом, ўргамчик. *Янги шофёр. Янги монтёр. Янги тикувчи.*

4 Яқинда турмуш қурган кишилар ҳақида; ёш. *Янги келин.* ▪ *Ниҳоят отаси ўз муддаосига етди, қизини янги куёвга топшириб тинчланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Янги меҳмон** 1) бу ерга яқинда келган, яқинда танишилган. *Энди мен ўзимнинг янги меҳмоним бўлган Отабекни сийламоқчи бўламан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) *с. т.* эндигина туғилган бола; чақалоқ.

5 Шу йили ёки шу мавсумда етишадиган, шу йилги, бу йилги. *Шўрвага янги картошка солинди. Янги буғдойнинг нони. Янги ҳосил.*

6 Ўтадиган вақтнинг ўрнига келадиган; навбатдаги. *Янги аср. Янги ҳафта.* ▪ *Янги йилни қаршилаймиз, ёр-жўралар, бу кеча.* Ғ. Ғулом. *Куз келиб янги ўқув йили бошланди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Янги ой** 1) асосий қисми Ер соясида бўлиб, фақат бир чеккаси қош шаклида нур сочиб кўринадиган, яқиндагина кўрина бошлаган ой; янги чиққан ой; 2) ҳозирги мавжуд календар ойдан кейин келадиган ёки келган ой.

7 Биринчи марта кўрилаётган, нотаниш. *Янги жойларга бориб қолди.* || *Бу кўча мен учун янги.* ▪ *Умрини шаҳарда, шовқинли цехларда ўтказган бу йигит учун қишлоқ мутлақо янги олам эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

8 Яқин ўтмишга ёки ҳозирги замонга оид. *Янги тарих. Янги маданият. Янги совет киниси.*

9 *рвш* Яқиндагина, ҳозиргина. *У янги шу ерда эди.* ▪ *Пўлатов босмахонага янги келган.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Нотаниш бола ҳамон кетмон уряпти. Ялангоч бадани терлаб кетганидан офтобда янги ювилган самовардек ялтирайди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Амалга янги минган ҳовлиқма одамдек бурнини кўтарган, юзи маъносиз жиддий ва мағрур.* Ойбек, Қутлуғ қон.

10 *рвш* Такроран, янгидан, қайтадан; иккинчи марта. *Эсингизда борми, мени дор остидан қутқазиб, менга янги ҳаёт бағишлаганингиз?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯНГИДАН *рвш* Қайтадан, қайта бошдан, бошқатдан, янгитдан. *Мақолани янгидан таҳрир қилиш керак.* ▪ *Гўё бўлиб ўтган можаро янгидан бошланиб, энди, Абдурасул даъвогар бўладиганга ўхшар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кўм-кўк осмон худди артилган шишадек тиниқ. Гўё олам янгидан яратилган.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЯНГИЛАМОҚ **1** Эски нарсани янгисига алмаштирмоқ, янги қилмоқ. *Соат пружинасини янгиламоқ.* ▪ *Зеби қайнатма ва қайнанага вақтида чилим тутиши, чилимнинг сувини тез-тез янгилаб, сархонасини тозалаши лозим эди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.— *Чойдан хабар олай, деб кириб эдим. Совиб қолган бўлса, янгилаб келай,— деди Соли ерга қараб.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Меҳриниса эри идорага бориб келаман, деб чиқиб кетгач, дастурхонни йиғиб, самовариинг кулини қоқди, сув тўлдириб, оловини янгилади.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 Илгари ишлаб келган киши ўрнига бошқа кишини белгиламоқ, бошқасини қўймоқ. *Кафедра мудирини янгиламоқ.* | Ўрнига бошқасини қўймоқ, алмаштирмоқ. *Агар мумкин бўлса, лозимимни ҳам янгилаб берсангиз.* «Латифалар». *Хулласи калом, ишларим чакки эмас, дўппим яримта. Фақат менда бир армон бор. У ҳам бўлса, хотинни янгилаб олсам.* «Муштум», 1959, № 3.

ЯНГИЛАНМОҚ янгиламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Қатта самоварга қайта-қайта сув тўлдирилиб, ўти янгиланади.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан. *Болани кўриб, дардим янгиланиб турибман.* Н. Юсуфий, Ҳаёт сўқмоқларида.

◆ **Яраси янгиланди** илгари бошидан ўтган кўнгилсиз воқеа эсига тушиб, кўнгли бузилди. *Биров келди дегунча [Онахоннинг] яраси янгиланади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЯНГИЛАТМОҚ янгиламоқ *фл. орт. н.*

ЯНГИЛИК **1** янги *с. белги оти. Кийимнинг янгилиги. Раҳбарнинг янгилиги.*

2 Илгари маълум бўлмаган, яқиндагина пайдо бўлган нарса ёки ҳодиса; яқиндагина кашф этилган янги нарса. *Фан ва техника янгиликлари.* ▪ *Қандай қилиб бўларди, иш унумини оширадиган янгилик ўйлаб чиқдингиз-ку, яна бир янгилик киритсангиз, анча одам бўшаб қолиши табиий.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Зор қишлоқда ҳар куни бир янгилик, ҳар куни бир мўъжиза юз берарди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Сизнинг ана шу янгилик тарафдори эканингизга ҳамма қойил.* Ж. Шарипов, Саодат. | Яқиндагина эшитилган ёки олинган янги хабар, янги маълумот. *Акрам Адолатни яхши кўради. Қани, марҳамат этиб мана бу янгиликни эшитинг-чи, ёқармикан сизга.* С. Анорбоев, Оқсой. *Сайфулла кун сайин бир янгилик топиб келарди: — Тоҳирни домла Мансурга кўтартириб қўйиб, қамчи билан қуймичига хўп савалади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЯНГИТДАН *с. т.* Янгидан. *Иш янгитдан бошланди.* ▪ *Ўша пайтларда янгитдан расм бўлган примус, занжирига тош бойланган осма соатларни Максим бемалол тузата оларди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЯНГИТТА *рвш, с. т.* Ҳозиргина, янгигина; яқиндагина. *Сидиқжон янгитта чиқиб кетипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Омон-эсон мен ҳам янгитта келдим.* Фозил шоир.

ЯНГИЧА **1** *рвш* Илгариларга ўхшамаган ҳолда, янги усулда, янги тартибда. *Биз янгича ишлаймиз, янгича яшаймиз.* ▪ *Янги супурги янгича супуради, деб тўғри айтарканлар.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон. *У бутунлай янгича кийинган, оёғида ғарчли сариқ ботинка, эгнида кул ранг костюм, сочини жуда силлиқлаб орқасига тараган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *сфт* Илгаригиларга ўхшамайдиган, янги урф бўлган. *Янгича турмуш. Янгича кийиниш. Янгича муносабат.* ▪ *Абдушукурнинг тили қичиб, янгича тўй ҳақида.. муфассал изоҳ бермоққа чоғланган эди, лекин сўзни Ҳакимбойвачча илиб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. || [*Абдусамадқори:*] *Мен бироз эскича ўқиганман, янгичага ҳали*

www.ziyouz.com kutubxonasi

машқим роса бўлган эмас. А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЯНГИЧАСИГА *рвш* Янги йўл, янги усул билан, янги урф-одатларга мос равишда. [*Сидиқжон:*] *Куллуқ! .. Биз ит бўлсак, бўйнимиздаги тилла занжирингиз ўзингизга, янгичасига айтганда, мен қизингизни хоҳламайман, эскичасига керак бўлса — уч талоқ қўйдим!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЯНГЛИШ Ҳақиқатга ёки бирор қоидага тўғри келмайдиган ҳолда; нотўғри, хато. *Янглиш гапирмоқ. Янглиш ёзмоқ. Янглиш ҳисобламоқ.* || *Янглиш иш. Янглиш хулоса.* ▪ *Одамлар бирма-бир патнис олдига келиб: «Номингиз, фамилиянгиз, жойингиз, молингиз» каби сўроқларга гўё янглиш айтиб қўйишдан қўрққандай, ўйланиб жавоб қайтара бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Танқиднинг чиққани ҳам, газетанинг янглиш келтирилгани ҳам рост.* Ҳ. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

ЯНГЛИШИЛМОҚ **янглишмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ЯНГЛИШМОҚ Ҳақиқатга ёки бирор қонун-қоидага хилоф иш тутмоқ; хато қилмоқ, адашмоқ. *Ҳисобда янглишмоқ. Бу ҳовлига янглишиб кириб қолибман.* ▪ *— Жияним сўзларидан янглишиб кетсалар нима бўладир? — Нега янглишсинлар, улар билганларидан ортиқни, албатта, сўзламаслар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мен бола-чақали одам, янглишиб, йўлдан озиб, сизга уйланган эканман, никоҳимдан чиқдингиз, мени кутманг.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Энди, сен нечага кирдинг? Янглишмасам, ўн бешга кириб қолдинг-а?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЯНГЛИШТИРМОҚ **янглишмоқ** *фл. орт. н. Мен Насиба билан гаплашиб кўрдим. Бу муҳаббат эмас, англашилмовчилик! Сиз муҳаббат хусусида ҳам уни янглиштирманг!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ЯНГЛИҒ *кўм., эск. (б. к. билан)* Сингари, каби. *Лола янглиғ. Олов янглиғ. Шер янглиғ курашди.* ▪ *Рангим сомон янглиғ дард ила ғамдан, Жудоликдан тушган ҳажру аламдан.* Ҳамза. *Барот полвон билан Ғуломжон ҳам Замон янглиғ шай бўлиб турарди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Негаки мен ўзимнинг севган ва муҳаббат қўйган эримдан бунча уятсизлик, бу янглиғ вафосизлик кўрдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯНГРАМОҚ Жаранглаб эшитилмоқ, жаранглаб ёйилмоқ, жарангламоқ. *Залда «ура» садолари янгради. Болаларнинг овозлари янгради.* ▪ *Кремлнинг куранти соз, дилга яқин, У чалган занг янграб кетар ҳамма ёққа.* И. Муслим. *Ғала-ғовур ичида аллакимнинг баланд овози янгради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мустамлакачилик тугади ҳисоб, Баланд янграмоқда озодлик марши.* Уйғун. | Жарангдор овоз билан тўлмоқ. *Бутун майдон янграб кетди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЯНГРАТМОҚ **янграмоқ** *фл. орт. н. «Ленин!» сўзини баралла янгратаётган болаларга завқ билан тикилдилар.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Янгратмоқда ленинчи авлод Бахт созини ва жўшқин сасни.* Ғайратий. *Уларнинг чағир-чуғур аралаш қаҳқаҳалари ҳовлини янгратди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЯНГРОҚ Жаранглаб эшитиладиган, жаранглаб чиқадиган; жарангдор. *Янгроқ қўшиқ.* ▪ *Марям тирсиллаган олма сингари, кулгиси кумушдек янгроқ, сапчиб турадиган олов қиз эди.* А. Мухтор, Чинор. *Юксаларкан давримиз янгроқ куйи, Эркин руҳим ўзга куйни қучолмас.* Ғайратий. *Алиохун.. янгроқ овозини баланд қўйиб, бирдан куйлаб юборди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЯНИШМОҚ **янмоқ** *фл. бирг. н. Соливой қулоғини секин тирқишга олиб келса, кексалар ҳа деб икковини янишаётган экан.* Ж. Шарипов, Саодат.

ЯНМОҚ Дўқ, пўписа қилмоқ, койимоқ. *Сардоров, шахсан берган кўрсатмасини вақтида бажармай, комиссия олдида уятга қолдиргани учун, раисни яниб қўйган.* Ҳ. Назир, Қўктерак шабадаси. [*Абдулазиз:*] «*Майли, камситавер-чи, жаззангни большавой бергур! Қачонгача камситаркансан?*» *деб ичида янди-да, милтиғини олиб, ғорнинг оғзидаги харсангга бориб ўтирди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЯНТОҚ Чўлларда ўсадиган, дуккаклиларга мансуб тиканли ўт. *Туяга янтоқ керак бўлса, бўйнини чўзади.* Мақол.

ЯНТОҚЗОР Янтоқ ўсган, янтоқ билан қопланган ер.

ЯНЧИЛМОҚ **янчмоқ** *фл. мажҳ. н. Янчилган мурч. Туз янчилди.* ▪ *Ғалла тош ғурраларида янчилиб ун бўлади-да, мана шу ариқчалардан сурилиб хампага тушади.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда. *Эшон ва бойлар замонида эзилиб, янчилиб юрган вақтларимизда домла эҳтимол катакда семириб ётган бўлса.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЯНЧМОҚ 1 Ўрилган ғалла бошоқларини босиб, уриб, эзғилаб донни ажратиб олмоқ. *Буғдой янчмоқ. Шоли янчмоқ. Янчиш машинаси.*

2 Зарб билан уриб эзмоқ; майдаламоқ, кукунга айлантирмоқ. *Мурч янчмоқ. Талқон янчмоқ.* ▪ *Чу десанг тоғларни чоғлар димоғи, Тошни янчар пўлат, асил туёғи.* «Равшан». *Илонни қуйруғидан эмас, бошидан янчадилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Оёқ ости қилмоқ, пайҳон қилмоқ, эзиб ташламоқ. *Ел ортиқча бир ғазаб устида эди, ер юзидаги тиккайган нарсани букиб-янчиб ташламоқчи бўлгандек пишқирар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Янчиб ўтар ҳар танкимиз бало тоғини, Самолётлар ёғдиради самодан олов.* Ғайратий.

4 *кўчма* Қириб юбормоқ, йўқ қилмоқ. [*Колесниковнинг нутқига*] *жавобан халқнинг овози гуриллади: «Ур золимни! Торт бу ёққа, янчамиз уни!»* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қўрқ ерлар очаман, Шум янтоқни янчаман.* Қ. Муҳаммадий. *Бирдан сакраб турар Латофат, Шубҳаларни оёқ остида Янчмоқчидай бўлиб бешафқат.* Ю. Шомансур.

ЯНЧТИРМОҚ **янчмоқ** *фл. орт. н. Дон янчтирмоқ. Мурч янчтирмоқ.*

ЯПАЛОҚ Ялпайган, ялпоқ, ясси. *Япалоқ темир. Япалоқ тош. Япалоқ юз.* ▪ *Бўрихўжа ўн бир қатор япалоқ ғишт билан кўтарилган .. қадимий айвонда ўтириб .. хомчўт қилди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Азмиддин Талъатбекнинг серташвиш юзига, япалоқ бурнидаги тиғ изига, совуқ кўзларига қараб, ўйга толди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

♦ **Ёмоннинг кучи япалоққа етар** ўзидан кичик ёки кучсизга озор берувчи кишига нисбатан айтиладиган ибора.

ЯПАЛОҚЛАМОҚ Япалоқ қилмоқ, ялпоқламоқ. *Михнинг учини япалоқламоқ.*

ЯПАЛОҚЛАНМОҚ **япалоқламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н.*

ЯПАЛОҚҚУШ Бойўғли, бойқуш.

ЯПАСҚИ Паст бўйли, пастак, пакана. *Япасқи одам. Япасқи сигир. Япасқи дарахтлар.* ▪ *Анча-мунча юрилгач, чап тарафдаги ясси тоғлар этагида япасқи битта оқ уй кўринди.* Ғайратий, Узоқдаги ёр. *Япасқи олмаларнинг ёмғирда чўмилган ҳўл барглари гўё «ҳой, уятсиз» деб шивирлар ва юзларига шаппатилар эди.* С. Анорбоев, Оқсой. || *Йўлдошбойнинг япасқиси ҳам ҳозир унча қамчи талаб қилмайди, жийрондан қолишмай одимлаб боради.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

ЯПОН *қ.* **японлар**. *Япон тили. Япон санъати.* || *Япон аёл.*

ЯПОНЛАР Японияда аҳолининг асосий қисмини ташкил этадиган халқ, Япониянинг туб аҳолиси.

ЯПОНЧА 1 Японияга, япон халқига, унинг алифбеси, тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Японча рақс. Японча қўшиқ. Японча ёзув.*

2 Япон тили. *Сиз японча(ни) биласизми?* || *Японча гапирмоқ.*

ЯПРОҚ 1 Ўсимликнинг қуёш нури ёрдамида углекислота ва сувни шакар моддасига айлантириш учун хизмат қилувчи озиқланиш органи; барг. *Яшил япроқлар. Кузги япроқ. Гуллар япроқ чиқарди. Дарахт — япроғи билан кўркам, одам — меҳнати билан.* Мақол. ▪ *Ҳа демай карнайгуллар .. ипларга чирмашиб катта-катта япроқлар отди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Куздан дарак берувчи сарғайган япроқлар йўл устида, ариқ бўйида ётарди.* Ж. Шарипов, Саодат. *Бойнинг юзи ўтга ташланган япроқдай буришди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Бир бўлак юпқа нарса ҳақида. *Бир япроқ қази.* ▪ *Ҳолвафуруш .. токчадаги қалин бир китобни очиб, унинг орасидан бир неча япроқ яп-янги,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

шалдироқ қоғоз олиб .. узатди. Ойбек, Навоий.

ЯПРОҚЛАМОҚ 1 Барг чиқармоқ; баргламоқ. *Баҳор келиб, дарахтлар япроқлай бошлади.*

2 Юпқа-юпқа қилиб кесмоқ, парраклямоқ. *Гўштни япроқламоқ. Япроқлаб кесмоқ.*

ЯПРОҚЛАНМОҚ 1 **япроқламоқ** *фл. ўзл. н.*

2 **япроқламоқ** 2 *мажҳ. н. Стол устида сомса, варақи, япроқланган қази-ю яхна гўшт, ичкиликнинг ҳамма тури муҳайё.* Мирмуҳсин, Умид. *Оқсоч рюмка билан унга керак бўладиган закуска ҳам олиб келди. Япроқланиб, бетига шакар сепилган лимон, қовурилган хурмо мағзи.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ЯП-ЯЙДОҚ **яйдоқ** *с. инт. Яп-яйдоқ дала.*

ЯП-ЯЛАНГ **яланг** *с. инт. Жағларим Шайдоннинг даштидек гиёҳ йўқ яп-яланг.* Муқимий.

ЯП-ЯЛАНҒОЧ *айн.* **қип-яланғоч.** *Тўсатдан ҳужумга учраган босқинчилар саросимада кийимларини киёлмай, яп-яланғоч қочган эдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЯП-ЯНГИ **янги** *с. инт. Дилшод .. қора лаклари ярақлаб турган яп-янги извошни пайқамай, ичкари кириб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Эркак яп-янги, узун қоғоз оқчани келиннинг бошига қўйди-да, ташқарига чиқиб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЯРА 1 Тиғдан, қаттиқ зарбадан ёки модда алмашинувининг бузилиши туфайли танада ҳосил бўладиган шикаст; жароҳат. *Ёмон яра. Тиғ яраси. Қўлимга яра чиқди. Ярани даволамоқ.* ▪ *У .. граната осколкаси ўнг оёғини ёриб юборган, жонини қаерга қўйишини билмай, окоп деворига суяниб типирчилаётган солдат ёнига бориб, ярасини боғлай бошлади.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Қонли кўйлакни Қоратой эҳтиёт билан тилиб, ярани очди. Яра кўкракда, юракка яқин: ундан қуюқ қон ҳали ҳам силжиб турар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Кучли қайғу, руҳий азоб, алам, ғам; ҳасрат. *Ғуломжон Эрбўтани калака қилиш учун эмас, ўз қалбида фасод боғлаб ётган боласизлик ярасига малҳам босиш учун ўйнашиб эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Баъзан [Гулнорнинг] юраги тошиб, бутун дардини, яраларини Унсинга очишни истайди, лекин етим қизни қайғуга ботиришдан қўрқади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ақли кирди. Болалигида қалбида бўртган алам ярси йилдан-йилга йиринг боғлаб, фасод йиға бошлади.* С. Зуннунова, Гулхан. **Яра устига чипқон** дард устига дард, қайғу-алам устига яна оғирроғи. *Бир маломат шубҳаси ҳали юрагидан кетмай туриб, буниси яра устига чипқон бўлмасин.* Р. Раҳмонов, Қелин. **Ярасига туз сепмоқ** *қ.* **сепмоқ. Ярасини ёрмоқ** дардини айтмоқ, дилидагини ошкор қилмоқ. *Азизбек, халққа ташаккур айтиб, ярасини ёрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

♦ **Яраси енгил** қийин эмас, осон; ҳеч гап эмас.

ЯРАДОР Бирор жойи ёки аъзоси яраланган; жароҳатли, ярали. *Яралор солдат.* || *Енгил яралор. Оғир яралор.* ▪ *Ўлган, яралор бўлганларга қарамай, қўзғолончилар катта сурон билан илгари отилиб, «тош бўрон»ни кучайтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қайилма атрофидаги окопларда ҳам уч киши яралор бўлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳа демай шу батальондан яралорлар кела бошлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.— *Йўқ,— деди Сафаркул,— бизга «асирлар билан яралорларни ўлдирманг» деганлар.* Айний, Қуллар.

ЯРАЛАНМОҚ Яралор бўлмоқ, жароҳатланмоқ. *Кечадан бери кишилар оғзида Нормуҳаммад қушбеги «яраланган, Қўқон йигитларидан бир ярим минги қирилган!» деган хабар юриб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯРАЛИ 1 Бирор жойига яра чиққан, яраси бор; яралор. *Ярали киши.* || *Юзи ярали. Қўли ярали.*

2 Қаттиқ руҳий азоб чеккан; яширин бир алами, ғами бор; **ғам-ғуссали**, қайғули. *Кўнгли ярали одам.* ▪ *Зайнабнинг ҳам юраги ярали эди, унинг тўйи яқинлашган вақтда севикли куёв йигит икки кунгина хасталаниб ўлган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЯРАЛМОҚ *айн.* **яратилмоқ.** *Духоба қирғоқларда Янги дунё яралган.* Ҳ. Олимжон.

ЯРАМАС 1 Ишга, истеъмолга яроқсиз, сифатини йўқотган. *Ярамас асбоб. Ярамас пичоқ. Ярамас қалам. Ярамас ер. Ярамас сув.* ▪ *Бунинг қизи яхши бўлса ҳам, уй-жойлари ярамас экан, бунинг уй-жойлари тузук бўлса ҳам, қизи кўрксиз экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Ёмон, қабиҳ, ноқобил. *Ярамас қора хаёллар. Ярамас феъл-атвор. Ярамас қилиқлар.* ▪ *Бойнинг аччиқ сўзлари, ярамас ниятлари унинг юрагини чил-чил қилгандир.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Меҳриниса:*] *Биттам сал шўхроқ чиққан .. Ярамас болаларга қўшилиб қолдими деб қўрқаман. Уч кундан бери йўқ.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЯРАМАСЛИҚ **ярамас** *с. белги оти.* [*Матқовул*] *ўзининг ишга ярамаслигига узил-кесил ишонгандан кейин .. ерни ўртоқларидан бирига шериклиққа берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шунча кишининг илтимосини ерда қолдириши — ўзи ярамаслик.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЯРАМОҚ Муайян талабга жавоб бермоқ, яроқли бўлмоқ; иш бермоқ. *Бу сув ичишга ярайдими? Қурилишга ярайдиган ёғоч. Бу от улоққа ярамайди. Бўйнидан боғлаган ит овга ярамас.* Мақол. ▪ *Дадамни ўзингиз биласиз, оғир ишга ярамайдилар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Менинг асарларим босилишга ярамаганлигидан эмас, яраганлигидан шундай жавоблар олдим.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Ўқитинг хўп, бурро бўлсин тиллари, Қаламга ярасин нозик қўллари.* «Эрали ва Шерали». | Бирор жиҳатдан фойда келтирмоқ, керак бўлиб қолмоқ. *Тирикликка ярайдиган нарсалар. Бир кунимга яраб қолар. Оёқ чарчаса, таёқ ярайди.* Мақол. *Оқ тангам қора кунимга ярар.* Мақол.

ЯРАРЛИ *айн.* **яроқли.**

ЯРАТИЛМОҚ **яратмоқ** *фл. мажҳ. н. Бойваччанинг кўзида ҳар бир хотин унинг нафси, ҳирси учун яратилган чиройли мева эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳомидбой — шунақа қўланса гаплар учун яратилган одам.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Биринчи дуторнинг яратилиш тарихи қадимги дунё донишмандларидан Афлотунга бориб тақалади.* Т. Баҳромов, Оҳанг хазиначиси.

ЯРАТМОҚ Вужудга келтирмоқ, бунёд этмоқ, тузмоқ, барпо қилмоқ, ижод қилмоқ. *Янги асар яратмоқ.* ▪ *Насиба ўз бахтини ўзи, ўз қўли билан яратади!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Худо бандасини яратганда, пешанасига чоракор бўласан, деб ёзмасин.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Комсомол турмушда янгилик яратар, Комсомол эскилик ҳукмини ирғитар.* Ғайратий.

ЯРАТУВЧИ 1 **яратмоқ** *фл. ш. оти. Тарих яратувчилар.* ▪ *Қуртдан гул, гулдан баҳор, япроқдан асал Яратувчи моҳир боғбон йўқдир онадан ўзга.* Ё. Мирза.

2 *дин.* Худо, оллоҳ, тангри.

ЯРА-ЧАҚА Кўп ва турли яралар. *Булар орасида яра-чақаси камроғи Барот полвон.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯРАШ 1 **ярамоқ** *фл. иш оти. Дўст оғир кунда яраши керак.* ▪ *Медсестраликка яраш ҳам гапми?* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

2 Уруш-жанжални тўхтатиш; яраштиш. *Бу жанжал яраш билан тугади. Яраш аҳди тузилди.*

3 Яраш (*эркаклар исми*).

ЯРАША *кўм. (ж. к. билан)* Мос келадиган, мувофиқ, лойиқ. *Кучига яраша. Сўзига яраша. Эшагига яраша тушови.* Мақол. ▪ *Аҳли растага ва бойваччаларга яраша дурустгина кийинади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тўйда ўзингиз бош бўласиз, худо хоҳласа. . Аввал ўзига яраша бир қиз топилсин.* П.Турсун, Ўқитувчи.— *Бизда илғорлар ишига яраша ҳурматдалигини яхши биласан, — деди Йўлдош Саидга.* А. Мухтор, Чинор. | Кифоя қиладиган, етарли. *Ҳасан сўфи тоғнинг икки томонини синчиклаб қаради-да, калласини чайқаб: — Сув чиқади-ю, лекигин бойга яраша чиқади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯРАШИШ 1 **ярашмоқ** *фл. иш оти.*

2 *айн.* **яраш** 2.

ЯРАШИШМОҚ **ярашмоқ** I *фл.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

бирг. н. Икки кунлик дил хираликдан сўнг, улар яна ярашишди. Мирмуҳсин, Умид.

ЯРАШИҚ Мос келадиган, муносиб, мувофиқ, ярашадиган; мос. *Юбилей йилига ярашиқ ишлар. Ярашиқ кийим. Исми жисмига ярашиқ. Давримизга ярашиқ одатлар.* ▪ *Ҳа, эгаси ҳам номига ярашиқ эди* [*деди Сафарали*]. М. Исмоилий, Қарс икки қўлдан. [*Комилжоннинг*] *бежирим лаблари ҳам ўзига ярашиқ.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. ‖ *Ярашиққа от кокилин ўрарман, Насиб этса қирқ беш кунда келарман.* «Алпомиш».

ЯРАШИҚЛИ 1 *айн.* **яраш**иқ. *Қора ширидан келган бу қизнинг лаблари қалин ва ярашиқли эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 *кўм. вазифасида, с. т.* Етадиган даражада, яраша. *Ўғлим, бу икки отга ярашиқли нарсаларнинг ҳам таги камдир.* «Эрали ва Шерали».

ЯРАШМОҚ I Ўзаро уруш-жанжални тўхтатмоқ, урушмасликка аҳд қилмоқ, муносабатни яхшиламоқ, тотувлашмоқ. [*Кумуш:*] *Мен ҳали урушғлик ҳолдаман, ярашганим йўқ!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унақа олифта бўлса келмасин эди! Ярашгани келганми? Уй қургани келганми?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Соли сингиллари билан ярашди. Ўртада узилиб қолган алоқа тикланди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ЯРАШМОҚ II Мос келмоқ, мувофиқ бўлмоқ, тўғри келмоқ; ўхшаб тушмоқ. *Ҳар нарсага ўз оти ярашади. Бу гапларни қўйинг, сизга ярашмайди. Ярашмаган қилиқ. Ёмонга ёғ ярашмас.* Мақол. ▪ [*Саодат:*] *Ёшсан, соғсан; ишла, ўйна, улфат қур, ҳар бир шўхлик йигитликда ярашади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қимирламанг, отахон! Сиз келганда биз турсак ярашади, биз келганда сиз турсангиз хунук кўринади.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Бу либос сизга жуда ҳам ярашибди. Гул ҳам ярашганга ярашар экан. Сизга ярашмабди.* Уйғун, Ҳаёт қўшиғи.

ЯРАШТИРИЛМОҚ **яраштирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ЯРАШТИРМОҚ **ярашмоқ** I *фл. орт. н.* [*Орипов:*] *Поччам билан яраштириб қўяйми?* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ЯРАШ-ЯРАШ *айн.* **яраш** 2. *Икки тарафнинг элчилари учрашиб, яраш-яраш бўлди.* Ойбек, Навоий.

ЯРАҚЛАМОҚ 1 *айн.* **ярқирамоқ**. *Бепоён қор даласи олмос каби ярақлайди.* ▪ *Бухоро устида энди кўтарилган офтоб, мансабдорларнинг камарига ўрнаштирилган рангли тошларга тушиб ярақларди.* Ғ. Расул, Адолат.

2 Ёруғ-равшан бўлиб кетмоқ, порламоқ; равшан кўринмоқ. *Чироқ ёниши билан уй ярақлаб кетди.* | Равшан кўрадиган бўлмоқ. *У* [*Жаниш*] *сесканди. Кўзи бирдан ярақлаб очилди.* Ҳ. Шамс, Душман.

ЯРАҚЛАТМОҚ **ярақламоқ** *фл. орт. н.*

ЯРИМ (3-*ш. бирл.* ярми) 1 Бирор нарсанинг икки тенг қисмидан биттаси, иккидан бир бўлаги, иккидан бири. *Йилнинг ярми. Ноннинг ярми. Қишнинг ярми тугади. Ишнинг ярми битди.* ▪ *Ёни-вери билан қўшилиб, бир тонгдан мўл ер қўлга киради. Кейин яхшилаб чопасан. Ярмига сабзи, ярмига картошка экасан.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ой ҳам қора парда ичидан ярим юзини очиб ер юзига мўралаб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бутуннинг иккидан бирига тенг миқдор; 0,5. *Ярим йил. Ярим литр ёғ. Ярим метр лас. Ярим килограмм шоколад. Ярим соат суҳбат.*

3 Бир нарсанинг ўртаси, ўрта бели. *Йўлнинг ярмига етганда машина бузилиб қолди. У ярим кечада етиб келди. Бу тоғнинг ярмига аранг чиқдик.* ▪ *Бир гал Мадамин райондан маст-аласт ва авзойи бузуқ бир ҳолда ярим тунда қайтади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Вақт ярим тундан ошган эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

4 Тўлиқ эмас, нотўлиқ; чала. *Ярим шаффоф. Ярим қоронғилик. Ярим жиддий. Ярим ҳазил.* ▪ — *Ҳар нима бўлса ҳам мен уни ҳеч хушламайман,— деди Қутбия, ярим кирланган қўлини оқ шойи рўмолчаси билан арта-арта.* Айний, Қуллар. *Аравага, ундан бошқа, ярим яланғоч, сочлари ҳурпайган бир йигит ҳам ўтирди.* Ойбек, Нур қидириб. | Ярми бошқа нарсадан бўлган, ярмига бошқа нарса аралашган. *Ярми жун, ярми ип арқон.*

5 Икки хил нарса, модда, ҳодиса ва ш. к.дан ташкил топган, аралаш. *Ярим жун мата. Ярим ипак шоҳи.*

♦ **Ярим автомат** бирор цикл ишни киши иштирокисиз ўзи мустақил бажара олмайдиган, тўла автоматлашмаган механизм. **Ярим жон** заиф, нимжон, майиб, чалажон. *У* [*маҳбус*] *ярим жон гавдасини деворга тираб, .. узун бармоқлари билан тасбеҳ ўгирарди.* А. Ҳакимов, Илон изидан. **Ярим колония** (*ёки* **мустамлака**) формал жиҳатдан мустақил ҳисобланса-да, аммо сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан бирор империалистик давлатга тобе бўлган мамлакат. **Ярим орол** *геогр.* бир томони қуруқликка туташган орол. **Ярим подшо** (*ёки* **пошшо**) *с. т.* чор ҳукуматининг Ўрта Осиёни бошқариш учун тайинлаган, катта маъмурий имтиёзларга эга бўлган ҳокими; губернатор. *Қишлоқда «бу одамларни сўроқ қилгани ярим пошшонинг ўзи келар эмиш» деган овоза тарқалди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Ярим фабрикат** *қ.* **фабрикат**. **Қўнгли ярим** *айн.* **кўнгли яримта** *қ.* **кўнгил**. **Қизил Крест ва Қизил Ярим ой жамияти** *қ.* **қизил**.

ЯРИМ-ЁРТИ *рвш* Охирига етказилмаган ҳолда; чала. *Ишни ярим-ёрти қилиб ташлаб кетишдан ёмони йўқ. Бироқ кўпчилик бир овоздан экспедицияни давом эттиришни маъқуллашди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Бўлган воқеани Ҳафиза бувисига ярим-ёрти айтиб берди, кампир таҳоратини ҳам унутиб, бақрайиб ўтириб қолди.* Мирмуҳсин, Умид.

ЯРИМЛАМОҚ Ярмига ёки ўртасига етмоқ; ярми кетиб, ярми қолмоқ, ярим бўлиб қолмоқ. *Ҳовуз суви яримлаб қолди.* ▪ *Шу тариқа қиш ҳам яримлади.* С. Аҳмад, Уфқ. [*Дастурхонда*] *бир шиша ароқ бўшатилган, иккинчиси яримлаган, нон билан мевадан бошқа егулик нарса кўринмасди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан. *Дарс яримлаганда, ўқитувчи бирдан қулоқ солиб қолди .. Аллакимнинг пишиллаётгани баралла эшитилди.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

ЯРИМЛАТМОҚ **яримламоқ** *фл. орт. н. Туробжон икки коса ичди, хотин эса ҳануз бир косани яримлатолмас эди.* А. Қаҳҳор, Анор. *Турғунбой пиёлани яримлатиб чой қуйди-да, шошириб қайтарди, сўнг бир оз кутди.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда.

ЯРИМТА 1 Бутуннинг иккидан бир қисми, қоқ ярми. *Яримта нон. Яримта тарвуз.* ▪ *Йигит елкадан қопчасини ечиб, яримта ғиштдай нон, икки катта чақмоқ қанд, бир қаричча йўғон колбасани олди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *с. т.* Ярим литр ичкилиги бор (бутилка ҳақида). *Маннон каттакон бархан салқинида ёнбошлаб ётар, «яримта»ни бўшатай деб қолган эди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

♦ **Дўпписи яримта** *қ.* **дўппи**. **Кўнгли яримта** *қ.* **кўнгил**.

ЯРИМТАҚИ *с. т.* Ярми синиқ, ярми ейилган, яримта бўлиб қолган. *Яримтаки калиш. Яримтаки ғишт.*

ЯРИМТАЛИҚ 1 **яримта** *с. мавҳ. от.* 2 *айн.* **яримта** 2.

ЯРАМТА-ЮРИМТА Бутун эмас, синиқ; ярим-ёрти. *Яримта-юримта ғиштлар.*

ЯРИМЧИЛИК *диал. эск.* Ҳосилни тенг бўлиб олиш шарти билан шериқчиликка қилинган деҳқончилик. *Тўраниинг «илтифоти» билан Иброҳим ота янги очилган ердан икки танобчасини ижарага — яримчиликка олди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЯРЛАҚАМОҚ *айн.* **ёрлақамоқ**. *Ўтган йил, худо ярлақаб, ўзимга маҳси тиккан эдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЯРМАРКА [*р<нем*] Йилнинг маълум бир вақтларида, муайян бир жойда вақти-вақти билан ташкил этиладиган савдо-сотиқ, бозор (унда, одатда, ўйин-кулги, томошалар ҳам бўлади). *Бу йил ўнинчи майдан ўн бешинчи майгача республикамиз пойтахтида Бутуниттифоқ улгуржи китоб ярмаркаси ўтказиладиган бўлди.* Б. Ғуломова, Нур манбаи.

ЯРОҚЛИ Муайян талабларга жавоб берадиган, бирор нарсага ёки бирор мақсадда ишлатса бўладиган. *Экишга яроқли ер. Ичишга яроқли сув. Яроқли асбоб-ускуналаримиз бор.* ▪ *Текши-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

рув натижаси тупроқнинг дамба учун яроқли эканини кўрсатиб турибди-ю, лекин у барибир лаборатория хулосаси эмас-да. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.— «Меҳмонлар» *бизнинг яроқли барча мол-мулкимизни олиб кетишди,— деди Ҳалима.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. | Бирор иш қилиш қўлидан келадиган; лаёқатли. *Ишга яроқли кишилар.* ▪ *Бибинургина бу ердаги ўзга меҳмонлар орасида таржимонликка яроқли эди.* Ойбек, Улуғ йўл. *Яқинда уни [Эркинни] ҳарбий комиссарлик чақириб комиссиядан ўтказибди, врачлар уни хизматга яроқли топишибди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ЯРОҚСИЗ Бирор талабга жавоб беролмайдиган, бирор мақсадда ишлатиб бўлмайдиган, бирор нарсага ярамайдиган. *Ишга яроқсиз материал. Экишга яроқсиз уруғ. Яроқсиз асбоб. Кўчат вақтида экилмаса, яроқсиз бўлиб қолади.* ▪ *Яроқсиз бўп қолди бизнинг аслаҳа.* Шайхзода. | Бирор иш қилишга қодир эмас; лаёқатсиз. *Аъзамнинг ишга яроқсиз бўлиб қолганини билган хўжайинлари аллақачон унинг думини туккан.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ЯРОҚСИЗЛИК яроқсиз *с. белги оти. Ернинг яроқсизлиги.*

ЯРОҒ Ҳужум ёки ҳимоя қилиш учун ишлатиладиган асбоб; қурол, аслаҳа. *Ботирнинг мушти ҳам яроғ.* Мақол. ▪ *Посбоннинг яроғида Садоқат зоҳир; Ўлкамиз байроғида Садоқат зоҳир.* Ё. Мирза.— *Хўп,— деди комиссия раиси,— сиз ўз билганингизча қўлида яроғи бор одамларни, бизга душман бўлган кишиларни рўйхат қилиб беринг, биз ундай одамга қандай муомала қилишни ўзимиз биламиз.* Айний, Қуллар. *Шакар ўғлон миниб отнинг белига, Ўқу яроғин олиб қўлига, Аввал овга борди Чибич кўлига.* «Ширин билан Шакар».

ЯРОҒ-АСЛАҲА Ҳар хил қурол-асбоблар, қурол-яроғ. *Яроғ-аслаҳа омбори.* ▪ *Қисмларимиз шундай шиддатли зарбалар берар, шундай қисиб борар эдики, душман .. кўп жойларда яроғ-аслаҳаларини ташлаб қочар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ЯРОҒЛАНМОҚ Қуролни қўлга олмоқ, қуролланмоқ. *Яроғланган йигитлар ирғиб туриб кўчага чиқиб кетдилар.* Айний, Қуллар. *Барча яроғланган урушга ҳозир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯРОҒЛАНТИРМОҚ яроғланмоқ *фл. орт. н. Ғиждувон ҳокимлари бу фармонни олгач, ўз одамларини яроғлантириб, тайёр қилиб сақладилар.* Айний, Эсдаликлар.

ЯРОҒЛИ Қўлида қуроли бор, қуролланган; қуролли. *Ёвга чиқсанг, яроғли чиқ, ёлғиз чиқма, ҳамроҳли чиқ.* Мақол. ▪ *Ҳовли ўртасида буларни бир тўда яроғли кишилар ўраб олдилар.* Айний, Қуллар. *Қушбеги яроғли йигитларни қайтишга буюриб, гуноҳкорларни ювошгина қилиб ўз олдига чақирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯРОҒСИЗ Қўлида қуроли, аслаҳаси йўқ; қуролсиз. *Яроғсиз одам. Яроғсиз отряд.*

ЯРОҒСИЗЛАНМОҚ Қурол-асбобларни ташламоқ, қуролсизланмоқ.

ЯРОҒСИЗЛАНТИРМОҚ яроғсизланмоқ *фл. орт. н. Душманни яроғсизлантирдик.*

ЯРОҒСОЗ Қурол-асбоб ясовчи уста.

ЯРОҒСОЗЛИК Қурол-асбоб ясаш. *Яроғсозлик устахонаси. Яроғсозлик заводи.*

ЯРОҒХОНА Қурол-асбоб, ўқ-дори сақланадиган жой; арсенал.

ЯРУС [*р*] Томоша залидаги ўрта ёки юқори қаватлардан бири.

ЯРҚ: **ярқ этиб** *айн.* **ялт этиб** *қ.* **ялт.** *Кўзойнаги «ярқ» этиб кетди.* О. Ёқубов, Ларза. *Саидийнинг кўзи ярқ этиб очилди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЯРҚИЛЛАМОҚ Ярқирамоқ, йилтирамоқ. *Ўзи экан ярқиллаган кенг сарой, Одам тушса бир томоша қилгудай.* «Рустам».

ЯРҚИРАМОҚ Нур сочиб порлаб турмоқ, нур сочиб ёниб товланиб турмоқ. *Осмонда тўлин ой ярқираб турибди.* ▪ *Отабек ярқираб чиқиб келган қуёшга қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Одатда Мирзакаримбой ўтирадиган меҳмонхонанинг деразаларида чироқ ярқирар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Нур сочгандай порлаб кўринмоқ, ялтирамоқ. *Қор қуёш нурида ярқирайди.* ▪ *Нурматвойнинг қўлидаги ўткир болтаси офтобда ярқираб кетар эди.* Ж. Шарипов, Саодат. *Янтоқлар қорайиб, чақмоқ тошлар ойдинда ярқираб турибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Оққуш каби узоқдан, Ярқирайди пахталар.* И. Муслим.

♦ **Пешанаси ярқираган омади келган**, бахти очилган, бахтли.

ЯРҚИРАТМОҚ ярқирамоқ *фл. орт. н. У .. уст-бошининг кир-чирлигига унча эътибор бермаса ҳам, қуролни ярқиратиб қўярди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Икки узанги, иккови ҳам тилладан, Ярқиратиб икки ёққа туширди.* «Равшан».

ЯРҚИРОҚ Нур сочиб порлаб, чақнаб турадиган. *Ярқироқ юлдузлар.* ▪ *Тип-тиниқ зангори осмон, ер юзи оппоқ, ҳаддан ташқари ярқироқ қуёш.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Нур сочгандай порлаб, товланиб турадиган; ялтироқ. *Ярқироқ шиша. Ярқироқ идиш.* ▪ *Ўзлари тўйма-тўй юришни, ярқироқ чопонлар кийишни яхши кўрадилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЯРҚ-ЯРҚ ярқ *с. такр.*: **ярқ-ярқ этмоқ** (ёки **қилмоқ**) ярқираб турмоқ. *Кўкрагингиз [орден, медаллар билан] ярқ-ярқ қилади-ю.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЯРҒОҚ Жуни тўкилган, ошланган (тери ҳақида). *Шу пайт эгнига ярғоқ теридан камзул кийган, камарига қилич ва ўқ ёй осган намат қалпоқли бир паҳлавон йигит келиб, отнинг жиловини ушлади.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ЯСАДОҚ *диал.* Ясамол, ясоғлик.— *Бизникидақа киччина ғарибона эмас, катта чиройли, ясадоқ уй экан,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о

ЯСАЛМОҚ ясамоқ *фл. мажҳ. н. Пластмассадан турли буюмлар ясалади. Темирдан ясалган панжара.* ▪ *Соғонанинг ўнг бошидаги тошдан ўйиб ясалган лавҳа кўзга чақилиб турар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯСАМА 1 Қўлда ясалган; хонаки. *Ясама пичоқча. Ясама радиоприёмник. Ясама стол.*

2 Табиий эмас, сунъий. *Ясама тиш. Ясама соч.*

3 *кўчма* Қалбаки, ғайритабиий. *Ясама кулги. Ясама ноз. Ясама табассум.* ▪ *Боя жуда самимий туюлган хушчақчақлиги эса энди қандайдир ясама бўлиб кўринди Жаборга.* О. Ёқубов, Учрашув. *Буларнинг ҳаммаси уқувсиз ёш артист томонидан биринчи мартаба биринчи репетицияда бажарилган ролдай ясама чиқди.* А. Қаҳҳор, Сароб. || *Қиз қайрилиб, унинг аҳволига ҳайратда қолди ..— Вой, нима бўлди сизга? Бурнингиз ерга тегай деб қопти! — деб ясамароқ кулиб қўйди.* А. Мухтор, Туғилиш.

4 *грам.* Ясовчи қўшимчалар воситасида ҳосил қилинган, ясалган (янги сўз ҳақида). *Ясама от. Ясама сифат. Ясама равиш. Ясама феъл.*

ЯСАМАЛИҚ ясама *с. белги оти. Яхши дид .. ҳар қандай қалбакилик ва ясамаликдан нафратланишга даъват этади.* Й. Абдуллаев, Дид-фаросат — фазилат.

ЯСАМОҚ 1 Бирор нарсани юзага келтирмоқ, ҳосил қилмоқ (мас. қурмоқ, тайёрламоқ, пиширмоқ). *Арава ясамоқ. Самолёт ясамоқ. Стол ясамоқ. Дутор ясамоқ. Тандир ясамоқ. Гулхан ясамоқ.* ▪ *Сизлар учун ясадик жажжи уйчалар.* И. Муслим. *Деҳқончилик машиналарин бу ясаб, Пўлатга зўрлик қиб, йўлга солади.* Фозил шоир. [*Мирғиёс:*] — *Қани, ойиси, сабзини ол, кокил қилиб ташлай. Бир қовурма палов яса.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. **Нон ясамоқ** хамирни эзиб, ёйиб нон шаклига киритмоқ. *Онам нон ясадилар.*

2 Нарсаларни маълум тартибда жойлаб тузамоқ, кўркам қилиб, тахт қилиб ҳозирламоқ. *Дастурхон ясамоқ.* ▪ *Жондор вагончи шу уйга ёпишган иккинчи бир кичик уйдан патнис ясаб чиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Безатмоқ, ясантирмоқ. *Нима учун ҳамма ёқни палаклар, сўзаналар билан ясамадинглар?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Сен у йигитни кўрмабсан — дунёга келмабсан. Нақ ясаб қўйган қўғирчоқдек.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

4 *кўчма с. т.* Тўқиб чиқармоқ, уюштирмоқ. *Фитна ясамоқ.* ▪ *Чўлга қарши бир атака ясайлик.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Ривоятлар топасиз! Фатволар ясайсиз! Шуми инсоф! Шуми диёнат, шуми камбағалга шафқат!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

www.ziyouz.com kutubxonasi

♦ **Пашшадан фил ясамоқ** *айн.* **пашшани фил қилмоқ** *қ.* **пашша. Якун ясамоқ** *қ.* **якун. Ўзгариш ясамоқ** янгилик киритмоқ, ўзгартирмоқ. *Маркс ва Энгельс диалектик материализмни вужудга келтириб, фалсафада туб ўзгариш ясадилар, унда революция қилдилар.* «Диалектик материализм масалалари».

ЯСАНИШМОҚ ясанмоқ *фл. бирг. н. Болалар ясаниниб кўчага чиқишди.*

ЯСАНМОҚ ясамоқ 3 *фл. ўзл. н. Тўйга борадиган хотинлардек ясанмоқ. Кўча ясанган одамлар билан тўлган.* ▬ *У жуда ясанган, билакларида қўш-қўш олтин билагузуклар, бармоқларида бриллиант кўзли узуклар.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ойша хола менинг ясаниб олганимни пайқади шекилли, сўраб қолди: — Бир ёққа бормоқчимисиз, ўғлим?* О. Ёқубов, Тилла узук. | Гўзал манзара касб этмоқ, гўзаллашмоқ. *Олам бирданига ясанди-ю, чамандек яшнаб, нурга кўмилди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Салом сенга кўк арча, Қишин-ёзин яшнайсан, Япроқларинг нинача, Ясангансан, гўзалсан.* З. Диёр.

ЯСАНТИРИЛМОҚ ясантирмоқ *фл. мажҳ. н. Қиз ясантирилди.*

ЯСАНТИРМОҚ ясанмоқ *фл. орт. н. Болаларни ясантирмоқ.* ▬ *Қақроқ чўлни ясантирдим худди сендай.* Т. Тўла.

ЯСАН-ТУСАН Ўзига оро бериш, ясаниш, безаниш.— *Эрга тегаётган Гулсум деган ўртоғим-у, ўсма-тасма, ясан-тусанни биз қилдик,— деди Меҳри опа.* А. Эшонов, Дутор.— *Нима гап ўзи, ҳамма ёқ ясан-тусан, бирон маросим борми?* А. Мухтор, Чинор. *Жанна билан Сунбулхон ая ҳам ясан-тусан бўлиб, одамлар даврасида туришарди.* Мирмуҳсин, Умид.

ЯСАТИЛМОҚ ясатмоқ *фл. мажҳ. н. Уй ясатилди.* ▬ *Неча минг сўм харжланиб ясатилган уй Саидийники эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Ясатилган соябонли арава, унинг ичида бир эркак, бир хотин ўтирар эди.* Ойдин, Гулсанам. *Бугун мактаб.. ўғилларини мамлакатга тақдим қилиш тантанасига тайёрланаётир. Шу кунга аталиб ҳовли ўртасида ёзлик саҳна ясатилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЯСАТИҚ *айн.* **ясатиғлиқ.**

ЯСАТИҒЛИҚ 1 Жиҳозлаб тайёрлаб қўйилган, ясатилган, безатилган. *Ясатиғлиқ хона. Ясатиғлиқ от.* ▬ *Кундузлари Тошхон ясатиғлиқ уйда ёлғиз қолар.* Р. Раҳмонов, Келин.

2 *айн.* **ясоғлиқ.** [*Ёркиной*] *куёв йигит билан ясатиғлиқ стол ёнига келиб ўтирганларидан бери ичиш у ёқда турсин туз ҳам тотгани йўқ.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда. [*Салима*] *Меҳриниса-нинг «қўйинг, овора бўлманг» деб, жавра-шига қарамай дастурхон ёзди, ясатиғлиқ патнисни қўйди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЯСАТМОҚ 1 ясамоқ *фл. орт. н. Устага китоб жавони ясатмоқ.* ▬ *Исиқ кунларда салқинлаш, малика хонимлар билан ишрат қуриш учун «боғи эрам» ясатдик.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Чиройли буюмлар, безаклар билан кўркам қилмоқ; ясантирмоқ, безантирмоқ, бежамоқ. *Отни ясатмоқ. Болаларни байрамга ясатдик.* ▬ *Мен бориб Тўпанисо опамга айтай, у ёқ-бу ёқдан нарса топиб уйини ясатайлик.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЯСЛАНИШМОҚ ясланмоқ *фл. бирг. н.*

ЯСЛАНМОҚ *айн.* **ястанмоқ.** *Отабек ҳордиқ чиқариб ясланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қизнинг чеҳраси ёришди «Ҳайрият!» деди-ю, трубкани илиб, мамнун ҳолда стулга ясланди.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда.

ЯСЛАНТИРМОҚ ясланмоқ *фл.орт.н.*

ЯСЛИ [*р*] Уч ёшгача бўлган гўдакларни сақлаб боқувчи тарбиявий муассаса. *Келинлар далада, неваралар боқчада ва яслида; ҳовли жим-жит.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЯСМИН [*а*] Ўткир хушбўй оқ гулли, кўпинча боғларда ўстириладиган бутасимон ўсимлик. *Биз Нил ёқаларида нилуфарлардай очилиб, ясминлардай гуллаб турган бир юракни кўрдикки, бу Мисрнинг қалбидир.* С. Акбарий, Севги билан тирилган юрак.

ЯСМИҚ Дуккаклилар оиласига мансуб ўсимлик ва унинг дони. *Ясмиқ шавла.*

ЯСОВ: ясов тортмоқ *тар. ҳарб.* сафга тизилмоқ, саф тортмоқ. *Ҳой қўрғон устидаги азаматлар! Ҳозир бўлингиз, ясов тортингиз, бек келадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯСОВУЛ *тар.* Ўрта Осиё хонликлари даврида: юқори мансабдаги амалдорларга хизмат қилувчи қуролли соқчи, посбон. *Тоҳир хонга қараб югурди, ясовуллар унинг орқасидан келиб, бўйнига сиртмоқ ташлаб, боғладилар.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра.

ЯСОВУЛБОШИ *тар.* Ясовуллар бошлиғи.

ЯСОВУЛХОНА *тар.* Ясовуллар, соқчилар ва қурол-яроғ турадиган бино ёки махсус хона. *У ясовулхонага кирганда, у ерда ўтирган азиз дўсти Ашир маҳрамни кўриб, ўпкасини босиб олди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЯСОВЧИ 1 ясамоқ *фл. ш. оти. Стол ясовчи. Гувала ясовчи. Пул ясовчи.*

2 *грам.* Ўзак ёки негизга қўшилиб янги сўз ҳосил қиладиган (форма). *Сўз ясовчи қўшимчалар. Феъл ясовчи қўшимчалар.*

3 *мат.* Айланма сирт ҳосил қилувчи чизиқ. *Конус ясовчиси.*

ЯСОҚ *тар.* Қонунлар мажмуи; қонун. *Чингизхон ясоғи. Хоразм хонлиги жазо қонунлари ясоғи.* ▬ *Уфадаги Мадрасаи олияда шогирдларга ҳар куни бир соат, жума кунлари кечгача кўчада юришга рухсат этилар, бошқа вақтларда кўчага чиқиш «қатағон ясоқ» эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ЯСОҒЛИҚ Ноз-неъматлар билан тузалган; бежоғли. *Ясоғлиқ хона. Ясоғлиқ стол. Ясоғлиқ патнис.* ▬ *Биринчи ва иккинчи гуруҳлар ясоғлиқ уйларда ўтиришади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Хизматкор чол дарҳол дастурхон ёзиб, даҳлиздан ясоғлиқ баркаш олиб кирди.* М. Осим, Ўтрор.

ЯССИ 1 Юза, ёйиқ, ялпоқ, саёз. *Ясси тарелка. Ясси қайиқ.* ▬ *Акрамхон йигитни зимдан кузатди: кенг юзи заҳил, кўзлари нурсиз, бурни ясси, қулоғи остидаги ямоғида тиғ ўрни сезилиб турарди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

2 Ўнқир-чўнқирсиз, текис; юза. *Бригада ерининг бир бўлаги ясси тепаликдан иборат эди.* Туйғун, Йўлдош акани эслаб. *Мана, айланма йўллар ҳам орқада қолди. Яғриндор ясси қир бошланди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЯССИЛАМОҚ 1 Бирор нарсани уриб ёймоқ, ялпоқламоқ. *Уста темирни чўққа солиб болғалайди, чўзади, яссилайди.* Ойбек, Болалик.

2 *кўчма* Бирор хато ёки айбни енгил қилиб кўрсатмоқ, ёпмоқ, андавалаб ўтмоқ. *Жиноятни яссилаб кетмоқ.*

ЯССИЛАНМОҚ яссиламоқ 1 *фл. мажҳ. н. Темир ғўла яссиланди.*

ЯССИЛИК ясси *с. белги оти. Буруннинг яссилиги. Юзнинг яссилиги.*

ЯСТАНМОҚ 1 Оёқ-қўлини узатиб, чўзилиб ётмоқ; ясланмоқ. *Кампир диванда ястаниб ётарди.* ▬ *Майсага ястаниб ётган Сувонжон Нигорага ён томондан келиб қўшилган жилғанинг лабини кўрсатди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Мана букун қулинг ўргилсин бир хиёбонки, кўланкасида ястангинг келади.* Ойбек, О. в. шабадалар. | Бемалол суяниб ўтирмоқ, суялмоқ; ташланмоқ. *Қўли креслонинг ён суянчиғига ястанган Латифжоннинг иссиқ билагига .. тегай-тегай деб турарди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 Ернинг маълум сатҳини қоплаб, эгаллаб ётмоқ, чўзилиб ёйилиб ётмоқ. *Нариги томонда эса, кун нурида қизиган оқ-сариқ қумлар ястаниб ётарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Буларнинг орқасида шакар қамиш, каноп, жўхори ва ҳар нав сабзавотлар билан қопланган кўм-кўк далалар ястанган.* Ойбек, Нур қидириб. *Ана йўлнинг иккала бети бўйлаб, сахий қуёш нурини беармон эмиб, ястаниб ётган токзорлар орқада қолди.* С. Анорбоев, Колхоз кишилари.

ЯТИМА [*ф-т*] *кт.* Етим қиз.

ЯХ [*ф-т*] *айн.* **муз.** *Яхда тойғанмоқ. Айронга ях солмоқ. Яхдай сув.*

♦ **Ях бўлиб туриб олмоқ** *ёки* **яхман деб туриб олмоқ** бирор маслаҳатга кўнмасдан ўжарлик қилмоқ, безрайиб туравермоқ.— *Мен салкам 30 йилдан буён пахтанинг ичидаман. Менга машинанг керак эмас,— деди-ю, яхман деб туриб олди* [*Ҳожибой ака*]. С. Шокаримов, Сергак кишилар.

ЯХЛАМОҚ 1 Музга айланмоқ, музламоқ. *Ана, айтмадимми, бутун қил-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ган ишинг шунақа. Қишда сабзи яхлаб қолиши билан иши йўқ. Ойдин, Ўзи монанд. *Қиш чиллада ўрик гуллабди-ю, Саратонда яхлаб қопти сув!* Ойбек.

2 *с. т.* Совуқ емоқ, совқотмоқ. *Оёқ-қўлим яхлаб кетди.* | Совиб қолмоқ. *Чой яхлаб қолибди-ку!*

ЯХЛАТИЛМОҚ яхлатмоқ *фл. мажҳ. н.*

ЯХЛАТМОҚ яхламоқ *фл. орт. н. Балиқни яхлатмоқ. Сувни яхлатмоқ. Чойни яхлатмоқ.* ▪ *Боқижон .. ичида ўйлади: «Ўта кетган эрка, нозчи нарса экан-ку, қучоғимга кир, нозу карашмангни яхлатиб қўяй».* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЯХЛИТ 1 Айрим қисмларга бўлинмаган; бутун, бир, бўлак. *Яхлит муз массаси. Яхлит ойнали деразалар. Яхлит пайкал.* ▪ *Яхлит картадаги чигитлар бир текисда униб чиққан.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. *Энди улар анча зич-тиғиз қаторлар билан, гўё ҳаракатчан оғир, яхлит темир қуюмлар каби илгариларди.* Ойбек, Қуёш қораймас. || *Бу ердан бутун участка яхлит кўриниб турар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Битта; ягона, умумий. *Яхлит қурилиш ташкилоти. Халқ хўжалигининг яхлит давлат плани.* ▪ *Яхлит давлат, билмадим, неча бўлакка бўлинади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Йирик, улгуржи. «*Масковда нима қиласиз?*» — «*Савдо Масковда, жоним, яхлит фойда ҳам у ерда*». Ойбек, Қутлуғ қон. || *Шахталарда шахтёр шиддаткор .. Вагонларни тердириб қатор, Кўмирларни қулатар яхлит!* Ё. Мирза. | Лўнда, аниқ; жиддий. *Кейинги хотинимни қўйишга яхлит сабаб йўқ эди.* С. Аҳмад, Ариза. *Ҳикояларим аччиқ, заҳарли, яхлит турмушдан олинган нарсалар.* Ойбек, Нур қидириб.

4 Қасрсиз, бутун, йирик. *Яхлит рақамлар.*

ЯХЛИТЛАМОҚ Майда бўлакларни бир бутун ҳолга келтирмоқ; йириклаштирмоқ. *Пулни яхлитламоқ. Рақамларни яхлитламоқ.*

ЯХЛИТЛАНМОҚ яхлитламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Яхлитланган пул.* ▪ *Ирода эса ўз навбатида характерини шакллантиради, демак, инсоннинг бутун фазилатлари яхлитланиб, уни яхши одамга айлантиради.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ЯХЛИТЛАНТИРИЛМОҚ яхлитлантирмоқ *фл. мажҳ. н. Феруза Турсунхоннинг яхлитлантирилган янги картасида чигит экишга бошчилик қиларди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ЯХЛИТЛИК яхлит *с. белги оти. Обид Жалилов образнинг бадиий яхлитлиги учун унинг бошқа қиёфасини тўғри ва ҳаққоний ифодалаш қанчалик муҳим эканлигини яхши тушунади.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

ЯХМАЛАК Муз билан қопланган; тойғаноқ, сирпанчиқ. *Болалар чана учишган бўлса керак, анҳор устидаги кўприк яхмалак бўлиб кетибди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. **Яхмалак отмоқ** муз устида сирпаниб ўйнамоқ. *Ойижон, қишда мен мактабимиз йўлидаги музлаган кўлда яхмалак отаётган қизни кўриб қолдим.* Р. Файзий, Шоҳи дарпарда.

ЯХНА [*ф-т*] Тайёрлаб совутиб қўйилган; совуқ, муздай. *Қори муллавачаларнинг йўл учун пишириб олган яхна гўштларидан оз-моз еб, қувватга кириб қолдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Олис йўл босиб, чўл қувиб келаётган «улуғ»лар ҳам шу чойхонага қўниб, битта яхна кўк чой ичмасдан ўтолмасдилар.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари. *Дастурхон ёзилиб, бир лаган яхна эт, бир лаган қуймоқ келтирилди.* Ойбек, Навоий.

ЯХОБ [*ф-т*] 1 *қ. х.* Ҳосилдорликни ошириш, шўр ювиш, ерни зарарли ҳашаротлардан тозалаш учун экин майдонини қишда суғориш. *Ерга яхоб бермоқ.*

2 *диал.* Музли сув; муздай сув.

ЯХТАҚ *с. т.* Яктак.

ЯХШИ 1 Ижобий сифатга эга бўлган, бирор талабга тўла жавоб берадиган, кишига ёқадиган, маъқул бўладиган. *Яхши киши. Яхши от. Яхши баҳо. Яхши гап. Яхши идея. Яхши тилаклар. Яхши отга бир қамчи, ёмон отга минг қамчи.* Мақол. *Яхши сўз жон озиғи, ёмон сўз бош қозиғи.* Мақол. || *Яхши емоқ. Яхши киймоқ. Ўзини яхши тутмоқ.* || *Яхши ошини ер, ёмон — бошини.* Мақол. *Яхшига ёндаш, ёмондан қоч.* Мақол. *Отнинг яхшиси улоқда билинади.* Мақол. *Яхши билан юрсанг, етарсан муродга, ёмон билан юрсанг, қоларсан уятга.* Мақол. ▪ [*Кумуш*] *кундан-кунга Зайнабнинг сусайиб, ўзига бегоналашиб борганини яхши англар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Яхши гапириб ҳам кўрди, ёмон гапириб ҳам кўрди, фойдаси бўлмади.* А. Қаххор, Қўшчинор. *Гулнор, сиз яхши ўйланг, ихтиёр сизда.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Яхшининг юзида зулук ҳам хол бўлиб кўринади.* А. Қаххор, Тўйда аза. **Яхши кўрмоқ** 1) бирор нарсани, кишини ёқтирмоқ, маъқул кўрмоқ. *Суҳбатни яхши кўради. Озода кийинишни яхши кўрадиган одам. От минишни яхши кўраман.* ▪ *Бу камбағал хаста йигитни Йўлчи яхши кўрар, аҳволига кўнгилдан қайғурар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) муҳаббат қўймоқ, севмоқ.— *Бир-бирини яхши кўрмоқ.* ▪ — *Ростини айт, муаллим болани яхши кўрасанми? — деб сўради Тожибой қўққисдан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *модал с.* Хўп бўлади, дуруст, маъқул. *Яхши, ҳозир етиб бораман. Яхши, мен яна ўйлаб кўраман.* ▪ *Яхши. Ваъда ҳам берайин, аммо сен унашмай тур!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Оқсоқол*] *ўрнидан турди ва қаттиқ овоз билан: — Яхши .. Бу кишига ҳам «форма»дан берасан,— деди ва шошганича чиқиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЯХШИКИ *модал с.* Хайрият, хайриятки. *Эртага қишлоғингга жўнамоқчи эдим. Яхшики, ўзинг етиб келдинг.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Яхшики, бизнинг можаролардан қайин отам жуда сийрак хабардор бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯХШИЛАБ 1 **яхшиламоқ** *фл. равиши.*

2 Аъло даражада, беками-кўст, жуда боплаб. *Яхшилаб ёзмоқ. Бу гапларни яхшилаб тушуниб ол! Яхшилаб дам олмоқ. Яхшилаб текширинг.* ▪ *Кумушнинг кўнглини яхшилаб очинглар, қизлар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ёрмат челак билан аравага жуда кўп сув сепди, яхшилаб супурди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Жуда боплаб, қойил қилиб, қотириб. *Яхшилаб жавоб бермоқ. Яхшилаб патини юлмоқ.* ▪ — *Боплабсизлар. Яхшилаб таъзирини бериш керак, токи бошқаларга ибрат бўлсин! — деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЯХШИЛАМОҚ 1 Бирор нарсанинг сифатини, ҳолатини юқори даражага кўтармоқ, илгаригидан яхшироқ ҳолга келтирмоқ; тузатмоқ. *Ёзувни яхшиламоқ. Ишларни яхшиламоқ. Меҳнат интизомини яхшиламоқ. Экин навларини яхшиламоқ.*

2 Мақтамоқ, кўкларга кўтармоқ, улуғламоқ. *У сизни доим яхшилаб юради. Бировни орқасидан ёмонлаш ўрнига яхшилаган маъқул.*

ЯХШИЛАНМОҚ яхшиламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Иш сифати яхшиланди. Йўллар яхшиланди. Касалнинг аҳволи яхшиланди.* ▪ *Гулнор ҳозир Нуринниг меҳрибончилигига севинди. Эрга тегиб, феъли анча яхшиланибди шекилли, деб ўйлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЯХШИЛИК 1 **яхши** 1 *с. белги оти. Ҳикоя алоҳида яхшиларнинг яхшилик ё ёмонлиги, ё бўлмаса турмушдаги бирор тасодиф устида ёзилмайди.* А. Қаххор, Сароб. *Тошкентга қайтишда мени ҳам олиб жўнадилар. Чунки яхшилигимни, тўғри, ҳалол ишлаганимни билар эдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ихтиёрий равишда бирор кишининг манфаатини кўзлаб иш тутиш, бирор манфаат етказиш; меҳрибонлик; хайрли иш, эзгулик. *Яхшилик қилмоқ. Яхшиликни унутма. Сизга яхшилик хоҳлайман. Яхшиликнинг кечи йўқ.* Матал. *Ёмондан яхшилик кутма.* Мақол. *Яхши одамнинг яхшилиги тегар тор ерда, ёмон одамнинг зарари тегар ҳар ерда.* Мақол. ▪ *Яхши одамлар ҳамма жойда топилади. Лекин бу бечораларнинг қўлларидан бировга яхшилик қилиш келмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Йўқ, худди шундай! Лекин мен хотиним билан анча йилдан бери туриб, ундан кўп яхшиликлар кўрганман. Бу яхшиликларнинг ҳар қайсиси кўнглимдан алоҳида-алоҳида жой олган.* А. Қаххор, Олтин юлдуз. *Кумқишлоқликлар раисимиздан нуқул яхшилик кўришган.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЯХШИЛИҚЧА *рвш* Бирор кўнгилсиз ҳодиса юз бермасдан, яхшилик билан, уруш-жанжалсиз. *Яхшиликча бу ердан жўнаб қол.* ▪ — *Яхшиликча эгардан тушу, қўлингни кўтар. Бўлмаса, от устидан телпакдай учираман,— деди Абдурасул ва қўш оғизли милтиқни Мадаминга ўқталди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қани, тур бўлмаса, чиқиб кет! Яхшиликча жойингни топ!* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Ана шунақа-да, ака, биз бир-биримиз билан яхшиликча гаплаша олмаймиз.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ЯХШИСИ *кирш с.* Энг қулайи, мувофиғи, тўғриси. *Яхшиси, менинг маслаҳатимга киринг.* ▪ *Сен ўчакишиб юрма, яхшиси, қайин отангга узрингни айтиб, бу уйдан кетиш ҳаракатини қил!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унақа деманг, яхшиси, соқолим кўксимга тўкилсин, деб қўя қолинг.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЯХШИЯМ [*асли* яхши ҳам] *с. т.* Яхшики. *Яхшиям ўзи келмабди.*

ЯЧЕЙКА [*р*] Бирор йирик ташкилот составидаги кичик бир ташкилий группа. *Оила — жамиятнинг бошланғич ячейкаси.* ▪ *Барча социал-демократлар .. нолегал социал-демократик ячейкаларга киришлари керак.* В. И. Ленин, Брюссель кенгашида РСДРП МҚнинг доклади. | *эск.* Бошланғич партия ва комсомол ташкилоти. *Партия ячейкаси. Ячейка бюроси.* ▪ *Сизларда қизлар комсомол ячейкасини тузамиз.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЯШАМОҚ 1 Маълум муҳлат умр кўрмоқ; ҳаёт кечирмоқ; тирик юрмоқ. *Кўп яшаган билмас, кўпни кўрган билар.* Мақол. ▪ *Маллахондан бери яшайман, болам, не-не хонларнинг, не-не бекларнинг отларини кўрганман, не-не отлар ўз қўлимдан ҳам ўтган.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ғуломжон бу кекса дунёда жуда кам яшаган бўлса ҳам, бошидан жуда кўп уқубатлар кечирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Бирор йўсинда ҳаёт кечирмоқ, бирор тарзда тирикчилик ўтказмоқ. *Азобда яшамоқ. Ёлғиз яшамоқ. Ота-онасиз яшамоқ. Роҳатланиб яшамоқ. Тутқунликда яшамоқ. Кул бўлиб яшамоқ. Тиз чўкиб яшагунча, тик туриб ўлган яхши.* Мақол. ▪ *Масалан, тоғлардаги оҳулар, ўрмондаги тўтилар, чамандаги булбуллар ҳам ёлғиз эмас, жуфай яшайдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Содиқлар ўз овқатларини ҳам ўтказолмаган ҳолда фақирликда яшаб, йил сайин менга оз-моз ерларидан сотиб тириклик қилар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Дунё ноз-неъматларидан баҳраманд бўлмоқ, ҳаётдан фойдалана олмоқ; ҳузур-ҳаловатда ҳаёт кечирмоқ. *Яхши бўлсанг, яшарсан, насибангни ошарсан.* Мақол. ▪ *Сен кўпроқ ўзинг тўғрингда, ўғлинг тўғрисида ўйла, болам. Сизлар яшайдиган замон энди келади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Бирор нарсани ҳаётдаги энг муҳим нарса деб билмоқ, унга қаттиқ берилмоқ. *Илҳом билан яшамоқ. Ижод қилиш истаги билан яшамоқ. Бирор кимсанинг ишқи билан яшамоқ.* ▪ *Шунинг учун қишлоқда ҳам ўз жонининг қайғуси билан эмас, бахти қора халқ қайғуси билан яшай бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Ҳаётини бирор жойда ўтказмоқ; бирор жойда истиқомат қилмоқ. *Шаҳарда яшамоқ. Қишлоқда яшамоқ. Мусофирчиликда яшамоқ. Чет элда яшамоқ.* ▪ *Мана ҳозир уч кундан бери бу ерда, опасининг боғида яшайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шу қишлоқларда, қўрғончаларда одам яшаганлиги, хурсандчилик, тўй-томоша қилганлиги узоқ ўтмиш тўғрисидаги эртакдай туйилар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. [*Абдушукур*] *бу ерда бир татар савдогарнинг хизматига ўтиб, Қозонга кетди. Қозонда уч йил яшади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Маълум жойда ҳаёт кечиришга мосланмоқ ёки одатланмоқ. *Айиқ ўрмонда яшайди. Каклик тоғда яшайди. Балиқ сувда яшайди.*

5 Бирор кимса билан бир жойда, бирга истиқомат қилмоқ. *Мен билан яшайдиган кампир бозорчи хотин эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Муттасил яқин муносабатда бўлмоқ. *Биз икков ёшликдан бирга яшаб келамиз, орамизда махфий сирларимиз йўқ.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. | Бировга эр ёки хотин бўлиб ҳаёт кечирмоқ, эр-хотинлик муносабатида бўлмоқ. *Мана уч ойга яқиндир, Нуринисо ўзи кўрмаган, билмаган, ҳатто исмини тўй арафасида келинойисидан эшитган эри билан яшайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 *кўчма* Мавжуд бўлиб турмоқ, бор бўлмоқ, сақланмоқ. *Мангу яшар шуҳратимиз-шонимиз.* ▪ *Бир неча юз йиллардан бери яшаб, фавқулодда зўрайиб кетган «Хўжа Маъоз» мозорининг чакалаги бу қоронғиликка бир манба каби эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ғазаб ичра ўртаб инсонни, Қирғоғига тўкилган қонни Юволмайди! Яшайди бу қон, Унутилмас бу кураш, қурбон.* Э. Раҳим. *Асос солди янги дунёнинг Тарихига шу ном-ла башар, Бу номдадир севги ва ҳаёт, Бу ном мангу қуёшдай яшар.* Ғайратий.

7 *(буйруқ фл. ф-да)* Бирор кимса ёки нарсанинг узоқ умр кўриши, абадий мавжуд бўлиши, муваффақият қозониши ҳақидаги истакни ифодалайди. *Яшасин коммунизм! Яшасин совет космонавтлари!* ▪ *Яша Шўро, яша Шўро! Сен яшайдирган замон. Ишчи ўғли, шуҳратингдан Балқисин рўйи жаҳон!* Ҳамза. | Маъқуллаш, суюниш, шодланиш каби ҳис-туйғуларни ифодалаш учун ишлатилади. *Яшасин, Москвага борадиган бўлибмиз!*

ЯШАР Саноқ сонлар ёки «ўрта» сўзи билан биргаликда одам ва ҳайвонларнинг ёшини билдиради. *Ярим яшар бола. Уч яшар қиз. Олтмиш яшар чол. Ўрта яшар хотин. Беш яшар от. Икки яшар тана. Бу гапни етти яшардан етмиш яшаргача ҳамма билади.* ▪ *Устанинг шогирди — ўн тўрт яшар Йўлдош — дераза олдида ўтирарди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бир кун Қудрат сув сепиб турғани устига ўзидан бир яшар катта бўласи ичкаридан ёғоч от миниб чиқиб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯШАРМОҚ 1 Ёш бўлиб кўринмоқ. *Ўз элига содиқ киши яшаради, Ишласа, иш суръатин оширади.* «Қўшиқлар».

2 Яхши ривожланмоқ, барқ уриб ўсмоқ. *Сув шимиб яшараётган ғўзалар яйрарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 *кўчма* Қўркам ҳолга келмоқ, гўзаллашмоқ; яшнамоқ. *Шаҳримиз кундан-кунга яшармоқда.*

ЯШАРТМОҚ яшармоқ *фл. орт. н. Баҳор деганича бор — дилни яшартади.* Р. Раҳмонов, Изида гул унган.

ЯШАТМОҚ яшармоқ 1—6 *фл. орт. н. Солдатларга мундай қил деб ўргатган, Кўнгилли солдатни жуда яшатган.* «Фольклор».

ЯШАШ 1 яшамоқ *фл. иш оти. Бу тоқати-тоқ, жони темирдан инсоннинг тузалиб кетишини, яшашини, узоқ умр кўришини унинг ўзидан ҳам кўпроқ тилар эдим.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

2 Ҳаёт тарзи, турмуш, тирикчилик. *Яшаш йўли. Тинч-тотув яшаш. Бахтли яшаш.* ▪ *Туғилгандан сўнг ўсиш, ўсгандан сўнг икков-икков бўлиб яшаш бор!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ош ўрнига сув ичиб яшашга розиман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЯШИК [*р* ящик] Нарса солиш, сақлаш учун фойдаланадиган тўрт бурчак шаклидаги буюм. *Ёғоч яшик. Темир яшик. Снаряд яшиклари. Чой яшиги.* ▪ *Маҳалланинг баъзи бир ўспиринлари пичоқ билан қопни ё яшикларни тешар, чўнтакларига қўрқа-писа мева соладилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЯШИЛ 1 Сариқ билан кўк ранг ўрталигидаги, барг ёки майса рангидаги; сабза ранг. *Яшил барғли ўсимликлар. Яшил парда. Яшил бўёқ.* ▪ *Чап томонда тоғ этаклари, ўнг томонда яшил пахтазор, ўртада қишлоқ.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бошидаги яшил рўмоли қорачадан келган юзини бўғиброқ қўйган бўлса ҳам, ўзига хўп ярашган, унга шулардан бошқа ранг, бошқа кийим ярашмайдиганга ўхшар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. || *Эркин қушлар дарахтларнинг қуюқ яшил ичидан жонли найларини тинликка қуярди.* Ойбек, Навоий.

2 Яшил рангли ёш майсалар, ўсимликлар билан қопланган. *Яшил водий. Яшил дала. Яшил қирлар.* ▪ *Яшил уватларда завқли қўшиқлар, Шавқли ҳангомалар бўлар кўп шинам.* Ғ. Ғулом. *Ўнгироқда, яшил тепа устида кўйлар, қўзилар, эчкилар ўтлаб юрибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Яшил хиёбонларда Эски дўст-ла юраман.* Шайхзода.

ЯШИЛЛАНМОҚ 1 Яшил тусга кирмоқ, яшил ранг олмоқ. *Сал кун ўт-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

май баҳор жалалари бошланади. Қамишзорлар яшилланади, қирларда лолақизғалдоқлар гулхани ёнади. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Яшил ранг ёш майсалар, ўсимликлар билан қопланмоқ. *Соҳилдаги қатор кул ранг жийдалар таги, илон изи сўқмоқ ҳам яшилланди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ЯШИЛЛИҚ 1 **яшил** *с. белги оти. Ҳовлида жаладан кейинги манзара бошқача: дарахтлар яшиллиги яна ортган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Яшил ранг. *Яшиллик югурган дарахтларнинг учларида илк баҳор қуёшининг олтин шуълалари товланарди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ЯШИН 1 Атмосферадаги электрнинг бир он ичида илон изи шаклида ёниб чақнаши; чақмоқ. *Бу хабар яшин тезлигида тарқалди.* ▪ *Яшиннинг кўкимтир ёруғида рўпарадаги уйлар ва ёмғирдан жимир-жимир бўлиб ётган ҳовли бир кўринди-ю, кўздан йўқолди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Бир ерда туриб қолсак, совқотиб ёки яшин уриб ўлишимиз аниқдир.* Айний, Қуллар.

2 Яшин *(эркаклар исми)*.

ЯШИНМАЧОҚ *диал.* Бекинмачоқ.

ЯШИН-ТОПАЛОҚ *диал.* Бекинмачоқ. [*Каримов:*] *Ҳаяллаб ўтиришнинг ўрни йўқ, ука, биз ҳоким эканмиз, истаганимизни амалга оширамиз. Етар энди «яшин-топалоқ» ўйини, энди улар [муштумзўрлар] билан астойдил гаплашмоқ керак.* Ҳ. Шамс, Душман.

ЯШИРИЛМОҚ **яширмоқ** *фл. мажҳ. н. Ота-бола, эр-хотин ўртасида ҳеч нарса яширилмасди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЯШИРИН Бошқаларга маълум бўлмаган, бошқалардан сир тутилган; махфий. *Яширин йўл. Яширин гап.* || *Яширин қочмоқ.* ▪ *Терентий йўл-йўлакай унга бу яширин тўғарак ҳақида баъзи гапларни айтиб берди.* С. Аҳмад, Ҳукм. [*Мадамин*] *Элмуродга яширин бир сир айтадигандек бўйини чўзиб, кўзларини пирпиратиб уқтирди: «Э, мусулмон .. Менда нима бўлса, шу жигарим Худойқулга».* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу ер яширин ўлдириладиган бандилар кушхонаси эди.* Айний, Қуллар. *Ваҳоланки сенинг қайин отангнинг уйида ўтадиган воқеаларнинг ипидан игнасигача мендан яширин қолмаслигини ёшлигингдан бери билурсан.* Ҳамза, Майсаранинг иши. | Билдирмасликка ҳаракат қилинган, билинар-билинмас. ▪ *Чолнинг оқ соқоли орасида яширин табассум ёйилди, у қизни қаршилаб, ўрнидан турди.* Ҳ. Аҳмар, Қим ҳақ? *У .. ўтирганларга яширин бир назар ташлади. У ўзининг кераксизлигини, бўзчи хотинларнинг яширин нафратини пайқаб турса ҳам, хира пашша сингари, дастгоҳлар орасида бедана юриши билан ўйғалаганни-ўйғалаган.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Яширин овоз бермоқ** қ. **овоз** 6.

ЯШИРИНМОҚ **яширмоқ** *фл. ўзл. н. Овчи дарахт орқасига яширинди.* ▪ *Гулнор кўрпанинг бир чеккасини бошига тортиб яширинди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Инсон унинг [тоғнинг] метин бағрида яширинган хазиналарга қўл солган.* С. Аҳмад, Тоғларда. *Ахир, бу дуолар, ривоятлар ниқобига яширинган зулмдан, жафолардан биз шўринг қурғурлар кимга дод деймиз.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ЯШИРИНЧА *рви* Бошқаларга билдирмасдан, сездирмасдан, махфий равишда. *Яширинча термилмоқ. Яширинча кўз қисмоқ. Яширинча иш тутмоқ.* || *Яширинча қараш.* ▪ *Мастура секингина йўрғалаб уйга борди-да, онасидан яширинча бир сиқим чувилган пахтани қўйнига тиқиб келди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Нури палак остида, ёш аёллар билан қуршалган ҳолда турар .. баъзан яллачиларга яширинча мўралаб қўяр эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЯШИРИҚ *айн.* **яширинча.** *Бир вақтлар Нуринисо ўртага отган туҳмати орқасида Гулсунбиби эри Ёрматдан яширик қизнинг феъли-атворини, юриш-туришини очиқ ва бекитиқ равишда узоқ таъқиб этди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЯШИРИҚЛИК Яширинган, махфий ҳолдаги; яширин. *Ширин сўз билан бола ичида яширинлик ҳамма нарсани билиб олиш мумкин.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

ЯШИРИҚЧА *айн.* **яширинча.** [*Шарофат хола*] *айниқса, ўғлининг ундан яширинча ича бошлаганини пайқагач, у сўнгги илинжини ҳам йўқотгандек бўлди.* А. Мухтор, Чинор. || *Ўзлари, яширинча гапим бор, деб қўймадилар-ку.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ЯШИРМОҚ 1 Биров билмайдиган, кўрмайдиган ёки топа олмайдиган жойга қўймоқ, беркитиб қўймоқ. *Калитни яширмоқ. Пулни яширмоқ.* ▪ *Йўлчи учун келтирилган тугунчак ёдига тушди. Уни паранжига ўраб, тахмоннинг бурчагига яшириб қўйган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Одамлар молини яширса, биз .. мана, кўриб турибсизлар, бир дона гугурт чўпини ҳам остонадан ташқарига чиқармадик.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор. *Кушбеги жавоб бериш ўрнига, мактубни олиб кўрпача остига яширди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Бирор нарса билан пана қилмоқ, кўрсатмасликка уринмоқ, беркитмоқ. *Бировдан юзини яширмоқ. Рўмол учи билан оғзини яширмоқ. Бир қўлини орқасига яширмоқ.* ▪ *Раъно ўзига қараб келгувчи Анварга ер остидан кулимсираб олгач, бир оз кўриниб турган оёқ учларини сариқ атлас кўйлаги билан яширди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Яширай деб кўзда ёшини, Қучиб олди қизнинг бошини.* Э. Раҳим. *Элликбоши ололмонга қайрилиб, бир қўли билан шиш кўзларини яширган ҳолда иккинчи қўлини мушт қилиб, дўқ урди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Бировга билдирмасликка, ошкор қилмасликка, махфий сақлашга уринмоқ, сир тутмоқ. *Исмини яширмоқ. Мақсадини яширмоқ. Севгисини яширмоқ. Ғазабини яширмоқ. Сирини яширмоқ.* ▪ *Улар ҳар икковлари ҳам ҳаяжонларини яшира олмай бир-бирларига тикилиб қолишди.* М. Жалолиддинова, Кейинроқ. *Жонфиғон буни [ишламаслигини], албатта, талай вақтгача хотинидан яшириб юрибди.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон. *Қасалингни яширсанг, ўртоқжон, иситмаси ошкор қилади.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ЯШНАМОҚ 1 Барқ уриб ўсмоқ, гулламоқ, гули очилмоқ. *Олдин экилган ғўзаларимиз эса кун сайин яшнаяпти.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. *Юз очмиш, яшнамиш сумбул ва лола.* Ғайратий.

2 Ўзига тортадиган гўзал ҳолга келмоқ, кўркамлашмоқ, гўзаллашмоқ. *Баҳор келиши билан дала яшнар.* ▪ *Эл келтириб ёйди поёндоз, Яшнаб кетди ҳовуз бўйлари.* Э. Раҳим. *Гулнорнинг бўйи ўсиб, кўкраги тўлишиб, бутун гавдаси қизлик латофати билан яшнаган чоғда, бойвачча уни кўз тагига олиб қўйган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *У [Асрора] кирган уй яшнаб кетади.* С. Аҳмад, Уфқ.

3 *кўчма* Ривож топмоқ, камолга эришмоқ. [*Йўлчи:*] *Халқ борган сари пачақланаверади, бойлар яшнайверади, негаки, илдизи кучимизни сўради-да.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Одамларда ғайрат ва ташаббус яшнаб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 Авж олмоқ, авжга чиқмоқ; аланга олиб кетмоқ. *Гулхан яшнаб кетди.* ▪ *Саидийнинг қалбидаги сўна бошлаган муҳаббат чўғи яшнай бошлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

5 Порламоқ, чақнамоқ; равшан кўринмоқ. *Юлдузлар чароғон бўлиб яшнамоқда.* ▪ *Қўша-қўша гиламлар яшнаган бу уй, Унсин ёлғиз қоларкан, аллақандай совуқ туюлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 *кўчма* Яйрамоқ, ёзилмоқ, очилмоқ; ўзини бахтиёр ҳис этмоқ. *Янги турмуш боғларида Ёш кўнгиллар яшнасин!* Ҳамза. *Ҳар замон бўл билим ўчоғида, Яшнагин маърифат қучоғида.* Ғайратий. *Паранжини ўт-оташга Ташлаганим-ташлаган Давлат қуши қўнган бошга, Яшнаганим-яшнаган.* З. Диёр.

ЯШНАТМОҚ **яшнамоқ** 1—4, 6 *фл. орт. н. Яхши парвариш қилиб кечки ғўзаларни ҳам яшнатиб юбордик.* ▪ *Яшнатдим бўз қирлар, бепоён даштни.* Ғайратий. *Бу бахт Паризод дилини яйратар, чеҳрасини гул-гул яшнатарди.* Х. Ахророва, Орифнинг давлати.

ЯШНОҚ Яшнаб турган, гўзал, жозибали. *Яшноқ боғлар. Яшноқ далалар.* ▪ *Сурма тортилган чақноқ кўзлари, гулгун яшноқ юзлари, бежирим кийимларидан тортиб, баланд пошнали қора туфлисигача Моҳидил*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кузатиб чиқди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ЯШОВЧАН Яшашга қобил, яшаб турадиган, яшайдиган. *Яшовчан микроблар. Яшовчан ўсимликлар.*

ЯШШАМАГУР *қарғ.* Умринг қисқа бўлгур, ўлгур. «*Қоч, дейман, аблаҳ, қоч! Нақ бўйнингни узаман»,— деб ўшқирди амакиси.* «*Қоч! Яшшамагур, қоч!*» *— деб такрорлади шақилдоқ келинойиси.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЯЪЖУЖ-МАЪЖУЖ [*а*] Диний эътиқодга кўра охир замонда ўз маконидан чиқиб, учраган кимса ва нарсаларни ютиб, йўқ қилиб юборадиган ваҳший махлуқ; афсонавий зўр куч, енгилмас бало. *Билмадим, бўёқчининг нили бузилганми ё охир замон яқинлашиб, яъжуж-маъжуж хуруж қилганми?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Яъжуж-маъжужлардек Алининг зулфиқори бошимизни узадиган бўлди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЯЪНИ [*а*] *биркт. боғл.* Гап ёки гап бўлагини унга изоҳ берувчи бошқа ибора билан боғлаш учун ишлатилади. *Мен эртадан кейин, яъни шанба куни, уйда бўламан.*

ЯҚИН [*а*] **1** Орадаги масофа унча катта бўлмаган, узоқ эмас; ёнма-ён. *Энг яқин йўл — шу. Шаҳарга яқин бир қишлоқда яшаймиз. Бир-бирига яқин уйлар.* || *Қозонга яқин юрсанг, қораси юқар.* Мақол. ▪ *Қирғоққа яқин ерда тўрт қозиқ устида каттакон бир қайиқ турар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.— *Қизга яқин ҳовлилардан бирор аёлни топасиз-у, ўртага қўясиз,— деди ошнам.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Тўнкалар жуда кўп, ҳам бир-бирига жуда яқин. Ер эса тош-метин.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Бирор кимса ёки нарсанинг ёнидаги жой, узоқ бўлмаган жой. *Узоқнинг донидан яқиннинг сомони яхши.* Мақол.

2 Нутқ сўзланаётган пайтдан оз вақт билан ажраладиган, кўп вақт ўтмасдан юз берадиган. *Яқин фурсатда дийдор кўришмоқни орзу қиламиз. Яқин келажакда бу ерлар шаҳарга айланади.* ▪ *Ҳа, айтгандай, устоз шу яқин кунларда уруғчилик совхозига келар эканлар. Хат олдим.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор. | Бирор ҳодиса ёки воқеа юз беришига оз фурсат қолганда, маълум **бир вақт келиши** олдидан. *Кечга яқин меҳмонлар келишди. Саҳарга яқин йўлга тушдилар. Иш битишига яқин қолди.* ▪ *У энди, иложи бўлса, муносиб кишига Гулнорни ҳозирдан унаштириб, фотиҳа ўқиб, тўй-никоҳни баҳорга яқин ўтказмоқчи.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тўйга яқин қолганда, келин кўчанинг бошидаги ателъега кўйлак буюргани келган экан.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза. **Яқин ўртада** (*ёки* **орада**) 1) шу ердан узоқ бўлмаган жойларда, шу атрофда. *Яқин ўртада чойхона борми?*; 2) кўп вақт ўтмасдан, озгина вақт ўтгач. [*Йўлчи:*] *Тоҳир ака, қўйинг сиз табибларни. Менга қолса, маслаҳат шу: мана яқин ўртада баҳор, сиз қирга чиқинг, кўкрагингизга тоза шамол тегади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Дўстона муносабатда бўлган, ёмонликни раво кўрмайдиган; қадрдон, меҳрибон. *Яқин ўртоқ. Яқин дўст.* ▪ «*Қизиқ одам экансиз», дединг-из. Аммо дўстингдан, яқин бир одамингдан тўсатдан шундай гап эшитиш менга, албатта, оғир.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Назарида нотаниш йигит аллакимга, жуда-жуда яқин одамга ўхшатаётгандек.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. || *Меҳмонларни тўй эгасининг яқинлари ҳурмат ва сертакаллуфлик билан кутиб олишарди.* О. Ҳусаинов, Шинаванда. **Ўзини [бировга] яқин олмоқ** (*ёки* **тутмоқ**) ўзини бировга дўст, қадрдон, меҳрибон қилиб кўрсатмоқ. *Мени севадими? Чиндан севадими ёки мусофирликнинг диққинафаслигидан ўзини менга яқин тутиб юрибдими?* Шуҳрат, Шинелли йиллар. [**Бировни**] **ўзига яқин кўрмоқ** бировни ўзига дўст, қадрдон, меҳрибон деб билмоқ. *Ҳай, Сайфулло аканг яқин кўриб сенга бир нарса дебди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Ўхшаш, монанд. *Шакли турлича, маъноси бир-бирига яқин бўлган сўзлар синоним деб аталади.* ▪ *Практикум, минимум, максимум — булар ҳаммаси латинча ёки латинчага яқин сўзлар.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими. *1287 йилнинг сунбула ойи, яъни эрта кузнинг кўклам ҳавосига яқин бир куни.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

5 Тахминан, қарийб. *Орадан яқин икки йил ўтгандан кейин Авлиётотага Бувайдадан бир одам бориб қолди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор. *Бир куни икки кишининг сўроғи яқин тўрт соат вақтни олди.* А. Қаҳҳор, Сароб. | Жўналиш келишигидаги миқдор билдирувчи сўзлардан кейин келиб, чама, тахмин билдиради. *Ўттизга яқин солдат. Беш юзга яқин қўй.* ▪ *Раиснинг ўзи билан сўзлашиш керак эди, тўғри унинг қабулхонасига кирдим. У ерда ўнга яқин одам бор эди.* Ойдин, Ўзи монанд. *Бундан икки тошга яқин пастда бир станция бор.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Биринчи хонадаги ўн бешга яқин мирзолар ҳам турли вазиятда.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

6 3-ш. эгалик ва ж. к., ў.-п. к. ва ч. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланилади (қ. **яқинига, яқинида, яқинидан**).

ЯҚИНДА *рвш* **1** Бундан бироз аввал. *Яқинда отпускадан қайтдим. Оралариға яқинда совуқчилик тушди.* ▪ *Отаси бечора бўлса, қанча вақт эл-халқдан номус қилганидан аллақандай шаҳарга бадарға бўлиб, яқинда келди.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Айниқса, яқинда колхоз молхонасида юз берган бир ҳодисадан сўнг холанинг кўзига Шербеги бошқача кўриниб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Учувчилик мактабини яқинда битириб, Тошкент аэропортига путёвка олармиш.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | Орадан кўп вақт ўтмасдан, бундан бир оз кейин. *У яқинда диссертация ёқлайди. Яқинда бошқа ишга ўтмоқчи.* ▪ *Мусабекларникидан яқинда совчи келармиш.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бу ердан ўзоқ бўлмаган жойда, шу атрофда. *Яқинда магазин борми?* ▪ [*Мутал:*] «*Яқинда одам йўқми?*» — «*Йўқ, қиҳ*». А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯҚИНДАГИ **1** Бу ердан узоқ бўлмаган жойдаги, шу атрофдаги. *Узоқдаги қуйруқдан яқиндаги ўпка яхши.* Мақол. *Узоқдаги кишнашар — яқиндаги тишлашар.* Мақол. ▪ *Шу яқиндаги гулзор хушбўйини ўғирлаб келган шабада гуп этиб димоғига урилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *У* [*Шербек*] *саргузашт излаб неча марта уйидан қочган, шўрлик онаси уни гоҳ шаҳардан, гоҳ яқиндаги темир йўл станциясидан топиб келган эди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ўрданинг чароғчиси дарвоза яқинидаги машъал ёғочига ўт бериб, бутун ўрда ичи ёриб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бундан бир оз аввал юз берган ёки бўлиб ўтган. *Яқиндаги гап. Яқиндаги воқеа.*

ЯҚИНДАН *рвш* **1** Воқеа, ҳодисанинг нутқдан кейинги вақтда бажарилишини ифодалайди. *Яқиндан бери. Яқиндан бошлаб.* ▪ *Икки ёшнинг ҳозирги ҳолини яқиндан томоша қилмоқчи бўлган туссиз бир юлдуз кўк саҳнининг ерга яқинроқ қисмига учиб тушди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Яқиндан ёрдам** (*ёки* **кўмак**) **бермоқ** амалий ёрдам кўрсатмоқ, бевосита ёрдам қилмоқ.— *Бизларни кўпдан бери кутаётган райисполком коммунал хўжалик ходимлари ишимизга яқиндан кўмак бериш учун ёрдамчи белгилашди,— деди Нафиса.* Ғайратий, Узоқдаги ёр.

ЯҚИНИГА *кўм. вазифасида* Бирор кимса ёки нарса ёнига, олдига. *Раъно келинларча Анварга салом қилди ва жазб қилгандек Анварнинг яқинига бориб тўхтади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЯҚИНИДА *кўм. вазифасида* Бирор нарса ёки кимсага яқин жойда, унинг олдида, ёнида. *Бу икки хоналик уй, янги қурилаётган мактаб яқинида, узоқдан қатнайдиган юқори синфлар ётоғига мўлжалланган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЯҚИНИДАН *кўм. вазифасида* Бирор кимса ёки нарса ёнидан, олдидан.

ЯҚИНЛАМОҚ *айн.* **яқинлашмоқ.** *Бир-бир босиб илгари елди, Сой бўйига яқинлаб келди.* Ҳ. Олимжон. *Белидан қўлини олмай яқинлаб келди техник.* Ш. Ғуломов, Комсомол иродаси.

ЯҚИНЛАНМОҚ **яқинламоқ** *фл. ўзл. н.*

ЯҚИНЛАТМОҚ **яқинламоқ** *фл. орт. н. От ёнига яқинлатмайди. Ишни яқинлатиб қўйибди.*

ЯҚИНЛАШМОҚ **1** Бирор кимса ёки нарса яқинига бормоқ ёки келмоқ.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Тоққа яқинлашмоқ. Шаҳарга яқинлашиб қолдик. ▪ *Зайкаб ҳам кулимсираган ҳолда Кумушга яқинлашиб келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У шундай ўйчан, паришон ҳолатда булоққа яқинлашди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Отлар турган жойга яқинлашгандс, отларга қоровуллик қилиб турган икки одам ҳам кўринди.* Айний, Қуллар.

2 Бирор ҳодиса ёки воқеанинг юз беришига оз вақт қолмоқ, вақт жиҳатидан яқин келмоқ. *Янги йил яқинлашиб қолди.* ▪ *Вақт хуфтонга яқинлашган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Даҳшатли минутлар нафас сари яқинлашиб қолмоқда эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ой-куни яқинлашди** туғишига озгина вақт қолди. *Ғанижон хотини ҳомиладор бўлганда ҳам, болани кўтариб юрганда ҳам, ой-куни яқинлашиб қолганда ҳам, бунга қишлоқда ҳар куни, ҳар ерда бўлаётган ва бўладиган ҳодиса деб қараган эди.* А. Қаҳҳор, Қаравот. | Миқдор билдирувчи сўзлардан кейин келиб, ўша миқдорга етишга озгина фурсат қолганлигини билдиради. [*Олимжоннинг*] *ёши олтмишга яқинлашган бўлса ҳам, одамлар элликдан ортиқ беролмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мана, институтни битириб шу қишлоққа келиб ишлай бошлаганига уч йилга яқинлашди.* С. Анорбоев, Оқсой. | Бирор ишни бажаришга, маррага етишга озгина қолганликни билдиради. [*Болта:*] *Биз ҳам яқинлашаёздик. Ҳа, Сидиқжон, бўшашма!* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.— *Ҳа, яқинлашиб қолдик,— деди Мадаминхўжа чол билан кўришиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Дўстона муносабатда бўлмоқ, дўстлашмоқ. *Сержант Сакен Рамзатовнинг қиз билан яқинлашиб қолиши унинг ғашини келтирди.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ЯҚИНЛАШТИРИЛМОҚ яқинлаштирмоқ *фл. мажҳ. н.*

ЯҚИНЛАШТИРМОҚ яқинлашмоқ *фл. орт. н. Тошни кўндаланг ушлаб, мен айтганда, бир мартаба чайқаб, бекнинг кўзларига яқинлаштиринг!* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. *Деҳқонларни бундай мажлисларга яқинлаштириш керак эмас, ажаб эмаски, буларнинг ораларида большевикларнинг тилчилари бўлса.* Айний, Қуллар.

ЯҚИНЛИК 1 яқин 1, 2 *с. белги отн. Ғалабанинг яқинлиги. Бозорнинг яқинлиги. Иш жойининг яқинлиги.* ▪ *Отларнинг кишнаши, одамларнинг ҳой-ҳуйлаши манзилнинг яқинлигини билдирар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Дўстона муносабат, дўстлик; меҳрибонлик. *Умиднинг «сен» дегани Ҳафизага жуда ёқди — бу жуда яқинлик белгиси.* Мирмуҳсин, Умид. *Бу ҳаммаси менинг Элмуродга яқинлигим туфайли.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЯҚҚОЛ *рвш* Аниқ, равшан; ошкора, рўйирост, баралла. *Тоғлар яққол кўриниб турибди. Нуқсон кўзга яққол ташланади.* || *Яққол мисол.* ▪ *Ғилдиракларнинг тарақлаши қизил вагонда жуда яққол эшитилар.* П. Қодиров, Уч илдиз. «*Йигитлар*» *орасига кирганда эса у ўз тақдирининг бутун даҳшатини яққол кўрди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ҳар дам яққол сезиб тураман Маъниларнинг қанотланганин.* Ғ. Ғулом.

ЯҚҚОЛЛИК яққол *с. белги отн. Мисолларнинг яққоллиги. Далилларнинг яққоллиги.*

ЯҒИР 1 От, эшак, туя сингари ҳайвонлар устида терининг оғир юқдан эзилиши, ишқаланиши туфайли юз берадиган йирингли яра, жароҳат. *Ёли қуюқ эшакдан, яғир бўлган от яхши.* Мақол. *Туя қанча катта бўлса, яғири ҳам шунча катта.* Мақол. ▪ *Йўнғичқапояларга қўйиб юборилган эшакларнинг яғирларини қарғалар чўқимоқда.* Айний, Қуллар. | Оғир юк ёки зарба туфайли киши елкасида ҳосил бўлган жароҳат, яра. *Яғир этди арқон елкамни, Бадан куйиб тош бўлди товон.* Э. Раҳим. *Оғир юкда яғир бўлди Оппоқ, нозик елкалар.* Ҳамза.— *Ҳусан мўмин, қобил бола. Елкаси Самсоқбойнинг қамчисидан яғир бўлган,— деди Арслонқул.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.

2 *кўчма* Жуда ифлос, исқирт (уст-бош ҳақида). *Тўппинг мунча яғир бўлиб кетибди.* ▪ — *Яғир ёстиғингизни ерга қўйинг,— деди Холнисо,— байталмонни мунча қучоқлайсиз.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. **Яғири чиқди** жуда кир бўлиб кетди.— *Вой-бу,— деди Умиднинг кенг кўксидаги ёлига, кифтларига ялт этиб қараб қўйган Жанна,— майканғизнинг яғири чиқиб кетибди.* Мирмуҳсин, Умид.

ЯҒРИН Тананинг икки елка оралиғидаги орқа қисми; курак усти. *Яғрини кенг йигит.* ▪ *Каравот четига ўтириб кийинди, коридорда қизаргунча ювинди, ҳўл сочиқ билан кўкрак, бўйин ва яғринларини обдан ишқалаб, қонини бетга тептирди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Кун қизиқ. Офтоб яғриндан уриб туради.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Ҳожи бобо деворга суяниб турган оташкуракни олиб, яғринимга иккини туширди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. | Ҳайвонларда белнинг юқори қисми, икки елка оралиғи. *От .. яғринини талаётган чивинларни думи билан тўзитиб юборар.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

♦ **Яғринига офтоб тегди** бахти очилди, омади келди.— *Э, хотин, мана бизнинг ҳам қўлимиз узун бўлиб қолди. Ошиғимиз олчи. Пешанамиз ялтираб, яғринимизга офтоб тегадиган бўлди,— деди Остонақул.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

ЯҒРИНДОР 1 Яғрини кенг. *Амина опа .. ёши қирқлардан ошиб қолган, эркакнамо, новча, яғриндор хотин эди.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. *Баланд бўйли, яғриндор, каллахум йигитча кирди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 *кўчма* Кенг қулоч ёйган, бағри кенг. *Ана бу паканага боқинг, паканага,— ота пастаккина, аммо яғриндор олма дарахтига ишора қилди.* Й. Муқимов, Қўшбулоқ. *Бағри кенг жилғалар, яғриндор қирларда яшовчи жониворлар жимгина писиб, йўловчини кузатардилар.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЯҒРИНЛИ: **кенг яғринли** *айн.* **яғриндор.** *У [Рустам] бир вақтлар кенг яғринли, баланд бўйли, паҳлавон эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Кенг яғринли адирлар, полизларда сой тошидай юмалаб ётган қовун-тарвузлар, ғарқ пишган мевали боғларни қўмсаб, кўнгил қуши туғилиб ўсган қадрдон қишлоғига қараб талпинарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЯҲУДИЙ *қ.* **яҳудийлар.** *Яҳудий тили.* || *Яҳудий аёл.*

ЯҲУДИЙЛАР Сомий тиллари группасига мансуб, бутун дунёга кенг тарқалган, келиб чиқиши ва дини бир хил бўлган группалардан иборат халқ.

Ў

Ў I Ўзбек алфавитининг ўттиз иккинчи ҳарфи ва шу ҳарфнинг номи.

Ў II *унд. с.* 1 Бировга мурожаат қилганда унинг диққатини ўзига жалб этиш учун «ҳой», «ҳей», «эй» каби маъноларда қўлланади.— *Ў, телба хотин, нега зарда қиласан,— деди орқасига суяниб, кўзини юмиб.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Хурсандлик, миннатдорлик ҳиссини ифодалаш учун қўлланади. *Ў, бу ёрдамингизни сира унутмайман, дўстим.* ▪ — *Раҳмат, ў, .. раҳмат! — деди Элмурод бойчечакларни олар экан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Афсусланиш, нафратланиш каби кучли ҳис-ҳаяжонни ифодалаш учун қўлланади.— *Ў, нақадар ваҳшийлик, — деди Саидий.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЎБДАН *диал.* Обдан.

ЎҒАЙ Олдинги эр ёки хотиндан бўлган фарзандлар ҳозирги эр ёки хотинга ҳамда уларнинг қариндошларига нисбатан. *Ўғай ўғил. Ўғай қиз. Ўғай жиян. Ўғай набира.* ▪ *Ҳафсалам пир бўлиб, «пешанамнинг шўри қурсин, ўғай бола ҳам насиб қилмаса», деб йиғлаб-йиғлаб қайтдим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Чап томондагиси Юсвали тоғанинг ўғай ўғли Аваз, ўнг томондагиси Давлатёр эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Ҳозирги эр ёки хотин ва уларнинг қариндошлари олдинги эр ёки хотиндан бўлган болаларга нисбатан. *Ўғай ота. Ўғай она. Ўғай амаки. Ўғай тоға. Ўғай амма. Ўғай хола.* ▪ [*Марасул:*] *Ўз холам бўла туриб тўйга келмадингиз-а? Ўғай бўлсангиз ҳам хафа бўлмас эдим.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *У энди залнинг бир бурчагида ёки охирги қаторнинг бир четида ўғай ота қаршисидаги ёш боладай ўлтирмайди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Ўғай*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қайнана ёши олтмишларга борган, семиз, забардаст, димоғдор кампир эди. Ойбек, Қутлуғ қон. | Бир онадан туғилмаган ёки отадан бўлмаган, отаси ёки онаси бошқа, туғишмаган фарзандлар (бир-бирига нисбатан). *Ўғай ака. Ўғай опа. Ўғай сингил. Ўғай ука.* ▬ [*Дилбар:*] *Ботиржон акамнинг ўғай сингліси бор, оти Адолатхон, шу ўғил туғибди.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

◆ **Ўғай кўз** ўғайларча муносабат, эътиборсизлик ҳақида. *Данғал айтишим керак, ўртоқлар, машинага ўғай кўз билан қаровчилар йўлимизга кўндаланг туришиб олдилар.* А. Шермуҳамедов, Пискентлик паҳлавон.

ЎГАЙЛАМОҚ Бирор кимса ёки нарсага нисбатан ўғайларча муносабатда бўлмоқ, эътибордан четда қолдирмоқ, камситмоқ, ётламоқ. *Уни* [*келинни*] *камситишга, ўғайлашга уринган баъзи қайнаналар, шубҳасиз, келгуси кўнгилсизликларга замин яратади.* Т. Ғуломов, Қайнананг яхши бўлса. *Шифобахш мева берадиган қимматли дарахтларни ўғайлаб қўймаслигимиз керак.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎГАЙЛАНМОҚ ўғайламоқ *фл. мажҳ. н. Комилжоннинг тор қаторлари сурункасига икки йил Зуннунов томонидан ўғайланди.* И. Раҳим, Ихлос.

ЎГАЙЛИК 1 ўғай *с. белги оти.*

2 Ўғай кишига нисбатан бўладиган муносабат. *Жувонмарглар ўғайликни билдирди, Душманлик қиб* [*қилиб*], *бағрим қонга тўлдирди.* «Ширин билан Шакар».

ЎГИРИЛМОҚ ўгирмоқ *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Унинг юзи чап томонга ўгирилган эди.* ▬ *Баҳодир бошқалардан қаттиқроқ қарсак урдими, одамлар унга ўгирилиб қараб-қараб қўйишарди.* М. Жалолиддинова, Кейинроқ.

ЎГИРИҒЛИ Бирор тарафга қаратиб ўгириб қўйилган; терс. *Кўча тарафга ўркаси ўгириғли пастаккина бир уй, бир айвонимиз бор.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

ЎГИРМА Қаштачиликда: безак — гул тикишнинг бир усули. *Тикиши силлиқ эмас: Ўгирмаси чакмага, Саноқмаси йўрмага Кундош бўлиб турғандай.* Ғ. Ғулом.

ЎГИРМОҚ 1 Бирор томонга қаратмоқ, бурмоқ. *Раъно юзини четга ўгириб, бошидаги рўмоли билан юзини артди, узун энтикди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *У киргач, хотин бошини ўгириб қаради-да, шу қараганича кўзлари хиралашиб, секин юмилди.* А. Қаххор, Олтин юлдуз. *Қишлоққа ўгириб қўйилган отлар бирдан суриб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ўйинда: ошиқ, гугурт каби нарсаларни (бирор ҳолатда, мас. тикка туришини мўлжаллаб) думалатиб ерга ташламоқ. *Бола ошиқ ўгирди.*

3 *дин.* Азиз-авлиёларга атаб боши ёки устидан пул ёки бирор буюмни айлантириб садақа қилмоқ (бирор эзгу тилакка эришиш учун ёки бирор бахтли ҳодиса муносабати билан). *Пулдор хотинлар бир-бирларидан қолмасликка тиришиб, пул ўгирдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Оftоб ойим эрининг бу сўзини эшитиши билан Хўжа Баҳовиддин йўлига ўгириб қўйган етти танга пулини Туйбекага бериб, дарров эшонникига жўнатди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Бошидан сув ўгириб ичмоқ** энг зарур деб билмоқ, ўта қадрламоқ, ғоят эъзозламоқ. *Пахтакор билан механизатор ҳар бир янги машинанинг бошидан сув ўгириб ичгудай.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. **Калима ўгирмоқ** *айн.* **калима келтирмоқ** *қ.* **калима** 2. *Бурун замонда буларга ўхшаган қарилар эмас, ҳатто ёшлар ҳам калима ўгириб ётар эди, яъни айтмоқчи бўламанки, яшашдан кўра кўпроқ ўлиш тўғрисида ўйлар эди.* А. Қаххор, Йиллар. **Юз ўгирмоқ** *қ.* **юз** I.

ЎГИРТИРМОҚ ўгирмоқ *фл. орт. н.*

ЎГИТ Йўл-йўриқ кўрсатиб айтиладиган гап; насиҳат. *Зеҳни тез, тиришқоқ Собир отасининг ўгитини бажаришга интилиб, «Машраб», «Сўфи Оллоёр» каби китобларни тезда шариллатиб ўқийдиган бўлди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Кейин ўзидан-ўзи мамнун бўлиб, ўгит оҳангига ўтди: «Ёшларнинг тарбияси билан шуғулланиш кўп савоб иш, албатта, аммо буни қурилиш билан аралаштириб бўлмайди, ўртоқ Бўриев».* А. Мухтор, Туғилиш.

ЎГИТЛАМОҚ *кам қўлл.* Насиҳат қилмоқ. *Жумақул ота ўзининг букунги бахтли кунларини ўйлаб, ниҳоятда қувонди. Қампирини ўгитлади.* Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

ЎДАҒАЙЛАМОҚ Баланд овоз билан дўқ урмоқ, таҳдид ёки пўписа қилмоқ. *Жўра ҳам Замонга ўдағайлаб гапира бошлади.* Н. Назаров, Замон. *Фосиқ афанди.. гўдак боланикига ўхшаш кичкина муштини торгина кўкраги олдига силкитиб ўдағайлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎДАҒАЙЛАНМОҚ ўдағайламоқ *фл. ўзл. н. айн.* **ўдағайламоқ**. *Тўла . . мала боланинг олдига ўдағайланиб келди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ЎДАҒАЙЛАШМОҚ ўдағайламоқ *фл. бирг. н. Кучинг етса, мана шу васиқаларни янчиб ўт, деб ўдағайлашди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎЖАР 1 Бошқаларнинг гапига қулоқ солмай, ён бермай, ўз фикрини маъқуллайверадиган; қайсар. *У қанча сўзламасин, бу китобнинг динга зиёнсиз эканини ўжар мусулмонга тушунтира олмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳайдар жиззаки, ўжар одам, лекин қорачадан келган юзида қандайдир олижаноблик бор.. эди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. | Ўз фикрини ўтказишга, ўз режаларини бажаришга астойдил уринадиган; қатъий фикрли, бир сўзли. *Саидолимжон ўжар бола — айтганини қилмасдан қўймайди.* Ойдин, Ўзи монанд. *Менда бор кўп характер: Ҳам ўжарман, ҳам абжир.* Ҳабибий.

2 *кўчма* Бошқанинг измига юрмайдиган; бўйсунмас, асов. *Ўжар дарё. Ўжар табиат.* ▬ *Ғуломжоннинг миясига яна қон югурди, бояги таниш ўжар ҳис яна бутун вужудини қамради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎЖАРЛИК 1 ўжар *с. белги оти.*

2 Ўжарларга хос хусусият, муомала; қайсарлик. *Ўжарлик қилмоқ. Ўжарлиги тутмоқ.* ▬ *Бу одамларнинг ўжарлигига ҳайрон қоламан.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Сизнинг ўжарлигингизни деб гулдек қизимни бегона шаҳарга икки қўллаб кўмиб келдим.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? *Айниқса сувни Оқбўрадан эмас, Музлоқ тоғни тешиб, Тожиксойдан келтириш тўғрисидаги ўжарлик одамлардаги гумонни яна бешбаттар оширди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бобохўжа домла бирдан ғўриллаган овоз билан қичқирди: «Тўхтанг, хў қори, тўхтанг!»... Қори қулоқ солмай, ўжарлик билан ҳовлига чиқди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎЖАРОНА *рвш* Ўжарларга хос ҳолатда, ҳеч нарсага қарамасдан, ҳеч нарса билан ҳисоблашмасдан; қайсарлик билан. *У диннинг талабларига қаттиқ, ўжарона риоя қиларди.* Ойбек, Улуғ йўл. || *У қиёфасини ўзгартирмай, ўжарона оҳангда яна такрорлади.* П. Турсун, Муаллимнинг тонги.

ЎЖАРЧАСИГА *айн.* **ўжарона.** *Йўлчи бошини қуйи солиб жим ўтирди. Аммо чолнинг ялинишлари, савдогарнинг ўжарчасига оёқ тираб туриши йигитнинг ғазабини ошира бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎЗ *ўзл. олмш* 1 Эгалик қўшимчасини олган от олдидан келиб, кимса ёки нарсанинг эгалик қўшимчасидан англашилган шахсга қарашли, унга хос ёки унинг шахсий мулки эканлигини таъкидлаш учун қўлланади. *Ўз ватани. Ўз дўстинг. Ўз мулкимиз. Ўз уйим.* ▬ *Қиш уйқусига толар Ўз инида айиқлар. Уйғун. Улар ўз мол-мулкларини яширишдалар, чет элларга ўтказиб юбориш учун ҳаракат қилмоқдалар.* Ў. Умарбеков, Биринчи пионер. *Ҳошимжон ака бу билан ўз журъатсизлигини яширишни эканига ҳамманинг имони комил эди.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

2 Эгалик қўшимчаси билан келиб, иш-ҳаракат шу қўшимчадан англашилган шахс томонидан шахсан, бошқаларнинг аралашувисиз бажарилишини таъкидлаш учун қўлланади. *Бу шеърни ўзим ёздим. Масалани унинг ўзи ечди.* ▬ *Ўзи тўғради пиёз, Ачиса ҳамки кўзи.* Ю. Шомансур. [*Каромат опа:*] *Тенгини қиз боланинг ўзи танлагани маъқул-да, холажон.* Т. Алимов, Совчи. *Ўзинг ишлаб топганингга ўзинг эга бўлмасанг!* С. Аҳмад, Ҳасрат. | Иш-ҳаракат беихтиёр содир бўлганини, уни бажаришда бошқалар иштирок этмаганини таъ-

www.ziyouz.com kutubxonasi

кидлаш учун қўлланади. *Девор ўзи йиқилиб тушди. Машина ўзи юриб кетди. Чироқ ўзи ўчиб қолди.*

3 Эгалик қўшимчаси билан келиб, ундан англашилган шахсни ёки нарсани таъкидлаш, унга диққат жалб этиш учун қўлланади. *Хатни секретарнинг ўзига беринг. Жавобини ўзимга айтасиз.* ▪ *Неварали бобосиз-ку ўзингиз.* Ю. Шомансур. [*Директор:*] *Мен, энг аввал менинг ўзим, ишга масъулиятсиз қарайдиган бўлиб қолдим.* С. Аҳмад, Узун тил. *Ойим ўзи шунақалар, жаҳллари чиқса, нуқул тарелка синдирадилар.* Т. Алимов, Хиргойи. [*Ҳошимжон ака:*] *Эҳтимол, бу мақол бунёдга келганда газета ўзи бўлмагандир.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. | Шахснинг обрўйи, амалини таъкидлаш ёки бунга киноя билан ишора қилиш учун қўлланади. *Директор ўзи айтди.* ▪ *Ўзлари секретарга «мен кетдим» дегандек қараш қилиб, кўнгиллари тусаган томонга равона бўладилар.* А. Муҳиддин, Татататхўжа.

♦ **Ўз бошига** мустақил равишда, ҳеч ким билан ҳисоблашмасдан. **Ўз сўзли** гапирган гапидан қайтмайдиган; бир сўзли, ўжар. **Ўзига келмоқ** 1) беҳушлик ҳолатидан чиқмоқ, ҳушига келмоқ. *Бу кунларда жангчи гоҳ ўзига келиб, гоҳ беҳуш бўлиб ётди.* А. Мухтор, Қанот жуфт бўлади; 2) ақл-ҳушини йиғиштириб олмоқ, асл ҳолатига қайтмоқ. *Матлуба узоқ хаёл сурди. Ўзига келганда, қўлида конверт, бир тахта қоғоз кўрди.* С. Абдуқаххор, Ҳаётнинг бошланиши; 3) масалани тўғри тушунмоқ, тўғри идрок қилмоқ.— *Айб менда,— деди Жўра данғал.— Ана энди ўзингга келдинг!* Н. Сафаров, Замон; 4) аввалги соғлигини, куч-қувватини тикламоқ. *У йўл четларига ўтирар, дам олар ва ҳол йиғиб, ўзига келгач, яна туриб, ҳаракат қилар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ўзига олмоқ** бирор гапни ўзига тегишли деб билмоқ. *Акбаров, унинг гапини ўзига олиб, хато қилганини энди сезди ва баттар оқарди.* П. Қодиров, Уч илдиз. **Ўзи(га) хон, ўзи(га) бек** қ. **хон. Ўзига-ўзи қилмоқ** нотўғри хатти-ҳаракат натижасида ёмон, оғир ҳолатда қолмоқ. *Ким сени шу ҳолга тушсин деди? Ўзингга ўзинг қилдинг.* **Ўзида йўқ** бениҳоят, ҳаддан зиёд, жуда-жуда. *Сизни кўриб, ўзимда йўқ шод бўлдим!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Ўзидан кетмоқ** ўзини билмай беҳуш бўлиб қолмоқ, ҳушидан айрилмоқ. *Вера уни сой пастига судраганда, Брюлин ўзидан кетиб қолди. Ундан кўп қон кетган эди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. **Ўзингиздан ўтар гап йўқ** ҳамма гап ўзингизга маълум, ҳаммасини ўзингиз биласиз. **Ўзини босмоқ** қ. **босмоқ** 10. **Ўзини йўқотмоқ** қ. **йўқотмоқ. Ўзини олдирмоқ** қ. **олдирмоқ. Ўзини тутмоқ** қ. **тутмоқ** 6. **Ўзини-ўзи еб қўймоқ** руҳий азобланиш натижасида озиб-тўзиб кетмоқ. *Ўзини-ўзи еб қўйибди. Унга ёрдам бериш керак.* А. Мухтор, Туғилиш, **Ўзини қаерга қўйишни билмай қ. қўймоқ. Ўзини қўлга олмоқ** ҳаяжонланаётганини билдирмасликка уринмоқ, ўзини босмоқ, ўзини тутмоқ. *Ўзини қўлга олишга тиришди. Ҳатто товушидаги ҳаяжонини сездирмасликка уриниб, аҳволни тушунтирди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЎЗАК 1 Ўсимлик пояси ва илдизининг кўпинча юмшоқ тўқимадан иборат бўладиган ички қисми. *Толнинг ўзаги.* | Илдиз меванинг ўрта қисми. *Сабзининг ўзаги.* | *диал.* Дарахтнинг танаси, поя. *Ғуломжон ўрикнинг кекса, йўғон ўзагини ушлаб туриб тўхтади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *тех.* Электромагнит ва ш.к.нинг ичига, ўртасига ўрнатилган қисм; стержень. *Электромагнит ўзаги.*

3 *грам.* Сўзнинг туб маъносини билдирадиган, бирор қўшимча олмаган қисми. *Ўроқ сўзининг ўзаги — ўр.*

4 *кўчма* Бирор нарсанинг энг муҳими, асосий қисми. *Газета тарафдорларининг ташкилоти келгусидаги партиянинг ядроси, ўзаги бўлади.* «КПСС тарихи». | Бирор нарсанинг асоси, моҳияти. *Электрлаштириш — коммунистик жамият экономикасининг ўзагидир.*

ЎЗАҚДОШ *грам.* Бир ўзакдан ясалган сўзлар (бир-бирига нисбатан).

ЎЗАҚЛИ *грам.* Ўзакка эга, ўзаги бор. *Бир ўзакли сўзлар. Ҳар хил ўзакли сўзлар.*

ЎЗАН Сув оқиб ўтадиган узун чуқурлик; сув йўли. *Энди ўзандан бу ёққа ариқ чиқариш ва ҳовуз қазиш керак эди.* П. Қодиров, Қадрим. [*Жамолнинг*] *кўз олдида эгри-бугри Чирчиқ ўзани. Ундан нарида — каттакон Тошкент.* С. Анорбоев, Меҳр. *Зарафшон дарёсининг эски ўзанлари кўп.* П. Ғуломов, Зарафшон этакларида.

ЎЗАРО Икки ёки бир неча шахс ўртасида ёки бир гуруҳ билан иккинчи гуруҳ орасида бўладиган. *Ўзаро суҳбат. Ўзаро келишув. Ўзаро мусобақа. Ўзаро текширув. Ўзаро низолар.* ▪ *Иқтисодий ва сиёсий соҳада ўзаро ёрдамни амалга ошириш мақсадида, ЎзССР тенг ҳуқуқли Совет Социалистик республикалари.. билан ихтиёрий равишда Иттифоқ давлатга бирлашган.* «ЎзССР Конституцияси». *Умри менинг бу гапларимни ўзаро маслаҳат деб тушунди, шекилли, югуриб уйидан бир қоғоз олиб чиқди.* А. Қаххор, Хотинлар. *Бизнинг кундан-кунга орқага кетишимизга ўзаро низойимиз сабаб бўлмоқда, деб ўйлайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. || *Абдурасул билан Элмурод ўзаро маслаҳатлашгандай, бир-бирлари билан кўз уриштириб олишди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Танаффусда жангчилар ўзаро тортишдилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Бир-бирлари билан чиқишган, келишган ҳолда, биргалашиб; ўртада. *Шундан кейин бир неча ёр-дўстлари, тўй чиқимларини ўзаро устларига олишиб, уни уйлантириш фикрига тушдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Яқин дўстлари уни ўзаро «Уришбой» деб аташар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Ўзаро гап** сиртга чиқарилмайдиган, ўз даврамизда қоладиган ички гап, сўз.

ЎЗАҒОН Ҳаммадан тез югурадиган, ўзиб кетадиган. *Ўзағон бола. Ўзағон от.*

ЎЗБЕК қ. **ўзбеклар.** *Ўзбек халқи. Ўзбек тили. Ўзбек адабиёти.* ▪ *Аскар ота Совет ҳукумати учун қурол кўтарган ўзбек аёлларидан Маърифатхон воқеасини эшитгандан бери унинг қабрини зиёрат қилиш ниятида юрган эди.* А. Қаххор, Хотинлар.

ЎЗБЕКЛАР Ўзбекистон ССРнинг туб аҳолиси, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ; ўзбек халқи.

ЎЗБЕКЛИК 1 Ўзбекка хос хулқ-атвор, характер. *Ҳамиша енгиб келган ўзбеклик анъанаси Қатор йиллар кўрсатур ўз қудратин, ўз кучин.* F. Ғулом.

2 *айн.* **ўзбекчилик.**

ЎЗБЕКЧА 1 Ўзбекларга хос; ўзбек тили, адабиёти, санъати, маданиятига ва ш. к.га оид. *Ўзбекча кийим. Ўзбекча одат. Ўзбекча таом.* || *Ўзбекча саломлашмоқ. Ўзбекча кийинмоқ.*

2 Ўзбек тили. *Ўзбекча(ни) биласизми?* || *Ўзбекча сўзлашмоқ.* ▪ *Соқолли солдат чала-чулпа ўзбекча билар экан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎЗБЕКЧАЛАМОҚ *с. т.* Ўзбек тилида гапирмоқ. *Иккови бир-бирининг муддаосини сира тушунолмади. Охири хотин ўзбекчалаб тушунтиришга тиришди.* А. Қаххор, Сароб.— *Йўқ, — деди милтиқли киши, узоқдан ўзбекчалаб.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЎЗБЕКЧАСИГА *рвш* Ўзбекка, ўзбекларга хос ҳолда; ўзбекча қилиб.— *Ҳа, элатлар, аҳвол қалай?— деди лейтенант кулиб ва кўришгани қўлини узатди. Жангчилар ўзбекчасига кенг қучоқ очиб кўришдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Ўзбек тилида. *Ўзбекчасига бу нарсанинг оти нима?*

ЎЗБЕКЧИЛИК Ўзбекка хос урф-одатлар.— *Ўзбекчилик, тўй қилмасам бўлмайди. Янгича тўйларда нима хосият бор? Замонани қаранг: ҳамма нарса тўкин-сочин бўлса, ҳар уйда бешта-ўнтадан қўй, мол боқилса-ю тўйларимизни қурумсоқнинг нонуштасига ўхшатиб қўйсак. Ахир, ўзбекчиликка ярашадиган ишми бу?! — деди Азизга Пирназар.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда.

ЎЗБЕЛГИЛАШ *сиёс.* Халқнинг ўз миллати ва давлат тузумини ўз эрки, ўз хоҳиши билан белгилаш. *Миллатнинг ўзбелгилаш ҳуқуқи.*

ЎЗБИЛАРМОН 1 Ҳамма нарсани ўзим биламан, деб ўйловчи, ўзига ортиқча баҳо берувчи; манман. *Бошқаларнинг ишини камситишни яхши кўрадиган бу ўзбилармон одам, бу гал, жиндай ён беришга мажбур бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ўзи билганича иш тутадиган, бошқалар фикрига қулоқ солмайди-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ган; ўжар, қайсар. *Мана шу шаддод, ўзбилармон қиз эрталабдан бери уйда.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЎЗБИЛАРМОНЛИҚ ўзбилармон *с. белги оти.* *Ҳар бир ишни мен билан баҳамжиҳат қилинг, ўзбилармонликни кўтармайман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎЗБОШИМЧА Бошқалар билан ҳисоблашмасдан фақат ўз эрки, ўз хоҳиши билан иш тутадиган. *Ўзбошимча бола.* ▪ *Бунга Собировнинг ўзбошимча ҳаракати келиб қўшилгач, Берди татарнинг тутуни осмонга чиқди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Ўзбошимча қизга марҳамат йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қўрқ, қуёш, яқиндир сени юганлаш, Миллион йил ўзбошимча кезувинг етар.* Ғ. Ғулом. *Ҳозирги замон қизлари — бари ўзбошимча. Қадимги боадаб қизлар қаёқда дейсиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎЗБОШИМЧАЛИК 1 ўзбошимча *с. белги оти.*

2 Бошқалар билан ҳисоблашмасдан, фақат ўз хоҳиши билан қилинган иш ёки хатти-ҳаракат. *Луқмоновнинг бевақт ўлиб кетишига участкадаги ўзбошимчаликлар зомин бўлди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Ўзининг очиқ кўзи, ўткир зеҳни орқали бундай ўзбошимчалик орқасидан мудҳиш, фалокатли манзаралар кўрар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сен, раис, умумий йиғилиш қарорини бузма, ўзбошимчалик қилма, ҳа, ёмон оқибатларга олиб келади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЎЗГА 1 Нотаниш одам; бегона.— *Демак, Худойқул ўз жигарингиз бўлгани учун ўзгаалардан кўра кўпроқ эзиб, уни оғир бир аҳволга солишга ҳақли экансиз-да? — деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўзгага боқса кўзим кўр бўлсин, оқсин гавҳари, Косаси тупроқ била тўлсин, кўмилган яхшироқ!* Ҳабибий.

2 Шахснинг ўзидан ташқари одам, бошқа киши. *Ўзингда йўқ — ўзгада йўқ.* Мақол. *Ёмон ўзини билмас, ўзгани кўзга илмас.* Мақол. ▪ *Куёв томондан ориқ, дароз, чайир бир хотин бел боғлади. Ўзгалар — ёш-қари ҳаммаси шу икки аёлнинг белбоғига, этакларига ёпишди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | *(ч. к.-даги сўздан кейин)* Кўзда тутилган ёки тилга олинган киши ёки нарсадан ташқари, бошқа.— *Мен Давлатёрдан ўзгани демайман, дейсан,— дедим.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Минсанг бундан ўзга йилқинг йўқмиди.* «Алпомиш».

3 Одатдагидан бошқача, ўзгача. *Боғнинг ҳар бурчагида ўзга бир латофат; ариқларда сув кумушланади, майсалардан уқа тутган ҳовуз, сув билан эмас, нур билан тўлган каби жимир-жимир мавжланади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *грам. эск.* Учинчи шахс.

ЎЗГАЛИК 1 ўзга *с. белги оти.*

2 Шахснинг ўзига хос, бошқалардан фарқ қиладиган хусусияти. *Сажиядагина эмас, сурат ва сиймо важида ҳам катта ўзгаликлари бор эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎЗГАРИШ 1 ўзгармоқ *фл. иш оти. Ундаги ўзгаришни кўриб, Ҳулкар ўзини тез ўнглаб олди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Қизда ҳам қандайдир ўзгариш бўлди.* Т. Расулев, Марҳамат.

2 Тараққиёт тарихида юз берадиган кескин бурилиш, бир ҳолатдан бошқа ҳолатга ўтиш; ўзгача, бошқача бўлиш. *Ижтимоий тузумнинг ўзгариши.* ▪ *Аграр ислоҳотни кўзлаган ҳеч қандай кескин ва революцион чоралар, тўла социалистик ўзгариш юз бермагунча қишлоқ хўжалигидаги ёлланма ишчилар синфини йўқота олмайди.* В. И. Ленин, Либералларнинг аграр программаси.

3 *эск. айн.* **революция.**

ЎЗГАРИШМОҚ ўзгармоқ *фл. бирг. н.*

ЎЗГАРИШСИЗ Ҳеч қандай ўзгариш юз бермаган ҳолда; одатдагидай, эскича. *Гулдур-шалдир, тарақ-туруқ ўзгаришсиз давом этади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЎЗГАРМАС Ҳамма вақт бир хил турадиган, ўзгармайдиган; доимий, абадий. *ЎзССР гражданларининг, миллати ва ирқидан қатъи назар ҳаётнинг ҳамма соҳаларида тенг ҳуқуқли бўлишлари ўзгармас қатъий қонундир.* «ЎзССР Конституцияси». **Ўзгармас ток** *физ.* ўзининг йўналиши ва кучини ўзгартмайдиган электр токи.

ЎЗГАРМОҚ 1 Бир ҳолдан бошқа ҳолатга ўтмоқ, бошқача тус олмоқ, бошқа тусга кирмоқ. *Ҳаво ўзгарди. Баҳор келиб, табиат ўзгарди.* ▪ *Башорат синглисининг ўз кўз ўнгида ўзгариб бораётганини сезарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Боғлардаги чилакилар чумак уриб, олма, ноклар, тиллақўнғиз ёпишган шафтоли ва олхўрилар ранги соат сайин ўзгарарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Моҳият жиҳатдан аввалгисига ўхшамаган ҳолатга ўтмоқ, мазмунан бошқача бўлмоқ. *Вазият ўзгарди. Ижтимоий тузум ўзгара боради.* ▪ *Бахтимизга замон ўзгариб, Бундай яхши кунларга етдик.* Э. Раҳим.

3 Бири ўрнига бошқаси келмоқ, бошқаси тайинланмоқ. *Ўқитувчи ўзгарди. Бошлиғимиз ўзгарди.* | Бири ўрнига бошқа хили жорий қилинмоқ, бошқа хил билан алмашинмоқ. *Ўзбек ёзуви бир неча марта ўзгарди.* | Бошқача бўлмоқ, янгиланмоқ. *Адресимиз ўзгарди. Унинг уст-боши ўзгариб қолипти.*

4 Бошқа йўл ёки бошқа йўналиш бўйича ҳаракат қилмоқ, бошқа йўл ёки бошқа йўналишга кўчмоқ. *Маршрут ўзгарди. Амударё оқими тез-тез ўзгариб туради.* ▪ *Шамол ўзгариб, ўнг томондан эсиб қолди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎЗГАРТИРИЛМОҚ ўзгартирмоқ *фл. мажҳ. н. Тартиб ўзгартирилди. Эски план ўзгартирилади.*

ЎЗГАРТИРИШМОҚ ўзгартирмоқ *фл. бирг. н.*

ЎЗГАРТИРМОҚ ўзгармоқ *фл. орт. н. Кийимни ўзгартирмоқ. Вазиятни ўзгартирмоқ. Имло қоидаларини ўзгартирмоқ. Раисни ўзгартирмоқ. Адресини ўзгартирмоқ.* ▪ *Кўзлари қисилиб, мудрагандай ўтирган одамлар қиёфаларини ҳеч ўзгартирмай, бепарво бир тарзда тингладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Уч марта жойимизни ўзгартирдик [деди Полвон].* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЎЗГАРТИШМОҚ ўзгартмоқ *фл. бирг. н. Ниҳоят, Йўлчи ҳам, Қора Аҳмад ҳам, мушт билан бир-бирларини енга олмасликка ишонч ҳосил қилишди шекилли, ҳаракатларини ўзгартишди. Қучоқлашиб тортишди, бир-бирларини йиқувга интилишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎЗГАРТМОҚ ўзгармоқ *фл. орт. н. Биринчи қор атроф манзарасини ўзгартиб, уларга янги ўйинлар келтирган.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Эшон ва эшон аянинг ҳар бир гапини каромат билган муридларнинг тушунчасини ўзгартмоқ, эшондан эътиқодини қайтармоқ осон иш эмас эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЎЗГАРУВЧАН Бир ҳолатдан бошқа ҳолатга, бир тусдан бошқа тусга тез-тез ўтиб турадиган, тез-тез ўзгариб турадиган. *Ўзгарувчан ҳаво.* || *Табиат ўзгарувчандир.* **Ўзгарувчан ток** *физ.* йўналиши ва қуввати даврий ўзгариб турадиган электр токи.

ЎЗГАРУВЧАНЛИҚ ўзгарувчан *с. белги оти. Иқлимнинг ўзгарувчанлиги.* ▪ *Осмон ўзининг бутун ёритқичлари билан бирликда доим ўзгарувчанлик намунасидир.* «Астрономия».

ЎЗГАРУВЧИ ўзгармоқ 1 *фл. сфтди.*

2 Бир ҳолатдан бошқа ҳолатга, бир тусдан бошқа тусга ўтиб турадиган, ўзгарадиган. *Тез ўзгарувчи иқлим шароити.* **Ўзгарувчи капитал** *эк.* капиталнинг ишчи кучи ёллаш учун сарфланган қисми. *Меҳнат унумининг ошиши доимий капиталнинг ўзгарувчи капиталга нисбатан тезроқ ўсишини билдиради.* В. И. Ленин, Карл Маркс. **Ўзгарувчи миқдор** *мат.* масала шартларига мувофиқ турли қимматга эга бўладиган миқдор.

ЎЗГАЧА Бошқаларига ўхшамайдиган, одатдагидан бошқача. *Бу қоядан қарағанда водий ўзгача бир манзара касб этар эди.* ▪ *Ниҳоят Отабекдаги ўйчанлик ва ўзгача ҳолларнинг кундан-кунга кучайиб бориши Ҳасаналини ҳалиги мулоҳазадан воз кечдириб, бошқа йўсинларни қаратмоққа мажбур этди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Корхонанинг даргоҳи кенгайиб, фабрикалари, цехлари улканлашибди. Ишлар ҳам, одамлар ҳам ўзгача.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар. || *Ҳар бир янги учрашув бизни ўзгача қабул қилар.* М. Жабборов, Севинч ёшлари.

ЎЗДИРМОҚ ўзмоқ *фл. орт. н. Отни ўздирмоқ.*

ЎЗИБЎЛАРЧИЛИҚ Ишни ўз ҳолига ташлаб қўйиш; беғамлик, бепарволик. *Равшанки, ўзибўларчилик ғовлаб кет-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ган жойда бутун куч ва ғайрат йиғим-теримга сафарбар қилинмаган. «Муштум», 1959, № 19.

ЎЗИДАН-ЎЗИ *рвш* Бировнинг таъсирисиз, кўриниб турган бирор сабаб бўлмаган ҳолда; беихтиёр. *Бургут уйга қайтиб кирар экан, ўзидан-ўзи кулар эди.* С. Аҳмад, Лочин. *Турсуной бўлса у судраган сари оғирлигини солиб, осмонга, узоқ-узоқларга қараганча ўзидан-ўзи гапирарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *У [Низомжон] далада кезаркан, ўзидан-ўзи довдираб қизлар звеносига бориб қолар эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ЎЗИЧА *рвш* 1 Мавжуд ҳолатини сақлаб, қандай бўлса шундайлигича, ўзгармасдан ёки ўзгартирмасдан, аслича. *Проект ўзича қолди. Текстни ўзича қолдирмоқ.*

2 Ўз ақли доирасида, ўз тушунчасига мувофиқ. *Ҳовлида кезиб юрган маст Салимбойвачча, ўзича фурсатни ва тасодифни жуда қулай топди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кумринисо бу қарашга ўзича маъно бериб, қизаргандай бўлди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

3 Биров билан келишмасдан, ўз хоҳиши билан; мустақил равишда. *Бундан йигирма кунлар бурун уста Олимнинг устакор билан нима учундир уришганлиги ва шундан сўнг ўз уйига дўкон қуриб, ўзича ишлай бошлаганлиги англашилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Петька душман бостириб келаётганда, ўт очгани команда бермаган командирни хоин гумон қилиб, ўзича ўт очган.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

4 Ўзидан-ўзи; ҳолича. *У шунда алланечук шавқланиб, ўзича кулимсирар эди.* Н. Мақсудий, Юксалиш. [*Йигит*] *қамчини кўтарди-ю, яна секин ёнига туширди. Чол буни сездими, ё ўзичами: Чопкингиз келдими, ўғлим? — деб сўради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. «*Йўқ,— деди Элмурод яна ўзича,— менинг номус қилишимга ўрин йўқ*». П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎЗИШМАЧОҚ Бирор нарса, масала юзасидан баҳслашув, ким ўзар, мусобақа. *Агар қовун ейиладиган бўлса, Сайфулла билан Мастура ўзишмачоқ ўйнардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎЗИШМОҚ *ўзмоқ фл. бирг. н. Турғуннинг жаҳли чиқади: — Ўртоқ, юр, чопиб ўзишамиз,— дейди Мусага.* Ойбек, Болалик.

ЎЗИШУВ 1 *ўзишмоқ фл. иш оти.* 2 *айн.* **ўзишмачоқ.** *Яна турғун кеча қўйнида муҳаббат можаролари, яна япроқлар орасида сирли шивирлашлар, яна гўзаллик ўзишувлари.* Ғ. Ғулом, Соялар.

ЎЗИЮРАР Ўзига ўрнатилган мотор кучи билан юрадиган. *Бобоевнинг батареяси душманнинг.. иккита ўзиюрар тўп ва бир батальон газандани йўқ қилиб ташлади.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

ЎЗЛАШМОҚ 1 Ўз кишиси бўлиб қолмоқ, жуда иноқлашмоқ. *Ўзбек ойимнинг дали-ғулилигидан Офтоб ойим ва Кумуш унга жуда ўзлашиб олганлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Онгига етиб бормоқ, тушунарли бўлмоқ; сингмоқ. *Лекция тингловчиларга яхши ўзлашдими?*

ЎЗЛАШТИРИЛМОҚ *ўзлаштирмоқ фл. мажҳ. н. Лекциялар яхши ўзлаштирилди. Мирзачўлда кўплаб янги ерлар ўзлаштирилмоқда.*

ЎЗЛАШТИРИШ 1 *ўзлаштирмоқ фл. иш оти. Техникани ўзлаштириш. Янги ерларни ўзлаштириш.*

2 Ўзига сингдириш, тушуниш, билиш. *Ўқувчининг ўзлаштириш даражаси.*

ЎЗЛАШТИРМА: ўзлаштирма гап *грам.* ўзгаларнинг шаклан ўзгартириб берилган гапи.

ЎЗЛАШТИРМОВЧИ Дарсларни тушуниб, ўзига сингдириб ололмаган, ёмон ўқийдиган; улгурмовчи. *Ўзлаштирмовчи ўқувчи. Ўзлаштирмовчилар билан қўшимча машғулот ўтказиш.*

ЎЗЛАШТИРМОҚ 1 *ўзлашмоқ* 2 *фл. орт. н. Дарсни ўзлаштирмоқ. Программа материалларини ўзлаштирмоқ.* ▬ *Саидий бунга катта бир тақриз ёзиб, Улфатни пролетар мафкурасини ўзлаштириб етмаганликда айблади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Фойдаланса бўладиган ҳолатга келтирмоқ, ишга яроқли ҳолга келтирмоқ. *Қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштирмоқ.*

3 Бошқага қарашли нарсани ўзиники қилиб олмоқ, эгаллаб олмоқ. *Бировнинг китобини ўзлаштириб олмоқ.* ▬ *Кейинчалик маълум бўлишича, Собиржоннинг чала қолган илмий ишини Салимхон ўз ишида ўзлаштириб юборган.* Мирмуҳсин, Умид.

ЎЗЛАШТИРУВЧИ Дарсларни тушуниб, билиб оладиган, яхши ўқийдиган. *Ўзлаштирувчи ўқувчи.*

ЎЗЛИК Ҳар бир кишининг ўз шахсияти, табиий ҳолати, вужуди, борлиғи. *Йигит бир он тикилди-да, кўзларини юмди; гўё унинг бутун ўзлигини Гулнор хаёли қучди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Келди очилур чоғи, ўзлигинг намоён қил.* Ҳамза.

◆ **Ўзлик нисбати** *грам.* иш-ҳаракатнинг бошқа предметга ўтмай, бажарувчининг ўзида қолишлигини билдирувчи феъл формаси. **Ўзлик олмоши** *грам.* предметни аниқлаш ёки шахснинг танҳолигини таъкидлаш учун қўлланадиган «ўз» сўзи.

ЎЗМОҚ 1 Тез юриб ёки югуриб олдиндаги ёки тенг кетаётган киши ёки нарсадан ўтиб кетмоқ. *Озгина юргандан кейин, тунқотар яёвлардан ўзди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Теримчи ёшлар кезар Бири ўзиб биридан.* И. Муслим.

2 *кўчма* Бирор соҳа, иш ва ш. к.да бошқалардан устун чиқмоқ, ғолиб келмоқ. *Бирлашган ўзар, бирлашмаган тўзар.* Мақол. ▬ *Иш кетди қизиб, Бир-бирдан ўзиб.* М. Алавия. **Ким ўзди** 1) тез югуриш мусобақаси. *Болалар ким ўзди ўйнашмоқда;* 2) *кўчма* бирор фаолиятда бошқалардан устун чиқиш учун бўладиган мусобақа, баҳслашув. *Пахта териш бўйича ким ўздида мен ғолиб чиқдим.*

3 Маълум бир ёшдан ошмоқ, улғаймоқ (умр, ёш ҳақида). *Умр ўзади, ҳусн тўзади.* Мақол. ▬ — *Ҳилолани кўрганингиз йўқ,— деди у [Замон] мўйлабини текислаб,— ..Ёши йигирма бешдан ўзиб қолган, ўрта бўй қиз.* И. Раҳим, Ҳилола.

ЎЗОҒ: ўзоғ(и) йили бултурдан аввалги йил. [*Уста Олим:*] *Мен сизга ўзоғи йили бир йигитнинг .. мен билан бирга ҳовлига келиб бир кун ётиб кетганлигини сўзлаб эдим, шекилли?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎЗ-ЎЗИГА Фақат ўзига қарата. *Шокир ота ишдан айрилмай, гўё ўз-ўзига дегандай, лекин асабий равишда сўзлай бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳамза тик боқади ўлим кўзига, «Сен ёлғиз эмассан», дер ўз-ўзига.* Ж. Жабборов.

ЎЗ-ЎЗИДАН 1 Ўзидан, ўзи ўзидан. *Бир зум қараш билан юракка нақшланган унинг чеҳрасини яна кўз олдида жонлантиришга тиришди [Йўлчи] ва: Қимнинг қизи у? Яна кўрармиканман? — деб ўз-ўзидан сўради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Биров аралашмасдан, ёрдам бермасдан; бирор кимса ёки нарсанинг иштирокисиз, ўзидан-ўзи. *Ўз-ўзидан юрмайди карвон, Пул керак, пул — дастлаб червон.* Э. Раҳим. *Колхоз ташкил бўлгандан кейин менга ёзув-чизув ишига қарашиб юрган эди, бориб-бориб ўз-ўзидан секретарь бўлиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Ўз-ўзидан маълум** изоҳ талаб қилмайди, аниқ, равшан. *Тобут чўпи ва ўлик тирноғи — буларнинг даҳшати ўз-ўзидан маълум.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎЗ-ЎЗИЧА *рвш* Худди ўзи билан ўзи гаплашаётгандай; фақат ўзи эшитадиган қилиб. *Девор устига чиқиб Гулсумга завқ билан тикилиб турган Абдурасул ўз-ўзича: — Азамат..., азамат! — деди.* П. Турсун, Ўқитувчи. Ўзидан-ўзи. *Гулнорнинг шаънига бир-биридан аччиқ, ўткир сўзларни ўз-ўзича минғирлайверди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎЗҒИР 1 Ҳаммадан ўзиб кетувчи, ўзағон. *Ўзғир от.*

2 *кўчма* Илғор, зарбдор. *Бирдай сулув сиз икковлон, Пахтазорим ўзғирлари.* Миртемир.

ЎЙ 1 Бирор кимса ёки нарса ҳақида фикр юритиш, мулоҳаза қилиш жараёни; фикр қилиш, фикрлаш. *Унинг [Бектемирнинг] мардона очиқ пешанаси, қуюқ эгилмас қошлари чуқур ўйни ифодалар эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Йўлчи сукут қилиб, дам Қоратойга, дам Шокир отага тикилди. Уларнинг иккиси ҳам ўйга ботиб, бир нафас жим қолишди.* Ойбек, Қутлуғ

www.ziyouz.com kutubxonasi

қон. | Бирор кимса ёки нарса ҳақида ўйлаб қўйилган, миядаги мулоҳаза; фикр; хаёл. *Амалга ошмайдиган ўйлар. Ҳар хил ўйларга бормоқ. Ўйга чўммоқ.* ■ *У [бой] ҳали бу тирмизакларни эслаганда ўйи чувалашиб, ақли етмай қолган эди.* Н. Фозилов, Оқим. *Ўйларимда чақирар мени Ўз ёнига қуёш, ой, юлдуз.* Ҳ. Пўлат. | Фикрий хулоса; ечим. *Онанинг барча ташвиши, ўйлари совун кўпигидай учди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Ўйига етмоқ** ўйлаб, мулоҳаза қилиб бирор хулоса чиқармоқ, фикрламоқ. *Ўйчи ўйига етгунча, таваккалчи ишини битирар.* Мақол. **Ўй сурмоқ** узоқ мулоҳаза юритмоқ, узоқ ўйламоқ. *Иван Василич папиросини тутатиб одатича ўй суриб, хона ичида нари-бери юра бошлади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Фикран мўлжалланган режа, ният, мақсад. *Ишимдан хурсандман, энди битта-яримта насибаси қўшилган хотин чиқиб қолса, уйлансам, деган ўйим ҳам йўқ эмас.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Менга айтгин кўнглингдаги ўйингни, Айтгин, болам, борадиган жойингни.* «Равшан».

3 Фикрлаш қобилияти; ақл. *Бўйимиз етса ҳам, ўйимиз етмайди.* ■ *Туядай бўй берибди-ю, тугмадай ўй бермабди сенга!* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ЎЙДИМ-ЧУҚУР *айн.* **ўнқир-чўнқир.** *Ғуломжон аллақачон кишлоқдан чиқиб, ўйдим-чуқур шаҳар йўлида ёлғиз борар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Тревога эълон қилиниши билан солдатлар дарахт паналарига, ўйдим-чуқур жойларга ўзларини олдилар, бутун колонна ерга ётди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. || *Мана шу кучларнинг узоқ муддат ҳаракат қилиши натижасида тоғлар емирилди. Даралар, жарликлар ўйдим-чуқурлар пайдо бўлди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЎЙДИМ-ЧУҚУРЛИК *айн.* **ўнқир-чўнқирлик.** *Йўлдаги ўйдим-чуқурликлар.*

ЎЙДИРИЛМОҚ **ўйдирмоқ** *фл. мажҳ. н. Ертўла ўйдирилди.* ■ *Ҳар қайси устуннинг тагида катта мармар. Уларга жуда чиройли қилиб ҳар хил ёзувлар, ҳатто байтлар ўйдирилган.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЎЙДИРМОҚ **ўймоқ** I *фл. орт. н. Хон халқимнинг ўз жонидан тўйдирди, Ҳақ талабнинг икки кўзин ўйдирди.* «Фольклор».

ЎЙИЛМОҚ 1 **ўймоқ** I *фл. мажҳ. н. Шўрликка йўл ўйилур.* Мақол. ■ *Унинг [қоятошнинг] юқори қисмига ғалати расмлар ўйилган.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Ўзининг ҳақли хизмати эвазига хон томонидан зулм кўради — кўзи ўйилади.* «Гўрўғли».

2 **ўймоқ** I 1, 2, 3 *фл. ўзл. н. Неча қадам босганидан кейин муз ўйилиб остига тушиб кетишини билмас эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

♦ **Осмон ўйилиб ерга тушмайди** бирор нарса бўлиб қолмайди, ҳеч нарса қилмайди, деган маънода ишлатиладиган ибора.

ЎЙИН 1 Кўнгил очиш, дам олиш мақсадида қилинадиган эркин ҳаракат ёки машғулот. *Болалар ўйини.* ■ *Кўча туташ балчиқ бўлганидан болаларнинг ўйини тугул, юришига ҳам имкон йўқ эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тўлқинжон . . ҳазил ва шўхликда, ҳар хил ўйинлар ва қизиқчиликда ҳаммани ўзига қаратарди.* Ф. Мусажонов, Ҳури. **Лой ўйини** эрмак учун лойдан турли нарсалар ясаш. *Раъно ҳовли юзида иккита укасининг ўртасига тушиб уларнинг лой ўйинига иштирок этар, ер супуриб ётган соч ўримларининг тупроққа белашганидан хабарсиз эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Ўйин бузуқи** 1) ўйиннинг боришига халақит берувчи, уни бузишга уринувчи; 2) *айн.* **иш бузуқи** *қ.* **бузуқи.** *Аҳмаджон сўраб оладиган нарсалари бор эдида: қай бола қандай ишлаяпти, энг яхшиси ким, ўйин бузуқиси ким, сўзга кирмаган болани нима қилиш керак?* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | Кўнгил очиш, вақт ўтказиш воситаси бўлган нарса ёки кимса ҳақида.

2 Бошқалар билан мусобақа қилиш учун маълум қоидалар асосида ўтказиладиган машғулот. *Футбол ўйини. Шаҳмат ўйини. Эстафета ўйинида қизлар командаси ютиб чиқди.*

3 Ўртага пул ёки нарса тикиб ўтказиладиган машғулот; қимор. *Отам ўйин қизиғида ютқазишга ютқазиб қўйиб, кейин ўзини урди, пешанасини ёрди, йиғлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Ритмик ҳаракатлар ва мимикалар уйғунлигидан иборат санъат; рақс. *Оёқ ўйини. Шўх ўйин. Кавказча ўйин.* ■ *Ўйин ҳам бир турли назокат касб этиб, Гулсинбиби йўрғалай кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар **Ўйинга тушмоқ** бирор рақсни ижро этмоқ. [*Мастура:*] *Вой, айланай, олифта йигит. Қизнинг ҳузурини сиз кўриб, олма-анорига биз ўйинга тушар экамиз-да!* Ҳамза, Паранжи сирлари.

5 *с. т.* Спектакль, концерт, цирк томошаси ва ш. к. ҳақида. *Булар театрнинг олдига келганларида ўйин бошланишига учинчи сигнал кўнғироқ ҳам берилган эди.* Ойдин, Фонарь тагида.

6 *кўчма* Бетартиб, бироқ ўзига хос жозибали ҳаракат (ҳайвон ва нарсалар ҳақида). *Шабада ўйини. Қушлар ўйини. Ғазаб билан ҳайқириб бўрон, Балки қилар минг турли ўйин.* Ғайратий. **Ўйин тушмоқ** ёқимли ҳаракатлар қилмоқ, ўйноқламоқ. [*Кўзиларнинг*] *кичикроқлари жилға бўйида у ёқдан-бу ёққа югуриб ўйин тушишади.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

7 *кўчма* Қалтис ҳазил, ғалати қилиқ, инжиқлик ва ш. к. *Аччиқ ўйин ширин турмушни бузар.* Мақол. ■ *Ҳар ҳолда тақдирнинг бунчалик ўйинлари турган бир замонда биз нима ҳам қила олур эдик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўйин қилмоқ** 1) кўнгил очиш учун бирор ўйин билан шуғулланмоқ; 2) ажойиб ёки ғалати ҳаракатлар қилмоқ; рақсга тушмоқ; 3) *кўчма* бировни лақиллатмоқ, эрмак учун бировга қаттиқ ҳазил қилмоқ.

♦ **Сўз ўйини** *қ.* **сўз.**

ЎЙИНБОЗ *с. т.* Бирор кўнгил очиш машғулотига, ўйинга қаттиқ берилувчи; ўйинчи. *Бир ёқда қизлар, сатта терилган сарвинозлар, ясанган таннозлар, ҳадсиз ўйинбозлар.* «Фольклор».

ЎЙИН-КУЛГИ Кўнгил очиш йиғини, базм; хурсандчилик. *Босмачилар базмларига, ўйин-кулгиларига кўпинча созанда ва хонандаларни, аскиячи ва қизиқчиларни зўрлик билан олиб кетардилар.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Аммо Унсиннинг кўнгли ўйин-кулгини кўтармас, шодлик унга бегона эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎЙИН-МАЗАХ Кўнгил очиш воситаси; эрмак, ўйинчоқ. *Шаббодада ўйноқлаган шўх пирпиракдай, Унга ўйин-мазах экан бунда ҳар нима.* Ғ. Ғулом.

ЎЙИНХОНА *с. т.* Бирор ўйин ёки томоша кўрсатиладиган жой (театр, цирк, кино ва ш. к.).

ЎЙИНЧИ 1 Рақсга тушувчи; раққос ёки раққоса. *Шўх йигитлар ўйинчига хушомад қилар, қийқиришар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мажлиснинг шоирлари, ўйинчилари, чилдирма ва дуторчилари — барчаси ҳам ҳозир бўлиб Кумушбибигина ҳаммомдан қайтмаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Юсуфжон ака Фарғона водийсининг энг ўткир ўйинчи устозларидан кўп рақсларни ўрганган эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Футбол, шаҳмат каби ўйинларда иштирок этувчи; спорт мусобақасидаги бирор команда аъзоси. «*Пахтакор*» *ўйинчилари. Уста ўйинчи. Ўйинчилар ҳужумга ўтишди.*

3 *кўчма* Енгил, ёқимли ҳаракатлар қила оладиган, ўйнайдиган. *Яна қандай денг, энг ўйинчи, серпарвоз каптарларимдан ажралдим-да.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЎЙИНЧИҚ *айн.* **ўйинчоқ.** *Ҳусайн Бойқаро набираси Мўмин Мирзони тиззасига олди.. белида камарга тақилган ўйинчиқ ханжарчасини томоша қилди.* Ойбек, Навоий.

ЎЙИНЧОҚ 1 Болаларнинг ўйнаши, овунишн учун хизмат қиладиган нарса ёки буюм. *Ўйинчоқ сотиб олмоқ.* || *Ўйинчоқ машина.* ■ *Буваси унга дадасига ўхшаб қўғирчоқлар, ўйинчоқлар, ҳар хил ҳайвонларнинг расми солинган китоблар олиб келиб бермасди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Чиқарманг қурол, оқмасин қонлар, Китоб, ўйинчоқ беринг бизларга!* И. Муслим.

2 *кўчма* Бировнинг кўнгил очиш воситаси; эрмак. *Ташландиқ бу қизингиз, қўлма-қўл юрувчи бу ўйинчоқ қизингиз киму, сиздек бир меҳрибон онани қон йиғлатиш ким?* А. Қодирий,

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўтган кунлар. *Кимларнинг соф ҳаёти Қўлда ўйинчоқ.* Ғайратий.

3 *кўчма* Бировнинг хоҳишини сўзсиз, кўр-кўрона бажарувчи, итоатгўй; қўғирчоқ. *Мўғуллар ва уларнинг қўлида ўйинчоқ бўлган . . амир Бурҳониддин ташвишга тушиб, бу даҳшатли халқ қўзғолонини бостириш ҳаракатига тушиб қолдилар.* М. Осим, Маҳмуд Торобий.

ЎЙИНҚАРОҚ 1 Вақтини доимо турли ўйинлар билан ўтказадиган, ўйинга берилган; шўх (болалар ҳақида). *Кинотеатрнинг деворлари баланд бўлса ҳам ўйинқароқ болаларга асло ҳалал бермасди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Қуда бўлмишимиз остонамизни супуриб ҳол-жонимизга қўймаяпти; узатиб, ўйинқароқ қизи тушмагурдан тинчиб қўя қолсакмикан, деган ўйим бор.* А. Мираҳмедов, Ўт юраклар.— *Жўра деган бола сал ўйинқароқ чиқиб қолди, ғўзага сувни ҳам ўша тошириб юборган,— деди Шокиров.* Н. Назаров, Замон.

2 Ўйин-кулги, шўхлик билан ўтадиган. *Ботиралининг бу ўйинқароқ йиллари узоқ чўзилмади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЎЙЛАМОҚ 1 Фикр юритмоқ, фикрламоқ. *Кўп ўйла, оз сўйла.* Мақол. ▪ *Аҳмаджон ўйлаб ўтирмасдан дарҳол жавоб берди: — Граната ташлардим, ёндириб юборар эдим.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Одам.. ўйлаб ўйининг кетига етолмагач, бир куни мени Олой бозоридаги Эргаш Шукуров исмли бир баққол олдига олиб борди.* Р. Шермуҳамедов, Октябрь арафасида. **Ўйлаб топмоқ** 1) уйдирмоқ, тўқиб чиқармоқ (гап, баҳона ва ш. к.ни). *Бирор баҳона ўйлаб топмоқ. Бу гапни ўзинг ўйлаб топдингми?*; 2) ясамоқ, яратмоқ, ижод қилмоқ. [*Мели полвон дуторга:*] *Сени ўйлаб топган Афлотунни кўп ақлли одам ўтган дейдилар-у, фақат ипингни узилмайдиган қилиб ясашга ақли етмапти-да.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Олдиндан ҳисоблаб, чамалаб, тахминлаб кўрмоқ; тусмоллаб гумон қилмоқ. *Адашиш ёмон нарса. Адашиб қолмаслик учун эса қадамни ўйлаб босиш керак.* Ф. Мусажонов, Ҳури. *Бир кўнгли бу гапни қози топиб келгандир деб ўйлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Бирор кимса ёки нарсани хотирага келтирмоқ; хотирламоқ, ёдламоқ, эсламоқ. *Аксинча, ҳар куни минг яшаб қувнаб Сен қилган ишларни ўйлайман, ўғлим.* Ғайратий. *Воқеа равшан эди. Энди Элмуродни ўйлаб фикрга чўмди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Юрагини ҳовучлаган қуёндек, Ўйламади уйни, жойни, болани.* А. Умарий.

4 Ният қилмоқ, умидида бўлмоқ. *Ортиқ сал кўнглини юмшатганда, гиламни унга ҳадя қилиб, Суюма билан ярашиб олишни ҳам ўйлади.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

5 Бирор кимса ёки нарса ҳақида ғамхўрлик қилмоқ, қайғурмоқ. *Сиз мендан кўра қўйларингизни кўпроқ ўйланг, чўпон ака!* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎЙЛАМСИРАМОҚ Бирор нарса ўйлаётгандай бўлиб кўринмоқ, ўйлаб хаёл сурмоқ. *Алижон ўйламсираб, [Холнисо холага] қараб турган эди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Файзи бир дақиқа ўйламсираб, кейин таваккал қилиб, электр моторга ток улади.* Ч. Сатторов, Изланиш.

ЎЙЛАНМОҚ 1 **ўйламоқ** 1—4 *фл. ўзл. н. Элмурод бир оз ўйланиб туриб, охири сўрашга жазм қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўйланиб, бир сесканиб турди, Такрорлади айтганларин.* Э. Раҳим.

2 Бирор кимса ёки нарса ҳақида фикран мулоҳаза юритиш билан банд бўлмоқ. [*Ҳулкар:*] *Мунча ўйланиб кетдингиз?* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎЙЛАНТИРМОҚ **ўйланмоқ** *фл. орт. н. — Дабдурустдан кинога таклиф қилишим Холидани ўйлантириб қўйди, — деди Эркин.* Ў. Ҳошимов, Хаёлларга бўламан тутқун. *Хўжакишлоқдаги фитна, хотинлар ва тирикчилик тўғрисидаги миш-мишлар, яккахўжаликларнинг бу қилмишлари колхозчилардан бир қисмини ўйлантириб қўйди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор

ЎЙЛАТМОҚ **ўйламоқ** 1 *фл. орт. н. Бу ёқнинг жуда ҳам чуқур олиб борилгани Алим бувани қаттиқ ўйлатиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Назокатнинг луқмалари ҳеч кимга ёқмай, эътиборсиз қолаётган эди, бу гапи хотинларни ўйлатиб қўйди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЎЙЛАТТИРМОҚ **ўйлатмоқ** *фл. орт. н.*

ЎЙЛАШИМЧА *кириш с.* Тахминий фикримга биноан, менинг тушунишимча. *Ўйлашимча, ҳеч ким билмаганда ҳам, сирни ўлган Содиқнинг онаси билса керак эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎЙЛАШМОҚ **ўйламоқ** *фл. бирг. н. Қаранг, ўзлари қурчоғу, сизу биздай ўйлашиб, неппа-нозик сўйлашади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бу фикрим сенга маъқул тушадими, йўқми, ҳар ҳолда энди узоқ ўйлашиб ўтирмайлик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎЙМА 1 Ерни ўйиб ясалган. *Ўйма тандир.* ▪ *Ўртада, ўйма ўчоқда катта ҳўл тўнка уйни қуюқ тутунга тўлдириб бурқсиб ётади.* П. Турсун, Муаллимнинг тонги.

2 Сиртини ўйиб, қириб ёки зарб қилиб ишланган. *Ўйма ёзув. Ўйма расм. Ўйма ганч. Ўйма гулли муқова.* || *Шкаф нақшининг ўймалари.* ▪ *Гавҳар ойна устига солинган катта бир ўйма нақш олдида Маҳкамни тўхтатди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Қоғозни усти ўйма гулли чарм жуздонга тиқиб, қалин китобни варақлашга бошлади.* Ойбек, Навоий. *Узангиси ўйма олтин, Қуйишқони қуйма олтин.* «Фольклор».

ЎЙМАКОР 1 Тахта, ганч, мармар ва ш. к.га ўйиб нақш солувчи уста.

2 Ўйиб, зарб қилиб ишланган; ўйма. *Олтин қуббачалар, ўймакор гуллар билан безанган эшикни очиб, кичикроқ, лекин серҳашам бир хонага кирди.* Ойбек, Навоий. *Унинг [Абдулла Болтаевнинг] қўли билан қилинган ўймакор нақшлар эскизи 1937 йили Парижда очилган санъат выставкасида ҳам юксак баҳо олди.* С. Қодиров, Қирқ китобнинг тўрт саҳифаси. *Тавақалари кенг, очиқ турган ўймакор шамшод дарвоза Ҳасан овчини қаърига тортиб, ютиб юбормоқчидай.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Шамол ўймакор даричанинг тавақаларини бир бирига уриб, тарақ-туруқ билан ёнди.* Ойбек, Навоий.

ЎЙМАКОРЛИК 1 **ўймакор** 1 *с. касб. оти. Ўймакорлик билан шуғулланмоқ.* | Бирор нарсага ўйиб нақш солиш ҳунари. *Ўймакорликнинг чўққисига чиққан Худойберган муҳрконни ҳам албатта эслашади.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Уста амаки ўймакорликдан бўлак, бошқа устахоналар учун қоғозга нақш ва гуллар ҳам чизиб берарди.* Айний, Эсдаликлар.

2 Бирор нарсага ўйиб ишланган нақш, тасвир ва ш. к. *Болалар чизган суратдай соддагина ўймакорликларда.. ҳайвонлар, .. одамлар тасвирланган.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎЙМАЛАМОҚ 1 Ўйиб ташламоқ, ўйиб чуқурчалар ҳосил қилмоқ. *Болалар ҳовли юзини ўймалаб ташлашибди.*

2 Устма-уст чимчиламоқ.

ЎЙМАЛАТМОҚ **ўймаламоқ** *фл. орт. н.*

ЎЙМОҚ I 1 Бирор нарса билан кавлаб чуқур ҳосил қилмоқ; кавламоқ. *Ерни ўймоқ. Деворни ўймоқ.* ▪ *Тирноқ-ла ер ўйиб, сувлар оқизган Фариблар аҳволи қоларди тангга.* Ғайратий. | Бир қисмини кавлаб ажратмоқ. *Мен ҳам лип этиб ҳужрага кириб, хумчадан ёғ ўйиб олдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола. | Бирор нарсани кавлаб ажратмоқ, ўрнидан ситиб чиқармоқ. [*Элгелди:*] *Мана шу ёлғиз қўлим билан малъун Жапақнинг кўзини ўяман.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Кавлаб, кесиб ёки зарб қилиб бирор сиртга из туширмоқ, нақш солмоқ. *Супачада бир парча ганчга, Нақкош ўяр сўнгги нақшини.* Э. Раҳим. *Исломхўжа усталар билан саломлашиб, мармар тошга Огаҳий шеърларини ўяётган Худойберган муҳркон олдига борди.* Ж. Шарипов, Хоразм. [*Солижон*] *такрорлайди дарсларин, Кўздан тугал ўтказар, Тошга ўйган хат каби Пухталаб дилга ёзар.* Қ. Муҳаммадий.

3 Бирор нарса билан уриб, кесиб ёки қирқиб тешмоқ. *Музни ўймоқ. Искана билан ёғоч ўймоқ.* | Зарб билан урилиб ёрмоқ, тешмоқ, тешиб ичкари киримоқ, ботмоқ. *Ерга комета ўйиб кирди.* ▪ *Тош учланган қирраси билан бекнинг бошига тушиб, ярмигача ўйиб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кириб кетди. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

4 Ювиб ёки учириб емирмоқ, чуқур ҳосил қилмоқ. *Шамол қоя остини ўйиб юборибди. Ҳайқириб оққан сув, дарё қирғоқларини ўйиб туради.*

5 *кўчма* Қаттиқ чимчиламоқ. *Роҳила [қизнинг] биқинини ўйиб олади.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

◆ **Ўйиб олмоқ** аламли гап билан узиб олмоқ, «тузламоқ». *Алим бува мингбошини яхшилаб ўйиб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎЙМОҚ II Унча катта бўлмаган чуқурлик; чуқурча.

ЎЙМОҚ III *диал.* Ангишвона.

ЎЙНАЛМОҚ ўйнамоқ 2, 7 *фл. мажҳ. н. Уч партия шаҳмат ўйналди.*

ЎЙНАМОҚ 1 Шўхлик қилиб вақт ўтказмоқ; эркин ҳолда нима биландир шуғулланмоқ. *Шу ўртада ўйнаб юрган Раъно югуриб келиб, Моҳлар ойимнинг бағрига кирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ҳай, қуён, оппоқ қуён, Кел мен билан ўйнагин. Чопқиллаб у ён-бу ён, Боғчамизда қувнагин.* И. Муслим. | Ўйин-кулги, хушчақчақлик билан вақт ўтказмоқ, хурсандчилик қилмоқ. *Умр азиз, олтин — асримиз, Арзир бунда ўйнасанг, кулсанг.* Т. Тўла. | Сайр-томоша қилмоқ, саёҳат қилмоқ. *Болалар тоққа бориб ўйнаб келдилар. Биз Москвада роса ўйнадик.* ▬ *Салимбойвачча Искобилда икки ҳафтагина ўйнаб қайтиб, кейин Петербургга жўнамоқ мақсадида эканини гапирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Кўнгил очиш, вақт ўтказиш ёки эрмак учун маълум қоида ва усуллар билан ижро этиладиган ўйинлар билан шуғулланмоқ. *Ёнғоқ ўйнамоқ. Коптоқ ўйнамоқ. Бильярд ўйнамоқ.* | Бошқалар билан куч синашмоқ, мусобақа учун спортга оид баъзи ўйинлар билан шуғулланмоқ. *Шаҳмат ўйнамоқ. Футбол ўйнамоқ.* | Ўртага пул тикиб, уни муайян қоидалар асосида ютиб олиш учун ҳаракат қилмоқ.— *Сиз билан ўйнамаса, ким билан ҳам ўйнайди,— деди гап оҳангини ўзгартириб [Турдимат чўтал],— товба пуккани ейди, олчи чиккани ейди дегандек, бой берсангиз нима, сиз ҳам ютиб юргансиз.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 Тана, оёқ, қўл ва қош-кўзларини куйга муқобил ҳолда ҳаракатлантирмоқ; рақс тушмоқ. *Бу жувон тановарга жуда яхши ўйнайди.* ▬ *Раис шавқ-завқ билан ўйнаб, даврани бир неча марта кезиб чиққач, пилдираб бир айланди-ю, бехосдан Ўрмонжонга ташланди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ўртада ўн олти-ўн етти яшар бачча ўйнарди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Саҳна асарида бирор ролни ижро этмоқ. *Гулсин куёв ролини ўйнар, Хонимбиби Кумуш ролида, иккисининг бир-бирисига қараб ўқишган лапарлари барчани кулдириб, ичакларни узар даражада.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Ниманидир қўлда ҳаракатга келтирмоқ, айлантирмоқ ва ш. к. *Полвон тош ўйнади.* ▬ *Шарифжон терган пахтасини чангалида ўйнаб, гоҳ у, гоҳ бу қизга совға қиларди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан кейин. *Усмонжон, қўлида ниманидир эзғилаб ўйнаб, ўтирган Адолатга қаради.* С. Зуннунова, Гулхан.

6 Бировга гап, сўз билан тегишмоқ; ҳазил қилмоқ. *Ўйнаб гапирсанг ҳам, ўйлаб гапир!* Мақол. ▬ *Бугун бўлса [Кумушнинг] ўйнаб айтган сўзи жавобсиз ҳам қолдирилиб, бу ҳол яна унинг миясини қотирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

7 *кўчма* Турли-туман, шўх, ёқимли ҳаракат қилмоқ (жонивор ва нарсалар ҳақида). *Ҳовузда балиқлар тиниқ сувни тўлқинлатиб ўйнайди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Чайқалади денгиз беором... Оқ чечакдек кўпиклар ўйнар.* Ғайратий. *Духоба гулларга дудоқ тегизиб, Ҳар саҳар шабада ўйнаб ётади.* Уйғун. | Тебратмоқ, силкитмоқ, пирпиратмоқ. *Осилиб тушган мажнунтол кокилларини сой сувлари тинмай ўйнайди.* ▬ *Бир меёрда силкиниб бораётган вагонларда йўловчилар мириқиб ухлар, очиқ дераза лардан эсаётган майин тун шамоли шойи пардаларни учириб ўйнарди.* С. Абдуқаҳҳор, Янги беш йиллик тўнғичи.

8 *кўчма* Кўрк, гўзаллик акс эттириб ҳаракатланмоқ, пирпирамоқ, диркилламоқ. *Қизнинг қош-кўзлари ўйнайди.* ▬ *Унинг [Инобатнинг].. озиб, кичкина бўлиб қолган юзи, узун киприклари ҳаяжон билан ўйнар эди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан кейин. *Лаъли паранжи-чачвонини оппоқ билагига ташлаб, севганига термилиб қолган; қора атлас кўйлагини туртиб чиққан қабариқ кўкраги бекни телба қилар даражада ўйнаб турибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Бежо ҳаракатланмоқ. *Мирзакаримбойнинг ранги ўчди, кўз оқлари даҳшатли равишда ўйнаб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Раҳмонқуловнинг жағи ўйнаб кетди-ю, сўз тополмади чоғи, атрофдагиларга бир аланглаб Бўрибоевнинг орқасидан эшикка юрди.* А. Мухтор, Туғилиш.

9 Тепасида, боши узра ҳаракатга келмоқ (уриш ёки дўқ-пўписа қилиш пайтида). *Ясавулларнинг қамчилари қазувчиларнинг бошларида ўйнайди.* Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё. *Ҳар кун бошимда болталар ўйнар...* К. Яшин, Гулсара.

10 *кўчма* Жилоланиб, товланиб акс этмоқ. *Безакларининг брильянт кўзларида нур ўйнарди.* ▬ *Кўша кунгурали бинолар, Куббаларда ўйнайди қуёш.* Э. Раҳим. *Тераклар учида ўйнар қизил нур.* Ғайратий. *Ой нурлари анҳор сувида жилваланиб ўйнамоқда.* Ж. Шарипов, Саодат. | Жозибали акс этмоқ, барқ урмоқ. *Кўзида шодлик ўйнарди.* ▬ *Уларнинг севинчлари тўлиб-тошиб борар, икковларининг ҳам чеҳрасида табассум ўйнарди.* М. Жалолиддинова, Кейинроқ. *Ҳулкарнинг оч жигар ранг ёноқларида ажиб бир қизиллик ўйнайди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

◆ **[Бировнинг] ноғорасига ўйнамоқ** қ. **ноғора. Юраги ўйнади** қ. **юрак 1. Қалпоқ ўйнамоқ** *этн.* расмий никоҳ тўйидан аввал бўлажак келин билан яширин учрашиб турмоқ.

ЎЙНАТИЛМОҚ ўйнатмоқ *фл. мажҳ. н. Циркда турли ҳайвонлар ўйнатилди.*

ЎЙНАТМОҚ ўйнамоқ 1—6, 8—10 *фл. орт. н.* [Анвар] *ўқишдан бўшаган вақтини Раънони ўйнатиб кечирар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Қувноқ юрак, ўйнат созингни, Шеърим селдай қуюлсин, оқсин.* Ғайратий. *Холбекдай йигитга вафо қилмаган хотинчанг, сени ҳам маймун қилиб ўйнатади.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎЙНАШ I ўйнамоқ *фл. иш оти. У жуда зерикиб, нима ўйин ўйнашни, ким билан ўйнашни билмас эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Никоҳсиз яқин муносабатда бўлувчи эр киши ёки аёл (бир-бирига нисбатан). *Ўйнашга ишониб эрсиз қолдим.* Мақол. ▬ Расми, қиз бузилса, *уни ўз ўйнашига беришади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бўронбек ўйнашининг чинакам гўзаллигига қаноат ҳосил қилгандан кейин, отига қаради.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЎЙНАШЛИК ўйнаш 2 *с мавҳ. от. Ўйнашлик қилмоқ.* ▬ *Одамнинг шундай хотини бўлса, боласи бўлса-ю, бировларнинг хотини билан ўйнашлик қилса-я.* И. Акром, Адолат.

ЎЙНАШМОҚ 1 ўйнамоқ 1—8 *фл. бирг. н. Кетишидилар қувлашиб, Ўйнашиб кула-кула.* Т. Тўла. *Болалар ҳар кунгидака ошиқ ўйнашмади, .. китобчаларни томоша қила бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Умаралининг Дадажон билан гап ўйнашиб ўтиргиси йўқ эди.* И. Раҳим, Ихлос. *Шабада ҳам тезлашиб, болаларнинг сочлари ва галстуклари билан тинмай ўйнашмоқда.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Ўз никоҳида бўлмаган одам билан яқин алоқада бўлмоқ. *Ўрмонжон Қанизак билан ўйнашиб юргани ошкора бўла бошлагандан кейин, одамларнинг кўзини чалғитиш учун.. Қанизакни урдирган ва ҳоказо ва ҳоказо.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Нима қилишсин бечоралар, ўйнашмаса, гулдай умрлари бекор ўтиб кетса! Унақалар фарзанд учун эмас, кўнгил хушлиги учун қилишади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎЙНОВЧИ ўйнамоқ 1—6, 8—11 *фл. сфтдш.* [Ермат] *чағир-чуғур қилиб, ошиқ ўйновчи маҳалла болаларини зириқтириб қувлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎЙНОҚ *поэт.* **1** Тез ва енгил ҳаракат қиладиган; шўх. *Шаҳарнинг қалби Тўлқин бошлайди, Ўйноқ сувлардек.* Уйғун.

2 Завқ-шавқ бахш этадиган; енгил, шўх. *Кунлар келар, ўйноқ созингиз Севгиларни қилур тарона.* Ғайратий.

◆ **Юрак ўйноғи** қ. **юрак 1.**

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЎЙНОҚИ 1 Тинч турмайдиган, серҳаракат; шўх. *Ўйноқи бола. Ўйноқи от. Ўйноқи каптар.* ▪ — *Ҳа, ҳа, аҳёнда шундай ўйноқи бир қиз чиқиб қолади,— деди кулиб дукчи.* Ойбек, Улуғ йўл.

2 *кўчма* Енгил ва ёқимли; шўх. *Баҳорнинг ўйноқи еллари.* ▪ *Машинанинг дарчасидан кираётган ўйноқи шабада дилларни қитиқлайди.* Т. Расулов, Марҳамат.

3 Завқ-шавқ бахш этадиган; шўх. *Пешинга яқин духовой оркестр ҳам келди, мактаб саҳнида ўйноқи машқларини дамбадам гумбурлата бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Сафарда ҳамроҳларига латифалар, ўйноқи қўшиқлар айтиб кулдириб юради.* М. Осим, Элчилар. *Бир оздан сўнг Хоразмнинг ўйноқи куйлари чалиниб, шўх лазги бошланди.* Ж. Шарипов, Хоразм. | Завқ-шавқ ўйғотадиган, силлиқ ифоданган, чиройли. *Ўйноқи шеър.* ▪ *Бу тил ҳар қанақа жонли фикрга кафан кийгизади, ҳар қанақа ўйноқи мазмунни тахтага тортади.* А. Қаҳҳор, Қуюшқон.

4 *кўчма* Оёғи енгил, суюқ.— *Поччанинг феъли-атвориии биласан-ку, ўлгудай енгил, ўйноқи,— деди Халима.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. || *Индамаса, ҳали замон . . қизим шўрликни ўйноқига чиқарарсиз. Ўғлим қизини ўқисин, артист бўлсин, деган.* С. Қароматов, Ҳижрон.

5 Ўйин-кулгини яхши кўрадиган; шўх. *Қайта ёшариб кетган ўйноқи хотиннинг жозибадор ҳаракати Баротнинг чеҳрасини тағин ҳам очди.* Н. Мақсудий, Юксалиш.

ЎЙНОҚИЛИК *ўйноқи с. белги оти. Отнинг ўйноқилиги. Музиканинг ўйноқилиги.*

ЎЙНОҚЛАМОҚ 1 Тинч турмай, турли ҳаракатлар қилавермоқ, ўйнаб кетмоқ, ирғишламоқ. *Қўзичоқлар ўйноқлайди.* ▪ *Қуён боласи ўйноқлаб, оёқларини осмонга отиб югурар эди.* Х. Тўхтабоев, Шошқалоқ. [*Балиқ*] *гоҳ ўйноқлар, гоҳ орқаси билан ётар, билтангларди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *«Оқтой» анчадан буён яйдов юргани учун, арава шотиси остига асти рўпара келмай, ўйноқлаб кетаверди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *кўчма* Шўх ҳаракат қилмоқ, ўйнамоқ. *Шеърда Чирчиқ дарёсининг ўйноқлаб оқиши, табиат манзарасининг тасвири ортиқча.* Э. Охунова, Пахтазор куйлари.

3 *с. т.* Ноз-ишва қилмоқ.

ЎЙНОҚЛАНМОҚ *ўйноқламоқ фл. ўзл. н.— Умидим фақат сендан,— ўйноқланди кампир.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎЙНОҚЛАТМОҚ *ўйноқламоқ фл. орт. н.*

ЎЙНОҚЛАШМОҚ *ўйноқламоқ фл. бирг. н. Розимиз Шўродан, озод этди қулликдан бизни, Шодликдан рақс этиб, ўйноқлашиб, сакрашамиз.* Ҳамза.

ЎҚИНТИРМОҚ

ЎЙЧАН 1 Ўй билан банд бўлган, ўйга чўмган. *У шундай ўйчан, паришон ҳолатда булоққа яқинлашди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Ўйга, хаёлга кўп бериладиган; ўй, хаёл билан доимо банд бўладиган. *Ўйчан қиз.* ▪ *Бу ёлғиз ҳорғинликдан эмас, икки кун ичида кўрганлари уни қандайдир ўйчан, камгап қилиб қўйганди.* Ойбек, Қуёш қораймас. || *Нигора юлдузларга ўйчан тикиларкан, киприкларида ўша юлдузлардек жилваланувчи ёш томчилари қотди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Болаларникидай кулимсираган жуда жонли ва . . қоп-қора кўзлар дафтарлар устида ўйчан югуради.* Ойбек, Нур қидириб. | Ўйга чўмганлигини акс эттириб турган. *Чол ўғлининг ўйчан кўзларига термилиб, Ботиралидан гапира кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Исроил Норматнинг ўйчан юзига қаради.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Тинч ва сокин; *худди* хаёл сургандай. *Ўйчан оқшомлар! Салқин оқшомлар! Нашъага элтар.* Шайхзода. || *Мунча сокин, ўйчан оқади Волга — руснинг азим дарёси. Ўзанига сиғмай қалқади Она руснинг меҳригиёси.* Ё. Мирза.

ЎЙЧАНЛИК *ўйчан с. белги оти. — Лекин,— деди Адолат ўйчанлик билан,— дадамга ҳали кўринганим йўқ.* С. Зуннунова, Гулхан.

ЎЙЧИ Ўйга, хаёлга кўп бериладиган ёки кўп ўйлайдиган киши. *Ўйчининг ўйи битгунча, таваккалчининг иши битади.* Мақол.

ЎҚИЛ *этн.* Никоҳ пайтида йигит ёки қиз томонидан кафилликка ўтувчи, вакиллик қилувчи киши, вакил. *Ўқил ота. Ўқил она.* ▪ [*Аваз:*] *Мен сизни бўлак одам деб туриб эдим, мен гапу авзойингиздан билдим: отамнинг ўқил энаси экансиз.* «Бдлогардон».

ЎҚИН: *ўқинга тушмоқ* ўқинмоқ, афсусланмоқ. *Тракторчилар Анор ака келганда, ҳазиломуз кутиб олган бўлсалар, унинг бу гапидан кейин хонадагилар бир-бирига қараб қўйишди. «Ўқинига тушганки, келган-да»,— деди кимдир ёнидаги шеригига пичирлаб.* С. Маҳкамов, Қатта рулда.

ЎҚИНМОҚ Бирор нарсадан пушаймон бўлмоқ, афсус қилмоқ, афсусланмоқ; ачинмоқ. *Баҳодир ножўя ҳаракати билан Оқилани хижолатга қўйганидан қаттиқ ўқинар, лекин иш ўтган эди.* М. Жалолиддинова, Кейинроқ. *У*[*Умурзоқ*], *иш билан овора бўлиб кетиб, кечадан бери уйга келолмаганидан ўқинди, ўз-ўзини бепарволикда қойиди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Дарбадарликдан, ўзимнинг симобдай беқарор саёқлигимдан жуда ўқинар эдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола. | Ҳафа, ғамгин бўлмоқ; ачинмоқ. *Адолат фронтдан хат келганига хурсанд бўлди. Хурсанд бўлди-ю, Нурматни, Олимжонни эслаб ўқинди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЎҚИНТИРМОҚ *ўқинмоқ фл. орт. н. Титраб ва тўлқинланиб айтилган бу сўзлар Отабекни ўқинтирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎҚИНЧ Бирор кўнгилсиз воқеа, ходиса ва уни тузатиб бўлмаслик туйғуси туфайли юз берадиган ғамгинлик, хафалик; афсусланиш, афсус; ачиниш.— *Қувончми, ўқинчми, билиб бўлмайдиган аллақандай бир ҳис ичимни тимдалайди,— деди йигит.* С. Аҳмад, Таъзим. *Зумрад бу сўзларни шу қадар ўқинч, ажабланиш ва даҳшат билан айтдики, Самандарнинг кўзларидан дув ёш чиқиб кетишига оз қолди.* С. Қароматов, Қалбимда қуёш. *Ёрмат ёшли кўзларини йилтиратиб, ўқинч билан бошини тебратиб турди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎҚИНЧЛИ Ўқинч ёки афсусланиш ҳисси сезилиб турадиган, ўқинч ифодаловчи.— *Мен бечора..— деди Искандаро ўқинчли товуш билан.* Ойбек, Нур қидириб.

ЎҚИРИК Қаттиқ йиғи овози. *Ойимбиби бу ўқирикдан бир чўчиб тушди, кейин шошилиб ўрнидан турди-да, ошхонага кириб кетди.* С. Абдуқаххор, Санамай саккиз дема. [*Ҳаққул ота*] *юрагининг бир парчаси узилгандай, сийнасидан қаттиқ ўқирик чиқаркан, Зуҳра буви қўрқувдан эсини йўқотгандай бўларди.* Ҳ. Назир, Сув гадоси.

ЎҚИРИШМОҚ *ўқирмоқ фл. бирг. н.*

ЎҚИРМОҚ 1 Кучли овоз чиқариб йиғламоқ; ҳўнграмоқ. *Кутилмаганда Рихси холанинг кўнгли юмшади-ю, ўқириб йиглаб юборди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

2 Бақирмоқ, бўкирмоқ (йирик ҳайвонлар ҳақида). *Қафасдаги шер ўкириб юборди.* ▪ *Оғир юкли туялар нола қилгандай, узун бўйинларини осмонга кўтариб ўкирарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 *кўчма* Қаттиқ овоз чиқармоқ, қичқирмоқ (жонсиз нарсалар ҳақида). *Ташқарида шамол ҳамон ўкирар.* М. Жабборов, Севинч ёшлари. *Ўкириб тўхтади сўнгги замбарак, Жаҳаннам худоси қаҳ-қаҳдан тинди.* Ғ. Ғулом.

ЎҚИРТИРМОҚ *ўқирмоқ фл. орт. н.*

ЎҚРАМОҚ Ҳўнграб йиғламоқ, ўқирмоқ. *Эй худо, нима гуноҳ қилдим мен сенга! Бошини столга қўйиб, ўқраб йиғлаб юборди Адолат.* С. Зуннунова, Гулхан. *Марзия бўш стулларга тикилиб . . ўқраб йиғлабди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ЎҚРАНМОҚ Эркаланиб босиқ овоз чиқармоқ; пишқирмоқ (от ҳақида). *Қашлагани отга ёқиб қолибди, Ўқраниб у гир айланиб тирибди.* «Алпомиш». *Куйни тушунаётгандай отлар ҳам жим, ўқранмас, ҳўкизлар ҳам кавш қайтармай, . . пиш-пиш нафас олиб, жим турардилар.* Н. Фозилов, Оқим.

ЎҚСИЗ 1 Ота-онасиз, етим. *Ўқсиз болалар.*

2 Бирор ёрдам берадиган кишиси йўқ; ҳимоясиз, бахтсиз, бечора, ўксик. [*Маҳкам:*] *Бу қандай зўравонлик! Қўл-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

-оёғимизда кишан! Ўксиз она! Бахтсиз Иқболой. Миршабдан калтак еди-я! Н. Сафаров, Уйғониш.

3 Ғам ва ҳасратни ифодалайдиган; ғамгин. *Умидсизлик, ўксиз руҳ уни [Машҳадийни] бир зум ҳам тарк этмайди.* Ойбек, Навоий. *Томда капторларнинг ўксиз «ҳу-ғу, ҳу-ғу»лари эшитилиб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎКСИЗЛАНМОҚ Ачиниб афсусланмоқ, хафа бўлиб қолмоқ, ўксимоқ. *У [Бектемир] дадаси кетидан томошага . . боролмай қолган боладек, ўксизланди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЎКСИЗЛИК **ўксиз** *с. белги оти.*

ЎКСИҚ 1 *сфт* Бирор нарсадан афсусланиб хафа бўлган, эзилган; ғамгин, қайғули. *Ўксик кўнгил.* ▪ *Гўдакнинг ўксик йиғиси Ойша опага қаттиқ таъсир этди.* М. Исмоилий, Озодлик гулини ҳидлаган киши.

2 *от* Бирор нарсадан афсусланиб хафа бўлиш туйғуси; хафалик, ғам, қайғу. *У [Ҳури] кўкрагини тўлдириб хўрсинди. Қалбида зўр ўксик бор эди.* Н. Фозилов, Оқим.

ЎКСИҚЛИК Ачиниб афсусланиш; хафалик, ғам, қайғу. *Ой нуридай кўзинг порлар яшин аралаш, Варақланар ўксикликнинг дафтарин қати.* Ғ. Ғулом.

ЎКСИМОҚ Бирор нарсага эриша олмаганлиги, бебаҳралиги, камситилганлиги ва ш. к. учун афсусланмоқ, хафа бўлмоқ, ғам чекмоқ. *Иккинчи она ва унинг болалари Очилга ёмон кўз билан қарашмаса ҳам, ҳар ҳолда у бегонасирар, сал нарсани кўнглига олиб ўксир эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Қон йиғлайди ўксиб, кўкка қараб, Курашининг ўксик боласи.* Ғ. Шоди. | Афсусланиш ҳисси билан тўлмоқ, ғамга ботмоқ. *Бу гапларни эшитиб, Полвоннинг яримта кўнгли яна баттар ўксиди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЎКСИНИҚ Бирор нарсадан афсусланиб хафа бўлиш; ўксиниш, ўкинч.

ЎКСИНМОҚ *айн.* **ўксимоқ.** *Элмурод, унинг [Гулсумнинг] бу қадар ўпкаси тўлиб, ўксиниб йиғлашининг сабабини суриштиришдан илгари, уни юпатиш лозим деб ўйлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *[Ҳулкар:] Ойим раҳматли мени қиз туққанларидан ўксинар эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎКСИНТИРМОҚ **ўксинмоқ** *фл. орт. н.*

ЎКСИТМОҚ **ўксимоқ** *фл. орт н. Отасининг ғам-ғусса билан ўтган ёшлиги ҳақидаги бу аччиқ хотиралар бир томондан Бегижонни ўкситса, иккинчи томондан ўзи яшаётган эркин ҳаётдан мамнун қилар эди.* Н. Сафаров, Севги.— *Бу гўдакни ўз қизинг билан бирга тарбияла, ўстир, ўкситма,— деди акам.* М. Алиев, Қалб сўзлари ёзилган мактуб.

ЎКТАМ 1 Бошқаларга ўз таъсирини, сўзини ўтказадиган; шижоатли, ўткир. *Маҳалланинг ўктам йигити.* ▪ *Ўрмон полвон, Бозор амин, Ҳайит амин ва бошқа ўктамроқ одамлар миршаб билан бирга даҳлизга қараб югурдилар.* С. Айний, Қуллар. *У [рус халқи] қолоқ халқларни ўзидай етук, ўктам қилиб ўстирди, уларга қанот берди, мурувватини, оғалик меҳр-муҳаббатини заррача аямади.* К. Яшин, Йўлчи юлдуз.

2 Ҳиммати улуғ, олижаноб, ҳотам, сахий. *Ғуломжон ўрнидаги киши яна:— Қизиқ, ўтган йилги тугул, узоқ йилги пахталарини ҳам босиб ётган худонинг қайси ўктам бандаси экан?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Ўктам (*эркаклар ва хотин-қизлар исми*).

ЎКТАМЛИК **ўктам** 1, 2 *с. белги оти. Ўктамлик қилмоқ.* ▪ *[Мутал] шундай ишонч, шундай ўктамлик билан гапирдики, гўё уч кун давом этган тергов унинг фойдасига ҳал бўлган!* О. Ёқубов, Ларза.

ЎҚЧА *диал.* Оёқ кийимининг товони остига қоқилган қалин чарм; пошна. *Ёзи деган товушингиздан айланай, Ўқча баланд ковушингиздан айланай.* «Ёзи билан Зебо». *Ковушнинг ўкчаси титилиб қолибди-ку, иним!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЎЛ-А *унд. с.* Бирор кимсага таъна билан танбеҳ бериш учун тантанавор айтиладиган хитоб. *Ўл-а, қўлга тушдинг-ку! Ўл-а, аҳволинг шу экан-ку!* ▪ *[Сидиқжон] бирон таниш-билиш кўриб қолса, Зуннунхўжага етказади ва Зуннунхўжа албатта «ўл-а» дейди деган андишага ҳам бормай, чой ташиди, самоварнинг саҳнини супурди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЎЛАЙ: вой ўлай *унд. с.* бирор нотўғри иш ёки хатти-ҳаракат туфайли ҳаяжонга тушганликни ифодалаш учун қўлланади (одатда хотин-қизлар тилида). *Вой ўлай, нима иш қилиб қўйдим!* ▪ *Вой ўлай, мен қандай қилиб айтаман?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎЛАҚСА 1 Ўлган нарса; ўлик. *Девор кавагида моғор босиб ётган ўлаксага қўл уриб нима қиласиз.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Ўлар ҳолатга етган, ўта заиф, нимжон. *Ўлакса от. Ўлакса товуқ.* | *сўк.* Ўлимтик. *Беш йилдан бери ўлпонни бермайсан, солиқни тўламайсан, йиғим деса жонинг бўғзингга келади, ўлакса!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎЛАҚСАХЎР 1 Ўлган жониворларни ейдиган, ўлимтик билан овқатланадиган. *Бу шарқнинг уфқида ёт, ўлаксахўр, Урғочи бўрилар ҳаргиз улимас.* Ғ. Ғулом.

2 *айн.* **тасқара** 1. *Боғда бургут, лочин, қарчиғай, қирғий, калхат, бойқуш, ўлаксахўрдан тортиб олатўғаноққача . . томоша қилинди.* Н. Назаров, Замон.

3 *кўчма* Ишламай, бошқалар ҳисобига яшайдиган; текинхўр.— *Сабаби маълум,— деди отам,— агар ҳашар тамом бўлса, бу икки юз ўлаксахўр текин овқатни қаердан топади ва отлари учун бепул ем, беда қаердан келади.* Айний, Эсдаликлар.

ЎЛАН I *айн.* **ўт** II. *Кўм-кўк ўланлар ва уларнинг орасидан илон изи бўлиб қуёшнинг нурида кумуш тасмадай ярқираб турган ариқ ва арикчалар кўриниб туради.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Енгилгина эсган шамол димоққа турли ўлан исларини келтириб урар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎЛАН II Халқ оғзаки ижодида одатда тўй, гап-гаштак ва ш. кда ижро этиладиган ашула, қўшиқ. *Ўлан айтмоқ.* ▪ *Қора-қора қўзилар, Қўйни бошлар, ёр-ёр. Қалам қошли янгалар Ўлан бошлар, ёр-ёр.* М. Алавия. *Шўх-шўх парвоз этар ўлан овози, Бахшининг қўбизи, созанда сози.* С. Жўра. *Тенгдошлар қўшиғи — дўстлик ўлани Қуёш йўлларида кетсин жаранглаб.* С. Акбарий.

ЎЛАНЗОР Турли ўт-ўланлар ўсган майдон; ўтзор, кўкаламзор, ўтлоқ.

ЎЛАНЧИ Ўлан айтувчи, қўшиқчи. *Жуда сулув қиз, ўланчи қиз.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Эшигида неча қўшчи, қўлончи, Бари — полвон, бари — чечан ўланчи.* М. Алавия.

ЎЛАРДАЙ *айн.* **ўларча.** *Ўлардай зиқна. Ўлардай ўжар.* || *Ўлардай ишламоқ. Ўлардай чарчамоқ.* ▪ *Зарғаров Қутбиддиновни ўлардай калака қилиб, тоза аламини олди.* А. Қаҳҳор, Ўжар.

ЎЛАРЛИГИН *рвш* Ўлар ҳолатга етгунча; ўладиган қилиб. *Ўларлигин овқат емоқ. Ўларлигин урмоқ.*

ЎЛАРМОН 1 Нафсини тия олмайдиган; очкўз. *Ўлармон ҳўкиз болтадан тоймас.* Мақол. || *Ёмон отга ёл битмас, ўлармонга мол битмас.* Мақол.

2 Ўта берилган, муккасидан кетган. *Ичкиликка ўлармон одам.* ▪ *Ишратга ўлармон, нафси ёмонлар Хун дея, қул дея, пул дея босди.* Шайхзода.

ЎЛАРМОНЛИК **ўлармон** *с. белги оти. Беҳуда сўзни гапирма, Менга ўлармонлик қилма.* «Ёдгор».

ЎЛАРОҚ *кт.* Гапда ўзидан олдинги сўз ёки ибора маъносини таъкидлаш ва уни гапнинг кейинги бўлаги билан боғлаш учун қўлланади. *У [Юсуфбек ҳожи] биринчи мартаба ўлароқ ўзининг ички касалини Нормуҳаммад қушбегига очди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу ерда ер ислоҳотининг фойдасига ўлароқ бир мунча сўзлар бўлиб ўтди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЎЛАРЧА *рвш* Ниҳоят даражада, ҳаддан ташқари; ўлгудай. *Ўларча бахил. Ўларча ичи юра. Ўларча очкўз.* ▪ *[Ойқиз хола:] «Ёлғиз болам ўксимасин, яхши ўссин деб мушук боладай папалаб катта қилдим. У бўлса ўларча ўжар, бир кесар бола чиқди».* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

ЎЛАСИ: ўласи қилмоқ ўлар ҳолатга келтирмоқ, чала ўлик қилиб ташламоқ. *Ўласи қилиб урмоқ.* ▪ *Мардон уларнинг [жаллобларнинг] гапига унамаганда, товонига беҳи таёқ билан уриб ўласи қилдилар.* М. Осим, Элчилар.

ЎЛАТ Киши ва ҳайвонларнинг кўплаб ёки ёппасига ўлишига, қирилишига сабаб бўладиган, тез юқадиган касал-

www.ziyouz.com kutubxonasi

лик, мас. вабо. *Қишлоқлар узоқ давом этган ўлат ёки уруш натижаларида хароб бўлгандай вайронликка юз тутган.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Бу аҳвол умумий вабо ва ўлат эди.* Айний, Эсдаликлар. **Ўлат тегди** ўлатга дучор бўлди. *Чиндан ҳам у ўзини танимаслик даражасида олдирган, ўлат теккан кишилардек кўзлари ичига чўкиб кетган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎЛА-ЎЛГУНЧА *рвш* То ўлгунга қадар, умрбод; абадий. *Йўқ, болам, мен сендан ўла-ўлгунча розиман. Мен тўғримда энди ташвиш тортмасанг бўлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Жамила:*] *Мен сизни ўла-ўлгунимча дуо қилай, лойиқ кўрсангиз, чўрингиз бўлиб эшигингизни супурай!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ЎЛГАНДА *с. т.* **1** Иш-ҳаракат ёки бирор ҳодисанинг рўёбга чиқмаслигини таъкидлаш учун, «ҳеч қачон» маъносини ифодалайди. *Ўлганда ақл киради сенга! Ўлганда одам бўлади!*

2 Энг камида, кам деганда, ҳеч бўлмаса. *Бу чамадон ўлганда йигирма кило келар.*

ЎЛГУ(Н)ДАЙ *рвш* **1** Ўладиган даражада, ўласи қилиб. *Бек хирмонда бекиниб ётган деҳқонни ўлгудай калтаклади.* Ғ. Расул, Адолат.

2 Ниҳоят даражада, ҳаддан ташқари; ўларча. *Кўринишда мутавозе, лекин ҳақиқатда ўлгудай кибрли, димоғдор, аксари мусулмон бойларини кўриш мумкин.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Софдил мутахассислар ундан нафратланадилар, чунки ўлгудай дағал, адабсиз.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЎЛГУНЧА *айн.* **ўлгу(н)дай.** *Ўлгунча бахил. Ўлгунча инжиқ. Ўлгунча калтакламоқ.*

ЎЛГУР Қимса ёки нарсага нисбатан норозиликни, нафратни, енгил қарғишни ифодалайди. *Чумчуқ ўлгурлар узумни ҳеч қўймаяпти. Ўлгур, бориб кела қолсанг, бирор еринг камайиб қоладими?* ▪ *— Анови йигит ўлгур, — деди* [*Жўрахон*] *ва кафти билан ғуломжонни ишора қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Менинг кавушим ўлгур чурук, баъзан чўпларга илиниб, қоқилиб кетаман.* Ш. Сулаймон, Ота, ўғил. *Ота ўлгур, бировнинг малайи бўлса ҳам, ўлгудай кеккайган, такаббур.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎЛДА-ЖЎЛДА *рвш* **1** Тартибсиз сочилган ҳолда, ҳар қаерларда. [*Зуҳра:*] *«Идорасида тартиб йўқ, хўжалиги ўлда-жўлда десангчи!» — деб жаҳли чиқар .. эди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Чарчаб қолишди йўлда. Қанчаси қолиб кетди, Етолмай, ўлда-жўлда.* Т. Тўла.

2 Охиригача етказилмаган, чала ҳолда. *Энди биз бу ишни ўлда-жўлда ташлаб кетмаймиз.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЎЛДИРИЛМОҚ **ўлдирмоқ** *фл. мажҳ. н. Асқар понсад шу ерда, шу урушда ўлдирилган экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЎЛДИРМОҚ **ўлмоқ** *фл. орт. н. Зарғаров «.. ўғлим аълочи» деб ҳеч кимга сўз бермас эди, Қутбиддиновнинг бу кулгиси уни тамом ўлдирди.* А. Қаҳҳор, Ўжар. *Тўғонбек . . . ўзини зўрлаб бўлса ҳам, орзусини ўлдиришга тиришди.* Ойбек Навоий.

◆ **Этини ўлдирмоқ** сезмайдиган, ҳис этмайдиган қилиб қўймоқ. *Мен этларингни ўлдириб қўяй, минг дод денглар, минг фарёд денглар, беҳуда!* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎЛДИРТИРМОҚ **ўлдирмоқ** *фл. орт. н. Подшо агар афандини ҳозир ўлдиртирса, икки кундан кейин ўзи ҳам ўлишидан қўрқиб, фикрини ўзгартирди.* «Латифалар».

ЎЛЖА **1** Душман устидан ғалаба қилиш туфайли қўлга киритилган нарса. *«Ғозилар» эрталаб соат ўнларда уйқудан уйғондилар, сўнгра ўлжа ва тутқунларни бўлиш иши бошланди.* Айний, Қуллар. ‖ *Элмурод кечаёқ раисга ваъда қилган қишлоқда қўлга туширилган ўлжа қуролларни топширди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Сафарқул ўлжа милтиқларни ўз одамларига кўтартириб, кўчага чиқди.* Айний, Қуллар. **Ўлжа қилмоқ** (*ёки* **олмоқ**) 1) куч ишлатиб қўлга киритмоқ. *Ёш экан, жон ширин, ваҳм олади, Номард бўлса, отни ўлжа қилади.* «Ширин билан Шакар»; 2) *кўчма кест.* қулай фурсатдан фойдаланиб бирор нарсани текинга олмоқ, ўзлаштирмоқ; ўғирламоқ.

2 Овда қўлга тушириладиган, тутиб ёки отиб олинадиган нарса, ов. *Ўрмон қатларидан шиддатли овоз, Ўлжасини титар ёввойи махлуқ..* С. Акбарий. *Пастлаб келиб энди ўз ўлжалари устига қўнмоқчи бўлаётган қора қушлар бирдан баландлашди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Бектемиров унга худди ўлжасини мўлжалга олган мергандек, бир кўзини қисиб ўткир қаради.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЎЛИБ **1** **ўлмоқ** *фл. рвшдш.*

2. *с. т.:* **ўлиб турибди** *кўчма* соғиниб кутяпти, сабрсизлик билан кутяпти. *Сени деб ўлиб турибди.* **Ўлиб, чарчаб** *рвш* ўлар даражада чарчаб, ниҳоят даражада толиқиб, ғоят ҳорғин ҳолда. *Турғунбой ака ҳар куни эрта билан чиқиб кетиб, хуфтонга яқин ўлиб, чарчаб келади.* Ойдин, Бечора.

ЎЛИБ-НЕТИБ: ўлиб-нетиб қолмоқ бирор бахтсиз ҳодисага, фалокатга йўлиқмоқ ёки ўлмоқ. *Киши молини сақлаш бениҳоят қийин, ука. Ўлиб-нетиб қолса, балога мен қоламан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎЛИБ-ТИРИЛИБ *рвш* Бутун кучни сарфлаб, астойдил ҳаракат қилиб, тиришиб; тиш-тирноғи билан. [*Норбой ота:*] *Ўлиб-тирилиб ҳисор зотини хиллаганман, юз йигирматадан қўзи олганман.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Бизлар кўчага чиққанимизда фашистлар ўлиб-тирилиб қаршилик кўрсатишарди, баъзилари машиналарда қочишарди..* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ЎЛИБ-ҚУТУЛИБ *айн.* **ўлиб-тирилиб.**

ЎЛИК **1** Ҳаёти тугаган; ўлган, жонсиз. ‖ *Арслоннинг ўлиги — сичқоннинг тириги.* Матал. ▪ *Солдилар бир нақшга икковни — Жонсиз келину ўлик куёвни.* Навоий. *Жой олди қучоғингдан Сонсиз ўлик тан. Ким не қилди кимларга, Билмайсан, недан?* Ғайратий.

2 *от* Ҳасад, мурда. *Уйқу ўлик билан тенг.* Мақол. ▪ *Кейинги вақтларда жаноза ўқиб, ўлик кўмиш одати ҳам барҳам еди.* Айний, Қуллар. *Қўчалар тўла ўлик.. Куйиб бўлган бинолардан тутун бурқсайди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Ўлик кўтармоқ** мурда солинган тобутни елкага қўйиб қабристонга элтмоқ. *Анвар кўчада ўлик кўтарганларни кўрса, бирорта боланинг отаси ёки онаси ўлганлигини сўзлаб, бунинг орқасидан қараб қоларди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 *кўчма* Берч бўлиб, қотиб қолган; яроқсиз, кераксиз. *Ўлик оҳак. Ўлик пахта. Ўлик цемент. Ўлик чигит.* ▪ *Оҳак қиёми кетса, Қотиб бўлар ўлик ганж.* Қ. Муҳаммадий.

4 *кўчма* Мурданикига ўхшаган; совуқ, хунук; жонсиз. *Ўртада ўн тўртта минглик қоғоз уюмини кўргандагина Қулматқоранинг ўлик кўзларига пича жон кирди, ўрнидан қўзғалиб чўккa тушиб ўтирди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

5 *кўчма* Ҳаёт асари йўқ; ҳаракатсиз, кимсасиз; бўм-бўш. *Ўшандай ўлик қишлоқда бойқушга ўхшаб кимдир истиқомат қилади.* С. Анорбоев, Оқсой.-- *Ўлик далалар..— деди Степан шўр босган бўзларнинг уфқига қараб.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

6 *кўчма* Таъсирсиз, ҳаяжон уйғотмайдиган, кишини зериктирадиган. *Ўлик ибора.* ▪ *Кундалик ҳаётимизда шунақа ўлик нутқларни озми эшитамиз!* А. Қаҳҳор, Қуюшқон.

7 Бисотда сақланадиган, ишлатилмайдиган мол, маблағ. *Ҳеч нарсани олдин олиб қўйиш керак эмас, чунки, пул бекор банд бўлиб, ўлик ҳолда қолади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

◆ **Ўлик табиат** ҳайвонот ва ўсимлик оламига мансуб бўлмаган нарсалар, тирик организмлардан бошқа жисмлар мажмуи. **Ўлик тиллар** ёзма манбалардан маълум бўлган, ҳозир кундалик ҳаётда қўлланмайдиган тиллар. **Ўлик уйқу** қ. **уйқу 1. Ўлик эт** тирик организмнинг касаллик ёки қариш туфайли ўсиш, ривожланишдан тўхтаган, кўпинча кўчиб, тушиб кетадиган қисми. **Яранинг ўлиги** яра ичида қотиб қолган фасод.

ЎЛИКХОНА Қасалхона қошидаги мурдалар сақланадиган хона.

ЎЛИМ Организмдаги ҳаётий фаолиятнинг тўхташи, тугаши; тирик организм ҳаётининг битиши; қазо. *Элчига ўлим йўқ.* Макол. ▪ *Гулнор ўлимининг учинчи куни Самарқанддан уларнинг бир қариндоши .. келган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Белбоғ олиб келган*

www.ziyouz.com kutubxonasi

одам ўлим олдидан марҳумнинг нималар дегани ва қайси самоварда учратгани, бировни кўп тилга олганини сўзлади. П. Турсун, Ўқитувчи. [*Роҳила:*] *Бекор гап! Ўлимдан хабарим бор, бу гапдан хабарим йўқ.* А. Қаххор, Оғриқ тишлар.— *Мард кишидан ўлим ҳам қўрқади,— деди комиссар,— ўқ ҳам қайтади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Ўлим жазоси** айбдорни ўлдириш кўзда тутилган жазо чораси. *Отабекнинг бу ҳаракати,.. уни, яъни Отабек Юсуфбек ҳожи ўғлини ўлим жазоси билан жазолашни тақоза этадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўлим тўшагида ётибди** ўлиш олдида, унинг ўлими яқин. *У [Саъди Махсум] ўлим тўшагида ётганида ҳам ҳазилини қўймаган эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ЎЛИМ-ЙИТИМ Ўлим ёки бошқа бир сабаб билан ажраб қолиш, абадий йўқотиш. *Ҳар нарса бўлса бўлсин — ўлим-йитим бўлмасин.* Матал.

ЎЛИМЛИҚ *этн.* Ўз дафн маросимлари учун олдиндан ажратиб сақлаб қўйган буюм ёки пул. *68 ёшли кампир Ҳамро хола машина хайдашни билмайдиган ўғлига «Москвич» олиб берибди. Бу машина кампирнинг ўлимлиги эмиш.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

ЎЛИМНОМА Бирор кимсани ўлдириш, йўқ қилиш ҳақидаги ҳукм ёки буйруқ. *Зарба бердик беомон бир яшин каби, Ўлимнома бўлмишди халқнинг ғазаби.* Уйғун.

ЎЛИМСА *диал. айн.* **ўлакса** 1. — *Меҳмонлари ўлимса бўлса, ўзи ўлимсахўр,— деди.. бири.* Айний, Қуллар.

ЎЛИМСАХЎР *диал. айн.* **ўлаксахўр** 1. *Сен ўлимсахўр, мурдахўр бир ҳайвонсан.* Айний, Жаллодлар.

ЎЛИМТИК 1 Ўлган жонивор, ўлик, ўлакса. *Қузғун, қоракуш, тасқара каби қушлар ўлимтик билан озиқланади.*

2 Ўлар ҳолатга етган; ўлакса. *Бу, ўша абжағи чиққан жаҳонгир. Бу ўша, ўлимтик жодугар, айёр.* Уйғун. | Нимжон, ўта заиф. *Ғуломжон ўзиникига ўхшамаган ўлимтик товуш билан жавоб қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. — *Э, э, дейди [келин ойига] Турғун,— сигирниям хўп ўлимтик қилибсиз, минг «Чуҳ» деганда бир қадам босади-я.* Ойбек, Болалик.

3 *кўчма* Очкўз, қурумсоқ. *Ўлимтик одам.*

ЎЛИМТИКЛИК Очкўзлик, қурумсоқлик. *Ўзининг ўтакетган ўлимтиклиги билан, пайтини топганда оғзидаги ошга ҳам чанг сола бошлаган Махзумнинг хатти-ҳаракатлари мурид ва мухлисларнинг асабига тегди.* Ғайратий, Довдираш.

ЎЛКА 1 *айн.* **мамлакат** 1. *Ўзбекистон, озод ўлкам, Баҳор каби кўксинг кўркам.* Ё. Мирза. *Бу сўзларим туш эмас, Бориб келгандан, Шўролар ўлкасида Роҳат кўргандан.* Ғайратий.

2 Мамлакатнинг маъмурий-территориал бирликка эга бўлган бирор қисми; область. *Республика составига кирган бу узоқ ўлкага сиёсий-ташкилий ишларда тезда ёрдам бериш лозим эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Умуман мамлакатнинг бирор қисми, бирор томони. *Ўлкани ўрганиш музейлари.*

ЎЛКАШУНОС Ўлкани ўрганувчи. *Ўлкашунослар тўгараги.*

ЎЛКАШУНОСЛИК 1 **ўлкашунос** *с. касб оти. Ўлкашунослик қизиқарли машғулот.*

2 Мамлакатдаги бирор жой ёки бирор областнинг тарихи, географияси ва ш. к. ҳақидаги билимлар мажмуи; ўлкани ўрганиш. *Ўлкашунослик экскурсияси давомида ўқитувчи ўқувчиларга ўсимликни, тупроқни ва ҳайвонларни қандай муҳофаза қилиш йўлларини ўз жойида тушунтиради.* Ф. Баратов, Табиатни муҳофаза қилишда мактабнинг роли.

ЎЛМАЙДИГАН *айн.* **ўлмас** 1—3. *Ўлмайдиган асар. Ўлмайдиган мол. Ўлмайдиган ҳунар.*

ЎЛМАС I **ўлмоқ** *фл. бўлишсиз сфтдш. Ҳунарли ўлмас, ҳунарсиз кун кўрмас.* Мақол.

2 Кишилар хотирасида доим сақланадиган, унутилмайдиган, ҳамиша тилга олинадиган. *Ўлмас асар. Ўлмас кашфиёт.* ▪ *Кимсасиз кўринган кечада, хилват, баҳайбат тоғда .. киши хаёлига ўлмас афсоналар келади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Ўз қадри, қимматини йўқотмайдиган, ҳамиша керак бўладиган. *Ўлмас мол. Ўлмас буюм. Ўлмас ҳунар.*

4 Ўлмас *(эркаклар ва хотин-қизлар исми).*

ЎЛМОҚ 1 Ҳаёти тугамоқ, яшашдан тўхтамоқ, қазо қилмоқ. *Ўз ажали билан ўлмоқ. Йиқилиб ўлмоқ. Ботир ўлса, номи қолар, номард ўлса, нимаси қолар.* Мақол. ▪ *Кечга яқин йўл устида ярадор лейтенант ўлди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бунинг устига кутилмаганда бир сурувдан устма-уст иккита қўй касалланиб ўлди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. **Ўлдига чиқармоқ** ўлган деб овоза тарқатмоқ. [*Аминжон:*] *Хўп, эрингни ўлдига чиқарасан, унинг ёру дўстлари йиғилади, гап-сўз бўлади, шунда бир чеккада ёлғондан йиғлаб ўтириш қўлингдан келадими?* А. Қаххор, Хотинлар. **Харом ўлмоқ** қ. **харом** 1.

2 Йўқ бўлмоқ, йўқолмоқ, сўнмоқ. *Иштаҳаси ўлди. Ҳафсаласи ўлди.* ▪ *Робия хола қайноғи ўлиб қолган чойдишга ўт қалаб юборди.* С. Зуннунова, Олов.

3 Ўз хусусиятини, сифатини йўқотмоқ; ишлатиб бўлмайдиган ҳолга келмоқ. *Цемент ўлибди. Ўлган оҳак.*

4 Феълнинг равишдош формалари билан бирикиб келиб иш-ҳаракатни ўта орттириб кўрсатиш учун хизмат қилади. *Яхши тўйиб ол, бўлмаса кечгача очқаб ўласан. Печкага ўт ёққунча совқотиб ўлдик.* ▪ [*Тўйбека:*] *Мени эрга берганларида сенга ўхшаш мен ҳам йиғлаган эдим, аммо ичимда никоҳ кунининг тезроқ келишини кута-кута ўлган эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Энди мен қўрқиб ўламан!* П. Қодиров, Қора кўзлар.

◆ **Ажалидан беш кун бурун ўлмоқ** ўз ажалидан илгарироқ, бевақт дунёдан ўтмоқ. [*Кумуш:*] *Уғрилар тешиб олдимга чиққанларида мен нима қилар эдим? Оҳ, отажон! Мен ажалимдан беш кун бурун ўлар эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Уятга** (*ёки* **номусга**) **ўлмоқ** қаттиқ хижолат чекмоқ, изза бўлмоқ, уялиб ўсал бўлмоқ. *Сидиқжон номусга ўлиб, ғазабидан кўзига қон тўлиб, нима қилишини билмай, хийла туриб қолди.* А. Қаххор, Қўшчинор. **Эти ўлмоқ** 1) бадани сезмайдиган, ҳис қилмайдиган бўлиб қолмоқ. *Дарра келгунча этим ўлиб, дарра еганим билинмайди.* «Латифалар»; 2) бирор нарсадан қўрқмайдиган, чўчимайдиган бўлиб қолмоқ, кўникмоқ; 3) *кўчма* гап таъсир қилмайдиган бўлиб қолмоқ. *Поччаев аччиқ ҳазил, кинояли гаплар, ҳатто калака қилишлар ҳам кор қилмайдиган бўлиб, эти ўлиб қолган эди.* А. Мухтор, Туғилиш. **Ўлганнинг кунидан** бошқа илож бўлмагач, ноиложликдан. **Ўлганнинг устига кўмган** бирин-кетин юз берган кўнгилсиз воқеалар ҳақида. *Обрўйимни ер билан яксон қил, қоматимни бук, яна келиб: «Қоматингни кўтар», — де! Бу — ярага туз сепиш. Бу — ўлганинг устига кўмган!* Уйғун, Навбаҳор. **Ўлиб турмоқ** (*ёки* **юрмоқ**) *с. т.* бирор кимса ёки нарсани ниҳоятда истамоқ, орзу қилмоқ. *Жонкелди ўлиб турган экан, қулоқ қоқмай хўп деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Давлатёр:*] *Ҳалиги Мамасаид деганимизнинг қизи ҳам бўйига етиб, кўзга кўриниб қолди. Бирорта ҳамёни каттароққа пулласам деб, томоғи тақиллаб, ўлиб юрибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ўлмаган менинг жоним** «мен бундан баттарига ҳам чидаганман, бу унинг олдида ҳеч гап эмас», деган маънода ишлатиладиган ибора. **Ўлса ҳам** ҳар қандай шароитда ҳам; ҳеч қачон. *Ўлса ҳам бировга ялинмайди.* ▪ [*Ултон*] *ўз отасини сийламаган, ўлса ҳам бизни одам ўрнида кўрмас.* «Ёдгор». **Ўлсинки шундай бўлса** бундай бўлиши мумкин эмас.

ЎЛПОН *тар.* Ердан фойдаланганлик учун олинадиган солиқ; ер солиғи. *Бир кун хоннинг ўлпон йиғувчилари қишлоққа чиққанларида Ботирали уларни қаттиқ ҳақорат қилибди.* Ғ. Расул, Тўнғич ўғил. [*Жайноқ:*] *Хўжайининг подшоликка ўлпон тўлаганда, биз тўламабмизми?* Н. Сафаров, Уйғониш. *Сенларга неча қур айтдим-а: қарзларингни тўлаб қўй, ўлпонни бер, деб. Қулоқ солдингларми?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎЛПОНЧИ *тар.* Ўлпон йиғувчи.

ЎЛСА-ЙИТМАС *с. т.* Ишлатилган билан тугамайдиган; пишиқ-пухта. *Ўлса-йитмас этик.*

ЎЛТАНГ *диал.* Сув тақсимловчи тўғон, сув тақсимлагич. *Тошсоқа магистрал каналининг ҳам қути учиб қол-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ган — сув ўлтангда шилдираяпти. Э. Раҳим, Ҳаёт амри билан.

ЎЛТИРИШ *эск.* 1 **ўлтирмоқ** *фл. иш оти. Энди Раънонинг, ҳар ҳолда, чиқишини билса ҳам, бироқ қачон чиқишини билмас, шунга биноан бир хўроз чақириғи ўтгунча кутиб ўлтиришини чамалар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *айн.* **ўтириш** 2. *Ўлтиришга бир ҳикоят айлайин, Ўртоқ Ленин ишин сўзман бошлайин.* Эргаш шоир.

ЎЛТИРИШМОҚ **ўлтирмоқ** *фл. бирг. н. Иккиси кўрпача устига ёнма-ён ўлтиришдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЎЛТИРМОҚ *эск. айн.* **ўтирмоқ.** *Тўғри сўзламайсиз, Отабек, бу кунгача меним кўрпачамда ўлтириб юрган Шокирбек отли бир йигит эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎЛЧАГИЧ Нарсанинг узунлиги, оғирлиги, ҳажми ва ш.к.ни ўлчаш, белгилаш учун ишлатиладиган асбоб, ўлчов асбоби. *Ўлчагич билан текшириб кўрмоқ. Ўлчагич воситасида аниқламоқ.* || *Ўлчагич асбоб.* ▪ *У ерда лабораториядагидай эгри-бугри шиша найчалар, шиша идишлар, ўлчагичлар, электрокамера, ҳар хил асбоблар.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЎЛЧАК *диал.* Ўлчов, ўлчам. *Амлакдор уларга [деҳқонларга] ҳам илгаридан экилиб келган ерлар қаторида бир ўлчакдан солиқ солди.* Айний, Эсдаликлар.

ЎЛЧАМ Нарсанинг ҳажми ёки катта-кичиклигини белгиловчи номер, ўлчов; размер. *Ўлчами 3 м³ бўлган хона. 500 см³ ўлчамдаги идиш. Бош кийим ўлчами.*

ЎЛЧАМЛИ Муайян ўлчамга эга бўлган, . . . ўлчамдаги. *Эритмани 30 см³ ўлчамли колбага қуймоқ.*

ЎЛЧАМОҚ 1 Ўлчов асбоби воситасида нарсанинг узунлиги, катта-кичиклиги, ҳажми ва ш.к.ларни белгиламоқ ёки аниқламоқ *Ёғочнинг узунлигини ўлчамоқ. Майдон сатҳини ўлчамоқ. Оқаётган сув миқдорини ўлчамоқ. Етти ўлчаб бир кес.* Мақол. ▪ *Қани, яхши қиз, ўрнингиздан туринг, бўйингизни ўлчаймиз.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Бирор масала ҳақида атрофлича мулоҳаза юритмоқ, унинг фойдали, зарарли томонларини ҳисобга олмоқ.— *Кечаси бир маҳалгача гаплашиб, ҳамма бўладиган гапни ўлчаб, чамалаб кўрдик,— деди чол.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Ҳасанали*] .. *масаланинг ўнг-тersини айлантириб муҳокама қилди ва ўлчади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Уз гази билан ўлчамоқ** бирор иш, ҳодиса ҳақида ўзича, ўз шахсий нуқтаи назаридан қараб мулоҳаза юритмоқ, бир томонлама ҳукм чиқармоқ.

ЎЛЧАНИЛМОҚ **ўлчанмоқ** *фл. мажҳ. н. Тезлик вақт бирлиги ичида босиб ўтилган йўл билан ўлчанади.* ▪ *Катта каппон тарози осилган ва у билан навбат кутиб турган деҳқонларнинг ғўзалари ўлчанмоқда эди.* Айний, Қуллар.

ЎЛЧАТМОҚ **ўлчамоқ** 1 *фл. орт. н. Ер ўлчатмоқ. Бўйини ўлчатмоқ.*

ЎЛЧАШМОҚ **ўлчамоқ** *фл. бирг. н. Райондаги мактаб бинолари билан бўй ўлчашадиган мактаб биноси солдик.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЎЛЧОВ 1 *айн.* **ўлчагич.** *Ақлнинг ўлчови — идрок.* Мақол.

2 *айн.* **ўлчам.** *Сочларини чамбар қилиб олган навбатчи қиз, бир ўлчовда кесилиб, патнисда терилган қора нонларни Элмуродга тутади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎЛЧОВЛИ 1 Қўп-озлиги белгиланган, ўлчанган; муайян миқдорда ўлчаб бериладиган. *Ўлчовли умр. Бу ерда ҳамма нарса ўлчовли.*

2 Муайян бир ўлчовда, бир хилда, бир текисда содир бўладиган; бир хил. *Қўқрагига автоматлар осган, ўлчовли одимлар отиб, қора булутдек масофани қамраган, қалин фашист тўлқини келмоқда.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Муайян миқдорда, саноқли, унча кўп бўлмаган. *Хат кичикроқ қоғозда, ўлчовли сўзлардан иборат эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎЛЧОВСИЗ 1 Ҳажми, вазни ва ш. к. аниқланмаган, ўлчанмаган. *Ўлчовсиз ҳосил. Ўлчовсиз мато. Ўлчовсиз ер.*

2 Ўлчаб бўлмайдиган даражада; кўп, беўлчов. *Бир онда у [Йўлчи] ўз кучининг ўлчовсиз даражада ўсганини сезди.* Ойбек, Қутлуғ қон. || *Сув ўлчовсиз оқиб ётибди.*

ЎМАРИЛМОҚ **ўмармоқ** *фл. мажҳ. н.*

ЎМАРМОҚ *с. т.* Яшириқча олиб кетмоқ, ўғирламоқ. *Сават-сават пачоқ тухумларни пулловчи қаллоб одамлар.. бу ердан анча пулни ўмариб кетар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Ўғил деди: — Шу фурсат қулай: Отам йўғ-у, пулни ўмарай.* С. Абдуқаҳҳор.

ЎМАРТИРМОҚ **ўмармоқ** *фл. орт. н.*

ЎМБОҚ-ДЎМБОҚ Сирти тепачалар ёки чуқурчалар билан қопланган; баланд-паст, нотекис. *Ўнқир-чўнқир, ўмбоқ-дўмбоқ жойлар текисланган, чўлга анча файз кирди.* М. Назаров, Сирли хат.

ЎМГАК *с. т.* Ўмган. *От мункиб кетиб, ўмгаги билан шағалга қадалди-да, ағнаб, бир неча минутнинг ичида ўла қолди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

ЎМГАН Кўкрак, тўш. *Ўткир сўз ўмганни тешар.* Мақол. ▪ *Бериб ўмганни ерга, гоҳ эмаклаб, Тикиб кўз, ун чиқармай лабни тишлаб.* Ҳабибий.

ЎМГАНЛАМОҚ Кўкрак кучи билан ўзига йўл очмоқ, кўкрак кериб олға интилмоқ; бор кучи билан олға интилмоқ. *Бош кўтармасмиз теримни дўндириб, қойил қилиб, Интилиб, ўмганлаб, олға сурмасак то бошқача.* Ҳабибий.

ЎМГАНЛАТМОҚ **ўмганламоқ** *фл. орт. н.* [*Ғиркўкни*] *ўр келса, ўмганлатди; Нишаб келса, тўхтатди; Ариқ келса, иргитди; Жилға келса, жилпитди.* «Равшан».

ЎМИЗ 1 Елканинг қўл билан туташган қисми. *У менинг ўмизимдан Бир отадай ушлади.* Миртемир.

2 *махс.* Кийимнинг енг ўтказиш учун ўйиладиган жойи.

ЎМИЛДИРИҚ *махс.* Икки учини эгарнинг олд қисмига, учинчи учини отнинг ўмрови орқали ўтказиб айилга бириктириб қўйиладиган безакли қайиш тасма (эгарнинг орқага сурилиб кетмаслиги учун хизмат қилади). *Кўшиннинг икки ёни ва орқа томонини ҳимоя қилиб турган отлиқлар сувлиғини чайнаб, тилла ўмилдириқларини офтобда ярқиратиб турган сафсиз аргумоқларнинг бошини қўйиб юбордилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ЎМРОВ *айн.* **кўкрак.** *Сув гупчакдан ошиб, отнинг ўмровигача чиқди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота. *Сухсур чирой, шер ўмров, Ишга меҳри ўт, олов.* Я. Қурбон.

ЎМРОВДОР *айн.* **ўмровли.**

ЎМРОВЛАМОҚ Ўмровни ишга солиб, ўмров билан олға интилмоқ, ўмганламоқ. *Бульдозерлар дўнгларни ўмровлаб сурди.* Й. Шамшаров, Енгиш.

ЎМРОВЛИ Ўмрови кенг, кўкракдор. *Арслонқул барваста қомат, ўмровли, содда, ўн саккиз яшар йигитча эди.* Ойбек, Навоий. *Ўмровли не полвонлар Йиқилди майдон ичинда.* «Равшан».

ЎН *сиқ сон* 10 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Иккита беш ўн бўлади. Ўн километр. Ўн киши. Ўн марта. Бирни кессанг, ўнни эк.* Мақол. ▪ *Бир савдогар ўн той молни олиб, бир зумда қорасини ўчирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Аммо қиз узоқ кетмади, ўн қадамча нарида тўхтаб, бошидаги чопони ичидан бир қиё боқиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

♦ **Ўн гулидан биттаси ҳам очилмаган** қ. **гул** I.

ЎНАҚАЙ 1 Ишни ўнг қўли билан бажарадиган; *зидди* **чапақай.** *Ўнақай бола.*

2 Чап келмайдиган, қулай, ўнг, мувофиқ, мос. *Ўнақай йўл.* || *Бизга фақат ишнинг ўнақайини топиб, хондан тасдиқ эттиришгина қолган!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Қимса ёки нарсанинг ўнг томонида бўладиган, ўнг томонига оид. *Ўнақай этик. Ўнақай қўлқоп. Ўнақай ошиқ (ҳайвоннинг ўнг оёғидан олинган ошиқ).*

ЎНБОШИ 1 Ўн-ўн беш аскарнинг командири, кичик харбий бошлиқ. — *Қўлингни тушир, қийшаймаг! — Сарбоз дўқ урди.— Навкар ёшулли билан қандай мулоқотда бўлмоғини ўнбоши айтмадими?* Мирмуҳсин, Чўри.

2 *эск.* Бригадир, бригада бошлиғи.

ЎНБОШИЛИК **ўнбоши** *с. касб оти. Анави .. Хаҳ, оти нимайди? Болаларга ўнбошилик қилиб турган ўртоғинг-чи?* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЎНГ I 1 Гавданинг юрак ўрнашган томонига қарама-қарши томонга жойлашган. *Ўнг қўл. Ўнг оёқ.* ▪ *Унинг Холбек деган тенгдоши — ўнг кўзи билан қулоғининг орасида данакдай қора ҳоли бор бола — бир кун Авазнинг бутун ошиқларини қоқлаб ютиб олди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. | Гавданинг шу томонига яқин бўлган, шу томон йўналишдаги. *Ўнг чўнтак. Ўнг томон. Ўнг соҳил.* ▪ *Хўжабеков нотиққа бир ўқрайиб қаради-да, ўнг биқинида ўтирган Шербекни аста туртди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Машина ўнг қўлдаги торроқ кўчага бурилиб, озроқ юргач, тўхтади.* С. Зуннунова, Гуноҳ. *Кўчанинг ўнг юзида яхлит кетган пастаккина узун бино кўрасиз.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Сиёсий ва ижтимоий ҳаётдаги илғор оқимга, прогрессга душман; консерватор, реакцион. *Ўнг партия. Ўнг лейбористлар. Ўнг социалистлар. Ўнг эсерлар.*

3 Халқаро ишчилар ҳаракатида: марксизм-ленинизмга, коммунистик партия сиёсатига қарши; оппортунистик. *Ўнг оғмачилар.*

◆ **Ўнг кўз билан қарамоқ** меҳрибонларча яхши муносабатда бўлмоқ. [*Турсунхон:*] *Колхозда ҳамма нарса бригадаларга баравар тақсимлансин. Раис бировга ўнг кўз, бировга чап кўз билан қарамасин.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан. **Ўнг кўзинг чап кўзингга ошна бўлмайдиган** энг яқин кишилар ҳам бир-бирига душманлик қилади каби маънодаги ибора.— *Мулла Шокиржон, бу вақтда одамни билиб бўлмайди! Ўнг кўзинг чап кўзингга ошна бўлмайдиган замон бўлиб қолди,— деди мингбоши.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. **Ўнг қўл** қ. **қўл.**

ЎНГ II Амалда, ҳақиқатда содир бўладиган воқеа ёки ҳодиса, бор нарса, ҳақиқат, реал ҳолат. *Қудрат севгилиси ёнида, унинг ҳусн-жамолини ўз кўзи билан кўриб турибди. Бу туш эмас, ўнг, ҳақиқат.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. [*Руднев:*] *Йўқ ... Бу тушингни бориб сувга айтасан. Менга ўнгингда кўрганларингни гапириб бер. Милтиқлар қаерда?* Н. Сафаров, Уйғониш.

◆ **Кўз ўнги қоронғилашди** кўзи тинди. [*Иқбол:*] *Уф .. тинкам қуриди. Кўз ўнгим қоронғилашиб кетди-я.* Н. Сафаров, Уйғониш. **Кўз ўнгида** 1) кўз олдида, қаршисида, рўпарасида. *Иситмадан куйиб, бехуд бўлиб ётган ҳақир онаси худди кўз ўнгида тургандай кўринди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) ўзи яшаб турган шароитда, ўзи билан бир муҳитда. *Кўз ўнгимда униб-ўсиб келаётган Фотима-ку.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Кўз ўнгидан ўтди** хотирасида жонланди, ҳаёлига келди, кўрингандай бўлди. *Сарғиш суяк сопли кескир пичоқ унинг кўз ўнгидан ўтди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Ўнг келмоқ** воқеликка, чинга айланмоқ. *Дунёда бир талай тушларнинг ўнг келганини эшитганман.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

ЎНГ III 1 Нарсанинг одатда кўриниб турадиган томони, сирти. *Баргнинг ўнги. Газламанинг ўнги. Қўйлак ўнги.*

2 Нарсанинг фойдаланишга қулай бўлган томони, тўғри тутилган ҳолати. *Газетанинг ўнги. Китобнинг ўнги. Пичоқнинг ўнги (тиғи).* || *Китобни ўнг ушламоқ.* | *кесим вазифасида* Бирор иш-ҳаракатни бажариш учун мос, қулай, ўнақай. *Шу йўл бизга ўнг.*

3 Бирор иш-ҳаракат қилиш учун қулай фурсат, шароит. *У қочиб кетишнинг ўнгини тополмай, қайрағочга суяниб ўтириб олди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Иш ўнгидан келди** иш муваффақиятли бўлди; бирор иш ёки орзуни амалга ошириш учун қулай фурсат туғилди.— *Индаманглар, ишимиз энди ўнгидан,— деди Элмурод уларга.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Орқа-ўнгига қарамасдан** ўйлаб, мулоҳаза қилиб ўтирмасдан, тавакалига; пала-партиш. *Орқа-ўнгига қарамасдан иш қилмоқ.* **Орқа-ўнгини олмоқ** ўзини ўнглаб олмоқ, ўз ишида тартиб ўрнатмоқ.

ЎНГАРИЛМОҚ ўнгармоқ *фл. мажҳ. н.* Қўй отга ўнгарилди. *Иши ўнгарилди.*

ЎНГАРИШМОҚ ўнгармоқ *фл. бирг. н.*

ЎНГАРМОҚ 1 Елкага кўндаланг қўймоқ. *У энгашиб, каттагина боғ машоқни елкага ўнгариб келар эди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? [*Мусавой:*] *Жон жека, айтинг, бўри қандай бўлади? Қўйни бирдан бўғиб ўнгариб кетармиш-а?* Ойбек, Болалик. | Эгарга ёки от кифтига ортмоқ. *Саломатни отга ўнгариб олиб қочган, уни қўрбошига пешкаш қилган ким?* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 *айн.* **ўнгламоқ.**— *Бизнинг туман бойлари .. ўз ишларини озгина вақтда ўнгариб оладилар,— деди бой.* Айний, Қуллар. *Турма ҳақида эшитган ваҳималари бу ерда йўқлигидан кўнгли хиёл тасалли топди ва бир оз ўзини ўнгариб олди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ЎНГИР Ўйилган, чуқур жой; ўйиқ. *Йигитлар дарахтларда, тоғ ўнгирларида туриб, сопқон отиб, ёвни шунча думалатиб турсалар ҳам, у газандалар борган сари кўпая берибди.* Ойдин, Олтмиш газ арқон. *Сўнгги қор ҳали тамом эриб битмаган, ўқтин-ўқтин жойда, пастқамлар ва дўнгликларнинг кунга тескари ўнгирларида лахтак-лахтак бўлиб ётибди.* Й. Шамшаров, Бахт излаб.

ЎНГИТМОҚ ўнгмоқ I *фл. орт. н.* — [*Жўравой шимини*] *ўзи ювиб рангини ўнгитиб қўйибди,— деди Сўнагул.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ЎНГЛАМОҚ Қулай ҳолатга келтирмоқ, тўғриламоқ. *Аҳмаджон шошмасдан милтиғини ўнглади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Қўзибой.. папкасини ўнглаб олиб, Қудратни бошлаб бораркан, гап орасида сўраб қолди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | Мувофиқ ҳолга келтирмоқ, яхшиламоқ; тузатмоқ. *Ишини ўнгламоқ.* ▪ *Селдан, дўлдан зарарланган ғўзаларни ўнглаб олиш осон бўлмади.* М. Тошматов, Машинани эгалланг.

◆ **Нафасини ўнгламоқ** бир оз дам олиб ўзини ростламоқ, ҳордиқ чиқармоқ. *Улар ҳол йиғиб, нафасимизни ўнглаб олайлиқ деб, Мели полвоннинг чордеворига киришибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Оғзини ўнгламоқ** бирор гап айтишга ҳозирланмоқ, бирор нарса демоқчи бўлмоқ. **Эс-ҳушини ўнгламоқ** эс-ҳушини йиғиб олмоқ, ўзига келмоқ. *Ўшандай тепки ҳали эс-ҳушини ўнглаб ололмаган Ҳамроқулнинг ҳам кўкрагига тушди.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ. **Ўзини ўнгламоқ** эс-ҳушини йиғиб олмоқ; ўзини тутиб олмоқ; бирор иш қилиш қобилиятига эга бўлмоқ. *У [Мансур] гандираклаб, ўзини зўрға ўнглади, юзида ғазаб чақнади.* Ё. Шукуров, Уч савол.

ЎНГЛАНМОҚ ўнгламоқ *фл. ўзл. н. Кумушни совуқ тер босиб, бир неча вақт жим ётди, шундан кейин оҳистагина ўнгланиб ётиб олгач, кўзини очди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ғўзаси энди ўнгланиб, қаричга келган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЎНГЛАТМОҚ ўнгламоқ *фл. орт. н.*

ЎНГЛАШМОҚ I ўнгламоқ *фл. бирг. н.*

ЎНГЛАШМОҚ II *сиёс.* Консерватив ва реакцион оқимга, ўнг оғмачилар сафига ўтмоқ.

ЎНГЛИҚ I Ўнг оқимдагиларнинг мавқеи; консервативлик; реакционлик.

ЎНГЛИҚ II ўнг II *с. белги оти. Тушнинг ўнглиги.*

ЎНГЛИҚ III 1 ўнг III *с. мавҳ. от.* 2 Қулай ҳолат, қулайлик. *Йўлнинг ўнглиги.*

ЎНГМОҚ I 1 Ўз рангини йўқотмоқ, ранги ўчинқирамоқ; оқиш рангга кирмоқ. *Устидаги гимнастёркаси ёмғирда ювилиб, офтобда ўнгиб, оқариб кетган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *У [Давлатёр] туси ўнгиб кетган эски рўмол билан пешана ва қулоқларини ўраб олган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *диал.* Озиб ўз тусини йўқотмоқ, оқариб ҳолсизланмоқ. *Мавлавий Йўлдош ўқиб турган саҳифага хатчўп ташлаб, эринибгина қўзғалди, чиқиб қаршисида ўнгиб кетган.. бўйни қисиқ мусофирни кўрди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ЎНГМОҚ II 1 Яхшиланмоқ, ривожланмоқ, ўнгланмоқ. [*Аҳмаджон:*] *Бошқалари у ёқда турсин-а, пахтанинг ўзи билан ҳам ишимиз ўнгмасди.* Й. Шамшаров, Кўрк меъмори. | Кўпаймоқ, унмоқ. *Ғиркўк отни уради: Нега йўлинг ўнгмайди? «Равшан».*

2 Иш ўнгидан келмоқ; яхши мавқега эга бўлмоқ. *Оқпадар ўнгмайди. Айбини яширган ўнгмас.* Мақол.

ЎНГ-СЎЛ, ўнгу сўл 1 Ўраб турган томонлар, атроф. *Ўнг-сўл кўкаламзор.* ▪ *Салимбоев ўнг-сўлига қарамасдан,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ишга киришди. М. Ўринхўжаев, Унумилмас кунлар. *Кумуш сувлар шалдираб Қолар ўнгу сўлимда.* З. Диёр.

2 *кўчма* Ўраб турган шароит; вазият. *Йўлларим порлоқ, тўсиқ бўлмагай, Аниқлаб олдим мен ўнг-сўлимни.* Ғайратий.

ЎНГ-ТЕРС 1 Бирор нарсанинг ҳамма томони, ўнг ва терси. *Газламанинг ўнг-терси. Ноннинг ўнг-терси.*

2 *айн.* **ўнг-сўл.** *Айвонда, хонтахта ёнида ўтирган Сарсенбой ўнг-терсига қарамай, нон тишлаб, бутун помидорни оғзига соларкан, унинг ёнига ўтирган Остап овозини пасайтириб дейди.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

3 *кўчма* Бирор нарсанинг ҳар томони, ҳар жиҳати. **Ўнг-терсига қараб** ҳар томонлама мулоҳаза қилиб кўриб, ўйлаб.— *Худога шукур. Лаби даҳанимизга чиққон чиққан эмас, тоға, гапни ўнги-терсига қараб гапириш лозим бўлса, бир одамчалик гапира олармиз, дейман,— деди Бозорбой.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Ҳасанали*] *Бу икки турли масаланинг ўнг-терсини айлантириб муҳокама қилди ва ўлчади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎНГЧИЛИК *эск.* Ўнг оқимдагиларга хос маслак, ўнглик; консерватизм.

ЎНИНЧИ *тартб сон* 1 Тартиб ўрни 10 рақами билан белгиланган, 10 номерли. *Ўнинчи хона. Ўнинчи синф.* ▪ *Ҳаммолчиликнинг ўнинчи-ўн биринчи куни бир мўйсафид киши каппондан буғдой кўтартди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳаял ўтмай, қорни чиққан Ҳожи ака олдинда, узун коридордан ўнинчи палатага томон йўл олди.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

2 Нарсаларнинг тўққизинчидан катта, ўн биринчидан кичик ўлчам номери. *Ўнинчи калиш. Ўнинчи чироқ шишаси.*

ЎНЛАБ *чама сон* Бир неча ўндан иборат; ўнларча. *Шу чоқ Бектемир, сўл томонда, пастликда, ўнлаб жангчиларимизнинг олдинга қараб югурганини кўрди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Олаҳўжа.. кўпгина ер ва боғларни яшириб қолди; ўнлаб молини тоғдаги ошналариникига ҳайдатди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎНЛАР: ўнлар хонаси *мат.* кўп хонали сонларда охиридан иккинчи хонадаги рақам номи ва унинг ўрни.

ЎНЛАРЧА *чама сон* Бир неча ўнта, ўнтача. *Одамлар бир лаҳзада сесканиб, бир-бирларига қарашди. Бирдан ўнларча мушт ҳавога кўтарилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎНЛИ *мат.* Ўнлаб ҳисоблашга асосланган. *Ўнли саноқ системаси.* **Ўнли каср** махражи ўн, юз, минг ва ҳ. к. рақамлар билан ифодаланган каср. **Ўнли тарози** тортиладиган нарсанинг оғирлиги ундан ўн марта енгил тошлар воситасида ўлчанадиган тарози.

ЎНЛИК 1 Ўнни ифодаловчи рақам.

2 Ўнта холи бўлган карта, домино ва ш. к. *Таппонинг ўнлиги. Доминонинг ўнлик тоши.*

ЎНТА *дона сон* Ўн дона; ўн нафар. *Ўнта китоб.* ▪ *Унинг бунақа ишларини кўрганлар: — Бу қиздан бир бало чиқади. Ўнта ўғилнинг ўрнини босади,— дейишарди.* С. Аҳмад, Уфқ. ‖ *Париж таннозларидан бир кунда ўнтасини олиб келсам, қасримга ўн хил ўзгариш киргайди.* А. Қаҳҳор, Барон фон Ринг.

ЎНТАЛАБ *чама сон* Бир неча ўн донадан иборат; ўнлаб. *Бундай учар юлдузлар кўп, бир соат ичида ўнталаб кузатилади.* «Астрономия». | Ўнта-ўнта қилиб, ўнтадан қисмларга ажратиб. *Ўнталаб санамоқ.*

ЎНТАЛИК *с. т.* 1 Ўнта бир хил нарсадан иборат. *Ўнталик папирос.*

2 *с. т.* Ўн сўмлик қоғоз пул; червон. *Унталикларни чўнтакка жойламоқ.* ‖ *Ўнталик пуллар.*

ЎНТАЧА *чама сон* Ўнга яқин. *Эски бир кўк дарвоза йўлагида ўнтача бола ошиқ ўйнашарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎНҚИР Ўйилган, чуқур жой. *Ўнқирларга солинган қамиш, похоллардан эҳтиёт бўлиб ўтиш керак.* Ҳ. Нуъмон, Қаҳрамоннинг туғилиши.

ЎНҚИР-ЧЎНҚИР Юзасини чуқурликлар ва дўнгликлар қоплаган, баланд-паст, нотекис, **ўйдим-чуқур.** *У[Алижон] жуда ошиқарди. Одамлар кўринмаган ерда расмана чопар, ўнқир-чўнқир ерлардан ҳаллослаб ўтар эди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Йўлнинг кўпи қир ва сойлик, ўнқир-чўнқир бўлгани учун туялар чайқалиб-чайқалиб борар, бундан менинг бошим айланиб, кўнглим озар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. ‖ *Қоялар остида, тепалар тагида, ўнқир-чўнқирларда яшириниб қолган қор парчалари баҳор қуёшининг иссиқ нафаси билан қозонга тушган ёғдек эриб, кўз илғамас жилғаларни тўлдирган ҳолда сой тубига равона бўларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЎНҚИР-ЧЎНҚИРЛИК Ернинг паст-баланд жойи; ўнқир-чўнқир жой. *Набижон отни жадаллаб ҳайдаб борар, йўлнинг ўнқир-чўнқирлигидан тинмай силкиниб бораётган бу йўловчилар индашмас эди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ЎНҚОВ *с. т.* Қулай фурсат; имконият. *Қандай бўлса ҳам бир ўнқовини топиб, .. орзу-ҳавасли тўй ўтказиш ниятида эдилар.* Ғ. Ғулом, Эшон. *Бугунча ишнинг ўнқовини қилолмадим, кечқурун яна суриштириб кўраман.* Ҳ. Нуъмон. А. Шораҳмедов, Ота.

ЎНҒАЙ 1 Бирор жиҳатдан мос келадиган, фойдаланиш учун қулай, боп, яхши. *Яёв юриш учун бу йўл жуда ўнғай.* ▪ *У серсоқол, тунд рус жангчиси яқинида ўзига ўнғай ўрин танлаб писиб ётди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Кейин [Нури] бир неча кун ўйлаб Йўлчи билан махфий учрашувга қарор қилди. Бу орзу кундан-кунга кучайса ҳам, ўнғай фурсатни кутди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Осон бажариладиган; осон, енгил. *Бегонанинг қонига қўл уриб, ярасига малҳам бўлиш, унинг азоб чекаётган юз-кўзига қараш ўнғай ишми!* Шуҳрат, Шиннели йиллар. *Қишининг дилини билиш ўнғай эмас, .. ман ғарибга йўл кўрсатинг [деди Ёрмат].* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Навоий:*] *Ёдгорнинг пойтахтга тез ва ўнғай кирганлиги ғоят таажжуб.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ЎНҒАЙЛАНМОҚ *айн.* **ўнғайлашмоқ.**

ЎНҒАЙЛАШМОҚ Қулай ҳолга келмоқ; осонлашмоқ. *Иш анча ўнғайлашди.*

ЎНҒАЙЛИК 1 Ўнғай, қулай шароит. *Ишга ўнғайлик туғдирмоқ.*

2 Осонлик, енгиллик. [*Сокина:*] *Мен буни ўнғайлик билан боқиб ўстираётганим йўқ.* И. Аҳмедов, О. Толипов, Ким айбдор?

ЎНҒАЙСИЗ Хижолатга соладиган, хижолатли, ноқулай. *Ҳар иккиси ҳам бир-бирининг авзойини кўриб ўнғайсиз ҳолатда қолдилар.* Ойдин, Ўзидан кўрсин. *Орага ўнғайсиз жимлик чўкди.* С. Маҳкамов, Шогирд. *Элмурод.. бу ўнғайсиз саволга дағалроқ қилиб жавоб берди.* П. Турсун, Ўқитувчи. ‖ *Элчибек ўнғайсиз илжайиб қўйди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЎНҒАЙСИЗЛАНМОҚ Ўнғайсиз ҳолга тушмоқ, хижолат тортмоқ. *Аваз отасига тик гапирганидан энди бир оз ўнғайсизланди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎНҒАЙСИЗЛАНТИРМОҚ **ўнғайсизланмоқ** *фл. орт. н. Ноилож ошга биринчи бўлиб қўл чўздим. Ўшанда бу ҳодиса мени жуда ўнғайсизлантирган эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎНҒАЙСИЗЛИК Ўнғайсиз ҳолат, ноқулай аҳвол. [*Анварнинг*] *Раънога айтмоқчи бўлган сўзи эҳтимол унинг ўзига ҳам ўнғайсизлик берар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЎНҒАЛМАС Тузатиб бўлмайдиган, яхшиланмайдиган; ривож топмайдиган, ўнгланмайдиган. *Ўнғалмас иш.*

ЎНҒАЛМОҚ Асли ҳолига келмоқ, тузалмоқ; яхшиланмоқ; ривож топмоқ, ўнгланмоқ. *Сен билан бирлашганимдан буён ишим ўнғалганини билмайман.*

ЎНҒАРИЛМОҚ 1 **ўнғармоқ** *фл. мажҳ. н. Хўп, Болтабой обрўйингизни тўкаётган бўлса, уни бригадирликдан бекор қилиш билан иш ўнғарилса, ўзларинг биласизлар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Соғ ҳолга келмоқ, соғаймоқ, тузалмоқ. *Бу бечора ота-оналарнинг қашшоқлиги туфайли ўнғарилиб ололмади, ахири дунёдан ўтди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎНҒАРМОҚ *с. т.* Ўнгламоқ.

◆ **Ўзини ўнғармоқ** *айн.* **ўзини ўнгламоқ** *қ.* **ўнгламоқ.** *Майна «Ё тавба...» деёлди, холос. У ўзини ўнғариб ололмаган ҳам эдики, Фрунзенинг ўзи унинг ёнига келди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЎПИРИЛИШ 1 **ўпирилмоқ** *фл. иш*

www.ziyouz.com kutubxonasi

оти. Дарё қирғоғини ўпирилишдан сақламоқ.

2 *кўчма* Барбод бўлиш, орқага кетиш, бузилиш. *Хўжалик ишларида ўпирилишга йўл қўймаслик.*

ЎПИРИЛМОҚ **ўпирмоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н.* Қиш, тўхтамай қор ёғади. *Қадам босган еринғиз ўрадек ўпирилиб қолади.* Ойдин, Суҳбати жонон. *Хўжайиннинг кармони ўпирилганга ўхшайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Эшик қулади, қамиш девор ўпирилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЎПИРМОҚ **1** Ўйиб, бузиб юбормоқ; учириб ёки оқизиб кетмоқ; емирмоқ. *Сув тўғонни ўпириб юборди.* ▪ *Дарё қайнар, кўпирар, Тўнка остин ялаб ўпирар.* «Муштум», 1961, № 20. *Ўқ биринчи кийикнинг чап кўзидан кириб ўнг чаккасидан чиқибди, иккинчисининг эса миясини ўпириб кетибди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Тўп ўқлари қалъанинг пештоқларини ўпириб тушса ҳам, қалъа устига ўрмалаб чиқувчи азамат бўлмади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *кўчма* Кўп олиб камайтирмоқ; қут-баракасини учирмоқ. *Хирмондаги буғдойни ўпириб юборишибди.*

ЎПИЧ *диал.* Ўпиш, бўса.

ЎПИШ **1** **ўпмоқ** *фл. иш оти.* [*Хотини:*] *Садқаи эркаклик кетинг, хилватга тортиб ўпишни ҳам билмайсиз!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

2 *айн.* **бўса.**

ЎПИШМОҚ **ўпмоқ** *фл. бирг. н. Бугал, эл-юрт олдида ошкор, тортинмай узоқ ўпишдилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЎПҚА **I** **1** *анат.* Одам ва умуртқали ҳайвонларда кўкрак қафаси ичига жойлашган нафас олиш органи. *Ўпка касаллиги. Ўпканинг яллиғланиши.* ▪ *Ўпкасига ҳаво тўлди, кўзлари ҳам ёришиб кетди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Кузнинг ёқимсиз шамоли ўпкани қичитиб йўтални қистатар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳайвонларнинг шу органи (овқат сифатида). *Узоқдаги қуйруқдан яқиндаги ўпка яхши.* Мақол.

◆ **... деса ўпкаси кўринади** ниҳоятда соғинч ва интизорликдан дардчил бўлиб қолган киши ҳақида.— *Маликахон деса, ўпкангиз кўринадиган бўлибди-ю, сирни бой бермаганингизга ўлайми? — деди кампир чолга.* Ф. Зоҳид, Ошиқ ва маъшуқ. **Ўпкаси йўқ** *айн.* **ўпкасини қўлтиқлаган. Ўпкаси оғзига тиқилиб** ортиқ даражада ҳаяжонланиб, энтикиб; ўлар ҳолатда. *Соҳиб қори кийиниб эшикка чиқди-да, ўпкаси оғзига тиқилиб дарвозадан ҳовлиқиб қайтди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Ўпкаси тўлди йиғиси, йиғлагиси келди.** *Дилдор.. бирдан ҳўнграб йиғлаб юборди. Дилидаги гапларни ўпкаси тўлиб кетганидан айта олмасди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Ўпкаси тўлиб йиғламоқ** *айн.* **ўпкасини тутолмай йиғламоқ. Ўпкаси шишди** *қ.* **шишмоқ. Ўпкангни бос!** ҳовлиқма!, тинчлан! [*Тўхтабу:*] *Ўпкангни бос! Хўп тилларинг бир экан-да иккалангнинг.* С. Зуннунова, Гулхан. **Ўпкасини ростламоқ** бироз дам олиб олмоқ, куч йиғмоқ. **Ўпкасини тутолмай йиғламоқ** ўзини тутолмай ҳўнграб йиғламоқ. *У ўпкасини тутолмай, йиғлаб юборди.* А. Қаҳҳор, Йиллар. **Ўпкасини тутмоқ** йиғидан ўзини тутмоқ. *У ўпкасини зўрға тутиб олди.* **Ўпкасини қўлтиқлаб чопмоқ** *(ёки* **югурмоқ)** ўлар-тириларига қарамай чопмоқ, ҳаллослаб югурмоқ. *Шунда тулки югуриб келиб ҳа деб ёғни еяверди, овчи узоқдан ўпкасини қўлтиқлаб чопиб келди.* «Эртаклар». **Ўпкасини қўлтиқлаган** ҳовлиқма, мақтанчоқ.

ЎПҚА **II** Бировнинг нотўғри иши, ноҳақ ранжитиши туфайли ундан аразлаш, хафа бўлиш; гина, кудурат. *Ўпка қилмоқ.* ▪ *Тешабойнинг юрагида бош кўтарган гумон деви Тўрахоннинг .. ўпкаларидан кейин ёта қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ўпка сақламоқ** ноҳақ хатти-ҳаракати учун бировдан ранжиб юрмоқ, аразламоқ. *Раъно ҳануз ўпка сақлаб, Анварнинг саволларига жавоб бермас, унинг қизиқлик сўзларига ҳам тескари қараб кулар, кулгисини унга кўрсатмас эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЎПҚА-ГИНА Ўпкалаш, кек сақлаш, гинахонлик. [*Расулов*] *қишлоқларда юриб анча ўпка-гиналарни йиғиб қўйган экан.* И. Султон, Бургутнинг парвози.

ЎПҚАЛАМОҚ Бировнинг нотўғри иши, ноҳақ ранжитиши туфайли хафа бўлмоқ, ўпка қилмоқ; аразламоқ. *Башаранг қийшиқ бўлса, ойнадан ўпкалама!* Мақол. ▪ *Элмурод Турдиевнинг «разведкага юбормайди», деб ўпкалаб юрганини бир неча марта эшитган эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *У* [*Ҳамида*] *ҳомиладор хотинга самовар кўтартириб қараб ўтирган поччасидан ўпкаламоқчи эди, бироқ уялди, индамади.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

ЎПҚАЛАШМОҚ **ўпкаламоқ** *фл. бирг. н. Аҳмад Ҳусайн кеч соат иккилардан сўнг келиб кирди. Ҳаммаси дув қуршаб, қаерда қолганини суриштириб, ўпкалашди.* Ойбек, Нур қидириб.

ЎПҚАЛИ Бирор нарсадан ранжиганлик, норозилик, аразлаш туйғусини ифодаловчи; гинали. *Станокнинг бошида Қумрининг ўзи .. Ўқтин-ўқтин қарайди Ўпкали кўзи.* Ғайратий. *Софья Борисовна эрига ўпкали назар солди, нима қилишини билмай, шошиб-пишиб яна вино қуя бошлади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЎПҚАСИЗ **1** Биров ранжимайдиган, аразламайдиган, аччиқ-тирсиқсиз. *Тўй ўпкасиз бўлмас.* Мақол.

2 *кўчма* Ҳовлиқма, мақтанчоқ.

ЎПҚАЧИ *с. т.* Салга аразлайверадиган; аразчи, иначи. *Ўпкачи хотин.*

ЎПМОҚ **1** Эркалаш ёки севги-муҳаббат ифодаси сифатида кимсанинг бирор ерига лабларини тегизмоқ; бўса олмоқ. *Болани ўпмоқ. Қўлини ўпмоқ. Пешанасидан ўпмоқ.* ▪ *Аваз хотинини боладай қўлларига кўтариб олди-да, кўзларидан, қошларидан ўпди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Нормат онасини қучоқлаб ўпди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Ҳурмат, садоқат ёки эъзозлаш ифодаси учун муқаддас, азиз саналган бир нарсага лабларини тегизиб қўймоқ. *Она-Ватан тупроғини ўпмоқ. Байроқни ўпмоқ.*

2 *кўчма* Бирор нарсага енгил-енгил тегмоқ, урилмоқ. [*Кумушнинг*] *бу кунги совуққа қарши кийиб олган савсар пўстинининг ёқалиги кишининг ҳасадини орттириб нафис бақбақаларини ўпиб ётар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ел қитиқлаб, ўпиб қочди Чечакларнинг япроғидан.* Ғайратий. | Бирор нарса турган жойга томон чўзилмоқ. *Чўққилар булут ўпади.* ▪ *Юлдузлар ўпади Учган садолар.* Ғайратий.

◆ **Онаси ўпмаган** иффатли, соф. *Пулинг бўлса, .. онаси ўпмаган малика қизлар сенга қучоқ очади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎПОҚ: **ўтирса — ўпоқ, турса сўпоқ демоқ** бирор айб топиб, камситмоқ. *Одамлар жуда кўп янги «қилиқ»ларингизни айтиб юришибди. Колхоз раиси .. билан тескари бўлиб, ўтирса — ўпоқ, турса сўпоқ деяётганмишсиз.* В. Маҳкамов, Иғвонинг охири — вой.

ЎПОҚ-СЎПОҚ Нотўғри шаклдаги, қинғир-қийшиқ, кўримсиз, хунук. *Ўпоқ-сўпоқ пиёлалар. Ўпоқ-сўпоқ нонлар.*

ЎПТИРМОҚ **ўпмоқ** **1** *фл. орт. н. Лабидан ўптирмоқ.*

ЎПҚИН **1** Бирор табиий куч воситасида ҳосил бўладиган уюрма; гирдоб. *Дарё ўпқини.* ▪ [*Низомжон*] *қўлидаги қоғозни ғижимлаб, электр лампаси атрофида капалакдек айланаётган қор ўпқинларига тикилганча туриб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 *айн.* **ўпқон.** [*Навоийга*] *ўлим билан ҳаёт орасидаги қора ўпқин оддий ва яқин нарса каби сезила борди.* Ойбек, Навоий.

ЎПҚИНЛИК Тубсиз чоҳ, ўпқон. *Бу ерда ариқ доимо куйламаса, ҳаёт.. бир ўпқинликдир.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЎПҚОН Сувни тортиб кетадиган ер остидаги кўринмас чуқурлик, бўш жой. *Ариқнинг тагидан ўпқон чиққан экан, каттариб-каттариб устидаги тупроқни ҳам қулатиб туширибди.* П. Қодиров, Яхшилик. *Харсанглар тагидан ўзига йўл топган сув бетида ўпқоннинг воронкага ўхшаш гирдоби айланар.. эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Оқсойнинг таги тубсиз, ўпқонлари бор. Уни тўхтатиб бўлмайди.* С. Анорбоев, Оқсой. | Умуман тагсиз-тубсиз чуқурлик, жарлик. **Ичингда ўпқонинг борми?** *ёки* **ўпқонинг очилдими?** овқат еб тўймас, юҳо одам ҳақида.

ЎПҚОНЛИК Тубсиз жарлик, ўп-

www.ziyouz.com kutubxonasi

қон. *Алишер Навоий! Ўпқонликка қулаб кетаётган тоғни ёлғиз тутиб қола билади.* Ойбек, Навоий.

ЎР I **1** Жарлик, чуқурлик. *Ўрга тушиб кетмоқ.* | Хандақ. *Фронт орқасида ўр қазиб турганда Мулла Обиддан ўттиз метрча нарига бир катта тўп ўқи тушиб, қаттиқ товуш чиқариб ёрилади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Қия тепалик, баландлик. *Қияда қилпиллатди, Ўр келса, ўмганлатди* [*отни*]. «Рустам». *Сулув қизсан, сенга толиб кўп бўлар, Ўрдан, қирдан неча турли гап бўлар.* «Равшан».

ЎР II *фольк.* Ўжар; жоҳил. *Ҳали бу бола ёш бўлса ҳам ёмон ўр бола экан. Ўзбек ўр бўлади-да, дейишаётирлар.* «Равшан».

ЎРА Сабзавот, дон ва ш.к.ни кўмиш учун махсус қазилган, одатда ости кенгроқ бўладиган чуқурлик. *Қартошка ўра. Сабзи ўра. Бир ўра турп.* ▪ *Уста Олим ҳам қайнисини туришга ишорат қилди ва ўрадан сабзи олиб тўғрашга буюрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У*[*Сидиқжон*] *куни бўйи тинмади, .. тўлиб қолган кир ўрани кўмиб ташлаб бошқа ўра қазиди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Чигит ўра** экиш олдидан чигитни ивитиш учун қазилган ҳовузча.

ЎРАЛАМОҚ *айн.* **ўрламоқ.** *Шипга яна ҳам гуриллаб тутун ўралайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎРАЛАШМОҚ 1 Бирор жойда уймалашмоқ, тентимоқ; изғимоқ. *Қодиров ўзи ҳам коридорда ўралашиб юрарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Гажак қўйган келинчаклар, ғижим рўмол ўраган қизлар фотография олдида ўралашиб қолишади.* С. Аҳмад, Уфқ. | Қоқиниб-туртиниб, одамларга ҳалақит бериб изғиб юрмоқ. *Аҳмад анҳор ёқасида, ҳамма ёғи лой, одамларга ўралашиб юрарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *диал.* Ўралмоқ, ўранмоқ. *У*[*хотин*] *эски парпаша паранжи ичида ўралашиб, юриб эмас, югургандай тезлаб келар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *кўчма* Бирор иш билан банд бўлмоқ, овора бўлмоқ; куйманмоқ. *У ўн болани ўстираман деб, уйда ўралашиб қолди.* ▪ *Биз улусни Шўрога қарши кўтариш ўрнига Зиёдилла афанди отган биргина ўқ изларини йўқотиш билан ўралашиб қолдик.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЎРАЛИШМОҚ 1 ўралмоқ *фл. бирг. н. Болалар кўрпага ўралишди. Қизлар атласга ўралишибди.*

2 *айн.* **ўралашмоқ** 3. *Борсам, чўти олдида, Ойнак тақиб олибди. Ҳисобига етолмай, Ўралишиб қолибди.* Т. Тўла.

ЎРАЛМОҚ 1 ўрамоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Фолбин оғзини йиғиштириб, латтага чандиб ўралган, катталиги данакдай бир нимани енг учидан чиқариб берди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Бородин:*] *Бечора Умар! Улар босмачилар орасида ўралиб қолди.* И. Султонов, Бургутнинг парвози. *Албатта, хўжайинники — ноҳақ. Боласи билан ўралиб қолди, энди ишлай олмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Айланиб ёпишмоқ, чирмашмоқ; ўрашмоқ. *Қарнайгул ипга ўралиб ўсади. Илон бутоққа ўралди.* ▪ *Қовоқ палагига печак ўралиб, Яшириниб сўрига чиқди буралиб.* «Муштум», 1960, № 12.

3 Ип, арқон, сим, тўр каби нарсаларга илиниб, чулғаниб ҳаракат қилолмай қолмоқ; ўралашмоқ. *Қўй арқонига ўралиб қолмасин.*

ЎРАЛТИРМОҚ ўралмоқ *фл. орт. н.*

ЎРАМ I 1 Ўраб калава ҳолига келтирилган, ўраб қўйилган. *Икки ўрам ип.* ▪ *Ойша трактор орқасидаги бир ўрам арқонни олиб унга улоқтирди.* С. Аҳмад, Икки ҳикоя.

2 Таҳлаб бирор нарса билан ўралган, боғланган. *Дастурхонга бир ўрам қоғоз пул қўйди.* Н. Мақсудий, Юксалиш. *Ўрмонжон токчага суяб қўйилган бир ўрам қоғоз ичидан бир тахтасини олиб Қурбон отанинг олдига ёйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Бир ўрашга етарли, бир марта ўраса бўладиган. *Бир ўрам махорка.*

ЎРАМ II *диал.* Маҳалла; квартал. *Ўрам комитети.*

ЎРАМА 1 *от* Ёйилган энсиз хамирдан чамбарсимон бирин-устин ўраб, ёғда пиширилади ган овқат.

2 *сфт* Бир неча марта айлантириб ўраладиган, ўраб боғланадиган. [*Жонузоқ ота*] *ўрама белбоғига қистириғлик турган ирғай дастали қамчисини ўйнай бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЎРАМАЛАМОҚ Бирор нарса билан ўраб беркитмоқ, ёпмоқ. *Отни ўрамаламоқ.* ▪ *Кузнинг ёқимсиз шамоли ўпкани қичитиб йўтални қистатар, у* [*Отабек*] *чалқанча ётган куйи оғзини ўрамалаб, кўмак кутган каби кўкка кўзини тиккан эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎРАМОҚ 1 Бирор нарса билан ҳар томондан ёпиб беркитмоқ, чулғамоқ. *Китобни газетага ўрамоқ. Чақалоқни адёлга ўрамоқ. Хожихоннинг эгаси Фуод афанди рўмолга бир нима ўраб кириб келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қон оқиб, бармоғи ачий бошлагандан кейин, рўмолчага кафтини ўраб олди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. [*Эргаш*] *асабий титраган бармоқлари билан махорка ўради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Кўринмайдиган қилиб беркитмоқ, тўсмоқ, ёпмоқ. *Ҳожи уларнинг олдига — юзага чиққач, Офтоб ойим салом бериб, рўмоли билан томоқ остларини ўраб олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Булутларга ўраган Қуёш ўтли юзини.* Ғайратий. | Бошни беркитмоқ, бошга ёпмоқ, танғимоқ. *Косинка ўрамоқ.* ▪ *Хотин бошидаги жун рўмолини олди-да, бир икки қоқиб, яна ўради* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бирор жойни қуршаб пана қилмоқ, тўсмоқ, беркитмоқ, ихота ҳосил қилмоқ. *Ҳовлини тахта девор билан ўрамоқ. Боғни панжара билан ўрамоқ.* ▪ *Зирклар тўрт тарафни девордек ўраб турар.. эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Қизил аскар .. ёғоч панжара билан ўралган уйнинг олдига келди-да: «Она! Она!» деб қичқирди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Атрофидан бир неча бор айлантириб жойламоқ, боғламоқ. *Белга фўта ўрамоқ. Бўйинга шарф ўрамоқ. Яранн бинт билан ўрамоқ. Пайтава ўрамоқ.* ▪ *Мастон калта, аммо йўғон икки ўрим сочини бошига ўради.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Муқимий .. салла ўрар, озода кийим кияр, табиати баланд, лекин бир оз камгапроқ одам эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. | Айланма ҳаракат билан чирмаб йиғмоқ, тўпламоқ (ип, сим ва ш. к. ҳақида). *Ипни коптак қилиб ўрамоқ. Симни ғалтакка ўрамоқ.*

4 Атрофига тизилиб олмоқ, қуршамоқ. *Райком секретари билан колхоз раисини Олимжон, Бекбўта, Карим ва Умурзоқ ота ўраб олган эдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Эшон ая Бўтанинг ёқасига ёпишди. Атрофни одам ўради.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Мен бир тўда жангчилар билан бойнинг қўрасини ўраб оламан.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

5 Най шаклига келтириб йиғмоқ. *Картонни ўрамоқ. Кўрпага ўраб қўймоқ.*

6 *кўчма* Ишғол қилмоқ, банд этмоқ, эгалламоқ; босмоқ. *Ҳозир унинг юрагини бошқа бир ҳақиқат тирнай бошлаган ва виждонини фақат шу масалагина ўраб олган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг юрагини қарама-қарши ҳислар, кечинмалар ўради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Пилла ўрамоқ** пилла ҳосил қилмоқ (ипак қурти ҳақида). *Қурт пилла ўради. Оқ пилла ўрайдиган ипак қурти.*

ЎРАНМОҚ ўрамоқ **1** *фл. ўзл. н. Юзлаб кампирлар увадаларга ўраниб, қўлларини чўзиб товушларининг борича бақирадилар.* Ғ. Расул, Адолат.

ЎРАНТИРМОҚ ўранмоқ *фл. орт. н. Равшанбекни ювинтириб, бахмалга ўрантирди.* «Гўрўғли».

ЎРАТМОҚ ўрамоқ *фл. орт. н. Камолжон чўмилиб чиққандан кейин, Остонақул унга шоҳи тўн кийгизиб, салла ўратди.* Жўрабоев, Мулла Б. м.

ЎРАШМОҚ 1 ўрамоқ 1—5 *фл. бирг. н. Қизлар рўмол ўрашади. Кампирлар ип ўрашади.*

2 Ўралмоқ, чирмашмоқ, илашмоқ. *Зебихон арик бўйида толга ўрашиб чиққан чирмовиқнинг карнай гулидан биттасини узиб, кўкрагига пастга қаратиб тақиб олди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ЎРА-ЎРА Бир неча ўра тўла, кўп. *Ўра-ўра картошкамиз бор.* ▪ *Одамлар ўра-ўра силос бостирсалар, бизда бир грамм ҳам йўқ.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЎРГАМЧИ *диал.* Ўргимчак.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЎРГАМЧИҚ 1 Ўрганиш, тажриба учун қилинган; дастлабки. *Ўргамчик иш.* ▪ *Муҳаммад Жамол эндигина шеър ёзишга уринар ва ўргамчик тарзда ёзар, қиз эса иштиёқ ва мароқ билан тинглар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Бирор ҳунар ёки касбни энди ўзлаштириб келаётган. *Ўргамчик тикувчи. Ўргамчик шофёр.* || *Тажрибали трактрочи, универсалчилар жуда оз. Ишимизнинг бир қисми янги ўргамчикларга қолди.* И. Раҳим, Ҳилола.

ЎРГАНИЛМОҚ ўрганмоқ *фл. мажҳ. н. Қонниинг таркиби яхши ўрганилган. Меҳнатни рационаллаш масаласи ўрганилмоқда. Бу ерда одам анатомияси ўрганилади..*

ЎРГАНИШМОҚ ўрганмоқ *фл. бирг. н. Курсантлар ҳарбий техникани чуқур ўрганишади. Болалар эрта туришга ўрганишган.*

ЎРГАНМОҚ 1 Билим, тажриба, малака, маҳорат ва ш. к.ни ўзлаштирмоқ, эгалламоқ. *Бировдан иш ўрганмоқ. Илғорлар тажрибасини ўрганмоқ. Одобни беодобдан ўрган.* Мақол. *Оз-оздан ўрганиб олим бўлар.* Мақол. ▪ *Оқимега қарши сузишни ота-оналаримиз бизга яхши ўргатмаган экан, мана энди қолганини болаларимиздан ўрганяпмиз.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Бу ерда цехлар ичра Станок тилин Бошдан оёқ ўрганган.* Ғайратий. **Ақл ўрганмоқ** бировдан бирор иш-ҳаракатни бажариш усулини, йўл-йўриғини билиб олмоқ. | Малака ҳосил қилмоқ, тажриба орттирмоқ.— *Собиржон, ўғлим,— деди [Қурбон ота] секин ўрнидан турар экан,— сизлар сўранглар, мен жавоб берай. Ўзим гапиролмайман, ўрганмаганман.* А. Қаҳҳор, Тўй.

2 Диққат билан, синчиклаб кузатиб, текшириб яхши билмоқ, тушуниб олмоқ. *Фактларни ўрганмоқ. Бировнинг характерини ўрганмоқ.* ▪ *Буни, албатта кўрамиз, текширамиз, ўрганамиз, тагига етамиз, ўзимизнинг кучимиз етмаса, Иван Петровичга арз қиламиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Илмий текшириш туфайли бирор нарса ёки ҳодисанинг нималигини, табиатини билмоқ; тадқиқ қилмоқ, текширмоқ. *Фан асосларини ўрганмоқ. Ўзбек шеваларини ўрганмоқ. Атом сирини ўрганмоқ. Космик фазони ўрганмоқ.*

3 Бирор нарса ёки иш-ҳаракат билан доим шуғулланадиган бўлиб қолмоқ, шунга одатланмоқ. *Ёлғизликка ўрганмоқ.* ▪ *Сафар бўзчи... бир неча мартаба келиб Анварнинг меҳмонхонасига ўрганиб қолган.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ўн йил ичида у [Мамарайим] кирмаган кўча қолмади: наякини ўрганди, қоровдори еди, тақъяларга кириб кўкнори ичди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎРГАТИЛМОҚ ўргатмоқ *фл. мажҳ. н. Табиий, у кўнди, шу йўсин эртага ўйналадиган томошага Султоналининг хотини ҳам ўргатилди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЎРГАТИШМОҚ ўргатмоқ *фл. бирг. н. Онангга, отангга раҳмат, сенга иш ўргатишибди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎРГАТМОҚ 1 Бировга бирор иш-ҳаракатни бажариш усулини, йўл-йўриғини тушунтирмоқ, билдирмоқ, шу ишни мустақил бажара оладиган қилмоқ. *Рақс тушишга ўргатмоқ. Касб-ҳунар ўргатмоқ.* ▪ *Ҳулкарнинг тоғаси Норбой ота Авазга қўй боқишни ўргатди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Уни катта ёшдагиларга хос усул билан ўқитиб, икки-уч ой ичида русча ўқиш-ёзишга ўргатиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Болта кўтариб одам овлашни сизга ким ўргатди?!* А. Қаҳҳор, Бек. | Бирор нарсани тушунтирмоқ, сингдирмоқ, бу ҳақда таълим бермоқ. *Отинойи бир хилдаги сўзларни чарх билан айлантира беришдан зерикди шекилли, кўсак чувиётган Холмирзога адаб ўргатди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ақл ўргатмоқ** бировга бирор иш-ҳаракатни бажариш усулини тушунтирмоқ, йўл-йўриқ кўрсатмоқ. *Иш ёқмасга иш буюрсанг, сенга ақл ўргатар.* Мақол. | Бирор нарса ҳақида илмий тушунча бермоқ, билим бермоқ. *Фан асосларини ўргатмоқ.*

2 Бирор нарса ёки иш-ҳаракат билан доим шуғулланадиган қилмоқ, шунга одатлантирмоқ. *Болани эрта туришга, салом беришга ўргатмоқ.* ▪ *Оқсоқол аввалги тилмочни ҳам уйига ўргатиб олган эмиш.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Князь учта отдан иккитасини бериб юборди, Қолган битта отни коляскага ўргатгин деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Бирор тарзда яшашга мажбур қилмоқ ёки кўниктирмоқ. *Маймун боласини уйда яшашга ўргатмоқ.*

ЎРГАТТИРМОҚ ўргатмоқ *фл. орт. н*

ЎРГИЛМОҚ 1 Юксак ҳурмат, садоқат ва севги туфайли бутун борлиғини бахш этмоқ, фидо қилмоқ, қурбон қилмоқ. *Зарари йўқ, Махсум, шариатдан ўргилсак ҳам арзийди. Сиз билан менга ўхшаш аҳли мўминларга истаганимизча йўл топиб беради.* «Муштум», 1959, № 14. *[Роҳила:] Қизим, онанг ўргилсин, одамлар излаб тополмаган бахт сени қидириб юрган экан!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Айланиб ўргилмоқ** бирор нарсанинг шайдоси, мафтуни бўлиб қолмоқ, ўшанга айланишиб қолмоқ.

2 *(буйруқ м. ф-да)* Ниҳоятда севганликни, ўзини қурбон қилишга тайёрликни ифодалаш учун қўлланади. *Ўргилай бошингдан-у бир лаҳза қурбонинг бўлай.* Навоий.

◆ **Ўзинг пиширган** *(ёки қилган)* **ош, айланиб ҳам ичасан, ўргилиб ҳам** хеч қаёққа ташлаб кетолмайсан, воз кечолмайсан, ўзингники. **Қулинг ўргилсин қ. қул.**

ЎРГИМЧАҚ Ўзига овқат бўладиган ҳашаротларни тутиш учун тўр ин тўқийдиган бўғин оёқли ҳашарот. *Ўргимчак уяси.* ▪ *Деворлари, шиплари ўргимчак инлари, ипир-ипир қора ислар билан қопланган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎРГИМЧАҚҚАНА Ўсимлик ширасини сўриб яшайдиган, ўргимчакка ўхшаш майда ҳашарот. *Ширани, ўргимчакканани қийратгунча қанча овораи сарсон бўлган эдик.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЎРДА *тар.* 1 Турк-мўғул халқларида бир ёки бир неча қабилага мансуб уруғ-аймоқларнинг йиғилиши, йиғини.

2 Турк-мўғул давлатлари бошлиқларининг қароргоҳи, пойтахти. *Юсуфбек ҳожи бошлиқ еру кўкка сиғмаган музаффар халқ ўрда теварагини қуршаб тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Муллажон ёшлигида Қўқон хони ўрдаси олдидаги казарма майдонида отда машқ қилаётган солдатларни қўриб, солдат бўлишни орзу.. қиларди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

◆ **Олтин Ўрда** турк-мўғул кўчманчи қабилалар иттифоқидан иборат феодал давлат.

ЎРДАК Бўйни калта, оёқлари қисқа, сувда сузиб юришга мосланган ялпоқ тумшуқли қуш. *Ёввойи ўрдак. Хонаки ўрдак. Ўрдак тухуми. Ўрдак овламоқ.* ▪ *Дунёни сув босса ўрдакка нима қайғу?* Мақол. *Шошган ўрдак ҳам боши билан, ҳам думи билан шўнғийди.* Мақол. ▪ *Соҳилида чайқалар қамиш, Учиб ўтар баъзан ўрдак, ғоз.* Ё. Мирза. || *Доим юзи ва силлиқ тараланган сочларидан тортиб, ўрдак бурун, ғарч-ғарч этигигача бутун қиёфасида салобатлик намоён эди.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда. *Бошида ҳозиргина тахтакачдан чиққан тагдўзи дўппи, ичкаридан ўрдак юриш қилиб лапанглаб чиқди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЎРДАЛИК Ўрдада яшайдиган. | Ўрдада хизмат қиладиган, амалдор. *Ўрдаликка гап уқдириш қиёматдан қийин, тақсир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЎРДИРМОҚ I **ўрмоқ** I *фл. орт. н. Ота ўғлига беда ўрдирди.*

ЎРДИРМОҚ II **ўрмоқ** II *фл. орт. н. [Қумуш] сочини қатиқлаб, совунлаб ювгач, онасидан иккита қилиб ўрдирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎРДУ *эск.* Қўшин, лашкар. *Ғалаба қўшини, меҳнат ўрдуси, дейди бизни тарих! ..Тўлқинларда ўсдик ўктам бўлиб.* Миртемир.

ЎРДУГОҲ Қўшин қўнадиган ёки турадиган жой, лагерь. *Кўп беклар ва йигитлар ўрдугоҳдан қоча бошлаган эдилар.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Ярим кечада, бутун ўрдугоҳ уйқуга кетганда, у [Спитамен] ташқарига чиқиб бир айланиб келди.* М. Осим, Искандар ва Спитамен.

ЎРИҚ 1 Гули оқ ва пушти, меваси эса, оқиш, сарғиш, қизғиш рангларда бўладиган йирик дарахт. *Ўрик гули. Ўрик кўчати.*

2 Шу дарахтнинг данакли меваси. *Оқ ўрик. Ўрик мураббоси.* ▪ *Мен гўшт-ёғни ташлаб бўлиб, ҳовлининг тўрига*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўрик тергани бордим. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Жувон дастурхонга учта арпа нон, икки-уч ҳовуч ўрик ташлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЎРИҚЗОР Ўрик дарахтлари ўсган ер, майдон. *Ўрикзорда қизил қўйлакли бир аёл кўринди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎРИҚФУРУШ Ўрик савдоси билан шуғулланувчи киши. *Шаҳардан қайтаётган ўрикфуруш ҳам, майизфуруш ҳам, донфуруш ҳам, эндиликда унинг карвонсаройида тунаб, қовоқхонасида кайф қилиб кетади.* Ғ. Ғулом, Машъал.

ЎРИЛМОҚ I **ўрмоқ** I *фл. мажҳ. н. Буғдой ўрилди. Беда уч марта ўрилди.*

ЎРИЛМОҚ II **ўрмоқ** II *фл. мажҳ. н. Майда ўрилган қора узун кокиллар белига тушади, енгил йўғалаган сари ёйилиб силкинади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎРИМ I Буғдой, беда каби экинларни ёки ўт-ўланларни пояси тагидан ёппасига чалғи, ўроқ ва комбайнда қирқиб олиш. *Ғалла ўрими. Биринчи ўрим. Ўрим асбоблари.* ▪ *Адирларда ўрим боради, Уватларда ўтлайди пода.* Ҳ. Салоҳ. | Буғдой, беда каби экин ёки ўт-ўланларни ўриб-йиғиб олиш мавсуми. *Ўрим бошланди.* **Ўримга келди** ўсиб, ўриб олиш учун етилди. *Пастдаги бўлимларнинг экини ўримга келмай, мол қўйиб юборишди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎРИМ II Толасини ёки бир неча тутамини бирга қўшиб ўрилган ҳар бир бўлак; ўриб тайёрланган нарса. *Соч ўрими. Арқон ўрими.* ▪ *Эшоннинг аччиғи келиб, қамчининг ўримидан ушлаб, .. бир калнинг калласига қўйиб юборди.* «Зулфизар билан Авазхон». *Ашурхон қошларини бир оз чимирганича бир ўрим сочининг учини ўйнаб, индамай ўтирарди.* С. Зуннунова, Олов.

ЎРИМ-ЙИҒИМ Деҳқончилик ҳосилини йиғиштириб олиш мавсуми, йиғим-терим. *Ёз бор, куз бор, пишиқчилик, ўрим-йиғим бор, худо хоҳласа.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎРИМ-ТЕРИМ *айн.* **ЎРИМ-ЙИҒИМ.**

ЎРИМ-ЎРИМ Бир неча ўримдан иборат (соч ҳақида). *Иккинчи ойлардан бошлаб Хушрўй кундошини бўғиб уриш одатини чиқарадир ва ўрим-ўрим кундош сочини алафдек юлиб олишдан ҳам тортинмайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎРИН (*3-ш. бирл.* ўрни) **1** Бирор кимса ёки нарса ишғол қилиб турган ёки ишғол қилиши мумкин бўлган ер, сатҳ ёки фазо; жой. *Тошни ўрнидан қўзғатиб бўлмади. Ўтирган ўрин топади.* Матал. ▪ *Баъзилари ўтирган ўринларида мудраб қолишибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Мактаб қишлоқнинг қоқ ўртасида бўлади. Ху ана у ерга идора, клуб тушади. Мана бу тўқайнинг ўрни боғ бўлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Сафар бўзчи турган ўрнидан силжимади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. | Бирор кимса ёки нарса учун мўлжалланган ёки белгиланган махсус жой. *Кондуктор ўрни. Автобусда яна бешта бўш ўрин бор. Яшикни ўз ўрнига қўймоқ.* ▪ *У ўтирган ўқув залида ҳамма ўринлар банд.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Ухлаш, ётиб дам олиш учун тўшаб қўйилган кўрпа, ёстиқ ва ш. к. мажмуи; жой. *Муҳаббат чирой танламас, уйқу — ўрин.* Мақол. *Она-бола бир ўрин ёзиб ётдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Комил кетгандан кейин Бўронбек уйига кириб, чинни косада тўлдириб бўза симирди-да, ўрин солиб ётди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 Яшаш учун бошпана, турар жой, маскан. [*Қутидор:*] *Уятсизга менинг уйимда ўрин йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Бирор нарсанинг маълум бир жойи, қисми, бўлаги. *Эртакнинг баъзи ўринларини қолдириб кетмоқ. Мақоланинг айрим ўринларига тузатиш киритилди.* ▪ *Кумушбиби хатнинг бу ўрнига етганда қизариниб, бир оз ўқишдан тўхтаб олди ва давом этди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Бирор иш-ҳаракат қилиш учун зарурат, ҳожат; эҳтиёж ёки шарт-шароит.—*Йўқ,— деди у* [*Элмурод*] *яна ўзича,— менинг номус қилишимга ўрин йўқ.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Иккови, бошқа ҳеч кимнинг аралашишига ўрин қолдирмай, даҳанаки жанг қилишар эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Элмуроднинг гапириши учун ўрин қолмаган эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

6 Иш, хизмат; вазифа, лавозим. *Ўрнини эгалламоқ. Ўрнидан бекор қилмоқ. Эски раиснинг ўрнига янгиси сайланди.* ▪ *Халқ иши бўлгандан кейин ўриннинг катта-кичиги бўлмас экан, Эргашвой.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Ўрнини босмоқ** бошқа кимса ёки нарса хизматини бажармоқ, вазифасини ўтамоқ. *Палов ўрнини шавла босмайди.* ▪ *Унинг* [*Асроранинг*] *бунақа ишларини кўрганлар: «Бу қиздан бир бало чиқади. Ўнта ўғилнинг ўрнини босади»,— дейишарди.* С. Аҳмад, Уфқ.

7 Қимсанинг ҳаётда, жамиятда ишғол этган мавқеи, нуфузи. *Ўнта бўлса ўрни бошқа.* Мақол. ▪ *Ўтмишдаги санъаткорлар ичида қизиқчилар алоҳида ўрин эгаллаб келганлар.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. | Маълум соҳада эгалланган мавқе, даража. *У бокс бўйича иккинчи ўринни эгаллади. Бу команда футбол бўйича охирги ўринда турибди.* ▪ *Бу орада* [*Давлатбеков*] *бўлими сут топшириш ва пичан ўриш плани бўйича биринчи ўринга чиқди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

8 (*3-ш. эгалик ф-да*) Бирор иш-ҳаракатни бажариш учун қулай фурсат, пайт, маврид. *Ўрни келса отангни ҳам аяма.* Мақол. ▪ *Бўлак гапларни ўрни билан гаплашармиз. Биз томонларга ҳам боринг.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўрни келмаганда мен ҳам гапирмас эдим.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

9 Грамматик терминлар таркибида келиб, макон маъносини ифодалайди. *Ўрин келишиги. Ўрин равиши. Ўрин эргаш гап. Ўрин ҳоли.*

10 З-ш. эгалик ва ж. к., ў-п. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланади (қ. **ўрнига, ўрнида**).

11 Ўрин (*эркаклар исми*).

◆ **Кўнгли ўрнига тушмоқ** хотиржам бўлмоқ, таскин топмоқ; хурсанд бўлмоқ. [*Собир ака:*] *Хўш, кўнглинг ўрнига тушдими?* О. Ёқубов, Чин муҳаббат. **Ўрнига келтирмоқ** *ёки* **ўрнига қўймоқ** жуда яхши бажармоқ, ўринлатмоқ. [*Қодиров*] *колхозчилар йўл-йўлакай қўл қовуштириб салом беришларини, иззат-ҳурматини ҳамиша ўрнига келтирувларини истайди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЎРИНБОСАР **1** Бирор кимсанинг ишини давом эттирадиган, мавқеини эгаллайдиган шахс, муносиб шогирд. *Олимнинг ўринбосарлари. Ўзига ўринбосар тайёрламоқ.*

2 Бошлиқ ёки раҳбарнинг вазифасини бажариш ҳуқуқига эга бўлган расмий ёрдамчи; муовин. *Директорнинг ўринбосари.* ▪ *Сизни ўзимга ўринбосар қилиб олганимда умидим катта эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЎРИНДИҚ Ўтириш учун мўлжалланган махсус мослама (мас., стул, кресло, диван ва ш. к.). *Ўриндиқда ўтирган қиз сакраб ерга тушди.* М. Назаров, Сирли хат. *Самолётда учиш роҳат, ичи уйингдагидай саранжом-саришта, ўриндиқлари юмшоқ.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари.

ЎРИНДОШ **1** *айн.* **ўринбосар.** *Партия ёшларни .. кекса революционерларга муносиб ўриндош бўлишлари керак, деб ҳисоблайди.* А. Ҳамидхўжаев, Туркистонда комсомолнинг тузилиши.

2 Ўриндошлик йўли билан ишловчи шахс.

ЎРИНДОШЛИК Ўзининг асосий иши билан бирга бошқа лавозимда ҳам ишлаш. *Вазифани ўриндошлик йўли билан бажармоқ.*

ЎРИНЛАМОҚ **1** Адо этмоқ, бажармоқ, ижро этмоқ. *Лафзи ҳалол қуролдош дўстлар Ўринлайди аҳду паймонинг.* Ё. Мирза.

2 Амалга ошмоқ; ижобий натижа бермоқ. [*Сафар бўзчи:*] *Ариза ўринласа яна билармиз, мирбоши.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЎРИНЛАТМОҚ Яхшилаб, кўнгилдагидек қилиб бажармоқ, ўрнига қўймоқ, дўндирмоқ. *Шерназарбой ўзини мақташга уста бўлиб, гапни жуда ўринлатар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бу йил звеновойликни ўринлатинг, келаси йили, албатта, бригадир бўласиз.* Уйғун, Дўстлар.

ЎРИНЛАШМОҚ *айн.* **ўрнашмоқ.** *Агар худо ёрлақаб эшигингизда ўринлашиб олсам, у ёғини ўзим билар эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Меҳмонларнинг кўпчилиги ўринлашиб олган.* С. Қароматов, Тоғлар табассуми.

ЎРИНЛИ **1** Миқдор билдирувчи сўзлар билан келиб, неча кишига мўлжалланганлиги, қанча киши

www.ziyouz.com kutubxonasi

элтишлигини ифодалайди. *Тўрт ўринли енгил машина. Олти юз ўринли зал. Колхозда эллик ўринли касалхона ишга туширилди.*

2 Ҳақиқатни ифодалайдиган, адолатли; асосли, тўғри. *Ўринли мулоҳаза. Ўринли фикр. Ўринли маслаҳат.* ▬ *Ҳасан сўфи билан Алим бува Қудратнинг ўринли гапларини жон қулоқлари билан тинглади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ‖ *Худо, афтидан, нима дейишини билмай қолди, чунки уста Турдиалининг гапи ўринли эди.* А. Қаҳҳор, Қабрдан товуш. | Жоиз, муносиб. *Агар ўхшатиш ўринли бўлса, ...*

3 Ўз жойида, ўрни билан, зарурият-га кўра; тўғри. *Ўринли харажат. Ўринли сарф.* ‖ *Минерал ўғитларни ўринли ишлатмоқ.*

ЎРИНСИЗ 1 Асоссиз, бесабаб, беҳуда, ортиқча, ноўрин, *Ўринсиз ғазаб. Ўринсиз араз.* ‖ *Ўринсиз аразламоқ. Ўринсиз койимоқ.* ▬ *Отабек ўзининг ўринсиз гапидан уялганнамо ерга қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аммо бу шубҳа тамом ўринсиз бўлиб чиқди.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Марҳамат ҳам, Олимов ҳам Қудратнинг тўғри сўзлигини билганлари учун, ундан ҳа деб гумонсирайверишини ўринсиз ҳисобладилар.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Ҳозирги вазиятга алоқаси бўлмаган, ёпишмайдиган; ноўрин. *Ойқиз бу ўринсиз луқмани эшитиб ҳайрон бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *— Тошкент кетишга уни нима мажбур қилди? — деб ўринсиз бир савол берган эди қушбеги, Кумушбиби унинг нима учун кетганлигини айтиб уни қаноатлантирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Бирор заруратсиз қилинган; фойдасиз, нотўғри, беҳуда, чакки. *Ўринсиз сарф. Ўринсиз харажат.* ‖ *Ўринсизга киши ўлдиришлар, вақтсиз ҳам ўринсиз солиқ солишлар, беҳуда ўрда исрофотлари, бўлмағур тақиқлар ва ортиқча диний такаллуфотлар бир мунча эпга олиндилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎРИНСИЗЛИК ўринсиз *с. белги оти. Гапнинг ўринсизлиги. Сарфнинг ўринсизлиги.*

ЎРИС *эск. с. т.* Рус. *Ўрис хотин.* ▬ *Ўрис амалдорга тегажоғлик қилишни унга ким қўйибди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎРИСЧА *эск. с. т.* Русча. *Қани энди, мен ҳам ўрисчани шариллатиб ўқийдиган бўлсам.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЎРИШ I ўрмоқ I *фл. иш оти. Давлатбеков.. пичан ўриш графигини ошириб бажаришга жон-жаҳди билан ҳаракат қиляпти.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎРИШ II 1 ўрмоқ II *фл. иш оти. Сочларини қирқ кокил ўришларини айтинг.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *тех.* Тўқиманинг, матонинг узунасига ўтган иплари. *Ўриш ва арқоқдай Текис зеҳнимда Тўқилишга тайёр Янги қўшиқлар.* Ғ. Ғулом.

ЎРИШМОҚ I ўрмоқ I *фл. бирг. н. Деҳқонлар беда ўришди.*

ЎРИШМОҚ II ўрмоқ II *фл. бирг. н. Қизлар сочларини ўришди.*

ЎРКАЧ Туянинг орқа сиртида битта ёки иккита бўладиган қалин ёғ қатламидан иборат дўнг ўсимта. *Уни [туяни] ҳеч ким қистамайди, етакламайди ҳам, худди машинадай, ўз ишини ўзи билади: ўркачларини диркиллатиб лўкиллаганича, бир йўлдан тинмай бориб-келиб туради.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Нор ўркачин туширар эгса Дарё бўйидаги тепалар.* Э. Раҳим.

ЎРКАЧДОР Йирик, катта ўркачли. *Ўркачдор туя.*

ЎРКАЧЛАНМОҚ Ўркачга ўхшаб кўтарилмоқ. *Дарё суви тошга урилиб ўркачланади.*

ЎРКАЧЛИ Ўркачи бор. *Ўркачли туя. Икки ўркачли туя.*

ЎРЛАМОҚ Юқорига, тепаликка томон юрмоқ, чиқмоқ. *Тоққа ўрлаб Очил кетиб боради.* Фозил шоир. [*Холбек*] *қўйларни нарёқдан кўринадиган қилиб ёйиб қўйди-да, тошларга тармашиб, юқорига ўрлаб кетди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. | Кўкка томон кўтарилмоқ. *Қуюқ тутун кўкка ўрлайди.* ▬ *Султон улардан [қуюнлардан] қочиб, машинани дам чапга, дам ўнгга бурди, ниҳоят қутулдик, деганимизда яна биттаси рўпарамиздан осмонга ўрлаб қолди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ЎРЛАТМОҚ ўрламоқ *фл. орт. н. Қўйларни тоққа ўрлатмоқ.* ▬ *Баъзилари каттакон чилимда наша тортиб, паға-паға тутунини осмонга ўрлатар эди.* Ғайратий, Унутилмас кунлар.

ЎРЛАШМОҚ ўрламоқ *фл. бирг. н. Ён-веридаги тизма тоғларни менсимагандай, бошини осмонга тираб, гердайиб турган Қашқатовга томон ўрлашди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЎРМА Ўриб, эшиб тайёрланган. *Ўрма арқон.* ▬ *Сувонжон нақ елкасига тушай деган ўрма қамчига чап берди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЎРМАК Шолча ёки гилам тўқийдиган маҳаллий дастгоҳ. *Уйнинг соя томонига Санам хола узун қилиб ўрмак қурган.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎРМАЛАМОҚ 1 Юрмоқ (ҳашаротлар ҳақида). *Қўнғиз ўрмалайди. Қирқоёқ ўрмалаб кетмоқда. Даҳадан турган қуртлар барг қидириб ўрмаламоқда.* ▬ *Адирда бир чумоли Ўрмаласа у [бобо] сезар.* Қ. Муҳаммадий. | Ҳашаротга ўхшаб юрмоқ, судралиб юрмоқ. *Танклар далага ёйилиб, ўт пишқириб, ҳар ёқдан ўрмалаб келарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Ерга ётиб оёқ ва қўллари ёрдамида силжимоқ, эмакламоқ. *Бектемир душман мудофаасига яқин жойдан ўрмалаб келган бир танкистнинг бетига қарашга ботина олмади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Юқорига томон тирмашмоқ, ёпишиб чиқмоқ, кўтарилмоқ. *Элмурод қалбига миллиқ товушлари билан кираётган қувонч таъсиридан ҳовлиқиб, том устига ўрмалади.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Болалар*] *гоҳ тик қояга ўрмалар, илон изи бўлиб кетган сўқмоқдан пастликка — дарага тизилишиб тушиб боришарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Оқмоқ, жилдираб ўтмоқ (сув ҳақида). *Тагидан сув ўрмалаган ҳар туп ғўза тирилмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЎРМАЛАТМОҚ ўрмаламоқ *фл. орт. н. Қир келса қиялатиб, Ўр келса ўрмалатиб, ХВСни бошқарар, Не қизлар гумбурлатиб.* «Қўшиқлар».

ЎРМАЛАШМОҚ ўрмаламоқ *фл. бирг. н. Чумолилар ўрмалашди.* ▬ *Кузатув пунктига ўтиб, дурбиндан қаради. Ўрмалашиб келаётган танкларни санади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЎРМАЛОВЧИ ўрмаламоқ *фл. ш. оти. Ўрмаловчи трактор.*

ЎРМОН Дарахтлар билан қопланган катта майдон; дарахтзор. *Қалин ўрмон. Ўрмон хўжалиги.* ▬ *Петербург остонасидаги ўрмонларда дарахт қулатади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Улар фақат кечга яқин қалин ўрмон билан ўралган кичкинагина бир қишлоққа етишиб келди.* А. Раҳмат, Соқов бола.

ЎРМОНЗОР Ўрмонли жой; ўрмон, дарахтзор. *Бир ёни сой, бир ёни қалин ўрмонзор эди.* Уйғун.

ЎРМОНЛИ Ўрмони бор; ўрмон билан қопланган. *Ўрмонли тоғ. Ўрмонли жой.*

ЎРМОНЛИК *айн.* ўрмонзор. *Кўзларидан ўт сочди. Ўрмонликдан тун қочди.* Ҳ. Олимжон

ЎРМОНЧИЛИК Халқ хўжалигининг ўрмон ҳосил қилиш ва ўрмон маҳсулотини тайёрлаш билан шуғулланувчи соҳаси. *Ўрмончилик совхози. Ўрмончилик саноати.*

ЎРМОНШУНОС Ўрмончилик мутахассиси. *Ўрмоншунос олим. Ўрмоншунослар тайёрламоқ.*

ЎРМОНШУНОСЛИК Ўрмон ҳаёти, ўрмонлар яратиш ва ўрмон маҳсулотидан фойдаланиш ҳақидаги фан.

ЎРМОҚ I Донли ўсимлик ва ўтларни тубидан чолғи, ўроқ, комбайн ва ш. к. билан қирқиб олмоқ. *Арпа ўрмоқ. Ҳар ким экканин ўрар.* Мақол. ▬ [*Бекбой*]: *Ўроқ ясатиб беринг, мен ҳам буғдой ўраман деб жони-ҳолимга қўйдими бу қизча.* Н. Сафаров, Дон. *Далаларда иш қайнайди: кимлар пахта теради, кимлар беда ўради, кимлар шудгор қилади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

♦ **Арпангизни хом ўрдимми?** қ. **арпа.**

ЎРМОҚ II Толани ёки уларнинг бир неча тутамини бир-бирига чалмаштириб тўқимоқ, эшмоқ. *Сочни ўрмоқ. Қамчи ўрмоқ.* ▬ *Келин етим қолган қизининг Сочларини ўриб йиғлайди.* Э. Раҳим. *Отга чиғаноқли асбобларни тақиб, ёлини қизил латталар билан ўриб, отнинг атрофида айланиб, унга жуда зеб берди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Сочларингни тўлқинлатиб ўрдингми? Эркин эллар парвозини кўрдингми? Миртемир.

ЎРМОҚ III *диал.* Ўрламоқ. *Ёлғиз оёқ йўлдан қирга томон ўриб чиқаётган бир тўда аёлларни ўз оғзига қаратиб бораётган Маъсумаойнинг сўзини кимдир бўлди.* Н. Сафаров, Дон. | Ўрмаламоқ, юрмоқ. *Чироқ ёруғида турли ҳашаротлар ўради.* ▪ *Дасталарга чиққан қуртлар, пилла ўраш ўрнига ўриб юрар, якка-ярим ўраганлари ҳам пиллани тешиб яна чиқиб кетган эди.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова.

ЎРНАК Бошқалар эргашса, тақлид қилса арзийдиган иш ёки ҳаракат намунаси. *Ўрнак бўлмоқ (кўрсатмоқ). Ўрнак олмоқ. Саккиз қават кўрпада оёғини узатиб ётган кексаларнинг бел боғлаб далага чиқиши — бошқаларга ўрнак.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Шундай оғир, масъулиятли пайтларда командирнинг шахсий жасорати ва ўрнаги бир онда юзларча одамларни қаноатлантирадиган қандайдир сеҳрли бир кучга эга эканига асло шубҳа қилмасди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Совет ҳукумати сизни Ватанни қўриқлашга чақирса, бошқаларга ўрнак кўрсата оласизми?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Сержант меҳнатда қандай ўрнак бўлган бўлса, жангда ҳам жангчиларга ўрнак бўляпти.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳолбуки, бу тўғрида Хатиб домладан ўрнак олса аллақанча молли, жонли бўлиб қолар эди, деб ўйлаймиз.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЎРНАКЛИ Ўрнак бўладиган, бошқалар тақлид қилса арзийдиган; ибратли. *Ўрнакли иш. Ўрнакли жасорат.* ▪ *Мудир жадал қадам ташлаган ҳолда тўхтовсиз гапирар, унинг сўзлари ҳам ўрнакли, ҳам қизиқ эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎРНАМОҚ Ўринлашмоқ, ўрнашмоқ. *Стол яхши ўрнади.*

ЎРНАТИЛМОҚ **ўрнатмоқ** *фл. мажҳ. н. Цехда янги дастгоҳ ўрнатилди.* ▪ *Айвончага.. каравот ўрнатилиб, устига бўз пашшахона тутилган эди.* С. Абдулла, Қувғинда.

ЎРНАТИШМОҚ **ўрнатмоқ** *фл. бирг. н.*

ЎРНАТМОҚ 1 Муайян бир ҳолатда ўрнига мослаб қўймоқ, жойламоқ, ўрнаштирмоқ. *Йўлчи шамни қизнинг тепасидаги токчага ўрнатди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Аҳмаджон чакалакзордан ўтиб пулемётни снаряддан ҳосил бўлган бир чуқур бўйига ўрнатди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Бунёд қилмоқ, ясамоқ, қурмоқ. *Ҳайкал ўрнатмоқ. Стенд ўрнатмоқ. Майдон ўртасига монумент ўрнатмоқ.*

3 Бирор ҳолатни юзага келтирмоқ, жорий қилмоқ. *Тинчлик ўрнатмоқ. Интизом ўрнатмоқ.* ▪ *Ғуломжон дастлабки кундан тортиб мактабда қаттиқ тартиб ўрнатди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Ишга, ўқишга ва ш.к.га киритмоқ, жойлаштириб қўймоқ. *Мана, Қодиров номига ёзилган хат, сизни ишга ўрнатиб қўяди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЎРНАТТИРМОҚ **ўрнатмоқ** *фл. орт. н.*

ЎРНАШМОҚ 1 Бирор ўринни ёки жойни эгалламоқ, эгаллаб ўтирмоқ, ўринлашмоқ. *У креслога қулай ўрнашиб олди. Иккимиз ҳам бир купега ўрнашдик. Ўрнашиб ўтиринг. Жой нотекис бўлгани учун стол ўрнашмади.* ▪ *Ҳалиги шох арқоннинг орасига бутоқ-мутоқлари билан кириб маҳкам ўрнашиб олибди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

2 Бирор жойни ишғол қилмоқ, бирор жойда яшамоқ; ҳаёт кечирмоқ, турмоқ. *Ётоққа ўрнашмоқ. Квартирага ўрнашмоқ. У шаҳарга ўрнашиб қолди.* ▪ *Шундан кейин, Араббой бултур Тошкентга келиб, бу ерда ўрнашган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Душман муҳим стратегик аҳамиятга эга бўлган станцияда жуда маҳкам ўрнашган ва ҳар қандай қурбон бадалига бўлса-да, қўлдан чиқармасликка тиришарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. | **Умуман бир жойни банд қилиб турмоқ, жойлашмоқ.** *Ўпка кўкрак қафасига ўрнашган. Полк штаби колхоз идорасига ўрнашди. Мактаб биноси қишлоқ ўртасига ўрнашади. Шаҳар дарё бўйига ўрнашган.* ▪ *Қолхоз идораси пастаккина кўримсиз бир уйга ўрнашган.* С. Аҳмад, Ҳукм.

3 Ишга ёки ўқишга кирмоқ; **бирор лавозимни эгалламоқ.** *Директорликка ўрнашмоқ. Институтга ўрнашмоқ.* ▪ *У вилоят газетасига масъул котиб бўлиб ўрнашди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 *кўчма* Ўз мавқеини **мустаҳкамламоқ, шу мавқе ёки лавозимни** ўз қўлида сақлаб қолмоқ. *У шу ишга кирдию, лекин ўрнашиб қололмади.* ▪ *У келганда мамлакатда янги, ер юзидаги ҳукуматларнинг ҳеч қайсисига ўхшамаган бир ҳукумат барпо бўлган, ўрнашган эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

5 *кўчма* Яхши эсда қолмоқ, **хотирида** узоқ сақланмоқ. *Бу фикр миясига ўрнашиб қолди.*

ЎРНАШТИРИЛМОҚ **ўрнаштирмоқ** *фл. мажҳ. н. Деворлари кимхоб билан ўралган бўлиб, катта ойналар ўрнаштирилган эди.* Ғ. Расул, Тўнғич ўғил.

ЎРНАШТИРМОҚ **ўрнашмоқ** *фл. орт. н.* [*Қизлардан бири:*] *Машиналарни шу бугун ўрнаштириб бўламизми?* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Йўлчи уни бир жувозкаш майда бойга хизматкорликка — унинг жувозини ҳайдовчи сифатида ўрнаштирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎРНИГА *кўм. вазифасида* Бадалига, эвазига. *Шавла ўрнига шўрва берилди.* ▪ *Раисни хабардор қилиш вазифам эди. Лекин раҳмат ўрнига шунча ташвиш тортдим.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. [*Йўлчи:*] *Ош ўрнига сув ичиб яшашга розиман.* Ойбек, Қутлуғ қон. *«Раҳмат» демак сўз ўрнига Оёқ билан тепарлар.* Ҳамза.

ЎРНИДА 1 *айн.* **ўрнига.** *Матқовул... ёш ўрнида ғазаб тўла кўзлар билан мингбошига тикилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Керак бўлган жойда, зарурат бўлганда; ўринли. *Гапни ўрнида ишлатмоқ. Пулни ўрнида сарфламоқ.*

ЎРОВ Атрофи кишилар ёки нарсалар билан ўраб олинган ҳолат, қуршов. *Бутун шаҳар йиғилиб келди, Аравалар ўровда қолди.* Э. Раҳим.

ЎРОЛ *фольк.* Гап ёки нутқнинг боши, бошланиш; муқаддима. *Ўзбекка «йўл бўлсин» деган сўз гапнинг ўроли бўлади.* «Равшан». *Ўзбекнинг қизи ҳар сўзнинг ўролидир: Эр Алпомиш ёрим бордир, Элда зўраворим бордир,...— деб айтади.* «Алпомиш».

ЎРОҚ 1 Ўт, беда ва бошоқли экинларни пояси билан қирқиб олиш, ўриш учун ишлатиладиган, бели букик ўткир тиғли қишлоқ хўжалик асбоби. *Ўроқ ва болға. Ўроқни чархламоқ.* ▪ *Йўлчи ўроққа диққат билан тикилиб қаради ва энкайиб ўра бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Эрғаш қўлига туширган ўроғини олиб яна қўра девори олдига борди.* Айний, Қуллар. **Машина ўроқ** *с. т.* комбайн. *Ер одамга қараб экиладиган бўлса, колхоздан нима фойда? Ҳукумат тракторни, машина ўроқни нимага чиқариб қўйибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Чалғи ўроқ** *с. т.* чалғи. *Эҳе, машина лиқ тўла темир асбоб. Бир хили чалғи ўроққа ўхшаб тиғи қайрилган.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. **Қўл ўроқ** *айн.* **ўроқ** 1. [*Сотволди:*] *Айтгандай, бир қўл ўроқ, бир чалғи, кетмондан иккита.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ўроқ ўрмоқ** *с. т.* ўроқ билан буғдой, беда каби ўсимликларни ўрмоқ. *Очил омочга бўйи етиб-етмай қўш ҳайдаган, ёз ойларида отасига қўшилиб ўроқ ўрган, тоғларда қўй боққан.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 *с. т.* Ўриш иши; ўриш-йиғиш жараёни. *Авжи ўроқ пайти. Ўроқда йўқ,* машоқда йўқ, хирмонда — ҳозир. *Мақол.* ▪ *Қирдаги буғдойлар, қўриқлардаги деҳқончиликларини саранжомлагандан кейин Бердибой тўқайга шоли ўроққа кетади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

◆ **Ўтганнинг ўроғини, кетганнинг кетмонини олмоқ** дуч келган кишига озор бермоқ, безорилик қилмоқ. —*Ўша кезлари Бургут босар-тусарини билмай, медалларини жаранглатиб ўтганнинг ўроғини, кетганнинг кетмонини олиб юрди,— деди чол.* С. Аҳмад, Чўл бургути. **Қаддини ўроқ қилмоқ** букилиб таъзим қилмоқ; таслим бўлмоқ.

ЎРОҚ-БОЛҒА Ишчилар ва деҳқонларнинг бирлиги, иттифоқи рамзи сифатида бирининг устига бирини қўйиб, чалмаштириб туширилган ўроқ ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

болға сурати. *Унинг бугдой бошоқ қўшилган ўроқ-болға тамғаси сув остида Саодатнинг кўзига ўзгача ярқирамоқда.* И. Раҳим, Ихлос.

ЎРОҚЧИ 1 Ўроқ ясовчи уста, темирчи.

2 Ўриш иши билан шуғулланувчи, ўрувчи киши. *Ўроқчининг ёмони ўроқ танлар.* Мақол. ▪ *Эртасига ўроқчилар қуруқ пичанларни тўп-тўп қилиб бошладилар.* С. Анорбоев, Оқсой. *Баҳри ҳар ўроқчига ўлчаб бўлиб берар ер.* Ҳ. Пўлат.

ЎРОҚЧИЛИК 1 ўроқчи *с. касб ўти. Мен қараб турмадим, нода боқдим, ўроқчилик қилдим, отбоқар бўлдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *эск.* Бозорда ўроқчилар растаси, қатори.

ЎРОҒЛИ Ўраб, беркитиб қўйилган, ўралган. *Қудратни кўлтиқлаб сўри остидаги стулга бориб ўтирди ва газетага ўроғли блокнотини очди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ҳури қўлидаги қоғозга ўроғли нарсани Насимага тутқазиб, самимият билан гапирди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

ЎРТА 1 Сатҳнинг четларидан марказига томон тенг узоқликда бўлган қисми, нуқтаси; марказ. *Нонинг ўртаси. Газетанинг ўртаси. Дастурхоннинг ўртаси. Хонанинг ўртаси. Ҳовузнинг ўртаси. Тарвузнинг ўртаси.* ▪ *У [Сувонжон] девордан бир сакрашда ошиб тушди-ю, кучининг борича олдинга интилди. Боғнинг ўртасида Ойсулувга етди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Шаҳарнинг ўртасида данғиллама ҳовлим бор!* О. Ёқубов, Учрашув. *Тўхта хола ҳовли ўртасидаги сўрига келиб, оппоқ ёстиққа энгашди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Узун нарсанинг икки учидан тенг узоқликда бўлган нуқтаси, жойи; бел. *Терак ўртасидан синиб кетди. Арқонни ўртасидан кесмоқ.* ▪ *Ўш билан Андижон йўлининг ўртасида шумшайиб ётган Қорабулоқ қишлоғи бирваракасига уйғониб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. ҳ.

3 Икки ёки ортиқ нарсаларнинг оралиқ қисми; оралиқ. *Чап томонда тоғ этаклари, ўнг томонда яшил пахтазор, ўртада қишлоқ.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Шарқу ғарб ўртасида катта бир манзил, Чин-Мочиндан толиқиб келган карвонлар — Тойланган ипаклари ранго-ранг, асил — Румга қараб жўнаркан қадим замонлар.* Шайхзода.

4 Кишилар ёки бир жойдаги нарсалар ораси; қуршов, давра. *Ўртада бир неча қизлар рақс тушмоқда — жонли, шўх, тетик рақс.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Оломон ичидан Мамажон ўртага чиқди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Санам хола билан қандай ярашганини айтди-ю, қайнанаси пишириб берган вараки сомсаларни ўртага қўйди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

5 *сфт* Ўзига ўхшаш нарсалар орасида ёки қаторида марказий ўринни эгаллаган. *Ўрта бармоқ. Ўрта энлик. Ўрта ҳовли.* ▪ *Оқсойнинг ўрта кўчасидан бир олиб ўтай, дўстларинг қувониб, душманларинг куйсин, деб ният қилувдим.* С. Анорбоев, Оқсой.

6 Бошланишидан ва охиридан тахминан тенг узоқликда бўлган вақт; ярим. *Куннинг ўртаси. Йилнинг ўртаси. Умрнинг ўртаси.* ‖ *Диван устида қора соқол юзлари чиройли, ўрта ёшли бир эркакнинг қора рамкага солинган каттакон сурати бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. ҳ.

7 (*асосан ў.-п. к. ф-да*) Ҳамма ёки бир неча киши тенг фойдаланадиган холат; тенг шериклик. *Ўртада машиналар, Ўртада бу гараж ҳам, Дўст бўламиз чинакам.* Қ. Муҳаммадий. [*Низомиддинов:*] *Колхоз эмиш-а, ҳамма нарса ўртада: Бутун бир қишлоқ бир кўрпада. Ер ўртада, мол-жон ўртада.* С. Аҳмад, Ҳукм.

8 (*«бу», «шу», «ўша» каби олмошлар билан*) Шу ерга яқин жойлар; атроф, теварак. *Аввалига ҳамшираларга уни шу ўртададир деган хаёл билан роса пойлашибди, кейин қидиришибди.* М. Алиев, Қалб сўзлари ёзилган мактуб. *Бизнинг Марғилонда бир қиз бор,— шундоқ кўҳликки, бу ўртада унинг ўхшаши бўлмас, деб ўйлайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

9 Беш балли баҳо системасида «яхши»дан паст, «ёмон»дан юқори даражадаги баҳо; ўртача, қониқарли. *Ўқувчининг билимига «ўрта» қўймоқ. Иншодан «ўрта» олмоқ.* ▪ *Хўп, ҳозир кўрамиз.. «Яхши!» ... «ўрта».. «ўрта». «Қани «аъло»?* А. Қаххор, Айб кимда.

10 (*ч. к., ж. к. ф-да*) Икки ёки бир неча шахс ораси, ора, муносабат. *Ўртага оғир сукунат чўмди.* ▪ [*Отабекка*] *нима бўлса ҳам, икки кундош ўртасидан анча гаплар ўтгани бир даража маълум бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўртага тушмоқ** 1) бошқа кишилар орасидаги муносабатга аралашмоқ. *Ҳайтовур Саттаркул ака ўртага тушиб, қалҳатда қолдирди, яна ишлаб кетдим.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда; 2) бирор ишни амалга ошириш ёки бажариш учун киришмоқ. *Ҳақ иш учун тушсам агар ўртага, Юз бош учун бир бош кетсин — мана бош!* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра; 3) бирор нарсага восита, сабаб ёки баҳона бўлмоқ. [*Абдурасул:*] *Тожибой ҳам ана шу хўжа уруғининг камбағалларидан бўлади. Энди, ана шу касофат уруғчилик зимдан ўртага тушиб, ишнинг белига тепади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

11 Яшаш шароити, касби, машғулоти бир хил бўлган кишилар ҳаёти; муҳит. *Балиқчилар ўртасига тушиб қолмоқ. Шахтёрлар ўртасида яшамоқ. Ишчилар ўртасидан чиққан олим.*

12 (*ў.-п. к., ч. к. ф-да*) Маълум бир воқеа ёки ҳодиса содир бўлган ёки бўлаётган пайт. *Ўртадан ўн беш кунлар вақт ўтди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўртада бой ҳам ўлиб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шу ўртада Оқилжон уйланиши учун менга совчи киргизди, дадамга ҳам ўртоқларини юборди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

13 3-ш. эгалик ва ў-п.к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланади (*қ.* **ўртасида**).

◆ **Ўрта маълумот** ўрта мактабда бериладиган маълумот. **Ўрта мактаб** олий мактабга кириш учун ёки ўртача мутахассис бўлиб ишлаш учун етадиган умумий маълумот берадиган — асосий фанлар негизини ўргатадиган ўн йиллик мактаб. **Ўрта (ҳол) деҳқон** *ёки* **ўрта ҳол** *тар.* шахсий мулки, ер-суви, от-улови бўлса ҳам, киши кучидан фойдаланмайдиган, қулоқлик даражасига етмаган деҳқон. *Қишлоқ аҳолиси Мулла Ўсар деган очиқ фикрли ўрта деҳқонни комиссар қилиб сайладилар.* М. Ўринҳўжаев, Унутилмас қунлар. **Ўртамиз бузилиб қолди** ўзаро муносабатимиз ёмонлашди, уришиб, аразлашиб қолдик. **Ўртага олмоқ** кўпчилик бўлиб ёки қўплашиб бировга танбеҳ бермоқ ёки бирор нарсага қўндирмоқ. *Бир вақт Ёқубжон икковимиз уни ўртага олган эдик.* А. Қаххор, Сароб. **Ўртага солмоқ** қ. **солмоқ** 7. **Ўртага ташламоқ** кишилар муҳокамасига ёки мунозарасига ҳавола қилмоқ. *Хадичахон пахта ҳосилини ошириш тадбирларини айтиб, юқори ҳосилли звеноларнинг юқори ҳосилли бригадаларга кўчиш масаласини ўртага ташлади.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. **Ўртага тўкмоқ** яширмасдан очиқ айтмоқ. *Катя.. Федя ҳақида ҳам, Алёша ҳақида ҳам билганларини ўртага тўкди.* Н. Юсуфий, Ҳаёт сўқмоқларида. **Икки ўртада** томонлар тортишуви оқибатида; қайтага. [*Меҳри:*] *Икки ўртада қизимга ҳам жабр бўлмаса гўрга эди!* О. Ёқубов, Чин муҳаббат. **Яқин ўртада** қ. **яқин** 2. **Ўртада қолсин** ҳеч ким билмасин, сир сақлансин. [*Эримбет:*] *Элгелди оға, воқеа ўртамизда қолсин.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. **Ўртадан кўтармоқ** йўқ қилмоқ, ўлдирмоқ. *Мусулмонқул бу ишларни бир яхши мақсадни кузатиб қилганда, золимларни ўртадан кўтариб, юртга осойиш берганда, унга ким нима дея олар эди?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎРТААСРЧИЛИК Ўрта асрга хос хусусият.

ЎРТАЛИК Ўрта ер, ўрта жой; оралиқ. *Вақт кечиқиб бормоқда, ўртанлик қоронғилашмоқда эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Ҳамма жим туриб қулоқ солди. Ҳеч қандай овоз йўқ эди. Демак, ўрталик ҳали катта, кўп кунлар, балки ойлар қазишга тўғри келади.* М. Исмоилий, Фарғона т. ҳ.

ЎРТА-МИЁНА Бирор белги, хусусияти жиҳатидан ўрта вазиятни эгаллайдиган; ўртача. [*Ғиёс:*] *Мен ўрта-миёна баҳоларни ёмон кўраман. Менга ё «беш», ё «икки» қўйинг.* Ф. Мусажонов, Ғамхўр. [*Ғуломжон*] *сезди-да, олди айвон ўрта-миёна уйга қараб юрди.* М. Исмоилий, Фарғона т. ҳ.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЎРТАМОҚ 1 Худди куйдираётгандек ачиштирмоқ, куйдирмоқ (аччиқ, шўр ёки ширали таом ҳақида). *Узум, азбароили ширинлигидан, томоқни ўртади. Аччиқ шўрва ичимни ўртаб юборди.*

2 *кўчма* Алам, изтироб билан қийнамоқ, куйдирмоқ. *Юракни ўртамоқ. Жонини ўртамоқ.* ▪ *Нега индамайсан, йиғлайсан, Юрак-бағрим ўртаб тиғлайсан.* Э. Раҳим. *Остингда юз алвон ўйнайди отинг, Душманни ўртайди шаъни-шавкатинг.* «Алпомиш».

ЎРТАНМОҚ ўртамоқ *фл. ўзл. н. Ўзлари ёнсалар, ўртансалар ҳам майли, фақат Тўлқин буни билмасин, унинг мурғак дили ёнмасин, ўртанмасин.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЎРТАНТИРМОҚ ўртанмоқ *фл. орт. н. Севимли йигитнинг бу саволи, интизорликда тикилиб турган кўзлари Адолатни ўртантириб юборди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЎРТАНЧА Уч ака-уканинг иккинчиси, энг каттасидан кейингиси ёки кенжасидан каттаси.— *Қойил! — деди ўртанча,— шу лафзингдан қайтмасанг. Ака, эшит мени ҳам. Орзум бор, айб этмасанг: мол доктори бўламан.* Қ. Муҳаммадий. ‖ *Байнинг ўртанча ўғли Абдузоир самовар ёнида чўккалаган эди.* Айний, Қуллар.

ЎРТАПИШАР Мавсум ўртадарида пишадиган. *Ўртапишар олма. Ўртапишар пахта навлари.* ▪ *Ҳар меванинг ўз участкаси бор, ҳар бир участканинг ўз бўлимлари бор; эртапишар, ўртапишар, кечпишар.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ЎРТАСИДА *кўм. вазифасида* 1 Орасида, оралигида; даврасида. *Дарахтлар ўртасида битта арча қорайиб кўринади.* ▪ *Ўтирганлар ўртасида кулги кўтарилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *(пайт билдирувчи сўзлар билан)* Тахминан ярми ўтган пайтда; давомида. *Йил ўртасида. Қиш ўртасида. 19 асрнинг ўрталарида.*

3 Киши ёки нарсалар орасидаги боғланиш, муносабат ҳақида. *Дўстлар ўртасида ғийбат бўлмаслиги лозим.* ▪ *У [Мирзакаримбой] Йўлчининг қишлоқдан қайтиб, бирдан ғойиб бўлиши билан ўзининг Гулнорга уйланиши ўртасида бир боғланиш борлигига қаноат ҳосил этган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎРТАЧА 1 Ўлчов, миқдор, вазн, суръат ва ш. к.да ўрта, оралиқ вазиятни эгаллайдиган. *Ўртача оғирликдаги тарвуз. Ўртача қалинликдаги тахта. Ўртача вазнли курашчи. Ўртача ҳарорат. Ўртача тезлик.* ‖ *Ўртача ривожланмоқ. Ўртача исимоқ.* ▪ *Қашқа жийрон устида малла чарм тўнли, тулки телпакли, ўртача жуссали бир кимса калта тақилган узангига оёқларини тираб ўтирарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўртача гўштли ишчи отлар келган-кетганларга парвосиз, анғиздан бош кўтармайдилар.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Дала бизнинг боғчадан кенг, ҳавоси ёқимлироқ эди, ўртача эсаётган ёқимли шамол кишининг юзини сийпалаб, димоққа латиф ҳуш ҳидларни келтирарди.* Айний, Эсдаликлар.

2 Бирор хусусияти, белгиси, сифати жиҳатидан яхшидан паст, ёмондан юқори даражадаги. *Сифати ўртача. Мазаси ўртача. Ўртача чирой. Ўртача муомала. Ўртача билим. Ўртача баҳо.*

ЎРТОҚ 1 Бир вақтда туғилиб бирга ўсган; тенгдош, дўст, ошна. *Ўғлимнинг ўртоғи. Ўртоғимнинг акаси.* ▪ *Ҳайр, онажон! Менинг учун бувимни қучоқлаб қўйинг, ўртоқларимга салом айтинг!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Дунё қараши, фаолияти, яшаш шароити ва ш. к. жиҳатидан бир, ғоявий жиҳатдан яқин киши; ҳамфикр, ҳамғоя. *Кудрат . . ҳокимнинг қон тўлиб кетган кўзларидан яширинмади, аксинча, ўртоқлари билан гузарда ярим кечагача жилмай ўтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Эски ўртоқларингдан айрилгансан, янги ўртоқ орттирмадинг.* А. Қаххор, Қўшчинор.

3 Совет жамиятидаги кишилар ёки совет граждалари бир-бирига нисбатан. *Москвадан келган ўртоқ.* | Шундай кишиларнинг фамилияси, касб, унвони олдида қўлланади. *Ўртоқ бригадир. Ўртоқ раис.* ▪ *Рўзимат саҳнадан чиқиб кетди-ю, ҳаял ўтмай залда пайдо бўлди ва Канизакнинг олдига келиб қулоғига секин: «Ўртоқ Аҳмедов йўқлаётибдилар»,— деди.* А. Қаххор, Қўшчинор. | Шундай кишиларга нисбатан мурожаат формаси. *Ўртоқ, сиз қадрдан келгансиз?*

4 *с. т.* Бир нимаҳдаги кишилар бир-бирига нисбатан; эр ёки хотин, рафиқ ёки рафиқа. *Ҳалимахон, ўртоғингиз қаерда ишлайдилар?* ▪ *Эркаклар ҳам рўзғор ишини яхши билиши, ўртоғига яқиндан ёрдам бериши керак.* У. Тошметиров, Асосий бурчимиз.

5 Бирор нарсани баҳам кўрувчи; шерик. *Ошга ўртоқ — бошга тўқмоқ.* Матал. ▪ *Дам бўламан олтин қуёш Ҳуснига ўртоқ. Дам тераман этак-этак Гуллар пушти, оқ.* Ғайратий.

ЎРТОҚЛАРЧА *рвш* Ўртоқдек; ўртоқ ёки дўст сифатида. *Ўртоқларча ёрдам бермоқ.* ▪ *Партиядан чиқариш масаласи ҳал қилинаётган вақтда .. ўртоқларча эътибор бериш .. лозим.* «КПСС Устави».

ЎРТОҚЛАШМОҚ 1 Ўртоқ бўлмоқ, қадрдон кишилардай дўстлашиб кетмоқ. *Йўлчи улар билан садда ва очиқ кўнгил билан сўзлашиб, бирпасда апоқ-чапоқ ўртоқлашиб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ўз билганини бошқаларга ҳам билдирмоқ; ўзаро фикр олишмоқ, тажриба алмашмоқ. *Хадичахон Аҳророва ҳам қурултой минбаридан туриб нутқ сўзлади. Вакиллар билан ўз тажрибасини ўртоқлашди.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. *У ҳикоя жуда қизиқ бўлганидан ҳозиргача эсимдан чиқмаган ва уни нақл қилиб китобхонлар билан ўртоқлашсам, зарар қилмаса керак.* Айний, Эсдаликлар. *Болалар янги ўқитувчининг дарси тўғрисида ўз таассуротларини ўртоқлаша бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Қувонч, ғам ва дард-аламлар ҳақида дардлашмоқ, ҳасратлашмоқ. [*Маҳмуда*] *Моҳидилнинг олдига боргиси, қувончини ўртоқлашгиси келди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.— *Менга қаранг, Нафиса, ғамни ўртоқлашган яхши, бир кишига оғирлик қилади.* Шуҳрат, Жаннат қидиргандар.

ЎРТОҚЛИК Ўртоқчиликка хос муносабат, дўстлик; ҳамкорлик. *Ўртоқлик саломи. Ўртоқлик қилмоқ.* ▪ *Бу дўстлик фикрлари, ҳислари, истаклари, юраклари яқин бўлган.. шахсларнинг ўртоқлиги эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Боболаримиз ҳам, «Кўрғон қурма, бойлик тўплама, дўст орттир» деганлар. Ҳақиқатан ҳам дўстликдан гўзалроқ, ўртоқликдан кучлироқ нарса йўқ оламда.* М. Салом, Кечирим.

ЎРТОҚЧИЛИК *қар.* ўртоқлик. [*Суннат:*] *Ахир дунёда ўртоқчилик, таниш-билишлик ҳам бор. Сенингча, ёлғиз муҳаббат бор-у бошқа ҳеч нарса йўқ.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЎСАЛ 1 Тузалишига умид қолмаган оғир касал. **Ўсал бўлмоқ** 1) оғирлашиб қолмоқ, ўлим олдида ётмоқ. *Кампир ўсал бўлиб қолибди.* ▪ *Бемор кундан-кун баттар бўлиб, охири ўсал бўлди.* А. Қаххор, Бемор; 2) ўта хижолат бўлмоқ, шарманда бўлмоқ. *Ёлғончининг ўзи ўсал бўлди.* ▪ *У лом-мим дея олмади, ўсал бўлиб, ерга қаради.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар.

2 Ярамас, ёмон; бемаъни. *Ўсал ишни қилиб бўлган гуноҳкор. Ундайин фарзандниинг ўлмоғи даркор.* «Ширин билан Шакар». *Бу муаззам майдоннинг мутлақ ҳокими — ўсал, ёвуз, бузғунчи куч учун ўз саҳаси гўё торлик қилади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бегижон, бу ишинг ўсал бўлибди, Бойчиборнц, билдим, қалмоқ минибди.* «Алпомиш».

♦ **Ўсал тортмоқ** ноқулай ҳолатда қолмоқ, қаттиқ хижолат бўлмоқ. *Оғир дашномлардан ўсал тортиб, сувга тушган мушукдай бўлиб ўтирган Силин бирдан сапчиб турди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. **Ўсал қилмоқ** қаттиқ уялтирмоқ, шарманда қилмоқ. *Борса, ё уришиб берар, ё .. шоир бўлмаган бир сен қолган эдинг, яқинда арқза ва қарорлар ҳам шеър билан ёзиладиган бўлади!— деб кўпчилик ичида ўсал қилар.* А. Қаххор, Сароб.

ЎСАЛЛАШМОҚ Касали оғирлашмоқ, ўсал бўлиб қолмоқ. *Касал ўсаллашди.*

ЎСАЛЛИК 1 Касалнинг оғирлашган, ўлим олди ҳолати.

2 Ўят, шармандалик.

ЎСИМ *эск. кам қўлл.* 1 Ўсиш, кўпайиш; ортиш.

2 Бирор мажбуриятни ўз вақтида тўламаганлик учун олинадиган жари-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ма ёки процент ҳисобида қўшимча тўлов; пеня.

ЎСИМЛИК Ҳаво ва тупроқдаги органик ва анорганик моддалар билан озиқланадиган, анорганик моддаларни органик моддаларга айлантириш хусусиятига эга бўлган, одатда, бирор жойга ўрнашган ҳолда ривожланадиган организм. *Ёввойи ўсимлик. Маданий ўсимлик. Хонаки ўсимлик. Кўп йиллик ўсимлик. Ўсимлик барги.*

ЎСИМТА Одам, ҳайвон ёки ўсимлик танасидан ўсиб, бўртиб ёки туртиб чиққан қисм. *Кўричак ўсимтаси. Муртак (чигит) ўсимтаси.* ▪ *Нерв тўқимаси нерв ҳужайраларидан, яъни нейронлардан ҳосил бўлади, нейронлар эса тана ва ўсимталардан иборат.* «Анатомия».

ЎСИҚ Жуда ўсиб кетган, одатдагидан узун. *Ўсиқ ва майин қора соч.* ▪ *Майна бандитнинг эчки соқолига, косасидан ирғиб чиққан таниш бежо кўзларига зеҳн солди. Қошининг ўсиқ жунлари бўртган қовоғига тушиб турибди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Фақат ўсиқ анжир буталарининг нари ёғида Маҳкам ҳар куни зарядка қиладиган пана жой ҳали сояга чўмиб ётарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЎСИҚЛИК *ўсиқ с, белги оти. Ғўзанинг ўсиқлик даражаси.*

ЎСИҚЧА *айн.* **ўсимта**. *Кўр ичакдан ингичка чувалчангсимон ўсиқча чиққан бўлиб, бунинг деворида жуда кўп лимфатик тугунлар жойлашган.* «Физиология».

ЎСМА I *1* Узун чўзинчоқ тўқ яшил баргли крестгуллилар оиласига мансуб икки йиллик ўтсимон ўсимлик. *Қиш бошланишида ҳамма ток кўмса, Маликахон ўсмасини кўмар, чиллада ҳам унинг ҳовлисида ўсма баҳордагидек кўкариб ётарди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Шундай ўсимлик баргидан сиқиб олиниб, қош ва киприкларни бўяш учун ишлатиладиган қора-яшил рангли суюқ бўёқ. *Унинг ҳозиргина қўйган ўсмаси чаккасига оқиб тушган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЎСМА II *мед.* Одам ёки ҳайвонлар организмида пайдо бўладиган, одатда зарарли шиш. *Жигар ўсмаси. Мия ўсмаси.* ▪ *Тажрибалардан маълум бўлдики, кобранинг заҳари ҳатто рак ўсмасини ҳам ўсишдан тўхтата олар экан.* З. Каримов, Илон заҳри — шифобахш дори.

ЎСМАЛИ Ўсма қўйилган, ўсма суртилган. *Бегимхон ғўзадан бошини кўтариб, қуюқ ўсмали қошларини чимириб бобиллаб берди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЎСМИР Болаликдан балоғат ёшига ўтиш давридаги, 12—16 ёшдаги болалар. *Атрофида — унинг латифаларига, қизиқ-қизиқ ҳангамаларига муштоқ бўлган беш-олтита ўсмирлар.* С. Анорбоев, Оқсой. *Дарёнинг нариги юзида окоп қазиётганлар орасида чоллар, хотинлар ва ўсмирлар ҳам кўринади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЎСМИРЛИК Ўсмир ёшидаги давр. *Ўсмирлигимда у [Мадали ака] билан чираниб баҳслашиб эдим.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ЎСМОҚ *1* Ҳаёт жараёни давомида катталашмоқ, йирик, баланд, узун ва ш. к. бўлмоқ, улғаймоқ (киши, ҳайвон ва ўсимликлар ҳақида). *Бола соғлом ўсди. Парвариш қилинмаган ғўзалар ўсмай, қизилпоча бўлиб қолади.* ▪ *Той ўссин, нақ дулдулдай бўлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Карим:*] *Москва сизга ёқибди шекилли, жуда ўсиб кетибсиз-ку, Ойтўти, мана қаранг-а, менга етиб қолибсиз.* Ойдин, Фонарь тагида. | Бўйига қараб чўзилмоқ, узунлашмоқ. *Тирноғи ўсиб кетибди.* ▪ *Энди у озди, соқоллари ўсди, юзи қорайди, шаҳло кўзлари яна катталашди, қадди чўзилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Уруғидан, илдиз, қаламча ва ш.к.лардан униб чиқмоқ, пайдо бўлмоқ, униб чиқиб ривожланмоқ. *Бу чўлда ҳеч қандай ўсимлик ўсмайди.* ▪ *Қарабсизки, қизил гул билан оқ гул ўртасидан чақир тиканак ўсиб чиқяпти.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Қўкариб турмоқ. *Ҳовлининг ўрта ерида пакананигина балиқтут ўсиб, остига кул ва бошқа ахлатлар тўпланган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ёш дарахтлар ҳар жойда Яйраб ўсмоқда.* З. Диёр. | Қўкармоқ, тарқалмоқ, мавжуд бўлмоқ (районлар бўйича ўсимликларнинг тарқалиши ҳақида). *Хурмо тропик мамлакатларда ўсади.*

3 Маълум шароитда болалигини, умрининг дастлабки йилларини ўтказмоқ, яшаб улғаймоқ. *У [Аваз] чорвадор оилада ўсиб, мол сўйишларни кичиклигидан кўп кўрган эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Кўзим олдида ўсдинг-у Қўлимда парвариш топдинг.* Т. Тўла.

4 Нормал ҳолатга зид ҳолда ривожланмоқ, туртиб чиқмоқ. *Йигирма икки ёшлар чамасида бўлган бу йигит сариқ танли, манглайи қанча ташқарига ўсиб чиққан бўлса, юзи ўшанча ичкарига кетган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Миқдори, ҳажми ортиб бормоқ, кўпаймоқ; мустаҳкамланмоқ; ривожланмоқ. *Социализмнинг моддий-техника базаси тобора ўсиб бормоқда.* ▪ *Совет жамияти ишлаб чиқариш кучларининг ўсиб бораётганлиги.. меҳнат қилиш ҳуқуқини таъминлайди.* «ЎзССР Конституцияси». *Пахтадан юқори ҳосил етиштирган Хадичахон Аҳророва сингари илғорлар бизда.. йил сайин кўпаймоқда ва уларнинг қаторлари ўсмоқда.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва.

6 Тараққий этиб, юқори даражага кўтарилмоқ, ошмоқ. *Халқимизнинг маданий савияси беқиёс ўсди.* ▪ *Бизга таълим берар ҳар кун ўқитувчимиз, Турли фанни ўқиб, ўсар онг ва кучимиз.* И. Муслим. *Менинг мушоҳадамга қараганда, уларда, масалан, боқий сезги анча ўсган.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Тараққий этиб, ёйилмоқ, таъсир кучи, нуфузи ортмоқ. *Коммунизм мактаби бўлган касаба союзларининг роли ва аҳамияти беқиёс ўсади.* ▪ *Ўзингга маълум, қишлоқ меҳнаткашларининг босмачиларга қарши фаолияти ўсмоқда.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

♦ **Кўнгли ўсди** кўнгли кўтарилди; руҳланди, хурсанд бўлди. *Аваз ўзининг чўпонлик қобилиятидан ғурур қилиб, кўнгли тоғдай ўсиб юрган пайтларини эслади.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎСМОҚЛАМОҚ *кам қўлл. айн.* **ўсмоқчиламоқ**.

ЎСМОҚЧИЛАМОҚ Ўзи билган ёки тахмин қилган нарсани янада суриштириб аниқлашга уринмоқ, ўзини билмасликка солиб, суҳбатдошининг план, режаларини билиб олишга ҳаракат қилмоқ. *Зимдан кузатиб ўтирган Комила дам суратга, дам Ўктамга қараб, кейин аёрча кулиб ўсмоқчилаб сўради.* Ойбек, О. в. шабадалар. [*Шакархон*] *худди эрининг «кирдикори»дан хабардор бўлгандай ўсмоқчилади.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *У Муҳаррамдан кўп нарсани ўсмоқчилаб сўради.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЎСПИРИН Балоғат ёшига етмаган ёш йигит. *Бу йигитни танийман кўпдан, Самарқандда ўсган ўспирин.* Ё. Мирза. *Бундан саккиз йил аввал, у [Ўроз] ўн етти яшар ўспирин экан.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мана, ўғлим лаби устида Қалдирғочнинг майин қаноти. Ўспиринм тоза кўксида Кунда ошар янги ҳис тоти.* Зулфия.

ЎСПИРИНЛИК Ўспирин ёшидаги давр; ёшлик. *Ўспиринлик йилларим.* ▪ *Шунинг учун Ҳайдар чўққи саксонда. Ўспиринлик даъво қилса ҳаққи бор.* Ғ. Ғулом.

ЎСТИРИЛМОҚ *ўстирмоқ фл. мажҳ. н. Иссиқ хоналарда қишда ҳам турли гуллар ўстирилади.*

ЎСТИРМОҚ *1* **ўсмоқ** 1—3, 5, 6 *фл. орт. н. Гул ўстирмоқ. Соч ўстирмоқ.* ▪ *Кўз ёшин селида ўстирарди дон, Паришон ва ғамгин яшар эди эл.* Ғайратий. *Партияни яратди, ўстирди, улуғлади, Етаклади ўлкани юриб қадамба-қадам.* Э. Раҳим. *Улуғ бобомиз Ленин Бахт сари элтди бизни, Олиб унинг таълимин, Ўстирдик онгимизни.* И. Муслим.

2 Бир неча йиллар давомида боқиб тарбия қилмоқ, балоғат ёшига етказмоқ. *Бу ғўдакни ўз қизинг билан бирга тарбияла, ўстир, ўкситма.* М. Алиев, Қалб сўзлари ёзилган мактуб.

ЎСУВЧАН Тез ўсадиган. *Ўсувчан бута.*

ЎСУВЧАНЛИК *ўсувчан с. белги оти.*

ЎТ I *1* Ёниш жараёни; олов, оташ. *Ер тўйдирар, ўт куйдирар.* Мақол. *Ерга тушган гул бўлур, ўтга тушган кул бўлур.* Мақол. ▪ *Бу орада майдончада ўт ловуллади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ўтнинг ҳарорати Эр-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

гашевнинг юзини қиздириб, бурқиб чиқаётган тутун эса нафасини бўғар эди. Н. Сафаров, Водиллик қахрамон. *Ҳовли ўртасидаги бир бузоқ билан икки қўй гўшти солинган дошқозон тагида ҳамон ўт ёнар.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Катта майдонни қамраб олган, қурилиш, мол-мулк ва ш.к. нарсаларни куйдириб нобуд қилувчи ёниш жараёни; ёнғин. *Ўт балоси. Ўрмонга ўт кетса, ҳўлу қуруқ баравар ёнади.* Мақол. ▬ *Ўт ва тутун ичида қолган босмачилар яроғларини ташлаб, қўлларини юқори кўтарган ҳолда эшикдан чиқиб, таслим бўлдилар.* Айний, Қуллар. **Ўт чиқди** ёнғин ҳосил бўлди. **Ўт қўймоқ** 1) ўтин қалаштириб, уни ёндирмоқ. *Опам ошхонада ер тандирга ўт қўйиб, қовоқ сомса қилмоқда.* Ғ. Ғулом, Шум бола; 2) куйдириб йўқ қилиш мақсадида атайлаб ёндирмоқ, ёнғин чиқармоқ, ёқмоқ. *Кимдир саройга ўт қўйди.* ▬ [*Адолат:*] *Санобар опанинг уйига ўт қўйишибди.* С. Зуннунова, Гулхан. | Ёнаётган нарса устида ҳосил бўладиган, ёниб нурланиб турадиган газ; ёлқин, аланга. *Мачитдаги кекса бақатерак орқасидан кўтарилган қизғиш ўт, кўкда оловли из қолдириб, жуда юқорилади.* А. Қаҳҳор, Анор. *Шу он унинг ўнг томонидаги кичкина тепаликда ялт этиб ўт кўринди.* Ж. Ташенов, Жангчи Ўтеген. | Алангасиз ёниб, қизариб турган кўмир, чўғ. *Эгамберди, сен дарров самоварингга ўт сол!* А. Қодирий, Обид кетмон. *Ўчоқдаги ўтни секин-секин кул босди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Кўплаб ўқ узиш; отишма; кўплаб отилган ўқлар. *Ўт очмоқ. Ўтга тутмоқ.* ▬ *Асқарнинг ўт ва қон ичида тобланган юраги нечундир оғриб кетди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бомбардимончи самолёт бизга қараб бурилди-да, пулемётдан ўт очди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Қурол турларини санаб ўтказиб, пиёда қисмларни тўсиб қолиш, уларни ажратиб олиб, ўтга тутиш ҳақида буйруқ бўлди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

3 *кўчма* Бирор нарсани бажариш учун интилиш ва иштиёқ; ғайрат. *Ғуломжон энди ўзини анча тутиб олиб, ўт билан, ҳарорат билан гапирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қайхисравнинг ўлганини билиб эронийларнинг руҳи тушиб кетди, уларнинг ғалабага бўлган ишончларига путур етиб, юракдаги ўтлари сўна бошлади.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. [*Канизак:*] *Сизга нима бўлди, Сидиқжон ака? Наҳот шу нарса юрагингизга жиндаккина бўлса ҳам ўт солмаса!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Мен ҳам ёмон кўрмас эдим, негаки, йигити тушмагур ўзимга ўхшаган юрагида ўти бор!* О. Ёқубов, Чин муҳаббат.

4 *кўчма* Бирор иш-ҳаракатни бажаришга жон-жаҳди билан киришадиган, серғайрат; шижоатли. *Йўлчи бошқа бир кезни умид қилди-да, Шокир ота билан хайрлашиб, эшикка чиқаркан, орқасидан чол сўзлаб қолди: — Ҳай, ўт йигит, ҳалиги сўзларинг олтинга арзийди, аммо, ҳар кимга сўйлайверма!* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Вой, йигит ўлмагур-эй. Устига чиқиб олганини қара! Сен ҳам ўт бўлибсан, ўт! — деди Гулсум Давлатёрни кўргач.* П. Турсун, Ўқитувчи.

5 Ички аламли кечинма, руҳий азоб, қийноқ ва унинг ташқи ифодаси, акси, белгиси. *Ишқ ўти. Ғайрат ўти.* ▬ *Тўлқинжон ғазаб ўтида муштини кўтарди.* Ф. Мусажонов, Ҳури. *Ҳижрон ўти олдида тиз чўкиш биздан бутунлай йироқ.* Ғайратий. *Ойқизнинг кўзларида севинч ўтлари чақнаб кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

♦ **Ўт билан сувдек** ўзаро зид, бир-бирига нисбатан қаттиқ адоват сақловчи, муросасиз кишилар ҳақида. *Илгарилари ўт билан сувдек бўлган кундошлар энди сирдош бўлиб, чекка-чеккада пичирлашадиган бўлдилар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Ўт олмоқ** кучаймоқ. *Кўнглида ҳозиргина бир оз сусайган норозилик янгидан ўт олди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ўт чиққандай** *айн.* **кесакдан олов чиққандай** *қ.* **олов. Ўтга керосин сепмоқ** авж олдирмоқ; баттар кучайтирмоқ; гижгижламоқ. *Қодирқул .. турқини бузмай, яна Ҳасан аканинг ўтига керосин сепди.* А. Муҳиддин, Инсон қалби оташ. **Ўзини ўтга (ҳам), сувга (ҳам) урмоқ** бирор ишни бажариш учун ҳеч нарсадан қайтмай уринмоқ, астойдил тиришмоқ. [*Йўлчи:*] *Улар шундай одамлар бўлсинки, большевик Петровнинг йўлига киргандан кейин ўтга ҳам, сувга ҳам ўзини уришга тайёр кўрсатсин, жони-дили билан ишга берилсин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎТ II Пояси ёғочланмайдиган, чорва моллари учун асосий емиш бўладиган яшил ўсимлик; алаф. *Ёввойи ўтлар. Доривор ўтлар. Чорвабоп ўтлар. Сув ўтлари.* ▬ *Барра ўтларга хўп тўй, Ҳеч ким бермайди халал.* И. Муслим. [*Ҳулкарнинг*] *қадди-қомати нозик кўринса ҳам, ўзи йигитлардай запт билан ўт ўрар.. эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎТ III 1 Жигардан ажралиб чиқувчи сарғиш-яшил рангли аччиқ суюқлик. *Ўт пигментлари.*

2 Шундай суюқлик тўпланадиган пуфакча. *Бузилди ошқозон, ўт ишламай, Шишган жигар бўлдим.* «Муштум», 1962, № 3. **Ўт пуфаги** *айн.* **ўт** III 2. *Жигарнинг пастки сиртида ўт пуфаги ётади.*

♦ **Ўти ёрилди** *айн.* **ўтакаси ёрилди** *қ.* **ўтака.**

ЎТА 1 ўтмоқ *фл. рвшдш. Мудҳиш жанглар кўз олдидан ўта бошлади. Жарликдан ўта олмади.*

2 Белги билдирувчи сўзлар олдида келиб, белги даражасини орттириб кўрсатади; ниҳоят даражада, ғоят, жуда. *Ўта айёр. Ўта доно. Ўта золим. Ўта иссиқ. Ўта сахий. Ўта совуқ. Ўта қисқа. Ўта қизитилган.* ▬ *Ижрочининг серифода кўзлари, ярашиб тушган ҳаракатлари, қилиқлари ўта табиийлиги билан ҳаммага маъқул эди.* М. Жалолиддинова, Кейинроқ. *Олимжон ана шу қадрдон ерларни неча ойлаб кўрмай, ўта соғинган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Шоҳ Искандар жавоб истар, Халойиқни ўта қистар.* Миртемир. **Ўта кўринадиган** нариги томондаги нарсалар аниқ кўринадиган, шаффоф. *Ўта кўринадиган қоғозга 13 расмнинг кўпиясини олингиз.* «Астрономия».

ЎТАКА: ўтакаси ёрилди ниҳоятда қўрқди. *Онасининг маънодор қарашларидан бир нима уққандай, Раҳимнинг ўтакаси ёрилди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЎТАКЕТГАН Белги билдирувчи сўзлар олдида келиб, белги-даражанинг ортиқ эканлигини билдириб, «ниҳоят даражада», «ғоят», «жуда», «учига чиққан» маъноларини ифодалайди. *Ўтакетган алдоқчи. Ўтакетган аҳмоқ. Ўтакетган ғирром.* ▬ *Мана бир вақтлар мактаб учун ўзининг меҳмонхонасини инъом қилган Турдивой халфа билан ўтакетган мунофиқ Олахўжа махсум ҳам аста тебранишиб томошага келишди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У* [*Бўронбек*] *— маккор душман, ўтакетган аксилинқилобчи, хоин, қотил.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ўз ери, ўз сувини зўравон бойдан ҳимоя қилгани учун деҳқоннинг қўл-оёғига кишан солиш, қамоққа олиш — ўтакетган адолатсизлик!* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ЎТ-АЛАФ Ҳар хил ёввойи ўтлар. *Қуёш анча оғиб қолганига қарамай, унинг ҳароратли нафаси ўт-алафи қовжираб ётган чўлни аёвсиз ёндирарди.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда. *Ўт-алаф ҳам, гул-чечак ҳам, бута-дарахт ҳам жазирама иссиққа дош беролмай сўлғин бош эгди.* Мирмуҳсин, Чўри.

ЎТАЛМОҚ I **ўтамоқ** I *фл. мажҳ. н.* [*Умурзоқ*] *қўлига кетмон олиб, чала ўталган ерларни қиртишлашга тушарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЎТАЛМОҚ II **ўтамоқ** II *фл. мажҳ. н. Вазифа аъло даражада ўталди.* ▬ *Элмурод билан ўрмалашиб, унинг буйруқ ва кўрсатмаларини бўлинма ҳамда айрим кишилар томонидан тўла-тўкис ўталишига кўмаклашди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЎТАМОҚ I Бегона ўтларни юлиб ташламоқ, ўтоқ қилмоқ. [*Бувим*] *томорқада сабзи-пиёз ўтайди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎТАМОҚ II Адо этмоқ, бажармоқ. *Директорлик вазифасини ўтамоқ.* ▬ *Бино ҳозирча клуб вазифасини ўтаб турар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Биз виждон бурчини ўтасак, бас.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Маълум бир вақтни муайян топшириқларни бажариб ўтказмоқ. *Синов муддатини ўтамоқ.* ▬ *Партияга аъзо бўлиб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

киришни хоҳлаган кишиларнинг ҳаммаси кандидатлик стажини ўтайди. «КПСС Устави».

ЎТАР I ўтмоқ 1 *фл. сфтдш. Ўтар дунё Ўтарини ўйлади, Танга ташлаб Олатоғни яйлади.* «Алпомиш». **Ўзингдан ўтар гап йўқ** қ. ўз.

ЎТАР II *с. т.* Қўй подаси, сурув. *Ўтаридаги қўйларни яйловда ўтлатмоқ.*

ЎТАР-ЎТМАС *рвш* Ўзи боғланиб келган сўздан англашилган вақт тўла ўтмасдан туриб ёки тахминан шунча вақт ичида бирор иш-ҳаракат содир бўлганлигини билдиради. *Бир кун ўтар-ўтмас улар [қишлоқ одамлари] менга яқин ва меҳрибон бўлиб қолган эдилар.* О. Ёқубов, Икки муҳаббат. *Орадан ярим соат ўтар-ўтмас Олимжон ҳам уйғонди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Бир йил ўтар-ўтмас турмуш қирдик.* М. Жабборов, Севинч.

ЎТАТМОҚ I ўтамоқ I *фл. орт. н. Сабзи ўтатмоқ.*

ЎТАТМОҚ II ўтамоқ II *фл. орт. н.*

ЎТАЧА *кам қўлл. айн.* **ўтакетган.** *Иморатларнинг қўланкаси ва кечанинг ўтача қоронғиси орқасида лойхонада киши бўлганлигини пайқаш қийин эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎТАШМОҚ I ўтамоқ I *фл. бирг. н.*

ЎТАШМОҚ II ўтамоқ II *фл. бирг. н. Улар ўз бурчларини яхши ўташди.*

ЎТГАН I ўтмоқ I *фл. сфтдш. Ўтган ишга ўкинма!* Мақол. ▪ *У [деҳқон] таг-томири билан тўғилган ҳовлисига боғланган, бу ҳовли ота-бобоси ўтган муқаддас жойдир.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Бундан аввалги (вақт ҳақида). *Ўтган йил. Ўтган ҳафта. Ўтган асрнинг 60 йиллари.* ▪ *[Абдураҳмонбой:] Ҳа, тақсир. Ўтган йил сафарда бўлганимда, рус хўжайинларининг заводларини бориб кўрдим.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Бу ўринни ўтган кун кечаси келиб кўриб кетгани учун қайтадан қараб турмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўтган замон феъли** *грам.* иш-ҳаракатнинг гапирилаётган пайтдан олдин бажарилганлигини билдирувчи феъл формаси.

ЎТГАН-КЕТГАН I Шу ердан ўтадиган. *Ҳайдарбойнинг кўримсиз чойнакларидаги қуюқ ва суюқ чойлари бу ердаги жуда кўп одамларнинг ҳам, ўтган-кетган йўловчиларнинг ҳам чанқовини босиб турарди.* П. Турсун, Уқитувчи. ‖ *Ўтган-кетганлар билан оўзлашмоқ. Ўтган-кетганларни томоша қилмоқ.*

2 Бир вақтлар шу ерда яшаган, дунёдан ўтиб кетган. *Ўтган-кетган ота-боболар ҳақида суҳбатлашмоқ.* ‖ *Ўтган-кетганларни эсламоқ.*

ЎТ-ДАЛАЛИ қ. *х.* Тупроқ ҳосилдорлигини тиклаш мақсадида далага маълум муддатларда ўт экиб турилади-ган. *Ўт-далали деҳқончилик системаси. Ўт-далали алмашлаб экиш.*

ЎТЗОР Ўт-алаф билан қопланган ер, ўтлар ўсиб турган майдон; ўтлоқ. *Ўтзорга ёйилган пода. Ўтзорда пичан тайёрламоқ.* ▪ *Ўтзорлар ичидан жоғажон қишлоқ яққол кўриниб турибди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ЎТЗОРЛИК Ўтзордан иборат жой. *Ўтзорлик тўқайга туташади.*

ЎТИЛМОҚ ўтмоқ I *фл. мажҳ. н. Дарёдан ўтилди. Отлар уй орқасига олиб ўтилди. Кеча дарсда нималар ўтилди? Иккинчи масалага ўтилсин. Ҳамма гаплар айтиб ўтилди.* ▪ *Кишкина жарликдан ўтилгач, батальон қутилмаганда қаттиқ оловга тутилди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЎТИМЛИ: ўтимли феъл *грам.* тушум келишигидаги сўзларни бошқарадиган феъл, мас. *китобни ўқиди, уни танимам* каби.

ЎТИМСИЗ: ўтимсиз феъл *грам.* тушум келишигидан бошқа келишикдаги сўзларни бошқарадиган феъл, мас. *мактабдан келди, мактабга борди* каби.

ЎТИН Қирқиб, ёриб, ёқиш учун мосланган ёғоч, тахта, поя, шох ва ш.к. *Ҳўл ўтин. Ўрик ўтин. Саржин ўтин. Ўтин ёрмоқ.* ▪ *Ўтин учун арча ва зирклариниг қуриб қолганларини топиб қирқиш керак эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Қуруқ ўтин бир зумда ловиллаб ёниб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т.ф. *Хамир ошганича, ўтин, ёриб, тандирга ўт қўйдим.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Сизга ўзингизга ўхшаган қирови тўкилмаган одамлардан иккитасини қўшиб бераман, учовларинг кўғазорнинг юқорисидаги тўқайдан ўтин қиласизлар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Ёқиш учун ярайдиган ҳар қандай ўсимлик пояси, шох-шабба, ўтин-чўп. *Шох ўтин. Хашак ўтин. Ўтин термоқ.*

ЎТИНКАШ *айн.* **ўтинчи.** *Шароф ўтинкашни худайи ошга ҳам йўлатмайдилар.* Айний, Қуллар.

ЎТИНКАШЛИК ўтинкаш *с. касб оти. Қиш бўйи ўтинкашлик қилиб йиққан бир пуд-ярим пуд буғдой, арпа, жўхори, тариқ каби ғаллаларимизни супуриб, сийириб олиб кетдилар.* Айний, Қуллар.

ЎТИНМОҚ Ёлвориб илтимос қилмоқ; сўрамоқ. *Мени авф этишингизни ўтинаман.* ▪ *Бизга ёрдам беришни истасангиз, сиздан ўтиниб сўрайман, Наимийга муносабатни ўзгартирманглар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Авф этишни, кечиришни илтимос қилмоқ. *У пичоқни ташлаб, бир қўлини кўксига қўйиб ўтинди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎТИНФУРУШ Ўтин сотувчи.

ЎТИНХОНА Ўтин-кўмир сақланадиган усти ёпиқ жой. *Ўтинхона энди саранжом эди. Фақат бир бурчакда тўкилган писта кўмирнинг тагидан шиббаланган тупроқ кўриниб турарди.* С. Зуннунова, Гулҳан.

ЎТИНЧ Қаттиқ илтимос. [*Ҳомид:*] *Жанобларидан ожизона ўтинчим шулки, бу сирни сизларга билдиргувчи мен бўлганлигимни ўзларидан бошқа кимса билмасин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўтинчим бор, халоскор жангчи: Эсдаликка бир нима қолдир!* Ё. Мирза.

ЎТИНЧИ Ўтин тайёрлаб сотиш иши билан шуғулланадиган киши. *Ўтинчи чол. Отаси ўтинчи эди.* ▪ *Бир ўтинчи меҳнаткашман, билсанглар. Меҳнат қилиб ўз кунимни кўрганман.* «Муродхон».

ЎТИН-ЧЎП Ёқиладиган нарсалар, ҳар хил ўтин. *Етадими туз, пиёз, сабзи, Ўтин-чўпдан олинглар кўпроқ.* Э. Раҳим.

ЎТИРИЛМОҚ ўтирмоқ 1—5 *фл. ўзл. н. Сўрашишлардан сўнг одатдагина ўтирилди.*

ЎТИРИШ I ўтирмоқ *фл. иш оти.* 2 Яқин кишилар, дўстлар ўртасида ташкил қилинадиган суҳбат; меҳмондорчилик, зиёфат. *Яйлов билан қўйдан бошқа нарсани ҳам кўрмаган чўпонлар дилкаш ўтиришларга, шаҳарлик меҳмонларнинг суҳбатига жуда иштиёқманд эдилар.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Ўтириши жуда қизиқ, жуда хушмуомала, базм жуда қийқирикли бўлишини билиб, .. саман йўрғани зарлатиб қўйган эди у.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Сиз шу ердалигингизда кичкинагина ўтириш қиламиз.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ЎТИРИШМОҚ ўтирмоқ *фл. бирг. н. Болалар қатор ўтиришибди.* ▪ *Аммо меҳмонлар нима бўлаётганига дуруст тушунолмай кўзлари жавдираб ўтиришар эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎТИРМОҚ I Тиқ турмай, кетни бирор жойга қўйиб, бирор жойни ишғол этиб ўринлашмоқ, чўкмоқ. *Чардана қуриб ўтирмоқ. Чўққа тушиб ўтирмоқ. Оёқ узатиб ўтирмоқ. Дивандa ўтирмоқ. Кўрпачада ўтирмоқ. Стулда ўтирмоқ. Палос сотсанг қўшнингга сот, бир чеккасида ўзинг ўтирасан.* Мақол. ▪ *Бу ҳолдан аччиғланган Қаюм ёнимга келиб ўтирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Гулнор дераза остига кўрпача солиб, қизни ўтқазди ва ўзи яқин ўтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Шу вазиятда бир неча муддат вақт ўтказмоқ, тўхтамоқ, кутмоқ ёки суҳбатлашмоқ. *Чойхонада узоқ ўтирманг. Меҳмон кечгача ўтирди.* ▪ *Кеч кириб чўл қоронғилиги бошланган, ҳамма жам бўлиб, қатта чодир ичида, тошфонарь ёруғида чойхўрлик қилиб, у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтиришарди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Кампирнинг қисташига қарамай, Зуннунхўжа ўтирмади, кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Ўтириб қилинадиган иш-ҳаракатни бажаришга бошламоқ, киришмоқ. *Овқатга ўтирмоқ. Дарсга ўтирмоқ.* ▪ *[Алқохун] ип топиб, эски, серямоқ қўлқопининг йиртиғини тикишга ўтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Фотихадан сўнг ҳар ким ўз ишига ўтирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Бирор ёққа бориш учун транспорт воситасига тушмоқ, минмоқ. *Само-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

лётга ўтирмоқ. *Трамвайга ўтирмоқ.* ▪ *Кеча у [Абдушукур] хўжайини билан извошга ўтириб, бу ерга меҳмон бўлиб келган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *с. т.* Бирор лавозимни эгалламоқ, ... бўлиб ишламоқ, тайинланмоқ. *У ректор бўлиб ўтирибди. У раислик лавозимига ўтирди.*

5. *с. т.* Бирор жойда маълум вақт бўлмоқ, турмоқ, қолмоқ. *Аэропортда уч соат ўтирдик.* **Уйда ўтирмоқ** жамоат ишига қатнашмасдан, уй иши билан шуғулланмоқ. | Бирор жойда узоқ ёки доимий яшамоқ, турмоқ. *Бу квартирада ким ўтирибди? Ўн йил уларга қўшни бўлиб ўтирдик.*

6 Озодликдан ёки эркин ҳаракат қилиш ҳуқуқидан маҳрум бўлмоқ; қамалмоқ. *Турмада ўтирмоқ. Қамоқда ўтирмоқ. Зиндонда ўтирмоқ.* ▪ *Шўхлиги бошига етиб, бир-икки йил ўтириб ҳам чиқибди.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда.

7 Инмоқ, ёпишмоқ, ўрнамоқ. *Китобларга чанг ўтирибди. Қиш келди-ю, новдаларга ўтирди қиров.* ▪ *Йигитнинг узоққина йўлдан келганлиги унинг киприк ва қошларига, ҳам энди-гина чиқа бошлаган соқол-мурт-ларига ўтирган тўзонлардан белгили эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Иссиқ куннинг ўтли ҳароратини пасайтириб тоғ шабадаси эсиб турар, ҳар томондан атир гул, райҳон, жамбилларнинг ёқимлиқ ислари димоққа ўтирарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

8. *с. т.* Мос бўлиб тушмоқ; яраш-моқ. *Бу костюм сизга жуда ўтирди.* ▪ *Оёғидаги қизил сахтиён этиги ўзига жуда ўтирган.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

9 Хуш келмоқ, ёқмоқ. *Инспектор Ориф Саидов унинг [Оқиловнинг] дидига ўтирмай қолган.* А. Муҳиддин, Ҳадя.

10 Қўшма феъл таркибида қўмакчи феъл вазифасида келиб, етакчи феълдан англашилган маънони таъкидлаш, унга диққат жалб этиш учун хизмат қилади. *Кап-катта бола чойнакни синдириб ўтирибди-я! Арзимаган гапга аразлаб ўтирибсанми?* ▪ *Қассоб лабини бурди: — Бе! Биз нимани тушунамиз. Тушунсак, сиздан сўраб ўтирармидик.* П. Турсун, Ўқитувчи.— *Бу киши ҳидлаб ўтирмайди, тўғри ейди-қўяди,— деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Менинг уйим, сизнинг ҳам уйингиз. Айтдириб юборишимни кутиб ўтирмай, бор-йўғимда ҳам келиб туринг.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЎТИРТМОҚ ўтирмоқ 1—8 *фл. орт. н.*

ЎТИРҒИЗМОҚ ўтирмоқ 1—8 *фл. орт. н. Карим ҳожи дастурхончи чолни саломхонанинг бир бурчагига ўтирғизди.* Ғ. Расул, Адолат.

ЎТИРҒИЧ Ўтириш учун мосланган нарса (стул, курси, скамейка ва ш. к.). *Вагон олдидаги қоровулнинг бош суяги пачақланиб, ўтиргич ёнида чўзилганди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЎТИШ ўтмоқ *фл. иш оти. Маҳалла оқсоқолларининг олдидан ўтиш керак.* Н. Юсуфий, Ҳаёт сўқмоқлари. *Ҳажга ўтишда ҳам шу ерга қўнган эдик.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бирон одамнинг ўзидан паст ё баландлигини эса унинг уйида нечта гилами борлиги ёки неча кишига сўзи ўтиши билан ўлчар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ЎТИШМОҚ ўтмоқ 1, 2, 5—7, 10—17, 19, 20, 26—31 *фл. бирг. н. Альпинистлар қорли тоғдан ўтишди.* ▪ *Ёрмат супа атрофига сувни қалин сепган, улар [меҳмонлар] супага ўтишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎТҚАЗГИЧ *физ.* Ўзидан иссиқлик, тебраниш, электр токи ва ш.к.ни яхши ўтказадиган модда. *Ярим ўтказгич. Электр ўтказгич.* ▪ *Радиоактив нурланиш ҳавони ионлаштиради, уни электр ўтказгич қилади.* «Қизиқарли геохимия».

ЎТҚАЗДИРМОҚ ўтказмоқ *фл. орт. н.*

ЎТҚАЗИЛМОҚ ўтказмоқ *фл. мажҳ. н. Отряд дарёдан ўтказилди. Ун элакдан ўтказилди. Вақт бекорга ўтказилмади. Тантанали митинг ўтказилади. У бошқа лавозимга ўтказилди. Китоблар рўйхатдан ўтказилсин.* ▪ *Пулемёт бузилмаган, ҳатто янги лента ўтказилган, нарида ўқ солинадиган иккита металл қути ҳам турибди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Қисқа жангдан сўнг эронийлар орқаларига қарамай қочдилар. Уларнинг бир қисми қиличдан ўтказилди, бир қисми қўлга туширилди.* М. Осим, Тўмарис.

ЎТҚАЗИШМОҚ ўтказмоқ *фл. бирг. н.—Кечирасизлар, болалар ҳозир уйқуда, у томонга ҳеч кимни ўтказишмайди,—деди [жувон].* А. Қаҳҳор, Картина. *Бир бечора сизнинг орзунгизни деб, қизи устига кундош юклади ва биргалашиб тўйингизни ўтказишди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎТҚАЗМОҚ ўтмоқ 1—6, 8—18, 21—23, 25, 26, 28—30 *фл. орт. н. Машинани кўприкдан ўтказмоқ. Унни элакдан ўтказмоқ. Металл электрни ва иссиқликни яхши ўтказади. Мажлис ўтказмоқ. Вақтни иш билан ўтказмоқ. Ўз номига ўтказмоқ.* ▪ *Бу жиҳатдан ишчиларга муомала қилиш осонроқ эди, деб дилидан ўтказди Ботирали.* С. Аҳмад, Ҳукм. *[Бой] ўзига қўшни бўлган камбағал деҳқонларнинг озгина-узгина, кемтик-семтик ерларини минг рангли ҳийла-ю найранг билан арзон-гаровга ўзига ўтказиб, кундан-кун ерини кўпайтирар экан.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

◆ **Бурнидан ип** (*ёки* **сим**) **ўтказиб олмоқ** *қ.* **бурун** I. **Қиличдан ўтказмоқ** *қ.* **қилич** 1.

ЎТҚАЗУВЧАН *физ.* Ўзидан иссиқлик, тебраниш, электр токи ва ш.к.ни яхши ўтказадиган ва чиқарадиган.

ЎТҚАЗУВЧАНЛИК ўтказувчан *с. белги оти. Миснинг ўтказувчанлиги.*

ЎТҚАРМОҚ *эск. айн.* **ўтказмоқ.** *Э, синглим, на савдоларни кўрдинг, на ишларни бошингдан ўткардинг.* «Эрали ва Шерали».

ЎТҚИЗИЛМОҚ ўтқизмоқ *фл. мажҳ. н.*

ЎТҚИЗИШМОҚ ўтқизмоқ *фл. бирг. н.*

ЎТҚИЗМОҚ ўтмоқ 1—6, 8—18, 21—23, 25, 26, 28—30 *фл. орт. н.*

ЎТҚИНЧИ 1 Бирор жойдан ўтиб кетувчи, йўловчи. *Олимжон табассум-ла. Дер: «Ўткинчи боламан. Шаҳарга тушган эдим, Лагеримга бораман».* Қ. Муҳаммадий. *Низомжон цех бошлиғидан ижозат олиб, тонг ёриши билан Олтиариқ йўлига чиқди-ю, ўткинчи машинага қўл кўтарди.* С. Аҳмад, Уфқ. || *Кеч кириб қолган бўлса ҳам одам-одамни таний олар, ўткинчиларнинг кимлигини билиб бўлар эди.* Ойдин, Гулсанам. *Ўткинчилар уни [Исломхўжани] кўриб, тақа-тақ тўхтаб, йўл бериб, икки букилиб таъзим қилардилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Тезда ўтиб кетадиган, оз фурсат ичида йўқ бўладиган, вақтинчали. *Ўткинчи ҳавас.* ▪ *Ҳозиргина тинган ўткинчи ёмғир кундузги тинимсиз ҳаракатдан кўтарилган чангни босган.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Мен ёш бола эмасман, ўткинчи бир туйғу бўлса билар эдим.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЎТҚИР 1 Яхши кесадиган; кескир; тиғли. *Ўткир қайчи. Ўткир устара. Ўткир пичоқ.* ▪ *Али тажангнинг кўзлари яна ўйнаб кетди. Қани қўлида ўткир болтаси бўлса-ю, энг адил бир дарахтни кесиб елкага олиб жўнаса!* Ойбек, Қуёш қораймас. *Сапчиб ҳиқилдоғини ажратиш учун бўлган Муталнинг биринчи ҳаракати бўшга кетди-да, чап бикинига ўткир ханжар ғарчча ботирилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Учи найзаланган, учли. *Ўткир бигиз. Ўткир найза, Ўткир учли қалам.*

2 Учига томон ингичкалашиб борган, учли. *Ўткир тош.* ▪ *Унинг [чолнинг] ўткир энгагидаги саноқли бир тутам оппоқ соқоли аста қимирлади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Отам онамни яна бир урди. Унинг ўткир тиззаси мени нари итқитиб ташлади.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? **Ўткир бурчак** *геом.* тўғри бурчакдан кичик бурчак.

3 Таъм билиш, ҳидлаш, эшитиш, кўриш каби сезги органларига кучли таъсир этадиган, кучли. *Ўткир овоз. Тузи ўткир овқат. Қуёшнинг ўткир нури куйдирмоқда.* ▪ *Бу ариқчалар бўйида ўткир ҳидли қорамтир ялпизлар. .. ўсган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Аччиқ, ўткир тамакидан боши гир айланиб, кўзлари ёшланди-да, йўталa-йўталa юриб кетди.* Ойбек, Нур қидириб. *Оч қоринга тушган ўткир май виз эттириб меъдани қайнатди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Тез ва аниқ ишлайдиган; яхши тараққий қилган. *Зеҳни ўткир бола. Ўткир ақл.* ▪ *Хаёллар дунёси кенг,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўткир фикрли бу ҳассос қиз берилиб кичик-кичик ҳикоялар ёзар эди. Ойбек, Нур қидириб. | Диққат билан синчиклаб қарайдиган, яхши ва равон кўрадиган. *У ўз-ўзига нимадир деди-ю, Смирновга ўткир назар ташлади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Полвоннинг ўткир кўзлари Жумагулни қидирди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

5 Ўз ишини ёки касбини ниҳоятда яхши эгаллаган; ўз соҳасини чуқур биладиган; юқори малакали, уста, моҳир. *Ўткир танқидчи. Ўткир тарихчи.* ▪ *Лекин Ботирали тўқай оралаб борар экан, гарчанд ўзи ўткир овчилардан бўлса ҳам, ана шундай ов гаштини ўйламади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Карим чилдирмани қўшоқ қилиб чаладиган ҳунари ўткир чилдирмачи.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бувиси—Тилла кампир ҳам ўткир шоирдир.* «Равшан». *Юсуфжон ака Фарғона водийсининг энг ўткир ўйинчи устозларидан кўп рақсларни ўрганган эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. | Ҳар жиҳатдан етук, зийрак. *Ўткир йигит.* ▪ — *Мастеровойларинг жуда ўткир халқ бўлар экан-да? — деди чол.* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 Ўзига жалб қиладиган, руҳий таъсир қиладиган, таъсирчан. *Ўткир шеър. Ўткир ташвиқот.* || *Пича ёш-да, бўлмаса раис бўладиган сиёғи бор. Пўписалик, ниҳоятда сиёсати ўткир кўринади.* Уйғун, Навбаҳор. | Руҳий кўтаринкиликни ифодалайдиган, оташин. *Ўткир нутқ.* ▪ *Халқона ўткир иборалар, чуқур ҳикматли мақоллар унинг нутқининг жонли, ёркин безакларидан эди.* Ойбек, Нур қидириб. **Ўткир нафас(ли)** *ёки* **нафаси ўткир** 1) нутқи кишиларга тез таъсир қиладиган. *Ўткир нафасли шоир. Нафаси ўткир нотиқ;* 2) *дин.* дуоси тез ижобат бўладиган, дуоси қабул бўладиган. *Бундан уч ой илгари Нурини ўткир нафасли домлага олиб борган кун, ташқари ҳовлида қорда чўққайиб идиш ювган бу қизга унинг кўзи тасодифан тушган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қалами ўткир** *қ.* **қалам** 3.

7 *кўчма* Руҳан қаттиқ таъсир қиладиган, кишига қаттиқ ботадиган; ништарли, аччиқ, заҳар. *Унинг тили ўткир.* ▪ *Бу ўткир таъналар Эргашнинг тилини янада узун қилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. [*Кутбия:*] *Ўткир сўзларинг учун ўзимни жарга, қудуққа, ўтга, сувга отишга ҳам тайёрман.* Айний, Қуллар. || *Элмурод.. одамларнинг жаҳолатни шундай ўткир масхаралайдиган ҳангама тўқиганларидан қойил бўлиб кулди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

8 *с. т. кўчма* Айтганини қилдирадиган, ўз фикрини ўтказадиган; шаддод. *Ўткир хотин.*

9 Ўткир *(эркаклар исми).*

ЎТКИРЛАМОҚ Яхши ўтадиган, кесадиган ҳолга келтирмоқ, ўткир қилмоқ, чархламоқ, қайрамоқ. *Саховатли, одил ва дилкаш темирчи унинг дурадгорлик асбоб-ускуналарини ясаб ёки, ўткирлаб берарди, ҳақ сўрамасди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЎТКИРЛАНМОҚ ўткирламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н.*

ЎТКИРЛАТМОҚ ўткирламоқ *фл. орт. н.*

ЎТКИРЛАШМОҚ **1** Яхши кесадиган ёки яхши ўтадиган ҳолга келмоқ. *Пичоқ ўткирлашди. Бигиз ўткирлашди.*

2 Даражаси ортмоқ, кескин тус олмоқ, кучаймоқ. *Шаҳмат тожи учун кураш ўткирлашмоқда.* ▪ *Аччиқ аёз кўрсатар кучин. Ўткирлашди совуқнинг қаҳри.* Д. Файзий. *Гўё зеҳни боягидан ҳам ўткирлашиб, тили бийронлашиб кетгандай, шўх, кулгили гаплар [Мирзанинг] хаёлига ўзидан-ўзи қуйилиб келарди.* О. Ёқубов, Мирза терак.

ЎТКИРЛАШТИРМОҚ ўткирлашмоқ *фл. орт. н.*

ЎТКИРЛИК ўткир **1**—**8** *с. белги отн. Пичоқнинг ўткирлиги. Овознинг ўткирлиги. Зеҳнининг ўткирлиги. Ўтнинг ўткирлигини тулки суймас.* Мақол. ▪ *Бу томондан қараганда, Ўзбек ойимнинг ўткирлиги эрлар томонидан ҳам тасдиқ этилганлигини иқрор қилишга тўғри келади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎТЛАМОҚ **1** Ўсиб ётган ўт-кўкатдан емоқ (ҳайвон ҳақида). *Анҳор ёқасидаги толлар орасида иккита оқ эчки ўтлаб юради.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Узоқда, тоғ ёнбағирларида, беҳисоб қоракўл қўйлари ўтлайди.* Мирмуҳсин, Ҳамзаободда.

2 *кўчма* Суҳбат темасига алоқасиз нарсалар ҳақида гапирмоқ. *Майли энди, қўйинг, ота. Кўпам гапни чўзманг, ўтлаб кетдингиз.* С. Аҳмад, Ҳукм. | Пала-партиш гапирмоқ, валдирамоқ, вайсамоқ. [*Шум бола:*] *Сўкса сўкаверсин, мен эшитмагандан кейин оғзига келганини ўтласин.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ЎТЛАТИЛМОҚ ўтлатмоқ *фл. мажҳ. н. Қўйлар яхши ўтлатилди.*

ЎТЛАТМОҚ ўтламоқ 1 *фл. орт. н. Қўйларни ўтлатмоқ. Ғоз ва куркаларни ўтлатмоқ.* ▪ *Элмурод Сайфулла йўл кўрсатиб қўйган Ракат томонларга сигирларни олиб чиқиб ўтлатиб кела бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бекжон .. Матжон тўранинг сигирини йўлда ўтлатиб, қозиққа боғлаб қўйган эди, борса, сигир йўқ.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЎТЛАШМОҚ ўтламоқ *фл. бирг. н. Анҳорнинг икки томони Матжон тўра ерлари эди, .. тўранинг йилқилари, сигир, қўйлари ўтлашиб юрибди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЎТЛИ I **1** Ёниб, нур сочиб турадиган. *Булутларга ўраган Қуёш ўтли юзини.* Ғайратий. *Узоқда қоп-қорайиб ярим осмонни тўсиб турган адирнинг устида, уфқда ўтли из қолдириб юлдузлар учади.* А. Қаххор, Мастон. | Ҳароратли, иссиқ. *У [Ғуломжон] ёнғини онасининг ёниб турган ўтли ёноғига суртиб синиқ товуш билан пичирлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Зўр эҳтиросли; қайноқ. *Қон-қардош халқларнинг ўтли юраги, Қўшилмай қоларми юрагимизга!* Ҳ. Пўлат. *Иссиқ қучоқ, ўтли бўсадан Томирингда жўш урганда қон, Бир туш каби туюлар сенга Оғирчилик, соғиниш, ҳижрон.* Уйғун. | Чақнаб турган. *Дилдор.. Асрорнинг ўтли кўзларига боқиб туриб гапира кетди.* С. Аҳмад, Уфқ.

3 *кўчма* Ғайратли, шижоатли, сергайрат, шахдам. *Ўтли йигит.* ▪ *Айниқса комсомоллар масъул котиби Ҳасан Раҳмат ажойиб ўтли бир ёшдир.* А. Қодирий, Обид кетмон. | Ғайрат ва шижоат бахш этадиган.— *Марксизм—ягона илғор, ягона ҳақиқатчи улуғ таълимот. Бу—ҳаётни ўзгартишнинг қудратли қуроли! — деди секин, аммо ўтли товуш билан Муҳаммад Жамол.* Ойбек, Нур қидириб.

4 *кўчма* Кучли руҳий азоб берадиган, аламли. *Юксалади ўтли фиғони. Юртин эслаб куяди жони.* Ғайратий. *У Гавҳарнинг очиқ эшик олдида турганини узоқдан кўрди-ю, боя шу эшик ойнасидан изтироб билан қараганини эслаб, баданига ўтли ҳаяжон югурди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЎТЛИ II Ўт, кўкат билан қопланган. *Ўтли далалар. Ўтли соҳил.*

ЎТЛИ-ШУДЛИ Ҳар ишни удда қиладиган, сергайрат. *Башорат.. ўтли-шудли хотин экан, ўзини эплаб кетади.* С. Аҳмад, Муллажон. *Баъзи ўтли-шудли студентлар уни «писмиқ» дейишарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЎТЛОВ *айн.* **ўтлоқ.** *Қўрада бандилардан бошқа жонзот қолмаган, қўйлар ўтловга ҳайдалган эдилар.* Айний, Қуллар.

ЎТЛОҚ Ўт-алаф ўсиб ётган ер, ўтли майдон. *У [Бўронбек] кўчадаги, гузардаги одамларга кўринишга ҳам журъат қилолмай, йўлни чўрт кесиб ўтди-да, далага чиқиб, ўтлоқ оралаб кетган сўқмоқдан борди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Чорва ўтлатиладиган жой, яйлов. *Дашт ўтлоғи. Тоғ ўтлоғи.* ▪ *Элмурод мол боқиш учун ўтлоқ қидириб кун сайин узоқроққа кетиб қолар.. эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎТМАС Яхши кесмайдиган, дами қайтган, ўтмайдиган. *Ўтмас тиғнинг тили эгов.* Мақол. *Ўтмас пичоқ қўл кесар.* Мақол. ▪ *Унинг [Сотволдининг] юзи қаттиқ серқирра тошларга узоқ вақт ишқаланган ёки қандайдир ўтмас теша билан йўнилганга ўхшарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Ўтмас бурчак** *мат.* тўғри бурчакдан катта, лекин ёйиқ бурчакдан кичик бурчак. **Ўтмас мол** биров сотиб олмайдиган, сотилмай қолган, паст сифатли буюм ёки нарса. **Ақли** *(ёки зеҳни, фикри)* **ўтмас** дарров англаб,

www.ziyouz.com kutubxonasi

тушуниб етолмайдиган; анқов, қовоқбош.

ЎТМАСЛАНМОҚ Яхши кесмайдиган, ўтмас бўлиб қолмоқ. *Зиндон камлик қилдими? Ёки жаллод пичоғи ўтмасландими?* М. Жўрабоев, Мулла Б. м.

ЎТМАСЛАНТИРМОҚ **ўтмасланмоқ** *фл. орт. н.* **Ақлни (ёки зеҳнни, фикрни) ўтмаслантирмоқ** *айн.* **ақлни (ёки зеҳнни, фикрни) ўтмаслаштирмоқ** *қ.* **ўтмаслаштирмоқ**.— *Ийғи ақлни ўтмаслантиради, иродани букади, холос. Сира йиғламанглар,— деди Розиқ амаки.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ЎТМАСЛАШМОҚ Яхши кесмайдиган, ўтмас бўлиб қолмоқ, дами қайтмоқ. *Пичоқ ўтмаслашди.* **Ақли (ёки зеҳни, фикри) ўтмаслашди** дарров тушуна олмайдиган, аниқ фикр юрита олмайдиган бўлиб қолди, гангиб қолди. *Ақлим ўтмаслашиб, бошимда ҳар хил хаёллар аралаш-қуралаш бўлиб кетди.* С. Зуннунова, Гулбаҳор. *Мирҳайдар зах зиндон этини сўриб, қуруқ суяк мушукдек бўлиб қолган саррожга тикилар, унинг ақли ўтмаслашиб, ўйлайвериб савдойи бўлиб қолганини аллақачон пайқаган эди.* Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.

ЎТМАСЛАШТИРМОҚ **ўтмаслашмоқ** *фл. орт. н.* **Ақлни (ёки зеҳнни, фикрни) ўтмаслаштирмоқ** бирор кимсани дарров тушуна олмайдиган ҳолга келтирмоқ, гангитиб қўймоқ. *Қироатхонлик, ҳарфхўрлик фикрни ўтмаслаштиради.*

ЎТМАСЛИК **ўтмас** *с. белги оти. Пичоқнинг ўтмаслиги. Зеҳннинг ўтмаслиги.*

ЎТМИШ Ўтган, илгариги давр, кечмиш, мозий. *Ҳеч қачон эсдан чиқармайликки, аёллар ўтмишда ҳаммадан кўп зулм кўрган, ҳаммадан кўп жафолатда қолган.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бебаҳо дамларнинг тирик жони биз, Ҳар они ўтмишнинг юз йилига тенг.* Ғ. Ғулом. *Узоқ-узоқ ўтмишга Элтар сўнгсиз хаёллар.* Ҳ. Салоҳ. | Киши ҳаётининг яшаб ўтилган қисми. *Унинг ўтмиши жуда аянчли бўлган.*

ЎТМОҚ 1 Бирор нарсанинг ичидан, устидан ёки ёнидан юриб, учиб, сузиб нариги томонига етмоқ, кўчмоқ. *Кўприкдан ўтмоқ. Туннелдан ўтмоқ. Чегарадан ўтмоқ. Самолёт Қизилқум устидан учиб ўтди. Ишим битди, эшагим лойдан ўтди.* Мақол. *Синамаган отнинг сиртидан ўтма.* Мақол. ▪ *Баҳор келиб осмон тўла ғоз ўтди.* Э. Раҳим. *Аҳмаджон бир чордевордан ўтиб, кичкина майдонга чиққанида рўпарадан пулемёт тариллади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Эшик ортиқча тор бўлгани учун от сиқилибгина ўтди-да, .. узунгина, усти очиқ йўлакка бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.| Бирор жойга етиб бориб, ундан ҳам ошиб кетмоқ, нари кетмоқ. *Эшелон Оренбургдан ўтди, аллақайси станцияда бир неча соат тўхтаб қолди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Бир жойдан бошқа жойга жилмоқ, жойни ўзгартмоқ, кўчмоқ. *Бошқа квартирага ўтмоқ.* ▪ [*Уста кулол:*] *Мен бир турмадан иккинчи турмага ўтаётибман, нега йиғлайсан!* А. Қаҳҳор, Томошабоғ.

3 Бирор нарсанинг орасидан силжиб, бошқа томонга сизиб чиқмоқ, сизиб оқмоқ. *Сув ўтмайдиган плаш. Сиёҳ қоғоздан ўтибди. Қайрағоч қалин бўлса, ёмғир ўтмас.* Мақол. ▪ *Капсанчилардан [томидан] чакка ўтмаган уй кам қолди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор.

4 Тешик, эшик каби бирор жойнинг бир томонидан кириб нариги томонидан чиқмоқ. *Ип игна тешигидан ўтмади.* **Томоғидан ҳеч нарса (ёки овқат) ўтмайди** *қ.* **томоқ** 2. *Уйда хизматчи овқат қўйган экан, санъаткорнинг томоғидан ҳеч нарса ўтмади — икки пиёла чой ичди, холос.* А. Қаҳҳор, Санъаткор. | Нарсанинг нариги томонига ёриб, тешиб чиқмоқ, нариги томонидан кўринмоқ. *Мих тахтадан ўтди. Найза қалқондан ўтмади. Аҳмоққа айтган билан гап уқмайди, харсангга қоққан билан мих ўтмайди.* Мақол. | Кесиш, қирқиш хусусиятига эга бўлмоқ; кесмоқ, қирқмоқ. *Бу ғўштга пичоқ ўтади. Тирноқ олишга қайчи ўтадими?*

5 Бирор томонга йўналмоқ; юриб, сузиб ёки учиб бирор томонга жўнамоқ; бирор томонга қараб юрмоқ. *Бу дарёдан ҳар куни уч марта пароход ўтади. Саҳарда «қув-қув» қилиб турналар ўтди. Шу томонга бешта самолёт ўтди. Ит ҳурар, карвон ўтар.* Мақол. ▪ *Бўйинларига осилган қўнғироқларини оғир жаранглатиб туялар ўтади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тўқай чеккасидан икки ўқ варанглади. Бемўлжал отилган бу ўқлар анча наридан визиллаб ўтди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.| Бирор жойга бормоқ, кўзда тутилган жойни эгалламоқ, ишғол қилмоқ. *Тамара шахдам ҳаракат қилди, аёлнинг ёнбошига ўтиб, ёнидан кўзига кўз қирини ташлади.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Абдурасул Матҳоликов.. ҳамма билан кўришиб чиққандан кейин, муаллим ёнига ўтиб ўтирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Бирор жойга бориб ўрнашмоқ, ўтирмоқ ёки турмоқ. *Бўсағадан тойилсанг, тўрга ўтма.* Мақол. ▪ *Эшон ая то Бўта яқин келгунча тўнгак панасига ўтиб, уни кутиб турди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Қани, қани, сандалга ўтинг, мен чироқни ёқиб юборай.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Оқмоқ, бирор томонга қараб ҳаракат қилмоқ (сув ҳақида). *Адирнинг тагидан бир ариқ сув ўтар эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

6 Тезроқ юриб ёки юргизиб, бошқадан олдин кетмоқ; қувиб етиб ўзмоқ. ▪ *Гоҳ Афанди эшакдан, гоҳ эшак Афандидан ўтиб уйга етдилар.* «Латифалар».

7 *кўчма* Бирор хусусияти билан бошқалардан юқори турмоқ; ортиқ даражада бўлмоқ. *Қовунлар ғарқ пишган, бир-бировидан ўтаман дерди.* ▪ *Мана Худойназар ота ҳам бу ерда ишлаб, ўз нормасини уч юз процент бажаряпти. Ёшлардан ўтиб тушяпти.* Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

8 Бирор нарсага таъсир этиб, унда ўз ҳолатини юзага келтирмоқ, юқмоқ. *Майсанинг нами кигизга ҳам ўтибди.* ▪ *Ҳали танасига иссиқ ҳам ўтгани йўқ эди.* Ойдин, Ҳазил эмиш. | *с. т.* Юқмоқ (касаллик ҳақида). *Грипп — бошқа кишига ҳам ўтадиган касаллик.*

9 *кўчма* Бировга таъсир этиб, унда ҳам ўз ҳолатини акс эттирмоқ, намоён бўлмоқ; кўчмоқ. *Ҳоким, йигирма беш солдатнинг кучи ўзига ўтиб қолгандек, кучана бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Мерос бўлиб қолмоқ. *Ота-онамиздаги ширали овоз, гўзалликка ҳавас, майинлик биз болаларга ҳам ўтган.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Иқбол чироғининг сўнмас ёғдуси Наслдан-наслга ўтар, йўқ завол.* Ғайратий.

10 Бировдан воз кечиб, бошқага қўшилмоқ, бошқага тарафкаш бўлмоқ. *Рақиб томонга ўтмоқ.* ▪ *Уч йилдан бери сизнинг сўзингизни айтиб, ёнингизда келган қайин онангиз ҳам душманингиз ёнига ўтсин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

11 Бирор нарсани ёки тадбирни бошлашга киришмоқ. *Мудофаага ўтмоқ.* ▪ *Қизлар иккинчи байтга ўтдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Икки кун ичида айрим взводлар ўн марталаб ҳужумга ўтдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Қори бирдан ўзига жиддий тус бериб, бошқа мавзуга ўтди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Ж. к. ф-даги от билан келиб, шу отдан англашилган машғулот билан шуғулланга бошлашни билдиради. *Ваъзхонлик, насиҳатгўйликдан воз кечиб, ҳайбаракаллачиликка ўтди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Талайгина одам тўпланганини кўрган Аббосхўжа домла жазавасидан тушиб, ваъзхонликка ўтди.* «Муштум», 1959, № 2.

12 Бирор лавозимга сайланмоқ. *Оқибат, Воҳидов айтган номзод ўтди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Бўта раисликка яна ўтмаса, мен хижолат бўлиб қоламан.* С. Аҳмад, Ҳукм. | Умуман бирор иш, ўқиш, вазифа, ўрин ва ш. к.га киримоқ, жойлашмоқ. *Кудрат .. депода шогирд бўлиб ишлайдиган бир қанча рус болалари билан оғайни тутинди ва ниҳоят, ўзи ҳам депога шогирд бўлиб ўтиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Абдушукур*] *бу ерда бир татар савдогарнинг хизматига ўтиб, Қозонга кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Бир иш ёки ўқишдан бошқа иш ёки ўқишга кўчмоқ. *Техникумдан рабфакка ўтибсан деб эшитдим, ростми?* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими. | Бирор синф, курс кабиларни тамомлаб, ундан юқори даража-

www.ziyouz.com kutubxonasi

даги синф ёки курсда ўқийдиган бўлмоқ, кўчмоқ. *Аъло баҳолар билан юқори синфга ўтмоқ. Сўнгги имтиҳонни топшира олсанг, тўртинчи курсга ўтасан.*

13 Бирор бурч ёки вазифани белгили муҳлатда бажармоқ, адо этмоқ, ўтамоқ. *Ҳарбий хизматни ўтганмисан?* ▪ *Янги аъзолар белгиланган кандидатлик стажини ўтган кандидатлар орасидан қабул қилинади.* «КПСС Устави».

14 Бирор темани (мас. ёзувчи ижодини) дарсда эшитиб ёки мустақил ўқиб ўрганмоқ. *Бу темани ўнинчи синфда ўтамиз. Ўқитувчи бугун янги темани ўтади.*

15 Синаш учун берилган саволларга жавоб бермоқ, бирор соҳа бўйича билими етарли ёки юқори даражада эканини исботламоқ. *Имтиҳондан ўтмоқ. У уч фандан яхши ўтди-ю, иншодан йиқилди.* ▪ *Формализм, натурализмлардан ўтдим,— ҳеч ким отвод бергани йўқ.* А. Қаҳҳор, Санъаткор. *У [Аҳмаджон], яхши пулемётчи бўлиб, синовдан ўтган бу кунларда Қизил Армия бир ярим минг километр масофада фронт бўйлаб ҳужум қилмоқда.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

16 Бирор нарсани аниқлаш, белгилаш учун ўтказилган текширишда ижобий натижага эришмоқ. *Мандат комиссиясидан ўтмоқ.* ▪ *[Сиддиқа:] Қанча-қанча докторлардан ўтиб охири Ўктамжоннинг қўлига келдим.* С. Зуннунова, Қўзлар.

17 Бирор ташкилотнинг аъзоси, иштирокчиси бўлмоқ, бирор ташкилотга аъзо бўлиб кирмоқ, қўшилмоқ. *Комсомол сафига ўтмоқ. Пионерга ўтмоқ.*

18 Пайт билдирувчи сўзлардан кейин келиб, ундан англашилган вақт бирлигининг давом этиб тугашини билдиради. *Кунлар тез ўтаяпти. Яна бир-икки ҳафта ўтсин. Йигирма минут ўтгач, спектакль бошланади. Бу иш битгунча, ёз ўтиб бўлади.* ▪ *Шу аҳволда уч йил ўтди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Орадан ярим соат чамаси вақт ўтган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Менга аввал озиқ-овқатни кўрсат, Бултургидек яна ўтмоқда фурсат.* А. Пўлат. *[Мастура хола:] Сен ҳали ёшсан, қизим. Бизнинг ёшимиз ўтди, калтароқ соч ҳам бўлаверади.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон. *Ёшим етмишда, Эллик йил мол, пул қайғусида юрдим. Яхши емадим, яхши ичмадим, яхши киймадим. Мана умрим ўтди, нуқул азоб ичида ўтди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳаял ўтмай, Дилшод югуриб чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Илгари «синглим» деб турган йигитлар, сал ўтмай «опа» дейдиган бўлишди.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Кўп ўтмай тонг отар, Тоғлар ошиб, кун ботар.* И. Муслим. | Воқе бўлиб ёки маълум муддат давом этиб тугамоқ, тамом бўлмоқ. *Ишонаманки, концерт зўр муваффақият билан ўтади.* ▪ *[Гулчеҳра:] Ҳурматли қори афандим, генерал билан бўлган музокараларингиз мензис ўтди.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Катта ҳайит бўлса ўтган, кичигига ҳали бор.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Кўрамиз, йиғим-терим ўтсинчи,—деб Ғиёсиддинов сабрсизланиб яна соатига қаради.* П. Қодиров, Қора кўзлар. | Ўз ҳаракатини, таъсирини тўхтатмоқ; тўхтамоқ, тамом бўлмоқ ёки бошқа жойга жилиб кетмоқ. *Ёз ёмғири бирпасда ўтиб кетади. Момақалдироқ ўтиб кетди. Бўрон ўтиб кетгач, йўлга тушамиз | с. т.* Соғаймоқ, тузалмоқ. *Бепарво бўлмасанг, тумов тезда ўтиб кетади. Унинг йўтали негадир ўтиб кетмаяпти.* ▪ *Шамоллагансиз, хафа бўлманг, ўтиб кетади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

19 Яшаб, маълум бир ёшга кирмоқ; ... ёшга қадам қўймоқ. *Ўғлим ўн тўртдан ўн бешга ўтди.* ▪ *Иккинчиси — етмишлардан ўтган бир кампир, Офтоб ойимнинг онаси — Ойша буви.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

20 Умр кўрмоқ, яшамоқ.— *Бир замонда,— деди дадам,— Афлотун деган бир ҳаким ўтган экан.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қадим замонда, ўн олти уруғ Қўнғирот элида Добонбий деган ўтди.* «Алпомиш». | Бирор касб билан шуғулланиб яшамоқ, бирор тарзда ҳаёт кечирмоқ. *Лекин Найманчада етти пушти бўйи ўтганлардан ҳам ҳали белбоққа ёлчиган косиб чиққан эмас.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Унинг ота-онаси ҳам шоир ўтган.* «Равшан». *Ёшликда сатанг ўтиб, бу дорада сочи оқарган .. бир кампир кирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Умрининг охиригача бирор йўсинда яшамоқ, умр ўтказмоқ. *Авлод десанг, етти пуштгача Мактаб юзин кўролмай ўтдик.* Э. Раҳим. *Бир қаричлигимда етим қолиб, амакимнинг хизматида ўтиб кетганман.* Ойдин, Ширинга мактуб. | *с. т.* Ўлмоқ, вафот этмоқ. *Ҳар бир куним сиёҳ бўлди, Қон ютаман; Балки ҳақни тополмасдан Мен ўтаман.* Туйғун, Зулфизар. *Умрида ҳеч гул кўрмай йиғлаб ўтганларнинг ҳаққи ҳам сенда.* Ҳ. Олимжон. **Дунёдан** (ёки **оламдан**) **ўтмоқ** вафот этмоқ, ўлмоқ. *Ялангтўшнинг отаси дунёдан ўтди.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Кексалар оламдан ўтса, кексалар ҳаммадан кўп қайғурадилар, бу қайғу — жуда қаттиқ ва оғир бўлади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

21 Бирор жойда мавжуд бўлмоқ ёки барпо этилмоқ; бирор жойни эгаллаб, чўзилиб ётмоқ (йўл, сув йўли ва ш. к. ҳақида). *Канал водийнинг ўртасидан ўтади. Шу тоғни тешиб темир йўл ўтади.* ▪ *Тор сўқмоқ қалин арчазорлар орасидан ўтар.. эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

22 Воқе бўлмоқ, содир бўлмоқ, юз бермоқ. *Ҳаммадан ҳам хато ўтади. Бу орада қандай ҳодиса ўтган — билмадим. Ўрталаридан бирор совуқчилик ўтдимикан?* ▪ *Қизиқ йигит,— деди қутидор,— мендан ҳам катта нодонлик ўтган!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Орада бир-икки оғиз гап ўтди. Бунинг натижаси шу бўлдики, Тўлаганнинг қангшарига мушт тушди, стол ағанаб кетди.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар. | *(«билан» кўмакчи воситасида)* Юзага келмоқ ва давом этмоқ. *[Мирзакаримбой:] Одам атодан буён тирикчилик буғдой, ун билан ўтади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | *с. т. (ч. к. билан)* Бирор хатога йўл қўймоқ, хато қилмоқ. *Бировга тўнкама — ўзингдан ўтди.* ▪ *[Тўлаган:] Ўртоқ Сафаров, мендан ўтди, Сизнинг олдингизда беадабчилик қилдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.— *Раҳимдан ҳам ўтган,— деди у [Хадича ая] гапни бошқа ёққа буриб.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

23 Ҳақиқий деб ҳисобланмоқ, инобатга олинмоқ; ўз кучини сақламоқ. *Бу пулингиз ўтмайди.* ▪ *[Шарофат:] Ўзим билан уришинг, уч талоқ деб ўзимга айтинг эди. Мен, уч талоқ ўрнига ўтмайди, деяётганим йўқ, ўтса-ўтмаса майли.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Таъсир қилиб, ижобий натижа бермоқ. *Бу одамга сўзинг ўтадими?* ▪ *Баъзилар эса унга: «Наҳотки шундоқ ақлли пионер бўла туриб битта бувингга ташвиқотинг ўтмаса!» — деб таъна қилди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Мулла Насриддин! Ҳокимга сизнинг гапингиз ўтади.* «Латифалар». *Додхоҳим, додхоҳлик сенга мос! Порасиз ўтмас сенга юз илтимос!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *[Эсон] акасида мастона бир қатъият, сўз ўтмас бир тундликни кўрди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

24 Зарби жонни оғритадиган даражада таъсир қилмоқ, оғритмоқ. *Калтаги ўтмоқ.* ▪ *Сизларга золимнинг қамчиси ўтди, Сизларни бойлабди, менга кўп ботди.* «Фольклор». | *кўчма* Ёмон таъсир қилмоқ, қаттиқ ботмоқ, ранжитмоқ, алам қилмоқ. *«Жосус» деган сўзинг менга ўтади, Баччағар, жосус деб кимни айтади?!* «Рустам». *Аҳмоқ, бебахт деган сўз Қоражонга жуда ўтиб кетди, ғайрати ғайратга қўшилиб ўтдай тутаниб кетиб.* «Алпомиш». **Суякдан** (ёки **жон-жонидан**) **ўтмоқ** жуда алам қиладиган даражада таъсир қилмоқ, қаттиқ ранжитмоқ. *Сўз суякдан ўтар, таёқ этдан.* Мақол. ▪ *Хотинининг бу гапи Бўтабойнинг жон-жонидан ўтиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

25 Харид қилинмоқ, сотилмоқ. *Бу мол тўхтамайди — тез ўтади.* ▪ *Корхона хўжайини эрталаб домлага: «Агар магазинларда ўтмай ётган моллардан бироз олмасалар, буюртма бажарилмайди»,— дебди.* А. Қаҳҳор, Сароб. | Умуман қадрланмоқ, талабга мос тушмоқ, кетмоқ. *Бу ерда ширин сўз, юмшоқ муомала, қанд-чой ва чилимнинг бироргаси ҳам ўтмади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.— *Ўтмай қолган мардикордай, пашша қўриб ўтира берсак, ҳа демай кун ботади,—*

www.ziyouz.com kutubxonasi

деди Карабчану. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

26 Бирор кимсага тобе бўлмоқ, мулкига айланмоқ. [*Ҳакимбойвачча:*] *Ер ўтдими, улар* [*экинлар, мевалар*] *ҳам ҳозирдан бизга ўтади. Ҳаммаси ердан унган нарсалар.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Зуннунхўжа*] *кампирга ўшқирди: — Миянг борми ўзи, Сидиқжон колхозга киргани билан ер колхозга ўтиб кетмайди, ўртада бўлади!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Завод Ғиёсиддин тилмочнинг номига ўтган, оқсоқолнинг унда энди қонуний ҳаққи йўқ эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. | Бирор кимсанинг манфаатини ҳимоя қиладиган, унга хизмат қиладиган бўлмоқ, қуролига айланмоқ. *Ҳукумат ўзимизга ўтиб, князь қочгандан кейин Тангрикул ҳожи водокачкаларга даъвогар бўлипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Бировнинг қўлидан ўтмоқ** илгари бировнинг ихтиёрида, тасарруфида бўлмоқ. *Бу машина менинг қўлимдан ўтган.* ■ *Унинг* [*бойнинг*] *қўлидан жуда кўп хизматкор, қорол, чоракор ва ҳоказо ўтган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

27 *кўчма* Кечирмоқ, авф этмоқ. [*Тешабой:*] *Ҳоким жаноблари! Боқимандачиларнинг гуноҳларини мен учун ўтинг!* М. Исмоилий, Фарғона т. ô. *Ҳар гуноҳим бўлса ўтгин, энажон, Бу юришга ўзим пушаймон қилдим.* «Рустам». **Баҳридан ўтмоқ** қ. **баҳр** III. **(Бир қошиқ) қонидан ўтмоқ** бирор гуноҳи учун қатл этиш фикридан қайтмоқ, кечирмоқ. [*Холхўжа:*] *Эсинг борида этагингни ёп. Менга йигит бўл! Бир қошиқ қонингдан ўтаман.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Гуноҳидан ўтмоқ** қ. **гуноҳ** 2.

28 Ёзилмоқ, қайд этилмоқ; ҳисобга олинмоқ. [*Аҳмаджон:*] *Ҳар қайсимиз ўз комендатураларимизда рўйхатдан ўтиб қўйишимиз керак эди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. | Айтилмоқ, кўрсатилмоқ, таъкидланмоқ, зикр этилмоқ. [*Меҳмондорчиликда*] *юқорида исмлари ўтган зотлардан бошқа, Ҳомид, Раҳмат ҳам Ҳасанали бор эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

29 Миясига келмоқ, кўз олдида пайдо бўлмоқ, гавдаланмоқ; кечмоқ. *Ўша учрашув хаёлимдан ўтди.* ■ *Ниёз қушбегининг барча гинаси Ўтаббойнинг мингбоши белгиланган кунидан бошланғани Юсуфбек ҳожининг мулоҳазасидан ўтди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. «*Ҳамма гапни эшитиб олган экан писмиқ чол*» *деган фикр ҳар иккала ёшнинг ҳам кўнглидан ўтди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Чол-кампир бир-бирига ялт этиб қаради. Бу қарашда ҳар иккисининг ҳам кўнглидан бир гап ўтди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Шу ондаёқ .. Фотима билан кўришганда жилмаядиган ҳисоб ўқитувчиси унинг* [*Элмуроднинг*] *кўз олдидан қачондир кўрилган кино хотираларидай ўтди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

30 Равишдош формасидаги феълдан кейин келиб йўл-йўлакай бажариладиган иш-ҳаракатни билдиради. *Осмондаги самолёт, Қанотингни пастлаб ўт, Қанотингга хат ёзай, Севганимга ташлаб ўт.* «Қўшиқлар». [*Валихўжа:*] *Бир йўла магазинга ҳам кириб ўта қол.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

31 Кўмакчи феъл вазифасида келиб, етакчи феълдан англашилган маънони кучайтириш, унга диққат жалб этиш учун хизмат қилади. *Ҳаммасини енгиб ўтар, Енгиб ўтди неча бор.* Т. Тўла. *Дафтар муттасил икки йилнинг саргузаштларидан сўдирға кўз юмиб ўтади.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Ўша алам унинг юрагини тимдалаб ўтди.* С. Аҳмад, Мастура. [*Рўзимат:*] *Аҳмедов акам трактор тўғрисида гапирдилар. Мен ҳам шу тўғрида гапириб ўтмоқчиман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

◆ **Бошдан ўтган** қ. **бош** 1. **Инобатга ўтмоқ** *с. т.* диққат-эътиборга сазовор бўлмоқ; аҳамият касб этмоқ. *Ҳукумат идорасига киргандa паранжингизни олиб ўтиринг. Бўлмаса арзингиз инобатга ўтмайди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Куни ўтади** яшаш учун керакли нарсаларни топа олади, яшай олади, бир амаллаб яшайди. [*Ёрмат:*] *Ука, бор — борича, йўқ — ҳолича, иш қилиб, бир кунимиз ўтиб турибди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Кўзи ўтмайди** кўра олмайди. [*Фотима:*] *Қарай десам, қарилик қурсин, кўзим ўтмайди. Сизнинг кўзингиз ўткирроқ.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Номери ўтмади** *с. т.* қалбакилик билан қилган ҳаракати ижобий натижа бермади; мақсадга эришолмади. **Олдидан ўтмоқ** қ. **олдидан. Оғиздан-оғизга ўтмоқ** қ. **оғиз. Пўконидан ел ўтмаган** қ. **пўкон. Юзидан ўтмоқ** обрўйини ҳисобга олмай, унинг зиддига бирор иш қилмоқ, андиша қилмаслик. [*Солиҳ ака:*] *Муштдек бошинг билан сен жувонмарг ҳам менинг юзимдан ўтадиган бўлдингми?* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? **Ўзингиздан ўтар гап йўқ** ўзингиз ҳаммасига тушунасиз, ҳаммасини биласиз. *Бу иш кечаси бўлгани маъқул. Кундузи бўлса, ўзингдан ўтар гап йўқ, хунукроқ кўринади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЎТОВ Марказий ва Ўрта Осиё, шунингдек Жанубий Сибирь кўчманчиларида: енгил материаллардан конуссимон шаклда ясалган кўчма уй, турар жой. *Иккинчи машинада кетма-кет брезент ўтовлар, қамиш деворлар ҳам етиб келибди.* Ш. Ғуломов, Қурбоналининг дадаси. *Шербек ўтовнинг очиқ эшиги олдида турган таниш чеҳрага кўзи тушмаганда, ўзини инграб юборишдан тийиб қолиши амри маҳол эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЎТ-ОЛОВ 1 Ўт ва олов, оташ, аланга, чўғ.

2 *кўчма айн.* **ўт** I 4. *Кунларнинг бирида Ўктамхон қишлоқнинг ўт-олов йигити, колхоз тузилишининг актив қатнашчилари Сидиқжоннинг Мирзачўлга муҳим топшириқ билан кетганини эшитиб қолди.* Ш. Ғуломов, Ёркин уфқлар.

ЎТОҚ I Экин ичидаги бегона ўтларни юлиб ташлаш. *Сабзи ўтоғи. Шоли ўтоқ.* ■ *Деҳқончилик қилиб пахта ҳам экканман. Ўтоқ қилганман, ғўза чопганман, пахта терганман.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ЎТОҚ II Бирор хислати билан бошқалардан ўтиб кетган, юқори турадиган, афзал, аъло; илғор. *Мана, мажлис аъзолари шунақанги бир-биридан ўтоқ малаклар, парилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎТОҚЧИ Ўтоқ қилувчи киши. *Раҳим ўтоқчиларга чой, нон, газеталар етказиб бериб туриши, улар дам олганда кийимлар ва асбобларга қоровуллик қилиши керак эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЎТОҒАСИ Маълум тўда ёки группа ичида бошқаларга гапи ўтадиган, обрўли киши, тўда етакчиси; сардор. *Сўнгра буларни ўрдага олиб бориб, ойимларга ўтоғаси қилиб қўйдилар.* «Муродхон». *Қари-қартанг ва ўтоғасилар орага тушиб, қизни қочирган янгани зўрға ажратиб олдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. | Ҳурмат юзасидан катталарга мурожаат формаси. *Сувонжон чолнинг жим бўлиб қолганини жаҳлдан тушдига йўйиб: — Ўтоғаси, қўчқорларни ҳайдаб кетаверайми? — деб сўради секин.* С. Анорбоев, Оқсой.— *Ассалом алайкум, ўтоғаси! — деб салом беришади* [*мол боқиб юрган эркаклар, аёллар, болалар*] *дадамни кўриб.* Ойбек, Болалик.

ЎТПАРАСТ *тар.* Ўтни худо деб билувчи, ўтга сиғинувчи.

ЎТПАРАСТЛИК *тар.* Ўтпарастлар дини.

ЎТРОҚ Маълум бир жойда доимий яшайдиган; турғун. *Ўтроқ халқ. Инсон ўрганмаган ўтроқ ҳаётга, Унинг-чун ватандир ҳар гулшан водий.* Ҳ. Олимжон.

ЎТРОҚЛАШМОҚ Ўтроқ ҳаёт кечиришга ўтмоқ; турғунлашмоқ. *Кўчманчи чорвадорлар ўтроқлашиб қолдилар.* ■ *Отаси Жомрот ўзбекнинг кўпроқ ўтроқлашган «Қатағон» уруғидан, чаласавод деҳқон эди.* «Фольклор».

ЎТСОЧАР *харб.* Душманга ёниб турган суюқлик сочадиган қурол.

ЎТТИЗ *сон* 30 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Ўттиз метр чит. Икки ўн беш — бир ўттиз.* Мақол. *Оларда — ҳисоби тўққиз, берарда — саноғи ўттиз.* Мақол. ■ — *Мана энди ишонгандирсиз! — дедим унинг қўлтиғидаги портфелига кўз қиримни ташлаб,— саналмай саккиз, ўйламай ўттиз дема, деб шуни айтадилар.* С. Абдуқаҳҳор, Саналмай саккиз дема. *Эркак-аёл — жами ўттизга яқин одам тор кўчага ғуж бўлган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎТТИЗИНЧИ *тартб сон* 1 Тартиб ўрни 30 рақами билан белгиланган,

www.ziyouz.com kutubxonasi

30 номерли. *Ўттизинчи уй.* ▪ — *Ўттизинчи йилларда қаёқда эдингиз, мулла ака! — деди* [*Даврон ака*]. А. Қаҳҳор, Картина.

2 Катта-кичик нарсаларнинг йигирма тўққизинчидан каттаси, ўттиз бирдан кичик ўлчам номери. *Ўттизинчи туфли.*

ЎТТИЗТА *дона сон* Ўттиз дона. *Ўттизта бола. Ўттизта китоб.*

ЎТТИЗТАЧА *чама сон* Миқдори ўттизга яқин, ўттиз атрофида. *Ўттизтача одам. Ўттизтача қалам.*

ЎТХОНА Махсус қозон, бак ёки печканинг ўт ёқадиган жойи. *Паровознинг ўтхонаси. Ҳаммомнинг ўтхонаси.* ▪ *Очил мана шуни ҳис қилиб, ўтхонага тушгандай чўғланиб кетган эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. | Самоварнинг ичида ўт ёқиладиган трубасимон қисми. [*Рамазон*] *самоварнинг кулдонини ингичка сим билан атрофлаб кавлаб, бир-икки қисм кул тушириди-да, ўтхонасига икки-уч думалоқ тош кўмир ташлади.* Ҳ. Нуъмон, Фаслар.

ЎТХЎР Ўт, кўкатни суйиб ейдиган. *Ўтхўр ҳайвонлар.*

ЎТ-ЎЛАН Ҳар хил ўтлар, кўкатлар. *Рота бир қатор бўлиб сўқмоқдан, баланд ўсган ўт-ўланлар орасида гоҳ кўриниб, гоҳ кўринмай кетмоқда эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ЎТҚАЗДИРМОҚ **ўтқазмоқ** *фл. орт. н.*

ЎТҚАЗИЛМОҚ **ўтқазмоқ** *фл. мажҳ. н. Кумушбиби уйининг тўрига ўтқазилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳали очилмаган кўчаларнинг икки юзига саксон беш мингдан ортиқ кўчат ўтқазилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Йўлчи қамалгач, уч-тўрт кундан кейин темир қафасга бир рус ҳам ўтқазилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎТҚАЗИШМОҚ **ўтқазмоқ** *фл. бирг. н. Тўрга Асқар ота билан ўрта ёшлардаги икки хотинни ўтқазишди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ЎТҚАЗМОҚ 1 Қимсанинг ўтириши учун жой бермоқ, ўтиришига кўмаклашмоқ. *Гиламга ўтқазмоқ. Диванга ўтқазмоқ. Машина кабинасига ўтқазмоқ.* ▪ *Зайнаб оёғи олти, қўли етти ҳолда эрини тўрт қават кўрпача устига ўтқазиб, ёнига учта пар ёстиқни уйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўтқазгани жой топмади** ниҳоятда яхши қабул қилди, эъзозлади. *Офтоб ойимни бўлса Ўзбек ойим ўтқазгани жой топмас, қуда сўзи ўрнига — синглим деб хитоб қилар, ошни ҳам унинг раъйини сўрамасдан буюрмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Жойлаб қўймоқ, ўрнатмоқ. *Йўлчи токчада ётган шамни ёқиб, бир пиёлани тўнтариб, унинг устига шамни ўтқазди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мулла Бурхон оппоқ дока саллани қозиқдан оҳиста олди, кимхоб тўппига ўтқазди ва бошига қўйди.* М. Жўрабоев, Мулла Б. м.

3 Қўкариши учун илдиз қисмини тупроққа жойламоқ, экмоқ. *Дарахт ўтқазмоқ. Кўчат ўтқазмоқ.*

4 Ўринлаштирмоқ, жойламоқ; қўймоқ. *Квартирант ўтқазмоқ.*

◆ **Бошга ўтқазмоқ** 1) ортиқ ҳурмат қилмоқ, эъзозламоқ; 2) бош хўжайин қилиб қўймоқ. *Ёш, чиройли хотинга ёқиш, унинг кўнглини кўтариш учун, уни ҳаммамизнинг бошимизга ўтқазиб қўяди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎТҚИЗДИРМОҚ **ўтқизмоқ** *фл. орт. н.*

ЎТҚИЗИЛМОҚ **ўтқизмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ЎТҚИЗИШМОҚ **ўтқизмоқ** *фл. бирг. н.*

ЎТҚИЗМОҚ **ўтмоқ** 1—6, 8—18, 21—23, 25, 26, 28—30 *фл. орт. н. Кўрпачага ўтқизмоқ. Кўчат ўтқизмоқ.* ▪ *Салимбойвачча синглисини турғизиб танчага ўтқизди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎТХИМОҚ Кўнгли айниб йўталгансимон қаттиқ товуш чиқармоқ, йўталмоқ. *Салимбойвачча қоронғида дарахтни қучоқлаб, узоқ ўхчиди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қонни кўришим билан яна кўз олдимдан қизил доғлар ўта бошлади, кўнглим беҳузур бўлиб, ўхчий бошладим.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ЎХЧИТМОҚ **ўхчимоқ** *фл. орт. н.*

ЎХЧИШМОҚ **ўхчимоқ** *фл. бирг. н.*

ЎХЧИҚ Ўхчишда ҳосил бўлган товуш; ўхчиш. *Ўхчиқ тўхтади. Ўхчиқ кучайди.* **Ўхчиғи тутди** ўхчигиси келди, ўхчиғи бошланди.

ЎХШАЛМОҚ **ўхшамоқ** 3 *фл. мажҳ. н. айн.* **ўхшамоқ** 3. *Ош ўхшалган эди. Биринчи ошамдаёқ, махдум Нигор ойимни тақдир этди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЎХШАМАГАН *с. т.* Хунук кўринадиган, ярашмаган. *Ўхшамаган кийим. Ўхшамаган қилиқ.* | Эҳтимол тутилмаган, кутилмаган, бемаврид. *Ўхшамаган ерда бир хотиннинг арзеа келиши қўрбошининг кўнглига шубҳа солди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎХШАМОҚ 1 Бошқа кимса ёки нарсаники каби белгиларга эга бўлмоқ, бирор белгиси ёки кўриниши билан бошқа кимса ёки нарсани эслатмоқ. *Бола отасига ўхшайди. Бу суюқлик мойга ўхшайди. Улар бир-бирига ўхшамайди. Мол эгасига ўхшамаса ҳаром ўлади.* Мақол. ▪ *Чирчиқ бўйи қишлоқларидаги уйлар бир-бирига ўхшайди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *У* [*Ғуломжон*] *шу ҳолатда ҳайкалга ўхшар, чиндан ҳам ҳайкал каби қотиб турар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Бирор хусусияти бир хил ёки бир-бирига яқин бўлган кимса ва нарсаларни таққослашда ишлатилади. *Кўнглингизга келмасин-у, аталага ўхшайсиз, азизим.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Қариндошимиз ўлгундай пишиқ одамларга ўхшайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ж. к. ф-даги сифатдошлар ёки «бор», «йўқ» сўзлари билан бирикиб келиб, бирор иш-ҳаракат, ҳолат ва ш. к. ҳақида тахмин билдиради. *Бугун ёмғир ёғадиганга ўхшайди. У курортдан қайтганга ўхшайди. Масалага тушунмаганга ўхшайсиз. Сизни қаердадир кўрганга ўхшайман.* ▪ *Яна бир кўргилик қисматингда борга ўхшайди.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Афтидан, кампирим қазо қилганга ўхшайди.* Ойбек, Куёш қораймас.

3 *с. т.* Қўнгилдагидек бўлмоқ, ўринламоқ. *Иш унча ўхшамади. Ош жуда ўхшабди.*

ЎХШАТИЛМОҚ **ўхшатмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ЎХШАТИШ 1 **ўхшатмоқ** *фл. иш оти.* 2 Нарса ёки ҳодисани маълум умумийликка эга бўлган бошқа нарса ёки ҳодиса билан таққослаш орқали ифодалаш, тасвирлаш.

◆ **Ўхшатиш эргаш гап** *грам.* бош гапдаги иш-ҳаракатнинг қай тарзда бажарилишини бирор предметга ўхшатиш йўли билан билдирган эргаш гап.

ЎХШАТМА *айн.* **ўхшатиш** 2. *Бизнинг бу ўхшатмамиз ҳам унча тузук эмас.* Айний, Эсдаликлар.

ЎХШАТМОҚ 1 **ўхшамоқ** 1, 3 *фл. орт. н. Москвани ўхшатса бўлур Осмондаги порлоқ қуёшга.* Э. Раҳим. «*Вой шайтонлар, роса ўхшатибди қизга!*» — *деди-да* [*Йўлчи*], *жимгина томошага берилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бирор кимса ёки нарсани бошқа кимса, нарсага ўхшаш деб ёки ўшанинг ўзи деб билмоқ; тенглаштирмоқ. *Кечирасиз, мен сизни бир танишимга ўхшатибман. Ўхшатмай учратмас.* Мақол. ▪ *У бетлари юмдаланган, оппоқ сочлари юлинган бу телба хотинни ўзининг қирқ йиллик умр йўлдошига ўхшата олмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Дўндирмоқ, қойил қилмоқ. *Ошни ўхшатибсан.* ▪ *Тўғрига кетган расталар, деворларда гулдасталар, жуда ўхшатибди усталар.* «Равшан». | Бутун куч билан, зарб билан. *У шошиб-пишиб Азим бойваччани кўкрагидан итариб эди, Азим унинг киндигига ўхшатиб тепди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Сардор қамчиннинг ўримидан ушлаб, .. бор кучи билан Нуралининг бошига ўхшатиб урди.* «Зулфизар билан Авазхон».

ЎХШАШ 1 Бирор кимса ёки нарсани эслатадиган, ўшанга ўхшаб кетадиган. *Бойваччa чигирткaнинг товушига ўхшаш ингичка хуррак торта бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Элмуроднинг кўнглида, энди чолга нисбатан бўлган ҳалиги нафрат ўтиб, унинг ўрнига аянчга ўхшаш бир сезги пайдо бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Шунга ўхшаш** шу тарздаги, шу хилдаги. *Отам ёлғиз қўл, унга ип тайёрлаб бер, маҳсига шона қоқиш, пардоз бериш, шунга ўхшаш ишларни тез ўрганиб ол.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бирор хусусияти билан тенг келадиган, баробарлаша оладиган, тенг. *Ўхшаш учбурчак (мат.).* || *Бизнинг Марғилонда бир қиз бор, шундоқ кўҳликки, бу ўртада унинг ўхшаши*

www.ziyouz.com kutubxonasi

бўлмас, деб ўйлайман! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎХШАШЛИК ўхшаш *с. белги оти. Боланинг онасига кўпроқ ўхшашлиги аниқ эди.* ▪ *Тўтиқуш билан Дилшодда чиндан ҳам ўхшашлик, умумий жозиба бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎХШАШСИЗ Тенги йўқ даражада, жуда ҳам, ғоят.— *Ўзим кўрмадим, — деди Офтоб ойим,— аммо кўргувчиларнинг сўзларига қараганда, ўхшашсиз кўркам, тенгсиз ақлли бир йигит эмиш!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎХШОВСИЗ 1 Чиройли эмас, хунук, бесўнақай, беўхшов. *Гулсум, патнисни қитирлатиб, ўхшовсиз ҳарфларни узун енги билан ўчириб, анча овора бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Стол устида бўшатилган ароқ шишаси, стол атрофида ўхшовсиз, пойма-пой юмшоқ креслолар.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. ‖ *Унинг катта оқ салласи қизил, кўк ўхшовсиз ўралган саллалар ичида.. ажралиб турарди.* М. Жўрабоев, Мулла Б. м.

2 Ўзига ярашмайдиган, келишмаган. *Қари куёв худди жуфти билан энди танишган бўйдоқдай ўхшовсиз қилиқлар қилади.* А. Муҳиддин, Қадаҳ.

ЎЧ I Қасос, қасд. *Йўқ, Нусратилла уни ёмон кўради, бу одамларнинг ҳаммасида алами, ўчи бор.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Холмурод юзини кўтарди ва ялтироқ пешана, сергўшт қовоқлар тагидан, гўё бир ўчи бордай ғазабли кулги ифодаси билан, хўмрайган кўзларни кўрди.* П. Турсун, Муаллимнинг тонги. *Қуёш ерда, ариқ қазиётган бояқишларда ўчи бордек, олов тўкмоқда, ҳамма ёқ гўё ўт бўлиб ёнмоқда эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ўч олмоқ** зиён етказгани, таҳқирлагани ва ш. к. учун жазоламоқ.

ЎЧ II Ниҳоятда берилган, ҳирс қўйган. *Ширинликка ўч бола.* ‖ *Ёшларимизнинг кўпи механизаторлик касбини эгаллашга ўч.* ▪ *Айниқса, хўжайиннинг катта ўғли Ҳакимбойвачча пахтага жуда ўч одам.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Хуморхон шунақа нарсаларга ўч, ўшанга ошарамиз.* А. Қаҳҳор, Оқ ариқ тишлар.

ЎЧ-АДОВАТ Ўч ва адоват, ўч олиш ва душманлик ҳисси. *Ишқилиб бу ерга ҳар тоифа одамлар,— шу ернинг катта-кичиги ҳам, бир-биридан ўч-адовати борлари ҳам, бегона ўтказиб-чилар ҳам кела беради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎЧАҚИШМОҚ Бирор кимсанинг ғашига тегиш учун атайлаб унга зид иш тутмоқ. *Қизим, отангга бунча ўчакишиб қолдинг? Муддаонг нима?* Уйғун, Навбаҳор. *Отам бечора нафаси ичига тушиб минғирлайди, халфани инсофга, муросага чақиради, дам ўчакишиб қаттиқроқ гапиради.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Аччиқ қилмоқ; ўч олишга интилмоқ. *Бургага ўчакишиб, кўрпани ўтга ташлама.* Мақол. ▪ *Агар ораларингга совуқчилик тушрадиган бўлса, сен ўчакишиб юрма, яхшиси, қайин отангга узрингни айтиб, бу уйдан кетиш ҳаракатини қил!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎЧАКИШТИРМОҚ ўчакишмоқ *фл. орт. н. Чор маъмурлари бир халқни иккинчи халққа ўчакиштирар, яҳудийларни погром қилдирар эдилар.* «КПСС тарихи».

ЎЧИНҚИРАМОҚ Сал ўчмоқ, бўзармоқ, оқармоқ (ранг-рўй ҳақида). *Унинг ранги бир оз ўчинқираб кетди.*

ЎЧИРГИЧ 1: **ўт ўчиргич** ёнғинни ўчириш учун қўлланиладиган асбоб.

2 *эск. айн.* **резинка.**

ЎЧИРИЛМОҚ ўчирмоқ *фл. мажҳ. н. Илк кўклам ёғдулари ўқув корпусининг узун коридорларини равшанлаштириб юборган, қишда кундузи ҳам ёқиб қўйиладиган чироқлар энди ўчирилган эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЎЧИРИШМОҚ ўчирмоқ *фл. бирг. н. Ёнғинни солдатлар ўчиришди.* ▪ *Фирқалар ячейка мажлисида мени фирқадан ўчиришди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЎЧИРМОҚ ўчмоқ *фл. орт. н. Чироқни ўчирмоқ. Рўйхатдан ўчирмоқ.* ▪ *Собиржон Султон ўғлини ҳанузгача кўнглидан ўчириб ташламаган одамлар кўп эди.* О. Ёқубов, Ота изидан. *Жангчилардан кимдир душман пулемётига граната улоқтириб, унинг овозини ўчирди.* Ж. Ташенов, Жангчи Ўтеген.— *Боласи тушкур,— деди кулиб Норбобо,— дуойи салом ёзишга нўноқроқ экан, неча бор ёзиб, неча бор ўчириб ташлади.* Ойдин, Фарҳодлар.

ЎЧИРТИРМОҚ ўчирмоқ *фл. орт. н.* — *Мени [ота] магазинга олиб кириб, янги пальто олиб бердилар .. Кейин детдомга кириб, мени рўйхатдан ўчиртирдилар,— деди Маъмуржон.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ЎЧИРУВЧИ ўчирмоқ *фл. ш. оти* **Ўт ўчирувчи** 1) ёнғинни ўчиришда ишлатиладиган. *Ўт ўчирувчи машина;* 2) ўт ўчириш билан шуғулланувчи муассасанинг ходими. *Ўт ўчирувчи бўлиб ишламоқ.*

ЎЧИҚ 1 Ўчган, ўчирилган. *Чироқ ўчиқ.*

2 Қизиллиги йўқолган; бўзарган (ранг-тус ҳақида). *Юзлари пачақланган, ҳамма ёғи моматалоқ, сочлари тўзғиган, ранги ўчиқ Жўрахон ётар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳайдар совуқ, ўчиқ юзини терс бурган подшоҳга таъзим қилиб, орқаси билан юриб чиқди.* Ойбек, Навоий.

ЎЧЛИК ўч II *с. белги оти. Пулга ўчлик.* ▪ *Бири вилоятнинг тинчлигин ўйлар, Урушнинг қонларга ўчлигин ўйлар.* Шайхзода.

ЎЧМОҚ 1 Ёнишдан, ёлқин беришдан тўхтамоқ; сўнмоқ. *Ўтни кавласанг ўчади, қўшнингни кавласанг кўчади.* Мақол. ▪ *Шу чоқда на учундир токчада ёниб турган шам ҳам лип-лип қилди-да, ўчди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Самандаров бир қоши қол.* ▪ *Агар ораларингга совуқчилик тушрадиган бўлса, сен ўчакишиб юрма, яхшиси, қайин отангга узрингни айтиб, бу уйдан кетиш ҳаракатини қил!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎЧАКИШТИРМОҚ ўчакишмоқ *фл. орт. н. Чор маъмурлари бир халқни иккинчи халққа ўчакиштирар, яҳудийларни погром қилдирар эдилар.* «КПСС тарихи».

ЎЧИНҚИРАМОҚ Сал ўчмоқ, бўзармоқ, оқармоқ (ранг-рўй ҳақида). *Унинг ранги бир оз ўчинқираб кетди.*

ЎЧИРГИЧ 1: **ўт ўчиргич** ёнғинни ўчириш учун қўлланиладиган асбоб.

2 *эск. айн.* **резинка.**

ЎЧИРИЛМОҚ ўчирмоқ *фл. мажҳ. н. Илк кўклам ёғдулари ўқув корпусининг узун коридорларини равшанлаштириб юборган, қишда кундузи ҳам ёқиб қўйиладиган чироқлар энди ўчирилган эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЎЧИРИШМОҚ ўчирмоқ *фл. бирг. н. Ёнғинни солдатлар ўчиришди.* ▪ *Фирқалар ячейка мажлисида мени фирқадан ўчиришди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЎЧИРМОҚ ўчмоқ *фл. орт. н. Чироқни ўчирмоқ. Рўйхатдан ўчирмоқ.* ▪ *Собиржон Султон ўғлини ҳанузгача кўнглидан ўчириб ташламаган одамлар кўп эди.* О. Ёқубов, Ота изидан. *Жангчилардан кимдир душман пулемётига граната улоқтириб, унинг овозини ўчирди.* Ж. Ташенов, Жангчи Ўтеген.— *Боласи тушкур,— деди кулиб Норбобо,— дуойи салом ёзишга нўноқроқ экан, неча бор ёзиб, неча бор ўчириб ташлади.* Ойдин, Фарҳодлар.

ЎЧИРТИРМОҚ ўчирмоқ *фл. орт. н.* — *Мени [ота] магазинга олиб кириб, янги пальто олиб бердилар .. Кейин детдомга кириб, мени рўйхатдан ўчиртирдилар,— деди Маъмуржон.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ЎЧИРУВЧИ ўчирмоқ *фл. ш. оти* **Ўт ўчирувчи** 1) ёнғинни ўчиришда ишлатиладиган. *Ўт ўчирувчи машина;* 2) ўт ўчириш билан шуғулланувчи муассасанинг ходими. *Ўт ўчирувчи бўлиб ишламоқ.*

ЎЧИҚ 1 Ўчган, ўчирилган. *Чироқ ўчиқ.*

2 Қизиллиги йўқолган; бўзарган (ранг-тус ҳақида). *Юзлари пачақланган, ҳамма ёғи моматалоқ, сочлари тўзғиган, ранги ўчиқ Жўрахон ётар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳайдар совуқ, ўчиқ юзини терс бурган подшоҳга таъзим қилиб, орқаси билан юриб чиқди.* Ойбек, Навоий.

ЎЧЛИК ўч II *с. белги оти. Пулга ўчлик.* ▪ *Бири вилоятнинг тинчлигин ўйлар, Урушнинг қонларга ўчлигин ўйлар.* Шайхзода.

ЎЧМОҚ 1 Ёнишдан, ёлқин беришдан тўхтамоқ; сўнмоқ. *Ўтни кавласанг ўчади, қўшнингни кавласанг кўчади.* Мақол. ▪ *Шу чоқда на учундир токчада ёниб турган шам ҳам лип-лип қилди-да, ўчди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Самандаров бир қоши паст ва бир қоши баланд бўлиб, ўчиб қолган махоркасини чироқдан тутатиб олди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Хиралашмоқ, ўнгмоқ. *Читнинг ранги ўчибди. Қадимий минора нақшларининг бўёғи ҳамон ўчмаган.* | Ишқаланиб, эскириб, ўқиб бўлмайдиган ҳолга келмоқ. *Хат ўчибди. Танганинг муҳри ўчиб кетибди. Қўлёзма сиёҳи ўча бошлабди.* **Ранги ўчди** қўрқиш, ғазаб, касаллик ва ш. к. туфайли юз қизиллиги йўқолди, бўзарди, оқарди. *Гофур тобора асабийлашар эди, бунинг оқибатида кўзлари хиралашиб, лаблари пирпирар, ранглари ўчиб, қўллари титрарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 Қўздан ғойиб бўлмоқ, кўринмай қолмоқ, йўқолмоқ. *Гуллар, яшилликлар орасида унинг адил — келишган қомати, шаффоф бир хаёл каби гоҳ ялт этиб кўринар, гоҳ ўчар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Водийни ярим доира шаклида ўраган баланд-паст тоғлар аста ўча бошлаган.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

4 *кўчма* Йўқ бўлмоқ, йўқолмоқ. *Юзидан сира аримайдиган мулойим жилмайиш ҳам ўчиб кетибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қуёшга терс, бурчакка тиқилган бу уйчадан ҳали қиш нафаси ўчмаган.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Энди Дусянинг ҳам уйқуси ўчиб кетди, мовий кўзларини чироқдай очиб Саодатга қараб ётди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Оқ подшонинг тахти куйсин, қораси ўчсин!* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Таннозхон:*] «*Дийдоринг ўчсин сенинг!*» З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

5 Тўхтамоқ, тинмоқ; эшитилмай қолмоқ. *Ҳозиргина сўзлашиб ўтирган Кумуш билан онасининг товушлари ўчган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Саидғозининг момақалдироқ қалдиришидек асабий кулгиси қандай бошланган бўлса, ўшандай тўсатдан ўчди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Извош қўнғироғи, от туёқларининг овозлари бора-бора ўчади.* Н. Сафаров, Уйғониш. **Товушинг (ёки овозинг) ўчкур!** *қ.* **товуш** 1.

6 *кўчма* Хотирадан кўтарилмоқ, эсдан чиқмоқ, унутилмоқ. *Номи ўчиб кетган Боқи мирзо кўп вақт ўтмай «инобатлик мирзо» номи билан бош кўтарди.* А. Қаҳҳор, Мирзо. *Шоир сўзи мармар тошга ўйилган,— Ўйма хатдек турар, дунёда ўчмас.* Қ. Муҳаммадий. *Ленин кишиларнинг кўнглидан ўчмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

7 *с. т.* Сафдан ёки ҳисобдан чиқмоқ. *Ёзувчилар союзи аъзолигидан ўчган киши. Рўйхатдан ўчганлар.*

ЎЧОҚ 1 Одатда уч томони ёпиқ бўлиб, ичига ўт ёқиладиган, овқат пиширш учун устига қозон ўрнатиладиган қурилма. *Лой ўчоқ. Ер ўчоқ. Темир ўчоқ.* ▪ *Бригада булоққа яқинроқ жойдан ўчоқ кавлаб, қозонни ўрнатди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Кун чиқар томонда катта ўчоқ, қозонда шўрва қайнаб турибди.* «Эртаклар».

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳиммат .. ўчоқда ловуллаб ёнаётган ўтга косовни тутиб,.. папиросини тутатиб олди. М. Муҳамедов, Қиммат билан Ҳиммат. **Ўчоқ бўши** ўчоқ қурилган жой ёки хона. *Синдирилди тез зоғора нон, Севган қизи, кўз нури Ойхон — Қўшдай учди ўчоқ бошида.* Ҳ. Пўлат. **Ўчоққа уннамоқ** овқат тайёрлашга киришмоқ. *Бобокул дарров ўчоққа уннади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Бирор нарса пайдо бўладиган, амалга ошадиган, тарқаладиган жой; манба, марказ. *Билим ўчоғи. Маърифат ўчоғи. Инқилоб ўчоғи.* ▪ *[Элмурод] агар ўзи бу ердан кетганда ҳам, дастлабки маданият ўчоғининг абадий қолишини ўйлаб, ўзидан-ўзи ғурурланди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Гувоҳнома қалбаки, энди ана шу қалбакилик ўчоғини топиш лозим.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида. *Қумқишлоқ деҳқонларини қадимдан қийнаб келган ботқоқларни, .. иситма-безгак ўчоқларини қуритиш учун бир неча чақирим узунликда зовур қазиш керак.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЎША *кўрс. олмиш* Ўзоқдаги кимса, нарсани, ўрин, пайтни кўрсатиш ёки айтиб ўтилган, аввалдан маълум бўлган бирор ҳодисани эслатиш учун хизмат қилади. *Ўша йил. Ўша кундан бошлаб. Ўша одам ёдингиздами? Ўша жойда учрашамиз.* ▪ *Бу шоду хуррамликни туғдирган яна ўша сув эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. ӯ. *Биз ўша ерга бориб туришимиз керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Яқинроқ борсак, яна ўша эрталабки ёш эр-хотинлар.* Ҳ. Қодирий, Ийўлда. *Ўша жилва ва ўша оташ, Ўша кўзки, сузгин, хаёлкаш, Ўша имо, ўша ишора Эҳа бошлар юракни пора.* Ҳ. Олимжон. ‖ *Бирорта ихлосманд қўлидан боплаб томоқ еган бўлса керак, ҳозир ўшанинг чанқовини босмоқ фикрида эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу замонда кимнинг чақаси кўп бўлса одамлар ўшанга оғади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎШАЛ *эск. айн.* **ўша.** *Севганимдан айрилсам, Ўлганим ўшал кундир.* «Қўшиқлар».

ЎШАНАҚА *айн.* **ўшандай.** *Ўшанақа ишлардан биттаси пилла қурти.* А. Қаҳҳор, Қампирлар сим қоқди.

ЎШАНАҚАНГИ *с. т.* Ўшанақа. *Онахон оқпошшонинг тахтдан туширилганини, аллақимлар тахтга бошқа бир ўшанақанги пошшони ўтказишмоқчи бўлиб ураётганини Собиржондан эшитди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЎШАНАҚАСИ Ўша йўл билан, ўша томондан; бир йўла.

ЎШАНДАЙ Айтиб ўтилган кимса ёки нарсага ўхшаган, ўшанга ўхшаш. *Сен ҳам — ўшандай кишилардан бири. Ўшандай қилиқ сенга ярашмайди.* ▪ *Ўшандай дағал, қалин, узун, чўпдай ингичка суяк бармоқлари билан эшик халқасини ушлаб, .. олдинга юрди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўшандай тепки ҳали эс-ҳушини ўнглаб олмаган Ҳамроқулнинг ҳам кўкрагига тушди.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ. *Ўшандай шошилиш билан варақлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЎШАНДАЙИН *с. т.* Ўшандай.

ЎШАНДАЙИЧА *с. т.* Ўшандайлигича.

ЎШАНДАЙЛИГИЧА *рвш* Илгари қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай, ўшандай ҳолатда. *Бу минора юз йил аввал қандай бўлса, ҳозир ҳам ўшандайлигича сақланибди.*

ЎШАНДАҚА *с. т.* Ўшанақа.

ЎШАНДАҚАСИ *рвш, с. т.* Ўшанақаси. *Ҳар ҳолда юбориш маслаҳат. Соғайса келар, ўлса ўшандақаси кетаверар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЎШАНДОҚ *с. т.* Ўшандай.

ЎШАНЧА *рвш* **1** Айтиб ўтилган миқдорда; ўша даражада; шунча. *Қанча кўп ишласанг, ўшанча кўп ҳақ оласан.*

2 Айтиб ўтилган киши ёки нарсага ўхшаш ёки тенг. *У бола 50 кило пахта терди, сен ўшанча ҳам бўлмадинг.*

ЎШАНЧАЛИК *рвш* Айтиб ўтилган даражада. *Водокачкалардан бирини тиклашда, таъёр сувга ариқ чиқаришда ўшанчалик ноаҳил бўлган капсанчилар ҳозир бунчалик иттифоқ бўлиб қолганларига ўзлари ҳам ҳайрон эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЎША-ЎША *рвш* **1** Илгари қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай, ўзгармаган, ўша ҳолатда, ўшандайлигича. *У анча кексайиб қолибди, аммо феъл-атвори ўша-ўша.* ▪ *Уйда тирикчилик ўша-ўшаю, лекин вофурушлар домидан қутилганига Собиржон минг марта рози эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Ўша воқеадан буён; шу-шу. *У уч йил аввал аразлаб кетган эди, ўша-ўша келмайди.*

ЎШШАЙМОҚ **1** Қовоғи солиниб, хўмрайиб турмоқ. *Тараққийпарварлар, аксари заҳарханда қилиб, баъзи бирй ўшшайиб ерга қараб ўтирдилар.* Ойбек, Нур қидириб. «*Ҳали шунақа тилларинг борми сенинг*» *дегандай она қизига ўшшайди.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. *Нима қилишини билмай, боши қотиб турган Холжон холанинг олдига келган калтабақай бир фаришта ўшшайиб сўради.* Ғайратий, Довдираш.

2 Тушунолмасдан ҳайрон бўлмоқ, анграймоқ, бақраймоқ. *[Меҳмон] ҳамма нарсага ўшшайиб қарар, қаёққа ва нима учун кетаётганини, нима қилиб юрганини ўзи ҳам билмас .. эди.* А. Қаҳҳор, Думли одамлар. *Поезд қаерда тўхтамасин, у Элмурод қаршисига келар, ҳалигина пари юлинган уккидек ўшшайиб қарар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЎШҚИРМОҚ Дўқ, пўписа қилмоқ, жаҳл билан қаттиқ гапирмоқ, ғазаб билан бақирмоқ. *Муса кўса Бўтага қараб турган хотинига ўшқирди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Бегимхон икки чаккасидаги гажагини силкитиб, муштларини белига тираб турган эди, Адолат ўшқириб берди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.— *Ҳой, сен,— қўлини шоп қилиб Майнага ўшқирди [Ойша хола].— Менинг бошимга аслзода эрни ўлдириб келдингми?* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЎЮВЧИ **1** **ўймоқ** *фл. ш. оти. Ер ўювчи.*

2 *махс.* Химик реакцияга киришиб, тана тўқимасини бузадиган, емирадиган. *Ўювчи кислота.* ▪ *Агар бундай чангнинг составига ўювчи ёки заҳарли моддалар кирса, у вақтда бу чанг жуда зарарли бўлади.* «Физиология».

ЎҚ I **1** Ёйга қўйиб отиладиган, учи найза узун, ингичка таёқча; тир. *Садоқдаги ўқ. Айтилган сўз — отилган ўқ.* Мақол. ▪ *У [Сидиқжон] Ҳошимжонга камон, қамишдан бир талай ўқ ясаб берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Милтиқ, тўппонча, пулемёт каби қуролларга жойлаб отиладиган кичкина снаряд; патрон. *Қолган взвод ва отделениелар отиш чизиғидан нарида, ёлғондакам ўқ билан пулемётда машқ қилиб турдилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Шу тобда часовой ҳам икки-уч топқир милтиқдан ўқ бўшатди.* М. Муҳамедов, Машқ. ‖ Шундай снаряднинг отиш қуроли оғзидан чиқиб учадиган, нишонга тегадиган қисми; питра. *Товуқ катаги устидаги томога чиқмоқчи бўлаётган босмачиларнинг иккитаси томдан устма-уст отилган ўқлардан йиқилди.* Айний, Қуллар. *Бир ўқ билан икки қуён уриш деб мана буни айтадилар!* С. Анорбоев, Оқсой. ‖ Кўплаб отилиб, ёғилиб турган ўқ; ўт. *Бир соат чамаси отишгандан сўнг ёв бизнинг ўқимизга чидолмай, икки дарвоза орасида уч-тўрт юз ўлик қолдириб кетишга мажбур бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Биз орқадан ҳужум қиламиз, сиз олдиндан, қоронғи кечада икки ўқ орасида қолган босмачилар телбаланиб қочишдан бошқа чора тополмаслар.* Айний, Қуллар. *Йигитларни элтиб, тўппа-тўғри ўқ тагига ҳайдайдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. ‖ Тўп ўқи, снаряд. *Танкка отиладиган ўқ. Портлаб парчаланадиган ўқ. Ўқлар портлади.* ▪ *Шунча замбарак бир кунда канча ўқ чиқаради деб ўйлайсан? Шунча ўқни ким етказиб бериб туради?* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Фронт орқасида ўр қазиб турганда Мулла Обиддан ўттиз метрча нарига бир катта тўп ўқи тушиб, қаттиқ товуш чиқариб ёрилди.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Ўқ ёғдирмоқ** қаттиқ ўққа тутмоқ.

ЎҚ II **1** Икки учига ғилдирак ўрнатиладиган ёғоч ёки металлдан ясалган ғўла. *Автомобилнинг ўқи. Трамвайнинг ўқи. Олдинги ғилдираклар ўқи. Ўқ ясамоқ.* ▪ *Ефим Даниловичараванинг ўқига оёқ қўйиб чаққонгина чиқиб олди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. ‖ Дастгоҳ, машина ва ш. к.нинг айланиб турадиган ўқсимон узун қисми. *Чигирик ўқи. Паррак ўқи.*

2 Бирор жисм ёки фазонинг марказидан ўтади деб фараз қилинадиган тўғри чизиқ. *Айланиш ўқи. Симметрия*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўқи. Ер ўз ўқи атрофида айланади. ▪ *Шаҳар тўғри тўрт бурчакли кўринишда бўлиб, планнинг бош ўқи шаҳарнинг шимолидан жанубга қараб адил ўтказилган.* Т. Жўраев, Улуғ Хитойда.

3 *махс.* Тўғри йўналган, асосий; тик. *Ўқ ариқ. Ўқ илдиз. Ўқ поя.*

ЎҚАЛОҚ Бўка қурти (асосан, сут эмизувчи ҳайвонлар танасида бўлади).

ЎҚАЛОҚЛАМОҚ Тепинмоқ, ирғишламоқ, безовталанмоқ (бу ҳодиса молларда: бўка қурти терини тешиб чиқаётганда юз беради). *От ўқалоқлади. Сигир ўқалоқлади.*

ЎҚДАЙ, =дек 1 Ўқ сингари, ўқ каби, тез. *Сипарангиз ва унинг сафдошлари ҳалок бўлганлиги тўғрисидаги хабар Тўмариснинг ва барча аёлларнинг юракларини ўқдек тешиб ўтди.* М. Осим, Тўмарис

2 Тўғри, тик, адил. *Ўқдай ёғоч.*

ЎҚДОН 1 *айн.* **садоқ.**

2 Ўқ, патрон солиб, кўпинча белга осиб юриладиган чарм қутича; патронташ. *У [Мадамин] қора тўни устидан елкасига қадимги ўқдонларини осган.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ўқдон-камар** сиртига ўқлар жойлаштириш учун мосланган қайиш лента. *Белига ҳам, елкасидан ошириб кўкрагига ҳам кенг ўқдон-камар тақиб олган қора мўйловли, новча бир одам она-болани .. ичкарига етаклади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 *махс.* Ствол коробкасининг ўқ жойланадиган қисми. *Милтиқнинг ўқдони.*

ЎҚ-ДОРИ Снаряд, патрон, мина, граната каби портловчи моддалар, жанг буюмлари мажмуи. *[Али тажанг:] Ўқ-дорининг бари фашист заҳарида экан, гумбурлатгани-гумбурлатган.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ўқ-дори юкланган араволарнинг кўплари ўрмон балчиқларида қолиб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Чунки, у, босмачи билан тил бириктириб, бизнинг ўқ-дориларимиздан етказиб, ҳаттоки турар жойларимизгача айтиб берар экан.* М. Муҳамедов, Машқ.

ЎҚ-ЁЙ 1 Ёй ва ўқ (отиш қуроли). *Пошшо Кимсанни ўз аскарларига қўмондон қилиб тайинлаб, унга ўнг ёнидан жой, чинакам қилич, чинакам от ва чинакам ўқ-ёй ҳадя қилди.* С. Абдулла, Ҳасан билан Қимсан.

2 *диал.* Қамалак. *Ёмғирдан сўнг осмонда ўқ-ёй кўринди.*

ЎҚИГАН 1 ўқимоқ *фл. сўнгги. Бундаги фарқни Юсуф-Зулайхо қиссаларини ўқиган киши биладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Саводли; маълумотли. *Ўқиган қиз.* ▪ *Ўқиган бўлса ҳам уқимаган йигитга ўхшайди, йўқса Насибанинг ўқишини ора йўлда қолдириб, мактабидан юлиб олмоқчи бўлмас эди.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ЎҚИЛМОҚ ўқимоқ 1, 3—6 *фл. мажҳ. н. Хат ўқилди. Қарор ўқилди.* ▪ *Намоз шу ерда, меҳмонхонада ўқилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎҚИМИШЛИ Оқ-қорани таниган, саводли, маълумотли. *Булар-ку майли, ўқимишли, анча тажрибали кишилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Бектемир бу ўқимишли, содда, очиқ-ойдин командир элатни севиб қолди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Унга хат-савод ўргатишга, жамоанинг ҳисоб-китоб ишларини олиб боришга сиздай ўқимишли кишилар керак.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЎҚИМОҚ 1 Ёзилган нарсани ёки текстни ундаги белгилар, ҳарфлар воситасида айнан айтиб бермоқ ёки билиб олмоқ. *Мақолани ўқимоқ. Қадимий ёзувни ўқимоқ. Товуш чиқариб ўқимоқ. Ўқиб эшиттирмоқ.* ▪ *Геннадий Наташанинг қўлидан ерга тушган хатни олди-да, розилик сўраб ўтирмай, чироққа тутиб ўқий бошлади.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Ҳакимбойвачча диққат билан анча ўқир экан, юзига табассум ёйилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ўқиш-ёзишни ўрганмоқ; билим олмоқ. *Ўғил, қизимиз ўйнар пирпирак, Қайдан билсинлар ўқимоқ керак.* Ҳамза. *Кексалар иззатда, Ёш-яланглар ўқайди.* Ё. Мирза. *Ёшлар илм олсин, ўқисин. Бу яхши гап, бу жуда яхши.* Э. Раҳим. | Бирор соҳадаги билим ва малакаларни эгаллаймоқ, ўзлаштирмоқ. *Докторликка ўқимоқ. Инженерликка ўқимоқ.* | Бирор ўқув юртида таълим олмоқ, таҳсил кўрмоқ. *Акам институтда ўқийди. Мен техникумда ўқийман. Укам саккизинчи синфда ўқийди.* ▪ *Аъло ўқисам ҳам ўқитувчимиз «яхши» қўяди, «аълодан «яхши» яхши дейди.* А. Қаҳҳор, Айб кимда.

3 Бирор текстни ёддан айтмоқ, ёддан айтиб тингловчиларга эшиттирмоқ. *Лекция ўқимоқ.* ▪ *Чойхонада узун бўйли, узун кулоҳли қаландар кўзларини юмиб, қалин, янгроқ овозини баланд қўйиб, Машрабдан ғазаллар ўқийди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўткинчи бир мусофир .. Ўқирди янги достон.* Ғайратий. *Асқар ота бориб соғонанинг бош томонига чўкка тушди ва баланд овоз билан қуръон ўқиди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

4 Турли дуолар, оятлар ўқиб, бирор диний маросимни ўтамоқ. *Жаноза ўқимоқ. Намоз ўқимоқ. Никоҳ ўқимоқ. Фотиҳа ўқимоқ.* ▪ *— Мен ажойиб туғ кўрдим деб айтмабмидим,— деди ва пичирлаб алла нималар ўқиди.* Ғ. Расул, Адолат. | *эт.* Гўё касални даволаш учун унинг ҳузурида турли оят ва дуоларни зикр этмоқ. *Сотиболдининг хотини оғриб қолди.. Бахши ўқиди. Аллақандай бир хотин келиб толнинг хипчини билан савалади, товуқ сўйиб қонлади.* А. Қаҳҳор, Бемор.

5 Изҳор қилмоқ, зикр этмоқ, айтмоқ, демоқ. *Нафрат ўқимоқ. Мадҳия ўқимоқ. Ҳамду сано ўқимоқ.* ▪ *Шу турмушда, шу замонда туғилгани учун «аттанг» ўқийдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 Ташқи қиёфасига ёки бирор белгисига қараб, кимсанинг фикрини, кечинма, ҳолат ва ш. к.ни сезмоқ, билмоқ, топмоқ. *Анвар ўзини табрик қилувчи уламо ва ашрофлар юзидан очиқ равишда риё, шайтонат ва тама ўқир, камбағаллардан содда самимият кўрар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ўткинчи аёлларнинг кўзларида ҳам Полвон миннатдорлик ифодасини ўқирди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Буни Саидий — унинг сўзидаги оҳанг ва кўзидан ўқиди.* А. Қаҳҳор, Сароб. | Бирор маъно уқмоқ, тасаввур этмоқ; англамоқ. *Табиат ўз тилида роз айтиб шувиллар экан, йигит бундан ўз қувончининг мадҳини ўқирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳар яроқ бетида ўқидим маъно, Таъсирчан билимлар қудрати каби.* Ғайратий.

7 *с. т.* Тушунишга, ишонишга мажбур қилмоқ, қулоғига қуймоқ. *У сени роса ўқиганга ўхшайди.* ▪ *Биз ҳам анойи эмасмиз, ахир. Мухбирни ўртага олиб роса ўқиймиз.* «Муштум», 1959, № 8.

ЎҚИТИЛМОҚ ўқитмоқ *фл. мажҳ. н. Фабрикага шогирд қизлар кўп келади. Улар қоидага мувофиқ уч ой ўқитилиб, иш ўргатилар, шундан кейингина мустақил ишга кўчирилар эди.* С. Абдуқаҳҳор, Ушалган орзу.

ЎҚИТИШ ўқитмоқ *фл. иш отн. Янги усулда ўқитиш.* ▪ *Бунинг учун болаларга ҳар хил адабиётлардан ўқитиш керак.* А. Қаҳҳор, Ўжар.

ЎҚИТМОҚ ўқимоқ 1—5, 7 *фл. орт. н. Чиқиб, почтальон бериб кетган мактубни қўшнининг ўғли Азимхонга ўқитди.* Ҳ. Шамс, Оқ падар. *Сиз бир неча кишини ёрдам учун юборсангиз, улар ўз қўшниларини ўқитиб ўргатадилар, қандай қилиб қурши зарурлигини амалда кўрсатиб қайтадилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *[Отабекка] бу савол берилиб, Ҳомид билан бояги учрашишни унга хотирлатган ва энди ҳам кулиб қарамаган бахтига лаънат ўқитган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сотиболди касални ўқитди — бўлмади.* А. Қаҳҳор, Бемор.

ЎҚИТТИРМОҚ ўқитмоқ *фл. орт. н. Тағин мен у кишини бошқа шаҳарга юбориб ўқиттирармишман .. Ҳ. Зиёҳонова, Унутилмас хатолар. [Марияни] маҳалла имоми ҳузурида «калимайи шаҳодат»ни айттириб, никоҳ ўқиттириб олган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎҚИТУВЧИ 1 ўқитмоқ *фл. ш. отн. Қадимий ёзувларни ўқитувчи киши.*

2 Мактабда фан асосларидан бирини ўқитадиган, дарс берадиган киши; муаллим. *Адабиёт ўқитувчиси.*

ЎҚИТУВЧИЛИК ўқитувчи *с. касб отн. Ўқитувчилик қилмоқ.*

ЎҚИШ 1 ўқимоқ *фл. иш отн. Қудратнинг дадаси болаларнинг ўқиши*

www.ziyouz.com kutubxonasi

тугашини кутди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Қуръон ўқишга ҳеч кимда мажол йўқ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳамкасабасига таҳсин ўқишидан ўзини сақлаб қололмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Синфда .. ўқиш китобларининг йўқлиги Ғуломжонни ёмон дилхун қилар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *айн.* **дарс** 1. *Анварнинг ўқишдан бўшаган кезлари гуллар ичида ва шу капалаклар орасида кечар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. | Ўқув ва ўқитув ишлари жараёни. *Ўқиш биринчи сентябрда бошланади.* ▪ *Мактабларда ўқишнинг она тилида олиб борилиши.. илм олиш ҳуқуқини таъминлайди.* «ЎзССР Конституцияси». *Ҳар куни маълум соатларда ўқиш бўлади, турли машғулот ўтказилади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ЎҚИШ-ЁЗИШ Ўқиш ва ёзиш; савод. [*Ғуломжонни*] *катта ёшдагиларга хос усул билан ўқитиб, икки-уч ой ичида русча ўқиш-ёзишга ўргатиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎҚИШМОҚ ўқимоқ *фл. бирг. н.* *Сарвариддин билан бирга яна бир неча бой болалари хусусий равишда ўқишар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Қоқ ярим кечада Йўлчини тобутга солиб ҳовлида уч киши — Шокир ота, Қоратой, Ўроз — жаноза ўқишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎҚИШ-ЎРГАНИШ Ўқиш ва ўрганиш, билим ва ҳунар эгаллаш, савод чиқариш. *Ленин партияси эзилган халқларга озодлик берди, ўқиш-ўрганишга кенг имконият яратиб берди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎҚЛАМОҚ Ўқдонга ўқ жойламоқ, отиш учун ҳозирламоқ. *Милтиқни ўқламоқ. Тўппончани ўқламоқ.*

ЎҚЛАНМОҚ ўқламоқ *фл. мажҳ. н.* *Милтиқлар ўқланди.*

ЎҚЛАТМОҚ ўқламоқ *фл. орт. н.*

ЎҚЛАШМОҚ ўқламоқ *фл. бирг. н.* *Жангчилар милтиқларни ўқлашди.*

ЎҚЛИ I Ўқи бор; ўқ жойланадиган; ўқланган. *Ўқли милтиқ. Етти ўқли тўппонча.*

ЎҚЛИ II Ўққа ўрнатилган; ўқи бўлган. *Тўрт ўқли вагон.*

ЎҚЛОВ I ўқламоқ *фл. иш оти.*

ЎҚЛОВ II *диал.* Ўқлоғи.— *Ойим қўлидаги хамир ёйиб ўтирган ўқлов билан бошимга астагина урди,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ЎҚЛОҚ *айн.* ўқлоғи.

ЎҚЛОҒИ Ош хамир ёйиш учун ишлатиладиган узун силлиқ таёқча. *Мен бу боққа фақат бир кинначи сифатида кирган эдимки, бузоқ йўқотган эгачим ўқлоғи кўтариб қаршилади.* Жулқунбой, Ўжар кўр.

ЎҚРА *айн.* ўқалоқ.— [*Сигирнинг*] *ўқраси ҳам бор экан,— деди сутчи бобо.* А. Мирахмедов, Қулган чечаклар.

ЎҚРАЙИШМОҚ ўқраймоқ *фл. бирг. н.* *Улар ўқтин-ўқтин қичқиришар, сўкинишар, ўртадаги хўрозлар сингари бир-бирларига кекирдак чўзиб ўқрайишиб қўйишарди.* Муштум, 1961, № 8.

ЎҚРАЙМОҚ Жаҳл ёки ғазаб билан қарамоқ, чақчаймоқ; хўмрайиб қарамоқ. *Низомжон шердек бўкириб ўрнидан туриб кетди. У қалт-қалт титрар, кўзлари қинидан чиқай деб опасига ўқрайиб қарар эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. [*Фозилжон*] *хотинига ўқрайиб бир қаради-да, эшикни қарсиллатиб ёпиб, ичкари уйга кириб кетди.* С. Зунунова, Узилган ип. **Кўзлари ўқрайди** 1) хўмрайиб қаради; 2) озиб кўзлари ич-ичига тушиб кетди. *Беш ой ичида унинг қизил юзи сўлишиб, кўзлари ўқрайиб қолган эди.* М. Осим, Элчилар.

ЎҚРАЙТИРМОҚ ўқраймоқ *фл. орт. н.*

ЎҚРАЙТМОҚ ўқраймоқ *фл. орт. н.*

ЎҚСОЧАР *с. т. эск. айн.* **пулемёт.** *Лаънати, ўқсочари билан баримизни тутдай тўкиб ташлайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎҚТАЛИШМОҚ ўқталмоқ *фл. бирг. н.* *Улар* [*солдатлар*] *дарров маҳбусларни тўхтатиб, милтиқларини хотинларга ўқталишди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎҚТАЛМОҚ Бирор нарса билан урмоқчи бўлиб таҳдид қилмоқ. *Пичоқ ўқталмоқ. Қалтак ўқталмоқ. Найза ўқталмоқ.* ▪ *Мингбоши бир қадам олдинга юрди, қўлидаги қамчини ўқталиб, хунук овоз билан ўкирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Халфа ўрнидан ирғиб туриб, менга мушт ўқталди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Бировга қурол оғзини тўғрилаб отишга шайланмоқ. *Полвон қўрбошига орқасини ўгириб, йигитларга — милтиқ ўқталиб турганларга қаради.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

ЎҚТАМОҚ Бирор томонга йўналтирмоқ, қадамоқ, ниқтамоқ. *Афанди эса, бунинг аксини қилди ва бармоқларини ерга ўқтади.* «Латифалар».

ЎҚТИН-ЎҚТИН *рвш* Бир мунча вақт оралатиб; баъзан-баъзан, гоҳо-гоҳо; тез-тез, такрор-такрор. *Зиёбек ўқтин-ўқтин орқага қарайди.* Н. Фозилов, Оқим. [*Шоҳистанинг*] *ўйнаб турган шаҳло кўзлари ўқтин-ўқтин бир нуқтага тикилар, .. аммо бунчалик қайғуга ботмасди.* М. Алиев, Қалб сўзлари ёзилган мактуб.

ЎҚУВ 1 ўқимоқ *фл. иш оти.*

2 Ўқиш ва ўқитиш билан боғлиқ бўлган, ўқиш ва ўқитишга тааллуқли. *Ўқув соати. Ўқув плани.* ▪ *Илк кўклам ёғдулари ўқув корпусининг узун коридорларини равшанлаштириб юборган.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Куз келиб янги ўқув йили бошланди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ўқув юрти** қ. **юрт** 2.

ЎҚУВЧИ 1 ўқимоқ 1 *фл. сфтдш.* *Китоб ўқувчи бола.* || *Биз энди хиёнат қаҳрамонлари билан ўқувчини таништирамиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бошим кўкка етар, ўқувчим, Манзур кўрса армуғонимни.* Э. Раҳим.

2 Бирор ўқув юртида таълим олаётган киши. *Етти йиллик мактаб ўқувчилари.* || *Ўқувчи қиз.* ▪ *Мактабнинг очилганига икки ҳафта бўлмай, ўқувчиларнинг сони ўттиздан ошиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ёш-ёш қизлар, ўқувчи болалар сафдаги йигитларга гулдасталар узатмоқдалар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Вақтли матбуот ёки адабиётнинг маълум бир турини мунтазам ўқиб турадиган киши. «*Муштум*» *ўқувчилари.* ▪ *Газета ўз хатосини очиқ айтиб ўқувчиларидан узр сўраса, обрўйи тушар эмишми?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЎҚУВЧИЛИК ўқувчи *с. мавҳ. от.* *Ўқувчилик даври.* ▪ [*Суратни*] *ўқувчилик вақтимда олдирганман.* П. Турсун, Муаллимнинг тонги.

ЎҚЧИ 1 *тар.* Ёй ўқи тайёрлаш билан шуғулланувчи ҳунарманд, косиб.

2 Пиёда қўшинларнинг милтиқ, пулемёт, автомат билан қуролланган жангчиси, солдати. *Ўқчилар ротаси.* ▪ *Ўнг қанотда турган автоматчилар, ўқчилар бирдан кўтарилиб олдинга ташландилар.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. || *Юрьев батальони, «алоҳида ўқчи батальон» номи билан армия резервида эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЎҚЧИМОҚ *айн.* ўхчимоқ.

ЎҒИЗ Ўзбек халқининг генетик составига кирган қабилалардан бирининг номи.

ЎҒИЛ (*3-ш. бирл.* **ўғли**) 1 Эр жинсидаги бола. *Бола ўғилми, қизми?* ▪ *Бу қиздан бир бало чиқади. Ўнта ўғилнинг ўрнини босади.* С. Аҳмад, Уфқ. **Ўғил тўйи** ўғил болани суннат қилиш маросими. *Тўламат ўғил тўйи қилганда у ҳам бел боғлаб, хизматини аямаган.* С. Анорбоев, Оқсой. **Ўғил бола** 1) *айн.* ўғил 1. *Ҳовли эшигидан ёш-ёш ўғил ва қиз болалар чувуллашиб чиқишди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) *кўчма с. т.* саҳий, танти, мард, олижаноб киши. *Тўрабой ака, гапимизни ерда қолдирмай келибсиз, бўлди! Ўғил бола экансиз, бошқа гап йўқ!* С. Анорбоев, Ғўзаллик излаб.

2 Эр жинсидаги фарзанд (ўз ота-оналарига нисбатан). *Ўқиган ўғил — отадан улуғ.* Мақол. *Ўғли борнинг ўрни бор, қизи борнинг қадри бор.* Мақол. *Комилнинг ўғли ота-онасини Тошкентга кўчириб кетибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 (*фақат 1-ш. эгалик қўшимчаси билан*) Фарзанди тенги кишига нисбатан мурожаат формаси. *Чол бу бегона йигитнинг вазиятида тараддудланиш сезиб қайтадан сўради: — Хўш, ўғлим, нима арзинг бор?* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Ўғил (*хотин-қизлар исми*).

◆ **Гапнинг ўғил боласи** энг маъқул тушган, энг тўғри, ҳаққоний фикр. *Гапнинг ўғил боласини айтдингиз, оқсоқол. Мавлон ака сигирнинг сутини*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ичмайдиган одам, бузоқнинг ҳақи бор деб. Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЎҒИЛЛИ Ўғли бор, ўғли бўлган. *Икки ўғилли ота.* ▪ *Маҳаллада уч ўғиллилар, беш ўғиллилар бор.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎҒИЛЛИК ўғил 1—3 *с. мавҳ. от. Қалин қор билан қопланган қабрга бошини қўйиб Йўлчи товушсиз, лекин бутун ўғиллик муҳаббати билан узоқ йиғлаган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ўғиллик қилмоқ** 1) ўғилга хос бурчни ўтамоқ; фарзандлик бурчини адо этмоқ; 2) бировга ўғил ўрнида хизмат қилмоқ, ўғил ўрнини босмоқ.

ЎҒИЛСИЗ Ўғли йўқ. *Ўғилсиз киши.*

ЎҒИЛСИЗЛИК Ўғил туғмаганлик ёки кўрмаганлик, ўғли йўқлик. *Мадамин фақат ўғилсизликдан нолир, бўлмаса ғам нима, ҳасрат нима билмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎҒИЛЧА ўғил 1—3 *с. кичр. ва эркл. Менинг уч яшар ўғилчам бор.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ЎҒИЛ-ҚИЗ 1 Фарзандлар, болалар. *[Ўзбек ойим] ҳатто ўғил-қиз ўстиришни билмагувчи Юсуфбек ҳожидан аллақачанча юқориларда юрар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ёш авлод, ёшлар. *Ғизиллашиб ўтишар, Ўғил-қизлар қувнашиб.* И. Муслим. *Баҳодир ўғил-қизлар отланибди сафарга.* Ё. Мирза.

ЎҒИР Донни уриб туйиш, эзиб майдалаш учун ишлатиладиган ичи ўйиқ ғўладан иборат рўзғор буюми; кели. *Ўғир даста. Ўғирда буғдой янчмоқ.* ▪ *Баҳри ҳовли этагида, ўз ҳужраси олдида ўғир янчаётган эди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЎҒИРЛАМОҚ 1 Бировнинг нарсасини эгасига билдирмасдан ўзиники қилиб олмоқ, қонунга хилоф равишда ўзлаштирмоқ. *Ўғли .. рўзғорни яхшилаб, овқатларни мўл-кўл қила бошлапти. Отасининг пулини ўғирлаб, харажат қилаверипти-да.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Кимсани бошқаларга билдирмасдан зўрлаб олиб қочмоқ. *Ҳасаналини болалик вақтида Эрондан киши ўғирлаб келувчи бир одам қўлидан Отабекнинг бобоси ўн беш тилла баробарига сотиб олган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Гап ўғирламоқ** бошқаларнинг гапини тинглаб, билиб олмоқ, эслаб қолмоқ. *Ҳо-о, қачондан буён инсоф тарозисининг посангисига қараб тош босадиган бўла қолдингиз? Ёқмаса, бу ерда туриб гап ўғирлаб нима қиласиз?* С. Қароматов, Ҳижрон. **Жой ўғирламоқ** керакли жойни банд қилмоқ, эгаллаб олмоқ. **Фикр ўғирламоқ** 1) бировнинг мулоҳазасини ўзиники қилиб кўрсатмоқ; 2) бировнинг мулоҳаза юритишига халал бермоқ. *Анвар Раънога ўнгланиб ўтирди: — Фойдаси йўқ, энди фикрни ўғирладинг.— Мен фикр ўғриси эмасман.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЎҒИРЛАНМОҚ ўғирламоқ *фл. мажҳ. н. Отабек Кумушга бағишланган юрак туғунини ечилган ҳолда кўрар, гўё марварид тугилган ҳарир рўмол ўғирлангандек сўнг оёқ остларида бўм-бўш ётгандек ва эгаси шу ўғирланган жавоҳиротнинг аламини чекиб тургандек эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎҒИРЛАТМОҚ ўғирламоқ *фл. орт. н.*

ЎҒИРЛАШМОҚ ўғирламоқ *фл. бирг. н.*

ЎҒИРЛИҚ 1 Ўғирлаб қўлга киритилган, жиноий йўл билан ўзлаштирилган. *Ўғирлиқ мол. Ўғирлиқ ош баданга юқмас.* Мақол. ▪ *[Тўрахон] ўғирлиқ пулларни бир неча йил маишатга, бузуқчиликка сарфлаган.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 *айн.* **ўғирлик.** *[Ёрмат:] Ўғирликдан бошқа ишни — жамики ҳунарни қилиб кўрдим.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Нега айб менда бўлади, хола, мен ўғирлик қилибманми? Одам ўлдирибманми?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЎҒИРЛИҚЧА *айн.* **ўғринча.** *У [Салимхон] қачон бўлса ҳам ўғирлиқча кўришга жазм қилди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Норматнинг дадаси Соҳиб қорига ёзган хатини чўнтагидан топиб ўғирлиқча ўқиган ва яна ўз жойига қўйган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЎҒИТ 1 Ҳосилдорликни орттириш учун тупроққа солинадиган моддалар; гўнг. *Минерал ўғит. Органик ўғит.* ▪ *Деҳқонлар бўрондан сўнг ғўзаларни диққат билан кўздан кечирдилар-у, дарҳол ўғит солиб культивация қилиб, суғориш лозим деган қарорга келдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Пахта учун ҳаммаси ҳам зарур,.. ўғит ҳам зарур.* Уйғун, Навбаҳор. **Маҳаллий ўғит** гўнг ва чиқиндилардан иборат ўғит. *Уч коммунист уч участкада туриб олиб, чолларнинг кучи билан кечалари маҳаллий ўғит тўплатиб, далага ташиб турдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ачитиш жараёнини тезлаштириш учун хизмат қиладиган нарса; ачитқи (хамиртуруш, жийда ва ш. к.).

3 *кўчма* Ғайрат, куч. *Юрагида ўғити бор йигит.* ▪ *Юрагингда Ўринбой отанинг ўғити бор-да!* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЎҒИТЛАГИЧ *қ. х.* Ўғит сочувчи мослама. *Экиш вақти келганда эса, тракторга культиватор — ўғитлагич агрегати билан сеялкани тиркадим.* Ш. Ғуломов, Ташаббус.

ЎҒИТЛАМОҚ Ҳосилдорликни ошириш учун тупроққа ўғит аралаштирмоқ, ўғит солмоқ. *Карталарни кетма-кет ўғитлаб, культивация қилаверинг, изма-из суғоринг.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ЎҒИТЛАНМОҚ ўғитламоқ *фл. мажҳ. н. Ғўзалар ўғитланди.*

ЎҒИТЛИ Ўғит солинган. *Ўғитли тупроқ.*

◆ **Юраги ўғитли** ғайратли, сергайрат, шижоатли. *[Ёрмат:] Қирқта жўраси бор, ҳаммаси сергавқ, юраги ўғитли одамлар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎҒЛОН *кт.* 1 Эр бола, ўғил; фарзанд. *Ватаним кенг СССР, Ўғлоним, ўс — яйра! — дер.* Қ. Муҳаммадий.

2 Ёш ва жасур йигит; қўрқмас, ботир. *Душман чиқса мендай ўғлон йўлига, Аямасдан бошин боғдай чалармам.* «Ёдгор».

3 *тар.* Отоқли отлар билан келиб, шаҳснинг шоҳ, султон авлодидан эканлигини билдиради.

ЎҒРИ Ўғирловчи, ўғрилик билан кун кечирувчи шахс. *Ўғрини қароқчи урди.* Мақол. ▪ *Бир кеча колхознинг қўрасига иккита ўғри тушиб, қоровулнинг оёқ-қўлини боғлаб, оғзига тўппи тиқиб, учта сигир, иккита от, тўртта қўйни ҳайдаб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

◆ **Гап ўғриси** суҳбатга аралашмасдан, бошқаларнинг нима деяётганини билиб олишга, эслаб қолишга тиришадиган одам.— *Даюс, гап ўғриси! — деди Мели полвон.— Чап кўзинг ўнг кўзингга дўст бўлмайди-ю, кўпчиликка эл бўлармидинг?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎҒРИБОШИ Ўғрилар тўдасининг бошлиғи.— *Асл зоти ўғри, ўғрибоши дегин,— деб илова қилди Олаҳўжа.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎҒРИВАЧЧА *сўк.* Ўғрининг боласи, ўғри авлоди.

ЎҒРИЛИҚ 1 **ўғри** *с. касб оти. Ўғрилик қилмоқ.* ▪ *Ўғрилик қилган учун қўл кесиладир ва ё дорга осиладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ўғирлаш иши билан шуғулланиш. *[Ҳайдар:] Бу ўғриликкина эмас, қароқчилик — кундузлай халқнинг кўзи олдида йўлбосарлик.* Айний, Қуллар.

ЎҒРИНЧА *рвш* Ҳеч кимга сездирмасдан, яширинча. *Шербек йўғон, ичи кавак толни паналаб тўхтади. Атрофга ўғринча назар ташлади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Мурзин эса ҳамон ўша тепалик орқасидан ўғринча қараб турарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Бировга билдирмай, яширинча олиб бориладиган, яширинча қилинадиган. *Ўғринча алоқа. Ўғринча касб.* ▪ *Унинг [муфтининг] фикр-хаёлида, дилида бир нарса — мистер Хамбер билан Мустафо Чўқаевнинг топширган вазифаси, уни бажариш учун бир давлат тупрофига ўғринча ўтиб олиш.. ҳисси ҳукм сурарди.* А. Ҳакимов, Илон изидан. *Умуман, Абулбаракa ичкиликни ёмон кўрмас эди. То Парижга ўқишга кетгунча отасининг таъқибида бўлиб, ичса ҳам ўғринча қилиб юрди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ЎҒРИНЧАСИГА *айн.* **ўғринча.**

ЎҒРИХОНА Ўғрилар яшайдиган, ўтирадиган жой; ўғрилар кўп оралайдиган жой.

ЎҲ *унд. с.* Қўрқув, оғриқ, ачиниш, нафратланиш каби ҳисларни ифодалаш учун қўлланади. *Ўҳ, биқиним ёмон санчди-ку!* ▪ *— Ўҳ... ўҳ... ўҳ... — деб бош чайқади бир бармоғини кекирдагига суркаб, хўжайин уни [Худойқулни] шундай қилиб сўйиб ташла*

www.ziyouz.com kutubxonasi

шини ишора қилди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎҲЎ I *унд. с.* Таажжуб, ҳайрат маъноларини ифодалайди.— *Ўҳў.. Культивацияни қойил қилиб юборибсиз-ку, Собиржон ака,— ..деди Сабохон.* А. Мухиддин, Ҳадя.— *Ўҳў,— деди Сидиқжон,— жуда ўпириб ташлабсиз-ку!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЎҲЎ II *тақл. с.* Йўтал товушини ифодалайди. [*Ўраз:*] *Шошманг, бу дарди ҳарина оз-моз тутақсин. Пуф-пуф... Ўҳў, ўҳў, ах. Тутун жигаримни ҳам титиб юборди!* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЎҲҲЎ *айн.* **ўҳў** I.

Қ

Қ Ўзбек алфавитининг ўттиз учинчи ҳарфи; қ. **қа.**

ҚА «Қ» ҳарфининг номи.

ҚАБАРИНҚИ *айн.* **қаварикки.**

ҚАБАРИҚ *айн.* **қаварик.**

ҚАБАРМОҚ *айн.* **қавармоқ.**

ҚАБЗ [*а*] *айн.* **қабзият** 1. **Қабз этмоқ** *эск.* тутиб қолмоқ, ушлаб қолмоқ.

ҚАБЗА [*а*] 1 Тутқич, даста. *Маҳкам дарҳол ичкарига кириб эшикнинг қабзасидан тортди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Аҳмаджон пулемётнинг қабзасини маҳкам ушлаган ҳолда .. душманни кузатар, афтидан, шеригининг сўзини эшитмас эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Кафт кенглигига тенг узунлик ўлчови. *Теша сопи узунлиги одатда 4—5 қабза, кетмон сопи эса 12—15 қабза бўлади.*

3 Тутам, даста. *Бир қабза пиёз.*

ҚАБЗИЯТ [*а*] 1 Ич қотиши, ичнинг яхши юришмаслиги; қабз.

2 *эск.* Диққати ошган, юраги сиқилган кишининг ҳолати; дилгирлик. *Тошкент Ўрта Осиёнинг энг жонли бир шаҳри .. томоша қилиб вақтингни чоғ қилиш мумкин, бироқ менда нимадандир диққатлик, қабзият ҳамма ёғимни ўраб олган.* «Муштум», 1930, № 13.

ҚАБЗЛАНМОҚ *эск.* Диққат бўлмоқ, юраги сиқилиб асабийлашмоқ. [*Онаси қабзланиб:*] *«Э болам, кўнглингиз эр тилар ўхшар, ошиқманг, ошиққан қиз эрга борса ёлчимас».* Гулханий, Зарбулмасал.

ҚАБИЛ [*а*]: **қабилида** тарзида, йўсинда; =га ўхшаб; дегандек. *Раиснинг «Кўрққан олдин мушт кўтарар» қабилида қилган ҳозирги ҳаракати ўтирганларга ёқмади.* С. Маҳкамов, Шогирд. **Қабилидан** *кам қўлл. айн.* **қабилида.** [*Отабек*] *ўлганнинг устига чиқиб тепиш қабилидан бўлган ўз ҳужумининг ҳақсиз эканига тушунди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қабилдаги** тарздаги, йўсиндаги; =га ўхшаш. *Шу қабилдаги иш. Шу қабилдаги одамлар.*

ҚАБИЛА [*а*] 1 Синфий жамиятгача қариндошлик муносабатлари, урф-одати, тил ва территория жиҳатдан ўзаро боғланган кишилар бирлашмаси. *Турк қабилалари. Қабила тили.*

2 Насл-насаб жиҳатидан бир хил бўлган кишилар тоифаси, гуруҳи. *Хўжалар қабила жиҳатидан тўртга бўлинардилар.* Айний, Эсдаликлар.

3 *с. т.* Қабилдаги; тарздаги, йўсиндаги. *Ўтган 23 сентябрда мазкур шаҳарда Русия даҳасидаги Романовский боғида ҳам шу қабила беадаблик содир бўлган.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ.

ҚАБИЛАВИЙ [*а*] Қабилага оид, қабилаларга хос бўлган (қ. **қабила** 1, 2). *Қабилавий низолар. Қабилавий урф-одатлар.*

ҚАБИЛАДОШ [*а+ф-т*] Бир қабилага мансуб бўлган кишилар (бир-бирига нисбатан).

ҚАБИЛАЧИЛИК Кишилар қабила-қабила бўлиб яшаган жамият; кишиларнинг қабилаларга бўлиниб яшашига асосланган ижтимоий тузум. *Қабилачилик даврини ўтказаётган халқларда динлар ҳам бошқача, қурбонлар ҳам ўзгачадир.* «Қ. Ўзбекистон», 1928, № 121.

ҚАБИЛИ *айн.* **қабилида** қ. **қабил.**

ҚАБИҲ [*а*] Кишини жиркантирадиган, нафратлантирадиган; жирканч, ярамас, разил. *Қабиҳ иш. Қабиҳ одам.* ▪ *Ғуломжон бу қабиҳ найрангбозликдан қаттиқ ғазабга келса-да, ўзини оғир тутиб, оғир сўзлашга ҳаракат қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАБИҲЛАШМОҚ Тобора қабиҳ, разил бўлиб бормоқ, қабиҳлик, разиллик йўлига ўтмоқ; разиллашмоқ, тубанлашмоқ.

ҚАБИҲЛАШТИРМОҚ **қабиҳлашмоқ** *фл. орт. н.*

ҚАБИҲЛИК 1 **қабиҳ** *с. белги оти.* 2 *айн.* **қабоҳат** 1. *Ҳар қандай қабиҳликдан қайтмайдиган одам.*

ҚАБЛ [*а*] *айн.* **қабил.**

ҚАБЛАЛМИЛОД [*а*] *эск. кт.* Милодгача, янги эрагача, милоддан олдинги.

ҚАБЛАТТАРИХ [*а*] *эск. кт.* Жуда қадимий, ёзув ва ёзма ёдгорликлар, ёзма тарихий асарлар майдонга келмаган даврга оид.

ҚАБО *эск. кт.* Устки кийим, либос. *Кўрмасам ҳам ғойибона майли мандан еткуринг, Растаю бозор аро гулгун қаболарга салом.* Муқимий.

ҚАБОҲАТ [*а*] 1 *от* Қабиҳ иш, ярамас ҳатти-ҳаракат; қабиҳлик, разиллик, ифлослик. *«Қандай пасткашлик, қандай ярамас қабоҳат! Шу маҳалгача сезмаганимга ҳайронман!» деб йўлади Ғуломжон.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *сфт* Жуда ёмон, ярамас, разил, қабиҳ. *Қабоҳат иш.* | Кишини даҳшатга соладиган, даҳшатли. *Бозорнинг устини туман олибди, Одамларга қабоҳат кун бўлибди.* «Очилдов».

ҚАБОҲАТЛИ Қабоҳат билан тўлиб тошган; қабиҳ, разил, ифлос.— *Бу,— деди Фотима,— эксплуатациянинг энг қабоҳатли шакли.* Айний, Қуллар.

ҚАБР [*а*] Ўлик кўмиладиган жой; гўр, мозор. *Солдат қабри. Қабр тоши.* ▪ *Чинорли мозорда хўп меҳрибон, хўп дилкаш одам Бобокул отанинг қабри бор.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАБРИСТОН [*а+ф-т*] Ўликлар дафн қилинадиган жой; гўристон, мозористон, мозор. *Тошкентдаги «Чигатой» қабристони.* ▪ *Жасад ювилиб, кафанлангандан кейин, пешинга яқин тобутни .. қабристонга бориладиган йўл четидаги майсага олиб бориб ерга қўйдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАБУЛ [*а*] 1 Таклиф, илтимос ва ш. к.га билдирилган розилик; маъқуллаш. *Қабул жавоби.* ▪ *Кумуш қабул ифодасини бергандан сўнг, қушбеги даҳлизда қараб турган қўрбошига:* — *Кирсинлар,— деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Завқ-сафони тезроқ тотишга интилган Мирзакаримбой эътироз қилса ҳам, ниҳоят қабулга [никоҳни кечиктиришга] мажбур бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ишга, ўқишга, аъзоликка, сафга, қаторга ва ш. к.га олиш, ўтказиш, қўшиш. *Институтга қабул бошланди. Курсга қабул тўхтатилди. Қабул комиссияси ишга тушди. Қабул имтиҳонлари муваффақиятли ўтди.* ▪— *Бу йилги қабулга менинг ҳам бир оз алоқам бор,— деди у ўзининг комсомол секретари эканини назарда тутиб,— ҳаракат қилиб кўришим мумкин.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 Суҳбатлашиш, арз ёки шикоятни тинглаш, кўриш ва ш. к. мақсадларда кимса ҳузурида бўлиш, ҳузурига чақириш ёки қўйиш. *Қабул соатлари. Министр қабулида бўлмоқ.* ▪ *Кунниг иккинчи ярмида Ойқизнинг қабул вақти эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 Эфир тўлқинларини ўзига олиш, ушлаш, тутиш. *Қабул қилувчи аппарат. Радиостанция маълумотларни бериб бўлгач, қабулга ўтди.* **Қабул қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) 1) рози бўлмоқ, кўнмоқ; маъқул деб топмоқ, қўшилмоқ. *Таклифни қабул қилмоқ. Шартини қабул қилмоқ. Узрни қабул қилмоқ.* ▪ [*Азизбек:*] *Менинг тавбамни лоақал ўзларингиз учун қабул қилингиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) ўтказмоқ, олмоқ. *Ишга қабул қилмоқ. Ўқишга қабул қилмоқ. Партия аъзолигига қабул қилмоқ.* ▪ *Мени Ленин комсомоли сафига қабул қилишингизни сўрайман.* П. Турсун, Ўқитувчи; 3) ўз ҳузурига киритмоқ; қўймоқ. *Врач ҳар куни ўнлаб беморларни қабул қилади.* ▪ *Кундузлари ўрда девонини бошқариш, эрталаб ва кечқурун ўз уйида хусусий кишиларни қабул қилиш, албатта, Анвар учун оғир эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён; 4) ўз қўлига, ихтиёрига, тасарруфи ва ш. к.га олмоқ. *Совғани қабул қилмоқ.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Аризани қабул қилмоқ. Ишни қабул қилмоқ. ▪ *Кетмончи илжайиб сипоришни қабул қилади, мулла Обиднинг орқасидан шогирдига «шу гавдасига бу кетмон ҳам кичик..» деб кулади.* А. Қодирий, Обид кетмон; 5) эфир тўлқинларини ушламоқ, тутмоқ. *Қисқа тўлқинларни қабул қиладиган радиоприёмник*; 6) дастур, йўл-йўриқ ва ш. к. сифатида маъқулламоқ, тасдиқ қилмоқ. *Қарор қабул қилмоқ. Устав қабул қилмоқ*; 7) бирор мазҳаб ёки динга кирмоқ, ўтмоқ. *Ислом динини қабул қилган халқлар.* **Даргоҳида қабул қилмоқ** *эск. кт.* 1) ҳузурига киритмоқ, қўймоқ; 2) *дин.* ижобат қилмоқ, тилагини бажаришга рози бўлмоқ. *Бемор .. кўзини очиб, қизчасини ёнига тортди ва пичирлади: — Худо қизимнинг саҳарлари қилган дуосини даргоҳида қабул қилди.* А. Қаҳҳор, Бемор.

♦ **Ҳажи(си) қабул бўлди** *с. т.* барбод бўлди, тугади.

ҚАБУЛХОНА [*а+ф-т*] 1 Расмий идораларда иш билан келувчилар навбат кутиб ўтирадиган ёки қабул қилинадиган хона. *Олий Совет Президиуми Раисининг қабулхонаси. Врачнинг қабулхонаси.* ▪ *Қабулхонада секретардан бошқа ҳеч ким йўқ эди.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. *Шербек суриштириб юриб, Зоология институтини топиб олди. Тўғри директор қабулхонасига кириб борди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *тар.* Қаровсиз қолган болалар уйи; етимхона.

ҚАВАРИЛМОҚ **қавармоқ** *фл. ўзл. н. кам қўлл. айн.* **қавармоқ.** *Салим баққолнинг қора, чўтир юзлари, .. думалоқланиб, қаварилиб чиққан бурни .. ҳеч кимга ёқмайди.* Уйғун, Турсуной.

ҚАВАРИНҚИ Гумбазсимон кўтарилган, бўртган; қаварик. *Бир томони қаваринқи линза.*

ҚАВАРИҚ 1 *от* Узоқ ишлаш, ишқаланиш ёки куйиш натижасида терида ҳосил бўлган шиш, пуфак ёки қадоқ. ‖ *Қаварик қўллар.*

2 *сфт, айн.* **қаваринқи.** *Қаварик линза.*

ҚАВАРИҚЛИ Қавариғи, қаварикларй бўлган, қавариклар билан қопланган. *Қаварикли темиратки. Қаварикли шиш.*

ҚАВАРМОҚ 1 Узоқ ишлаш, ишқаланиш ёки куйиш натижасида қаварик ҳосил бўлмоқ. *Кун бўйи кетмон чопиб, қўлим қаварди.* ▪ *Менинг ҳам дастёрчилик қилавериб оёғим қаварди.* Ойдин, Фонарь тагида.

2 Туртиб чиқмоқ, бўртиб турмоқ. *Иккисининг .. бўйин томирлари арқондай қаварган, билак пайлари темирга айланган.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Дўппаймоқ, қаппаймоқ. *Фарроб икки «қаноти» қаваргаи хуржунни эгардан олиб тоғасига берди.* А. Ҳасанов, Чироқлар.

♦ **Кўкси** (*ёки* **юрак-бағри, кўнгли**) **қаварди** *с. т.* қаттиқ хафа бўлди, ранжиди. *Гапи қурсин, юрак-бағрим қаварди, Гўрўғлига бориб, берегил хабарди.* «Гўрўғли». **Оёғи қаварди** қатнаб чарчади. **Тили қаварди** гапираверіб чарчади. *Йигит қўлини силтади. Запчасть деяверіб тилларимиз қавариб кетди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ҚАВАРТИРМОҚ 1 **қавармоқ** *фл. орт. н. Юраверіб оёқни қавартирмоқ.* ▪ *Замбил қўлингни қавартирган бўлса қопда орқала.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Эркакларнинг кўзлари газабдан чақчайган, бўйин томирларини қавартириб, бўғилиб бақиришади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Муболаға қилмоқ, бўртиртмоқ, ошириб кўрсатмоқ. *Нури эрдан кўнгилсиз эди. Айниқса кейинги кунларда эрининг қусурини ўз хаёлида ғоят қавартириб юборди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАВАРТМА *айн.* **қаварик** 1. *Агар ташқи томондан қаралса, ўпка пуфакчалари ярим доира кўринишидаги қавартмалар билан қопланган бўлиб кўринади.* «Анатомия».

ҚАВАРТМОҚ **қавармоқ** *фл. орт. н. Халиги киши орқага ташланиб, орқачандир бўйнидаги томирларини ўқлағидай қавартиб, сигирни бизғир тўхтатди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бойлигингга сенлар бунча лоф урма, Кўтарилиб менинг кўнглим қавартма.* «Фольклор».

ҚАВАРЧИК Майда қаварик.

ҚАВАТ 1 Қат-қат нарсаларнинг ҳар бир қати, қатлами ва уларнинг ораси. *У дўппини тахлаб, кўрпанинг қаватига қўйди.* | Миқдор билдирувчи сўзлардан кейин келиб, қат-қат нарсаларнинг қатламлик даражасини билдиради. *Бир қават тўн. Икки қават кўйлак.* ▪ *Саккиз қават кўрпада оёғини узатиб ётган кексаларнинг бел боғлаб далага чиқиши бошқаларга ўрнак.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ахар у [Майна] игнанинг тешигидан етти қават осмонни кўрадиган мерган. Эли юрт орасида унинг таърифи зўр.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Хоналари устма-уст солинган бинолариинг бир баландликдаги хоналари; этаж. *Бинонинг бешинчи қавати. Остки қаватда яшамоқ.*

3 Устма-уст жойлашган токча, полка ва ш. к.нинг ҳар бир поғонаси. *Мунисхон жовонлардан бирини очиб, унинг юқориги қаватидан бир тўп сурат олди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 *с. т.* Ён, қатор, саф. *Ўз қаватига олиб ишга ўргатмоқ.* ▪ *Менга айтгин, мен ҳам тиклаб қарайин, Яхши бўлса, қаватингга борайин.* «Равшан». *Мана, йигитлардан сўра, дашгда денгиз яратаётганлар шулар. Ўғлинг ҳам шулар қаватида.* Ҳ. Назир, Сув гадоси. *Мен дўстингман, қаватингда кетаман, Умрим борин Ватанга сарф этаман.* Фозил шоир.

5 *кам қўлл.* Марта, карра. [*Холисхон:*] *Ҳаммаси эсимдан чиқиб, минг қават тағин ғайратландим.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

6 Сидра, комплект. *Шоҳим бир-икки қават эски кўйлак-иштондан бошқа нарсаси бўлмаган бўқчани устига керосин тўкиб ёндирмоқда эди.* Айний, Қуллар.

ҚАВАТИГА *рвш, с. т.* Қаторасига, аралаш. *Қаватига ҳаммани қойилвермоқ.*

ҚАВАТЛАМОҚ 1 Қават-қават қилиб термоқ, тахламоқ ёки букмоқ. *Кўрпани қаватламоқ. Чалпакни қаватламоқ. Газеталарни қаватлаб тахламоқ.*

2 Ип, каноп ва ш. к. нарсаларнинг бўлакларини, қатларини ёнма-ён тизиб, ёндоштириб ёки букиб йўғонлаштирмоқ. *Канопни қаватлаб эшмоқ.* ▪ *Сафар халтадан йўл учун олинган ипни олти қаватлаб пишитиб кўрпа қавиқ нина билан каллани ўз жойига қўйиб тика бошладик.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚАВАТЛАНМОҚ **қаватламоқ** *фл. мажҳ. н.*

ҚАВАТЛАТМОҚ **қаватламоқ** *фл. орт. н.*

ҚАВАТЛИ Қавати бор, қаватга эга бўлган. *Икки қаватли пўстлоқ. Беш қаватли бино.* ▪ *Олияхон бунинг энг яхши чораси қаватли сўкчак қуриш, деган фикрни ўртага ташлади.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова.

ҚАВАТ-ҚАВАТ 1 Бир неча қаватдан, қатламдан ташкил топган, бир неча қаватга эга бўлган; қат-қат. *Қават-қават тоғ жинси.* ▪ *Дурагайларда думба ёғи баданига уриб кетади. Қават-қават мармарни кўрганмисан? Гўшти ўшандай бир қават ёғ, бир қават гўшт бўлади.* С. Анорбоев, Оқсой. | Қаватлаб тахланган, терилган ёки букланган. *Қават-қават кўрпа.* ▪ *Стол ёнига марказий ва маҳаллий газеталарнинг муқоваланган қалин подшивкалари қават-қават қилиб суяб қўйилган.* П. Қодиров, Уч илдиз.— *Неча марта кўргансан, келган куни кўрсатдим-ку,— деди Эрали қават-қават қилиб букланган хатни сержантга узатаркан.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Қатор-қатор тизилган, тортилган, ёнма-ён турган, қўйилган (узун ва ингичка нарса ёки чизиқлар ҳақида). *Қават-қават қилиб пишитилган ип.* ▪ *У йўлда бораркан, қават-қават тиканли симлар билан ўралган цехларнинг кўрикчилари ундан пропуска сўрай бошладилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАВИМА Орасига пахта солиб қавилган. *Қавима кўрпа. Қавима шим.*

ҚАВИМОҚ Авра-астари орасига пахта солинган нарсаларни икки томонга ипни ўтказиб тикиб чиқмоқ. *Тўнни қавимоқ. Пахтали шимни қавимоқ.* ▪ [*Қосимжон*] *уйга келганда*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ойиси айвонда кўрпа қавиб ўлтирарди. Ў. Умарбеков, Она.

ҚАВИТМОҚ қавимоқ *фл. орт. н. Кўрпа қавитмоқ.*

ҚАВИҚ Қавилган нарсаларнинг икки томонига ўтказиб тикилган чоки. *Йирик қавиқ. Гулдор қавиқ.* || *Қавиқ игна.* ▪ *Эъзозхон паранжи ичидан бошини кўтариб қаради, Раззоқнинг ихчам кирза этигини, майда қавиқ пахталик шимини кўрди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Шундай чоқни бажариш иши. *Қавиқни ўрганмоқ.* ▪ *Унсин хола қизининг уч янги кўрпасини қоплаб қавиқдан чиқарди.* А. Ҳайитметов, Унсин хола. | Икки чоқнинг ўртаси, оралиғи. *Тўннинг қавиқлари дўппининг пилтасидек червонга тўлибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАВИҚЧИ Қавиш иши билан шуғулланувчи одам. *Моҳир қавиқчи.* || *Қавиқчи аёл.*

ҚАВЛ [*а*] **1** Лафз, сўз. *Қавли йўқ одам.* ▪ *Ўламан деб мард қавлидан тоярми?* «Равшан».

2 *эск. айн.* **эътиқод.**

ҚАВМ [*а*] **1** Бир авлоддан тарқалган, ўзаро қариндошлик муносабатлари билан боғланган кишилар бирлашмаси; уруғ, аймоқ, қабила. *Гарчи сизнинг қипчоқ қавмига мансубиятингиз бўлса ҳам, Мусулмонқулни ҳайдашда бизга унутилмаслик .. хизматлар қилдингиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *дин.* Ҳамиша бир масжидда ибодат қилувчи кишилар ва уларнинг ҳар бири. *Жиловхонада намоз кутиб ўтирган қавмлар ичида Самад бўқоқ, Шукур сўфилар ҳам кўринар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Қавмида** ўзидан олдинги аниқловчи билан бирга қўлланиб, «ғайридинлар қаторида», «бошқа мазҳабдагилар сирасида» маъносини ифодалайди. *Зокир темирчи ғозининг қиличидан ўлган, шунинг учун ҳам у кофир қавмида кетган эмиш.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАВМ-ҚАРИНДОШ, қавму қариндош Узоқ-яқин қариндош-уруғ, хеш-ақрабо. *Ўрмонжон .. Баҳроддаги уй-жойини, қавм-қариндошини, ёр-дўстини ташлаб келиб биз билан жафо чекиб ўтирибдими, баракалла!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚАВОМ [*а*] Қавм; қавмлар. *Хумсон ҳам расво бўлди дегин, .. у манзилларнинг қавоми инсофли эди-ку?!* Ойбек, Болалик.

ҚАВРАҚ Қир-адирларда эрта баҳорда униб чиқадиган ўтсимон кўп йиллик ўсимлик ва унинг ёш пайтида ейиладиган ўзаги. *Ҳар ер-ҳар ерда қаврақ ўсимлиги танаси бошқа ўсимликлардан баланд кўтарилиб туради.* П. Ғуломов, Зарафшон **этакларида.**

ҚАВС I [*а*] Иккита тик ёй, бурчакли ёки фигурали чизиқдан иборат белги. *Кичик қавс. Ўрта қавс. Катта қавс. Қавсга олмоқ. Қавсдан чиқармоқ. Қавс ичида берилган изоҳ. Қавс ичидаги математик ифода.*

ҚАВС II [*а*] **1** (А — *катта*) *астр.* Ўн икки буржнинг бири, Ақраб ва Жадйи буржлари ўртасида жойлашган (қ. **бурж**).

2 Шамсия йил ҳисобида тўққизинчи ойнинг арабча номи (22 ноябрь—21 декабрь орасидаги даврга тўғри келади). *Қавс суви дардга даво, қуёш, ҳаво танга даво.* Мақол. ▪ *Бизда мезон, ақраб ва қавс ойлари қуруқ бўлиши керак, бўлмаса кузги ҳосилни, айниқса ғўза-пахтани йиғиштириб ололмаймиз.* Айний, Қуллар.

ҚАВСОБ [*а*+*ф-т*] Қавс ойида, яъни ноябрь охири декабрь бошларида ерни суғориш учун бериладиган сув; қавс суви.— *У ҳам,— деди бригадир,— кузда шудгор қилинган, қавсоб, чиллаоб берилган, ғўнгли тупроқ солинган.* Айний, Қуллар.

ҚАД [*а*] (3-*ш. бирл.* қадди) **1** Кишининг бўйи-басти; қомат, сумбат. *Қадди келишган одам. Қадди букилган чол.* ▪ *Ғуломжон .. чиройли қаддини букиб, онаси устига энгашди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Фурқат .. тўлароқ, қора соқол, миёна қад, Завқий сингари хушчақчақ одам эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Тананинг оёқлардан юқори қисми, гавда. *Костюм ҳали бўйига нисбатан ингичка бўлган қаддига кенглик қилди, кўкраги бир оз халта бўлиб, ёқаси кўчиб турибди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Бек қаддини ёстиқ устидан кўтариб, Комилга жилмайиб қаради.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 Киши ва нарсаларнинг баландлиги, бўйи. *Ўн кунлик меҳнат орқасида ҳар томони беш газли ва қадди уч ярим газли бир ҳужра ҳосил бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Қадди расо** 1) қадди, бўйи-басти келишган, қоматли. *Қадди расо йигит;* 2) тик ўсган, адил. *Қадди расо тераклар.* **Қад кўтармоқ** 1) бўй чўзмоқ, ўсмоқ, юксалмоқ. *Муроталининг ҳовлисида қад кўтарган ўрик бутун қишлоқда мавжуд бўлган дарахтларнинг энг каттаси ва чиройлиси эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) *кўчма* қурилмоқ, барпо бўлмоқ. *Республикамизда янги шаҳарлар қад кўтараётир.* **Қаддини кўтармоқ** *айн.* **қаддини ростламоқ** *қ.* **ростламоқ** 2.

ҚАДАЛМОҚ қадамоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Бу йил ерга уруғ барвақт қадалди. Кўкракка қадалган қатор орденлар.* ▪ *Ҳамманинг кўзи қора чарм қопланган эшикка қадалган.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак. **Қадалиб ўтирмоқ** қимирламасдан, қўзғалмасдан, ҳеч ёққа чиқмасдан босим ўтирмоқ, муқим ўтирмоқ. *У [Сўнагул] ҳам Мадали аканинг қадалиб ўтиравершидан зерикар, мен билан кўчага чиқишига йўқ демас эди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚАДАЛТИРМОҚ қадалмоқ *фл. орт. н.*

ҚАДАМ [*а*] **1** Оёқ ташлаб қилинган ҳар бир ҳаракат; одим. *Илдам қадам. Шахдам қадам.* ▪ *Очил «бу гапларнинг менга алоқаси йўқ» дегандай қилиб, қадамини тезлаштирди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Ёнидаги қорабайир буни сезди шекилли, бир неча одим ўтиб, қадамини секинлаштирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шу вақт болохона нарвонида гурс-гурс қадам товуши эшитилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Эшикларни очишлари билан чипор кийимли олифта бир қиз ичкаридан отилиб чиқди-да, нозли қадамлар билан кўча томонга кетди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *«Дилхирож» ўзининг майда қадами, нозик ҳаракатлари билан даврага кириб келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Икки одим орасидаги масофа; шу масофага тенг узунлик ўлчови. *Ҳовлининг бўйи қирқ қадам, эни йигирма қадам. Отилган диск қирқ-эллик қадам нарига бориб тушди.* ▪ *Содиқ аминнинг капаси унгурдан юз қадамча ғарбда, тоғнинг соябон бўлиб осилиб тушган каттакон тоши остида эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Дарахт бир жойда кўкаради,— деб насиҳат қилади Олахўжа.— Отанг раҳматлик умр бўйи шу ердан бир қадам жилган эмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | *кўчма* Ўсиш, ривожланиш, ҳаракат ва ш. к. одими, суръат. *Мамлакатимиз катта қадамлар билан коммунизм сари бормоқда.* ▪ *У оёққа босиб дадил қадамлар билан олға бораётган колхозларнинг тажрибаларини умумлаштирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *кўчма* Олға силжиш, одим босиш. *Ўртоқ Аҳмедов бу тажриба пахтачилик агротехникасида олға қўйилган катта қадам дейди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 *кўчма* Бирор жойда бўлиш; бирор жойга бориш, келиш; ташриф. *Унинг бу ердан қадами узилди (кесилди). Қадамингиз қирқилсин! У бизникига қадам босмай қўйди.* ▪ *Агар қадамимни бой сезиб қолса, Гулнорнинг аҳволи оғирлашмайдими?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Душманларнинг қадами билан Тошталамсин боғ, чаман-гулзор.* Ғайратий. **Қадами етди** (*ёки* **тегди, тушди**) келди, борди. *Бу хатолик, ёрим, сендан ўтибди, Бу бадбахтнинг қадами бунда етибди.* «Фольклор». [*Муллаўзи:*] *Омин, бизнинг қадамимиз тегди, бало тегмасин, облоҳу акбар.* Ҳамза, Майсаранинг иши.— *Хайрият, хайрият, Абдурасул! — деди Олахўжа охири, бошини кўтариб, сенинг ҳам қадаминг биз томонга тушар кун бор экан.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Қадам ранжида қилмоқ** *қ.* **ранжида.**

4 *кўчма* Хатти-ҳаракат, юриш-туриш, одим олиш, одим. *Унинг қадами бежо.* **Қадам босмоқ** 1) юрмоқ, одим ташламоқ, босмоқ. *Йўл адирнинг энг ётиқ еридан тушган бўлса ҳам, Турғуной тиззасини уқалаб зўрға қадам босарди.* А. Қаҳҳор, Мастон; 2) *(асосан бўлишсиз ф-да)* бормоқ келмоқ, ташриф буюрмоқ. *У бизникига қадам босмай қўйди;* 3) *кўчма* бирор тарзда хатти-ҳаракат қилмоқ, юрмоқ; одим

www.ziyouz.com kutubxonasi

босмоқ. *Қадамингни ўйлаб бос.* **Қадам олиш** 1) қадам босиб юриш, одим олиш, юриш; 2) *кўчма* юриш-туриш, хатти-ҳаракат. *Иброҳимовнинг мушоҳадасига кўра, Абдусамадқорининг сўнгги кунлардаги қадам олиши Ўрмонжоннинг ҳар иккала тахмини ҳам тўғри эканини аниқ кўрсатиб турар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Қадам отмоқ** (*ёки* **ташламоқ**) 1) қадам босиб юрмоқ, одим отмоқ. *Иккала от бир қиёсда баравар қадам ташлаб борар эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо; 2) *кўчма* силжимоқ, юрмоқ, бормоқ. *Қуёш ташлар ғарб сари қадам.* Ғайратий. **Қадам қўймоқ** 1) *айн.* **қадам босмоқ** 1, 2. *У зўрга-зўрға қадам қўяр эди.* ▬ *Сен мактабга қадам қўйган йилингда, Ғарбда Ватан учун борар эди жанг.* Э. Раҳим; 2) *кўчма* бирор даврга ёки соҳага кирмоқ, ўтмоқ. *Мамлакатимиз буюк қурилиш даврига қадам қўйди;* 3) *кўчма* бирор ишни бажаришга киришмоқ, қўл урмоқ. *Бу ишга қадам қўймасдан илгари, бир карра сизнинг олдингиздан ўтиш, раъйингизни билишга тўғри келди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 4) *айн.* **қадам босмоқ** 3. [*Раҳматилланинг*] *назарида совет ҳукуматининг тақдири шу ерда, хўжалар қўлида ҳал бўлаётгандай бўлди-ю, бир-икки ножўя қадам қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 5) *кўчма* кира бошламоқ, ўтмоқ (ёш ҳақида). *О, унга қадам қўйиб қолди-ку. Тили бирам ширин бўлиб чиққанки, сира қўя берасиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Унга икки дунё бир қадам** унга унча-мунча йўл писанд эмас. *Бир вақтлар саёқ йигитларга қўшилиб қолгандим-да. Саёқ учун икки дунё бир қадам.* Ойбек, Қутлуғ қон. [**Бировнинг**] **икки дунёсини** (*ёки* **охиратини**) **бир қадам қилмоқ** «охиратини, ўлимини яқинлаштирмоқ» маъносидаги дўқ, пўписа. [*Ҳожар:*] *Ўзингни ўнглаб, холангнинг гапини тинглагинки, аканга айтиб, икки дунёнгни бир қадам қилдириб қўяман.* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Собит қадам** *қ.* **собит** 1. **Шум қадам** *қ.* **шум. Ҳар қадамда** ҳамма ерда, ҳар жойда. *Масжиди жоми бўйлаб ҳар қадамда гадой: қаландарлар, тиланчи болалар, кампирлар.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Уни* [*етимчани*] *сизнинг аёлингиз, болаларингиз ҳар қадамда худонинг қаҳри билан кўркитардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Қадамни санаб босмоқ** *айн.* **одимни санаб босмоқ** *қ.* **одим.**

ҚАДАМА 1 Қадаб, тўғнаб ёки тикиб, чатиб қўйиладиган. *Қадама жияк. Қадама ёқа.*

2 Қадаб, ёрма қилиб ўрнатиб ясалган, безатилган. *Дуторнинг қадама дастаси. Пичоқнинг қадама сопи.*

ҚАДАМ-БАҚАДАМ [*а*+*ф-т*+*а*] *айн.* **қадамма-қадам.**

ҚАДАМГОҲ [*а*+*ф-т*] *кам қўлл. айн.* **қадамжо(й)** 2.

ҚАДАМЖО(Й) [*а*+*ф-т*] 1 *дин.* Зиёрат қилиш, сиғиниш учун бағишланган, муъжизали, муқаддас деб саналган жой; зиёратгоҳ.

2 *кўчма* Кўриш, бирор нарса ўрганиш, намуна олиш учун бориладиган серфайз ёки азиз жой. *Тошкент қадамжойдир, .. Азиз жой экан.* Шайхзода.

ҚАДАМЛАМОҚ 1 Қадам ташлаб юрмоқ; одимламоқ. *Майна олдинга қадамлади. Ҳамма унинг чиройли юзига, келишган қомати, ҳарбий кийимига ҳавас билан боқди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. | Битта-битта қадам қўйиб, секинлик билан юрмоқ.

2 Қадам билан ўлчамоқ.

ҚАДАМЛИ Қадам чамасидаги; ... қадам келадиган. *Юз қадамли масофа. Икки қадамли жой.*

ҚАДАМЛИҚ: собит қадамлик *қ.* **собит** 1.

ҚАДАМЛОВЧИ **қадамламоқ** *фл. ш. оти.*

◆ **Қадамловчи экскаватор** *айн.* **одимловчи экскаватор** *қ.* **одимловчи.**

ҚАДАММА-ҚАДАМ *рвш* 1 Измаиз, кетидан қолмай, из қувиб. *Мен келдим, (кетимдан) қадамма-қадам у ҳам келди.*

2 *кўчма* Аста-секинлик билан, қадам-бақадам, даража-бадаража. *Масалани қадамма-қадам ўрганмоқ.*

ҚАДАМОҚ 1 Тирамоқ, тақамоқ. *Тахтанинг бир учини деворга қадамоқ.* ▬ — *Бу яшамай ўлгурнинг ўзи ёмон,— деди опа муштини ерга қадаб.* А. Қаҳҳор Сароб. [*Бектемир*] *иккита танкни кўрди, бири қийшайган, иккинчиси эса тумшуғини ерга қадаган.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Санчмоқ, суқмоқ. *Ханжар қадамоқ.*

3 Тўғнамоқ, тақмоқ. *Тўғноғич қадамоқ. Тўғноғич билан қадаб қўймоқ.* ▬ *Мен бирон қоғозни ўқимасдан қўл қўйсам, сен бирон кўйлакнинг ёқасини қийшиқ қадаб қўйсанг, ишга совуққонлик билан қарағанимиз учун жавобгар бўламиз.* А. Қаҳҳор, Айб кимда. | Солмоқ, тақмоқ (тугма, пистон ва ш. к.ни). *Гимнастёркасининг ёқасига қўл юборди-ю, тугмасини қадашга улгуролмай яна сўзида давом қилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Михлаб ёки бошқа йўл билан маҳкамламоқ, ўрнатмоқ. *Эшикка номер қадамоқ. Этикка пошна қадамоқ.*

4 Ўрнатмоқ, тикмоқ. *Глухов пичоқ билан бирпасда беўхшовгина юлдуз ясади, бармоқдай қизил қалам билан уни бўяди-да, ёғочга бириктириб, қабрга қадади.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Ёрма қилиб ўрнатмоқ, шу усулда безатмоқ. *Пичоқ сопига садаф қадамоқ.*

5 Экмоқ, тикмоқ. [*Бўтабой:*].. *шудгорни кесиб чигит қадаётганлар олдига борди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

◆ **Кўзларини** (*ёки* **кипригини**) **қадамоқ** тикилиб қарамоқ, боқмоқ, тикилмоқ. *У* [*Комилжон*] *шофёрга бошқа савол бермай, икки кўзини машина ойнасига қадаб боради.* И. Раҳим, Ихлос.

ҚАДАР I [*а*] *кўм.* 1 (*б. к. билан*) Таққослаш, ўхшатиш маъноларини ифодалайди, =дек, ўхшаш маъноларини билдиради; каби. *Ёдимда ҳамиша сен, падар, Ленин, Кўнглимда сўзларинг жон қадар, Ленин.* Фозил шоир. *Дунё қадар мардлик сиққан кенг қучоғингга, Яшириган миллион халқнинг ғазабли саси.* Ҳ. Пўлат. | Қиёсан ҳажм, миқдор ёки чегара маъносини ифодалайди. *Билганингиз қадар. Мумкин қадар.* ▬ *Биз ўзимизни ичкарига олгач, дарвозабон ўзининг ҳазми кўтарган қадар бизга тўнғиллайдир-да, дарвозани берклаш ҳаракатига тушади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | (*сон ва миқдор билдирувчи сўзлардан кейин*) Миқдор ёки ҳажм чегарасини чамалаб ифодалайди. *Бир йил қадар шу ерда яшадим.* ▬ [*Гулнор*] *косани олиб, катта ёғоч қошиқ билан шошиб-пишиб ичди. Косада ош уч эллик қадар озайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 (*ж. к. билан*) Довур, =гача. *Уйдан вокзалга қадар. Етти яшардан етмиш яшарга қадар. Октябрь революциясига қадар.* ▬ *Онасидан маълум хабарни эшитгандан бошлаб тинмай йиғлади, суякларига қадар зирқираб оғрийди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Бир қадар** маълум даражада, бир оз, бир мунча, сал. *Сал кунда колхоз хўжалиги бир қадар тартибга тушгандай бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **У қадар** 1) унга тенг келадиган, унчалик; 2) айтишга арзигудек, деярли. *Унинг нимаси мени ўзига тортар экан? У қадар гўзаллиги ҳам, бошқа одамлардан ортиқлиги ҳам йўқку.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Шу** (*ёки* **бу**) **қадар** *қ.* **шу.** *Кампир шу қадар секин шивирлаб гапирдики, бу сўзларни унинг ўзигина эшитди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Ҳамин қадар** *қ.* **ҳамин.**

ҚАДАР II [*а*] *эск. кт.* Тақдир, қисмат, ёзмиш.

ҚАДАРЛИ *с. т.* Қадар, довур, =гача.

ҚАДАТМОҚ **қадамоқ** *фл. орт. н.*

ҚАДАТТИРМОҚ **қадатмоқ** *фл. орт. н.*

ҚАДАШМОҚ **қадамоқ** *фл. бирг. н.* *Колхозлар бу йил чигитни барвақт қадашди.* ▬ *Конвойлар отларнинг бақинларига шпорларини қадашди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАДАҚ *диал.* Оловкурак; ҳокандоз.

ҚАДАҲ [*а*] Май ичиладиган идиш; жом. *Биллур қадаҳ. Олтин қадаҳ. Бир қадаҳ вино.* ▬ *Янги йил қадаҳини кўтарган чоғингда қўлидаги шароб тўла пиёласини сенга узатиб, уриштириб онт ичгани ёдингдадир.* Н. Сафаров, Мардлар.

ҚАДДИ-БАСТ *айн.* **қадди-қомат.**

ҚАДДИ-ҚОМАТ Бўй-баст, сумбат, қомат. *Қадди-қомати келишган йигит.* ▬ *У сочи оқара бошлаган, лекин қадди-қомати йигитларникидек хипча, бўйи ўртадан тикроқ киши эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ҚАДИМ [*а*] 1 *от* Узоқ ўтмиш, қадимги замон, узоқ ўтмиш давр. *Қадим-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

дан қолган одат. ▪ *Чорвоқ даласи қадимда Мадамин билан Олахўжабойга қарашли эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *сфт* Узоқ ўтмишдаги; қадимий, кўҳна. *Қадим замон.* ▪ *Бу йўллар Кўп қадим йўллардир.* Ғ. Ғулом.

ҚАДИМГИ 1 Узоқ ўтмишда майдонга келган, узоқ замонлардан бери мавжуд бўлган, узоқ ўтмишга оид; қадимий, кўҳна. *Самарқанд — қадимги шаҳар. Қадимги обидалар. Қадимги тош қуроллар.* **Қадимги тарих** *ёки* **қадимги дунё тарихи** эрамизнинг 5 асрнинг ярмигача бўлган даврлар тарихи.

2 *с. т.* Жуда эски, азалги; илгариги, ўтмишдаги. *Қадимги ошна. Қадимги гап.* ▪ *Эшон янги формадаги ихчам йигит билан кўришар экан, унинг ҳовлисида зир югурадиган қадимги етимчани мутлақо танимади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАДИМГИДАЙ, *-дек рвш* Қадим қандай бўлса ўшандай; ўзгаришсиз, эскича, илгаригидай. *Самарқанд бозори қадимгидай гавжум.* ▪ *Карвонлар айтди: — Шу хабарни эшитиб одамдай бўлдик. Бўлмаса, агар қадимгидай бўлиб турса, битта-яримта таниган одам Ултонбекка билдирса .. қандай бўлар экан.* «Ёдгор».

ҚАДИМГИЛАР Қадимги одамлар, илгари ўтган кишилар; ота-боболар. *Бундай ёзилибгина бир гаплашса-чи. Қаёқда! Онанинг кўнгли болада, боланинг кўнгли далада, қадимгилар хўп топиб гапиришган-да.* С. Анорбоев, Оқсой. *Вой Нуриниса, .. эшитмаганмисиз, қадимгилардан қолган бир гап бор.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАДИМГИЧА 1 *айн.* **қадимгидай.** *Ўғлининг қабри қадимгича турмоқда эди.* Ғ. Расул, Тўнғич ўғил.

2 Эски одат бўйича; эскича. *Қадимгича тўй.*

ҚАДИМДАН *рвш* **1** Узоқ ўтмишдан, қадимги замонлардан. *Қадимдан қолган урф-одатлар.*

2 Азалдан, бурундан. *Биз у билан қадимдан танишмиз.*

ҚАДИМИЙ [*а*] *айн.* **қадимги** 1. *Қадимий шаҳар. Қадимий урф-одатлар.* ▪ *Зотан асрлар фожиаси, қувончи бўлган муҳаббат жуда қадимий нарса бўлса ҳам, ҳар бир юракда мисли кўрилмаган ўзига хослик билан барқ уради.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚАДИМИЙЛИК қадимий *с. белги оти. Ёдгорликнинг қадимийлиги.*

ҚАДИМОНА [*а+ф-т*] *кам қўлл. айн.* **қадимгича** 2. *Тансиққа ҳам бурмасиз, ҳашамсиз, узун ва жуда кенг қадимона кўйлак кийишни буюрар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚАДИМЧА *кам қўлл. айн.* **қадимгича** 2. *Болохона бўғот томли, кўримсизгина бўлса ҳам, ичи бежирим — қадимча эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАДИМ-ҚАДИМ 1 Энг қадим, жуда узоқ ўтмиш. *Қадим-қадимда. Қадим-қадимдан қолган афсона.*

2 Энг қадимги, жуда узоқ ўтмишдаги. *Қадим-қадим замонлар.* ▪ *Узоқ яшаш қадим-қадим одамларнинг армони.* Ғ. Ғулом.

ҚАДОҚ I 400 граммча келадиган оғирлик ўлчови. *Бир қадоқ чой.* ▪ *Афанди ишонмай, мушугини тортиб кўрса, тўрт қадоқ чиқибди.* «Латифалар». **Қадоқ тош** нарсаларни тарозида тортишда тарози палласига қўйиладиган ўлчовли юк; тош. *Ҳар бир сўзи қадоқ тошдай вазмин Орлянский кейинги кунларда янада камгапроқ бўлиб қолган.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ҚАДОҚ II Узоқ ишқаланиш натижасида терида (кўпинча қўл ва оёқда) ҳосил бўладиган қаттиқ қавариқ. *Қатнай бериб оёқларим қадоқ бўлди.* ▪ *Вали ака .. қўлининг қадоқлари озор беришидан қўрқаётгандек, хотинининг пешанасини авайлаб силади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ‖ *Уста энгашиб қоп-қора қадоқ муштини Латифанинг иягига тиради.* О. Ёқубов, Ларза. **Қадоқ қўл(ли)** *ёки* **қўли қадоқ** 1) қўли қадоқ бўлган, қўлини қадоқ босган; 2) *кўчма* ўз кучи билан тирикчилик қиладиган, бировнинг кучидан фойдаланмайдиган; меҳнаткаш. *Қадоқ қўлли миллионлар Янчди зулм тахтини, Барпо этиб бўстонлар, Топди қувонч бахтини.* З. Диёр. *Бойларга қарши курашни Ниёзга ўхшаш айрим кишилар эмас, ҳамма қўли қадоқлар олиб бориши керак.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси.

ҚАДОҚ III **1** *айн.* **чега.** *Битта қадоқ билан бутун бўладиган ликопча.*

2 *сфт* Қадоқланган, чегаланган. *Салтонбу .. қадоқ пиёлага [шилпилдоқ] солиб берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАДОҚЛАМОҚ I **1** Оғирликни қадоқ билан ўлчамоқ, тортмоқ.

2 Тартиб, маълум оғирликда ёки миқдорда ўлчаб пачкаламоқ. *Чой(ни) қадоқламоқ. Қанд(ни) қадоқламоқ. Унни қадоқламоқ.*

ҚАДОҚЛАМОҚ II *айн.* **чегаламоқ.**

ҚАДОҚЛАНМОҚ I **қадоқламоқ** I *фл. мажҳ. н. Чой қадоқланадиган фабрика.*

ҚАДОҚЛАНМОҚ II **қадоқламоқ** II *фл. мажҳ. н. Салтонбу уч еридан қадоқланган .. эски пиёлада намакоб қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАДОҚЛАТМОҚ I **қадоқламоқ** I *фл. орт. н. Чой қадоқлатмоқ.*

ҚАДОҚЛАТМОҚ II **қадоқламоқ** II *фл. орт. н. Синган чойнак-пиёлаларни қадоқлатмоқ.*

ҚАДОҚЛИ I Қадоқ оғирлигидаги. *Беш қадоқли тош.* ▪ *Кетмончиларнинг энг катта деб билган ўн қадоқли кетмонлари ҳам мулла Обидга ёқмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚАДОҚЛИ II Қадоғи бор, қавариб қадоққа айланган, қадоқ босган. *Қадоқли қўллар.*

ҚАДОҚЛИ III Қадоқланган, синган жойи ямалган, чегаланган. *Қадоқли пиёла.*

ҚАДОҚЛОВЧИ I **1** **қадоқламоқ** I *фл. ш. оти.*

2 Маҳсулот қадоқлаш билан шуғулланувчи киши.

ҚАДОҚЛОВЧИ II *айн.* **чегачи.**

ҚАДОҚЧИ I *айн.* **қадоқловчи** I 2.

ҚАДОҚЧИ II *айн.* **чегачи.** *Илкингга қўндириб қуш, ул сенга номуносиб, Боқиб ўзингга иш қил, касбинг қадоқчи ҳожим.* Муқимий.

ҚАДОҚЧИЛИК қадоқчи II *с. касб оти. Қирғиз ҳожи тирик эмиш, Андижоннинг узум бозорида қадоқчилик қиляпти экан.* С. Аҳмад, Қадрдон даладар.

ҚАДОҚЧОЙ Ўраб юмалоқланган маълум миқдордаги чой, қадоқланган чой. [*Муҳаммадсаид*] *ўзи ё афғонистонлик, ё ҳиндистонлик мусулмон бўлиб, .. узоқ мамлакатлардан қадоқчой, тахтачой келтириб сотар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚАДР [*а*] **1** Жамиятда, кишилар ўртасида тутган ўрин, обрў, эътибор, ҳурмат, нуфуз. *Ўз қадрини билмаган бировнинг қадрини билмайди.* Мақол. ▪ *Кишининг қадрини амали ва унвони билан эмас, ватанга, халқига қилган хизмати билан ўлчанади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Офтоб ойим .. қизининг қадрини бунчалик аршларгача кўтармоқда бўлган йигитга ўзида йўқ чексиз муҳаббат, поёнсиз эҳтиром сезмоқда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Нарх, баҳо. *Зар қадрини заргар билар.* Мақол. ▪ *Газламанинг қадри жуда ошиб кетди. Эрталабки нарх кечга тўғри келмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *У томонларда меванинг қадри баланд дейишади, ростми?* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

3 Қиймат, аҳамият. *Олдингдан оққан сувнинг қадри йўқ.* Мақол. **Қадр қилмоқ, қадрига етмоқ** *ёки* **қадрини билмоқ** 1) обрў-эътиборига, қадр-қимматига яраша иззат-ҳурмат қилмоқ, қадрламоқ. *Бола қадрига етмаган, она қадрига етмайди.* С. Абдуқаххор, Кўзлар; 2) аҳамияти нақадар азиз, аҳамиятли, қийматли эканлигини билмоқ, аҳамиятига, қимматига яраша эъзозламоқ. *Саломатликнинг қадрига етмоқ. Гул қадрини булбул билар.* Мақол. ▪ *Кулликни сезмаган ҳурлик қадрига ета олурму?!* Ҳамза.

◆ **Қадри ўтди** ўрни билинди, йўқлиги сезиляпти. *Дўстимнинг қадри ўтди, у бўлса бунчалик қийналмас эдим.*

ҚАДРДОН [*а+ф-т*] **1** Кўпдан бери таниш бўлган, ҳурматли, яқин киши; қалин, жонажон дўст. *Бу киши бизга жуда қадрдон. Иккаламиз эски қадрдонмиз.* ▪ *Шуми қали қирқ йиллик қадрдондан чиққан гап?* А. Қаххор, Янги ер. ‖ *Ултармалик Асрорқул Ҳайдар отанинг қадрдон ошнаси бўлади.* А. Қаххор, Асрор бобо.

2 Кўпдан бери таниш, ўрганиш бўл-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ган, ўрганиб қолинган; азиз, муқаддас. *Қадрдон далалар. Қадрдон қишлоғим.* ▪ *Нормат қадрдон батальонига келиб, ошна-оғайнилари билан учрашаркан, севинчини юрагига сиғдиролмай, жуда гапдон бўлиб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Ота қадрдоним** отамни танийдиган қадрдоним, отамнинг дўсти. *Ота қадрдонларим билан таништирганингиз учун раҳмат, амаки.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАДРДОНЛАШМОҚ Бир-бирига қадрдон бўлмоқ, қалин жонажон дўст бўлмоқ. *Феруза, чўл қишлоғидаги бегона кишиларнинг бир она қорнидан талашиб тушгандек қадрдонлашиб кетганини ўз кўзи билан кўрди, ишонди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан. *Ўктам техника фанлари доктори Ўрмонов билан қадрдонлашиб қолди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚАДРДОНЛИК қадрдон *с. белги оти. Қадрдонлик қилмоқ.* ▪ *Сиз олижаноблик: эски қадрдонлик ҳурматига, кўнгил учун кулиб боқарсиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАДРЛАМОҚ 1 Обру-эътиборига, қадр-қимматига яраша иззат-ҳурмат кўрсатмоқ, қадр қилмоқ. *Устозларини қадрламоқ.* ▪ *Гулнор чўри бўлса ҳам жуда чиройли қиз. Шунинг учун чол уни қадрлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Аҳамиятига, қимматига яраша юқори баҳоламоқ, муҳим, фойдали, аҳамиятли деб билмоқ. *Хизматларини қадрламоқ.* ▪ *Мен дўстликни қадрлайдиган кишиман.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ҚАДРЛАНМОҚ қадрламоқ *фл. мажҳ. н.*

ҚАДРЛИ 1 Ҳурматли, қимматли, азиз, муҳтарам. *Қадрли ўртоқ. Қадрли ўқитувчи.* ▪ *Ҳамма уни гўё узоқ вақтдан бери кутилган қадрли бир меҳмондай қувончли юз билан қаршилади.* Р. Файзий, Уч қиз. *Энди қадрли қанотларим, ҳаммангиз жой-жойингизга боринг! Ҳушёр бўлинглар, фурсат қўлдан кетмасин.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

2 Қадри, баҳоси, нархи баланд, қадрини, қимматини йўқотмайдиган; бебаҳо. *Қадрли мол.*

3 *айн.* **қадрдон** 2.— «*Фарҳод*» *бизга қадрли жой,— деди кулиб Мирҳайдар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚАДРНОШУНОС [*а+ф-т*] *кт. кам қўлл.* Ҳеч кимнинг, ҳеч нарсанинг қадрига ета олмайдиган; кўрнамак, нонкўр. *Улуламр, қадрношунос бўлгандан сўнг қийин экан.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҚАДРСИЗ 1 Ҳурмати, обрў-эътибори йўқ, ҳеч ким ҳурмат қилмайдиган, назар илмайдиган. *Қадрсиз киши. Қадрласанг қадринг ошар, қадрсиздан ҳамма қочар.* Мақол.

2 Ҳеч қандай қиммати, аҳамияти, қадри йўқ, ҳеч нарсага арзимайдиган. *Қадрсиз нарса.* ‖ *Хотинларнинг меҳнати айниқса қадрсиз, сув текин бўлишини ўшанда билдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАДРСИЗЛАНМОҚ 1 Обрў-эътибори, қадрини йўқотмоқ, назардан қолмоқ. *Энди сенга қадрсизланган бўлсалар, аммо бизнинг қошимизда уларнинг қадру-қимматлари юқори.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қийматини, аҳамиятини йўқотмоқ. *Пулнинг қадрсизланиши. Валютанинг қадрсизланиши.*

ҚАДРШУНОС [*а+ф-т*] Киши ёки нарсанинг қадр-қийматини биладиган, қадрига ета оладиган, қадрлайдиган.

ҚАДРШУНОСЛИК қадршунос *с. белги оти.— Қадршуносликларингга раҳмат, ўртоқ! — дейди, мулла Обиднинг қадрига етдинг, менга шу бас.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚАДР-ҚИММАТ Қадр ва қиммат, обрў-эътибор. *Бошқалар сизни хўрласа, сиз хўрланманг, .. қадр-қимматингизни билинг.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАД-ҚОМАТ *айн.* **қадди-қомат.**

ҚАЕР [*асли* қай ер] *сўр. олмш* Қайси ер?, қайси жой?; қайси томон?, қаёқ? *Қаер сизга ёқади? Бу қаернинг анори? Қаеринг оғрияпти?* ▪ *Ҳали ҳеч қаерни кўрганимча йўқ.* А. Қаҳҳор, Янги ер. *Аҳмаджон.. ўзига келгач, разм солиб қараса, ҳеч қаери майиб бўлмабди, фақат билагидан қон оқар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҚАЕРГА [*асли* қай ерга] *сўр.*! *олмш* Қайси ерга?, қайси жойга?; қайси томонга?, қаёққа? *Китобни қаерга қўйдинг? У қаерга кетди?*

ҚАЕРГАДИР [*асли* қай ергадир] *гум. олмш* Номаълум (бир) жойга, номаълум (бир) томонга; бирор жойга; бирор томонга. *Хатни қаергадир қўйган эдим, топа олмаяпман.* ▪ *Қоровул кўчанинг у юзига ўтиб, қаергадир кириб чиқди.* А. Қаҳҳор, Картина. *Унинг ҳаракати гўё қаергадир шошилаётгандай эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАЕРДА [*асли* қай ерда] *сўр. олмш* 1 Қайси ерда?, қайси жойда?; қайси томонда? *Қаерда ишлайсиз?* ▪ *Мен ўраман бедани, бедаларингиз қаерда? — Ёрматга қараб деди Йўлчи.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *айн.* **қаёқда** 2, 3.

ҚАЕРДАГИ [*асли* қай ердаги] *сўр. олмш* 1 Қайси ердаги?, қайси жойдаги?; қайси томондаги? *Қаердаги китобни олай?*

2 Риторик сўроқларда: ҳеч ким ўйламаган, ҳеч кимнинг хаёлига келмаган, қаёқдаги каби маъноларни билдиради. *Қаердаги гапларни ўйлаб топасан.*

ҚАЕРДАДИР [*асли* қай ердадир] *гум. олмш* Номаълум (бир) ерда, жойда; номаълум (бир) томонда; бирор ерда, жойда; бирор томонда. *Биз сиз билан қаердадир учрашганмиз.* ▪ *Қаердадир қизилишитон қариллади, попишак «пу-пу-пуш-пиши» деб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚАЕРДАН [*асли* қай ердан] *сўр. олмш* Қайси ердан?, қайси жойдан?; қайси томондан?, қаёқдан? *Сувни қаердан олиш мумкин? Меҳмонлар қаердан келишди? Сен қаердан зўровон бўлиб қолдинг?* | Кимдан?, ким орқали? *Бу гапни қаердан эшитдинг?* ▪ *А, севаман? Бу ёмон гапни қаердан ўргандинг?* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАЕРДАНДИР [*асли* қай ердандир] *гум. олмш* Номаълум (бир) ердан, жойдан; номаълум (бир) томондан. *Йўлчи «маъқул» деди. Ўроз, қаердандир, катта тарвуз келтириб ўртага қўйди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАЕРЛИК [*асли* қай ерлик] *сўр. олмш* Асли қайси ердан?, қайси жойдан?; қайси ерда?, қайси жойда туғилиб ўсган? *Она, сўрамоқнинг айби йўқ, сиз бу томонларнинг одамларига ўхшамайсиз, қаерлик бўласиз.* Айний, Қуллар.

ҚАЁН [*асли* қай ён] *эск. кт. айн.* **қаерга.** *Бахт этагин тутқизмас, Ғам кутар борса қаён.* Миртемир.

ҚАЁҚ [*асли* қай ёқ] *айн.* **қаер.**

ҚАЁҚДА [*асли* қай ёқда] 1 *айн.* **қаерда** 1. *У қаёқда? Ўрда қаёқда?*

2 Инкорни ёки мавжуд эмасликни, йўқликни ифодалайди.— *Энди тамом бўшатдиларми сени? — Бўшатиш қаёқда! Қочдик.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Камбағалга мактаб, ўқиш қаёқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Қиёслаш, таққослаш маъносини билдиради. *Бўта қаёқда-ю, Низомиддин қаёқда.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Тракторист танқид қилганига санъаткор асти чидай олмас эди; трактор қаёқда-ю, масалан «чорзарб» қаёқда, тракторист қаёқда-ю, ашулачи қаёқда!* А. Қаҳҳор, Санъаткор.

ҚАЁҚДАГИ [*асли* қай ёқдаги] *айн.* **қаердаги.** *Қаёқдаги уй яхши.* ▪ *Ойжамол айтди: — Қаёқдаги ўйни ўйлайсиз. Ултон бек бўлган бўлса, бўпти-да.* «Ёдгор».

ҚАЁҚДАДИР [*асли* қай ёқдадир] *айн.* **қаердадир.**

ҚАЁҚДАН [*асли* қай ёқдан] *айн.* **қаердан.** *Сен буни қаёқдан олдинг? Қаёқдан билагон бўлиб чиқдинг?* ▪— *Ассалому алайкум! — деди раисга рўпара бўлиб. Раис товуш қаёқдан келганини билмай аланглади.* А. Қаҳҳор, Башорат.

ҚАЁҚДАНДИР [*асли* қай ёқдандир] *айн.* **қаердандир.**

ҚАЁҚҚА [*асли* қай ёққа] *айн.* **қаерга.** *Қаёққа қарасанг, қовун.* ▪ *От кўчанинг айрилишига етиб «энди қаёққа юрамиз» дегандек тўхтаган эди, эгаси яна «чуҳ» деб жавоб берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЁҚҚАДИР [*асли* қай ёққадир] *айн.* **қаергадир.** *Балландда, юлдузли кўкда, қаёққадир самолётлар учиб ўтди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚАЗДИРИЛМОҚ қаздирмоқ *фл. мажҳ. н.*

ҚАЗДИРМОҚ қазмоқ *фл. орт. н. Ўра қаздирмоқ.* ▪ *Менга бир ариқни*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қаздиришни буюрган эдилар, уни шундай қаздирдимки, суғориш вақтида остидан бир чўп суқиш билан уни бузиб юбориб бўлади. Айний, Қуллар.

ҚАЗДИРТИРМОҚ қаздирмоқ *фл. орт. н.*

ҚАЗИ Отнинг тўш ва пешноп гўшти. | Шундай гўштдан отнинг йўғон ичагига тиқиб тайёрланган маҳсулот. *Янги қази. Бир йиллик сур қази.* ▪ *Кечки норин учун катта қозонда ёғли қази пишади. Иккинчи қозонда қўй этидан шўрва қайнайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАЗИЛИ Қази солинган, қази солиб пиширилган. *Мен ўзимга тўқ, ҳар куни қазили ош ейман.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАЗИЛМА 1 *геол.* Ер остидан қазиб олинадиган нарсалар (кўмир, нефть, руда ва ш. к.).

2 *археол.* Ер остида қолиб кетган ва қазиб топиладиган қадим ёдгорликлари ёки уларнинг қолдиқлари; топилма, топилдиқ.

3 Қадимий ёдгорликларни ёки уларнинг қолдиқларини топиш ва текшириш юзасидан олиб бориладиган ер қазиш ишлари.

ҚАЗИЛМОҚ қазимоқ *фл. мажҳ. н. Ариқ қазилди. Қудуқ қазилди. Бу шахтада ҳар йили миллион тонналаб кўмир қазилади.* ▪ *Мана бир ойдан ортди тоғ қазила бошлаганига!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАЗИМОҚ 1 Ерни ковлаб, ўйиб чуқур қилмоқ, ковламоқ. *Ариқ қазимоқ. Окоп қазимоқ. Қудуқ қазимоқ. Бировга чоҳ қазисанг, ўзинг йиқиласан.* Мақол. ▪ *Заранг ерларни лўм билан уриб шундай қазийдики, ҳамма ҳайрон қолади.* Ойдин, Олтин узукка олмос кўз. *Ўтган ва аввалги йили менга қарши озмунча чуқур қазидиларми?* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Ер ости бойликларини ковлаб чиқармоқ, олмоқ. *Кўмир қазимоқ. Руда қазимоқ.*

ҚАЗИТИЛМОҚ қазитмоқ *фл. орт. н.*

ҚАЗИТМОҚ қазимоқ *фл. орт н.* [*Худоёрхон*] .. *узоқ жойдан ариқ қазитиб келиб, Оқсарой атрофини суғортирди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҚАЗИШМОҚ қазимоқ *фл. бирг. н. Колхозчилар канал қазишди.*

ҚАЗИ-ҚАРТА Қази(лар) ва қарта(лар). *Боқ отингни арпа билан, боқар қази-қарта билан.* Мақол. *Қазисан-қартасан, асли наслингга тортасан.* Мақол.

ҚАЗМОҚ *с. т.* Қазимоқ, ковламоқ.

ҚАЗНА Дағал ипак, пилла чиқитидан ҳамда брак пиллалардан олинган паст ипак.

ҚАЗНОҚ(ЧА) Омбор вазифасини ўтовчи кичикроқ хона, ҳужра. *Шу уй ёнида кичик, қоронғи бир зах қазноқ бўлиб, бу омбор эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАЗО [*а*] Ўлим; вафот; ўлиш, вафот этиш; ўлим соати, ажал. *Қазоси етди. Жон бор ерда қазо бор.* Матал. ▪ *Кимки бизга қасд қилса, Дуч келади қазога.* Уйғун. *Зағчакўз .. Қамишкападаги ҳар бир воқеадан бехабар қолмас, тўй ёки қазога дарров етиб келар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Худойга топширдим, Кумуш, қазом етиб кўролмай ўлсам, мендан рози бўл!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қазо қилмоқ** 1) ўлмоқ, вафот этмоқ. *Дадаси қазо қилганда, Махсумнинг отасидан қарз кўтариб кўмибди.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) *дин.* вақтида ижро қилмай ўтказиб юбормоқ, вақтида бажармай, ижро қилмай қолдирмоқ. *Элмурод биринчи куни беш вақт намозни тугал ўқиди. Иккинчи куни учтасини ўқиб, иккитасини қазо қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Қазо бўлмоқ** *дин.* вақтида бажарилмай, ижро этилмай қолмоқ. — *Қурбонбой,— деди Махсум,— бомдод намози қазо бўлди-да, яхши бўлмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Қазосини (кейин) ўқимоқ** *дин.* чала қолганини кейин охирига етказмоқ, кейин ўқимоқ. [*Майсара:*] *Бўлди, энди мен чиқиб, эшикни очиб, уни ухлатгандан кейин, сизни секин чиқариб юбораман. Бошқа куни қазосини ўқирмиз.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ҚАЗОЙИ: қазойи муаллақ 1) муқаррар ўлим, ажал; 2) *кўчма* балохўр, ҳаромхўр. *Домла поччангиз билан .. руҳонийлар, .. аълам, муфти, ҳоказо қазойи муаллақлар зўр бериб қуйруқ ғажийдирлар.* «Муштум», 1930, № 7.

ҚАЗУВ 1 қазимоқ *фл. иш оти.*

2 Қазиш ишлари. *Туркманлар қадим замонлардан бери қазувдан озод этилган эса-да, Исфандиёр уларни қазувга солди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАЗУВЧИ 1 қазимоқ *фл. ш. оти. Ариқ қазувчиларнинг овқатдан силлалари қуриб, иликлари пучайган, .. дармонсиз эдилар.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Қазувчиларнинг зўр бериб ишлаётганларига ҳайфи келиб қараб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қазиш ишларини бажарувчи (киши ёки машина).

ҚАЗҒОҚ 1 Соч остида бош терисидан ажраб, кепаксимон тўкиладиган майда қуруқ тўқималар.

2 Ипак қурти, ёш бузоқ ва ш. к.нинг нишхўрт аралаш ахлати.

ҚАЙ *сўр. олмш* Қайси?; қандай? *Қай вақтда ўқийсиз? Қай маҳалда келдингиз? Қай даражада? Қай аҳволда?* ▪ *Овознинг қай томондалигини аниқлаш қийин эди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Бувим сўзлар хўрсиниб, Ўтмишидан ўксиниб: — Ўт ўрдим, машоқ тердим, Қай иш дуч келса қилдим.* Қ. Муҳаммадий. *Тонгла махшарда қай юз билан сенга боқаман?* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАЙБИР Баъзи, айрим. *Қайбир кунларда. Қайбир кишилар.*

ҚАЙГА *сўр. олмш, с. т.* Қаерга?, қаёққа? — *Эски унум қайга кетди?* — *Бой, эшонлар киссасига.*— *Бу унумлар қайга борур?* — *Ишчи-деҳқон фойдасига.* Ҳамза.

ҚАЙГАДИР *гум. олмш, с. т.* Қаергадир, қаёққадир. *Мирзакаримбой .. жавоҳиротни қайгадир яширди ва истар-истамас секин юриб чиқиб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАЙД [*а*] *кт.* 1 Таъкидлаш; таъкид. *Шуни қайд этиб ўтиш керакки, ...*

2 Ёзиш, ёзиб қўйиш, рўйхатдан ўтказиш; рўйхат. *Қайд дафтари. Қайд қилмоқ (этмоқ). Қилинган ишларни қўйин дафтарига қайд қилиб бормоқ.* ▪ *Мен бу бобда фактларга мурожаат қилиб ўтирмайман, чунки орденли онангиз ўзларининг ҳар бир тарихий келишларида бу нарсани айрим равишда қайд қилдилар.* А. Қаҳҳор, Нутқ. **Қайддан ўтмоқ** *эск.* рўйхатга ёзилмоқ, регистрациядан ўтмоқ. *Саидий илгари турган ячейкаси ҳисобидан чиққан бўлса ҳам, ҳануз факультет ячейкасининг қайдидан ўтишга ҳафсала қилган эмас.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАЙДА *сўр. олмш, с. т.* 1 Қаерда?, қайси ерда?, қайси жойда?; қайси томонда? *Кўпчилик қайда бўлса, тўқчилик шунда бўлар.* Мақол. ▪ *Салим қайда? Чақиринг.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *айн.* **қаёкда** 2. *Сиз номардга қўшилиб номард бўлманг. Совет ҳукумати соясида оту сигирли бўлдингиз. Бўлмаса булар сизга қайда эди-а?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАЙДАДИР *гум. олмш, с. т.* Қаердадир. *Қайдадир, бўғотдан сув томчилайди — тик-тик.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАЙДАМ *с. т.* Билмадим, билмасам, қаердан билай.— *Бизнинг қишлоқлик Отақул эмасми? — деди Давлатёр.— Қайдам? Қамишкападанман деб юрарди, ишқилиб.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАЙДАН *сўр. олмш, с. т.* 1 Қаердан?, қайси ердан?, қайси жойдан?; қайси томондан? *Қайдан келдинг? Юрган йўлдан топади, ўтирган қайдан топади.* Мақол. ▪ *Йўлчи ишга разм солиб, қайдан бошлаш кераклигини ўйлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Кимдан?, ким орқали? *Бу гапни қайдан эшитдинг?*

2 Қаёқдан?, қай сабабдан?, қандай қилиб? *Сенинг ишқинг менга қайдан ёпишди! Танамга ўт тушиб, жоним туташди.* «Қўшиқлар».

ҚАЙДАНДИР *гум. олмш, с. т.* Қаердандир. «*Арава пойга*»*нинг гумбури, аравакашларнинг қийқириғи, аёлларнинг «ёр-ёри» билан тўй карвони бораркан, қайдандир болалар, ўспиринлар югуриб чиқиб, йўлга арқон солдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАЙДИН *эск. айн.* **қаердан.** *Сўзла жонгинам, қайдин келдинг?* «Қўшиқлар».

ҚАЙДСИЗ *кт.* Таъкидла(н)масдан, белгила(н)масдан, регистрация қил(ин)масдан; регистрациясиз.

ҚАЙИЛИШ 1 **қайилмоқ** *фл. иш оти.*

2 Қўча, йўл, сув ва ш. к.нинг бурилиш жойи; муюлиш, қайрилиш, бу-

www.ziyouz.com kutubxonasi

рилиш. *У қайилишга етганда орқасига бир қараб қўйди.* || *Дарёнинг қайилиш жойи.*

ҚАЙИЛИШМОҚ қайилмоқ *фл. бирг. н. Улар ўнгга қайилишди.*

ҚАЙИЛМА *с. т.* Қайрилган, қайриладиган, қайрилма.

ҚАЙИЛМОҚ *с. т.* Қайрилмоқ. *Мих қайилиб кетди. Йўловчи чап томонга қайилди.* ▪ *Томдан сакрашда қайилиб, тўпиғи ўйнаб кетган оёғи ҳа деганда тузала бермай, кейинчалик, Бўрихўжа чап оёғини терсоқ босадиган бўлиб қолди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚАЙИН I «Ота», «она», «эгачи», «сингил» сўзлари олдидан келиб шу сўзлар билан ифодаланган қариндошларнинг эр ёки хотинга қариндошлик муносабатини билдиради. *Куёвнинг қайин отаси. Келиннинг қайин онаси. Қайин оғам.* ▪ *Улар менинг қайин иниларим, камбағал, уятчан кишилар, ўзлари келишдан уялиб аризаларини мендан юбордилар.* Айний, Қуллар.

ҚАЙИН II Шимол томонда ўсадиган, тераксимон тик, пўсти оқ дарахт.

ҚАЙИН III: **қайин анор** доналари тўқ қизил, ўртача нордон анор (асосан Фарғона водийсида бўлади). *Сершув қайин анорнинг шарбатлари энгагимдан тирқираб оқиб кетмоқда.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚАЙИНБЎЙИН Эрнинг яқин қариндошлари (унинг хотинига нисбатан) ёки хотиннинг яқин қариндошлари (унинг эрига нисбатан).

ҚАЙИНЗОР Қайин дарахтлари билан банд ер, жой, майдон.

ҚАЙИР Дарё суви кўпайганда сув босадиган, ер ости суви юза бўлган ерлар. *Зарафшон дарёси қайирида, яъни дарё суви босадиган ўтлоқ ерларда ҳам ботқоқликлар бор.* П. Ғуломов, Зарафшон этакларида.

ҚАЙИРГИЗМОҚ қайирмоқ *фл. орт. н. Маккажўхори қайиргизди. Қўлларини орқасига қайиргизди.*

ҚАЙИРИШМОҚ қайирмоқ *фл. бирг. н.*

ҚАЙИРМА 1 Қайириладиган, қайтариладиган; букиладиган; буклама. *Қайирма пичоқ.* ▪ *Қайирма ёқа кўйлак устидан, Кийиб олган янги чопонни.* Э. Раҳим.

2 Эгилган, букилган, қайрилган. *Узун ёғоч бошига боғланган қайирма учли ўткир темир ойдинда ялтирарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Тепки (милтиқ, тўппонча ва ш. к.-да).

ҚАЙИРМОҚ 1 Букиб қаватламоқ, букиб қаватлаб қўймоқ, қайтармоқ. *Гиламни қайириб қўймоқ. Дастурхоннинг четини қайириб босмоқ.* ▪ *Этиги лой бўлганидан Йўлчи танчага ўтирмай, наматнинг учини қайириб, пастроққа чўккалади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Енглари шимарилган Комилжон, этагининг пешини қайириб олган Давронов энг олдида борарди.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Эгмоқ, букмоқ, эгиб, букиб қийшайтирмоқ. *Михни қайирмоқ. Дарахтнинг шохини қайирмоқ.* ▪ *Ер кетмоннинг бетини қайирадиган даражада тош-метин бўлиб музлади.* С. Анорбоев, Оқсой. | Сурмоқ, қайтармоқ. *Ғуломжон кўрди-ю, шарпа ваҳимини ҳам унутиб, шохларни икки ёнга қайирди-да, орасидан суқилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Эгиб, букиб ёки буриб бирор томонга қайтармоқ ёки синдирмоқ. *Қўлларини қайирмоқ.* **Маккажўхори** (ёки **жўхори**) **қайирмоқ** маккажўхори сўтасини букиб поядан ажратмоқ, узиб олмоқ. *Жўхорини амакимнинг ўғли учдан бирга қайириб, уқалаб келтириб берди.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

4 Бурмоқ, буриб бирор томонга йўлламоқ, бошламоқ, янги изга солмоқ. [*Очил ака:*] *Бу ҳазил гапми? — дедию-да, бригадаси томон отининг бошини қайирди.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар. *Оқбўраниинг ярмини эмас, тўртдан бирини қайириб келганимиздаям, қишлоғимиз кўл, ўзимиз — ўрдак, бўларди-гу!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 *кўчма* Ёмон йўлдан қайтармоқ; ўз домига туширмоқ, ўз йўлига солмоқ. [*Нетайхон Ҳожарга:*] *Ҳой, калла .. Эр деганни хотин қайириб олиши керак. Ҳозир қайириб олмасанг, кейин ҳолингга маймунлар йиғлайди.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. *Баъзи бир амал эгаларининг оғзини мойлар, агар .. райондан чиққан бирортасини шундай сийлай олса, «қайирдим, бу энди ўзимизнинг одам», деб кўп талтаяр эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 Қайтариб олмоқ, олиб, ушлаб, чегириб қолмоқ. *Қарзимни қайириб қолди.* ▪ *Шундай қилиб, баҳорда бой берган ўн беш кунни ҳам қайириб олдик.* И. Раҳим, Ҳилола. *Булар* [*косиббачалар*] *.. чойга, нонга, ўтинга, туз-қалампирга ортиқча пул тўлаб кетар эдилар. Албатта мен уларни ўз чўнтагимга қайириб қолар эдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

♦ **Шохини қайирмоқ** *қ.* **шох** II. **Қайириб ташламоқ** 1) жеркиб, силтаб ташламоқ, қаттиқ ўшқириб гапини бўлмоқ.— *Бечора болаларни иссиқ инларидан қувиб чиқарганларинг ҳам етар, тахтада нима гуноҳ! Ёқма! — деди Ғуломжон. Лекин қози уни қайириб ташлади: — Оғзингни юм, бетавфиқ.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) баланд келиб (бировнинг гапини, фикрини ва ш. к.ни) рад қилмоқ, бехудага чиқармоқ. **Қанотини қайирмоқ** *қ.* **қанот** 1.

ҚАЙИРТИРМОҚ қайирмоқ *фл. орт. н.*

ҚАЙИШ 1 Пардозланмаган хом чарм; паст навли чарм. [*Сипоҳлар*] *оқ қайишдан камар, сўлига қилич осилиб, ўнг томонига тўппонча қистирилган, ҳар қаторда тўрттадан отлиқ келмоқда эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. || *Давидбой узун қайиш қамчисини ҳавога кўтариб жиловини бўшатди, отлар олдинга интилиб, тарақ-туруқ билан йўртиб кетди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Турли мақсадлар учун ишлатиладиган узун чарм тасма (камар, тирқиш, боғич ва ш. к.). *Ўктам этигини аскарча қунт билан тозалаб, қайишини бўшатиб, кўрпачага ўтирди.* Ойбек, О. в. шабадалар.— *Улар бир-бирларини қўллашади: ясавулбошини қозикалон, қозикалонни хон,— деди* [*Аваз*] *устарасини қайишга қайраб туриб.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Қани, кетдик,— деди-да, елкасидаги милтиқнинг қайишини тўғрилаб олди* [*Абдурасул*]. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *айн.* **тасма** 3. *Вентилятор қайиши.*

ҚАЙИШМОҚ 1 Эгилмоқ, букилмоқ. *Отнинг ингичка бели сал қайишиб, унинг устидаги чавандоз аста чайқалди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Мингбошининг буйруғи, эрининг ғазабли ҳайқириғи билан қадди букилиб, оёқлари қайиша бошлаган Жўрахон бир неча зум ўзини йўқотиб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Бели қайишди** 1) бели эгилди, букилди. *Кўзларингиз хираланиб, белингиздан куч кетганда, елкангиз бужчайиб, белингиз қайишганда, оғир ишга буюрганлари тўғрими, ахир.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) бели толиб увушиб, қотиб қолди. *Нигора .. эгарда энгашиб ўтирганидан қайишиб қолган белини энди ростлаган ҳам эдики, қаршидаги буталар орқасидан бир кўппак отилиб чиқди.* С. Анорбоев, Оқсой; 3) *кўчма* меҳнат қилди, тер тўкди. *Ҳа, бўлмаса жонингиз ачиганими бу? Ерни белингиз қайишиб топганингизда жонингиз ачир эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Тоб ташламоқ. *Тахта қайишиб қолибди.*

3 *кўчма* Бирор ишга бўй бермоқ, эгилмоқ. *Бас энди, ёта берма. Сал меҳнатга ҳам қайиш.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

4 *кўчма диал.* Ачинмоқ, жон куйдирмоқ. *Қайишаман, ёрим сенинг ҳолингга.* «Ширин билан Шакар». *Бир хил қизлар бор, қийин аҳволга тушган йигитга кўпроқ қайишади.* П. Қодиров, Қадрим.

♦ **Қовурғаси қайишди** 1) бадани, вужуди зирқираб оғриди, баданидан оғриқ ўтди. *Ёш, ўртоқ лейтенант, душман зулмидан қовурғаси қайишмаган.* Шуҳрат, Шинелли йиллар; 2) жони ачиди, куйинди. *Орқада қолаётган ҳар бир қарич ерга қовурғалар қайишиб кетади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАЙИШТИРМОҚ қайишмоқ *фл. орт. н.*

ҚАЙИШҚОҚ Эгилувчан, эгилса ҳам синмайдиган; эластик. *Қайишқоқ металл. Қайишқоқ ёғоч.*

ҚАЙИҚ Сувда сузиб юрадиган кичкина транспорт воситаси. *Эшкакли қайиқ. Моторли қайиқ. Қайиқ ҳай-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

дамоқ. ▪ *Менн дарёдан Умрзоқ ота деган чол қайиқда ўтказиб қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Маҳкам .. кўлда сузиб юрган қайиқларга ўйчан қараб қолди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ҚАЙИҚСОЗ Қайиқ ясовчи уста.

ҚАЙИҚСОЗЛИК 1 **қайиқсоз** *с. касб оти. Қайиқсозлик қилмоқ.*

2 Халқ хўжалигининг қайиқ ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи тармоғи. *Қайиқсозлик корхонаси.*

ҚАЙИҚЧИ 1 Қайиқни юргизувчи, бошқарувчи, қайиқ ҳайдовчи. *Кўприк йўқ экан, дарёдан ўтай деб, қайиқчини чақирибди. Қайиқни пул сўраса, полвон муштини кўрсатибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *айн.* **қайиқсоз.**

ҚАЙЛА 1 Майда тўғралган гўшт ва сабзавотдан қовуриб тайёрланадиган, сўнгра тайёр овқат устига солинадиган қўшимча масаллиқ.

2 *диал.* Угралн овқат; угра.

3 *махс.* Майда чарм резгилари билан сирачдан тайёрланган қуюқ бўтқасимон қоришма (пойабзалдўзликда ишлатилади).

ҚАЙЛИҚ *диал.* Қаллиқ. *Қайлиғинг қани? Ё сен ҳам паранжи ёпинтириб қўйдингми?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАЙМОҚ 1 Бир неча вақт турғизиб қўйилган сут бетида пайдо бўладиган ёки сутдан сепаратор ёрдамида ажратиб олинадиган қуюқ ёғли маҳсулот. *Қуюқ қаймоқ. Яхши сутнинг қаймоғи сермой бўлади.* **Қаймоқ чой** қаймоқ солинган чой, қаймоқли чой. *Шодимат .. асалга аралаштирилган сарёққа нонни ботириб, қаймоқ чой билан роса туширди.* А. Муҳиддин, Ошналар. **Қаймоқдек ёқди** жуда маъқул тушди, жуда ёқди. *Унинг бу сўзлари менга қаймоқдек ёқди.* **Қаймоқ боғлабди** 1) бетида қаймоқ қатлами ҳосил бўлибди; 2) *кўчма* бети қаймоқ каби парда билан қопланибди. *Сув қаймоқ боғлабди (яъни юпқа муз билан қопланибди). Мураббо қотиб қаймоқ боғлабди.*

2 *кўчма* Киши ёки нарсаларнинг энг яхши қисми, сараси, асиллари. *Йигитларнинг қаймоғи фронтда, колхозда куч кам. Лекин иш суст лашгани йўқ.* С. Зуннунова, Олов.— *Жуда соз,— қичқирди Ўсаржон. Сўзнинг қаймоғи — танқид!* Ойбек, Қ. в. шабадалар. | Туб маъно, **магиз.** *Ҳамма гапнинг қаймоғи савол-жавобда ечилади.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

3 *кўчма* Бирор иш, нарса ва ш. к.нинг натижаси, ҳосили, хулласи. *Ернинг қаймоғи — меҳнат қилганники.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Қаймоғини олмоқ** 1) сутнинг қаймоғини ажратмоқ; 2) *кўчма* натижасини ёки хулласини олмоқ. *Бир йиллик меҳнатимизнинг қаймоғини оладиган вақт келди.*

ҚАЙМОҚДОН Қаймоқ солинадиган кичкина сопол идиш. *Беш тийинга ярим қаймоқдон қаймоқ, икки тийинга битта оби нон олиб бир чеккага чўнқайиб, қаймоқ ея бошладим.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚАЙМОҚЛАНМОҚ 1 Қаймоқ боғламоқ (сут ҳақида).

2 Қаймоқ тегиб мойланмоқ. **Лаби (ёки оғзи) қаймоқланди** лабига, оғзига қаймоқ тегди; қаймоқ еди. *Бойвуччанинг қизил лаби қаймоқлансин деб, Илк саҳардан оқшомгача пода боқасан.* Ғ. Ғулом.

ҚАЙМОҚЛАШМОҚ *с. т.* 1 Қуюқ суҳбатлашмоқ, гурунглашмоқ, қуюқ суҳбат билан вақт ўтказмоқ. *Муроджоннинг буваси у билан қаймоқлашгани-қаймоқлашган.* Н. Мақсудий, Умидли бола. *Ўзимни унинг [Розиқнинг] олдида қарздор эканлигимни ҳис этдим. «Қани, бир оз қаймоқлашайлик» деб, ресторанга таклиф қилдим.* И. Ўктамов, Ҳикоялар.

2 *кўчма* Қуюқлашмоқ; кўнгилли, ёқимли тус олмоқ. *Ўртада гап қаймоқлашиб Иброҳимхўжанинг тузоғига Муҳаббатхон, Муҳаббатнинг тузоғига Иброҳимхўжа илинган экан.* «Муштум», 1959, № 21. | Кучаймоқ, ошмоқ. *Тоштемирнинг Иван ака билан дўстлиги тағин ҳам қаймоқлашди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ҚАЙМОҚЛИ Қаймоғи бор; қаймоқ солинган. *Қаймоқли нон.*

ҚАЙМОҚХЎР Қаймоқ ейишни яхши кўрадиган; қаймоқни кўп ейдиган. *Қаймоқхўр одам.*

ҚАЙМОҚХЎРЛИК 1 **қаймоқхўр** *с. белги оти.*

2 Мириқиб, тўйиб қаймоқ ейиш, қаймоққа тўйиш. *Қаймоқхўрлик қилмоқ.* ▪ *— Бахтимизга бобо фермада эканлар, юр қаймоқхўрлик қиладиган бўлдик,— дедим Мурадга.* А. Мирахмедов, Қулган чечаклар.

ҚАЙНАМА 1 Катта сой, дарё ва ш. к.нинг сув уюрмаланиб, қайнагандай варақлаб турадиган жойи; гирдоб.

2 *махс.* Ариқни, сувни йўл остидан ўтказувчи қувур ва унинг йўлнинг икки томонидаги ҳовузчаси. *[Сув] қайнама бетон ҳовузчалар орқали ер ости қувурларига қуйилиб, дала ёқалаб югура кетди.* Ш. Ғуломов, Комсомолобод.

ҚАЙНАМОҚ 1 Кучли иссиқдан кўпириб, бўғланиб вақирлаб турмоқ. *Юз градус иссиқликда сув қайнайди. Қозонда шўрва қайнамоқда.* ▪ *Бақирлаб қайнаётган дорини биров қошиқ билан шопириб турди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. | *кўчма* Ичидаги сув, суюқлик шундай ҳолга келган идиш ҳақида. *Самовар қайнади. Тикилган қозон қайнамас.* Мақол. ▪ *Печка устида учта котелок буғ бурқтириб, шақирлаб қайнарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Пишмоқ, пишиб ейишли ҳолга келмоқ. *Икки қўчқорнинг боши бир қозонда қайнамас.* Мақол. ▪ *Декчада сабзи-пиёз ҳам мириқиб қайнади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *[Пулдорларнинг] қорнлари тўқ. Бола-чақалари роҳатда, уйларида қази-қарта қайнайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Ачимоқ, бижғимоқ, ачиб-бижғиб бижирламоқ. *Бочкага босилган узум қайнай бошлади.* | Шу тариқа етилмоқ. *Кўп кишиларнинг уйларида мусаллас билан бўзалар хумлаб қайнаб ётса, иккинчи томонда расмий суратда ичкилик сотиш билан тириклик қилувчилар ҳам йўқ эмас эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 *кўчма* Отилиб чиқмоқ, отилиб чиқиб турмоқ. *Булоқлардан қайнаб чиққан тиниқ сув.* ▪ *Йўлчи кўзини базўр очиб Қоратойни кўрди. Унинг ёш қайнаган кўзларига чуқур дўстлик севгиси билан боқиб «йиғламанг» деган каби имо қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 *кўчма* Тўлқинланмоқ, мавж урмоқ; пишқирмоқ, кўпириб тошмоқ. *Шамол кучайган сари денгиз чайқалар, қайнар, кўпирар. Оқсой қирғоқларидан ошиб-тошарди. Гирдоб бўлиб қайнайди.* С. Анорбоев, Оқсой.

6 *кўчма* Ҳаяжонланмоқ, қизғин ёки безовта ҳаракатга келмоқ; тўлқинланмоқ, туғён урмоқ. *Султонмурод қайнаган оломон ичида туртки еб, босилиб, эзилиб узоқ юрди.* Ойбек, Навоий. | Тутақмоқ, тутақишмоқ, қизишмоқ, бўғилмоқ. *Телефон дастасини қўпол ҳаракат билан пешанасидан тер чиққунча айлантиради-да, жавоб ололмай қайнаб кетади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Лола тобора қайнаб турганда, Ойқиз аста-аста елкасини сийпалаб тўхтатди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

7 *кўчма* Қизимоқ, қизғин тус олмоқ, жўш урмоқ, қизиб авжга чиқмоқ. *Далаларда иш қайнайди: кимлар пахта теради, кимлар беда ўради, кимлар шудгор қилади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кунлардан бир кун Боисхон дўсти Петров билан жанг қайнаб турган ерга кириб бордилар.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши. | Тўлиб-тошмоқ, ошиб-тошмоқ. *Вой-эй, бугун булбулларнинг тоза илҳоми қайнаган кун экан-да!* О. Ёқубов, Айтсам тилим куяди, айтмасам — дилим. *[Ғуломжон] олдига оқ қоғоз қўйиб, довотни ёнига сурди. Ичида қайнаган ҳислар булоғи қўлига қалам олдирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Ҳаддан зиёд кўпаймоқ. *Ростини айтсам, шу замонда гап-сўз қайнаб кетган, лекин бировнинг ҳам маъноси йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

8 *кўчма* Ғужғон ўйнамоқ, кўп миқдорда тиқилиб кетмоқ. *Булоқда балиқ қайнаб ётибди.* ▪ *Бу коридорда танаффус вақтида одам қайнайди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Ховлига чиққанда, катта ховли хотинлар билан қайнар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Зардаси (ёки сафроси) қайнади** қ. **зарда. Юракдан қайнаб чиққан** сидқидилдан (астойдил, эҳтирос ва ҳаяжон билан) айтилган. *Жангчилар гармонь чалиб мунгли, дардчил, бироқ юракдан қайнаб чиққан қўшиқларни куйлардилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. **Қони қайнади** қ. **қон.**

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҚАЙНАНА Қайин она (эрнинг онаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг онаси унинг эрига нисбатан). *Фотиҳа ўқилиб кўёв қайнанага узр айтди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЙНАТА Қайин ота (эрнинг отаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг отаси унинг эрига нисбатан). *Эри ва нодон қайнатасидан туҳматга қолганида Жўраҳон уни [Ҳафизани] ҳимоя қилиб судда бир соат гапирган.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Сидиқжон қайнатаси Зуннунхўжанинг «сиз менинг ҳам куёвим, ҳам ўғлимсиз» деганини эслаб, кулиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚАЙНАТИЛМОҚ қайнатмоқ *фл. мажҳ. н. Хўроз шўрва нечоғлик кўп қайнатилмоғи даркор.* «Муштум», 1961, № 15.

ҚАЙНАТМА 1 Қайнатиб, яъни қовурмасдан пиширилган, тайёрланган. *Қайнатма шўрва.*

2 *махс.* Бир неча хил модданинг сувга қориб қайнатилган аралашмаси. *Олтингугурт — оҳак қайнатмаси.*

ҚАЙНАТМОҚ қайнамоқ 1—3, 6, 7 *фл. орт. н. Сув қайнатмоқ. Чой қайнатмоқ. Шўрва қайнатмоқ.* ▪ *Назаровнинг муваффақиятлари унга тинчлик бермасди, ғазабини қайнатарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАЙНАТТИРМОҚ қайнатмоқ *фл. орт. н.*

ҚАЙНАШМОҚ қайнамоқ 6, 8 *фл. бирг. н. Одамлар қайнашган бозорлар ҳам, шаҳар шов-шувлари ҳам юрагини қамраган ҳаяжонни босолмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАЙНАҒА Қайин оға (эрнинг акаси хотинига нисбатан ва хотиннинг акаси эрига нисбатан). *Ишқ завқидан чала маст бўлган Лаъли чўзиқ-чўзиқ хуррак тортаётган эрини аллақачон унутиб юборгандек, қайнағасининг айвондан тикилиб турганини ҳам сезмади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҚАЙНИ Қайин ини (эрнинг укаси хотинига нисбатан ва хотиннинг укаси эрига нисбатан). *Эрталабки чойдан сўнг уста Олим ўзининг қайниси билан .. цпакка охор бериш ила овора эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЙНИНИ *айн.* **қайни.**

ҚАЙНОВ қайнамоқ *фл. иш оти. Қайнови тинчб ётган қозон.*

◆ **Бир қайнови ичида** (ёки **кам**) ақли пастроқ, етишмайдиган; думбул.

ҚАЙНОҚ 1 Қайнаган, қайнаб турган. *Қайноқ сув.* | Куйдирадиган даражада иссиқ. *Қайноқ шўрва. Қайноқ чой.* | Ҳарорати баланд. *Қизининг ҳасратини тушунган она унинг қалин сочларини, қайноқ пешанасини силай бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | *кўчма* Ҳароратли, иссиқ, қизғин. *Шербекнинг қайноқ нафаси урилганданми, Нигоранинг юзлари ловиллаб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Жўш урган, авж олган; қизғин, жўшқин. *Қайноқ иш. Қайноқ меҳнат. Қайноқ жанг.* ▪ *Тўғонбек .. қайноқ сиёсий курашларга .. боши билан шўнғиди.* Ойбек, Навоий. | Иш, фаолият, кураш ва ш. к. қайнаган, жўш урган, жўшқин. *Қайноқ ҳаёт.* ▪ *Шу қайноқ вақтда чўққайиб, бир пиёла чойни юз қултум қилади.* Ойбек, О. в. шабадалар. | Кучли, кучайган, тўлиб-тошган, ошиб-тошган. *Қайноқ ғазаб. Қайноқ қасос ҳисси.* ▪ *Ҳозир уларнинг дийдор кўришлари, биринчи марта бошларидан кечираётган қайноқ туйғулари .. ҳар қандай ўпичлардан кўра баландроқ, софроқ эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 *кўчма* Куч-ғайратга тўлган, куч-ғайрати тўлиб-тошган; олсвли, ўтли, оташин. *Қайноқ ёшлик. Қайноқ юрак.* ▪ *Бу қайноқ ёшлар, Шодлик ёши, учрашув ёши. Иккимизнинг қалбимизни ҳам Киздирарди зафар қуёши.* Уйғун.

4 Одамлар билан тўлиб-тошган, одамлар ғужғон ўйнаган. [*Йўлчи*] .. *икки қулоч арқонни белбоғ устидан бойлаб, ҳаммоллик қилиш учун бозорнинг энг қайноқ жойига борди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАЙНСИНГИЛ Қайин сингил (эрнинг синглиси хотинига нисбатан ва хотинининг синглиси эрига нисбатан). *Улар [Нуриниг келинойилари] шошиб-пишиб ўринларидан туришди-да, қайнсингилни қарши олиш учун ҳовлига тушишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАЙНЭГАЧИ Қайин эгачи (эрнинг опаси хотинига нисбатан ва хотиннинг опаси эрига нисбатан).

ҚАЙРАЛМОҚ 1 қайрамоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Яхши қайралган устара.*

2 Тобланмоқ, чиниқмоқ. *Меҳнатда қайралган йигит.*

ҚАЙРАМОҚ 1 Чархлаб, ишқаб ўткирлаштирмоқ, кескир қилмоқ, чархламоқ. *Устарани қайрамоқ. Пичоқ қайрамоқ.*

2 *кўчма* Пешламоқ, ўткирлаштирмоқ. *Иродани қайрамоқ. Онгни қайрамоқ.* ▪ *Кўпчилик ўртасида гапира оласанми? Лаб-даҳанни бир қайраб ишга солсин бўлмаса, ука.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўчма* Бирор кимса, ташкилот, мамлакат ва ш. к.ни бошқасига қарши гиж-гижламоқ, тезламоқ, хезламоқ, оёқлантирмоқ. [*Сухсуров:*] *Идорадаги душманларим сизни ҳам қўлга олганини, менга қарши қайраб солганини билардим.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. *Вильсон Бухоро амирини ҳам советлар Туркистонига қайраб солиш учун ҳаракат қилмоқда.* К. Яшин, Йўлчи юлдуз.

◆ **Тишини қайрамоқ** 1) ейиш-ичишга тайёрланмоқ, дам сақламоқ. *Тишингни қайраб тур, ука, сал қўл бўшасин, катта тўй қилиб бераман. Атайлаб битта хумга чароснн босиб қўйдим!* Ойбек, О. в. шабадалар; 2) ўч олиш мақсадида ёки умуман ёмонлик қилиш учун пайт пойламоқ, хап сенини деб, яниб юрмоқ. *Қулоқлар писиб юрган бўлсалар ҳам, алам ичида тишларини қайраб юрибдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи; 3) *кам қўлл.* ғазаб билан тишларини ғижирлатмоқ. *Арслонқул тишини қайраб, Тўғонбекка ўқрайди-да, тез юриб кетди.* Ойбек, Навоий.

ҚАЙРАТМОҚ қайрамоқ *фл. орт. н. Пичоқ қайратмоқ.* ▪ *Тилингни қаерда қайратдинг, Ғози?* И. Раҳим, Ихлос.

ҚАЙРАШМОҚ қайрамоқ *фл. бирг. н.*

ҚАЙРАҒОЧ СССРнинг Европа қисмининг жанубида, шунингдек Ғарбий Европада, Қичик ва Ўрта Осиёда ўсадиган ёғочи қаттиқ, тўқ рангли, сербарг дарахт. *Сада қайрағоч. Тўп қайрағоч. Қайрағоч қалин бўлса, ёмғир ўтмас.* Мақол.

ҚАЙРАҒОЧЗОР Қайрағоч дарахтлари билан банд ер, жой, майдон.

ҚАЙРИЛИШ 1 қайрилмоқ *фл. иш оти. Маҳаллага қайрилишда, ғўё уни кутиб турган каби, элликбоши Олимхон учраб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Йўл, ариқ, дарё ва ш. к.нинг бурилиб ўз йўналишини ўзгартирадиган жойи; қайилиш, бурилиш. *Шарқдан узоқ йўл босиб келган поезд Лесной разъезди қайрилишига етганда, .. тун қоронғисида кўздан ғойиб бўлди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ҚАЙРИЛМА 1 Ёйсимон эгилган, ёйсимон эгилиб қайрилиб турадиган. *Усмонжонни кўрган Адолат секин кўзини пастга олди. Узун қайрилма киприклар соя ташлади.* С. Зуннунсва, Гулхан. **Қайрилма қош** 1) ёйсимон қайрилган қош. *Ойдинда қазув қазишга буйруқ берилди,— Бибижон қайрилма қошларини чимирди.* Ойдин, Гулсанам; 2) шундай қошли одам. *Янги ой чиққан кеча Қайрилма қош ёдга тушар.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Қайриладиган, қайтариладиган, йиғма. *Қайрилма сопли пичоқ.*

3 Қайтариб қўйиладиган, қайтарма. *Мирза Баҳром қайрилма ёқа жужунча камзулининг қўйин чўнтагидан кичкина дафтарча чиқариб Тавҳидийга берди.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

ҚАЙРИЛМОҚ 1 қайирмоқ 1—4 *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Китобнинг вараги қайрилиб қолибди. Мих қайрилиб кетяпти.* ▪ *Эҳе, машина лиқ тўла темир асбоб. Бир хили ўроққа ўхшаб тиғи қайрилган.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. [*Саодат*] *ҳосили кўплигидан шохи ерга қайрилиб тушган олма дарахтларига узоқ тикилди, нималарнидир ўйлади.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Булбули гўё эдим, синди қанотим қайрилиб, Не гуноҳим бор эди қолдим онамдан айрилиб.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра.

2 Бурилмоқ, ўгирилмоқ. *Ефим Данилович горком биноси томон қайрилди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Кутидор ҳовлисига қайрилар экан, бек билан хайрлашди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тозилар қайрилди келган йўлига, Офтобой эргашди тозиларига.* «Рустамхон». | Юзини бирор томонга ўгириб қарамоқ, ўгирилмоқ, юзини ўгирмоқ. *Ғуломжон тўхтаб орқасига қай-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

рилди. Мадаминхўжа етиб келди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Букилмоқ, букчаймоқ; мункаймоқ. *Бағри тош қайрилма қош менга насиб қилгаймикин, Ёки қаддим қошидек ҳажрида қайрилгаймикин.* С. Аҳмад, Ҳукм.

4 *кўчма* Эътибор бериб қарамоқ, парво қилмоқ, илтифот кўрсатмоқ. *Қайрилмаганга қайишма.* Мақол. ▪ *Сен қайрилсанг мендай мунглиғ ҳолига, Билмайман кетдими Оқтош элига.* «Рустамхон». **Қайрилиб қарамоқ** 1) ўгирилиб қарамоқ, назар ташламоқ. *Аравакаш аравада ўтирган икки кишига қайрилиб қараб, қамчининг сопи билан Мастонни кўрсатди.* А. Қаҳҳор, Мастон; 2) эгилиб, букилиб қарамоқ.— *Қаёқда дейсиз,— деди Камолжон.— Ёнбоши ҳўл бўлиб, иссиқ бир нарса билчиллайди. Қайрилиб қарасам, ҳамма ёним қон.* Н. Сафаров, Жангчи шоир; 3) *кўчма* эътибор бериб қарамоқ, парво қилмоқ, илтифот кўрсатмоқ. [*Рокия:*] *Вой, юртда нима кўп, қиз кўп.* [*Турғун:*] *Кўп бўлган билан бironтаси қайрилиб қарамаса.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ҚАЙРИЛТИРМОҚ қайрилмоқ 1—3 *фл. орт. н.*

ҚАЙРОҚ 1 Кесувчи асбобларнинг тиғини ўткир қилиш, чархлаш учун ишлатиладиган тош. *Сартарошнинг қайроғи. Қайроқ билан пичоқни ўткирламоқ.* **Қайроқ тош** 1) *айн.* **қайроқ** 1. *Ёрмат қизидан хурсанд бўлди .. Пичоқ, қайроқ тошни ва гўшт-мой солиш учун тоғораларни тозалаб тайёр қилишни буюрди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) турли шаклдаги майда тош. *Бизнинг ота-бобомиздан қолган табаррук катта тўпларга бир ботмон қайроқ тош жойлаб отсанг, душманни тор-мор келтиради.* Айний, Дохунда.

2 Раққос(а)лар қўлда шиқирлатиб ўйнайдиган бир жуфт чўзинчоқ тош. *Қайроқ билан уфорига ўйнамоқ.* ‖ *Қайроқ ўйин.*

◆ **Қайроқ бурун** 1) катта япалоқ бурун; 2) шундай бурунли одам.

ҚАЙРОҚБОЗ Қайроқ шиқирлатиб ўйновчи раққос(а).

ҚАЙРОҚБОЗЛИК Қайроқ шиқирлатиб ўйнаш, қайроқ билан рақс тушиш.

ҚАЙРОҚИ 1: қайроқи ер (*ёки* **тупроқ**) тоғ этакларида тош қатлами устида пайдо бўлган, деҳқончилик учун яроқли ер. **Қайроқи экин** шундай ерларга экиладиган экинлар.

2 Шундай ерларда, Ўзбекистонда ва умуман Ўрта Осиёда етиштириладиган йирик буғдой нави. *Қайроқининг нони.* ‖ *Қайроқи ун.* ▪ *Мана, эгилди бовур, қизинг супрасига яратиб турсин, қайроқи ун, оппоқ.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. **Қайроқи буғдой** *айн.* **қайроқи** 2.

ҚАЙСАР [*а<лат*] 1 *от* Рум подшоси. | Умуман подшо, хоқон. *Жаҳоннинг фотиҳи Искандар, Рум қайсари, қотил Чингиз.* Ғ. Ғулом. *Урушга кирганда қоплон юрагинг. Қайсар сифат болам, қайдин бўласан?* «Рустам».

2 *сфт, кўчма* Тутган ерини кесадиган; ўжар, тихир, терс. *Қайсар бола.* ▪ *Тура қолинг, энди жуда пайти, одам бунчалик қайсар бўлмайди. Узр сўранг, узр.* Н. Сафаров, Водиллик қахрамон. | Киши иродасига бўйсунмайдиган, ўжар, асов. *Қайсар дарё. Чўлнинг қайсар табиати.*

ҚАЙСАРЛАНМОҚ Қайсарлик қилмоқ.

ҚАЙСАРЛИҚ қайсар *с. белги оти.*— *Нима десангиз денг, ойижон, барибир унга* [*Холдорга*] *тегмайман,— деди қайсарлик билан Малика.* Ж. Абдуллаҳонов, Тонг ёришган соҳилда. *Дастлабки кунлардаги сўроқлардан натижа чиқмади. Қобил қайсарлик қилиб, ўз сўзида туриб олди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҚАЙСИ *сўр. олмш* Бир неча киши ёки нарсадан биттасини аниқлаш учун бериладиган сўроқни ифодалайди. *Отабек гангиб, шошиб сўради: — Қайси қизига унашиб келдингиз? — Қутидорнинг ёлғиз қизига! — деди Ҳасанали.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қаймоқни бир ялаб, қайси шаҳарнинг қаймоғи эканини айта оласизми? Мен дарров айтаман.* А. Қаҳҳор, Икки ёрти бир бутун. | Киши ёки предмет белгиси, хусусияти, сифати ҳақидаги сўроқни ифодалайди: қандай, қанақа. *Иккинчи эҳтимол: Гулнорни олиб қочганлар. Жиноятчи чиркин қўллар бор! Улар ким? Қайси мақсад билан бу жиноятни бажарадилар? Буни билмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Риторик сўроқда бўлишсизликни, фикрнинг аксини таъкидлайди. *Қайси она ўз фарзандини ёмон кўради?* **Қайси бир** 1) *гум. олмш* кимлиги, қандай, қаерда ёки қачонлиги номаълум; аллақайси, аллақандай, аллақаерда(ги). *Қайси бир куни. Қайси бир шаҳарда.* ▪ *Қайси бир кавакда чумчуқ болалари чирқиллайди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) (*эгалик қўшимчаси билан*) *сўр. олмш* униси(ни)ми?; буниси(ни)ми? *Қизилни, .. кўкни, .. олма гулини, .. қисқаси қайси бирини кийишга тараддудланади?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қайси куни** 1) *сўр. олмш* қачон?, хафтанинг қанақа куни?; 2) *рвш* бундан бир неча кун аввал, яқинда. *Қайси куни Худойқулнинг янги кўйлак-иштонда қувончи ичига сиғмай юрганини кўриб кўзларимдан ёш чиқди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАЙСИҚИ 1 *боғл.* Бош гапдаги бирор отни (кўпинча эгани) аниқлаб келадиган эргаш гапни бош гапга боғлаш учун хизмат қилади. *Бешкапа қишлоғидаги бирдан-бир аёл, қайсики юз процент тушунмаган .. Тўфанисо Мелиева қишлоқнинг отидан норози бўлиб шундай деган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Қимки, кимда-ким. *Қайсики, қишлоққа тушар отидин, элни йиғиб воқиф этар зотидин.* Муқимий.

ҚАЙТ [*а*]: **қайт қилмоқ** *с. т.* кўнгил айниб, еган-ичганини қайтариб ташламоқ, қусмоқ. *Қайт қиламан эмган сутим, Сумак эзар мурғак этим, Курсин бешик, инга-инга.* «Муштум», 1961, № 10. **Қайт бўлиб қолмоқ** *с. т.* кўнгли қолиб ёқтирмайдиган, кўнгли тиламайдиган бўлиб қолмоқ. *Тухумдан қайт бўлиб қолганман.*

ҚАЙТА *рвш* 1 Янгидан, бошқатдан, янгича, янги асосларда. *Ишни қайта кўриш.* ▪ *Бундан икки ҳафта бурун командирлар составига хос формада қайта тиктирган шинелини тиззасига қўйиб, тугмаларини тиш порошоги билан йилтиллатди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Яна, иккинчи марта, яна бир карра; яна бошқа. *Ойимхон .. кўзларини дам қисиб, дам қайта очиб, узун енгларини ҳавода елпитиб гапида давом этди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қайнатанинг қайта уйланиши ёдларига келмаган эди. Тўсатдан чолнинг Гулнорга уйланиш орзуси уларнинг капалагини учирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Буви Ҳилол қайта ўзига келмади.* «Гўрўғли». **Қайта бошдан** яна, янгидан, яна бир карра. *Тўравой қайта бошдан ҳаракат қилди. Эмаклаб илгарига силжиб, тепаликка яқинлашди.* Н. Сафаров, Соҳиб чангал.

2 (*снқ сонлар билан*) Марта, карра. *Пулни икки қайта санамоқ.* ▪ *У чоқларнинг лаззатини шунда яна бир қайта ялагандек, лаблари титради, юраги урди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Отабек тўғрисидаги ташвиш боягидан ўн қайта ортган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *айн.* **қайтага.** *Қайта бизникига бора қолайлик.* ▪ *Кутилган пайт келди. Лекин ёмғир ва шамол бўлгани қайта яхши бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАЙТАГА 1 *рвш* Аксинча, билакс. *Онахон бу гапга парвосиз қаради, қайтага чеҳраси очилди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Яхшиси, ундан кўра. *Бизникига мана шу бурчакдаги эшик .. Қайтага букун бизникида қолсангиз бўлмасми-а?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЙТАДАН *рвш* Янгидан, бошқатдан, қайта. *Қайтадан ёзмоқ. Қайтадан ишламоқ. Қайтадан тикламоқ. Қайтадан қурмоқ.* ▪ *Мактуб унинг* [*Кумушнинг*] *юрак жароҳатини қайтадан тирнаб ташлаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Терговни қайтадан бошлаймиз, қишлоқдан кетиб қолманг,— деди терговчи.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бектемир чувалган пайтавасини ечиб, болдирларини ишқалаб, қайтадан аскарчасига ихчам ўради.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚАЙТАЙ(ИН) *диал.* Нима қилай, қандай қилай, қўлимдан нима келарди, иложим қанча. *Қайтай, хафа қилдим сендай қўзимни.* «Рустамхон». *Қайта-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

йин, бошима бўлди қиёмат, Кеча-кундуз ишим оҳу надомат. «Равшан».

ҚАЙТАЛАМОҚ 1 Такрор айтмоқ ёки қилмоқ; қайтармоқ.— *Уч кишига танҳо ўзи? — Кутидор ишонмаган эди.— Азаматнинг ёлғиз ўзи,— деб уста Олим илгариги сўзини қайталади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Такрорланмоқ, қайта содир бўлмоқ. *Касали яна қайталади. Қайталайдиган касаллик.*

ҚАЙТАЛАНМОҚ *айн.* **қайталамоқ** 2. *Қайталанадиган терлама. Касалликнинг қайталаниши.*

ҚАЙТАЛОВЧИ 1 **қайталамоқ** *фл. ш. оти.*

2 Қайталанадиган, такрорланадиган. *Қайталовчи терлама.*

ҚАЙТАМАН *диал.* Қандай қиламан, нима қиламан. *Так-так-а ҳо-ҳо, ўзбекни(нг) оти, йиқилиб тушсам, қайтаман.* «Эртаклар».

ҚАЙТАНГА *с. т.* Қайтага.

ҚАЙТАРГИЧ *махс.* Ўзига келиб урилган тўлқин, нур ва ш. к.ни қайтарувчи ёки зарарсизлантирувчи асбоб. *Нур қайтаргич. Овоз қайтаргич. Яшин қайтаргич.*

ҚАЙТАРИЛМОҚ 1 **қайтармоқ** 1—9 *фл. ўзл. н. Китоб эгасига қайтарилди. Михларнинг учи қайтарилибди. Хато яна қайтарилибди.*

2 қайтармоқ *фл. мажҳ. н. Душман ҳужуми қайтарилди.* ■ *Штраф бекор қилинсин, бўшатилган ишчилар ишга қайтарилсин.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси.

ҚАЙТАРИШ 1 **қайтармоқ** *фл. иш оти.*

2 Қайтариқ, такрор.

ҚАЙТАРИШМОҚ **қайтармоқ** *фл. бирг. н. Хатимга жавоб қайтаришмади.* ■ *Кечгача Омоннинг кўйларини қайтаришиб юрдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚАЙТАРИҚ 1 Такрорланадиган ёки такрорланган ибора, гап ва ш. к.

2 Қайтариш, такрорлаш, такрор. *Дарсни қанча қайтариқ қилсанг, шунча пухта ўзлашади.*

3 *кам қўлл. айн.* **қайтим.** *Пул тўлаб қайтариғини олмоқ.*

4 Эски эътиқодга кўра касаллик, фалокат ва ш. к.ни даф қилиш, иситилган кишидан совутиш ва ш. к. мақсадларда дуо ўқиш, дам солиш ва шундай дуо ўқиб дам солинган нарса.

ҚАЙТАРМА 1 Қайтариб, қайириб, буклаб қўйиладиган, қайирма. *У [Аваз] уйига етиб бориб, чироқни ёқди, қайтарма ёқа камзулини ечди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Тилма зовурдан чиқиб, тупроқ уюмидан сакраб ўтган Алижон, қайтарма этигига ёпишган тупроқни жаҳл билан қоқди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

2 *диал. айн.* **қайтарик** 4. *Азаймхонларга юборинг, тумор қилдириб тақсин, дами ўткирларга юборинг, дам солдирсин, қайтарма қилдириб ичсин, сиз ҳам ичинг.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Канизак Сидиқжонни*] *ўзига иситиб олган. Эсизгина, буни билганимда ўша ердан қайтарма қилдириб келар эканман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Халқ куйларидан бирининг номи.

ҚАЙТАРМОҚ 1 **қайтмоқ** *фл. орт. н. Коптокни тепиб орқага қайтармоқ. Подани изига қайтармоқ. Тракторни ўнгга қайтармоқ. Аслига қайтармоқ. Ҳаётга қайтармоқ. Хатга жавоб қайтармоқ. Олиб келган нарсасини қайтариб олиб кетмоқ. Эътиқодидан қайтармоқ. Тешанинг юзини қайтарадиган ёғоч. Нур қайтарадиган ойна. Яхшиликка яхшилик қайтармоқ.* ■ *Гулнор боғда ишлашга югурар экан, Гулсумбиби қайтарди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кеча ўрда бек ойимдан менга арава келган экан, феълим айнаб турган эди, бормай аравани бўш қайтардим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Шумилов:*] *Хафа бўлма. Онани қайтариб бўлмайди .. Синглингни қидириб топамиз.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

2 Олинган нарсани жойига қўймоқ ёки эгасига келтириб бермоқ, юбормоқ. *Қарзни қайтармоқ. Китобни кутубхонага қайтармоқ. Ишлатилган асбобларни жой-жойига қайтариб қўймоқ.* ■ *Тўлаган аканинг аризасини, оти билан сигирини қайтариб бериш — эртага яна бир неча ариза тушувига йўл очиш демакдир.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Салтонбу ичилмаган сувни кўрага қайтариб тўкди-ю, шошиб келиб ун ёнига чўнқайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Чойни қайтармоқ** чойни бир неча бор пиёлага, ундан яна чойнакка қуймоқ. *Тозагул чойни пиёлада шопириб қайтара бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Ўрнини тўлдирмоқ, тикламоқ. *Бекор кетган вақтни қайтариб бўлмайди. Умрни қайтариб бўлмайди.*

3 Такрор қилмоқ, такрор этмоқ, такрорламоқ. *Саволни қайтармоқ. Хатони қайтармоқ. Дарсни қайтармоқ. Хатни қайтариб ўқимоқ.* ■ [*Ашулани*] *иккинчи қайтариб айтишда унга Хонимбиби қўшилишди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Раис Низомиддиновга танбеҳ қилди: — Гапирилган гапларни қайтарманг-да, ҳатто ўзингиз айтган гапларни такрорлаётирсиз! Конкрет фактларга ўтинг.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ.

4 Букмоқ, қайирмоқ. *Этакни қайтармоқ. Ёқани қайтармоқ. Дастурхоннинг четини қайтариб тикмоқ.* ■ *Мунисхон қора бархит пальтосининг ёқасини бошигача қайтарган ва учини бир қўли билан ияги остидан ушлаган, бировни кутган вазиятда турар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

5 Кимсани бирор номақбул ёки ножўя ишдан, хатти-ҳаракатдан ўзини тутишга ундамоқ, тийиқ. *Ичкиликдан қайтармоқ. Чекишдан қайтармоқ.* ■ *Менга шунча яхшилик қилдингиз, ..янги келган вақтингизда мени ёмон йўлдан қайтардингиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

6 Оздирмоқ; чиқармоқ.— *Диндан қайтаради, динни бузади бу китоб! — бақиради Абдуллабой.* Ойбек, Қутлуғ қон.

7 Даф қилмоқ, йўқ қилмоқ, йўққа чиқармоқ. *Ҳужумни қайтармоқ. Бирлашган ёвни қайтарар.* Мақол. ■ *Батальон шу куни кечгача душманнинг ўн уч мартаба қилган шиддатли атакасини қайтарди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

8 *этн.* Қайтариқ қилмоқ, қайтариқ қилиб даф этмоқ, йўқ қилмоқ. *Ҳиндиларнинг ҳам ҳанноси бас, ҳанносининг сеҳрини на мусулмон домласи қайтарсину, на жуҳуд.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

9 Рад этмоқ, йўқ демоқ, қабул қилмаслик. *Раъйини қайтармоқ. Илтимосини қайтармоқ.* ■ *Ақлли, номусли қиз ўз дадасининг гапини ҳеч вақт қайтармайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Дадамга менинг арзимни айтсангиз, албатта қайтармас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Гап қайтармоқ** айтганини қилишдан, бажаришдан бўйин товлаб айтишмоқ, баҳслашмоқ, тортишмоқ. [*Акбархўжа:*] *Агар боланинг руҳи синмаса, шунақа бетга чопар, каттага сўз қайтарадиган қайсар бўлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Таклиф этилган нарсани рад қилмоқ, қўлга олмаслик. *У қимизни қайтарди.*

10 Қусмоқ, қайт қилмоқ. *Ўрнимдан турсам бошим айланади, овқат есам қайтариб ташлайман.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

◆ **Қавш қайтармоқ** қ. **кавш. Тутун қайтармоқ** қ. **тутун. Шахтини** (*ёки* **шаштини**) **қайтармоқ** қ. **шахт 1. Қўлини қайтармоқ** бирор нарса узатган, тутган кишининг қўлидан узатилган, тутилган нарсани олмаслик. *Мана бу узумни олинг, жуда яхши пишибди, қўлимни қайтарманг.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАЙТАРТИРМОҚ **қайтармоқ** *фл. орт. н. Дарсни қайтартирмоқ.* ■ — *Дарҳол афандини қайтартириб келинг,— деди вазир.* «Латифалар».

ҚАЙТАРУВ 1 **қайтармоқ** *фл. иш оти.*

2 Қайтариқ, қайтариш, такрор.

ҚАЙТАРУВЧИ 1 **қайтармоқ** *фл. ш. оти. Йўлчи [йўлдан] қайтарувчи кишига кўзини ёмон олайтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *махс.* Аслига келтирувчи, тикловчи нарса, модда. *Қайтарилиш реакциясига ёрдам берадиган моддалар қайтарувчилар деб аталади.* «Химия».

ҚАЙТАСАН *диал.* Нима қиласан, қандай қиласан, қўлингдан нима келади, на чора. *Томирингни мақтама, ёмон чиқса қайтасан?* Мақол.

ҚАЙТА-ҚАЙТА *рвш* Бир неча марта, такрор-такрор. *Қайта-қайта айтмоқ. Қайта-қайта таъкидламоқ.* ■ *Раис Кумқишлоқдан келган хатни қайта-қайта ўқиб чиқди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Бу нотинч кунларимизни авлодларимиз қайта-қайта ёдларига оладилар.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҚАЙТИЛМОҚ қайтмоқ 1, 2, 4 *фл. мажх. н.* [*Уйга*] *кечқурун қайтилади. Аттор яна «ҳи, искотиг!» деб оғилга қамайди қўяди.* А. Қаҳҳор, Бос тепкини.

ҚАЙТИМ Тўловдан ортган ва эгасига қайтариб бериладиган пул. *Бир аёл шошилиб газ суви цифи-да, қайтимига сотувчидан икки тийинлик чақа беришни сўради.* А. Ражабов, Одам одамга.

ҚАЙТИШ қайтмоқ *фл. иш оти. Ёруғликнинг қайтиши. Нурнинг қайтиш бурчаги (физ.).* ▪ *Қудаларнинг қайтиши чинга айлангандан кейин, йўл тараддуди бошланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сафар тугаб, қайтиш куни ҳам етиб келди.* Н. Орифжонов, Ҳадоват.

ҚАЙТИШДА *рвш* Қайтиб келаётганда, бораётганда. *Эртаси иккинчи сменадан қайтишда Набигул Қодир билан бирга кетди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ҚАЙТИШМОҚ қайтмоқ 1, 2 *фл. бирг. н.* [*Хизматкорлар*] *яна ярим соат ишлаб, кетмонларини елкага солиб пахтазордан қайтишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАЙТМАС 1 қайтмоқ *фл. бўлишсиз сфтдш ф. Йигит сўзидан қайтмас йўлбарс изидан.* Мақол.

2 Ҳайиқмайдиган, қўрқмайдиган; ботир. *Биз енгамиз, партия бош, армиям; Сира қайтмас, ёвга тайёр, армиям.* Фозил шоир. | Ҳеч нарсадан ҳазар қилмайдиган, тап тортмайдиган. *Ҳомид бу туҳматдан ҳам қайтмас ва ўз туҳматини маҳкама олдида мантиқий равишда исбот ҳам қила олур эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЙТМОҚ 1 Келган ёки келаётган томонига йўналмоқ, юрмоқ; айланиб дастлабки ерига келмоқ. *Орқасига қайтмоқ. Саёҳатдан қайтиб келмоқ. Изига қайтиб кетмоқ. Автобус шу ердан қайтади.* ▪ *У* [*Сидиқжон*] *уйга хийла таъби очилиб қайтди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *кўчма* Яна олдин бўлган ишга, айтилган гап, фикр ва ш. к.га келмоқ. *Лирик чекинишдан кейин асосий мавзуга қайтмоқ.*

3 *махс.* Тўсиққа урилиб йўналишини ўзгартирмоқ. *Оқ сиртдан нур яхши қайтади.*

4 *кўчма* Воз кечмоқ, тарк этмоқ, чекинмоқ. *Фикридан қайтмоқ. Сўзидан қайтмоқ. Айтар сўзни айт, айтмас сўздан кайт!* Мақол. ▪ *Уни худодан қайтган деб таёқ билан саваладилар.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар. | (*асосан бўлишсиз ф-да*) Ҳазар қилмоқ, жирканмоқ; тап тортмоқ. *У ҳеч нарсадан қайтмайди. Сен учун ўлимдан ҳам қайтмайман.* ▪ *Тўғри айтасиз, подшо деган итнинг гўштидан ҳам қайтмайди.* «Эртаклар». *Қизиқчиликни ўринлатиш учун бузоқ бўлиб маърашдан, ит бўлиб хуришдан ҳам қайтмайди.* А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи.

5 Қамаймоқ, пасаймоқ, босилмоқ, тушмоқ. *Беморнинг иситмаси қайтди. Совуқ қайтди. Бозор қайтди. Ундан ихлосим қайтди.* ▪ *Кеч кириб, қуёшнинг тапти қайтганда, вагон-ремонт заводининг ёшлари .. «саҳна» ясадилар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Низомиддиновнинг титроғи қайтгандек бўлди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Бало-қазо қайтди** бало-қазо даф бўлди, бошдан кўтарилди, йўқолди.

6 Қабул қилинмай, ўтмай ёки ортиб қолиб қайтарилмоқ, қайтариб берилмоқ ёки қайтариб юборилмоқ. *Мол бозордан қайтди. Пул ортиб, юз сўми қайтиб келди. Ун сўмдан уч сўм қайтди.* | Кўрилмоқ, айланиб эгасининг бошига келмоқ, қайтарилмоқ (қилмишига яраша кўрилган оқибат, натижа ва ш. к. ҳақида). *Қаримта қайтади.* Мақол. ▪ *Бизни шунчалик сийлаб келибсизлар, бу яхшилигингиз биздан қайтмаса, худодан қайтсин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўғлингни тирик етим қилма. Боланг туфайли ҳар қанча оғирчилик бўлса устингга ол. Бу қарз болангдан қайтади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Сабр қил, ўғлим. Бу қасосли дунё, қайтади.* Н. Сафаров, Уйғониш.

7 Тўмтоқ, ўтмас бўлиб қолмоқ (нарсаларнинг учи ёки тиғи ҳақида). *Пичоқнинг юзи қайтибди.*

8 Қайта юзага келмоқ, содир бўлмоқ; тиқланмоқ. *Ёшлик қайтиб келмайди. Ўтган вақт қайтмайди.* **Аслига қайтмоқ** илгариги ҳолига келмоқ. *Ҳокимнинг кўнглини олгунча ана йиқилдим, мана йиқилдим, деб ит азобини кўрган мингбошқа мана эндигина аслига қайтиб, эркин нафас олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Шахтидан** (*ёки* **шаштидан**) **қайтмоқ** *қ.* **шахт** 1.

ҚАЙТОҚ(И) *кам қўлл.* Қайтарилиб турадиган, қайтарилган; қайтарма, қайтарилма. *Бодом гули оқ экан, барглари қайтоқ экан. Наврўз насими билан, чиройи порлоқ экан.* Т. Тўла. *Тўламат мўйловини силаб, жияги қайтоқи дўппини чеккасига қўндириб, қўш белбоғини суриб, чопонининг карнай нусха узун енгини силтаб ташлаб даврага тушди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Дўпписи қайтоқи** *айн.* **дўпписи яримта** *қ.* **дўппи.**

ҚАЙЧИ Юпқа нарсаларни кесиш учун ишлатиладиган, ўрта еридан бир-бирига винт билан бириктирилган икки тиғдан иборат асбоб. *Ўткир қайчи. Ток қайчи.* **Бармоқларини қайчи қилмоқ** бармоқларини қайчи сингари очиб-ёпмоқ.— *Дўстларим,— деди у, озғин бармоқларини қайчи қилиб ўйнар экан.— Сиз билан биз улуғ ишга бел боғладик.* Ҳ. Ғулом, Мащъал.

◆ **Қайчи қуда** *айн.* **қарши қуда** *қ.* **қарши.**

ҚАЙЧИБАРГ Қайчисимон керилган узун-узун учли барг (мас., баъзи ғўзаларнинг ёки чинорнинг барги). ‖ **Қайчибарг картошка** шундай баргли картошка нави.

ҚАЙЧИЛАМОҚ Қайчи билан кесмоқ, қайчи билан кесиб тузатмоқ. *Гулларни қайчиламоқ.* ▪ *Уста яна банд. Бир мўйсафид кишининг мўйловини қайчилаб қўймоқда эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚАЙЧИЛАНМОҚ қайчиламоқ *фл. мажх. н.*

ҚАЙЧИЛАТМОҚ қайчиламоқ *фл. орт. н. Гулларни қайчилатиб қўймоқ.*

ҚАЙҚИ *диал.* Қайилган, эгилган, эгри-бугри. *Қайқи ўроқ.* ▪ *Култой Алпомишни кўриб кўнглини хушлаб, йилқи боқадиган қайқи таёғини ушлаб, .. бир сўз айтиб турган экан.* «Алпомиш».

ҚАЙҒУ 1 Бошга тушган мусибат, кулфат; ғам-ғусса, дард-алам, ҳасрат. *Оғир қайғу. Чуқур қайғу. Қайғу тортмоқ.* ▪ *Кўпдан энди дилларда йўқдир қайғу нолалар.* З. Диёр. *Тўғри,* [*Шоҳиста*] *баъзи вақтларда нималарнидир ўйлаб бир оз маъюсланар, ..аммо бунчалик қайғуга ботмасди.* М. Алиев, Қалб сўзлари ёзилган мактуб.

2 Ўй, ташвиш, ғам. *Эчкига — жон қайғуси, қассобга — мой қайғуси.* Мақол. ▪ *Йигитлар ўз истиқболлари қайғусида янги бино, янги рўзғор тузишдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Қайғу қилмоқ** 1) қайғу-алам чекмоқ; 2) ғам емоқ. **[Бировнинг] қайғусини емоқ** *айн.* **[бировнинг] ғамини емоқ** *қ.* **ғам.**

ҚАЙҒУ-АЛАМ Қайғу ва алам; қайғу-аламлар. *Қайғу-алам чекмоқ.*

ҚАЙҒУДОШ Бировнинг қайғу-ҳасратига шерик бўлувчи, бошига оғир ташвиш, қайғу тушган кишига ҳамдам бўладиган киши, ҳамдард; дардкаш. *Унга* [*Унсинга*] *дардларини ўртоқлашувчи сирдош — қайғудош бўлмоқчи бўлиб, ҳол-аҳволини сўради.* Мирмуҳсин, Созанда.

ҚАЙҒУЛАНМОҚ *кам қўлл. айн.* **қайғурмоқ.**

ҚАЙҒУЛИ 1 Бошига кулфат-қайғу тушган, қайғу-алам чекаётган. *Қайғули киши.* ▪ *Унсин севикли ва қайғули ягона дўсти .. бўлган акасини қучоқлаб, қонли ярасига юзини, кўзини суриб ёта берди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Қайғу-алам билан тўлиб-тошган, мусибатли, аламли. *Қайғули кунлар.* | Оғир ташвиш, қайғу аломатлари ифодаланган, ғамгин, маъюс. *Қайғули товуш.* ▪ *Кампир тишсиз оғзини очиб, қайғули кўзлари билан йигитга қараб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Кишини қайғуга соладиган. *Санъаткорни яқиндан билган ёки томошаларини кўрган киши бу қайғули хабарга асло ишонгиси келмасди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҚАЙҒУРИШМОҚ қайғурмоқ *фл. бирг. н. Қанизлар .. эшик тирқишларидан унга нон узатишар, «оғдан ўлмасин бечора» деб қайғуришарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҚАЙҒУРМОҚ 1 Қайғу-алам чекмоқ, юракдан хафа бўлмоқ, куймоқ. *Қайғурманг, опажон. Қора кунлар ўтар, ёруғликка чиқармиз.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Полкнинг чекинишидан отлар ҳам қайғураётгандек, кишнамасди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қаҳрамон қизнинг фожиали ўлимини эшитганлар ҳаммаси қайғуриб йиғладилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Бирор кимса, нарса, иш ва ш. к. ҳақида ўйламоқ, ғам емоқ. *Нодира онаси ўрнида Анварнинг бошини силади, ювиб таради ва Анварнинг истиқболи учун қайғурди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. [*Шокир ота*] «*золимларнинг зулмидан асра!*» — *деб, Йўлчи учун қайғуради.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мўл-кўл ем-хашак — кўп гўшт, сут, ёғ демакдир. Шунга кўра молларнинг қишки озуқаси ҳақида ҳозирдан қайғурайлик.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 24 май.

ҚАЙҒУРТИРМОҚ қайғурмоқ *фл. орт. н.*

ҚАЙҒУСИЗ 1 Қайғу-аламдан ҳоли, тинч, хотиржам, осуда. *Қайғусиз ҳаёт.*

2 Ҳеч қандай ғам ташвиши йўқ, ҳеч нарсани ўйламайдиган; бепарвам, бепарвиш. *Қайғусиз одам.*

ҚАЛА *диал.* Шаҳар, қалъа. **Қала кавуш** *эск. диал.* қалиш.

ҚАЛАЙ I *сўр. олмш, с. т.* 1 Қандай?, қанақа? *Бола қалай экан? Оёқ-қўли чаққонми?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу ерда ҳайрон бўлиб тургандан кўра гузарга борсанг қалай бўларкин?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Қайси аҳволда? *Экин қалай, неча таноб?* С. Аҳмад, Ҳукм. **Қалайсан** (*ёки* **қалайсиз**)? 1) аҳволинг (аҳволингиз) қандай?, яхшимисан (яхшимисиз)?; 2) *кест.* хўш, энди аҳволинг (аҳволингиз) нима бўлди?; ҳорма(нг) энди! *Энди қалайсан, қўлга тушдинг-ку.*

2 Сўроқ гап олдидан кириш сўз вазифасида ишлатилади. *Қалай, нонвойликдан бир нима ортадими?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қалай, мулла, бизнинг ёқлар сизга маъқул бўлдими?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАЛАЙ II Химиявий элемент, болғаланганда тез яссиланадиган, юмшоқ, кумушсимон оқ рангли металл. *Соф қалай. Қалай қотишмаси.* | Идишларнинг бетини қоплаш, оқартириш учун югуртирилган шундай металл қатлами. *Қалайи кўчган идиш.*

ҚАЛАЙИ *эск. айн.* **қалай** II.

ҚАЛАЙЛАМОҚ 1 *айн.* **қавшарламоқ.** *Самоварнинг тешигини қалайламоқ.*

2 Қалай югуртирмоқ, қалай билан қоплаб оқартирмоқ. *Идишларни қалайламоқ.*

ҚАЛАЙЛАНМОҚ қалайламоқ *фл. мажҳ. н. Қалайланган идиш.*

ҚАЛАЙЛАТМОҚ қалайламоқ *фл. орт. н.*

ҚАЛАЙЛАТТИРМОҚ қалайлатмоқ *фл. орт. н.*

ҚАЛАЙЛИ Таркибида қалай бўлган. *Қалайли баббит.*

ҚАЛАМ [*а*] 1 Ўртасига ингичка, узун графит жойланган чўп шаклидаги ёзув асбоби. *Қора қалам. Рангли қаламлар.* ▪ *Чернецов кўк ва қизил қаламлар билан безаб ташланган харитага қаради.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Мўй қалам** *ёки* **қалами мўй** *қ.* **мўй. Тош қалам** *айн.* **грифель.**

2 Пероси ўзидан чиқарилган ручка. *Савағич қалам.* ▪ *Кейин бир парча қоғоз олиб, қамиш қаламни қитирлатиб ёза бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бу иккиси қоғозга михлангандек гап-сўзсиз қаламни қирр-қирр қоғоз устида юритиб турар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Пўлат қалам** *эск. айн.* **перо.**

3 *кўчма* Фикрни ёзма ифодалаш олиш, ёзма асар ижод этиш ва унга бўлган қобилият, маҳорат. *Яхши йигит, сизнинг қалам кучингиз жуда ҳам зўр экан-ку.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. **Қалам аҳли** *ёки* **аҳли қалам** ёзма асарлар ижод қилувчилар: ёзувчилар, шоир ва журналистлар. **Қалам ожиз** қалам кучсизлик қилади. *Крупеньяннинг ҳозирги аҳволини тасвирлашга қалам ожиз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Қалами ожиз** фикрни яхши ифодалаб ёза олмайдиган. *Қалами ожиз таржимон.* **Қалами ўткир** фикрини таъсирчан қилиб ёза оладиган, юқори савиядаги бадиий асар ярата биладиган. *Қалами ўткир шоир.* **Қалам ҳақи** (*ёки* **учи**) *айн.* **гонорар.** *Манави осонликни қаранг, тақсир. Дуо қилиб қалам учисига бўзни узатдим, олмайди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Ёш қаламлар** бадиий асар ижод қилишга яқинда киришган ёш шоир ва ёзувчилар. *Бу журнал ёзувчиларни уч навга бўлиб, асарларини тақдим қилади: талантли шоирлар, ёш қаламлар ва ҳаваскор ёзувчилар.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Қалам юргизмоқ** (*ёки* **тебратмоқ, сурмоқ**) 1) ёзмоқ, хат машқ қилмоқ. *Уларнинг зеҳни ўткирроқлари ҳозир бемалол хат танийдиган, қалам юргизадиган бўлиб қолишди.* Ҳ. Ғулом, Машъал; 2) адабий асар ёзмоқ, ижод этмоқ. *У шеърнинг турли навларида қалам юритади.* Ойбек, Навоий.

4 Қошни қора қилиш учун суртиладиган қора модда ва уни қошга суртиш учун ишлатиладиган чўпсимон асбоб. *Сени ҳарамда яхшилаб ясантираман, қошларингга қалам, кўзларингга сурма тортаман.* Мирмуҳсин, Чўри.

5 *махс.* Тош, тахта каби қаттиқ жисмларни ўйиш, кесиш ва гул солиш учун ишлатиладиган металл асбоб. *Ҳайкалтарош қалами.*

6 *диал.* Тилим, тилик. *Бир қалам гўшт.*

◆ **Қалам қош** 1) унча эгилмаган қоп-қора чиройли қош. *Тўғри, қалам қошга ўсма қўйилса бузармиш.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) шундай қошли киши. *Кўп йигит айрилди қалам қошидан.* Ғайратий. **Қоши қалам** *айн.* **қалам қош** 2. *Бирдан қоши қаламим Пайдо бўлди ниҳоят.* Ё. Мирза.

ҚАЛАМА Қалаб, устма-уст териб ясалган. *Тошлоқ йўл овулни четлаб ўтади. Йўлнинг ўнг томонида пастак қалама тош девор чўзилиб кетган.* Ш. Холмирзаев, Оқ отли.

ҚАЛАМДОН [*а*+*ф-т*] Қалам, перо, ручка солиб қўйиладиган қутича. [*Акрам*] *қаламдондан йўғон қизил қаламни қўлига олиб айлантирди-да, жойига солиб қўйди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАЛАМДОШ [*а*+*ф-т*] Бирор соҳада ёзма асар ёзувчиларнинг бири (бошқасига нисбатан).

ҚАЛАМИ I [*а*+*ф-т*] Қўлда тўқилган, таги оқ йўл-йўл дағал мата. *Бир кўйлаклик қалами.* ▪ *Оёгига кўн этик, эгнига чий алакдан яктак тўн, қалами иштон берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қалами дўкон** қалами тўқиладиган дастгоҳ. *Норматпаранг ўзи косиб, лекин уни қалами дўкондан эмас, кўкноридан бойиган дейишади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚАЛАМИ II [*а*+*ф-т*] Қаламда, кўпинча, қамиш қаламда ёзилган қўл ёзма. *Қадимий қалами китоб.*

ҚАЛАМКАШ [*а*+*ф-т*] Қалам тебратувчи, ёзувчи (шоир, ёзувчи, журналист, таржимон, рассом ва ш. к. ҳақида).

ҚАЛАМҚАШЛИҚ қаламкаш *с. белги отли.*

ҚАЛАМОҚ 1 Устма-уст, ёнма-ён ёки тартибсиз равишда тиқиштириб, тўлдириб тахламоқ, термоқ. *Газламаларни аравага тоғ-тоғ қалаб, олиб кетадилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ёқиш, ёндириш учун ўчоқ ва ш. к.га жойламоқ, тиқиб ташламоқ. *Ўчоққа ўтин қаламоқ.* ▪ [*Бектемир*] *ўтинни майдалаб, роса диққат билан чайла ўртасига қалади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Нонвой чол пешанасини бойлаб тандирга ўт қалаяпти.* С. Аҳмад, Уфқ.

◆ **Гўрига ғишт қаламоқ** *қ.* **гўр.**

ҚАЛАМПИР *айн.* **гармдори.** *Аччиқ қалампир. Туйилган қалампир.*

ҚАЛАМПИРГУЛ Хушбўй гулли бир йиллик ўтсимон боғ ўсимлиги ва унинг гули.

ҚАЛАМПИРМУНЧОҚ Бир турли тропик доим яшил дарахтнинг қуритилган, доривор ва зиравор сифатида ишлатиладиган шонаси.

ҚАЛАМРАВ [*а*+*ф-т*] *эск. кт.* Бирор ҳукмдорнинг ҳукми юрадиган территория ва унинг қўл остида бўлган ерлар.

ҚАЛАМТАРОШ [*а*+*ф-т*] Тиғи сопи ичига қайириб, ёпиб қўйиладиган пичоқча; пакки. *Икки тиғли қаламтарош.* ▪ [*Саримсоқ ота*] *сарғиш белбоғига қирғий бурнига ўхшаш қаламтарош, соқолтароқ ҳам осиб олган.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚАЛАМЧА 1 Қичкина қалам; қолдиқ қалам. [*Петров*] *Йўлчини саводли қилишга астойдил уринди. Қўлга ба-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

зўр илинадиган киччина қалам билан (у бу қаламчани ер-кўкка ишонмас эди) махорка қоғозларига ёзиб Йўлчига русча ҳарфларни танитди. Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *қ. х.* Пайвандлаш ёки кўкартириб кўчат қилиш учун кесиб олинган новдача. *Анор, узум, тол, терак, атиргул кабиларни қаламчадан кўпайтириш мумкин.*

ҚАЛАМҚОШ (*тўғриси* **қалам қош**) *қ.* **қалам.**

ҚАЛАНДАР [*ф-т*] **1** *дин.* Диний ғазаллар ўқиб, мусулмон динини тарғиб қилиб дарбадар кезувчи тарки дунё қилган дарвеш. *Чойхонада узун бўйли, узун кулоҳли қаландар кўзларини юмиб, янгроқ овозини баланд қўйиб, Машрабдан ғазаллар ўқийди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Дунёдан воз кечган, тарки дунё қилган киши; зоҳид. *Бизлар ҳозир юрт устида қаландар. Бемакон бенаво бўлган дарбадар.* «Ширин билан Шакар».

3 Ўзбек халқ куйларидан бирининг номи.

4 Қаландар (*эркаклар исми*).

ҚАЛАНДАРБАЧЧА [*ф-т*] Қаландарнинг шогирди.

ҚАЛАНДАРБАЧЧАЛИК қаландарбачча *с. мавҳ. от.* *Мен бечораниг тилим ғулдираб, арз-ҳол қилдимки, мени ҳам .. қаландарбаччаликка қабул қилсалар экан.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚАЛАНДАРХОНА [*ф-т*] *тар.* Қаландарлар йиғиладиган ва тунайдиган жой. *Эшоннинг уйлари зикр тушадиган хонақога туташган эди. Қаландархона ҳам шу ерда эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚАЛАНМОҚ қаламоқ *фл. мажҳ. н.* *Печкага қаланган ўтин шитирлаб ёнмоқда.* ▪ *Ҳайдар токчага қаланган китобларни кўздан кечирди.* Ойбек, Навоий.

ҚАЛАНҒИ-ҚАСАНҒИ Ҳар хил бўлмағур, бетайин одамлар, саёқлар.

ҚАЛАТМОҚ қаламоқ *фл. орт. н.*

ҚАЛАЧА *эск.* Шаҳарга хос, шаҳарча. *Куз, деҳқон бозорини мўлжаллаб, беш юз пар амиркон, хиром заифона маҳси ва юз пар қалача кавуш ғамлаган эдим.* С. Абдулла, Мавлавий Мирсидиқнинг ижодлари.

ҚАЛАЧИ *с. т.* Қалъачи.

ҚАЛАШМОҚ 1 қаламоқ *фл. бирг. н.* *Уч киши чорчўп атрофига ўтириб, ўт қалашди. Саратон кўрган қуруқ ўтин шатирлаб ёна бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қалашиб ётмоқ** кўп миқдорда уйилиб, тиқилиб ётмоқ, тиқилиб кетмоқ. *Стол устида китоблар қалашиб ётибди. Бозорда қовун қалашиб ётибди.*

2 *кўчма* Кўп бўлмоқ, йиғилиб қолмоқ.— *Раҳмат,— деди у* [*Ўктам*] *ошиқиб.— Отдан тушдим-у, бу ёққа юрдим. Ишларим қалашиб ётибди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Пастда йигитнинг ҳароратли шивир-шивири эшитилади: тўйдан бери айтиб тугатолмаган, юрагида қалашиб ётган дардини, чеккан изтиробларини, қувончини сўзлаётгандир?* С. Анорбоев, Оқсой. *Илҳом қуюнлари босар қуйилиб, Мавзулар қалашар тоғдай уйилиб.* Қ. Муҳаммадий.

ҚАЛАШТИРИЛМОҚ қалаштирмоқ *фл. мажҳ. н.*

ҚАЛАШТИРМОҚ қалашмоқ *фл. орт. н.* *Бека уларнинг ийманганларини сезгач, дарров стол-стулларни бир четга қалаштириб, полга жой солди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Хотин ҳам аямасдан ўтинни қалаштирмоқда эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚАЛБ I [*а*] **1** Юрак, дил. *Орага бир оз жимлик чўкди. Аммо бу сукунат қиз қалбини тинчитиш ўрнига баттар дукиллатди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Мирзакаримбойнинг хотини Лутфинисо тўсатдан, қалб хасталигидан бўлса керак, бир кечада вафот этди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Кишининг руҳий ёки маънавий дунёси, ички ҳис-туйғулари маркази рамзи; юрак, дил, кўнгил. *Қалби пок одам. Қалб амри. Қалб ҳарорати.* ▪ *Қиз ўз қалбини Йўлчига бағишлаган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қалби шод** жуда хурсанд, жуда шод. **(Чин) қалбдан** чин кўнгилдан, сидқи дилдан, самимий. *Чин қалбдан табриклаймоқ.* ▪ *Партияга қалбдан ташаккур, Йўлимиз пок унинг туфайли.* Ё. Мирза.

ҚАЛБ II [*а*] **1** Алдам-қалдам, қинғир ишлар қиладиган, қаллоб, нопок; фирибгар. *Қалб йигит.* ‖ *Қалб қозони қайнамас, қайнаса ҳам қуюлмас.* Мақол. **Қўли қалб** ўғри. *Қўли қалб одам.*

2 Нопок, эгри, қинғир. *Қалб иш.*

3 Қалбаки, сохта. *Ёлғиз йигит алп бўлар, алп бўлса ҳам қалб бўлар.* Мақол.

ҚАЛБАКИ [*а+ф-т*] **1** Алдаш, қаллоблик, фирибгарлик мақсадида аслига ўхшатиб қилинган; сохта, ясама. *Қалбаки пул. Қалбаки ҳужжат. Қалбаки имзо.* ▪ *Наҳотки, шу қалбаки ҳусн унинг* [*Самандаровнинг*] *кўзларини шу қадар қамаштирган бўлса?* А. Мухтор, Туғилиш.

2 Риёкорлик билан, шунчаки қилинган; носамимий, ёлғондакам, юзаки, ясама, бўяма. *Қалбаки табассум. Қалбаки мулозамат.*

ҚАЛБАКИЛАШМОҚ *айн.* **сохталашмоқ.**

ҚАЛБАКИЛАШТИРИЛМОҚ қалбакилаштирмоқ *фл. мажҳ. н.* *Қалбакилаштирилган ҳужжат.*

ҚАЛБАКИЛАШТИРМОҚ қалбакилашмоқ *фл. орт. н.*

ҚАЛБАКИЛИК 1 қалбаки *с. белги оти.* *Ҳужжатнинг қалбакилиги.*

2 Қалбаки иш, хатти-ҳаракат, риёкорлик, иккиюзламачилик.— *Руҳонийларнинг макри, қалбакилиги, ҳақиқатан чегарани билмайди,— деди Муҳаммад Жамол жирканиб.* Ойбек, Нур қидириб. *Қалбакилик инсонни бебурд қилади, тақсир.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ҚАЛБАКИЧИ Қалбаки иш қилувчи; фирибгар, сохтагар.

ҚАЛБАН [*а*] *рвш, кт.* Бутун юракдан, қалбдан, дил билан. *Қишлоқнинг тонготар манзарасини қалбан кузатиб келаётган она-бола тез юриб, анча йўл босиб қўйишди.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. | Бутун руҳи, дунёқараши билан. *Қалбан яқин кишилар.*

ҚАЛБДОШ [*а+ф-т*] *кт.* Бутун руҳи, дунёқараши, орзу-истаги ва ш. к. бир хил бўлган (кишилардан бири иккинчисига нисбатан).

ҚАЛБЛИ Қалб эгаси бўлган (*қ.* **қалб** I 2). *Пок қалбли киши. Оташ қалбли қиз.*

ҚАЛБЛИК қалб II *с. белги оти.* *Қўли қалблик. Қалблик қилмоқ.*

ҚАЛДИРАМОҚ Қалдир-қулдир овоз чиқармоқ. *Момақалдироқ қалдиради.* ▪ *Оёғимиз тагида ётган узун темир қувур-бетон қалдирар эди.* Ш. Ғуломов, Инсон қўли гул.

◆ **Тили қалдиради** гапиролмай, ғулдираб қолди, гапини йўқотиб қўйди. [*Солижон*] *яна бир нима демоқчи бўлди-ю, бироқ тили оғзида қалдираб,— мени кечиринг,— деб қўя қолди.* Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинглар.

ҚАЛДИРАТМОҚ қалдирамоқ *фл. орт. н.* [*Мунаввар*] *нонуштага, одатдагидай, ширчой тайёрлаган эди,* [*Хосиятбиби*] *«ичимга от-арава қамалиб қолгандай қалдиратади»,— деб ичмади.* С. Анорбоев, Меҳр. *Куннинг қизиғида кенг тош йўлда пухта этикларини қалдиратиб илдам юрган аскар йигит .. терлаган юзида бирдан шабада нафасини сезди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚАЛДИРОҚ 1 Қалдир-қулдир қиладиган, қалдираган. *Араваларнинг қалдироқ овози.*

2 Кучли қалдир-қулдир овоз. [*Николин*] *вазмин тўплардан ерда, самода учган қалдироқларга қулоқ солди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ерни, кўкни қамрагандай титратган бу садо олдида табиатнинг ҳар қандай даҳшатли қалдироғи ҳам ожиз бўлиб қолади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚАЛДИР-ҚУЛДИР Гулдираган, қалдираган узлуксиз овоз. *Ичим қалдир-қулдир қилаяпти.*

ҚАЛДИРҒОЧ 1 Чумчуқсимонлар туркумининг бир оиласини ташкил этадиган қаноти ингичка ва узун, жуда тез учадиган, қора-ола кичкина қушча. *Туя қалдирғоч. Шаҳар қалдирғочи. Тоғ қалдирғочи.*

2 *кўчма* Бирор нарсанинг пайдо ёки содир бўлиш белгиси, хабарчиси. *Ҳа, кампир, севиниб қолдингизми? Эшитиб хурсанд бўлдим. Рустам қалдирғочини юборипти, ажабмас, кетидан ўзи ҳам қанот қоқиб келиб қолса.* В. Ғофуров, Вафодор. | Бошлаб берувчи. *Колхозимизда янги ва улуғ ишнинг .. қал-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

дирғочлари бўласиз. Ш. Ғуломов, Ёркин йўллар.

ҚАЛИН I **1** Қўндаланг ўлчами катта (одатда ясси-ёйиқ нарсалар хақида). *Қалин китоб. Қалин тахта. Қалин қоғоз. Қалин намат. Пўчоғи қалин қовун.*

2 Серпахта, иссиқ. *Қалин кўрпа.* ▪ *[Фосиҳ афанди] .. қалин кўрпача устида савол-жавобга қулоқ солиб ўтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ‖ *Кутидор қизининг пешанасини ушлади: — Эй-ҳа .. Кумуш, ҳали иссиғинг бор,— деди.— Ўзингни тежа, қизим, ўрнингни қалин қилиб бурканиб ёт, терласанг ёришасан, қизим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Совуқ ўтказмайдиган, баданни иссиқ тутадиган; иссиқ. *Қалин кийим.* ▪ *Денисов Ўктам билан қадрдонларча кўришди ва қишки қалин қора шапкасини олиб сарғиш, майин сочларини кўли билан текислаб, кулиб сўради.* Ойбек, О. в. шабадалар. ‖ *Бугун эрталаб Холматнинг ўзи ҳам жўнади. Қишлоқ совети раисининг: «Холмат, қалинроқ кийиниб ол, Уралга борасан»,— дегани кампирнинг ҳамон қулоғида.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Бир-бирига жуда яқин жойлашган, зич, тиғиз. *Қалин соч. Қалин майса. Қалин ўрмон.* ▪ *Қуёш секин-аста кўтарилиб, қалин шохлар орасидан мўралай бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Серёжа қалин ўт устида ўтириб, атрофни кўздан кечирди.* А. Раҳмат, Соқов бола. | Зич тўқилган, кўзи майда. *Қалин элак.* | Пишиқ ипдан зич тўқилган, пухта. *Қалин шойи.* ▪ *Ўнг томон кўкаламзор; ғўза духобадек қалин тўшалиб ётибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 Қуюқ, зич. *«Жинчироқ» ҳам кўринмайди, уй ичи қалин тутун.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Йўлни кўзлаб ўтирган эдим, у ёқдан .. қалин чанг кўтарилганини кўрдим.* Айний, Қуллар.

5 Кўп, мўл. *Қалин қор.* ▪ *Бозор куни бўлганидан расталарда одам қалин.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Уларнинг ҳовлисидан қошига қалин ўсма қўйган, қомати барваста, чеҳраси қувноқ аёл чиқиб келяпти.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ташқари супуриб-сидирилган, қалин қилиб сув урилган бўлиши керак.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 *кўчма* Қадрдон, яқин, жонажон. *У менинг қалин ўртоғим.* ▪ *Низомжоннинг энг қалин ошнаси Каримжон ҳам фронтга кетди.* С. Аҳмад, Уфқ. ‖ *Тантибойвачча у билан бир йилдан буён қалин дўстлашиб, ҳар ҳафта улфатчилик қилишга бошлаган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Гериси (ёки бети) қалин** *қ.* **тери I.**

ҚАЛИН II *этн.* Никоҳ тўйида қиз учун куёв томонидан бериладиган пул, мол ва ш. к. *У тўй шарту шароитлари устида, қалин устида савдолашиб ўтирмай, фотиҳага қўл кўтарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАЛИНЛАТМОҚ Қалинроқ қилмоқ, қалинлаштирмоқ.

ҚАЛИНЛАШМОҚ **1** Кўндаланг ўлчами ошиб, йўғон, қалин тортмоқ, қалин бўлмоқ. *Қоғоз қалин бўлса, китоб қалинлашиб кетади. Тери қалинлашиб анча кичрайибди.*

2 Бир-бирига яқин жойлашмоқ, тиғизлашмоқ, зичлашмоқ. *Суғорилган майса қалинлашди. Шойи ювилгач, қалинлашди. Ўрмон тобора қалинлашмоқда. Осмондаги булутлар қалинлашмоқда.*

3 Мўл бўлмоқ, кўпаймоқ. *Кўчада одам қалинлашди.* ▪ *Томларда, дарахтларда қор анча қалинлашган. Яна шиддат билан ёғишда давом этади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *кўчма* Қалин дўст, яқин ўртоқ бўлмоқ, яқинлашмоқ, дўстлашмоқ. *Шу кунларда улар жуда қалинлашган.* ▪ *Солдатлар йўл-йўлакай бир-бири билан жуда қалинлашиб кетди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ҚАЛИНЛАШТИРМОҚ **қалинлашмоқ** *фл. орт. н. Сочни қалинлаштирадиган дори. Сувоқ деворни қалинлаштиради.*

ҚАЛИНЛИК **қалин** I *с. белги отн. Тахтанинг қалинлиги. Деворнинг қалинлиги.* ▪ *Ҳар бирининг [понанинг] узунлиги бир газ, қалинлиги гугурт қутисининг бўйидай, эни ярим қаричча бўлиб, то нариги учигача икки томони бир зайлда юпқаланиб борарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ахир у менинг Анна Ивановна билан қалинлигимни биларди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚАЛИНЧИ *этн.* Кимса эшигида хўжайин томонидан тўланган қалинни қоплаш учун ишлаб турган хизматкор, қарол. *Бошига қозоқи тумоқ кийган подачи йигит ҳаммадан айрилиб четга чиқди-да, ёшгина хотинини эргаштириб кета бошлади. Бу Аллонбийнинг қалинчиларидан бири эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚАЛЛИҚ **1** Бирор йигитга унаштирилган қиз (шу йигитга нисбатан). **Қаллиқ ўйнаш** *этн.* никоҳгача (шариатга хилоф равишда) унашилган қиз — бўлажак келин билан махфий учрашиш.

2 Эрли ёш жувон, ёш хотин. *Абдуваҳоб бўлса .. ўз эрки билан ишлайди, қора кўз қаллиқчаси билан чиқиб экин экади, дарахт ўтқазади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 *с. т.* Куёв бўлмиш йигит (унаштирилган қизга ёки хотинига нисбатан).

ҚАЛЛОБ [*а*] Ўз манфаатини кўзлаб, бошқаларни алдаш мақсадида турли найранглар ишлатувчи, алдамқалдам, қинғир, қалб ишлар қилувчи; фирибгар, қалб. *Ширин қизлар, қаллоб ошиқ қўлин олманг, Даврон суринг ҳур меҳнатда, асли толманг.* А. Пўлат.

ҚАЛЛОБЛИК **1** **қаллоб** *с. белги отн. Кўркувнинг энг заҳарли мевасидан бири ёлғон билан қаллоблик. Ҳеч ким ўз-ўзидан ёлғончи бўлмайди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Қинғир, қалб иш. *Қаллоблик қилмоқ.*

ҚАЛЛОБЧИЛИК *с. т. айн.* **қаллоблик** 2.

ҚАЛМОҚ I *қ.* **қалмоқлар.** *Қалмоқ тили. Қалмоқ халқи.* ‖ *Қалмоқ қиз.*

ҚАЛМОҚ II *с. т.* Қармоқ. *Дарёга қалмоқ ташлаган киши илинганини олади-да. Қайси бир балиқчи тўғрига тушган лаққани ташлабди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАЛМОҚИ Қалмоқларда бўладиган, қалмоқларга хос; қалмоқча. *[Ўзбек ойим] иккита рўмолига ҳам қониқмай, ўзининг келинлигидан ўралмай қолган қалмоқи саллачасини қўшган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қалмоқи мол** қорамолнинг иссиққа чидамсиз бир тури, нави.

ҚАЛМОҚЛАР РСФСР составига кирадиган Қалмоқистон АССРнинг туб аҳолиси, туркий тилларнинг бирида сўзлашувчи халқ; қалмоқ халқи.

ҚАЛМОҚЧА **1** Қалмоқ халқига, маданиятига, тилига оид. *Қалмоқча рақс.*

2 Қалмоқ тили. *Қалмоқча(ни) биласизми?* ‖ *Қалмоқча суҳбатлашмоқ.*

ҚАЛОВ **1** **қаламоқ** *фл. иш отн.*

2 *айн.* **тутантириқ.** *Жапақ ўтов ўртасидаги ўчоқда қаловига қамиш солиб тезак тутатди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. **Қаловини топмоқ** 1) тўғри қаламоқ; 2) *кўчма* йўлини, йложини топмоқ; ишнинг кўзини билиб иш тутмоқ. *Қаловини топса, қор ёнар.* Мақол. ▪ *Гап айланиб-айланиб қишлоқ хўжалик техникасига бориб тақалди. Қалови топилиб қолди шекилли, Икромжон бирдан очилиб кетди.* И. Раҳим, Хислат.

ҚАЛОҚ I Бурунда қотиб қолган мишиқ.

ҚАЛОҚ II *диал.* Чилчўп.

ҚАЛПОҚ **1** Юпқа наматдан қилинган бош кийими. *Бахмал жиякли оқ қалпоқ.* ▪ *У .. зангига брезент чакмон, бошига оқ намат қалпоқ кийган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | Ҳар қандай тўқима ёки матадан тикилган бош кийим. *Болалар қалпоғи.*

2 *с. т.* Каска. *Мис қалпоқ. Пўлат қалпоқ.* ▪ *Асқар полвон ҳансираб-ва бошидан каскасини олиб ерга тўнтарди: манглайини эзиб юборди бу чўян қалпоқ!* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 *диал.* Дўппи, каллапўш.

4 Нарсалар устини қоплаб, беркитиб турадиган соябон ёки қопқоқ. *Шипга осиғлик қирқинчи чироқнинг қалпоғи уй деворларининг тепа ёғига чўзиқ соя солган.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

5 Бирор нарсанинг қалпоқли қисми, каллаги; каллак. *Мих қалпоғи. Замбуруғ қалпоғи.*

ҚАЛПОҚДОР *айн.* **қалпоқли** 3.

ҚАЛПОҚДЎЗ Қалпоқ ва умуман бош кийим тикувчи уста, хунарманд.

ҚАЛПОҚЛИ **1** Қалпоқ кийган, бошида қалпоғи бор. *Отлиқ .. беҳилардан бирининг чанг босиб ётган тукини қўли билан артди, қалпоқли бошини*

www.ziyouz.com kutubxonasi

энгаштириб, уни ҳидлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қалпоқсимон қопқоқ билан ёпилган, қалпоқ кийдирилган. *Барак шипининг ўртарофига осиғлик тунука қалпоқли қирқинчи лампа хира нур сочиб турибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 Каллакли, каллакдор, қалпоқдор. *Қалпоқли замбуруғ.*

ҚАЛПОҚЧИ *айн.* **қалпоқдўз.**

ҚАЛТИЛЛАМОҚ *с. т.* Қалтирамоқ, титрамоқ. *Ёлғизоёқ кўприк қадам босганда қалтиллаб турар эди.* | Бир қимирлаб, силкиниб қўймоқ. *Саидхоннинг .. учбурчак шаклидаги мошгуруч соқоли қалтиллаб олди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ҚАЛТИРАМА 1 Қалтираб, тебраниб турадиган, қалтироқ, титроқ.

2 *мед.* Ихтиёрсиз қалтиращдан, аъзонинг бирор ери ихтиёрсиз учиб туришидан иборат касаллик.

3 *диал. айн.* **қоқшол** II.

ҚАЛТИРАМОҚ 1 *айн.* **титрамоқ.** *Совуқдан қалтирамоқ. Беморнинг қўллари қалтираяпти. Бўйнида иллати борнинг оёғи қалтирайди.* Мақол. ▪ *Адолат сурбет Бозоровни кўриши билан ғазабдан қалтиради ва титроғини босиш учун пахта тераверди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бўрон зўрайди, тахтадан қилинган иморат қалтираб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 *кўчма, с. т.* Ортиқ хасислик, зиқналик қилмоқ, бахилларча титрамоқ. *Бир тийин учун қалтирайдиган одам.* ▪ *Кампир қалтираб-қалтираб қотма кафтида бир чимдим туз тутди.* С. Нуров, Дурдона.

ҚАЛТИРАНМОҚ қалтирамоқ *фл. ўзл. н. қам қўлл.— Сени .. сенга мумкинми, Раъно! — Мумкин! — деб қалтиранди Раъно.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚАЛТИРАТМОҚ қалтирамоқ 1 *фл. орт. н. Безгак беморнинг вужудини қалтиратди. «Ура» садолари ер-кўкни қалтиратди.* ▪ *— Э худо, бу балоларни бошимиздан кўтар,— деди Раъно қўлларини қалтиратиб, юқори кўтариб.* Ж.Ўрабоев, Мулла Б. м.

ҚАЛТИРАШМОҚ қалтирамоқ *фл. бирг. н. Оч қолган ёш-ёш гўдаклар дир-дир қалтирашиб йиғлашарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАЛТИРОҚ 1 *айн.* **титроқ** 1. *Уни қалтироқ босди. Бутун аъзойи баданига қалтироқ кирди.* ▪ *Бекнинг вужудини қоплаб олган қалтироқ тобора кучаяр, қалбининг дукиллаб уриши ўзига эшитилиб турарди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Бу зах хонада Адолатни қалтироқ босди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Умаркулни совуқ изғирин, қоронғилик, ваҳима, очлик ўраб олди, баданини қалтироқ тутди.* О. Ҳусанов, Ҳаёт ишқи.

2 *айн.* **титроқ** 2. *Усти ялтироқ, ичи қалтироқ.* Мақол. ▪ *Бой аъзойи-баданидаги яраларнинг аламини тортаётгандай безовталаниб, яна қалтироқ қўллари билан чилимга ёпишди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.— *Яхшимисиз, Ҳаётхон? — деди қалтироқ товуш билан йигит.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАЛТИС 1 Алоҳида эҳтиёткорлик талаб қиладиган, нозик. *Қалтис масала. Қалтис савол.* ▪ [*Равшан полвон*] *масала жуда қалтис эканини Жамоловдан ҳам яхшироқ тушуниб қолди.* О. Ёқубов, Ларза.

2 Хавф-хатар билан боғлиқ бўлган, оқибати ёмон бўлиш эҳтимоли бор, хатарли. *Қалтис қадам. Қалтис тажриба. Қалтис ҳазил. Қалтис ҳунар. Қалтис сиёсат.* ▪ [*Майна*] *бу хатарли, қалтис сафардан асло чўчимасди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Сен ҳозир Зокировнинг қошига югур. Унга ёрдамлаш. Лекин эҳтиёт бўл, қалтис жойлар кўп.* Ойбек, О. в. шабадалар. ‖ *Терговчи гапни қалтис бошлаб қўйганидан пушаймон бўлди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

3 Ҳал қилувчи, долзарб. *Мана шундай қалтис маҳалда Саидий яна бир ёмон иш қилди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

◆ **Қалтис одам** *с. т.* эҳтиётсизлик қилинса бирор шикаст етказиши мумкин бўлган одам. **Қалтис еди** *с. т.* лат еди, шикаст топди. *Қўлим қалтис еди.* **Қалтис кетмоқ** эҳтиётсизлик билан бирор оғир иш ёки гап қилмоқ. *Ғуломжон, бошига тушган устма-уст кулфатлар изтиробига дош беролмай, қалтис кетганини ўзи ҳам сезмай қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАЛТИСЛИҚ қалтис *с. белги оти. Масаланинг қалтислиги. Аҳволнинг қалтислигини ҳисобга олмоқ. Кимсанинг қалтислигини пайқамоқ.*

ҚАЛТ-ҚАЛТ: қалт-қалт титрамоқ (ёки **қалтирамоқ**) қаттиқ, зир-зир титрамоқ. *Замира кутилмаган жанжалдан қалт-қалт титрар эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. **Қалт-қалт қилмоқ** *айн.* **қалт-қалт титрамоқ.** *Қўйлар .. очлик ва совуқдан қалт-қалт қилар эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАЛЪА [*а*] 1 *тар.* Душман ҳужумига қарши мустаҳкам девор ва хандақ билан ўралган, мудофаа воситалари, истеҳкомлар билан таъминланган шаҳар.

2 Қатта бой-феодалларнинг сарой қўрғони; қаср, арк. *Туроббийнинг қалъасида тўққиз от чоптирим ердан кўринадиган битта терак бўларди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

3 *диал.* Шаҳар. *Қанизларнинг кўпи турли қалъалардан олиб келинган ёш гўзаллар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Мингта қалъадан далам яхши, Охун. Бизнинг қизларимиз ҳам жуда шўх бўлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *кўчма юк. усл.* Ишонч боғланган жой ёки нарса, таянч, таянчиқ, суянчиқ. *Совет Социалистик Республикалар Иттифоқи — тинчлик қалъаси.*

ҚАЛЪАЧИ *тар.* Шаҳарларга, хусусан, Россия шаҳарларига бориб савдо-сотиқ қилувчи йирик маҳаллий савдогар. [*Йўлдошбой*] «*қалъачи*» *савдогар бўлиб, майиз, ўрик ва бўз пахталик чопонларни Оренбург, Қазали ва Оқмачит каби шаҳарларга олиб бориб сотиб, у томонлардан Россия молларини олиб келиб сотарди.* Айний, Эсдаликлар.

ҚАЛҚИМОҚ 1 Суюқликнинг бетида чайқалиб турмоқ ёки тебраниб оқмоқ. *Қайиқ сувда қалқиб турибди.* ▪ *Сув юзида қамиш ғарамлар қалқиб сузар эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Суюқликнинг остидан бетига кўтарилмоқ, юзига чиқмоқ. *Суюқликнинг жисмга таъсир этадиган итарувчи кучи жисм оғирлигидан ортиқ бўлса, жисм қалқиб чиқади.* «Физика». *Сизнинг аввал сочингиз, сўнгра оқ кўйлагингиз кўринди. Ботиб, қалқиб келмоқда эдингиз.* А. Умар, Мухтор. *Йўл оғирлашди. Дам шўнғиб, дам қалқиб кетаяпмиз.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 У ён-бу ён чайқалмоқ, тебранмоқ, силкинмоқ. *Нортуянинг устида қалқиб Ҳилпирайди «келин» чодири.* Т. Тўла. *Ердан кўтарилган чанг-тўзон оғир-оғир қалқиди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Серкилламоқ, диркилламоқ. *Назокат қора хонатлас кўйлак кийиб олган, қизил духоба нимчаси остида тўла кўкраги қалқиб турарди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

4 Кўтарилмоқ, кўринмоқ, чиқмоқ (ой, қуёш ҳақида). *Дарахтлар ортидан ой қалқиб, секин сузиб кўтарила бошлади.* Ойбек, Нур қидириб.

5 Ўтирган, ётган ўрнидан турмоқ, қўпмоқ. *Залда ўтирганлар оёққа қалқиб, овация ясади.* ▪ *Оппоқ дала, қир, Ой нури балқир, Тонг отар-отмас Битта қиз қалқир.* М. Алавия. *Бутун отряд шовқин-суронсиз оёққа қалқиди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. | Бирдан сапчиб, ирғиб ўриндан турмоқ; сапчиб, ирғиб тушмоқ. *Хон ўрнидан қалқиб туриб, ҳеч кимга қарамай, ҳеч нарса демай, ўқдай отилиб ичкарига кириб кетди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Наимий қалқиб тушди, баданига титроқ югурди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

6 Сузиб юрмоқ, силжимоқ; кезмоқ. *Қуёш ботди. Аста-секин тоғ томондан этаклари пушти ранг, қора қўнғир булутлар қалқий бошлади.* Ш. Холмирзаев, Оқ отли. *Сузар булут ораларидан Қиё боқиб январь қуёши, Қалқир колхоз далаларидан.* Ҳ. Пўлат.

7 Намоён бўлмоқ, кўринмоқ, сезилмоқ, юзага чиқмоқ. *Юзидаги ғазаб сўниб, табассум қалқиди.* С. Анорбоев, Оқсой. | Тўлғаниб, туғён уриб келмоқ. *Неча бор дилидаги тилига қалқиб келди-ю, аранг ўзини тийди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. | Чиқмоқ, тошмоқ. *Унинг баданига аллақандай қора доғлар қалқиган, иситмаси чиқиб ётибди.* А. Мухтор, Туғилиш.

8 *кўчма* Иккилик бўлиб, на у ёқли, на бу ёқли бўлмай турмоқ; иккилан-

www.ziyouz.com kutubxonasi

моқ. *Мингбошининг бу тилёғламалиги мажлиснинг қалқиб турган қисмини ҳам унинг томонига буриб юборди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. *Унақа бемазалик қилма. Ҳалиги, анақа ишимда ўзим қалқиб турибман. Шунақа вақтда бировга қаттиқ гапириб бўладими?* Ў. Рашид, Қудалар. *Икки ўртада сўз қочиб вазият қалқиб турганда, ёшгина йигит сўз сўради, кўпчиликнинг эътибори ўша ёққа бурилди.* С. Маҳкамов, Гина.

9 *диал.* Қоқилмоқ, мункимоқ. *У қалқиб йиқилди.*

10 *айн.* **ўқчимоқ**. *Бола сув ича туриб қалқиб кетди.*

ҚАЛҚИТМОҚ қалқимоқ 1—3, 5, 7, 9, 10 *фл. орт. н.*

ҚАЛҚИШМОҚ қалқимоқ 3, 5 *фл. бирг. н.*

ҚАЛҚИҚ 1 Суюқлик бетида чўкмай, қалқиб турадиган.

2 *айн.* **қаварик** 2. *Икки томони қалқиқ линза.*

ҚАЛҚМОҚ *айн.* **қалқимоқ.**

ҚАЛҚОВИЧ *айн.* **сузгич** II.

ҚАЛҚОН 1 Қилич, найза ва ш. к. зарбидан сақланиш учун қўлланадиган доира ёки тўртбурчак шаклидаги ҳимоя қуроли; сипар. *Чор ҳоким эмасман, Чамбилгадир хон, Азаматга бердим карк тери қалқон.* «Равшан». *Саидийнинг кўз олдига гижинглаган араб отлари, найза-қалқонлар келиб, қулоғига кураш ва қондан хабар берувчи товушлар эшитилиб кетди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *кўчма* Офат, бало, кўнгилсиз ходисалар ва ш. к.дан сақловчи восита; тўсиқ, ғов. *Кум балосига, гармсел балосига нима қалқон — дарахт қалқон.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Низомулмулк .. сизнинг зарбангизга қалқон қидириб, ўзини у томонга яқинроқ олиб юрибди.* Ойбек, Навоий. | Ҳимоячи, ҳомий. *Сизни тирик деб кўз тиккан кезларимда, номингиз қалқоним эди.* Т. Жалолов, Олтин қафас. *Нигора ўзининг бахти учун қалқон бўлган Шербекнинг кўкрагига бош қўйди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Кўкрагини (ёки кўксини, бағрини, ўзини) қалқон қилмоқ** жонини ҳам аямай қўриқламоқ, кўксини тутиб ҳимоя қилмоқ, даф этмоқ. *Бермагил ёвузларга бир дақиқа хушнудлик, Гул Ватаннинг мард ўғли, кўкрагингни қалқон қил.* Ғайратий. *Вақтида гаштини сурган, вақти келганда турли-туман офатларга кўксини қалқон қилган.* О. Маҳмудов, Машъалларимиз ёркин порласин.

ҚАЛҚОНСИМОН Қалқонга ўхшайдиган, қалқон шаклидаги. *Қалқонсимон без (анат.).*

ҚАЛҚОНЧА 1 қалқон *с. кичр.*

2 *зоол.* Қўнғиз ва шу каби хашаротлар қанотининг қаттиқ пластинкаси.

ҚАЛҚУВЧАН Ботирилганда қалқиб чиқаверадиган, қалқиб турадиган, ботмайдиган.

ҚАМАЛ Қарши томон қўшинлари, истеҳком ва ш. к.ни лашкар билан ўраб олиш; блокада, қуршов, муҳосара. *Қамал ҳолати. Шаҳарни қамал қилмоқ. Душманни қамалга олмоқ. Қамалда қолмоқ. Қамалдан чиқмоқ.* ▪ *Етмиш кунлик бир қамал, етмиш кунлик четдан ва энг ози қишлоқлардан муносабатни узиб туриш, албатта Тошкентни бўлдириб қўйган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Иқтисодий қамал** иқтисодий блокада.

ҚАМАЛИШМОҚ қамалмоқ *фл. бирг. н. Полициялар, миршаблар яна уйларига қамалишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАМАЛМОҚ 1 қамамоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Турмага қамалмоқ. Ўн йил муддатга қамалди.* ▪ *Отабек Марғилон ҳокими тарафидан қамалди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Келинойи, акам бировнинг томини тешиб қамалган эмас ё бировнинг ҳақини еган эмас.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бирор жойга кириб, эшикларни бекитиб олмоқ ёки шу ерда яшириниб ётмоқ. *Куёвнинг қаёқда эканини ҳеч ким билмайди. Келин уйга қамалиб олган.* А. Қаҳҳор, Тўй. | Ташқарига чиқмай босим ўтирмоқ, ётмоқ. *Қарилик орқасида кўздан қолиб, икки-уч йилдан буён уй ичига қамалган қайната.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Ичкари кириб ёки илиниб, тутилиб чиқа олмай қолмоқ, тутилмоқ, тушмоқ. *У ичига катта оқ каламуш қамалган қопқонни ерга қўйди, эшикчасини очди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кўзи тиниб, мияси ари қамалган қовоқдек ғўнғилади, оёғи қалтираб мажолсизланди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

4 Атрофи ўралган жойга кириб, тўпланиб қолмоқ. *Уйга қамалган тутун жуда секин тарқалмоқда.* ▪ *Дераздан кириб эшикдан чиқаётган шамол .. унинг оппоқ сочини силар, .. узун енгларига қамалиб пуфлаб шиширар эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАМАМОҚ 1 Озодликдан маҳрум қилиб қамоқхонага ёки бошқа бирор қамоқ жойга ташламоқ, қамоққа олмоқ. *Турмага қамамоқ. Авахтага қамамоқ. Беш йилга (беш йил муддат билан) қамамоқ.* ▪ *Агар ҳоким ҳеч кимни, айниқса Қудрат акани қамамаган бўлса, аҳолини қўрқитмаслик, ишдан совутмаслик учун қамамаган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Нима қилсин, милицияга бориб ё мени қаманглар, ё оқланглар, десинми?* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Атрофи ўралган жойга ҳайдаб киритмоқ, ҳайдаб киритиб, бекитиб қўймоқ. *Товуқларни товуқхонага қамамоқ.* ▪ *Ёйишга жойи бўлмаган хўжаликларгина молларини оғилхоналарга қамаб боқади.* С. Анорбоев, Оқсой. | Тутқинликка солмоқ, тутмоқ. *Сарахон пашшани кафтига қамаб, муштини Саидийнинг қулоғига тутди.* А. Қаҳҳор, Сароб. | *с. т.* Берк жойга тиқиб қўймоқ, берк жойга тиқиштириб сақламоқ. *Нарсаларни омборга қамамоқ.*

3 *с. т.* Дам бермоқ, **дамламоқ**. *Камерага ҳаво қамамоқ.*

ҚАМАР [*а*] **1** *кт. айн.* **ой** 1. *Букун коинотда Шамс подшо, Қамар вазирдир.* Ойбек, Навоий.

2 Қамар (*эркаклар ва хотин-қизлар исми*).

ҚАМАРИЯ [*а*] *кт.* Ойнинг иккита бир хил фазаси, *мас.* Ой туғилган кундан келгуси Ой туғилган кунгача бўлган вақт асос қилиб олинган йил ҳисоби (Қамария ҳисобида, йил, шамсия ҳисобидан деярли 11 сутка қисқа. Қамария ойлари: муҳаррам, сафар, раббиулаввал, раббиуссоний, жумодилаввал, жумодиссоний, ражаб, шаъбон, рамазон, шаввол, зулқаъда, зулҳижжа).

ҚАМАТМОҚ қамамоқ *фл. орт. н. Жиноятчини тутиб қаматмоқ.*

ҚАМАТТИРМОҚ қаматмоқ *фл. орт. н. Агар менда куёв бўлиб, у шундай жиноятга қўл урса, мен ўйлаб-нетиб ўтирмай, қаматтириб юборар эдим.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ҚАМАШМОҚ I **қамамоқ** *фл. бирг. н.* [*Баҳром:*] *Мендан кейин онамни қамашипти. Қампир турмада .. қазо қилибди. Сингелим дом-дараксиз.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ҚАМАШМОҚ II: **тиш қамашди** нордон нарса чайнаш натижасида тишлар безиллаб қолди. *Кўксултон еб тишим қамашиб қолди.* **Кўз қамашди** 1) ўткир ёруғлик таъсирида кўз тинди, кўз кўрмайдиган, ажратолмайдиган бўлиб қолди. *Прожекторларга қараб кўзим қамашди.* ▪ *Тик қуёш тикларидан кўзи қамашган чол .. чавандозлар келаётган томонга югурди.* Ҳ. Ғулом, Машъал; 2) кўз жимирлашади; кўриб ақл шошади. *Табиий, ҳаммадан Нуринг уйи ҳашаматли, қимматли жиҳозлар билан магазиндай ясатилган; кўрган одамнинг кўзи қамашади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАМАШТИРМОҚ: тишни қамаштиради нордон нарса чайнаш тишни безиллатиб қўяди, безиллатади. *Хом олма тишни қамаштиради.* **Кўзни қамаштиради** 1) ўткир ёруғлик таъсири кўзни тиндиради, кўрсатмайдиган, ажрата олмайдиган қилиб қўяди. *Шуъълалар кўзни қамаштириб, ундан бериларги паст-баландликларда душман ҳаракатини кўришга халақит берарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар; 2) кўзни жимирлатади; лол қолдиради, ақлни шоширади. *Мирзакаримбойнинг ҳовучига сиғмаган бу қимматбаҳо безаклар кўзни қамаштиради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАМИЧ *с. т.* Қамиш.

ҚАМИШ Бардигуллилар (қиёқсимонлар) оиласига мансуб, сувда, ботқоқликда, тўқайзорда ўсадиган бўғим-бўғим узун пояли ўсимлик. *Қамиш ўрмоқ.* | Шу ўсимликнинг ўрилган пояси ва унинг чўпи. *Қамишдан бўйра тўқимоқ.* || *Қамиш най. Қамиш том.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

▬ *Кейин бир парча қоғоз олиб қамиш қаламни қитирлатиб ёза бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Шакар қамиш** *қ.* **шакарқамиш.**

♦ **Қамишдан бел боғлаб** сидқидил билан, астойдил. *Қамишдан бел боғлаб хизмат қилмоқ.*

ҚАМИШЗОР Қамиш ўсадиган жой, тўқай, тўқайзор.

ҚАМИШЗОРЛИК Қамишзор жой, қамишзор.

ҚАМИШИТ [*р* камышит] *бнк.* Қалин қамиш плита. *Қамишит солиб том ёпмоқ.*

ҚАМИШҚУЛОҚ Қулоқлари узун ва чимирилиб, диккайиб турадиган (от ҳақида).

ҚАМОҚ 1 Озодликдан маҳрум этилган кишилар, маҳбуслар, жиноятчи ва ш. к. қамаладиган жой; қамоқхона, турма.

2 Шундай жойга қамалган кишининг ҳолати. *Қамоққа олмоқ. Қамоққа тушмоқ. Қамоқда ётмоқ. Қамоқдан чиқмоқ.* ▬ *Акамни шунча йил ишлатиб, ҳақини бермадингиз. Энди қамоқда чиритмоқчимисиз?* Ойбек, Қутлуғ қон. *У* [*Қудрат*] *қамоқда яна ҳам чиниқиб, революцион руҳи яна ҳам тиниқиб чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Шундай жойга қамаб жазолаш. *Хотин кишини урган, унинг озодликка чиқишига қарши бўлган одамни совет қонуни қамоққа буюради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚАМОҚХОНА Қамоқ жойи; қамоқ, турма. *Қамоқхонада ётмоқ.* ▬ *Обхоналар .. Бухоронинг энг мустаҳкам қамоқхонаси эди.* Айний, Дохунда.

ҚАМРАМОҚ 1 Атрофлаб ўраб олмоқ, қуршамоқ. *Шаҳар атрофини ўрмон қамраган. Душман истеҳкомини қамраб олмоқ.* ▬ *Коса кўтареган хотин-халаж қозон атрофини қамраб олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ёйилиб, тарқалиб маълум жойни эгалламоқ; босмоқ, тутмоқ, қопламоқ. *Ёнғин бутун уйни қамраб олди.* ▬ *Кеча гуриллаб қор ташлади, бугун унинг қора совуғи ҳамма ёқни қамраб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Розиқнинг аъзойи баданини яна ўлим даҳшати қамради.* С. Анорбоев, Оқсой. | Ўзига тортмоқ, жалб этмоқ. *Суҳбатга ҳеч алоқаси йўқдек туюлган ҳикоя бора-бора ҳамманинг эътиборини қамраб олди.* Й. Шамшаров, Боғбон.

3 Ўзида мужассамлантирмоқ, акс эттирмоқ, ифодаламоқ; ўз ичига олмоқ. *Жуда катта давр тарихини қамраб олган асар.* ▬ *У* [*Навоий*] *мингларча йилги маданиятни, асрларнинг фикр бойлигини қамраган шоир эди.* Ойбек, Навоий. *Коммунизм сари қилмоқда хитоб Ўлмас ғояларни қамраган сўзлар.* Э. Раҳим.

ҚАМРАТМОҚ қамрамоқ *фл. орт. н.*

ҚАМСАМОҚ *диал.* Қамрамоқ.

ҚАМТИ *рвш* Юзма-юз, бақамти. *Қамти келмоқ.* ▬ *Анвар ўртага дастурхон ёзиб, икки лаган манти чиқариб қўйди, уч киши қамти ўтириб манти тановул қилдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ана шу оқпадарга қамти келиб қолсам бўладими?* Ойбек, Болалик. **Қамти қилмоқ** (*ёки қўймоқ*) юзма-юз, бақамти қилмоқ, юзлаштирмоқ, учраштирмоқ. *Мактабдаги одатимни қилиб, болани уйида ота-онасига қамти қилиб сўзлашдим.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ҚАМЧИ От-уловни уриб юришга ундаш учун ишлатиладиган дастали, кўпинча қайиш тасма шақлидаги асбоб. *Ўрма қамчи. От ўйнатадиган узун қамчи.* ▬ *Раис отига қамчи уриб, идора томон кетди.* Ойдин, Юрагида ўти бор. **Қамчи босмоқ** (*ёки солмоқ, бермоқ*) қамчи билан урмоқ. *Йўлчининг юз-кўзи аралаш яна қамчи солди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Асқар ота беихтиёр отига қамчи босди, яна бошини тортди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Қамчи ўйнатмоқ** қамчи кўрсатиб қўймоқ, қамчи билан пўписа қилмоқ. **Қамчисидан қон томган** жуда ҳам золим, шафқатсиз. *Қамчисидан қон томмаган бой бой эмас.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. | Шундай асбоб зарби. *Қамчи емоқ. Яхши отга бир қамчи, ёмон отга минг қамчи.* Мақол.

♦ **Қамчи соч** чиройли ўрилган узун соч. *Шоҳида бўлса, узун қамчи сочларини кўкрагига ташлаб, рўпарамга ўтирди-да, теварак-атрофга завқ билан назар ташлай бошлади.* М. Жабборов, Севинч ёшлари.

ҚАМЧИЛАМОҚ 1 Қамчи билан урмоқ, саваламоқ. *Ғузор томондан оқ саллали кимдир биров от қамчилаб, шитоб билан келарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Ўғли ёнига югуриб бориб, уни қамчилай бошлади.* М. Жўрабоев, Мулла Б. м.

2 *кўчма* Сўз билан урмоқ, қаттиқ танқид қилмоқ, пўстагини қоқмоқ. *Машҳур фитначи Муҳаммад Жамол чиқиб, хўп қамчилади сизни ва бизни.* Ойбек, Нур қидириб.

3 *кўчма* Қистамоқ, ундамоқ, мажбур қилмоқ. *Тангриқул ҳожи қўлидаги бутун воситалар билан ерни қамчилаб кўпроқ ҳосил беришга мажбур қилар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

♦ **Отни қамчиламоқ** зудлик билан, фурсатни қўлдан бермай ҳаммадан олдин ҳаракат қилмоқ, тезламоқ, тезлатмоқ. *Иш кўп, вақт оз — отингни қамчила.* ▬ *Ўзим кузатиб қўйдим. «Кузонаверинг!» демоқчи бўлиб, энди оғиз жуфтлаган ҳам эдики, онаси яна отини илгарироқ қамчилаб қолди.* В. Ғофуров, Вафодор.

ҚАМЧИЛАНМОҚ қамчиламоқ *фл. мажҳ. н.*

ҚАМЧИЛАТМОҚ қамчиламоқ *фл. орт. н.*

ҚАМЧИЛАШМОҚ 1 қамчиламоқ *фл. бирг. н.*

2 Бир-бирини қамчи билан урмоқ, ўзаро қамчи солиб савашмоқ. *Қорахон қайтмайди навбат олади, Гоҳ ерларда қамчилашиб савашиб, Кўп хархаша қилар ақли шошиб.* «Алпомиш».

ҚАМЧИН *с. т.* Қамчи.

ҚАМҒОҚ Шарсимон юмалоқ ўсадиган, уруғи пишганда илдиз бўғзидан узилиб, шамол билан узоқ-узоқларга думалаб кетадиган майда тиканли чўл ўсимлиги; шўрак. *Янтоқ ўзини боғ билади, қамғоқ ўзини тоғ билади.* Мақол.

ҚАНАҚА *с. т.* Қандай. *Бу қанақа гап?* ▬ *Отини эшитаман холос, қанақа одам, билмайман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАНАҚАНГГИ *с. т.* Қандай. *Сен ўзинг қанақангги одамсан?*

ҚАНАҚАСИ *сўр. олмш* Қайси бири?, қайси хили?, қандай? *Бу газмоллардан қанақаси сенга ёқади?*

♦ **(Бу) қанақаси (бўлди)?!** таажжуб воқеа, ҳодиса ва ш. к. юз берганда айтиладиган ибора (кўпинча истеҳзо билан айтилади). *Сўрамай кетаверибсиз, бу қанақаси бўлди? Ёз чилласида ёмғир ёғаяпти, бу қанақаси бўлди?*

ҚАНАҚАСИГА *рвш, с. т.* Қандай, қандай қилиб, қай йўсинда. *Қанақасига яшасанг, яшайвер. У дарёдан қанақасига ўтади?!* ▬ *Пешанамга ёзган бўлса, сизларга нима!* [*Ҳожар:*] *Ҳа, қанақасига ёзар экан у қулваччани.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚАНД [*ф-т*] Соф шакар моддасидан, шакардан тайёрланадиган маҳсулот; ширинлик. *Чақмоқ қанд. Оқ қанд. Калла қанд. Қанд заводи. Қанд ушатмоқ. Қанд билан чой ичмоқ. Меҳнат қилиб топганинг, қанду асал тотганинг.* Мақол. **Қанд чой** қанд ёки шакар қўшилган ширин чой. *Палатамизга қайтдик. Ҳожи ака каравотида ёнбошлаб, қанд чой ичиб, ўзини елпиб ётар эди.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. **Хўроз қанд** *қ.* **хўрозқанд.** [*Самандаров*] *чўнтагидан иккита хўроз қанд чиқариб болага берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

♦ **Қанд касаллиги** *с. т.* Диабет. **Қандингни ур!** *ёки* **қандингни е!** таҳсин-офарин маъноларини ифодалайдиган ибора; балли, баракалла. *Қандингни ур, юлдузларинг жуфт тушган бўлса-чи, одам боласи сенларни ажрата олмас!* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Ғофир ака*] *кўпчиликка етакчи, катта-кичикка баравар, қандини есин!* Н. Мақсудий, Умидли бола.

ҚАНДА *эск. кт.* Қаерда, қаёкда. *Ухлаб қолиб бўлдим банди, Қолдим юз туман армонда. Банди бўлмадим майдонда, Мендай банди бўлди қанда?* «Равшан».

ҚАНДАЙ 1 *сўр. олмш* Белги, сифат, хусусият ҳақидаги сўроқни билдиради; қанақа? *Бу қандай китоб? Қандай овқатни хоҳлайсиз? У қандай иш билан банд?* ▬ [*Ёрмат:*] *Қандай беда денг, боғи қучоққа сиғмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Қалай. *Аҳволинг қандай?*

2 *нисб. олмш* Қай хилдаги, қай тарздаги; қанақа. *Куёв учун қандай*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кийим ярашмоғи ҳам баҳс қилинар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Капитан жангчиларни ном-баном чақириб, ким қандай қуролни ўрганмоқчи эканини сўради.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Э, онажонгинам, қани энди сен ҳам шу ерда тирик бўлсанг-у, ўз ўғлингнинг қандай одам бўлганини кўрсанг.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *белг. олмш* Белги, сифат, хусусият ҳақидаги сўроқни таъкидлаб, кучайтириб келади. *Қандай дилбарсан? Бу қандай бахт! Бу қандай муомала! Бу қандай кулфат!* ▪ *Оҳ, кўрсанг эди, бир куёвни! Қандай чиройли, қандай ақлли эканини билар эдинг, бекачим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 *рвш* Қай тарзда, қай йўсинда. *Луғат қандай тузилади? Бу перо қандай ёзади? Шунча ишни бир ўзинг қандай бажарасан?* **Қандай қилиб** қайси йўл билан, қай тарзда, қайси йўсинда. *Қандай қилиб бу ерга келиб қолдингиз?* ▪ *Сиз Олтин юлдузни қандай қилиб олгансиз? Шуни айтиб берсангиз.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Қай даражада, қай шаклда. *Биз радиоактив моддаларининг ғўзалардаги тирик тўқималарга қандай таъсир қилишини аниқлашга муяссар бўлдик.* «Фан ва турмуш», 1959, № 10. | Риторик сўроқда бўлишсизликни билдиради. *Бу гапга қандай ишонаман.* ▪ *Кимсан Мирзакаримбой, таги паст, қашшоқ қизга уйланса; мен қандай чидайман!* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 *с. т.* **-ган, -да** қўшимчасини олган феъллардан кейин келиб, берилган саволга ижобий жавобни бўрттириб, таъкидлаб ифодалайди.— *Бу фильмни кўрганмисиз? — Кўрганда қандай. Шу китоб қизиқми? — Қизиқ бўлганда қандай дейсиз!*

◆ **Қандай бўлмасин** (**ёки бўлса ҳам**) 1) қандайдир, қанақа бўлмасин, бари бир. *Энди у* [*Нури*] *Фазлиддиннинг ҳамма сифатларида, қандай бўлмасин, бир камчилик кўра бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) қанчалик оғир, қийин бўлса ҳам; нима (қилиб) бўлса ҳам, илож топиб. *Қандай бўлмасин, эртага келишинг керак.* **Қандай қилай** на қилай, нетай, нима қила олар эдим, на чора. *Энди қандай қилай, бўлар иш бўлган.* ▪ *Қандай қилай, ўртоқжон, ўзимга қолса шундоқ бўлсин дебманми.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ҚАНДАЙДИР *гум. олмш* Қандайлиги ёки кимлиги номаълум, белгиси, сифати хусусияти у қадар аниқ бўлмаган; аллақандай. *Қандайдир шаҳар. Унинг қандайдир иши чиқиб қолибди. Қандайдир бир киши сизни сўраб эди.* ▪ *Бир парча қоғознинг юзига қора, қуюқ сиёҳ билан ўнг-тескари, қандайдир ҳарфлар ёзилган.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Қайсилиги номаълум, қайси бирилиги у қадар аниқ бўлмаган; аллақайси. *Ҳакимбойваччанинг яқин дўстларидан бир киши, қандайдир бир ўтиришда Мирзакаримбойга орқаворатдан тил тегизганини эшитиб, у билан узоқ замон олишган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАНДАК [*ф-т*]; **қандак ўрик** у қадар йирик бўлмайдиган, кам сув, аммо сершира, тўқсариқ-қизил рангли ўрик нави. *Болагинамнинг боласи — қандак ўрикнинг донаси.* Мақол.

ҚАНДАЛА Одам ва ҳайвон қони ёки ўсимлик шираси билан озиқланувчи паразит ҳашарот. *Ўсимлик қандаласи.* ▪ *Билсам, қандала деганлари тахта қанаси экан.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚАНДАЛАТ *с. т.* Қандолат.

ҚАНДАҚА с. т. Қандай. *Э, қандақа хотин бу, бировнинг уйига бостириб киради!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

ҚАНДАҒОЧ Оқ қайинлар оиласига мансуб бўлган баргли дарахт ёки бута.

ҚАНДДАЙ, -дек 1 Қанд каби, қандга ўхшаш. *Қанддай ширин мева. Қовун қанддай чиқди.*

2 *кўчма с. т.* Жуда яхши, кўнгилдагидай. *Икки танобгина ер олсам, оз бўлсин, соз бўлсин дегандай, қанддай иш қилар эдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *рвш, кўчма с. т.* Нақд, мўмай қилиб; қуртдай. *Пулни қанддай қилиб (санаб) олди.*

ҚАНДДОН [*ф-т*] Қанд, шакар солиб қўйиладиган махсус идиш.

ҚАНДИЛ [*а<грек*] 1 Бир неча шам ёки лампочка қўйиладиган оёқли ёки осма чироқ; чилчироқ, люстра. *Деворий қандил. Осма қандил.* ▪ *Олтин қандилдаги эъликлаб шамларнинг нури .. уйга бир хаёлийлик берар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Анна туриб деворлаги включателни чиқиллатган эди, уч лампали қандил ёғдуси нотинч ва ҳаяжонли юзларга тушди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Иссиқ гуппи кийиб олган шоир шийпонда ўтириб, олдидаги хонтахта устига бир коса булоқ суви қўйиб, қандил ёруғида ишлайди.* М. Осим, Зулмат ичра нур.

2 Олма навларидан бирининг номи.

ҚАНДИМ Қумда ўсадиган бута, ўсимлик. *Улар* [*Мунаввар билан чўпон*] *кун ёйилган бир пайтда қандим буталари билан қопланган қум тепадан ёнлаб ўтаётиб, бир ўтов, бир чайлага дуч келишди.* С. Анорбоев, Меҳр.

ҚАНДИН [*ф-т*] Сершира, сершакар, ширин. *Қуюқ қандин нишолда ликопчалар, жонон пиёлаларда .. ичкарига, ташқарига кета бошлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАНДЛИ Қанди бор, қанд солинган, ширин. *Қандли чой.*

◆ **Қандли диабет** *айн.* **шакарли диабет** *қ.* **диабет.**

ҚАНДОЛАТ 1 Ун ва қиёмдан ўртасига мағиз ёки қовурилган ёнғоқ солиб тайёрланган юмалоқ-юмалоқ ширинлик.

2 Маҳаллий шакарпазлик маҳсулотлари, маҳаллий ширинликлар, қанд-қурслар.

ҚАНДОЛАТФУРУШ Маҳаллий шакарпазлик маҳсулотлари билан савдо қилувчи дўкондор. *Дўкондорлар савдо бўлмагани учун қўшниси билан эринибгина суҳбатлашиб ўтиришади, қандолатфуруш хира пашшаларни ҳафсаласизлик билан қўлида ...* Ҳ. Нуъмон, А. Шорахмедов, Ота.

ҚАНДОЛАТЧИ Қандолатлар ва умуман маҳаллий ширинликлар тайёрловчи ҳунарманд, шакарпаз. *Шаҳарда машҳур бўлган бир қандолатчи, .. ўз қўли билан тўғга нишолда ҳозирлайди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАНДОҚ *с. т.* Қандай. *Қандоқ қилай, энди нё чора?* З. Диёр. *Хотиржам бўлганда қандоқ, тақсир!* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҚАНД-ҚУРС Қанд, новвот, пашмак, конфет каби ширинликлар. *Расталарда ёнғоқ-майизлар, қанд-курслар тоғ-тоғ уйиб ташланган.* С. Анорбоев, Оқсой. *Темиртош ҳам кеча қалмиғи Менглиойнинг янгасига иккита ироқи совун, упа-элик олиб, янги рўмолчасига қанд-курс тугиб, қош қорайганда борган эди.* М. Осим, Ўтрор.

ҚАНЖИР Қўнғирлар туркумига мансуб, дарё, кўл ва ш. к. сув ҳавзаларида яшовчи қуш.

ҚАНЖИ(Р)ҒА [*мўғ*] Юк ва бошқа нарса боғлаш учун эгар орқасига маҳкамланган тасма, боғич ёки илгак. *Яхши ҳам чол шаҳарга ўрганмаган итни адашиб кетишидан қўрқиб, эшакнинг қанжиғасига боғлаб олган экан, бўлмаса пок титиғимни чиқарар экан.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚАНЖИҚ 1 Итнинг модаси, урғочи ит.

2 *сўк.* Бузуқ, фоҳиша.— *Ҳақорат қилди сени .. унақанги қанжиқ ҳар муюшда топилади,— деди* [*Кимсан*]. А. Мухтор, Туғилиш.

ҚАНЖИҒА *қ.* **қанжи(р)ға.**

ҚАНЗИМОҚ Оби-тобидан ўтиб, қотиб қолмоқ (хамир ҳақида).

ҚАНЗИТМОҚ қанзимоқ *фл. орт. н.*

ҚАНИ I *сўр. олмш* Кўздан ғойиб, йўқ бўлган ёки номаълум ерда қолган кимсанинг, нарсанинг қаердалиги ҳақидаги сўроқни билдириб келади. *Болалар қани? Портфелинг қани?* ▪ *Нега вақтсиз келдинг? Отабек қани?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Сўроқ ёки ундов гапда афсус, таажжуб каби маъноларни билдиради. *Тўй қани, никоҳ қани, ота-онаси қани, уйи қаерда? — ҳаммаси ёлғон экан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАНИ II *унд. с.* Қисташ, ундаш, даъват маъноларини ифодалайди. *Қани, тезроқ бўл, кечикиб қоламиз! Қани, гапир!* ▪ *Қани, яна ичиб, ошдан катта-катта олинг.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. *Қани, бирон одам бўлса, айтсин: бутун Ўзбекистонни қидирганда Нурматжонга ўхшаган йигитдан яна бирорта топилармикан?* А. Қаҳҳор, Қизлар. | Дўқ-пўписа маъносини кучайтиради. *Қани, бормай кўр-чи!*

www.ziyouz.com kutubxonasi

♦ **Қани энди** *кирш с.* қандай яхши бўлар эди. *Қани энди, ҳар бандайи мўминга Деҳқонбойдай куёву сиздай қайнана насиб қилса!* А. Қаххор, Янги ер. *Қани энди, вақтим ва имкониятим бўлса. Анави токчаларни ҳам китоб билан тўлдирар эдим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАНОАТ [*а*] 1 Озга ёки борга кўниш, бори билан кифояланиш, нафси тийиқлик билан кўнга, ортиқчаликка интилмаслик. *Камбағални сабри-қаноат асрайди. Қаноат қилмаса, шармандалиги ортади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Розилик. *Муталға раисликни бериб ўзи муовинликка қаноат билдирган чоғларида, Равшан полвон Муталдан умиди бошқа эди.* О. Ёқубов, Ларза.

2 Мамнунлик, хурсандлик, мамнуният, қониқиш. *Поччаев ҳамманинг фақат ўзига қараб қолганини ичида қаноат билан қайд қилиб, Жуманга ер остидан «қалайсан?» дегандай бир назар ташлаб қўйди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Заргаров қийқириб кулди, чапак чалди ва бунга ҳам қаноат қилмай, ўрнидан туриб ўйинга тушди.* А. Қаххор, Оғриқ тишлар. **Қаноат ҳосил қилмоқ** (*ёки этмоқ*) 1) қониқарли деб топмоқ, қониқмоқ, қаноатланмоқ. *Ғуломжон жавобдан қаноат ҳосил қилмади, лекин гап талашиб ўтиришни ҳам лозим кўрмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) рози бўлмоқ, мамнун, хурсанд бўлмоқ, қонмоқ. *Унинг гапидан ҳаётга тўймаганлик, ўтган умридан қаноат ҳосил этмаганлиги кўриниб турарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар; 3) ишонмоқ, ишонч ҳосил қилмоқ. *Бояги сўзларни тушида эмас, ўнгида эшитганига қаноат ҳосил қилгандан кейин сўради: — Сиз Раззоқни биласизми, ўғлим?* Ҳ. Ғулом, Машъал. | *кам қўлл.* Ором, тинчланиш. *Худойи кулча, худойи ошлар улашилди. Очларнинг қорни бир оз қаноат топди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Ишонч, ишониш.— *Бу сиригизни мендан яширмоқчи бўласиз,— деди тамом қаноат билан Ҳасанали, чунки энди ўз кашфига жуда ишонган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАНОАТЛАНАРЛИ Қаноат ҳосил қилса бўладиган, қаноатлантирадиган, қониқарли. *Қаноатланарли жавоб. Месткомнинг иши қаноатланарли деб топилсин. Қаноатланарли баҳо.*

ҚАНОАТЛАНАРСИЗ Қаноатланиб бўлмайдиган, қаноатлантирмайдиган; деярли ёмон, қониқарсиз. *Қаноатланарсиз жавоб.* || *Қаноатланарсиз ишламоқ.*

ҚАНОАТЛАНМОҚ 1 Озга, борига қаноат қилмоқ, бори билан кифояланмоқ, қониқмоқ. *Кичкина декча қайнатиб, бир товоқ хўрда ошга қаноатланганидан, дўкондорлар орасида у сал кунда «хўрда махсум» деб лақабланди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Қаноат ҳосил қилмоқ, қониқарли деб топмоқ; мамнун бўлмоқ, рози бўлмоқ, қонмоқ, қониқмоқ. *Ҳаётдан қаноатланмаган одам.* ▪ *— Қаноатландингизми? — Тушунаман,— деди Элмурод.— Мен ўз билан қаноатланаман. Боғи эрам менинг ёлғиз бошимга нимага керак? Кўпчиликка бўлсин.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Чекланмоқ, кифояланмоқ. *Элмурод эшон билан оқсоқол ўртасидаги диний муносабатга аралашишни лозим кўрмади. Фақат завқли кулги билан қаноатланди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАНОАТЛАНТИРАРЛИ Қаноатлантирадиган, қониқтирадиган, мамнун қиладиган. *Турдиев қанча ўйламасин, охирига етмади. Ўзини қаноатлантирарли жавоб тополмади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚАНОАТЛАНТИРМОҚ *қаноатланмоқ фл. орт. н. Жавобингиз мени қаноатлантирмади.* ▪ *Бу иш Сувонкулни асло қаноатлантирмагач, ариза бериб, колхоз ддлачилик бригадасига ўтган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Анвар зерикмас, ҳар бир сўроққа жавоб бериб, Раънони қаноатлантиришга тиришар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚАНОАТЛИ Озга, борига қаноат қиладиган, кўп талаб қилмайдиган; сабрли. *Қаноатли киши.* ▪ *Афанди,— «эшак ҳам қаноатли бўлар экан»,— деб унга ем бермай қўйди.* «Латифалар».

ҚАНОАТСИЗ Озга, борига қаноат қилмайдиган, кўп талаб қиладиган; чидамсиз.

ҚАНОР, қанор қоп Катта қоп. [*Мамажон*] *тепани ўнгаргандай, Орқалар қанорларни. Машинасига жойлар Тоғ каби хирмонларни.* Қ. Муҳаммадий. *Катта қанор қопларга тиқиб солинган пахталар араваларда ўрлаб ётарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАНОРА Гўшт осиб қўйиладиган бир неча илгакли мослама; чангак. *Семиз қўй ўзини қанорада кўрар.* Мақол. ▪ *Қассоб дўкони олдидаги қанорада уч-тўртта гўнгқарға .. сакрайди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҚАНОТ 1 Қуш ва ҳашаротларнинг учиш органи. *Ғознинг қаноти. Қалдирғочнинг қаноти. Капалакнинг қаноти. Пашшанинг қаноти. Қуш қаноти билан учиб, қуйруғи билан қўнар.* Мақол. ▪ *Қарчиғай болалари қанот чиқарди-ю, узоқ-узоқларга учди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Нозик ранг-баранг парвоналар, капалаклар лампа атрофида айланар, гулдор қанотларини шишага уриб, типирчилар, гиламга енгилгина қулаб, тинар эдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қанот қоқмоқ** 1) қанотларини силкитмоқ ёки бир-бирига, ёнига уриб тап-тап овоз чиқармоқ. *Том орқасида хўроз қанот қоқиб, қичқирди.* А. Қаххор, Анор; 2) қанотларини силкитиб учмоқ, парвоз қилмоқ. *Шийпоннинг атрофидаги гулзорда ранг-баранг капалаклар, игначилар қанот қоқар, асаларилар ғўнғиллар, аллақаерда ғуррак ғуриллар эди.* А. Қаххор, Картина; 3) *кўчма* елдай, қушдай учмоқ. *Йўлчибой бизникига келса ёмон бўладими? .. Йўлчини албатта келтираман. Ўзи ҳам қанот қоқиб келар.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қанотини қайирмоқ** (*ёки синдирмоқ*) жисмоний ёки маънавий шикаст етказмоқ, ишдан чиқармоқ. [*Жамила:*] *Қуш эдим,— қанотимни қайирдилар, гул эдим — булбулимдан айирдилар.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Қанотимни қайириб, Туққан элдан айириб, Ташладилар зиндонга, Бошладилар ҳижронга.* Ё. Мирза.

2 Самолётнинг ердан кўтарилиб, ҳавода муаллақ туриш учун хизмат қиладиган қанотсимон ёйиқ қисми.

3 Автомобиль, велосипед каби машиналар ғилдираги устига лойдан ҳимоя қилиш учун ўрнатилган мослама. [*Йигит*] *олдинги қаноти синиб қолган «Зиф» велосипедини секингина ҳайдаб келаяпти.* Ш. Отамуродов, Кўнгил.

4 Эшик, дераза ва ш. к.нинг тавақаси. *Юнусов дераза нинг қанотларини очиб кесакисига қулочини ёзганча туриб қолди.* Қ. Мақсудов, Мажлисдан сўнг. *Майна бир қаноти қия очиқ эшикдан ичкари кирди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

5 Ёйиқ, чўзиқ нарсаларнинг бирор томони, ёни, чеккаси. *Бинонинг сўл қаноти — эшик олди баланд айвон.* А. Қаххор, Янги ер. [*Нигора*] *президиум столининг ўнг қанотига бориб тўхтади.* С. Анорбоев, Оқсой.

6 Зина, кўприк ва ш. к.нинг ёнига ўрнатилган тўсиқ; панжара. *Маҳкам зинапоя га қараб чопди ва унинг силлиқ ёғоч қанотидан ушлаб, учинчи қаватга югуриб чиқди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

7 *ҳарб.* Ёйиқ жойлашган қўшинларнинг, фронтнинг ўнг ёки сўл томони; фланг. *Мирзо Ёдгорнинг ўнг ва сўл қанотлари қаттиқ шикаст еб, бутунлай бебош-бетартиб қочишга юз тутган эди.* Ойбек, Навоий. *Ўнг қанотда турган автоматчилар, ўқчилар бирдан кўтарилиб олдинга ташландилар.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

8 *кўчма сиёс.* Бирор ташкилот ичида энг революцион ёки энг реакцион ғояларни олға сурувчи группа. *Биз конференцияда сўл қанотни туздик ҳамда ўз резолюциямизни ва манифест проектини тақдим қилдик.* В. И. Ленин, «Социалистик пропаганда лигаси» секретарига.

9 *кўчма* Суянчиқ; кўмакчи. *Ёрим бўлса, қанотим дейман.* Сайёр. *У* [*Низомжон*] *Икромжонга ўғил бўлди. Унинг қўш қаноти бўлди.* С. Аҳмад, Уфқ.

♦ **Қанот бағишламоқ** (*ёки бермоқ*) куч, ғайрат бағишламоқ; далда, мадад бермоқ. *Юрагининг аллақаерида учқунланаётган умид унга қанот бағишлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қанот ёймоқ** (*ёки ёзмоқ*) 1) *айн.* **қулоч ёзмоқ** қ. **қулоч** 1. *Янги ҳаёт*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қанот ёймоқда. ▪ *Ҳар уйда тўй, ҳар ерда шодлик, Шодлик қанот ёйибди сўнгсиз.* Т. Тўла; 2) шохламоқ, шох отмоқ. *Қабристоннинг чинорлари, сада қайрағочлари қанот ёзиб танобтаноб ерни қоплаб ётибди.* И. Раҳим, Ихлос. **Ўз қаноти остига** (*ёки тагига*) **олмоқ** 1) ўз паноҳига, ҳимоясига ёки қарамоғига олмоқ. *Етимларни қаноти остига олибди;* 2) *салб.* ёнига, атрофига тўпламоқ. *Қодиров оғзи катта эркакларни қаноти остига олиш йўли билан ўз мавқеини кучайтиришга интилганини сезиб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Қаноти остида бўлмоқ** паноҳида, ҳимоясида ёки қарамоғида бўлмоқ. [*Майсара:*] *Энди, тақсирим, давлатни ҳам кўрганман, ишқилиб сизнинг қанотингиз остида бўлсак бўлади-да.* Ҳамза, Майсаранинг иши. **Қаноти остида сақламоқ** ҳимоясида сақламоқ, ҳомийлик қилмоқ, сақлаб қолмоқ. *Собиқ босмачи Мадаминни ўз қаноти остида сақлаб келган кишининг советда раислик қилиши ярамайди!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАНОТЛАНМОҚ *кт.* 1 Қанот пайдо қилмоқ, қанот чиқармоқ. | *кўчма* Рухланмоқ, ғайратга келмоқ. *Ҳавасларим қанотланиб кўкка учади.* Ғ. Ғулом.

2 Шайланмоқ; интилмоқ. *Қишлоққа учишга қанотланиб ўтирганимда, дадам билан маҳалла элликбошиси офатдай, бирдан босиб келишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Кенг тарқалмоқ, қанот ёзмоқ. *Ўн беш байрам — ўн беш алангга Қанотланди бутун оламга.* Ҳ. Ғулом.

ҚАНОТЛАНТИРМОҚ қанотланмоқ *фл. орт. н. Командирнинг шахсий жасорати ва ўрнаги бир онда юзларча одамларни қанотлантирадиган қандайдир сеҳрли кучга эга эканига асло шубҳа қилмайди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Йигит ҳозир ўз елкасида Акбар ака қўлининг ҳароратини сезар, унинг беғараз, самимий сўзлари келажакка бўлган ишончини қанотлантирар эди.* Й. Шамшаров, Бахт излаб.

ҚАНОТЛИ 1 Қаноти бор, қанотга эга бўлган. *Узун қанотли қуш. Тўрт қанотли капалак. Ақлли иш — қанотли қуш.* Мақол. ▪ *Билгани шўхлик унинг, Гул қанотли капалак.* Ғайратий.

2 Қанот ўрнатилган, қанот билан таъминланган. *Бир қават қанотли самолёт.*

3 Тавақали, тавақаси бўлган. *Адолат икки қанотли катта дарвозадан узун йўлакка кирди.* С. Зуннунова, Гулхан.

4 *кўчма* Учадиган, учқур; узоққа олиб кетадиган. *Эҳ, хаёллар, қанотли учқур хаёллар .. Сиз кишини асир этишга нақадар устасиз.* Н. Орифжонов, Ҳаловат.

ҚАНОТСИЗ Қаноти йўқ, беқанот.

ҚАНОТ-ҚУЙРУҚ 1 Қанот ва қуйруқ. *Қанот-қуйруғи юлинган товуқ.*

2 *кўчма* Суянчиқ, кўмакчи; ҳимоячи. *Бироита тузук таниш-билиш, қариндош-уруғ борми? .. Кенг қирдаги яккаоёқ йўлдек ёлғизман. Одамларга ўхшаб қанот-қуйруғим йўқ.* С. Абдуқаххор, Гап норда эмас. *Ҳали унга қанот-қуйруқ бўлиб юрганлар кўп.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАНТАР: қантар оғди қишнинг ярми ўтди, иккинчи ярми бошланди. **Қантарга олмоқ** *диал.* қантарилиб қиш уйқусига кетмоқ (қишда ухлаб карахт бўлиб ётадиган ҳайвонлар ҳақида).

ҚАНТАРИЛМОҚ қантармоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н.* [*Қоратўриқ*] *яхши боқилиб қантарилганидан, бир жойда турмай ҳа деб типирчилар, икки оёғини осмонга кўтариб ўйноқларди.* Ж. Шарипов, Саодат. *Минерал ўғитни ҳам қўлимизга кечроқ ўтказишди, экин жонивор анча қантарилди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

ҚАНТАРИШМОҚ қантармоқ *фл. бирг. н. Қурт уйқудан тургандан кейин ейман дейди, булар уни қантаришади.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова.

ҚАНТАРИҚ Қантариб қўйиш, қантариғлиқ ҳолатда тутиш ва шундай ҳолатнинг ўзи. *Ориқ ҳўкиз қантариқдан кўтармас бел.* Ғ. Ғулом.

ҚАНТАРИҒЛИҚ 1 Қантарилган, қантариб қўйилган. *Жонизоқ қантариғлиқ турган отини қозиқдан ечиб минди-ю, Нигоранинг орқасидан от қўйди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Фойдаланилмай, ишсиз, бекор турган. *Яқинда эълон қилинган бир маълумотга қараганда, СХМ—48 терим машинасидан йигирма мингтаси МТС паркларида қантариғлиқ турган эмиш.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ҚАНТАРЛАМОҚ *диал.* Қантармоқ.

ҚАНТАРМОҚ 1 Овқатга, ем-хашакка етолмайдиган қилиб, арқонни калта қилиб боғламоқ (асосан от ҳақида). *Отряд.. отдан тушди, ҳар ким ўз отини у ердаги дарахтлар шохига қантариб боғлади.* Айний, Қуллар. [*Қудалар*] *келиб тушди дегунча, бўғизлатиш учун деб ғўнан қўйни оғилнинг устунига қантариб қўйган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Озиқ-овқат, сув бермай сириб қўймоқ, овқатдан, сувдан қисмоқ, оч қолдирмоқ. — *Бизни ишга юбормай, очликда қантарадилар,— деди Турсун.* А. Раҳмат, Брест қаҳрамони.

3 *кўчма с. т.* Ишлатмай бекор, бўш қолдирмоқ; фойдаланмай дам бериб қўймоқ.— *Нега универсални қантариб қўйдинг, Содиқ? — деди Комилжон шотут тагида ўтирган универсалчига қараб.* И. Раҳим, Ихлос.

ҚАНЧА 1 *сўр. олмш* Қай миқдорда?, қай меъёрда?, нақадар кўп? *Бу челак қанча сув элтади? Плита қанча энергия олади? Намакоб тайёрлаш учун бир литр сувга қанча туз солинади? Ошга қанча гуруч солдингиз?* | Риторик сўроқда кўп миқдор билдириб келади. *Бир пуд пахтадан қанча газлама, қанча ёғ, қанча кунжара, қанча чигит пўчоқ, линтер чиқади?* А. Қаххор, Қўшчинор. | Донали нарсаларнинг миқдори ҳақидаги сўроқни билдиради; нечта? неча дона?, неча нафар? *Мактабингизда қанча бола бор?* | Вақт миқдори ҳақидаги сўроқни билдиради; неча вақт? *Мажлис қанчага чўзилди? Келганингизга қанча бўлган?* ▪ *Шу ердан, нақ шу ердан Шайхантовургача қанчада борасиз?* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Қанчадан бери хат келмайди? — деди Ҳайдар ота.— Анчадан бери [деди Асрорқул].* А. Қаххор, Асрор бобо.| Пул миқдори, нарх, баҳо ҳақидаги сўроқни билдиради; неча пул? *Иморатга қанча сарф бўлди? Шкафни қанчага олдингиз? Пальтонгиз қанчага тушди? Атласнинг метри қанча туради?* ▪ *Яхши йигит, буни қанчага бўяйсиз?* Ғ. Аҳмад, Оқпадар. | Ёш ҳақидаги сўроқни билдиради; неча ёш? *Қанчага бордингиз?*

2 *нисб. олмш* Қай миқдорда, қанчалик кўп. *Дадам раҳматлик бақкол эди. Бир кунда қанча сабзи-пиёз сотади, буни ҳеч кимга, уй ичидагиларга ҳам айтмас эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *рвш* Қай даражада, нечоғлик, нақадар. *Қанча уринса ҳам бўлмади.* ▪ *Ўзбек ойим набира масаласида қанча хурсанд бўлса, Отабек шунчалик хафа эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Турдиев қанча ўйламасин, охирига етмади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Душман қанчалик гангитилса, унинг ўт очиш нуқталари қанча кўп емирилиб ташланса, ҳужумнинг муваффақияти шунча муқаррар бўлади.* А. Қаххор, Олтин юлдуз. | Кўп, беҳисоб; жуда кўп. *Тоғам қанча насиҳат қилди, мен билан қанча гаплашди. Энди шим ўнг бўлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Улар [болалар] очофатларча кўп овқат есалар ҳам, қанча бетамизлик қилсалар ҳам, ҳеч ким индамасди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАНЧАДАН-ҚАНЧА Қанчалиги номаълум, лекин жуда кўп, беҳисоб, бир талай; аллақанча. *Унинг [Асрорнинг] юрагида қанчадан-қанча орзулари бор. У шу орзуларга албатта етади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ўзи билан бирга етмиш мингга яқин одам, қанчадан-қанча от-улов, озиқ-овқат, асбоб-ускуналар келтирибди.* Ойдин, Ширинг мактуб.

ҚАНЧА-ҚАНЧА *айн.* **қанчадан-қанча.**

ҚАНШАР 1 Буруннинг икки қош ўртасидаги юқори қисми. *Қаншари паст.* ▪ *Қаншарида кўзойнак ҳам пайдо бўлиб қолибди.* С. Анорбоев, Гулдаста. *Ойна опа ички бир титроқ товуш билан инграниди. Қаншарида икки қат ажин бўртди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *Сигирингизнинг қаншарига темиратки чиқибди, намакоб суркадим, нос суркадим бўлмади.* А. Қаххор, Оғриқ тишлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 *кўчма кам қўлл.* Нарсаларнинг пешанаси, олдинга туртиб чиққан дўнг жойи. *Юзаки қараганда, бу кашфиёт дизель тракторининг қаншарига улаб қўйилган қандайдир ортиқча дахмазадан ҳеч фарқи йўқ.* Ж. Абдуллахонов, *Йўл. Кўзга ташланадиган бир нопаликнинг қаншарини тушириб юборди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚАНҚАЙМОҚ *с. т.* Қаққаймоқ, серраймоқ.

ҚАНҚИМОҚ *диал.* Дайдиб юрмоқ, санқимоқ. *Унда-мунда душмандан қочиб ўрмонларда қанқиб юрган хонавайрон одамлар .. вазиятни тушунтирардилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Сизнинг тор кўчаларингизда шайтон қанқийди. Соғини кўп таранг қилмай, нархини гапиришаверинг.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚАПИШМОҚ 1 Зич тегмоқ, ёпишмоқ. *Йигитнинг қўллари қизнинг белларига чирмашди, кўкраклари бир-бирига қапишди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Гоҳ деворларга қапишиб, бир кўчадан иккинчисига чопиб ўтишарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Ичига ботмоқ, пучаймоқ. *Ориқлаб қорни қапишиб кетибди. Қорни қапишган от.* ▪ *Шербек бир қарашда уларнинг бақини қапишиб ётганини пайқади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАПИШТИРМОҚ қапишмоқ *фл. орт. н. Дилдор унинг [Аъзамжоннинг] орқасидан қараб тураркан, шамол қўйлагини баданига қапиштирди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҚАППАЙМОҚ Шишиб, тўлиб, тўлишиб кўтарилмоқ, олдинга туртиб, дўппайиб чиқиб турмоқ, дўппаймоқ. *Қорни қаппайган одам.* ▪ *У [Хайри] қаппайган эски портфелини ҳовуз бўйидаги супага қўйди-да, уйга кириб Пўлатнинг пиджагини олиб чиқди ва елкасига ташлаб қўйди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

♦ **Чўнтаги қаппайди** пули кўпайди, бойиди. **Қаппайган рақамлар** бўрттирилган, ошириб ёзилган рақамлар.

ҚАППАЙТИРМОҚ қаппаймоқ *фл. орт. н. Ҳожи хола .. тўй-маъракаларга фақат дастурхон солиш, кейин тугунини қаппайтириб қайтиш учунгина эмас, бу баҳонада Тўрахонларни излар, эски касбу корини енг ичида юргизиб туриш учун ҳам борар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қорин қаппайтирмоқ** *с. т.* қорин тўйдирмоқ.

ҚАПТАЛ *диал.* Ён, ён томон. *Эгарда чайқалиб борарканман, .. хирмонлар қапталидан чиқиб қолдим.* А. Ҳасанов, Чироқлар.

ҚАПЧИМОҚ *диал.* **1** Зарб билан урилиб, орқасига сапчимоқ (эластик нарсалар ҳақида). *Коптокдек қапчиб кетмоқ.*

2 Ирғиб ўрнидан турмоқ; сапчиб тушмоқ. *Сидиқжон унинг чап ёнига ўтирди-да, орқасидан қўлини узатиб елкасини ушлади. Жувон қапчиб ўрнидан турди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚАРАБ 1 қарамоқ *фл. рвшдш. Ўзбек ойим эрига анқайганча қараб турар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўм. (ж. к. билан)* Мос, боғлиқ ҳолда, мувофиқ; яраша. *Кучингга қараб иш қил. Шароитга қараб иш тутмоқ. Даромадга қараб буромад. Мақол. Кўрпангга қараб оёқ узат. Мақол.* ▪ *Ер одамга қараб экиладиган бўлса, совхоздан нима фойда? Ҳукумат тракторни, машина ўроқни нимага чиқариб қўйипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Қутидор билан Офтоб ойимнинг бу жавоблари ўзларича эмас, балки Кумушнинг кўнглига қараб берилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | *Йўналишида, -га томон. Улар Тошкентга қараб кетишди. Сувнинг оқимига қараб сузмоқ. Ҳар қуш ўз уясига қараб учар.* Мақол. ▪ *Бўта ўрнидан туриб, чигит экилган ерга қараб кетди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Уйдан сапчиб олиб чиқади ва Холнисага қараб улоқтиради.* А. Қаҳҳор, Янги ер.

ҚАРАГАНДА *кўм. (ж. к. билан)* **1** Нисбатан, таққослаганда. *Сизга қараганда у ёш кўринади. Кумушга қараганда олтин оғир. Бу йил пахта ўтган йилга қараганда анча кўп бўлди.* ▪ *Бу икки ўрим соч қирқ кокилга қараганда жуда ҳам ўзига келишиб, унга яна бир қайта улуғворлик ва олижаноблик бағишлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Белги-хусусиятларига қараб, уларни ҳисобга олиб ҳукм юритилса; кўра. *Ташқи кўринишига қараганда у жуда соғлом кўринади.*

3 Биноан, мувофиқ, кўра. *ТАСС ахборотига қараганда. Одамларнинг айтишига қараганда. Гапига қараганда хурсандга ўхшайди.* ▪ *[Хайриддин:] Бу хужжатларга қарагандa қизингиз эрдан чиқаётгани йўқ.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. *Космосга юборган элчиларимизнинг маълумотларига қараганда Ер атрофини ўраб олган бундай заррачаларнинг сони беҳад кўпдир.* «Фан ва турмуш», 1969, № 10.

ҚАРАЛМИШ *грам.* Қаратқич келишигидаги сўзга боғланиб келадиган тобе сўз; мас. *(укамнинг) китоби, (бизнинг) бурчимиз.*

ҚАРАЛМОҚ қарамоқ 1, 2, 4, 7, 9—13 *фл. мажҳ. н. Аризангиз келгуси бюрода қаралади. Ҳар жиҳатдан қаралганда ҳам сиз ҳақлисиз.* ▪ *Ноҳақ ишга куяман. Бой, камбағал, мулла, эшон демасдан, ҳамманинг боласига бир текис қаралса.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАРАМ 1 Ихтиёри, эркн-ҳуқуқи ўзида бўлмаган, бошқага тобе, бўйсунган, эрксиз. *Қарам мамлакат.* ▪ *Фабрика-заводлар, корхоналар, ер-сувлар яна ўша хўжайинлар қўлида. Ишчилар, чоракор, қароллар яна уларга қарам.* П. Турсун, Ўқитувчи. | *Бирор юқори ташкилот томонидан бошқариладиган, унга итоат қиладиган; тобе, қарашли. Министрликка қарам заводлар.* ▪ *Ахир нега Назаров бошлиғу, у [Саидғози] қарам? Одамлар нега Назаровни ҳурмат қилишади-ю, уни назарга илишмайди?* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Кимсанинг таъминотида бўлган, қарамоғидаги. *Қасал ўғил, хотин, боз худо берган набира. Ҳаммаси шу чолга қарам.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАРАМАЙ 1 қарамоқ *фл. бўлишсиз рвшдш ф-си. Эсини йўқотиб қўйган қайин отасига қарамай: Сизми, Кумуш? — деб сўради [Отабек].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўм. (ж. к. билан)* Эътибор бермасдан, қарамасдан, писанда, парво қилмай, ҳисоблашмай. *Декабрь бўлишига қарамай, кун иссиқ.* ▪ *Қишнинг изғиринли кунига қарамай, ҳамма томлар бошларига паранжи ё чопонни нари-бери ёпган хотин, қизлар билан тўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *У табиатининг оғирлигига қарамай, ўрнидан сапчиб туриб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАРАМАСДАН *айн.* **қарамай** 2. *Бундан унинг хабари бормиди, йўқми; лекин у бу томонга қарамасдан отини эгарлаш билан машғул эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Йўталининг азоб беришига қарамасдан, Турғуной-нинг чеҳраси очиқ, иштаҳа билан нон ер эди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

ҚАРАМА-ҚАРШИ 1 Бир-бирига тўғри келмайдиган, хилоф, зид, бири иккинчисини инкор этадиган. *Қарама-қарши фикрлар, Қарама-қарши талаблар.*— ▪ *Ғуломжон шу хил қарама-қарши ўйлар билан этини еб, узоқ ўтирди. Кетай деса, ичинж қўймайди, кетмай деса, ўкинч.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Бири иккинчисига мухолиф, қарши ёки душман. *Қарама-қарши кучлар.*

2 Бири иккинчисининг рўпарасида бўлган, бир-бирига қараб турган, рўбарў. *Қарама-қарши бинолар. Қарама-қарши жойлаштирмоқ.* | Бир-бирига тескари. *Қарама-қарши ишоралар (мат.).* | Бири иккинчисига қарши йўналган. *Қарама-қарши шамол.* | Рўпарадаги, қаршидаги, қарши. *Бу икки товуш қарама-қарши томондан келган кучли тўлқинлардек, бир-бири билан тўқнашди ва Турдиевнинг қалбини ларзага келтирди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Булоқ жилғаси эса экинзорнинг қарама-қарши томонига бурилиб кетган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАРАМА-ҚАРШИЛИК 1 қарама-қарши *с. белги оти. Фикрларнинг қарама-қаршилиги.*

2 Бири иккинчисини инкор этадиган, ўзаро зид фикр, ҳодиса ва ш. к. зиддият, ихтилоф. *Ички қарама-қаршиликлар.*

ҚАРАМЛИК қарам *с. белги оти. Крепостной қарамлик (тар.).*

ҚАРАМОҚ 1 Кўриш учун кўзини бирор томонга, нарса ёки кимсага йўналтирмоқ, кўз ташламоқ, назар солмоқ, боқмоқ. *Ойнага қарамоқ. Бировга тикилиб қарамоқ. Кулиб қарамоқ. Хўмрайиб қарамоқ. Ер остидан қарамоқ.* ▪ *Ҳакимбойвачча ялт этиб,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

укасига қаради. Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳамдам дадасига қараганича узоқ туриб қолди.* А. Қаҳҳор, Айб кимда. — *Менга қара, хотин! — деди Ҳожи жиддий тусда.* Ўзбек ойим қаради. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мана буни қаранг: қовурғасини битта-битта санаса бўлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | *айн.* **мўраламоқ.** *Туйнукдан қарамоқ. Тирқишдан қарамоқ.* | Фикран назар ташламоқ, боқмоқ, кўз олдига келтирмоқ. *Ўтмишга бир қаранг.* | Кўз тикмоқ, боқмоқ. *Келажакка ишонч билан қарамоқ.*

2 Синчиклаб кўздан кечирмоқ, назар солмоқ, текширмоқ. *Тўлаган ака ўрнидан турди, қоғозни олиб, у ёқ-бу ёғига қаради-да: — Шуни олиб борсам, отим билан сигиримни берадими? — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Эшикнинг занжирига бир қараб келингизчи, имон топкур Жаннат опа!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Ахтармоқ, қидирмоқ. *Улар бир неча кўчани қунт билан қараб чиқиб, чойхона тополмадилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Қизинг қани дедим. «Уйда эди, қаёққа боради» деди. У ёқни қарадик, бу ёқни қарадик, йўқ. Шу қоронғида қаёққа боради?* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *(буйруқ майли ф-да)* Таажжуб, афсусланиш, нафратланиш каби маъноларни ифодалайди. *Соатни олмаганингизни қаранг! Аксига қор ёққанини қаранг.* ■ *Хоинлик қилиб қўйиб, яна мунофиқлик қилганини қаранг-а.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси.

4 Парвариш қилмоқ, тарбияламоқ, боқмоқ. *Болаларга қарамоқ. Экинга қарамоқ. Отга қарамоқ.* ■ *Хола, боғингизга ким қарайди? — сўради Олияхон.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова. | Ғамхўрлик қилмоқ, диққат-эътибор бермоқ. [*Зокир ота:*] *Правление хўжалик, қурилиш ишларига берилиб кетиб, мактабга унча қарамай қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Кўз-қулоқ бўлмоқ, кузатмоқ, назорат қилмоқ. *Божага қараб турмоқ.* ■ *— Шамга қараб туринг, ҳаким,— деди полвон,— ўчиб қолмасин, ўчса менга айтинг.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. | Тебратмоқ, юргизмоқ. *Кўзим очиқ экан, қарздан қутилиб олай, гўримда тинч ётай, Йўлчи рўзғорга қарайдими, қарзимни узадими.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Бирор нарсадан фойдаланиш билан боғлиқ ишларни бажармоқ. *Мана, сиз, битта ўзингиз ўттиз иккита машинага қарар экансиз.* А. Қаҳҳор, Йиллар. | Бирор иш билан шуғулланмоқ. *Қутбиддинов лабини бурди.— Кўзойнак изласа бурундан сув оқар эмиши? Минг маънат! Бор, уйга кир, дарсингни қара.* А. Қаҳҳор, Ўжар.

5 *с. т.* Муолажа қилмоқ, даволамоқ, боқмоқ. *Тўпанинг ичга ботиб кетган кўзлари катта-катта очилди: тавба, доктор ҳаммани қарай берар экан-да.* А. Қаҳҳор, Сароб.

6 Қарамоғида, боқимида бўлмоқ. ***Етти болам бор. Онам бор, хотиним — ҳаммаси бўлиб, ўн киши менга қарайди.*** Ж. Шарипов, Хоразм. | Тасарруфида, ихтиёрида бўлмоқ, қарашли, тегишли, мансуб бўлмоқ. *Бу ерлар қайси колхозга қарайди? Бу район Фарғона областига қарайди.* | Қўл остида бўлмоқ, қарам, тобе бўлмоқ. *Бу завод қайси министрликка қарайди?*

7 Муҳокама қилмоқ, кўрмоқ; ҳукм юргизмоқ. *Йиғилиш бу масалани қарамади. Суд сизнинг ишингизни эртага қарайди.* **Бу тарафдан (ёки томондан) қараганда** масаланинг бу томонини (жиҳатини) ҳисобга олганда. *Бу тарафдан қарағанда сиз ҳам ҳақли.*

8 Кутмоқ, пойламоқ, кўз тутмоқ. *Биз сизга икки соатча қарадик.* ■ *Сенинг чиқаришингга қараб, қўш маҳалини ўтказиб юборайми?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

9 . . . деб тушунмоқ, билмоқ, ҳисобламоқ. *Ҳаммани ўзига дўст деб қарамоқ.* ■ *Қози ҳам, Асад қори ҳам жадид мактабларига қарши эди, улар бу хил мактабларга диний мактабларнинг ғўркови деб қарар эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

10 Қандайдир муносабат билдирмоқ, муносабатда бўлмоқ; муомала қилмоқ. *Кимгага ҳурмат билан қарамоқ. Мен ўқимоқчиман, сиз бунга қандай қарайсиз?* ■ [*Фотима Элмуродга:*] *Тушуна олмадим: нима, мен сизга илгари бошқача қарар эдим-ку, энди ёмон қараётирманми?* П. Турсун, Ўқитувчи. | Ёндашмоқ. *Масалага тўғри қарамоқ. Ишга масъулият билан қарамоқ.* ■ *Бутун правлениедан талаб қилар эдим, бу ишга, бу масалага жиддийроқ қараб, тегишли чора кўришлари керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

11 *кўчма* Эътибор бермоқ, илтифот қилмоқ. *Эри унга [Зайнабга] ойлаб, йиллаб қарамай қўйганида ҳам у «их» деб товуш чиқармади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Умри «мен сени қизлигимда яхши кўриб қолганман, қарамаганингдан кейин сенга ўчакишиб эрга теккан эдим, ҳозир эримдан чиққанман»,— дебди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. | *с. т.* Еб-ичмоқ, олмоқ. *Қани, нон ол, узумга қара.* Ойбек, Қутлуғ қон.

12 Ўзига боғлиқ бўлмаган талаб, хоҳиш, шароит ва ш. к. билан ҳисоблашмоқ, унга мувофиқ иш тутмоқ. *Бировнинг раъйига қарамоқ. Кўнглига қарамоқ. Қош-қовоғига қарамоқ.* ■ *Ўзинг нега онамизнинг розиликларига қарамаган эдинг, Шариф оқсоқолга берамиз деганда, нега қари деб ўзингни ҳовузга ташлаган эдинг?* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

13 Қимсага эргашмоқ, тақлид қилмоқ, унга боқиб иш тутмоқ. *Сизга қараб ўзини сипоҳ тутяпти.* ■ *Бошқаларга қараш керакмас, бошқалар бизга қарасин, кўрсин, ўйласин.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор. | Объектининг белгиларига қараб иш тутмоқ ёки ҳукм юргизмоқ. *Одамнинг ҳуснига қарама, ақлига қара.*

14 Боғлиқ бўлмоқ. *Ақл ёшга қарамайди.* ■ *Сидиқжон унга [Маллавойга] жуда узоқ тикилиб қолганини кўриб, Болтабой:* — *Ҳа уч ярим меҳнат ишлайдиган одамга ўхшамайдими? — деди.— Жуссасига қарамас экан-да.— Нега, жуссаси ҳам қарайди. Жуссаси ёмонми?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Қараб қолмоқ** 1) узоқ қараб турмоқ, анқаймоқ; 2) маҳтал бўлмоқ, интизор тортмоқ. *Тезроқ бўл, одамлар қараб қолди;* 3) боғлиқ бўлиб қолмоқ, тақалмоқ. *Иш шунга қараб қолди.* ■ *Дунёда кўриб ўтатурган барча орзумиз, ҳавасимиз фақат сенгагина қараб қолган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

15 Юзи, беткай томони билан бирор нарсага ёки томонга рўбарў турмоқ. *Деразалари жанубга қараган уй. Тоққа қараган шийпон.*

16 Кўмакчи феъл вазифасида келиб, етакчи феълдан англашилган иш-ҳаракатни бажаришга уринмоқ, синаб кўрмоқ, уннаб, ҳаракат қилиб кўрмоқ каби маъноларни ифодалайди, мас. *ўйлаб қарамоқ, суриштириб қарамоқ.*

◆ **Қараб турмоқ** (*ёки* **ўтирмоқ**) 1) ҳисоблашмоқ, эътиборга олмоқ.— *Вой ўлай! — деди Шарофат кунга қараб,— албатта [Исомиддин амаким] кетиб қолдилар-да. Менга қараб ўтирармидилар?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) бирор ишдан ўзини четга тортмоқ; ундамай четда турмоқ, бепарво бўлмоқ. *Олимхон ака, сиз чора кўраверинг, қараб турманг. Мен ҳам ёрдамлашаман.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қараб тур(инг)!** «жазонг(из)ни бераман» маъносидаги дўқ-пўписа. *Қараб тур, даданг келсин! Шундай танобингни тортдирайки.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. **Кўзингга қара** қ. **кўз. Ола қарамоқ** қ. **ола. Панжа (ёки бармоқ) орасидан қарамоқ** қ. **панжа. Сени қара-ю** шу ҳам (иш) бўлдими? *Тожибой Элмуроднинг кетидан ҳўмрайиб қараб турди ва у муюлишдан бурилиб кетгач ўзича: Сени қара-ю!..— деди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Қайси юз билан қарайди?!** учрашишга (кўришишга) уялади, номус қилади, хижолат тортади. *Хатингизни ўқиб ниҳоятда хижолат чекдик, айниқса келин болангиз бек ойимга қайси юз билан қарайман, деб юзини юлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қош-қовоғига қарамоқ** қ. **қош-қовоқ 2.**

ҚАРАНМОҚ 1 **қарамоқ** 1 *фл. ўзл. н.*

2 Қарамоқ, боқмоқ, назар ташламоқ. [*Отабек*] *жавоб ўрнига ҳовли томонга қаранди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Синчиклаб қарамоқ, қараб чиқмоқ. *Гулчеҳра худди уйқудан бош кўтарган киши каби атрофга қаранди-да, .. ташқарига отилди.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

ҚАРАТА *кўм.* (*ж. к. билан*) **1** Қаратиб, тўғрилаб, йўналтириб. *Тоққа қарата арралаш.* ■ *Каналнинг бўйлаб ўтган кўчанинг кун юриш томонига паркка қарата солинган .. клуб одамга лиқ тўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Қимсани кўзда тутиб ёки унга атаб, мурожаат қилиб. *Сизга қарата*

www.ziyouz.com kutubxonasi

айтилган гап. ▪ *Полковник .. ҳаммага қарата нутқ сўзлади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАРАТИЛМОҚ қаратмоқ *фл. мажҳ. н. Ҳамманинг диққати бир масалага қаратилган.* ▪ *У [Мирзакаримбой] боғнинг ташқарига қаратилган эшигига кирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАРАТМОҚ 1 қарамоқ 1, 2, 4, 5—12, 15, 16 *фл. орт. н. У ҳаммани ўзи томонга қаратди. Бемор вақтида докторга қаратмади. Шимолга қаратиб солинган айвон.*

2 Жалб этмоқ, тортмоқ. *Лектор ҳаммaнинг диққатини бир масалага қаратди.* ▪ *У биров билан шаҳмат ўйнар ва айни вақтда йигирмага яқин одамни оғзига қаратиб кулдириб ўтирар эди.* А. Қаҳҳор, Қуюшқон. **Ўзига қаратмоқ** 1) кимсани ўзига қарашга мажбур қилмоқ, эътиборини тортмоқ. *Бу чечак қирлари ўз бағрида борган бизнинг Отабекни ҳам ўзига қаратмай қўймайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) ўзига оғдирмоқ, ўзига мойил, тарафдор қилиб олмоқ ёки бўйсундирмоқ. *У ҳаммани ўзига қаратиб олди;* 3) ўзиники қилиб эгаллаб олмоқ, ўзлаштирмоқ. *Соддадил одамларнинг ҳовли-жойларини ўзига қаратиш сингари ҳаром ишларнинг пири эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бировни** (*ёки* **бировнинг юзини**) **ерга қаратмоқ** уялтириб қўймоқ, хижолат қилмоқ. *Муҳаммадражаб юзсизлик қилиб Саидийни доланинг олдида ерга қаратиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАРАТТИРМОҚ қаратмоқ *фл. орт. н.*

ҚАРАТҚИЧ *грам.* Қаратиш йўли билан аниқлаб келиб, киши ёки нарсаларнинг кимга ёки нимага қарашли эканлигини кўрсатувчи сўз. *Қаратқич келишиги.*

ҚАРАШ 1 қарамоқ 1 2, 4, 5—13, 15, 16 *фл. иш оти. Тикилиб қараш. Ҳўмрайиб қараш. Кулиб қараш.* ▪ *Қиладиган ишим — отларга қараш, кечқурунлари ҳалиги икки қизни отлиқ саёҳат қилдириш.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Кўз ташлаш, боқиш йўсини; назар, нигоҳ. *Аёлнинг шу биргина қараши Низомиддиновнинг ҳаётини таҳликага солиб қўйди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Қараш қилмоқ** бирор тарзда ёки бирор маъно ифодалаб боқмоқ, қарамоқ. *Назаров эшитдингизми дегандай қараш қилди. Назаровнинг шу боқиши Шербекка оғир ботди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Факт ва ҳодисаларни тушуниш системаси; нуқтаи назар, концепция. *Фейербахнинг қарашлари изчил материалистик қарашдир.* В. И. Ленин, Материализм ва эмпириокритицизм. | Ёндашиш. *Масалага илмий қараш. Дунёга, ҳаётга тўғри қараш. Бола тарбиясига бўлган қарашингиз маъқул.*

4 Кимсага, бир-бирига ёки нарсага муносабат. *Сўзни чўзмоққа ҳожат йўқ: эрларимизнинг Офтоб ойимларга қараши ҳамиша шундан бошқа эмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *ЎзССР ҳар бир граждани .. жамоат бурчига виждон билан қараши лозим.* «ЎзССР Конституцияси».

ҚАРАШЛИ 1 Бирор юқори ташкилот томонидан бошқариладиган, унга қарам, тобе бўлган, бўйсунадиган. *Савдо министрлигига қарашли муассасалар.* | Бирор маъмурий-территориал бутунлик таркибига кирадиган. *Фарғона областига қарашли районлар.* | Раҳбарлигидаги, қўл остидаги. *Халқ депутатларининг Советлари.. ўзларига қарашли идора органларининг ишларига раҳбарлик қиладилар.* «ЎзССР Конституцияси». | Кимсага тегишли бўлган, унга итоат қиладиган, унинг гапига кирадиган, буйруғини бажарадиган. *Мен ўзимга қарашли камбағалларимни колхозга торта оламан, бу тўғрида бошқанинг ёрдамига муҳтож эмасман.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Бемалол! Ўзимизга қарашли йигитлар, биронтасига айтамиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Унга қарашли икки муттаҳам йигит кеча кеч Салимнинг кўмаги билан қизни .. қулайгина ўғирлаб чиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Кимсанинг ихтиёрида, тасарруфида, қўлида бўлган, унга тегишли, тааллуқли. *Колхозга қарашли ер.* | Кимсанинг ўз мулки бўлган. *Чорвоқ даласи қадимда Мадамин билан Олахўжабойга қарашли эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Тантибойвачча ўзига қарашли дўконлардан бирини бугун катта пулга сотди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 кам *қўлл.* Тааллуқли, оид. *Мамажон ялқовнинг кундалик дафтарида турли йилларга қарашли бир неча саҳифаларни ялқовнинг ўз дастхати, ўз оғзи билан айтмоқчи бўламан.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

ҚАРАШМОҚ 1 қарамоқ 1, 2, 4, 5—13, 16 *фл. бирг. н. Болалар ялт этиб Ғуломжонга қарашди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қизлар бир-бирига қарашиб олдилар.* Ойдин, Юрагида ўти бор.

2 Ёрдам бермоқ, кўмаклашмоқ, ёрдамлашмоқ. *Қизча онасининг ишларига қараша бошлади.* ▪ — *Ҳим..,— деди Семёнов, — бўлмаса, мен ремонтга қарашай.* Ойдин, Эр юрак. | Бирор нарса, пул ва ш.к. билан ёрдам бермоқ, ёрдамлашиб турмоқ. *Юз сўм қарашиб туринг.* ▪ *Бой ота, менга ҳам бир пуд уруғликдан қарашиб турсангиз, савоб бўларди.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. *Хайриятки, ҳожихонанинг эгаси Фуод афанди бизга меҳрибончилик қилиб, овқатимизга қарашиб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАРАҒАЙ, қора қарағай Игнабаргли, майда тўнғиз ёнғоғи бўладиган, тик, доимо яшил дарахт. || *Қарағай ёғоч. Қарағай тахта.*

♦ **Аканг қарағай** *диал.* биз, акагинангиз (ўз шахсини бўрттириб кўрсатиш учун «мен», «биз» ўрнида ишлатиладиган ибора).

ҚАРАҒАЙЗОР Нуқул қарағай билан банд бўлган жой, ер.

ҚАРДОШ 1 *сфт* Дўстлик, биродарлик алоқалари билан боғланган, бир-бирига жуда яқин; дўст, биродар. || *Қардош халқлар. Қардош республикалар.*

2 *от* Қариндош, қариндош-уруғ. *Акам сут эмар бола вақтида онам касал бўлгани учун Эргашнинг онаси акамни эмизган, у бизга сут қардош эди.* Айний, Эсдаликлар *Оға-ини қардошимдан, Барчасидан жудо бўлдим,* «Равшан». **Қардош тиллар** бир оилага мансуб тиллар.

3 Ўзига тенг кишига мурожаат формаси; ошна, оғайни, биродар, ўртоқ. *Юрагингда нима дард бор, қардош?* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚАРДОШЛАРЧА *рвш* Дўстона, биродарларча. || *Қардошларча салом. Қардошларча ҳамкорлик.* ▪ [*Аҳмадқул*].. *оддий деҳқонлар билан қардошларча суҳбатдош бўлади.* Айний, Эсдаликлар.

ҚАРДОШЛИК қардош *с. белги оти. СССР халқларининг оға-иниларча қардошлиги. Қардошлик саломи. Қардошлик ёрдами. Қардошлик муносабатлари.*

ҚАРЗ [*а*] 1 Маълум муддат ўтгандан кейин қайтариш шарти билан берилган ёки олинган нарса (пул, буюм, ғалла ва ш. к.). *Қарз(га) олмоқ. Қарз кўтармоқ. Қарзга ботмоқ. Қарз(га) бермоқ. Қарзни тўламоқ. Қарздан қутилмоқ. Мен сиздан юз сўм қарзман.* ▪ *Афандининг бир баққолдан эллик уч танга қарзи бор эди.* «Латифалар». *Ақлли бола экансан, ука, ота қарзини узишга бел боғлабсан.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Йўлдош кундаликка ёзиб қўйинг. Битта ош ҳам қарз қилиб қўйдик.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Қарзи ҳасана** *қ.* **ҳасана.**

2 *кўчма* Кимсанинг зиммасидаги вазифа, мажбурият, бурч. *Сен билан мен тангри олдида бандалик қарзимизни ўтаганмиз.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Қарзи қиёмат, қиёмат қарзи** *ёки* **қиёмати қарз** тирикликда тўланиши ёки адо этилиши шарт бўлган қарз. **Ҳам фарз, ҳам қарз** албатта қилиниши, бажарилиши шарт деган маънодаги ибора. *Планни ўз вақтида тўлдириш — ҳам фарз, ҳам қарз.*

ҚАРЗДОР [*а*+*ф-т*] 1 Қарз бўлган киши. *Афанди бир судхўрдан қарздор эди.* «Латифалар». *Хўп, бу нарсаларни олсак, сиздан неча пул қарздор бўламиз?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Абдураҳмонбой:*] *Зиёфатнинг каттасига қарздормиз, тақсир. Қадамларига ҳасанот!* Н. Сафаров, Уйғониш.

2 *кўчма* Бировнинг яхшилиги, хизмати учун миннатдор, бурчли бўлган шахс. «*Мен Совет ҳукумати олдида, бу одамлар олдида қарздор эмасми?*» деган фикр унинг [*Элмуроднинг*] *миясида такрорланди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАРЗ-ҚАВОЛА Ёрдам тариқасида олинган қарз, қарз-қурз.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҚАРЗ-ҚУРЗ Ундан-бундан олинган қарз; ҳар хил майда-чуйда қарзлар. *Қарз-қурз билан амал-тақал қилиб чит, тик, тринка олади.* Ойбек, Болалик.

ҚАРИ I Анча ёшга борган, қартайган; кекса. *Қари киши. Қари от. Қари тол.* || *Ёшу қари(лар). Қари билганини пари билмас.* Мақол. ▬ *Қари ҳам, ёш ҳам унинг олдида одоб сақлаётгандек, аскияга ортиқ оғиз очмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қари қиз** эрга чиқмасдан ёши улғайиб, ўтириб қолган қиз. *Сидиқжонга жувоннинг бу гаплари, катта ишонч ва зўр мамнуният билан гапириши унча ботмади, шунинг учун эрдан қолган қари қиз бўлса керак деган хаёлга борди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

◆ **Кекса қари** катта одамлардек фикр юритувчи бола, маҳмадона.

ҚАРИ II *тар.* Хивада: 145 сантиметрга тенг узунлик ўлчови. **Хон қари** Туркистонда: 215 сантиметрга тенг узунлик ўлчови. *Иштонсизнинг тушига икки қари бўз кирибди.* Матал.

ҚАРИ-ЁШ Ёш-қари, ёшу қари(лар), каттаю кичик. *Қари-ёшга бирдай бўл, Донг кўтар ота — ўғил* К. Муҳаммадий.

ҚАРИЙБ [*а*] *рвш* 1 Тахминан, деярли, яқин. *Қарийб бир километрча масофа.* ▬ *Танк қирқ-эллик метр яқин келганда, Аҳмаджон ўша чакалакзордан чиққан қарийб бир рота немис пиёда аскарини кўриб қолди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *У қарийб доимо хушсиз ётар, ҳеч бир нарса емас, фақат гоҳ-гоҳ сув сўраб ичарди.* Айний, Эсдаликлар.

2 Оз бўлмаса, сал қолганда. *Қарийб йиқила ёзган эдим.*

ҚАРИЛАРЧА *рвш* Қари кишиларга, кексаларга хос; қари кишилардек. *Қариларча донолик.* || *Қариларча фикр юритиш.*

ҚАРИЛИҚ қари I *с. белги оти. Унинг қарилиги билинмайди.* ▬ *Жоним бобо, қарилигинг ҳурмати, Қўя бергин энди отнинг жиловин.* «Рустамхон».

2 Кексалик ҳолати, даври. *Қарилик уни букчайтириб қўйди. Қарилик пенсияси.* ▬ *Қариликда фарзанд кўрган чол Бўйим кўриб, беҳад шод бўлди.* Ё. Мирза.

ҚАРИЛЛАМОҚ «Қарр» этган товуш чиқармоқ, «қарр-қарр» сайрамоқ. *Қердадир қизилиштон қариллади, попушак «пу-пу-пуп-пиши» деб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚАРИМОҚ 1 Ёши ўтиб кексалик даврига ўтмоқ; кексаймоқ, қартаймоқ. *Қариган хотин. Қариган дарахт. Аҳмоқ ҳориганини билмас,кўса— қариганини.* Мақол. ▬ *— Сиз нечага кирдингиз? — Мени сўраманг, мен энди қариб қолдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қуввати кўп унинг, сира ҳоримас, Тўқсондан ошса ҳам ёши, қаримас.* Фозил шоир. *Замон олиб кетди ёшлигимизни, Аммо қаримадик, қаримаймиз ҳам.* Уйғун.

2 Хазон бўлмоқ, сўлмоқ. *Боғимизга зоғу хазон доримасин, Гул ила гулзоримиз қаримасин.* «Қўшиқлар».

3 *кўчма* Эскириб, ишдан чиқмоқ ёки оёқдан қолмоқ. *Асл санъат қаримайди.*

4 Бужмаймоқ, бужраймоқ. *Кир ювиб бар моқларим қарибди.*

◆ **Сафар қариди** 1) сафар муддати тугади, сафардан қайтиш вақти келди. *Мана, яна сафарга чиқди. Ишқилиб бу сафари муваффақиятли қарисин-да.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) *дағл.* умри оз қолди, ўлимига яқин қолди. *Хафа бўлманг, Муҳаррамхон, Нишонбекнинг ҳам сафари қариб қолди.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.

ҚАРИМСИҚ Қарига ўхшаб кўринадиган, кўриниши қари; қаринамо. [*Хонзода:*] *Ҳў ўша ажин босган қаримсиқ юзларингга зиндалак чиқсин.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *У* [*деҳқон*] *қирқ ёшларга ҳам бормаган. Лекин кўриниши қаримсиқ.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шорахмедов, Ота.

ҚАРИМСИҚЛИК қаримсиқ *с. белги оти. У Хўжабековнинг кўзига энди юзининг қаримсиқлигиданми ё чўккалаб ўтирганиданми, анча савлатлидай кўринди.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Зайнаб*] *илгариги тўлалигининг ярмисини йўқотгандек, тусига қаримсиқлик кирган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАРИМТА 1 Яхшилик учун қайтариладиган, кўриладиган яхшилик.

2 Қасос, интиқом, ўч. **Қаримтаси қайтди** 1) яхшилик қайтди; 2) қилмишига яраша жазосини тортди, қасос қайтди.

ҚАРИМТАЛИ: қаримтали дунё *айн.* **қасосли дунё** *қ.* **қасосли.** *Қаримтали дунё. Қариганимизда Асқаржон ҳам бизларни яккалаб қўйса нима қиламиз.* А. Исомиддинов, Гулдаста.

ҚАРИНДОШ Бир авлод-аждодга мансуб бўлган кишиларнинг бири бошқасига нисбатан. *Ота томондан қариндош. Она томондан қариндош. Яқин қариндош. Узоқ қариндош. Чатишган қариндош.* | Бир ота-она фарзандлари, ака-ука, опа-сингиллар (бир-бирига нисбатан). *Бемеҳр қариндошдан меҳрибон дўст яхши.* Мақол. ▬ *Ҳай, тўхтанг, тағин ҳалиги командир қидирган сувчи чол сизнинг отангиз бўлмасин. Қариндош чиқиб қолсанглар-а!* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

ҚАРИНДОШЛИК 1 **қариндош** *с. белги оти. Она томондан қариндошлик.*

2 Қариндошларнинг ўзаро муносабатлари, борди-келди алоқалари, қариндошчилик. *Тожибой ғўлдираб, жавоб берди: — Олаҳўжа махсум менинг тоғам бўлади. Илгари қариндошлик йўли билан унча-мунча борди-келдим бор эди. Кейинги вақтларда алоқани тамом узганман.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАРИНДОШ-УРУҒ Узоқ-яқин қариндошлар, хеш-ақраболар, уруғлар. *Қариндош-уруғи кўп одам.* ▬ *Эрали нинг ҳам қариндош-уруғлари ташвишда эдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАРИНДОШ-УРУҒЧИЛИК *айн.* **қариндошчилик** 2. *Тожибой оқсоқол ҳам қариндош-уруғчилик йўли билан кўтарилиб қолган экан-да?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАРИНДОШЧИЛИК 1 Қариндошлик муносабатлари; қариндошларнинг бир-бирига оқибати. *Шу кўрдан нима қариндошчилик чиқар эди.* «Гўрўғли».

2 *кўчма* Қариндошларча яқин муносабат; қардошлик. *Озарбайжон қалам аҳлининг Ўзбекистонда, бизникиларнинг Озарбайжонда бот-бот бўлиб туришлари тотув қариндошчилигимиз тарихида янги ёрқин боблар очди.* Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

ҚАРИТМОҚ қаримоқ *фл. орт. н. Бу бечорани ҳам ғам қаритди.* Н. Мақсудий, Юксалиш.

ҚАРИЧ Ёзилган панжанинг бош бармоғи учидан жимжилоқнинг учигача бўлган масофа. | Шу масофага тенг эски узунлик ўлчови. *Тоғдан эсган шабада ердан бир ярим қарич кўтарилган ғўзаларнинг барғларини шивирлатди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Саидий.. Салимхоннинг ўзидан бир қарич нарига жилишини хоҳламайди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

◆ **Бир қарич бола** ёш бола, гўдак. *Бир кундош зулми эмас, бир қарич менга душман.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Тили бир қарич** тили узун, оғзи ботир. *Ҳой, ўғлим! Қилғиликни қилиб қўйиб, тағин нега тилингни бир қарич қиласан.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза.

ҚАРИЧЛАМОҚ Қарич билан ўлчамоқ.

ҚАРИЧЛИ Қарич узунлигидаги. *Беш қаричли тасма.* ▬ [*Фотима:*] *Туфли бор! Пошнаси бир қаричли туфлимиз бор!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ҚАРИЧЛИК: бир қаричликдан болалик чоғидан. *Гулнор, бир қаричликдан меҳнатга уринган бу жафокаш қиз, энди ўзи ишқнинг олов кўйлагида яшар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАРИШ *с. т.* Қарич.

ҚАРИШҚУЛ *с. т.* Бўри, қашқир.

ҚАРИЯ Қари(ган) киши; кекса, мўйсафид, чол. *Нуроний қариялар. Қариялар чойхонаси.* ▬ *Қариялар дастурхонга фотиҳа ўқишгач ҳамма ўрнидан турди.* С. Аҳмад, Уфқ.— *Тағин нима бўлди, қария?— ҳар нарсани лўнда қилиб гапиришни севган Қоратой чидамсизлик билан сўради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАРИ-ҚАРТАНГ Турли ёшдаги қариялар, чоллар, қари-қури одамлар. *Катта сув бўйига қурилган чойхонадаги қари-қартанг ҳам.. ашула тингламоқда.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

ҚАРИ-ҚУРИ *айн.* **қари-қартанг.**

ҚАРМАМОҚ *диал.* Қамрамоқ, ўраб

www.ziyouz.com kutubxonasi

олмоқ. *Мард Ҳасаннинг гардини, Кармаб олаётирди.* «Равшан».

ҚАРМОҚ 1 Балиқ овлаш учун ипга боғлаб сувга ташланадиган ўткир учли махсус илгак.| Учига шундай илгакли ип боғланган узун таёқ шаклидаги балиқ овлаш асбоби. *Ерни қазимасанг, олтин чиқмас, қармоқ солмасанг, балиқ чиқмас.* Мақол. ▬ *Салмонов, қармоққа илинган балиқ чиқиб кетмасин дегандек, уни тез торта бошлади.* И. Қаландаров, Шохидамас, бартида. 2 *кўчма* Бирор киши ёки нарсани қўлга олиш, илинтириш учун ишлатиладиган восита, тадбир, макр ва ш. к.; тузоқ, дом. *Бировнинг қармоғига илинмоқ (тушмоқ).* ▬ *Дилбархон шаҳарда қолади. Биз у билан бу ердаги душманларни қармоққа иламиз, шундайми, Дилбархон?* Қ. Яшин, Йўлчи юлдуз. *Тўсатдан оилада совуқлик пайдо бўлиб қолди: Бунда ё хотинга бирор бошқа эркак қармоқ қўйди, ё эрга бошқа хотин қўл узатди.* А. Эшонқулов, Оила бахти ҳақида.

ҚАРО *кт.* Қора тусдаги, қора. [*Мансур:*] *Пирим, авф айлангиз бахти қарони, Ғарибу хастадил мотамсаровни.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ҚАРОБАТ [*а*] *эск. кт.* Яқинлик, қариндошлик. *Вазир аъзам ҳазратларига қаробатим бор.* Ойбек, Навоий. *Аммо у, хонга қаробат ҳосил қилиш учун аэтаҳидил (астойдил) Анварнинг қасдига тушган-ки, бунда шубҳа йўқ.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚАРОВ 1 **қарамоқ** *фл. ш. оти.* 2 Назорат, кузатиш. *У ҳозир ҳам врачнинг қаровида. Бировнинг қарови остида бўлмоқ.*

ҚАРОВСИЗ Қарамай, парвариш қилмай, ўз ҳолига ташлаб қўйилган; боқимсиз, ташландиқ. *Қаровсиз экин. Қаровсиз ер.* ▬ *У [Эргаш] ҳовли-жойнинг бу хилда қаровсиз ётишига бир кун ҳам чидаёлмас эди.* А. Мухтор, Опасингиллар. | Назоратсиз. *Болалар қаровсиз қолиб ҳамма ёқни остин-устин қилишибди.*

ҚАРОВСИЗЛИК **қаровсиз** *с. белги оти. Маккажўхори қаровсизликдан ёзнинг жазирама иссиғида қовжираб кетибди.*

ҚАРОВЧИ 1 **қарамоқ** 1, 2, 4—13, 15, 16 *фл. ш. оти. Уларга [аёлларга] қиғир қаровчиларга зарба беришимиз лозим.* П. Турсун, Ўқитувчи. 2 Оила боқувчи, **оила бошлиғи**. *Оилага мендан бошқа қаровчи йўқ.* 3 Парвариш қилувчи, тарбиячи. *Болаларга қаровчи аёл.* | Назорат қилувчи, бошқарувчи. *Боғ қаровчиси.*

ҚАРОЛ *тар.* 1 *айн.* **қул** 1. 2 Хизматкор; батрак. *Ерлари бойга ўтиб кетган камбағал деҳқонларнинг кўпчилиги шу бойнинг эшигида қарол бўлиб қолаверар эканлар.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Қандай қилиб Олахўжабой билан унинг жабр-зулмини кўрган собиқ қарол Абдурасулнинг дили бир бўлсин?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАРОЛЛИК **қарол** *с. мавҳ. от. Камбағални қароллиқдан бўшатди, Шўро ҳукумати узоқ яшасин.* «Фольклор». *Рўзиматнинг отаси .. Суфичопон деган чопонфурушга қароллик ҳам қиларди.* Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар.

ҚАРОР [*а*] 1 Бирор иш, масала ва ш. к. юзасидан ўйлаб ёки ўйлашиб қабул қилинган йўл-йўриқ, хулоса, амалга ошириш лозим топилган қатъий фикр; аҳд, тўхтам. *Қарор қилмоқ (айламоқ).* ▬ *Ғуломжон фикрида, қарорида маҳкам эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Нелар солмади совға кўнглимга, Ҳеч бири ёқмади, ёқмади эинҳор. Охири тўхтади қарорим гулга. Зотан, гулни яхши кўрмаган ким бор?!* Т. Тўла. *Адолат бюро аъзоларининг қизғин гапларини эшитди-ю, аммо улар нима қарорга келишганини англай олмади.* И. Раҳим. Чин муҳаббат. [*Элмурод*] ўзида бор нарсани, ҳеч аямай, *Гулсумга аста-секин беришга қарор қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Биз ҳам бунда сиз каби Мардликка бел бойладик. Сизга ёрдам бермакка Кескин қарор айладик.* З. Диёр. **Қарор бермоқ** қарорга, қатъий бир фикрга, тўхтамга келмоқ, жазм қилмоқ. **Фикр (ёки гап, маслаҳат ва ш. к.) бир жойга қарор топди** бир фикрга, хулосага, тўхтамга келинди.

2 Расмий орган, ташкилот, мажлис ва ш.ж.нинг бирор иш, масала юзасидан бамаслаҳат қабул қилинган тўхтами, ҳукми. *Бу ҳақда бошқа фикр бўлмаганч учун маорифдан бошқа муаллим сўрашга қарор қилинди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Шундай тўхтамнинг тексти. *Бюро қарори. Мажлиснинг қарори. Министрлар Советининг қарори. Қарор чиқармоқ. Қарор қабул қилмоқ.* ▬ *Зиёдахон Тўлаган Сулаймонов билан Сидиқжон Соҳибжоновларни колхозга олиш тўғрисида правлениенинг қарорини ўқиб берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Тинчлик, осойишталик; ором, фароғат. *Ёш юрак аста-секин қарорини йўқота борди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳар дам куярман ёдимга тушсанг, Бир кўрмагунча йўқдир қарорим.* Муқимий. **Қарори йўқ одам** 1) тинчи-ҳаловати йўқ одам; 2) сабр-тоқати йўқ одам, беқарор одам; 3) қўнимсиз одам, бир жойда узоқ, муқим туролмайдиган ёки ишламайдиган одам; 4) гапининг субути, тутурияи йўқ одам. **Қарор топмоқ** 1) тинчимоқ, ором топмоқ. *Сиз каби нодир шахсни амирлик рутбаи олийси билан сарафроз қилмагунча, кўнглимиз қарор топмас.* Ойбек, Навоий; 2) бир жойда муқим, узоқ тўхтамоқ, ўринлашмоқ, жойини топмоқ; 3) вужудга келмоқ ва барқарор бўлмоқ. *Шунда янги тартиб, янги ҳаёт қарор топади.* Б. Раҳмонов. Баҳор арафаси; 4) юзага чиқмоқ, амалга ошмоқ. *Асрлик орзулар тополди қарор.* Э. Раҳим.

4 *кт.* Турар жой, тўхтайдиган жой. *Ҳали мунда не манзилда қароринг? Мусофир меҳмоним, қайдан бўласан?* «Равшан».

◆ **Ҳақ жойига қарор топади** *қ.* **ҳақ** 1.

ҚАРОРБОЗЛИК *салб.* Амалий раҳбарлик ўрнига бўлар-бўлмас қарорлар чиқариш, расмиятпарастлик.

ҚАРОРГОҲ [*а+ф-т*] 1 Вақтинча истиқомат қилиш ёки қўниш жойи. *Чўпонлар қароргоҳи.* | Умуман яшаш жойи; маскан. *Шаҳба кунларининг бирида эшон қароргоҳи одатдагидек гавжум бўлди.* Ё. Шукуров, Қасос. 2 Давлат бошлиғи, ҳукумат ёки бирор давлат арбобининг доимий ёки вақтинча турар жойи; резиденция.— *Саид афанди Анварпошшо қароргоҳидан ёзади,— деди Азмиддин, куюқ қошлари чимирилиб.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Қўмондон, лашкар бошлиғи ва унинг штаби ўрнашган жой; ставка. *Олий бош қўмондонлик қароргоҳи.*

ҚАРОРСИЗ 1 Бир ерда узоқ тура олмайдиган, қарори йўқ, беқарор, қўнимсиз.

2 Тинчи йўқ, тинимсиз, бетиним. || *Йўл жимжит, фақат тўполончи шамол чангни тўзитиб, қарорсиз елади.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

3 Субути, тутурияи йўқ, тутуриқсиз. *Қарорсиз одам.*

ҚАРОРСИЗЛАНМОҚ Қарорини, оромини йўқотмоқ, беқарор, бетоқат бўлмоқ. [*Нури*] *юрагига тиркаган кечинмалари, сирли умидлари билан қарорсизланган, маст бўлган каби, ҳовлида кезди, ошхонага кирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАРОРСИЗЛИК **қарорсиз** *с. белги оти.*

ҚАРОҚЧИ Йўлтўсар, босқинчи. *Денгиз қароқчилари. Қароқчилар шайкаси.* ▬ *Кўрганда сўфи кундуз, оқшом қароқчи ҳожим.* Муқимий. *Қай қароқчи тўсди ёримнинг йўлин?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. — *Дод! Воҳдод! Қароқчилар босди!! — Довон орқасидан икки хотин фарёд кўтариб чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Етти қароқчи** *айн.* **Етти оғайни** *қ.* **етти. Кичик етти қароқчи** *айн.* **Кичик етти оғайни** *қ.* **етти.**

ҚАРОҚЧИЛИК 1 **қароқчи** *с. мавҳ. от. Қароқчилик қилмоқ.*

2 Зўрлик билан босиб олиш, босқинчилик.— *Энди қолганини ҳам олиш йўлини ахтараётибсизлар. Бу ўғрилик-кина эмас, қароқчилик, кундузлай ҳалқнинг кўзи олдида йўлбосарлик,— деди Ҳайдар.* Айний, Қуллар.

ҚАРОҒ 1 *эск.* Кўз қорачиғи; кўз. 2 *кўчма* Кўз нури, нури дийда, чироқ. *Сенга [Ўғилой] қийин, бунга ҳам кўзим етиб турибди. Аммо бошқаларга ҳам осон эмас, қароғим.* О. Ёқубов, Ларза. [*Партия — карвонбоши, дейди халқ: Миллионларнинг қалби ақли, виждони, Кўз — қароғи, бахт наққоши, дейди халқ.* Р. Бобожон. *Эски бир кулбада, бир эру хотин, Йўлашар бўлса деб бир тутам ўтин,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Илитсак эдик, деб оёғимизни, Ўртага олардик қароғимизни. М. Алавия.

ҚАРР *тақл. с.* Қарға ва баъзи бошқа қушларнинг товуши ҳақида.

ҚАРР-ҚАРР қарр *с. такр. Зерикдиму, нега «карр-қарр» демайди қарға, қаранг.* Ғ. Ғулом.

ҚАРС 1 *тақл. с.* Нарсаларнинг бир-бирига қаттиқ урилишидан, синишидан ва ш. к.дан ҳосил бўладиган товуш ҳақида. *У тишида қарс этиб ёнғоқ чақди. Шиша қарс, этиб ёрилиб кетди. Қарс этган милтиқ овози эшитилди.* ▪ *Мадаминхўжа дастурхон солди, нон ушатди, кейин каттакон бир гурскетдини келтириб пичоқ тортган эди, қовун қарс этиб ёрилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *От олдинга интилди, тиришта-тиришта аравани кўприкка олиб чиқди. Лекин шу онда нимадир «қарс» этди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Раис ўрнидан туриб шоферни чақирди, кўк «Волга»га ўтириб.. эшигини қарс бекитди-да, «кетдик» деди шоферга.* Э. Раҳим, Ҳаёт амри билан.

2 Қарсак, чапак. *Қарс урмоқ.* ▪ *Полвоннинг рапидадек кенг кафтларидан чиққан қарс—чапак кўп кишиларнинг диққатини жалб этди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Кишилар қарс уриб турадилар ва мени масхаралагандек қийқириб, оғиз-бурунларини қийшайтирадилар, лекин мен уларга парво қилмай, ўйинни давом этдираман.* А. Қодирий, Жинлар базми.

♦ **Қарс икки қўлдан чиқади** *айн.* **қарсак икки қўлдан чиқади** *қ.* **қарсак.** *Баробар учинг, фақат баробар учсангизгина, муҳаббат сизга қанот. Қанот жуфт бўлади, қарс икки қўлдан чиқади.* А. Мухтор, Қарс икки қўлдан чиқади.

ҚАРСАК *айн.* **чапак.** *Қарсак чалмоқ. Қарсак урмоқ. Давомли гулдурос қарсаклар.* ▪ *Оломоннинг қарсаги остида Нарзи тоға дастурхон кўтариб, вагонга чиқиб борди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Зални гурр қарсак босди, ҳамма ўрнидан турди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Бу қарорни маъқуллаб мажлис, Тикка туриб қарсак чалади.* Э. Раҳим.

♦ **Қарсак икки қўлдан чиқади** икки томонга дахлдор иш иккала томоннинг ҳаракати билан бўлади. *Халқ қараб турмаса, мен ҳам қараб турмайман. Қарсак, албатта, икки қўлдан чиқади.* М. Исмоилий Фарғона т. о.

ҚАРСАКБОЗЛИК Маъқуллаш, табриклаш, илҳомлантириш ёки норозилик каби маъноларни ифодаловчи давомли қарсаклар, чапакбозлик. *Ашула тугар-тугамас қарсакбозлик бошланиб кетди. Қарсакбозлик тобора кучайди.*

ҚАРСАКЧИ Қарсак чалувчи одам. *Қарсакчи қизлар қарсак уриб, .. неча ўйинчи барнолар қўл қоқиб, ўртага тушиб ўйнаб турибди.* «Равшан».

ҚАРСИЛЛАМА Қарсиллайдиган, қарсиллаган овоз чиқарадиган. *Қарсиллама патир.*

ҚАРСИЛЛАМОҚ «Қарс» этган овоз чиқармоқ, «қарс» этмоқ. *Эшик қарсиллаб ёпилди. Дарахтнинг шохи қарсиллаб синиб тушди. Чапаклар қарсиллади.*

ҚАРСИЛЛАТМОҚ қарсилламоқ *фл. орт. н.* [*Соли*] *ҳовлида ўтинларни қарсиллатиб ёради.* К. Муҳаммадий.— *Ўрмонжон акамга яқин одам экансиз,— деди хотин бодрингни қарсиллатиб тишлаб,— ёмон одам бўлмасангиз керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Отни қарсиллатиб кетмоқ** отни елдирмоқ, чоптириб кетмоқ. *Ҳалиги узоқда кўринган отлиқ тўриқ йўрғасини қарсиллатиб катта кўчага чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАРСОҚ Тулкига ўхшаш, лекин ундан кичикроқ йиртқич ҳайвон. *«Борса келмас» оролида йиртқичлардан тулки, қарсоқ, силовсин бор.* М. Мусаев, Ўзбекистон ССР. **Қарсоқдай қотмоқ** *фольк.* югуришга тайёр ҳолат олмоқ (от ҳақида). *Энди Ғиркўк — бедов от Совиб қарсоқдай қотди.* «Хушкелди».

ҚАРС-ҚАРС қарс *с. такр. Кимдир қарс-қарс ўтин ёради.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Зинапоя олдида турган «Тез ёрдам» машинасининг эшиклари қарс-қарс ёпилиб, ғириллаганча жўнаб кетди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚАРС-ҚУРС қарс *с. такр.* [*Ёқутжон*] *юлғунларни «қарс-курс» синдириб, .. ўтин тўплашга киришди.* Р. Бекниёзов, Қизилжар воҳасида. *Улар .. муз парчаларини қарс-курс босиб борар эканлар, Мастон яна қаттиқ-қаттиқ гапириб, изоҳ берган бўлди.* Ш. Ғуломов, Ёркин йўллар.

ҚАРТА I Отнинг ёғли йўғон ичаги ва ундан махсус тайёрланган, кўпинча яхна қилиб ейиладиган овқат. *Шойи кийдим, кимхоб кийдим, устимда йўқ, қази билан қарта едим, қорнимда йўқ.* Мақол.

ҚАРТА II [*р* карта] 1 Сурати ёки холлари билан бир-биридан фарқ қиладиган бир тўп махсус ўйин варақчалари ва унинг ҳар бир варақчаси. *36 варақли қарта. Қарта ўйини. Қартани бўлмоқ. Қартани кузир билан босмоқ.*

2 *с. т. қ. х.* Яхлит бир бўлак ер ёки экин майдони. *Мажлиснинг охири шу хилдаги ғўзалар кўпроқ бўлган Қамбарали ака бригадасининг учинчи қартасига кўчирилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Бу қайси қарта, қайси бригаданинг қайси звеносининг ери, сўраб билгани, кун тиғ уриб қолишига қарамай, бирор тирик жон йўқ эди.* Ғ. Ғулом, Мард майдонга чиқсин.

ҚАРТАБОЗ [*р*+*ф-т*] Қарта ўйинига ишқибоз одам.

ҚАРТАБОЗЛИК 1 қартабоз *с. белги оти.*

2 Берилиб қарта ўйнаш. *Қартабозлик қилмоқ.* | Қарта ўйини.

ҚАРТАЙМОҚ *айн.* **қаримоқ** 1. *Қартайиб қолган одам.* ▪ *Қартайсангиз ҳам қуюлмайсиз.* Ҳ. Назир, Яхши исм.

ҚАРТАЛАШТИРИЛМОҚ қарталаштирмоқ *фл. орт. н. Экин майдонлари қарталаштирилди. Ерлар қарталаштирилди.*

ҚАРТАЛАШТИРМОҚ *қ. х.* Қарталарга бўлмоқ, ажратмоқ. *Пахта майдонини қарталаштирмоқ.*

ҚАРТАНГ *эск.* Қартайган одам, қари киши.

ҚАРТ-ҚУРТ *тақл. с.* Молларнинг хашак чайнашидан чиқадиган товуш ҳақида. *Бу тинчликни сарой отхонасидаги отларнинг қарт-қурт хашак чайнашлари .. бузар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАРЧИҒАЙ Қалта қайрилма тумшуқли, тирноқлари узун ва ўткир, овга солинадиган йиртқич қуш. [*Мадамин*] *хоҳласа қарчиғайни қўлига қўндириб, този итни эргаштириб, одамлари билан тоққа чиқиб кетарди. Қаклик ови қиларди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАРШИ 1 Тарафдор бўлмаган, маъқул деб билмайдиган, ёқламайдиган; қувватламайдиган, қаршилик, эътироз билдирувчи, мухолиф фикрдаги. *Бунга сиздан бошқа ҳеч бир қарши киши йўқ.* || *Шу таклифга ким қарши?* | Фикри, мақсади, маслаги, манфаати ва ш. к. жиҳатидан зид, қарама-қарши бўлган, мухолиф ёки душман, рақиб, ёв. *Бир-бирига қарши синфлар. Қарши томонлар.* ▪ [*Годин*] *душман кўп вақтда қариши кучни йўлда тўзитиб юбориш, уложини топса, қириб ташлашга ҳаракат қилишни айтди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Бошқасини инкор этадиган, унга тўғри келмайдиган, зид, терс, акс, хилоф, қарама-қарши. *Бир-бирига қарши фикрлар. Қонунга қарши хатти-ҳаракатлар.*

3 Рўбарў жойлашган ёки йўналган; қарама-қарши, рўбарў. *Қарши оқим. Қарши шамол. Кўчанинг қарши томони.* || *Қаршида турган одам. Қаршидаги боғ.* ▪ *Ойқиз қарши томондан келган шамол-тўполонни ёриб, ҳамон олдинга интиларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Қарши ҳужум** (*ёки атака*) *ҳарб.* душманнинг ҳужумига жавобан қилинадиган ҳужум, атака. *Полк командири, душман нафасини ростлаб олмасдан туриб, қарши ҳужумга ўтиш тўғрисида буйруқ берди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Қарши бормоқ** 1) бирор кимса ёки нарсага қараб, ўшанга томон бормоқ, юрмоқ. *Отлиқлар яқинроқ келганда, етти-саккиз ёшлардаги бир қиз бола қарши югурди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар; 2) тескари, зид ҳаракат қилмоқ, зидига юрмоқ, хилоф иш қилмоқ. *Эрининг раъйига қарши боришдан фойда йўқлигини билди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қарши келмоқ** 1) зид бўлмоқ, тескари бўлиб чиқмоқ, хилоф бўлиб тушмоқ. *Уларнинг жавоблари кечаги сизнинг оқлашингизга сира қарши келмайдир.* А. Қо-

www.ziyouz.com kutubxonasi

дирий, Ўтган кунлар; 2) дуч келмоқ, рўбарў келмоқ, юзма-юз учрашмоқ. *Улар боғдан чиқиш олдида, бир йигитга қарши келди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қарши олмоқ** 1) кутиб олмоқ, қаршиламоқ. *Меҳмонларни қарши олмоқ. Байрамни катта тайёргарлик билан қарши олдик;* 2) бирор иш, тадбир, таклиф ва ш. к.га нисбатан ўз муносабатини билдирмоқ. *Гулнор бу хабарни жуда совуқ қарши олди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қарши турмоқ** қарши чиқиб, монелик кўрсатмоқ, тўсқинлик қилмоқ. *Биз янги ҳаёт қураётибмиз, ўртоқлар. Душманлар бизнинг бу ишимизга тиш-тирноқлари билан қарши турибдилар.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Қарши тушмоқ** *эск. айн.* **қарши турмоқ.** *Унинг [Ҳасаналининг] бу фикрига Қумуш билан онаси қарши тушдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қарши чиқмоқ** 1) пешвоз чиқмоқ, кутиб олмоқ; 2) *айн.* **қарши турмоқ.** *Механизацияга қарши чиқишлар бўлиб турадими, бўлса қарши чиққан одамларнинг дадил ва исботлари нималардан иборат?* А. Қаҳҳор, Картина. **Қарши қўймоқ** 1) бирини иккинчисига қарама-қарши, муҳолиф, зид қилиб қўймоқ. *Ёрмат... Йўлчини ўз қўлтиғига олиб бошқаларга қарши қўйишни истар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) бирини иккинчисига қаратиб, рўбарў қилиб қўймоқ.

4 *кўм. (ж. к. билан)* Бирор иш, нарса ва ш. к.нинг бошқасидан сақланиш, унинг олдини олиш, даф этиш, қайтариш ва ш. к. мақсадлар учун қаратилганини билдиради. *Бургага қарши дори. Ёнғинга қарши кураш чоралари. Танкка қарши отадиган замбарак.*

5 3-ш. эгалик ва ж. к., ў.-п. к. ва ч. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланилади (қ. **қаршисига, қаршисида, қаршисидан**).

♦ **Бахтга қарши** қ. бахт. **Қарши куда** ўзаро қиз бериб, қиз олишган қудалар (бир-бирига нисбатан). **Ҳар эҳтимолга қарши** қ. эҳтимол.

ҚАРШИЛАМОҚ Кутиб олмоқ, қарши олмоқ. *Меҳмонларни қаршилаб олмоқ.* ▪ *Қани мен келганда кулиб қаршилаб, Кўшиғи мавжланиб бир дарё оққан.* Зулфия. *Янги позиция ишғол қиласан-да, янги кучлар билан душманни қаршилайсан.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Отабек Раҳматнинг бу сўзини самимият билан қаршилади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАРШИЛАНМОҚ **қаршиламоқ** *фл. мажҳ. н.*

ҚАРШИЛАШМОҚ 1 **қаршиламоқ** *фл. бирг. н. Ўқувчилар муаллимни тикка туриб қаршилашди.*

2 Бир-бирига қарши, тескари бўлиб қолмоқ, зидлашмоқ.

ҚАРШИЛИК 1 **қарши** 1—3 *с. белги оти. Фикрларнинг қаршилиги. Қаршилигини яширмоқ.* ▪ *Ул ҳар нарса деса, фақат Марғилондан уйланганингга қаршилигидан айтадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тўрахоннинг энди хиёл қизара бошлаган юзида қаршилик белгилари йўқ эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қарши фикр, норозилик, эътироз. *Қаршилик билдирмоқ.* ▪ *Қаршилик йўқ бу ишга, Улфат аҳли ёр.* Ғайратий.

3 Қарши ҳаракат, акс таъсир, монелик, тўсқинлик. *Душман қаршилигини енгмоқ. Қаршилик қилмоқ. Қаршилик кўрсатмоқ.* ▪ *Шу вақт нарироқдан залп берилди, пулемётлар овози эшитилди, каршилик кучайганини кўрган самолёт ҳавога кўтарилганча қайтиб келмади.* И. Раҳим, Чин мухаббат. *Бектемирнинг кўзлари уйқунинг кучли сеҳрига қаршиликдан ожиз.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ҳар қандай янгилик эскиликнинг қаршилигига учрайди,— бу қонуний.* С. Анорбоев, Оқсой.

♦ **Материаллар қаршилиги** 1) материалларнинг деформацияга, яъни ўз шаклининг ўзгаришига зидлик кўрсатиш холати, ўз шаклини сақлашга интилиш хусусияти; 2) деформация ҳодисаларини ўрганувчи ва шу асосда машина ҳамда иншоотларнинг пухталигини ҳисоблаб лойиҳалаш йўлларини белгиловчи фан.

ҚАРШИМА-ҚАРШИ 1 Бир-бирининг рўпарасида бўлган; қарама-қарши, рўбарў. *Қаршима-қарши уйлар.*‖ *Қаршима-қарши жойламоқ.*

2 Бир-бирига қарши, тарафма-тараф. *Қаршима-қарши гуруҳлар.*‖ *Қаршима-қарши бўлиб ўйнамоқ.*

ҚАРШИСИГА *кўм. вазифасида* Қарама-қарши, пешвоз. *Қаршисига қарамоқ. Қаршисига чиқмоқ.*

ҚАРШИСИДА *кўм. вазифасида* 1. Рўпарасида, тўғрисида, қарама-қарши. *Йўлчи унинг қаршисида бир минут таажжубланиб, сўнг жавоб берди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Нисбатан, олдида. *Укасининг мантиқи қаршисида Ҳакимбойвачча ҳам эсанкираб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Кўра, қараганда. *Ўз хотини.. булар қаршисида кўзига фаришта бўлиб кўринади.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

ҚАРШИСИДАН *кўм. вазифасида* Қарама-қарши томонидан, рўпарасидан. *Қаршисидан чиқмоқ.*

ҚАРҚАРА Бўйни, тумшуғи ва оёқлари узун ботқоқ қуши; қўтонларнинг бир тури. **Экинлар қарқарадай бўлиб турибди** экинлар жуда авж олиб яшнаб турибди.— *Бу йил хўб ишладик,— дейди Хайрихон,— Яшнади ғўзалар бўлиб қарқара.* Ҳ. Расул.

ҚАРҚУНОҚ Чумчуқлар туркумига мансуб, тумшуғи эгилган, ҳашарот, майда парранда ва ҳайвонлар билан овқатланадиган қуш.

ҚАРҒА 1 Патлари тим қора (қора қарға) ёки қора билан кул ранг аралаш (ола қарға) кўчманчи қуш. *Бир қарға билан қиш келмас.* Мақол. *Қарға қарғанинг кўзини чўқимас.* Мақол. **Гўнг қарға** қ. **гўнгқарға. Кўк қарға** қ. **кўккарға.**

2 Ўйин қартасининг найза учига ўхшаш қора ҳолли тури. *Қарғанинг саккизлиги.*

♦ **Қарға жийда** қ. **қарғажийда. Қарға шойи** шойининг қора сариқ, кўк гулли тури. *Бир кийимлик қарға шойи.*‖ *Қарға шойи кўйлак.*

ҚАРҒАЖИЙДА Меваси майдароқ бўладиган ёввойи жийда.

ҚАРҒАЛМОҚ **қарғамоқ** *фл. мажҳ. н.*

ҚАРҒАМОҚ Бировга ёмонлик, бахтсизлик ёки ўлим тилаб койимоқ. *Қиз Мирзакаримбойларни, ҳокимларни, тўраларни қарғайди, уларга ўлим тилайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАРҒАНМОҚ 1 **қарғамоқ** *фл. ўзл. н.*

2 Ўзича кимнидир қарғамоқ. *Электрнинг тилига тушунадиган бир маст бир бўш патронга пичоқ тиқди-да, бутун чироқларни ўчирди ва то монтёр келиб тузатмагунча, хотинларнинг қарғанган, сўкинган товушлари узилмади.* П. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАРҒАТМОҚ **қарғамоқ** *фл. орт. н.*

ҚАРҒАШ **қарғамоқ** *фл. иш оти.— Қарғашнинг ҳеч кераги йўқ,— деди Марҳамат. — Лекин бунақа талтайтириш ҳам яхшимас-да.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚАРҒАШМОҚ 1 **қарғамоқ** *фл. бирг. н. Қизлар урушни .. бошлаганларни титраб қарғашарди.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

2 Бир-бирини қарғамоқ.

ҚАРҒИШ Қарғаш ибораси. *Ёмон қарғиш. Енгил қарғиш. Қарғиш эшитмоқ.* ▪ *Отинойининг .. оғзидан қарғиш ва нолиш аримай қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Кумуш:*] *Аммо.. севганингиз — кенжангизнинг жеркишларидан, қарғишларидан беҳад қўрқаман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қарғиш урган** қарғиш эшитиб жазоланган, лаънати. **Қарғишга қолмоқ** (*ёки* **учрамоқ**) қилмишига яраша қарғиш эшитиб жазо тортмоқ. *Ботиралининг жонига қасд қилган ким бўлса ҳам, юртнинг қарғишига қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҚАРҒИШЛАМОҚ *диал.* Қарғамоқ. *Қиз берганни қарғишлаб.. Хон ўртанди тобора.* Ҳ. Олимжон.

ҚАСАВА 1 Узун докадан аёллар бошига баланд қилиб ўраш учун қўйиладиган картон тутқич ва унга ўралган рўмол; дакана. *Эшик олдида бизни оқ докадан баланд қилиб қасава ўраган қотма, бўйдор аёл кутиб олди.* Б. Даминов, Одамдан яхши ном қолсин.

2 *диал.* Бешикнинг кўприги.

ҚАСАМ [*а*] 1 Ўзининг ҳақлиги, сўзининг тўғрилиги ва ш. к.ни тасдиқлаш, уларга бошқаларни ишонтириш учун муқаддас нарсалар, кимсалар номини оғизга олиб айтиладиган оғир сўз; онт. | Қатъий ваъда, сўз. *Қасам(и)дан қайтмоқ. Қасам(и)ни бузмоқ.* ▪ *Қабулга келганларни қунт ва чидам билан эшитиш, улар қўйган масалани ҳал этиш Ойқиз учун темир қонун, тантанали қасам эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҚАСАМЁД 2 Содиқлик ҳақида расмий равишда бериладиган тантанали ваъда, қасамёд. *Майли ёмғир, қор ёғсин ўз постимдан кетмайман. Аскарлик қасамимга ҳеч хиёнат этмайман.* Уйғун. [*Бой:*] *Уларга, агар хизматимни қабул қилсангиз, кўп нарса бераман деган ва имом олдида, ваъдам устидан чиқмасам хотинталоқ бўлай деб қасам ичган.* Айний, Эсдаликлар.

◆ **Қасам бермоқ** расво қилмоқ, расвосини чиқармоқ. *Қийимга ҳам қасам берибсан.* **Қасам урган** жуда ёмон.

ҚАСАМЁД [*а*+*ф-т*] 1 Қатъий ваъда, онт. *Олимжон ва Ойқиз ғўзаларни бўрон зарбидан сақлаймиз, деб қасамёд қилган экан.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Халқимизнинг бахти учун жон-таним билан курашаман, душманга раҳмсиз бўламан, деб қасамёд этдим.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

2 Содиқлик ҳақидаги расмий ваъда, қасам. *Аскарликка янги чақирилганлар ҳар йил Совет Армияси куни қасамёд қиладилар.*

ҚАСАМХЎР [*а*+*ф-т*] Бўлар-бўлмасга қасам ичаверадиган, қасам ичиб ундан қайтаверадиган, қасамининг бурди йўқ. *Қасамхўр одам.* ▪ — *Дашном бераверманг Нормат ака,— деди Эмин,— ҳозиргина қасамёд қилдим. Қасамхўр эмасман!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАСД [*а*] 1 Албатта амалга ошириш кўзда тутилган, жазм этилган қатъий ният, мақсад, азм-қарор, аҳд. *Қасд қилган — ўзар, ҳасад қилган — тўзар.* Мақол. ▪ *Агар Ғуломшер қасд қилса, ҳар қандай ишнинг уддасидан чиқишига ҳамма ишонар эди.* Ойбек, Нур қидириб. *Уйдан чиқишиданоқ унинг [Отабекнинг] қасди бу кунни далада ўтказмоқ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У Мунисхондан уни совутиш қасдида эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.| Ғаразли ният; суиистеъмол. *Давлат мулкини ҳар қандай қасдлардан сақлаш.* ▪ *Кишиларнинг юзида, кўзида, қадам ташлашида, хатти-ҳаракатида унинг бахтига қасд қилган кучга қарши қудрат ва қасос акси бор.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Адоват, кек; қасос, ўч. *Қасд олмоқ. Бировга қасд бўлиб қолмоқ. У менга қасд.* ▪ *Сен жинни бўлдингми? Ё менда бошқа бир қасдинг борми?* «Латифалар». **Нима қасдинг бор?** 1) қандай мақсадинг, ниятинг бор?; мақсадинг, ниятинг нима?; 2) қандай адоватинг, ўчинг бор? *Биз бечораларда нима қасдинг бор эди, шунчалик шарманда қилдинг?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **[Бировнинг] жонига қасд қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) ўлдириш, йўқ қилиш учун ҳаракат қилмоқ, суиқасд қилмоқ. *Ботиралининг жонига қасд қилган ким бўлса ҳам, юртнинг қарғишига қолди.* Ҳ. Ғулом Машъал. **[Бировнинг] қасдига тушмоқ** пайига тушмоқ, йўқ қилиш учун ҳаракат қилмоқ. *Куч-қувват йиғилди шунинг дастига, Энди тушди босмачининг қасдига.* «Фольклор». **Қасдида бўлмоқ** 1) бирор мақсадда, ниятда бўлмоқ; 2) ўч олиш; йўқ қилиш, ўлдириш ёки қўлга тушириш ва ш. к. ниятда бўлмоқ. *Уйингиз орқасини тешиб, Қумуш қасдида бўлувчи.. ҳам шу баттол Ҳомид экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тўхтамади йўл босди, Душманининг қасдида, Ўқ солинган тўппонча Тайёр эди дастида.* Уйғун.

◆ **Жонингда қасдинг борми?** жонингдан тўйдингми?, жондан безор бўлдингми? *Жонингда қасдинг борми, бунча ароқни қувмасанг.* «Муштум», 1961, № 3.

ҚАСДАН [*а*] *рвш* Маълум бир мақсад билан, жўрттага, атайлаб. *У бугун қасдан келмади. Қасдан шундай деди.*

ҚАСДДОР [*а*+*ф-т*] Қасди бўлган, ёвуз ниятли. *Қасддор ёвларга Чегара бекик!* Туйғун.

ҚАСДЛАНМОҚ *кам қўлл.* 1 Қасд қилмоқ.

2 Йўқ қилиш пайига тушмоқ; суиқасд қилмоқ.

ҚАСДЛАШМОҚ Қасд, душман бўлмоқ, қаршилашмоқ, ўчакишмоқ. *Насиҳатимизни қулоғига олмади, танқидимизни ғалати тушунди, қасдлашиб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАСДМА-ҚАСДГА *рвш* Кимса билан қасдлашиб, ўчакишиб. *Қасдма-қасдга бел олишмоқ.*

ҚАСИДА [*а*] Энг камида ўн икки байтли мадҳия, марсия ёки дидактик мазмундаги шеър жанри ва шу жанрга мансуб шеърнинг ўзи. *Ғалабамиз ҳақида қасида. Ҳамид Олимжоннинг қасидаси.*

ҚАСИДАГЎЙ [*а*+*ф-т*] 1 Қасида ёзувчи шоир, қасиданавис.

2 *кўчма салб.* Хушомадгўйлик билан кўкка кўтариб мақтовчи; мадҳиягўй, маддоҳ.

ҚАСИДАНАВИС [*а*+*ф-т*] *айн.* **қасидагўй** 1.

ҚАСИДАЧИ *айн.* **қасидагўй** 1.

ҚАСИР I *тақл. с.* Ёғоч ва шунга ўхшаш нарсаларнинг чатнашидан ёки синишидан ҳосил бўладиган товуш ҳақида. *Шамолда бақатерак қасир этиб синиб тушди.*

ҚАСИР II [*а*]: **ақли қасир** *эск. кт.* ақли қисқа, ақли етук бўлмаган; қисқа ақл. *Башарти сиз киромлар ул бепарҳез золимнинг минбошилик вазифасидан.. [бекор қилишга] аздилужон бел боғлаган бўлсаларингиз биз фақирларнинг ақли қасиримизга бир андиша келадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАСИРА-ҚУСУР *айн.* **қасир-қусур.**

ҚАСИРЛАМОҚ Қасир этган овоз чиқармоқ, қасир этмоқ, қарсилламоқ. *Ер қимирлаганда синч деворлар қасирлаб кетди.* ▪ *Орқада миналар гумбурлади. Қаердадир ўрмонлар қасирлади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *От боради асирлаб, Отган ўқдай тасирлаб, Тилла узанги, маҳси-кавуш Тепсинганда қасирлаб.* «Равшан».

ҚАСИРЛАТМОҚ **қасирламоқ** *фл. орт. н. Тишида қасирлатиб ёнғоқ чақмоқ.*

ҚАСИР-ҚУСУР **қасир** I *с. такр. айн.* **қарс-қурс.** *Улар саратон офтобида қовжираб қолган кўкатларни қасир-қусур босиб озроқ юрганларидан кейин .. жангчини кўрдилар.* С. Зуннунова, Олов. *Юк вагонлари қасир-қусур қилиб у ёқдан-бу ёққа ўтиб турибди.* С. Аҳмад, Таъзим. || *Кетма-кет иккита мина тепализдан чийиллаб ўтиб кетди. Орқасидан автоматларнинг қасир-қусури эшитилди.* М. Муҳамедов, Одерга.

ҚАСИРҒА *кт.* Уюрма, қуюн. *Тўфон қасирғани зўримиз енгиб, Ваҳшат ғалаёни топди асойиш.* Ғ. Ғулом.

ҚАСМОҚ 1 Уст-бошга ўтирган қалин кир қатлами, қатирма кир. *Енглари бир эллик қасмоқ.* || *Қасмоқ сочиқ.* ▪ *Шунча юриб нима орттирдинг? Мана шу жулдур чопон билан қасмоқ дўппинами?* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. | Бошдаги қалин қазғоқли кир қатлами. **Қасмоқ боғламоқ** 1) қалин кир билан қопланмоқ. *Дўппи қасмоқ боғлаб кетибди;* 2) қалин кир қазғоқ билан қопланмоқ. *Бошлари қасмоқ боғлаган, оёқ яланг болалар.. сопол косаларда қаймоқ олиб ўтадилар.* Ғ. Расул, Адолат.

2 Бирор нарсанинг қотиб қолган устки қатлами; қатқалоқ. *Шўри қалин қасмоқ бўлиб ётган бу ер ўтган йили баҳорда инсон қадами тегмагандай эди.* Й. Шамшаров, Ойдин кўллар.

ҚАСМОҚЛАМОҚ Қалин кир билан қопланмоқ, қасмоқ боғламоқ. *Қасмоқланган лунги.*

ҚАСМОҚЛАНМОҚ **қасмоқламоқ** *фл. ўзл. н.*

ҚАСОС [*а*] Ўч олиш, қилган ёмонлигига яраша қаримта қайтариш; ўч, интиқом. *Қонли қасос.* ▪ *Совет давлат қурилишининг дастлабки йилларида курашлар авж олди, курбонлар қасосга ундади.* Зулфия, Чўққилар. *Йўқ, мен таъна қилмайман. Кўрсин, куйиб ўлсин. Шунинг ўзи қасос бўлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Зумрад, сенинг ҳар томчи ёшинг учун Ширмонхонга ўхшаганлардан қасос оламан.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҚАСОСКОР [*а*+*ф-т*] Қасос олувчи, қасосчи.

ҚАСОСЛИ Ҳар ким қилмишига яраша жазо тортадиган, қасос, қаримта қайтарадиган; қаримтали.

◆ **Қасосли дунё** қасос, қаримта қайтадиган дунё. *Сабр қил, ўғлим. Бу қасосли дунё қайтади.* Н. Сафаров, Уйғониш.

ҚАСОСЧИ *айн.* **қасоскор.** *Халқ қасосчиларининг муқаддас бурчи шу! Босқинчилар юртимиздан чиқиб кетмагунча биз ундан ўч оламиз!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАСР [*а*] 1 Подшолар, хонлар ёки феодалларнинг ҳашаматли саройи; кўшк. [*Қадимгилар*] *ажойиб қасрлар, саройлар, мадрасалар ва ирригация*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қурилиш иншоотлари яратди. Ойбек, Нур қидириб. | Қалъа, қўрғон.

2 *кўчма* Ҳар қандай муҳташам бино, данғиллама уй, тоқ-равоқ, кошона. *Сўрма эй бедард, қасру боғу мулкимни менинг.* Муқимий. *Араб қизларидан биттасини олдириб келсамчи, қасримга ўн хил ўзгариш киради.* А.Қаххор, Барон фон Ринг

ҚАССОБ [*а*] Мол сўювчи ва гўшт билан савдо қилувчи одам. *Чумчуқ сўйса ҳам қассоб сўйсин.* Мақол. *Эчкига жон қайғуси — қассобга ёғ қайғуси.* Мақол. ▪ *Эшикдан кирганнинг иккинчиси шу ерлик Зокирхўжа қассоб эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАССОБЛИК 1 **қассоб** *с. касб оти. Қассоблик қилмоқ.*

2 Бозорда қассоб дўконлари жойлашган раста, гўшт растаси.

ҚАССОБЧИЛИК Қассоб касби, қассоблик. [*Жонфиғоннинг*] *шундан кейин қилмаган иши қолмабди деса бўлади: гулфурушлик дейсизми, том шувоқ дейсизми, қассобчилик дейсизми.. бир-икки ҳафта бозорда қовун тилиб ҳам сотибди.* А. Қаххор, Жонфиғон.

ҚАСҚОН 1 Ғалвир, элак, чирманда ва ш. к. буюмларнинг гардиши, чамбарак. *Чирмандани қасқони, Банди борми осгани. Ўйнасанг ўйнаб олгин, Ёринг борми тўсгани?* М. Алавия. | Ғилдирак. **Қасқон ўйнамоқ** *бол.* ғилдирак ўйнамоқ, ғилдирак ғилдиратиб югурмоқ.

2 Манти пиширилади ган махсус қозон ва унинг манти териб қўйиладиган ҳар бир чамбараги. *Юзта манти элтадиган қасқон.* ▪ *Нигор ойим ошхонада мантиларни қасқонга териб, қозонга уяр. Раъно бўлса, кичкина укалари орасида ўтирар эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҚАТ I **1** Қават-қават ёки қатлам-қатлам нарсаларнинг ҳар бир қавати, қатлами; тах. *Тўрт қат букланган кўрпача.* ▪ *Азиддин бир варақ қоғоздаги бир неча қат букланган хатни олиб, чироқ шуъласига тутиб кўздан кечирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Имонимни асрайман десанг, бу ерлардан бош олиб кетиш керак. Бўлмаса етти қат ер тагида ёниб турган дўзахда қовуриласан.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ичкарида хотинлар мажлиси: .. уйлар хотинлар билан тўлган, .. биров ёр-ёр ўқиб, тағин биттасининг қувончи ичига сиғмай хаҳолаб дунёни бузади, хуллас, бағ-буғ етти қат кўкдан ошади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Тахланган, букланган нарсаларнинг ораси. *Кўрпанинг қати.* ▪ *Ҳожимат белбоғининг қатидан қоғоз чиқазиб ташлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Меҳри опа биринчи конвертни очди.. Иккинчисини очди-ю, хатнинг қатидаги расмга кўзи тушиши билан тўхтаб, унга тикилиб қолди.* Р. Файзий, Она.

3 Маълум қалинликдаги ёйиқ нарсалар қатлами, қават. *Бир бечоранинг чеккан хўрлигини ўйлаб, ҳар куни бир қат этдан тушаман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мана мен геолог,—неча йилдирки — тинмай ўрганаман тупроқ қатини.* Зулфия.

4 *кам қўлл.* Саҳифа, варақ. *Варақланар етимликнинг дафтарин қати.* Ғ. Ғулом.

5 *кам қўлл. айн.* **қатор** 1. *Ойна опа ички бир-титроқ товуш билан ингранди. Қаншарида икки қат ажин бўртди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ҚАТ II Марта, карра, қатла. *Уста Фарфи уни яна бир қат кўздан кечириб олгач, чўккалашини бузиб, чордона қуриб олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *А электр? Деҳқончиликни ўн қат юқорига кўтаради.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚАТ III *сўр. олмш, с. т.* Қаер?, қайси ер?, қайси жой? [*Шербек:*] *Узоқлиги қатга борарди? Кўпи билан тўрт-беш кунлик йўл.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАТ IV *эск.* Устига қамиш қалам учини қўйиб туриб, пичоқ билан кесиш учун суякдан ясалган тахтача.

ҚАТ V [*а*]: **қат этмоқ** *с. т. айн.* **қатъ этмоқ** *қ.* **қат(ъ).**

ҚАТАҒОН *эск.* Тақиқ, ман. *Қатағон қилмоқ.* || *Бу ерда чекиш қатағондир.*

ҚАТИМ 1 Иш тикишда: тикилаётган иш билан ёзилган қўл учи орасидаги масофа. **Бир қатим ип** игнага бир марта ўтказиб иш тикишга етадиган шу ўлчамдаги ип. *Қудажон, бемалол бўлса, ўша ҳаво ранг ипакдан бир қатим беринг.* А. Қаххор, Янги ер.

2 Иш тикишда: игна ёки сўзанни бир марта тортиш. [*Унсин*] *маҳсининг чоки пишиқ бўлсин учун мумли ёпишқоқ ипни ҳар қатимда бармоқлари билан «қир-қир» тортиб қўяди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мунча ҳам бежирим қўл ҳунарингиз.. Ҳар қатим, ҳар чокда катта маҳорат.* Ғайратий. **Қатим тортмоқ** игна ёки сўзан билан иш тикмоқ. *Онахон бўлса жинчироқда туни билан ўтириб дўппи тикар, энди олти ёшга кирган Башоратни зўр бериб қатим тортишга ўргатар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 Ингичка ип, тола. *Кўпол ип узилади, майин ип чўзилади. Нозик қатим игнадан силлиқ ўтади, оғайни.* Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар. [*Зуҳра*] *биринчи секцияни ўзи ўраб кўрсатди, кейин дугонасига секциянинг қатимларини санашга буюрди.* Ибохон, Улуғ кун.

ҚАТИМЛАМОҚ 1 Ип, ипак ва ш. к.ни қатим-қатим қилмоқ.

2 Қатим тортиб иш тикмоқ.

ҚАТИРМА 1 Оширилмаган хамирдан қозонда ёғсиз пиширилган юпқа нон. *Отасига деб, хурмачага солинган ошнинг устига битта қатирмани ёпиб, рўмолчага тугди-да, чиқиб кетди.* Ойдин, Гулсанам. **Қатирма нон** *айн.* **қатирма** 1.

2 Кийим ёқаси, елкаси, кўкраги текис турсин учун авра билан астар орасига қўйиладиган крахмалланган мата. *Кўкрагига қатирма қўйиб тж килган костюм.*

3 *кўчма с. т.* Қалин кир, қасмоқ. *Умрида ҳаммом ва совун кўрмагандан бўлса керак, икки юзлари қатирма бўлиб кетган қўй кўзли бола келиб рўпарамда тўхтади.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. **Қатирма кир** *айн.* **қатирма** 3.

ҚАТИРМАЛАНМОҚ Қатирма кир бўлмоқ, қасмоқ босмоқ, қасмоқланмоқ. *Мўйсафид сартарош уни бақувват шалоқ курсига ўтқазиб, кирдан қатирмаланиб ялтираган лунгини бўйнига илиб, бошини ишқалай бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАТИҚ Сутдан томизғи солиб ивитиб тайёрланган маҳсулот. *Янги ивитилган қатиқ. Қатиқ тўкилса, юқи қолар, айрон тўкилса, неси қолар.* Мақол. *Сутдан оғзи куйган қатиқни ҳам пуфлаб ичади.* Мақол. ▪ *Овқат пишди. Қозоннинг заҳи чиқиб қорайган гўжага қатиқ ҳам ранг киргизолмади.* А. Қаххор, Анор.

◆ **Миянинг қатиғи** *с. т.* Мия. *Шер яна Шерзоднинг устига ташланишга ўзини чоғлаб кўрди, лекин миясининг қатиғи чиқиб ҳолсизлангани учун мажоли келмади.* «Эртаклар». **Офтобда (ёки офтобшувоқда) қатиқ ичишган** (*ёки ялашган*) **одамлар** ҳамтовоқ улфатлар. *Сиз қаерда бўлсангиз, биз ҳам ўша ерда бўламиз. Офтобда шерикчиликка қатиқ ичган одамлар охиригача бирга бўлиши керак.* Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди. **Офтобда қатиқ ичишган қариндош** узоқ қариндош, чатишган қариндошлар. **Ҳар ошга** (*ёки* **мошхўрдага**) **қатиқ бўлмоқ** ҳар ишга аралашавермоқ, суқилавермоқ. *Мошхўрдага қатиқ бўлиб, Очилни аранг суяб қолдим-у, совхознинг бир бўлимига агроном қилиб қўйдим.* А. Муҳиддин, Юзига чарм қоплаган киши.

ҚАТИҚЛАМОҚ 1 Қатиқ қўшмоқ, қатиқ солиб хушхўр қилмоқ, оқламоқ. *Мошхўрдани қатиқламоқ.*

2 Қатиқ суртмоқ, қатиқ билан хўлламоқ. [*Кумуш*] *сочини қатиқлаб, совунлаб ювгач, .. иккита қилиб ўрдирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАТИҚЛАНМОҚ **қатиқламоқ** *фл. мажх. н. Қизчасининг овози билан бирга кўк солиб қатиқланган маставанинг лаззатли ҳиди келди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚАТИҚЛИ Қатиқ қўшилган; қатиқ солинган, қатиғи бор. *Қатиқли хурмача.* ▪ [*Меҳмонлар*] *олдиларига қўйилган бир косадан қатиқли гўжани ёғоч қошиқ билан ича бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАТИҚСИЗ Қатиқ қўшилмаган, солинмаган, қатиғи йўқ, беқатиқ. *Қуюқ ёки суюқ, ёғли ёки ёвғон, қатиқли ёки қатиқсиз, ишқилиб ҳар қайси оила ўз топган-тутганини дастурхонга қўйиб баҳам кўрадиган муқаддас пайт.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАТИҚФУРУШ *айн.* **қатиқчи.**

ҚАТИҚЧИ Қатиқ билан савдо қи-

www.ziyouz.com kutubxonasi

лувчи, қатиқ сотувчи; қатиқфуруш. [*Зулукхон*] *колхоз ишидан қочиб, қишлоқдан шаҳарга қатнайдиган эпчилгина қатиқчи қиз эди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ҚАТЛ [*а*] *кт.* Ўлдириш; ўлдирилиш. *Қатл қилмоқ.* ▪ *Мўмин Мирзосини қатл этди жаллод, Тўлиқ мақсадга Маждиддин етиб шод.* Ҳабибий. *Райимбек додхоҳ Азизбек ҳокимиятининг тиргаги эди. Унинг қатлидан сўнг сипоҳлардан рух туширди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қатл(и) бедод** омон қолдирмай ўлдириш; омонсиз ўлим. *Сен ҳамон раҳм айламас бўлсанг мени аҳволима, Қатл бедодингдин энди қилуқол айлаб кетай.* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Қатли нафс** ўз-ўзини ўлдириш. **Қатли ом** ёппасига ўлдириш, қириш; қирғин. *Мажлис фақат қипчоқларга қатли ом учун йиғилган экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАТЛА Марта, карра. *Ў менга.. Ленин билан суҳбатлашганини айтиб берди. Шундан кейин Голубевга муҳаббатим яна юз қатла ошди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. [*Роҳила:*] *Шукур, худога минг қатла шукур, кўзим очиқлигида қизғинамнинг тўйини кўрадиган бўлдим.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ҚАТЛАМ 1 Маълум қалинликдаги ёки қат-қат ёйиқ нарсалар қавати; қат. *Шағал қатлами. Атмосферанинг юқори қатлами. Тупроқнинг устки қатлами.* ▪ *Даранинг икки ёни жуда тик; неча терак бўйи баланд тош қатлами девордай юксалиб, худди зангори кўлдай жимирлаган осмонни кўтариб турганга ўхшарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *геол.* Таркиби асосан бир хил бўлган чўкиндилардан иборат тоғ жинсларининг ёйиқ қавати. *Оҳак қатлами. Тошкўмир қатлами.*

3 *кўчма* Кишиларнинг айрим белгилари билан бирлашган группаси; табақа.

4 *кўчма* Ҳар қандай нарсанинг айрим белгиларига кўра бирлашган группаси. *Тилнинг лексик қатламлари.*

ҚАТЛАМА Ёғли хамирдан қатламлаб ёғ суриб юпқа ёйиб ёғда пиширилган нон. *Қатлама пиширмоқ.* ▪ *Патнисларда, тоғораларда, саватларда кулча, қовурма чучвара, варақи, қатлама ва бошқа ҳар нав мева-чевалар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАТЛАМЛАМОҚ 1 Қатлам-қатлам қилиб тахламоқ, термоқ. *Олма яшикка қатламлаб жойланди.*

2 Алохида қатламга ёки айрим қатламларга айирмоқ. *Слюдани қатламламоқ.*

ҚАТЛАМЛАНМОҚ қатламламоқ *фл. мажҳ. н.*

ҚАТЛАМЛИ Бир ёки бир неча қатламдан иборат бўлган; қатлам-қатлам. *Қатламли булутлар.*

ҚАТЛАМОҚ Юпқа нарсаларни буклаб қаватламоқ, букламоқ. *Қоғозни иккига қатламоқ. Кўрпачани тўрт қатлаб солмоқ.* | Юпқа нарсаларни уст-ма-уст ёки ёнма-ён қилиб, қаватлаб тахламоқ, термоқ. *Фанерларни қатламоқ.*

ҚАТЛАМ-ҚАТЛАМ 1 Бир неча қатламдан иборат бўлган; қат-қат. *Қатлам-қатлам тоғ жинслари. Қатлам-қатлам булутлар.* | Устма-уст ёки ёнма-ён тахланган, терилган. *Пастда кичкина тоғ ирмоғи қатлам-қатлам бўлиб ётган зинасимон тошларда сакраб ўйнайди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

2 Ажин босиб буришган, буришиқ. [*Қудратиллахўжа*] *қотма, серсуяк бўлса ҳам, қатлам-қатлам пешанаси ва айниқса бурни жуда гўштдор.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚАТЛАНМОҚ 1 қатламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Қат-қатгина қатламалар, Қатланади, ёр-ёр. Қизни олиб янгалари Отланади, ёр-ёр.* «Қўшиқлар».

2 Тиришмоқ, буришмоқ. *Уфққача борар дашт, Баъзиларнинг кўнгли ғаш, Тушди қўлтиқдан тарвуз.. Қатланди ғунчадек юз.* Ё. Мирза.

♦ **Қатланиб ётибди** (*ёки* **турибди**) жуда кўп, тиқилиб, қалашиб ётибди. *Янги катта ишлар, ҳали ўқиб тамомланмаган кўп томли асарнинг саҳифаларидек, қатланиб турибди.* И. Раҳим, Ихлос.

ҚАТМА-ҚАТ 1 Қават-қават, қат-қат ёки бирин-кетин жойлашган. *Душманнинг қатма-қат мудофаа линияларига бўлган умидлари пучга чиқди.* А. Раҳмат, Матросов изидан.

2 *кўчма* Тахланиб, йиғилиб ётган, жуда кўп. *Бугун бутун олам шундай кўҳликки, Қарайман, юракда севинч қатма-қат.* Ж. Жабборов. | *Сидиқжон.. бу жойларни ҳазин бир қўшиқни хиргойи қилиб кезар экан, назарида кўп замондан бери кўкрагида қатма-қат бўлиб ётган дард-ҳасрати шу қўшиқ билан чиқиб кетаётгандай бўлар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚАТНАЛМОҚ қатнамоқ *фл. мажҳ. н. Мактабга шу йўлдан қатналади.*

ҚАТНАМОҚ 1 Мунтазам равишда, белгили пайтларда бориб келмоқ, юриб турмоқ. *Москвага самолёт ҳар куни беш марта қатнайди. Автобуслар кечгача қатнайди.* | Умуман такрор-такрор бориб келмоқ. *Шаҳарга ёзи билан қатнадим. Қатнаб оёқдан қолдим.* ▪ *Полвон ҳам кумларни яхши билади, саратоннинг жазирама иссиғида қанча-қанча марта ўтинга қатнаган эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. | У ён-бу ён ўтмоқ. *Отли, яёв.. ўткинчилар тўрт томонга қатнаб турадирлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ўқиш, машғулот ва ш. к.га мунтазам бориб-келиб турмоқ, давомли иштирок этмоқ. *Ўқишга қатнамоқ. Тўгаракка қатнамоқ. Боғчага қатнамоқ. Қатнаб ўқимоқ.* ▪ *Кечагина мактабга қатнаб юрган бола бугун онанинг кўзига шер йигит бўлиб кўринди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. [*Зиёдахон*] *ўтган йил қиши билан районга докторга қатнади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚАТНАТМОҚ қатнамоқ *фл. орт. н. Дард болани боғчага қатнатмай қўйди.*

ҚАТНАШМОҚ 1 қатнамоқ *фл. бирг. н. Улар йил бўйи шаҳарга қатнашади.*

2 Бирор иш-ҳаракатда бошқалар қатори иштирок этмоқ, фаолият кўрсатмоқ. *Мажлисда қатнашмоқ. Пахта теримида қатнашмоқ. Сайловларда қатнашмоқ. Спектаклда қатнашмоқ.* ▪ *Петька фронтга Аҳмаджондан уч ой чамаси бурунроқ келган ва бир неча жангда қатнашган экан.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Ҳамкорлик қилмоқ. *Газета-журналларга қатнашиб тураман, яқинда бир кичкина китобим ҳам босилиб чиқди.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. | Аралашмоқ, қотишмоқ. *Мулла Абдусалом ва унинг ошдошлари.. мулла Туробнинг кавуш жанжалига қатнашмаган эдилар.* Айний, Эсдаликлар.

ҚАТНАШТИРМОҚ қатнашмоқ *фл. орт. н. Сайловларга ҳаммани қатнаштирмоқ.* ▪ *Нега тафтишга мени қатнаштирмадингиз, ўртоқ Умурзоқов!* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҚАТНАШУВЧИ 1 қатнашмоқ *фл. ш. оти. Мажлис қизиб кетди. Қатнашувчиларнинг кўпчилиги озми-кўпми, яхшими-ёмонми, ишқилиб гапирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚАТНАШЧИ Бирор иш-ҳаракатда қатнашган, иштирок этган ёки фаолият кўрсатган киши; иштирокчи, қатнашувчи. *Кенгаш қатнашчилари. Декада қатнашчиси. Намойиш қатнашчилари. Улуғ Ватан уруши қатнашчилари.*

ҚАТНОВ 1 қатнамоқ *фл. иш оти. Шундан бошлаб Ойсулувнинг ҳар куни кун ботарда Кўзёшибулоқ томонга қатнови бошланди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Транспорт воситаларининг мунтазам бориб-келиб туриши, юриши. *Самолётларнинг қатнов графиги.* | Умуман транспорт ва йўловчилар ҳаракати, кўча ҳаракати. *Автомобиллар қатнови. Қатнов йўли.* ▪ *Шаҳарда қатнов тўхтади, дўконлар ёпилди.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. *Боку осмони тинч. Каспий денгизида пароходлар қатнови баҳорга нисбатан кўпайди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚАТНОВЧИ 1 қатнамоқ *фл. ш. оти.*

2 Қатнаб ўқувчи, даволанувчи ва ш. к. *Қатновчи беморларга медицина ёрдамини яхшилаш.*

ҚАТОР [*а*] 1 Ёнма-ён ёки бирин-кетин жойлашган кишилар, нарсалар мажмуи ва улар жойлашган чизиқ. *Икки қатор кўчат. Тўрт қатор маржон. Қатор уйлар.* || *Қатор ўтирмоқ.* ▪ *Баъзан бир содда гапнинг ўзида бир хил бўлаклар қатор келиб, гапнинг ўюшиқ бўлакларини ташкил қилади.* «Ўзбек тили грамматикаси». *Устки қатордаги сўйлоқ тишларидан иккитасц тепа лабини ёриб чиққанини.. кўрган киши ўқчиб юборарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Турна қатор қ. турна.** | Ёнма-ён ёки кетма-кет жойлашган кишилар сафи. *Қаторда катта-катта одимлар отиб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

бораётган Элмурод шикоятланди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Йўлчи олдинги қатордаги эркак ва аёллар билан бирга ҳайқириб, яна маҳкама сари босиб борди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ярадор рачгсиз лабларини тишлади, қатордан чиққанлигидан афсусланиб.* Ойбек, Қуёш қораймас. ‖ *Рота бир қатор бўлиб сўқмоқдан.. кетмоқда эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Театр, кино, зал ва ш. к.да ёнма-ён тизилган ўриндиқлар. *Биринчи қаторда жой қолмади. Биринчи қатор ўрнидан турди.*

2 Бирор ижтимоий группа, ташкилот ва ш. к.га мансуб кишилар мажмуи; саф. *Илғорлар қатори кенгаймоқда.* ▪ *Солиҳ маҳдум хасис, тамагир, ҳар ҳолда... уни яхшилар қаторига қўйиб бўлмайди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Қаторга кирмоқ** (*ёки қўшилмоқ*) 1) сафга кирмоқ, қўшилмоқ. «*Қаторга киролмаган*» *деҳқонларга бошқачароқ тадбир қўлланади.* А. Қодирий, Обид кетмон; 2) бирор группага мансуб кишилар қаторидан, сафидан ўрин олмоқ. *Унинг* [*Сидиқжоннинг*] *номи чиқмаганлигига ҳеч ким эътибор қилмаган бўлса ҳам, назарида, ҳамма унга «хафа бўлманг, ахир бир куни қаторга кириб қоласиз» .. деяётгандай бўлар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Қаторга олмоқ** ўз сафига қўшмоқ, ёнига олмоқ. **Одам қаторига қўшмоқ** 1) одам ҳисобламоқ. *Элмурод оиласи ва ўзининг оғир ўтмишини қисқача тасвирлаб келиб, охирида шундай деган: «Хўжайинлар мени одам қаторига қўшмасдилар».* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) одам қилмоқ, сонга киритмоқ. *Ўғлимни ўқитдим, одам қаторига қўшдим.* .. **билан бир қаторда** 1) бир сафда; тенг, баравар. *Биз хотин-қизлар ҳам эркаклар билан бир қаторда жамият учун фойдали иш қилишимиз керак.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари; 2) билан бирга. *Шу билан бир қаторда.*

3 Бир қанча, бир талай, анча кўп. *Қатор ташкилотлар. Қатор масалалар ҳал қилинди. Яқиндагина шаҳримизда қатор кварталлар қад кўтарди.* ▪ *Европада қатор демократик тузумдаги мамлакатлар пайдо бўлди.* Ойбек, Нур қидириб.

4 *мат.* Маълум тартибда жойлашган катталиклар сираси. *Бутун сонлар қатори. Фурье қаторлари. Қаторлар назарияси.*

5 *хим.* Ўзаро маълум муносабатда боғланган химиявий бирикмалар группаси.

6 3-ш. эгалик ва ў.-п. к. аффикси билан кўмакчи вазифасида қўлланилади (қ. **қаторида**).

◆ **Қатордан қолмоқ** эл-юртдан, одамгарчиликдан чиқмоқ. *Қатордан қолгунча хатардан қол!* Мақол. ▪ *Мана, кўп қатори колхозда ишлаб турибман. Колхоз ҳам қатордан қолдирмай қарашиб турибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚАТОРАСИГА *рвш* 1 Бирин-кетин, бир варакайига, бирданига, бир вақтнинг ўзида, бир ҳаракат билан. *Уч самоварга қаторасига сув солиб кўмир ташлаб қўйди.* Ойдин, Ҳазил эмиш. *Қамчи, охирги марта қаторасига ўқ отилган жойни тахминан мўлжалга олган бўлса ҳам, тўқайга кирганда мўлжалдан адашди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Бир қатор қилиб, ёнма-ён. *Ҳовлининг уч томони бир уй бир айвон қилиб қаторасига солинган янги бинолар билан ўралган, бир томони гилосзор боғча.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Деҳқонлар дарё бўйидаги қаторасига кетган катта-кичик бешта ҳавзага ўрнашган бўлиб, бу ҳавзаларнинг ҳар бири бир маҳалла, ҳаммаси Қапсанчилар қишлоғи деб аталар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚАТОРИ 1 *кўм.* (*б. к. билан*) Сингари, каби; ▪га ўхшаб, ўхшаш. *Мен Зокир ота билан Рўзиматни қоралаб ўзимни оқламоқчи эмасман. Шулар қатори мен ҳам гуноҳкорман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ғуломжон яна ҳаяжонланиб гапирди: — Қақраб ётган ерларга жон киргизайлик, қишлоғимизни обод қилайлик, камбағалларнинг қоринларини тўйдирайлик, бизам одам қатори яшайлик деймиз-да, бошқа нима деяр эдик?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | ... билан баравар, тенг, бирдек. *Эл қатори барвақт турмоқ. Ҳамма қатори ишламоқ. Одам қатори кўрмоқ.* ▪ [*Орзиқул:*] *Шунча йил сенинг заводингда ишлаб қорним ҳам тўймади, ондан ҳам ўлмадим, сен мени от қатори кўрар эдинг.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

2 (*ш. олмш билан*) Тенг, тенгдош, тенгқур. *Сен қатори болалар ишлаяпти.* ‖ *Эй .. жон болам! Мен қаторилар аллақачон ўлиб кетди.* Н. Мақсудий, Юксалиш.

ҚАТОРИДА *кўм. вазифасида айн.* **қатори** 1. *Агар менга ҳурмат лозим бўлса, муболаға билан эмас, яна такрор айтаман, бир қариндошингиз қаторида такаллуфсиз муомала қилиш билан бўлсин!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Менинг қаторимда кўнгилли равишда армияга ёзилиб партдружиначи бўлган ўртоқларимдан кўплари ҳаёт.* М. Муҳамедов, Машқ.

ҚАТОРЛАМОҚ 1 Қатор қилмоқ, қатор қилиб тизмоқ, жойлаштирмоқ, термоқ. *Стулларни қаторлаб қўймоқ. Қаторлаб экмоқ. Қаторлаб экадиган сеялка.* | Сафга турғизмоқ, сафламоқ. *Отряд аъзоларини қаторламоқ.*

2 Қатор жойлашмоқ, тизилмоқ, қаторлашмоқ. *Қаторлаб учган турна Каби ўтди кунлар.* Ғайратий.

ҚАТОРЛАНМОҚ **қаторламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Болалар бўйсира бўлиб қаторландилар.* ▪ *Қаторланиб якка мохлар кўмилган, Шосупа устига сувлар сепилган.* «Равшан».

ҚАТОРЛАШМОҚ 1 Қатор бўлмоқ, қатор бўлиб тизилмоқ, терилмоқ, жойлашмоқ. *Симда қалдирғочлар қаторлашиб ўтирибди. Машиналар қаторлашиб ўтмоқда.* ▪ *Фермада сут тўла бидонлар қаторлашиб турибди.* А. Мирахмедов, Қулган чечаклар. *Қаторлашиб ётган кексалар ва гўдакларнинг юзида неча кунлик азоб ва уқубат, ... ғамнинг доғи кўриниб турарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Кўп бўлмоқ, кўплигидан тиқилиб, қалашиб ётмоқ. *Нуротанинг тарвузи қаторлашиб, зумраддай ғиждувон узумлари, сersув тукли шафтолилари тахланиб ётардилар.* М. Жўрабоев, Мулла Б. м.

ҚАТОРЛАШТИРМОҚ **қаторлашмоқ** *фл. орт. н. Саволларни қаторлаштириб ташламоқ.* ▪ *У болаларни орқама-орқа тўрт сирадан қаторлаштириб, ҳар хил машқлар қилдирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Қодирқул*] *рўпарасида қалб сўзларини қаторлаштириб турган Ҳасан акага қиё боқмайди.* А. Муҳиддин, Инсон қалби оташ.

ҚАТОРМА-ҚАТОР *рвш* 1 Қатор қилиб, қаторлаштириб. *Қаторма-қатор қилиб солинган бинолар.*

2 Қаторлар бўйлаб, қатордан қаторга ўтиб. *Қаторма-қатор билетларни текширмоқ.*

ҚАТОР-ҚАТОР Бир неча қатордан иборат бўлган. *Қатор-қатор турналар. Қатор-қатор машиналар. Қатор-қатор стуллар.* ▪ *Элмурод .. худди чўғдай ёниб турган қатор-қатор сўзларни ўқиди.* П. Турсун, Ўқитувчи. ‖ *Қатор-қатор ўтқазилган ёш ва нимжон ниҳоллар эндигина япроқ чиқарган эдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚАТРА [*а*] 1 Суюқликнинг заррачалари тортишуви натижасида шарча шаклини олган алоҳида кичик бўлаги; томчи. *Бир қатра сув. Қатра қолдирмай ичмоқ. Оз-оздан ўрганиб доно бўлур, қатрадан кўпайиб дарё бўлур.* Мақол. ▪ *У оҳу кўзлар анбар ҳидли қатралар тўкди, Юзда қолиб биллурин излар. — Чаманларга олмослар чўкди.* Шайхзода. *Хирург стакандан чой ҳўплар, унинг пешанасида майда тер қатралари йилтирар эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. **Бир қатра қон қолгунча** ўлгунча. *Шонли разведкачилар саф олдида туриб: — Совет Ватани учун танамизда қатра қонимиз қолгунча курашамиз,— дедилар.* А. Раҳмат, Тил овчиси.

2 *кўчма* Оз миқдор, озгина, жиндай бўлак, томчи. *Қатра ҳам уни йўқ экан, олдимга ярим стакан қатиқ қўйди.* О. Ҳусанов, Чўлда. *Эй дунёйи бевафо! .. Қаҳрингдан ҳамманинг бағри қон, қўнгли паришон. Шу йигитдан бир қатра бахтни олдингми?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Унда нуқул салобат билан қаҳрамонлик қайнайди-ю, назокатдан қатра йўқ.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚАТРА-ҚАТРА Бир неча қатрадан иборат бўлган. *Қатра-қатра тер.* ▪ *Унинг* [*Асқар отанинг*] *кўзларидан оппоқ соқолига қатра-қатра ёш томар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ҚАТРОН I [*а*]: **қатрон қилмоқ** 1) об-

www.ziyouz.com kutubxonasi

дан ювиб, қиздириб ёки куйдириб тозаламоқ. *Қозонни қатрон қилмоқ*; 2) *кўчма* обдан тозаламоқ, топ-тоза қилмоқ. *Хамма ёқни қатрон қилмоқ.*

ҚАТРОН II [*а*] Ёғоч, торф, тошкўмир ва ш. к.дан ҳавосиз қиздириб олинадиган қора қуюқ модда. *Тошкўмир қатрони.* || *Қатрон совун.*

ҚАТРОНЛАМОҚ 1 Қатрон қилмоқ, обдан ювиб, қиздириб ёки куйдириб тозаламоқ. *Қозонни қатронламоқ.*

2 Дезинфекция қилмоқ; стерилизация қилмоқ.

ҚАТРОНЛАНМОҚ қатронламоқ *фл. мажҳ. н. Қатронланган қозон. Қатронланган шприц.*

ҚАТТИҚ 1 *физ.* Одатдаги шароитда ўз шакли ва ҳажмини сақлайдиган. *Қаттиқ жисм. Қаттиқ модда. Қаттиқ ва суюқ ёқилғилар.*

2 Умуман шакл ўзгаришларига яхши қаршилик кўрсатадиган, синдириш, ушатиш, кесиш қийин бўлган; маҳкам. *Қаттиқ ёғоч.* ▪ *Бу ёқнинг тоши у ёқники сингари қаттиқ, яхлит эмас, жуда бўш, ғўраша эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шу тош қуртни талашасизлар. Мана, кўрдингларми, қаттиқ — тошларингни ушатади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Заранг, зич. *Қаттиқ ер. Осмон узоқ, ер қаттиқ.* Мақол. *Сув қаттиқ ерда туради.* Мақол. | Суви қочган, қоқ. *Сен билан мен бўлсак қаттиқ нонни ҳам ея берамиз; жаззаси чойга бўктириш-да!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. | Баданга, қўлга юмшоқ уннамайдиган, салга эзилмайдиган, баданга ботадиган. *Қаттиқ ўрин. Қаттиқ хамир.* ▪ *У [Тўлаган ака] тикандай қаттиқ соқолини Сидиқжоннинг юзига ишқаб — «ошна бугун икковимизнинг тўйимиз эканда» — деб пичирлади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор.

3 *кўчма* Кўп куч, ғайрат, меҳнат, билим ва ш.к. талаб қиладиган, қийин, оғир, машаққатли. *Қаттиқ меҳнат.* || *Қаттиқ ишламоқ. Тирикчилик тошдан қаттиқ.* Мақол. ▪ *Бу уйдаги хотинлар Унсинни қаттиқ юмушларга сола бошладилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Астойдиллик, диққат-эътибор қиладиган, астойдил. *Қаттиқ ҳаракат.* || *Қаттиқ ҳаракат қилмоқ. Қаттиқ ўйламоқ.* ▪ *Бу ёқнинг жуда ҳам чуқур олиб борилгани Алим бувани қаттиқ ўйлатиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Оғирчилик, қаттиққўлчилик билан боғлиқ бўлган. *Қаттиқ кунлар.*

4 Қулоққа оғир ботадиган, баралла эшитиладиган; кучли, баланд. *Қаттиқ овоз. Қаттиқ шовқин. Қаттиқ қичқирик.* || *Қаттиқ йўталмоқ.* ▪ *Собиржон, муроди ҳосил бўлиб, қаттиқ олқишлар остида куёв билан келинга бир рюмкадан шампанский тутди.* А. Қаҳҳор, Тўй. *Бу овозни ким эшитарди, қаттиқроқ чақирсанг-чи!* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси.

5 Суръати, шиддати, таъсири ва ш.к. жиҳатдан ортиқ даражада, зўр, кучли, шиддатли. *Қаттиқ шамол. Қаттиқ совуқ. Қаттиқ оғриқ. Қаттиқ уйқу. Қаттиқ зарб.* || *Қаттиқ урмоқ. Қаттиқ югурмоқ.* ▪ *Шу вақтда Йўлчининг кўкрагига қаттиқ ва салмоқли мушт тушди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Изғирин қаттиқ, орамиз узоқ эди.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. — *Тешани қаттиқ солма,— деди Содиқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кечки пайт ёға бошлаган ёмғир ярим кечага борганда чақмоқ, момақалдироқ аралаш қаттиқ қуйди.* С. Зуннунова, Гулхан. | Кескин, шиддатли. *Қаттиқ кураш. Қаттиқ жанг.*

6 Мустаҳкам, маҳкам, пишиқ. *Қаттиқ тугун.* || *Арқонни қаттиқ боғламоқ. Гайкани қаттиқ бурамоқ. Қайтиб келар эшигинг(ни) қаттиқ ёпма.* Мақол.

7 Чекидан ортиқ, ҳаддан зиёда, кучли (ички ҳис-туйғу, кечинма ва ш. к. ҳақида). *Қаттиқ севги. Қаттиқ ҳаяжон.* || *Қаттиқ хафа бўлмоқ. Қаттиқ азобланмоқ. Қаттиқ қўрқмоқ.* ▪ *Ойқизнинг сўзлари Қодировга жуда қаттиқ таъсир қилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Хадича ая қаттиқ хижолат чекди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

8 Юз-хотирлик, андиша ва ш. к. дан холи бўлган; жиддий, шафқатсиз, аёвсиз. *Қаттиқ танқид. Қаттиқ жазо.* || *Қаттиқ ўч олмоқ.* ▪ *Сафаров активлардан кўпининг, шу жумладан Бўтабой аканинг ҳам камчиликларини қаттиқ танқид қилди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор. **Қаттиқ огоҳлантириш** (*ёки* **ҳайфсан**) энг сўнгги огоҳлантириш (бундан кейин гуноҳ яна қайтарилса чора ёки жазо берилади). [*Азиз:*] *Менга бу қаттиқ ҳайфсан ҳам оз.* О. Ёқубов, Айтсам тилим куяди, айтмасам дилим.

9 Бузиш ёки чекинишга йўл қўймайдиган; мустаҳкам, қатъий, бузилмас. *Қаттиқ интизом. Қаттиқ режим.* ▪ *Ғуломжон .. мактабда қаттиқ тартиб ўрнатди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. || *Аҳмаджон, командирнинг буйруғига қаттиқ риоя қилиб, жанг майдонини диққат билан кузатар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Тартиб-интизомни маҳкам ушлайдиган; қаттиққўл, талабчан. *Қаттиқ раҳбар.* | Талабчанликка асосланган. *Қаттиқ имтиҳон.* || *Имтиҳонлар яқинлашиб қолди-а. Қаттиқ сўрашса керак.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

10 *кўчма* Матонатли, чидамли, бардошли. *Жони қаттиқ одам.* ▪ *Низомжон унинг [Икромжоннинг] ёғоч оёқ билан шолипояни шалоплатиб, сувни лойқалатиб юришини кўриб иродасига қойил қоларди. Бу одам пўлатдан ҳам қаттиқ.* С. Аҳмад, Уфқ. | Ўзгармайдиган, барқарор, маҳкам, қатъий. *Қаттиқ эътиқод. Қаттиқ ишонч. Қаттиқ ирода. Иродаси қаттиқ одам.* || *Қаттиқ ишонмоқ.* | Рад қилиб, қайтариб бўлмайдиган, қатъий. || *Қаттиқ илтимос қилмоқ.* ▪ *Касалнинг қаттиқ илтимоси ва талабига кўра, кабинетдаги телефонни каравот ёнига ўрнатдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

11 *кўчма* Кишига оғир ботадиган, уни ранжитадиган, хафа қиладиган; оғир. *Қаттиқ ҳақорат. Уят ўлимдан қаттиқ.* Мақол. ▪ *Ўзбек ойим ўғлининг бунчалик қатъий кетишини кутмаган эди ва бу йўсин қаттиқ муомалани-да Отабекдан биринчи марта кўрар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Умарали Анорхондан ҳеч қачон бундай қаттиқ ва қўпол гап эшитмаган эди.* И. Раҳим, Ихлос. || *Хотин узоқ йиғлади, эрига қаттиқ гапирганига пушаймон бўлди.* А. Қаҳҳор, Анор. **Қаттиқ тегмоқ** (*ёки* **ботмоқ**) қаттиқ хафа қилмоқ, ранжитмоқ. *Раиснинг «катталарча иш қилолмайсан!» деган гапи Оймбибига қаттиқ тегди.* Н. Сафаров, Дон. *Бу гап Тўхта холага қаттиқ ботди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Кўнглига** (*ёки* **ўзига**) **қаттиқ олмоқ** қаттиқ хафа бўлмоқ, ранжимоқ.— *Қанақа хато экан? — кўнглига қаттиқ олгандек секретарга қаради раис.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва.

12 Ҳаёт учун хавфли, оғир, жиддий. *Қаттиқ касаллик. Қаттиқ шикаст.* || *Қаттиқ шикаст емоқ.* ▪ *Эшитдингизми, .. афандимнинг тоби қочиб қопти. Боёқиш қаттиқ ётган эмиш.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ачанг келмадими? Офтоб ойим жавоб берди.: — Қаттиқ оғриб қолибдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

13 *кўчма салб.* Сарф-харажат, чиқим, ва ш. к.ни ёқтирмайдиган; зиқна, нокас. *Қаттиқ одам.*

◆ **Кўзи қаттиқ** *қ.* **кўз. Кўнгли** (*ёки* **бағри, юраги**) **қаттиқ** *қ.* **кўнгил 1. Териси** (*ёки* **бети, юзи**) **қаттиқ** *қ.* **бет. Қаттиқ турмоқ** 1) жойидан қимирламасдан, чекинмасдан, кетмасдан турмоқ.— *Чой ичкизмай юбормайман. — Эъзозхон эрининг йўлини тўсиб, қаттиқ туриб олди.* Ҳ. Ғулом, Машъал; 2) ўз фикридан, сўзидан, азм-қароридан қайтмай туриб олмоқ, қатъият кўрсатмоқ. *Мен ўнинчи синфни тамомламагунимча эрга тегмайман, деб қаттиқ туриб олдим.* Б. Раҳмонов, Сурмахон. **Қаттиқ тутмоқ** 1) *с. т.* қатъий риоя қилмоқ, тўла амал қилмоқ. *У урф-одатларни қаттиқ тутади;* 2) ўз измида сақламоқ, ўз фикрини ўтказмоқ, айтганини қилдирмоқ. *Шариат хотинни қаттиқ тутиш керак дейди-ю, аммо хотинни қанча қаттиқ тутсангиз, шунча ғафлатда қолишингизни пойлайди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. **Қаттиқ қарамоқ** тикилиб, ўқрайиб қарамоқ.

ҚАТТИҚЛАМОҚ *с. т.* 1 Қаттиқ қилмоқ, қотирмоқ.

2 Маҳкамламоқ, маҳкам қилмоқ, маҳкам қилиб боғламоқ ёки тортмоқ.

ҚАТТИҚЛАНМОҚ қаттиқламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н.*

ҚАТТИҚЛАШМОҚ 1 Қаттиқ бўлмоқ, қотмоқ. *Бола ўсган сари суяклари анча қаттиқлашади.* ▪ *Кафтда*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сиқила-сиқила қаттиқлашган тухумдай қор «ёвга» тегмай, адашиб, йўлчининг бошини ялаб, дўпписини қийшайтириб ўтади. Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Кучаймоқ, зўраймоқ. *Шамол қаттиқлашди.* ■ *Назирбой, уруш қаттиқлашди-ку.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 *с. т.* Оғирлашмоқ, қийинлашмоқ. *Иш қаттиқлашиб кетди. Тирикчилик қаттиқлашди.*

4 Қаттиқ, зиқна бўлиб бормоқ.

ҚАТТИҚЛИК 1 **қаттиқ** *с. белги оти. Тошнинг қаттиқлиги. Ишнинг қаттиқлиги. Ипакнинг қаттиқлиги. Ипакнинг қаттиқлиги. Интизомнинг қаттиқлиги.* ■ *Минералнинг қаттиқлиги деб, уни бирор нарса билан тирнаганда кўрсатган қаршилигига айтилади.* М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар. *Эртага қиёмат деса ишониш мумкин эди-ю, лекин йўлдаги қаттиқлиги, хасислиги билан донг чиқарган Болта кўпаснинг ўғлидан бундай сахийлик келишига ишониш мумкин эмасди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ирода, матонат. *Қийинчиликларни енгиш учун қаттиқлик ва чидам зарур.*

3 Қийинчилик, оғирлик.— *Мен ўзимни камбағал деёлмайман,— деди бой,— лекин замонанинг қаттиқлиги мени ҳам камбағалларга яқинлаштирган.* Айний, Қуллар.

4 Қаттиққўллик, талабчанлик. *Қаттиқлик билан қўлда тутмоқ.*

ҚАТТИҚЧИЛИК Азоб-уқубатлар билан тўлган оғир аҳвол, машаққатли давр; оғирчилик, қийинчилик. *Қаттиқчиликка чидамоқ.* ■ *Сен ўзимизнинг болалардан. Етим ўсиб, қаттиқчиликни кўргансан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Беш-ўн кун қаттиқчиликни устимизга олиб, шу оз улов билан кўкламни енгиб олсак, кўп одамларнинг кўзи очилиб кетади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚАТТИҚ-ҚУРУМ *айн.* **қаттиқ-қуруқ.**

ҚАТТИҚ-ҚУРУҚ 1 Қуриб, қотиб қолган, қотган-қутган. [*Гулжон:*] *Кир-чирларингизни ювиб бераман, қаттиқ-қуруқ нонларингиз бўлса беринг.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 *кўчма* Кишига қаттиқ тегадиган; оғир, қаттиқ. *Қаттиқ-қуруқ гап.* || *Қаттиқ-қуруқ гап айтмоқ.* ■ *Мадумар Ғуломжоннинг далилларини қунт билан эшитди, қаттиқ-қуруқ гапирмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ойша билан Раҳима ҳеч вақт бир-бирининг кўзига тик қарашмаган, қаттиқ-қуруқ гапиришмаган.* Ҳ. Нуъмон, Меҳр.

ҚАТТИҚ-ҚУТТУҚ *айн.* **қаттиқ-қуруқ.** *Энди менга нима керак?— ўлигим кафансиз қолмаса, дуойи-фотиҳага келганларнинг олдига битта-иккита қаттиқ-қуттуқ нон қўйсангиз бўлгани.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАТТИҚҚЎЛ 1 Тартиб-интизомни яхши ушлайдиган; қаттиқ, талабчан. *Қаттиққўл раҳбар.* ■ [*Комилжоннинг*] *илми ва билими бор, қаттиққўл.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

2 Шафқатсиз, бераҳм. *Ҳожи унга нисбатан жуда қаттиққўл, кўп сўкади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 *айн.* **қаттиқ** 13.

ҚАТТИҚҚЎЛЛИК **қаттиққўл** *с. белги оти. Қаттиққўллик билан иш тутмоқ.* ■ *Йўқ, .. мен биламан, баъзан қаттиққўллик қилади, лекин ҳақ гап бўлса тан олади.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Кўчқоровнинг жиноятчига нисбатан олижаноблик қилишини қувватлаб бўлмайди, .. битта қонхўрнинг баҳридан ўтиш керак.. Баъзан қаттиққўллик ҳам керак, ўртоқлар!* С. Анорбоев, Оқсой. *Султонов, ўз мақсадига фақат қаттиққўллик кураши орқалигина эришиш учун шайлана бошлади.* И. Раҳим, Ҳиммат ва зарурат.

ҚАТТОЛ [*а*] 1 Одам ўлдирувчи, хунхўр, қотил.

2 *кўчма* Ашаддий, ёвуз. *Қаттол душман.* ■ *Қалбимда ғазабинг ўти тутоқиб, Энг қаттол ёвларни қаттиқ қоралаб.* Ғ. Ғулом.

3 *кўчма* Жуда ҳам қаттиқ, кескин, шиддатли. *Қаттол совуқ.* ■ [*Ленинни*] *Айрилиқ, ёлғизлик, олис сургунлар Қаттол қаҳратонлар буколгани йўқ.* Миртемир. *Ғолиб ҳақ олинди қаттол жангларда.* Ғ. Ғулом.

ҚАТ(Ъ) [*а*]: **қат(ъ) этмоқ** *эск. кт.* 1) босиб ўтмоқ. *Бир масофани қатъ этиш учун аввало унинг ярмини, ярмини қатъ этиш учун унинг тўртдан бири, саккиздан бири ва ҳоказодан бирини қатъ этиш керак.* А. Қаҳҳор, Сароб; 2) *кўчма* кескин узмоқ. *Алоқани қатъ этмоқ.*

ҚАТЪАН [*а*] *эск. айн.* **қатъиян.**

ҚАТЪИЙ [*а*] 1 Узил-кесил белгилаб қўйилган, ўзгармайдиган; мустаҳкам, барқарор. *Қатъий баҳолар. Қатъий план. Қатъий муддат.* ■ *У ерда Данильченконинг ўзи батальон командири билан бирга қатъий жадвал асосида машғулот ўтказди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *ЎзССР граждан ларининг миллати ва ирқидан қатъийназар .. ҳаётнинг ҳамма соҳаларида тенг ҳуқуқли бўлишлари ўзгармас қатъий қонундир.* «ЎзССР Конституцияси».

2 Қайта кўриш, ўзгартириш шарт, писанда, эътироз ва ш. к.га йўл қўймайдиган; узил-кесил. *Қатъий жавоб. Қатъий фикр. Қатъий қарор.* || [*Ҳоким:*] *Ҳукм қатъий. Ғофир бир умр Сибирь қилинди!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. || — *Сизлар топган эрга тегмайман, ундан кўра ўлим яхши менга,— қатъий жавоб берди Гулнор.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Қайтариб, рад қилиб бўлмайдиган; қаттиқ, жиддий. *Қатъий талаб. Қатъий норозилик.* || *Маорифдан қатъий талаб қиламиз. Сизларга аёл ўқитувчи беришсин.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Ҳал қилувчи, кескин. *Қатъий кураш. Қатъий жанг.* ■ — *Салимбой-ваччадан қилча шубҳаланманг,— қатъий равишда деди Тантибойвачча.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳозиргина «Меники бедаво дард» деб тузалишдан қатъий равишда умид узганлигини тўла ишонч билан сўзлаган Тоҳиржон, бир неча минутдан сўнг, яна ўз касали ҳақида, табиблар, дорилар тўғрисида сўзламоққа бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Мустаҳкам, шак-шубҳасиз, қаттиқ. *Қатъий ваъда.* || *Қатъий ишонтирмоқ.* ■ *Мен сени ғолиблар қўлида кўриб, Озод келажакка қатъий ишондим.* Уйғун.

5 Астойдил, жиддий, қаттиқ. *У.. қатъий товуш билан интизом ҳақида гапирди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Чернецов столга хиёл энгашиб ўтирган эди, Юрьевнинг қийналаётганини кўриб, ғозланди, унга тик боқиб, қатъий бир вазиятда гап бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. || *Отабек ўзига қатъий тикилиб турган Ҳасаналидан юзини четга буришга мажбур бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Бўпти. Шундай қиламиз,— деди Шербек қатъий.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАТЪИЙЛАШМОҚ 1 Узил-кесил, қатъий тус олмоқ, қатъий, аниқ бўлмоқ. *Бўтабойнинг хаёллари борган сари қатъийлашди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Маҳмудов жим қолди, нималарнидир ўйлаб кетди, излаган нарсасини топгандай, фикри энди қатъийлашди, кўзлари чарақлаб ёнди.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

2 Ўзгармас ҳолга келмоқ, мустаҳкамланмоқ, барқарор бўлмоқ. *Нархлар қатъийлашди.*

ҚАТЪИЙЛАШТИРМОҚ **қатъийлашмоқ** *фл. орт. н. Сўнгги воқеалар унинг кетиш ҳақидаги фикрини янада қатъийлаштирди.*

ҚАТЪИЙЛИК 1 **қатъий** 1—5 *с. белги оти. Фикрнинг қатъийлиги. Ишончнинг қатъийлиги. Мақсаднинг қатъийлиги.* ■ *Болаларнинг кўзларида қариларча донолик ва ҳаракатларида офат кўрганларнинг қатъийлиги очиқ кўринарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *айн.* **қатъият** 1.— *Ҳамма иш муҳим,— деди Адолат қатъийлик билан,— аммо сув муҳимроқ.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАТЪИНАЗАР *кўм.* (*ч. к. билан*) Ўзидан олдин келган сўздан англашилган нарса, ҳаракатнинг бошқа нарса ёки ҳаракатга моне бўлолмаслигини, унга боғлиқ эмаслигини ифодалайди; =га қарамасдан, =га боғланмаган ҳолда. *ЎзССР граждан ларининг миллати ва ирқидан қатъиназар.. ҳаётнинг ҳамма соҳаларида тенг ҳуқуқли бўлишлари ўзгармас қатъий қонундир.* «ЎзССР Конституцияси». *Сен ихтиёр қиласанми, қилмайсанми, бундан қатъиназар, мен сени бахтиёр қилмасдан туролмайман.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАТЪИЯН [*а*] *рвш* 1 Қатъий равиш-

www.ziyouz.com kutubxonasi

да, бутунлай. *Қатъиян рад қилмоқ. Қатъиян ман қилмоқ.* ▪ *Шу минутдан бошлаб* [Элмурод] *ўз қароридан қатъиян кечмоқчи ва ҳаммасини бир йўла кўнгилдан чиқариб ташламоқчи бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Группалар барча масалаларда раҳбар партия органларининг қарорларига қатъиян ва оғишмай амал қилишлари лозим.* «КПСС Устави».

2 Сира ҳам, ҳеч, мутлақо. *Уларнинг ҳаракатларидан, юзларидан бениҳоят чарчаганликлари сезилиб турса ҳам, лекин довдираш, ҳовлиқиш, паришонлик қатъиян кўринмасди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚАТЪИЯТ [*а*] *кт.* 1 Ўз фикрида, сўзида, азми-қарорида жасорат билан қаттиқ туриш; қатъийлик. *Қатъият кўрсатмоқ.* ▪ *Тўлқинжон анқайиб қолди. У Ҳуридан бундай қатъиятни ва иродани сира кутмаган эди.* Ф. Мусажонов, Ҳури. *Унинг юзларида жиддият ва қатъият акс этиб турибди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

2 Сарб-тоқат, матонат, ирода.

3 Барқарорлик, аниқлик. *Фикрида қатъият йўқ.*

ҚАТЪИЯТЛИ 1 Ўз фикрида, сўзида, азми-қарорида қатъият билан турадиган; азмкор. *Қатъиятли ходим.*

2 Матонатли, иродали.

ҚАТЪИЯТСИЗ 1 Ўз фикрида, сўзида, азм-қарорида қатъият билан туролмайдиган, беқарор.

2 Ноаниқ, бетайин. *Бу тўғрида қатъиятсиз, мужмал жавоблар беришдан.. тўйинган Раъно Анвардан кўз олмай турар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚАТЪИЯТСИЗЛИК қатъиятсиз *с. белги оти.*

ҚАТҚАЛОҚ 1 Нам тупроқ бетида ҳосил бўладиган қаттиқ қатлам. *Уруғ экилгандан сўнг устига кучли ёмғир ёғса, тупроқ бети қотиб қолади, биз шуни қатқалоқ деймиз.* А. Қодирий, Обид кетмон. ‖ *Бугун звено аъзолари далага чиқиб қатқалоқ ерларни юмшатиб, ғўза ниҳолларининг тагини бўшатиш билан банд.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Ер, қор ва ш. к.нинг музлаб, қотиб қолган устки қатлами. *Кўча музлаб, қатқалоқ ва тойғоқ ҳосил бўлибди.* И. Раҳим, Ихлос. *Бектемир қатқалоқларга қоқиниб-суқиниб, штабга келди.* Ойбек, Қуёш қораймас. **Қатқалоқ совуқ** ҳамма нарсани музлатиб, қотириб қўядиган қаттиқ совуқ. *Одамлар «чийиллаган чилла» деб таърифлаган кунларда шундай қатқалоқ совуқ роса бир ҳафта давом этди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАТҚАЛОҚЛАНМОҚ 1 Қатқалоққа айланмоқ; қатқалоқ билан қопланмоқ.

2 Яхлаб қотмоқ. *Эрув вақтида ярим белидан лой кечишга тўғри келадиган кўчаларнинг лойи қатқалоқланган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАТ-ҚАТ 1 Бир неча қават ёки қатламдан иборат бўлган; қават-қават, қатлам-қатлам. *Қат-қат кўрпалар.* ▪ *Қат-қат булутни беҳол ёриб чиққан қуёш ўз аксини сувга тушираган эди.* Й. Шамшаров, Ойдин кўллар. *Токчалар қадимча — ганчдан ишланган қат-қат катакчалардан иборат.* Ойбек, Қутлуғ қон. ‖ *Культиватор тупроқни ағдариб, ғўзалар тагига қат-қат тўшаб кетяпти.* С. Қодиров, Қанотлар.

2 Қаватлари букланиб очиладиган ёки шундай йўсинда тахланган. *Оёғида шпорли яхши хром этик, унинг қўнжини манглай ажинидай қат-қат қилиб, бири устига бирини қалаштирган.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 *кўчма* Қаторлашиб тахланиб ётган; жуда кўп, чексиз. *Сен ўқийсан, мен ишда, Дилда умидлар қат-қат.* Зулфия. *Дўстим билан қувнаб кулишиб, Биз қайтамиз, севинчлар қат-қат.* Ҳ. Салоҳ.

4 *кўчма* Такрор-такрор, қайта-қайта. *Мени бутун дунё тингласин. Чевар қиз деб мақтасин қат-қат.* Уйғун. *Умр тилаб мард ўғли учун, Она қат-қат қарар юлдузга.* Ҳ. Ғулом.

ҚАТҚОРИН *анат.* Қавш қайтарувчи ҳайвонлар ошқозонининг қат-қат қисми.

ҚАФАС [*а*] Қуш ёки ҳайвонларни сақлаш учун, одатда, симдан тўқиладиган яшик ёки хонача. *Темир қафас. Қафасда майна боқмоқ.* ▪ *Қўзичоқларнинг бири тинч жойда, иккинчиси қафасдаги бўри олдида боқилган.* «Эртаклар».

♦ **Кўкрак қафаси** *анат.* гавданинг қовурғалар билан ўралган, юрак жойлашган қисми.

ҚАЧОН *сўр. олмш* 1 Қай(си) вақтда? *Қачон келасиз? Мажлис қачон бошланади?* ▪ *Қачон керак бўлсам айт, югуриб келаман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Ҳар қачон** *ёки* **қачон бўлса** ҳамма вақт, доимо. **Қачон бўлмасин** қачондир. **Қачондан бери** (*ёки* **буён**) 1) қайси вақтдан бошлаб, қанча вақт давомида; 2) *с. т.* анча вақтдан бери. *Сизни қачондан бери кутиб ўтирибмиз.*

2 *биркт. боғл. вазифасида* Қачонки. *Қачон унинг паранжисини кўрса, қачон овозини тўсатдан эшитса, йигит қалтирайди, ранги оқаради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАЧОНГАЧА *сўр. олмш* 1 Қайси вақтгача? *Аризалар қачонгача қабул қилинади?*

2 Риторик нутқда бирор воқеа ёки ҳодисадан норозиликни, шикоятни ифодалайди ва «токай», «токайгача» маъносини ифодалайди. — *Бу нимаси? — деб шивирлади ўзича Гулсум,— қачонгача чидайман?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳамма ёқ қоронғи, ҳамма ёқдан заҳар ёғилади. Қачонгача заҳар ичаман?!* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАЧОНГИ 1 *сўр. олмш* Қайси вақтга тааллуқли?; қайси вақтда бўлган? *Бу қачонги воқеа?*

2 *сфт* Узоқ ўтмишга оид, анча вақт илгари, қачонлардир юз берган; эски. *Ҳў, бу қачонги одам. Қачонги ишларни суриштириб юрибди.*

ҚАЧОНДИР 1 Тарихи аниқ бўлмаган узоқ ўтмишда, ўтган замонда. *Бу ерлар қачондир тўқайзор бўлган.* ▪ *У* [*Абдулла*] *асли хўжандлик тожик бўлиб, Қамишкапага қачондир кўчиб келган, сартарошлиги учун ҳамма уни «уста» дер эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Келажак кунларнинг бирида, қачон бўлмасин бир кун, бир кун эмас бир кун. *Унинг* [*Тўлаганнинг*] *бу гаплари керакли, ҳозир бўлмаса қачондир айтилиши керак гаплар бўлгани учун Бўтабой ҳам қўйиб берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚАЧОНКИ *биркт. боғл.* Бирор воқеа, ҳодисанинг содир бўлиш пайтини ёки шартини ифодалайди. *Биз ҳали механизацияни тўла амалга оширдик деёлмаймиз. Бу гапни шунда айтамиз, қачонки колхоз бўйича бир центнер пахта ҳеч бўлмаса уч-тўрт меҳнат кунига тушса.* А. Қаҳҳор, Қартина.

ҚАЧОНЛАР *рвш* Бундан анча вақт аввал; аллақачон. *Халқлар ичида кўпдан овоза — донғи кетган, Дунёнинг ҳаммасига қачонлар бориб етган.* Қ. Муҳаммадий.

ҚАШИМОҚ Қичиқни енгиллаштириш ёки босиш учун бирор нарсага ишқаламоқ ёки тирноқ, тароқ ва ш. к. билан тирнамоқ, қичимоқ. *У* [*Қудрат*] *кўзини қисиб, ручканинг думи билан пешанасини қашиб, узоқ ўйлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.— *Қийин.. Оғайни, қийин,— деди иягини қашиб ошпаз солдат.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Улар* [*чумчуқлар*] *бир-бирларини қувишиб ўйнашар, .. патларини, қанот тагларини қашиб-қашиб қўяр эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

♦ **Бош қашишга** (*ёки* **қашиғани**) **вақт йўқ** жуда банд, озгина ҳам бўш вақт йўқ. *Мартенчиларнинг бош қашиғани вақтлари йўқ, улар кўпдан кутилган машиналарни монтаж қилишлари, уларни тездан ишга солишлари керак.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. **Елкани қашимоқ** *эск. с. т.* (қамчи билан) саваламоқ, урмоқ. *Дағасалик қилсанг, елкангни қашиб қўяман.* Ойбек, Навоий.

ҚАШИНМОҚ қашимоқ *фл. ўзл. н.*

ҚАШИТМОҚ қашимоқ *фл. орт. н. Булар етмагандек, баджаҳлликда ўғлига устоз бўлган қайнана кечалари орқасини қашитган, уқалатган пайтлари ҳам бўлади.* Ғ. Расул, Адолат.

ҚАШЛАМОҚ 1 *айн.* **қашимоқ.** *Ҳамроқул бекка қараб ва қўлини тўни ичига олиб, қорнини қиртиллатиб қашлай бошлади.* Жўрабоев, Мулла Б. м.

2 Қашлағич билан тозаламоқ. *Бек отнинг ёлини силади.. Ерда ётган қашлағични олиб, яғринини, сонларини қашлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 *кўчма, кам қўлл.* Алдаб-сулдаб, силаб-сийпаб бирор ишга кўндирмоқ. [*Мастура:*] *Ахир сиз қизиқсиз! Беш*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кун сабр қилинг, куёв-пуёвга чиқсин, бир ой-ярим ой ўтсин, ундан кейин аста-аста қашлаб ишга солайлик-да. Ҳамза, Паранжи сирлари. *Мен сенга ёмонликни кўзласам, орқангни қашлаб гапирар эдим.* И. Раҳим, Ихлос.

4 *кўчма* Шилиб, юлиб-юлқиб олмоқ. *Яхши билан ўртоқ бўлсанг, яхши йўлга бошлайди, ёмон билан ўртоқ бўлсанг, бор-йўғингни қашлайди.* Мақол.

ҚАШЛАНМОҚ 1 қашламоқ 1 *фл. ўзл. н.*

2 **қашламоқ** *фл. мажх. н. Отнинг яғрини икки марта қашланди.*

ҚАШЛАТМОҚ қашламоқ *фл. орт. н.*

ҚАШЛАҒИЧ Отни қашлаб тозалаш учун ишлатиладиган қатор тишли темир асбоб.

ҚАШОВ *диал.* Қашлағич.

ҚАШШАНГ 1 Уяти йўқ, сурбет, суллоҳ. *Қашшанг одам.*

2 Бўй бермайдиган, асов. *Қашшанг от.*

ҚАШШОҚ Ўтакетган камбағал, фақир, фақирона. *Қашшоқ одам.* ▬ *Алексей Иванович Михайлов москвалик бўлиб, 1898 йилда қашшоқ ишчи оиласида туғилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўйлаб-ўйлаб, Ватан йўлида шаҳид бўлишга, қашшоқ кулбамда ўзимга-ўзим ўт қўйишга қарор бердим.* Ҳ. Ғулом, Машъал. ‖ *Қашшоқлар топганига солар ўзгалар чангал.* Ғайратий. ‖ *Рўзиматнинг отаси жуда қашшоқ яшар, мешкобчилик билан кун кўриб, оиласини боқолмас эди.* Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар.

ҚАШШОҚЛАНМОҚ Ўтакетган даражада камбағаллашмоқ, фақирлашмоқ.

ҚАШШОҚЛАШМОҚ *айн.* **қашшоқланмоқ.**

ҚАШШОҚЛИК қашшоқ *с. белги отн. Қашшоқликда яшамоқ. Қашшоқликка тушмоқ.* ▬ *Мени ўз отам қашшоқликдан бир бойга топширди. Мен чеккан азобни ҳеч сўраманглар!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАШҚА 1 От ёки мол пешанасидаги оқ жой, оқ нишона. *Отнинг қашқаси.* ▬ *Ола бузоқ, қашқаси ҳам бор, Усти қора, бағри оппоқ қор.* Ғ. Ғулом. *Кўрсангиз ҳам танимассиз, Пешанасида қашқаси йўқ.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. ‖ Шундай нишонаси бўлган от, мол. *Қашқа от. Қашқа эчки.* ▬ *Ўртароқда анчадан бери бир-бирига ўқрайганча елкалашиб келаётган қашқа буқача билан тарғил буқача тўсатдан сузишиб қолиб, поданинг тўс-тўполонини чиқарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Йигит ёшимгача қишлоқда эдим, Қуёнларим қашқа, тойчоғим тўриқ.* Миртемир.

2 *кўчма* Бетнинг кўринадиган ерида урилишдан қолган нишонаси, мас. яра, чақа. *Пешанани уриб қашқа қилдим.* ▬ [*Мавлон*] *ҳозир афти-башарасини қашқа қилиб муштлашишдан, бировларнинг таъбини хира қилишдан бошқа иш қилмайди.* Ш. Шуҳратов, Безорилар.

◆ **Отнинг қашқасидай маълум** (*ёки* **таниқли**) *салб.* ҳамма биладиган, танийдиган.

ҚАШҚАЛДОҚ Сувмашаклар туркумининг қамишзор кўлларда яшайдиган, бошида қашқаси бор бир тури; ўрдакдан кичикроқ ёввойи ов қуши.

ҚАШҚАЛИ Пешанасида қашқаси бўлган, қашқаси бор. *Майна яна бир карра извош ва отларни кўздан кечирди... Отнинг бири қизил, четдагиси оқ қашқали тўриқ.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҚАШҚАРБЕДА Дуккаклилар оиласига мансуб, оқ ёки сариқ гулли, серасал хушбўй доривор ўсимлик.

ҚАШҚАРГУЛ *айн.* **қўқонгул.**

ҚАШҚАРИ 1 *с. т. қ.* **қашқарлик.**

2 Қашқарда бўладиган; Қашқарда ясалган. *Ҳаётхон ўрнидан турди, онам умид билан унга тиктириб қўйган .. қашқари кундуз телпакни кийгизди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАШҚАРЛИК Қашқар аҳолисига мансуб киши; уйғур. *Юқори қишлоқнинг раиси билан райондаги қашқарликнинг сомсахонасига кирган эдим. Сомса еб ўтириб ҳасратга тушиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАШҚАРЧА 1 *сфт* Қашқарга ва қашқариларга оид; уйғурча. *Қашқарча ўйин. Қашқарча овқатлар. Қашқарча айвон.*

2 *от* Олди ромлар билан ўралган айвон. *У «тиқ» этган овоз келса, кўзларини беихтиёр кўча эшикка тикиб, қашқарчада ўтирибди.* А. Ёқубов ва Ш. Шодиев, Топилган қиз.

3 *от, эск.* Уйғур тили. *Қашқарча(ни) биласизми?* ‖ *Қашқарча сўзлашмоқ.*

4 *от* Куй номи. *Одамларнинг кўзлари гулхан ёруғида ўртада «қашқарча»га муком қилувчи бекасам тўн устидан белбоғ боғлаган қора қош йигитда.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАШҚИР *айн.* **бўри** 1. *Қашқир ўзининг уяси олдидаги қўйларга тегмай, узоқдаги бошқа қўйларга боради.* О. Қўчқорбеков, Чўпон Рўзи Бахши. *Мен кетган сўнг ўзинг ёлғиз қолмагин, Қашқир-қабанларга емиш бўлмагин.* «Ширин билан Шакар».— *Маккор тулки икки-учта қашқирни бошлаб келса-я. Қўрқмаснинг ўзи уларнинг қайси бирига бас келади,— деб ўйлади Умаркул.* О. Ҳусанов, Ҳаёт ишқи.

ҚАЪДА [*а*] *этн.* Марҳумнинг таъзиясини у вафот этган уйдан бирор яқин қариндошларининкига ўтказиш маросими. *Қаъда қилмоқ.* **Қаъда қаримас** қилиниши лозим, аммо шошилинч бўлмаган иш ҳақида.

ҚАЪР [*а*] Бирор нарсанинг сиртидан анча чуқур ери, ости, ичи. *Ернинг қаъри. Дарёнинг қаъри.* ▬ *Бир ярим соат ичида денгиз даҳшатли юкни бутунлай қаърига ютиб юборди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Жаҳаннам қаърига кетибди золим!* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҚАҚАЖОН *диал.* Қақилдоқ. *Қандолатхон Барнони яхши билар эди: ёлғиз ўсган қақажон қиз.* И. Раҳим, Барно.

ҚАҚАЛАМОҚ *қ.* **қақа(қ)ламоқ.**

ҚАҚАЛАТМОҚ *қ.* **қақа(қ)латмоқ.**

ҚАҚАЛАШМОҚ *қ.* **қақа(қ)лашмоқ.**

ҚАҚАНОҚ Қўйнинг оғиз сутидан пиширилган овқат. [*Жонгул*] .. *йигитга ҳар гал яйловдан қайтганида албатта ёғоч косада қатиқ, қўй сутидан ясалган қақаноқ ёки ивитилган қурт олиб чиқар эди.* О. Ҳусанов, Ҳаёт ишқи.

ҚАҚАС *диал.* Кишилардан ёки кишилар яшайдиган жойдан узоқ, чекка ер; овлоқ. *Қақас жойда учрашмоқ.* ▬ *Лўлилар колхозга аъзо бўлиб киришга қарор берганларида, биринчи шарт қилиб, қишлоқдан қақасроқ ерни талаб қилган эдилар.* Н. Сафаров, Лўлилар.

ҚАҚА(Қ)ЛАМОҚ «Қақ-қақ» овоз чиқармоқ; қақилламоқ (товуқлар ҳақида). *Чипор товуқ ҳам зўр ташвиш билан қақақлаб, таралиб юрган жўжаларини қаноти остига чақирарди.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ҚАҚА(Қ)ЛАТМОҚ қақа(қ)ламоқ *фл. орт. н. Товуқларни қақалатиб ҳайдамоқ.*

ҚАҚА(Қ)ЛАШМОҚ қақа(қ)ламоқ *фл. бирг. н.*

ҚАҚИЛДОҚ Ўзини билағон санаб ҳа деб гапиравераднган; гапдон, маҳмадона (кўпинча қизлар ҳақида).— *О, мунча қақилдоқ экан бу қиз,— олифта хоним юзини тескари бурди,— ташвиқот қиляпти бизни.* Ойбек, Нур қидириб. ‖ *Бошқа бирор кўзлаганни бордир қақилдоқнинг.* Н. Аминов, Муяссар.

ҚАҚИЛЛАМОҚ 1 *айн.* **қақа(қ)ламоқ. Қақиллаб кулмоқ** хахолаб, қаҳ-қаҳа уриб хушчақчақ кулмоқ. *Қосимов Рамазон аканинг замзамасига тушуниб, қақиллаб кулди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

2 *кўчма* Ўзини билағон санаб ҳа деб гапиравермоқ, маҳмадоналик қилмоқ. [*Сурмахон:*] *Даб бўлганинг рост бўлсин. Бемаҳал қақиллаб ишдан ҳам қолдирди.* Б. Раҳмонов, Сурмахон.

ҚАҚИЛЛАШМОҚ қақилламоқ *фл. бирг. н.*

ҚАҚИР Сувсиз, қақраб ётган қоқ ер, қақроқ жой. *Қип-қизил қақирда қизларнинг ўзи қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Сентябрнинг ўрталарида қақирдаги пахтага навбат тегди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ‖ *Ташналаб ётган қақир чўлларни ҳосилдор этиб, Боғу, бўстону экинзор этгали имкони сув.* Ҳабибий.

ҚАҚИРЛАМОҚ *айн.* **қақилламоқ.** *Қақирлаб кулмоқ. Қақирлаб сайрамоқ.* ▬ *Қори Маҳмуд қақирлаб кулгандан кейин, жиддий бир вазият олиб,— менимча,— деди,— ҳар бир киши ва ҳар бир нарса учун бир ном керак.* Айний, Эсдаликлар.

ҚАҚИРЛАШМОҚ қақирламоқ *фл. бирг. н. Нормуроднинг бу фахрланиши-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

га қақирлашиб кула бошлаган комиссия аъзоларини «Сафаркул ака, культиватор йўқ, йўқолипти»,— деб келган Хасаннинг сўзи ҳайратда қолдирди. Айний, Қуллар.

ҚАҚИР-ҚУҚУР Ҳар хил майда-чуйда нарсалар; ашқол-дашқол, лаш-луш. *Бу машина, араваларга тирбанд қилиб ..аллақандай қақир-қуқурлар ортилган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ёрматнинг қақир-қуқури оз бўлгани учун, аравaнинг олдинги қисмида Гулнор ва онаси бемалол жойлашган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАҚОЛАМОҚ *айн.* **қақа(қ)ламоқ.** *Тухум қўймаган товуқ кўп қақолайди.* Мақол.

ҚАҚОЛАТМОҚ **қақоламоқ** *фл. орт. н.— Ҳа, жиғилдонинг тешилгурлар. Ҳамма ёқни булғатганинг-булғатган, тағин балиқчаларга кўз олайтирдингми! — деб* [*товуқларни*] *қақолатиб қувиб юборди* [*Раъно*]. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚАҚОЛАШМОҚ **қақоламоқ** *фл. бирг. н. Дон териб, ариқ бўйларида чувалчанг чўқилаб юрган товуқлар қақолашиб деворлар тагига, йўлакларга ўзларини уришди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚАҚРАМОҚ Нами қочиб ёки сувсизликдан, ташналикдан қуриб қолмоқ; қуруқшамоқ. *Қақраган чўл. Томоғим қақраб кетяпти. Беморнинг лаблари қақради.* ▪ *Кимсасиз чўл. Қуёшнинг жазирама иссиғидан ҳамма ёқ қақраб кетган.* А. Ҳайдаров, Атом маҳсулоти геологияда.

ҚАҚРАТМОҚ **қақрамоқ** *фл. орт. н. Офтоб тиккага келган, йўл чанги, ёнғин, қуюқ дуд иси томоқларимизни қақратган эди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда

ҚАҚРОҚ Қақраган, қақир. *Қақроқ чўллар. Қақроқ лаблар.* ▪ *Сув—анқога шафе. Ҳамма ёқ қум, қизиб ёниб ётган қақроқ қум.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ‖ *Бобоқул ота томоғининг қақроғини босиш учун ҳовуздан оқиб чиқаётган ариқдаги зилол сувдан ҳовучини тўлдириб ичиб олди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚАҚШАМОҚ **1** Зирқираб қаттиқ оғримоқ; сирқирамоқ. *Аъзойи баданим қақшаяпти.* ▪ *Қори ўзини у ёққа-бу ёққа отиб, бошини столга урмоқчи бўлди ва ҳеч тоқат қилиб бўлмайдиган бир дарддан бутун вужуди қақшаб, тин ололмаётгандай хириллади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Зир-зир титрамоқ, ларзага келмоқ.

3 Қуриб, қақраб қолмоқ, қуриб қоқ бўлмоқ. *Бочка қуриб, қақшаб кетибди.*

4 *кўчма* Қуриб, ҳеч нарсасиз қолиб ҳалок бўлмоқ. *Сув бўлса, боғлар гуллайди, сув бўлмаса, дунё қуриб қақшайди.* Ш. Сулаймон, Ота ўғли.

5 *кўчма* Ачиниб, ёлвориб ёки хафа бўлиб кўп гапирмоқ. *Қақшаб гапирмоқ. Кўп қақшадим, сўзимга кирмади.*

6 Йиғлаб-сиқтамоқ, зор-зор йиғламоқ. *Қон қора қақшамоқ.* ▪ *Карима опа қақшаб йиғлаётган ўғлини ётоғига олиб кириб ётқизди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман. *Жуда хунук иш бўлди-да.* [*Қизнинг*] *онаси зор қақшаб қидириб юргандир.* С. Аҳмад, Лочин.

ҚАҚШАТМОҚ **қақшамоқ** *фл. орт. н. Осмонни қоплаб олган чодирдек булут қулоқ-бурунни кўкартириб, суякни қақшатувчи аччиқ изғирин қор бошлаб келди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бегуноҳ онани қон қақшатиб эрини тортиб олаётган эканман-ку.* А. Муҳиддин, Куёв қочди.

ҚАҚШАТҚИЧ Қақшатувчи, ларзага келтирувчи, яксон қилувчи, йўқ қилиб юборадиган. *Қақшатқич зарба. Қақшатқич танқид.* ▪ *Нусратилла рўпарасида чўяндай қорайиб ўтирган душманнинг ҳақоратларига қарши қақшатқич бир гап тополмай, ҳамон ёнади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚАҚҚА *с. т.* Қаерга, қаёққа.

ҚАҚҚАЙИШМОҚ **қаққаймоқ** *фл. бирг. н.*

ҚАҚҚАЙМОҚ Тикка қотиб турмоқ, серраймоқ. *Мочалов билан бирга унинг каби погонли, яроғ-аслаҳали икки тўра зинада қаққайди.* **Ойбек,** Қутлуғ қон. *Баъзан қизғиш-кўнғир бир илон ўт орасидан ўрмалаб келиб, атрофни томоша қилаётгандек қаққайиб қолган юмронқозиққа ташланади.* М. Осим, Тўмарис. | *Ишламай, бекор, серрайиб турмоқ.* **Қаққайган одам** ишлашни ёмон кўрадиган ёки қўлидан иш келмайдиган одам.

ҚАҚҚАЙТИРМОҚ **1** **қаққаймоқ** *фл. орт. н. Эски чопонлардан биттаси-яримтаси соддадиллик билан мабодо келиб қолса, тўйбошиларнинг кўзлари олаяди, қўл учи билан ишорат қиладилар, у бечорани оҳиста туртиб бир четга, девор тагига қаққайтирадилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кам қўлл. айн.* **қўнқайтирмоқ.**

ҚАҚ-ҚАҚ *тақл. с.* Товуқларнинг ўзига хос қичқириқ овози ҳақида. *Товуқлар қақ-қақ қилиб қочишди.*

ҚАҒ *тақл. с.* Қарға, зағча, қузғун ва ш. к.нинг қағиллашидан чиқадиган товуш ҳақида. *Қарға қағ этади,ўз вақтини чоғ этади.* Мақол.

ҚАҒАНОҚ *айн.* **қақаноқ.**

ҚАҒИЛЛАМОҚ **1** «Қағ-қағ» овоз чиқармоқ; қағқағламоқ. *Қиру сой, дарахтлар қорга ботибди, Қарғалар қағиллар бўлиб миннатдор.* Шуҳрат.

2 *кўчма салб.* Ёмон нафас қилмоқ, ёмонлик, бахтсизлик, фалокат ва ш. к.дан дарак берган куйи валдирамоқ. *Чора кўрамиз, ўртоқ Сайрамов. Колхоз қишлоғида қузғунларнинг қағиллашига йўл қўймаймиз.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚАҒИЛЛАТМОҚ **қағилламоқ** *фл. орт. н.*

ҚАҒИЛЛАШМОҚ **қағилламоқ** *фл. бирг. н. Қарғалар, бир нимадан чўчиган каби, аянчли товуш билан қағиллашади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАҒ-ҚАҒ **қағ** *с. такр.*

ҚАҒҚАҒЛАМОҚ *айн.* **қағилламоқ.** *Майдонни жимжитлик босган, бу жимжитликни.. қарғаларнинг қағқағлашлари бузмоқда эди.* Айний, Қуллар.

ҚАҒ-ҚУҒ *айн.* **қағ-қағ.** *Чигит қадаётган «универсал» шовқинидан чўчиган зағизғон қағ-қуғ қилиб осмонга кўтарилди.* С. Аҳмад, Қолхозда баҳор.

ҚАҲАТ [*а*] **1** Бирор нарса камчил, етишмайдиган, пулга ҳам топилмайдиган бўлиб қолган ҳолат. *Бир кафт дон-дун экишга ҳам қурбим етмади.. Ер ориқ, гўнг ҳам қаҳат.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. **Ўғрига мол қаҳатми?** ўғри ёки умуман олғир одам қаердан бўлса ҳам топади, деган маънода ишлатиладиган мақол. **Қаҳат келганми?** топиш қийинми, йўқ бўлиб кетганми? *Қаламга қаҳат келганми?*

2 Қаҳатчилик, очарчилик. *Ким бизга қайрилади, Очлик, қаҳат тўрт томон.* Миртемир.

ҚАҲАТЛИҚ **қаҳат** **1** *с. белги оти.*

ҚАҲАТЧИЛИК **1** Уруш ёки бирор табиий офат натижасида ёки экин-тикин битмай қолганлиги сабабли ҳамма нарса камчил ва қиммат бўлган пайт; очарчилик. *Сув бўлмагач, .. боғдорлик ҳам бўлмади, икки йиллик қаҳатчилик, очлик халқни ҳар бир нарсасидан ажратди.* Айний, Қуллар. *Муттаҳам бойлар, савдогарлар қаҳатчилик, қийинчиликдан фойдаланиб, ҳамёнларини пулга, омборларини ғаллага тўлдирса-ю, минг-минглаб ишчилар, меҳнаткашлар оч-яланғоч ётса.* П. Турсун, Ўқитувчи.— *Меҳнаткаш, жафокаш халқ ҳозир арпа нонга зор. Очлик, қаҳатчилик бизга келган офат,— деди Зумрад бойга.* Ойбек, Улуғ йўл.

2 *айн.* **қаҳат 1.**

ҚАҲВА [*а*] *эск. айн.* **кофе.** *Янчилган қаҳва. Қаҳва дарахти. Қаҳва ранг костюм.* ▪ *Хизматчи қаҳва келтирди, Анвар Мурод дастурхонга меҳмонларни ундади.* Ойбек, Нур қидириб.

ҚАҲВАХОНА [*а+ф-т*] *эск. айн.* **кафе.** *Биноларнинг пастки қавати хилма-хил дўконлар, ошхоналар, қаҳвахоналар ва турли муассасалар билан банд.* Ҳ. Қодирий, Қоҳира лавҳалари.

ҚАҲВАЧИ *эск.* **1** Қаҳва билан савдо қилувчи, қаҳва сотувчи.

2 Қаҳвахонанинг хўжайини, эгаси.

ҚАҲР [*а*] **1** Қаттиқ аччиқланиш ҳолати; ғазаб. *Замиранинг қаҳрдан ёнаётган кўзлари, аччиқланганда ҳам нафосатини йўқотмайдиган юзи жазманига янада чиройли кўринди шекилли, йигит ширин илжайди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Қўзғолончи халқнинг .. қаҳри ҳар лаҳзада кучайди, ҳайқириғи кўкни тутди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бундан бекнинг қаҳри келиб, заҳрини Мурод Мирзога сочди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Жабр, зулм. *Эй дунёйи бевафо! .. Қаҳрингдан ҳамманинг бағри қон, кўнгли паришон. Шу йигитдан бир қатра*

www.ziyouz.com kutubxonasi

бахтни аядингми? Ойбек, Қутлуғ қон. **Қаҳр айламоқ** (*ёки* **этмоқ**) *поэт.* 1) жабр-зулм қилмоқ. *Қаҳр этиб хоннинг дилозор бўлгани етмасмиди, Қоработир унга ағёр бўлгани етмасмиди.* С. Абдулла; 2) жазоламоқ, жазосини бермоқ. *Ўзин баҳодир айлаган, Душманларни қаҳр айлаган, Шўро элин бор айлаган, Ёмонларни зор айлаган, Ўзи билимдан Октябрь.* Эргаш шоир.

3 Оғирчилик, қийинчилик, азоб-уқубат, кулфат. *Тинчликни севувчи ота-оналар, Ўз ўғил-қизларин босар бағригаг Ёвларнинг дўқидан улар чўчимас, Мардона зарб берар уруш қаҳрига.* И. Муслим. | Шиддат, куч. *Аччиқ аёз кўрсатар кучин, Ўткирлашар совуқнинг қаҳри.* Д. Файзий. *Сув қаҳр билан унинг биқинига урилиб шовилар, бошидан ошиб ўтгандай бўлар, лекин тоғдай гавдасини қимирлата олмас эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Тўпларнинг ўт бўрони аввалги, куч, ғазаб ва қаҳр билан самода ҳукмрон эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. **Қаҳрига олмоқ** (*ёки* **минмоқ**) 1) ортиқ даражада аччиқланмоқ, ғазабланмоқ; ғазаби ошиб баттарроқ жазоламоқ. *Худо ўша қора кунни ҳам ортиқ кўриб қаҳрига олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) янада кучаймоқ, шиддатлироқ бўлмоқ. *Совуқ чунон қаҳрига минганки, икковимиз аравадан тушиб олган бўлсак ҳам, тишимиз-тишимизга тегмай қалтираймиз.* О. Ҳусанов, Чўлда.

◆ **Қаҳри қаттиқ одам** шафқатсиз, дийдаси қаттиқ, золим одам.

ҚАҲРАМОН [*ф-т*] 1 Шижоати, довюраклиги, ботирлиги билан шуҳрат қозонган, жонбозлик, мардлик қилиб ўзини кўрсатган киши. *Ўлимдан қўрққан киши қаҳрамон бўлолмайди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Қўшиғимга илҳом берган қиз, Олам-олам ҳайдаб қўйди ер. Ким кўрса ҳам уни шубҳасиз Пахтазорнинг қаҳрамони дер.* Т. Тўла. **Совет Иттифоқи Қаҳрамони** СССРда алоҳида жанговар қаҳрамонлик учун бериладиган унвон ва шу унвонга эга бўлган киши. | Жасорат, мардлик намуналарини кўрсатган шахс ёки коллектив. *Замонамизнинг қаҳрамонлари.* || *Қаҳрамон халқ.* ▪ *Эй қаҳрамон она юртим, юрак тўри сеники!* Ё. Мирза.

2 *ад.* Бадиий асарнинг бош иштирокчиси. *Роман қаҳрамони. Фильм қаҳрамонлари.* ▪ *Ҳамма, биринчи навбатда, ҳикоямизнинг қаҳрамони Ёдгорни табриклар эди.* Айний, Дохунда.

3 Умуман бирор воқеа-ҳодиса ва ш. к.нинг содир бўлишига сабаб бўлган ёки унда асосий роль ўйнаган шахс. *Юқорида Отабек томонидан олинган мактубнинг ҳақиқати мана шу йўсин хиёнатнинг натижаси эдики, биз энди хиёнат қаҳрамонлари билан ўқувчини таништирамиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Социалистик Меҳнат Қаҳрамони** СССРда алоҳида меҳнат жасорати учун бериладиган энг олий унвон ва шу унвонга эга бўлган киши. **Қаҳрамон она** *қ.* **она** 1. **Қаҳрамон шаҳар** аҳолиси Улуғ Ватан урушида алоҳида жасорат кўрсатган шаҳар.

ҚАҲРАМОНЛАРЧА *рвш* Қаҳрамонларга хос; мардонавор. *Ватанни қаҳрамонларча ҳимоя қилмоқ.* || *Қаҳрамонларча ҳаракат.*

ҚАҲРАМОНЛИК 1 **қаҳрамон** 1 *с.* белги оти. *Жангчининг қаҳрамонлиги. Қаҳрамонлик кўрсатмоқ.* ▪ *Иш «номардларча» милтиқ урушидан эски қаҳрамонлик достонларидагидек «мардларча» .. қилич билан чопиш, .. ханжар ва найза билан суқишга ўтди.* Айний, Қуллар.

2 Қаҳрамонларга хос иш, ҳаракат, мардлик, жасорат намуналари. *Газета хабарлари, каналдаги бўлган қаҳрамонликлар, мардликлар, Жумақул отанинг диққатини жалб қилди.* Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

ҚАҲРАМОНОНА [*ф-т*] *рвш* Қаҳрамонларга хос равишда; қаҳрамонлик билан, қаҳрамонларча. *Қаҳрамонона жанг қилмоқ.* || *Қаҳрамонона кураш.*

ҚАҲРАТОН Жуда қаттиқ жуда ҳам шиддатли, ортиқ даражада совуқ. *Қаҳратон қиш. Қаҳратон совуқ.* ▪ *Қиш фаслида қаҳратон изғирин, бўрон, Қора булут, қора туман, тонги йўқ тунлар.* Ҳабибий. *У—қиз қаҳратон қутбнинг чексиз муз саҳроларини кўрган жанговар челюскинчилар достонини ўқиган эди.* Н. Мақсудий, Юксалиш. || *Жуда совуқ қаҳратон .. Бироқ, у* [*Охунбобоев*] *совуқни писанд қилмайди, у халқ манфаати учун курашмоқда* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ҚАҲР-ЗАҲР, қаҳру заҳр Қаҳр ва заҳар, ғазаб. *Қаҳр-заҳрини сочмоқ.*

ҚАҲРЛАНМОҚ Ортиқ даражада аччиқланмоқ, ғазабланмоқ. *Ҳоким пича қаҳрланиб турди, кейин қўлини силтаб ясовулни қайтарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кемтик тишлари орасидан тилини ялтиллатиб қаҳрланиб турган Кутби отин алвасти каби унинг кўз ўнгига келиб тўхтайди.* Р. Азизхўжаев, Тўлғоқ емаган жувон, бахтиёр кампир. *Булутларки кўкартирар ерларни, Қаҳрланса чақмоқ — Яшин сочади.* Шайхзода.

ҚАҲРЛИ 1 Қаҳру ғазабга тўлган, қаҳру ғазаб ифодаловчи; ғазабли. *Аскар полвон сарғайган, кир, лекин қаҳрли юзидан терини артди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Мадаминнинг қаҳрли, аламли овози одамларни «ҳужум плани» билан таништирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Жуда ҳам қаттиқ, шиддатли, аёвсиз. *Қаҳрли қиш. Қаҳрли совуқ.* ▪ *Шу содда йигитнинг юрагини заҳарлаган қаҳрли мудҳиш ҳаётни қарғади.* Ойбек, Навоий.

ҚАҲР-ҒАЗАБ, қаҳру ғазаб Қаҳр ва ғазаб, қаттиқ ғазаб.

ҚАҲ-ҚАҲ: қаҳ-қаҳ урмоқ (*ёки* **отмоқ, солмоқ**), **қаҳ-қаҳ уриб** (*ёки* **отиб, солиб**) **кулмоқ** *айн.* **қаҳқаҳа урмоқ** *қ.* **қаҳқаҳа.** *Шунақа қаҳ-қаҳ солиб бегубор кулишардики, дарахтларда тунаган қушлар чўчиб қанот қоқади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Шудгорларда бригадалар Қатор-қатор, Яланглик-да лаблари шўх Қаҳ-қаҳ отар.* Ғ. Ғулом.

ҚАҲҚАҲА [*а*] 1 Қаттиқ хушчақчақ кулги. *Шербекнинг қаҳқаҳаси Сувонжонга тепасида бехосдан чақмоқ чаққандек бўлиб туюлди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Қаҳқаҳа урмоқ** (*ёки* **отмоқ, солмоқ**), **қаҳқаҳа уриб** (*ёки* **отиб, солиб**) **кулмоқ** қаттиқ овоз чиқариб хушчақчақ кулмоқ, хахолаб кулмоқ. [*Нигора*] *бирдан қаҳқаҳа уриб куларкан, булоққа қўлини тиқиб чалпитиб юборди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Хўш, хотин, хафа кўринасан. Болаларнинг бахтига ўйнаб-кулиб, келинчаклардай қаҳқаҳа отиб юрмайсанми?* Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

2 *кўчма* Давомли қичқириш, қағиллаш ва шу сингари товушлар ҳақида. *Бойқушнинг шум қаҳқаҳаси.* ▪ *Қаердадир, қум ичида, урғочи оқчорлоқнинг хунук қаҳқаҳаси эшитилар эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Қани у Баҳром? Қадрдон дўстим, қўлга туширган тўпларимиз ғазаб қаҳқаҳасини янгратиб, душман юрагига атака қилаётган вақтда .. Эҳ .. Вақтсиз, жуда бевақт.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ҚАҲҚАҲ(А)ЛАМОҚ, қаҳқаҳ(а)лаб кулмоқ Хахолаб, қаҳқаҳа уриб кулмоқ, қаҳқаҳа урмоқ. [*Холиқов*] *гоҳо баралла қаҳқаҳалайди, баъзан: «Мен ундай қилдим, мен бундай қилдим, қотирдим, дўндирдим»,— деб осмондан келади.* А. Муҳиддин, Тўғри савол.— *Ҳа, йигитлар ютқизиб қўймасалар яхши эди* [*деди кимдир*]. *Ҳамма қаҳқаҳлаб кулди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

ҚАҲҚАҲ(А)ЛАШМОҚ 1 **қаҳқаҳ(а)ламоқ** *фл. бирг. н.* Солдатлар қаҳқаҳалашиб юборишди. *Айниқса қора қошли, юзлари қуёшда пишган йигит силласи қуриб кулади.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

2 Хушчақчақ суҳбат қуриб биргаликда вақт ўтказиб, чақчақлашмоқ.

ҚИБЛА [*а*] 1 *дин.* Намоз ўқиш ёки сиғиниш пайтида мусулмонлар юз ўгириб турадиган томон, Макка шаҳри турган томон. *Қиблага қараб фотиҳа ўқимоқ.* ▪ [*Отамнинг*] *кўп вақтлари тасбеҳ ўгириш .. кечалари қиблага қараб тиз букиб ўтириб «худо»га йиғлаш билан ўтар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 *эск.* Ғарб, кун ботиш томон. *Қибладан эсган шамол.*

◆ **Тўрт томонинг қибла!** қаёққа кетсанг кетабер; ихтиёринг ўзингда.— *Иккисидан бирини танланг,— деди Ойқиз қатъият билан,— ё кетмонё, тўрт томонингиз қибла, бошингиз қаёққа оғса, ўша томонга жўнанг.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚИБЛАГОҲ [*а+ф-т*] 1 *дин.* Қибла томон, қибла.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 *кўчма, поэт.* Ўта ҳурматга лойиқ киши (мас., ота, она) ҳақида; унга мурожаат формаси. *Қиблагоҳим, валламатим қулоқ сол. Энди сиздан оқ фотиҳа тилайман.* «Равшан».

3 *кўчма* Кўз тутиладиган томон, жой. *Барча виждон аҳлининг қиблагоҳи Москва бор!* В. Зоҳидов, Гўзаллик яратувчилар.

ҚИБЛАНОМА [*а+ф-т*] *эск. айн.* **компас.** *Командирникига ўхшаб қибланоманг борми?* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚИДИРИЛМОҚ қидирмоқ *фл. мажҳ. н. Зиё ака билан Раҳмат ҳам қўлга олиндилар ва Ҳасаналининг ўзи ҳам қидирила бошланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚИДИРИШ 1 қидирмоқ *фл. иш оти. Йўқолган нарсани қидириш.* ▪ *Ота ўз ўйлари билан, бола эса отаси чеҳрасидаги ғамгинлик сабабларини қидириш билан машғул эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бирор кимса ёки нарсани топиш, унинг қандайлигини аниқлаш мақсадида олиб бориладиган ахтариш ишлари; қидирув. *Геологик қидиришлар. Жиноят-қидириш ишлари.*

3 *кам қўлл. айн.* **изланиш.** *Менинг барча ижодий қидиришларим, уринишларим, мушкулотларимни бу шоир ҳал этди.* Ойбек, Нур қидириб.

ҚИДИРИШМОҚ қидирмоқ *фл. бирг. н. Туғилган кунимда дадам билан бувим нон қидиришиб, ахир Адолат қўйишибди.* Ғ. Расул, Адолат. *Улар бир-бирларининг кўзидан маъно қидиришди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚИДИРМИШ: қилмиш — қидирмиш қ. қилмиш 2.

ҚИДИРМОҚ 1 Топиш учун уринмоқ, топишга ҳаракат қилмоқ; ахтармоқ, изламоқ. *Йўқолган китобни қидирмоқ. Цитата қидирмоқ.* ▪ *Ҳаёт шоҳларга тикилиб қаради. У овоз эгасини таниган, таниганини қидира бошлаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳанифанинг келин ойиси соғайиб чиққан кунининг эртасидан бошлаб касалхонага дардига даво қидирган хотинлар кела бошлашди.* С. Анорбоев, Меҳр. *Ҳури.. гапни чўзиш учун ҳовликиб мавзу қидира бошлади.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

2 Қидириш ишлари олиб бормоқ, тадқиқ этмоқ. *Янги конлар қидирмоқ. Космосни забт этиш йўлларини қидирмоқ.*

3 *диал.* Сайр-саёҳат қилмоқ. *Сайр этиб-қидириб дунёни кезиб, Сўз айтиб Москвада юрган Жамбулдир.* Фозил шоир.

◆ **Тирноқ остидан кир қидирмоқ** қ. тирноқ.

ҚИДИРТИРМОҚ қидирмоқ *фл. орт. н. Кун бўйи Илҳомчани қидиртирган милиция бошлиғи ҳамон идорасида ўтирар, турли йўлларга кетган ҳодимларидан хабар кутар эди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ҚИДИРТМОҚ қидирмоқ *фл. орт. н.*

ҚИДИРУВ 1 қидирмоқ *фл. иш оти.*

2 *айн.* **қидириш 2.** *Археологик қидирув. Геологик қидирув. Жиноят-қидирув бўлими.* ▪ *Қосон нефть-газ разведкаси коллективи қидирув ишларини жадаллаштирмоқда* Б. Яҳёев, Меҳнат вахтасида.

ҚИЁ: қиё боқмоқ (*ёки* **қарамоқ**) *айн.* **қия қарамоқ** (*ёки* **боқмоқ**) қ. **қия 5.**

ҚИЁЛАМОҚ *кт. айн.* **қияламоқ.** *Тонг чоғи сарвиносим аста қиёлаб ўтди* Чархий.

ҚИЁМ I [*а*] **1** Қуёш тикка кўтарилган пайт, туш пайти; пешин. *Қиёмда чопиқчилар дам олгани чиқишди. Кун қиёмдан оғди.* ▪ *Қиём вақтида бирқанча болалар «тўй келди, тўй келди» деб бақириб-чақириб югуришди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Белги-хусусият, иш-ҳаракат, процесс ва ш.к.нинг талаб қилинган, айни меъёрига етган нормал даражаси; маром. *Шавла қиёмига етиб пишган эди. Алижон иштаҳа билан ҳузур қилиб еди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. *Ҳамма вақт.. мулла Зуҳриддиннинг закуска деган лаззатли овқати қиёмига келиб, қайнаб ётар эди.* Ғайратий, Сабаб тириклик. [*Омон:*] *Биз машқни қиёмига етказиб, милтиқ отишни ҳам хатм қилворган ёшлар бўламиз. Милтиқни қўрқмай бераверсангиз-чи.* Қ. Яшин, Йўлчи юлдуз.

3 Осирги нуқта, тамом бўлиш пайти, охири. *Соч олдириш қиёмига етай деганда, саррочлик — эгар-жабдуқ растаси томондан қийғос тўполон овоз кўтарилиб қолди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚИЁМ II 1 Шакарни сувда қайнатиб тайёрланган қуюқ шарбат.

2 *айн.* **мураббо.** *Олча қиёми. Олма қиёми. Анжир қиёми.*

ҚИЁМАТ [*а*] **1** Диний эътиқодларга кўра гўё бу дунё тугагач, у дунёда ҳамма тирилиб сўроққа тўпланадиган кун; охират, маҳшар. *Афандим, ким қурбонликка қўй сўйса, қиёмат куни қил кўприкдан ўша қўйни миниб ўтар эмиш, шу ростми?* «Латифалар».

2 *кўчма* Қий-чув тўполон, ур-йиқит. *Эрталаб кўча қўққисдан қий-чув, қиёмат бўлиб кетди.* П. Турсун, Муаллимнинг тонги. *Айланай, сизларнинг қораларингизни кўриши билан: «Раисга Жалил ўлгур етказган. Бўлмаса нега келяпти?» деб қилди қиёматти, қилди қиёматти.* С. Анорбоев, Оқсой. *Мана энди нима бўлди. Ҳали эшикдан киришим билан келин қиёмат кўтаради.* Ойдин, Келин ўғил туғипти.

3 *кўчма с. т.* Жуда ажойиб, киши қойил қоладиган. *Қиёмат этик.* ▪ *Ўзбекистон оқсоқоли Йўлдош ота билан Усмон Юсупов ҳам шу ерда [бош тўғонда] эдилар. Кўп участкалардан одам йиғилган, қиёмат базм бўлди.* Ғ. Ғулом, Ҳамидни эслаб.

◆ **Қиёмати қарз** қ. қарз 2. **Қиёматда** ҳеч қачон, охиратда, ўлганда. *Қарзингни ундан қиёматда ҳам ололмайсан. Кирқида қўлига соз олган, қиёматда қулоғини бурар.* Мақол. ▪ [*Маҳмуд:*] *Қиёматдами? Буларнинг татиғини бермасам! .. Ҳе, кўзларинг курсин!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Қиёматдан қийин** жуда ҳам қийин, мушкул. *Айниқса Тўлқиннинг ухлаши қиёматдан қийин, кўзи уйқуда бўлса ҳам, тили тинмайди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҚИЁМАТГАЧА *рвш, с. т.* Ўлаё-ўлгунча, абадий. *Энди сендан қиёматгача ажралмайман.* | Ҳеч қачон. *Ўт шу бўлса, ошинг қиёматгача ҳам пишмайди.*

ҚИЁМАТЛИ Ажралмас, абадий. *Қиёматли дўст. Қиёматли қўшнилар.* ▪ *Мен сизнинг қиёматли синглингиз бўлай.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Сен ҳам бўлгин қиёматли фарзандим.* «Равшан».

ҚИЁМАТ-ҚОЙИМ Қиёмат куни, рўзи қиёмат, маҳшар. *Қиёмат-қойим бўлди.* ▪ *Қиёмат-қойим бўлди, яқинда ҳаммани ер ютади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚИЁС [*а*] **1** Ўзаро чоғиштириш, солиштириш, таққослаш; муқояса, таққос. *Советлар халқининг енган қудратин, Бошқа бир қудрат-ла қиёси маҳол.* Ғ. Ғулом. «Четан»ни биринчи кўздан кечирганлар унинг келаси йилларини ҳам шунга қиёс қила билурлар. А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Ўхшаш, тенг, мисл. *Онамиз кўкрагин йўқдир қиёси, Шундан оқиб чиқар меҳр дарёси.* Ё. Мирза. *Ғунча очилгунча ўтган фурсатни Капалак умрига қиёс этгулик.* Ғ. Ғулом. **Ўзингдан қиёс (қил)** ўз тажрибангга, кўрган-кечирганларингга қараб ҳукм чиқар. *Саидий қўл силтади.— Ўзингдан қиёс қилавер. Сен эринг билан иноқсан?* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИЁСАН [*а*] *рвш* Қиёсий равишда, таққослаш, қиёслаш йўли билан; қиёсланганда; нисбатан. *Қиёсан ўрганиш. Қиёсан олганда.* ▪ *Ўрданинг теварак масофасини чамалаб кўрган эдик, шунинг учун ўрданинг қай даража кенг бўлиши ҳам бизга қиёсан маълум.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚИЁСИЙ [*а*] Ўзаро таққослашга, қиёслашга асосланган. *Қиёсий метод. Қиёсий грамматика. Сифатнинг қиёсий даражаси (грам.).* ▪ *Уларнинг [ёшларнинг] билганлари тахминий ва қиёсий бўлиб, кўпинча тарихий ҳақиқатга тўғри келмайди.* Айний, Эсдаликлар.

ҚИЁСЛАМОҚ Ўзаро таққосламоқ, чоғиштирмоқ, солиштирмоқ, тенглаштирмоқ, таққос, муқояса қилмоқ. *Бухгалтер колхознинг ўтмиши ва ҳозирги турмуши, хўжалигини қиёслаб чўтга сола кетди.* Э. Зокиров, Ота ўғли.

ҚИЁССИЗ *айн.* **беқиёс.** *Қиёссиз жисмоний куч.* ▪ *Чорвачиликда тенгсиз Фориш ва узумчиликда қиёссиз Боғишамол боғларигача қулоч отган Сирдарё областида бугун катта шодиёна.* Ҳ. Тожибоев, Қўлимиз кўксимизда.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҚИЁФА [*а*] 1 Ташқи кўриниш, тус. *Шаҳримизнинг қиёфаси кундан-кунга ўзгармоқда.* ▪ *Гўё улуғ бир ҳодиса содир бўлиши кутилаётгандек еру кўк тантанали қиёфа олди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Исмини яширган бўлса қиёфасини айтурсиз.* Ойбек, Навоий. *У дунёдан рози эмас, норози ҳам эмас, баъзи бир одамлар қиёфасига кирмоқчи бўлаётганга ҳам ўхшарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўша Элгелдимисан, томир? Соб бўлибсан-ку! Бай-бай-бай... Одамни ҳам шундай аянчли қиёфага солса бўлар экан-да.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Юз, чеҳра. *Унинг қиёфасидан хурсанд эканлиги кўринарди.* ▪ *Негадир, ҳамманинг қиёфаси бирдан жиддий тус олган. Анварнинг кўзларида ҳатто қўрқув.* Ҳ. Аҳмар, Қим ҳақ?

3 *кўчма* Кишининг маънавий, руҳий ва ахлоқий хусусиятлари, онги, дунёқараши, билим-савияси ва ш. к. мажмуи. *Кишининг маънавий қиёфаси.*

4 Қиши ёки нарсаларнинг ўзига хос хусусияти, моҳияти. [*Фрунзе:*] *Кенг деҳқонлар оммасига совет ҳокимиятининг ҳақиқий қиёфасини кўрсатиш керак. Ана шунда душман ғвосига учганларнинг кўзи очилади.* И. Султон, Бургутнинг парвози.

ҚИЁФАЛИ *қ.* **қиёфа(т)ли.**

ҚИЁФАТ [*а*] *кт. айн.* **қиёфа.**

ҚИЁФА(Т)ЛИ Бирор қиёфада бўлган, кўринишидаги, қиёфасидаги, ўхшаш. *Биз бепоён Ватанимизга тумшуқ суқмоқ орзусини қилган одам қиёфатли бир махлуққа ўз кучимизни кўрсатмоқчи бўлдик.* А. Умар, Мухтор.

ҚИЁҚ Ингичка узун-узун кескир баргли кўп йиллик ўт.

ҚИЁҚЗОР Қиёқ босган ер.

ҚИЗ 1 Балоғат ёшига етмаган аёл. *Қиз бола. Ёш қиз. Ўқувчи қиз.*

2 Хотин жинсига мансуб фарзанд (ўз ота-онасига нисбатан). *Унинг уч ўғил, икки қизи бор. Қиз чиқармоқ. Қиз узатмоқ. Қизи борнинг нози бор.* Мақол. ▪ *Фарзанд ўғилми, қизми, барибир, ота-онанинг юраги бўлар экан.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қиз қилиб олмоқ** бировнинг қизини ўзига фарзанд қилиб олмоқ.

3 Балоғатга етган, аммо ҳали эрга тегмаган аёл; маъсума, бокира.— *Қизми, жувонми, Гулнорми — барибир, ман дадамнинг ёш хотин олишини хоҳламайман,— деди Салим.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қари қиз** *қ.* **қари I. Қиз кўрар** *этн.* унашиш олдидан совчиларнинг қизни кўриш маросими. **Қиз оши** *этн.* никоҳ тўйидан бир кун олдин қизнинг уйида дугоналари учун бериладиган зиёфат.

4 Қизларга ёки ёш жувонларга нисбатан мурожаатда ишлатилиб, хурмат, эркалаш, ўзини яқин олиш сингари маъноларни ифодалайди. *Отга жуда эпчил экансан-ку, қизим! Баракалла-е.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Ёзиб беринг, айланай пошша қиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚИЗАЛОҚ Қиз бола, ёш қиз. *Уйимизда яна битта қизалоқ туғилди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ҚИЗАМИҚ Баданга қизил тошма тошиши ва иситма билан кечадиган юқумли болалар касаллиги. *Онанинг назарида қизининг юзига қизамиқ тошиб, шабадада сувланиб кетганга ўхшарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚИЗАРИНМОҚ қизармоқ *фл. ўзл. н. Ҳалима опа қизариниб кулди.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

ҚИЗАРИНҚИРАМОҚ Бир оз қизармоқ, қизаринмоқ. *Адолат .. ўз ҳаракатидан ўзи ўнғайсизланиб кетдими, бир оз қизаринқираді-ю, бирдан кулиб юборди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҚИЗАРИШМОҚ 1 **қизармоқ** *фл. бирг. н.*

2 Сану манга бормоқ, айтишмоқ, аччиқлашмоқ, уришмоқ. *Исломхўжа Шерназарбой билан қизаришиб олди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚИЗАРМОҚ 1 Қизил ёки шунга яқин тус олмоқ, қизил тусга кирмоқ. *Осмон қизарди. Кулупнай қизара бошлади. Бети совуқдан қизариб кетди. Нон қизариб пишди.* ▪ *Жуда чиройли бизнинг боғчамиз, Қизариб қолди гилос, олчамиз.* Қ. Ҳикмат. *Шарқ уфқи қон пуркалгандек қизарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Ножўя, номақбул хатти-ҳаракати, қилмиши, айби, камчилиги ва ш. к. учун кимса олдида хижолат тортмоқ, уялмоқ, ўсал бўлмоқ, юзи шувут бўлиб қолмоқ. *Модомики мендан гуноҳ содир бўлмади, текширсалар ҳақиқат олдида ўзлари қизариб қоладилар, шундай эмасми?* Ойбек, Нур қидириб. *Текин томоқ бизларга ёт; Меҳнат билан ширин ҳаёт. Ё эл билан бўлмоқ керак, Ё қизариб ўлмоқ керак.* С. Акбарий.

ҚИЗАРТИРМОҚ қизармоқ *фл.орт. н. Нонни қизартириб пиширмоқ.* ▪ *Ботаётган қуёшнинг ҳорғин нури рўпарадаги қорни, тоғ чўққисини, унинг тепасида увададай осилиб турган қора булутни бир лаҳза қизартирди-да, сўнди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Элмурод ичида: «бу тоза мақтанган шекилли ҳеч ким йўғида»,— деб ўйлади-ю, уни қиз олдида қизартиришни ўзига эп кўрмади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚИЗАРТМОҚ қизармоқ *фл. орт. н. Салимни қизартиш яхши эмас.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚИЗДИРГИЧ *тех.* Иситиш, қиздириш учун ишлатиладиган асбоб, мослама, аппарат ва ш. к. *Лампали қиздиргич.*

ҚИЗДИРИЛМОҚ қиздирмоқ *фл. мажҳ. н. Қиздирилган сариқ мой. Қиздирилган дазмол.* ▪ *Қий-чув, ғир-чирғир қулоқни кар қилади. Қиздирилган чирмандалар ҳавони янгратади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚИЗДИРИШМОҚ **қиздирмоқ** *фл. бирг. н.*

ҚИЗДИРМОҚ 1 Қаттиқ иситмоқ, иситиб қайноқ, куядиган ёки куйдирадиган ҳолга келтирмоқ; қизитмоқ. *Дазмолни қиздирмоқ. Тандирни қиздирмоқ. Ёз қуёши ер юзини қиздирмоқда.* ▪ *Ўтнинг ҳарорати Эргашевнинг юзини қиздириб, бурқиб чиқаётган тутун эса, нафасини бўғар эди.* Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон. | Доғ қилмоқ (ёғни, мойни).

2 Ҳароратини, иситмасини оширмоқ; иситма чиқармоқ. *Безгак аъзойи баданни қақшатиб, қиздирмоқда эди.* | Қонни юриштирмоқ, қонни юриштириб ортиқ иситмоқ, қизитиб юбормоқ. *Асал кўп ейилса баданни қиздіради. Одамни пўстин эмас, иш қиздіради.* Мақол.

ҚИЗ-ЖУВОНЛАР Ёш аёллар. *Йигит-қизлар, қиз-жувонлар чарвоқларнинг деворларидан сакраб ўтиб, ариқлардан ҳатлаб, югуриб борардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚИЗИЛ 1 Қон рангидаги; қирмизи, алвон. *Қизил байроқ. Қизил галстук. Қизил кўйлак. Қизил қалам. Қизил олма. Қизил вино.* ▪ *Патнисда тўртта кулча, икки бош қизил чиллаки ва бир бош қуш чўқиган қандайдир оқ узум бор эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. || *Устахона дарвозасидан берироқда уларни билагига қизил боғлаб олган .. бир йигит узоқдан имо қилиб тўхтатди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Қизил ари** *айн.* **қовоғари. Қизил гул** 1) қизил рангда очиладиган ҳар қандай гул; 2) атиргулнинг қизил очиладиган алоҳида бир тури. *Ёз гулшани қизил гул, Халқим қилур намойиш.* С. Абдулла; 3) шундай гуллар очилган пайтда ўтказиладиган халқ сайили. **Қизил лавлаги** *айн.* **қизилча** I.

2 *от* Юзнинг, баданнинг шу тусга мойил ранги; қизиллик. *Унинг юзидаги қизилига яна қизил қўшилди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин.

3 *кўчма* Революцион ҳаракатга, совет социалистик тузумига, Қизил Армияга оид. *Қизил аскар. Қизил соқчи. Қизил қўшин.* ▪ *Кўзларимда эркин умид ўйнайди, Қизил шарқнинг сўнмас умиди каби.* М. Алавия. *Эй дўстларим, офтоб чиқиб, Бизнинг эллар бўлди қизил.* Эргаш шоир. || *Бўронбек билан Комил Чирчиқдан ўтаётганда қизиллар тўсиғига учрашибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Қизиллар томонидан қувғинга учраган бир қўрбошини ўз уйида яшириб қўймагани учун у ота-онамни отди, уйимизга ўт қўйди.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

◆ **Қизил бурчак** *қ.* **бурчак. Қизил гвардия** *қ.* **гвардия. Қизил сўз** 1) *эск.* тилдагина ўзини совет тузумининг тарафдори қилиб кўрсатувчи; 2) гапга уста, сўзамол, нотиқ. *Қизил сўз одам.* **Қизил тахта** (*ёки* **доска**) *эск. айн.* **хурмат тахтаси** *қ.* **хурмат. Қизил тўй** *қ.* **тўй** 1. **Қизил чойхона** *қ.* **чойхона. Қизил Крест ва Қизил Ярим ой Жамияти** уруш вақтида ярадорларга, тинчлик даврида табиий офатлардан за-

www.ziyouz.com kutubxonasi

рар кўрганларга ёрдам берувчи халқаро ихтиёрий ташкилот. **Қизил қон** *с. т. қ.* **қизиққон.**

ҚИЗИЛБОШ Ўрдаклар кенжа оиласининг шўнғувчилар уруғига мансуб ёввойи ўрдак.

ҚИЗИЛИШТОН Боши катта, тумшуғи узун ўрмон қуши.

ҚИЗИЛЛИК **қизил** *с. белги оти. Қоннинг қизиллиги. Шафақнинг қизиллиги.* ■ *Гулсумнинг юзидан қизиллик қочиб бўзарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚИЗИЛМИЯ *айн.* **ширинмия.**

ҚИЗИЛОЁҚ Сув бўйларида яшайдиган узун оёқли балчиқчи қуш.

ҚИЗИЛУРУҒ Қовуннинг эти ва уруғи қизил бўладиган бир тури.

ҚИЗИЛЧА I Эти ва барг савағи қизил, овқатга солинадиган лавлаги; қизил лавлаги.

ҚИЗИЛЧА II Баданга қизил тошиш ва иситма билан кечадиган, кўпинча болаларда бўладиган, қизамиққа ўхшаш юқумли касаллик.

ҚИЗИЛЎНГАЧ Оғиз бўшлиғи билан ошқозонни туташтирувчи найсимон овқат йўли.

ҚИЗИМОҚ 1 Қаттиқ исимоқ, исиб қайноқ, куядиган ёки куйдирадиган ҳолга келмоқ. *Дазмол қизиди. Кум қизиди. Кундан-кун ҳаво қизиди.* | *Доғ бўлмоқ. Қозондаги ёғ қизиб кетди.*

2 Ҳарорати ошмоқ, иситмаламоқ. *Бадани қизиб турибди — шамоллаганга ўхшайди.* | Ортиқ иссиқлик сезмоқ, исиб, қизариб кетмоқ. *Юзим қизиб кетяпти.* ■ *Айниқса бу олов билан бўладиган иш эмасми, ҳар бир чўян чўмични кўтарган сари қип-қизил мисдай қизиб кетади киши.* Ойдин, Бечора.

3 *кўчма* Қаттиқ қизиқиб кетмоқ, қизишмоқ. [*Содиқ:*] *Қизиб кетган эканман, қаранг, мингбошини ҳам чўзилтирмоқчи эдим-у, бироқ орқадан келиб қўлимни боғлаганларини билиб қолдим.* Н. Сафаров, Уйғониш.

4 *кўчма* Қизғин тус олмоқ, авжига чиқмоқ, жонланмоқ. *Ўйин-кулги қизиб кетди. Суҳбат қизиди. Ишлар қизиб кетди.* ■ *Болалар кўпайиб, ҳар хил машғулотлар қизиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳозир овнинг авжи қизиган пайти, кўлда ўрдак, қашқалдоқ кўп.* Ж. Шарипов, Хоразм.

◆ **Боши қизиди** 1) боши қон тепгандек оғирлашди. *Қоратой бир оз ўйланиб, боши қизиган каби, дўпписини курсига олиб қўйди.* Ойбек, Кутлуғ қон; 2) кайфдан, мастликдан боши гангиди. *Қодирнинг.. саломатлигига .. бир неча марта қадаҳ кўтарилди. Қодирнинг боши қизиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. **Ичи қизиди** *айн.* **ичи пишди** *қ.* **ич** 3. *Октябрь келишини кутиб, ичи қизиб кетяпти Тошбибининг.* Н. Юсупов, Чўл қаҳрамонлари шийпонида.

ҚИЗИТАЛОҚ Баччатолоқ, лаънати (енгил койиш сўзи).

ҚИЗИТИЛМОҚ **қизитмоқ** *фл. мажҳ. н. Колхозимизда пахта терими қизитилди. Иш қизитиб юборилди. Ер ҳайдаш кундан-кун қизитилмоқда.*

ҚИЗИТМОҚ **қизимоқ** 1, 2, 4 *фл. орт. н. айн.* **қиздирмоқ.** *Тандирни қизитмоқ. Қуёш тошу қумларни қизитиб юборди. Суҳбатни қизитмоқ. Ишни қизитиб юбормоқ.* ■ *Туяни чўмич билан суғориб бўлмаганидек, ҳаммомни ҳам ғўзапоя билан қизитиб бўлмайди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. [*Хонимбиби:*] *Тур, Саври! Ҳовлига олов ёқиб, чилдирмангни қизит.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚИЗИШМОҚ 1 **қизимоқ** 3 *фл.бирг. н. айн.* **қизимоқ** 3.

2 Қизимоқ; ҳарорати ошмоқ. *Баданим қизишяпти.*

3 *айн.* **қизимоқ** 4. *Ишлар қизишиб кетди.*

4 Жаҳлдан, ғазабдан ва ш. к.дан ловулламоқ, тутақишмоқ. *Ўзи нима гап? — чол яна қизишиб кетди.* Ойбек, Кутлуғ қон.

5 Қизиб кетиб куймоқ. *Ҳўл пахта ғарамда кўп турса, қизишиб кетади.*

ҚИЗИШТИРМОҚ **қизишмоқ** 3—5 *фл. орт. н.*

ҚИЗИҚ I 1 Қишини ажаблантирадиган, ҳайратда қолдирадиган, ажиб, ғалати. *Қизиқ ҳангомалар.* ■ *Менда қизиқ бир одат бор, ошнам — ишонасанми, йўқми, бу сенинг ишинг— оғзим гапирмаса қўлим ишламайди.* Н. Сафаров, Уйғониш. || — *Тўйнинг қизиғи шунда-да,— жаҳл билан қичқирди Йўлчи.* Ойбек, Кутлуғ қон. | Тушуниб бўлмайдиган, таажжублантирадиган; ғалати. *Қизиқ одам экансиз-ку!* | Ажабо, таажжуб.— *Қизиқ! Булар ошиқ-маъшуқлар-ку! — деди ўзича Элмурод ва беихтиёр тинглади.* П. Турсун, Ўқитувчи. — *Қизиқ! — деди Қудрат, унинг саволини ва жавобини эшитмагандай.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Қизиғи шуки** ... (ёки **шундаки**...) ажабланарли ёки қизиқарли ери шундаки. *Қизиғи шуки, мен уни сира танимай қолдим.* Ойбек, Кутлуғ қон.

2 Қишини қизиқтирадиган, диққатини ўзига тортадиган; қизиқарли. *Қизиқ ҳикоя.* ■ [*Асрорқул:*] *Мана бу, бутун ер юзини титратаётган уруш тўғрисидаги жангнома қизиқ эмасми?* А. Қаҳҳор, Хотинлар. | Кўнгил очадиган, завқли, мароқли. *Базм жуда қизиқ, жуда кўнгилли эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Салимбойвачча*] *ўтириш жуда қизиқ, жуда хушчақчақ, базм жуда қийқирикли бўлишини билиб, бугун ҳар ҳафтадагидан кўра эртароқ саман йўрғани эгарлатиб қўйган эди.* Ойбек, Кутлуғ қон. || *Пахта байрами ҳеч қаерда Мирзачўлдагидек қизиқ ўтмаса керак.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. || *Барон фон Ринг бир куни шундай ўйлаб қараса, дунёда туришнинг ҳеч ҳам қизиғи қолмабди.* А. Қаҳҳор, Барон фон Ринг.

3 Кулги келтирадиган, кулдирадиган, кулгили. *Улар бир-бирига гал бермай аллақандай воқеани гапиришиб келишяпти. Жуда қизиқ жойига келишган бўлса керак, ҳаммалари бирдан хахолаб кулиб юборишди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Абдусамадқори курсига ўтираётиб, худди қизиқ бир нарса тўсатдан эсига тушгандай, пиқ этиб кулиб юборди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. || [*Шоқосим*] *Насриддин афанди латифаларидан ғоят қизиқларини кетма-кет айтади, қотиб-қотиб кулади.* Ойбек, Кутлуғ қон.

4 Қизғин тус олган, авжига чиққан, қизғин, жонли. *Мажлис анча қизиқ бўлди. Совет аъзоларининг бу қадар кўп иштирок этган мажлислари камдан-кам бўлар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Қизиғида** 1) авжга чиққан, қизиб кетган пайтида. *Ишнинг айни қизиғида ёмғир қуйиб қолди.* ■ [*Ҳожи хола:*] *Отам, ўйин қизиғида ютқазишга ютқазиб қўйиб, кейин ўзини урди, пешанасини ёрди, йиғлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) қулай пайтни қўлдан бермай, иссиғида. **Қизиқ устида** 1) айни вақтида, ўз вақтида; совутмай, кечиктирмай. *Қизиқ устида шу ишни ҳал қилиб қўя қолайлик;* 2) жаҳл чиқиб турган пайтда, қизишиб, тутоқиб турган ҳолда. — *Яхши қилибсиз, лекин болангиз бор экан,— деди Иброҳимов.— Ҳозир қизиқ устида билинмас-ку, кейин чидолмассиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

5 *айн.* **қизиқчи.** *Бирдан хон ва раият кулиб юбордилар, бу киши Худоёрнинг энг яхши қизиғи Зокир гов эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚИЗИҚ II Қизиб турган, қизиган, жуда иссиқ пайт ёки ҳолат. *Кун қизиғи. Тош қизиғи.* ■ — *Ҳамма ёқда сув, ҳамма ёқда дарахт,— деди Ўктам кенг нафас олиб, бу ерларда саратон қизиғи ҳам билинмаса керак.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Томирингда қонинг қизиғида ўйнаб-кулганга нима етсин!* Шуҳрат, Шинелли йиллар. || *Кун қизиқ. Офтоб яғриндан уриб туради.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

ҚИЗИҚАРЛИ 1 Қишини қизиқтириб қўядиган, диққат-эътиборни ўзига жалб қиладиган. *Қизиқарли физика. Қизиқарли ҳикоя.* || *Қизиқарли қилиб сўзламоқ.*

2 Қишини бирор жиҳатдан рағбатлантирадиган; манфаатли. *Бу ишнинг унга қизиқарли ери йўқ.*

ҚИЗИҚИШ 1 **қизиқмоқ** *фл. иш оти. Спорт ишига қизиқиш.*

2 Майл, ихлос; муҳаббат; манфаатдорлик. *Унинг музикага қизиқиши зўр.* ■ *Харидорларда ҳеч бир қизиқиш, ҳеч бир ҳаракат кўринмай бошлагач, карвонбошининг ичини ит тирнай бошлади.* Айний, Қуллар.

ҚИЗИҚИШМОҚ **қизиқмоқ** *фл. бирг. н.*

ҚИЗИҚЛИК I 1 **қизиқ** I 1—3 *с. белги оти.*

2 *айн.* **қизиқчилик** 2.

ҚИЗИҚЛИК II **қизиқ** II *с. белги оти.*

ҚИЗИҚМОҚ 1 Диққат-эътибор бер-

www.ziyouz.com kutubxonasi

моқ, диққат-эътибор билан қарамоқ. *Колхозлаштириш ҳақида миш-миш гаплар кўпайгандан кейин бунга ҳамма қизиқди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.— *Овозингни чиқариб ўқи, нима дебди? — Мирзакаримбой ҳам қизиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Майл, муҳаббат қўймоқ; рағбатланмоқ. *Мен музикага қизиқаман. У футболга жуда қизиқади.* ▪ *Биз.. энди эсини таниган боладаймиз: кўп нарсага қизиқамиз, кўп нарсани билгимиз келади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Мен энди дунёдан ўтаёзган бир киши, эндиги мансабларга унча қизиқа олмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Астойдил киришмоқ, берилмоқ. *Китобга қизиқиб кетиб, чой ичишни ҳам эсимдан чиқарибман.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит. *У шунча қизиқиб кетган эдики, елкасига аста қўйилган қўлни ҳам сезмади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Икковимиз ҳам янги ҳаваскор гассол бўлганимиз учун қизиқиб кетиб [ўқишни] уч мартагина эмас, ўн-ўн беш марта чайқаб жуда ҳам оқ ем қилиб юбордик.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

4 Ҳавас қилиб эргашмоқ. *Қўқон кетаётган ўртоқларига қизиқиб, борма деганга қўнмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Гапдон, хушчақчақ меҳмонларга қизиқиб, у ҳам майни қониқиб ичган эди, чала ечиниб тош қотиб ухлади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚИЗИҚСИНМОҚ Маълум даражада қизиқмоқ, қизиққандек бўлмоқ. *Шоирман денг! — қоровул қизиқсиниб унга қайта бошдан кўз югуртди.* Н. Фозилов, Ҳаёт ўргатди. *Хадичабегим Астрободда рўй берган воқеалар билан қизиқсинди.* Ойбек, Навоий. *Жангчилар комиссарнинг ҳикояларини қизиқсиниб тингламоқда эдилар.* М. Муҳамедов, Машқ.

ҚИЗИҚТИРМОҚ **қизиқмоқ** *фл. орт. н. Бу ҳикоя ҳаммани қизиқтириб қўйди. Музикага қизиқтирмоқ.* ▪ *Уни ҳозир ўрдак овидан кўра Жумагулнинг жамоли қизиқтирар .. эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.— *Бу ердаги нарсалар,— деди Олимов..,— фақат сизларни эмас, ҳатто олимларни ҳам қизиқтиради.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИЗИҚУВ *айн.* **қизиқиш** 1.

ҚИЗИҚУВЧАН Ҳар нарсани билишга интиладиган, ҳар нарсага қизиқадиган. *Қизиқувчан бола.*

ҚИЗИҚЧИ 1 Қизиқ ҳаракатлари ва сўзлари билан кишиларни кулдирувчи одам.

2 Халқ сайилларида, йиғилишларида томошабинларни кулдирадиган ўйинлар кўрсатувчи артист; масхарабоз. *Қизиқчилар ўйини. Қизиқчилар кўйими.* ‖ *Қизиқчи артист.* ▪ *Қишлоқ болалари бу масхарабоз, қизиқчи бола — Қимсаннинг сўзига қотиб кулишдилар.* С. Абдулла, Ҳасан билан Қимсан. *Ўтмишдаги санъаткорлар ичида қизиқчилар алоҳида ўрин эгаллаб келганлар.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҚИЗИҚЧИЛИК 1 **қизиқчи** *с. касб оти.*

2 Қизиқчилар кўрсатадиган ўйин-томоша. *Қизиқчилик кечаси.* ▪ *Унинг асл исми Наби. Ўзининг ашуласи, чолғуси ва қизиқчилиги билан суҳбатларни гуллатгани учун маҳалладаги улфатлари уни «гул» — «Набигул» деб атаганлар.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. **Қизиқчиликка** *ёки* **қизиқчилик учун** кишиларни кулдириш ёки эрмак учун, ҳазил тариқасида. *Бу ишни қизиқчиликка қилдим]* ▪ *Келин дарҳақиқат ёш, лекин худди қизиқчиликка семиргандай юм-юмалоқ.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

ҚИЗИҚҚОН 1 Салга жаҳли чиқиб, тутоқиб кетадиган, аччиғи тез. *Қизиққон одам.* ▪ *Биламан.. Сен қизиққонсан. Ўзингни бос.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Яхшики бояги гапларингизни ўғлим эшитмади, йўқса терингизга сомон тиққан бўлар эди; қизиққон, ғайратли йигит у.* М. Осим, Тўмарис.

2 *кам қўлл.* Юрагида ўти бор; сергайрат.

ҚИЗИҚҚОНЛИ *кам қўлл. айн.* **қизиққон.** *Иним, бизнинг тарафнинг фуқароси андак қизиққонли бўлади.* Ойбек, Навоий.

ҚИЗИҚҚОНЛИК **қизиққон** *с. белги оти. Қизиққонлик мардга эмас муносиб.* Ж. Жабборов. *Бу гўзаллик кибр ёки совуқликни эмас, балки ғайрат ва қизиққонликни тақозо қиларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚИЗИҒАР *сўк.* Енгил койишни ифодалайди.

ҚИЗЛИ Қизи бор, қизи бўлган. *Қизли уй.* ▪ *Бу тўй ўғлининг ўғлидан, қизлининг қизидан қайтади, сенинг нимангдан қайтади?* «Алпомиш».

ҚИЗЛИК 1 **қиз** 1—3 *с. белги оти. У сизга қизлик қилмайди.*

2 Аёлларнинг ёшлик чоғи ва шу чоқдаги ҳолати. *У қизлигида жуда чиройли эди.* ▪ *Фазлиддин Нури қизлик чоғида ўз хаёлида чизган .. йигитларга сира ўхшамас эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Иффат, маъсумалик, бокиралик. *Қизлигини йўқотмоқ.* ▪ *Офтоб ойимнинг «нега қирқ кокил қилмайсан?» деб сўрашига: «Қизингиз энди қизлик давридан ўтиб, келинлик даврига кирди»,— деб кулди [Кумуш].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚИЗТАЛОҚ *айн.* **қизиталоқ.**

ҚИЗУВЧАН 1 Тез қизийдиган. *Мис қизувчан металлардан биридир.*

2 *кўчма* Салга аччиғи келадиган; жаҳли тез, қизиққон.

ҚИЗЧА 1 **қиз** 1, 2 *с. кичр.-эркл.*

2 Ёш қизларга мурожаат формаси.

ҚИЗҚУШ Балчиқчилар туркумига мансуб, жиғали ботқоқ қуши; қизғиш.

ҚИЗҒАЛДОҚ *айн.* **лолақизғалдоқ.**

ҚИЗҒАНИШМОҚ **қизғанмоқ** *фл. бирг. н.*

ҚИЗҒАНМОҚ 1 Бирор нарсани сарфлашга ёки бировга беришга оғринмоқ, эсиз деб билмоқ, ҳайф кўрмоқ, аямоқ. *Айрон сўраб келгандан челагингни ҳам қизғанма.* Мақол.

2 Ачинмоқ, раҳми келмоқ. *Қизған опа ўксизни, Ўша қутқазди бизни.* Ҳ. Олимжон. *Йигит кўзларидаги алам ва фироқни кўрган Искандаро уни қаттиқ қизғанди.* Ойбек, Нур қидириб.

3 *с. т.* Рашк қилмоқ. *«Абдуваҳобнинг турқини худо кўтарсин, ундан хотин қизғанадиган ўрни йўқ. Уни номаҳрам деб бўлмайди, одам эмас — қул»,— дейишарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Умар Гулсунни Холмуроддан қизғаниб, ичи ўртаниб келган эди.* П. Турсун, Муаллимнинг тонги.

ҚИЗҒАНЧ Кишининг раҳми келадиган, кишини ачинтирадиган; ачинарли, аянчли, аянч. *Рўпарасида «билдингизми?» дегандай ўзича фахр билан қараб турган Раҳмонқулов унинг кўзига қизғанч кўриниб кетди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ҚИЗҒАНЧИҚ 1 Нарсасини бировдан аяйдиган; бахил. *Қизғанчиқ бола.* ▪ *Новда керак деса, ўзимизга керак, помидор бойлаймиз дейди. Қизғанчиқ!* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Рашкчи; ҳасадчи.

ҚИЗҒАНЧИҚЛИК **қизғанчиқ** *с. белги оти. Қизғанчиқлик бахилнинг иши.*

ҚИЗҒАНЧОҚ *диал.* Қизғанчиқ.

ҚИЗҒАР *с. т.* Қизиғар.

ҚИЗҒИМТИР *айн.* **қизғиш** I.

ҚИЗҒИН 1 Қизиб турган, қизиган; ҳароратли, иссиқ; қайноқ. *Саратоннинг қизғин қуёши.* ▪ *Қизғин қум .. остидан янгигина келтирилган тўрт дона кўмач иштаҳаларни ўзига тортар эди.* Айний, Қуллар. *Партияга, Ватанга меҳр-муҳаббатимиз, Фестиваль машъалидай, қизғин, сўнмас, чароғон.* Э. Раҳим.

2 Жўш урган, жўшга келган; жонли, жўшқин. *Қизғин суҳбат. Қизғин мунозара.* ▪ *Пахта экилган бир қитъа ер устида тўпланган бир неча колхозчилар ўртасида қизғин баҳслашув бормоқда эди.* Айний, Қуллар. *Докладдан кейин қизғин музокара бошланиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. ‖ *Муҳаммад Жамол бир пас ўйланиб сукут қилди-да, кейин идеология соҳасидаги кураш ҳақида қизғин гапирди.* Ойбек, Нур қидириб. | Қайноқ, оташин. *Қизғин саломлар. Қизғин муҳаббат.* ▪ *Севгисини, сезгисини англовчи, бу қизғин севги ва сезгига оташин севги, сезги билан жавоб бера олувчи ва бергувчи ёлғиз Ҳаёт эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ‖ *Улар ҳаммага очиқ чеҳра билан салом берадилар, қизғин кўришадилар.* Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё. | Авжига чиққан, авжи қизиган, жўшқин. *Қизғин иш. Қизғин кураш.* ‖ *Районимизда чигит экиш қизғин бормоқда.* ▪ *Ҳамма участкаларда қизғин терим давом этар эди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *1917 йилнинг охир-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ларидаёқ амирликнинг ғарбий районларида деҳқон ҳаракатлари қизғин тус олиб кетди. Г. Тўхтаметов, Бухоро халқ революцияси.

ҚИЗҒИНЛАШМОҚ Қизғин тус олмоқ. *Иш қизғинлашди. Мунозара қизғинлашмоқда. Кураш қизғинлашди.* ▪ *Ер ислоҳоти тўғрисида сўз қизғинлашган сайин унинг боши ёстиққа яқинлаша берди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИЗҒИНЛАШТИРМОҚ қизғинлашмоқ *фл. орт. н.*

ҚИЗҒИНЛИК қизғин *с. белги оти. Ишнинг қизғинлиги. Тортишувларнинг қизғинлиги.* ▪ *— Ҳақиқат, синалган ҳақиқат! — деди Ўктам қизғинлик билан.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚИЗҒИШ I Қизилга мойил, қизилга яқин рангдаги; қизғимтир. *Қизғиш гуллар. Қизғиш шуъла. Қизғиш тош. Қизғиш япроқлар.* ▪ *Уфқ қизғиш тусга кириб, тонг ёришарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Куз ўрмоннинг ювилган, тоза сарғиш-қизғиш олтинини ёлқинлатди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚИЗҒИШ II *айн.* қизқуш.

ҚИЙ Қўй, эчки ёки туя қумалоғидан иборат гўнг қатлами.

ҚИЙДИРМОҚ қиймоқ 1—4, 6 *фл. орт. н.*

ҚИЙДИРТИРМОҚ қийдирмоқ *фл. орт. н.*

ҚИЙДИРТМОҚ қийдирмоқ *фл. орт. н.*

ҚИЙИЛЛАМОҚ Ингичка қичқириқ овоз чиқармоқ, чийилламоқ. *Мирзачўлга кеккайиб келиб, қийиллаб қочган бунақа жўжахўрозларни кўп кўрганман.* А. Қаҳҳор, Янги ер.

ҚИЙИЛЛАТМОҚ қийилламоқ *фл. орт. н. Шу қилганингга сенимми .. бошим омон бўлса, товуқдай қийиллатиб олиб қираман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚИЙИЛЛАШМОҚ қийилламоқ *фл. бирг. н.*

ҚИЙИЛМОҚ 1 қиймоқ 1, 3—6 *фл. мажҳ. н. Ой юзлар, қаламдай қийилган қошлар, Шер сифат, мардона, шўх барно ёшлар.* С. Жўра. **Қирчинингдан қийилгур** *қ.* **қирчин.**

2 қиймоқ 2, 6 *фл. ўзл. н. Қўлим қийилиб кетди.*

ҚИЙИН 1 Осонлик билан қилиб бўлмайдиган, кўп меҳнат, куч, маблағ, вақт ва ш. к. талаб қиладиган; сермашаққат, машаққатли. *Қийин иш.* ‖ *Бу тоққа чиқиш жуда қийин.* | Осонлик билан ечиб, ҳал қилиб бўлмайдиган, кўп билим, маҳорат ва ш. к. талаб қиладиган; мураккаб. *Қийин савол. Қийин масала. Қийин вазифа.* ▪ *Топилиши қийин топишмоқларни кўп билган Нури, ҳозир ўйлай-ўйлай, бирини ҳам эсга келтиролмади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Оғирчилик, қийинчилик билан боғлиқ бўлган; оғир, мушкул. *Қийин шароит. Қийин аҳвол.* ▪ *Қараб ўтирсак уят бўлади, халқ .. «қийин кунимда асқотмади» дейди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ‖ *Мусофирчилик қийин, бола-чақани соғинади киши.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Бола фақирга қийин бўлди,— деди Жонизоқ оқсоқол Ойсулув сузиб келган овқатни еяётиб.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 *кесим вазифасида* Маҳол, амри маҳол. *Қоронғида ким эканини билиш қийин. Касалнинг келиши осон, кетиши қийин.* Мақол. ▪ *У замонда, ўғлим, бизга ўхшаган одамларнинг тўрт танга орттириши қийин эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Эй нодон қиз, Тўлқинжон шунча қизларнинг ичида сени севиб қолгани учун шодлан! Тўлқинжондек йигитни топишинг қийин.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

◆ **Қийин кўчмоқ** *айн.* **оғир кўчмоқ** *қ.* **кўчмоқ.**

ҚИЙИНДИ Газмол, чарм, тунука ва ш. к. нарсани қийиб ишлашда ҳосил бўлган чиқинди, қийқим, қийқинди.

ҚИЙИНЛАШМОҚ 1 Аввалгига нисбатан қийин, машаққатли бўлмоқ, оғирлашмоқ. *Чўққига чиқиш тобора қийинлашмоқда. Иш қийинлашди.* | Мураккаблашмоқ. *Имтиҳонлар анча қийинлашди.*

2 Кескинлашмоқ, оғирлашмоқ. *Вазият қийинлашиб кетди.*

ҚИЙИНЛАШТИРИЛМОҚ қийинлаштирмоқ *фл. мажҳ. н.*

ҚИЙИНЛАШТИРМОҚ қийинлашмоқ *фл. орт. н. Қиш тор ва ноқулай мактабни янада қийинлаштиргани қарамай, унинг ўқувчилари активликни қўлдан бермадилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚИЙИНЛИК 1 қийин *с. белги оти. Ишнинг қийинлиги. Масаланинг қийинлиги.* ▪ *Қийинлиги билан неча пуллик ишим бор.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. ‖ [*Нор:*] *Сизнинг муддаонгиз бошқа нарсада. Бўлмаса, сизга бунинг ҳеч қийинлик жойи йўқ.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 Машаққат; азоб-уқубат. *Бектемир йўлда учраган қийинликларни унутди.* Ойбек, Қуёш қораймас. [*Тожибой:*] *Ҳаммаси тирик, лекин .. кўп қийинликлар тортишди.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Онаси қурби етмагандай, қийинлик билан қовоқларини кўтарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИЙИНЧИЛИК 1 Ишга халал берадиган, уни қийинлаштирадиган нарса ёки ҳолат; монелик, тўсиқ, ғов, қийинлик. *Қийинчиликларни енгмоқ.* ▪ *Ўнгур .. ичкарилашган сари қийинчиликлар туғдириб борди. Уч қулоч илгарилаш билан унгур ичи анча қоронғилашди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Сафаров бу масала ва ишда учраган қийинчиликлар тўғрисида гаплашиш, йўл-йўриқ олиш учун районга бормоқчи бўлиб турганда .. Шодиев келиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Машаққат; азоб-уқубат. *Большевик халқ деб жонини ҳам аямайди, қийинчиликлардан, машаққатлардан қўрқмайди, маслагидан қайтмайди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Йўлчи.. Гулнорни Шоқосимнинг ҳужрасида қолдириб, улов қидиришга кетган эди,— Қоратойга йўлиқди, қийинчилик билан бир аравани байлашди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Оғир моддий аҳвол, қаттиқчилик, оғирчилик, вазминчилик. *Қийинчилик билан ўсган бола.* ▪ *Ҳаммаларининг гаплари, айланиб келиб, тобора авж олаётган қимматчилик ва қийинчилик устида тўхталар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚИЙИН-ҚИСТОВ Ҳаддан зиёд қисташ, шошилтириш, ҳоли-жонига қўймай ундаш ёки талаб қилиш. *Бир йил ўтгандан кейин у, Собирнинг қийин-қистови билан, Адҳамни судга чақиртирди.* Ҳ. Зиёхонова, Унутилмас хатолар. *Бунчалик қийин-қистовга олиб ишлаларидан янги пахта териш машинаси битиб қолай деганга ўхшайди.* М. Худойқулов, «Зангори кема» ижодкорлари. | Иш ғоят кўпайган ёки зуд, зиқ пайт. *Қийин-қистовга қолмоқ.*

ҚИЙИН-ҚИСТОҚ *айн.* **қийин-қистов.** *Салимжон, болани баҳона қилиб, ҳар куни «ишингдан бўша» деб хотинини қийин-қистоққа олаверди.* А. Мухиддин, Давлат қораловчиси.

ҚИЙИШМОҚ 1 қиймоқ *фл. бирг. н.*

2 Нархни ўз фойдасига ошириш ёки камайтириш учун талашмоқ, тортишмоқ, савдолашмоқ. *Мутавалли қийишаётган Алёнкани ҳам ўттиз тиллага сотиб олди.* М. Осим, Элчилар. *У [хотин] Зумрадниг таърифини эшитган ҳамон шоҳи ва ипакларни кўтариб келди ва эзмаланиб узоқ қийишиб, бир жуфт қозиқ лунги билан бир гулкўрпа буюриб кетди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ҚИЙИҚ I 1 Мата, қоғоз ва ш. к.дан одатда учбурчак шаклда қийиб олинган парча ёки ортиб қолган қийинди, қийқим. *Қоғоз қийиқлари.* ‖ *Дераза ойналарига турли шаклда қийиқ қоғозлар ёпиштирилган.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Бир томони баланд, бир томони паст; қия, қийғоч, қийшиқ. *Йиғилган пулларни яктагининг қийиқ чўнтагига солиб, хайрлашиб жўнади.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота. [*Кумуш*] *айвон устунига суянгач, қора қийиқ қошларини чимириб кўча йўлак томонга қарарди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Қисиқ ёки сузук; қисилган ёки сузилган, қийғоч (кўз ҳақида). *Чорбоғнинг қоқ ўртасига қурилган баланд шийпон зиналаридан ўрта ёшли, миқтидан келган қийиқ кўзли бир киши тушиб келаётган эди.* М. Осим, Ўтрор.

4 *кўчма* Гапга кўнмайдиган, тутган ерини кесадиган; ўжар, қайсар. *Қийиқ бола.* ▪ *Мулла Икром қийиқ одам бўлганиданми ёки касби шуни лозим кўрганиданми, муросага унамади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 *кўчма* Хато, нотўғри, қинғир. *Агаповнинг сени менсимай пичинг қилиб, гапингдан қийиқ топиб ўтириши бежиз бўлмаса керак.* И. Раҳим, Ихлос. **Қилдан қийиқ ахтармоқ** (*ёки* **топмоқ**) тўғри гапдан, ишдан хатолик излаш. *Ҳар қайсимиз битта одамча ўлиб-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

-тирилаётган бўлсагу, қалдан қийиқ ахтариб, звеномизни тошбақа қилиб газетага чиқаришса. Ҳ. Нуъмон, Фасллар. | Ёмон, тескари, қинғир. *Гарчи кўнглига қийиқ гап келмаган бўлса ҳамки, шундай ёш жувонда ўқиш ўзи учун ғайритабиийдек кўринар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИЙИҚ II Одатда белга боғлаш учун атрофига гул тикилган тўрт бурчак мата; белбоғ, қийиқча. *Лас қийиқ. Шоҳи қийиқ.* ▪ *[Ғози] қишда бекасам тўн устидан шоҳи қийиқ боғлар, ёзда эса пилта ёқали оқ яктакни белбоғсиз киярди.* И. Раҳим, Ихлос. *Ҳадича хола бундан яқин олти ой бурун келганида бир қийиқ беҳи олиб келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚИЙИҚЛИК I **қийиқ** I *с. белги оти. У қийиқлигини қўймайди.*

ҚИЙИҚЛИК II Қийиқча учун ярайдиган; қийиқбоп. *Қийиқлик шоҳи.*

ҚИЙИҚЧА *айн.* **қийиқ** II. *Шоҳи қийиқча. Қийиқча боғламоқ.* ▪ *Тикиб қўйган қийиқчаю гулдор халтачаларингиз қани?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚИЙМА Чопқи билан чопиб ёки мясорубкадан ўтказиб майдаланган гўшт. *Ёғли қийма. Гўштни қийма қилмоқ. Овқатга қийма солмоқ.* ‖ *Қийма шўрва.* ▪ *Баковул ичига қийма тиқилган какликларни олиб ўтяпти..* М. Осим, Ўтрор.

ҚИЙМАБОП Қийма қилишга ярайдиган (гўшт ҳақида).

ҚИЙМАЛАМОҚ 1 Чопқи билан чопиб, мясорубкадан ўтказиб майдаламоқ, қийма қилмоқ. *Гўштни қийма-ламоқ.*

2 *кўчма* Майда-майда, бурда-бурда қилмоқ. *Қоғозни қиймалаб ташлабди.* ▪ *Ғаффорбой қишлоқни қон қақшатяпти. Ҳалим акамни қўлга тушириб қиймалади.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

3 *кўчма* Пора-пора қилмоқ, эзмоқ, жароҳатламоқ. *Зумраднинг ҳазин овози юракни қиймаларди.* С. Зуннунова, Гулхан.

4 Қийма солмоқ, қийма қўшмоқ. *Тузук, овқат сўровди, қиймалаб, қатиқлаб хўрда қилиб бердим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИЙМАЛАНМОҚ **қиймаламоқ** *фл. мажҳ. н. Қиймаланган гўшт.* ▪ *Қишлоқ четида, қалин дарахтзорда ўнлаб қизил аскарнинг қиймаланган гавдаларини кўрди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚИЙМАЛАТМОҚ **қиймаламоқ** *фл. орт. н.*

ҚИЙМАЛИ Қийма солинган. *Қиймали мастава. Қиймали сомса.*

ҚИЙМАТ [*а*] 1 *эк.* Бирор товарни ишлаб чиқариш учун сарф бўлган ва шу товарда моддийлашган абстракт меҳнат миқдори. *Товарнинг алмашинув қиймати. Истеъмол қиймати. Қўшимча қиймат.*

2 Тайёр иш, объект, маҳсулот ва ш. к.га сарф бўлган маблағ, меҳнат ва материалларнинг пул билан ифодаланган мажмуи. *Бинокорлик ишларининг қиймати анча камайтирилди.* | Савдо-сотиқда нарх, баҳо. *Моллар-нинг қиймати.*

3 *кўчма* Киши ёки нарсанинг турмушда тутган ўрни, аҳамияти, қадри. *Отабекнинг .. ёзган хатини ўқиб эшитиш Кумуш учун катта қиймат-га молик эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 *мат.* Ўзгарувчан миқдорнинг маълум шароитдаги катталиги. *Икснинг қиймати. Тригонометрик функция-нинг қиймати.* | Ўлчов асбоблари шкаласининг ҳар бир бўлими ифодалаган катталик.

5 *с. т.* Қиммат. *Бу киши «қиймат беҳикмат эмас, арзон беиллат эмас, бунинг тагида бир иллат бордир, сабр қилайлик» деб, ланжлик қилдилар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚИЙМАТАХТА Гўштни чопиб қийма қилиш учун мосланган тахта ёки кунда.

ҚИЙМАТБАҲО [*а*+*ф-т*] *с. т.* Қимматбаҳо.

ҚИЙМАТЛИ 1 *эк.* Бирор қийматга эга бўлган (қ. **қиймат** 1).

2 *с. т. айн.* **қимматли** 1, 2. *Марҳамат, марҳамат, қийматли меҳмон, жуда яхши келдингиз.* М. Жўрабоев, Мулла Б. м.

ҚИЙМАТШУНОС [*а*+*ф-т*] *кам қўлл.* Мол ёки нарсанинг қадр-қимматини яхши биладиган, баҳолай оладиган киши. *Ҳар қадамда бир тўхтаб, қийматшунос сингари, матоларнинг ранги .. ва ҳоказолар ҳақида баҳо бериб турди.* Ойбек, Навоий.

ҚИЙМА-ҚИЙМА: қийма-қийма қилмоқ майда-майда, бурда-бурда қилмоқ, қиймалаб ташламоқ.— *Қотиллар!..— деди Нормат ғазабланиб.— Ушлаб олиб қийма-қийма қилгим келяпти уларни!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚИЙМОҚ 1 Қайчи билан бўлмоқ, қисмларга ажратмоқ, кесмоқ, қирқмоқ. *Баҳмални қиймоқ. Қоғозни қиймоқ. Тунукани қиймоқ.*

2 Зич, таранг тортилиш, боғланиш ва ш. к. туфайли тана ёки аъзо ичига ботиб жароҳатламоқ; ўйиб кирмоқ (ип, сим ва ш. к. ҳақида). *Қўлимни сим қийиб юборди.*

3 *диал.* Тандан жудо қилмоқ, олмоқ, кесмоқ, чопмоқ, узиб ташламоқ. *Қарчиғайман, душман бошин қияман.* «Алпомиш».

4 *с. т.* Айланма йўлни қўйиб тикасига юрмоқ. *Бурилишларда йўлни қийиб ўтмоқ.* ▪ *Неча тоғнинг тумшуғин қийиб ўтиб боради.* «Равшан».

5 *кўчма с. т.* Усталик билан бажармоқ, моҳирлик билан адо қилмоқ, қойил қилмоқ, ўринлатмоқ, дўндирмоқ, бопламоқ. [*Машрабжон*] *хушовоз йигит-а. Ашулани роса қияди-да.* Ш. Саъдулла, Икки билагузук. *Роса овози бор экан-да, йўлини ҳам қияр экан.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Оббо Жўравой-е, аммо, лекин гапни қиясиз. Ёлғонни ҳам ростдай қилиб гапирасиз.* Уйғун, Ҳуррият.

6 *кўчма кам қўлл.* Камайтирмоқ, қисман нобуд қилмоқ, йўқ қилмоқ. *Бировнинг ризқини қиймоқ.* ▪ *Саидий бунга ишонмаса ҳам, Мунисхоннинг шу ҳаракати унинг умридан катта қийди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

♦ **Қиймади** майли, хоҳиши, рағбати бўлмади. *Ширвоннинг катталари, подшога яқинлари — бариси Равшанбекни дорга осмоққа қиймадилар.* «Равшан». **Кўзи қиймайди** (*т. к., ж. к. билан*) 1) ажралишга, ташлаб, қолдириб кетишга кўнгли, розилиги бўлмайди. *Сизни кўзим қиймайди, сиздан узоқлашгим келмайди, Гулнор!* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) бировга беришга, воз кечишга, баҳридан ўтишга кўнгли, розилиги бўлмайди. *Якка хўжаликларнинг кўпи бисотида бор жониворлардан кўзи қийганини сўйиб, кўзи қиймаганини шаҳарга ҳайдай бошлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 3) ачинди, юраги ачишди, раҳми келди, аяди. *Бечора Нодира оғир ҳолда Анварни кишига шогирд бериб, ўқишини зое қилишга кўзи қиймади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Сўзини қиймоқ** сўзини ерда қолдирмоқ, қайтармоқ. *Менга иш буюринг. Камол аканинг сўзини қиймай, бир соатга вақт топиб келдим.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ҚИЙНАЛИШ 1 **қийналмоқ** *фл. иш оти.*

2 Қийинчилик, мухтожлик. *Моддий жиҳатдан қийналиш. Қийналиш нима эканини билмаслик.*

3 *айн.* **қийноқ** 1.

ҚИЙНАЛИШМОҚ **қийналмоқ** *фл. бирг. н.*

ҚИЙНАЛМОҚ 1 **қийнамоқ** *фл. ўзл. н. Оғриқдан қийналмоқ. Ташналикдан қийналмоқ. Тоққа чиқишда кўп қийналдик. Масалани ҳал қилолмай қийналмоқ. Руҳан қийналмоқ.* ▪ *Қиз тўғри ўша ерга келиб чўккалади. У ҳансирар, қийналиб нафас олаётгани билиниб турар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Эшонимиз ҳам битта қари хотин билан қийналиб кетдилар.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. *Отабек боши берк кўчада қолгандек бўлди, жавобига қийналди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Виждони** (*ёки* **виждонан**) **қийналмоқ** эзилмоқ, виждон азобига тушмоқ. *У [Низомжон] шундай хаёлларга берилган онларда виждони қийналиб кетарди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 **қийнамоқ** 3 *фл. мажҳ. н.*

3 *с. т.* Бирор жиҳатдан сиқилмоқ, мухтожлик, қийинчилик сезмоқ, зориқмоқ. *Сувдан қийналдик. Пулдан қийналмадик.* ▪ *[Йўлчи].. тутилиб қолмас-а, калласи жойида; тегирмонга тушса бутун чиқадиганлардан у. Лекин овқатдан қийналади-да, мендан баттар чақасиз эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚИЙНАМОҚ 1 Жонга озор бермоқ, азият етказмоқ, азоб-уқубатга солмоқ. *Тиш оғриғи мени қийнаяпти. Уни*

www.ziyouz.com kutubxonasi

тащналик қийнаяпти. ▪ *Анвар қийнамай, озор бермай, захасиз капалак тутиб келганларга сабоғини ўқитиб қўйиш билан мукофот берар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. | Машаққат чектирмоқ. *Комила оқсаб қолди, уни баланд пошнали қошиқдай ихчам туфлиси қийнар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. | Жондан безор қилмоқ. *Бола онасини қийнаб юборди.* | Руҳан эзмоқ, изтиробга солмоқ. *Уни виждон азоби қийнамоқда.* ▪ *Нимага индамайсиз, Ҳаётхон? Гапиринг, ё мени қийнагани чиққанмидингиз?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Қийин аҳволга солмоқ, қийинчилик туғдирмоқ. *Тил билмаслик биринчи ҳафталарда уларни қаттиқ қийнади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Бош қотиришга, кўп ўйлашга, кўп ишлашга мажбур этмоқ. *Қийин савол бериб сизларни қийнаб қўймадимми?* **Жонини (ёки ўзини) қийнамоқ** ўз жонини койитмоқ, ўзини азобга солмоқ. *Сен болам деб, ширин жонинг қийнадинг.* «Рустамхон». *Униси .. пала-партиш ураверади, кучи билан ёради, ўзини қийнайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *с. т.* Бирор жиҳатдан чекламоқ, қисмоқ, муҳтож қилмоқ, зориқтирмоқ. *Овқатдан қийнамоқ. Пулдан қийнамоқ.*

3 Махсус усуллар билан азоб бермоқ, азобламоқ, қийноққа солмоқ. *Қийнаб сўроқ қилмоқ.*

ҚИЙНАТМОҚ қийнамоқ 3 *фл. орт. н.*

ҚИЙНАТТИРМОҚ 1 **қийнатмоқ** *фл. орт. н. Бировни қийнаттирмоқ.*

2 *айн.* **қийнамоқ. Жонини (ёки ўзини) қийнаттирмоқ** *айн.* **жонини (ёки ўзини) қийнамоқ** *қ.* **қийнамоқ** 1. *Биз Азизбек кабилардан халқнигина эмас, балки ўзимизни ҳам қийнаттирмоқдамиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚИЙНАШ 1 **қийнамоқ** *фл. иш оти. Кўп савол бериб қийнаш.*

2 *айн.* **қийноқ** 2.

ҚИЙНАШМОҚ қийнамоқ *фл. бирг. н.*

ҚИЙНОВ 1 **қийнамоқ** *фл. иш оти.*

2 *айн.* **қийноқ** 2. *Маҳбуслар қийновдангина эмас, очликдан ҳам ҳалок бўлардилар.* А. Раҳмат, Азиз тупроқда унган дўстлик.

ҚИЙНОҚ 1 Жисмоний ёки руҳий азоб, азият, азор. *Атрофда ғув-ғув пашша; оёқларга ёпишади, бурун катакларига суқулади, қулоқни узади.. бир зум тинчлик йўқ. Йўлчи соч олдириб бўлгунча, қийноқ ичида тоқатсизланди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Руҳий азоб ва мушкул фикрлар қийноғида тунларнинг қандай ўтганини сезмай қолдим.* М. Жабборов, Севинч ёшлари.

2 Маҳбуслар, тутқунлар ва ш. к.ни қийнаш ва шу йўл билан улардан керакли маълумотлар олиш учун қўлланиладиган махсус усуллар ва воситалар мажмуи. *Сонсиз қийноқлар, алдашлар ҳам Серёжани гапиртира олмади.* А. Раҳмат, Соқов бола.

ҚИЙНОҚЛИ Қийнайдиган, азоблайдиган, қийноққа соладиган. *Ўзи қалбдан азобланар, унинг учун бу гаплар, оғир, нақадар қийноқли эди.* Ҳ. Шамс, Оқ падар.

ҚИЙНОҚХОНА Асир, маҳбус ва ш. к.ни қийнаш ва шу йўл билан улардан керакли маълумот олиш, айбига иқрор қилдириш учун мосланган махсус хона.

ҚИЙНОҚ-ҚИСТОҚ *айн.* **қийин-қистов.** *Фарида индамай ишга отлана бошлади. Онаси қийноқ-қистоққа олаверишдан истиҳола қилди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚИЙПАНГЛАМОҚ *айн.* **қийшангламоқ** *Чол қийпанглабгина унинг олдига борди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ҚИЙПИЧОҚ *айн.* **қирпичоқ.** [*Зуннунов*] *раислар билан ҳам қийпичоқ. Унга фақат «Қизил куч»нинг раиси Умар ака ёқади.* И. Раҳим, Ихлос. *Энди мен билан ҳам қийпичоқ бўлмоқчимисиз ўртоқ Муҳамедов?* П. Қодиров, Уч илдиз.

ҚИЙРАТИЛМОҚ қийратмоқ *фл. мажҳ. н. Қайта-қайта чопиқ ва культивация қилинган пайкалларда қишлоқ хўжалик зараркунандаларининг уруғи қийратилди.* Қ. Шарипов, Олти юз азамат.

ҚИЙРАТМОҚ 1 Кўплаб ўлдирмоқ, йўқ қилмоқ, қирмоқ. *У [Абдулла ака] Волга бўйларида бўлган жангларда душманни қийратди.* О. Ҳакимов, Дарғалар.— *Қойилмиз,— деди Марҳамат Раҳимга киноя билан,— сени овчиликка ишқивоз деб эшитган эдик. Чумчуқни қийратиш, хўроз, ит уриштириш ҳам овчиликка кираркан-да?* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Нобуд, яксон қилмоқ. [*Лойиҳачилар*] *Бахмалнинг бирдан-бир гуллаб турган боғини қийратгилари келмади.* И. Раҳим, Тақдир. [*Янги раис*] *ишни тиклашдан эмас, йиқитишдан бошлаяпти. Дарахтларни қийратиб юборди.* И. Раҳим, Ихлос.

3 Шилмоқ, шип-шийдам қилмоқ, йўқ қилмоқ.—*Бу уруш ўлгур ҳамма ёқни қийратяпти,— деди Рисолат опа Низомжонга.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҚИЙТИМ *айн.* **қийиқ** I 1. *Лутфихон.. нимчасининг киссасидан бир қийтим йўл-йўл шоҳи олди ва Тожибойга узатди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ҚИЙТИҚ 1 Қийқим, қийинди, қийтим. *Латта, кимхоб тўн бичдим, қийтиғи менга тегмади.* М. Алавия.

2 Пайкал, тахта, пол четида қолган бўлтак, туморча (ер ҳақида).

3 *кўчма с. т.* Чала ёки қинғир иш, камчилик, нуқсон. *Бу ишнинг қийтиғи кўп.* ▪ *Тўғри сўздан нуқсон, қийтиқ топишни касб қилиб олган бу Содиқов ҳеч бир тап тортмай, жамоатчилик юзига оёқ тираб келяпти.* А. Шайхов, Оилабузарлар.

ҚИЙТИҚ-СИЙТИҚ Бўлтак-сўлтак, парча-пурча, қийтиқ.

ҚИЙ-ЧУВ 1 Тартибсиз қаттиқ овозлар, бақириқ-чақириқлар; чуввос. *Қий-чув, чағир-чуғир қулоқни кар қилади. Қиздирилган чирмандалар ҳавони янгратади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Онахон қий-чув қилиб сув сачратиб ўйнаётган болаларга яна қаради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Қарсак устига қарсак бўлди, қий-чув кўтарилди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Тартибсиз йиғи-сиғи овозлари; уввос. *Аёлларнинг аза тутгандаги қий-чуви, бола туққандаги фиғонлари эшитилиб турадиган пастак уйлар камбағал-қашшоқларнинг бошпаналари эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚИЙЧУВЛАШМОҚ Тартибсиз қийқиришмоқ, қичқиришмоқ, шовқин-сурон кўтармоқ, чуввос солмоқ.

ҚИЙШАЙИШМОҚ қийшаймоқ 1, 4, 5 *фл. бирг. н.*

ҚИЙШАЙМОҚ 1 Бирор томонга энкаймоқ, оғмоқ. *Девор қийшайиб қолибди.* ▪ *Жангчилардан бири йўл бўйида қийшайиб ётган сим ёғочга тахта қоқиб, кўмир билан ёзиб қўйди.* А. Қаххор, Олтин юлдуз. *Сўлғин, сариғ ўт билан қопланган далада қоп-қора иккита танкни кўрди — бири қийшайган, иккинчиси эса тумшуғини ерга қадаган.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бўрихўжа амаки бир оз чап ёнига қийшайиб юради.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Ноғорачилар ва чирмандакашлар терлаб-пишиб.. гоҳ қийшайиб, гоҳ кескин силкиниб чаладилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Гавдасини, бошини бирор томонга бурмоқ, ўгирмоқ. *Сафар бўзчи остона ёнида махдумга қийшайиб қаради.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Кўзибой элбурутдан тизгинни тутиб, карвонларча арава қиррасига қийшайиб ўтириб олди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Эгриланмоқ, эгилмоқ, эгри-бугри бўлмоқ; тоб ташламоқ. *Тахта қийшайиб қолибди.*

3 Асабийликдан табиий ҳолатини, шаклини ўзгартирмоқ, бурушмоқ. *Алам-дан кўзлари хунук қийшайган душман офицери окопнинг бир бурчагидан сапчиб чиқиб қулоч отди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Саидий иш столи ёнига келиб ўлтирганида юзининг томири тортишиб, башараси қийшайди.* А. Қаххор, Сароб. *Элликбошининг лаблари аллақандай ёмон қийшайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *кўчма с. т.* Бирор томонга йўл олмоқ, йўналмоқ, бурилмоқ, оғмоқ. *Сизнинг Ёқубжонингиз ҳам, звено бошлиғи бу ёқда қолиб агрономга қараб қийшайиб кетди-ку.* Б. Раҳмонов, Ҳасад ва муҳаббат. *Шундай пайтда бир-биримизга тиргов бўлмасак, ҳар ким ҳар ёққа қийшайиб, иш ора йўлда қолиб кетади.* С. Маҳкамов, Қатта рулда.

5 Араз қилмоқ, тиртаймоқ. *Шу аҳволда пахта ундириб бўладими? Бугун биттаси қийшайса, эртага иккинчи-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

си ноз қилса. Ойдин, Юрагида ўти бор.

ҚИЙШАЙТИРМОҚ қийшаймоқ 1—4 *фл. орт. н. Саидий «Нима дейман» дегандай қилиб бошини қийшайтирди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Бўронбек билан кўзи-кўзига тушганда, бурнини қийшайтирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҚИЙШАЙТМОҚ қийшаймоқ *фл. орт. н.*

ҚИЙШАНГЛАМОҚ 1 *салб.* Ярашмайдиган қилиқлар, ҳаракатлар, ноз-ишвалар қилмоқ, қийпангламоқ, жилпангламоқ. *Сорахон.. Саидийга қараб.. бир қийшанглаш билан қўл узатди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Безангламоқ, чўчиб кетмоқ. *Терим машинаси деса, қийшанглайдиган бўлиб қолибсан, бу қилиқ қаёқдан чиқди?* С. Аҳмад, Ҳодивой.

3 *кам қўлл.* Сал қийшайиб юрмоқ, оқсоқланмоқ.

ҚИЙШАНГЛАШМОҚ қийшангламоқ *фл. бирг. н. Уни [Сабохонни] осма сумка ушлаган, қора қош йигит билан идора ёнида қийшанглашиб турганини кўрганлар бор эмиш.* А. Муҳиддин, Қўнғиллар. *Ҳаммаларинг қийшанглашиб бировнинг эрига ёпишиб олсаларинг, мен энди нима қиламан?* Ғайратий, Довдираш.

ҚИЙШАНҒИ *салб.* Ярашмайдиган қилиқлар, ҳаракатлар, ноз-ишвалар қиладиган; танноз, серқилиқ. *Қийшанғи аёл.*

ҚИЙШИҚ 1 Тўғри, адил, тик эмас, бирор томонга оққан, қийшайган, эгилган, эгри. *Қийшиқ девор. Қийшиқ чинор. Қийшиқ тахта. Қийшиқ сим.* || *Деворни қийшиқ урмоқ. Дўппини қийшиқ киймоқ. Пиёлани қийшиқ ушламоқ.* ▪ — *Ху анови қийшиқ ўсган юлғунни кўряпсизми? — шивирлади у. Ўшандан сал юқорида.* С. Анорбоев, Оқсой. *Паранжини қийшиқ ёпиниб кампир кириб келди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Паст, баланд ва қийшиқ уйлар орасида режа билан солинган чиройли оқ иморатлар учрар эди.* А. Қаҳҳор, Картина.

2 Бурушган, қинғир. *Башаранг қийшиқ бўлса, ойнадан ўпкалама.* Мақол. *Оғзи қийшиқ бўлса ҳам, бойнинг ўғли гапирсин.* Мақол. | Ғилай. *Серсоқол, тўла юзли, бир кўзи қийшиқ киши мулойим товуш билан унга: «аҳа, болдай ширинми, лабингни ялаяпсан, қизгинам?»* Ойбек, Қуёш қорайлар.

3 *кўчма* Ҳақиқатга тўғри келмайдиган; нотўғри, хато. *Мурзин Элмуроднинг адолатли огоҳлантиришидан қийшиқ хулоса чиқара бошлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚИЙҚ *тақл. с.* Товуқ-хўрозларнинг қийқириқ овози ҳақида.

ҚИЙҚА *диал.* Қийқим.

ҚИЙҚАНГЛАМОҚ *диал.* Қийшангламоқ, қийпангламоқ.

ҚИЙҚИЛЛАМОҚ «Қийқ-қийқ» товуш чиқармоқ, қийқирмоқ. *Хўроз қийқиллаб қочди.*

ҚИЙҚИЛЛАТМОҚ қийқилламоқ *фл. орт. н. Бўтабой мени сўкди, «товуқдай қийқиллатиб бўлса ҳам, колхозга олиб кираман»,— деди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор.

ҚИЙҚИМ 1 Қийиб ишланган нарсалар чиқиндиси, қийинди. *Қоғоз қийқимлари.*

2 Газмолнинг бичиқдан ёки савдодан ортган бўлаги; лахтак.

3 Бир парча, қийтиқ жой. *Қийқим ер.*

ҚИЙҚИМ-СИЙҚИМ Ҳар хил қийқинди (парча-пурча газмол, қоғоз ва ш. к.).

ҚИЙҚИНДИ *айн.* қийқим 1, 2. *Газмол қийқиндилари.* ▪ *Менинг уйимда ҳар хил қийқиндилар бор, ўшани олиб келаман-да, костюмчалар тикамиз.* Н. Назаров, Замон.

ҚИЙҚИРАТМОҚ қийқирмоқ *фл. орт. н.*

ҚИЙҚИРИШ 1 қийқирмоқ *фл. иш отн.*

2 *айн.* қийқириқ. *Ғазабланган кучукларнинг вовиллаши, томошабинларнинг қийқириши кўкни қоплайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚИЙҚИРИШМОҚ қийқирмоқ *фл. бирг. н. Болалар қийқиришиб, қувлашиб ўйнардилар.* ▪ *Ғуломжон ҳар гурзи урганда, тоғ палахса-палахса бўлиб ағдарилар, одамлар қийқиришиб, югуришиб ташишар эмиш.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИЙҚИРИҚ 1 Қўпчиликнинг қаттиқ бетартиб овози; хайқириқ, қичқириқ. *Шодлик қийқириқлари. Тўйчиларнинг қийқириқлари.* ▪ *Залда олқишлар бўрони кўтарилиб, «Яшасин Юсуфжон қизиқ!», «Яшасин ўзбек санъати!» деган қийқириқлар эшитилди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Товуқ-хўрозларнинг қаттиқ қичқириғи.

ҚИЙҚИРМОҚ 1 Томоқдан қаттиқ бетартиб овоз чиқармоқ, қичқирмоқ (кўпчилик, оломон ҳақида). *Халқ кулади, олқишлайди, қийқиради.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. | Умуман баланд овоз чиқармоқ, хайқирмоқ. *Заргаров қийқириб кулди, чапак чалди ва бунга ҳам қаноат қилмай ўрнидан туриб ўйинга тушди.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

2 *айн.* қийқилламоқ.

ҚИЙҚИРОҚ Бўлар-бўлмасга қийқираверадиган, хайқираверадиган; бақироқ. *Қийқироқ одам.*

ҚИЙҚИРТИРМОҚ қийқирмоқ *фл. орт. н. Хўрозни қийқиртириб сўймоқ.* ▪ *Кимдир йўлакда кўринган қизлар ва жувонларни қийқиртириб қувади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИЙҒИР Тумшуғи калта ва қайрилган, асосан бедана овига солинадиган соҳибчангал йиртқич қуш; қирғий.

◆ **Қийғир бурун** пастга томон қайрилган бурун. *Салтанатнинг йигити келишган, қийғир бурни чеҳрасига аллақандай жасорат бағишлаган.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. **Қийғир қараш қилмоқ** ўқрайиб қарамоқ. *Йўлда кетатуриб Болта акамиз бир қийғир қараш қилиб қўйдилар.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ҚИЙҒОС 1 *рвш* Ҳаммаси баравариға, ёппасига, шиға. *Чигит қийғос ундириб олинди. Ғўза қийғос шоналади.* ▪ *Нариги қирғоқдаги мевазорларда ўрик, олча, олма, шафтолилар қийғос гуллаб ётибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *рвш* Айни, авжи. *Мана, қийғос пишиқчилик, лекин ошхоналарда сабзавотдан таомлар тайёрланмайди.* А. Тўлаганхўжаев, Бекобод ҳангомалари.

3 *рвш, диал.* Жиддий равишда, қаттиқ. *Ҳа, айтгандай, бир куни Ҳайдар ҳожи билан қийғос уришди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 *от* Шовқин-сурон, чуввос. *Уйда ҳеч вақт кўрилмаган, ваҳимали бир қийғос кўтарилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кўчадан, қийғос ва ғувур-ғувур товуш эшитилиб эр-хотиннинг суҳбатини тўхтатди.* Айний, Қуллар.

ҚИЙҒОЧ 1 Қисиқ ёки сузук (кўз ҳақида). *Бели бурма камзулининг ичида баланд кўкси бетоқат тўлқинланиб, қийғоч кўзларида олов ёнарди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. **Қийғоч қарамоқ** (*ёки боқмоқ*) *айн.* **қия қарамоқ** (*ёки боқмоқ*) *қ.* **қия** 5. *Муздек сойга тўш уриб Узоқ учар қалдирғоч. Гоҳ қилиб баланд парвоз. Пастга боқади қийғоч.* Ғайратий. **Кўзини қийғоч қилмоқ** кўзини қисиб ёки сузиб қарамоқ.. — *Вой, менга қара,— деди Шодимат, кўзларини қийғоч қилиб, қошини чимириб.* А. Муҳиддин, Ошналар.

2 Нафис қия тушган (қош ҳақида). *[Фотограф] объективни .. хушрўй, қийғоч қош қизга қаратди.* С. Шамсиев, Шифокор.

3 Қиялатиб кесилган, очилган ва энсиз. *Алим бува юқоридаги қийғоч тешикчалардан қаради. Ҳамма ёқ бемалол кўринарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. || [*Ҳасанали*] *даричани нариги уйдан қараганда киши кўринмаслик қилиб қийғоч очди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Қия, қиялама. [*Онахон*] *икки қўлини пальтосининг қийғоч чўнтагига солиб, уч қадам нарироқда, ерга тикилди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. || *Қоп-қора чайир юзидан, иягидан қийғоч кетган пичоқ изидан, сийрак кўз оридан ёш боши билан кўпни кўрганлиги билиниб турарди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ҚИЛ 1 От ва баъзи бошқа ҳайвонлар думи ёки ёлининг ҳар бир толаси. | Умуман жун, соч, мўй ва ш. к.-нинг толаси. *От думининг қили. Арғамчига қил қувват.* Мақол. || *Қил элак. Қил тузоқ.* ▪ *Очилнинг от қилидай қайсар кўнгилтоб сочлари дўппи четидан қайрилиб чиқиб турар.. эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. **Қил қалам** 1) *айн.* **мўй қалам** *қ.* **мўй**; 2) хушхат

www.ziyouz.com kutubxonasi

одам, хаттот. *Муҳаммад Юсуфжон қил қалам баъзи зарур мактублар, қасидалар, лавҳалар, қимматли қўл ёзмаларнинг қалам ҳаққисини Муқимийнинг ўзига бериб, уни бу ишга қизиқтирмоқчи бўлди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

2 *с. т. эск.* Музика асбобларининг гебранганда овоз чиқарадиган ипи; гор. [*Гуландомнинг*] *бармоқлари дутор қилларида моҳир ўйнади.* Ойбек, Кутлуғ қон. *Қаршимлайман яна бошланар суҳбат, Яна чертилади юрак қиллари.* Ғ. Шоди.

◆ **Қил қўприк** *с. т. айн.* **пули сирот** қ. **сирот.** *Хўш, тақсир, ана энди, боринги, оқ қўчқорга миниб эсон-омон қил кўприкдан ҳам ўтиб олдик. Хўш, ундан у ёғи жаннатми?* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ораларидан қил (ҳам) ўтмайди** ўта сирдош, жуда яқин дўст. *Қайси кунги йиғилишдан кейин ораларидан қил тугул фил ҳам ўтадиган бўлиб қолди.* А. Муҳиддин, Инсон қалби оташ. **Қил(нинг) устида** жиддий хавф остида; жар, ҳалокат ёқасида. *Ушаковнинг ич-ичига тушиб кетган кўзлари юмилган, кўкарган лаблари бир-бирига маҳкам ёпишган, хуллас, ҳаёти қил устида эди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. **Қилдан қийиқ ахтармоқ** қ. **қийиқ** I 5. **Қилни қирқ ёради** 1) синчковлик билан текширади; йўлини, тадбирини, сабаби ва ш. к.ни топади. *Бу ишга бутун шаҳар ҳайрон. Қилни қирққа ёрадиган донолар ҳам бир нарса тўқий олмайдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) турлича ёки ўзи хоҳлаганича талқин қила олади (шариатни).

ҚИЛВИР Алдам-қалдам, қалб, нопок иш қиладиган; алдамчи, фирибгар, қаллоб. *Бойнинг қилвир тарозибони ҳам минг хил найранглар билан ҳар бир қанор пахтадан бир неча қадоғини уриб қолар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. [*Боймат:*] *Биласизми, ўша эски, қирпи, қилвир Боймат бунинг ҳам чорасини аллақачон топиб қўйган.* Қ. Яшин, Ўлим бостқинчиларга.

ҚИЛВИРЛИК 1 **қилвир** *с. белги оти. Унинг қилвирлиги ҳаммага маълум.*

2 Алдам-қалдам, қалб иш, хатти-ҳаракат; қаллоблик. *Агар улар* [*Тешабойлар*] *бу сирларини ўлиб-тирилиб яшираётган бўлсалар, балки бунда бир қилвирлик бордир?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИЛДАЙ 1 Қилга ўхшаш, қилга тенг келадиган.

2 *кўчма* Озгина, кичкина, заррача, қилча. *Буни қаранг: қилдай жони қолибди-ю, бу бечоранинг!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИЛДИРИШМОҚ **қилдирмоқ** *фл. бирг. н.*

ҚИЛДИРМОҚ **қилмоқ** *фл. орт. н. Иш қилдирмоқ. Ош қилдирмоқ.* ▪ *Гулнор бу ерга келса, Нури ҳар гал бирон юмуш қилдирар эди.* Ойбек, Кутлуғ қон. *Бўлмаса ҳокимга арз қилиб, ҳаммангни сибир қилдираман.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Оролни Рисолат яхшироқ билар экан, ҳаммани олиб юриб томоша қилдирди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ҚИЛИНМОҚ **қилмоқ** *фл. мажҳ. н. Русчадан таржима қилинган китоб. Бу соҳада кўп иш қилинди. Ғўзалар алоҳида парвариш қилинмоқда.* ▪ *Қилғилик қилинган, гуноҳ содир бўлган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИЛИЧ 1 Бир тиғли, ханжардан узун қурол. *Ўткир қилич. Учи қайрилган қилич. Жазоир қиличи. Қилич яланғочламоқ. Қилични қиндан суғурмоқ. Қилич солмоқ. Қилич билан урмоқ.* ▪ *Мудофелар қўлларидаги милтиқ, шашвар, ойболта, қилич ва найзалари билан тизилишиб олдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қилич ўйнатмоқ** (*ёки кўтармоқ*) қилич билан таҳдид қилмоқ. *От устида қилич ўйнатган Тўхтасин ўз йигитлари билан босиб киради.* Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё. **Қиличдан ўтказмоқ** (*ёки кечирмоқ*) қилич билан чопиб ўлдирмоқ, қирмоқ. *Паризодни, хонни ҳам, Икки намард жонни ҳам Қиличдан ўтказмоққа.. Ҳозир эди шул замон.* Ҳ. Олимжон. *Ушбу фармонимизни олган он дарҳол, ўн беш ёшдан то етмиш ёшгача бўлган қипчоқ эр зотини қиличдан кечиргайлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қиличидан қон томадиган** *айн.* **қамчисидан қон томадиган** қ. **қамчи.** *Бу ерда Шўрога қарши исён чиқариш у ёқда турсин, қиличидан қон томадиган беш-ўнта маслакдош ҳам топилмади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Қилич *(эркаклар исми).*

ҚИЛИЧБОЗ Қилич ишлатишни, қилич билан жанг қилишни яхши биладиган киши. [*Навоий:*] *Бу қайси Турдибой? Ҳалиги донғи кетган жангчими?* [*Жалолиддин:*] *Ҳа, бутун насли жанг майдонида ўтган донгдор қиличбоз.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ҚИЛИЧБОЗЛИК 1 **қиличбоз** *с. мавҳ. от. Қиличбозликни ўрганмоқ. Қиличбозлик машқи. Қиличбозлик санъати.*

2 Қилич ишлатиб қилинадиган жанг. *Ён томондан бостириб келган бир тўда мўғул аскари Темур Маликка уларнинг саркардаси билан қиличбозлик қилишга ҳалал берди.* М. Осим, Темур Малик.

ҚИЛИЧБОҒ Қилични осиб юриш учун мосланган тасма; қилич боғичи.

ҚИЛИЧДАЙ, эдек 1 Қиличга ўхшаган, қилич сингари ярқироқ, ўткир, кескир. *У* [*Элмурод*] *беихтиёр осмонга қаради ва денгиздай қорайган осмонда, қиличдай ўйнаган прожектор ёғдусини кўриб, кўнгли яйраб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Қадди-қомати келишган; тик, тетик. *Иккала қизимни чиқарганман, бунга* [*Ҳожарга*] *қиличдай бир йигит топиб, ичкуёв қиламан.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. *Бир ойнинг ичида Алижон илгариги ортиқча гўштларини йўқотиб, қиличдек бўлди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚИЛИШМОҚ **қилмоқ** *фл. бирг. н. Болалар музейни томоша қилишди. Пионерлар йиғим-теримда катта ёрдам қилишди. Азаматлар кўп иш қилишипти.* ▪ *Каттаконлар маслаҳат қилишаётган эмиш.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Жуда соз. Кўп одамлар шундай қилишади.* Ойбек, Кутлуғ қон.

ҚИЛИШ-ҚИЛМИШ *кам қўлл. айн.* **қилмиш.**

ҚИЛИҚ 1 Қишининг юриш-туришидаги, бошқалар билан муомаласидаги ўзига хос ҳаракатлари, хулқ-атвори. *Қилиғи иссиқ одам. Қилиғи совуқ йигит.* ▪ *Унинг қилиқлари ўзига жуда мос тушар, ҳатто қўли қаттиқлиги ҳам фазилатдек туюларди.* Ф. Мусажонов, Пушаймон. *Қиз қилиғи билан иссиқ. Сабр қил, гўшангачимилдиқ олдингда.* Ойбек, О. в. шабадалар.— *Кечирасиз! — деди ўз қилиғига уялиб, шолғомдай қизариб кетган Мастонов.* Ғайратий, Иўқлов.

2 Ғайритабиий ёки ножўя иш, ҳаракат, одат ва ш. к. *Келишмаган қилиқлар.* | Ноз-ишва; тантиқлик. *Зебихон шунақаям қилиқлар қилдики, Турсунбой анграйиб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ.

3 Умуман кишининг одати, расми.— *Ҳали ҳам эски қилиғини қўмсайди. Уйга чақириб олдига дастурхон ёзмагунча, сув бермайди,— деди* [*Давлатёр*]. П. Турсун, Ўқитувчи. *Келди қонли қиличин Кўтариб Туғлиқ. Бу ҳам чиқарди яна Кўп найранг, қилиқ.* Ғайратий.

4 *с. т.* Иш, ҳаракат, фаолият. *Ўзинг ёт унсур бўлмасанг ҳам қилиғинг ёт унсурнинг қилиғи.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Болалар тоғ қоялари ва тошлардаги дарзлар ҳам мана шу йўсинда ҳосил бўлганини кўз олдиларига келтирар эканлар, сув билан совуқнинг бу қилиқларига ҳайрон қолишди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИЛЛИ 1 Қили бўлган, қили бор.

2 *айн.* **торли.** *Қилли музика асбоби.* ▪ *Қилли асбоблар квартети ижросида байрам увертюраси очиқ деразадан чиқиб эрталабки сокин бульварларни янгратди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚИЛМИШ 1 Қилинган иш, ҳаракат, фаолият. *Ҳар ким ўз қилмишига қараб топади.* Мақол. ▪ *Терговчи ўз қилмиши билан фахрланган дай, ҳаммага бир-бир қаради.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Уларнинг* [*миллатчиларнинг*] *ҳамма қилмишлари бизнинг ишимизни, партиямизнинг сиёсатини бузишга қаратилган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ножўя иш, ҳаракат, қилғилик. *Ўз қилмишига иқрор бўлмоқ.* ▪ *Тоғамнинг қилмишидан номусларга ўлади киши.* А. Қаҳҳор, Янги ер. *Адолатли ҳукм чиқариш, гуноҳкорларни қилмишига яраша тўғри жазолаш.. осон иш эмас.* Ҳ. Мирзажонов, Халқ маслаҳатчилари. **Қилмиш — қидирмиш** ҳар ким ўз қилмишига яраша жазоланади,

www.ziyouz.com kutubxonasi

ёмонлик қилган ёмонлик кўради маъносидаги мақол.

ҚИЛМОҚ 1 Бажо келтирмоқ, бажармоқ, ижро этмоқ, амалга оширмоқ. *Иш қилмоқ. Қиламиз десак иш кўп. Айтганингизнинг ҳаммасини қилдим. Билганингни қил. Қуш уясида кўрганини қилади.* Мақол. *Ит итлигини қилади.* Мақол. | Ташкил қилмоқ, уюштирмоқ, ўтказмоқ. *Мажлис қилмоқ. Митинг қилмоқ. Базм қилмоқ. Тўй қилмоқ.*

2 Тайёрламоқ, ясамоқ, қурмоқ. *Эшик қилмоқ. Девор қилмоқ. Ром қиладиган уста.* **Уй қилмоқ** 1) уй, бино қурмоқ; 2) *кўчма* оила қурмоқ. [*Сурмахон:*] *Ажрашганимизга мана бир йил тўлди. Уй қилсаммикан, деб ўйлаб ҳам қўяман.* Б. Раҳмонов, Сурмахон. **Жой қилмоқ** 1) жой солмоқ, тўшамоқ. *Боринг, ҳов сой бўйига муздек жой қилинг.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) *айн.* **уй қилмоқ** 1. | Тайёрламоқ, ҳозирламоқ. *Ўтин қилмоқ.*| Пиширмоқ, тайёрламоқ. *Нон қилмоқ. Ош қилмоқ. Шўрва қилмоқ.* ▪ — *Лағмон қилайми? — деб Ойбодоқ Зайнабга қаради.— Томоққа иштаҳам йўқ, ўзингиз билганингизча қила беринг.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Марасул:*] *Ҳозир мени қимирлатма. Самоварда ош қилган эдик, кўпроқ еб қўйибман.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Овқат қилмоқ** қ. **овқат** 1. | Такрор қилмоқ, тайёрламоқ, пиширмоқ. [*Канизак:*] *Қўйинг, хола, алақситманг, дарсларини қилсинлар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Орттирмоқ, сотиб олмоқ, қўлга киритмоқ. *Ойликдан уст-бош қилмоқ. Мол қилмоқ.* ▪ *Меҳнат қилиб колхозда, Сигир қилдим, қўй қилдим.* «Қўшиқлар».

4 Бирор ҳолатга келтирмоқ; бир ҳолатдан бошқа ҳолатга айлантирмоқ. *Бахтли қилмоқ. Бахтсиз қилмоқ. Болаларни катта қилмоқ. Чўлларни гулистон қилмоқ. Эрни эр қиладиган ҳам хотин, қора ер қиладиган ҳам хотин.* Мақол. ▪ *Ўрмонжон ҳам ўрнидан турди. Водокачкани тегирмон қилсакмикан, деб турибмиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

5 Белгиламоқ, тайинламоқ, кўтармоқ (мас., ишга, лавозимга ва ш. к.). *Вакил қилмоқ. Директор қилмоқ.* ▪ *Қандай вазифа беришни ўзларингга ҳавола қиламиз, лекин ҳосилот кенгашига раис қилсаларинг, куймайсизлар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Бой Қилтирик махсумни.. Онахонга айғоқчи қилиб қўйди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.| Сайлаб, танлаб ёки белгилаб олмоқ, қабул қилмоқ (мас., эр, хотин, дўст ва ш. к. сифатида). *Эр қилмоқ. Хотин қилмоқ. Ўртоқ қилмоқ.* ▪ *Биз Ҳомидбойни ўзимизга куёв ўғил қилишдан ҳеч бир монелик кўрмаймиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 От билан бирикиб шу отнинг маъносидан англашиладиган иш-ҳаракатни ифодалайдиган қўшма феъл ясайди. *Андиша қилмоқ. Баён қилмоқ. Вафо қилмоқ. Гумон қилмоқ. Доклад қилмоқ. Ёрдам қилмоқ. Жиноят қилмоқ. Зарда қилмоқ. Киноя қилмоқ. Жой қилмоқ.*| Касб-ҳунар отлари билан бирикиб, шу касб ёки ҳунар билан шуғулланишни билдиради. *Ўқитувчилик қилмоқ. Деҳқончилик қилмоқ. Раислик қилмоқ. Қизиқчилик қилмоқ.* ▪ *Сидиқжон ҳали бузилмаган тўқайнинг нариги томонида аравакашлик қилар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ўғрилик қилгани учун қўл кесиладир ва ё дорга осиладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.| Белги отлари билан бирикиб, улардан англашиладиган муносабатни ифодалайди. *Яхшилик қилмоқ. Зўрлик қилмоқ. Шилқимлик қилмоқ. Дўстлик қилмоқ. Душманлик қилмоқ.* ▪ *Яна бир марта опалик қилсангиз деб, маслаҳатга келган эдим.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. *Отабек менга ўғриллик қилмасми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

7 Сифат, равиш ёки сонлар билан бирикиб, улардан англашилган ҳолат ёки миқдорга келтириш маъносини ифодалайди. *Лабини қизил қилмоқ. Қора қилмоқ. Янги қилмоқ. Овқатни лаззатли қилмоқ. Баланд қилмоқ. Хафа қилмоқ. Планни юз қилмоқ.* ▪ *Бўтабойга «колхоз мустаҳкам бўлади» деган гапнинг ўзи кифоя қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

8 Ундов, тақлидий ва тасвирий сўзлар билан бирикиб, улардан англашилган овоз чиқаришни ёки ҳаракат қилишни ифодалайди. *Оҳ-воҳ қилмоқ. Тақир-тўқур қилмоқ. Лип-лип қилмоқ. Ялт-юлт қилмоқ.* ▪ *Йўғон киши, худди ғозга ўхшаб, «ғат-ғат-ғат» қилиб кулди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

♦ **Гапни икки қилмоқ** гапини, сўзини, илтимосини қайтармоқ. **Нима қилди?** қандай ҳодиса юз берди?, нима бўлди?

ҚИЛПАНГЛАМОҚ 1 *айн.* **қийшангламоқ** 1, 2. [*Мунаввар*] *бир вақтлар Йўлдош олиб келган шоҳи-атласларни кийиб, тилла балдоқ, ёқут кўзли узукларни тақиб, ўзини кўзгуга солиб хўп қилпанглаган.* С. Анорбоев, Меҳр.

2 *айн.* **қилпилламоқ** 2. *Олахўжа махсум камбағалдан кўтарилган бир киши олдида «қариндошим» деб қилпанглашга мажбур эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚИЛПАНҒИ *айн.* **қийшанғи.**

ҚИЛПИЛЛАМОҚ 1 Ноз-ишвали ёки ажиб ҳаракатлар қилмоқ, ликилламоқ, жилпангламоқ. [*Қори:*].. *унинг ўрнида сиз бўлсангиз-у кўз олдингизда боши очиқ бир жувон қилпиллаб юрса.. Э, содда экансиз, ука!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *кўчма* Лаганбардорлик қилмоқ, атрофида парвона бўлмоқ.

ҚИЛПИЛЛАТМОҚ **қилпилламоқ** 1 *фл. орт. н.*

ҚИЛТ: **қилт этмоқ** 1) билинар-билинмас қимирламоқ, қўзғалмоқ, қимир этмоқ. *Ҳаво дим,.. япроқлар қилт этмасди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Саҳро йўлни, саҳро табиати, саҳро жазирамаси бошланди. На дов-дарахт, на сув, на қилт этган шабада.* Ҳ. Назир, Газқайнар достони; 2) эшитилар-эшитилмас, кучсиз овоз чиқармоқ, секин шитирламоқ, тиқирламоқ. *Ичкаридан қилт этган товуш эшитилмас, фақат эшик дарзидан узун йўлакнинг ярмигача қинғир чироқ ёруғи тушиб турарди.* Ж. Абдуллаҳонов, Йўл.

ҚИЛТАБ *диал.* Ғилай.

ҚИЛТАНОҚ 1 Балиқнинг игнасимон ингичка, узун суяги.

2 Арпа, шоли ва ш. к. экинлар дон қобиғи учидаги игнасимон узун қилча; қилтириқ, қилтиқ.

3 *кўчма* Ориқ, ингичка одам ҳақида. ‖ *Қилтаноқ бола.* ▪ *Қизимнинг ишқи, киши қуриб кетгандек, шу қилтаноққа тушгани мени ич-ичимдан еб қўйяпти.* И. Ўктамов, Ҳикоялар.

ҚИЛТИЛЛАМОҚ 1 Аранг қимирламоқ, жонсиз тебраниб турмоқ. *У ғоз бўйнидай ингичка бўйнида қилтиллаб турган бошини дадил ва бақувват тутишга тиришарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ҳожия хола қилтиллаб келиб Муҳаббатни бағрига босди.* В. Ғофуров, Вафодор.

2 *кўчма* Аранг жон сақлаб турмоқ. *Шу тобда қил кўприкнинг устида қилтиллаб турибмиз!* О. Ёқубов, Чин муҳаббат.

3 Қимирламоқ, қалтирамоқ. *Элгелди турган жойида қилтиллаб кетди, худди ўғридай ён-берига аланглаб олди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚИЛТИЛЛАТМОҚ **қилтилламоқ** 1 *фл. орт. н.* [*Эшон*] *деворга суяниб ўтирганича томоғини қилтиллатиб, нимадир демоққа тайёрланган эди, ташқарида кимнингдир йўталгани эшитилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚИЛТИЛЛАШМОҚ **қилтилламоқ** 1 *фл. бирг. н.*

ҚИЛТИРИҚ 1 *от, диал.* Қилтаноқ. *Унинг кўзлари .. буғдой бошоғининг қилтириғи каби узун киприклари орасидан ўзига тиқилган чиройли қора кўзлар билан тўқнашди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *сфт* Жуда ориқ. *Қилтириқ бола.* ▪ *Ашир мастликдан юмила ёзган кўзини йилтиратиб ҳингир-ҳингир кула бошлади. У кулган сари қилтириқдай бўйнига калласи оғирлик қилиб дам олдига, дам орқасига оғиб кетарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИЛТИҚ *айн.* **қилтаноқ** 2.— *Нонларингиз ичида нега сомон кўп, Шокир ака! — Сомон эмас, арпа унининг кепаги, қилтиғи,— деди Қулмурод.* Айний, Қуллар.

ҚИЛТОМОҚ *с. т.* 1 Яраси ёки қизилўнгачнинг торайиб овқат ўтмай қолишидан иборат касалликларнинг умумий номи; ракнинг бир тури.

2 Шундай касалликка дучор бўлган киши.

3 *кўчма* Кам овқат ейдиган, чимхўр одам. *Ҳаёт .. боягидай қилтомоқ бўлиб ўтираверди, тўғриси, бу ноёб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

бахт унинг иштаҳасини бўғиб қўйган эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИЛЧА 1 **қил** *с. кичр.*

2 Озгина, кичкина зарра(ча), қилдай. *Унда қилча айб йўқ.* ‖ *Бу ишда қилча адашмоқ ҳам хавфли.* ■ *Руҳим пича енгил тортсин. Қилча дармоним йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Салимбойвачча, қилча шубҳаланманг.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚИЛЧАЛИК *с. т.* Қилча, озгина.

ҚИЛҒИЛИҚ Бўлиб ўтган ножўя иш, ҳаракат. *Ҳой, ўғлим! Қилғиликни қилиб қўйиб, тағин нега тилингни бир қарич қиласан.* Ҳ. Назир, Бир тўп ғўза. *Қилғиликни қилганлар жавобини ҳам берсинлар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ҳамма қилғиликни балохўр мирзангизнинг қўли билан тарозингизнинг посангиси қилади-ю, яна биз бетимизни юлган бўлдикми, бой?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИМИЗ От сутидан тайёрланадиган енгил кайф берувчи ичимлик. *Дала ҳавоси, қимиз, кўкаламзор — дардимга нақ даво.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Корсондаги қимиз тугаб, шўрва ҳам ичилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚИМИЗАК *айн.* **нордон.** *Қимизак олма.*

ҚИМИЗХЎР Қимизни кўп ичадиган, қимизни яхши кўрадиган. *Қимизхўр одам.*

ҚИМИЗХЎРЛИК 1 **қимизхўр** *с. белги оти.*

2 Мириқиб, тўйиб қимиз ичиш. *Тунов куни тоққа қимизхўрликка чиқдим.* М. Ёқубов, Хаёлимдаги қиз. *Ўтовларда қимизхўрлик қилганимизда Тўхтагул қўшиқларини жон қулоғим билан тинглаганман.* Ҳ. Нурий, Улуғ оқин.

ҚИМИР: қимир этмоқ билинар-билинмас, озгина қимирламоқ, қўзғалмоқ, ҳаракат қилмоқ. *Раҳим миқ этмай қармоққа кўз тиккан, қармоқ эса қимир этмасди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ўтап ҳар қанча жон куйдириб гапирса ҳам, кўчани қоплаган оломон қимир этмади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Найманча кўчасида қимир этган жон йўқ эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚИМИРЛАМОҚ 1 Секин-аста ёки ғимир-ғимир ҳаракат қилмоқ, у ён-бу ён бориб-келиб, силкиниб турмоқ; тебранмоқ. *Шамол бўлмаса, дарахтнинг боши қимирламайди.* Мақол. ■ *Қурбон ота чўкка тушган, икки қўли тиззасида, худди сурат олдираётгандай ҳеч қимирламайди.* А. Қаҳҳор, Тўй. *Шу вақт тахмонга осилган кирпўш ўз-ўзидан қимирлагандай бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.| Лиқилламоқ. *Тишим қимирлаяпти.*| Силкинмоқ, ларзага келмоқ. *Кеча ер беш марта қимирлади.* ■ *Қимирлашга қимирлайди-ю, лекин бари бир йиқилмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Жойидан қўзғалмоқ, жилмоқ, силжимоқ, нари кетмоқ. *Шу жойдан қимирлама. Бемор олдида қимирламай ўтирмоқ.* ■ *«Гир» этган шамол йўқ, от-арава кўтарган чанг ҳавода узоқ вақт қимирламай туриб қолар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Иш ёки ҳаракат қилмоқ, чалишмоқ; юрмоқ. *Тезроқ қимирланг, кеч қоляпмиз. Қимирлаган қир ошар.* Мақол. ■ [*Қанизак:*] *Мен ҳам албатта, тек ўтирмай, кучим етганча қимирлаб тураман. Қурт тутамиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Раҳматлик бувам ўлганларидан кейин самовар ўзимга қолди. Ёш бўлсам ҳам чойхонада қимирлаб турибман.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси. | Иш юргизмоқ; тирикчилик қилмоқ. *Бе-е, менда пўлат нима қилади, тақсир. Эски тақалар, темир-терсаклар билан зўрға қимирлаб турибмиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қимирлаб қолди** 1) ҳаракатга келди, қўзғалди. *Ўтирганлар қимирлаб қолди. Мели полвон дуторини яна ерга қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) *кўчма* кўтарилди (нарх-наво ҳақида).

♦ **Бозор қимирлаб қолди** бозорда нарх-наво кўтарила бошлади.

ҚИМИРЛАТИШМОҚ қимирлатмоқ *фл. бирг. н. Пўлат билан Тўрахонов бош қимирлатишиб, кўнгилсиз саломлашадилар.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ҚИМИРЛАТМОҚ қимирламоқ *фл. орт. н. Столни жойидан қимирлатманг. Бош қимирлатиб саломлашмоқ.* ■ *Тўнгак ёна бошлабди. Шу вақт тўнгак ичидан бир илон бошини чиқариб қимирлата бошлади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҚИМИРЛАШМОҚ қимирламоқ 2,3 *фл. бирг. н. Одамлар ўтирган ерларида қимирлашиб, диққат билан Элмуродга тикилишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚИМИР-ҚИМИР: қимир-қимир қилмоқ *айн.* **ғимир-ғимир қилмоқ** *қ.* **ғимир-ғимир.**

ҚИММАТ [*а*] 1 Нисбатан катта пул турадиган, нархи баланд. *Қимматмол. Қиммат буюм.* ■ *Қиммат бўлса ҳам, ноилож олар эдим-а, лекин пулдан ҳемири ортмади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қимматга тушди** 1) мўлжалланганидан юқори нархга олинди. *Пальто менга қимматга тушди;* 2) *кўчма* катта сарф-харажат, меҳнат ва ш. к. эвазига амалга ошди, қўлга кирди. *Бу иш менга қимматга тушди.* ■ — [*Қўчқоров*].. *ўссин-унсин,— дедим. Янгилик,— деди, шароит яратиб бердим. Лекин унинг янгилиги колхозга қимматга тушди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Бир пулга қиммат** ҳеч нарсага арзимайдиган, арзимас. *Бир пулга қиммат асар.*

2 *айн.* **қимматбаҳо** 1. *Олган совғам олтин узук, қиммат тош эмас.* Ғайратий.‖ *Қиммат — беҳикмат бўлмас, арзон — беиллат.* Мақол.

3 *кўчма* Пулга, ҳеч нарсага сотиб олиб бўлмайдиган; баҳоси йўқ, бебаҳо, қадрли, азиз. *Билим давлатдан қиммат.* Мақол. ■ *Гар дилингда ўйлаган орзуга етмоқ истасанг, Қиммат умринг қилмагил беҳудага бекор, ўқи!* Ҳамза. ‖ *Унсин, ҳаммаси ортиқча нарса. Буларнинг ҳаммасидан менга бир эски дўппи қиммат.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Қиммат *(хотин-қизлар исми).*

ҚИММАТБАҲО [*а* + *ф-т*] 1 Катта пул турадиган, жуда қиммат, қимматли. *Қимматбаҳо совға. Қимматбаҳо буюм. Қимматбаҳо тошлар.* ■ *Ҳоким супада ёнбошлаб ётган ерида тўрт бармоғи қимматбаҳо олтин узуклар билан безатилган чўзинчоқ панжасини узатди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Баҳоси йўқ, бебаҳо. *Шербек ёнидан блокнот, қалам олди. Шу пайт профессорнинг ҳар бир сўзи унинг учун тилладай қимматбаҳо.. Йўқ, ипакдай майин ғарам-ғарам жун олиш тилсимнинг калити эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИММАТЛАНМОҚ Нархи, баҳоси ошиб қиммат бўлмоқ. *Домлани бунчалик шоширгап нарса... бинокорлик материаллари кундан-кунга қимматланармикан, деб ўйлаши эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИММАТЛАШМОҚ Тобора қиммат бўлмоқ, нархи, баҳоси ошиб қиммат бўлиб бормоқ.

ҚИММАТЛАШТИРМОҚ қимматлашмоқ *фл. орт. н.*

ҚИММАТЛИ 1 Қиммат турадиган, қимматбаҳо. *Қимматли буюм.* ■ *Гўнг остидан сандиқ-сандиқ қимматли молар, той-той газламалар ва бошқа қимматли нарсалар чиқа бошлаган.* Айний, Қуллар.

2 *кўчма* Баҳоси йўқ, бебаҳо, қадрли, азиз. *Москвадан келаётган ҳар бир сўз улар учун қимматли, қадрли эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Умрининг энг қимматли кунларини оғулаган, .. ўз онаси эмасмиди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Гулнорнинг бир табассуми унинг учун ҳамма нарсадан маънодор, турмушнинг ҳамма завқларидан улуғ ва қимматли эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Кўп фойдали, жуда керакли. *Қимматли маслаҳат. Қимматли фикр. Қимматли маълумотлар.*

ҚИММАТСИЗ Ҳеч нарсага арзимайдиган; қадр-қиммати йўқ, қадрсиз. *Қимматсиз мол.*

ҚИММАТСИЗЛАНМОҚ *кам қўлл.* 1 Нархи, баҳоси пасайиб арзон бўлиб қолмоқ, арзонлашмоқ.

2 *кўчма* Қадр-қимматини йўқотмоқ, қадрсизланмоқ.

ҚИММАТСИРАМОҚ Нархини, баҳосини баланд деб билмоқ, қиммат деб ҳисобламоқ. *У пальтони қимматсираб олмади.*

ҚИММАТФУРУШ [*а*+*ф-т*] Бошқаларга қараганда баландроқ нарх билан нарса сотувчи савдогар.

ҚИММАТЧИЛИК Нарх-наволар жуда ошиб кетган пайт ёки ҳолат. *Оқ подшоҳ ҳаммани қирадиганга ўхшай-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ди. Уруши қурсин! Очлик, қимматчилик. Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚИМОР [*а*] Пул ёки буюм тикиб ўйналадиган ҳар қандай ўйин. [*Болтахўжа*] *кўп баттол йигит эди, баччағар. Қиладиган иши бедана уриштириш-у, қимор ўйнаш эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Булар қартада ўйнайди. Бари бир қимор-да, қайтага, бу ёмонроқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚИМОРБОЗ [*а+ф-т*] **1** Доим қимор ўйновчи, қиморга берилган одам. *Латиф гардкам қилган қиморбоздай «шап» этиб кўкрагига урди.* О. Ёқубов, Ларза. *Миршаблар, қоровуллар бостириб келиб, .. дўк қилиб қиморбозлардан бир неча сўмлаб чўтал ўмариб кетмоқда.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 *кўчма с. т.* Таваккалчи, гардкамчи.

ҚИМОРБОЗЛИК 1 қимор боз *с. белги оти.*

2 Қимор ўйини. *Уларнинг бирдан-бир машғулотлари қиморбозлик бўлиб, қиморхоналари ҳам ўз турар жойларида.* Айний, Эсдаликлар.

ҚИМОРХОНА [*а+ф-т*] Қимор ўйналадиган жой, хона.

ҚИМРОН [*ф-т*] Туя сутидан қилинган қимиз. *Ҳар бир қозоқнинг ўтовида қимизи, қимрони ёки айрони доим осиғлиқ туради.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚИМТИЛМОҚ 1 қимтимоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Зебихон опа, Гулнорни кўрдингизми? Зебихоннинг лаблари қимтилди. Жавоб бермади.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Учиш ёки ҳужумга тайёрланиб ҳаракатга келмоқ, талпинмоқ. *Қарчиғайдай қимтилиб, Итолғидай интилиб.* «Хушкелди».

3 *айн.* **қимтинмоқ** 2. *Ойтўти онасининг уялиб, қимтилишига қарамай, Каримнинг олдига бошлаб келди-да, таништирди.* Ойдин, Фонарь тагида.

ҚИМТИМОҚ 1 Лабларни бир-бири ёки тиши орасига олиб қисмоқ, йиғиштирмоқ. *Мунисхон тиниқ қизил лабларини қимтиб, кулиб юбормасликнинг эҳтиётини қилади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Олахўжа лабини қимтиб, муштини мош-гуруч соқолли ниғига тираб, бир нафас хаёл сурди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ойна опа зинадан тушиб, уч одимча босди-да, пастки лабини қимтиб пўхтади.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.| Лаблари билан қисмоқ, чимтимоқ. *Бурхон ота .. мўйловини лаблари билан қимтиб сукут қилар, гўё хатнинг давомини кутар эди.* О. Ёқубов, Ота изидан. [*Қуён*] *жилғага келиб сув ичди ва кўм-кўк майсаларни қимтий бошлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Қисмоқ, силкитмоқ, қимирлатмоқ. *Шокир ака ўрнидан бир қўзғалиб, тиззасини қимтиб, чопонининг барини қистириб олди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.— *Отасининг оти нима эди? — дея Ойимхон Гулсумга бурилган эди, у эса кифтини қимтиб: — Сиз билмасангиз, мен қаёқдан билай? — деди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Ўзини қимтимоқ** истиҳола қилиб, тортиниб турмоқ, қимтинмоқ, ийманмоқ. *Келганингиздан бери ўзингизни қимтиб, ёзилиброқ гапиришмайсиз.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИМТИНМОҚ 1 қимтимоқ *фл. ўзл. н.*

2 Бирор иш ёки ҳаракат қилишга ботинолмай, истиҳола қилиб, тортиниб турмоқ, ийманмоқ, тортинмоқ. *Ҳамида қимтинибгина деди: — Тоҳир тўғрисида маслаҳатлашмоқчи эдим.* Ҳ. Назир, Онажонимиз. *Ҳаёт .. қимтиниб, тортиниб, онда-сонда бир кесим қовун олади-да, бир тишлаб яна.. қайтариб қўяди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Силкинмоқ, қимирламоқ, тебранмоқ. *Аҳмедов ўтирган жойида, бир қимтиниб олди-да, сўз бошлади.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. *Боқоев .. Мирҳайдаровга тикилди, нимадир демоқчи бўлиб, оғиз жуфтлади, қимтинди, қизарди ва бошини қуйи эгди.* С. Абдуқаҳҳор, Олдин ўзинга боқ, сўнг ноғора қоқ.

ҚИН 1 Пичоқ, қилич каби асбоблар солиб қўйиладиган ғилоф. *Пичоқ қини. Бир қинга икки қилич сиғмас.* Мақол. *Яхши гап билан илон инидан чиқар, ёмон гап билан пичоқ қинидан чиқар.* Мақол. ▪ *Диловоршоҳ қиличини қинидан суғуриб, қизга ҳужум қилмоқчи бўлди.* Айний, Дохунда.| Револьвер, пистолет ва ш. к. қуроллар ғилофи; кобура. *Ҳар бир маҳбус қинда ётган даҳшатли тўппончадан ўз пешанасига ўқ узилаётгандек, ваҳимага тушиб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Дадабой қалтираган қўли билан тўппончасини қинидан чиқарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Тугунакни ўраб турувчи баргсимон қобиқ, куртак, ғилоф. *Довутча қинидан чиқибди.* ▪ *Баҳор эди.. Уриклар гулини тўккан, ғўралар қинидан чиқиб, еса маза топадиган бўлиб қолган.* Ойдин, Садаганг бўлай, командир.

◆ **Кўзи қинидан чиқаёзди** кўзи олайиб кетди, кўзи ола-кула бўлди. *Даҳшатли хабарни эшитган Махдумнинг кўзлари қинидан чиқиб кетаёзди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҚИНҒАЙМОҚ 1 Бирор томонга оғиб турмоқ, қийшаймоқ, энкаймоқ, оғмоқ. *Нарвон қинғайиб турибди.*

2 Кўзни ғилай қилиб қарамоқ, ғилайланмоқ. *Кўзи қинғайиб кетди.* **Қинғайиб қарамоқ** 1) кўз қири билан қарамоқ; 2) *кўчма* қинғир қарамоқ, кўз олайтирмоқ.

3 *кўчма* Тўғри йўлдан озмоқ, чекинмоқ, оғмоқ.

ҚИНҒАЙТИРМОҚ қинғаймоқ *фл. орт. н.*

ҚИНҒАЮВЧИ 1 қинғаймоқ *фл. ш. оти.*

2 *кўчма* Тўғри йўлдан четга чиқувчи, оғмачи.

ҚИНҒИР 1 Тўғри чизиқ бўйлаб йўналмаган; эгри, қийшиқ. *Қинғир ёғоч. Қинғир девор.* || *Хатни қинғир ёзмоқ.* ▪ *Фуқаро уйлари чўзилган қинғир кўчанинг бошида арава сиғадиган катта, бўёқли дарвозага киришди.* Ойбек, Навоий. *Олтой бўркин қинғир қўйган Қошлари қундузларинг.* Ғ. Ғулом.

2 *кўчма* Қаллобликка, хиёнатга асосланган; қалб. *Қинғир мақсад. Қинғир қадам. Қинғир ҳаракат. Қинғир юрак одам. Қинғир ишнинг қирқ йилдан кейин ҳам қийғи чиқади.* Мақол. *Дили қинғирнинг тили қинғир.* Мақол. ▪ *Болага нисбатан .. бефарқ қараш хунук оқибатларга олиб келди. Малик қинғир йўлга кириб кетди.* Д. Эрматов, Жамоатчилик ва тарбия. **Қинғирига олмоқ** *айн.* **қинғирликка олмоқ** *қ.* **қинғирлик.** *Мусанинг гапи тугамасдан Тўлбош қинғирига олди кетди.* Н. Фозилов, Оқим. | Қалб иш қиладиган; қаллоб, фирибгар. *Қирқ киши бир ёна, қинғир киши бир ёна.* Мақол. **Қинғир қўл** *ёки* **қўли қинғир** *айн.* **қўли эгри** *қ.* **эгри.** *Олмоқ бўлиб магазиндан шоколад пича Қўли қинғир сотувчига дуч келдик кеча.* Т. Ражабий, Нархи папкада. **Қинғир қарамоқ** ёмон кўз билан қарамоқ; нотўғри муносабатда бўлмоқ, ёндашмоқ.

ҚИНҒИРЛИК қинғир *с. белги оти. Йўлнинг қинғирлиги. Қўлнинг қинғирлиги.* **Қинғирликка олмоқ** эгриликка олмоқ, нотўғри тушунмоқ ёки тушунтирмоқ, нотўғри талқин қилмоқ. *Каримқул ака, қинғирликка олаяпсиз. Билиб қўйинг, қандайдир шахсий манфаатлар учун раиснинг обрўсини соққадай юлалатувчилар билан гаплашамиз ҳам.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚИНҒИР-ҚИЙШИҚ Ҳамма ери қинғир, эгри-бугри. *Қинғир-қийшиқ девор. Қинғир-қийшиқ йўл.* || *Қинғир-қийшиқ ёзмоқ.*

ҚИПИҚ 1 Ёғоч, темир каби нарсаларни арралаганда ёки эговлаганда ҳосил бўладиган майда заррачалар. *Ёғоч қипиғи. Темир қипиғи.* ▪ *Чиптанинг устидан қипиқ солса ҳам юмшоқ, ҳам иссиқ бўлади.* С. Анорбоев, Директорнинг даъвоси.

2 Шоли, буғдой, жўхори каби донларни тозалаганда, туйганда уларнинг қобиғидан ҳосил бўладиган тўпон. *Мен крахмал ўрнига гуручдан чиқадиган қипиқни ишлатмоқчиман.* Ойдин, Суҳбати жонон.

ҚИПЧОҚ *қ.* **қипчоқлар.** *Қипчоқ тиллари.*

ҚИПЧОҚЛАР 11—13 асрларда жанубий рус даштларида ва ҳозирги Қозоғистоннинг марказий ва ғарбий қисмларида яшаган кўчманчи туркий халқ.

ҚИП-ЯЛАНҒОЧ 1 Ҳеч қандай кийимсиз, мутлақо яланғоч, яп-яланғоч. *Қип-яланғоч бола.* ▪ *Қизлардан уч-тўрттаси.. шарт-шурт бир-бирининг яланғоч этига уришиб шартак олишдилар. Қип-яланғоч қизлар орасида кулги*

www.ziyouz.com kutubxonasi

бошланди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ҳеч нарса ўсмаган, дов-дарахтсиз, иморатсиз. *Қип-яланғоч қақирда қизларнинг ўзи қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Биронта ҳам баргсиз, барги батамом тўкилган. *Қип-яланғоч дарахт.*

4 *кўчма с. т.* Ҳеч нарсаси йўқ; шип-шийдам, қашшоқ. *Қип-яланғоч уй.*

ҚИП-ҚИЗИЛ 1 Жуда қизил, чўғдай қизил. *Қип-қизил қон. Қип-қизил олма. Қип-қизил гилам.* ▬ *Жарнинг ҳар иккала ёнбошини қип-қизил лолалар гиламдек қоплаган.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Эшикни икки юзи қип-қизил .. бир жувон очди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *кўчма с. т.* Бутунлай, мутлақо. *Қип-қизил саводсиз. Қип-қизил туҳмат.* ▬ *Деҳқон қип-қизил яланғоч, аҳволи танг.* Ойбек, Қутлуғ қон.| Ўтакетган, бориб турган, ғирт. *Қип-қизил аҳмоқ.* ▬ [*Ойхола:*] *Ўзинг ҳам қип-қизил жинни, овсар экансан!* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Деҳқон карамни шошиб пуллади-да, машинага чопди. Келса Фозил қип-қизил маст ўтирибди.* С. Зуннунова, Одамлар орасида. | Учига чиққан, ашадди. *Бу гапни юрт эшитса, сизни қип-қизил ўғри дейди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҚИР I 1 *геогр.* Емирилиш натижасида ажралиб қолган ясси чўзиқ тепалик. *Қимирлаган қир ошар.* Мақол. ▬ *Рўпарада Чотқол тоғлари, ундан берида эса гўё тоққа чиқиш учун атайлаб ясалгандай бирин-кетин баландлашиб кетган гумбаз-гумбаз қирлар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Баланд текислик, ер, дашт. *Тоғларда турли конлар, қирларда ғалла беҳад.* Ҳабибий.

ҚИР II Қирра, зиҳ. *Деворнинг қири. Шишанинг қири.*

♦ **Кўз қири билан** кўзнинг учи, бурчи билан, яъни юзни ўгирмай, кўз қорачиғини кўзнинг бурчига келтириб. *Кўз қири-ла севганига қарайди.* М. Алавия. *Қароллардан бири менга кўзининг қири билан Рўзимат чолни кўрсатди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. **Кўз қирини ташламоқ** кўз учи билан қарамоқ, назар солмоқ. *У* [*Ҳазратқул*] *эҳтиётлик билан кўз қирини ташлаб қўйди-ю, сўзида давом этди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚИР III *қ.* **қир(р).**

ҚИРДИРМОҚ **қирмоқ** 1—4 *фл. орт. н. Хўжабеков ҳар вақтдагидек соқолини тоза қирдирган.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИРДИРТИРМОҚ **қирдирмоқ** *фл. орт. н.*

ҚИРДИРТМОҚ **қирдирмоқ** *фл. орт. н.*

ҚИРИЛИШМОҚ 1 **қирилмоқ** *фл. бирг. н.*

2 Бир-бири ёки биров билан қаттиқ уришмоқ, жанжаллашмоқ. *Овсинлар роса қирилишди.*

ҚИРИЛМОҚ **қирмоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Унинг қир-дала ерларида тобланган қорамағиз ва доимо қирилган тоза юзи кўз олдидан лип этиб ўтди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Зиёдилла томоғи қирилиб қуруқ йўталди, кўкрагини столга босиб, ўйга толди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. — *Илгари фақат селдан эмас, қурғоқчилик офатидан ҳам одамлар қириларди, экинлар нобуд бўларди* [*деди Бобоқул ота*]. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИРИНДИ 1 Йўниш, рандалаш натижасида ҳосил бўладиган юпқа лента ёки қипиқ шаклидаги чиқит. *Ёғоч қириндиси.* ▬ *Қоля гапга аралашмай, жингала-жингала қириндилар сачратиб тахтача устидан ранда юритарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Михайлов рандалаётган темирдан чиққан қиринди пайраҳага ўхшаб буралиб .. ерга тушар эди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

2 Тери, ичак ва ш. к.ни қириб тозалаш натижасида ҳосил бўладиган чиқит.

3 Муштук ёки чилим сархонасида қолган тамаки қолдиғи.

♦ **Ичидан қиринди ўтиб кетди** 1) қаттиқ ташвишланди, талвасага тушди. *Ичларидан қиринди ўтиб кетган .. бойларнинг .. мақтанишлари деҳқонларга қаттиқ дард қилди.* Қ. Алиев, Қонун моддаларини тумор қилиб таққанлар; 2) қаттиқ алам қилди. *Почтачининг* [*мўйсафидларга*] *шалдироқ червонларни санаб бериб кетаётганини кўрган Бўрихўжанинг ичидан қиринди ўтмай қолмади.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚИРИНМОҚ **қирмоқ** 2 *фл. ўзл. н. У бир пасда қириниб олди.*

ҚИРИШМОҚ **қирмоқ** *фл. бирг. н.*

ҚИРИШТИРМОҚ 1 Обдан қириб, қиртишлаб тозаламоқ ёки тўпламоқ. [*Жўрахон*] .. *енгини шимарди, белкуракни олиб ажриқни қириштира бошлади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Қани энди ўша кунларни мутлақо унутиб, хотирадан ўчириб, қириштириб ташлашнинг иложи бўлса!* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 *кўчма с. т.* Борини йиғмоқ, тўпламоқ. *Қириштириб ўн сўм амалладик.* ▬ [*Мулладўст:*] *Мендаҳа мўмин-мусулмон бу дунё, у дунёни қириштирса чиқмайди.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ҚИРЛИК Қир жой, қир (*қ.* **қир** I.)

ҚИРМА: **қирма чопиқ** *қ. х.* ёввойи ўтларни йўқотиш мақсадида ер бетини сидириб ёки юпқа олиб чопиш усули ва шундай чопиқнинг ўзи. *Ғўзалар қирма чопиқ қилинди.* **Қирма чопиш** қирма чопиқ қилиш. *Улар ғўзани охирги парвариш — «қирма чопиш»ни ташкил қилиш тўғрисида фикрлашди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚИРМАЧИ Қирма чопиқ қилувчи, чопиқчи. *Ишнинг ҳаммасини трактор қиляпти. Фақат сувчи, баъзан қирмачиларгина кетмон билан ишлайди.* И. Раҳим, Ҳилола.

ҚИРМИЗАК [*ф-т*] Қимизак, нордон. *Қирмизак олма.*

ҚИРМИЗ(И) [*ф-т*] Қизил рангли; қизил, ол. *Қирмиз лаблар. Қирмизи байроқ. Қирмизи олма.* ▬ *Оқ юзига қирмиз қонлар қуюлди, ҳар тарафга қора сочи ёйилди.* «Рустам». *Сурма тортиб кўзига, қирмизи кўйлакни кийиб, Ўйнатиб ханжарини қилгани қурбон келадир.* Ҳамза. *Кун бўйи пахтазор устида кезган қуёш қирмизи шафақлар қолдириб, ботиб кетди.* Ҳ. Ёдгоров, Капитанлар қутлуғ сафарда.

ҚИРМИСКА [*р* крымский] Дони йирик, серсув қишки узум нави.

ҚИРМОЧ Пиширилаётган овқатнинг қозон тагига ёпишиб қолган ёки куйган қолдиғи. *Ош қирмоч олибди. Ошни қирмоч олдирмоқ.* ▬ *У* [*Муҳаббат*] *қозоннинг қотиб қолган қирмочларини қириб емоқда эди.* Айний, Куллар.

♦ **Қирмоч кал** сочлари қирмоч каби ярасига ёпишиб кетган кал.

ҚИРМОҚ 1 Нарсаларнинг бетини, сиртини пичоқ, капгир, курак ва ш. к. тиғли қуроллар воситасида сидирмоқ, тарашламоқ. *Қозонни капгир билан қирмоқ. Тахтани пичоқ билан қириб ташламоқ.* ▬ *Сигирингизнинг қаншарига темиратки чиқибди, намакоб суркадим, нос суркадим бўлмади, пичоқ билан қириб керосин суркаш керакмиш.* А. Қаҳҳор, Янги ер.

2 Мўй-тукларни ўткир асбоб билан тарашлаб, тагидан кесиб олмоқ. *Соқол(ни) қирмоқ. Соч(ни) қирмоқ.*| Шу усулда тозаламоқ. *Пўстдумба қирмоқ.*

3 Қирғич, қошиқ ва ш. к. асбоблар билан сидириб майдаламоқ. *Турп қирмоқ.* ▬ *Ёшлар кабоб чайнашяпти, мен бўлса қовунни қирғичда қириб едим.* И. Раҳим, Ихлос.

4 Кўплаб ёки ёппасига ўлдирмоқ, қирғин қилмоқ. *Душманни қирмоқ. Зараркунандаларни қириб ташламоқ.*

5 *с. т.* Кўплаб, кўп миқдорда йиғмоқ, тўпламоқ, кўлга киритмоқ, ўлжа қилмоқ. *Болалар олчани роса қирибди.* ▬ *Гапларига қараганда у бир неча мактабда ҳисобдан дарс берар ва .. «пулни қирар эди».* П. Турсун, Ўқитувчи.

♦ **Томоғини** (*ёки* **ҳалқумини**) **қирмоқ** йўталиб ёки томоқни хириллатиб кескин овоз чиқармоқ. *У томоғини қириб гап бошлади.* ▬ *Саидғози ўтирганларнинг диққатини тортиш учун томоқ қириб йўталди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИРОАТ [*а*] Оҳанг билан ўқиш, сўзлаш усули ва шундай ўқишнинг ўзи (асосан Қуръон тексти ҳақида). *Хўп, тақсир, ҳозирча диний дарсдан бериб турасиз, болаларга қуръондан қироат ўргатасиз, кейин яна кўрамиз* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Соҳибқори қироат билан: «Бисмиллоҳу раҳмону раҳим ...» — деди-да, извошга оёқ қўйди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Қироат қилмоқ** 1) уръон ёки

www.ziyouz.com kutubxonasi

Қуръон сураларидан бирини ўқимоқ, тиловат қилмоқ; 2) оханг билан ўқимоқ ёки сўзламоқ. *Лўппи юзли, чиройли йигит конвертни очиб, хатни чироқ шуъласига тутди, ширалигина овози билан қироат қилиб ўқий бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҚИРОАТХОН [*а+ф-т*] 1 *дин.* Қуръонни қироат билан асли талаффузига риоя қилиб ўқийдиган киши; қори. 2 *кўчма* Маъносини чуқур тушуниб етмай ва танқидий кўз билан қарамай ёд олиб, юзаки билган киши.

ҚИРОАТХОНА [*а+ф-т*] 1 *тар.* Қуръонни ёдлаш ва қироат билан ўқишни ўргатадиган эски мактаб; қорихона. 2 Газета, журнал ва китоблар ўқиш, мутолаа қилиш учун ажратилган хона, ўқув зали. *Қизил чизиқлар қишлоқ кўчалари бўлиб, булар туташган доирада боққа қаратиб иморатлар солинар экан: мактаб, кинотеатр, клуб, .. радиоузел, коммутатор, қироатхона, кутубхона.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚИРОАТХОНЛИК 1 *дин.* Қироат билан Қуръон ўқиш, қуръонхонлик. 2 *кўчма салб.* Маъносини яхши тушуниб етмай ва танқидий кўз билан қарамай юзаки ёдлаш, юзаки ўрганиш.

ҚИРОАТЧИЛИК *айн.* **қироатхонлик.** *Бунда ҳали китоб тилининг таъсири, қироатчилик кучлидир.* Ҳамза.

ҚИРОВ I Ернинг ёки нарсаларнинг бетида ҳосил бўладиган юпқа қорсимон зарралар. *Бугун кечаси қиров тушибди.* ▪ *Тўла ойнинг ёруғида ўсимликлар баргида пайдо бўлган қиров янги ёққан қор каби ярқираб кўринарди.* Айний, Эсдаликлар. *Ўша куни совуқ каттиқ эди .. Соқолларда, мўйловларда, киприкларда қиров.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Оқ қиров** кузги қиров тушадиган пайт; кеч куз. *Полизлардаги оқ қировга асралган қирқма қовунлар ҳам узилди.* С. Ахмад, Қадрдон далалар.

◆ **Сочига** (*ёки* **соқолига**) **қиров тушибди** (*ёки* **кирибди**) сочи, соқоли оқара бошлабди; сочига, соқолига оқ тушибди. *Ўспиринниг ёнида чекка сочига қиров тушган ўттиз беш ёшлардаги қорача йигит блокнотига ниманидир ёзаётган эди.* Ҳ. Назир, Одамнинг қадри.

ҚИРОВ II Янги чархланган пичоқ, ханжар ва ш. к. асбобларнинг дамида ёки янги ясалган металл буюмнинг бетида қолган металл зарралари. *Пичоқнинг қировини тўкмоқ.* ▪ *Дўкондан чиқарилган бу жуфт-жуфт қора узангилар .. катта эговлар билан эговланиб, қирови тўкилади.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Қирови тўкилмаган** ҳали ишлатилмаган, тутилмаган; янги. *Қирови тўкилмаган пичоқ.* ▪ *Энди у* [*Муқимий*] *дунёга бошқача назар ташлай бошлаган, чархланиб, қирови тўкилган, ўзини фикрий курашларга чоғлаб, ҳаётнинг нозик томонларига разм сола бошлаган шоир эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ҚИРОВ III *вет.* Молларнинг тилида қипиқсимон бўртиқлар пайдо қиладиган касаллик.

ҚИРОВЛИ I Қиров босган; қирови эриб кетмаган. *Қировли том. Қировли дарахт. Қишли-қировли кунлар.*

ҚИРОВЛИ II Қирови тўкилмаган, ишлатилмаган, тутилмаган; янги. *Улуғ отам букун сиздан тилайман, Шу қировли ўткир пўлат найзани.* «*Зулфизар билан Авазхон*».

ҚИРОЛ [*ғарбий славянлар тилларидан*] Ғарб мамлакатларида олий ҳокимиятни мерос тариқасида ўз қўлида тутувчи шахс, ҳокими мутлақ; подшоҳ.

ҚИРОЛИЧА Хотин қирол; қиролнинг хотини; малика.

ҚИРОЛЛИК 1 **қирол** *с. мавҳ. от.* *Кироллик қилмоқ.* 2 Ҳокимият бошида қирол турадиган давлат, мамлакат.

ҚИРОН I 1 Қўплаб ўлдириш, қирғин. *Ёвга қирон келди.* ▪ *Максим ота босмачиларга пулемёт билан қирон солди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ҳўш, колхоз молини қирон қилган Сувоннинг ишини муҳокама қилишимиз майда гап эканми?* С. Анорбоев, Оқсой. 2 Қўплаб ўлиш, қирилиш, ўлат. *Қор қалин ёғиб, совуқ Хаддидан ошиб кетди. Дон топиб ёлмасдан, Қушларга қирон етди.* Уйғун.

ҚИРОН II [*а*] *с. т.* Давлат, мамлакат.[*Мирзакаримбой:*] *Қайси қирон қайси қирон билан урушди?* Ойбек, Қутлуғ қон. **Етти қиронда** бутун оламда.— *Шуни айтинг,— деди Вали ака,— Қорабулоқнинг суви билан ери етти қиронда ҳам йўқ.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИРОН(ГАР)ЧИЛИК Қирғин, хунрезлик, қирғинчилик.

ҚИРОНҚАРҒА *айн.* **қиронқора.**

ҚИРОНҚОРА Йиртқич қушлар туркумининг қарчиғайсимонлар оиласига мансуб, бургутдан кичикроқ ўлимтикхўр йиртқич қуш.

ҚИРПИ *диал.* 1 Сийқаланган, хирпи, хирпа. *Қирпи ошиқ.* 2 *кўчма* Кўпни кўрган, тажрибали. [*Шодмонов:*] *Душман қирпи, доғули. Осонликча жон бермайди.* К. Яшин, Ўлим босқинчиларга.

ҚИРПИЧОҚ 1 *айн.* **пичоқбозлик.** 2 *кўчма* Қаттиқ уруш, жанжал. *Ҳеч гапдан ҳеч гап йўқ, икки ёзувчи ё икки санъаткор бир-бирига чап, бир-бири билан қирпичоқ бўлиб қолишади.* Уйғун, Замон талаби. *Агроном билан трактрочи қирпичоқ бўлишди.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Дўстми сенга Ғози ё душман? Анорхон билан оранга совуқлик солмоқчими ёки сени Комилжон билан қирпичоқ қилмоқчими?* И. Раҳим, Ихлос.

ҚИР(Р) *тақл. с.* Нотекис ёки ёпишқоқ нарсаларнинг бир-бирига ишқаланишидан ҳосил бўладиган товушлар ҳақида. *Савағич қаламни «қирр» этиб юргизмоқ. Мумланган ипни «қирр» этиб тортмоқ.*

ҚИРРА 1 *мат.* Геометрик жисмни ўровчи икки текисликнинг кесишув чизиғи; қовурға. *Пирамиданинг қирраси.* ▪ *Агар призманинг ён қирралари унинг асосларидан бирига перпендикуляр бўлса, бундай призма тўғри призма деб аталади.* «Чизмачилик». 2 Нарсаларнинг энсиз ёки ўткир қирғоғи; зиҳ, қир. *Китобнинг қирраси. Тахтанинг қирраси. Кафтнинг қирраси.* **Қирра тош** қирраси ўткир, қирали тош. *Болалар ҳали тоғнинг ажойиботларини кўриб тўймаган, чарчоқ унутилган. Баъзиларининг қирра тошлар тилган оёқларидаги оғриқ билинмай қолган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. 3 *кўчма* Нарсаларнинг моҳиятини белгиловчи хусусият, томон. *Сен муҳаббат боғлаган эркак сенга ўзининг ялтироқ қирраларини кўрсатади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Сипоҳгарчиликнинг нағмаю найранги жуда кўп бўлгани каби, ҳар бир гапнинг ҳам уч юз олтмиш қирраси бор .. деганлари жуда тўғри.* Айний, Дохунда.

◆ **Қирра бурун** 1) ўткир қиррали бурун. *Улар қаторида норғил, қирра бурун, қорамағиз йигит — Ҳафиз ҳам бор.* Мирмуҳсин, Пўлат эритувчилар; 2) бурни шундай киши.

ҚИРРАБУРУН (*тўғриси* **қирра бурун**) қ. **кирра.**

ҚИРРАДОР Қирралари кўп бўлган; қиррали. *Қиррадор тош. Қиррадор қоялар.*

ҚИРРАЛАМОҚ Йўниб, тарашлаб ёки чархлаб қирра ҳосил қилмоқ, қирра чиқармоқ. *Тошни қирраламоқ.*

ҚИРРАЛИ 1 Қирраси бўлган; қирраси бор. *Саккиз қиррали устун.* ▪ *Тўрт қиррали кўмир қалам, Қордай қоғоз қўлимда.* Т. Тўла. 2 Учи бўлган, учли. *Беш қиррали юлдузча.* **Кўп қиррали** 1) қирралари ёки учлари кўп; серқирра; 2) *кўчма* ҳар тарафлама кенг маълумотли, билимли. *Кўп қиррали ижодкор*; 3) *кўчма* ҳар тарафлама мазмунли, мазмундор. *Кўп қиррали ижод.*

ҚИРРИҚ Ўтакетган туллак, устомон, хирпи. *Қирриқ одам.* ▪ *Четдан келган гўл, гўсхўр, пулдор бойваччаларнинг кўпини шилиб юрган қирриқ қиморбозлар унинг юпун кийимига разм солишгач, эътибор бермай, уйинни давом эттиришди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шорахмедов, Ота.

ҚИР(Р)-ҚИР(Р) **қир(р)** *с. такр.*

ҚИРС *тақл. с.* Мўрт нарсаларнинг синишидан ҳосил бўладиган товушлар ҳақида. [*Ўлмас опа*] *ёнбошидаги жийда бутоқчасини қирс этиб синдириб олди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *Хон соат қопқоғини қирс этиб ёпиб занжирларини чувалаштириб қўйнига солди.* Мирмуҳсин, Чўри.

ҚИРСИЛЛАМОҚ «Қирс» этган товуш чиқармоқ. *У ҳеч маҳал секин гапиролмас, овқатни тез-тез ер, кавшаганда қулоқларининг орқаси қирсиллагани эшитилиб турарди.* М. Осим,

www.ziyouz.com kutubxonasi

Элчилар. *Эй, сендан нима кетди — тўшингга тортмайсанми, беллари қирсиллаб кетмайдими?* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚИРСИЛЛАТМОҚ қирсилламоқ *фл. орт. н. Бармоқларни қирсиллатмоқ.* ■ *Отлар қирсиллатиб бошоқларни узиб емоқда.* Айний, Қуллар.— *Ҳа, нима қилди? — деди у оғзидаги сақичини қирсиллатиб.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИРС-ҚИРС қирс *с. такр. Тун совуғи билан қотган лой оёқ остида синиқ шиша парчаси каби, қирс-қирс ушалади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Секин-секин олдинга энаётган қўйлар гоҳо қуруқ шувоқларни қирс-қирс чайнайдилар.* О. Ҳусанов, Ҳаёт ишқи.

ҚИРТ *тақл. с.* Нарсаларнинг бир-бирига ишқаланишидан, қирилишидан ёки илинишидан ҳосил бўладиган товушлар ҳақида. *Ип қирт этиб узилди.* ■ *Турсуной тугмагулни икки бармоқ орасига олиб, қирт этиб узди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚИРТИЛЛАМОҚ «Қирт-қирт» товуш чиқармоқ. *Қамиш қаламнинг қиртиллагани ғашни келтиради. Пол остида нимадир қиртиллаяпти.*

ҚИРТИЛЛАТМОҚ қиртилламоқ *фл. орт. н. Қамиш қаламни қиртиллатмоқ.* ■ *Мирза чизди қиртиллатиб қаламин.* Ғ. Ғулом. *Сартарош Абрам унинг кеч куз қировидай оппоқ мўйловини йилтироқ қайчиси билан қиртиллатиб текисларкан, оғзи тинмай алланималарни гапирар .. эди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ҚИРТИШЛАМОҚ 1 Қириб тозаламоқ, яхшилаб, топ-тоза қилиб қирмоқ. *Қозонни қиртишламоқ.* ■ *Уйни, айвонни, ҳовлини ҳафсала билан қиртишлаб супуришни у яхши кўради.* Ойбек, Улуғ йўл.

2 Батамом тозаламоқ, сира қолдирмай, таг-туги билан йўқ қилмоқ. [*Қўйлар*] *шувоғу янтоқни .. томиригача қиртишлаб қўяди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИРТ-ҚИРТ қирт *с. такр. Қирт-қирт хат ёзмоқ.* ■ *У бошини қирт-қирт қашиганча эслашга уринди.* Н. Мақсудий, Майлатулқадр. *Зуҳра силлиқ картонни қирт-қирт қирқар .. эди.* Ибохон, Улуғ йўл.

ҚИРУВЧИ 1 **қирмоқ** *фл. ш. оти.*

2 Қирғин қиладиган, қирғин келтирадиган, қирадиган одам, қурол. *Қирувчи самолёт.* ■ *Бу шошалар батальон қирувчилари мажақлаган душман машиналарининг бензини билан тўлдирилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚИРЧАНҒИ Кўтир ва ориқ; дирдов (кўпинча от ҳақида). *Кимсанга кўп уруш кўрган қирчанғи бир отни эгарлаб, рўпара қилдилар.* С. Абдулла, Ҳасан билан Қимсан.

ҚИРЧИЛЛАМА 1 Куч-қувватга тўлган, етилган. *Қирчиллама йигит.* ■ *Ҳу, ана, олдинроқда ёши элликдан ошганига қарамай, ҳалиям қирчиллама йигитдай дароз бўйини тик тутиб, Тўламат мўйлов кетяпти.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Авжига чиққан, кучайган, қаҳрига олган, қаттиқ (совуқ ёки қиш ҳақида).

ҚИРЧИЛЛАМОҚ 1 Куч-қувватга тўлмоқ, етилмоқ.— *Сизми? — деди Кумуш.— Сиз энди қирчиллабсиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Расий деган мамлакат жудаям олис эмиш, сарт, қозоқнинг ўспиринлари, авжи қирчиллаган йигитлар .. совуқда оч-яланғоч қирилиб кетмасин яна, кулфатга қолдик!* Ойбек, Болалик.

2 *кўчма* Авжига чиқмоқ, зўраймоқ, қаҳрига олмоқ (совуқ ёки қиш ҳақида). *Қиш тобора қирчилламоқда.*

ҚИРЧИМОҚ *диал.* 1 Қайчи, тиш ёки тирноқ билан қирмоқ, узмоқ. *У қошидаги гулнора япроғидан биттасини узиб олиб, лаблари орасида қирчий бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Чилпимоқ, чеканка қилмоқ. *Гулни қирчимоқ. Ғўзанинг учини қирчимоқ.*

3 *кўчма* Кемирмоқ, ғажимоқ, эзмоқ. *Тешабой .. қайнатасининг юрагини кечадан бери қирчиб келаётган ташвиш куртини сезиб қолгандек:* — *Мингбошиликни ёнга қолдирган ош харом бўлармишми, тақсир,— деди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИРЧИН *кам қўлл.* Ёш ниҳол; навқирон. *Эсиз, қирчин кетдинг, қиздай гул дийдор, Ўлимнинг ногаҳон босқиниё мон!* Миртемир. **Қирчинингдан қийилгур**! *қарғ.* жувон ўлгур!, **йигит** ўлгур!, жувонмарг бўлгур! *Қирчинингдан қийилгур! Чиноқ, ўйнашгани ўз тенгинг топилмадими?* С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚИРҚ 1 *снқ сон* 40 рақами ва шу рақам билан ифодаланадиган сон, миқдор. *Қирқ киши. Қирқ метр газмол. Қирқ сўм пул. Қирқ тонна юк. Қирқ ёзмоқ. Қирқдан учни айирмоқ. Бир кун туз ичган жойга, қирқ, кун салом.* Мақол.‖ *Қирққа чидаган, қирқ бирга ҳам чида.* Мақол. *Ўттизида эр атанган, қирқида шер атанар.* Мақол. **Қирқ кокил** майда ўрилган соч. *Бошида напормон шойи дурра, орқада қирқ кокил, чеккаларида гажак, .. оёқларида амиркон маҳси, .. кимнинг қизи-ю, кимнинг қайлиғи бу?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Киши вафотидан сўнг ўттиз еттинчи ёки ўттиз тўққизинчи куни ўтказиладиган маросим. *Йўлдош мотамсаро. Онасининг жанозаси, йигирмаси, қирқи, хатм қуръон деб анча чиқимдор бўлган ўхшайди.* С. Анорбоев, Меҳр. **Қирқ ушатмоқ** қирқ маросимини ўтказмоқ.

ҚИРҚБЎҒИН Майда барглари бирлашиб найчасимон бўғинлар ҳосил қилиб ўсадиган спорали ўсимлик

ҚИРҚИЛМОҚ қирқмоқ *фл. мажҳ. н. Дарахтнинг шохлари қирқилди. Қирқилган беда.* ■ [*Йигитнинг*] *бўйи баланд, қомати келишган, қора соқоли иягида текис қилиб қирқилган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бек бошқа нарсани ўйлади. Яъни, унинг Кумқишлоққа кириш йўли энди узил-кесил қирқилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

◆ **Қадами қирқилди** қадам босмайдиган, келмайдиган бўлди. **Тили қирқилди** гапира олмайдиган бўлиб қолди. *Хотини келиши билан тили қирқилган раис гунг ўтирар .. эди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ҚИРҚИМ 1 Чорва молларининг жунини қирқиш. *Чорвадорлар биринчи қирқимни қизғин давом эттирмоқда.*

2 *махс.* Чизмачиликда нарсаларнинг текислик билан кесилгандаги кўриниши.

ҚИРҚИНЧИ *тартб сон* 1 Тартиб ўрни 40 рақами билан белгиланган, 40 номерли. *Қирқинчи бет. Қирқинчи уй.*

2 Катта-кичик нарсаларнинг қирқ рақами билан белгиланган ўлчами. *Қирқинчи туфли.*

ҚИР-ҚИР *қ.* **қир(р)-қир(р)**. [*Унсин*] *маҳсининг чоки пишиқ бўлсин учун, мумли ёпишқоқ ипни ҳар қатимда бармоқлари билан қир-қир тортиб қўяди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚИРҚИШМОҚ қирқмоқ *фл. бирг. н. Кечқурун қароллар даладан келганларида отларга жодида беда қирқишар .. эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИРҚИҚ Қирқилган, қирқиб, кесиб ташланган. *Қулоғи қирқиқ ит. Думи қирқиқ от. Сочи қирқиқ хотин.*

ҚИР.ҚОКИЛ (*тўғриси* **қирқ кокил**) *қ.* **қирқ** 1.

ҚИРҚМА 1 Қирқилган ёки қирқиладиган. **Қирқма пиёз** кўки-барги олиниб, туби ерда иккинчи йилга қолдириладиган пиёз.

2 Қишга сақланадиган кеч пишар, пўсти қалин қовун нави.

◆ **Қирқма винтовка** стволи қирқиб қисқартирилган винтовка. **Қирқма шаҳмат усулида ишлаш** *қ. х.* ғўза қатор ораларини кўндаланг ва узунасига культивация қилиб ишлаш. *Унинг* [*Комилжоннинг*] *хаёлини тор қаторлаб қирқма шаҳмат усулида экиш муаммолари қоплаб олди.* И. Раҳим, Ихлос.

ҚИРҚМОҚ 1 Кесувчи асбоб билан бўлакламоқ, кесмоқ. *Қоғоз қирқмоқ. Беда(ни) қирқмоқ. Дарахт шохини қирқмоқ.* ■ *Йўлчи йўғон қамиш топиб, .. бир қаришдан мўлроқ қирқиб олди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Қалта қилиб кесмоқ, олмоқ ёки олдирмоқ (соч, соқол ва ш. к.ни). *Сочини қирққан хотин.*

3 *кўчма* Қамайтирмоқ, қисқартмоқ. *Иш ҳақидан қирқмоқ. Бировнинг ризқини қирқмоқ.* ■ «*Нормасини бажармади» деб, ҳар беш кунда меҳнатимни қирқади, деворий газетага уради, мажлисда гапиради.* И. Раҳим, Ихлос.| Қисман мусодара қилмоқ. *Совет ҳукумати .. Олахўжабойнинг яхшилаб патини юлди. Унинг мол-мулкларини қирқиб, камбағалларга, батракларга бўлиб берди.* П. Турсун,

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ўқитувчи. | Қайтармоқ, кесмоқ. *Дашт шамоли ҳароратнинг дамини кирқиб турибди.* Қ. Назир, Васият.

4 *кўчма* Беркитмоқ, тўсмоқ. *Деҳқонбой Сариқов бир тўда гитлерчиларнинг чекиниш йўлини пулемёт ўти билан кирқиб, душманга катта талафот етказди.* Н. Сафаров, Дон.| Бўлиб, тўхтатиб қўймоқ.— *Мен туфайли сиз ҳам азият чекибсиз,— деб бошлади Қимсан.— Лекин қиз гапни кирқди.* А. Мухтор, Туғилиш.

5 *кўчма* Қисқа йўл билан ёки ўртасидан кесиб ўтмоқ, кесиб чиқмоқ, кесмоқ. *Канал қишлоқни кирқиб ўтади. Йўлни кирқиб ўтмоқ.* ▪ *Улар айтди: — Янгитда дарёни кирқиб ўтиб, Янгиқўрғон қараб кетди.* «Фольклор».

◆ **Пайини кирқмоқ** *қ.* **пай** I.

ҚИРҚОЁҚ *диал.* Мингоёқ.

ҚИРҚОҒАЙНИ Атиргулнинг баланд бўлиб ўсадиган, майда сергул тури.

ҚИРҚТА *дона сон* Қирқ дона ёки қирқ нафар. *Қирқта китоб. Синфимизда қирқта ўқувчи бор.*

ҚИРҚТИРМОҚ **кирқмоқ** *фл. орт. н. Сочини қирқтирмоқ. Беда қирқтирмоқ.*

ҚИРҚҚУЛОҚ Барги йирик, спорали ўсимлик; папоротник.

ҚИРҒИ *диал.* Ранда. *Усталар ишлатар теша, қирғини.* «Равшан». /

ҚИРҒИЗ *қ.* **кирғизлар.** *Қирғиз халқи. Қирғиз тили.*|| *Қирғиз аёл.*

◆ **Қирғиз қовоқ** 1) бир мунча бўртик, дўнг қовоқ. *Сувонжоннинг .. қирғиз қовоқ кўзлари зиғир гулидек митти-митти бўлиб порлади, ёноқлари чиққан юзлари яшнаб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) шундай қовоқли киши.

ҚИРҒИЗЛАР Қирғизистоннинг туб аҳолисини ташкил этган, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ; қирғиз халқи.

ҚИРҒИЗЧА 1 Қирғизларга, қирғиз халқига, унинг тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Қирғизча куй.*

2 Қирғиз тили. *Сиз қирғизча(ни) биласизми?* || *Қирғизча гапирмоқ.*

ҚИРҒИЙ *айн.* **қийғир.**

◆ **Қирғий бурун** *айн.* **қийғир бурун** *қ.* **қийғир.** *Асқар полвоннинг қирғий бурнининг катаклари тез-тез очилиб қисилди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚИРҒИН 1 Қишилар кўплаб қириладиган, кўп қон тўкиладиган уруш, жанг; хунрезлик. *Қирқ йил қирғин бўлса, ажали етган ўлади.* Мақол. || *Қирғин уруш.* ▪ *Йигитларимизга окоп қаздирадими ё милтиқ ушлатиб, қирғинга ҳайдайдими — бу нарса оқ подшонинг ихтиёрида.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Муз устида қирғин** Александр Невскийнинг Чуд кўли музи устида немис рицарларига қарши қилган жанги.| Ёппасига қириш, ўлдириш, қатли ом. *Қўрқитиш ва қонли қирғинларга қарамай, аҳоли босмачиларга қарши курашга кўтарила бошлади.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

[*Отабек*] *ўз отасини қипчоқ қирғинининг бош омилларидан деб қарор қўйган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қирғин топмоқ** ёппасига қирилмоқ. *Қирғин топиб қолди жуда кўп лашкар.* «Муродхон».

2 Қўплаб ўлиш, қирилиш; ўлат. *Молларга қирғин келди.*

3 *кўчма с. т.* Қаттиқ жанжал; уруш. **Қирғин солмоқ** (*ёки қилмоқ*) 1) кўплаб ўлдирмоқ, қирмоқ. *Ҳамма қизғин қутлайди Кулиб турган жангчини; Душманларнинг бошига Қирғин солган танкчини.* З. Диёр; 2) *кўчма* қаттиқ жанжал қилмоқ, жанжал кўтармоқ.

ҚИРҒИН-БАРОТ 1 Қонли қаттиқ жанг, қирғинчилик, хунрезлик. *Мана шу даштда босмачилар билан неча кунлар қирғин-барот бўлгани ёдимда.* Ҳ. Назир, Узр, отахон.

2 *кўчма с. т.* Қаттиқ жанжал, уриш, зўр можаро. *Икки маҳалла ўртасидаги муштлашиш, қирғин-барот авжга чиқиб турганда, қандайдир бир ўткир овоз дарҳол одамлар диққатини ўзига тортди.* Мирмуҳсин, Тарихий қисса.

ҚИРҒИН-СУРОН Қаттиқ қирғин, қирғин-барот, уруш-тўполон. *Бек .. қирғин-суронни кутиб ётганда отишмалар нечундир эшитилмади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҚИРҒИНЧИ Қишиларни кўплаб қирувчи, қирғин солувчи; қирғин қатнашчиси, хунрез.

ҚИРҒИНЧИЛИК Қаттиқ қирғин, хунрезлик.

ҚИРҒИЧ 1 Мева ва сабзавот этини қириш учун ишлатиладиган тишли рўзғор буюми. *Қирғич билан қовоқ қирмоқ.* ▪ *Ёшлар кабоб чайнаяпти, мен бўлса қовунни қирғичда қириб едим.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Қириб, тарашлаб тозалаш учун ишлатиладиган тиғли асбоб. *Мана бу жойни аввал пўлат қирғич билан тозалабсиз-да.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚИРҒИЯҚ Куз фаслининг бошланиш пайти. *Қирғияк ёмғири шивирлаб ўтди, Чўпон қўчқорларга ташлайди назар.* Ғ. Ғулом.

ҚИРҒОВУЛ *айн.* **тустовуқ.** *Ботирали шу хаёл билан кетаётганда бир қирғовул парр .. этиб учди-да, ундан сал нарироққа бориб тушди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҚИРҒОҚ 1 Сув бўйидаги қуруқлик; лаб, бўй, ёқа; соҳил. *Дарё қирғоғи. Кўл қирғоғи. Денгиз қирғоғи.* ▪ *Аму оқар қирғоқни ювиб, Кунлар ўтар кунларни қувиб.* Ғайратий. *Фарида қурбақа сузиш қилиб қирғоққа қараб борар экан, сув пуркаб кулди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Ёйиқ нарсаларнинг чети; зиҳ, қир. *Рўмолнинг қирғоғи.* ▪ *Адолат .. конвертни олди-да, кичкинагина қайчиси билан қирғоғини қийди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. [*Мурод*] *мушт билан стол қирғоғига урган эди, стаканлар жиринглаб сакраб кетди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. | Йўл, дала ва ш.к.ни ёқалаб кетган ер; чет, ёқа. *Пахтазорнинг қирғоғи.*

3 Чуқур нарсаларнинг юқори чегараси, чети, лаби, ёқаси. *Жарнинг қирғоғи. Челакнинг қирғоғи.* ▪ *Ҳайтовур жаҳаннамнинг қирғоғига чиқиб олдик.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚИРҒОҚЛАМОҚ *кам қўлл.* Қирғоқ бўйидан юрмоқ, қирғоқ бўйлаб кетмоқ. *Пирпираб роҳатбадан шабада қирғоқлаб эсиб, Шарқираб ўйнаб тўлиб тўлқин уриб кулгу келур.* Ҳабибий.

ҚИСАКЎЗ *кам қўлл.* Қисиқ кўзли, кўзлари қисиқ, тор. *Самбит қомат, от юзли, қисакўз буфетчи Розиқвой рухсат сўраб кабинет эшигини очди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

ҚИСАТМОҚ *диал.* 1 Қистамоқ; шоширмоқ, қичамоқ.

2 Тез юришга ундамоқ, ҳайдаб тезлаштирмоқ. *Биясин етаклаб йўлбарсдай бўлиб, Қисатиб чиқди, занглаб ётган чўлига.* «Гўрўғли».

ҚИСИБ-ҚИМТИБ *рвш* Режаси билан, иқтисод қилиб, сарфлаб, тежаб-тергаб. *Қисиб-қимтиб борини етказмоқ.*

ҚИСИЛИШМОҚ **қисилмоқ** *фл. бирг. н.*

ҚИСИЛМОҚ **қисмоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Этаги эшик орасига қисилиб қолди. Мушти қисилди. Деворга қисилди. Бурчакка қисилди. Пулдан қисилди. Юраги қисилди. Кўзлари қисилди.* ▪ *Энди оғзига келганини қисилмасдан гапиришга .. бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚИСИЛТИРМОҚ **қисилмоқ** *фл. орт. н. Арслонқул уларни қисилтирмаслик учун орқага чекинди.* Ойбек, Навоий.

ҚИСИМ *айн.* **сиқим.** *Қисимига сиққанча. Бир қисим ун.* ▪ [*Авазхон*] *Турсун деган мешкопнинг қўлига бир қисим тилла узатди.* «Зулфизар билан Авазхон».

ҚИСИМЛАМОҚ *айн.* **сиқимламоқ.** *У сандиқлардан турли мева-чеваларни қисимлаб олиб, йилтироқ қора патнисларга ташлар.* Жўрабоев, Мулла Б. м. *Бобокул ота .. ҳассасини маҳкамроқ қисимлайди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИСИМЛАТМОҚ **қисимламоқ** *фл. орт. н.*

ҚИСИНМОҚ 1 Бирор иш ёки ҳаракат қилишга ботинолмай, истиҳола қилиб, тортиниб турмоқ, ийманмоқ, қимтинмоқ. *Қисинмасдан, ёзиларброқ ўтиринг.*

2 *кам қўлл. кўчма* Моддий қийинчиликда яшамоқ, бирор нарсадан муҳтожлик сезмоқ, сиқилмоқ.

ҚИСИНТИРМОҚ **қисинмоқ** *фл. орт. н.*

ҚИСИНҚИ *диал.* 1 Сиқиқ, танг, қисиқ. *Қисинқи кўзлар.*

2 *кўчма* Тортинчоқ, уятчан. *Қисинқи бола.*

ҚИСИНҚИЛИҚ 1 **қисинқи** *с. белги оти.*

2 *кўчма диал.* Моддий қийинчилик, муҳтожлик.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҚИСИР I 1 Бўғоз бўлмай қолган, қочмаган ёки қочиб бўғоз бўлмаган. *Қисир сигир. Қисир қўй. Қисир сигир кўп маърайди.* Мақол. ▪ *Астағфирулло денг, тўрам! Куни кеча ўзлари қисир ғунажинни бўғоз деб сотдилар.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

2 *бот.* Чангланмаган, уруғланмаган; ҳосил бермайдиган. *Қисир гул.*

ҚИСИР II *тақл. с.* Ёғочнинг синишидан, ёғоч қисмларининг қимирлаб бир-бирига ишқаланишидан ҳосил бўладиган товушлар ҳақида. *У ўтирган стул қисир этди.*

ҚИСИРЛАМОҚ «Қисир» этган товуш чиқармоқ. *Қимирласам стул қисирлайди. Қовурғаларим қисирлаб кетди.* ▪ *Аммо ўзи [қоғоз пул] банкдан янги чиққанидан экан! Қисирлашини эшитяпсанми, аяси?* О. Ёқубов, Чин муҳаббат.

ҚИСИРЛАТМОҚ қисирламоқ *фл. орт. н. Стулни қисирлатмоқ.* ▪ *Алиохун .. керишди, бармоқларини қисирлатди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бектемир тишларини қисирлатиб, бўғилиб ётди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚИСИР-ҚИСИР қисир II *с. такр. Қисир-қисир қилмоқ. Ер қимирлаганда, синчлар қисир-қисир қилиб турди.* ▪ *Ўғит ташиётган араваларнинг қисир-қисири эшитилди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ҚИСИШМОҚ қисмоқ *фл. бирг. н. Сайфулла билан Мастура сирли кўз қисишиб илжайишганда, Элмурод .. ғазабини ичига ютар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚИСИҚ I 1 Қисилган, сиқилган. *Қисиқ мушт.*

2 Кичик, тор ёки юмилинқираган, юмилган; юмуқ. *Унинг [Холмуроднинг] қисиқ кўзлари кулгидан баттар қисилиб .. кетгандай эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 *кўчма* Сиқиқ, танг. *Қисиқ аҳвол.*

◆ **Бўйни қисиқ** 1) бўйни сиқилган ёки калта; 2) *кўчма* бўйни эгилган; тобе. *У [Элмурод] бўйни қисиқ етим эмас.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Тили қисиқ** *қ.* **тил.**

ҚИСИҚ II *кам қўлл.* Сиқиқ, сиқув, тазйиқ.

ҚИСИҚЛИК қисиқ I *с. белги оти.*

ҚИСМ [*а*] 1 Бутуннинг таркиби, узвий бўлаги ёки ҳиссаси, улуши. *Даромаднинг учдан бир қисми. Шаҳар аҳолисининг бир қисми.*| Нарса ёки жойнинг бирор томони, бўлағи. *Анвар ўзини супанинг қоронғи қисмига олди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Машина, механизм, иншоот ва ш. к.ни ташкил қилган бўлаклардан ҳар бири; деталь. *Тракторнинг эҳтиёт қисмлари.* ▪ *Эмин уни [пулемётни] шошилиб қўлига олди-да, бир зумда қисмларини ажратиб, газетага териб қўйди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Асарнинг маълум даражада мустақилликка эга бўлган алоҳида бўлаги; бўлим, боб. *Уч қисмдан иборат роман.* ▪ [*Зарғаров:*] *Нега ёзиб бўлмаймиз? Докладнинг сиёсий қисми, рақамлар тайёр дейиш мумкин.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.| Иш, воқеа-ҳодиса ва ш. к.нинг бўлаги. *Мажлиснинг тантанали қисми. Йиғилишнинг бадиий қисми.* ▪ *Меҳмонлар билан вакилларнинг қизғин табриклари, хайрли тилакларидан кейин кечанинг расмий қисми тугади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 *ҳарб.* Қуролли кучлар таркибидаги алоҳида бўлим, бўлинма ёки бирикма. *Миномётчилар қисми. Полкнинг санитария қисми. Қисм командири.*

ҚИСМАН [*а*] *рвш* Маълум бир қисми бўйича, бир жиҳатдан; тўла ҳолда эмас; маълум даражада. *Фикрингизга қисман қўшиламан. Гапингиз қисман тўғри. Қуёшнинг қисман тутилиши. Маблағларни қисман сафарбар қилмоқ.* ▪ *Мен яна такрор айтаман, қисман хотинингиз айбли бўлса, асосан бунинг бош айбдори ўзингиз.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

ҚИСМАТ [*а*] 1 Гўё олдиндан белгилаб қўйилган, пешанага ёзилган кўргилик; ёзмиш, тақдир. *Қадим замонларда одамлар дунёдаги ҳамма нарса қисматга боғлиқ деб, ўйлаганлар.* Т. Тоғаев, Илмий башорат ва диний хурофот.

2 Умуман бошга тушган кўргилик, ҳол, аҳвол. *Отам бойга қул эди, Қисматимиз шул эди.* С. Акбарий. *Мана, кўз ўнгимда қисмати бир хил икки киши. Йўлдош ота ҳам, Рўзимат ота ҳам косаси оқармаган икки батрак.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.| Кўрган ёки кўриладиган умр; насиба. *Ҳасан овчининг қисмати битди, деб тахмин қилган элликбоши уни тезроқ қалъага дикиллатиб олиб боришга ошиқарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 Ҳаёт-мамот масаласи, тақдир. *Бутун ёшлигимиз жангдадир букун, Жангга ечилмоқда севги қисмати.* Ҳ. Олимжон.

4 *эск. кт.* Қисм, ҳисса, улуш. *Қалин қисматини жуда кўп беринг, Не сўраса, берайин, қабул қилинг.* Пўлкан шоир.

ҚИСМОҚ 1 Куч ёки оғирлик билан тазйиқ кўрсатмоқ; сиқмоқ. *Қўлини қисиб кўришмоқ. Қучоқлаб белини қисмоқ. Рақибини деворга қисмоқ.*| Сиқиб ушламоқ, тутмоқ. *Чўғни оташкурак билан қисмоқ. Михни омбур билан қисмоқ.* ▪ *Тешабой олдидаги қовун косадан шошилмасдан бир тилим олди-ю, оғзига келтирмай, икки бармоғи орасида қисиб туриб: — Тақсир,— деди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Саид Жалолхон секин лабини қимтиб пашшани оёғидан қисиб олди.* А. Қаҳҳор, Башорат.| *кўчма* Бўғмоқ, нафасини қайтармоқ. *Унинг ҳалқумини дард қисиб келди.*

2 *кўчма* Эркинлик бермай қийнамоқ, эзмоқ, сиқмоқ. *Бегона ўтлар ғўзани қисиб қўйибди.* ▪ *Бой қисган вақтларда аразлаб чўлдан бирон орқа ўтин териб келиб бировга сотиб нон топамиз-да, чайлага бориб еб ётамиз.* Айний, Қуллар. | Аҳволини танг қилмоқ, танг аҳволга солмоқ. *Ҳар жиҳатдан қисиб қўймоқ.*

3 *кўчма (ч. к. билан)* Бирор нарсадан сиқмоқ; чеклаб, толиқтириб, зориқтириб қўймоқ. *Пулдан қисмоқ.*

4 Торайтирмоқ, кичрайтирмоқ, юммоқ. **Кўз(ни) қисмоқ** 1) кўзни торайтирмоқ, юммоқ. *Адолат ялт этиб Усмонжонга қаради. Унинг уйқу қисиб келаётган ҳорғин кўзлари Адолатга меҳр билан қараб турарди.* С. Зунунова, Гулхан; 2) кўзни юмиб-очиб имо-ишора қилмоқ. *Отасининг юзида аччиғланиш сезган Раъно Анварга «нима гап?» деган каби имо қилган эди, Анвар кўз қисиб, арзимаганлик ишорасини берди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. | Бир-бирига маҳкам сиқмоқ, ёпиштирмоқ, юммоқ. *Лабларини қисмоқ. Тишларини қисмоқ.*

◆ **Бўйнини қисмоқ** 1) бўйнини ичига тортиб бирор ишора, маъно билдирмоқ. *Рисолат хола бўйнини қисиб ўзи ҳам бу сирнинг боисидан бехабарлигини билдирди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши; 2) *кўчма* бўйин эгмоқ. *Бир кун эримнинг узоқ сайилга кетганини эшитиб, уйимга етим боладек бўйнини қисиб кириб келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Думини қисмоқ** писиб қолмоқ, қўрқмоқ. *Зўрдан зўр чиқса, зўр думини қисар.* Мақол. ▪ *Қаттиқроқ гапириб, ҳукуматни эсига солсанг, думини қисади бу чайқовчилар.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. **Тилини қисмоқ** сўзлашдан ўзини тиймоқ, оғиз очмаслик ёки сўзлатмай, оғзини очтирмай қўймоқ. *Ўликми-тирикми билармиз. Ман ҳам қараб турмайман. Аммо сўз тарқалмасин, айт, хотининг тилини қиссин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚИССА [*а*] 1 *ад.* Сюжетнинг мураккаблиги жиҳатидан романдан кўра соддароқ бадиий асар; повесть.

2 *ад.* Ўзбек классик адабиётида воқеий ҳодиса ёки афсоналар баён қилинган эпик асар; ҳикоя, ривоят. *Қиссаи Сайфулмулук. Дурбекнинг «Юсуф Зулайхо» қиссаси.*

3 *с. т.* Бирор нарса, кимса, воқеа-ҳодиса ва ш. к. ҳақида оғиздан оғизга кўчиб юрадиган ҳикоя, нақл. *Раҳимахоннинг қиссаси жуда узоқ. Унинг мураккаб ва машаққатли йўли ҳақида катта китоб ёзса арзийди.* Уйғун, Н. Сафаров, Раиса. *Қудрат .. мароқли бўлган шарқ эртаклари қиссалар ва латифалар айтиб, солдатларни тоза кулдирди.* Э. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. **Қиссадан ҳисса** айтилганлардан, нақлдан мақсад ёки хулоса. *Қиссадан ҳисса мана: Ҳар ишда керак бардош, Меҳнат, чидам бирикса, Олдида мум бўлур тош.* Қ. Муҳаммадий.

ҚИССАГЎЙ [*а+ф-т*] 1 Қисса ўқувчи, айтувчи.

2 Қисса ёзувчи, қиссанавис. *Қиссагўйлар, тарихнавислар ана шу ерлар*

www.ziyouz.com kutubxonasi

[*чўллар*] *фожиаси, афсуски, ёдгорликлар ва китоблар қолдириб кетмаганлар.* Миртемир, А. Пўлат, Сирдарё сеп и.

ҚИССАГЎЙЛИК қиссагўй *с. мавҳ. от.*

ҚИССАНАВИС [*а+ф-т*] Қиссалар, ҳикоялар ёзувчи адиб.

ҚИССАНАВИСЛИК 1 қиссанавис *с. мавҳ. от.* [*Мирза Баҳром:*] *Бутун умримни ҳар йўл билан миллат хизматига сарф қилмоқдаман. Шу йўллардан бири қилиб, эндиликда, қиссанависликка киришдим.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

2 Қиссалар, ҳикоялар ёзиш.

ҚИССАХОН [*а+ф-т*] Кўпчилик ўртасида қиссалар, ҳикоялар ўқувчи ёки айтувчи киши. *Кўкнорихона аҳлининг ўзларидан қиссахонлари ҳам бор.* Фитрат, Қиёмат.

ҚИССАХОНЛИК 1 қиссахон *с. мавҳ. от.*

2 Йиғилишиб, кўпчилик бўлиб қиссалар, ҳикоялар ўқиш, айтиш ва эшитиш. *Ҳар кун кўкнор ичилгандан кейин қиссахонлик бошланади.* Фитрат, Қиёмат.

ҚИССАЧИ *с. т.* Қиссахон, қиссагўй. *Ундан уста қиссачи йўқ.*

ҚИСТАЛАНГ Кечиктириб бўлмайдиган, шошилинч, ошиғич, қистовли. *Қисталанг иш. Қисталанг қилмоқ.* ▪ *Тозалаш машинасининг машинисти .. битумчиларга қараб: «Қани, бўлмайсизларми?»,— деб қисталанг қилди.* И. Раҳим, Тақдир. *Фарғонанинг боғ ва далалари кўклам либосига бурканмоқда. Деҳқонларнинг иши қисталанг келмоқда.* И. Тўхтасинов, Фарғоналиклар, кечикманг. *Ҳозир қоп-қанордан тортиб жуволдизгача ҳамма нарсанинг муҳайё бўлгани яхши, иш қисталанг пайтда дард қолмайди киши.* Ҳ. Нурий, Пахтакор ўйлари.

ҚИСТАМОҚ 1 Бирор иш-ҳаракат қилишга зўр бериб ундамоқ ёки зўрламоқ, ҳол-жонига қўймай илтимос қилмоқ. *Кампир .. ҳа деб овқат ейишга қистар эди.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради. *Унинг* [*Шарофатнинг*] *мўлжалига кўра Сидиқжон яна қасам ичиши, юр деб қисташи, ҳол-жонига қўймаслиги керак эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Зўр бериб шоширмоқ, қистовга олмоқ, ошиқтирмоқ. [*Ўзбек ойим*] *тўйни тез бошлаш учун ўғлини Марғилон кетмакка қистай бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.| Тез, дарҳол қайтиб беришни талаб қилмоқ. *Қарзни қистамоқ. Нокасдан қарз бўлма, ҳам йўлда қистар, ҳам гўрда.* Мақол. ▪ *Бир куни мусаллас суздим; сузмасам бўлмас эди, чунки амаким хумини қистади.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

3 Тез юришга ундамоқ, тезламоқ. *Ҳўкиз калласини эгиб омочни тортишга уринар, қўшчи ҳа деб қистар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 *(ш. аффикслари билан)* Ўзидан олдин келган сўз билан ифодаланган иш-ҳаракатни бажаришга кучли хоҳиш ёки қайтариб бўлмайдиган талаб пайдо бўлганлигини билдиради. *Билгиси қистади. Сўзлагиси қистади. Йўталгиси қистаяпти. Ғайратсизнинг ғайрати иш битганда қистайди.* Мақол. ▪ *Унинг* [*Қаюмнинг*] *бу ҳаракатидан аччиғим қистади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Биласизми, кўнглинг қумсаганини кўргинг қистаганда кўролмасанг .. жуда оғир.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИСТАНГЛАМОҚ *диал.* Қистамоқ, қистовга олмоқ. *Бизни ҳа деб қистанглайсиз-у, келин аямга индамайсиз-а, Муса ака, аёллардан бири гап қотди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚИСТАТМОҚ қистамоқ *фл. орт. н. Қарзни қистатмай қайтармоқ. Унинг кўриниши кишининг кулгисини қистатади.* ▪ *Хонимбиби қизларга қистатиб ўтирмай, ўрнидан сакраб турди-да, ўйнаб ҳам кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚИСТАШМОҚ қистамоқ 1—3 *фл. бирг. н. Мезбонлар меҳмонларни ебичиб ўтиришга қисташди. Мени, тезроқ кўчиб келинг, деб хўп қисташди.*

ҚИСТИРИЛМОҚ қистирмоқ 2—6 *фл. мажҳ. н. Чаккага қистирилган гул.* ▪ *Тошкентлик мардикор .. липпасига қистирилган кир бўз халтачани — ҳамённи олиб, танга, чақа аралаш бир сўмни санаб тўкди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚИСТИРИҚЛИК Қистирилган, қистириб, тиқиб, суқиб қўйилган. *Замоннинг .. эгнида барлари белбоғига қистириқлик қора чопон.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Кампир*] *негадир шошиб кўйлаги енгига қистириқлик рўмолчани олиб қўлларини артарди.* Ў. Умарбеков, Она.

ҚИСТИРМА 1 Нарсаларнинг ўртасига, орасига қистириб, тиқиб, суқиб қўйилган нарса.

2 *тех.* Машина, механизм, иншоот қисмларининг бириктиш юзасини зичлаш учун орасига қўйиладиган юпқа эластик деталь. *Резина қистирма. Мис қистирма.*

♦ **Қистирма қилмоқ** гап орасида бирор нарсага шама, луқма ташламоқ.

ҚИСТИРМОҚ 1 қисмоқ *фл. орт. н.*

2 Орасига тиқиб, суқиб қўймоқ. *Қўлтиғига китоб қистирмоқ. Лабига папирос қистирмоқ. Чаккасига гул қистирмоқ.* ▪ *Унинг* [*Азизбекнинг*] *орқасидан, кумуш камарнинг ўнг томонига қилич, сўлига тўппонча қистирган бир киши келар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўғлим, ана у беҳининг каллагига газета қистириб қўйган эдим, шуни олиб кел.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.| Тагига қўймоқ, бостирмоқ. *Стол оёғига тахтача қистирмоқ.* ▪ [*Бой*] *хатни курси устидаги қуруқ патнис тагига қистирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *с. т.* Қўлига тутқазмоқ, ушлатиб қўймоқ, бермоқ. *Домла орқага ўтиб .. Саидийнинг қўлига қоғоз қистирди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Қиёмхонов шофёрга уч сўм қистириб, бирор фалокатни сезгандай машинадан имиллаб тушди.* Э. Носиров, Топширилмаган совға.

4 *этн.* Тўй-ҳашамларда ўйинчи, ҳофиз ва ш. к.ни рағбатлантириш учун чаккасига ёки қўлига пул суқиб қўймоқ. *Ўйинчига кўплар пул қистирди.*

5 *кўчма* Бирор нарса ҳақида йўл-йўлакай луқма солмоқ; гап орасида гапириб ўтмоқ; қўшиб қўймоқ. *Яқинда поччам катта сумма зарур бўлиб қолганини сўз орасида қистириб ўтди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Тўланбой мўйлов*] *икки гапнинг бирига ё байт, ё бўлмаса ибратли бир ҳикоят қистириб ўтмаса кўнгли жойига тушмайди.* С. Аҳмад, Уфқ. [*Зокир ота:*] *Камчиликларни танқид қилганимда мактаб масаласини ҳам қистириб ўтсам бўлар эди, лекин бу масала алоҳида қўйилганлиги учун қистирмадим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

6 *с. т. дағл.* Иш, ўқиш ва ш. к.га киргизиб қўймоқ, жойламоқ. [*Зargarов:*] *Ие, тағин нима қилдим дейди-я!.. Хотининг ўқийман деса битта-яримта мактабга қистириб қўймайсанми-ю, яна битта туққанидан кейин ўзи ташлаб кетмайдими?* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ҚИСТИР-ҚИСТИР *с. т.* Қўплаб пул қистириш. *Ашула қоқ белига келганда, қистир-қистир бошланиб кетди.*

ҚИСТИРҒИЧ *айн.* **қисқич.** 2.

ҚИСТОВ 1 қистамоқ *фл. иш оти.*

2 Қаттиқ қисташ, ундаш, қисталанг қилиш, шошилтириш; қистоқ. *Тўй қистови билан тўн битар.* Мақол. ▪ *Элмурод ҳамманинг бараварига қистовига қарамай, тўрга чиқмади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Раис.. Қодиржоннинг қистови билан фикрини очиқ айтишга мажбур бўлди.* М. Назаров, Жилвон жилғалари. **Қистовга олмоқ** қаттиқ қистамоқ, қисталанг қилмоқ, шоширмоқ. *Унинг* [*Шакарнинг*] *пирпираб турувчи узун киприклари остида чиройли жилмайган кўзларидан «мунча одамни қистовга оласиз?» деган гинани уқдим.* Ҳ. Назир, Қўктерак шабадаси.

3 *сфт* Сира кечиктириб бўлмайдиган; ошиғич, қистовли. *Директор энг олдин ана шу шошилинч, қистов ишларни адо этарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. ‖ *У яна .. гап бошлармикан деб қўрқиб турган эдим, йўқ, иши қистов экан, боғига кетди.* С. Аҳмад, Лочин.

ҚИСТОВЛИ Сира кечиктириб бўлмайдиган; зуд, зарур, ошиғич. *Қистовли иш.*

ҚИСТОҚ *айн.* **қистов** 2. **Қистоққа олмоқ** *айн.* **қистовга олмоқ** *қ.* **қистов** 2. *Фаришталар кўплашиб холани қистоққа олдилар.* Ғайратий, Довдираш.

ҚИСТОҚЛАМОҚ Қаттиқ қистамоқ, қистовга олмоқ. *Аламли сўздан.. Қистоқлаб бари, тинглашди қўймай.* Ғ. Ғулом.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҚИСҚА 1 Бўйлама ўлчами, узунлиги унча катта бўлмаган; калта. *Қисқа ёғоч. Қисқа йўл. Қисқа сочли аёл. Бўйи қисқа одам. Бўйини қисқа от. Қисқа метражли фильм.* || *Ёғочни узун, темирни қисқа кес.* Мақол. ▪ *Икки йўловчининг қисқа соялари катта-кичик тош, турли дашт ўсимликлари устидан эгилиб борар эди.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Зайнаб қисқа бўй, гўштдор ва оқ танли эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қисқа тўлқинлар** 10 метрдан 200 метргача бўлган радиотўлқинлар. **Қисқа тўлқинли** *радио* 1) 10—200 метр узунликдаги. *Қисқа тўлқинли радиосигнал;* 2) қисқа тўлқинда ишлайдиган. *Қисқа тўлқинли радиоприёмник.*

2 Узоқ давом этмайдиган, оз вақт давом этадиган, оз вақтли. *Қисқа кун. Қисқа иш ҳафтаси. Қисқа мажлис.* || *Ёз кечаси қисқа.* || *Қисқа нафас олмоқ.* ▪ *Эрталаб завод гудогининг қисқа-қисқа овози эшитилди.* Р. Раҳимов, Шонли кунлар хотираси. *Ўн иккита патроннинг ўн биттасини уч қисқа очередда нишонга жойлади Элмурод.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. || *Қисқа гапирмоқ. Хатни қисқа ёзмоқ.* ▪ *Ёнимда хаёл суриб ўтирган бек: «Боранда биласиз, домла» деб қисқагина жавоб қилиб қўя қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Фикрни домлага маъқул келадиган бир тарзда қисқа ва равшан қилиб ифодалаб берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Гапнинг** (*ёки* **сўзнинг**) **қисқаси** 1) гапнинг хулосаси, асосий маъноси, мазмуни; гапнинг лўндаси. *Хўш, энди аризадан асл муддаонгиз нима? Гапнинг қисқасини айтинг.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) *кирш с.* қисқаси, хуллас.— *Гапнинг қисқаси, анча сарсон бўлдик,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *кўчма* Етарли эмас, етук эмас, ноқис, кўтоқ. *Андишаси қисқа. Сабру-тоқати қисқа.* ▪ *«Сочи узун, ақли қисқа»,— деб хотинини яна жеркигандан кейин, Содиқ давом этди.* Айний, Қуллар. **Қисқа ўйламоқ** етарли даражада ўйламай, оқибатини тушуниб етмай, осон фаҳмлаб иш тутмоқ, юзаки ўйламоқ. [*Азизбек:*] *Сиз, яхшиларим, бу қисқа ўйлашингиз билан ўз оёғингизга ўзингиз болта уриб, яна қипчоқлар қўлига қарам бўласиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Тили қисқа** *айн.* **тили қисиқ** *қ.* **тил.** *Нима, айтмасдан, тилим қисқами?* А. Қаҳҳор, Янги ер. **Қўли қисқа** *қ.* **қўл** 9.

ҚИСҚАЙМОҚ *с. т.* Қисқармоқ.

ҚИСҚАЛИК қисқа *с. белги отл.* *Вақтнинг қисқалиги. Ақлнинг қисқалиги. Гапнинг қисқалиги.*

ҚИСҚАРМОҚ 1 Бўйлама ўлчами, узунлиги озайиб, калта, қисқа бўлмоқ. *Йўл қисқарди. Кун тик келиб, соя қисқарди.* ▪ *Саватнинг оғирлиги остида бўйи қисқаргандай, япасқи нонвой ҳар кун пешин вақтида иккита ширмой нонни бойга ташлаб кетар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Давом этиш вақти камайиб қисқа, калта бўлиб қолмоқ. *Ёзда тун қисқаради, қишда кун қисқаради. Бизда ҳафталик иш соати қисқарди.*

3 Миқдор ёки ҳажм жиҳатдан камаймоқ, озаймоқ. *Идора хизматчиларининг сони қисқарди. Харажатлар икки ҳисса қисқарди.*

4 *мат.* Бирор сонга касрсиз бўлинмоқ; шундай сонга бўлингандан кейин кичик сонларда ифодаланмоқ. *Бешга қисқармайдиган сонлар. Бу каср учга қисқаради.*

ҚИСҚАРТИРИЛМОҚ қисқартирмоқ *фл. мажҳ. н.* *Мақола бирмунча қисқартирилди. Каср иккига қисқартирилди. Харажатлар анча қисқартирилди.* ▪ *Иш шароити оғир бўлган бир қатор касблар учун иш куни етти ва олти соатгача қисқартирилганлиги .. дам олиш ҳуқуқини таъминлайди.* «ЎзССР Конституцияси».

ҚИСҚАРТИРМОҚ қисқармоқ *фл. орт. н.* *Кўйлакни қисқартирмоқ. Чекиш умрни қисқартиради. Ремонт харажатини икки марта қисқартирдик. Касрни тўртга қисқартирмоқ.* ▪ *Нега [худо] мен учун ернинг танобини тортиб, йўлни қисқартирмайди!* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚИСҚАРТИШ 1 қисқартмоқ *фл. иш оти.*

2 *айн.* **қисқартма** 3.

ҚИСҚАРТМА 1 Қисқартирилган, мухтасар текст. *Диссертациянинг қисқартмаси.* || *Романнинг қисқартма варианти.*

2 Қисқартирилган сўз, ибора ва ш. к. *Шартли қисқартмалар.* **Қисқартма отлар** бир неча сўзнинг бош қисмидан тузилган отлар, аббревиатуралар (мас., СССР, райком)..

3 Текстнинг қисқартирилган ери, қисми; қисқартиш. *Муҳим қисқартмалар.*

ҚИСҚАРТМОҚ қисқармоқ *фл. орт. н.* *Мақолани қисқартмоқ. Штатни қисқартмоқ.* ▪ *Комсомол бўлиб, сочини қисқартган бу қизча катта ёшли эркаклардан ҳам донороқ бўлган.* Айний, Қуллар.

ҚИСҚАСИ *кириш с.* Қисқа, лўнда қилиб айтганда, гапнинг лўндаси; хуллас калом. [*Оқила:*] *Ўзи жуда ҳалол, меҳнаткаш, болаларга жуда меҳрибон, қисқаси, баҳоси йўқ хотин.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ҚИСҚАЧА Қисқа шаклдаги; мухтасар. *Қисқача луғат. Қисқача ахборот. Қисқача таржимаи ҳол.* || *Қисқача сўзламоқ. Фикрини қисқача (қилиб) баён этмоқ.* || *Менинг сўзим қисқача.* ▪ *Мен бунга қисқача жавоб ёзиб, «Янги йил сиз эсон-омон келган куни киради»,— дедим.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Йўлчи Гулнорнинг бошини силаб, воқеани қисқача айтиб берди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚИСҚИЧ 1 Нарсаларни қисиб ушлаш учун ишлатиладиган асбобларнинг умумий номи. [*Қудрат*] *чап қўлидаги узун темир қисқичда қисилган ва устини кул босган бир юмалоқ темир чўғни сандонда болғаламоқда.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қоғоз ва ш. к.ни бир-бирига ёки бирор нарсага бириктириб қўйиш учун ишлатиладиган мослама; скрепка. *Ҳужжатларни қисқич билан делога тиркамоқ.* | Ёйилган кирни арқонга маҳкамлаб қўйиш учун ишлатиладиган мослама.

ҚИСҚИЧБАҚА Бўғин оёқлиларга мансуб, ширин сув ҳавзаларида яшайдиган, танаси қатгиқ қобиқ билан қопланган, калласи ёнида панжалари бўлган жонивор.

ҚИТИЛЛАМОҚ *айн.* **қитирламоқ.**

ҚИТИР *тақл. с.* Қуруқ нарсаларни тирнаганда, бир-бирига ишқаганда, кемирганда ҳосил бўладиган товушлар ҳақида.

ҚИТИРЛАМОҚ «Қитир-қитир» овоз чиқармоқ, қитилламоқ. *Қалами енгил қитирлаб, чиройли ҳарфлар тушмоқда.* Ойбек, Навоий. *«Наҳотки, улар шунчалик маккор!» — деб кўнглидан ўтказди хотин ва ётоқ эшигидан қитирлаган овоз эшитиб, бетинчланди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚИТИРЛАТМОҚ қитирламоқ *фл. орт. н.* *Бобохўжа домла битта сонни ёзиши учун доскага бўр суркаб, қанча қитирлатар эди, ахир.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚИТИР-ҚИТИР қитир *с. такр.* *Хонага жимлик чўкади. Перонинг қитир-қитири эшитилади.* Н. Шаламова, Ажойиб ҳаёт саҳифалари. || *Маҳмуд ака «Москвич» приёмнигини бурар, приёмник қаттиқ ҳуштак чалар ва қитир-қитир қиларди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ҚИТИҚ Терига, баданга бирор нарсанинг тегиши, қитиқлаши туфайли юзага келадиган асабий сезги. *Қитиғи тез одам. Қитиғи йўқ одам.* ▪ *Бегимхоннинг қитиғи зўрлигидан ўзини тутолмай «вой!» деб ёнига ташланди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. [*От*] *қитиғини бойга кўрсатади. Менинг тагимда пашмакдай мулойим юради бу жонивор!* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Бувасининг бир тутамгина соқоли юзига тегиб, [боланинг] қитиғини келтириб қўлдирарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

◆ **Қитиқ парига** (*ёки* **патига**) **тегмоқ** *айн.* **қитиғига тегмоқ.** *У [Аҳмаджон] аъзамнинг тегажоқлигини қораларди. «Қитиқ паримга тегиб нима қилардинг!»* Ф. Насриддинов, Кўнгил. **Қитиқ парини** (*ёки* **патини**) **юлмоқ** *айн.* **қитиғини ўлдирмоқ.** *Мен буларнинг қитиқ патини юлиб, ром қилиб олмоқчиман.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Қитиғига тегмоқ** ғашини, аччиғини келтирмоқ, ғашига тегмоқ. *Совуқ жавоб Содиқ аминнинг қитиғига тегди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қитиғини ўлдирмоқ** 1) ғаши, аччиғи келмайдиган, чўчимайдиган қилиб қўймоқ; 2) *кўчма* гапга кирадиган, ювош қилиб қўймоқ. *Бу қўл эриш кўринмаслиги, хуркитмаслиги учун ҳозирдан унинг кўзига ис-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сиқ кўриниш, қитиғини ўлдириш керак. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИТИҚЛАГИЧ *физиол.* Қитиқ ва умуман ҳис уйғотадиган, асабларни ҳаракатга келтирадиган нарса, фактор. *Химиявий қитиқлагичлар.*

ҚИТИҚЛАМОҚ 1 Терига, баданга тегиб ёки қўл тегизиб кулги қистатмоқ. *Бир-бирини қитиқлаб, ҳиринглашган қизлар Нозикнинг сўзига қулоқ солмадилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *физиол.* Қўзғатмоқ, уйғотмоқ, таъсир қилмоқ (асабни, организмни, айрим органни). *Нерв учларини қитиқламоқ.*

3 *кўчма* Безовта қилмоқ, кўзғатмоқ, кучайтирмоқ. *Қовурилаётган кабоб ҳиди димоғни қитиқлайди.* И. Муқимов, Қутлуғ қадам. *Бу гаплар кишиларнинг мудраган руҳларини қитиқлади, чойхонада «ақл талаш» бошланди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Хушбўй еллар билан диллар завқини Қитиқлар .. оромбахш, севикли баҳор.* Х. Расул. **Юракни (*ёки* дилни, қалбни) қитиқламоқ** кишига ёқиб ширин ҳис-туйғулар уйғотмоқ, роҳат бахш этмоқ, завқ-шавқ бағишламоқ. *Машинанинг дарчасидан кираётган ўйноқи шабада дилларни қитиқлади.* Т. Расулов, Марҳамат.

4 *кўчма* Ғашини ёки аччиғини келтирмоқ, зардасини қайнатмоқ. *Салимхоннинг келишмаган товуши уни қитиқлади ва у ҳам қўшила бошлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИТИҚЛАНМОҚ қитиқламоқ 1,2 *фл. мажҳ. н. Асабларнинг қитиқланиши.*

ҚИТИҚЛИ Салга қитиғи келадиган, қитиқдан чўчийдиган, қитиғи зўр. *Қитиқли одам. Қитиқли от.*

ҚИТИҚЛОВЧИ 1 **қитиқламоқ** *фл. ш. оти. Ҳавони қовурилган гўшт билан кўк пиёзнинг иштаҳани қитиқловчи ўткир бўйи тутди.* О. Ёқубов, Тилла узук.

2 *кўчма* Қўзғатадиган, безовта қиладиган. **Юракни (*ёки* дилни, қалбни) қитиқловчи** жуда ёқимли; кишига завқ-шавқ бағишлайдиган, ширин ҳис-туйғулар қўзғатадиган. *Юракни қитиқловчи куй.*

3 *айн.* **қитиқлагич.**

ҚИТМИР [*а*] Ўтакетган фитна, дағал, ғаламис. *Саидғози ўлгундай қитмир, қурумсоқ, ҳамма вақт нолигани-нолиган эди.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Умаров*] *қитмир, шахсиятпараст, кўзбўямачи, .. яна алланималар деб уни* [*Очиловни*] *танқид қилавериб, охири ишдан олинишига сабаб бўлди.* А. Муҳиддин, Характеристика.

ҚИТМИРЛИҚ I **қитмир** *с. белги оти.* [*Шокирвойнинг*] *оддий муомаласи ҳам дағаллик, минг хил кесатиқ. Бунинг устига қитмирлигини айтинг.* А. Муҳиддин, Зебонинг севгиси.

2 Қитмир одамларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Қитмирлик қилмоқ.* ▪ *Таассуфки, менда ҳам шу қитмирлик касаллиги бор.* А. Абдураззоқ, У дунёда. *Бўриев Самандаровнинг қитмирлик қилиб, ресурслар ҳақида маълумот бермасликка уринганини пайқади.* А. Мухтор, Туғилиш.

ҚИТТАЙ, ғдек Оз, озгина, бир оз, жиндай. *Қиттай сув. Қиттай туз.* || *Қиттай ичмоқ. Қиттай мизғиб олмоқ.* ▪ *Осмон тиниқ, кўм-кўк шишадай, Қиттай ҳам булут йўқ.* Ҳ. Олимжон.

ҚИТТАҚ *с. т.* Қиттай, озгина.

ҚИТЪА [*а*] 1 Ернинг денгиз ва океанлар билан қуршалган қолтита алоҳида қисмларидан ҳар бири. *Африка қитъаси. Европа қитъаси. Осиё қитъаси.*

2 *кам қўлл.* Алоҳида маъмурий территория, мамлакат. *Кўчманчи музларда ажиб, ғалати, Совет қитъасининг бир вилояти.* Ғ. Ғулом. *Дунёнинг кўп машҳур қитъаси эди Талай можародан ўтиб Туркистон.* Шайхзода.] Маълум территориянинг бир қисми; бўлак, қисм. *Рафиқовнинг фикри билан колхоз етти қитъага бўлинади: буларни «бўлтак» деб аташга қарор қилинади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Пахта экилган бир қитъа ер устида тўпланган бир неча колхозчилар ўртасида қизғин баҳслашув бормоқда эди.* Айний, Қуллар.

3 *ад.* Фақат жуфт мисралари қофияли бўлган кичик шеърий форма. *Навоий қитъалари.* ▪ [*У*] *ўнлаб янги ғазаллар, қитъалар эшитди.* Ойбек, Навоий.

ҚИТЪАЛАРАРО 1 Бир қитъадан бошқа қитъага борадиган, етадиган. *Қитъалараро баллистик ракета.* | Бир қитъа билан иккинчисини боғлайдиган; қитъалар орасида қатнайдиган. *Қитъалараро пассажир самолётлари.*

2 Бир неча қитъага оид, бир неча қитъа ўртасидаги, улар учун муштарак. *Қитъалараро тинчлик форуми. Қитъалараро тинчлик комитети.*

ҚИХ I *тақл. с.* Томоқни қирганда ёки томоқ қириб кулганда чиқадиган товуш ҳақида.— *Қих ..— деди Мели полвон: — Ҳамманинг терисига сомон тиқар эмиш, .. қих.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚИХ II *айн.* **қиха.**

ҚИХА *бол.* Қир, ифлос, бижий. *Бу қиха, ема.*

ҚИХ-ҚИХ қих *с. такр. Кампир унда-бунда қолган, тишқоли сурилган тишларини очиб қих-қих кулди ва хўжайиннинг буйруғини кутди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚИХ-ҚИХЛАМОҚ Томоғини қириб овоз чиқармоқ ёки кулмоқ. *Жамолбой ҳаммага бир-бир қараб, қих-қихлаб кулиб қўйди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚИЧАМОҚ *диал.* 1 Бирор иш-ҳаракатни тезроқ бажаришга тиришмоқ, шошилмоқ, ошиқмоқ. *Парларидан терлар оқиб боради, у ҳавода қичаб парвоз қилади.* «Алпомиш». *Кечга қолмайлик деб қичаб жўнади.* «Ширин билан Шакар».

2 Шоширмоқ, шошилтирмоқ, тезлатмоқ. *Отни қичамоқ.* ▪ *Қамчи бериб чу деди, Қаттиқроқ, уни қичади.* «Равшан». | Қистовга олмоқ, қистамоқ. *Қарзни қичамоқ.* ▪ *Равшанхон ўғлонга бир сўз деб, пулини қичаб турибди.* «Равшан».

ҚИЧАТМОҚ қичамоқ 2 *фл. орт. н. Отни қичатмоқ.*

ҚИЧИМА Баданга майда пуфакчалар тошириб қичитадиган юқумли тери касаллиги.

ҚИЧИМОҚ 1 Қичиқ туриб, қичиғи қўзғаб безовта қилмоқ. *Унинг аъзойи бадани қичияпти. Яраси қичияпти. Кўзим қичияпти.*

2 Қашимоқ; қичинмоқ. *Оёқларини қичиб қонатиб юборибди.*

♦ **Қўли қичиди** бирор иш қилгиси ёки муштлашгиси келди. *Қиличбоз йигитларнинг юраклари тошиб, қўллари қичиб, жангни қумсар, бўронли кунларни кутиб сабрсизланардилар.* Ойбек, Навоий.

ҚИЧИНМОҚ Қичиган жойни тинчлантириш, қичиғини босиш учун ишқаламоқ, бирор нарсага суркамоқ ёки қашимоқ; қичимоқ, тирнамоқ. *Қичиниб ҳамма ёғини юлиб юборибди.*

ҚИЧИНТИРМОҚ қичинмоқ *фл. орт. н.*

ҚИЧИТМОҚ қичимоқ *фл. орт. н. Қичитқи ўт баданимни қичитиб юборди. Тутун томоғимни қичитяпти. Орқасини бировга қичитмоқ.* ▪ *Кузнинг ёқимсиз шамоли ўпкани қичитиб, йўтални қистатар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Йигит*] *бу гапни ҳам унинг тилини қичитиш учун айтган бўлса керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚИЧИТҚИ: қичитқи ўт (*ёки* **тикан**) поя ва барглари баданга тегса қичитиб, ачиштирадиган тукчалар билан қопланган ўсимлик.

ҚИЧИШМОҚ 1 **қичимоқ** *фл. бирг. н.* 2 *айн.* **қичимоқ** 1. *У кўздан йўқолгандан сўнг дўпписини кўтариб, қичишмаса ҳам, бошининг орқасини қашлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИЧИШТИРМОҚ қичишмоқ 2 *фл. орт. н. Қичитқи ўт оёқларимни қичиштириб юборди.*

ҚИЧИҚ 1 Қичинишга мажбур қиладиган ҳис-туйғу. *Аъзойи баданимга қичиқ турди. Яранинг қичиғи босилди.*

2 *кўчма* Енгиб бўлмайдиган кучли хоҳиш, истак. *Қичиғини бос(тир)моқ.*

3 *кўчма* Қишини ўзига тортиш ҳиссини уйғотиш учун қилинадиган шўх ҳаракат, қилиқ; ноз-ишва, карашма, ғамза. || *Қичиқ хотин. Қичиқ қилмоқ.* || — *Қизиқ,— кўзларини қичиқ сузиб, хотин гапира бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Шўх, шўхчан(г), ўйноқи. *Қичиқ ашула.*

♦ **Қичиқ атлас** атласнинг шўхчан гулли бир тури. *Шу вақт эшик очилиб, жувон кириб келди. Устида ўша қичиқ атлас кўйлаги, фақат енгини шимариб қўйибди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИЧИҚЛИҚ қичиқ *с. белги оти. Қичиқлик қилмоқ.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҚИЧОВ *диал.* Қистов, қистоқ. *Қичов қилмоқ.* ▪ *Бу қичовга бу отларинг бўлмайди, Тулпор эмас, мунинг бари ёбидир.* «Равшан». *Кеч қолмайин қичов билан борарсан, Насиб бўлса, сен ёрингни оларсан.* «Муродхон».

ҚИЧҚИРИШМОҚ қичқирмоқ *фл. бирг. н.*— *Юкни бекорга ташиймизми, қобирғамиз синай деди! — қичқиришди бошқалар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚИЧҚИРИҚ 1 Қулоқни тешгудай қаттиқ овоз; бақириқ. *Болаларнинг қичқириғи.* ▪ *Шу пайт қайдандир қичқириқ эшитилиб, атрофни қийчув босди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Бирдан пастдан, тоғ қазувчилар манзилидан шодиёна қичқириқлар кўтарилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Хўрознинг қичқириши; хўроз қичқирадиган пайт. *Охири шу қарорга келдик. Мен қочадиган бўлдим ва биринчи хўроз қичқириғида Янгибозорга қочиб кетдим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚИЧҚИРМОҚ 1 Қулоқни тешгудай қаттиқ овоз чиқармоқ; бақирмоқ. *Ура! деб қичқирмоқ. Қичқириб гапирмоқ.* ▪ — *Ёлғон! — Ғуломжон даҳшатли .. қичқирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Хўрознинг қичқиришини эшитганмисиз?* А. Қаҳҳор, Бек.| Ўкирмоқ, чинқирмоқ. *Поезд қичқиришини эшитиб, юрагим бир орзиқиб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Қаттиқ овоз билан чақирмоқ.

3 *кўчма* Ҳаммага овоза қилмоқ, жар солмоқ. *Масъул ишчиларнинг шу чиқишлари тўғрисида газеталар бир неча ҳафталаргача қичқирди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИЧҚИРОҚ Қичқириб гапирадиган, бақироқ.

ҚИЧҚИРТИРМОҚ қичқирмоқ *фл. орт. н.*

ҚИЧҚИРТМОҚ қичқирмоқ *фл. орт. н.*

ҚИШ Йилнинг куздан кейин келадиган совуқ фасли. *Совуқ қиш. Қаҳратон қиш. Қиш фасли. Қишга чидамли навлар (бот).* ▪ *Эрта қишнинг совуқ нафаси унинг димоғига гуп этиб урди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚИШБОП Қишда қўл келадиган, қишда ишга ярайдиган, асқатадиган. *Қишбоп кўйлак.*

ҚИШИН-ЁЗИН Қишда ҳам, ёзда ҳам; йил бўйи. *Қурилиш қишин-ёзин тўхтамади.* ▪ *Деҳқон қишин-ёзин ишлайди-ю, кузга бориб илиги қурийди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИШКИ 1 Қишга оид; қишга хос бўлган. *Қишки кун. Қишки совуқлар.* ▪ *Дарахтлардаги сариқ барглар тўкилиб тугалган, ер юзи ўзининг қишки сариқ кийимини кийган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қишда бўлган ёки бўладиган; қишдаги. *Қишки мусобақалар. Моллар-нинг қишки парвариши.* | *айн.* **қишлик** 1. *Қишки спорт зали.* ▪ *Курбон ота елиб-югуриб сал кунда қишки ва ёзги қизил чойхонанинг кам-кўстини тўғрилаб олди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚИШЛАМОҚ Бирор жойда қишни ўтказмоқ, қишда бирор жойда туриб яшаб қолмоқ. *Тоғда қишламоқ. Бу йил боғда қишладик.*

ҚИШЛАТМОҚ қишламоқ *фл. орт. н. Қўйларни қишлатиш — чорва хўжалиги турмушида энг жавобгар давр.*

ҚИШЛИК 1 Қишга мосланган, қиш учун белгиланган, қишда ишлатиладиган ёки ишлайдиган; қишки. *Қишлик кийим. Қишлик спорт саройи.* ▪ *Хўжаликка керакли бинолар, ҳаммом, қишлик боғча, қишлик чойхона муддатидан анча бурун битди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Қиш давомида ейиш-ичиш, ишлатиш учун етарли нарса. *Қишлигини ёзда ғамлаб қўймоқ.* ▪ *Мулла Обид ўн уч кун деганда, беш таноб ерни чопиб, ерни қип-қизил шудгорга айлантиради, бир четга хирмон каби ғумай ва ажриқларни йиғиб, бир қишлик ўтинни ҳам олади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚИШЛОВ 1 **қишламоқ** *фл. иш отн.*

2 Чорва молларининг қишлаб қолган еридаги боқуви. *Чўпонлар чорва қишловининг .. намунали ўтишига эришаётирлар.* Т. Хушназаров, Адирлар бағрида.

3 Кишилар ёки чорва моллари қишлайдиган, қишда яшайдиган жой. *Қишловларга ем-хашак етказиб бериш.* ▪ *У .. саҳройи халқнинг қишловларига от қўйиб, минглаб қўйларни ўлжа ҳайдашни севади.* Ойбек, Навоий.

ҚИШЛОВЧИ қишламоқ *фл. ш. отн.*

ҚИШЛОҚ Аҳолиси кўпинча қишлоқ хўжалик ишлари билан шуғулланувчи пункт; посёлка. *Обод қишлоқ. Колхоз қишлоғи. Қишлоқ хўжалиги. Қишлоқ хўжалиги машиналари. Қишлоқ хўжалиги институти.* ▪ *Эски қишлоқни янги, маданий социалистик қишлоққа айлантириш керак.* Уйғун, Навбаҳор.

ҚИШЛОҚИ 1 *с. т. эск.* Қишлоқда туғилиб ўсган, қишлоқча ҳаёт кечирадиган, шаҳарга хос муомала ва бошқаларни билмайдиган. *Бу кишининг қўлтиқбардорлари бир қишлоқи муллавачча эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *У [Мирзакаримбой] ҳозиргина ёдига олган қишлоқи Хушрўйбибини ҳам, кутилмаган вақтда йўқлаб келган бу арслондай қишлоқи жиянчани ҳам унутган.* Ойбек, Қутлуғ қон.‖ *Гапининг кўрслиги, муомаласининг совуқлиги учун қишлоқилар уни Соли совуқ деб атардилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кам қўлл. айн.* **қишлоқлик.**

ҚИШЛОҚЛИК Қишлоқда туғилиб ўсган, қишлоқда яшайдиган. *Отакул? Бизнинг қишлоқлик Отакул эмасми?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу ерда битган тармеванинг таърифи бутун дунёдан ҳам кўра, айниқса шу қишлоқлик катта бой Миржалол қуруққа маълум экан.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

ҚИШЛОҚЧА Қишлоққа, қишлоқ ҳаётига, қишлоқ кишиларига хос бўлган. *Шаҳарлик катта бир одамнинг олдига йиртиқ ва кирланган қишлоқча кийими билан қандай бориб кира олардим.* Айний, Эсдаликлар. [*Йўлчининг*] *сўзларидаги қишлоқча соддалик ва тўғрилик .. унга [бойга] жуда ёқди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚИШЛОҚЧИЛИК Қишлоқ шароити ва унга хос одатлар, муносабатлар, муомалалар. *Элмурод нонга қўл узатди. Олахўжа унинг очлигини сезгандай, нон кавшаб туриб гапирди:— Қишлоқчилик .. Бу ерда ошхона деган гап йўқ.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚИЯ 1 *от* Бир томони баланд, бир томони паст жой, бир томони юқори кўтариладиган ер; қиялик, ўр. *Карвонни ҳоритар йўлнинг қияси.* «Алпомиш».| Тоғ, тепалик ёнбағри. *Қийғир деган қуш ўлтирар қияда. Бундай сулув йўқдир ушбу дунёда.* «Ёдгор».

2 *от* Қийғоч очилган нарсаларнинг оралиғи, тирқиши. *Эшикнинг қиясидан қарамоқ.* ▪ *Чодир пардаси қиясидан амирнинг кўзи биринчи марта қўлида бургут қўндирган Ҳайдар мерганга тушди.* Жўрабоев, Мулла Б. м.

3 *сфт* Бир томони баланд, бир томони паст; оғма, нишаб. *Қия ер. Қия йўл.* ▪ *Аксари қия жойлардан довон ошиб бориладиган Қайнар йўли ҳозир от-арава учун ёпиқ.* С. Анорбоев, Оқсой.

4 *сфт* Қийғоч очилган, сал очилган, сал очиқ. *Қия эшикдан қарамоқ.*‖ *Эшикни қия очмоқ. Сандиқ қопқоғини қия қилиб кўтармоқ.* ▪ *Хотин тўхтади ва йигитга қараб бетидаги чашм бандини қия очди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Қиз қия қолган эшикни секин зичлади-да, ўйланиб йигитнинг кетидан қараб қолди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

5 *сфт* Бурчакма-бурчак ёки қиялаб йўналган; оғма, ётиқ. *Қия хат. Қия ёмғир.* ‖ *Ариза тепасига қия қилиб ёзилган резолюция. Рўмолни қия ўрамоқ. Чопонни устига қия ташлаб ётмоқ.* ▪ *Қия тушаётган қуёш нуридан унинг текис тараланган сочи ҳам .. товланиб турарди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Қия ўтирган Ҳаётнинг .. бўлиқ кўкраги нафасига ҳамоҳанг бўлиб гоҳ кўтарилар, гоҳ тушар .. эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Эрта-индиноқ Холтожихон трактор қия миниб, Ҳаётхонга баланддан қарайди.* Р. Раҳмонов, Бахт билан учрашув. **Қия қарамоқ** (*ёки боқмоқ*) 1) кўз қири билан қарамоқ, қайрилиб қарамоқ; *Шербек билан сипо кўришди-да, бош ҳисобчи Саидғозига ер остидан қия боқди.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) бир назар ташламоқ, илтифот қилмоқ, назар-писанд қилмоқ. *Тушимда энам .. йўл ўртасида қия боқмай кетяпти.* Ойбек, Қуёш қораймас; 3) *кўчма* ишончсизлик билан қарамоқ, ишонмаслик. *Колхозга бугун қия қараган одамлар эртага колхозчи бўлишига аминман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

◆ **Қия бўлмоқ** (*ёки* **бўлиб кетмоқ**) *с. т.* қилмишига яраша жавобгарликка тортилмоқ. *Акт Ҳаким акамлар-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

нинг қўлларидан нарига ўтмасин. Сал нарига ўтса борми, қия бўлганимиз ўша деяверинг, хўжайин. Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди.

ҚИЯЛАМА Бир томони баланд, бир томони паст; қия, нишаб. *Қиялама йўл. Қиялама адир.* ▪ *Баъзилар чўчиб кетиб, қиялама ердан оғиб тушай деди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.| Бурчакма-бурчак ёки қиялаб йўналган; оғма, ётиқ. *Қуёшнинг қиялама нури. Қиялама ёмғир.*

ҚИЯЛАМОҚ 1 Кўндаланг кесмай, қиясига, бурчакма-бурчак йўналмоқ. *Кўчадан қиялаб ўтмоқ. Қиялаб кесмоқ.*| Ётиқ, оғма равишда йўналмоқ. *Ёмғир қиялаб ёғмоқда.* ▪ *Уфқни қиялаб борувчи куз қуёши тикка кўтарилмай, тоғлар орқасидан ўтаркан, кун жуда тез кеч бўлиб қолди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Сал очмоқ, қийғоч қилмоқ. *Унинг диққатини шу чоқ эшикни қиялаб мўралаётган болалар тортди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Рўмолини қияламоқ** рўмол билан юзини ярим яширмоқ. *Майна шошиб рўмолини қиялади ва секин эшик томонга кўз ташлади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

♦ **Қиялаб ўтмоқ** четлаб, чап бериб ўтмоқ.

ҚИЯЛАНМОҚ қияламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Эшик қияланганича қолди. Ўнг тарафдаги сўқмоқ яйлов томон қияланиб кетган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИЯЛАТМОҚ қияламоқ *фл. орт. н.*

ҚИЯЛАШМОҚ қияламоқ *фл. бирг. н. Зарли рўмол ўрашганлар, Ўрагани ярашганлар,' Қиялашиб қараганлар, Юринглар Чамбил кетамиз.* «Равшан».

ҚИЯЛИҚ 1 қия 3—5 *с. белги оти. Йўлнинг қиялиги. Эшикнинг қиялиги. Қиялик бурчаги.*

2 Бир томони баланд, бир томони паст ер; қия, ёнбағир, ўр. *Тик қиялик. Қияликдан юриб юқорига чиқмоқ.* ▪ *Туман ичида қияликдан Поччаев тушиб келаётган эди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ҚИЯМА Қия ер, қиялик. *Қиямада сирпанчиқ отмоқ.* ▪ *Чигит ердан энди униб чиққанда, мурғак ғўзани сел савалаб кетди. Қияларни сув ялади.* М. Қўшоқов, Орзу.

ҚИЯСИГА *рвш* Қия йўналишда, қиялаб. *Йўлни қиясига кесиб ўтмоқ. Қиясига қараб юқори кўтарилмоқ.*

ҚИЯЧИЛ *фольк.* Қияликларда, адир, тоғларда чаққон юрадиган, абжир. *Илон сутин бердим ман, Илон турли келсин деб. Алқор сутин бердим ман, Кўп қиячил бўлсин деб.* «Хушкелди».

ҚИҚИЛЛАМОҚ *с. т.* Қиқирламоқ. *У қиқиллаб кулди.*

ҚИҚИР *тақл. с.* Паст товуш билан томоқдан кулганда чиқадиган кулги товуши ҳақида. *Тўртта бола кўчада қиқир ... қиқир.. «Санларга нима жин урди?» — дедим.* Шодиқул, Яширин гаплар.

ҚИҚИРЛАМОҚ Паст товуш билан томоқдан кулмоқ, «қиқир-қиқир» кулмоқ. *Обиджон, худди биров қитиқлаётгандай, қиқирлаб: — Сатторқул акамни бопладилар,— деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ўтирганлардан кимдир қиқирлаб кулиб қўйди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҚИҚИРЛАШМОҚ қиқирламоқ *фл. бирг. н. Мулланинг бу сафсаталарига аскарлар қиқирлашиб кулмоқда эдилар.* Айний, Қуллар.

ҚИҚИР-ҚИҚИР қиқир *с. такр. Қиқир-қиқир кулги.* ▪ *Теримчилар ўзаро нималарнидир пичирлаб, қиқир-қиқир кулишди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

ҚИҒИЛЛАМОҚ «Қиғ-қиғ» овоз чиқармоқ, «қиғ-қиғ» сайрамоқ. *Яқин ердан чуғурчиқлар қиғиллаши эшитилди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИҒ-ҚИҒ *тақл. с.* Чуғурчиқ, қарқуноқ каби қушларнинг овози ҳақида.

ҚОБИЛ [*а*] 1 Ҳар қандай ишга қобилияти, лаёқати бўлган; қобилиятли, лаёқатли. *Боришса қайтарма, болам. Кўп қобил, ўзингга ўхшаган ҳунарманд ўғлонлар-да, булар.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. || *Худойқул одамнинг қўлидан келадиган ҳар қандай ишга қобил эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Инсон—гавҳари қобил** инсон ҳар нарсага қобил, ҳар қандай оғирликка чидайди каби маъноларда айтиладиган ибора.

2 Сўзга кирадиган; ювош, мўмин. *Қобил бола.* ▪ *Бу мунозарада ҳам мулзам бўлган Шокир сўзни бошқа ёққа бурмоқчи ва ўзига бошқа «қобилроқ» эшитувчилар топмоқчи бўлиб: — Қулмурод, бу гапларни қўй,— деди.* Айний, Қуллар.

3 Қобил (*эркаклар исми*).

ҚОБИЛИЯТ [*а*] 1 Бирор ишга қобиллик, яроқлилик; бирор ишни бажара, қила олиш хусусияти, лаёқати. *Ишлаш қобилияти. Мудофаа қобилияти.* ▪ *Вақфга оид сарой, дўкон ва тижоратхоналар ҳам даромад бериш қобилиятини йўқотган эдилар.* Айний, Эсдаликлар.

2 Истеъдод, талант. *Ёш Алишер ўткир зеҳни, ажойиб қобилияти билан ҳаммани ҳайратда қолдирди.* «Адабиёт хрестоматияси». *Араббой ёмон ўқигани билан яхши ташкилотчи, катта мансабларга лойиқ қобилияти бор.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚОБИЛИЯТЛИ 1 Бирор ишга қобил, яроқли бўлган, бирор иш қўлидан келадиган; лаёқатли. *Ишга қобилиятли қариялар. Милтиқ кўтаришга қобилиятли кишилар.*

2 Истеъдодли, талантли. *Қобилиятли шогирд.* ▪ *Қобилиятли боланинг овозаси кун сайин кенгроқ ёйила бошлайди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҚОБИЛИЯТСИЗ 1 Бирор ишга қобил, яроқли бўлмаган, бирор иш қўлидан келмайдиган; лаёқатсиз.

2 Қобилияти, таланти йўқ; истеъдодсиз.

ҚОБИЛЛАШМОҚ 1 Бирор ишга қобилият, лаёқат касб этмоқ.

2 Сўзга кирадиган, ювош, мўмин бўлиб қолмоқ (болалар ҳақида).

ҚОБИЛЛИҚ қобил 1, 2 *с. белги оти. Ўсимликнинг шўр ерда ҳам ўсишга қобиллиги. Боланинг қобиллиги. Жонзилликдан жон чиқар, қобилликдан донг чиқар.* Мақол.

ҚОБИНМОҚ *диал.* Қопинмоқ, ўртанмоқ.

ҚОБИРҒА *айн.* **қовурға.**

ҚОБИҚ 1 Пўст, пўстлоқ, пўчоқ. *Дарахт қобиғи. Чигит қобиғи.*

2 Нарсаларнинг устини қоплаб, ўраб олган қаттиқ устки қатлами ёки пўст. *Ер қобиғи. Дирижабль қобиғи.*

♦ **(Ўз) қобиғига ўралмоқ** бошқалардан, ташқи дунёдан ажралиб ўзича, ўз ҳолича иш кўрмоқ, яшамоқ, ривожланмоқ ва ш. к.

ҚОБОН 1 Ёввойи чўчқа, тўнғиз. 2 Эркак чўчқа.

ҚОВ Алангасиз куйдирилган пахта, сўхта (халқ медицинасида кесилган ярага қўйиш учун ишлатилади). *Ёш ҳаким кечгача қилич ярасига қов қўйиб, малҳам суртиш, баданга санчилган ўқни олиб, боғлаб қўйиш билан овора бўлди.* М. Осим, Қитобга ихлос.

♦ **Қов қўймоқ** *с. т. дағл.* Ишни бузмоқ, расво қилмоқ.

ҚОВЖИРАМОҚ 1 Сувсираб ёки иссиқнинг зўридан, гармселдан сўлимоқ, қуриб бужмаймоқ, қуруқшамоқ. *Қовжираган барг. Қовжираган ўт.* ▪ *Адолат .. чанқаб, қовжираб турган ҳар бир ғўзага қараб ачинар ва тунги сувни шимириб тирилаётган ҳар бир ғўзани кўриб қувонарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.| Сувсизликдан қақрамоқ, порсилламоқ, ёрилмоқ. *Қовжираган ерлар. Ҳароратдан лаблари қовжиради.* ▪ *Гулханчиларнинг дала шамоли билан қовжираган юзларига тиниқ қизиллик югуриб оловланди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Суматранинг қовжираган чўлида Оч чўрилар йиғар эди тамаки.* Шайхзода.

2 Суви тортилиб қуриб қолмоқ. *Тўхтаб қолган, қовжираган булоқлар, Шарақ-шарақ яна қайнаб чиқмишдир.* Ғайратий.

3 *кўчма* Дард, алам ва ш. к.дан куйиб адо бўлмоқ, ўртанмоқ. *Шундан буён қиз айрилиқ дардида қовжирайди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

♦ **Кўзи қовжиради** уйқусизликдан кўзи ачишиб, қизариб, юмила бошлади. *Шу тобда Бектемирнинг қовжираган кўзи .. илдам келаётган оғир танкка тушди.* Ойбек, Қуёш қорайимас.

ҚОВЖИРАТМОҚ қовжирамоқ *фл. орт. н. Саратон қуёши чўл ўтларини қовжиратди.* ▪ *Уруш айни йигитлик йилларимизни қовжиратиб кетди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Кўксини ёндириб турган ўт хаёлларини ҳам, хотираларини ҳам қовжиратиб ташлагандек бўлди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚОВЖИРОҚ Қовжираган, қурган, қурушган. *Йўл кимсасиз, ҳатто*

www.ziyouz.com kutubxonasi

взма чигирткалар ҳам иссиқдан тинкаси қуриб қовжироқ ўтлар соясида мудраб қолганга ўхшайди. Н. Ёқубов, Бўсағада. *У қовжироқ лабларини ялаб, ҳансираб олдинга чопди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бир япроқдай қалтирарди қовжироқ тананг.* Ғ. Ғулом.

ҚОВЗАНМОҚ *диал.* Озгина емоқ, тотинмоқ, бир оз овқатланмоқ, тамадди қилиб олмоқ.

ҚОВЗАНТИРМОҚ **қовзанмоқ** *фл. орт. н. У [Умаркул] доимо белига нон тугиб юрар, қачон қорни очса, йўлда ўзини қовзантириб олар эди.* О. Ҳусанов, Ҳаёт ишқи.

ҚОВЗОҚ 1 Дуккакли ўсимликларнинг дони турадиган пўсти; қўзоқ. *Мош қовзоғи. Ловия қовзоғи.*

2 Маккажўхори сўтасининг пўстлоғи.

ҚОВОЧАК Пахтаси суғуриб олинган чаноқ, кўсак пўчоқлари. *Кўсак чувиш машинасидан чиқарилган қовочак орасида узун-қисқа толалар милтиллаб турибди.* М. Назаров, Дақиқа ва мисқол.

ҚОВОҚ I 1 Палак отиб ўсадиган, шапалоқ баргли, карнайсимон йирик сариқ гулли полиз ўсимлиги ва унинг турли шаклларда бўладиган йирик хосили. *Ёввойи қовоқ.* || *Қовоқ сомса. Қовоқ ош.* ▪ *Бош деб хом қовоқни қўтариб юрган экансиз-да!* Ойбек, Қуёш қораймас. **Дастмол қовоқ** хосили қозон сочиқ ёки .мочалка ўрнида ишлатиладиган қовоқсимон ўсимлик. **Ойим қовоқ** қ. **ойимқовоқ. Ош қовоқ** қовоқнинг овқатга солиб пишириб ейиладиган йирик тури. **Томоша қовоқ** қовоқнинг еб бўлмайдиган, майда, фақат зийнат учун экиладиган тури.

2 Шу ўсимликнинг хосили қобиғидан ясалган идиш. *Гулнор .. сув қовоқни олиб, булоқ томонга югуриб кетди.* Айний, Дохунда: *Кўзи тиниб, мияси ари қамалган қовоқдек ғўнғиллади.* С. Аҳмад, Ҳукм. || *Йигит унинг ёнига қовоқ косада совуқ сув қўйди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. **Нос қовоқ** 1) қовоқнинг ноксимон майда нави; 2) шундай қовоқ қобиғидан ясалган нос идиш.

♦ **Бува қовоқ** *с. т.* масхарабозларнинг юзга тутадиган ниқоби. **Қовоқ калла** (*ёки бош*) мияси йўқ, ақлсиз, аҳмоқ. *Шуни ҳам тушунмай сўраб ўтирасанми, қовоқ бош.* Айний, Жаллодлар.

ҚОВОҚ II Кўз косасини қопловчи, очилиб-ёпилиб турадиган тери. *Қовоғи шишибди. Қовоғини ағдариб кўрмоқ.* ▪ *Тожибой оқсоқол кўл кўтарганларни қовоқ тагида норози милтиллаган кўзи билан текшириб турди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Миршабнинг осилиб турган қовоғини, юзидан томиб турган заҳарини кўриб, Матқовул аллақандай бўлиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Бодом қовоқ** қ. **бодомқовоқ. Қирғиз қовоқ** қ. **қирғиз.**

♦ **Қовоғи солиқ** 1) нимадандир норози, хафа, кайфи бузуқ. *Кумуш жавоб бермади, қовоғи солиқ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) *кўчма* ёқасаёғгудай, авзойи бузуқ, айниган. *Ҳавонинг қовоғи солиқ.* ▪ *Қовоғи солиқ осмоннинг чеҳраси аста очила бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой. **Қовоқ солмоқ** *ёки* **қовоқни осилтирмоқ** норозилик ёки хафалик ифодалаб хўмраймоқ. [*Саодат*] *бировга кулиб қараса, бировга қовоқ солади.* И. Раҳим, Ихлос. **Қовоғидан қор ёғади** 1) жуда хафа, аччиғи чиққан, авзойи бузуқ. *Оқсоқолнинг қовоғидан қор ёғар, жуда жаҳли чиққан эди.* Ж. Шарипов, Хоразм; 2) баджаҳл, хўмрайган. **Қовоғини очмоқ** 1) кўзини очмоқ, қарамоқ; 2) *кўчма* чеҳрасини очиб қарамоқ, кулиб боқмоқ. *Ўзи ҳам, онаси ҳам бир оғиз гапирмаса, бир мартагина қовоғини очиб қарамаса-я!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚОВОҚ III *айн.* **қовоқхона.** *Шариф Сулаймон ҳозир бирон қовоқда, эҳтимол мажлис ўтказаётгандир.* Ойбек, Нур қидириб.

ҚОВОҚГУЛЛИЛАР *бот.* Қовоқ, қовун, тарвуз, мочалка каби палак отиб ўсадиган ўсимликлар оиласи.

ҚОВОҚ-ДИМОҒ Кайфият, авзо. **Қовоқ-димоғига қарамоқ** бировнинг хоҳиши билан ҳисоблашмоқ; бировнинг кайфиятига, кўнглига қараб иш тутмоқ. *Икки хотиннинг қовоқ-димоғига қараб, жанжалларига қози бўлиб, бошим қотади, деб қўрққан эдим.* Ойбек, Кутлуғ қон.

ҚОВОҚ-ТУМШУҚ: қовоқ-тумшуғини осилтирмоқ *айн.* **қовоқ солмоқ** қ. **қовоқ** II.

ҚОВОҚХОНА *с. т. эск.* Спиртли ичимликлар ичиладиган паст разрядли майхона. *Масжиднинг ёнгинасида пиво, вино сотадиган қовоқхоналар бор.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Вильгельмштрассега келиб .. бир қовоқхонани кўриб, икки кружкагина пиво ичадиган бўлдик.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚОВОҚХОНАЧИ *с. т. эск.* Қовоқхона эгаси ёки сотувчиси.

ҚОВОҒАРИ Аринниг заҳарли йирик тури.

ҚОВУЗ 1 Доннинг пўсти. *Тариқ қовузи.*

2 Ичига кўпинча тариқ пўсти солинган бешик тўшаги. *Орқасига қаттиқ қовуз ботган гўдак, чинқириб-чинқириб йиғлайди.* Ғ. Расул, Тўнғич ўғил.

ҚОВУЗЛОҚ *айн.* **қовуз** 2.

ҚОВУЗ(Ғ)ОҚ *айн.* **қовуз** 2.

ҚОВУН Қовоқгуллилар оиласига мансуб, ҳосили йирик ва ширин бир йиллик полиз ўсимлиги ва унинг хосили. *Ширин қовун. Қовун пайкали. Қовун сайили. Қовун уруғи. Бир тилик қовун. Қовун есанг, саҳар е, саҳар емасанг, заҳар е.* Мақол. || *Қовун полиз.* ▪ *Қовунга қаранг. Ҳар бири туянинг калласидай. Жуда сараланган.* Ойбек, Кутлуғ қон. **Қовун капа** қовун полиз ёнига қурилган капа, чайла. *Иқбол кун бўйи қизлар билан колхознинг пиёзини ўтаб, кеч пайт қовун капага қайтди-да, апил-тапил ювиниб, овқатлангач, шоти билан томга чиқди.* С. Абдулла, Иқбол.

ҚОВУНХЎР Қовунни яхши кўрадиган, қовунни кўп ейдиган. *Қовунхўр одам.* || *Госпиталь бозорига киравершида қовунхўрлар ҳўл мева растарида қовун сўйиб ейишмоқда.* Р. Исҳоқов, Қовун ширин-ку.

ҚОВУНХЎРЛИК 1 **қовунхўр** *с. белги оти.*

2 Тўйиб, мириқиб қовун ейиш.— *Оқтепадан келяпсизми? — Ҳа,— деди у [шофёр] Аминжон узатган чойдан хўплаб.— Қовунхўрликданми?* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Уч-тўрт кун шу ерда қолиб, қовунхўрлик, паловхўрлик қилмасак, жуда чарчаб кетдим.* Х. Шамс, Характеристика.

ҚОВУНҚОҚИ Тилиб-тилиб қуритилган қовун. — *Чой ичмасдан қаёққа кетасизлар? — деди кампир шкафдан нон, қовунқоқи олиб.* Ҳ. Назир, Томоша.

ҚОВУРДОҚ *айн.* **қовурма.** *У кунги кўзиқорин қовурдоғи гўшт қовурдоғидан ҳам тамлироқ туйилди.* Айний, Эсдаликлар.

ҚОВУРИЛМОҚ **қовурмоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Балиқ яхши қовурилди. Қовурилган картошка.* ▪ *Шу куни қозонда гўшт-ёғ қовурилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Низомжон муҳаббат билан номус ўтида қовуриларди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҚОВУРИШМОҚ **қовурмоқ** *фл. бирг. н. Гўштни боплаб сели билан қовуришибди.*

ҚОВУРМА 1 *от* Гўшт ҳамда картошка, пиёз ва бошқа сабзавотлардан қовуриб, озроқ сув қуйиб димлаб пиширилади ган қуюқ таом; қовурдоқ. *Икки катта товоқда қовурма олиб чиқилди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

2 *сфт* Қовуриладиган, ёғда қовуриб пиширилади ган; қовурилган. *Қовурма чучвара.* ▪ *Момага беринглар қовурма гўштни.* «Ширин билан Шакар». **Қовурма палов** қ. **палов. Қовурма шўрва** қ. **шўрва.**

ҚОВУРМОҚ 1 Қизиган ёққа солиб пиширмоқ. *Балиқ қовурмоқ. Картошка қовурмоқ.* ▪ *У бир қошиқ ёғни қозонга солиб, пиёз қовурди.* Ойдин, Гулсанам.

2 *кўчма* Исканжага олиб қаттиқ сиқмоқ, койимоқ, таъзирини бермоқ; жазоламоқ. *Авзойидан ҳозир жанобни чақириб тоза қовурадиган кўринар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 *кўчма* Ўтдай куйдирмоқ, ўртантирмоқ, ўртамоқ. *Яна ўша қалбни бир умр асир этиб алдаб доғига қовурган гўзал бир сиймо, соҳира қиз [Аҳмаджоннинг] кўз олдига келди.* Ф. Насриддинов, Кўнгил.

ҚОВУРТИРМОҚ **қовурмоқ** 1, 2 *фл. орт. н. Ўзбек ойим бўғирсоқ қовуртириш, толқон туйдириш, тўқоч ёндириш билан машғул бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҚОВУРҒА 1 *анат.* Умуртқадан чиқиб кўкрак суягига эгилиб келадиган, кўкрак қафасини ташкил қиладиган ёйсимон энсиз суяк. *Мана, уринг, синдиринг қовурғамни! Қўрқмай қўя қолинг, арз қилмайман.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. **Етим қовурға** кўкрак суягига келиб ёпишмаган қисқа қовурға. *Инсоннинг етти жуфт чин қовурғаси, беш жуфт етим қовурғаси бўлади.* **Қовурғаси кўриниб** (*ёки* **саналиб**) **қолибди** жуда озиб кетибди.

2 *кўчма махс.* Нарсаларнинг мустаҳкам тутиб туриш учун хизмат қиладиган қисми. *Поршеннинг қовурғалари.* | Нарсаларнинг ёнма-ён бириктирилган узун-узун қисми. *Панжаранинг қовурғалари.* ▪ *Қуёш қиздираётган аллеялар бўш, скамейкаларнинг оқ қовурғаси офтобда ялтирайди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

◆ **Қовурғаси букилмаган** (*ёки* **синмаган**) яп-янги, ҳали тутилмаган, эзилмаган (қоғоз пул ҳақида). *Ҳаким акамларнинг чўнтакларига қовурғаси синмаган червонларни .. туширдим.* Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди. **Қовурғаси қайишди** *қ.* **қайишмоқ** 4.

ҚОВУШИҚ(ЛИ) Бири иккинчисининг устига қўйилган, қовуштирилган (икки қўл ҳақида). *Унинг қўли доим кўксида қовушиқли эди.*

ҚОВУШМА *махс.* Бир қанча зарраларнинг, бўлакларнинг ўзаро қовишувидан ҳосил бўлган нарса. *Тупроқ қовушмалари. Кум қовушмалари. Тупроқнинг жуда зич, ғовак ва сочилма қовушмалари кўп учрайди.*

ҚОВУШМОҚ 1 Бир-бирига ёпишиб, бириқиб, уланиб бир бутунликни ташкил қилмоқ, қўшилмоқ, туташмоқ, ёпишмоқ. *Чуваланган бўйра устида пахтаси аранг қовушиб турган кўрпачи.* Р. Азизхўжаев, Тўлғоқ «емаган» жувон, бахтиёр кампир. *Қўша қаримоққа муҳр бўлади Ҳаётда икки лаб қовушган бир зум.* Ғ. Ғулом.

2 Қўшилмоқ, жуфтлашмоқ. *Боягидан бирмунча кучая тушган шамол гулни гулга қовуштириб, гуё бу икки ёшга: «Сиз ҳам мана шу гуллар каби қовушинг» дегандек кўринар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 Иттифоқ, ҳамжиҳат бўлмоқ; бир-бирига монанд иш тутмоқ. *Улар бош-бошига қовушмайди.* ▪ *Қовушмагандан кейин албатта қўлимиздан ҳеч иш келмайди-да.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 Бир-бирига монанд, мувофиқ келмоқ, мос тушмоқ, уйғунлашмоқ, ёпишмоқ. *Суҳбат қовушмасди. У* [*Саодат*] *қоғоз олиб, пленумда гапирадиган сўзларини ёзмоққа киришди. Аммо сўз сўзга, гап гапга қовушмади.* И. Раҳим, Ихлос.

5 Бирор доирада, муҳитда ёки ҳолатда ўзини эркин ҳис этмоқ, эркин тутмоқ. *Танчада қовушиб ўтиролмайди.* ▪ *Бугун сизнинг олдингизда худди бегонадай, қовушмай турганимга хафаман, Фотима!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Болалар яна интизор бўлишиб кутишди, қовушмай кечагидай жимгина ўтириб овқатланишди.* С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар.

6 Бирор ишни бажаришда тўғри ва чаққон ҳаракат қилмоқ. *Ишлаб юрган одам ҳар қандай ишга дарров қовушади. У ҳеч ишга қовушмайди.*

◆ **Қўли қовушмайди** ўрганмаганликдан ёки совуқдан, карахтликдан қўли ишга яхши келмайди, қўли келишмайди.

ҚОВУШОҚ *махс.* Юқори қовушқоқлик ҳоссасига эга бўлган; қовушқоқ, ёпишқоқ. *Қовушоқ мой.*

ҚОВУШОҚЛИК *махс.* Суюқликнинг ўз зарраларининг бир-бирига нисбатан силжишига, оқишига қаршилик кўрсатиш қобилияти. *Мойнинг қовушоқлиги.*

ҚОВУШТИРИЛМОҚ қовуштирмоқ *фл. мажҳ. н. Қўрғон беги(си) отдан ерга тушиб, жиловини қовуштирилган қўллари орасига олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОВУШТИРИШМОҚ қовуштирмоқ *фл. бирг. н. Раис ахборот берар экан, пастдан луқма ташлаб, унинг гапини гапга қовуштиришмади.* С. Аҳмад, Ҳодивой.

ҚОВУШТИРМОҚ қовушмоқ 1—4 *фл. орт. н. Тарих қовуштирди бизнинг ерларни.* Шайхзода. *Колхоз туздик. Унга ҳам .. Бузрукхўжанинг ўзи бош бўлиб, деҳқонни аҳил оилага қовуштирди.* Э. Зоҳидов, Ота ўғли.

◆ **Бошини қовуштирмоқ** 1) ҳамжиҳат қилиб бирлаштирмоқ, уюштирмоқ. *Қомилжонга итоат қилишга Умаралининг бўйни ёр бермаётган бўлса керак .. Қомилжонга оғир. Уларнинг бошини қовуштириш керак.* И. Раҳим, Ихлос; 2) бир-бирига уйлантириб қўймоқ. *Қўшнилар биргаликда тўй қилиб, икки ёшнинг бошини қовуштириб қўйишди.* С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар. **Қўл(ини) қовуштирмоқ** 1) қўлни, беш панжани бирин-устун кесиштирган ҳолда тутмоқ. *Миршаб одамларидан бири аввал хатирчилик бандининг қўлини олдига қовуштириб боғлаб пешбанд қилмоқда эди.* Айний, Қуллар. *Тожибой .. узун енглари ичидаги қўлларини қорни устига қовуштириб, букилиб ўтирди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) бировларга хурмат, эҳтиром юзасидан шу вазиятда турмоқ, қуллуқ қилмоқ. *У дарвозадан, супага ўн-ўн беш қадам қолганда, қўл қовуштириб, таъзим билан: «Ассалому алайкум»,— деди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 3) *кўчма* иш қилмасдан кеккайиб, қаққайиб қараб турмоқ. *Очил бригадирман, деб қўл қовуштириб ўтирмайди.* Ф. Нуруллаев, Бўз йигит.

ҚОВУШҚОҚ Қовушоқ, ёпишқоқ.

ҚОВУҚ I *анат.* Сийдик пуфаги.

ҚОВУҚ II Чақмоқ суртиб унинг учқунидан ўт ёқиш учун қилинадиган махсус пилик, пилта. *Киши Отабекни ўтқизгач, токчадан сопол лаган билан қовуқни олиб чақмоқ суртди. Шам ёқилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОВҒА I *диал.* Ёғоч пақир.

ҚОВҒА II Ичи ғовак ва юмшоқ, бардига ўхшаш узун бўлиб ўсадиган кўп йиллик ўсимлик; қўға (одатда бўйинча ясаш, қовун осиб сақлаш учун ишлатилади).

ҚОДИР [*а*] **1** Бирор ишга кучи, қудрати етадиган; қудратли. *Озод халқ, бахтиёр халқ, ҳар бир ишга қодир халқ.* Э. Раҳим.| Бирор ишга моддий имконияти етарли бўлган, қурби келадиган. *Кўп оталар шу жузъий ёрдамга ҳар ҳафт уч тийин, беш тийин беришга қодир эмаслар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Қодир (*эркаклар исми*).

ҚОЗИ [*а*] *тар.* Ўтмишда шариат қонуни бўйича иш кўрган амалдор шахс. [*Тўрахон:*] *Индаб қаерга бораман? Қозига арз қиламанми?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Зайнабнинг жунуни қозилар ва табиблар тарафидан ҳам тасдиқ этилгач, унинг устидаги жазо кўтарилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОЗИБОЗ [*а*+*ф-т*] *эск.* Қозибозликни яхши кўрадиган, бўлар-бўлмасга қозига мурожаат қилаверадиган одам.

ҚОЗИБОЗЛИК 1 қозибоз *с.* белги оти.

2 Бўлар-бўлмасга қозига мурожаат қилиб, ҳақ-ҳуқуқ талашиш, довлашиш. *Қозибозлик қилмоқ.* ▪ *Қозибозлик бошланди — порахўрлик.* Ғ. Расул, Адолат.

ҚОЗИВАЧЧА [*а*+*ф-т*] *с. т.* Қозизода. *Мулк ерларнинг кўпи .. қозиваччалар ва мутаваллилар деган икки хонадоннинг қўлида тўпланган эди.* Айний, Эсдаликлар.

ҚОЗИЗОДА [*а*+*ф-т*] Қозининг фарзанди; қозилардан тарқалган, қозиларга мансуб киши.

ҚОЗИКАЛОН (*тўғриси* **қози калон**) *қ.* **калон.**

ҚОЗИЛАШМОҚ *эск.* Қозига арз қилиб ҳақ-ҳуқуқ талашмоқ, довлашмоқ. *Қозилашган қариндош бўлмас.* Мақол.

ҚОЗИЛИК 1 қози *с. касб оти. Қурбонниёз тоғам, қози Абдулвоҳид қозилигини ташлаб кетгандан кейин мулозимликни тарк қилиб, пахтакашликка киришган.* Айний, Эсдаликлар.

2 *с. т.* Орага тушиб кимсалар ўртасидаги жанжални бартараф қилиш; ҳакамлик. *Студентлар онгли одамлар бўлгани учун, деҳқонлар уларга ишонар,.. жанжалли масалалар чиқиб қолганида қозиликка чақиришар эди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ҚОЗИХОНА [*а*+*ф-т*] *тар.* Шариат қозисининг идораси, маҳкамаси. *Маҳкамани билмасам, қозихонани билмасам,* [*арз учун*] *қаерга бораман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Ота гўри қозихонми?** *қ.* **гўр.**

ҚОЗИҚ Ерга қоқиш учун мўлжал-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ланган ёки қоқилган учи ўткир ёғоч ёки темир. *Ёғоч қозиқ. Темир қозиқ. Чегара қозиғи. Ерга қозиқ қоқмоқ. Қоққан қозиқдай қаққайиб турмоқ. Отни қозиққа боғламоқ. Яхши сўз — жон озиғи, ёмон сўз — бош қозиғи.* Мақол. ▪ *Қирғоққа яқин ерда тўрт қозиқ устида каттакон бир қайиқ турар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Қоққанда қозиқ, осганда хурмача** (*ёки чўмич*) **қолмади** *ёки* **қоққани қозиқ, осгани хурмача қолмади** ҳеч нарса(си) йўқ, қип-яланғоч, шип-шийдам. *Уйимизда қоққани қозиқ, осгани хурмача ҳам қолмади.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. | Қийим, нарса иладиган мослама. *Пальтони қозиққа илмоқ.* || **Қозиқ лунги** зийнат учун қозиққа осиб қўйиладиган гулли безак буюм. **Қозиқ рўмол** *диал. айн.* **қозиқ лунги.**

♦ **Олтин қозиқ** *айн.* **Қутб юлдузи** *қ.* **қутб** 1.

ҚОЗИҚҚУЛОҚ Энсиз узун баргли бир йиллик ёввойи ўт.

ҚОЗОН 1 Овқат пиширш ёки сув иситиш учун белгиланган қуйма чўян идиш. *Декча қозон. Маҳалла қозон. Қозонда бўлса чўмичга чиқади.* Мақол. *Қозонга яқин юрсанг, қораси юқар, ёмонга яқин юрсанг, балоси юқар.* Мақол. **Ёпиқли қозон — ёпиқли** *қ.* **ёпиқли I. Қозон кабоб** ўз сели билан қозонда димлаб пиширилган гўшт. *Меҳмонлар жуда усталик билан пиширилган қозон кабобни иштаҳа билан еб, устидан бир косадан «кобили шўрва»ни ичиб оғир нафас олишар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қозон осмоқ** 1) қозонни ўчоққа ўрнатмоқ. *Хадича хола .. қозон осилган ўчоқнинг олдига қумғон қўйди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор; 2) *кўчма* иссиқ овқат пиширмоқ.— *Онаси! — деди Матқовул ўзида йўқ қувониб: — Пича ун топиб келсам, қозон оссак, қалай бўлар экан-а?* М. Исмоилий, Фарғона т. о **Қозон қайнатмоқ** 1) *айн.* **қозон осмоқ** 2. *Қозон қайнатишга сувдан бошқа нарсалар керак бўладими? Ё ошқовоқдан мой чиқарсакмикан!* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) рўзғор тебратмоқ. **Қозонни сувга ташламоқ** (*ёки* **ташлаб қўймоқ**) иссиқ овқат қилмай, иссиқ овқатсиз кунни ўтказмоқ. [*Уста Фарфи:*] *Қозонни сувга ташлаган кунимиз жанжал.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *тех.* Буғ ҳосил қилиш учун хизмат қиладиган махсус ёпиқ қурилма. *Буғ қозон. Юқори босимли қозон.*

ҚОЗОНИЛМОҚ *қозонмоқ фл. мажҳ. н. Жангда қозонилган ғалаба.*

ҚОЗОНМОҚ Қўлга киритмоқ, эришмоқ; сазовор бўлмоқ. *Ғалаба қозонмоқ. Муваффақият қозонмоқ. Обрў қозонмоқ. Бировнинг ишончини қозонмоқ.* ▪ *Зор қишлоққа келиб қолган Низомиддинов қишлоқликларнинг ҳурматини қозонган эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚОЗОН-ТОВОҚ 1 Овқат пиширш ва ейиш учун ишлатиладиган идиш-оёқ. *Тракторлар қирга энди кўтарила бошлаганда орқадан қозон-товоқ ортилган «ЗИС» етиб келди.* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

2 *кўчма* Уй-рўзғор ишлари. *Агроном ерини ҳайдаб, пахтасини теравермайдими? Қозон-товоққа аралашиб нима қилади!* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Бизда ўз ойласига, бола-чақасига, қозон-товоғига ёпишиб олган хотинлар бор.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚОЗОНХОНА *тех.* Қозон ўрнатилган хона ёки алоҳида бино. *Завод қозонхонаси.*

ҚОЗОНЧА 1 Қичик қозон, декча.

2 Овқат ейиш, ўрни билан овқат пиширш учун ҳар бир солдат ўзи олиб юрадиган пақирчасимон идиш. *— Қўявер, қозончанг балога қалқон бўлибди,— деди Бектемир илжайиб.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚОЗОНЧИ 1 *эск.* Қозон қуювчи; дегрез. *Қозончининг эрки бор, қайдан қулоқ чиқарса.* Мақол.

2 *тех.* Қозонга қаровчи, қозонхонада ишловчи ишчи, мутахассис.

ҚОЗОҚ *қ.* **қозоқлар.** *Қозоқ халқи. Қозоқ тили.*|| *Қозоқ аёл.*

ҚОЗОҚИ Қозоқларда бўладиган, қозоқларга хос бўлган; қозоқча. *Қозоқи кигиз. Қозоқи чакмон.* ▪ *Орқада бошига қозоқи тумоқ кийган подачи бола ҳа деб шовқин солар эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚОЗОҚЛАР Қозоғистон ССРнинг туб аҳолиси туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ; қозоқ халқи.

ҚОЗОҚЧА 1 Қозоқларга, қозоқ тили адабиёти ва маданиятига оид. *Қозоқча куй. Қозоқча кийим. Қозоқча сўз.*

2 Қозоқ тили. *Сиз қозоқча(ни) тушунасизми?* || *Қозоқча гапирмоқ.*

ҚОИДА [*а*] 1 Турли ҳодисалар ўртасидаги боғланиш ва муносабатларни ифодаловчи, маълум система, амал ва ш. к.нинг асосини ташкил этувчи тартиб; қонун. *Сўз ясаш қоидалари. Илдиз чиқариш қоидаси (мат.) Параллелограмм қоидаси (тех).* | Бирор иш-ҳаракатнинг қандай бажарилиши кераклиги ҳақидаги расмий кўрсатма, йўл-йўриқ ёки умум томонидан қабул қилинган тартибот. *Агротехника қоидалари. Гигиена қоидалари. Кўча ҳаракати қоидалари.* ▪ *Командир отиш қоидасини бир-бир сўраб чиқди.* Шуҳрат, Шинелли йилар. *Командир ротани бутун қоидага мувофиқ тартиб билан йўлга солди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Расм, одат. *Қадимдан қолган қоида.* ▪ *Қамишкапаликлар одамларни бирор хусусиятлари билан таърифлашни афзал кўрадилар. Шу қоидага мувофиқ, кул ранг кўкиш кўзли эшонни ҳамма катта-кичик «Заҳа кўз домла» деб атарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Энди у бутун қоидага мувофиқ тўйларга, азаларга, туғурикларга бориб келади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚОИДАЛАШМОҚ Қоида ҳолига келмоқ, қоидага айланмоқ, қоида бўлиб қолмоқ. *Қоидалашиб қолган тартиб-интизом.*

ҚОИДАЛАШТИРИЛМОҚ *қоидалаштирмоқ фл. мажҳ. н. Ўзбек халқ қураши янгича қоидалаштирилди.*

ҚОИДАЛАШТИРМОҚ *қоидалашмоқ фл. орт. н. Қўшма сўзлар имлосини қоидалаштирмоқ.*

ҚОИМ [*а*] *кт.* 1 Тик, тикка. *Елкамда сочиқ, қўлимда супурги,.. хизматда қоим турганимда, намоз тамом бўлди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 *кўчма* Барқарор, муқим; мустаҳкам. *Бу меники, менинг саройим. Кўринг: бунда мен ўзим қоим.* Шайхзода. || *Бу дунёда азият чекинг, зулм қилса, шикастлик билан қоим туринг.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

♦ **Қоим мақом** ўрнига турувчи, ўрнини босувчи; ўринбосар.

ҚОЙИЛ [*а*] 1 Завқланиб ёки тан бериб офарин ўқишга, тасанно айтишга арзирли. *Қойил иш. Қойил одам.* ▪ *Белим қисиб қовурғамни шиширдинг, Дўстим сенинг зўрлигингга қойилман.* «Алпомиш». *Ер юзи қойил ҳамиша мард советлар халқига.* А. Пўлат. **Қойил қилмоқ** 1) ишни ўрнига қўйиб завқ бағишламоқ, маҳлиё қилмоқ, ҳайратга солмоқ, тан беришга мажбур қилмоқ. *Заҳчакўз .. бир мисол билан ҳаммани қойил қилмоқчи бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) маҳорат билан бажармоқ, ижро этмоқ, ўринлатмоқ, ўрнига қўймоқ, бопламоқ. [*Марасул:*] *Холам русчани ҳам қойил қиладилар.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Қойил қолдирмоқ** *айн.* **қойил қилмоқ** 1. **Қойил қолмоқ** (*ёки* **бўлмоқ**) завқ олиб ёки тан бериб офарин ўқимоқ, тасанно айтмоқ. *Совет фанининг ғалабаларига бутун дунё қойил қолмоқда.* ▪ *Қовун сўйилди. Смирнов худди асалнинг рангига ва таъмига ўхшаш бир карчни оғзига солди-ю, мазасига қойил бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 *унд. с.* Офарин, тасанно.— *Қойил! — Комил ўтирган ерида чапак чалиб юборди. — Ишончингизга қойил, бек афанди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.| *кест.* Балли, шу ҳам иш бўлдими. *Қойил-э! Чоғимда пайшанба пули ҳам, супурги пули ҳам, бўйра пули ҳам олмаса керак.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚОЙИЛЛАТМОҚ *с. т.* 1 Маҳорат билан бажармоқ, ижро этмоқ, ўрнига қўймоқ, ўринлатмоқ, бопламоқ. *Уни [Аҳмедовни] қаерга юборманг, ишни қойиллатади.* О. Ҳусанов, Зарафшон заршунослари. *Раҳим, ҳар қадамда Аҳмаддан туртки еб турса ҳам, тишини-тишига қўйиб ўз вазифасини қойиллатиш ҳаракатида эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Бажармоқ, ўринлатмоқ. *Йигирма йил бригадирлик қилдим, йигирма йил ҳам пахта экиб, планни муттасил қойиллатиб келдим.* С. Қодиров, «Фарҳод»дан «Ширин»гача. *Хайрулла, табриклайман, бугун уч нормани қойиллатибсан!* С. Қодиров, Нурак нурхонаси.

ҚОЙИЛМАҚОМ [*а*] *с. т.* Қойил қолса арзирли, кишини қойил қолди-

www.ziyouz.com kutubxonasi

радиган; ажойиб. *Қойилмақом иш. Қойилмақом рақс. Қойилмақом кийим.* **Қойилмақом қилмоқ** *айн.* **қойил қилмоқ** 2 *қ.* **қойил** 1. *Киройи бригадир бўлса, Комилжондақа бўлсин. Тўртинчи чопиқни ҳам муддатидан олдин қойилмақом қилворди, дейишаётибди.* Уйғун, Ҳаёт қўшиғи.

ҚОЙИМ [*а*] *айн.* **қоим** 1.

ҚОЛГАН-ҚУТГАН Ортиб ёки чиқитга чиқиб қолган; қолдиқ. *Қолган-қутган нарса. Қолган-қутган овқат.*‖ *Қолган-қутганини йиғиштирмоқ.*

ҚОЛДИРИЛМОҚ **қолдирмоқ** *фл. мажҳ. н. Мажлис қолдирилди.* ▪ *Онаси бир чеккада қолдирилса, эҳтимол пухта иш қилмаган бўлармиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОЛДИРИШМОҚ **қолдирмоқ** *фл. бирг. н. Ёш қизларни оталари уриб-сўкиб уйда қолдиришди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚОЛДИРМОҚ **қолмоқ** 1—11 *фл. орт. н. Китобни мактабда қолдирмоқ. Болаларни уйда қолдирмоқ. Сут учун пул қолдирмоқ. Концерт ҳаммада яхши таассурот қолдирди. Ўқишдан қолдирмоқ. Бировни қийинчиликда қолдирмоқ. Ҳайрон қолдирмоқ. Шаҳматда ҳаммани қолдирмоқ. Бугунги ишни эртага қолдирма.* Мақол. ▪ [*Абдушукур*] *таҳсилини чала қолдириб, мадрасадан чиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Олгин-у, ҳеч олдирма, Ёвга омон қолдирма.* Т. Тўла. *Биз булар билан танишишни шу ерда қолдириб, айвоннинг чап тарафидаги дарича орқали уйга кирамиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОЛДИҚ 1 Нарсаларнинг ортиб ёки сақланиб қолган қисми. *Бузилган шаҳар қолдиқлари. Папирос қолдиғи.*‖ *Қолдиқ пул.* ▪ *Душман қолдиқлари қаршилик кўрсатишни давом эттира бердилар.* Н. Сафаров, Комиссар Қорабоев.| Чиқит, чиқинди. *Нефть қолдиқлари. Қолдиқлардан тикилган кўйлакча.*| Сарқит. *Қолдиқларни молга бермоқ.*‖ *Қолдиқ овқат.*

2 Йўқолиб кетган ёки ўтган, ўлиб бораётган воқеа-ҳодиса ва ш. к.дан қолган нишона, асорат. *Бўғма илонда тери остида салгина бўртиб турадиган орқа оёқ қолдиқлари бўлади.* «Зоология».

3 *кўчма* Эскидан қолган дунёқараш, расм-русм, урф-одат ва ш. к.; сарқит. *Феодализм қолдиқлари.* ▪ *Йиллар давомида у* [*Юсуфжон*] *бугунги авлоднинг яшашига тўсқинлик қилаётган жирканч ўтмиш қолдиқларини кулги билан фош этади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

4 *мат.* Бўлув амалида ортиб қолган сон, миқдор. *5га қолдиқсиз бўлинадиган сон.*

5 Ортиб қолган пул, маблағ.

ҚОЛИНМОҚ **қолмоқ** 1, 5, 6, 8, 9, 11 *фл. мажҳ. н. Орқада қолинмасин.* ▪ *Кудрат аканинг ажойиб тадбири билан уч нафар гуноҳсиз ҳоким зулмидан қутқазиб қолинди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚОЛИП [*а*] 1 Тикиладиган пойабзалнинг ичига қўйиладиган ва унинг катта-кичиклигини, шаклини белгилайдиган мослама. *Ёғоч қолип. Қирқинчи қолип. Этикни қолипга тортмоқ.* ▪ *Унинг .. катта бошида худди қолипга тортилган маҳсидай таранг турган чуст дўпписи ҳам бор эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *махс.* Қуйма деталь ёки маҳсулотга шакл берадиган мослама. *Ғишт қолипи. Совун қолипи. Қозон қолипи. Қолипга деталь қуймоқ.* ▪ *Айвонда совунгарнинг қолипидай қотиб қолган ўртоқ Меҳмонов бу сўзларни эшитар экан, қўлини пахса қилиб, хотинига ўқира кетди.* С. Абдулла, Обрўйим тўкилади.

3 *кўчма* Андаза, шаблон. *Бир қолипдаги гап. Бир қолипда қурилган иморатлар.*

4 *кўчма* Ҳад, чегара, норма. *Синфда бордир бир хил Эркатой, ҳаддан ошган, Шўхлиги суюқлашиб — Қолипдан ошиб — тошган.* Ҳ. Назир. *Одам тақдирини ҳал қилиш учун сизнинг қолипдан чиққан саволингиз торлик қилади.* А. Мухтор, Туғилиш.

♦ **Ғишт қолип(и)дан кўчди** *қ.* **ғишт.**

ҚОЛИПЛАМОҚ 1 Қолипга тортмоқ, ичига қолип солмоқ. *Этикни қолипламоқ. Туфлини қолипламоқ.*

2 Қолипга солиб, қуйиб шакл бермоқ, қолипга солиб, қуйиб маҳсулот тайёрламоқ. *Ғишт(ни) қолипламоқ. Торфни қолиплаш саноати.*

3 *тех.* Деталь қуйиш учун қолип тайёрламоқ. *Двигатель блокларини қолипламоқ.*

3 *кўчма* Маълум бир қолипга солмоқ, маълум шаклга келтирмоқ, шакллантирмоқ. *Гўё фикрни қолиплаб қуйиб олгандай сиқиқ гапирмоқ.*

ҚОЛИПЛАТМОҚ **қолипламоқ** 1—3 *фл. орт. н.*

ҚОЛИПЛОВЧИ Қуймачилик цехида машина қисмларини қуйиш учун қолип тайёрловчи ишчи; формовкачи. *Қуюв цехининг қолипловчилари.*

ҚОЛИПЧИ 1 Қолип ясовчи уста. 2 *айн.* **қолипловчи.**

ҚОЛИШМОҚ 1 **қолмоқ** 1, 5, 6, 8, 9, 11 *фл. бирг. н. Болалар уйда қолишди. Улар жим қолишди.* ▪ *Чойхонадаги одамлар ҳанг-манг бўлиб қолишди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

2 (*ч. к. билан, фақат бўлишсиз ф-да*) Қиёсан паст келмайди, бўш келмайди, ёмон эмас. *Улар билим жиҳатидан бир-биридан қолишмайди.* ▪ *Болта кўпас Миркомилдан қолишмайдиган юҳо чиқиб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бир тўп ярадор жангчилар .. соғлардан қолишмаслик учун бор кучлари билан югуришга тиришардилар.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚОЛМОҚ 1 Ўз жойида туравермоқ ёки яшайвермоқ; бошқа жойга кетмай, бормай, жилмай, қўзғалмай жойида туравермоқ. *Уйда қолмоқ. Биз бу йил ҳам қишлоқда қолдик.* ▪ — [*Кумуш:*] *Кетсаларингиз, хайр-хўш!* — [*Онаси:*] *Сенчи?* — [*Кумуш:*] *Мен қоламан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Турғуной,— деди Мастон,— шу ерда қоладиган бўлсак бўрига ем бўламиз.* А. Қаҳҳор, Мастон. | Йиғиштирилмай, олинмай, терилмай жойида турганича туравермоқ. *Қовун-тарвуз йиғиштирилмасдан далада қолиб кетди.*| Турган, борган еридан нари ўтмай ёки қайтиб чиқмай туравермоқ; тиқилмоқ. *Чўпнинг учи трубканинг ичида қолди. Пўкакнинг ярми шишанинг бўғзида қолди.* ▪ *Бу хабарни эшитар экан, еб тургани оғзида, ютгани бўғзида қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Бирор ҳолатни сақлаб ўзгармасдан туравермоқ. *Сандиқ(нинг) оғзи очилганича қолди.* ▪ *Чавандозга қўл узатиб кўришмоқчи бўлди. Лекин Ёрматнинг қўли муаллақ қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Қутидорнинг*] *кўз ўнглари қоронғиланиб, бир неча вақт серрайганча қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳаракат тугамасдан, охирига етмасдан тўхтамоқ. *Машина ярим йўлда қолди. Иш чала қолди. Гапи оғзида қолди.* ▪ *Қиз .. нотаниш йигитни кўриб, шошиб пешанабоғи билан юзини тўсди. Қўшиғи оғзида қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

3 Фойда тариқасида ёки ишлатилмай, сарфланмай, чиқит ва ш. к. сифатида ортмоқ. *Беш-ўн сўм қолармикан деб шу ишни қилди. Сарф-харажатдан қолган пул.* ▪ *Соли Совуқ сой бўйига солган муздай жой ҳам қолиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Масофа, вақт нуқтаи назаридан бўлмоқ, бор бўлмоқ. *Шаҳарга яна ўттиз километр (йўл) қолди. Поезд жўнашига бир соат қолди.*| Сақланмоқ, омон қутулмоқ. *Юз ўлимдан қолганман. Ёвнинг қолгани қочиб қутулди.* ▪ *Саид Жалолхон қичқириб қолди: — «Қирингиз! Қуритингиз! Экиндан кўкнор, жон ғасидан тошбақа билан пашша қолса бас!»* А. Қаҳҳор, Башорат. *Ўғрилардан биттаси тутилди,.. қолганлари ҳам ушланур, деб ўйлайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.| (*бўлишсиз ф-да*) Йўқ бўлмоқ, тугамоқ, тамом бўлмоқ. *Ишонч қолмади. Чарчашдан асар қолмади. Сабру тоқат қолмади. Иложи қолмади. Юришга мадори қолмади.*

4 Мерос, ёдгорлик тариқасида кимсанинг қўлига, ихтиёрига, тасарруфига ўтмоқ. *Отамдан қолган китоб.* ▪ *Бир иложини қилиб туғиб олинг, еру-сувиям, давлат-сарватиям болангизга қолади!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Довруқда ҳам туролмабди, онасидан қолган уйни буздириб, ёғочини сотмоқчи бўлган экан, ҳеч ким олмабди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.| Ҳосил бўлмоқ, туғилмоқ. *Кинодан яхши таассурот қолди.* **Дақёнусдан** (*ёки* **алмисоқдан**) **қолган** *қ.* **дақёнус.**

5 (*ж. к. билан*) Дучор бўлмоқ, гирифтор бўлмоқ, йўлиқмоқ. *Балога*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қолмоқ. *Маломатга қолмоқ. Туҳматга қолмоқ. Ташвишга қолмоқ.* ▪ *У ҳам кишилар олдида бу бахтсиз қизининг таънасига қолмасин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Энди сенларнинг касофатларингга мен қоламанми?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Сурмахон:*] *Шу кунга қолишимга сиз сабабчи бўлдингиз, ойи.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

6 (*ч. к. билан*) Маҳрум бўлмоқ, ажралмоқ; йўқотмоқ (аъзолар, уларнинг фаолияти, қобилияти ва ш. к. ҳақида). *Кўздан қолмоқ. Кучдан қолмоқ. Тилдан қолмоқ. Оёқдан қолмоқ.*| Бенасиб, бебаҳра бўлмоқ. *Тўйдан қолмоқ. Фойдадан қолмоқ. Томошадан қолмоқ.* ▪ *Бир якшанба куни Аҳмаджон ошхонага дежур бўлиб, уйқудан қолди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Қуруқ қолмоқ** қ. **қуруқ** 3. | Бирор иш, ҳаракатни бажариш ёки давом эттириш имкониятидан маҳрум бўлмоқ. *Ишдан қолмоқ. Ўқишдан қолмоқ. Парваришсиз экин ўсишдан қолди.*| Бирор иш ёки ҳаракатни тўхтатмоқ, бас қилмоқ. *Бир гапдан қолсанг — олам гулистон.* | Бормай, ташриф буюрмай қўймоқ. *У ҳеч қаердан қолмайди. Айтмаган жойга борма, айтган жойдан қолма.* Мақол. | Кечикиб, улгурмай, ета олмай ёки бошқа сабаб билан ажралмоқ. *Поезддан қолмоқ.*

7 Йўқолмоқ, йўқ бўлмоқ, бас бўлмоқ; тўхтамоқ, босилмоқ. *Беморнинг иситмаси қолди. Оғриғи қолди. Аҳмоқни ўлди деса ишон, аҳмоқлиги қолди деса ишонма.* Мақол. ▪ [*Хосият:*] *Сурмахон, пала-партишлигингиз сира ҳам қолмади, қолмади-да!* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.— *Э, олифталиги қоптими? — деди бошлиқ кулиб,— аммо лекин яхши бола.* С. Аҳмад, Ҳукм.

8 (*ў.-п. к. билан*) Бирор ҳодисанинг бевосита таъсирида бўлмоқ. *Ёмғирда қолмоқ. Офтобда қолмоқ. Совуқда қолмоқ.*

9 Бирга, бараварига юра олмай орқада судралмоқ, ета олмаслик. *Бола онасидан қолмай югурди. Эшак эшакдан қолса, қулоғини кесар.* Мақол.| *кўчма* Бирор жиҳатдан бошқаларга нисбатан орқада бўлмоқ, тенг, баравар ёки бас кела олмаслик. *Кейин ўқиёлмади. Катта даргоҳ, бола-чақа, қозон-товоқ.. Қолиб кетди.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Орқада қолмоқ** 1) бошқалардан кейинда юрмоқ, судралмоқ. *Булар гап билан бўлиб ҳийла орқада қолиб кетишди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар; 2) босиб ўтилмоқ, ўтиб кетилмоқ. *Шундай қилиб бўрон билан келган қийинчиликлар орқада қолиб кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 3) *кўчма* бирор жиҳатдан бошқаларга нисбатан кейинда бўлмоқ, бошқалар ёки замон даражасига етолмаслик. *У мендан уч синф орқада қолди. Орқада қолган мамлакат;* 4) кечикмоқ, секин юрмоқ (соат ҳақида). *Соатим уч минут орқада қолибди;* 5) (*ш. ф-да*) бирор кишининг вафотидан кейин умр кўрмоқ, яшамоқ. *Болаларим, илоё орқамда қолинглар.*

10 Белгиланган вақтдан кейинга сурилмоқ, кечиктирилмоқ, бошқа муҳлатга кўчирилмоқ. *Мажлис қолди. Тўй келаси ойга қолди. Қолган ишга қор ёғар.* Мақол. ▪ *Дамба масаласи кейинга қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Юсуфбек:*] *Ўттиз икки тангадан солиқ йиғ, эмиш .. Бир ҳафтадан кейинга қолмасин, эмиш.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

11 *с. т.* Ютқизмоқ, мағлубиятга учрамоқ (ўйинда). *У мендан беш марта қолди.*

12 Боғли бўлмоқ, қараб турмоқ (бирор иш, масала ва ш. к. ҳақида). *Ҳамма иш менда қолди. Иш пулга қараб қолди.* ▪ [*Ҳожи хола:*] *Ҳамма гап ўзингизда қолган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қўлида қолмоқ** 1) ихтиёрига, тасарруфига ўтмоқ. *Бутун бойлиқ хотиннинг қўлида қолди;* 2) бировнинг ҳаракати ёки хоҳишига боғли бўлмоқ, қараб турмоқ. *Бекнинг бундан кейинги соғлиги сизнинг қўлингизда қолганга ўхшайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

13 Иш-ҳаракат номига қўшилиб, шу ишни бажариш лозимлигини, шундай вазифа, мажбурият борлигини билдиради. *Ош пишди, фақат уни сузиш қолди.* ▪ *Энди .. фармонни халққа тушунтириш унинг кераклигини, фойдасини уқтириш қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

14 Отлар билан бирикиб қўшма феъл ясайди, мас. *жим қолмоқ, иложсиз қолмоқ, оч қолмоқ, пулсиз қолмоқ, саросимада қолмоқ, қойил қолмоқ, ҳайрон қолмоқ. Пўлат пичоқ қинсиз қолмас.* Мақол. ▪ — *Шундай қилиб, саҳройи кабирда ота-бола ёлғиз қолдик,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

15 *-а|-ай* аффиксли равишдошларга қўшилиб, айтилаётган фикрга нисбатан ижобий ёки бефарқ муносабатни, қисташ, пичинг, кесатиш каби маъноларни билдиради, мас. *бора қол, ола қол, очиғини айта қолинг, ёзмай қўя қолинг.* ▪ *Ойим кела қолмади, иссиқ чой дамлаб берарди.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. *Тешабойнинг такаббурлигини кўриб, Ҳасан сўфи индамай қўя қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

16 *-(и)б*, баъзан *-а|-ай* аффиксли равишдошларга қўшилиб ҳаракатнинг кутилмаганда содир бўлганлигини, тугалланганлигини ёки таъкидлаш маъносини ифодалайди, мас. *билиб қолди, кўриб қолди, сезиб қолди, жўнаб қолди, телефон жиринглаб қолди, сут ачиб қолди, оғриғи билинмай қолди, бола чарчаб қолди.* ▪ *Хотинлар паловни дамлаган вақтда, бой келиб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қайдам, мен бир мияси ачиб қолган чолман, болам.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Энди мен сенга занглаган мих бўлиб қолдимми?* А. Қаҳҳор, Янги ер.

◆ **Орамизда** (*ёки ўртамизда*) **қолсин** сир сақлансин, ҳеч кимга билдирилмасин. *Яхши ҳамки бу гап ўз ўрталарингизда қолиб кетди.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. **-га қолганда** иш, гап ва ш. к.га бориб тақалганда. *Нега ҳар нарсага етган ақлинг шунга қолганда оқсайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кўнгли қолди** қ. **кўнгил** 1. **Лаънат тагида қолмоқ** *айн.* **лаънатланмоқ. Менга** (*ёки* **сенга, унга ва ш. к.**) **қолса** ихтиёр ва ш. к. менда бўлса; мендан сўралса. *Сенга қолса, худони ҳам йўқ дейсан.* А. Қаҳҳор, Янги ер. *Оппоқ ойингга қолса, Кумуш опангни ҳам бирга олиб кетмоқчи.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Пулнинг** (*ёки* **фойданинг**) **тагида қолмоқ** кўп пул (фойда) топмоқ; пулга (фойдага) кўмилмоқ. **Қола берса** ундан кейин, шунингдек. *Аввали худо, қола берса, мен уни уйлантириб қўйдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОЛОҚ **1** Тараққиёт поғонасининг қуйи босқичида бўлган, тараққиёт жиҳатидан орқада қолган, унчалик тараққий қилмаган. *Қолоқ мамлакат.*

2 Дунёқараши, онг-тушунчаси паст бўлган; етук эмас. *Қолоқ одам.* ▪ *Тешабой замонасининг беш-олти хотинли қолоқ бойларидан бўлмай, унинг ўзи мақтаниб айтишича, онгли бойлардан бўлиб, ниҳояти иккита хотини бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Ҳозирги замон талабига жавоб беролмайдиган, истеъмолдан чиққан; эски. *Қолоқ усул.*

4 Ишда, ишлаб чиқариш планларини бажаришда, моддий-техника базасининг ривожланиши ва ш. к.да бошқалардан орқада бўлган. *Қолоқ хўжалик. Қолоқ колхоз.*‖ *Қолоқдан чўлоқ яхши.* Мақол. ▪ *Бизда мусобақа қолоқларга кўмаклашиш йўли билан умумий юксалишга эришишга асосланган.*| Дарсларни ўзлаштира олмай, бошқалардан орқада қолган, дарслардан улгурмайдиган, ёмон ўқийдиган; улгурмовчи, бўш. *Қолоқ ўқувчи.*

ҚОЛОҚЛИК **қолоқ** *с. белги оти. Иқтисодий қолоқлик. Қолоқликка барҳам бериш. Қолоқликдан чиқиш.* ▪ *Сен чиқардинг бизни очлик, қашшоқликдан, Ҳар тебраниш, ҳар бир ишда қолоқликдан.* Ғайратий.

ҚОМАТ [*а*] Кишининг, киши танасининг ташқи бичими; қад, бўй-баст. *Қомати келишган йигит.* ▪ *Гулнорнинг нозик ва нафис қомати даҳлизда кўриниб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Алиф қомат** қ. **алиф** I. **Сарви қомат** қ. **сарв. Қоматини ростламоқ** *айн.* **қаддини ростламоқ** қ. **ростламоқ** 2. *Қоматини ростлади, велосипедни етаклаб кўчанинг у юзига майхона томонга ўтди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

◆ **Қулоқларни қоматга келтирмоқ** *айн.* **қулоқларни батанг қилмоқ** қ. **батанг.** *Унинг қулоғини қоматга келтирувчи хуррраги орасида кечаси билан хотинининг пиқ-пиқ йиғи товуши эшитилиб турар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Қўлни қоматга кўтармоқ** *дин.* намоз

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўқишда икки қўлнинг бош бармоғини икки қулоққа етказмоқ. *Қавушини ечиб, тўнини ёзди ва унинг устида туриб, қўлини қоматга кўтарди.* Жўрабоев, Мулла Б. м.

ҚОМАТДОР [*а*+*ф-т*] *айн.* **қоматли.** *Қоматдор, дов йигит.*

ҚОМАТЛИ Қомати, гавдаси келишган ва йирик; гавдали, қоматли, жуссали.

ҚОМУС [*а*] 1 Мукаммал, тўлиқ луғат. *Шамсиддин Сомийнинг «Қомуси туркий» луғати.*

2 *с. т.* Энциклопедия; энциклопедик луғат.

3 *кўчма* Ҳаётнинг ёки билимнинг бирор соҳасига оид тўлиқ асар; мажмуа. *Оғзаки халқ ижодининг қомуси.*

ҚОМУСЧИ 1 *с. т.* Қомус, энциклопедия, луғат тузган ёки тузувчи киши.

2 *кўчма* Ҳар томонлама маълумотга эга бўлган, ўқимишли киши.

ҚОН 1 Тирик организмда юрак фаолияти туфайли айланиб юриб ҳамма орган ва ҳужайраларни озиқлантирадиган, модда алмашинишини таъминлайдиган қизил суюқлик. *Артерия қони. Вена қони. Қон айланиши. Қон босими. Қон кетиши (оқиши). Қон томирлари. Мияга қон қуйилиши. Беморга қон қуйиш.* ▬ *Яра кўкракда, юракка яқин: ундан қуюқ қон ҳали ҳам силжиб турар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қони бир** бир ота-онадан туғилган, бир авлодга мансуб, қондош; қон-қардош. **Қон бўлмоқ** 1) қонга беланмоқ. *Қўлим қон бўлди;* 2) *кўчма* қаттиқ сиқилмоқ, хун бўлмоқ. *У [Жаннат хола] Икромжон чўлга кетгандан бери ёлғиз уйда уймалайвериб қон бўлиб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Қон кўрмоқ** ҳайз кўрмоқ, ой кўрмоқ. **Қон тўкмоқ** 1) қонли жанг қилмоқ, ўлдирмоқ. *Отабек ва йўлдошларининг қонлари тўкилмасин, деб бу гапни ичимга солиб юрдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) жон фидо қилмоқ, ўзини қурбон қилмоқ. *[Йўлчи] халқ учун, юрт учун, жамики аламзадалар, аламдийдалар учун қон тўкди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қон чиқармоқ** *дин. этн.* жонлиқ сўйиб худойи қилмоқ. **Қон қилмоқ** 1) қон теккизмоқ. *Қўйлагимни қон қилибсан;* 2) *кўчма* хуноб қилмоқ, бўғмоқ. *[Кампир:] Биронтасини кўрсатсангиз ўласизми? Ҳамманинг юрагини қон қилдингиз-ку.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. **Қиндик қони тўкилган ер (ёки жой, тупроқ)** *қ.* **киндик** I 2. **Кўзига қон тўлди** *ёки* **кўзини қон босди** 1) кўзи қизарди; 2) *кўчма* қаттиқ ғазабланди; қаттиқ ҳаяжонланди, талвасага тушди. *Додхоҳнинг .. мўйловлари учди, қовоқлари бадтар тушди, кўзларига қон тўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Оғзи-бурнини қон қилмоқ** уриб башарасини ёриб юбормоқ, қаттиқ калтакламоқ. *Бир парча нон учун мана бу Абдурасул сенинг эшигингда ёшлигидан хизматингни қилди. Охири, сен буни бир ҳўкиз учун уриб оғзи-бурнини қон қилдинг.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Рангига** (*ёки* **юзига**) **қон югурди** қизарди, юзида қизиллик пайдо бўлди. *Ёрдамчи йигитнинг юзига қон югурди.* Ш. Ғуломов, Азим дарёман дебон. **Рангидан** (*ёки* **юзидан**) **қони қочди** туси ўзгарди, ранги ўчди. *Унинг оёқларигача бўшашиб кетди, ранги ўчиб, қони қочди.*

2 *кўчма* Интиқом, ўч. *Қонга қон олмоқ.* ▬ *Камбағал нон деб бош кўтарса, бой муштумзўр қон деб тош кўтаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.| Хун, товон. *[Қўрбоши] киссасига тушган олтинларни Отабек ила қутидорнинг қон баҳолари эканлигини сезиб, виждони тўлқинлана ёзди ва безовта бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қонидан ўтмоқ** (*ёки* **кечмоқ**) гуноҳини кечириб, тирик қолдирмоқ, авф этмоқ.— *Қонимдан кеч демоқчимисан? — Йўқ .. Аксинча, мени ўлдириш ниятингиздан қайтмасангиз дейман.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. *Эсинг борида этагингни ёп. Менга йигит бўл! Бир қошиқ қонингдан ўтаман.* С. Аҳмад, Ҳукм.

◆ **Бағри** (*ёки* **дили, жигари, юраги**) **қон** жуда сиқилган, ғам-ҳасрат билан тўлган, эзилган. *Тўйнугин очиб аларни(нг) ҳолидин олсам хабар, Юзларига парда тортуқлуқ, турурлар бағри қон.* Увайсий. **Қамчисидан қон томган** *қ.* **қамчи. Қон ютмоқ** қаттиқ қайғурмоқ, азобланмоқ. *Нодонга улфат бўлган қон ютар.* Мақол. **Қони қайнади** қизишди, жаҳли чиқди. *Самандаровнинг қони қайнаб кетди. Мундай гапирсангизчи, забон борми?!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Қон қақшамоқ** зор-зор йиғламоқ, қақшаб йиғламоқ. **Қон-қора қақшамоқ** *айн.* **қон қақшамоқ.** *Бозор қўйларни тополмаслигига ишонгандан кейин .. бошига тупроқлар сочар ва қон-қора қақшаб йиғларди.* Айний, Дохунда. **Қонга ташна бўлмоқ** *қ.* **ташна.** **[Бировнинг] қонини сўрмоқ** бировнинг кучидан фойдаланмоқ, эксплуатация қилмоқ. *Менинг бу ерга келишдан мақсадим ... меҳнаткашларнинг қонини сўриб келган муштумзўрни таг-томири билан юлиб ташлашда сиз оға-иниларимга ёрдам беришдир.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚОНАМОҚ *(фақат* 3*-ш. ф-да)* Кесилиш, тилиниш, ситилиш, ёрилиш натижасида қони чиқмоқ, қони оқмоқ. *Тикан кириб қўли қонади.* ▬ *Ўз ёнида ғумай юлаётган Адолатнинг қўли қийилиб қонаганини кўрган Бегимхон хаҳолаб кулиб юборди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Бурни қонади** 1) бурнидан қон келди. *Уни офтоб уриб, бурни қонади;* 2) *кўчма* зарар кўрмоқ, шикаст емоқ; азият чекмоқ. *Камбағалнинг оғзи ошга етганда, бурни қонайди.* Мақол. **Бурни ҳам қонамади** ҳеч қандай зарар кўрмади, шикаст емади, азият чекмади. *Ҳамма ишни биз қилдик, унинг бурни ҳам қонамади.*

ҚОНАТМОҚ **қонамоқ** *фл. орт. н. Гул узаман деб қўлимни қонатдим.* ▬ *Ниёз ака камбағалларнинг бурнини ҳам қонатган эмас.* Р. Раҳмонов, Баҳор арафаси.

ҚОНДИРИЛМОҚ **қондирмоқ** *фл. мажҳ. н. Аҳолининг талаблари тўла қондирилди. Ғўзанинг сувга бўлган эҳтиёжи қондирилди.*

ҚОНДИРМОҚ **қонмоқ** *фл. орт. н. Нафсини қондирмоқ. Экинларни сувга қондирмоқ. Ғўзаларни қондириб суғормоқ. Талабни қондирмоқ.* ▬ *Қайин отамга ёзганим қисқа бўлгани учун, сиз унга мендан эшитганларингизни сўзлаб қондирарсиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Африка арслони ўз она кўкси — Нилдан қондиради ташналигини.* Ғ. Ғулом. *Қамишкапанинг тенг ярми бўлган аёллар талаб қилса-ю, уларнинг талабини қондириш, биринчи галда, советнинг вазифаси эмасми?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚОНДОШ 1 Бир ота-онадан туғилган, бир авлодга мансуб; қони бир; қариндош, қон-қардош. *Менга қондош, жондош бўлган эл, Гадо эди, қашшоқ эди хор.* Ҳ. Олимжон.

2 *кўчма* Жонажон, азиз, меҳрибон. *Пахтакор ўлкамдан келтирдим салом, Қардошим, қондошим қабул қилиб ол.* Ж. Жабборов.

ҚОНИҚАРЛИ Қаноат ҳосил қила оладиган, қаноатланарли деб бўладиган. *Қониқарли жавоб. Қониқарли баҳо. Ҳисобот давридаги иши қониқарли топилди.*‖ *Қониқарли ишламоқ. Қониқарли ўқимоқ.*

ҚОНИҚАРСИЗ Қаноатлантирарли деб бўлмайдиган, қаноатланарсиз. *Қониқарсиз жавоб.* ‖ *Иш қониқарсиз олиб борилмоқда.*

ҚОНИҚИШ 1 **қониқмоқ** *фл. иш оти. Ғўзаларнинг қониқишига ҳали бор.*

2 Қаноат ҳосил қилиш, ҳурсандлик, мамнуният. *Зўр (чуқур) қониқиш билан таъкидламоқ.* ▬ *Колхозчилар чеҳрасида қониқиш, партия ва ҳукуматимиздан миннатдорчилик белгиси чақнаб турарди.* Ҳ. Нуъмон, Янги уфқлар.

ҚОНИҚМОҚ 1 *айн.* **қонмоқ.** *Уйқуга қониқдингизми, Жўра ака?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Фазлиддин .. аччиқ чойни босиб ичиб қониққач, извошни қўшди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *[Ўзбек ойим] иккита рўмолига ҳам қониқмай, ўзининг келинлигидан ўралмай қолган .. саллачасини қўйган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қаноатланарли деб топмоқ, қаноатланмоқ. *Тўла жавоб бердингиз, қониқдик, ука.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚОНИҚТИРИЛМОҚ **қониқтирмоқ** *фл. мажҳ. н. Аҳолининг талаблари тўла қониқтирилди.*

ҚОНИҚТИРМОҚ 1 **қониқмоқ** *фл. орт. н. Тўйнинг қий-чуви, меҳмонларни чой билан қониқтириш учун шошилиш .. каби юмушлар Гулнорни Йўлчи олдига аста-секин яқинлашувга мажбур қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Амалга оширмоқ, бажо келтирмоқ, бажармоқ. *Бировнинг талабини қониқтирмоқ.* ▬ *Дадангизнинг орзусини*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қониқтириш — сизга фарз. Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚОНИҚҚУВЛИК *айн.* **қониқарли.** *Шу кечаю-кундузда ишимиз қониққувлик эмас-ку.* Ҳ. Назир, Олмос.

ҚОНЛАМОҚ *этн.* Жонлиқ сўйиб, унинг қонини беморнинг баданига суркамоқ. *Сотиболдининг хотини оғриб қолди. Баҳши ўқиди. Аллақандай бир хотин келиб толнинг хипчини билан саваларди, товуқ сўйиб қонлади.* А. Қаҳхор, Бемор.

ҚОНЛАШМОҚ қонламоқ *фл.бирг. н.*

ҚОНЛИ 1 Қони бўлган, қони бор. *Иссиқ қонли ҳайвонлар.*

2 Қонга беланган, бўялган. *Қонли қилич.* ▪ *Қонли кўйлакни Қоратой эҳтиёт билан тилиб, ярани очди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Муҳаррам жуда шошиб қолган эди. Унинг кўз олдига қонли майдону эрининг чўзилиб ётгани келди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Қон аралашган; қонга тўлган. *Қонли тупук.* ▪ *Азим тажанг даҳшат тўла қонли кўзлар билан Ғуломжонга ўқрайиб қаради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Қон тўкиш, хунрезлик билан содир бўладиган. *Қонли урушлар. Қонли жанг.* ▪ *Кўп сирларнинг, қонли кунларнинг Гувоҳисан, улуғ Днепр.* Ғайратий. *Уни жонига теккан бир ёки бир неча қарздори ўлдирган, ё бўлмаса бирор ўзидай ахлоқсиз рақиби ундан қонли ўч олган.* Айний, Эсдаликлар. **Қонли якшанба** *тар.* 1905 йил 9 январда Петербургда ишчи намойишчилар чор ҳукумати томонидан ўққа тутилган кун.

ҚОНЛИК *диал.* Жонлиқ.

ҚОНМОҚ 1 Талаб қилинганича фойдаланиб, олиб, кўриб ва ш. к. мириқмоқ, нафси ором олгунча еб-ичиб тўймоқ, қаноат ҳосил қилмоқ, қониқмоқ, қаноатланмоқ. *Уйқуга қонмоқ. Чойга қонмоқ. Дийдорга қонмоқ. Экинлар қониб сув ичди.* ▪ *Севган қизи билан ҳеч бўлмаса бир томошага бориб, бир қониб гаплашиш истаги унинг гўё қоронғи кўнглига ёғду сочгандай бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ота-онаси, ўртоқларини меҳри қониб-қониб кўрса, дийдорларига тўйса.* Ғ. Расул, Адолат.

2 Кўнгли тўлмоқ, мамнун, хурсанд бўлмоқ, қаноат қилмоқ. *Озга ҳам қонмоқ.* ▪ *Яхши қолинг севган юрту диёрим! Хизмат қилиб қонмай, қонга бўялдим.* Ҳамза.

3 Қаноат, ишонч ҳосил қилмоқ, ишонмоқ. [*Содиқ:*] *Муталбой сизни обдан яхши биладур, Ҳомид ака! Сизнинг қандай хизматингиз борлигига ҳам қонган .. Аммо унинг сиздан бир илтимоси бор экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОНСИЗ 1 Қони йўқ, қони бўлмаган.

2 Қони оз; қони қочган, ранги ўчган, ранги оқарган, рангсиз. *Унинг қонсиз юзларидан яқинда госпиталдан чиққани сезилиб турарди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ҚОНСИЗЛАНМОҚ 1 Кўп қон йўқотмоқ; қони камаймоқ.

2 Қони, ранги қочмоқ, ранги ўчмоқ, оқармоқ. *Сафар бўзчининг бу сўзидан имомнинг қонсиз ранги яна қонсизланган, оламунчоқ кўзи алланечук ҳолатга кирган эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҚОНСИЗЛИК 1 **қонсиз** *с. белги оти.*

2 *мед.* Камқонлик. *Барибир ўласан, очликданми, қонсизликданми, қийналиб, хор бўлиб ўласан.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚОНСИРАМОҚ 1 Кўп қон йўқотиб, қонсизланиб заифлашмоқ. *Унинг кўз ўнгидан бутун олам йўқолиб, фақат икки нарса қолди: қонсираб оқаришган .. дудоқ, дока билан боғланган томоқ.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

2 Қон тўкишни қўмсамоқ, қонга ташна бўлмоқ. *Қонсираган ханжарини белига осиб, ойболтасини кўтарган жаллод Қушбегининг ҳукмига мунтазир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Азим қонсираб ётган йиртқич кўзларини пилпиллатди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚОНТАЛАБ 1 Кўп қон йўқотган, қонсизланган, қонсираган.

2 Қон тўкишни қўмсаб қолган, қонсираган, қонга ташна. *Кўзлари хонасидан чиқай деяётган, қонталаб жаллод Жуманиёз пучуқ «айбдор»нинг кетидан ханжарини ялангочлаб эргашди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Интиқом, ўч, қасос олиш пайида бўлган, қонга қон талаб қилувчи. *Қонталаб рақиб.*

ҚОНТАЛАШ 1 Зарбдан ёки касаллик натижасида қонга тўлган; қизарган, кўкарган. *Қонталаш доғлар.* ▪ *Банди қонталаш лабларини аранг қимирлатар, бироқ гапиролмасди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Хум каби гавдасин сезгандек хаста Инграб буриштирди қонталаш афтин.* Я. Қурбон. | Қон қуйилган; қизарган. *Қонталаш кўзлар.*

2 *кўчма* Қон тепиб турган, серқон, қип-қизил олмадек. *Зайнобиддиннинг гўштдор, қонталаш юзларида ҳамиша жилмайиш.* Мирмуҳсин, Тирик товон.

3 *кўчма* Қизил тусга кирган, қизарган; қизил. *Қонталаш уфқ.* ▪ *Қонталаш осмон хиралашиб, адирлар орқасидан этагини судраб оқшом кела бошлади.* Ў. Ҳошимов, Чўл ҳавоси. *Баҳор қонталаш музларни парчалаб, эритиб, катта оқимга бошлаб кетади.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ҚОНТАЛАШМОҚ 1 Зарбдан ёки касаллик натижасида қизармоқ, кўкармоқ; моматалоқ бўлмоқ. *Тош теккан жойи қонталашиб кетибди.* ▪ *Унинг юзлари шилиниб, қонталашиб ётарди.* Мирмуҳсин, Чўри.| Қон қуйилмоқ, қизармоқ. [*Домланинг*] *бир чаккаси кўкарган, қовоғи шишган, бир кўзи қонталашган.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 *кўчма* Серқонликдан қип-қизил олмадек бўлиб турмоқ. [*Директорнинг*] *семизликдан кўзлари қисилиб кетаёзган, қонталашган юзлари тирсиллаб ёрилиб кетгудай.* А. Муҳиддин, Юзига чарм қоплаган киши.

3 *кўчма* Қизил тусга кирмоқ, қизармоқ. *Уфқда қора тутун, қонталашган осмон.* Ғ. Ғулом, Совет Армиясига.

ҚОНУН I [*а*] 1 Объектив борлиқда турли ҳодисалар ўртасида киши онгидан ва ихтиёридан ташқари ҳамиша мавжуд бўлган зарурий боғланиш, муносабат. *Ижтимоий тараққиёт қонунлари. Табиат қонунлари. Диалектика қонунлари. Тафаккур қонунлари. Зиддиятларнинг бирлиги ва кураши ҳақидаги қонун. Энергиянинг сақланиш қонуни. Қўшимча қиймат қонуни. Мувозанат қонунлари.*

2 Давлат ҳокимияти томонидан қабул қилинган, ҳамма учун мажбурий бўлган ижтимоий-ҳуқуқий норма ва муносабатларни белгиловчи расмий қоида. *Конституция Совет Иттифоқининг асосий қонунидир. Саккиз йиллик мажбурий таълим ҳақида қонун. Жиноят қонунлари. Қонунлар тўплами. Қонун чиқармоқ. Қонун чиқарувчи орган.* ▪ *Судьялар мустақилдирлар ва фақат қонунга итоат қиладилар.* «ЎзССР Конституцияси». *Мамлакатнинг ичкарисида бирон қонунни бузсанг, жазосини ўзинг якка тортасан, бу ерда* [*фронтда*] *қонунни бузсанг, жазосига бошқаларни ҳам шерик қиласан.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Бажарилиши шарт, мажбурий бўлган, норма, қоида тусига кирган талаб, топшириқ ва ш. к. *Партия қарорлари барча коммунистлар учун қонун. Отасининг сўзи — унинг учун қонун.* ▪ *Пиёда аскарларнинг жанговар уставида командирнинг буйруғи— қонун, командир нотўғри буйруқ берса ҳам, жангчи аввал буйруқни бажариб, ундан кейин шикоят қилиши керак, дейилган.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Жамиятда, ижтимоий группа ва ш. к.да қабул қилинган, одат тусига кирган қоида, расм, одат. *Меҳмондўстлик қонуни.*

4 Бир динда қабул қилинган ахлоқ ва расм-русум қоидалари системаси. *Шариат қонуни.*

ҚОНУН II [*а*] Дуторсимон қадимий чолғу асбоби. *Ҳўжа Абдулло .. ажойиб қонун чаларди, шеър айтарди.* Ойбек, Навоий.

ҚОНУНАН [*а*] *рвш* Қонунга мувофиқ, қонуний равишда, қонун бўйича, қонун йўли билан. *Унинг ҳар бир раъйига Нормуҳаммад қушбеги қонунан мажбур бўлмаса-да, маънан бир мажбурият ҳис этар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОНУНБУЗАР Қонунга риоя қилмайдиган, унга хилоф ҳаракат қилган ёки қиладиган, қонунни бузувчи.

ҚОНУНИЙ [*а*] Қонун билан белгиланган, қонунда кўрсатилган. *Қонуний ҳуқуқ.* ▪ *Завод Ғиёсиддин тилмочнинг номига ўтган, оқсоқолнинг унда энди қонуний ҳаққи йўқ эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.| Қонунга мувофиқ келадиган,

www.ziyouz.com kutubxonasi

қонун йўли билан тасдиқланган. *Қонуний ҳужжат.*| Қонунга асосланган; қонун йўл қўйган ёки қўядиган. *Қонуний ҳаракат. Қонуний ташкилот.*

2 Ўз-ўзидан келиб чиқадиган, содир бўлиши муқаррар бўлган; табиий. *Қонуний савол. Қонуний эътироз.*

ҚОНУНИЙЛИҚ 1 **қонуний** *с. белги оти. Талабнинг қонунийлиги. Ҳодисаларнинг қонунийлиги.*

2 *айн.* **қонуният** 2.

ҚОНУНИЯТ [*а*] 1 Объектив ҳодисалар ўртасидаги боғланишлар ва уларнинг қонунлари. *Объектив қонуниятлар. Жамиятнинг ривожланиш қонуниятлари.* | Қонунлар мажмуи; қонунлар. *Район прокурори ўзини гўё бир автоном оролда ҳис этар ва ўз қонунияти билан яшар эди.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Қонуний асосда, табиий равишда ўзи-ўзидан келиб чиқувчи, табиий, муқаррар иш, ҳодиса ва ш. к. *Тарихий қонуният ва зарурият бўлган социализмнинг муқаррар ғалабалари кўп миллатчиларни ўз мағлубиятига иқрор бўлишга мажбур этади.* «Ўзбек совет адабиёти тарихи очерки».

ҚОНУНЛАШМОҚ 1 Қонун билан тасдиқланмоқ; қонун тусига, кучига кирмоқ. *Янги календарь Юлий Цезарь томонидан қонунлашганидан, уни Юлиан календари деб аташ қабул қилинди.* «Астрономия».

2 Қонуний деб тан олинмоқ; легаллашмоқ. *Қонунлашган ташкилот.*

ҚОНУНЛАШТИРИЛМОҚ қонунлаштирмоқ *фл. мажҳ. н. Қонунлаштирилган имло қоидалари.*

ҚОНУНЛАШТИРМОҚ қонунлашмоқ *фл. орт. н. ЎзССР Олий Совети янги имло қоидаларини қонунлаштирди.*

ҚОНУНЛИ 1 Муайян қонунлари бўлган ва уларга амал қиладиган. *Қонунли давлат.*

2 Қонунга асосланган; қонуний. *Қонунли иш.*

ҚОНУНСИЗ 1 Муайян қонунлари бўлмаган, ҳар ким ўз бошига, ўз хоҳишига кўра иш қиладиган.

2 Қонунга тўғри келмайдиган, қонунга хилоф, ғайриқонуний. *Қонунсиз иш. Ўзгаларнинг ерларини қонунсиз босиб олиш.*

ҚОНУНСИЗЛИҚ 1 **қонунсиз** *с. белги оти.*

2 Қонунга риоя қилмай, унга хилоф равишда иш тутиш, ғайриқонуний хатти-ҳаракат; бошбошдоқлик, бедодлик. *Озгина бўлса-да қонунсизлик, совет тартибини озгина бўлса-да бузишнинг ўзи меҳнаткашларнинг душманлари дарҳол фойдаланадиган нуқсондир.* В. И. Ленин, Ишчи ва деҳқонларга хат.

ҚОНУНЧИЛИК Қонун белгилаш ва унга қатъий риоя қилиш; қонунни маҳкам ушлаш. *Революцион қонунчилик. Совет қонунчилиги. Демократик тартиб ва қонунчиликни мустаҳкамламоқ.* ▪ *Қонунчиликни, уюшқоқликни ва интизомни таъминлашда халқ контроли муҳим роль ўйнаши керак.* «С. Ўзбекистони», 1966, 5 август.

ҚОНУНШУНОС Қонунларни яхши биладиган мутахассис; юрист.

ҚОНУНШУНОСЛИҚ 1 **қонуншунос** *с. белги оти.*

2 Қонунлар ҳақидаги ўқув предмети.

ҚОНХЎР 1 Бошқаларнинг қонини ичиб ёки сўриб яшайдиган.

2 *кўчма* Кишиларни шафқатсиз эзувчи, эксплуатация қилувчи, золим. *От, ўлдир! Бола бермаймиз қонхўр подшога.* Ойбек, Қутлуғ қон.|| *Бор бўлганин золим, қонхўр обқўйган.* Эргаш шоир.

ҚОНХЎРЛИҚ 1 **қонхўр** *с. белги оти. Чўпонлар Давлатёрнинг орқасидан қараб қолдилар ва унинг [Мадаминнинг] қонхўрлиги тўғрисидаги гапларни эслаб, чуқур ўйга толдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Шафқатсиз эзиш; шафқатсиз эксплуатация.

ҚОН-ҚАРДОШ Бир ота-онадан туғилган, бир авлодга мансуб кишилар (бир-бирига нисбатан); қариндош, қондош.

ҚОН-ҚАРДОШЛИҚ қон-қардош *с. белги оти.*

ҚОН-ҚАРИНДОШ *айн.* **қон-қардош.**

ҚОП Сочилувчан нарсалар солиб қўйиладиган, мата, чипта ва ш. к.дан тикилган, халтадан катта, қанордан кичик рўзғор буюми. *Қаноп қоп. Чипта қоп. Қоғоз қоп. Қанор қоп. Бўш қоп тик турмас.* Мақол. *Тенг-тенги билан, тезак қопи билан.* Мақол. ▪ *Семиз йигит бир қоп ёнғоқдай шалдур-шулдур, очиққина эди.* Ҳ. Назир, Коммунист.

ҚОПАҒОН Қопиб, тишлаб оладиган, қопонғич. *Қопағон ит.*

ҚОПИ *диал. Эшик. Ҳой ука, секинроқ гапир, қопининг орқасида одам бор.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚОПИНМОҚ *диал.* Куймоқ, ўртанмоқ, ёнмоқ. *Ич куйган сўнг юрак ўтдай қопинар.* «Равшан».

ҚОПИШМОҚ қопмоқ 3 *фл. бирг. н.*

ҚОПЛАМ 1 Бирор нарсани сиртдан ўраб, қоплаб турган нарса. *Қор қоплами.*

2 Бир қоплашли, бир қоплашга етадиган. *Бир қоплам пахта. Тўйга яна олти қоплам пахта керак.*

ҚОПЛАМА 1 Бирор нарсанинг сиртига, бетига, устига қопланган, ўралган, сирилган ташқи қатлам ёки ғилоф. *Деворнинг мармар қопламаси. Мебель қопламаси. Йўлнинг асфальт қопламаси. Тиш қопламалари.* || *Қоплама материаллар.*

2 *айн.* **қоплам** 1. **Қоплама кўрпа** авра-астари устидан янги авра-астар кийдириб қавилмаган кўрпа.

ҚОПЛАМОҚ I 1 Устини ёки ҳамма ёғини ўрамоқ, буркамоқ, босмоқ, тутмоқ, тўлдирмоқ. *Адирларни ўт-ўлан ва чечаклар қоплади. Кўк юзини булут қоплади. Хонани тутун қоплади. Бутун борлиқни қоронғилик қоплади.* ▪ *Муҳайёнинг жажжи юзларини тер қоплади.* А. Ёқубов ва Ш. Шодиев, Қичкина доктор. 2 Эгалламоқ, банд қилмоқ; босмоқ. *Бутун вужудини ғазаб қоплади.* ▪ *Унинг бошини турли фикрлар, режалар қоплади.* Ойбек, Навоий. *Бу сўздан сўнг уй ичини кучли бир кулги товуши қоплади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Эъзозхоннинг*] *кўнглини аллақандай шубҳалар, совуқ ваҳималар қоплаб ўзини беҳол сезди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 Бирор нарса сиртини, бетини, устини бошқа нарса билан ўрамоқ, сиртига, бетига, устига бошқа нарса сирмоқ, ёпиштирмоқ, тўшамоқ, ётқизмоқ. *Деворга мармар плиталар қопладик. Диванга духоба қопламоқ. Йўлни асфальт билан қопламоқ.* **Кўрпа қопламоқ** 1) кўрпа тикмоқ, кўрпа тайёрламоқ. *Тўй учун янги кўрпалар қопламоқчи бўладилар, пар тўшаклар олмоқчи бўладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) кўрпанинг авра-астари орасига пахта солмоқ. *Унсин хола қизининг уч янги кўрпасини қоплаб, қавиқдан чиқарди.* А. Ҳайитметов, Унсин хола.

4 Тўсмоқ, беркитмоқ; эгалламоқ. *Қўли билан оғиз-бурнини қопламоқ.* ▪ *Сафаров супадаги кигизни тортиб алангананинг устини қоплади-да, югуриб ташқорига чиқди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. *Эшик очилиб барзангидай йигит чиқди, гавдаси билан эшикни қоплади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мўйсафид домла бутун деворни қоплаган катта доскага темаларни ёзишга киришди.* О. Ёқубов, Муқаддас.

5 *кўчма* Йўқотилган ёки етишмайдиган нарса ўрнига ўрин бўлмоқ, ўрнини тўлдирмоқ, босмоқ. *Зарарни қопламоқ. Харажатни қопламоқ. Қарзни қопламоқ.* ▪ *Хўш, бу ютуқларимиз камчиликларимизни қоплаб бизни хотиржамликка солиши мумкинми?* А. Қаҳҳор, Нутқ.| Таъмин этмоқ, қондирмоқ. *Уларнинг топган пуллари рўзғор эҳтиёжини зўрға қоплар эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ҚОПЛАМОҚ II Қопга солмоқ, қопга жойламоқ. *Буғдой қопламоқ.* ▪ *Бу кишилар сабзи ковлаб, қопламоқда эдилар.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚОПЛАНМОҚ I 1 **қопламоқ** I *фл. мажҳ. н. Харажат тез қопланди. Ажин билан қопланган пешана.* ▪ *Самоварчи тоғорага қайноқ сув қўйиб, жўмрагига жез қопланган чойнакларни .. юваётган эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бутун борлиғи руҳий азоб билан қопланган Саодатхон бўйнини эгани ҳолда, .. уйга кириб кетди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

2 **қопламоқ** I 1, 2, 4 *фл. ўзл. н. Хона тутун билан қопланди. Осмон булут билан қопланди.*

ҚОПЛАНМОҚ II **қопламоқ** II *фл. мажҳ. н. Ғалла ҳосили ўриб-йиғиб олинди ва қопланди. Қопланган ун.*

ҚОПЛАТИЛМОҚ I **қоплатмоқ** I *фл. мажҳ. н. Кўрпалар қоплатилди.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҚОПЛАТИЛМОҚ II **қоплатмоқ** II *фл. мажҳ. н. Бир тонна буғдой қоплатилди.*

ҚОПЛАТМОҚ I **қопламоқ** I 2, 3, 4 *фл. орт. н. Кўрпа қоплатмоқ. Харажатни қоплатмоқ.*

ҚОПЛАТМОҚ II **қопламоқ** II *фл. орт. н. У кечгача икки тонна ўғит қоплатди.*

ҚОПЛАШМОҚ I **қопламоқ** I 2, 3, 4 *фл. бирг. н.*

ҚОПЛАШМОҚ II **қопламоқ** II *фл. бирг. н.*

ҚОПЛОВЧИ I **қопламоқ** I *фл. ш. оти. Бутун хонани қопловчи палакни аёллар бошлари узра баланд кўтардилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Қоплаш, сириш каби ишлар билан шуғулланувчи ишчи, мутахассис. *Мебель қопловчилар. Кўрпа қопловчи аёл.*

ҚОПЛОВЧИ II Қопларга юк жойлаш билан шуғулланувчи киши. *Пахта қопловчилар. Ўғит қопловчи ишчи.*

ҚОПЛОН 1 Мушуксимонлар оиласига мансуб, териси хол-хол йирик сутэмизувчи йиртқич ҳайвон.

2 *кўчма* Жасур, мард одам ҳақида. *Папоқ кийган қаҳрамон, Гавдали қоплон. Темир панжанг билан тўк, Душманингдан қон!* Ҳамза.

ҚОПМОҚ 1 Тишлаб олмоқ, тишламоқ (ит, туя ҳақида). *Итни қопмас деб бўлмас.* Мақол. *Ит қутурса, эгасини қопади.* Мақол. ▪ — *Э, юраверинг, қопмайди! — деди орқада келаётган Тожибой.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *диал.* Емоқ, тишламоқ. *Не бедовлар жазосини топади, Бир нечаси ағнаб қумни қопади.* «Алпомиш».

3 *кўчма* Жеркиб, урушиб, гапирмоқ, дағал гап қилиб дил оғритмоқ. *Яхши топиб гапирар, ёмон қопиб (гапирар).* Мақол. ▪ — *Давлатбахт қани? Нега у келмади? — қопиб гапирди Оллоёр.* Ойбек, Навоий.

ҚОПОНҒИЧ *айн.* **қопағон.** *Қопонғич ит.*

ҚОПТИРМОҚ **қопмоқ** *фл. орт. н.*

◆ **Итга қоптирмай, туяга тептирмай** меҳрибонлик билан, аяб-авайлаб, ардоқлаб каби маъноларда ишлатиладиган ибора.

ҚОПЧА *айн.* **қопчиқ.**

ҚОПЧИҚ 1 Кичкина қоп, халта, халтача. *Нормат қопчиғини очиб, бугунги норма нони, шакарини ўртага қўйди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Сувонжон эртасига ваъдалашган вақтда етиб келди. Унинг орқасида қопчиқ, қўлида пўстин, елкасида милтиқ бор эди.* С. Анорбоев, Оқсой.| Пул соладиган халтача, ҳамён.

2 *анат.* Пуфак, пуфакча. *Кўз ёши қопчиғи.*

ҚОПҚА *эск.* Дарвоза. *Шаҳар қопқаси.* ▪ *Узингли камситма, Тошкентнинг ўн икки қопқасига борилса, кимнинг ери — Курбонҳожининг ери-ку!* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кўкнинг қопқаси қоққан соатда, Қуёш кўз уқалаб уйғонар эди.* Ғ. Ғулом.

ҚОПҚОН 1 Ов қилинадиган ёки зарарли ҳайвонларни илинтириш, тутиш учун қўйиладиган мослама. *У ичига катта оқ каламуш қамалган қопқонни ерга қўйди, эшикчасини очди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Сувонжон*] *етиб келганда нақ тумшуғидан илинган тулки қопқон билан олишаётган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Дом, тузоқ. *Бектемир уларга қарамасдан, секин деди: қопқонга тушибмиз — бу қалай?* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ҳаммасини айтиб бергандан кейин Темир қопқондан кутулиб бўпти.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси.

ҚОП-ҚОП Бир қанча қоп, жуда кўп қоп. *Гап десанг, қоп-қоп, иш десанг, Самарқанддан топ.* Мақол. ▪ *Қоп-қоп олтин, кумуш тўкиб олса арзийдиган қизсан.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу ерга қоп-қоп арпа, буғдой ва аравада беда келиб турарди.* Жўрабоев, Мулла Б. м. *Мақсумжон гап деганда қоп-қоп-у, иш деганда Самарқанддан топ, деган кишиларнинг бири эди.* Ғайратий, Лектор.

ҚОП-ҚОРА **қора** *с. инт. Қоп-қора соч. Қоп-қора тун.* ▪ *Тўлқинжон истараси иссиқ, қош-кўзи қоп-қора, баланд бўйли йигит.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

ҚОП-ҚОРОНҒИ **қоронғи** *с. инт. У [мингбоши] авахта эшигига келиб, тирқишидан қаради. У ер қоп-қоронғи эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қоп-қоронғи узун йўлакдан ўтиб, ташқари ҳовлига чиқилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚОПҚОҚ Идиш, сандиқ, яшик ва ш. к. нарсалар оғзининг очилиб-ёпилиб турадиган томонини бекитувчи қисми; ёпқич. *Чойнакнинг қопқоғи. Қозоннинг қопқоғи. Соатнинг қопқоғи. Сандиқнинг қопқоғи. Чўнтакнинг қопқоғи.* ▪ *Олимов қуён тушган яшикнинг қопқоғини маҳкамлаб, Аҳмадга узатди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚОПҚОҚЛАМОҚ Қопқоқ билан бекитмоқ, қопқоғини ёпмоқ, маҳкамламоқ. *Консерва банкаларини қопқоқламоқ. Яшикни қопқоқламоқ. Кудуқни қопқоқламоқ. Қопқоқлаш автомати.* ▪ [*Ҳамробиби*] *дастурхон ёзди, бақирлаб қайнаётган самоварни келтириб, қопқоқлаб қўйди.* Р. Файзий, Эл меҳри.

ҚОПҚОҚЛАНМОҚ **қопқоқламоқ** *фл. мажҳ. н.*

ҚОПҚОҚЛАТМОҚ **қопқоқламоқ** *фл. орт. н.*

ҚОПҚОҚЛИ Қопқоғи бўлган, қопқоғи бор. *Қопқоқли чойнак.* ▪ *Унинг .. устида чўнтаклари қопқоқли, қайтарма ёқали узун оқ жужун камзул.* Ойбек, Қутлуғ қон.| Қопқоқ билан бекитилган, қопқоғи маҳкамланган, қопқоқланган. *Олимов .. бояги қопдан оғзи қопқоқли, бир ёғига сим тўр қопланган иккита яшикча чиқариб олиб келди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚОР Сув зарраларининг совуқдан бирикиши натижасида юзага келадиган оқ пар шаклидаги ёғин. *Биринчи қор. Майда қор. Лайлак қор. Пағa-пағa қор ёғмоқда. Қолган ишга қор ёғар.* Мақол. *Қордан қутулиб ёмғирга тутилмоқ.* Мақол. ▪ *Қайноқ ерга капалакдай учиб тушди оппоқ қор.* Ҳ. Пўлат. *Кўча ва томлар қордан оқара бошлаган.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ер юзини қоплаган ана шундай ёғин қатлами. *Қорда чанғи отмоқ. Қор уюми. Қор суви. Қор курамоқ.* **Қор бобо** *қ.* **бобо. Қор хат** *ғалат* **қорхат. Қор ёғди** *этн.* марҳумнинг вафотидан кейин биринчи қор ёққанда ўтказиладиган мотам маросими.

◆ **Қовоғидан қор ёғади** *қ.* **қовоқ** II.

ҚОРА 1 Ранг-туси мавжуд рангларнинг барчасидан тўқ; қозон куя, кўмир тусидаги. *Қора қозон. Қора соч. Қора кўз. Қора сиёҳ. Оқ ит, қора ит — бари бир ит.* Мақол.| Шу тусга мойил тўқ рангли; қорамтир. *Қора нон. Қора гилос. Қора тупроқ. Қора булут. Қора танлилар. Қора ерга кирсин! (қарғ.)* ▪ *Лаганлар бўшаёзганда, эшикдан сирсавлат бир қора одам кириб келди.* П. Турсун, Ўқитувчи. || *Қорани қора деманглар, Қоранинг ори келади, Қора майиз еганда Қандай ширин келади.* «Қўшиқлар».| Қоронғи; тим қоронғи. *Қора тун.*|| *Кечанинг тим қорасида юлдузлар ёркин ёнади.* Ойбек, Қутлуғ қон.| Ис, қурум босган, қорайган ёки оқланмаган, пардозланмаган. *Қора уй.* ▪ *Долоннинг ўнг тарафидаги кичик қора хужрада Полвоннинг ота-онаси ва боболари умр кечирган.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *от* Шаҳматда оққа зид доналар ва шу доналар билан ўйновчи томон. *Қора билан ўйнамоқ. Қоралар ютди.*

3 *от, этн.* Оқ бўлмаган, одми кийим ёки мато (мотам белгиси). *Қора кийимоқ. Байроқларга қора тутмоқ.* ▪ *Қора кийиб ҳали йиғлаб юргандир, Бизларни «ўлди», деб мотам қилгандир.* «Ширин билан Шакар». *Кенг қишлоқни партизаннинг мотами қоплаб олди: Қора тақди ҳар билак.* А. Умарий.

4 *от* Тунда, туманда ёки узоқдан ғира-шира кўринган шарпа, кўланка. *Узоқдан бир кишининг қораси кўринди. Машинанинг қораси кўринмай кетди.* ▪ *Чўлга назар солади, Бир қорани кўради.* «Муродхон». *Қалъа устидагиларнинг қораси ғойиб бўлгунча, Анвар қараб турди.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Қорангни кўрсатма** (*ёки* **ўчир**) кўринма, борма, келма. *Поччаев барокларни айланиб кетгунча қорангни кўрсатмай тур.* А. Мухтор, Туғилиш. **Қораси ўчди** кўринмай кетди, кўздан йўқолди, ғойиб бўлди. *Эшакларнинг қораси ўчгунча, Акбархўжанинг йиғиси эшитилиб турди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. **Қораси ўчсин!** *қарғ.* ўлсин! *Оқ подшонинг тахти куйсин! Қораси ўчсин!* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 *от* Мўлжалга олинган ёки олинадиган нарса, нишон; мўлжал. *Қорага*

www.ziyouz.com kutubxonasi

олмоқ. ▪ *Биринчи отган ёй қорадан бир қулоч юқори кетди.* «Латифалар». *Мерган бўлсанг, ўшал оғочни қорага олиб отғил.* М. Осим, Ўтрор. **Қора олмоқ...** бир нарсани белги, мўлжал қилиб, мўлжаллаб, ўша белги, мўлжал асосида. *Улар эрталаб ўтган қўй сурувларининг изини қора олиб ... тепаликлар оша юришади.* А. Ҳасанов, Чироқлар.

6 *кўчма эск.* Ўқимаган, саводсиз, авом. *Қора элларни оқартирмоқлик учун Белни маҳкам боғлаб, ишлов кун бу кун.* Ҳамза. *Оғайни, мен қора одамман. Заргар Ёдгорбек бошимни айлантирган экан.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Бу саводсиз қора халқнинг қўлидан ҳеч нарса келмайди. Ҳукуматни эплай олмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

7 *кўчма* Дастлабки, хомаки. *Қора чапиқ.* ▪ *Уйларнинг кўпи ҳали қора шувоқда, аксар дераза ларга энди ойна солинаётир.* Ойбек, О. в. шабадалар.

8 *кўчма* Махсус малака, ҳунар талаб қилмайдиган, қўл кучи билан ҳар ким қилаверадиган. *Қора иш. Қора ишчи.* ▪ *Ўқув ҳақи жамғариш учун ҳар қандай оғир қора меҳнатдан ҳазар қилмадим.* Ойбек, Нур қидириб. *Рўзиқул умрининг кўп қисмини .. бойнинг қора хизматларида ўтказди.* Фитрат, Қиёмат. *Мени қуюв цехига қора ишчи сифатида қабул қилишди.* О. Раҳимов, Шонли кунлар хотираси.

9 *кўчма* Кўнгилсиз, нохуш, машъум. *Кечирасиз, мен ширингина базмингизни қора хабар билан музлатиб қўйдим.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Чиндан ҳам мактубнинг мунда кўчирилган жумласи, ўйлаб қараганда, ҳеч қандай қувончга йўл қўймаслик даражада қора маъноли эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.| Бахтсиз, шўрли. *Қора пешана.*|| *Бахти қора.* ▪ *Азалда тақдиримиз қора битилган эканми, тез кунда бошимизга оғир кунлар тушди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

10 *кўчма* Оғирчилик, азминлик билан боғлиқ бўлган; машаққатли, азоб-уқубатли, оғир. *Оқ тангам қора кунимга ярар.* Мақол. ▪ *Паранжи қурсин, мени шундай қора кунларга солди.* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Қора тер** оғир меҳнат, қийналиш туфайли ҳосил бўладиган тер. *Низомжон .. қора терга ботиб, буғдой ўрди.* С. Аҳмад, Уфқ.

11 *кўчма* Қўрқинчли, даҳшатли, ваҳимали, мудҳиш. *Қора хаёллар.* ▪ *Халқ кўзида бу — энг қора, энг мудҳиш, энг золим маҳкама эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.|| *Нималар бўлганидан хабарим йўқ, бир вақт қора босгандай бўлиб уйғондим.* Айний, Бухоро жаллодлари.

12 *кўчма* Жуда ҳам ёмон, разил, қабиҳ; ёвуз; жиноий. *Қора ният.* ▪ *Фуод афанди танфурушлар гумаштаси бўлиб, қора умрини қора ишлар билан ўтказган қабиҳ бир маҳлуқ эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ана шунда бу қора одат Қиз бахтига урган эди хат.* Ҳ. Олимжон.

13 *кўчма* Революцион ҳаракатга, демократияга қарши ҳаракат қиладиган, эскиликни ҳимоя қиладиган; реакцион. *Замондан минг йил орқада қолган қора жоҳиллар хоин қаламлари билан коммунизмга ҳужум қиладилар.* Ойбек, Нур қидириб. *Мен Ашхободдаги запас эскадроннинг қора кучлар дивизиясини чақирдим.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

14 *от, кўчма* Нотўғри, ёмон, ноҳақ иш. *Ўғлим, сен бир қадар оқ билан қорани ажрата оласан, ёзганларимни диққат билан ўқи.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Руҳонийлар ғазавот ҳақида жар солмоқдалар. Йўқ, энди халқни чалғитиш қийин. У оқ билан қорани билиб олди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.| Қишини уятга қолдирадиган, шарманда қиладиган иш, нарса, хатти-ҳаракат; доғ. *Яхшига қора юқмас, ёмонга эл боқмас.* Мақол. ▪ *Гулнор энди тап тортмади. Соф номусига отилган қорани бутунлай ювиб ташлашга жазм қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Матқул:*] *Нарироқ туринг, қорангиз юқади!* И. Султон, Бургутнинг парвози.

15 *от, кўчма* Номига, шаънига доғ тушган, айбли киши; айбдор, гуноҳкор. || *Бу ишни бизнинг звенодагилардан биронтаси қилганлиги аниқ эди. Ҳеч ким бўйнига олмади. Қарасам, бутун звено қора бўладиган, мен бўйнимга ола қолдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

16 Қўшма сўзлар ва сўз бирикмалари таркибига киради, мас. *қора пул, қора чақа.*

17 Қора *(эркаклар исми).*

◆ **Кўз қораси** кўз қорачиғи. *Китоб чиқарган дўстлар Худди ота-онамдек, Шунинг учун уни мен Сақлайман кўз қорамдек.* Қ. Муҳаммадий. **Кўзининг оқу қораси** *қ.* **кўз. Қора курси** *қ.* **курси. Қора металлар** чўян, пўлат, темир. **Қора совуқ** *қ.* **совуқ** 1. **Қора экилар** *қ.* **экин. Қора қилиб** (*ёки* **тортиб**) паноҳ тортиб; орқа қилиб, ишониб. *Дилдорнинг ягона суянчиғи [бувиси] дунёдан ўтди .. бугун у кимсасизликдан зор-зор йиғлаб, меҳрибон Меликул отани қора тортиб, излаб келди.* Ё. Шукуров, Қасос. **Ораларидан қора мушук ўтди** оралари бузилди, муносабат ёмонлашди.

ҚОРААНДИЗ Мураккаб гуллилар оиласига мансуб, тоғ-адирларда ўсадиган, кўп йиллик ўтсимон доривор ўсимлик.

ҚОРААРЧА Сарвлар оиласига мансуб игнабаргли дарахт ёки бута, арчанинг бир тури.

ҚОРАБАЙИР Отларнинг Ўзбекистонда ҳосил қилинган зоти ва шу зотга мансуб, салт миниладиган ёки аравага қўшиладиган, танаси қисқароқ, бели текис ва кенг, кўпинча тўриқ жийрон ёки саман от.

ҚОРАБАЛИҚ Чучук сувларда яшайдиган, қорни тирқишли балиқ.

ҚОРАБАРАҚ Кўпинча шўрхок ерларда ўсадиган, кузда ва қишда туя ейдиган бута ўсимлик.

ҚОРАБОВУР Чўл ва даштларда яшайдиган, кўкраги қора тусда бўладиган каптарсимон ов қуши, булдурик.

ҚОРАБОШ Қорамтир тўпгулли, йўғон пояли қиёқ.

ҚОРАБУЗОВ Қурак оёқли қушлар туркумига мансуб йирик сув қуши.

ҚОРАБУРА Тўғонларга, сув урган ерларга босиш учун ичига тош солиб, сим билан боғлаб тайёрланган шох-шабба боғлари.

ҚОРАБУҒДОЙ Буғдойнинг дони майда, паст нави.

ҚОРАВОЙ 1 Қурак оёқли қушлар туркумига, балиқхўр сувда яшовчи бир тур қуш.

2 Қоравой *(эркаклар исми).*

ҚОРАГУЛ 1 Қора гулхайри.

2 Унинг гулидан тайёрланган бўёқ. *Шон қоқилган, бўйи бир қарич келар-келмас тайёр маҳсиларни [Шокир ота] силлиқ ёғоч билан кучи борича ишқалаб, сўнг қорагул суркаб уларга пардоз беради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚОРАДОРИ Кўкнорининг думбул бошоғи ширасидан қуритиб тайёрланадиган, қаттиқ маст қиладиган наркотик модда; таряк, афюн. *Ҳожихон қорадори есалар — бирга еди. Ҳеч нарсадан ҳазар қилмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚОРАЖИГАР 1 *анат.* Организмда қон парчаларини ишлаб берувчи ва шу иш билан алоқадор турли вазифаларни бажарувчи орган; талоқ.

2 Гўшти ейиладиган ҳайвонларнинг шу органи (масаллиқ сифатида). *Ҳасипга қоражигар солмоқ.*

ҚОРАЙМОҚ 1 Қора тусга кирмоқ; қора рангга бўялмоқ. *Зулукдек бежирим ингичка қошлари янада қорайиб кўринади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Овқат пишди. Қозоннинг занги чиқиб қорайган гўжага қатиқ ҳам ранг киргизолмади.* А. Қаҳҳор, Анор. *Йўлчи қуёш ва дала шамоли билан бироз қорайган.* Ойбек, Қутлуғ қон. «*Сув*» *деб навбат кутиб ётган ғўзаларнинг барглари қорайиб шона ташлай бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ёруғлик тушмай хиралашмоқ, қоронғилашмоқ; қоронғилик билан қопланмоқ. *Кун қорайди. Қош қорайиб қолди. Кўз олди қорайди.* ▪ *Фотима .. ғиштин зинапоя га аста кўтарилди-да, қорайган йўлакка кириб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эртаси атроф қораяркан, Жондор вагончини ўз пинжига олиб, «суҳбатга жўнади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Бошқа нарсалардан ажралиб ёки ғира-шира кўринмоқ. *Тоғ ёнбағирларида, қир ораларида онда-сонда қишлоқлар қораяди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Остонада Қора Аҳмаднинг гавдаси қорайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ана у қорайиб турган кимнинг эшиги экан?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚОРАЙТИРИЛМОҚ *қорайтирмоқ фл.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

мажх. н. Унинг оғзи ярим очилиб, тишқоли билан қорайтирилган қоп-қора тишлари кўриниб турибди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚОРАЙТИРМОҚ қораймоқ *фл. орт. н. Қошни қорайтирмоқ. Офтобда баданни қорайтирмоқ.* ▪ *Бегона эркакнинг қўли оқ сочни қорайтирар эмиш. Тавба қилдим.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

ҚОРАЙТМОҚ қораймоқ *фл. орт. н.*

ҚОРАҚАЛТАҚ *с. т.* Тўғри келган нарса билан қуролланиб уриш, уришиш; оломон. *Ҳирот томонидан ҳукумат қўшини ё қоракалтак оломони келиб қолса, .. ишга ҳалал етиши мумкин эди.* Айний, Қуллар.

ҚОРАҚАШ 1 Олдинга ундалса орқага тисарилаверадиган, юрмайдиган; асов (от ҳақида).

2 *кўчма с. т.* Ўжар, қайсар.

ҚОРАҚАШЛИК қоракаш *с. белги оти. Қоракашлик қилмоқ.*

ҚОРАҚЕСАҚ Гўштнинг ёғсиз юмшоқ жойи.

ҚОРАҚОСОВ Баъзи ғалла ўсимликларининг тугунагига тушадиган ва уни зарарлантирадиган паразит қора доначалар.

♦ **Қоракосов бўлмоқ** қорайиб кетмоқ.

ҚОРАҚУЯ I Ёқилғининг ёнишидан ҳосил бўладиган ва қозон остига, тутун йўлларига ўтириб қоладиган куя; қурум. *Трубаларни қоракуядан тозаламоқ.*

♦ **Юзига қоракуя суртмоқ** сазойи қилмоқ, жазоламоқ. *Жуманни суд ҳам қилармиз, юзига қоракуя ҳам суркармиз, бир умрга майиб ҳам қилармиз, майли, .. лекин қурилишга бундан нима фойда?* А. Мухтор, Туғилиш.

ҚОРАҚУЯ II Ғалла экинларининг донига тушадиган ун.

ҚОРАҚЎЗА Суғориладиган ерларда ўсадиган, бир йиллик сербарг ёввойи ўт; қорасули.

ҚОРАҚЎЛ 1: қоракўл қўйи асосан Ўзбекистоннинг Қоракўл районида етиштирилган, ҳозирги вақтда иқлим-шароитлари бошқа ўхшаш районларда ҳам тарқалган, қўзисидан жингалак юнгли мўйна олинадиган зотли қўй нави.

2 Шундай қўй қўзисининг юқори навли жингалак териси, мўйнаси. *Қоракўл тайёрлаш.*‖ *Қоракўл тери. Қоракўл қулоқчин. Қоракўл ёқа.* ▪ *Ўктам шинель елкасидан ва «шерозий» қоракўл попоғидан қорни қоқиб-суқиб, Сайрамовнинг кабинетига кирди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚОРАҚЎЛЧИ Чоракўл қўйларини боқиш ва қоракўл териси етиштириш билан шуғулланувчи чорвадор.

ҚОРАҚЎЛЧИЛИК Чорвачиликнинг қоракўл қўйларини боқиш, кўпайтириш ва қоракўл тери етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси. *Ўзбекистон қишлоқ хўжалигининг энг муҳим тармоқларидан бири қоракўлчиликдир. Қоракўлчилик совхози.*

ҚОРАЛАМОҚ 1 Қора тус бермоқ, қора тусга киритмоқ, қора ранг билан бўямоқ, қора қилмоқ. *Матони қораламоқ. Ойнани қоралаб, қуёш тутилишини кузатмоқ.* **Қаламни қораламоқ** *эск.* савағич қаламни сиёҳга ботирмоқ. *Анвар ҳам мулойимгина кулимсираб олгач, .. яна қоламини қоралаб, қоғоз устига бир-икки калима ёзди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Қоғозни қораламоқ** ёзиб қоғозни тўлдирмоқ, қора қилмоқ.

2 *кўчма* Айблаб, ёмонлаб гапирмоқ; ёмон, зарарли томонларини кўрсатиб сўзламоқ ёки ёзмоқ. *Бу билан мен Зокир ота билан Рўзиматни қоралаб, ўзимни оқламоқчи эмасман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Партия оммавий ишда бундай ҳайда-ҳайдачиликни доим қоралаб келган ва қоралайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | *юр.* Судланувчининг айбдорлигини судда қувватлаб чиқмоқ; айбламоқ.

3 Кўздан қочирмай, қорасига қараб, қорасини олиб юрмоқ, қорама-қора бормоқ. [*Зикир*] *аёлга узоқдан салом ишорасини билдиргач, толлар орқасидан юриб, уни қоралаб келаверди.* Ш. Ғуломов, Ёрқин уфқлар. *Эргашев минган саман от қарчиғайдай қанот ёзиб учар, кийик сингари тошдан-тошга, қирдан-қирга сакрар, душманни қоралаб хезлар .. эди.* Н. Сафаров, Қахрамоннинг туғилиши.

ҚОРАЛАНМОҚ қораламоқ *фл. мажх. н. Қораланган усул. Ишга расмиятчилик билан қараш қатъиян қораланади.*

ҚОРАЛАШМОҚ қораламоқ *фл. бирг. н.*

ҚОРАЛИК кора 1,6—15 *с. белги оти. Бахти қоралик. Кўнгли қоралик. Ичи қоралик.* ▪ [*Кумушнинг*] *камон қошлари ортиқ мавж уриб ўзини кўрсатган, бир оз бота тушган шаҳло кўзлари тағин ҳам тим қоралик, тағин ҳам нурлилик касб этган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОРАЛОВЧИ 1 қораламоқ *фл. ш. оти. Аҳмад Ҳусайн .. муҳаррир билан учрашувнинг оқибатини .. қораловчи ифодаларда баён қилди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 *юр.* Суд олдида судланувчининг айбдор эканлигини қувватловчи; айбловчи. *Давлат қораловчиси. Жамоат қораловчиси.*

ҚОРАМАЛДОҚ Бошмалдоқ билан ўрта бармоқ ўртасидаги иккинчи бармоқ; кўрсаткич бармоқ.

ҚОРАМАШОҚ 1 Бир турли ўтсимон ўсимлик.

2 *диал. айн.* **қарға** 2.

ҚОРАМА-ҚОРА *рвш* Кўздан қочирмай, қорасига қараб, қорасини олиб; изма-из. *Ҳайдарали эшакка минди, кўзини узмай қаландарнинг кетидан қорама-қора юрди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шорахмедов, Ота.

ҚОРАМАҒИЗ Қорачадан келган; қоратўр, қорача. *Қорамағиз йигит.* ▪ *Ҳали узоқ бўлса ҳам унинг офтобда пишган қорамағиз юзини кўриб турибман.* Ш. Отамуродов, Кўнгил. *Сўнагул қорамағиздан келган, мендан ёш, лекин бўйи тикроқ, .. қомати келишган қиз эди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚОРАМОЙ Нефтдан бензин, керосин ва газолин ажратиб олингандан кейин қолган қуюқ қора суюқлик; мазут. [*Асрора*] *атлас кўйлагини қорамойга белаб трактор чининг орқасида эргашиб юрар, у тушликка чиққанда, сўрамай, трактори ни ҳайдаб қоларди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҚОРАМОЛ Шохли йирик уй ҳайвони (ҳўкиз, сигир). *Қир ёнбағирларида ўтлаб юрган қорамоллар ва қўй-эчкилар кўринади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚОРАМОЛЧИЛИК Чорвачиликнинг қорамол боқиш ва кўпайтириш ҳамда улардан гўшт, сут маҳсулотлари етиштириш билан шуғулланадиган соҳаси. *Қорамолчилик фермаси.*

ҚОРАМТИЛ *с. т.* Қорамтир.

ҚОРАМТИР 1 Қорага мойил, оч қора, сал қора. *Қорамтир булут. Қорамтир тутун.* ▪ *Чуқур жар тубида қорамтир анҳор пишқириб, бўғиқ садо таратиб оқаётибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Тунги уфқ қорамтир бўлиб кўринар .. эди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Ариқчалар бўйида ўткир ҳидли, қорамтир ялпизлар, сершох жамбиллар ўсган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Қорадан келган; қорамағиз, қорача (одам туси ҳақида). *Ҳиндуларнинг туслари қорамтир, кўз-қошлари қоп-қора бўлади.* Айний, Қуллар. *Абдишукур мангалайи тиришган, кўзойнакли. этсиз қорамтир юзи ичига ботган.. ориққина киши.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚОРАМУҒ Қир-адирларда ўсадиган, уруғи пишганда қораядиган аччиқ ёввойи ўт.

ҚОРАПАТАҚ Қўй-эчкиларнинг тунаши учун гўнг қатламидан иборат тўшама.

ҚОРАСОН 1 *айн.* **гангрена.**

2 Чорва моллари ва ипак қуртларига қирғин келтирадиган юқумли касаллик.

ҚОРАСУЛИ *айн.* **қоракўза.**

ҚОРАТОЛ Тол дарахтининг навдаси қизғиш, чайир бўладиган нави.

ҚОРАТОМОҚ *диал. айн.* **жиблажибон** 1.

ҚОРАТЎР(И) Қорачадан келган; қорамағиз, қорача. *Қизлардан қоратўрғина келгани ўрнидан туриб орқа этагини қоққан бўлди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин. *Бу чиройли, қоратўри йигит ўша, Фотимага ошиқ бўлиб юрган бўйдоқ ўқитувчи Каримов.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚОРАЧА 1 *сфт* Ранг-туси қорага мойил; қоратўр, қорамағиз. *Қорача йигит.*‖ **Қорачадан келган** *айн.* **қорача** 1. *Менинг назаримда унга айниқса .. қорачадан келган йигит ёқиб тушганга ўхшарди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 *от, диал.* Қора, авом халққа мансуб киши. «*Кўзим очиқ экан қизингни қорачага бердирмайман! Берадиган бўлсанг олдин мени ўлдириб берасан!*»— *деб туриб олди кампир.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚОРАЧАҚАК Атиргуллилар оиласига мансуб бута ўсимлиги.

ҚОРАЧИРИҚ *тар.* 1 Қўнғиллардан ташкил топган, дуч келган нарса билан қуролланган номунтазам қўшин.

2 Шундай қўшин сафидаги жангчи.

ҚОРАЧИҚ Кўзнинг марказидаги кўз ичига нур ўтказувчи тешик. *Узоқларга боқар сузук кўзингиз. Нуқтадай тор қорачиқдан оқар нур.* Ғ. Ғулом. *Давлат мулкини, халқ мулкини кўз қорачиғидай сақлашимиз керак.* Уйғун, Навбаҳор.

ҚОРАШАҚШАҚ Чумчуқсимонлар туркумининг шақшақлар оиласига мансуб сайроқи қуш.

ҚОРАШЎРА Шўр ерларда ўсадиган ёввойи ўт.

ҚОРАЯЛОҚ Чумчуқсимонлар туркумига мансуб, гала-гала бўлиб учадиган қора қуш; чуғурчиқ.

ҚОРАЎТ (*тўғриси* **қора ўт**) *айн.* **семиз ўт** *қ.* **семиз.**

ҚОРАҚАЙИН Тоғли районларда ўсадиган, пўсти оч кул ранг, ёғочи қаттиқ йирик дарахт; шамшоднинг бир тури.

ҚОРАҚАЛПОҚ *қ.* **қорақалпоқлар.** *Қорақалпоқ тили. Қорақалпоқ халқи.*‖ *Қорақалпоқ аёл.*

ҚОРАҚАЛПОҚЛАР Туркий тиллардан бирида сўзлашувчи, Қорақалпоғистон АССРнинг туб аҳолисини ташкил этган халқ; қорақалпоқ халқи.

ҚОРАҚАНД Тоғли жойларда ёввойи ҳолда ўсадиган бута ўсимлиги ва унинг овқатга солинадиган қорамтир майда сершира, нордон меваси.

ҚОРАҚАРАҒАЙ Шох-шаббаси учли конус шаклида бўладиган, доимо яшил, игнабаргли дарахт ёки бута.

ҚОРАҚАРҒА [*тўғриси* **қора қарға**) *қ.* **қарға.**

ҚОРАҚОВУҚ Тоғли ерларда ўсадиган доривор ўсимлик.

ҚОРАҚУЙРУҚ *айн.* **жайран.**

ҚОРАҚУЛОҚ Мушуклар оиласига мансуб, тумшуғи узун, қулоғининг учи қора йиртқич ҳайвон.

ҚОРА-ҚУРА Ҳар хил ва қорамтир тусдаги. *Ярим кечада қорлар орасидан қора-қура нарсалар кўрина бошлади.* О. Ҳусанов, Чўлда. *Ошхона кўримсизгина бўлиб, ичидаги кир, қора-қура доғлар тушиб кетган узундан-узун столлардан ҳамиша ёг аралаш совун ҳиди келиб турарди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Янгигина «эмка»нинг атрофида қора-қура .. болалар шўхлик қилишади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚОРАҚУРТ Қорамтир тусли, заҳарли чўл ўргимчаги.

ҚОРАҚУШ Қора патли чўл бургути.

ҚОРАҚЎТИР Тузалиб битаётган яра бетида, ўрнида ҳосил бўладиган қаттиқ ўлик тўқима қатлами.

ҚОРАҒАТ Баъзи турлари зийнат учун, баъзи турлари эса меваси учун ўстириладиган бута ўсимлик ва унинг сершира, ширин ёки нордон-ширин, кўпинча қизил ёки қорамтир меваси.

ҚОРБЎРОН Бир-бирига қор юмалоқлаб отиш (ўйин). *Қорбўрон ўйнаган қиз ҳам қўрқадими? Юраверинг. Мен кафил.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚОРДИРМОҚ қормоқ *фл. орт. н.*

ҚОРИ [*а*] 1 Қуръонни қироат билан ёддан ўқувчи киши. *Қуръонни бошдан-оёқ ёд олган «қорилар» .. рўза ойида пул ишлаб қоладилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Қози ёнидаги Асад қорига юзланди: — Имом домла, ўқинг-чи, нима битибди буёнга.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Кўзи ожиз, кўр киши (ҳурмат юзасидан уларни шундай атайдилар).

ҚОРИЛИҚ қори I *с. касб оти. У, мадрасани тамом қилгач, «қори» деб ном олган бўлса хам, унга бирор жойда қорилик ёки имомлик қилиш насиб бўлмади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚОРИЛМОҚ қормоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Терт яхши қорилди. Чойга толқон қорилди. Сутга қорилган хамир.* ▪ [*Ҳакимбойвачча*] *қаймоққа қорилган нонлар билан тўла дастурхон ёзиб, аччиқ чойни қуя бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Папирос аллақачон тупроққа қорилиб кетган бўлса ҳам, ҳамон ўша ерни оёғи билан асабий эзғиларди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Унинг тупроққа қорилган гавдаси юқоридан юмалаб тушиб шу ерда тўхтаганига гувоҳ эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚОРИН (3-*ш. бирл.* **қорни**) 1 *анат.* Инсон ва ҳайвонларнинг қопчасимон овқат ҳазм қилиш органи; ошқозон, қурсоқ. *Қорин бўшлиғи. Қорин ости бези. Қорин пардаси.* ▪ *Қорин овқат ҳазм қилиш трубкасининг энг кенгайган қисмидир.* «Анатомия». *Хозир .. қўй-қўзилар куни билан қоринларига йиққан овқатларини бамайлихотир ётиб, кавш қайтараётгандир.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ҳайвонларнинг масаллиқ сифатида ёки идиш сифатида ишлатиладиган шу органи. *Қоринни ювиб тўғрамоқ.* ▪ *Хуржунининг икки кўзини тўлғазиб қоринда мой келтирадиган қишлоқи мурид Тиллабой келиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Тананинг ошқозон жойлашган қисми. *Қорнини силамоқ.* ▪ *Уч маҳбус .. кишанбанд қўлларини қоринлари устида жуфтлаб, гангиб турар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳўкизнинг қорни икки ёққа чамбарак бўлиб чиққан, энди ўрнидан қўзғала олмай .. ётибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Қорин солмоқ** (*ёки* **кўймоқ**) семирмоқ, йўғонлашмоқ.

4 *кўчма с. т.* Қорни катта, қориндор. *Қуролланинг, ишчилар! Битсин қонхўр қорин бойлар.* Ҳамза.

5 *кўчма* Тирикчилик, ейиш-ичиш; қурсоқ, жиғилдон. *У фақат қорнини ўйлайди.* ▪ *Матқовул ака, мен нон топармиканмаи деб қорин ғамида мактаб очганим йўқ.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 *кўчма* Оғзи тор идишнинг кенгайган, йўғон қисми. *Бутилканинг қорни. Кўзанинг қорни. Самоварнинг қорни. Чойнакнинг қорни.* ▪ *Ҳамиша Қодировнинг столида қорни катта графин сув билан тўла турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

7 *с. т.* Бачадон. *Менам қўзиларни онасининг қорнидан тушиши билан ажратганим йўқ.* С. Анорбоев, Оқсой. **Онасининг қорнида** 1) ҳали бачадонда, туғилгани йўқ. *У келганда сен чақалоқмидинг ё онанг қорнидамидинг.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) *кўчма* мутлақо йўқ, ер юзида топилмайди. *Менинг устимдан ариза ёзадиганлар онасининг қорнида, афандим.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Онасининг қорнида ётгандай** жуда тинч, беташвиш. **Бир қориндан талашиб тушган** бир онадан туғилган.

ҚОРИНБОҒ Отнинг қорни остидан ўтказиб арава шотисига боғланадиган энлик тасма; қоринбоғич, таккаш. *Қобилбой аравага қўшиғлик отнинг бошини силаб эркалади, анжомларини кўздан кечирди, қоринбоғини қаттиқ тортиб боғлади.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

ҚОРИНБОҒИЧ 1 Яктак, тўн ва ш. к. кийимларнинг тугма ўрнида ишлатиладиган боғичи.

2 *айн.* **қоринбоғ.**

ҚОРИНДОР 1 Қорни катта, қорни дўппайиб чиққан; йўғон. *Тожиддин Қосим бўйи шипга етгудай, қориндор, ола кўз, ботиқ пешана, кўсанамо, қирқ беш ёшлардаги киши.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Қорни катта, сиғимли. *Собир .. ўчоқдаги қориндор қўшалоқ қумғон остига қуруқ хас-чўп ташлади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚОРИНЧА қорин 1—3, 5 *с. кичр.* **Мия қоринчаси** *анат.* мия бўшлиғи. **Юрак қоринчаси** *анат.* юракнинг қон томирларида қон ҳаракатини бошқарувчи қисми.

ҚОРИХОНА [*а+ф-т*] 1 Қуръонни ёддан ўқувчи қорилар тайёрлайдиган эски мактаб. [*Султонбек:*] *Бир ўғлим қорихонада ўқийди. Бир ўғлимни Хадрадаги ўрис мактабига бердим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Масжиднинг қуръон тиловат қилиш учун ажратилган бўлмаси; қироатхона. [*Қори*] *секин-секин қорихонадан чиқиб келди ва нарида ўтириб қуръон ўқиди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОРИШИҚ Аралашиб, қоришиб кетган, аралаш-қуралаш. *Қоришиқ фикрлар.*

◆ **Қоришиқ ундош** *лингв.* портловчи ва сирғалувчи товушдан таркиб топган

www.ziyouz.com kutubxonasi

мураккаб ундош, мас. ц (*т*+с), ч (*т*+ш) каби.

ҚОРИШМА 1 Суюқ ёки майда зарралі сочилувчан нарсаларнинг ўзаро аралашувидан, қоришувидан ҳосил бўлган модда; қоришиқ масса. *Гўнг билан ўғит қоришмаси. Асал билан сариёғ қоришмаси.*

2 *айн.* **бўза** II. *Цемент қоришмаси. Оҳак қоришмаси. Қоришма билан ғишт термоқ.*

ҚОРИШМОҚ 1 **кормоқ** *фл. бирг. н.* 2 Аралашиб, қўшилиб, бир бўлиб кетмоқ; аралаш-қуралаш бўлиб фарқини йўқотмоқ. *Гап қоришиб кетди. Фикр қоришиб кетди.* ▪ *Пилдироқ кўзли одамлар йўқ эмас, аммо уларнинг оқи-қораси ажралиб туради. Бунинг кўзи пилдираётганда — ҳаммаси қоришиб кетади.* И. Раҳим, Ҳилола.

3 *(ж. к. билан)* Беланмоқ, бўялмоқ, ботмоқ. *Лой ва тупроққа қоришган жангчиларни танимоқ қийин эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Таниш зангори дурра тупроққа қоришиб ётибди.* Х. Аҳророва, Орифнинг давлати. *Ўлим билан олишганларнинг, Жангда қонга қоришганларнинг Ҳайкалидир! Кураш ёдгори — Меҳнат севган халқ шифтихори.* Э. Раҳим.

4 Овора, банд бўлмоқ. *Кумушбиби .. ошхона юмуши билан қоришиб ётган онасининг олдига борди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Турғун:*] *Оббо, Муҳаббат-эй .. Роса меҳнатга қоришиб қолибсиз-да, а? Мунча ўзингизни уринтирмасангиз?* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

5 *кўчма* Бош суқмоқ, суқилмоқ, аралашмоқ, қотишмоқ. *Жанжал бўлса қоришмам.* Ҳамза. *Сен бу ишга иккинчи марта қоришма.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚОРИШТИРИЛМОҚ **қориштирмоқ** *фл. мажҳ. н. Яхшилаб қориштирилган бетон.*

ҚОРИШТИРМОҚ **қоришмоқ** 2, 3, 5 *фл. орт. н. Бетонни обдан қориштирмоқ. Фикрларни қориштирмоқ. Лойга қориштирмоқ. Қора қонига қориштирмоқ.* ▪ *Ҳамма ёқни қора тупроққа қориштириб юборган ўқ-дорининг кўланса ҳиди тутиб кетди.* Ж. Ташенов, Жангчи Ўтеген. *Бадбахтни икки кишиси билан тупроққа қориштириб кетувчи Отабек экан!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОРИШТИРҒИЧ Бирор нарсани қориштирувчи асбоб, мослама ёки машина.

ҚОРИҚ Табибчиликда қон олиш учун ишлатиладиган асбоб; қортиқ. *Қориқ солмоқ.* ▪ *Қориқ деган ҳўкиз ёки сигирнинг шохидан ичини ўйиб ташлаб икки томони тешик қилинган бир асбоб.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚОРИҚЧИ Қориқ солувчи табиб.

ҚОРЛИ 1 Қори бор, қор билан қопланган. *Қорли тоғлар чўққисидан боқади қуёш.* Ғайратий.

2 Қор ёғиб турган, қор ёғаётган. *Қорли тун.*

ҚОРМОҚ 1 Суюқ ёки майда заррали сочилувчан нарсаларни бир-бирига аралаштирмоқ, қориштирмоқ. *Талқонни шакар билан қормоқ. Қатиққа шакар қориб ичмоқ.*

2 Обдан аралаштириб етилтирмоқ, ийламоқ, пишитмоқ. *Лой қормоқ. Хамир қормоқ.* ▪ *Ефим Данилович бетон қораётган ишчилар томонга қараб қичқирди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Қўй сути, қўй мойига упадек унни қориб, Йилтиллама хамирни Қўш това аро солиб — Кўмма қилади дарров, Шувоқ илдизни ёқиб.* Қ. Муҳаммадий.

3 Булғамоқ, бўямоқ, ботирмоқ; қориштириб бир қилиб юбормоқ. *Лойга қормоқ.* ▪ *Сел ғўзаларимизни, .. меҳнатимизни ҳам тупроққа қориб олди-кетди-ю, аммо юрак қўримизни, виждонимизни оқизиб кетгани йўқ.* Й. Шамшаров, Кўрк меъмори.| Кўммоқ, ботирмоқ. *Чўпонни севолмадим, Ҳеч кўнгил қўёлмадим. Ғурбатга қорганимнинг Девга юборганимнинг сабаби шунда эди.* Ҳ. Олимжон.

ҚОРОВУЛ 1 Бирор объектни иш тугагандан кейин ва тунги вақтларда қўриқлаш учун қўйилган киши; посбон; соқчи. *Магазин қоровули. Қоровул бўлиб турмоқ. Қоровул қўймоқ.* ▪ *Хуштак, шақилдоқ чалган танҳо қоровул кўлкалари унда-мунда учраб қолар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бирор жойда тартиб ва тозаликни сақлаб турувчи ходим. *Мактаб қоровули.*

3 *ҳарб.* Бирор объектни сақлаш, муҳофаза қилиш вазифаси юклатилган ҳарбий бўлинма. *Гарнизон қоровули.* ▪ *Қоқ ярим кечада қоровуллар тревога кўтаришди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бояги дарвоза устида кўринган қоровуллар ҳамон қора ҳайкал каби қотиб турар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Нишонга олиш учун милтиқ, пистолет каби қуролларнинг стволи учига ўрнатилган бўртиқча. *Қоровулга қўндирмоқ.* ▪ *Аҳмаджон шошмасдан милтиғини ўнглади. Узоқдан думсиз калтакесакка ўхшаб кўринган фашистни қоровулга қўндириб, тепкини босди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҚОРОВУЛБЕГИ *тар.* Ўрта Осиё хонликларида: қоровуллик хизматини бажарувчи ҳарбий қисмларнинг бошлиғи.

ҚОРОВУЛЛАМОҚ Қоровул туриб сақламоқ, қўриқламоқ. *Омборни қоровулламоқ. Полизни қоровулламоқ. Чорвани қоровулламоқ.*

ҚОРОВУЛЛИК 1 **қоровул** *с. касб оти. Қоровуллик қилмоқ.* ▪ *Оз ерли ва ерсизлар чоракорлик, қоровуллик ёки бошқа бирор касб билан машғул эдилар.* Айний, Эсдаликлар.

2 Ҳарбий қоровул хизмати.

ҚОРОВУЛХОНА Ўз вазифасини бажараётган қоровул турадиган ёки дам оладиган хона, жой. *Ҳаммани гуноҳкор қилиб, қоровулхонага олиб бориб қамаб қўйдилар.* «Гўрўғли». *Шербек қоровулхонадан чиққач, тўғри Қизилжарга жўнади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚОРОВУЛЧИЛИК *айн.* **қоровуллик** 1.

ҚОРОНҒИ 1 Қоронғилик босган, қоронғиликка чўмган, зиёдан, нурдан маҳрум бўлган. *Қоронғи кеча. Қоронғи уй.* ▪ *Узун, қоронғи йўлакдан чиққач, Унсин тўхтади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Дарча очилиши билан қоронғи ҳужрага совуқ ёпирилиб кирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. || *Уйнинг ичи қоронғи. Ҳамма ширин уйқуда.* Ж. Саидназаров, Тиллахоннинг қувончи.

2 *от* Ёруғлик, зиё бўлмаган пайт, ҳолат; қоронғилик, зимистон. *Тун қоронғиси. Тонг қоронғиси. Қоронғи тушди.* ▪ *Ой ҳали чиқмаган, фақат унинг заиф нури қоронғидан қўрққандек,.. йилт-йилт этиб кетади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Анзират хола .. ўзидан-ўзи жавраб, қоронғида ивирсиб юрарди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 *кўчма* Ноаниқ, номаълум; шубҳали.— *Иним,— деди Абдукарим ака Ботиралининг қўлини қўйиб юбормасдан,— бўлисимизнинг қоронғи ишлари кўп.* Ҳ. Ғулом, Машъал.|| *Суҳбат ким ҳақида ва нима ҳақида борганлиги қоронғи.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Муродовнинг назарида чап томонда ўтирган бюро аъзолари Халиловнинг қўш қаноти.. Ўнг томонидагиларнинг фикри унга қоронғи.* И. Раҳим, Ихлос.

4 *кўчма* Рўшноликдан холи, қайғули, нохуш, кўнгилсиз. [*Саодат:*] *Дунё шундай ясалган экан, болам. Бировга ёруғ, бировга қоронғи.* Ойбек, Қутлуғ қон. *У эри деб ишдан ажралди, дугоналаридан жудо бўлди. Эр бўлса муздай совуқ, тундай қоронғи; хотинини асло севмайди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. **Дунё (ёки жаҳон) кўзига қоронғи** у қаттиқ хафа, унга ҳеч нарса татимайди, унинг кўзига ҳеч нарса кўринмайди. *Мунаввар уч кунлик келинлигида бир гап эшитди-ю, бу дунёси қоронғи бўлиб кетди.* С. Анорбоев, Меҳр. *Машққатли юришлардан зериккан хотини ғингшийвериб, доим унинг жонига тегар, кўзига дунёни қоронғи қиларди.* М. Осим, Искандар ва Спитамен.

ҚОРОНҒИ-ЗИМИСТОН Ҳеч нарсани ажратиб бўлмас даражада қоронғи, жуда қоронғи; зимзиё. *У қоронғи-зимистондан бирдан чиққандек ҳеч нарсани кўролмай қолди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҚОРОНҒИЗОР Қоронғилик, зулмат босган жой. [*Отабек*] *шу қоронғизор билан қўшилишиб кетгандек ва қоронғиликнинг қучоғига кира боргандек мевазорнинг ичкарисига юра борди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОРОНҒИЛАМОҚ Қоронғи қилмоқ, қоронғилатмоқ. *Деразаларни тўсиб, уйни қоронғиламоқ.*

ҚОРОНҒИЛАНМОҚ **қоронғиламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Олимжон дарвозани*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ёнди, узун йўлак қоронғиланди. Ойбек, Қутлуғ қон. [*Қутидорнинг*] *кўз ўнглари қоронғиланиб бир неча вақт серрайганича қолди* . А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОРОНҒИЛАТМОҚ 1 **қоронғиламоқ** *фл. орт. н. айн.* **қоронғиламоқ**. *Дераза ва эшикларга парда тутиб уйни қоронғилатиш.*

2 *кўчма* Ноаниқ қилиб қўймоқ, хиралаштирмоқ (маъно, тушунча ва ш. к.ни). *Оҳангни келиштираман деб, маънони қоронғилатиб қўйибди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚОРОНҒИЛАШМОҚ 1 Қоронғи ёки қоронғироқ бўлиб бормоқ, тобора қоронғилик билан қопланмоқ, зулматга, қоронғиликка чўммоқ. *Атроф-теварак қоронғилашиб қолган. Унда-мунда мушаклар ярқирайди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Уч қулоч илгарилаш билан унгур ичи анча қоронғилашди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кўп ўтмасдан кундузнинг кўзи юмилди. Ўрмон ичи бирпасда қоронғилашди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *кўчма* Ноаниқлашмоқ, хиралашмоқ; чигаллашмоқ (маъно, тушунча ва ш. к. хақида). *Масала ойдинлашмади, балки янада қоронғилашди.*

◆ **Кўзига дунё** (*ёки жаҳон*) **қоронғилашди** қаттиқ хафа бўлди, кўзига ҳеч нарса кўринмай қолди. *Зиёдилла қамоққа олинғандан кейин олам кўзига бутқул қоронғилашди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҚОРОНҒИЛАШТИРМОҚ **қоронғилашмоқ** *фл. орт. н. Уйни қоронғилаштирмоқ. Масалани янада қоронғилаштирмоқ.*

ҚОРОНҒИЛИК 1 **қоронғи** 1,3 *с. белги оти. Туннинг қоронғилиги. Ғорнинг қоронғилиги. Масаланинг қоронғилиги.*

2 Нур, зиё бўлмаган жой, пайт, ҳолат. *Қоронғиликда тўқнашмоқ.* ▪ *Кеч кириб қоронғилик тушганда, Ҳуройим кўзини очиб қаради.* «Рустам». *Қуёш ботганига анчагина бўлган. Қоронғилик қуюқлаша борар, кўкдаги юлдузлар чамани ҳам борган сайин ёркинроқ чақнар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Ғашлик; ташвиш, ғам; зулмат. *Ҳасак овчининг кўнглини қоронғилик қоплади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҚОРОТҚИ *диал.* Қўғирчоқ қўриқчи.

ҚОРТИҚ *айн.* **қорик.**

ҚОРХАТ *этн.* Биринчи қор ёққан куни зиёфат беришни таклиф қилиб таниш кишиларга олиб бориб бериладиган мактуб (қорхат олган киши хат олиб келган кишини ушлаб олса, зиёфат қорхат ёзган киши томонидан берилади). *Тансиқ қорни ғанимат билиб, катталар ўз дўстларига қорхат ёзиб, ўзига хос нашъа-завқ бағишловчи қишки зиёфатларга юра бошлаганлар.* Ойбек, Навоий.

ҚОРҒИ Қайиш бўйинбоғ.

ҚОРҒИЧ *айн.* **қориштирғич.**

ҚОСИД [*а*] *эск. кт.* 1 *айн.* **хабарчи.** *Борсанг қўйиға, қосидо, айғил Муқимийдин дуо.* Муқимий.

2 Қасд қилувчи, интилувчи.

ҚОСИР [*а*] *кт.* Қусурли, қисқа, калта. *Ақли қосир.*

ҚОТГАН-ҚУТГАН Қотирилган ёки қотиб қолган ҳар хил бурда-сурда. *Қотган-қутган нон.*

ҚОТИЛ [*а*] Одам ўлдирувчи ёки ўлдирган киши. *Унинг .. қонини даъво қиладиган кишиси бўлмаганидан ҳукумат унинг қотилини топиш учун ортиқча ҳаракат қилмади.* Айний, Эсдаликлар.

ҚОТИЛЛИҚ 1 **қотил** *с. мавҳ. от. Қотиллигини бўйнига олмоқ.* ▪ *Заҳар бермоқ учун сайланди Мансур. Нечук инсонки, қотилликка мағрур.* Ҳабибий.

2 Одани ўлдириш. *Қотиллик қилмоқ.*

ҚОТИЛМОҚ 1 Қоришмоқ, аралашмоқ. *Кун ботарда, кун чиқарда ботирлар Ёв устига яшиндайин отилди. Байроғимиз бир он қўлдан тушмади, Бўз тупроққа қизил қонлар қотилди.* Шайхзода.

2 Аралашмоқ, суқилмоқ (гапга, суҳбатга).

ҚОТИРИЛМОҚ **қотирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ҚОТИРМОҚ 1 **қотмоқ** 1—6, 9, 10 *фл. орт. н. Нон қотирмоқ. Совуққа қотирмоқ.* ▪ *Гўштни пиширмай, қотирмай учаламиз еб бўлдик.* «Эртаклар». *Гоҳо тоғ томондан қуруқ ва аччиқ изғирин эсар ва .. қуёшда шилта бўла бошлаган қишлоқ кўчаларини даранглатиб қотириб ташлар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма с. т.* Ўрнига келтириб ижро этмоқ, жуда яхши бажармоқ, ўринлатмоқ, дўндирмоқ, бопламоқ, қойил қилмоқ. *Ишни қотирмоқ. Гапни қотирмоқ.* ▪ *Фельетонингизни ўқидим. Жуда ... қотирибсиз!* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.— *Зап ҳунар-да, бўпти, чегачи бўламан!— дейди Турғун, ўйлаб.— Қара, бирпасда қотириб ташлади, пулни сипиради-ку!* Ойбек, Болалик. *У* [*Хўжаев*] *ҳамфикрларини дабдабали сўзлар билан қотириб танқид қилаётгандек бўлар, аслида эса уларга хушомад қиларди.* А. Муҳиддин, Юзга айтганнинг заҳри йўқ.

◆ **Бошни қотирмоқ** *қ.* **бош. Энсани қотирмоқ** *қ.* **энса.**

ҚОТИШМА *тех.* Турли металл ва металлмас моддаларнинг эриган ҳолда ўзаро қўшилуви ёки аралашувидан ҳосил бўлган модда. *Мис билан никелнинг қотишмаси. Мис билан қалай қотишмаси.*

ҚОТИШМОҚ 1 **қотмоқ** 2, 3, 7, 8 *фл. бирг. н. Улар хандон уриб қотишди.* ▪ *Қизиқ бир вазиятда бир зумгина қотишарди.* Ойбек, Навоий.

2 *тех.* Қотишма ҳосил қилмоқ.

3 Ўзаро муносабатга кирмоқ, бирга иш, ҳаракат қилмоқ. «*Қатта*», «*кичик*» *порахўр — икков ишда қотишди.* «Муштум», 1960, № 5. |Аралашмоқ, суқилмоқ, қўшилмоқ. *Тиниб-тинчимайди. Ўз иши етмагандай, бошқаларнинг ишига ҳам қотишиб юради.* Ҳ. Назир, Узр отахон. **Гап** (*ёки сўз*) **қотишмоқ** бир-бирига гапирмоқ, ўзаро гаплашмоқ, сўзлашмоқ. [*Қодир ва Лена*] *йўлнинг қолган қисмини гап қотишмай, жимгина босиб ўтишди.* К. Файзуллин, Йўл.

ҚОТИШТИРМОҚ **қотишмоқ** 2, 3 *фл. орт. н. Металларни қотиштирмоқ.* ▪ *Олам ҳодис, қўлга тушиб қолсанг, сўроқ кезида айбни фақат ўз бўйнингга олиб, орага мени қотиштирмайсан!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОТМА 1 Ориқ, камгўшт, аммо серпай, пишиқ. *У* [*вакил*] *қоп-қора, қотма, вужуди пай бир йигит бўлиб, афтидан ёшини чамалаш қийин эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Қотмадан келган** қотма, қотмароқ. *Тош супачада .. қотмадан келган новча бир киши хаёлга чўмиб ўтирар эди.* Туйғун, Найчининг қалби.

2 Териси суягига ёпишган; озғин, ориқ. *Салтонбу ғаму ғуссадан, муҳтожлик ва доимий очликдан сўлишиб кетган қотма юзини чўзғиловчи кулгидан ўзини тутолмай кулар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚОТМОҚ 1 Қаттиқ ҳолга келмоқ, қаттиқ бўлмоқ. *Алебастр тез қотади. Елим қуриб, қотиб қолибди. Қотган нон.* ▪ *Улар ўз қадамларининг тарашадай қотган ер билан уришиб тарақлашидан бўлак шарпа эшитмасдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Йўлчи қотган қорни ғарч-ғурч босиб, .. кеза бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Қўрқув, ҳайрат ва ш. к.дан серраймоқ, бир вазиятда тўхтаб, туриб қолмоқ, қимирламаслик. *Сулув, яшин уриб кўмирга айланган чинордай, жонсиз, ҳушсиз қотиб қолди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *У* [*Аҳаджон*] *нима дейишини билмай, серрайганича ҳайкал бўлиб қотиб қолган эди.* Ф. Насриддинов, Кўнгил. *Ширмонхон шошиб ўрнидан турди, Мақсуданинг қотган, саволли кўзига қарамасдан, Маҳмуднинг орқасидан юрди.* С. Зуннунова, Олов.

3 Қаттиқ совқотмоқ, тўнгмоқ, музламоқ. *Совуқдан боланинг оёқ-қўли қотиб кетибди.* ▪ *Қотиб ўласанми, ҳароми, исинмасанг нима қилади?* Ойдин, Ҳазил эмиш. *Айниқса куз, қишнинг қор ёмғиргарчиликларида лойга ботиб, совуққа қотиб кўп азобларни чеккан.* Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

4 Толиқмоқ, толмоқ, чарчамоқ. *Осмонга қарайверіб бўйним қотиб кетди. Тикка туриб қолиб оёғим қотиб кетди.*

5 Пишиқмоқ, чиниқмоқ. *Унинг тани қуёшда қорайди, мускуллари қотди.* **Суяги қотган** 1) суяги қаттиқ ҳолга келган, ўзини тута оладиган бўлган. *Суяги қотмаган бола*; 2) пишиққан, чиниққан. *Унинг суяги меҳнатда (меҳнат билан) қотган.* ▪ *Ёшликдан суяги деҳқончилик билан қотди.* Н. Шаламова, Ажойиб ҳаёт саҳифалари.

www.ziyouz.com kutubxonasi

6 Ўрганиб, кўникиб бефарқ бўлиб қолмоқ. *Унча-мунча гапни эламайди, бети қотиб қолган. Сўкаверсанг бети қотар, ураверсанг эти қотар.* Мақол.

7 *кўчма* Ичак узилгудек, нафас қайтгудек қаттиқ ва тўхтовсиз кулмоқ ёки йиғламоқ. *Унинг гапига роса қотдик. Бола қотиб-қотиб йиғлар эди.* ▬ *Алексей ва Элмурод унинг ҳикоясини ҳузур қилиб тинглаб, кула-кула қотдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бобом кулгидан қотиб қолади.* Ойбек, Болалик.

8 Аралаштирмоқ, қориштирмоқ, қормоқ. *Бориб кирсам майдонга Аччиғим тарқатсам, деб Душманларнинг қонини Бўз тупроққа қотсам, деб.* «Равшан».

9 Ориқламоқ, озмоқ. *Болам бечорани тинч қўясанми, йўқми? Еган-ичгани татимай, кундан-кунга турнадек қотиб кетяпти ўзи.* О. Ҳусанов, Най.

10 *кўчма* Бир савияда тўхтаб қолмоқ. *Адабиёт қотиб қолган бир нарса эмас, у доим такомиллаша боради.* ▬ *У эски, сунъий йўлдан юрган, шеърда қотиб қолган, ҳозирги ҳаёт маъносини тушунмайдиган, ғафлатда бўлган қофияхўрларга, қалбаки шоирларга қамчин сола бошлади.* Ойбек, Нур қидириб.

◆ **Боши қотди** *қ.* **бош. Донг қотмоқ** *қ.* **донг** II. **Мияси қотди** *айн.* **боши қотди** *қ.* **бош. Тили қотган** тили айланмайдиган, келишмайдиган бўлиб қолган. *«Одамнинг ёши ўтиб, тили қотиб қолгандан кейин ўқий олмайди»,— деган гапга ишониб юрар эдик.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Тонг қотмоқ** *айн.* **донг қотмоқ** *қ.* **донг** II. **Тун қотмоқ** *диал.* тун бўйи ухламай тонг оттирмоқ. *Гапи адо бўлмайдиган балога йўлиқдик, ўзимиз тун қотиб, йўл юриб келиб эдик.* «Алпомиш». **Энсаси қотди** *қ.* **энса. Ҳаром қотмоқ** *с. т.* ҳаром ўлмоқ. *Менинг бир улоқчи отим бор эди. Энди отми, бай-бай! Яқинда ҳаром қотди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚОТРАНҒИ Тоғли ерларда ўсадиган, ёғочи оғир, қаттиқ, меваси ейишли дарахт ёки бута; тош дарахт.

ҚОТҚОҚ Қатқалоқ ёки музлаган қаттиқ ер. *Эшак юрар қотқоқда, маълум бўлар ботқоқда.* Мақол.

ҚОФ [*а*]: **Кўҳи Қоф** гўё ер юзини ўраб олган деб фараз қилинган афсонавий тоғ. *Ҳаёти сарсариликда кечган одамлар учун уч йиллик азобу уқубатни бошдан кечириш Қоф тоғини елкага ортмоғлаб юриш билан баробар.* Қ. Алиев, Мараз. *У девнинг таърифини эшитганмиз, у «Кўҳи Қоф» мамлакатида соф усталарни тўплаб, паланг от қилдирган.* «Муродхон».

ҚОФИЛА [*а*] *эск. кт.* Сафардаги кишилар тўдаси; карвон. *Фосиҳ афанди извоши орқасидан йўлга чиққан қофила от бозори гузарига келиб тўхтади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қофила кетди, манзилга етди, мен ҳам аларга етгани келдим.* Машраб.

ҚОФИЯ [*а*] 1 Мисралар охиридаги оҳангдош, талаффузи ўхшаш сўзлар, бўғинлар ёки бирикмалар. *Шеърни қофияга солмоқ. Сўзларни ўзаро қофия қилмоқ.* ▬ *Тўла оҳангдош бўлган сўзлар ёки ҳижоларнинг қофияланиши тўқ қофия ёки тўла қофия деб аталади.* «Адабиёт назарияси».

2 Шеър ўлчови; вазн.

3 Шеърдаги қофиядош сўзларнинг охирги ҳарфи.

4 *эск.* Шеър ёзиш ҳақидаги таълимот.

◆ **Қофияси келганда** *с. т.* гап келганда, ўрни, пайти келганда, тўғри келиб қолганда. [*Аширмат:*] *Қофияси келганда айта қолай, мен остонангга қулчиликка келдим.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Қофияси билан** *с. т.* қаттиқ тегмайдиган қилиб, ётиғи билан. [*Нетайхон:*] *Нусрат аканг шунчалик қилгандан кейин сен ҳам гапни қофияси билан гапирсанг бўлар эди.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

ҚОФИЯБОЗ [*а*+*ф-т*] Қофияга берилиб, шеър маъносига, мазмунига эътибор бермайдиган нўноқ шоир. *У ҳозирги замонда форсча ёзадиган шоирларнинг ўндан тўққизи қофиябозлар бўлиб кетганини жуда осон исбот қилди.* Ойбек, Навоий.

ҚОФИЯДОШ [*а*+*ф-т*] Ўзаро қофияланувчи, талаффузи ўхшаш, оҳангдош. *Қофиядош сўзлар. Қофиядош бўлмоқ.* ▬ *Бу халқ қўшиғида, «сайрайди» сўзи «яйрайди» сўзи билан оҳангдош, яъни қофиядошдир.* «Адабиёт назарияси».

ҚОФИЯДОШЛИК **қофиядош** *с. белги оти. Сўзларнинг қофиядошлиги.*

ҚОФИЯЛАМОҚ Қофия қилмоқ; қофияли қилмоқ, қофияга солмоқ. *Шеърнинг иккинчи мисраларини қофиялямоқ.*

ҚОФИЯЛАНМОҚ 1 Ўзаро қофия, қофиядош бўлмоқ, бир-бирига қофия бўлиб келмоқ. *Қофияланмайдиган сўзлар.*

2 Қофия билан таъминланмоқ, қофияли бўлмоқ. *Рубоийда биринчи, иккинчи ва тўртинчи мисралар қофияланади. Тўрт мисраи қофияланган тўртлик мурабба дейилади.*

ҚОФИЯЛИ 1 Ўзаро қофияланувчи, қофиядош. *Қофияли сўзлар.*

2 Қофия билан таъминланган, қофияси бор. *Ғазалда мисралар ўзаро қофияли бўлади.*

ҚОЧИЛМОҚ 1 **қочмоқ** I 1, 1, 3—5 *фл. мажҳ. н. Олиб қочилган Гулнорни қутқариб, уни [Салимни] шарманда қилаёзган номаълум йигит — Йўлчи экан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 **қочмоқ** 1, 3, 5 *фл. ўзл. н. Расми, ёмон хотиндан қочилади, замона шум бўлса, яхши хотиндан ҳам қочар экан киши.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚОЧИРИЛМОҚ I **қочирмоқ** I *фл. мажҳ. н. Қуён кўздан қочирилди. Захи қочирилган ер.*

ҚОЧИРИЛМОҚ II **қочирмоқ** II *фл. мажҳ. н. Қочирилмай қисир қолган сигир.*

ҚОЧИРИМ 1 Бирор кимса, нарса, воқеа ва ш. к.га ишора қилиб айтилган рамзли гап, шама; қочириқ. *У .. нариги сўридаги машшоқлар билан ўтирган чўтир Абдураҳим ошпазни қочирим билан аския қила бошлади.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка. [*Зайнобиддин*] *баъзида андаккина қочиримга ҳам оғзи қулоғида ҳирр-ҳирр кулади.* Мирмуҳсин, Тирик товон.

2 Истеҳзо, киноя, пичинг, кесатиқ, қочириқ. *Муборак шу гапга ҳам хандон уриб кулди. Турсуной Дилбарнинг бу гапи қочиримми ё мақташми — тушунмас эди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

3 *муз.* Қуйдаги оҳанг нозикликлари; нозик оҳанглар, товушлар. *Ўзбек миллий куйлари нозик қочиримлари билан нотага олинди.*

ҚОЧИРИҚ *айн.* **қочирим** 1, 2. *Шербекнинг нимага қочириқ қилаётганини пайқаб қолган Жалил қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Гоҳида йигитлар ҳам келиб қўшилиб, аския, қочириқлар бошланарди.* Ф. Мусажонов, Ҳури. [*Бу*] *қочириқ гап Бўронбойнинг суяк-суякларигача зирқиратиб юборди.* М. Назаров, Олтин бошоқ ишқида.

ҚОЧИРМА Қочириқ, қочирим. *Шоир Туробий дўстларини суюниб қарши олди. Бир неча қочирма гаплардан кейин болохонага таклиф этди.* Ойбек, Навоий. *Қўзининг қочирма гаплари қулоғининг тагидан кетмади.* Ё. Шукуров, Уч савол.

◆ **Марказдан қочирма** *тех.* марказдан радиус бўйлаб ташқарига йўналган. *Марказдан қочирма куч. Марказдан қочирма насос.*

ҚОЧИРМОҚ I 1 **қочмоқ** I *фл. орт. н. Ернинг захини қочирмоқ. Кайфини қочирмоқ. Мазасини қочирмоқ. Кўздан қочирмоқ. Ипнинг учини қочирмоқ.* ▬ *Темир ўғриларни қочирмадими?* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. *Ҳоким учта маҳбусни шаҳар турмасига жўнатганда, ўшаларни Қудрат акам қочириб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Пазандаликда сени бир чўқишда қочиради-ку.* Ҳ. Назир, Олтин қадаҳ.

2 Четга тортмоқ, узоқлаштирмоқ. [*Отабек*] *Содиқдан кўкрагини қочириб, ханжарли қўлини бўшатди ва Содиқнинг кўкрагига солди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳаёт эса худди йиқилиб кетишдан қўрққандек, бир қўли билан токчани ушлаб, юзини йигитдан хиёл қочириб турарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.| Орасини очиқ-очиқ қилиб жойлаштирмоқ. *Столларни бир-биридан қочириб қўй.* ▬ *Бобоқул ота .. учта чиллакни танлади-да, ўрик тупининг уч ёғига ораларини сал-сал қочириб суқди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Йўқотмоқ, қўлдан чиқармоқ, бой бермоқ; ўтказиб юбормоқ. *Оқизмагин кўздан қонли ёшимни, Қочирибман ақлим билан ҳушимни.* «Гўрўғли». *Мансур бу гапни бекорга айтмади! Зуҳра*

www.ziyouz.com kutubxonasi

чиндан мени таниган! Фурсатни қочирмасдан чорасини кўриш керак. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

4 *кўчма* Орани бузиб бир-биридан айирмоқ, жудо қилмоқ, узоқлаштирмоқ. *Нега шундай қилдинг, онажон, нега Адолатни мендан қочирдинг?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

5 Кўнглига, дидига ёқмай ёки бошқа сабаб билан ўзидан узоқлаштирмоқ. *Ҳозир унинг кўзига жувон бирон совуқлиги билан эркакни ўзидан қочирадиган қари қиз эмас, кўп йигитларни ўзига шайдо қилган .. бир нозанин бўлиб кўринди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

6 *этн.* Яширин олиб кетмоқ, ўғирламоқ. *Йигирмалаб ҳар юртдан қиз қочирдим.* Ҳамза. *Уйимга қиз қочириб келишга кимнинг ҳадди бор?* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Гап қочирмоқ** ҳазил-мутойиба, киноя ёки шама қилиб гапирмоқ. *Афанди либосларни кўтариб терлаб борар экан, Темур гап қочирди.* «Латифалар».

ҚОЧИРМОҚ II **қочмоқ** II *фл. орт. н. Султон сигирни қочириб келгандан кейин, томга қамиш босиши керак.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Шербек эгар қошидан сумкасини олди-да сунъий қочириш пунктига қараб юрди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚОЧИРТИРМОҚ I **қочирмоқ** I 1, 2, 4, 6 *фл. орт. н. Қўрқманг, уста, мен сиздан аристонларни қандай қочиртирганингизни суриштирмоқчи эмасман.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚОЧИРТИРМОҚ II **қочирмоқ** II *фл. орт. н.*

ҚОЧИШМОҚ **қочмоқ** I 1, 3—5 *фл. бирг. н. Ҳамма болалар бирдан хахолаб қочишди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳа, Ботир ака, ҳозир одамлар моховдан ҳазар қилгандек, мендан қочишади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚОЧИҚ **1** Қочиб, яшириниб юрган киши, қочқин, қочоқ. *Ҳайдар ота уста Мўминнинг дўконига чиқса, бир бегона киши дам босиб ўтирибди, суриштирса, «ултармалик қочиқ» дейишади.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Қочиб кетиш; қочқинликда юриш, яшаш.— *Мусулмонқулни биларсиз, албатта? — Нега билмай, икки ой илгари қочиғини ҳам кўрдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Қочган, енгилган киши ёки нарса. *Қочиқ тухум.* ▪ *Бедананинг ҳаммаси қочиқ чиқди.* Ойбек, Болалик.

4 Бир-биридан қочган, узоқлашган; ораси очиқ. *Пол(нинг) тахталари анча қочиқ.* ▪ [*ЗАГС мудираси*] *қаттиқ бош чайқади, энлик, қочиқ қошларини чимирди.* С. Анорбоев, Меҳр. **Кўздан қочиқ** эл кўзидан нари, яширин, пинҳон. *Эндиги муомалани бегона кўздан қочиқроқ қилинмаса бўлмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚОЧМОҚ I **1** Таъқиб, хавф-хатар ва ш. к.дан қутулиш, сақланиш ёки яшириниш учун югуриб улардан узоқлашмоқ, югуриб чопиб ўзини бирор томонга урмоқ, олмоқ. *Бўрилар ўрмонга қараб қочди. От бўшалиб қочиб кетибди. Кўпчиликдан қуён қочиб қутулмас.* Мақол. ▪ [*Йўлчи*] *ичкарига қочаётган полицмейстернинг бошини мажақлаш учун шахдам югурди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кўчада югур-югур, шовқин, итлар вангиллаган, товуқлар қийқиллаб қочган.* А. Қаҳҳор, Башорат.| Хавф-хатарли жойдан нари бош олиб кетмоқ, уни тарк этмоқ. *Бир зарбадан мухторият ҳукумати тирқираб кетди: бири мухторият байроғини қўйнига тиқиб чет элга қочди, бири «Амиралмуслимин» — босмачи Эргашнинг отига мингашиб Бачқирга қочди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Тез орқага қайтмоқ, чекинмоқ. *Ёв қочса, ботир кўпаяди.* Мақол. ▪ *Фашистлар дастлаб саросимага тушди-да, сўнг бирдан тумтарақай қочди.* Ойбек, Қуёш қораймас.| Билдирмай, яширинча халос бўлиб чиқмоқ. *Турмадан қочмоқ.* ▪ *Акам шўрлик ўша келишида Сибирдан қочиб келган экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.| Билдирмай ўзича кетиб қолмоқ. *Али Отабек билан хайрлашмасданоқ, қочган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.| Чап бермоқ, яширинмоқ, ўзини четга олиб, четлаб, кўзига кўринмай юрмоқ. *Асрорқул ўшандан бери, қишлоқма-қишлоқ қочиб юрар экан.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Терентий уни .. чор жандармаси таъқибидан қочиб юрган Иван Ивановичнинг уйига олиб борди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Қоч кўзимдан** кўзимга кўринма, йўқол кўзимдан. *Қоч кўзимдан, сен билан кейин гаплашаман.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бирор томонга йўл олмоқ, йўналмоқ, силжимоқ, нари кетмоқ; бирор жойдан узоқлашмоқ. *Марказдан қочиш кучи (физ.). Марказдан қочувчи нервлар.* **Қочиб кетибдими** *ёки* **қочиб кетган эмас** *с. т.* узоқ эмас, яқин. *Қўшариқ қочиб кетибдими, қош қорайгунча етиб оламан, деб йўлга чиқаверди, Адолат.* С. Зуннунова, Гулхан. [*Маъсумаой:*] *Қочиб кетган эмас. Ғаллаорол райони ўзимизга кўшни, мана шу қирнинг орқасида.* Н. Сафаров, Дон.

3 Қўрқиб, чўчиб, жон койитмаслик, озор чекмаслик ва ш. к. мулоҳазалар билан ўзини четга тортмоқ, четланмоқ, сақланмоқ. *У ишдан қочмайди. Бахил эҳсондан қочар, хасис меҳмондан қочар.* Мақол. ▪ [*Отабек*] *бундай бўлмағур таклифни эшитмас[лик] учун ўзини четга олиб, отаси, айниқса онасига йўлиқишдан қочиб юришга мажбур бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Сидиқжон:*] *Яхши хотиндан одам қочадими?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Ўзини тийиқ, сақланмоқ. *Ёмон ўртоқдан қочмоқ.* ▪ *Юракни чарчатадиган ва заифлаштирадиган ҳолларнинг ҳаммасидан ҳам қочиш керак.* «Анатомия».| Қутулмоқ, халос бўлмоқ. *Киши икки марта ўлмайди, аммо бир ўлимдан ҳам қочиб бўлмайди.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси.| Муносабатни узмоқ, ажралмоқ. *У фалокатдан билиб қочган экансан-да: болага, ўз боласига меҳри шу бўлса, ундан нима умид қилади киши?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 Енгилмоқ, мағлубиятга учрамоқ; тенг келолмай баҳс, олишув, ўйин ва ш. к.дан четга чиқмоқ. *Нега қочган беданадай, писиб чиқиллайсан?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

5 *этн.* Бегона эркакдан юзини беркитмоқ, яширинмоқ (хотин-қизлар ҳақида). *Тўғриси, Сорахон кишидан қочади.* А. Қаҳҳор, Сароб. [*Эъзозхон*] *Ўтап билан қиёматли ака-сингил тутиниб, ундан қочмай қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Назиркул туз берган эшонга астойдил хизмат қилди. Эшон ая ундан қочмайдиган бўлиб қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

6 Йўқолмоқ, йўқ бўлмоқ, кетмоқ. *Ернинг нами қочибди. Суви қочган нон. Унинг ранги қочди.* ▪ *Ҳасрат, алам, кудурат Бутунлай қочган.* Ғайратий. *Борди-ю, Латофатхон дегани суви қочиб, шохида майиз бўлган кампирсимон бир хотин бўлса-чи?* А. Қаҳҳор, Кўк конверт. *Элмурод шундай ўйлар селида ғарқ бўлиб, уйқуси қочди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.| Қамаймоқ; озаймоқ. *Омбордаги картошка бир тонна қочибди.*

7 Қуриб, қуруқшаб бир-биридан узоқлашмоқ. *Полнинг тахталари анча қочибди.* **Гўшти қочган** орик, орикланган. *Ҳожия хола гўшти қочган кафти билан .. Светлананинг пешанасини силади.* В. Ғофуров, Вафодор. **Қайфи қочди** *айн.* **кайфи учди** *қ.* **кайф. Мазаси қочди** *қ.* **маза** 2.

8 Учи ичкари тортилиб йўқолмоқ (липпадан, парда, қоп оғзи ва ш. к.нинг тешигидан ўтказилган ип, боғ ва ш. к. ҳақида). *Боғи (ипи) қочиб кетган халта оғзини бўғиб ушламоқ.*

♦ **Аравани қуруқ олиб қочмоқ** *қ.* **арава. Кўздан қочмайди** эътибордан четда қолмайди, албатта ҳисобга олинади. [*Зокир ота:*] *Мен сизга айтсам, катта кўрмаганни кичик кўради, кичик кўрмаганни катта кўради, иккаласи бирлашиб қараса ҳеч нарса кўздан қочмайди, дейди халқ.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Олиб қочмоқ** ортиқ муболаға қилмоқ, оғзини кўпиртириб, ошириб гапирмоқ, сафсата сотмоқ. **Орада гап қочди** *айн.* **орада гап ўтди** *қ.* **ора** 5. **Оғзининг таноби қочди** *қ.* **оғиз. Хаёли олиб қочди** хаёл ҳар томонга олиб кетди. *Қиммат холани хаёли олиб қочди: — Ўзим ўйлаганим келиб чиқди .. Саодат шундай данғиллама уйда бир ўзи турармишми?* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. **Ўзини олиб қочмоқ** *айн.* **ўзини четга олмоқ** *қ.* **чет** 1. *Кулиб туриб, қизларга ярашиб тушган бир уятчанлик билан ўзини олиб қочмоқчи бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қочмайди** *ёки* **қочмас** зуд, зарур бўлмаган иш ҳақида: қачон бўлса ҳам, кейинроқ, бафуржа қилса ҳам бўла-

www.ziyouz.com kutubxonasi

веради, *Пахтани териб олайлик, дам олиш бўлса қочмас.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Жавоб келгандан кейин учрашиш қочмайди.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси.

ҚОЧМОҚ II Бўғоз, ҳомиладор бўлмоқ (урғочи ҳайвонлар ҳақида).

ҚОЧОҚ 1 *айн.* **қочқин** 1, 2. *Қочоққа садоқат йўқ, қўрқоққа — ҳурмат.* Мақол.

2 *айн.* **қочқоқ** 2, 3.— *Ҳа, қочоқ! — деди* [*Элмурод*] *унинг қўлини қисиб ва эшикка қараб қўйиб деди: — Қайлиғинг қани?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚОЧҚИН 1 Жазодан ёки жазо ўрнидан, тутқинликдан қочган киши. *Отлиқлар миршаб билан бирга қочқинларни қўлга тушириш учун чўл томонга от суриб кетдилар.* Айний, Қуллар.

2 Бирор фалокат, мас. уруш, ёнғин, тошқин туфайли яшаб турган жойини ташлаб кетган киши. *Қаёқдандир душман самолётлари пайдо бўлиб, қишлоқ устида ва чодир тикиб ётган қочқинлар тепасида айлана бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Муҳожир, эмигрант. *1911 йилгача Сун-Ят-сен сиёсий қочқин ҳолда эди.* «Қ. Ўзбекистон», 1923, № 8.

3 Ўз бурчини, зиммасига юклатилган вазифани бажаришдан бош тортиб, қўрқиб қочган киши; дезертир. *Унинг яккаю ягона ўғли қочқин — хоин бўлиб чиқади. Бу ҳол Икромжон қалбига зўр изтироб солади.* У. Норматов, Мусибат ва матонат.

4 Қочиш, қоч-қоч.

ҚОЧҚИНДИ *кам қўлл.* Қочқин, қочоқ.

ҚОЧҚИНЛИҚ 1 **қочқин** *с. белги оти.*

2 Қочиб юрган ердаги, шароитдаги ҳаёт.

ҚОЧҚИНЧИ *с. т.* Қочқин, қочоқ. *Қанчаси яралар-майиб бўлади, Қочқинчиси шоҳ қошига боради.* «Ширин билан Шакар».

ҚОЧҚИР Тутқич бермай қочадиган, чопағон, чопқир. *Қочқир от. Қочқир қуён.*

ҚОЧ-ҚОЧ Ҳар томонга тўс-тўс бўлиб қочиш. [*Одамларнинг*] .. *юзида неча кунлик азоб ва уқубат, «қоч-қоч», ғамнинг доғи кўриниб турарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚОЧҚОҚ 1 Тез қочадиган, уруша олмайдиган; қўрқоқ.

2 Билдирмай қочиб кетган ёки кетадиган. [*Ҳасанали:*] *Қани, ойи, кўрманани беринг-чи, мен сизнинг қочқоқ келинингизни тутиб келдим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. || [*Санобар:*] *Қаёққа ғойиб бўлдиларинг? Қочқоқлар! Қани ўтиринглар.* Н. Ёқубов, Бўсағада.

3 *кўчма* Ваъдани бузиб, ундан бош тортиб қочган киши.

ҚОЧҚОҚЛИК **қочқоқ** *с. белги оти. Қочқоқлик қилиб юрмоқ.*

ҚОШ 1 Қовоқ тепасидаги туклардан ташкил топган ёйсимон тукли чизиқ. *Қуюқ қош. Пайваста қош. Қош қўймоқ. Қош(ни) бўямоқ. Қош(ни) теримоқ. Қош(ни) учирмоқ. Қош(ни) чимирмоқ. Қош(ни) қоқмоқ.* ▬ *Самандаров бир қоши паст ва бир қоши баланд бўлиб, ўчиб қолган махоркасини чироқдан тутатиб олди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Кумушнинг қошлари чимирилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қоши камон** *ёки* **камон қош** *қ.* **камон. Қоши қалам** *ёки* **қалам қош** *қ.* **қалам. Қоши қундуз** *ёки* **қундуз қош** *қ.* **қундуз. Қоши қора** *ёки* **қора қош** 1) қоши қоп-қора; 2) шундай қошли гўзал қиз ёки йигит. *Шундай қора қошнинг қўлидан чилим чекиш савоб бўлса керак, тақсир.* Айний, Қуллар. **Қош қўяман деб кўз чиқармоқ** яхши, фойдали иш қилиш учун уриниб, ёмон, хато иш қилиб қўймоқ, тузатаман деб бузмоқ. *У Назокатнинг олдига кириш учун шунча хезланарди-ю, бироқ қизишиб турган бир пайтда яна қош қўяман деб кўз чиқариб қўйишдан ҳайиқарди.* Ж. Абдуллахонов, Йўл.

2 Баъзи нарсаларнинг олд қисми, туртиб чиққан жойи. *Айвоннинг қоши.* ▬ *Хизматкорлар қўлтиғимдан кўтариб отга мингаштирмоқчи бўлганларида оёғим узангидан тойиб, бурним эгарнинг қошига тегиб кетди.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

3 Узук, исирға каби буюмларга ўйиб солинган ёйсимон гул — безак. *Канизларнинг қўлларида қошлари бриллиант олтин билагузуклар, .. бўйинларида зебигардонлар.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Тилла қош** *қ.* **тилла-қош.**

4 3-ш. эгалик ва ж., ч. к., ў.-п. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланилади (*қ.* **қошига, қошида, қошидан**).

◆ **Қош қорайди** кеч кирди, оқшом қоронғиси туша бошлади. *Қош қорайиб, одам одамни танимайдиган бўлиб қолди.* Ойдин, Чақалоққа чакмонча. *Ҳирот аҳолиси қош қорайиши билан кўча эшикларини ичидан занжирлаб олар эдилар.* М. Осим, Зулмат ичра нур.

ҚОШИГА *кўм. вазифасида* Олдига, ёнига, ҳузурига. *Бир маслаҳат билан қошингизга келдим.* ▬ *Ҳеч ким раҳм айламас қонли ёшимга, Шакар оға, келгин менинг қошимга.* «Ширин билан Шакар».

ҚОШИДА *кўм. вазифасида* Олдида, ёнида, ҳузурида. *Колхоз қошида ташкил этилган клуб.* ▬ *Уч қизим бор, бир ўғлим бор қошимда, Бахту давлат келди етмиш ёшимда.* Ҳабибий. *У* [*Элмурод*] *бир келганида Давлатёрни .. МТС қошида очилган тракторчилар курсига олиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚОШИДАГИ Олдидаги, ёнидаги, ҳузуридаги. *Ўрозали қушбегининг қошидаги амалдорларидан бошқа олти юз оломон одами бор эди.* «Ёдгор». *Институтни битирганимдан кейин мени шу институт қошидаги касалхонанинг хирургия клиникасида ишга қолдирдилар.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради.

ҚОШИДАН *кўм. вазифасида* Олдидан, ёнидан, ҳузуридан. *Иссиғим ортиқлигидан сув устига сув ичардим. Бир ўлимдан қолдим. Отам қошимдан кетмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚОШИҚ Овқатни ейиш ёки ичиш учун ишлатиладиган рўзғор буюми. *Ёғоч қошиқ. Кумуш қошиқ. Чой қошиқ. Қуруқ қошиқ оғиз йиртар.* Мақол. ▬ *Сулаймонов қаймоқдан бир қошиқ олиб ичди-да, бирдан афти буришди.* А. Қаҳҳор, Икки ёрти бир бутун. **Ёмондан ёрти қошиқ** охиригача еб-ичиб қўймай озгина қолдирган кишига нисбатан айтиладиган ибора.

◆ **Бир қошиқ сув билан ютса бўладиган** нозик ва жуда чиройли, гўзал. *Э, бўлди. «Бир қошиқ сув билан ютса бўладиган» гўзал-а, ўшами?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚОШИҚДОН Қошиқ солиб қўйиладиган идиш. *Чол* [*йигитнинг*] .. *қўлига қошиқдон саватни бериб, мева-чевага юборди.* А. Қаҳҳор, Картина.

ҚОШИҚЛАМОҚ Қошиқ билан олмоқ. *Ошни қошиқлаб емоқ.* | Қошиқда ўлчамоқ. *Шакарни қошиқлаб солмоқ.*

ҚОШИҚЧИ 1 Қошиқ ясайдиган уста.

2 Қошиқ сотувчи одам, қошиқфуруш.

ҚОШИҚЧИЛИҚ 1 **қошиқчи** *с. касб оти. Қошиқчилик цехи.*

2 Қошиқчилар растаси ёки маҳалласи.

ҚОШ-ҚОВОҚ 1 Қош ва қовоқ; қош ва қовоқлар. *Қош-қовоғи солиқ одам.*

2 *кўчма айн.* **қовоқ-димоғ. Қош-қовоғига қарамоқ** *айн.* **қовоқ-димоғига қарамоқ** *қ.* **қовоқ-димоғ.**

ҚОЯ 1 Тик тоғ .. *Улар .. гоҳ тик қояга ўрмалар, гоҳ илон изи бўлиб кетган сўқмоқдан пастликка — дарага тизилишиб тушиб боришарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Жилғанинг бошида катта бир қоя бор. Қоянинг паст-баланд тошлари ўрганмаган кўзга узоқдан одам ва ҳайвон шаклларида кўринади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Баланд тик тош. *Госпиталь биноси денгиз тўлқинида омон қолган қоядай атрофдаги харобаларга ачиниб қараётганга ўхшарди ..* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ҚОЯТОШ *айн.* **қоя** 2. *Акбар баланд қоятош устида турарди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

ҚОҚ I 1 Жуда ҳам қуруқ, қуриган, сира ҳам нами қолмаган. *Қоқ нон. Қоқ қуруқ ўтин.* ▬ *Амма .. қоқ гўшт олиб тушиб, ўчоққа ўт ёқди.* С. Анорбоев, Меҳр. *Қоқ чўкиртакларнинг керосин сепгандай читир-читир этиб ёниши қизиқ туюлди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Жуда ориқ, чандир. *Элгелди унинг қора таёқни маҳкам чангаллаган қоқ қўлларига тикилиб, орқага тисарилмоқчи эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Унинг ёнида ўрта бўйли, қоқ гавдали — ориқ, туси қорамтил .. иккинчи одам бор эди.* Айний, Эсдаликлар. **Қоқ суяк** 1) гўшти йўқ, фақат

www.ziyouz.com kutubxonasi

суякнинг ўзи; 2) жуда ориқ, эти суягига ёпишган. *Қоқ суяк қўллар.*

3 *кўчма* Ҳеч нарсаси йўқ; яп-ялангоч; шип-шийдам. [*Йўлчи:*] *Мен чиққанимда уй қоқ эди: на бир сиқим ун, на бир қошиқ мой.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қоқ қирдан ер очиб, ҳар бир гектар ердан ўн беш-йигирма центнердан пахта бераман.* Туйғун, Бу боғлар меники. | Камбағал, қашшоқ. *Муллойи қоқ.* **Қоқ ер** 1) оби-тобидан ўтиб кетган, нами қочган ер; 2) гиёҳсиз, яланғоч ер; 3) ҳеч нарса тўшалмаган ер; қаттиқ жой. *Қоқ ерда ўтирманг, кўрпачага ўтинг.* **Қоқ ер, қора шип** шип-шийдам; фақирона. **Қоқ бўлмоқ** 1) жуда ҳам қуримоқ, сув талаб бўлмоқ, қуруқшамоқ. *Ҳалқумлари бўлиб қоқ .. Зўрға олар эди тин.* Ҳ. Олимжон; 2) ҳеч нарсасиз қолмоқ; бор-йўғидан ажралмоқ. *У бор-йўғини қарзга бериб, ўзи қоқ бўлиб қолди.* **Чўнтаги қоқ бўлди** пули қолмади. *Чўнтаги қоқ бўлган Абдулла ака ўзича «эҳ, диёнатсиз, ақалли тийинни ҳам қолдирмади-я», деб уни эшикқача кузатиб қўйди.* С. Искандаров, Товламачи.

4 *кўчма с. т. айн.* **қоқвош** 2.

ҚОҚ II *рвш* Худди, нақ, аниқ, айни. *Қоқ иккига бўлмоқ. Шаҳарнинг қоқ ўртасида. Қоқ ярим кечада.* ▪ [*Қудрат*] *отасини босмачилар қоқ пешанасидан отиб ташлаганини ўз кўзи билан кўрган эди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Қиз уйғонди қоқ саҳар пайти.* Ё. Мирза. **Қоқ ёрилмоқ** торс ёрилмоқ. *Букун жумалик қилиб чиққан эдим. Сизни кўриб севингандан юрагим қоқ ёрила ёзди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚОҚВОШ [*асли* қоқ бош] *с. т.* 1 Миясида, калласида ҳеч нарса йўқ; миясиз, ақлсиз. [*Жамила:*] *Оббо, қоқвош-эй, сен белингни боғлагунингча, Шокирвой пахтасини ундириб, териб ҳам олади.* Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинглар. *Бу қоқвош «шу ишингиз нотўғри» дейиш билан-ку, Хожининг қорнига қозиқ қоққандек бўлган эди, яна «хўмайманг» дегани нимаси.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

2 Ўтакетган хасис, зиқна, қоқ.

ҚОҚИ I Қуриган, қуритилган мева, гўшт ва ш. к. *Олма қоқи. Шафтоли қоқи. Қоқи солмоқ. Қоқи қилмоқ.* ▪ [*Табиб*] *.. нон қоқиси еб, қуюқ фамил чой ичиш лозимлигини айтди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Улар туғунларини ечишди, қовун қоқи ва гўшт қоқиларни ўртага қўйишди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

♦ **Қоқи баҳоси** жуда арзон; сув текин; икки пул. *Қоқи баҳосида сотиб олмоқ.* ▪ *Бошига манманлик кибр-ҳавосидан бошқа нарса сиғмайдиган .. раисни ҳозир колхозчилар қоқи баҳосига ҳам олмай қўйишган.* «Муштум», 1963, № 20.

ҚОҚИ II, **қоқи ўт** Сариқ тўп-гулли, қуригач уруғли тўзғоғи шамолда учиб кетадиган ўт; момақаймоқ.

ҚОҚИЛИШМОҚ қоқилмоқ 2—5 *фл. бирг. н.*

ҚОҚИЛМОҚ 1 қоқмоқ 1—8, 10 *фл. мажҳ. н. Деворга қоқилган мих. Томига тунука қоқилган уй.* ▪ *Хонада ўнтача эски, чанг босган парта, киравершдаги деворга каттакон қора тахта қоқилган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳасан ота айтгандек, ўртага қозиқ қоқилади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шон қоқилган, бўйи бир қарич келар-келмас тайёр бачкана маҳсилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 қоқмоқ 9 *фл. ўзл. н. Йўлдан анча қоқилибсиз.*

3 Бирор нарсага оёғини уриб олиб мункимоқ, йиқилаёзмоқ. *Қоқилсанг, тошдан ўпкалама!* Мақол. ▪ *Заҳчакўз қоронғида ҳассасини босишга жой тополмай, туртиниб бир дўнг ерга қоқилиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Менинг чурук кавушим ўлгур баъзан чўпларга илиниб, қоқилиб кетаман.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

4 *кўчма* Янглишмоқ, хато қилмоқ, қоқинмоқ. *Ахир нодон одам кўрдек гапда, қайга борса қоқилади.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. *Ўқиган бой йўл-йўриқни тушунади, ишда оз қоқилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 *кўчма* Бирор нарсадан, жиҳатдан қийинчилик, муҳтожлик сезмоқ. *Пулдан қоқилмоқ.*

ҚОҚИЛТИРМОҚ қоқилмоқ 3—5 *фл. орт. н. Тўғри йўлдан қоқилтирмоқ. Пулдан қоқилтирмоқ.* ▪ *Уҳ, тақдир қурғур ҳар дамда бизни қоқилтиради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚОҚИМ *этн.* Афсун ўқиб ва беморнинг аъзойи баданини, қўл, оёқ, бел, бўйин, қулоқларини уқалаш йўли билан «даволаш» усули.

ҚОҚИМЧИ Қоқим қилиб «даволовчи» табиб. *Бир мен ўзим қоқимчи, ҳам эмчиман, аласчи, Бер, бер, бер, бер, бер!* Ҳамза. *Бор экан, йўқ экан, қарға қоқимчи, чумчуқ чақимчи экан.* «Эртаклар».

ҚОҚИНДИҚ 1 *этн.* Қоқим қилиб «даволаш»да беморнинг баданига уриб, бошидан айлантириб садақа қилинадиган ёки қоқимчи олиб кетадиган нарса, садақа.

2 *х.-қ.* Жоним тасаддуқ. *Ахир, биз ҳам отанг билан кўзимиз ёруғлигида сенинг орзу-ҳавасингни кўрсак деймиз-да, онанг қоқиндиқ.* Ҳ. Зиёхонова, Кўнгил. — *Вой, онагинанг айлангур, бўйгинангга қоқиндиқ бўлай,— деб Шарофатбиби узоқ вақт бағридан Комилани қўймади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚОҚИНИШМОҚ қоқинмоқ *фл. бирг. н.*

ҚОҚИНМОҚ 1 қоқмоқ 7 *фл. ўзл. н. Тўрқовоқ ичида эски туллак ҳам Қоқинди, чўқинди, сайраб бир нафас.* Ғ. Ғулом. *Кўп канизлар лаълимаржон тақиниб, Оладилар олғир қушдай қоқиниб.* «Равшан».

2 Бирор нарсага оёғини уриб олиб мункимоқ, қоқилмоқ. *Тошга қоқинмоқ. Отнинг тўрт оёғи бўлса-да, қоқинади.* Мақол. ▪ *Қўлтиқтаёқларининг ёрдами билан супадан тушиб, энди икки қадам босганида, нимагадир қоқиниб йиқилди.* А. Қаҳҳор, Сароб. | Ўзини бирор нарсага уриб олмоқ, билмасдан тегиб кетмоқ. *Петька дарҳол фаҳмлади: демак шу бута остидан телефон сими ўтган, қаердадир биров ё симга қоқинди, ё уни бир нима қилаётир.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 *кўчма* Андак хато қилмоқ, янглишмоқ, қоқилмоқ. *Билимсиз киши қоронғида адашиб юрган одамга ўхшайди. Бундай одам тез қоқинади.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар. *Аликул узоқ умрида бир эмас, бир неча қоқиниб, бир неча йиқилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 *кўчма* Бирор нарсадан, жиҳатдан андак қийинчилик, муҳтожлик сезмоқ, қоқилмоқ. *Пулдан қоқинмоқ.*

ҚОҚИНТИРМОҚ қоқинмоқ *фл. орт. н. Бирор нарсадан қоқинтирмоқ. Қоқинтирмай етаклаб бормоқ.*

ҚОҚИРИМ Қатиқ ва қалампир солинган қуруқ шўрва (одатда тумовни даволаш учун истеъмол қилинади). *Унча-мунча бетобликни қоқирим ёки гиёҳларнинг гули ва томири билан енгиб келган.* И. Раҳим, Ихлос.

ҚОҚИШМОҚ қоқмоқ 1—8, 10 *фл. бирг. н.* ▪ *Улар туриб этакларини қоқишди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Йигитлар катта кўрғоннинг текис майдончасида терларини артиб, чангларини қоқишиб, ўзларини тартибга солиб олдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Мария .. дугоналар билан худди ўзбек аёлларидек елка қоқишиб, иссиқ кўришди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҚОҚИШТИРМОҚ 1 Қавлаштириб, қидириб бор-йўғини, барини тўпламоқ, қириштирмоқ. *Ҳамённи қоқиштирмоқ.* ▪ *Ҳайдар .. муюлишга етмай, стипендиясидан қолган бор-йўқ пулини қоқиштириб шофёрга берди-да, ўзи ётоққа қараб пиёда кетди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар. *Абдулла ака ён-верини қоқиштириб кўрган эди, чўнтагидаги пул 5 сўм 65 тийин чиқди.* С. Искандаров, Товламачи.

2 Бириктириб маҳкамламоқ, ясамоқ. *Полни қоқиштирмоқ. Қоқиштириб яшик ясамоқ.*

ҚОҚЛАМОҚ 1 Қоқ қуритмоқ, қуритиб қоқ, сур қилмоқ. *Гўшт қоқламоқ.* ▪ *Бизни шўлонга қамаб балиқдай қоқлагани учун худонинг ўзи қаҳрига олибди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Сира ҳам қолдирмай, таг-туги билан йўқ қилмоқ, бор-йўғини қуритмоқ. *Намозхонлар чўнтакларини қоқлаб, афандига узатишдилар.* «Латифалар». *Кеч деманг, ая, дастурхонингиз қоқлаб кетамиз.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан. *Аям ўлгандан кейин аҳволимиз оғирлашди. Унинг маъракаларини ўтказиш учун уйимизни қоқладик, қарзга ботдик.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚОҚЛАНМОҚ 1 қоқламоқ *фл. мажҳ. н. Қоқланган гўшт.*

2 қоқламоқ 1 *фл. ўзл. н. Қоронғида аёлнинг юзига кўзим тушди. Саҳрода*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қоқланиб қорайган бу ориқ юзда чуқур қора кўзлар чўғдай йилтиллаб, мени жойимда тўхтатиб қўйди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚОҚЛАТМОҚ қоқламоқ *фл. орт. н. Гўшт қоқлатмоқ. Балиқ қоқлатмоқ.*

ҚОҚЛАШМОҚ қоқламоқ *фл. бирг. н.*

ҚОҚМОҚ 1 Зарб билан уриб киргизмоқ. *Ёғочга мих қоқмоқ. Деворга қозиқ қоқмоқ.* ▪ *Унгур чуқурлашган сари қозиқлар шу зайлда қоқиб борилса, йўлдан адашмаймиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Унсин*] *ичкари уйда ўтириб маҳсиларга шон қоқади, шондан туширади, пардозлайди, қора гул, лок суркайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Михлаб ёпиштирмоқ, маҳкамламоқ. *Пол қоқмоқ. Отга тақа қоқмоқ. Томга тунука қоқмоқ.* ▪ *Нима учун деворларга гилам қоқмадинглар?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бир куни правленининг эшигига шундай бир эълонома қоқиб қўйилди.* А. Қаҳҳор, Мирзо.

3 Уриб овоз чиқармоқ, тиқиллатмоқ, дукиллатмоқ. *Ҳамма ухлаганда, у мулламаччанинг ҳужрасини қаттиқроқ қоқсангиз, ҳаммасини кўрасиз.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Самандаров .. қаламнинг орқаси билан столни қоқиб, ғовурни босди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Шарофат*] *уйнинг нариги деворини қоқиб, қўшнини чақириш учун ўрнидан аранг турди.* Ҳ. Зиёхонова, Арзанда. **Ноғора қоқмоқ** *қ.* **ноғора. Эшик қоқмоқ** 1) эшик тақиллатмоқ. *Машинадан тушиб, ўймакорли жигарранг бир эшикни қоқдим.* У. Назаров, Одамлар; 2) *кўчма* яқинлашиб қолмоқ. «*Илғорлар учун буйруқ кузда берилган эди, баҳор эшик қоқяпти, қанисиз опа?*» *дейди.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва.

4 Елкага ёки орқага кафт билан секингина урмоқ, шаппатиламоқ. *Керишаётган жангчининг елкасига панжаси билан қоқиб: — Кетдикми, Деҳқонбой! — деди ўзбек тилида бир жангчи.* Н. Сафаров, Жангчи шоир. *Бобом мени қаттиқ қучиб, қўли билан орқамни бир-икки қоқади, тағин ишга тутинади.* Ойбек, Болалик.

5 Уриб, чертиб, савалаб ёки силкитиб ичидаги, устидаги нарсани туширмоқ, шу йўл билан тозаламоқ. *Гиламнинг чангини қоқмоқ. Илик қоқмоқ. Дастурхонни қоқмоқ. Кийимларни қоқмоқ. Телпакнинг қорини қоқмоқ.* ▪ *У этакка илашиб қолган пахталарни қоқаётганда, бошидаги чопон бирдан сирғалиб, тушиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Имом тўполонда бошидан тушиб, тупроққа қоришган салласини қоқиб-қоқиб қайтадан ўраркан, ўз қавмига ваъз-насиҳат қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Зиёдахон .. элакдаги кепакни оғзи тор халтачага эҳтиёт билан солди, элакни қоқди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Уриб синдирмоқ, суғуриб олмоқ.

6 Уриб ёки силкиб меваларни туширмоқ. *Жийда қоқмоқ. Олма қоқмоқ. Шафтоли қоқмоқ.* ▪ *Саломатнинг онаси элликбошининг боғидаги азим туп ёнғоғини қоқаётганда, йиқилиб ётиб қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Мен сизга айтсам, баҳорда гул териб, кузда ўрик қоқиб бериб кўнглини олиб юрдим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

7 Бирор аъзони силкитмоқ, қимирлатмоқ. *Қанот қоқмоқ.* ▪ *Шакар буви белини ушлаб, кифтини қоққанча бобиллади.* Ҳ. Назир, Томоша. *Раис дарров ўрнидан турди, бир қўлини орқасига қўйиб, иккинчи қўлини боши узра камалак қилиб икки-уч елка қоқди-да, шундай йўғон гавдали бўлишига қарамасдан, беданадай йўрғалади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

8 («олмоқ», «кетмоқ», «қолмоқ» *каби кўм. ф. билан*) Тортиб, юлиб олмоқ, шилмоқ. *Қимматчилик бошланди. Халқнинг озгина бори-будини ҳам босмачилар қоқиб кетди.* О. Ҳусанов, Чўлда. *Ҳожи бобо берган иш ҳақингни қўлингдан қоқиб олади.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

9 *кўчма* Ҳолдан тойдирмоқ, чарчатмоқ; зарар, шикаст етказмоқ.— *Юр бизникига,— таклиф этди раис,— андак дам ол, бирга овқатланайлик, машина кишини қоқиб қўяди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Дунёда нимаики ёмонлик бўлса, инсон боласидан келади. Зор қилган ҳам, хор қилган ҳам, қоққан ҳам чаққан ҳам ўша.* А. Мухтор, Туғилиш. | Уриб кетмоқ (совуқ ёки офтоб ҳақида). *Қиш қаттиқ келса, баъзан мевали дарахтларни қоқиб кетади. Уч-тўрт кун ишлаган эди, офтоб қоқди шекилли, ётиб олди.* | Уриб йиқитмоқ. *Уни машина қоқиб кетибди.*

10 *этн.* Қоқим қилмоқ, қоқим қилиб «даволамоқ». *Ҳакка келиб чўқисин, Мулла келиб ўқисин, Қоқимчи келиб қоқсин, Кўзинг сув бўлиб оқсин.* «Фольклор».

◆ **Жонини қоқмоқ** жонини, ўзини фидо қилмоқ. *Табассумла икки ёш ерга боқиб, Она хизмат қиларди жонин қоқиб.* М. Алавия. **Жонимни қоқай** айланай, ўргилай, тасаддуғинг бўлай. *Ўтиринг, айланай, ўтира қолинг, жонимни қоқай.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Киприк қоқмоқ** киприкларини пирпиратиб кўзни очиб-юммоқ. *У одам .. тез-тез киприк қоқиб: — Мен одам овлаб нима қилибман? — деди.* А. Қаҳҳор, Бек. *Адолат ҳаяжондан энтикиб, нима дейишини билмас, Роҳиланинг кўзларига тикилганича киприк қоқмай, қараб турарди.* С. Зуннунова, Гулхан. **Кўзини четга қоқиб** кўзини шамғалат қилиб, бошқа ёққа қараб турган пайтида. *Омон ўзини тўдага урди. Мен ҳам бойнинг кўзини четга қоқиб, Омоннинг кетидан юриб қолдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Мижжа** (*ёки* **киприк**) **қоқмади** сира кўз юммади, ухламади. *Ўтап тун бўйи мижжа қоқмай, қишлоқни айланди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Мияни** (*ёки* **кулоғини**) **қоқиб қўлга бермоқ** шовқинлаб, жавраб ва ш. к. билан зериктирмоқ, жонга тегмоқ. *Хотиним у деди-бу деди, қулоғимни қоқиб қўлимга берди.* А. Эшонов, Қўланка. **Пўстагини қоқмоқ** *қ.* **пўстак. Телефон** (*ёки* **сим**) **қоқмоқ** *с. т.* телефон орқали сўзлашмоқ, телефон қилмоқ. *Муродова Қосимовга, Қосимов эса бошқармага телефон қоқа бошладилар.* И. Раҳим, Ихлос. **Томоқ қоқмоқ** *айн.* **томоқ қирмоқ** *қ.* **томоқ** 2. **Тўрва қоқди** *қ.* **тўрва. Четга қоқмоқ** 1) четлаштирмоқ, узоқлаштирмоқ. *Зайнаб, ўзини Отабекдан четга қоққани учун, Ўзбек ойимга ғижинди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) *кўчма* маҳрум қилмоқ. *Кейин Гулнорга худо берди, у эрка — арзанда хотин бўлиб, эрига суялиб, кўнглига нима келса, шуни қилади, бизни ҳар нарсадан четга қоқади, балки бошимизда ёнғоқ чақади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Чўмичда қоқмоқ** *қ.* **чўмич. Қоққанда — қозиқ, осганда хурмача** (*ёки* **чўмич**) **қолмади** *қ.* **қозиқ.**

ҚОҚРИҚ *диал.* Балғам.

ҚОҚТИРМОҚ қоқмоқ 1—3, 5, 6, 8, 10 *фл. орт. н. Уйга пол қоқтирмоқ. Отга тақа қоқтирмоқ. Полга тахта қоқтирмоқ.* ▪ *Холмирза ака отега жабдуқлар олиш, аравага темир қоқтириш учун шаҳарга тушиб кетади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Энг четдаги қозиқдан унинг ёнидаги иккинчи қозиқ орқали қараб, учинчисини қазиладиган унгур оғзига қоқтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Уч марта товуқни қучоқлаб қоқтиргин, чиллаёсин қилдиргин ..,— деб қўярда қўймадилар.* Ойдин, Чақалоққа чакмонча.

ҚОҚШОЛ I Ориқликдан қоқ қуриб қолган, қоқ қуруқ, қуруқ суяк. *Она яна қоқшол қўллари билан ўғлининг елкасини силади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У тиззаларини қоқшол қўллари билан қучоқлаб, искирт кўрпача устида бамайлихотир ўтирар .. эди.* М. Осим, Элчилар.

ҚОҚШОЛ II *мед.* Тупроқда бўладиган микробдан юқадиган қаттиқ тортишиб, қақшаб қотиб қолиш касаллиги. *Султоннинг оёғи шишиб кетди, .. Мадали ака, ҳозир дарров укол қилмаса қоқшол бўлиб қолади, деди-да дори сумкасини тита бошлади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚОҒОЗ [*ф-т*] 1 Асосан ёзиш, расм солиш, китоб, журнал, газета ва ш.к. босиш, ҳамда бошқа мақсадларда ишлатиладиган, ёғоч, эски латта ва ш. к.дан тайёрланган юпқа материал. *Газета қоғози. Ёзув қоғози. Ўров қоғози. Шалдирама қоғоз.* || *Қоғоз халта. Қоғоз пул.* ▪ *Кейин бир парча қоғоз олиб қамиш қаламни қитирлатиб ёза бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Деразасининг икки кўзида ойна бор, қолганлари қоғоз ёпиштирилган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Эркак яп-янги, узун қоғоз ақчани келиннинг бошига қўйди-да, ташқарига илдам чиқиб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *с. т.* Расмий ҳужжат. *Айланай, пулнинг қоғозини сизлар ёзиб берасиз-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ларми? Ғ. Расул, Тўнғич ўғил. *Мен бирон қоғозга ўқимасдан қўл қўйсам, сен бирон кўйлакнинг ёқасини қийшиқ қадаб қўйсанг, ишга совуққонлик билан қараганимиз учун жавобгар бўламиз.* А. Қаҳҳор, Айб кимда. *Машинист номини олиш учун керакли бўлган материаллар топширилди, эртага бориб қоғозини олиши керак.* Ойдин, Эр юрак. **Мақтов қоғози** *қ.* **мақтов. Чақириқ** (*ёки* **чақирув**) **қоғози** *қ.* **чақириқ** 3. **Қоғозда** *салб.* расмий қоғоз, қарор ва ш. к.га ёзилган ҳолда (қоғозга, қарорга ёзилиб, амалга оширилмай қолган иш ҳақида). *Ваъда қоғозда қолиб кетмасин.* | Хат, хабар.— *Бекор гап,— Эргаш кампирнинг сўзини кесди,— бирор нарса бўлса, қоғоз келади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 *с. т.* Шундай материалдан тайёрланган пул. *Ҳозир унга беш-олти сўм кифоя: гўрковга икки сўлкавой, домла-имомга икки қоғоз, ювғучига бир сўм. Иш тамом.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *с. т.* Варақ, бет. *Мақола икки қоғоздан ошмасин.* ▪ *Сўнгги вақтларда мухбирлар, юборган хабарларининг биринчи қоғози устига «гонорарли», деб ёза бошладилар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚОҒОЗБОЗ [*ф-т*] *салб.* Амалий иш ўрнига кераксиз ёзишмалар олиб бориш, қарорлар чиқариш билан овора бўладиган киши; расмиятчи, бюрократ. *Иш бўлмайди ким бўлса қоғозбоз, қоғозбозлик билан ўткай қишу ёз.* Ҳабибий.

ҚОҒОЗБОЗЛИК 1 **қоғозбоз** *с. мавҳ. от*

2 Амалий иш ўрнига кераксиз ёзишмалар билан шуғулланиш; расмиятчилик, бюрократлик. *Қоғозбозликка барҳам бермоқ.*

ҚОҒОНОҚ Она қорнида, бачадонда болани ўраб турадиган парда.

ҚУББА [*а*] 1 *архит.* Ярим шар шаклидаги гумбаз. *Бутхонанинг қуббалари. Мезаналарнинг қуббалари.* ▪ *Тунука томли уйлар, ёғоч панжаралар, гилос, олма ва шафтоли; қават-қават иморатлар, баланд қад кўтарган минора ва қуббалар унинг кўз олдидан бирма-бир ўтаверди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Салқин тушди. Минораларнинг қуббаларида ўйнарди қуёш.* Э. Раҳим.

2 Турли нарса ва буюмларнинг шарсимон ёки ярим шарсимон безаги. *Қаравот қуббалари чироқдай ёнади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *От белидан тортди қирқ қубба пуштан, Сағрисига ташлаб энди қуюшқон. Ҳар қуббаси келган катта таркашдан.* «Ширин билан Шакар».

3 Пирамида ёки гумбаз шаклида терилган, уйилган нарса тўпи. *Болалар учун олмалар қуббаларга бўлиб қўйилган: ҳар қубба тўрт олмадан иборат.* ▪ *Бир шиша коньяк .. ва чиройли вазага қубба шаклида терилган апельсин келди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Ҳаккаянинг*] .. *сақичдай қора қуюқ сочи икки қубба қилиб бошига турмалган.* А. Мухтор, Қаноти синган орзу.

4 *бол.* Тўртта ёнғоқни пирамида шаклида тикиб, узоқдан соққа билан уриб йиқитиш ўйини. *Қубба ўйнамоқ.*

◆ **Ёнғоқни қубба қилиб экмоқ** ҳар уяга тўрттадан ёнғоқни ғуж қилиб қўйиб **экмоқ**.

ҚУББАЛИ 1 Қуббаси бўлган, қуббалари бор. *Абдуллахон солдирган қуббали тимнинг ичи ари инидек ғувиллар эди.* М. Осим, Элчилар.

2 Қуббалар билан безатилган. *Қуббали эшиклари кенг, .. кўркам — ҳайбатли икки меҳмонхонанинг бирида Мирзакаримбой ўтирар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚУББАЧА 1 **қубба** *с. кичр.*

2 *айн.* **қубба** 2. *Энли камарида олтин қуббачалар, йирик гавҳарлар, .. оловланар эди.* Ойбек, Навоий. [*Алишер*] *олтин қуббачалар, ўймакор гуллар билан безалган эшикни очиб, кичикроқ, лекин серҳашам бир хонага кирди.* Ойбек, Навоий.

ҚУББА-ҚУББА Ғуж-ғуж, тўп-тўп. *Унга қаранг, шундоққина биз кутган нав .. Кўсаклари тупнинг бўғин-бўғинида қубба-қубба бўлиб пайдо бўлар экан.* Ш. Ғуломов, Ташаббус. *Қор томларнинг бўғотлари, деворларнинг усти, дарахтларнинг бутоқларида қубба-қубба бўлиб турарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚУБУР [*а*] Қабрлар; гўристон. **Аҳли қубур** *кт.* қабрларда ётганлар, марҳумлар. *Ассалом алайкум, аҳли қубурлар. Бир кеча манзил жой сиздан сўрайман.* «Алпомиш».

ҚУВ I Ичидан пишган, муғомбир, айёр. *Кув одам.* ▪ [*Мирзакаримбой*] *тулкидай қув эмасми? Ҳуши келганда хизматкорлар билан аския ҳам қилиб қўяди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бегойим ер остида илон қимирласа биладиган қув хотин.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУВ II *айн.* **оқкуш.** *Оқ қув. Қора қув. Кув қув билан учади, ғоз ғоз билан кўчади.* Мақол. **Пар қув ёстиқ** парқу ёстиқ.

ҚУВ III *рвш:* **ранги қув ўчди** (*ёки* **оқарди**) ранги оқариб кетди. *Раҳимнинг ранги қув ўчиб, ғиқ этмай қолди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Нега ғалатисан, Витя? Рангларинг қув ўчган-а. Ё қорнинг оғдими?* Р. Файзий, Сен етим эмассан.— *У нима, хатми? — Валихон қоғозга қўл чўзди. Майнанинг ранги қув оқариб кетди, қўллари титрай бошлади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҚУВ IV *унд. с.* Қушларни ҳайдаш учун чиқариладиган овоз, киш-киш. [*Иқбол:*] *Чумчуқлар ўлсин, уйлари куйсин. Ҳай, гала-гала қув.* Н. Сафаров, Уйғониш.

ҚУВ V *диал.* Чақмоқ учқунидан ўт олиб ёнадиган махсус пилик, пилта. *Меҳтарига сув олиб, Чақмоғига қув олиб, Йўлга тушди Ҳасан мард.* «Равшан».

ҚУВАЛАМОҚ 1 *айн.* **қувламоқ.**

2 Бир-бирини қувмоқ, қувлашмоқ. *Кўзингиз экранда, кадрлар бир-бирини қувалаб ўтиб турибди.* К. Ёрматов, Кино санъати ҳақида. *Шу зайлда йиллар ўтди қувалаб, Толе кўки бахт юлдузи кўрсатмай.* Ғ. Ғулом.

ҚУВАЛАШМОҚ қуваламоқ *фл. бирг. н. Отга солсанг, беда сол, Қасир-қусур чайнасин, Қизинг бўлса ёшга бер, Қувалашиб ўйнасин.* «Фольклор».

ҚУВБОШ Айёр, қув. *Чамбилдадир асли душманнинг эли, Гўрўғли қувбошнинг тутинган ўғли.* «Зулфизар билан Авазхон».

ҚУВВА [*а*] *эск. кт. айн.* **қувват. Қувваи жозиба** *физ.* тортиш кучи, жозиба кучи. **Қувваи нутқ** сўзлаш, нотиқлик маҳорати. *Чол бутун қувваи нутқини ишга солиб, яна ялинди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қувваи хотира** (*ёки* **муҳофаза**) ёдда сақлай олиш қобилияти; хотира қуввати.

ҚУВВАТ [*а*] 1 Тирик мавжудотнинг, шунингдек ҳаракат қилувчи ҳар қандай жисмнинг бирор жисмоний иш ёки ҳаракат қила олиш қобилияти; куч. *Мускул қуввати. Инсоннинг қуввати. Қувватим йўқ. Қуввати борича ҳаракат қилмоқ.* ▪ *Қаридим, иш қилишга қолмади қувват.* Ғайратий. *Поезд борар .. қувватга тўлиб.* Ҳ. Пўлат. **Қувватга кирмоқ** соғаймоқ, куч тўпламоқ. *У* [*ҳаким-доктор*] *томиримни ушлаб, андак мулоҳаза қилди-да: «Сизники — косиб касал, далага чиқинг, баҳри-дилингиз очилса, қувватга кириб кетасиз»,— деди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қувватдан кетди** (*ёки* **қолди**) ҳолсизланди, заифлашди, куч-қуввати кетди.

2 *айн.* **энергия.** *Электр қуввати.* ▪ *Шу сувнинг қувватидан уйимиз ёруғлиги.* Қ. Муҳаммадий.

3 *физ.* Бир вақт бирлиги ичида бажарилган ёки бажариладиган иш миқдори. 500 *мегаватт қувватга эга бўлган гидростанция. Қувват бир секундда бажарилган ишдир.*

4 Қорхоналарнинг ишлаб чиқариш имкониятлари мажмуи. *Қорхоналарнинг қувватларидан унумли фойдаланмоқ. Қўшимча қувватларни ишга туширмоқ.*

5 Куч, чидамлилик. *Чириган ёғочнинг қуввати бўлмайди.*

6 *кўчма* Моддий имконият, бойлик, қурб. **Қуввати етади** (*ёки* **келади**) 1) кучи етади. *Ўйла, болам, кимга келар қувватинг?* «Рустам»; 2) *кўчма* имконияти етади, қурби келади.— *Битта хотин олиб беришга қувватим етади,— деди Ботиржонга дадаси.* Қ. Мақсумов, Саодатли чаманда. [*Нури*] *пул ва бойликнинг қувватига ишонгани учун, бу йўлни қулай деб топди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

7 *кўчма* Қобилият, лаёқат; билим, малака. *Ҳикоягина эмас, роман ёзишга ҳам қуввати етади.* ▪ *Холмурод кимда қандай ўқиш асбоби борлигини текшириб чиққандан кейин, ўқувчиларнинг қувватини синашга киришди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

8 *кўчма* Далда, мадад. *Арғамчига қил қувват.* Мақол. ▪ *Майин товуш*

www.ziyouz.com kutubxonasi

эшитилди: — Келинглар .. раҳмат! Одамга одам қувват бўлади, минг раҳмат! А. Қаҳҳор, Минг бир жон. *Индамаса ҳам шу ерда туриши, Ғуломжондан ниманидир кутиши — йигит юрагига қувват берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Белининг** (*ёки* **дилининг, юрагининг**) **қуввати** ишонган тоғи, суянчиғи. *Фарзанд — белнинг қуввати.* ▪ *Дилимнинг қуввати, дардимга дармон бир келиб кетсун.* Ҳамза.

ҚУВВАТЛАМОҚ 1 Маъқулловчи, ёнини, тарафини олувчи ёки тасдиқловчи фикр билдирмоқ, ёқламоқ,қўлламоқ, ҳимоя қилмоқ. *Бировнинг сўзини, фикрини қувватламоқ. Ташаббусни қувватламоқ. Қарорни қувватламоқ.* ▪ — *Ана у қизга ҳақ гапни айтдим,— деб Эргашойни қувватлади Шарофат хола.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *Гулистон кексалари, гўё кечаси билан маслаҳатлашиб чиққандек, бир-бирини қувватлаб гапира бошладилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Кучайтирмоқ, мустаҳкамламоқ, куч-қувват, мадад бермоқ. *Деҳқон хўжалигини қувватламоқ.*

ҚУВВАТЛАНМОҚ қувватламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Фикри қувватланди. Хўжалиги қувватланди.*

ҚУВВАТЛАНТИРМОҚ қувватланмоқ *фл. орт. н.*

ҚУВВАТЛАШМОҚ қувватламоқ *фл. бирг. н. Унинг сўзини ўтирганлар қувватлашди.*

ҚУВВАТЛИ 1 Кучли, бақувват. *Қувватли йигит.*

2 *физ., тех.* Қандайдир қувватга эга бўлган. *Қувватли двигатель. Беш квт қувватли мотор.*

ҚУВВАТСИЗ 1 Кучсиз, куч-қуввати, дармони йўқ; бедармон.

2 *физ., тех.* Камқувват. *Қувватсиз двигатель.*

ҚУВВАТСИЗЛАНМОҚ Кучсизланмоқ, дармонсизланмоқ, куч-қувватдан қолмоқ. *Касалдан анча қувватсизланиб қолибди.*

ҚУВВАТСИЗЛИК қувватсиз *с. белги оти. Қувватсизликдан гандиракламоқ.*

ҚУВДИРМОҚ қувмоқ 1, 2, 4 *фл. орт. н. Уйдан қувдирмоқ.*

ҚУВИЛМОҚ қувмоқ *фл. мажҳ. н. Бўлмагур хаёллар миядан қувилди.* ▪ *Созандалар уйдан қувилибди, кетларидан музика асбоблари бирин-кетин улоқтирилибди.* Т. Обидов, Юсуф-жон қизиқ.

ҚУВИШМОҚ қувмоқ *фл. бирг. н. Турли миллат ўғлонлари бир тан, бир жон бўлишиб, ёвни юртимиздан қувишди.* ▪ *Улар бир-бирларини қувишиб ўйнашар, .. яйрашар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУВИШТИРМОҚ 1 қувишмоқ *фл. орт. н.*

2 Орқасидан қувмоқ; эргашиб юрмоқ. *Бола онасидан бир қарич ҳам жилмай, уни қувиштириб юради.*

3 *кўчма* Суриштирмоқ, пайига тушмоқ, топиш ёки аниқлаш учун астойдил киришмоқ.

ҚУВЛАМОҚ Қувмоқ ёки қувлаб етмоқ. *Кўрққанни ажал қувлар.* Мақол. ▪ [*Фотима:*] *Анави Тўлаганнинг эркатойи! Минаман деб, гозларни қувлагани қувлаган.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Уйинг куйгур тасқара миршаблар изингга тушиб қувладими?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Сиз қувламасангиз, мен Марғилонга бормайман!* [*деди Кумуш*]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Йўғ-ей! — Бобоқул ўтирган ўрнида қўл силтади. Гўё бу билан бошидаги шубҳаларини қувламоқчи эди.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Умурзоқова*] *қўшимча шуҳрат орқасидан қувлайди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚУВЛАНМОҚ қувламоқ *фл. мажҳ. н. Уста Олим .. Отабекнинг қутидор томонидан қувланганидан тортиб, шундан бери Марғилонга етти-саккиз мартаба келиб кетганини .. сўзлаб чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУВЛАТМОҚ қувламоқ *фл. орт. н. Мен боя, қизлар, канизларга буюриб, .. қувлатиб юборганимда нима қилар эдингиз?* «Равшан».

ҚУВЛАШМАЧОҚ *бол.* 1 Етиб ёки тутиб олиш учун бир-бирини қувлаш ўйини. [*Чумчуқлар*] *худди қувлашмачоқ ўйнашаётгандай, бири учса, бири қўнар, .. баъзан ҳаммаси бирдан чиғиллашиб юборишарди.* А. Мирахмедов, Қулган чечаклар.

2 Югуришда ким ўзиш мусобақаси.

ҚУВЛАШМОҚ қувламоқ *фл. бирг. н. Уни уйдан қувлашибди.* ▪ *Болалар қийқириб, уни қувлаша кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўғил-қизлар. Коньки отиб учишар, Бир-бирларин қувлашиб.* И. Муслим. *Булутлар ҳам денгиздаги муз сингари бир-бирини қувлашарди.* Ҳ. Шамс, Оқ падар. *Кунлар орқасидан ойлар, .. йиллар қувлашиб ўтди.* Ҳ. Зиёхонова, Арзанда.

ҚУВЛИҚ 1 *кув* I *с. белги оти. Холмат аканинг қувлиги мени ҳайратда қолдирди.* Н. Юсуфий, Рўзи батракнинг ўғли.

2 Қув одамларга хос айёрона хатти-ҳаракат, айёрлик, ҳийла, макр. [*Турғун Тўлани*] *сувдан қуруқ чиқиш учун қувлик қиляпти, деб ўйлади.* М. Исмоилий, Бизнинг роман. *Севган ёринг, Ўзинг каби жуда оқ кўнгил. Қувлик-шумликларни ўрганмаган, Кўнглида кири йўқ, соддадил.* Уйғун. *Минг бир қувлик билан* [*Зумрадни*] *алдадим, аврадим, ахир олиб келдим-да.* Ойбек, Улуғ йўл.

ҚУВЛОҚ Қувиб, ҳайдаб юборадиган, қувғин қилувчи.— *Сиз .. қочқоқсиз! — деди* [*Кумуш*].— *Сиз қувлоқсиз!* [*деди Отабек*] А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУВМОҚ 1 Етиб ёки тутиб олиш учун орқасидан югурмоқ, қувламоқ. *Ит мушукни қувиб етолмади. Илон қувса, йўлга қоч, туя қувса, ўрга қоч!* Мақол. ▪ *Ҳазрат Алининг дулдулини ҳеч бир от қувиб етган эмас, китобларда шундай ёзилган.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Из қувмоқ** *қ. из* 4. **Йўл қувмоқ** *с. т.* жадал, тинимсиз ва узоқ йўл юрмоқ. *Юрар йўлдан қолмади, Йўл қувса ҳам толмади.* «Рустам».

2 Бирор ердан кетишга мажбур қилмоқ. *Жуман .: Бечора болаларни иссиқ инларидан қувиб чиқарганларинг ҳам етар, тахтада нима гуноҳ? Ёқма!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шиддатли штурм натижасида душман мудофаа марраларидан қувиб чиқарилди.* Н. Сафаров, Жангчи шоир. | Четлатмоқ, бўшатмоқ. *Сал фурсат ўтмай, Ҳоким тўра тилмочни ишдан қувди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

3 *кўчма* Сиқиб чиқармоқ, сиқиб чиқариб ўрнини олмоқ. *Бу ёруғлик аста-секин қоронғиликни қувиб, узоқдаги адирлар, дарахтлар, бутун саҳро, ҳатто .. тупроқ ҳам кўкимтир-кулранг тусга кирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Ўзидан узоқлаштирмоқ, қочирмоқ, нари кетказмоқ, чиқармоқ, тарқатмоқ. *Кўздан уйқуни қувмоқ. Миядан ёмон хаёлларни қувмоқ.* ▪ *Сорахон тез фурсат ичида унинг кўнглидан Мунисхон ишқини қувиб чиқарди.* А. Қаҳҳор, Сароб. [*Сулув*] *отасининг фожиасини ҳам, Жапақнинг номини ҳам миясидан қувди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

4 *кўчма салб.* Кетига, пайига тушмоқ, пайида юрмоқ. *Пул кетидан қувмоқ. Шуҳрат орқасидан қувмоқ.* ▪ — *Отам ғирт оми бўлишига қарамай, ўта диндор эди. Ў фақат охиратни деб яшаган, умр бўйи савоб қувган,— деди чол.* А. Муқимов, Қопқон.

ҚУВНАМОҚ Хурсанд, шод бўлмоқ, яйраб-яшнаб баҳра олиб, шод-хуррам бўлмоқ. *Кўз қувнайди. Кўнгли қувнайди.* ▪ *Атайин ўйнагани, қувнагани келган .. бу куёв-келинга илтифот билдирмаслик гуноҳдек туюлди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Келинг, болалар Бир ўйнайлик! Арча қўшиғин Айтиб қувнайлик!* И. Муслим.

ҚУВНАТМОҚ қувнамоқ *фл. орт. н. Кўзни қувнатадиган манзара. Кўнгилни қувнатадиган хабар.*

ҚУВНОҚ 1 Чеҳраси доим очиқ, хафагарчиликни билмайдиган; хушчақчақ. *Қувноқ бола.* ▪ [*Нуринисо*] *бир қоп ёнғоқдай шалдир-шулдир, қувноқ қиз экан.* Ойбек, Қутлуғ қон. || *Ҳамма хушчақчақ, қувноқ эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қувонч ва шодликка тўлган; шодликни, хурсандликни ифодаловчи. *Қувноқ кулгилар. Қувноқ овозлар.* ▪ *Биргаликда ўтган шовқин-суронли болалик, қувноқ ёшлик тугади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚУВНОҚЛИК 1 қувноқ *с. белги оти. Унинг қувноқлиги ҳаммага ёқади.*

2 Қувноқ кайфият, ўйин-кулги, хурсандлик, хурсандчилик. *Афсусланди-ю, руҳида шу дақиқагача бўлган қувноқлик ўрнини маъюслик олди.* Шуҳ-

www.ziyouz.com kutubxonasi

рат, Шинелли йиллар. *Ҳурининг ўзи ҳам кўринишидан оғир бўлса-да, қувноқликни яхши кўрарди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

ҚУВОНИШМОҚ **қувонмоқ** *фл. бирг. н. Болалар беҳад қувонишиб, Йўлчининг бўйнига осилишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚУВОНМОҚ Хурсанд, шод бўлмоқ, севинмоқ; вақти чоғ бўлмоқ. *Адолат .. тунги сувни шимириб тирилаётган ҳар бир ғўзани кўриб қувонарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Сидиқжон .. Ўрмонжонни кўрди-да, бутун мушкули осон бўлгандай, қувониб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚУВОНТИРМОҚ **қувонмоқ** *фл. орт. н. Кекса жангчи Горкуновнинг унинг ротасига ўтиши Мурзинни жуда ҳам қувонтириб юборди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚУВОНЧ Шодлик, хурсандлик туйғуси, кайфият; шодлик, севинч. *Қувонч билан кутиб олмоқ.* ▬ *Тўй. Бу сўз .. камбағалнинг уйини шодликка, қувончга тўлдиради.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Оҳ, у дамлар! .. эсласам қалбимни қувонч, руҳимни шодлик қучади.* М. Жабборов, Севинч ёшлари. *Йўлчининг кўнгли қувонч билан тўла эди, чунки ёри ўз ёнида.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қувончи ичига** (*ёки* **дилига**) **сиғмайди** жуда ҳам хурсанд, ғоят шод. *Ичкарида хотинлар мажлиси: .. биров ёр-ёр ўқиб, тағин биттасининг қувончи ичига сиғмай хахолаб, дунёни бузади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУВОНЧИҚ Кишига қувонч, шодлик бағишлайдиган, кўнглини кўтарадиган, хурсанд қиладиган энг азиз кимса, нарса. *Унинг қувончиғи — ёлғиз фарзанди. Сен менинг қувончиғимсан.*

ҚУВОНЧЛИ 1 Қувончни ифодаловчи, шодлик ва хурсандликни акс эттирган; шодлик ва хурсандлик билан тўлган, севинган, шод, қувноқ. *Қувончли табассум. Қувончли юз.* ▬ *Элмурод ва унинг дўстлари .. қувончли, порлоқ кунларининг қандай ўтаётганини сезмасдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бахмал қирғоқларни тўлдириб оқди, Бахтиёр элимнинг қувончли саси.* Ғайратий.

2 Кишига қувонч бағишлайдиган, қувонса, хурсанд бўлса, севинса арзийдиган. *Қувончли натижа. Қувончли хабар.* ▬ *Шу вақт Юрьев батальонининг жангчилари учун яна бир қувончли ҳодиса юз берди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚУВОНЧСИЗ Нохуш, кўнгилсиз.

ҚУВРАЙ, оқ қуврай Чўл-даштларда ўсадиган, майда тиканли бир йиллик ёввойи ўт.

ҚУВРАМОҚ Қуримоқ, қовжирамоқ (ўт-ўлан ҳақида). *Яйловдаги ўтлар қувраб қолган.* | Нами қочиб қотиб қолмоқ, қақрамоқ (ер-тупроқ ҳақида). *Ҳайдалган ер бир-икки кун ўтказиб борона қилинса, тупроқ қувраб серкесак бўлиб қолади.*

ҚУВУР 1 Катта, йўғон сопол труба. *Обраҳага қувур қўймоқ.*

2 Умуман катта йўғон труба. *Пўлат қувур.*

3 Сув, газ ва ш. к. ўтказиш учун қурилган система, иншоот. *Газ қувури. Нефть қувури. Сув қувури.* ▬ *Самоварнинг қувурига ғишт бостираётган Ражаб бобо гапга аралашди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

4 *с. т.* Замбарак, тўп каби қуролларнинг ўқ отилиб чиқадиган узун қисми; ствол. *Тепаликларнинг этагида оғир тўплар, узун қувурлари осмонга кўтарилган зениткалар туради.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҚУВҒИН 1 Зўрлик билан ўз жойидан ҳайдалган ёки сургун қилинган киши.

2 Зўрлик билан ўз жойидан ҳайдаш, ҳайдалиш ёки сургун қилиш, қилиниш; шу аҳволдаги ҳаёт. *Қувғин орқасида аслда уюшмаган халқ, яна ҳам тарқалиб кетади.* Айний, Жаллодлар. **Қувғин бўлмоқ, қувғинга учрамоқ** (*ёки* **дучор бўлмоқ**) қувилмоқ, ҳайдаб юборилмоқ. *Наҳот яна кўрпа кўтариб қувғин бўламан.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Қувғин қилмоқ** *ёки* **қувғинга дучор қилмоқ** 1) қувиб, ҳайдаб юбормоқ; қувламоқ; 2) таъқиб қилмоқ. *Тўқсонов уни чиндан ҳам қувғин ва кулфатга дучор қилса қилаверади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚУВҒИНДИ *айн.* **қувғин** 1. *У қувғинди Навоийни ҳам шу кайфиятда деб ўйлар эди.* Ойбек, Навоий. *Кун чиқиб .. қувғиндиларнинг елкаларига офтоб тегиб, оломонга сал жон кирди.* А. Мухтор, Чинор.

ҚУДА Куёв ва келиннинг ота-оналари (бир-бирларига нисбатан). *Хотин қуда. Эркак қуда. Қуданинг оши билан қудағайни сийламоқ.* Мақол. ▬ — *Э, бўлмағур гапни қўйинг, қуда! — деб ғудранди отам.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Вой, қудам кептилар! Вой, гиргиттон! Эсонмисиз, омонмисиз! Ҳой, келинпошша, қудамни нега уринтириб қўйдингиз?* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Қуда бува** қуданинг отаси ёки кекса ёшдаги эркак қуда. **Қуда буви** қуданинг онаси ёки кекса ёшдаги хотин қуда. **Қуда хола** кекса ёшдаги хотин қуда. **Қарши** (*ёки* **қайчи**) **қуда** *қ.* **қарши. Қуда қилмоқ** уғил уйлантириб ёки қиз чиқариб келин-куёв томон билан ўзаро қудалик муносабатлари ўрнатмоқ, қудалашмоқ. [*Гўрўғли:*] *Мен Авазхон билан Ҳасанхонни* [*бир-бирига*] *қуда қилайин.* «Равшан».

ҚУДА-АНДА Қудалардан бирининг барча узоқ-яқин қариндошлари (иккинчи қудаларга нисбатан). *Қуда-андалар билан борди-келди қилмоқ.* ▬ *Қуда-андани ўйлаган ойим, сенга бутунгина маҳси ҳам кийгизиб юбормабди. Маҳсингни қара, оёққа илиб бўлмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚУДА-АНДАЛИ Қуда-андаси кўп; бир неча ўғил уйлантириб, қиз чиқариб кўп оилалар билан қуда-андалик муносабатлари ўрнатган. *Қуда-андали киши. Қуда-андали бўлмоқ.*

ҚУДА-АНДАЛИК Қуда-андаларнинг ўзаро қариндошлик муносабатлари.

ҚУДАЛАШМОҚ Ўғил уйлантириб ёки қиз чиқариб келин-куёв томон билан ўзаро қуда бўлмоқ. *Демак, келаси кузга Мирзакарим қутидор Салим шарбатдор каби бир кишига қудалашиб олгандек, Кумушбиби ҳам Отабек ўрнига Комилбекни алмаштирар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУДАЛИК 1 **қуда** *с. мавҳ. от.*

2 Қудалар ўртасидаги ўзаро қариндошлик. [*Қози:*] *Додҳонинг, минг қилса, сизга қудалик ҳурмати бор.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ҚУДАЧА Ёш хотин қуда. *Қудамиз Мирзакарим қутидорга ва қудачамиз хонимга етиб маълум бўлғайким, бизлар бунда соғ-саломатдирмиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУДАЧИЛИК *айн.* **қудалик** 2. *Шерикчилик — бир йилчилик, қудачилик — минг йилчилик.* Мақол. ▬ *Турғун ака Ҳамидани чақалоқлигида бир дўстининг ўғлига «бешик кетди» қилиб қўйган экан. Ўн саккиз йил қудачилик қилишибди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚУДА-ҚУДАҒАЙ Эркак ва хотин қуда; эркак ва хотин қудалар, қуда-андалар. *Ойжамол эртасига Барчиннинг қошига борди. Қуда-қудағай бўлиб, бир-бирини жуда иззат қилиб қолди.* «Ёдгор».

ҚУДАҒА(Й) Хотин қуда. *Қиз билан йигитни кўрган қудағайлар гап-сўз чувалмаслиги учун тез орада унашиб қўйишга эрларини қистай бошладилар.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

ҚУДРАТ [*а*] 1 *дин.* Худонинг ҳар нарсага қодир кучи, илоҳий куч. *Домла ғулдираган овоз билан пўписа қилди: Худонинг қудратига шак келтирманг!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бирор қудрат мабодо ёш қилолсайди, Унда туғилар эди минг турли ҳавас.* Ғ. Ғулом. **Ё қудратингдан (ўргилай)!** ортиқ ҳайратни ифодаловчи ундов. [*Кампир:*] *Фалончининг келини тўрт оёқли бола туғибди, пешанасида ҳам бир кўзи бор эмиш, ё қудратингдан ўргилай!* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Катта ишларга қодир катта куч, қувват. *Халқ қудрати. Саноатнинг қудрати.* ▬ *Узоқ даҳшатли музлар бизнинг қудратга бўлур банда.* Ғ. Ғулом. *Эй, қаҳрамон девюрак, жасур, улуғ халқ, Қудратингдан йўқ бўлди хўрлик, асорат.* Ғайратий. **Қудрати етмайди** имконияти йўқ ёки етишмайди, қўлидан келмайди, қурби етмайди. *Мана ҳар кун юзларча той газлама ташийман. Битта чопон тиктиришга қудратим етмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Майсара:*] *Шундоғ-у, қудратим етса, туя сўяр эдим.* Ҳамза, Майсаранинг иши. **Ҳоли қудрат** *ёки* **ҳол-бақудрат** қўлидан келганича, кучи етганича. *Равшан хола .. кўп қатори*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳоли қудрат колхозда ишлади. С. Сиёев, Райҳон.

3 Қудрат *(эркаклар исми)*.

ҚУДРАТБАХШ [*а-+-ф-т*] Қудрат, куч-қувват бағишловчи, кучга куч қўшадиган. *Дўстлик ана шундай қудратбахш куч.* Ҳ. Муродов, Жон қўшни.

ҚУДРАТЛАНМОҚ Зўр куч, қудрат касб этмоқ, буюк ишлар қилишга қодир бўлмоқ. *Жонажон партиянинг муборак номи билан, Башар қўёши каби сўнмас илҳоми билан, Қудратланиб, уюшиб дадил қараб илгари, Янги қадам ташладик улуғ манзилгоҳ сари.* Э. Раҳим.

ҚУДРАТЛИ Катта ишларга қодир, зўр, катта имкониятларга эга бўлган; кучли. *Қудратли Ватанимиз. Қудратли совет халқи. Қудратли техника.* ▪ *У Қизил Армияни дунёда энг қудратли, енгилмас армия деб билади ва унга ишонади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚУДУҚ 1 Сув олиш мақсадида қазилган тор ва теран чуқурлик. *Артезиан қудуғи. Қудуқ суви. Илм олишга билан қудуқ қазиш билан баробар.* Мақол. ▪ *Матқовул қудуқдан сув тортиб туриб, бу ёққа қараб-қараб қўяр .. эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қудуқдан тортгандай** қизғангандай, жуда оз, аяб, қисиб-қимтиб.

2 Ер остидан газ, нефть олиш ёки ер-тупроқни текшириш учун пармалаш машиналари воситасида қазилган жуда чуқур тор ўра; скважина. *Бурғиланган қудуқ. Газ қудуғи. Иссиқ минерал сув қудуғи. Нефть қудуғи.* ▪ *Олиб чиқди тоғнинг бошига, Саноладим нефть минорасин. Кўрдим қудуқ пармалаётган Йигитларнинг полвон — сарасин.* Ё. Мирза.

3 *махс.* Ўрача шаклидаги деталь. *Карбюраторнинг компенсация қудуғи.*

ҚУЁН 1 Кемирувчилар оиласига мансуб, қулоқлари ва орқа оёқлари узун, кичик югурик ҳайвон. *Оқ қуён. Қуён гўшти. Қуён териси.* ▪ *Тўнғак орқасидан қулоқлари диккайган қуён пайдо бўлди-да, коптокдек сакраб буталар орасига яширинди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *с. т.* Кемирувчиларга мансуб, қуёнга ўхшаш ҳайвон, хонаки қуён.

3 *кўчма* Юраксиз, журъатсиз, қўрқоқ (одам ҳақида). *Майна .. Нарзи ота билан гурунглашишни .. истамасди. Бу қари қуён бирор ваҳимани жавраб, ғашимни келтиради, деб индамади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. **Қуён юрак** қўрқоқ, юраксиз. *Сизни дуруст одам деб юрардим. Кўрқоқ, қуён юрак одам экансиз.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Қуён бўлмоқ** *с. т.* қочиб қолмоқ, жуфтакни ростламоқ. [*Мунавварҳон*] *ишхонасига бир кўриниш беради-ю, қуён бўлади.* М. Иброҳимов, Йўлакдаги муҳаббат. **Қуённинг инини** (*ёки* **уйини**) **ижарага олмоқ** қочгани жой топа олмай қолмоқ. [*Мирзараим:*] *Ўша куни қуённинг ҳовлисини арзонга ижарага олиб бераман.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

4 Мучал йил ҳисобида тўртинчи йил номи. **Қуён йили** мучал йил ҳисобида тўртинчи йил (*қ.* **мучал**); харгўш йили.

ҚУЁНХОНА Қуён боқиб кўпайтириш учун мосланган махсус хона ёки катак.

ҚУЁНЧИЛИК Чорвачиликнинг хонаки қуён боқиш ва улардан маҳсулот етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси. *Қуёнчилик фермалари.*

ҚУЁНЧИҚ 1 Сон орқали тиззага қараб йўналган пай, томир (қассоблар термини).

2 Тутқаноқ, эпилепсия. *Алпомиш айтди: Нима қилди, дўстим? — Болалик кунда тутадиган қуёнчиқ касалим бор эди, шу вақт тутиб қолди,— деди Қоражон.* «Алпомиш».

ҚУЁШ 1 (Қ — *катта*) *астр.* Бизнинг Галактикада жойлашган ва ўз атрофида айланувчи, ҳамма планеталарга ёруғлик ва иссиқлик бериб турадиган, қизғин газ ҳолидаги юмалоқ ёритқич. *Қуёшнинг чиқиши ва ботиши. Қуёш нури. Қуёш тутилиши. Қуёш соати.* **Қуёш йили** *айн.* **шамсия** I 1.

2 *(асосан ж. к. ва ў.-п. к-да)* Офтобнинг нури, ёруғлик; офтоб, кун тушиб турган жой, офтоб. *Қуёш ваннаси. Ёз қуёшида қораймоқ. Адирлар қуёшда товланиб кўринади. Қуёшга тутмоқ.* ▪ *Атрофига ғишт ётқизиб йўлка қилинган теп-текис, чор бурчак ҳовли қуёшда қизиб жимгина ухлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Солдатлар қаҳқаҳлашиб юборишди. Айниқса қора қошли, юзлари қуёшда пишган йигит силласи қуриб қуларди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

3 Қуёш *(эркаклар исми)*.

ҚУЁШЛИ Қуёш чиқиб нур сочиб турган, ҳаво очиқ, офтобли. *Қуёшли август кунларининг бирида Ҳаловат барвақт уйғонди.* Н. Орифжонов, Ҳаловат. | Йилнинг кўп вақти ҳаво очиқ бўладиган, серқуёш. *Сен қуёшли ўлка боласи, Истиқболинг нурли ва порлоқ.* Ғайратий.

ҚУЗҒУН 1 *зоол.* Чумчуқсимонлар туркумининг қарғасимонлар оиласига мансуб, ҳар қандай нарсани ҳам еяверадиган, ўлимтикхўр ўтроқ қуш.

2 *кўчма нафр.* Ҳеч нарсадан ҳазар қилмайдиган, юлғич, текинхўр; талончи, босқинчи. *Бу қузғунларга ўттиз-қирқ тийин пул ёки жуда бўлмаса, бир жуфт шам бериш лозим эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Сизлар менинг ёнимда турингланг, мен халқ бошига битган бу қузғунларни [босмачиларни] ўз қўлим билан жазолайман.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

ҚУЙДИРИЛМОҚ **қуйдирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ҚУЙДИРМОҚ **қуймоқ** 1, 2, 4, 5 *фл. орт. н. Ваннага сув қуйдирмоқ. Ғишт қуйдирмоқ. Пойдевор қуйдирмоқ.* ▪ — *Баровга ўлим тилагунча, ўзингга умр тила, мочағар! Йўқса, оғзингга қўрғошин қуйдираман,— деди Мардонбек Нодирага.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

ҚУЙИ 1 Бирор баландликка нисбатан пастроқ жойлашган; паст, тубан. *Қуйи жой.* ‖ *Бошни қуйи солмоқ.* ‖ [*Отабек*] *.. отини ҳовлига қараб етаклай бошлаганда, ҳалиги қараб турган бош ҳам девордан қуйига тушиб қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Ердан унчалик баланд бўлмаган, бошқаларга нисбатан ерга яқин, паст. *Қабр ёнига тизланган Отабек ва юқори, қуйи дўмбайган қабрлар бу тиловатга соме каби эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Пастки, остки. *Қуйи жағ.* ▪ [*Аждаҳо*] *сувга кириб, қуйи лабини дарёнинг остига ёпиштириб, юқори лабини сувнинг юзига тутади.* Айний, Эсдаликлар.

3 *от* Уйнинг, хонанинг тўрга нисбатан пастки ери, ўрни, томони; пойгак. *Қуйидан жой кўрсатмоқ.* ‖ *Уйнинг тўрига чирик қора намат ташланган, қуйи томони яланғоч ер.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ҳовли, боғ, дала ва умуман жойнинг кишилар яшайдиган ёки баланд еридан узоқ ёки паст жойи; этак, чет, чекка, охир. *Боғнинг қуйиси.* ‖ *Сувлар оқар қуйи томонга.* Шайхзода. *Боғнинг қуйи томонида бир чизиқда саф тортган адл тераклар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Йирик, юқори, марказий ташкилотларга нисбатан тобе, кичик, маҳаллий. *Қуйи совет идоралари. Партиянинг қуйи органлари.* ▪ *Комсомолнинг қуйи органларидан тортиб, юқори органларигача барча раҳбарлик органлари сайлаб қўйилади.* «ВЛКСМ Устави».

5 Ёши, даражаси, мавқеи ва ш. к. жиҳатдан унча юқори бўлмаган; кичик. *Етмиш ёшдан қуйи эркаклар. Қуйи лавозимлар.* ▪ *Қоровул йигитлар ўрданинг улуғ даражали бекларини таъзим билан узатар, мансаби қуйироқ ясовуллар билан мутойиба қилишиб қолар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚУЙИДА *рвш* Тубанда, пастда. *Қуйида баён этилган. Қуйида кўрсатилган.* ▪ *Айниқса, қуйида зикр қиладирган ҳолимиз бу икки опа-сингилнинг характеридаги фарқларини очиб кўрсатиш учун етадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУЙИДАГИ Тубанда кўрсатилган, айтилган, зикр қилинган, пастдаги. *Мажлисда қуйидаги масалалар кўрилади. Ўтган вақт ичида қуйидаги ишлар қилинди.* ▪ *Натижада хонга қуйидаги нома ёзилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. ‖ *Қуйидагиларга амал қилсанг, сенга ўқ тегмайди, енгилмайсан.* А. Қаххор, Бос тепкини.

ҚУЙИДАГИЧА *рвш* Тубанда кўрсатилганидек, айтиладиган, зикр қилинадигандек, тубандаги тарзда, тартибда, аҳволда; тубандагича. *Сайлов*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қуйидагича ўтказилади. Масала қуйидагича ҳал бўлади. Қоришма қуйидагича тайёрланади. ▪ *Бу ҳақда қисқача ва умумий бир тасаввур қуйидагича эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚУЙИЛИШ 1 **қуйилмоқ** 1 *фл. иш оти. Мияга қон қуйилиши.*

2 Дарёнинг денгизга, кўлга бориб қуйиладиган ери, мансаб.

ҚУЙИЛМА Қуйиб ясалган нарса, деталь. *Чўян қуйилмалар.*

ҚУЙИЛМОҚ 1 **қуймоқ** 1, 2, 4, 5 *фл. мажҳ. н. Кўк чой жонон пиёлаларга қуйилди. Бир кунда икки мингдона ғишт қуйилди. Бронзадан ҳайкал қуйилди.* ▪ *Кўзларимни зўрға очдим — қовоқларим қўрғошиндан қуйилган сингари оғир эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Мияга қуйилмоқ** мияга жо бўлмоқ, қаттиқ ўзлашмоқ, англашилмоқ. *[Элмурод] чойхонага тўпланган кишиларга кундалик газетани ҳаммасининг миясига қуйилиб қоладиган қилиб ўқиб берар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 **қуймоқ** *фл. ўзл. н. Кўз ёши ёмғирдай қуйилди.* ▪ *Турдиев бундоқ қараб, кўзларига қон қуйилиб кетган, ўнг кўлида тўппонча, чап кўлида граната тутган Ракитинни кўрди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Симёғочлардаги чироқлардан нур ерга сутдай қуйилиб турарди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

3 Оқиб бориб сувини бир ҳавзага тўкмоқ. *Сирдарё Орол денгизига қуйилади.* ▪ *Тоғ-тошлардан оқиб тушган сувлар кўпириб оқиб Зарафшонга келиб қуйилади.* Ж. Шарипов, Саодат.

4 *кўчма* Жуда кўп миқдорда келмоқ, оқиб келмоқ, ёғилмоқ. *Гап қуйилиб келаверди, ҳатто ёзишга ҳам шошиб қолдим.* ▪ *Жой йўқ ҳатто таёқ ташлашга, Гўё кўкдан одам қуйилган.* Э. Раҳим.

5 *кўчма* Пастга қараб ўқдек йўналмоқ, шўнғимоқ, югурмоқ, учмоқ. *Тепаликдан сой томон қуйилиб, икки фашист от қўйиб, қочиб борар эди.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши.

ҚУЙИНМОҚ 1 **қуймоқ** 1 *фл. ўзл. н..*

ҚУЙИШ 1 **қуймоқ** *фл. иш оти.*

2 *тех.* Қуйма буюм, қуйилма тайёрлаш иши; қуймачилик. *Қуйиш цехи. Чўян қуйиш заводи. Қуйиш технологияси.*

ҚУЙИШМОҚ 1 **қуймоқ** 1, 2, 4, 5 *фл. бирг. н.*

2 Бирор нарса қуйишда бошқага ёрдамлашмоқ, бирор кишига кўмак тарзида қуймоқ. *Ҳашарда мен ғишт қуйишдим.*

ҚУЙИШТИРМОҚ Қайта-қайта қуйиб аралаштирмоқ, қайтармоқ. | Бир неча идишдаги суюқликни бир идишга йиғмоқ, тўпламоқ ёки турли суюқликларни қўшиб омихта қилмоқ. *Қолган майлар қуйиштириб қўйилди.*

ҚУЙМА 1 Қуйиш йўли билан тайёрланган, қуйилган. *Қуйма буюмлар. Қуйма трубалар. Қуйма конструкциялар.*

2 *айн.* **қуйилма**. *Чўян қуйма.* ▪ *[Денгизчилар] .. кўл ичида ёғочга ҳам, металлга ҳам, гилга ҳам ўхшамайдиган ялтироқ тиниқ рангли қуйма ётганини кўришган.* М. Аминжонова, Шишанинг кашф этилиши.

3 *кўчма кам қўлл.* Жуда келишган, хушбичим. *Шербек эгилиб қараб юмалоқ, қуйма қирғиз йигитга кўзи тушди.* С. Анорбоев, Оқсой.

4 *кўчма* Кўп такрорланадиган, бир қолипдаги (гап, сўз, ибора ҳақида). *Қуйма гаплар.* ▪ *Бундан ҳам натижа чиқмади — ҳамон ўша, сира ўзгармайдиган қуйма жавоб.* А. Қаҳҳор, Сароб.

5 *кўчма* Аниқ-равшан, чертиб-чертиб айтилган; бурро.

ҚУЙМАЛИК *қуйма* 3—5 *с. белги оти. Ифоданинг қуймалиги.* ▪ *Унинг [солдатнинг] чеҳраси аниқ кўринмаса ҳам, гапларининг қуймалигидан кўпни кўрганга ўхшарди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ҚУЙМАЧИЛИК Қуйиш йўли билан буюм ишлаб чиқариш. *Қуймачиликни ўрганмоқ. Қуймачилик қилмоқ. Қуймачилик цехи.*

ҚУЙМОҚ I 1 Суюқликни бир идишдан бошқа идишга туширмоқ, солмоқ. *Графиндан стаканга сув қуймоқ. Бакдан машинага бензин қуймоқ. Сут қуймоқ.* ▪ *[Хотин] дастурхонни ёзиб устига нонни қўйди-да, пиёлага иссиқ чой қуйиб эрига тутди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Курбон ота иккинчи самоварга хумдан сув олиб қуймоқда эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Гап билан бўлиб, .. кайф ҳам тарқаб кетди, қани, қуй-чи бир-иккини.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Ювиш, ювиниш, қориш ва ш. к. мақсадларда суюқликни бирор нарсага йўналтириб тўкмоқ, сочмоқ, оқизмоқ. *Ювилган кирни чайқаш учун устидан совуқ сув қуймоқ.* ▪ *Гулнор бир обдастага сув тўлдириб, дадасига тутди.— Қуй, ўзинг,— деди Ёрмат, ҳам айвоннинг лабига ўтириб, этик ювишга бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳожи хола .. Кимларнинг қўлига сув қуймади, кимларнинг кўнглини хуш қилмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ўтга (ёки оловга) керосин қуймоқ** қ. **ўт** I.

2 Сочмоқ, тарқатмоқ. *Бошдан зар қуймоқ.* ▪ *Офтоб осмондан олов қуяпти.* С. Аҳмад, Таъзим.

3 Қаттиқ, шиддат билан ёғмоқ (ёмғир, сел, жала ҳақида). *Эрта куз жаласи тоғлик жойларга хос ҳафсала билан қуяр, ёмғир суви темир йўлнинг икки томонидан дарё бўлиб оқар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Бу вилоятнинг самоси ғалвирдай сув тутмас бўлганидан, ёмғир ёз бўйи роса қуйди.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Жуда кўп миқдорда, мўл-кўл оқизмоқ, тўкмоқ.— *Нимага йиғламай, кошки кўзим оқиб тушса, ҳечнимани кўрмасам ..,— кўз ёшларини қуйиб сўзлади Гулсунбиби.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Сув бермоқ, суғормоқ. *Экинларга сув қуймоқ.* ▪ *Фахриддин какликка сув қуяётиб отасига қараб қўйди.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ.

5 Тайёр қолипга эриган нарса солиб буюм тайёрламоқ. *Шам қуймоқ. Қозон қуймоқ. Ғишт қуймоқ.* ▪ *Рабочийлар .. Темирни эритиб, машиналар қуйиб, Колхозларни шоду-хуррам кулдирган.* Фозил шоир. | Умуман қоришма, лой ва ш. к.дан қолиплаб тайёрламоқ, ясамоқ. *Пойдевор қуймоқ.* ▪ *Гувала қуяётганимизни кўрмасдан, кўлимизнинг лойлигини кўриб кулади-ган бўлса, кулаверсин.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор.

◆ **[Бировнинг] тегирмонига сув қуймоқ** қ. **тегирмон. Сув қуйгандек** қ. **сув. Тагига сув қуймоқ** йўқотмоқ, йўқ қилмоқ, тагига етмоқ. **Қуйиб қўйгандек** 1) жуда келишган, хушбичим. *Низомжон Зебихонга тикилиб туриб, унинг қоп-қора қошларига, қуйиб қўйгандек келишимли қоматига маҳлиё бўлиб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ. ‖ *Жийрон от устида қуйиб қўйгандек ўтирган бу хушқомат йигитга қараб ҳаммасининг ҳаваси келарди.* М. Осим, Ўтрор; 2) ўзига жуда ярашган, ёпишиб тушган. *Адл қад, хипча белига қуйиб қўйгандек ёпишиб турган гимнастёркаси, бирам ўзига ярашган.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз; 3) нақ ўзи, худди ўзи, сира ажратиб бўлмас даражада ўхшаш. *У қуйиб қўйгандек отасининг ўзи.* **Қулоғига қуймоқ** қ. **қулоқ** I 1.

ҚУЙМОҚ II Тухумга ун чалиб ёғда қовуриб тайёрланган овқат. *Қуймоқ пиширмоқ.* ▪ *Жаннат хола шошиб ун чалиб қуймоқ солди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҚУЙМУЧ 1 *анат. айн.* **думғаза** 1. *Бақа гавдасининг умуртқа поғонаси қисқа бўлади ва узун қуймуч суяги билан тамомланади.* «Зоология».

2 Гавданинг бел билан думғаза ўртасидаги орқа қисми. *Отнинг ўртганига елкасидаги милтиғи билан қуймучидаги тўппончаси мақом қилади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У икки қўлини қуймучига қўйиб, уйнинг ўртасида андак ўйланиб турди-да, сўнгра диванга ўлтирди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Шербек Нигорага ер остидан қаради. Унинг йўғон икки ўрим сочи баланд қуймучида тўлғаниб ётарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚУЙРУҚ 1 *айн.* **дум** 1. *Қуйруғи узун ит. Бир балоси бўлмаса, шудгорда қуйруқ на қилур.* Мақол. ▪ *Бедовга ярашган қуйруқ ҳам ёлдир.* Эргаш шоир. *Қушни осмонда тутиб турадиган қанот билан қуйруғи.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *айн.* **думба** 1. *Боқилган қўйларнинг қуйруғи қучоққа сиғмас эди. Узоқдаги қуйруқдан яқиндаги ўпка яхши.* Мақол. ▪ *Тажрибали чопқинчилар Ҳирот томонига бораётганда ҳар икки-уч соатлик йўлда маълум бир ерга қуйруқ ёғи бўлакларини кўмиб қўйган эдилар.* Айний, Қуллар.— *Омбор бўлса эди, магазин бўлса эди, ҳеч бўлмаганда бригадирлик мартабасига эришсам эди, пичоғим қуйруқ устида бўларди,—*

www.ziyouz.com kutubxonasi

деди Алиқул. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 *кўчма салб.* Қимсага кўр-кўрона эргашувчи, унинг хизматига доим тайёр одам ҳақида. *Соли совуқ ўз қуйруғига буюрди: — Жуманбой, пастдан палос олиб боринг, чопинг!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Самолёт, кема ва ш. к.нинг орқа қисми. *Самолётнинг қуйруғи. Кеманинг қуйруғи.* **Қуйруқ тутувчи** *айн.* **қуйруқчи.**

ҚУЙРУҚЧИ *эск.* Кеманинг кетинги рулини бошқарувчи киши.

ҚУЙҚА 1 Суюқлик остига йиғилган чўкинди; лойқа, қуйқум. *Бўёқ қуйқаси. Мусаллас қуйқаси. Тиндирилган сув қуйқаси.* | Бўтқасимон қуюқ қоришма. *Гил сувда эримаганлигидан қуйқа ҳолда бўлади.* М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар.

2 *кўчма нафр.* Ўлиб, йўқолиб бораётган синфларнинг, гуруҳларнинг охирги намояндаси, қолдиғи. *Реакцион шайх, эшонлар, қора гуруҳчи контрреволюцион қуйқалар бутун совет халқининг, янги социалистик тузумнинг шахдам қадамларига дош беролмаслиги аниқ эди.* А. Хотамов, У тоғлардан юксак. [*Ташаббой чинордаги латталарни йиғиб, улоқтиради:*] *Маҳалла қуйқалари шунга йиғилдими, дада.* Ҳ. Ғулом, Тошболта ошиқ.

ҚУЙҚИНДИ *айн.* **қуйқа** 1.

ҚУЙҚУМ *айн.* **қуйқа** 1. *Тиндирилган сув қуйқуми. Бочкани тагига чўккан қуйқумдан тозаламоқ.*

ҚУЛ 1 *тар.* Эксплуататорлик жамиятининг илк даврларида хусусий мулк, мол қатори олиб-сотилган, бус-бутун хўжайинга қарам бўлган, ҳеч қандай ҳақ-ҳуқуқ ва молу мулкка эга бўлмаган хизматкор. *Қул бозори. Қул савдоси.* ▪ *Отабек Раҳматнинг саволига .. жавоб берди: Қулимиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Хизматкор қул эмас, фойда кўрмаса турадими?* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Умуман синфий жамиятда эксплуатация асоратида, сиёсий-иқтисодий қарамлик асоратида ҳар қандай ҳуқуқдан маҳрум бўлган, эзилувчи киши. *Қизлар бунда чўри, тул эди, йигитлар хўр, гадо, қул эди.* Э. Раҳим.

3 *кўчма салб.* Қимсага кўр-кўрона хизмат қилувчи, бўйсунувчи; итоатгўй, малай, хизматкор.— *Майли,— деди Фазлиддин,— лекин шундай яхши қулни улар бизга беришмас дейман.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Бизнинг Қамишкапада кўпчилик аёллар ҳали ҳам «тўрт девор» ичида эрларига қул бўлиб келмоқдалар,— деди Гулсум.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 *кўчма* Бирор кимсага, нарсага қаттиқ берилган киши, унинг фидойиси. *Яхши гапнинг қулиман. Ўз қарашларининг қули.* ▪ *Шоҳ қиз, шакар қиз, қизларнинг гули, Қошларингни кўрсатгил, мен унинг қули.* Айний, Дохунда. *Сенинг отанг .. эскилик қули. Онангдан бошқа ғамхўринг, йиғидан бошқа иложинг йўқми?!* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Фидокор, жонкуяр курашчи. *Мен маърифатнинг бир қулиман, қулнинг меҳнатига эса пул билан ё пулга чақиладиган нарса билан ҳақ тўланмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Қулинг ўргилсин** *с. т.* жуда яхши, жуда соз, ажойиб. *Қулинг ўргилсин жой. Қулинг ўргилсин жонон.* ▪ *Бунақа қулинг ўргилсин шўрвани уйда келинингиз ҳам қилиб берган эмас, холажон!* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

ҚУЛА *диал.* Сайҳон, кенг, чексиз. *Қийикнинг юраги қула чўлмиди?* «Ғўрўғли».

ҚУЛАЙ Бирор ишни бажариш, бирор мақсадни амалга ошириш учун энг мос, энг мувофиқ, қўл келадиган. *Қулай фурсат. Қулай шароит. Қўчат ўтқазиш учун қулай давр.* ▪ *Танкларимиз .. ҳамла қилиш учун қулай позицияларни ишғол қилган эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Қулай йўл** 1) ўнг келадиган, ўнг йўл; 2) *кўчма* мақсадга тез, осонроқ етиштирадиган йўл, усул. | Амалга оширилиши осон, унча кўп куч ва малака талаб қилмайдиган. *Кесиб кетмон билан тошларни лойдек, Кўрингай қаттиқ ишлар ҳам қулайдек.* Ҳабибий. *Қиш куни арава сафари ҳам қулай иш эмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Нури*] *ўз режасининг бундай қулай амалга ошувидан ҳадсиз севинди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Қулай қилмоқ** *с. т.* ўмармоқ, ўзлаштирмоқ.

ҚУЛАЙЛАМОҚ *с. т.* 1 Қулай, ўнғай, мувофиқ ҳолга келтирмоқ, мос, осон қилмоқ, осонлаштирмоқ.

2 Қулай қилмоқ, ўмармоқ, ўзлаштирмоқ.

ҚУЛАЙЛАНМОҚ 1 **қулайламоқ** 1 *фл. ўзл. ва мажҳ. н.*

2 **қулайламоқ** 2 *фл. мажҳ. н.*

ҚУЛАЙЛАТМОҚ **қулайламоқ** *фл. орт. н. Меҳнатни қулайлатган, Эсон бўлсин ҳукумат.* «Фольклор».

ҚУЛАЙЛАШМОҚ Тобора қулай бўлмоқ, қулай бўлиб бормоқ, қулай бўлиб қолмоқ. *Йўллар қулайлашмоқда.* ▪ *Шундай қилиб, чолнинг иши анча қулайлашди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚУЛАЙЛАШТИРМОҚ **қулайлашмоқ** *фл. орт. н. Ишни қулайлаштирмоқ. Шароитни қулайлаштирмоқ.*

ҚУЛАЙЛИК 1 **қулай** *с. белги оти. Фурсатнинг қулайлиги. Асбобнинг қулайлиги. Пул жамғариш учун омонат кассанинг қулайлиги.*

2 Яшаш, ишлаш ёки бирор ҳаракат қилиш ва ш. к.учун энг қўл келадиган имконият, мос шароит. *Қулайлик бермоқ. Қулайлик туғдирмоқ.*

ҚУЛАЙСИЗ Ўнг, қулай келмайдиган; ноқулай. *Қулайсиз йўл.*

ҚУЛАЙСИЗЛИК 1 **қулайсиз** *с. белги оти. Ўриндиқнинг қулайсизлиги.*

2 Яшаш, ишлаш ёки бирор ҳаракат қилиш ва ш. к.га халал берадиган шароит; ўнғайсизлик, ноқулайлик. *Қулайсизликни бартараф қилмоқ.*

ҚУЛАМОҚ 1 Зарб билан йиқилмоқ, ағдарилмоқ. *Зилзилада кўпгина эски уйлар, деворлар қулади. Чиригап дарахт қулаб тушди.* ▪ *Узоқ бўғиқ гулдираш эшитилди. Гўё қайдадир тоғларнинг боши емирилар, харсанг тошлар ҳар томонга даҳшат билан қулар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бектемир милтиқдан ўқ узди: бири бир лаҳзада қотиб, сўнг қулади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *У .. тагсиз чоҳга қулаб кетаётгандек жуда ёмон қўрқиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Йўқ, маҳв бўлмоқ, йўқ, маҳв этилмоқ, ағдарилмоқ; тушмоқ. *Подшоҳ тахтдан қулади.* ▪ *Россияда крепостной ҳуқуқ қулагандан кейин капитализм анча тез ривожлана бошлади.* «ҚПСС тарихи».

3 *кўчма с. т.* Жон бермоқ, ўлмоқ. *Чол қуламай турибди. Қулаган кун уларнинг ёқасини бўғаман, меросини даъво қиламан!* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚУЛАТИЛМОҚ **қулатмоқ** *фл. мажҳ. н. Эски уйлар қулатилди.* ▪ *Билгимча, ҳокимнинг паришонлиги шундан. Борди-ю, оқ подшоҳ тахтидан қулатилса.* Н. Сафаров, Уйғониш.

ҚУЛАТМОҚ **қуламоқ** *фл. орт. н. Дарахтни қулатмоқ. Деворни қулатмоқ. Кўпчилик бирикса тоғни қулатар.* Мақол. ▪ *Жаҳлдан бир мушт уриб, танча устида турган катта лампани қулатай деди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шахталарда шахтёр шиддаткор, .. Кўмирларни қулатар яхлит.* Ё. Мирза. *У менга сизнинг ўғлингиз Раззоқ Бухоро амирини қулатишда қатнашганини айтган эди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҚУЛАТТИРМОҚ **қулатмоқ** *фл. орт. н.*

ҚУЛА-ТУЗ Кенг дала, дала-туз, дашт. *Йўл юргандир кўп қула-туз, Ё кеча тинмайди кундуз.* «Алпомиш».

ҚУЛАШМОҚ **қуламоқ** 1, 3 *фл. бирг. н. Ҳамма устма-уст қулашиб, пароканда бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚУЛВАЧЧА 1 Қулдан тарқалган киши, қул авлоди, қулнинг боласи, фарзанди. [*Мансур:*] *Бало ошпаз, бало, Ўлгунча айёр, Ўзи қулвачча-ю, идроки юксак.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Уларнинг ёнига тиқилишиб, юзларча қулваччалар бормоқда.* Ж.Ўрабоев, Мулла Б. м.

2 *кўчма салб.* Қулларча итоатгўй одам, хизматкор. — *Мана, қулваччангизни олиб келдим, тақсир! — деди боланинг отаси ва домлага қанчадир букланган қоғоз пул узатди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚУЛДОР *тар.* Қул эгаси.

ҚУЛДОРЛИК 1 Қулга эгалик. *Боғи афзал қишлоқларида, қадимги замонларда, бир неча катта бойлар бўлиб, улар орасида қулдорлик жуда ривож топган экан.* Айний, Эсдаликлар.

2 Қуллар кучидан фойдаланишга асосланган. *Қулдорлик жамияти.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҚУЛДУРАМОҚ Қулдур-қулдур товуш чиқармоқ. *У .. бир нарса дегандай бўлди — гапирдими, ичи қулдурадими — билиб бўлмади.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

ҚУЛДУРАТМОҚ қулдурамоқ *фл. орт. н. Сартарош кичкина қовоқ чилимни .. қулдуратиб узоқ-узоқ тортади.* Ойбек, Болалик.

ҚУЛДУР-ҚУЛДУР *тақл. с.* Узуқ-узуқ бўғиқ товуш ҳақида. *Ичи қулдур-қулдур қиляпти.*

ҚУЛЖАЛЛОБ *айн.* **қулфуруш**. *Карвонбошининг ўзи, қулжаллоб ва молининг бариси қул ва чўрилар бўлгани сабабли, қул бозори бўлган Пойиостона гузаридаги саройлардан бирига тушиши лозим эди.* Айний, Қуллар.

ҚУЛЛАРЧА *рвш* Кулларга хос бўлган, қуллар каби. *Кулларча бўйсунмоқ.* || *Кулларча итоаткорлик.* ▪ *Хизматкорлардан кулларча мутеликни, ҳар қандай оғир ҳақоратга «лом-мим» демасликни талаб қилган бойвачча, бунга чидай олмади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚУЛЛИК 1 **кул** 1, 2 *с. мавҳ. от.*— *Эски унум нима берур? — Куллик, зулмат, очлик, хўрлик.— Бу унумлар нима берур? — Бирлик, роҳат, тўқлик, ҳурлик.* Ҳамза. *Уламолар хотин-қизларни кулликда сақлаш учун, уларнинг озодликка чиқиш ҳаракатига қаттиқ қаршилик кўрсатдилар.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. *Куллик, асорат занжирин узиб Эркинликка чиққан мен.* Ғайратий. **Куллик қилмоқ** бировга қул бўлиб ёки қул каби ишламоқ. *Мен бундан буён сизга куллик қилмайман .. Лекин ўттиз йил хизмат қилиб, ёшлик кучини барбод бериб, олтмишга кириб бир уйдан қувилган чал қаердан хизмат топа олади?* Айний, Қуллар. *Халқимиз ўзини кулликка солдириб қўядиган халқ эмас.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *с. т.* Қулдорлик, қулчилик. *Ўрмон полвоннинг отаси Абдураҳимбойнинг гумаштаси экан. Онамнинг айтишига кўра, куллик замонида бизнинг оталаримиз, оналаримиз унинг қўли остида бойда ишлар эканлар.* Айний, Қуллар.

ҚУЛЛОБ I *эск. кт.* Қармоқ, чангак. | Тузоқ.

ҚУЛЛОБ II Тананинг қасал жойини тортиб боғлаб қўядиган белбоғ. ёки халта. *Қуллоб тутмоқ.*

ҚУЛЛУҚ *с. т.* **1** Миннатдорлик ифодаловчи сўз; раҳмат, миннатдорман. *Ёрдамингиз учун минг марта қуллуқ.* ▪ — *Кўрқманг, ҳожи! .. Кўқонга боргач, биринчи ишим ўғлингизни қутқариш бўлсин.— Қуллуқ, қушбеги.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қуллуқ қилмоқ** қўлини кўксига қўйиб миннатдорчилик изҳор қилмоқ, таъзим қилмоқ. *Ҳасан овчи дарвозагача қуллуқ қилиб, орқаси билан юриб борди ва посбонлар қаршисида ўзини ростлади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Деҳқон шодлик .. билан тўла, қуллуқ қила-қила чиқди.* Ойбек, Навоий.

2 *диал.* Муборак, қутлуғ. *Нафиса, ўғил қуллуқ бўлсин .. жонгинам.* А. Мухтор, Туғилиш. *Элнинг катта-кичиклари «қуллуқ бўлсин»га кела берди.* «Алпомиш». [*Ҳожи:*] *Орзикул уйида бўлса, қуллуқ бўлсин қилиб чиқай.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

ҚУЛОН Отдан кичикроқ, эшакдан каттароқ, отдан кўра кўпроқ эшакка ўхшаш кетадиган ёввойи ҳайвон, ёввойи хачир. *Қулон бошига иш тушса, қуйруғига сир айтмас.* Мақол.

ҚУЛОЧ 1 Елка баландлигида керилган икки қўлнинг ўрта бармоқ учлари орасидаги масофа (узунлик ўлчов бирлиги сифатида). *Бир қулоч арқон. Уч қулоч ёғоч.* ▪ *Ҳасан сўфи бу аҳволни кўриб: — Эҳ-ҳа, бу ёқ бир қулоч паст, у ёқ бир ярим қулоч чамаси баланд бўлса, тоза бўлган экан ишларимиз! — деди.* М. Исмоилий Фарғона т. о. **Қулоч ёзмоқ** (*ёки* **ёймоқ**) 1) икки қўлини елка баландлигида кермоқ. *Алвасти қиёфасига кирган бир аёл .. қулочларини ёзган ҳолда кўчанинг чап томонига қараб югура кетди.* Ғ. Расул, Тўнғич ўғил; 2) *кўчма* кенг тарқалмоқ, ёйилмоқ, авж олмоқ, ривожланмоқ. *Уй-жой қурилиши кенг қулоч ёйди. Социалистик мусобақа кенг қулоч ёймоқда;* 3) *кўчма* кенгаймоқ, ёйилмоқ. *Дарё, анҳор оқсин чўл сари, Қулоч ёзсин дунё боғлари.* Қ. Муҳаммадий. **Қулоч отмоқ** 1) қўлларини галма-гал сувдан чиқариб ва ботириб сузмоқ. *Одамлар учун бу тўлқинда қулоч отиб сузадиган пайт келди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) *кўчма айн.* **қулоч ёзмоқ** 2. *Қиз темир қозиқ билан занг урди, овқатга чорловчи садо узоқларга қулоч отди.* Т. Расулев, Сарбон. **Қулочингга қараб кетмон чоп** «кучингга, бўй-бастингга яраша ишла», маъносидаги матал. *Мен ўшанинг [Холдорнинг] тенгиманми! Қулочига қараб кетмон чопсин-да!* Ж. Абдуллаев, Тонг ёришган соҳилда.

2 Кенг очилган қулоч (йўғонликни ўлчашда). *Ерга чўпни тиқиб қўйсанг, кўкариб, қулочга сиғмас дарахт пайдо бўлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚУЛОЧКАШ 1 Бирор иш ёки ҳаракат қилиш учун қулоч отувчи, ёзувчи. **Қулочкаш қилиб** қулочини ёзиб, қулочкашлаб. *Хушмўйлов йигит қулочкаш қилиб офицернинг калласига солмоқчи эди, Аҳмаджон қўлини тутди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 *кўчма* Жуда узун, узундан-узун. *Мажлисда нутқ қулочкаш, Сайрар томоқни қоқлаб, Машинадан бўлиб ғаш, Қўлда теришни ёқлаб.* С. Абдулла. | Жуда кенг, катта. *Пахтага ана шундоқ қулочкаш майдон керак.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 *кўчма* Қучоққа сиғмайдиган, йўғон; қалин. *Ёв қўрғонни қамал қилиб, унинг қулочкаш баланд деворлари ёнига чодир ташлаган қўшин каби, одамлар тоғ этагига тўлиб кетдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУЛОЧКАШЛАБ *рвш* Қўлларини, қулочини **куч**, шиддат билан ёзиб, шиддат билан қулоч отиб. *Қулочкашлаб урмоқ. Қулочкашлаб сузмоқ.* ▪ [*Комил Рустамов*] қаршида ўрмалагувчи фашист танкига қулочкашлаб граната иргитди. С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.— *Қани, бошланглар, гап қорин тўйғизмайди,— деди-да, қулочкашлаб кетмонни ура кетди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ҚУЛОЧЛАБ *рвш* **1** Қулоч билан, қулоч ёзиб, қулоч-қулоч қилиб. *Қулочлаб ўлчамоқ.* ▪ *Канални истаганча пухта ишлаб, Битирдик ҳам қулочлаб, ҳам қаричлаб.* Ҳабибий.

2 *айн.* **қулочкашлаб**. *Хон кетар, ёрини йўқлаб, Урди отини қулочлаб.* «Муродхон».

ҚУЛОЧЛАМОҚ 1 Қулоч билан ўлчамоқ. *Арқонни қулочласам, йигирма қулоч чиқди.*

2 Қулоч ёзиб ушламоқ; қучоқламоқ.

ҚУЛОЧЛИК Қулоч узунлигидаги. *Бир қулочлик таёқ.* ▪ *У ўттиз қулочлик унгурдан .. катта-катта харсанг тошларни орқалаб югуради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУЛОЧ-ҚУЛОЧ 1 Бир неча қулоч. *Қулоч-қулоч арқон.*

2 *кўчма с. т.* Жуда узун, узундан узоқ. *Қулоч-қулоч ариза.*

ҚУЛОҚ I 1 Эшитиш органи ва унинг ташқи қисми. *Одамнинг қулоғи. Отнинг қулоғи. Ўрта қулоқ. Қулоқ пардаси. Қулоқ супраси. Қулоқ солинчаги. Қулоққа болдоқ тақмоқ. Қулоғини (қулоғидан) чўзмоқ.* ▪ *Қий-чув, чағир-чағир қулоқни кар қилади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Эшак деганнинг қулоғи узун бўлади; бароннинг қулоғи мутлақо йўқ.* А. Қаҳҳор, Барон фон Ринг. **Қулоғи динг** қ. **динг. Қулоғи йўқ** гапга, сўзга кирмайди, гап кор қилмайди; қулоқсиз. *Қулоғи йўқ бола.* **Қулоғи оғир** қ. **оғир. Қулоғим сенда** (*ёки* **сизда**) гапиравер, эшитаяпман ёки эшитмоқчиман.— *Хўп, қани қулоғим сизларда,— деди Бўтабой. Хотинлар бир-бирларига қарашди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Қулоқ бермоқ** (*ёки* **осмоқ**) 1) тингламоқ, эшитмоқ. *Гапга қулоқ бер. Музикага қулоқ бермоқ.* ▪ *Икковимизнинг фикримиз қарама-қарши бўлса ҳам, сиз менга аввал қулоқ беринг, сўнгра бир гап бўлар.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Сайидвали .. ўзини эшитмаганга солиб, Бўроннинг латифасига қулоқ осиб тураверди.* С. Сиёев, Чархпалак; 2) сўзга кирмоқ, бировнинг айтганини қилмоқ. *У ҳеч кимга қулоқ бермайди.* **Қулоғи битди қ. битмоқ I. Қулоқ солмоқ** 1) қулоқ бермоқ, тингламоқ, эшитмоқ. *Менга қулоқ солиб туринг.* ▪ *Зиёдахон унинг сўзига шунчалик қизиқиб қулоқ солдики, шунча хамирни қандай қилиб угра кесганини билмай қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) эшитиш, пайқаш учун диққатни жалб қилмоқ ёки қулоқ тутиб тингламоқ. *Врач беморнинг юрагига қулоқ солди.* ▪ — *Ҳай, бу шовқин нима? — кампир кўча томонга*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қулоқ солди. Ойбек, Қутлуғ қон; 3) *айн.* **қулоқ бермоқ** 2. *У ҳеч кимнинг гапига қулоқ солмайди;* 4) парво қилмоқ, эътибор бермоқ. *Бойлар .. халқнинг дод-войига қулоқ солишмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қулоғи тинчиди** *қ.* **тинчимоқ** 3. **Қулоқ тишлаш** *этн.* болаликданоқ унаштириб, бешик керти қилиб қўйиш. *Тўтихон билан Набижоннинг юлдузи бир-бирига тўғри келмади .. Ёшликдаги қулоқ тишлашлар чиппакка чиқди.* «Муштум», 1961, № 12. **Тешик қулоқ эшитади** *қ.* **тешик. Қулоқ қашимай** ўйланиб ўтирмасдан, дарров. **Қулоқ қимирлатмай** эътироз билдирмасдан, қаршилик қилмасдан; сўзсиз. **Қулоқ қоқмоқ** *дин.* намоз ўқишда бош бармоқларни қулоқларига теккизмоқ. *Афанди .. меҳробда қулоқ қоқиб, пешанасини саждага қўйиб, бемалол чўзилиб ётаверди.* «Латифалар». **Қулоғига айтмоқ** (*ёки* **гапирмоқ**) ўзига секингина, бошқаларга эшиттирмай, шивирлаб айтмоқ. **Қулоғига айтадиган** (*ёки* **айтиладиган**) **гап** фақат ўзига айтиладиган, бировга эшиттирилмайдиган гап. *Мирзаев .. Латофатхонга иккита хат ёзди. Биринчи хати-ку бошдан-оёқ «раҳмат»дан иборат эди, кейингисида, «қулоғингизга айтадиган гапим бор» деган мазмунда шама қилди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт. **Қулоғига гап кирмайди** 1) гапга парво қилмайди, қулоқ солмайди, қулоғи йўқ, қулоқсиз; 2) гап тинглагудай ҳоли йўқ, хаёли, дарди бошқа ёқда. **Қулоғига етказмоқ** хабардор қилмоқ, маълум қилмоқ, билдирмоқ. *Гапимни дарров қулоғига етказишибди.* ▪ *Бизнинг вазифамиз бу мақолани халққа, биринчи навбатда колхозчиларнинг қулоғига етказиш.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Қулоғига етмоқ** 1) эшитилмоқ (овоз ҳақида). *Баъзи вақт унинг* [*чолнинг*] *қўшиғи Унсин қулоғига етади.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) *кўчма* биров орқали етиб бормоқ, маълум бўлмоқ, эшитилмоқ (гап, хабар, овоза ва ш. к. ҳақида). *«Менинг ишим ҳали буларнинг қулоғига етмабди шекилли», деб ўйлади Эмин.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Қулоққа олмоқ** қулоқ солиб, эшитиб, айтилганга кўнмоқ, унга амал қилмоқ. *Менинг сўзим қулоғингга олмадинг.* «Алпомиш». **Эшакнинг** (*ёки* **хўкизнинг**) **қулоғига танбур чалмоқ** *қ.* **танбур. Қулоққа урилмоқ** эшитилмоқ (овоз ҳақида). *Кий-чув товуш қулоққа урилади.* **Қулоққа чалинмоқ** (*ёки* **чатилмоқ**) *қ.* **чалинмоқ. Қулоғига қуймоқ** 1) ёддан кўтарилмайдиган қилиб, яхшилаб тушунтирмоқ, миясига қуйиб қўймоқ; 2) тайинламоқ, уқдирмоқ, қулоғини пишитмоқ. *Элчида айб йўқ, у ўз ҳукмдорининг қулоғига қуйиб қўйган гапларини гапирди, холос.* М. Осим, Тўмарис. **Қулоғингга қуйиб ол** пухта билиб, тушуниб, уқиб ол, ёдингдан чиқарма. **Қулоғи остида** (*ёки* **тагида**) **қолди** *с. т.* вафот этди, ўлди. *Қушхонага кириб, не кўзим билан кўрай, Миққийнинг қулоғи остида қолган, яъни ўлган эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Шундай қилинмаганда, ҳар икки томондан бир неча кишининг қулоғи остида қолиши турган гап эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Қулоғидан кун кўринади** жуда озғин, ориқ. *Қаранг, ҳаммасининг юзидан қони қочган. Қулоғидан кун кўринади.* Н. Сафаров, Уйғониш. **Қулоқдан қулоққа** бир-биридан эшитиб. *Оқсоқолнинг қандай ажойиб томошаларни кўргани, қандай меҳмонхонага тушгани тўғрисидаги гаплари қулоқдан-қулоққа, оғиздан-оғизга ўтди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Қулоқларни батанг қилмоқ** *қ.* **батанг. Қулоқни битирмоқ** *қ.* **битирмоқ. Қулоғини пишитмоқ** (*ёки* **пишиқтирмоқ**) *айн.* **қулоғига қуймоқ** 2. *Мингбоши .. Жўрахонни ҳам сўроққа талаб қилиб қолишлари мумкинлигини ўйламаган эди. Қизининг қулоғини пишиқтириб қўймаганига, мана энди афсус еб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Баъзи нарсаларнинг ушлаш, илиб қўйиш ёки маҳкамлаш учун хизмат қиладиган қисми. *Челакнинг қулоғи. Ёғоч каравотнинг қулоғи. Чиғириқнинг қулоғи. Қозончининг эрки бор, қайдан қулоқ чиқарса.* Мақол.

3 Бош кийимларнинг қулоқларни ва иякни ёпиб, иситиб тутиш учун тушириб қўйиладиган узун қисми. *Телпакнинг қулоғи. Шапканинг қулоғи.*

4 Баъзи механизм ва музика асбобларининг бураб ишга тушириш ёки созлаш учун хизмат қиладиган қисми. *Дуторнинг қулоғи.* ▪ *Машиноқлар ўз асбобларининг қулоқларини бураб, созини тўғрилашди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Шу машинанинг қулоғини бурасанг, лаганча гир-гир айланиб, ашула, дутор-тамбур ванғиллайверади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ота радионинг қулоғини буради.* Н. Максудий, Юксалиш.

5 *с. т.* Автомобиль, трактор ва ш. к. машиналарни бошқариш учун хизмат қиладиган қурилмаси; руль. *Ҳушёрлик билан машина қулоғини бураб кетаётган ёш шофёр Козим, ўзининг ҳарбий ҳолатда эканини сезиб, ниҳоят ғайратланган.* М. Муҳамедов, Машқ.

6 *с. т.* Ўсимликнинг барг ёки ниҳол ёзадиган ери; дастлабки ниҳолча, баргча. *Уч юз гектарча ернинг ғўзаси учинчи марта экилди. Аммо биз ҳам бўш келмадик: ғўза қулоқ кўрсатди дегунча парваришлаб, яганалайвердик.* Й. Шамшаров, Енгиш. *Баҳор жалалари полларни сувга тўлдириб, шоли қиёғининг қулоғидан тортиб чиқарди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Ғўза** (*ёки* **чигит**) **икки қулоқ бўлди** чигит униб, кўкариб, ғўза ер бетига чиқди. *Орадан ҳафта ўтмаёқ илк экилган чигитлар икки қулоқ бўлиб ер бетида маржон донасидек тизилди.* Ш. Ғуломов, Комсомол иродаси.

♦ **Оғзи қулоғида** жуда хурсанд. *Бугунги саёҳатдан Асал бувининг дилгирлиги ёзилиб, оғзи қулоғида бўлиб қайтди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Қулоғидан (*ёки* **қулоғигача**) **дунёга кўммоқ** дунёга кўмиб юбормоқ, бошидан зар сочмоқ. **Қулоғидан** (*ёки* **қулоғигача**) **қарзга ботмоқ** жуда кўп қарздор бўлмоқ, қарзга кўмилмоқ. **Қулоғини бураб қўймоқ** 1) таъзир бериб қўймоқ; 2) қаттиқ тайинлаб, буюриб қўймоқ.— *Коммунистларнинг ичида ўзини рўкач қилиб, хотинларининг қулоғини бураб қўйганлари ҳам йўқ эмас,— деди Адолат.* С. Зуннунова, Гулхан. **Қулоғининг тагида шавла қайнатмоқ** *қ.* **шавла.**

ҚУЛОҚ II **1** Сувнинг анҳор, канал, ўқ ариқ ва ш. к.дан **кичик** сув йўлига, ариқларга тармоқланиб ўтадиган жойи; даҳана. *Колхозимиз каналдан саккизта қулоқ орқали сув олади. Отанг мироб бўлса ҳам, қулоқнинг бошида бўл!* Мақол. ▪ *Тилим шўх яллада, доим хаёлимда баланд ҳосил, фикр текис суғормоқ бўлса, зеҳним сув қулоғида.* С. Абдулла.

2 Шундай жойдан ўтадиган сув миқдори. [*Акбар аканинг кўзига*] *шу қадимий дарёдан экинига бир қулоқ сув чиқариб ололмай армонда ўтган, бахт излаб элма-эл кезган ғурумсаройликлар кўринди.* Й. Шамшаров, Бахт излаб.

ҚУЛОҚ III [*р* кулак] Қароллар ва камбағаллар, деҳқонлар кучидан фойдаланувчи, уларни эксплуатация қилувчи қишлоқ бойи; катта ер эгаси. *Иш текширилди, Бозор ота .. аллақаердан қочиб келган қулоқ бўлиб чиқди.* А. Раҳмат, Варракчи чол. *Бултурги йил қулоққа чиқарилиб Украинага жўнатилган Абдужалил тегирмончининг кичкина меҳмонхонаси «Четан» колхозининг идораси эканлигини биз юқорида ўқиб билганмиз.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚУЛОҚДОШ Бошқалар билан биргаликда қулоқ солувчи, бирга эшитувчи. [*Султонбек Мадазимга:*] *Қулоқдош бўлиб тур. Турғунга айт, тайёр турсин!* К. Яшин, Тор-мор.

ҚУЛОҚЛАШМОҚ I Бир-бирининг қулоғига шивирлашмоқ, бошқаларга эшиттирмасдан маслаҳатлашмоқ. *Қорасочдан ҳирсли кўзларини узмаган бек, бой билан қулоқлашди.* К. Яшин, М. Раҳмон, Сирдарё.

ҚУЛОҚЛАШМОҚ II Қулоққа айланмоқ, қулоқ табақасига ўтмоқ. *Ўрта деҳқоннинг қулоқлашуви.*

ҚУЛОҚЛИ 1 Қулоғи бўлган, қулоғи бор. *Уч қулоқли қозон. Ғўза икки-уч қулоқли бўлгандаёқ культивация қилинади.* ▪ *Шу вақтда кампир икки қулоқли ёғоч от ясади.* «Эртаклар». *Булардан бири нимча пўстин, қулоқли телпак кийган новча, жуда ҳам йўғон бир киши олдинда Сафаров билан ёнма-ён келар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Гапга, сўзга кирадиган, қобил. *Қулоқли бола.*

ҚУЛОҚЛИК I **1** **қулоқ** I *с мавҳ. от.*

2 Бош кийимига қулоқ қилишга ярайдиган, етарли материал: қундуз, қоракўл териси ва ш. к.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҚУЛОҚЛИК II **қулоқ** II *с. мавҳ. от.*

ҚУЛОҚЛИК III **қулоқ** III *с. мавҳ. от.*

ҚУЛОҚМА-ҚУЛОҚ *рвш* Қулоқдан қулоққа эшитилиб, бир-биридан эшитиб. *Лектор галстугининг тугунини тез-тез ушлаб қўйишга ўрганиб қолган экан, орқада ўтирган бир қиз шу ҳақда бир нима деб дугонасини кулдирди, бу гап қулоқма-қулоқ кетди.* А. Қаҳҳор, Қуюшқон.

ҚУЛОҚ-МИЯ: қулоқ-мияни емоқ *ёки* **қулоқ-мияни қоқиб қўлига бермоқ** гапиравериб, жавраб, шовқинлаб ва ш. к. жондан безор қилмоқ, мияни ачитмоқ. *Ит ангиллайвериб қулоқ-мияни еди.* ▬ *— Шаҳарга холамизникига мени ҳам олиб боринг,— деб қулоқ-миясини едим.* Ойдин, Фонарь тагида. [*Ҳаиджон:*] *Бошинг айланиб кириб қолсанг, қулоқ-миянгни қоқиб қўлингга беради.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚУЛОҚСИЗ 1 Қулоғи бўлмаган, қулоғи йўқ. *Қулоқсиз қозон.*

2 Қулоғи кесик; чиноқ. *Қулоқсиз ит.*

3 Қулоғи эшитмайдиган; қулоғи оғир, кар. *Бу нарса қулоқсизлар учун ишланган асбоб, буни ҳар қандай қулоқсиз киши таққанда ҳам энг аста товушларни эшита олади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

4 *кўчма* Гапга, сўзга кирмайдиган, қулоққа олмайдиган. *Дала-тузни сув олса, Қўнғир ғознинг тўшидан, қулоқсизга сўз айтсанг, қулоғининг ташидан.* Мақол.

ҚУЛОҚЧИН Тушириб қўйиладиган қулоқли иссиқ телпак. *Қулоқчиннинг қулоқларини тушириб олмоқ.* ▬ *Эгнида пўстин, бошида қулоқчин, оёғида пўстинли этик, бўйнида санитар сумкаси.* Ойдин, Суҳбати жонон.

ҚУЛОҚЧЎЗМА 1 *этн.* Бола туғилгандан кейин бир ҳафта ўтгач берилидиган зиёфат ва бу зиёфат вақтида кўзи ёриган хотин тишлаб турган иккита нонни олиб қочиш (нонни биринчи бўлиб узиб олган бола қочади, бошқалари уни қувлайди, қочган бола ушланса, «қулоқчўзма» деб унинг қулоғини чўзадилар).

2 *этн.* Бекинмачоққа ўхшаш болалар ўйини (бу ўйинда бир бола марра пойлайди, қолганлари унга тутқизмасдан маррага етиб келишга ҳаракат қилади, пойлоқчи қайси болани қувиб етиб, ушлаб олса, маррагача унинг қулоғидан чўзиб келади).

3 Уришиб, бир-бири билан сўзлашмай юрган болаларни қулоқларидан чўзиб, бир-бирининг номини айттириб яраштириш. **Қулоқчўзма қилмоқ** қулоғидан чўзмоқ, танбеҳ бермоқ, жазоламоқ ёки яраштирмоқ. [*Алимов:*] *Ўринбосар бўлгандан кейин баъзан қўни-қўшни, эру хотин ўртасида бўладиган жанжалларга аралашиб, қулоқчўзма қилмасак ҳам, ҳар қалай, икки тарафнинг ўртасига тушган совуқчиликни кўтариб, уларни яраштириб қўямиз.* «Муштум», 1967, № 6.

ҚУЛП: қулп урмоқ 1) гуркираб авж олиб кўкармоқ; яшнамоқ, гулламоқ. *Гулзорда ўсма, хина, райҳон ва жамбиллар қулп уриб ётибди.* ▬ *Эрта кўклам қулп уради тоғ лоласи.* «Қўшиқлар». *Менинг назаримда ҳозир кўклам қулп уриб турганга ўхшайди.* П. Қодиров, Уч илдиз; 2) *кўчма* барқ уриб ривожланмоқ, тараққий этмоқ, гуллаб-яшнамоқ. *Қулп урасан савлат тўкиб кенг Осиёга, Машъал бўлиб нур сочасан шарқий самога.* Т. Тўла.

ҚУЛТ 1 *тақл. с.* Суюқликни ютганда ёки оғзи тор идишдан қуйганда эшитиладиган товушлар ҳақида. *Сувни қулт этиб (этказиб) ютмоқ. У пиёлани қулт этиб бўшатди.* ▬ *Очил қийналиб йиғлаётган Замирани кўз олдига келтирди-ю, тупугини қулт этиб ютди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 *айн.* **қултум.**— *Мен ўйлайманки,— деди Эргаш, яна бир қулт сув ичгандан кейин,— сен колхоз нима эканлигини билмайсан ва билмасдан қарши гапирасан.* Айний, Қуллар.

ҚУЛТИЛЛАМОҚ «Қулт-қулт» товуш чиқармоқ.

ҚУЛТИЛЛАТМОҚ қултилламоқ *фл. орт. н.— Сал хотинчалиш кўринади,— деди ароқни қултиллатиб ютгандан кейин Асқар полвон.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Қимизфурушлар .. одамларнинг ташналигини қондиришдан хурсанд бўлгандек, тўрсиқнинг бўғзидан ушлаб қултиллатиб қимиз қуйганлари қуйган эди.* М. Осим, Элчилар.

ҚУЛТУМ 1 Бир ютишли суюқлик миқдори; бир ютим суюқлик. *Бир қултум сув.* ▬ [*Умарали ота*] *пиёладаги сўнгги қултум чойни хўплаб ўрнидан турди.* А. Ҳамдам, Колхоз оқшоми. | *кам қўлл.* Хўплаш, ютиш. *Йўлчи буларга масхара бўлмаслик учун стаканни қўлига олди-да, икки қултумда бўшатди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Озгина, бир қатра (суюқлик ёки суюқ овқат ҳақида). [*Жамила:*] *Кетамиз! Бир парча куюк кулча, бир қултум шулон шўрвани ҳар жойдан ҳам топиб ичамиз!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ҚУЛТ-ҚУЛТ қулт 1 *с. такр. Стаканларга қулт-қулт винолар қуйила бошлади.* М. Муҳамедов, Қаҳрамонлар изидан. *Чолнинг томоғига бир нима тиқилгандек бўлди, қулт-қулт тупук ютинди ва гапира олмай турди.* А. Муҳиддин, Ёдгорликнинг тўйи. [*Шафтолини*] *секин пўстини арчисанг, оғзингга солиб, тилинг билан танглайингга боссанг-у, сувини қулт-қулт ютсанг.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

ҚУЛУН 1 Бир ёшга тўлмаган тойча, тойчоқ. *Тойчоқлар қулоқларини чимириб, кишнашиб, ўйноқлашиб, гала-гала бўлиб қудуққа ташланишди. Биялар қулунлари орқасидан навбат кутиб турибди.* И. Раҳим, Ихлос. *Ўша йили, эсимда, кеч куздаёқ қор ёғиб, қиш қулун ташлаб қўйган эди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 (*1-ш. эгалик ф-да*) Ўғил болаларни эркалатиш ёки эркалатиб мурожаат қилиш формаси. *Ҳой, отгинанг нима эди, қулуним, шўрванг совиб қолди!* О. Ёқубов, Баҳор кунларининг бирида. *Бош устингда туриб куйлай ўзим, Кир қулуним, чойшаб қўйнига.* Миртемир.

ҚУЛУНЛАМОҚ Туғмоқ (бия ҳақида).

ҚУЛУНЛАТМОҚ қулунламоқ *фл. орт. н. Бияларни қулунлатиш.*

ҚУЛУНЛИ Қулуни бор, қулунлаган. *Қулунли бия овулга сиғмас.* Мақол. ▬ *Мулла Обид билан Усмон полвон қулунли бияни миниб юришга қарши.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚУЛУНТОЙ Қулунчоқ, тойчоқ.

ҚУЛУНЧОҚ 1 қулун *с. экрл. Ухлар қирда бўталоқ, Олтин ёлли қулунчоқ.* Ғ. Ғулом.

2 *айн.* **қулун** 2. *Алла, болам алла-ё, қўзичоғим алла-ё, эркин юртда туғилган, қулунчоғим алла-ё.* «Қўшиқлар».

ҚУЛУПНАЙ [*р* клубника] 1 Пушти ёки қизил ранг, тутсимон мевали, кўп йиллик полиз ўсимлиги. *Қулупнай экмоқ.*

2 Унинг ширин хушбўй меваси. *Қулупнай мураббоси.* ‖ *Қулупнай қиём.*

ҚУЛФ [*а*] 1 Эшик, қопқоқ ва ш. к. калит билан беркитиш ва очиш учун қилинган махсус буюм ёки мослама. *Найча қулф. Осма қулф. Ич қулф. Дарвоза қулфи. Эшикка қулф солмоқ. Қулфни очмоқ.* ‖ *Қулф уй.* ▬ *Жаннат опа .. эшикни очиш учун қулфни тимирскилади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Санобархон дарвозани устидан кичкина босма қулф билан шарқ этиб беркитди-да, Адолатга эргашди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Турли нарсаларнинг, буюмларнинг беркиладиган қисми. *Соат занжирининг қулфи.*

3 *кесим вазифасида* Қулфлаб қўйилган, берк. *Дарвоза қулф. Магазин қулф. Уй қулф.* ▬ *Деҳқонлар тўғонни кўтармакчи, тўғон қулф.* Н. Сафаров, Уйғониш.

♦ **Қулфи дил** ички сир, юракдаги, айтилмаган, аён бўлмаган мақсад, орзу-истак ва ш. к. *Унинг* [*қизининг*]*қулфи дилини билмаслик — бу чиндан ҳам кулгили бир нарса эди.* О. Ёқубов, Икки муҳаббат. **Қулфи дили очилди** 1) сирини, юракдаги борини айта бошлади, ёрилиб гапирди. *Карим ота «бировнинг сирини айтмайман», деб аввал тархашлик қилди-ю, бир-икки саволга жавоб бергандан кейин қулфи дили очилиб кетди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза; 2) кайфи чоғ бўлди, хурсанд бўлди, баҳри-дили очилди. *Кенг пахтазорни қоплаган яшил кўрпанинг сермавж тўлқини далаларга чунонам файз киритдики, кўрган кишининг*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кўзи қувониб, қулфи дили очилади. Ҳ. Назир, Индамас. **Оғзига қулф солмоқ** (*ёки* **урмоқ**) 1) гапиртирмай қўймоқ, оғзига урмоқ. *Унинг жавоби барчанинг оғзига қулф солди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар; 2) ҳеч нарса дея олмайдиган қилиб қўймоқ. *Алдамчи, риёкор, ғаламис сўзин Фош этиб, оғзига қулф урган сенсан.* Шуҳрат.

ҚУЛФ-ҚАЛИТ: қулф-калит қилмоқ 1) қулфланадиган, калит билан очиладиган қилмоқ; 2) *кўчма* рухсатсиз бирор жойга бормайдиган, бирор иш қилмайдиган қилмоқ, қаттиқ таъқиб ёки назорат остига олмоқ. *Эртаклардаги ялмоғиз сингари катта бувиси уни қулф-калит қилиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. э.

ҚУЛФЛАМОҚ Қулф билан беркитмоқ; қулф осиб ёки қулфларнинг калитини бураб беркитмоқ; калитсиз очилмайдиган қилмоқ. *Дарвозани қулфламоқ. Омборни қулфламоқ.* ▪ *Элмурод .. квартирасини қулфлаш олдидан хром этигини, янги бўлишига қарамай, мойлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. [*Мирзакаримбой*] .. *бир нимани олиб, тезгина чўнтагига яширди, сандиқни яна қулфлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Электростанция ёпиқ-ку. Техник станцияни қулфлаб, ҳаммомга кетибди!* А. Қаҳҳор, Картина.

ҚУЛФЛАТМОҚ қулфламоқ *фл. орт. н.*

ҚУЛФЛАШМОҚ қулфламоқ *фл. бирг. н.*

ҚУЛФЛОҚ Қулфлаб беркитилган, қулф солинган; қулфлоқлик, қулф. *Эшик қулфлоқ экан.*

ҚУЛФЛОҚЛИК *айн.* **қулфлоқ**. *Ҳозир магазин қулфлоқлик.* || *Қулфлоқлик уй.* ▪ *Унинг ёрдами билан баъзи одамлар кўз очиб юмгунча бир-бирларига сирдош бўлиб қоладилар, қулфлоқлик оғизлар очилиб кетади.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ҚУЛФУРУШ *тар.* Қул олиб-сотиш билан шуғулланувчи одам, қулжаллоб.

ҚУЛФЧИ Қулф ясайдиган ёки қулф тузатадиган уста.

ҚУЛЧА I 1 қул *с. кичр.-эркл.*

2 Қул бола. *Ўрмонбек камончага ўқ қўйиб отар, ўқлар кўкка кўтарилиб, турли масофага бориб тушар, қулчалар отилган ўқларни териб келиб, Ўрмонбекка берар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚУЛЧА II *рвш* 1 *айн.* **қулларча**. *Қулча бош эгиб таъзим қилиш.*

2 Қулга тенг келадиган даражада, қул даражасида. *Қал эшонга отдилар, уч пулча қадрим йўқмиди? Бир қулча қадрим йўқмиди?* «Фольклор».

ҚУЛЧИЛИК 1 Қулликдаги ҳақ-ҳуқуқсиз ҳаёт, ҳолат; қуллик. [*Йўлчи:*] *Қулчиликдан чиқмоқчи бўлсак, курашга бел боғлашимиз керак.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *айн.* **қулдорлик** 2. *Қулчилик жамияти.*

♦ **Қулчиликка келмоқ** *с. т.* совчи бўлиб келмоқ. [*Аширмат:*] *Қофияси келганда айтақолай, мен остонангга қулчиликка келдим.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚУЛҚУЛ *с. т.* Қурка; қурка товуқ.

ҚУЛ-ҚУЛ *тақл. с.* Оғзи тор идишдан суюқлик тушаётганда чиқадиган товуш ҳақида. *Қул-қул қилмоқ (этмоқ).*

ҚУЛҚУЛЛАМОҚ «Қул-қул» товуш чиқармоқ. *Графиндаги сув қулқуллаб қуйилар эди.* ▪ *Дарё-адирлар манзараси, қулқуллаб оқаётган каналдан эсган ёқимли шабада ҳар қандай одамни ҳам маҳлиё қилар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Қори кафтини оғзига қўйиб, худди ағдарилган шишадай, қулқуллаб кулди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚУЛҚУЛЛАТМОҚ қулқулламоқ *фл. орт. н. Қизил, тиниқ майни қулқуллатиб пиёлаларга қуйди.* Ойбек, Навоий.

ҚУЛҚУЛУМ: ҳавзи қулқулум 1) афсонавий тагсиз чуқур ҳовуз, қудуқ; 2) *кўчма* кўп овқат ейдиган, унча-мунчага тўймайдиган киши ёки ҳайвон; мечкай.

ҚУЛҚ-ҚУЛҚ *айн.* **қул-қул**. *Сой унча катта бўлмаса ҳам, ниҳоятда тез оқар, «қулқ-қулқ» этган товушлар сув остида катта-катта тошлар юмалаётганини билдириб турар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҚУЛҒУНА Мохов касаллигининг оқадиган оғир тури. *Эҳтиёт бўлинг, бизнинг орамизда иффатлар ўғриси, .. шайх авлоди — Омон Асилов қулғунадай писиб юрибди.* Ғ. Ғулом, Халқ ҳукмига ҳавола.

ҚУМ I 1 *от* Қаттиқ минералларнинг, асосан кварцнинг сочилувчан майда доначалари ва уларнинг тўплами. *Дарё қуми. Кум донаси. Қум уюми. Қум фильтри.* || *Кум ариқ.* ▪ *Милтиқлар найзасининг қирраси, ерга ётқизилган қум шамда йилтиллар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Девордан ошиб қум босган кўчага тушган йўловчи беш минутда ўз оти олдига етди.* Айний, Қуллар. *Овчилар кўчма қумлар орасига кириб, кўздан йўқолди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Қум соат** муайян миқдордаги қумнинг бир ёпиқ идишдан иккинчисига тор тешик орқали тушишига қараб вақтни ўлчовчи соат. **Қум сувоқ** тупроқ билан қум аралашмасидан қилинган сувоқ. | Қум билан қопланган ер, қумлоқ жой, қумзор. *Ҳа демай, янги издан, янги бир дунё бўлиб, Кекса Аму сувлари қумларни кесиб оқар.* Уйғун.

2 *сфт* Қумга ўхшаш, майда. *Қум шакар.* ▪ *Жўрапошша бўйнидан қум марварид маржонини чиқарди-да, ипини шарт-шурт узиб, марваридларни кигизга тўкди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУМ II: ранги қум ўчди (*ёки* **оқарди**) *диал. айн.* **ранги қув ўчди** *қ.* **қув III**. *Света конвертни олиб очди, хатга кўз юритди-ю, ранги қум ўчиб кетди.* В. Ғофуров, Вафодор. *Келиннинг ранги қум оқариб кетган, даф-даф титрар эмиш.* С. Аҳмад, Чўл бургути. *Азмиддиннинг юзи қум оқарди, лаби пирпиради, кўзлари аллақандай сўнди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҚУМАЛАМОҚ *с. т.* Умбалоқ ошиб йиқилмоқ; юмаламоқ, думаламоқ.

ҚУМАЛАНМОҚ қумаламоқ *фл. ўзл. н. айн.* **қумаламоқ**.

ҚУМАЛАТМОҚ қумаламоқ *фл. орт. н.*

ҚУМАЛОҚ 1 Қўйнинг, туянинг юмалоқ-юмалоқ тезаги. *Кишининг дўпписи тор келганда қумалоқни «кака» ҳисоблаб қолар эмиш!* А. Қодирий, Обид кетмон. *Бир қорин майни бир қумалоқ чиритади.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Умуман юмалоқ шаклдаги нарса. *Мани ишим фол кўриш .. Кумалоқ соламан мана шундоғ.* Ҳамза.

ҚУМАНЖИР Иссиқ мамлакатларда ўсадиган, сер эт пояли, тўп-тўп тиканаклардан иборат баргли ўсимлик; кактус.

ҚУМЗОР Қум билан қопланган жой; қумлоқ. *Кумзорларни саксовулзорга айлантирмоқ.* ▪ *Эргаш акам ҳам подасини тўплаб қумзордан пастроқда ва шамолнинг эсиш йўлидан панароқда бўлган рўд қирғоғига суриб туширди.* Айний, Эсдаликлар.

ҚУМЛАМОҚ 1 Кир, доғ ёки зангни кетказиш учун қум билан ишқаламоқ; қум билан тозаламоқ. *Пиёлани қумлаб ювмоқ.* ▪ *Мулла Обид зўр кетмонни қумлаб, ғалтакни сувлаб бостирмага киргизиб қўйишга мажбур бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Қумга чўкмоқ, ботмоқ, кўмилмоқ; қум билан қопланмоқ. *Қайиқ қумлаб қолди.*

3 Тупроққа қум аралаштирмоқ.

4 Қумзордан бормоқ, юрмоқ, ўтмоқ. *Марғилон деган юртдан от отлаб, туя қумлаб кел эмиш-да, бир ойгина турмай кет эмиш!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 *кўчма с. т.* Сирка билан қопланмоқ. *Боши қумлаб кетибди.*

ҚУМЛАТМОҚ қумламоқ 1, 2 *фл. орт. н.*

ҚУМЛИ 1 Ичида қуми бўлган. *Кумли қоп.* | Таркибида қуми бор. *Кумли тупроқ.*

2 Қум билан қопланган, қумдан ташкил топган. *Кумли саҳро.*

ҚУМЛИК Қум босган, қум билан қопланган жой; қумлоқ. *Кичкина дарёлар Амуга етмасдан қумликларда ғойиб бўлади.* ▪ *Икки меҳмон яна отга миниб қумликка қараб кетишди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҚУМЛОҚ 1 Қум босган, қум билан қопланган жой; қумлик. *Кумлоққа ботмоқ.* || *Кумлоқ чўл.* ▪ *Ҳаводан ёғаётган қум бир нафасда ерни қумлоққа айлантирди.* Айний, Эсдаликлар. *Ажабо, ҳеч гиё кўрмаган Кумлоқларда гул етишибди.* Э. Раҳим.

2 Қум аралашган, қуми бор; қумли.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Кумлоқ тупроқлар қовушмайди, балки намлигида чочилиб туради. М. Баҳодиров, Тупроқшунослиқдан амалий машғулотлар.

ҚУМОЙ Йиртқич қушлар туркумининг қарчиғайсимонлар оиласига мансуб, ўлимтиклар билан овқатланадиган йиртқич қуш.

ҚУМОҚ Қум аралашиб донадор бўлиб қолган; қумли. *Қумоқ ер.*

ҚУМОҚ-ҚУМОҚ Дурда боғлаб, дурда каби майда, юмалоқ доналарга ажралиб турадиган; донадор. *Қумоқ-қумоқ асал. Қумоқ-қумоқ тупроқ.* ▪ *Тўқай ерларига бир-икки йил шоли экамиз, шўрини роса ювиб ташлагач, кузда ағдариб ҳайдатдирамиз, кўкламда қарабсизки, тупроғи қумоқ-қумоқ бўлиб қолади.* С. Маҳкамов, Дала тонги.

ҚУМПИЁЗ Лолагуллилар оиласига мансуб, кўп йиллик пиёзли чўл ўсимлиги.

ҚУМРИ [*а*] 1 Каптарлар туркумига мансуб, қафасда ҳам урчийдиган сайроқи қуш.

2 Қумри (*хотин-қизлар исми*).

ҚУМРОН *ғалат.* Қимрон.

ҚУМСАБЗИ Соябонгуллиларга мансуб, илдиз меваси ейишли, кўп йиллик чўл ўсимлиги.

ҚУМСАМОҚ *ғалат.* Қўмсамоқ.

ҚУМСАҒИЗ Мураккабгуллиларга мансуб, адир ва тоғларда ўсадиган кўп йиллик каучукли ўсимлик.

ҚУМТОШ Қум зарраларининг ўзаро ёпишиб, бирикиб қотишидан ҳосил бўлган харсангсимон тоғ жинси. *Қалтаминор усталари қаттиқ кул ранг қумтошлардан ёрғучоқлар .. ясаганлар.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири. *Бу туб қумтош устини шамол олиб келган қум қоплаб ётади.* П. Ғуломов, Зарафшон этакларида.

ҚУМУРСҚА Майда чумоли. *Бир қумурсқа бир дона донни тортса, иккинчи қумурсқа орқадан итариб унга ёрдам беради.* Айний, Қуллар. | Ўмуман ҳар қандай чумоли. *Баҳор ўзи бошқача фасл-да! Ерга офтоб тегиши билан қумурсқа инининг ёнида тупроқ уюми пайдо бўлади.* А. Ҳамдам, Ҳамал кирди.

ҚУМУРСҚАБЕЛ *кам қўлл.* Бели ингичка, чумоли бел.

ҚУМУРСҚАДАЙ, =дек 1 Майда, чумолидай кичик. *Қумурсқадай майда қуртлар кун сайин бўй чўза бошлади.* А. Мираҳмедов, Ўт юраклар.

2 Жуда кўп, ғужғон ўйнаган, қайнаган. *Кўчаларда одам қумурсқадай.*

ҚУМ-ҚУМ Ҳисобига етиб бўлмайдиган; сон-саноқсиз, беҳисоб.

ҚУМ-ҚУТ: ранги қум-қут ўчди *айн.* **ранги қув ўчди** (*ёки* **оқарди**) *қ.* **қув** III. *Ранги қум-қут ўчган Чиғатой тиз букиб отасидан кечирим сўради.* М. Осим, Ўтрор.

ҚУМҒОН Чой қайнатиш учун кўпинча мисдан ясаладиган кўзача шаклидаги идиш; катта чойдиш. *Мис қумғон. Чўян қумғон.* ▪ *Ўчоқнинг оғзида ўтга кўмилган қора қумғон вақирлаб қайнайди.* С. Анорбоев, Хотима.

ҚУНДУЗ 1 Қуруқдан ташқари сувда яшашга ҳам яхши мослашган, юқори сифатли мўйнали йиртқич сутэмизувчи ҳайвон. **Қундуз қош** *ёки* **қоши қундуз** 1) чиройли, ўсиқ қора қош. *Шаҳло кўзлар, ўсиқ жингала киприклар, қундуз қош ва қора холлар ва бошқа латофатлар ўзига писанд бўлмадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) шундай қошли қиз ёки йигит. *Қоши қундуз, токайгача кўксим яра этурсан.* Ё. Мирза. | Шу ҳайвоннинг териси, мўйнаси. *Бир телпаклик қундуз.* ‖ *Дўконда қундуз телпак кийган боланинг боши кўринди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *с. т.* Ёқага ёки телпак жиягига тутилган ўсиқ юнгли ҳар қандай мўйна. *Қундузи қалин бўрк.* ▪ *Лайлак қор уриб турар эди. Мунисхон ёқасининг қундузи билан бўйнини ўраб, .. зинанинг охирги пиллапоясида тўхтаб қолди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Қундуз (*хотин-қизлар исми*).

ҚУНДУЗИ Қундуз мўйнасидан тикилган. *Қундузи телпак.*

ҚУНИШМОҚ Совуқдан, касаллик ёки қўрқувдан бўйнини ичига тортмоқ; жунжимоқ, ғужанак бўлмоқ. *Оппоқ қор .. Қош қорайганда юпун кийинган одамлар қунишиб, дилдирашиб Бақақуриллоқ майдонидаги қизил чойхонага томон кела бошлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ҳасан сўфи ана шундай савол берилишини олдиндан билиб, қунишиб ўтирарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУНТ [*а*] Бирор ишни бажариш, охирига етказиш учун астойдил тиришиб сабр-тоқат билан ҳаракат қила олиш қобилияти; тоқат, ҳафсала. *Қунт билан ишламоқ. Қунт билан ўрганмоқ.* ▪ *Уч-тўрт кундаёқ Тожибойнинг ўқишга қунти йўқ, зеҳни тўмтоқ ўқувчилардан экани билиниб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Уста ҳам ихлосманд шогирдининг музикага бўлган ҳавасини, қунтини сўндирмади.* Я. Тўхтабоев, Соз мафтуни. *Мадумар Ғуломжоннинг далилларини қунт билан эшитди, қаттиқ-қуруқ гапирмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қунт қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) 1) астойдил ҳаракат қилмоқ, ҳафсала қилмоқ, уринмоқ, киришмоқ. *Қунт қилсак, бу ишни уч кунда битирамиз;* 2) қатъий қарор қабул қилмоқ, жазм қилмоқ.

ҚУНТЛИ Қунт, астойдиллик билан ишлай оладиган, ҳафсалали, серҳафсала, тиришқоқ. *Қунтли ишқибоз одам.* ▪ *Балки Машрабдаги ўзига хос хислатлар уни калавачи бўлишга даъват этгандир? Ахир, у биринчидан саботли, иккинчидан — талантли, учинчидан — қунтли.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

ҚУНТСИЗ Қунти, ҳафсаласи йўқ; қунт астойдиллик билан ишлай олмайдиган; беҳафсала.

ҚУП(ПА)-ҚУРУҚ 1 Мутлақо қуруқ, жуда қуруқ, қоқ қуруқ. *Куппа-қуруқ ўтин.* ‖ *Куз бўлса ҳам кўчалар қуппа-қуруқ.* ▪ *Ёздагидай қуп-қуруқ кўчаларнинг чанги гирдоб уриб одамнинг кўзини очирмас.* Ҳ. Назир, Эътиқод.

2 *кўчма* Ҳеч нарсасиз, ҳеч нарсаси йўқ, яп-яланғоч; шип-шийдам. *Куппа-қуруқ уй. Куппа-қуруқ дастурхон.* ▪ — *Наҳотки куппа-қуруқ жой бўлса? — деди кимдир ваҳимали ингичка товуш билан.* А. Мухтор, Туғилиш.

3 *кўчма* Қўлида, ёнида ҳеч нарсаси йўқ. *Қўлим куппа-қуруқ. Чўнтагим куппа-қуруқ.* ▪ [*Мулларўзи:*] *Ундан сўнг айтинг, назрини дуруствоққина қилиб берсин. Бу нима? Уч сафардан буён куппа-қуруқ келади.* Ҳамза, Майсаранинг иши. *Мен икки қўлимни бурнимга тиқиб, шаҳарга қуп-қуруқ кириб келдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚУР I 1 Иш-ҳаракатнинг такрорланиш сони; марта, дафъа, топқир. *Сен кетганингдан кейин бир-икки қур хўжайинниинг ошналари меҳмон бўлиб келишди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. [*Ғуломжон*] *ҳовлини яна бир қур кўздан кечириб, пастга тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бир қур дала бўйлаб бораётган паровоз кўринди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Давра; партия, гал (баъзи ўйинларда).

ҚУР II Товуқсимонлар туркумига мансуб, ўрмонда яшайдиган, ов қилинадиган қуш.

ҚУР III *айн.* **қурай.** *Чўпонлар қур-ҳайтлаб қўйни ҳайдаган.* «Алпомиш».

ҚУР IV *тақл. с.* Бақанинг, турнанинг сайрашига ўхшаш товушлар ҳақида.

ҚУР V Давра; давра ўртасидаги жой, майдон. *Кураш қилиб енган йиққанлар, Полвон бўлиб курга чиққанлар.* Э. Раҳим. *Чилбир чўлига, Ойна кўлига томошабин тўлиб раста-раста, даста-даста қур тортиб ўтирди.* «Алпомиш».

ҚУРАЙ *унд. с.* Қўйларни ҳайдаш ёки чақириш учун ишлатилади.

ҚУРАЙЛАМОҚ «Қурай, қурай» деб қўйларни ҳайдамоқ.

ҚУРАЙЛАШМОҚ қурайламоқ *фл. бирг. н. Ярим кечада ой кўтарилгандан кейин, олдинма-кетин ҳуштак чалиниб, қурай-қурайлашиб, Кўктеракка қараб кета бошладик.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚУРАЛАЙ Қийик ёки оҳуларнинг ёш боласи. **Қуралай кўз** 1) чиройли катта қора кўз, оҳу кўз. *Ҳаёт қуралай кўзларини чақнатиб йигитга бир кулиб боқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) шундай кўзли киши. *Умримни гул каби қўлингга тутдим, Эй, умр йўлдошим, қуралай кўзим!* Шуҳрат.

ҚУРАЛМОҚ қурамоқ *фл. мажҳ. н. Айвон ўралди, Сўзлар қуралди, Куёв*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сўралди, Ҳаққи-маҳри ҳам айтилди қолмай Ғ. Ғулом.

ҚУРАМА I Турли қисм ёки элементлардан ташкил топган, аралаш-қуралаш. *Қурама империя.* ▪ [*Полвон*] *махоркани бежаб ўраб, сал эшитиларли товуш билан қурама ашулаларни ғинғиллай бошлади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Шаҳар аҳолиси қурама. Унда ҳар хил миллатларга мансуб кишилар — какерлар, ҳиндлар, мелегалар, томиллар яшайди.* Э. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. | Улаб-қураб қилинган; қуроқ. *Қурама кўрпа.* ▪ *У қурама кийимдаги кишига норози кўз билан қарарди.* В. Ғофуров, Вафодор.

ҚУРАМА II Турли қипчоқ қабилаларининг ўзаро аралашуви, чатишуви натижасида юзага келган, Ўзбекистоннинг Чирчиқ ва Оҳангарон водийларида яшовчи ўзбек элати. *Қурама аёл. Ўзбек тилининг қурама шеваси.* | Шу элатга мансуб киши.

ҚУРАМОҚ Турли қисм ёки элементларни бир-бирига улаб, қўшиб бирор бутунлик, бутун нарса ҳосил қилмоқ. *Кўрпа қурамоқ.* ▪ *Почамир вафот қилди. Дўстлари йиғлаб-йиғлаб уни ювдилар. Кафанга пули йўқ. Кўкнор эзиладиган халталарни йиғиб-қураб кафан тикдилар.* Фитрат, Қиёмат.

ҚУРБ [*а*] Куч, қувват, мадор. *Туришга ҳам қурби йўқ.* ▪ *Зўрнинг олдида амалдорнинг ҳам ҳеч нима қурби бўлмас экан. Алпомиш келиб, юрт яхши бўп қолди.* «Алпомиш». **Қурби етади** (*ёки* **келади**) 1) кучи, қуввати етади, мадори келади. *Ғуломжон дарчани очишга ҳам, юришга ҳам қурби етмай, турган ерида туриб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) *кўчма* имконияти етади, қўлидан келади. *Домланинг таърифича улар ота-она тарбиясини кўрган, теги-жойи бор, эшигига келган меҳмон олдига дастурхон ёзишга, ё бировга совға-салом қилишга қурби келадиган «тузук» одамларнинг болалари эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚУРБАҚА Сувда ва қуруқликда яшовчи думсиз жониворлар туркумининг бир тури; оёқлари сакраб юриш учун мосланган. *Қурбақанинг сайраши.* ▪ *Фарида қурбақа сузиш қилиб қирғоққа қараб борар экан, сув пуркаб кулди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

◆ **Қурбақа(нинг) салласи** қ. **салла.**

ҚУРБОН [*а*] 1 *дин.* Худо йўлида қурбонликка сўйилган ёки сўйиладиган жонлик. *Қурбон сўйиш.* **Қурбон ойи** *айн.* **зулҳижжа. Қурбон ҳайити** қ. **ҳайит** 1.

2 *кўчма* Бирор эзгу иш, эзгу мақсад йўлида ёки севикли кимса, нарса ва ш. к. учун курашда ҳалок бўлган, жон фидо қилган киши. *Озодлик қурбони. Уруш қурбонлари.* ▪ *Революция қурбонлари митинг бўлган боққа кўмилди ва шу кундан эътиборан бу ерга «Биродарлар мозори» деб ном берилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Шу ерда ё қурбон бўламиз, ёки Москвани сақлаб қоламиз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 *кўчма* Табиий офат, фалокат, кўнгилсиз ҳодиса ва ш. к. туфайли ҳалок бўлган ёки катта зарар кўрган, қаттиқ азият чеккан киши. *Ёнғин қурбони. Зилзила қурбонлари.* | Қимсаларнинг қилмиши, кирдикори манфаати ва ш. к. туфайли ҳалок бўлган ёки катта зарар кўрган, қаттиқ азият чеккан киши. *Жаҳолат қурбони. Урф-одатлар қурбони.* ▪ *Фарида Зокирни гуноҳсиз бир қурбон деб билиб, қаттиқ ачинди.* П. Қодиров, Уч илдиз. [*Ғуломжон:*] *Бўлиб ўтган мана шу гапларнинг ўзи туҳматчилар қурбони бўлиб турганимни исбот қилишга етиб ортади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 *кўчма* Бирор мақсадга эришиш йўлида, курашда ва ш. к.да кўрилган зарар, талафот. *Душман муҳим стратегик аҳамиятга эга бўлган станцияда жуда маҳкам ўрнашган ва ҳар қандай қурбон бадалига бўлса-да, қўлдан чиқармасликка тиришарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Кўп жангларга кирдик, кўп қурбонлар бердик, кўп зафарлар қозондик.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

5 Қурбон (*эркаклар ва хотин-қизлар исми*).

ҚУРБОНЛИК *дин.* 1 Қурбон ҳайитида худо йўлига сўйилган ёки сўйиладиган жонлик. [*Хушрўй:*] *Итдан бўлган қурбонликка ярамас! Болаларингдан умидингни узган бўлсанг, итваччаларингни бу уйда қолдир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қурбон ҳайити кунларида худо йўлига жонлик сўйиб халққа бериладиган зиёфат. *Эшон қўй сўйиб, қурбонлик қилди, кўп одамлар келди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Афандим, ким қурбонликка қўй сўйса, қиёмат куни қил кўприкдан ўша қўйни миниб ўтар эмиш, шу ростми?* «Латифалар».

ҚУРГУР *айн.* **қурғур.**

ҚУРДИРМОҚ **қурмоқ** *фл. орт. н.* *Уй қурдирмоқ. Йўл қурдирмоқ. Уйга телефон қурдирмоқ.*

ҚУРДОШ Ёши тенг бўлган; тенгдош, тенгқур. *Қурдошларим орасида, ўз жанговар оиламда эканимни гўё ҳозиргина ҳис этиб, ногоҳ кучга тўлгандай бўлдим.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Юртимиз тинч, ободон тўйинчилик баҳузур, Қурдошлар гурунгида биз ҳам соҳибнафасмиз.* Ғ. Ғулом.

ҚУРДУМ: қурдум дарё *фольк.* тубсиз, ютоқи дарё; денгиз. *Ҳой, қовоқни қуритдинг-ку, қурдум дарёмисан!* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚУРЕ(Й) *айн.* **қурай.**

ҚУРЕЛАМОҚ *айн.* **қурайламоқ.** *Осмони заминда қайчига ўхшаб турна карвони қўй ҳайдаган чўпондек қурелаб ўтяпти.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҚУРИЛДОҚ Қириллайдиган, қириллаб сайрайдиган (бақа ҳақида).

ҚУРИЛИШ 1 **қурилмоқ** *фл. иш оти. Бу биринчи навбатда қурилиши керак бўлган ўн икки уйни мўлжалдан бурунроқ битказишга имкон берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Бино қилиш, бунёд қилиш, қуриш ва у билан боғлиқ бўлган ишлар. *Капитал қурилиш. Уй-жой қурилиши. Қурилиш ишлари. Қурилиш материаллари. Қурилиш трести. Қурилиш участкаси.* ▪ *Уруш чиқиши билан қурилиш бир ой чамаси тўхтаб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Қуриш ишлари олиб борилаётган жой, қурилаётган объект. *Қурилишда ишламоқ.* ▪ *У кун сайин неча марта қурилиш атрофини айланади, ўз лойиҳасининг бажарилишини текшираётган архитектор каби синчиклаб қарайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚУРИЛЛАМОҚ 1 «Қур-қур» товуш чиқармоқ, «қур-қур» товуш чиқариб сайрамоқ. *Ироқ-ироқлардан бақаларнинг қириллаши, чўпон итларининг улиши эшитилади.* С. Зуннунова, Янги директор.

2 «Қулдур-қулдур» овоз чиқармоқ; қулдурамоқ, қулқулламоқ. *Ичкари қоронғи, ғовур. Одам кўп. Қаердадир чақалоқ ингаламоқда. Қаердадир чилим қириллайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚУРИЛЛАТМОҚ **қурилламоқ** 2 *фл. орт. н.*— *Сизга қойилман,*— *деди Турдимат чўтал нашали чилимни қириллатиб тортгач.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚУРИЛЛАШМОҚ **қурилламоқ** 1 *фл. бирг. н. Бақалар тинимсиз қириллашади. Турналар тепамиздан қириллашиб учиб ўтди.*

ҚУРИЛМА Бирор мақсад учун хизмат қиладиган техник мослама ёки иншоот; установка. *Иситиш қурилмаси. Электрон қурилмаси.*

ҚУРИЛМОҚ **қурмоқ** *фл. мажҳ. н. Бино бу йил қурилди. Колхозда янги йўл қурилмоқда. Уйга эшик, деразалар қурилади. Телефон қурилди.* ▪ *Бу хонадоннинг ошхонаси бўлмагани учун бўлса керак, ҳалиги айвоннинг бир бурчагига ўчоқ қурилган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Янтоқ ғарами ёнига қурилган дошқозон олдида .. бир хотин буларни кўриб ўрнидан турди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Бўлмаса, қилайлик то саҳаргача ўйин.*— *Қани, айтинг, Жамшиднинг базми қурилсин.* У. Исмоилов, Рустам.

ҚУРИМОҚ 1 Суви, нами қочиб, сувини, намини йўқотиб қуруқ ҳолга келмоқ, қуруқ бўлмоқ. *Ҳаво очилиб, ерлар қуриди. Ёзда кир тез қурийди. Нам пахталар сушилкада қуримоқда.* ▪ *Ғуломжонлар .. офтобда қуриб, тахта оралари катта очилиб қолган бир табақали эшикни тақиллатишди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қўлтиғидан қоғозга ўралган, қуриб толқонланган носини олиб, тил остига отди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Сувсираб, чанқаб ёки бирор офатдан сўлимоқ, қовжирамоқ; сўлиб, қовжираб ривожланишдан тўхтамоқ, но-

www.ziyouz.com kutubxonasi

буд бўлмоқ (ўсимлик ҳақида). *Қуриган гул. Майсалар сувсизликдан қуриди. Яшин уреган сада қурий бошлади. Чинор чиримас, арча қуримас.* Мақол. ▬ [*Йўлчи*] *экини қуриб қақраган камбағал деҳқонларга дўқ қилиб, ғалва кўтаришдан нафратланар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мажнунтолнинг қуриб тушган шохлари ҳовуз бўйида ивирсиб ётар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.| Сувсизликдан қуруқшамоқ, қақрамоқ (лаб ёки томоқ ҳақида). *Салқинроқ жойга етиб олайлик, томоғим қуриб қолди.* ▬ *Қуриб бораётган лабларини ялайдилар.* Ойдин, Бечора.

3 Ўлиб, ишламайдиган бўлиб қолмоқ (тана аъзолари ҳақида).

4 Тугамоқ, битмоқ, тамом бўлмоқ, йўқ бўлмоқ. *Тинкам қуриб кетяпти.* ▬ *Ёғин бўлмагач, буғдой бўлмади: халқ очликка тушди, Қашқадарё суви қуриди.* Айний, Қуллар. *Оҳ тортсам қурийди танимда дармон.* «Ширин билан Шакар».

♦ **Илиги қуримоқ** *қ.* **илик. Қуриб қолибдими** (*ёки* **қолганми**)**?, қуриб кетибдими** (*ёки* **кетганми**)**?** бошқаси йўқми, топилмайдими, топилмай қолдими? [*Хотин:*] *Худо кўтарсин сен мегажинни! Иккита болам бор? Бўйдоқ йигит қуриб кетганмиди!!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Отам билан онамнинг ризоликлари учун шундан бошқа сабаб қуриб қолганига нима дейишимни ҳам билмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Шўри қуриди** *қ.* **шўр. Қурсин** *ёки* **қуриб кетсин** *қарғ.* ўлсин, йўқ бўлсин. ▬ *Менга тенгқур бўлолмайсан, Кўнглигинанг қуриб кетсин.* Пўлкан. *Қуриб кетгур шу ўтиннинг тутуни бирам аччиқ эканки!* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ҚУРИТГИЧ Қуритадиган, намини қочирадиган қурилма, асбоб, аппарат; сушилка. *Пахта қуритгичлари.* || *Автоматик қуритгич шкафлар.*

ҚУРИТИЛМОҚ қуритмоқ *фл. мажҳ. н. Қуритилган пахта.* ▬ [*Темир:*] *Уларни* [*босмачиларни*] *биз енгдик, бироқ уларнинг илдизлари ҳали батамом қуритилган эмас?* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ҚУРИТМОҚ қуримоқ *фл. орт. н. Қир қуритмоқ. Саратон қуёши адирлардаги ўт-ўланларни қуритди.* ▬ [*Бектемир*] *гулханни авжлантириб, кийимларини қуритди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Босмачилар бизнинг оиламизни қуритди.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. *Мўғуллар баркашни қуритиб, боғ ичига кириб кетишди.* М. Осим, Ўтрор. *Андижон зилзиласи .. Катта ариқнинг сувини қуритди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. «*Наво*»нинг сеҳрли «*савти*» *Отабекнинг кўз ёшларини қуритди-да, бир енгиллик бағишлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Босган** (*ёки* **кўнган**) **ерини қуритмоқ** борган ерида ҳеч нарса қолдирмай йўқ қилмоқ, еб-ичиб, талаб битирмоқ. *Бундан бўён боғимга қадам қўйманг, сиз бойўғлидан ҳам баттар нарсасиз! Кўнган ерингизни қуритасиз.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

♦ **Қадамини қуритмоқ** (*ёки* **қирқмоқ**) қайтиб келмайдиган, қадам босмайдиган қилиб юбормоқ, йўқотмоқ.— *Тожибойни ишга солдим. У сенинг ўчингни олишга кириши — худо хоҳласа, бу ердан муаллимнинг қадамини қуритади,— деди вақти хуш Олахўжа махсум.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚУРИШ I қурмоқ *фл. иш оти. Уй қуриш. План қуриш. Суҳбат қуриш. Мақсадимиз коммунизм қуришдир.*

ҚУРИШ II қуримоқ *фл. иш оти. Эру хотиннинг уриши — дока рўмолнинг қуриши.* Мақол.

ҚУРИШМОҚ қурмоқ *фл. бирг. н.*

ҚУРМА *тар.* Деҳқонлардан олинган ҳар хил ғайриқонуний олиқ-солиқ, ўлпон.

ҚУРМАГУР *қ.* **қурмағур.**

ҚУРМАҚОРЛИҚ *кам қўлл.* Бино, уй-жой қуриш ишлари; бинокорлик. [*Раис Ўктамга:*] *Ҳосилни даладан йиғиб олайлик. Кейин қаттиқ киришамиз. Лекин сен қурмакорликни жуда яхши кўрар экансан.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚУРМАҒУР Ўлмагур, тушмагур, бор бўлгур, барака топкур (енгил койиш). *Қурмагур, яхши йигит. Ёш тракторчи бўлса ҳам иши пишиқ, жонкуяр универсалчи.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. *Ўзиям .., қурмағур, жуда ажойиб, келишган йигит экан-да.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

ҚУРМОҚ 1 Турли материаллардан ва бўлаклардан йиғиб, бириктириб тикламоқ, бунёд этмоқ, барпо қилмоқ, солмоқ. *Бино қурмоқ. Завод қурмоқ. Кўприк қурмоқ. Пойдевор қурмоқ. Темир йўл қурмоқ. Шаҳар қурмоқ.* ▬ *Дўконни қурганимизга энди ўн беш кунча бўлиб қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ин** (*ёки* **уя**) **қурмоқ** 1) уя солмоқ; 2) *кўчма* суқилиб маҳкам ўрнашиб олмоқ. *Унинг ҳаромнамаклари ҳали кўп маҳкамаларда ин қурганлар.* Ойбек, Навоий.| Тупроқни, ерни қазиб ёки ўйиб бирор иншоот яратмоқ. *Канал қурмоқ. Сув омбори қурмоқ. Ҳовуз қурмоқ.*

2 Ўрнатмоқ; ўтказмоқ. *Телефон қурмоқ. Уйга эшик қурмоқ.* ▬ *Сатторқул аканг уйини янги турмуш қилди; оқлатди, дарчанинг ўрнига дераза қурди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Чизмоқ, ясамоқ. *Пирамида ёйилмасини қурмоқ.*

4 Ташкил этмоқ, барпо қилмоқ, асосламоқ, яратмоқ, тузмоқ. *Янги давлат қурмоқ.* ▬ *Ленин Совет ҳокимияти қурамиз, деб ҳаммани курашга чақиряпти.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Агар доҳий Ленин бизга бундай ҳаёт қуриб бермаса, ўша бойларнинг оёғи остида эзилиб, йўқ бўлиб кетишдан мени қутқаза оладиган куч бу дунёда йўқ эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Турмуш қурмоқ** уйланмоқ (хотин олмоқ ёки эрга тегмоқ). *Бугунги кунда кўрамизки, ўртоқлар, олтмиш саккизга кирган Қурбон ота турмуш қурмоқда.* А. Қаҳҳор, Тўй.

5 Ташкил қилмоқ, ўтказмоқ. *Зериксангиз, шоҳона зиёфатлар қуринг, базмлар ясанг, ихтиёр сизда.* Ойбек, Улуғ йўл. *Тошкент ашрафлари бир мажлис қуриб, ўтиришга Нормуҳаммад қушбегини ҳам чақирдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бадиуззамон бекларини, ишбилармон йигитларини йиғиб, жангга ҳозирланиш тўғрисида кенгаш қурди.* Ойбек, Навоий. *Саид Жалолхон .. у билан қиш кечалари хонақоҳда узоқ-узоқ суҳбат қурадиган бўлди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

6 Маълум тартибда тизилмоқ, тизилишмоқ. *Саф қурмоқ.* ▬ *Саҳнда ўттиз нафарча эркак давра қуриб олиб зикр тушмоқда эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

♦ **Чордана қурмоқ** *қ.* **чордана.**

ҚУРОВ Яйловдаги йилқилар учун қурилган ёзлик отхона.

ҚУРОЛ 1 Ҳарбий яроғ, аслаҳа; жанг, уруш асбоби. *Отув қуроллари (милтиқ, тўп, пистолет ва ш. к.). Совуқ қуроллар (қилич, ханжар, пичоқ ва ш. к.). Ядро қуроли.* ▬ *Полковник унинг пулемётини қўздан кечиргач, кулимсираб: — Қуролни яхши асрар экансиз,— деди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Улар капитаннинг командаси билан тепадаги самолётга барча қуроллардан бирданига баб-баравар ўқ уздилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирор ишда фойдаланиладиган, уни осонлаштирадиган ҳар қандай асбоб, мослама, қурилма, механизм, машина ва ш. к. *Ёзув қуроллари. Ўқув қуроллари. Кўргазмали қуроллар. Иш қуролинг соз бўлса, машаққатинг оз бўлар.* Мақол. ▬ *Қадимги мулкдорларнинг ҳосилдор ер ва боғларигина эмас, балки бошқа ишлаб чиқариш қуроллари ҳам энди батамом колхозга ўтиши лозим эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўчма* Бирор мақсадга эришиш, уни амалга ошириш учун хизмат қиладиган ҳар қандай восита; дастак, омил. *Тил кишиларнинг алоқа қуролидир. Жаҳл — жоҳилнинг қуроли.* Мақол.

ҚУРОЛ-АСЛАҲА Қурол ва аслаҳа(лар), қурол-яроғлар.

ҚУРОЛБАРДОР 1 Ўрта асрларда: лашкарбошининг ёки рицарнинг қуролларини кўтариб юрувчи жангчи.| Умуман қурол кўтарган, қуролланган жангчи.

2 *кўчма салб.* Ўз фикри, ақидаси бўлмаган, ўзгаларнинг фикрини, ақидасини кўтариб юрувчи ва уни тарғиб қилувчи маддоҳ. *Империализмнинг қуролбардорлари. «Совуқ уруш»нинг ғоявий қуролбардорлари. Буржуа идеологлари ва уларнинг қуролбардорлари.*

ҚУРОЛДОШ Бир жанговар қисмда, бир сафда хизмат қилган ёки қиладиган кишиларнинг бири (бошқаларига нисбатан). *Қуролдош дўстлар. Қуролдошлар учрашуви.* ▬ *Зебохон*

www.ziyouz.com kutubxonasi

нинг қуролдошлари уни моҳир мерган сифатида ҳам билишарди. Ҳ. Умаров, Хуш кўрдик, Зебохон.— *Ҳусаинов! Ҳусаинов! .. — деди у* [*Сариқов*] *ёнидаги қуролдошига.— Оёғим, негадир кесакдай бўлиб қолди.* Н. Сафаров, Дон. *Кудратнинг қуролдош ўртоқлари шошиб-пишиб кийинмоқда эдилар.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ҚУРОЛЛАНМОҚ 1 Жанг, уруш қилиш учун керак бўладиган қурол-яроғлар билан таъминланмоқ. *Зўр бериб қуролланиш.* ▪ *Қуролланган етти партизан оғир қадамлар ташлаб хилват ва сўқмоқ йўллардан юриб, Мостовойнинг отрядига бормоқда.* А. Раҳмат, Соқов бола. *Танклар, самолётлар, турли қуроллар билан тиш-тирноғигача қуролланган душман ҳа деб Москвага интилар эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Иш қуроли, воситалари билан таъминланмоқ. *Матқовул билан яна бир киши нарироқда замбил, кетмон, болға билан қуролланиб, тош-шағал таширди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қуролланмаган кўз билан кузатганда юлдузларнинг бир-бирига нисбатан ўринлари ўзгармай қола беради.* «Астрономия».

3 *кўчма* Бирор мақсадга эришиш, уни амалга ошириш учун хизмат қиладиган воситаларни эгалламоқ, билиб олмоқ, ўрганмоқ. *Марксизм-ленинизм ғоялари билан қуролланмоқ.*

ҚУРОЛЛАНТИРИЛМОҚ қуроллантирмоқ *фл. мажҳ. н. Янги техника билан қуроллантирилган корхоналар. Пухта билимлар билан қуроллантирилган ёш мутахассислар.*

ҚУРОЛЛАНТИРМОҚ қуролланмоқ *фл. орт. н. Армияни қуроллантирмоқ. Қишлоқ хўжалигини энг янги техника билан қуроллантирмоқ.* ▪ *Халқ ўртасидан йигитлар тўплаб олсак ва бу кишиларни яроқ билан қуроллантирсак.* С. Аҳмад, Оқпадар.

ҚУРОЛЛИ 1 Уруш, жанг қурол-яроғлари билан таъминланган; қурол тутган, таққан, кўтарган; қуролланган. *Қуролли киши. Қуролли отлиқлар.* **Қуролли кучлар** ҳарбий қисмлар, армия. *СССР Қуролли Кучлари.*

2 Қурол кучи билан амалга оширилган ёки ошириладиган. *Қуролли қўзғолон. Қуролли тўқнашувлар.*

ҚУРОЛСИЗ Қуролланмаган, қуроли йўқ. *Хон қуролсиз халқнинг қонини тўкиб, зўрлик билан исённи бостирди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУРОЛСИЗЛАНМОҚ 1 Қуролни ташламоқ.

2 Қуролли кучларнинг қурол-яроғларини чекламоқ, қисман ёки батамом йўқотмоқ.

ҚУРОЛСИЗЛАНТИРИЛМОҚ қуролсизлантирмоқ *фл. мажҳ. н. Душман қуролсизлантирилди.*

ҚУРОЛСИЗЛАНТИРМОҚ қуролсизланмоқ *фл. орт. н.*

ҚУРОЛХОНА Ҳарбий қурол-аслаҳа ва керак яроғлар сақланадиган бино, ҳарбий омбор; қўрхона, арсенал.

ҚУРОЛ-ЯРОҒ Қурол ва яроғ; қурол ва аслаҳалар. *Максим Максимович билан Бўтабойни қурол-яроғ уйиб ташланган бир ҳужрага олиб киришди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Қурол-яроғ, ўқ-дориларни олганимиздан кейин комбат батальонни сафга тизиб кўздан кечирди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ҚУРОҚ I 1 Турли ранг ва шаклдаги газмол парчаларидан улаб-қураб ҳосил қилинган нарса. *Бир кўрпали қуроқ. Қуроқ тикмоқ.* || *Қуроқ дастурхон. Қуроқ ёстиқ.* ▪ *Раис пешанасидаги оқиб тушаётган терни артиб, қуроқ билан безатилган ёстиққа ёнбошлаб, юзини шабадага бурди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Қирларда қорнинг чоки сўкилган, ҳамма ёқ ола-була қуроқ кўрпага ўхшайди.* Ш. Ғуломов, Инсон қўли гул. *Устибоши юпунди роса, Бор безаги бир қуроқ чопон.* Ҳ. Пўлат.

2 Улаб-қураб шундай нарса ҳосил қилиш учун яроқли мато парчаси. *Бир қатор атторлар эски қоп, яғир шолча, йиртиқ бўз парчалардан, қизил, оқ, кўк, яшил лахтак қуроқлардан турли-туман соябонлар ясаб, молларни бевосита ернинг ўзига уйиб қўйибдилар.* Ғ. Ғулом, Шум бола. || *Ўртага новча қизиқчи чиқади. Чопони қизил, кўк, яшил, сариқ қуроқ латталардан ямалган.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

3 *сфт, кўчма* Майда бўлакларда иборат, бўлтак-сўлтак, лахтак-лухтак, парча-пурча. *Қуроқ ерлар.* || *Чўлдан қуроқ ҳам қолдирмабсиз, ота. Ободлик кишининг меҳрини тортиб, ўзига сеҳрлаб қўяди.* А. Ҳасанов, Чироқлар.

ҚУРОҚ II Қиёқнинг қуруқликда ўсадиган бир тури. *Чўлдан қуроқ еб тўйган Елини сутдан қаппайган Анави чексиз сигирлар Овул ёққа йўл олган.* Ғ. Ғулом.

ҚУРОҚ III Катта варрак. *Қуроқ ясамоқ. Қуроқ учирмоқ.*

ҚУРОҚЗОР Нуқул қуроқ ўт билан қопланган ер, жой, майдон. *Тонг олдидан позицияга чиқиб, йўл четидаги қуроқзорга занжир-занжир бўлиб тараладик.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚУРРО [*а*] Қори; қорилар. *Илгарилари ундан юз ўгирган қори-ю қурролар яна уни ўз сафларига оладилар.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ҚУРСОҚ Ошқозон, қорин. *Қурсоғи оч. Қурсоғи тўйди.* ▪ *Уруш ҳамманинг тинкасини қуритган, қурсоғини бўшатган бўлса, уларнинг* [*бойларнинг*] *бошидан зар сочиб, қурсоқларини яна қаппайтирган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Қурсоғи қайнади** жаҳли чиқди, аччиғи келди, зардаси қайнади.

ҚУРТ 1 Узун танасини эгиб-ёзиб ёки жуда кўп оёқлари воситасида судралиб юрадиган умуртқасиз майда жонивор. *Кўк қурт.*

2 Баъзи ҳашаротлар, майда организмлар номи таркибига киради, мас. *шиллиқ қурт, эшак қурт.*

3 Баъзи ҳашаротларнинг тухумидан юзага келадиган ғумбак. *Олма қурти.* ▪ *Майиз билан ўрикни бир оз қурт еган бўлса ҳам, пок-покиза уриб кетишибди, азаматлар.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

4 Асосан тут барги билан боқиладиган, етилиб пилла ўрайдиган шундай ғумбак. *Қурт боқмоқ. Қурт тутмоқ.* ▪ *Ўтган йил баҳорда қуртга барг кесгани тутга чиқдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚУРТАВА Қурт ёки сузмани қайнаган сувда эзиб тайёрланган айрондан қуюқ овқат. [*Моҳира буви:*] *Ҳой, болам Қўчқоржон, болохонага чиқиб бир коса қурт олиб туш. Бетобга жиндай сарёғ солиб қуртава қилиб берай.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ҚУРТДАЙ, =дек *рвш, с. т.* Нақд; нақдина қилиб. *Савдони қиламиз, пулни жамоага топширамиз. Маошимизни қуртдек санаб оламиз.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Аввал қуртдек қилиб бир йигирма қамчини .. едик.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚУРТЛАМОҚ Қурт босмоқ, қурт тушмоқ, танасида ёки ичида қурт пайдо бўлмоқ. *Олма қуртлаб кетибди. Сув қуртлаб кетибди. Қуртлаган гўшт.* ▪ *Патнисда арпа унидан ёпилган сополдай нон, бир кафт қуртлаган туршак.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚУРТЛАТМОҚ қуртламоқ *фл. орт. н.*

ҚУРТЛИ 1 Қурт босган, қуртлаган. *Қуртли сув.*

2 Ичида қурт жойлашган; ичида қурт боқилаётган. *Қуртли олма. Қуртли қутича. Қуртли сават. Қуртли хона.*

ҚУРТЛОҚИ *диал.* Қурт босган, қурт тушган, қуртлаган. *Қуртлоқи гўшт. Қуртлоқи сув.* ▪ *Ифлос патнисларда «пуф деса, Бухорога учадиган» тахир чап-чап нон, қуртлоқи туршак, жийда .. тортилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚУРТХОНА Ипак қурти боқиладиган, пилла етиштириладиган хона, уй ёки махсус бино. *Қуртларнинг тез ва яхши ўсиши учун .. қуртхона ҳавоси иссиқлигининг доим нормал бўлишини кузатиб туриш зарур.* А. Абдуазимов, Йиллар достони.

ҚУРТЧИ *с. т.* Ипак қурти боқиб, парвариш қилиб, пилла етиштирувчи, қурт боқувчи; пиллачи. *Донгдор қуртчи.*

ҚУРТЧИЛИК 1 қуртчи *с. мавҳ. от.*

2 Қишлоқ хўжалигининг қурт боқиш, пилла етиштириш иши билан шуғулланувчи соҳаси; пиллачилик.

ҚУРТ-ҚУМУРСҚА Турли майда ҳашаротлар, қурт ва қумурсқалар. *Аҳволимни сўрмадинг, Оқламадинг танамни, Қурт-қумурсқа талайди Эртадан кеч мевамни.* З. Диёр. *Қосилка ортидан изма-из чуғурлашиб қалдирғочлар эргашар, улар ини бузилган*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қурт-қумурсқа ва юзага чиқиб қолган чигирткаларни овлашарди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚУРУВЛИ *с. т.* Қуриб битказилган, тикланган; қуруғлиқ. *Уч ёғоч қурувли — зулмнинг дори, Қолмас Бўтакўзнинг сабру қарори.* «Ширин билан Шакар».

ҚУРУВЧИ 1 **қурмоқ** *фл. ш. оти. Тошкент метросининг қурувчилари.*

2 Қурилишда, бинокорликда ишловчи ишчи, мутахассис; бинокор. *У [Элмурод] кун сайин неча марта қурилиш атрофини айланади. Қурувчилар билан сўзлашади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *(асосан кўпл. ф-да)* Ҳаёт, тузум, давлат, жамият ва ш. к.ни барпо этувчи, яратувчи киши. *Коммунизм қурувчилари.* ▪ *Ватан кутар, аъло ўқиш — бизнинг ,бурчимиз, Улуғ ишда ҳиссамиз бор — ёш қурувчимиз.* И. Муслим.

ҚУРУЛТОЙ 1 *тар.* Ўтмишда мўғул ва баъзи туркий халқларда: давлат аҳамиятига эга бўлган катта йиғилиш, йиғин.

2 *тар.* Улуғ Октябрь социалистик революциясининг дастлабки йилларида Хоразм ва Бухоро республикаларида: олий ҳокимият органларининг номи.

3 Ўзбекистонда ҳозир: бирор соҳа вакиллари иштирокидаги республика миқёсида ўтказиладиган катта йиғилиш. *Пахтакорлар қурултойи. Хотин-қизлар қурултойи.*

4 *эск. айн.* **съезд.**

ҚУРУМ Ёқилғининг чала ёнишидан ҳосил бўлган, тутун билан кўтарилиб, труба, мўри девори ва ш. к.да тўпланадиган куйинди зарралари; қоракуя. *Қурум билан тўлган труба.* ▪ *Мен ўзи тор ва шипларини қурум босган кичкина бир меҳмонхонага кўчиб чиқдим.* М. Муҳамаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚУРУМЛИ Қурум билан қопланган, тўлган; қурум босган.

ҚУРУМСОҚ Сарф-харажатдан, чиқимдан қочадиган; зиқна, хасис. *Қурумсоқ одам.* ▪ *Хасис, қурумсоқ, инсофсиз бойлар ва уларнинг фикрдошлари бўлган кишилар ҳолимиздан хабар олмас эдилар.* М. Муҳамаджонов, Турмуш уринишлари.— *Бахтимга қурумсоқ кампир йўқ экан,— деб қувониб гапира кетди Салтанбу.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ‖ *Яна қуруқдан-қуруқ эшикдан кириб келганига ўлайми, ҳа, қурумсоқ, тўртта кулча, бир қисим жийда кимни ўлдирибди.* Т. Алимов, Совға.

ҚУРУМСОҚЛИК **қурумсоқ** *с. белги оти. Одамларнинг айтишларига қараганда, Абдулазиз азбаройи қурумсоқлигидан яхши еб яхши ичишга, тузукроқ кийинишга пулини кўзи қиймас эмиш.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚУРУТ Сузмани ёнғоқдек-ёнғоқдек юмалоқлаб қуритиб тайёрланган маҳсулот. *Сузма қурут.* ▪ *Шу кеча унга бошпана бериб, нон, тутмайиз, қурут айрон билан меҳмон қилдилар.* С. Абдулла, Ҳасан билан Қимсан.

ҚУРУШИҚ Қуришган, буришган, бурушиқ. *Ўғлининг .. кичик қурушиқ юзига кун сайин қўшилган ажинлар ҳасрат, изтиробларини кўрсатар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

ҚУРУШМОҚ 1 Қуриб бужмаймоқ, қовжирамоқ. *Қурушган олма. Лабим қурушиб кетяпти.* ▪ *Жағи қурушган, оғзи бурушган бир чол чопиб келиб, Ёдгорни айлана берди.* «Ёдгор».

2 Совқотганга ўхшаб, титраб-қақшамоқ, жунжикмоқ; увишмоқ. *Этим қурушиб кетяпти.*

ҚУРУШОҚ *кам қўлл. айн.* **қурушиқ.**— *Қесатмай қўя қолинг! — Шакар буви аразлагандай — қурушоқ лабларини бурди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ҚУРУШҚОҚ 1 Суви қочиб, қуриб бурушиб қолган, қовжираган. *Қурушқоқ олма.*

2 Ориқ, тиржиқ, тиржайган.— *Рост, мен унинг қўлида китоб тугул, газета ҳам кўрмайман,— деди Ўктам ва кулиб қўйди.— Кўпинча бир жуфт қурушқоқ эчкини боқиб юради.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚУРУҚ 1 Суви, нами батамом ёки қисман қочган, сувини, намини батамом ёки қисман йўқотган; суви, нами йўқ ёки оз. *Қуруқ ўтин. Қуруқ шамол. Қуруқ аёз — тилсиз ёв.* Мақол. *Сувдан қуруқ чиқмоқ.* Матал. ‖ *Тўқайга ўт тушса, ҳўлу қуруқ баравар ёнар.* Мақол. ▪ *Нормат ротага келиши ҳамон старшина Ваня Великан уни блиндажда ечинтириб қуруқ кийимларга ўради.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Тўтиқуш томнинг қуруқ кўкатлари устида кўчани томоша қилиб, гилос еб ётди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Аллақаёқдан дайдиб келган изғирин қуруқ қорларни чирпирак қилиб, узоқларга учириб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Ёғингарчилик кам бўлган ёки бўладиган; ёғин-чочинсиз. *Қуруқ иқлим. Бу йил ёз қуруқ келди.* | Атайлаб қуритилган, қуриган. *Қуруқ мева. Қуруқ беда. Қуруқ чой. Қуруқ гўшт.* | Қуруқшаган, қурушиқ. *Қуруқ лабларини базўр қимирлатиб, ҳарсиллаб деди Гулнор: Уҳ .. баданим ёниб боради.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Сувсиз; суви қуриган. *Қуруқ саҳро. Қуруқ дарё.* ▪ *Қарвонлар .. ўзгартирдилар йўлни, Ташлаб бу қуруқ чўлни ..* З. Диёр.— *Ёзда бу ерга ҳам сув келади,— деди Ҳамиджон менинг қуруқ ғишт ариқларга тикилиб бораётганимни кўриб.* Ў. Умарбеков, Чўлда бир кун. ‖ *Баъзи бировлар «сувда балиқ, қуруқда тулки» деб, унинг эпчиллигини маъқул кўрардилар.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

2 *кўчма* Ичида ҳеч нарсаси йўқ, бўш. *Қуруқ уйга кўчиб кирмоқ. Қуруқ қошиқ оғиз йиртади.* Мақол. *Номи улуғ, супраси қуруқ.* Матал. ▪ *[Бой] хатни курси устидан қуруқ патнис тагига қистирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мудофеларга инъомлар улашилиб битди-да, ҳудайчи ўзининг қуруқ хуржуни билан Азизбек қошига келиб қуллуқ қилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ҳамёни (ёки чўнтаги) қуруқ** 1) ёнида пули йўқ. *[Валижон:] Чўнтак қурғур ҳам қуруқ экан. Майли кейин ҳисоблашармиз.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби; 2) *кўчма* камбағал, қашшоқ. *Бу ердагилар орасида ҳамёни қуруқ, сўзга тўлиқ шу [Абдишукур] эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Бирор нарса тўшалмаган, яланғоч.— *Остингга нима тўшайсан? — Қишда похол, ёзда қуруқ ерда ётаман.* Айний, Қуллар. *Гулнор айвонда қуруқ бўйра устида ўтириб, маҳси кийиш билан овора экан, Унсин кириб келди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Ҳеч нарсасиз; ёлғиз, фақат, биргина. *Қўлим қуруқ, бормай қўя қолай.* ‖ *Тўйга қуруқ бормоқ. Бозордан қуруқ келмоқ. Овдан қуруқ қайтмоқ.* ▪ *Бўта қуруқ чойни нонсиз иссиқ-иссиқ хўплаб .. ўрнидан турди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *У қуруқ енгсиз нимча билан қолди.* Ойдин, Бечора. *Мактабда шунақа нарсаларни ўргатмаса, нимани ўргатади? Қуруқ илм билан бола бола бўлар эканми?* А. Қаҳҳор, Айб кимда. *Усмонжон уни [пулни] йўл кира қилиб, уйга қуруқ қириб келди.* С. Зуннунова, Гулхан. **Қуруқ бўйи — қуралай кўзи** сепсиз қиз ҳақида айтиладиган матал. **Қуруқ кетмоқ** бекор, бефойда кетмоқ. *Етиб келиб чақмоқдай, Чиқардилар бирдан ўқ, Нишонга санчилди, Аммо кетмади қуруқ.* Ғайратий. **Қуруқ қолмоқ** маҳрум бўлмоқ, бебаҳра, бенасиб бўлмоқ. *Паловдан қуруқ қолмоқ. Зиёфатдан қуруқ қолмоқ. Томошадан қуруқ қолмоқ* ▪ *Ҳали Кумрига ишониб, Саноблардан ҳам қуруқ қолмасам яхши эди.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. **Қатордан қуруқ қолма** ҳамма қатори сен ҳам ўз улушингни, насибанги ол маъноларида ишлатиладиган матал. **Қуруқ қўймоқ** маҳрум қилмоқ, бебаҳра, бенасиб қилмоқ, четда қолдирмоқ. *Тер тўкиб сочсанг уруғ, ер сени қўймас қуруқ.* Мақол.

4 *кўчма* Амалга ошмайдиган, беҳуда, пуч. *Қуруқ хаёл. Қуруқ ваъда. Қуруқ гап қулоққа ёқмас.* Матал. ‖ *Қуруқ гап қилмоқ.* ▪ *Ўтган йил ҳам худди шундай бўлганди,— Қуруқ сўзга силосхона тўлганди.* А. Пўлат. *Олифта йигит, қуруқ қочиримга бу белбоғлар ечилмайди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

5 *кўчма* Таги пуч, асоссиз; уйдирма. *Қуруқ даъво. Қуруқ рақамлар.* ‖ *Қуруқ туҳмат қилмоқ.* ▪ *Даъвонгизга бирор исботингиз борми, ёки қуруқ бир гапми, исбот қила оласизми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қуруқ овоза — турар жой эмаслигини ўзинг ҳам билсанг керак, директор [деди Сувонқул].* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Юсуфбек ҳожи юқорида ўтган гапларни қуруқ ва асоссиз айтмаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Астойдил ёки

www.ziyouz.com kutubxonasi

самимий бўлмаган, шунчаки, юзаки. *Қуруқ пўписа. Қуруқ мулозамат.* || *Қуруққина кўришмоқ.* ▪ *Лекин қуруқ дўқ қуруқлигича қолаберди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Гап қуруқ бўлмасин учун, икки эллик хат ёзиб бер, олиб борай.* А. Қаҳҳор, Сароб. | Расмий. *«Отинбуви» дейишга тили бормайди, «хоним» дейин деса қандай бўларкин, деб тортинади, муаллима деса-чи? Йўқ, бу ҳам қуруқ бўлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. || *Мухбир дафтарига бир тикилиб олгач, худди терговчига ўхшаб талаб оҳангида қуруққина гапирди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

6 *кўчма салб.* Исми жисмига тўғри келмайдиган; бирор маъно чиқмайдиган. *Қуруқ олим.* ▪ *Куролов данғаса эмас. Лекин ўта қуруқ одам, унда ирода деган гап йўқ.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. || *Клубда бу қадар совуқ, қуруқ кўринган бу одам шундай хушчақчақ, шундай гапга уста эканки, асти қўйинг.* А. Қаҳҳор, Қуюшқон. || *«Вой қуруғ-эй!» — ўзича ўйлаб қўйди Сирож.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

◆ **Аравани қуруқ** (*ёки* **қуруқ аравани**) **олиб қочмоқ** *қ.* **арава. Ўзини қуруққа олмоқ** (*ёки* **тортмоқ**) ўзини оқлашга уринмоқ, гуноҳсиз қилиб кўрсатмоқ. *Салим ҳам бутун айбни Йўлчига ағдариб, ўзини қуруққа тортди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚУРУҚДАН-ҚУРУҚ *рвш* **1** Ҳеч нарсасиз. *Тўйга қуруқдан-қуруқ борамизми?* ▪ [*Ҳайринисо Унсинга:*] *Вой бу нимаси, жиндайгина ўтиринг, чой қилиб келай, қуруқдан-қуруқ кетаверасизми?* Ойбек, Улуғ йўл. *Бу хўжайининг жуда худо урган одам экан .. Бугун кечаси бир амаллаб қочамиз. Қуруқдан-қуруқ-а?* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 Ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, дабдурустдан. *Қуруқдан-қуруқ «тиллани қайтариб бер» десак, қандай бўлар экан деб сўради подшо вазирдан.* «Латифалар». *Абдурасул .. ўзини қуруқдан-қуруқ катта, ё билармон қилиб кўрсатишни истамас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚУРУҚЛИК 1 қуруқ *с. белги оти. Ўтиннинг қуруқлиги. Бу ерда ҳавонинг қуруқлиги дарров билинди. Унинг қуруқлигини ҳамма билади.* ▪ *Қуруқ дўқ қуруқлигича қолаверибди. Эртасига бозорларда, самоварларда одамлар бир-бирларига кечаги ҳазил ҳақида гапириб кулишибди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Сувсиз, намсиз, қуруқ жой, ер. *«Белни узатинг!» Йигит белнинг сопини узатди, уни қуруқликка чиқарди.* Ойдин, Гулсанам.

3 *геогр.* Ер шарининг денгиз ва океанлардан ташқари қисми. *Дунёнинг уч қисми сув, бир қисми — қуруқлик.*

ҚУРУҚЧИЛИК Ёз қурғоқ келган, ёғин-сочин кам бўлган палла; қурғоқчилик. *Қуруқчилик бўлмайдиган районлар.*

ҚУРУҚШАМОҚ Қурушмоқ; қовжирамоқ. *Тилим қуруқшаб, томоғимни бадбўй бир дуд ачитди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Унинг лаблари қуруқшаган, кучли иситмада ёнган кишининг лабидай қорайган.* А. Қаҳҳор, Сароб. | Қуриб қотинқираб кетмоқ. *Иссиқда қуруқшаб ғарчиллаётган этигининг ғарчини пасайтириш учун оёқ учида юриб, харсангга яқинлашди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚУРУҒЛИҚ Қуриб битказилган, тикланган; тайёр. *Қуруғлик уй.* || *Дарвозалар ҳам қуруғлик.* ▪ [*Гулсанам*] *эшик орқасида қуруғлик турган ёрғучоққа жўхорини солди ва ўзича ғинғирлаб ашула айтиб, тегирмонни айлантира бошлади.* Ойдин, Мардлик — мангулик.

ҚУРЧ I *эск. айн.* **бронза.**

ҚУРЧ II Тиғиз, ниқ; заранг. *Курч ер. Курч бадан.*

ҚУРЧОҚ *диал.* Қўғирчоқ. *Курчоқлар мингбошисининг шопи синиб қолган экан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУРЧОҚБОЗ *диал.* Қўғирчоқбоз. *Ҳайдар курчоқбозни .. ҳамма танир эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУРШАЛМОҚ қуршамоқ *фл. мажҳ. н. Куршалган ёв қўшини таслим бўлди.* ▪ *Кирларнинг ёки бағиридаги йўлда шовқин-сурон билан ўрмалаб келаётган пўлат машина ҳар томондан югуриб келган болалар ва йигит-қизлар билан куршалди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ана, уч тарафи тоғлар билан куршалиб, жануби пахтазор далаларига уланиб кетган кўмкўк шаҳарча.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ҚУРШАМОҚ 1 Атрофлаб ўраб олмоқ, давра қуриб ўртага, қуршовга олмоқ; ўраб турмоқ. *Майдонни куршаган одамлар курашни томоша қилмоқда.* ▪ *Йигитлар Йўлчининг атрофини куршади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Жангчилар бўр билан номерланган вагонларга чиқишди. Одамлар ғувирлашиб вагонларни куршаб олишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Болалар яна битта-битта келиб, печка олдини куршадилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўтовни куршаган қамиш қўра тагида бир одам ётарди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Қишлоқ атрофини куршаб ётган тоғлар чўққиси симоб тус олиб, йилтирай бошлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | Қамал қилмоқ, қамалга олмоқ. *Душман дивизияси куршаб олинди.*

2 *кўчма* Қопламоқ, чулғамоқ, босмоқ. *Юракни ваҳима куршади.*

ҚУРШАТМОҚ қуршамоқ 1 *фл. орт. н. Атрофни девор билан куршатмоқ.*

ҚУРШАШМОҚ қуршамоқ 1 *фл. бирг. н. Ўликнинг эгалари атрофни куршашиб, баъзилари унинг бетларини силаб йиғлай бошладилар.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚУРШОВ 1 қуршамоқ *фл. иш оти.* **2** Атрофлаб ўралган, куршаб олинган ҳолат. *Комиссиядан чиққач Фотима йигитлар куршовида эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Тайгалар қуршови ичида бутун, Ажратиб бўлмасди кундузми ё тун?!* Шайхзода. *Ҳотам, Рокия, Турғун куршовида Валихўжа киради.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. | Қамал ҳолати; қамал. *Душманни куршовга олмоқ. Куршовда қолмоқ. Куршовни ёриб ўтмоқ.* ▪ *Бугун у санбатда экан, бирдан «бир батальон куршовдан чиқибди» деган гап тарқалди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 *кўчма* Қучоқ, оғуш (ҳис-туйғу, кечинма ва ш. к. ҳақида). *Равшан хола гоҳ кўнглини ёғдай эритиб, гоҳ оғир, дил тирнар ўйлар қуршовига берилиб хаёл суради.* С. Сиёев, Райҳон. *У [раис] қандайдир хаёл куршовида, калласида ниманидир пишитарди.* Й. Шамшаров, Раиснинг янги ташвиши.

4 Теварак, атроф. *Чаманзордир боғнинг куршови, чак-чак урар қувноқ булбуллар.* Шайхзода.

5 Атрофдаги муҳит, одамлар. *Характер жисм билан бирга айни бир вақтда туғилса ҳам куршов таъсирида вояга етади.* И. Раҳим, Ҳилола.

ҚУРЪА [*а*] **1** Тақсимланадиган ёки талаш бўлган нарсанинг кимга тегишини, навбатни, баҳсда ким ҳақ, ким ноҳақлиги ва ш. к.ни ҳал қилиш учун ташланадиган ёки олинадиган шартли белги; чек. *Қуръа ташлаб навбатни аниқламоқ.* ▪ *Совет кишисининг бир фазилати шуки, у қуръа ташлаш — фол очишга ўрганган эмас, чунки унинг эртаси, индини .. ўн йилдан кейини аниқ ва аёндир.* Ғ. Ғулом, Қуёш оиласига салом.

2 Фол; фараз. *Халқнинг тақдирини мунажжимларнинг қуръаларига қараб эмас, балки ақл-идрокнинг талабига кўра ҳал этмак зарур.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ҚУРЪААНДОЗ [*а+ф-т*] Қуръа ташлаб фол очувчи; фолбин. *Шунда бутун қуръаандозлар, мунажжимлар йиқилдилар.* «Гўрўғли».

ҚУРЪОН [*а*] Мусулмон динининг ақидалари ва қонун-қоидалари тўпламидан иборат бўлган, гўё худо томонидан юборилган китоб.— *Ёлғиз, ёлғиз битта китоб бор,— дўқ билан дейди Абдуллабой, у оллонинг китоби — қуръон.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қуръон оятлари қабристон ичида оғир оҳангда оқар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эшонхўжа қори қуръон ўқиб, Саврихон аяни ихлос билан чиллаёсин қилмоқда.* Ғайратий, Довдираш. **Хатм(и) қуръон** *қ.* **хатм. Қуръон тушириш** *айн.* **хатм(и) қуръон** *қ.* **хатм. Қуръон кўтармоқ** қуръонни гувоҳ қилиб қасам ичмоқ. *Ҳатто у учта талабани ҳужрасига олиб кириб, чет элга кетишга қасам ичирди — қуръон кўтартирди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚУР-ҚУР I *рвш* Вақти-вақти билан, гоҳо-гоҳо; ўқтин-ўқтин. *Тутқаноғи қур-қур тутиб туради.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҚУР-ҚУР II қур IV *с. такр. Қур-қур қилмоқ. Қур-қур сайрамоқ.* ▪ *Тўра чилимни қур-қур тортиб, киссасидан уч-тўрт тангани чиқариб унга узатди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУРҚУРАМОҚ «Қур-қур» овоз чиқармоқ; «қур-қур» сайрамоқ. *Узоқларда турналарнинг қурқураши эшитиларди, турналар бошида етакчиси учиб борарди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҚУРҒАМОҚ *диал.* Қуримоқ. *Навоий ўтказган ариқлар қурғаб, янги Навоийдан кутмоқдадир сув.* Ҳ. Олимжон, Чирчиқ бўйларида. *Бузилган қўрғончалар, қурғаган катта-катта чинорлар кўзга жуда хунук кўринади.* Уйғун, Турсуной. *Тўламат бўлса, лойгарчиликни баҳона қилди. Ҳаво очилиб кетса бир-икки кунда ер қурғаб қолади, ўшанда пичанни ташиймиз, деб пайт пойлади, тўйларда юрди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚУРҒОҚ 1 Ёғин-сочин кам бўлган ёки бўладиган; қуруқ. *Ўрта Осиёнинг қурғоқ иқлими. Эрта кўклам қурғоқ келди.*

2 Ўсимлик ўсиши, деҳқончилик учун сув, нам етарли бўлмаган; қурғоқчил. *Қурғоқ ерлар.*

3 *диал.* Қуриган, қуруқшаган, қуруқ. *Шимол .. экинсиз, жонсиз ётган қовжироқ ерлари, япроқлари сарғайган қурғоқ дарахтлари билан одамни ҳайратга солади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 *с. т.* Ер шарининг қуруқ қисми, қуруқлик.

ҚУРҒОҚЛИК 1 қурғоқ *с. белги оти. Ҳар икки кунда бир суғориладиган бу боққа баҳорнинг қурғоқлиги унча таъсир қилмаган эди.* Айний, Қуллар.

2 *айн.* **қурғоқ** 4.

ҚУРҒОҚЧИЛ Деҳқончилик учун сув, нам, ёғин-сочин кам бўладиган; камнам, камсув; сувсиз, қурғоқ. *Қурғоқчил дашт.* ▪ [*Қуйи Амударё райони*] *Ўзбекистоннинг энг қурғоқчил районидир.* «ЎзССРнинг иқтисодий географияси».

ҚУРҒОҚЧИЛИК Ёз қурғоқ келган, узоқ вақт ёғин-сочин бўлмай, экинлар сувсиз қолган палла; қуруқчилик. *Қурғоқчилик бўлмайдиган районлар. Қурғоқчиликка чидамли ўсимликлар.* ▪ *Бир йили қаттиқ қурғоқчилик бўлиб, экинлар куйиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚУРҒУР Бор бўлмагур, ўлгур, тушмагур (енгил койиш, таҳсин, ачиниш ва ш. к. ифодалайди). *Қурғур, шаҳматни жуда яхши ўйнайди-да!* ▪ *Далони қурғур жуда серқатнов жой экан.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Мирбадал уйни боплаб олибди. Ишига пишиқ, қурғур.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.— *Пи-ишт, башаранг қурғур! — кесак отди* [*Жонизоқ оқсоқол*]. С. Анорбоев, Оқсой. ‖ *Бу сўзларни қурғур кампир айтади. Қорахоннинг кўнгилни шодмон этади.* «Алпомиш».

ҚУСИЛМОҚ қусмоқ *фл. мажҳ. н.* [*Жамила:*] *Бераҳм бой, токайгача ғарибларни хун-бийрон йиғлатасан, бу тўкилган ёшлар, қусилган қонлар, бу тўрт деворлардан кўтарилган бу оҳу-зорлар сени ёқанедан тутмай қўймас.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ҚУСМОҚ 1 Ейилган-ичилган овқатни қайтариб ташламоқ, қайт қилмоқ. *Беморнинг кўнгли айниб, қусиб юборди.* ▪ *Ўзбек ойим жом ушлаган, Кумуш жомга ўқчиб қусар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қон қусмоқ** 1) қон ташламоқ. *Кечаси бир заёфатдан қайтиб, [бой] лахта-лахта қон қусди, азонга яқин жон берди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) *кўчма* қаттиқ азоб-машаққат чекмоқ, қийналмоқ. [*Салтонбу*] *тўққиз болани катта қилгунча қон ютиб, қон қусган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма с. т.* Олганини, ютганини қайтармоқ. *Қани, пулни қусиб қўйинг.* ▪ *Емоқнинг қусмоғи бўлади, домла. Бу дунёнинг ишларини жуда ҳам жўн билманг.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

◆ **Тупроқ (нам) қусибди** *с. т.* тупроқ нам тортиб, намиқиб, қорамтир тусга кирибди. *Ҳар гектар ерда бир кеча-кундуз сув оқиб, тупроқ юзаси қорайиб, деҳқон тили билан айтганда, «тупроқ қусди».* М. Назаров, Жилвон жилвалари. **Қозон қусибди** қозон деворларининг оксидланиши натижасида овқат қорайиб пишибди.

ҚУСТИРМОҚ қусмоқ *фл. орт. н. Нечанинг гул боғин айладинг вайрон, Нечани қустирдинг лахта-лахта қон.* Ғайратий.

ҚУСУР [*а*] Камчилик, нуқсон, айб; хато. *Унинг битта қусури — камбағаллиги.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кампир уйдан қусур тополмади. Уйлар бир-биридан гўзал, ёғ тўкилса ялагудек эди.* А. Исомиддинов, Ҳушёр кампир. **Қусурини босмоқ** (*ёки* **чиқармоқ**) камчилигини, ўрнини тўлдирмоқ, ҳиссасини чиқармоқ. *Бунинг қусурини бошқа экинларнинг .. устидан чиқарамиз, домулла!* Айний, Қуллар.

◆ **Падар(и) қусур** *қ.* **падар.**

ҚУСУРЛИ Камчилиги, айби, нуқсони бўлган; нуқсонли.

ҚУСУРСИЗ Камчилиги, айби, нуқсони йўқ; камчиликсиз, бенуқсон. *Мен улуғ совет оиламизнинг ва унда яшовчиларнинг путурсиз ва қусурсиз, ҳамиша соғ-саломат бўлишларини орзу қиламан.* Ғ. Ғулом, Қуёш оиласига салом.

ҚУСУҚ Қайт қилиб ташланган овқат, сафро ва ш. к. *Бу гал қусуқ бояги қатиқ аралаш кўкимтил ва сарғимтил нарсалар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУТ Бойлик, бахт. *Чақмоқ чақсин момақалдироқ, Майли кўкни қопласин булут, Шалоладай булутинг оппоқ, Ёғдиради сероблик ва қут.* Ю. Шомансуров. | Барака, самара.— *Ишимизга қут кираяпти. Машина колхознинг ёлғиз азамат уловигина эмас, ҳусни ҳам,— деди Ўктам.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Қути учди** (*ёки* **қочди**) 1) баракаси кетди, баракаси қочди. *Назр-ниёзларнинг ҳам қути учиб, ҳассасига таянган эшон билан бир яшашнинг қизиғи ҳам қолмади.* С. Аҳмад, Ҳукм; 2) *кўчма* қаттиқ қўрқди, қўрқиб, кайфи учиб кетди. *Шу пайт бир ўқ келиб дарахтга тегди-ю, унинг қуриган пўстлоғини шилиб кетди. Қутим учиб, ўзимни чангалзорга урдим.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ҚУТБ [*а*] **1** *геогр.* Ернинг фаразий айланиш ўқи билан ер сирти кесишган икки нуқтадан ҳар бири. *Жанубий қутб. Шимолий қутб.* | Ана шу нуқталар атрофидаги ер-жойлар. *Қутб доираси. Жанубий қутбда бир қанча илмий экспедиция текшириш ишлари олиб бормоқда.* **Қутб юлдузи** Ернинг Шимолий қутбига энг яқин ёруғ юлдуз, Қичик Етти Оғайнилардан бири; Олтинқозиқ, Темирқозиқ.

2 *физ.* Электр занжири ёки магнитнинг қарама-қарши икки томонидан бири. *Манфий қутб. Мусбат қутб.*

3 *кўчма* Бир-бирига мутлақо зид, қарама-қарши бўлган икки хил нарса, воқеа, ҳодиса ва ш. к.дан бири; қарама-қарши томон.

ҚУТ-БАРАКА, қуту барака Қут ва барака; бойлик, фаровонлик. *Фарғона! Меҳмондўст, бағри кенг макон, Қуту баракадир босган изларинг.* М. Жабборов.

ҚУТ-БАРАКАЛИ Қут ва баракали, қут ва барака келтирувчи. *Қут-баракали пахта хирмонлари.*

ҚУТБИЙ [*а*] Қутбга оид (*қ.* **қутб** 1). *Қутбий доира. Қутбий иқлим. Қутбий станция. Қутбий экспедиция.*

ҚУТБЛАНИШ *физ.* Ёруғлик ва электромагнитик тўлқинларнинг маълум текисликда қутблар бўйича тақсимланиш ҳодисаси. *Майдонга ўрнатилган диэлектрикда зарядларнинг силжиш процесси қутбланиш деб аталади.* «Физика».

ҚУТБЧИ Қутб экспедициясининг қатнашчиси; қутб станцияларида ишлаб, қутбни тадқиқот қилувчи киши. *Совет қутбчилари.*

ҚУТИ 1 Қулф-калитли кичкина сандиқча. *Ёшликдан бошлаб келин-ойиларинг сандиқларини, қутиларини тинтиб ўрганган Нури .. калити бурнида унутилган бир қутини очди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Хат, газета, сайлов бюллетени ва ш. к. ташлаш учун махсус ящикча. *Почта қутиси. Сайлов қутиси.* ▪ *Қизил алвонлар билан безатилган қутилар ёнига бирин-кетин сайловчилар яқинлашмоқда.* А. Мадумаров, Байрам тонги.

3 Ичига бир турдаги нарсалар жойланган ёки жойланадиган ҳар қандай яшик ёки коробка. *Гугурт қути. Папирос қутиси. Икки қути кўк чой.* ▪ *Аркашга икки қути конфет бер,* ▪

www.ziyouz.com kutubxonasi

деб буйруқ берарди Отахон. И. Раҳим, Чин муҳаббат. [*Нусратий*] *ёнидан қутисини чиқариб, папирос чекди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. | Ичига нарса солиб қўйиш ва сақлаш учун белгиланган ҳар қандай қопқоқли идиш. *Иш қути.* ▪ *Пулемёт бузилмаган, ҳатто янги лента ўтказилган, нарида ўқ солинадиган иккита металл қути ҳам турибди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Деворда ёғоч телефон қутиси, бурчакда эса телеграф аппарати олдида .. бир қиз ўтирарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

4 Йигирма грамм пилла қурти уруғи солинган махсус қоғоз коробка ва шу уруғдан чиққан ипак қурти. *Саттор-қул баҳорда қари-қартангларни йиғиб: «бекордан ҳамма безор, ҳеч бўлмаса бир қутигина қурт тутмайсизларми?» — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚУТИДОР 1 *эск.* Қути-қути пул-дунёси бўлган йирик бой; сармоядор. *Яна Ҳиротнинг донгдор қутидор боёнларидан бир нечасини .. қутиб туришганини кўрди.* Ойбек, Навоий.

2 *тар.* Қўқон хонлигида: олиқ-солиқлардан тўпланган пулларни қабул қилиб олувчи, сақловчи ва хон хазинасига топширувчи сарой амалдори.— *Ахир қутидор ҳам боорў одам-да,— деди биринчи киши.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУТИЧА *қути с. кичр. Гугурт қутича.* ▪ *Шу куни катта холасининг қутичасини титиб, Паст қўриқдаги шоликорлик ерининг васиқасини топиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи.

ҚУТЛАМОҚ Қувончли воқеа, байрам ва ш. к. муносабати билан кимсага ўзининг эзгу истакларини билдирмоқ, уни табрикламоқ, муборакбод этмоқ. *Янги йил билан қутламоқ. Ғалабангиз билан қутлайман.* ▪ *Хонқалик Нодир паҳлавон гурланлик кучли Қўчқор паҳлавонни йиқитди. Ҳамма гуркираб Нодир паҳлавонни қутлади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУТЛАНМОҚ *қутламоқ фл. мажҳ. н.*

ҚУТЛАШМОҚ *қутламоқ фл. бирг. н. Байрам билан бир-бирларини қутлашди.* ▪ *Саҳархез чумчуқлар бир-бирларини қутлашиб, чирқиллашади.* Қ. Мақсудов, Муҳаббат қўшиғи.

ҚУТЛИ *с. т.* Қутлуғ. *Оқ олтинни терган қўл Донгдор, қутли қўл бўлди.* Ҳабибий. *Нурга тўла, эркин, озод. Қутли уйинг муборак.* Ғ. Ғулом. *Унинг ёнида қадимона тикилган кенг, узун оқ шоҳи кўйлак (қутли кунда бурма кўйлак кийишни онаси ман этган), бошида байтлар ёзилган катта санама рўмол, оёқларида ипакдай майин гулдор маҳси.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚУТЛОВ 1 *қутламо фл. иш оти. Бир-биринг қутлов.*

2 Табрик; табрикнома. *Самимий қутлов.* ▪ *Тўй деганда кўз олдимизга оммавий шодлик, қўшиқ, музика, ўйин билан дўстлар хизмати, ёру қариндошлар қутлови, кексалар олқиши келади.* М. Алавия, Тўйларимиз ҳақида.

ҚУТ-ЛОЯМУТ, қути лоямут Кундалик тирикчиликка етарли овқат. *Ўриндан туришга, қут-лоямут қидиришга мажбур эдик.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚУТЛУҒ 1 Қут-барака, бахт келтирувчи; қут-баракали, бахтли. *Одамлар Худойқулни чин кўнгилдан табриклашди.— Ўҳў Худойқул, уст-бош қутлуғ бўлсин!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кумушбибининг қизларга берган жавоби эшитилар-эшитилмаслик эди: — Қутлуғ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *айн.* **муқаддас.** *Бу қон энг қутлуғ, энг муборак, энг соф қон.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚУТУЛИШМОҚ *қутулмоқ* 1—4 *фл. бирг. н. Улар асирликдан қутулишди.*

ҚУТУЛМОҚ 1 Қўнгилсиз, оғир, хавфли, ва ш. к. ҳолдан чиқмоқ, озод, халос бўлмоқ; ёмон киши, нарса ва ш. к.дан сақланмоқ. *Қасалликдан қутулмоқ. Ташвишдан қутулмоқ.* ▪ *Сен қутулдинг қайғу, ҳасратдан.* Ғайратий. *Колхозларинг дуруст бўлиб келаётипти: дамба қилиб тошқин балосидан қутулдиларинг, ариқ битай деб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Сақланмоқ, омон қолмоқ. *Бир ўлимдан қутулди. Қордан қутулиб, ёмғирга тутилмоқ.* Мақол. *Билдим дедим — тутилдим, билмадим дедим — қутулдим.* Мақол. ▪ *Сиз ўйлаган қадар осон эмас, афандим, гуноҳдан қутулиб кетишингиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Комил балони билади,— деб ўйлади ичида бек.— Менинг қорабайиримдан қочиб қутулди у тулки!* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Бўшаб чиқмоқ, бўшамоқ, озод бўлмоқ. [*Йўлчи*] *қамоқдан қутулиб чиқса, уни бир кўрсам.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Ташлаб, тарк этиб, барҳам бериб ёки воз кечиб халос бўлмоқ. *Чекишдан қутулди. Ёмон одатлардан қутулди.*

4 Зиммадаги иш, мажбурият, бурч, қарз ва ш. к.ни адо этиб ёки бирор баҳона қилиб ундан хориж, мусаффо бўлмоқ; бўшамоқ. *Қарздан қутулди. Колхоз планни тўлдириб, мажбуриятдан ҳам қутулди.* ▪ *Йўлчи аксар вақт, ишдан қутулгач, у* [*Қоратой*] *билан вақт кечирар, қайғусини, севинчини унга очар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.— [*Ўзбек ойим:*] *Ташқаригиздан Ойбодоқ қутулаёздими? —* [*Ҳожи:*] *Қутулиб қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 *с. т.* Туғмоқ (хомиладор хотин ҳақида). *Эсон-омон қутулсин, яхши жувон .. [деди Анзират].* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

♦ **Қўпдан қуён қочиб қутулмас** ҳамма аҳиллик билан баравар ҳаракат қилса, ҳар қандай иш ҳам битади, маъносидаги мақол. *Олимлар бирон йўлини топаётгандир-да, топмайдиган бўлса Аҳмедов акам айтмас эдилар. Олимлар ҳам колхоз бўлиб ишласа .. Қўпдан қуён қутулмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Қочиб қутулмайди** амалга ошмай, бажарилмай қолмайди. *Ёшлардан иш қочиб қутулмайди.*

ҚУТУЛТИРМОҚ *қутулмоқ фл. орт. н. Эски қадрдони уни мушкул аҳволдан қутултирди.* ▪ *Ой юзинг қора чиммат зулмидан қутултиргил.* Ҳамза.

ҚУТУРИШ 1 *қутурмоқ фл. иш оти.*

2 Ҳайвонларда ва одамда бўладиган, асосий белгиси сувдан қўрқишдан иборат оғир юқумли касаллик.

ҚУТУРИШМОҚ *қутурмоқ* 1—3 *фл. бирг. н. Денгизларнинг орқасидан оч қашқирдек олайишар. Уруш истар, қон исташар, Қутуришиб, яланишар* [*душманлар*]. Қ. Муҳаммадий.

ҚУТУРМОҚ 1 Қутуриш касалига йўлиқмоқ. *Қутурган бўри. Ит қутурса, эгасини қопади.* Мақол. ▪ *— Э, мусулмон, нега қопмайди, дейсиз, бу ит қутурган-ку, ахир ..— деди Тўқсонов ва дарров ёнидан қора тўппончасини чиқарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Жон-жаҳди билан, бор куч-имкониятини ишга солиб ёвузларча ҳаракат қилмоқ. *Белград атрофида бўлаётган жангда немислар қутуриб қаршилик кўрсатар эди.* Н. Сафаров, Дон.

3 *кўчма* Босар-тусарини билмай қолмоқ, ҳаддан ошмоқ. *Ихлосманд кўпайса, эшон қутурар.* Мақол. ▪ [*Ғофир:*] *Энди бу қутурган бой менинг хизматларимнинг эвазига менинг ёш жонимга жафо қилаётир, жафо!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

4 *кўчма* Зўр куч, шиддат билан юз бермоқ, содир бўлмоқ; авжига минмоқ, ғазабига олмоқ. *Бўрон қутурмоқда.* ▪ *Сув қутуриб келяпти, паромни чирпирак қилиб олиб кетади.* С. Аҳмад, Иқбол чироқлари. *Айрим жойларда ёнғин қутуриб, ўз ўлжасини катта иштаҳа билан ютмоқда.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚУТУРТИРМОҚ 1 *қутурмоқ* 1—3 *фл. орт. н. Бебилиска топилган ҳаром пуллар қутуртирган, ҳар хил номуносиб йўллар билан мансабга миниб олган айрим шахслар халқни худди Мирҳосилдай менсимай кўйишади.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан. *Совет жангчиларининг эгилмас ботир руҳи душманни бадтарроқ қутуртирди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Бировга қарши оёқлантирмоқ, гижгижламоқ, олкишламоқ; қутқу солмоқ. [*Дадавой:*] *Ёмон кўрадиган бўлса сизлар сабабкор. Халқни менга қарши қутуртириб юргансизлар.* Уйғун, Навбахор.— *Эй тўрам, ишбузуқи ўша,— деди навкар секингина* [*Полвонни кўрсатиб*],— *одамларни менга қарши қутуртиряпти.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУТУРТМОҚ *қутурмоқ фл. орт. н.*

ҚУТҚАЗИШМОҚ *қутқазмоқ фл. бирг. н.*

ҚУТҚАЗМОҚ *айн.* **қутқармоқ.** [*Қурбон ота:*] *Отамиз Ленинга минг-минг*

www.ziyouz.com kutubxonasi

раҳматки, ўзи азоб чекиб, бизларни азобдан қутқазди. А. Қаҳҳор, Тўй. *Отабек жавоб ўрнига Кумушнинг юзидан ўпди .. Кумуш ўзини қутқазиб ўрнидан турди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Дастёр бўлиб қолган қизлари, айниқса катта қизи Башорат уни [Онахонни] кўпдан бери рўзғор ташвишидан қутқазган.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚУТҚАРИЛМОҚ қутқармоқ *фл. мажҳ. н.* [*Отабекнинг*] *Мирзакарим ака билан қамалиб, осилишга ҳукм қилинганларида дор остидан қутқарилиш воқеаларини хотирлайсизми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУТҚАРИШ 1 қутқармоқ *фл. иш оти.* [*Хонзода:*] *Мақсадинг эринғни қутқаришми?!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Сақлаш, қутқариб қолиш ишлари. *Қутқариш чамбараги. Қутқариш бригадаси. Қутқариш қайиғи.*

ҚУТҚАРИШМОҚ қутқармоқ *фл. бирг. н.*

ҚУТҚАРМОҚ 1 Қўнгилсиз, оғир, хавфли ва ш. к. ҳолдан чиқармоқ, озод, халос қилмоқ; ёмон киши, нарса ва ш. к.дан сақламоқ. *Азобдан қутқармоқ. Хижолатдан қутқармоқ. Ўлимдан қутқармоқ. Шарманда бўлишдан қутқармоқ. Тилни тийган бошни қутқарар.* Мақол. ▪ *Кўп одамлар бу дарёнинг остида ер тишлади, кўплар гирдобга йўлиқиб, чўп ҳасдай гир-гир айланади: қўлини чўзиб, қутқар, дейди. Қайси мард уларни қутқарарди?* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бўшатмоқ, чиқариб олмоқ, озод қилмоқ. *Қамоқдан қутқармоқ.* ▪ *Отам билан онам: «Тоза шарманда бўлдик. Беш-олти йилга кестириб юборса, сени қандай қилиб қутқариб оламиз?»* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Халос, хориж қилмоқ. *Ичкиликбозликдан қутқармоқ. Қарздан қутқармоқ.*

ҚУТҚАРУВЧИ 1 қутқармоқ *фл. иш. оти.*

2 Халос қилувчи, озодликка чиқарувчи, халоскор. *Қутқарувчи куч. Қутқарувчи армия.*

ҚУТҚУ Ёмон ишга, йўлга ундовчи, оёқлантирувчи даъват; тескари ташвиқот; гижгижлаш.— *Менга қара, ҳой, Тўлаган,— деди Бўтабой ака унинг елкасига қўлини ташлаб,— яхши иш қилмаётибсан. Ирвогарларнинг ирвосига, муштумзўрларнинг қутқусига учмагин. Бир вақти келиб пушаймон бўласан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Солиҳбой:*] *Ана Холмат, менинг содиқ хизматкорим, ўзи камбағал, унга ҳам қутқу солган, йўлбосарликка чақирган.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ҚУЧМОҚ 1 Кучоқ орасига олиб, бағрига, кўкрагига босмоқ; қучоқламоқ. *Белидан қучмоқ.* ▪ *Кампир уни кўриб аввал ўзини йўқотиб қўйди, кейин бўйнидан қучиб, у юзидан, бу юзидан ўпди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт. *Яширай деб кўзда ёшини Қучиб олди қизнинг бошини.* Э. Раҳим. *Қудрат Викторни ётган жойида авайлаб қучди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

2 *кўчма* Ўраб, қамраб олмоқ, қопламоқ. *Россия, Россия, азамат ўлка, Эй осмон сингари бепоён Ватан, Тўлдирган чоқда ҳам жаҳонни нурга, Қуёш қуча олмас сени дафъатан!* Ҳ. Олимжон. *Қанот ёзган изғирик. Кучар юпун танларни.* Ғайратий. *Поёнини кўз илғамас, овоз қучмас мовий денгиз бугун ажаб осойишта.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. | Ўраб, чулғаб олмоқ, эгалламоқ, босмоқ (ҳис, туйғу ва ш. к. ҳақида). *Уни ширин хаёллар қучмиш.* ▪ *Оҳ, у дамлар! .. эсласам қалбимни қувонч, руҳимни шодлик қучади.* М. Жабборов, Севинч ёшлари.

3 *кўчма* Эришмоқ, қозонмоқ. *Ғалаба қучмоқ.* ▪ *Пахтакор диёримиз катта зафар қучди. Улкан «оқ олтин» карвони маррага етди.* А. Дадабоев, Қутлаймиз. *Йилларки, шон қучган бир лаҳзаси, Ҳар бири асрдан вазмин, мазмундор.* Э. Раҳим.

♦ **Ер(ни) қучмоқ** 1) ерга йиқилмоқ; ерга қапишиб қолмоқ. *Ваҳимага тушган генерал ханжарини ишга солмоқчи бўлганида, Мардонбек кекирдагига шундай мушт туширадики, тўти бурун ер қучиб қолади.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи; 2) ерга бағр бериб ётиб олмоқ. *Жангчилар бир зумда тарқалиб ерни қучдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас; 3) *кўчма* қабрга кирмоқ, ўлмоқ. *Ер қучса-да жисмимиз, Ўчмагайдир исмимиз.* Ё. Мирза.

ҚУЧОҚ 1 Эъзоз, ҳурмат юзасидан бировни бағирга олиш, босиш мақсадидаги қўл ҳаракати ёки ҳолати. *Ғуломжон, онасининг иссиқ қучоғидан бўшаб, секин ўрнидан турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *То у етиб боргунча Анзират хола туриб болани қучоғига олди ва силкитиб юпата бошлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Бегимхон қувониб кетди .. ўзини Бозоровнинг қучоғига ташлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Қучоқ очмоқ** (*ёки* **ёзмоқ, кермоқ**) 1) бағрига олиш, босиш учун қўлларини ёзиб кутармоқ. *Қиз қучоғини очса, йигит йўқ дейдими?* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Кўришгани қучоқ ёзиб келаётган кампирнинг уст-бошини кўриб [Шарофатнинг] заҳри бир оз тарқалди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) хурсандлик, шодлик билан кутиб олмоқ. *Зарбдор қурилишлар ёшларни қучоқ очиб қаршилайди.* ▪ *Сизлар билан қутлаб қучоғим Очай бугун навқирон йилга.* Ғайратий.

2 *кўчма поэт.* Оғуш, бағир. *Табиат қучоғида яйрамоқ. Бола уйқу қучоғида. У ширин хаёллар қучоғидан чиқолмас эди.* ▪ — *Қошкийди қишлоғимизга келсанг,— деди Комил кулиб.— Бизда халқ докторни жуда иззат қилади. Агар Тошкент қучоғидан айрила билсанг.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Мана сиз, фарзандларим, Ёшлигингиз забардаст. Мактаб — илм қучоғида, Ўсасиз ўқиб, яйраб.* Қ. Муҳаммадий. *Сувонжон эшикни куч билан очиб, ўзини бўронинг қучоғига отди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Икки қўлни ёйганда бир-бирига туташтирилган оралиқ (йўғонлик ўлчови сифатида). *Қучоққа сиғмайдиган дарахт.* ▪ *Папкани қучоқ элтмас бўлгунча сақлаб ўтиришдан мақсад нима эди?* И. Раҳим, Ихлос. | Шу ўлчовдаги нарса миқдори. *Икки қучоқ похол.* ▪ *Яхшиямки гугурт бор экан. Отам бир неча қучоқ хашак териб келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Бир қучоқ** 1) қучоққа сиғарли. *Бир қучоқ ўтин;* 2) *кўчма* анча-мунча, кўп, бир талай. *Бир оздан кейин комиссар уни чақириб, бир қучоқ хат топширди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚУЧОҚЛАМОҚ 1 Кучоқ орасига олиб бағрига тортмоқ, бағрига босмоқ; қучмоқ. *Севгилисини қучоқламоқ. Болани қучоқлаб ўпмоқ.* ▪ *Унсин .. акасини кўриш билан югуриб бориб, уни қучоқлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Ольга Петровна*] *қизгинани бир қўли билан қучоқлаб ўзига тортди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Тўлқин Ғани отанинг елкасига ёпишиб, бўйнидан маҳкам қучоқлаб олди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Умуман икки қўл орасига олиб ва бағир бериб маҳкам ёпишмоқ, икки қўли билан бағир бериб ушламоқ. *Дарахтни қучоқлаб олмоқ.* ▪ *Турсунбой қамиш капа олдида тиззасини қучоқлаб дарвеш қиёфасида ўтирарди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бечора она чидолмади, қабрни қучоқлаб уввос тортди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУЧОҚЛАТМОҚ қучоқламоқ *фл. орт. н. Болага коптокни қучоқлатиб қўймоқ.*

ҚУЧОҚЛАШИШМОҚ қучоқлашмоқ *фл. бирг. н. Икковлашиб қучоқлашишиб йиғлашдик.* Ҳ. Шамс, Уруш. *Иккиси ҳам чуқур самимият ва дўстлик ҳисси билан қучоқлашишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚУЧОҚЛАШМОҚ қучоқламоқ *фл. бирг. н. Дўстлар қучоқлашиб хайрлашди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Йўлчини қучоқлашиб базўр четга суришди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўзбек ойим Офтоб ойим билан саломлашиб қучоқлаша кетдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

♦ **Қучоқлашиб кўришади** бир-бирига жуда мос тушди; бир-бирига жуда ҳам хил тушди; йиғлаб кўришади.

ҚУШ Умуртқалиларнинг танаси пар ва патлар билан қопланган учишга лаёқатланган бир синфи; парранда. *Сув қушлари. Чўл қушлари. Ўрмон қушлари. Уй қушлари. Сайроқи қушлар. Қуш уясида кўрганини қилади.* Мақол. *Қуш тилини қуш билади.* Мақол. | Овга ўргатилган лочин, қарчиғай, бургут ва ш. к. йиртқич парранда зоти. *Қушга кетган киши қушни олиб келди. Овчилар отланишди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

♦ **Одам юрса оёғи, қуш учса қаноти куядиган жой** жуда иссиқ, одам-

www.ziyouz.com kutubxonasi

зод тоқат қилиб туролмайдиган иссиқ жой, чўли биёбон.

ҚУШБЕГИ *тар.* Амир ва хонлар саройида бош вазир ёки ҳуқуқи вазирга тенг бўлган йирик амалдор; ҳоким. *Қушбеги [бош вазир] ўрнидан туриб, супачадан тушиб келиб, арк дарвозасининг остонаси устида тик турди.* Айний, Эсдаликлар. *Азизбек Тошкентдан жўнатилди. Унинг ўрнига Кўқондан Нормуҳаммад қушбеги белгиланиб келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қушбеги калон** бош шикор беги (сарой амалдори).

ҚУШБОЗ Ов қушлари ёки сайроқи қуш боқиш, парвариш қилиш билан шуғулланувчи киши; қуш ишқивози. *Шу тўрик отга Муродхонни миндириб, қанча сипоҳи беклар ҳамроҳ бўлиб, қушбозлар олғир қушларни қўлларига қўндириб .. [йўлга тушди].* «Муродхон».

ҚУШБУРУН Ўрта қисми сал кўтарилган ёки учи ички томонга сал қайрилган бурун. *Доро I баланд бўйли, қушбурун чиройли одам эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. | Шундай бурунли киши.

ҚУШДАЙ, -дек 1 Қушга ўхшаш, қушга ўхшаб, қуш сингари. *У [Гулсум] шаҳарда камбағал аёллар ўқийдиган мактаб борлиги, у ерда ўқиган аёллардан ажойиб одамлар етишаётганини эшитар, ўша ерга қушдай учиб кетгиси келар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Самолёт ўқ еган йиртқич қушдай бир қанотини осилтириб зўрғатдан учиб борарди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Паға-паға таралар тутун, Қушдай сузиб борар паровоз.* Ё. Мирза.

2 *кўчма* Жуда енгил. *Қушдай чемодан.* ■ *Сидиқжон эртасига қушдай бўлиб турди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚУШЖИЙДА Жийданинг майда мевали ёввойи бир тури.

ҚУШНОЧ 1 *этн.* Саннаш, кўчирмачилик билан касал боқувчи табиб.

2 Каромат қилувчи, фол боқувчи, фолбин.— *Аёл мардуми қушночу мулла эшонга кўп ихлосманд бўлур,— деди момо Авазга.* «Зулфизар билан Авазхон».

ҚУШТИЛИ Юпқа хамирдан уч бурчак, тўрт бурчак ёки ромб шаклида кесиб ёғда пиширилган овқат. *Ўғилжон хола ошхонада зўр бериб қуштили пиширарди.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ҚУШТОМОҚ *анат.* Кекирдакнинг ютинганда ҳаракат қилиб кўриниб турадиган бўртиғи; кекирдак олмаси.

ҚУШХОНА I Уй қушлари боқиладиган хона, жой. *Орадан икки-уч соат ўтказиб, яна қайтиб қушхонага кирдим, сипоҳи қушлар ҳали ҳам ўтирган қўндоғидан тушмай, овқатга терс қараб ўтирар эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚУШХОНА II *с. т.* Кушхона. *Қушхонада қон ялаб, Сизни кутар қассоблар.* Ҳамза.

ҚУШЧА қуш *с. кичр. Тўймай ўйнар шўх қушчалар Тоза ҳавода.* Ғайратий.

ҚУШЧИЛИК Қуш, парранда боқиш ва етиштириш; паррандачилик.

ҚУШҚАРОҚ Чиғириқнинг ҳаракат узатувчи тишли қисми.

ҚУШҚЎНМАС Майда тиканли ёввойи ўт.

ҚУЮВ қуймоқ *фл. иш оти. Металл қуюв. Қуюв цехи.*

ҚУЮВЧИ Эритилган металлни қолипларга қуйиб деталь ёки буюм тайёрловчи ишчи, мутахассис.

ҚУЮЛМОҚ 1 Суви, суюқлик қисми камайиб, қуюқ ҳолга келмоқ, қуюқлашмоқ. *Мастава қайнайвериб, қуюлиб кетибди. Мураббо анча қуюлиб қолибди.*

2 Бир ерга кўп миқдорда йиғилмоқ, тўпланмоқ; йиғилиб, тўпланиб қалинлашмоқ. *Туман тобора қуюлмоқда.* ■ *Бу булутлар .. тобора қуюлиб, қорайиб бормоқда.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 *кўчма* Ўзини тутиб, қўлга олиб оғир, вазмин бўлиб қолмоқ, енгилтакликдан қутулмоқ. *Қариб қуюлмаган, ачиб суюлмаган.* Мақол. ■ *Техникумда ўқиб юрганимда [Алижон] кунига йўлимни тўсарди, ўлдим-куйдим деб нақ ҳоли-жонимга қўймасди. Кўнглим-да, бола-чақалик бўлиб қуюлар деган эдим.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.— *Қанақа қилиқ бу? Қартайсангиз ҳам қуюлмайсиз,— деб жеркиб берди бувим.* Ҳ. Назир, Яхши исм.

ҚУЮЛТИРМОҚ қуюлмоқ 1, 2 *фл. орт. н. Мураббони қайнатиб қуюлтирмоқ. Мошхўрдани ун чалиб қуюлтирмоқ.* ■ *Чирилдоқларнинг майин мусиқаси ҳаммаёқни тўлдирган, гўё кечанинг ўзи куйлайди. Лекин бу мусиқа жимжитликни бузмас, балки уни қуюлтирарди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚУЮН 1 Қаттиқ уюрмали шамол; уюрма, довул. *Осмон билан туташиб кетган қуюн ер бағрини қиртишлаб, хас-хашак борми, чанг-тўзон борми — ҳаммасини учириб, айлана-айлана тобора кўкка интиларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Қоп-қора қуюн кўкка кўтарилиб атрофга сап-сариқ сағиз ташлади.* И. Раҳим, Тақдир. *Ҳозир тунми ёки кўкни тупроқ қуюнлари қоплаганидан шундай қоронғими — билиб бўлмайди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Шиддатли ёғин; тўфон. *Тўсатдан дераза қоронғилашиб, чақмоқ чақди, момақалдироқ даҳшатли гулдиради. Қуюн қуя бошлади.* И. Раҳим, Ихлос. *Кучли портлашдан сўнг қуюндай ўқ ёғдириб турган душман пулемётининг уни бирдан ўчди.* А. Раҳмат, Қаҳрамоннинг туғилиши.

ҚУЮШҚОН Эгар силжимаслиги учун отнинг думи остидан айлантириб эгарга бириктириладиган, кўпинча турли безаклар қадалган қайиш. *Отнинг эгар қоши тилладан, ёлига кумуш тангалар, қуюшқонига эса садафлар тақилган.* Ж. Шарипов, Хоразм.

♦ **Қуюшқондан ташқари** йўл қўйилиши мумкин бўлган, белгиланган чегарадан ташқари; белгили талаб, одоб-ахлоқ, норма ва ш. к. доирасига сиғмайдиган; ножўя. *Қуюшқондан ташқари иш. Қуюшқондан ташқари чиқмоқ.* ■ *Ҳаққул ота энди ўйлаб-ўйлаб, ўзининг қуюшқондан ташқари ҳаракат қилганини сеза бошлади.* Ҳ. Назир, Сув гадоси. **Қуюшқондан чиқмоқ** чегарадан чиқмоқ. *Бу Умматалининг иззат нафсига тегди: «Аъзамжон қуюшқондан чиқманг!»* [деди]. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. **Қуюшқони тор келди** нима қилишини билмай қолди, дўпписи тор келди.— *Янгилик! Янгилик! — деди Юрьев қувониб.— Генерал Шмидтнинг қуюшқони тор келиб қолганга ўхшайди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚУЮҚ 1 Суюқ қисми, суви нисбатан оз бўлган, унчалик тез оқиб кетмайдиган. *Қуюқ қиём. Қуюқ қаймоқ.* ■ *Қилич чопган чеккадан Қуюқ қон сиртга отар.* Ғ. Ғулом.

2 Таркибидаги эриган модда нисбатан кўп. *Қуюқ чой. Қуюқ хлорли эритма.*

3 Тўқ; тўққа мойил (ранг-тус ҳақида). *Бегимхон ғўзадан бошини кўтариб, қуюқ ўсмали қошларини чимириб, бобиллаб берди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Холмуроднинг юзига қуюқ қизиллик югурди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Чайланинг тепасида Темир қозиқ юлдузи қуюқ кўкка бўялган чиройли капалакдай қанот қоқарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

4 Бир-бирига яқин жойлашган; қалин, зич. *Қуюқ қамишзор. Қуюқ соя. Барглари қуюқ қайрағоч. Қуюқ қора қош. Ёли қуюқ эшакдан яғир бўлган от яхши.* Мақол. ■ *Қайиқ қуюқ қамиш орасига кириб йўқолди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Унинг қуюқ жингала киприк остидаги тим қора кўзлари бир нуқтага тикилган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Кўп миқдорда бир ерга тўпланиб, зичлашиб қалин қатлам ҳосил қилган; нариги томонини кўриб бўлмайдиган, қалин. *Қуюқ туман.* ■ *Ер ёриғидан бир бочка нефтга ўт кетгандай тим қора, қуюқ тутун осмонга ўрлаб чиқибди.* Ғ. Ғулом, Насриддин афанди ва шайтон алайҳиллаъна. *Уй ичини қуюқ қоронғилик босди. Ташқарида шамол ғувиллади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Улар кечки қуёшнинг қуюқ ёғдуси остида жимирлаган қишлоққа кириб келишар экан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 *кўчма* Тўкин-сочин, мўл, сероб. *Қуюқ дастурхон. Қуюқ зиёфат.* || *Қуюқ меҳмон қилмоқ.* ■ *[Афанди] совғани хонга манзур қилиб, қуюқ инъом олиб, ўрдадан чиқиб кетди.* «Латифалар». | Такаллуф билан тўла, дил сўзларига бой; самимий. *Қуюқ салом. Қуюқ суҳбат.* || *Қуюқ сўрашмоқ.* ■ *Ҳожи бобо хизмат ҳақларим учун .. тўрт сўм пул, унинг устига қуюқ дуо қиладиган бўлди.* Ғ. Ғулом,

www.ziyouz.com kutubxonasi

Шум бола. *Беқасам кийган, юпқа эгилиб турган тахтадеккина бу одам қуюқ саломлашиб, аҳволни гапира кетди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

7 *кўчма* Мазмунга бой, сермазмун. *А. Қаҳҳор ортиқча сўз ва иборалар ишлатмасликка, асар тилини қуюқ, маъноли қилишга интилган.* «Ўзбек совет адабиёти». || **Гапнинг қуюғи** *с. т.* гапнинг энг қизиқ, энг керакли ёки лўнда жойи. *Ў* [*Ҳошимжон*] *«кейинги сўзга чиққанлар албатта менинг тарафимни олади» деб ўйлаган эди. Йўқ, гапнинг қуюғи кейин чиқди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ҚУЮҚЛАШМОҚ **1** Қуюқ тортмоқ, қуюқ ёки қуюқроқ бўлмоқ, қуюлмоқ. *Мастава қайнайвериб қуюқлашиб кетибди. Мураббо қуюқлашиб қолибди. Асал совуқда қуюқлашди.*

2 Ўткирроқ, аччиқроқ бўлмоқ. *Эритма қуюқлашиб кетибди.*

3 Тўққа мойиллашмоқ, тўқ ёки тўқроқ тус олмоқ. *Барглариниг ранги анча қуюқлашди.*

4 Қалин тортмоқ, қалин ёки қалинроқ бўлмоқ, қалинлашмоқ, зичлашмоқ. *Кунлар исиган сари кўкатлар ҳам қуюқлашар, ўсиб улғайиб, чиройига чирой қўшарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Поезд юришини тезлатган сайин оқ бадан қайинлар, азим қарағайлар қуюқлашиб, ям-яшил қалин ўрмонлар бошланди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

5 Кўп миқдорда бир ерга тўпланиб, зичлашиб қалин қатлам ҳосил қилмоқ, нариги томонидаги нарсани кўриб бўлмайдиган ҳолга келмоқ, қалинлашмоқ. *Туман қуюқлашди. Тутун тобора қуюқлашиб кўтарилмоқда.* ▪ *Оқшом зулмати нафас сайин қуюқлашиб, баҳайбат қоп-қора қанотларини уфқлар устига тез ёйиб келмоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эрталабдан бери кезган булутлар кечга томон қуюқлашиб, осмонни текис қоплади.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. *Қоронғилик, Гулнорнинг қайғуси каби, қуюқлаша борди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 *кўчма* Тўкин-сочин, мўл ёки сероб бўлмоқ. *Зиёфат қуюқлашди.* | Такаллуф сўзлари билан тўлмоқ; яқинлик, самимийлик касб этмоқ. *Уларнинг салом-аликлари қуюқлашди.* | Самимий тус олмоқ ва қизғинлашмоқ. *Суҳбат тобора қуюқлашди.*

7 Чуқур мазмун касб этмоқ, чуқурлашмоқ. *Хат фронтда улуғ иш .. эскирган сари маъноси қуюқлашади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚУЮҚЛАШТИРМОҚ **қуюқлашмоқ** 1—5 *фл. орт. н.* *Ун чалинса овқатни қуюқлаштиради. Совуқ асални қуюқлаштиради. Салом-аликни қуюқлаштирмоқ. Фикрни қуюқлаштирмоқ.* ▪ *Узун қиш туни қора пардасини энди қуюқлаштиран бўлса ҳам, «Унсия»да улуғвор, файзли, маъноли бир сукунат ҳукм сурарди.* Ойбек, Навоий.

ҚУЮҚ-СУЮҚ **1** Қуюқ ва суюқ овқат(лар). *Меҳмонлар учун мева-чева, қуюқ-суюқ тортилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма с. т.* Бир хил бўлмаган, ҳар хил, турлича. *У .. ўтирганлар билан, уларнинг амал ва даражаларига қараб, қуюқ-суюқ кўришиб чиқди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ҚУ-ҚУ **1** *тақл. с.* Товуқ, мусича ва ш. к. қушларнинг узуқ-узуқ товушлари ҳақида. *Қайлардадир ғуррак овози, мусичанинг «қу-қу»си эшитилади.* Ҳ. Шамс, Оқпадар.

2 *бол.* Қуш; товуқ. *«Қу-қу» ушлаб бераман деб, болани юпатмоқ.*

ҚУҚУЛАМОҚ «Қу-қу» деган овоз чиқармоқ (товуқ, мусича ва ш. к. қушлар ҳақида).

ҚУҚ-ҚУҚ *айн.* **қу-қу.**

ҚЎБИЗ Қисқа дастали, пардасиз, ғижжакка ўхшаш чолғу асбоби. *Қўбиз чалмоқ.* ▪ *Мана тоғ ён бағирларида чалинган қўбизнинг нозик, ёқимли куйлари эшитилмоқда.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚЎБИЗЧИ Қўбиз чалувчи созанда. | Қўбиз чалиб достон айтувчи бахши.

ҚЎЗИ **1** Қўйнинг ёшига етмаган боласи; умуман қўйнинг боласи. *Ўнгроқда, яшил тепа устида қўйлар, қўзилар, эчкилар ўтлаб юрибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Чироғим, сендан олдинги зоотехник ҳам худди шундай деб қўзиларни совлиқлардан ажраттирмаган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *(1-ш. эгалик ф-да)* Болаларни эркалатиб мурожаат этиш формаси; қўзичоғим.— *Кел, қўзим! — ҳар вақтдагича мулойим қарши олди чол.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Насиба:*] *Алла, алла .. Алла, қўзим, алла.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ҚЎЗИВОЙ, қўзивой тарвуз Тарвузнинг йирик, ширин нави. *Меҳринисо пайкал оралаб, битта қўзивой тарвуз кўтариб чиқди.* С. Абдулла, Иқбол.

ҚЎЗИДУМБА Қалпоғи оқ қўнғир тусли, еса бўладиган қўзиқорин.

ҚЎЗИЛАМОҚ I Туғмоқ, тўлламоқ (қўй ҳақида). *Қўзилаган қўйларни парваришлаш. Қўйлар қўзилайдиган пайт.*

ҚЎЗИЛАМОҚ II Донадор ҳолга келмоқ; дона-дона, қумоқ-қумоқ бўлиб турмоқ. *Қўзилаб турган тупроқ.* ▪ [*Аширмат*] *.. катта тарелкада қўзилаб турган олтиндай саримойни ўз олдига тортди.* Ойбек, О. в. шабадалар. [*Қовун*] *қарс ёрилиб кетди — эти оппоқ, қўзилаб турипти, уруғи бўлса сап-сариқ.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

ҚЎЗИЛАТИЛМОҚ **қўзилатмоқ** *фл. мажҳ. н.* *Ҳамма совлиқ қўйлар қўзилатилди. Қўйлар қўзилатиладиган далалар чўпонлар бригадасига бириктириб қўйилди.*

ҚЎЗИЛАТМОҚ **қўзиламоқ** I *фл. орт. н.* *Қўйларни қўзилатиш. Қўзилатиш кампанияси.*

ҚЎЗИМОҚ Яна қайта юз бермоқ, содир бўлмоқ, қўзғамоқ, қайталамоқ, тутмоқ. *Дарди қўзиди. Ғайрати қўзиди.* ▪ *Тўқсоновнинг мерганлик ҳаваси қўзиб, дарров Дадабойнинг елкасидан сочма милтиқни олди-да, типирчилаётган итни бир отишда тамом қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мастликданми ё ҳақиқатан ҳам асаби қўзиб кетдими, ҳар ҳолда унинг қовоқлари пирпираб учиб, кўзлари олакула бўлиб кетди.* Н. Фозилов, Оқим. [*Ҳамида*] *қўл чўзса етгундай жойда бекиниб ётган акаси билан Мунавварни кўрмади. Мунавварнинг шайтони қўзиб: «Этагидан торт»,— деди Йўлдошга.* С. Анорбоев, Меҳр.

ҚЎЗИЧОҚ **1 қўзи** *с. кичр.*

2 Қўйнинг эмадиган боласи. [*Тошқин*] *янги туғилган қўзичоқдай зўрға оёқ узра турган колхоз учун катта хавф туғдирар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Оташ кўзли, Қўнғир юнгли қўзичоқсан, Майса узра ирғишлайсан, ўйнайсан.* З. Диёр.

3 *(3-ш. эгалик ф-сида)* Болаларга эркалатиб мурожаат этиш формаси. *Сен хафа бўлсанг, мен ҳам хафа бўламан-да, қўзичоғим.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚЎЗИҚОРИН Споралардан кўпаядиган, хлорофилсиз, тубан (тузилиши содда) замбуруғ ва унинг еса бўладиган бир тури. *Биринчисига қўзиқорин солинган картошка шўрва, .. учинчисига бир кружкадан сут тарқатди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚЎЗИҚУЛОҚ *айн.* **шовул** I.

ҚЎЗОҚ Дуккакли ўсимликларнинг дони турадиган пўсти; қовзоқ. *Ловия қўзоғи.*

ҚЎЗҒАЛИШМОҚ **қўзғалмоқ** 2—4, 6 *фл. бирг. н.* *Меҳмонлар қўзғалишди.* ▪ *Келинлар ўрин солиш учун қўзғалишди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Жангчилар ҳам якбора ўринларидан қўзғалишдилар.* Мумтоз, Машқ. *Сафар бўзчининг ҳурмати учун лоақал қимир этмаган беклар ҳам мулла Абдураҳмоннинг истиқболига қўзғалишдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚЎЗҒАЛМОҚ **1 қўзғамоқ** 1, 2, 4 *фл. ўзл. ва мажҳ. н. айн.* **қўзғамоқ** 1, 2, 4. *Унинг эски дарди яна қўзғалди. Бу ҳақда яна гап қўзғалди. Масала қўзғалди.* ▪ *Адолат буларнинг ҳаммасини бир-бир ўйларкан, қалбида Усмонжонга нисбатан илиқ бир ҳиснинг қўзғалганини сезиб, ўз ҳаёлидан ўзи уялиб кетди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Мен ҳам шуларга суқланиб қарадим. Орзу ҳисларим баттар қўзғалиб кетди.* Ойдин, Фонарь тагида. *Кўпдан унутилган хотиралар яна қўзғалди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Ўрнидан турмоқ ёки силжимоқ. *Саидий кетишга қўзғалганда Салимхондан бошқа ҳеч ким парво қилмади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Мулла Алимқул эшикдан кириб келган меҳмон билан кўришиш ва ўз тафтдаги кўрпачадан жой бериш тараддудида аста ўрнидан қўзғалди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Жўнамоқ, бирор ёққа бормоқ, кетмоқ. *Бу ердан қўзғалма!* ▪ *Унинг бу галги*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Марғилон йўлига қўзғалиши ортиқча бир оғирлик билан, иккиланиш билан ўралган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Совет розилигини олмай туриб, полк қўзғалмайди.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Аҳмад Ҳусайн яна бир неча кун уйдан қўзғалмади. Унинг эрмаги ёлғиз китоблар бўлди.* Ойбек, Нур қидириб.

3 Турган жойидан жилмоқ, силжимоқ, сурилмоқ ёки силжитилмоқ. *Стол ўрнидан қўзғалганга ўхшайди. Жавон жуда оғир экан, жойидан сира қўзғалмади. Поезд қўзғалди.* ▪ *Десант ортилган паром қўзғалганда Днепр чайқалди.* Н. Сафаров, Тилсимчилар. *Машина қўзғалди, қўзғалди-ю, ўн-ўн беш қадам юрмасдан, бирдан эшиги очилди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

4 Турган жойида тебранмоқ, силкинмоқ, қимирламоқ. *Қўрбоши тиззаси устига кўндаланг қўйилган қиличининг икки тарафидан босиб бир қўзғалаб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Машҳадий кичкина гавдаси билан енгилгина қўзғалиб, .. бошини чайқади.* Ойбек, Навоий.

5 Бошланмоқ, кўтарилмоқ; ҳаракатга келмоқ. *Пўртана қўзғалди.* ▪ *Шамол қўзғалган, томлардаги, йўлкалардаги қорларни тўзитиб деворларга, дераза-ларга урар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

6 *кўчма* Бирор кимса, тузум ва ш. к.га қарши ҳаракатга келмоқ, исён, ғалаён қилмоқ. *Гоҳ у қишлоқда, гоҳ бу қишлоқда камбағаллар қўзғалиб, бойларнинг ғарамларига .. ўт .. қўйишар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ёвга қарши қўзғалади Москва, Шаҳар кечган тинчлик, ором баҳридан, Ҳар ерда бор бир улуғвор нишона Москванинг ғазабидан, қаҳридан.* Ҳ. Олимжон.

7 *махс.* Бирор ҳаракат ёки таъсирга жавобан ҳаракатга келмоқ, ўз фаолиятини кўрсатмоқ. *Одатда мускул нерв воситасида қўзғалади.*

ҚЎЗҒАЛТИРМОҚ **қўзғалмоқ** 1—4, 6, 7 *фл. орт. н.*

ҚЎЗҒАЛУВЧАН **1** Тез, осон қўзғаладиган, қўзғатиб бўладиган.

2 Бирор таъсирга жавобан тез ҳаракатга келадиган. *Қўзғалувчан мушаклар.*

ҚЎЗҒАМОҚ **1** Яна қайта юз бермоқ, содир бўлмоқ, қўзимоқ, қайталамоқ, тутмоқ. *Унинг касали қўзғади. Эски дарди қўзғаб қолди. Юрагида ғазаб қўзғади. Ғайрати қўзғади. Асаби қўзғади.* ▪ [*Она:*] [*Насибани*] *формада олиб бора кўрма, формани кўриб ЗАГС мудирининг жини қўзғамасин тағин!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Ғуломжон ҳокимни кутгани бормади. Унинг келишини эшитгандан бери нафрати қўзғаб, ўзини қўйгани жой тополмай қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Юзага келтирмоқ, пайдо қилмоқ, уйғотмоқ, туғдирмоқ; ҳаракатга, жўшга келтирмоқ; қўзғатмоқ. *Бировнинг юрагида адоват қўзғамоқ.* ▪ *Оқар сувлар кўнгилда Беҳад севинч қўзғайди.* Т. Тўла. *Мусулмонқул ўз ғарази йўлида орада йўқ низоларни қўзғаб, куёви Шералихонни ўлдирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу манзара ўқдай санчилиб, Ёв дилида қўзғади ғамни.* Э. Раҳим.

3 *кўчма* Янгиламоқ, тикламоқ, эсга солмоқ (унутилган дард, алам, яра ва ш. к. ҳақида). *Жоним — дўстим, мени асло қўзғама, Биродар аламим кўпдир, сўрмагин!* Эргаш шоир. *Менинг дардим қўзғайберма, Оққизжон, Ошиқда бўлмайди манзил ҳам макон.* «Равшан».

4 *кўчма* Ўртага қўймоқ, ташламоқ, кўтариб чиқмоқ, бошламоқ; ковлаштирмоқ. *Масала қўзғамоқ. Гапни қўзғасанг гап чиқар.* Мақол. ▪ — *Жаноб уламолар! — деди Фозилҳақ Азизулхон тоқатсизланиб, беҳуда гапларни қўзғамоқнинг асло ҳожати йўқ.* Ойбек, Нур қидириб.

ҚЎЗҒАТИЛМОҚ **қўзғатмоқ** *фл. мажҳ. н. Сейф аранг қўзғатилди.*

ҚЎЗҒАТМОҚ **қўзғамоқ** *фл. орт. н. Эски дардни қўзғатмоқ. Гап қўзғатмоқ. Жанжал қўзғатмоқ.* ▪ *У кетатуриб, трактор-ни жойидан қўзғатмасликни қаттиқ тайинлади.* Ж. Сейтназаров, Тиллахоннинг қувончи. *Най садоси хаёлини ҳар қаёққа олиб кетар, аллақандай умид орзуларни қўзғатар эди.* М. Алавия, Севинчларим.

ҚЎЗҒОВЧИ **1** **қўзғамоқ** *фл. ш. оти.*

2 Бирор ҳодисани юзага келтирувчи сабаб, омил. *Касаллик қўзғовчи микроб.*

ҚЎЗҒОЛОН Бирор ижтимоий тузум, ҳукмрон синф ва ш. к.га қарши кўтарилган оммавий ҳаракат; исён, ғалаён. *Миллий озодлик қўзғолони. Қуролли қўзғолон. Қўзғолон кўтармоқ. Қўзғолон қилмоқ. Қўзғолонни бостирмоқ.* ▪ [*Йўлчи*] *оломон билан янги шаҳарга чиқиб, бош ҳоким маҳкамаси олдида қўзғолонни авжлантиришни ўйлаган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚЎЗҒОЛОНЧИ Қўзғолон қатнашчиси, иштирокчиси. *Йўлчи Ҳадра томонга оқаётган қўзғолончилар олдига тушиб .. чопа кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚЎЙ **1** Гўшт, жун, сут ва мўйна олиш учун боқиладиган, жуфт туёқли сутэмизувчи уй ҳайвони. *Думбали қўй. Думли қўй. Майин жунли қўй. Қоракўл қўйи. Ҳисор қўйи. От боққан улоққа, қўй боққан қўноққа.* Мақол. *Семиз қўйнинг умри калта.* Мақол.

2 Мучал йил ҳисобида саккизинчи йил номи; гўспанд. *Унинг йили — қўй.* **Қўй йили** мучал йил ҳисобида саккизинчи йил (қ. **мучал**). *Мен қўй йилида туғилганман.*

◆ **Қўй кўз** 1) жигар ранг кўз. *Эшоннинг безрайган қўй кўзлари муздек совуқ сочаётганга ўхшайди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) шундай кўзли киши. **Қўй мизож** (*ёки* **мижоз**) *с. т.* ювош, мулойим, мўмин-қобил. *Қутидордек қўй мижоз бир одамнинг бундай зўр ишга аралашганлигига ақл бовар қилмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қўй оғзидан чўп олмаган** ҳеч кимга озор бермайдиган, жуда ҳам беозор. *Биламан, мингбоши менга ҳозирча эҳтиёт бўлиб, ўзини қўй оғзидан чўп олмаган, жуда ювош ва содда қилиб кўрсатиб сўзлаяпти.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ҚЎЙБОШ Қовун навларидан бирининг номи.

ҚЎЙДИРМОҚ **қўймоқ** 1—3, 7, 9, 10, 12, 14—18, 20—27 *фл. орт. н. Қўшимча стул қўйдирмоқ. Тиш қўйдирмоқ. Ўртага кишди қўйдирмоқ. Кўл қўйдирмоқ.* ▪ *Дўсти афандининг олдига овқат қўйдирди.* «Латифалар». *Аммо [у] кундошини қўйдириб юборцига муваффақ бўлган эмас.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Асқар понсад .. эгаси қизил соқчилар билан кетган ҳамма уйларга ўт қўйдирипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚЎЙДИ-ЧИҚДИ *с. т.* Хотин қўйиш ва эрдан чиқиш, никоҳни бузиб бир-биридан ажралиш. *Эр-хотин қўйди-чиқди бўлишибди.* ▪ *Оилавий муносабатларни ҳал этишни ҳар бир кишининг ўзига ҳавола қилинса, менимча, қўйди-чиқди ҳам, оиладаги ноўрин аччиқ-аразлар ҳам йўқолган бўлур эди.* С. Қароматов, Тоғ гўзали. [*Сухсуров:*] *Хотиним хафа бўлса ҳам, қўйди-чиқдига борсак ҳам кечирмайман!* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

ҚЎЙИЛМОҚ **қўймоқ** 1—7, 10, 12, 14—18, 20, 21, 23, 24, 27, 30 *фл. мажҳ. н. Бурчакка стол қўйилди. Деворга шоти қўйилди. Ўчоққа ўт қўйилди. Аризага қўл қўйилди. Тартибсизликка йўл қўйилмайди. Сурат деворга осиб қўйилди.* ▪ *Курси устига дастурхон ёзилиб, мева-чева тўла патнис қўйилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Аризада сизга учта сиёсий айб қўйилди..* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Бу масала жуда тўғри ва ўз вақтида қўйилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚЎЙИН (3-*ш. бирл.* қўйни) **1** Кўкрак ва уни ёпиб турган кийим орасидаги жой. *Дафтарларини қўйнига солди. Қўйнига тиқди. Қўйнида нони борнинг қорни тўқ.* Мақол. ▪ *Бўтабой қўйнидаги газеталарни олиб отбоқарга берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Уста Олим*] *қўйнидан мактубларни чиқариб, биттасини қутидорга узатди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қўйин дафтари** чўнтакда олиб юриш учун мўлжалланган кичкина ёзув дафтари; чўнтак дафтар, ён дафтар. *Шоир шошиб ёнидан қўйин дафтари билан қалам чиқарди.* А. Қаҳҳор, Картина. **Қўйин чўнтак** кийимнинг кўкрак устидаги ички томонига тикилган чўнтак, кўкрак чўнтак. *Райҳонбиби никоҳ қоғозини олиб қўйин чўнтагига суқди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Қучоқ, оғуш. *Табиат қўйнида яйрамоқ. Она қўйнига кирмоқ.* ▪ *Анзират холанинг қўйнида ётган бола тўсатдан қичқириб юборди.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ботирали деразадан сакраб чиқиб, боғ қўйнига отилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Нормат блиндаж тепасига чиқиб, зулмат қўйнига қаради, диққат билан қулоқ солди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Қўйнини пуч ёнғоққа тўлдирмоқ** қ. **ёнғоқ.**

ҚЎЙИНГКИ *кирш с.* Қўйингчи, боринги.

ҚЎЙИНГЧИ *кирш с.* Қисқа қилиб айтганда, қисқаси, хуллас; боринги. *У сиёҳ қалам билан жилвирлаш, ҳалаш, қўйингчи, наққошликнинг энг майда элементларигача яхши ўрганиб олди.*

ҚЎЙИШМОҚ қўймоқ 1—3, 5, 7—10, 12—21, 23—27, 29, 30 *фл. бирг. н.* Томларга пичан босиб қўйишипти. ▪ [Ўғрилар] юзбошини ғалати қилишипти: бир сандиқ тилласи бор экан, олиб чиқиб олдига қўйишипти, «ёнгинангча егин, қолганини олиб кетамиз», дейишипти. А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Гоҳ у қишлоқда, гоҳ бу қишлоқда камбағаллар қўзғалиб, бойларнинг ғарамларига .. ўт қўйишар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У очкўзлар бундан сўнг ҳам мени қўйишмайди, албатта.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚЎЙИЛИ Қўйи бўлган, қўйи бор. *Бобоқул минг қўйли сурукни айланиб чиқиб, чайлага қайтганда, Маҳсум оёқларини йиғиб, бир қўлини болиш қилиб ётган экан.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚЎЙМОҚ 1 Қўлдаги ёки умуман кўтариб олинган нарсани бирор жойга ўрнаштирмоқ, жойлаштирмоқ. *Китобингни партага қўй. Елкангдаги қопни ерга қўй.* ▪ *Челакни шу ерга қўйинг Гулнор, сувни мен ўзим элтаман.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳасанали илжайган куйи қўлтиғидаги заррин чопонни олиб сандал устига қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Белгили ҳолатда, тартибда жойламоқ, жойлаштирмоқ. *Дастурхонга нон қўймоқ.* | Бирор жой ёки нарсага тираб, тақаб, қўндириб ўрнаштирмоқ, ўрнатмоқ. *Бошга сават қўйиб юрмоқ.* ▪ *Карол аравангинг орқасига кичкина шоти қўйиб, ўзи отни ушлаб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мастон юки оғир аравани тортиб бораётган отдай оёқларини тираб юқорига интилар, Турғуной эса энгашиб икки кафтини тиззасига қўйиб зўрға-зўрға қадам ташлар эди.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Йўлчи найни лабига қўйиб, бутун завқи билан чала кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Фойдаланиш учун бирор нарса бермоқ. *Меҳмонга стул қўймоқ. Кампир болалар олдига иссиқ нон ва қаймоқ қўйди.*

2 Қурмоқ, солмоқ. *Қалдирғоч айвонга ин қўйибди.* | Қуриладиган, ўрнатиладиган нарса ўрнини белгилаб, унга ўрин қолдирмоқ. *Уйнинг ошхонасини шу томондан қўямиз. Мўрини қаердан қўясиз?* | Белгили жойга, ўринга ўрнатмоқ, маҳкамламоқ; солмоқ. *Деразага ойна қўймоқ. Узукка кўз қўймоқ.*

3 Бирга, ёнида олиб кетмай, бирор жойда қолдирмоқ, ташлаб кетмоқ. *У боласини боғчага қўйиб, ишга боради.* ▪ [*Ёрмат*] *Йўлчининг ҳозиргина қишлоқдан қайтиб, синглисини хўжайинникига қўйиб, бу ерга ҳангамалашиш учун келганини билгач, йигитнинг кўнглини паришон қилишга ботинмай, анча вақтгача қийналди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Сақлаш учун бермоқ, топширмоқ. *Пулни омонат кассага қўймоқ.*

4 Қўлидан, қучоғидан, ихтиёри, тасарруфи ва ш. к.дан чиқармоқ, бўшатмоқ. *Кўр тутганини қўймас, кар — эшитганини.* Мақол. ▪ *Тўтиқиз шохни қўйиб юбориб, бўғотдан кўчага қаради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Отабек Кумушни қўйиб, ердаги аталани олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Ўз ҳолича боқмоқ, ёйиб боқмоқ; ўтлатмоқ. *Молларни ўтлоққа қўйиб юбор.* ▪ *Филбонлар уни ҳар кун эрталаб далага қўйиб юборишар эди.* «Латифалар».

6 Назардан, эътибордан, навбат ва ш. к.дан четда қолдирмоқ. *Бу масалани қўйиб турайлик-да, зарурроқ масалага ўтайлик.* ▪ [*Қудрат:*] *Амалдорнинг ўзи ким? У бойни қўйиб, камбағални ёқлармиди?* Н. Сафаров, Уйғониш. *Гапнинг бу томонини қўяверинг.* Ойбек, Қутлуғ қон.

7 Никоҳни бекор қилиб, хотиндан ажралмоқ, хотинини талоқ қилмоқ. *Шундоқ хотинни қўйиб юборгансиз-а, афандихон. Сиз ҳам бир кунмас-бир кун шу хотиннинг уволига қоласиз.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ўғлингни олдингга олсанг-да, ундан сўрасанг, «қайси хотининг билан бўлишни хоҳлайсан? Хоҳламаганингни қўй!» — деб.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

8 Бирор иш-ҳаракатни бажариш учун имкон, йўл, эрк бермоқ, рухсат қилмоқ.— *Ўз қилмишингиздан гапиринг! — Ахир шошманг, айтгунча қўясизми, йўқми?* А. Қаҳҳор, Мунофиқ. *Дўсти .. афандини овқат егани қўймасдан, устма-уст савол бера бошлади.* «Латифалар».— *Зайнабниса,— деди* [*Кумуш*], *Зайнаб қаради,— бу кишини ташқарига чиқиб ётишга қўйманг, тузукми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ким қўйибди** жўналиш келишигидаги кишилик олмошлари ёки шахс ифодаловчи сўзлар билан қўлланганда «йўл бўлсин», «қаёқда» маъноларини ифодалайди. [*Нури:*] *Мен унинг кўзини ўйиб олай, ошиқ-маъшуқликни унга ким қўйибди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **От қўймоқ атамоқ. Оғиз очгани қўймайди** гапиришга имкон бермайди, гапиртирмайди. **Ўзига қўйиб бермоқ** ҳеч аралашмай, бутунлай ўзига ташлаб қўймоқ. **Ўз ихтиёрига** (*ёки* **эркига, майлига**) **қўймоқ** ихтиёрни ўзига бермоқ, ўзига ташламоқ. *Ўз эркига қўйинг, ортиқ зўрламанг, Эрка кўнгли эрк боғида яйрасин.* Ғайратий. [*Отабек*] *отнинг бошини ўз ихтиёрига қўйган, илгаригидек юрак ошиқишлари ичида отни тез юришга қистамай .. кета берадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қўймай** *ёки* **қўярда қўймай** тинчлик бермасдан, қистаб, мажбур қилиб. *Қўймай кинога олиб бормоқ.* ▪ *Бир неча ой мобайнида қиз ўзи хоҳлабми ё Сидиқжон «асти қўймагани» учунми, боққа яна бир неча марта тушиб чиқди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

9 Ўстирмоқ (соч, соқол, тирноқ ва ш. к. ҳақида). *Соч қўймоқ. Соқол қўймоқ. Тирноқ қўймоқ.* ▪ *Эшикнинг бир тавақаси ғийқиллаб очилди. Қўнғиз нусха мўйлов қўйган қора қош бир кишининг боши кўринди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ҳар йили Май байрамида ясан-тусан қилиб, гажак қўйиб, грузовойда Бешариққа тушадиган Шоварди қизлари байрам кунларини ҳам эркаклар билан баббаравар кетмон уриб далада ўтказишди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

10 Йўлини очиб бирор томонга, нарсага йўналтирмоқ, юбормоқ (сув, газ, буғ ва ш. к. ҳақида). *Экинларга сув қўймоқ.*

11 (*фақат буйруқ майлида*) Тарк этмоқ, ташламоқ, тўхтатмоқ, барҳам бермоқ, йиғиштирмоқ. *Қўйинг шундай гапларни! Тўйга борсанг, тўйиб бор, ёмонлигингни қўйиб бор!* Мақол. *Ёз ёпинчиғингни қўйма, қиш — ўзинг биласан.* Мақол. ▪ *Жиннилигингни қўй, Мутал ака!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

12 Белгиламоқ, аниқламоқ (баҳо, нарх ва ш. к. ҳақида). *Баҳо қўймоқ. Диагноз қўймоқ. Арзон нарх қўймоқ.* ▪ *Аъло ўқисам ҳам, ўқитувчимиз «яхши» қўйди.* А. Қаҳҳор, Айб кимда. | Номламоқ, ном, лақаб ва ш. к. бермоқ. *От қўймоқ. Сарлавҳа қўймоқ.* ▪ *Колхозимиз номини «Ленин» қўймоқликни сўрар эдим.* Ғ. Ғулом, Кўкан. *Нега бунга Читтак, деб лақаб қўйдиларинг?* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

13 .. деб билмоқ, ҳисобламоқ, фаҳмламоқ. *Ўзини юқори қўймоқ.* ▪ *Отабек Уста Олимни жуда юқори даражага қўйгандек, унинг мажлиси билан ҳам анча енгиллашар, .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бир каторга қўймоқ** тенг, баравар деб ҳисобламоқ, тенглаштирмоқ. *Маркс Добролюбовни Мерингбилан бир қаторга қўйган.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

14 *кўчма* Юкламоқ, ортмоқ. *Бировга айб қўймоқ.* ▪ *Ғаффоржоннинг феълли маълум бўлгани учун кўп киши айбни Умрига қўйиб юрар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

15 Бирор иш, вазифа топшириб юбормоқ; бирор ишга тайинламоқ, белгиламоқ. *Навбатчи қўймоқ. Ёмондан қоровул қўйсанг, ёв етти бўлар.* Мақол. ▪ *Шу йигит мени олиб келиб МТСга қарашли чойхонага қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Қаратмоқ, йўналтирмоқ. *Бу одам Эҳсон келган кундан унинг дардини билди: бу йигит*

www.ziyouz.com kutubxonasi

илмни мамлакат хизматига қўймоқчи. А. Қаҳҳор, Сароб.

16 Бировни воситачи қилиб юбормоқ, вакил қилмоқ. *Қизга совчи қўймоқ.* ▬ *Бир кун ҳалиги судхўр мени бир савдогар ўртоғига сўратиб одам қўйипти.* Ғ. Расул, Адолат. [*Подшо*] «*Қизимни ўшанга бераман, халойиққа жарчи қўйинглар*»,— *деди.* «Эртаклар». *Шу қишдан қолдирма, ўртага, албатта, бой тоғангни қўй.* Ойбек, Қутлуғ қон.

17 Бирор нарсани ишга солмоқ, ҳаракатга келтирмоқ. *Патефон қўймоқ. Радио қўймоқ. Телевизор қўймоқ. Душман шаҳарга тўп қўйди. Ёв кемасига мина қўймоқ.* ▬ [*Йўлчи*] *катта ҳовлига терс бўлган камгак-панароқ жойда самовар қўйиш, ўтин ёриш билан машғул бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Имкон борича ишга солмоқ, чиқармоқ (овоз ҳақида). *У ашулани «Кўча боғи»дан бошлади, овозини баралла қўйиб .. зўр илҳом билан айтди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Али бор товушини қўйиб ашула қилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

18 Намойиш қилмоқ, кўрсатмоқ. *Кино қўймоқ. Концерт қўймоқ. Томоша қўймоқ.* ▬ *Ҳордиқ кунлари шаҳардан чиқадиган автомобиль шу ерда* [*мактаб саҳнида*] *картина қўйиб берар эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

19 Қейинга қолдирмоқ, кечиктирмоқ, орқага сурмоқ; сақламоқ. *У сутнинг ярмини укасига қўйди. Сигир емдан нишхўрт ҳам қўймабди. Бугунги ишни эртага қўйма!* Мақол. ▬ [*Сидиқжон*] *тўғон бошига боришни эртага қўйиб, кунни шу ерда ўтказди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ўзимизнинг Маллавой ака бир ўтирганда битта қўйни калла-почаси билан еб, терисини нонуштага қўяди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Омонлик бермоқ, омон қолдирмоқ. *Бу шўронинг расми шудир; Бой билан золимни қўймас.* Эргаш шоир. *Худонинг бемаза ишлари кўп бўлади. Қаранглар, дарахтларимда битта япроқ қўймасдан, барини кўкка учирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ғиждувон беклигида ҳаромзодаларни битта ҳам қўймаганг.* Жўрабоев, Мулла Б. м.

20 Муҳокама, мунозара ва ш. к. учун тақдим, таклиф қилмоқ. *Шиор қўймоқ. Масалани кун тартибига қўймоқ.* ▬ *У яна Ойқиз олдига қатор-қатор сўроқлар қўйиб, ўқишга боришини қувватлагани учун чин дилдан ташаккур баён қиларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

21 Суртмоқ, суркамоқ. *Қошга ўсма қўймоқ. Ярага дори қўймоқ. Йод қўймоқ. Хина қўймоқ.* ▬ *Сурма қўймай мунча ҳам, жонон, қародир кўзларинг.* Муқимий. *Пешанангга бахт битган экан, болам. Бўйи бўйингга тенг, қоши-кўзи сурма қўйгандек коп-қора.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Бирор нарса суркаб, бўяб ясамоқ. *Хол қўймоқ.*

22 *с. т.* Зарб билан урмоқ, туширмоқ, солмоқ. *Шапалак қўймоқ. Мушт қўймоқ.*

23 Кўриб ёки ўқиб чиққанлигини бирор белги билан ифодаламоқ. *Белги қўймоқ. Сўроқ аломати қўймоқ. Икки нуқта қўймоқ. Иншога баҳо қўймоқ. Қўл қўймоқ.*

24 Баъзи сифатлар билан бирикиб, улардан англашилган ҳолатга туширмоқ, шу ҳолатда «қолдирмоқ» маъноларини ифодалайди. *Бировни ёлғиз қўймоқ. Тинч қўймоқ. Бўш қўймоқ. Эркин қўймоқ. Холи қўймоқ.* ▬ *Мана Йўлчибой. Тоғни урса талқон қиладиган йигит. Қизимизни оч-яланғоч қўймасди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

25 *(ж. к. билан)* Дучор қилмоқ, йўлиқтирмоқ, қолдирмоқ. *Ташвишга қўймоқ. Уятга қўймоқ. Хижолатга қўймоқ.* ▬ *Ўзим бир балодан зўрға қутилдим-у, домла мени яна балога қўймоқчи.* А. Қаҳҳор, Сароб.

26 *(ч. к. билан)* Бирор иш-ҳаракатдан қолдирмоқ. *Йўлдан қўймоқ. Машқдан қўймоқ. Чўмилишдан қўймоқ. Ўйиндан қўймоқ.* ▬ *Шоқосимни ишдан қўймаслик учун, у икки-уч минутда воқеани сўзлаб берди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ёш қизни олганинг бир сари, энди буни ўқишдан қўйиб, курортга олиб кетаётганинг нимаси?* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

27 Баъзи отларга бирикиб, улардан англашилган маънога боғли, қўшма феъл ҳосил қилади, мас. *бино қўймоқ, ихлос қўймоқ, йўл қўймоқ, кўнгил қўймоқ, меҳр қўймоқ, танда қўймоқ, шарт қўймоқ, ўт қўймоқ, қадам қўймоқ.*

28 Бирор феълдан кейин шу феъл формасида такрорланиб, биринчи феълдан англашилган ҳаракатнинг содир бўлишини таъкидлаш, кучайтириш учун хизмат қилади, мас. *бола ухлади-қўйди.* ▬ [*Мутал:*] *Баланд бўлса, зарари йўқ, осони уйнинг тагидан тешамиз-қўямиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ундай бўлса биронта одамни* [*шаҳарга*] *туширинг-у, олдириб чиқинг-қўйинг-да.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Канизак уни уйғотгани кўнгли бўлмай, устига кўрпа ташлади-қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

29 Бўлишсиз феълдан кейин бўлишсиз формада келиб, биринчи феълдан англашилган ҳаракатнинг бажарилмай қолмаслигини билдиради. *Қани шунга жазо берманглар-чи, Охунбобоевнинг олдиларига бораман, бу ишнинг тагига етмай қўймайман.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Мажлисларда, хусусий суҳбатларда қоридан сўз очган ҳар бир киши «Қанизак билан Сидиқжон можароси»ни айтмасдан қўймас эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Бу чечак қирлари бағрида сузиб бораган бизнинг Отабекни ҳам ўзига қаратмай қўймайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

30 **=(и)б, =а/=й** аффиксли равишдошларга бирикиб, кўмакчи феъл сифатида ҳаракатнинг тугалланганлигини билдиради, мас. *ағдариб қўймоқ, бой бериб қўймоқ, олиб қўймоқ, супуриб қўймоқ, элтиб қўймоқ, ўзини йўқотиб қўймоқ, кулиб қўймоқ.* ▬ *Уста Баҳром томоғини қириб, секин йўталиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Йўлакда турган Ўзбек ойим дарвозадан мўралаб қўйди..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эргаш ишни чатоқ қилиб қўйди-да.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Шу позицияда иш-ҳаракат ёки воқеани тўсатдан, кутилмаганда юз берганини билдиради, мас. *айтиб қўймоқ, билдириб қўймоқ.*

◆ **Бир ёстиққа бош қўймоқ** қ. **ёстиқ. Юзига оёқ қўймоқ** қ. **оёқ** I. **Бўйнига қўймоқ** қ. **бўйин** I. **Гапни** (*ёки маслаҳатни*) **бир жойга қўймоқ** қ. **гап** I. **Отимни бошқа қўяман** қ. **от** II 1. **Тишини-тишига қўймоқ** қ. **тиш** I. **Ўзини қаерга қўйишни билмай** нима қиларини билмай, қаттиқ изтироб чекиб, тоқатсизланиб. *Қўйинг, йиғламанг. Амакингизнинг феъли ўзингизга маълум. Сизни эслаганда ўзини қаёққа қўйишни билмай хуноб бўлиб юргувчи эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ўзини қўйгани жой тополмай** *айн.* **ўзини қаерга қўйишни билмай.** *Ғуломжон ҳокимни кутгани бормади. Унинг келишини эшитгандан бери нафрати қўзғаб, ўзини қўйгани жой тополмай қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ўзини қўймоқ** эркинлик ҳис этиб, яйраб-ёзилиб тез ўсмоқ, ривожланмоқ, тўлишмоқ. *Хали совуқдан қисилиб-бужмайган гавдалар энди ўзини қўйди, яйради.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ҳоли-жонига қўймай** (*ёки* **қўймасдан**) қ. **ҳол-жон.**

ҚЎЙПЕЧАК Печакгуллиларга мансуб, суғориладиган ерларда, адирларда ўсадиган, қўй-мол ейдиган бир йиллик ёввойи чирмовиқ ўт.

ҚЎЙТИҚАН(АК) Чўл, адирларда ўсадиган бир йиллик заҳарли ёввойи ўт.

ҚЎЙФУРУШ Қўй олиб-сотувчи савдогар, қўй жаллоб. *Бозор касод, .. қўйфуруш, аср жаллоб, молфурушлар бўлса чўнтагига қўл урмайди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҚЎЙХОНА Қўй боқиш учун белгиланган бино, жой; қўра.

ҚЎЙЧИ 1 Қўй асраб кўпайтириш ва қўй савдоси билан шуғулланган бой. *Қарқарага қатновчи бир қўйчи бой* [*Ўрозни*] *йилига саккиз сўмдан ёллаб, Тошкентга келтирган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *с. т.* Қўй боқувчи чўпон; қўйчивон.

ҚЎЙЧИВОН 1 *айн.* **қўйчи.** *Қўйчивон кўп бўлса, қўй ҳаром ўлар.* Мақол. ▬ *— Биз томонда қўйчивон бойлар кўп. Бирортаси билан келишиб қўйларни боқамиз,— деди Абдуназарга Мардон.* М. Осим, Элчилар. **Қўйчивон ит** қўйларни қўриқлашга ўргатилган ит.

2 Қўйчилик соҳасида ишловчи, қўй боқиш ва кўпайтириш билан шуғулланувчи чорвадор.

ҚЎЙЧИЛИҚ 1 қўйчи *с. касб оти.*

2 Қишлоқ хўжалигининг қўй боқиш

www.ziyouz.com kutubxonasi

ва **кўпайтириш** билан шуғулланувчи тармоғи. *Қўйчиликни ривожлантириш. Қўйчилик фермаси. Қўйчилик мутахассиси. Қўйчилик районлари.*

ҚЎЛ 1 Одамнинг бармоқ учларидан елкасигача бўлган қисми, аъзоси. *Нозик қўллар. Бақувват қўллар. Ўнг қўлим оғрияпти. Қўлни олдинга чўзмоқ. Икки қўлни юқори кўтармоқ. Қўлларини кўксига қўймоқ. Қўлда (қўл билан) тикилган иш. Ишни қўлдан чиқармоқ. Қўл кучи. Ҳозир қўлим банд, бош қашиғани ҳам қўлим тегмайди.* || *Қўл соат. Қўл арра.* ▪ *Йўлчи .. иккинчи қўли билан Қора Аҳмаднинг бир қўлини орқага қайирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Шу аъзонинг билакдан бармоқлар учигача бўлган қисми; панжа. *Қўл билан силамоқ. Қўл билан ушламоқ.* ▪ *Ўртада давра қуриб, бир тўда йигитлар ўтиради. Аксарининг қўлида бедана.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Йўлдош орқадан аста келиб, Элмуроднинг кўзини икки қўли билан бекитди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Қози домла қўлларини ювиб туриб, дастурхонга кўз югуртирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ▪ *Мен бу мол-дунёни, ер-сувни қўлим билан топган эмасман, ақлим билан топганман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Отабек билан бирга Тошкент тушиб, ўз қўллари билан тўйимизни ўтказишингизга ишониб Юсуфбек хожи.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қўли гул** қ. **гул** I. **Қадоқ қўл** *ёки* **қўли қадоқ** қ. **қадоқ** II. **Қўл ёзма** қўлда ёзилган. *Қўл ёзма асар. Китобнинг қўл ёзмаси.*

2 *с. т.* Ҳайвонларнинг олдинги оёқлари. *Қўйнинг қўли ва сони. Қўл гўшти.*

3 *с. т.* Бармоқ. *Ўрта қўл. Беш қўл баравар эмас.* Мақол. **Икки қўлини бурнига суқиб** (*ёки* **тиқиб**) қ. **бурун** I. **Ўрта қўл топар** бир қўлнинг жуфтланган бармоқларини иккинчи қўл билан бекитиб ўрта бармоқни топиш (ўйини).

4 Ҳар кимнинг ўзига хос ёзув усули, услуби, ёзуви, хати. *Қутидор қизининг мақсадига тушуниб, икки турли қўлни дарров пайқаб олди: — Виждонсиз, иблис, деб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Низомиддинов:*] *Хат билмайдиган оғзаки гувоҳлар ҳам бор, ёзиб берай десам, ҳамма аризалар бир одамнинг қўли билан ёзилган, деган шубҳа бўлмасин деб.* С. Аҳмад, Ҳукм.

5 Қишининг ўз қўли **билан** ёзган исми ёки фамилияси; имзо. *Ҳўжабеков — раис, Саидғози .. бир кичкина одам .. Барча ҳужжатларда Ҳўжабековнинг қўли.* С. Анорбоев, Оқсой. *Актга қўл қўймоқ. Шартномага қўл қўймоқ.* ▪ *Омборчи: «Бўта қўл қўймаган қоғозни қоғоз демайман»,— деб катта кетворди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

6 Ҳар кимнинг ўзига хос иш усули, услуби, иши, хатти-ҳаракати. *Бу ишда унинг қўли бор.* ▪ *Ахир ўғил уйлантириб, келинли бўлдингиз, янги келининг қўлини кўрсатай ҳам демайсиз!* А. Қодирий, Обид кетмон. *Ҳовлини ўраб турган деворлар ҳам янгидан урилган, ичкарисидан ҳаммаси ганч билан сувалган. Ҳамма ёқда акасининг қўли кўринади.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? [*Тантибойвачча:*] *Тўғриси, деҳқончиликка сира тушунмайман. Мана шу чўлоққа ишонаман. Чўлоқ бўлса ҳам қўли баракали. Экини ҳар йили ҳам чакки бўлмайди, шундайми? Қамбар?* Ойбек, Қутлуғ қон.

7 *кўчма* Ихтиёр, изм. *Инқилоб бўлиб завод қўлдан кетадиган бўлганда, Азимбойвачча ҳам оқсоқолнинг ишини қилди, яъни заводга ўт қўйди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Қўл остида** қарамоғида; раҳбарлигида. *Яхши бир коммунист профессорнинг қўл остида ишладим.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

8 *кўчма* Имкон, имконият. *Сен билан доимо ёруғ йўлимиз, Сен билан кўкларга етар қўлимиз.* А. Пўлат. *Хотин ўз қишлоғига — элликбошининг қўли етмайдиган Найманга кетган экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Қўли баланд** қ. **баланд. Қўли паст** қ. **паст. Қўли узун** ҳар қандай ишга кучи-қудрати етадиган. *Унинг қўли узун эди, давлатнинг бир қисмини дадасидан, укасидан яширин ишлатиб холис ўзига қарашли катта бир бойлик орттирган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қўли калта** (*ёки* **қисқа**) имконияти оз ёки чекланган, қурби етмайдиган. [*Дадажон ака:*] *Ўйлаб қарасам, дўппи тор экан. Каттароқ иш қилишга қўлимиз калта экан.* И. Раҳим, Ихлос. **Қўлидан келади** бирор ишни амалга ошириш учун имконияти, ҳуқуқи бор, куч-қуввати етади, бирор ишни қила, бажара олади. *У* [*Нури*] *жуда дадил ва айёр қиз. Унинг қўлидан ҳар қандай иш келади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

9 3-ш. эгалик ва ж. к., ў.-п. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланилади (қ. **қўлига, қўлида**).

◆ **Ёлғиз** (*ёки* **якка**) **қўл** қ. **ёлғиз. Чап** (*ёки* **сўл**) **қўл** чап томон; чап, сўл. *Чап қўлга юрмоқ. Чап қўлдаги кўча.* **Ўнг қўл** 1) ўнг томон; ўнг. *Ўнг қўлга бурилмоқ. Ўнг қўлдаги уй. Ўнг қўлдан машина келиб қолди.* ▪ «*Қаёққа юрамиз*»,— *деди Сидиқжон қайрилиб унинг кўзига қараб.*— «*Ўнг қўлга*»,— *деди хотин.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) энг яқин ёрдамчи. *Бу киши Азизбекнинг амири лашкари ва ўнг қўли бўлган Райимбек додхоҳ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ҳаром қўл** бировнинг ҳақидан ҳазар қилмайдиган, нопок (одам ҳақида). *Қаердаки ҳаром қўл бор, у ерда баракат йўқ.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Қўл учида** *ёки* **қўл учи билан** 1) истар-истамас, ҳафсаласизлик билан. *Доктор уни қўл учидагина кўрди, дори бермади, тайинли бир гап ҳам айтмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) шунчаки, юзаки. *Қўл учида сўрашмоқ.* ▪ *У* [*Холмат*] *Тўрахоновдан ҳақиқий ёрдам кутган .. Фақат баландпарвоз сўзлар эшитди ва пала-партиш,* [*тўғонни*] *қўл учида қуришга даъват қилинди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин; 3) қийинчилик билан, зўрға, аранг. *Бу қандай гап ахир, ўзим қўл учида тирикчилик қиламан-у, сенинг учун шу кунимдан ҳам айрилайми?* Ҳ. Шамс, Оқпадар. **Қўли очиқ** *ёки* **очиқ қўл** ҳеч нарсани аямайдиган, сахий. *Қўли очиқнинг йўли очиқ.* Мақол. **Қўли эгри** ўғри. **Қўл бермоқ** бировга ихлос қўймоқ, уни пир деб танимоқ. *Бир кун Марғилондан бир эшон келди. Бойимиз ўша кишига қўл берган экан, яъни ўша кишининг муриди экан.* И. Раҳим, Ихлос. **Қўли бормайди** истаги, хоҳиши йўқ; ҳафсаласи йўқ. *Тутни кесишга қўлим бормаяпти.* ▪ *Мол кетди — жон жони кетди, ишга ҳам қўлим бормайди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Қўл келмоқ** қулай, мос, мувофиқ келмоқ. *Ерни бегона ўтлардан тозалашда қўл келадиган асбоб.* ▪ *Далабоп қаттиқ тринкадан беш-олти метр оламан. Уларга жудаям қўл келади.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. **Қўл кўтармоқ** 1) розилик, хоҳиш ёки овоз бериш ишораси сифатида қўлни елкадан юқорига тик кўтармоқ. «*Кимда ким Нуъмон ҳожи Қаландаров .. бу ердан бадарға қилинсин деса, қўлини кўтарсин*». *Ҳамма баравар қўл кўтарди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) таслим бўлмоқ. *Қуршовга олинган душман қисмлари қаршиликни тўхтатиб қўл кўтардилар*; 3) *кўчма* бировга қарши оёқланмоқ, зарба беришга, йўқ қилишга уринмоқ. *Нега соҳибкорга қўл кўтардинг? Қучингни қаёрга қўйишни билмаяпсанми?* Ж. Шарипов, Хоразм. **Қўл силтамоқ** қ. **силтамоқ. Қўнглига** (*ёки* **юрагига, кўксига, қўлтиғига, қўйнига**) **қўл солиб кўрмоқ** бировнинг фикрини ёки ички сирини билишга уринмоқ, шу мақсадда гапга солмоқ. *Ўктам тўй-ҳашам тўғрисида сўз очиб, қизнинг кўнглига қўл солмоқчи бўлди.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Қўл тегизмоқ** (*ёки* **урмоқ**) 1) бирор нарсадан олмоқ, фойдаланмоқ, истеъмол қилмоқ. *Овқатга ҳеч ким қўл урмади*; 2) бирор ишга киришмоқ, тутинмоқ, уринмоқ. *У* [*Муҳаммад*] *қайси ишга қўл урса, уни уддалай олар .. эди.* М. Осим, Сеҳрли сўз. **Қўл ушлашиб** (*ёки* **тутишиб**) ўзаро бирлашиб, аҳиллик билан. *Қўл ушлашиб ҳаммамиз. Бўлайлик саф-саф.* И. Муслим. **Қўл ювмоқ** *айн.* **қўлни (ювиб) қўлтиққа тиқмоқ** (*ёки* **урмоқ**). **Қўли қичиди** қ. **қичимоқ. Қўлга олмоқ** 1) пора бериш, алдаш ва ш. к. йўллар билан ўзига мойил қилмоқ. *Хумпарнинг оғзи-бурнини мойлаб қўлга олиб бўлмасмикин?* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) ушлаб, тутиб олмоқ, асир олмоқ, банди қилмоқ, қамамоқ. *Мухторхонни Афғонистон чегарасидаги ГПУ қўлга олибди.* А. Қаҳҳор, Сароб; 3) жиловламоқ, бўйсундирмоқ; 4) ўзига қаратмоқ, ўз ихтиёрига ўтказмоқ, қўлга киритмоқ. [*Камбағалларнинг*] *экспантикканларини Қўлга олган Қосимбек.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ғайратий. **Қўлга тушмоқ** 1) айби ошкор бўлиб тутилмоқ. *Гап тарқади, бировтилмоч Ҳоким тўранинг хотини билан қўлга тушиб қопти, деса, яна бировтилмоч Ҳоким тўранинг қоровули билан қўлга тушиб қопти, деяр эди.* С. Аҳмад, Ҳукм; 2) қамоққа, ҳибсга тушмоқ ёки асирликка олинмоқ. *Қочиб ерга кирса — қулоғидан тортиб чиқараман, қочиб осмонга чиқса, оёғидан тортиб тушираман! Қани, қўлимга тушмас экан-а!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 3) фириб емоқ. *Қўлга тушибсан, сени роса лақиллатишибди.* **Гаҳ деса** (*ёки* **деганда**) **қўлга қўнадиган қилиб олмоқ** *қ.* **гаҳ. Оёғи олти(та), қўли етти(та)** *қ.* **оёқ. Оёғини қўлига олиб** *қ.* **оёқ** 1. **Беш қўлни оғзига урмоқ** (*ёки* **тиқмоқ**) *қ.* **беш** 1. **Қўлни бигиз қилмоқ** *айн.* **бармоқни бигиз қилмоқ** *қ.* **бармоқ** 1. **Қўлини совуқ сувга урмайди** ҳеч иш қилмайди. *Нусратилла рўзғорда қўлини совуқ сувга урмайди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Қўлни ювиб қўлтиққа тиқмоқ** (*ёки* **урмоқ**) бирор нарсадан ҳафсаласи пир бўлиб, ихлоси қайтиб уни тарк этмоқ, ундан юз ўгирмоқ, воз кечмоқ, қайтмоқ. *Баъзилари ғайратлари бекорга кетаётганини кўриб, қўлларини қўлтиққа урдилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. **Қўлни қўлга бермоқ** бирор соҳада аҳил, иттифоқ бўлмоқ, ўзаро бирлашмоқ. *Қўлни қўлга бериб ишламоқ.* ▪ *Қадрдон далалар, меҳнат тонгида қўлни қўлга беради икки бахтли ёш.* Ғайратий.

ҚЎЛАНСА 1 Ёқимсиз ҳид тарқатадиган; сассиқ, бадбўй. *Қўланса ҳид.* ▪ *Мингбоши яктак барларини очиб ташлаб, елпина бошлади. Семиз баданидан қўланса тер ҳиди анқир эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ‖ *Йўлчи қуруқ наматга ётиб, устига кўрпача ёпди. Кўрпачадан зах ҳиди билан от шиптирининг қўлансаси димоққа урди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Гапи, муомаласи совуқ, қўпол; ёқимсиз. *Мунча ҳам қўланса одам экансиз. Дўқини қаранг-а!* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

ҚЎЛАНСИМОҚ Қўланса ҳид тарқатмоқ, сасимоқ. *Ҳар хил миллат матрослари .. ишратхоналар сассиғи билан қўлансиб ётган Истамбулда кун сайин разолат тубига чўкиб борарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚЎЛАНТАЁҚ *рви* Оёққа пайтава ўрамасдан ёки пайпоқ киймасдан. *У шошилиб этигини қўлантаёқ кийиб чиққан экан.*

ҚЎЛБОЛА 1 Ҳафсала билан тайёрланган, пиширилган. *Эртага нима бўлишини қаёқдан биламиз, аммо ҳозир қўлбола палов бизга маҳтал.* М. Муҳамедов, Одерга.

2 Уйда, қўлда қилинган, тайёрланган; хонаки. *Махсум тегирмон паррагига қўлбола динамосини қўндириб ундан чойхона сўрисига, Ленин бурчагига, цинор шохига сим тортиб лампочка илди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Омон билан менинг қўлимга узун дастали, баракалигина, нўғой қошиққа қараганда икки баравар «юк» кўтарадиган, қўлбола ёғоч қошиқ тўғри келиб қолибди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. ‖ Ўз қўли билан етиштирилган. *Четроққа чиқиб, тут тўнғак тепасида тунука қутичадаги қўлбола тамакидан ўўғон-ўўғон ўраб тутангач, Марайим салмоқлаб гапга тушди.* С. Абдулла, Ўртоқ Холназаров.

ҚЎЛБОҒ Болани бешикка белашда икки қўлини ёнига қилиб, билакларини ва қорни устидан тортиб боғланадиган энли боғич. *Қўлбоғларим тортасан зич, Қон юришмас жисмимда ҳеч, Қолдим қуриб худди хивич, Курсиң бешик, инга-инга.* «Муштум», 1961, № 90.

ҚЎЛДОШ 1 Ҳар ишда бирга бўлувчи, ёрдам қўлини чўзувчи; кўмакдош. *Яхши билан бўлсанг йўлдош, оғир ишингга қўлдош.* Мақол. ▪ *Бу ерда унинг қўлдошлари Онахон, Ҳожияхон, Рузвон хола сингари кўмакчилари бор.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Қўлдош (*эркаклар исми*).

ҚЎЛЁЗМА (*тўғриси* **қўл ёзма**) *қ.* **қўл** 1.

ҚЎЛИГА *кўм. вазифасида* Ихтиёрига, измига. [*Кумуш*] *бу уйдан чиқиб кетишни, бир-икки ойлаб Отабекни Зайнаб қўлига топшириб қўйишни яна мувофиқ кўрмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎЛИДА *кўм. вазифасида* Ихтиёрида, измида. *Қиши ҳурмати ўз қўлида.* Мақол. ▪ *Агарда хон кўтариш менинг қўлимда бўлса эди, хон қилиб Отабекни кўтарар эдим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎЛЛАБ 1 **қўлламоқ** *фл. рвийди. Элликбоши .. дўстимни қандай қўллаб юборишни билмай турганда, булар жонига Фосиҳ афанди ора кирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *рви* Қўлини ишга солиб, қўли билан. *Мақсуда лампани кўтариб уйга кирди-да, қозиқда илиғлиқ турган камзулининг чўнтагидан буклоғлик хатни олиб, бир қўллаб силтади.* С. Зуннунова, Олов. **Икки** (*ёки* **қўш**) **қўллаб** 1) иккала қўлини ҳам ишга солиб, икки қўли билан. *Эшикдан бирин-кетин одамлар кирар, янги меҳмонни кўриб, у билан икки қўллаб кўришар ва .. у ер-бу ерга сиқилиб ўтирардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) *кўчма* мамнуният билан, хурсандлик билан; ўз ихтиёри, хоҳиши билан. *Турдивой халфа .. шу жойни «икки қўллаб инъом қилгани» тўғрисида маълумот берди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАМОҚ Ёқламоқ, қувватламоқ, ёқлаб, қувватлаб мадад бермоқ. *Янги ташаббусни қўллаб-қувватламоқ.*

ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАНМОҚ **қўллаб-қувватламоқ** *фл. мажҳ. н.*

ҚЎЛЛАБ-ҚЎЛТИҚЛАМОҚ *айн.* **қўллаб-қувватламоқ**.

ҚЎЛЛАБ-ҚЎЛТИҚЛАНМОҚ **қўллаб-қўлтиқламоқ** *фл. мажҳ. н.*

ҚЎЛЛАМОҚ 1 Ёқламоқ, қувватламоқ, ёрдам, кўмак, мадад бермоқ. *Ҳақ ишни халқ қўллар.* Мақол. ▪ *Партиямиз бизни қўллар, Зафарларга ўзи йўллар.* Ё. Мирза. *Аёллар ўтмишдан ҳаммадан кўп зулм кўрган, ҳаммадан кўп жаҳолатда қолган. Уларни ҳурмат қилишимиз, қўллашимиз, суяшимиз керак.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Татбиқ этмоқ, ишлатмоқ. *Ишда янги методларни қўлламоқ. Суғоришнинг янги системасини қўлламоқ.* ▪ [*Салимбойвачча*] *атторлик растасида .. заҳар сотиб оларкан, буни қачон ва қандай қўллашни асло ўйлагани йўқ эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚЎЛЛАНИЛМОҚ **қўлланмоқ** *фл. мажҳ. н. Бу сўз қайси маънода қўлланилади?*

ҚЎЛЛАНМА 1 Бирор ишда дастур бўладиган, йўл-йўриқ кўрсатадиган ёзма ҳужжат, дастур; инструкция. *Кир ювиш машинасидан фойдаланиш учун қўлланма.* ▪ *Батальон комиссари Чернецов армия сиёсий бошқармасидан келган янги қўлланмани ўқиб чиққач, буни дарҳол жангчиларга етказишга қарор қилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Кундалик фаолият учун дастур бўладиган асар, ҳужжат ва ш. к. *Марксизм— ақида эмас, иш олиб бориш учун қўлланмадир. Мажлис қарорини асосий қўлланма деб қабул қилмоқ.*

3 Ўқиш-ўқитишда фойдаланиладиган дарсликлар, китоблар, асбоб, карта ва ш. к. ўқув қуроллари. *Кўргазмали қўлланмалар.*

ҚЎЛЛАНМОҚ **қўлламоқ** *фл. мажҳ. н. Янги ташаббус кенг меҳнаткашлар оммаси томонидан қўлланди. Бу сўз қайси маънода қўлланади?*

ҚЎЛЛАШМОҚ 1 **қўлламоқ** *фл. бирг. н. Хўжа уруғлари «ўз авлодимиз» дейишиб, Тожибойни қўллашади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Улар бир-бирларини қўллашади: ясовулбошини қозикалон, қозикалонни хон.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Бир-бирининг қўлини ушлаб қоп ва ш. к.нинг белидан олиб, иккинчи бўш қўли билан остидан ушлаб кўтармоқ. *Қопларни қўллашиб машинага ортмоқ.* ▪ *Эркабой ва мўйловдор йигит қўллашиб, Саиднинг елкасига харсанг тош қўйишди.* Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

ҚЎЛЛИ Қўли бўлган, қўли бор. *Бир қўлли одам.*

♦ **Ёлғиз қўлли** ёрдамчиси, дастёри йўқ. **Қаттиқ қўлли** қарамоғидаги одамларни қаттиқ ушлайдиган, талабчан. *Қаттиқ қўлли раҳбар.* ▪ [*Ўктам*] *кўринишда ювош, юмшоқ, лекин чоғи келганда ғоят .. қаттиқ қўлли, иродали экани сезилган секретарга, жуда яқин одамдек, сирдошдек узоқ тикилди.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Қўлли бўлмоқ** эгали бўлмоқ, қўлма-қўл бўлиб кетмоқ. *Китоб қўлли бўлиб кетганга ўхшайди.*

ҚЎЛЛИ-ОЁҚЛИ *айн.* **қўл-оёқли.** *Қексалар тили билан айтганда, Қиз-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

лархон қўлли-оёқли қиз бўлиб, уй ишини ҳам ўқишини ҳам баравар уддалади. И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ҚЎЛМА-ҚЎЛ *рвш* 1 Бир қўлдан бошқа қўлга, бир-бирига, бардорма-бардор. *Юзлаб кишилар қўлма-қўл челак узатиб майдон ўртасидаги ҳовуздан олинган сув билан китоб хонасига тушган ўтни ўчиришга уринар эдилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

2 Бир кишидан бошқа кишига, бир кишининг ихтиёридан бошқа киши ихтиёрига. *Китоб қўлма-қўл бўлиб кетди..* ▪ *«Иштирокиюн»нинг шу бир нусхаси .. катта-кичик тоғ қишлоқлари бўйлаб қўлма-қўл юрди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Қўлма-қўл юрувчи бу ўйинчоқ қизингиз киму, сиздек бир меҳрибон онани қон йиғлатиш ким?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎЛ-ОЁҚ 1 Қўл ва оёқ(лар). *Қўл-оёғим бутун.*

2 *кўчма* Оёқ-қўли чаққон, эпчил; дастёр. *Семиз одам мўйсафиднинг гапини маъқуллади: — Зарари тегса, бир бурда нон билан ярим коса ошга тегади. Бундай болалар бир хонадонга қўл-оёқ.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎЛ-ОЁҚЛИ Ҳар қандай ишни тез ва чаққон бажарадиган, оёқ-қўли чаққон; эпчил. *Мана, мен ҳам қўл-оёқли келинимдан ажраб ўтирибман-ку. Ажалга даво йўқ, бону.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

ҚЎЛСИЗ Қўли йўқ. — *Оёқсиз, қўлсиз қолса ҳам майли эди,— деди Ҳошимжон йиғлаб ва укасининг қони суртилган милтиққа тикиларкан.* Ойбек, Қуёш қораймас.| Қўли ишламайдиган, шол. *У қўлсиз бўлиб ётибди.*

ҚЎЛТИҚ I 1 Қўлнинг елка билан туташган ерида ҳосил бўлган бурчак, қўл ости. *Қўлтиғи терлайдиган одам. Бир қўлтиққа икки тарвуз сиғмас.* Мақол. ▪ *Қиз сумкасини қўлтиғига суқиб ичкаридан чиқди.* С. Аҳмад, Мўтти. *У далани айланганда қўлтиғидан эски сариқ чарм папкасини қўймасди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Мавлонов Элмуроднинг қўлтиғидан тутди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кейин ўғлининг қўлтиғидан олиб, бир четга тортди.* — *Булар билан тенг бўлманг, ўғлим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мен дарров қўлтиғидан кўтариб, устидаги чанг-тўзонларни қоққан бўлдим.* Ойдин, Болалик уйда ғийбат йўқ.

2 Қийимнинг шу жойга тўғри келадиган, шу жойни беркитиб турадиган қисми. *Кўйлакнинг қўлтиғи. Пальтонинг қўлтиғи.*

◆ **Қўлтиғига кирмоқ** 1) қўллаб-қувватламоқ, ёрдам бермоқ. *Касал бўлиб қолсам нима бўлади? .. Қўлтиғимга ким киради? Акам бўлмаса, укам бўлмаса.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) бировнинг ишончини қозониб, унинг пинжига кирмоқ. [*Олахўжа:*] *Энди, бу билан ҳазил қилма, каттароғини, «ака де»! — қўлтиғига кир, кичикроғини «ука де», деб ўргатадиган бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Қўлтиғига сув пуркамоқ** бировга қарши оёқлантирмоқ, гижгижламоқ. *Эшоннинг хотинини кимдир тезлаяпти, кимлардир қўлтиғига сув пуркаяпти.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Қўлтиғидан кўтармоқ** (*ёки суямоқ*) қўллаб-қувватламоқ, ёрдам бермоқ. *Тағин мен, Бобоқулнинг ўғли, қўлтиғидан суяйдиган азамат бўлиб қолибди, деб қувониб юрибман-а!* С. Анорбоев, Оқсой. **Тарвузи қўлтиғидан тушди** қ. **тарвуз.**

ҚЎЛТИҚ II *геогр.* Қуруқлик ичига суқилиб кирган сув. *Фин қўлтиғи.*

ҚЎЛТИҚБАРДОР 1 Ногирон, бетоб ёки шикаст топган кишини қўлтиқлаб, суяб олган киши.

2 *кўчма* Ёрдамчи, қўллаб-қувватловчи одам. *Бу кишининг қўлтиқбардорлари бир қишлоқи муллавачча эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚЎЛТИҚЛАМОҚ 1 Қўлтиғига қисиб тутмоқ, қўлтиғига жойлаб кўтармоқ, қўлтиққа урмоқ. *Роҳила плакатларни қўлтиқлаб секин нари кетди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Бозоров тугунчасини қўлтиқлаб, тебраниб, машинага интилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирга юриш ёки суяб ёрдам бериш мақсадида бировнинг қўлтиғидан, юқори билагидан тутмоқ. *Фотима билан Сора рус тилидан таълим берган Антонина Анатольевнани икки томондан қўлтиқлаб энг олдинда, жадал борардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Йўлчи*] *чиройли саман отнинг жиловини тутиб, эгасини қўлтиқлаб ерга туширди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ота-бола уни қўлтиқлаб кўтардилар.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

3 *кўчма* Моддий ёки маънавий ёрдам бермоқ, кўмаклашмоқ, қўллаб-қувватламоқ. *Партиямиз қўлтиқлади, қўллади, йўл кўрсатди, саодатга йўллади.* Ҳабибий.

◆ **Ўпкасини қўлтиқлаган** қ. **ўпка** I

ҚЎЛТИҚЛАНМОҚ **қўлтиқламоқ** 1, 2 *фл. мажҳ. н.*

ҚЎЛТИҚЛАТМОҚ **қўлтиқламоқ** 1, 2 *фл. орт. н. Худайчи бир йигитга тўн қўлтиқлатиб, .. мудофелар ёнига чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Менга чўтни қўлтиқлатиб олдилар, орқаларидан эргашиб юрдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚЎЛТИҚЛАШМОҚ **қўлтиқламоқ** *фл. бирг. н. Беморни қўлтиқлашиб турғизишди. Қўлтиқлашиб юрмоқ.*

ҚЎЛТИҚТАЁҚ 1 Оёғи хаста ёки ногирон кишилар қўлтиғига тираб, таяниб юрадиган, юқори қисми қўлтиққа қўйиш учун мосланган махсус ҳасса. *Қўлтиқтаёқ билан юрмоқ.* ▪ *Икромжон .. судралиб бориб, қўлтиқтаёғини олди-да, чайқала-чайқала олдинга кетаверди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 *кўчма* Суянчиқ, таянчиқ; ҳимоячи. *Бировга қўлтиқтаёқ бўлмоқ.*

ҚЎЛТИҚТУМОР *айн.* **тумор.**

ҚЎЛҚАНОТ *фольк.* Айрилмас дўст, биродар. *Алпомиш айтди: — Дўстим Шомурот. Икковимиз фарзанд кўрсак, ўғил бўлса, қўлқанот бўлсин, бирови ўғил, бирови қиз бўлса қуда бўламиз.* «Ёдгор».

ҚЎЛҚОП Қўлни совуқдан, кир бўлишдан, зарарланишдан сақлаш учун қўлга кийиладиган буюм. *Чарм қўлқоп. Қўлқоп тўқимоқ.* ▪ *Онахон эри .. Собиржоннинг қора мойга ботиб ярқираб кетган қўлқопи билан шимини гўё рухсат қилиб ювар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | *спорт.* Бокс тушганда қўлга кийиб олинадиган махсус буюм. *Тренер менга қўлқоп бераётиб «Юрагингни сақла!» — деди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚЎМ Туяга, от-уловга юк ортиш учун кигизни ўраб ва икки буклаб боғлаб эгар ўрнига уриладиган мослама.

ҚЎМАНДА *эск.* 1 Қоманда; оғзаки буйруқ. *Қўманда бермоқ.*

2 Қоманда, мустақил бўлинма. *Қўманда штабининг қўзғалиш тўғрисидаги фармони берилди.* М. Муҳамедов, Машқ.

ҚЎМИТА [*фр*] *эск. айн.* **комитет.** *Унинг бу ишига завод қўмитаси кўмаклашди.* Н. Мақсудий, Юксалиш. *Усмонжонми? Район| Фирқа қўмитасида ишлайди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Бу киши шу район ижроия қўмитасининг раиси.* Ҳ. Шамс, Характеристика.

ҚЎМЛАМОҚ Туяга қўм, эгар урмоқ, туяни эгарламоқ.

◆ **От отлаб, туя қўмлаб** катта қийинчиликлар билан, зўрға, аранг. *Марғилон деган юртдан от отлаб, туя қўмлаб кел эмиш-да, бир оёғина турмай кет эмиш!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎМОНДОН [*фр*] 1 Йирик ҳарбий қисм ёки қўшин бошлиғи, командири. *Бош қўмондон.* ▪ *Чернецов армия қўмондони генерал-лейтенант Погодиннинг штаб-квартирасига Юрьевдан кейин кирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Подшо Қимсанни ўз аскарларига қўмондон қилиб тайинлаб, унга ўнг ёнидан жой ҳадя қилди.* С. Абдулла, Ҳасан билан Қимсан.

2 *эск.* Умуман ҳар қандай командир.

ҚЎМОНДОНЛИК 1 **қўмондон** *с. мавҳ.* *от. Қўмондонлик қилмоқ.*

2 Қўшинга раҳбарлик қилувчи орган ва ундаги кишилар мажмуи. *Немис қўмондонлиги артиллерия ва авиация ҳужумидан кейин танкларни ишга солди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. [*Краснов*] *бундан кейинги ҳаракат ҳақида қўмондонлик йўл кўрсатгунча кутишга .. қарор қилди.* Ойбек, Қуёш қораймас. **Бош** (*ёки олий*) **қўмондонлик** 1) қуролли кучларнинг бош лашкарбошиси; 2) шу қўмондонлик штаби.

ҚЎМСАМОҚ Бирор кимса ёки нарсани эслаб, соғиниб, уни кўришга, унга етишишга орзуманд бўлмоқ. *Эри билан қўлтиқлашиб ўтса барнолар, Раҳматлик чолгинамни қўмсаб йиғлайман.* Ғ. Ғулом. *Киши қариганда кейин киндик қони тўкилган жойини қўмсабқоларкан.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Қаттиқ истамоқ, хоҳламоқ, тусамоқ. *Хотини олдига овқат қўйганда, Саидғозининг кўнгли ичкилик қўмсади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚЎМСАШМОҚ қўмсамоқ *фл. бирг. н. Болалар ўз уйларини, ота-оналарини қўмсашар эди.*

ҚЎНАРЛИ Кўнса, тўхтаб дам олса бўладиган. *Наби полвон ва бошқа ўзига тинчроқ кишиларнинг ҳовлилари меҳмон қўнарли бир ҳолга келтирилган.* Айний, Қуллар.

ҚЎНДИРИЛМОҚ қўндирмоқ *фл. мажҳ. н. Қуш қўлга қўндирилди. Самолёт аэродромга қўндирилди.* ▪ *Қор куралди, ерга тахта ётқизилди, устига чодир капалар, қора уйлар қўндирилди.* Ойдин, Мардлик — мангулик. *Ниҳоят, шам келиб токчага қўндирилгач, уста Олим сукутдан бошини кўтариб қутидорга қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎНДИРИШМОҚ қўндирмоқ 1—3 *фл. бирг. н.*

ҚЎНДИРМОҚ 1 қўнмоқ 1, 3 *фл. орт. н. Қушни қўлга қўндирмоқ. Самолётни ерга қўндирмоқ. У кийимига гард қўндирмайди.* ▪ *Вақт-бевақт бировникига бир меҳмон келса, отини ушлаб, жой бор бўлса, кўнглини хушлаб жўнатса, бул одам сахий, агарда жойи бор туриб, «жой йўқ» деб қўндирмай жўнатса, бул одам бахил.* «Алпомиш».

2 *айн.* ўрнатмоқ 1. *Бурнига кўзойнак қўндирмоқ. Бошига дакана қўндирмоқ.* ▪ *Қиз силлиқ, текис ўрилган узун, кўркам, ипакдай майин қўш кокилини бир-бир қўлга олиб кўрди, .. кейин янги чуст дўппини бошига қўндириб ҳовлига чиқди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Қурмоқ, тикмоқ, тикламоқ. *Полизга капа қўндирмоқ.* ▪ *Тахт ясаб, қўндирди пўлатдан қўрғон.* «Ширин билан Шакар».

4 *с. т.* Урмоқ, туширмоқ. *Мулозимлар, қозининг бу дўқини қувватлагандай бўлиб, номаълум одамнинг бошига бир-икки мушт қўндирдилар.* Айний, Доҳунда.

♦ **Гап қўндирмоқ** билимдонлик, маҳмадоналик қилиб керак бўлса-бўлмаса, бирор гап айтмоқ. *Оғзингдан бир гап чиқса, у ўнни қўндиради.*

ҚЎНДОҚ 1 Милтиқ, автомат, қўл пулемёти ва ш. к. қуролларнинг барча қисмларини тутиб турадиган ва отганда елкага тираб турадиган қисми. *Милтиқнинг қўндоғи.* ▪ *Қорабоев автомат қўндоғи билан офицернинг бошига шундай урдики, автомат қўндоғи ҳам синиб учиб кетди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

2 Қушлар тунаши учун ўрнатилган дор, қўноқ; умуман қушлар қўниб дам оладиган, тунайдиган жой; қўнолға. *Бола, тонг отмай, товуқлар қўндоқларидан тушмай, яна ишга тушар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳар икки қуш ҳам овқатга қўндоқдан туриб сипоҳгарчилик билан бир кўзлаб қарадиларда, юзини чиртта ўгириб олди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

3 Қўмиш учун дасталаб боғланган ток. *Токларни қўндоқ қилмоқ.*

4 *этн.* Чақалоқнинг бешикка белаништгача бўлган, чарвисимон мойдан ҳали тоза бўлмаган даври ва шу даврда чақалоқ ўраладиган махсус йўргак. **Қўндоқда теккан касал** (*ёки дард, фетъл*) ёшликдан қолган одат, эски одат; азалий, эски камчилик, иллат, нуқсон. [*Тоҳиров:*] *Бу сизга қўндоқда теккан дард!* М. Бобоев, Гўзаллик истаб.

ҚЎНДОҚЛАМОҚ 1 Токларни кўмиш учун дасталаб боғламоқ.

2 *айн.* ўўргакламоқ.

ҚЎНДОҚЛАНМОҚ қўндоқламоқ *фл. мажҳ. н. Токлар қўндоқланганича кўмилмай қолди.*

ҚЎНДОҚЛАШМОҚ қўндоқламоқ *фл. бирг. н.*

ҚЎНЖ Этик, маҳси, пийма ва ш. к. оёқ кийимларининг болдирни, илкини ўраб турадиган юқори қисми. *Қўнжи узун этик. Қўнжи баланд ботинка.* ▪ *Турсунбой қизил этигининг қўнжини болдирига бурма қилиб тушириб .. олган эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Қори этигининг қўнжидан дандон сопли пичоғини олиб Ўрмонжонга берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚЎНЖЛИ Қўнжи бор; қўнжи узун, қўнжи баланд. *Кирза қўнжли этик. Қўнжли калиш.* ▪ *Эски беқасам тўн, қизил қўнжли этик кийган бир йигит катта хокандозда ўчоққа чўп келтириб солди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎНИМ 1 Қўниш ёки туриш жойи, манзил. *Ёғин тиниб, мўйтанлар овули билан қирдаги қиётлар қўними орасига сўқмоқ йўллар тушди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. **Қўним топмоқ** қўнмоқ, тўхтаб, муқим ўрнашиб, туриб қолмоқ. *Қосим бир идорада икки-уч ой ишлаб, иккинчи идорага кирар, у ерда ҳам қўним топмай чиқиб кетар эди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. *Кечаги қор қўним топмай енгил ел билан изғиб юради.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Дам олиш, тиним, тинчлик. *Колхоз раисида қўним йўқ, машина олинг, Комилжон.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Қўними йўқ капалак гулдан-гулга қўнади.* Т. Йўлдош.

3 Қунт, сабот-матонат, чидам, бардош. *Қўними йўқ одам. Ишга қўним — хирмонга унум.* Мақол.

ҚЎНИМЛИК Қўниб, дам олиб ўтишга тўғри келадиган масофа бирлиги. *Оломон отда икки қўнимлик масофани босиб, кечга яқин хушҳаво бир манзилга тушди.* Ойбек, Навоий.

ҚЎНИМСИЗ Бир ерда узоқ, муқим тўхтамайдиган; беқарор, бардошсиз. *Қўнимсиз одам.* ‖ *Ҳеч ким қушларнинг ичида энг қўнимсизи, беқарори читтакнинг бу қилиғи тўғрисида аниқ бир нарса деёлмайди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ҚЎНИМСИЗЛИК 1 қўнимсиз *с. белги оти.*

2 Ишдан-ишга, жойдан-жойга кўчиб юриш. *Кадрларнинг қўнимсизлигига барҳам бермоқ.*

ҚЎНИШ 1 қўнмоқ *фл. иш оти. Буғдой қип-қизариб пишган, пояларигача қовдек қовурилган эди .. қушларнинг қўниши ёки чўқиши билан чирсиллаб синиб тушар эди.* Айний, Қуллар. *Уй бекаси бу ерда қўнишлари мумкинлигини самимий билдиргач, улар қандайдир иккиланиш билан бир-бирларига қарашди.* Ойбек, Қуёш қораймас. **Қўниш топмоқ** *айн.* **қўним топмоқ** қ. **қўним** 1.

2 *айн.* **қўним** 1. *Сувонжон кечки пайт сурувни қўнишга ҳайдаб келди.* С. Анорбоев, Оқсой. «*Элга эл қўшилса — давлат, элдан эл кетса — меҳнат*»,— деган гап бор. *Бир борайлик, танишиб, қўниш қутли бўлсин қилайлик.* «Ёдгор».

♦ **Ой қаерда(н) қўниш берар экан** иш, ҳодиса ва ш. к. нима билан тугар экан; оқибати нима бўлар экан. *Қани* [*сув*] *ёқалаб турайлик-чи, ой қаердан қўним берар экан. Ойнинг қаерда қўниш беришини билмай қолдим.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚЎНИШМОҚ 1 қўнмоқ *фл. бирг. н. Меҳмонлар қаерга қўнишди?*

2 Ушумоқ, жунжикмоқ. *Ғулом ака қўнишиб ўтирганича ухлаётган экан.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Булар қўнишиб ётган аскарлар олдига киришди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚЎНИ-ҚЎШНИ Яқин атрофда яшовчи кишилар, қўшнилар (бир-бирига нисбатан). *Хушрўйга болалик чоғидаёқ уй ичи ва қўни-қўшни «шаддод» деб исм берганлар, чунки у, кимдан бўлса бўлсин, айтганини қилдирмай қўймас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қўни-қўшни, катта-кичик оғамларга салом айтинг.* Ҳамза. *Олапарнинг ҳайбатидан .. Миржалол қуруқнинг қўрғонига, ҳатто қўни-қўшниларникига ҳам гадой келмас экан.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

ҚЎНИ-ҚЎШНИЧИЛИК Қўни-қўшниларнинг ўзаро борди-келди муносабатлари; қўшничилик.

ҚЎНМОҚ 1 Учишдан тўхтаб ерга ёки бирор нарсага ўтирмоқ, тушмоқ. *Қуш дарахтга қўнди. Вертолёт далага қўнди. Космик кема Ойга қўнди. Парашютчи белгиланган жойга аниқ қўнди. Қуш қаноти билан учиб, қуйруғи билан қўнар.* Мақол. ▪ *Пашша кўтарилди, аммо шу ондаёқ унинг лабига қўнди.* А. Қаҳҳор, Башорат. *Ана, қоқди қанотин булбул, Келиб қўнди чиройли гулга.* И. Муслим. *Ҳаво жангида қаттиқ шикаст еган немис самолёти нима бўлди-ю, шу ғарамдан йигирма-ўттиз метр нарига келиб қўнди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Умуман ерга ёки бир нарсанинг устига келиб тушмоқ, ўрнашмоқ; инмоқ (юқоридан тушадиган ёки ҳавода ҳаракат қиладиган нарсалар ҳақида). [*Самолёт*] *ўтиши биланоқ қаноти остидан шовиллаб қуйган «ёмғир» ғўзалар баргига шудрингдай қўна бошлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *У* [*Ражаб*] *Ҳасан овчини кўриши билан шошиб оёқ-қўлларини қоқди, киприкла-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

аига қўнган гардларни енглари билан артди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Сафарда дам олиш, тунаш ёки вақтинча истиқомат қилиш учун бирор жойда тўхтамоқ, бирор жойга тушмоқ, ўрнашмоқ. *Меҳмонлар қаерга қўндилар?* ▪ *Бугун бизга [бизникига] қўниб борадилар-да. Қовун пишиб қолди, қовун сайли қиламиз.* Н. Сафаров, Жангчи шоир. *Бу саройга турли мамлакатлардан келган савдогарлар қўнар, чит, чой ва ипак моллар ҳаммаси шу ерга келиб тушарди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ҳусайн Бойқаро Балхда амир Арғун деганнинг «Чаҳор боғи»га қўнди.* Ойбек, Навоий. | Тунни бирор жойда ўтказмоқ, тунамоқ. *Йўлда тўрт қўниб келдик.* ▪ *Бек шу кеча бу ерда қўнибдилар, ўтган кеча Қорахонликида эдилар.* Айний, Қуллар.

◆ **Оқшом қўнди** кеч кирди, қоронғи тушди.

ҚЎНОЛҒА **1** Қушлар қўниб дам оладиган, тунайдиган жой; қўндоқ. *Уча-уча ҳолдан тойган лочин қанотларини йиғиштирди-ю, қўнолғага келиб қўнди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 Сафардагилар тўхтаб дам оладиган жой. *Ҳаддан ташқари ҳорган ахта ҳам иссиқ қўнолғага яқинлашганини сезди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Битта қўнолғага ўтирдик ҳорғин, Юраклар музлаган қўллардай турғун.* Шайхзода.

ҚЎНОҚ I Дони тариқдан кўра майдароқ, бошоқли ғалла ўсимлиги.

ҚЎНОҚ II **1** Бирор жойга, бирор кимсанинг уйига қўнган, тушган йўловчи, сайёҳ, меҳмон. [*Зикрий:*] *Қори афандим, қўноғимиз Гулчеҳра хонимни зериктириб қўймайлик.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Инсон қўноқ бўлар Ойга, Зуҳрага.* Х. Расул. *Опа, сиз паловга уннанг. Тоза, сен Эъзозхонни болалари билан олиб кел, қўноқ бўлиб кетсин.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Қушлар қўнадиган дор; қўндоқ. *Кун ботгач, товуқлар қўноққа чиқди.*

ҚЎНОҚЛАМОҚ **1** Тунаш ёки дам олиш учун қўноққа, қўнолғага чиқмоқ, қўнмоқ. *Қорайган том бўғотларида қўноқлаётган чумчуқлар қулоқни тешгудай товуш билан чирқиллашади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Сафарда бирор жойда тўхтамоқ, бирор жойда тунамоқ; бирор жойга тушмоқ.

ҚЎНОҚЛИҚ **1** **қўноқ** II *с. мавҳ. от. Бу ёғоч қўноқликка ярамайди.*

2 Қўноқдаги, қўноқ бўлиб турган жойдаги вазият, ҳолат, ҳаёт. *Нима қилай, ота-онадан ортиқ бир меҳрибоннинг уйида бўлганим учун, қўноқлик андишаси йўлимни тўсади.* Ҳамза, Майсарани нг иши.

ҚЎНОҚХОНА *эск. айн.* **меҳмонхона.**

ҚЎНОҚЧИ *эск.* Ўз уйига қўноқ, меҳмон қўювчи одам.

ҚЎНҚАЙИШМОҚ **қўнқаймоқ** *фл. бирг.*

ҚЎНҚАЙМОҚ *с. т.* **1** Дўмпайиб хунук кўриниб турмоқ; беўхшов ўтирмоқ ёки жойлашмоқ, қўққаймоқ. *Бобомурод[нинг] .. меҳмонхонаси тўрида қишлоқ имоми қўнқайиб ўтирган эди.* Айний, Қуллар. *Қоядай қўнқайиб турган оғир юк қийшайиб, борган сари лойга чўкар, отлар типирчилаб орқага тисарилар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. [*Шавкатнинг*] *қўнғир сочи ўсиб кетганидан бошидаги эски чуст дўпписи тепасида қўнқайиб, уни янада кулгилироқ қилиб кўрсатади.* С. Анорбоев, Гўзаллик истаб.

2 *кўчма* Ўзи бажара олмайдиган ишга, вазифага ўтирмоқ, амалга, мансабга минмоқ. *Амалга қўнқаймоқ.* ▪ *Ҳайитбой билан Салимбой .. боп мансабларга қўнқайиб .. иттифоқлик риштасини сира узмай келганлар.* «Муштум», 1927, № 5.

ҚЎНҚАЙТИРМОҚ **қўнқаймоқ** *фл. орт. н. У нонуштадан сўнг чуст дўпписини қўнқайтириб, чойхонага чиқди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚЎНҒИЗ Қаттиқ ҳимоя қобиғи билан қопланган ҳашаротларнинг умумий номи. *Қора қўнғиз. Тилла қўнғиз.* ▪ *Қоронғилик ичидан кеча қўнғизи ғўнғиллаб учиб, ўзини чироққа урди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚЎНҒИЗНУСХА Кўриниши, ташқи тузилиши қўнғизга ўхшаб кетадиган, қўнғизни эслатадиган. *Қиём пайтида «Пахтакор» колхозининг правлениеси олдига қўнғизнусха бир автомобиль келиб тўхтади.* А. Қаҳҳор, Картина.

ҚЎНҒИР I **1** Қора-сариқ рангли, тўқ малла. *Қўнғир соч. Қўнғир сигир. Дала-тузни сув олса, қўнғир ғозининг тўшидан.* Мақол. ▪ *Мирсаид қўнғир коверкот пиджагини ечиб столнинг суянчиғига ташлади.* П. Қодиров, Уч илдиз. — *Буниям арзи бор экан,— Нуриддин ака ёнида ийманибгина ўтирган қўнғир мўйловли, оқ-сариқ йигитга ишора қилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Тўқ кул ранг, қорамтир. *Тракторлар бир ҳафта кеча-кундуз тўхтовсиз ишлаб турди, пахта далаларининг ҳаммаси қўнғир тусга кирди.* С. Маҳкамов, Катта рулда.

ҚЎНҒИР II Пати жигар ранг ўрдак. *Қўнғирлар май ойларида тухум очиб, жўжаларини июндаёқ учирма қилишади.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚЎНҒИРБОШ Қурғоқчиликка чидамли, серуруғ, сердон кўп йиллик ёввойи ўт.

ҚЎНҒИРОТ Ўғиз уруғларидан бирининг номи ва шу уруққа мансуб бўлган кишилар. *Қўнғирот эли.* ▪ *Булар бари қўнғирот, тотув бўлиб, бовурим деб сени қўйнига олмаса, дарёнинг нарёғидаги офат тезроқ келади.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚЎНҒИРОҚ **1** Силкитилганда, тили деворларига урилиб садо чиқарадиган тўнтарилган конус шаклидаги металл асбоб. *Мис қўнғироқ. Бутхона қўнғироғи. Қўнғироқ чалмоқ. Туясидан қўнғироғи қимматт.* Мақол. ▪ *Бўйинларига осилган қўнғироқларни оғир жаранглатиб туялар ўтади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Шундай асбобнинг жаранглаган овози. *Узоқдан қўнғироқ эшитилди.*

2 Овоз чиқариб сигнал берадиган ҳар қандай мослама; звонок. *Будильник қўнғироғи.* ▪ *Холмат электр қўнғироқ кнопкасини босиш билан, хона ичкарисидан ёқимли овоз эшитилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қаравот ёнидаги стол устида турган телефон қўнғироғи жиринглади.* Жўрабоев, Мулла Б. м. | Звонок товуши; звонок чалиб берилган сигнал. *Дарсга қўнғироқ берилди.*

3 *с. т.* Телефон. *Тўхта, сен домла поччангни бу ерга киргизиб юбориб, ўзинг қўнғироқнинг олдида ўтир. Бирпасдан кейин мен қўнғироқ бераман.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. **Қўнғироқ қилмоқ** телефон орқали гаплашмоқ. *Эрталабдан кечгача, гоҳида тунлари ҳам телефон трубкасига ёпишиб олиб, тўрт тарафга қўнғироқ қилади.* Т. Алимов, Хушбичим йигит.

4 *сўфт, кўчма* Жаранглама, ёқимли (овоз ҳақида). — *Мен сизни танимадим,— деди қиз қўнғироқ товуш билан қатъий.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Унинг қўнғироқ овозини эшитган ҳар бир киши, узоқлардан бўлса ҳам етиб келарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

5 *сўфт, кўчма* Буралиб-буралиб турадиган, жингалак (соч, жун ва ш. к. ҳақида). *Сочи қўнғироқ қизча.* ▪ *Халил жажжигина, истараси иссиқ, сочлари қўнғироқ, бўйи ўзига қарийб тенг келадиган дилкаш бир қиз билан таништи.* Туйғун, Дўстлик севинчлари.

ҚЎНҒИРОҚЛИ Қўнғироғи бўлган, қўнғироқ ўрнатилган; қўнғироқ тақилган. *Қўнғироқли соат. Қўнғироқли эшик.* ▪ *Қишлоқ марказидаги Ёварик кўпригидан ҳар куни қўнғироқли туя карвонлари, турли-туман машиналар ўтиб туради.* И. Раҳим, Ихлос. *Ногоҳ бурчакдан қўнғироқли чирманда гулдираб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚЎПМОҚ **1** Ўтирган ёки ётган жойидан турмоқ, тикка турмоқ. *Гўрўғлининг ўзига от тикка қўпиб даф қилади. Кунда бир саийсни ўлдиради.* «Хушкелди». *Оломон ҳайқириб чуввос соларкан, ярадор амалдор йиқила-қўпа дарахтлар орасида ғойиб бўлди.* Ойбек, Навоий. **Урса қўпар** *ҳазил* урилиб, амалдан тушириб юборилса, яна амалга қўнқайиб оладиган (одам ҳақида).

2 Юзага келмоқ, содир бўлмоқ, рўй бермоқ. *Сўнг Ёрмат асабийланиб деди: — Одам деган ҳар нарсага аралашавермайди. Қаерда ғалва қўпса қочаверинг.* Ойбек, Қутлуғ қон. *У ҳужрага кириши билан бир варакайига гўё қиёмат қўпди.* А. Қаҳҳор, Башорат.

ҚЎПОЛ **1** Беўхшов, бесўнақай; бичими келишмаган. *Қўпол этик. Қўпол кийим.* ▪ *Унинг тарвақайлаган қўпол, яланғоч шохлари ҳовлининг у бурчагидан бу бурчагига етади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Нозик ишланмаган, ғализ, дағал. *Қўпол ип узилади, майин ип чўзилади. Нозик қатим игнадан силлиқ ўтади, оғайнилар.* Й. Муқимов, Олов

www.ziyouz.com kutubxonasi

ва ниҳоллар. ‖ *Тахтадан қўполгина қилиб ясалган узун столга қизил алвон ёзилган.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Кишига қаттиқ тегадиган, кишини ранжитадиган; дағал, қўрс, тунд, ёқимсиз. *Қўпол одам. Қўпол муомала. Қўпол сўз. Қўпол қилиқ. Қўпол ҳаракат. Қўпол ҳазил.* ‖ *Қўпол гапирмоқ.* ▪ *Раиснинг қўпол эътирозини эшитиб турган Бекбўта, қони қайнаб кетди шекилли, ўзини тутолмай, кескин гапирди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Маориф мудири Хизиров унинг [Элмуроднинг] талабига қарши томдан тараша тушгандай, қўпол жавоб қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Қулоққа ёқмайдиган, хунук. — *Ҳалиги муаллимингиз қаёқда, оқсоқол, чақиртиринг уни бу ёққа! — деди у каттиқ ва қўпол товуш билан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Оқлаб, кечириб ёки тузатиб бўлмайдиган. *Қўпол хато. Бошқаларнинг ички ишларига қўпол равишда аралашиш.* ▪ *[Унинг] бу қўпол гуноҳини тасодифан чиққан хайрли натижасига бағишлаш, бундан кейин шундай хато қилса, қаттиқ жазо кўришини унга тушунтириш керак.* Айний, Қуллар.

ҚЎПОЛЛАШМОҚ 1 Қўпол, бесўнақай ҳолга келмоқ. *Қалин кийиниб қўполлашмоқ.*

2 Қўпол, совуқ муомала қиладиган бўлиб қолмоқ, тўнглашмоқ, дағаллашмоқ. *Битта мен эмас, ҳатто сенинг ўзинг ҳам қўполлашиб қолдинг, ортиқча гап кўтаролмайсан.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон. *У аввалги Малахов эмас эди, қўполлашган, муомаласи тўнг, ҳаракатида тўнглик бор.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚЎПОЛЛИК 1 **қўпол** *с. белги отн.* *Кийимнинг қўполлиги.* ▪ *Ўзи хирсдай бақувват. Бир куни бу гавда, бу қўполлик билан айни фронтбопсиз-да! — деб қолмасманми? Қолдим балога.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Қўпол гап, муомала, бесўнақай ҳаракат ва ш. к. *У дарров узр сўради: — Қўполлигим курсин, эшикни қўққисдан очиб, чироқни ўчириб қўйдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. — *Нима ишингиз бор эди? — сўради қўполлик билан директор.* «Муштум», 1961, № 9. *У ўзининг қўполлик қилиб қўйганини сезиб, хижолат тортди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚЎПОРИЛМОҚ **кўпормоқ** *фл. мажҳ. н.* *Канал тагидан қўпорилган, кўчган сап-сариқ тупроқ полвон машина панжасида ундек эланарди.* Ш. Ғуломов, Азим дарёман, дебон. *Синар томири билан, Кўкарган ери билан, Қўпорилган гувиллаб, Шамол каби увиллаб.* Ҳ. Олимжон.

ҚЎПОРМОҚ 1 Таг-туги, томири билан суғурмоқ, ағдармоқ. *Йўлчи ернинг тош бағрини ёриб тўнка қўпоради.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тракторлар гуриллаб-вариллаб ёввойи жийда, чангал, туронғу, тол, дўлана сингари бута ва майда дарахтларни таг-томири билан қўпориб ташлар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Таг-туги билан бузмоқ, кўтармоқ, ағдармоқ, ағдар-тўнтар, остин-устин қилмоқ. *Сув кўприкни қўпориб кетибди.* ▪ *Бир бомба биздан нарироққа тушиб, кўча четидаги дарахтни қўпориб ташлади.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Анҳор тўлиб-тошиб оқмоқда, тахта ходалардан қилинган маҳкам тўғонни қўпориб ташлагудай шиддат билан қирғоққа урилиб пастга отилмоқда.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *кўчма* Ағдариб ташламоқ, қулатмоқ, йўқ қилмоқ. *Чоризм тахтини таг-томири билан қўпориб ташламоқ.*

ҚЎПОРТИРМОҚ **қўпормоқ** *фл. орт. н.*

ҚЎПОРУВЧИ 1 **қўпормоқ** *фл. ш. отн.* *Тоғ қўпорувчилар.* ‖ *Қўпорувчи куч.*

2 Диверсиячи, диверсант.

ҚЎПОРУВЧИЛИК 1 **қўпорувчи** 2 *с. мавҳ. отн.*

2 Диверсия акти, диверсия.

ҚЎР I 1 Майда чўғ аралаш иссиқ кул; майда чўғ. *Кўрга кўмиб пиширилган жўхори.* ▪ *Ҳовли ўртасидаги бир бузоқ билан икки қўй гўшти солинган дошқозон тагида ҳамон ўт ёнар, ўчоқ олдига тортилган кўрда эса, хизматкорлар исиниб ўтиришарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Човгумлардаги чой ичиб бўлинган, гулханнинг кўри сўна бошлаган.* Ҳ. Нуъмон, Қаҳрамоннинг туғилиши.

2 *кўчма* Қалб ҳарорати, ўт, ўғит. *Жамила ҳолининг табиати шунақа. Юрагидаги ёшлик кўри уни доим ишга, одамлар орасига ундайди.* Э. Носиров, Ташаккур сизга, холажон! *Қалбимиз кўри ҳам, олқиш сўзимиз ҳам, табрик қарсагимиз ҳам, катта анжуманларда минбаримиз ҳам шуларники, эл назар қилган машъалларники.* Ҳ. Ғулом, Сиз коммунизм қурасиз. *Қани, марҳамат, барно йигит, уйимизнинг тўри, қалбимизнинг кўри сизники. Ўтиринг!* С. Кароматов, Ҳижрон.

ҚЎР II Йиғиб, тўплаб, ғамлаб қўйилган керакли нарса; запас, бойлик. *Кўр қилмоқ.* ▪ *Домланинг айтишича, қўр битган, бисотда ортиқча пул қолмаган.* А. Қаҳҳор, Сароб. *У бир подшо бўлса, унда қўру қўрхона, тўпу тўпхона, ҳарна асбоб, лашкар, оломон кўп бўлса.* «Равшан». | Қут, барака. *Охир пулларимиз ҳам совурилиб, қўри ўча бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

♦ **Кўр тўкмоқ** 1) қўшин тўпламоқ; лашкар тўкмоқ. *Отам сен билан урушаман деб яна қўр тўкиб ётибди, ботирлигингни кўрсат!* «Муродхон»; 2) олишувда, тортишувда жавлон урмоқ. *Ўзбекнинг ўз сўзли бўз ўғлонлари Гердайиб бу мажлис аро қўр тўкар.* Ғ. Ғулом; 3) савлат тўкмоқ. *Гўри Амир қўр тўкиб мағрур, Паҳлавондай менга тикилар.* М. Али.

ҚЎРА 1 Ёғоч, шох-шабба, панжара ва ш. к.дан қилинган тўсиқ, ғов, девор ва шундай девор билан ўралган жой. *Овулнинг қамиш қўралари совурилиб кетди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Қўра орқасида арава ғилдиракларининг ғижир-ғижири эшитилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Чорва молларини қамаб қўйиш учун шундай девор билан ўралган майдон; ўтар, қўтан. *Молларни қўрага қамамоқ.* ▪ *Далада оч бўри кўпайиб кетди. Уч кун бурун ярим тунда бир эмас, саккизта қўрага тушиб ҳамма молни қийратиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Атрофи девор билан ўралган ҳовли-жой. *Бухоро элчилари ва савдогарлари боярлар, амалдорлар қуршовида тантана билан Тверская кўчасидаги катта қўрага келиб[тушдилар.* М. Осим, Элчилар. *Катта бойларнинг Тошкент янги шаҳарида бир нечадан қўраси бўлиб, уларни .. ижара қўйиб дунё тўплар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *МТС қўрасига Иков кирсак-да, Амр этсанг, Трактор рулини Буриб юборсам.* Ғ. Ғулом.

ҚЎРАМТА *тар.* Қамон ўқлари солиб, осиб юриладиган махсус халта, сумка; ўқдон. *Кўрамтага қўл солиб, бир тутам ўқ олди.* ▪ *Қон тортиб, одамнинг ажали етди. Ул Паризод, қўрамтага қўл солди.* «Муродхон».

ҚЎРБОШИ *тар.* 1 Хонлар, амирлар даврида қурол-аслаҳа омборининг, қўрхонанинг бошлиғи.

2 Шу даврларда олий ҳарбий унвон ва шу унвонга эга бўлган лашкарбоши. *Миршаблар томонидан қўрбоши маҳкамасига сўроққа олиб кетилган қутидор қайтиб йўлакка кириши билан, минг хил ташвишда ўтирувчи Офтоб ойим ила Кумушга қайтиб жон киргандек бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Қуролли соқчилар бошлиғи. *Отимни ҳоритди тоғларнинг тоши, Дарвозани очгин бова қўрбоши.* «Рустам».

3 Октябрь революциясидан олдинги Туркистонда маҳаллий полиция бошлиғи. *[Мирзараим ... пулни шипга отиб ўйнаб:] Мана, юртда ҳукумат. Мана, губернатори-ю, ҳокими, қўрбошидан тортиб қози-мозиси!* Ҳамза, Паранжи сирлари.

4 Босмачилар шайкасининг бошлиғи, қўмондони. *Қизиллар томонидан қувғинга учраган бир қўрбошини ўз уйида яшириб қўймагани учун у ота-онамни отди, уйимизга ўт қўйди.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. *Оқлар, қўрбошилар, хон бандалари, Анвар подшо билан кушандалари, Қанча рўзғорларни қилдилар вайрон.* Ғ. Ғулом.

ҚЎРИЛМОҚ **кўримоқ** *фл. мажҳ. н.*

ҚЎРИМОҚ 1 *(б. к. ва т. к. билан)* Ҳимоя қилмоқ, сақламоқ, қўриқламоқ. *Боғ(ни) кўримоқ. Юрт кўрисанг, ўзарсан, кўримасанг, тўзарсан. Маҳкол.* ▪ *Узумни чуғурчуққа едириб, оёғини сувга солиб ўлтирибди-я! Бор, узумни кўри.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Молларни кўриб ётган итлар югуриб келиб, Ойқизжонни таниб ўйнашиб сакрайберди.* «Фольклор».

2 *(т. к. билан)* Ўзини ёки бирор

www.ziyouz.com kutubxonasi

кимсани, нарсани қуш, пашша ва ш. к.дан ҳимоя қилиш учун уни қувмоқ, ҳайдамоқ. *Сояга боғлаб қўйилган отлар эринибгина пашшаларини қўрийдилар.* Ж. Шарипов, Саодат. [*Розия хола:*] *Ҳозироқ бир болани чумчуқ қўрийдиган қилиб қўй! — деб Зуҳрани койиб берди.* Н. Назаров, Замон. *Мулла Саид Жалолхон .. бурнига қўнган пашшани қўлидаги рўмолча билан қўриш малол келди шекилли, остки лабини чўзиб «пуф» деди.* А. Қаҳҳор, Башорат.

ҚЎРИШМОҚ кўримоқ *фл. бирг. н.*

ҚЎРИҚ 1 Ҳимоя, мудофаа, сақлаш. *Башарти, қотил мен бўлиб кўрингани-мда ҳам, молим ва жоним қўриғида ўғриларни ўлдирганлигим учун яна гуноҳкор бўлмас эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Соқчилар турадиган ва улар ҳимоясида қўриқлаб, сақлаб туриладиган жой. *Кўкча қўрғонлари қўриғида анови қўрғонларникидек мудофелар кўп бўлмаса ҳам, йўқ эмас эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Экин ёки дарахт экилган, шунинг учун ҳам қўриқлаб туриладиган ер майдони; экинзор, боғ ва ш. к. *Сув талашган бўлсак, сиз ҳам, мен ҳам ўз қўриғимиз учун эмас, колхоз, халқ манфаати учун талашдик.* Ойбек, О. в. шабадалар.

4 Илгари ёки қачонлардир экин экилган, кейинча экилмай ташлаб қўйилган ер. *Қорабулоқда бекор ётган эгасиз, қақраб ётган қўриқлар кўп.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Не-не умидлар билан олинган ер, болалар ёш ва Анзират холанинг ўзи дардчил бўлгани учун, экувсиз қолиб қўриққа қўшилиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ёшлигимни қўмсаб, китоб очгандай, Минг йиллик қўриқнинг бағрин очаман.* С. Акбарий.

5 Ҳали ишланмаган, деҳқончилик қилинмаган, аммо экин экишга яроқли жойлар; бўз ер. *Кўкламда она-бола тоғ этагидаги қўриққа чиқиб, белкурак билан ер ағдариб лалми буғдой экишди.* П. Қодиров, Уч илдиз. **Қўриқ очмоқ** илгари экин экилмаган ёки ташлаб қўйилган ерларни ўзлаштириб, ишга солмоқ, у ерларда экин экиб деҳқончилик қилмоқ. *Канал бўйлари, янги очилган қўриқ, у ердаги дашт бригадаси хаёлидан ўтди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚЎРИҚЛАМОҚ Ҳимоя, мудофаа қилмоқ, сақламоқ. *Юзбошининг мол дунёси бениҳоят кўп, кечалари уйини ўн иккита мерган қўриқлар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор. *Санъаткорларни қизил аскарлар отряди қўриқлаб борарди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Аскарликка жоним билан бораман. Ватанимни сўнгги томчи қоним қолгунча қўриқлайман.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎРИҚЛАНМОҚ кўриқламоқ *фл. мажҳ. н. Халқ депутатлари .. Советлари .. қонунларга риоя қилинишини ва граждан-лар ҳуқуқларининг қўриқланишини таъминлайдилар.* «ЎзССР Конституцияси».

ҚЎРИҚЛАШМОҚ кўриқламоқ *фл. бирг. н. Болалар боғлардаги узум ва бошқа меваларни қушлардан қўриқлашар эди.*

ҚЎРИҚХОНА Ноёб ҳайвонлар, ўсимлик ва дарахтларни сақлаш ва кўпайтириш учун ажратилган, давлат томонидан ҳимоя қилинадиган территория (бундай жойларда ов қилиш, дарахт кесиш ман қилинади). *Балиқ қўриқхонаси.*

ҚЎРИҚЧИ 1 Ҳимоя қилувчи, ҳимоячи; соқчи. *Чегара қўриқчилари.* ▪ *Норматнинг бу саволига кўприк қўриқчиси — қора ёқали сапёр жавоб бериш ўрнига: — Кўприк берк! — деб, Норматнинг йўлини тўсди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Чор ҳукумати помешчик ва капиталистларнинг содиқ қўриқчиси эди.* «КПСС тарихи».

2 Қушларни чўчитиб, улардан боғ, полиз ва ш. к.ни қўриқлаш учун ўрнатилган қўғирчоқ одам. *Мени нима деб ўйлайсан-а. Сен учун пайкалдаги қўриқчиманми?* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚЎРИҚЧИЛИҚ 1 кўриқчи *с. мавҳ. от.*

2 Ҳимоя, пана, паноҳ. *Крейсер қирувчи самолёт қўриқчилигида денгизга бораётир. Қўриқчилик қилмоқ.*

ҚЎРС 1 Кишига қаттиқ тегадиган; қўпол, дағал, тўнг. *Қўрс одам. Қўрс сўз. Қўрс муомала.* ▪ *Унга юзма-юз келиб бундай қўрс, бундай терс гапларни ҳеч вақт айтган эмас эдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Баъзилар .. жамоат тартибини бузган қўрс, қўпол кишилардан ранжиб редакцияга ёзадилар.* Э. Охунова, Ҳаётда яхши ном қолдиринг.

2 *диал.* Ўзига бино қўядиган, бошқаларни менсимайдиган, димоғдор. *Биз — кўпчилик, сен ёлғиз, Сен эмас биз қилганмиз. Мен-мен деган одамни Дейдилар: — Қўрс, бетамиз.* Ҳабибий.

ҚЎРСЛИҚ 1 кўрс *с. белги оти. Гапининг қўрслиги, муомаласининг совуқлиги учун қишлоқилар уни Соли совуқ деб атардилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қўрс, совуқ муомала, қўполлик, тўнглик. *Дадажон .. Расул акага қўрслик қилиб қўйгани учун зўр бериб ўзини койир, ишнинг нима билан тугашига ақли етмас эди.* А. Муҳиддин, Миришкор.

3 *диал.* Димоғдорлик, кеккайиш. *Бу гап Асқар отага умрида бир марта от миниб, ўзини зўр чавандоз ҳисоблаган ёш боланинг қўрслигидай туюлди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ҚЎРХОНА 1 Қурол-аслаҳа сақланадиган омбор, қуролхона, арсенал. *Англия қурол-яроғини олиб келган кейинги карвон амири ҳазрати олийларининг қўрхоналарига сиғмай қолди. Қўрхона ёнидаги «Дорулшифо» мадрасасига ҳам ҳарбий анжом сандиқларини киритиб, териб қўйишга тўғри келди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

2 Қимматбаҳо нарсалар, бойликлар сақланадиган омбор; хазина. *Ҳукуматимнинг қўлига, Тушди-да қўрхонаси.* «Фольклор».

ҚЎРҚА-ПИСА *рвш* Дадил ботинмай, қўрқимсираб, бир оз хавотирланиб. *Мен яна қўрқа-писа сўрадим: — Узум берсам ейсанми?* Ҳ. Аҳмар. Қим ҳақ? *Йигитча Анжирбоев узатган қоғозларни олиб қўрқа-писа кўздан кечирди.* С. Аҳмад, Чўл бургути. *Болтлар битта-битта ерга тушаяпти. Охирги болтга қўрқа-писа ключ солдим.* П. Қодиров, Қадрим.

ҚЎРҚАРЛИ Киши қўрқадиган, қўрқувли. *Хавотир бўлманг, бунинг ҳеч қўрқарли ери йўқ.*

ҚЎРҚИМСИРАМОҚ Бир оз қўрқмоқ, хавфсирамоқ. *Қўрқимсираб гапирмоқ.* ▪ [*Тўлахон:*] *Худойим билади, [қўрқимсираб ялиниб], жон хола.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚЎРҚИНЧ 1 Қўрқув ҳолати, ҳисси; қўрқув, даҳшат, ваҳима. *Унинг вужудини қўрқинч қамраб олди. Қўрқинчга тушмоқ.* ‖ *Қўрқинч аҳвол.* ▪ *Нигоранинг ҳамон қўрқинч, даҳшат тўла кўзларида миннатдорчилик учқуни йилтираса.* С. Анорбоев, Оқсой. *Кумушбиби ортиқ чидолмадими, қўрқинч бир товуш билан ҳайқирди: — Оҳ, ўламан, кўп сўзлама!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ғоят қўрқинч тус олган бу аёл, ҳеч тарафга қарамай, борган сари қадамини тезлаштирмоқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Хавотирлик, безовталик ҳолати, ҳисси; хавфсираш; ҳадиксираш; ҳадик. *Николиннинг қалбини янги бир қўрқинч таталарди. Ўқ-дори, озиқ-овқат унда чегарали эди.* Ойбек, Қуёш қорайлас. *Энди бу иккинчи сохта хатни ёздиришда, гарчи ҳозир Отабекнинг кўл ёзмаси ўз қўлида бўлса ҳам, яна қўрқинчи йўқ эмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. ‖ *Отабек кўзини олалантирган бўлди: — Қаерда, кимлар, яраси қўрқинч эмасми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎРҚИНЧЛИ 1 Кишини қўрқувга, ваҳимага, даҳшатга соладиган, даҳшатли, ваҳимали. *Қўрқинчли туш. Қўрқинчли манзара.* ‖ *Қўрқинчли кўринмоқ.* ▪ *Оёқларига, қўлларига қўнғироқ тақкан қўрқинчли ажиналар рақс этади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Одамларнинг унингсиз ҳам хароб эгни-бошлари тўкилди, афсоналардаги яъжуз-маъжуз каби қўрқинчли тус олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Кишини хавотирликка соладиган, безовта, хавотир қиладиган; хавфли, хатарли. *Қўрқинчли яра. Қўрқинчли касаллик.* ▪ *119-тепаликнинг самолёт орқали мунтазам қисмлари билан алоқа боғлаши айниқса Грейдерга қўрқинчли бўлиб туюлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚЎРҚИНЧСИЗ 1 Қўрқарли ери йўқ, қўрқинчли эмас.

2 Хавотир оладиган, хавфсирайдиган ери йўқ, хавфли, хатарли эмас; бехавотир, хавфсиз.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҚЎРҚИНҚИРАМОҚ Бир оз қўрқмоқ, қўрқимсирамоқ. *Рост, амаки, лекин хўп олишдим, жағига ўхшатиб солардим-ку, қўрқинқирадим, ёшман-да.* Ойбек, Болалик. *Миннатдорлик билдиргим ҳам келарди, алланечук қўрқинқирадим ҳам ундан.* А. Мухтор, Туғилиш.

ҚЎРҚИТМОҚ 1 **кўркмоқ** *фл. орт. н. Бутун юзи қулоқларигача кўкариб, қўллари ёнига шалвираб тушган Писмиқ ўлим тусига кириб борди. Бу ҳол Соли Совуқни жуда ёмон қўрқитиб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ёлғон дўқ-пўписа ва ш. к. билан юрагига ғулғула солмоқ. *Ёш кетаман деб қўрқитади, қари ўламан деб қўрқитади.* Мақол.

ҚЎРҚИШМОҚ **кўрқмоқ** *фл. бирг. н. Улар бир-бирларидан қўрқишади.* ▪ *Така Ёвмит эли, мактаб болаларининг келмаганидан қўрқишиб, қидиришиб чиқиб, булар ҳам шу тоққа — қўшиннинг устига келиб қолишади.* «Гўрўғли».

ҚЎРҚМАС Қўрқишни билмайдиган, ҳеч нарсадан қўрқмайдиган, довюрак, ботир.

ҚЎРҚМОҚ 1 Қўрқув ҳис этмоқ, қўрқув ҳиссига берилмоқ, даҳшатга тушмоқ. *У ҳеч нарсадан қўрқмайди. Қўрққанга қўша кўринар.* Мақол. ▪ *Тешабойнинг жаҳли чиқди. Тешганда кўзингизни тешмайди-ку! Мунча қўрқмасангиз?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Келин қўрққанидан ҳуши кетиб қолди.* Ҳамза, Бурунги қозилар. | Қўрқоқлик, юраксизлик қилмоқ, юраги бетламай, дов бермай қочмоқ. *Қўрққан олдин мушт кўтарар.* Мақол.

2 Ҳадик олмоқ, хавфсирамоқ, ҳадиксирамоқ. *Чумчуқдан қўрққан тариқ экмас.* Мақол. ▪ *Ҳаёт .. худди йиқилиб кетишдан қўрққандек, бир қўли билан танчани ушлаб, юзини йигитдан хиёл қочириб ўтирарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚЎРҚОҚ Ҳар нарсадан қўрқаверадиган, юраги йўқ, юраксиз. *Қўрқоқ одам. Кўз қўрқоқ — қўл ботир.* Мақол. || *Қўрқоқ қўрқоққа ўртоқ.* Мақол. ▪ *Қўрқоқ ўлмасдан бурун ўлади, ўликдан нима кутиб бўлади.* Ўйғун, Ҳаёт қўшиғи. *Қўрқоққа қўланса аброил, дейдилар.* Ҳамза, Тўйда аза.

ҚЎРҚОҚЛИК **кўрқоқ** *с. белги оти. [Шербек] курашда қўрқоқлик .. нималигини билмайди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қўрқоқлик доғини ўлим юволмайди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Агар яна шунақа қўрқоқлик қилар экансан, калланғни оламан.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚЎРҚУВ 1 **кўрқмоқ** *фл. иш оти. Жангга кирдингми, қўрқувни унут. Ўлишни эмас, ўлдиришни ўйла.* Ўйғун, Ҳаёт қўшиғи.

2 Қўрқинч, даҳшат, ваҳима. *Қўрқувга тушмоқ. Юрагига қўрқув солмоқ. Уни қўрқув босди.* ▪ *Қамоқ — ярим ўртўла, обдан қоронғи. Юракларни эзади мудҳиш бир қўрқув.* Ғайратий.

ҚЎРҚУВЛИ Қўрқинчли, қўрқарли. *Нури ёлғиз қоларкан .. кузнинг ойдин кечасидаги қўрқувли, лекин унинг учун энг тотли дамлар ёдидан ўтди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Қўрқинч билан тўлган, қўрқинч ҳиссини, ҳолатини ифодалайдиган. *Атрофга қўрқувли назар ташламоқ.* ▪ *Қўрқувли кўзлар билан теваракни кузатди.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

ҚЎРҚУВСИЗ Қўрқинчдан, қўрқинч ҳиссидан холи, тинч. *Онахоннинг кўз қараши қўрқувсиз, нафратли ва мағрур қараш эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚЎР-ҚУТ Йиғиб, тўплаб, ғамлаб қўйилган нарса, бойлик, запас; қут-барака. *Шунисига суюнаманки, ўша вақтларда яхшигина рўзғор тузиб, қўр-қут ортдирган эканмиз, бари халқнинг корига яради.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Эшон аянинг бирдан-бир ниятн қўлда қолган қўр-қутларни сақлаб қолиш, пишиб ҳилвираб турган эшонни ўз масканига қўйиб, бойликларга эга бўлиш.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚЎРҒАМОҚ *диал.* Қўриқламоқ, сақламоқ. *Ватанни қўрғамоқ.* ▪ *Агар у жанг вақтида жонини қўрғаб, ўртоқларига хиёнат қилиб, тўнгакнинг орқасида бошини кафтига қўйиб ётмаса, тепасига бостириб келаётган [душманни] кўрарди, отиб ўлдирарди, ўзи саломат қоларди.* Уйғун, Ҳаёт қўшиғи.

ҚЎРҒОН 1 Душман хужумидан сақланиш учун узоқ муддатли истеҳкомлар, деворлар билан мустаҳкамланган жой, шаҳар, қалъа ва ш. к. *Ёв қўрғонини қамал қилиб, унинг қулочкаш баланд деворлари ёнига чодир ташлаган қўшин каби одамлар тоғ этагига тўлиб кетдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ғиждувон қўрғонининг шарқи-шимол ва ғарб томонларидан чиқаётган, .. ғулғулали товуш ҳавони титратмоқда эди.* Айний, Қуллар. | Умуман аҳоли яшайдиган жой, қишлоқ, шаҳар. *Дала йўли .. эгри кўприкчалардан ўтгач, билинар-билинмас кичкина кўчага айланади. Ана шу кўча сизни колхознинг марказий қўрғонига олиб боради.* З. Сотиев, Истеъдод.

2 Қалъа, қўрғон, шаҳар ва ш. к.ни мудофаа қилиш учун қурилган мустаҳкам девор. *Азизбек ташаккурини битиргач, ҳудайчи қўрғон устидаги мудофеларга бор товушини қўйиб қичқирди: — Бек жаноблари бу кунги рустамона ғайратларингизга дуо қиладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўрданинг ғиштин, кунгурадор қўрғонлари ости билан жазойирий қилич тақинган махсус муҳофиз йигитлар айланиб бегона кишини қўрғон яқинига йўлатмаслар .. эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. | Умуман ҳар қандай баланд ва мустаҳкам девор. *Ўчоқ бошида қумғон, Атрофим баланд қўрғон. Кўнгил берган ёримни Кўролмасдан бағрим қон.* С. Абдулла.

3 Дала жойда ва умуман шаҳардан ташқарида атрофи девор билан ўралган ҳовли-жой ва унинг ичидаги бинолар. *Арслонбекнинг қўрғонини .. бу йўлга тушиб олган кўр ҳам топади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Шербек қишлоқнинг энг четидаги қўрғонни ҳам босиб ўтди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Арава боғнинг катта дарвозасидан кириб, икки тарафи теракзор узун йўлка бўйлаб кўрғон эшиги олдида тўхтади.* Ойдин, Ямоқчи кўчди.

4 *кўчма* Мустаҳкам таянчиқ, қалъа. *Москва — тинчлик қўрғони.*

5 Қўрғон *(эркаклар исми).*

ҚЎРҒОНБЕГИ *тар.* Қалъани, қўрғонни ҳимоя қилувчи соқчиларнинг бошлиғи, қалъа коменданти. *Азизбек қаршисида қўл боғлаб турган қўрғонбегидан сўради: — Йигитларингизнинг барчаси ҳам қуруқ қолмадими? — Давлатингиз соясида, тақсир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎРҒОНЧА 1 **қўрғон** 3 *с. кичр. Йигитлар Максимнинг қўл-оёғини боғлаб икки яшик асбоб-ускуна билан олиб қочишди. Икки кун арчазордаги қўрғончада қамалиб ётди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Қишлоқдаги пахса деворли қўрғончалар бой, бадавлат одамларники бўлиб, гуваладан қурилган пастак уйлар камбағал қашшоқларнинг бошпаналари эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Кичик қишлоқ, қишлоқча. *Булоқ бошидаги қўрғончамиз ҳаммаси бўлиб эллик беш хўжалик.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎРҒОШИН Химиявий элемент, оғир, юмшоқ, тез эрийдиган, кўкиш-кул ранг металл. *Соф қўрғошин. Қўрғошин рудаси.* || *Қўрғошин ўқ.* ▪ *Мана, — тугунчани Сувонжонга берди,— ярим кило дори, ярим кило қўрғошин. Ичида тўнғиз ўқ ҳам аралаш.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қози домла! Шу сўзларим қулоғингизга ўқдек қуюлиб, қўрғошиндек ўрнашсин! Хотинимнинг ихтиёри ўзида! Бойга тегар экан, тегаверади.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Жангчиларимиз атакага кўтарилган пайтда уларнинг боши устидан қўрғошин дўли ёғила бошлади.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

ҚЎРҒОШИНЛАМОҚ *с. т.* 1 Қавшарламоқ.

2 Пломбаламоқ, сурғучламоқ, печатламоқ.

ҚЎРҒОШИНЛИ 1 Ичида ёки таркибида қўрғошини бўлган. *Қўрғошинли баббит.*

2 Қўрғошин қуйилган; қўрғошин ёки унинг бирикмасидан ясалган. *Қўрғошинли аккумулятор.*

ҚЎСҚИ 1 Қийилаверіб эскириб кетган, жулдури чиққан, жулдур кийим. *Бошида кир, тўзғиган салла, чопони ҳам қўсқи.* Ойбек, Қутлуғ қон. || *Шу қўсқи тўрт йилдирки, янги бўлмас.* Ғ. Ғулом. *Юр, синглим, жилла бўлмаса, ювиниб, кийиниб устингдагу қўсқинини ташла, қуриб кетсин.* Ойбек, Улуғ йўл.

2 Уст-боши хароб, жулдур кийимли. *Мен .. отдан тушсам ҳам, эгардан тушмас эдим. Мен кимман ахир, Омон*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қўсқига бўйсуниб кетавераманми! Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚЎТИР I Баданда пуфакчалар ҳосил қилиб, қаттиқ қичиштирадиган юқумли тери касаллиги.

2 Шундай касалликка йўлиққан. *Қўтир бола. Қўтир эчки.* ▪ *Писмиқ эгасидан хўп калтак еб, яна билтанглаб қолган қўтир итдек эгилиб-букилиб, ерга сирпангандек бўлиб инқиллади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚЎТОН I 1 Бирга боқилаётган катта қўй тўдаси; қўй подаси; сурув. *Шу кеча тушимда чўпон бўлибман, Қўтонимни қирнинг тўрида кўрибман.* Ислом шоир. *Майдонга бир қўтон қўйни ҳайдаб келишди.* Ғ. Расул, Тўнғич ўғил.

2 Қўй ёки мол қамаладиган катта кўра ёки махсус бино; қўйхона, молхона. *Умаркул эрталаб ердан қиров кўтарилай деганда, қўйларни қўтондан ҳайдаб чиқарди.* О. Ҳусанов, Ҳаёт ишқи.— *Оворагарчиликни айтмайсизми,— деди пақир ушлаб турган новча киши — қишда қишлоққа, ёзда яйловга мол ҳайдаймиз. Шу ерга қўтон қурилса бўлмайдими?* И. Раҳим, Ихлос.

ҚЎТОН II: **кўк қўтон** қ. **кўккўтон. Оқ қўтон** қ. **оққўтон.**

ҚЎТОНЛАБ Бир неча қўтон, қўтон-қўтон, жуда кўп. *Салимбой ўлгандан кейин унинг ўрнига Мадамин оқсоқол бўлиб қолди. Юзлаб қўш — ҳўкиз, йилқи, қўтонлаб қўй-эчки бунга қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎТОНЛАМОҚ 1 Атрофни ўраб қўтонга айлантирмоқ, қўтон қурмоқ.

2 Қўтонларга айирмоқ, бўлмоқ.

3 *кўчма* Қўрғонламоқ, ўтов тикмоқ (ой, кун ҳақида). **Кун қўтонласа курагингни, ой қўтонласа офтобчувоғингни тайёрла** кун ўтов тикса қор ёғади, ой ўтов тикса қуёшли кунлар бошланади маъносидаги матал.

ҚЎТОН-ҚЎТОН Бир неча қўтон, жуда кўп. *Қўтон-қўтон қўйлар.*

ҚЎТОС I Марказий Осиёнинг баланд тоғли районларида яшайдиган ёввойи ҳўкиз. *Қорамолнинг тоғ шароитига мосланган энг кучлиси ва маҳсулдори саналган қўтосни армани қишлоқларида кўп учратдик.* Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

ҚЎТОС II *диал.* Бўйинга тақиладиган безак буюми. *Қўтос тақди бўйни узун бедовга, Қирқ қуббали юган урди бошига.* «Хушкелди». *Ана шунда тилла қўтос тақинган ўн тўрт маҳрам Бойбўридан Бойсарини сўраб бориб қолди.* «Алпомиш».

ҚЎЧҚ *с. т.* Қўзичоқ.

ҚЎЧҚОР 1 Бичилмаган эркак қўй. *Зотли қўчқор.* **Қўчқор уриштириш** 1) эрмак учун ёки пул тикиб қўчқорларни сузиштириш. *Мингбоши қўчқор, хўроз* [*уриштириш*], *беданабозликнинг ишқибози бўлса, Салим амин яхши бўза билан бедана кабобининг ишқибози эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) *тар.* эски мактаб болаларининг бўйра чўпларини бўғинли еридан илаштириб тортиб синдириш ўйини.

2 *кўчма с. т.* Зўр, зўравон одам. *Чамбилнинг қўчқори ўзим бўламан, Чамбил элтиб сени лойга соламан.* «Малика айёр».

3 Қўчқор (*эркаклар исми*).

♦ **Икки қўчқорнинг боши бир қозонда қайнамас** иккита бир хил манман, зўр ва ш. к. одам бир жойда муроса қилиб яшолмайди, чиқишолмайди маъносидаги матал.

ҚЎЧҚОРБОЗ Қўчқор уриштиришни яхши кўрадиган одам. *Машҳур Алимжонбойнинг ўғли Тўрахон бойвачча қўчқорбоз, хўрозбоз ва хотинбоз эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚЎШ I 1 Иккита, бирга қўшилган, бирга ишлатиладиган, биргаликда, ёнма-ён ва ш. к.; қўшалоқ. *Қўш белбоғ. Қўш ёстиқ. Қўлларида қўш узук. Қўш ғилдиракли арава. Қўш орденли республика. Қўш отли извош. Қўш табақали дарвоза. Қўш карнай.* || *Қўрққанга қўш кўринар.* Мақол. ▪ *Юқоридаги бир-бирига мингашиб турган қўш харсанг тагидан виқир-виқир қайнаб сув чиқмоқда.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ҳар йигит мағруру ҳар қиз кўкраги қўш чўққи тоғ.* Ғ. Ғулом. **Қўш қўллаб** қ. **қўллаб** 2.

2 Бир вақтда, биргаликда содир бўлган, юз берган, бирга келган. *Қўш байрам. Қўш тўй.*

3 Одатда иккита, баъзан битта ҳўкиз ёки от қўшилган омоч. *Далага қўш чиқди.* ▪ *Заҳчалар қаҳ-қаҳлашиб қўш кетидан учиб-қўнишади.* Н. Фозилов, Оқим. *Жўжабирдай болаларимиз очдан ўлмасин деб, раҳматли эрим билан ўзимизни қўшга қўшган вақтларимиз ҳам бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қўш пайти** (*ёки* **вақти, маҳали**) ҳайдаш учун ер етилган, далага қўш чиқадиган пайт. **Қўш ҳайдамоқ** қўш билан ер ҳайдамоқ. *Узоқдан қўш ҳайдаб юрган йигитнинг ашуласи эшитиладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎШ II 1 Сафар, поход ва ш. к.да вақтинча қўниш жойи; вақтинчалик қароргоҳ; лагерь. *Ҳамма лашкар жам бўлиб, булар ҳам Асқар тоғдан ошиб қўш ташлади.* «Гўрўғли». *Қўқон сипоҳлари эндиги ҳужумгача .. яраларини боғлаш, дамларини олиш учун қўрғон ёнидан қаёққадир қўшларига кетганлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Тўда, тўп. *Полвоннинг қўшига гурланлик Ёқуббой, ҳазорасплик Қиличбойлар ҳам келиб қўшилдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚЎША I Иккита, бир жуфт, жуфт. *Қўрққанга қўша кўринар.* Мақол. ▪ *Деҳқоннинг ҳисобига қараганда ҳам баҳорда беркиниб ётган қуёш ёзда қўша кўриниши керак эди.* И. Раҳим, Ҳилола. [*Ўзбек ойим*] *шу чоққача Зайнабга ялиниб .. кун кўриб келган бўлса, бундан сўнг бир қўша келинни ўзининг оёқлари остида ялиниб юрган ҳолда кўрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кўрган ошиқ ўтга ёқар келдими? Кўкрагида қўша анор келдими?* «Равшан».

Қўша қаримоқ умрнинг охиригача бир-биридан ажралмасдан бирга яшаб, қариб-чуриб юрмоқ. *Фотиманинг ҳам унга майли бор. Агар юлдузлари тўғри келган бўлса қўша қаришсин.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎША II *айн.* **қўш** II 2. *Ташқарида бир қўша созандалар .. шаҳарнинг машҳур ҳофизлари ашула айтадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎШАЛОҚ 1 Иккита бир-бирига ёпишган, бир-бирига ёпишиб ўсган, ёпишиб туғилган ва ш. к. *Қўшалоқ олма. Қўшалоқ сомса. Қўшалоқ бошли бузоқ. Марғилоннинг қўшалоқ кулчаси.* ▪ — *Сизларга атаб олиб келдим, қизларим,— деди кампир ва бир жуфт қўшалоқ анорни рўмолидан олиб Адолатга узатди,— буниси сенга, қизим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Самоварчи қўшалоқ бармоқли панжасини чўзиб, бир кўчани кўрсатди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Янги йил муборак! . — Бўса ва оғуш, Қўшалоқ мағиздай икки тан бир пўст.* Ғ. Ғулом.

2 Бир вақтда содир бўлган, юз берган, бирга келган, қўш. *Қўшалоқ байрам.* ▪ *Фозил гўё кунда севганидан қўшалоқ хат олиб турадиган кишига ўхшаб, билимдонлик билан гапирарди.* В. Ғофуров, Вафодор. *Бола-чақа, набиралар, дўсти биродарлар билан қўшалоқ тўй кунини ўтказиш вақтини келишиб олдик.* Т. Унабоев, Қумуш тўй.

ҚЎШАЛОҚЛАМОҚ Иккита-иккита, жуфт-жуфт қилиб бирлаштирмоқ, қўшалоқ қилмоқ. *Қўйларни қўшалоқламоқ. Сомсани қўшалоқлаб тугмоқ.* ▪ *Пайтдан фойдаланиб мен ҳам* [*гранатани*] *қўшалоқлаб отдим.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚЎШАР Қўй қўраси, қўтон.

ҚЎША-ҚЎША Жуфт-жуфт, бир неча жуфт; жуда кўп. *Кўкрагида қўша-қўша орден ва медаллар.* ▪ *Қўша-қўша палак, қўша-қўша паранжи, уч-тўрт уйни ясатишга етадиган дорпечлар, гулкўрпалар, чойшаблар.. Лутфинисо ва унинг қизини ҳали қаноатлантиргани эмасди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚЎШБОШ Икки бошли. *Қўшбош ёвуз бургут темир тирноғин Одамзод бўғзига санчиб турсаю, Дилга сиғармиди фарзанд орзуси.* Миртемир.

ҚЎШИЛИШМОҚ **қўшилмоқ** *фл. бирг. н.* Гапга қўшилишмоқ. *Суҳбатга қўшилишмоқ.* ▪ *Дугонаси чиқиб ундоқ деди, холанг чиқиб бундоқ деди, ҳаммаси қўшилишиб сени олиб менга урди, мени олиб сенга урди.* А. Қаҳҳор, Орик тишлар. *Башарти, мен бу ваҳшатга иштирок қилган бўлсам, қайси ақл ва қандай манфаатни кузатиб қўшилишган бўламан?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎШИЛМА 1 Турли элемент, қисм ва ш. к.нинг ўзаро қўшилишидан таркиб топган нарса, бирикма. *Универсал асбоб .. икки айланувчи доиранинг қўшилмасидан иборат.* «Астрономия».

2 Йирик ҳарбий қисм (бригада, диви-

www.ziyouz.com kutubxonasi

зия, корпус ва ш. к.). [*Ҳасанов*] *штабда қўшилма командири Чайкани учратди.* Н. Сафаров, Сўнгги нафасгача.

ҚЎШИЛМОҚ 1 қўшмоқ I *фл. ўзл. ва мажҳ. н.* *Бешга уч қўшилса саккиз бўлади. Сут қўшилган чой. Икки от қўшилган извош. Ғайратига ғайрат қўшилди. Колхоз чорвасига яна юз қорамол қўшилди. Шаҳримиз ҳуснига ҳусн қўшилмоқда. Уч колхоз қўшилиб йирик совхозга айланди. Илғорлар ҳаракатига қўшилмоқ. Элга эл қўшилса — давлат.* Мақол. ▪ *Болтабойнинг чеҳраси очилиб кетди. Отим чиқсин десангиз мусобақага қўшилинг бўлмаса.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Кампир .. болаларга қўшилиб ҳингиллашган Нурига пичинг қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бирга бўлмоқ, аралашмоқ, эликмоқ. *Сизнинг бир ёмон одатингиз бор: одамга қўшилмайсиз.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Тўғри деб билмоқ, қўллаб қувватламоқ, ёқламоқ. *Бировнинг фикрига қўшилмоқ. Ёлғончига қўшилма, рост сўзингни яширма!* Мақол. ▪ *Мен Зокир отанинг таклифига қўшиламан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Муса аканинг гапларига қўшиламан, деди Бектемиров.* С. Аҳмад, Ҳукм.

4 Бир тан, шерик бўлиб иштирок этмоқ, қатнашмоқ. *Тўкмага қўшилмоқ. Ҳалфанага қўшилмоқ.*

ҚЎШИЛУВЧИ 1 қўшилмоқ *фл. ш. оти.* *Бу таклифга қўшилувчилар қўл кўтарсин!* || *Даврамизга қўшилувчи одамлар борми?*

2 *мат.* Бирор сон ёки миқдорга қўшиладиган иккинчи сон ёки миқдор. *Қўшилувчилар ўрни ўзгаргани билан натижа (йиғинди) ўзгармайди.* || *Қўшилувчи сон.*

ҚЎШИМЧА 1 *сфт* Бор, мавжуд нарса, ҳодиса ва ш. к.нинг устига қўшилувчи ёки уларни тўлдирувчи. *Қўшимча маҳсулот. Қўшимча дарс. Қўшимча маъно.* ▪ *Турғун сизга қўшимча ҳужжат бермоқчи.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *У .. домланинг ножўя ҳаракатлари тўғрисида қўшимча маълумотлар берди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Қўшимча равишда** боридан, мавжуд бўлганидан, ижро этилганларидан ташқари, устама равишда. *Колхоз қўшимча равишда юз тонна пахта топширди.* ▪ *Элмурод Абдурасулдан Олаҳўжа тўғрисида эшитганларига қўшимча равишда Давлатёрдан ҳам бир талай гап эшитди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Қўшимча қиймат** *эк.* капиталистик жамиятда ишлаб чиқариладиган товар қийматининг, нархининг ёлланма ишчи меҳнати билан ишчи кучи қийматидан ташқари ҳосил қилинадиган ва капиталист томонидан ўзлаштириладиган қисми. *Қўшимча қиймат тўғрисидаги таълимот, Маркс иқтисодий назариясининг пойдевор тошидир.* В. И. Ленин, Карл Маркс. **Қўшимча қилмоқ** қўшимча гап, фикр, таклиф ва ш. к. изҳор қилмоқ, қўшмоқ. *Хусайн Оға ўғли қўшимча қилди. Бахтимизга сизларни учратиб қолдик.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *от* Устама даромад, фойда. *Сен колхозга қўшимча қидириб, ҳамманинг оёғини бир этикка тиқибсану, етти хазинанинг бири паррандачиликни кўрмабсан.* И. Раҳим, Ҳилола.

3 *от* Муҳокамага қўйилган қарор, резолюция ва ш. к.га киритиш учун таклиф этилган янги фикр, мулоҳаза ва ш. к. *Қарор қўшимчалари билан бир оғиздан қабул қилинди.*

4 *от, грам.* Сўзнинг ўзак ёки негизига қўшилиб, унинг маъносини ёки шаклини ўзгартирувчи ёки янги сўз ясовчи элемент; аффикс. *Сўз ўзгартирувчи қўшимчалар.*

5 *от* Асосий нарсага қўшилган, аралашган ҳар қандай бошқа нарса, аралашма. *Ҳеч қандай қўшимчаси йўқ, тоза асал.*

6 от, *с. т.* Илова.

ҚЎШИН Қуролли кучлар мажмуи ёки унинг бир қисми; аскар, армия. *Қўшин Тошкентга етган баҳдида бизлар ташқаридан ва сизлар ичкаридан бўлиб Мусулмонқулни орадан кўтаргаймиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қўшинларимиз қарши ҳужумга ўтдилар.* А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи. *Хуллас, Юрьев батальони фашист қўшинларининг анча орқасида қолиб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Қизил Қўшин** *эск.* Совет Армияси.

ҚЎШИШ 1 қўшмоқ I *фл. иш оти.* *Ҳосилга ҳосил қўшиш.* ▪ *Бу, ўртоқлар, фан билан тажрибани бирга қўшиш орқасида эришган ютуғимиздир.* С. Анорбоев, Оқсой. *Тешабой соябон аравани қўшишга буюрди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *мат.* Икки ёки ундан ортиқ соннинг йиғиндисини топиш амали; қўшув, жамлов, жамлаш. *Касрларни қўшиш ва айириш.*

ҚЎШИШМОҚ қўшмоқ I *фл. бирг. н.*

ҚЎШИҚ 1 Вокал мусиқий асар, ашула. *Лирик қўшиқ. Ҳажвий қўшиқ. Халқ қўшиқлари. Қўшиқ айтмоқ. Қўшиқ басталамоқ.* | Ашула овози. *Кўча томонда чилдирма ва қўшиқ эшитилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Лапар, терма.

ҚЎШИҚЧИ Қўшиқ ёки лапар айтувчи киши, хонанда. *Чолғучилар бошладилар соз, Қўшиқчилар солдилар овоз.* Ғ. Ғулом. || *Шу чоққача мўлтайиб ҳаёл ичида шўнғиб ўтирган Кумушбиби бир сесканди-да қўшиқчи қизларга қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎШИҚЧИЛИК 1 қўшиқчи *с. касб оти.*

2 Қўшиқлар яратиш, қўшиқ басталаш. *Ёш авторларнинг қўшиқчилик соҳасидаги ижодий кўриги.*

ҚЎШМА 1 Биргаликда, бирлашган ҳолда амалга ошириладиган, ўтказиладиган, биргаликдаги. *Қўшма ахборот. Қўшма мажлис.*

2 Ўзаро бирлашиб бир бутунлик ташкил этган, бирлашган. *Америка Қўшма Штатлари.*

3 *грам.* Икки ва ундан ортиқ негиз ёки сўздан ташкил топган. *Қўшма феъл.* ▪ *Бирдан ортиқ сўз билан ифодаланган кесим қўшма кесим деб аталади.* «Ўзбек тили дарслиги». **Қўшма гап** икки ёки бир неча содда гапнинг бирикувидан тузилган гап.

ҚЎШМАЧИ Бегона аёл билан бегона кишининг учрашувига, қўшилувига воситачилик қилиб кун кўрувчи одам; далла. *Мен ҳали келиб-келиб одамгарчиликни, диёнатни, номусни тупроқ билан тенг қилган сиздай разил, хотинфуруш қўшмачилар олдида шундай паст тушдимми!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ҚЎШМАЧИЛИК қўшмачи *с. касб оти.* *Яхши бўлди, кета қолинглар, деди хотинлардан бири унинг кетидан бурнини жийириб,— худодан қўрқармишлар булар? Биттаси қўшмачилик қилиб кун кўради.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҚЎШМЕТАЛЛ Икки хил металлдан ясалган, биметалл. *Қўшметалл пластина.*

ҚЎШМОЗОР Ёнма-ён иккита мозор. **Қўшмозор бўлмоқ** бирга, бир вақтда ўлмоқ; қирилмоқ. — *Худо хоҳласа, ҳаммаси қўшмозор бўлади! — деди Роҳатбиби. — Ҳақ жойида қарор топади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Қўшмозор қилмоқ** бир вақтда, бирдан ўлдирмоқ, қирмоқ. *Қишлоқларимизга разм солинг .. тунов куни Ғиждувон томондаги қишлоқлардан бирида деҳқонни таламоқ ниятида борган амир амлакдорларини сарбоз-парбозлари билан қўшмозор қилишибди.* С. Қароматов, Бир томчи қон.

ҚЎШМОҚ I **1** *мат.* Кўшув амалини бажармоқ, жам қилмоқ, жамламоқ. *Бешни бешга қўшмоқ.*

2 Бирор нарсага бошқа нарсани аралаштирмоқ ёки солмоқ. *Сутга сут қўшмоқ. Чойга шакар қўшмоқ. Лойга сомон қўшмоқ.* ▪ *Гулнор ўқчиб-ўқчиб сўзлади: — Заҳар .. Салим қўшган.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Бирга ишлатмоқ, аралаш истеъмол қилмоқ. *Ҳар бир ақли бор одам қовунга пиёз қўшиб ейиш нотўғри эканини билса керак.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ. *Дарахтларнинг гулларидан сочилаётган ҳидни ҳаво билан қўшиб, ҳар қанча шимирсанг ҳам тўймайсан, киши.* Н. Сафаров, Жангчи шоир.

3 Бўлак-бўлак, алоҳида, мустақил нарсалардан бир бутунлик ҳосил қилмоқ, бирлаштирмоқ. *Икки институтни қўшмоқ. Молу мулкни қўшмоқ. Қўриқни колхоз ерига қўшмоқ.* ▪ *Ёппа бўлиб кучни қўшсак, Ўлар муштумзўр.* Ғайратий.

4 Бирини бошқасининг ёнига, устига қўймоқ, тиркамоқ, ташламоқ; бир қилмоқ, бир қилиб қўймоқ. *Хирмонга этак-этак пахта қўшмоқ.* ▪ *Шинель ва гимнастёркаларини ечди-да, тугун қилиб бошқаларникига қўшди.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Қўшимча равишда, устига устак яна бермоқ. [*Мирзакаримбой*] *бир нафас ўйлаб, яна уч сўмлик қоғоз ва бир сўлкавой қўшиб йўлчига ташлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Қў-

www.ziyouz.com kutubxonasi

шимча фикр, гап ва ш. к. айтмоқ, қўшимча қилмоқ; гап қистирмоқ. *У Хадичахоннинг сўзига нимадир қўшмоқчи бўлди-да, ҳозир айтиб қолмаса, худди кечикиб қоладигандек шошди.* Н. Сафаров, Хадича Ахророва. — *Бу ўзимизнинг қуш, Янгиободнинг пўлат қуши! — деб қўшиб қўйди бетиқ кўзлари қувончдан ёнган Ефим тоға.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Кишилар Ҳомид орқасидан сўзлашганда унинг отига тақилган лақабини қўшиб айтмасалар, ёлғиз «Ҳомидбой» эдини ила ани танита олмайдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Бирга ишлаш, бирга ҳаракат қилиш ёки кўмаклашиш учун тайинламоқ, ёнига қўймоқ, ихтиёрига бермоқ. [*Ўзбек ойим:*] *Отабекнинг ёнига Ҳасаналини қўшиб Марғилонга юбораман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сизга ўзингизга ўхшаган қирови тўкилмаган одамлардан иккитасини қўшиб бераман, уччовларинг .. тўқайдан ўтин қиласизлар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Иккинчи кун бу хабар янада бошқача тўн кийди: «Мусулмонқул Нормуҳаммад қушбегига беш минг сипоҳни қўшиб, Тошкент устига жўнатган!»* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 Бир қаторга қўймоқ, тенг, баравар деб билмоқ, ҳисобламоқ, тенглаштирмоқ. [*Элмурод:*] *Ҳўжайинлар мени одам қаторига қўшмасдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Шокир ота:*] *Улар сени ўз жинсига қўшмайди. Улар пул жинсидан.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Орасига, ичига, сафига киритмоқ, аралаштирмоқ. *Ойи, аммам боёқишнинг ўғлини дадам мусофирлар, мардикорлар орасига қўшиб қўйди. Дадамда сира инсоф йўқ-да.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бориб-бориб ўз маҳалламизнинг болалари ҳам, мени келгинди деб, ўйинга қўшмайдиган бўлишган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Қотиштирмоқ, аралаштирмоқ, суқмоқ. *Ҳой, имонсиз чол, Мирҳайдар акани нега қўшасиз?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | *(ж. к. билан)* ... деб билмоқ, ҳисобламоқ. *Айбга қўшмайсиз!*

7 *этн.* Сарпо қилмоқ, сарпо, сеп тариқасида бермоқ. *Битта хитойи жужун мурсакни кам кўриб, ёнига ўзининг қимматбаҳо заррин мурсагини .. қўшган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

8 Орттирмоқ, кўпайтирмоқ, оширмоқ. *Ақлингга ақл қўш, жаҳлингга сабр.* Мақол. ▪ *Бугун катта еримиз Ёшига қўшди бир ёш.* Т. Тўла. *Жуман Писмиқ унинг жаҳлига жаҳл қўшадиган қилиб кулди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Чиройли қиз — кўзнинг нурига нур қўшади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

9 Арава, извош, омоч ва ш. к.ни тортиш учун тегишли абзал ёрдамида бириктирмоқ (от-улов ҳақида). *Ҳозир нариги тўриқ қашқани қўшаман жувозга.* Н. Фозилов, Оқим. [*Ёрмат*] *отни қўшгандан кейин аравага қалин намат солди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Офицер ҳозир: «қўшга қўшсанг ҳам майли, иш қилиб ўлдирма»,— деб кетаётибди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | От-улов тиркаб тайёр қилмоқ (арава, извош, омоч ва ш. к. ҳақида). *Фазлиддин .. аччиқ чойни босиб ичиб қониққач, извошни қўшди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *У [Сидиқжон] бир куни, тушки дам олиш вақтида, Зиёдахоннинг сўровига кўра, эшак аравани қўшиб дарёдан сув келтиргани борди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

10 Эркак киши билан аёлни уйламоқ, бир ёстиққа бош қўйдирмоқ, қовуштирмоқ. *Қирқ кун тўй қилиб, қирқ биринчи кечаси йигитларни қизларга қўшдилар.* «Эртаклар». [*Ҳасанали:*] *Бекни уйлантирдим, севганига қўшиб қувонтирдим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бошини қўшмоқ** уйлантирмоқ ёки эрга бермоқ. *Бир амаллаб қишдан чиқсак, Полвоннинг ҳам бошини қўшиб қўярмиз.* Ж. Шарипов, Хоразм. | Қўшмачилардек бегона эркакни рўпара қилмоқ. *Хотинини қўшиб амал олиш у сизнинг касбингиз, мингбоши!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚЎШМОҚ II Қўшилиб турган, қўшилган; қўшалоқ нарса, қўшимча. *Қўрққанга қўш кўринар, қўшмоғи билан беш кўринар.* Мақол.

ҚЎШНАЙ Бириктирилган икки найли, сурнай каби оғизга олиб пуфлаб чалинадиган музика асбоби. *Қўшнай садоси. Қўшнай чалмоқ.*

ҚЎШНАЙЧИ Қўшнай чалувчи созанда.

ҚЎШНИ **1** *от* Уйлари, ҳовли-жойлари ёнма-ён ёки яқин бўлган кишилар, оилалар, хонадонлар (бир-бирига нисбатан). *Яқин қўшни. Ён қўшни. Ҳовли олма, қўшни ол.* Мақол. *Гилам сотсанг, қўшнингга сот, бир чеккасида ўзинг ўтирасан!* Мақол. ▪ [*Қосимжоннинг*] *ойиси қўшни билан гаплашиб турарди.* Ў. Умарбеков, Она. *Бир қариличликдан дуторни севаман, бир қўшни келинчакдан ўрганган эдим.* Ойбек, Қутлуғ қон. / Иш жойи ёнма-ён ёки яқин бўлган кишилар (бир-бирига нисбатан). [*Отабек*] *гузарга чиққанда, Ҳасаналининг қўшниси бўлган Али эринибгина дўкон тахтасини туширмоқда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *сфт* Ёнма-ён турган, жойлашган, бир-бирига яқин, чегарадош. *Қўшни бригада. Қўшни маҳалла. Қўшни колхоз. Қўшни қишлоқ. Қўшни мамлакатлар.* ▪ *Йигит ялт этиб қўшни далага қаради. У ерда хотин-халажлар, бола-чақалар чувиллашиб пахта теришаётган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қўшни бурчаклар** *мат.* бир томони умумий бўлиб, қолган икки томонини бир тўғри чизиқ ташкил этган иккита бурчак.

ҚЎШНИЛИК **1** **қўшни** *с. мавҳ. от.* **2** *айн.* **қўшничилик.**

ҚЎШНИЧИЛИК Қўни-қўшнилар ўртасидаги борди-келди муносабатлари, қўни-қўшничилик. *Қўшничилик қилмоқ.*

ҚЎШОВОЗ *муз.* Икки овоз билан ижро этиш учун ёзилган музика асари ҳамда шундай асарни ижро этиш; дуэт.

ҚЎШОЁҚ Орқа оёқлари ва думи узун, сакраб юришга мосланган тунги кемирувчи сутэмизувчи ҳайвон. *Илиқ тун .. Қўшоёқларнинг чийиллаши, аҳён-аҳёнда дардчил бузоқнинг азоб чекиб инграши сингари совуқ нидолар ҳам эшитилади.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон.

ҚЎШОТАР Қўшоғиз милтиқ. *Элгелди ёйилиб кетган сурувга кўз ҳам ташламай, қўшотарини қучоқлаб яна ўтирди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. || [*Мадамин*] *қишлоқдан чиққандан кейин қўшотар ов милтиқни осмонга қаратиб устма-уст икки марта ўқ узди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎШОҚ **1** *сфт* Бир-бирига қўшилган; қўшалоқ. *Қўшоқ сомса.* ▪ *Бир кўзи ғилайроқ, .. Тиканак сингари Қошлари қўшоқ.* Туйғун. *Анави малла йигит .. чилдирмани қўшоқ қилиб чалади-ган, ҳунари ўткир чилдирмачи.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *от, с. т.* Умр йўлдоши, эр ёки хотин (бир-бирига нисбатан). *Бошқа гапларни кўнглингга келтирма, қизим! Марғилонлик келин билан сенинг бизга ҳеч бир фарқларинг йўқ, икковларинг ҳам боламизнинг қўшоғи — боламизсиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *от, махс.* Бир арқон билан боғланган икки ёки бир неча қўй; ўзаро боғланган қўйлар тўдаси. *Чўпонлар ҳам сотилмай қолган қўйларни қўшоқлардан чиқариб, ўтлоқларга ҳайдадилар.* Айний, Дохунда. *Тўламат Сувонжон билан бирга жуни ўсиқ қўзиларни тутиб, қўшоққа тиркашмоқда.* С. Анорбоев, Оқсой. **Қўшоқ арқон** бир неча қўйни ўзаро боғлаш учун белгиланган узун арқон. *Омон белидан қўшоқ арқонини ечди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Қўшоқ қилмоқ** қўшоқлаб боғламоқ, бир нечасини бир арқонга боғламоқ. | *с. т.* Умуман тўда, тўп; гуруҳ, группа. *Олдинги туялардан бир нечаси қўшоғидан ажралиб келди-да, кийикни ўзига қўшиб олди.* Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли. *Колхозчи болалар ва қизлардан икки қўшоқ қўриқчилар тўдаси ташкил қилиб, болаларнинг ўзига ҳар бир қўшоққа бир бошлиқ сайлатди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

4 Қўшоқ *(эркаклар исми; одатда олти бармоқли одамларга қўйилади).*

◆ **Қўшоқ бармоқли одам** олти бармоқли одам. **Қўшоқнинг орқасида** *(ёки ичида)* **бўшоқ** бир неча айбдор, гуноҳкор, жиноятчи ва ш. к. ичида бегуноҳ жазоланган кишига нисбатан айтиладиган ибора.

ҚЎШОҚЛАМОҚ *махс.* Бир-бирига бириктириб, бир арқон билан боғламоқ, қўшоқ қилмоқ (қўй, эчки ва ш. к. ҳайвонлар ҳақида). *Омон белидан қўшоқ арқонни ечди. Қолган қўйларни қўшоқладик.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚЎШОҒИЗ Стволи иккита бўлган, кетма-кет икки ўқ отиш мумкин бўлган, икки стволли (милтиқ ҳақида). *Шербек тўриққа устма-уст қамчи бос-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ди. Йўл-йўлакай қўшоғиз милтиқни бир қўлида ушлаганича елкасига қўйиб, отишга чоғлаб борди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚЎШТАВАҚА(ЛИ) Тавақаси иккита бўлган, икки тавақали. *Қўштавақа эшик.* ▪ *Бу қўрғоннинг .. катта қўштавақа дарвозасида посбон бўлиб «Олапар» деган катта кўппак ит яшар экан.* С. Абдулла, Ўртоқ Холназаров.

ҚЎШТИРМОҚ қўшмоқ I *фл. орт. н. Тонг отмай қўш қўштирмоқ.* ▪ *Қоражонни қишлоқдан чиқариб, элга қўштирмай, Олатоғдан жой бериб қўйди.* «Алпомиш». *Оқсоқол тонг қоронғисида извош қўштириб куёвнинг олдига борди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚЎШТИРНОҚ Кўчирма гап, цитата, сарлавҳа ва шунингдек, кўчма маънода ишлатилган сўзларни ёзувда ажратиб кўрсатиш учун ишлатиладиган белги (« » белгиси). *Қўштирноқ очмоқ. Қўштирноқни ёпмоқ. Сўз ёки гапни қўштирноқ ичига олмоқ.* ▪ *Кўчирма гап ёки цитатани, автор гапидан ажратиш учун, қўштирноқ қўйилади.* «Ўзбек тили дарслиги».

ҚЎШТИҒ 1 Икки тиғли, дудама. *Қўштиғ пичоқ.*

2 *диал.* Қўшоғиз, қўшотар. *Қани энди, қўштиғ милтиғинг бўлса-ю, сочма ўқ билан бир отишда ҳаммасини уриб олсанг!* С. Аҳмад, Муҳаббат. [*Элмурод*] *дам олиш кунларида Абдурасулнинг қўштиғ милтиғини олиб, овга чиқиб кетарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎШТОР *муз.* Икки торли.

ҚЎШТУЁҚЛИЛАР Қорамоллар, қўйлар каби туёқлари бир жуфт бўлган сутэмизувчиларнинг бир туркуми.

ҚЎШУВ 1 **қўшмоқ** *фл. иш оти. Ҳайдар ота .. бирининг қайғуси иккинчисининг қайғусига қайғу қўшувига кўзи етиб қолди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 *мат.* Қўшиш амали. *Тузук, алифбени билиб олибсиз. Ҳисобдан ҳам қўшув, олувларни ўрганибсиз. Тузук!* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҚЎШХОНА 1 Қароллар, хизматкорлар, қўшчилар учун белгиланган турар жой. *Бойнинг ерининг юқорисида, баландгина бир парча саҳн хизматкор ва мардикорларнинг қўшхонаси эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Сафарда қўниш, истиқомат қилиш учун белгиланган жой, сарой. — *Мен оғирсингансимон ўйланиб олдим ва хўп, қўшхонам узоқ бўлса ҳам бир хабар олиб ўтарман,— дедим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎШЧИ 1 Қўш ҳайдовчи киши. *Ер ҳайдашга чиққан қўшчиларнинг куйлаган овозлари эшитилиб, мени ўз томонига тортди.* Айний, Эсдаликлар.

2 Феодал-бойларга ёлланиб ишловчи камбағал деҳқон; қарол, чоракор, батрак. *Минг қўшчига бир бошчи.* Мақол. ▪ *Ҳукумат камбағал, қўшчи-батраклар бойларнинг оғилхонасида моллар билан бирга ётмасин, ерлик, қўш ҳўкизлик бўлсин, дейди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Умуман камбағал деҳқон. *Ленин имзо чекди кетма-кет,— янги Декрет. Диктатура — ишчига, Тупроқ эса қўшчига!* Миртемир.

3 *тар.* Батрак, қарол, чоракор ва камбағал деҳқонлар манфаатини ҳимоя қилиш учун тузилган, 1919—1930 йилларда фаолият кўрсатган касаба ташкилоти. *Стол ёнида комиссия аъзолари, «қўшчи» фаоллари ўтирадилар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚЎШЧИ-ҚЎЛОНЧИ *айн.* **қўшчи** 2. *Мулла Омонбой, шаҳардаги қўшчи-қўлончи, сайис, мирохўр, бою боёнлар, ошна-оғайниларингизга хат-патингиз йўқми?* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Ана шу давлатларнинг ҳаммасини қўшчи-қўлончилар Миржалол қуруқнинг .. катта қўрасига ташиб келтирар эканлар.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

ҚЎШҚАБР Ёнма-ён икки қабр, қўшмозор.

ҚЎШҚАВАТ(ЛИ) Устма-уст икки қават қилиб қурилган, икки қаватли. *Қўшқават кўркам бинолар тагидаги асфальт йўлкаларда йўловчилар, кўчада машиналар турнақатор.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ҚЎШҚАНОТ(ЛИ) 1 Иккита қаноти бўлган, икки қанотли. *Қўшқанотли самолёт.* ▪ *Бу хат менга ҳаёт берди, бағишлади қўшқанот. Чапак чалиб табриклади Гўё мени қонот.* Шуҳрат.

2 Икки тавақали, қўштавақали. *Ўз умрида биринчи марта Очилди қўшқанот дарвоза.* Э. Раҳим. *Енгил машина сиғадиган қўшқанотли эшикдан почтальон кириб келди.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ҚЎШҚАНОТЛИЛАР Икки қаноти бўлган ҳашаротлар отрядининг номи.

ҚЎШҚАРОҚ 1 *диал.* Чиғириқ.

2 *махс.* Чиғириқнинг икки ўқи учидаги бир-биридан ҳаракат олувчи бир жуфт шестерня.

ҚЎШҚУЛОҚ 1 Икки томонида қулоғи бўлган кувачасимон сопол идиш, хурмача. *Саид Жалолхон раисниг олдидаги қатиқни қўшқулоғи билан олиб чиқиб ариққа ташлади.* А. Қаҳҳор, Башорат. *Бир қўшқулоқ қатиқ фалон пул.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Эндигина униб чиққан, икки уруғбаргдангина иборат бўлган ниҳол. *Чигит экиб, ғўзаларимиз қўшқулоқ бўлгунча не-не машаққатларни бошимиздан кечирмадик!* С. Абдуқаҳҳор, Қувондиқ. — *Қиш ўтди, баҳорда қарасам мундоқ Остидан ниш уриб чиқибди гиёҳ, Гиёҳки, ингичка, нимжон, қўшқулоқ, ажабо! — дедиму термулдим узоқ.* Шуҳрат.

ҚЎШ-ҚЎШ *айн.* **қўша-қўша.** [*Ойшабону*] *ёкут кўзли қўш-қўш узуклар порлаётган семиз бармоқлари билан ғўлага ўхшаш тиззаларини силар экан, қўшиб қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Сен тенги келинчакларнинг уйига кирсанг, оғзинг очилиб қолади: қўш-қўш тилла соатлар, тилла билагузуклар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚЎШҲОКИМИЯТЧИЛИК Бирор мамлакатда, шаҳарда ёки ташкилотда бир вақтнинг ўзида икки ҳокимият ёки икки хил раҳбарлик мавжуд бўлган ҳолат. *Февраль революциясидан кейин Россиянинг ҳамма ерида бўлганидек, Туркистонда ҳам қўшҳокимиятчилик вужудга келди.* Ю. Тошпўлатов, Бинокорлар касаба союзи.

ҚЎЯРДА-ҚЎЙМАЙ *рвш* Истагига, хоҳишига қарамасдан, мажбур қилиб, зўрлаб, қистаб, қўймай. *Кечга томон [Отамирза] рафиқасини қўярда-қўймай кийинтирди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан кейин. *Ойим қўярда-қўймай қўлимга тутқазган тугунчани ўйнаб, секин хиргойи қилиб бораман.* Ш. Отамуродов, Қўнгил.

ҚЎҚОНАРАВА (*тўғриси* **қўқон арава**) Иккита катта ғилдиракли арава.

ҚЎҚОНГУЛ Мураккабгуллиларга мансуб, гули турли рангда очиладиган ва ҳидсиз ўтсимон ўсимлик. *Уларнинг уйидаги гулларнинг-ку сон-саноғи йўқ: гулбеор, гулраъно, гулсапсар, гулхамишабаҳор, қўқонгул, қалампиргул.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚЎҚОНЖЎХОРИ Жўхорининг попуксимон бошоқли нави, оқ жўхори. *Қўқонжўхори экмоқ. Қўқонжўхори гўжаси.* ▪ *Атрофда ҳеч ким йўқ; қўқонжўхори баргларининг шамолда шилдирашидан бошқа ҳеч қандай сас йўқ эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚЎҚҚАЙИШМОҚ қўққаймоқ *фл. бирг. н.*

ҚЎҚҚАЙМОҚ 1 *с. т.* Тиккайиб, дўмпайиб хунук кўриниб турмоқ; беўхшов ўтирмоқ ёки жойлашмоқ, қўнқаймоқ. *Жўраларнинг уйи тепаликда, якка ўзи қўққайиб туради.* Ф. Мусажонов, Дарадаги қишлоқда. *Унда-мунда қўққайган эски .. тўнкалар ҳам .. ёқимли, жозибадор туйиларди.* Ойбек, Қуёш қораймас

2 Тик ғўдайиб, қаққайиб турмоқ, қаққаймоқ. *Тўқсонов ўз орқасида қўққайиб, ўзини кўрсатиш учун аллақачондан бери буйруқ кутиб турган Дадабойга қичқирди: — Олинг! Нимага қараб турибсиз!* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *айн.* **кўнқаймоқ** 2.

ҚЎҚҚАЙТИРИЛМОҚ қўққайтирмоқ *фл. мажҳ. н.* [*Миркарим*] *шовқинли сувлар бўйига жойлашган гумбаздор мозорлар, улар устига от ёлидан қўққайтирилган туғлар, сўппайган минорали мачитлар орасида уч ой юргач, яна Тошкентга келиб олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎҚҚАЙТИРМОҚ қўққаймоқ *фл. орт. н. Зулуххоннинг шаҳарда қўққайтирган иморати Мирҳосилнинг ножўя ҳаракатларига жонли далилдай, «мана мен» деб турибди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ҚЎҚҚИСДАН *рвш* Кутилмаганда, тўсатдан, бирдан. *Қўққисдан ҳужум қилмоқ.* ▪ *Эшикнинг қўққисдан очилиши .. Вали акани чўчитиб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қўққисдан берилган бу савол олдида Қодирбек нима деярини билмай, тикилганча қолди.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҚЎҒА *айн.* **қовға** II. *Ҳужрага кириб, ғўшт, ёғ, қўғага боғланган тўртта умрбоқи қовун, .. ҳужрада қалашиб ётганини кўрди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ҚЎҒАЗОР Нуқул қўға ўсиб ётган, қўға босган жой. *Қўйлар қўғазорда, қўй ейдиган янтоқ Бақақуруллоқда — бечоралар баъзан оч қолар экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚЎҒАЙ *айн.* **қовға** II. *Сават тўқимоққа ярагай қўғай.* Ғ. Ғулом. *Мўйтаккўлда ғовлаб ўсган .. қўғай худди ёв босиб келаётганидай шовиллайди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚЎҒИРМОЧ Қозонда қовурилган буғдой. *Наврўз кирарда .. кўп жойда ўрик қайнатилади. Қўғирмоч қовурилади.* М. Алавия, Наврўз — баҳор байрами. *Тоҳир ойисининг қўғирмоч ушлаган ҳовучини қисиб: — Менга унаштирилган ким? Ростини айтиб бер,— дебди.* «Эртаклар».

ҚЎҒИРМОҚ *диал.* Қовурмоқ.

ҚЎҒИРЧОҚ 1 Одамга ёки бошқа бирор нарсага ўхшатиб ясалган болалар ўйинчоғи. *Резинка қўғирчоқ. Қўғирчоқ театри. Қўғирчоқ ўйнамоқ.* ■ *Ўн-ўн бир ёшларга кирган иккинчи қиз қизил қаламини оғзида ҳўллаб, қўлидаги қўғирчоққа қош-кўз ясар ва .. ашула айтарди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 *кўчма* Бошқаларнинг амри, истаги билан иш тутувчи, мустақил иш юргизолмайдиган киши, ҳоким, ҳукумат ва ш. к. *Бировнинг қўлида қўғирчоқ бўлмоқ.* || *Қўғирчоқ ҳукумат.* ■ *Ҳа, сизлар учун раис нима, қўғирчоқми?* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚЎҒИРЧОҚБОЗ Қўғирчоқларни ўйнатиб томоша кўрсатувчи артист; қўғирчоқ театрининг артисти. *Созандалар дастаси катта бўлмай, бир чирмандачи, бир ноғорачи, бир сурнайчи, бир раққос ва битта қўғирчоқбоздан иборат эди.* Айний, Эсдаликлар.

ҚЎҒИРЧОҚБОЗЛИК 1 **қўғирчоқбоз** *с. касб оти.*

2 Қўғирчоқларни ўйнатиб томоша кўрсатиш; қўғирчоқ театри. *Илгари ҳайит кунлари Кўмирсаройда қўғирчоқбозлик, «чодир ҳаёл» бўлар эди. Энди номини бошқа қилишипти-да, мазмуни!* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚЎҒИРЧОҚДАЙ, -дек Жуда келишган, чиройли, гўзал. *Менга қара, ўғлим, сенга айтсам, аянг ўша пайтда қўғирчоқдек жувон эди.* А. Муҳиддин, Ҳадя. *Маҳалламизда уч-тўртта участка бор. Кўрган одамнинг кўзи ўйнайди. Оқлаб, қўклаб, қўғирчоқдек қилиб қўйилган.* Т. Алимов, Одамсиз уйлар.

Ғ

Ғ Ўзбек алфавитининг ўттиз тўртинчи ҳарфи; қ. **ғе.**

ҒАВВОС [*а*] 1 Сувга шўнғувчи, сув остида дур изловчи киши. *Етар мақсадга меҳнат бирла меҳнатқаш қилиб журъат. Топар ғаввос бўлиб дарёи меҳнатдан дури роҳат.* Ҳабибий.

2 Сув ўтказмайдиган махсус кийимда сув ости ишларини бажарувчи ишчи. *Кеманинг юкини ғаввослар неча асрлардан кейин — яқиндагина сув юзасига чиқардилар.* Ҳ. Каримов, Санъат сеҳри.

ҒАВВОСЛИК **ғаввос** *с. касб оти. Ғаввослик қилмоқ.* ■ *Бул ҳаваслик, каминани ёшлик пайтларида шеърият баҳрига ғаввосликка ундаган эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ҒАВҒО [*ф-т*] 1 Бетартиб овозлар, қий-чув, шовқин. *Юлдузларни ўпади Учган садолар. Шўҳлик билан боғчага Тўлган ғавғолар.* Ғайратий. *Қўшиғида, навосида онам бедор айтган алла, Сайроқ қушлар ғавғосида ошиқона, бўйдоқ ялла.* Миртемир.

2 Жанжал; уриш, ғалва; низо. *Қонли ғавғолар. Ғавғо чиқармоқ (қўзғамоқ). Ғавғо кўтармоқ (қилмоқ).* ■ *Ҳамма ғавғо, ҳамма машмаша ўша ерда бўляпти.* Х. Тўхтабоев, Шаҳар бедарвоза эмас. [*Шарифа буви*] .. *«Эрим бир нима бўлди деб ғавғо қўзғаб қолмаса гўрга эди»,— деб юраги така-пука бўлди.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр. *Тор ҳовлиларга қамалган эшаклар билан эшаклар, отлар билан отлар, .. уришиб катта ғавғо кўтармоқда.* Айний, Қуллар.

3 Ғам, ташвиш. *Ҳаммада бир ташвиш бор, ота! Тирикчилик ғавғоси ёлғиз сизда эмас.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бир рўзғорга ўша рўзғорнинг ўз ғавғоси ҳам етади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҒАВҒОЛИ 1 Ғавғо ёки жанжал чиқадиган, жанжалли; ғалвали, мушкул. *Ғавғоли иш. Ғавғоли масала.*

2 Ғавғо ёки жанжал бўлиб турадиган, жанжалли. *Ғавғоли жой. Ғавғоли оила.*

ҒАВҒОСИЗ Ғавғо ёки жанжал бўлмайдиган, жанжалсиз, беғалва. *Ғавғосиз иш. Савдо ғавғосиз бўлмас, полвон ғавдасиз бўлмас.* Мақол. | Ташвишсиз, осойишта, тинч. *Оз ошим, ғавғосиз бошим.* Мақол.

ҒАВҒОЧИ Арзимаган нарсага ғавғо ёки жанжал чиқарувчи, жанжалкаш. *Ғавғочи одам.*

ҒАДАБ [*а*]: **ғадаб қилмоқ** *ёки* **ғадабга олмоқ** *айн.* **ғадабламоқ.** *Бошда юмшоқ супурги бўлган бой, акангининг аҳволини бир оғиз сўрамай, ғадабга олишини кўрдингми.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

ҒАДАБЛАМОҚ Бирор иш-ҳаракати учун қойимоқ, танбеҳ бермоқ. *Ҳамиша мени ғадаблар эдингиз, энди қалайсиз, Халчахон?* К. Яшин, Ҳамза. *Тоживой тажанг .. хотинини ишлатмас экан. Аммо ишламайсан, топганимни туя қиласан, деб ғадаблайвераркан.* И. Раҳим, Ҳилола. | Дўқ ёки пўписа қилмоқ. [*Болта:*] *Сидиқжон, сен Муҳаббатга қарашиб тур, зериктирма (жим ўтирган Сидиқжонни имо билан ғадаблаб).* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ҒАДАБЛОВ Танбеҳ бериш, ғадаблаш. *У дадасининг муомаласи ўзгарганини кўриб севинди ва ҳозиргина бўлиб ўтган ғадабловни унутиб, яна қувноқлашди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ҒАДАНГ [*ф-т*] *диал.* Ҳаданг. *Гажакдор думларини ғаданг кўтариб ўрмалаган чаёнлар, калтакесакларнинг саноғи йўқ.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон.

ҒАДДОР [*а*] *кт.* 1 Сотқин, хоин, золим. *Ғаддор ёв.* || *Ғаддорлардан ўч олмоқ.* ■ *— Эҳтиёт бўл, ясовулбошимиз Шерназарбой кўп ғаддор одам,— деди Ўтар бува Авазга.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Хиёнаткор, маккор, фирибгар. *Ёшлигимни зулукдай сўрди Маткаримбой деган бир ғаддор.* Э. Раҳим. — *Хоним афандининг бадкор ва ғаддор бир осий қўлидан кўрган бу қадар жабру ситамлар ҳаддидан зиёд деб ўйлайман, афандилар! — деди Фосиҳ афанди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҒАДДОРЛИК **ғаддор** *с. мавҳ. от. Шеър хусусида айбланишим .. бутунлай ғаддорлик ва жаҳолат эмасми?* Ойбек, Нур қидириб. *Ҳаётда ҳали ғаддорлигу мақсад йўлида учрайдиган пасту баландликларга дуч келмаган қиз, борлиғи билан Умидга интиларди.* Ш. Ғуломов, Ёрқин уфқлар.

ҒАДИР [*а*] *айн.* **ғадир-будур.** [*Тешабой*] *ёмғир ўтмайдиган брезент куртка, иссиқ қулоқчин кийиб олибди. Кўлари ғадир, томирлари ўйнаб чиққан.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

ҒАДИР-БУДУР Сирти силлиқ эмас, нотекис; ғудда ёки қабарчиқлар билан қопланган; ғўдир. *Ғадир-будур қўл.* ■ *Мамат бир дам ўзини йўқотиб қўйди. Юзидаги хижолат жаҳл билан алмашинди, ғадир-будур башарасидаги туклар тикка бўлиб кетди.* С. Анорбоев, Меҳр. *Шукуржон тошнинг ёнига тиз чўкиб, унинг қуёшда чўғдек қизиган ғадир-будур сатҳига лабини босди.* О. Ёқубов, Ота изидан. | Паст-баланд, ўнқир-чўнқир. *Ғадир-будур ер.*

ҒАЖИЛАМОҚ Узоқ вақт ғажимоқ, мужимоқ, кемириб емоқ. *Ит суяк ғажиламоқда.*

ҒАЖИЛМОҚ **ғажимоқ** *фл. мажҳ. н. Бўш шишалар, консерва қутичалари, ғажилган суяклар ерга сочилган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҒАЖИМОҚ 1 Суяк, қаттиқ нон ва ш. к.ни кемириб емоқ, мужимоқ (кўпинча ит, мушук, йиртқич ҳайвонлар ҳақида). *Ит суяк ғажияпти. Итга берсанг ошингни, итлар ғажир бошингни.* Мақол. ■ *Кўчада ётган суякни қайси ит ғажимайди!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Бир олапар эллик қадамча нарида алланарсани ғажир эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *с. т.* Емоқ; кемирмоқ. *Элмурод онасининг сўзи билан сабзи ғажиб турган қизчага қаради ва сабзи егиси келиб, ютинди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

www.ziyouz.com kutubxonasi

3 Тишлаб, чайнаб нобуд қилмоқ; ғажилаб ўлдирмоқ. *Дарахт кўчатларини моллар ғажиб қўймасин.* ▬ *Қаердадир қамишзорда бир номаълум девонани ит ғажиб кетган бўлса, бунда кимнинг нима иши бор?* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Отлар ҳалок бўлди, эшакларни йиртқичлар тунда ғажиб кетди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

4 *кўчма* Тилка-пора қилиб юбормоқ, абжағини чиқармоқ; мажоқламоқ. *Одамлар ажратмаганда, бу хотин мулла Норқўзини ғажиб ташлар эди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Қўйиб берса, ҳозир улар бир-бирини ғажиб ташлашга тайёр эдилар, аммо чўтир кишининг амирона вазмин овози уларни [босмачиларни] босиб қўйди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

5 *кўчма* Қаттиқ зарб билан шикастламоқ, эзмоқ, мажақламоқ, емирмоқ. *Машинанинг эшиги қўлимни ғажиди.* ▬ *Автоматлар, пулемётлар тўхтовсиз ўқ сепди. Миналар ҳар қадамга тушиб, ерни ғажий бошлади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

◆ **Ит ғажиган суякдай** (*ёки* **ошиқдай**) жуда озғин, нимжон, хунук. *Сен қўлимни ушлашга зор бўлиб юрган йигитларнинг битта ҳаром тукига арзимайсан! Нимангга ишонасан?! Чиройинггами?! Ит ғажиб ташлаган ошиқдайсан.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҒАЖИР Ўлимтиклар билан овқатланадиган бургут каби катта йиртқич қуш. *Ширинни боғлади тоғнинг тошига, Ғажир эга бўлар, деди лошига.* «Ширин билан Шакар». *Ҳар ўликка қузғун тушиб, Ғажир қўниб тортқилашиб, Тортишди майдон ичинда.* «Равшан».

ҒАЖИРЛАМОҚ Ишқаланиш натижасида ғашга тегадиган товуш чиқармоқ, ғижирламоқ, ғичирламоқ. *Танкларнинг занжирлари ғажирлар эди.*

ҒАЖИРЛАТМОҚ ғажирламоқ *фл. орт. н. Машина темир-терсаклар уюмини ғажирлатиб босиб ўтди.* ▬ *Тиканн пишган вақти эди, кампир ялангоёқ, ғажирлатиб тиканни босиб келаётибди.* «Равшан».

ҒАЖИР-ҒУЖИР *тақл. с.* Қишининг ғашига тегадиган, ғичирлайдиган товуш ҳақида; ғичир-ғичир. *Ғажир-ғужир қилмоқ. Арава шағал устидан ғажир-ғужир юриб кетди.*

ҒАЖИТМОҚ ғажимоқ *фл. орт. н.*

ҒАЖИШМОҚ 1 ғажимоқ 1—4 *фл. бирг. н.*

2 *кўчма* Бир-бирини айблашга, йўқ қилишга уринмоқ; жанжаллашмоқ, уришмоқ, талашмоқ. *Ғиёсиддин кутгандек замона тинчимади. Темурнинг невара-чеваралари қонга ташна бўрилардек, бир-бирлари билан ғажишиб, халқнинг қонини сувдек тўка бошладилар.* М. Осим, Зулмат ичра нур.

ҒАЗАБ [*а*] Кучли даражада нафратланиш, аччиғланиш ҳисси, қаҳр, жаҳл. *Ғазаб қилмоқ. Ғазаб билан гапирмоқ. Ғазабдан тушмоқ.* ▬ *Кечқурун жамоат жам бўлганда, ғазабдан кўкариб кетган кампир етти пуштидан қолган уч бойлам васиқани ўртага кўтариб урди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Буни кўрган Мадаминнинг чўтир юзи тортишиб, кўзларида ғазаб учқунлари чақнади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Саримсоқ ғазаби қайнаб конвойга дўнғиллайди, лекин унинг ҳам қўлидан ҳеч нима келмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *— Худо ғазаб қилган бандасини шу куйга солади,— деди кампир васиқаларни тахлаётиб,— наҳот киши ўз мулкига ўзи душман бўлса!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Ғазаби келди** (*ёки* **тутди**) ғоят нафратланди, ғазабланди, жаҳли чиқди. *Канизак Сидиқжоннинг юзидаги зўр ташвиш ифодасини кўриб, унга раҳми, атлас кўйлак кийган олифта жувонга нафрати, ғазаби келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Унинг [Хўжабековнинг] кўз олдига Шербекнинг қиёфаси келди. Ғазаби тутди. «Кўрнамак!» — сўкинди у.* С. Анорбоев, Оқсой. **Ғазабга минмоқ** ўта даражада ғазабланмоқ.

◆ **Худонинг ғазаби** *с. т.* ўтакетган жоҳил, муттаҳам, ярамас (одам ҳақида).

ҒАЗАБДОР [*а+ф-т*] *фольк. айн.* **ғазабкор.** *Отангнинг элига бора кўрмагин, Бизларни ўлдирар отанг ғазабдор.* «Эрали ва Шерали».

ҒАЗАБКОР [*а+ф-т*] *кт.* Нафрати, ғазаби тўлиб тошган, ғазабланган. *Халқ ғамгин, ғазабкор, юраклари эзилган ҳолда тарқалади.* Ойбек, Болалик. *Ўша куни Махачқала комитети вахшийларча ўлдирилган кекса балиқчининг ғазабкор ўғлини большевиклар сафига қабул қилди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҒАЗАБЛАМОҚ Ғазаб билан гапирмоқ, ғазаб қилмоқ, дўқ қилмоқ. *Жаллодлар ўғлонларни .. подшонинг назарига тўғри қилиб: — Подшомизнинг ҳақига дуо қил! — деб болаларни ғазаблади.* «Эрали ва Шерали».

ҒАЗАБЛАНМОҚ Ғазаби келмоқ, қаттиқ жаҳли чиқмоқ, ғоят аччиғланмоқ. *Кампир ғазабланди.* ▬ *Элликбоши ғазабланиб, хотиннинг бошига қўл кўтарди, лекин урмади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *— Бу қандай одам? Бу нима қилиқ? — деб ғазабланди ўзича Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҒАЗАБЛАНТИРМОҚ ғазабланмоқ *фл. орт. н.*

ҒАЗАБЛИ Қаҳру ғазабни ифодаловчи, нафрат ва ғазабга тўлган. *Мингбоши дарҳол етиб келди-да, аъёнлар олдида тўхтаб, ҳокимнинг ғазабли юзига термилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ора-сира аёлларнинг қотилларни турли хил ғазабли иборалар билан қарғанганлари эшитиларди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Туни билан бўлган ғазабли бўкиришлар, хунук алаҳлашлар, йиртқичдай увлаб йиғлашлар тинди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Ғоят жаҳли чиққан, ғазабланган, дарғазаб. *У [Йўлчи] бўйнини чўзиб, қайноқ, асабий, ғазабли оммани, зулм ўчоғини портлатишга тайёр ботир халқни, кўздан кечирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҒАЗАБНОК [*а+ф-т*] *кт. айн.* **ғазабли.** *Ғазабнок хитоблар.* ‖ *Ғазабнок бўлиб сўзламоқ.* ▬ *— Беномус баттоллар! — деган ғазабнок товушлар эшитилди. Отлиқлар қиличларини ялангочлаб, қий-чув кўтарган аёлларни чопа бошладилар.* М. Осим, Ўтрор. *[Гулчеҳранинг] янгроқ овози янада ғазабнок жаранглайди.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. *Жулдур кийим деҳқонларни кўриб юрагим эзилар, .. бойни кўриб ғазабнок бўлар эдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҒАЗАЛ [*а*] *поэт.* Биринчи байтнинг ҳар икки мисраи, қолган байтларнинг охирги мисраи қофиядош бўлиб келадиган ҳажми чекланган лирик шеър. *Навоий ғазаллари. Ғазал ёзмоқ. Ғазал ўқимоқ.* ▬ *Унга манзур бўлур дея бир баҳона тўқидим Ва Ҳофизнинг ғазалидан машҳур байтни ўқидим.* Шайхзода. *Ҳунарим, маълумингиз — ғазаллар ёзиш; Баъзан бир ҳижо қилур қонимга ташна.* Ғ. Ғулом.

ҒАЗАЛБОП Ғазал ёзишга арзийдиган. *Янгидир маҳаллам, гузарим — Харита кўрмаган Чилонзор, Эл қўли яратган гўзалим, Ғазалбоп навниҳол чаманзор.* Ҳ. Ғулом.

ҒАЗАЛГЎЙ [*а+ф-т*] 1 *кт. айн.* **ғазалнавис.** *Ғазалгўй шоир.* ▬ *Тиз чўк, тиз чўкмас тиззам, Букил, букилмас белим, Элдан кетди муаззам Ғазалгўй чўнг муаллим.* З. Обидов.

2 *айн.* **ғазалхон.**

ҒАЗАЛГЎЙЛИК ғазалгўй *с. касб оти. Ғазалгўйлик қилмоқ.*

ҒАЗАЛИЁТ [*а*] Ғазаллар; ғазал усулида ёзилган шеърлар. *«Сизлар мени диндор одам ўйлаб, ғазалиётимни маъқулламаётибсизлар» деб, динсизлигини исботлаш учун атайин қоғозга ўраб келган бир тўғрам колбасани ғарч-ғурч чайнаб кўрсатади.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ҒАЗАЛНАВИС [*а+ф-т*] Ғазал ёзувчи. *Ғазалнавис шоир.*

ҒАЗАЛНАВИСЛИК ғазалнавис *с. касб оти. Ғазалнавислик катта ишқибозлик натижасида пайдо бўлади.* Шайхзода, Ғазал мулкининг султони. *Шарқ адабиётида ғазалнависликнинг такомили ва ривожида Ҳофизнинг тутган мавқеи жуда буюкдир.* В. Абдуллаев, Шарқнинг улкан шоири.

ҒАЗАЛХОН [*а+ф-т*] 1 Ғазал ўқувчи, ғазал айтувчи; ғазал шинавандаси. *Кечқурун бу ерга ғазалхонлар йиғилади.* ▬ *Атлас боғларингда қизғин, оташин, Ғазалхон дўстларнинг ўтди гурунги.* Зулфия. *Ойша хола «Бухоройи шарифни» извошларда кезиб .. ғазалхон қаландарларга садақалар бериш, Бухоронинг машҳур отинлари билан суҳбат қилишни орзу қиларди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Эй меҳрибон она юртим, юрак кўри сенинки! Эй ғазалхон она юртим, юрак жўри сенинки!* Ё. Мирза.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Ғазал ёзувчи. *Ҳабибий бахтиёр халқимизнинг саодатини куйлаган ғазалхон шоирдир.*

ҒАЗАЛХОНЛИК Ғазал ўқиш, ёддан ғазаллар айтиш. *Ғазалхонлик қилмоқ.* ■ *Қаён борсанг бир шоирни кўрасан: ҳар ерда — мачитда, мадрасада, босорда, ошпазхонада — ғазалхонлик ва ғазал жанжали.* Ойбек, Навоий.

ҒАЗНА *с. т.* Хазина. — *Лочинимга балли, қайта таноб урдириб ғазнамни тўлдирди, офарин, офарин! — деди хон Шерназарбойга.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҒАЗНАЧИ *с. т.* Хазиначи.

ҒАЗНОҚ *с. т.* Қазноқ. *Сарви буви ғазноққа кириб нон саватини кўрди, аммо нега киранини ўзи ҳам билмас эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҒАЗО [*а*] *айн.* **ғазот.** *Булар ўз давлатлари, ўз мол-мулкларини сақлаш учун ғазога чиқишга мажбур бўладилар.* Айний, Қуллар. *Чамбилнинг одамлари, ҳаммаси: «Авазхон ғазога боради эмиш»,— деб эшитиб қолди.* «Хушкелди».

ҒАЗОВОТ [*а*] *айн.* **ғазот.** *Руҳонийлар ғазовот ҳақида жар солмоқдалар. Йўқ, энди халқни чалғитиш қийин.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Эс-эс биламан, тушдагидек қизиқ воқеалар, ажойиб саргузаштлар чол хотирасидан булоқдай қуйилиб кетади. Фарғона жанглари, Бухоро ғазовоти, Қўқон ва Хоразм талонлари.* Ойбек, Болалик.

ҒАЗОЛ [*а*] Кийиклар оиласига мансуб чиройли, жуда чопқир ҳайвон, ғизол; оху.

ҒАЗОТ [*а*] *эск.* 1 Дин йўлида қилинадиган уруш, жанг; «муқаддас» уруш. — *Ота, ғазотнинг чин маъноси нима? — Бўтам, дини исломда ғазот — мусулмонларнинг кофирларга қарши жанг қилишидир,— деб тушунтирди чол.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мусулмонобод йўлида ғазотни бошлаш учун ҳамма нарса тайёр, фақат яроғ-аслаҳа йўқ эди.* А. Қаххор, Башорат.

2 *с. т.* Бошқалар ерига ҳужум қилиш, бостириб кириш; ҳужум, истило.

ҒАЙИР [*а*] Бировни кўролмайдиган, рашк қиладиган, қизғанадиган; ёмонлик қилишни хоҳлайдиган, ичи қора. *Ғайир одам.* ■ *Жуда ғайир бола экан-а, — деди у аллакимга.* П. Қодиров, Қадрим. || — *Баъзи хотинлар юраги торроқ, ғайирроқ бўлади,— деди раис.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Саидғози юрагига ништар санчилгандек ижирғаниб, кўкини чангаллади: сохта гувоҳликка ўтган. Устидан мағзава тўккан. Ғайир эди-да!* С. Анорбоев, Оқсой. **Ғайири келди** рашк қилди, ғижинди. — *Бўлмаган гап, жанжчиларни қизиқтиришяпти,— деди Мурзин ғайири келаётгандек.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҒАЙИРЛИК **ғайир** *с. белги оти. Ғайирлик қилмоқ.* ■ *Олахўжа ўтирган ўрнида тебранди ва ғайирликни ифодалайдиган бир тарзда кулимсираб қассобга қаради.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Назаров ўзини қанча яқин тутса, ёрдами тегса, Саидғозининг ғайирлиги ўшанчалик кучаярди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Ғайирлиги келди** бировга рашк қилди, ҳасад қилди. *Дадабоев ўзи йўқлигида ҳам яхши чиқарилган газеталарни кўриб ғайирлиги келганиданми .. ҳар қалай, коллективнинг ҳурматини ҳам хизматини ҳам пайқамади.* Н. Улуғжонов, Ярашмаган қилиқ.

ҒАЙНОЛИ [*ф-т*] *диал.* Олхўри. *Ғайноли мураббоси. Ғайноли экмоқ.* ■ *Оқ ўрик, шотут, шафтоли ва ғайнолининг сапсариқ япроқлари ҳовли бетини кўмиб ётибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Олма қатор орасида шафтоли, ғайноли сингари мева берадиган дарахт ўтқазилади.* А. Ғозиев, Ҳ. Нурий, Заркент боғлари.

ҒАЙР [*а*] *кт.* Ўзга, бегона одам; ёт. *Ҳажр ила тинмай кўзимдан кўрмасам ашким келур. Ғайр ила кўрсам мабодо худ-бахуд рашким келур.* Муқимий.

ҒАЙРАТ [*а*] 1 Бирор иш-ҳаракатни тезроқ бажаришга бўлган интилиш, иштиёқ. *Юрагида ғайрати бор йигит. Халқ оммасининг ижодий ғайрати. Ишга ғайрат билан киришмоқ. Ғайрат қилмоқ (кўрсатмоқ). Ғайратсизнинг ғайрати иш битганда қистайди.* Мақол. ■ *ВЛКСМнинг барча аъзолари ва ташкилотларининг ғайрат ва ташаббуси комсомол ишининг муҳим принципи ҳисобланади.* «ВЛКСМ Устави». — *Мен шу куз бекорчиликда бир ғайрат қилиб кўрмоқчиман! — дейди мулла Обид.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Қишлоқ тарихида биринчи қурилган кўркам мактабнинг катта байрамга айланган тантанаси ишда ғайрат кўрсатганларга мукофотлар улашиши билан тугади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ғайрат *(эркаклар исми).*

♦ **Ғайрат камарини боғламоқ** бирор ишга иштиёқ билан киришмоқ, астойдил киришмоқ. *Буни эшитган ишчилар ғайрат камарини белга боғлайдилар.* Н. Мақсудий, Юксалиш.

ҒАЙРАТЛАНМОҚ Ғайрат қилмоқ; ғайрати қўзғамоқ, руҳланмоқ. *Элмурод бу фикрлар билан ғайратланиб, ўзига таниш бўлиб қолган коммунист ишчилардан рекомендация олишга кириши.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҒАЙРАТЛАНТИРМОҚ **ғайратланмоқ** *фл. орт. н.*

ҒАЙРАТЛИ Бирор иш-ҳаракатни тезроқ бажаришга астойдил киришадиган; тиришқоқ, серғайрат. *Ғайратли қиз.* ■ *Аминжон, ўзи ёш бўлса ҳам, жуда пишиқ, оғир, ғайратли бўлганлиги учун колхозга раис қилинган.* А. Қаххор, Хотинлар. — *Киши саводли ва ғайратли бўлса, қўлидан ҳар нарса келади,— деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҒАЙРАТСИЗ Бирор иш-ҳаракатни бажаришга астойдил киришмайдиган, суст ҳаракат қиладиган. *Ғайратсиз бола.*

ҒАЙРАТЧАН Ғайратли, серғайрат. *Серқуёш республикамизнинг .. ғайратчан, изловчи олимлари, ҳар ишда етакчи коммунистларига ич-ичимиздан таҳсин ўқидик.* Н. Улуғжонов, Изловчилар. *Бир оз турайлик,— ғайратчан ва уддабурро Тўлқинжон тўсатдан қизнинг елкасидан ушлаб ўзига тортди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

ҒАЙРАТЧАНГ *с. т.* Ғайратчан. *Ғайратчанг Тўлқинжоннинг қўлидан ҳар қандай иш келарди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

ҒАЙРИ I [*а*] *кўм., кт.* [*ч. к. билан*] Бошқа, ўзга; ташқари. *Ҳарчанд ичкари ва ташқари излаб, ушбу хатдан ғайри асар топмадик.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҒАЙРИ II [*а+ф-т*] *кт.* 1 Нотаниш, ёт, бегона. *«Хола» деган сўзлар мен учун ғайри, Шундай ҳазилкашларнинг кўрмай юзини.* Ғ. Ғулом. || *Махдум уламо, амалдор ва ғайриларни тўрт-беш соатдан бери қабул қила-қила мияси суюлган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Бошқача, ўзгача.— *Қайси районга? — ҳаяжонланиб сўради Қудрат, ўзига ярашмаган ғайри бир овоз билан.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ҒАЙРИАДАБИЙ [*а*] *кт.* Адабий эмас, адабий тилда ишлатилмайдиган. *Ғайриадабий ибора.*

ҒАЙРИАХЛОҚИЙ [*а*] *кт.* Ахлоқ нормаларига зид, ахлоқий бўлмаган. *Ғайриахлоқий ҳаракат.* ■ *Қиз бола билан ғайриахлоқий муносабат учун биласизми, қанчага кесадилар.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҒАЙРИБАДИИЙ [*а*] *кт.* Бадиий бўлмаган, бадиийликдан йироқ, бадиийлик талабларига жавоб бера олмайдиган. *Ғайрибадиий асар.*

ҒАЙРИДИН [*а*] *кт.* Бошқа динга эътиқод қилувчи, бошқа диндаги (киши). *Яхши, оқпошшо ғайридин эди, кофир мусулмонга бахт бермайди, дейдилар.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Дардлиман, дардимни кимга ёраман? Айрилик савдога бағри пораман, Қўл кўтариб дуо қилинг канизлар, Энди мен ғайридин бўлиб бораман.* «Алпомиш».

ҒАЙРИДИНИЙ [*а*] 1 Бирор динга зид; динга қарши. *Ғайридиний гаплар.*

2 *айн.* **ғайридин.** *Темирчи Абдукарим қўлга туширилди. Халойиқ ичида адоват қўзғагани, ғайридинийлар ҳақида ёлғон-яшиқ ифво юргизгани .. учун дарраланиб, умрбод зиндонга ташланди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҒАЙРИЖИНС [*а*] *эск. кт.* Жинси бошқа, бошқа жинсдаги; уруғи бошқа, қабиласи бошқа. *Ғайрижинс одам.*

ҒАЙРИЖИНСИЙ [*а*] *биол.* Жинсий жиҳатдан бошқача, ўзгача. *Ғайрижинсий урчиш.*

ҒАЙРИИЛМИЙ [*а*] Илмий бўлмаган, илм-фанга хилоф. *Ғайриилмий назария. Ғайриилмий мулоҳаза.*

ҒАЙРИИНСОНИЙ [*а*] *кт.* Инсоний хулқ, фазилат, одоб ва ш. к.ларга зид, инсоний бўлмаган. *Ғайриинсоний қилиқ.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҒАЙРИИХТИЁРИЙ [*а*] Киши ихтиёри билан бўлмаган, ихтиёрсизлик билан қилинган. *Ғайриихтиёрий кулги. Ғайриихтиёрий равишда оҳ тортмоқ.* || *— Эҳтимол,— деди Отабек ва нима учундир ғайриихтиёрий бир тебранди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒАЙРИМАШРУ [*а*] *эск. кт. айн.* **ғайришаръий.** *Ғайримашру талоқ хати текканига олти ойларча фурсат ўтиб кетган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒАЙРИРАСМИЙ [*а*] Расмий бўлмаган, норасмий; қонуний йўл билан қилинмаган. *Ғайрирасмий хат. Ғайрирасмий битишув.* ▪ *Анчагина шу ҳолатда қатим тортгандан сўнг Зайнаб секингина қаршисидаги ғайрирасмий ёвга ёвларча қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒАЙРИТАБИИЙ [*а*] **1** Табиат қонунларига бўйсунмайдиган, сабабини билиб бўлмайдиган, одатдан ташқари. *Ғайритабиий ҳодиса.* ▪ *Ота-боболаримиз исириқни аллақандай ғайритабиий бир кучга эга деб билиб, «дардга даво, бало-қазога қалқон» деб атаганлар.* Н. Шораҳимов, Исириқ тутатиш хурофотми?

2 Сунъий, ясама; ғалати. *Ғайритабиий кулги.* || *«Синдими-а?» — Шербек ачингандек бўлиб сўради. «Синса янги бўлади»,— Нигора ғайритабиий жилмайди ва тез-тез юриб, палатадан чиқиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ўқиш ўзи учун ғайритабиийдек кўринар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҒАЙРИШАРЪИЙ [*а*] *дин.* Шариатга хилоф, шариат қонун-қоидаларига тўғри келмайдиган. *Ғайришаръий иш. Ғайришаръий фатво.*

ҒАЙРИШУУРИЙ [*а*]: **ғайришуурий равишда** онгсиз равишда, ўзи билмаган ҳолда, ўйламасдан, беихтиёр. *Йўлчининг кўз олди қорайди, руҳан чуқур эзилди, ғайришуурий равишда отни ҳайдаб кетаркан, бир нима «қарс» этиб, от бир томонга кескин бурилиб тўхтади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҒАЙРИҚОНУНИЙ [*а*] Қонунга хилоф, қонунга сиғмайдиган, қонунга зид. *Ғайриқонуний ишлар. Ғайриқонуний жазо. Ғайриқонуний равишда ишдан бўшатмоқ.* ▪ *У қонуний муҳаббатдан кўра, ғайриқонуний муҳаббатга кўпроқ интилар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҒАЛАБА [*а*] **1** Жангда, курашда қўлга киритиладиган муваффақият; зафар. *Ғалаба қилмоқ.* ▪ *Сталинград ғалабасига бағишланган митинг қисқа бўлди, лекин жангчиларда зўр таассурот қолдирди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Ўзинг синашта бўлган дўстларинг билан елкама-елка туриб жанг қилиш ғалабанинг гарови дейишади-ку, эски солдатлар.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Босмачилар бутунлай маҳв қилиниб, от ва қуроллари ўлжага олинди, разведкачилар ғалаба билан қайтдилар.* Айний, Дохунда.

2 Умуман бирор ишда эришилган муваффақият, яхши натижа. *Коммунизм идеяларининг ғалабаси. Пахта етиштиришда бу йил ҳам буюк ғалабани қўлга киритдик. Ғалаба қозонмоқ.* ▪ *Партия бош бўлди, енгдик ғовларни, Бизнинг ғалабага жаҳон мунтазир.* Ҳ. Салоҳ.

♦ **Ғалаба тожи** дафна баргларидан ясалган, ғалаба ва тантана аломати бўлган чамбарак, шуҳрат тожи. **Уйқу ғалаба қиляпти** уйқу элтяпти, уйқу оляпти, кўз юмилиб кетяпти.

ҒАЛАДОН [*а+ф-т*] **1** Омборда ғалла (дон, ун) сақлаш учун атрофи ўралган жой. *Тўхта охун ошхона эшигининг чап биқинидаги сўрида, каттакон ғаладон ёнида ўтирарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Стол, жавон, тикув машинаси ва ш. к.ларнинг нарса солиб қўйиладиган тортмаси, яшиги. *Қиз .. шкаф ғаладонидан ниманидир ивирсиб қидираётган эди.* Ж. Абдуллаҳонов, Йўл. *Майор .. ғаладондан бир қора папкани олиб, стол устига ташлади.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

3 Пул ёки майда буюмлар сақлаш учун хизмат қиладиган яшик, қутича. *Ғаладонни ҳисоблаб кўрсам, олти танга бир мири бўпти.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҒАЛАДОНЛИ Ғаладони бор, ғаладонга эга. *Катта, ғаладонли столда ўша эски сиёҳдон.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҒАЛАЁН [*а*] **1** Норозилик билдириб кўтарилган исён, қўзғолон, тўполон. *Ғалаён кўтармоқ (қилмоқ, чиқармоқ). Ғалаёнга келмоқ.* ▪ *Эртасига Иван менга талай қишлоқларда ғалаёнлар бўлаётганини айтди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. *Чор ҳукумати ўзининг қуролли кучлари билан мамлакатдаги ғалаёнларни бостиришда амирга ва феодал руҳонийларга ёрдам берди.* Г. Тўхтаметов, Бухоро революцияси. *Аҳоли ғалаёнга келди, қўрққанидан эмас, зулмга, зўрликка, ҳақиқатсизликка чидамаганидан ғалаёнга келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Киши ички дунёсидаги туғён, жўш уриш. *Малика мендаги руҳий ғалаённи пайқади шекилли, аста қўлимдан ушлаб: — Юринг Камол ака, меҳмонхонага борамиз,— деди.* Т. Жалолов, Олтин қафас. *Бош врач унинг дилидаги ғалаённи пайқади чамаси, кўнглини олди.* О. Ёқубов, Ларза. *Аслида бу ташқи кўринишдан шундай эди, холос. Аммо ички дунёсида қанчалар ғалаён ҳукм сураётганини ҳеч сезмасдинг.* Ж. Абдуллаҳонов, Тонг ёришган соҳилда.

ҒАЛАЁНЧИ Ғалаён чиқарувчи, исёнчи, қўзғолончи. *Ғалаёнчилар ўрдага ҳужум қилди. Ғалаёнчилар бостирилди.*

ҒАЛАМИС Кишилар орасини бузишга, жанжал чиқаришга уринувчи; фитначи, ғийбатчи. *— Таёқнинг бир учи сизнинг бошингизга, бир учи менинг бошимга баравар тегмасин тағин. Бу ғаламислар тоға-жиян деб ғийбат қилмай қўядими? — деди Тожибой.* П. Турсун, Ўқитувчи. || *— Тақсири олам, бу ғаламис гапларга асло қулоқ сола кўрманг. Булар сизни чалғитиш учун атайин айтилган бадбин гаплардир,— деди Исломхўжа.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Азизанинг юраги ўйнаб юзлари оппоқ оқариб кетди. «Туҳмат! Туҳмат! Ғаламис аёл экансиз!» — деб .. тишини тишига қўйиб ўтирарди.* А. Мухтор, Чинор.

ҒАЛАМИСЛАРЧА *рвш* Ғаламисларга хос, ғаламисларга ўхшаб, ғаламислар каби. *Мурод бошини қуйи солди, Самад унинг ғаламисларча туришидан яна ғазабланди.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ҒАЛАМИСЛИК **ғаламис** *с. белги оти. Ғаламислик қилмоқ.* ▪ *Партия аъзосига ичи қоралик, бировни кўролмаслик, ичвогарлик, ғаламислик .. тамомила ётдир.* Ҳ. Нуъмон, Партия билети. [*Моҳидил*] *Ҳошимнинг ғаламислигидан ўзи қанчалик ғазабга келганлигини .. сездирмасликка уринди.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон.

ҒАЛАМИСОНА *айн.* **ғаламисларча.** *Бир йигит .. Умматалини кўриши билан ғаламисона бир қараш қилди-ю, кейин бошини қуйи солди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ҒАЛАТ [*а*] *кт.* Хато, янглиш. || *Ғалат гапирмоқ. Ғалат ёзмоқ.* ▪ [*Шайхулислом:*] *Бали! .. Қишт!* [*Мунажжим:*] *Э, асб кетди, тақсир!* [*Шайхулислом:*] *Э ... ғалат, филингизни кўрмабман.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Шунда Оққиз бувисига: — Таниб келдим, гапимнинг йўқ ғалати, Ўзига муносиб қадди жасади, Оти Умар, икки ўғлинг улфати.* «Эрали ва Шерали».

ҒАЛАТИ [*а+ф-т*] **1** Киши ҳайратда қоладиган, ажойиб. *Ғалати қийим.* ▪ *Худди тўйга ўхшаш ғалати гаштли бир айём республика далаларида кезиб юрибди.* С. Аҳмад, Машъаллар порлайди. || *Тожибой саводсиз эди. Фақат кимдандир ўрганилган учта арабча ҳарф билан «Тож» деб жуда ғалати қилиб қўл қўяр эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Одатдагидек эмас, бошқаларга ўхшамайдиган, ўзгача, бошқача. *У жуда ғалати одам. Ғалати исм. Узоқдан ғалати овоз келди.* ▪ *У, папиросни ғалати зажигалка билан ёндириб, бир зумдан кейин қатъий товуш билан интизом ҳақида гапирди.* Ойбек, Қуёш қораймас. || *Бу гап болаларга ғалати туюлиб, ўйлатиб қўйди: «Ким қарши бўлган экан-а!» — деган савол уларнинг бетидан яққол акс этиб турарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ойи, опам аризани бошқача, ғалати қилиб ёзар эканлар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Қизиқарли, қизиқ; кулгили. *Ғалати ҳикоя. Ғалати гап. Ғалати эртак.* ▪ *Вей, худонинг қудратини қара, тут қоқадиган чодирни деворга илиб қўйса, бир ғалати ҳангамалар*

www.ziyouz.com kutubxonasi

бўлди дегин, асти қўяверасан. С Аҳмад, Ҳукм.

3 Ўз табиий ҳолатини ўзгартган, алланечук бир ҳолга келган. — *Нега ғалатисан, Витя. Рангларинг қув ўчган-а. Ё қорнинг оғдими? — деди Ляна.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *Бегонага агар тиксам кўзимни, Ғалати сезаман дарров ўзимни.* Нурбек. *Ғуломжон ака .. ҳимоя тилагандай термилиб қарарди. Қараги-ю, бирдан ғалати бўлиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҒАЛАТСИЗ *кт.* Хатосиз, нуқсонсиз, бехато. *Бир неча кунда қалин бир девонни ғалатсиз ва гўзал битадиган девкор, чидамли хаттотлар орасида обрў .. қозонди оғир эди.* Ойбек, Навоий.

ҒАЛА-ҒОВУР Тартибсиз овозлар, шовқинлар, шов-шув; тўполон. *Бу нима ғала-ғовур ўзи? Мажлисда яна ғала-ғовур бошланди.* ▪ *Турсуной бўлса ғала-ғовурга ортиқча аҳамият бермади.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. *Кинотеатр фойеси томошабинлар билан тирбанд. Ҳамма ўртага — одамлар доира ясаб, ғала-ғовур қилаётган жойга интилади.* С. Сиёев, Коммунизм куртаклари.

ҒАЛВА 1 Шовқин-сурон кўтариб қилинган жанжал, тўполон. *Мунча ғалва қиласан? Бу нима ғалва? Арзимайди ғалваси, куйдиради шавласи.* Мақол. ▪ .. *Хотинининг ғалвасидан чарчаган Убайдулло эса аламини ичкиликдан оладиган бўлди.* С. Маҳмудова, Гап дипломда эмас. *Кутбиддинов эртагаёқ Суярнинг мактабига бориб катта ғалва кўтармоқчи бўлди.* А. Қаҳҳор, Ўжар.

2 Ташвиш; ғам. *Менга яна бу ғалва ҳам бормиди!* ▪ *У [Олахўжа] ётган ўрнида мозорга одам юбориб Зарчакўзни чақиртирди. У билан касалини тобора кучайтирган ғалвалар тўғрисида маслаҳатлашди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҒАЛВАЙМОҚ *диал.* 1 Ихчам бўлмасдан катта жой олмоқ, қаппаймоқ; ноихчам бўлиб турмоқ. *Ғалвайган юк. Ғалвайган тугун. Босилмаган похол ғалвайиб туради.*

2 *кўчма* Кераксиз ҳолда кенгайиб, катта бўлиб кетмоқ. *Мақола фойдасиз тафсилотлар билан ғалвайиб кетибди.*

ҒАЛВАЙТИРМОҚ **ғалваймоқ** *фл. орт. н.*

ҒАЛВАЛИ 1 Ғалва, жанжал бўладиган, жанжалли. *Ғалвали уй.*

2 Ташвишли; ғамли. *Ғалвали иш.* ▪ *Ўзинг танилган бир олимсан, кам-кўстинг йўқ. Бунақа ғалвали ишлар билан бош қотириб юргунча, гаштингни сурсанг-чи, ошна, қишлоққа келдингми — дам ол!* О. Ёқубов, Айтсам тилим куяди, айтмасам — дилим.

ҒАЛВАСИЗ 1 Ғалва, жанжал бўлмайдиган, беғалва, бежанжал. *Ғалвасиз уй.*

2 Ташвишсиз; ғамсиз. *Ғалвасиз иш. Ўз ошим — ғалвасиз бошим.* Мақол.

ҒАЛВАЧИ Ҳар нарсага ғалва, жанжал қилаберадиган, жанжалкаш. *Ғалвачи одам.*

ҒАЛВИР Дон эланадиган сийрак тўрли катта элак. *Жўхорини қўшниларнинг от-эшаклари ва қишлоқ болаларининг ёрдамлари билан янчиб, ғалвирда элаб .. олдим.* Айний, Эсдаликлар. *Афанди қазноқчасида бир нарса ахтариб юрган эди, юқори токчадаги ғалвир ичидаги сабзи, пиёз, лавлағилар билан унинг бошига тушиб кетди:* «Латифалар». **Ғалвирдан ўтказмоқ** 1) ғалвирда эламоқ; 2) *кўчма* синовдан ўтказмоқ, текшириб чиқмоқ, саралмоқ. *Шу прогулчилар аввал группаларнинг ғалвиридан ўтказилса, кейин уларнинг кучи етмаганини биз эласак.* П. Қодиров, Уч илдиз.

◆ **Ғалвирни сувдан кўтармоқ** ишни якунламоқ, натижасини аниқламоқ. *Ғалвир сувдан кўтарилди: бир иш кунига беш сўмдан пул тўғри келди.* М. Ғозиев, А. Мадумаров, Гултепа. **Ғалвир қилиб юбормоқ** тешиб ташламоқ, илма-тешик қилиб юбормоқ. *Ўқ нишон тахтасини ғалвир қилиб юборипти.* ▪ [*Салиманинг*] *беихтиёр учаётган чекичи патирни ғалвир қилиб юборганини Меҳринисадан бошқа ҳеч ким пайқамади.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ҒАЛВИРАК 1 Кўп жойидан тешилган, тешик-тешик, илма-тешик. *Қон қидириб аямадим жон, Ер қатини ғалвирак қилдим* Ю. Шомансур. *Марварид томчилар тинимсиз оқиб Харсангни ғалвирак қилганин кўрдим.* Шуҳрат. *Қизиқ, бу йилги сел ҳам нуқул қоронғи тушишини пойлаб қуйди .. осмон ҳам ғалвирак бўп кетган эканми дейман-а деди Валижон*]. Й. Шамшаров, Кўрк меъморлари.

2 Пўчоғи юпқа, чақиш осон, бўш, қаттиқ эмас (бодом, ёнғоқ ҳақида). *Ғалвирак бодом.* ▪ [*Умматали*] *тажриба учун ўзи турган хонада тувакда ёнғоқ ўстирди. Ўстирганда ҳам, кўчатдан эмас, худди ғалвирак ёнғоқнинг ўзгинасидан ундирди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. || *Ғалвиракнинг ўзи хунук, лекин мағзи соз бўлур, Пистанинг ҳам қаттиғидан очиқ оғзи соз бўлур.* Шукрулло.

ҒАЛВИРЧИ Ғалвир қиладиган киши, ғалвир ясовчи уста.

ҒАЛДИРАМОҚ 1 *айн.* **қалдирамоқ.**

2 *айн.* **ғулдирамоқ.** *Қалтираб ҳам ғалдираб, турлича рафтор этди маст, Бетамизликлар билан фикрини изҳор этди маст.* Васфий. *Товуши ўз жуссасига қарағанда ҳам йўғон ва рўза тутиб узоқ уйқудан турган кишиники сингари ғалдираган эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҒАЛДИРАТМОҚ **ғалдирамоқ** *фл. орт. н.*

ҒАЛИЗ [*а*] 1 Услуб жиҳатидан тўмтоқ, равон эмас, тушунилиши оғир; мужмал. *Ғализ ибора. Ғализ жумла.* ▪ *Биз .. адабиетимизнинг таъсир кучини заифлантирувчи, ғоявий ғализ, бадиий хом, ўқувчиларнинг қизиқишини сусайтирувчи асарлар нашр қилинишининг олдини олмоқ учун ҳам ҳаракат қилмоғимиз керак.* Шукрулло, Қалбларга тўғри йўл.

2 Ҳазми оғир, тез сингмайдиган, бадҳазм. *Ғализ овқат. Ғализ таом.*

ҒАЛЛА [*а*] Бошоқли экинлар ҳосили, дон. *Ғалла тайёрлаш пункти. Ғалла омбори.* ▪ *Пахта, ғалла, пўлат сингари она юртга кўмир ҳам даркор.* Ё. Мирза. *Нари борса шу икки йил мобайнида гуриллаган бойликка эга бўлди, йирик ғалла савдоси билан машғул бўлгани учун вагончи бой деб аталди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҒАЛЛАДОН [*а*+*ф-т*] *айн.* **ғаладон.**

ҒАЛЛАКОР [*а*+*ф-т*] 1 Дон етиштириш иши билан шуғулланувчи деҳқон. *Ўктам ғаллакорлар қўшхонасига шом қоронғисида қайтди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Дон, ғалла етиштириладиган. *Ғаллакор район. Ғаллакор хўжаликлар.*

ҒАЛЛАКОРЛИҚ Ғалла экинлари экиб, ғалла етиштириш. *Ғаллакорлик совхози. Ғаллакорлик билан шуғулланмоқ. Ғаллакорликни ривожлантирмоқ.*

ҒАЛЛАСИМОН Ғалла ўсимлиги каби бошоқ чиқарадиган, ғалла ўсимликларига ўхшаган. *Ғалласимон ўтлар.*

ҒАЛЛАХОНА [*а*+*ф-т*] Дон омбори. *Ғаллахонага дон тўлдирмоқ.*

ҒАЛЛАЧИЛИҚ *айн.* **ғаллакорлик.**

ҒАЛТАК [*ф-т*] 1 Ип, сим, лента каби узун нарсаларни ўраб жойлаш учун мосланган буюм. *Плёнка ғалтаги. Ғалтакка ўралган ип. Симни ғалтакка ўрамоқ.* ▪ *Тўққиз аёл ҳаммаси ишда — оёқлари тепкида, қўллари тасма, ғалтак билан дастакда.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Ғалтакка ўралган ип, сим, лента кабилар ўлчами. *Беш ғалтак сим. Уч ғалтак плёнка.* ▪ *Иккита чаноқнинг пахтасин олсанг, Энг ози бир ғалтак чийрон ип бўлур.* Ғ. Ғулом.

2 *тех.* Арқон, сим, занжир воситасида оғирликни кўтариш, нарсаларни силжитиш учун хизмат қиладиган қурилма; блок. *Йигитлар нариги соҳилга тортилган икки пўлат арқонни ғалтакка ўраб, кемани нариги соҳилга аста силжитар эдилар.* С Абдулла, Қувғинда.

3 Электротехника ва радиотехникада махсус сим ўрами, катушка.

4 *с. т.* Бирор нарсани текислаш, силлиқлаш ёки деворларга гул солиш учун ишлатиладиган, ўққа ўрнатилган ғалтаксимон мослама. *Ғалтак билан деворларга гул солмоқ. Ойнага ёпиштирилган фоторасмлар сувини ғалтак билан сидирмоқ.*

5 *с. т.* Замбилғалтак. *Ер қазиш, замбар кўтариш, оғир ғалтакни суриш Пўлат учун таниш ишлар.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ҒАЛТАКАРАВА [*ф-т*+*а*] 1 Бир ғилдиракли қўл аравача; тачка.

2 Уч ёки тўрт ғилдиракли, кўпинча шифохоналарда беморларни кўчириш учун ишлатиладиган аравача. *Қасали енгил беморлар кўмагида Ёлғизжонни авайлаб ғалтакаравага кўтариб ётқизишди.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҒАЛТАҚМАШИНА [*ф-т+р*] *айн.* **ғалтак** 2. *Ғалтакмашина арқони. Ғалтакмашина билан юк кўтармоқ.*

ҒАЛТАҚМОЛА *қ. х.* Судралганда юмалаб шудгорни текислайдиган, мола ўрнида ишлатиладиган ёғоч ғўла.

ҒАЛЧА I *с. т.* Бўйи паст, миқти, пакана (одам ҳақида). *Ўн қадамча нарида, супада ғалча йигит билан қорачадан келган қиз турарди.* А. Ҳасанов, Чироқлар.

ҒАЛЧА II *с. т.* Ўз тилидан бошқа тилга тушунмайдиган; гап-сўзни тезда англаб, уқиб ололмайдиган. *Ғалчани иззат қилсанг, чориғи билан тўрга чиқади.* Мақол. ▪ — *Ўзинг гап-папга тушунасанми ё ғалчамисан! — деди Аҳмаджоннинг дадаси муаллимга.* С. Қароматов, Ҳижрон. — *Мабодо .. яхши муомалага тушунмайдиган ғалча келиб қолса, белни боғлаб закон сўқишамиз,— деди Ғайбилла.* Ф. Мусажонов, Чиқинди.

ҒАМ [*а*] **1** Руҳий азоб, қайғу, ғусса; алам. *Ғам чекмоқ (тортмоқ). Умрни иш эмас, ғам емиради.* Мақол. ▪ *Сувонжон кўксидан босаётган бир арава ғам билан сурукни ҳайдаб кўраға жўнади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Гулнор бир зум тараддудда ўтириб қолди. Унинг бир нуқтага тикилган чиройли кўзларига баттар ғам чўкди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Норматнинг назарида онасининг кўзлари киртайиб, юзи бурушиб қолганга ўхшайди. «Ғам тортипти бечора».* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Онасининг дардига ўртоқлашди у. Ғам денгизига ботиб тўлиб-тошди у.* Ғайратий.

2 Бирор нима ҳақида қайғуриш, ташвиш тортиш; ташвиш, қайғу. *Менинг ҳеч нарсадан ғамим йўқ. Эр йигит — эл ғамида.* Мақол. ▪ *Бўтабой Самандаровни туртиб, секин шивирлади: «Нега ўртоқ Сафаровга картошка .. ғами тушиб қолди?»* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ҳалима унга: «Уч ўғлинг бор, нима ғаминг бор? Йиғлама, ботирларингнинг шукрини қил!» — дерди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Ғам емоқ** ташвиш қилмоқ, ўйламоқ.— *Бой амаки! — деди қуйироқда ўтираган бойваччалардан бири,— ўзингизнинг ғамингизни ейсиз-у, бизларни эсламайсиз.* Айний, Дохунда.

ҒАМ-АЗОБ [*а*] Ғам ва азоб, азоб, азоб-уқубат, ҳар хил азоб ва заҳматлар. *Мен билмадим, ғам-азобда ўлдими, Ё жаллоднинг сўнгра раҳми келдими.* «Рустам».

ҒАМБОДА [*а+ф-т*] *кт.* Ғам азобидаги, ғамли, қайғули. *Ўғлими, эрими урушда бедарак кетиб, ғамбода бўлган баъзи аёллар мозор тиланчисига садақа, хайр қилишадиган бўлди.* Ҳ. Назир, Оқпадар.

ҒАМГИН [*ф-т<а*] Ғам ёки ташвишга ботган, ғам босган; қайғули, маъюс, хафа. *Ғамгин одам.* ▪ *Ойқиз ғамгин Лоланинг елкасига қўлини қўйиб, алоҳида меҳрибонлик билан гапирди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. — *Тўра ҳам хондан ўрнак олаётир,— деди ғамгин оҳангда Пирназар ака.* Ж. Шарипов, Хоразм. ‖ *Полвон индамади. Тўранинг орқасидан кетаркан, қул бозорига қарамас ва ғамгин борарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҒАМГИНЛИК ғамгин *с. белги оти. Ота ўз ўйлари билан, бола эса отаси чеҳрасидаги ғамгинлик сабабларини қидириш билан машғул эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бу жуда чигал, шодлик ва ғамгинлик, умид ва умидсизлик чатишиб кетган бир сафар бўлди.* О. Ёқубов, Ота изидан. *Қадрдон дублар, арчалар, қайинлар ғамгинлик билан бош эгиб орқада қоларди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҒАМГУЗОР [*а+ф-т*] Бировнинг ғам-қайғусини енгиллатувчи киши, ғамхўр, меҳрибон. *Муҳаммаднинг ягона ғамхўри ва ғамгузори Гулсум кампирнинг кўзлари энди нурсиз.* Н. Сафаров, Султон бўзчининг неваралари.

ҒАМЗА [*а*] Ноз-карашма, ишва. *Роҳиланинг ҳар бир ҳаракатида Қавказ қизларига хос латофат, ноз-карашма, нозик ғамза бениҳоя.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. *У Иномжоннинг ўзига тикилиб турганини сезганидан, атайлаб ғамза билан ёнидан ўтди.* С. Аҳмад, Онажонлар.

ҒАМЗАДА [*а+ф-т*] Ғам-алам билан эзилган, кўп азоб чеккан; ғамбода. *Зиндонхонанинг деворидаги туйнукдан ой мўралаб, бу иккала ғамзадани ҳайрат билан томоша қилди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ҒАМЗАЛИ Ноз-карашмали, ишвали. *Осмон, Навоий таъбири билан айтганда, фусункор афғон аёлларининг гўзал ва ишвали, ғамзали кўзлари каби мовий ва мусаффо.* В. Зоҳидов, Улуғлар изидан.

ҒАМҚАШ [*а+ф-т*] Ғам, алам чекувчи; сабр-тоқатли. *Айириб олармиз қариндошларни, Қувонтириб неча кўзи ёшларни, Отга миниг, ғайрат қилинг, ботирлар, Шодмон қип оп келинг у ғамкашларни.* «Хушкелди».

ҒАМЛАМОҚ Керакли нарсаларни тайёрлаб, жамғариб қўймоқ, йиғмоқ, тўпламоқ. *Қишга ўтин ғамламоқ. Озиқ-овқат ғамламоқ.* ▪ *Болалар Олимовнинг миришкорлигига қойил қолди: қаранг-а, қуён тутиш учун ҳамма нарсани ғамлаб келибди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ботирали акам уруғликни ғамлаб қўйганимиз учун раҳмат дедилар.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҒАМЛАНМОҚ ғамламоқ *фл. мажҳ. н. Қишга ўтин ғамланди. Озиқ-овқат ғамланди.*

ҒАМЛАШМОҚ ғамламоқ *фл. бирг. н. Чумолилар ҳам қишга озиқ-овқат ғамлашади.*

ҒАМЛИ Ғамга тўлган, қайғули; аламли, ҳасратли. *Ғамли Ёқутбика бир-бир қадам ташлаб ўз уйига кириб кетди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Аҳмад Ҳусайн уй томон аста кетаркан, унинг юраги ғамли ҳислар, ўйлар билан тўла эди.* Ойбек, Нур қидириб. | Ташвишли, қайғули.

ҒАМЛОҚЛИК Ғамланган, тайёрлаб йиғиб қўйилган, жамғарилган, тўпланган. *Меҳриниса, энди гоҳо-гоҳо ўчоқ бошида ўтириб: «Бандаси ўлгудек ношукур-да, ўшангаям нолирмидим-а,— деб қўярди. — Нарёқда ортиб-тортиб қўйганинг ғамлоқлиқ турса-ку билинмасди-я».* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ҒАММОЗ [*а*] *эск. кт.* Қимсадан айб топишга уринувчи, ғаламис; ғийбатчи, чақимчи.

ҒАМНОК [*а+ф-т*] *кт.* Ғамгин; хафа. *Йўқ, мен сени кетмайман ташлаб, Ташвиш тушди, ғамноксан ҳозир. Келтирай гул, ёшлигинг бошлаб, Нисор этсам жонимни арзир.* Э. Охунова. *Куртакни уйғотиб сўйлади ғамнок .. Гуллар ғунчасини этди чок-чок.* Зулфия.

ҒАМСИЗ Ғами йўқ, беғам. *Ғамсиз одам.* | Ташвишсиз, қайғусиз.

ҒАМ-ТАШВИШ [*а*] Ғам ва ташвиш, ҳар хил ташвишлар.

ҒАМХОНА [*а+ф-т*] Қайғу, ғам-ҳасратли жой. *Ватаннинг вайронаси — умрнинг ғамхонаси.* Мақол. ▪ — *Нари туринг,— Лаъли жаҳл билан эрининг кўкрагидан итарди. — Эссиз умрим, бу ғамхонада чириб кетаётибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Мутасил ғамхонага айланган бу уйда қолишнинг асло имкони йўқлигига ишонганидан Зумрад бир қарорга келган эди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ҒАМХЎР [*а+ф-т*] Қимса учун қайғурадиган, ғамхўрлик қиладиган; меҳрибон. *Ғамхўр одам.* ▪ *Комилжон Зунновнинг бу қадар .. ғамхўр бўлиб қолишининг сабабини тушунолмай ўтирибди.* И. Раҳим, Ихлос. — *Хотинлар бир-бирига дилкаш бўладилар. Ойқиз опанг сенга ғамхўр бўлади,— дедилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҒАМХЎРЛИК ғамхўр *с. мавҳ. от. Ғамхўрлик қилмоқ (кўрсатмоқ). Ғўза парваришига ғамхўрлик қилмоқ.* ▪ *Газеталарда ҳам, раҳбарларнинг нутқларида ҳам ёш мутахассисларга ғамхўрлик масаласи кўндаланг қўйилгани учун Шербекни қанот бўлар, деган фикрда қўлтиғига олганди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Совет ҳокимиятининг хотин-қизларга қилаётган ғамхўрлиги ҳақида, энди уларнинг эзилишига чек қўйилганлиги ҳақида узоқ ва таъсирли қилиб гапирди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Айвонда ётган Ойимхон опа қимирлади ва эшикни очаётган Элмуродга ғамхўрлик қилиб гапирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҒАМХЎРОНА [*а+ф-т*] *рвш* Ғамхўрлик қилиб, меҳрибонларча. *Ҳамон охур олдида ерга энгашиб турган Элмуродга пахтани узатар экан, ғамхўрона уқтирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҒАМ-ҚАЙҒУ Ғам ва қайғу, чуқур ҳасрат ҳиссиёти, ғам-ҳасрат.

ҒАМ-ҒУССА Ғам ва ғусса, ғам-қайғу. *Эл бошига қанчадан-қанча ғам-ғусса, қайғу-аламлар келтирган қонли урушнинг кулфатли кунларида ҳам баҳор яйраб-яшнайди.* Ш. Рашидов, Қуд-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ратли тўлқин. — *Куёвимизнинг бошига кулфат тушди, ҳаммамиз ҳам ғам-ғуссадамиз,— деди Мастура хола Гулжон маҳрамга.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҒАМ-ҲАСРАТ Ғам ва ҳасрат, ғам-қайғу. — *Хафа бўлманг, меҳмон,— деди Адолатнинг ҳамроҳи хижолатлик билан,— бу шўрлик ҳам ғам-ҳасратда довдираб қолган.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҒАНА Ипак қуртига солинган тут баргларининг ейилгандан кейин қолган қолдиғи. *Бундан ташқари, қурт .. жойини кенгайтириш билан дарҳол ғанасини янгилаш лозим.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *Хосият хола қуртхонадан ғана олиб чиқаётиб, келинига кўзи тушди.* П. Қодиров, Эрк.

ҒАНИ [*а*] **1** *кт.* Бой, бадавлат, давлатманд. *Сен ғанисан, менда бисёр эҳтиёж.* Нодира. [*Эшон:*] *Сўзлангиз, Мирсиддиқбой махсум, Қўқонда аҳли савдодан ғанилар, зангинлар мўлми?* Ойбек, Улуғ йўл.

2 Ғани (*эркаклар исми*).

ҒАНИМ [*ф-т*] Ёв, душман; рақиб. *Шаҳар халқига жар соламиз, қўлида бор қурол-яроғини кўтариб чиқсин, қўрғон ташқарисида ғаним билан мардларча олишамиз.* М.Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Эй болам, ғанимлар у бечорани муродига етказмасдан халоқ қилибдилар.* Ойдин, Фарҳодлар. *Ғанимларга .. қиличим қайралган, хун оламан. Бўри дев шундай деди-ю, маъюсланди.* С. Қароматов, Бир томчи қон.

ҒАНИМАТ [*а*] **1** *кт.* Урушда ёки овда қўлга киритилган нарса, ўлжа. *Ҳусайн Бойқаро мерганлар билан бирга тантанали ов ҳафталари тузиб, қорли саҳроларга сурон солар, катта ғанимат билан қайтарди.* Ойбек, Навоий.

2 Тезда ўтиб кетадиган, қайта тикланмайдиган, қадрига етиш лозим бўлган кимса ёки нарсалар ҳақида; энг қулай, ўнғай (пайт, вақт ҳақида). *Дам ғанимат. Ёшлик ғанимат. Вақт ғанимат.* ▪ *Фурсат ғаниматдир, шоҳ сатрлар-ла Безамоқ чоғидир умр дафтарин.* Ғ. Ғулом. *Кун исий бошлаши билан колхозчилар ҳаракатга тушиб қолишар, соат, минутларни ғанимат билиб, чигитни экиб олиш учун шошилишар эди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. *Умр қисқа, беш кунлик дунёда завқ суриш ғанимат.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Пахтани*] *ҳарна териб қолганимиз ғанимат.* Ойбек, О. в. шабадалар. | Табаррук, азиз (инсон ҳақида). — *Одам одамга ғанимат,— деди кампир Нафисахонга.* Мирмуҳсин, Умид. *Пирим ҳам ғанимат бўлиб қолдилар, дуоларини олиб қолинглар.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Бола баҳона — дийдор ғанимат** қ. **баҳона.**

ҒАР [*ф-т*] Суюқ оёқ хотин, бузуқ хотин, фоҳиша. *Ғар бўл, ўғри бўл — инсофли бўл.* Мақол. ▪ *Ҳожи хола худди шу «дўконда» ишланиб, тайёрланиб чиққан ғар эди.* М. Исмоилий, Фарғона **т. о.**

ҒАРАЗ [*а*] Бирор кимсага қарши қаратилган ёмон мақсад; адоват. *Ғараз билан гапирмоқ.* ▪ *Ўз ғарази йўлида иш қилувчи палид кишилар қипчоқлар орасида бор бўлганидек, бизда ҳам йўқ эмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Маждиддин:*] *Муомала силлиқ бўлсин, .. ғазабни табассум билан, ғаразни хушомад билан яширинг, ана шунда омадингиз келади.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. | Бирор кимсадан ўч олиш нияти, кек, қасд, адоват. *Шахсий ғараз.* ▪ *Ўзаро низонинг дарду марази Тинкамизни қуритди, хуноба қилди, Талашган хонларнинг кеку ғарази Етди юрт бошига, хароба қилди.* Шайхзода.

ҒАРАЗГЎЙ [*а+ф-т*] Ёмон мақсадни кўзлаб, ғараз, адоват билан иш тутувчи; ёмон ниятли, ғаламис; ғаразчи, кекчи. *Ғаразгўй одам.* || *Сизнинг адолатли ҳукмингиздан бир нарсани сўраймиз: .. бизнинг тўғримизда ёмон мақсад билан сизга чақимчилик қилувчи иғвогар ва ғаразгўйлар бу мажлисга ҳозирлансинлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Шахсий манфаатини кўзловчи, манфаатпараст. *Шундай ранги тоза йигит Маҳкамнинг тасаввуридаги ғаразгўй амалпарастга ҳеч ҳам тўғри келмасди.* П. Қодиров, Уч илдиз. || — *Ғаразгўй, кўзбўямачи, фирибгарларни айтса бўлади номард деб,— деди Ҳасан ака Қодирқулга.* А. Муҳиддин, Инсон қалби оташ.

ҒАРАЗГЎЙЛИК ғаразгўй *с. мавҳ. от.* | Бировга қарши қаратилган ёмон мақсад; кек, адоват. *Умаралининг гапидан эски ғаразгўйлик иси келаверганидан, асло одам бўлмадинг Умар, дегандек қилиб Эрназар ака уйига кириб кетди.* И. Раҳим, Ихлос. *Кимдир ғаразгўйлик билан машина теримига ажратилган майдонга сув қўйиб юборибди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. *Ҳайри ҳаммадан кўра ғаразгўйликдан қўрқарди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ҒАРАЗЛИ Бировга қарши ёмон мақсад кўзда тутилган, қасддан қилинган, адоватли. *Ғаразли гап. Ғаразли иш.* ▪ *Ғаразли фикр аксар сўзлагувчини шарманда қилади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. — *Турғунбойингизни содда деб юрсак, эпчил экан-ку! — ясама кулги билан қочириқ қилди қўшни хотин. Умри опа унинг ғаразли оҳангда бошлаган гапини қайириб ташлади.* Ғайратий, Узоқдаги ёр. | Бировга нисбатан кек сақловчи, ёмон ниятли, ғаразгўй. *Ғаразли киши.*

ҒАРАЗСИЗ Бирор ёмон ният ёки шахсий манфаат кўзда тутилмаган; ғарази йўқ, беғараз. *Ғаразсиз гап. Ғаразсиз иш.* ▪ *Мен .. ҳеч бир ғаразсиз, болаларча соддалик билан: — Оқ гул Кутбия опамнинг юзига ўхшайди! — дедим.* Айний, Эсдаликлар.

ҒАРАЗЧИ *айн.* ғаразгўй. *Ғаразчи одам.* || *Модомики, ўз ғарази йўлида истибдод орқали эл устига ҳукмрон бўлғувчилар йўқолмас эканлар — бизга нажот йўқдир, магар шундай ғаразчиларни, улар ким бўлсалар ҳам, иш бошидан қувлаш ва улар ўрнига яхши ва холис одамларни ўтқазиш нажотимизнинг йўлидир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒАРАМ Бирор жойга тўплаб, уйиб қўйилган пичан, беда, пахта ва ш. к. *Пичан ғарами. Беда ғарами. Бир ғарам ғўзапоя.* ▪ *Пунктдаги пахта ғарамига яхшилаб қарайман десанг, бошингдан дўппинг тушиб кетади.* Ҳ. Нурий, Раиснинг орзуси. *Гоҳ у қишлоқда, гоҳ бу қишлоқда камбағаллар қўзғалиб бойларнинг ғарамларига ўт қўйишар .. эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ғарам қилмоқ** *айн.* **ғарамламоқ.** *Ўрмон ёнида ғарам қилиб қўйилган похол олдида юк ортилган арава турарди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. | Умуман бир жойга тўпланган нарса, тўп, уюм. *Қўмир ғарами.* ▪ [*Давлатёр*] *аланглаб ёнига-верига қаради ва ўн қадамча нарида тош ғарами пайдо бўлганини кўрди, ҳайрон бўлиб, унга томон бурилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ғарам бўлиб кетмоқ** жуда кўп миқдорда тўпланиб қолмоқ. *Беда ғарам бўлиб кетибди.*

ҒАРАМЛАГИЧ қ. *х.* Похол, пичан, пахта ва ш. к.ни ғарамлайдиган машина, ғарамлаш машинаси.

ҒАРАМЛАМОҚ Бир жойга тўплаб уймоқ, ғарам қилмоқ. *Пичанни ғарамламоқ. Ғўзапоя ғарамламоқ.* ▪ *Даставвал, серўт яйловларни танлаймиз ва бу яйловлардаги табиий ўтларни етилтириб, сўнгра ўриб ғарамлаймиз.* Н. Бадалбоев, Қатта синов. *Шаҳарнинг маркази қайта қурилаётган жойда Акрамжон экскаватор ғарамлаган тупроқ уюми устига чиқиб атрофга қарарди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ҒАРАМЛАНМОҚ ғарамламоқ *фл. мажҳ. н. Кўпгина жойларда ўрилган беда шундоққина даланинг ўзида, ғарамланмасдан қолиб кетмоқда.* И. Маҳмудова, Ем-хашак тайёрлашни кучайтирайлик. *Малоҳат билан Акрамжон гилос остида ғарамланиб ётган стуллардан иккитасини тиклаб қўйиб, юзма-юз ўтирдилар.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ҒАРАМЛАТМОҚ ғарамламоқ *фл. орт. н. Бедани ғарамлатмоқ. Ғўзапояни ғарамлатмоқ.*

ҒАРАМЛАШМОҚ ғарамламоқ *фл. бирг. н. Бригада далаларида меҳнат қайнайди. Ишчилар йиғилган ҳосилни [ўрилган шолини] дасталаб ғарамлашяпти.* У. Юсупов, Шоли — хирмонга.

ҒАРАМЧИ Ғарамловчи, уйиб ғарам қилувчи ишчи. *Ғарамчи бўлиб ишламоқ.*

ҒАРАМ-ҒАРАМ Бир неча ғарам, уюм-уюм; тўп-тўп. *Дала шийпони ёнида хирмон. Ғарам-ғарам пахта.* И. Раҳим, Ихлос. *Осма вагонеткалар охурларга ғарам-ғарам ҳашак келтириб тўкади.* А. Мираҳмедов, Қулган чечаклар. *Ғарам-ғарам буғдойдан тоғлар пайдо бўлади.* Ҳ. Пўлат.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҒАРБ [*а*] 1 Дунёнинг тўрт томонидан бири — шарққа қарама-қарши томон; қуёш ботадиган томон, кунботар. *Ғарбдан эсган шамол.* ▪ *Офтоб ғарбга ён-бошлаганда икки йўловчи даштдан чиқиб тепаликка йўл олди.* А. Қаҳҳор, Мастон. | Маълум бир объект, территория, майдон, бино ва ш. к.нинг ғарб томони, ғарбий қисми. *Ўзбекистоннинг ғарби.* ▪ [*Гуломжон*] *пастда, уйнинг ғарбга чўзилган тор, узунчоқ саҳнида минг хил ранг ва нафосат билан очилиб турган гулзорга кирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Содиқ аминнинг капаси унгурдан юз қадамча ғарбда эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *с. т.* Ғарбий Европа, Ғарбий Европа мамлакатлари.

ҒАРБАҲҲА [*ф-т*] *айн.* **ғарвачча.**

ҒАРБИ-ЖАНУБИЙ Ғарб билан жанубий томонлар оралиғида жойлашган; ғарб билан жанубий томонлар оралиғидаги. *Бу бурчдан қараган кишига қўрғоннинг ғарби-жанубий .. бурчи ҳам кўриниб, шу йўсинда тўрт бурчини айланиб чиқилса, .. бизга таниш ўрда дарбозасига келинадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒАРБИЙ [*а*] Ғарб томонда жойлашган, кунботар томондаги. *Ғарбий мамлакатлар. Ғарбий Европа. Республикамизнинг ғарбий қисми.* ▪ *Мирзаев Ғарбий фронтнинг ўзида учта хат, иккита совға олган эди.* А. Қаҳҳор, Қўқ конверт.

ҒАРБИ-ШИМОЛИЙ Ғарб билан шимол томонлар оралиғига жойлашган; ғарб билан шимол томонлар оралиғидаги. *Лагернинг ғарби-шимолий томони, йўқтин-йўқтин учраб қоладиган тепаликларни ҳисобга олмаганда, кўзга илғанмас яйлов.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҒАРВАЧЧА [*ф-т*] 1 Ғардан туғилган бола, ғарнинг боласи.

2 *сўк.* Ғардан тарқаган, ҳароми. *Жанишнинг қони қизиб кетди. У бор овози билан шовқин солди: — Тўхтайсанми, йўқми, ҳой ғарвачча! — деди қўлини қилич қилиб Файзи дастурхончигa.* Ҳ. Шамс, Душман. *Ёмон одам яхши бўлмас ўлгунча, Қайдан келди, пичоқли қўрс, ғарвачча?* «Бўтакўз».

ҒАРИБ [*а*] 1 Қариндош-уруғи йўқ, бирор ҳомийси, кўмакчиси бўлмаган, кимсасиз; мусофир. *Ғариб кўнглини ғариб билур.* Мақол.

2 Камбағал, қашшоқ; фақир, бечора. *Тирноқ-ла ер ўйиб сувлар оқизган Ғарибларнинг аҳволи қоларди тангa.* Ғайратий. *Аҳмад Ҳусайн бозорда узоқ айлана-айлана деҳқонлар, ишчилар, фақир-фуқаролар, ғариблар орасида бўлади.* Ойбек, Нур қидириб.

3 Кишининг раҳми келадиган даражада аброр; ночор аҳволда қолган, аҳволи танг. *Унинг* [*Умматалининг*] *кўзига ҳовлидан чиқолмай ғарибгина бўлиб ўтирган Икромжон кўриниб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ўзи ҳамма вақт ғариб яшашга қарамай, жуда серпардоз эди,* С. Зуннунова, Гулхан.

4 *кўчма* Кўримсиз, хунук, хароб. *Майнагинамнинг қайси ҳурилиқодан камлиги бор. Болагинамни кийим ғариб қилиб турибди, холос.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Хиёбонлар орасида зайфгина кўкариб келаётган яккам-дуккам дарахтлар кўзга ғариб кўринар эди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

5 *кўчма* Қаровсиз қолган, хароб; вайрон. *Бўтабой у пайтларда отасидан қолган ғарибгина дўкончада темирчилик қиларди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *«Ўтинчим бор, халоскор жангчи, Эсдаликка бир нима қолдир! Шарқдан келдинг ғариб юртимга, Айт, атаган совғанг ҳам бордир?»* Ё. Мирза.

ҒАРИБА [*а*] Ғариб аёл, бечора аёл. *Юмшоқ юнг қалпоқли бошини силади ва очилик, дармонсизликка қарамасдан, бахтсизликка йўлиққан бу ғарибани — қанотсиз, қуйруқсиз ожиз қушчани овутмоқ истади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҒАРИБ-БЕНАВО Ниҳоятда ғариб, ночор, аянч аҳволда қолган. *У ғариб-бенаво бир оиладан. Оти Зумрад.* Ойбек, Улуғ йўл.

ҒАРИБЛАНМОҚ *айн.* **ғариблашмоқ.** *Етмиш кунлик қамал билан хазинамиз жуда ғарибланди, ҳатто шу кейинги кунларда ҳам қийналиб қолдик* [*деди Азизбек*]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒАРИБЛАШМОҚ 1 Ғариб бўлиб қолмоқ, кимсасиз, кўмакчисиз қолмоқ.

2 Аянчли, ночор аҳволга тушиб қолмоқ; камбағаллашмоқ. *Бир майдонга сурункасига пахта экилавергач, тупроқнинг таркиби ғариблашиб, ер ориқлаб, ҳатто минерал ўғитларни ўзига сингдиролмайдиган даражага етиб қолди.* Миртемир, Р. Раҳмон, Қатта карвон.

ҒАРИБЛИҚ ғариб *с. мавҳ. от.* *Йўлчи қоронғи кечада борар экан, бутун ғариблигини, юрагидаги қайғу гирдобининг бутун оғирлигини яна чуқурроқ туйди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қуёш чиққунча Темур Босди кўп йўл чангини. Ғарибликнинг йўлида Сарғайтириб рангини.* Ғайратий. *Ота-боболаримиз яшаган ғариблик замоналарида нонушта қоқ нон .. билан ўтар эди.* Ғ. Ғулом, Ноз-неъматлар корхонаси.

ҒАРИБОН [*а+ф-т*]: **шоми ғарибон** ғарибона шом пайти; кишини изтиробга соладиган, кўзга хунук кўринадиган, кўнгилсиз ҳувиллаган кечки пайт. [*Холниса хола*] *кечқурунлари, шоми ғарибонда йиғлади.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҒАРИБОНА [*а+ф-т*] *рвш* Ғарибларга хос, фақирона; қашшоқларча. *Ғарибона ҳаёт кечирмоқ.* ▪ [*Муқимий ва Тожибой*] *.. хуржунни бошга қўйиб, ғарибона уйқуга кетдилар.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. — *Ниҳол чўплари кўзга ғарибона кўринар, зое кетган меҳнатни эслатиб, юракни ачитарди,— деди Тўтихон опа.* Г. Нуруллаева, Сўнгги довон эмас. ‖ — *Бизникидақа кичкина, ғарибона эмас, катта, чиройли .. уй экан,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҒАРИБПАРВАР [*а+ф-т*] Ғарибларга ён босадиган, кўмаклашадиган; камбағалпарвар.

ҒАРИБУДДИЁР [*а+ф-т*] *эск. кт.* Бошқа ёқдан келган, мусофир, фақир. *Узумчи ғарибуддиёр эканимни фаҳмлаб баъзи маслаҳатларни берди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҒАРИБ-ҒУРАБО [*а*] Фақир кишилар, ғариблар. *«Ҳа, худо, бературган бўлсанг, биздай ғариб-ғураболарга бер!»* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Мен мана бу эшонни яна бир кўрмоқчи эдим. У киши катта авлиё эмишлар. Бизга ўхшаган ғариб-ғураболарга меҳрибон эмишлар.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ҒАРОВ Пояси қаттиқ ва бўғим-бўғим, ичи кавак, қамишга ўхшаш тропик ўсимлик; бамбук. *Беш йиллаб шогирдлик умрин яшайди Созга қўшилгунча най бўлиб ғаров.* Ғ. Ғулом.

◆ **Тирноққа ғаров югуртирмоқ** қаттиқ азоб бермоқ, қийнамоқ. — *Қишлоқдаги миш-мишлар хунук, золимлар менинг ҳам тирноғимга ғаров югуртмоқчи,— деди чол.* А. Муҳиддин, Ёдгорликнинг тўйи.

ҒАРОЙИБ [*а*] 1 Жуда кам учрайдиган, ғалати. *Ғаройиб машина.* ▪ *Моҳидил .. жуда ажойиб, жуда ғаройиб, жуда ноёб ном. Барибир сизни маликам деб атагим келяпти.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон. *Бу кўчалар шундай сирли ва ғаройибки, асти қўяверасиз.* С. Акбарий, Севги билан тирилган юрак.

2 *айн.* **ажойиб 1.** *Хатдаги гаплар бир мунча ғаройиб бўлиши баробарида унинг тегишли кишига етиши жуда зарур эди.* А. Муқимов, Тарк этма назокатни.

ҒАРОЙИБОТ [*а*] Ажойиб ва ғаройиб нарсалар, ажойибот. *Сафарга чиққанимдан буён кўп ажойиботларни кўрдим, кўп ғаройиботларнинг гувоҳи бўлдим.* Х. Тўхтабоев, Сариқ девни миниб. *Қўзи бир зум илингандай бўлади-ю, аммо алаҳсирай бошлайди, кўз ўнгидан турли-туман ажойиботлар, ғаройиботлар ўтади.* Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

ҒАРРА-ШАРРА: ғарра-шарра сарф қилмоқ *с. т.* бемўлжал сарфламоқ, катта-катта харажат қилмоқ. *Пулни ғарра-шарра сарф қилмоқ.*

ҒАРС *диал. айн.* **қарс** 1.

ҒАРСИЛЛАМОҚ *айн.* **қарсилламоқ.**

ҒАРС-ҒУРС ғарс *с. такр.*

ҒАРТ *тақл. с.* Кескин ишқаланиш ёки урилишдан келиб чиқадиган йўғон, дағал товуш ҳақида. **Ғарт этмоқ** *айн.* **ғартилламоқ.** *Эшик ғарт этиб ёпилди.*

ҒАРТИЛЛАМОҚ Ғарт этган товуш чиқармоқ. *Қарнайлар қулоқларни батанг қилиб ғартиллади.* Ғ. Расул, Адолат.

ҒАРТИЛЛАТМОҚ ғартилламоқ *фл. орт. н.* *Қарнайни ғартиллатиб чалмоқ.*

ҒАРТ-ҒАРТ ғарт *с. такр.* *У* [*Саид-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

хон] яқинда қирдирилган бошининг кетини ғарт-ғарт қашиди. Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ҒАРТ-ҒУРТ *айн.* **ғарт-ғарт.** *Булардан бошқа яна 4та «созанда» ҳам тақир-туқур, ғарт-ғурт қилиб, қулоқ-мияни еб бормоқда.* Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда.

ҒАРЧ *тақл. с.* **1** Мўрт, куврак нарсани чайнаганда, босганда, синдирганда чиқадиган товуш ҳақида. **Ғарч этиб** (*ёки* **этказиб**) ғарчиллатиб, ғарчча; тез ва шиддат билан. *Бодрингни ғарч этиб тишламоқ. Пичоқни ғарч этказиб тиқиб олмоқ. Лабини ғарч этиб тишлаб олмоқ.*

2 *махс.* Этик ёки кавушнинг тагчарми орасига жойлаштирилган, юрганда ғарчиллайдиган бир парча чарм. *Кавушга ғарч қўймоқ.* ▪ *«Ғарчи йўқ этик икки пулга қиммат», дер эди у.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. *Худо хоҳласа этикларингга ғарч солдириб бераман.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. | Юрганда шундай оёқ кийимларидан чиқадиган товуш.

ҒАРЧИЛЛАМА Юрганда ғарчиллайдиган, ғарчиллаган товуш чиқадиган. *[Машарифнинг] бошида дўппи, устида тўн, оёғида ғарчиллама этик.* Н. Мақсудий, Машарифнинг гинаси.

ҒАРЧИЛЛАМОҚ «Ғарч-ғурч» товуш чиқармоқ. *Кўча ва ҳовлиларда музлаб ётган қор оёқ тагида ғарчилларди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Оёқлар остида қор кескин ғарчиллайди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҒАРЧИЛЛАТМОҚ ғарчилламоқ *фл. орт. н. Ғарчиллатиб чайнамоқ.*

ҒАРЧЛИ Ғарчи бор, «ғарч» қўйилган; юрганда «ғарч-ғурч» қиладиган. *Очил бувага қараганда у [Азимжон] бошқа бир олам: ғарчли ялтироқ этик, шевиот шим, ипак кўйлак ... ҳаммаси бежирим, ҳаммаси нафис, тахи бузилмаган.* А. Мухтор, Чинор. *Афанди янги тикилган ғарчли бедана кавушини кийиб, ҳар қадамда завқланиб, боғ сайлига кетаётган эди.* «Латифалар».

ҒАРЧСИЗ Ғарчи йўқ, «ғарч-ғурч» қилмайдиган. *Ғарчсиз этик.*

ҒАРЧЧА *рвш* «Ғарч» этиб ёки «ғарч» этказиб. *Тилимни ғарчча тишлаб олдим. У михни ғарчча босиб олди.* ▪ *Турдиевнинг қўлини гитлерчи ғарчча тишлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

◆ **Ғарчча мой** 1) турган-битгани мой, нуқул мой. *Бу — маккажўхори ғарчча мой, гўшт, сут дегани экан.* С. Ҳасанов, Қиш кунларида; 2) кўп ёғ тўғраб тайёрланган, серёғ. *Ғарчча мой сомса. Ғарчча мой манти.*

ҒАРЧ-ҒАРЧ ғарч *с. такр. Сабзини ғарч-ғарч чайнамоқ. Қорда ғарч-ғарч юрмоқ.* ▪ *У қўлидаги ўроқ билан кажава аравадаги хашак боғламини ғарч-ғарч санчиб олади.* А. Муҳиддин, Инсон қалби оташ. *Йўлчи қотган қорни ғарч-ғарч босиб, тоза муз ҳавони қамраб кеза бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҒАРЧ-ҒУРЧ *айн.* **ғарч-ғарч.** *Кишиларнинг оёқ босишлари зарбидан қорнинг «ғарч-ғурч» қилган ноласи эшитилади.* А. Ёқубов, Ш. Шодиев, Қичкина доктор. *Нафиса унинг пиёзни ғарч-ғурч чайнаб нон билан тушираётганини завқланиб томоша қиларкан, сўзларининг мағзини чақишга уринарди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ҒАРҚ *[а]* **1** Сувга ботган, чўккан. **2** *кўчма* Бирор нарсага кўмилиб кетган, бурканган, чўмган. *Ғарқ бўлмоқ. Ғарқ қилмоқ (айламоқ, этмоқ).* ▪ *Шўх хаёлда мен ҳам бандман, Бахт завқига ғарқ.* Миртемир. *Гўё борлиқ тинч ва осойишта дамларнинг лаззатига ғарқ.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Шундай яшар эди Самарқанд, Зафарларнинг тўлқинида ғарқ.* М. Али.

◆ **Ғарқ пишди** ёппасига пишди, қийғос етилди. *Ўриклар ғарқ пишди.* ▪ *Қора гилослар ғарқ пишиб, шохлари томга тушиб турар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ғарқ терламоқ** терга ботмоқ, жуда терлаб кетмоқ. *Рисолат отин кўкариб кетган эрини кўриб, .. қайноқ новвот чой тайёрлаб босиб-босиб ичирди. Қўлдош отанинг бадани илиб, ғарқ терлади.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ҒАРҚ-ҒАРҚ: ғарқ-ғарқ терламоқ сел-сел бўлиб терламоқ, терга ботмоқ.

ҒАРҒАРА I *тақл. с.* **1** Сувни оғизда тутиб, томоқни чайилганда чиқадиган товуш ҳақида. *Ғарғара қилмоқ.* ▪ *Йўлдош жуда чарчаган. Бунинг устига-устак томоғи шамоллаган эди. Намакоб билан ғарғара қилиб юриб, кечагина зўрға тузатиб олди.* А. Мухтор, Чинор.

2 Ўлим олдидан томоқдан чиқадиган хирқироқ товуш ҳақида. *Фотиманинг ранги оқариб, нима қилишини билмай, бориб ҳовлидаги супага ўтирди. Ундан кейин бошини ёстиққа қўйиб, оғзидан оқ кўпик чиқариб ғарғара қилиб ёта бошлади.* Мирмуҳсин, Умид.

ҒАРҒАРА II *махс.* **1** Арқон ёки занжир ёрдамида бирор нарсани тортиш, кўтариш учун хизмат қиладиган мослама, ўққа ўрнатилган ғалтак; чиғир. *Қўра яқинига қазилиб устига ғарғара ўтқазилган бир қудуқ у ердагиларнинг сув манбаи эди.* Айний, Қуллар.

2 Қатта чарх, девчарх; чархли дастгоҳ. *Пиллакаш пилла ипининг учини топиб, бир-бирига чирмашиб кетган пилла ипини .. ғарғарага ўрнатилган дукка ўрар эди.* М. Муҳамедов, Пиллакашлик саноатида.

ҒАРҒАША Шамол, офтоб, совуқ таъсирида ёрилган, қуруқшаган, ғудраша. *Ғарғаша қўл.*

ҒАСБ *[а]*: **ғасб этмоқ** *эск. кт.* бировларнинг мол-мулкини ўзиники қилиб олмоқ, ўзлаштирмоқ; тортиб олмоқ, таламоқ. *Қайлиқ ўйнаб, қиз сотишлар, Чўри, хизматкор тутишлар, Биров мулкини ғасб этишлар Бу кун сенга кўп қийиндир.* Ҳамза.

ҒАССОЛ *[а] айн.* **ювғучи.** *Икковимиз ҳам янги ҳаваскор ғассол бўлганимиз учун, қизишиб кетиб, [ўликни] уч мартагина эмас, 10—15 марта чайқаб юбордик.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *[Уйга] сўфи, ундан кейин ғассол, ундан кейин яна бир неча художўй кишилар келишди.* Мирмуҳсин, Ғурбатдаги одам. *[Турсунбой] Зебохоннинг билагини ушлаганда, қўллари илгаригидек қайноқ эмас эди. Худди ғассол қўлидек совуқ эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҒАТ *тақл. с.* Қарнай, машина сигнали кабиларнинг товуши ҳақида. *Ғат этмоқ.*

ҒАТИЛЛАМОҚ «Ғат-ғут» этган товуш чиқармоқ, «ғат-ғат» этмоқ.

ҒАТИЛЛАТМОҚ ғатилламоқ *фл. орт. н.* — *Қишлоқда машинани ғатиллатиб ҳайдашга қурбим етади,— деди «Саксон» ота.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҒАТ-ҒАТ ғат *с. такр. Ғат-ғат қилмоқ. Ғат-ғат қилган карнайчи, балога қолган сурнайчи.* Мақол. || *Тошларнинг қўрғон кунгураларига тегиб гумбурлаши, .. ноғораларнинг тарақлаши, карнайларнинг ғат-ғати ҳавони ларзага келтирди.* М. Осим, Ўтрор.

ҒАТ-ҒУТ *айн.* **ғат-ғат.** *Ғат-ғут қилиб сигнал бермоқ.* || *Маршлар тўхтади. Бир нафас жимлик чўкди. Лекин бу жимлик Ойнисага карнай ғат-ғутидан ҳам лаззатлироқ туюлди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ҒАФЛАТ *[а]* **1** Билмай қолиш, бехабарлик, огоҳсизлик, ғофиллик. *Келди айёми баҳор, иш даври бир он ўтмасин, Бир нафас ғафлатда бу қийматли даврон ўтмасин.* Ҳабибий. — *Қалай? — деб сўради Комилов Бекдан отишнинг натижасини билмоқчи бўлиб. — Ғафлатда экан, чамамда ҳаммаси бўлмаса ҳам тенг ярми қирилди.* И. Раҳим, Мангулик қўшиғи. **Ғафлатда қолди** *ёки* **ғафлат босди** юз беражак воқеа-ҳодисадан бехабар қолди, ғофиллик билан фурсатни қўлдан берди. *Тушуниб қадам боссанг, ғафлатда қолмайсан, хато қилмайсан, ғарқ бўлмайсан.* Й. Муқимов, Қизилқум паҳлавони. *Ғафлат босиб кўзим илинган экан, бир вақт қулоғимга хириллаган товуши кирди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

2 *кўчма* Нарсаларнинг моҳиятига тушунмаслик, нодонлик, жаҳолат. *Улар [бойлар] бизни [камбағалларни] шу қадар ғафлатда тутишардики, ҳатто ўз ҳақимизни ҳам тузукроқ билмасдик.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. *Ука, менимча, ғафлатдасан, ўқимаганликдан бўлса керак, фикринг кўп нимарсалардан ҳали ғофил.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Ғафлат уйқуси** қаттиқ уйқу. *Машина механизмларининг қудратли овози мудроқ Қизилқумни ҳам ғафлат уйқусидан уйғотди.* А. Шукуров, Курсара насос станцияси.

ҒАЧЧА *с. т.* Ғарчча. *Сапчиб ҳиқилдоғини ажратиш учун бўлган Муталлинг биринчи ҳаракати бўшга кетди-да, чап биқинига ўткир ханжар ғанча*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ботирилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒАШ I [*ф-т*] Бирор нарсадан ташвишланиш, безовталик туйғуси; дилгирлик, таъби хиралик, хафалик. *Орадан бир неча ой ўтган бўлса ҳам, Роҳатбиби кўнглидаги ғаш ёзилмади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Кўнгли** (*ёки* **юраги, дили**) **ғаш** *қ.* **кўнгил** 1. **Ғаши келди** 1) жаҳли чиқди, аччиғи чиқди, хафа бўлди. *Бола қулоғи қизариб, ранги бўзариб кетса ҳам, ун чиқармас эди. Мингбоши ғаши келиб миршабга ўшқирди: — Ҳой, ўлакса, жонинг борми, қаттиқроқ чўзсанг-чи!* М. Исмоилий, Фарғона т. о; 2) бадани сесканиб ўзини ноқулай сезди; қитиғи келиб ғижинди, безовталанди. [*Йўлчи*] *баъзан ғаши келиб, баданга ёпишган кўйлакни кўчирар ва елпинар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Кўнгли** (*ёки* **юраги**) **ғаш тортди** *айн.* **ғаши келди** 1. *Ҳамма ёқдан кўкат ислари гуркираб келарди. Қудрат кўкрагини тўлдириб-тўлдириб нафас олди-да, бетини ювгани ҳовузчага борди ва ундаги* [*хунук*] *манзарани кўриб кўнгли ғаш тортди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Ғашига тегмоқ** жиғини қўзғатмоқ, жаҳлини чиқармоқ. *Шербекнинг жилмайиб туриб берган жавоби Хўжабековнинг ғашига тегди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Ғашини келтирмоқ** 1) бировнинг асабига тегиб, жаҳлини чиқармоқ, аччиғини келтирмоқ, ҳафа қилмоқ. [*Сидиқжоннинг*] *кулиши Ўрмонжоннинг рўй-рост ғашини келтирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) қитиғини келтирмоқ, сескантирмоқ; безовта қилмоқ. [*Зуҳрахоннинг*] .. *бирдан оёқлари жимирлашиб ғашини келтираверди.* А. Муҳиддин, Куёв қочди.

ҒАШ II [*ф-т*] *диал.* Душман, рақиб, ёв. *Жонажон партия элга бош бўлди. Золим бойлар билан у кўп ғаш бўлди.* Фозил шоир. *Эътибор дейсанми қилган ишингни, Ҳеч билмайсан душманингни — ғашингни.* «Эрали ва Шерали».

ҒАШАВА *айн.* **ғишава.**

ҒАШЛАМОҚ Ташвишга солмоқ, безовта қилмоқ; хафа қилмоқ. *Собирдан дарак йўқлиги Роҳиланинг дилини ғашлаганди.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ҒАШЛАНМОҚ Ташвишланмоқ, безовта бўлмоқ; ғашлик қилмоқ; таъби хира бўлмоқ. **Кўнгли** (*ёки* **юраги, дили**) **ғашланди** нимадандир ташвишланди, безовта бўлди; таъби хира бўлди. *Катянинг юраги ғашланиб, бетоқат бўла бошлади.* Н. Юсуфий, Ҳаёт сўқмоқларида. [*Меҳриниса*] *олазарак бўлиб одамлар тўдаси ичида бораркан, маддоҳнинг овози орқасидан қувиб келаётгандай бўлар, баттар ҳаяжонланиб, дили борган сари ғашланарди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ҒАШЛИК 1 Бирор нарсадан ташвишланиш, безовталик; таъби хиралик, хафалик. *Кундошлик — кўнгил ғашлик.* Мақол. ▪ *Колхоз иши на хом, на чакки. Колхозда йўқ ғашлик, хусумат.* Ҳ. Пўлат. — *Санжар Каримов бўлса мени .. баъзи кунлари кинога боришга қистайди, ноилож бораман .. Барибир юрагимнинг ғашлиги ёзилмайди,— деди Нафиса.* Ғайратий, Узоқдаги ёр. *Бора-бора домла деганда одамларнинг кўнглига ғашлик тушадиган бўлиб қолди.* А. Ғаффор, Тўйда аза. **Кўнгилга** (*ёки* **дилга, юракка**) **ғашлик солмоқ** ташвишга қўймоқ, безовта қилмоқ; таъбини хира қилмоқ, ранжитмоқ. *Булутлар дилга ғашлик солади.* ▪ *Яхшилик баҳри-дилингизни очиб, доимо ўзига чорласа, ёмонлик .. кўнглингга ғашлик солади.* Шукрулло, Яхши хулқ — яхши ҳусн.

2 *айн.* **рашк. Ғашлик кўрмоқ** рашк қилмоқ, рашки келмоқ.

ҒАШҒАША *с. т.* Хархаша, ғашава, жанжал.

ҒАЮР *эск. айн.* **ғайир.**

ҒАҚ *тақл. с.* Ўрдак ёки қарға-қузғунлар товуши ҳақида. *Шақиллатиб мақтаниш билан алахсиган олаҳакка сигирнинг думи текканда «ғақ!» этди-ю, ура қочди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҒАҚИЛЛАМОҚ «Ғақ-ғақ» этган товуш чиқармоқ, ғағилламоқ (ўрдак ва қарға-қузғунлар ҳақида).

ҒАҚ-ҒАҚ ғақ *с. такр. Ғақ-ғақ этмоқ (қилмоқ).* ▪ *Парво қилмай қилтаноқдан ютиб бир ўўла, Яна қўшиқ — ғақ-ғақларин куйга солади.* Ғ. Ғулом. *Кўл томонда ёввойи ўрдакларнинг ғақ-ғақ этгани қулоққа чалинади.* С. Анорбоев, Эртаги куннинг ташвиши билан.

ҒАҚ-ҒУҚ *айн.* **ғақ-ғақ.** *Кун ёйилиб елкани қиздира бошлади. Узоқ-яқиндан ўрдакларнинг ғақ-ғуқи эшитилди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҒАҒ *айн.* **ғақ.**

ҒАҒАЛАМОҚ «Ғағ-ғағ» деган товуш чиқармоқ (ўрдак, ғоз, қарға кабилар ҳақида).

ҒАҒИЛЛАМОҚ *айн.* **ғағаламоқ.** *Ғозлар ғағиллайди.*

ҒАҒИЛЛАШМОҚ **ғағилламоқ** *фл. бирг. н. Ола-чипор ўрдаклар ҳурка-ҳурка ғағиллашиб, ҳар томонга илдам кўчишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҒАҒ-ҒАҒ ғағ *с. такр. Ғағ-ғағ этмоқ (қилмоқ).*

ҒЕ «Ғ» ҳарфининг номи.

ҒИВАК *диал.* Яхши ривожланмаган, нимжон, заиф (ўсимлик ҳақида). *Ёввойи ўт зарпечак Зормандалар авжида ... Куйиб ғивак ғўзалар Азобда қолган жуда.* Т. Йўлдош.

ҒИВИЛЛАМОҚ *айн.* **ғивирламоқ.** *Сал шўхлик қилсанг: «Ғивиллама оёқ остида!» — деб жеркишарди улар.* Ойбек, Болалик.

ҒИВИРЛАМОҚ *с. т.* 1 Тинимсиз, бетартиб ҳаракат қилмоқ, «ғивир-ғивир» қилмоқ (майда жониворлар ҳақида). *Пастдан қараган кишига гўё беҳисоб чумоли карвони ғивирлаётганга ўхшаб кўринади.* И. Раҳим, Ихлос. *Кўклам келиши билан бутун дарахтлар уйғонади, қурт-қумурсқалар ҳам ғивирлаб қоладилар.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

2 Ивирсимоқ; имилламоқ. *Ҳовлида беш-олти киши ғивирлаб юрибди.* Ў. Умарбеков, Юлдузлар.

ҒИВИРЛАШМОҚ **ғивирламоқ** *фл. бирг. н. с. т. Арабанинг остида болалар чумолидай ғивирлашади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Сарой аҳли кузда карахт бўлган пашшадек ғивирлашиб, оёқ учида секин юришарди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ҒИВИРСИМОҚ *айн.* **ивирсимоқ.** *Бир куни у кечаси шаҳардан келаётган эди, катта толнинг тагида кимдир ғивирсиб юрганини кўрди.* Ойдин, Суҳбати жонон. *Ошхона атрофида ғивирсиб юрган одамларни ҳам кўриш мумкин.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон.

ҒИВИР-ШИВИР *тақл. с.* Секин, аранг эшитиладиган товуш ҳақида; пичир-пичир, ғивир-ғивир. *Кечаси қўшни ҳовлида ғивир-шивир бўлиб қолди.* ‖ *Февраль революцияси ғалаба қилганлиги тўғрисида хабар келганидан сўнг, одамлар ўртасида ғивир-шивир гаплар тарқалди.* А. Толипов, Ҳақиқат енгди.

ҒИВИР-ҒИВИР *тақл. с.* 1 Ҳашаротнинг тинимсиз ҳаракати, қимирлаши ҳақида. *Бурга ғивир-ғивир қилиб ухлатмади. Қулоғимда бир нарса ғивир-ғивир қилди.*

2 Бирор иш билан тинимсиз шуғулланиш, тинимсиз уриниш ҳақида. *Дунё ари уяга ўхшар экан. Ғивир-ғивир қиласан, кирасан, чиқасан, уринасан, суринасан — бол йиғасан. Сен йиққан болдан қавм аҳли баҳра топишини ўйлайсан.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон.

ҒИДИ-БИДИ Арзимаган нарсага шикоят қилиш, нолиш, тергаш, койиш; оилавий жанжал, хархаша. *Ҳамма вақт тотув ҳаёт кечираётган Очилдов баҳор келди-ю, хотини билан ади-бади айтишадиган бўлиб қолди. Мана, бугун ҳам кечки овқатдан кейин ғиди-биди бошланди.* А. Мирахмедов, Ўт юраклар. ‖ *Муслим ишга кетиши билан, қайнана-келин ўртасида ғиди-биди гаплар баъзан жанжалларга айланиб кетарди.* Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб.

ҒИДИЛЛАШМОҚ *с. т.* Ғижиллашмоқ.

ҒИДИНГЛАМОҚ *с. т. салб.* Бемаъни гапларни айтмоқ, пўнғилламоқ, дўнғилламоқ. *Сафар сапчиб ўрнидан туриб, овози борича: «Ҳайдасангиз ҳайдайверинг, колхозингизга зор эмасман»,— деб ғидинглади.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ҒИДИ-ҒИДИ *айн.* **ғиди-биди.** *Кундошлик иши қийин, коса косага текканда ғиди-ғиди гаплар кўпайса, бизга эмас, ўғлингга ҳам татимай қоладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒИДО [*а*] *эск. кт.* Ғизо, озиқ. — *Социалистик ватандаги озод, бахтиёр барча халқлар рус бадиий адабиётини тўхтовсиз таржима қилиб, катта ғидо олдилар,— деди Муҳаммад Жамол.* Ойбек, Нур қидириб. *Қиз ва йигит орасида колхоз хўжалиги, пахтачилик ри-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

вожи тўғрисида қизғин суҳбат бошланиб кетди. Ҳар иккисининг жонига бу мавзу ғидо эди. Ойбек, О. в. шабадалар.

ҒИД-ҒИДЛАМОҚ *тақл. с.* Бўлиниб-бўлиниб чиқадиган овоз билан сайрамоқ (каклик, бедана ҳақида). *Ҳожи дўппили Султон пучуқ такяда боқиб юрган каклик ғид-ғидлай бошлади.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҒИД-ҒИДОҚ *тақл. с.* Какликнинг сайраши ҳақида. — *Бу тонгда Ҳожи бобо наврўздан буён ихлос қўйиб парвариш қилиб юрган, аммо сайрамаган, Ўратепадан совғага келган туллак каклик бирдан «ғид-ғидоқ» чиқариб қолди,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҒИЖБАНГ *тақл. с.* Чилдирманинг жарангдор овози ҳақида. *Чилдирма ғижбанги.*

ҒИЖБАНГЛАМОҚ Маълум усул ёки ритмда чалинмоқ, жарангдор овоз таратмоқ (чилдирма ҳақида). *Қаердадир чилдирма ғижбангламоқда, бир томонда майда ва шўх, иккинчи томонда кишининг қалбини тирнайдиган катта ашула бўлмоқда.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҒИЖЖАК [*ф-т*] Скрипкага ўхшаш камончали чолғу асбоби. *Ғижжак чалмоқ.* ▪ *Ичкаридан .. най ва ғижжак овози баралла келиб турар эди.* Ғайратий, Довдираш. *Барот полвон «додхоҳ келибди шекилли» деб самовар томонга қараган эди, дутор, танбур, ғижжак, най, доира кўтариб келаётган машшоқларга кўзи тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҒИЖЖАКЧИ Ғижжак чалувчи созанда. *Фақат ғижжакчигина камон тортар, чилдирмачи ҳар замонда бир «так» этиб чертиб қўяр, карнайчи эса бир четда мудраб ўтирар эди.* С. Аҳмад, Музикали воқеа. *Эшонхон даҳлизда ичириб-едириб меҳмон қилган бир гуруҳ танбурчи, ғижжакчи созандаларини бошлаб кирди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ҒИЖЖАКЧИЛИК ғижжакчи *с. касб оти. Ғижжакчилик қилмоқ.*

ҒИЖИЛЛАМА Ғижирлаб овоз чиқарадиган, ғижиллайдиган. *Ғижиллама маҳси-кавуш.*

ҒИЖИЛЛАМОҚ 1 *с. т.* Ғижирламоқ. *Ғижиллайдиган каравот.* ▪ [*Давлатёр*] *билинар-билинмас ҳуштак чалди. Гўё унинг ҳуштагига дарвозанинг бир қаноти сезилар-сезилмас ғижиллабгина бир одам сиғарлик очилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Намиққан эшик ғижиллаб очилди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *Танча ёнида чўмилтирилган бола эртасига ўпкаси ғижиллаб, ғингшиб чиқди.* Мирмуҳсин, Жаҳолат панжаси.

2 *с. т.* Кўпайиб, «ғиж-ғиж» бўлиб кетмоқ, тўлиб-тошмоқ. *Қараса, бир кичкина бозор экан, одам ғижиллаб ётибди.* «Равшан».

ҒИЖИЛЛАТМОҚ ғижилламоқ *фл. орт. н. У эшикни ғижиллатиб очди.*

ҒИЖИЛЛАШМОҚ Бир-бири билан аччиқ-тирсиқ гаплар айтишмоқ, адиабади айтишмоқ, жанжаллашмоқ. *Холмирза Вали полвонга қилган муомаласини билдириб қўйиб, хотинидан балога қолди: туни бўйи эр-хотин ғижиллашиб чиқишди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташтанда. *Элчи ноибнинг авзойини кўриб, ғазабини ютиб, ўзини босиб олди. Ҳозир у билан ғижиллашиб ўтиришнинг фойдасиз эканини пайқаб, орқага чекинди.* М. Осим, Элчилар.

ҒИЖИМ I Букланиб тахи бузилган, бурушган, ғижмалоқ. *Ғижим қилмоқ.* ▪ [*Акбарали*] *ғижим қоғозни кафти билан яна текислаб, яна ўқиди, иккинчи анкетани ҳам олиб, солиштириб ўқиди.* А. Мухтор, Чинор. *Турсунбой .. ҳар гандираклаганида елкасидаги ғижим бўлиб кетган кўйлаги ерга тушиб кетарди.* С. Аҳмад, Уфқ. ‖ *Дубенко белидаги камари тўқасининг икки томонидан остига бош бармоқларини суқиб, гимнастеркасининг ғижимларини орқасига сидирди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Ғижимини ёзмоқ** ғижимланган жойини текисламоқ, бурушиғини силлиқламоқ. [*Хосиятхон*] *атрофида ҳеч ким йўқлигини пайқамади, ҳар қалай хотиржам ўрнидан турди ва бошидаги қизил чит дуррачасини олиб ғижимини ёзди.* С. Йўлдошев, Қалб тўлқинлари.

♦ **Ғижим бахмал** (*ёки* **духоба**) бахмалнинг туклари бир текис, силлиқ бўлмасдан, ғижимланган каби товланиб турадиган хили. *Магазиндан ўн метр ғижим духоба олдим.* ▪ *Муҳаббат .. бир кийим ғижим бахмал олиб чиқади, Турғун чўт уриш билан овора.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. **Ғижим рўмол** ғўзапўчоқ шаклида бўртиқ нақшлар солиб тўқилган ипак рўмол. *Гажак қўйган келинчаклар, ғижим рўмол ўраган қизлар фотография олдида ўралашиб қолишади.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҒИЖИМ II *с. т.* Сиқим, чангал. [*Нусратилла*] *белидаги бир қийиғини жаҳл билан шартта ечиб, бир ғижим пулни ялтироқ ғишт устига сочди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҒИЖИМЛАМОҚ 1 Қўл билан сиқиб, эзиб ёки босиб тахини бузмоқ, ғижим қилмоқ; буриштирмоқ. *Заргаровнинг ҳовлисида .. ерда ётган бир пой эски калиш, ғижимлаб ташланган бир-иккита газетадан бошқа ҳеч нарса йўқ.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. [*Чолнинг*] *юзини кексаликдан кўра кўпроқ кўргиликлар ғижимлаб ташлаган.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ.

2 Қаттиқ ушламоқ, сиқиб ушламоқ, чангалламоқ; мижиғламоқ. *Кечқурун Жуман ошхонага бормади. Усти-бошини ечмай жойига чўзилди-да, икки қўли билан ёстиқни ғижимлаганча ётаверди.* А. Мухтор, Туғилиш. — *Энди бу ёғи бизга боғлиқ,— деди у, кафтидаги бир сиқим тупроқни ғижимлаб.* Й. Шамшаров, Нур байрами. — *Мен ҳам соғиндим, Ойқиз,— деди Олимжон Ойқизнинг сочларини ғижимлаб,— бир неча ой бир неча йилдек туюлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 *кўчма* Азоб бермоқ, қийнамоқ. *Вужудини дард ғижимлаб ташлагандек букчайиб, ўз кўчасига бурилди Икромжон.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҒИЖИМЛАНМОҚ ғижимламоқ *фл. мажх. н. Ғижимланган қоғоз. Ғижимланган кўйлак.* ▪ [*Кудрат*] *Раҳимнинг қўлидан ғижимланиб кетган конвертни зарда билан тортиб олди-да, уйига қараб бурилди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Мастнинг кийим-кечаклари ғижимланиб, соғлиғида ўзига ярашиб турган соқоли пахмайган, ҳамма ёғи исқирт эди.* Э. Носиров, Ҳожининг ҳунари. — *Ҳа, ғижимланган гул кимни ҳам қизиқтириши мумкин? — деди Мўътабар Ботиржонга.* М. Салом, Намли киприклар.

ҒИЖИМЛАТМОҚ ғижимламоқ *фл. орт. н.*

ҒИЖИН *диал.* Ғаш, аччиқ, жаҳл. **Ғижини келди** ғаши, аччиғи келди, жаҳли чиқди. *Маҳалла бойваччаларининг тўйдан мийиқлари остида кулиб чиқаётганларини кўриб Ҳайдарнинг ғижини келди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. **Ғижинига тегмоқ** *ёки* **ғижинини келтирмоқ** бировнинг жаҳлини чиқармоқ, аччиғини келтирмоқ, ғашига тегмоқ. *Бу сийни талоқнинг боласи .. ғижинимга тегиб юрибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҒИЖИНМОҚ Аччиғи келиб, жаҳли чиқиб юзларини буриштирмоқ, аччиғланмоқ. *Тишларини бир-бирига босиб қаттиқ оғриққа дучор бўлган кишидек ғижинди, қисиқ лабларидан пушаймонликни ифодаловчи инграш чиқди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Раҳим муштлар зарбини тузуккина сезган бўлса-да, аламини ичига ютди, тишларини қирсиллатди, ғижинди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | Юз, қўл ва гавда ҳаракатлари билан ғазаб-нафратни, уриб, янчиб ташлашга тайёрликни ифодаламоқ; дўқ ёки таҳдид қилмоқ. *Эрининг вағиллашидан ажабланиб юзуриб чиққан Майсахон ҳам иккала биродарнинг бир-бирига ғижиниб турганини кўриб, ҳайкалдек қотиб қолди.* А. Муҳиддин. Инсон қалби оташ.

ҒИЖИНТИРМОҚ ғижинмоқ *фл. орт. н. Чарҳчининг «ҳотамтой»лиги қассобни ғижинтирди, кўзлари олайиб кетди унинг.* А. Муқимов, Ғалати одамлар. — *Жувон, кутиб ўтирувчиларни ғижинтириб, мени, оёғимни ерга тегизмай, бошлиқ олдига киргизиб қўйди,— деди Камол.* Ҳ. Назир, Қўктерак шабадаси.

ҒИЖИР *тақл. с.* Қаттиқ нарсаларнинг бир-бирига ишқаланишидан ҳосил бўладиган ёқимсиз товуш ҳақида. *Эшикнинг ғижири. Каравотнинг ғижири болани уйғотиб юборди.* ▪ *Тупроғи билқ-билқ кўчадан араванинг асабларни пармалайдиган ғижири эшитиларди.* Ойбек, Навоий.

ҒИЖИРЛАМОҚ 1 Бир-бирига ишқаланиш натижасида «ғижир-ғижир» товуш чиқармоқ, ғичирламоқ, «ғиж-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ғиж» қилмоқ. *Ғижирлаган бир эшик унинг [Элмуроднинг] хаёлини чалғитди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Паровоз узоқ гудок бериб, жойидан қўзғалди. Вагонларнинг буферлари ғижирлаб, поезд яна ел қувиб учди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. [*Мирғиёс:*] *Ғазабим тошди. Машинада тикка туриб олдим. Тишларим ғижирлаб кетди.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. *Мотор гоҳ бир текис гуриллайди, гоҳ кучанади, кузов тинмай ғижирлайди.* С. Анорбоев, Колхоз қишлоғи.

2 *с. т.* Шамоллаш ёки бирор касаллик туфайли хириллаган овоз чиқармоқ. *Тузукликка тузук. Лекин ҳали ҳам ўпкалари ғижирлайди, йўталадилар.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҒИЖИРЛАТМОҚ ғижирламоқ *фл. орт. н. Тишларни ғижирлатмоқ.* ▪ *Сидиқжон аравани ғижирлатиб ўтиш билан гапга халал беришдан .. истиҳола қилиб, нарироқда тўхтади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Ҳасанали*] *қоронғида туртиниб, ҳужра эшигига келди-да, авайлаб, ғижирлатмай эшикни очди ва секингина ташқарига бош чиқариб саройни кузатди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Мирзакаримбой*] .. *кафтини ғижирлатиб, қари бўлса ҳам хўроздай кеккайиб, қўрғон томонга юрди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҒИЖИРЛАШМОҚ 1 ғижирламоқ *фл. бирг. н.*

2 *кўчма айн.* **ғижиллашмоқ.** *Ота-ўғил, биз келмасдан аввал, ўзаро ғижирлашиб олган эканлар.* Айний, Эсдаликлар. *Ғайбулла қурилиш бошқармасига бориб ўзи гаплашди, .. совхоз бошлиқлари билан ҳам ғижирлашиб олди.* Ш. Ғуломов, Комсомол иродаси.

ҒИЖИР-ҒИЖИР ғижир *с. такр. Ғижир-ғижир қилмоқ.* ▪ *Қўра орқасида арава ғилдиракларининг ғижир-ғижири эшитилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. ‖ *Меҳидил ичкари кирди-ю, эшик олдидаги ғижир-ғижир табуреткани олдинроққа суриб, қўлларини тиззасига қўйганича ўтирди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҒИЖМАЛОҚ *диал.* Ғижимланган, тахи бузилган, ғижим. *Қўйлак ғижмалоқ бўлиб кетибди. Ғижмалоқ қилмоқ. Қоғозни ғижмалоқ қилмоқ.*

ҒИЖМАЛОҚЛАМОҚ *диал.* Текислигини ёки тахини бузмоқ, ғижимламоқ, ғижмалоқ қилмоқ.

ҒИЖ-ҒИЖ *тақл. с.* 1 *айн.* **ғижир-ғижир.** *Ғиж-ғиж қилмоқ.*

2 *с. т.* Ниҳоятда кўп, саноғига етиб бўлмайдиган даражада. *Ғиж-ғиж одам. Ғиж-ғиж чумоли.* ▪ *Уйда ғиж-ғиж бўлиб ётган бу пашшаларнинг қайси бири ўша?* А. Қаҳҳор, Башорат.

ҒИЗ *тақл. с.* Отилганда, тез учишда ҳосил бўладиган товуш ҳақида. **Ғиз этиб** 1) тез, ғиз этган овоз чиқариб, визиллаб. *Ўқ бошим устидан ғиз этиб ўтди.* ▪ *Биз аэропорт томонга борар эдик, олдимиздан .. машина ғиз этиб ўтиб кетди.* Қ. Раҳимов, Ўз касбини севган йигит; 2) тезлик билан, бир зумда. *Врач машинада ғиз этиб етиб келди.*

ҒИЗИЛЛАГАНИЧА Тезлик билан; ғизиллаб. [*Шайтон*] .. *дуо қилиб сувга уфурибди. Ана шунда десангиз, ҳалиги шўх-шотир ариқча аввалига шиппа тўхтабди, кейин ғизиллаганича орқасига оқа бошлабди.* Ғ. Ғулом, Насриддин афанди ва шайтон алайҳиллаъна.

ҒИЗИЛЛАМОҚ 1 «Ғиз» этган овоз чиқармоқ, «ғиз» этмоқ, визилламоқ. *Маҳкамадаги хоналарга юзларча тошлар ғизиллаб учди.* Ойбек, Навоий. *Ўқ устига ғизиллар ўқлар, Тиллар томоқларга тиқилди.* Э. Раҳим.

2 Чаққон ва тез ҳаракат қилмоқ. *У [Йўлчи] ғизиллаб кўчага отилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Юнусов мотоциклга ўтириб, Қўштут томон ғизиллаб кетди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида. *Бошидан нотинч фикрлар ғизиллаб кечаётган Мардонбек ўз-ўзига сўзлайди.* С. Азимов. Биринчи фасл. | Бирор томонга тез жўнамоқ, кетмоқ; югурмоқ, чопмоқ. [*Йўлчи*] *нон битгач, саватни анҳор бўйида супурги боғлаб ўтирган бир кишига омонат ташлаб, бозорга ғизиллади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Болтабой, сен бешинчи бригадага ғизилла, ғўзапоя йиғилмасин! Пахта тераверсин!* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ҒИЗИЛЛАТМОҚ ғизилламоқ *фл. орт. н.* [*Давлатёр*] *Худойқулнинг чорбоғ дала йўлида икки ҳўкиз, бир новвос, бир сигир, бир бузоқни ғизиллатиб ҳайдаб кетаётганини кўрди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Раиснинг шофери сал кўзи шамғалат бўлса, [Асрора] машинасини ғизиллатиб ҳайдаб қоларди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Қойилман, яхши пулемётчи экансан-ку. Оғир юкни ғизиллатиб кетяпсан-а.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ҒИЗИЛЛАШМОҚ ғизилламоқ *фл. бирг. н. Саккизта бола бирдан: «Бўпти, жуда соз!» дейишди-да, деворга тирмашиб, томега ғизиллашди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ғизиллашиб ўтишар ўғил-қизлар қувнашиб, Коньки отиб учишар, Бир-бирларин қувлашиб.* И. Муслим.

ҒИЗО [*а*] *эск. кт.* Овқат, озиқ, емиш. *Муқимий кейинги ҳафталарда ортиқ инжиқлашиб, Қўқонга қайтиб боришдан умидини узгандек, ҳатто дўстларини ҳам, ўғлини ҳам ёдламай қўйган, кам завқ, кам ғизо бўлиб қолган эди.* С. Абдулла, Қувғинда.

ҒИЗОЛ *айн.* **ғазол.**

ҒИЗ-ҒИЗ ғиз *с. такр. Ҳавода кетма-кет ўқлар ғиз-ғиз учар эди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. | Тез-тез, ғизиллаб. *Чанг кўтариб дала йўлидан ўтиб қолар машина «ғиз-ғиз».* Ҳ. Салоҳ. *Поезд йўли яқинида катта кўприк бор-а? Ўшандан ўтсанг, тўғри йўл кетади, шағал тўкилган. Ғиз-ғиз машина ўтиб туради.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза.

ҒИЗҒИЗАК *диал.* Бизбизак.

ҒИЙБАТ [*а*] Бировни орқаворатдан ёмонлаб гапириш, фисқи-фасод. *Ғийбат (ғийбатини) қилмоқ. Болалик уйда ғийбат йўқ.* Мақол. ▪ *Ўзи кампирмижоз, ғийбатни яхши кўради.* А. Қаҳҳор, Сароб. — *Ўртоқларимизнинг ғийбатини қилиб ўтирибмиз,— деди кулиб Сурайё.* Ойбек, Нур қидириб. *Киши меҳнат қилмаса, ғийбат қилади.* Мирмуҳсин, Умид.

ҒИЙБАТХОНА [*а+ф-т*] *с. т.* Ғийбат гаплар кўп бўладиган жой, фисқи-фасод уяси. *У жувонмаргларнинг нияти ёмон,— Кумри ўзи ташлаб кетган ғийбатхонанинг сиру асрорини оча бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҒИЙБАТЧИ Ғийбат қилувчи. *Ғийбатчининг бурди бўлмас, туҳматчининг юзи бўлмас.* Мақол. ▪ *Ғийбатчиларнинг мавзулари Аҳмад маҳдумнинг «жодугарлиги» ва «сеҳрбозлиги» эди.* Айний, Эсдаликлар.

ҒИЙТ *тақл. с.* Ёғоч, темир каби нарсаларнинг ишқаланишидан ҳосил бўладиган товуш ҳақида. *Ғийт этмоқ. Дарвоза ғийт этиб очилди.* ▪ *Ичкари эшикнинг ғийт этиб секингина очилганини эшитди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҒИЙТИЛЛАМОҚ «Ғийт-ғийт» товуш чиқармоқ, «ғийт-ғийт» қилмоқ, «ғийт» этмоқ. *Кўча эшик ғийтиллаб очилди, қўлига сирли сопол тутган бир қизча қадамларини авайлаб босиб келди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҒИЙТ-ҒИЙТ ғийт *с. такр. Шамолда эшик ғийт-ғийт қилади.*

ҒИЙЧ *айн.* **ғийт.** *Эшик олдин аста-аста тақиллади, кейин ғийч этиб очилди.* Ҳ. Зиёхонова, Қишлоқи.

ҒИЙҚ *айн.* **ғийт.** *Қоронғида эшикнинг ғийқ этиб очилгани эшитилди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Машина шитоб билан келиб «ғийқ» этиб тўхтади.* О. Ҳусанов, Миннат. *Омон тўсатдан ўзини орқага ташлаб «ғийқ» деган овоз чиқарди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҒИЙҚИЛЛАМОҚ «Ғийқ» этган овоз чиқармоқ; «ғийт» этмоқ, ғийтилламоқ. *Эски эшик бир неча бор очилиб ёпилди. Ҳар сафар очилиб-ёпилганда озор чекаётгандай ҳазин ғийқиллайди.* С. Анорбоев, Меҳр. *Ғийқиллаб бораётган арава устида тевараги уфққа туташган чўлни томоша қилиб бораман.* С. Аҳмад, Чўл бургути. *Роса бир соат бўлди Хадрадан йўлни бошлаб, Муюлишдан трамвай ғийқиллаб ўтганига.* Ғ. Ғулом.

ҒИЙҚИЛЛАТМОҚ ғийқилламоқ *фл. орт. н. Эшикни ғийқиллатма.*

ҒИЙҚИЛЛАШМОҚ ғийқилламоқ *фл. бирг. н.*

ҒИЙҚ-ҒИЙҚ ғийқ *с. такр. Розиқ ҳамон югуради, ҳамон ҳарсиллайди, томоғида ўша бўғма ғийқ-ғийқ қилади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҒИЛАЙ Қараганда кўз қорачиғлари бир томонга йўналмайдиган, тўғрига қарай олмайдиган, кўз олмаси қийшиқ ўрнашган. *Ғилай бола. Ғилай кўз. Бир кўзи ғилай. Кўзини ғилай қил-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

моқ. ▪ *Кўз олдида «гўштингни бурдалайман!» деб кўзини ола-кула қилиб турган ўгай она ва унинг қариндоши — ғилай хотин турарди.* Мирмуҳсин, Умид. *Ғилай кўзни тўғрилайдиган даволардан бири кўзойнакдир.* М. Муҳаммаджонова, Кўзойнакнинг хосияти.

◆ **Ғилай қарамоқ** ёмон муносабатда бўлмоқ; ёқтирмаслик. — *Теримга келганда ким ёмон — Йигиталининг машинаси ёмон. Шу борада неча карра ўртага тушиб, терлаб чиқса ҳам, кузга келганда [Сафарбаров] машинага ғилай қарайди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ҒИЛАЙЛАНМОҚ Ғилай бўлмоқ, қинғир қарамоқ. *Унинг кўзи ғилайланиб қолипти.*

ҒИЛАЙЛАТМОҚ Кўзини ғилай қилмоқ. *Бир оздан кейин меҳмонхонадан бир мулланамо чиқиб келди. Маҳдум чиқувчини ёқтирмагандек, ер остидан кўзини ғилайлатиб қарагач, бирдан вазиятини ўзгартди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҒИЛДИРАК Арава, машина ёки бирор механизмнинг юриши, ҳаракат қилиши учун хизмат қиладиган, ўққа ўрнатилган, айланадиган, доира шаклли қисми. *Арава ғилдираги. Автомобиль ғилдираги.* ▪ *Ҳозирги вақтда бир тракторнинг ғилдираги томорқада занг босиб ётса ҳам одамнинг ғаши келади.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Зебихон, ғилдирак ёғочларига оёғини бир-бир қўйиб, аравага чиқди.* С. Зуннунова, Гулхан.

◆ **Тарих** (*ёки тараққиёт*) **ғилдираги** тарихий тараққиёт жараёни. *Тарих ғилдирагини ҳеч тўхтатиб бўлмайди.*

ҒИЛДИРАКЛИ Ғилдираги бор, ғилдирак ўрнатилган. *Икки ғилдиракли арава. Уч ғилдиракли велосипед.* ▪ *Яланглиқда паҳта ташийдиган ўн ғилдиракли юк машиналари қаторлашиб турарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ҒИЛДИРАКСОЗ Ғилдирак ясовчи уста.

ҒИЛДИРАКСОЗЛИК Ғилдирак ясаш билан шуғулланиш. *Ғилдираксозликни ўрганмоқ.* ▪ *Ишчилар .. гудокни эшитиб, мастерскойга, ғилдираксозлик цехига йиғила бошладилар.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ҒИЛДИРАКЧА Кичик ғилдирак ёки ғилдиракка ўхшаган деталь. *Соат ичидаги ғилдиракчалар.*

ҒИЛДИРАМОҚ Айланма ҳаракат қилиб юриб кетмоқ (ғилдирак ёки доира шаклли нарсалар ҳақида). *Танга қўлимдан тушиб, ғилдираб кетди.* ▪ *Карим кичкинагина, бўйига нисбатан анча семиз, думалоқ, юрганда ғилдираб кетаётганга ўхшайди.* А. Эшонов, Ҳаётга қайтиш. | Жойидан жилмоқ, юриб кетмоқ (ғилдиракли нарсалар ҳақида). *Арава пастликка қараб ғилдираб кетди.*

ҒИЛДИРАТМОҚ **ғилдирамоқ** *фл. орт. н. Пўлат айвонда бульдозерини ғилдиратиб ўйнаётган эди.* А. Ёқубов, Ш. Шодиев, Қичкина доктор. *Тўпчилар шу командани кутиб тургандек, бирдан тўпларга ёпишдилар. Олдинга ғилдиратиб қолдилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҒИЛДИРЛАМОҚ *с. т.* **1** Ғилдирамоқ.

2 *кўчма* Айланмоқ, айланиб юрмоқ; парвона бўлмоқ. *Теварагида ғилдирлаб юрган Зайнабнинг уйига кира бериш учун [Отабек] Кумушнинг мулоҳазасини қилар [эди].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒИЛМОН [*а*] *дин.* Гўё жаннатда бўладиган гўзал хизматкор йигит. *Заҳчакўз .. жаннатни таърифлаб кетди: — Бир томонда ҳуру ғилмонлар нозу карашма билан жилва қилишиб турибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қайдан топиб келган султон? Бу паридир ёки ғилмон?* «Муродхон».

ҒИЛОФ [*а*] Буюмни ташқи шикастдан сақлаш учун солиб қўйиладиган, шу буюм шаклига мослаб тайёрланган махсус жилд, қути, қин. *Кўзойнак ғилофи. Милтиқ ғилофи. Кўрпанинг ғилофи. Скрипканинг ғилофи. Ғилофга солмоқ.* ▪ *Бўронбой ғилофнинг боғичини ечиб, дуторни олди, торларини черта-черта узоқ созлади.* О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири. *Мен киришим билан Расулов оқ сурпдан ғилоф кийгизилган креслосини орқага суриб ўрнидан турди, кабинетнинг ярмига келиб кўришди.* Р. Файзий, Сувчи. *Шарофат хола деразадан қараса, эшик тагида бир машина йигит-қизлар. Елкаларида рюкзак, кузовда ғилоф кийгизилган жуфт-жуфт чанғилар.* А. Мухтор, Чинор.

ҒИЛОФЛАМОҚ Нарсага, буюмга ғилоф қопламоқ, ғилофга солмоқ. *Кўрпани ғилофламоқ.*

ҒИЛОФЛАНМОҚ **ғилофламоқ** *фл. мажҳ. н. Ғилофланган кўрпа.*

ҒИЛОФЛИ Ғилофланган, ғилофи бор. *Ғилофли рубоб. Ғилофли қилич.* ▪ *У [Хонқози] белидаги ёғоч ғилофли маузер тўппончани кўз-кўз қилиб кўрсатди, кейин белидан чиқариб хонтахта четига қўйди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ҒИЛОФЧИ Ғилоф тайёрловчи уста.

ҒИЛТ *тақл. с.* Суюқликни ютаётганда томоқда ҳосил бўладиган товуш ҳақида. *Сувни ғилт этиб ютмоқ.*

◆ **Кўзига ғилт ёш олди** (*ёки* **келди**) кўзи ёшга тўлди. *Жамила гапини интизорлик билан кутаётган мастерига жовдираб қараб-ю, гапириш ўрнига кўзларига ғилт ёш келди.* М. Жалолиддинова, Диллар дилларга пайванд.

ҒИЛТИЛЛАМОҚ **1** Жовдираб, ялингансимон қарамоқ, мўлтилламоқ. [*Мирҳосилнинг*] *бурчаклари қизарган кўзлари аллақандай ғилтиллади.* Ҳ. Гулом, Сенга интиламан. | Ёшланмоқ, ёшга тўлмоқ. — *Ўлимдан бошқа ҳамма нарсанинг иложи бор, Акрамжон ака! — қизнинг кўзлари ғилтиллади.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

2 Пайдо бўлмоқ, лим-лим тўлиб йилтиллаб турмоқ (кўздаги ёш ҳақида). *Қизча бўлса, ғилтиллаб турган ёшларини дув тўкиб, яна кўзини очди.* Ойдин, Болалик уйда ғийбат йўқ. *Нормат Чернецовнинг ёш ғилтиллаб турган тиниқ кўзларига қаради.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Унинг [Розиянинг] ўзига ҳам, Сатторга ҳам раҳми келиб, кўзларида бирдан ёш ғилтиллади.* П. Қодиров, Эрк.

ҒИЛТИЛЛАТМОҚ **ғилтилламоқ** *фл. орт. н. Кўзини ғилтиллатиб турмоқ.*

ҒИЛТ-ҒИЛТ **ғилт** *с. такр. Ғилт-ғилт ютмоқ.*

◆ **Кўзига ғилт-ғилт ёш олди** (*ёки келди*) *айн.* **кўзига ғилт ёш олди** (*ёки келди*) *қ.* **ғилт.** *Қалдирғочим мени эсдан чиқармасмикан? — кўзларига ғилт-ғилт ёш олиб сўради Шер.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. — *Менинг тўлиқиб ёниб кетганимдан таъсирландими, Ўринбойнинг кўзларига ғилт-ғилт ёш келди,— деди Камол.* Ҳ. Назир, Қўктерак шабадаси. **Ғилт-ғилт қарамоқ** *ёки* **кўзини ғилт-ғилт қилмоқ** кўзни жовдиратиб, ялингансимон қарамоқ, мўлт-мўлт қилиб қарамоқ. *Насимжон .. ожиз илжайиши билан теваракка ғилт-ғилт қаради.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҒИЛҚ *айн.* **ғилт.**

ҒИЛҚИЛЛАМОҚ **1** *айн.* **қулқулламоқ.**

2 *айн.* **ғилтилламоқ 2.** *Турғуной кўзида ғилқиллаб турган ёшини дув тўкди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

ҒИЛҚИЛЛАТМОҚ **ғилқилламоқ** *фл. орт. н. У [Сами] кўзадан пиёлага ғилқиллатиб яхна қуйиб секин ичди.* Й. Шамшаров, Ғурумсаройликлар.

ҒИЛҚ-ҒИЛҚ **ғилқ** *с. такр. Сувни ғилқ-ғилқ ютмоқ.*

ҒИМИЛЛАМОҚ *с. т.* Ғимирламоқ. *Аҳмаджон ошпазнинг ёнида ғимиллаб юрган эди, ичкаридан дадасининг овозини эшитиб: — Лаббай дадажон! — деб уйга кирди.* С. Кароматов, Ҳижрон.

ҒИМИРЛАМОҚ **1** Тинимсиз бетартиб ҳаракат қилмоқ, бижир-бижир қилмоқ (одатда кўп ва майда жониворлар ҳақида). *Чумолилар ғимирлаб юрибди.* ▪ *Қоплонбекнинг ичидаги ғайирлик қуртлари қанчалик ғимирлаб, туҳмат ёғдиришга тайёр бўлса ҳам, бегона суҳбатдоши қошида ўзини холис тутмоқчи бўлди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. *Нарироқда бозор. Тим аро Бесаноқдир ғимирлаган жон.* М. Али.

2 *с. т.* Ивирсимоқ; имилламоқ. *Кечки пайт эшикни кимдир тақиллатди, ҳовлида ғимирлаб юрган имомнинг хотини бориб: «Ким у?» деб эшик ёғидан қаради.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҒИМИРЛАТМОҚ **ғимирламоқ** *фл. орт. н.*

ҒИМИРЛАШМОҚ **ғимирламоқ** *фл. бирг. н. Участканинг бош томонида бир тўда болалар ғимирлашиб юрибди.* Р. Азизхўжаев, Яқил чайла.

ҒИМИРСИЛАМОҚ *айн.* **ғимирсимоқ.** [*Қодирали*] *ғимирсилаб юриб кунни аранг кеч қилди.* С. Сиёев, Чархпалак.

www.ziyouz.com kutubxonasi

[*Кампир*] *гоҳ молхонада, гоҳ ошхонада ғимирсилаб юрганлари юрган.* А. Мирахмедов, Қулган чечаклар.

ҒИМИРСИМОҚ Бирор иш билан шуғулланиб юрмоқ, ивирсимоқ; имилламоқ. *Тинмагур чолларнинг ҳар бири олтмиш-етмишга кириб, пенсияга ҳам чиқиб, колхоз ерида ғимирсиб юришибди.* С. Аҳмад, Одамнинг изи. *Алижон Тошкентга елдек етиб келди. Уйга кириб, онасининг соғ экани, илгаридай ғимирсиб юрганини кўриб қувонди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҒИМИРЧИЛАМОҚ: **ичи ғимирчиламоқ** бирор иш-ҳаракат қилиш пайига тушди, ғайрати қўзиди. *Қашқарлик қаландарларнинг хонишини эшитиб менинг ҳам ичим ғимирчилаб қолди.* Н. Сафаров, Қўрган-кечирганларим.

ҒИМИР-ҒИМИР: **ғимир-ғимир қилмоқ** *айн.* **ғимирламоқ.** *Кунлар исиб, қурт-қумурсқалар ҳам ғимир-ғимир қилиб қолди. Кампир эрталабдан кечгача боғда ғимир-ғимир қилиб юрганича-юрган.*

ҒИНГ *тақл. с.* Пашша, ари каби қанотли ҳашаротларнинг овози ҳақида. *Пашша «ғинг» деса эшитиладиган жимжит ҳовли.* Ойбек, О. в. шабадалар.

◆ **Ғинг демоқ** бирор ортиқча гап гапирмоқ, эътироз билдирмоқ, қаршилик қилмоқ. — *Агар у менинг башарамга туфласа ҳам, ғинг дейишга ҳаққим йўқ! — деди Туйғуной.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар. **Ғинг деёлмай қолмоқ** жавоб қайтаролмай қолмоқ, эътироз билдиролмай мот бўлмоқ. — [*Мирфаёз*] *диплом ишингни ҳам бекор қилмоқчи эди, бир-икки оғиз гапирган эдим, ғинг деёлмай қолди,— деди Қодиров.* М. Бобоев, Гўзаллик истаб.

ҒИНГИЛЛАМОҚ *айн.* **ғингилламоқ.**

ҒИНГИЛЛАШМОҚ **ғингилламоқ** *фл. бирг. н. Чивинлар ғингиллашди, Норбўта Остонақулни садаф елпиғич билан елпий бошлади.* Ғ. Расул, Адолат.

ҒИНГ-ПИНГ *айн.* **ғинг-ғинг.**

◆ **Ғинг-пинг демоқ** (*ёки қилмоқ*) *айн.* **ғинг демоқ** *қ.* **ғинг.** *Ғинг-пинг десанг — кўрасан!* ▬ [*Қодирқул:*] *Агар шу топда ғинг-пинг десам, ўзим зарар кўраман.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ҒИНГШИМОҚ 1 «Ғинг-ғинг» этган овоз чиқармоқ, ғингилламоқ. — *Олам-дан хабарсиз бу бетутуриқларнинг салгина адабини бериб қўйиш керак. Токи, қулоғинг остида итпашшадай ғингшиб, таъбингни тирриқ қилмасин,— деди уста Бабуд.* Н. Мақсудий, Мулла Мамасолиҳ билан Ҳуд-ҳуд сўфи ҳақида ҳикоя.

2 Инграган овоз чиқармоқ, инграмоқ; зорланмоқ. *Худойқул бир нафас ғингшиб ётди ва товон зарбидан зўрга судралиб дарвозага борди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Зал жим, фақат кимнингдир этагида бир гўдак ҳар замонда ғингшиб қўяр эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Секин ва бетўхтов увламоқ, нолиган овоз чиқармоқ (ит ҳақида). *Совуқда қолган кучук кечаси билан ғингшиб чиқди.*

3 *кўчма салб.* Жонга тегар даражада кўп шикоят қилмоқ, зорланмоқ, нолимоқ; минғилламоқ. *Машаққатли юришлардан зериккан хотини ғингшийвериб, доим унинг жонига тегар, кўзига дунёни қоронғи қиларди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Қўлда тугун, қўлтиқда соз, Сурма ичган — хаста овоз, Ўта шилқим, баланд парвоз, Ғингшиб қўймас отарчилар.* Т. Йўлдош.

ҒИНГШИТМОҚ **ғингшимоқ** *фл. орт. н. Бир кун Зулфиқор иккаламиз айланиб юриб қўрага келсак, [Зулфиқорнинг] ўғли итини ҳа деб ғингшитиб уряпти.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҒИНГ-ҒИНГ **ғинг** *с. такр. Чивинларнинг ғинг-ғингидан бошқа товуш эшитилмасди.*

ҒИНШИМОҚ *айн.* **ғингшимоқ.** *Бешикдаги Учқун уйдаги ҳаракатни сезиб, овозларни эшитиб, ҳа деганда ухлай бермади, ғинший берди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. [*Саид*] *қулоғи остида бетўхтов ғиншиётган шамол бошини гангитганиданми, чемоданини ерга қўйиб, унга ўтирди.* Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

ҒИНҒИЛЛАМОҚ 1 «Ғинғ-ғинғ» овоз чиқармоқ (пашша, ари, қўнғизлар ҳақида). *Гулзорда асаларилар ғинғилларди.* ▬ *Бу самолётлар .. бомба ташламайди, безгак пашшадай ғинғиллаб бир-икки айланади-ю, кейин тўсатдан қочиб қолади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 *кўчма* Паст овоз билан айтмоқ, хиргойи қилмоқ. *Она бу ҳазин қўшиғини Умид беш ёшга киргандан ҳам баъзан-баъзан ғинғиллаб айтарди.* Мирмуҳсин, Умид. *Мурзин шодлигидан нарироқ бориб, ўзича қандайдир ашулани ғинғиллаб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Зуҳур махсум ижозат сўраб, овқатдан хабар олгани ичкари ҳовлига кириб кетди. Унинг орқасидан қараб қолган домла ғинғиллаб байт ўқиди.* Ғайратий, Довдираш.

ҒИНҒИЛЛАТМОҚ **ғинғилламоқ** *фл. орт. н.*

ҒИНҒИЛЛАШМОҚ **ғинғилламоқ** *фл. бирг. н. У супургини кўтариши билан ҳамма пашша ғинғиллашиб, бир ерга тўпланди.* А. Қаҳҳор, Башорат.

ҒИНҒИРЛАМОҚ *айн.* **ғинғилламоқ.** *Элмуроднинг бир текис ғинғирлаган овози ёқимли нағмадай ҳамманинг эс-хушини қамраб олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҒИНҒИР-ҒИНҒИР: **ғинғир-ғинғир қилмоқ** англаб бўлмас даражада, ноаниқ қилиб гапирмоқ, эшитилар-эшитилмас гапирмоқ, ғинғилламоқ. *Ғинғир-ғинғир қилмай, аниқроқ гапирсанг-чи!*

ҒИНҒ-ҒИНҒ: **ғинғ-ғинғ қилмоқ** *айн.* **ғинғилламоқ.**

ҒИП: **ғип бўғмоқ** қаттиқ бўғиб олмоқ. — *Ҳой, менга қара! — деди у [Ўғилой хола] бурун катаклари пирпираб, — Ёқангдан ғип бўғиб, зўравонлик қилаётганида деразадан кўриб турганман.* О. Ёқубов, Ларза. [*Маҳмуда*] *эрининг тўзғиган сочларига тикилиб ўтирибди-ю, лекин негадир ичидагини тўкиб солишдан ҳайиқяпти. Бу ҳайиқиши алами эса томоғини ғип бўғмоқда гўё!* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҒИППА: **ғиппа бўғмоқ** *айн.* **ғип бўғмоқ** *қ.* **ғип.** *Мадали Қосимов расмга бирпас тикилиб, индамай ўрнидан турди-да, қандайдир шўх куйни ғаўлаб янграётган радиони ғиппа бўғгандай ўчирди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҒИР *тақл. с.* Нарсанинг тез айланиши ёки тез ҳаракат қилиши туфайли ҳосил бўладиган товуш ҳақида. *Мотор парраги бир ғир этди-ю, тўхтади.* **Ғир этиб** тезлик билан, бир лаҳзада, дарров. *Вақт ғир этиб ўтиб кетади.* ▬ *Поездга билет олинган куни Мастура хола яна кўз ёши қилди: .. — Ғир этиб келдингу, ғир этиб кетяпсан-а, онам?* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. **Ғир этган шамол** (*ёки* **шабада**) **йўқ** озгина ҳам шамол йўқ, шамол бутунлай йўқ. *Саратоннинг жимжит, зимзиё кечаси. Ҳаво дим. Ғир этган шабада йўқ.* М. Осим, Сеҳрли сўз.

ҒИРА-ШИРА 1 Эрта тонг ёки шомдаги нарсалар аниқ кўринмайдиган пайт. *Кечқурун ғира-ширада уйга қайтиб келдим.* ‖ *Ғира-шира ёруғ. Ғира-шира пайт.* ▬ *Эъзозхон бугун уйдан ҳар кунгидан эртароқ — тонг ғира-ширасида, нонушта қилмасданоқ чиқди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Назира дугонасидан олдин ғира-ширада уйғонди.* Ў. Умарбеков, Юлдузлар. *Қуёш ботганига анча бўлган. Атроф ғира-шира қоронғи.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Кўринар-кўринмас; хира. *Осмонни қизғиш кул ранг туман қоплаб, кунниг юзини ғира-шира ва таъсирсиз қилиб қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Нарсаларни яхши кўриб бўлмайдиган, нимқоронғи. *Ғира-шира хона. Ғира-шира подвал.* | *рвш вазифасида* Эс-эс, аранг, элас-элас. *Ўша даврни ғира-шира эслайман.* ▬ *— Ким бало экан? — Қоронғида яхши ажратолмадим, тусини ғира-шира анави қора Ҳомидга ўхшатдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ёш палламда дадам, аям билан бирга шаҳардаги ҳовлимизга келганим ғира-шира ёдимда.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҒИРВАЙМОҚ *айн.* **ғирмаймоқ.**

ҒИРВАЙТИРМОҚ **ғирваймоқ** *фл. орт. н.*

ҒИРИЛЛАМОҚ 1 Тез айланиш ёки тез ҳаракат туфайли «ғир-ғир» этган товуш чиқармоқ; пирилламоқ. *Машиналар ғириллаб, Саҳипалаб беради. Бир ёқдан корректорлар Солиштириб кўради.* Қ. Муҳаммадий. *Моҳидилнинг кўз олдига ҳали ғилдиракларини тортолмай ғириллаб ётган ярим йўлдаги икки машина, хуноби ошиб, заҳмат чекаётган шофёрлар келди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 «Ғир-ғир» эсмоқ, тез елмоқ (ша-

www.ziyouz.com kutubxonasi

мол, изғирин ҳақида). *Жанубдан ғириллаб шамол эсарди.* ▪ — *Тақсир! — Ҳасан сўфи хитоб қилди. — Сиз салқинда, ғириллаган шабадада кўкчой ичиб, маза қилиб ўтирибсиз!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кун совуқ, аравани нг устида ғириллаб турган изғирин юзларни ялайди.* Ойдин, Фонарь тагида.

3 Бирор томонга тезлик билан бормоқ; дарров жўнамоқ; югурмоқ, чопмоқ, елиб югурмоқ. *Ҳаммамиз стадионга қараб ғирилладик. Ғириллаб магазинга бориб кел. Икки машина бирин-кетин ғириллаб ўтиб кетди.* ▪ *Отажон, югур, ёрма пишгунча ғириллаб бориб, Али қоровулдан бир истакон туз обке.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа. *Келин, ўзингиз ғириллаб бориб, болангизни олиб кела қолинг.* С. Юнусов, Осон ишнинг оҳи бор.

ҒИРИЛЛАТМОҚ ғирилламоқ 1, 2, 3 *фл. орт. н. Машинани ғириллатиб юргизмоқ.* ▪ — *Ўзим бирров бориб келай десам — боғ. Ҳамма ёқ очиқ-очиқ. Поччангни ғириллатай десам, бозор-ўчар қоп кетади,— деди Ҳамидага аммаси.* С. Анорбоев, Меҳр.

ҒИРИНГ: ғиринг демоқ *айн.* **ғинг демоқ** қ. **ғинг.** ▪ — *Зеби опа, ҳалиги яна ғиринг деганда дабдаласини чиқариб ўша ерга кўмиб келар эдик-да,— деди кимдир Адолатнинг орқасида.* С. Зуннунова, Гулхан. **Ғиринг демай** (*ёки* **демасдан**) индамасдан, эътироз билдирмасдан, қаршилик қилмасдан, сўзсиз. *Айтганимни ғиринг демай бажарасан.* ▪ *У киши нима гапирсалар, тўғрими, нотўғрими, ғиринг демасдан бажарардик.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҒИРИНГЛАМОҚ Бирор нарсадан жонга тегар даражада нолийвермоқ, ҳасрат қилаверіб ёки кераксиз гапларни гапираверіб тўйдирмоқ; ғингилламоқ, ғингшимоқ.

ҒИРИНГЛАТМОҚ ғирингламоқ *фл. орт. н.*

ҒИРИНГЛАШМОҚ ғирингламоқ *фл. бирг. н.*

ҒИРИНГ-ПИРИНГ Бирор нарсадан минғирлаб нолиш, зорланиш; ҳасрат қилиш. *Ғиринг-пиринг қилмоқ.* ▪ *Ғулом ака серхархаша хотинининг ғиринг-пирингига ўрганиб қолганидан унча-мунчасини терисига юқтирмайди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҒИРИНГ-ҒИРИНГ *айн.* **ғиринг-пиринг.** [*Умрзоқ:*] *Шўринг қурсин-да, хотин .. ғиринг-ғиринг қиласан, на гапингнинг ипи бор, на боғичи.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҒИРМАЙМОҚ Кўзни қисиб қийшиқ қарамоқ; шиғраймоқ. — *Ёки ўйинни дуранг қилмоқчимисан? — ғирмайди у* [*Маннон*]. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҒИРРА «Ғир» этиб, дарров, бир онда. *Тўй ўтгандан кейин Умид машинада шошиб келиб, болохона ҳужрасидан у-бусини олиб, .. яна профессор машинасида ғирра жўнаб кетди.* Мирмуҳсин, Умид. *Хотини хуржунга қоракўл тери эмас, пўстак солибди. Ҳеч нарса демади, ғирра изига қайтди.* А. Ҳасанов, Чироқлар.

ҒИРРА-ҒИРРА *айн.* **ғир-ғир** 2. *Машиналар ғирра-ғирра келиб турибди.*

ҒИРРОМ Бошқаларни алдашга, бировнинг ҳақига хиёнат қилишга уринадиган; нопок, муттаҳам. *Ғирром одам.* ‖ *Ғирром билан дўстлашма!* ▪ *Сўфиев нодон, жоҳилгина бўлмай, ўзига хийла ишонган ғирром ҳам эканлиги кўриниб турарди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Мен уни фақат ёмон томондан биламан, такасалтанг, ўлгудай дангаса, ғирром, бунинг устига ғийбатчи дейишади.* С. Қароматов, Тоғ гўзали.

ҒИРРОМЛИК ғирром *с. белги отн. Бирдан болалар орасида тўполон кўтарилди. Мирсолининг ғирромлигидан жанжал чиққан эди.* Ё. Шукуров, Уч савол. *Ўзи ўлгудай тўғри сўз, ғирромлик, қувликни билмасди. Шу томонлари дўстига ёқарди.* Мирмуҳсин, Умид.

ҒИРРОМЧИЛИК *с. т.* Ғирромлик. *Кони алдамчилик, ғирромчилик экан уларнинг иши.* С. Қароматов, Бир томчи қон.

ҒИРТ I Жуда, ниҳоятда, ўтакетган даражада каби маъноларни ифодалаб, ўзидан кейинги келган сўз маъносини кучайтириш учун хизмат қилади. *Ғирт ёлғон. Ғирт саводсиз. Ғирт аҳмоқ.* ▪ — *Ҳа, ҳикоянгиз хом, ғирт хом. Чехов тирик бўлса, ҳикоянгизни ўқиб, қулоғингизнинг тагига бир тарсаки туширар эди,— деди Анжирбоев.* С. Аҳмад, Хом сут эмган танқидчи. *Отам ғирт оми бўлишига қарамай, ўта диндор эди.* А. Муқимов, Қопқон. ‖ Ўта кетган, ашаддий. *Отлиқлар ўтиб кетди. Бари ғирт босмачи.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҒИРТ II *тақл. с.* Кесиш, узиш ёки ишқаланишидан ҳосил бўладиган кескин товуш ҳақида. *Эшик ғирт этиб очилди.*

♦ **Ғирт этмади** на «ҳа», на «йўқ» демади, индамади.

ҒИРТИЛЛАМОҚ «Ғирт» этган товуш чиқармоқ. *Эшик ғиртиллаб очилди.*

ҒИРТИЛЛАТМОҚ ғиртилламоқ *фл. орт. н. Эшикни ғиртиллатма!*

ҒИРТ-ҒИРТ ғирт II *с. такр. Вақт ярим кечадан ошган эди. Фақат сойдаги ўтлоқ юрган отларнинг ўтни ғирт-ғирт узиб чайнаши эшитилади.* О. Ёқубов, Икки муҳаббат. *Ғирт-ғирт этиб бедами, поями қирқиларди.* А. Қаххор, Сароб.

ҒИРЧ *айн.* **ғирт** II. *Ғирч этмоқ.* ▪ [*Нодиржон*] *ҳафсала билан қўл қўйиб, аризани икки буклаб ушлаб ўрнидан турган эди, эшик ғирч этиб очилиб, Розиқвой кирди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

ҒИРЧИЛЛАМА «Ғирч-ғирч» товуш чиқарадиган, ғирчиллайдиган. *Ғирчиллама этик.* ▪ *Ер юзига оппоқ гилам тўшалган: оёқларингиз остида ғирчиллама қор.* Т. Мирҳодиев, Илк ёғдулар.

ҒИРЧИЛЛАМОҚ «Ғирч-ғирч» этган товуш чиқармоқ, ғичирламоқ. *Эшик ғирчиллаб ёпилди.* ▪ *Секин эринмасдан ёғаётган лайлак қор Адолатнинг оёқлари остида амиркон маҳси-кавушдек ғирчиллайди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҒИРЧИЛЛАТМОҚ ғирчилламоқ *фл. орт. н. Дарҳақиқат, тор кўча ичидан .. Нозихон амиркон кавушини ғирчиллатганча солланиб келарди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. *Валихон .. этигини қаттиқроқ ғирчиллатиб, Ҳабиба хонимнинг ҳузурига борди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Шабада ўтовнинг керагаларини аста ғирчиллатади.* А. Мухтор, Чинор.

ҒИРЧЧА Нуқул, турган-битгани, ғарчча. *Ғирчча мой.* ▪ [*Эшонхон:*] *Аввало, оқсоч қанд-қурс, ёғлиқ патир, қулинг ўргилсин ғирчча думбали сомсаларни тўкиб ташлайди дастурхонга.* Ойбек, Улуғ йўл.

ҒИРЧ-ҒИРЧ ғирч *с. такр. Янги ёққан қорни ғирч-ғирч босиб бормоқдамиз.* ‖ *Кечаси ухлолмади. Унинг каравоти ғирч-ғирчидан онанинг уйқуси ўчиб кетди. Ўша маҳал не хаёлларга бормади!* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҒИР-ҒИР 1 ғир *с. такр. Ғир-ғир қилиб лента узилди.* ▪ — *Менинг отам бўлса дугчи, қашшоққи, у ёғи йўқ. Саҳардан шомга қадар жомеда ғир-ғир дуг тортади,— деди Зумрад Гуласалга.* Ойбек, Улуғ йўл. ‖ Ҳавонинг тез ҳаракат қилиши, тез эсиши, елиши ҳақида. *Ғир-ғир шабада.* ‖ *Қирларда ҳали мол оғзи тегмаган ўсиқ ўтлар ғир-ғир эсган шамолда бешикдай тебранади.* С. Анорбоев, Оқсой. ‖ *Юқорилаган сари, мияни гангитувчи қаттиқ гувиллаш пасайиб, унинг ўрнини салқин шамол ғир-ғири-ю, тўрғай, қалдирғочларнинг вижир-вижири, қарқуноқларнинг қиғ-қиғи эгаллади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Тез-тез, ғир этиб, ғизиллаб. *Катта кўчадан енгил машиналар, трамвайлар ғир-ғир ўтиб турибди.* С. Акбаров, Отанинг хаёллари. *Ғира-шира тонгда қишлоқда қизғин ҳаракат бошланиб кетди.. Машиналар, темир бочкалар ва қоп-кажов ортилган автомобиль, аравалар ғир-ғир ўтмоқда.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҒИРҒИРАК *с. т.* Бизбизак.

ҒИРҒИРАКИ *с. т.* Сийрак тўқилган дока, шаша.

ҒИТ *айн.* **ғийт.** *Бир оздан кейин автомобиль гувиллаганича қайтиб келди ва аста бурилди-да, ғит этиб тўхтади.* А. Қаххор, Қўшчинор.

ҒИТИЛЛАМОҚ «Ғит» этган овоз чиқармоқ, ғийтилламоқ. [*Фуод афанди*] *эшикнинг ғитиллаб очилганини эшитиб қаради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о

ҒИТИЛЛАТМОҚ, ғитилламоқ *фл. орт. н. Эшикни ғитиллатиб очмоқ.*

ҒИЧИЛЛАМОҚ *айн.* **ғижирламоқ.** [*Ориф ака*] «*Нима қилиб ўтирибман!*» *деб ғазабли алам билан ўрнидан тур-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ғанида кўча эшиги ғичиллади. А. Мухтор, Чинор.

ҒИЧИР *айн.* **ғирч.** *Ғичир этмоқ.*

ҒИЧИРЛАМОҚ *айн.* **ғирчилламоқ.** *Полвон билан иккимиз яқинимиздаги бир ҳовлининг эшигини зўр бериб итара бошладик, эшик ғичирлаб, қирсиллай бошлаган эди, . . ичкаридан қути ўчган кекса бир кишининг овози эшитилди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ҒИЧИРЛАТМОҚ **ғичирламоқ** *фл. орт. н. Тишларни ғичирлатмоқ.* ▪ *Башорат наридан-бери енгини шимариб столдан идиш-товоқларни йиғиштириб, бармоқлари билан ғичирлатиб тарелкаларни бирин-кетин ювди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҒИЧИР-ҒИЧИР **ғичир** *с. такр. Қорни ғичир-ғичир босиб юрмоқ.* ‖ *От туёғи товуши билан жувоз ғичир-ғичири бир оҳангда жўр бўлишади.* Н. Фозилов, Оқим.

ҒИЧ-ҒИЧ *айн.* **ғиж-ғиж.** — *Меҳтарнинг томоғи мойланмаган арава ғилдирагидек ғич-ғич қиляпти,— деди Бойбур.* М. Осим, Элчилар. *Тепада чумчуқлар ғич-ғич уя қуришган.* Ойбек, Болалик.

ҒИША Қамишга ўхшаб ўсадиган, аммо поясининг ичи ғовак бўлмайдиган ўсимлик; савағич. *Ғиша — савағич, қамишга қараганда у бошқача ўсади. Қамиш бир-бирига туташиб тўқай бўлиб кетса, савағич худди садага ўхшаб ҳар ер-ҳар ердан тўп-тўп қайнаб чиқади.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҒИШАВА [*а*] Қайсарлик ёки инжиқлик билан қилинадиган жанжал, хархаша. *Ғишава қилмоқ.* ▪ *Унга ёнидаги улфатларининг дабдурустдан бошланиб кетадиган ғишавасини томоша қилиш, кўк чой ичиб роҳатланиш — ғанимат.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ҒИШАВАЧИ Ғишава қилувчи, қайсарлик билан арзир-арзимас нарсага жанжал қилувчи. *Ғишавачи бола.*

ҒИШАЗОР Ғиша билан қопланган, ғиша ўсиб ётган майдон. *Аравалар неча жойда ботиб, чакалакзор ва ғишазорларни оралаб, ниҳоят, бир қишлоққа етиб келишди.* А. Абдунабиев, С. Султонов, Ленин йўриғи билан.

ҒИШТ [*ф-т хишт*] Қолип ёрдамида лойдан тўртбурчак шаклида қуйиладиган қурилиш материали. *Хом ғишт. Пишган ғишт. Ғишт қуймоқ. Ғишт термоқ. Қолипсиз ғишт битмас, режасиз иш битмас.* Мақол. ‖ *Ғишт девор.* ▪ *Аёл бошидаги чит дуррасини тузатиб, айвондан дарвозагача ҳар ер-ҳар ерга ташлаб қўйилган ғиштлардан юриб, Адолатларнинг ёнига келди.* С. Зуннова, Гулхан. *Эшик ва дераза ларини аланга ялаётган кичкина ғишт иморатнинг томида ким дам-бадам автомат отаётибди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

◆ **Ғишт қолип(и)дан кўчди** фурсат ўтди, бўлар иш бўлди. *Энди ғишт қолипдан кўчган эди. Сайёра муросага келди. Исмоилнинг алимент тўлашини сир тутди.* П. Қодиров, Қалбдаги қуёш. **Гўрига ғишт қаламоқ** *қ.* **гўр.**

ҒИШТИН [*ф-т хиштин*] 1 Ғиштдан қилинган. *Ғиштин иморат.* ▪ *«Суворовчи» фронт газетаси редакцияси . . икки қаватли ғиштин бинога жойлашган эди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. [*Фотима*] *ғиштин зинапоя га аста кўтарилди-да, қорайган йўлакка кириб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Карта ўйинида: қартанинг ғиштсимон қизил холлари бўлган хили. *Ғиштин моткаси. Ўнлик ғиштин.*

ҒИШТЧИ 1 Ғишт қуювчи.

2 Ғишт терувчи уста. *Энди тошларни хуржунда ва этакда ташиб етказишга ҳам сабрлари чидамади, худди мактаб қурилишидаги ғиштчиларга ўхшаб қўлдан-қўлга иргита бошлашди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҒИШҒИША Ғишава, хархаша. *У оёқ учи билан юриб, иккинчи уйга кирди. Болалар уйғонмасин дебми ёки Лаълихоннинг ғишғишасидан қўрқибми, астагина ечинди-да, ўз каравотига келиб ётди.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

ҒИҚ *тақл. с.* 1 Томоққа бирор нарса тиқилганда, бўғилганда, ҳаво олиш қийин бўлганда ҳосил бўладиган товуш ҳақида. *Бемор ўқтин-ўқтин ғиқ этган товуш чиқарди.* **Ғиқ этмай** (*ёки* **демай**) 1) бирор овоз чиқармасдан, гапсиз-сўзсиз, индамасдан, жим. *Айвон тўла хотин, ҳаммаси оқ дока рўмолни бир юзига тушириб, ғиқ этмай ўтиришибди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар; 2) эътироз билдирмай, қаршилик қилмай, ғиринг этмай. *Фуод афандининг қўлида Ҳожи холани ғиқ дегизмайдиган қудратли ҳужжатлар бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *айн.* **ғийт.** *Эшик ғиқ этиб очилди. Машина ғиқ этиб тўхтади.*

ҒИҚИЛЛАМОҚ «Ғиқ-ғиқ» этган товуш чиқармоқ. *Сойликда ғиқиллар ҳўқача чиғир, Уни айлантирар қари, кўр эшак.* Ғ. Ғулом. *Баъзи бир эшиклар худди биров тортгандай ғиқиллаб турарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҒИҚИЛЛАТМОҚ **ғиқилламоқ** *фл. орт. н.*

ҒИҚ-ҒИҚ **ғиқ** *с. такр.*

ҒОВ 1 Бирор томонга ўтиш, кириш учун имкон бермайдиган қурилма, тўсиқ. *Тиканли сим ғов. Ғов ясамоқ.* ▪ *Махсум эшакни кўприкнинг ғовига боғлаб, олдига ўт юлиб солди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор. *Бу ерни тепаликдан бемалол кўриб туриш мумкин. Шунинг учун ҳам энг яхши артбатарея ва икки пулемёт йўлдаги ғовларни қўриқлашга қўйилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Халқ гувиллаб олдинга юрди, уни миршаблар ғови тўсиб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *спорт.* Куч синаш машқлари ўтказиладиган тўсиқ. *Маррага боргунингча Ўн бир ғовдан сакрайсан.* З. Диёр.

3 *кўчма* Ҳаётда учрайдиган ҳар қанақа қийинчилик, бирор иш-ҳаракат қилишга бўлган монелик, тўсқинлик, тўғаноқ. *Ғов бўлмоқ. Мард йўлида ғов қолмас.* Мақол. ▪ *Партия бош бўлди, енгдик ғовларни, Бизнинг ғалабага жаҳон мунтазир.* Ҳ. Салоҳ. *Ишимиз ҳали у даражага етган эмас, биз ҳозир фақат совчининг йўлидаги биринчи ғовнигина буздик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Халқ ҳужуми — тўлқинли дарё, қудратли оқим, йўлидаги ҳар қандай ғовни мажақлаб ташлайди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҒОВАК Ичи бўш; кавак-кавак, ғалвирак. *Ғовак ёғоч. Ғовак тоғ жинси. Металлнинг ғовак жойлари. Қамиш поясининг ичи ғовак бўлади.* ▪ *Бўз ер-да, неча минг йиллардан бери кўксидан сув думаламаган ғовак ер — сув босиши билан чўкиб, халқоб бўлиб қола бошлайди.* Ш. Ғуломов, Бахт бўстонига. *Махсус прессда лойдан ғовак парчалар тайёрланади.* М. Султонов, Тошдан йирик панелгача.

ҒОВЛАМОҚ 1 Ҳосил бермай ёки кам ҳосил бўлиб тез ўсиб кетмоқ; ортиқ даражада бўйига ўсмоқ. [*Шерали:*] *Пахтанг ҳам бўйингга ўхшаб ғовлаб кетибди-ю, мақтанасан, ука!* О. Ёқубов, Чин муҳаббат. *Ғўзанинг ғовлаб кетмаслиги, бўғинлари мустаҳкам, калта бўлиши мақсадга мувофиқдир.* Б. Ҳалилов, Мўл ҳосил жонкуярлари. *Шундай ҳоллар бўладики, экин уч марта ва ундан кўпроқ озиқлантирилади, лекин у ғовламайди, ҳосили мўл, ғўзапояси нормал бўлади.* А. Дадабоев, Дастлабки ютуқларни мустаҳкамлайлик.

2 *кўчма* Қучаймоқ, бардамланиб кетмоқ, зўраймоқ. *Кибр-ҳавоси ғовлаб кетган терговчи бошини кўтариб «хўш?» дейишни ҳам эп кўрмади.* В. Маҳкамов, Ҳам айланиб, ҳам ўргилиб. *Йўлакдаги муҳаббат ғовлаб кетиб, қизиқ ҳангамалар бошланди.* М. Иброҳимов, Йўлакдаги муҳаббат.

◆ **Бўлса бўлар, бўлмаса ғовлаб кетар** нима бўлса бўлар деган маънода ишлатиладиган ибора. *Бу том ва деворлар узоқдан гўё бирон ҳафсаласиз одам «бўлса бўлар, бўлмаса ғовлаб кетар» қабилидан қилиб, омонатгина қўнқайтириб қўйгандек кўринади.* Ҳ. Шамс, Душман. **Калласи** (*ёки* **мияси, боши**) **ғовлаб кетди** нима иш қиларини билмай қолди, гангиб қолди, боши қотди. *Умуман одамларга яхши қўшилолмайдиган Комил катталар олдида ўзини йўқотиб қўйган эди. Ҳозир унинг калласи ғовлаб, қулоғи шанғиллар эди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ҒОВЛАТМОҚ **ғовламоқ** *фл. орт. н. Экинни ғовлатиб юбормоқ.*

ҒОВУР Турли аралаш овозлар, шовқин-сурон; ғовға. *Йиғилганлар орасида ғовур бошланди.* ▪ *Эркак кишининг асабий товуши хотинникига қўшилди; ғовур кўтарилди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. [*Аҳмаджоннинг*]

www.ziyouz.com kutubxonasi

кўзи олдига гоҳ Нусрат, гоҳ Зулфия, гоҳ Латофат келиб, унга алланарсалар деяётгандай бўлар, уларга одамлар ғовури қўшилиб, катта чайқов бозорида юргандай боши ғувиллаб кетди. С. Қаҳроматов, Ҳижрон. *Денгиз тўлқинлари пишқириб, қирғоқларга сапчиб ётган бу азим шаҳар кечаси-ю кундузи ўзига хос бир ғовур билан яшайди.* О. Ҳакимов, Покистон бўйлаб.

ҒОВУРЛАШМОҚ Ғовур кўтармоқ, шовқинлашмоқ.— *Собир ота ҳам қулми? Бу ғовурлашган камбағаллар ҳам қулми? — деди Сафарқул бойга.* Айний, Қуллар.

ҒОВУР-ҒОВУР ғовур *с. такр. Болалар ғовур-ғовуридан бошим оғриб кетди. Ғовур-ғовур қилмоқ.* || *Ғовур-ғовур гаплар.*

ҒОВУР-ҒУВУР *айн.* ғовур-ғовур. *Металл овози, кишиларнинг ғовур-ғувури, машиналарнинг гулдираши меҳнат кунининг бошланишидан дарак берар эди.* М. Осим, Йигитали. *Тўқсонов ғовур-ғувурдан гапира олмай қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҒОВҒА *с. т.* Ғавғо.

ҒОЗ I 1 Ёввойи ёки хонакилаштирилган, бўйни узун, сувда сузувчи йирик қуш. *Урғочи ғоз. Ғоз боласи. Ғоз гўшти.* ■ *Анави Тўлаганнинг эркатойи! Минаман деб ғозларни қувлаганикувлаган.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Кўклам келди, учиб ўтди, ғозу турналар.* Ғ. Ғулом. *Соҳилида чайқалар қамиш... Учиб ўтар баъзан ўрдак, ғоз.* Ё. Мирза.

2 *кўчма* Гавдани тик кўтарган ҳолда; тик туриб; тикка. *Гавдани ғоз тутмоқ. У ғоз юриб чиқиб кетди.* ■ *Қизил шапкали қотмагина темирйўлчи минбарга югуриб чиқди-да, Охунбобоев олдида ғоз туриб рапорт берди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. *Каклик чиройли бўйнини ғоз тутганича маст кўзларини жовдиратиб, . . хониш қиларди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Ғоз юриш** кўкрак кериб, гердайиб юриш, мағрур юриш. *Аёл ғоз юриш билан кўчага чиқди.* ♦ **Ғоз қараш** бўйнини чўзиб қараш, аланглаш. [*Бону*] *ўрнига бориб ўтириб, залдагиларга бир ғоз қараш қилиб қўйди.* С. Қаҳроматов, Ҳижрон.

ҒОЗ II [*р* газ] *эск. кт. айн.* газ II.

ҒОЗ III *с. т.* Куч; калория. *Ғози йўқ овқат. Офтобда туриб ўғитнинг ғози қолмапти.* ■ *Деҳқон етиштирган нозу-неъматларнинг ғози бўлсагина пазанданинг оши тотли бўлади.* М. Каримжонов, Патинжон.

ҒОЗИЙ I [*а*] *эск. дин.* Ғазотда, муқаддас урушда қатнашувчи, ўз эътиқоди йўлида жанг қилувчи. *Бу муқаддас жангда ўлган — шаҳид, ўлдирган — ғозий.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. — *Тирик бўлсалар, ғозий бўлиб келарлар, агар тангрининг буйруғи билан ажаллари етган бўлса, шаҳид бўларлар; сўрамоқ нега керак,— деб совуққонлик билан жавоб берди отлиқ.* Айний, Қуллар.

ҒОЗИЙ II *кт.* Газсимон, газга ўхшаш. *Ғозий моддалар.*

ҒОЗҚАПТАР Ботқоқларда, сув бўйида яшайдиган кичкина сув қуши.

ҒОЗЛАНМОҚ Гавдани тик тутмоқ, ростламоқ, қадни кўтармоқ. *Чернецов столга хиёл энгашиб ўтирган эди, Юрьевнинг қийналаётганини кўриб, ғозланди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҒОЗЎТИ Танаси тиканли бир турли ўт.

ҒОЗ-ҒОЗ: **ғоз-ғоз турмоқ** ўз мувозанатини сақлаган ҳолда оёқда турмоқ, тик турмоқ (энди юришга ўрганаётган бола ҳақида). *Ўғлим ғоз-ғоз турадиган бўлиб қолди.* ■ *Хадича енг шимариб даҳлизда гўшт чопяпти. Энди ғоз-ғоз тура бошлаган қизалоқ осма беланчакда.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ҒОЙИБ [*а*] 1 Шу ерда мавжуд бўлмаган, шу ерда йўқ, кўринмайдиган; кетиб қолган; йўқ бўлиб кетган. || *Ғойибни йўқламоқ.* ■ *Шу пайтда бир кабутар ажойиб, Кўкда борар гоҳ кўриниб, гоҳ ғойиб.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра. **Ғойиб бўлмоқ** 1) кўзга кўринмай қолмоқ, йўқ бўлиб қолмоқ. *Маъмуржон орқасига қарай-қарай муюлишдан ўтиб, ғойиб бўлди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар; 2) бирор ёққа кетиб қолмоқ, кетмоқ. [*Комила*] *тонгда кампирникига келди. Кирса Матниёз йўқ. Матниёз кетиб қолган эди. Қаёққа ғойиб бўлганлиги номаълум.* А. Мухтор, Чинор; 3) йўқ бўлмоқ, йўқолмоқ, йўқ бўлиб кетмоқ. *Бундан беш йил илгари бир сабаб билан бу хаёллар бутунлай ғойиб бўлиб, уларнинг ўрнини бошқа фикрлар эгаллади.* М. Алиев, Қалб сўзлари ёзилган мактуб. **Ғойиб қилмоқ** кўринмайдиган қилиб қўймоқ, яширмоқ; йўқотмоқ. *Уни ғойиб қилганимиз яхши бўлди.* **Илми ғойиб** киши билиши, тушуниши мумкин бўлмаган ҳодиса. *Бу илми ғойиб.. Ҳозирча бир нарса дейиш қийин.* Н. Сафаров, Дон.

2 Ғойиб (эркаклар исми).

ҒОЙИБДАГИ Шу ерда мавжуд бўлмаган, кутилмаган жойдаги; узоқдаги. *Йигитнинг кўнгли айни шу куйни тусаётганини ғойибдаги қиз қаёқдан билди экан?* И. Раҳим, Тақдир.

ҒОЙИБДАН 1 Кутилмаган жойдан, йўқ жойдан, йўқдан. *Хазина ғойибдан эмас — меҳнатдан.* Мақол. ■ *Таътил кунлари Саидий учун ғойибдан келган зўр бойлик бўлиб, унинг қанчасини нима ишларга сарф қилишини билмай шошилар эди.* А. Қаҳҳор, Сарсб. *Ғойибдан келган бу хуржунни Ойша хола салмоқлаб кўрди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 *айн.* **ғойибона** 1. *Элмурод бу қорача, чеҳраси очиқ йигит билан ҳамсуҳбат бўлмаган бўлса ҳам, уни ғойибдан танир, одамлар оғзидан эшитган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Жавод уларнинг кўпларини ғойибдан танийди.* И. Раҳим, Жаводнинг жадвали.

ҒОЙИБОНА [*а+ф-т*] 1 *рвш* Ўзини кўрмаган ёки суҳбатлашмаган ҳолда, орқаворатдан, сиртдан. *Ғойибона ошиқ бўлмоқ.* ■ *Кумушнинг гўзаллик таърифини ғойибона эшитиб, оғзининг суви келувчи хотинли ва хотинсиз орзумандлар . . қутидорникига совчиларини турна қатор юбора бошлаган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бўтабой билан қучоқлашиб кўришдим. У мени ғойибона танир экан.* З. Фатхуллин, Редакция топшириғи билан.

2 *сфт* Номаълум; фавқулодда. [*Маҳкам ака*] *оғасининг гапларини эсларди. Эслаган сари бағри бутун бўлиб, кўнгли тоғдек кўтарилар, олам бошқача кўринар, аллаёқдан ғойибона куч белига, кўзларига нур ато қилаётганга ўхшарди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ҒОЛИБ [*а*] Уруш, жанг, кураш, тортишув, мусобақа ва ш. к.да ғалаба қозонган, устун чиққан; музаффар. *Ғолиб халқ.* ■ *Урушдан қайтган ғолиб отадек Қўйни-қўнжи тўлиб сахий куз келди.* Ғ. Ғулом. *Соттихон фақат мусобақа ғолибигина эмас, балки ижодий меҳнат ва новаторликда ҳам намуналар кўрсатган илғор ишчилардан бири.* Туйғун, Станоклар ёнида. **Ғолиб келмоқ** (*ёки* **чиқмоқ**) 1) уруш, жанг, мусобақа ва ш. к.ларда устун чиқмоқ, ғалаба қозонмоқ, ютмоқ. *Мусобақада ғолиб чиқмоқ.* ■ *Сен курашда ғолиб келганда, Тоғдай кўтарилар кўкрагим.* Т. Тўла. *Айтгандек жангда енгдик, Ғолиб чиқдик, хўп севиндик.* Шайхзода; 2) *кўчма* зўраймоқ, кучаймоқ, ғалаба қилмоқ, устун келмоқ. *Дардим ғолиб келиб, ётиб қолдим.* ■ *Тўсатдан вужудини қамраган оналик меҳри ғолиб келиб, тортган азоби ҳам эсидан чиқди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҒОЛИБИЯТ [*а*] Ғалаба қозониш; ғолиблик, устунлик; ғалаба, зафар. *Бугун Азизбек ғолибият далдасида қўрғонлардан бир айланиб чиқмоқчи эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Иншоолло, буюк Русиямиз ғолибиятга эришажак. Бунга аминмиз,— деди Эшонхон билимдонлик билан.* Ойбек, Улуғ йўл.

ҒОЛИБКОР [*а+ф-т*] Ғалабага олиб борувчи; ғалаба қозонувчи, ғолиб. *Социалистик тузумнинг ғолибкор қудрати.* ■ *Хоразмнинг бу йил ҳам ғолибкор бўлишини муттасил кузатиб бормоқдалар.* Қ. Яшин, Дам ғанимат, пахтакор.

ҒОЛИБЛИК ғолиб *с. мавҳ. от. Достон мазмунида кураш ва зафар, Ғолиблик ғурури дунёлар қадар.* М. Алавия. *Бир куни* [*Раънонинг*] *асаблари, ҳиссиётлари ғолиблик қилди-да, қадрдон совхозни тарк этди.* А. Абдунабиев, С. Султонов, Ленин йўриғи билан.

ҒОЛИБО [*а*] *кирш с., эск. кт.* 1 Қўпинча, асосан. *Ғолибо шундай дейилади.*

2 Афтидан, тахминан, балки. *Алишер марҳум Абулқосим Бобир саройига хизматга кирганларида, ғолибо, ўн беш ёшда эдилар.* Ойбек, Навоий.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҒОЛИБОНА [*а+ф-т*] Ғолибларга хос, ғолибларча; зафарли; тантанали. *Ғолибона кўриниш. Ғолибона юриш.* ▪ — *Ҳужрамга кирсанг, ҳаммасини билиб оласан,— деди у ғолибона бир тарзда.* Айний, Эсдаликлар. ‖ *Эшикни очишлари билан чипор кийимли олифта бир қиз ичкаридан отилиб чиқди-да, Маҳкамни елкаси билан уриб ўтди, кечирим сўраш ўрнига ғолибона кулиб «хайр» деди-да, нозли қадамлар билан кўча томонга кетди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ҒОН *қ. х.* Ипак қурти боқилган сўкичакда қурт егандан қолган барг ва ахлатлар.

ҒОР Ер остида ёки тоғ массиви ичида табиий ҳолда вужудга келган катта ҳажмдаги бўшлиқ. *Тоғнинг тагида ғор бўлиб, унда илонларнинг подшоси — Аждар Султон ёлғиз турар эди.* «Эртаклар». *Бу тепанинг шимоли-ғарбий ёнбағрида бир ғор бор эди.* Айний, Эсдаликлар. *Олимов . . чўққининг остида ғор каби ўйилган бир ерни кўрсатди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҒОРАТ [*а*] *кт.* Талон-торож, вайронлик, бузғунлик. *Ғорат бўлмоқ. Ғорат қилмоқ.* ▪ *Қурдик не-не иморат, Аммо билмадик ғорат.* М. Али. *Аммо на раҳм бор ва на адолат, Элни золим шундай этмишдир ғорат.* Миртемир.

ҒОРАТГАР [*а+ф-т*] *айн.* **ғоратчи.** *Жаҳон ғоратгари шарманда ул шиддатли ёв қочди, Гўзал богимни ёндирмоқ учун юган олов қочди.* Ҳабибий.

ҒОРАТЧИ Талон-торож қилувчи, таловчи; вайрон қилувчи, бузувчи. *Афғон ва ўзбек халқлари.. айни замонда ташқи ғоратчилар кулфатини бирга тортганлар.* В. Зоҳидов, Улуғлар изидан.

ҒОФИЛ [*а*] Ғафлатда қолган, ҳеч нарсадан бехабар. *Э, ғофил она, тур, кўзингни оч, қизингнинг юрагига қулоқ сол. Унинг қалбига муҳаббат келди.* С. Аҳмад, Муҳаббатнинг туғилиши. *Ишла, ишлов вақти келди, Ётма ғофил бандалар!* Ҳамза. [*Умар:*] *Кечир, дўстим, ғофил қолдим. Иссиқ кўйнимда илон ётганини билмадим.* И. Султон, Имон.

ҒОФИЛЛИК **ғофил** *с. белги оти. У эрининг бепарво ва ғофиллигидан шикоят қилди.* ▪ — *Мени сиз чақирдингизми? — сўради Малика, ўзини ғофилликка солиб.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

ҒОЯ [*а*] **1** Бирор иш-ҳаракат қилиш ҳақидаги фикр, ўй; ният, мақсад. *Ҳиндистоннинг миллионларча асл ўғилларининг юраклари шу ғоя билан тепарди.* Ойбек, Нур қидириб. *Раҳматилла гўё ўз ғояларининг амалга ошувидан умид узган ва бу ғояларни кўнгилдан чиқариб ташлаган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Менинг учун куйингизда ва оёғингиз учида жон бериш жуда ширин эди ва кўпдан бери ғоям эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Дунёқарашнинг асосий, муҳим принципи, идея. *Марксизм-ленинизм ғоялари бутун дунёдаги миллион-миллион кишиларнинг кураш байроғи бўлиб қолди.* ▪ *Мен ўзимнинг курашчан қобилиятимни шу жамиятнинг ғоялари йўлида тугатажакман.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ҒОЯВИЙ [*а*] **1** Муайян бир ғояга асосланган; идеологик. *Ғоявий тарбия. Ғоявий қурол. Ғоявий кураш.* ▪ *Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг жанговар традицияларига амал қилувчи комсомол ғоявий жиҳатдан мустаҳкамлиги ва партия ишига содиқлиги билан кучлидир.* «ВЛҚСМ Устави».

2 Бирор нарсанинг асосий моҳиятини, ғоясини ифодалайдиган. *Пьесанинг ғоявий мазмуни.*

ҒОЯВИЙ-АХЛОҚИЙ Ғоя ва ахлоққа оид, ғоявий ва ахлоқий. *Сиз комсомолсиз, ким билан юриш-туришни ўйлаб, эҳтиёт билан қадам босишингиз керак. Акс ҳолда бюро ҳалиги аризани эмас, сизнинг ғоявий-ахлоқий қиёфангизни кўришга мажбур бўлиб қолади.* А. Мухтор, Туғилиш.

ҒОЯВИЙЛИК **ғоя** *с. белги оти. Ишда юксак ғоявийлик бўлмоғи керак.*

ҒОЯВИЙ-СИЁСИЙ Ғоя ва сиёсатга оид, ғоявий ва сиёсий. *Оммани ғоявий-сиёсий жиҳатдан тарбиялаш.* ▪ *Кадетлар алдамчилик билан оммани ўз ғоявий-сиёсий таъсирларига бўйсундирмоқчи бўлдилар.* «КПСС тарихи».

ҒОЯВИЙ-ТАРБИЯВИЙ Ғоя ва тарбияга оид, ғоявий ва тарбиявий. *Ғоявий-тарбиявий ишлар.*

ҒОЯЛИ Муайян бир ғояга асосланган. *Юксак ғояли адабиёт.*

ҒОЯСИЗ Аниқ бир сиёсий ёки маънавий мақсади бўлмаган; тутуруқсиз.

ҒОЯСИЗЛИК **ғоясиз** *с. белги оти.*

ҒОЯТ(ДА) [*а*] Ҳаддан ташқари, ниҳоятда, жуда. *Ғоят гўзал. Ғоятда кучли.* ▪ *Уйимиз ғоят шинам, Ҳаммага жой бор. Меҳмонлар юлдуз бўлса, Ўртада ой бор.* Шайхзода. *Мажлисга чўккан ғоят оғир вазиятни тарқатиш учун танаффус эълон қилинди.* Ҳ. Назир, Қўктерак шабадаси. *Покистонда адабий ва илмий, айниқса, таълимий, диний ҳикоятлар ғоят зарурдир.* Ойбек, Нур қидириб.

ҒУБОР [*а*] **1** Чанг, гард, тўзон. *Бугун кун бўлади равшан ва бедоғ, Ғубор йўққдир зарра ҳавода.* Ҳ. Олимжон. *Булутлар тарқалиб, уфқлар ҳақиқ, Осмонда ғубор йўқ, тиниқдан-тиниқ, Куёш чарақлайди нурини сочиб.* Ғ. Ғулом.

2 *махс.* Чангсимон доғ, кул (ўсимликлар касаллиги). *Бундай* [*касал*] *новдаларда ҳам, худди барглардаги сингари кул ранг ғубор пайдо бўлади.* У. Расулов, Токни кулдан сақлайлик.

3 *кўчма* Кўнгил ёки дил кирлиги, хафалик, дилгирлик; ғам. *Жаббор кўнглидаги ғубор ҳам эсидан чиқиб, бирдан ўзини тутолмай кулиб юборди.* О. Ёқубов, Учрашув. *Никоҳ қилиб олди Барчин ёрини, Кўнглидан чиқариб кўп ғуборини.* «Алпомиш». *Қиш пайтида келди баҳор, Юрагимдан кетди ғубор.* «Нигор ва Замон».

4 *кўчма* Бирор кўнгилсиз ҳодисанинг қолдиқ таъсири, асорат. *Ўша касалликдан бир оз ғубор қолган.* **Йўл ғубори** йўлда чарчаганлик, ҳорғинлик, чарчоқ. *Қишлоқ қизларининг шўх, ўйноқи яллаларини эшитсанг, . . узоқ йўл ғубори кўтарилгандек бўлади, танинг яйраб, дилинг роҳатланади.* Ў. Умарбеков, Ширинсой оқшомлари. **Ғубори ёзилади** *ёки* **ғубордан чиқади** ҳорғинлик ёки чарчоқ йўқолади, киши тетиклашади; баҳри-дили очилади. *Суҳбатда одам ёзилади, дам олади, ғубордан чиқади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҒУБОРЛАНМОҚ Ғубор билан босилмоқ, чанг ёки гард билан қопланмоқ. *У қора нимади, Ёдгор билмади, Ғуборланган чўлда кетиб боради.* «Ёдгор»

ҒУБОРЛИ **1** Ғубори бор, чанг босган, тўзонли. *Курилиш комбинатининг оппоқ гардга қопланиб ётган чала корпуслари ҳам, қурум пуркаб, биксиб турган хумдон мўрилари ҳам, ўзининг дим, ғуборли ҳавоси билан орқада қолди.* А. Мухтор, Чинор. *У уйнинг ғуборли ва тўзонли ҳавосини янгилаш учун парталар орасидан сиқилиб бориб деразани очди.* М. Файзий, Уч қиз.

2 *кўчма* Дилгир, хафа, ғамга тўлган. *Ғуборли юрак.*

ҒУБОРСИЗ **1** Ғубори, чанги йўқ, гардсиз; тоза, мусаффо. *Ғуборсиз осмон.* ▪ *Қуёш ғуборсиз кўкда талтайиб порлар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Жувон ҳам узун қора киприкларини пирпиратиб, чинни сингари ғуборсиз юзидан нур ёғилаётгандай, кулимсираб қаради.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 *кўчма* Кўнглида кири йўқ, очиқ кўнгилли, беғубор.

ҒУВ *тақл. с.* Шамол ёки ундан ҳосил бўладиган овоз ҳақида. *Эшик очилиши билан уйга ғув этиб шамол урилди. Кўнғиз ғув этиб учиб кетди.* ▪ [*Аҳмаджон*] *битта тақсимчани кўтараган эди, пашшалар уни талагудай ғув кўтарилди.* С. Кароматов, Ҳижрон.

ҒУВВОС Қий-чув, шовқин-сурон аралаш содир бўладиган; чуввос. *Аринининг инига чўп суққандай ғуввос тўполон ичида ҳеч ким-ҳеч кимни танимас эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҒУВУЛЛАМОҚ **1** Тўхтовсиз «ғув-ғув» овоз чиқармоқ (шамол ва ундан чиқадиган овоз ҳақида). *Ташқарида қутурган шамол ғувуллаб дарчани итарар, унинг тирқишларидан қор учқунларини ирғитарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Юксак тоғдан шўҳғинан изғирин сайхон ерларнинг қуруқ қорини учиради, алоқа йўллари, окопларга тўплайди. Ғувуллаб аллақаёқларга ўтиб кетади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Ғирилламоқ, ғизилламоқ (транспорт воситаларининг тез юриши ва бундан чиқадиган овоз ҳақида). *Бир оздан*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кейин автомобиль ғувуллаганича қайтиб келди. А. Қаххор, Қўшчинор. *Ғувуллаб ўтдилар Ленин шаҳрининг Метро вагонлари, солиб ҳаяжон!* Т. Тўла.

2 Ғўнғилламоқ (ари, қўнғиз кабиларнинг учиши ва бундан чиққан овоз ҳақида). *Бирдан қовоғарилар ғувуллаб қолишди.* ▪ *Томошабинлар ини бузилган аридек ғувуллаб қолишди.* С. Абдуқаххор, Санамай саккиз дема.

3 Шов-шув ёки ғовур кўтармоқ. *Ҳоким ғувуллаётган халққа қараб гапирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Боши (ёки калласи) ғувуллайди** чарчаш, толиқиш ва ш. к.дан бош ичида оғриқ аралаш «ғув-ғув» этган шовқин сезади. *Кун бўйи сув ичаман, томоғим қақраб, бошим ғувуллайди.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. **Қулоғи ғувуллайди** *айн.* **қулоғи шанғиллади** *қ.* **шанғилламоқ.**

ҒУВУЛЛАТМОҚ ғувулламоқ *фл. орт. н. Қоронғи кулбада, бир парча эски пўстак устида чархини ғувуллатиб ўтирган бу муштипар, рангпар хотиннинг .. қалби меҳру муҳаббат билан тепар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҒУВУЛЛАШМОҚ ғувулламоқ *фл. бирг. н. Бойловли бандига омон бермаганлар, Ғувуллашиб ҳар тарафдан қўнинглар, Кўп ғажир бўп бир ўртага олинглар.* «Ширин билан Шакар».

ҒУВУР *айн.* **ғовур.** *Мингбоши одамлар ғувурининг тинчишини, гузарга жимлик чўкишини кутди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Уй ичи жонланиб, енгил ғувур бошланди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҒУВУРЛАМОҚ *айн.* **ғувулламоқ.** *Катта шаҳар ғувурлайди — ҳар ён сурон.* Ойбек, Зафар ва Заҳро.

ҒУВУР-ҒУВУР ғувур *с. такр. Усти тим билан қопланган бу қоронғи растада, одатда бошқа расталарда бўладиган шовқин-сурон, ғувур-ғувур, шошқалоқ оломон, тиқилинч йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҒУВ-ҒУВ 1 ғув *с. такр. У[Салтанат] дугининг ғув-ғувидан қулоғи битиб қолгани учун, эрининг чақирганини эшитмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Тегирмон томининг ғув-ғувида ҳеч нарса эшитилмасди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. | Қаптар, мусича, ғуррак каби қушларнинг сайраши ҳақида. *Қўшни томдан каптарларнинг ғув-ғуви эшитилди.*

2 *айн.* **ғувур-ғувур.** *Ўз ғув-ғуви билан гузарни тўлдирган одамлар гурунги ҳам бир зумда тинди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҒУВ-ҒУВЛАМОҚ «Ғув-ғув» этган овоз чиқармоқ, ғувулламоқ. *Бир хил ғув-ғувлаган овозлар.. миясини алғов-далғов қилган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҒУВ-ҒУВЛАШМОҚ ғув-ғувламоқ *фл. бирг. н. Аллақаерларда ғув-ғувлашган ғурраклар бўлмаса, гузарни пашша учса эшитиларли жимлик қамрарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҒУДДА Одам, ҳайвон ёки ўсимлик организмининг бирор жойида бўртиб чиққан шиш, бўртиқ, қабариқ. *Унинг қошлари салгина чимирилиб, пешанасининг ўртаси ғудда бўлди.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

ҒУДДА-ҒУДДА Ғуддалар ёки қабариқлар билан қопланган, ғадир-будур. *Пўсти ғудда-ғудда бодринг.* ▪ *Сигир тилидаги ғудда-ғудда қора нарсаларни кўриб ҳайрон бўлдик.* А. Мираҳмедов, Қулган чечаклар.

ҒУДРАНМОҚ Ўзига қарата ёки ўзича гапирмоқ, ғудулламоқ. *Муқимий бу изоҳларга эътироз билдиргандек, тескари қараб ўтириб ғудранди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.— *Аъло ҳазрат! Сизнинг ҳар бир фармонингизга мутедирман,— деб ғудранди мутавалли.* М. Осим, Элчилар.

ҒУДРАША Ғадир-будур бўлиб кетган, ёрилган. *Ғудраша қўл.*

ҒУДУЛЛАМОҚ Бирор нарсадан норози бўлиб, бошқалар тушунмайдиган тарзда алланималарни гапирмоқ, ғулдирамоқ, тўнғилламоқ. *Маҳалла сўфиси нималардир деб ғудуллаб, .. кавушини дўқиллатганча уларнинг ёнидан ўтиб кетди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Қодиров ўзига-ўзи ниманидир айтиб ғудуллади-ю, жаҳли чиқиб, отига қараб кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҒУДУНГЛАМОҚ *с. т.* Ғудранмоқ, ғудулламоқ. *Эрмат отнинг жиловини қўйиб ичидангина ниманидир ғудунглади.* Ойдин, Ямоқчи кўчди.

ҒУДУР [*а* ғадир] **1** Сиртқи ёки ташқи томонига турли нарсалар бўртиб чиққан, ғадир-будур.— [*Султоннинг*] *ғудур, қўпол қўли жуда оғир экан — елкамни босиб тушди, лекин бўш келмадим, тикка туравердим,— деди Аҳмад.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. | Ғадир-будур нарсаларнинг ҳар бири, ҳар донаси. *Қиз ўнг қўлини столга қўйиб ўтирган эди. Бу қўлнинг ҳар томири, ҳар ғудури Элчибекнинг кўнглида ёд.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 Дағал, майин эмас (материя ҳақида). *Ғудур сочиқ.*

ҒУДУР-БУДУР *айн.* **ғадир-будур.**

ҒУДУРЛАМОҚ *айн.* **ғудулламоқ.** — *Ҳўжакул шошқалоқлик билан кессасини кавлар экан, ..пулни мен тўлайман! — деб ғудурлади.* О. Ёқубов, Учрашув. *Заҳакўз нимадир ғудурлаб қуръон калимасини такрорлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҒУДУРЛАШМОҚ ғудурламоқ *фл. бирг. н. [Элмурод] дераза олдидан дупурлашиб ўтган қадамлар ва ғудурлашган товушларни эшитиб, кўзларини катта очди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳозиргина суюнчлари ичларига сиғмай ғудурлашган одамлар бирдан жимишди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҒУЖ Бир жойга йиғилган, тўпланиб қолган; тўп-тўп, зич. *Ғуж узум. Ғуж юлдузлар. Ғуж қилмоқ.* ▪ *Биринчи сентябрь, тонгстар чоғи Ҳавода ғуж каптар қилади парвоз.* Ғ. Ғулом. ‖ *Қоп оғзини ҳалиги арилар ғужига тўғрилади-да, пастдан туриб шохни зарб билан эгиб юборди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҒУЖАНАК 1 Тўпланиб зич бўлган, ғуж. *Ўрикларда сара бодроқдай Оппоқ-оппоқ ғужанак гуллар.* С. Акбарий.

2 Оёқ-қўлларни йиғиб ёки букиб ғуж ҳолатга келган; ғужжак. *Бектемир ғужанак бўлиб, яна чуқурга қисилди.* Ойбек, Қуёш қораймас. [*Ноира*] *скамейкаларни бирлаштирди-да, рюкзагини бошига қўйиб, ғужанак бўлиб уйқуга кетди.* М. Худойқулов, Оҳанграбо ахтариб. [*Отабек*] *ўзини нечоғлик сиқиб ғужанак қилган бўлса ҳам, аммо бир қараш билан замбил остида киши борлигини билиш қийин эмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Тоғ этакларида, даштда майда поялари ғуж бўлиб ўсадиган бир хил бута. *Катта-катта дарахтларни илдизи билан қўпориб, учириб юрган бўрон учун биргина ғужанак нима экан?* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон.

ҒУЖЖА Кўп миқдордаги нарсалар уюми; тўда, тўп, ғуж. *Юлдуз ғужжалари.*

ҒУЖЖАК *с. т.* Ғужанак. *Мушук ғужжак бўлиб ётибди.*

ҒУЖИЛЛАМОҚ *айн.* **ғужурламоқ.** *Киргина бурнига каттагина булоқи таққан кенжа қизча нималарнидир ғужиллаб қўғирчоқ ўйнарди.* Ойбек, Нур қидириб.

ҒУЖЛАМОҚ Бир жойга тўпламоқ, ғуж қилмоқ. *Қўйларни бир бурчакка ғужламоқ.*

ҒУЖЛАНМОҚ ғужламоқ *фл. ўзл. н. Бек дурбинда дўнгликларнинг нариғида ғужланаётган немислар гуруҳини кўрди.* И. Раҳим, Мангулик қўшиғи.

ҒУЖМАЙИШМОҚ ғужмаймоқ *фл. бирг. н. Шаҳар турли томонлардан келган хилма-хил одамлар билан тўлган эди. Уларнинг аксарияти камбағал-қашшоқлар бўлиб, кўчаларда тентираб юришар, дўкон айвонларида тўп-тўп бўлиб, ғужмайишиб ўтиришар, чўзилишиб ётишар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҒУЖМАЙМОҚ *с. т.* Ғужанак бўлмоқ, бужмаймоқ. *Мушук ғужмайиб ухламоқда.*

ҒУЖМАК *с. т.* Ғужанак.

ҒУЖУЛЛАМОҚ *айн.* **ғужурламоқ.**

ҒУЖУМ 1 Узум донаси. *Унинг сўзига қараганда, узумнинг ҳар боши тўрвадек ва ғужумлари тутнинг донасидек зич бўлиши керак.* А. Қаххор, Икки ёрти бир бутун.

2 Ғуж бўлиб турган, ғуж, тўп. *Шамол табиатнинг осойишталигини бузиб, ўрик шохларини бир-бирига уриб, ғужум гулни юла осмонга кўтарди.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

ҒУЖУМЛАМОҚ Узум бошидан битта-битта узиб емоқ, доналаб емоқ.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Узумни ғужумламоқ. ▪ *Дилдор дала шийпонида бир бош ҳусайни узумни олдига қўйиб, эринибгина ғужумлаб еб ўтирарди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҒУЖУМ-ҒУЖУМ ғужум *с. такр. Ўрик ва олчалар ғужум-ғужум бўлиб гуллади.*

ҒУЖУРЛАМОҚ 1 Бетиним сайрамоқ, ғужур-ғужур қилмоқ (қушлар ҳақида). *Қушлар баҳорни олқишлаб ғужурлайди, шохдан-шохга учиб қўнади.* Н. Фозилов, Оқим.

2 Бошқалар тушунмайдиган тилда гапирмоқ. *У шеригига бир нима деб ғужурлади.* ▪ *Фарҳоднинг инглизча гапирмаслигини билган Хамбер бугун уйида кайфи борлигиданми, хотини ҳузурида миллий ғурури жўшганиданми, она тилида ғужурлаб кетди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ҒУЖУРЛАШМОҚ ғужурламоқ *фл. бирг. н.— Бу билан бир ғужурлашиб кўринг-чи! Ким экан, қаердан келибди бу? — деди Тожибой.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҒУЖУР-ҒУЖУР *тақл. с.* 1 Майда қушларнинг бетиним сайраши ҳақида. *Қушларнинг ғужур-ғужури.*

2 Тўхтовсиз ва тушуниб бўлмайдиган гап ҳақида. *Ғужур-ғужур гапламоқ.*

ҒУЖҒОН: ғужғон ўйнамоқ ғуж ёки тўп бўлиб тартибсиз ҳаракат қилмоқ, тўп ёки тўда бўлиб югуришмоқ, учишмоқ ва ш. к. *Ғарқ пишган балх тут тагида болалар ғужғон ўйнашади.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

ҒУЖ-ҒУЖ ғуж *с. такр. Ғуж-ғуж кўсак. Ғуж-ғуж юлдуз. Ғуж-ғуж бўлиб ўтирмоқ. Ғуж-ғуж гулламоқ.* ▪ *Ғуж-ғуж оппоқ тутлар шохларда маржондек тизилишиб турибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Заминдорнинг ерларида ғуж-ғуж хурмо, Олтинланган бананларга қарар Заҳро.* Ойбек.

ҒУЛ [*а*] *тар.* Айбдорнинг бўйин, оёқларига кийгизиб қўйиладиган жазолаш асбоби; кишан. *Зиндонда бўйинларига, оёқларига ғул ва занжир боғланиб.. [деҳқонлар] қақшаб ётар эдилар.* Айний, Дохунда.

ҒУЛДИРАМОҚ Эшитилар-эшитилмас қилиб ноаниқ гапирмоқ, ўзича алланималар демоқ, ғудулламоқ, ғудранмоқ. *Қудрат ҳалқумига бир нима тиқилгандай ғулдираб, сингли-сининг қўлини итариб ташлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Зайнаб ўзининг хатосини англади ва гапиролмай ғулдиради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳамидхўжа ғулдираб ўрнидан турмоқчи бўлди.* С. Аҳмад, Порахўрнинг ўлими.

ҒУЛДУР-ҒУЛДУР: ғулдур-ғулдур қилмоқ *айн.* ғулдирамоқ.

ҒУЛОМ [*а*] *эск. кт.* 1 Саройда хизмат қилувчи ёш йигит, хизматкор. *Тағин қасри тўла ғулом, канизак.* Миртемир.

2 *айн.* қул. *Тоғ томондан ҳайдаб келинган ғуломлар шу қайрағоч тагидаги саройга қамалган, шу ерда сотилган, кейин бу жой Ғурумсарой бўлиб кетган дейилади.* Й. Шамшаров, Ғурумсаройликлар.

3 Ғулом (*эркаклар исми*).

ҒУЛОМГАРДИШ [*а+ф-т*] *эск.* Ичкаридан ташқарини ажратиб турувчи тўсиқ.— *Биз бойникида қўнадиган бўлдик. Оғилхонага кирадиган йўлак ёнидаги ғуломгардишдан ётишга жой кўрсатди,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҒУЛТ-ҒУЛТ *айн.* қулт-қулт. *Овқат унинг томоғидан қувурдан ўтаётган сувдек ғулт-ғулт қилиб ўтарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҒУЛУ [*а*] 1 Бирор келишмовчилик ёки бошқа сабаб туфайли келиб чиқадиган ғалва, жанжал, ғулғула. *Шундай кунлар келдики, подшонинг уруши учун тутун пули ҳам, дон ҳам, мой ҳам кор қилмай қолди. Энди подшо мардикор сўради. Шунда ҳамма ерда ғулу чиқди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қапсанчилар ғулу кўтаришган экан, князь «шаҳардан саллот чақираман» деб босибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Ғам, ташвиш. *Кечалари мизғимас меъмор, Муҳандисда ўзгача ғулу.* М. Али. **Ғулу солмоқ** 1) норозилик уйғотмоқ, тўполон, жанжал чиқармоқ. *Афсуски динсизни шу ерда йўқ қила олмадик, энди бориб, қўйимизни боқаётган муридларимиз орасига ғулу солади, охирги насибамизни ҳам қоқиб олади.* Ш. Ғуломов, Ёркин уфқлар; 2) бировнинг юрагига ташвиш солмоқ; ғам-ташвишга қўймоқ. [*Умиднинг*] *юрагига алланима ғулу солиб ўтди.* Ш. Ғуломов, Ёркин уфқлар.

ҒУЛҒУЛА [*ф-т*] Ғулу, ғалва; ташвиш. *Вали ўз уйи томон йўл олди. Қадам сайин юрак ғулғуласи кучаярди.* Ҳ. Назир, Онаизор. *Қўнғлимда аллақандай ғулғула пайдо бўлди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Юрагига ғулғула тушиб қолган Майна негадир бир ютиниб олди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. ‖ — *Шундай ғулғула, саросима замонда ҳамма муттасил ўз оила ташвиши билан банд бўлганда ярим тилла сўрамоқ абасдур,— деди маддоҳ йиғилган халойиққа.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҒУЛҒУЛАЛИ Ташвишли, нотинч, безовта. *Нафсанинг қалби ғулғулали, ақли паришон бўлиб юрган кунлардан бири кечаси баракда бирга ётадиган дугонаси Садбар биқинига туртибди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ҒУЛҒУЛАСИЗ Ташвишсиз, тинч. *Улар* [*лўлилар*] *осмони кенг, холи, ғулғуласиз сокин ҳаётни хуш кўрардилар.* Н. Сафаров, Қатта карвон йўлда.

ҒУМАЙ Қиёқ баргли, илдизидан тез кўпаядиган кўп йиллик ёввойи ўт. *Кўкорол пахтазори ғумай, қиёқ, печак каби ўтлардан тозаланиб бўлаёзди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҒУМБАҚ Баъзи ҳашаротларнинг қуртдан тўла шаклланган формасига (масалан, капалакка ёки пашшага) айланиш даври ва ҳашаротнинг шу даврдаги ҳолати. *Пашша ва унинг ғумбакларига жуда тез таъсир этадиган кимёвий моддалар.. ишлаб чиқарилади.* В. С. Тожиева, Қанотли қонхўрлар.

ҒУНАЖИН [*мўғ*] Икки ёшдан ошган урғочи бузоқ. *Мулла Обиднинг тана боқиб ғунажин қилиш, ғунажинни қочириб сигирга айлантириш усули колхозга икки ёқлама фойда етказади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҒУНДА *с. т.* Пакана ва семиз (одам ҳақида). *Пакана, ғунда, вужуди ажалдан дарак бериб турган жаллод келиб унинг елкасидан қаттиқ тортганда,.. Аҳмад полвон, оёқлари чалишиб, чалқанча йиқилди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

ҒУНЧА [*ф-т*] 1 Ҳали очилмаган, гулбарглари ҳали ёзилмаган гул. *Кечқурун* [*булбул*] *гул ғунчасини кўради-ю, ишқида ошиғу шайдо бўлиб сайрай беради.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қирлардан эсаётган майин шабада ана шу гулларнинг ғунчаларини ёзмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ғунча очилгунча ўтган фурсатни Қапалак умрига қиёс этгулик.* Ғ. Ғулом. **Ғунча лаб** эндигина очилаётган ғунчага ўхшаган лаб. *Қалбимга оташ солган, Ғунча лаб ширин сўзинг.* М. Жабборов.

2 *кўчма* Бирор ҳодисанинг эндигина бошланаётган пайти, бошланиши. *Шубҳа ичида қизарган муҳаббат ғунчаси висол хабари билан очилаёзгандек.. эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҒУНЧАЛАМОҚ Ғунча пайдо қилмоқ, ғунча чиқармоқ. *Ажойиб боғ. Тартиб билан ўтқазилган мева дарахтлари гулларга бурканган. Токлар барг ёзган, гуллар ғунчалаб ётибди.* Р. Сайфиева, Ишчилар хизматида.

ҒУНЧАЧИ *тар.* Подшо ёки хонга гўзал қизларни танлаб, ҳарамга келтириб берувчи аёл. *Сўз.. баъзи ғунчачилар билан бегимларнинг орасида бўлган можаролар .. устида борар эди.* Ойбек, Навоий.

ҒУППА *диал.* Қубба.

ҒУППАК Шох-шаббаси зич, ғуж бўлиб ёки тўп бўлиб ўсадиган; ғуж. *Ғуппак садалар.* ▪ *Тоғ кўксидаги ғуппак арчалар эса қорайиб, ўзини сипоҳ тутаётгандай, тоғлар, тепалар бағридаги киши ҳали очмаган сирни сақлаб тургандай.* Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли.

ҒУППАК-ҒУППАК ғуппак *с. такр. Ғуппак-ғуппак бўлиб ўсган арчалар.*

ҒУРБАТ [*а*] 1 Ғам-ғусса, хафалик, кулфат. *Ғурбат чекмоқ.* ▪ *Ҳаётга менсимай илжайиш Қишини етаклаб ғурбатга, бир йўлсиз гангратиб қўймасми?* Ғ. Ғулом. *Аллақайси бир донишманд: «Ғурбат қанчалик кучли бўлмасин вақт уни енгади, вақти келганда ҳар қанақа ғам-ғусса ҳам эсидан чиқади кишининг»,— деган экан.* О. Ёқубов, Тилла узук.

2 Ватандан узоқда яшаш, мусофир-

www.ziyouz.com kutubxonasi

лик, ғариблик. *Ғурбатда ғариб шодмон бўлмас эмиш. Эл анга шафиқу меҳрибон бўлмас эмиш.* Навоий. *Муфти ўз «муридлари» орқали уларнинг ғурбатда кечириб юрган ғамгин турмушларини кузатар ва ўз домига илинтириш фикрида эди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

3 *с. т. кўчма* Ҳар нарсадан доим ишкал чиқариб юрадиган, бирор ишни уддалай олмайдиган, лапашанг. *Унинг турган-битгани ғурбат-ку.* ▪ *— Э, омон бўл! — деди Қаршибой ота, ошнасининг гўллиги наша қилиб. Ўзинг эски ғурбатсан-да.* Ҳ. Назир, Сув гадоси.

ҒУРБАТСАРО *поэт. айн.* **ғурбатхона.** ▪ *Мен чиндан жаҳонгашта, дарбадар, ғарибу бенаводай шу ғурбатсарода ивирсиб юрибман,— деди Ҳайдархўжа Мирзага.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ҒУРБАТХОНА [*а+ф-т*] Ғам-ғусса кўп бўладиган жой. *Нима қилиб бу ғурбатхонага келиб қолдиларинг?* Н. Сафаров, Уйғониш. [*Ғофир:*] *Бу ғурбатхонада нотавон йиғлаганларнинг, афсус-надомат чекканларнинг доду фарёдини ким тинглайди, ким? Гапиринг, шариат пешволари!!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ҒУРИЛЛАМОҚ I Овоз чиқариб сайрамоқ (ғуррак, мусича, каптар каби қушлар ҳақида). *Юқорида қалин барглар орасига яшириниб ўйнашаётган ғурраклар жим бўлиб қолди. Бир оздан сўнг улардан биттаси «ғу-у», «ғу-у» деб ғуриллади.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. *Гулзорда ранг-баранг капалаклар, игначилар қанот қоқар, асаларилар ғўнғиллар, аллақаерда ғуррак ғуриллар эди.* А. Қаҳҳор, Картина.

ҒУРИЛЛАМОҚ II *с. т.* Шиддат билан эсмоқ, эсиб кирмоқ (совуқ шамол ҳақида). *Эшикни ёпинг, шамол ғуриллаяпти.*

ҒУРИЛЛАШМОҚ ғурилламоқ *фл. бирг. н.*

ҒУРМУШЛАМОҚ Безовта бўлмоқ, тоқатсиз бўлмоқ, тоқатсизланмоқ. *Назиржоннинг ҳам юраги ғурмушлай бошлади.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота. *Совуқ тушганидан юраклари ғурмушлаб кетган кишилар аллақачон далага кела бошлашган эдилар.* Я. Саъдуллаева, Она тупроқ.

ҒУРМУШЛАНМОҚ ғурмушламоқ *фл. ўзл. н.*— *Юрагим ғурмушланиб, эшик тирқишидан қарадим-у, кайфим учиб кетди: ҳовлига умр бўйи супурги тегмагандай,— деди Сакен.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ҒУРРА [*а*] Пешана ёки бошда ҳосил бўлган қаттиқ шиш. *Пешанамни ҳам ғурра қилди-я, эртагача ғурра ёзилиб кетса гўрга эди, шу турқу тароват билан одамларга қандай кўринаман.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Комиссар оғзидан кўпик келиб .. ётарди. Пешанаси ғурра, бироқ қошларининг усти қип-қизил қон эди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Кутлуқхўжа .. ёшлигида ўз маҳалласидаги болаларга бош бўлиб, уларни қўшни маҳалла болаларига қарши «уруш»га олиб борар, ҳар вақт бурни қонаб, пешанаси ғурра бўлиб қайтарди.* М. Осим, Ўтрор. | Дўнгча, ғўдир, ғудда. *Ғалла тош ғурраларида янчилиб ун бўлади-да, мана шу ариқчалардан сурилиб хампага тушади.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда.

ҒУРРАҚ Каптарсимонлар оиласига мансуб мусичага ўхшаш қуш. *Ғуррак боласи. Ғуррак ғуриллаяпти.* ▪ [*Жўра*] *ердан тош олиб ғурракка отган эди, тош бақатерак шохига тегиб, ғуррак учиб кетди.* Н. Назаров, Замон.

ҒУРУБ [*а*] *эск. кт.* Қуёшнинг ботиш пайти, кун ботиши. *Учлари ғуруб алангаси билан олтинланган сарвзорлар орасида шоир ва паҳлавон .. жим боришар эди.* Ойбек, Навоий.

ҒУРУР [*а*] 1 Инсоннинг ўз қадр-қимматини билиш, уни ҳурмат қилиш ҳисси; иззат-нафс. *Йигитлик ғурури. Қизлик ғурури.* ▪ *Унинг инсоний ғурури, табиатининг нозиклиги .. ёрдам сўрамоққа йўл қўймаган.* Ойбек, Навоий. *Илк севгимни дилга беркитдим, Ғурур шунга ҳукм айлади.* Э. Охунова. | Кўтаринки туйғу, завқ, шавқ. *Бу ўйлар Эргашевнинг зеҳнида мардлик ғурурини уйғотди.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши. *Чидолмай душманим, фарёд уриб кўксини минг доғлар, Суринг меҳнат ғурурин чарчамасдан дўстлар, ўртоқлар.* А. Пўлат.

2 Инсоннинг бирор нарсадан мамнун бўлиб фахрланиш ҳисси; фахр, ифтихор. *Бугун қурултойнинг минбарида Ғурур билан сўзлар пахтакор.* Уйғун. *Ғофур ака катта юраги ғурурга тўла чин инсон ва оташнафас шоир эди.* Ҳ. Ғулом, Партия солдати.

3 Фахрланишга асос бўладиган нарса, кимса ва ш. к.лар. *Пахта — ўзбек халқининг миллий ифтихори ва ғурури.* ▪ *Муротали севинч ва ғурури бўлган ўрикнинг таниш ва қадрли новдаларига шодиёна боқиб, ўрнидан турди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ҳур Ватанда халқимнинг Ғурурисан, Фарғонам. Озод Совет Шарқининг Кўз нурисан, Фарғонам.* Ё. Мирза.

4 Ўзини бошқалардан юқори қўйиш, кибр, ҳаво. *Олифта бойваччa кибр ва аҳмоқона ғурури ила креслода талтайганича қолди.* Ойбек, Нур қидириб. *Гапингнинг тузи қурсин, қизим! Ғурур ғурбатга солар, деган нақлнинг мағзини чақсанг-чи.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда.

ҒУРУРЛАНИШМОҚ ғурурланмоқ *фл. бирг. н. Эркаклар Ойимхон бойнинг таъзирини берганига қойил бўлиб тарқалишди, хотинлар эса ундан ғурурланишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҒУРУРЛАНМОҚ 1 Бирор нарсадан мамнун бўлиб фахрланмоқ, ифтихор қилмоқ. *Ўзининг шундай киши билан дўстона муносабатда бўла олганига ғурурланди.* М. Файзий, Уч қиз. *Элмурод болаларнинг деворий газетани дам-бадам ёпирилиб ўқишаётганини кўриб, куни бўйи ғурурланиб юрди.* П. Турсун, Ўқитувчи.— *Чинакам бургутнинг жанги,— деди ғурурланиб Нўғойбоев, унинг кўзидан ёш чиқиб кетди.* Н. Сафаров, Соҳиб чангал.

2 Ўзига ортиқча бино қўймоқ, гердаймоқ, кеккаймоқ. *Ғурурланган шаҳзода Журжон ҳокими устига юриш қилиб, қулайгина енгади.* Ойбек, Навоий.

ҒУРУРЛАНТИРМОҚ ғурурланмоқ *фл. орт. н. Мақтов уни ғурурлантириб юборди.*

ҒУРУРЛИ 1 Ғурурланиш ҳисси кучли, ғурури баланд. *Ғурурли йигит.* ▪ *Мана мартен цехининг кўркам қадди ўз қурувчиларидай ғурурли.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

2 Кеккайган, димоғдор, кибрли, мағрур; такаббур. *Аҳмад маҳдум аслда кибрли ва ғурурли одам.* Айний, Эсдаликлар.

ҒУРУРЛИК 1 Ўз қадру қимматини билиш, фахр. *Ёш аравакашда ўзига келишган ғурурлик ва одамийлик сезилар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Ўзига ортиқча бино қўйиш, гердайиш, кеккайиш; мағрурлик. *Отам.. ғурурлик орқасида кўпчиликни менсимай, колхоз ишига анчагина халақит берди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ҒУРУРОНА [*а+ф-т*] *рвш* Ғурур билан, мағрурона. *Ғурурона юрмоқ.* ‖ *Ғурурона гап.* ▪ *— Нима қилсин, муаллимни соғиниб қолишган-да,— деб ғурурона жилмайиб қўйди.* Ғ. Расул, Тўнғич ўғил.

ҒУРҒУРАҚ *с. т.* Ғуриллаган шамол; елвизак.— *Деразаларга ойна солинмаган, борлари синиб тамом бўлди,— жаврай кетди кондуктор хотин ўрнидан туриб,— сизлар ҳозир тушиб кетасизлар, мен кечгача мана шу ғурғуракда дийдираб кун ўтказаман.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ҒУРҒУРАМОҚ *фолк.* Ўкиргансимон овоз чиқармоқ, ўкирмоқ (туя ҳақида). [*Гиркўк*] *туя бўлиб ғурғурайди, Айиқ бўлиб чирқирайди.* «Хушкелди».

ҒУСЛ [*а*] Устидан сув қуйиб ювиниш, чўмилиш. *Мен подшоҳ ғусл қилиб олсин учун хонани занжирлаб қўйдим.* М. Диёрий, Улуғбек қаерда ўлдирилди.

ҒУСЛХОНА [*а+ф-т*] Устидан сув қуйиб ювинадиган, чўмиладиган хона. *Иситилган сув сатилларга кўтарилиб, ғуслхонадаги сув идишларга бўшатилаверди.* Айний, Қуллар.

ҒУССА [*а*] Ғам, қайғу; ҳасрат, алам. *Сой шалоласи ҳаётнинг ўзидек жўшқин, кучли. У Ойсулувнинг ғуссасини ютиб, бир текис шўх-шўх шарилларди.* С. Анорбоев, Оқсой.— *Турмушнинг бунақа икир-чикирларини ўйлаш билан одамни ғусса босиб кетади,— деди Маннон Нодирга.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҒУССАЛИ Ғам-ғуссага ботган; юрагида ҳасрати бор. *Ғуссали жонни Ниҳон мақдама қил пояндоз Арзи ҳолингни бугун сўргали султон келадур.* Ҳамза. *Одобли, маданиятли ҳар бир киши ўзининг хушмуомаласи билан ғуссали кишининг дилини чоғ қила олади.* Н. Валиева, Тиғ яраси битар-у...

ҒУССАСИЗ Ғам-ғуссаси йўқ, ғамсиз, ташвишсиз. *Ғуссасиз юрак.*

ҒУСУЛ *айн.* **ғусл.**

ҒУСҒУСЛАМОҚ Қопишга, уришишга ундамоқ, гижгижламоқ, олкишламоқ. *Итларни ғусғуслаб уриштирмоқ.*

ҒУЧ *айн.* **ғуж.** *Узоқдан кичик-кичик, ғуч, дарёга яқин кўринган бу капалар катта-катта бостирма бўлиб, бир-биридан хийла узоқ ва дарёдан анча берида экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҒУЧ-ҒУЧ ғуч *с. такр. Кўм-кўк барглар орасида тизилиб, ғуч-ғуч бўлиб офтобда садафдек ярқираб турган тутни кўриб жувоннинг ҳам оғзи сув очди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҒЎДАЙМОҚ *с. т.* **1** Эгилмай, тик бўлиб турмоқ, қаққаймоқ. *Шудгор ўртасида битта симёғоч ғўдайиб турибди.*

2 *кўчма* Гаплашмай, иш ёки суҳбатга аралашмай турмоқ; серраймоқ. *Аъзам [Нафисанинг] саломига ҳам алик олмасдан, «гапинг бўлса гапиравер, иккала қулоғим сенда», дегандек ғўдайиб турди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

3 *кўчма* Ўзини бошқалардан катта олмоқ, кибрли кеккаймоқ. *Ҳоди болалигида ҳам сал ғўдайганроқ эди. Шунинг учун ўртоқларимиз уни Ҳодивой отига мослаб «Ходавой» деб аташарди.* С. Аҳмад, Ҳодивой. *Ҳафиза эркак кишининг аввал қўл узатиши ножўя эканини билса ҳам ва келиб-келиб шу одамдан маданият талаб этаманми, ахир у ходадек ғўдайиб ўсган-ку,— деди-да, қўл узатди.* Мирмуҳсин, Умид.

ҒЎДАЙТИРМОҚ **ғўдаймоқ** *фл. орт. н.*

ҒЎДИЛЛАМОҚ *айн.* **ғудулламоқ.** *Шундан сўнг, ғўдиллаб сўкинган маҳрам белидаги узун тумшуқли тўппончасини тўғрилаб қўйди-да, тўда ичидан ўнг қанотга чиқиб кетди.* Мирмуҳсин, Чўри.

ҒЎДИР *айн.* **ғудур.** [*Усмон аканинг*] *кулча юз, сарғиш қошлари сийрак, япалоқ бурнига ғўдир юзига ёпишиб кетган.* Ў. Умарбеков, Севгим, севгилим. *Унинг [чинорнинг] ўн тўққиз қулочлик ғўдир танаси ўзининг минглаб қатламлари билан гўё ҳаётнинг мангулигини тасдиқлаб туради.* А. Мухтор, Чинор.

ҒЎДРАНМОҚ *айн.* **ғудранмоқ.** *Жуманқул ота бошқа сўз аймади. Ғўдрана-ғўдрана оғилхонага тушиб, оқ эшагини етаклаб чиқди.* Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

ҒЎЗА [*ф-т*] **1** Чигитдан униб чиқиб пахта ҳосили берадиган, гулхайрилар оиласига мансуб, бир йиллик маданий ўсимлик, пахта ўсимлиги. *Ғўза чопиғи. Ғўзага сув тарамоқ. Ғўзани парвариш қилмоқ.* ▬ *Бир дона чигитдан ўттиз-қирқ кўсакли ғўза униб чиқади.* Туйғун, Бригадир. *Бўйи ердан тўрт бармоқ кўтарилган ғўза ораларига ёйилган хотин-қизлар гулга қўнган асаларидек ғайрат билан ишламоқда.* Айний, Қуллар.

2 *эск. айн.* **кўсак.** *Онам сандалда ўтириб ғўза чувир, мен китоб ўқир эдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Сандалнинг бир чеккасида ғўза чувиб ўлтирувчи бир кекса кўр киши қўлидаги ғўзапўчоқ ва суғурган пахтаси билан бошини баланд кўтариб, ҳовлидаги сўзга қулоқ солиб туради.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 *с. т.* Шу ўсимлик ҳосили, пахта. *Бу йилги терган ғўза Бултургилардан тоза. Планлар юзга етса, Дунё тўла овоза.* «Қўшиқлар».

◆ **Кампирнинг дарди ғўзада** ҳар ким ўз ташвиши, ўз истаги, мақсади ҳақида ўйлайди ёки қайғуради, деган маънода ишлатиладиган матал. *Кампирнинг дарди ғўзада, деганларидай бой амаким ҳам амирнинг келишини истайдилар.* Айний, Дохунда.

ҒЎЗАПОЯ [*ф-т*] Ҳосили териб олинган ғўза ўсимлигининг пояси. *Ғўзапоя юладиган машина. Далаларни ғўзапоядан тозалаш.*

ҒЎЗАПЎЧОҚ Пахтаси суғуриб олинган бўш кўсак, қовочоқ. *Ғози ғўзапўчоқ уюмидан ошиб тушиб, Умаралининг олдига келди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

◆ **Ғўзапўчоқ рўмол** ғўза пўчоғи шаклида қаварик нақш солиб тўқилган ипак рўмол. *У [Эргаш] арикда наридан-бери қўлларини ювди-да, .. токчага тахлаб қўйган ғўзапўчоқ рўмолини олиб чиқди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҒЎЗАФУРУШ [*ф-т*] *тар.* Пахтани олиб сотувчи савдогар, пахтафуруш. *Туроббойнинг отаси Зиямат ака ғўзафуруш эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҒЎЗАЧАНОҚ Кўсакни ташкил этувчи палла ёки чаноқларнинг ҳар бири. **Ғўзачаноқ қилмоқ** бирор нарсани ғўза чаноғига ўхшатиб кесмоқ, бўлмоқ. *Дастурхонда эндигина ғўзачаноқ қилиб сўйиб қўйилган анор доналари ҳақиқдай ялтирайди.* Й. Шамшаров, Довруғ.

ҒЎЛ [*ф-т*] *тар. ҳарб.* Қўшиннинг марказий, асосий қисми. *Ҳусайн Бойқаро.. қўшиннинг қалбида — ғўлда, саркардалар, баҳодир йигитлар билан қуршалган ҳолда борар эди.* Ойбек, Навоий.

ҒЎЛА [*ф-т*] **1** Ходадан кесиб олинган бўлак.— *Иккита сада ҳам сотиб олиб, чарх бўладиган.. ғўла кесиб тайёрлаб қўйдим...— деди* [*отам*]. Айний, Эсдаликлар. *Абдуваҳоб, гулзор орқасидаги хонадан бир неча арраланган ғўлаларни кўтариб чиқди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Умуман ғўлага ўхшаш, калта, йўғон нарса. *Унинг даллол қариндоши саватдай салласини олиб қўйиб,.. қўнжи бир қарич, қурушқоқ маҳсили, қўпол ғўла оёқларини узатди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Юқоридан магнит подъёмниклари чўян ғўлаларини олиб келиб, печга ташлади.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. **Ғўладан келган** йўғон, ғўлабур. *Бир нафас ўтмай, кабинетга ғўладан келган, мўйловдор, қувноқ бир одам кириб келди.* Мирмуҳсин, Занглаган қилич.

◆ **Кўз ғўласи** *с. т.* кўз соққаси. *Ғўласи чиқай-чиқай деб турган катта кўзлари кимга, нимага тикилаётганининг тайини йўқ.* А. Муҳиддин, Қадах.

ҒЎЛАБУР I [*ф-т*] Тўладан келган, чорпаҳил, бақувват (одам ҳақида). *Иккинчиси ёшроқ, ғўлабур, миқтидан келган, серҳаракат, кўзлари ўткир одам.* М. Осим, Искандар ва Спитамен. *Хона ўртасида бўйни калта ва йўғон, қошлари туташ ва қоп-қора ғўлабур бир йигит девдек қотиб турарди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ҒЎЛАБУР II [*ф-т*]: **ғўлабур арра** икки томонидан икки киши тортиб ишлатадиган йирик тишли катта арра.

ҒЎЛАЙМОҚ *айн.* **олаймоқ** *Бозорбойнинг ранги бир оз ўчиб, кўзлари ғўлайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҒЎЛАҚ [*ф-т*] **1** Найчадан пуфлаб отиш учун лойдан ясалган кичкина соққа. *Қолган икки йигитни ҳам Султоннинг нусхаси деса бўлади. Фақат биттасининг бир кўзида ғўлакдек оқи бор.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 Учига темир соққа бойланган таёқ, чўқмор. [*Босмачилар*] *милтиқлардан бошқа, қадимги камон, ғўлак билан қуролланган.. эди.* Айний, Дохунда.

◆ **Кўз ғўлаги** *с. т.* кўз соққаси. *Кўса маддоҳ худди пайғамбарларга ўхшаган кўзининг ғўлагини оқартириб кўкка қараб қўл очди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҒЎЛДИЛЛАМОҚ *с. т.* Ғўлдирамоқ.

ҒЎЛДИРАМОҚ *айн.* **ғулдирамоқ.**— *Ўтган гапга салавот, ука,— деди полвон, худди хумга тушган аридай ғўлдираб.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. [*Қулмуҳаммад*] *баъзида ғўлдираб босинқирар, ийғониб кетиб тангрига ёлвориб, нажот тиларди.* Мирмуҳсин, Чўри.

ҒЎЛДИРЛАМОҚ *айн.* **ғудулламоқ.**

ҒЎЛДИР-ҒЎЛДИР: ғўлдир-ғўлдир қилмоқ *айн.* **ғўлдирамоқ.**

ҒЎНГ *тақл. с.* Қўнғиз, қовоғари каби ҳашаротлар товуши ҳақида. *Катта қора қўнғиз ғўнг этиб учиб кетди.*

ҒЎНГ-ҒЎНГ ғўнг *с. такр.*

ҒЎНОН Икки яшар эчки ёки қўчқор. *Ғўнонга эгар урмоқ. Ғўнонни суғормоқ.* ‖ *Кўкраги кенг яйловлар, гўзал жойлар, Чопқиллашиб ўйнайди ғўнон тойлар.* Ҳабибий. *Кудаларнинг зиёфати учун керак бўлган ҳамма*

www.ziyouz.com kutubxonasi

нарсаларни ҳам ҳозирлатган, улар келиб тушди дегунча, бўғизлатиш учун деб бир ғўнон қўйни оғилнинг устунига қантариб қўйган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒЎНҒИЛЛАМОҚ 1 «Ғўнг-ғўнг» товуш чиқармоқ (қўнғиз, қовоғарилар ҳақида). *Қовоғари секин ғўнғиллаб учиб ўтди.* П. Қодиров, Эрк. *Коронғилик ичидан кеча қўнғизи ғўнғиллаб учиб, ўзини чироққа урди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Тушуниб бўлмайдиган тарзда сўзламоқ, пўнғиллламоқ, дўнғилламоқ; ғўлдирамоқ. *Палмон худди ўлаётган кучукка ачиниб гапиргандай, ўзича ғўнғиллар эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Аҳмад Ҳусайнни мудроқ босганда, тақводор ота ғўнғиллаб қуръон ўқишга киришди.* Ойбек, Нур қидириб.

ҒЎНҒИЛЛАШМОҚ ғўнғилламоқ *фл. бирг. н.*

ҒЎНҒИРЛАМОҚ *айн.* ғўнғилламоқ.

ҒЎНҒИРЛАШМОҚ ғўнғирламоқ *фл. бирг. н. Элмурод хатни конвертга солиб устига Ғани Мардоновнинг адресини ёзгач, ўрнидан энди турай деганда, залда иккитаси ғўнғирлашиб эшик олдига келишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҒЎНҒИР-ҒЎНҒИР *тақл. с.* Эшитилар-эшитилмас қилиб ёки биров тушунмайдиган қилиб сўзлашиш ҳақида. *Деразаларни қиров бойлаганидан қоронғи бўлиб қолган хонада тўртта чол ғўнғир-ғўнғир гаплашмоқда эдилар.* С. Аҳмад, Уфқ. *Холдорнинг ғўнғир-ғўнғир ёлвориши эшитилар эди.* А. Мухтор, Туғилиш. ‖ *Кумушнинг уйидан кети узилмай келиб турган хотинларнинг ғўнғир-ғўнғири ҳам унинг [Отабекнинг] уйқусига ҳалал берар.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒЎР [*ф-т*] 1 Пишиб етилмаган, хом (ҳўл мева, қовун-тарвуз ва ш. к.лар ҳақида). *Ғўр узум. Ғўр олма.* ▪ — *Йўқ,* [*қовун*] *ғўрроқ чиқди, ўзингизникини сўйинг,— деди Комила, чиндан ранжиб.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 *кўчма* Қиёмига етказилмаган, пишиқ ишланмаган, хом. *Ғўр асар. Ғўр шеър.*

3 *кўчма* Ҳаёт тажрибаси кам, турмуш қийинчиликларини кўрмаган, бўз. *Ғўр бола.— Ҳеч нарсадан бехабар, ғўр ўғиллари бўлса: «Шўрвадан иссиқ-иссиқ ичинг, зора босилса», деб қистай бошлашди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Мутахассисларимизнинг ҳам аксарияти кам тажриба, ўқишни яқинда битирган ғўр ёшлар эди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ҒЎРА [*ф-т*] 1 Ўрикнинг пишиб етилмаган меваси, довучча. *Баҳор эди. Ўриклар гулини тўккан, ғўралар қинидан чиқиб, ғоз оғиз маза топадиган бўлиб қолган.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. *Тошхўжа қаёққа кетаётганини ҳам унутди шекилли, шўхлиги тутиб, шохлари деворлан ошиб ётган ўрикдан бир ҳовуч ғўра сидириб, оғзига солди.* А. Мухтор, Чинор. *Сувонжон оғзидаги ғўрани у лунжидан бу лунжига ўтказаркан, ҳайрон қолди. Ёнғоқда ўрик битмайди-ку?* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Умуман пишиб етилмаган мева, ғўр мева. *Олча ғўраси. Сабр қилсанг, ғўрадан ҳалво битар.* Мақол. ▪ *Ток гуллаб бўлганидан кейин гуллар ғўрага айланганда ўтказиладиган иккинчи хомтокни эса ғўра хомток дейилади.* М. Собиров, Хомток.

3 *кўчма* Ҳаёт тажрибаси кам, турмуш қийинчиликларини кўрмаган, бўз, ғўр. *Қутулиш тадбирини излаб турганда, ғўра қиз янги таъна, янги ўпка билан йигит юрагини тирнарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Нурмат ҳали пишмаган — ғўра, Етгани йўқ ҳали тобига, Пайти келиб, кураш, қўзғолон — Уни тортар ўз гирдобига!* Д. Файзий.

ҒЎРАЛАМОҚ Ғўра ҳосил қилмоқ, мева тугмоқ. *Боғдаги токлар зангидан баргигача шовил-шовил шўралаптти, ўриклар-чи, шохи тўла ғўралаптти. Камбағалнинг куни туғипти.* Ё. Шукуров, Уч савол.

ҒЎРАЛИҚ ғўра *с. белги оти. Мен уни [ўрикни] пишганича қўймай, ғўралигидаёқ тамомлайман.* Ш. Сулаймон, Ота, ўғли.

ҒЎРАША Яхши ишлов берилмаган, майин ҳолга келмаган, дағал (тупроқ, лой ҳақида). *Ғўраша лой.* ▪ — *Чигитни қуёшда қизитиб эксак, тупроқ ғўраша бўлмаса бас,— деди сўзини маъқуллатиб Хадичахон.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. *Ерларимиз кечагина ғўмай, тикан, янтоқ босиб ётган қақир, ғўраша ерлар эди.* М. Исмоилий, Икки қиз ҳикояси.

ҒЎРИЛЛАМОҚ *айн.* **дўрилламоқ.** *Норматовнинг қисташи билан Али тириш дуторни олиб реза куйларга тушди ва ўзининг ғўриллаган ёқимсиз товуши билан пойма-пой яллаларни бир қатордан айтиб чиқди.* Ғайратий, Менинг ёшлигим.

ҒЎРЛИҚ ғўр *с. белги оти. Меванинг ғўрлиги.* ▪ *Шу билан Саидийнинг ғўрлиги натижасида туғилган хавф босилди.* А. Қаҳҳор, Сароб.— *Кечиринг, мендан кўп ғўрлик ўтди,— деди Нафиса.* Ш. Ғуломов, Ёркин уфқлар.

ҒЎР-ШЎР Пишмаган, хом, ғўр мевалар. *Ғўр-шўрни кўп ема.* ‖ *Ғўр-шўр меваларни шамол тўкиб юборди.*

ҒЎРҚИЛЛАМОҚ «Ғўрқ-ғўрқ» этган товуш чиқармоқ; ғилқилламоқ, қулқулламоқ.

ҒЎРҚ-ҒЎРҚ *тақл. с.* Ёпиқ идишдаги сувнинг чайқалишидан чиққан товуш ҳақида.

ҒЎТИЛЛАМОҚ «Ғўт-ғўт» товуш чиқармоқ.

ҒЎТИЛЛАТМОҚ ғўтилламоқ *фл. орт. н.— Маданият уйи асбоблар сотиб олгани пул берди. Ҳозироқ, барабан, зил, карнай сотиб олдик. Болалар ғўтиллатиб юришибди,— деди Собиржон.* Ш. Саъдулла, Икки билакузук.

ҒЎТ-ҒЎТ *айн.* ғат-ғат.

ҒЎҚИЛЛАМОҚ «Ғўқ-ғўқ» этган товуш чиқармоқ (чўчқа, тўнғизлар ҳақида). *Ғўқиллаб тумшуғи билан ариқ ёқаларини бузиб юрган чўчқа [Боқоевнинг] кўз олдига келди.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

ҒЎҚИЛЛАТМОҚ ғўқилламоқ *фл. орт. н.*

ҒЎҚ-ҒЎҚ Чўчқа, тўнғизлар товуши ҳақида.

Ҳ

Ҳ Ўзбек алфавитининг ўттиз бешинчи ҳарфи; қ. **ҳа** I, **ҳе** I.

ҲА I «Ҳ» ҳарфининг номи.

ҲА II *юкл.* 1 Жавобда бирор фикрни тасдиқлаш, розиликни ифодалаш учун ишлатилади.— *Мактабда ишлаганмисиз?— Ҳа. — Бугун келасизми?— Ҳа, албатта келаман.* ▪ — *Бу ҳовли сизникими, мулла ака?— деди* [*Йўлчи*]. *Абдушукур бошини қимирлатиб «ҳа» деди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Овозга қўямиз Хоҳласангиз «ҳа»га, хоҳламасангиз «қаршига» қўл кўтаринг. Ихтиёр сизда,— деди Ойимхон.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бирор фикрни таъкидлаш, унга диққат жалб этиш учун ишлатилади. *Кори дарҳол маъюс қиёфага кирди. Ўҳ-ўҳ-ўҳ! Ҳа, она-я! Онайи зор! Шўрлик она ҳозир қандай тушлар кўраётган экан!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ҳа, бечоранинг бошига мушкул иш тушиб турипти.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

3 Кутилмаганда бирор янги фикр ёдга тушганда, бирор кимса ёки нарсани эслашга уринишда, суҳбат темасини ўзгартиришда, кўпинча «айтгандай», «айтмоқчи» каби сўзлар олдидан ишлатилади. *Ҳа, яна бир янгиликни эшитинг. Ҳа, ўша кишининг исми нима эди?* ▪ *Колхоз мукофот берди. Ҳа, айтгандай, райондан ҳар қайсимизга бир кўйлакликдан атлас юборишди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҲА III *унд. с.* 1 Қимсанинг чақирувига жавоб учун қўлланади.— *Расулжон, ҳой Расулжон! — Ҳа нима дейсиз? Биров чақираяпти «ҳа» деб қўй.*

2 Сўроқ ва тахмин маъноларини таъкидлаш учун ишлатилади. *Ҳа, нима гап ўзи? Ҳа, яхши бўлиб қолдингизми? Ҳа, нима бўлди? Ҳа, иш битдими?* ▪ *Ҳайдар ота уни очиқ чеҳра билан қарши олишга ҳарчанд уринса ҳам, Асрорқул зийраклик қилиб: — Ҳа, зерикканга ўхшайсан-ку,— деди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

3 «Нима гап?», «қандай ҳодиса юз берди?», «ишлар қалай?» каби сўроқлар маъносини ифодалайди. *[Асрорқул] икки ҳафтадан кейин бўшашганича қайтиб келди. Ҳайдар ота «ҳа?» деса, «оқ пошшо тахтдан тушгани би-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

лан, оқ амин аминлигидан тушмаяпти» деди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

4 Бирор иш-ҳаракатни маъқуллаш, рағбатлантириш ёки қойил қолиш маъноларини таъкидлаш, бўрттириб кўрсатиш учун ишлатилади. *Ҳа, баракалла? Ҳа, балли. Ҳа, иш деган бундоқ бўлади! Ҳа, мана бу бошқа гап!* ▪ — *Ҳа, шундай жойларга бориб вақти чоғлик ҳам қилиб туриш керак. Бўлмаса зерикиб қоласиз! — деб насиҳат қилди тоға.* П. Турсун, Ўқитувчи.

5 Бирор иш-ҳаракатга ундаш, қисташ маъноларини англатади. *Ҳа, тез бўл. Ҳа, қараб турасанми?* ▪ *Одамлар Тожибойни тартибга чақириб чуғурлашди: — Ҳа, сал оғир бўл! Енгиллик қилма!* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 Таажжуб, норозилик, рад этиш каби маъноларни англатади. *Ҳа, нега бундай дейсиз? Ҳа, гуноҳимиз нима?* ▪ — *Ҳа, Бўтабой ака, бемаҳалда нима қилиб юрибсиз? Тинчликми? — Тинчлик,— деди Бўтабой.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

7 Бировга мурожаат қилганда «ҳой» ёки «ҳо» сўзлари ўрнида ишлатилади. *Карим, ҳа Карим, менга қара.*

◆ **Ҳа деб** тез-тез; қайта-қайта, тўхтамасдан. *Ҳа деб кулаверасизми?* ▪ *Давлатёр.. қизнинг сотилганини эшитиб юраги ҳа деб ачишаверибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ҳа деганда** кутилган, талаб этилган ёки исталган бир пайтда; тезгина, дарров. *Ҳа деганда келавермади.* ▪ *Чол от жиловини силтади. Отлар юриб кетди. Йигит ёнида сўз қотиб борди, лекин чол ҳа деганда гапиравермади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ҳа демай** орадан кўп вақт ўтмасдан, тез орада, бирпасда. *Ҳа демай келиб қолади. Ҳа демай ёз ўтиб кетди.* ▪ *Ҳа демай бир қучоқ тол ходачалари келтирдилар. Алим бува тўғри чизиқни аниқлашга киришди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲА-А *унд. с.* **1** Таажжубни англатади. *Ҳа-а, шунақа денг.* ▪ *Ҳа-а! — деб юборди Зиё ака ва бир оз ўйлагандан кейин сўради: — Буни сиз аниқ биласизми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Рози эмасликни, рад этишни билдиради. *Ҳа-а, ёқмай кетсин. Ҳа-а, сиз учун бошқалар ишлаши керак экан-да!*

ҲАБ [*а*] Ютиш учун мош каби юмалоқ ёки ёсмиқ каби ялпоқ қилиб тайёрланган дори; таблетка. *Ҳаб дори. Ҳаб ютмоқ.* ▪ *Бошқалар бунга эришиш учун аллақандай ҳабларга муҳтождир.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАБАДА *диал.* Ҳабата.

ҲАБАТА [*а*] Ўринсиз исроф этилган, бекор кетган; бехуда. *Ҳабата қилмоқ. Ҳабата бўлмоқ. Шу бир оғиз сўз билан унинг барча меҳнатлари ҳабата бўлди.*

ҲАБАШ *қ.* **ҳабашлар**. *Ҳабаш тили.* ‖ *Ҳабаш аёл.*

ҲАБАШБАШАРА Ҳабашга ўхшаган, тани қора, занжи. *Залда уни кутиб, барра қўзининг жунидек жингалак соч, қора кўз, қоп-қора ҳабашбашара Муса соатига қараб турар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАБАШЛАР Ҳабашистон (Эфиопия) ҳамда Шарқи-Шимолий Африкадаги бир неча маҳаллий халқ ва қабилаларнинг умумий номи.

ҲАББА *эск.* Ҳа, шундай; ҳа айтгандай, айтмоқчи. *Онанг кеч қайтади, бинобарин, таомни барвақтроқ қилсанг ҳам бўлади .. Ҳабба, таомни ўзинг билан Анвар акангга лойиқ қил.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲАБС [*а*] *айн.* **ҳибс**.

ҲАВАС [*а*] Бирор нарсага бўлган қизиқиш, интилиш, майл; хоҳиш, истак, орзу. *Ҳаваси келди. Ҳавас келтирмоқ (туғдирмоқ). Ҳавас қилмоқ.* ▪ *Катталар баъзан синфга сиғмай кетарди. Аммо одамлардаги ўқишга бўлган ҳавас, Элмуроддаги уларни ўзидан миннатдор қилишга бўлган иштиёқ эса, жойнинг торлигини ҳам билинтирмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Сидиқжон Москвада инженерликка ўқиб келган қизга ҳавас билан тикилиб, ўзининг зое кетган ёшлигига афсусланди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Улар кўкракларини кериб, оёқларини баравар ташлаб, баравар ашула айтиб ўтар, ҳамманинг ҳавасини келтирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАВАСКОР [*а+ф-т*] Бирор нарсага қизиқадиган, уни яхши кўрадиган ёки унга эришишни орзу қиладиган киши. *Музика ҳаваскори. Фото ҳаваскори. Ҳаваскор ёзувчи. Ҳаваскор шаҳматчи.* ▪ *Йўқ, овчиликда ҳаваскорман. Ўзим биологман. Биофакда доцент бўлиб ишлайман.* Ойдин, Икки кўзи шунда. *У [Ёрмат] янги, ҳаваскор, ўспирин аравакаш каби, гердайиб, елкасини қийшиқ қилиб ўтирди. Кейин «чу» деб отга қамчи ураркан, Йўлчига қичқирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Санъатнинг бирор тармоғини (ашула, соз, рақс ва ш. к.) ўрганишга қизиқиб киришган ва тўгарак ишига актив қатнашадиган киши. *Завод клубида ҳаваскорлар концерти бошланди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ўтган кун факультетда бадиий ҳаваскорлар кечаси бўлган, кечада Очил Замира билан бирга ўтирган эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Набигул келди. Унинг кетидан уч йигит кирди. Набигулнинг айтишича, булар маҳалладаги ҳаваскор созандалар эди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ҲАВАСКОРЛИК **ҳаваскор** *с. белги оти. Бадиий ҳаваскорлик. Ҳаваскорликдан артистликкача йўл ўтмоқ. Ҳаваскорлик тўгараклари.* ▪ *Комсомол ташкилотлари пионерлар ўртасида ҳаваскорлик ва ташаббускорликни кучайтиришлари керак.* «ВЛКСМ Устави».

ҲАВАСЛАНМОҚ Бирор нарсага эришувни орзу қилмоқ, ҳавас қилмоқ, қизиқмоқ.— *Тўйбеканинг мақтаганича борми ўзи? — Бор,— деди қутидор ва ҳавасланди: — Худо кишига ўғил берса, шундайини берсин-да!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У болани кўрганда, ўзининг боласизлигини эслар, ҳар бир болага суқланиб, ҳавасланиб қарар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАВАСЛАНТИРМОҚ **ҳавасланмоқ** *фл. орт. н.*

ҲАВАСЛИ Бирор нарсага қизиқадиган, уни яхши кўрадиган ёки унга эришишни орзу қиладиган; орзуманд, ҳавасманд. *Мен бу суҳбатдан Пиракнинг ақли расо ва ҳар нарсани ўрганишга ҳавасли бўлганини пайқадим.* Айний, Эсдаликлар. *Саидий ашула айтишга ҳавасли: ўзи ёлғиз қолган вақтларида айтади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАВАСМАНД [*а+ф-т*] *айн.* **ҳавасли**. *Шу пайтда «Бешариқ» совхозидан Қўқонга, олти ойлик курсга ҳавасманд қизларни юбораётган эдик.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда. *У палов қилишга жуда ҳавасманд эди.* У. Икромов, Унутилмас хотиралар.

ҲАВЗ [*а*] *кт. айн.* **ҳовуз**. *Ғаҳи айвонда ҳайқирса айиқдек, Ғаҳи ҳавз ичра чайқалган қайиқдек.* Ҳабибий. **Ҳавзи Кавсар** ислом дини мифологиясида: жаннатдаги, сувлари тиниқ ва ширин деб таъриф қилинадиган Кавсар номли чашма. *Калима келтир, бетавфиқ! Бу беш кунлик дунёнинг лойқа сувини нима қиласан, жаннатдаги ҳавзи кавсарни ўйла, аблаҳ!* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲАВЗА [*а*] **1** *геогр.* Дарё ёки кўлга қуйиладиган, уни ташкил этадиган ирмоқлар мажмуи ҳамда шу дарё ёки кўл атрофидаги мазкур ирмоқлардан сув оладиган территория. *Аму дарё ҳавзаси. Иссиққўл ҳавзаси. Чирчиқ ҳавзаси.*

2 Сув йўлини тўсиш, тўғон қуриш йўли билан ҳосил қилинган катта сунъий кўл; сув омбори. *Қайроққум сув ҳавзаси.*

3 *геол.* Тошкўмир, руда каби ер ости бойликлари кўп бўлган кенг бир территория. *Тошкўмир ҳавзаси. Руда ҳавзалари.*

4 Атрофи баланд, ўртаси товоқ шаклидаги паст, кенг майдон. *Бу пастқамлик хийлагина катта ҳавза бўлиб, унинг теварак-атрофида паст-баланд уйлар, эгри-бугри деворлар, булар орасида сўппайиб турган якка-дукка дарахтлар кўринар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҲАВО I [*а*] **1** Ер шарини қамраган, асосан азот ва кислород каби газлар аралашмасидан иборат модда. *Тоза ҳаво. Шарни ҳаво билан тўлдирмоқ. Пуфак ҳавосини чиқариб юбормоқ. Ҳаводан нафас олмоқ.* ▪ [*Элмурод*] *уйининг ҳавосини янгилаш учун партлар орасидан .. эшик олдига борди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Совуқ шамолда ловуллаб турган қамишзор манзараси очилиши билан, Ботирали муздек ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олди-да, тўқайга кириб кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Ер устидаги ҳаво билан тўлган

www.ziyouz.com kutubxonasi

бўшлиқ; фазо. *Ҳавода асабий, кучли бир ғулғула янграйди. Ҳаяжондан баъзиларнинг кўзлари ёшланади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ғуломжон ҳавони чийиллатиб тушаётган қамчини мингбошининг қўлидан юлиб олиб, супага ирғитди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ўзининг дароз бўйига роса икки баравар келадиган гаврони эса дарвознинг лангар чўпидай ҳавода ўйнарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Ҳаво алоқаси** самолёт, вертолёт каби учадиган машиналар қатнови. **Ҳаво флоти** *қ.* **флот. Ҳаво жанги** осмонда самолётлар воситасида бўладиган жанг, уруш. **Ҳаво ҳужуми** душманга осмондан, самолёт воситасида қилинган ҳужум. *Тепаликка биринчи ҳаво ҳужуми бўлган куни ротанинг илгариги хат ташувчиси бомба парчасидан ҳалок бўлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Ҳарбий-ҳаво кучлари** осмонда жанг олиб боришга қаратилган ҳарбий кучлар.

3 Осмон, кўк. *Қушлар гур этиб ҳавога кўтарилди.* ▬ *Ёмғир эндигина тинган, кеча қоронғи эди. Ҳавода битта ҳам юлдуз кўринмайди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Эрталаб ҳавони туман босди, сал ўтмай, ёмғир ёға бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Совуқ бир оз юмшаб тушган, қуёш очиқ ҳавода ҳаракат этмоқда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Атмосферанинг аҳволи; об-ҳаво. *Очиқ ҳаво. Булутли ҳаво. Куз ҳавоси. Бугун ҳаво айниб турибди. Бир — кулиб боққан одамдан қўрқ, бир — ёришиб ёққан ҳаводан қўрқ.* Мақол. ▬ *Куз ҳавоси илиқ эди. Кечки гуллар очилиб турибди. Кўкда танҳо ой кезмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Ҳавонинг авзойи бузуқ** *қ.* **авзо.** *Ёмғир жуда қаттиқ қуядиганга ўхшайди-ку, ҳавонинг авзойи бузуқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ҳаво паст келди** совуқ кўп бўлди. | Бирор жойнинг об-ҳаво шароити; иқлими. *Бу ернинг ҳавоси менга жуда ёқади. Ҳосилинг кам бўлса, ҳаводан кўрма.* Мақол. ▬ *Февралнинг ўрталарида ҳаво юмшаб дала-тошни, тўқайларни босиб ётган қалин қор ёпиғи тешила бошлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

♦ **Очиқ ҳавода** *с. т.* очиқ майдонда, усти ёпилмаган жойда. *Очиқ ҳавода ўтирмоқ. Қишда машиналар очиқ ҳавода қолмасин.* ▬ *Сув бир дўконнинг остидан чиқиб, бу ҳовлида уч-тўрт қулоч чамаси очиқ ҳавода оқар ва кўприк — том остига кетар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ҳавога кетди** бўшга, беҳудага кетди, фойдасиз кетди. [*Ҳожи*] *ўзининг шунчалик гапларини ҳавога кетиб турганини .. сезди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ҳавога совурмоқ** беҳуда нарсаларга сарфламоқ, исроф қилиб юбормоқ.

ҲАВО II [*а*] Кибр, баланд димоғлик. *Ёшлик ҳавоси. Ҳавоси баланд.* **Ҳавоси ошди** димоғ пайдо этди, кибрланиб кетди.— *Ҳа, айтдим-ку, пихи қайрилган писмиқ бу,— деди Олахўжа мамнуният билан.— Мақтовдан Бозорбойнинг ҳавоси ошди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАВО III [*а*] Куй, оҳанг. *Машшоқлар чолғуларини қўлга олдилар. Энди гузарда шовқинли катта ўйин ҳавоси эмас, ширин, майин ҳужрабазм садоси оқа кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ур! — деган команда берилгач, ноғорачилар «рез» ҳавосида ноғора чала бошладилар, ясавуллар ҳам ўша ҳавода чўпларини шартиллатиб, Ёдгорнинг қип-яланғоч этига ура бошладилар.* Айний, Дохунда.

♦ **[Бировнинг] ҳавосини олмоқ** *с. т.* бировнинг заиф томонларини ўрганиб, уни ўз гапига кирадиган қилиб олмоқ. **Ишнинг ҳавосини олмоқ** ишлашнинг йўл, усулини билиб олмоқ, ишга уста бўлиб қолмоқ. *Кимнинг билагида кучи бўлса, ким ишнинг ҳавосини олса, кимнинг камбағаллик жонига теккан бўлса, . . бу ишдан бир нима чиқишига ишонса, ўша ударник бўлаверади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҲАВОДОР I [*а+ф-т*] Тоза ҳаволи, баҳаво. *Ҳаводор бино.* ▬ *Маждиддин.. янги боғчасида.. дарахтлари ёш, лекин ҳаводор ерда зиёфат берарди.* Ойбек, Навоий.

ҲАВОДОР II [*а+ф-т*] Ўйинчи, ашулачи, созанда ва ш. к.ларга тўй, зиёфат эгалари ва томошабинлар берган пул ва совғалар. *Ўйинчи чўнтаклари, дурра таглари ҳаводорга тўлиб, даврадан чиққанда, одамлар уввос тортиб чапаклар, қарсаклар билан, оҳ-войлар, қичқириқлар билан яна сўрадилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАВОДОР III [*а+ф-т*] Кибрли, димоғдор. *Ҳалиги иккиси ҳаводор одам эди, бу етимни кўзларига илмай, айтаётган сўзлари.* «Гўрўғли».

ҲАВОЗА 1 Қурилиш ёки ремонт ишлари учун девор ёнига ёғоч ёки металлдан қават-қават қилиб ишланган муваққат қурилма. *Иш ҳақини талаб қилиб ололмай, Бирор кун ҳам ишдан тўхтаб қололмай, Ҳавозадан бир неча бор йиқилган, Турли-турли балоларга тиқилган.* Ҳабибий. *Усталар мўри ичида эҳтиётдан тўрт қават қилиб қурилган тахта ҳавоза устида ишлашади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 Устига чиқиб атрофни кузатиб туриш мақсадида тепаликка сепоя ёки чорпоя шаклида, аксар ёғочдан ўрнатилган қурилма.

3 *диал.* Токни ердан юқорига кўтариб қўйиш учун ишланган қурилма. *Сўри ҳавозаси остидаги устунчаларнинг ҳар бири ёнида — ариқчалар бўйида бир беҳ ток ўтказилган бўлиб, токларнинг занги устунчалар орқали ҳавоза устига чиқарилган.* Айний, Эсдаликлар.

ҲАВОЙИ [*ф-т<а*] 1 Ҳаво рангли, оч кўк, кўкимтир. *Стол устидаги кўк абажурли чироқдан Қундузхоннинг юзига ҳавойи бир нур тушиб турарди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Пастга боқмоқдаман: на бир қалъа бор, На қаққайган дарахт, на бахмал водий, На ҳавойи рангда ёнган жийдазор, На серрайган кекса тоғлар аждоди.* С. Акбарий.

2 Ҳавога кўтарилган; баланд. *Кўринг, анави ўрта аср биноси қанчалик нафис ва пурвиқор, миноралар қанчалик ҳавойи ва хушбичим.*

3 *кўчма* Ўзини тутолмайдиган, енгилтак, енгил табиат, беқарор. *Ҳавойи одам. Ҳавойи табиат.* ▬ *— Енгилтак қиз,— деб ўйлади Комил, ичидан қайнаб-тошаётган ғазабини зўрға босиб.— Шу ҳавойи олифтани деб, мени ерга уряпсан-а!* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? ‖ *— Мирсоли кейинги пайтларда бир оз ҳавойи бўлиб, бўшашиб қолди, ёрдам берилса изга тушиб олар,— деди директор.* Ё. Шукуров, Уч савол.

4 *кўчма* Кўп меҳнат талаб қилмайдиган; қийин эмас; осон. *Ҳавойи ишлар билан шуғулланмоқ.* ‖ *— Чиндан ҳам бўзчининг мокисидек эшоннинг ичкари-ташқариси ўртасида бепул оёқдан ҳориб, қатнаб юришдан кўра, ҳавойигина, бозорда ашула айтиб, ўйнаб юриб пул топишга на етсин! — деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

5 *кўчма* Асосга эга бўлмаган, асоссиз, юзаки. *Ҳавойи ваъдалар. Ҳавойи рақамлар.* ▬ *Фикрингиз жуда ҳавойи ва тамом нотўғри.* И. Султонов, Бургутнинг парвози. *Жўравой ака, наҳотки, у [Пўлатжон] мени енгилтак, ҳавойи нарсаларга учадиган қиз деб ўйласа.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ҲАВОЙИЛАШМОҚ Ўзини бошқалардан юқори қўядиган бўлиб қолмоқ, мағрурланмоқ. | Бекорчиликка, енгил ишга ўрганиб қолмоқ. *Ҳавойилашиб қолган одам. Бу йигит жуда ҳавойилашиб кетди.*

ҲАВОЛ 1 Ичи зич эмас, ғовак. *Агар тупроқ ҳавол бўлиб қолса, илдизлар сўлийди ва қурийди.* | Оғирлиги жуда оз, енгил; сал шабадага учиб кетадиган. *Чигитсиз тоза пахта ҳавол бўлади.*

2 Куч билан эмас, секингина, бўш. *Аҳмад паҳлавон унинг [хўжанинг] белбоғидан ҳавол ушлади.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҲАВОЛА [*а*] Бирор кимса ихтиёрига топшириш ёки зиммасига юклаш. *Кўнглим сенга ҳавола, Еткаймикин камола, Сендек пари Қўқонда.* Чархий. **Ҳавола қилмоқ** 1) ихтиёрига топширмоқ, зиммасига юкламоқ. *Сариқ эски пўстинга ўраниб кетаётган Нарзи тоға ўзини тақдирнинг ҳукмига ҳавола қилганича, индамай эшакни қистарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши; 2) бирор кимса ёки ташкилотга бермоқ, юбормоқ, топширмоқ. *Иш тергов органларига ҳавола қилинди.* ▬ *Иван Тимофеевич Зокиржонга хатни ҳозироқ райком партияга ҳавола қилажагини айтиб, уни эшиккача кузатиб қўйди.* Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси.

ҲАВОЛАБ *рвш* Юқорига, ҳавога кўтарилиб, баландлаб. *Жонивор дузни*

www.ziyouz.com kutubxonasi

нишон олади, Ҳаволаб ўзини кўкка уради. «Равшан». *Асад қўйди моделин, Учди модел ҳаволаб, Оппоқ қанотларини Қоқди қуёшни чоғлаб.* Т. Тўла. *Бир зумда кўздан учди ёки фалакни қучди, Ё гул уни яширди, ё ким ҳаволаб ўтди.* Чархий.

ҲАВОЛАНМОҚ 1 Ҳавога кўтарилмоқ, баландламоқ. *Ҳаволаниб учган суқсур шайлансин.* «Ширин билан Шакар».

2 *кўчма* Ўзини бошқалардан юқори қўймоқ, мағрурланиб кетмоқ. *Енгил ғалабадан ҳаволанган Эрон қўшини массагетларнинг чекинаётганини эшитиб, зудлик билан уларни таъқиб эта бошлади.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Маданиятли киши ўзидаги яхши фазилатлардан, гўзалликдан ҳаволанмайди.* М. Алавия, Гўзаллик нимада? — *Қари одамни муштумдай бола олдида ҳақорат қилганингиз, болангизни ҳақ одам олдида ноҳақлик билан ҳимоя этганингиз яхшими? Болангиз бундан ҳаволанмайдими? — деди Расул ака хотинига.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ҲАВОЛАНТИРМОҚ ҳаволанмоқ 2 *фл. орт. н. Ахир мени жуда ҳаволантириб юборасиз-ку, мулла Йўлдошали?* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ҲАВОЛАТМОҚ Баланд кўтармоқ, юқорилатмоқ, баландлатмоқ. *Извошчи узун қамчисини бошида баланд ҳаволатиб қарсиллатди-да, отларга қараб қичқирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Муродхон қўлига олмани олиб, ҳаволатиб, Чўлпонойни мўлжаллаб отди.* «Муродхон».

ҲАВОЛИ I Ҳавоси бор, ҳавога эга бўлган; баҳаво. *Сиқиқ ҳаволи баллон. Бузуқ ҳаволи хона.* ▪ *Ёпчон асрий сирларни Бағрига олган қишлоқ. Ёпчон Хушбўй ҳаволи, Фарахбахшдир, кенг қучоқ.* Ғайратий. *Қишнинг биринчи ярми қуруқ келди. Бу очиқ ҳаволи кунлар деҳқонларга ёқмади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қиш бўронлари ўтган, баҳорнинг юмшоқ ҳаволи кунлари бошланган.* Айний, Қуллар.

ҲАВОЛИ II Ўзини бошқалардан юқори тутадиган; кибрли, худбин, димоғдор. *Ҳаволи киши.*

ҲАВОЛЛАНМОҚ Зич эмас, ғовак ёки бўш бўлиб қолмоқ. *Гоҳ ўнгирлардаги таги ҳаволланиб қолган, патирдай юпқа музга айланган қор парчаси тагидаги лойни ғижимлаб.. бўш тупроқни кавлаб юрган Парпи иссиқлаб кетди.* Й. Шамшаров, Бахт излаб.

ҲАВОН [*а*] Синч девор устунларини тик тутиб туриш учун устунларнинг тепа қисмидан қияроқ тираб михлаб қўйиладиган ёғоч, тирагич.

ҲАД I [*а*] (*3-ш. бирл.* ҳадди) **1** *эск. кт.* Бирор территория тугайдиган жой; чегара.

2 *кўчма* Бирор белги ёки ҳаракатнинг одатда юз берадиган энг ортиқ даражаси, сўнгги нуқтаси; чек; ниҳоя; меъёр. *Ҳадди поёни йўқ. Ҳадди ҳисобсиз. Ҳаддига етмоқ. Ҳаддан зиёд(а). Ҳаддан ортиқ (ташқари). Ҳаддан зиёда кўп юрмоқ.* ▪ *Ёдгор ҳам хурсанд, хурсандлигининг ҳадду поёни йўқ эди.* Айний, Дохунда. *Мендан ҳадду ҳисобсиз гуноҳ, сиздан — кечириш.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Салимбойваччанинг кайфи — мастлиги ҳаддига етган.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Эрам боғда етти оғайни девлар бор, Еттови ҳам ҳаддан зиёд зўравор.* «Рустам». *Биринчи марта ўз меҳнатимнинг қатнаши билан тайёр бўлганиданми ёки ҳаддан ортиқ очиққанимданми, ҳар ҳолда, у кунги қўзиқорин қовурдоғи гўшт қовурдоғидан ҳам таъмлироқ туюлди.* Айний, Қуллар.— *Мана шу ташаббусингни табриклайман, ернинг остидан бўлса ҳам суратини топиб бераман,— деди Миша ҳаддан ташқари қувониб.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 *кўчма* Бирор иш-ҳаракат қилиш имкони; ҳақ, ҳуқуқ. *Ҳаддан (ҳаддидан) ошмоқ.* ▪ *Остонадан ҳатлаб чиқишга ҳадди йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Подшодан амр бўлмаса, ҳадди йўқ бориб зиндонни кўрмакка.* «Алпомиш». [*Додхоҳ:*] «*Ҳай майли! Бой ота бизга нимани раво кўрса, йўқ дейиш учун бизда ҳад борми?*» Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Гулсум югуриб етиб келди: — Ҳа, хўш! — деди Мўминнинг олдини тўсиб.— Тилингизни тийинг, ҳаддан ошманг!* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ҳадди сиғмайди** бирор иш-ҳаракат қилолмайди, амалга оширолмайди, бунга имконияти ёки ҳуқуқи йўқ. *Мурод кулди: — Кўрдингизми, ўрганмаганлар! Бу кишини ишлаш ҳуқуқидан маҳрум қилишга ҳаддим сиғмайди.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

ҲАД II *мат.* Тенгламани ташкил этувчи сонлардан ҳар қайсиси ёки сон ўрнида ишлатилган белгилардан биттаси. *Номаълум ҳадни топиш. Четки ҳадларни кўпайтириш. Ўрта ҳадга тақсимлаш.*

ҲАДАФ [*а*] **1** *кт.* Бирор нарса отиш ёки зарб бериш учун мўлжалга олинган нарса, нишон. *Шунга ўхшаш, мулла Абдураҳмон ҳам, муҳокамасига озгина ғараз аралаштириб, Сафар бўёчининг аччиқ ҳақоратига ҳадаф бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *кўчма* Эришиш, қўлга киритиш кўзда тутилган, ҳаракат йўналтирилган нарса; мақсад. *Сиз ҳурматлиларга маълумдир, бизнинг шул Отабекдан ўзга фарзандимиз бўлмай, дунёда ўзимиздан кейин қолдирадиган туёқимиз ва кўз тиккан орзу-ҳавасимиз, умид ҳадафимиз фақат шул Отабекдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАДАҲА *диал.* Тездан, тезлик билан, дарров. *Милициялар ҳадаҳа отланиб, йигирма одам бўлиб, ёв-яроғини осиб, отига қамчи босиб, йўл тортди.* «Очилдов».

ҲАДДИЛИ *фольк.* Ҳар бир нарсага ҳадди сиғадиган, тап тортмай аралашаверадиган; ўктам. *Авазхон кампирга қараса, ҳаддили, зўр кампирга ўхшайди, сирини яширди.* «Балогардон». [*Барчин:*] «*Ҳаддили, зўр қалмоқ экан, бизни кўриб айланишиб юрмасин»,— деб ўрнидан туриб, уйига кириб бораётир.* «Алпомиш».

ҲАДИҚ Бир кимса ёки нарсадан зиён-заҳмат етади деб қўрқиш, хавф, хавотир. *Иштонсизнинг ҳадиги чўпдан.* Мақол. ▪ — *Агар кўнгилларингда ҳадик бўлса, агар шу гапларга қиттак ишонсанглар, Кумри келинойи, мен ҳовлингизда қололмайман,— деди Онахон.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Орқада нимадир ўпирилгандай бўлди. Розиқ қувиб келишаётганмикан, деган ҳадик билан орқасига қараган эди, кўзига жар кўринди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Ҳадик олмоқ** (*ёки қилмоқ*) ҳадиксирамоқ, хавфсирамоқ, чўчимоқ; хавотир олмоқ. *Демак Бўтабой Ўрмонжондан ҳавфик олганидан шундоқ қилган экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Куч-қувватинг Ойбарчиндан кам эмас, Аймоқлардан нега ҳадик оласан?* «Ёдгор».

ҲАДИҚЛИ Ҳадик, хавфсираш, қўрқув туйғуларини ифодаловчи. *Очликдан мадорсизланган онанинг ва кепак қатирмадан кўз ололмаётган ярим яланғоч болаларнинг ҳадикли қараши Майнанинг кўнглини бузиб юборди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҲАДИКСИЗ *рвш* Ҳадиксирамасдан, қўрқмасдан; дадил. *Сиз ҳадиксиз юраверинг.* ‖ *Ҳадиксиз киши.* ▪ *Равшанхон ҳеч ҳадиксиз у элга ҳам кириб боради.* «Равшан».

ҲАДИКСИРАМОҚ Бирор кимса ёки нарсадан ҳадик олмоқ, хавфсирамоқ, қўрқмоқ, безовталанмоқ. *Совет жангчиларининг қўққисдан бостириб келишидан ҳадиксираган душман бутун туни билан тартибсиз ўт очиб чиқди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Яхши эмас, Фармонқул ака, нега қуёнга ўхшаб ўз соянгиздан ҳадиксирайдиган бўлиб қолдингиз?* С. Маҳкамов, Шогирд.

ҲАДИС I [*а*] **1** *дин.* Муҳаммад пайғамбардан қолган гап-сўз ҳамда пайғамбар ҳақидаги ривоятлар, ҳикоялар. *Бир қанча муътабар китоб, оят ва ҳадисларни қараб чиқдим.* Ғайратий, Довдираш. *У*[*Тешабой*] *ҳам, ўз пайғамбарларининг ҳадисини бузган ёки фирибгар, қилвирликлар билан ўз пайғамбарларини алдаган риёкорлар сингари динидан ҳам чиқмас, шариат олдида муртад ҳам бўлмас эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Аҳмадхўжа ўз хатида, Мадрасаи Олияда тафсир, ҳадис, илми кимё каби турли илмлар ўқитилишини ёзган эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Ҳадиси шариф** *айн.* **ҳадис** 1. *У*[*Султонмурод*] *диний китоблар — ҳадиси шариф, ҳатто қуръон оятларидаги бир-бирига зид таъбирлар ҳақида савол бериб, устозларнинг ғашига тегарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. **Ҳадис оши** *ёки* **оши ҳадис** Муҳаммад пайғамбарнинг айтиб қолдирган сўзлари, у ҳақидаги ривоятларни ўқиш, эшитиш мақсадида ўтказиладиган зиёфат, йи-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ғин. [*Гулжон*] *Асти нимасини айтасиз. Оши ҳадисда етмишга кирган ҳазратимниям кўзлари шохсоққадек ўйнаб кетди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 Бирор кимсанинг айтган сўзлари ёки гаплари; ривоят, ҳикоя. *Майгун лабинг ҳадиси маст этди ғойибона, Қайфият ўлди зоҳир жоми шароб кўрмай.* Фазлий. *Навоий шайхни шайтонга, унинг ваъзини* [*насиҳатини*] *ҳийла-найрангга, муридларини девга, унинг ҳадисини уйдирма гапга ўхшатади.* «Адабиёт хрестоматияси».

ҲАДИС II [*а*] 1 Куч синашиш; синашиш. *Курашчилар ўзаро ҳадис олишди.* ▪ *Улар* [*паҳлавонлар*] *бир-бирларини синаш учун ҳадис қилиб, узоқ айланиб юрдилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

2 *с. т.* Бирор ишни уддалашга бўлган эп; малака, маҳорат.— *Қозоғистонлик полвоннинг ҳадиси анча зўр экан, — деди Тўламат мўйлов.* С. Анорбоев, Оқсой. *Йўқ эди бойқушнинг ҳадис — ҳунари.* «Алпомиш». **Ҳадисини олмоқ** бирор иш ёки ҳунарни жуда яхши ўрганиб эгаллаб олмоқ.

ҲАДСИЗ Ҳисобига етиб бўлмайдиган, ҳад-ҳисобсиз, сон-саноқсиз, жуда кўп; чексиз. *Тушди сени деб бошима жабру ситам, ҳадсиз азоб, Ақлу ҳушимдин оқибат бегона бўлдим соғиниб.* Ҳамза. | Ҳаддан зиёд, бениҳоят, ғоят, жуда. *У*[*Гулнор*] *дунёда энг қимматли, энг нодир буюмни топган каби, ҳадсиз севинди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Салимнинг сўзлари бу хатга Нуринг мароқини ҳадсиз оширди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қаттиқ тегма менга мунча юзбошим, Оқизма кўп ғамим узра кўз ёшим, Юрак, бағрим ўзи ҳадсиз эзилган, Юрту ватан, элларимни соғиниб. Ҳамза.*

ҲАДСИЗ-ҲИСОБСИЗ Беҳад ва беҳисоб, жуда ҳам кўп; бениҳоя, сон-саноқсиз. *Биринчи жаҳон уруши бошланиши билан Туркистоннинг ҳамма областларида ҳадсиз-ҳисобсиз турли-туман солиқлар яна ошди.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

ҲАДЯ [*а*] Тақдим этилган нарса; совға, тортиқ, туҳфа. *Подшоҳнинг зиёфатига ҳамма савдогарлар ҳадялар олиб боради.* «Эртаклар». *Карвонбошини олдига чақириб: — Генералга қирқ минг манот ҳадя қилинсин,— деб амр қилди хон.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Зокир Фаридага пушти гулли панбархат ҳадя қилган, «шу рангни яхши кўраман» деб бир неча марта айтган эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ҲАД-ҲИСОБСИЗ Ҳисобига етиб бўлмас даражада, сон-саноқсиз, жуда кўп. *Намойишда ҳад-ҳисобсиз байроқлар, шиорлар кўтарган халқ.*

ҲАЁ [*а*] Ножўя ва шармсиз ҳаракатдан ўзини тортиш; шарм; уялиш. *Ҳаё бирла адаб ёшлик чиройин орттирур.* Ҳабибий. *Унинг беҳад чиройли кўзлари иффат ва ҳаё билан маъсум боқарди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Унинг бир вақтлар ҳаёдан кишига дадил боқолмаган чиройли кўзларига ғазаб ва алам тўлган.* С. Зуннунова, Гулхан. | Номус, ор. *Вафосизда ҳаё йўқ, ҳаёсизда вафо йўқ.* Мақол. ▪ *Фосиқдан ҳаё тилама, Золимдан вафо.* Навоий. [*Солиҳбой:*] *Кўп чўзма! Шарманда қилдинг! Ҳаё борми сенда!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ҲАЁЛИ Ножўя ҳаракатдан ўзини тортадиган, уяладиган; ҳаёси бор, орли. *Ҳаёли қиз.*

ҲАЁН *эск.* Савдодан келган фойда, наф. *Бир мири ҳаён, уч мири зиён.* Матал. ▪ *У* [*Тешабой*] *савдогар отаси Болта кўпаснинг «ҳаён кўтарса зиёндан қочма» деган васиятини кўз ўнгида тутади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАЁСИЗ Ҳеч нарсадан тортинмайдиган, уялмайдиган; ҳаёси йўқ, уятсиз. *Ҳаёсизга ҳар кун ҳайит.* Мақол. ▪ [*Соҳибдоро:*] *Ҳаёсиз билмагай ҳеч бир вафони, Вафога олмашур шоҳлар жафони.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. [*Жамила:*] *Ҳаё беномусда бўлмайди! Ҳаёсизда номус бўлмайди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ҲАЁСИЗЛАРЧА *рвш* Ҳаёсиз одамларга ўхшаб, ҳаёсизлик билан. *Содиқ аминнинг чоллар келганидан кейин ҳам ҳаёсизларча уқалатиб ётиши, бунинг устига уларни беобрў қилиб қичқириши Алим бувани дилгир қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАЁСИЗЛИК ҳаёсиз *с. белги оти. Василий бир куни ҳовлида бир неча болаларга икки қўлни тахтага қўйиб, икки оёқни осмонга қилиб «стойка» қилишни ўргатаётган эди. Қори кўриб қолиб чидаёлмай бақирди: — Ҳай-ҳай, бу қандай ҳаёсизлик тағин!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАЁТ [*а*] 1 Материянинг ўз ривожланишининг муайян бир даврида пайдо бўладиган яшаш ва ҳаракат қилиш формаси; тирик организмда, ҳайвон ва ўсимликда содир бўладиган ҳодисалар мажмуи. *Ерда ҳаётнинг пайдо бўлиши. Ўсимликлар ҳаёти.*

2 Киши ва ҳайвонларнинг физиологик мавжудлиги, яшаши; яшаш. *Ҳаётини хавф остида қолдирмоқ.* ▪ *Кумуш моддий ҳаётидан айрилган жонивордек бўшашди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Шу дарча чолингиз ҳаёт вақтида ҳам қийшиқ эди . .,— деди кампир.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **[Бировга] ҳаёт бағишламоқ** 1) бировни туғмоқ, дунёга келишига сабаб бўлмоқ; 2) ўлимдан қутқармоқ, ҳаётини сақлаб қолмоқ. *Эсингизда борми, мени дор остидан қутқазиб, менга янги ҳаёт бағишлаганингиз?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ҳаётдан маҳрум этмоқ** 1) ўлдирмоқ; 2) қамаб қўймоқ. | Тирик мавжудотнинг пайдо бўлганидан, туғилганидан то ўлганига қадар ўтадиган яшаш муддати; умр. *Қисқа ҳаёт. Узун ҳаёт.* ▪ *Қизнинг ҳаётида бу ҳаддан ташқари катта ҳодиса эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Нима қилган гуноҳим, Ҳайвондек қийнаш, Тўрт кунлик ҳаётимни таёқла ўйнаш.* Ғайратий. **Ҳаёт кечирмоқ** умр кўрмоқ, яшамоқ. *У билан бирга ўттиз йил ҳаёт кечирдик.*

3 Киши ва жамиятнинг фаолияти ва яшаш йўсини; турмуш, тирикчилик. *Ижтимоий ҳаёт. Оилавий ҳаёт. Ёзувчининг ҳаёт ва фаолияти. Шаҳарда ҳаёт қайнайди. Маданий ҳаётда муҳим роль ўйнамоқ.* ▪ — *Бизнинг ҳаётимизда юз бераётган ўзгаришлар кўмирнинг олтинга айланишидек бир муъжиза,— деди Давронов.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Энди Хушрўйнинг оила ҳаёти билан ҳам таништиришга мажбурмиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Ҳаёт (*хотин-қизлар исми*).

ҲАЁТБАХШ [*а*+*ф-т*] 1 *миф.* Ўликни тирилтирадиган, қайта жон киргизадиган.

2 Тирик мавжудотларнинг яшаши, ўсиши учун шароит яратадиган, куч-қувват, тетиклик ёки завқ-шавқ бағишлайдиган. *Бир неча кун булутланиб турган ҳаво яна очилиб кетди. Қуёш ўз ҳаётбахш нурларини тағин мўл-кўл соча бошлади.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар. *Тортиқ этмиш табиат Хуш иқлим, тоза ҳаво. Сувлари зилол, шарбат, Ҳаётбахш, дардга даво.* Ё. Мирза. Анвар . . *қизнинг юзидан ўпди ва унинг тўзғиган сочларини тўғрилаб, ҳаётбахш кокилларинг муаттар бўйини узоқ ҳидлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲАЁТИЙ [*а*] 1 Ҳаётга, яшашга, тирикчиликка оид. *Ҳаётий жараёнлар. Ҳужайраларнинг ҳаётий функцияси.*

2 Ҳаёт учун, жамият учун энг зарур, энг муҳим. *Ҳаётий проблема. Ҳаётий таклиф.* ▪ *Ҳаётий ғояларнинг мазмун-мундарижаси, Тобора аниқ бўлди соатларда-кунларда.* Э. Раҳим. ▪ *Энди у* [*Қудрат*] *ўзи униб-ўсган азиз қишлоғига .. катта ҳаётий тажриба билан қайтди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАЁТИЙЛИК ҳаётий *с. белги оти.*

ҲАЁТ-МАМОТ 1 Ўлиш ёки қолиш; тақдир. *Баҳодир қоғозга тикилиб қолди. . Шу оддий сўзлар унинг ҳаёт-мамотини ҳал қилаётгандек эди.* М. Жалолиддинова, Кейинроқ.

2 *кўчма* Яшаш ёки ўлиш масаласини ҳал қиладиган, энг қаттиқ, аёвсиз, кескин. *Кўча жанглари бошланганди. Зулмат билан нур тўқнашган ҳаёт-мамот уруши бормоқда.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Унинг ташқи кўриниши ҳаёт-мамот жангига киреган кишини эслатарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҲАЁТЧА *с. т.* Хўжалик ёнидаги кичик экин майдони, томорқа, боғча, чарвоқ. [*Холисхон:*] *Мана шу ҳаётчанинг орқасида тор кўча бор, бундан қаёққа боришни ўзим билмайман.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҲАЁТЧАН 1 Яшовчан, яшай оладиган, ривожланиб кета оладиган.

2 Ҳаёт билан боғланган, ҳаётдан олинган; халқчил. *Улар* [*масхарабозлар*] *ўзларининг ҳаётчан санъатлари*

www.ziyouz.com kutubxonasi

билан меҳнаткашларга ёқимли ҳаяжон, дилни яратадиган беғубор кулги, истиқболга ишонч бахш этиб келган. М. Қодиров, Халқ томошаларида урф-одатларнинг акс эттирилиши.

ҲАЖ [*а*] Макка шаҳрига бориб, зулҳижжа ойида белгиланган қоида ва одатларга амал қилган ҳолда Каъбани тавоф ва зиёрат этиш.— *Ким билсин, менга етказган озори учун ҳаж билан кўнглимни олмоқчи бўлгандир? Мен ҳам унга йўқ деб турмадим,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Авлиёлардан биттаси уч мартаба ҳажга бориб келган экан.* П. Турсун, Ўқитувчи. «*Худо насиб қилса, ҳажга кетиб, гуноҳларимни ўша ёқда ювиб келаман!*»— *деб ният қилди отам.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАЖВ [*а*] Кишилар ёки ижтимоий тузумдаги камчиликларни кулгили қилиб тасвирлаб, масхаралаб ёзилган бадиий асар, шеър, ҳикоя. *Ҳажв қилмоқ (этмоқ).* ▪ *Ҳажв устида қалам ушлаб, очсанг лаб, Қайнаб чиқар латифангдан минг хил гап.* Ҳабибий. *Муқимийни кўрганлар кам бўлса ҳам, лекин уни оғиздан-оғизга ўтиб келган дилтортар ғазалларидан, кулдириб ичак узар ҳажвларидан танийдиганлар кўп эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шоир «Мадҳий»нинг бўлса яна аҳволи маълум: хонни мақташ, ўзига ёқмаганни ҳажв қилиш, хотин— бозлик, баччабозлик билан овора бир бетайин.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҲАЖВИЁТ [*а*] Ҳажвиялар, ҳажвлар, ҳажвий асарлар.

ҲАЖВИЙ [*а*] Ҳажв йўли билан тасвирланган, ҳажв қилиб ёзилган. *Ҳажвий асар. Ҳажвий шеър.* ▪ *Элмурод дастлабки пайтларда гапхона улфатларга газета янгиликлари ва «Муштум» журналининг ҳажвий мақолаларини ўқиб бериш билан кифояланар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАЖВИЯ [*а*] Ҳажв, ҳажвий шеърлар.

ҲАЖВЧИ Бирор кимса ёки нарсани ҳажв қилувчи, ҳажвий асар ёзувчи. *Мавлоно Абдулваси деган машҳур ҳажвчи латифачининг сўз ва ҳаракатлари ҳамманинг ичагини узди.* Ойбек, Навоий.

ҲАЖИҚИЗ *сўк.* Эркакларча иш тутмайдиган, хотинчалиш; қўрқоқ; номард.— *Мен қиморбозман, бойвачча ҳам қиморбоз. Агар бойвачча «ҳажиқизман» деса, майли, молини олиб кетаверсин,— деди Эминохун.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

ҲАЖМ [*а*] **1** Бирор жисмнинг бўй, эн ва баландлик жиҳатидан катта-кичиклиги; фазода эгаллаб турган ўрни (куб бирлиги билан ўлчанади). *Бинонинг ҳажми. Тахтанинг ҳажми. Тошнинг ҳажми.* ▪ *Агар ҳажмини каттароқ қилсам, иморатга керакли ҳамма бўёқ ва сирларнинг харажатини кўтаради,* А. Қаҳҳор, Сароб, *Фазонинг геометрик жисм эгаллаб турган бўлагининг катталиги, шу жисмнинг ҳажми деб аталади.* «Геометрия».

2 Бирор идиш ёки бўшлиқнинг қанча нарса сиғдира олиши, ичининг катталик даражаси. *Ёғ банканинг ҳажми. Кудуқнинг ҳажми.* ▪ *Тилнинг кўтарилиши ҳамда лабнинг чўччайиши билан оғиз бўшлиғининг ҳажми ўзгариб, унли товушлар ўзига хос тус олади.* «Ўзбек тили».

3 *кўчма* Умуман нарсанинг кўп-озлик даражаси, миқдори. *Иш ҳажми. Мақоланинг ҳажми.* ▪ *Тепширишда қатнашган кишилар ғўза тупларининг сони, шохларининг миқдори, ҳосилнинг ҳажмини аниқлаб . . чиқдилар.* И. Раҳим, Ихлос. *Биз, қиссамизнинг ҳажми сиғдирмаганликдан, унинг шаҳардаги софдил қаётига батафсил тўхтай олмаймиз.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲАЖМАН [*а*] Ҳажм жиҳатидан, катта-кичиклик ёки кўп-озлик нуқтаи назаридан. *Ҳажман кичик жисм. Иш ҳажман кўп бўлса ҳам, анча енгил эди.*

ҲАЖМИЙ [*а*] Ҳажмга боғлиқ бўлган, ҳажмдан келиб чиқадиган. *Ҳажмий анализ.* ▪ *Ҳажмий оғирлик бир куб жисмнинг килограммлар ҳисобидаги оғирлигидир.* «Физика».

ҲАЖМЛИ Белгили ҳажмдаги. *Катта ҳажмли бак. Кичик ҳажмли идиш. Юз минг тонна ҳажмли кема.*

ҲАЖР [*а*] *кт.* Яқин ёки севимли кишидан айрилик, жудолик, фироқ. *Ўзингни бос, ҳовлиқма, сабр эт! Балким келиб қолар кутганинг. Бас, йиғлама етмасми беш йил Ҳажримда қон, зардоб ютганинг.* Уйғун. *Ҳеч ким менингдек куймаган ҳажринг ўтига, эй санам, Танҳо туташдим ман ўзим, сўзона бўлдим соғиниб.* Ҳамза.

ҲАЗАР [*а*] Бирор шубҳали, зарарли, ёқимсиз нарса ва ҳодисадан ўзини тортиш, сақланиш, эҳтиётлик. *Бу таомдан сизнинг ҳазарингиз ўринсиз.* **Ҳазар қилмоқ** 1) ўзини тортмоқ, эҳтиёт қилмоқ, сақланмоқ. [*Хонзода:*] *Менинг ғазабимдан ҳазар қилиш керак!* Ҳамза, Бой ила хизматчи; 2) нафратланмоқ, жирканмоқ. *Элмурод бу гапларни эшитганда худди сассиқ бир нарсадан ҳазар қилгандай жирканди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАЗИЛ [*а*] **1** Кўнгил очиш, эрмак, қизиқчилик учун атайин ёлғондакамига қилинган ҳаракат ёки айтилган гап. *Ҳазилми, чинми? Ҳазилингни қўй! Сен ҳазилни кўтармас экансан. Ҳазил — ҳазилнинг таги зил.* Мақол. *Кўрса ҳазил, кўрмаса чин.* Матал. ▪ *Тантибойвачча Гуландомнинг сўзини [киноясини] ҳазил деб ўйлаган бўлса керак.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Жиддий ишлар бўлиб ўтди, ғишт қолипдан қўчди, энди на жиддий сўз керак, на ҳазил.* Айний, Қуллар. *У [Элмурод] қор кураётган чиққан катта-кичик шогирдларининг бир-бирига қичқириб айтган гаплари ва ҳазилларини эшитиб завқланарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бажарилиши қийин бўлмаган, осон. *Институтда ўқиш ҳазил деб ўйлайсанми? Шунча юкни кўтариш ҳазил эмас (ёки ҳазил гап эмас).* ▪ — *Профессор бўлишнинг ўзи ҳам ҳазил эмас,— деди Умид Раъно билан Ҳафизага.* Мирмуҳсин, Умид.— *Авахтадан шунча одамнинг қочиши ҳазилми?..— деди Темир тоға.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота, *Моҳидил эътибор бермаган экан: Латифжоннинг икки чаккасидаги оқ толалар анча кўпайиб қолибди. Бутун бир участканинг ташвишини тортиш ҳазил гапми?* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон.

♦ **Ўртоқлик ҳазили** кимсанинг ҳазил билан кулгили қилиб ишланган сурати (газета, журналларда).

ҲАЗИЛАКАМ *с. т.* **1** Ҳазил йўли билан қилинган, ножиддий. *Уларнинг уриши ҳазилакам уриш. Бу ҳазилакам гап.* | Шунчаки, наридан-бери қилинган. *Ҳазилакам чайла. Ҳазилакам стол.*

2 *кўчма* Бажарилиши қийин бўлмаган, осон. *Илгари жуда қулай бўлиб кўринган нарса, энди атрофлича ўйлаганда, ҳазилакам эмаслиги равшанлашди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ахир, бу шаҳарни [Ҳиротни] обод этиш учун Навоий ҳазилакам куч-ғайрат сарфлаганми!* А. Ҳайитметов, Навоий гулшани. *Қирқ йил бир мактабда ишлаш ҳазилакам гапми!* Мирмуҳсин, Умид. | Озмунча. *Мен сенга ҳазилакам ёрдам бердимми? Менинг ҳазилакам пулим кетдими?* ▪ *Шу маҳалда . . анави хонада ўтирган болаларнинг бошида ҳазилакам ваҳималар кезиб юрибди дейсанми?* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҲАЗИЛАКАМИГА *рвш* Сира қийналмасдан, осонликча, ўйнаб юриб. *Бу ишни ҳазилакамига қилиб қўяман.* ▪ *Навқирон йигит эдим. Оғир кетмонларни ҳазилакамига урардим.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ҲАЗИЛВОН [*а*+*ф-т*] *айн.* **ҳазилкаш.** *Табиати шўх, қувноқ, ашулачи, ҳазилвон бу қизнинг юрагида дарди бор эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Поччаев «ҳи-ҳи, ҳи-ҳи»лаб, бўлиб-бўлиб, совуққина кулди. «Ҳазилвон экансиз» деб қўйди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Қодиржон студентлик давридаги бу ошнаси билан эски ҳазилвон бўлгани учун, дарров «ҳужумга» ўтди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ҲАЗИЛҚАШ [*а*+*ф-т*] Бировга ҳазил қилишни яхши кўрадиган, тегажақ; ҳазилвон. *Ҳазилкаш йигит.* ▪ *Жаббор ҳеч ўзгармаган, студентлик кезларида қандай бўлса — ўшандай софдил, ҳазилкаш эди.* О. Ёқубов, Учрашув. *Бири биридан башанг, бири иккинчисидан дилкаш, ҳазилкаш, тегажақ қувноқ одамлар.* И. Раҳим, Тақдир. *Сергей Петрович кекса бўлишига қарамасдан қувноқ, ҳазилкаш, Усмонжон эса камгап ва оғир йигит эди.* С. Зуннунова, Гулхан. **Мен сенинг ҳазилкашинг эмасман** одатда ўзидан ёш ёки мавқеи паст кишига нисбатан «мен билан ҳазиллашма», «сен менинг

www.ziyouz.com kutubxonasi

тенгим эмассан», «менга гапирма» каби маъноларида ишлатилади.

ҲАЗИЛҚАШЛИҚ *ҳазилкаш с. белги оти. Ҳазилкашлигингни қўй! Менга ҳазилкашлик қилма! Ҳазилкашлик қилмоқ.* ▪ *Воси ака кулгисини босолмай ҳазилкашлик билан деди: — Ўзинг яна битта қиз туғиб бер.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.— *Нақ жаннатнинг эшиги олдига бориб қолган эдинг укам,— деди Қудрат ҳазилкашлик қилиб.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ҲАЗИЛЛАШМОҚ Кўнгил очиш, эрмак ёки қизиқчилик учун ёлғондан бирор нарса демоқ ёки бирор нарса қилмоқ; ҳазил қилмоқ. [*Гулжон:*] *Эсимга солдингиз. Шу эримга кал нонвойнинг қизи ҳазиллашиб тегаман деса, пок бўғиб ўлдириб қўяй деган эканман.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Шоқосим ҳазиллашди: — Ҳар кун саҳарда минг марта «ё олло!» дейсиз, бирон марта «ҳа» деганини эшитдингизми?* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Паранжи ёпинмай қўя қолинг,— Усмонжон бу гапни Адолатни чўчитмаслик учун кулиб, ҳазиллашиб айтди.* С. Зуннунова, Гулхан.| Кимсага ножиддий муомала қилмоқ, тегишмоқ, ўйнашмоқ. *Улар уришаётгани йўқ, ҳазиллашаяпти.* ▪ *Тунқотар Анвар билан ҳазиллашгандек, унинг қўлидан ушлаб, ичкарига — девонга бошлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ефим унинг [Эргашнинг] сочини чангаллаб, ҳазиллашиб силкиди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Бирор кимса ёки нарсани менсимай, писанд қилмай муомала қилмоқ.— *Аканг жуда тентак, жуда бўлимсиз йигит,— деди ниҳоят пўнғиллаб бой,— ахир, амалдорларимиз, ҳокимларимиз билан ҳазиллашиб бўладими?!* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲАЗИЛ-МАЗАҲ Ҳазил ва мазах, ҳар хил ҳазил ва мазахлар, масхарабозлик. *Шу билан бирга, бу ерда қоринлари оч бўлса ҳам, бир-бирларига ҳазил-мазах қилиб, қизиқ ҳангамалар айтиб, кўнгилни хуш қиладиган кишилар бор эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАЗИЛ-МУТОЙИБА Ҳазил ва мутойиба, ҳазиломуз гаплар ва аския. *Соғарий ўртасида бўлган ҳазил-мутойибаларнинг энг қизиқларини айтаркан, Султонмурод ичаклари узилгудай хахолаб кулди.* Ойбек, Навоий.

ҲАЗИЛНАМО [*а+ф-т*] *айн.* **ҳазиломуз.** *Унинг одатдан ташқари шод эканини кўриб турган ҳамхоналари ҳазилнамо гап ташлашарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ҲАЗИЛОМУЗ [*а+ф-т*] Ҳазилга ўхшаш, ҳазил аралаш, ножиддий. *Ҳазиломуз муомала.* || *Ҳазиломуз куйламоқ.* ▪ *Зиёдахон, зувала узар экан, ҳазиломуз жавоб берди: — Унақа одам эмаслигингизни ҳали ўзлари ҳам билмайдилар.* А. Қаххор, Қўшчинор.

ҲАЗИЛСИМОН *айн.* **ҳазиломуз.** *Ҳазилсимон гап.* || *Тантибойвачча уни ҳазилсимон койиб, кейин Йўлчига сўзлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲАЗИЛ-ҲУЗУЛ Ҳар қанақа ҳазиллар, ҳазил-мутойиба. *Сен унга ҳазил-ҳузул қила кўрмагин!* ▪ *Дастлаб ёш келин-куёв ҳеч нарсага эътибор беришмади. Ҳазил-ҳузул билан, жингалак сочли ўғилча туғилиши ҳақида орзу қилиб юрдилар.* Ф. Мусажонов, Баҳор нафаси. || *Бобом ва чол энди ҳар хил ҳазил-ҳузул гапларга ўтишади, тўйиб ҳазиллашади.* Ойбек, Болалик.

ҲАЗИН [*а*] Қишини ғам-қайғуга соладиган; мунгли, қайғули. *Бир томонда чўпон найининг ҳазин овози эшитилди.* Айний, Эсдаликлар. *У [Отабек] кўз ёшларини тўхтатмоқчи бўлар эди, бироқ ҳозирги ихтиёр ўзида эмас эди — ҳамма ихтиёр дуторнинг ҳазин навосида, тоқатсиз йиғисида эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. || *Онахонга Собиржонни эслатадиган Башоратнинг «дадам!» дейиши алланечук ҳазин эшитилди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҲАЗИНИЯТ [*а*] *кт.* Қишини ғам-қайғуга соладиган ҳолат; ҳазинлик, мунг. *Юлдуз йўқ, чироқ йўқ, фақат қандайдир киши кўнглини таталовчи ҳазинийят кезади.* Ҳ. Шамс, Душман.

ҲАЗИР [*а*]: **ҳазир бўлмоқ** *с. т.* бирор кимса ёки нарсадан эҳтиёт бўлмоқ, ўзини сақламоқ. *Иннайкейин, ҳазир бўлинглар: қақир ерларга жон кирганда тағин Тешабой илиб кетмасин.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАЗМ [*а*] Таомнинг ошқозонда сингиши, организмда ўзлаштирилиши. *Ҳазм бўлмайдиган овқат.* ▪ *Ёз кунлари тагидан ранг-баранг майда тошлар кўриниб турган сойдан бир ҳовуч сув олиб ичсангиз, танангиз яйраб, еган овқатингиз ҳазм бўлиб кетади.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. **Ҳазм қилмоқ** 1) сингдирмоқ, ўзлаштирмоқ (овқатни). *Мен кечки овқатни сизлардан сал барвақтроқ қиламан, негаки кексакўкман, бўлмаса ҳазм қилолмайман.* Шуҳрат, Шинелли йиллар; 2) *кўчма* бирор кўнгилсиз ҳодиса ёки муомалага бардош бермоқ, чидамоқ. *Фармонов болаларнинг ишидан мамнун бўлса ҳам, муомалаларини ҳазм қилолмасди.* А. Мухтор, Чинор; 3) *кўчма* мияга сингдириб олмоқ, уқмоқ, ўзлаштирмоқ. *Дарсни ҳазм қилмоқ.* ▪ [*Султонмурод*]. *ҳужрага қамалиб, кеча-кундуз китоб мутолаа қилади. Ўнлаб китобни ҳазм қилгандан сўнг, яна ўз ишқининг аламли, туганмас достонига берилади.* Ойбек, Навоий; 4) моҳиятига тушунмоқ, англаб етмоқ. [*Мирҳосил*] *кейинги вақтларда халқ ҳаётида юз берган ўзгаришларни ҳазм қила олмай: «Мен ўзгардимми, ёки замон ўзгардими?» деб юрибди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан; 5) *кўчма* ўзиниқи қилиб, ўмариб кетмоқ, ўзлаштириб юбормоқ. *Халилов «9021 килограмм маккажўхори олинди» деб қалбаки акт тузади, бунинг эвазига 1804 сўмни ҳазм қилади.* И. Тўхтасинов, Уч оғайни ботирлар.

◆ **Ҳазми таом** овқатни ҳазм қилиш учун хизмат қиладиган нарса.

ҲАЗМЛИ Тез, осон ҳазм бўладиган. *Ҳазмли таом.*

ҲАЗОР [*ф-т*] *кт.* Минг (одатда ўзбек тилида саноқ сон маъносида эмас, балки сон-саноқсиз, «жуда кўп, ғоят, бениҳоят, чексиз» каби маъноларни ифодалаш учун қўлланади). *Ўз сўзли ўзбекнинг кўклам ваъдаси — Минг карра минг тонна, ҳазор бор ҳазор.* Ғ. Ғулом.

ҲАЗОР-БАҲАЗОР Минг-минг, мингларча, жуда ҳам, беҳад кўп. [*Имом домла:*] *Бажонудил ўқид эдик, ҳазор-баҳазор афсуски, ойнак ҳужрада қолибдур.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАЗОРОН [*ф-т*] *кт.* Минглар, минг-минг, беҳисоб. *Нечук худо ярлақади, тақсирлар? Гариб хонамизни муборак қадамларингиз билан мунаввар этганларингиз учун ҳазорон раҳмат!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲАЗОР-ҲАЗОР *рвш* Минг-минг, мингларча, сон-саноқсиз, чексиз, беҳад кўп. [*Зикриё қори:*] *Яратганга минг қатла шукурки, мусулмонлар рус подшоси қуллигидан қутилишга муяссар бўлди.* [*Азизбой:*] *Ҳазор-ҳазор шукур.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ҲАЗРАТ [*а*] 1 *дин.* Олло, пайғамбар каби муқаддас зотларни улуғлаш учун уларнинг исми олдидан қўлланилади, мас. *ҳазрат одам, ҳазрат Исо.* ▪ *Сельмаш деганингиз ажойиб завод. Бу ерда не қилсин ҳазрати Довуд.* Фозил шоир. *Ҳазрат Алининг дулдулини ҳеч бир от қувиб етган эмас, китобларда шундай ёзилган.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Дин арбобларини улуғлаш мақсадида уларнинг мартаба, вазифа ёки исмларига қўшилиб ишлатилади. «*Зеҳни ўткир, тили бурро Ҳафиза болам анча қийналди. Исириқ солиб, ҳазрат Баҳовуддинга ўн битта кулча атаб қўй, болам»,— деди кампир.* Мирмуҳсин, Умид. *Ҳазрати эшоннинг хизматларига бел боғлаб, шу ерларда муридларга бош бўлиб бугдой эктирди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Подишоҳ, хон, бек каби олий даражали мансабдорларни улуғлаш учун «жаноб олийлари» маъносида ишлатилади, мас. *султон Ҳусайн Бойқаро ҳазратлари.* ▪ *Оқ подшо ҳазратларининг фуқаросимисанлар, албатта, болаларингни берасанлар, вассалом.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қамчиси кўкда тобланиб, ханжари заҳар сочган хон ҳазратнинг буйруғига ким қарши бора олсин.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Худайчи қўрғонбеги қошига етиб бек ҳазратларининг ҳозир етиб келишларига башорат берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Фан, санъатда шуҳрат қозонган буюк кишиларни улуғлаш учун ва умуман ҳурматни ифодалаш учун тахаллус ёки номларга қўшиб ишлатилади, мас. *Навоий ҳазратлари, ҳазрати Жомий.* ▪ — *Менга қаранг, ака,— деди йигит Азимжонга қараб,— сиз нима ойдан тушганмисиз? Шундоқ бўлса ҳам ҳазрат Навоийни билсангиз ке-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

рак ҳойнаҳой? А. Мухтор, Чинор. *Ҳазрат мударрис хайрлашган жойида яна тўхтаб томоқ қириб олди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲАЙ *унд. с.* 1 Қимсанинг диққатини ўзига жалб этиш, чақириш учун қўлланилади; эй. *Ҳай, эшик тақиллаяпти, қара. Ҳай бола, қаёққа кетяпсан?* ▪ *Мулла Норқўзи дарғазаб бўлиб ўрнидан турди ва эшик олдига бориб, бор товуши билан бақирди: —Ҳай, хотин, дейман, қандоқ беҳаёсан!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

2 Қимсани огоҳлантириш учун қўлланилади; о, эй, ай. *Ҳай, бу гапни унга айта кўрма. Ҳай, электр симига тегиб кетма.* ▪ *У [қизил аскар] уйнинг зинасига энди қадам қўйганда похол ғарами остидан чиққан бир кампир: — Ҳай, болам, немис бор! — деб қичқирди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Бўлган ёки ўтган ишдан розиликни ёки унга эътибор бермасликни ифодалаш учун қўлланилади. *Ҳай, ўтган ишга салавот. Ҳай, бўлар иш бўлди, энди, бу томонига эҳтиёт бўл.* ▪ — *Ҳай, майли, ишқилиб сени топарман. Ҳали икковимиз девдингми? Шеригинг қани? — деб алангламади Давлатёр.* П. Турсун, Ўқитувчи.

♦ **Шайтонга ҳай бермоқ** *қ.* **шайтон** II.

ҲАЙБАРАКАЛЛА Турли мақтов сўзлари билан бирор иш ёки ҳаракатга қизиқтириш. *Атрофингиздаги тўрт-беш лаганбардорнинг ҳайбаракалласига учиб, ўзингизни йўқотиб қўйдингиз.* С. Маҳкамов, Шогирд. *Бу даврда илгариги ҳайбаракалла билан иш битмайди.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар.

ҲАЙБАРАКАЛЛАЧИ 1 Ўзи ишламасдан бошқаларни ишга қизиқтириш, тезлаш учун қуруқ гап сотиб, шовқин-сурон кўтарувчи.

2 Арзимаган оддий ишни кўкларга кўтариб кўрсатувчи, оғиз кўпиртириб мақташ билан шуғулланувчи лаганбардор. *Ҳошим уни [Ғуломни] ўз ҳайбаракаллачилари сафига ҳеч тортолмади.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон.

ҲАЙБАТ [*а*] Қишида қўрқув аралаш эҳтиром ва ажабланиш ҳисларини пайдо этадиган улуғвор кўриниш; важоҳат. *Унинг ҳайбати зўр.* ▪ [*Очил бува*] *Чинортоғ этагида ҳайбат билан қорайиб турган чинорга узоқдан тикилиб тонг оттирди.* А. Мухтор, Чинор. *Аждарҳо, дамига Шакар кетади, Аждарҳо, ҳайбати шундай бўлади.* «Ширин билан Шакар».

ҲАЙБАТЛИ 1 Кўриниши кишида қўрқув аралаш ажабланиш ва эҳтиром пайдо этадиган; баҳайбат, салобатли, ваҳимали. *Ҳайбатли бир манзара.* ▪ *Хутбада у [эшон] қиёмат, дўзах азоби, ҳайбатли аждарҳолар тўғрисида гапириб .., қўрқитди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.— *Сабр қилинса, халойиқни саломат сақлаймиз, ўзимиз ҳам қаттолга қарши ҳайбатли кучга айланамиз!— деди Комил Рустамов.* С. Азимов, Тўртинчи фасл.

2 Жуда ҳам катта, улкан, улуғ, азамат; зўр. *Ҳайбатли қайрағочлар. Ҳайбатли тоғлар.* ▪ *Ҳокимнинг новча, ҳайбатли қомати олдида ўзининг ўрта бўйли, силлиқ, ихчам гавдаси билан замонасининг қорни катта бойларига сира ўхшамаган Тешабой ҳам одамлар назаридан четда эмас эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Катта тош йўл ёқасида ишлаётган ҳайбатли экскаватор эса янги ерга борадиган канал давомини қазирди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҲАЙВОН [*а*] 1 *зоол.* Ҳаракат қилиш ва сезиш қобилиятига эга бўлган ҳар бир тирик мавжудот; жонивор. *Умуртқали ҳайвон. Сутэмизувчи ҳайвонлар. Судралувчи ҳайвонлар. Ваҳший ҳайвонлар. Уй ҳайвонлари.*

2 Инсондан бошқа ҳар бир жонивор. *Ўргатилган ҳайвонлар. Ҳайвонот боғида ҳайвонларнинг турлари ҳам, сони ҳам кўп.* ▪ *Ўқ овози худди чўл устида аллақандай ваҳимали ҳайвон ўкиргандек бир неча дақиқа акс-садо бериб турди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Тахта уйнинг ертўласида ҳайвон борлигини пайқади.* Ойбек, Қуёш қораймас. **Иш ҳайвони** миниш, юк ташиш, ер ҳайдаш учун ишлатиладиган тўрт оёқли жонивор; от-улов. *Қулоқларнинг от-уловлари, иш ҳайвонлари бугун-эрта колхоз ҳисобига ўтиши керак.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўчма сўк.* Қўпол, маданиятсиз, шафқатсиз, қабиҳ киши ҳақида. *Одамнинг ҳайвони киши ҳақидан қўрқмайди, киши молига кўз олайтиради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Оби ҳайвон** ўлликни тиритирадиган сув, тириклик суви (эртакларда). **Ҳайвони нотиқ** *эск.* инсон, одам.

ҲАЙВОНЗОД [*а+ф-т*] Ҳайвон боласи, ҳайвон насли, ҳайвон. *Жабр қилди ҳайвонзоднинг жонига, Қирқ бир қамчи урди отнинг сонига.* «Рустам». *Ёдгор бу чинорнинг остига борди, ҳар тарафга қаради: на одамзод, ё бир ваҳший ҳайвонзод — ҳеч нарса кўрмади.* «Ёдгор».

ҲАЙВОНИЙ [*а*] Ҳайвонларга хос хислати бўлган, шаҳвоний. *Ҳайвоний нафс.* ▪ *Қисқа қилиб айтганда, бошда менинг унга [қизга] бўлган севгим «ҳайвоний бир ишқ» бўлса, энди «инсоний ишқ» даражасига кўтарилган эди.* Айний, Эсдаликлар.

ҲАЙВОНЛАРЧА *рвш* Ҳайвонларга хос, дағал, қўпол. *Ўзини ҳайвонларча тутмоқ.* ‖ *Ҳайвонларча муомала.*

ҲАЙВОНЛАШМОҚ Қўполлашмоқ, инсонга хос фазилатларни йўқотмоқ, ваҳшийлашмоқ. *Муродхўжа домла: — Қишлоқ халқи ҳайвонлашиб кетаётир, кўргани тоқатим йўқ,— деб юрган одам.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАЙВОНЛИК 1 **ҳайвон** *с. мавҳ. от.*

2 *кўчма* Маданиятсизлик; пасткашлик, разиллик, қабиҳлик.

ҲАЙВОНОТ [*а*] Тирик мавжудотлар, ҳайвонлар; ҳайвонлар олами. *Поччам билан амаким .. бу ҳайвонотларнинг ҳар биттасини нури дийдаларидай парвариш қилдилар.* Ғ. Ғулом, Шум бола.— *Дарвин наботот ва ҳайвонот оламининг тараққиёт қонунини очгандай,— Маркс инсоният тарихининг тараққиёт қонунини очди,— деб ўқиди Мунисхон.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Ҳайвонот боғи** *қ.* **боғ** I 1.

ҲАЙВОНСИФАТ [*а*] Ҳайвонларча иш тутувчи, бадхулқ киши. *Хотин урадиган ва хотин устига хотин олиб, хотинларига зулм қиладиган баъзи ҳайвонсифат кишилардан бўлиб кетиши, менимча, эҳтимолдан жуда узоқдир, иним мулла Ҳомид.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАЙДАЛМА: ҳайдалма қатлам *қ. х.* экин майдонининг ҳайдаб юмшатиладиган устки қавати. *Чуқур кавлашда, ҳайдалма қатламдан чиққан ва озиқ моддаларга бой бўлган тупроқ чуқурларнинг бир томонига .. ташланади.* Р. Мусамуҳамедов, Мўл узум ҳосили етиштиришдаги тажрибаларим.

ҲАЙДАЛМОҚ ҳайдамоқ *фл. мажҳ. н.* Пода ўтлоққа ҳайдалди. *Бу заводда нефть ҳайдалади.* ▪ *Жиноятчилар конвой остида қишлоқ шўросига ҳайдалдилар.* Айний, Қуллар. *Ноҳақ ҳайдалган уч киши ишга қайтариб олинсин, штраф бекор қилинсин.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. [*Элмурод*] *қўлтиғида папкаси, ариқ ёқалаб, ҳайдалган, қорайган ерлар олди билан одимлар экан, узоқ-узоқларга, қирларга тикилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАЙДАМОҚ 1 Бирор томонга қараб юришга қистамоқ; боришга мажбур қилмоқ. *Қарвон йўлга тушар юкларни ортиб .. Қуллар уюр ҳайдар сурини тортиб.* Ҳ. Олимжон. [*Бригадалар*] .. *ҳаял ўтмай уловларни чойхонанинг олдидан ҳайдаб, далага намойишкорона чиқиб кетишди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Бирор томонга йўлламоқ, сурмоқ. *Шамол булутни ҳайдади.* ▪ [*Абдураҳмонбой Маҳкамга:*] *Сувни Сойариққа ҳайдаб, Мансур оқсоқолнинг қулоғидан хабар ол.* Н. Сафаров, Уйғониш. | Бир жойдан бошқа жойга кетказиб юбормоқ, қувмоқ. *Товуқларни ҳайда!* ▪ [*Руднев:*] *Чиқинг. Полковник Карповга айтинг, халқни маҳкамадан нарига ҳайдасин.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Келин совчи хотинларни ҳайдаб юборди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Бирор жойга зўрлаб олиб бормоқ. *Ҳайдаб келмоқ. Ҳайдаб олиб кетмоқ.* ▪ *Дарҳақиқат, шуни билки, раис, мени ҳеч ким далага ҳайдагани йўқ.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Фармонда мардикор дейилган, аммо .. йигитларни элтиб, тўппа-тўғри ўқ тагига ҳайдадилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мирқосим уни [Қудратни] тўғри минғбошиникига ҳайдаб келди,* М. Исмоилий, Фарғо-

www.ziyouz.com kutubxonasi

на т. о. *Бир тўда асирларни босмачилар шу йўлдан ҳайдаб кетишаётибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Бир кеча колхознинг қўрасига иккита ўғри тушиб, учта сигир, иккита от, тўртта қўйни ҳайдаб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *с. т.* Бадарға қилмоқ. *Чор ҳукумати революционерларни Сибирга ҳайдар эди.*

3 Транспорт воситасини миниб, юргизиб, бошқариб бормоқ. *Отам арава ҳайдар эди. Акам машина ҳайдайди.* ▪ *У дўконларга газлама ташиди, извош ҳайдади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Отнинг тизгинига арқон улаб беринглар, ўзим ҳайдаб кетаверайман.* А. Қаҳҳор, Бос тепкини.

4 Ишдан, амалдан четлатмоқ, бўшатиб юбормоқ. *Колхоздан ҳайдамоқ.* ▪ *Уйинг куйгурда икки ой қадар ишладим. Кейин ҳайдади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Сен нима қиласан нолиб! Омбуринг қўлингда. Бир кавакдан ҳайдаса, бошқа кавакда тиш суғуриб айшингни қилаверасан.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

5 Ерни махсус асбоб (плуг, омоч, сўқа каби) тиши билан тилиб, ёриб, ўйиб юмшатмоқ. *Ерни трактор билан ҳайдамоқ. Ер ҳайдасанг, куз ҳайда, куз ҳайдамасанг, юз ҳайда.* Мақол. ▪ *Тўлаган колхознинг энг яхши қўш ҳўкизи билан ўз ерини ҳайдамоқда эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Қўш ҳайдамоқ** қ. **қўш** I 3.

6 Иситиш ёки қайнатиш йўли билан таркибий қисмларга ажратмоқ; шу йўл билан бирор нарса ажратиб олмоқ. *Спирт ҳайдамоқ.*

ҲАЙДАР [*а*] 1 Икки чаккадан қўйилган кокил. *Боққа кирсам тонг шамоли Ҳайдаримни ёзади. Уйга кирсам ғариб онам Юрагимни эзади.* «Қўшиқлар». **Ҳайдар кокил** умуман чиройли ўрилган узун соч ёки кокиллар. *Қаддини ростлаб олди, Ўрталикда бир аёл. Ҳайдар кокил тушиб кетди — Боғланганми экан бўш?* Т. Тўла.

2 Ҳайдар (*эркаклар исми*).

ҲАЙДАРҚОҚИЛ Ўрдакларнинг бир тури; бошида қора патдан иборат кокили бўлади.

ҲАЙДАТМОҚ ҳайдамоқ *фл. орт. н.* *Ишдан ҳайдатмоқ.* ▪ *Қишлоқнинг ёш-қари, эркак-аёл, бутун аҳолисини ҳайдатиб келди.* А. Қаҳҳор, Барон фон Ринг. *Уловим йўқ, трактор билан еримни ҳайдатиб берсангиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҲАЙДАТТИРМОҚ ҳайдатмоқ *фл. орт. н.*

ҲАЙДАШ ҳайдамоқ *фл. иш оти.* *Уйга кирган товуқларни ҳайдаш.* ▪ *Сувонжон орқада қолиб кетган анқов қўзиларни ҳайдаш билан овора бўлганидан ўчоқни, оловни ҳам унутди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Мулла ака! Ҳаммоллик иш эмас. Мен ер ҳайдашни, кетмон чопишни яхши кўраман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲАЙДАШМОҚ ҳайдамоқ *фл, бирг. н.* *Болалар ғозларни ўтлоққа ҳайдашди.* ▪ *Жонфиғонни ўша замониёқ ишдан ҳайдашибди.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон.

ҲАЙДА-ҲАЙДАЧИЛИК Иш сифатсиз бўлса ҳам тез бўлсин учун ишловчиларни тез ишлашга қисташ, шошириш; шошма-шошарлик, ҳайбаракаллачилик.— *Аксинча, партия оммавий ишда бундай ҳайда-ҳайдачиликни доим қоралаб келган ва қоралайди,— деди Михайлов.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАЙДОВЧИ 1 ҳайдамоқ *фл. ш. оти.* *Автомашина ҳайдовчи. Ер ҳайдовчи. Извош ҳайдовчи. Пода ҳайдовчи.* ▪ *Нафсиламрда, бизга ўхшаш отбоқарга, ер ҳайдовчига қийин, жуда қийин.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Йўлчи уни бир жувозкаш майда бойга хизматкорликка — унинг жувозини ҳайдовчи сифатида ўрнаштирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Транспорт воситалари, кишлоқ хўжалик машиналари ва ш. к.ларни бошқарувчи киши.

3 «Бешкўтарар» ўйинида рақиб томонига жўнатилган жуфт қарталарнинг устига қўшиб бериладиган яна битта карта. *Икки ўнлик ва икки саккизликка бир еттиликни ҳайдовчи қилмоқ.*

ҲАЙЁ-ҲАЙ: ҳайё-ҳай деб (*ёки дея*) йўлга, сафарга астойдил жазм қилиб, зўр қатъият билан. *Мамаюсуф Қўққашқани чоқ қилиб, .. Гулнозни мингаштириб, дарвозадан ҳайё-ҳай дея чиқди-да кетди.* Т. Сулаймон, Интизор.

ҲАЙЁ-ҲУ: ҳайё-ҳу деб (*ёки дея*) *айн.* **ҳайё-ҳай деб** (*ёки дея*) қ. **ҳайё-ҳай.** *Этак турмушлаб, ёнбошимга бир муштлаб, ҳайё-ҳу деб, шаҳардан ташқарига қараб йўлга равона бўлдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҲАЙЗ [*а*] Аёллар бачадонидан ҳар ойда бир марта келадиган қон, ой кўриш. *Ҳайз кўрмоқ.*

ҲАЙИНЧАК *диал.* Учиб ўйнаш учун баланд ёғочга, кўпинча дарахт шохига осиб, учлари қўшиб боғланган узун арқон ёки арғамчи; арғимчоқ. *Ҳасан овчининг қўшнисиникида қизлар ҳайинчак учишмоқда.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҲАЙИНЧАЛАК *айн.* **ҳайинчак.**

ҲАЙИТ [*а* ид] 1 *дин.* Йилда икки марта рамазон тамом бўлгач уч кун ва қурбон ойида уч кун бўлиб ўтадиган диний байрам. *Тўй тегишлиники, ҳайит барчаники.* Мақол. ▪ *Илгари ҳайит кунлари Кўмирсаройда қўғирчоқбозлик, «чодир хаёл» бўлар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *О, нақадар бахтли эди Ғуломжон ўша ҳайит намози куни!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бу ҳам майли-я, ўтган йили ҳайит ҳафтаси ғалати иш бўлди; ўша оғайнилардан биттаси районга бориб, мени чақипти.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар. **Катта ҳайит** рамазон ҳайити, рўза ойи охирида бўладиган диний байрам. *Катта ҳайит бўлса — ўтган, кичигига ҳали анча бор.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кичик ҳайит** *ёки* **қурбон ҳайити** қурбон ойида бўладиган диний байрам. *Қурбон ҳайити арафасида қишлоқи мурид Тиллабой яна бир қўй келтириб ташлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *этн.* Вафотига йил тўлмаган кишини ҳайит кунларй йўқлаб аза тутиш, эслаш маросими. *Онасининг ҳайити яқинлашган кунлар эди. Ҳа демай акасининг ҳайити ҳам келади.*

3 *кўчма* Бирор муваффақият, ғалаба муносабати билан бўладиган умумий шодлик, байрам. *Пахта планимиз бажарилган куни сизу бизга ҳайит-да!* ▪ *— Эчкига жон қайғуси, қассобга мой қайғуси. Мен нима ғамда-ю, сизга ҳайит экан-да?..— деди Акмал Қудратга.* Ж. Абдуллахонов, Йўл.

ҲАЙИТЛАМОҚ *с. т.* Ҳайит байрамини нишонламоқ, ҳайит кунлари сайр қилмоқ. *Ярашсин деб, қора холлар қўйилган, Кўчаларда ҳайитлаган ким бўлди?* «Равшан».

ҲАЙИТЛАШМОҚ ҳайитламоқ *фл. бирг. н.*— *Ёз пайти поччамнинг ўртоқлари қовун сайилга чақирган. Бир тарафдан ҳайитлашиб ҳам келаман-ку,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҲАЙИТЛИК Қимсага ҳайит муносабати билан қилинадиган совға (пул, кийим-кечак ва ш. к.). *Шодлик қўшиғи босди саодат кўчасини, Гўдаклар жаранглатар ҳайитлик тангасини.* Ғ. Ғулом. *Улуғ ҳайитдаги ҳайитликка олдирган мўғул эгарча билан ғалати қилиб тойчамни эгарладим.* А. Қодирий, Улоқда. *Низомжон, аясидан ҳайитлик олган боладек диканглаб кунни кеч қилди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҲАЙИТ-МАЪРАКА *айн.* **ҳайит** 2. — *Мунча тез? Ойимнинг ҳайит-маъракаси ўтмасдан-а! — Ҳакимбойвачча қўлини силкиди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲАЙИҚИШМОҚ ҳайиқмоқ *фл. бирг. н.* *Унинг янги усул мактабига дастлаб болалар жуда кам келди. Тўғрироғи, ота-оналари «қандай бўлар экан» деб болаларини беришга ҳайиқишди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАЙИҚМОҚ Бирор иш-ҳаракат қилишга ботинмай хавфсирамоқ, тортинмоқ; қўрқмоқ, чўчимоқ. *Болалар Анварга эҳтиром қилмасалар ҳам, унга бурунгича ёмон муомала қилишдан ҳайиқиб қолдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ҳасан директорни кўрмасдан олдин, у билан учрашишга ҳайиқди.* Ибохон, Улуғ кун.

ҲАЙИҚТИРМОҚ ҳайиқмоқ *фл. орт. н.* *Фосиҳ афандини устага қаттиқ гапиришдан ҳайиқтирган иккита сабаб бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАЙҚАЛ [*а*] 1 Киши ёки ҳайвон гавдасининг гипс, тош, металл, ёғоч ва ш. к. қаттиқ материаллардан ясалган тасвири. *Навоий ҳайкали.* ▪ *Чўян кўприк, бронза ҳайкал, Тарашланган тошгача ҳатто, Бу ерда рус руҳи борлигин Тасдиқларди аниқ, бехато.* С. Акбарий.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҲАЙКАЛЛАШМОҚ

2 Бирор шахс ёки воқеа хотирасини абадийлаштириш учун ясалган архитектура ва ҳайкалтарошлик иншооти; ёдгорлик. *Уруш қурбонларига ўрнатилган ҳайкал.* ■ *Қаршимда Минин билан Пожарский ҳайкали.* Ҳ. Салоҳ, Чашма.

3 *фольк.* Аёллар бўйинга осиб, кўкракка ташлаб оладиган, олтин ёки кумушдан ишланган безак буюми (зебигардоннинг бир тури). *Ойимлар ўтирар ҳайкалин осиб, Мушку амбар ҳиди ҳар ённи босиб.* «Равшан». *У [Зулфизар] тилла ҳайкалларини осиб, .. оёғининг учи билан босиб, кўрганнинг дилини кесиб, боққа равона бўлди.* «Зулфизар билан Авазхон».

ҲАЙКАЛЛАШМОҚ *фольк.* Бир-бирининг қўлидан, белидан ушлаб ёки бўйнига қўл солишиб юрмоқ, тизилмоқ. *Қараса, кўп қизлар, анча сарвиноздар, беадад канизлар ҳайкаллашиб, .. тўп-тўп бўлиб .. юрибди.* «Равшан».

ҲАЙКАЛТАРОШ [*а+ф-т*] Йўниш, ўйиш, қуйиш йўли билан тош, бронза, ёғоч, гипс ва ш. к.лардан ҳайкал ясовчи санъаткор уста. *Тош шу қадар силлиққи, гўё ҳайкалтарош хўп ҳафсала билан йўнган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲАЙКАЛТАРОШЛИК **ҳайкалтарош** *с. касб оти. Ҳайкалтарошлик қилмоқ.*

ҲАЙКАЛЧА Қичкина ҳайкал. *Қўлига сиёҳдон ушлаб «арзимас тортиқни қабул этинг» деган вазиятда турган кумуш ҳайкалча — ялангоч хотин, Саидийни доим ишга чақиради.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАЙКАЛЧИ *с. т.* Ҳайкалтарош.

ҲАЙРАТ [*а*] Кутилмаган нарса, воқеа, ажойибот-ғаройибот ва ш. к.га учраганда кечириладиган ҳиссиёт, ҳайрон бўлиш, таажжубда қолиш, ажабланиш; таажжуб, ҳайронлик. *Ўзи нима гаплигидан хабарсиз бўлган Фотима номус ва ҳайратдан кўзлари олайган ҳолда, .. сандалнинг бир четига ўтирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Зуннунхўжа .. тўй ҳаракатига тушди. Бу ҳодиса қишлоқда кўп кишиларни ҳайратга солди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Ҳайрат бармоғини тишламоқ** ҳайрон бўлмоқ, ҳайронликдан анграйиб қолмоқ. *У ҳайрат бармоғини тишлаб, ичидан зил кетиб юрганда, Сусанна унинг мушкулини осон қилди.* А. Муҳиддин, Оташ қалбли қиз.

ҲАЙРАТБАХШ [*а+ф-т*] *айн.* **ҳайратомуз** 1: *Ҳайратбахш бир ғайрат билан ишламоқ.* ■ *Ўрмонсиз диёрнинг ўғиллари учун сон-саноқсиз дарахтлар манзараси, айниқса, мароқли, гўзал, ҳайратбахш туюлди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҲАЙРАТЛАНМОҚ Бирор нарсадан таажжубланмоқ, ҳайрон бўлмоқ, ажабланмоқ. *Қиз оҳиста қўлини бўшатди ва қоронғи кечада келган меҳмонга ҳайратланиб, қараб қўйди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Йўлчининг сўзларига ҳайратланиб, чол ёқасини ушлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲАЙРАТЛАНТИРМОҚ **ҳайратланмоқ** *фл. орт. н.*

ҲАЙРАТОМУЗ [*а+ф-т*] Кишини ҳайратга соладиган, ҳайрон қолдирадиган, таажжублантирадиган. *Ҳаётимизда юз бераётган ҳайратомуз ўзгаришлар.* || *Тоғда ўсган йигитга шаҳар ҳаёти ҳайратомуз туюлди. Вали табиат қўли билан ясалган ҳайкалга ҳайратомуз тикилди.* С. Қароматов, Тоғ гўзали.

ҲАЙРОН [*а*] Бирор кутилмаган, тушуниб бўлмайдиган, ажойиб, ғайритабиий нарса ёки ҳодисадан қаттиқ таъсирланиб, таажжубланиб, ҳайратга тушган. *Ўзим ҳам ҳайронман, мендан нима камчилик ўтди?* ■ *Эртаси кун бутун Марғилон деярли Маликбойнинг майдонида воқе бўлган ишга жуда ҳайрон эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Нима қилишни, нима дейишни билмай қолган, саросимага тушган; гаранг ва лол. *Қизлар билан гаплашишни билмайдиган содда йигит, сўзни нимадан бошлашга ҳайрон эди.* Ойбек, Қуёш, қораймас. **Ҳайрон бўлмоқ** 1) таажжубланмоқ, ҳайратланмоқ. *Ҳамма ҳайрон бўлиб бир-бирига қаради.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) нима қиларини билмай ўйланиб қолмоқ, эсанкирамоқ. *Абдурасул ёрдамга кимни чақиришни билмай, ҳайрон бўлиб турганда, бозор йўлидан бир отлиқ ўтиб қолибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ҳайрон қолмоқ** 1) таажжубга тушмоқ, ҳайронликда қолмоқ; саросимага тушмоқ. *Жаллод шунда дорга тортмоқ бўлади, Бу дор туҳматлардан ҳазар қилади. Дор йиқилади, жаллод ҳайрон қолади.* «Ширин билан Шакар»; 2) қойил қолмоқ. *Унинг абжирлигига ҳамма ҳайрон қолар эди.*

ҲАЙРОНЛИҚ **ҳайрон** *с. мавҳ. от. Жувон сапчиб ўрнидан турди. Унинг ранги бир оз ўчган, кўзларида ҳайронлик ва қўрқув аломати бор эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҲАЙРОНА [*а*] *поэт. айн.* **ҳайрон.** *Келгай эдинг, эй маҳлиқо, ҳар дамда аҳволим сўраб, Бир неча кунлар келмадинг, ҳайрона бўлдим соғиниб.* Ҳамза. *У, бекнинг бежо кўзларига ҳайрона термилиб, бошидаги зангори духоба паранжисини секингина қўлига олди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҲАЙТ *унд. с.* 1 Ҳайвонларни қўзғаш, чўчитиш, ҳайдаш учун ишлатиладиган нидо. *Ҳайт деган туяга мадад.* Мақол. ■ *Ҳайт деб Ҳасан мард Ғиркўкни ўйнатиб, сувлиқни чайнатиб, .. ҳа деб кетиб бораётир.* «Равшан». *Бир бурчакка пахса ёнига қисилиб ҳайт деса, резинка коптокдек сапчиб кетишга ҳозирланиб турган беш-олтита чўлоқ, бўғоз қўйлардан бошқа қолган саломат қўйлардан ҳам нишон йўқ эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. [*Болта:*] *Хола, Сидиқжонингиз ҳориб қолди, бир ҳайт деб юборинг, зора мадад бўлса.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

2: **ҳайт деб** (*ёки* **дея**) *айн.* **ҳайё-ҳай деб** *қ.* **ҳайё-ҳай.** — *Шошма. Аввал гапни эшит,— деди Тожибой. — Бир эрдан ёлчимадинг, бундан ҳам ёлчимайсан, келгинди, мусофир одам. Бир кун ҳайт дейди-ю, кетади-қолади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАЙТОВУР 1 «Ҳар қалай», «ишқилиб», «нима, бўлса ҳам» «қандай бўлса ҳам» каби маъноларни ифодалайди. *Бунинг олдига чиқиб, широлға сўрайлик; мард бўлса, бировини берар, .. ҳайтовур, қуруқ қўймас.* «Ёдгор». *Ўғлим, ҳали сен эшитдингми, йўқми, ҳайтовур, биз сенинг устингдан бир иш қилиб қўйдик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Яхшики, яхшиямки; ҳайрият, ҳайриятки. *Ҳайтовур, тўйимизга етиб келибсиз! Ҳайтовур, шу ерда экансиз!* ■ *Ҳайтовур, бир оғиз сўзсиз тўнғиз қўпибдир-ку!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Етиб еганга тоғ чидамайди. Ҳайтовур, дадам ёшлигида шоҳи тўқишни чала-чатти ўрганиб олган экан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲАЙТО-ҲАЙТ: **ҳайто-ҳайт деб** *айн.* **ҳайё-ҳай деб** *қ.* **ҳайё-ҳай.** *Ҳайто-ҳайт деб, йўлга равона бўлдилар.*

ҲАЙТ-ҲУЙТ: **ҳайт-ҳуйт дегунча** қисқа вақт ичида, кўз очиб юмгунча. *«Ҳайт-ҳуйт» дегунча ўзимизни шаҳарга кетадиган катта йўлнинг узасида кўрган эдик.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҲАЙФ [*а*] Бировга берилган, сарфланган нарса, ҳодиса, кимса ва ш. к.ни номуносиб деб билиш, ачиниш. *Ҳайфи келди. Ҳайф кетди. Ҳайф кўрмоқ.* ■ *Шоирлик унвони унга ҳайф, Кенжа ёш қаламларни [қаламкашларни] кўролмайди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Ҳайф мактаб, ҳайф бунларга сарф бўлган пул!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Султонмурод қори Майнага кўз қирини ташлади-ю, ичи ачишди: Шундай ёш, чиройли қизга ҳайфинг келади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Йигит дарвозадан чиққунча ҳам маҳдумнинг кўзи «ҳайф кетган» адрас тўнда .. эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Совет ҳукумати одамгарчиликдан чиққанларни одам қилиш учун ҳеч нарсани аямайди. Сиз бўлсангиз, бензинни ҳайф кўриб юрибсиз.* Н. Сафаров, Қатта карвон йўлда.

ҲАЙФҚИ(М) [*а+ф-т*] *кт.* Афсус, аттанг. *Теша ёнидаги ўртоғига Саидийни кўрсатиб «ёзувчи бўлса тузук ёзувчи бўлар, ҳайфки бизнинг кишимиз эмас» дебди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАЙФСАН Кимсага бирор гуноҳи ёки хатоси учун жазо сифатида расмий бериладиган танбех, жиддий огоҳлантириш; виговор. *Ҳайфсан олмоқ. Ҳайфсан эълон қилмоқ.* ■ *Ҳали ҳайфсан оладиган бўлдик, деганингизда бир воқеа ёдимга тушиб қолди.* О. Носиров, Ҳайфсан.

ҲАЙФСИНМОҚ Кимса ёки нарсага раҳми келмоқ, унинг ҳолига ачинмоқ, афсусланмоқ. *Офтоб ойим қудасининг кетидан қизига ҳайфсиниб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Собир ота*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳайфсинаётгандек қилиб кулимсиради. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ҲАЙЪАТ [*а*] 1 Бирор вазифани бажаришга белгиланган, ажратилган ёки сайланган кишиларнинг бир группаси; состав. *Мажлис президиуми ҳайъати. Редакция ҳайъати.* ▪ *Энди бизлар дарвозабонлар ҳайъатига киромиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *«Кавказ» отлиқларининг ҳайъатини ўн беш яшардан ўн саккиз яшаргача бўлган болалар ташкил қиладилар.* Айний, Эсдаликлар. **Ҳайъати риёсат** *эск.* мажлисни бошқарувчи президиум, президиум состави. *Мажлисни жамоа шўросининг топшириғи билан Жўра батрак очди. Ҳайъати риёсатга Каримов, Жўра, Қўшоқ, Нодира хола ва Норбувилар сайланди.* Ҳ. Шамс, Душман. **Ҳайъати таълимия** *эск.* ўқув юртининг педагогик совети. *Уни кўркитиш керак, сизлар ҳозир мактабдан ҳайдашга қарор қилинглар, ҳайъати таълимияда ўзим олиб қоламан.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Ҳайъати таҳририя** *эск.* редакцион коллегия, редколлегия. *Янги журнал чиққан, шунга ҳам ҳайъати таҳририя аъзоси қилиб тиқиб қўйишди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *эск. айн.* **астрономия**. *Домлам бу масалани* [*Ой тутилиши масаласини*] *менга ҳайъат фанида бўлгани каби, шарҳлаб тушунтирди.* Айний, Эсдаликлар. **Илми ҳайъат** астрономия.

ҲАЙҚИРИШМОҚ ҳайқирмоқ *фл. бирг. н. Мирзиёд нарвон олдида ҳайкалдай қотиб турар экан, унинг кўз олдига икки нарса келди: бири — томда ҳайқиришиб, чақиришиб ўйнаётган болалар.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

ҲАЙҚИРИҚ 1 Шодлик, ҳаяжон, ғазаб, азоб каби кучли туйғуларни ифодалайдиган қаттиқ овоз, нидо. *«Ура!» ҳайқириқлари еру кўкни титратди.* ▪ — *Ёлғон! — Ғуломжон даҳшатли бир ҳайқириқ билан қичқирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бу дардли ҳайқириқ Нигоранинг қулоғига етиб, юрагини ўйнатиб юборди.* С. Анорбоев, Оқсой. | Бақириқ-чақириқ, шовқин-сурон. *Уч сар тариқ, ўн сар ҳайқириқ.* Мақол. ▪ *Кўзғолончи халқнинг кин, қаҳри бир лаҳза кучайди, ҳайқириғи кўкни тутди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ҳайвон тўдаларини ҳайдашда чиқариладиган қаттиқ овоз, қичқириқ. *Қўйлар чўпонларнинг ҳайқириғи билан қудуқ томон юрди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

2 Жонсиз нарсаларнинг шиддатли ҳаракатидан пайдо бўлган қаттиқ овози ҳақида. *Дарёнинг ҳайқириғи. Паровознинг ҳайқириғи. Ҳайқириқ солмоқ.* ▪ *Ҳамла қилган қўшин сингари Кумуш ёлли тўлқинлар елар. Бўронларнинг ҳайқириғидан Нахимовнинг овози келар.* Уйғун. *Баҳорда у* [*сой*] *ҳамма ёққа ҳайқириқ солиб оқади.* И. Шамшаров, Довруғ.

ҲАЙҚИРМОҚ 1 Шовқин-сурон солмоқ, бақирмоқ. *Банди ҳайқириб, дод деди.* Айний, Эсдаликлар. *Ҳожи сўзини тугата олмади, ҳожининг терс сўзига чидолмаган Азизбек ваҳшийларча ҳайқирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мирқосим қўлда қилич билан гузарга ҳайқириб кирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Шиддатли ҳаракат туфайли қаттиқ овоз чиқармоқ; шовулламоқ, ғувулламоқ, гумбурламоқ. *Йўқ, узилмас, варрак учар кўкда ҳайқириб.* Ғ. Ғулом. *Адирдан сойга тушаётган сел суви қаттиқ ҳайқирарди.* И. Раҳим, Ихлос. *Бир томонда трактор Ҳайқирар, тинмас.* Ғайратий.

ҲАЙҚИРОҚ *с. т.* 1 Ҳайқиришга одатланган, шовқин-сурон соладиган, бақироқ. *Ҳайқироқ одам.*

2 Шиддатли ҳаракати туфайли қаттиқ овоз чиқарадиган, шовуллайдиган, ғувуллайдиган, гумбурлайдиган. *Ҳайқироқ дарё.*

ҲАЙ-ҲАЙ ҳай *с. такр. Ҳай-ҳай, бу узумларни қара-я! Сап-сариқ олтинга ўхшайди.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. *Кампирнинг ҳай-ҳайига қарамасдан эшикка чиқдим.* П. Турсун, Ўқитувчи. — *Дўппи тикиш енгил-а, ҳай-ҳай, палакнинг машаққати,— деди Зумрад.* Ойбек, Улуғ йўл. *Йўқ, дўстим, аввалда ҳам бундай ният йўқ эди, айниқса ҳозир, ҳай-ҳай!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Ҳай-ҳай солмоқ** шовқин-сурон кўтармоқ, ҳайқирмоқ, ҳайҳайламоқ. *Етти маҳалладан ўтарли бақиришни эшитган қўни-қўшнилар саросимага тушиб, ким шам, ким пилта чироқ, ким фонус кўтарганича ҳай-ҳай солиб, ёпирилиб келиб қолишди.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

ҲАЙҲАЙЛАМОҚ 1 Ҳайвон ва қушларни чўчитиш, ҳайдаш учун қичқирмоқ, турли овозлар чиқармоқ. *Марасулбува ҳайҳайлаб боғдан чумчуқларни ҳайдар эди.* «Эртаклар». *Сеялка ҳайдовчиларнинг отларга ҳайҳайлаган овозлари эшитиларди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бирор ножўя иш-ҳаракатдан қайтишга даъват этиб бақирмоқ. *Абдурасул, Алимқул ва бошқа активлар ҳайҳайлаб юриб, мушглашганларни ажратиб қўйишга киришдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Марасул Насибани урмоқчи бўлганда Зарғаров ҳайҳайлаб қўймади.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Тарғилни ечаётсак, сўридан туриб буви ҳайҳайлаб қолдилар.* А. Мираҳмедов, Қулган чечаклар.

ҲАЙҲАЙЛАТМОҚ ҳайҳайламоқ *фл. орт. н.*

ҲАЙҲАЙЛАШМОҚ ҳайҳайламоқ *фл. бирг. н. Отни бир четга чиқариб қўйдилар-да, араванинг ғилдирагидан ҳайҳайлашиб итариб, балчиқдан чиқармоқчи бўлдилар.* Ойдин, Фонарь тагида.

ҲАЙ-ҲАЙ-ҲАЙ *айн.* **ҳай-ҳай**. [*Мулларўзи:*] *Ҳа, ҳа, албатта! Бу бир асрори махфий-да. Ҳай-ҳай-ҳай! Дарвозаларни маҳкам қилинг.* Ҳамза, Майсаранинг иши. *Кўприкдан ўтганимда: «Ҳай-ҳай-ҳай! Ой ҳеч бир колхозда бундай чиройлик чиқмайди!» — деган товушни эшитиб қолдим. Қарасам, Раҳматилла домла.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҲАЙҲОТ *унд. с.* Бирор кўнгилсиз ҳодисадан нолиш, афсусланишни ифодаловчи хитоб. *Ҳайҳот бирор осуда дам йўқ. Кўнгил ёнғлайди-ю, кўзларда нам йўқ.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Ёвуз тақдир тиғ урди қалбима, дод! Нетай энди туғалди сабрим, ҳайҳот!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАЙҲОТДАЙ, -дек *с. т.* Бўш, ҳувиллаган; жуда катта, жуда кенг; бепоён. *Шамол боғидан кучайиб, .. ҳайҳотдай ҳовлида ёлғиз қолган кампирнинг юрагига баттар ғулғула соларди.* Р. Файзий, Эл меҳри. *Акрамжон қуруқ балога йўлиқди-қолди. Ундан қутулишнинг йўлини қидирди. Ўзини машинадан ташласинми? Шу ҳайҳотдек чўлда-я?* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ҲАЙ-ҲУВ: ҳай-ҳув қилмоқ шодлик, ғазаб каби кучли ҳис-ҳаяжонларни ифодалаб турли овозлар чиқармоқ. *Бир куни Ҳиндистон парламенти биноси ёнида одамлар ҳай-ҳув қилиб, байроқ кўтариб турарди.* Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда.

ҲАКАЛАК: ҳакалак отмоқ бир оёқлаб ирғиб-ирғиб юрмоқ. *Севар бир оёқда ҳакалак отди, лайлак бўлиб учди.* С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар. **Нафси ҳакалак отди** бирор нарсани жуда егиси, ичкиси келди, ичиш, ейишдан ўзини тўхтатолмади. *Эгов ва бошқа бир қанча товарларга ҳам мудирнинг ҳакалак отган нафсига жавоб берадиган даражада устама нарх қўйилди.* А. Тўлаганхўжаев, Чигирткалар.

ҲАКАМ [*а*] 1 Тарафлар ўртасидаги келишмовчиликни, жанжални судсиз бартараф этувчи, келиштирувчи холис воситачи; арбитр.

2 Спорт, шунингдек санъат мусобақасида қатнашганларнинг маҳоратига баҳо берувчи судья.

ҲАКАМЛИК ҳакам *с. касб оти. Ҳакамлик қилмоқ.*

ҲАКАЧАКЛАМОҚ *диал.* Ҳакалламоқ. *Қудрат оёғининг оғриғини сездирмасликка тиришиб, қайрағоч тагига ҳакачаклаб борди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲАКИМ [*а*] 1 Ўткир табиб; врач, доктор. *Падарнинг .. ваҳималари зўрайиб, ўзлари ҳакимга югуриб кетдилар.* Жулқунбой, Қалвак маҳзум. *Шу касалга чалинганимда, бир ҳакимга бордим. У томиримни ушлаб: «Сизники косиб касали, далага чиқинг..», — деди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Донишманд, файласуф.— *Бир замонда,— деди дадам;— Афлотун деган бир ҳаким ўтган экан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Ҳаким *(эркаклар исми)*.

ҲАКИМА [*а*] 1 Аёл ҳаким, табиб; врач, доктор. *Саёра Ҳақназарована*

www.ziyouz.com kutubxonasi

бекорга мақтамайдилар, бекорга табриклаб олқишламайдилар, бекорга шифокор, қўли енгил ҳакима деб атамайдилар. Қ. Исломов, Шифокор — санъаткор.

2 Ҳакима (*хотин-қизлар исми*).

ҲАҚИМЛИК ҳаким 1, 2 *с. мавҳ. от.*

ҲАҚҚА *айн.* **зағизғон.** *Отиной уни* [*Элмуродни*] *қидириб, ташқарига чиқди. Шум ҳаккадай шақиллаб чақирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Ҳакка уйғонмасдан** эрта тонгда, барвақт. *Абдусамад ҳар кун эрта билан, ҳакка уйғонмасдан, кўчага отилар эди.* Ойбек, Навоий.

ҲАҚҚА-ДУККА *айн.* **ҳаккам-дуккам.**

ҲАҚҚАЛАК *айн.* **ҳакалак.**

ҲАҚҚАЛАМОҚ 1 Бир оёқ билан (одам) ёки уч оёқлаб (ҳайвон) сакраб-сакраб юрмоқ.— *Қўлтиқтаёқ тутган касаллар ҳаккалаб ҳар томонга қочар, аянчли товушлар эшитилар эди,— деди Аҳмаджон.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Норматбор кучини ўнг оёғига тўплаб, ҳаккалаб юрди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Кўзи бечора уч оёқлаб ҳаккалаб, жон-жаҳди билан маърайди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Текис юрмай, ирғиб-ирғиб, сакраб-сакраб юрмоқ. [*Ражаббойнинг*] *машинаси текис йўлдаги сингари равон юрмади, эгат, ўйдим-чуқурларда қалқиб, ҳаккалаб кетаверди.* Й. Шамшаров, Довруғ. *Нотекис жойда ҳаккалаб тупроқ тўзитиб бораётган мотоцикл тўсатдан тошга урилиб бир чеккага қайрилди.* И. Раҳим, Ихлос.

ҲАҚҚАЛАТМОҚ ҳаккаламоқ *фл. орт. н. Табелчи ўлчов ёғочини ҳаккалатганча эгат ичидан юриб борар, дафтарчасига ёзар .. эди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ҲАҚҚАЛАШМОҚ ҳаккаламоқ *фл. бирг. н. Болалар ҳаккалашиб ўйнар эдилар.*

ҲАҚҚАМ-ДУККАМ *с. т.* Унда-бунда, якка-дукка, жуда сийрак. *Ҳаккам-дуккам дарахтлар.* || *Экилган уруғлар ҳаккам-дуккам чиқди.* ▪ *Адирлар бағридаги харсанг тошдан қурилган ҳаккам-дуккам иморатлар худди бир-бирига мингашиб кетгандай эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Текис шудгорга сеялкага оҳак солиб «экилган» эди. Оҳак ҳаккам-дуккам, қатори қийшиқ, ораси ола-була.* И. Раҳим, Ихлос.

ҲАҚҚАР: ҳаккар кавуш *эск.* ёғоч кавуш. *Маҳалла сўфиси нималардир деб ғуриллаб, ҳаккар кавушини дўқиллатганча уларнинг ёнидан ўтиб кетди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҲАҚҚОК [*а*] Қимматли тошларни ўйиб, тарошлаб, пардоз берувчи уста.

ҲАҚЛАМОҚ *айн.* **ҳатламоқ.** *Сорахон унинг устидан ҳаклаб ўтиб кетди.* А. Қаххор, Сароб. *Эргаш ака «Победа» ҳаклаб бораётган асфальт лентадан кўз узмайди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ҲАҚЛАТМОҚ ҳакламоқ *фл. орт. н.*

ҲАЛ I [*а*] Бартараф қилинган, бирёқли этилган; нима қилиш лозимлиги аниқланган (жанжалли ёки чигал бир ҳаётий масала ҳақида). *Масала ҳал. Ташкилий масалалар ҳал қилинди. Ҳал бўлган энг қийин арифметик масала. Ҳал қилмоқ (этмоқ).* ▪ *Мажлис анча қизиқ бўлди. Одатда кўп масалалар раис билан секретарь ўртасида ҳал бўлиб кета берар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Сен ҳал этдинг ва ечилди Зўр асрий орзу.* Ғайратий.

◆ **Ҳал қилувчи** кимса ёки нарсанинг тақдирига катта таъсир кўрсата оладиган, келажагини белгилай оладиган; катта аҳамиятга эга бўлган; энг муҳим. [*Шумилов:*] *Ёрдам бериш керак. Вокзал ҳал қилувчи аҳамиятга эга!* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ҲАЛ II [*а*] Тилла, кумуш ёки бронза кукунидан ясалган бўёқ. *Деҳлида масжид ва мезаналар керагидан ортиқча ҳалларини, кошинларини, нақшларини қайрадир кўргандаймиз.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. *Қирралари ўйма нақшли, Тепасида юлдузи ҳалдай.* Э. Раҳим.

ҲАЛАК [*а*] Толиққан, қийналган, азобланган; овора, сарсон.— *Кунимиз қурсин, Жумагул. Сен ҳам ҳалак, мен ҳам,— деди чол нурсиз кўзларидан оққан ёшини артиб.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бирови айтди: .. жам бўладиган ернинг тайинини билмасак, кўчиб ҳалак бўлмайлик.* «Ёдгор». *Излаб кеп* [*келиб*] *топмадим эмикдошимни, Ҳалак қилдим мен қирқта йўлдошимни.* «Ширин билан Шакар».

◆ **Жони ҳалак** бирор ишни бажариш учун астойдил тиришади, куйиб-пишиб ҳаракат қилади, бирор нарса ҳақида ташвиш тортади. *Эрталаб нонуштангизни, кечқурун овқатингизни тайёрлайман, деб жоним ҳалак.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

ҲАЛВО *айн.* **ҳолва.** «*Ҳалво*» *деган билан оғиз чучимайди.* Мақол. *Сабр қилсанг, ғўрадан ҳалво битар.* Мақол. **Бу (ҳали) ҳалво** ҳали ҳеч гап эмас, чидаса бўлади. *Кор кетган бўлса ҳам, ҳали заҳри бор. Бу-ку, ҳалво.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАЛВОГАР *айн.* **ҳолвагар.** [*Улар*] *асабга тегадиган болғача садосидан тезроқ узоқлашиш учун ҳалвогар растасига бурилиб, қозон бозори орқали поякиликка ўтиб кетдилар.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ҲАЛВОЙТАР *айн.* **ҳолвайтар.** *Қўшнилардан бир хотин менга тут майиздан ҳалвойтар пиширишни ўргатди.* Айний, Эсдаликлар.

ҲАЛДОР [*а*+*ф-т*] Ҳал билан бўялган, ҳал берилган. *Залнинг тўрида, кичкина ҳалдор бир эшикча ёнида, атлас кўрпача устида .. қизил духобадан кийинган кўркам бир ўғлон палов еб турар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАЛИ *рвш* 1 Бундан бир оз илгари, яқиндагина.— *Қачон келдинг?— Ҳали келдим. Ҳали шу ерда эди. Ҳали келиб кетган эди.* ▪ *— Уйларингда ким бор? — Ҳали кирганимда дадам билан Йўлчи акам бор эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Кўп вақт ўтмасдан, яқин орада. *Ҳали ёмғир тингач, кўчага чиқамиз.*

3 Ҳозирги пайтда, ҳозирча. *Тонг отишига ҳали вақт эрта.* ▪ *— Тақсирим бўлсангиз ҳам ҳали ёшсиз-да,— деб кулди Сафар.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Қуёш ботган, лекин кун ҳали ёруғ, ҳар ёққа оқшом сукунати чўзилган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Яна, тағин. *Ҳали гапим кўп. Мажлисга ҳали вақт бор.* ▪ *Ҳали Тошкентда кўп ажойиб ишларни кўрасан йигитча!* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 Шу вақтга қадар, ҳозиргача, ҳамон. *Кумушни ахтаришар эдилар. Кумуш ҳали ичкарига кирган эмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ҳали ҳам** шу вақтга довур, ҳалигача.— *Ўзимиз ҳам етимваччалар орасида кўп чидам билан ўқидикда-а? Қайси бирини кўрмай, ҳали ҳам совуғим ошади,— деди Араббой.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 Қириш сўз вазифасида келиб, «демак» маъносини ифодалайди. *Ҳали гап шунақа денг?* ▪ [*Домла:*] *Сиз ҳали, ўша, менинг эшигимдан қочган аблаҳми?* П. Турсун, Ўқитувчи.

7 Айирувчи боғловчи вазифасида келиб, «гоҳ ... гоҳ», «дам ... дам» маъноларини ифодалайди. *Ҳали унда, ҳали бунда.* ▪ *Ойимхон ҳам ўртага тушиб, ўз билганича йўрғалай бошлади. Ўйин-кулгини қизитиш учун, ҳали уни, ҳали буни ўйинга тортарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАЛИ-БЕРИ *рвш* Инкор формасидаги феъл билан қўлланилиб, «яқин келажакда», «яқин вақт ичида», «тез орада», «яқинда», «тезда» каби маъноларни англатади. *У ҳали-бери келадиганга ўхшамайди. Ҳали-бери тонг отмайди, шекилли.* ▪ *Тўғриси, Марҳаматнинг ўзига қолса ҳам ҳали-бери қайтгиси йўқ эди-я, фақат ҳавонинг ўзгаргани уни ўйлатиб қўйди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Вой, мен ҳали-бери келмайди деб йўлаган эдим. Ойпошша бир илож қилинг!* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.

ҲАЛИГАЧА *рвш* Шу пайтгача, ҳозиргача, ҳамон, ҳали ҳам. *Ҳалигача идора очилмапти-я!* ▪ *Олимжондан ҳалигача дарак йўқ.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҲАЛИГИ *олмш* 1 Бундан сал илгари тилга олинган, келиб кетган ёки кўринган кимса ёки нарса ўрнида ишлатилади; бояги, ўша. *Ҳалиги нарса жойида турибдими? Ҳалиги машина кимники? Ҳалиги келган ким эди?* ▪ *Сўзини давом эттирди ҳалиги мардикор.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳалиги киши сенга атаб даданга бир хат берди-ку, билмадингми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Оти тилга (эсга) келмаган кимса ёки нарса ҳақида сўзлаганда уни хаёлга келтириш ёки эслатиш учун ишлатилади. *Даладан қайтаётсам, ҳалиги, отини эсдан чиқардим, анави Тош-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

темирнинг тоғаси дуч келди. ■ *Ҳалиги, оти қурсин .., Маликбойнинг майдонида-да!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАЛИГИДАЙ, =дек Бундан сал илгари бўлиб ўтган, кўрилган ёки айтилган кимса, нарса, ҳодиса сингари, боягидай; яқиндагина юз бергандай; ўшандай. *Ҳалигидай шилқимларни жиним суймайди. Ҳалигидай гапларни гапирмагин! Фронтдаги воқеалар ҳалигидай ёдимда.* ■ *Шу бугун кечқурун ҳалигидай диққат бўлиб ўтирганида яна Латофатхон эсига тушиб бир фикрга келди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

ҲАЛИГИДАҚА *с. т.* Ҳалигидай. *Ҳалигидақа гаплар. Ҳалигидақа ишлар. Ҳалигидақа одамлар.*

ҲАЛИГИДАҚАНГИ *с. т.* Ҳалигидай. *Ҳалигидақанги гаплар. Ҳалигидақанги ишлардан ўзингни торт.*

ҲАЛИГИНА *рвш* Бундан сал олдин, яқиндагина. *Ҳалигина келиб кетди.*

ҲАЛИДАН-ҲАЛИ Ҳа деганда, ҳа деб, ҳар доим, тез-тез. *Бу ошишлар, бу кечишлар ўзга вақтларда Отабек учун ҳузур ва ошиқиш бағишлаган бўлсалар, бу гал уни нафратлантирадилар, бормай қайтиш фикри ҳалидан-ҳали кўнглига келиб турадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. — *Ҳалидан-ҳали Муроджон кўз ўнгимдан ўтар, аммо бугун келмаслигига ва мен билан учрашмаслигига қатъий ишонар эдим,— деди Нафиса.* Ғайратий, Узоқдаги ёр.

ҲАЛИЗАМОН *рвш, с. т.* Кўп вақт ўтмасдан, тез орада, сал вақт ичида. *У ҳализамон келиб қолади.* ■ *Булутларнинг ҳаракати бежо. Ҳализамон тепамиздан челаклаб қуйиб берса ҳам эҳтимол.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Булут орасидан чиққан ой ҳализамон босмачилар турган тепаликни сутдек ёритди.* С. Азимов, Иккинчи фасл.

ҲАЛИЙДАҚА *с. т.* Ҳалигидай. — *Мен аввали бу хатни биронта қизданми, деган эдим. Аммо, ҳалийдақа одам тушунмайдиган гаплар битилганига бошим қотиб қолди,— деди Норбуви.* Ҳ. Шамс, Душман.

ҲАЛИМ [*а*] **1** Сувга буғдой ёрмаси ва гўшт солиб, узоқ (ҳил-ҳил бўлиб кетгунча) қайнатиб пиширириладиган қуюқ овқат.— *Ҳазратойимнинг даҳалари бўлди. Чунонам басавлат, чунонам гавжум бўлдики, дошқозонда ҳалим улашдилар,— деди Анзират.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 *кўчма* Қаттиқ эмас, юмшоқ. *Гўшт қайнайвериб ҳалим бўлиб кетибди.* ■ *Воҳидларнинг қишлоғида бошқа ерларда жуда кам учрайдиган ҳалим ва ширин олма бор.* О. Ёқубов, Тилла узук.

3 *кўчма* Кишига қаттиқ ботмайдиган, мулойим, ёқимли, ювош. *Ҳалим муомала.* ■ *Сув тепасида одамлар ўт бўлиб ёнади, бошқа вақтларда энг сокин, энг ҳалим одамлар, сув бошида жанжал чиқса, сўз ва далил ўрнига мушт билан, кетмон кўтариш билан иш кўришга тиришадилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бир-икки дақиқа сукутдан сўнг Саидаҳмадхон сунъий табассум, ҳалим овоз билан сўз бошлади.* Ойбек, Улуғ йўл. ‖ *Ҳар гапидан, ҳаракатидан ғурур акс этади. Муомалада ҳалим.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 Ҳалим *(эркаклар исми).*

ҲАЛИМДАЙ, =дек Юмшоқ, мулойим, ёқимли. *Ҳалимдай қиз.*

ҲАЛИМХОНА [*а*+*ф-т*] Ҳалим пиширириладиган ва улашириладиган жой. *Ҳалимхона у ерда-ю, зикирхона бу ерда.* Мақол.

ҲАЛИНЧАҚ *айн.* **ҳайинчак.** *Бир текис ғўзалар улкан ипак гиламдек жилваланар, гилам устида олтин ҳалинчак солиб учаётган қуёш нури оқ-ҳарир, сариқ, пушти, сафсар гулларни бир-бир ўпиб, яна парвоз қиларди.* Й. Шамшаров, Қаҳрамоннинг йўли.

ҲАЛИТДАН *рвш* Шу вақтдан бошлаб, ҳозирдан бошлаб; ҳозирданоқ. *Сен ҳалитдан қўрқиб, юрагинг ёрилиб, ҳар нима деявердинг, нима бало бўлди?* «Равшан». *Уруш тезда тугайдими ёки Абдулла ҳам аскар ёшига етиб, ҳозирги йигитлар сингари армияга, урушга кетадими? Шу савол ҳалитдан Кумрининг бошини қотиради.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ҲАЛИ-ҲАЛИ Шу вақтгача, шу вақтга қадар, то ҳозиргача, ҳамон, ҳалигача. *Хали-ҳали эсласам вужудим зирқирайди. Уруш лавҳалари ҳали-ҳали кўз ўнгимда.* ■ [*Обиджонни*] *косовни олиб қувишга қувдиму, ҳали-ҳали ичим ачийди: бола бечора нима гуноҳ қилипти?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҲАЛЛАМОҚ Ҳал билан бўямоқ, безамоқ.

ҲАЛЛИ Ҳал берилган, ҳал билан ялтиратилган. *Олтин ҳалли курси. Кумуш ҳалли безаклар.*

ҲАЛЛОС: ҳаллос урмоқ *айн.* **ҳалласламоқ.** *Кўчқор пешанаси, ёноқлари, кекирдаги муздай сувда ювингандай шалаббо бўлиб, ҳаллос уриб лўкиллаб югурди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАЛЛОСЛАМОҚ Тез ва кўп ҳаракат қилиш (мас. югуриш) туфайли юраги дукиллаб, оғир нафас олмоқ, ҳансирамоқ. *Қараса, бир кампир ҳаллослаб келаётибди.* «Равшан». *Узоқдан бир бўри ҳаллослаб, югуриб келар эди.* «Эртаклар». *Шу чоғ ёнбош кўчадан итини югуртирганча, ҳаллослаб Раҳим чиқиб қолди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲАЛЛОСЛАТМОҚ ҳаллосламоқ *фл. орт. н.* — *Мени сув ташишга ўтказишди: ҳаллослатиб қўйяпти,— деди қария Аҳмаджонга.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҲАЛЛОСЛАШМОҚ ҳаллосламоқ *фл. бирг. н. Хотинлар йиғлашиб, ҳаллослашиб келиб, бири у, бири бу отнинг оёғига ўзини ташлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАЛОВАТ [*а*] **1** Қаноат ва мамнунлик туфайли инсонда пайдо бўладиган ҳиссиёт, лаззат, завқ, роҳат, фароғат. *Меҳнат ҳаловат келтиради. Бу йилги отпусканинг ҳеч ҳаловати бўлмади.* ■ *На уйқуда ҳаловат ва на турмушда роҳат.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Турмуш бой, завқ-шавқли, сафоли эди. Одамлар тинч ва ҳаловатда яшар эдилар.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

2 Осойишталик, тинчлик; сокинлик. *Шу сокин кечанинг ҳаловатини бузиб, бировларнинг уйида — қўрғонида ўрмалашиб юрган бу йигит ким экан-а?* Ғ. Ғулом, Соялар. *Жаббор полвон полга жой солиб ётди. У тинчиб кўз юмди-ю, Жуман ухлай олмади. Негадир, ҳаловати қочган эди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ҲАЛОВАТЛИ 1 Роҳат ва фароғат бағишлайдиган; лаззатли. *Ҳаловатли ҳаёт.*

2 Осойишта, тинч; сокин. *Ҳаловатли тун.*

ҲАЛОВАТСИЗ 1 Роҳат ва фароғати йўқ; лаззатсиз. *Ҳаловатсиз ҳаёт.*

2 Осойишталик ҳукм сурмайдиган; нотинч, ташвишли. *Ҳаловатсиз тун.*

ҲАЛОВАТСИЗЛИҚ ҳаловатсиз *с.* белги оти. *Домланинг оилавий ҳаловатсизлиги ҳасрат қиларлик даражага етганлигидан Аббосхон чўчиди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАЛОҚ [*а*]: **ҳалок бўлмоқ** 1) фожиали равишда ўлмоқ. *Зокирнинг отаси бир йил олдин урушда ҳалок бўлган.* П. Қодиров, Уч илдиз; 2) бахтсиз ҳодисага, ҳалокатга учраб нобуд бўлмоқ. *Кема ҳалок бўлди.* **Ҳалок қилмоқ** ўлдирмоқ. *Норбўтабек сизни ҳам отамдай ҳалок қилади.* Ғ. Расул, Адолат.

ҲАЛОКАТ [*а*] **1** Фожиали ўлим, қирилиш. [*Петька*] *ўзича ўт очган ва шу билан бутун бир взводнинг ҳалокатига сабаб бўлган бир пулемётчи тўғрисида ҳам сўзлаб берди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Унинг бу ғайрати ўзи учун ҳалокат билан натижаланиб, уста Мўминжон исмли бир милтиқ устасининг отган ўқи билан кўкрагидан яраланиб йиқилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Урилиш ёки бирор нуқсони туфайли бузилиш натижасида вайрон бўлиш, катта фалокат, кўнгилсиз ҳодиса. *Автобус ҳалокати. Поезд ҳалокати. Самолёт ҳалокати.*

3 Таг-томир билан емирилиш, барбод бўлиш. *Мустамлакачилик системасининг ҳалокати.*

4 Катта кулфат, офат. *Ҳалокат олдида турмоқ.* ■ *Бу эса одамларни қийнаши, ҳалокатларга сабаб бўлиши, эҳтимол.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. — *Қаёққа кетамиз, тақсир?— Бобокул ҳалокат оғзида қолган кишидай Махсумга умид билан тикилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАЛОҚАТЛИ 1 Ҳалокатга, кўнгилсиз ҳодисага олиб борадиган; емириб, йўқ қилиб юборадиган. *Гапнинг хулласи — Ўрта Осиё шароитида меринослар учун ҳалокатли бўлган заиф-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ликлар бартараф этилар эди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Емирилишга, барбод бўлишга олиб борадиган; офат келтирадиган.— *Ғоянгиз нима?— Инсониятни капитализмнинг ҳалокатли чуқуридан олиб чиқиш — коммунизм.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАЛОЛ [*а*] 1 *дин.* Шариат ҳукмига мувофиқ еса, ичса, фойдаланса бўладиган; ҳаром эмас. *Эшакнинг кучи ҳалол, гўшти ҳаром.* Мақол. ▪ *Анда тавонгар сўрадики, бировга ҳалол ва бировга ҳаром таом бўлурму деб.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

2 *кўчма* Кишининг ўзига қарашли, ўз меҳнати билан, пешана тери тўкиб топилган. *Ҳалол овқат. Ҳалол пул. Ҳалол иш — лаззатли емиш.* Мақол. ▪ *—Ўз меҳнатингдан бино бўлган ҳалол молинг экан. Моллар жафо тортган меҳнаткашники,— деди Давлатёр.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Хўжайиннинг нонини ҳалол қилиб ейман десанг, бу иш пешинга ҳам етмайди.* Айний, Дохунда. *Бундай ширин олмалар Ўз боғимда етилди. Яшнаб ўссин деб улар, Ҳалол меҳнат этилди.* З. Диёр.

3 *кўчма* Ғирромликка ўрганмаган, қинғир йўлга бормайдиган, бировни алдамайдиган; тўғри, софдил. *Ҳалол киши.* || *Ҳалол ишламоқ. Ҳалол яшамоқ.* ▪ *Колхоз раиси умри етимлик билан ўтган ҳалол одам.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. [*Заргаров:*] *Бечора Оқила ўзи жуда ҳалол, меҳнаткаш, болаларга жуда меҳрибон аёл.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Кун бўйи ишлашиб ҳалол, Пешанадан тўкиб терларни, Сўнг ўтириб дам олар хушҳол Химзаводнинг аёл-эрлари.* Ҳ. Салоҳ.

4 Никоҳлаб олинган, қонуний (хотин ҳақида). [*Қодиржон:*] *Мен бўлсам, ўқиган, турмушга тушунган ҳалол рафиқа истаган кишиман.* Ҳамза, Ким ўғри. || *Ўзининг бир эмас, иккита хотини бўла туриб, тағин бир йигитнинг ҳалолига кўз олайтириш.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАЛОЛА [*а*] 1 Эрига хиёнат қилмайдиган, ҳалол хотин.

2 Никоҳлаб олинган, қонуний хотин.

ҲАЛОЛИ Никоҳли эр-хотиндан туғилган бола, қонуний фарзанд.

ҲАЛОЛЛАМОҚ 1 *дин.* Ҳалол қилмоқ, шариат қонун-қоидасига мувофиқ еса-ичса бўладиган қилмоқ.

2 *кўчма* Ўзининг бирор нарсага содиқлигини амалда кўрсатмоқ; оқламоқ. *Еган тузингни ҳалолла!* ▪ *Инсоф ҳам керак-да! Нонни ҳалоллаб ейиш керак.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. *Урушда ҳам ўғлим сутимни ҳалоллабди. Болаларимдан розиман.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши.

♦ **Қўлини ҳалолламоқ** хатна қилдирмоқ.

ҲАЛОЛЛАТМОҚ ҳалолламоқ *фл. орт. н.*

ҲАЛОЛЛИК 1 ҳалол 1 *с. белги оти.*

2 Виждон билан, инсоф юзасидан иш тутиш; тўғрилик, софлик. *Сиёсатда ҳалоллик — кучлиликнинг натижасидир, мунофиқлик — кучсизликнинг натижасидир.* В. И. Ленин, Мунозарага оид заметкалар. *Иван Василич комбатнинг лаёқати, маҳаллий шароитни чуқур билишини ҳурматлар, унинг хушфеъллигини, ҳалоллигини ёқтирарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 Эрга ёки хотинга хиёнат қилмаслик; вафодорлик.

ҲАЛОЛХЎР [*а+ф-т*] Ҳалол меҳнат билан тирикчилик қилувчи, кишиларни алдамасдан яшовчи, нонини оқлаб еювчи. *Ҳаромхўрларга биз доим кушанда, Ҳалолхўрларга ёр муштумчилармиз.* С. Абдулла. || *Томошага чиққан жами фуқаро, Ҳалолхўр хизматкор, деҳқон, бечора.* «Хушкелди».

ҲАЛП: жон ҳалпида жон ҳолатда, нафаси оғзига тиқилиб, ҳаллослаб. *Майна энди орқадаги қизил вагонга юк ташиётганларга қарарди. Юкчилар забардаст елкаларини букиб, жон ҳалпида олдинга интилишади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҲАЛП-ЗАЛП 1 Оғир меҳнатдан ҳарсиллаш, ҳаллослаш.

2 *кўчма* Жонбозлик билан астойдил меҳнат қилиш. *Усти ўраб ташланган пахта бунтлари баланд деворлар оша ёнма-ён қад кўтариб турарди: озмунча ҳалп-залпнинг мевасими булар!* Й. Шамшаров, Довруғ.

ҲАЛПИЛЛАМОҚ 1 Кенглигидан киши қаддига салқи келиб, осилиб турмоқ (кийим ҳақида). *Ҳар қадамда дастурхон, қанор қопдай ҳалпиллаган кўк кўйлаги шох-шаббаларга илинаверіб безор қилди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Лапанглаб елмоқ; селкилламоқ. *Арслонқул ҳовлиқиб, ҳалпиллаб уйга қайтди.* Ойбек, Навоий. *Уйдан боланинг бўғиқ чинқириғи эшитилиб, хотин ҳалпиллаганича уйга югурди.* С. Абдулла, Обрўйим тўкилади.

♦ **Ҳалпиллаган одам** бесўнақай, қўпол одам.

ҲАЛПИНЧОҚ *диал.* Ҳайинчак. *Қалдирғоч мастон юз ўн еттига кириб эди, алпинчоқ, солпинчоқ, таққани эшакмунчоқ, ўйнагани қўғирчоқ, учгани ҳалпинчоқ.* «Хушкелди».

ҲАЛП-ҲАЛП: ҳалп-ҳалп қилмоқ *айн.* **ҳалпилламоқ.**

ҲАЛФАНА [*а+ф-т*] Шерикчиликка масаллиқ тўплаб тайёрланадиган овқат.— *Ҳалфанага палов қилмоқчи бўлдик .. Ҳуснибий ошпаз бўладиган бўлди,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҲАЛФАНАЧИ Ҳалфана қатнашчиси.— *Ёғ эриб оққан, тухум сингган бўлганидан, ҳалфаначи ўртоқларимнинг олдига боришдан маъно чиқмас эди,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҲАЛҚ [*а*] *эск. айн.* **ҳалқум.**

ҲАЛҚА [*а*] 1 Металлдан эгиб, икки учини бир-бирига қўшиб ясаладиган доира шаклидаги буюм. *Темир ҳалқа. Занжир ҳалқаси. Қишан ҳалқаси. Эшик ҳалқаси.* ▪ *Улар [бандилар] оддий кийим кийганлари ҳолда, қўлларининг уч жойида темир ҳалқа ўтказилган.* Айний, Эсдаликлар. *Дарвоза очилмади, Ибодилла унинг ҳалқасини уриб тақирлата бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Доира шаклида ясалган, қулоққа тақиладиган безак буюми; исирға. [*Кумуш*] *.. кичкина олтин ҳалқани қутидан олиб, қулоғига тақди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Доира шаклидаги нарса, гардиш. *Унинг оғзидан тутун ҳалқалари учмоқда.*

4 *кўчма* Айрим нарсаларни ўзаро боғловчи, улар орасида алоқа ўрнатувчи восита. *Саноатнинг капитализм шаклларига кириб ривожланмоғи учун мануфактуранинг катта аҳамияти бор, чунки мануфактура .. майда товар ишлаб чиқаришни ҳамда машиналашган йирик индустрияни [фабрикани] бир-бирига боғлайдиган ҳалқадир.* В. И. Ленин, Россияда капитализмнинг тараққийси. *Икки жинснинг бир ёстиққа бош қўйиши .. ўтмиш ва келажак наслни бир-бирига боғлайдиган ҳалқа вужудга келтиради ва бу ҳалқа вужудга келтирадиган ҳар икки томон ҳам ўзини ўз жинсининг энг мукаммали деб билади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

5 *кўчма* Бирор бутунликни ташкил этувчи бўлаклардан бири. *Уруш жаҳон империализми занжирида энг заиф ҳалқа бўлган қолоқ Россияга, айниқса, оғир таъсир кўрсатди.* «КПСС тарихи». *У [Сергей] терговни ўзи олиб борган бўлса ҳам, айбномани бошқанинг оғзидан эшитганда жиноятлар ҳалқаси кўзига яна ҳам мудҳишроқ кўринди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

6 *кўчма* Қуршов, ўров. *Қаттиқ жангдан кейин саккиз кишидан айрилиб, уларнинг ҳалқасини ёриб чиқа олдик.* О. Ёқубов, Ота изидан. *Душман ҳалқасини ёриб ўтиш учун бўлган жанг бир неча соат давом этди.* А. Раҳмат, Мардлар марди.

7 *кўчма* Маълум кишилар тўдаси; давра, жамоа.— *Қаландарлар ҳалқасига қабул қилинган соатдан бошлаб, ҳушимни йўқотган эдим,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҲАЛҚАЛАМОҚ 1 Ҳалқа ўрнатмоқ, ҳалқа солмоқ. *Дарвозани ҳалқаламоқ. Қуш оёқларини ҳалқаламоқ.*

2 *кўчма* Ҳалқа шаклига келтирмоқ. *Арқонни ҳалқаламоқ.*

ҲАЛҚАЛАНМОҚ 1 ҳалқаламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Қушлар тажриба учун ҳалқаланади.* ▪ *Ҳалқаланар трубкада тутунлар, Уйғоқ кўзлар бахтимизни ўйлайди.* Шайхзода.

2 Пайдо бўлмоқ, уйрулмоқ, келмоқ, тўпланмоқ (кўз ёши ҳақида). «*Парпивойнинг қизи, илойим айтганинг кел-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сиң, кам бўлма»,— отанинг кўзларида ёш ҳалқаланди. Ш. Ғуломов, Ёркин уфқлар.

ҲАЛҚА-ҲАЛҚА 1 Ҳалқа шаклида, бўлак-бўлак, парча-парча. *«Универсал» эса ҳалқа-ҳалқа кўк тутун чиқариб, гулдурос билан тонг сукутини бузар, .. бир зумда кўздан ғойиб бўлар эди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. [*Сой*] *ўз йўлида учраган ҳайбатли тошларга зарб билан урилиб, чақмоқ чаққандай қирғоққа ҳалқа-ҳалқа кўпик сочмоқда.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Адолат ариқча сувининг ҳалқа-ҳалқа бўлиб ашула айтиб оқишига тикилиб турди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Кўп миқдорда пайдо бўлиб, шода-шода тизилиб (кўз ёши ҳақида). *Зўр карвон йўлида етим бўтадек, Интизор кўзларда ҳалқа-ҳалқа ёш.* Ғ. Ғулом.

ҲАЛҚУМ [*а*] 1 Овқат йўлининг юқори қисми; кекирдак; бўғиз. *Мастонбиби ҳўплаган чойни ҳалқумидан ўтказолмади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Гоҳ Эргаш, гоҳ Одил ҳалқумигача сувга ётиб, қўл сиғадиган ҳар бир тешикни тинтишади.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

2 *кўчма* Отадиган қуролнинг ичи, оғзи; оғиз. *Қайси бир она фарзанди кўксини замбаракнинг оловли ҳалқумига тутиб беради.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

◆ **Жони ҳалқумига келди** *қ.* **жон** 1.

ҲАМ I [*ф-т*] 1 *биркт. боғл.* Гап таркибида келиб, тенг қийматли икки гап бўлагини ёки икки содда гапни бир-бирига боғлайди. *Иш битди ҳам ош пишди.* ▪ *Битибдур беш равот ҳам учта ҳаммом.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Ўзи чўлоқ-ку, лекин шамолдай тез учади, ҳам ўзи дилкаш йигит. Ишни пухта қилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *биркт. боғл.* Икки ва ундан ортиқ бир хил гап бўлаклари ёки содда гаплар билан такрорланиб, уларни таъкидлайди ва санаш оҳанги билан боғлайди. *Боғимизда олма ҳам, узум ҳам, анор ҳам пишди. У ҳам ўқийди, ҳам ишлайди. Бир товуққа ҳам сув керак, ҳам дон керак.* Мақол. ▪ *Тийин ҳам пул, юз минг ҳам пул.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *тўсиқсиз боғл.* Шарт феъли билан боғланиб келиб, ундан англашилган маъно бирор иш-ҳаракатнинг бўлиши учун моне бўлолмаслигини англатади. *Сен келмасанг ҳам, мен бораверaман.* ▪ *Қуёш яширинган бўлса ҳам, кундузнинг ёруғлиги ҳали тамом сўнмаган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *юклама вазифасида* Бирор гап бўлагидан кейин келиб, уни таъкидлаш ёки маънони кучайтириш учун хизмат қилади. *Кун ҳам кеч бўлиб қолди. Шу ҳам иш бўлдими? Бу ботинка оёғимга сира ҳам сиғмайди. У опасига ҳеч ҳам ўхшамайди.* ▪ *Ўша Искандар Зулқарнайн ҳам бунақа қўрғон солган эмас!* Ойбек, Қутлуғ қон. *Яхшининг юзида зулук ҳам хол бўлиб кўринади.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза. *Шу ҳам тирикчиликми?* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲАМ II: **ҳам қилмоқ** *бол.* емоқ, ошамоқ.

ҲАМА [*ф-т*] *эск. кт. айн.* **ҳамма**.

ҲАМАВАҚТ [*ф-т+а*] *рвш* Ҳар доим, ҳамиша, доимо. [*Мастура:*] *Сизники ҳамавақт .. барака топ, оч бўридек тикка ташлайсиз.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҲАМАЛ [*а*] 1 (Ҳ — *катта*) *астр.* Ўн икки буржнинг бири: Ҳут ва Савр буржлари орасида жойлашган (*қ.* **бурж**). *Ҳамал буржи.*

2 Шамсия йил ҳисобида йилнинг биринчи ойи, 22 мартдан 21 апрелгача бўлган вақтни ўз ичига олади. *Ҳамал кирди — амал кирди.* Мақол. ▪ *Шериклари билан ҳамал ойининг бошларида — мартнинг охирида туркман саҳросига жўнади.* Айний, Эсдаликлар.

ҲАМАСР [*ф-т+а*] Бирор кимса билан бир асрда яшовчи ёки яшаган; асрдош. *Навоийнинг ҳамасрлари.*

ҲАМГАП [*ф-т*] Ҳамсуҳбат, улфат. *Мен илгари бу юртларни келиб кўрганим йўқ, бу элларнинг ҳеч қайсиси билан таниш, ҳамгап бўлганим йўқ.* «Ёдгор».

ҲАМД [*а*] *дин.* Худо шаънига айтиладиган мақтов, мадҳ, сано. *Ҳамду сано айтмоқ (ўқимоқ).* ▪ — *Менга омад берган сенга ҳамдлар бўлсин, э худо,— деди чол соқолини силаб.* Жўрабоев, Мулла Б. м. *Осмонда тўрғайлар ҳамду сано ўқийдилар, кундузни олқишлайдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАМДА *биркт. боғл.* Гапда тенг қимматли икки гап бўлагини ёки икки содда гапни бир-бирига боғлайди. *Мен, сен ҳамда ўқитувчи пахта теримига чиқар эканмиз.*

ҲАМДАМ [*ф-т*] 1 Бирор кимса билан кўпинча бирга бўлувчи одам, ҳамсуҳбат, яқин улфат. *Қаламкашлик бурчин оқлаб қаламинг, Бўлди доим ҳамнафасинг, ҳамдаминг.* Ҳабибий. *Аё менинг ош-нонимни еганлар, Суҳбат қуриб менга ҳамдам бўлганлар.* «Ширин билан Шакар».

2 Ҳамдам *(эркаклар исми).*

ҲАМДАМЛАШМОҚ 1 Бирга бўлишмоқ, ўзаро суҳбат қуришмоқ, улфат бўлишмоқ. *Очилнинг ёру жўралари ҳамдамлашиб, Очилнинг овозасини ҳар элга маълум қилди.* «Фольклор». — *Ғойибжон мен билан очилиб ҳамдамлашмоқчи эканини пайқаб, болани каравотига ётқиздим .., — деди Қумри.* М. Жўра, Изтироб.

2 Ёрдам бермоқ, кўмаклашмоқ. *Оч-ориқнинг ҳолин кўриб, раҳм этиб, Камбағалга, муҳтожга ҳамдамлашди.* Эргаш шоир.

ҲАМДАРД [*ф-т*] 1 Қимсанинг руҳий азобини, дардини, ғам-қайғусини бирга кечирувчи; қайғудош, дардкаш. *Дарҳақиқат, Вали ака ўғлига бир отагина бўлиб қолмай, унинг энг яқин ҳамдарди ҳам эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ‖ *Санам узоқ бир нарсага қарагандай Маъмуржонга беҳол қарарди. Маъмуржон унга яқин, ҳамдард одам бўлиб туюлди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *Сув ғўё Адолатга ҳамдард бўлиб, мунгли-мунгли куйлаётганга ўхшайди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Уруш, ғам одамларни бир-бирига ҳамдард қилиб қўйган эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Қимсанинг жисмоний дардини, оғриғини енгиллаштириш учун унга ёрдам берувчи, кўмакчи. *Санитарлик, ёвуз душман билан урушда ярадор бўлиб чиққан жангчиларга ҳамдард бўлиш шарафли иш.* А. Муҳиддин, Оташ қалбли қиз. *Дардманларга ҳамдард бўлгин, Йиқилганга қўл узат.* Э. Раҳим.

3 Қимсанинг фикрини тушунадиган, мақсадини биладиган киши; фикрдош, сирдош. *Охунбобоев, ҳеч нарсадан қўрқмайди. Нечаки, у большевиклар билан ҳамдард, ҳамнафас.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ҲАМДАРДЛИК ҳамдард *с. белги оти. Ҳозир Маҳкам билдирган ишонч ва ҳамдардлик бунга қўшилиб, у аввалги хушвақт ҳолига қайтди.* П. Қодиров, Уч илдиз. [*Павловнинг*] *боқишида шунчалик раҳмдиллик, ҳамдардлик сезилардики, Файзи унинг бағрига ўзини отишга ҳам тайёр эди.* И. Сатторов, Изланиш. **Ҳамдардлик билдирмоқ** (*ёки* **изҳор қилмоқ**) 1) яхши гаплар билан кимсанинг дардини, хафалигини ёзишга, унга тасалли беришга уринмоқ, таскин бермоқ. *Фарҳод ачингандай Дурдига ҳамдардлик изҳор қилмоқчи бўлиб, унга яқинроқ сурилади.* А. Ҳакимов, Илон изидан; 2) кўнгил кўтариш учун яқин кимсаси ўлган кишининг қайғусига шерик эканлигини билдирмоқ. *Ойниса Нина Александровнага ҳамдардлик билдирди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ҲАМДАСТ [*ф-т*] *кт.* Кимсага кўмак берувчи киши; кўмакдош, қўлдош. *Биз ҳамкор ва ҳамдаст бўлиб туриб, тинчлигимизни бузадиган, текинхўрлик билан яшайдиган юраги қинғирлар билан шафқатсиз курашамиз.* Ф. Насриддинов, Тундаги воқеа.

ҲАМДИЛ [*ф-т*] Мақсади, фикри бир; фикрдош, ҳаммаслак; аҳил, дўст. *Мамлакатимиз поёнсиз, давлатимиз улуғ, халқларимиз ҳамдил, ҳамжиҳат!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҲАМДУНА [*ф-т*] *айн.* **маймун йили** *қ.* **маймун** 3. *Бекка худо умр берса, бу йил ҳамдуна бўлса, тўппа-тўғри йигирма тўрт ёшга қадам қўядилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАМДЎСТ [*ф-т*] Бир-бирига кўмаклашувчи, ўзаро дўст. *Ҳамдўст мамлакатлар.*

ҲАМДЎСТЛИК ҳамдўст *с. белги оти. Социалистик ҳамдўстлик мамлакатлари.*

ҲАМЁЗА: **ҳамёза тортмоқ** *айн.* **эснаш**

www.ziyouz.com kutubxonasi

моқ. *Мавлано Шаҳобиддин бу сўзлардан зерикқандек, оғзини катта очиб ҳамёза тортди.* Ойбек, Навоий. *Лаб эмас ҳамёза тортган туядай, Гўр каби оғизда тишлари кемшик.* Ғ. Ғулом.

ҲАМЁН 1 Пул солиб, ёнда, чўнтакда олиб юриладиган халтача; кармон. *Ҳамён тўла пул.* ▪ *Хон хахолаб кулди ва ҳамёнидан бир олтин узук чиқариб, кампирнинг олдига ташлади.* Ойдин, Гулсанам. *Подшоҳ бир ҳамён тилла бериб, шаҳзодани йўлга солибди.* «Эртаклар».

2 *кўчма* Бирор киши ихтиёридаги пул, маблағ. *Ҳисобини билмаган — ҳамёнидан айрилади.* Мақол. ▪ *Агар қароқчи Муродхўжа домланинг йўлини тўсиб: «Жонми, ҳамёнми?!» деса, у «ҳамён!» деганини ўзи ҳам билмай қолади.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Ҳамёни зўр** пули кўп, бой, давлатманд. *Бойларга, помешчикларга ва уларнинг давлатига нафрати ошади ва «ҳамёни зўрлар»нинг ҳокимиятини парчалашга бел боғлаган курашчиларга табиий бир ички интилиш билан яқинлашади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ҳамёни касал** пули йўқ, камбағал. *Бухорода ўқимоқ учун ҳамёним касал эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Ҳамёни катта** серпул, бой, давлатманд.— *Бирорта ҳамёни каттароққа пулласам деб, томоғи тақиллаб ўлиб юрибди,— деди Давлатёр.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАМЁСТИҚ *айн.* **ёстиқдош**.

ҲАМЁТОҚ *айн.* **ётоқдош**. *Саидий буни ўзининг ҳамётоқларига айтиб берди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАМЖИНС [*ф-т+а*] **1** Бир жинсга (эркаклар ёки аёллар жинсига) оид; жинсдош.

2 Келиб чиқиши бир хил, бир турга оид нарсалар ҳақида. *Олмурт ҳам ноклларга ҳамжинсдир.*

ҲАМЖИҲАТ [*ф-т+а*] Аҳил, иттифоқ, иноқ. *Ҳамжиҳат бўлмоқ. Бизнинг оиламиз ҳамжиҳат, жуда аҳил оила.*

ҲАМЖИҲАТЛИК Аҳиллик, иттифоқлик, иноқлик. *Соли отанинг .. уйида энди тотувлик, ҳамжиҳатлик ҳукм сурарди.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда. *Босмачиларга қарши барча кишилар ҳамжиҳатлик билан курашса, уларнинг даҳшатлари пучга чиқар экан.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ҲАМЗА [*а*] **1** Араб алфавитида бўғиз товушини ифодаловчи белгининг номи.

2 Ҳамза (*эркаклар исми*).

ҲАМИН [*ф-т*]: **ҳамин қадар** 1) жуда кўп, ҳисобсиз. *Чорва ҳам, ўзингиз биласиз, ҳамин қадар. Кассада бўлса ҳемири йўқ.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари; 2) шунга яраша, шунга лойиқ; шунча. — *Бухоройи азимга келиб, мулламанча ҳам бўливолдик. Тўн тўпиққача, салла ҳамин қадар,— деди Мамаражаб.* С. Сиёев, Қиз боланинг панди.

ҲАМИША [*ф-т*] *рвш* Ҳамма вақт, доимо. *Эшоннинг қорни бешдир, бири ҳамиша бўшдир.* Мақол. ▪ *Ёдимдадир ҳамиша сен падар Ленин.* Фозил шоир. *Синглиси бўлса, биров билан бетма-бет келиб сўзлашганида ҳам, кўзини ҳамиша бир нуқтадан узмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАМИШАБАҲОР [*ф-т*] *айн.* **гулҳамишабаҳор**. *Боғбон меҳмонни кечки пайт бўшатди ва ўшанда ҳам «аттанг, фурсатларинг бўлганда ҳамишабаҳорни кўрсатар эдим» деб қолди.* А. Қаҳҳор, Картина.

ҲАМИШАГИ Ҳамиша бўлиб келаётган, ҳар доимги; одатдаги.

ҲАМИШАГИДАЙ Ҳар доимгидай; одатдагидай. *Хамбер Фарҳод билан ҳамишагидай форс тилида гаплашиб кетди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ҲАМИШАЛИК *айн.* **ҳамишаги**. *Бу одат тўйга борган хўжаларнинг ҳамишалик одатлари бўлганидан сайислар бу ишни ҳар вақт шундай бажарар эканлар.* Айний, Эсдаликлар.

ҲАМИЯТ [*а*] Ўзининг ва ўзига қарашли кишиларнинг ор-номусини, бошқаларнинг тажовузидан ҳимоя этишга бўлган интилиш; ор-номусни пок сақлаш туйғуси; орият. *Юрагида ҳамияти бор киши.* ▪ *Ўйласам, ҳардам ҳамият ўти дилда мавж урар, Солгали душман бошига шўру савдо, бораман.* Ҳабибий. **Ҳамиятига тегмоқ** қ. **тегмоқ** 6.

ҲАМИЯТЛИ Ор-номусини пок сақлашга тиришадиган, ҳамияти бор; орияти.— *Гапингизга қараганда ҳамиятли, ҳимоятли, беш вақт намозни канда қилмайдиган мусулмон бир косибнинг қизи экансиз,— деди Ойша яллачи Латифахонга.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Душманларга берилмаган парча ер. Ориятли, ҳамиятли ботир эр.* Ҳабибий.

ҲАМИЯТСИЗ Ҳамияти йўқ, ҳамияти бўлмаган. *Биз каби йўқдир беор ҳамиятсиз бебошлар, На сияҳпўш, на саҳройи Яман ичра.* Ҳамза.

ҲАМКАСАБА [*ф-т+а*] *айн.* **ҳамкасб**. [*Халфа*] *ўзи мустақил бўлиб иш бошлашдан аввал оқсоқол бошлиқ барча ҳамкасабаларига зиёфат берар .. эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Шу ҳафтанинг ичидаёқ кўп ҳамкасабалар ундан юз ўгирдилар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАМҚАСБ [*ф-т+а*] Касби бир, ишлаб чиқаришнинг бир тармоғида, соҳасида ишлайдиган; касбдош. *Унинг ҳамма юксак нарсалардан иллат қидириши, обрўси ортган ҳар бир ҳамкасбига танқид кўзи билан қараши шундан эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ҲАМҚОР [*ф-т*] **1** Бирор ишни кимса билан бирга бажарувчи, бир жойда бирга ишловчи; ишдаги ўртоқ. *Орада бир ҳафта ўтгандан сўнг ҳамкори Барат бу мақолага қарши узун бир мақола ёзиб берганида, Саидий ўқиб кулди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Бирор ишни бажаришда бир-бирига кўмак берадиган; аҳил, ёрдамчи, кўмакдош. *«Бир солдат иккинчи солдат билан ҳамкор бўлиши керак!»— дерди Головня.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ҲАМҚОРЛИК 1 Бир иш, хизматда бирга ишлашлик.

2 Бирор соҳада ўзаро боғланиб, аҳиллик билан бирга иш олиб бориш. *Иқтисодий ҳамкорлик. Маданий ҳамкорлик. Миллий республикалар ўртасидаги ҳамкорлик.* ▪ *ВЛКСМ аъзолари .. СССР халқлари ўртасидаги дўстлик ва қардошларча ҳамкорликни мустаҳкамлашлари зарур.* «ВЛКСМ Устави».

ҲАМҚУРС [*ф-т+р*] Бир курсда бирга ўқувчи; курсдош. *Маҳкамнинг ҳамкурси бўлган бу хушбичим йигит факультет комсомол ташкилотининг секретари эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ҲАМЛ [*а*] *эск.* Қоринда бола бўлиш ҳолати. *Ҳамл вақти (с. т.).*

ҲАМЛА [*а*] Қимса ёки нарса устига ташланиш; ҳужум. *Россия меҳнаткашлари дунёда биринчи социалистик давлатни чет эл интервентлари ҳамласидан ҳимоя қилиб қолди.* ▪ *Бухородан саф тортиб келган халқ кўшини душман қаршисида бургутдек қанот ёзиб, ҳамлага тайёрланди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Мудир ўзининг йўғон гавдаси билан Элмуродни қорининг ҳамласидан тўсди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Фосиҳ афанди кичкина калласини ўзининг тор, камбар елкалари ичига яширди. Тажанг бўлса қоплон ҳамласи билан писмиқ гирибонига чанг солди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАММА [*ф-т*] *белг. олмш* Бир турдаги нарса, кимса ёки ҳодисаларнинг тўласи, бутун ҳажми ёки сони; барча, бутун. *Ҳамма ўртоқлар. Ҳамма гап шунда. Ҳамма жойда шу гап. Ҳамма иш бажарилди. Ҳамма пул иморатга сарф бўлди. Ҳаммамиз тўпландик. Ҳаммага эшитилди. Ўқувчиларнинг ҳаммаси йиғилди.* ▪ *Қор эриб расталарни жуда ифлослаган, ҳамма ёқ пилч-пилчлой, балчиқ, сув.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Бутун, ҳар қандай. *Унинг қўлидан ҳамма иш келади.*

ҲАММАБОП Ҳамманинг дидига мос келадиган, маъқул бўладиган; ҳаммага қўл келадиган; оммабоп. *Ҳаммабоп китоб. Ҳаммабоп лекция. Ҳаммабоп одам.* ▪ [*Абдураҳмон*] *ҳаммабоп бўлишга қарағанда, айниқса, хонбоп бўлишга тиришар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲАММАКТАБ [*ф-т+а*] Бир мактабда бирга ўқувчи; мактабдош. *Икковларинг ёшликда ҳаммактаб эканликларингни билар эдим.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАММАСЛАК [*ф-т+а*] Бирор кимса билан маслаги бир хил бўлган, бир маслакдаги киши; маслакдош.

ҲАММАҲАЛЛА [*ф-т+а*] Бир маҳаллада бирга турувчи, бир маҳаллалик киши. *Кунлардан бир кун Юсуф-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

жоннинг ҳаммаҳалласи Қорабойнинг отаси Ҳасанбой ўлиб қолди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Ўртоқ Султонов, сиз ҳаммаҳаллангиз Наимийни биласизми?* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҲАММИЛЛАТ [*ф-т+а*] Бир миллатга мансуб, миллати бир; миллатдош. *Бергер одатига хилоф равишда ҳаммиллатига қандайдир хушчақчақ савол берди.* А. Мухтор, Чинор.

ҲАММОЛ [*а*] Юк кўтарувчи, юк ташувчи ишчи; юкчи. *Шерикмисан, ҳаммолмисан?* Матал. ■ [*Зуҳра:*] *Хўп, Заргаров амалдор эмас, елкасига арқон ташлаб, бозорда юрган ҳаммол бўлса тегармидингиз!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Шу топда иккаламизга қўш замбилу, тўртта ҳаммол керак бўлиб қолди.* А. Муҳиддин, Юзига чарм қоплаган киши.

ҲАММОЛЛИК ҳаммол *с. касб оти. Мардикорлик, ҳаммоллик, қоровуллик, хизматкорлик .. ҳаммаси қўлимдан келади.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси.

ҲАММОЛЧИЛИК *с. т.* Ҳаммоллик. *Шакаржон ака кеча-ю кундуз ишлаб тандир ясар, баъзан ҳаммолчилик ҳам қиларди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҲАММОМ [*а*] Чўмилиш, ювиниш учун иссиқ ва совуқ сувлари, бир неча иссиқ ва совуқ хоналари бўлган маҳсус бино; мўрча. *Ҳаммомга тушмоқ.* ■ [*Жалолиддин:*] *Битибдур беш равот ҳам учта ҳаммом. Бир-икки ердаги ишлар чала, хом.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Турдиев, старшина не-не машаққатлар билан тартибга солган ҳаммомда чўмилиб турар экан, устига ашула айтиб Вандарь кириб келди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

◆ **Эски тос, эски ҳаммом** қ. **эски.**

ҲАММОМЧИ Ҳаммомда келди-кетдини бошқариб турувчи хизматчи. *Афанди бир куни ҳаммомга тушган эди, ҳаммомчи уни назарга илмай эски тос, йиртиқ лунги берди.* «Латифалар».

ҲАМНАФАС [*ф-т+а*] 1 Яқин ўртоқ, улфат, дўст. *Замондош дўстларим чиндан юракдош. Ҳамиша ҳамнафас, ўртоғу йўлдош.* С. Абдулла.

2 Ният, мақсадлари бир. *Совет журналистлари ҳамиша партия, халқ билан ҳамнафасдирлар.* ■ *Қишлоққа шаҳар туташ, икков бирга ҳамнафас. Икковининг иши бир ва мақсади ягона.* Ғ. Ғулом.

ҲАМНИШИН [*ф-т*] *кт.* Бирга суҳбатлашиб ўтирадиган, улфат. *Билимлик ҳамнишину мунису улфатларим бирла, Буюк, озода, олий кишвару шаҳру диёрим бор.* Ҳабибий. *Саидхоннинг юрагига қил ҳам сиғмай, азият чекиб турса-да, ҳамнишини билан онда-сонда суҳбат бўлиб турди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги қўланка.

ҲАМОВОЗ [*ф-т*] 1 Бошқалар билан бир хил айтиладиган ёки бир хил эшитиладиган.

2 *кўчма* Мақсади, нияти бир, тилакдош. *Эл сўзи билан сўзим ҳамовоз, Ёр меҳри эди кўнгилга пардоз.* С. Абдулла.

ҲАМОН [*ф-т*] *рвш* 1 Шу дамгача, ҳозиргача, ҳали ҳам. *Сенинг гапинг ҳамон қулоғимда. Ҳамон ишлаяпти. Ҳамон сўзлаяпти.* ■ *Довул ҳамон кутурмоқда.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Аркда жанг тўхтайди. Аммо орқада ҳамон шовқин.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Мухторхон ҳамон ўша.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Бирор воқеа ёки ҳодиса юз берган пайтнинг ўзидаёқ, ўша замон, ўша онда. *Улар жардан чиққан ҳамон одам овозини эшитдилар.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. [*Гулнор*] *Йўлчи тўғрисида Нуринингсўзларини эшитган ҳамон, олам унинг кўзига қоронғиланди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қани, паранжингни қўй, ёнимга ўтир. Ҳамон дардимни оча қолай.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲАМОНО [*ф-т*] *айн.* **ҳамон** 2. [*Иванов*] *чашма сувидан тўлдириб олган ҳовучларини оғзига етказган ҳамоно чор атрофдан, буталар тагидан баробар даҳшатли садо янгради: «Қўлингни кўтар!!!* А. Ҳакимов, Илон изидан. *Қори билан хайрлашиб, ичкари ҳовлига кириши ҳамоно, Элмурод кўчага чиқди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У кўчага бурилиши ҳамоно орқада шатиллаб келаётган киши қадамини сезди.* Мирмуҳсин, Умид.

ҲАМОҚАТ [*а*] *кт.* Аҳмоқлик, тентаклик, ақлсизлик.— *Бу сиёсат эмас, ҳамоқатдир,— деди Маждиддин.* Ойбек, Навоий.

ҲАМОҲАНГ [*ф-т*] 1 Оҳангдош, бир оҳангда бўлган.

2 *кўчма* Бир-бирига уйғун, монанд; бир хил, бирдек. *Буюк дўстлар ҳижронда ҳам фикрдош, Улуғ қалблар тепаётир ҳамоҳанг.* Шайхзода. *Қушлар товуши, сувлар шовқини, Қалбимизга ҳамоҳанг, яқин.* Уйғун.

ҲАМРАНГ [*ф-т*] *кт.* Бир рангдаги, ранги бир хил; ранги ўхшаш. *Туну кун Волгада Ҳеч тўхтамай жанг, Бўлиб дарёда сув қон бирла ҳамранг.* Ҳабибий.

ҲАМРОЗ [*ф-т*] Юракдаги гапларни, сирларни айтиб, ҳасратлашса, маслаҳатлашса бўладиган киши, энг яқин улфат, меҳрибон, дўст, сирдош. *Эй кўнгил, кезгил жаҳонни ўзга бир ҳамроз топ, Роҳати се рўза умринг сўргали дамсоз топ.* Ҳамза. *Бир умр мен бирла қолгин, бу кўнгил ҳамрози бўл; Эй саҳар уфқи, унинг сен зарварақ қоғози бўл.* Э. Воҳидов.

ҲАМРОҲ [*ф-т*] 1 *от* Йўлда бирга борувчи; йўлдош. *Ҳамроҳ бўлмоқ.* ■ *Ярим кеча вақтида шаҳарга киради, ёнидаги тетик ҳамроҳининг кўмагида бир чойхонага кириб олишга муваффақ бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *сфт* Йўли ёки йўналиши бир томонга тушган, бир томонга қаратилган. *Ҳамроҳ шамол. Ҳамроҳ машина.*

◆ **Умр ҳамроҳи** эр ёки хотин (бир-бирига нисбатан).

ҲАМРОҲСИЗ 1 Ҳамроҳи, йўлдоши йўқ, йўлга якка чиққан. *Бу чўлда ҳамроҳсиз юриш қийин.*

2 Бирор ишда шериги, улфати йўқ, ёлғиз.— *Ўшал вақтларда ҳамроҳсиз ухлаганим тўғри,— деди [Кумуш],— чунки бировлардан бутунлай умидим кесилган .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАМСАФАР [*ф-т+а*] Бирор кимса билан сафарга, йўлга бирга чиққан киши. *Мен юкларимни шошиб-пишиб, юмалоқ-ясси ўраб, ҳамсафарларим — руслар билан қўл бериб хайрлашдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Шунақа дил-дилга тўғри келадиган одам билан ҳамсафар бўлиш қандоқ яхши!* С. Аҳмад, Ўн иккидан — иккинчиси.

ҲАМСИНФ [*ф-т+а*] Бир синфда бирга ўқувчи; синфдош. *Дорилфунундаги собиқ ҳамсинфларни хаёлдан кечирди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАМСОЯ [*ф-т*] Ёнма-ён ҳовлида яшовчи, қўшни уйда турувчи; қўшни. *Бир фақир бир бадавлат одамга ҳамсоя экан.* «Эртаклар».

ҲАМСУҲБАТ [*ф-т+а*] *айн.* **суҳбатдош.** *Ахир у [Тожибой] совет ҳукматининг дастлабки йилларида, баъзи бир ҳамсуҳбатлар ўртасида қандай «кароматлар» қилмади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАМТОВОҚ 1 Бир товоқда (ёки бир дастурхонда) таом еювчи. *Рус кишиларини яхши биламан. Улар билан ҳамтовоқ бўлганман, арақ ичишганман.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *кўчма* Ҳамфикр, шерик. *Менинг бой бўлишим мумкин эмас, аммо ҳамтовоғингиз Нажибийнинг бой бўлиши ҳеч гап эмас.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафасида.— *Олахўжадай қулоқлар билан ҳамтовоқ бўлиб келган кишининг советда раислик қилиши ярамайди,— деди Алексей.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАМФИКР [*ф-т+а*] Фикри, тушунчаси, дунё қараши бир хил бўлган; фикрдош. *Санам .. гапнинг тарзидан онасининг кампир билан ҳамфикр эканини англаган эди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. [*Олахўжа*] *ўзининг ҳамфикрларига: «Энди, бу билан ҳазил қилма, муроса қилиб яшаш иложини қила бер» деб ўргатадиган бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Суқрот домла билан доимий ҳамфикр бўлган бу иффатли хушрўй аёл юзига қизиллик югурди.* Мирмуҳсин, Умид.

ҲАМХОНА [*ф-т*] 1 Бир хонада яшовчи, бирга турувчи. *Унинг одатдан ташқари шод эканини кўриб турган ҳамхоналари ҳазиломуз гап ташлашди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 *кўчма поэт.* Ғам, азоб каби кечинмаларга дучор, гирифтор. *Бир неча кунлардан бери Кўрмай висолинг, эй пари, Турлик бало, минг ғам билан Ҳамхона бўлдим соғиниб.* Ҳамза.

ҲАМШАҲАР [*ф-т*] Бир шаҳарда туғилиб ўсган, бир шаҳарлик. *Ҳамшаҳар йигитлар.* ‖ *1917 йил ёзида мен*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳам бир неча ҳамшаҳарларим билан бирга Тошкентга қайтиб келдим. О. Раҳимов, Шонли йиллар хотираси.

ҲАМШАҲАРЛИҚ ҳамшаҳар *с. мавҳ. от. Ходимларни ошна-оғайнигарчилик йўли билан, ҳамшаҳарлигига қараб танлаган киши партия сафларида туриши мумкин эмас.* «КПСС Устави».

ҲАМШИРА [*ф-т*] *диал.* Опа ёки сингил. *Тозагул ҳамшираларининг юракларидаги гапни топиб гапирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

◆ **Медицина ҳамшираси** *ёки* **тиббий ҳамшира** ўрта медицина маълумотига эга бўлган шифохона ходими. *Тиббий ҳамшира бўлса керак, оқ халат, оқ қалпоқли жувон келиб, Муродовани шифохонага таклиф этди.* И. Раҳим, Ихлос.

ҲАМШИРАЛИҚ ҳамшира *с. мавҳ. от. Бу одамларнинг .. бири ҳақоратга қарши интиқом қўлини кўтармай, ҳамширалик қўлини чўзган, бири оналик меҳри-муҳаббати билан бошини силаган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҲАМШИША [*ф-т*] *с. т.* Бирор кимса билан бирга ичкилик ичувчи, ичкиликбозликдаги улфат. *Агар Эҳсон олдида, масалан, Муҳаммаджон домла билан ҳамшиша бўлганлари эсига тушса, отаси ўғриликда айбланган ёш боладай нам тортор эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАМШЎР [*ф-т*] Азоб-уқубатни, қийинчиликни бирга тортувчи, кулфатга шерик. *Ҳар бирининг кўзида, ҳар бирининг юзида алам. Ғуломжон ана шу аламини ютиб турган ҳамшўрларига ҳимоя тилагандай термилиб қаради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАМЮРТ Бир юртда туғилиб ўсган; ватандош. *Унинг ботирлиги ҳамюртларига ҳам эшитилиб қолади.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ҲАМҚИШЛОҚ Бир қишлоқда туғилиб ўсган киши, бир қишлоқлик. *У менинг ҳамқишлоғим.* ▪ *Кумри — Сарагулнинг ҳамқишлоғи, жуда яқин дугонаси, етим қиз эди.* А. Мухтор, Чинор.

ҲАМҚУР *айн.* **тенгқур**. *Йўлчи ўз ҳамқурлари билан бирга тонг шабадасида ишга тушар, қуёш тик келганда овқатланиб, то қоронғилик тушгунча яна меҳнат қилар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲАМҒОЯ [*ф-т+а*] Ғояси, дунёқараши, мақсади бир хил киши. *Кимлар улар, қандай шум қадам; Ёвуз ёвми, ё ҳамғоялар?* М. Даврон.

ҲАМҲУЖРА [*ф-т+а*] Бир ҳужрада бирга яшовчи киши. *Саидий қайтиб келганида ҳамҳужраси Эҳсон тор ва дим уйда иштончанг, димиқиб ўлтириб мутолаа қилар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАНГАМА [*ф-т*] 1 Бир неча киши ўртасидаги ширин суҳбат, хушчақчақлик. *Ҳангама қилмоқ.* ▪ *Яшил уватларда завқли қўшиқлар, Шавқли ҳангамалар бўлар кўп шинам.* Ғ. Ғулом.

Пост аъзолари тўпланадиган тутзорда ҳангама зўр эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Қизиқарли воқеа. *Қизиқ ҳангамалар айтиб, кўнглини хуш қиладиган кишилар бор эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *салб.* Кўнгилсиз воқеа, ҳодиса. *Текширишда кўп ҳангамалар юз берди.* ▪ — *Худога шукур, оқландим,— деди қутидор.— Чиндан ҳам менда қандай айб бўлсин, ўзимиз ҳам ҳангамани уйқудан туриб пайқаган бўлсак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАНГАМАЛАШМОҚ Қизиқ-қизиқ воқеалар ҳақида суҳбатлашмоқ, кулишмоқ; вақтичоғлик қилмоқ. *Йўлчи ўз дўсти Қоратой темирчи билан ҳангамалашиб ўтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲАНГИ 1 Ҳа деб ҳанграйверадиган (эшак ҳақида). *Эшакнинг ёмони ҳанги, одамнинг ёмони банги.* Мақол.

2 Шундай эшакнинг ўзи. *Бир танишим ҳангисига тўқим қидириб юрган эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 Бақироқ, шанғи.

ҲАНГ-МАНГ Гангиб қолган, эс-ҳуши қочган, довдираган. *Ҳанг-манг бўлмоқ. Ҳанг-манг қилиб қўймоқ.* ▪ *Остонада турар Мушук — Ревизор! Ўткир панжасида Сичқонбой дўсти! Қаламуш ҳанг-манг, тик турар базўр, Гўё тушди шу он ўн қават пўсти.* С. Абдуқаххор. *У [Юсуфжон] дарвозасини очар экан, елкасига пулемёт лентала ри таққан босмачиларни кўрди ва ҳанг-манг бўлиб қолди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҲАНГ-МАНГЛИК Эс-ҳушини йўқотиб гангиб қолиш, эсанкираш.— *Бургут,— деди Мансур бир дамлик ҳанг-мангликдан кейин.* Ё. Шукуров, Уч савол.

ҲАНГОМ [*ф-т*] *махс.* Тўқув дастгоҳида: танданинг моки ўтадиган оралиги.

ҲАНГОМА *кт. айн.* **ҳангама**.

ҲАНГРАМОҚ 1 «Ҳанг, ҳанг» деб қичқирмоқ (эшак ҳақида). *Афандининг эшаги кўприкка етганда ҳанграб юборибди.* «Латифалар».

2 Эшак овозига тақлид қилмоқ; бақирмоқ, қичқирмоқ. *Бир куни бойваччалар менга, эмаклаб ҳангра, дейишди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ҲАНГРАТМОҚ ҳанграмоқ *фл. орт. н.*

ҲАНГРАШМОҚ ҳанграмоқ *фл. бирг. н.*

ҲАНДАЛАК Қовуннинг юмалоқ, майдароқ, хушбўй, эти юмшоқ, эртароқ етиладиган бир тури. *Мулла Обид сабзи ва бодрингни сотиб битириб, ҳандалагини узади, қўшнилар ҳандалак узганда мулла Обиднинг қовунига гал келиб қолади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲАНДАСА [*а*] *эск. айн.* **геометрия**. *Мадрасада диний илмлардан ташқари дунёвий илмлардан ҳисоб, ҳандаса, тарих, илми ашё ўқитилади.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.— *Мен ўйлайманки, бу соҳада бизда камчилик йўқдир. Аммо ҳисоб, жабр, ҳандаса, жуғрофия, тарих, фалакиёт, табииёт каби кўп илмлар бор,— деди Анвар қори.* Ойбек, Улуғ йўл.

ҲАНДАСИЙ [*а*] *эск. айн.* **геометрик**. *Ҳандасий шакллар.*

ҲАНИҚ *айн.* **обрез**.

ҲАННОТ [*а*] *тар.* Дон олиб сотувчи савдогар, дон жаллоб.

ҲАНСИРАМОҚ Югуриш, оғир юк кўтариш, ҳаво етишмаслиги, ҳаяжонланиш ва ш. к. туфайли эркин нафас ололмай қолмоқ, тез-тез, оғир нафас олмоқ; ҳаллосламоқ, ҳарсилламоқ. *Ойша ҳансирар, титраган панжаларини мушт қилиб: «Вой-дод, у Бухоросида қиз қуриб кетдими»,— дерди ҳа деб.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Йўлчи ҳайқириб, ҳансираб казак аскарларига сапчиди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲАНСИРАТМОҚ ҳансирамоқ *фл. орт. н.*— *Қуёш тиккага келмасданоқ саҳронинг ловиллаган нафаси ҳансиратиб қўйди мени,— деди Аҳмаджон.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҲАНСИРАШМОҚ ҳансирамоқ *фл. бирг. н. Олим билан Иноғомжон ҳансираши қалиги одамни кўтаришиб келишарди.* С. Зуннунова, Излар.

ҲАНУЗ [*ф-т*] *диал.* Шу вақтгача, ҳозиргача, ҳамон. *У ҳануз пинагини бузмайди.* ▪ *Ҳомид ҳануз қўлини бўшатишга кучанар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эшонхон кетма-кет папирос тутатар, ҳаяжондан ҳануз ўзини боса олмас эди.* Ойбек, Улуғ йўл. | Ҳали ҳозирча, ҳозирча. *Йўқ, инсон ҳануз сабий, балоғатга етмагандир.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАНУЗГАЧА *айн.* **ҳануз**. *Лекин дард қолганимда ҳанузгача қўлидан келадиган ёрдамини аямайди, ўзи мард йигит.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲАП *тақл. с.* Оғизнинг тез очиб-ёпилишини ифодалайди. **Ҳап этмоқ** (*ёки* **демоқ**) тишлаш учун очилган оғизни тез беркитмоқ (ит, бўри ҳақида). *Ит ҳап этиб тишлаб олди. Бўри ҳап этиб тишланди.*

◆ **Ҳап сенини** *қ.* **сен. Ҳап ўтир!** *диал.* жим ўтир!

ҲАПИЛЛАТМОҚ *с. т.* Шоша-пиша ошамоқ; ямламай еб қўймоқ, ютиб юбормоқ. *У [Абдуллахон] ҳамма болалар каби балх тутга ўч, ярим челагини ҳапиллатиб еворар, лекин тут шиннисини татиб кўрмаган эди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. *Кўк от .. ерга эгилиб, нам ўтни ҳапиллатиб чайнай бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҲАПИНМОҚ *диал.* Арзиқмоқ, дукилламоқ (юрак ҳақида). *Айни вақтда Ягона эрининг иши ўнгланаётганини сезди, юраги ҳапинди.* И. Раҳим, Тақдир. *Ўз уйини бир неча йилдан кейин яна кўрган Эъзозхоннинг юраги ҳапинди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҲАППА-ҲАЛОЛ Жуда ҳалол, пок.

www.ziyouz.com kutubxonasi

— *Яхшиси шуки, ўртоқлар,* [*ўликни*] *бош томондан сувга тушириб, уч-тўрт марта яхшилаб чайқаб оламиз, ҳаппа-ҳалол, бўлади-қолади,— деди Омон.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҲАПРИҚМОҚ *айн.* **ҳовлиқмоқ.** *Юраги ҳаприқиб ўрнидан туриб кетди.* Ў. Умарбеков, Юлдузлар.

ҲАПҚАТ Каттакон, улкан, кенг. *Ҳапқат этик. Ҳапқат одимлар.* ▪ *Арслонқул .. йирик, ҳапқат одимлар билан жўнади.* Ойбек, Навоий.

ҲАП-ҲАП Фойдасиз югуриш, беҳуда вайсаш. *Юзта ҳап-ҳапдан — битта чап-чап афзал.* Мақол.

◆ **Ҳап-ҳап қилмоқ** *бол.* шоша-пиша ошамоқ, еб қўймоқ.

ҲАР [*ф-т*] *белг. олмш* **1** Кўзда тутилган бир хил нарсаларни, кишиларни биттадан, алоҳида-алоҳида таъкидлаш учун қўлланади. *Ҳар тупда ўттиздан кўсак етилибди. Ҳар кишига ўн сўмдан сарф бўлди. Ҳар сигирдан уч юз литрдан сут соғиб олинди. Ҳар каллада бир хаёл.* Мақол. ▪ *Ҳар қутидан етмиш саккиз килодан пилла чиқса бўладими?!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ҳар фаслнинг ўз хислати бор, Ҳар фаслнинг ўз фазилати.* Уйғун. | Такрорланадиган иш, ҳаракат, воқеа, ҳодисалардан исталган бирини таъкидлаб кўрсатиш учун қўлланади. *Босқон ҳар тушганда қизиган пўлатдан учқунлар сачрар эди. Ҳар соатда қўнғироқ жиринглайди. Дарё ҳар йили бир тошади.* ▪ *Ҳар баҳорда шу бўлар такрор, Ҳар баҳор ҳам шундай ўтади.* Ҳ. Олимжон. [*Киприги шу қадар узунки,*] *ҳар киприк қоққанда икки юзини беркитиб қўяди.* С. Аҳмад, Бош оғриғи. *Ҳар кун далада қизлар, келинчаклар орасида юрардим.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ҳар эҳтимолга қарши** қ. **эҳтимол. Ҳар ҳолда** *кирш с.* қандай воқеа ёки ҳодиса юз бермасин, нима бўлганда ҳам, барибир. *Ҳар ҳолда, бугун уйга келишинг керак.* ▪ *Ҳар ҳолда, Тошкент аҳолиси Азизбек истибдодидан ортиқ тўйди, кимдан кўмак сўрашни ҳам билмайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Хоҳланган, исталган тарзда, хилма-хил, турли. *Қўлидан ҳар иш келади. Ҳар жиҳатдан хотирим жам. Ҳар ерни қилма орзу, ҳар ерда бор тош-тарозу.* Мақол. ▪ *Ўзим ҳар жойдаман — кўнглим сендадур.* Муқимий. *Бутун умримни ҳар йўл билан миллат хизматига сарф қилмоқдаман.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар. **Ҳар турли** *ёки* **ҳар хил** турли-турли, турлича, хилма-хил. *Ҳар турли таомлар ҳозирланди. Ҳар хил мато.* ▪ *Ҳужазодасидаги бу ҳолат уни* [*Ҳасаналини*] *ҳар турли мулоҳазаларга олиб кета бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У* [*Йўлчи*] *ҳар хил оғир юмушларни қилиб ўрганган бўлса ҳам, тўнка кавламаган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ҳар тўғрида** турли масалалар юзасидан, турли масалалар ҳақида. *Фазлиддин бу кеча хурсанд эди. Ҳар тўғрида сўзлар, кулар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бирдан ортиқ сонни ифодаловчи сўзлар билан қўлланиб, шу миқдордаги кимса ёки нарсалар тўплалигича кўзда тутилганини, қамраб олинганини билдиради. *Ҳар икки одам бир ишни бажаради. Ҳар учови ҳам олим экан. Ҳар беш йилда аттестациядан ўтамиз. Ҳар ўн кунда навбат келади. Бундай воқеа ҳар юз йилда бир бўлади.*

3 Кўпинча кўпликдаги от олдидан келганда, ўша отдан англашилган кимса ёки нарса мақтовини ошириб ифодалаш учун хизмат қилади. *Ҳар қизларки кўрсанг суқинг киради. Ҳар қовунларки, есанг тилингни ёради.* ▪ [*Князнинг*] *учта оти бор экан, ҳар отларки, юлдузни кўзлайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 Вақт-соат ва жой, томон маъносидаги сўзлар билан келиб, пайт ва жой билдирувчи қўшма равишларни ясайди, мас. *ҳар вақтда (маҳалда), ҳар вақтдаги, ҳар гал (сафар), ҳар доим, ҳар замон(да), ҳар ер-ҳар ерда, ҳар ёқ, ҳар ёқлама.* ▪ *Ҳар вақт жуда эҳтиёт бўлиб муомала қилар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Чол ҳар вақтдаги каби жиддий сукутга ботди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Гулнор*] *ҳар гал кампир билан ёлғиз қоларкан, дарров қизнинг ҳолини сўрарди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳар замон яқин-йироқдан гадой товуши эшитилади.* А. Қаҳҳор, Бемор. *Унинг* [*Анзират холанинг*] *ҳовлиси одам бўйи келар-келмас гувалак девор билан ўралган .. бўлиб, ҳар ер-ҳар еридан қизил сопол парчалари, тош яна алланима балолар кўриниб турар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ҳаёт умри қуриб, хон Тикилар эди ҳар ён.* Ҳ. Олимжон. *Мен омборчи ҳовлиқаман, Ҳар тарафда халтачам.* «Қўшиқлар». *Сайхонликни ўрмон ҳар ёқдан ўраб олганди.* Ойбек, Қуёш қораймас. [*Мирзакаримбой*] *куёв бўлажак йигитни ҳар ёқлама текширишни истар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 Сўроқ олмошлари, «бир» сони ва «нарса», «нима» каби сўзлар билан келиб, белгилаш олмошларини ясайди, мас. *ҳар бир, ҳар қайси, ҳар қандай, ҳар қанча. Ҳар бир туп ғўза ҳисобда. Уларнинг ҳар қайсисига биттадан китоб берилди. Бу калит ҳар қандай қулфга тушаверади. Бу машина, юк ҳар қанча бўлса ҳам, кўтараверади. Юр, ҳар қанча гапинг бўлса йўлда айтаверасан.* ▪ *Шунинг учун у ҳар ишга ўн қўллаб ёпишадиган, янгидан-янги ишлар бошлашга ва ҳар бир бошланган ишнинг, ўзи айтмоқчи, ёнбошга олгандан кейин бетўхтов отишга ҳаракат қиладиган бўлиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Келинг деб ҳар қанча қистасам ҳам, меҳмон кетиб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Аҳмаджон командирнинг ҳар қандай буйруғини .. бажарар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Ҳар ким** 1) кишиларни биттадан, алоҳида-алоҳида таъкидлаб кўрсатади. *Ҳар кимнинг нияти ўзининг йўлдоши.* Мақол; 2) дуч келган одамларнинг бири; қандай бўлмасин бирор шахс. *Гапиришни ҳар ким ҳам билади. Бу иш ҳар кимнинг қўлидан келавермайди.* ▪ — *Ҳар ким ўқийверса, подани ким боқади? — деди аччиғланиб Мирзакаримбой.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ҳар нарса** *ёки* **ҳар нима** исталган нарса, нима хоҳласа ўша. *Бу магазиндан ҳар нарса топилади. Унинг қўлидан ҳар нима келади.* ▪ *Сен ҳар нарсани оллодан сўра, у берса — хўп; бермаса — хафа бўлма, тақдирга шукур қил, номусли камбағал бўл.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Одам деган ҳар нарсага аралашавермайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳайдар ота ҳар нима бўлса ҳам Ултармага бориб* [*Асрорқулни*] *кўриб келай деб йўлга чиқди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

◆ **Ҳар қалай** 1) «кўринишича», «нима бўлганда ҳам», «иш қилиб» каби маъноларда келиб, иш-ҳаракат ҳақида тахмин, тусмол билдиради. *Бугун, ҳар қалай, ёмғир ёғмаса керак.* ▪ *Йўқ. Билмайман, нима учун келганини билмайман, лекин, ҳар қалай, ярашгани келган эмас.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) «бир амаллаб», «хайриятки», «иш қилиб», «ҳар ҳолда» каби маъноларда келиб, юз берган иш-ҳаракатдан бир қадар қониққанликни билдиради. *Ҳар қалай, тирикчилик ўтиб турибди. Ҳар қалай, сен ҳам етиб келдинг.*

ҲАРАКАТ [*а*] **1** Киши ва нарсаларнинг ёки уларнинг қисмларининг қимирлаши, ўз ҳолатини ўзгартириши; тек туришга нисбатан қарама-қарши ҳолат. *Дарахт барғининг ҳаракати. Қўл-оёқ, ҳаракати. Кўз ҳаракати. Унинг ҳаракати суст. Ҳаракатга келтирмоқ (солмоқ). Ҳаракатдан тўхтамоқ.* ▪ *Гулнор кескин ҳаракат билан ўрнидан турди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Хушрўйнинг ҳаракати енгил ва лафзи тез эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг* [*Канизакнинг*] *ўтириши, қараши, ўпкалаб гапириши, бутун ҳаракати Сидиқжонга жуда чиройли кўринди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Совуқ бир оз юмшаб тушган, қуёш очиқ ҳавода ҳаракат этмоқда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Ўз жойидан жилиш, у ёққа ёки бу ёққа юриш, айланиш. *Айланма ҳаракат. Ернинг ҳаракати. Кўча ҳаракатлари. Ойнинг ҳаракати. Поездларнинг ҳаракати.*

2 Бирор ишга киришиш, бирор нарса қилишга уриниш; интилиш, тиришиш; тараддуд. *У қочишга ҳаракат қилди. Ўғлини ўқитиш учун қилган ҳамма ҳаракатлари бекор кетди. Ҳаракатга тушмоқ. Қоровул дарвозани беркитиш ҳаракатига тушди. Тўй ҳаракатига тушмоқ. Эрта қилинган ҳаракат ишга берар баракат.* Мақол. *Муталлимнинг биринчи ҳаракати бўш кетди.* А. Қодирий, Ўтган кун-

www.ziyouz.com kutubxonasi

лар. *Аҳмаджон .. бир ҳаракат билан пулемёт тепкисини босди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Агар ораларингга совуқчилик тушадиган бўлса, сен ўчакишиб юрма, яхшиси, қайин отангга узрингни айтиб, бу уйдан кетиш ҳаракатини қил!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Орадан яқин икки йил ўтгандан кейин Авлиёотага Бувайдадан бир одам бориб қолди. Ўшандан бу воқеаларни эшитиб, келиш ҳаракатига тушдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Қишининг эл ичида ўзини тутиши, юриш-туриши, тутган ўрни. *Бировнинг ҳаракатига разм солмоқ. Унинг ҳаракати бежо кўринади.* ▪ *Докторнинг бу ҳаракатлари, айниқса дори бермагани Сидиқжонга «кўришнинг, дори беришнинг фойдаси йўқ, бари бир ўлади» дегандай бўлиб кўринди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 *филос.* Модданинг яшаш усули, унинг умумий ажралмас хусусияти, моддий дунёнинг ўзгариши ва ривожланишининг тўхтовсиз жараёни. *Модда доимо ҳаракатда.* ▪ *Худди тарих сингари, табиат ҳам диалектик ҳаракат қонунига бўйсунади.* В. И. Ленин, Табиёт илмида энг янги революция.

5 *кўчма* Белгили бир мақсад кўзда тутилган ижтимоий фаолият. *Миллий-озодлик ҳаракати. Ишчилар ҳаракати.* ▪ *Марксизм пролетариатнинг озодлик ҳаракати назариясидир.* В. И. Ленин, II Интернационалнинг ҳалокати. *Ишчилар ҳаракатининг бутун кучи унинг онглилигида ва оммавий характерда эканлигидадир.* В. И. Ленин, Ишчилар ҳаракатидаги турли оқимларнинг кучи ҳақидаги объектив маълумотлар. *Мана шу кунларда колхозчилик ҳаракати бошланиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Россиядаги революцион ҳаракатнинг таъсири Туркистонда ҳам революцион ҳаракатни қулоч ёйдирди.* С. Қосимхўжаев, Рус ишчилари билан бирга.

ҲАРАКАТЛАНМОҚ Ҳаракат қилмоқ, қимирламоқ; қўзғалмоқ; юрмоқ. [*Кумуш*] *энди боягига қараганда бир оз енгилгансимон, жон олувчи қора кўзлари ҳаракатлана бошлаган, бугриққан қизил юзлари очилинқираган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАРАКАТЛАНТИРМОҚ ҳаракатланмоқ *фл. орт. н. Новча бўйли Каримжон ўнг қўлини ҳаракатлантириб, тинмай сўзларди.* О. Ҳусанов, Киноартист билан учрашув.

ҲАРАКАТЛАНТИРУВЧИ Қимирлатувчи, қўзғатувчи; ҳаракатга келтирувчи. *У, совет халқини, совет кишиларининг қудратини, жамиятимизнинг ҳаракатлантирувчи кучларини ҳисобга олмай, катта янглишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҲАРАКАТЛИ **1** Ҳаракат қиладиган, қимирлайдиган, силжийдиган.

2 Бирор иш қилишга уринадиган, тиришадиган; ҳаракатчан.

ҲАРАКАТСИЗ **1** Ҳаракат қилмайдиган, қимирламайдиган, қўзғалмайдиган, жилмайдиган; бир жойда туриб қолган. *Кутилмаган ғазабга учраган Бозоров нима дейишини билмай, тилсиз, ҳаракатсиз, ёғочдай қотиб турарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирор иш қилишга уринмайдиган, тиришмайдиган; фаолиятсиз, суст. *Ҳаракатсиз одам.*

ҲАРАКАТЧАН **1** Тез ҳаракат қиладиган, тез қимирлайдиган, серҳаракат. *Ҳаракатчан ҳужайралар (биол.). Ҳаракатчан бола.* ▪ *«Вася» деганда бу йигитнинг келишган ва ҳаракатчан қомати одамларнинг кўз олдига келиб туради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Серғайрат, ишчан. *Муҳитдин Қориёқубов иродали, ҳаракатчан, хушчақчақ, ажойиб овозли санъаткор эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҲАРАЛА-ТАРАЛА: **ҳарала-тарала қилмоқ** беғам, ялла қилиб юрмоқ, ишламай кайфу сафо қилмоқ. *Бўрибой бўлса рўзғордан юлиб-юлқиб, яна киши билмас йўллар билан пул топиб ҳарала-тарала қилиб яшайди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.— «*Баъзилардек кулиб ҳарала-тарала қилгим келмайди,— деди Чўтир хола Умидга.* Мирмуҳсин, Умид.

ҲАРАМ [*а*] **1** *дин.* Муқаддас деб ажратиб қўйилган, кириш тақиқланган жой (мас. Макка шаҳрида Муҳаммад пайғамбарнинг мақбараси).

2 *тар.* Ҳовлининг аёллар учун ажратиб қўйилган қисми, ичкари (асосан, олий, юқори мансабдорлар хонадонларида). *Хон аёнларга рухсат бериб, ҳарамга кирган, ўрданинг кундузлик ходимлари тарқалишиб, фақат кеча беклари, хон соқчилари, доимий ходимлар қолган эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. [*Маждиддин:*] .. *хазинангизни бойитамен, ҳараминигизни ҳурлар билан тўлдирамен, сўнгра майли, бошимни кесинг, амрингизга мунтазирмен.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. **Ҳарам оғаси** ҳарамдаги хотин-қизларни кузатиб юрувчи бичилган қул.

ҲАРАМХОНА [*а+ф-т*] *айн.* ҳарам **2**. *Чап томонида амирнинг ҳарамхонасига ва қушбегининг ҳовлисига бориладиган йўлак.* Айний, Бухоро жаллодлари.

ҲАРБ [*а*] *эск. кт.* Уруш, жанг. *Жаҳон кўз тутди бу қудратли ҳарбга, Ғалаба билан биз борардик Ғарбга.* Уйғун. [*Жомий:*] *Ариқ ковлавчилар дуч келди зарбга, Сафарбар бўлдилар майдони ҳарбга.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Ҳарб илмида ҳамма йўл бекилганда, жангчи учун ўлимдан бошқа чора қолмагандагина, ўзини-ўзи ҳалок қилади, дейилади.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Ҳарб олишмоқ** бири-иккинчисига ҳамла қилмоқ, олишмоқ; тортишмоқ. [*Набижон*] *хўриллатиб, серқатиқ маставани ичишга тутинди. Лекин мастава ичаяптими, заҳар ичаяптими фарқ қилмас, хаёлида ҳамон ўша раис билан ҳарб олишар эди.* Ф. Насриддинов, Ота ўғли.

ҲАРБА [*а*] *фолк.* Найза, қилич каби жанг қуроллари. *Одам кўп-да, ҳамма ўртага олиб, ҳар тарафдан ҳар хил ҳарбалар солиб, Энди тушди қилич олиб ғазога, Бек Гўрўғли қолди энди қамалиб.* «Хушкелди».

ҲАРБ-ЗАРБ, ҳарбу зарб Уруш, жанг, саваш. *Кунлардан бир кун Чангали Мозандарон томондан йиртқич ҳайвонлар мўр-малахдек бостириб келиб, жониворлар ўртасида жангу жадал, ҳарбу зарб бошланибди.* А. Мухтор, Чинор. *Йўлдош отанинг ўзи ўртада ҳарб-зарбнинг боришини кузатадиган бўлди.* А. Абдунабиев, С. Султонов, Ленин йўриғи билан. *Отанг яхши, онанг яхши деб туриб, жон чиқар жойига тушириш керак: панд беролмасанг — ўзинг панд ейсан. Ҳарб-зарб қонуни шу.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАРБИЙ [*а*] **1** Урушга алоқадор; уруш, жанг ишлари билан боғланган. *Ҳарбий асир. Ҳарбий сир. Ҳарбий ҳолат.* ▪ *Нормат фронтда эканини, бу ерда чанқоқ водийларга сув берувчи, нур берувчи канал эмас, балки ҳарбий истеҳкомлар ковланиб, ёв йўлига ғов тикланаётганини сезди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Уруш эҳтиёжи учун белгиланган, уруш учун зарур бўлган. *Ҳарбий завод. Ҳарбий кема. Ҳарбий самолёт.*

2 Армияга, ҳарбий хизматга оид. *Ҳарбий врач. Ҳарбий интизом. Ҳарбий иш. Ҳарбий хизмат. Ҳарбий кийим. Ҳарбий қисм.* ▪ *Йўлда ҳарбий юк ва аскар ортган машиналарнинг кети қарийб узилмас эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *У ерда бир тўп противогаз тақкан йигитлар ҳарбий машқ учун сафланмоқда эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 *от* Армиядаги, ҳарбий ишдаги киши, ҳарбий хизматчи. *Ҳеч ким ҳарбийларга хос чаққонлик билан жавоб бермади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

4 *от, с. т.* Ҳарбий хизмат; армия. *Уғлим ҳарбийда .. У кетди-ю икки кундан кейин немислар келди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

◆ **Ҳарбий коммунизм** *қ.* **коммунизм.**

ҲАРБИЙЛАШТИРИЛМОҚ ҳарбийлаштирмоқ *фл. мажҳ. н.*

ҲАРБИЙЛАШТИРМОҚ Ҳарбий шароитга мослаштирмоқ, уруш эҳтиёжлари учун ишлашга ўтказмоқ. | Граждан аҳолини ҳарбий ишга ўргатмоқ.

ҲАРБИЙЧА *рвш* Ҳарбий кишиларга хос, ҳарбий хизматга тегишли. *Ҳарбийча ишламоқ. Ҳарбийча кийинмоқ.* ▪ *Бу ерда ҳам ҳарбийча қаттиқ интизом ўрнатилган эди: ҳамма гудок билан уйқудан туради, гудок билан ётади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҲАРБИЙЧАСИГА *рвш* Ҳарбийларга хос бир ҳолда, ҳарбий кишиларга ўхшаб. *Ҳарбийчасига ишламоқ.*

ҲАРВОНА [*ф-т*] *эск.* Лўқ, туянинг ургочиси.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҲАРГИЗ [*ф-т*] Асло, сира, ҳеч. *Ҳаргиз билдирма.* ▪ *Бу гапларни ҳаргиз ҳазил билмагил!* «Ғўрўғли». *У тарафи билан ҳаргиз ишинг бўлмасин.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҲАРДАМХАЁЛ [*ф-т+а*] Ўз фикрида қаттиқ турмайдиган, иккиланадиган. *У завод дарвозасига қадам қўйганида ҳардамхаёл эди.*

ҲАРДАМХАЁЛЛИК **ҳардамхаёл** *с. мавҳ. от.* *Низомжон акасининг гапига тушунмади. Ўрнидан турди-да, ҳардамхаёллик билан кўчага чиқиб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҲАРЁНА *с. т.* Ҳайрона. *Ташлаб ғариб девонани, мунча узоқ этдинг сафар, То келгунча, қонлар ютиб, ҳарёна бўлдим соғиниб.* Ҳамза.

ҲАРИНА [*ф-т*]: **дарди ҳарина** 1) кетмайдиган, кишига ёпишиб олган дард; 2) *кўчма* қутулиб бўлмайдиган кулфат, азоб.— *Агар аҳвол шундайлигича давом этаверса, барибир, ҳаммамиз ҳам қирилиб кетамиз. Бу турмуш эмас, дарди ҳарина,— деди Рафоэл.* М. Раҳмонов, Ҳаёт-мамот.

ҲАРИР [*а*] 1 Юпқа ипак газлама. *Ҳаридан тикилган кўйлак.* ‖ *Ҳарир дурра.*

2 Умуман юпқа, нозик газлама ҳақида. *Ҳарир шол рўмол.* ▪ *Қомати келишган Фарида ҳарир крепдешиндан енгсиз кўйлак кийган.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Ҳарир матолардан тикилган ранг-баранг қизлар кўйлаги хона деворида осиғлиқ турар эди.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

3 *кўчма* Тоза, мусаффо, шаффоф. *Кеч кириб оқ ҳарир қор устига тун ўзининг қора либосини ёпди.* Й. Муқимов, Матонатли кишилар. *Ҳаво ниҳоятда ҳарир, нафас енгил, ҳамма нарса кўркам, кулиб табриклаб тургандай.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҲАРИС [*а*] 1 Бир нарсага ҳирс қўйган, ҳирсли; ишқивоз, жуда орзуманд. *Шаҳматга ҳарис одам. Хоккейга ҳарис.*

2 Очкўз, тамагир, қурумсоқ. *У пулга ўлгудай ҳарис.*

ҲАРИСЛИК **ҳарис** *с. белги оти.* *У шаҳматда жуда ҳарислик қиларди. Ҳарислик билан пул йиғмоқ.*

ҲАРИСОНА [*а+ф-т*] *рвш* Ҳарислик билан қилинган. *Ҳарисона чайналмоқ.*

ҲАРИФ [*а*] 1 *кт.* Шерик, жўра, улфат. *Мирвали бангининг ҳарифи ҳисобланган Ўтарбой унга жавоб берди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Бирор кимсага зид ҳаракат қилувчи, қарши курашувчи, олишувчи, рақиб. *Кураш майдонига тушган полвон — эр, Беллашиб олмоққа ҳариф чақирар.* Шайхзода.

ҲАРИФОНА [*а+ф-т*] *эск. кт. айн.* **ҳалфана**.

ҲАРНА [*асли* ҳар + нима] 1 Нима бўлса-да, ҳар нима. *Ҳарна бўлса, йигитни қутқариш керак эди.* Ҳамза, Сайлов олдида. | Имкон борича. *Гулноз ўгай онасининг ухлаган пайтидан фойдаланиб дарсини ҳарна жилдириш учун ариқ бўйига шолча солиб мук тушди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

2 Қанча кўп бўлса ҳам, қанча бўлса, ўшанча. *Ҳарна бор давлатим, мулким, мадорим, Талаб қила кўрма аймоқ юртига!* «Ёдгор». *Икки юз, уч юзу тўрт юз килолаб Ҳарна қўлга кирса терилгани хўб.* Ғ. Ғулом. *Яланг даштда ҳарна чап берсам ҳам бўлмади, ўзимни от ёнига олсам, эгар устида қолган ўнг сонимга ўқ тегди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. | Қанча бўлса — шунча, барча, ҳамма. «*Кўрмаган кунларин мунга солай*» — *деб*, «*Ҳарна ҳунаримни маълум қилай*» — *деб.* «Муродхон».

3 Қандай бўлса, ўшандай; тўғри келган, ҳар бир; турли хил. *Биз атоқли қаҳрамонмиз, қаҳрамон авлодимиз, Қаҳрамон халқ ичра бўлса ҳарна одат кўрсатинг.* Ҳабибий.

ҲАРНЕЧУК *айн.* **ҳарна** 3. *Ҳарнечук иш бўлса, бажариб ташлаймиз.* ▪ *Сидиққжон далани яхшироқ кўрсатиш учунми ёки бошқа сабабданми, ҳарнечук, у* (*Мунисани*) *тутзор ёнидаги камқатнов йўлга бошлади.* Ё. Шукуров, Орзулар.

ҲАРОМ [*а*] 1 *дин.* Шариат ҳукмига мувофиқ ейиш, ичишга, фойдаланишга ярамайдиган, ҳалол эмас. *У Ашир билан қўл бериб сўрашишга ҳазар қилибди. Чунки Ашир чўчқабоқарда! Балки чўчқа шариатда ҳаром махлуқ ҳисобланган учун ундан ҳазар қилгандир.* С. Анорбоев, Оқсой. **Ҳаром ўлмоқ** 1) сўйилмасдан, бирор касаллик ёки зарб туфайли ўлмоқ (гўшти ейиладиган ҳайвон ва қушлар ҳақида). *Қўйчивон кўп бўлса, қўй ҳаром ўлади.* Мақол. ▪ — *Шу томонда ҳаром ўлган мол ётган бўлса керак,— деди Абдурасул ва қушлардан кўз олмай отини жилғага бурди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳаром ўлгурлар нах подамни тумтарақай қилиб юборди.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра; 2) *кўчма* ўз ажали билан эмас, балки бирор фалокат натижасида ўлмоқ ёки ўлдирилмоқ (киши ҳақида). *Улар оммада диний, миллий адоват қўзғаб, буни ўз мақсадлари йўлида истифода қилмоқчилар, бу орада сен ва мен ҳаром ўлиб кетамиз.* Айний, Дохунда. | Шариат томонидан ман этилган, тақиқланган. *Ҳаром эди қўшиқ, ҳаром эди куй, Унга севги, гўзаллик ҳаром, Бир чор девор ва зах босган уй, Ҳамдард эди битта пастак том.* Ҳ. Олимжон.

2 *с. т.* Жинсий муносабатдан сўнг ғусл қилмаган, чўмилмаган.

3 Умуман ифлос, булғанган, кўнгил тортмайдиган. [*Ғофир Жамилага:*] *Кел, кутурган итлар ҳаром қилмасдан туриб шу тоза юзларингдан охирги марта ўпай!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. | *кўчма* Норозилик туфайли юз ўгирилган, жирканч бўлиб кўринадиган; расво. *Энди бу уй мен учун ҳаром.* ▪ *Ўша оғайнилардан биттаси районга бориб мени чақипти,— «ҳозир борсаларинг уйидан камида икки юз метр бахмал топасизлар»,— дебди. Уч кун ҳайит ҳаром бўлиб ўтса бўладими?* А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

4 *кўчма* Бошқаларни алдашга асосланган, ғирромлик билан қилинадиган; қалбаки. [*Адвокат*] *пул қарз олиб, еб кетиш, қалбаки ҳужжатлар ясаш, соддадил одамларнинг ҳовли-жойларини ўзига қаратиш сингари ҳаром ишларнинг пири эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ҳаром қўл** *қ.* **қўл**. | Ҳалол меҳнат билан топилмаган, бошқаларни алдаш йўли билан ғайриқонуний қўлга киритилган. *Ҳаром давлат. Ҳаром овқат.* ▪ *Қўрбоши Муллақаҳҳор тўй қилганда унинг тўйига бормаган эмиш, ҳатто «унинг тўйи ўғирлик молдан бўлган, унинг оши ҳаром» деб, ўз қавмини ҳам .. тўйга боришга қўймаган эмиш.* Айний, Қуллар. *Тавба, пул ҳам ҳаром бўладими?* «Латифалар».

ҲАРОМЗОДА [*а+ф-т*] *айн.* **ҳароми**. — *Қоч, ҳаромзода! — деб Султонга таҳдид қиларди Бўронбек.* Ҳ. Ғулом, Машъал. [*Кутидорнинг*] *кўз ўнглари қоронғиланиб бир неча вақт серрайганча қолди. Яна «яхшиликни билмаган ҳаромзода!» деб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАРОМИ [*а+ф-т*] Ўзаро никоҳ қилинмаган эркак ва аёлдан туғилган бола.— *Ана шундай кунларнинг бирида ўзим ёлғиз ўтириб, ҳаж йўлида орттирган ҳаромимга кўйлакча тикаётган эдим,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | *сўк.* Ярамас, ифлос, аблаҳ. «*Аттанг, қўлимга тушмади-да, девордан ошиб қочди, ҳароминг!*»,— *деб шанғиллади халфа.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАРОМЛАМОҚ 1 Ҳаром қилмоқ, булғамоқ, ифлос қилмоқ. *Кучук қозонни ҳаромлаб кетипти.*

2 *кўчма* Номусига тажовуз қилмоқ. [*Босмачилар*] *токай пок қизни ҳаромлаб, яна — Тарвуз каби узар ота калласин!* С. Назир.

ҲАРОМЛИК **ҳаром** *с. белги оти.* [*Ойхон:*] *Аммам менга қози, аъламларни кўрасан, дейдилар. Мен суйганим учун ҳаромликдан бошқа барча ишга бош эгаман.* Ҳамза, Бурунги қозилар.

ҲАРОММАҒИЗ [*а+ф-т*] Умуртқали ҳайвон ва одам марказий нерв системасининг умуртқа каналига жойлашган қисми; орқа мия.

♦ **Ҳароммағзи янчилади** қаттиқ калтакланади, жазосини тортади, расвоси чиқади.— *Раҳмонқулнинг уйи куйди,— Сайфи қувониб сўзлади.— Ҳароммағзи янчилади энди аблаҳнинг.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҲАРОМНАМАК *кам қўлл. айн.* **ҳаромтовоқ**. *Унинг ҳаромнамаклари ҳали кўп маҳкамада ин қурганлар.* Ойбек, Навоий.

ҲАРОМТОВОҚ Ўзи ишламасдан бошқалар ҳисобига яшовчи; текинхўр. *Меҳнат замонидир бу яхши замон, Ҳаромтовоқ одам ўғридан ёмон.* Уйғун.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҲАРОМТОМОҚ Ҳалол ҳаёт кечирмайдиган, порахўр, балохўр.

ҲАРОМХЎР [*а+ф-т*] 1 *дин.* Ҳаром, шариатда ман қилинган овқатларни истеъмол қиладиган. *Ҳаромхўр киши.*

2 *кўчма айн.* **ҳаромтомоқ.** *Нафси ёмон, ҳаромхўр, меҳнатни севмас, унга Текин таом, текин пул, айшу таралла бўлса.* Уйғун.

3 Ўлимтикларни еювчи (қушлар ҳақида). *Жилғанинг устида бир гала қорақуш .. ва калхатлар гир айланиб учиб юрарди. Отряд отларнинг бошини тортиб, ҳаромхўр қушларни томоша қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАРОМХЎРЛИҚ ҳаромхўр *с. мавҳ. от. Тўтининг отаси Ашур Мирзо ҳаромхўрлик, фирибгарлик .. билан дунё орттириб, Болта кўпас деб ном чиқарган катта савдогарнинг ўктам мирзоси эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАРОМ-ҲАРИШ *айн.* **ҳаром** 1, 4. *Ҳаром-ҳариш юрма.* ▪ *— Дўхтирхонаси қурсин, ҳаром-ҳаришни фарқ қилмайди ..— деди Савриниса Холниса холага.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.— *Менинг эрим катта бир универмаг мудири. Ҳаром-ҳариш йўллар билан тўплаган мол-дунёси икки пуштга етади,— деди Кумуш.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

ҲАРОРАТ [*а*] 1 Қизиган нарсага хос иссиқлик, кучли даражадаги иссиқлик. *Оловнинг ҳарорати. Қуёшнинг ҳарорати.* ▪ *Тинмай ёқилаётган печканинг ҳарорати бинони жуда иситиб юборган.* И. Раҳим, Ихлос. *Қора кигизларни ёндирай деб, ҳар бир тешикдан ўтов ичига кирган ҳарорат уйни хумдонга айлантирган эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ичдан чиқаётган ҳарорат оғзини куйдираётгандек пуф-пуфлаб нафас олиб ўтирган минғбоши келувчига бош ирғади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бирор жисмнинг, модданинг қизиш ёки иситилиш даражаси; температура. *Ҳавонинг ҳарорати. Ҳароратнинг ўзгариб туриши. Ҳарорат пасайиб, қор ёға бошлади.* ▪ *Жўра полвон .. ернинг етилиши, тафти, нами, ҳарорати, .. суғориш усулларини яхши билади.* И. Раҳим, Ихлос.

3 Тананинг киши саломатлиги ҳолатини кўрсатувчи иссиқлик даражаси; температура. *Беморнинг ҳароратини ўлчамоқ.*

4 *кўчма* Руҳий кўтаринкилик, жўшқинлик. *Ғуломжон энди ўзини анча тутиб олиб, ўт билан, ҳарорат билан гапирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Искандаро*] *айниқса хотинлар орасида маориф ишлари устида ҳарорат билан сўзлади.* Ойбек, Нур қидириб.

5 *кўчма* Ҳиссий тафт; лаззат. *Лебедев-Кумачнинг Ватан ҳақидаги шеърида одам йўқми? Бор, ватанпарвар одам бор, ўшанинг юрак ҳарорати кишига жизиллаб тегди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Элмурод Зебони кузатиб қўйиб, иссиқ бир бўса ҳарорати билан қайтиб келгач, узоқ ухлолмади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Ўша туни энг биринчи бор Сезган эди лаб ҳароратин.* Сайёр.

ҲАРОРАТЛИ 1 Ҳарорати бор, иссиқ. *Қуёш ўзининг ҳароратли нурларини аямай сочарди.*

2 *кўчма* Ҳиссий тафти бўлган; роҳат-лаззат бағишлайдиган; илиқ. *Сенинг эркалашларинг, ҳароратли қучоғинг унга қайта куч ва дармон бағишлайди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Иложсиз каби лабини иккинчи ҳароратли лабдан ажратолмай, бир неча сония кутиб қолди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ғуломжон Ҳаётнинг безаксиз, тузаксиз ҳам тароватли, ҳароратли юзини кўриб, бир хил бўлиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАРОРАТСИЗ 1 Ҳарорати, иссиғи, тафти йўқ; совуқ. *Энди қуёш ёркин! Лекин менинг учун Юлдуз каби ҳароратсиз, хайр!* А. Мухтор.

2 *кўчма* Совуқ; завқ-шавқ, роҳат-лаззат бағишламайдиган; ёқимсиз. *Ана қаранг, куз қуёшининг боқиши ҳам тул хотиннинг жилмайишидай ҳароратсиз. Осмон ўзининг ёзги тиниқлигини йўқотган — оқиши хира.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАРСИЛЛАМОҚ *айн.* **ҳансирамоқ.** *Кўпол ботинкасини дўқиллатиб, иссиқда бўрсиб, ҳарсиллаган Аҳмад келди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Қуруқ лабларини базўр қимирлатиб, ҳарсиллаб деди Гулнор: — Уҳ .. баданим ёниб боради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲАРСИЛЛАШМОҚ ҳарсилламоқ *фл. бирг. н. Улар супанинг икки томонида, бир-бирларига рўбарў ёнбошлаб ҳарсиллашар, баъзан бир-бирларининг семизликларидан кулиб, дўстларча енгил ҳазиллашиб қўйишар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲАРС-ҲАРС *тақл. с.* Тез-тез оғир нафас олишни, ҳарсиллашни ифодалайди. *Ҳарс-ҳарс қилмоқ.*

ҲАРС-ҲУРС *айн.* **ҳарс-ҳарс.** [*Зиёбек*] *орқасига қараса, икки отлиқ етиб олишга сал қолибди, саман от ҳарс-ҳурс қилиб келарди.* Н. Фозилов, Оқим.

ҲАРТУГУЛ *модал с., с. т.* Ҳарқалай, хайрият, хайриятки.— *Мен ойим уришиб берадиларми деб, қўрққандим. Йўқ, ҳартугул индамадилар,— деди Эргашнинг ўртоғи.* А. Мираҳмедов, Қулган чечаклар.

ҲАРФ [*а*] Ёзувда тилдаги бирор товушни ифодалаш учун қабул қилинган ва алфавит сирасига киритилган белги. *«Б» ҳарфи. Бош ҳарф. Кичик ҳарф. Босма ҳарф. Араб ҳарфи.* ▪ *Лентанинг тугилган жойида зарҳал ҳарфлар билан «ЎзССР» деб ёзилган.* «ЎзССР Конституцияси». *Ёмғир сувида ва терда ивиган қоғоз сарғайиб, ҳарфлари ёйилиб кетган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Ҳарф терувчи** *айн.* **наборщик.**

ҲАРФИЙ [*а*] Ҳарф ёки ҳарфлардан иборат бўлган, ҳарфга оид. *Ҳарфий белги. Ҳарфий хато.*

ҲАРФМА-ҲАРФ *рвш* 1 Ҳар бир ҳарфни алоҳида. *Текстни ҳарфма-ҳарф текшириб чиқмоқ.* ▪ *Сўнгра [Элмурод] Ленинниинг бу вақтларда шиор бўлган машҳур сўзини ҳарфма-ҳарф чўзиб-чўзиб такрорлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма айн.* **сўзма-сўз** 2.

ҲАРФХЎР [*а+ф-т*] Масаланинг моҳиятига эмас, балки унинг ташқи кўринишига, майда-чуйда нарсаларга кўпроқ эътибор берувчи киши, расмиятчи.

ҲАРЧАНД [*ф-т*] Эргаш гап таркибида «ҳар қанча», «кучи борича», «имкон борича» каби маъноларда келади. *Яна кулги кўтарилди. Гулшан, ҳарчанд ўзини ушласа ҳам, яна қизларнинг кулгисига тортилди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Сидиқжон кейинчалик, ҳарчанд уринса ҳам, бу тўғрида Қоридан бошқа гап ололмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҲАРЧИ *айн.* **ҳар қалай** *қ.* **ҳар.** [*Анвар:*] *Бозорлар яхшими?* [*Сафар бўзчи:*] *Бир нави .. ҳарчи, тириклик тебраниб туради, ука.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲАСАД [*а*] Қимсанинг муваффақиятини, устунлигини кўролмаслик туйғуси; ғайирлик, бахиллик. [*Кумушнинг*] *бу кунги совуққа қарши кийиб олган савсар пўстинининг ёқалиги кишининг ҳасадини орттириб, нафис бағбақаларини ўпиб ётар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Майиблар ҳамма вақт соғ кишиларга ҳасад қилади, бошқаларга ўз кунларини раво кўрадилар.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Маҳв бўлсин, кимки бизга интилиб қилса ҳасад.* Ҳабибий.

ҲАСАДГЎЙ [*а+ф-т*] *айн.* **ҳасадчи.** *Ҳали ҳам топилади орамизда Баъзи бир ичи қора, ҳасадгўйлар. Ҳасадгўй равнақингни эмас, фақат Туну кун заволинингни ўйлар.* Уйғун.

ҲАСАДЛАНМОҚ Ҳасад қилмоқ, рашк қилмоқ. *Зайнаб унга [Кумушга] ҳасадланиб қаради ва кучланиб айтди: — Ҳали ёшга ўхшайсиз-ку.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАСАДЛИ Ҳасади бор, ҳасад билан боғли, ҳасад, рашк ифодаловчи.— *Таҳсин-таҳсин! — дейди Хатиб домла ҳасадли таажжуб билан,— тоза ҳам пулни қирдик, денг ... Таҳсин-таҳсин!* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲАСАДЧИ Қимсанинг муваффақиятини, устунлигини кўролмовчи, ҳасад қилувчи; рашк этувчи; ҳасадгўй.

ҲАСАЙНИ [*ф-т<а*] Узумнинг ҳусайнидан тўлароқ бир тури. *Ним ранг тойиби, пушти ранг ҳасайни, тилла ранг қирмиска, қаҳрабо ҳусайни, ҳар донаси ёнғоқдай келадиган каттақўрғон — ҳаммаси шифил пишган.* С. Анорбоев, Меҳр.

ҲАСАНА [*а*]: **қарзи ҳасана** устига фойда (процент) қўйилмайдиган қарз. *— Жуда яхши,— деди хўжайиннинг*

www.ziyouz.com kutubxonasi

мақсадини англаган мирзо,— бу пулни қарзи ҳасана берасизми ёки урф-расмга мувофиқ фойда биланми? Айний, Дохунда.

ҲАСАНОТ [*а*]: **қадамларига ҳасанот** «хуш келибдилар», «пой-қадамлари муборак» каби маъноларида уйга келган меҳмонни табриклаш, унга миннатдорчилик изҳор этиш учун ишлатиладиган ибора. [*Абдураҳмонбой:*] *Зиёфатнинг каттасига қарздормиз, тақсир. Қадамларига ҳасанот!* Н. Сафаров, Уйғониш.

ҲАСИП Қўйнинг тозаланган ичагига қийма гўшти ва гуруч тиқиб, сувда қайнатиб пиширилган таом. *Зора энди бирон жойда насиба бўлса-ю, ҳасип есак, лаббай! Кўнгил ҳам инчунин тусаб турибди.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр. || *Рўзи полвон олдинига ёглиқ яхна билан, сўнгра сих-кабоб ва ҳасип шўрва билан меҳмон қилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҲАСИПФУРУШ Ҳасип тайёрлаб сотувчи киши.

ҲАСРАТ [*а*] **1** Руҳий азоб, ғам, қайғу. *Гапир, нима ҳасрат тушди бошингга!* А. Мухтор, Чинор. *Гуландом ҳасратини дутор ва қўшиқ билан эритишига тиришар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Уларнинг [аёлларнинг] қий-чуви орасида бир ёш аёлнинг ғам ва ҳасрат билан тўла «ёр-ёри» алоҳида эшитилар, одамнинг кўнглини бузар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Умуман қийинчилик, азоб, уқубат.— *Жуда-жуда хижолат бўлиб кетдим. Не ҳасратда йиққан .. пулни бузиб, мен учун харажат қилиб келди-я,— деди йигит.* С. Аҳмад, Таъзим.

2 Бирор кимса ёки нарсадан зорланиб гапириш, нолиш; шикоят. *Бировнинг ҳасратини тингламоқ.* ▪ *У тўғралган сабзиларни мис товоққа сола туриб, ҳасратга тушиб кетди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Нотаниш жувоннинг ранги оқариб, ҳасрат дафтари очилиб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Ҳасрат қилмоқ** 1) бирор кимсага ўз ғами, қайғуси ҳақида гапириб, юрагини бўшатмоқ; дардини айтмоқ. *Отам ўлди, эрим ўлди дедим, йиғладим, ҳасрат қилдим.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир; 2) бирор кимса ёки нарсадан шикоят қилмоқ. [*Али*] *ўзининг бахтсизлигидан, топганини рўзғордан орттиролмай, шу кунгача уйланолмай келишидан ҳасрат қилиб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Ҳасратидан чанг чиқади** қ. чанг I.

ҲАСРАТЛАНМОҚ *кам қўлл.* Бирор кимса ёки нарса ҳақида афсусланиб, зорланиб гапирмоқ; шикоят қилмоқ. *Кейингилар эса, масалан: .. бир савдогар, ўзининг жуда фақирлигидан ҳасратланиб, закотдан озод қилинишини сўрар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲАСРАТЛАШИШМОҚ *айн.* **ҳасратлашмоқ.** *Бугун онаси аллақайси қариндошиникига келин тушдига кетган. Шунинг учун дугоналар жуда бемалол ҳасратлашишди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҲАСРАТЛАШМОҚ Бирор қийинчилик, ғам, ташвиш кабилар ҳақида ўзаро гаплашмоқ, дардлашмоқ. *Йигитдан юқорироқда, ўрта ёшли икки деҳқон ўтирар, бу йил сабзи-пиёзнинг бозори касодлигидан ва уловсизликдан ҳасратлашар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Райҳон билан Ҳанифа этакроқдаги кўрпачада ёнма-ён ҳасратлашиб ўтиришарди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ҲАСРАТЛИ Ғам, қайғу, ҳасрат билан тўлган, қайғули; ҳасратни ифодалайдиган. *Ҳасратли қора кунлар.* ▪ *Бергернинг юзида ҳасратли уятчанлик пайдо бўлди.* А. Мухтор, Чинор.

ҲАСРАТ-НАДОМАТ **1** Руҳий азоб, ғам-алам, қайғу. *Қишлоқдан узоқлаб кетган Низомжон қўйнидан она суратини олиб тикилди-да, ҳасрат-надомат билан ингради.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Бирор кимса ёки нарсадан зорланиб гапириш, нолиш; шикоят.— *Ё пирай, ё пирай.— Ойша хола энди ҳасрат-надоматга ўтди.— Азон маҳали Санам отин келибдилар, йиғисиғи. Қиз ўстириб дўзахи номини олмай ўлай.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҲАССА [*а*] Қўлда тутиб ерга тираб, таяниб юриш учун силлиқ қилиб ишланган узун таёқ; асо. *Ёғоч ҳасса. Темир ҳасса. Кўр ҳассасини бир йўқотади.* Мақол. ▪ *Шу он Ҳасан сўфи халойиқ ичидан ҳассасига таяниб олдинга чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шу ерда ўсади бир туп дарахтча. Шоди деди: — Оҳ, бундан ясайман ҳасса.* З. Диёр.

ҲАССАҚАШ [*а*+*ф-т*] *этн.* **1** Аза ёки тўйда эшик олдида туриб келувчиларни кутиб олувчи ва кузатиб қолувчи киши.

2 Тобутни қабрга элтишда олдинда ҳасса тутиб берувчи киши.

ҲАССАҚАШЛИҚ **ҳассакаш** *с. мавҳ. от. Ҳассакашлик қилмоқ.*

ҲАССОС [*а*] Нарса-воқеа моҳиятини тез ва тўғри ҳис этувчи, зеҳни ўткир, сезгир. *Саҳнамиздан ва шеъримиздан Ҳамон янграр унинг овози. Гулзорларда ҳамон жаранглар Ўша ҳассос Ҳамзанинг сози!* Уйғун. *Онабиби ҳассос қиз. Гўзалликдан завқлана билади.* А. Мухтор, Чинор.

ҲАСТИ *с. т.* Ҳазрат.

ҲАТЛАМОҚ **1** Бир нарсанинг ёки жойнинг устидан ирғиб, нарёққа ўтмоқ, сакраб ўтмоқ, ҳакламоқ. *Дутор бўйин араби отлар, Чу деса бир қирдан ҳатлар.* «Равшан».— *Қани, тўйга юринг! — деди тоға зовурдан ҳатлаб ўтиб.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Давлатёр кўприкдан ўтмай, ариқдан ҳатлади, кутубхона эшиги олдида Саодатхон билан тўқнашди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

2 Қадам ташламоқ, одим отмоқ, қадамлаб устидан ўтмоқ. *Ғуломжон нима қилаётганини ўзи ҳам билмай, қўшни дарчага икки ҳатлаб етиб келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. «*Мени шу ерда кутасан*»,— *деди-да зинадан тез-тез ҳатлаб, бинонинг ичига кириб йўқолди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Остона ҳатлаб кўчага чиқмаган** кўчага чиқиши тақиқланган, доимо уйда ўтирган. *Ўсингиз-унингиз, қизларим, бизнинг вақтимизда бундақа кунлар йўқ эди. Чордевор, остона ҳатлаб кўчага чиқолмасдик, ҳатто қаттиқроқ кулолмасдик ҳам.* Ҳ. Шамс, Душман.

ҲАТЛАТИЛМОҚ **ҳатлатмоқ** *фл. мажҳ. н. Катта гулхан ёқилиб, паранжи ёпиниб келган келин [оловдан] ҳатлатилди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲАТЛАТМОҚ **ҳатламоқ** *фл. орт. н. Отни зовурдан ҳатлатмоқ.*

ҲАТЛАШМОҚ **ҳатламоқ** *фл. бирг. н.*

ҲАТТО [*а*] *куч. юкл.* Ўзи боғланиб келган сўз, сўз бирикмаси ёки гапни айириб, унинг мазмунини кучайтириш учун қўлланилади. *Раимбек додхоҳ .. қатлидан сўнг сипоҳлардан руҳ тушди. Ҳатто Азизбекнинг буйруғига ҳам қулоқ солмай тўс-тўсга қоча бошладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАТТОКИ [*а*+*ф-т*] *айн.* **ҳатто.** *Бири доктор, бири ҳамшира, Учса ҳамки, хаттоки ўқлар, Ҳар жангчининг ярасин боғлар, Меҳри билан чақнар уфқлар.* Ҳ. Пўлат.

ҲАФРАНГ *с. т.* Ҳафтранг.

ҲАФСАЛА Бирор иш-ҳаракат қилишга бўлган майл, истак, хоҳиш; қизиқиш. *Ҳафсаласи йўқ. Хат ёзишга ҳафсалам бўлмади. Ҳафсаланг келганда кўчат эк.* | Бирор иш-ҳаракат қилиш учун тиришиш, тиришқоқлик. *Улар ҳафсала билан китоб мутолаа қиларди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Билмайман, бу уйда яшаганди ким. Роса қилган экан меҳнат, ҳафсала.* С. Зуннунова. **Ҳафсаласи пир бўлди** қ. **пир** II.

ҲАФСАЛАЛИ Бирор иш-ҳаракат қилишни истайдиган, шунга қизиқадиган. | Бирор иш-ҳаракат қилишга астойдил киришадиган, тиришқоқ, сергайрат. *Ҳафсалали йигит.*

ҲАФСАЛАСИЗ Бирор иш-ҳаракат қилишни истамайдиган, шунга қизиқмайдиган. | Бирор иш-ҳаракат қилишга астойдил киришмайдиган, эринчоқ, дангаса. *Ҳафсаласиз одам.*

ҲАФТА [*ф-т*] Душанбадан якшанбагача (илгари — шанбадан жумагача) бўлган етти кеча-кундузни ўз ичига олган вақт ўлчов бирлиги. *Ҳафтанинг иккинчи куни. Ўтган ҳафта. Дарс келаси ҳафтадан бошланади.* | Умуман бирор кундан бошлаб ҳисобланадиган етти кеча-кундуздан иборат вақт. *Икки ҳафтада келаман. Яна бир ҳафтага етадиган иш қолди.* ▪ *Унга ўғлидан ҳар ҳафта хат келади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ҳожи ва Отабеклар яна бир неча ҳафта қолишга қистасалар ҳам бўлмай,* [*кутидор*] *узр айтди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАФТАЛАБ *рвш* Бир неча ҳафта давомида. [*Олахўжа*] *тўйга катта тайёргарлик кўрди, Тоғдан сўқим олиб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

келтирди, ҳафталаб шоли оқлатди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАФТАЛИК 1 Ҳафтага етадиган. *Икки ҳафталик иш. Бир кунлик йўлга чиқсанг, бир ҳафталик озиқ ол!* Мақол. | Ҳафта ичида содир бўладиган, ҳафта ичи давом этадиган, ҳафтага чўзиладиган. *Беш ҳафталик отпуска.* ▪ *Батальон Н. шаҳри учун бўлган бир ҳафталик жангда фаол қатнашиб, шаҳарга биринчилар қатори кириб борди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Ҳар ҳафтада бир марта содир бўладиган, ўтказиладиган ёки чиқариладиган. *Ҳафталик йиғилиш. Тўғаракнинг ҳафталик машғулоти. Ҳафталик журнал.*

2 Бир ҳафта муддат ичида бўлиб ўтадиган бирор тадбир, иш. *Кўчат экиш ҳафталиги.*

ҲАФТАФАҲМ [*ф-т+а*] Бирор нарсани дарров уқиб, тушуниб ололмайдиган, зеҳни паст; анқов, бефаросат. *Муллаваччалар зеҳни ўткирроқ шерикларини «хушфаҳм», зеҳнисизларини «ҳафтафаҳм» деб атарди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Қаердан билимдон бўлиб қолдинг, ҳафтафаҳм! Али тажангнинг сарғиш мўйлови титраб кетди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҲАФТИЯК [*ф-т*] Қуръоннинг етидан бир қисмидан иборат алоҳида китобча (революциядан олдин диний мактабларда ўқилган). *Мен Турбатда болаларга «Ҳафтияк», «Чоркитоб» ўқитиб, кунда беш вақт азон айтиб, имомгарчиликка ўтиб турдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Ҳамма нарса болалар учун янги, қизиқ эди, чунки улар .. абжаддан, ҳафтиякдан бўлак китоб кўрмаган эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАФТРАНГ [*ф-т*] Турли рангда гуллар солинган, товланиб турадиган. *Ўғил боланинг ҳам бармоқ ва қулоқларига узук ва ҳалқа тақилди. Буларга кийгизилган кийимлар ҳам Бухоро шоҳиси ва ҳафтранг бахмалдан тикилган шоҳона кийимлар эди.* Айний, Қуллар. **Ҳафтранг қоғоз** *тар.* ўрта асрларда Туркистон хонликларида косиблар томонидан ишлаб чиқариладиган яхши сифатли турли рангли қоғоз. *Навоий манқалга яқин, китоб устига қўйилган янги ҳафтранг қоғоз тиззасида, салласиз, учли тақя кийган, боши бир оз эгик, қалами енгил қитирлаб, чиройли ҳарфлар туширмоқда.* Ойбек, Навоий.

ҲАШАМ [*а*] 1 Безаш учун ишлатиладиган нарса; безак, зеб. *Аравалар гумбур, отлар семиз, керакли анжомлардан ташқари, турли ҳашамлар билан безатилган.* Ҳ. Нуъмон, А. Шорахмедов, Ота.

2 *кўчма* Бирор иш ёки тадбирларни амалга ошириш юзасидан бўладиган оворагарчилик, югур-югур, ташвиш. *Ҳар қандай ота ҳам тўнғичининг ташвишидан қутулгач, кенжасининг ҳашамига тушади.* И. Раҳим, Ҳилола.

ҲАШАМАТ [*а*] Катта ҳашам, савлат, дабдаба. *Бу бино ўзининг ҳашамати ва гўзаллиги билан кишини ҳайратда қолдиради.*

ҲАШАМАТЛИ Ҳашамли, савлатли, дабдабали (асосан бино ҳақида). *Ҳашаматли уйлар. Ҳашаматли Санъат саройи.* ▪ *Катта кенг гулзорлар орасидан ўтиб, серпанжарали, ҳашаматли бино олдида тўхтадилар.* Ойбек, Нур қидириб.

ҲАШАМДОР [*а+ф-т*] Ҳашаматли, серҳашам. *Ҳашамдор пештоқни кўтариб бошга, Азамат устунлар савлат тўкади.* З. Обидов. *Одамлар галаси нақшин дарвозадан ўтиб, ҳовлига кирди. Чап томонда ўн-ўн беш товус ҳашамдор патларини ёйиб турарди.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ҲАШАМСИЗ 1 Ҳашами, безаги йўқ; дабдабасиз. *Ўлсам менга ҳайкал қўйманглар, деган Улуғ Толстойнинг васияти бор. Шу сабабдан унинг муборак қабри Ҳашамсиз, ҳайкалсиз — оддий бир мозор.* Уйғун.

2 *кўчма* Оддий, содда, камтар. *Очерк қаҳрамони — оддийгина, ҳашамсиз, камсуқум коммунист аёл.*

ҲАШАР [*а* ҳашр] Бирор ишни биргалашиб бажаришда жамоатчилик томонидан бериладиган ихтиёрий ёрдам. *Студентлар пахта териш учун колхозга ҳашарга чиқдилар.* ▪ *Курбон ота кўзига бўшроқ кўринган ҳар бир одамни ишга солиб, ҳашарга чақириб, ёзги бинонинг олди ва атрофига гуллар экди, катта-кичик супалар қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Аваз оға, хотиржам бўлинг, жўрам билан келиб ҳашар қиламиз.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲАШАРБОШИ Ҳашарда қатнашганларга бошчилик қилувчи.— *Полвон асл йигит чиқиб қолди. Ўзи ҳашарбоши бўлибди, ёвон одамлари ёрдам берибди,— деди Аваз майин бир оҳангда.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲАШАРОТ [*а*] Пашша, ари, капалак, чумоли каби майда умуртқасиз бўғин оёқли жониворлар. *Зарарли ҳашаротлар.* ▪ *Тонг чоғи, бутун чўлни жимжитлик қоплаб олган эди; чўлда кечаси билан янтоқ .. орасида пиширлашиб юрадиган майда ҳашаротлар ҳам тинчланган эдилар.* Айний, Қуллар.

ҲАШАРОТХЎР [*а+ф-т*] Ҳашарот еювчи. *Ҳашаротхўр жониворлар. Ҳашаротхўр ўсимликлар.*

ҲАШАРЧИ Ҳашарда қатнашувчи. *Ўзбек ойим ҳашарчи хотиндан бирига тандирга ўт қўйишни буюрди-да, ўзи Зайнабнинг олдига келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Барака топкур ҳашарчилар ҳам тузук ёрдам беришяпти,— деди Очил ака.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар.

ҲАШ-ПАШ: **ҳаш-паш дегунча** ўзгина вақт ичида, тезда, бирпасда. *Ҳаш-паш дегунча соат бир бўлди.* ▪ — *Бугун кабобни ўхшатган экан, ҳаш-паш дегунча саккиз сихини еб қўйибман,— деб мақтанди Мараҳим.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. *Меҳмондўст ординарец .. ҳаш-паш дегунча дастурхонни писта-бодомга тўлғизиб юборди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Бир зумда барча қиз ишга тушиб кетди. Ҳаш-паш дегунча ҳовли чиннидек ярақлатилди.* Ё. Шукуров, Уч савол.

ҲАШТАК-ПАШТАК Ўрикнинг данагини олиб ташлаб, орасига мағиз солиб қуритилган қоқиси; аштак-паштак.

ҲАШТИЯК [*ф-т*] *тар.* Вафот этган кишидан қолган мероснинг саккиздан бири (буни шариат қонунига мувофиқ, марҳумнинг хотини олар эди). *Рўза тутдим хатм учун, Қорига мен хасм учун, Тушганидан ҳаштияк, Тортиб олмоқ расм учун.* Ҳамза.

ҲАЯЖОН [*а*] Бирор фавқулодда ҳолатдан, воқеа ёки хабардан пайдо бўлган ички тўлқинланиш; қаттиқ ташвишланиш, безовталаниш. *Қиз даҳлизда, эшик орқасида кучли ҳаяжон ва саросимада турган Гулнорни қучоқлади, секин шивирлади: «Қайгурманг, опажон».* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қизнинг овози ва энтикиши унинг анча ҳаяжон ва ташвишда эканини билдирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ҳаяжонга келмоқ** *айн.* **ҳаяжонланмоқ.** *Кекса чўпон кесилган икки қулоғи ва бурнига куйдирилган намат босиб, сизиб оқаётган қонни тўхтатишга ҳаракат қилар эди. Кутилмаган бу фожиадан ҳаяжонга келган одамлар унинг атрофини ўраб олдилар ва устма-уст савол ёғдира бошладилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ҲАЯЖОНЛАНМОҚ Ортиқ тўлқинланмоқ, ҳовлиқмоқ; ташвишланмоқ, безовталанмоқ.— *Ўртоқ генерал,— деди ҳаяжонланиб Бектемир,— ҳеч нарса қилмадим ҳали. Бу — планнинг бир проценти.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Инобат ҳаяжонланар, ёниб турган кўзлари яхшиликдан дарак берарди; у эрига тикилди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан кейин.

ҲАЯЖОНЛАНТИРМОҚ **ҳаяжонланмоқ** *фл. орт. н. Бир вақтларда биргина «имтиҳон» деган сўзнинг ўзи болаларни ҳаяжонлантирарди.*

ҲАЯЖОНЛИ 1 Тўлқинланган, ҳаяжонланган, ҳаяжон ифодаловчи. *Йўқолган оиласини тасодифан топган одамдек унинг кўзлари беқарор, хурсанд ва ҳаяжонли эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Унинг ҳаёти ва асарлари ҳақида Муҳаммад Жамолнинг ҳаяжонли, шавқли сўзларини тинглади.* Ойбек, Нур қидириб. | Ғоят безовталанган; қаттиқ ташвишли, изтиробли. *Ҳамза негадир ҳаяжонли, асабий кўринар эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Саҳнга чиқиб, бўғиқ ва ҳаяжонли овоз билан додлай бошлади.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 Кишини ҳаяжонга соладиган, тўлқинлантирадиган, таъсирли. *Ҳаяжонли фильм. Ҳаяжонли асар.*

ҲАЯЛ: **ҳаял ўтмай** озгина вақт ичида, тезда, бир зумда. *Ҳаял ўтмай етиб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

келди. ▪ *Турғуной шу ерга ўзини ташлаб, ҳаял ўтмай уйқуга кетди.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Ҳамид ҳаял ўтмай ғовурни босди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Ҳаял қилмоқ** *айн.* **ҳаялламоқ.** *Мевалари ширали қанду асал, Кўрки Ҳабибий, ҳама қилмай ҳаял.* Ҳабибий.

ҲАЯЛЛАМОҚ *айн.* **кечикмоқ.** *Бир соат ҳаялладинг.* ▪ *Кел, болам, отни тез мин, йўлга равона бўл, асло ҳаяллама.* «Равшан».— *Гап шундай экан, ҳеч ҳаялламай қишлоққа жўнашимиз лозим,— деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАЯЛЛАШМОҚ ҳаялламоқ *фл. бирг. н.*

ҲАҚ [*а*] **1** *сфт* Тўғри, чин, рост, ҳаққоний. *Ҳақ сўзни дединг из, жаноб хатиб.* Ойбек, Навоий.— *Муддаони тушуниш унчалик қийин эмас — муддао битта,— деди Элмурод.— У ҳам бўлса, одамларга ҳақ йўлни кўрсатиш.* П. Турсун, Ўқитувчи.— *Дунёдан умиди бўлмаган одамда дид ҳам, орзу-ҳавас ҳам сувга уриб кетар экан.— Рост, болам, ҳақ гап.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | *от вазифасида* Тўғри сўз, ҳақиқат. *Ҳақни айтса урарлар, хушомадни суярлар.* Мақол. **Ҳақ жойига қарор топади** ҳақиқат рўёбга чиқади, адолат тантана қилади. **Ўлим ҳақ** ҳамманинг бошида ўлим бор, ҳамма ҳам ўлади. [*Асад:*] .. *ўлим ёқангизда хиппа олганда, аттанг, деманг! Ўлим ҳақ, ака,— дейди Камоловга.* Н. Сафаров, Кимга тўй, кимга аза.

2 Бирор иш-ҳаракат қилиш учун қонун билан белгиланган, жамият тартибига тўғри келадиган эркинлик ёки имконият; ҳуқуқ. *Унинг пенсия олишга ҳақи бор. Сизни айблашга ҳеч кимнинг ҳақи йўқ.* ▪ *Ҳаққингни ол, ишчилар! Яшов давринг сенинг.* Ҳамза. *Аммо бизнинг ҳозирги баъзи бир раъйиларимиз сенга ётишиб келмас экан, бунга ҳаққинг ҳам бор, лекин иккинчи тарафдан бизни ҳам ҳақсиз ташлаб қўйма, ўғлим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Давлатёр таърифлагандек «ҳақини танимаган» бу* [*Худойқул*] *бечора шу равишда ҳаёт кечирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Ҳуқуқ юзасидан бирор кимса ёки нарсага тегишли ҳисса. *Ҳаққингизни олдингизми? Менда энди ҳақингиз қолмади. Сағирнинг ҳақи — тангрининг ўқи.* Мақол. ▪ *Олахўжа .. кўринишда шундай мўмин, гўё бузоқнинг ҳақи бор деб, сигирнинг сутини ичмайди. Аслини олганда — ювош қашқир.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Самоварчи нуқул кул билан тўлган сархонага чўғ қўяр, бурушиб-тириша чилимни олиб борар ва ўдағайлар эди: «Торт, торт, сира ҳақинг кетмасин!»* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Қишининг қилган иши, меҳнати эвазига олинадиган пул, улуш, тўлов. *Иш ҳақи. Менга қанча ҳақ тегди?* ▪ [*Унсин:*] *Акамни шунча йил ишлатиб, ҳақини бермадингиз.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Лекин қотма чол жойидан жилмади. Ҳақини талаб қилиб туриб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мен ҳақ тўғрисида гапираётганим йўқ, Болтабой ака, ҳақ ёзмаса ҳам майли.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Қайчи ҳақи** кимсанинг кийимини бичиб берганлик учун тўланадиган пул ёки ўша кийимликдан қирқиб олинган ҳисса. **Қалам ҳақи** *айн.* **гонорар.** | Бирор нарсадан фойдаланганлик учун тўланадиган пул, тўлов, кира. *Квартира ҳақи. Сув ҳақи. Тегирмон ҳақи.* ▪ *Капсанчилар деганининг маъноси шуки, ҳосилдан бойлар ерининг ҳақини, князь сувининг ҳақини олгандан кейин пешана тери тўккан деҳқонга капсан қатори бир нарса қолар эди, холос.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Назарбой сўзга киришди: Вақфкор деҳқонлар мени урдилар, ҳақорат қилдилар, вақф ҳақини бермай, қувиб юбордилар.* Айний, Қуллар.

5 Бадал, взнос. *Аъзолик ҳақи.*

6 *дин.* Худо, оллоҳ, тангри, парвардигор (худонинг эпитетларидан бири). *Ҳақ таоло.* ▪ *Боргин эмикдошим, ҳаққа топширдим!* «Алпомиш». *Оҳ тортсам тўкилар кўзимнинг ёши, «Ҳақ!» деб чиқар ғамли қулнинг товуши.* «Рустам».

7 *эск.* Эгалик ва ж. к. қўшимчалари билан келиб, гап, мақтов, олқиш ва ш. к. бирор кимса шаънига қаратилганлигини билдиради. *Бировнинг ҳақига дуо қилмоқ. Арвоҳлар ҳақига фотиҳа ўқимоқ.* ▪ *Кимхобни кийиб олгач, домла Ниёз «саховатда Ҳотамитойдан, адолатда Нўширавони одил»дан ортиқроқ у жаноб нинг ҳақига яна янги дуо ва санолар тўқиди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

8 *дин.* Ўз фикрига бошқаларни кўндириш ёки ишонтириш учун муқаддас зотларни шафе келтириб, уларнинг ҳурматини пеш қилганда ёки онт ичганда ишлатилади. *Худо ҳақи, шафқат қил. Қуръон ҳақи, менинг бу ишдан хабарим йўқ.* ▪ *Ҳай, пирнинг ҳазрати Довуд ҳақига бир нафас шу тақир-туқурни бас қил!* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Кўз ҳақи** биров истеъмол қилиб турган нарсага суқланиб қараган бошқа кимсага ўша нарсадан ажратиб берилган озгина улуш. **Сут ҳақи** *этн.* тўй олдидан қизнинг онасига куёв томонидан (қизни туғиб, боқиб катта қилганлиги учун) бериладиган бир миқдор пул ёки совға. **Тагжой ҳақи** бозорда ўтириб нарса сотганлик учун тўланадиган тўлов. **Туз ҳақи** бирор кимсанинг хонадонида анча вақт яшаганлиги эвазига кўрсатилган яхшилик. **Чок ҳақи** бир-бирига қўшиб тикиладиган икки бўлакнинг қирғоғидан қолдириладиган озгина ортиқча жой.

ҲАҚГЎЙ [*а+ф-т*] Ҳақ сўзни айтувчи, тўғри сўзловчи; ростгўй. *Ҳақгўй одам.* ▪ — *Шеър гўё деҳқонларимизнинг оғзидан ёзиб олингандай содда, гўзал ва ҳақгўй бир асар,— деди Аҳмад Ҳусайн.* Ойбек, Нур қидириб.

ҲАҚГЎЙЛИК ҳақгўй *с. белги отм.* — *Извош ўзиники бўлса, шунақа қийим киймасди,— болаларча ҳақгўйлик билан тушунтирди иккинчи бола.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲАҚДА *кўм.* (*б. к. ва қ. к. билан*) От ва бошқа тўркумдаги отлашган сўзлардан кейин келиб, суҳбат, мулоҳаза, фикр, ҳукм ва ш. к. объектини кўрсатади; бора(си)да, тўғри(си)да. *Бу ҳақда бошқа фикр бўлмагани учун маорифдан бошқа муаллим сўрашга қарор қилинди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Фотима амакиси билан нима ҳақдадир гаплашди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАҚИДА *айн.* **ҳақда.** *Ленин ҳақида суҳбатлар. Навоий ҳақида ёзилган роман. Об-ҳаво ҳақида маълумот. Менинг ҳақимда қайғурма. Сизнинг ҳақингизда кўп яхши гаплар бўлди.*

ҲАҚИР [*а*] **1** Ҳеч ким иззат-ҳурмат қилмайдиган; қадрсиз, хўрланган. *Иситмадан куйиб, бехуд бўлиб ётган ҳақир онаси, худди ўнгида тургандай кўринди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қанча ожиз, қанчалик ҳақир. Қанчалик хўр, қанчалик фақир Бўлганингни билганмидинг ҳеч?* Ҳ. Олимжон.

2 *кўчма* Ўзини ҳаммадан паст оладиган, камтар банда. *Ҳақирингиз хизматга тайёр.*

ҲАҚИРЛАРЧА *рвш, эск.* Ҳақир кишиларга хос, ҳақирона.

ҲАҚИРОНА [*а+ф-т*] *рвш, эск.* Ҳақирлик билан, ҳақирларча.

ҲАҚИҚ [*а* ақиқ] **1** *от* Қизил, қирмизи рангли қимматбаҳо тош. *Унинг ўнг қўлининг чинчалоғида ҳақиқ кўзли узуги бор.* А. Ҳакимов, Илон изидан. *Улуғбекнинг қабри устига ажойиб ҳақиқ, марварид тошлар қўйилган.* А. Толибов, Ўзбек мармари. *Марҳамат пиёлани қўлига олиб, унинг ичидаги қип-қизил, ҳақиқдай винога тикилди.* Р. Файзий, Қишиларимиз қиссаси. *Қоратўриқдан келган, сочлари ҳам қора, жингалак, олхўри кўзлари жиддий, бўртиб турган лаблари ҳақиқдек қип-қизил эди.* Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб.

2 *сфт* Қизил рангдаги, қизил, қирмизи. *Унинг сурма кўзлари, қайрилма қошлари чимирилган бўлса ҳам, ҳақиқ лабларида табассум мавж урар эди.* Ойдин, Эр юрак.

ҲАҚИҚАТ [*а*] **1** Чиндан ҳам бўлган, бор нарса; ҳақиқий аҳвол. *Мен ҳақиқатни айтдим.* ▪ *Мулла Норқўзи бу одамнинг оддий ҳақиқатни англамаганидан койиди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Вой туғмай ўлай, эртаклар ҳақиқатга айланаяптими дейман.* Ойдин, Асл ёр. | Ҳақиқий аҳволга мос келадиган нарса, воқеа ёки ҳодиса. *Сизнинг сармунший бўлишингиз ҳар ҳолда бир ҳақиқат эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Жонфиғон катта бир ҳақиқатни очишга шошилгандай, уйдан югуриб чиқди.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон. | Ростлик, тўғрилик. *Ҳақиқат ўтда ҳам куймас, сувда ҳам чўкмас.* Мақол. *Ширин ёл-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ғондан аччиқ ҳақиқат яхши. Мақол. || *Ҳақиқат гап.* || *Сизнинг фикрингиз ҳақиқат.* ▪ *Ҳақиқат баҳсда очилади, деб бекорга айтмаган Аристотель.* С. Анорбоев, Оқсой. *Хўжабековнинг гапида бир оз ҳақиқат бор.* С. Анорбоев, Оқсой. | Адолат, инсоф. *Сизда ҳақиқат борми?* ▪ *Биз Тошкент мардумлари бу тўғрида ҳақиқат томонидан собит қадам бўлмоққа тил беришурмиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сиз бунақа ташвиш тортаверманг отажон, ҳақиқат енгади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *филос.* Ҳақиқий ёки реал борлиқни киши онгида тўғри акс эттирувчи ишончли билим. *Табииёт илмининг, ер инсониятдан бурун мавжуд эди, деган фикри объектив ҳақиқатдир.* В. И. Ленин, Материализм ва эмпириокритицизм.

3 Ростлиги фанний йўл билан исботланган, тажрибада синалган ҳолат, ҳукм, фикр. *Шунинг учун ҳам марксча диалектика .. ҳақиқат ҳар доим конкретдир, деб ҳисоблайди.* Диалектик материализм очерклари.

4 *дин.* Илоҳиятни (худонинг борлигини) ўз-ўзидан англашиладиган, исбот талаб қилмайдиган, шубҳадан ташқари, аниқ бир ҳодиса деб тушуниш. *Ҳақиқат-тариқат хоинларга дум, Осарди-кесарди тўкиб қонлар.* А. Мухтор.

ҲАҚИҚАТАН [*а*] Чинакам, ростакам, чиндан ҳам. *Гапингиз ҳақиқатан тўғри. Хатни ҳақиқатан мен ёзганман.* ▪ *Ҳақиқатан, чол у ҳафтадан бу ҳафта бир неча жуфт бачкана маҳси тайёрлай олади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲАҚИҚАТГЎЙ [*а+ф-т*] Ҳақиқатни, ҳақ гапни, тўғри сўзни гапирувчи, ростгўй. *Аввалги оқ кўнгил, ҳақиқатгўй, камтар Камолдан асар ҳам қолмабди.* Уйғун, Дўстлар. *Шаръан тескари амалдоримиз, Аларга емиш йўқу боримиз, Ҳақиқатгўйлар оёқ остида, Муътабар бўлди фисқу коримиз.* Ҳамза.

ҲАҚИҚАТДА *рвш* Аслини олганда, ростини айтганда; амалда; ҳақиқатан. *Қишлоқилар сиз билан менинг кўзимга «анойи» кўринсалар ҳам, аммо ҳақиқатда ундай эмаслар.* А. Қодирий, Обид кетмон. [*Мутал:*] *Товуш қилма, ўласан! Мана шу чуқур ҳақиқатда сенинг учун қазилди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҲАҚИҚАТЛАМОҚ *с. т.* Ҳақиқат қилиб текшириб кўрмоқ.

ҲАҚИҚАТЛИК ҳақиқат *с. белги оти. Ишчилар ҳаммаси большевик Василий Гладковнинг гаплари чин-ҳақиқатлигини тасдиқ қиладилар.* Н. Мақсудий, Юксалиш.

ҲАҚИҚАТПАРАСТ [*а+ф-т*] *кт.* Ҳақиқатга амал қилувчи, адолат билан иш тутувчи.

ҲАҚИҚАТСИЗЛИК Ҳақиқатга амал қилмаслик, ноҳақ иш тутишлик, адолатсизлик. *Аҳоли ғалаёнга келди, қўрққанидан эмас, зулмга, зўрликка, ҳақиқатсизликка чидамаганидан ғалаёнга келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАҚИҚАТЧИ Ҳақиқатга амал қилувчи; одил. *Ҳақиқатчи судья. Фирибгар ёндиради, ҳақиқатчи қондиради.* Мақол.

ҲАҚИҚИЙ [*а*] **1** Чиндан ҳам бор, чиндан бўлган. *Ҳақиқий аҳвол. Ҳақиқий воқеа. Ҳақиқий факт. Ҳақиқий ҳодиса.* ▪ *Ҳожи хола ўзининг кимлигини кўрсатадиган ҳақиқий саргузаштини шу ерда яшириб, ёлғон айта бошлаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Тўғри, рост, ҳаққоний; асл, ўз. *Текширишнинг ҳақиқий натижалари.* ▪ *Жангчилар унинг ҳақиқий номини аниқламасданоқ, унга «Варшавка» деб ном қўйдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Амалда бор бўлган, чинакам. *Ҳақиқий мустақиллик. Ҳақиқий демократия.* ▪ — *Фақир халқ учун,— деди бир ўтинкаш,— ҳақиқий озодлик, тўқлик шўролар мамлакатида — большевиклар юртида.* Айний, Қуллар.

2 Вафолик йўлидан қайтмайдиган, ҳеч айнимайдиган; самимий. *Ҳақиқий дўст. Ҳақиқий жонкуяр йигит.* ▪ *Бизга адиблар, шоирлар, ҳақиқий жасур курашчилар лозим.* Ойбек, Нур қидириб. «*Бу — ҳақиқий севги. Бир-бирларини севадилар*», *деб хаёлидан кечирди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Асл, чин. *Ҳақиқий олим.* ▪ *Ҳақиқат учун курашибди, ҳақиқий инсон экан дадангиз.* Ойбек, Нур қидириб.

◆ **Ҳақиқий аъзо** илмий ташкилотнинг овоз бериш ҳуқуқига эга бўлган аъзоси. *Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси.*

ҲАҚИҚИЙЛИК ҳақиқий *с. белги оти. Воқеанинг ҳақиқийлиги. Ҳужжатнинг ҳақиқийлиги.*

ҲАҚЛИ **1** Бирор ишни бажаришга қонуний ҳуқуққа эга; ҳуқуқли. *Сайловга ҳақли кишилар. У пенсия олишга ҳақли.* ▪ *ЎзССР ташқи давлатлар билан бевосита алоқа боғлашга ҳақлидир.* «ЎзССР Конституцияси».

2 Бирор иш-ҳаракат қилиш учун асосан бор, бирор иш-ҳаракат қилиши ўринли, тўғри. *Бу гуноҳим учун қойишга ҳақлисан. Шундай дейишга ҳақли эдинг.* ▪ *Энди менга жавоб беринг-чи! Бу ёмонликларингизда сиз ҳақли эдингизми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Ҳақиқатга тўғри келадиган; ўринли, тўғри. *Ҳақли савол. Ҳақли эътироз.* ▪ *Мадамин ғўё ўзининг ҳақли муддаосини тушунтиролмаганидан ичи куйиб, пишқирди ва ўтирган ерида у ёқдан-бу ёққа тўлғанди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАҚЛИЛИК ҳақли *с. белги оти. Ғуломжон мантиқли тадбири билан тўғрилигига, ҳақлилигига ишонч туғдирувчи бамаъни гаплари билан Азим Тажангга ёқиб қолган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАҚОРАТ [*а*] **1** Қўпол сўзлар билан кимсанинг обрўйига, иззат нафсига тегиш, сўкиш. *Бу ерда қандай ҳақоратлар эшитган, қандай хўрликлар кўрган, қандай азоблар чеккан бўлса, ҳамма-си унинг юрагида мудҳиш хотира бўлиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бўронбек Зиёдиллани койиди, сўкди, ҳақорат қилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Кишининг иззат нафсига тегадиган, камситадиган, ранжитадиган қўпол ва ўринсиз муомала, ортиқ даражада хурматсизлик, таҳқир, таҳқирлаш, хўрлик. *Ҳақорат қилмоқ.* ▪ *Мен ҳам тўйдим бу хўрлик, бу ҳақоратдан!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Пирназар полвон тут тагида нес бўлиб турар, бу тўй унга ҳақоратдай, майнавозчиликдай туюларди.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда. *Онасиз етим — шум етим, деганларидек, Умид шумшуклик ҳақоратини обдан тотган етим эди.* Мирмуҳсин, Умид.

ҲАҚОРАТЛАМОҚ **1** Ёмон сўзлар билан таҳқир этмоқ, сўкмоқ. *Эски шолчалар билан ўзига кичкина дўконча қилиб олган қари аттор садақага қўл чўзган гадойни ҳақоратлаб, паранжили жувонларга кўз қисади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Қимсани ортиқ даражада камситмоқ, хўрламоқ.

ҲАҚОРАТЛАНМОҚ ҳақоратламоқ *фл. ўзл. н. У ҳақоратланган, камситилиб, бетига туфланган одамдай кўкрагини кўтаролмай ётди.* Мирмуҳсин, Умид.

ҲАҚОРАТЛИ Сўкиш, таҳқирлаш ёки камситиш, хўрлаш учун ишлатиладиган; таҳқирли. *Ҳақоратли сўз. Ҳақоратли муомала.*

ҲАҚОРАТОМУЗ [*а+ф-т*] Қўпол, ҳақоратга ўхшаб кетадиган. *Ўзининг ҳақоратомуз киноялариға яраша дадиллик билан жавоб қайтаргани учун* [*Қаландаров*] *Саидани «Йўқол!» деб идорадан ҳайдаб солади.* А. Қаҳҳор, Синчалак.

ҲАҚРАҲА [*ф-т*] Қўшнининг ери, ҳовли-жойидан ажратиб олинган йўл. *Қўшнига ҳақраҳа бермоқ.* | Йўлнинг хонадон эшиги олдидаги қисми.— *Фуқаро! Ҳозирдан бошлаб ҳар ким ўз қўрғон ва ҳақраҳаларини супуриб, тозалаб, сув сепиб қўйсин! — жар солди Қулаҳмад оға.* Мирмуҳсин, Чўри.

ҲАҚРОСТ [*а+ф-т*] Тўғри, ҳақиқат. *Айтингчи, оға, Николайдан қутилдик, бу ҳақрост, лекин оқибат нечук бўлар экан?* Ойбек, Улуғ йўл. [*Ҳатам:*] *Мол оласи сиртида, одам оласи ичида дейдилар. Ҳақрост!* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ҲАҚСЕВАР Ҳақни севувчи, ҳақ ишни, ҳақиқатни, адолатни севувчи. *У чоқдан ўзбекнинг ҳақсевар руҳи Қўшилди Шимолнинг равшан фикрига, Сочилди тупроққа иқбол уруғи, Жон тикдик ҳуррият гулин меҳрига.* Шайхзода.

ҲАҚСИЗ **1** Бирор нарсага ёки иш-ҳаракат қилишга ҳақи йўқ, ҳуқуқдан маҳрум этилган. *Йигитали қалбида Дилнавозга бўлган севги сўнмаган, аксинча қарама-қарши фикрлар кўланкасида уни ўйлаб бедор ўтказган тунлари ҳам кўп бўларди. Аммо бу ҳақда*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўйлашга ўзини ҳақсиз санарди. С. Кароматов, Тоғ гўзали. | Сайлаш ва сайланиш ҳуқуқидан маҳрум этилган шахс. *Бир вақт шўрога сайлов олдида ҳақсизлар рўйхати қишлоқ кўчаларига ёпиштирилиб қўйилади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Ноҳақ, ўринсиз; нотўғри. *Ҳақсиз айблаш. Ҳақсиз жазо.* ▪ *[Отабек] ўлганнинг устига чиқиб тепиш қабилидан бўлган ўз ҳужумининг ҳақсиз эканига тушунди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Бирор иш-ҳаракат қилиш учун асоси йўқ; ўринсиз ёки нотўғри иш тутадиган. *Йўлчи чакки одамларни топмади, Ёрматнинг ҳақсиз эканига ишончи кундан-кун ортди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲАҚСИЗЛИК 1 Бирор ҳуқуқдан маҳрум этилганлик.

2 Адолатсизлик, ноҳақлик. *Подшонинг мардикор олиш тўғрисидаги фармони устида сўз қўзғаларкан, халқ ҳар хил жабр, зулм, ҳақсизликлардан аччиқ шикоят қилар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Менинг бошимга .. ҳақсизликлар, хўрликлар, ҳақоратлар .. тушгандан кейин, .. оқу қорани анча фарқ қиладиган бўлдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАҚҚАСТ [*а+ф-т*]: **ҳаққаст рост** ҳақиқатан тўғри, чинакам рост. *Ҳайдар .. чой хўплар экан кўнглига келган фикрларни [онасига] гапириб берди.— Ҳаққаст рост,— деди Содиқа хола ўғлининг сўзини эшитиб.* М. Осим, Тилсиз гувох. | Суҳбат вақтида бирор киши аксирса, айтилаётган фикрнинг тўғрилигини тасдиқлаш учун ишлатилади. *«Навоийнинг дили билан халқнинг дили ҳамиша пайванддир» .. Шу вақтда кимдир, бурунаки отгандек, қайта-қайта апшурди [аксирди]. «Ҳаққаст рост!» — бўёқчига қаради чол.* Ойбек, Навоий.

ҲАҚҚОНИЙ [*а*] Ҳақиқатга тўғри келадиган; тўғри, рост; одилона. *Ҳаққоний иш. Ҳаққоний гап. Ҳаққоний танқид.* ▪ *Матбуотда халқ ҳаёти ва қишлоқ аҳволига доир ҳаққоний бир сўз ҳам йўқ.* Ойбек, Нур қидириб.

ҲАҚҚОНИЙЛИК ҳаққоний *с. белги оти.*

ҲАҚҚОНИЯТ [*а*] 1 Одиллик, тўғрилик.— *Бу катталарнинг баъзи вақтда ҳаққониятдан чизи тойиб кетади,— деди Али тажанг жиддий,— қани, кўрамиз!* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Чиндан ҳам бор ёки бўлган нарса, воқеа, ҳодиса; ҳақиқат. *Бу ҳаққониятга тўғри келади. Ҳаққониятга зид хулоса.*

ҲАҚҚОНИЯТСИЗ Ҳақиқатга тўғри келмайдиган, ҳаққоний эмас; нотўғри, адолатсиз.

ҲАҚҚОНИЯТСИЗЛИК Ҳақиқатга зид, ноҳақ иш тутиш, ҳаққоний эмаслик; адолатсизлик. *У ҳаққониятсизликка чидай олмайди.*

ҲАҚҚУВ *айн.* **ҳаққуш.** *Каптарлар ҳалқа бўлиб, ҳаққувлар ҳақ-ҳақ деб, қумрилар дўст тортиб, ғазалайлар сайраб, боққа оройиш бериб, нағмасозлик бир муносиб ярашиб турибди.* «Равшан».

ҲАҚҚУШ Узун оёқли қушлар туркумининг қарқаралар оиласига кирувчи парранда.

ҲАҚ-ҲУҚУҚ Қонунга асосланган ва бирор ҳаракат қилишга имконият берадиган одатлар мажмуи, эркинлик, ҳақ ва ҳуқуқлар.— *Ерингни қарзинг бадалига олишга ҳам ҳақ-ҳуқуқим бор,— деди тўра Пирнафасга.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲАҲ *унд. с.* Норозиликни ифодалайди. *Ҳаҳ, ҳали оқибат шуми? Ҳаҳ, чўчитвординг-ку!* | Дўқ, пўписани ифодалайди. *Ҳаҳ, ҳали қараб тур, адабингни ейсан!* ▪ *«Ҳаҳ! Сен ҳали менинг шоирлигимни назарингга илмадингми!» — деб [подшо] афандини уч кун отхонага қамаб қўйишни буюрди.* «Латифалар».

ҲА-ҲА *унд. с.* 1 Бирор иш-ҳаракатга ундаш, қисташ маъноларини ифодалайди. *Ҳа-ҳа, тез бўлинглар! Ҳа-ҳа билан деворни тикка қилиб олдик.* ▪ *Кўришмасдан илгари Жондор уларнинг ҳаммасига кичик стаканларда май қуйиб тутди, «ҳа-ҳа, тарала» билан тик туриб ичишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *айн.* **ҳа-а.** *«Ҳа-ҳа,— деди Ольга Петровна, ажабланган дек.— Бувингнинг оти нима?» — «Бувим»,— деди Тўтиқуш ишонч билан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАҲАЛАМОҚ 1 Ҳайвонларни юргизишга қисташ, тезлатиш учун турли овоз чиқармоқ, бақирмоқ. *Мўрдак арава яна тепаликка кўтарилди; аравакаш билан навкарлар ҳаҳалаб отга қамчи уришди.* Мирмуҳсин, Чўри.

2 Турли сўзлар билан ишга рағбатлантирмоқ, далда бермоқ. *Улар [колхозчилар] тўғонларнинг тахта ва қозиқларини йўниб, михлаб сим ўраб маҳкамлашар экан, уларга бетиним Бобокул ота ва бақироқ Полвон оталар ҳаҳалаб кўмаклашмоқдалар.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲАҲАЛАШМОҚ ҳаҳаламоқ *фл. бирг. н. Одамлар тиззаларидан лойга ботиб, ҳарчанд аравани ғилдиракларидан итаришса ҳам, отни жиловидан тортиб ҳаҳалашса ҳам, лойдан чиқаришолмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ширин, Шакар қаландарлар, Қувиб юрур ҳаҳалашиб.* «Ширин билан Шакар».

ҲАҲАЧИ Турли сўзлар билан ишга рағбатлантириб, далда бериб турувчи. *Қаторда норинг бўлса, юкинг ерда қолмайди, дейишади. Энди ҳаҳачи Холдоровнинг рафиқаси Қосимова жонга оро кирди.* В. Маҳкамов, Айбсиз айбдорлар.

ҲАҲА-ҲАҲА *унд. с.* Таажжуб, тасдиқ билдиради. *Омон ҳам менинг гапимга пок учган бўлса керак, икки гапнинг бирида «ҳаҳа-ҳаҳа» деб қўяр эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҲА-ҲУ: ҳа-ҳу дегунча ана-мана дегунча, тез орада, бирпасда. *Ҳа-ҳу дегунча тез ёрдам машинаси етиб келди.* Ҳ. Зиёхонова, Арзанда.— *Ҳа-ҳу дегунча ўрта мактабни битириб, институтга ҳам кирдик,— деди Нодир Кундузхонга.* И. Аҳмедов, Оғир операция.

ҲАҲҲА *унд. с.* Таажжубланиш, эътироз, ғазабланиш каби туйғуларни ифодалайди. *Ҳаҳҳа! ҳали шундай ишлар бўлдими?*

ҲЕ I «Ҳ» ҳарфининг номи.

ҲЕ II *унд. с.* 1 Мурожаат, чақириқ пайтида ишлатиладиган нидо; эй, ҳей. *Ҳе, бормисиз, биродар!* ▪ *— Ҳе тақсир! — деди Афанди.— Сиз гап бошлаганингиздан буён оғзимни шунча очдимки, у йиртилиб кетадиган даражага етди.* «Латифалар».

2 Норозилик, нохушлик маъносини ифодалайди. *Ҳе, нимасини сўрайсиз, Афанди! Ишлар чатоқ!* «Латифалар». *Ҳе, бу уруш боша битган бало бўлди-ку!* Ойбек, Қутлуғ қон. | Жирканиш, нафрат билдиришда, қарғаганда ишлатилади. *Ҳе, лаънати! Ҳе, бошаранг курсин!*

♦ **Ҳе йўқ, бе йўқ** дабдурустдан, ҳеч асоссиз, сабабсиз, бирор нарсага асосланмасдан, сўриштирмасдан. *Шаҳарга тушган эдим, бойвачча, маҳалламда, ҳе йўқ, бе йўқ, ўғлим Абдусамадни аскарликка мўлжаллаб қўйишибди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲЕЗ [*ф-т*] 1 Жинсий қуввати заиф эркак.

2 *айн.* **ҳезалак** 2. *Ухлаганим йўқ, й-й-йўқ, ҳез, доридан қуй-чи!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲЕЗАЛАК [*ф-т*] 1 *айн.* **ҳез** 1.

2 *нафр. сўк.* Ўз сўзи, ваъдасининг, устидан чиқмайдиган, бирор ишни бажариш қўлидан келмайдиган; хотинчалиш, номард. *Вой ҳезалак-ей. Шундан қўрқдингми?!* ▪ *Раҳмонқул Бекнинг урушда қочганини айтиб, «ҳезалак», «хоин» деб сўкди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҲЕЗАЛАКЧАЛИШ *айн.* **ҳезалак.**

ҲЕЗИМКАШ [*ф-т*] *айн.* **ҳезалак.**

ҲЕЗЛИК ҳез *с. белги оти.*

ҲЕЗУМКАШ [*ф-т*] *эск. кт.* Дала-тоғдан ўтин териб сотувчи киши; ўтинчи.

ҲЕЙ *айн.* **ҳе** II. *Ҳей, нега серрайиб турибсан? Ҳей, кимсан ўзинг?*

ҲЕМИРИ: ҳемири ҳам йўқ *с. т.* бирор тийин ҳам йўқ. *Аъзамга шивирлайман: «Чўнтагимизда ҳемири ҳам йўқ, аравакашдан уятку, ахир».* Ойбек, Болалик.

ҲЕМИРИЛИК *с. т.* Бирор тийинга арзийдиган; заррача, сира, асло. *Улар ҳемирилик ҳам хизмат қилгани йўқ.* ▪ *Ҳемирилик иши йўқ. Отаси ўлганига ўн беш йил бўлиб қолди — шундан буён ҳар қанақа ишни йиғиштирган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲЕМИРИЧА *с. т.* Ҳемирилик. *Боёнларимизнинг, қозикалонларнинг ғариблар аҳволидан ҳемирича иши йўқ,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

эл фойдасини сира ўйламайдилар. Ойбек, Улуғ йўл.

ҲЕЧ [*ф-т*] *бўлишсизлик олмш* 1 Бутунлай, сира, асло, мутлақо. *Ҳеч кераги йўқ. Ҳеч ташвиш тортманг. Ҳеч хоҳламади. Ҳеч ўйламасдан. У ҳеч қўрқмади. Тома-тома кўл бўлур, ҳеч томмаса, чўл бўлур.* Мақол. ▪ — *Қишлоққа Йўлдош Охунбобоев келиб кетибди. Охунбобоев суратларига ҳеч ҳам ўхшамас эканлар,— деди Ҳадича хола.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Бирор марта, умуман. *Сиз ҳеч кинога борасизми?* ▪ — *Хўш ўртоқ Раҳимжон, — деди Шариф,— Эҳсондан ҳеч хат олясизми?* А. Қаҳҳор, Сароб. | Бирорта, озгина бўлса ҳам. *Кўчада ҳеч одам йўқ. Унинг ҳеч нарсаси йўқ.* **Ҳеч бир** нарса ёки кимсани тўла инкор этишда қўлланиб, «сира», «мутлақо» маъноларини ифодалайди. *Сен билан ҳеч бир ишим йўқ.* ▪ — *Бироздан кейин суғорсак, нима, зарар бўладими? — Йўлчи ўқрайиб қаради Ёрматга: Ҳеч бир! .. Бир бечоранинг экини қовжираса дурустми?* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ҳеч бокиси йўқ** қ. **бок. Ҳеч бўлмаганда** ёки **ҳеч бўлмаса** сира иложи бўлмаган тақдирда ҳам, лоақал. *Ошдан ҳеч бўлмаса, бир ошам олинг! Ҳеч бўлмаса, битта савол бериб қўйинг!* **Ҳеч вақт** *айн.* **ҳеч қачон.** *Биздан Мирзакаримбой ҳеч вақт зарар кўргани йўқ. Пахта йилдан-йилга мўл бўлиб, фойдаси ҳам ошиб турибди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ҳеч ер** ёки **ҳеч жой** *айн.* **ҳеч қаер.** *У ҳеч ерга (жойга) боргани йўқ. Уни ҳеч жойда учратмадик.* **Ҳеч ёқ** *айн.* **ҳеч қаер.** *Кеча ҳеч ёққа бордингми? Ҳеч ёқда бунақаси топилмайди. Ҳеч ёқдан қўшимча даромад йўқ.* **Ҳеч жаҳонда** (таажжуб билдирганда қўлланилади) дунёда бирорта бўлса ҳам; ҳеч қаерда. *Ҳеч зоғ йўқ қ.* **зоғ. Ҳеч ким** бирор киши ҳам. *Бу ишни ҳеч ким билмайди. Ҳеч кимдан эшитмаган гапни сендан эшитдим. Эртадан бери ҳеч ким келмади.* ▪ *Бойнинг ташқарисида Йўлчидан бошқа ҳеч ким йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ҳеч кими йўқ** бирор яқин кишиси, ота-онаси, қариндош-уруғи йўқ. *Бу бечоранинг ҳеч кими йўқ эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Ҳеч кимса** *айн.* **ҳеч ким.** *Ҳеч кимса келмади. Уйда ҳеч кимса йўқ.* **Ҳеч нарса** арзимас бирор нарса ҳақида. *Уйни қараб чиқди, ҳеч нарса тополмади. Бу пулингга ҳеч нарса бермайди. Унга ҳеч нарса дея олмадим.* ▪ *Шундай бўлса ҳам Сидиқжон, унинг юзида истеҳзоли бир табассум бор гумон қилиб, ер остидан қаради. Бироқ жувоннинг юзида самимият, софдилликдан бошқа ҳеч нарса йўқ эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ** бирор асоси, сабаби бўлмагани ҳолда, бекордан бекорга. *У ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, бирдан дод деб юборса бўладими?* **Ҳеч нарса қилмайди** зарар қилмайди, зиёни йўқ, зарарсиз, хавфсиз. **Ҳеч нима** *айн.* **ҳеч нарса.** *Мен ҳеч нимани кўрмадим. Ҳеч нима эшитмадим.* ▪ [*Мирзакаримбой:*] *Шундай одамлар борки, ўзларида ҳеч нима йўқ, бошқанинг мулкига ҳасад қилади, кўролмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ҳеч қаер** кўзда тутилган жойларни, ҳамма жойни инкор этиш учун қўлланади.— *Қаеринг оғрияпти?* — *Ҳеч қаерим оғригани йўқ. Иш билан банд бўлиб ҳеч қаерни томоша қила олмадик. У ҳеч қаерга кетмайди.* ▪ *Сидиқжоннинг нияти шу кетишда ҳеч қаерда тўхтамасдан, тонг отгунча, юриб бўлса ҳам, капсанчиларга бориш .. эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Ҳеч қаёқ** *айн.* **ҳеч қаер.** *Ҳеч қаёққа бормайман. Ҳеч қаёқдан хат-хабар йўқ.* **Ҳеч қаёққа қарамай** теварак-атрофга қарамасдан; хаёлини бўлмасдан. *Йўлчи мўл-мўл тер қуйиб, ҳеч қаёққа қарамай ишлайберди. Ўроқ ўткир эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ҳеч қайси** бир қанча кимса ёки нарсалардан бирортаси ҳам. *Бу уйларнинг ҳеч қайсиси менга ёқмайди. У ерга ҳеч қайсимиз борган эмасмиз.* || *Ҳеч қайси одам. Ҳеч қайси от бизнинг саманчалик йўрғалай олмайди.* **Ҳеч қандай** бирор нарсани тўла инкор қилиш учун «ҳар қандай бўлса ҳам», «озгина бўлса ҳам», «мутлақо», «сира» каби маъноларда қўлланади. *Ҳеч қандай фикр билдирмади. Ҳеч қандай жанжал эмас. Ҳеч қандай фарқ қилмайди. Ҳеч қандай камчилик топилмади.* **Ҳеч қанча** озгина бўлса ҳам тилга олгудек. *Орадан ҳеч қанча вақт ўтгани йўқ. Бу юкнинг ҳеч қанча оғирлиги йўқ.* **Ҳеч қачон** ҳар қандай шароитда ҳам, мутлақо, асло, сира. *Ҳеч қачон бормайман.* ▪ *Ҳозир бир центнер пахта неча меҳнат кунига тушади, Ўрмонжон буни ҳеч қачон ҳисоблаб кўрмаган бўлса керак, жавоб бера олмай илжайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Бировнинг гапи ёки фикрига инкор жавоб беришда қўлланиб, «мутлақо», «асло» маъноларини ифодалайди.— *Бу миш-мишларни сен тарқатгансан! — Ҳеч! — Ўша хатни сен ёзибмидинг? — Ҳеч-да!* ▪ — *Ана сизнинг Оймхон опангиз. Ўқиш билан ақли кўпайиб, менинг ақлимдан ошиб кетибдими? Ҳеч! Ўша Оймхон — ўша. У менга эмас, мен унга ақл ўргатаман! — деди Тожибой.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Йўқ деса бўладиган даражада, сира арзимайдиган даражада, йўқдек. *Лекин .. унинг бундай ҳаракати, қизнинг улуғ қалби ва севгиси олдида ҳеч эканини чуқур сезди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ҳечга чиқмоқ** йўққа чиқмоқ, ҳабада бўлмоқ, бекор кетмоқ. *Шунча ҳаракатларим ҳечга чиқди.* ▪ *У* [*Кумуш*] *ерга тушган ҳар бир япроқда ўзининг таржимаи ҳолини ўқир, ўзини-да мавқеидан айрилиб, ҳечга чиқиб турган шу хазонлардан айира билмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ҳеч гап йўқ** қ. **гап** I. **Ҳеч гап эмас** нолишга арзимайдиган, осон, енгил (қийин, оғир кўринган иш-ҳаракат ҳақида). *Бу дарахтларни қулатиш сизлар учун ҳеч гап эмас.* ▪ — *Бу қийинчиликми, бу ҳеч гап эмас. Бу қари бошим кўпни кўрди, яна кўради,— деди Шокир ота.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲЕЧҚИСИ: **ҳечқиси йўқ** зарари йўқ, ҳеч нарса бўлмайди (арзимас нарса ҳақида). *Ҳечқиси йўқ, хафа бўлма.* ▪ «*Бўйрадай жойга шолғом эккан одамга ҳам сувми!*» [*деди Ёрмат*]. *Йўлчи пинагини бузмай, одатда гапиргандай деди: — Ҳечқиси йўқ, мўйсафид, бечора одам экан, дуосини олай, дедим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲЕЧҚУРСА *диал.* Ҳеч бўлмаганда, лоақал. *Маъмуржон илгариги хатти-ҳаракатларидан ҳечқурса бироятасини тақрорлаганда эҳтимол, Ойна опа у ҳақда тезгина бир тўхтамга келган бўлармиди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ҲЕҲ *унд. с.* Норозиликни ифодалайди. *Ҳеҳ, шу ҳам гап бўлдими? Ҳеҳ, сени қараю.*

ҲЕ-ҲА *унд. с.* Таажжуб ифодалайди. *Мадёров .. энгашиб, Майнанинг гимнастёрка елкаларидаги уч бурчакли белгичаларини текширди.— Ҳе-ҳа, взвод командирисиз-ку.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҲЕ-ҲЕ *айн.* **ҳе-ҳа.**

ҲЕ-ҲЕ-ҲЕ *тақл. с.* Босиқ кулгини ифодалайди. *Мастлик қурсин, тоза машмаша қилибман, ҳе-ҳе-ҳе, совуқ кулди бойвачча.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲЕҲ-ҲА *айн.* **ҳе-ҳа.**— *Бу ерда жафо чекканлар йўқ дейсизми? Ҳеҳ-ҳа, тўлиб ётибди,— деди Абдуваҳоб.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҲЕҲ-ҲЕ *айн.* **ҳе-ҳа.** *Ҳеҳ-ҳе, соат ўн бўлиб қолибди-ку? Ҳеҳ-ҳе, ҳали қанча ишлар турипти!*

ҲИБС [*а*] *эск.* Озодликдан маҳрум қилиш, қамаш, қамоқ. *Ҳибсга олмоқ.* ▪ *Кечқурун уни ҳибсга оладилар.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Кўк минор эшигидан чиқиши биланоқ, уни навкарлар салом-аликсиз ҳибсга олиб, қўлларига кишан урди.* Мирмуҳсин, Чўри.

ҲИБСХОНА [*а+ф-т*] Қамаб қўйиладиган жой, қамоқхона, турма. *Тахтапулнинг остида кейинги вақтларда эшиги бекитилиб, номаълум қилиб қўйилган «канахона» номли, амирнинг ҳибсхонаси бор эди.* Айний, Эсдаликлар.

ҲИД 1 Ҳар бир нарса ва модданинг кишиларнинг ис билиш сезгиларига таъсир этадиган хоссаси; бўй, ис. *Ҳиди бор нарса. Ёқимли ҳид. Ёқимсиз ҳид. Вино ҳиди. Ҳид сочмоқ. Ҳид сезиш қобилияти. Ҳар гулнинг ҳиди бошқа.* Мақол. ▪ — *Ота, манови беҳиларни қаранг, ҳиди оламни тутади, бирам пишибдики! — деди саман отлиқ чарақлаб кетган шаҳло кўзлари билан ҳамроҳига қараб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Уйда тутун йўқолган бўлса-да, аччиқ ҳид дарров унинг* [*Йўлчининг*] *бурнига урилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тутаб куяётган от эти ва терисининг қўланса ҳидидан унинг*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кўнгли беҳузур бўлиб, боши айланди. Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма* Бирор нарса, ҳодиса ёки ҳолатнинг белгиси, шарпаси. *Қишнинг ҳиди билинмоқда. Ёмғирнинг ҳиди келмоқда.* ▪ *Бунинг ҳар бир варағида шахсий ғараз ҳиди келади.* А. Қаҳҳор, Сароб.— *Газит-пазит ўқимасак, орқада қолсак қолгандирмиз. Ҳайтовур ахир замоннинг ҳиди келаётир, дейман-а!* — *деди мулла Мамасолиҳ.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр. **Ҳид олмоқ** бирор нарсадан хабардор бўлишга уринмоқ. *Дамба вақтида кетиб қолганлар ҳам атрофимизда айланиб, ҳид олиб юрган эмиш-ку.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Ҳиди чиқади** хабари эшитилади, дараги билинади, ошкор бўлади. *Шояд шу билан Ойнагулнинг ҳам ҳиди бирон жойдан чиқиб қолса.* А. Ҳакимов, Илон изидан. **Ҳидини билмоқ** бирор нарсадан хабардор бўлмоқ. *Ёлғон бўлмаса ҳам эртага чатоқ бўлади: бунинг ёлғонлиги маълум бўлгунча далада иш тўхтаб қолади, ё Сафаров билан Самандаров шунинг ҳидини билиб районга кетган эканми?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҲИДДАТ [*а*] Кескинлик, тезлик, шиддат ёки ғазаб билан иш тутиш. *Нафрат ва ҳиддат билан тўлиқ бу дадил овоз ҳаммани ҳайрон қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲИДДАТЛАНМОҚ Кескинлашмоқ, шиддатланмоқ; ғазабланмоқ. *Ғуломжон калласини баланд кўтарди, кейин минебошига юзланиб, мўлтираган, жовдираган кўзлар билан эмас, нафратланган, ҳиддатланган кўзлар билан қараб туриб гапирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲИДЛАМОҚ Ҳидни бурунга тортмоқ, искамоқ. *Йўлчи винони ҳидлаб юзини буруштирди-да, йўқ,— дея бошини чайқади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Анвар .. қизнинг юзидан ўпди ва унинг тўзғиган сочларини тўғрилаб, ҳаётбахш кокилларининг муаттар бўйини узоқ ҳидлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Отлиқ .. беҳилардан бирининг чанг босиб ётган тукини қўли билан артди, қалпоқли бошини энгаштириб уни ҳидлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲИДЛАНМОҚ Бузилиш туфайли ёқимсиз ҳид пайдо қилмоқ. *Гўшт ҳидланибди. Ҳидланган гўшт.*

ҲИДЛАНТИРМОҚ ҳидланмоқ *фл. орт. н.* Гўштни ҳидлантириб қўймоқ.

ҲИДЛАТМОҚ ҳидламоқ *фл. орт. н. Гул ҳидлатаман. Дори ҳидлатмоқ.*

ҲИДЛАШМОҚ ҳидламоқ *фл. бирг. н.*

ҲИДЛИ Ҳиди бор; исли. *Ҳидли гул. Яхши ҳидли совун.* ▪ *Атир ҳидли лолалар-ла Безангандир келажак йўлинг.* Ғайратий. *Хуш ҳидли ҳаводан ўпка тўлдириб нафас олгинг келади киши.* А. Раҳмат, Варракчи чол.

ҲИДОЯТ [*а*] **1** Фойдали йўналиш, тўғри йўл бошлаш. *Ҳидоят қилмоқ.* ▪ *Подани залолатдан қутқазиб, ҳидоятга бошламоғи лозим!* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *дин.* Худо томонидан белгиланган тўғри йўл; ислом дини.

3 Ҳидоят (*эркаклар ва хотин-қизлар исми*).

ҲИДСИЗ Ҳиди йўқ. *Ҳидсиз гул. Ҳидсиз олма.*

ҲИЖЖАЛАМОҚ 1 Сўзни бўғинларга ёки айрим қисмларга бўлиб талаффуз қилмоқ. *Ҳижжалаб ўқимоқ. Ҳижжалаб сўзламоқ.* ▪ *Ҳафтиякни ҳижжалаб ўқувчи, чор китобга, Хўжа Ҳофизга тушган шогирдларим ҳам бор.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Солижон жинчироқ ёқиб, хатни ҳижжалаб ўқий бошлади.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Содиқ темирчи кечаги тафтиш асосида тузилган узундан-узоқ актни, баъзи ерларида тутилиб, бошқа ерларида ҳижжалаб, икки соатча ўқиди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма* Синчиклаб ўрганмоқ, бирма-бир кўздан ўтказмоқ. *Уч марта ҳижжалаб чиқиб, калаванинг учини тополмай гарангсман.* Т. Алимов, Ишқилиб ўқимаган бўлсин-да! *Уни* [*вакилни*] *объектма-объект бошлаб юраркан, ҳар рақамга ёпишиб ҳижжалай бериши сил қилиб юборди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ҲИЖО [*а*] *эск. айн.* **бўғин.**

ҲИЖОБ [*а*] Юзга тутиладиган парда, тўсиқ. *У юзидан ҳижобини кўтарди.*

ҲИЖОЛАМОҚ *айн.* **ҳижжалаламоқ 1.**

ҲИЖОЛИ *эск. айн.* **бўғинли.** *Ўзи бир ҳижоли кичкина бир сўз, Аммо эга эрур катта маънога.* Уйғун.

ҲИЖРАТ [*а*] **1** *эск. кт.* Ўз жойини, мамлакатини тарк этиб, бошқа жойга кетиш, кўчиш. *Ҳижрат қилмоқ.*

2 Муҳаммад пайғамбарнинг ўз саҳобалари билан бирликда Маккадан Мадинага кўчиши (бу воқеа милодий 622-йил 16-июль куни бўлиб, ислом тарихи ва мусулмонлар йил санаш системаси шу кундан бошланган).

◆ **Бу дунёдан ҳижрат қилмоқ** ўлмоқ, вафот этмоқ.

ҲИЖРИЙ [*а*] Мусулмон йил ҳисобига тегишли. *Ҳижрий йил ҳисоби.* ▪ *Мен абжад ҳисобини билганим учун у шеърдаги тарих моддасини ҳисоблаб кўрдим. Ҳақиқатан ҳам ундан ўша йилнинг санаси бўлган ҳижрий 1303 чиқарди.* Айний, Эсдаликлар. *Ўнг томондаги тошга араб алифбесининг қадимги имлосида йирик қилиб «Маърифатхон жаннат макон» деб ёзилган ва ҳижрий билан «1335», деб тарих қўйилган эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ҲИЖРИЯ [*а*] *айн.* **ҳижрий.** *1264 ҳижрия, далв ойининг ўн еттинчиси, қишки кунларнинг бири, қуёш ботган, тевараккан шом азони эшитиладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲИЖРОН [*а*] *поэт.* Айрилиқ, жудолик, фироқ. *Булбул кетди, гул қолди, Ўртоғга тушди ҳижрон. Йигит ҳам соғинади, Ёр бағри лоладек қон.* Ҳ. Олимжон. *Бахтиёр севгини куйларди созим, Ўлим ханжарига тегди-ю синди, Ҳижрон фарёдидай совуқ овозим, Наҳот лириканинг ёлқини тинди?* Зулфия.

ҲИЖРОНЗАДА [*а+ф-т*] Ҳижрон туфайли азоб чеккан, эзилган. *Икки ҳижронзада хотиннинг кўзлари жиққа ёшга тўлди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Дорға изтиробга тушди, юраги эзилди, шоир кўз ёшини артар экан, кекса капитаннинг ўзи ҳам ҳижронзада эканлиги билинди.* А. Абдуллаев, Қувғинда.

ҲИЙЛА [*а*] Алдаш учун ишлатилган йўл, ҳаракат усули; макр, фириб.— *Душман маккор,— деб такрорлади Юрьев,— ҳийла билан тинкамизни қуритмоқчи.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қиз полициянинг даҳшатини яхши билар, уларга кўп учраган ва кўп дафъа турли ҳийлалар билан қочган.* Ойбек, Нур қидириб. | Бирор мақсадга эришиш ва бирор қийинчилик, хавфдан қутулиш учун зимдан ишлатилган тадбир, чора.— *Башарти дадамиз хуфтонни ўқимай келиб қолса, бунинг ҳийласи осон; дарров анави гулнинг тагига яширинамиз,— деди Анвар Раънога.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Қудрат Қолянинг ҳийласини энди англаб, роса қойил бўлганидан ўзини орқага ташлаб кўздан ёш чиққунча қотиб кулди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

◆ **Ҳийлаи шаръий** шариат ман қилган ишни ҳийла билан амалга ошириш, гуноҳдан қутулиш учун ишлатилган тадбир.

ҲИЙЛАГАР [*а+ф-т*] Ҳийлаю найранг ишлатувчи; найрангбоз, фирибгар, маккор. *Ўқитувчи давом этди: — Шундай қилиб оми халқ ҳийлагар одамларнинг бўлмагур гапларига ишониб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Сен билмайсан, жоним, улар ҳийлагар, Ўлмай қолса, ҳамиша пайингда юрар.* «Ширин билан Шакар». *Кеча жимжит, ёлғиз тўлқинлар, Пишқиради билмай тинимни, Ҳийлагар ой, сеҳргар дилбар, Солиб қўйдинг ёдимга кимни?!* Ҳ. Олимжон.

ҲИЙЛАГАРЛИК ҳийлагар *с. белги оти. Эшонман деб мени нодон билмагин, Ҳийлагарлик қилиб, бекор ўлмагин.* «Ёдгор».

ҲИЙЛАКОР [*а+ф-т*] *айн.* **ҳийлагар.** *Ёлғончи, ҳийлакор бой — Дўғули ҳасис Холвой, Ҳаммага бериб озор, Кўпларни йиғлатиб зор, Яшарди тегиб жонга.* Уйғун. *Билъакс сиз: ҳийлакор бир тулки, оғзи қон бир бўри, раҳмсиз бир жаллод, уятсиз бир йигит.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲИЙЛАКОРЛИК ҳийлакор *с. белги оти. Ҳийлакорликда у* [*Ашур*] *Шерназарбойдан ҳам ўтар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲИЙЛАКОРОНА [*ғ+ф-т*] *рвш* Ҳийлагарга хос равишда, маккорона. *Мирсодиқ сакраб чорпояга чиқди-да, Жанишнинг елкасидан ушлаб ўнгланиб ўтирди ва ҳийлакорона илжайиб суриштира кетди.* Ҳ. Шамс, Душман.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҲИЙЛАЛИ Ҳийла ишлатилган, алдаш учун қилинган.

ҲИЙЛА-МАКР Ҳийла ва макр, ҳийлагарлик, айёргарлик.

ҲИЙЛА-НАЙРАНГ Ҳийла ва найранг, ҳар хил ҳийлалар, ҳийла-макр. *Эҳтиёт бўлишим керак. Яна бир ҳийла-найранг тўқиганга ўхшайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲИЙЛАСИЗ Ҳийла ишлатилмайдиган, беҳийла, алдовсиз. *Ҳийласиз иш.*

ҲИЙЛАЧИ *с. т.* Ҳийлагар.

ҲИҚМАТ [*а*] **1** Ўта донолик, доишмандлик; заковат, ақл-идрок. *Оз емак — тани соғлик, оз демак — ҳикматга боғлиқ.* Мақол. ▪ *Боболарнинг ҳикмати Ҳаётга ёруғ йўлдир: Отанг боласи бўлма, Одам боласи бўл, дер.* Э. Воҳидов. *Подшоҳ билан шерга яқин бўлмоқ ҳикматдан эмасдир.* «Эртаклар». *«Курашмоқ — ўрнак бўлиб яшамоқ демакдир!» — деган эди муаллиминг, файласуфларнинг ҳикматини баён қилиб.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Тагини англаш қийин бўлган, яширин бир маъно, яширин бир сабаб; сир. *Бунда бир ҳикмат бор. Ҳар бир янгиликнинг бир ҳикмати бор.* ▪ *Билим бирла барча ҳикмат.* Ҳабибий. *Бектемир генералларни урушнинг бутун ҳикматини биладиган бағоят ҳурматли азиз одамлар деб тушунарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.— *Мана, сиз, ҳеч кимга билдирмай, саводингизни чиқариб олибсиз,— деб давом этди Элмурод.— Илгари шу нарсани билиш ўзингизга ҳам жуда катта ҳикматдай туюлар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *эск. айн.* **физика.**— *Ҳа, ҳикмат кесакдан аланга чиқаргандек, сиз ҳам китобдан олган билимларингизни турмуш мактабида синовдан ўтказинг,— деди қиз.* Ш. Ғуломов, Ёркин йўллар. **Илми ҳикмат** физика. *Мадраса — диний мактаб. Лекин риёзиёт, илми ҳикмат, ҳандаса, кимё деган дарслар ҳам ўтилади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Ҳикмат (*эркаклар ва хотин-қизлар исми*).

ҲИҚМАТЛИ **1** Ҳикматга асосланган, ҳикмати бор; мўъжизали, сирли. *Ошпаз ер остига ҳикматли ўчоқ ясаб, қуённи пиширишга киришди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Донолик билан айтилган, чуқур мазмунли, тагдор. *Сўнг [меҳмонлар] дунёда бўлиб турган яхши-ёмон гаплар тўғрисида сўзлашишди. Ҳикматли гаплар таъсиридан бош тебратишди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Халқона ўткир иборалар, чуқур ҳикматли мақоллар, унинг нутқининг жонли, ёркин безаклари эди.* Ойбек, Нур қидириб. **Ҳикматли сўзлар** афоризмлар.

ҲИКОЯ [*а*] **1** Бирор кимса, нарса, воқеа ёки ҳодиса ҳақида оғзаки бериладиган ахборот ёки маълумот; бирор нарсанинг оғзаки баёни, тафсилоти. *Ҳикоя қилмоқ.* ▪ *Иброҳим ота ҳикоясини тамомлаб, Шерниёзни секингина беда устига ётқизди ва устига серямоқ олача чопонини ёпиб қўйди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Мен — ёзувчи, «Ўтган кунлар» ҳикояларини отам марҳумдан неча қайталаб эшитсам ҳам зериқмас эдим, фақат бир жойигина мени зериктирарди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Йилларимдан хафа эмасман, Меҳнат, жангда кечди онларим, Ҳар умрнинг ҳикояси бор, Сўзлаб берай, қадрдонларим.* Ё. Мирза. *Йўлчи ўз онасидан юз марталаб эшитган гапларни Мирзакаримбой ҳикоя қила бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Насрий йўл билан ёзилган кичикроқ бадиий асар. *Ҳикоя ёзмоқ. Абдулла Қаҳҳорнинг ҳикоялари. Ҳикоялар тўплами.*

ҲИКОЯНАВИС [*а*+*ф-т*] Кичикроқ эпик асарлар ёзувчи, ҳикоя ёзувчи. *Биринчи ўзбек совет адибаси, ҳикоянавис Ойдин ижоди ўзбек адабиётининг тараққиётида муҳим ўрин тутади.* С. Мамажонов, Ҳаёт куйчиси.

ҲИКОЯНАВИСЛИК **ҳикоянавис** *с. касб оти. Мен биргина журналист бўлибгина қолмай, бу қозонда [газетачиликда] шоирлик, ҳажвчилик .. ҳикоянависликда ҳам пиша бошладим.* С. Абдулла, Менинг дорилфунуним.

ҲИКОЯТ [*а*] **1** *эск. айн.* **ҳикоя.** *Ҳикоят қилмоқ (айламоқ).* ▪ *Мақолларга, эртакка, ҳикоятларга Мен умримда жуда кўп қулоқ осибман.* Шайхзода. *Мирза Баҳром ҳам ҳали Тавҳидий ўқиган ҳикоятнинг ёзилиш тарихини сўзлаб берди.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар. *Ўлтиришга бир ҳикоят айлайин, Ўртоқ Ленин ишин сўзман бошлайин.* Эргаш шоир.

2 Ҳикоят (*хотин-қизлар исми*).

ҲИКОЯЧИ **1** Ҳикоя қилувчи, эртак ва ҳикояларни сўзлаб берувчи.

2 Ҳикоялар ёзувчи, ҳикоянавис.

ҲИКОЯЧИЛИК Ҳикоячининг машғулоти, ҳикоялар ёзиш иши. *Бизда кичик жанрга — ҳикоячиликка етарли диққат қилинмагани менинг иззат-нафсимга тегади.* Ғ. Ғулом, Талант ва маҳорат.

ҲИЛВА **1** Жуссаси ингичкадан келган, хипчабел, нозик, келишган. *Ҳилва йигит. Ҳилва қиз.*

2 *диал.* Ялпиз.

ҲИЛВАЛИК **ҳилва** 1 *с. белги оти.*

ҲИЛВИЛЛАМОҚ *с. т.* Ҳилвирамоқ.

ҲИЛВИРАМОҚ **1** Заиф, нимжон ҳолга келмоқ, заифлашмоқ. *Бу жанговар воқеаларни эслар экан, кампирнинг ҳилвираган озғин танасида гўё ёшлик қони бирдан жўш урагандай бўлди.* С. Анорбоев, Дўстлар.— *Йиғламанг, буви, худонинг иродаси,— деди Ғуломжон, бундай гаплар онасининг ҳилвираган қалбига малҳам бўлмаслигини билса ҳам.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ҳилвираб турган** (*ёки* **қолган, кетган**) 1) жуда заифлашган, зўрға турган, адои тамом бўлган. *Эшон аянинг бирдан-бир нияти — қўлда қолган қўр-қутларни сақлаб қолиш, пишиб ҳилвираб турган эшонни ўз масканига қўйиб, бойликларга эга бўлиш.* С. Аҳмад, Ҳукм; **2)** эзилиб, титилиб кетган. *Эскириб, қирралари ҳилвираб кетган дафтарнинг муқовасига чиройли ҳарфлар билан «Холида» деб ёзилган эди.* Ў. Умарбеков, Кўк дафтарнинг сири.

2 *с. т.* Ҳилпирамоқ. *Ҳа, атласларни кийиб олиб, Ҳилвираб келасиз-а бизга.* «Қўшиқлар».

ҲИЛЛА *с. т.* Ҳийла. *Менга мактублар ёзасан, Қўрқам ҳилла бўлмасин, Сени суям, деган сўзинг Тил учида бўлмасин.* Хамза.

ҲИЛОЛ [*а*] **1** *кт.* Янги чиққан ой, уч кунлик ой. *Зулхуморнинг камоли, ойдай жамоли, оқ юзида холи, янги чиққан ойдай икки қоши — ҳилоли.* «Равшан».

2 Ҳилол (*эркаклар ва хотин-қизлар исми*).

ҲИЛПИЛЛАМОҚ *айн.* **ҳилпирамоқ.** *Ошхонанинг тўрида ҳилпиллаб турган қизил байроққа кўзимиз тушди, бу — ёшларнинг ғолиблик нишони экан.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

ҲИЛПИЛЛАТМОҚ **ҳилпилламоқ** *фл. орт. н. Юзини майда сепкил босган бир аёл кенг енгларини ҳилпиллатиб, ўйинга тушиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲИЛПИРАМОҚ Шамолда учиб, силкиниб турмоқ; пирпирамоқ. *Қон қуюни, ўт бўрони Қолиб кетди йўлларда. Ҳилпирайди ғалабанинг Ол байроғи қўлларда.* Уйғун. *Унинг кичик, тиниқ зангори кўзларига тикилди, толалари шамолда ҳилпираган майин, олтин сочларини силади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Улар Тошкент кўчаларини тўлдирган одамлар денгизида, қўлларида ҳилпираган қизил байроқ билан суздилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲИЛПИРАТМОҚ **ҳилпирамоқ** *фл. орт. н. Юлдуз кўк шойи кўйлакчасини ҳилпиратиб айвонга югургилади.* Ойбек, О. в. шабадалар. *У ўгирилиб қараса, бир варақ қоғозни қўлда ҳилпиратиб Зокир келяпти.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ҲИЛП-ҲИЛП: ҳилп-ҳилп қилмоқ ҳилпирамоқ, ҳилпираб турмоқ.

ҲИЛ-ҲИЛ [*ф-т*]: **ҳил-ҳил пишмоқ** етилиб пишмоқ, пишиб юмшаб кетмоқ. *Гўшт ҳил-ҳил пишди.* ▪ *Ҳил-ҳил пишган юмшоқ кабобни пиёз қўшиб еябошлади.* Ойбек, Улуғ йўл.

ҲИМ *айн.* **ҳимм.**

ҲИМАРИЛМОҚ **ҳимармоқ** *фл. мажх. н.*

ҲИМАРМОҚ **1** Эшиб ёки буриб йиғиштирмоқ, қайтармоқ; шимармоқ. *Абулзиё қўлтиғидан оғир шоҳи халтача чиқарди-да, халта оғзини ҳимариб, Маждиддин[нинг] олдига шарақлатиб қўйди.* Ойбек, Навоий. [*Ғуломжон*] .. *оппоқ лозимини баланд ҳимариб ташқарига чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Эшмоқ, эшиб юмалоқламоқ. *Кампир қўлидаги пахтани ҳимариб, қора чироққа пилик тайёрлади.* «Эртаклар». *Тансиқ ҳаво ранг рўмолчасининг учини ҳимариб унинг ишидан кўз узмагани-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ни пайқади. Ойбек, О. в. шабадалар. *Лабини ялаб, соқолининг учини ҳимарганича, бир нафас индамай қолди Болтабой.* С. Зуннунова, Олов.

ҲИММ *унд. с.* 1 Таажжуб, шубҳа, ишонмаслик, кесатиш, пичинг каби маъноларни ифодалайди.— *Сен аввал секин даромад қилсанг, яхши бўлар эди.— Ҳимм...— деди Сорахон лабини буриб.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Бир фикр билдиришда қийналишни, иккиланишни ифодалайди. [*Боқиев:*] *Турган гапки, Чеховнинг ижоди бошдан-оёқ, бутун моҳияти билан илк буржуазия реализми, яъни .. ҳимм .. Мукаррам, товуққа мояк қўйдингми? Қўйиш керак, бўлмаса дайди бўлиб кетади.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

3 Бирор нарсани тушуниб етганликни, ундан қаноат ҳосил қилганликни, мамнун бўлганликни ифодалайди. [*Ҳайитжон:*] *Ҳимм ... энди таги очилди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҲИММАТ [*а*] 1 Бировга қилинадиган яхшилик, марҳамат, ёрдам, саховат; олижаноблик. *Ҳимматингга минг раҳмат!* ■ *От қазисига айниқса ўч бўлган мулла Обид аъзоларининг бу ҳиммат идан жуда ҳам хурсанд бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Бу советнинг мазлумпарварлигини, етим-есирларга, оч-яланғочларга қилган ҳимматини ўйлаб туриб кўзимдан ёшим чиқиб кетади.* А. Турсун, Муаллимнинг тонги. *Шарофат ёлғондан кулди: Товуқ семирса, туғиши қийин бўлади .. Кўркманг, нафақа сўрамайман. Ҳимматқилиб нима берсангиз, олиб, қуллуқ қиламан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Бирор ишни бажариш учун астойдил ҳаракат қилиш; тиришқоқлик. *Ҳар ким ҳимматига яраша топади.* ■ *Элнинг ғайратига ҳам, ҳимматига ҳам балли! Худди шу буйруқни кутиб тургандай, бир варакасига ишга ёпишиб кетди.* Ойдин, Фарҳодлар. *Назаримда баланд ўхшар ҳимматинг, Қилиб келсанг ана шундай хизматим.* «Рустам».

◆ **Ҳиммат камарини боғламоқ** қ. **камар.**

ҲИММАТЛИ 1 Бировдан ёрдамини аямайдиган, марҳаматли, саховатли; олижаноб. *Ҳимматли киши.* ■ [*Йўлчи*] *пул берган ўртоқларини қучоқлаб ўпгиси келди, улар шу топда дунёда энг ҳимматли, энг қадрдон, энг меҳрибон одамлар бўлиб туюлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ишга астойдил киришадиган; тиришқоқ. *Қишлоқ хўжалик машинасозлиги заводининг ҳимматли комсомол ёшлари .. агрегатлар ишлаб чиқаришни ҳозирнинг ўзидаёқ қизитиб юборишган.* К. Раҳим, Янги зангори кема.

ҲИММАТСИЗ 1 Бировга ёрдам қилмайдиган, марҳаматсиз, саховатсиз; хасис.— *Ҳа, уялдим, лекин сени алдаганимдан эмас, ҳиммасиз ва қизғанчиқ одамдан ёрдам сўраганимдан уялдим,— дейди чол.* «Эртаклар». *Бу қишлоқнинг одамлари тақводор бўлсалар ҳам, имомларига ҳиммасиз эдилар.* «Латифалар». *Тўламатнинг тўйга бориши бўйнидаги қиёмат қарзи эди. Бўлмаса кўпчиликнинг назарида «ҳиммасиз» деган ном олиши ҳеч гап эмас-да!* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ишга астойдил киришмайдиган; сусткаш, ғайратсиз.

ҲИМО I Бирор иш-ҳаракатни бажаришда, кимсага бериладиган жисмоний ёрдам; кўмак. *Турсунбой қанорни кўтариши б, машинасининг тумшуғига олишди. Сўнгра ҳимо билан Алижоннинг орқасига қўйди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. *Сени минган йигит кирар савашга, Авлиёча ҳимо бердинг йўлдошга, Ўн тўрт сафар дучор бўлдинг Бектошга, Шу арабнинг додин берган бедовсан.* «Хушкелди».

ҲИМО II *с. т.* Имо.

ҲИМОЯ [*а*] 1 Бирор ишда ёрдам бериш; ҳомийлик; мадад. *Жўрахон Фосиҳ афандининг сакраб-силкиниб юриб айтган гапларидан ҳимоя топиб қаддини анча тиклаб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Хавф-хатар ёки ҳужумдан сақлаш, қўриқлаш, муҳофаза; мудофаа. *Ўқишим тинч, элим тинч, Шаҳарим тинч, дилим тинч. Гуллар. экқан дарахтим Оғам ҳимоясида.* Шайхзода. *Пиёда аскарларимиз ҳужум бошлаганда, Аҳмаджон ўзининг пулемёти билан уларни сўл томондан ҳимоя қилиши керак эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Ватанни ҳимоя қилиш ҳар бир комсомол аъзосининг муқаддас бурчидир.* «ВЛКСМ Устави».

3 Илгари сурилган ўз фикр-мулоҳазаларининг эътироф этилишига эришиш; ёқлаш. *Диссертация ҳимояси. Проектни ҳимояга қўймоқ.* ■ *Умиднинг йигирма минут атрофидаги ҳимоя сўзидан кейин оппонентлар сўзлади.* Мирмуҳсин, Умид. [*Оқилжон:*] *Ўзи яхшигина сиз тенгги киши эди, ҳам мени ҳимоя қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Рихси бундай гапларни, унинг меҳнатини, уни ҳимоя қилиб айтилаётган бундай сўзларни биринчи марта эшитар, бу хилда одил одамлар борлигини кўриб турмоқда эди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҲИМОЯСИЗ Ўзини ҳимоя қила олмайдиган ёки биров ҳимоя қилмайдиган, ҳимояси йўқ; қўриқланмайдиган. *Бойвачча ҳимоясиз Қудратнинг юз-кўзига, бурнига мушт ёдира бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲИМОЯТ [*а*] *айн.* **ҳимоя** 1. *Ҳимоят қилмоқ (кўрсатмоқ).* ■ *Ўз фарзандларига ҳимоят кўрсатишни билмаган тошбағир падар олдида бора-бора фарзанд ҳам юрак олдириб қўйиши, ундан совиб кетиши мумкин.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Мирқосим миршаб бош қўйган ва Мадумар мингбоши ҳимоят қилган комедия финалига етганда машит томидаги карнай-сурнай пардани барвақт тушириб қўйди!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲИМОЯТЛИ Қадр-қимматни биладиган, шафқатли; сахий.— *Гапингизга қараганда ҳамиятли, ҳимоятли, беш вақт намозни канда қилмайдиган мусулмон бир косибнинг қизи экансиз,— деди Ойша яллачи Латифахонга.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҲИМОЯЧИ 1 Қўллаб-қувватловчи, ёрдам берувчи; ҳомий, бирор хавф-хатардан сақловчи, мудофаа қилувчи; мададкор. *Оламда унинг ягона ҳимоячиси — эри, бирдан-бир орзуси — анор эди, бирданига ҳар иккиси ҳам йўққа чиқди.* А. Қаҳҳор, Анор.

2 *юр.* Судда айбланувчининг манфаатини ёқловчи, уни ҳимоя қилувчи.

ҲИНГИЛЛАМОҚ *с. т.* Ҳиринглашмоқ.— *Сизга ўша қурилишингиздаги ҳингиллаган қизлар бўлса. Бўлмаса нега кунда ишдан кеч қайтасиз? — деди Ойниса Йигиталига.* С. Кароматов, Бир томчи қон. [*Икки синфдош*] *ҳингиллаб кулишар, катталардек қўлларини ҳаракатга солиб гаплашишар ва яна кулиб қўйишарди.* Мирмуҳсин, Умид.

ҲИНГИЛЛАШМОҚ **ҳингилламоқ** *фл. бирг. н. Обиджон жуда қўпол ва беадаб бир топишмоқни қичқириб айтган эди, кампир уни қаттиқ қарғади, «болаларга қўшилиб ҳингиллашган» Нурига пичинг қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲИНГИР-ҲИНГИР *айн.* **ҳиринг-ҳиринг.** *Ашир мастликдан юмилаётган кўзини йилтиратиб ҳингир-ҳингир кула бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҲИНД 1 Америка туб аҳолисининг умумий номи. *Ҳинд тиллари.*

2 *с. т.* Ҳинди.

ҲИНДИ қ. **ҳиндилар.** *Ҳинди тили. Ҳинди аёли.* ■ *Палата эшиги олдида бизни ҳиндига ўхшаган қоп-қора, катта-катта кўзлари ёниб турган бир йигит, афтидан Мастуранинг эри, камол эҳтиром билан кутиб олди.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

ҲИНДИЛАР Миллатидан, динидан ва тоифасидан қатъий назар, Ҳиндистонда қадимдан яшаб келаётган туб жой аҳолининг умумий номи.— *Тўғри,— деди Иброҳимов,— бир мисол: Ҳиндистонда ҳиндилар бор, мусулмонлар бор.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҲИНДУ *эск. айн.* **ҳинди.**

ҲИРИНГЛАМОҚ «Ҳиринг-ҳиринг» овоз чиқариб кулмоқ, қиқирламоқ. *Анвар ҳиринглаб кулди ва Раънонинг елкасига қоқди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Кўзибой қошини чимириб, ниманидир ўзича чамалаб турди-да, сўнг бирдан ҳиринглаб кулиб юборди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲИРИНГЛАШМОҚ **ҳиринглашмоқ** *фл. бирг. н. Бир-бирини қитиқлаб, ҳиринглашган қизлар Нозикнинг сўзига қулоқ солмадилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Дарс тайёрлаб ўтиришган Равшан билан Гулшан, ҳеч нарсадан хабарлари йўқ, бир-бирларининг жиғига тегиб ҳиринглашарди.* С. Зуннунова, Излар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҲИРИНГ-ҲИРИНГ *тақл. с.* Паст овоз билан кулиш, қиқирлаш; қиқир-қиқир.— *Гап-сўзда ҳам бир маъно бўлиши керак,— деди Гулшан,— бўшдан-бўшга ҳиринг-ҳиринг; бундан кўра тинч ухлаган яхши.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Низомиддинов орқасидан эргашиб келаётган Турсунбой отага нималардир деб тушунтирар, ҳа деб ҳиринг-ҳиринг кулар эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ҲИРОВУЛ *тар.* Қўшиннинг олдинги сафи; авангард, илғор. *Қўшин ичида энг иш кўрган .. баҳодирларни саралаб, ҳировул тузиб, .. Арғунбекка топширди.* Ойбек, Навоий.

ҲИРС [*а*] **1** Бирор нарсага бўлган кучли, зўр истак, интилиш, қизиқиш. *Кўксимга сиғмасдан талпинар қалбим, Кириб бормоқдаман кўзни олмасдан; Ҳирсимни қайнатган бу юлдузларким, Кўзимга урилар бири қолмасдан.* Ҳ. Олимжон. *Тўғонбекнинг руҳида эски, йигитлик давринг жанговар қони, ҳирси, ёвузлиги алангаланди.* Ойбек, Навоий. **Ҳирс қўймоқ** бирор нарса билан ўта даражада қизиқмоқ, унга берилмоқ. *Гул ўстиришга ҳирс қўймоқ. Ўқишга ҳирс қўймоқ. Пулга ҳирс қўймоқ.* ▪ *Отасининг феълини билган Таманно бир-икки кундан бери ичкиликка ҳирс қўйган эрини тўртиб уйғотди: — Туринг-э, уят бўлиб кетди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

2 Жинсий талабни қондиришга бўлган интилиш; шаҳвоний туйғу. *Бойваччанинг кўзида ҳар бир хотин унинг нафси, ҳирси учун яратилган чиройли мева эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шу кеча, шу ғайир кечанинг ҳирсини қўзғатиш учун, олуча қизнинг соясини икки марта чўзиқроқ кўрсатади.* Ғ. Ғулом, Соялар.

ҲИРСЛИ **1** Бирор нарсага ҳирс қўйган; берилган, қизиққан. *Мол-дунё орттиришга ҳирсли одам.*

2 Бирор истагини, мас. жинсий талабини қондиришга интиладиган ва шундай ҳис-туйғу акс этадиган. *Ҳирсли кўзлар.*

ҲИС *қ.* **ҳис(с)**.

ҲИСЛИ Сезиш, ҳис этиш қобилиятига эга; сезгир; ҳушёр.

ҲИСОБ [*а*] **1** Предмет миқдорини санаб аниқлаш, санаш. *Оғзаки ҳисоб. Формулага мувофиқ қилинган ҳисоблар. Пулнинг ҳисобини олиб бормоқ. Ҳисобдан адашмоқ. Ҳисоб қилиб чиқмоқ. Кўлдаги ўрдак-ғозларнинг ҳисоби йўқ.* **Ҳисоб юритмоқ** санаб аниқламоқ, санамоқ, ҳисобламоқ. *Кутидор ўзича чима тўғрисидадир ҳисоб юритди-да:— Воқеан сиз мени эслай олмассиз,— деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | *(эгалик аффикслари билан)* Тахмин, чама, мўлжал. *Менинг ҳисобимга кўра. Сенинг ҳисобингга тўғри келадими?* ▪ *Агар олган ҳисобимиз тўғри чиқса, бу гал унинг [Отабекнинг] Марғилонга қуруқ қатнаб юришининг еттинчи қайтаси эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Максимнинг ҳисобича, Норматнинг оёғидан гипсини олишга яна бир кун бор эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Саноқ, адад, миқдор. *Залдаги стуллар ҳисоби. Бу ерда қуёнлар шундай кўпки, уларнинг ҳисобини ҳеч ким билмайди.* ▪ *Ҳали бу ҳисобга фуқародан ўлдирилган бечоралар кирмайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўрта ҳисобда** ўртача миқдорда айтганда. *Ҳар гектар ердан, ўрта ҳисобда, 30 центнердан ҳосил олинди.*

3 Кимса ёки нарсаларнинг мавжудлигини, миқдорини белгилаш учун рўйхатга ёзиш йўли билан олиб бориладиган ишлар мажмуи. *Кадрлар ҳисоби. Инвентарь ҳисоби. Ҳисобга олинмоқ. Ҳисобдан чиқарилмоқ. Бошланғич партия ташкилоти ҳисобида 78та коммунист бор.* ▪ *Яхшиси, ҳеч қаернинг ҳисобига кирманг.* А. Қаҳҳор, Сароб. — *Ҳай майли, мен Олахўжаман, менда одамгарчилик бор,— дейди-да, ҳисоб дафтари билан чўтни олади.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ҳисобга олмоқ** 1) маълум жойдаги кимса ёки нарсалар қаторига қўшмоқ, қайд этиб қўймоқ, рўйхатга олмоқ; 2) назарда тутмоқ, назарда тутиб иш қилмоқ, тан олмоқ. [*Фотима*] *ўзига кишиларнинг кўнгил қўйганини билар ва муомалада бу жиҳатни ҳисобга олар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 *(асосан ж. к. ва ч. к.да)* Бирор кимса ёки ташкилот тасарруфидаги моддий бойлик, озиқ-овқат, пул ва ш. к. *Улар кимнинг ҳисобига яшайди? Квартирани колхоз ҳисобидан ремонт қилмоқ.* ▪ [*Аризада айтишича*] *Ўрмонжон бешсеркалик Ғиёсиддин маҳсумни чақириб, колхоз ҳисобидан зиёфат қилган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Бирор кимса ёки ташкилотнинг қарамоғи; тасарруф, ихтиёр. *Бу хўжалик ҳисобида 30 трактор, 50 автомашина бор.* ▪ *Қулоқларнинг от-уловлари, уй ҳайвонлари бугун-эрта колхоз ҳисобига ўтиши керак.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ҳисобига** 1) бирор кимса ёки нарса учун, бирор кимса ёки нарсанинг фойдасига, ўрнига. *У беш кун ўртоғи ҳисобига ишлади. Келгуси йил ҳисобига ишламоқ;* 2) бирор кимса ёки нарсадан фойдаланганлик учун. *Кўринишидан шариатни маҳкам ушлаган халфа .. шаҳардаги қўл берган пирга атаб йиғилган назр-ниёзлар ҳисобига бойиган экан.* П. Турсун, Ўқитувчи; 3) бирор кимса ёки нарсанинг эвазига, бадалига; ўрнига. *У вақтларда қалинсиз никоҳ мумкин бўлмагани учун бобомнинг .. боғчасини қалин ҳисобига онамга атаб қўйганлар.* Айний, Қуллар.

5 Назар-эътиборга олинадиган, ҳурмат қилинадиган, қадрланадиган кимса ёки нарсалар қатори. *Золимнинг даврида меҳнаткаш ҳисобда йўқ эди.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. | Ўрин ўтадиган; қадрли, эътиборли. *Шу сафардаги ютуғинг ҳисоб.* **Ҳисоб эмас** саноққа кирмайди, ўрин ўтмайди; кўнгил тўлмайди, бекор. *Бу ўйин ҳисоб эмас, бошқатдан ўйнаймиз.* ▪ *Отам сизларни чарчатиб қўймадими? Бу киши шунақа, қўлларига тушган одам боғдан деворларни ушлаб чиқиб кетмаса — ҳисоб эмас.* А. Қаҳҳор, Картина. **Ҳисобга олмаганда** эътиборга олмаганда, назар-писанд қилмаганда. *Лагернинг ғарби-шимолий томони, ўқтин-ўқтин учраб қоладиган тепаликларни ҳисобга олмаганда, кўз илғамас яйлов.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

6 *айн.* **ҳисобот**. *Раиснинг йиллик ҳисоби.* ▪ *Комсомол органлари ўз комсомол ташкилотлари олдида вақти-вақти билан ҳисоб бериб турадилар.* «ВЛКСМ Устави». **Ўзига ҳисоб бермоқ** ўз иши ёки ҳолатини кўз олдига келтирмоқ, ўйлаб кўрмоқ, ўзича муҳокама қилиб кўрмоқ. *У кунлардаги ҳолимдан ўзимга энди ҳисоб беришга ҳам уяламан .. [деди Кумуш].* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ҳисобини қўймоқ** кимсанинг қилган ишлари ҳақидаги ахборотини, баёнотини тингламоқ. *Менинг икки оёғимни бир этикка тиқиб, ҳисобимни қўйишлари мумкин.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

7 *с. т.* Ўзаро келишув ёки шартномага кўра қилинадиган иш учун ҳақ тўлаш. *Қандай ҳаққим бор экан — Қилинг ҳисобим. Дуо билан кетайин, Беринг жавобим.* Ғайратий. | Бир-бирига ўтишган қарзни қайтариш, тўлаш; орани очиқ қилиш. *Сен билан бир ҳисоб қилишсак бўлар эди.* | Ўзаро муомаладаги ҳисоб-китоб; олди-берди муомаласи. *Дўстинг — дўст бўлсин, ҳисобинг дуруст бўлсин.* Мақол. *Дўст ҳисоби кўнглида.* Мақол.

8 *айн.* **арифметика**. *Мадрасада диний илмлардан ташқари дунёвий илмлардан ҳисоб, ҳандаса, тарих, жуғрофия, илми ашё [табиият] ўқитиларди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Гапларига қараганда, у бир неча мактабда ҳисобдан дарс берар .. эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

9 *с. т.* Илож, тадбир; имконият. *Дарёдан ўтишнинг ҳисоби борми? Ҳисобини билмаган ҳамёнидан айрилар.* Мақол. ▪ [*Мамат:*] *Ажаб бир махлуқсан! Йўл топган ҳисобини топмайдими?!* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Ҳисобини қилмоқ** 1) бирор иш қилиш имкониятига эга бўлмоқ, илож топмоқ. *Дардим ичимда. Бир олдингизга бориб, юрагимни ёзиб келаман дейман, ҳисобини қилолмайман-да.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон; 2) уддалай олмоқ, бошқармоқ. [*Гофир:*] *Ҳа-ҳа, бой! Аввал уйдагиларнинг [ўз хотинларингизнинг] ҳисобини қилинг! Нима қиласиз савдо-сотиқни кўпайтириб.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

10 Гап охирида келиб, бирор иш-ҳаракатнинг тўла бажарилишини чамалаб ифодалайди: деярли, деса бўлгудек. *Гапириладиган гап қолмади ҳисоб. Боғда мевалар йўқ ҳисоби. Таъёргарлик ишлари йўқ ҳисоби.* ▪ *Ёшим қирқда. На хотин бор, на бола. Дунёдан тоқ ўтдим ҳисоб.* Ойбек, Қутлуғ

www.ziyouz.com kutubxonasi

қон. [*Заводда*] *бугунгача газ тозалайдиган 6 агрегат ўрнатилди, 8та газ қуритадиган насоснинг ҳаммаси монтаж қилиб бўлинди ҳисоб.* М. Тўлаганов, Чўлдаги кошоналар.

11 *спорт.* Сон, миқдор билан ифодаланган ўйин натижаси. *Ўйин 12 : 8 ҳисоби билан чемпион фойдасига ҳал бўлди.* **Ҳисобни очмоқ** ўзи ёки ўз командаси фойдасига биринчи очкони қўлга киритмоқ. *Ўйиннинг ўттиз тўққизинчи минутида Боқи ҳисобни очган эди.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

♦ **Бир ҳисобда** ўйлаб, мулоҳаза қилиб қараганда, масаланинг бошқа томонини ҳисобга олганда. *Машиначи кулиб* [*Мусага*] *гапиради: — Бир ҳисобда, ҳали от миполмайсан, чўпдайсан, отдан учиб тушасан.* Ойбек, Болалик.

ҲИСОБДОН [*а+ф-т*] Ҳисобни яхши биладиган; ҳисоблашдаги қонун-қоидани, йўл-йўриқни яхши тушунадиган.— *Ҳисобни ёлғиз бойлар биладилар деманг,— деди гапга қўшилмай .. ўтирган соқоли қирқиқ бир йигит,— шўролар ҳукумати шарофатидан ёлланиб ишловчилар ҳам ҳисобдон бўлган.* Айний, Қуллар.

ҲИСОБДОР [*а+ф-т*] Ўз ишлари ҳақида бирор кимса ёки ташкилотга ҳисобот бериб турадиган. *Ҳисобдор шахс.*

ҲИСОБ-КИТОБ 1 Даромад ва харажатларнинг миқдорини қайд этиш, ҳисоблаш; расчёт. *Колхознинг ҳисоб-китоб ишлари. Ҳар нарсанинг ҳисоб-китоби бўлади.* ▪ *Мирҳосил дарё бўйидаги брезент чодирда ёлғиз чўт қоқар, ҳисоб-китоб билан машғул эди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Даромад ва харажатларнинг ҳисоби ва миқдори ҳақидаги маълумотлар ёзиладиган ҳужжат ёки дафтар. *Қалин ҳисоб-китобини ёпиб, қўлтиғига қистирди-да, бўйнини елкасига тортиб чиқиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бурхонжон табелчининг ҳисоб-китобини олиб кўздан кечирар эди.* Туйғун, Ўқитувчи. **Ҳисоб-китоб қилмоқ** 1) ҳисоблаб аниқламоқ; 2) ҳисоблаб, тегишли ҳақни бермоқ ёки олмоқ, орани очиқ қилмоқ. *Қиз машинадан тушиб, шофёр билан ҳисоб-китоб қилаётиб, кулиб қўйди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ҲИСОБЛАМОҚ 1 Санаб миқдорини аниқламоқ, санамоқ. *Пулни ҳисобламоқ. Минутларни ҳисобламоқ. Бармоқ билан ҳисобламоқ. Чўтда ҳисобламоқ.* ▪ *Ҳисоблайди бетиним, Чўтига сиғмас иши, Янги йил келгунича, Якунламоқ ташвиши.* Т. Тўла.

2 Номаълум бир миқдорни ҳисоб йўли билан аниқламоқ, ҳисоблаб топмоқ. *Бир йили .. қишлоқнинг қариялари чинорнинг ёшини ҳисоблаб, унинг мингга кирадиган фаслини тахминлаб, эълон қилишибди.* А. Мухтор, Чинор.

3 *кўчма* Бирор тарзда баҳоламоқ, маълум бир хулоса чиқармоқ, фалончи деб билмоқ, ўйламоқ. *Буни керакли иш деб ҳисоблаймиз.* ▪ *Юрагидаги бебаҳо гавҳар билан ўзини дунёда бахтли ва бой одам ҳисоблаб юрган Умид ётган ерида эркин нафас олиб фахрланди.* Мирмуҳсин, Умид. | Бир нарсани иккинчи бир нарса билан тенг деб фараз қилмоқ, тенглаштирмоқ. *Уч қўй, бир эчкини бир сигир ҳисоблади.* | Бирор шахснинг ҳисобига киритмоқ, зиммасига ўтказмоқ. *Ош харажатларини сизга ҳисоблаб қўйдик.*

ҲИСОБЛАНМОҚ ҳисобламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Ўрда дарбозасининг саҳни ботмонлаб ҳисобланган мевазор бўлиб, бунда олма, ўрик, нок ва тут ёғочлари хилагина бор эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳозир унинг* [*чинорнинг*] *ёшини ҳеч ким билмайди. Унинг ёшини санаш гуноҳ ҳам ҳисобланади.* А. Мухтор, Чинор.

ҲИСОБЛАТМОҚ ҳисобламоқ *фл. орт. н.*

ҲИСОБЛАШМОҚ 1 ҳисобламоқ *фл. бирг. н. Анови кун Маражаббек билан ҳисоблашиб кўрсак, Қўқоннинг ўзидан икки йилнинг ичида етмиш саккиз бек ўлдирилибдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Баъзилар Саидийнинг бу шошқалоқлигига, ўзини тутолмаслигига катта аҳамият бериб, унинг гапда иштирок этишини ҳам хавфли ҳисоблашар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Ўзаро ҳисоб-китоб қилмоқ, ора очиқ қилмоқ.

3 (*«билан» кўмакчиси воситасида*) Бирор кимса ёки нарсани ҳурмат қилмоқ, тан олмоқ, унга риоя қилмоқ, у билан келишиб иш кўрмоқ. *Тажрибали устанинг фикри билан ҳисоблашмоқ керак. Ҳақли талаб билан ҳисоблашмадилар.* ▪ *Мадаминни мен ҳам сўкдим: қонун билан ҳисоблашмасанг минг керил — обрўйинг бир пул, дедим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲИСОБЛИ 1 Ҳисобга олинган, саналган, ўлчанган; ортиқча эмас. *Ўрмондаги турмушни ўз кўзинг билан кўриб турибсан. Ҳар бир қултум сув, ҳар бир бурда нон ҳисобли.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ўзаро ҳисоблашилган, ҳисоб-китоб қилинган, ора очиқ бўлган. *Ҳисобли дўст айрилмас.* Мақол.

3 Унча кўп эмас, чекланган миқдордаги, саноқли. *Янги йилга ҳисобли кун қолди.*

ҲИСОБОТ [*а*] Ўз ишлари, топшириқнинг бажарилиши ва ш. к. ҳақида бошлиқ, ташкилот ёки жамоатчиликка оғзаки ёки ёзма равишда бериладиган расмий ахборот. *Йиллик ишлар ҳисоботи. Командировка ҳисоботи. Колхоз раисининг ҳисоботи. Депутатнинг сайловчилар олдидаги ҳисоботи. Ҳисобот доклади. Ҳисобот мажлиси.* ▪ *Михайлов, сўнгра, тез кунда умумий мажлис чақириб, қишлоқ советининг раиси Тожибойнинг ҳисоботини қўйиш масаласини кўтарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Техникум талабалари ўз ишларидан ҳисобот бергани ватанларига жўнаб кетмоқда эдилар.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ҲИСОБСИЗ 1 Ҳисоби йўқ, ҳисобга олинмаган.

2 Ниҳоят кўп, сон-саноқсиз, чегарасиз, беҳад. *Ҳисобсиз бойлик. Ҳисобсиз имконият.* ▪ *Нима кўп — деҳқон кўп. Қўшни қишлоқларда санқиб юрганлар, очлар ҳисобсиз.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бу ойимларнинг ҳар бирларидан, «албатта бизникига меҳмон бўлмасдан кетмайсиз, эгачи» деган таклифлар ҳам ҳисобсиз эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲИСОБЧИ 1 Муассаса, корхона ва ш. к.да молия операциясини, ҳисоб-китоб ишларини олиб борувчи ходим. *Колхоз ҳисобчиси.* ▪ *Иккита содда, тахтаси бўялмаган оқ столнинг бирида колхоз саркотиби Умарали, иккинчисида ҳисобчи Абулқосимлар шуғулланмоқдалар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Сарфланган нарсани, мас. меҳнатни ҳисоблаб борувчи шахс. *Трактор бригадасининг ҳисобчиси.* ▪ *Унинг ёнида турган бош ҳисобчи Саидғози эса негадир бурнини жийирди, сўнг худди Тўламат мўйловнинг аскиясидан қўрққандек, раиснинг кетидан идорага кириб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҲИСОБЧИЛИК ҳисобчи *с. касб оти. Ҳисобчилик вазифасида ишламоқ.*

ҲИСОРИ [*ф-т<а*] Тожикистон ССР Ҳисор районига оид; шу районда етиштирилган, ишлаб чиқарилган. *Аликул дарҳол бозорга жўнади, бўрдоқи қилинган ҳисори қўй келтириб, шу куни-ёқ сўйди-да, ёғлиқ гўштини тоғорага бостириб, сирка сепди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Бўрцев бўғжамадан ҳисори бекасамдан тикилган бир тўнни олиб мулла Обидни чақиради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲИС(С) [*а*] Ташқи таъсирни қабул қилиш, сезиш қобилияти; сезги, туйғу. *Дўстлик ҳисси. Шодлик ҳисси.* ▪ *Сен чал бугун ҳаёт куйини, Бутун сезги, ҳиссим билан тинглайин.* Ғайратий. *Қайғу ҳиссига ғурур ҳисси қўшилиб кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. — *Ҳеч ким йўқ, сув қуйгандай ҳамаёқ жимжит, ёлғизмисиз, бувижон? — сўради* [*Зумрад*] *шубҳа ва ғашлик аралаш бир ҳис билан.* Ойбек, Улуғ йўл. *Низомжон хатни кўрди-ю, қувончми, аламми, билиб бўлмайдиган бир ҳис вужудини қамраб олди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Ҳис этмоқ** (*ёки* **қилмоқ**) сезмоқ, туймоқ. *Чарчаб ўтирган хон ўзини тетик ҳис қилди, шеър унга ёққанди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Элмурод нечундир ўзини бу аёлнинг ғамхўри ҳис қиладиган бўлиб қолди. Кунлар, ҳафталар ўтган сайин бу ҳис тобора кучайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲИССА [*а*] 1 Бирор нарсанинг айрим бир қисми; бўлак, улуш. *Ҳосилнинг тўртдан уч ҳиссаси.* ▪ *Кейин*

www.ziyouz.com kutubxonasi

лойқа сувда балиқ тутиб, ўзига катта ҳиссани қўпоради. Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Кимсанинг умумий ишга қўшган ёки қўшадиган улуши, умумий ишдаги иштироки. *Бу ишда менинг ҳам муносиб ҳиссам бор. Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда шаҳарнинг ҳиссаси катта. Ҳисса қўшмоқ.* ▬ [*Салимбойвачча:*] *Дадам давлатига яна бир-икки ҳисса қўшай, кейин бир варакай доврўқ соламан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Бирор ташкилот ёки тўдага қўшилиш, шерик бўлиш ёки аъзо бўлиш учун кириш ҳақи сифатида тўланадиган ҳақ, пай.

4 Марта, баробар. *Уч ҳисса ортиқ. Икки ҳисса ортиқ ишлаган. Бу уч ҳисса оғир иш.* ▬ *Саидий домлага қараганда икки-уч ҳисса ортиқ пул топади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Тиллабиби уни ўн ҳисса қувонч билан ўз бағрига олди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Лекин ҳаётда шундай воқеалар содир бўлдики, булар даҳшатли афсонадан минг ҳисса ёмонроқ бўлиб, уларни даф қилишга сўфиларнинг азони ҳам кор қилмай қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Қиссадан ҳисса** қ. **қисса** 3. **Ҳиссасини чиқармоқ** йўл қўйилган хато-камчиликни бирор йўсинда тузатмоқ; йўқотилган, етишмайдиган нарса ўрнини бирор йўсинда тўлдирмоқ ёки бошқаси билан алмаштирмоқ.— *Кун шундай исиб турса, июлда мўлжалга етиб олиш мумкин. Қуз ҳам баҳорнинг ҳиссасини чиқармай иложи йўқ эди,— деди Холмирза.* И. Раҳим, Ҳилола.

ҲИССАДОР [*а+ф-т*] Ҳисса қўшган, пай киритган, шерик; акционер, акциядор.

ҲИССИЁТ [*а*] Ички кечинмалар, ҳис-туйғулар. *Ҳиссиётга берилмоқ.* ▬ *Бировнинг ҳақида бир ҳукм қилганда ўз ҳиссиётингга алданма.* Айний, Қуллар. *Ҳулкарнинг Роҳила холага раҳми келди, уни аллақандай бир ҳиссиёт ҳаяжонга солди.* Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинглар. *Отабек ўзини нечоғлик босиб, ушлаб келган бўлса ҳам, лекин энди ичидан қайнаб-тошиб кетган ҳиссиётини босолмади, «виждонсиз тўнғиз» деди-да, ихтиёрсиз ўрнидан туриб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲИССИЁТЛИ Тез ва тўғри ҳис этадиган, сезадиган; сезгир, ҳассос. *Ҳиссиётли шоир. Лирик ҳиссиётли артистка.*

ҲИССИЁТЧИ Ички кечинмаларга, ҳис-туйғуларга ғоят берилувчан; сентиментал.

ҲИССИЗ Бирор нарсани сезиш, ҳис этиш қобилиятидан маҳрум, сезмайдиган; ҳушсиз. *Наҳот жумҳурият матбуоти Кенжалар сингари бадхоҳ, жоҳил, ҳиссиз, кишининг камолотини кўролмай турганлар қўлида бўлса!* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲИССИЙ [*а*] Ҳис-туйғуга, ҳиссиётга оид. *Борлиқни билиш, ўрганиш процессида икки хил босқич бор. Биринчи босқич ҳиссий босқич деб аталади.* Ҳ. Ғафурова, Ўқув материалларини ўзлаштиришда тасаввурнинг роли.

ҲИС-ТУЙҒУ Ҳис ва туйғу; ҳислар, ҳиссиёт. *Ҳаёт воқеаларининг кучли таъсири остида қўзғалган ҳис-туйғу, ички кечинма, фикрларни ифода этувчи асарларга лирик асар дейилади.* «Адабиёт хрестоматияси». *У чиндан ҳам Муҳаммаджонни ва ўзининг у ҳақдаги ҳис-туйғуларини яхши билмас эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ҲИС-ҲАЯЖОН Ҳис ва ҳаяжон; ҳиссиёт. **Ҳис-ҳаяжон ундовлари** *грам.* ҳис ва ҳаяжон ифодаловчи ундов сўзлар (ура, эҳ, оҳ, уф, о, э, эй, оббо, вой-вой, бай-бай каби).

ҲИФЗ [*а*] *эск.:* **ҳифзи сиҳҳат** 1) киши саломатлигини ҳимоя қилиш, соғлиқни сақлаш; 2) тозалик, гигиена. *Ҳифзи сиҳҳатга риоя қилмоқ.* **Ҳифзи ҳимоят** бирор хавфу хатардан, ҳужумдан сақлаш қуввати; паноҳ.

ҲИҚ *тақл. с.* Ҳиқичоқ тутганда, ҳиқиллаб хўрсинганда ҳосил бўладиган узуқ қисқа товуш ҳақида. *Элмурод фақат Маъмуржоннинг «ҳиқ» этган товушини эшитиб қолди, холос.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲИҚИЛДОҚ 1 Нафас йўлининг юқори қисми; ҳалқум.

2 Бўйиннинг олд қисми; бўғиз, томоқ. *Шу вақт унинг [Муталнинг] қўлтиғи остидан узатилган қўл ҳиқилдоғидан омбир каби сиқиб олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Жони ҳиқилдоғига келди** (*ёки етди*) қ. **жон** 1. **Ҳиқилдоғидан бўғмоқ** кимсадан бирор нарсани қаттиқ талаб қилмоқ, ёпишиб олмоқ. *Акбар ишлаган ҳақимни бер деб, бойнинг ҳиқилдоғидан бўғиб олди.* «Эртаклар».

ҲИҚИЛЛАМОҚ 1 «Ҳиқ-ҳиқ» этган овоз чиқармоқ; ҳиқичоқ тутмоқ. *Нурхон ҳиқиллаб кўзларини арта бошлади.* О. Ёқубов, Ларза. *Низомжон кўп гапирмоқчи эди, ўпкаси тўлиб, гапи томоғидан чиқмай ҳиқиллаб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Эшон энди тишсиз оғзини очиб ҳиқиллаб кулиб юборди.* С. Аҳмад, Ҳукм..

2 *кўчма* Ҳоли-жонига қўймасдан, йиғлаб, зорланиб, бирор нарса талаб қилмоқ, ёпишиб олмоқ. *Мен шаҳарни ҳеч кўрган эмас эдим. Шунинг учун, онам қаёққа борса, шу ёққа кетидан эргашиб ҳиқиллаб борардим.* Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан. | Бирор кимса ёки нарсага етишиш орзусида бўлмоқ, доим шунга интилиб юрмоқ. *Бу одамнинг чиройликкина хотини бўлиб, Раҳматилла кўндан шунга ҳиқиллаб юрар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҲИҚИЧОҚ Қорин-кўкрак мушакларининг асабий ҳаракати туфайли ғайриихтиёрий равишда бўғиздан чиқадиган узуқ-узуқ қисқа товушлар. *Ҳиқичоғи тўхтамаяпти. Сув ич — ҳиқичоғинг босилади.* ▬ *У ҳам кинначи, ҳам доя, ҳам ювғучи. Остонадан ҳатлаб уйига кирган биронта аёлни кўриши билан ўз -ўзидан ҳиқичоқ тутиб қолади.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ҲИҚ-ҲИҚ ҳиқ *с. такр. Ҳиқ-ҳиқ қилмоқ.*

ҲИ-ҲИ *тақл. с.* Ғайритабиий кулгини ифодалайди. *Радио қўшинларимиз Киевни ташлаб чиққани ҳақида хабар берди. Бу одам, ҳаммадан олдинда, ҳовучини қулоғига қўйиб тингламоқда эди, бирдан баланд овоз билан: — Оббо! Ҳи-ҳи...— деди.* А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи.

ҲММ *айн.* **ҳимм.** *Элмурод хаёл ичида аста-секин одимлар экан, гапирди: — Ҳмм .. Ҳали гап шунақа денг, мен эшитмаган эканман.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Мастура:*] *Ҳмм ... биламан, дардингизни учуруқсиз айтаверинг.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҲО I *унд. с.* 1 Кимсага мурожаат қилганда қўлланилади; ҳой, хей, эй.— *Болалар, ҳо болалар! — деб чақириб қолди Боқи звеносининг ерларини айланаркан.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.— *Қани, ҳо йигитлар! Ишга! Ишга, азаматлар! — деган товуш эшитилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Чақириққа жавоб тарзида «ҳа», «ҳа, нима дейсиз», «эшитаман» каби маъноларда ишлатилади. *Биров чақиряпти, «ҳо» деб қўй.*

3 («о» — *чўзиқ*) Таажжубланиш, ишонмаслик, кесатиш каби маъноларни билдиради. *Энг баланд чўққига чиқдик.— Ҳо, шунақами?* ▬ *Ҳо, ҳали шундай денг.* М. Жабборов, Севинч ёшлари.

4 *бол.* Рози эмаслик, рад этиш каби маъноларни ифодалайди.— *Ўйинчоғингни бериб тур! — Ҳо!.. (бермайман).*

5 Суюнч, ҳаяжон ифодалайди (чўзиброқ талаффуз этилади). [*Юсуфбек хожи*] *Ҳасаналини кўриши ҳамони: — Ҳо-о-о, бизнинг Ҳасанали-ку! — деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲО II *айн.* **ҳов** I 1. *Чўпон қарши томондаги тоғнинг осмонга тегай деб турган чўққисини кўрсатди: — Ҳо, кўрдингми, бургут қўниб турган чўққини?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОВ I *юкл.* 1 Узоқдаги кимса, нарса ёки ҳодисани кўрсатиш учун ишлатилади. *Ҳов тепаликдаги оқ тошни кўряпсанми?* ▬ *Боринг, ҳов сой бўйига муздек жой қилинг!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | «Ана», «анови» каби олмошлар билан қўлланиб, узоқдаги кимса, нарса ёки ҳодисани ажратиб кўрсатиш, унга диққат жалб этиш учун ишлатилади.— *Сигирлар қани? — Ҳов ана, тепаликда ўтлаб юрипти.* ▬ *Бирваракайига одамлар орасида гап тарқалди: — Ҳасанова келяпти. Қаранглар, ҳов ана.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.— *Золимнинг замонида тунука томли уйни ҳов ана у ёқдаги Етибой қишлоғида турадиган минғбоши солдирган эди,— деди чол.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бундан анча вақт илгариги кимса,

www.ziyouz.com kutubxonasi

нарса ёки ҳодисани эслаш, эслатиш учун қўлланади. *Ҳов қадимги Йўлчимисан?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Албатта, ёдингизда бўлса керак, ҳов, биз Сорибойнинг дўконида чой ичишиб ўтирган эдик-ку, ёдингизга тушдими?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ҳов бирда** *с. т.* бир неча вақт илгари, аллақачон, кунлардан бир кунда. *Агар рухсат берсангиз, ҳов бирда сизга кўрсатган мактубни ўртоқларга ўқиб эшиттирсам.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ҲОВ II *унд. с., с. т.* Қимсага мурожаат қилганда қўлланилади; ҳой, ҳей, эй. [*Ёрмат*] *Йўлчига буюрди: — Ҳов йигит, кечаги чопиқни битириб қўйинг!* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲОВ III *тақл. с.* Ит ҳургандаги овозни ифодалайди; вов. *Лекин, кучук кескин бир «ҳов» билан жим бўлди, ялқовланиб яна ётди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲОВВА *юкл., диал.* Жавобда розилик, тасдиқ маъноларини ифодалайди; ҳа.— *Ука, шу колхозданмисиз? — Ҳовва.*

ҲОВЛИ 1 Уй олдидаги, атрофи девор билан ўраган майдон. *Ҳовлига сув сепмоқ. Ҳовлини супурмоқ. Ҳовлида мевали дарахтлар бор.* ▪ *Отабек ҳовлидаги оёқ товушини эшитиб, токчадаги шамлардан учтасини ўчирган эди, дарчадан Зайнаб кўринди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мен гўшт-ёғни ташиб бўлиб, ҳовлининг тўрига ўрик тергани бордим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бирор оила ёки хонадон яшайдиган уй (шу уйга қарашли саҳн ва ер майдони билан бирга; ҳовли-жой, уй-жой). *Ҳовли сотиб олмоқ. Ҳовлидан кўчиб кетмоқ. Ҳовли тўйи. Ҳовли олма, қўшни ол.* Мақол. **Ички (ёки ичкари) ҳовли** *айн.* **ичкари** 2. *Бойбува ичкари ҳовлидан ҳассасини тўқиллатиб чиқиб келди.* «Эртаклар». *Юсуфбек ҳожининг ўзи иш бошида туриб, Ойбодоққа ташқари ҳовлини тозалатар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Хонадон, оила. *Мирза Анвар уч-тўрт кундан бери менинг ҳовлимда қўниб юрар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Аҳмаджон «урушга кириб кетдим» деганича икки ой хат қилмагани учун ҳовлидагилар не-не хаёлларга боришган эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҲОВЛИ-ЖОЙ *айн.* **ҳовли** 2.— *Пулни беҳуда сарфламанг, мулла, уч-тўртта гилам, бир-иккита сигир олиб қўйинг, ҳовли-жой қилинг. Ёлғиз беданага ҳам дон керак, ҳам сув,— деди Олахўжа.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У бола-чақаларини, ҳовли-жойини ташлаб кетаяпти.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҲОВЛИМА-ҲОВЛИ Бир ҳовлидан иккинчи ҳовлига ўтиб; уйма-уй. *Ҳовлима-ҳовли юрмоқ.*

ҲОВЛИҚИШМОҚ **ҳовлиқмоқ** *фл. бирг. н. Менинг бу қўрқинчли овозимни эшитган ўлик эгалари ҳовлиқишиб, эшикни очишга уринсалар ҳам, эшик очилмади.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҲОВЛИҚМА 1 Ўйлаб ўтирмасдан, шошиб, пала-партиш иш тутадиган; шошма-шошар. *Мели лофчи, мақтанчоқ, ҳовлиқма, аммо кўнгли тоза, бечараз, шўх ва жасур йигит.* М. Қодиров, Мели Ҳоббону Наби товон. *Сал ҳовлиқмароқ бўлса ҳам, жуда очиқ қиз экан. Бижирлайвериб, келган докторларнинг ҳам бошини айлантириб юборди.* Ф. Мусажонов, Равшан.

2 Бошқаларни назар-писанд қилмасдан, бошқалар билан ҳисоблашмасдан, ўз фикрини ўтказишга уринадиган; андишасиз, ўзибилармон, худбин.— *Албатта,— деди Муҳаббат,— Ҳасанжонни зараркунандалик билан айблаш .. ҳовлиқма кишиларнинг иши эди.* Айний, Қуллар. *Бу кун унинг [Ёрматнинг] бошида янги, лекин беўхшов дўппи. Амалга минган ҳовлиқма одамдек бурнини кўтарган, юзи маънисиз жиддий ва мағрур.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲОВЛИҚМАЛИК **ҳовлиқма** *с. белги оти. Нури бироз ўйлади, онасининг ҳовлиқмалигини ва бу сирни эркакка ҳам, аёлга ҳам ёйишга тайёрлигидан чўчиди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲОВЛИҚМАЧИ *айн.* **ҳовлиқма**. *«Ишдан, қийинчиликдан қочмайман деб қасамёд қилганман»,— Тожиқўзи шу гапларни айтди-ю, унинг эсига бир нарса тушди. Кеча тоғам ҳовлиқмачи билан гап талашганда шу фикрларини унга айтмабди-да.* А. Абдунабиев, С. Султонов, Ленин буйруғи билан.

ҲОВЛИҚМОҚ 1 Шошиб, пала-партиш иш тутмоқ, шошмоқ. *Ҳовлиқмай ишламоқ. Ҳовлиқмай секин келавер.* ▪ [*Элмурод*] .. *жилғадан-жилғага париллаб учган какликларга ўқ узар, каклик гандираклаб тушган ерга қоқилаб-қоқила ҳовлиқиб югурар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Зарафшон асир бу кун. Ҳовлиқмайди, тошмайди. Қирғоқлардан ошмайди.* Ҳ. Олимжон.

2 Бирор нарса таъсирида ғоят безовталанмоқ, ҳаяжонга тушмоқ; юраги така-пука бўлмоқ; ташвишланмоқ. [*Салимбойвачча*] *ҳовлиқиб пастга югурди. Зинадан тушган чоқда Гулнор билан қаршилашди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Афанди ташқаридан ҳовлиқиб кириб келган савдогарга қаради.* «Латифалар». *Ҳовлиқма, ука, мен сени маслаҳат учун чақирдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲОВЛИҚТИРМОҚ **ҳовлиқмоқ** *фл. орт. н.*

ҲОВОНЧА Уриб янчиш, туйиш учун ишлатиладиган ёғоч ёки металлдан ясалган махсус идиш; келича, ўғирча. *Ҳовонча дастаси. Ҳовончада мурч янчмоқ.* ▪ *Хотиним суякни ҳовончага солиб туйиб сандиққа солиб қўйди.* «Эртаклар».

ҲОВР *айн.* **ҳовур**.

ҲОВРИҚМОҚ *с. т.* Ҳовлиқмоқ. *У Турсунбойнинг чайласига яқин борганда, бирдан юраги ҳовриқиб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҲОВУЗ [*а* ҳавз] 1 Сув сақлаш учун хизмат қиладиган махсус қазилган чуқурлик; сув омбори. *Чуқур ҳовуз. Саёз ҳовуз. Ҳовуз-кавламоқ. Ҳовуз суви.* ▪ *Мажнунтолнинг қуриб тушган шохлари ҳовуз бўйида ивирсиб ётар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Боғ нинг ҳар бурчагида ўзга бир латофат; ариқларда сув кумушланади, майсалардан уқа тутган ҳовуз, сув билан эмас, нур билан тўлган каби жимир-жимир мавжланади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *махс.* Уй шипига ишланадиган безак, нақш-безак тури.

♦ **Ҳовуздан ҳўплам** жуда оз, арзимаган даражада. *Мухторнинг сандиғидаги олтинлар олдида Бекнинг червонлари ҳовуздан ҳўплам, холос.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҲОВУЗЧА 1 **ҳовуз** 1 *с. кичр. У [сув] қайнама бетон ҳовузчалар орқали ер ости қувурларига қуйилиб, дала ёқалаб югура кетди.* Ш. Ғуломов, Комсомолобод.

2 *тех.* Деталнинг ўйма жойи, чуқурлик, чуқурча.

ҲОВУЛЛАМОҚ 1 *кам қўлл. айн.* **вовилламоқ**. *Ғазабланган кучукларнинг ҳовуллаши, томошачиларнинг қийқириши кўкни қоплайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *с.т.* Ғоят аччиқланмоқ, ўта даражада ғазабланмоқ.

ҲОВУР 1 Иссиқликдан кўтарилган буғ. *Самовардан чиққан ҳовур. Тер ҳоври.* ▪ *Оғиздан чиққан ҳовурга панжаларини иситиб Ражаб бобо кирди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Сотти изғиринда қотган қўлларини самовар ҳовриға тутди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ҳарорат, иссиқлик таъсири. *Мартен печлар ҳоври. Аланга ҳоври.* ▪ *Қизилқум ва Қорақум барханлари қуёш қаҳр-ғазаб билан сочган бутун ҳоврини инсонга пуркаб, бағрига ҳеч кимни йўлатмаган.* С. Кароматов, Аму — Бухоро. *Қуёш тиккайган сайин ҳаво кучлироқ қизийди. Соч толасини елпуга шамол йўқ. Ердан иссиқ ҳовур уради.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 *кўчма* Жаҳл, ғазаб, ғазабланиш. **Ҳовридан тушди** 1) иссиқлиги пасайди, совуди. *Мен ҳовлига кирганда, қуёш Ботар эди тушиб ҳовридан.* Шукрулло; 2) ғазаби қайтди, тинчланди; хотиржам бўлди. *Жамилани кўриши биланоқ, ўтдай ёниб турган .. Солиҳбой ҳовридан тушди.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов. **Ҳоврини босмоқ** 1) тинчланмоқ. *Тўрабек баъзан қўлига хипчин олиб, болаларга дўқ-пўписа қилар, шу билан ҳоврини босар эди.* Ҳ. Нуъмон, О. Шорахмедов, Ота; 2) тасалли бермоқ, тинчлантирмоқ, хотиржам қилмоқ. *Шарманда бўлган Рамазон қори ўзига сув юқтирмасликка уринб, шалақилик қила берди. Мудир энди, нима бўлса ҳам, унинг ҳоврини босмоқчи бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

www.ziyouz.com kutubxonasi

♦ **Оғзининг ҳовриға ош пишади** нимани хоҳласа тўхтовсиз муяссар бўладиган, ғоят иқтидорли, омади юришган.

ҲОВУРЛИ Ҳоври кўтарилиб, буғланиб турган. *Ялтираб кўринади қуёш шуълаларида Сирдарёнинг қўрғошиндай ҳовурли сувлари.* Миртемир.

ҲОВУҶ Сув, дон каби нарсаларни тутиш учун бир-бирига бирлаштириб, қайиқсимон ҳолга келтирилган икки қўл шапалоғи. *Ҳовучи тўла писта.* ▪ *Элмурод онасининг чақирганини эшитиб, унга ялт этиб қаради. Ҳовучидаги тупроқ ерга тўкилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Асал буви салқин Булоққовуз лабида ўтириб олиб, .. муздай сувдан ҳовучини тўлдириб-тўлдириб ичди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | Чангал, қабзам. *Ҳўжайин соқолини бир нафас ҳовучига олиб туриб, кинояли жилмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Саид Жалолхон бир қўл уриб, уни [пашшани] ҳовучига қамаб олди.* А. Қаҳҳор, Башорат. **Бир ҳовуч** 1) бир ёки икки қўл сиқимига сиғадиган миқдор ҳақида. *Бир ҳовуч ёнғоқ. Бир ҳовуч сув.* ▪ *Бир ҳовуч майиз бўлса, роса базм бўларди-да! — Йўлчидан пиёлани оларкан, ўз-ўзига деди Шоқосим.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) *кўчма* оз миқдордаги, озгина, арзимас. *Майиздан бир ҳовуч олмоқ.* ▪ *Бир ҳовуч ердаги полиз ҳам лаънати бўрондан соғ қолмади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 3) *кўчма* тўда, тўп, группа. *Бир ҳовуч ғаламислар.*

ҲОВУЧЛАМОҚ Ҳовуч билан олмоқ, ҳовучига олмоқ. *Ҳовучлаб сув ичмоқ. Ҳовучлаб ўлчамоқ.* ▪ *Зиёдахон .. қопнинг оғзини аста очиб, челакка ҳовучлаб ун солди, қопнинг оғзини яна бураб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ҳовучлаб келсанг ҳам, пақирлаб ташисанг ҳам, сув топ, ғўзани ўлимдан сақла!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

♦ **Жон(ни) ёки юрак(ни) ҳовучлаб** қўрқиб-писиб, ваҳима босиб; жон талвасасида. *Энди ташвишининг кўплигини айтинг: искартдан ортиқроқ ёмғир ёғса, «эҳтимол айрилиб қоламанми» деб жонимни ҳовучлаб нуқул қурбақа ўлдираман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Одамлар жон ҳовучлаб ўзларини ўрмонга урадилар,* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҲОДИС [*а*]: **олам ҳодис** *эск.* кутмаганда, тасодифан. [*Ҳомид Содиққа:*] *Олам ҳодис қўлга тушиб қолсанг, сўроқ кезида айбни фақат ўз бўйнингга олиб, орага мени қотиштирмайсан!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲОДИСА [*а*] 1 Табиатда, жамият ҳаётида юз берадиган ўзгариш. *Ижтимоий ҳодиса. Кун билан туннинг алмашиниб туриши табиий ҳодисадир.* ▪ *Россиядек кучли давлат пойтахтида Муҳаммад Раҳим энди ўзини дадил тутди. Бу ҳодиса энди осойишталик юзага келтирди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Табиатда, жамият ҳаётида, турмушда юз берадиган бирор ҳаракат, воқеа. *Зилзила энг хавфли табиий ҳодисалардан биридир.* ▪ *Бу кутилмаган ҳодисадан чўчиган Элмурод нима дейишини билмай: — Ҳўш, тақсир, хуш келибсиз. Нечук худо ярлақади? — деди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Аёлнинг эркак билан баравар чопишиши Қамишкапа тарихида биринчи ҳодиса эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | *Ҳар куни бир кўнгилсиз ҳодиса рўй бера бошлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Шу вақт Юрьев батальонининг жангчилари учун яна бир қувончли ҳодиса юз берди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Мажлисда бўлган ҳодиса бутун қишлоққа ёйилди. Тожибой билан Абдурасулнинг айтишиб қолгани тўғрисида ҳамма ёқда ғов-ғув кўтарилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОЖАТ [*а*] 1 Кераклик, зарурлик, зарурият, эҳтиёж. *Бу гапнинг нима ҳожати бор.* ▪ *Иш тамом, вассалом. Бундай кўз ёши томизиб ўтиришнинг ҳеч ҳожати йўқ.* С. Айний, Қуллар. — *Ёшлигингиз бор, болам, ёки янги мирзо олишда бировнинг рухсатига ҳожат борми,— деди махдум.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Солдатга не ҳожат лаш-луш ва ҳовли, Унинг Ватани бор — буюк ва жўшқин.* Ҳ. Шарипов.

2 Муҳтожлик, талаб; илтимос. *Нима ҳожат билан келдингиз?* ▪ *Ҳа, энди, ҳар кимнинг ҳам ўзига яраша ҳожати бор-да, хўжайин.* Уйғун, Навбаҳор. **Ҳожати раво бўлмоқ** истагига эришмоқ, талаби қондирилмоқ. **Ҳожатини чиқармоқ** (*ёки* **раво қилмоқ**) кимсанинг эҳтиёжини, талаб ёки илтимосини қондирмоқ. [*Иброҳим*] *бирор илтимос билан мурожаат қилувчига тик боқиб, йўқ деёлмайди. Одамларнинг ҳожатини чиқаришни яхши кўради.* С. Қаромат, Бир томчи қон. *Отамнинг ўлимида ҳам у, [Йўлдош бой] «ҳожатимизни раво қилиб» гўр, кафанга ва жанозага керак бўладиган нарсаларни бериб, бизни юз танга .. қарздор қилди.* Айний, Эсдаликлар.

3 *кўчма* Табиий эҳтиёждан бўшалиш, ёзилиш. ▪ *Ҳосият биби, тўй қувончи қувват бўлдими, ўз ҳожатига ўзи юриб чиқа бошлади.* С. Анорбоев, Меҳр.

ҲОЖАТБАРОР [*а*+*фт*] Кишининг ҳожатини чиқарувчи, кишига кўмак берувчи; жонкуяр. *Қишлоқнинг тўю маъракаси усиз ўтмас, ёр-дўстларнинг хизматига тайёр, жафокаш, ҳожатбарор одам эди.* Ҳ. Назир, Васият.

ҲОЖАТБАРОРЛИК ҳожатбарор *с.* *белги оти. Майда харажатлар учун 20 танга нақд пул керак бўлганда, бу маблағни ҳам ҳалиги бой 25 танга қилиб тўлаш шарти билан бизга «ҳожатбарорлик» қилиб берди.* Айний, Эсдаликлар.

ҲОЖАТМАНД [*а*+*ф*-*т*] Бирор нарсага эҳтиёж бўлган, зориққан, бирор талаби ёки илтимоси бор (одам). *Тирик жонга ҳам сув керак, ҳам ўт дегандай, [Абу Сирож] ҳар куни эртадан-кечгача кўчама-кўча изғиб, ҳожатмандларнинг хизматини қилиб, чойчақа топади.* Р. Раҳмонов, Ўлик балиқ. *Ҳасан сўфи билан Алим бува .. ўз дардларига тушунувчи дардманд, ҳожатларини англагувчи ҳожатманд излардилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲОЖАТРАВО [*а*+*ф*-*т*] *айн.* ҳожатбарор. *Зориққанга, толиққанга ҳожатраво ўзингсан.* «Қўшиқлар».

ҲОЖАТХОНА [*а*+*ф*-*т*] Табиий эҳтиёждан бўшалиш, ёзилиш учун қилинган махсус жой; халажой, бадрафхона. *Саройнинг ғусулхонаси супурилиб, у ерга сув идишлари қўйилди. Ҳатто ҳожатхоналарда кесак ушатиб қўйиш ҳам эсдан чиқарилмади.* Айний, Қуллар.

ҲОЖИ [*а*] 1 Каъбани зиёрат этган, ҳаж қилган одам. *Ҳай дегани ҳожи йўқ, қўрқитгани бўжи йўқ.* Мақол. ▪ — *Ахир, ундаги одамлар ҳаммаси ҳожи-ку! — Ҳа, ўла қолсин, ҳожи одам эмасми!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Отам шу куни бир вақт келди. Хурсанд эди. Марғилонлик ҳожилардан дарак топибди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Ҳаж қилиш учун Арабистонга (Макка ва Мадинага) жўнаган одам. *Вокзалда «уйим куйди, ҳаждан қолдим» деб у ёқ-бу ёққа югуриб юрган ҳожининг товушини эшитдим.* Айний, Бухоро жаллодлари.

2 Ҳаж қилиб, Каъбани зиёрат қилиб келган кишининг фахрий унвони, лақаби. *Ҳожи бува. Ҳожи ака. Ҳожи поччa. Мамарасул ҳожи. Абдукарим ҳожи.* ▪ *Абдурасулнинг отаси Матҳолиқ ака Олахўжанинг отаси Пиримқул ҳожига қарол бўлган экан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОЖИБ [*а*] 1 *эск.* Дарвозабон, эшик олдидаги қоровул.

2 *тар.* Хон эшигидаги ходим, маҳрам.

ҲОЖИДЎППИ Ҳаждан қайтганлар совға тариқасида олиб келган, асосан Туркияда одат бўлган, қизил рангли, ичи чуқур, попукли бош кийими; фас. *Қаршидаги деворда икки кишининг сурати кўзга ташланади: .. иккисининг ҳам бошида «ҳожидўппи», бири серсоқол.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲОЖИХОНА [*а*+*ф*-*т*] Ҳаж йўлидаги шаҳарларда ҳожилар қўниб дам оладиган махсус жой, меҳмонхона.— *Отам ҳар кун Истамбулдаги ҳожихоналарга қатнаб, таниш ахтарар, кетишига ёрдам излар эди,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳайриятки, ҳожихонанинг эгаси Фуод афанди бизга меҳрибончилик қилиб, овқатимизга қарашиб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲОЗИР [*а*] 1 Бирор иш-ҳаракатни бажаришга чоғланган; шай, тайёр. *Биз сафарга ҳозирмиз. Машиналар пахта теримга ҳозир.* ▪ — *Жавоб беришга ҳозирмиз,— деди Ойқиз раиснинг сўзларини бўлиб.* Ш. Рашидов,

www.ziyouz.com kutubxonasi

Бўрондан кучли. *Ҳой қўрғон устидаги азаматлар! Ҳозир бўлингиз! Ясов тортингиз, бек келадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Андижон, Марғилон, Наманган каби шаҳарлардан «хон бу ишни маслаҳат кўрсалар, биз ёрдамга ҳозирмиз», деган .. жавоб мактуби олинган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Пайдо, мавжуд, бор. *Ўроқда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда ҳозир.* Мақол. ▪ *Врач .. кечаси соат ўн иккидан кейин Рафаэлни касалхона девори ёнида ҳозир қиладиган бўлди.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот. *Бир куни техникумимизда бадиий кеча бўлиб, унда «Намуна драматик труппаси»нинг етакчи ўзбек артистлари ҳозир бўлишди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

3 *рвш* Нутқ сўзланиб турган пайтнинг ўзида, шу пайт, шу он. *Бу хонада ҳозир дарс бўляпти. Саволимга ҳозир жавоб бер. Хатни ҳозир ёз. Чироқ ҳозир ҳам ёниб турибди.* ▪ *Кумуш онасининг юрагидаги ўтни ҳозир синамасдан ҳам ҳис этди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Нутқ сўзланиб турган пайтдан сал олдин, яқинда. *Бир оз кечикдингиз, поезд ҳозир жўнади. Мен ҳам қишлоқдан ҳозир келдим.* ▪ *Йиғидан кўзлари, қовоқлари қизариб шишган Шоқосим етиб келди. Вафот қилди жонкашим, дардкашим. Ҳозир қўлимда жон берди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Нутқ сўзланиб турган пайтдан сал кейин, бир оздан сўнг, энди; дарров.— *Қачон жўнайсан? — Ҳозир.* ▪ *Мен ҳозир кетишга мажбурман. Буни ўзингиз ҳам англарсиз?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Шу кунларда. *Ҳозир ҳар бир соат, ҳар бир минут ғанимат. Ҳозир ҳам келиб-кетиб туради.* ▪ *Ҳозир бир центнер пахта неча меҳнат кунига тушади?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҲОЗИРГАЧА *рвш* Шу пайтгача, шу дамгача. *Бу буйруқ ҳозиргача амалга ошмаган эди ва бундан кейин ҳам амалга ошмайдиган бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲОЗИРГИ Нутқ сўзланиб турган пайтга оид, шу пайтдаги, шу замондаги. *Ҳозирги кишилар. Ҳозирги мода. Ҳозирги ўзбек адабий тили.* ▪ *Одамнинг асл мақсад ва интилишини, самимиятини, унинг ўтмиши билан ҳозирги ҳаётини чоғиштириб белгилаш мумкин.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Амалдаги. *Ҳар иккала тошда бундан бошқа ҳам араб, латин ва ҳозирги алифбеда ёзилган ёзувлар кўп.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

◆ **Ҳозирги замон феъли** нутқ сўзланиб турган пайтда бўлаётган иш-ҳаракатни ифодаловчи феъл категорияси.

ҲОЗИРГИДАЙ Сўзловчининг кўз ўнгида, ҳозир бўлаётган ёки кўриниб турган каби. *У ишлар ҳозиргидай эсимда.* ▪ — *«Йўқ ишқилиб, сув чиқса бас» дейдиган бўлсак, нарёқдагилар ҳозиргидай қазишаверади-ю, сизлар икки ярим қулоч пастдан оласизлар,— деди Алим бува.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲОЗИРГИНА *рвш* Эндигина, яқиндагина.— *Аёллар ҳозиргина тарқалишди,— деди Гулсум.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОЗИРДАН *рвш* Шу пайтнинг ўзида; олдиндан. *Олиб чиқишимиз душанба кечасининг қайси пайтига тўғри келишини ҳам ҳозирдан айтиб бўлмайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мирзажон кўнглида шоирлик дарди билан туғилган бола. Ҳозирданоқ шундай шеърлар ёза бошладики, ўқиганингизда кўзингизга беихтиёр ёш келади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОЗИРЖАВОБ [*а*] Берилган саволга, луқмага дарров, кўп ўйламасдан жавоб бера оладиган, керакли сўз ёки гапни дарров топа биладиган. *Аскиячи одам ҳозиржавоб бўлади.* ▪ *Ҳар ким билан сўзлаша олиш, ким нима тўғрисида сўзласа тушуниш, ҳозиржавоб бўлиш қандай яхши!* А. Қаҳҳор, Сароб. *Бу одам хушчақчақ .. ва ҳозиржавоб бир киши эди.* Айний, Эсдаликлар. *У қиз ўзи доно экан, ҳар гапда ҳозиржавоб, менга деди: — Ўртоқ шоир, Кечикдингиз сиз шу тоб.* Шайхзода.

ҲОЗИРЖАВОБЛИК *ҳозиржавоб с. белги отн.* *«Ҳар гектар еримиздан 50 центнердан ҳосил ундирмоқчимиз. Мажбуриятга шундай деб ёзинг». Қозоқнинг бу ҳозиржавоблигини кесатиқми, чинми эканини тушуниб бўлмасди.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

ҲОЗИРЛАМОҚ 1 Бирор иш-ҳаракатни бажаришга шай қилиб қўймоқ, тайёрламоқ. *Сафарга отларни ҳозирламоқ. Машиналарни теримга ҳозирламоқ.*

2 Мавжуд қилмоқ, муҳайё этмоқ; тайёрламоқ. *Меҳмонлар ҳозир келади, тездан жой ҳозирланг, дастурхон ҳозирланг.* ▪ *Отабек тушга яқин уйғонгач, Ҳасанали чой ҳозирлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲОЗИРЛАНМОҚ *ҳозирламоқ фл. ўзл. ва мажх. н.* *Катта кўчадаги икки туп тол кесилиб, ўтин ҳозирланди.* И. Раҳим, Ихлос. *Учала меҳмон ва табибга том шийпонида жой ҳозирланди.* С. Абдулла, Қувғинда. *Анвар кечқурун ўрдадан қайтишга ҳозирланар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲОЗИРЛАТМОҚ *ҳозирламоқ фл. орт. н.* *Дарҳол язнаси, яъни опасининг уйига югуриб жой ҳозирлатди ва шу кечасидаёқ Анвар билан Раънони элтиб жойлаштирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲОЗИРЛАШМОҚ *ҳозирламоқ фл. бирг. н.* *Марҳумга қабристон ёнидаги ўзи ўтқазган гуллар яқинидан жой ҳозирлашибди.* М. Салом, Набигул.

ҲОЗИРЛИК 1 *ҳозир* I *с. белги отн.* *Машиналарнинг ишга ҳозирлигини текшириш.*

2 Бирор нарсани бажариш, амалга ошириш учун қилинадиган тайёргарлик ишлари, тайёргарлик. *Шу кунларда кўклам ишларига ҳозирлик қизғин бормоқда.* ▪ *[Отабек] пешиндан кейин йўлга чиқиш учун ҳозирлик ҳам кўра бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тез кунда мени Бокуга жўнатишга ҳозирлик кўра бошлашди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

3 Қатнашиш, иштирок этиш; иштирок. *Олти гувоҳнинг ҳозирлиги билан мажлис очилди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲОЗИРЧА *рвш* Бир оз вақт, бир оз муддат, маълум вақтга қадар; вақтинча. *Ҳозирча кетмай туринг. Сиз сўраган китоб ҳозирча йўқ.* ▪ *Мана, Мўтал полвон, ҳозирча оз бўлса ҳам, шуни олиб турасиз, аммо хизмат ҳақингиз ўз йўлига бўладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Албатта борамиз. Ҳозирча хайр, Антонина Анатольевна! — деди Фотима.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОЗИРЧАЛИК *с. т.* Ҳозирча. *Ҳозирчалик шу хонада тура туринг.*

ҲОЗИҚ [*а*] *эск. кт.* Энг тажрибали, маҳоратли, моҳир, ўткир. *Ҳозиқ ҳаким бошини ожизона чайқади, холос.* Ойбек, Навоий. **Табиби (ёки ҳакими) ҳозиқ** энг тажрибали, моҳир, ўткир табиб. *Подшо девон маъмури бўлган марҳум Абдуллонинг ўғли Ҳусайн табиби ҳозиқ бўлибди, деган хабарни эшитиб, уни дарҳол ҳузурига чорлатди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Ҳоқон, яралик кўнгилларнинг шифоси учун сиз ҳакими ҳозиқ бўлишингиз керак.* Ойбек, Навоий.

ҲОЙ *унд. с.* Бирор кимсани чақириш ёки мурожаат қилиш учун ишлатилади. *Ҳой иним, сенга нима бўлди?* ▪ *Орқа томондан овозлар эшитилди: — Ҳой, хотинини ўлдирган номард, нега кўкрагингни яланғочлаб қолдинг?! — деди биров.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳой, боққа сув тошиб кетди, тез кириб бўғиб қўйинг.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Кимсанинг диққатини жалб этиш учун қўлланилади.— *Ҳой, кўпчиликдан юз ўгирманг. Бунинг хосияти бўлмайди! — дейишди одамлар.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Мурожаат билан бирга огоҳлантиришни ифодалайди. *Ҳой, ҳой ҳаддингдан ошма.* ▪ *Ҳой, ҳой, отамиз! Тошни кесар болтамиз. Замон келди ишчиларни Уйқудан уйғотамиз.* Ҳамза.

ҲОЙНАҲОЙ [*ф-т*] *кирш с.* Балки, эҳтимол(ки). *Ҳойнаҳой сиз уни биларсиз? Ҳойнаҳой ўзи ҳам келиб қолар.* ▪ — *Ҳойнаҳой раисни сўрайди,— ота бу гапларни пичирлаб такрорлади.* С. Маҳкамов, Шогирд.— *Менга қаранг, ака,— деди йигит Азимжонга қараб,— сиз нима, ойдан тушганмисиз? Шундоқ бўлса ҳам ҳазрат Навоийни билсангиз керак ҳойнаҳой?* А. Мухтор, Чинор.

ҲОЙ-ҲОЙ *айн.* **ҳой.**

ҲОЙҲОЙЛАМОҚ 1 «Ҳой», «ҳой-ҳой» деб чақирмоқ.

2 Тартибга чақирмоқ; тергамоқ;

www.ziyouz.com kutubxonasi

огоҳлантирмоқ. *Чол тутга чиққан болаларга ҳойҳойлаб турарди.* | Қўримоқ. *Ҳойҳойлаб чуғурчуқларни қочирмоқ.*

ҲОЙҲОЙЛАШМОҚ *ҳойҳойламоқ фл. бирг. н.* Меҳнат қилган эру-хотин, ёшу-чолни *Ҳойҳойлашиб, хабарлашиб чорладилар.* Ғ. Ғулом.

ҲОЙ-ҲУЙ: **ҳой-ҳуй қилмоқ** «эй», «ҳей», «ҳой» каби сўзларни ишлатиб чақирмоқ, ундамоқ.

ҲОЙҲУЙЛАМОҚ «Эй», «ҳей», «ҳой» сўзлар билан чақирмоқ, ундамоқ; ҳой-ҳуй қилмоқ, *Отларнинг кишнаши, одамларнинг ҳойҳуйлаши манзилнинг яқинлигини билдирар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲОКАЗО [*а*] (*одатда* «ва» *боғловчиси билан*) Шу сингари, шунга ўхшаган(лар), бошқалар. *Йўқ, ота, бу пул* [*иона пули*] *бировнинг кармонига тушмайди. Ҳозир қоғоз, босмахона ва ҳоказо харажатлар учун пул етишмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тўлаганнинг эсига алиф, вентилятор, Абдуманнофнинг эсига мурч, цемент можаролари тушди ва ҳоказо.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

ҲОКИМ [*а*] **1** *тар.* Ўрта Осиё хонликларида белгили бир шаҳар ва унинг атрофидаги қишлоқлар устидан хону бек амрини ўтказиш учун белгилаб қўйилган амалдор. *Ҳолвани ҳоким ер, калтакни — етим.* Мақол. ▪ *Қорабек авваллари баъзи амлокдорлар ва ҳокимларга мирзолик — котиблик қилиб юрарди.* Айний, Эсдаликлар. *Бу янглиғ ҳукмимизни ўз қаламравимизда бўлган барча бекларимизга, ҳоким, қўрбоши ва даҳбошиларимизга билдириб буюрамиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *тар.* Собиқ Туркистон ўлкасидаги, юртидаги айрим шаҳар ёки музофатларда чор ҳукуматининг сиёсатини ўтказиш учун белгилаб қўйилган юқори мансабли амалдор. *Тағин бойлар, амалдорлар, ҳокимлар, мингбоши — оқсоқоллар ҳукумат тепасида, қоринларини қаппайтириб, мўйловларини силаб юришипти.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ана шундан кейин Ғуломжон шаҳарга тушиб, тўғри ҳокимга учради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ҳокими мутлақ** маълум бир территорияда чексиз ҳокимиятга эга бўлган олий мансабдор (подшоҳ, амир, хон ва ш. к.).

3 Ўз измига юргизувчи, ўз фикрини ўтказувчи; ҳукмрон. *Ҳоким синф.* ▪ *Лекин қалбга биз ҳоким эмас, Унда орзу чексиздир ҳамон.* Ҳ. Олимжон. *Бир замонлар ҳоким бўлди сенга қурғон, Ҳоким бўлди олтин, кумуш бало, зиндон.* Ғайратий. || *Овозинг дўриллар, демак бу уйда Иккита эркакнинг шарпаси ҳоким.* Ғ. Ғулом. | Ғолиб, устун. *Бундан уч йил бурун ҳавода ҳоким бўлган, вақтинча қозонган муваффақиятлари билан талтайиб кетган фашистлар энди адабларини емоқдалар.* Н. Сафаров, Сўнгги нафасгача.

ҲОКИМИЯТ [*а*] Давлат бошқармаси ва унинг органлари; ҳукумат; сиёсий ҳукмронлик. *Олий ҳокимият. Совет ҳокимияти.* ▪ *Райимбек додхоҳ Азизбек ҳокимиятининг тираги эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўзбекистон ССРда бутун ҳокимият шаҳар ва қишлоқ меҳнаткашлариники бўлиб, бу ҳокимиятни улар халқ депутатлари Советлари орқали амалга оширадилар.* «ЎзССР Конституцияси». *Холмат Совет ҳокимияти ўрнатилгандан кейин ер олди ва икки укаси билан ишлаб, хўжалигини тузатиб олгач, 1929 йили қишлоқда тузилган артелга кирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҲОКИМЛИК *ҳоким с. мавҳ. от.* Ҳокимлик қилмоқ. ▪ *Юсуфбек ҳожи:* — *Менинг биринчи холис тилагим, албатта, мазлум халқ тилидан бўладир; бундан сўнг Тошкент ҳокимлигига ҳар қандай бўлмағур одам қўйилмасин!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўғри, муттаҳам, даддиларнинг сони йўқ. Яхшики ўрис тўралар, полициялар иш билармон, ҳокимликка уста одамлар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲОКИМОНА [*а*+*ф-т*] **1** *рвш* Бошқалардан устун турадиган, ўз ҳукмини ўтказадиган кишиларга хос, ҳокимларга ўхшаб.

2 Бошқаларни ўзига бўйсундириш, мафтун қилиш қобилиятига эга бўлган. *Бир оз сукунатдан сўнг Ботиралининг ҳокимона командаси янгради.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҲОЛ [*а*] **1** Турмушда пайдо бўлган, юз берган вазият, шароит, аҳвол. *Шу ҳолда иш яхши борадими? Бу қандай ҳол?* ▪ *Партия аъзосининг ишдаги ярамас ҳолларни яширишга ... ҳақи йўқ.* «КПСС Устави». *Менинг ўрнимда бўлганингизда сиз ҳам шу ҳолга тушар эдингиз.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Отабек бу икки ҳолдан, табиий, бирисини бу соат ўзининг кўз ўнгида кўрар ва шунга ҳозирланар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қимса, нарса ва унинг қисмларининг фазода жойланиш тарзи, кўриниш; ҳолат, вазият. *Ётган ҳолда. Сочилган ҳолда. Қоя жарликка эгилган ҳолда қаққайган.* ▪ *Мели полвон Сотволдига юзини ўгирган ҳолда пиқиллаб кулиб юборди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Имом ерга қараган ҳолда, бошини қимирлатиб қўйди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 Қишининг жисмоний ва руҳий жиҳатдан ўзини сезиши; жисмоний ва руҳий ҳолат, соғ-саломатлик, кайфият, авзо, кўриниш. *Илжайган ҳолда. Ковоғи осилган ҳолда. Ҳолингиз қалай? Ранг кўр — ҳол сўр.* Мақол. ▪ [*Мадамин*] *қошларини чимириб нохуш бир ҳолда ердан кўз узолмай сўради: Бир нарса чиқара алармикин?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мана, маст ҳолда Тожибой тўппа-тўғри Гулсумнинг эшигига келди-да, занжири илинмаган эшикни тиззаси билан бир итариб ичкарига кирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Фариб билмасдан, ҳолин сўрагин, Тўғри юргин, сира ғофил бўлмагин.* «Ширин билан Шакар». **Ҳоли танг** оғир аҳволга тушган, қийналган. **Ҳол тили** ички кечинмаларни, ҳол-аҳволни билдириб турувчи ташқи восита, ранг-рўй, кўриниш. *Бу икки ёш орасида севги алоқаси ҳалигача тилга олинмаган ва ҳар иккалалари ҳам бир-бировларига ўз ички кечинмаларини ёлғиз ҳол тили билан изҳор қилмоқда эдилар.* Айний, Дохунда. **Ҳолдан тоймоқ** *қ.* **тоймоқ.**

4 *грам.* Иш-ҳаракатнинг ўрни, пайти, сабаби, мақсади ва қай тарзда бажарилишини билдирувчи гап бўлаги. *Мақсад ҳоли. Пайт ҳоли. Равиш ҳоли. Сабаб ҳоли. Ўрин ҳоли.*

◆ **Аҳли ҳол** *эск. кт.* раҳмдил, кимса учун қайғурувчи, жонкуяр одам. **Таржимаи ҳол** *қ.* **таржима. Арзи ҳол айламоқ** (*ёки* **қилмоқ**) ўз аҳволини ва истагини изҳор қилмоқ, шикоят қилмоқ. **Ҳолига вой** бирор кимсанинг иши чатоқ бўлганини таъкидлаб, унга ачиниб айтиладиган ибора. **Акс ҳолда** айтилган гаплар амалга ошмаган тақдирда. **У ҳолда** у тақдирда, ўшандай бўлса.

ҲОЛАНКИ [*а*+*ф-т*] *кам қўлл. айн.* **ваҳоланки.** *Сиз ўқиган китоб бир икки ойда ҳам сув кўрмай турган иқлимлар учун ёзилган; ҳоланки, бизнинг бу жойларда, шукур, ҳамма вақт оқар сув тайёр.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲОЛАТ [*а*] **1** Ҳол, аҳвол, вазият. *Бошланғич ҳолат. Ҳарбий ҳолат. Ҳуш сизлик ҳолати.* ▪ *Ишлаётган одамлар уни* [*Олахўжани*] *бу ҳолатда кўриб, жуда ҳайрон бўлиб, ишдан тўхтаб қолдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Отабек қийин ҳолатда қолди ва оғзига шу гап келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Стасиков ишга киришмасдан революцион отрядларнинг ҳолатини текшириб чиқди.* С. Раҳимов, Шонли кунлар хотираси.

2 Кўриниш, қиёфа, авзо. *Ҳомиднинг юзидаги бояги ҳолат яна ҳам кучланиб, гўё тоқатсизлангандек кўринар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўлар ҳолат** жуда қийналган, заифлашган бир ҳол. *Қиз орзу-ҳавас кўролмаган онасининг дашном ва зихновларидан ўлар ҳолатга етганда, бахтига, ер ислоҳоти бўлиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 *диал.* Куч-қувват, дармон, мадор; қудрат. *Ғознинг бир оёғи сингган, бир қаноти майиб бўлган, ўқ тегиб ҳолати кетиб, шу ерга йиқилган.* «Алпомиш». *Энди мендан ҳолат кетди, бек Шакар, Бу чўлларда энди қолдим, хору-зор.* «Ширин билан Шакар».

ҲОЛ-АҲВОЛ [*а*] Одамнинг руҳий ва жисмоний ҳолати; соғ-саломатлик. *Эшон билан қассоб тиз чўкишди-да, кўлларини фотиҳага очишди. Сўнгра Элмуроддан ҳол-аҳвол сўрадилар* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОЛ-БАҚУДРАТ *қ.* **ҳол(и)-бақудрат.**

ҲОЛБУКИ *зидл. боғл.* Ҳақиқатда

www.ziyouz.com kutubxonasi

эса, амалда. *Атиргуллар ҳамон очилиб ётибди, ҳолбуки қиш кирганига бир ҳафта бўлди.* ▬ *Ҳолбуки бусиз ҳам қийналарди жон, бусиз ҳам етарли фалокат, азоб.* Ҳ. Олимжон. *Агар ўйлаб кўрсанг, йиғлаш сенинг ҳаққинг эмас, менинг ҳаққим, ҳолбуки мен йиғламайман.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲОЛВА [*а*] Ун, шакар ва ёғдан, баъзан кунжут, мағиз қўшиб тайёрланган ширинлик, қандолат. *Пашмак ҳолва.* ▬ *Арава-арава ун, гуруч, қоп-қоп бодом, писта, кажаваларда ҳолвалар, қирқ-эллик катта-кичик яшикда ҳар хил мевалар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Бу ҳали (ёки ҳам) ҳолва** бу ҳали ҳеч гап эмас, буларга чидаса бўлади. **Ўғилми, ҳолва?** *этн.* ўғилми?, қиз? янги туғилган бола ҳақида бериладиган савол (қиз унашилганда куёв томондан қиз томонга юбориладиган совғаларга ҳолва қўшиб юбориш одат бўлгани учун шундай дейилади). *Ҳасанали ҳам илжайиб ёнчиқ кавлашга тутинди ва: — Ўғилми, ҳолва? — деб сўради хотинидан.— Ўғил!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲОЛВАГАР [*а+ф-т*] *айн.* **ҳолвачи.**

ҲОЛВАЙТАР [*а+ф-т*] Доғ қилинган ёққа ун солиб сал қизаргунча қовуриб, устидан шакар эритилган сув қуйиб тайёрланадиган ширин таом. ▬ *Бола чинни товоқда ҳолвайтар кўтариб кирди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. *Муҳаййир чаққонлик кўрсатиб, ҳолвайтар қилишга уриниб кетди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ҲОЛВАПАЗ [*а+ф-т*] *айн.* **ҳолвачи.** *Оғзим чучисин десанг, ҳолвапазнинг ёнига бор.* Матал.

ҲОЛВАФУРУШ [*а+ф-т*] Ҳолва сотувчи; ҳолвачи. *Бир томонда ҳолвафурушлар бақиришиб, кунжут ҳолва, мағиз ҳолва, пашмак, «от нон» сотмоқдалар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҲОЛВАЧИ 1 Ҳолва тайёрловчи уста; ҳолвагар, ҳолвапаз.

2 Ҳолва сотувчи; ҳолвафуруш.

◆ **Ҳолвачининг тешасидай** *қ.* **теша.**

ҲОЛ-ЖОН: ҳол(и)-жонига қўймай (ёки қўймасдан) унамаганига қарамасдан, қистаб, зўрлаб, қўярда-қўймай. [*Гулжон:*] *Ҳа! Хонпошша ойимникидан киши келиб, тез юрасиз, деб, ҳол-жонимга қўймай олиб кетди.* Ҳамза, Заҳарли ҳаёт.— *Амаким ҳоли-жонимизга қўймай кўчиртирмоқчи бўлиб турибди,— деди Нигор.* А. Ҳасанов, Чироқлар. *Унинг мўлжалига кўра Сидиқжон яна қасам ичиши, юр деб қисташи, ҳол-жонига қўймаслиги керак эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҲОЛ(И)-БАҚУДРАТ Ўз кучи ва имкониятига яраша, қўлдан келгунча, куч етгунча. *Хирмон кўтарилганда деҳқонлар унга ҳол-бақудрат бир ғалвир-ярим ғалвир капсан беришар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Ўшанда Кўпайсинхон онасига эргашиб далага чиқар,.. ишлаётганларга чой қайнатиб берар, ҳоли-бақудрат пахта терарди.* А. Абдукаримов, Чўл бургути. *Ишингни кўрсатавер, ҳол-бақудрат қила берамиз. Дарё сувини баҳор тоширади, одам кучини меҳнат оширади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҲОЛСИЗ Ҳолдан тойган, мадори қуриган; дармонсиз, заиф. *Арча сандиқ ёнидаги намат устида ҳолсиз чўзилиб ётган бу одамнинг юз-кўзию уст-боши қандай? — билиб бўлмас.. эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҲОЛСИЗЛАНМОҚ Мадори қуримоқ, дармонсизланмоқ, заифлашмоқ. *Усмонжон акасини уйга олиб келди. Лекин, Одилжон шу касалланганича соғайиб кетолмади. Ҳолсизланиб юриб, охири ўлди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Кусиб чарчаган Кумуш ҳолсизланиб бошини ёстиққа ташлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲОЛСИЗЛАНТИРМОҚ ҳолсизланмоқ *фл. орт. н. Номаълум одам қўлга тушиб қолиш қўрқусидан бўлса керак, мени оёғи билан қаттиқ тепиб ҳолсизлантириб ташлаб,— эшикка қараб югурди.* Айний, Бухоро жаллодлари. *Совет жангчилари.. ваҳший душманни ҳолсизлантириб, тинкасини қуритмоқдалар.* Н. Сафаров, Комиссар Қорабоев.

ҲОЛСИЗЛИК ҳолсиз *с. белги оти. Адолат бўшашди. Индамай, ҳолсизлик билан стулга ўтирди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҲОЛСИРАМОҚ *с. т.* Ҳолсизланмоқ.

ҲОЛ-ҚУДРАТ [*а*] *айн.* **ҳол(и)-бақудрат.** — *Оббо, нощукур бандалар-эй, шунча неъматни [дастурхонга] тўкиб ташлади-ю, яна нолигани нимаси? Ҳамма нарса ҳол-қудратга қараб-да!..— деди Хўжаназар ака Моҳидилга.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Қирда лўлилар қишлоғи бунёдга келди. Ҳар бир оила ҳол-қудрат уй қуриб олди.* Н. Сафаров, Қатта карвон йўлда.

ҲОМИЙ [*а*] Кимса ёки нарсани ҳимоя этувчи, тарафини олувчи, ёқловчи; кўмак берувчи. *Исломхўжа юртнинг бойлари, пулдорлари.. ўртасида кундан-кунга обрў қозониб, уларнинг ҳомийсига айлана борди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Домла-имом босмачиларни — Ислом лашкари, дин ҳомийлари, халқнинг бошига ёғилаётган балоларга балогардон, деб тушунтирар экан.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. **Ҳомий бермоқ** *фолк.* ёрдам бермоқ, қўлтиқламоқ. *Қанизлар қўлтиғидан ҳомий бериб, отдан тушириб олмоқчи бўлди.* «Алпомиш».

ҲОМИЙЛИҚ Кимса ёки нарсани ҳимоя этиш, тарафини олиш; ёрдам бериш; ёрдам. *Қосонда.. техникага меҳр-муҳаббати, эътиқоди зўр хотин-қизлар оз эмас. Аммо уларга ҳомийлик етишмаётир.* Э. Исроилов, Қизларни ўкситманг.— *Ёшларга ҳомийлик қилиш йўл-йўриқ кўрсатиш исломнинг, уламоларнинг ишидир,— дёди қалтираб, бўзариб, мунофиқлардан бири.* Ойбек, Нур қидириб.

ҲОМИЙСИЗ Ҳимоя этувчиси, тарафдори йўқ, ҳимоясиз; ёрдам берувчиси йўқ, ёлғиз. *Ота-онадан етим, ҳомийсиз қолгани етмагандек, мусофир юртида у мафосил [суяк сирқираш] касалига мубтало бўлиб қолди.* М. Осим, Сехрли сўз.

ҲОМИЛА [*а*] Она қорнида пайдо бўлган бола. *Алпомиш кетган вақтда Барчиннинг бўйида ҳомила, гумона қолган эди.* «Алпомиш».

ҲОМИЛАДОР [*а+ф-т*] Қорнида ҳомиласи бор; иккиқат. *Гулнор бирдан чўчиб кетди, қорнида бир ниманинг анча сезиларли равишда урганини туйди.. Дарров англади — у ҳомиладор!* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲОМИЛАДОРЛИК ҳомиладор *с. белги оти. Биринчи марта юзларига доғ оралаб, ҳомиладорликнинг нишонаси сезилган кезларда эшикдан кирарди-ю, Валини маҳкам қучоқлаб, юзларидан чўпиллатиб ўпарди.* Р. Файзий, Шоҳи дарпарда.

ҲОМИЛАЛИ *айн.* **ҳомиладор.**

ҲОМУЗ [*а*]: **ҳомузи қорбун** *эск.* карбон гази.

ҲОМУЗА [*а*]: **ҳомуза тортмоқ** *айн.* **ҳамёза тортмоқ** *қ.* **ҳамёза.**

ҲОПИТМОҚ *диал.* Чўмилмоқ.

ҲОПИТТИРМОҚ ҳопитмоқ *фл. орт. н.*

ҲОРДИҚ 1 Меҳнат қилиб чарчаганлик, толганлик, ҳорғинлик, чарчоқ. *Мулойим, дилнавоз садолар унинг [йўлчининг] бутун томирларидан ҳордиғини суғургандай бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Болаларнинг «заказ»ини бажаришга кетган дам олиш соатларининг ҳордиғи бирваракай ёзилгандай, кўкрагини тўлдириб нафас олди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Эркин меҳнат қўшиқларинг басталаб Яхшилаб чал, ҳордиқларим тўкайин.* Ғайратий.

2 Ишдан тўхтаб дам олиш; куч йиғиш; ором олиш. *Ҳордиқ чиқармоқ. Ҳордиқ олмоқ.* ▬ *Ҳордиқдан сўнг якка чиқдим мен кезишга.* Ғ. Ғулом. *Одамлар кечки овқатларини қилиб ҳордиққа ётдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мана, вакиллар икки соатлик ҳордиқ чиқарганларидан кейин, тўқликдан оғирлашиб ва ялқовланиб, кўчага томон ҳаракат қилдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Сизлар учун безатилган боғлар бўстонлар. Ҳордиқ олинг, яйранг, яшанг, фароғат қилинг.* Ҳабибий. **Ҳордиғи чиқди** 1) чарчаганлиги кетди, дам олди, ором олди, роҳат қилди. [*Гулжон:*] *Келинг қизим, қўлингизни ювинг. Жиндак наҳори қилайлик, шояд ҳордиқларингиз чиқса.* Ҳамза, Паранжи сирлари; 2) *кўчма* бирор ташвишли ишдан қутулиб енгиллик тортди, кўнгли жойига тушди, қониқди. *Саидий кўп чидаб муаммони ҳал қилиб, ҳордиғи чиққандан чуқур нафас олди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 *с. т.* Дам олиш куни. *У ҳордиқ оқшоми ҳаммомга тушди-ю, ходми-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

гарлардан бирига ҳалиги сўроғини берди. А. Қаҳҳор, Мирзо. **Ҳордиқ куни** *айн.* **ҳордиқ** 3. *Ҳордиқ кунлари шаҳардан чиқадиган автомобиль шу ерда [мактаб саҳнида] картина қўйиб берар эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ҲОРДИҚХОНА *с. т.* Ишдан сўнг кириб ўтириб ёки ётиб дам оладиган махсус бино. *[Улар] клубда яқинда ташкил қилинган ҳордиқхонага кириб, музика эшитишди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ҲОРИБ-ТОЛИБ Чарчаб, толиқиб. *Узоқ пиёда сафардан ҳориб-толиб келган киши ҳолатида эшикка қараб юрди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Шоввозлар, яқинлашиб қолдик, бардам бўлинглар,— деди Пирнафас ака. Яна ҳориб-толиб қадам ташлашарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲОРИБ-ЧАРЧАБ *айн.* **ҳориб-толиб.** *[Икромжон] ҳориб-чарчаб чодири олдида якка ўзи чой ичиб ўтирарди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҲОРИМОҚ Иш, меҳнат қилиб ёки йўл юриб толиқмоқ, чарчамоқ. *Озиқли от ҳоримас. Мақол.* ▪ *Ёрмат шаҳардан пиёда қайтиб, ўлгудай ҳоригани учун, ҳамма отларга йўлчи қаради.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу олти от узоқ ҳориб келибди.* «Равшан». *Хола, Сидиқжонингиз ҳориб қолди, бир «ҳайт!» деб юборинг, зора мадад бўлса.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ҲОРМАНГ *унд. с.* Ишлаётган ёки йўл юриб келган кишидан ҳол сўраш, унга мадад тилаш учун айтилади.— *Ҳорманг энди, отам! — деди аёл, қотма узун қўллари билан Элмуроднинг елкаларидан силаб.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОРМАС Ҳормайдиган, чарчамайдиган; серғайрат, куч-қуввати кўп. *Ҳормас киши.*

ҲОРМАС-ТОЛМАС *айн.* **ҳормас.** *Ҳормас-толмас тадқиқотчи.* ▪ *Инсоннинг озодлиги, бахти йўлида Феликсдек ҳормас-толмас курашчан бўл. Тез коммунистлар сафига ўт, иродангни қайра!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОРМОҚ *айн.* **ҳоримоқ.**— *Тўғри, солдатлар ҳорган, сийраклашган, лекин тоза кучлар, қурол, аслаҳа-анжомлар келиб турибди,— деди генерал.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҲОРҒИН Узоқ давом этган меҳнат туфайли ўта чарчаган, толиққан. *Унда-мунда деҳқонлар ориқ, ҳорғин ҳўкизларнинг туртиб чиққан суякларига «шақ-шақ» уриб, омоч билан ер сурадилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. ‖ *Катта йўлга чиқиш олдида Салимнинг боғ қўшниси, чангга ботиб ҳорғин келаётган Абдулҳақ ота учради.* Ойбек, Қутлуғ қон. ‖ Ҳорғинлик акс этган, толиққан. *Адолат ялт этиб Усмонжонга қаради. Унинг уйқу қисиб келаётган ҳорғин кўзлари Адолатга меҳр билан қараб турарди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Муаттар эрининг ҳорғин юзига тикилди.* О. Ёқубов, Ота изидан.

ҲОСИД [*а*] *эск. кт.* Ҳасад қилувчи; ҳасадчи, бахил. *Даричалари ёпиқ машқ-хонанинг ичи ҳосидлар юрагидек қоп-қоронғи, даромад ҳам ёпилгандан сўнг уй ғўё лаҳад тусига кирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲОСИЛ [*а*] **1** Ерга экилган экиндан ёки мевали ўсимликдан олинадиган дон, мева, уруғ ва ш. к. мажмуи; унум. *Бугдой ҳосили. Пахта ҳосили. Мўл ҳосил. Ялпи ҳосил. Барвақт қилинган ҳаракат, ҳосилга берар баракат.* Мақол. *Тани тупроқдан, ҳосили кетмондан.* Мақол. ▪ *Ҳосил экинни ёзда қандоқ парвариш қилишига ҳам боғлиқ.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Бўлиқ ҳосил билан сахий куз келди, Қадрдон далалар яшнади яна.* Э. Раҳим. *Ҳосилга ҳосил қўшишни кўзласанг, ўзинг ҳам, машина ҳам то терим бошлангунча ғўза ичидан чиқмасин!* Ҳ. Назир, Механизатор. **Ҳосилга кирмоқ** мева бера бошламоқ. *Боғдаги мева дарахтлари ҳосилга кирди.* | Экин ёки боғдан келадиган даромад. *Қизиқ, биз пахта етилмай, териб улгурмай, ҳосилни қарз-қурз, бўнак билан тамомлаймиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ҳосил *(эркаклар исми).*

◆ **Ҳосил бўлмоқ** келиб чиқмоқ, юзага келмоқ, пайдо бўлмоқ. *Реакторда ҳосил бўладиган иссиқлик.* ▪ *Аҳмаджон чакалакзордан ўтиб, пулемётни снаряддан ҳосил бўлган бир чуқур бўйига ўрнатди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Ҳосил қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) 1) пайдо қилмоқ, юзага, борлиққа келтирмоқ. *Сув ҳосил қилмоқ;* 2) бирор нарсани топмоқ, эришмоқ, ўзлаштирмоқ; эга бўлмоқ. *Малака ҳосил қилмоқ. Тасаввур ҳосил қилмоқ.* ▪ *Кўп ўқиди, дўстлар, илмни топди, Илмдан беадад билимни топди, Илмдан илм ҳосил қилиб, ёронлар Неча илмсизнинг обрўйин ёпди.* Эргаш шоир. **Ишонч ҳосил қилмоқ** *қ.* **ишонч** 1. **Қаноат ҳосил қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) *қ.* **қаноат** 2.

ҲОСИЛА [*а*] **1** Бирор иш, амал, ҳаракат ёки нарсадан келиб чиққан, келтириб чиқарилган, ҳосил қилинган натижа. *Қиймат қонуни товар хўжалигининг ҳосиласи.*

2 *мат.* Дифференциал ҳисобда: функциянинг ўзгариш тезлигини ифодаловчи асосий тушунча.

ҲОСИЛДОР [*а+ф-т*] Кўп ҳосил берадиган; серҳосил, унумдор. *Ҳосилдор ерлар.* ▪ *Қадимги мулкдорларнинг ҳосилдор ер ва боғларигина эмас, балки бошқа ишлаб чиқариш қуроллари ҳам энди батамом колхозга ўтиши лозим эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОСИЛЛИ Ҳосил берадиган; серҳосил, унумли. *Ҳосилли боғ. Юқори ҳосилли ер.*

ҲОСИЛОТ [*а*] **1** *айн.* **ҳосил 1.** *Йил ишладим бўлиб асир коранда, Шимариб билак, кўзда ёш томчи. Ҳосилотдан бермай қуварди мени, Бошларимга тушиб саноқсиз қамчи.* Ғайратий. **Ҳосилот совети** (*ёки* **кенгаши**) колхозларда деҳқончилик ҳосилини ошириш тадбирларини амалга ошириш мақсадида тажрибакор деҳқонлардан тузилган ҳайъат. *Колхоз правлениеси Ўрмонжонни ҳосилот кенгашининг раиси қилиб тайинлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *с. т.* Колхозда ҳосилот советининг раиси. *У[Пирназар] узоқ йиллар колхозда раҳбарлик ўринларида ишлаган; бригадир бўлган, ҳосилот бўлган, беш-олти йил раислик ҳам қилган.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда.

ҲОСИЛОТХОНА [*а+ф-т*] *эск.* Колхозларда ерларнинг тупроқлари таркибини текшириш, ердан олинган ҳосил, ўсимлик намуналарини сақлаш учун қилинган лаборатория ва унинг биноси.

ҲОСИЛСИЗ Кўп ҳосил бермайдиган, камҳосил ёки умуман ҳосил бермайдиган. *Ҳосилсиз ер. Ҳосилсиз дарахт.*

ҲОСИЯТ [*а*] **1** Бирор нарса, иш йўл-йўриқ ва ш. к.нинг ижобий хислати; фойда, наф. *Бемаҳал юришнинг ҳосияти йўқ.*

2 Ҳосият *(хотин-қизлар исми).*

ҲОТАМ [*а*] **1** *айн.* **ҳотамтой** *У . . вақти келса қаттиқ қўл, вақтида сахий, одамохун ва ҳотам киши эди.* Ғ. Ғулом, Қаҳрамонлар ўлмайди. ‖ *Катталикни билмас бир яхши одам, Сахийликда йўлда қолибди ҳотам.* Фозил шоир.

2 Ҳотам *(эркаклар исми).*

ҲОТАМЛИҚ **ҳотам** *с. белги оти. Унинг ҳотамлиги тутиб кетди.*

ҲОТАМТОЙ [*а*] Сахий, саховатли, олижаноб (Той шаҳрида яшаб ўтган Ҳотам номли афсонавий арабнинг исми-лақабидан). *Ҳотамтой одам.*

ҲОТАМТОЙЛИҚ **ҳотамтой** *с. белги оти. Чарҳчининг . . ҳотамтойлиги қассобни ғижинтирди, кўзлари олайиб кетди унинг.* А. Муқимов, Ғалати одамлар. *У Миробиднинг топиш-тутишини, ҳотамтойлигини, тантилигини оғиз кўпиртириб мақтарди.* В. Ғофуров, Вафодор.

ҲОФИЗ [*а*] Уста ашулачи. *Халқ ҳофизи.* ▪ *Ногоҳ жимжит ва қизғин ҳавони янгратиб, ҳофизнинг таъсирли овози кўтарилди. Ашуланинг куйи, айтувчининг тоза, жарангли овози Йўлчининг юрагига баҳор латофати каби тўкилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Олим илми билан ҳурмат топур, ҳофиз хуш овози билан одамларнинг дилинц хуш қилур, ҳунарманд эса кишиларнинг ҳожатини чиқарур.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҲОФИЗА [*а*] Инсоннинг бирор фикр, тушунча ёки хотирани мияда сақлаш қобилияти. *Сенинг ҳофизанг кучли.* ▪ *Зокир ота ҳозир ҳам тетик ва бардам, ҳофизаси бақувват, гапи ва қиёфасидан кулги аримайди.* М. Қодиров, Ҳажв, ханда ва қаҳқаҳа усталари. *Муқимий ҳофизаси яхши ва сермаҳсул шоирлардан эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ҲОФИЗЛИҚ **ҳофиз** *с. касб оти. Ҳофизлик қилмоқ.*

ҲОШИЯ [*а*] **1** Нарсанинг, мас.,

www.ziyouz.com kutubxonasi

газмолнинг ранги, гули, материали билан асосий қисмдан ажралиб турадиган чети, зиҳи. *Бахмалнинг ҳошияси. Гиламнинг ҳошияси.* ▪ *Ортиқжон дарҳол уни [дастрўмолини] олиб, ҳошиясидаги гулга тикилиб қолди.* Қ. Раҳим, Ўз касбини севган йигит. *Қамчи янги қизил тўн кийган. Ҳошиясига аллақандай живир-живир гул нақшланган бу тўн унинг паст бўйига, қотма гавдасига жуда ярашиб тушибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Кийимга қадалган бошқа рангдаги энсиз жияк, лента. *Уларнинг кўзлари Пўлатжоннинг кўкрагидаги орден, медаллар, елкасидаги погон, енгидаги ялтироқ сариқ ва ҳаво ранг ҳошияларда эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Майна . . пулемёт ручкасини икки қўллаб маҳкам тутганича, комбатнинг чўккалаб бўй чўзиб турганини, унинг бошидаги қоракўл шапка устидаги қизил ҳошия душман ўқига осон нишон бўлишини кўрди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Чеккасига қора ҳошия тутилган байроқ олдинда хомушлик билан силкиниб, ҳилпираб борарди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Китоб ёки дафтарнинг атрофидаги хат ёзилмай очиқ қолдирилган қисми.

3 *тар.* Араб тили грамматикасидан мадраса талабалари учун тузилган қўлланма (лексик ва грамматик хусусиятларга доир изоҳлар мажмуи). *Соҳиб ўғли . . мадрасада ҳошиягача ўқиган, янги усулда таълим-тарбия курсини тугатган.* «Қ. Ўзбекистон», 1925, № 91.

4 Ҳошия *(хотин-қизлар исми).*

ҲОШИЯЛАМОҚ 1 Бирор нарсанинг четида ҳошия ҳосил этмоқ; ҳошия ажратмоқ. *Гиламни ҳошияламоқ. Дафтарни ҳошияламоқ.*

2 Бирор нарсанинг атрофига жияк, лента қадамоқ. *Байроқни ҳошияламоқ.*

ҲОШИЯЛАНМОҚ ҳошияламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н.* Гербнинг юқори қисмида, лентанинг тепасида, атрофи зарҳал билан ҳошияланган беш қиррали қизил юлдуз шакли бор. «ЎзССР Конституцияси».

ҲОШИЯЛИ Ҳошияси бор, ҳошия чиқарилган. *Ҳошияли газмол. Ҳошияли дафтар. Ҳошияли байроқ.* ▪ *Оддий кўкракбурма ҳаво ранг батис кўйлакдаги, бошига яшил ҳошияли оқ шоҳи дурра танғиган . . Ойниса . . Хондайлиқ қишлоғидан.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. *Пиёзи чакмонининг барини тақимига қисиб, қора бахмал ҳошияли оқ қалпоғини бостириб олган хушрўй йигит баланд пахсадан осилиб тушган беҳи шохига қараб борар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲОШО [*а*] *эск. кт.* Худо сақласин, худо ҳақи; асло. *Ҳошо, бу гапни мен айтганим йўқ.* ▪ — *Талоқ хати ёзғувчи Отабек эмасми? — Ҳошо . . Отабек мундай гаплардан хабарсиз. Унинг отидан талоқ хати ёзган ҳам шу бадбахт Ҳомид.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲО-ҲО *айн.* ҳо I. [*Жамила:*] *Мени олар эмиш. Ҳо-ҳо, мен сендай қорин бойларни тахти-бахтинг билан ўзимнинг камбағал эримнинг ҳаром тукига олмасман!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ҲУ I *айн.* ҳов I. *Ҳу, қорайиб кўринган нима? Ҳу, дарёда чўмилганларимиз эсингда борми? Ҳу анави кунги гап нима бўлди?* ▪ *Ҳу ана у ерга идора, клуб тушади. Мана бу тўқайнинг ўрни боғ бўлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ҳу бир вақтда юборган ҳикоям энди чиқибди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲУ II *унд. с.* Қарғиш, сўкиш ифодаловчи сўз-иборалар билан бирга қўлланиб қаҳр, ғазаб, нафрат маъносини ошириш учун хизмат қилади. *Ҳу, ер ютсин сени!* ▪ — *Девор устида турган ўн икки ёшлардаги бир қиз деворлан кесак кўчириб олиб, мулла Норқўзига ўқталди.— Ҳу, ўл, турқинг курсин!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Ҳу . . уйинг куйгур, шу қори Ибод-а? Ўғри, жиноятчи бўлиб чиқди-я?* Айний, Бухоро жаллодлари.

ҲУ III *унд. с. дин.* Илоҳий кучга ёрдам сўраб мурожаат қилганда айтиладиган нидо. *Ҳасан, «ҳақ!» деб «ху!» деди, Ғиркўк отини чу деди.* «Равшан». *Бу мудҳим, машъум базмга ҳалиги ялмоғи фолбиннинг хаста овоз билан вайсаши қўшилди: Ё, султон! Ё чилтан! Ҳу, ҳу, ҳу!* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲУ IV *тақл. с.* Қумри, ғуррак каби қушларнинг сайраши ҳақида. *Мусича, ғурраклар ғуруллаб, ҳу тортиб, . . боққа оройиш бериб, нағмасозлик бир муносиб ярашиб турибди.* «Равшан».

ҲУББУЛМАЛИК [*а*] *эск.* Бир нав сурги дори (эски табобатда қўлланилган).

ҲУВ I *айн.* ҳов I. *Ҳув анави катта иморат олдида автобуслар тўхтайди.* ▪ *Ҳув оқ ерни қирқ йил экдим дахякка.* Ғ. Ғулом. *Ҳув ана икки пақир, Қани дарров олингиз.* Қ. Муҳаммадий.

ҲУВ II *унд. с.* I *айн.* ҳу II. *Ҳув кўзингни ел есин, бир даста паринги Ёқут опангдан аяйсанми, буларни мен ёвга олиб бораманми.* Ғ. Ғулом, Соялар.

2 (одатда хотин-қизлар нутқида) Кимсанинг чақиришига жавоб сифатида қўлланади.— *Салимахон, ҳо Салимахон! — Ҳув, келаверинг.*

ҲУВ III *айн.* ҳу III. *Назари чўлга тушди, Ҳув дея йўлга тушди.* Ҳ. Олимжон. *Қорахон подшо . . пайти саҳар, ҳув деб шаҳардан чиқиб кетди.* «Эрали билан Шерали».

ҲУВ IV: **ҳув этмоқ** *айн.* **ҳувилламоқ** II.— *У кетди-ю, уйимиз ҳув этиб бўшади-қолди, кўнглимизга ғам-ҳижрон чўкди,— деди Зумрад ўртоғига.* Ойбек, Улуғ йўл.

ҲУВАЙДО [*ф-т*] 1 *кт.* Аниқ кўриниб турадиган; аниқ; равшан. *Сени, болалигим, мен, кўрдим боя Баҳор дийдорида равшан ҳувайдо.* Миртемир.

2 Ҳувайдо *(хотин-қизлар ва эркаклар исми).*

ҲУВИЛЛАМОҚ I Майин овоз чиқариб эсмоқ (совуқ шамол, изғирин ҳақида).— *Мана бу — севги! — деди ўзича Элмурод ва қалбида шамол ҳувиллагандай бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲУВИЛЛАМОҚ II Кимсасиз қолмоқ, бўшаб қолмоқ. *У [Самандаров] кетгандан кейин, худди бутун ҳовлини тўлдириб хандон-хушон суҳбат қилиб ўтирган бир талай меҳмон бирдан чиқиб кетгандай, ҳовли ҳувиллаб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ҳури хола ўғлини кўча эшиккача кузатиб чиқди. Шундай пайтда ёлғизлиги билинади. Тўрт томони баланд девор, кенг ҳовли ҳувиллаб турибди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ички-ташқи ҳовлили шундай катта эшикда икковимиз ҳувиллаб ўтирсак, еганим татийдими?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Кўзга совуқ, хунук, харобдай кўринмоқ. *Узоқда тўпларнинг вазмин гумбури. Қишлоқ қандайдир ҳувиллаган, ваҳимали.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Майна билан Абдуваҳоб станцияга етиб келишди, ҳамма ёқ ҳувиллаган.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Урушнинг шум сояси бу ерга ҳам етибди. Қишлоқ ҳувиллаб қопти.* Н. Сафаров, Уйғониш.

ҲУВИЛЛАТМОҚ ҳувилламоқ II *фл. орт. н. Бувиси бўлса, буларникида бир ҳафта аза тутди-ю, уйни ҳувиллатиб, қариндошлар қатори жўнаб қолди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲУВ-ҲУВ I ҳув III *с. такр. Қаландарлар анчагина йиғилиб қолган халойиқнинг олдида саф бойладилар . . . Ҳаммалари узун-қисқа ҳассаларига суяниб, «ҳув-ҳув» деб тебраниб турар эдилар.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҲУВ-ҲУВ II ҳу I *с. такр. Ҳатто қушлар эмас хушчақчақ,— Маъюсгина сайрарлар: — Ҳув-ҳув!* Т. Фаттоҳ.

ҲУВҲУВЛАМОҚ «Ҳув-ҳув» деган овоз чиқариб сайрамоқ (қумри, ғуррак каби қушлар ҳақида).

ҲУДА-БЕҲУДА [*ф-т*], **ҳуда-беҳудага** Бекордан-бекор, ўринсиз; ўз-ўзидан. *Ҳуда-беҳуда кулаверма!* ▪ — *Энди, болам, ҳуда-беҳудага ўзингни койитма. Ўрнингни солиб чўзила қол,— деди кампир.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. [*Фармонов*] *ўзини қандай тутишини билмайди, ҳуда-беҳудага жаҳли чиқади.* А. Мухтор, Чинор.

ҲУДАЙЧИ *тар.* Хон ва амирнинг хузурига иш ва арз билан келганлар ҳақида хон, амирга хабар берувчи ва хон, амирнинг жавобини уларга етказувчи амалдор. *Анвар, ҳудайчи учун ажратган аризаларни қўлига олиб ўрнидан турди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Қорахон подшонинг амри билан икки ҳудайчи, салом оғаси келиб.. Равшанхонга қараб бир сўз айтди.* «Равшан».

ҲУДУД [*а*] *кт.* Чегара, ҳад.— *Кўпчилиги Ҳиндистон ҳудудидан олинган ўттиз минг афғон ғозиси пошшо ҳазратларининг рухсатларини кутиб турипти,— деди Латиф.* Айний, Дохунда.— *Ҳозир биз бир томони ҳали безрайиб ётган чўл, бир томони эса*

www.ziyouz.com kutubxonasi

обод бўлган ернинг ҳудудида турардик,— деди автор. С. Аҳмад, Чўл бургути.

ҲУДУДСИЗ *кт.* Чегарасиз, жуда кенг, поёнсиз. *Бектемир ҳозир ўзини бутун борлиғи билан ўз қишлоғида, кенг дала, ҳудудсиз қирларда кўрарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҲУДҲУД [*ф-т*] *диал.* Попишак. *Нурга чўмган бир водийда кенгаш қуриб ўтирган тўти, ҳудҳуд, қумри, товус, булбул, лочин ва бошқа паррандалар Семурғ қушини ўзларига бошлиқ қилиб олишга қарор қилиб, уни топиб келтириш учун парвоз қиладилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ҲУЖАЙРА [*а*] *биол.* Тирик организмнинг қобиқ протоплазма ва ядродан иборат энг содда ва майда қисми. *Тери устини қоплаган ҳужайралар секин-секин ҳалок бўлади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш. *Шунингдек танинг ҳужайралардан тузилишини, нафас олганда бурундан қандай газ кириб, қандай газ чиқишини табиёт ўқитувчиси ўргатмаса, домла ўргата олармиди?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲУЖАЙРАВИЙ [*а*] Ҳужайраларга хос, ҳужайралардан таркиб топган. *Организмларнинг ҳужайравий тузилиши.*

ҲУЖАЙРАЛАРАРО Ҳужайралар орасидаги. *Ҳужайралараро моддалар.*

ҲУЖАЙРАЛИ Ҳужайраси бор, ҳужайралардан иборат. *Бир ҳужайрали микроблар. Кўп ҳужайрали организмлар.*

ҲУЖЖАТ [*а*] 1 Қимсанинг кимлигини, машғулотини, бирор ташкилотга аъзолигини тасдиқловчи иш қоғози (паспорт, гувоҳнома, студентлик билети, аъзолик билети ва ш. к.). *Ҳужжат бермоқ. Ҳужжатини кўрсатмоқ. Эр-хотин бўлганлик ҳақидаги ҳужжат.* ▪ *Кекса милиционер йигитлардан ҳужжатларини кўрсатишни талаб қилди.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Қимсанинг бирор нарсага ҳақи борлигини, ҳуқуқини тасдиқловчи иш қоғози. *Шахсий автомобиль ҳужжати. Ҳовли ҳужжати.* ▪ — *Сиз, бойвачча,— Азиддин Зиёдиллага тикилди,— Қумқишлоққа ишга борасиз. Мен ҳужжат ёзиб бераман.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ҳукумат ўзимизга ўтиб, князь қочгандан кейин, Тангриқул ҳожи водокачкаларга даъвогар бўлипти: «Князь водокачкаларни менга сотиб кетди» деб, ҳужжат кўрсатипти.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор. | Нарсанинг нималигини, миқдори, сифати ва ш. к.ни кўрсатувчи расмийлаштирилган иш қоғози. *Маҳсулотни ҳужжат асосида қабул қилмоқ. Посилка ҳужжати. Мактаб ремонтига кетган ашё ва пулларнинг ҳужжатлари.* ▪ *Ботирали йўлда жон берди, деб тузилган ҳужжатга мен ҳам бармоқ босганман.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Илмий, ижтимоий ёки тарихий аҳамиятга эга бўлган ёзувлар, суратлар, асар ёки адабиётлар. *Орхун-Енисей ёзувлари энг қимматли тарихий ҳужжатлардир.*

ҲУЖЖАТЛАМОҚ Бирор кимса ёки нарса ҳақидаги фикрни ёзиб, ҳужжат ҳолига келтирмоқ, расмийлаштирмоқ. *Тўғри, бой отам мол-мулкини ҳужжатлаб беришдан бош тортгандан кейин, Салим ғазабланди, болалик қилиб вакиллади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Бирор фикрни ҳужжат-далиллар билан исботламоқ.

ҲУЖЖАТЛИ 1 Ҳужжати бор, ҳужжатга эга бўлган. *Ҳужжатли шахсий автомобиль. Ҳужжатли ҳовли.*

2 Маълум ҳужжатларга асосланган; вокеий. *Ҳужжатли фильм.*

ҲУЖРА [*а*] 1 Киши яшайдиган кичкина хона, уйча. *Раъно шу сўзни айтиб, орқасига қайта берди, эшикни боягича ёпиб ҳужрадан йироқлашди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Улар кўча эшиги олдида хайрлашдилар. Давлатёр қайтди. Элмурод чий тўсиқлик айвон олдидан аста одимлаб, ўз ҳужрасига ўтди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *тар.* Мадраса, қорихона ва масжидда шогирдлар, домуллалар яшаши учун ажратилган кичик хоналар. *Бу ҳужраларнинг кўпчилиги бир эшикли ва олди равоқли бўлиб, одам ҳам, ҳаво ҳам, зиё ҳам ўша бир эшикдан кирарди.* Айний, Эсдаликлар. *Юсуфбек ҳожи билан қутидор Солиҳбек охунднинг Кўқалдош ҳужрасига меҳмон бўлиб кетганлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲУЖУМ [*а*] 1 Ҳаракат билан кимса ёки нарса устига ташланиш; ҳамла. *Қароқчиларнинг ҳужуми. Бўри ҳужуми. Қуролли ҳужум. Иккинчи таймда «Пахтакор» футболчилари ҳужумни кучайтирдилар.* ▪ *Унинг рақиби шоҳни ҳужумдан мудофаа қилиш учун узоқ ўйланиб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Аёллар тоши ва ғишт парчаларини кўтариб, эшик ва деразаларга ҳужум қила кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шундай эди қора ўтмиш, Инсон ожиз, инсон қул, Ҳужум қилар эди қумлар. Чекинарди одамзод.* Уйғун.

2 Бирор территорияни қўлга киритиш учун уни мудофаа қилиб турган душман устига катта ҳарбий куч билан ташланиш; атака. *Душман ҳужумини қайтармоқ. Ҳужумга ўтмоқ.* ▪ *Душман ҳеч қандай артиллерия тайёрлигисиз ҳужумга ўтган эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Полк командири, душман нафасини ростлаб олмасдан туриб, қарши ҳужумга ўтиш тўғрисида буйруқ берди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 *кўчма* Танбеҳ, ҳақорат қилиш, сўкиш ва ш. к. билан кимсага ташланиш, ҳамла. *Ҳушрўй чодирдан чиқмасданоқ чой ташиб, хизмат қилиб юрган кундошига кесатиқ билан ҳужум бошлайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Отинойи кейинги байтларда насиҳатгўйликдан ҳужумга ўтди. Золимларни жаллодликка даъват қилувчи бир ғазални жўр қила бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 *кўчма* Бирор катта иш ёки тадбирни амалга оширишга қаратилган умумхалқ ҳаракати. *Саводсизликка қарши ҳужум. Паранжига қарши ҳужум. Чўлга қарши ҳужум бошламоқ.* ▪ *Тўхтамас ўлкамнинг ҳужум наъраси. Тўрт миллион тоннадир янги марраси.* А. Пўлат.

ҲУЖУМКОР [*а+ф-т*] 1 Ҳужум қилувчи; ҳужумчи. *Ҳужумкор ҳарбий қисмлар.*

2 *айн.* **тажовузкор.**

ҲУЖУМКОРОНА [*а+ф-т*] *рвш* Худди ҳужум вақтидагидек, жадаллик билан. *Бригаданинг ишчилари эса ҳужумкорона бир тусда борарди.* Ш. Ғуломов, Дала файзи.

ҲУЖУМЧИ 1 *ҳарб.* Душман устига бостириб борувчи, ҳужум қилувчи. *Ҳужумчи танкчилар. Ҳужумчи учувчилар.*

2 *спорт.* Асосий вазифаси рақиб дарвозасига тўп ёки шайбани киритишдан иборат бўлган ўйинчи. *Болалар кўчани бошларига кўтариб, чангитиб тўп тепишарди. Улар тарафма-тараф бўлиб олишган, икки томоннинг дарвозабони, ҳужумчию ҳимоячилари бор.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ҲУЗУН [*а*] Ғам, қайғу. *Унинг [Кумушнинг] кўзларида доимий бир маъюсият, аримас бир ҳузун, ҳар онда бир энтикиб чайқалиш эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Йўқ ҳузун юракларда, Ортда қолди бир замон тортган оҳларинг.* Миртемир.

ҲУЗУНЛИ Ғамли, қайғули. *Ўзбек қизларининг юрак дардлари Нақадар ҳузунли бу етти ҳарфда!* Х. Расул.

ҲУЗУР I [*а*] Роҳат, фароғат, ором; осойиш, тинчлик. *У фақат ўз ҳузурини кўзлайди. Ҳар меҳнатнинг бир ҳузури бўлади. Ҳаракатинг эрта бўлса, кузда эрта ўрарсан. Меҳнатингни ҳалол қилсанг, ҳузурини кўрарсан.* Мақол. ▪ *Ёзда тоғ-тоғ ўтин тайёрлайсиз, ҳузурини ҳўжайинлар кўради.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Салқинидан покиза танлар Тўйиб-тўйиб ҳузур қилади.* Ҳ. Салоҳ. ▪ *Генерал Элмуродни ўз ҳузурига таклиф этди ва унинг фазилатларини айтиб, мақтади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҲУЗУР II [*а*] Бирор кимса ёки нарса қошида бўлиш; қатнашиш; ташриф. *Мен сизнинг ҳузурингизга келдим. У мени ўз ҳузурига чақирди. Мактаб ҳузурида ёзги пионерлар лагери бор.*

ҲУЗУРБАХШ [*а+ф-т*] Роҳат, фароғат, ором бағишлайдиган; ғоят ёқимли. *Ҳузурбахш салқин жой. Ҳузурбахш тоғ ҳавоси. Ҳузурбахш шабада.*

ҲУЗУРИДАГИ Бирор кимса ёки нарсанинг қошида, ёнида ёки қарамоғида бўлган; бирор кимса ёки нарсага қарашли. *Институт ҳузуридаги кутубхона.*

ҲУЗУРЛАНМОҚ Ором олмоқ, маза қилмоқ, завқланмоқ, роҳатланмоқ. *Қўқон дарбозасига тўлган халқ Азизбекнинг от оёқлари остида судралиб кетишига ҳузурланиб томоша қилар эди.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Каримжон . . азбаройи ҳузурланганидан қоронғиликда ўз-ўзига жилмайиб қўяди.* О. Ёқубов, Қаҳрамон излаб.

ҲУЗУРЛАНТИРМОҚ ҳузурланмоқ *фл. орт. н. Турапгулга қолса-ку, кўзни завқлантирадиган, юракни ҳузурлантирадиган кенг дала бағридан кетгиси йўқ эди-ку, бироқ начора, топшириқ, бажармаса бўлмайди.* Ф. Усмонова, Она қалби.

ҲУЗУР-ҲАЛОВАТ Ҳузур ва ҳаловат, роҳат ва фароғат, ором. *Антонина ўз ҳузур-ҳаловатини кўзламай, болаларнинг гап-ташвиши билан яшади.* Ф. Хўжаев, Онадек меҳрибон. *Шундай қилиб, раис ҳузур-ҳаловатда яшарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҲУЙТ 1 *унд. с.* Қушларни чўчитиш, ҳайдаш учун қўлланади.

2 *тақл. с.* Саъва, булбул каби қушларнинг сайраши ҳақида.

ҲУЙТҲУЙТЛАМОҚ «Ҳуйт-ҳуйт» деган овоз чиқариб сайрамоқ. *Чол боши билан булбул ҳуйтҳуйтлаётган томонни ишора қилиб давом этди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲУЙЯ: **ҳуйя-ҳуй** чақалоқни юпатиш, аллалаш учун қўлланади. *Ҳуйя, улум, ҳуйя-ҳуй; Жоним улум, ҳуйя-ҳуй.* «Фольклор».

ҲУКАМО [*а*] 1 Ҳакимлар, табиблар. *Қазо етганда, барча ҳукамо ожиз қолдиларким, одам тангри хоҳиши билан бўлган қазога қарши нима қила олади?* Ойбек, Навоий.

2 Донишмандлар, файласуфлар. [*Ҳусайн Бойқаро:*] *Аммо фалакнинг чархи айланиб турадур дейдилар ҳукамолар.* М. Осим, Сеҳрли сўз.

ҲУКМ [*а*] 1 *юр.* Суднинг бирор жиноий иш юзасидан чиқарган қатъий қарори. *Ижобий ҳукм. Салбий ҳукм. Қатъий ҳукм. Қозининг ҳукми. Ҳукмни ижро этмоқ.* ▪ *Сидиқжон суднинг ҳукмидан жуда хурсанд бўлди-ю, лекин, Шарофатнинг шикоят қила олиш ҳуқуқидан хавотирга тушди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Обиджон ака область судида кўрилган ажрим ва ҳукмларни кўздан кечириб ўтирарди.* Э. Исроилов, Қонун ва қалб. *Солдилар шол бўйнига, Кунда оёққа. Шу йўсин ҳукм этдилар, Қирқ кун қамоққа.* Ғайратий. **Ҳукм мажлиси** суднинг якунловчи охирги мажлиси.— *Ҳукм мажлисида бўлмаслигимни уҳдангизга олмайсизми? — Уҳдага олмоқ қийин,— бош чайқади қўрбоши.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ҳукм хати** *с. т.* ҳукмнома. *Қўлимизда подшонинг ҳукм хати.* «Эрали ва Шерали».

2 Бирор масала ҳақидаги аниқ фикр, хулоса. *Бу борада қандай ҳукмга келдингиз?* ▪ *Баротнинг ҳаққоний сўзи, ҳукми мингбошини ерга киргизиб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. — *Бир нарсага олдиндан ҳукм этиш тўғри эмас, Абдушукур,— салмоқлаб деди Мирзакаримбой,— ҳар бир иш оллонинг буйруғи билан бўлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Бу ҳам ўшалардан бўлса керак,— ҳукм қилди ўзича чол.* Ҳ. Ғулом, Машъал. [**Бировнинг**] **ҳукмига топширмоқ** (*ёки* **ташламоқ**) масалани муҳокама қилиб ҳал этишни бирор кимсага ҳавола этмоқ. *Эргаш сотининг бурунги кирдикорларини кўпчилик ҳукмига ташламоқчи бўлса ҳам, гапни нимадан бошлашни билмай ўйланиб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 *кўчма* Буйруқ, амр. *Сенинг ҳукминг ўтмайди.* ▪ *Шу кемачи, қўрқиб бўзариб, Деди Омон ёнига бориб: — Дарё теран, таёв етмайди, Сувга, ўғлим, ҳукм кетмайди.* Э. Раҳим. *Дин ва олтин ҳукми-ла, Кўп уй бузилди. Ҳисобсиз маъсум бошлар Тандан узилди.* Ғайратий. | Ихтиёр, изм. *У* [*Сидиқжон*] *ҳозир жувоннинг ҳукмида бўлиб, унинг хоҳишига қарши ҳеч нарса деёлмас эди. — Нима десангиз шу-да, қоламиз,— деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Ҳукм сурмоқ** 1) ўз ҳукмини ўтказмоқ, ҳукмронлик қилмоқ; 2) *кўчма* ҳокимлик қилмоқ, чулғаб олмоқ, эгалламоқ. *Бир лаҳза даҳшатли жимлик ҳукм сурди. Кейин онасининг йиғлагани, . . отасининг йўталари эшитилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Ҳукмини ўтказмоқ** ўз айтганини қилдирмоқ, ўз амрига итоат эттирмоқ, ўзига бўйсундирмоқ.

4 *эск. айн.* **кесим** 3.

ҲУКМДОР [*а+ф-т*] *тар.* Бирор территория ёки мамлакатнинг ҳуқуқи чекланмаган ҳокими; хон, подшо. *Сўғд мамлакатининг ҳукмдори. Қабила ҳукмдорининг мақбараси.* ▪ *Жаллод айтар: «Амр қилди ҳукмдор Булар учун тикилангандир тилла дор».* «Эрали ва Шерали».

ҲУКМДОРЛИК **ҳукмдор** *с. белги оти. Ҳукмдорлик қилмоқ.*

ҲУКМИҚУШ [*а+ф-т*] Ўлим жазосига ҳукм қилиш; ўлим ҳукми. *Арзимиз шулки, бугун ҳукмикушга буюрган одам жуда ёш бола экан.* «Равшан».

ҲУКМНОМА [*а+ф-т*] Суднинг ҳукми ёзилган қоғоз; суд ҳукми. *Ниёз қушбеги менга йигит қўшиб, бу ҳукмномани ижро қилишда бекка ёрдам бермак учун жўнатди!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲУКМРОН [*а+ф-т*] 1 Ўз ҳукмини ўтказадиган; ҳукмдор, ҳоким. *Ҳукмрон партия. Ҳукмрон синф.* ▪ [*Худоёр*] *астойдил Мусулмонқулнинг оталиғидан қутулишни ва мустақил равишда ҳукмрон бўлишни орзу этган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Ҳукмронликни ифодаловчи.— *Ойпошша, бу ёққа кел! — деди Мамасаид. Отанинг оиладаги ҳукмрон товуши қизнинг қўрқоқ юрагига даҳшат солди. У терак япроғидай қалтирарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Бошқалардан устун турадиган, муҳим ўрин эгалланган; энг аҳамиятли. *ЎзССРда ҳўжаликнинг ҳукмрон шакли бўлган социалистик системаси билан бирга, қонун якка деҳқонлар, чорвадорлар ва кустарларнинг ўзи меҳнат қиладиган ва бошқаларнинг меҳнатини эксплуатация қилмайдиган майда хусусий хўжалигига ҳам йўл қўяди.* «ЎзССР Конституцияси». ‖ *Парадни жанг майдонларининг ҳукмрони — совет пиёда қисмлари бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Бошқалардан кўра кўпроқ сезилиб турадиган; устун. *У ётган хонада ҳамиша гап, сўз, суҳбат ҳукмрон эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Жимлик ҳукмрон бўлиб турган бир пайтда қудратли «ура!» овози янграб кетди.* Н. Сафаров, Соҳиб чангал. *Ҳукмрон бўлди унда Қонли қамчи билан дор. Найзаларга илинган Гўдаклар йўлимга зор.* Ғайратий.

ҲУКМРОНЛИК **ҳукмрон** *с. мавҳ. от. Ҳукмронлик қилмоқ.* ▪ *Манғитларнинг улуғ салтанати, бобо ва бобокалонларнинг Бухорода ҳукмронлигига икки-уч йил бўлди.* Ғ. Расул, Адолат. *Қайнатанинг бутун вужуди ҳукмронлик ва баджаҳлик билан тўлиб-тошган эди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *1916 йил охири, ўлка хароб, очарчилик ҳукмронлик қилмоқда.* Ж. Камолов, Жиддий синовлар.

ҲУКМФАРМО [*а+ф-т*] *эск. кт. айн.* **ҳукмдор.**

ҲУКУМАТ [*а*] 1 Давлат ҳокимиятининг марказий органлари мажмуи, мамлакатда давлатни бевосита бошқариб турувчи, фармон берувчи ва ижро этувчи олий орган. *Инқилобий ҳукумат. Совет ҳукумати. Ўзбекистон ҳукумати. Буржуа ҳукумати. Ҳукумат аъзоси. Ҳукумат муассасалари.* ▪ *СССР Олий Совети иккала палатанинг қўшма мажлисида СССР Ҳукуматини — СССР Министрлар Советини тузади.* «СССР Конституцияси». *Дин халқ учун афъюн бўлгани ҳолда нима учун ер юзидаги ҳамма ҳукуматлар, айниқса Англиядек мамлакатларнинг ҳукуматлари динга қарши ташвиқот юргизмайди?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *с. т.* Давлат, ҳокимият. *Узоқламай Нормуҳаммад қушбеги Қўқондан бош тоблаб, ўз олдига мустақил ҳукумат эълон қилган бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲУКУМАТДОР [*а+ф-т*] Ҳукумат марказий органларидан бирининг бошлиғи, юқори мансабли амалдор. *Абдураҳмон . . айниқса, орада хонга тегишли ҳукуматдор беклардан кўриниб қолса, жаннат ва жаҳаннам устидаги масалани дарҳол хонга итоат, бекларга ҳурмат билан айрибошлаб олар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲУЛКАР 1 *айн.* **сурайё** 1. *Ҳулкарга боқиб, Қоратойникига боришга ҳали вақт эрта эканини билди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шимол томондан кўтарилган Ҳулкар кўзни қамаштириб, порлаб турарди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

2 Ҳулкар (*хотин-қизлар исми*).

ҲУЛЛА [*а*] Нозик ва нафис матодан тикилган кийим. *Ҳуллага ўралган кекса ўрмонлар, Нечун инграшади, қандай мунги бор?* Миртемир.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҲУМО [*ф-т*] Кимнинг бошига қўнса ёки сояси тушса, у киши энг бахтли бўлади, деб эътиқод қилинган афсонавий қуш, «давлат қуши». *Ҳумо қуши қўнган бошингда, Учиб юрди фалокат қушлар. Жиҳоз тўла санъат уйидан Ўғирланди олтин, кумушлар.* Т. Тўла.

ҲУМОЮН [*ф-т*] *эск. кт.* 1 «Буюк подшоларга хос», «олий даражадаги», «энг муқаддас» каби маъноларни билдиради. *Фармони ҳумоюн. Зоти ҳумоюн.* ▪ *Мен жаноби олийнинг ҳумоюн ҳузурларига бориб ишорат билан бу масалани арз қиламан.* Айний, Бухоро жаллодлари.— *Қани, омин амиралмўъмининг давлати ҳумоюнлари кам бўлмасин, ғанимлари хокпой бўлсин,— деган овоздан сўнг ҳамма қўлини фотиҳага кўтарди.* С. Қароматов, Бир томчи қон.

2 *айн.* **ҳумо.** *Жонивор, Қўнғирот элдан келдингми? Ҳумоюндай менга соя солдингли?* «Алпомиш». *Ҳумоюн овлайди шошмас мерганлар.* Ғ. Ғулом.— *Қаердаги масалаларни кўзғайсиз, муҳтарам баззоз, читтакми, ҳумоюнми? — илжайди аълам.* Ойбек, Улуғ йўл.

3 Ҳумоюн *(эркаклар исми).*

ҲУНАР [*ф-т*] 1 Қишининг муайян тайёргарлик талаб қиладиган, тирикчилигининг асосий манбаи ҳисобланган машғулоти; касб. *Тикансиз гул бўлмас, машаққатсиз ҳунар.* Мақол. *Йигит кишига етмиш ҳунар оз.* Мақол. ▪ *Онам — ўқитувчи, Бир ҳунари — тўқувчи, Мен-чи аъло ўқувчи, Мен бахтиёр пионер.* Қ. Муҳаммадий. *Йигитнинг қўлида гулдай ҳунари бор.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Отасининг ҳунарини яхши эгаллаб олган бу йигитча учун қишлоқда иш кўп эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Серёжа Астахов ва Володя Бережной уруш бошланмасдан илгари темир йўл ҳунар мактабида ўқир эди.* А. Раҳмат, Соқов бола.

2 Усталик, санъат, маҳорат. *Мақтанма ғоз — ҳунаринг оз.* Мақол. ▪ *Аммо одамни иши танитади. Бўзчининг ҳунари тўқиган бўзидан кўринади.* Ойбек, Навоий. *Мунча ҳам бежирим қўл ҳунарингиз . . . Ҳар қатим, ҳар чокда катта маҳорат.* Ғайратий.— *Ҳазилми? Чекиниш учун ҳам ҳунар керак . . бу ҳам санъат талаб қилади,— деди Дубов заҳарханда билан.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 *кўчма* Бирор ноқулай ҳолатдан қутулиш учун қўлланиладиган чора, айёрлик; ҳийла, макр. *Бу муттаҳамнинг ҳунари ҳали кўп.* ▪ *Жаноби олий ва дарбор аҳлларининг минг ҳунарлари бор.* Айний, Бухоро жаллодлари. **Ҳунар ишлатмоқ** 1) ўз санъат, маҳоратини намойиш қилмоқ. *Али бор овози ила ҳамма ҳунарини ишлатиб, ғазал тугагунча ашулани айтиб борди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) *кўчма* бирор қийинчилик, оғир вазиятдан қутулиш учун ҳийла ишлатмоқ, айёрлик қилмоқ. *У бир ҳунар ишлатиб жазодан қутулиб қолди.*

4 *с. т. кўчма* Келишмаган хатти-ҳаракат, одат, қилиқ, феъл. *Унинг бунақа ҳунари йўқ эди.* ▪ *Кесатиқ ҳунаринг эсингдан чиқдими, деб турган эдим. Ҳар нечук ёдингда экан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Ҳунар кўрсатмоқ** 1) бирор ишга бўлган қобилиятини, маҳоратини намойиш қилмоқ. *Гулсум ўз ҳунарини кўрсатиш учун, фақат ана шундай таъсирли бир гапни кутиб турган экан, холос.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) *кўчма* кишига ёқмайдиган иш, қилиқ қилмоқ. *Битта эрка қизим, нима ҳунар кўрсатди-ю, булардан нима ҳузур кўрардим!* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда.

ҲУНАРЛИ Ҳунари бор, ҳунар ўрганган; уста, моҳир. *Ҳунарли қул оч қолмас.* Мақол. ▪ *Лекин ўзлари тўрт оға-ини эдилар, тўртови ҳам кал эди, бариси ҳам ҳунарли эди.* «Равшан».

ҲУНАРМАНД [*ф-т*] 1 Уйида ёки ўз дўконида бирор маҳсулот ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи косиб. *Капиталистик саноат тараққиётида Францияда ҳам деҳқонлар билан ҳунармандлар орасида табақаланиш зўрайди.* «Диалектик материализм масалалари». | Бирор ҳунарни яхши эгаллаган; уста. *Йиғилди шаҳр аро сонсиз ҳунарманд, Бари ўз касбида бемислу монанд.* Ҳабибий.

2 *кўчма* Бир ишни тез ва осон уддалай оладиган, тадбиркор, ўз ишига жуда уста. *«Вася» деганда бу йигитнинг келишган ва ҳаракатчан қомати одамларнинг кўз олдига келиб туради.— Кўп ҳунарманд йигит экан, азамат! — дейдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲУНАРМАНДЛИК ҳунарманд 1 *с. белги оти. Арабжоннинг ҳунармандлиги оғиздан-оғизга кўчди. Ганчдан ажойиб нусхалар ишланган айвону пештоқларни кўргани маҳалладаги хотинлар кира бошлади.* С. Зуннунова, Излар.

ҲУНАРМАНДЧИЛИК ҳунарманд 1 *с. касб оти. Ҳунармандчилик кооперацияси.*

ҲУНАРСИЗ Бирор ҳунарни эгалламаган, ҳунари йўқ. *Донишманд унга: «ҳунарсиз кишининг қўли боғлиқ» депти.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳар ҳунарнинг бир гашти бор, Ҳунарсизнинг не гашти бор?* Қ. Муҳаммадий.

ҲУР I [*а*] Бировнинг измидан холи, эркин ўзида бўлган; озод, эркин. *Совет Иттифоқининг ҳур граждандлари. Ҳур мамлакат. Ҳур фикрли шоир.* ▪ *Яшна, эй, ҳаётбахш музаффар байроқ! Яшна, ҳур, қудратли улуғ иттифоқ!* Т. Тўла.

ҲУР II [*а*] 1 Мусулмон мифологиясига кўра жаннатдаги гўзал қиз. *Масжидда намозшомдан кейин имом намозхонларни тўплаб, жаннатдаги ҳурларнинг ҳуснини мақтай кетди.* «Латифалар». *Беҳиштдаги ҳурдай бўлиб, Билмам ёрим қайга кетди.* «Ширин билан Шакар». *Зари зарбоб либос кийиб, ҳамма қизлар бирдай бўлиб, Канизлар ҳам ҳурдай бўлиб.* «Ширин билан Шакар». [*Умурзоқ:*] *Бедаво ўғлига ҳурдек қизимни бераман.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 *кўчма* Жуда чиройли, гўзал, нозанин қиз. [*Маждиддин:*] . . *Хазинангизни бойитаман, ҳарамингизни ҳурлар билан тўлдираман, сўнгра майли, бошимни кесинг, амрингизга мунтазирман.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. || *Хуш келибсан, азиз пахтакор! Кумуш далаларнинг ҳур қизи, Зумрад водийларнинг юлдузи.* Уйғун. | Шарм-ҳаёли, пок (хотин-қизлар ҳақида). *Мана икковларинг, худога шукур, қоғозга ўралган қанддай топ-тоза бўлиб етишдинглар. Кўзларинг эркак бетини кўрмади. Сизлар ҳур қиз экансизлар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲУРИЛИҚО [*а*] Ҳур каби гўзал, чиройли. *Назаримда, йигирма-йигирма беш ёшлар ўртасида кўзингга чўтир ҳам соҳибжамол — ҳурилиқо бўлиб кўринади шекилли-да!* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Майнагинамнинг қайси ҳурилиқодан камлиги бор. Болагинамни кийим ғариб қилиб турибди холос.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҲУРИШМОҚ ҳурмоқ *фл. бирг. н. Қишлоқ кўчалари жимжит, фақат ҳовлиларда нимадандир безовта бўлиб итлар ҳуришади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲУРҚАГИЧ *айн.* **ҳурковуч.** *Қийик боласидай ҳуркагич, зийрак — Ёшлигини қумсаб, орзиқар юрак.* С. Акбарий.

ҲУРҚАҚ Ҳуркадиган, чўчийдиган. *Ҳуркак қўй.* ▪ *— Ия! — деди ичида Бадалшо ажабланиб.— Кийикдай ҳуркак экан-ку! Ёки паримикан?* С. Анорбоев, Оқсой. || *Комиланинг юраги ҳаприқиб кетди, унинг сиридан ҳамма воқиф бўлаётгандай, теваракка ҳуркак қаради.* Ойбек, О. в. шабадалар. | Қўрқиш, чўчиш ёки қўрқув ифодалайдиган. *Дилдор . . орқада шитирлаган товуш эшитди-да, бирдан бошини кўтариб ҳуркак боқиш билан қаради.* Ойбек, Навоий. *Ханифанинг ҳуркак кўзларида қувонч лип этиб ёндию, унинг ўрнини яна иккиланиш, ташвиш эгаллади.* С. Анорбоев, Меҳр.— *Дилора,— деди у, ҳуркак товуш билан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲУРҚИНМОҚ ҳуркмоқ *фл. ўзл. н.* [*Отабек*] *иссиқ бир нарса баданига тегиб кетгандек ҳуркиниб қўйди ва «ниҳоят», «эндими?» дегандек қилиб энтикди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲУРҚИТМОҚ ҳуркмоқ *фл. орт. н. У иштаҳа билан ўтлаётган қўйларни ҳуркитмаслик учун аста-аста қадам ташлаб, сурукни айлана бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.— *Сиз,.. полиздаги қўриқчидай хотинларни ҳуркитаяпсиз,— деди Жўрахон.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҲУРҚМОҚ Чўчиб кетмоқ, чўчимоқ; қўрқмоқ. *Гулнор намли қузлари билан Йўлчига тикилиб, бир нимадан ҳурк-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кан сингари, яна унга суқилди. Ойбек, Қутлуғ қон. *Роҳила овчидан ҳуркқан какликдек пилдираб келиб, боласини яслига қўйди-ю, кўчага чиқди.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

♦ **Савлатидан от ҳуркади** ўзига жуда зеб берган; серсавлат.

ҲУРКОВУЧ Ҳар нарсадан ҳуркаверадиган, чўчийдиган; ҳуркак, қўрқоқ.— *Мен . . домланинг нима ниятда эканлигини тушунмасдан, ҳурковуч кийикдек оёғимни бир ерга ғуж қилиб, қочишга ҳозирланган, оғзимни бўлса додлашга жуфтлаган эдим,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҲУРЛИҚ 1 **ҳур** I *с. мавҳ. от. Қулликни сезмаган, ҳурлик қадрига ета олурму?!* Ҳамза. *Энди унинг [Элмуроднинг] вужуди ҳурлик ва озодликни тўла ҳис этар экан, у аламларини нафрат билан гапиргиси келади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бирор соҳада эркин ҳаракат қилиш имконияти, ҳуқуқи; эркинлик. *Матбуот ҳурлиги.* ▪ *На зулмат, на бўрон, на офат, на ўт Тўсолмас ҳақиқат, ҳурлик йўлини.* Ўйғун.

ҲУРМАТ 1 Қимса ёки нарса қимматини тушуниб, уни қадрлаш, улуғлаш, эъзозлаш туйғуси; эъзоз, эҳтиром. *Ўз касбига бўлган ҳурмат. Ватанга ҳурмат. Каттага ҳурматда, кичикка иззатда бўл.* Мақол. ▪ *Йўлчи учун Петров ёлғиз фикрлари билангина эмас, бутун ҳаёти ва кураши билан муаллим бўлди, унга чуқур ҳурмат ва севги билан қарайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *У [Гулсум] кенг доирани гир айланиб, ўзига тикилган кўзларнинг ҳурматига мафтун бўлиб ўйнар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.— *Мени ҳамма . . иш кўзини билади, уддабурон деб ҳурмат қилади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Меҳнатга ҳурмат ахлоқнинг энг юксак дастурларидан биридир.* Ойбек, Нур қидириб. *Сен демак меҳри-шафқат, тоза муҳаббат, Юксак вафо мазмунинг, дўстлик ва улфат, Эй, улуғ совет юрти, қалбимдан ҳурмат!* Ғайратий. *Офтоб ойим билан Кумуш унинг [Ўзбек ойимнинг] ҳурматига ўринларидан турдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Раиснинг ҳурмати учун биров кулиб, биров қийинчилик билан ўзини кулгидан тўхтатиб қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Обрў, эътибор. *Қишининг ҳурмати ўз қўлида.* Мақол. *Ёшларнинг ҳурмати — қари, қарининг ҳурмати — фарз.* Мақол. ▪ *Эркин холани мақтар: — Холам кафгири мойда, Холам чеҳраси ойдай, Холам хизмати катта, Шунинг учун ҳурматда!* Қ. Муҳаммадий.

3 Ҳурмат (*эркаклар ва хотин-қизлар исми*).

♦ **Ҳурмат тахтаси** ишлаб чиқариш илғорларининг номлари ва суратлари намойиш қилинадиган махсус тахта.

ҲУРМАТАН [*а*] *рвш* Ҳурмат юзасидан, ҳурматлаб.

ҲУРМАТЛАМОҚ Ҳурмат қилмоқ, эъзозламоқ. *Созандаларни, устозларингизни қадрланг, ҳурматланг.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҲУРМАТЛАНМОҚ ҳурматламоқ *фл. мажҳ. н. Ҳурматланган киши.*

ҲУРМАТЛАШ ҳурматламоқ *фл. иш оти.— Сен билан бизни дунёга келтирган аёлларни ҳурматлаш ўрнига, пулга, қалинга сотиш нима деган сўз? Ваҳшийлик. Бошқа ҳеч нарса эмас! — деди Элмурод зарда билан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲУРМАТЛИ Ҳурматга сазовор бўлган, қадрланадиган, эъзозланадиган; эътиборли, обрўли. *Декада қатнашчилари қаторида ҳурматли, муҳтарам меҳмонлар сифатида Юсуфжон ака ҳам бор эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Мен қози домла ва Асад қори каби ҳурматли зотлар муҳитига ўзимни тоширириб, дарёдан айрилиб чиққан ариқчадай халқимдан айрилиб чиқиб, охири қуриб қолишга маҳкум бўлган эканман.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Мурожаатда ҳурмат, эҳтиромни ифодалаш учун ишлатилади. *Ҳурматли ўртоқлар! Ҳурматли устоз!* ▪ *Асрорқул хатни товуш чиқариб ўқиди: «Ҳурматли Асрорқул ота! . . Эртага кечқурун меҳмонлар билан бирликда хизматингизда бўламиз».* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ҲУРМАТСИЗ 1 Ҳурмат-эътибор қозона олмаган, эл ичида обрўйи, эътибори йўқ. *Ҳурматсиз одам.*

2 Бирор кимса ёки нарсани ҳурмат қилмайдиган, қадрига етмайдиган, қадрламайдиган; диққат-эътибор қилмайдиган; лоқайд. *Ўзига бино қўйган, ўз манфаатини кўзлаб, кишилар меҳнатига ҳурматсиз бўлган одам ҳақиқий коммунист бўла олмайди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҲУРМАТСИЗЛАНМОҚ Ўз ҳурматини, обрў-эътиборини ёки ўз қадрини йўқотмоқ; обрўсизланмоқ. *Саъдий айтибдирки, «бир мамлакатда харобликка бўлсанг, ҳурматсизлансанг, сафарни ихтиёр қил»,— деб.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҲУРМАТСИЗЛИК 1 Бирор кимса ёки нарсани қадрламаслик, эъзозламаслик, ҳурмат қилмаслик. *Бу эҳтиётсизлик Мирвали акага бир ҳурматсизлик ёки ҳақорат юзасидан эмас.* А. Қодирий, Обид кетмон.— *Шунингдек, раис мажлисни олиб боришда ҳам кўпчиликка ҳурматсизлик қилди,— деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ҳурмат, эътибор ёки обрў қозонмаганлик ёки ўз қадр-қимматини, обрў-эътиборини йўқотиб қўйганлик; обрўсизлик.

ҲУРМАТТАЛАБ [*а*] Ўзини иззат ва ҳурмат этишни истовчи. *Ёзувчилар ҳурматталаб халқ, аммо кўплари буни энг сўнгги даражадаги эҳтиёж ҳисоблайдилар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲУРМОҚ Вовуллламоқ, акилламоқ. *Ит ҳурар — карвон ўтар.* Мақол. ▪ *Қоронғи, узоқ-яқинда итлар ҳурар эди.* А. Қаҳҳор, Анор. *У ер-бу ерда ҳўрозлар чақиргани, якка-дукка итлар ҳургани эшитиларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲУРПАЙИШМОҚ ҳурпаймоқ *фл. бирг. н. Ҳамма қизлар ҳурпайишиб ўрнидан туриб кетишди.* Н. Фозилов, Оқим. *Баъзи одамлар бўлади, «ичимдагини топ» деб ҳўрпайишади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҲУРПАЙМОҚ 1 Тиккайган ҳолат олмоқ, тиккаймоқ; тўзғимоқ (соч, жун, пат кабилар ҳақида). *Аравага, ундан бошқа, ярим яланғоч, сочлари ҳурпайган бир йигит ҳам ўтирди.* Ойбек, Нур қидириб. *Бўғот лабида бир-бирига қараб ҳурпайиб турган икки мушукнинг бири пишиллаб, кейин чақалоқнинг йиғисидек миёвлаб юборди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 *кўчма* Авзои бузуқ кўринмоқ, хафа ёки ғамгин бир қиёфага кирмоқ.— *Оғир ҳақорат билан тепамга ҳурпайиб келган Қоплонбеков, кучли қўллари билан юзимга бир туширди,— деди Пўлат.* Ғайратий, Менинг ёшлигим. *Аммо Зайнаб.. ҳурпайиб ҳеч ким билан сўзлашмай қўяр эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Элмурод ўз ўрнига ўтиришга бўлган эди, раиснинг ҳурпайган башарасига кўзи тушиб, чала қолган гапи эсига тушди-да, кўпчиликка мурожаат қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўчма* Тўзғиб таъбни хира қилмоқ, хунук қиёфага кирмоқ. *Қишлоқлар ҳурпайган, сукунатга чўмган.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. *Ҳурпайган булут осилиб тураверди-ю, ёмғир ёғмади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҲУРПАЙТИРМОҚ ҳурпаймоқ *фл. орт. н. Ана, қўрққанидан кўзлари олайиб кетган кўк серка жар ёқасига етиб бориб, қирқилган жунларини ҳурпайтириб, соқолини селкиллатиб, таққа тўхтади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҲУРПАК Ҳурпайган, тўзғиган. *Қизлар ҳурпак сочларини силаб, Чолнинг атрофини аста қуршашди.* Ойбек.

ҲУРРИЯТ [*а*] Сиёсий ва иқтисодий зулмдан халос бўлганлик; эркинлик, озодлик. *Улуғ Октябрь инқилоби мазлумларга ҳурриият берди.* ▪ *Бир ойдан бери зиндонда ғалати гаплар эшитила бошлади: — Ҳурриият бўлармиш!* Айний, Дохунда.

ҲУРРИЯТПАРВАР [*а+ф-т*] Ҳурриятни, озодликни севувчи, эрксевар; инсонни ҳар қандай зулмдан халос қилиш, озодликка чиқариш тарафдори; ҳурриятчи.

ҲУРРИЯТЧИ Инсонни ҳар қандай зулмдан халос қилиш учун, озодлик учун курашувчи. *Норозилик ғалаёнлари тобора кўпаймоқда. Ҳурриятчилар Когонга етишди.* С. Карамов, Бир томчи қон.

ҲУСАЙНИ [*ф-т<а*] Узумнинг ҳусайнидан кўра нозикроқ, чўзинчоқ бир тури. *Дилдор дала шийпонида бир бош ҳусайни узумни олдига қўйиб, эринибгина ғужумлаб еб ўтирарди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҲУСН [*а*] 1 Гўзаллик, чирой, кўрк,

www.ziyouz.com kutubxonasi

Одамнинг ҳуснига боқма, ақлига боқ. Мақол. *Ҳусн тўйда керак — ақл кунда керак.* Мақол. ▪ *Гулшанбону Ҳудоёр хонлигининг иккинчи даврида ўз ҳусни билан бир неча мартаба хоннинг илтифотига сазовор бўлган ҳарам канизларидан эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *У Мирзакаримбойнинг табиати ҳақида, чол киши учун қизга уйланишнинг фойдаларини, қиз ҳусни, унинг лаззатлари, завқи ҳақида лабларини ялаб, иштаҳа билан узоқ гапирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Гўзал манзара, ёқимли кўриниш. *Уйнинг ҳусни. Ҳашаматли бинолар шаҳарга ҳусн бериб турибди.* ▪ *Энди унинг хаёлини банд қилган нарса мактабнинг ўнг томонидан чиқиб катта йўлга туташган, кўчанинг охирида қишлоқнинг ҳуснини бузиб турган эски гўристонни кўчириш муаммоси эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Ҳуснини очмоқ** жуда чиройли қилмоқ, гўзаллаштирмоқ. *Бошларига бирам чиройли чамбарак қилиб олишадики, бу яна ҳуснларини очиб юборади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Бирор нарсанинг фахрланса бўладиган энг яхши қисми ёки вакили, фахри, гули. *Фарғона — Ўзбекистоннинг ҳусни, холи.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

◆ **Ҳусни ахлоқ** *эск. кт.* яхши хулқ, гўзаллик ва бу ҳақдаги таълимот. *Имом, мактаб домласи ва бир мударрис ҳам, бу муносабат билан, болаларга ҳусни ахлоқни таълим* [бериш] *хусусида бироз даҳанаки жанг қилишди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ҳусни мутлақ** *эск. кт.* яратувчи, худо. *Уч кунлик ҳаётнинг неъматларидан кўл қоқиб, ҳусни мутлақнинг муҳаббати билан яшамоқ қадар улуғ.. бахт борми? .. Табиатнинг ўзи ҳусни мутлақнинг бепоён жилвалар кўрсатган улуғ кўзгусидир.* Ойбек, Навоий. **Ҳусни қабул** *эск. кт.* иззат-икром билан яхши кутиб олиш. *Биз бориб, онҳазратга жанобингизнинг дуогизни эшиттирамиз; ҳусни қабулингизни, ижобатингизни уқдирамиз.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲУСНБУЗАР 1 Қишининг юзига (аксар балоғатга эришган чоқда) тошадиган қизил бўртмача. *Умид кун ора эрта билан соқол қиришга тутинарди. Баъзан кўпик остидаги ҳуснбузарларини кесиб, қонатиб юборарди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 *кўчма* Манзарани хунуклаштирадиган, қиёфани ёмонлаштирадиган хунук нарса. *Гўзал биноларнинг айримлари деворларига ёпиштирилган ҳуснбузар эълонларга кўзингиз тушса, таъбингиз хира бўлади.* Ҳ. Содиқов, Ҳуснбузар эълонлар.

ҲУСНДОР [*а+ф-т*] *айн.* **ҳуснли.** *Ҳусндор йигит.* ▪ *Уйдан Ўрмонжоннинг хотини — тўлагина, ҳила ҳусндор жувон чиқиб Сидиқжон билан кўришди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҲУСНИХАТ [*ф-т<а*] 1 Қоидага мувофиқ чиройли қилиб ёзиш; каллиграфия. *Ўқувчиларга ҳуснихат ўргатиш.*

2 Чиройли ёзув, чиройли ёзилган хат. [*Пўлат*] *конверт устидаги адресга, таниш ва қадрли ҳуснихатга тикилганча хаёлга чўмди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Нафис гулли лаганларнинг ўртасига ҳуснихат билан байтлар битилган.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҲУСНИЯ [*а*]: **ахлоқи ҳусния** *айн.* **ҳусни ахлоқ** *қ.* **ҳусн.** *Ахлоқи ҳусния*ни *айниқса ёш авлодларимизга ўргатмоқ бизга фарз, ҳам вожиб.* Ойбек, Улуғ йўл.

ҲУСНЛИ Ҳусндор, гўзал, келишган. *Бош яланг, яланг оёқ, кўйлаги йиртиқ хотиннинг юзига изтироб шундай чанг солган эдики, йигитлар уни Мишанинг онаси, кечаги кўркам, ҳуснли аёл эканини базўр фарқ қилдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҲУСНСИЗ Ҳусни, чиройи йўқ; хунук.

ҲУТ [*а*] 1 (Ҳ — *катта*) *астр.* Ўн икки буржнинг бири, Далв ва Ҳамал буржлари ўртасида жойлашган (*қ.* **бурж**).

2 Шамсия йил ҳисобида ўн иккинчи ойнинг арабча номи (22 февраль — 21 март даврига тўғри келади). *Ҳут ойи. Ҳут чиқиб, ҳамал кирди.*

ҲУТ-ЮТ *с. т.* Қиш охири, қишки озиқ-овқат запаси тугаган, ерда ҳайвонлар учун ўт-хашак топилмайдиган бир давр. *Қишдан қитдай бор.— Хут-ют, сариқ сумалак, аямажиз ... Каторлашиб турибди,— кулумсиради Раъно.* Ойбек, Улуғ йўл.

ҲУШ [*ф-т*] Қишининг бирор таъсир ёки ҳодисани сезиш, идрок этиш, англай олиш қобилияти; онг; ақл, идрок. *Ярадорнинг ҳуши борми? Ҳушидан кетмоқ (озмоқ).* ▪ *Қаландарлар ҳалқасига қабул қилинган соатдан бошлаб, ҳушимни йўқотган эдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Дўстлар, Ҳожи домла — ёв! Адаштирган, ҳушимни олган.* Ҳ. Пўлат. *Искандаров бир сесканиб, яна ҳушини йиғиб олди.* С. Аҳмад, Бош оғриғи. **Ҳуши йўқ** 1) ҳушсиз; 2) ақли-идроки жойида эмас; хаёли паришон. *Раис, ҳуши йўқ, жавоб берди: — Мажлис қилиб ўртага солиш керак.* А. Қаҳҳор, Башорат. **Ҳуши кетди** 1) ҳайрон бўлди, ҳанг-манг бўлиб қолди. *Сузди ош бир ликопда уч кишидан, Кетди ошни кўриб ҳама ҳушидан.* Муқимий; 2) бирор нарсага маҳлиё бўлди; унга етишишни орзу қилди. «*Бола-да, мурти сабза уриб қолган бўлса ҳамки, болалигини қўймайди: беҳига ҳуши кетди, деб ўйлади қорабайирдаги кекса киши.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ҳуши учди** эс-ҳушини йўқотди; кўрқиб кетди. *Бирдан босди орқадан Тўполон, милтиқ товуши. Шу чоқ йўловчиларнинг Учди бошидан ҳуши.* Ғайратий. **Ҳушига келмоқ** 1) ҳушсизлик ҳолатидан қайтмоқ, яна сезадиган, идрок этадиган, англайдиган бўлиб қолмоқ. *Бемор ҳушига келди.* ▪ *Абдурасул Мели полвоннинг бошини суяб туриб, сув ичирди. Ҳамма унинг бўзарган юзига тикилиб ҳушига келишини сабрсизлик билан кутмоқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) эс-ҳушини тўплаб олмоқ, ҳушёр тортмоқ. [*Гулсум*] *кўча эшиги олдида тўхтади, бир оз ҳушига келиб, ўз-ўзига: «Ҳозир муаллимнинг олдига бораман. Ҳаммасини айтаман»,—деди-да, Элмурод турадиган томонга югура кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ҳушидан кетмоқ** (*ёки* **озмоқ**) англаш, идрок этиш қобилиятини йўқотмоқ; ўзини билмай қолмоқ. *Лаълининг оғзи-бурнидан қон келди ва у ҳушидан кетиб, тиниб қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ҳушидан озган бандининг бадани карахтланган эди.* Айний, Қуллар.

ҲУШЁР [*ф-т*] 1 Бирор таъсир ёки ҳодисани дарров англаш, идрок этиш қобилиятига эга бўлган; зийрак. *Гулсумбибининг товуши Гулнорни бир қадар ҳушёр қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ҳушёр тортмоқ** эс-ҳушини йиғиб олмоқ; эс-ҳуши жойига келмоқ, эҳтиёт бўлиш зарурлигини ҳис этмоқ. *Қомилнинг от ҳақидаги гапидан кейин Бек бутунлай ҳушёр тортиб кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Зийраклик билан иш тутадиган, сергак. *Абдушукурнинг кайфи баланд бўлса-да, ҳуши ҳали ўзида, мумкин қадар ўзини ҳушёр тутишга тиришади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Юксак диққат-эътибор билан иш тутадиган; эҳтиётқор. *Ҳушёр одам.* || *Чегарачилар ўз постида ҳушёр туради.* ▪ *Йўлга ҳушёр бўл, Юрьев, мудофаангенинг тақдирини ана шу йўл ҳал қилади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Дилшод тўхтамади, ҳушёр бораверди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Ҳушёрликни ифодалайдиган. *Ҳушёр кўзлар.*

ҲУШЁРЛАНМОҚ 1 Ҳушига қайтмоқ; сезадиган, идрок этадиган бўлмоқ, ҳушига, ўзига келмоқ. *Бемор тез ҳушёрланди.*

2 Атрофдаги ҳодисаларга юксак диққат-эътибор билан, эҳтиётлик билан қарайдиган бўлиб қолмоқ; эҳтиёткор, тажрибали бўлиб қолмоқ. *Ҳушёрланган сотувчи.*

ҲУШЁРЛАНТИРМОҚ **ҳушёрланмоқ** *фл. орт. н.* *Унинг совуқ нафаси, эшик очиларкан, ўрмонларнинг шовқини билан оқиб кириб, йигитни бир зум ҳушёрлантирарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҲУШЁРЛИК **ҳушёр** *с. белги оти.* *Бу ерда ўртоқ Эргашевнинг ҳушёрлигига тан бериш керак.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ. *Партия ўзининг чиниққан ходимларига катта-катта вазифалар юклаб, улардан ҳар ишда ҳушёрлик, қаттиқ қўллик талаб қиларди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ҲУШЁРХОНА [*ф-т*] Маст кишиларни ҳушига келтириш учун милиция назорати остида ташкил қилинган санитария-медицина муассаси.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҲУШЛИ Ҳуши бор, сезиш, идрок этиш қобилиятини йўқотмаган. *Ҳушли, ақлли қиз.*

ҲУШСИЗ 1 Ўзини билмайдиган ҳолда, ҳуши йўқ. *Эртасига Раҳматилланы қўли синган, боши ёрилган ва ҳушсиз ҳолатда мактаб ёнидаги бир чуқурликдан топиб касалхонага жўнатишди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. ‖ *Бозордан қайтган қутидор ерда ҳушсиз ётган қизи устига даҳшат ичида югуриб келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Гангиб қолган; эс-ҳуши жойида эмас, эс-ҳуши чочилган; паришонхотир. *Анвар меҳмонхонага кириб келувчи Султоналидан ҳам ибо қилмай, гўё ҳушсиз каби, бошини икки қўли орасига олиб, сандал устига энгашди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Муҳаммад Жамол маҳбубасидан айрилиб, телбалардай эссиз, ҳушсиз қолди.* Ойбек, Нур қидириб.

ҲУШСИЗЛАНМОҚ 1 Ҳушдан кетмоқ, ўзини билмай қолмоқ. *Бир вақт ҳушимга келдим: оғзим бўғиқ, қалин нарсага ўралганман. Извошда кетаётганимни пайқадим. Яна ҳушсизландим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Гангиб қолмоқ, эсанкирамоқ; эс-ҳуши сочилмоқ, паришон хотир бўлмоқ. [*Отабек*] *беш дақиқалаб йўл устида эсанкираган ҳушсизланган куйи қотиб тургач, мошинавори бирдан юриб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲУШСИЗЛАНТИРМОҚ ҳушсизланмоқ *фл. орт. н. Фарҳодни ҳушсизлантириб, Хисравнинг олдига келтирган эдилар.* «Адабиёт назарияси».

ҲУШСИЗЛАРЧА *рвш* Ҳушсиз ҳолда, ҳушсиз кишилар каби. *Эрта бўландан бошланган бу ҳолат Ҳасаналининг кейинги сўзи билан тамом бир даҳшат касб этди ва* [*Отабек*] *ҳушсизларча ўтириб қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲУШТ *унд. с.* Майда жониворларни ва қушларни ҳайдашда ишлатилади; кишт, хўйт, ҳайт. *Кампир ҳушт деб чумчуқларни ҳайдади.* ▪ *Мен хўжайинларнинг бўйинтуруғига калламни тиқай, ишлай, улар обдан мойимни шилсин, кейин мани «ҳушт!» деб ҳайдасин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲУШТАҚ 1 Ҳавони сиқиб, пуфлаб чиқариш йўли билан товуш ҳосил қилинадиган асбоб, мослама. *Сопол ҳуштак. Милиционер ҳуштаги.* ▪ *Йўлчи уни* [*болани*] *овутиш учун, толдан бир новда кесиб олиб кичкина ҳуштак ясади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ана шундай мослама-восита ёрдамида ёки лаб ва тишлар орасидан ҳаво жараёни чиқариб ҳосил қилинган товуш. *Отабек битта-битта тешилган бино ёнига келиб, эшик томонга ҳуштак берди, жавоб ҳуштаги эшитилгач, тешик ичига кириб ўтирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | *кўчма* Бирор таъсир туфайли нарсаларнинг бир-бирларига тегишидан келиб чиқадиган товуш ҳақида. *Кран хунук ғичирлаб, найзаси осмонда ҳуштак чалиб, бир томонга қийшайгандай бўлди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Кучли шамол дарахт шохларини бир-бирига қасир-қусур уриб, ҳуштак чалди.* Й. Муқимов, Матонатли кишилар.

ҲУШТАҚБОЗ Ҳуштак чалишни яхши кўрадиган, доим ҳуштак чалиб юрадиган.

ҲУҚНА [*а*] *эск. мед.* Одамнинг тўғри ичагига сув юбориш, клизма қилиш; клизма. *Ҳуқна қилмоқ.*

ҲУҚУҚ [*а*] 1 *юр.* Давлат ҳокимияти томонидан белгиланадиган ва қўриқланадиган, жамиятда кишиларнинг ўзаро муносабатларини тартибга соладиган қонун-қоидалар, нормалар мажмуи. *Гражданлик ҳуқуқи.* ▪ *Тинчлик, озодлик, аёллар ҳуқуқи, маърифат ҳақида сўзлайди, тушунтиради, тинчлик учун имзо тўплайди.* Ойбек, Нур қидириб. **Крепостной ҳуқуқ** *тар. қ.* **крепостной.**

2 Қимсага бирор иш-ҳаракат қилиш учун берилган, давлат қонунлари ёки бошқа хил қонун-қарорлар билан мустаҳкамланган, гарантияланган имконият, эрк, ихтиёр. *Сайлов ҳуқуқи. Пенсия олиш ҳуқуқи. Дам олиш ҳуқуқи. Меҳнат қилиш ҳуқуқи. Совет кишилари бепул даволаниш ҳуқуқига эгадир.* ▪ *Гражданларнинг ўз меҳнатлари билан топган даромадларига шахсий эгалик ҳуқуқини қонун қўриқлайди.* «ЎзССР Конституцияси». *Бу кишини ишлаш ҳуқуқидан маҳрум қилишга ҳаддим сиғмайди.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

3 *айн.* **ҳуқуқшунослик.**

ҲУҚУҚИЙ [*а*] *юр.* Ҳуқуққа оид, ҳуқуқ юзасидан бўладиган. *Ҳуқуқий муносабатлар. Ҳуқуқий тартиб.*

ҲУҚУҚЛИ Бирор иш-ҳаракат қилиш ҳуқуқига эга бўлган; ҳақли. *Тўла ҳуқуқли.* ▪ *Сайлаш ва сайланишда хотин-қизлар эркаклар билан тенг ҳуқуқлидирлар.* «ЎзССР Конституцияси».

ҲУҚУҚСИЗ Бирор иш-ҳаракат қилиш ҳуқуқига эга эмас, ҳақсиз.

ҲУҚУҚСИЗЛИК ҳуқуқсиз *с. мавҳ. от. Социализм хотин-қизларимизнинг ижтимоий аҳволини тубдан ўзгартирди. Асрлар бўйи давом этиб келган чўриликдан, ҳуқуқсизликдан ва таҳқирликдан бизда асар ҳам қолмади.* М. Ҳожинова, Нурли тақдир. *Жабр, зулмга қарши, ҳуқуқсизликка қарши курашмоқ керак.* Ойбек, Нур қидириб.

ҲУҚУҚШУНОС [*а*+*ф-т*] Ҳуқуқшунослик мутахассиси; юрист.

ҲУҚУҚШУНОСЛИК Ҳақ-ҳуқуқ ҳақидаги фанлар мажмуи. *Ҳуқуқшунослик илми кўп вақтлардан бери жиноятларни келтириб чиқарувчи сабабларни ўрганади.* Ш. Ўразаев, Шахсий ишми?

ҲУҚҚА [*а*] Майда нарсалар солиб қўйиладиган, тўғарак ёки турт бурчак шаклидаги кичкинагина қутича.

ҲУҚҚАБОЗ [*а*+*ф-т*] 1 Қутичалар ичидан чаққонлик билан ҳар хил нарсалар чиқариб ўйинлар, фокуслар кўрсатувчи киши; кўзбоғловчи. *Хитой кийимида, кўзини хитойчасига бўяган, сочини орқасига ўраган иккита ҳуққабоз талинкаларни чўпларда ўйнатиб чиқади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 *кўчма* Ҳийлагар, фирибгар, найрангбоз.— *Мустамлакачиликнигина эмас, агрессив блокларни ҳам Маркс ёрдамида ҳимоя қилиш бу кўзбоғловчи ҳуққабозларнингина қўлидан келиши мумкин,— деди Аҳмаджон.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҲУҚҚИ Муз қатламида тешиб очилган раҳна, муз тешиги, музнинг ўйиқ жойи. *Қўққисдан муз устидаги тешикка—ҳуққига бир бола тушиб кетади.* Ойбек, Болалик.

ҲУҲ I *унд. с.* Пўписа учун ишлатилади.— *Ҳуҳ, сени!.. Мунчоқни суистеъмол қилсин деб, сенга ким айтди? — деди Меҳмонов қизчасига.* С. Абдулла, Обрўйим тўкилди.

ҲУҲ II *тақл. с.* Ўпкадаги ҳавони, нафасни зарб билан чиқаришни ифодалайди. *Қосимжон ёнини кавлаётганида милиционернинг қошлари чимирилиб кетди.: — Шошманг, шошманг, битта ҳуҳ деб юборингчи.* С. Аҳмад, Қатайса.

ҲУҲЛАМОҚ Ўпкадан ҳавони зарб билан чиқармоқ, «ҳуҳ» демоқ. *Буни кўриб, «Тўймас» уйга кирадиган бўлдик деб севинди; у ҳам қўлини оғзига тутиб, ҳуҳлаганича эшик томонга келаверди.* Ойдин, Ҳазил эмиш.

ҲУҲЛАТМОҚ ҳуҳламоқ *фл. орт. н. Милиционер уни оормаган жойи қолмади. Маст шофёрларни текширадиган жойга оборид стаканга ҳуҳлатиб ҳам кўрди.* С. Аҳмад, Қатайса.

ҲУ-ҲУ *тақл. с.* Мусича, қумри каби қушларнинг сайрашини ифодалайди; ғув-ғув, ғур-ғур. **Ҳу-ҳу тортмоқ** ҳуҳулаб сайрамоқ. *Мусичалар ҳу-ҳу тортиб, булбуллар қўниб, зоғлар учиб, кўрганларнинг баҳрини очибди.* «Равшан».

ҲУҲУЛАМОҚ «Ҳу-ҳу» деб сайрамоқ (қумри, мусичалар ҳақида). *Қумрилар мунгли-мунгли ҳуҳулар.* Ойбек, Навоий. *Мусичалар ҳуҳулайди, дарахтларда, деворлар устида бир-бирини қувлашади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲУҲУЛАШМОҚ ҳуҳуламоқ *фл. бирг. н. Абрам шафтолига суянди, тўсатдан шафтолидаги мудраб ўтирган мусичалар ҳуҳулашиб учиб кетдилар.* С. Аҳмад, Оқпадар.

ҲЎ *кўрс. олмш* 1 Узоқдаги нарсани кўрсатиш, унга ишора этиш учун ишлатилади.— *Бригадир қаерда? — Ҳў, анави пайкалда.* ▪ *— Мен сизга айтган қизни кўрсатайми? — Ҳў, анави, ўртадаги қора камзуллик!* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бундан илгари бўлиб ўтган иш-ҳаракатни ёки ҳодисани эслатиш учун ишлатилади. [*Мамасолиҳ*] *ҳў, бурноғи йили серёғ, сергўшт паловхонни Бабуддан осонгина ундирган эди.* Н. Мақ-

www.ziyouz.com kutubxonasi

судий, Мулла Мамасолиҳ билан Ҳудҳуд сўфи ҳақида.

3 Мурожаатда диққатни жалб этиш учун ишлатилади.— *Ҳў, ишёқмас, манглайи қора,— деди Мадрайим навкар ўшқириб унга.* Ж. Шарипов, Хоразм.

4 Қимсанинг иш-ҳаракати, гапини маъқуллаганда рағбатлантириш учун ишлатилади. *Э, э, йигитча! Қани, бу ёққа келинг-чи! Ҳў, баракалла, мулла Суяр! Отасини суярми, онасини суярми, а ? Ё иккалаларини ҳам суярми?* А. Қаҳҳор, Ўжар.

ҲЎВ *айн.* **ҳў** 1.

ҲЎЙ *айн.* **ҳой.** *Фахриддин кирганда, Меҳри энди уйқудан турган экан.— Э, ҳўй. . Яхшимисан . . ҳўй! — деди Фахриддин.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

ҲЎҚИЗ 1 Икки ёшдан ошиб, қўшга ярайдиган ҳолга келган бичилган эркак қора мол. *Ҳўкизнинг шохига урсанг, туёғи зирқирайди.* Мақол. *Ёмон ҳўкиз шамён синдирар.* Мақол. ▪ *Оғилда тўрт ҳўкиз, икки сигир, икки бузоқ бор эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *кўчма сўк.* Кўпол, бефаросат.

ҲЎЛ 1 Сувга ивиган, нам. *Ҳўл кийим.* || *Қўлим ҳўл. Ёмғирда костюмим ҳўл бўлди. Тўқайга ўт тушса, ҳўлу қуруқ баравар ёнади.* Мақол. ▪ *Эрталаб туриб қарашса, боланинг кийими жиққа ҳўл, бадани мисдай қизиб турган эмиш.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Янги узилган ёки янги ўрилган, суви ёки ширасы қочмаган, қуримаган. *Ҳўл мева. Ҳўл новда.* ▪ [*Йўлчи*] *. . Ёрмат топиб берган бир эски кўрпачани қуруқ ерга ёйиб, бошини бир боғ ҳўл бедага қўйиб, уйқуга кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *У болалари олдида айбдордек ҳўл ўтин вишиллаб сасиётган ўчоққа қаради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲЎЛЛАМОҚ Ҳўл қилмоқ, нам қилмоқ. *Рўмолчани ҳўлламоқ.* ▪ *Қизини бағрига босиб, пешанасидан ўпганда, кўз ёшлари Жумагулнинг юз-кўзини ҳўллади.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ўғли бўлса чойга нон ҳўллаб емоқда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Томоқни ҳўлламоқ** озгина ичмоқ, ичиб олмоқ.

ҲЎЛЛАНМОҚ ҳўлламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Нафасидан чиққан буғ билан ҳўлланган мўйловини дағал бармоқлари билан силаб-артиб, чой ича бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҲЎНГИЛЛАМОҚ *айн.* **ҳўнграмоқ.** *У дик ўрнидан туриб, ҳўнгиллаб йиғлаганча ташқарига чиқиб кетди.* Мирмуҳсин, Феълан кучсизлик.

ҲЎНГИР-ҲЎНГИР *тақл. с.* Эзилиб, куюниб йиғлашни ифодалайди. *Устига тоғ ағдарилган Махдум бошини яна қуйироққа солиб, ҳўнгир-ҳўнгир йиғлади.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. || *Кўй юлдузим, қизим, ўксима, Кўз намлама, қўй ҳўнгир-ҳўнгирингни.* С. Жўра.

ҲЎНГРАМОҚ Қаттиқ овоз чиқариб йиғламоқ, эзилиб йиғламоқ. [*Канизак*] *бирдан лаби пирпираб, ҳўнграб юборди-да, дуррасининг учи билан юзини бекитиб тескари ўгирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Бу гапни эшитгандан кейин, кекса бой, бошини қуйи солиб, бирдан ҳўнграб йиғлаб юборади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Сорахон ўзини девонга кўтариб уриб, бор товуши билан ҳўнграб йиғлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲЎНГРАШМОҚ ҳўнграмоқ *фл. бирг. н.*

ҲЎНГ-ҲЎНГ *айн.* **ҳўнгир-ҳўнгир.** *Комил калтак аламидан ҳўнг-ҳўнг йиғлаётган боладан яна сўради.* Ҳ. Ғулом, Машъал. || *Ғор ичида Лаълининг юракни эзадиган ҳўнг-ҳўнг йиғиси эшитиларди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҲЎП *унд. с.* Сакраш, ҳатлаш **пайтида** айтиладиган нидо.

ҲЎПЛАМ Бир ҳўплаб оғизга олинган суюқлик миқдори; қултум. *Бир ҳўплам сув.* ▪ [*Ибн Сино*] *уйқуси келиб кўзига қум тиқилганда аллақандай бир ўтни қайнатиб тайёрланган доридан бир ҳўплам ичар, кўзи яна очилиб, зеҳни равшанлашарди.* М. Осим, Аждодларимиз, қиссаси. *Икки чимдим ош еди-ю, бир ҳўплам чой ичди.* Ў. Умарбеков, Юлдузлар. | Озгина (суюқлик миқдори ҳақида). *Унинг [Тошматнинг] кўп ичиши, ароққа сув қўшиб сотиши, пиводан бир ҳўплам-ярим ҳўплам чилпиб қолиши рост, албатта!* А. Муқимов, Ғалати одамлар.

ҲЎПЛАМОҚ 1 Лаб-лунж ҳаракати билан суюқликдан бир қисмини оғизга олмоқ; бўлиб-бўлиб ичмоқ. *Сидиқжоннинг ёнида ўтирган киши ҳўплаган чойни пуркаб юборди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Олдида турган чойни икки ҳўплашда тугатди-ю, пиёлани столга қўйди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ўчоққа яқинроқ ерда, кигиз устига солинган кўрпачада, кичкина бир сариқ, бужур одам кўк пиёлада чой ҳўплаб ўтирибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Ўзлаштирмоқ; емоқ. *Бу печь кўп ўтин ҳўплайди.* ▪ *Аммо ўзи мухбирларнинг ҳақини ҳўплашдан тийилиброқ турди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲЎПЛАШМОҚ ҳўпламоқ *фл. бирг. н.*

ҲЎППАҚ I Икки қўл шапалоғини бириктириб, орқаси билан уриш. **Ҳўппак олмоқ** 1) икки қўл шапалоғини бириктириб, орқаси билан урмоқ; 2) *кўчма* ўч олмоқ; зарда қилмоқ, аччиқланмоқ; қасдлашмоқ. *Ичкарида Ўзбек ойим меҳмонларни кузатиб бўлиб, Кумуш билан онасидан ҳўппак олар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲЎППАҚ II *с. т.* Пахтаси етилиб, яхши очилган кўсак. *Ҳўппак пахта.*

ҲЎШШАЙМОҚ *айн.* **ўшшаймоқ.** *Ҳўшшаймай ўл!.. қачонгача мен сенинг ўрингни пойлайман?* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲЎ-ҲЎ-Ў *унд. с.* Таажжуб, ҳайрат маъноларини ифодалайди. *Элмурод ҳаёлида ҳисоблаб кўриб.: — Тахминан икки минг йиллардан кўпроқ бўлсами...— деди.— Ҳў-ҳў-ў. . .— деди Меми полвон.* П. Турсун, Ўқитувчи.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Саид Фазыл
АҚАБИРОВ
Тешабай
АЛИҚУЛОВ
Сафо
ЗУФАРОВ и др.

ТОЛКОВЫЙ СЛОВАРЬ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА

Редакция языков народов СССР
Заведующая редакцией
Н. М. СЕМЁНОВА
Ст. редакторы:
Л. А. БОГДАНОВА,
Д. П. ЛУКАШЕВИЧ
Редакторы:
Н. Т. ДЕНИСОВА,
Г. А. МАТВЕЕНКО
Мл. редактор Л. М. КАВЕР
Художественный редактор
В. М. АДАМОВА
Технический редактор
Э. С. СОБОЛЕВСКАЯ
Корректоры:
Т. О. ТАРАСОВА,
О. Н. ШУШУНОВА
ИБ № 881

www.ziyouz.com kutubxonasi

Сдано в набор 21.03.79. Подписано в печать 14.01.81. Формат 84×108¹/₁₆. Бумага типогр. № 2. Гарнитура литературная. Печать высокая. Усл. печ. л. 75,6. Уч.-изд. л. 132,23. Тираж 43 000 экз. Заказ № 973. Цена 8 р. 20 к. Издательство «Русский язык», 103009, Москва, К-9, Пушкинская ул., 23. Набрано и сматрицировано в ордена Октябрьской Революции и ордена Трудового Красного Знамени Первой Образцовой типографии имени А. А. Жданова Союзполиграфпрома при Государственном комитете СССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли. Москва, М-54, Валовая, 28. Отпечатано в Ленинградской типографии № 2 головном предприятии ордена Трудового Красного Знамени Ленинградского объединения «Техническая книга» им. Евгении Соколовой Союзполиграфпрома при Государственном комитете СССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли. 198052, г. Ленинград, Л-52, Измайловский проспект, 29.

www.ziyouz.com kutubxonasi